BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

24

VURGUN
—
ZYWİ

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

24. CİLT

Vurgun — Zywiec

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Copyright: **Librairie Larousse**
Copyright: **İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş.**
Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

Fransızca *Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse* (GDEL)
temel alınarak hazırlanmıştır. BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK
VE ANSİKLOPEDİSİ'nin bütün hakları saklıdır;
adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
Librairie Larousse 1986 [S.P.A.D.E.M. et A.D.A.G.P.]

lan dalgıç odalarında meydana gelebildiği gibi, dalgıçların (elbisesiz, bağlı ya da bağsız elbiseli) soluklarını tutarak aniden su yüzüne çıkma isteklerinden ileri gelir. Vurgun yüksek ve alçak basınçların sık sık ve süratle değiştiği meslek dallarında görülür (dalgıçlar, basınçlı odalarda çalışan işçiler vb.). Belirtiler azotun kanda erimesine ve yeniden eski haline dönüşmesine bağlıdır. Yüksek basınç altında, baş dönmesi, kulak uğultusu, burun kanaması olabilir. Alçak basınca geçerken ise çok daha ciddi ve önemli kazalar görülebilir: beyinde gaz ambolileri, felçler, işitme bozuklukları, başdönmesi, derialtı amfizemi, kanamalar, eklem ağrıları. Osteoartritler eklemlerde sürekli sertliğe ve ağrılara neden olabilir.

Dalgıçların soluklarını tutarak aniden su yüzüne çıkmak istemeleri glot spazmına neden olur. Kimi zaman, yüzeye çıkış hızını artırmaya yarayan şişirilebilir yelek ve kemerlerin kullanımı da vurguna neden olabilir. Basıncın hızla azalması, solunum yollarında kapalı bulunan havanın genişlemesine, akciğer alveollarının gerilip çatlamasına neden olur. Gaz kabarcıklarının dolaşıma geçmesiyle amboliler de görülebilir.

Soğuk su vurgunu bir ak senkoptur. Elektrikle idama ve bazen görülen birdenbire boğulmalara benzetilmiştir. Arabeyindeki vazomotor refleks bozukluklarına bağlıdır. Suyun soğukluğu vazomotor bozukluğun irkiltici elemanıdır. Tedavi acil olarak gerçekleştirilmeli, hasta hemen yüksekbasınç kabinine* sokulmalıdır.

VURGUN (Samet), azeri şair, yazar (Yukarı Salahlı köyü, Gence, 1906 - Bakü 1956). Öğretmen okulu'nu bitirdi (1924). Kuba'da öğretmenlik yaptıktan sonra (1926-1927), öğrenimini Moskova Üniversitesi dil ve edebiyat fakültesi'nde sürdürdü (1927-1931). Azerbaycan Devlet bilimsel araştırmalar enstitüsü'ne asistan oldu; edebiyatla ilgili çalışmaları nedeniyle filoloji doktoru, Yüksek Sovyet kararıyla da Azerbaycan halk şairi unvanı verildi. Halk edebiyatından esinlenen, yurt sevgisiyle siyasal rejimin görüşlerini birleştiren ürünler verdi. Şiir kitapları: *Şairin andı* (1930), *Fener* (1932), *Könül defteri* (1934), *Kahramanlık destanları* (1941), *Ayın efsanesi* (1945), *Menim andım* (1950), vb. Azerbaycan'da manzum piyes yazma geleneğini başlatanlardan biri oldu: *Vakıf* (Molla Penah Vakıf'ın yaşamı, 1938), *Ferhat ile Şirin* (1941), *Hanlar* (1942), vb.

VURGUNCU sıf. ve a. Yolsuzluk yaparak büyük kazanç elde eden, vurgun vuran kimse.

VURGUNCULUK a. **1.** Vurgun yoluyla para kazanma; spekülasyon, ihtikâr. **—2.** Vurguncuya yakışır eylem.

VURGUNLUK a. Bir kimseye, bir şeye vurgun, tutkun olma durumu.

VURGUSUZ sıf. Vurgu ile söylenmeyen, vurgulu olmayan bir hece ya da sözcük vb. için kullanılır.

VURİN a. (fr. *vourine*'den). Tekst. Çok ince İran ipeği.

VURKAÇ a. Vurup kaçmak eylemi.
—Ask. *Vurkaç taktiği*, küçük çaplı bir birliğin düşmana kayıplar verdirmek, gecikmesini sağlamak vb. amaçlara kesin sonuçlu bir muharebeye girmeden, baskın biçiminde geliştirdiği sürekli taarruz ve çekilmelere verilen ad.

VURMA a. Vurmak eylemi.
—Balıkç. Dipte duran bir oltaya balığın dokunması.
—Camc. Cam eşyanın tabanında bir aletle yapılan hafif ya da derin içbükey bölümlere verilen ad.
—Denizc. *Baş-kıç vurma*, bir geminin boylamı doğrultusunda yaptığı salınım hareketi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. *Vurma makinesi*, metal malzemeler için kullanılan darbe deneme aygıtı. (Vuran kütle özellikle bir eksen çevresinde dönebilir [sarkaç vurma makinesi] ya da deney çubuğu üzerine dikey olarak düşebilir [örneğin, raylarla ilgili olarak yapılan denemelerde kullanılan düşey çekiç].)
—Nalbant. *Nal vurma*, NALLAMA'nın eşanlamlısı.
—Parac. *Vurma kalıbı*, madeni para ve madalyaları basmakta kullanılan ana kalıp. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tıp. *Vurma masajı*, elin alt kenarı ile sık sık vurularak yapılan mesaj.
—ANSİKL. Denizc. Dalgalara koşut olarak seyreden bir gemi "bordadan gelen soluğan"la az baş-kıç vurur, ama çok yalpa yapar; dalgalara dikey olarak yol alan bir gemi ise "baş ya da kıç dalgaları"nın etkisiyle çok baş-kıç vurur, ama az yalpa yapar. Salınımların genliği ve süresi, soluğanın boyutları ile geminin eylemsizliğine ve bu ikisi arasındaki orana bağlı olduğu gibi, geminin hızı ile soluğanın yayılma hızı arasındaki orana da bağlıdır; bu nedenle ağır denizlerde, geminin hızını baş-kıç vurmayı azaltacak biçimde ayarlamak gerekir. Yelkenli gemilerde, baş-kıç vurma geminin direklerini hırpalardı. Bu olay, uzun modern gemilerde baş ve kıç taraflarını su üstünde yükselmesine yol açtığından, gemi güvertesinin çatlamasına neden olabilecek önemli bir hırpalanmaya sebep olur. Ayrıca pervane sudan kesilince, makinede vuruntular meydana gelir.
—Parac. Vurma kalıpları, gerekli oymaları çukur olarak taşıyan ve statik bir güç ya da darbe etkisiyle, para ya da madalya imalatında araya yerleştirilen mâdeni pula motiflerin kabartmalı olarak çıkmasını sağlayan aletlerdir. Antikçağ'da resmi vurma kalıpları tunçtan, Ortaçağ'da ise demirden yapılırdı. Kalpazanların kullandığı vurma kalıplarına da rastlanmıştır. Baskının çekiçle vurarak yapıldığı dönemlerde tura adı verilen iki vurma kalıbından biri bir örsayağı (kütük) üzerine yerleştirilirdi; diğeri elde ya da başka bir biçimde tutulurdu. Günümüzde çelikten yapılan vurma kalıpları makinelerin üzerine (pres) monte edilmektedir.

VURMAK gçz. f. **1.** *(Bir kimseye, bir hayvana, bir şeye) [bir şeyle] vurmak*, elini ya da elinde tuttuğu bir şeyi üzerlerine hızla indirmek: *Bana vuramazsınız. Çocuğun başına vurmayın. Kamçıyla ata vurmak. Hırsından masaya vurmak.* **—2.** *Bir şeye vurmak*, geldiğini, orada olduğunu belirtme ya da başka bir amaçla bir şeyin üzerine ses çıkartacak biçimde küçük darbeler indirmek; tıklatmak: *Kapıya vuruyorlar, git aç. Gama vurmak.* **—3.** *Bir şeye vurmak*, somut bir şeyden söz ederken, başka bir şeye hızla çarpmak; çarpıp ses çıkarmak: *Yağmur camlara vuruyordu. Dalgalar kayalıklara vuruyordu. Rüzgâr estikçe pencerenin kanadı duvara vuruyor.* **—4.** *Bir yere vurmak*, bir kimse sözkonusuysa, o yerin yolunu tutmak, o yöne sapmak, oraya doğru yönelmek: *Askerler dağlara vurdular. Ormandan çıkıp anayola vurduk.* **—5.** *Bir yere vurmak*, bir şeyden söz ederken, oraya çıkmak, orada görünmek, belirmek: *Balıklar karaya vurdu. Su dışarı vurdu.* **—6.** *Bir şeye, bir yere vurmak*, o şeyin üzerinde görünmek, yansımak ya da bir yere kadar yayılmak, etkisi duyulmak: *Güneş duvardaki tabloya vuruyor. Burnuna bataklığın ağır kokusu vurdu. Dişinin ağrısı beynine vuruyordu.* **—7.** *Topa vurmak*, onu harekete geçirmek, bir yöne doğru fırlatmak amacıyla bir şeyi ya da bedeninin bir yerini hızla üzerine indirmek: *Topa raketle, sol ayağıyla vurmak.* **—8.** *Klavyeye, tuşlara vb. vurmak*, parmağının sert bir hareketiyle tuşları bastırmak. **—9.** *Bir çalgıya (vurmalı ya da telli) vurmak*, onu çalmak: *Davula vurmak. Sazına vurmak.* **—10.** Kalp, yürek vb. sözkonusuysa, çarpmak, atmak: *Kalbi heyecandan hızlı hızlı vuruyordu.* **—11.** *(Bir kimsenin) başına vurmak*, bir şeyden söz ederken, bir kimseye dokunmak, onu hasta etmek: *Kömür başına vurmuş, onu serseme çevirmişti.* **—12.** *Esk.* Bir hayvandan söz ederken, tepmek: *Bu at çok vurur.* **—13.** *Vur abalıya*, her türlü özverinin yumuşak başlı kişilerden istenmesi ya da sessiz ve güçsüz kişilerin hırpalanması durumunu belirtmek için söylenir. || *Vur dedikse öldür demedik (ya)*, bir isteği ya da dileği yerine getirirken aşırılığa kaçıp zarar veren birine karşı "biz böyle istememiştik" anlamında kullanılır. || *Vur deyince öldürmek*, kendisinden istenilen bir şeyi yerine getirmede zararlı olacak ölçüde aşırılığa kaçmak. || *Vur patlasın çal oynasın*, elinde avucundaki tüm parayı eğlence ve zevk uğruna harcayan kimsenin bu tutumunu vurgulamak için kullanılır: *Sabahlara kadar vur patlasın çal oynasın, buna para mı dayanır?* || *Vurduğu yerden ses gelmek*, çok güçlü vurmak, eli ağır olmak. || *Vurdukça tozumak*, üzerinde durulup çalışıldıkça yeni yeni eksiklikleri çıkmak.
—Denizc. *Baş-kıç vurmak*, bir gemiden söz ederken, uzunlamasına bir doğrultuda sallanmak. || *Kampana vurmak*, KAMPANA* ÇALMAK'ın eşanlamlısı. || *Sahile vurmak*, bir gemiden, bir tekneden söz ederken, herhangi bir arıza nedeniyle sürüklenerek kıyıya düşmek. —Herhangi bir cisimden söz ederken, akıntı, rüzgâr ve dalga etkisiyle kıyıya vurmak.
—El sant. *Kaba vurmak* → KABA. || *Nokta çekiç vurmak* → KABARA* VURMAK. || *Tabla vurmak*, leğen, kenarlı tepsi vb. kaplarda, kabın yapımı bittikten sonra dip kısmına aralıklı perdah vurmak.
—Oy. *Pul vurmak* → KIRMAK.
—Tekst. *Desen vurmak*, kadife bir kumaşı motiflerle süslemek. || *Tefe vurmak*, bir dokumanın atkısını, tezgâh üzerinde tefe yardımıyla çözgü arasına sıkıştırmak.

◆ g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı (bir yerinden) vurmak*, onu silahla öldürmek, yaralamak: *Adam vurduğu için hapse girmişti. Onu bacağından vurmuşlar, ölmemiş.* **—2.** *Bir kimseyi yüreğinden, can evinden vb. vurmak*, o kimseye büyük bir kötülük etmek, onu yaralamak: *Bu tutumunla beni yüreğimden vurdun.* **—3.** *Bir hedefi vurmak*, attığı şeyi (taş, mermi vb.) hedefine isabet ettirmek: *İyi nişancıdır, attığını vurur. Kuşu vuramadı.* **—4.** *Bedeninin bir yerini, bir şeyi (bir yere) vurmak*, çoğunlukla hareket halindeki bir kimseden söz ederken, isteyerek ya da istemeden bir organını ya da bir şeyi hızla, şiddetle bir yere değdirmek, çarpmak: *Ayağını yere vurmak. Kolumu duvara vurmuşum. Arabayı ağaca vurmak.* **—5.** *Bir yeri (kale, şehir vb.) vurmak*, o yeri top ateşine ya da kurşuna tutmak: *Düşman gemilerini vurmak.* **—6.** *Bir kimseye darbe, vb. vurmak*, o kimseye darbe indirmek: *Tokat vurmak. Yumruk vurmak.* **—7.** *Batıcı ya da kesici bir cismi (bıçak, çivi vb.) bir yere vurmak*, onları bir yüzeye saplamak, batırmak, kakmak: *Ayakkabıların altına çivi vurmak.* **—8.** *Bir şeye (yüzey) bir*

B. N., Paris

üzerinde imparator Tiberius'un resmi bulunan vurma kalıbı
İ.S. I. yy. tunç
Bibliothèque nationale, Paris

baş-kıç vurma

madde vurmak, onu o yüzeye sürmek: *Duvarlara bir el boya vurmak. Masaya bir kat cila vurmak.* **—9.** *Bir şeyi bir yere vurmak*, sırtına, omzuna vb. yerleştirmek ya da başka bir şeyin üzerine koymak: *Çiftesini, heybesini omzuna vurmak. Yükü atın sırtına vurmak. Kazanı ocağa vurmak.* **—10.** *Bir kimseyi, bir şeyi yere vurmak*, onu yere yatırmak, atmak: *Bacağından kapıp onu hızla yere vurdu. Bardağı tuttuğu gibi yere vurdu.* **—11.** *Kapıyı vb. vurmak*, onu hızla kapatmak: *Kapıyı vurup gitti.* **—12.** *Bir şeyi bir şeye (soyut) vurmak, kendini bir şeye vurmak*, başka bir biçimde görünmeye çalışmak, durumuna başka bir görünüm kazandırmak, kendini bir şeye vermek: *Deliliğe vurmak. Kavga çıkacağını anlayınca işi şakaya vurdu. Kendini eğlenceye vurmak.* **—13.** *Bir şeyi hesaba vurmak*, onu hesaplamak, hesaba dökmek: *Durumu hesaba vurursan ben kârlı çıkarım.* **—14.** *Bir kimseye, bir hayvana bir şey vurmak*, onu bir kimseye ya da bir hayvana takmak, bağlamak: *Kollarına kelepçe vurmak. Ata eyer vurmak.* **—15.** *Bir şeye destek vurmak, bir şeyin desteğini vb. vurmak*, dayamak, takmak: *Binaya destek vurmak. Kapının demirini vurmak.* **—16.** *Bir yere damga, mühür vb. vurmak*, onu o yere basmak, koymak: *Pullara mühür vurup kutuya attılar. Gömleklerin yaka içine fabrikanın damgasını vurdular.* **—17.** *Biri, ikiyi, vb. vurmak*, saatten söz ederken, belli bir saati göstererek ses çıkarmak, çalmak: *Saat on ikiyi vurdu.* **—18.** *Bir ürünü vurmak*, soğuk, dolu vb.'den söz ederken, o ürüne zarar vermek: *Sebzeleri soğuk vurdu. Meyveleri dolu vurmuş.* **—19.** *Bir kimseye piyango vb. vurmak*, çıkmak, isabet etmek: *Bırak büyük ikramiyeyi, amorti bile vurmadı.* **—20.** *Bir sayıyı bir sayıya vurmak, bir sayıyı başka bir sayıyla vurmak*, çarpma işlemini yapmak, çarpmak: *İkiyi dörde vurursan sekiz eder. Üçle beşi vurursan on beş eder.* **—21.** *Arg. Bir şey (para, parti, voli vb.) vurmak*, herhangi bir olanaktan yolsuz biçimde yararlanmak, onu elde etmek, ele geçirmek: *Savaş yıllarında partiyi vurmuş, zengin olmuştu.* **—22.** *Arg.* İçki içmek: *Bir tane daha vurmak.* **—23.** Tavla oyununda pulu kırmak. **—24.** *Vur aşağı tut yukarı*, çekişe çekişe, çok sıkı pazarlık etmek. || *Vur tut*, şöyle mi yapmalı, böyle mi yapmalı diye düşünüp taşınma sonunda.

◆ **vurdurmak** ettirg. f. **1.** Vurmasına yol açmak, vurmaya yöneltmek ya da vurmasına izin vermek: *Futbolda topa elle vurdurmuyorlar.* **—2.** *Bir kimseyi vurdurmak*, onu silahla öldürtmek: *Düşmanını kiralık katillere vurdurdu.* **—3.** Bir şey vurdurmak, taktırmak, bağlatmak: *Şu ayakkabıyı tamirciye gönderip pençe vurduralım.* **—4.** İğne, çivi vb. sözkonusuysa, saplatmak, kaktırmak: *Ayakkabıların altına çivi vurdurmak.* **—5.** Bir madde sözkonusuysa, onu sürdürmek: *Duvarlar çok kirli, ustaya bir kat boya vurduralım.* **—6.** Destek vb. sözkonusuysa, taktırmak, dayatmak. **—7.** Damga, mühür vb. sözkonusuysa, bastırtmak, koydurtmak: *Belgeyi postalamadan müdüre mühür vurdurun.* **—8.** *Bir yeri vurdurmak*, orayı top ateşine ya da kurşuna tutturmak, orayı yıktırıp yağma ettirmek.

◆ **vurulmak** edilg. f. **1.** Bir kimsenin, bir hayvanın, bir şeyin üzerine darbeler indirilmek: *Çocuğun başına taşla vurulunca beyin kanaması geçirdi. Tenis topuna raketle vurulur.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, silahla öldürülmek, yaralanmak: *İki ateş arasında kalıp vuruldu.* **—3.** Bir hayvan, bir şey vb. sözkonusuysa atılan şeye (taş, mermi vb.) hedef olmak: *Attığımız ilk mermiyle kuş vuruldu.* **—4.** *Bir kimseye vurulmak*, ona âşık olmak, tutulmak: *O kızı görür görmez vurulmuştu.* **—5.** *Yüreğinden, canevinden vb. vurulmak*, kötülük görmek, yaralanmak: *Onun o tutumu karşısında yüreğimden vuruldum.* **—6.** İğne, çivi vb. saplanmak, batırılmak, kakılmak: *Hastaya günde üç iğne vuruluyor.* **—7.** Bir madde (boya, cila vb.) sürülmek: *O dolaba yaklaşmayın, üzerine yeni cila vuruldu.* **—8.** Kapıdan söz ederken, çalınmak; hızla kapatılmak: *Kapı vuruluyor, gidip açar mısın?* **—9.** Kelepçe, eyer, destek vb. takılmak. **—10.** *Damga, mühür vb. vurulmak*, basılmak, konmak: *Hayvanlara damga vuruldu.* **—11.** *Arg.* Herhangi bir olanaktan yolsuz bir biçimde yararlanılmak: *Savaş yıllarında burada ne partiler vurulmuş, kaç kişi birdenbire zengin olmuştu.*

◆ **vurunmak** dönşl. f. **1.** Acı, pişmanlık, suçluluk duyup kendi kendine vurmak; dövünmek: *Olan olmuş, artık şimdi vurunman yersiz.* **—2.** Giyinmek, örtünmek, koymak: *Yaşmak vurunmak.*

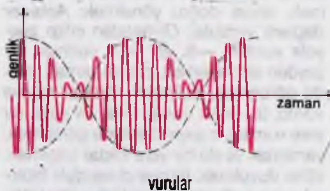
◆ **vuruşmak** işt. f. **1.** Karşılıklı olarak birbirine vurmak, çarpışmak: *Karanlıkta birbirlerini görmeyerek kafa kafaya vuruştular.* **—2.** Dövüşmek, savaşmak.

◆ **vuruşturmak** ettirg. f. Vuruşmalarını sağlamak, vuruşmalarına yol açmak: *Kadehleri vuruşturmak. Çocukları birbirine düşürüp vuruşturuyor.*

VURMALI sıf. Vurularak çalınan bir çalgı için kullanılır.
—Koregr. *Vurmalı battement*, serbest olan ayakla, üstüne basılan ayağın bileğine vurularak gerçekleştirilen battement.
—Müz. *Vurmalı çalgılar*, telli ve havalı çalgılar dışında kalan çalgıların tümü. (Terim, yalnızca bir tek çalma yöntemini [vurma] çağrıştırmakla birlikte tokuşturularak, sallanarak, sürtülerek, çekilerek vb. çalınan çalgılar için de kullanılır; bu nedenle artık organolojide kullanılmamaktadır.)

VURMALILAR a. Müz. Bir orkestradaki üç gruptan birini oluşturan, idyofonlar ya da mambranofonlar ailesinden vurmalı çalgılar topluluğu. (Caz, rock ve pop orkestralarında DRUMS da denir.)

VURU a. Dalga ve titr. Birbirine çok yakın ν_1 ve ν_2 gibi frekansları olan iki salınımın bir noktada üst üste gelmesinden kaynaklanan salınım dönemsel genlik değişimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSIKL. Dalga ve titr. Üst üste gelmeden kaynaklanan salınım, frekansı $\nu_p = \frac{\nu_1 + \nu_2}{2}$ (taşıyıcı dalganın frekansı) olan, hemen hemen armonik bir dalga davranışı gösterir; bu dalganın genliği, zaman içinde, modülasyon frekansı denen $\nu_m = \frac{|\nu_1 - \nu_2|}{2}$ frekansında, yavaş yavaş modüle edilir. Genliğin karesinin maksimumlarının yinelenmesine denk düşen vuru frekansı $2\nu_m$'dir. 1955'te, Forrester ve arkadaşları, frekansları yakın görünür iki ışık kaynağı arasında vurular gerçekleştirmişlerdir. Gözlenen vuruların ν_m frekansı, radar frekansları bölgesinde yer alıyordu. Salınım devrelerinde de vurulara rastlanır.

vurular

VURUCU sıf. **1.** Silah attığında, hedefini vuran usta nişancı için kullanılır. **—2.** *Vurucu kuvvet*, düşmana kesin darbeyi baskın biçiminde indirmek amacıyla oluşturulan ateş ve harekât gücü yüksek kuvvete verilen ad.
—Tekst. "Batör" denilen aygıtın, büyük bir hızla dönerek, tekstil maddesini içerdiği yabancı cisimlerden temizleyen organı.

VURUCUKOL a. Tekst. Dokuma tezgâhı tefesinin iki yanına tespit edilen ve alt bölümünde deriden bir taka taşıyan ağaç lama. (Mekiği fırlatmaya yarar.)

VURULMA a. Vurulmak eylemi.

VURULMAK → VURMAK

VURULUŞ a. Vurulmak eylemi ve biçimi.

VURUM a. Fızs. mekan. Bir kuvvetin, etkidiği zaman aralığı ile çarpımı (dt gibi sonsuz küçük bir zaman aralığı boyunca bir $\vec{F}$ kuvvetinin temel vurumu $\vec{F}dt$ vektörüdür. t_1 ve t_2 gibi iki an arasındaki toplam vurum, temel vurumların toplamıdır.

$$\int_{t_1}^{t_2} \vec{F}dt = \vec{I}.$$

Bu, t_1 ile t_2 arasında, üzerine $\vec{F}$'nın uygulandığı cismin hareket miktarının değişimine eşittir.) [Eşanl. İMPULS]
—Mat. çözlm. Verilen bir tek noktada sıfır olan (genelleştirilmiş) fonksiyon.
—Sıl. *Elektromanyetik vurum*, atmosfer ile nükleer bir patlamadan çıkan gama ışınlarının etkileşiminden kaynaklanan, çok kısa süreli ve yüksek genlikli elektromanyetik dalga. (Patlama oldukça yüksekte [200 km] gerçekleştiğinde, bu olay yüzlerce kilometrelik bir alanı etkileyebilir. Bu dalga insan üzerinde etkisizdir, ama kuplaj nedeniyle elektrik kablolarında, aygıtların ayarını bozan hatta onları tamamen çalışamaz hale getiren elektromanyetik parazitlerin oluşmasına yol açabilir. Bu durumda, ekranlama ve süzme gibi çeşitli koruyucu önlemlerden yararlanılabilir.)

VURUNKATTE, hitit panteonunda, hatti kökenli savaş tanrısı; Mezopotamya'nın Zababa*'sına eşti.

VURUNMAK → VURMAK

VURUNTU a. **1.** Isıl mot. ve Oto. Yakıt karakteristikleri motor karakteristiklerine uymadığında, motorun çalışması sırasında meydana gelen olay. (Vuruntu sonucu, motor boğuk bir gürültüyle çalışır, faydalı güç düşer, motordaki organlar mekanik aşınmaya uğrar.) [Eşanl. DETONASYON.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Oto. ve Isıl mot. Gerek ateşleme düzeneğinin ayarsızlığından, gerek biyel kolu başındaki ya da ayağındaki aşırı boşluktan kaynaklanan ayırtedici bir dizi boğuk gürültü. **—3.** *Vuruntu yapmak*, ateşleme avansı iyi ayarlanmamış, karışım oranının düzensiz ve yanmanın normal zamanlarda gerçekleşmediği bir motorda krank mili üzerinde darbeler ve patlama sesini andıran gürültüler meydana getirmek.
—Kim. *Vuruntu önleme*, bir yakıtın vuruntuya karşı gösterdiği direnci artırmak üzere gerekli önlemleri alma; bu direnç deneysel olarak benzenin oktan derecesiyle ifade edilir. || *Vuruntu önleyici*, patlamalı motorların yakıtlarına konarak vuruntuya karşı direnci artıran katkı maddesi. (Vuruntu önleyici olarak organometal bileşikler, özellikle de kurşun tetraetil kullanılır.)
—Mak. san. Bir mekanizmada, genellikle bir gürültü ya da bir sarsıntıyla kendini belli eden ani hız değişimi.
—Petr. san. *Vuruntu artırıcı*, vuruntuyu artırmak ve oktan indisini azaltmak için bir yakıta katılan madde.
—ANSIKL. Isıl mot. Vuruntu, genellikle bütün yüzeyi boyunca eşit biçimde soğutulmayan silindir kafasındaki "sıcak noktalar"ın etkisiyle meydana gelen bir erken ateşleme yüzünden, gazların silindir içinde düzensiz olarak yandığı durumlarda ortaya çıkar. Vuruntuya neden olan öteki etkenler şunlardır: tam olarak atılamayan yanmış gazların çok sıcak birikimler oluşturarak daha sonraki emme zamanında yakıt karışımına temas edip bu karışımı tutuşturması; ateşleme avansının iyi ayarlanmaması. İyi durumda olan bir motorda bi-

le vuruntunun ana nedeni, sıkıştırma oranı çok yüksek bir motorda oktan indisi (sayısı) düşük bir yakıtın (normal benzin) kullanılmasıdır. Vuruntuya yol açan nedenler gibi bu olayı ortadan kaldırmaya yönelik önlemler de çok çeşitlidir: silindir içinin temizlenmesi, silindir içinde türbülansa neden olan gazların süpürülmesi, ısıyı tüm yüzeye eşit olarak dağıtan ve şiddetli bir ışıma yayan hafif alaşımdan (genellikle alüminyumlu) bir silindir kafasının kullanılması, otomatik avans sisteminin ve ateşleme avans ayarının motordaki yük değişmelerini hesaba katacak biçimde geliştirilmesi, yani modern "elektronik ateşleme" sisteminin kullanılması.

Kurşun tetraetil ya da çevre kirlenmesini önlemek için son zamanlarda kullanılmaya başlayan vuruntu önleyici maddeler gibi bileşiklerin yakıta katılması, vuruntu şiddetini azaltır ya da tümüyle ortadan kaldırır. Bir benzinin oktan indisi ne kadar büyükse, vuruntuya yol açmadan ateşleme avansı ve sıkıştırma oranı da o kadar artırılabilir.

VURUŞ a. **1.** Vurmak eylemi ve biçimi. **—2.** Darbe: *Bir vuruşta adamı devirdi.* **—3.** *Esk.* Kavga, dövüş.
—Ask. Bir mermi ya da bombanın atıştan sonra yöneltildiği hedefe ya da arazi üzerindeki herhangi bir yere çarpması.
—Balist. *Vuruş açısı,* DÜŞÜŞ* AÇISI'nın eşanlamlısı.
—Gökbil. *Saat vuruşları,* doğrudan doğruya bir sarkacın balansıyla kumanda edilen ve gökbilim saatleri ile kronometreleri uzaktan duyarlı bir biçimde, çakıştırma yöntemiyle denetlemeye yarayan, özel telsiz işaretleri. (Bu vuruşlar, saniyenin 1/300'ü oranında bir yaklaşıklıkla doğrudur. Özellikle boylamları belirlemede de telsiz vuruşlarından yararlanılır.)
—Oy. Bilardoda oyuncunun kendi topuyla hedef aldığı topu vurması.
—Res. Ressamın boyayı uyguladığı yüzey üzerine fırçayla sürme biçimi; fırça darbesinin sonucu: *Rengi geniş vuruşlarla uygulamak. Zarif bir vuruş.*
—Saatç. Bir saat makinesinde, eşapman çarkının bir dişinin geçişi sırasında çıkan gürültü.
—Spor. Topa vurma biçimi. || Kürek ya da pagayın hareket devri. || *Alçak vuruş,* boksta kemerin hemen altına yapılan ve yönetmelikle yasaklanmış olan vuruş. || *Başlama vuruşu,* oyunun başlangıcında ya da bir devre başında topun oyuna sokulması için gerçekleştirilen vuruş. || *Düz vuruş,* tenis ve masatenisinde topa raketi tutan el yönüyle yapılan vuruş. (Karşt. TERS vuruş.) || *Kale vuruşu* ya da *atışı,* futbolda topun rakip oyuncular tarafından auta gönderildiği koşulda, topu oyuna sokma amacıyla kaleci ya da aynı takımdan başka bir oyuncu tarafından 6 pas çizgisi üzerinde gerçekleştirilen vuruş. || *Serbest vuruş,* çeşitli top oyunlarında (futbol, rugby, basketbol), oyunculardan birinin kural dışı vuruşu nedeniyle verilen ceza atışı. || *Seri vuruş,* boksta, iki rakip arasında birbirini izleyen karşılıklı yumruklar.

VURUŞEMU, hitit panteonunda hatti kökenli güneş tanrıçası.

VURUŞKAN sıf. Vuruşmayı seven, kavgacı, dövüşken bir kimse için kullanılır.

VURUŞKANLIK a. Vuruşkan olma durumu, niteliği; dövüşkenlik.

VURUŞMA a. **1.** Vuruşmak eylemi. **—2.** Kavga, dövüş.
—Ask. *Vuruşma vaziyeti,* süngüleşme eğitiminde, hareketlere başlamadan önce alınan durum.

VURUŞMAK → VURMAK.

VURUŞMALI sıf. Vuruşarak yapılan.
—Sey. oy. *Vuruşmalı muhavere,* karagöz oyununda, Karagöz'le Hacivat'ın birbirlerine kötü sözler söyleyip vurarak sürdürdükleri muhavere*. (*Salıncak, Meyhane* oyunlarının başındaki muhavereler, vuruşmalı muhavere örnekleridir. Kimi zaman tiplemelerden biri ötekine kötü sözler söyler, kimi zaman da karşılıklı olarak birbirlerini kızdırırlar.)

VURUŞTURMAK → VURMAK.

VU SANGUEİ ya da **WU SANGUİ,** çinli general (1612-1678). Ming hanedanı döneminde, mançu Tatarları istilasını durdurmakla görevlendirildi. 1644'te Pekin'in alınmasından sonra, Mançular ile bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma sonucunda Mançu Çingler hanedanı iktidara geçti. Yünnan ve Sıçuan kral naiplikleriyle ödüllendirildi. Merkezi iktidardan kendisini kurtardı, Çin'in batısını tümüyle ele geçirdi ve Birmanya'ya kadar ilerledi. Savaşta öldü.

VUSLAT a. (ar. *vaṣl*'dan *vuṣlat*). Sevgiliye kavuşma ya da iki sevgilinin birbirine kavuşması.

VUSONG ya da **WUSONG,** Yangzi Ciang'ın (Çin) halicinde, Huangpu'nun ağzında bir çin yerleşmesi. XX. yy.'daki iç savaşlar sırasında tahkimli yerlerinin sağladığı denetim sayesinde Vusong, Şanghay yerleşme alanının bütününe egemen olmuştu.

VUSTA sıf. (ar. *evsaṭ*'ın dişl. *vusṭa*). *Esk.* Orta, iç: *"Dağlık ve yüksek yerleri çam ağaçlarıyla Avrupa'nın vustâ kısmını andırdığı halde..."* (Mehmet Tevfik). *Asya-yı vusta* (Orta Asya). *Kurun-ı vusta* → KURUN. *Salat-ı vusta* (ikindi namazı).

◆ a. Orta parmak.

VUSUAR a. (fr. *voussoir*). Bayınd. **1.** Beton ya da dökme demirde önüretimli olarak hazırlanan ve basınç uygulanarak birleştirildiğinde bir tünelin kaplamasını oluşturan eğrisel öğe. **—2.** Birbirine yakın iki enlemesine düzlem arasında yer alan ve öngerilmeli beton bir köprünün enlemesine bir kesimini oluşturan öğe.

VUSUL, -lü a. (ar. *vaṣl*'dan *vuṣūl*). *Esk.* **1.** Erişme, varma. **—2.** *Vusul bulmak,* kavuşmak, ulaşmak: *"Şemsin ziyası havada intişâr ile cevv-i nesimde mün atıf ve münkesir olarak bize vusûl bulur"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

VUŞİ ya da **WUXİ,** Çin'de (Ciangsu) kent, Aşağı Yangzi Ciang bölgesinde; 779 400 nüf. (1990). Ticaret (pirinç, tahıl, ipek) ve sanayi (ipek, pamuk, tarım makineleri, besin sanayileri) merkezi.

VUŞMGİR BİN ZİYAT (Zahirüddevle ebu Talip) [öl. 967], Ziyari hanedanının ikinci hükümdarı (935-967). Türk askerleri tarafından öldürülen kardeşi Merdavic bin Ziyar'ın yerine tahta geçti. Ülkenin Hazar denizi eyaletlerinde bazen bağımsız, bazen de Samaniler'e bağlı olarak saltanat sürdü. Bir av sırasında bir yaban domuzu tarafından öldürülünce yerine oğlu Bisutun geçti.

VUTAİ ŞAN ya da **WUTAİ SHAN,** Çin'de yaşlı kütle, Şanşi'nin kuzey-doğu'sunda, Pekin bölgesinin G.-B.'sında, G.-B'sından K.-D'ya doğru uzanır. En yüksek noktası 3 000 m'ye yaklaşır. Buddhacılığın kutsal dağlarından biridir.

VUTONGÇİAO ya da **WUTONGQİAO,** Çin'de (Sıçuan) kent, Min Ciang kıyısında Kızıl Havza'da, Çıngdu'nun G.'inde; 140 000 nüf. Tuz çıkarımı. Yün sanayisi.

VU TRONG PHUNG, vietnamlı yazar (Hung Yên 1912 - Hanoi 1939). Yoksul bir ailedendi, çok genç yaşta yaşamın güçlükleriyle karşılaştı, 1933'ten başlayarak gerçekçi ve marxçı eğilimde bir dizi yapıt yayımladı; döneminin toplumunun kusurları (zimmetine para geçirme, fuhuş, tefecilik vb.) ile ilgili röportajlar, *Giông-tô* (1936) gibi kendisini başarıya ulaştıran romanlar yazdı.

VUTSAİ, "beş renk" anlamına gelen ve çokrenkli sırla kaplı bir çin porseleni türünü belirten terim. İmparator Ming Çınghua'nın hükümdarlığı (1466-1487) sırasında klasik dönemini yaşamıştır. Renkleri aslında beşle sınırlı olmayan bu parçalar, XVII. yy.'ın *"yeşil aile"*'sine öncülük eder.

Presse Sports

bir serbest vuruş (rakip takımın oyuncuları bu vuruş sırasında bir "baraj" oluştururlar)

VUVANG ya da **WUWANG** ("kral Vu", yani "savaşçı kral"), İ.Ö. XI. yy.'da Çin Cou hanedanının kurucusu. Şanglar'ın topraklarını işgal etti ve hanedanlarını ortadan kaldırdı.

VU VEİ ya da **WU WEİ,** çinli ressam (Ciangşia, Hubei, 1459-1508). Tilmizi olduğu Dai Cin ile birlikte Cıciang okulunu temsil etti. Günlük yaşamdan sahnelerde ve oldukça yoğun büyük manzara resimlerinde katı bir akademik kuralcılıkla kişisel esinini birleştirdi.

VU ZİTİEN ya da **WU ZETİAN,** Tanglar'ın imparatoru Gaozong'un sevgilisi, sonra da eşi (öl. 705). Yavaş yavaş iktidara sahiplenerek kocasının ölümünden sonra kendi iki oğlu yararına tahtı ele geçirdi. Mezhebini resmi din yapmak istediği buddhacı kilise tarafından desteklendi.

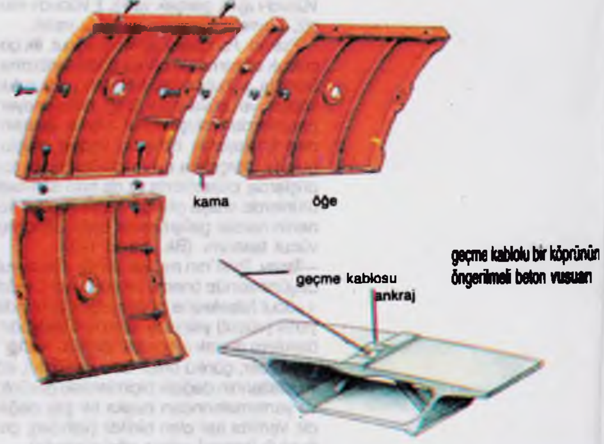
VUZU, -u a. (ar. *vuḍū*). **1.** *Esk.* Aptes alma. **—2.** *Vuzu etmek,* aptes almak.
—İsl. Şii ve harici müslümanlarda kısmi yıkanma yoluyla küçük hades*ten temizlenme.

VU ZUOJIN ya da **WU ZUOREN,** çinli ressam (Anhuei ili 1908), çağdaş çin resim sanatının, Avrupa'da *Ou Sogène* adıyla tanınan en önemli temsilcisi. Paris ve Brüksel'de eğitim gördükten sonra öğretmeni Şü Beihong'un (Jupéon) ardından Pekin Ulusal akademisi'nin başına geçti. Yağlıboya resimde ustalık kazanmış ender çinli ressamlardan biridir.

VUZUH a. (ar. *vuḍūḥ*). **1.** Bir açıklama gerektirmeyecek kadar açık, anlaşılır olma. **—2.** Açıklık.
—Ed. Sözlü ve yazılı anlatımda anlam açıklığı.

VÜ a. (fr. *vu*). Elektroakust. ve Telekom. Bir vümetre yardımıyla yapılmış bir ölçümün sonucunu belirtmek için kullanılan ses gücü birimi.

Pont-à-Mousson belgesine göre

sünek dökme demirden kolektör vusuarı

geçme kablolu bir köprünün öngerilmeli beton vusuarı

VÜCUB a. (ar. *vücûb*). *Esk.* **1.** Gerekli olma, gereklilik. **—2.** Bırakılmama. **—3.** Layık olma, yaraşma.
—İsl. huk. Yapılması zorunlu görev. —Bir kimsenin mal varlığının pasif kısmında yer alan borç. || *Vücub-i eda,* borcu yerine getirme ödevi.

VÜCUBİ sıf. (ar. *vücûb* ve *-î*'den *vücûbî*). *Esk.* Gereklilikle ilgili.
—Esk. dilbilg. *Vücubi sıygası* ya da *fiil-i vücubi,* gereklilik kipi.
—Esk. mant. Olumlu.

VÜCUDİ MEHMET BİN ABDÜLAZİZ, türk tarihçi ve şair (Larende ? - *ay. y.* 1612). Ebussuut Efendi (1490-1574) tarafından eğitilip yetiştirildi. *Gazavat-ı Mustafa Paşa* adıyla Kıbrıs'ı osmanlı topraklarına katan Lala Mustafa Paşa'nın, *Gazavat-ı Özdemiroğlu Osman Paşa* adıyla Özdemiroğlu Osman Paşa'nın savaş tarihlerini yazdı. Şiirlerini *Hayal-i yâr* ile *Şahid-i mana* adlı iki yapıtta topladı. Sebt İbni Cezvit'in tarih yapıtı *Mirat üz-zaman fi tarih-il âyan*'ını, Gazali'nin devlet yöneticileriyle ilgili *et-Teber ül-mesbuk fi nasayih il-mülûk*'unu, İbni Kayyum'un yirmi önemli sorunun yanıtını içeren *Menazi ül-ervah*'ını türkçeye çevirdi.

VÜCUDİYE a. (arapça "varlık" anlamına gelen *vucûd*'dan *-iyye* ilgi ekiyle yapılmış ad). Tasavvufta Tanrı'dan başka hiçbir varlığın bulunmadığını, bütün varlıkların tek varlık olan Tanrı'nın varlığından ibaret olduğunu savunanlara ya da bunların savundukları kurama bu ad verilir.

VÜCUDPEZİR a. (ar. *vücûd* ve fars. *pezîr*'den *vücûd-pezîr*). *Esk.* Vücut bulma, meydana gelme.

VÜCUH çoğl. a. (ar. *vech*'ten *vücûh*). *Esk.* **1.** Yüzler, çehreler. **—2.** İleri gelenler, bir yerin eşrafı: *"Sakıyf kabilesinin vücûh ve eşrâfı Medine-i münevvereye gelip arz-ı itaat eylediler"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Kuran'ın okunuşundaki farklar. **—4.** İmkânlar, suretler. **—5.** *Vücuh-ı kıraat,* Kuran'ın değişik biçimlerde okunma kuralları.
—Esk. mat. Yüzeyler. || *Nim-vücuh,* yarıyüzeyli. || *Zu-kesir-ül-vücuh* → ZU.
—İsl. huk. *Vücuh-u vakf,* vakıftan yararlanacak olanlar. (Bu kimseler üç kısma ayrılır: 1. yalnız fakirler; 2. önce zenginler, sonra fakirler; 3. fakirlerle birlikte zenginler.)
—Tar. *Vücuh-ı memleket* → ÂYAN.

VÜCUT a. (ar. *vücûd*'tan). **1.** İnsan ya da hayvanın maddi varlığı, gövdesi; beden: *Mermilerle hayvanın vücudu delik deşik olmuştu. Güzel bir vücudu var.* **—2.** Var olma, varlık. **—3.** *Vücut bulmak,* oluşmak, meydana gelmek. || *Vücut vermek,* oluşturmak. || *Vücuda gelmek,* ortaya çıkmak, vücut bulmak. || *Vücuda getirmek,* var etmek, oluşturmak. || *Vücuttan düşmek,* zayıflamak, gücünü kuvvetini yitirmek. || *Vücudunu ortadan kaldırmak,* öldürmek.
—*Esk.* **1.** Bulunma, var olma, varlık. **—2.** *Vücud-ı ayni,* gerçek varlık. || *Vücud-ı muciz,* hayrette bırakan, şaşırtıcı varlık.
—Psikan. *Parçalara ayrılmış vücut.* İlk çocukluk döneminde ortaya çıkan fantazma. Burada, vücut imgesi birlikten yoksundur, kopuk ve aralarında bağ bulunmayan parçalardan oluşmuştur (Ayna evresinden başlayarak öznenin imgesi oluştuğunda, parçalara ayrılmış vücut yalnızca düşlerde, psikozlarda ya da bazı sanatsal ürünlerde ortaya çıkar.) || *Vücut imgesi,* öznenin narsist gelişmesine bağlı bilinçdışı vücut tasarımı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tasav. Tanrı'nın mutlak varlığı. (Tasavvuf düşüncesinde önemli bir yeri olan vahdet-i vücut felsefesine göre gerçek anlamda varlık [vücut] yalnızca Tanrı'nın varlığıdır; ötekilere ancak mecaz anlamda "varlık" denilebilir; çünkü onlar Tanrı varlığının, ad ve sıfatlarının değişik biçimlerdeki görüntü ve yansımalarından başka bir şey değildir. Varlıkta asıl olan birliktir [vahdet]; çoğunluk [kesret] yalnız görünüştedir.)
—ANSİKL. Psikan. *Vücut imgesi.* Çocukta vücut imgesinin oluşumu uzam, hareket ve dil imgelerinden ayrılmaz ve erojen bölgelere yönelik yatırımlarla ilintilidir. Lacan'a göre, vücut imgesinin oluşumu, ayna evresinden geçer. Bu, öznenin narsist yapılanmasının diyalektik evresidir.
Vücut imgesi kavramı özellikle F. Dolto tarafından incelendi. Bu yazara göre vücudun kapsayıcı imgesi, birbiriyle çakışan üç imgeye dayanır: erojen bölgeler üzerinde kutuplaşmış bir işlevsel imge; zaman ve yer kavramlarına bağlı bir temel imge, edilgen ya da etkin bir dinamik imge. Bu üç imgenin bilinçdışı eklemlenmesi, öznenin temel narsisizmini oluşturur.
Bazı nevrozlarda ve psikosomatik hastalıklarda bile saptanabilen vücut imgesinin bozulması, özellikle şizofrenide çok belirgindir. Çeşitli algılara ve tasarımlara (parçalara ayrılmış vücut) yol açar.
G. Pankow "vücut imgesinin, dinamik yeniden yapılanması" adını verdiği bir yöntemle psikozlara psikoterapötik açıdan yaklaşımı yenilemeye çalıştı. Bu yöntem, şizofrende "vücudun birliğini yeniden bulmak için imgelerin biçim ve içeriği arasında bir diyalektik" yaratmaya çalışır. Bu birlik duygusu, kendi yaşadıklarına ulaşabilmesi için öznenin gereksinimi olan bir evredir.

VÜCUTLU sıf. İriyarı, şişman bir kimse için kullanılır; cüsseli.

VÜKELA çoğl. a. (ar. *vekîl*'in çoğl. *vükelâ*). *Esk.* **1.** Bakanlar; vekiller: *"Öyle bir kurulur, yerleşir ki yeni bir vükelâ buhranına kadar mevkiini muhafaza edeceğine emindir"* (R. H. Karay). **—2.** *Vükela-yı deavi,* dava vekilleri; avukatlar. || *Vükela-yı devlet,* bakanlar kurulu, kabine. || *Vükela-yı fiham,* büyük itibarlı vekiller. || *Vükela-yı hazıra,* görevdeki bakanlar: *"Elhasıl bu Islahat Fermanı'ndan dolayı millet-i İslamiye dilgîr olarak vükela-yı hazırayı fase ve mezemmet eder oldular"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—Esk. ulaş. *Vükela vapuru,* Osmanlılar' da XIX. yy.'ın ikinci yarısından imparatorluğun sonuna kadar nazırlarla üst düzey devlet görevlilerinin bindikleri özel vapur. (Bu vapur, yaz aylarında Boğaziçi'ne yazlığa çıkan nazırları ve öteki üst düzey devlet görevlilerini sabahları belli iskelelerden alarak Sirkeci iskelesine getirir, akşamları Sirkeci'den kaldıkları iskelelere götürürdü. Nazırlar, vapurun yan kamaralarında otururlardı.)

VÜLGARİZE sıf. (fr. *vulgariser*'den). *Vülgarize etmek,* bir bilgiyi, bir düşünceyi vb. herkesin anlayabileceği, basit bir düzeye indirgemek, basitleştirmek.

VÜLGER sıf. (fr. *vulgaire;* lat. *vulgaris*'ten). Basite indirgenmiş; kaba, sıradan.

VÜMETRE a. (fr. *vumètre;* ing. *v[olume] u[nit]* ve metre'den). Standart hacimölçer.

VÜREYKA a. (ar. *varak*'tan *vüreyka*). *Esk.* Küçük yaprak.

VÜREYKAT, -tı çoğl. a. (ar. *varak*'ın çoğl. *vüreykât*). Esk. bot. **1.** Yaprakçıklar. **—2.** *Vüreykat-ı tüveyciye,* küçük taçyapraklar.

VÜRUT a. (ar. *vürûd*). *Esk.* **1.** Geliş, gelme, yetişme: *"Gelme ey vürûdunu bir ömr içinde beklediğim"* (Süleyman Nazif). **—2.** *Vürud etmek,* gelmek, ulaşmak.

VÜS a. (ar. *vüs'*). *Esk.* **1.** Kudret, güç: *"Allah kimseden vüs ve takatı fevkinde iş istemez"* (R. N. Güntekin). **—2.** Zenginlik, varlık: *"... cümleten ellerinden geldiği mertebe ve vüsleri yettiği derece..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Bolluk, genişlik. **—4.** *Vüs-i beşer,* insan gücü.

VÜSAT, -ti a. (ar. *vüs'at*). *Esk.* **1.** Genişlik, yayılmışlık: *"...bu harbin vüs'at ve ehemmiyet cihetinden..."* (Ragıp Hulusi). **—2.** Bolluk: *"Bize bereket ve vüsat-i maişet ver"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Zenginlik, varlıklı olma. **—4.** Olanak, fırsat. **—5.** *Vüsat-i hal,* mali koşulların düzelmesi.
—Esk. fiz. GENLİK'in eşanlamlısı.

VÜSKA sıf. (ar. *vüsûk*'tan *vüskâ*). *Esk.* Çok sağlam, kuvvetli olan.

VÜSUK, -ku a. (ar. *vüsûk*). *Esk.* **1.** İnanma, inanç. **—2.** Sağlamlık. **—3.** *Vüsuk bulmak,* doğrulanmak, sağlamlaşmak.

VÜZERA çoğl. a. (ar. *vezîr*' in çoğl. *vüzerâ'*). *Esk.* Vezirler.

VÜZÜRGMİHR → BÜZÜRGMİHR.

VYASA, sanskritçe yazılmış sayısız yapıtın mal edildiği bilge. Sayıları, boyutları ve yazılış dönemlerindeki farklılık göz önüne alınınca, bu metinleri (sanskritçede "düzenlemek", "derlemek" anlamına gelen) Vyasa'ya mal etmenin, onların yazarı olarak "geçmişin büyük Vyasa'sını", geleneğe göre Mahabharata'nın yazarı Krişna Dvaipayana ya da Badarayana Vyasa'yı göstermenin metne bir yetkinlik kazandırmak amacıyla yapılmış ustaca bir uzlaşma olduğu ortaya çıkar.

VYATİÇLER, eski Doğu Slavları kabilesi X.-XI. yy.'larda Oka ve Yukarı Don vadilerinde yer alıyordu.

VYATKA, Rusya'da ırmak, Kama'nın kolu (sağ kıyıdan) 1 314 km (havzası 129 000 km^2). Sağdan Moloma, soldan da Çeptsa'yı alarak büyüdükten sonra Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde Mamadiş'e kavuşur.

VYATKA, 1181-1780 arasında **Hlıynov,** 1934-1991 arasında **Kirov,** Rusya'da kent, Vyatka ırmağı kıyısında, büyük kozalaklı ormanlar kuşağında; 491 200 nüf. (1991). Eski kale. Eski sürgün yeri. Elektrikli gereçler yapımı. Kimya ve tekstil (yapay elyaf) sanayileri. Taşıt lastiği. Deri sanayisi.

VYAZEMSKİY (*prens* Pyotr Andreyeviç), rus şair ve eleştirmen (Moskova 1792 - Baden-Baden 1878). Puşkin'in yakın dostuydu, Arzamas edebiyat kurumunun üyesi oldu ve romantik akımı savundu. Şiiri klasik yapıda ve bir ölçüde kişiseldir; eleştiri incelemeleri (*le Vieux Livre de notes* [fr. çev.]) özgün ve ince bir anlayışın izlerini taşır.

VYAZMA, Rusya'da kent, Smolensk'in doğu-kuzey-doğusunda yer alır, karayolu ve demiryolu kavşağı; 44 000 nüf. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Demiryolu gereçleri.
—Tar. XIII. yy. başında kurulduğu sanılan Vyazma, XV. yy.'da Litvanyalılar tarafından işgal edildi, ama Moskova büyük prensi İvan III onu geri aldı. Smolensk-Moskova yolu üzerinde bulunan kent, tarihte iki kez önemli bir rol oynadı: 1812'de, Fransızlar'ın çekilişi sırasında yapılan muharebelerde yıkıma uğradı; ekim 1941'de, Almanlar Moskova'ya doğru ilerlerken, Kiev'in düşmesiyle serbest kalan zırhlı birlikler Vyazma'ya ulaşarak bu kentle Smolensk arasına çekilen sovyet kuvvetlerini yok ettiler. 1943'te, von Kluge, Kiev cephesinde çıkıntı noktası olan Vyazma'yı boşaltmak zorunda kaldı ve Kızıl ordu harebe haline gelen kenti 13 martta geri aldı.

VYAZNİKİ, Rusya'da kent, Vladimir'in D.'sunda, Klyazma kıyısında; 43 000 nüf. Keten ipliği. Takım tezgâhları. Besin sanayileri. Otomobil yapımı.

VYEÇE a. (rusça sözc.). Tar. Rus kentlerinde oturanların kurduğu meclis (X. yy. sonu - XV. yy.)
—ANSİKL. Kiev devletinin prenslik başkentlerinde, aile reisi olan özgür erkekler, prensi göreve çağırmak, tanımak ya da görevden almak ya da savaş ve barış sorunlarını karara bağlamak üzere toplanarak kurullar oluştururlardı. Bu kurullar özellikle prensliklerin gücünün azaldığı ve parçalandıkları dönemde önemli bir rol oy-

nadılar (XI. yy. sonu - XII. yy.). Moğol istilasından sonra (1238-1240), vyeçenin yetkileri azaldı. XIV. yy. sonunda Rusya'da vyeçeler yalnız Novgorod ve Pskov'da toplanmaya devam etti ve bu kurullar sözü geçen kentlerin Moskova tarafından ilhakına kadar çalışmaya devam etti (Novgorod için 1478; Pskov için 1510). Novgorod'da vyeçe, XI. yy.'dan itibaren yürütme, yasama ve yargılama yetkilerine sahip devamlı bir kurul niteliğindeydi.

VYROUBOVA (Nina), rus kökenli fransız kadın dansçı (Gurzuf, Kırım, 1921). 1924'te Fransa'da annesiyle, sonra Preobrejenska; Trefilova ve Gsovskiy ile dans çalıştı. 1939-1941 arasında Paris'te Polonya baleleri ve Rus balesi topluluklarında yer aldı. 1949'da, Paris operası'nda Y. Chauviré'nin ardından yıldız sanatçı oldu ve 1956'ya kadar burada parlak temsiller verdi. 1957-1961 arasında, Cuevas markisinin Grand Ballet topluluğunda yıldız dansçı olarak yer aldı.

VYTAUTAS, VYTİS ya da **VİTOLD Büyük** (1344 - Trakai 1430), Litvanya grandükü (1392-1430), grandük Kiejstut'un oğlu. 1392'de, amcaoğlu Jagellon tarafından grandüklüğün yönetimine ortak edildi, 1401'den sonra da onun süzerenliği altında tek başına hükümet etti. Smolensk'i ve Dniepr bölgelerini egemenliği altına aldı; Vorskla'da Tatarlar'a yenildi (1399). Jagellon ile birlikte Töton şövalyelerine karşı savaşa girdi ve onları Grunwald*'de yendiler (1410). Samogitia'yı ele geçirdi.

Vytis haç nişanı, üzerinde savaş haçı bulunan litvanya ulusal nişanı. 1920'de, ülkeye verilen askeri hizmetleri ödüllendirmek için yaratıldı. Kırmızı mineli arma üzerinde beyaz bir şövalye bulunan Lorraine haçıyla siyah kenarlı ve siyah düşey çizgili koyu kırmızı bir kurdeleden oluşur.

KAYNAKÇA

Vahhabiler ya da **Vehhabiler.** H. H. Işık, *Vehhabiye nasihat* (İstanbul, 1970). —Abdulmagid el-Badayani, *Vesikalarla Vehhabiliğin içyüzü*, çev. A. Avanoğlu (İstanbul, 1976). — Abdurrahman Silheti, *Mezhepsizlik ve Vehhabilik*, çev. A. Avanoğlu (İstanbul, 1978). — A. Polat, *Teymiyecilik-Vehhabilik* (İstanbul, 1977).

Van. *Van il yıllığı 1967 ve 1973.* — C. Alper, *Çeşitli yönleriyle Van* (Ankara, 1974). — Ö. Güler, *Van iklimi* (Ankara, 1977). — T. M. Tarhan ve V. Sevin, *Van bölgesinde Urartu araştırmaları I-II* (Anadolu araştırmaları, sayı, 4-5, İstanbul, 1977). — A. Tekin, *Van gölü güzelim yaşam* (Ankara, 1980). — Süleyman Sabri, *Van tarihi* (Ankara, 1982). — B. Kocadağ, *Lolan oymağı ve yakın çevre tarihi* (İstanbul, 1987). — A. Talay, *Bizim eller Van* (İstanbul, 1988).
—Arkeol. ve Mim. O. Aslanapa, *1970 temmuz Van Ulu camisi kazısı* (Sanat tarihi yıllığı, sayı IV, 1971); *Kazısı tamamlandıktan sonra Van Ulu camisi* (Sanat tarihi yıllığı, sayı V, 1973); Türk sanatı I-II (İstanbul, 1984).

Varka ya da **Varaka ve Gülşah.** İ. H. Ertaylan, *Türk edebiyatı örneklerinden I Varaka ve Gülşah* (İstanbul, 1945); *Yusufi-i Meddah, yeni iki nüsha Varaka ve Gülşah nüshası* (Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. I, sayı 2, İstanbul, 1946). — A. Ateş, *Varaka ve Gülşah mesnevisinin kaynakları* (Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. II, sayı 1-2, İstanbul, 1947); *Farsça eski bir Varka ve Gülşah mesnevisi* (Türk dili ve edebiyatı mecmuası, c. V, İstanbul, 1953).

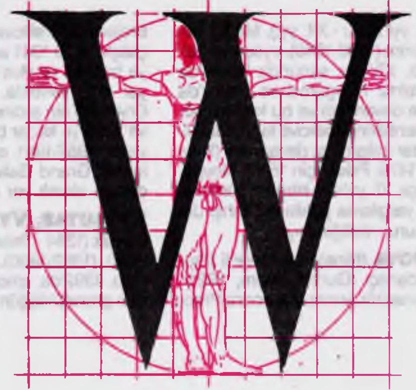
Varna savaşı. Âşıkpaşazade, *Tevarih-i âl-i Osman* (İstanbul, 1915). — Oruç Bey, *Tevarih-i âl-i Osman* (Hannover, 1925). — Necati Salim, *Türk ordusunun eski seferlerinden bir imha muharebesi Varna 1444* (İstanbul, 1931). — A. S. Erzi, *II. Murad'ın Varna muharebesi hakkında feth-nâmesi* (Belleten, sayı 56, Ankara, 1950). — H. İnalcık, *Fatih devri üzerine tetkikler ve vesikalar* (Ankara, 1954). — Dukas, *Bizans tarihi*, çev. V. Mirmiroğlu (İstanbul, 1956).

veli. H. Delehaye, *Les légendes hagiographiques* (Bruxelles, 1905). —E. A. Westermarck, *İslam medeniyetinde putatapma devrinden artakalan itikatlar*, çev. Ş. N. Coşkuner (Ankara, 1962). — A. Y. Ocak, *Türk halk inançlarında ve edebiyatında evliya menkabeleri* (Ankara, 1984).

Vesilet ün-necat. Süleyman Çelebi, *Vesîletü'n-necât*, yay. A. Ateş (Ankara, 1954).

vezir. Osmanzade Ahmed Taib, *Hadikat ül-vüzera* (İstanbul, 1271 [1855]). — İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihine ait yeni bir vesikanın ehemmiyeti ve izahı ve bu münasebetle Osmanlılar'da ilk vezirlere dair mütalaa* (Belleten, sayı 9, Ankara, 1939); *Osmanlı devleti teşkilatına medhal* (Ankara, 1941); *Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilatı* (Ankara, 1948). — A. Taneri, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda vezirlik* (Tarih araştırmaları dergisi, c. V, sayı 8-9, Ankara, 1967).

Viyana kuşatması (İkinci). Mehmet Arif, *İkinci Viyana seferi hakkında* (Tarih-i Osmani encümeni mecmuası, c. III, sayı 16-17, İstanbul, 1910). —A. Galanti, *Viyana muhasarasından sonra Türkler'e karşı mukaddes ittifak* (Türk tarih encümeni mecmuası, c. XV, sayı 87, İstanbul, 1922). — O. Regele, *Dört yüz sene evvel Viyana'nın Türkler tarafından muhasarası* (İstanbul, 1929). — C. Üstün, *1683 Viyana seferi* (Ankara, 1941). — N. Tarcan, *Eski türk seferlerinden ikinci Viyana seferi* (İstanbul, 1945). — Fındıklılı Mehmed Ağa, *II. Viyana kuşatması ve bozgunu*, sadeleştiren: F. R. Atay (Hayat tarih mecmuası, c. I, sayı 6, 7, 8, İstanbul, 1965). — M. Ş. Yazman, *Viyana kapılarından dönüş ve Osman Ağa'nın çilesi* (İstanbul, 1962). — T. Ünal, *İkinci Viyana muhasarası* (Ankara, 1963). — Ahmed Ağa, *Viyana kuşatması günlüğü*, yay. R. F. Kreutel, çev. E. Nermi (İstanbul, 1970). — A. S. Akan, *İkinci Viyana kuşatma kararı* (İstanbul, 1970). — H. Kretschayr, *Viyana önünde Türkler*, çev. H. İlteber (İstanbul, 1971).

W [dubləve] a. Bazı abecelerde V ile X arasında yer alan harf.
—ANSİKL. W, Ortaçağ'ın başlarında, germence yarıünlü çiftdudaksılı [w] belirtmek için yaratılmıştır. Latince [w] de dudaksıl dişsile dönüştüğünden bu ünlünün roman dillerinde bir karşılığı yoktu. W, kuzey ve doğudaki lehçelerle anglonorman lehçesinde düzenli olarak kullanılmıştır. Başka bölgelerde, germen kökenli özel adlar dışında, hiç kullanılmaz.

W Anorg. kim. *Tungsten*'in simgesi.
—Biyol. *W kromozomu*, Z ile gösterilen erkek eşeylik kromozomlarından farklı olan, heterogamet bir dişinin iki eşeylik kromozomundan biri. (Döllenmiş yumurtanın çekirdeğinde W kromozomunun varlığı, örneğin kuşlarda embriyonun dişi olarak gelişmesini sağlar.)
—Ölçbil. Sİ güç birimi *watt*'ın simgesi. || **W/(m·K),** metre-kelvin'de watt'ın simgesi. || **W/sr,** steradyanda watt'ın simgesi.
—Termodin. İş, enerji ve ısı miktarını gösterir.
—Tem. parç. Zayıf etkileşimlerde aracılık yapan *yüklü bozonlar*'ın (W^+, W^-) simgesi.

W ya da **B** Coğ. Batı yönünün kısaltması.

W ulusal parkı, Afrika'da doğal park, Nijer ırmağının sağ kıyısında, Nijer, Burkina Faso ve Benin sınırında yaklaşık 10 000 km²'lik bir alanı kaplar. Irmağın buradaki W biçimindeki çığırı nedeniyle ulusal parka bu ad verilmiştir.

WAAGE (Peter), norveçli kimyacı (Flekkefjord 1833 - Oslo 1900). Oslo Üniversitesi'nde profesör oldu; C. Guldberg ile birlikte derişimlerin fizikokimyasal dengeler üzerindeki etki yasasını (bugünkü adıyla kütle etkisi* yasası) ortaya koydu ve bu yasaya nicel bir biçim verdi.

WAAL, Almanya'da, Emmerich'in yukarısında, Ren'i ikiye bölen iki koldan en güneyde olanı. Waal, Nijmegen'i geçer ve Meuse'e kavuşur.

Waaler-Rose tepkimesi. Bağışıkbil. Romatoit poliartritten kuşkulanılan hastaların serumundan yararlanılarak gerçekleştirilen tepkime. Bu hastalarda immünoglobülinlere karşı gelişen antikorların varlığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılır. Yöntem, yapay olarak tavşan immünoglobülinleri bağlanmış insan ya da koyun alyuvarlarının aglütinasyonuna dayanır.

WAALWİJK, Hollanda'da (Kuzey Brabant) kent, Tilburg'un K'inde; 27 300 nüf. Ayakkabı sanayisi ve ayakkabı müzesi. Tekstil. Kimya. Mobilyalar.

WAAS ya da **WAES,** Belçika'da (Doğu Flandre) bölge, Escaut'un sol kıyısında. Yükseltileri yaklaşık 20 m'yi bulan bazı yüksekliklerin bulunduğu alçak bir ovadır. Ortaçağ'dan bu yana ekilip biçilen bu ova kurutulmuş ve iyileştirilmiştir; günümüzdeyse ağaç perdeleriyle ya da hendeklerle çevrili, çokürünlü tarıma (çilek) özellikle de hayvan yetiştiriciliğine olanak tanıyan küçük çiftlikler ülkesidir; büyükbaş hayvanlar hayvan yemiyle ahırlarda beslenir. Bu tarımsal yönetim bölümü Gent ve aşağı Escaut bölgesinin kent halkını besler. Sanayi etkinlikleri Beveren ve Sint-Niklaas'ta toplanır.

WABASH, ABD'nin (İndiana ve İllinois) orta kesiminde ırmak Ohio'nun sağ kıyıdan kolu; 764 km. Terre Haute'u aşar ve bir kanalla Erie gölüne bağlanır.

WABUSH, Kanada'da göl, Labrador'da. —Yakınında demir cevheri yatakları; çıkarılan cevher Sept-Îles'e taşınarak dışarı satılır.

WACE (Robert), anglonorman şair (Jersey 1100'e doğr. - 1175'e doğr.). Henry II'nin korumasındaydı, Bayeux'de piskoposluk kurulu üyesi oldu. Arthur çevriminin serüvenlerini anlatan, halk diliyle yazılmış ilk yapıtı *Roman de Brut*'te (1155) Geoffroi de Monmouth'un *Historia regum Britanniae*'sinden esinlendi. Ayrıca Normandiya'nın 1106'ya kadar tarihini içeren *le Roman de Rou* ya da *Geste des Normands* (1155-1170) ve *Vie de Merlin l'enchanteur* adlı yapıtları vardır.

WACHSMANN (Konrad), alman kökenli amerikalı mimar, mühendis ve kuramcı (Frankfurt an der Oder 1901). Poelzig ile birlikte Berlin'de çalıştı ve 1926'da ahşap

Westminster Abbey'ın sahnı (XIV. yy.)

A. F. Kersting

küçük w caroline
gotik, XVI. yy
ışlek yazı, XVII. yy

alman büyük ve küçük w, XVI.-XX. yy

W HARFİNİN EVRİMİ

evler üreten bir firmada başmimarlığa getirildi. 1939'da ABD'ye göç etti, önüretimli inşaat öğeleri üretecek bir fabrika kurmak için Gropius ile ortak oldu (1941-1948). 1950'de Illinois Teknoloji enstitüsü'ne (Chicago) profesör olarak atandı, uzay yapıları ve "modüler koordinasyon" ilkesine göre bunlara temel oluşturacak sanayi bileşenleri konusunda araştırmalar yaptı.

WACKENRODER (Wilhelm Heinrich), alman şair (Berlin 1773 - *ay. y.* 1798). 1797'de L. Tieck ile birlikte yayımladığı *Herzensergiessungen eines Kunstliebenden Klosterbruders*, sanata mistik açıdan yaklaşan ve Ortaçağ ile birinci Rönesans'ın estetiğini (özellikle Dürer aracılığıyla) yücelten Jena romantikleri üzerinde önemli bir etki yarattı. Wackenroder ölürken, Tieck tarafından tamamlanıp yayımlanan iki elyazması bıraktı. (*Franz Sternbads Wanderungen*, 1798; *Phantasien über die Kunst für Freunde der Kunst*, 1799).

WACO, ABD'de (Texas) kent, Dallas'ın G.'inde; 103 590 nüf. (1990). Tarım. Sanayi (taşıt lastiği, camcılık). Üniversite.

WADDEN a. (hollandaca sözc.). Çamurda oluklar açan geçitler dışında, gelgit etkisiyle bir örtülen, bir yüzeye çıkan çamurlu kıyışeridi. (Waddenler, denizdeki bataklıkların, zaman zaman sular altında kalan, zaman zaman yüzeye çıkan bölümleridir. Bir slikke [çıplak] ile bir schorre'dan [bitki örtüsü sayesinde sabitleşmiştir] oluşur.)

WADDEN denizi ya da **WADDENSEE,** Hollanda, Almanya ve Danimarka kıyılarını çevreleyen, Kuzey denizi'nden Friesland takımadalarıyla ayrılan, az derin deniz kolu. Wadden denizi, birçok kum sığlığıyla doludur (bataklık deltaları) ve kıta kenarında sular çekildiğinde yüzeye çıkan, geniş, çamurlu kum alanlarıyla kaplıdır: Waddenler. Tuzluluk oranı düşüktür (özellikle Ems'in, Weser'in ve Elbe'nin ağızlarında ‰ 32'nin altında), gelgit akıntıları hızlıdır (özellikle girişler sırasında) ve fırtınaların yol açtığı dalgalar tehlikelidir. Wadden denizi, ılık geçen kışlarda bile, erkenden, uzun süre için ve hızla donar. Ticaret ve balıkçılık limanlarının etkinliği yoğundur.

WADDİNGTON dağı, Kanada'nın (İngiliz Kolombiyası) batısında dağ. kıyı sıradağlarında; 4 042 m.

WADDİNGTON (William Henry), fransız siyaset adamı ve arkeolog (Saint-Rémy-sur-Avre 1826 - Paris 1894), Fransa'ya yerleşmiş bir ingiliz sanayicinin oğlu; Yakındoğu'da arkeolojik çalışmalar yaptı ve Ecole des hautes études'ün kuruluşuna katıldı (1868). Waddington'un nümizmatik alanındaki çalışmalarından yola çıkan E. Babelon ve Th. Reinach, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure* (Anadolu yunan sikelleri genel derlemesi) [1904-1912] adlı incelemeyi yayımladılar. Koleksiyonu Bibliothèque nationale'in sikkeler bölümünde korunmaktadır. Yapıtları arasında *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure* (Yunanistan ve Anadolu'da arkeolojik geziler) [Ph. Le Bas ile birlikte, 1877] sayılabilir.

WÄDENSWİL, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich gölünün kıyısında; 18 500 nüf. Eski evler XVIII. yy.'dan kalma kilise. Tekstil ve makine sanayileri. Bira fabrikası. Bahçıvanlık okulu.

WADERS a. (ing. *waders, to wade*, suda yürümek'ten). Bele kadar suya girmeyi sağlayan su geçirmez balıkçı pantolonu.

WAECHTER (Karl Georg VON), alman hukukçu (Marbach 1797 - Leipzig 1880). Önce Tübingen, sonra da Leipzig'de hukuk profesörü ve 1851'de Lübeck İstinaf mahkemesi başkanı oldu. XIX. yy. alman ceza hukukçularının en önemlilerinden biridir.

WAES → WAAS.

WAFANGGU → VAFANGGU.

WAGENİNGEN, Hollanda'da (Gelderland) kent, Lek'in sağ kıyısında, Arnhem' in yukarısında; 28 800 nüf. Hollanda Tarım üniversitesi (büyük laboratuvarlar, deneme bahçeleri). Briket fabrikası. Puro. Grafik ve besin sanayileri.

WAGENSEİL (Georg Christoph), avusturyalı besteci (Viyana 1715 - *ay. y.* 1777). 1739'da saray besteciliğine, 1749'da imparatoriçe Maria-Theresia'nın çocuklarının klavsen öğretmenliğine atandı. Operalar, dinsel müzikler besteledi. Ancak gerçek değerini çalgısal ürünleriyle gösterdi (96 senfoni, 93 oda müziği parçası, konçertolar [93'ü klavyeli çalgılar içindir], klavsen için sonatlar). Genç J. Haydn'ın gelişini hazırlayan müzikçiler arasında yer alır.

WAGGA WAGGA, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) kent, Murrumbidgee kıyısında; 33 000 nüf. Ticaret merkezi. Yün işleme. Tarımsal araştırmalar merkezi.

WAGNER (Heinrich Leopold), alman yazar (Strasbourg 1747 - Frankfurt am Main 1779). 1776'ya kadar Goethe dostları derneği'nin üyesiydi, sonra "Sturm* und Drang"a bağlandı. *Die Kindermörderin* (1776) adlı oyununda aşkla toplum düzeni arasındaki çatışmayı dile getirdi.

WAGNER (Moritz), alman gezgin ve doğabilimci (Bayreuth 1813 - Münih 1887). 1842-1844 arasında Karadeniz kıyılarında, Kafkasya, Ermenistan, Kürdistan ve İran'da inceleme gezileri yaptı. Ayrıca Kuzey Amerika'nın bir bölümünü (1852-1855) ve Kolombiya'nın dağlık bölgelerini dolaştı (1958-59).

WAGNER (Richard), alman besteci ve dramaturg (Leipzig 1813 - Venedik 1883). Üvey babası oyuncu Ludwig Geyer tarafından yetiştirildi, Weber ve Beethoven'i keşfetti ve 1830'da kendi bestelediği bir uvertürün çalınmasını sağladı. Ertesi yıl Leipzig Üniversitesi'ne kabul edildi, Sankt Thomas'ın kantoru Christian Theodor Weinlig'le müziğe çalıştı ve tiyatroyla ilgilenmeye başladı. Würzburg'ta koro şefi olarak çalıştıktan (1833) sonra, Magdeburg'da müzik yönetmenliğine getirildi, *Periler* (Die Feen) [1834] ve *'Aşk yasağı* (Das Liebesverbot) [1836] adlı yapıtlarını burada besteledi, ardından şarkıcı Minna Planer'le evlendi ve onunla birlikte Königsberg (1837) ve Riga'ya (1837-1839) gitti. Riga'da *Rienzi*'yi besteledi, ardından Londra üzerinden Paris'e gitmeyi kararlaştırdı. Çalkantılı denizde yaptığı deniz yolculuğu, fransız başkentinde başlayacağı *Uçan* Hollandalı* (Der fliegende Holländer) adlı yapıtını esinledi. Ancak operalarının hiçbirini temsil ettiremedi ve yoksulluk içinde yaşamak zorunda kaldı. Buna karşılık, Berlioz'la karşılaştı. Berlioz'un *le Grand Traité d'instrumentation et d'orchestration modernes* (Çağdaş çalgılandırma ve orkestralama üzerine büyük inceleme) adlı yapıtı, Heine ve özellikle Liszt gibi, onu da etkiledi. Liszt'in dostluğu, ona yarar sağladı. 1842'de *Rienzi* ve *Uçan Hollandalı*, Dresden'de olumlu bir biçimde karşılandı. Saray capellası yöneticiliği ünvanını kazandı (1843) ve *Tannhäuser* operasını besteledi (1845). Ekim'de bu operanın ilk dinletisi düzenlendi. Ancak devrimci düşünceleri ve Dresden'deki mayıs 1849 ayaklanmalarına katılması sonucu, kaçınılmaz bir hapis tehlikesiyle karşılaşarak kaçmak zorunda kaldı. Liszt'in kendisini beklediği Weimar'a, ardından İsviçre'ye gitti. Weimar'da *Lohengrin**'in ilk temsilini (1850) yöneten Liszt'in manevi ve mali desteğiyle 1861'e kadar İsviçre'de sürgünde yaşadı. *Der Nibelungen*'in konusunu Wagner, bu dönemde tasarladı. Germen geleneğinde büyük bir dram olan *Der Nibelungen*'in metni 1852'de tamamlanmakla birlikte bestelenmesi, 1857'den başlayarak on iki yıllık bir kesintiyle birlikte 1853'ten 1874'e kadar sürdü. Gerçekte 1857 yılında, Mathilde Wesendonk'a karşı duyduğu aşk ve Schopenhauer felsefesine karşı duyduğu ilgi, onu bir *Tristan* ile İsolde* (Tristan und Isolde) hazırlamayı düşünmeye yöneltti. Bu yapıtın son iki perdesi 1858-59'da, Venedik ve Luzern'de yazıldı. Eylül 1859'da, Paris'e ikinci bir yerleşme sırasında Opera sahnesinde büyük bir başarı kazanmaya giriştiyse de, Jockey-Club tarafından düzenlenen bir komplo umutlarını suya düşürdü ve üç temsilden sonra *Tannhäuser*'in temsiline son vermek zorunda kaldı. Onu yalnızca, aralarında Gounod, Saint-Saëns ve özellikle Baudelaire'in de bulundukları küçük bir sanatçı topluluğu savundu. 1861' de affa uğradıktan sonra Almanya'ya döndü, Viyana'da yerleşti ve *Nürnbergli* usta şarkıcılar* (Die Meistersinger von Nürnberg) operasını bestelemeye başladı. Bavyeralı Ludwig II ile karşılaşması (1864), o zaman umulmayan bir karşılaşma olarak göründü. Koruduğu sanatçıya karşı hayranca bir saygı duyan kral, Bayreuth' de *Der Nibelungen*'in ilk temsili için sanatçının aldığı bir borca kefil oldu, *Tristan ile İsolde* (1865), *Usta şarkıcılar* (1868), *Ren altını* (Das Rheingold) [1869] ve *Valküreler* (Die Walküre) [1870] ise Münih'te temsil edildi. Minna Planer'den ayrılmasından dokuz yıl sonra Wagner, Liszt'in ve *Tristan ile İsolde*'yi ilk olarak yöneten piyanist ve orkestra şefi Hans von Bülow'dan boşanan Marie d'Agoult'nun kızı Cosima Liszt'le evlendi (1870). Bu dönemde Wagner, yapıtlarını dinletmek için büyük kentler dışında bir yer arıyordu. Bu yeri Bayreuth'de buldu ve tiyatronun ilk taşı 1872'de kondu. Akustik ve estetiğiyle devrimci bir nitelik taşıyan salonun açılışı sırasında, *Der Ring der Nibelungen*'in tam çevrimi temsil edildi (1876). Ertesi yıl besteci, *Parsifal* adlı yapıtını tasarladı. 1882' de oynanan bu yapıt, son yapıtı olarak kaldı. Gerçekten de buddhacı bir opera tasarısı olan *Die Sieger*'e (Fatihler) bir biçim veremeden, Venedik'teki Vendramin sarayı'nda öldü.

Bach ve Beethoven'den kaynaklanan büyük germen geleneğinin mirasçısı olmakla birlikte, Liszt ve Berlioz'dan da esinlenen Wagner'in dehası, yaşadığı dönem Almanya'sında rakipsiz olduğu tiyatro alanında ışıldadı. İtalyan *(Periler)* ya da Meyerbeer *(Rienzi)* örneğinden başlayarak şiir, müzik, dans ve sahnelemenin bireşimi ve bütünsel bir sanat olmaya yönelik bir dram anlayışına doğru evrim gösterdi. Sonradan tüm tetralojiye (dördüzleme) uygulayacağı leitmotiv (bir nesne, bir insan ya da soyut bir düşünceyi simgeleyen müzik teması) sistemini, daha 1839' da *Uçan Hollandalı* operasında sezinlemeye başlamıştı. Tetroloji, sırasıyla 1854, 1856, 1871 ve 1874'te tamamlanan *Ren altını, Valküreler, Siegfried* ve *Tanrıların grubu* (Götterdämmerung) adlı dört opera çevriminden oluşuyordu.

Şiirine 1848'de başlanıp 1852'de bitirildiğine ve müziği 1853-1874 arasında yazıldığına göre bu büyük yapıt, wagnerci düşüncenin bir özeti olarak kabul edilebilir. Tarihsel (ya da sözde tarihsel) kişilikleri sakson ve iskandinav pagan mitolojilerin düşsel kahramanlarıyla birleştiren sanatçı, efsaneye mit boyutu vererek gerçek bir evrendoğum (kozmogoni) yaratır ve bu evrendoğum içinde kurtulma teması, kutsal olmaktan çok felsefi bir anlam kazanmaya yönelir. Ancak burada önerilen kurtulma, kadın kahramanın, yani tanrı Wotan'ın kızı Brunhild'in kendini feda etmesiyle gerçekleşir. Tanrı Wotan, insani boyutu, tanrıların gücünün etkisiz parıldamalarına yeğ tutar. Görüşünü deneyimleri, okumaları ve siyasal ve felsefi ilişkileriyle (Feuerbach ve Engels, ayrıca Schopenhauer) besleyen Wagner, burada ister istemez başarısızlığa götüren ve ancak aşkın insani değerinin kurtarabileceği erk iradesi koyutunu (postulatını) ileri sürer. Bu erk iradesi -doğal yasaların bir çiğnenmesi olarak kabul edilen altının fethi- ancak kendinde yüzüğün bütün sahiplerini

Piriou

William Henry Waddington

Larousse

Richard Wagner
Giuseppe Tivoli'nin
bir portresinden ayrıntı (1883)
Rossini akademisi, Bologna

öldürecek bir uğursuzluk taşıyan aşktan vazgeçmekle kazanılabilir. Ren altını'ndan ilkin *Siegfrieds Tod* (Siegfried'in ölümü) olarak adlandırılan Tanrıların grubu'na kadar, tanrıların gücünün insana, ancak tanrılar tarafından işlenen "ilk günah"a bağımlı olduğu için henüz yetkin olmayan bir insana aktarılmasıyla karşılaşırız. Kendini feda eden Brunhild, gelecekteki insanlık için yeni bir yaşamın ilk belirtisini haber verir Bu büyük yapıt, açıklayıcı müzik simgelerinin son derece özlü bir işleyişiyle, yapıtın mesajını seyircinin daha iyi kavramasına sözcükler kadar yardımcı olan ve kişiliklere, nesnelere, simge ya da düşüncelere bağlı *leitmotiv*'lerle eklemlenir.

Klasik opera bölümlerine (recitativolar, aryalar ve korolar) sırt çeviren sürekli bir dram hazırlamak isteği, *Lohengrin*'de açıkça ortaya çıkar. Wagner'in Ortaçağ'dan bazı konular *(Tristan ile İsolde, Lohengrin ve Parsifal)* almasına karşın *Der Ring der Nibelungen*, yapıtlarını germen kültürüne dayamak ve o sırada operaya bağlanan basit divertimento kavramını aşarak bu türü kutsallığa kadar yükseltmek olanağını sağlar. Wagner, bütün kromatizma zenginliklerini araştırarak eksensiz müziğe yol açar *(Tristan ile İsolde'nin prelüdü)* ve Beethoven ile Berlioz'un orkestraları genişliğindeki orkestrası, çok sevdiği çokezgililik ve leitmotivlerin dile getirilmesinde baskın bir yer tutar. Bas klarnetler ya da tubaların eklenmesiyle orkestranın renk ve zenginliklerini artırmaya çalışır *(Tetraloji)*. Ama bu teknik ancak bestecinin yapıtlarıyla yaymaya çalıştığı aşk yoluyla kurtuluş *(Tristan ile İsolde, Uçan Hollandalı)*, insan özgürlüğü sorunu ve halk erdemlerinin yüceltilmesi gibi felsefi ve simgesel düşüncelerin hizmetinde kullanılır. Wagner'in etkisi, Almanya'da Bruckner, R. Strauss, Schönberg ve Mahler gibi çok farklı kişilikler üzerinde olduğu kadar Fransa'da da (Franck, Chausson ve d'Indy) büyük boyutlara ulaştı. —Oğlu SIEGFRIED de (Tribschen, Luzern yakınında,1869 - Bayreuth 1930) besteciliğe yöneldi. İlkin mimarlık, ardından müzik eğitimi gördükten sonra, kendini orkestra şefi olarak kabul ettirdi ve 1896'dan başlayarak ölünceye kadar başında bulunduğu Bayreuth festivali temsillerini yönetti. Schiller'den bestelediği bir senfonik şiir (*Sehnsucht*, 1895), flüt ve küçük orkestra için bir *Konzertstück* (1913), bir keman konçertosu ve *Der Bärenhäuter* (1899), *Herzog Wildfang* (1901) ve *Der Kobold* (1904) gibi birçok opera bıraktı. —Siegfried'in oğlu WIELAND (Bayreuth 1917 - Münih 1966), 1951'den ölümüne kadar Richard Wagner festivali'nin sanat yönetmenliğini yaptı. Sanatının temel öğeleri arasında ışık ve renge yer verdiği çok yeni sahnelemeleriyle, Bayreuth festivali'ne yeni bir güç kazandırdı.

Schaarwächter

Adolph Wagner (1884'te)

WAGNER (Adolph), alman iktisatçı (Erlangen 1835 - Berlin 1917). Berlin Üniversitesi'nde profesörlük yaptı (1871-1917); alman tarihçi okulunun başlıca temsilcilerinden biriydi. *Finanzwissenschaft* (Maliye bilimi) [1877-1901] adlı kitabı, olayları ve istatistik verilerini devrin iktisadi ve toplumsal kuramı ışığında ele alıp inceleyen ve mali olayları iktisadi ve toplumsal olayların bütünüyle kaynaştırmaya çalışan ustaca yazılmış bir yapıttır. Wagner, "servetlerin ölçüsüzce birikimini" önleyecek bir vergi sayesinde, gelirlerin "yukarı sınıflar" ile "aşağı sınıflar" arasında yeni bir bölüşüme tabi tutulması gerektiği görüşünü savunuyordu. "Wagner yasası" adı verilen ve iktisadi gelişmenin, kamu kuruluşları harcamalarında gelişme oranını aşan bir artışa yol açtığını gösteren bir yasa ortaya koydu.

WAGNER (Otto), avusturyalı mimar (Penzing, Viyana yakınında, 1841 - Viyana 1918). Meslek yaşamının ilk bölümü, yeni Rönesans ya da yenirokoko bir akademizmin izlerini taşır. 1894'te Viyana akademisi'ne profesör olarak atandı ve tasarımları, Art nouveau'nun sınırlarından (Viyana kent demiryolları istasyonu, 1894 -1899; *Majolika Haus*, 1898) Posta tasarruf sandığı'nda görülen akılcılığa (1904 -1906, çelik ve cam salon) ve *Am Steinhof kilisesi*'nin (1905-1907) ölçülü zarifliğine varan hızlı ve bilgece bir gelişme gösterdi. En önemli yayını *Moderne Architektur*'dur (1896).

WÄGNER (Elin), isveçli kadın romancı (Lund 1882 - Lilla Björka 1949). Bağlanımlı bir gazeteciydi, romanlarında (*Nortullsligan*, 1908; *Porte-plume* [fr. çev.], 1910; *Åsa-Hanna*, 1918: *le Réveil* [fr. çev.], 1942) kadın haklarını savundu ve doğa korumacılığının öncülüğünü yaptı (*Paix avec la terre* [fr. çev.], 1940). Ayrıca *Selma Lagerlöf* (2 cilt, 1942-43) adlı önemli bir yaşamöyküsü de vardır.

WAGNERİT a. (fr. *wagnérite;* alman maden yöneticisi F. M. *von Wagner*'den). Miner. Monoklinik sistemde yer alan doğal magnezyum fluorofosfat.

WAGNER-JAUREGG (Julius), avusturyalı hekim (Wels, Yukarı Avusturya, 1857 - Viyana 1940). 1889'da Graz'da profesör oldu, Viyana'da Nervenklinik'te yöneticilik yaptı (1893-1928), sıtma mikrobu aşılayarak genel frengi felcini tedavi yöntemini başlattı. (1927 Nobel tıp ödülü.)

WAGNER-RÉGENY (Rudolf), alman uyruğuna geçmiş rumen besteci (Szászrégen, günümüzde Reghin, 1903 - Berlin 1969). Önce Leipzig, sonra Berlin'de öğrenim gördü. 1947'de Rostock konservatuvarı müdürlüğüne getirildi. Operalar besteledi (*Der Günstling...*, 1935), ama *Die Bürger von Calais* (1939) ve *Johanna Balk* (1941) adlı operaları nazilerin eleştirisine uğradı. Yeni bir anlayışla onikitonlu bir beste tarzı kullandı (*Prometheus*, 1959, oratoryo, *Das Bergwerk zu Falun*, 1961, opera).

WAGRAİN, Avusturya'da kış sporları (900-2 000 m yüksl.) ve turizm merkezi, Salzburg ilinde, Niedere Tauern'in kuzey -batı'sında; 2 200 nüf.

WAGRAM ya da **DEUTSCH WAGRAM,** Avusturya'da (Aşağı Avusturya) yer, *Wagram ovası*'nda *(Marchfeld)*, Viyana'nın K.-D.'sunda.

Wagram savaşı, Napoléon'un 5-6 temmuz 1809'da Avusturyalılar'a karşı kazandığı savaş. Essling*'den sonra Napoléon, prens Eugène ile birlikte İtalya ordusunun gelişini beklerken Lobau adasını, 187 000 asker ve 488 topla kuvvetlendirdi. Bu kuvvetlendirme birlikleri yerine ulaşınca, 4-5 temmuz 1809 akşamı, şiddetli bir fırtınadan yararlanarak nehri geçti; Avusturyalılar'a kumanda eden arşidük Karl'ın sol kanadını Russbach'ın arkasından Wagram'a kadar geri çekerek diğer kuvvetlerine katması üzerine, Napoléon'un askerleri Marchfeld ovasına yayıldılar. 5 temmuz akşamı Eugène, Wagram ve Aderklaa arasında saldırıya geçti; sol taraftan da Bernadotte'un sakson birlikleriyle desteklendi. Ama müttefiklerinin üniformasını tanımayan birlikleri onları düşman sandılar ve bir panik meydana gelerek harekât durdu. Savaş 6 temmuzda şafak vakti yeniden başladı. Avusturya ordularının sol kanadı Davout'a saldırdı, ama Russbach'ın ötesine püskürtüldü. Fransız ordularının soldaki üç bölümlerindeyse, arşidük Karl Saksonlar'ın Aderklaa'ya çekilmelerini fırsat bilerek, Aspern'e doğru ilerledi ve böylece Masséna'nın birlikleriyle Tuna'nın arasını kesmeyi denedi. Ne var ki, Lasalle'ın atlı birlikleri saldırıya geçti ve durumu düzeltti. Napoléon, düşman birliklerinin merkez bölümünün zayıfladığını görünce, 100 topla gerçekleştirilen saldırıyı hazırlattı ve kumandasını Eugène'e verdi. Aderklaa'yı terk ettikten sonra arşidük, 50 000 kayıpla geri çekildi. 34 000 asker kaybeden fransız ordusu, arşidükün Moravya'ya çekilmesine müdahale etmedi. 11 temmuzda Znaim'de arşidükün kuvvetleriyle karşı karşıya geldi ve onu, ateşkes yapmak zorunda bıraktı.

WAHLEN (Friedrich Traugott), isviçreli devlet adamı (Gmeis, Mirchel yakınında, Bern kantonu, 1899). Dünyaca ünlü tarım uzmanı. Zürich Federal teknoloji enstitüsü'nde profesörlük yaptı. Devlet konseyi üyesi oldu (1942-1949), *Wahlen planı* adı verilen ve İkinci Dünya savaşı sırasında İsviçre'nin iaşesini sağlayan planı hazırladı. Sonra FAO'da çalıştı ve 1958'de örgütün genel müdür yardımcısı oldu. 1958'de Federal konsey üyesi oldu ve sırasıyla Adalet (1959), Kamu ekonomisi (1960-61) département'larını yönetti. 1961'de Helvetia Konfederasyonu başkanlığı yaptı, sonra Dışişleri bakanı oldu.

WAİBLİNGEN, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Stuttgart'ın büyük doğu banliyösünde; 44 700 nüf.

WAİDHOFEN AN DER YBBS, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kent, Ybbs kıyısında; 11 700 nüf. Ortaçağ'dan kalma anıtlar. Makine sanayileri. Büro mobilyaları. Turizm merkezi.

WAİFRE ya da **GAİFİER** (725-768 doğr.), Aquitania dükü. Kısa Pépin'in saldırısına uğradı, ona karşı dört yıl (764-768) mücadele ettiyse de sonunda öldürüldü.

WAİKATO, Yeni-Zelanda'da ırmak, North İsland'ın kuzey-batı'sında, takımadanın en uzun ırmağıdır; 425 km. Hidroelektrik tesisleri.

WAİKİKİ, Hawaii'de büyük turizm merkezi, Honolulu yerleşme alanında.

WAİN (John Barrington), ingiliz yazar (Stoke-upon-Trent 1925). Şiir (*Wildtrack*, 1965; *Open Country*, 1987), roman (*Hurry on down*, 1953; *Strike the Father Dead*, 1962; *A Winter in the Hills*, 1970; *Feng*, 1975; *Comedies*, 1990) ve eleştiriler (*Essays on Literature and İdeas*, 1963) yazdı, *Öfkeli gençler** (Angry Young Men) kuşağında toplumsal yabancılaşmaya karşı bireyin başkaldırısını dile getirdi.

WAİNWRİGHT (Gerald Avery), ingiliz mısırbilimci (Clifton 1879 - Bournemouth 1964). Önce Mısır'da gerçekleştirdiği kazılarda sir Flinders Petrie'ye yardım etti; sonra Orta Mısır Eski eserler dairesi'ne müfettiş olarak atandı (1921-1924). *Balabish* (1920), *The Sky Religion of Egypt* (Mısır gökyüzü dini) [1937] adlı çalışmaları kaleme aldı.

Wairakel, Yeni-Zelanda'da jeotermik santral, North İsland'da, Taupo gölü yakınında.

WAİS (amerikanca *Wechler Adult İntelligence Scale*'in kısaltması). Ruhbil. Bellevue Hospital'da (New York) çalışan amerikalı ruhbilimci David Wechsler'in erişkin

kişilere uygulanmak üzere 1955'te hazırladığı, altı sözlü testle beş başarı testinden oluşan zekâ ölçeği. Test sonuçları deneklerin yaşı (16'dan 64'e kadar ve daha fazlası) göz önünde tutularak notlandırılır.

Waitangi antlaşması, şubat 1840'ta İngilizler ile Maoriler arasında imzalanan ve Yeni-Zelanda'da ingiliz egemenliğini başlatan antlaşma.

WAJDA (Andrzej), polonyalı film yönetmeni (Suwałki 1926). Önce Aleksander Ford'un asistanlığını yaptıktan sonra, 1954'te ilk uzun metrajlı filmini çevirdi: *Pokolenie.* J. Kawalerowicz ve A. Munk ile birlikte, 1954-1956 yılları arasında geleneksel Polonya sinema anlayışını yenileyerek Orta Avrupa sinemacılarını etkileyen genç okulun en önemli temsilcisi oldu. Anlatımcı barok üslupla romantik lirizmi bir araya getiren Wajda daha sonraki çalışmalarında yönetmen kişiliğini geliştirdi: *Kanal* (Kanał) [1957], *Küller ve elmas* (Popiół i diament) [1958], *Lotna* (1959), *Niewinni czarodzieje* (1960), *Samson* (1961), *Wszystko sprzedaż* (1968), *Krajobraz po bitwie* (1969), *Brzezina* (1970), *Düğün* (Wesele) [1972], *Ziema obiecana* (1974). Polonya'da, eleştirel gerçekçiliği siyasal olduğu kadar sinemasal açıdan da derin yankılar uyandıran *Mermer Adam* (Człowiek z marmuru) [1977], Wajda'yı döneminin olaylarıyla doğrudan ilişki kuran değişik bir anlayışa ulaştırdı. Daha sonra *Demir adam* (Człowiek z zelaza) [1981], *Danton* (1982), *Almanya'da aşk* (Ein Liebe in Deutschland) [1983], *Panna Julia* (Bayan Julia) [1988], *Korczak* [1990], *Wesele* (1991) adlı filmleri gerçekleştirdi.

WAKE, Büyük Okyanus'ta ABD'ye bağlı ada, Marshall adalarının K.-K.B.'sında; 8 km²; 1 600 nüf. Amerikan ordusunun hava üssü. 1796'da kaptan Wake'in keşfettiği, 1900'de ABD topraklarına katılan, Hawaii ve Filipinler arasında önemli bir uğrak yeri olan Wake'i aralık 1941'de Japonlar işgal etti. 1945'te Amerikalılar adayı geri aldı.

WAKEFİELD, Büyük Britanya'da (West Yorkshire) kent, Leeds'in G.'inde, Calder ırmağı kıyısında; 60 000 nüf. Bir bölümü XIV. yy.'dan kalma katedral. Müzeler. Tekstil (yün) sanayileri. Kimya.

WAKEFİELD (Edward Gibbon), ingiliz kolonici (Londra 1796 - Wellington, Yeni -Zelanda, 1862). 1834'te Güney Avustralya şirketi'ni kurdu. Kolonların ülkeyi terk etmelerini önlemek için oldukça pahalı fiyatla toprak satmaya karar verdi ve göçü teşvik etti. 1837'de, Yeni-Zelanda şirketi'ni kurdu ve buraya kolonlar yerleştirilmesi işine girişti. Güney adasını, İngiltere tarafından ilhakına kadar yönetti.

WAKEFİELD (William Wavell), ingiliz rugby oyuncusu (Beckenham, Kent, 1898 - ? 1983). Üçüncü sıra kanat oyuncusuydu. 31 kez milli oldu ve çoğu kez ulusal takımın kaptanlığını yaptı. Üstün bir tekniği vardı.

Wakefield papazı *(The Vicar of Wakefield),* Oliver Goldsmith'in romanı (1766). J. J. Rousseau'yu haber veren bir üslupla kaleme alınmış olan son derece iyi yürekli anglikan papazı doktor Primrose'un başından geçenler ve mutlu sonuçları, orta sınıfların alçakgönüllüğü ve gönül yüceliği üzerine zaman zaman hoşgörülü bir övgü niteliği taşır.

WAKSMAN (Selman Abraham), rus kökenli amerikalı mikrobiyolog. (Priluki, Kiev yakınında, 1888 - Hyannis, Massachusetts, 1973). Odesa'da okudu, sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etti. New Jersey deneme istasyonunda asistan, sonra 1925'te toprak mikrobiyolojisi yardımcı profesörü oldu. Antibiyotikler ile ilgili araştırmalar ve özellikle streptomisini bulması nedeniyle 1952'de Nobel tıp ödülü'nü kazandı.

WALA (Huise, Oudenaarde yakınında, 765'e doğr. - Bobbio 836), Corbie'de (826), sonra Bobbio'da manastır başpapazlığı yaptı. Charlemagne'ın yeğeni ve Dindar Louis döneminde emperyalist grubun başkanı olarak, ilk Lothar ayaklanmasını etkiledi (830). Bobbio manastır başpapazı olarak öldü.

WALAPAİLER, ABD'nin güney-batı kültür alanına mensup Kuzey Amerika Kızılderilileri. Walapailer, babayerli konutlarda oturan babasoylu klanardan oluşan yerel gruplar biçiminde örgütlenmişlerdi. Bu yerel gruplardan her biri, tekelinde bulunan kendi av alanlarını yönetirdi. Bu av alanları, erkek soyzincirini izleyerek kuşaktan kuşağa aktarılırdı.

WALBRZYCH, Polonya'nın güneybatısındaki kent, Südetler'in kenarındaki dar bir vadide voyvodalık merkezi; 141 100 nüf. (1990). Aynı adlı bir kömür havzasının (bugün bile Aşağı Silezya havzası adıyla bilinir) tam ortasında maden kenti: 4 madenden kok kömürü çıkarılır. Kok kömürü fabrikaları ve karbon kimyası; metal eşya yapımı, camcılık ve seramik; tekstil sanayisi. —*Walbrzych voyvodalığı* (4 168 km² ve 740 900 nüf. [1991]) Südetler kütlesinin orta bölümünü ve dağeteğinin K.-D.'sunu içine alır. Buğday ve şekerpancarı üretilen zengin bir tarım bölgesidir, sığır yetiştiriciliği de önemlidir. Birçok sanayi kasabasına makine yapımı (Südetler'in kenarı) ve tekstil, ekonomik canlılık getirir.

WALBURGA, WALPURGİS ya da **VAUBOURG** *(azize)*, ingiliz benedikten rahibesi (Wessex'te 710'a doğr. - Heidenheim 779). İngiltere'de rahibe oldu, sonra aziz Bonifatius tarafından Almanya'ya çağrıldı. Erkek kardeşi Wunibald, kurmuş olduğu Heidenheim manastırı'nı ona emanet etti. Naaşı, IX. yy. sonunda, Eichstätt kilisesi'ne taşındı. 1 mayısta onuruna bir şenlik yapılırdı. İlkbaharın dönüşüyle ilgili putperest anılar, Walburga gecesinde Blocksberg dağında, cadı ve şeytanların bir araya geldiğinden söz eden efsaneyi yarattı. Goethe bu efsaneden *Faus*'ta söz etti.

WALCHENSEE, Almanya'da buzul gölü, Bavyera Alpleri'nde, gölden hidroelektrik üretilir.

WALCHEREN, Hollanda'ya bağlı (Zeeland) eski ada, Escaut'un halicinde, günümüzde Zuid-Beveland ile kıyıya bağlanır; 210 km²; 104 000 nüf. Merkezi *Middelburg.* Tarım (bostan tarımı, meyve ve hayvan yetiştiriciliği) ve turizm başlıca gelir kaynağıdır.

WALCHİA a. (öz. a. *Walch*'dan). LEBACHİA'nın eşanlamlısı.

WALCOTT (Charles Doolittle), amerikalı paleontolog (New York Mills 1850 - Washington 1927). Kuzey Amerika, Çin, trilobitler (bunların eklentilerini buldu), Birinci Zaman brachiopodaları, her tür yumuşakçayı bulabildiği İngiliz Kolombiyası'ndaki (yükselti 2 600 m) cambria katmanı fosilleri üzerine incelemeler yayımladı.

WALD, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich gölüne dökülen Jona'nın kıyısında; 7 450 nüf.

WALD (Abraham), Avusturya kökenli amerikalı matematikçi (Klausenburg, bugün Cluj-Napoca, 1902 - Nilgizi dağları 1950). Viyana Üniversitesi'nde K. Menger'in öğrencisiydi, iktisatçı O. Morgenstern ile birlikte çalıştı ve daha sonra ABD'ye sığındı. Tümüyle istatistiğe yöneldi ve bu bilim dalına henüz eşi görülmemiş matematiksel bir kesinlik kazandırdı. Ayrıca, ardışık çözümlemenin ve istatistik karar fonksiyonları kuramının kurucusudur.

WALD (George), amerikalı biyolog (New York 1906). Görme konusundaki çalışmalarından dolayı, 1967'de, Granit ve Hartline ile birlikte Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü kazandı. A vitamininin retinadaki fotokimyasal mekanizmada oynadığı rolü açıkladı. Harvard üniversitesi'nden emekli oldu (1977).

WALDBERG (İsabelle), isviçreli kadın heykelci (Ober Stammheim, Zürich kantonu, 1911 - ? 1990). 1936'da Paris'e yerleşti. 30'lu yılların başında Giacometti'nin etkisinde kaldı (değişik gereçler kullanarak gerçeküstücü bir esinle ortaya koyduğu soyut yapıtlar). 50'li yıllardan başlayarak alçıyla çalışılmış ve tunçtan dökülmüş özgür ve düşsel heykellere ulaştı (*Bellek sarayının girişi ya da çıkışı*, 1970).

WALDECK (Georg Friedrich, —*kontu,* sonra *prensi* [1682]), alman feldmareşal (1664) ve siyaset adamı (Arolsen 1620 - *ay. y.* 1692). 1651-1658 arasında Brandenburg diplomasisini yönetti. Sankt Gotthard savunmasına (1664) ve Türkler'e karşı kazanılan Viyana zaferine (1683) katkıda bulundu, ama Fleurus'te Fransızlar'a yenildi (1690).

WALDECK-ROUSSEAU (Pierre), fransız siyaset adamı (Nantes 1846 - Corbeil 1904), René Waldeck-Rousseau'nun oğlu. Nantes'ta avukatdı; Cumhuriyetçi Birlik'te milletvekilliği (1879-1889), İçişleri bakanlığı (kasım 1881 - ocak 1882; şubat 1883 - mart 1885) yaptı. Mesleki kuruluşlar yasasının çıkmasına ön ayak oldu (mart 1884). Paris'te iş hukuku avukatlığı yaptı (1886) ve Panamá davasında Eiffel'i savundu (ocak 1893). Senatörlük (1894 -1904) ve Konsey başkanlığında bulundu (haziran 1899 - haziran 1902). Bu dönemde ulusalcı hareketlere karşı Cumhuriyeti koruma kabinesi'ni kurdu; ulusalcı önderleri Yüksek mahkeme'ye verdi. Dreyfus'ün cezasını bağışlattı ve mesleki kuruluşlar üzerine hazırladığı ve dolaylı olarak dinsel toplulukları hedef alan kanunu kabul ettirdi (1901). Dış ilişkilerde hükümeti zamanında en önemli olay Çin seferidir (1900).

WALDEMAR → WOLDEMAR.

WALDEN (Paul), rusça **Pavel İvanoviç Valden,** rus kimyacı (Rosenbeck, Cesis yakınında, Livonya, 1863 - Gammertingen, Sigmaringen yakınında 1957). Petersburg Bilimler akademisi kimya laboratuvan müdürü oldu, önce Riga, daha sonra Rostock ve en son olarak da Tübingen'de kürsü başkanlığı yaptı. Özellikle stereokimya, elektrokimya, kimya tarihi ile ilgili çalışmalar yaptı.

WALDEN (Georg LEVIN, **Herwarth** —denir), alman müzikçi ve yazar (Berlin 1878 - Saratov, Rusya, 1941 ?). 1910'da *Der Sturm* dergisini kurdu ve anlatımcı hareketin başlıca temsilcilerinden biri oldu. Romanlar (*Buch der Menschenliebe,* 1916) ve oyunlar yazdı.

WALDERSEE (Alfred, *kont* VON), prusyalı mareşal (Potsdam 1832 - Hannover 1904). Prens Karl'a yaverlik yaptı (1865), Paris'te askeri ataşe oldu (1870), sonra genel karargâhta görev aldı. Moltke'nin yardımcılığını yaptı, sonra onun yerine geçerek genelkurmay başkanı oldu (1888-1891), Bismarck'ın düşürülmesinde rol oynadı. Mareşalliğe yükseltildi ve Çin'de Bokserler*'e karşı uluslararası birliklere komuta etti (1900-1901).

WALDHEİM (Kurt), avusturyalı siyaset adamı ve diplomat (Sankt Andrä-Wörden, Aşağı Avusturya, 1918). 1945'te avusturya konsolosluk servislerine girdi, 1955'te BM devamlı gözlemciliğine atandı, 1968'de Atmosferdışı uzay komisyonu'na başkanlık etti. 1968-1970 arasında Avusturya Dışişleri bakanlığı görevinde bulunduktan sonra, 22 aralık 1971'de BM genel sekreteri seçildi. Etkin bir rol oynamaya çalıştığı bu görevde, 1981'e kadar kaldı. Bir süre Washington'da Georgetown üniversitesi'nde diplomasi dersi verdi (1982-1984).

IPS

Selman A. Waksman

Benque

Pierre Waldeck Rousseau

1986'da Avusturya Cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu; Halk partisi'nce desteklendi. Seçim kampanyası sırasında basında 1938'de SA'ya katıldığı, İkinci Dünya savaşı'nda Balkanlar'da partizanlar ve sivil halka karşı kıyımlara girişen E ordu grubunda yer aldığı ileri sürüldü. SA üyesi olduğunu kabul eden Waldheim, Balkanlar'da E grubunun giriştiği kıyım ve işkencelere katılmadığını savundu. Haziran 1986'da Cumhurbaşkanı seçildi. Waldheim'ın savaş sırasındaki görevlerini araştıracak bir uluslararası tarihçiler komisyonu kuruldu. Komisyon raporunda savaş suçu işlediğine ilişkin bir kanıt bulunmadığı, ancak işlenen suçlar hakkında bilgisi olması gerektiği belirtildi. 1992 seçimlerinde adaylığını koymayan Waldheim, cumhurbaşkanlığı görevini Thomas Klestil'e devretti.

WALDSEEMÜLLER ya da **WALTZEMÜLLER** (Martin), lat. **Hylacomilus,** alman coğrafyacı ve haritacı (Radolfzell 1470 dol. - Saint-Dié 1518 ile 1521 arası). Yaşamı az bilinmekle birlikte, hemen tümünü Alsace'ta geçirdiği kesindir. Çalışmalarının en ünlüsü *Cosmographiae introductio cum quibusdam geometriae ac astronomiae principiis ad eam rem necessariis, insuper quatuor Americi Vespucii navigationes*'dir (1507). Bu yapıtta ilk kez Yeni Dünya için *"Americi Terra vel America"* terimini kullandı. Sonradan defalarca, Amerika'nın Colomb tarafından keşfedildiğini haritalarına yazarak, Vespucci tarafından keşfedildiğini söylemekle yaptığı hatayı düzeltmeye çalıştı; ama "Amerika" adı kalıcı oldu.

WALDSHUT, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde kent, Ren kıyısında, İsviçre sınırında; 13 000 nüf. Makine sanayileri; kimya ve elektrik sanayileri. Mobilyalar. Puro fabrikası.

WALDSTÄTTE, İsviçre'nin dört kantonundan (Schwyz, Uri, Unterwalden ve Luzern) oluşan bütüne verilen ad.

WALDSTEIN → WALLENSTEIN.

WALENSEE, WALLENSEE ya da **WALLENSTADT gölü,** İsviçre'de (Sankt Gallen ve Glarus kantonları) göl, K.'inde Churfirsten bulunan bir buzul tekne vadisinde; yaklş. 30 km². Walensee geçidi Zürich, Yukarı Ren ve Graubünden arasında bağlantıyı sağlayan bir yoldur. Walensee ve Zürich gölleri arasında uzanan bataklıkların kurutulabilmesi için Linth'in çığırı değiştirilmiştir.

WALER a. Avustralya kökenli binek atı ırkı.

WALES, welsh dilinde **Cymru,** Büyük Britanya'nın B.'sında bölge, 1974 yönetim reformundan beri prenslik 8 yönetim bölümüne (Clwyd, Dyfed, Gwent, Gwynedd, Powys, Mid Glamorgan, South Glamorgan ve West Glamorgan) ayrılmıştır; 20 800 km²; 2 870 000 nüf. (1989).

COĞRAFYA

Birinci Zaman'da oluşmuş iki kütle Wales'in neredeyse bütününü kaplar. K.'de, Kaledonya devrinde kıvrımlanmış K.-D.'dan G.-B.'ya doğru uzanan ve başlıca yer biçimi eksenlerini oluşturan kütle (Anglesey tepeleri, Menai boğazı, Snowdon [en yüksek noktası 1 085 m], Cader İdris ve Plynlimon dağları, Dee ve Yukarı Severn vadileri). G.'de, kenarında görkemli Brecon Beacons cuestasının yer aldığı geniş bir Hercynia senklinali. Aşınmayla yıpranarak peneplen haline gelmiş bu kütleler Üçüncü Zaman'da yükseldi; orta kesimdeki platoların basamak basamak sıralanması (600 m, 400 m, 250 m) bu aralıklı hareketlerin kanıtıdır. Snowdon ve Brecon Beacons'daki güzel "alp" biçimlerine Dördüncü Zaman buzullaşması yol açmıştır.

Wales yarımadası B'ya doğru uzanır ve egemen rüzgârlara açık olduğundan okyanusa özgü özellikler aşırı boyutlara ulaşır: aşırı yağışlar (doruklarda yılda 3 m'den fazla), düşük sıcaklıklar, kışın fırtınalar. Platolarda yağmur sularının kalıcılığı, toprakların yıkanmasına ve geniş turbalıkların oluşumuna yol açar. Yalnızca güney kesimi (Glamorgan vadisi) bu sert iklim koşullarının dışında kalır.

Nüfusun dörtte üçü güneyde yaşar (kömür havzası, Glamorgan vadisi, kıyı şeridi). Hercynia senklinalinde çok geniş kömür yatakları varsa da bunların işletilmesi güç ve pahalıdır; dahası kömür üretimi azalmaya devam etmektedir. Demir-çelik sanayisinin de bunalımda olması için kesimin, ıssızlaşmasına, dışarıdan alınan maden cevherlerini işleyen kıyı kesiminin (Newport, Port Talbot) kalabalıklaşmasına yol açtı. Suları derin Milford Haven ria'sında dört petrol rafinerisi, Swansea yakınında da bir rafineri kuruldu. Bu kent ve banliyösü İngiltere'nin en önemli sac kalaylama, galvanizleme ve demir dışı madenleri arıtma merkezidir. Bu nedenle, Wales' in güneyinde birçok birincil sanayi kuruluşu, buna karşılık çok az sayıda dönüştürme sanayisi işletmesi vardır.

Kömür havzasında ve orta kesimdeki platolarda yaşayan halk kıyıdaki kent merkezlerinde toplanır: Newport, Port Talbot, Swansea ve özellikle hizmetler kesimi bakımından zengin bir bölge merkezi olan Cardiff.

Bölgenin hemen hemen ıssız olan iç kesiminde orman işletmeciliği, açık havada koyun yetiştiriciliği yapılır; elsanatları ve yer yer turizm (daha çok yaz turizmi) canlıdır.

Birbirini izleyen sayfiye yerleri (Bangor, Llandudno, Colwyn Bay) kuzey kıyısı boyunca uzanır; ziyaretçiler özellikle Lancashire'dan gelir. Dee halicindeki sanayi etkinlikleri de (demir-çelik, sentetik tekstil, kâğıt), güneydekiler gibi büyük bir yeniden uyarlanma bunalımındadır.

Nüfusun dörtte biri welsh dili konuşur.

TARİH

Ülke, 74-78 arasında legatus (lejyon komutanı) S. Julius Frontinus yönetimindeki Romalılar (daha önce İngiltere'ye yerleşmişlerdi) tarafından fethedildi. Her şeyden önce askeri amaçlı olan V. yy.'ın başına değin devam eden roma işgali, bölge halkının göreneklerini ve dilini hiç etkilemedi. Hıristiyanlığın Roma Britanyası' na 200'e doğru girmesine karşın ülke ancak V. yy.'da keşişlerin çabasıyla İsa öğretisini benimsedi. Ama gaelce konuşan İrlandalılar, III. yy.'dan beri Wales'i tehdit ediyorlardı. Bunlar, Cunedda Wledig tarafından kuzeyden atıldılar ve çok geçmeden güneyden de çekildiler. V.-VII. yy. arasında anglosakson yerleşmesi, adanın geri kalan kısmını kapladı ve çok geçmeden briton uygarlığının son barınağı olan Wales'i bir başına bıraktı. Bu uygarlık, VIII. yy. ortasında Mercia kralı Offa tarafından yapılan ve Wales ile anglosakson ülkeleri arasındaki sınırı saptayan kaleye sığınarak özgürlüğünü koruyabildi. IX. yy.'da başlayan İskandinav akınları Wales'de birliğin sağlanmasına yol açmadı. Ülke birkaç krallığa (altı ile sekiz) bölünmüştü; bunlardan yalnızca üçünün belli bir gücü vardı: kuzeyde Gwynedd, merkezde Powys, güneyde Deheubarth. Çok katmanlaşmış bir toplumda birliği sağlama denemeleri sonuçsuz kaldı; yalnızca kral Rhodri Mawr (Büyük) 844-878, Hywel Dda (İyi) 942-950 ve Gruffydd ap Llewelyn'in (1039-1063) çabaları iskandinav ve anglosakson sömürgeleştirme girişimlerini durdurabildi.

Güçlü bir krallık kuran Normanlar'ın İngiltere'yi fethi, Wales sınırlarında yeni ve çok daha büyük bir tehlike oluşturdu. Fatih William, saltanatının başında Marches' ta bir savunma düzeni kurdu ve baronlarını Wales topraklarını fethe teşvik etti. Bu siyaset, sonunda başarılı oldu. Henry I'in döneminde gelişmeler hızlandı. Henry'nin ölümü üzerine ülkenin bütün güneyi Marches senyörlerinin eline geçti.

Walesliler en sonunda tepki gösterdiler: Stephan'ın saltanatında ingiliz monarşisini felce uğratan karışıklıklar, Walesliler'in ingiliz-norman sömürgeleştirme girişimlerini püskürtmesine ve eski güçlerine yeniden kavuşmalarına yardımcı oldu. Wales'in bu yeniden canlanışına ve çok güçlü bir feodalite tehlikesine karşı İngiltere kralı Henry I, önce bir saldırı stratejisi benimsedi. Ama İngiltere'nin iç zorlukları ve kral Deheubarth Rhys ap Gruffydd'in gücü, bu iki hükümdar arasında bir ittifak kurulmasına yol açtı. Henry II, 1173-74 büyük isyanı sırasında Walesliler'in desteğini sağladı. Yurtsuz John'un Wales tehdidine son verme çabası önceleri başarılı olduysa da 1215-16 iç savaşı nedeniyle sonuçsuz kaldı. John'un bölmeyi başardığı Walesliler'i Llewelyn ap Iorwerth (1194-1240) yeniden birleştirdi. Torunu Llewelyn ap Gruffydd (1246-1282), baronlar arasındaki savaştan ustaca yararlanarak Wales'in gücünü doruğuna ulaştırdı (Montgomery antlaşması, 1267).

Ama ülkenin mahvolmasına da bu güç neden oldu. İngiliz krallığı'nda düzen yeniden sağlanınca, Edward I tahta geçer geçmez tehlikeli komşusuna saldırdı; gal krallıklarını parçaladı ve Marches bölgesinin sınırlarını genişletti (1277). İngiltere' nin egemenliğine giren Walesliler 1282'de yine Llewelyn'in ön ayak olduğu ülke çapında bir ayaklanmaya özgürlüklerini kazanmayı denediler. Ama Llewelyn öldürüldü. Büyük bir askeri çaba harcayan Edward I, ülkeyi bütünüyle fethetti ve Wales'e belli bir statü tanıyarak durumu yasallaştırdı (Rhuddlan yasası, 1284). Bu yasa, küçük Wales prensliklerinin yaşamasına olanak verdi; ama ülkenin büyük bölümü, sonradan kralın büyük oğluna (Wales prensi) verilen büyük prenslikle Marches senyörleri arasında bölündü. Birkaç isyan (Madog, 1294; Owen Glendower, 1400 -1416) ingiliz egemenliğini ciddi bir biçimde sarsmadı. Sömürgeleştirmeyle birlikte ingiliz yasaları da giderek yerleşti ve Edward III Wales'de çok etkili bir yönetim kurdu. 1485'te İngiltere tahtına walesli prens Henry of Richmond'un (Henry VII) çıkmasına karşın İngiliz krallığı'nın otoritesi yavaş yavaş bütün ülkede yerleşti. Wales'in İngiltere krallığı'na katılması, Henry VIII'in 1536 ve 1542 yasalarıyla kesinleşti.

EDEBİYAT

→ WELSH.

WALES prensi, İngiltere'de hükümdarın en büyük oğluna verilen unvan. Bu unvan 1267 antlaşması'ndan sonra, prens Edward'a (müstakbel Edward I) verildi; fakat, önceleri sınırlı bir geçerliliği vardı ve ancak Marches'da kullanılıyordu. Bu nedenle, sözkonusu unvanın asıl 1301'de Edward I tarafından ilk oğlu Edward (müstakbel Edward II) için ihdas edilmiş olduğu söylenebilir.

WAŁESA (Lech), polonyalı sendikacı (Popowo, Wrocław yakınında 1943). Önce makine, sonra Dobrzyń'de elektrik işçisi olarak çalıştı. 1967'de Baltık yakınlarına giderek, Lenin şantiyelerinde elektrik montajcısı olarak Gdańsk'a yerleşti. Grev komitesi'nde üye oldu ve aralık 1970'te tutuklandı. Ocak 1971'de Gdańsk'ta Gierek ile tanıştı; bu ilk pazarlığın başarısızlığa uğraması ona siyasal bir ders oldu. Resmi sendikaya delege seçildi ve yönetime fazla beğenilmeyen istekler sundu. 1976' da yerel komite KOR'un kurulmasına katıldı. İnsanlığın onurunu ve insan haklarını savundu. 1976'da Lenin şantiyelerindeki işine son verilince 1978'de, özgür bir sendika hareketinin nüvesini oluşturan "Baltık Çalışanı"na katıldı. Lenin şantiyelerine gizlice gelerek, 14 ağustos 1980

Liaison-Gamma

Lech Wałesa (1980'de)

grev hareketinin lideri seçildi ve Jagielski'ye (Konsey'in başkan yardımcısı) karşı yüksek nitelikli bir muhatap olarak ortaya çıktı. 16 ağustosta iş arkadaşlarının adına ve hepsinin zaferine kadar dayanışması için greve devam etme kararı aldı. MKS (Girişimler arası grevler komitesi) başkanı ve Gdańsk anlaşmalarını imzalayanlardan biri oldu (31 ağustos 1980).

Solidarność*'un devamlı komisyonu başkanlığına seçildi (22 eylül 1980), 24 eylül 1980'de, Varşova mahkemesi'nden özgür sendikanın resmen kaydını istedi. Ilımlı bir çizgiyi uygulamayı zorlukla kabul ettirerek, Solidarność'un hükümetin gözünde değer kazanması için çalıştı. Kongre sonucunda (7 ekim 1981), başkan seçildi. Ama karşı hareketlerin çoğalmasına engel olamadı. 12-13 aralık 1981 gecesi tutuklandı ve Varşova yakınlarında gözetim altında tutuldu. Direnişin simgesi haline geldiği için 14 kasım 1982'de serbest bırakıldı ve ancak 27 nisan 1983'te işinin başına dönebildi. Koyu katolik olan Wałesa, diyalog için çağrıda bulundu; barışçı ve sınırlı eylemler öğütledi. Bu davranışı ona Nobel barış ödülü'nü kazandırdı (5 ekim 1983). Dayanışma sendikasının yeniden yasallaşması için hükümetle yapılan görüşmelerde sendikayı temsil etti. Dayanışmanın yasallaşmasını izleyen demokratik seçimlerde parlamentoya girdi (1989). Aralık 1990'da Polonya Cumhurbaşkanı seçildi.

WALEWSKA (Maria ŁACZYŃSKA *kontes* **Marie**), polonyalı soylu kadın (1789 - Paris 1817). 1804'te kont Walewski ile evlendi, Varşova'da Napoléon'un metresi oldu (1807) ve ondan bir oğlu doğdu. İmparatora bağlı kaldı, hatta Elbe adasında onu ziyaret etti. 1816'da, Liège'de general Philippe Antoine d'Ornano ile evlendi.

WALEWSKİ (Alexandre Joseph COLONNA, *kont*), fransız siyaset adamı (Walewice, Polonya, 1810 - Strasbourg 1868), Napoléon I ile Maria Walewska'nın gayrimeşru oğlu. Polonya devrim hükümeti tarafından, yardım istemek üzere Londra'ya gönderildi (1830); fransız uyrukluğuna geçti ve 1837'ye kadar Cezayir'de subaylık yaptı. Senatör ve Dışişleri bakanı oldu (mayıs 1855), Paris kongresi'ne başkanlık etti. İtalya savaşı'ndan (1859) önceki gizli pazarlıktan uzak tutuldu ve Cavour'un isteklerine karşı çıktı. Yerine Thouvenel getirilince (ocak 1860), Güzel sanatlar'dan sorumlu Devlet bakanı oldu ve anayasal reformlara taraftar gözüktü (1860-1863). Milletvekili (1865), yasama organı başkanı (eylül 1865) oldu, Rouher'in reformları geciktirmesini protesto etmek için istifa etti (1867) ve sonra yeniden senatör oldu.

WALFİSH BAY → WALVİS BAY.

WALGAU, İll'in aşağı vadisinde bölge, Avusturya'da (Vorarlberg); fön rüzgârlarının etkisiyle meyve ve bağcılık tarımına elverişli bir iklimi vardır, tabanı düz, uzun bir havzadır. Çok kalabalık ve sanayileşmiş (tekstil) bu vadi, Montafon'dan gelen hidroelektrik enerjisiyle beslenir.

WALHALLA → VAL-HALL.

WALKER (Amasa), amerikalı iktisatçı (Woodstock 1799 - North Brookfield, Massachusetts, 1875). İngilizce yazan iktisatçılar arasında, müteşebbisin işlevleri ile sermaye koyucunun işlevleri arasında ayrım yapan ilk iktisatçı olduğu söylenebilir. *Nature and Uses of Money* (Paranın mahiyeti ve kullanılışı) [1857] ve *Science of Wealth* (Servetin bilimi) [1866] adlı yapıtları iktisat klasiklerindendir.

WALKER (William), amerikalı serüvenci (Nashville, Tennessee, 1824 - Trujillo, Honduras, 1860). Hekim, gazeteci, iş adamı; Demokrat parti başkanı Castellón tarafından Nikaragua'ya çağrıldı ve iktidarı ele geçirdi. Yetkisini kötüye kullanışları, Antiller ve Orta Amerika ile bir imparatorluk kurma hevesi, Salvador, Honduras ve Kosta Rika'nın kendisine karşı birleşmesine yol açtı. Rivas'ta boyun eğmek zorunda kaldı; ama sonra Honduras'a karşı yeni akınlara kalkışınca, kurşuna dizildi.

WALKER (Francis Amasa), amerikalı iktisatçı (Boston 1840 - *ay. y.* 1897), Amasa Walker'in oğlu. General rütbesiyle İç savaş'a katıldı, Kızılderili işleri bürosu'na başkanlık etti (1871), Yale Üniversitesi'nde politik iktisat dersleri verdi (1873) ve Massachusetts İnstitute of Technology'nin başkanlığını yaptı. Babasının yolunda giderek, faizle kâr arasındaki fark üzerinde ısrarla durdu (*Wages Question*,[Ücret sorunu] 1876; *Political Economy* [Politik iktisat], 1883).

WALKER (Aaron Thibeaux WALKER, **T-Bone Walker** denir), amerikalı blues gitarcısı ve şarkıcısı (Linden, Texas, 1909 - Los Angeles 1975). İda Cox ve Ma Rainey gibi kadın şarkıcılara eşlik ettikten sonra, "Oak Cliff T-Bone" adlı ilk plağını doldurdu (1929). 1933'te Charlie Christian ile tanışmasından sonra, elektrikli gitarı benimsedi (1935). Birçok orkestrada çaldı ve mesleğini solist olarak sürdürmeye başladı. Üslubunun en belirgin yanları, temiz ve gür bir cümleleme, kusursuz bir yerleştirme duygusu ve yoğun bir swingtir. Özellikle, B. B. King ve Chuck Berry üzerinde etkili oldu. En önemli kayıtlarından bazıları şunlardır: *T-Bone Shuffle* (1947), *Strollin'with Bones* (1950), *Stormy Monday* (1956), *Goin' to Funky Town* (1968).

WALKER (Kath), avustralyalı kadın şair (doğm. 1920). Beyaz ırktan okuyucular arasında geniş ilgi toplayan ilk yerli yazarlardandır. Çevre korumacılıkla ilgili tasarıları geniş yankılar uyandırdı.

WALKER gölü, ABD'de (Nevada) göl, Carson City'nin G.-D.'sunda.

WALKMAN a. (ing. sözc.) [tescilli marka]. Bir portatif kasetçalara ya da radyoya bağlı kulaklıkları olan hareket halinde müzik dinleme olanağı sağlayan başlık.

WALK-OVER a. (kolayca kazanmak anlamında ing. sözc.). **1.** Öteki atların çekilmesi sonucu tek bir atın katıldığı yarış. **—2.** Katılanın karşısında rakibi olmayan maç. (Kısaltması W.-O.)

WALLACE (*sir* William), iskoç bağımsızlık hareketinin kahramanı (Paisley yakınında, Renfrew, 1270 - Londra 1305). İskoçya'yı fetheden İngiltere kralı Edward I'e boyun eğmeyi kabul etmeyerek, 1297'de sir Andrew Moray ile birlikte, direniş partisinin başına geçti. Wallace, ülkenin kuzeyini tümüyle ele geçirdi ve eylül ayında Stirling'de büyük bir zafer kazandı. Bütün iskoç halkı ona katıldı ve Wallace naip ilan edildi. Edward I, büyük askeri birlikler toplayarak İskoçya'yı istila etti ve yakıp yıktı, Falkirk'te Wallace'ın ordusunu bozguna uğrattı (temmuz 1298). Wallace naipliği bırakmakla birlikte, mücadeleye devam etti. 1305'te tutsak alındı ve idam edildi.

WALLACE (Alfred Russel), ingiliz gezgin ve doğabilimci (Usk, Monmouthshire, 1823 - Broadstone, Dorset, 1913). Avustralya ve yakınındaki takımadalarda yaptığı bir keşif gezisi sırasında meydana gelen ateşli bir salgın hastalık, Darwin'in araştırmalarını bilmeden, doğal ayıklanma ilkesini kavramasına neden oldu. Öte yandan, Darwin aracılığıyla Londra Linné derneği'ne, doğal ayıklanma ilkesi konusundaki gözlem ve düşüncelerini iletti. *Contributions to the Theory of Natural Selection*'ı (Doğal ayıklanma kuramına katkılar) [1870], sonra da zoolojik bir coğrafya kitabı, *On the Geographical Distribution of Animals* (Hayvanların coğrafi dağılımı üzerine) [1876] yayımladı. Bu çalışma, denizler altından su yüzüne çıkan toprakların tarihsel parçalanmasının ve denizlerin dağılımının, türlerin soykütüğü üzerindeki etkisine değiniyordu. Nihayet *Darwinism* (1889) adlı yapıtında, Darwin kuramıyla ilgili eleştirilerini, hayranlık ve saygı dolu bir dille sundu.

Wallace hattı. Biyocoğ. Bali'nin batısından, daha sonra Borneo ve Sulavesi adalarının arasından, en sonunda da Filipinler'in doğusundan geçen hayali hat. (Filipinler'den geçtiği yerin her iki yanında fauna birbirinden çok farklıdır.)

WALLACE (Lewis, **Lew** —denir), amerikalı romancı (Brookville, İndiana, 1827 - Crawfordsville, İndiana, 1905). Özellikle *Ben Hur* (1880) adlı romanıyla tanındı. Tüm dillere çevrilen, tiyatro ve sinemaya uyarlanan bu yapıtında hıristiyanlığın ilk dönemlerini anlattı.

WALLACE (William), iskoçyalı besteci ve müzik yazarı (Greenock 1860 - Malmesbury 1940). Müzik yapmak için göz doktorluğu mesleğini bıraktı ve kısa bir süre sonra Royal Academy of Music'te (Londra) ders vermeye başladı. Oda müziği, melodiler, bir senfoni, bir orkestra süiti besteledi. Senfonik şiirler yazan ilk ingiliz bestecisidir (*The Passing of Beatrice*, 1892). Liszt ve Wagner üzerine kitaplar yazdı.

WALLACE (Edgar), ingiliz yazar (Londra 1875 - Hollywood, Kaliforniya, 1932). Bir kadın oyuncunun evlilikdışı çocuğuydu, balık satıcısı bir kadın tarafından büyütüldü, çeşitli işlerde çalıştı, orduya katıldı ve Güney Afrika'da yedi yıl geçirdi, bu dönem daha sonra romanlarının dekorunu oluşturdu. Bir hakaret davası yüzünden *Daily Mail*'den kovuldu ve borç içinde olduğu bir dönemde *The four Just Men*'i (1905) yazdı, sonra diktafonla çalışarak 150'den fazla roman, yüzlerce hikâye ve yirmi dolayında tiyatro oyunu yazdı. O dönemde üç günde bir kitap yazabileceği söyleniyordu. Ani ve heyecanlı dönüşler ve duygusal melodramlar uzmanı olan yazarın, birçok yapıtı arasında *Green Archer* ve *The Crimson Circle* sayılabilir.

WALLACE (Henry), amerikalı siyaset adamı (Adair County, İowa, 1888 - Danbury, Connecticut, 1965). Tarım bakanı (1933-1940), ABD demokrat başkan yardımcısı (1941-1945) ve etkili bir savaş ekonomisi danışmanı oldu. Ticaret bakanlığı yaptı (1945-46), ilerici partiyi kurdu, ama 1948 başkanlık seçimlerinde başarılı olamadı.

Wallace Collection, Londra'da XIX. yy.'da üçüncü ve dördüncü Hertford markilerince başlatılan koleksiyon. Daha sonra R. Wallace, kendisine miras kalan bu koleksiyonu büyük ölçüde zenginleştirdi. R. Wallace'ın ölümünden sonra karısı tarafından devlete bağışlanan ve Hertford House'da saklanan Wallace Collection, heykeller (G. Pilon, Houdon), sanatsal değer taşıyan birçok eşya (XVIII. yy. fransız mobilyaları ve Sèvres porselenleri), Tiziano *(Perseus ile Andromede)*, Rubens *(Marie de Médicis'nin öyküsü* için üç taslak), Van Dyck, (*Yelpazeli kadın*'ı yaptığı sanılan) Velázquez, Poussin ve çağdaşlarının resimlerini, hollandalı küçük ustalara ait yapıtlar, Rembrandt'ın on tablosunu *(Titus'un portresi)*, ingiliz portreleri, Fragonard *(Salıncak)*, Boucher Lancret, Greuze vb.'ye, özellikle de Watteau'ya *(Tuvalet, Yaşamın cazibesi)* ait tablolar içerir.

WALLACEBURG, Kanada'da (Ontario) kent, Amerika sınırı (Michigan) yakınında, London'un G.-B.'sında; 11 100 nüf. Camcılık. Kereste sanayisi. Tersaneler. Otomobil aksesuarları.

WALLACH (Otto), alman kimyacı (Königsberg 1847 - Göttingen 1931). Kekulé'nin öğrencisiydi, kâfur ve terpenler gibi çeşitli organik bileşiklerin yapılarıyla ilgili olarak yaptığı çalışmalarıyla tanındı. (1910 Nobel kimya ödülü.)

WALLASEY, Büyük Britanya'da (Merseyside) kent, İrlanda denizi kıyısında, Birkenhead'in K.-B.'sında; 90 000 nüf. Konut alanı.

B. N., Paris

kont Walewski
V. Mottez'in bir taşbaskısından ayrıntı

Kempter

Albrecht von Wallenstein
Van Dyck'in portresinden ayrıntı
Alte Pinakothek, Münih

x

Fats Waller

Keystone

Henri Wallon
(1879-1962)

WALLENBERG (André Oskar), isveçli maliyeci (Linköping 1816 - Stockholm 1886). Deniz subayıydı, istifa ederek (1851) özel Stockholm bankası'nı kurdu. Diyet meclisi'ne (1853-1865) ve Riksdag'a (1867 -1886) milletvekili seçildi. Mali konulardaki bilgisiyle tanınırdı.

Wallenberg, isveç sanayi grubu; başlangıcı André Oskar Wallenberg'in 1856' da Stockholm'de Enskilda Bank adıyla kurduğu özel bankaya dayanan grup, asıl gücünü İkinci Dünya savaşı'ndan sonra kurucusunun torunları Jacob Wallenberg ve özellikle de Marcus, Wallenberg'in (1899-1982) yönetimi sayesinde kazandı. 1946'da, Scandinavian Airlines System' in (SAS) kuruluşuna katkıda bulunan, güç durumda bulunan işletmeleri satın alarak kalkındıran grup, günümüzde denetimindeki yirmi en büyük isveç işletmesiyle, İsveç'in en büyük işverenidir. Sermayesinde pay sahibi olduğu başlıca kuruluşlar şunlardır: Skandinaviska Enskilda Banken, Electrolux, L. M. Ericsson, Saab -Scania, S.K.F., Alfa-Laval vb.

Wallenberg sendromu. Nörol. Soğanilik yan çukurcuğundaki atardamarın tıkanması sonucunda gelişen kısmi soğanilik sendromu. Ağır bir başdönmesi ile başlar ve 1. lezyonun bulunduğu tarafta, beyincik sendromu, yüzün yarısında anestezi, korneada anestezi, yutak felci, gırtlak, yumuşak damak felci, dalız ve Claude Bernard-Horner sendromları ortaya çıkar; 2. lezyonun karşı tarafında termoaljeziyi etkileyen ayrılmış bir yarı anestezi görüntüsü verir.

WALLENSEE ya da **WALLENSTADT gölü** → WALENSEE.

WALLENSTADT, İsviçre'de (Sankt -Gallen kantonu) kent, Walensee'nin doğu ucunda; 3 600 nüf. Sayfiye yeri.

■**WALLENSTEİN** (Albrecht Wenzel Eusebius VON) yâ da daha doğrusu **Waldstein,** çekçe **Albrecht z Valdštejna,** imparatorluk hizmetinde görev alan çek kökenli general (Hermanič,- Bohemya, 1583 - Eger, bugün Cheb, 1634). Soylu bir aileden gelerek cizvitlerin etkisiyle hıristiyan oldu ve İtalya'ya eğitim görmeye gitti; orada, astrolojiye ilgi duydu. Flandres, İngiltere ve Fransa'da seyahat ettikten sonra, Almanya'ya döndü ve dini, başarıya ulaşma aracı olarak kabul etmeye karar verdi. Macaristan'da ilk kez asker olduğu sırada ve Venedik'e karşı verilen savaşta (1615-1617), özellikle iki evliliği sayesinde ustalıkla zenginleşmeyi başardı; böylece birliklerinin donanımını sağlayarak onları Ferdinand II'nin hizmetine sundu. 1618'de Gabriel Bethlen'in Moravya' da yenilmesinde katkısı oldu. Uygulanan baskıdan yararlanarak Çekler'in mal varlıklarının birçoğunu ele geçirdi ve büyük bir servet sahibi oldu. Böyece imparatora bir ordu sağlayabildi. Kuzey Almanya' da Danimarkalılar'ı yendi ve Friedland dükü (1624) ve başkomutan (1625) unvanlarını kazandı. Temkinli, ama askeri dehaya sahip olmayan bir stratejici olarak, Moravya ve Silezya'da Danimarkalılar zaferler kazanmaya devam etti; protestan prensleri ezdi ve tüm Kuzey Almanya'yı boyunduruk altına aldı. Bunun üzerine imparator ona Sagan ve Mecklenburg düklükleriyle okyanus ve Baltık denizleri amiralliği unvanını verdi (1628). Ferdinand II'yi, İspanya'nın isteği doğrultusunda savaşı İtalya'da yaymaktan caydırmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Bu davranışının nedeni, o sıralarda Almanya'nın kuzeyinde yeni sahip olduğu toprakları değerlendirmeyi düşünmesiydi. Bavyeralı Maximilian komutasındaki katolik prensler, bu yeni kuvvetten ürktükleri için, Ferdinand II'ye başvurdular ve onu komutanlıktan çekmesini sağladılar. Zaten imparator da onun hırsından çekinir olmuştu (1630). Bunun üzerine bir kenara çekilen Wallenstein, debdebeli yaşantısına Prag'daki sarayı ve Friedland'daki düklüğü arasında devam etti. Kısa sürede, İsveçliler'in savaşa girmesi ve Germen imparatorluk askerlerinin peşpeşe gelen başarısızlıkları, Ferdinand II'yi onu yeniden göreve çağırmaya zorladı. *Generaloberstfeldhauptmann* unvanını alan Wallenstein, Saksonya ile bizzat barış pazarlıklarını yapmak koşuluyla ordusunu yeniden toparlamayı kabul etti. Aslında imparatorun tüm düşmanlarıyla gizlice pazarlığa oturdu: İsveçliler, Fransızlar, ona Bohemya tacını vaat eden çek sürgünleri (1632). Gustaf II Adolf'un Nürnberg önlerinde kaçmasına göz yumdu, ama onun tarafından Lützen' de yenildi ve ancak hasmının ölümüyle kurtulabildi (16 kasım 1632). Bunun üzerine Heilbronn birliği ile ilişkiye girdi, Saksonya-Weimar prensi Bernhard savaşmayı reddederek onun Regensburg'u ele geçirmesine olanak verdi (1633) ve Saksonya ile Silezya'da bir sonuca varmaya çalıştı. İmparatorun gözünde giderek şüpheli bir hal aldı. Zaten kısa süre sonra Saksonya-Weimar prensi Bernhard ile birlikte Prag üzerine yürümeyi planlayarak açıkça ayaklandı (1633-34 kışı). Bu kararı onun ikili oynadığından şüphelenen imparatorun düşmanlarıyla ittifak yapmasını sağlamadı, ama buna karşılık Ferdinand II, onun ihanetinden emin oldu. Wallenstein'ı komutanlıktan aldı (1634). Wallenstein, kısa bir süre sonra yakınları tarafından öldürüldü.

Tarihçiler, bu karmaşık kişilik karşısında görüş ayrılığına düştüler. Bazıları onun, amacı katoliklerle protestanları barıştırmak olan birinci sınıf bir devlet adamı olduğunu düşündüler, başkaları ise politikasının dengesiz yönünü ön plana çıkararak, Ferdinand II onu Regensburg'da küçük düşürdüğü için (1630), tek amacının öç almak olduğunu ileri sürdüler.

Wallenstein, Schiller'in oyun üçlemesi, *Wallensteins Lager* (1798) adlı ilk oyunda generalin askerleri üzerindeki yetkesi ön plana çıkarılır; ikinci oyun *Die Piccolomini*'de (1799) Wallenstein'ın Bohemya kralı olma hırsı ortaya konulur; üçüncü oyun *Wallensteins Tod*'daysa (1799) imparator tarafından mahkûm edilen Wallenstein'ın kendi yakınlarının ihanetine uğrayışı ve öldürülüşü anlatılır. —Üçlü, Vincent d'Indy tarafından bestelendi.

WALLER (Edmund), ingiliz şair (Coleshill, Hertfordshire, bugün Warwickshire, 1606 - Beaconsfield, Buckinghamshire, 1687). Cromwell'in yeğeniydi, Hoşnutsuzlar'a bağlandı, krala karşı düzenlenen komploya katıldı (1643), suç ortaklarını ele verdi. Rouen'a ve Paris'e sürüldü, sonra Charles II ve James II'nin gözdesi oldu. Yeni klasik üslubun öncülerindendir (*Poems*, 1645; *Divine Poems*, 1685).

WALLER (Maurice WARLOMONT, **Max** — denir), fransızca yazan belçikalı şair (Brüksel 1860 - Sint-Gillis 1889). Belçika Rönesansı hareketinin başını çekti ve *la Jeune Belgique* adlı dergiyi kurarak (1881) onu ölümüne kadar yönetti. *La Flûte à Siebel* (1891) adlı bir şiir derlemesi ve *Daisy* (1892) adlı bir romanı ölümünden sonra yayımlandı.

■**WALLER** (Thomas, **Fats** — denir), amerikalı şarkıcı, orgcu, piyanocu ve caz bestecisi (New York 1904 - Kansas City 1943). Meslek yaşamına on altı yaşında orgcu olarak başladı. 1926'da, Louis Armstrong' la birlikte çaldı, ertesi yıl Fletcher Henderson'la çalıştı, daha sonra kendi hesabına plak doldurmaya başladı (önce solo yaparak, 1934'ten sonra da 5 müzikçiden oluşan bir orkestranın başında ["Fats Waller and his Rhythm"]). 1941'de, büyük bir orkestrayı yönetti, 1943'te *Stormy Weather* adlı müzikal filmde oynadı. Caz müziğinin en güçlü kişilerinden olan Fats Waller, piyanoda büyük bir "stride piyano" ustasıdır. Çok verimli bir besteci olması yanında fantezi ve coşku dolu bir şarkıcıydı. Plakları: *Saint Louis Blues* (1926), *You're Not the only Oyster in the Stew* (1934), *Christopher Colombus* (1936), *Sweet Heartache* (1937), *Go Down Moses* (1938), *Anita* (1939), *Georgia on my Mind* (1941), *Ain't Misbehavin* (1943).

Waller yozlaşması (XIX. yy.'da yaşamış sinir dokubilimcisi *Waller*'in adından). Nöroanat. Sinir hücresinin gövde kısmındaki ya da aksonundaki bir lezyondan dolayı bir sinir lifinin ucunda oluşan yozlaşma tipi.

WALLİA (öl. 418), Vizigotlar'ın kralı (415 -418). Donanmasının Cádiz açıklarında bozguna uğramasından (416) dolayı Afrika'ya yerleşemeyince İspanya'yı, akıncı topluluklardan kurtarmak için imparator Honorius'un hizmetine girdi ve Aquitania' ya yerleşti. Burada Toulouse Vizigot krallığı adı verilen krallık kuruldu.

WALLİN (Johan Olof), isveçli şair ve din adamı (Stora Tuna, Dalarna, 1778 - Uppsala 1839). Uppsala başpiskoposu oldu (1837) içindeki mezmurların yüzden fazlası kendisine ait olan *Livre des psaumes* (fr. çev.) [1819] adlı yapıtında romantik bir görüş ve piyetizmin etkisinde, halkın ruhunu dile getirdi. Dindışı şiirleri (*l'Ange de la mort* [fr. çev.], 1834) ölüm korkusunun sabit fikir haline geldiği acı çeken bir varlığı ortaya koyar.

WALLİS, ABD'de (Texas) yer, Houston' un B.'sında; 1 100 nüf. Nükleer santral.

WALLİS (John), ingiliz matematikçi (Ashford 1616 - Oxford 1703). İç savaş sırasında parlamenterlerin şifreli mektuplarını çözdüğü için Oxford'a matematik profesörü olarak atandı (1649) ve 1645'ten sonra Royal Society kurucular grubuna katıldı. Yapıtlarında aritmetiği ve cebri geometrik gösterimden kurtardı -bu da örneğin denklemlerin homojenliğinden vazgeçilmesini sağladı- ve o zamanlar kabul edilmeyen negatif, oran dışı sayı, sürekli kesir, limit gibi kavramları kabul etti (*Arithmecita infinitorum*, 1655). Ünlü

$$\frac{\pi}{2} = \frac{2.2.4.4.6.6.8.8...}{1.3.3.5.5.7.7.9...}$$

yaklaşımını tümevarımla, içdeğerbiçmeyle ve Newton ile Leibniz'in sonsuz küçükler hesabından önce bulduğu bölünmezler yöntemiyle elde etti. Konikleri düzlem eğriler olarak gösterdi (*De sectionibus conicis*, 1659) ve ikilenik bir denklemin karmaşık köklerini göstermek için belli bir biçim tasarladı.

WALLİS (Samuel), ingiliz denizci (Cornwall 1728'e doğr. - Londra 1795). 1755'te deniz yüzbaşısı, 1757'de kaptan oldu. Louisbourg'un alınmasında hizmeti geçti, Kanada'da komutanlık yaptı. 1766'da, Byron'un Büyük Okyanus'taki keşiflerini sürdürmekle görevlendirildi ve *Dauphin* adlı gemiyle (Kaptan Carteret yönetimindeki *Swallow* adlı bir başka geminin eşliğinde) Plymouth limanından yola çıktı; Tuamotu adalarının çoğunu ve "Kral George III adası" adını verdiği Tahiti'yi keşfetti (1767). Batavia ve Ümit burnu yoluyla mayıs 1768'de, yanında *Swallow* olmadan (Macellan boğazında ondan ayrılmıştı) İngiltere'ye döndü. 1772'de aktif görevinden ayrıldı ve 1780'de deniz kuvvetleri komiserliğine atandı. Yolculuğuyla ilgili anılarını yazdı. *Wallis adaları*'na adını verdi.

WALLİSELLEN, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich'in K.-D.'sunda; 10 900 nüf. Sanayi (ipek iplikçiliği, makine sanayisi, çimento fabrikası, boyalar, besin sanayisi) ve konut merkezi.

WALLİS - ET - FUTUNA, denizaşırı fransız toprağı, Büyük Okyanus'ta, Fiji adalarının K.-D.'sunda; 255 km²; 12 400 nüf. (1992). Merkezi *Mata-Utu*. 13° ve 15° G. enlemleri arasında yer alan, iki adalar öbeği kapsar: G.-B.'da Futuna ve Alofi (1617'de hollandalı Schouten bunlara Horn adaları adını verdi); K.-D.'da, 1767' de ingiliz denizci Wallis'in keşfettiği Wallis

adaları ile bazaltlı Uvéa adası ve aynı mercan kayalığında yer alan 22 adacık. İklim çok nemli (yılda 2,5-3 m yağmur), ama sağlığa elverişlidir. Az sayıda avrupalı Meta-Utu'da yaşar. Yumrulu bitkiler (yam, taro), ekmekağacı, hindistancevizi ağacı üretimine, biraz balıkçılık etkinliğine karşın nüfus doğal kaynaklara oranla çok yoğun olduğundan Yeni Kaledonya'ya göç 1970'li yıllarda büyük boyutlara ulaştı.
—Tar. İngiliz gemici S. Wallis, 1767'de bu takımadalara uğradı; Futuna 1888'de Fransa'ya bağlandı. 1959'dan beri Wallis adaları Denizaşırı topraklar yönetim bölgesi'dir.

WALLMANN (Margarethe ya da Margherita), avusturyalı kadın dansçı ve koreograf (Viyana 1904). Viyana Operası okulunda Yevgeniya Edvardova ve Olga Preobrajenska'yla, Dresden'de Mary Wigman'la çalıştı. Mesleğini Viyana, Milano ve Buenos Aires'te (Colón tiyatrosu) bir bale ustası olarak sürdürdükten sonra, bir kaza sonucu dansı bırakmak zorunda kaldı. Lirik tiyatronun en önemli sahneye koyucularından biri oldu; Viyana operası, Scala di Milano, Metropolitan Opera (New York) ile Salzburg festivali'nde birlikte çalıştı (*Maskeli balo, Don Carlos, Turandot, Jeanne d'Arc au bûcher,* vb.), Paris operası'yla iş birliği yaptı (*Truvalılar*'ın sahneye konulması ve koregrafisi ["la chasse royale"]). 1982'den beri Avignon operası'nı yönetmektedir.

WALLO → VOLLO.

WALLON sıf. ve a. Tar. Eski Hollanda'nın roman bölümünden olan. (Wallonlar, Hainaut, Artois, Namur kontluğu, Bouillon dükülüğü, Lüksemburg'un büyük bir bölümü, Flandre ve Brabant'ta otururlar.)

WALLON (Henri), fransız ruhbilimci (Paris 1879 - *ay. y.* 1962). Hekim ve felsefe öğretmeni, daha sonra da edebiyat doktoru oldu, çocuk ruhbilimi konusunda uzmanlaştı ve Sorbonne'da, ardından Collège de France da ders verdi. 1921'de bir tıp-pedagoji merkezi kurdu, mesleki yönlendirme ve pedagojiyle ilgilendi ve çocuk ruhbilimi laboratuvarını yönetti; Fransız yeni eğitim grubunun kurucusudur. Wallon savaştan önce anti-faşist aydınlar arasında önemli bir rol oynadı ve akılcılığı savundu. Direniş hareketine katıldı ve Fransa'nın alman işgalinden kurtarılmasından sonra Geçici danışma meclisine seçildi. Milli eğitim genel sekreteri, ardından bir yıl komünist milletvekili oldu. Paul Langevin ile birlikte bir eğitim reform tasarısı hazırladı. Wallon'un bilimsel yapıtı, hareketsel ve duygusal gelişmenin düşünsel gelişmeden önce geldiğini savunan, yaşa bağlı ruhsal gelişme kavramı üzerinde yoğunlaşır. Başlıca yapıtları: *l'Enfant turbulent* (Sorunlu çocuk) [1925]; *les Origines du caractère chez l'enfant* (Çocukta kişiliğin kökenleri) [1934, 1949]; *l'Évolution psychologique de l'enfant* (Çocuğun ruhsal gelişimi) [1941]; *De l'acte à la pensée* (Edimden düşünceye) [1942]; *les Origines de la pensée chez l'enfant* (Çocukta düşünmenin kökenleri) [1945].

WALLON LEHÇESİ a. Roman Belçika'da ve Fransa'da Givet bölgesinde konuşulan oil dili lehçesi. Wallon dilinin özellikleri bir yandan onun arkaik karakterinden (latinceye yakın çizgilerini korur), öbür yandan da ona birçok sözcük veren germen dillerine (almanca, hollandaca) coğrafi yakınlığından kaynaklanır. Öbür oil lehçelerinden daha sağlam bir yapısı vardır.

WALLONİE, Belçika'da roman lehçelerinin, özellikle de wallon* lehçesinin konuşulduğu kesim. (Liège Wallonie'nin merkezidir.) —Flandre'a karşıt olarak, Belçika'nın fransızca konuşulan bölümüne "Wallonie" adı verilir.

B.'da ve G.'de siyasal bir sınırla çevrilen Wallonie, K.'de ve D.'da roman ve germen ağızlarının konuşulduğu bir çizgiyle sınırlıdır. Hiçbir doğal, siyasal ya da yönetimsel sınırla çakışmayan bu saymaca çizgi, Belçika'yı Visé yakınlarından (Liège'in K.D.'sunda) Mouscron'a kadar yatay biçimde ikiye ayırır. Böylece Wallonie, fiilen, Hainaut, Namur, Liège ve Lüksemburg illeri bütününden ve Brabant'ın güney kesiminden oluşur.
—Ed. Bugünün Belçika eyaletlerinden Hainaut, Liège, Namur, Lüksemburg ve Güney Brabant'da konuşulan fransız lehçesiyle yazılan yapıtlar wallonie edebiyatını oluşturur. Bu eyaletler, 1830'da Belçika krallığı'nın kurulmasından önceki burgund, ispanyol, avusturya, fransız ve holanda egemenliği dönemlerinde de dil özelliklerini korudular. Bir istisna dışında (İ.S. 900), wallonie edebiyatı ilk kez XII. yy.'da ortaya çıktı; Kronikler, dinsel fermanlar ve oyunlar içeriyordu. XVII. yy.'da edebi verim çarpıcı ölçüde arttı ve XVIII. yy.'da bu lehçeyle opera-komik librettoları yazılmaya başlandı. Wallonie edebiyatı 1856'da Société de littérature wallone'un Liège'de kurulmasıyla daha da canlandı. XX. yy.'da yaygınlığını korudu; bilimsel çalışmalarda bile bu lehçe kullanılmaktadır.

Wallops İsland, amerikan uzay aracı fırlatma merkezi. ABD'nin doğu kıyısında, Virginia'da. Sonda füzeler ve Scout taşıyıcı küçük füzeleri yardımıyla hafif bilimsel uydular fırlatmak için kullanılır.

WALLSEE, Avusturya'da yerleşme, Tuna kıyısında, Linz'in yukarısında; 1 900 nüf. Hidroelektrik santralı.

WALLSEND, Büyük Britanya'da (Tyne and Wear) kent, Tyne halicinin sağ kıyısında, Newcastle'in yukarısında; 45 800 nüf. Tersaneler. Camcılık.

Wall Street, New York'ta (ABD) cadde, Manhattan'ın güney ucunda, Broodway ile East River arasında. Birçok gökdelen içerir. Bu cadde adını koloni döneminde Kızılderililer'e karşı dikilen duvardan alır. "Wall Street" adlı, aslında, New York borsasını ve burada kurulmuş birçok mali merkezi belirtir.

Wall Street Journal *(The)*, H. Dow ve E. D. Jones tarafından 1889'da New York'ta kurulan günlük amerikan gazetesi. Borsanın mali etkinliklerini çok yakından takip eden gazete, 1929 bunalımından sonra, iş dünyasıyla ilgili tüm haberleri bünyesinde toplama kararı aldı. Ulusal çapta dağıtım ağına sahip bir yayın olan bu iktisadi ve mali gazete, uluslararası düzeyde geniş bir okuyucu kitlesi kazanmıştır.

WALPOLE, Büyük Okyanus'un güney-batı'sında, Yeni Kaledonya'ya bağlı ada.

WALPOLE (Robert), 1. **Orford** kontu, ingiliz devlet adamı (Houghton, Norfolk, 1676 - Londra 1745). Whig milletvekili (1701) ve hükümet "cunta"sı üyesiydi; (1708) torylerin tepkisi sırasında bu cuntayla birlikte gözden düştü (1710); Hannoverliler ile birlikte yeniden iktidara geldi (1714). Utrecht pazarlıklarında sözcü (mart 1715) olarak eski tory milletvekillerinin suçlanmasını istedi. Ordular genel ödeme veznedarı görevini yaparken toplum borçlarının amortismanı için bir fon oluşturdu (1717) ama kısa bir süre sonra, kayınbiraderi Townshend ile birlikte muhalefete geçti ve iktidarı James Stanhope ve Sunderland kontu Charles Spencer tarafından yönetilen whig partisinin diğer kanadına bıraktı. Güney denizi şirketi mali skandalı (1720), ordular genel veznedarlığı göreviyle yeniden iktidara getirilmesine neden oldu. Hazine'nin en önemli bakanı ve birinci lordu, Maliye bakanlığı şansölyesi olarak (nisan 1721) kendisinden mali bunalıma son vermesi istendi.

Uygulanan korkutma ve rüşvet sayesinde 1722 seçimlerinden galip çıkan Walpole, onu Paris'te temsil eden erkek kardeşi Horace'ın tavsiyeleriyle (1723-1730), barış politikasının savunucusu oldu. Bu politika, Fransa'da Fleury'nin desteğini elde etti, fakat İngiltere'de Carteret'in muhalefetiyle karşılaştı ve Carteret iktidardan uzaklaştırıldı (1724). 1726'dan 1730'a kadar Walpole, ona karşı gelen whiglerin (Bath), Bolingbroke'un ve vatanseverlerin ortak muhalefetini ezdi; aynı zamanda kayınbiraderi Townshend'i de; İngiltere'nin, Avusturya ve İspanya üzerindeki galibiyetini kabul ettirdikten (1725-1727) ve İspanya'nın Cebelitarık ile Menorca'yı vermeyi onaylamasından sonra (Sevilla antlaşması, kasım 1729) iktidardan uzaklaştırdı (1730).

Whig çoğunluğu tarafından istenen barışa dönüşü kolaylaştırdıktan sonra (1731), George II'nin engellemelerini aşan Walpole, 1742'ye kadar İngiltere'yi sorunsuz yönetti. Bugünkü britanya parlamenter rejiminin temellerini attı: buna göre kral hükümdardır, ama yönetimi bir başbakanla onun kabinesinin üyelerine bırakılır ve bu kabinenin otoritesi, Parlamento'nun onayına bağlıdır. Walpole bu Parlamento'da, rüşvet ve kralın ona, *gentry* ile Hannover hanedanının anlaşmasına karşılık olarak tanıdığı "kralik koruması" sayesinde, elverişli bir çoğunluk sağladı.

Halkın bakışıyla Walpole'un mali kanun tasarısının geri çekilmesi (nisan 1733), Bath'ın sürekli suçlamaları, fransız-avusturya yakınlaşması (1735-1738), George II ile bundan böyle Walpole'e karşı "boys" muhalefetini (Pitt, vb.) körükleyen Wales prensi arasında meydana gelen kopma (1737), sınai kapitalizminin gelişmesinden ve 1725-1740 arasındaki mübadele durgunluğundan kaynaklanan ekonomik rahatsızlık, Başbakanın durumunu zayıflattı. Liverpool ile Manchester tüccarlarının yönettiği ve ispanyol kolonilerinin britanya interlopuna tamamen açılmasını amaçlayan bir kampanyadan (1737) yararlanan muhalefet, Başbakanın fazla barışçı bulunan politikasına karşı, tüm eski hasımlarını bir araya getirdi. Kabine üyelerinden biri olan ve Walpole'den sonra iktidara geleceğini uman Newcastle, başbakanın karşı olmasına rağmen Cebelitarık'a bir filonun gönderilmesini sağladı (1738). Barışçı politikası artık küçük bir azınlığa hitap eden Walpole (şubat 1739), İspanya ile birleşen (1740) Fransa'ya karşı savaşa sürüklendi.

Ch. Lenars-Atlas-Photo

Wall Street
(orta kesimde New York borsası)

National Portrait Gallery

Robert Walpole
J.-B. Van Loo okulunun bir portresinden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

12274

National Portrait Gallery

Horace Walpole (1678-1757) J. G. Eccardt'ın yaptığı bir portreden ayrıntı *National Portrait Gallery, Londra*

Finlandiya ortaelçiliği, Fransa

Mika Waltari

yönetmenliğini Raoul Walsh'ın yaptığı *Hedef Burma*'dan (1945) bir sahne

X-Marinie kol.

Bu savaşta, Frederick II ile ittifak kurmaya boşuna çalıştı. (→ AVUSTURYA VERASET* SAVAŞI.) Kendi kabinesinde azınlığa düşen ve Avam kamarası'nda, mayıs-haziran 1741 seçimlerinden sonra ancak on oyluk bir çoğunluğa sahip olabilen Walpole, ayrıca George II'nin hannoverli bakanlarının Fransa ile yakınlaşması (eylül 1741 konvansiyonu) ve ancak üç çoğunluk oyuyla reddedilen bir suçlamayla karşı karşıya bırakılarak yıpratılmasıyla istifa etmek zorunda kaldı (13 şubat 1742). Orford lordu unvanıyla Lordlar kamarası'na alınan Walpole, o zamandan ölümüne kadar Carteret-Newcastle hükümetine muhalefet etti.

WALPOLE (Horace), 1. **Walpole of Wolterton** baronu (Houghton, Norfolk, 1678 - Wickmere 1757). Robert Walpole'un kardeşi. Avam kamarası'nda whig partisi üyesiydi (1700-1756), Lahey büyükelçiliğinde ateşelik (1709) yaptı, sonra Hazine bakanı ve Hollanda'da tam yetkili ingiliz elçisi (1715) oldu ve orada Üçlü-İttifak çerçevesi içinde fransız-ingiliz ittifakı müzakerelerini yürüttü (1716-17). İrlanda'da kral naibi sekreterliği (1720), Hazine bakanlığı (1721) yaptıktan sonra Paris'e olağanüstü elçi olarak atandı (1723-1730) ve burada Üçlü İttifak'ın güçlendirilmesine çalıştı. Entresol kulübü çevresi içinde fransız yüksek sosyetesinde ingiliz taklitçiliğinin yayılmasına katkıda bulundu. Özel Konsey üyesi olarak öldü. Anıları *(Memoirs)* yayımlandı (2 cilt, 1808).

WALPOLE (Horace), **Orford** kontu, ingiliz yazar (Londra 1717 - *ay. y.* 1797). Başbakan Robert Walpole'un oğlu, Eton'dan okul arkadaşı Thomas Gray'in dostu. Onunla birlikte Fransa'ya ve İtalya'ya seyahat etti (1739-1741), siyasal düş kırıklıklarına uğradıktan sonra (1768'de Parlamento'dan ayrıldı) kendini sanata ve edebiyata verdi. "Gotik" yenileşmenin ve ingiliz usulü bahçelerin öncülüğünü yaptı. *Historic Doubts on the Life and Reing of king Richard the Third* (Kral Richard III'ün yaşamı ve hükümdarlığı üzerine tarihsel kuşkular) [1760] ile tarih yazımına yeni bir üslup kazandırdı ve *The Castle of Otranto* ile "kara roman"ın klasiklerinden biri oldu. Mme du Deffand'da uyandırdığı yaşlılık aşkı, çok güzel bir yazışmanın kaynağıdır.

WALPOLE (*sir* Hugh Seymour), ingiliz romancı (Auckland, Yeni-Zelanda, 1884 - Keswick, Cumberland, 1941). Okul çevresini (*Mr. Perrin and Mr. Traill*, 1911) ve aile sagalarında burjuva günlük yaşamını (*The Herries Chronicle*, 1930-1933) işledi, Gerçekçiliği (Sinclair Lewis'in büyük savunucusu oldu) fantastik ve gizemli bir esinle kaynaştırdı (*The Cathedral*, 1922).

WALPURGIS → WALBURGA.

WALRAS (Léon Marie Esprit), fransız iktisatçı (Évreux 1834 - Clarens, İsviçre, 1910) 1860'ta Lozan'da toplanan Uluslararası vergi kongresi'ne katıldı, 1870'te aynı kentin üniversitesinde ekonomi politik kürsüsüne getirildi. Cournot'nun ve babası Auguste Walras'ın (1801-1866) çalışmalarına dayanarak, matematiksel iktisadı kurdu ve marjinal hesabın iktisada sokulmasına katkıda bulundu. Üniversitedeki kürsüsünde kendisine ardıl olan Pareto ile birlikte Lozan* okulunun başı olarak görüldü. Başlıca yapıtları: *Éléments d'économie pure* (Salt iktisadın öğeleri) [1874-1877], *Études d'économie sociale: Théorie de la répartition de la richesse sociale* (Toplumsal iktisat incelemeleri: toplumsal servetin bölüşüm kuramı) [1896], *Études d'économie politique appliquée: Théorie de la production de la richesse sociale* (Uygulamalı ekonomi politik incelemeleri: toplumsal servetin üretim kuramı) [1898]. Walras, çağının iktisat bilimine çok büyük bir katkıda bulundu.

WALSALL, Büyük Britanya'da (West Midlands) kent, Birmingham'ın K.-B.'sında; 179 000 nüf. Bakır metalürjisi. Deri işleme. Kimya. Takım-tezgâhları.

WALSER (Robert), almanca yazan isviçreli yazar (Biel 1878 - Herisau 1956). Melankoliye yatkın bir yapısı vardı, 1929'da akıl hastanesine kapatıldı ve 1933'te tüm edebi etkinliğine son verdi. "İlerde yusyuvarlak, harika bir sıfır olacağım" kehanetinde bulunmasına rağmen, ölümünden sonra İsviçre'nin en büyük yazarlarından biri olarak tanındı. Yaşamında, Berlin'de yazdığı üç romanla dikkati çekti: *Geschwister Tanner* (1907), *Der Gehülfe* (1908), *Jakob von Gunten* (1909). Bu yapıtlarda, en yeğlediği tür olan kısa düzyazıya özgü yapı ortaya çıktı (*Kleine Dichtungen*, 1914; *Kleine Prosa*, 1917; *Poetenleben*, 1918; *Seeland*, 1919; *Die Rose*, 1925). Birbirinden kopuk bölümleri dilediğince bir araya getiren Walser'in düzyazıları, ince ayrıntının, hatta anlamsız öğelerin üzerinde büyük dikkatle duran ve mesleki aşama hırsına kapılmamak için vasatlığı seçmiş emir kullarını yeğleyen bir içe bakış serüvenidir.

WALSER (Martin), alman yazar (Wasserburg, Württemberg, 1927). Bir yandan Tübingen Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürürken, öte yandan gazetelerde yazmaya başladı ve televizyonda yönetmenlik yaptı. Romanlarında (*Ehen in Philippsburg*, 1957; *Halbzeit*, 1960; *Der Sturz*, 1973; *Ein fliehendes Pferd*, 1978; *Das Schwanenhaus*, 1980; *Brandung*, 1985; *Die Verteidigung der Kindheit*, 1991) ve oyunlarında (*Eiche und Angora*, 1962; *Überlebensgross Herr Krott*, 1963; *Der schwarze Schwan*, 1964; *Die Ohrfeige*, 1986; *Das Sofa*, 1992) çağdaş dünyanın saçmalığını dile getirdi.

WALSH (Raoul), amerikalı film yönetmeni (New York 1892 - Los Angeles 1980). Sinemaya önce stüdyo işçisi olarak başladı, sonra oyuncu (özellikle *Bir ulusun doğuşu*'nda, 1915) olarak çalıştı. D. W. Griffith'in asistanlığını yaptıktan sonra, yönetmenliğe başladı (ilk filmi 1915 tarihindedir). Değişik türlerde birçok film gerçekleştirdi, ama asıl başarı ve ününü western-lerle, macera ve savaş filmleriyle sağladı. En iyi filmleri arasında *Bağdat hırsızı* (The Thief of Bagdad) [1924], *Sadie Thompson* (1928), *The Big Trail* (1930), *High Sierra* (1941), *Gentleman Jim* (1942), *Hedef Burma* (Objective Burma) [1945], *Silver River* (1948), *Cehennem alevi* (White Heat) [1949], *The Tall Men* (1955), *Band of Angels* (1957), *The Naked and the Dead* (1958) sayılabilir.

WALSINGHAM (Thomas), ingiliz tarihçi (öl. Norfolk'da 1422 doğr.) ve Saint Albans manastırında keşiş. 1272'den 1422'ye kadar olan tarih kesitini içeren *Historia anglicana*'yı yazdı.

WALSINGHAM (*sir* Francis), ingiliz siyaset adamı (Footscray, Kent, 1532'ye doğr. - Londra 1590). Püriten protestandı, Paris'te büyükelçilik yaptı (1570-1573), kesinlikle protestan ve İspanya karşıtı bir siyaset uğrunda çaba harcadı. 1573'te Devlet bakanı oldu, çok etkili bir casusluk şebekesi kurarak özellikle Mary Stuart'ı suçlu duruma düşürmeyi başardı.

WALTARİ (Mika), fince yazan finlandiyalı yazar (Helsinki 1908 - *ay. y.* 1979). Töre romanlarından (*Suuri illusioni*, 1928) polisiye romanlara varıncaya dek çok değişik türlerde birçok yapıt veren üretken bir yazardı. Batı tarihindeki çalkantılı bir dönemin belirleyici olayları üzerine kurulmuş tarihsel romanlarıyla (*Sinuhe egyptilainen*, 1945; *Johannes angelos*, 1952) uluslararası bir ün kazandı. Felsefi ve dinsel düşünceleri, yeniden bulunan bir tür inanç *Feliks Onnellinen*'in (1958) temasını oluşturdu.

WALTER (Hubert), ingiliz rahip ve devlet adamı (öl. Teynham, Kent, 1205), Theobald Walter'in kardeşi. Canterbury başpiskoposu oldu (1193), Richard I'in ve kral John'un şansölyeliğini ve tam yetkili vekilliğini yaptı, kralın yokluğunda İngiltere'de düzeni başarıyla korudu. Amcası Glanvill'in yargı alanında yaptıklarını sürdürerek krallık mahkemeleri kurdu.

WALTER ya da **WALTHER** (Johann), alman besteci (Kahla, Thüringen, 1496 - Torgau 1570). Luther'in dostu ve müzik danışmanıydı, Torgau'da ilk alman şarkı topluluğunu kurdu. Saksonya dükünün Torgau'daki, daha sonra Dresden'deki capellasını yönetti. En eski çoksesli protestan şan kitabını yazdı: *Geystlich Gesangk-Buchleyn* (1524).

WALTER (Buruno Walter SCHLESİNGER, **Bruno** — denir), amerikan uyruğuna girmiş alman orkestra şefi (Berlin 1876 - Hollywood 1962). Stern konservatuvarı'nı bitirdi, önce Viyana operası (1901-1913), sonra Münih operası (1913-1922) orkestra şefi oldu. 1919'dan 1933'e kadar düzenli bir biçimde Berlin Filarmoni orkestrası'nı yönetti. 1924-1931 arasında, Covent Garden'da alman müzik repertuvarını seslendirmekle görevlendirildi. Daha sonra, Gewandhaus in Leipzig'in yöneticiliğini üstlendi (1929-1933). Amsterdam Concertgebouw'un ortak şefliğini yaptı (1934-1939). Nazizmin giderek güçlenmesi üzerine Avrupa'dan ayrıldı. Amerika'ya sığınan Bruno Walter, burada en büyük orkestraları yönettikten sonra, New York Filarmoni orkestrası'nın sanat danışmanı oldu. Bruckner'i ve dostu G. Mahler'i müzik dünyasına tanıttı.

WALTER TYLER → TYLER (Wat).

WALTHAM, ABD'de (Massachusetts) kent, Boston yerleşme alanının B.'sında, Charles River kıyısında; 58 200 nüf. Saat fabrikası. Tekstil. Ayakkabıcılık. Kırtasiye. Elektrik gereçleri. Üniversite (American Jewish Historical Society).

WALTHAM FOREST, Londra'nın (İngiltere) kuzey-doğu banliyösünde *borough* 215 100 nüf.

WALTHER (Johann) → WALTER.

WALTHER (Johann Jacob), alman kemancı ve besteci (Witterda, Erfurt yakınında, 1650'ye doğr. - Mainz 1717). Dresden'de Saksonya Seçicisi'nin capellasında birinci kemancı (1674), daha sonra da Mainz Seçicisi'nin sekreteri oldu. İki beste kitabı bıraktı: *Scherzi da violino solo, con il basso continuo...* (1676) ve *Hortulus Chelicus...* (1688).

WALTHER (Johann Gottfried), alman orgcu, sözlükçü ve besteci (Erfurt 1684 -Weimar 1748). Erfurt'ta Sankt Thomas kilisesi'nde (1702), daha sonra Weimar kentinde orgculuk yaptı, Weimar'da J. S. Bach'la dostluk kurdu. Halberstadt'ta Werckmeister'le tanıştı. 1721'den sonra, dük Wilhelm Ernst'in saray müzikçileri arasında yer aldı. Besteci olarak Mattheson tarafından çok saygı gördü. Org için prelüdler, fügler, koraller (birçoğu çeşitlemelidir) besteledi. Fakat, en çok *Musicalisches Lexicon, oder Musicalische Bibliothek* (Müzik sözlüğü veya müzik kitaplığı) [1732] adlı yapıtıyla tanınır.

Walther kanalı. Anat. Dilaltı tükürük bezinin, 15 ila 30 kadar salgı kanalından her biri.

WALTHER von der Vogelweide, alman şair (1170'e doğr. - Würzburg ? 1230'a doğr.). Avusturya'da dük Friedrich'in sarayında Reinmar von Hagenau'nun öğrencisi oldu. Dük Friedrich haçlı seferinde ölünce (1198) bir gezgin yaşantısı sürdü; Schwabenli Philipp'in, sonra da Otto IV'ün hizmetine girdi. İmparator Friedrich II kendisine bir fief armağan etti (1220'ye doğr.). Aşk lirizmine daha gerçekçi bir özellik kazandırarak şiirlerini siyasal bir silah gibi kullanan ilk *minnesänger* oldu. Almanya'ya siyasal yönden egemen olmak ve mali durumunu bozmakla suçladığı Papalık'ı Luther'den önce sövgüye boğdu.

WALTON (İzaak), ingiliz yazar (Staffort 1593 - Winchester 1683). Bir meyhanecinin oğluydu, kumaşçılık yaptı, John Donne'un ölümü üzerine bir eleji (1633) ve Wotton, Hooker, Herbert ve Donne'un yaşamöykülerini (*The Lifes,* 1670) yazdı. Özellikle *The Compleat Angler* (1653) adlı, balıkçılık üzerine mizah dolu, pratik ve felsefi diyalog niteliği taşıyan incelemesiyle tanındı.

WALTON (*sir* William Turner), ingiliz besteci (Oldham, Lancashire, 1902 - İschia 1983). Edith Sitwell'in bir metni üzerine bir okuyucu ve 6 çalgı için bestelediği *Façade* (1922; 1923'te ve 1942'de yeniden gözden geçirildi) adlı yapıtı ve *Portsmouth Point* (1925) adlı orkestra için uvertürüyle ün kazandı. Bu yapıtları, bir *Alto için konçerto* (Hindemith tarafından seslendirildi, 1928), *Belshazzar's Feast* (1931) adlı bir oratoryo, *Senfoni No. 1* (1935), *Keman konçertosu* (1938) [Heifetz'in siparişi] izledi. Savaştan sonra, özellikle *Troilus and Cressida* (1954); Çehov'un bir metni üzerinde *The Bear* (1967) adlı operaları, bir *çello konçertosu* (1956) ve bir *Senfoni No. 2,* (1960) besteledi. Bu arada, Laurence Olivier'nin oynadığı *Henry V* (1944), *Hamlet* (1947) ve *Richard III* (1955) filmlerin müziklerini sayabiliriz.

WALTON (Ernest Thomas Sinton), ingiliz fizikçi (Dungarvan, Waterford, İrlanda, 1903). Öğrenimini Cambridge'de yaptı, burada 1927'den 1934'e kadar, Rutherford'un yönetiminde Cockcroft ile birlikte çalıştı. 1946'da, Dublin Trinity College'da doğal ve deneysel felsefe kürsüsünün başına geçti. 1932'de, Cockcroft ile birlikte, yapay olarak hızlandırılmış protonlardan yararlanarak ilk başkalaşımı, lityum başkalaşımını gerçekleştirdi. İki bilim adamı 1951 Nobel fizik ödülü'nü kazandı.

WALTROP, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Dortmund'un kuzey-batısında; 26 600 nüf.

WALTZEMÜLLER (Martin) → WALDSEEMÜLLER.

WALVİS geçidi, güney Atlas okyanusu'nda derin deniz vadisi, B.'ya Wüst dağıyla açılır; Antarktika dip akıntısının bir kolu Cape havzasından Angola havzasına akarken buradan geçer.

WALVİS BAY ya da **WALFİSH BAY,** Güney Afrika kıyısında arazi, Vindhoek demiryolunun sonunda; 1 124 km²; 24 500 nüf. (1989). 1792'de Hollandalılar'ın işgal ettiği arazi 1878'de İngiltere'ye geçti, Cape iline bağlandı. *Walvis Bay* limanında balıkçılık ve balık konserveciliği.

WAMBA (öl. 680'den sonra), İspanya Vizigotları'nın kralı (672-680). Dük Paul de Nîmes'in bir ayaklanmasını bastırdı. Ardılı Ervigius, hileyle iktidarı ele geçirdi.

WAMPUM a. (ing. sözc; algonkin dilinde *wompi*'den). Kuzey Amerika yerlilerinin, *Venus mercenaria* kabuklusunun sedefinden elde edilen beyaz ve mor incilere ve bu incilerle yapılan kemerlere verdikleri ad. (Wampumlar, önemli haberlerin ulaştırılmasında kullanılırdı ve mesajı gönderen kişinin veya grubun "sesi"ydi. Genel olarak, beyaz zemin üzerine işlenmiş kemerler barış, mutluluk ve ittifak; mor rengin egemen olduğu kemerler üzüntü, düşmanlık ve matem; kırmızı boyalı kemerlerse savaş ilanı anlamına gelirdi.)

WANDSWORTH, Londra'nın güney-batı banliyösünde *borough,* Thames ırmağının sağ kıyısında; 258 000 nüf.

WANG → VANG.

WANG ANSHİ → VANG ANŞI.

WANGANUİ, Yeni-Zelanda'da (North İsland) kent; 40 000 nüf. Bir tarım bölgesinin merkezi: soğutucular, sütçülük, sepicilik, tekstil ve hazırgiyim, kimyasal gübre, kereste sanayisi. Gökbilim gözlemevi.

WANG CHONG → VANG ÇONG.

WANG FU → VANG FU.

WANG GAİ → VANG GAİ.

WANG HU → VANG HU.

WANG HUİ → VANG HUEİ.

WANG JİAN → VANG CİEN.

WANG JİNGWEİ → VANG CİNGVEİ.

Wang Laboratories, 1951'de doktor Wang An'ın kurduğu amerikan şirketi. Dünya çapında, minibilgisayar üretimi alanında ikinci ve ekranda metin işlemi sistemleri alanında birinci sırayı alan şirket, telekomünikasyon sistemleri alanında da giderek büyümektedir. Wang, büroişlemin liderlerinden biridir.

WANG MANG → VANG MANG.

WANG MENG → VANG MING.

WANG SHİFU → VANG ŞİFU.

WANG SHİMİN → VANG ŞIMİN.

WANG WEİ → VANG VEİ.

WANG XİZHİ → VANG ŞICI.

WANG YANGMİNG → VANG YANGMİNG.

WANG YUANQİ → VANG YÜENÇİ.

WANG ZHİCHENG → VANG CIÇING.

WANKİE, günümüzde **Hwange,** Zimbabve'nin batısında kent, Kuzey Matabeleland'ın yönetim merkezi; 39 200 nüf. Madenkömürü. Termik santral. — Yakınında, ulusal park (14 620 km²).

WANLİ → VANLİ.

WANTZENAU (La), Fransa'da (Bas-Rhin) komün, Strasbourg'un K.-D.'sunda, İll ve Ren ırmaklarının kavşağı yakınında; 4 401 nüf. (1992). Kauçuk fabrikası.

WANXİAN → VANŞİEN.

WANZE, Belçika'da komün, Liège ilinde, Huy'un K.-B.'sında; 10 700 nüf.

WAPA a. Tropikal Amerika'da yetişen ve oldukça kaba dokulu esmer-kırmızı renkte sert ve ağır bir odun veren ağaç. (Odunu doğrama, marangozluk işlerinde, travers ve küv yapımında, hidrolik işlerde kullanılır. *Eperua* cinsi; baklagiller takımı.)

WAPİSHANALAR, Güney Amerika'da Aravak yerlileri, Brezilya'nın Roraima arazisinde ve Guyana'nın güney-batı'sındaki savan alanında yerleşmişlerdir. Bahçıvanlık ve hayvan yetiştiriciliği ile geçimlerini sağlayan Wapishanalar kendi kültürlerinden koptular ve katolik oldular. (→ ARAVAKLAR.)

WARBECK (Perkin), flaman sahtekâr (Tournai 1474 - Londra 1499). Kendini İngiltere kralı Edward IV'ün oğlu olarak tanıttığı için asıldı.

WARBURG (Emil), alman fizikçi (Altona 1846 - Grunau, Bayreuth yakınında, 1931). Fizikoteknik enstitüsü'nün başkanı oldu. Gazların özgül ısılarının oranını hesapladı, siyah cismin ışımasını inceledi ve 1880'de, Ewing'den iki yıl önce, manyetik histerezisi keşfetti.

WARBURG (Aby), alman sanat ve kültür tarihçisi (Hamburg 1866 - *ay. y.* 1929). XIX. yy.'ın basitleştirmelerine tepki olarak, klasik Antikçağ'ın, Rönesans insanlarını (yatırımcıları ve sanatçılarıyla) etkileme biçimlerini araştırdı. Düşünce tarzları üzerindeki incelemeleri, ona sihirli güçlere inanmanın rolünü ve simgeciliğin işlevini gösterdi. Hamburg'da, kendi kişisel kitaplığına dayanarak önemli bir araştırma merkezi kurdu (1921). *Warburg kitaplığı* adını taşıyan bu araştırma merkezi, nazi tehlikesinden kurtarılmak amacıyla, 1933'te, Fritz Saxl'ın yönetiminde Londra'ya taşındı; günümüzde varlığını, *Warburg Enstitüsü* adı altında Londra Üniversitesi bünyesinde sürdürmektedir.

WARBURG (Otto Heinrich), alman fizyolog (Freiburg im Breisgau 1883 - Berlin 1970). 1913'te, Berlin-Dahlem'de, Kaiser Wilhelm biyoloji enstitüsü üyesi oldu. Çalışmalarını hücrelerdeki yükseltgenme olguları üstünde yoğunlaştırdı. Enzimolojinin kurucularından biridir; bu alanda önemli buluşları vardır: flavinik dezhidrojenazlar, sitokrom-oksidaz ve solunum zincirinde yükseltgenme aşamaları, (1931 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü.)

A. F. P.

Bruno Walter

WARBURTON (Peter Egerton), ingiliz kâşif (Chester 1813 - Burnside, Adelaide yakınında, Avustralya, 1889). 1866'da Eyre gölünün (Avustralya) kısmen çevresini belirledi ve Alice Springs'ten Perth'e kadar Batı Avustralya çöllerinde bir keşif yaptı (1873-74).

WARD (John), ingiliz besteci (Canterbury 1571 - ? 1638'e doğr.). Sanat koruyucusu sir Henry Fanshawe'in hizmetine girdi, ona adadığı iki madrigal kitabıyla (1613) ün kazandı. Ayrıca, 3 ayin müziği, 12 anthem, viol için fanteziler ve virginal için parçalar besteledi.

WARD (William George), ingiliz katolik tanrıbilimci (Londra 1812 - *ay. y.* 1882). Oxford'da öğrenciyken Newman'ın düşüncesinin etkisine kapılarak anglikanlıktan katolikliğe geçti (1845). Saint Edmond koleji'nde profesörlük yaptı (1851-1858), *Dublin Review* adlı dergiyi koyu ültramontanizm yanlısı bir zihniyetle anglikanlara karşı bir tartışma kürsüsü haline getirdi. Stuart Mill ve H. Spencer'in belirlenimciliğine karşı yöneltmiş *Essays on the Philosophy of Theism* (Tanrıcılık felsefesi üzerine denemeler) [2 cilt, 1884] adlı bir yapıtı vardır.

WARD (Charles Farrar BROWNE, **Artemus** — denir), amerikalı yazar (Waterford, Maine, 1834 - Southampton, İngiltere, 1867). Birçok gazete ve dergide yazdı *(Plain Dealer, Vanity Fair).* Her konudaki mizah dolu yorumları daha sonra kitaplaştırılan (*Artemus Ward: His Book,* 1862; *Artemus Ward: His Travels,* 1865) Artemus Ward kişiliğini yarattı. Bret Harte ve Mark Twain'i etkiledi.

musée de l'Homme

wampum (dört huron ulusunun simgesi) Kanada kökenli deriden ve sedef incili *musée de l'Homme, Paris*

WARD (Lester Frank), amerikalı toplumbilimci, botanikçi ve paleontolog (Joliet, İllinois, 1841 - Washington 1913). Kendini bilimsel araştırmalara (botanik, yerbilim, paleontoloji) verdi. Washington'daki *Smithsonian Institution*'ın yöneticiliğine getirildi. Haeckel, Comte ve Spencer'in etkisiyle toplumbilime yöneldi. Çalışmalarını, kozmik evrimle bağlantılı gördüğü toplumsal evrim üzerinde yoğunlaştırdı. Ward'a göre, toplumbilim insanlığın durumunun iyileştirilmesine hizmet etmelidir: salt toplumbilim, toplumsal süreçleri çözümler; uygulamalı toplumbilimse, toplumsal eyleme yön vermeye çalışır. Yapıtları: *Dynamic Sociology* (Dinamik toplumbilim), 1883; *The Psychic Factors of Civilization* (Uygarlığın ruhsal etkenleri), 1893; *Outlines of Sociolojy* (Toplumbilimin esasları), 1898; *Pure Sociology* (Salt toplumbilim), 1903; *Applied Sociology* (Uygulamalı toplumbilim), 1906.

WARD (Mary Augusta ARNOLD, Mrs. **Humphry**), ingiliz kadın romancı (Hobart, Tasmanya, 1851 - Londra 1920). Matthew Arnold'ın yeğeni, Oxford'da Newman'ın, Pater'ın ve Green'in dostu, incilciliğe karşı çıktı (*Robert Elsmere,* 1888), ama yeni bir hıristiyanlık uğruna East End'in yoksul mahallelerinde mücadele verdi. Kadınla-

C. N. A. C. Georges-Pompidou

Andy Warhol
Electric Chair
(kırmızı ve koyu mavi versiyon)
1966
137 x 185 cm
Art moderne ulusal müzesi, Paris

rın oy kullanmasına karşı çıkan hareketin kurucusu (1908) olan Ward, İngiltere'nin ilk kadın yargıçlarındandır ve yeğenleri Julian ve Aldous Huxley'i etkilemiştir.

WARDİT a. (amerikalı doğabilimci H. A. *Ward*'ın adından). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan, hidratlı doğal alüminyum ve sodyum fosfat.

Ward-Léonard grubu, Ward-Léonard kumandalı bir ya da birçok üreteç ve bir ya da birçok tahrik motorundan oluşmuş bütün.

Ward-Léonard kumandası, bir doğru akım motorunun dönüş hızını ve yönünü kumanda etme biçimi; bu kumanda biçimi motorun indüvisini bir doğru akım üreteciyle beslemeye ve indüvi gerilimini, üretecin uyarma akımını ayarlayarak değiştirmeye dayanır.

WAREGEM, Belçika'da (Batı Flandre) komün; 34 000 nüf. Yapı gereçleri. Tekstil. Besin sanayisi.

WAREN, Almanya'nın Mecklenburg-Vorpommern eyaleti sınırları içinde kent, Müritz gölü kıyısında; 22 900 nüf. Turizm merkezi. Makine ve besin sanayileri. Yapı gereçleri.

WARENDORF, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Münster'in D.'sunda; 32 300 nüf.

WARENS (Louise Éléonore DE LA TOUR DU PIL,—*barones*) [Vevey 1700 - Chambéry 1762]. J.-J. Rousseau'nun kadın arkadaşı, Rousseau'nun *İtiraflar*'ı (Confessions) ile ünlendi. Yazarın *Yalnız gezerin hayalleri*'nin (Rêveries du promeneur solitaire) son bölümü ilk karşılaşmalarının anısına ayrılmıştır.

IPS

Robert P. Warren

WARHAM (William), ingiliz din ve devlet adamı (Hampshire'da 1450 ? - Hackington 1532). Canterbury başpiskoposu (1504) ve lord-chancellor (1504-1515) oldu. Evlendi ve 1509'da Henry VIII ve Catherine of Aragon'a taç giydirdi.

WARHOL (Andy), amerikalı sanatçı (Pittsburgh 1930 - New York 1987). New York'a yerleşti, ünlü bir reklam çizeri oldu. Resme, gündelik yaşam çevresinden, özellikle de çizgi-romandan aldığı imgeler aracılığıyla yaklaştı. Üslubundaki kimi anlatımcı öğeleri eledikten sonra, dizgesel ve dizisel ("Campbell's soup cans", 1961-62) imgelere yöneldi. Amerikan ve dünya mitolojisinin ("Marilyn" [1962], "Elvis" [1965], "Mao" [1973], "Natürmortlar" [*Oraklar ve Çekiçler,* 1976]) yanı sıra en kaba gerçeklikten ("Electric Chair", 1964-1968) esinlenen dizilerini çoğaltmada ("Factory" atölyelerinde, her tür kişisel özellikten uzak bir biçimde) çok geçmeden serigrafi yöntemini kullanmaya başlamasıyla, yapıtlarının dizgesel ve dizisel niteliği iyice belirginleşti. Konunun yinelenmesi ve renk seçimi (yer değiştirmeler, tekrenklilik), yapıta alaycı, kışkırtıcı, kaygı verici bir nitelik kazandırır. Pop art'ın önde gelen kişilerinden biri olan Warhol, 1966-1972 arasında sinema alanında da çalışmalar yaptı (*Kiss,* 1963; *Empire,* 1964; *Chelsea Girls,* 1966); film çekimine birçok yenilik getirdi (imgenin yinelenmesi, gerçek zaman, sabit kamera); ancak, bir süre sonra daha geleneksel bir üsluba yöneldi (Paul Morissey ile birlikte *Women in revolt,* 1972).

Warren kirişi
(bölümlerin çalışma biçimi)

WARİ → HUARİ.

Waring sanısı ya da **problemi.** Arit. Waring tarafından 1770'te ifade edilen sanı, buna göre her $k \geqslant 2$ tamsayısı için, her pozitif tamsayının, en çok $g(k)$ sayıdaki tamsayının k nci kuvvetleri toplamı olarak yazılabiidiği bir $g(k)$ tamsayısı vardır, yani matematik diliyle, $x_1^k + x_2^k + ... + x_{g(k)}^k = n$ denkleminin, n pozitif tamsayısı ne olursa olsun; tamsayı olarak en az bir çözümü vardır.

İlkin bu sanıyı 1909'da Hilbert tanıtladı, G. H. Hardy, J. E. Littlewood ve Vinogradov, $g(k)$ nin iyi bir tahmininden başka bir de tamsayılar biçimindeki çözüm sayısının yaklaşık bir tahmninini önererek çözümlemeli bir tanıtlama verdiler. Son olarak teoremin yalın bir tanıtlamasını 1947'de İ. V. Linnik'e borçlu olduğumuzu söyleyelim.

Vinogradov'un çalışmaları sayesinde, $g(k)$ sayısı, $k=4$ ve $k=5$ dışında tümüyle belirlenebilmiştir; bu sayı daima en az $2^k - 2 + E[(3/2)^k]$ ye eşittir. (E, tam kısım) ve k li üslerden oluşan sonlu bir sayı için aldığı değer dışında ise, tam tamına ona eşittir

$g(3)=9$, $19 \leqslant g(4) \leqslant 35$, $37 \leqslant g(5) \leqslant 54$, $g(6)=73$ elde edilir.

WARLEY, Birmingham'ın (Büyük Britanya) batı banliyösünde yerleşme alanı; 163 400 nüf. Sanayi (plastikler, bakır ve alüminyum metalürjisi, camcılık) merkezi.

WARMERDAM (Cornelius), amerikalı atlet (Long Beach 1915). Sırıkla atlamada eşsiz bir tekniği vardı, 1940'ta, 4,54 m olan dünya rekorunu bir bambu sırıkla 1942'de 4,77 m'ye çıkardı (bu rekor, ancak 1957'de metal sırıkla kırıldı).

WARMİA, Polonya'nın kuzey-doğu'sunda bölge, Mazurya gölleri bölgesiyle ve Rusya sınırı arasında. Merkezi *Olsztyn.* Oldukça düz ve ormanlarla kaplı bir alçak topraklar bütünüdür. Töton şövalyeleri burada bir piskoposluk (1243) kurdular, daha sonra yenik düşünce, Toruń barışı'yla (1466) Warmia'yı Polonya'ya bıraktılar. Polonya'nın ilk paylaşılması sırasında Doğu Prusya'ya (1772) verilen bölge, 1945'te yeniden Polonya'ya katıldı.

WARNDT, Almanya'nın Saarland eyaleti ve Fransa (Moselle) sınırında ormanlık bölge, Forbach'ın batısında. Maden-kömürü. 1939 ekiminde burada çarpışmalar oldu.

WARNEMÜNDE, Rostock"un ön limanı, Warnow kıyısında. Baltık denizi kenarında sayfiye merkezi.

WARNER, amerikan sinemasının kralı durumuna gelen Polonya asıllı göçmen aile. Dört kardeştiler (SAMUEL [1888-1927], HARRY [1881-1958], ALBERT [1884-1967] ve JACK [1892-1978]) ve Warner Bros şirketi'ni kurdular.

Warner Bros, 1923'te kurulan amerikan film dağıtım ve yapım şirketi. 1913'te Warner kardeşler, savaş sırasında özellikle birçok propaganda filmi gerçekleştiren Warner Features Co'yu kurdular. Şirket gelişerek 1925'te Vitagraph'ı, 1929'da da First National'ın üretimini ele geçirdi ve sesli sinemanın ortaya çıkışında belirleyici bir rol oynadı: A. Crosland'ın seslendirilmiş sessiz filmi *Don Juan*'ın başarısı ilk sesli film *The Jazz Singer*'in (1927) zaferini hazırladı. Warner Bros Hollywood'un beş büyük sinema şirketinden biri durumuna geldi. 1956'da Jack L. Warner şirketin başkanlığına getirildi. 1967'de şirket Seven Arts Productions tarafından satın alındı. Warner Bros bugün Warner Communications İnc.'nın denetimindedir.

WARNOW, Almanya'da kıyı ırmağı, Rostock ve Warnemünde bu ırmağın halici kıyısında kurulmuştur; 151 km.

War-Office (*war,* savaş ve *office,* daire' den). İngiliz Savunma bakanlığı. Charles I'in Savaş konseyi'nin bir devamı olan War-Office, 1660 Restoration'undan sonra giderek artan bir bağımsızlık kazandı.

WARREN, ABD'de (Michigan) kent, Detroit'in kuzey banliyösünün yerleşme alanı; 144 860 nüf. (1990). Otomobil karoseri. Araç gereçler. Ölçü aletleri.

WARREN, ABD'de (Ohio) kent, Cleveland'ın D.-G.-D.'sunda, Mahoning ırmağı kıyısında; 56 600 nüf. Otomobil sanayisi. Çelik fabrikası. Elektrik gereçleri.

WARREN (Earl), amerikalı hukukçu ve siyaset adamı (Los Angeles 1891 - Washington 1974). Kaliforniya valiliği yaptı (1943), Cumhuriyetçi parti'den Başkan yardımcısı adayı oldu (1948). 1953'te, Başkan Eisenhower tarafından Yüksek mahkeme başkanlığına atandı. Warren'in girişimiyle Yüksek mahkeme, okullarda ırk ayrımını mahkûm eden bir kararı benimsedi (1954). Cumhurbaşkanı John Kennedy'nin öldürülmesiyle ilgili soruşturma komisyonuna başkanlık etti (1963 -64); vardığı sonuçlar *(Warren raporu),* birçok eleştiriye konu oldu.

WARREN (Robert Penn), amerikalı yazar (Guthrie, Kentucky, 1905 - Stratton 1989). Biçim kaygısıyla beslenen çok sayıdaki yapıtında sürekli bir ikicilik görülür: kozmopolit yaklaşım ve güneyli esini, gelenekselin ve evrenselin gelgitinde çözümlenir. Güney kültürünün yeniden doğuşu için çaba gösteren The Fugitives grubunun estetiğine bağlı eleştirilerinden, new criticism anlayışından kaynaklanan eleştiri yapıtlarında (*Selected Essays,* 1958), şiirlerinde (*Selected Poems, New and Old, 1923-1966,* 1966; *İncarnations -Poems,* 1968), romanlarında (*Kralın tüm adamları* [All the King's Men], 1946; *Band of Angels,* 1955; *Meet me in the Green Glen,* 1971) ve denemelerinde (*Segregation, the inner Conflict in the South* [Ayrımcılık, Güney'in iç çatışması], 1956), metafizik kaygısını ve Güney'in çıkmazlarına gösterdiği duyarlığı korudu. ABD'de ulusal şair ilan edilen Warren, şiirleri ve romanlarıyla üç kez Pulitzer ödülü kazandı.

Warren kirişi (bulan kişinin adından), düşey doğrultuda bir dizi V oluşturan basit bir kafes yardımıyla birbirlerine bağlanmış koşut çatmalardan oluşan metal kiriş.

WARRİ, Nijerya'nın güney kesimindeki Bendel eyaleti sınırları içinde yer alan liman kenti, Onitsha'nın güney-batısında, Warri ırmağı kıyısında, Benin körfezindeki Forcados limanının 48 km yukarısında; 101 300 nüf. (1991). Yörenin pazar merkezi ve limanı işlevini gören kentte 1978 yılında ülkenin ikinci petrol rafinerisi kuruldu. Mobilya ve meşrubat fabrikaları. Sıvı yağ fabrikası. Bisikletler. Kereste sanayisi. Pamuk dışsatımı.

WARSTEİN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Dortmund'un D.'sunda; 28 500 nüf.

WARSZAWA, Varşova'nın lehçe adı.

WARTA, Polonya'da ırmak, Odra'nın başlıca kolu (sağ kıyıdan); 808 km (havzası 54 000 km²). Polonya "Jurası"nın

(Kraków-Częstochowa platosu) orta kesiminden doğar; platonun dışına çıkınca G.-K. yönündeki akışı, Koło'da, iki eski önbuzul mecrasıyla karşılaştığı yerde değişir: sırayla bu iki mecraya da giren Warta, Odra'ya kavuştuğu yere kadar D.'dan B.'ya doğru dümdüz akar. Geçtiği başlıca kentler Częstochowa ve Poznań, başlıca kolları Prosna ve Noteć'dir (bir kanalla Vistül'e bağlanır). Warta, Konin'den başlayarak, 407 km boyunca düşük gabarili (300 t) gemiler için ulaşıma elverişlidir.

WARTBURG (Walther VON), isviçreli dilbilimci (Riedholz, Solothurn, 1888 - Basel 1971). Bern'de (1928), Lozan'da (1929), Leipzig'de (1929-1939), Basel'de (1939 -1959) profesör, roman dilleri, özellikle fransızca üzerine birçok çalışması vardır: *Évolution et structure de la langue française* (Fransız dilinin evrimi ve yapısı) [1934], *Précis de syntaxe du français contemporain* (Çağdaş fransızcanın sözdizimi) [1947]. Ama özellikle yayımı 1922'den ölümüne kadar süren, 25 ciltlik dev *Französisches etymologisches Wörterbuch*'u (Fransızca kökenbilim sözlüğü) tasarlaması ve gerçekleştirilmesini yönetmesiyle tanınır.

Wartburg şatosu, Thüringen landgraflarınca Eisenach yakınında yaptırılan şato (1070'e doğr.). XIII. yy.'da halk ozanları *(minnesänger)* arasında düzenlenen yarışmalarla (Wagner, *Tannhäuser*'de bunlardan söz eder) ve azize Elisabeth'in bir süre burada yaşamış olmasıyla ünlüdür. İmparatorluk dışına atılan Luther (1521), Saksonya dükünün himayesi altında ve "şövalye Georg" kimliğiyle bir yıl bu şatoda yaşadı ve İncil'i almancaya çevirdi. Burschenschaft'ın Jena kolu, Luther'in üç yüzüncü doğum yıldönümünü ve Leipzig'in kuruluş yıldönümünü (ekim 1817) burada kutladı. Şato, 1848'de 1848'de yeni yurtsever gösterilere sahne oldu.

WARTON (Thomas), ingiliz yazar (Basingstoke 1728 - Oxford 1790). *Observations on the Faerie queene of Spencer* (1754) ve *The History of English Poetry from the close of the Eighteenth Century* (1774-1781) adlı yapıtlarında klasikçiliğe karşı tepki ve gotik anlayışa dönüş görülür. Ödüllü (1785) bir şair olan Warton *The Pleasures of Melancoly* (1747) adlı şiir kitabını kaleme aldı. Önromantizmin anlaşılmaz öncüsüydü, Chatterton'un maskesinin düşürülmesine katkıda bulundu.

WARVİCKİT a. (fr. *warwickite;* ABD'deki *Warwick* kentinin adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan, doğal magnezyum ve demir borotitanat.

WARWİCK, Büyük Britanya'da (Warwickshire) kent, Birmingham'ın G.-D.'sunda, Avon yakınında; 18 700 nüf. İç dekorları XVII.-XVIII. yy.'dan kalma, XIV. yy.'da yapılmış kontluk şatosu (resim [Perugino, L. Carracci, Rubens, Van Dyck vb.], silah ve zırh, mobilya koleksiyonları). XVII. yy.'ın sonunda yeniden inşa edilmiş (Beauchamp'ın [gotik üslubunda] mezarı olan çapel) St Mary kilisesi. XIV. yy.'ın sonundan kalma düşkünlerevi. Eski konutlar. Warwickshire müzesi.

WARWİCK, ABD'de (Rhode İsland) kent, Providence'ın G.'inde, Narragansett körfezinin batı kıyısında; 87 100 nüf. Konut merkezi. Tekstil ve makine sanayileri.

WARWİCK (*—kontları*), Beauchamp (1268-1445), Neville (1449-1471), Dudley (1547-1590) ve Rich (1618'den başlayarak) ailelerinin taşıdığı unvan.

WARWİCK (Edward, *—kontu*) [Warwick 1475 - Tyburn 1499], Clarence* dükü George'un oğlu. Henry VII tahta çıktığı sırada hapsedildi, yorkcu entrikalara karıştığı gerekçesiyle idam edildi.

WARWİCKSHİRE, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, İngiltere'nin orta kesiminde, Avon'un her iki kıyısında; 1 981 km²; 484 600 nüf. (1988).

WASA → VASA.

WASATCH, ABD'nin batısında dağ zinciri, K.-G. yönünde, yaklaşık 400 km boyunca Utah'ı geçer. Maden kaynakları. Turizm ve kış sporları.

WASH, Kuzey denizi'nin ingiliz kıyılarını Lincolnshire ve Norfolk kıyılarında girintili çıkıntılı hale getiren büyük haliç. Ouse ve Welland ırmakları buraya dökülür, gelgit sırasında sular çekildiğinde uçsuz bucaksız çamurlu alanlar ortaya çıkar.

WASH AND WEAR sıf. (amer. *wash and wear, to wash*, yıkamak ve *to wear,* giymek'ten). Tekst. Özellikle pamuklu kumaşlara uygulanan ve yıkandıktan sonra ütü gereksinimini ortadan kaldıran apre işlemleri için kullanılır.

◆ a. Bu işlemden geçirilmiş kumaş.

WASHBURNE (Elihu Benjamin), amerikalı siyaset adamı (Livermore, Maine, 1816 - Chicago 1887). Avukat, İllinois milletvekili (1852), Dışişleri bakanı (1869) Paris'te büyükelçi (1869-1877).

WASHİNGTON, ABD'nin kuzey-batısında eyalet; 176 617 km²; 4 887 941 nüf. (1990). Merkezi *Olympia*. B.'dan D.'ya doğru, kıyı sıradağlarını (Olympic dağlarında 2 000 m'nin üstünde), bir bölümü Puget Sound ile kaplı olan bir çöküntüyü, etkin yanardağlar içeren (Saint Helens 1980'de püskürdü) Cascade Range'i (4 000 m'nin üstünde) ve geniş bir iç platoyu kapsar. Batıda deniz etkisiyle ılıman iklim, iç platoda karasal iklim görülür.

Puget çöküntüsünde ve duruma göre sulama ya da *dry farming* yapılan iç platoda tarım alanları uzanır. Eyalet buğday üretiminde dördüncü ve elma, kiraz ve şerbetçiotunda birinci sıradadır. Cascade Range ormanı sayesinde Washington kereste üretiminde ikincidir. Balıkçılıkta da (sombalığı) ikinci sıradadır. Başlıca sanayiler, kereste sanayisinin yanı sıra, gemi ve hava taşıtları (Seattle yakınında Boeing) yapımı ve elektrometalürjidir. Washington ülkenin en büyük hidroelektrik ve ham alüminyum üreticisidir.

Başlıca yerleşmeler: Seattle-Everett, Tacoma ve Spokane.

—Tar. Washington'un tarihiyle 1853'e kadarki Oregon*'un tarihi aynıdır. 1853'te Oregon arazisinin kuzey bölümü (Columbia ırmağının ve 46. paralelin K.'inde) ayrılarak Washington arazisini oluşturdu. Washington 1889'da ABD'nin 42. eyaleti olarak birliğe katıldı.

WASHİNGTON, ABD'nin federal başkenti, Columbia yönetim bölümünü meydana getirir. Washington'un bugünkü yeri, başlangıçta birkaç üstünlüğe sahipti: burası bakir bir alan, kuzey ile güney arasında bir ara bölge, okyanusa kolay, ama korunmalı bir geçiş yeri ve Potomac vadisiyle Apalaşlar sayesinde nüfusu artan bölgelere giden bir yoldu. Binbaşı L'Enfant'ın planı bugün bile kentin ana yapısını oluşturmaktadır: Potomac ile Capitole tepesi (Kongre merkezi) arasında doğu-batı yönünde uzanan bir cadde; Beyaz Saray'a ulaşan ve Capitole'e dik bir eksen: dama biçiminde, ama güzel görünümler yaratan köşegenlerle kesilen bir plan. Uygulamasına 1800'de başlanan bu plan ancak 1871'de tamamlanabildi. 1871'den sonra Washington, federal erkin güçlenmesine paralel olarak gelişti. New Deal ve İkinci Dünya savaşı, bir bakanlık ve resmi daire enflasyonuna ve bürolar ile bürokratları yerleştirmek için bir inşaat furyasına yol açtı.

Günümüzde Washington'ın yönetimsel işlevi, başkent rolünden kaynaklanan bütün diğer işlevlerine göre ağır basmaktadır; bunlar arasında mali, askeri (özellikle donanma) ve düşünsel (müzeler, beş üniversite, kütüphaneler, arşivler, akademiler, araştırma merkezleri) işlevlerini saymak gerekir. Başkent, aynı zamanda, uçak, tren ve otoyollarla hızlı bir ulaşım kavşağıdır.

Konut ve yönetim semtleri bugün federal yönetim bölümünün her yanına, güneyde Virginia'ya (Arlington), kuzeyde Maryland'a (Silver Spring, Bethesda) taşmaktadır. Yönetim bölümünün (yüzölçümü yalnızca 174 km²) nüfusu 1950'den beri gerilemektedir: yerleşmenin nüfusuysa 1990'da 5 milyona yaklaşmıştır; Washington kenti nüfusunun (1990'da 606 900 nüf.) % 70'ini zenciler oluşturur.

—Tar. Federal yönetim bölgesinin kurulması, 1787'de kararlaştırıldı. Federal başkentin yeri 1790'da Kongre tarafından belirlenince fransız L'Enfant kent planını çizmeye başladı. 1800'de başkentin idari hizmetleri ve Kongre, Philadelphia'dan Washington'a nakledildi. Başkent 1814'te İngilizler karşısında boşaltıldı. Washington kenti 1871'e kadar bir belediye başkanı; 1871-1878 arasında da, bir vali tarafından yönetildi. Daha sonra, 1878'den başlayarak da kent, devletin atadığı üç komiser tarafından yönetilirken Kongre yasama erkini yürütüyordu. Kent bugün 1961 anayasa değişikliğiyle Columbia yönetim bölgesine tanınan statüden yararlanmaktadır. Bu statü, kent halkına başkanlık seçimle-

W. Backhaus-Zefa

yapımına XII. yy.'da başlanan **Wartburg şatosu** (XIX. yy.'a kadar genişletildi ve değiştirildi)

Cazabon-A. A. A.

Washington eyaletinin güney bölümü Grand Coulee barajının oluşturduğu Franklin D. Roosevelt gölü

Ch. Lenars

Washington
Capitole'den kentin bir görünümü
(*Mall* caddesinin ucu)

rinde oy kullanma hakkıyla Temsilciler meclisi için danışma oyu verebilen bir delege seçme hakkı tanıdı. İlk belediye başkanının atandığı 1967 eylülünden bu yana federal başkent, belediye başkanı ve hepsi ABD Başkanı tarafından belirlenen dokuz üyeli bir konsey tarafından yönetilmektedir.

Washington anlaşmaları, 18 aralık 1971'de İMF üyesi ülkelerce Washington'da imzalanan anlaşmalar. Başkan R. Nixon'un doların altına konvertibilitesini kaldırmasından (15 ağustos 1971) sonra, bu anlaşmalarla -Bretton Woods'da (1944) belirlenmiş olan sabit kambiyo sistemi çerçevesi içinde- paraların paritelerinde düzeltmeler yapıldı.

Washington anlaşması, 22 haziran 1973'te Washington'da ABD adına R. Nixon ve SSCB adına L. Brejnev tarafından imzalanan nükleer savaşı önleme anlaşması. ABD ve SSCB, bu anlaşmayla, özellikle "ilişkilerinde tehlikeli bir gerginliğe yol açabilecek durumların gelişmesini" ve "gerek kendi aralarında, gerekse taraflardan biriyle başka ülkeler arasında bir nükleer savaş çıkmasını önlemeyi" taahhüt ediyorlardı.

Washington deplasmanı → DEPLASMAN.

Washington konferansı, 12 kasım 1921 - 6 şubat 1922 arasında Washington'da toplanan konferans. ABD, Büyük Britanya, Japonya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Portekiz ve Çin'in katıldığı konferansın iki amacı vardı: Uzakdoğu ve Büyük Okyanus'un sorunlarını çözümlemek ve denizlerde silahlanmayı sınırlandırmak. Pasifik sorunu, dört devlet (ABD, Büyük Britanya, Japonya, Fransa) arasında imzalanan (13 aralık 1921) ve 1902 ingiliz-japon antlaşmasının yerini alan bir antlaşmayla çözümlendi: dört devlet, sahip oldukları adalarda statu quo'yu korumaya söz verdiler. Çin sorunu dokuzlu (Dörtler ve ayrıca İtalya, Belçika, Hollanda, Portekiz ve Çin) bir antlaşmaya konu oldu; antlaşmayı imzalayanlar, Çin'in hükümranlığına ve "açık kapı" ilkesine saygı göstermeyi taahhüt ettiler. Denizlerde silahlanma sorunu çeşitli güçlükler ortaya çıkardı; bunlar daha çok Amerikalılar'ın, avrupalı müttefiklerine ve özellikle savaş sırasında ağır bir borç ödemiş olan Fransa'ya karşı gösterdikleri anlayışsızlıktan kaynaklanan güçlüklerdi. Beş devlet arasında imzalanan 6 şubat 1922 tarihli antlaşmayla deniz silahlarına sınırlama getirildi; kruvazörler konusunda, İngiltere ve ABD 525 000 t'nu, Japonya 315 000 t'nu, Fransa ve İtalya da 175 000 t'nu aşamayacaklardı. Fransa, bu sınırlamanın hafif savaş gemileriyle denizaltılara uygulanmasını sağladı. İngiliz ve ABD savaş filoları arasında eşitlik kuran bu hükümler, 1936 Londra konferansı'na kadar yürürlükte kaldı. Bu konferansta, İtalya ile Japonya deniz silahları konusunda yeniden serbestlik elde ettiler.

Washington müzeleri. 1937'de kurulup 1941'de açılan NATİONAL GALLERY OF ART'ın büyük bir bölümünü Mellon, Widener, Kress, Rosenwald ve Dale koleksiyonları oluşturur. Bu koleksiyonlar XIII.-XVIII. yy.'lara özgü italyan yapıtları (Duccio, Botticelli, Raffaello, Vinci, Venedik okulu vb.), flaman (Van Eyck, Van der Weyden, Memling, Van Dyck, Rubens vb.), ispanyol (Velázquez, Greco, Goya), fransız (XVII. yy.'dan izlenimciliğe değin, Van Gogh ve Gauguin) ve amerikan (sömürge döneminden XX. yy.'ın başına dek) yapıtlarından yana oldukça zengindir. 1978'de başlayarak müzenin yeni bir kanadında (mimar İ. M. Pei) XX. yy. yapıtları sergilenir ve geçici sergiler düzenlenir. —SMİTHSONİAN İNSTİTUTION birçok müze ve koleksiyonu bünyesinde toplar (uzakdoğu sanatı, amerikan resmi vb.). —PHİLLİPS COLLECTION temelde XIX. ve XX. yy. fransız resmine ayrılmış olmakla birlikte Avrupa ve Amerika'ya özgü modern yapıtlar da kapsar. —CORCORAN GALLERY OF ART amerikan sanatından geniş bir görünüm sunar. —JOSEPH HİRSHHORN MUSEUM AND SCULPTURE GARDEN XIX. yy. sonundan günümüze dek uzanan resim ve heykelcilik yapıtları içerir. —1980'de kurulan NATİONAL MUSEUM OF THE BUİLDİNG ARTS ise mimarlığa ayrılmıştır.

WASHİNGTON, ABD'de (Pennsylvania) kent, Pittsburgh'un G.-B.'sında; 18 400 nüf. Camcılık.

WASHİNGTON, Büyük Britanya'da kent, İngiltere'de (Tyne and Wear), Sunderland'ın D.'sunda; 54 000 nüf. 1964'te kurulan yeni bir kenttir.

WASHİNGTON (George), amerikalı general ve devlet adamı (Westmoreland yönetim bölümü 1732 - Mount Vernon 1799), ABD'nin ilk başkanı (1789-1797). Orta halli bir çevredendi. Vahşi Shenandoah ülkesinin yer ölçümünün çıkarılmasına katıldı (1748). Sonra üvey kardeşi Lawrence'den Mount Vernon büyük toprakları kendisine miras kalınca, koloninin önde gelenleri arasında yer aldı. Virginia güney kazasının komutan yardımcılığına atanınca (1752), Boeuf kalesindeki Fransızlar'a, onları mevziyi boşaltmaya davet eden ültimatomu götürdü (aralık 1753). Milislerin yarbayı oldu (1754), Nécessité kalesinde mevzilendi. Jumonville'in Washington'un suçlanmasına yol açan ölümünden sonra (28 mayıs 1754), amerika topraklarında fransız-ingiliz Yedi Yıl savaşı başladı. Washington, Virginia birlikleri başkomutanlığına getirildi (1755). Duquesne kalesi kesin zaferinin sonrasına kadar (1758) bu görevde kaldı. Ama ingiliz birlikleriyle işbirliği yapma konusunda güçlüklerle karşılaştı. Zengin bir dul olan Martha Custis ile evlenince (1759) tarımla uğraştı; ılımlı düşüncelerine karşın, özellikle 1765'ten sonra *(Stamp Act)*, Londra hükümetinin kolonilere karşı uyguladığı kötü yöntemlere ve özellikle, kolonların, Québec Belgesi (1774) ile Kanada'ya bağlanan Ohio topraklarını işgal etmelerinin yasaklanmasına kızdı. Virginia kurultayı'nca 1. ve 2. Philadelphia kongrelerine (eylül -ekim 1774 ve 1775) gönderildi; temsilcisi olduğu ilerici eğilim "Özgürlüğün oğulları" adına 4 temmuz 1776'da ilan edilen bağımsızlık davasını benimsedi. Başkomutan atanınca, Kongre'yi destekleyen disiplinsiz gönüllülere (15 000 ile 30 000 kişi) çeki düzen verdi. Washington, bir strateji uzmanı değildi, ama Amerikalılar bağımsızlıklarını onun gözü pekliğine, yurtseverliğine, dayanıklılığına borçludurlar. İlkin İngilizler'i Boston'u boşaltmak zorunda bıraktı (mart 1776), sonra general Howe onu New York'tan püskürttü (eylül 1776). Washington, Trenton'da (aralık 1776) ve Princeton'da (ocak 1777) öcünü aldı; bu arada Philadelphia'yı alan (eylül 1777) Howe tarafından Brandywine'de (eylül 1777) ve Germantown'da (ekim 1777) yenilgiye uğatıldı. Howe, bu arada Philadelphia'yı aldı (1777). Ama Washington, Howe'un Burgoyne'a yardıma koşmasını engelledi. Burgoyne'un karşısında Saratoga'da teslim olması (17 ekim 1777) fransız müdahalesine yol açtı. 6 şubat 1778'de imzalanan Fransa ile ittifak ilkesini savunmak zorunda kaldı. Valley Forge'da, korkunç bir kıştan sonra (1777-78), Washington, Philadelphia'yı geri aldı (1778 baharı). Sonra yaklaşık üç yıl New York'u işgal eden Clinton'u gözetlediği White Plains'e yerleşti. 1781'de Rochambeau ile, Cornwallis'in Yorktown'da teslim olmasıyla (19 ekim 1781) sonuçlanan ve Bağımsızlık savaşı'nın sonunu getiren Virginia seferini düzenledi.

Barıştan sonra, siyasetle ilgilenmeyen Washington istifa etti (aralık 1783), Mount Vernon'daki topraklarına döndü ve yeni-

George Washington
Ch. W. Peale'nin bir portresinden ayrıntı
Versailles şatosu
Lauros-Giraudon

den Batı'nın sömürgeleştirilmesiyle uğraştı. Philadelphia konvansiyonu'nun Virginia delegesi olarak (1787), Meclis başkanı seçildi ve 17 eylülde imzaladığı Birleşik Devletler Anayasası'nın oylanmasını sağlayan uzlaşmayı hazırladı. Federasyon'un başkanı seçilince (4 mart 1789), ilk görevine 30 nisan 1789'da New York'ta başladı ve 1792 kasımında yeniden seçildi. Monarşileri andıran tantanalı bir çevresi olan Washington, zamanın iki büyük siyasal eğilimi, yani Hazine bakanı A. Hamilton'un temsil ettiği federalistlerle Dışişleri bakanı Th. Jefferson'un yönettiği cumhuriyetçi-demokratlar arasındaki anlaşmazlıkla hakemlik yaptı. Bununla birlikte, 1789'dan 1792'ye kadar belirli zamanlara bölünmüş çok sayıda önlemlerle ABD'nin malı bağımsızlığını sağlamayı hedef alan Hamilton'un siyasetini destekledi. Bunların en önemli üçü, gümrük tarifesini belirleyen Tariff Act (1789), ulusal bir devlet bankası kuran *Bank Act* (1791) ve para emisyonu koşullarını saptayan *Coinage Act*'tır (1792). Bu önlemlerden bazıları, içki üreten küçük köylülere alkol vergisi koyan *Excise Act* (1791) gibi, kimi zaman, şiddetli tepkilere neden oldu; köylüler başkaldırdılar (Whiskey ayaklanması, 1794), ama hemen ezildiler. Dış politika alanında ve Jefferson'a karşın, Başkan, fransız temsilcisi Girondin Genêt'nin savaşçı ve cumhuriyetçi entrikalarına son verdi ve ABD'nin tarafsızlığını ilan etti (22 nisan 1793). Ama Washington, John Jay'ın 1794'te İngiltere ile yaptığı antlaşmayı imzaladığı zaman, kamuoyu onu izlemekte güçlük çekti. Üçüncü kez Başkanlığı kabul etmeyen Washington "ulusa veda mesajı"nı sundu (eylül 1796) ve Mount Vernon'a döndü (mart 1797). Directoire'ın kışkırtmalarının doğurduğu telaş ortamında yeniden kumandanlığa çağrıldı (1798). Evine döndükten az sonra öldü (14 aralık 1799).

WASHİNGTON (Booker Taliaferro), siyah ırktan amerikalı eğitimci (Hales Ford, Virginia, 1856 - Tuskegee, Alabama, 1915). Üniversitede okuyarak mezun olmayı başardı. Tuskegee öğretmen okulu'nun başına getirildi ve kısa sürede okul, ABD'nin en önemli zenci üniversitesi durumuna geldi. Washington 1895'te amerikan Zencileri'nin gerçek lideri oldu; aynı zamanda beyazlar ile yakınlaşma yanlısıydı.

WASHİNGTON dağı, ABD'nin kuzey-doğu'sunda doruk, New Hampshire'da; 1 918 m. Meteoroloji gözlemevi.

WASHİNGTON D.C. → COLUMBIA *(district of).*

Washington Post *(The),* 1877'de S. Hutchins tarafından Washington'da kurulan günlük amerikan gazetesi. 1933'te E. Meyer tarafından satın alındı, gazetinin yönetimi 1948'de kızı K. Graham'ın, sonra 1979'da D. Graham'ın eline geçti. *Washington Post*, yazarları Bob Woodward ve Carl Bernstein'ın yürüttükleri soruşturma sayesinde Watergate* olayında belirleyici bir rol oynayan liberal eğilimli bir gazetedir.

Washington Star *(The),* 1853'te, Washington'da kurulan amerikan gazetesi. Bu muhafazakâr gazete, uzun süre liberal eğilimli *Washington Post* ile rekabet etti. 1978'de *Time* grubunca satın alındı, 1981'de yayımını durdurdu.

WASHOLAR, özellikle Nevada (Tahoe gölü) ve Kaliforniya'da yerleşmiş Kuzey Amerika yerlileri. Washolar'ın bir bölümü çokkarılılık ve kayınalma geleneğini benimseyen ve erkekler arası rekabetin hâkim olduğu küçük köylerde toplanmışlardır. Washolar oyunlar, kutlamalar ve törenlerden ya da avcılığa (tavşan) ve toplayıcılığa dayanan iktisadi yaşamla ilgili hazırlıklardan sorumlu iki şefin yönetiminde yaşarlar. Şamanizmin gereği olarak birçok törenleri vardır. Yaratıcı kurt ile değiştirici kırkurdu, mitolojilerinin kahramanlarıdır. Altına hücum döneminde (1848) Washolar katledildiler ve topraklarından atıldılar.

WASİELEWSKİ (Wilhelm Joseph VON), alman kemancı, orkestra şefi ve müzikolog (Grossleesen, Prusya, günümüzde Gdańsk, 1822 - Sondershausen 1896). Leipzig'te Mendelssohn'un öğrencisi oldu, Düsseldorf'ta Schumann'ın yönetiminde "konzertmeister"lik, Bonn'da (1852) koro şefliği, müzik direktörlüğü yaptı, son olarak, Sondershausen konservatuvarı'nda müzik tarihi profesörlüğüne getirildi (1884). Yapıtları: *Schumann* (1858), *Beethoven* (1888) ve *Reinecke* (1892) *Die Violine und ihre Meister* (Keman ve ustaları) [1869, gözden geçirilmiş baskısı 1893] vb.

WASP a. (*White* [beyaz], *Anglosakson, Protestan* kısalt.). ABD'de, anglosakson kökenli ve protestan dininden olan ve ülkeyi yönetenler sınıfını oluşturan, beyaz ırktan insanlara verilen ad.

WASSENAAR, Hollanda'da (Güney Hollanda) kent, Lahey'in kuzey-doğu banliyösünde; 28 200 nüf. Roman üslubundaki çan kulesiyle X.- XVI. yy.'dan kalma kilise. Sebze tarımı yapılan bir bölgenin konut merkezi. Doğal rezerv haline dönüşen kumullar.

WASSERBİLLİG, Lüksemburg grandüklüğünde ırmak limanı, Moselle kıyısında, Sûre (Mertert komünü) ırmağının ağzında; 2 850 nüf. Turizm merkezi. Kimya. Seramik.

WASSERMANN (August VON), alman hekim (Bamberg 1866 - Berlin 1925). Frengi mikrobunun varlığını ortaya çıkaran bir serum tepkimesi buldu.

Wassermann tepkimesi. Zühr. hast. bil. **1.** BORDET-WASSERMANN TEPKİMESİ'nin başka adı. **—2.** Genişletilmiş-anlamda frenginin teşhis ve tedavisinde hastalığın gidişini izlemek üzere uygulanan seroloji tepkimelerinin tümü. (Kısalt. B.W.) Bordet-Wassermann tepkimesi bir komplemanın bulunduğu yerde, uygun antijenler aracılığı ile antisifilitik antikorları meydana çıkarmaktan ibarettir; müspetlik halinde (antikorun varlığı) kompleman "tespit edilmiş" demektir ve tepkimenin ikinci evresinde koyun alyuvarlarının hemolizinde (komplemanın tespiti veya yön değiştirmesi) işe karışamayacaktır. Bordet-Wassermann tepkimesinin yasa olarak geçerli olabilmesi için, bir çökelme ve immüno-fluoresans tepkimesi ile birlikte yapılması gerekir. Yöntemin birçok çeşidi vardır.

WASSERMANN (Jakob), alman yazar (Fürth 1873 - Altaussee, Steiermark, 1934). Sürekli aşağılanan yoksul bir yahudi ailesinden olması, onu kendi kültürel kimliği üzerinde düşünmeye (*Mein Weg als Deutscher und Jude,* 1921) romanlarında adaleti yerine getirenlerden ve peygamberlerden medet uman (*Die Juden von Zirndorf,* 1897; *Der Fall Maurizius,* 1928; *Etzel Andergast,* 1931) horlanmış ve ezilmiş insanların dünyasını (*Caspar Hauser oder die Trägheit des Herzens,* 1908; *Das Gän semännchen,* 1915) anlatmaya yöneltti.

WAST (Gustavo Martínez ZUVIRIA, **Hugo** — denir), arjantinli yazar ve siyaset adamı (Córdoba 1883 - Buenos Aires 1962). Milletvekili seçildi (1941), Milli eğitim ve Adalet bakanlıklarında (1943-44) bulundu. Taşra törelerini işleyen romanlar (*Flor de durazno,* 1911; *Desiezto de piedra,* 1925; *Lo Que Dios Ha Unido,* 1945), tarihsel romanlar ve süreven romanları yazdı.

WATERBAG a. (ing. sözc.). Sıcak su ve kızgın buharla doldurulan ve dış lastikleri pişirme sırasında, pişirme kalıbını içten ısıtarak lastik karkasını bu kalıba uygulamada kullanılan çok büyük iç lastik.

WATERBURY, ABD'de (Connecticut) kent, Naugatuck'un orta çığırı kıyısında; 108 961 nüf. (1990). Pirinç alaşımını işleme etkinliği.

WATER-DRİVE a. (ing. sözc.) Petr. san. Bir su örtüsünün genleşmesiyle bir yataktaki hidrokarbonları akaçlama.

WATERFORD → PORT LÁIRGE.

WATERFORD, ABD'de (Connecticut) kent, New London yakınında Thames ırmağının denize döküldüğü yerde; 17 200 nüf. Nükleer santral.

Waterford, ABD'de nükleer santral, Louisiana'da, New Orleans yakınında.

Watergate skandalı, 1972 yılı amerikan başkanlık seçimleri dolayısıyla başlayan ve 1974 ağustosunda Başkan Nixon'ın istifasıyla sona eren siyasal casusluk olayı. Cumhuriyetçi parti'nin bakan adayı Nixon'ın yeniden seçilmesi için oluşturulan komitenin kimi sorumluları tarafından yürütülen girişimin amacı Demokrat parti'nin seçim kampanyalarını yönettiği Washington'da, Watergate adlı binada, odaların "denetlenme"siydi.

Olay üç evreye ayrılabilir:

• *17 haziran 1972 - 7 şubat 1973 arası.* 17 haziranda Watergate'te beş kişi yakalandı; suçlandılar, yargılama sonunda cezalandırıldılar. *Washington Post* gazetesinden iki gazetecinin (Robert Woodward ve Carl Bernstein) yaptıkları araştırma sonunda Richard Nixon çalışma arkadaşlarının bu işle ilgisi bulunmadığı konusunda iki kez güvence verdi. Ancak çalışma arkadaşı suçlandı.

• *7 şubat 1973 - 6 şubat 1974 arası.* 7 şubatta Senato'da oturumlar kamuya açık olacak ve televizyonda gösterilecek ve "Ervin komisyonu" adını alacak olan bir soruşturma komisyonunun kurulması kararlaştırıldı. Soruşturma sırasında Nixon'ın eski bir arkadaşı başkanlık odasında yapılan tüm konuşmaların banda alındığını açıkladı. Nixon'ın açıklamaları üzerindeki uyuşmazlığı çözmek için komisyon ses bantlarının kendilerine verilmesini istedi. Başkan bunu kabul etmedi ve bantları kendisinin atadığı özel savcıya gönderdi. Adalet bakanı'nın istifa etmesiyle Nixon'ın durumu daha da güçleşti.

• *6 şubat 1974 - 8 ağustos 1974 arası.* 6 şubatta, Temsilciler meclisi Adalet komisyonu'nu impeachement* yoluna başvurmakla görevlendirdi. Mart ayında Ervin komisyonu vardığı sonuçları açıkladı: Başkanın belli başlı çalışma arkadaşları suçluydu. 24 temmuzda Amerikan yüksek mahkemesi R. Nixon'a o güne kadar vermeyi reddettiği bantları vermesi için uyarıda bulundu. Bantların dinlenmesiyle üç temel suçlama belirlendi: yürütme yetkisinin kötüye kullanılması, adaletin işlemesini engelleme ve Anayasa'nın kollanmaması. 8 ağustosta R. Nixon istifa etmeye zorlandı. Yerine geçen G. Ford kendisine dokunulmazlık sağladı. Eski çalışma arkadaşları hakkında dava açıldı (ekim 1974 - ocak 1975), aralarında eski Adalet bakanı John Mitchell'in de bulunduğu önemli sanıklardan dördü mahkûm oldu.

Waterhouse-Friderichsen sendromu. Patol. Patlayıcı purpuraya benzer, ileri derecede akut menengokoksi biçimi.

WATERİNGE, Fransa'nın kuzey-batı'sı, Belçika ve Hollanda gibi deniz düzeyinin altında kurulmuş olan yerlerde, kurutma çalışmalarının tümü.

WATERLOO, Belçika'da (Brabant) komün, Soignes ormanının güney ucunda, Brüksel'in G.'inde; 24 940 nüf. Wellington (Waterloo savaşı'na ilişkin belgeler) müzesi. —Yakınlarında, anma amacıyla yapılmış çeşitli anıtlar.

WATERLOO, Kanada'da (Ontario) kent, Kitchener yakınında; 59 000 nüf. Finans (sigorta şirketleri) ve sanayi (tarım makineleri, ayakkabıcılık, tekstil, mobilyalar) merkezi.

WATERLOO, ABD'de (Iowa) kent, Cedar ırmağı kıyısında; 76 000 nüf. Tahıl ta-

Victoria and Albert Museum

Waterloo savaşı'ndan bir sahne (18 haziran 1815) F. Philippoteaux'nun tablosundan ayrıntı *Wellington Museum, Londra*

Roger-Viollet Viollet-kol.

James Watt

rımı (mısır, buğday) ve hayvan yetiştiriciliği (domuz) yapılan zengin bir bölgenin ortasında. Ticaret ve sanayi (et konserveciliği, sıvı yağ imalathaneleri, tekstil, tarım makineleri) merkezi.

Waterloo savaşı, Napoléon I'in, İngilizler ve Prusyalılar karşısında kaybettiği savaş (18 haziran 1815). Napoléon, Charleroi'da Sambre'ı geçtikten sonra, Wellington'ın Blücher'e yardım etmesini engellemek için Ney'ı gönderdi. Çok ağır davranan Ney, İngilizler'in Quatre-Bras'da mevzilenmelerini engelleyemedi; ayın 16'sında saldırıya geçti, ancak İngilizler Waterloo köyünün güneyinde, Mont-Saint-Jean platosuna geri çekilmeyi başardılar. 16 haziranda Ligny*'de yenilen, ama ezilmeyen Blücher'i izlemekle Grouchy'i görevlendiren Napoléon, Wellington'ın üzerine yürüdü. Ayın 17'sinde onunla karşı karşıya geldi. Ama şiddetli yağmur yüzünden saldırıyı geciktirdi. Bu gecikme, Blücher'in müttefikine ulaşmasını sağladı. Savaş, 18 haziran günü, öğleye doğru, Napoléon'un, Ney'le birlikte saldırmak istediği merkezden dikkati başka yere çekmek amacıyla, Reille birliklerinin Hougoumont şatosu'na saldırmasıyla başladı. Reille kuvvetleri, saat 14'te sarsıldı, Papelotte çiftliğini ele geçirmeyi ve Mont-Saint-Jean'a yaklaşmayı başarabildilerse de sol kanat, Haie-Sainte çiftliği önünde başarısızlığa uğradı ve daha sonra bu birlikler, Belle-Alliance bataryalarına kadar ulaşan ingiliz süvari birliği tarafından Ohain'den Braine-l'Alleud'ye giden yolun güneyine püskürtüldü. O zaman, Milhaud'nun süvari birlikleri, İngilizler'i geri püskürttü, ama Bülow, Blücher'in öncü birliğiyle yaklaştı. Mouton'un yedek birliğini, Bülow üzerine göndermek gerekti. Bu birlik, geri püskürtüldü ve saat 18'e doğru Plancenoit'yı kaybetti. Bu sırada, Wellington'ın geri çekilmeye başladığını sanan Ney, Milhaud ve Lefebvre-Desnouettes'in süvari birliklerini Hougoumont ve Haie-Sainte üzerine yöneltti. Süvari birlikleri, ingiliz piyadesinin kare düzeniyle karşılaştı. Burada "Demir dük" unvanını alan Wellington tarafından çok iyi yönetilen ingiliz piyadesi yerinden kıpırdamadı. Napoléon, atlı muhafız birliğini ve Kellermann'ın süvari birliğini de ingiliz piyadesi üzerine gönderdi, ama onlar da başarısızlığa uğradı. Daha sonra Ney, Haie-Sainte'i ele geçiren piyade birliklerini ileri sürdü. Ama Blücher sağ kanadına yaklaştığı için yedeklerini çok tutumlu kullanan ve Vieille Garde'ın Plancenoit'yı geri almasını sağlayan Napoléon, Ney'e destek göndermedi, ancak Plancenoit'ın geri alınmasından sonra Wellington'a karşı Vieille Garde'ı göndermeye razı oldu. Ama, yandan Zieten'in süvari birliğinin saldırısına uğrayan ve bir cehennem ateşi altında ezilen bu birlik geri çekildi. Bu da Grouchy'yi beklerken Blücher'in gelmesiyle cesareti kırılan öteki birliklerin bozguna uğramasına yol açtı. Teslim olmaya yanaşmayan Vieille Garde kare düzeni oluşturdu. Napoléon Genappe'a doğru geri çekilme emri verdi; daha sonra en kısa zamanda Paris'e ulaşmak üzere komutayı Jérôme'a bıraktı. Bu felaket, imparatorun kesin düşüşüne neden oldu.

WATERMAEL-BOİTSFORT, hollandaca **Watermaal-Bosvoorde,** Belçika'da (Brabant) komün, Brüksel'in güney-doğu banliyösünde; 25 700 nüf. Bir bölümü roman üslubunda kilise. Konut merkezi. Hipodrom. Yapı gereçleri. Metalürji. Camcılık.

Waterton Lakes, Kanada'da ulusal park, Albarta'nın güney-batı ucunda, amerikan Glacier National Park'ına bitişik.

WATERTOWN, ABD'de (Massachusetts) yerleşme, Boston yerleşme alanının batısında, Charles River kıyısında; 39 300 nüf. Konut merkezi.

WATERTOWN, ABD'de (New York) kent, Ontario gölüne dökülen Black River kıyısında; 27 900 nüf. Ticaret ve turizm merkezi.

WATERZOİ a. (flamanca *waterzooi*, kaynayan su'dan). Çeşni verilmiş suda haşlandıktan sonra, çiğ krema katılıp sosuyla birlikte yenen tatlı su balığı ya da tavuk yemeği. (Belçika mutfağı.)

WATFORD, Londra'nın (Hertfordshire) kuzey-batı bölgesinde yerleşme alanı, Colne kıyısında; 74 000 nüf. Konut merkezi. Orta öğretim kolejleri. Basımevi. Bira fabrikası.

WATKİNS (Vernon), waleslı şair (Maesteg, Glamorgan yönetim bölümü, 1906 - Seattle 1967). Dylan Thomas'ın dostuydu, insandaki iç değişimleri titizlikle gözlemledi, *The Ballad of the Mari Lwyd* (1941), *The Lady with the Unicorn* (1948) gibi yapıtları yazdı.

Watkins katsayıları. Foto. Her izhar banyosunun özel çarpanı; bu rakamla görüntünün ilk ayrıntılarının görülmesi için geçen zaman çarpıldığında bir fototipin izhar edilmesi için gerekli normal süre belirlenir.

WATKİNS GLEN, ABD'de köy, New York Eyaleti'nin batısında, Rochester'in G.-D.'sunda; 2 400 nüf. Otomobil pisti.

WATLİNG adası → SAN SALVADOR.

WATSON (Thomas), ingiliz şair (Londra 1557'ye doğr. - *ay. y.* 1592). Marlowe'un dostuydu, petrarcacı akıma katıldı ve 18 dizelik "sone"'yi yarattı (*Hecatompathia, or Passionate Century of Love*, 1582; *The Tears of Fancy*, 1593).

WATSON (*sir* William), ingiliz şair (Burley in Wharfedale, Yorkshire, 1858 - Ditchling, Sussex, 1935). Klasik, ama çağının sorunlarına açık şiirlerinde Tennyson'u (*Lachrymae Musarum*, 1892) yüceltti. Tarihi, bir anıta dönüştüren bir parnasçıydı (*The Prince's Quest*, 1880; *Lyric Love*, 1892).

WATSON (Thomas John), amerikalı sanayici (Campbell, New York, 1874 - New York 1956). 1914'te, H. Hollerith'in delikli kart makineleri imal etmek için kurduğu fabrikanın yöneticisi oldu ve bu kuruluşu günümüzde İBM* adıyle tanınan şirkete dönüştürdü.

WATSON (John Broadus), amerikalı ruhbilimci (Greenville, Saskatchewan, 1878 - New York 1958). 1908-1920 arasında Johns Hopkins üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Behaviorculuğun başlıca kuramcısıdır: bu akımın, onun 1913'te *Psychological Review*'de yayımlanan *Psychology as the behaviorist views it* (Behaviorcunun gözüyle ruhbilim) başlıklı makalesiyle başladığı genellikle kabul edilir. Watson, bu makalesinde, ruhbilimin ancak davranışların incelenmesi temeline dayandırılabileceğini ve içebakış yönteminin her çeşidine (Wundt'un okulunca uygulanan şekli de dahil olmak üzere) karşı olduğunu açıkça dile getirir. Watson, Pavlov'un çalışmalarına büyük önem verdi ve kendisi de, karısı Raymer ile birlikte, heyecansal koşullamalar üzerine bazı çalışmalar yaptı. Başlıca yapıtları: *Behavior* (1914) ve *Behaviorism* (Behaviorculuk) [1925].

WATSON (James Dewey), amerikalı biyolog (Chicago 1928). Watson ve Crick* 1953'te D.N.A.'nın yapısını birlikte belirlediler. 1962'de, Nobel tıp ve fizyoloji ödülü, belki de modern biyolojinin en önemli buluşlarından biri olan onların bu buluşuna verildi.

WATSON (İan), ingiliz yazar (North Shields, Tyne and Wear, 1943). Tanzanıya'da ve Tokyo'da edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra bilimle metafiziği birleştiren bilim-kurgu romanları yazdı.

WATSONİA a. Güney Afrika'da yetişen, dar uzun yapraklı, glayöl çiçeklerine benzer başak biçiminde dizili kırmızı ya da pembe çiçekli, soğanlı bitki. (Bu cinsın 60 türünün birçoğu Akdeniz kıyılarında da yetiştirilmektedir. Süsengiller familyası.)

WATSON LAKE, Kanada'da yerleşme, Yukon'un güneyinde; 1 100 nüf. Kereste sanayisi. Turizm.

WATSON-WATT (*sir* Robert Alexander), iskoçyalı fizikçi (Brechin, Angus, 1892 - İnverness 1973). Dundee Üniversitesi'nde fizik asistanlığı yaptı, 1915'te meteoroloji dairesine geçti, daha sonra National Physical Laboratory'de radyoelektrik araştırmaları bölümü başkanı oldu. Burada radyoelektrik dalgalarla bir engeli algılamak ve uzaklığını ölçmek için ilk ve en iyi sistemlerden birini tasarladı. Bu sistemle, 1935'te, elli kilometre kadar uzaktaki bir uçağı izlemeyi başardı. Bu buluşlarını temel alarak büyük bir araştırma bürosu kurdu ve 1937'den başlayarak, İngiltere kıyılarında, tam bir gözetleme "radar" zinciri kurdu; bu radarlar 1940-41'de İngiltere'nin savunmasında kullanıldı.

WATSON-WENTWORTH (Charles), 2. **Rockingham** markisi, ingiliz siyaset adamı (1730-1782). Lordlar kamarası'nda muhalefeti temsil eden whiglerin lideriydi. 1765-66'da Başbakan oldu, damga vergisi yasasını kaldırdı, ama Pitt ile anlaşamaması istifasına yol açtı. 1782'de yeniden bir hükümet kurdu ve amerikan sömürgelerine ve İrlanda'ya karşı ödün verici bir yol izledi.

WATT a. (James *Watt*'ın adından). **1.** Ölçbil. Saniyede 1 Joule'luk düzenli enerji geçişine eşdeğer Sİ güç birimi (simgesi W). **—2.** *Metre-kelvin'de watt*, homojen ve izotrop bir cismin ısıl iletkenliğine eşdeğer Sİ birimi [simgesi W/(m·K)]; bu cismin içinde, 1 kelvin'lik bir sıcaklık farkı alanları 1'er m^2, aralarındaki uzaklık 1 m olan koşut iki düzlem arasında 1 watt'lık bir ısı akısı oluşturur. ‖ *Steradyan'da watt*, Sİ enerji yeğinliği birimi (simgesi W/sr); tepesi kaynak üzerinde bulunan 1 steradyan'lık bir uzay açısı içinde 1 watt'lık bir enerji akısı yayımlayan noktasal bir kaynağın enerji yeğinliğine eşdeğerdir.

WATT (James), iskoçyalı mühendis ve mekanikçi (Greenock 1736 - Heathfield, Birmingham yakınında, 1819). Londra'da, zor koşullarda, bir matematik aletleri yapımcısının yanında işe başladı, daha sonra 1757'de, kendi hesabına çalışmak üzere Glasgow'a yerleşti. Kısa sürede, "Üniversite'nin matematik aletleri yapımcısı" unvanını aldı. 1763'te, üniversitenin fizik bölümü üyelerinin çalıştırmayı başaramadıkları Newcomen hava makinesinin küçük bir modelini onardı; içinde büyük ısı kayıpları olan aygıtın normal çalışması için çok büyük miktarda buhar gerektirdiğini gördü. Bunun üzerine, suyun buharlaşmasıyla ilgili bir dizi deneye girişti. Onu, buharı olabildiğince sıcak ve yoğuşma suyunu olabildiğince soğuk tutmaya götüren zorunluluk, bu iki işlemde iki ayrı kap

kullanma düşüncesini yarattı. Bir ısı tutma sistemiyle silindirin tüm ısısını korudu ve yoğunlaştırılacak buharı, rahatça soğutabileceği özel bir kaba, *kondansör*'e aktardı. Öte yandan, uçlarından biri açık olan silindirin içinin açık havadan etkilenmesini ve pistonun inişi sırasında ısısını kaybetmesini önlemek için Watt, yalnızca pistonun kolu için bir geçiş yeri bırakarak bu silindirin iki ucunu kapatmayı düşündü. 1769'da bu buluşları için berat aldı. Mali bakımdan birminghamlı bir sanayiciden, John Rœbuck'tan yardım gören Watt, makinelerinin yapımı için 1775'te başka bir sanayiciyle, Matthew Boulton ile ortak oldu; makineleri 1776'da çalışmaya başladı. Başlangıçta maden kuyularının kurutulmasında kullanılan bu makineler, piston deviniminin iki zamanı sırasında güç kopukluğu olması nedeniyle bir takım tezgâhını çalıştıramıyordu. Daha 1780'de Watt buharı, pistonun iki yüzünde almaşık olarak kullanmak istedi; bu amaçla *çekmece*'yi tasarladı ve doğrusal hareket yapan piston kolunu dengeliğe bağladı; dengeliğin her bir ucu, *biçim değiştiren bir koşutkenar* oluşturan bir çengelli askı sistemi sayesinde bir çember yayı çiziyordu. Nihayet, eksen milini, makinenin tek biçimde hareketini sağlayacak dökme demirden bir *volan* ile donattı ve tehlikeli çalışma düzensizliklerine neden olabilecek buhar üretimi eşitsizliklerini gidermek için merkezkaç kuvvette çalışan bir *bilyalı regülatör* tasarladı.

WATTEAU (Antoine), fransız ressam (Valenciennes 1684 - Nogent-sur-Marne 1721). Dam ustası olan babası, Antoine'ı ressam Albert Gérin'in ellerine teslim etti. Ustası ölünce Watteau Valenciennes'den ayrılarak Paris'e gitti (1702). Dinsel tablolar satan bir dükkân için bir süre çalıştıktan sonra, Gillot'nun atölyesine girdi ve tıpkı onun gibi italyan komedi oyuncuları ve opera sanatçılarıyla dostluk kurdu; tiyatro, sanatının başlıca esin kaynağı oldu. 1708'e doğru, arabesk ressamı C. Audran'ın atölyesine geçti. Luxembourg sarayı'nın dekoratörü ve bekçisi olan Audran, genç sanatçıya, sarayın, Rubens'in *Marie de Médicis*'nin yaşamı üzerine yaptığı tablolarla süslü büyük galerisini açtı. Roma büyük ödülü yarışmasında başarısızlığa uğradıktan (1709) sonra Watteau, *Birliklerin hareketi* adlı tabloyu gerçekleştirerek yapıtını resim satıcısı Sirois'ya sattı. Malplaquet savaşı'ndan kaçanlarla ve askerlerle dolup taşan Valenciennes'e gitti, askerlerin yaşamından sahneler, ordugâh ve kamp görünümleri çizdi. Paris'e döndükten sonra, maliyeci P. Crozat için, *Mevsimler*'i canlandıran dört kapı üstü süslemesi gerçekleştirdi. Crozat Watteau'ya tablo koleksiyonunu gösterdi, Giorgone, Tiziano, Veronese'nin sanatını tanıttı ve sanatçıyı Montmorency'de düzenlediği şölenlere davet etti. İtalyan tiyatrosu ve Opera'da izlediği temsiller, büyük ustaların yapıtları, Crozat'nın verdiği davetlerde karşılaştığı genç kadınlar ve genç soylular, genç ressama, ünlenmesini sağlayan "fêtes galantes" tablolarını esinledi. 1712'de Krallık akademisi'ne kabul edildiyse de, giriş yapıtı olan *Kythira* adasına yolculuk*'u ancak 1717'de sundu. Birkaç portre (dostları Sirois, Laroque'un portreleri) ve birkaç nü gerçekleştirdi; fakat dehasını özellikle kompozisyonlarında gösterdi. Bu tablolarında, yalnız ruhunun tüm tutkularını, mavi tonlar ve yaldız kullanarak ortaya koydu. Vereme yakalandığından 1719'da doktor Mead'e muayene için Londra'ya gitti; fakat ertesi yıl, eskisinden daha hasta bir halde Fransa'ya döndü. Buna rağmen sağlık durumu sanatını etkilemedi. Watteau, eski venedikli ve flaman ustaların sırlarını, onların yanardöner renklerini ve saydamlıklarını keşfetmişti. Sirois'nın damadı olan dostu Gersaint için, bugün Berlin-Dahlem'de bulunan ünlü *Gersaint*'in tabelası*'nı gerçekleştirdi ve 37 yaşında, on iki yıldan kısa süre içinde

Wallace Collection

Antoine Watteau: *Yaşamın güzellikleri* (1717'ye doğr.), *Wallace Collection, Londra*

yapılmış pek çok yapıt bırakarak öldü.

Şair kişiliği olan Watteau, yaşamı hoş bir düşe dönüştürür. Bu büyük desenci (sanginle, üç kalemle yapılmış desenler), bu renk ustası, tümüyle fransız sanatına özgü yeni bir zariflik ortaya koydu; tüm XVIII. yy. sanatı bu zariflik anlayışıyla yoğruldu. Bununla birlikte Watteau'nun yalnızca bir öğrencisi olmuştur: J.-B. Pater. Ölümünden sonra, dostu J. de Jullienne, sanatçının desenlerinin *(Figures de différents caractères)* ve yağlıboya yapıtlarının *(Recueil Jullienne)* hemen hemen tümünü gravüre geçirtti. Watteau'nun tablo ve desenleri çeşitli büyük müzeler ve birkaç özel koleksiyon arasında paylaşılmıştır. *Kythira adasına yolculuk*'un dışında Fransa'da yer alan başlıca yapıtları: *Gilles** (ya da *Pierrot*), *Parkta toplantı*, *Kaygısız**, *Iupiter ile Antiope (?)*, *Paris'in seçimi*, *Yıkanan Diana* (Louvre), *Silahı alınmış Aşk*, *Kaygılı âşık* (Chantilly). *Müzik dersi*, *Yaşamın güzellikleri*, *Campi Elysii*, *Av buluşması* vb. (Wallace Coll.), *Venedik eğlenceleri* (Edinburgh) Büyük Britanya'da; *Fransız tiyatrosunda Aşk* ve *İtalyan tiyatrosunda Aşk*, *Yumuşak başlı Aşk*, *Dinlenme* (Berlin-Dahlem), *Kythira adasına yolculuk*'un ikinci versiyonu (Charlottenburg), *Aşk bayramı* ve *Kırda toplantı* (Dresden) Almanya'da; *Fransız oyuncular*, *Mezzetin* (New York), *İtalyan oyuncular*, Crozat için yapılmış *Yaz* (Washington) ABD'de; *Savaş yorgunlukları* ve *Savaş dinlenmeleri*, *Şık kadınlar*, *Kutsal Aile* vb. (Ermitaj) Rusya'dadır.

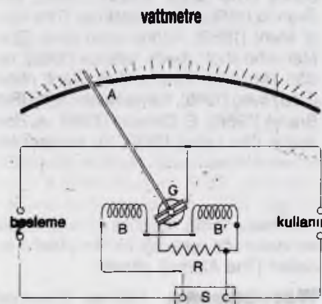
Antoine Watteau'nun yeğeni LOUIS (Valenciennes 1731 - Lille 1798) ve yeğeninin oğlu LOUIS FRANÇOIS JOSEPH (Valenciennes 1758 - Lille 1823), *Lilleli Watteaular* denir, küçük tarih olgularını canlandıran resimler yaptılar.

WATTLIK sıf. *Sayı sıf.* + *wattlık*, elektrikle çalışan bir aygıt, araç ya da gerecin gücünü belirtmek için kullanılır: *Bin wattlık rezistans. Yüz wattlık ampul.*

WATTMETRE a. (fr. *wattmètre*'den). Elekt. Bir devrede tüketilen etkin elektrik gücünü ölçmeye yarayan alet.

—ANSİKL. Elektrodinamik wattmetre, devingen çerçeveli bir galvanometre*dir; bu alette, sürekli mıknatısın yerini, S şöntünün uçlarına bağlı ve içlerinden ana akım *i'* nin bilinen bir kesri geçen mıknatıslayıcı BB' bobinleri almıştır. Büyük bir R direnciyle seri bağlı C çerçevesinden, incelenen devre parçasının uçlarındaki *v* gerili-

vattmetre

Lauros-Giraudon

Antoine Watteau
Nymphe ile Satyros
çoğu kez *Iupiter ile Antiope* denir
(1714'e doğr. - 1717 ?)
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Antoine Watteau
altı baş etüdü ve flüt tutan eller
(1716'ya doğr.)
renkli kâğıt üzerine
sangin, kara taş ve beyaz tebeşir
Güzel sanatlar müzesi, Rouen

miyle orantılı bir akım geçer. Elektromanyetik kuvvet çifti, *vi* çarpımıyla, dolayısıyla uçlar arasında tüketilen güçle orantılıdır; bu kuvvet çifti, sarmal bir yayın etkisiyle dengelenir; C çerçevesine bağlı A ibresi, tüketilen gücü belirten bir kadran önünde hareket eder Aygıt alternatif akımda da çalışabilir; bu durumda *vi*'nin ortalama değerini, yani etkin gücü (VI cosφ) gösterir.

WATTRELOS, Fransa'da (Nord) komün, Belçika sınırında yer alır; 43 784 nüf. (1992). Tekstil ve makine (elektrikli ev aletleri) sanayileri.

British Council

Evelyn Waugh

WATTS (İsaac), ingiliz şair (Southampton 1674 - Londra 1748). Rahipti, tanrıbilim (*Doctrine of the Trinity,* 1722) ve eğitim (*The İmprovement of the Mind,* 1741) ile ilgili kitaplar yazdı, *Hymns*'indeki (1707) ve vaızlarındaki canlılık, çocuklar için yazdığı kitaplarda (*Divine Songs,* 1715) da göze çarpar; Blake ve L. Carroll bu klasik yapıta ciddi parodiler yazdılar.

WATTS (George Frederic), ingiliz ressam ve heykelci (Londra 1817 - Compton, Surrey, 1904). Londra'daki yeni parlamento binasının fresklerle süslenmesi için 1843'te düzenlenen yarışmayı kazandı, bir ödül aldı ve İtalya'ya giderek 1847'ye kadar orada çalıştı. Paris, Anadolu, Mısır ve Yunanistan'ı da gezdi. İnsanlığın evrimini canlandıran büyük bir simgesel fresk çevrimi yapmayı düşlüyordu. Duvar yapıtlarından en önemlisi, kuşkusuz, Londra' daki Lincoln's İnn hukuk fakültesi'nde gerçekleştirdiği *Dünya yasakkoyucuları alegorisi*'dir (1859). Seçmeci bir üslupla çeşitli portreler, mitolojik ya da alegorik kompozisyonlar yaptı. Yapıtları arasında *Aşk ve ölüm* (1875, Bristol), *Umut* (2. versiyon, 1885, Tate Gallery), *Aşk ve yaşam* (Louvre), *Yıldız saçan adam* (1902, Watts Gallery, Compton, Surrey) sayılabilir.

Popperfoto

mareşal Wavell

Watts Bar, ABD'de (Tennessee) nükleer santral, Tennessee vadisinde.

WATTS-DUNTON (Walter Theodore), ingiliz yazar (Saint İves, Cambridgeshire, 1832 - Londra 1914). Önraffaelcoluların dostu, Swinburne'ün koruyucusu ve Çingeneler'e tutkundu (*The Coming of Love,* 1897), bir romanında (*Alwyn,* 1898) yaşam karşısında duyduğu hayranlığı dile getirdi ve anılarıyla (*Old Familiar Faces,* 1916) yaşadığı dönemle ilgili ilginç belgeler bıraktı.

WATTSAAT a. 1 watt gücündeki bir makinenin 1 saat süreyle yaptığı işi gösteren, iş ya da enerji birimi (simgesi Wsa). [1 Wsa 3 600 j değerindedir.]

WATTSAATÖLÇER a. Bir elektrik devresine verilen etkin enerjiyi ölçen sayaç.

WATTWİL, İsveçre'de (Sankt Gallen kantonu) komün, Thur ırmağı kıyısında; 7 900 nüf. Toggenburg vadisinin başlıca yerleşmesi. 1845'te yapılmış kilise; tepede, XIII. yy.'dan kalma bir şatonun yıkıntıları. Tekstil (pamuk) sanayileri. Makine sanayileri.

John Wayne (sağda) ve Kirk Douglas yönetmenliğini Burt Kennedy'nin yaptığı *The War Wagon* (1967) adlı filmin bir sahnesinde

WAT TYLER → TYLER.

WAU, Papua-Yeni Gine'de kent, Port Moresby'nin K.'inde; 1 700 nüf. Ticaret (kahve ve kereste) merkezi.

WAUGH (Evelyn), ingiliz romancı (Londra 1903 - Taunton, Somerset, 1966). Gazetecilik, Etyopya'da savaş muhabirliği yaptı (*Waugh in Abyssinia,* 1936); katolikliği kabul etti (1930); tarih yapıtları (*Edmund Campion,* 1935; *Ronald Knox,* 1959), gazeteciliği (*Scoop,* 1938) ve orduyu (*Unconditional Surrender,* 1961) taşladığı nükteli yergiler (*Black Mischief,* 1932; *Brideshead Revisited,* 1945; *The Ordeal of Gilbert Pinfold,* 1957) yazdı.

WAUKEGAN, ABD'de (İllinois) liman kenti, Michigan gölü kıyısında. Chicago' nun K.'inde; 67 600 nüf. Metalürji. Motor yapımı. Aletler. Vernik ve ecza ürünleri.

WAUSAU, ABD'de (Wisconsin) kent, Wisconsin ırmağı kıyısında; 32 400 nüf. Besin sanayileri. Elektrikli motorlar. Kereste sanayisi. Plastikler.

WAVELL (Archibald Percival, 1. *kont*), ingiliz mareşal (Colchester, Essex, 1883 - Londra 1950). Boerler savaşı'na ve Birinci Dünya savaşı'na katıldı; özellikle 1918 Filistin seferinde kendini gösterdi. 1939'da, Ortadoğu'daki birliklerin başkomutanlığına atandı ve İtalya'nın savaşa girmesinden sonra, kendi sorumluluğuna verilen bölgeyi düşman Libya Etyopya birliklerine karşı savunmak zorunda kaldı. 1940'ta İtalyanlar'ın ilerlemesini engelleyemedi, ama 1941'de düşmanı Mısır sınırlarından kovdu, Bardia, Tobruk ve Bingazi'yi işgal etti. 1941 temmuzunda Hindistan'da ingiliz başkomutanlığına, Japonlar'ın Pearl Harbor baskınından birkaç gün sonra, Güney-Doğu Asya müttefiklerarası komutanlığına getirildi ve Malezya' da ve Birmanya'da Japonlar'a karşı koymak zorunda kaldı. 1943'te mareşalliğe ve Hindistan kral naipliğine atandı, bu görevde 1947'e kadar kaldı.

WAVELLİT a. (fr. *wavellite;* ingiliz fizikçi W. *Wavell*'in adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan ve genellikle bazı şistli kayaçların çatlaklarını örten hidratlı doğal alüminyum fosfat.

WAVRE, hollandaca **Waver,** Belçika'da (Brabant) kent,. Dijle ırmağı kıyısında, Brüksel'in G.-D.'sunda; 25 000 nüf. Konut merkezi. Waterloo savaşı sırasında, Grouchy, yeterli emirler olmadan, Prusya ordusunun Blücher komutasındaki artçı kuvvetlerine karşı savaşa girmekte kararsız kaldı (18 haziran 1815).

WAYANG a. Cava'da, çeşitli tiyatro gösteri biçimlerine verilen ad. (En önemlileri zımbayla kesilmiş manda derisinden kuklalarla uygulanan *wayang kulit* ve tamoyma ağaç kuklalarla uygulanan *wayang golek*'tir.)

WAYNE (Marion Michael MORRİSON, **John** —denir), amerikalı sinema oyuncusu (Winterset, İowa, 1907 - Hollywood 1979). 1930'da film çevirmeye başladıktan sonra, macera filmlerinde uzmanlaştı ve zamanla westernin en tutulan oyuncularından biri oldu. Başlıca filmleri: *The Big Trail* (Raoul Walsh, 1930), *Cehennemden dönüş* (The Stage coach) [1939], *Rio Grande* (1950), *Kadın satılmaz* (The Quiet Man) [1952], *Kahramanın sonu* (The Man who shot Liberty Valence [1962], bu dört film John Ford'undur), *Kanlı nehir* (Red River) [1948], *Kahramanlar şehri* (Rio Bravo) [1958], *El Dorado* (1966) ve *Son darbe* (Rio Lobo) [1970; bu sonuncular Howard Hawks'ındır], *North to Alaska* (H. Hathaway, 1959). *In Harm's Way* (O. Preminger, 1964), *İz peşinde* (True Grit) [H. Hathaway, 1969]. 1959'da aynı zamanda kendisinin de oynadığı bir film (*Alamo fedaileri* [The Alamo]) yönetti.

WAYNESBORO, ABD'de (Georgia) kent, Augusta'nın G.'inde; 5 800 nüf. Nükleer santral.

WAŻYK (Adam), polonyalı şair (Varşova 1905 - *ay. y.* 1982). Sanat yaşamının başında, kent gerçeklerinin şiirsel anlatımı olan yeni bir lirizm geliştirdi (*Semafory,* 1924; *Oczy i usta,* 1926). Biçimsel arayışlarını düzyazıya aktardıktan (*l'Homme en habit gris* [fr. çev.], 1930) sonra, savaş yıllarında daha klasik kalıplarda, siyasal açıdan daha bağımlı konular işledi. Bir süre sonra, toplumsal gerçekçiliğin öncülüğünü yaptıktan sonra, komünizmle ilgisini kesti (*Poemat dla doroslych,* 1956) ve dünyayı düzene sokmaktan umudunu keserek onu gözlemleyip tatlı-buruk bir anlatımla yansıttı (*Labirynt,* 1961; *le Wagon* [fr. çev.], 1963; *les Événements* [fr. çev.], 1977). Rus ve fransız şairlerinin yapıtlarını çeviren Ważyk'in (*De Rimbaud à Eluard* [fr. çev.], 1965), *Question de goût* [fr. çev.], Beğeni üzerine, 1966) gibi kuramsal denemeleri ve *l'Histoire drôle de l'avant-garde* (fr. çev.) [Avangardın garip öyküsü], 1976) gibi tarihsel denemeleri vardır.

Wb, Sİ manyetik indükleme akısı birimi *weber*'in simgesi.

W.-C. a. (ing. *water-closet,* tuvalet'in kısalt.). Tuvalet.

WEALD, İngiltere'nin güney-doğu'sunda bölge, Londra'nın G.'inde, North Downs ile South Downs (Surrey, Kent ve Sussex) arasında. Weald, yarı çapı büyük bir antiklimal içinde aşındırma etkisiyle oyulmuş bir "iliksi çukur"dur. Yeraltı toprakları killi ve kumlu olan Weald tepeleri uzun süre uçsuz bucaksız ormanlarla (birçok demirciye yakıt sağlıyordu) kaplıydı. Ülke gene çok ormanlıktır ve yeşillenme döneminde Londra'ya yakınlığının da getirdiği avantajla, güzel bir sayfiye yeri haline gelir. Hayvan yetiştiriciliği, tahıl tarımı, bahçe tarımı Londra havzasını beslemektedir.

WEALD FASİYESİ a. Yerbil. Jura sisteminin sonundaki purbeck fasiyesinden sonra gelen ve kretase sisteminin tabanında yer alan karasal fasiyes. (Eşanl. VİLDİYEN.)

WEAR, Büyük Britanya'da ırmak; 104 km. Penninler'den doğar, Durham'dan geçer ve Sunderland'da Kuzey denizi'ne dökülür.

WEAVER (John), ingiliz dansçı, dans öğretmeni ve koregraf (Shrewsbury 1673 - *ay. y.* 1760). 1702-1733 arasında Londra'da Drury Lane ve Lincoln's İnn Fields tiyatrolarında sahneye çıktı. Librettolarını kendi yazdığı birçok bale oyununu sahneledi: *The Tavern Bilkers* (1702), *The Loves of Mars and Venus* (1717), *Orpheus and Eurydice* (1718) vb. 1733'te, Shrewsbury'ye çekilerek kendini öğretime verdi. Weaver, ingiliz pantomiminin ve balesinin gerçek yaratıcısı ve İngiltere'nin ilk dans kuramcısıdır; Noverre, Hilferding ve Angiolini ile aynı amaçları gerçekleştirmeye çalıştı. Feuillet'nin 1700'de Fransa'da basılan *Chorégraphie* adlı yapıtının ilk ingilizce çevirisini 1706'da Londra'da *Orchesography* başlığı altında yayımladı. Aynı yıl, *A Small Treatise of Time and Cadence in Dancing* (Dansta tempo ve kadans üzerine küçük bir inceleme) adlı bir kitap yazdı. Dansın icrasında ve öğrenilminde insan anatomisinin önemini ilk kez fark etti *(Anatomical and Mechanical Lectures upon Dancing)* [1721].

WEAVER (Warren), amerikalı matematikçi (Reedsburg, Wisconsin, 1894 -New Milford 1978). Shannon ile birlikte iletişimin matematiksel kuramı üzerine bir kitap

WEBB (Philip Speakman), ingiliz mimar (Oxford 1831 - Worth, Sussex, 1915). Hemen hemen yalnızca evler yaptı ve R. N. Shaw ile birlikte, ingiliz "domestic revival" akımını (gotik ve klasik yerlı geleneklere

dönüş) en iyi temsil eden kişi oldu. Daha sonra dostu W. Morris için "Red House"-u (Upton, Kent, 1859) inşa etti ve mobilya modelleri çizdi. Öteki kır konutları arasında Yorkshire'daki Smeaton Manor (1878), Wiltshire'daki Clouds sayılabilir. Webb, kent evleride gerçekleştirmiştir.

WEBB (Sidney), **Passfield** baronu, ingiliz sosyalist ve iktisatçı (Londra 1859 - Liphook, Hampshire, 1947). Hukuk öğrenimi gördü, 1878'den 1891'e kadar çeşitli bakanlıklarda memurluk yaptı, iktisat ve hukuk işleriyle görevlendirildi. Evrimci bir sosyalizm yanlısı olduğundan, 1884'te kurulan Fabian* Society'nin yöneticileri arasında yer aldı. Bu kuruluş için, 1887'de *Facts for Socialists*'i (Sosyalistler için gerçekler) ve 1889'da başka bazı yazarlarla birlikte *Fabian Essays*'i (Fabiancı denemeler) yazdı. 1892'de, ingiliz sosyalist ve toplumbilimci BEATRICE **Potter** (Gloucester yakınları 1858 - Liphook 1943) ile evlendi. 50 yılı aşkın bir süreyle, Beatrice ve Sidney Webb, birlikte tarih araştırmaları, iktisadi ve toplumsal anketler yaptılar, ortaklaşa yazı ve kitaplar yazdılar. 1894'te *The History of Trade Unionism* (Sendikacılığın tarihi) adlı yapıtı yayımladılar. Sidney Webb, 1892-1910 arasında, Londra Belediye meclisi'nde yer aldı ve burada belediye eliyle yapılan kamu hizmetlerinin artırılması için uğraş verdi. 1912'den 1927'ye kadar London School'da iktisat ve siyaset bilimi profesörlüğü yaptı, aynı zamanda yoğun bir siyasal etkinlikte bulundu; 1913'te haftalık *The New Statesman* (Yeni devlet adamı) dergisini kurdu, 1915-1925 arasında İşçi partisi'nin Ulusal yürütme komitesi'nde yer aldı. 1922'den sonra milletvekili olarak MacDonald hükümetlerine katıldı (1924 ve 1929-1931). Beatrice ve Sidney Webb, kooperatifler, kamu hizmetlerinin belediyelerin elinde toplanması ve sendikal etkinlikler sonucu yavaş yavaş kapitalizmden doğacak dereceli bir sosyalizmi savunuyorlardı. Başlıca yapıtları: *İndustrial Democracy* (Sınaî demokrasi) [1897], *English Local Government* (İngiliz yerel yönetimi) [10 cilt, 1906 -1929]. Ayrıca, sovyet deneyimini sempatik bir görüşle inceleyen: *Soviet Communism: A New Civilization?* (Sovyet komünizmi: yeni bir uygarlık mı?) [1935] ve *The Truth about Soviet Russia* (Sovyet Rusya ile ilgili gerçekler) [1942] adlı yapıtları yayımladılar.

WEBB (Mary Gladys), ingiliz kadın romancı (Leighton-under-the-Wrekin, Shropshire, 1881 - Saint Leonards, Sussex, 1927). Öykülerinde (*The Golden Arrow*, 1916; *Gone to Earth*, 1917; *Seven for a Secret*, 1922; *Precious Bane*, 1924), Shropshire yöresinin dinsel inanışlarını Thomas Hardy geleneğini izleyerek işledi.

WEBB (William, **Chick** —denir), amerikalı caz davulcusu ve orkestra şefi (Baltimore 1907 - *ay. y.* 1939). 30'lu yıllarda, Harlem'in en ünlü dans salonu Savoy'da büyük bir orkestrayı yönetti. Özellikle, 16 yaşında bir kız şarkıcı olan Ella Fitzgerald'ın işe alınmasından sonra, orkestra çok büyük bir ün kazandı. Chick Webb, bedence özürlü olmasına rağmen, virtüozluğu ve swing tekniğinin sağlamlığı sayesinde kendisini klasik cazın en büyük davulcusu olarak kabul ettirdi. Plakları arasında şunları sayabiliriz: *Don't Be That Way* (1936), *Harlem Congo* (1937), *Liza, Undecided* (1939).

WEBB (Francis), avustralyalı şair (Adelaide 1925 - Rydalmere, Sydney yakınında, 1973). Birkaç yıl Kanada'da ve İngiltere'de yaşadı, sonra Avustralya'ya döndü. Yaşamının son dönemlerinde akli dengesini yitirdi. Eğretilemeye alabildiğine yer verdiği şiirlerinde yaşamın dağınık bir görüntüsünü yansıtırken gerçek üzerinde tam anlamıyla "sondajlar" yaptığı görülür (*The Ghost of the Cock*, 1964).

WEBER a. (alman fizikçi W. E. *Weber*'in adından). Ölçbil. Sİ manyetik indükleme akısı birimi (simgesi Wb); tek sarımlı bir devreden geçen ve düzenli bir biçimde azaltılarak 1 saniyede sıfıra düşürüldüğünde bu devrede 1 voltluk bir elektromotor kuvvet oluşturan manyetik akıya eşdeğerdir.

WEBER (Carl Maria VON), alman besteci (Eutin 1786 - Londra 1826). Eskiden subay olan ve tiyatrolarda yöneticilik yapan babasının gezgin yaşamına bağlı bir müzik eğitimi gördü. Salzburg'da Michael Haydn'ın (1797), Münih'te Giovanni Valesi ve Johann Nepomuk'un (1798-1800) öğrencisi oldu. Daha 13 yaşındayken piyano için altı *Fughetten*, bir missa ve bir opera komik besteledi. Plastik sanatlara ve edebiyata da istidadı vardı. 1801'de, *Peter Schmoll und seine Nachbarn*'ı yazdıktan sonra, rahip Vogler'in yanında çalıştı ve Breslau tiyatrosu orkestra şefliğini elde etti (1804-1806). 1810'a kadar Stuttgart'ta kaldı ve burada *Silvana* adlı romantik operasının partisyonunu tamamladı (bu operanın bazı bölümleri, 1800'de bestelediği, ama yayımlamadığı *Das Waldmädchen* adlı yapıtından alınmıştır.). Fakat, mali tedbirsizliklerinden dolayı bu kentten ayrılmak zorunda kaldı, konsercilik mesleğine atıldı, Prag'a kadar gitti, burada Ständetheater'i yönetti (1813-1816). Daha sonra, Dresden'de saray capellası koro şefi ve yeni Alman operası müdürü oldu. Opera şarkıcısı Caroline Brandt'la evlendi (1817), sonra bir süre Berlin'de kaldı ve burada *Freischütz* (1821) ve *Euryanthe* (1823) adlı yapıtlarını besteledi. Daha sonra İngiltere'ye gitti; son operası *Oberon* burada (Covent Garden, Londra) büyük bir başarı kazandı (1826). Uvertürleri (*Jubel-Ouvertüre*, 1819), romantik parçaları (*Aufforderunq zum Tanz* piyano için, 1819) ve *Preciosa*'nın (1821) sahne müziği Weber'e büyük başarılar getirdi. 1844' te Wagner, onun kemiklerinin Dresden'e getirilmesini sağladı.

Weber, büyük alman romantik operasının yaratıcısı sayılır. *Silvana* (1810), *Abu Hassan* (1811), *Euryanthe, Oberon* ve özellikle *Freischütz*'de çalgı partisyonunu konuya uydurması, tınılara verdiği şiirsellik ve pitoresklik duygusuyla büyük bir dramaturg, bir beste virtüozu ve orkestrasyon ustası olarak karşımıza çıkar. Hatta zaman zaman kullandığı leitmotivlerle, Wagner'e öncülük ettiği bile söylenebilir. Dramatik bir nitelik gösteren melodileri, lied çerçevesini aşar *(Savaş şarkıları, Kılıç şarkısı, Lützow'un avı)*. İki senfonisi (1807), kantatları ve missaları sipariş üzerine bestelenmiş yapıtlardır, her zaman oda müziğinin kalitesine erişemezler (klarinet ve piyano için *Büyük Duo konçertante*, piyano ve gitar için *Divertimento*, piyano için *Üçlü ve Dörtlü*, klarinet ve yaylı çalgılar için *Beşli*). Piyano ve orkestra için bestelenmiş yapıtlarına gelince, Weber'in bunları yalnızca kendisi için bestelemiş olduğu söylenebilir. Weber, ayrıca tek piyano için birçok parça besteledi. Orkestra renkleri ve büyük aralıklar, geniş atlamalar içeren teknikleriyle sivrilen bu yapıtlar, Weber'in doğal olanaklarını yansıtır (sonatlar, *Parlak Rondo, Momento capriccioso, Büyük Polonez* ve ünlü *Aufforderun um Tanz* Berlioz tarafından orkestraya uyarlanmıştır]). Klasik biçimlere bağlı romantik bir besteci olan Weber, Rossini'ye karşı alman operasını savunarak Wagner'in gelişini hazırladı.

WEBER (Ernst Heinrich), alman fizyolog ve anatomici (Wittenberg 1795 - Leipzig 1878). Leipzig'de profesör oldu; insan anatomisinin, karşılaştırmalı anatominin ve mikroskobik anatominin ilerlemesine katkıda bulundu. Psikofizik dalında yaptığı çalışmalar, duyumlara ilişkin ünlü *Fechner ve Weber yasaları*'nın bulunmasıyla sonuçlandı.

Weber sendromu, piramidal ve dizsi cisim yollarındaki bir lezyondan ileri gelen merkezi yüz felci ile lezyonda karşıt yanda bir yarımfelç ve genellikle beyin saplarının dibindeki sinir kökü liflerinin zarara uğramasından dolayı lezyona göre bir orta yan göz hareket siniri felcinin birlikte bulunduğu almaşık felç. En sık görülen nedeni damar bozukluğudur.

Weber ve Christian hastalığı, daha çok kadınlarda görülen çok şişli yağ dokusu nekrozu.

WEBER (Wilhelm Eduard), alman fizikçi (Wittenberg 1804-Göttingen 1891), E. H. Weber'in kardeşi. Halle (1828) ve Göttingen (1831) üniversitelerinde profesörlük yaptı, Prusya hükümetinin siyasal tutumuna karşı çıktığı için altı yıl boyunca görevden uzaklaştırıldı. Önce akustik olayları: ses dalgalarının polarmasını, org borularında sıcaklık denkleşimini inceledi. Daha sonra, özellikle, elektrik ve manyetiklikle ilgilendi. 1833'te, Gauss ile birlikte, Ampère'in bilgilerine dayanarak elektrikli bir telgraf gerçekleştirdi. Daha sonra, iki bilim adamı Yer manyetikliğiyle ilgili

Bk. resim sayfa 12284

ölçümler yaptılar. Weber, 1846'da, devingen elektrikli parçacıklar tarafından uygulanan kuvvetlerin temel yasasını ortaya koydu. Aynı yıl, ilk elektrodinamometre modelini yaptı. İlk kez elektrostatik ve elektromanyetik iki C.G.S. birim sistemini karşılaştırdı ve R. Kohlrausch ile birlikte, iki yeğinlik biriminin ilişkisini belirleyerek bunların hemen hemen ışık hızına eşit olduğunu buldu. Işığın elektromanyetik kuramı, bu gözlemden doğdu.

WEBER (Friedrich Wilhelm), alman yazar (Alhausen, Bad Driburg, Kuzey Vestfalya Renanyası, 1813-Nieheim, Kuzey Vestfalya Renanyası, 1894). *Dreizehnlinden* (1878) adlı destansı şiiri hıristiyanlığın Almanya'ya girişini anlatır.

WEBER (Heinrich), alman matematikçi (Heidelberg 1842-Strasbourg 1913). Almanya'da çeşitli üniversitelerde ders verdikten sonra Strasbourg Üniversitesi'nde bir kürsünün başına geçti (1895). Matematiğin pek çok alanında çalıştı ve birçok el kitabı yayımladı; bunlardan en önemlisi *Lehrbuch der Algebra*'dır (Cebir el kitabı) [1895-96]. Çözümleme ve özellikle de matematiksel fizikte, sayılar kuramına uyguladığı diferansiyel denklemler kuramı üzerinde araştırmalar yaptı. Dedekind ile birlikte, cebirsel fonksiyonları yalnızca aritmetik bakımdan ele alan bir yaklaşım geliştirdi (1881). Galois kuramının soyut bir formülleştirmesini vererek (1893) cisimlerin soyut kuramının temelini attı. *Deutsche Mathematiker-Vereinigung*'un kurucuları arasında yer aldı ve *Mathematische Annalen*'i (Matematik yıllığı) yayımladı.

WEBER (Max), alman iktisatçı, toplumbilimci ve filozof (Erfurt 1864-Münih 1920). 1893'te Berlin Universitesi'nde profesör oldu, 1897'ye kadar Freiburg-im-Breisgau, sonra Heidelberg üniversitelerinde ders verdi. Hastalandı, öğretim üyeliğinden ayrıldı. 1901 sonunda, *Sosyal bilim ve Sosyal politika arşivi* (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik) dergisinde "Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus" (Protestan ahlakı ve Kapitalizm anlayışı) adlı ünlü makalesini yayımladı ve 1904'ten sonra dostu Schumpeter ile birlikte bu dergiyi yönetti. 1919'da Münih Üniversitesi'nde yeniden öğretime döndü. Weimar Anayasası'nın hazırlık çalışmalarına katıldı. *Wirtschaft und Gesellschaft* (İktisat ve toplum) [1922] adlı büyük yapıtı, din sosyolojisi (1921) ve yöntembilim (1922) üzerine incelemeleri ancak ölümünden sonra yayımlandı.

Weber'in bütün yapıtlarının ortak kay-

Fry and Son

Sidney Webb

Fry and Son

Beatrice Webb

Lauros-Giraudon

Carl Maria von Weber
Lawrence in yaptığı
bir portreden ayrıntı
Bonnat müzesi, Bayonne

Rap

Wilhelm Eduard Weber

Bildarchiv Kulturbesitz

Max Weber (1864-1920)

Dünya arşivleri, Viyana

Anton von Webern (1905'e doğr.)

nağını oluşturan sezgi, en belirgin ve kesin biçimiyle, "Bilim eğilimi" ve "Siyaset eğilimi" adlı konferanslarında dile getirilir. Bu sezgi, eylem dünyası ile düşünce ya da bilgi dünyası arasında köklü bir ayrımı öngörür. Max Weber'e göre, siyasal yaşamın kendisi bir çelişkin değerler evreni içinde yer alır. Max Weber, Nietzsche'yi andıran kimi anlatımlarla, siyaset dünyasını "tanrılar arasında amansız bir savaşım" sahnesi sayar. Tarih görüşünün odağında yer alan inanç ahlakı ile sorumluluk ahlakı ayrımının kaynağı burada aranmalıdır: bir seçim yapma zorunluluğu, her birimizin içinde, birbirine temelden yabancı olan iki şeyi, ahlakın gerekleriyle eylemin gereklerini kaçınılması olanaksız bir biçimde karşı karşıya getirir. Kant'ın mirasçısı olan Max Weber'e göre, siyasal eylem kişiliğin ikiye bölünmesi demektir.

Eylemle bilgi arasındaki temel çatışkı, başka bir deyişle tanrılar ya da değerler arasındaki çatışma... Siyasal yaşamla ilgili bu trajik görüş, aşırı bir görecilik biçiminde M. Weber'in toplumbilimine yansır; Weber bu göreciliği bilginlerin uymakla yükümlü olduğu biricik kural sayar. Ona göre, toplumbilim, bir eylem bilim olması açısından, "kavrayıcı bir bilim"dir. İnsan bilimlerini doğa bilimleri sırasına sokmak eğiliminde olan olguculara karşı M. Weber, eylemci bir varlık olan insanın düşen bir taş gibi incelenemeyeceğini, çünkü davranan insanın bir istemi, bir güdülenmesi, bir amacı ya da hedefi olduğu görüşünü ileri sürer. Karşı kutupta yer alarak, insanın bilgisini yalnızca sevgi aracılığıyla kavrayışa dayandırmak isteyenlerin karşısına da M. Weber, bilginde bulunması gereken katılığı ve nesnelliği koyar.

Kavrayış bilimi olan toplumbilim, insanları oldukları, davrandıkları, düşündükleri gibi anlamaya çalışmalıdır. İnsanların yaşanmış eylemleri ötesinde, onların bilmeden mimarlığını yaptıkları bir oluşun uzayıp giden ilmeklerini keşfetmek gerekir. Demek ki, bu bireysel eylem bilimi, tarihle büsbütün bağlantısız değildir; ve benzersiz bir olaylar koleksiyonundan başka şey olmayan tarih böylece toplumbilime onun kavrayacağı malzemeyi sağlar.

WEBER (Louise), **la Goulue** denir, fransız kadın dansçı (1866 ya da 1869 - Paris 1929). Toulouse-Lautrec tarafından ölümsüzleştirildi. 1889'da, Moulin-Rouge'da, daha sonra french cancan adıyla ünlenen natüralist Kadril'in yıldızıydı. 1899'da panayırlarda hayvan terbiyeciliği yaparken görüldü. Çeşitli serüvenler ve alkolizm sonucu sefalet içinde öldü.

WEBER (Alfred), alman iktisatçı (Erfurt 1868-Heidelberg 1958), toplumbilimci Max Weber'in kardeşi. Berlin (1895), Prag ve Heidelberg'de profesörlük yaptı. Von Thünen'in, sınai faaliyetlerin lokalizasyon etkenleri üzerine çalışmalarını derinleştirerek toplumbilime yöneldi.

WEBER (Max), amerikan uyruğuna geçmiş rus ressam (Białystok 1881 - Great Neck, New York eyaleti, 1961). ABD'de, daha sonra Paris'te (1905-1909) öğrenim gördü, kübizmi benimsedi (*Nü etütü*, 1911, *Albright-Knox Art Gallery*, Buffalo; *Sarmal ritim*, heykel, 1915) ve onu dinamik, kimi zaman soyut ve fütürizme yakın bir anlayışla yorumladı. Bununla birlikte, 20'li yıllardan başlayarak, kübizmin bazı edinimleriyle anlatımcılığın karıştığı özgün figürlü resimler yapıtında ağır bastı (*Ay'a tapınma*, 1944, Whitney Museum of American Art, New York).

WEBER (Hermann), alman zooloji uzmanı (Bretten in Baden 1899-Tübingen 1956). Yarımkanatlıların biyolojisini inceledi. 1933'te yayımlanan ve klasikleşen *Lehrbuch der Entomologie*'yi (Böcekbilim ders kitabı) yazdı.

Weber kemikçikleri, sazanlar takımından balıklarda ilk 4 gövde omurundan çıkan ve yüzmekesesinin ön çeperini kulaklara bağlayan 4 çift küçük kemik dizisi. Weber kemikçikleri, hava kesesinin çeperini titreştiren sesleri rezonans yoluyla yükseltir.

WEBER (Ludwig), avusturyalı şarkıcı (Viyana 1899 - ay. y. 1974). Gerçek bir kalın bastı. 1930'dan sonra Wagner''i dış ülkelerde seslendirdi. 1939'da Salzburg'da sahneye çıktı, sonra Bayreuth'te ve uluslararası sahnelerde başarılar kazandı. Özellikle Wagner'i ve Mozart'ı seslendirdi. 1961'den ölümüne kadar Salzburg'daki Mozarteum'da ders verdi.

WEBER (Werner), almanca yazan isviçreli yazar (Huttwil, Bern kantonu, 1919). *Neue Zürcher Zeitung*'un (1951-1973) edebiyat ekinin müdürlüğünü yaptı, genç yazarları keşfedip onları yüreklendirerek İsviçre'deki almanca edebiyat üzerinde önemli bir etkide bulundu. Denemeleri ve makaleleri çeşitli edebiyatlara ilişkin derin bilgisini ortaya koyar (*Wissenschaft und Gestaltung*, 1957; *Zeit ohne Zeit*, 1959; *Forderungen*, 1970).

Weber (*Die*) [Dokumacıların isyanı], G. Hauptmann'ın gerçek bir olaydan esinlenen oyunu (1892): Peterswaldau ve Langenbielau'daki silezyalı dokumacıların isyanı, işçileri öldüren bir askeri birliğin müdahalesiyle önlenmiştir. Bu natüralist dram, Almanya'da emekçilerin sorunlarını ele alan ilk oyundur.

WEBERN (Anton VON), avusturyalı besteci (Viyana 1883 - Mittersill 1945). Viyana Üniversitesi'nde müzikolog Guido Adler'den ders aldı (1906'da doktorasını verdi) ve Schönberg'ten bestecilik öğrendi (1904-1908). Birçok orkestra ve koro şefliği görevlerinde bulundu (özellikle 1927'de Viyana radyosu'nda) ve Wiener Arbeiter-Symphoniekonzerte'nin yöneticiliğine getirildi (1922-1934). Az çalınan müziğinin Anschluss'dan sonra yasaklanması üzerine, yaşamak için yayın çalışmaları yapmak zorunda kaldıysa da ülkesinden ayrılmayı kabul etmedi. Amerikalı bir nöbetçi tarafından yanlışlıkla vurularak kaza sonucu öldü.

Yapıtlarının sayısı çok değildir. İlk partisyonlar henüz Brahms ve Mahler estetiğine bağlıydı (orkestra için *Passacaglia*, 1908); bununla birlikte besteci, çok kısa bir sürede bu etkiden kurtuldu ve eksenli sistemin dışına çıktı (telliler dörtlüsü için 5 *Yapıt*, 1909; orkestra için 6 *Yapıt*, 1910). Eksensizliği, yoğun ve bir gelişime yer bırakmayan "küçük biçimler"de denedi (telliler dörtlüsü için 6 *Bagatel*, 1913; orkestra için 5 *Yapıt*, 1913; 4 *Lieder*, 1917). O sırada solo sesle, koroyla ilgilenerek 12 ton besteleme yöntemiyle bir dizi lieder ve kanon yazdı (3 *dinsel halk liederi*) ve soprano, klarinet ve gitar için 3 *Lieder* (1925) ve koro için 2 *Goethe-Lieder* (1926) ile bu 12 ton yöntemini geliştirdi. Kuramları geride bırakarak, *Telliler üçlüsü* (1927) yapıtıyla kişisel bir üslup oluşturdu ve bu üçlüyü *Oda senfonisi* (1928), *Saksofonlu dörtlü* (1930), *3 "Viae inviae" lied*'i (1934) ve büyük bir sadeliğe erişen *Yedi çalgı için konçerto* (1934) gibi önemli yapıtlar izledi.

Piyano çeşitlemeleri (1936), *Telliler dörtlüsü* (1938) ve *Orkestra çeşitlemeleri* (1940) adlı yapıtlarında çeşitleme, kontrapunto ve diziselcilik gibi çok sevdiği üç üslup ilkesi arasında bir geçişim başardı. En sonra kendini korolu besteye vererek, Hildegar Jone'un metinleriyle *Das Augenlicht* (1935), *Birinci kantat* (1939) ve *İkinci kantat* (1943) gibi üç parlak yapıt besteledi.

Webern, yaşadığı dönemde ortalığı kasıp kavuran romantizm sonrasından da, yeniklasikçilikten de kaçınmasını bildi. Diziselcilik ve *Klangfarbenmelodie* (zil ezgisi) ile erkenden ilgilendiyse de, kendi özel dilini bu yeni kuram içine sokma başarısını da gösterdi. Bu dilin başlıca özellikleri, gelişimi kullanmamak, duygusal anlatımı reddetmek, virtüozluğu önemsememek, ayrık aralıklar kullanmak ve sessizlik bölgeleri düzenlemekti. İkinci Dünya savaşı ertesinde özellikle Fransa'da keşfedilen Webern'i P. Boulez, genç kuşağın ustası olarak adlandırdı.

WEBSTER (John), ingiliz oyun yazarı (Londra 1580'e doğr. -ay y. 1625'e doğr.). Dekker, Heywood ve Marston (*The Malcontent*, 1604) ile ortak çalışmalar yaptı, Lamb ve Swinburne tarafından keşfedildi. Halk tiyatrosundaki intikam olgusunu ortadan kaldırmaya çalıştı. *The White Devil* (1612) ve *The Duchess of Malfi* (1614) adlı yapıtlarında aile içindeki patlamaları (eşini aldatma, kadının başkaldırısı) anlattı ve Elizabeth dönemi tiyatrosunda ender olarak yapıldığı gibi yakın akrabalar arası cinsel ilişki temalarını ele aldı.

WEBSTER (Noah), amerikalı gazeteci, dilbilgisi uzmanı ve sözlükbilimci (West Hartford, Connecticut, 1758-New Haven 1843). "Dilbilgisi dil üzerine kurulmalıdır, dil dilbilgisi üzerine değil" ilkesinden hareketle, 1783'te, amerikan okulları için geçerliğini hiçbir zaman yitirmeyen *The American Spelling Book* ("Blue Backed Speller" diye bilinir) adlı kitabı yayımladı. 1806'da, aynı yenilikçi anlayışla, 1828'de yayımlanmaya başlanan ve bilgi dağarcığı sürekli yinelenerek yeni basımları yapılan *American Dictionary of the English Language*'in (İngiliz dilinin amerikan sözlüğü) hazırlık çalışmalarında hareket noktası oluşturan *Compendious Dictionary of the English Language*'ı (İngiliz dilinin sözlüğü) yayımladı.

WEBSTER (Charles Kingsley), ingiliz diplomat ve tarihçi (Liverpool 1886-Londra 1961). Liverpool Üniversitesi'nde (1914-1922), Aberystwyth Üniversitesi'nde (1922-1932) ve Harvard'da (1928-1932) profesördü; 1932'den sonra Londra'da uluslararası tarih dersleri verdi. Paris barış konferansı'na (1919) katıldı, Milletler cemiyeti'ni savundu ve Dumbarton Oaks'ta (1944) ve San Francisco'da (1945) ülkesini temsil ederek Birleşmiş milletler'in kurulmasına katkıda bulundu. Yapıtları: *Congress of Vienna, 1814-1815* (Viyana kongresi, 1814-1815) [1919], *The Foreign Policy of Castlereagh 1812-1822* (Castlereagh'ın dış politikası, 1812-1822) [2 cilt, 1925 ve 1931], *The League of Nations in Theory and Practice* (Kuram ve pratikte Milletler cemiyeti) [1933], *Britain and the Independance of Latin America* (Britanya ve Latin Amerika'nın özgürlüğü) [2 cilt, 1938], *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841* (Polmerstone'un dış politikası, 1830-1841) [2 cilt, 1951].

WEBSTER (Benjamin Francis, **Ben** — denir), amerikalı caz tenor saksofoncusu (Kansas City 1909 - Amsterdam 1973). Bennie Moten ve Andy Kirk'ün orkestralarında çaldıktan sonra, 1934'te, Fletcher Henderson topluluğunda Coleman Hawkins'in yerini aldı. 1939-1943 arasında ve daha sonra 1948'de Duke Ellington'ın büyük orkestrasında çalıştı. 1965'te Amsterdam'a yerleşti. Ben Webster özellikle balad dalında ün yaptı. En önemli plaklarından bazıları: *Cotton Tail* (Duke Ellington ile birlikte, 1940), *I Got it Bad* (1946), *Chelsea Bridges* (bir keman orkestrasıyla, 1954), *Soulville* (1957), *Prelude to a Kiss* (1972).

WEBSTERİT a. (fr. *webstérite*). Miner. ALÜMİNİT'in eşanlamlısı.

Wechsler Adult İntelligence Scale →WAIS.

Wechsler İntelligence Scale for Children → WISC.

Wechsler Preschool and Primary School Scale of İntelligence → WPPSSİ.

WECK-HERLİN (Georg Rudolf), alman şair (Stuttgart 1584-Londra 1653). İngiltere kralı James I ve Charles I'in danışmanı. Yapıtlarını almanca, ingilizce, fransızca ve latince olarak yazdı. Barok nitelikteki

Geistliche und Weltliche Gedichte (1648) başlıca yapıtıdır.

WECKMANN (Matthias), alman besteci ve orgcu (Niederdorla, Mühlhausen in Thüringen yakınında, 1619'a doğr. - Hamburg 1674). Önce Dresden'de H. Schütz' ün, sonra Hamburg'da Praetorius'un öğrencisi oldu, 1641-1654 arasında (Danimarka'da geçirdiği kısa bir süre dışında) Dresden sarayı'nda orgculuk ve koro şefliği yaptı. Hamburg'da Sankt-Jakob kilisesi orgcusu oldu (1655), burada bir Collegium musicum kurdu, böylece halk konserlerinin doğmasına yol açtı. Weckmann'ın günümüze kalan ses ve çalgı yapıtları, Schütz'ün *Symphoniae sacrae* geleneğini sürdürür ve diyaloğa dayanır. Org için koral çeşitlemeleri, Praetorius'un üslubunda bestelenmiştir.

WEDDELL (James), ingiliz denizci (Dostende 1787-Londra 1834). Gemicilik yaparken Güney Orkney adalarını keşfetti (1822) ve Antarktika kutup çemberini aşarak kutup yönünde, "Kral George IV denizi" diye adlandırdığı, bugün kendi adını taşıyan ve içinde buz bulunmayan bir denizin içlerine doğru girdi.

WEDDELL denizi, Güney Buz denizi Coats toprağı (Doğu Antarktika), Antarktika yarımadası ve Scotia yayının güney parçaları (Shetland, Orkney ve Güney Sandwich) arasında kalan kenar denizi. Yüzölçümünün hemen hemen yarısı çok büyük bir kıta platformundan (% 60'ı Ronne, Filchner ve Larsen buzu platformlarıyla kaplıdır) oluşur. Kıta eğimi ve kıta şevi geniş, az eğimlidir ve birçok deniz dibi kanyonuyla oyulmuştur. Hemen hemen Weddell denizi'nin tümü bankizlerle kaplıdır; bankizlerin sürüklenme hareketi saat yelkovanıyla aynı yönde gerçekleşir. Taşıyıcı suların ortalama sıcaklığı sıfırın altındadır; tuzluluk yer yer değişir: G.-B. yarısında % 34,5, K.-D. yarısında % 33,5. Yüzey sularının önemli dalışlar yapması nedeniyle Weddell denizi, Antarktika dip suyunun en önemli oluşum bölgelerinden biridir (kaynak bölge). Yüzey suları ve derin sular, Scotia yayının açtığı geçitlerden geçerek Weddell denizi'nden çıkar.

WEDDERBURN (Alexander), **Rosslyn** kontu, ingiliz siyaset adamı (Edinburgh 1733 - Baylis, Windsor yakınında, 1805). Parlamento üyeliğine seçildi (1762), Wilkes davası sırasında liberal düşüncelerin savunucusu olarak ün yaptı. Adalet bakanı yardımcısı (1771), Adalet bakanı (1778), daha sonra da lord-chancellor (1793-1801) oldu.

WEDDERBURN (Joseph H. Maclagan), iskoçyalı matematikçi (Forfar 1882 -Princeton 1948). *Proceedings of the Edinburgh Mathematical Society*'yi (1905 -1909), 1945'e kadar öğretmenlik yaptığı Princeton'da *Annals of Mathematics*'i (1912-1928) yayımladı. Her sonlu Galois cisminin değişmeli olduğunu tanıtladı; adını taşıyan bu teorem, yarıyalın gruplarının yapısını, değişmeli olmayan (sol) cisimlerin yapısına indirgeme olanağı sağladı.

WEDDİNG, Almanya'da, Berlin'in kuzey banliyösünde sanayi yerleşmesi, Berlin-Spandau kanalı kıyısında liman; 15,4 km^2; 250 000 nüf.

WEDEKİND (Frank), alman oyun yazarı (Hannover 1865-Münih 1918). Bir hekimle bir aktristin oğlu; hareketli, ancak sürekli olarak tiyatroya yönelik bir yaşamı oldu. Gençlik ve duyguların uyanışının trajedisi olan ilk oyunu *Frühlings Erwachen* (1891), skandal boyutuna varan bir başarı kazandı. Sirkin, müzikholün ve kuklaların çekiciliğine kapılan yazar, Leipzig'de İbsen-Theater'de, sonra Münih'te "On bir cellat" kabaresinde oyuncu olarak yetişti. Lirizmin groteske, simgeselin bayağılığa karıştığı yapıtında Eros ile Thanatos' u aynı yıkıcı dinamikte birleştiren marjinal bir insanlık çizgisini canlandırdı (*Erdgeist*, 1895; *Die Büchse der Pandora*, 1902 [bu iki metnin büyük bölümü 1913'te *Lulu* başlığı altında yeniden işlenmiştir]; *Der Marquis von Keith*, 1901; *Totentanz*, 1906; *Zenour*, 1909); yapıtları anlatımcı kuşağın habercisidir.

WEDEL, Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaleti sınırları içinde yer alan kent. Elbe halicinin kıyısında, Hamburg'un batısında; 29 800 nüf.

WEDGWOOD (Josiah), ingiliz seramikçi ve sanayici (Burslem, Staffordshire, 1730 - *ay. y.* 1795). XVII. yy.'dan beri Burslem'de etkinlik gösteren bir çömlekçi ailesinin çocuğuydu. Staffordshire*'da birçok çömlek imalathanesinde çıraklık yaptıktan sonra, 1759'da doğduğu kentte ilk seramik atölyesini kurarak tuzla sırlanmış greden parçalar ve ince fayanslar üretmeye başladı. Thomas Bentley adındaki bir tüccarın antik sanata olan merakını kendisine de aşılaması ozerine Wedgwood, bu tüccarla birlikte Burslem yakınında ünlü "Etruria" imalathanesini kurdu (1762) ve burada üretimini çeşitlendirerek yeniklasik üslupta birçok model yarattı. Bu yapıtları büyük bir başarı kazandı. İçinde baryum sülfat bulunan ince ve mat greden ve oksitlerle renklendirilmiş bir zemin üzerinde antik tarzda beyaz renkli alçak kabartmalarla süslü özel bir seramik türü onun adıyla anılır. "Jasperware" adı verilen bu parçalar daha sonra özellikle Sarreguemines'de ve porselencilikte de Sèvres, Paris (Nast'ın atölyelerinde), Meissen ve Doccia'da taklit edildi.

WEDNESBURY, Büyük Britanya'da (West Midlands) kent, Birmingham yerleşme alanının kuzey-batı'sında; 34 500 nüf. Metalürji. Makine sanayileri.

WEEDER a. (ing. *weeder*, çapa'dan). Tohum ekildikten sonra tarlayı son defa işlemeye yarayan sivri ve esnek uzun dişli tırmık.

WEEGEE (Arthur FELLİG — denir), polonya kökenli amerikalı fotoğrafçı (Złoczew, Łódź yakınında, 1899 - New York 1968). Bağımlı fotoğrafçılığın karşı kutbunda yer aldı. Sürekli fırsat kollar durumda, New York polisiyle işbirliği yaparak çalıştı. Aşağılık bir dramı ya da değişik bir dramatik olay resimlemekten hiçbir zaman geri kalmadı.

WEELKES (Thomas), ingiliz besteci (1576 - Londra 1623). Chichester katedrali'nde orgculuk yaptı. Bir dizi ayin müziği ve birçok anthemden oluşan dinsel yapıtlarından başka, viola için parçalar, kendisine ün kazandıran 3-6 sesli madrigaller (1597, 1598, 1600), baleler ve aryalar besteledi. Nazım ölçüsüyle müzik ritimleri, seslerin dengesiyle tınısı arasındaki ilişkiler hakkında ince bir anlayışa sahipti.

WEENİX (Jan Baptist), hollandalı ressam (Amsterdam 1621 - Huister Mey, Utrecht yakınında, 1663). İtalyan tarzında eğlenceli sahnelerin ya da halk yaşamından görüntülerin ışıklı ve zengin renk uyumları içinde ön planda yer aldığı manzaralar işledi (*İtalyan törenlerinde anne ve çocuk*, Kassel; *Çobanlar ve sürü*, Basel müzesi). Ayrıca, av hayvanı tabloları da yaptı. —Uzun süre ona mal edilen bazı tablolarının gerçekte oğlu Jan'ın yapıtları olduğu anlaşılmıştır.

WEERT, Hollanda'da (Limburg) kent, Eindhoven'in G.-D.'sunda; 37 400 nüf. XV. yy.'dan kalma kilise. Ticaret ve sanayi (elektronik, kimya, tekstil, mekanik, grafik ve besin sanayileri) merkezi.

Weesp porselenleri, 1759'da kont Gronsveld Diepenbroik (1715-1772) tarafından Weesp'de (Kuzey Hollanda) kurulmuş sert porselen fabrikasında imal edilen parçalar. 1771'de Oud-Loosdrecht'e, 1784'te de Ouder-Amstel'e nakledilen imalathane, 1863'e doğru kapandı. İmal edilen parçalar, alman tarzında çiçek, kuş motifleri ve eviçi sahneleriyle süslenmiştir.

WEGENER (Paul), alman sinema oyuncusu ve film yönetmeni (Bischdorf, Doğu Prusya, 1874 - Berlin 1948). Prusyalı küçük bir köylü soylunun oğluydu; felsefe ve sanat tarihi öğreniminden sonra tiyatroya geçti. Oyunculuk kariyeri onu alman tiyatro sanatına anlatım biçimi kazandıran

Bk. resim sayfa 12286

Deutsches Theater'de Max Reinhardt ile birlikte çalışmaya götürdü; en çok dikkati çeken rolleri İago, Richard III ve Mefistofeles oldu. Birçok filmde oynadı, ayrıca *Der Student von Prag* (1913) ve *Der Golem* (1914) adlı filmlerin yapımında pay sahibi oldu. Lessing'in *Bilge Nathan*'ındaki (Nathan der Weise) yorumu İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Almanya'da tiyatro yaşamının yeniden doğuşunu gösterir.

WEGENER (Alfred), alman jeofizikçi ve meteoroloji uzmanı (Berlin 1880 - Grönland 1930). Meteoroloji uzmanı olarak Mylius-Erichsen'in Grönland'a yaptığı Danimarka kutup seferlerine katıldı (1906 -1908); 1913'ten 1917'ye kadar, Grönland'ı boydan boya geçişi sırasında Lauge Koch'a eşlik etti. Son olarak, 1929'da bir hazırlık yolculuğundan sonra, ertesi yıl, inlandsisin merkezinde büyük bir bilimsel keşif seferine girişti ve Eismitte istasyonu ile batı kıyısı arasında yaşamını yitirdi. Yolculuklarının sonuçlarını birkaç kitapta anlattı. Birçok bilimsel yapıt verdi: *Thermodynamik der Atmosphäre* (Atmosferin termodinamiği) [1911], *Die Klimate der geologischen Vorzeit* (İlk jeolojik çağda iklim) [1924], özellikle de kıtaların hareket mekanizmasına bir açıklama getiren plak tektoniğinin pekiştirdiği kıtaların ortaya çıkış kuramını açıklayan *Die Entstehung der Kontinente und Ozeane* (Kıtaların ve okyanusların oluşumu) [1915].

Wegener hastalığı ya da **granülomatozu.** Patol. Nekrozlara neden olan anjeit. Üst solunum yollarından daha sık olarak böbreklerde yerleşir. Kortikoitlere ve/ ya da immunodepresörlere duyarlıdır.

WEGGİS, İsviçre'de (Luzern kantonu) iklimi sağlığa yararlı tedavi ve turizm merkezi, Luzern gölünün kuzey kıyısında, Rigi'nin eteğinde; 2 400 nüf.

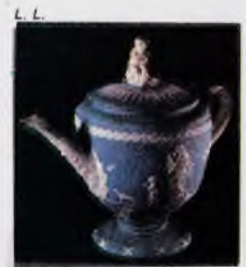
WĘGİERSKİ (Tomasz Kajetan), polonyalı şair (Śliwno 1756 - Marsilya 1787). Kral Stanisław August'ün mabeyincisi ve "perşembe yemekleri"nin müdavimlerinden; bu epikurosçu ve tanrıtanımaz şair, çağdışı ve adaletsiz bir toplumu eleştirdiği elden ele dolaşan şiirleriyle (*Portraits de cinq* Élisabeth [fr. çev.], 1776) Varşova soyluları arasında olay yarattı. 1779'da ülkesinden ayrılmayı yeğleyerek tüm Avrupa'yı dolaştı. Aydınlanma çağında gözde olan tüm edebi türleri denediği yapıtları (mektup, hiciv, od, masal, güldürü-destan), ancak ölümünden sonra bir araya getirildi. Fransızca kaleme aldığı bir güncesi vardır (*Journal*).

L. Sirman Press

Frank Wedekind

L. L.

Josiah Wedgwood atölyesinde imal edilmiş beyaz greden sırsız mavi zemin üzerine beyaz kabartmalı çaydanlık XVIII. yy. sonu. *Ulusal seramik müzesi, Sèvres*

Weegee

Weegee
Mrs. Cavanaugh and her friends about to enter Metropolitan House (1943)
The Critic dizisinden bir fotoğraf
Zabriskie galerisi, Paris

Prag sinemateki

Paul Wegener ve L. Salmonova, Paul Wegener'in Stellan Rye ile birlikte gerçekleştirdiği *Der Student von Prag*'ın (1913) bir sahnesinde

Boyer

Karl Weierstrass

Charles Weidman (solda) Doris Humphrey ve José Limón *Exhibition Piece*'de (D. Humphrey'in yapıtı)

IPS

WEGNER (Hans), danimarkalı dizayncı (Tønder 1914). 1943'te kendi araştırma bürosunu açtı ve çoğunlukla Johannes Hansen firması için birçok mobilya koleksiyonu yarattı; özellikle, klasik nitelikte ya da danimarka halk geleneğinden alınma modellere çağdaş bir yapım tarzı kazandırmaya çalıştı. Yapıtları arasında, ilk modellerinden biri olan "Çin koltuğu"nu, "portmanto" sandalyeyi, tavus kuşu kuyruğu biçiminde arkalıklı "peacock" koltuğunu sayabiliriz. Wegner aynı zamanda tekstil desenleri, gümüş parçalar ve aydınlatma araçları yaratıcısıdır. Çeşitli iç dekorasyon çalışmaları da yaptı (Birleşmiş milletler binasının [New York] delegeler salonu, Unesco'nun ve birçok elçilik binasının konferans salonları).

WEHNELT a. (öz. a. *Wehnelt*'den). Elektron. Bir elektron tabancasında, elektron demetinin yeğinliğini ayarlamaya olanak veren çembersel kumanda elektrotu.

WEHNELT (Arthur Rudolph Berthold), alman fizikçi (Rio de Janeiro 1871 - Berlin 1944). 1926'da Berlin Fizik enstitüsü'nün müdürü oldu, kendi adını taşıyan ve bazı indüksiyon bobinlerinde kullanılan yüksek frekanslı elektrolitik anahtarı icat etti. Bunun dışında, bir metal, barit gibi toprak alkali bir oksitle kaplı olduğunda termoelektronik yayının önemli ölçüde arttığını saptadı. Bu ilkeye göre yaptığı *Wehnelt katotları*'nı elektron tüplerine uyguladı. Wehnelt ayrıca, bu tüplerdeki debiyi ayarlamak için kendi adını taşıyan silindiri icat etti.

WEHNER (Herbert), alman siyaset adamı (Dresden 1906 - Bonn 1990). Gazeteci ve Komünist partisi merkez komitesi üyesiydi; 1935'te Almanya'yı terk ederek Rusya'ya gitti. 1946'da geri döndü, Sosyalist parti'ye (SPD) girdi; 1958' de partinin ikinci başkanı oldu. SPD'nin hükümete katılmasını savundu, parti onun etkisiyle, marksizme göndermede bulunmaktan vazgeçti (Bad Godesberg kongresi, 1959) sonra, şansölye Adenauer'e CDU-SPD koalisyonunu önerdi. Başarısızlığı kısa sürdü, çünkü 1966 aralık ayındaki koalisyon anlaşması ve bunun sosyal demokrasi tarafından onaylanması, Kiesinger kabinesinde Alman birliği işleri bakanlığını alan Wehner'in zaferi oldu. 1969'dan sonra SPD'nin parlamento grubunun lideri oldu. Wehner 1973'te görevinden ayrıldı; bununla birlikte, *Ostpolitik*'in esinleyicilerinden biri olarak ülkesinin siyasal yaşamında oldukça önemli bir rol oynamıştır.

WEHRBEAUFTRAGTER, *Savunma temsilcisi* anlamında alm. sözc. Bundestag* tarafından seçilen bu temsilci Bundeswehr'in (Almanya Federal Cumhuriyeti Silahlı kuvvetleri) anayasaya uygunluğunu sürekli olarak denetlemek üzere geniş yetkilerle donatılmıştır.

WEHRLİ ya da **WERHLİ** (Johann Jakob), isviçreli eğitimci (Eschikofen, Thurgau kantonu, 1790 - Guggenbühl, Andwil yakınında, Thurgau kantonu, 1855). Toplumsal eşitsizlikleri gidermenin çaresi olarak gördüğü öğretime kendini verdi; daha yirmi yaşındayken, Hofwil yoksullar enstitüsü'nün yöneticisi oldu. 1833'te Kreuzlingen tarım okulu'nu kurdu.

WEHRLİT a. (fr. *wehrlite;* avusturyalı mineralog A. *Wehrle*'in adından). Miner. Romboedrik sistemde yer alan doğal bizmut tellürür.

Wehrmacht, *savunma gücü* anlamına gelen alm. sözc. Eskiden, bir devletin askeri olanakları anlamına gelen bu terim, 1935'te III. Reich'ın kara (*Heer*), deniz (*Kriegsmarine*) ve hava (*Luftwaffe*) kuvvetlerinin resmi adı oldu (nazi partisinin silahlı birlikleri SS vb. hariç olmak üzere). Wehrmacht'ın doğrudan doğruya Führer'in emrine bağlı olan komutanlığı (OKW*), 1938'den sonra aynı zamanda Savaş bakanlığı görevi yapmaya başladı.

Wehrwolf → WERWOLF.

WEİ → VEİ.

WEİCHS (Max *baron* VON), alman mareşal (Dessau 1881 - Rösberg, Bonn yakınında, 1954). Bavyeralı süvari ve kurmay subay. Sırasıyla bir zırhlı tümene, 13. kolorduya (Polonya, 1939), II. Ordu'ya (Fransa, 1940; Balkanlar, Rusya, 1941), "B" ordular grubuna (1943) komuta etti. Güney-doğu cephesi başkomutanı olarak, Macaristan'ı savunabilmek için Balkanlar'ı tahliye etti (1944). Nazilerin şüphesini çekti, 1945'te emekliye sevkedildi.

WEİDEN, Almanya'nın Bavyera eyaleti sınırları içinde kent, Yukarı Pfalz'da, Naab kıyısında yer alır; 44 900 nüf. Kale kalıntıları, anıtlar ve eski semtler. Camcılık ve porselen. Tekstil sanayisi. Mobilyalar. Bira fabrikası.

WEİDENREİCH (Franz), alman bilim adamı (Edenkoben 1873 - New York 1948). Strasbourg Üniversitesi'nden tıp doktoru diploması aldı (1899) ve aynı üniversitede anatomi profesörlüğü görevine atandı. Çeşitli üniversitelerde dersler verdi. Yahudi kökenli olduğundan nazi baskıları karşısında ABD'ye gitti. Bir süre Chicago Üniversitesi'nde ders verdikten sonra Çin'de, Pekin Birleşik tıp yüksekokulu'nda Pekin insanı üzerine araştırmalar yaptı. İnsanın evrimiyle ilgili çalışmalarını ölümüne değin sürdürdü. Cava insanına ilişkin verilerden hareketle, insanın ilk insansılardan günümüze geçirdiği değişikliklerin iki ayak üstünde duruş, beyin hacminin artışı ve yüz alanının daralması olduğunu ileri sürdü. Konferanslarını *Apes, Giants and Man* (Maymunlar, devler ve insan), [1946] adlı kitabında topladı. Kusursuz fosil tanımlamalarının kronolojik düzenlemesi günümüzde de temel olarak doğru kabul edilmektedir. Ölümünden sonra *Shorter Anthropological Papers* (Kısa antropoloji yazıları) [1949] adlı yapıtı yayımlandı.

WEİDMAN (Charles), amerikalı dansçı, koregraf ve pedagog (Lincoln, Nebraska, 1901 - New York 1975). Denishawn School'da öğrenim gördü, Doris Humphrey ile birlikte çalıştı ve onunla bir okul açtı (1928-1945), modern dansın ABD'de başlıca temsilcilerinden biri oldu. Aynı zamanda hem mimci, hem de güldürücüydü. Doris Humphrey'in ilkelerini erkek dansına uyguladı. 1945'te kendi okulunu, 1948'de de bir topluluk kurdu. Birçok yapıtı vardır: *Kinetic Pantomime* (1934), *American Saga* (1936), *Atavism* (1936), *A House Divided* (1945), *Fables for Our Time* (1948), *Recollections* (1954), *Medea* (1956), *Classroom, Modern Style* (1959), *Christmas Oratorio* (1965), *Brahms Waltzes* (1967), *Bach's St. Matthew Passion* (1973), *Lynchtown* (1973). *Visualization or From a Farm in New Jersey* (1974) adlı yapıtını Ruth Saint-Denis'ye ithaf etti.

WEİERSTRASS (Karl), alman matematikçi (Ostenfelde, Westfalen, 1815 - Berlin 1897). Meslek yaşamına Münster'de, Deutsch Krone'de ve Braunsberg'de ilkokul öğretmeni olarak başladı, daha sonra, 1856'da Berlin Meslek enstitüsü'ne ve 1864'te de Berlin Üniversitesi'ne matematik profesörlüğüne atandı ve ölümüne dek burada ders verdi. Derslerinde, çözümlemenin yeniden doğmasına önemli katkılarda bulundu ve bütün bir matematikçiler kuşağı üzerinde çok büyük bir etki yarattı. E. Kummer ile birlikte, Almanya'daki ilk matematik seminerini düzenledi (Berlin, 1861). Bolzano, Abel ve Cauchy' nin başlattığı matematiği kurallara bağlama çabasını daha da ileri götürerek bir sayı dizisinin limiti, sürekli değişken vb. kavramlarına ilişkin henüz yeterince açık olmayan formülleştirmeleri aritmetik eşitsizlikler biçiminde ifade etti ve böylece matematikte sezginin rolünü daha da azalttı. Bu kavramları iyice irdeleyerek sürekli ve hiçbir noktasında türevi alınamayan bir fonksiyonun kurulması problemini ortaya attı. Bu fonksiyonu, düzgün yakınsak* (Weierstrass'ın bir dersinde ortaya koyduğu kavram [1861]) sonsuz bir seriyle tanımladı. Çözümlemeyi aritmetiğe dayandırmak istedi ve aritmetiğin mantık temelinden yoksun oluşunu gidermek için bir gerçek sayılar kuramı geliştirdi. Karmaşık bir değişkenin analitik fonksiyonları kuramının geliştirilmesine büyük katkıda bulundu. Yaklaşımı yereldi: tam serileri yakınsaklık çemberleri içinde inceledi ve analitik uzantı yönteminin yardımıyla fonksiyonların değerini varlık alanlarının her noktasında elde etti. Analitik fonksiyonlara karşı ilgisi, eliptik fonksiyonları incelerken doğdu ve bu yolla temel hedefine ulaştı; Abel integrallerine ve onların ters fonksiyonlarına, Abel fonksiyonlarına ilişkin genel bir kuram geliştirdi.

Weierstrass fonksiyonu. Mat. çözlm. $x \longmapsto f(x) = \sum_{n=0}^{\infty} b^n \cdot \cos(a^n \pi x)$ fonksiyonu, burada x gerçek bir değişken, a, 1 den büyük bir tek tamsayı, b, 1 den küçük pozitif bir değişmez ve $ab > 1 + (3\pi/2)$ dir. Düzgün yakınsak olan seri bu nitelikten dolayı sürekli bir fonksiyon tanımlar, ama bu fonksiyon hiç bir noktada türevlenemez. 1874'te, o zamanın sezgisine çelişik düşen bu fonksiyonun ortaya çıkışı, gerçek sayılar sisteminin sağlam biçimde kurulmasını gerekli kıldı.

Weierstrass noktaları ya da **Young noktaları**, küresel diyoptr*un merkezden sırayla (n'/n) R ve (n/n') R uzaklığında bulunan stigmatik noktaları.

Weierstrass teoremi. Mat. çözlm. 0 noktası, $0 < |z| < \rho$ dairesi içinde holomorf bir $f : z \mapsto f(z)$ fonksiyonunun temel yalıtık bir tekil* noktası ise, $\forall \varepsilon > 0$, delinmiş $0 < |z| < \varepsilon$ dairesinin f ile elde edilen görüntüsünün, $\mathbb{C}$ düzlemi içinde sık olduğunu ifade eden teorem.

WEİFANG → VEİFANG

WEİGALL (Arthur), ingiliz mısırbilimci (1880 - Londra 1934). Önce sir Flinders Petrie'nin Mısır'da yaptığı kazılarda ona yardımcılık yaptı; Mısır hükümeti hesabına Antikçağ genel müfettişi oldu (1905 -1914); özellikle Krallar Vadisi'nde yapılan kazılara katıldı ve mezarların korunmasını denetledi.

WEİGEL (Helene), Avusturya kökenli alman kadın tiyatro oyuncusu (Viyana 1900 - Berlin 1971). 1929'da Bertolt Brecht ile evlendi, oyunculuk yeteneğini kocasının oyunlarında kullanmaya başladı (*Cesaret ana ve çocukları*'ndaki [Mutter Courage und ihre Kinder] yorumu örnek niteliği taşır.). 1949'da Brecht ile birlikte ünlü tiyatro topluluğu Berliner Ensemble'ı kurdu ve kocasının ölümünden sonra da bu topluluğu devam ettirdi.

WEİGEL (Hans), avusturyalı yazar (Viyana 1908). Molière'den çeviriler yaptı, oyunlar, törelerin ve alman dilinin gelişimiyle ilgili yergiye dayalı denemeler kaleme aldı.

Weigert nekrozu (alman hekim C. *Weigert*'in [1845-1904] adından). Patol. Hastalanan hücre elemanlarının pıhtılaşmış fibrin görünümü almasıyla ve çekirdeğin konumuyla belirgin hücre nekrozu.

WEİHAİ → VEİHAİ.

WEİ HE → VEİ HI.

WEİL (Eric), alman kökenli fransız filozof (Parchim, Schwerin bölgesi, 1904 - Nice 1977). Ernst Cassirer'in öğrencisiydi. 1933'te Almanya'dan ayrılmak zorunda kaldı ve Fransa'ya sığındı. Askere alındı, tutsak düştü (1939-1945), arkadaşlarıyla birlikte *Critique* dergisini kurdu. Almanya'da Pomponazzi üzerine bir tez hazırlamıştı; Fransa'da aynı tezi yeniden hazırlayarak (*Logique de la philosophie* [Felsefenin mantığı], 1950), 1955'te yüksek öğretim üyeliğine kabul edildi. Sistem kavramını sonuna kadar götürerek, döngüsellik kavramının olmadığı yerde düşüncenin olgunluğa varmadığı görüşünü savundu. Buna göre gerçek filozof, özgürlüğü seçerek düşüncesini geliştiriyor ve kendi hareket noktasına geri dönüyordu. Başlıca yapıtları: *Hegel et l'Etat* (Hegel ve devlet), 1950; *Philosophie politique* (Siyasal felsefe), 1956; *Philosophie morale* (Ahlak felsefesi), 1961 ve *Problèmes kantiens* (Kant felsefesinin sorunları), 1963.

WEİL (André), fransız matematikçi (Paris 1906). Yüksek öğretmen okulu'nu bitirdi, Bourbaki hareketinin kurucuları arasında yer aldı ve Princeton Yüksek öğrenim enstitüsü'nde ders verdi. Çağdaş matematiğin pek çok alanına önemli katkılarda bulundu: yerel tıkız gruplar, cebirsel geometri, Abel katlı uzayları, Kahler katlı uzayları ve özellikle sayılar kuramı.

WEİL (Simone), fransız filozof ve yazar (Paris 1909 - Londra 1943), öncekinin kızkardeşi. Alain'in öğrencisiydi, felsefe agrejeliğini kazandı, anarşist harekete katıldı, ardından düz işçi olarak fabrikada çalıştı. 1936'da İspanya savaşı'nda, cumhuriyetçiler safında savaştı. Naziliğin yükselişi sırasında barışçıydı, bununla birlikte, 1938'den başlayarak Hitler'e karşı savaşım çağrısında bulundu. 1940'ta işgal altındaki Paris'ten ayrılarak Güney Fransa'ya gitti ve hıristiyan inancını işte bu sırada keşfetti. Daha sonra Londra'ya gitti ve De Gaulle'ün siyasetini beğenmemekle birlikte, Özgür Fransa'ya katıldı. Yapıtlarında ilkin bir çağdaş yaşam hastalığı olarak gördüğü naziliğin bir çözümlemesini yaptı. Bu çözümlemeye göre Hitler, burjuva seçkinlerdeki görevden kaçma ve işçi partilerindeki bölünmenin yüzeydeki sonucundan başka bir şey değildi. Ardından emek/ücret ilişkisinin ortadan kaldırıldığı bir sanayi toplumunda saçma duruma gelen bir emeğin yabancılaşmasından başlayarak işçinin durumunu incelemeye girişti. Son olarak, Kilise'ye herhangi bir katılımı kabul etmemekle birlikte, Tanrı'nın keşfi deneyimini ele aldı. İnsani ve tanrısal arasında bir bağıntı ilkesi olarak benzeşim kavramı, düşüncesinin temel öğelerinden biridir. Mutsuzluk ve dikkat, bu benzeşim ilişkisine götüren iki yoldur. Mutsuzluk, insanın durumunu açıklayarak, kurtuluş dinlerinin cennete yansıtılabildiği her şeyi açıklayan bilmecedir. Dikkat, boşluğun benimsenmesi olduğu ölçüde, zamandan da kaynaklanır. Böyle bir girişim, hıristiyan tanrıbilim ve yahudi mistik arasında yarı yolda yer alarak, var olmayan ya da artık etkinlik göstermeyen tanrı sorunsalını yeniden canlandırır. Tanrı, hem yetkin yokluk, hem de en yüksek varlıktır. İnsan, mutsuzlukta çevresinden kopmuş, dikkatiyle çevresine yerleşmiştir. Dünya hepten kötü olmakla birlikte, dünyanın düzeni en yüce iyiliktir. Tanrı ile ilişki olanağı tanrıtanımazlıktır; çünkü kendini Tanrı'dan ayrı olarak sınamakla, çağdaş ideallerin cisimleştirdikleri putperestlikten kaçınmaya yalnız tanrıtanımaz yeteneklidir. Kurtuluş, bireysel ölümsüzlük ve benzeri dünya düşüncelerini reddetmek gerekir; çünkü Tanrı'yı düşünmek, hiçlik sınamasını üstlenmek demektir. Bu yüzden tanrıtanımaz, hiç de putperest olmadığı zaman, onu reddetmesinin yardımıyla Tanrı'ya erişir. S. Weil'ın düşüncesi, bir terketme metafiziğidir. Bu metafizik, vazgeçme olarak Tanrı'nın insandaki varlığını saptamak olanağını sağlar. Başlıca yapıtları: *la Pesanteur et la Grâce* (Yerçekimi ve inayet), 1947; *la Connaissance surnaturelle* (Doğaüstü bilgi), 1949; *l'Enracinement* (Kökleşme), 1950; *Lettre à un religieux* (Bir din adamına mektup), 1951; *la Condition ouvrière* (İşçinin durumu), 1951 ve *la Source grecque* (Yunan kaynağı), 1953.

WEİLL (Kurt), amerikan vatandaşlığına geçmiş alman besteci (Dessau 1900 - New York 1950). Önce Dessau, sonra Berlin'de Humperdinck ve özellikle Busoni'den ders aldı. Dışavurumcu tiyatroyla ilgilendi, Georg Kaiser'in librettoları üstüne besteler yaptı (*Der Protagonist*, 1926). Eksensiz müziğin etkisinde orkestra parçaları besteledi. Cazdan etkilendi, B. Brecht ile tanıştığı sıralarda yeniden tonal müziğe döndü. Brecht ile dostlukları, ortak ideolojileri, değerli yapıtlar ortaya koymasını sağladı: *Üç kuruşluk opera* (Die Dreigroschenoper) [1928] (C. Pepusch ve J. Gay'in metninden), *Mahagonny kentinin yükselişi ve çöküşü* (Leipzig, 1930). Yahudi asıllı olduğu için nazilerce Almanya'dan kovuldu, Paris'e sığındı ve burada özellikle *En önemli yedi günah*'ı besteledi (bale, 1933). 1935'te, aktris olan karısı Lotte Lenya ile birlikte ABD'ye yerleşti. Burada birçok müzikal komedi besteledi (*Knickerbocker Holiday*, 1938; *Lady in the Dark*, 1941; *One Touch of Venus*, 1943; *Lost in the Stars*, 1949). Sinema alanında Fritz Lang (*You and Me*, 1938) ve Jean Renoir (*Salut à la France*, 1944) ile işbirliği yaptı.

WEİMAR, Almanya'nın Thüringen eyaletinde kent, Saale'ın soldan kavuşan kolu İlm ırmağının kıyısında; 64 000 nüf. Kültür, üniversite ve turizm merkezi. Tarım makineleri. Duyarlı makineler. Elektrikli gereçler. Kablolar.

—Tar. Saksonya Ernestin dükluğü'nün (1547), daha sonra da Saksonya-Weimar grandüklüğü'nün (1572'ye doğr.) başkenti olan şehir, XVIII. yy.'da granddüşes (Anna Amelia) ile oğlu Karl August'un koruyuculuğu sayesinde Almanya'nın en büyük düşünce merkezlerinden biri oldu (Musenhof'un yapılması). Goethe ve Schiller burada oturdular. "Weimar" anayasası denilen Alman Cumhuriyeti anayasası burada ilan edildi (11 ağustos 1919).

—Güz. sant. Gotik ve barok üslupta *Herderkirche* kilisesi (Cranachlar'ın sunakarkalığı). Goethe'nin yönetiminde yeniden inşa edilen düklük şatosu (özellikle alman sanatı bakımından zengin sanat müzesi). Wittum sarayı (XVIII. yy. barok üslubu) ve Wieland müzesi. *Grünes Schloss*'taki kütüphane (Rönesans ve rokoko). Goethe, Schiller ve Franz Liszt'in müze haline getirilen evleri; Goethe parkı pavyonu; Goethe-Schiller arşivleri; Herder müzesi. Thüringen Tarihöncesi müzesi. Kent dolaylarında, Belvedere şatosu (1731; rokoko üslubu müze, ingiliz tarzı park) ve Tiefurt şatosu (XVI. yy. sonu ve XVIII. yy.).

Weimar Cumhuriyeti, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Almanya'daki rejime verilen ad (1919-1933). İmparatorluk rejiminin yenilgisinden ve çöküşünden sonra, spartakusçu devrimin patlak verdiği sırada, Ebert'in başkanlığındaki Halk komiserleri konseyi geçici yönetimi, ulusal bir Kurucu meclis'in seçilmesini kararlaştırdı. Bu meclis, 9 kasım 1918'de ilan edilen Cumhuriyet'in temellerini kurmakla görevli olacaktı.

Weimar'da toplanan bu meclis (6 şubat 1919), Ebert'i Reich'ın başkanlığına getirdi ve 11 ağustos 1919'da ilan edilecek olan Anayasa'yı hazırladı (24 şubat-31 temmuz 1919). Anayasa'nın başlıca mimarı olan demokrat partinin kurucularından Hugo Preuss, Prusya'nın idari bölgelere (bölümlere) ayrılmasıyla oluşturulacak birlikçi (federal olmayan) bir devlet öngörmüştü. Sonuçta, çeşitli baskılar federal bir devletin kurulmasını zorunlu duruma getirdi. Cumhuriyetin bayrağı Büyük Almanya'nın bayrağı olacaktı (siyah, kırmızı ve altın rengi). Federal devlet *(Reich)*, 17 eyaletten *(Länder)* oluşuyordu. Bu eyaletler federal devletin yönetim yetkisini yalnızca ordu ve dış siyasete değil, ulaşım ve posta hizmetlerine kadar genişletmesini kabul ettiler; bununla birlikte kendi meclis ve hükümetlerini korudular ve nüfusları oranında Reich konseyi'nde *(Reichsrat)* temsil edildiler. Böylece, Prusya devletinin federal devlet (Reich) içindeki ağırlıklı rolü sağlandı.

Yasama yetkisi iki meclis (Reichstag ve Reichsrat) arasında bölüştürüldü. *Reichstag*, 4 yıl için genel ve nispi temsil esasına göre seçiliyordu. Bu meclis yasaları ve bütçeyi hazırlıyordu; kendisine karşı sorumlu olan hükümeti düşürme yetkisine sahipti. *Reichsrat* ise 17 eyaletin *(Länder)* temsilcilerini bir araya getiriyordu. Bu meclis, Reichstag'ın kabul ettiği bir yasanın uygulanmasını erteleyebilirdi. Yürütme yetkisi, 25 yaşını geçmiş yurttaşlar tarafından 7 yıl için seçilen ve yeniden seçilebilen Cumhurbaşkanının elindeydi. Cumhurbaşkanı, yürütmeyle yasama arasındaki bağlantıyı sağlayan ve Reichstag'a karşı sorumlu olan hükümet başkanını (şansölye) atıyordu. Yasaları Cumhurbaşkanı yayımlıyordu. Cumhurbaşkanı Reichstag'ı feshedebilir ve referandum yoluyla halka

x

André Weil

B.N., Paris

Simone Weil (1936'da)

L. L.

Le Petit Journal
illustré

Weimar Cumhuriyeti
Berlin'de açlık yüzünden doğan ayaklanma
le Petit Journal'in 1 ekim 1923 tarihli ekinin kapağındaki yazı: "Kalabalık açlıktan kırılmamak için yiyecek maddesi satan mağazalara saldırdı. Matbaadan çıkan milyonlarca mark gereksinimleri karşılamıyor"
Bibliothèque nationale, Paris

başvurabilirdi. Ayrıca, silahlı kuvvetlerin de komutanıydı; federal devlet yasalarına uymayan bir elayete karşı zor kullanma ve nihayet temel hakları askıya alarak düzeni sağlama yetkisine sahipti.

Cumhurbaşkanının yetkilerini dengelemek üzere Reichstag da onu düşürmek için halka başvurma yetkisiyle donatılmıştı; Reichstag'ın üçte biriyle seçmenlerin yirmide birinin ya da yalnızca seçmenlerin onda birinin girişimiyle referanduma gidilebilir, hatta bu dolaylı yolla halka bir yasa tasarısı sunulabilirdi. Çok demokratik olan bu hükümler, "temel haklar" ya da *Grundrechte* ile güçlendirilmişti; bunlar özellikle dinsel ya da siyasal grupların eşitliğini tanıyordu; bundan en başta katolikler ve sosyal demokratlar yararlanıyorlardı. Sekiz yıllık ilköğretim zorunluydu; 18 yaşına kadar okulsonrası parasız eğitim öngörülüyordu. Çalışma hayatında, 1919 devrimi sırasında elde edilen güvenceler yeniden tanınıyordu: sekiz saatlik işgünü yasası, toplu iş sözleşmesi, sosyal sigortaların genelleştirilmesi, işveren ve işçi temsilcilerinden oluşan ve işçilerin işten çıkarılmaları konusunda görüşünün alınması zorunlu olan kurulların seçimi. Anayasa, işletme konseyleri, bölge konseyleri, işçi ve işveren temsilcileri, tarım, sanayi ve ticaret temsilcilerinden oluşan bir Reich ekonomik konseyi ya da *Reichswirtschaftsrat* kuruyordu. Bu anayasa parlamenter, demokratik ve sosyal bir rejim kurmaya yönelik olmasına rağmen Weimar Cumhuriyeti, Devlet başkanı Hindenburg'un prestiji (1925-1934) ve her zaman olanaksız bir çoğunluğu elde etme peşinde koşan meclisleri rahatça dengelemesiyle başkanlık rejimine doğru kaydı.

Bunun yarattığı hükümet bunalımı (meclisin 1919'da toplanışından Hitler'in iktidara gelişine kadar 19 hükümet) alman halkı tarafından iyi karşılanmayan bu rejimi çökertti. Alman halkı Weimar Cumhuriyeti'nin devrimci kökenlerini de, onun Versailles antlaşması'nı kabul etmesini (22 haziran 1919) de hiçbir zaman hoş görmedi. Bütün bunlar milliyetçi duyguları şiddetlendirdi ve rejimi zayıflattı. 1929 ekonomik bunalımı, Brüning'in acil kararnameler yöntemine başvurması, Reichstag'ın arka arkaya feshedilmesi (1928, 1930, 1932, 1933) yasama denetimini ortadan kaldırdı ve sonuç olarak Weimar parlamenter rejimini nasyonal sosyalist diktatörlük yararına kesin olarak sona erdirdi.

Weimar meclisi, 19 ocak 1919'da seçilen alman ulusal Kurucu meclisi'ne verilen ad. Çok bölünmüş bir meclisti. Oyların % 45'ini alan sosyalistler iki grup oluşturuyordu (22 bağımsız ve 165 sosyal-demokrat). Buna karşılık sağ dört gruba ayrılmıştı: muhafazakârlar, popülistler, merkezdekiler ve demokratlar. 6 şubat 1919'dan 21 mayıs 1920'ye kadar Weimar Ulusal tiyatrosu'nda, 30 eylül 1919'dan sonra da Berlin'de toplanan demokratlar, merkez üyeleri ve sosyal-demokratlar bir koalisyon oluşturdular ("Weimar koalisyonu"). Weimar meclisi Versailles antlaşması'nı (22 haziran 1919) ve 11 ağustos 1919 tarihli "Weimar Anayasası'nı benimsedi.

WEİNBERG (Steven), amerikalı fizikçi (New York 1933). Kuramsal parçacıklar fiziğinde uzmanlaştı, daha sonra yerçekimini inceledi. 1967'de, elektromanyetik etkileşimle zayıf etkileşimi birleştirmeyi sağlayan bir kuram önerdi, amerikalı Glashow ve pakistanlı A.Salam ile 1979 Nobel fizik ödülü'nü paylaştı.

WEİNBRENNER (Friedrich), alman mimar (Karlsruhe 1766-*ay.y.* 1826). Doğduğu kentte, Berlin'de (burada Langhans ile tanıştı) ve 1792-1797 arasında İtalya'da öğrenim gördü. 1800'de Karlsruhe yapı işleri yöneticiliğine getirildi, cadde ve alanların çiziminde J.N.L. Durand'ın ilkelerini uyguladı, katı, yenikiasik bir üslupla saraylar, kiliseler ve Karlsruhe Belediye sarayı'nı yaptı. Öğrenciler yetiştirdi ve 1810'dan 1825'e kadar *Veröffentlichungen über Architektur* (Mimarlık üzerine yayınlar) adlı yapıtını yayımladı.

WEİNER (Leó), macar besteci (Budapeşte 1885 - *ay.y.* 1960). 1912'de Budapeşte konservatuvarı'nda kompozisyon dersi vermeye başladı. Kuramsal yazılar yazdı (*Armonik analiz incelemesi*, 1944), orkestra yapıtları (*Carnival*, 1907; *Concertino*, piyano için, 1923; *Pastoral, fantezi ve füg*, 1934; *Balad*, klarnet ve orkestra için, 1949; 5 *Divertimento*), macar köylü şarkıları, melodiler ve oda müziği besteledi.

WEİNFELDEN, İsviçre'de (Thurgau kantonu) komün, Thur yakınında; 8 800 nüf. Karton kâğıt. Makine sanayileri. Besin sanayileri. Ayakkabıcılık.

WEİNGARTEN, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde kent; 19 600 nüf. X. yy.'da kurulmuş bir manastırın XVIII. yy.'dan kalma binası; 1715-1724 yılları arasında yapılmış büyük kilise, alman barok üslubu baş yapıtlarından biridir (C. D. Asam'ın resimleri; J. A. Feuchtmayer'in oymaları).

WEİNGARTEN (Romain), fransız oyun yazarı (Paris 1926). Gerçeküstücü anlayışı yansıtan *Akara*'dan (1948) sonra altından düşselliğin çıktığı güncel gerçeği acımasız ve alaylı bir biçimde betimlerken, insan ilişkilerinin sahteliğini ortaya koydu (*les Nourrices*, 1961; *l'Été*, 1966; *Comme la pierre* [ya da *le Pain sec*], 1970; *la Mandore*, 1975). Sert tonlu lirik derlemeler de (*le Théâtre de la chrysalide*, 1950) yazdı.

WEİNGARTNER (Felix VON), avusturyalı orkestra şefi ve besteci (Zara, günümüzde Zadar, 1863 - Winterthur 1942). Leipzig konservatuvarı'nda müzik öğrenimi yaptıktan sonra, 1883'te Weimar'da Liszt ile dostluk kurdu. İlk operası *(Sakuntala)* bu kentte sahnelendi. Parlak bir orkestra şefiydi; turnelere çıkarak Königsberg, Hamburg, Frankfurt, Mannheim, Berlin, Münih, Bayreuth, Paris ve Viyana'da konserler verdi; Viyana operası'nı yönetti (1908-1911), Viyana Filarmoni orkestrası şefi oldu (1908-1927) ve Volksoper'in yöneticiliğini yaptı (1919-1924). 1927'den 1933'e kadar Basel konservatuvarı'nı yönetti. Sekiz opera, dört senfoni, uvertürler, oda müziği, vokal ve koral parçalar besteledi. Yazar olarak ortaya koyduğu başlıca yapıtlar şunlardır: *Über das Dirigieren* (Orkestra yöneticiliği üstüne) [1895] ve *Die Symphonie nach Beethoven* (Beethoven'den sonra senfoni) [1897].

WEİNHEBER (Josef), avusturyalı yazar (Viyana 1892-Kirchstetten 1945). Romanlar (*Das Weisenhaus*, 1925). Viyana lehçesiyle şiirler (*Wien wörtlich*, 1935) kaleme aldı, nasyonal-sosyalizmi yüceltti (*Adel und Untergang*, 1934; *Zwischen Gottern und Dämonen*, 1938).

WEİNHEİM, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde kent, Mannheim'ın kuzey-doğusunda, Bergstrasse ırmağı kıyısında, bağcılık, sebze tarımı ve meyvecilik yapılan bir bölgede; 40 900 nüf. 1554 yılından kalma eski belediye sarayı ve eski evler. Deri işleme. Tekstil. Makine sanayileri. Yayıncılık.

WEİNMANNİA a. En çok Güney yarıküre'de yetişen, saplı ve sert yapraklı, çoğunlukla tektüysü küçük yaprakçıklı, beyaz çiçekli, ağaç ya da ağaççık. (60 türünün birçoğu damarlı pembemsi esmer yarı-sert bir odun verir; odunu marangozluk ve kaplama işlerinde kullanılır; ayrıca tanen bakımından zengin bir kabuğu vardır. Taşkırangiller familyası.)

WEİNREİCH (Max), yiddiş dilinde yazan amerikalı yazar (Goldingen, Kurzeme, 1894-New York 1969). Wilno'da (Vilnyus), sonra New York'ta bilimsel bir yiddiş enstitüsü kurdu, yiddiş dilinin tarihiyle ilgili bir yapıt kaleme aldı (1973).

WEİNREİCH (Uriel), amerikalı dilbilimci (Wilno, bugün Vilnyus, 1926-New York 1967), Max Weinreich'in oğlu. 1940'ta ABD'ye göç etti, New York Columbia üniversitesi'ne profesör oldu (1959). Yiddiş dili ve aşkenazi kültürü üzerine birçok kitap yazdı: *College Yiddish: an Introduction to the Yiddish Language and to the Jewish Life and Culture* (Yiddiş diline ve yahudi yaşamıyla kültürüne giriş) [1949], *The Field of Yiddish* (Yiddiş alanı) [1954], *Modern English-Yiddish-English Dictionary* (Modern ingilizce-yiddiş-ingilizce sözlüğü) [1968]. Lehçebilim, ikidillilik ve anlambilim üzerinde de çalıştı. *Languages in Contact*'ta (İlişkideki diller) [1952], ikidilliliğin yapısalcı bir çözümlemesini yaptı ve özellikle girişim olaylarını ele aldı. *Explorations of Semantic Theory*'da (Anlamsal kuram araştırmaları) [1966] Fodor ve Katz'ın, Chomsky'nin üretici dilbilgisine bağlı anlambilim kuramına karşı çıktı. W.Labov ve M.Herzog ile birlikte yazdığı son yapıtı *Empirical Foundations for a Theory of Linguistic Change* (Dilsel değişim kuramı için görgül temeller) 1968'de, ölümünden sonra yayımlandı.

WEİNRİCH (Harald), alman öğretim üyesi (Wismar 1927). Yapıtlarında (*Linguistik der Lüge* (Yalanın dilbilimsel incelemesi], 1966), dilbilim ve üslup incelemelerine başvurarak, edinilmiş görüngübilim, yorumbilim ve edebiyat toplumbilimi verilerinden yararlanarak, yaratıcılığın ve estetik alımlamanın en belirsiz noktalarında tipolojiler saptar.

WEİNZWEİG (John), kanadalı besteci (Toronto 1913). Onikitonlu tekniği benimseyen ilk kanadalı besteci oldu (*Piyano için süit*, 1939). Kanadalı besteciler birliği'ni kurdu (1951), Kanadalı besteciler, müzik yazarları ve yayıncılar derneği'nin başkanlığını yaptı (1973-1975), pedagog olarak ülkesinde ön planda bir rol oynadı. En önemli yapıtları: *Red Ear of Corn*, bale (1949), *Symphonic Ode* (1958), *Private Collection*, soprano ve piyano için 8 melodi (1975) ve çalgı topluluğu eşliğinde solist için birçok parça.

WEİPA, Avustralya'da (Queensland) liman, Cape York yarımadasının batısındaki bir körfezin kıyısında. Boksit çıkarma, işleme, ve dışsatımı.

Weir Mitchell hastalığı, ERİTROMELALJİ'nin eşanlamlısı.

WEİRTON, ABD'de (West Virginia) kent, Pittsburgh'un B.'sında; 24 700 nüf. Demir-çelik merkezi. Otomobil aksesuarları. Elektronik.

WEİSE (Christian), alman yazar (Zittau 1642 - *ay. y.* 1708). Zittau lisesi'nde müdürlük yaptı (1678), şiirler, hikâyeler ve barok bir retorikle Aufklärung'un habercisi olan temaları bir araya getiren eğitimle ilgili komediler yazdı.

WEİSENBORN (Günther), alman yazar (Velbert, Rheinland, 1902 - Berlin 1969). Hamburg'da yönetmenlik, Arjantin'de tarım işçiliği, New York'ta muhabirlik yaptı. Almanya'ya döndü, nazi rejimine karşı oluşu nedeniyle Gestapo tarafından tutuklandı (1942-1945), sonra Ruslar tarafından serbest bırakıldı (*Memorial*, 1948). Öyküler (*Das Mädchen von Fanö*, 1935; *Auf Sand gebaut*, 1956) ve tiyatro oyunları (*U-Boot S4*, 1928; *Die İllegalen*, 1946; *Drei ehrenwerte Herren*, 1951) yazdı.

WEİSHUİ → VEİ HI.

WEİSMANN (August), alman biyolojist (Frankfurt am Main 1834 - Freiburg im Breisgau 1914). Freiburg im Breisgau'da zooloji profesörü oldu; *germen** plazmasının sürekliliğine ilişkin ünlü kuramı ilk kez orada açıkladı. Kalıtım ve evrim hakkındaki görüşleri daha sonraki çalışmalara ve varsayımlara yön verdi. Weismann'ın kuramı ilk biçiminden (1882) son biçimi

ne (1891) kadar pek çok değişiklik geçirdi. Bilgin, besleyici protoplazma (morfoplazma ya da trofoplazma) ile kalıtsal eğilimleri taşıyan idyoplazma arasında temelli bir ayrımı kabul eder. İdyoplazma çok sayıda birimlerden, "biyoforlar"dan oluşur; birçok biyofor birleşerek bir "belirleyici" oluşturur, buna belirleyici denmesinin nedeni bir hücreler toplamının niteliklerini belirlemesidir. Birçok belirleyicinin bir araya gelmesiyle bir "id" oluşur. İdler de "idantlar" halinde kümelenir, bunlar kromozomlardır. Her biyofor ve her belirleyici, kalıtımda önemli rol oynar. Yumurtadaki belirleyicilerin tam takımını yalnız döl hücreleri alır. Weismann, "germen" plazmasının kuşaktan kuşağa tam bir süreklilik gösterdiğini kabul eder ve kazanılmış karakterlerin geçişini yadsır. Kuram, kalıtım maddesinin yapısı, kromozomların rolü, baba ve ana maddelerinin bağımsızlığı üzerinde ısrarla durur. Melez yavruların döllerinde ana baba karakterlerinin ayrılığını da öngörmüştü. Weismann pek çok bilimsel inceleme yayımladı. Başlıca yapıtları: *Das Keimplasma, eine Theorie der Vererbung* (Embriyon plazması, bir kalıtım kuramı) [1892], *Über Germinalselektion* (Tohumsal ayıklanma) [1896], *Vorträge über Deszendenztheorie* (Kalıtım kuramı üstüne konferanslar) [1902].

Weismann bölütleri. Fizyol. Weismann'ın, hücrelerarası maddeyi eriten potasla kalp kası lifinin ara maddesini eriterek ortaya çıkardığı kalp kası hücreleri.

Weismann halkası. Böcbil. Gelişmiş çiftkanatların larvalarında, *Corpus allatum*'ların, kalp cisimlerinin ve bir solukborusu çevresi bezinin kaynaşmasıyla oluşmuş bez. (Başka böceklerdeki bütün yemekborusualtı bezlerinin homologudur. Weismann halkası, pupa evresinde nemfin kabuk değiştirmesini sağlayan hormonu salgılar.)

WEISS (Silvius Leopold), alman lavtacı ve besteci (Breslau 1686 - Dresden 1750). İtalya'da prens Sobieski'nin hizmetinde çalıştı (1708-1714), Dresden sarayı'nda lavtacılık yaptı, Avrupa'da sürekli dolaştı ve Leipzig'de J. S. Bach ile tanıştı. En az 600 parçadan oluşan yapıtları, dans ve sonat süitleri biçiminde gruplandırılmıştır.

WEISS (Pierre), fransız fizikçi (Mulhouse 1865 - Lyon 1940). Yüksek öğretmen okulu'nu bitirdi, Zürich'te École polytechnique'te (1903), Strasbourg'da profesörlük yaptı (1918), bu kentteki fizik enstitüsünün müdürü oldu ve Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1926). Çalışmalarının hemen hepsi manyetiklikle ilgilidir. Langevin'in geliştirdiği paramanyetiklik kuramını ferromanyetiklik alanında ele aldı; molekül alanı (atom momentleri arasındaki etkileşimleri gösteren itibari alan) varsayımını, kendiliğinden mıknatıslanma ve temel alanlar kavramlarını ortaya attı. Ayrıca manyetokalorik olguyu keşfetti ve manyeton kuramını geliştirdi.

Weiss bölgesi. Manyet. Manyetik bir maddenin içinde kendiliğinden genliği ve doğrultusu düzgün bir mıknatıslanmaya sahip bölge. (Bu bölgeler Bloch çeperleriyle ayrılmıştır.)

WEISS (Jiří), çek film yönetmeni (Prag 1913). Birkaç kısa metrajlı film gerçekleştirdi ama, Münih antlaşmalarından sonra ülkesini terk ederek Paris'e, daha sonra Londra'ya gitti. Büyük Britanya'da, sürgündeki çekoslovak hükümeti için belgesel filmler yaptı, daha sonra, 1947'de ülkesine döndü: *Uloupená hranice* (1948), *Poslední výstřel* (1950), *Vstanou noví bojovníci* (1951), *Hra o život* (1956), *Vlčí jáma* (1958), *Romeo, Julie atma* (1960), *Vražda po česku* (1967).

WEISS (Peter), alman kökenli isveçli yazar (Nowawes, Berlin yakınında, 1916 - Stockholm 1982). Macar ve yahudi kökenli bir tüccarın oğludur; ailesiyle birlikte ülkeden ülkeye sürüldü ve sonunda İsveç'e giderek ilk edebiyat denemelerini isveççe yazdı. Savaştan sonra yeniden almancaya döndü ve bir romanla (*Der Schatten des Körpers des Kutschers*, 1960) iki özyaşamöyküsel hikâye (*Abschied von der Eltern*, 1961; *Fluchtpunkt*, 1962) yayımladı. Bununla birlikte, Brecht'in estetiğinden etkilenerek kendini bulduğu asıl tür, tiyatrodur (*Die Verfolgung und Ermordung Jean-Paul Marats dargestellt durch die Schauspielgruppe des Hospizes zu Charenton unter Anleitung des Herrn de Sade* (1964). Burada, Marat'nın öldürülüşünü "Monsieur de Sade" yönetimindeki Charenton akıl hastanesi oyuncuları topluluğuna" oynatarak yabancılaştırma etkisini yarattı. Bundan böyle sanatçının siyasal bağımlılığını savunan Weiss, bu kuramını tarihsel oyunlarında (*Trotzki im Exil*, 1970; *Hölderlin*, 1971) ve diğer yapıtlarında uyguladı.

WEISSE (Christian Felix), alman yazar (Annaberg 1726 - Leipzig 1804). Molière'in ve Lessing'in esinlerini bir araya getiren komediler ve opera-komikler (*Der Teufel ist Los* 1752) yazdı, şiirler, hikâyeler ve çocuk oyunları (*Der Kinderfreund*, 1775-1782) kaleme aldı.

WEISSENBERG (Alexis), fransız vatandaşlığına girmiş bulgar piyanist (Sofya 1929). Kudüs konservatuvarı'nda A. Schnabel'in bir öğrencisinden ders aldıktan sonra, New York'taki Juilliard School'a girdi. Meslek yaşamına 1947'de G. Szell'in yönetiminde başladı. Bach'tan Bartók'a kadar uzanan geniş bir repertuvarı vardır. *La Fugue* adlı bir müzikal komedi besteledi.

WEISSENFELS, Almanya'nın Saksonya Anhalt eyaleti sınırları içinde kent, Saale kıyısında yer alır; 39 900 nüf. Ayakkabı sanayisinin merkezi. Meslek okulu. Ayakkabı müzesi. Takım tezgâhları. Besin sanayisi.

WEISSENSTEIN, İsviçre'de, Solothurn kentine egemen Jura kolu; 1 291 m. Bu dağda açılan bir tünel, Basel hattı üzerinde Solothurn ile Moutier'yi birbirine bağlar. Yaz ve kış sporları merkezi.

WEISSHORN ("Beyaz boynuz"), İsviçre Alpleri'nde doruk, Valais'de, Zermatt'ın K.-K.-D.'sunda; 4 505 m. Üçgen piramit biçiminde olan doruğun, klasik çıkış yolları sayılan üç sırtı vardır. İlk tırmanışı J. J. Bennen ve U. Wenger ile birlikte J. Tyndall doğu sırtından gerçekleştirdi (1861) güney-batı sırtından ilk kez (Schaligrat) E. Broome, J. M. Biner ve A. Imboden (1895) ve kuzey sırtındansa H. Bielhy ve H. Burgener (1898) tırmandı.

WEISSMULLER (John, **Johnny** — denir), amerikalı yüzme şampiyonu (Winbar, Pennsylvania, 1904 - Acapulco 1984). 100 m'yi bir dakikanın altında yüzen ilk yüzücü. Yaklaşık on beş yıl süreyle 100 yarda dünya şampiyonluğunu korudu, olimpiyat birinciliği kazandı. 1930'da yüzmeyi bırakarak film çevirmeye başladı ve özellikle Tarzan rolleriyle tanındı.

WEISSWASSER, Almanya'nın Saksonya eyaletinde kent, Dresden'in kuzeydoğusunda; 27 000 nüf.

WEITLING (Wilhelm), alman siyaset adamı (Magdeburg 1808 - New York 1871). Terzi işçisiyken, 1830'da Leipzig devrimci hareketlerine katıldı. Daha sonra Almanya'da, Viyana'da, Paris'te yaşadı, orada komünist örgüt Ligue des justes'e katıldı ve *Die Menschheit wie sie ist und wie sie sein sollte* (Olduğu gibi ve olması gerektiği gibi insanlık, 1838) adlı kitabı yazdı. Weitling, bu kitapta, etkinliği proletaryanın yapacağı bir toplumsal devrimden yana görünür. Aynı zamanda, devrimden doğacak toplumu, bazı nitelikleri Fourier'nin sistemine yaklaşan bir ortaklaşacı toplum olarak betimler ve komünizmi İsa'nın öğretisine bağlar. Polis tarafından izlenen Weitling, 1841'de İsviçre'ye geçti, burada iki dergi yayımladı. 1842'de, *Die garantien der l'Harmonie und Freiheit* (Uyumun ve özgürlüğün güvenceleri) [fr. 1849] adlı kitabını yayımladı. Burada, komünizmin kurulması için bir diktatörlük dönemi tasarımladı. 1845'te, *Das Evangelium eines armen Sünders*'te (Zavallı bir günahkârın İncil'i) T. Münzer ve La Mennais geleneğinde yer aldığını söylediği komünist düşüncelerinin hıristiyan kökeni üzerinde ısrarla durdu. Bu kitap yüzünden tutuklandı ve Zürich'te hapse mahkûm oldu. Proletaryaya mal ettiği devrimci rol, Karl Marx'ın hayranlığını çekti. Ama Marx, yine de, onun dindarlık izleri taşıyan komünizmini eleştirdi ve Ligue des justes'teki etkisine karşı mücadele etti. 1844'te, Weitling'in arkadaşları 1847'de Komünistler birliği adını alacak olan bu örgütte yönetimi marxçılar karşısında kaybettiler. Weitling, Almanya'da 1848 devrimi'ne katıldı; daha sonra ABD'de kısa ömürlü komünist kolonileri kurdu.

WEIZMANN (Hayyim), israilli devlet adamı (Motıyl, Beyaz Rusya, 1874 - Rehovot 1952). Cenevre'de (1901), Manchester'da (1904) kimyagerlik yaptı, 1916-1919 arasında ingiliz Amirallik dairesi laboratuvarları'nı yönetti. Siyonist harekete katıldı, Balfour bildirisinin (kasım 1917) hazırlanmasına çok büyük katkıda bulundu. Siyonist örgütü'nün (1920) ve Yahudi ajansı'nın (1929) başkanlığını yaptı, İsrail devletinin ilk Başkanı oldu (1949-1952), Rehovot üniversitesi'ni kurdu.

WEIZSÄCKER (Carl, *baron* VON), alman astrofizikçi ve filozof (Kiel 1912). Heisenberg'in yanında yetişti, sonra Otto Hahn'la birlikte çalıştı, 30'lu yıllarda, atom çekirdeği kuramına önemli katkılar getirdi; daha sonra araştırmalarını astrofizik alanına yöneltti. 1938'de, Bethe'den bağımsız olarak, yıldızlardaki hidrojeni helyuma dönüştüren nükleer tepkimeler çemberini saptadı. 1944'te, Güneş sistemi için Laplace'ın kuramından esinlenen bir evrendoğum kuramı geliştirdi; buna göre gezegenler, madde kütlesi bir disk biçiminde yassılaştıktan sonra, eşmerkezli halkalar halinde çevrintiler yaparak dönen bir bulutsudan doğmuş olabilir. 1945'te Göttingen'de fizik profesörü olduktan sonra 1957'de Hamburg Üniversitesi'nde bir felsefe kürsüsüne getirildi, o tarihten sonra özellikle bilimler felsefesiyle ilgilendi. 1970'ten 1980'e kadar Starnberg Max Planck enstitüsü'nü yönetti, bilim ve teknik dünyasının yaşam koşullarının incelenmesi üzerine çalışmalar yaptı.

WEIZSÄCKER (Richard, *baron* VON), alman devlet adamı (Stuttgart 1920), Carl baron von Weizsäcker'in kardeşi. 1953'te Hıristiyan demokrat parti'ye girdi, 1969'da Bundestag'a seçildi ve 1981 Batı Berlin Belediye başkanı oldu. Mayıs 1984'te Cumhurbaşkanı seçildi ve 1 temmuzda Karl Cartens'in ardılı olarak görevine başladı.

WEKERLE (Sándor), macar siyaset adamı (Mór 1848-Budapeşte 1921). Maliye bakanı (1889) ve Başbakan (1892-1895) oldu, medeni halde laiklik, zorunlu medeni nikâh ve bütün dinler için serbestlik esasını getirdi. Yeniden hükümet başkanı oldu (1906-1910), korumacı bir siyaset uyguladı, işçi sendikalarına ve ulusal azınlıklara karşı mücadele etti. Ağustos 1917-ekim 1918 arasında yeniden iktidara geldi, genel oy hakkına karşı çıktı ve yerini Károlyi'nin Ulusal meclisi'ne bırakarak istifa etti.

WELCH (Denton), ingiliz yazar (Şanghay 1917-İngiltere'de 1948). Çin'e yerleşmiş zengin bir iş adamının mirasçısıydı, bir kaza sonucu sakat kaldı, kendini edebiyat çalışmalarına verdi. Şiirler (*Dumb Instrument*, 1976) yazdı, özellikle gençliğe seslenen romanlar (*Maiden Voyage*, 1943; *In Youth's Pleasure*, 1944) kaleme aldı.

WELENSKY (*sir* Roy), rodezyalı siyaset

x

Pierre Weiss

Keystone

Johnny Weismuller

Associated Press

Hayyim Weizmann (1950'de)

X - Marinie kol.

Orson Welles (solda) senaryosunu yazdığı, yönetmenliğini ve oyunculuğunu yaptığı *Yurttaş Kane* (1941) adlı filmin bir sahnesinde

National Portrait Gallery

Richard Colley Wellesley 1. Wellesley markisi J. P. Davis'in bir portresinden ayrıntı *National Portrait Gallery, Londra*

Wellington kenti ve limanından bir görünüm

Ch. Lenars

adamı (Salisbury 1907 - ? 1991). Beyaz ırkın üstünlüğünü savunanlardandı. Rodezya ve Nyassaland federasyonu'nun başbakanı oldu (1956).

WELF, Welf ya da Welfe* ailesinden birçok kişinin adı.

Welfe partisi, Hannover'de oluşan ve 1871'den sonra Hohenzollernler'e ve Bismarck'ın hegemonya siyasetine sistemli olarak karşı çıkan alman partisi; Avusturya'yı da içine alan bir federasyon istiyordu.

Welfeler ve Ghibellinolar, XIII. yy.' dan XV. yy.'a kadar karşılıklı savaşımlarıyla İtalya'yı zayıf düşüren italyan siyasal fesat grupları. Bu adlar, birbirine düşman iki alman ailenin adlarının bozulmuş biçimlerinden gelir: Schwabenli *Welfe* ailesinin prenslerinden biri olan Saksonya ve Bavyera dükü Muhteşem Heinrich X, Stuttgart yakınlarındaki *Waiblingen (Ghibellinolar)* şatosunu elinde tutan Konrad III Hohenstaufen'den imparatorluk tahtını almak istiyordu. Bu anlaşmazlık yüzünden tüm imparatorluk iki ailenin yandaşları arasında bölündü.

1215'te Floransa'da soylu iki aile: Buondelmonte ve Oddo Arrighiler arasında bir anlaşmazlık patlak verdi. Arrighi ailesi, Oddo'ya hakaret eden Buondelmonte'yi öldürdü. O tarihte Floransa, Welfeler'den olan Otto'yu tutuyordu. Buondelmonte'nin halkın tepkisinden korkan katilleri, Hohenstaufen hanedanından olan Friedrich II'den yana olduklarını bildirdiler. Kısa bir süre sonra, Floransa'da soyluluğu paylaşan ve tümüyle yerli olan siyasal fesat grupları olarak "Welfeler"den ve "Ghibellinolar"dan söz edilmeye başlandı. İtalya için yapılan savaşta karşı karşıya gelen papalar ve Friedrich II Floransalılar'ı bu savaşa çektiler ve her iki soylu grubu kendi yanlarına almaya çalıştılar. Toscana'da, daha sonra da tüm italyan kentlerinde Kilise'den yana olanlara "Welfeler", imparatorluktan yana olanlara da "Ghibellinolar" denildi. Böylece her kent ikiye bölündü, anlaşıldığı kadarıyla, her kent, komşusuna saldırdı. Floransa'da Welfeler daha çok yeni zenginlerden oluşmaktaydı; askeri bakımdan daha zayıf olan bu grup kimi zaman "halk"la birlik olmaktaydı. Tam bir süreklilik göstermese de Welfeler Floransa, Bologna, Milano, Mantova, Ferrara, Padova'da egemendi; Ghibellinolar ise Cremona, Pavia, Modena, Rimini, Siena, Lucca ve Pisa'nın efendisiydiler.

Bu iki taraf uluslararası siyaset alanında da rol oynadı: Welfe grubunun bankacıları Anjoulu Carlo'nun Sicilya seferini finanse ettiler (1266). Ghibellinolar, Anjoulu'ya karşı Manfredi ve Aragónlu Pedro' yu, Bonifatius III'e karşı Nogaret'i desteklediler ve imparator Heinrich VII (1310) ve Bavyeralı Ludwig'in (1323) italyan seferlerine yardım ettiler. Buna karşılık, Bohemya kralı Johann İtalya'da bir yer elde etmek amacıyla dostluk önererek, Welfeler' in liderliğini ilan ettiği zaman, Welfeler ve Ghibellinolar kardinal Bertrand ve Pouget ve Bohemya kralına karşı anlaştılar (1331). İtalyanlar bundan sonra anlaşmazlıklarını dışarıdan yardım almadan çözmeyi yeğlediler; her kentte burjuvazi, düzeni sağlayan bir zorbanın egemenliğini kabul etti. Papaların Avignon'da uzun süre kalmaları Welfeler'i bıktırdı; iki rakip grubun adı, bölge dışında, önemini kaybetti.

Welfeler tarikatı, 1815'te kurulan ve 1866'da kaldırılan Hannover şövalyelik tarikatı.

WELHAVEN (Johan Sebastian), norveçli yazar (Bergen 1807-Christiania, bugün Oslo, 1873). Christiania Üniversitesi'nde felsefe profesörü (1840-1868), estetikçi ve büyük burjuva J. L. Heiberg ve Heine'nin etkisinde kalarak Wergeland'ın (*Poésie et Polémique de Henrik Wergeland* [fr. çev.], 1832) "norveççilik" anlayışına karşı çıktı ve hicivli sonelerinde klasik danimarka geleneğini savundu (*Norges daemering,* 1834). Bu soneler, danimarka hayranlığıyla suçlanmasına yol açtı, ancak *Poèmes* (fr. çev.) [1838], bunu izleyen *Nyree Digte* (1844) ve *Cinquante Poèmes* (fr. çev.) [1847] adlı yapıtları Wergeland'ın kız kardeşi Camilla Collett ve besteci Halfdan Kjerulf'un kız kardeşi İda Kjerulf'la aşklarının düş kırıklıklarını dile getirirken, norveç doğası ve halk kaynaklarıyla olan derin bağlarının ve dinsel duygularının parlak kanıtı oldu.

WELKOM, Güney Afrika'da kent, Orange Özgür Eyaleti'nde, Bloemfontein'in K.-K.-D.'sunda; 66 000 nüf. Altın ve uranyum yatakları. Kimya sanayisi.

WELLAND, Kanada'da (Ontario) kent, Welland kanalı kıyısında; 45 000 nüf. Tarım ve sanayi (demir-çelik) merkezi. Kimyasal gübre.

Welland kanalı, Kanada'nın Ontario ilinde kanal, Erie gölü (Port Colborne) ile Ontario gölünü (Port Weller) birbirine bağlar (44,4 km).

WELLEK (René), amerikalı deneme yazarı ve öğretim üyesi (Viyana 1903). Prag' da öğrenim gördü, sonra 1939'da ABD' ye göç etti. ABD'nin en büyük karşılaştırmalı edebiyat uzmanlarındandır. A. Warren ile birlikte yazdığı önemli bir yapıt olan *Theory of Literature*'den (Edebiyat kuramı) [1949] başka tarihsel ve biçimsel yöntemleri birleştirdiği *Concept of Criticism* (1963), *Confrontations* (1964), *Discriminations* (1970) adlı yapıtları ve anıtsal bir edebiyat eleştirisi tarihi kaleme aldı: *History of Modern Criticism* (1955-1986, 6 cilt).

WELLES (Orson), amerikalı film yönetmeni, sinema ve tiyatro oyuncusu (Kenosha, Wisconsin, 1915-Los Angeles 1985). Tiyatroya 1931'de İrlanda'da başladı; ABD'ye geldiğinde Shakespeare oyunları oynadı, 1934'te radyoya geçti ve radyo oyunları gerçekleştirdi. 1938'de bunlardan biri *(The War of the Worlds)* Marslılar'ın dünyayı istila ettiğini sanan izleyicilerin paniğine neden oldu. 1937'de kurduğu Mercury Theatre'ın canlandırılmasına çalıştı. İlk filmi *Yurttaş* Kane*'i (Citizen Kane) 1941'de, ertesi yıl ise *Şahane Ambersonlar*'ı (The Magnificent Ambersons) gerçekleştirdi. Filmleri: *The Stranger* (1946), *Şangaylı kadın* (The Lady from Shanghai) [1948], *Macbeth* (1948), *Othello* (1951), *Gizli dosya* (Mr. Arkadin) [1955], *Bitmeyen balayı* (Touch of Evil) [1958], *Dava* (The Trial) [1962], *Chimes at Midnight* (1965), *The İmmortal Story* (1967), *F for Fake* (1975).

WELLESLEY, ABD'de (Massachusetts) kent, Boston yerleşmesinin güney-doğu kesiminde; 28 000 nüf. Konut alanı. Yüksek öğrenim kolejleri.

WELLESLEY (Richard COLLEY [ya da COWLEY] WELLESLEY, 1.—*markisi*), ingiliz siyaset adamı ve sömürge yöneticisi (Dangan şatosu, Trim yakınında, Meath, 1760-Londra 1842). 1784'te Parlamento'ya girdi, Pitt'le yakınlık kurdu, Pitt kendisini Hindistan genel valisi atadı (1797-1805). Wellesley, o sırada yeniden canlanmakta olan fransız etkisini yok etmeye girişti. Audh ve Haydarabad'a protektorasını kabul ettirdi; en tehlikeli düşmanı Tippu Sahib'in öldürüldüğü 1799 seferiyle Maysor'un gücünü yok etti, 1801'de Karnatik'i ilhak etti ve maratha konfederasyonunun iç kavgalarından yararlanarak Puna hükümetiyle, 1802 yılında bir protektora antlaşması yaptı. Böylece, ingiliz egemenliği bütün Dekkan'da ve Ganj ovasında tanındı. Ne var ki, 1803'de Marathalar başkaldırdılar ve çetin bir savaşın masrafları Hindistan kumpanyasının yöneticilerini kendisine karşı çıkmaya yöneltince Wellesley istifa etti. Perceval hükümetinde Dışişleri bakanı oldu (1809-1812), daha sonra, İrlanda genel valisiyken (1821-1828, 1833-34) irlandalı katolikleri bütün gücüyle savundu.

WELLESLEY (Arthur) → WELLINGTON.

WELLESZ (Egon Joseph), avusturyalı besteci ve müzikolog (Viyana 1885 - Oxford 1974). Guido Adler'in ve Arnold Schönberg'in öğrencisi oldu, Viyana'da müzik tarihi dersleri verdi, daha sonra Doğu hıristiyanlığı müziği araştırmalarında uzmanlaştı. Viyana Üniversitesi'nde profesörlük yaptı (1929 - 1938), 1932'de Viyana Ulusal kütüphanesi'ne bağlı Bizans müziği enstitüsü'nü kurdu. 1938'de Londra'ya göç etti, Royal College of Music'te, sonra Cambridge'de ve nihayet Oxford' da (1956'ya kadar) ders verdi. Başlıca yapıtları: *Die Prinzessin Girnara* (1921, gözden geçirilmiş olarak 1928), *Alkestis* (1924) ve *İncognita* (1951) adlı operalar, oda müziği (9'u yaylı çalgılar kuarteti) [1912-1966], orkestra müziği (9'u senfoni) [1945-1971].

WELLHAUSEN (Julius), protestan alman doğubilimci ve din bilgini (Hameln 1844-Göttingen 1918). Tevrat'ın tarihsel-yasal dört katmanının açıklığa kavuşmasına ve eski İsrail tarihinin ana hatlarının ortaya konmasına katkıda bulundu. Yazıları Eski Ahit'in yorumlanmasında önemli bir aşama oluşturur.

WELLİNGBOROUGH, Büyük Britanya'da (Northamptonshire) kent, Northampton'un K.-D.'sunda, Nene kıyısında; 37 600 nüf. Deri işleme. Çelik fabrikası. Kauçuk ve plastik. Besin sanayisi.

WELLİNGTON, Yeni-Zelanda'nın başkenti, Kuzey adası'nın güneyinde Cook boğazı kıyısında; 398 500 nüf. (1990). Liman ve ticaret merkezi, bir bölümü Port

Nicholson koyundan kazanılmış dar bir toprak şeridi üstünde kuruldu. Konut semtleri yarımadayı engebelendiren rüzgârlı tepelerde basamak basamak sıralanır. Sanayi kuruluşları özellikle Lower Hutt uydu kentinde toplanır. Liman iki ada arasındaki trafikte başlıca rolü oynar, ama uluslararası trafikte Auckland kadar önemli değildir (toplam trafik 5 Mt'dan biraz fazladır).

WELLİNGTON (Arthur WELLESLEY, 1. — *dükü*), ingiliz general ve siyaset adamı (Dublin 1769 - Walmer Castle, Kent,1852), Richard Wellesley'in kardeşi. 1787'de orduya girdi, savaşa ilk kez Hollanda'da katıldı (1795); Hindistan'a gitti (1796), büyük kardeşi kendisine Dekkan'da bir komutanlık verdi, 1803'te Marathalar'a karşı parlak zaferler kazandı. Kardeşiyle Avrupa'ya döndü, Portekiz'e gönderilen bir tümenin komutanlığını aldı ve Junot karşısında Vimeiro zaferini kazandı, ama o zaman Sintra antlaşması'nı imzalayan Dalrymple'nin komutasına verildi. La Coruña'nın yola çıkmasından sonra, İber yarımadasındaki ingiliz kuvvetlerinin başkomutanı olarak Portekiz'e döndü ve savaşı cesaret ve ustalıkla sürdürdü. 1809 yazından başlayarak saldırıya geçti ve Madrid üzerine yürüdü, Talavera zaferini kazandı. Soult tarafından arka taraflarından tehdit edilince Portekiz'e geri çekildi ve çabucak, Torres Vedras dolayında, daha sonra kendisinin Masséna'nın (1810) çok üstün güçlerini başarısızlığa uğratmasını sağlayacak olan dayanıklı siperler hazırladı. 1811'de girişimi ele aldı, ancak önemsiz sonuçlar elde edebildi, ama düşmanının zayıflıklarını daha iyi anlayarak taktiğini ayarladı. 1812 seferi, kendisine Madrid yolunu açan parlak Salamanca zaferiyle sonuçlandı. Daha sonra Burgos'u kuşattı, burada başarısızlığa uğradı ve sıgrta doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Düşmanın zayıflığı, İspanya'yı yavaş yavaş yeniden ele geçirmesini sağladı ve geri çekilmekte olan Fransızlar Vitoria'da ezildi (21 haziran 1813). Wellington'un ordusu, 1814 başında Pireneler'i aştı ve Toulouse önünde savaşın son çarpışmasını kazandı. İlk Paris antlaşması'ndan sonra Wellington, Paris büyükelçisi, daha sonra Viyana kongresi'ne delege olarak atandı (1814-15). Napoléon'un geri dönüşü karşısında, Hollanda'da müttefik ordunun komutasını aldı ve kesin Waterloo zaferini kazandı (18 haziran 1815). Fransa'da işgal orduları komutanı olarak (1815-1818) Paris'te kaldı. İkinci Restauration'u destekledi ve Fransa'nın parçalanmasına karşı çıktı.

İngiliz tutuculuğunun belli başlı kişilerinden biri durumuna geldi; Liverpool hükümeti üyesi (1818-1827) ve 1828'den 1830'a kadar Başbakan oldu, Peel kabinelerinde görev aldı (1834-35, 1841-1846); ayrıca, 1827-28'de ve 1842'den 1852'ye kadar ingiliz kuvvetlerinin başkomutanlığını yaptı. Ama küçümseyici sertliği, sevilmesini engelledi. Yunanlılar'a karşı düşmanlığının da tanıtladığı gibi, 1815 düzeniyle özdeşleşti. Bu yüzden Canning'le iyi anlaşamadı, ama devrimci tehlikelerin bilincine varması sonucu kişisel olarak reddettiği önlemleri kabul etmek ya da desteklemek zorunda kaldı: 1829'da katoliklerin özgürleştirilmesi, 1846'da "corn laws"ın yürürlükten kaldırılması gibi.

WELLİNGTONİA a. (ing. *wellingtonia*, öz. a. A. W. *Wellington*'dan). SEKOYA'nın eşanlamlısı.

WELLMAN (William A.), amerikalı film yönetmeni (Brookline, Massachusetts, 1896 - Brentwood, Kaliforniya, 1975). Sinemaya 1919'da başlayarak birçok film çevirdi; belirli iki türde, western ve savaş filmleri alanında en önde gelen yönetmenler arasında yer aldı: *Wings* (1927), *Halk düşmanı* (The Public Enemy) [1931], *Bir yıldız doğuyor* (A Star is Born) [1937], *The Ox-Bow İncident* (1943), *Buffalo Bill* (1955), *The Story of G. İ. Joe* (1945), *Yellow Sky* (1948), *Battle Ground* (1949), *Westward the Women* (1951).

WELLS, Büyük Britanya'da (Somerset) kent, Mendip Hills'in eteğinde, Bristol'un G.'inde; 8 600 nüf. Wells ve Bath diocesis'i katedrali'nin yapımına XII. yy. sonunda gotik üslupta başlandı. Yataylığı daha da belirginleştiren sıra kemerler üzerine yerleştirilmiş 300 kadar heykelle süslü XIII. yy.'dan kalma cephe, İngiltere'deki en iyi korunmuş cephelerden biridir.

WELLS (Horace), amerikalı dişçi (Hartford, Vermont, 1815-New York 1848). Cerrahi anesteziyi keşfetti (1844) ve bunu azot protoksitle gerçekleştiren ilk hekim oldu.

WELLS (*sir* Thomas Spencer), ingiliz cerrah (Saint Albans, Hertfordshire, 1818 -Antibes 1897). Londra'da, kadın hastanesi Samaritain'e hekim oldu; yumurtalık ameliyatında ustalığıyla ün kazandı ve bu bakımdan yeni bir okulun öncüsü sayıldı.

WELLS (Herbert George), ingiliz yazar (Bromley, Kent, 1866-Londra 1946). Bir dükkân sahibinin oğlu ve yarı profesyonel kriket oyuncusu olan Wells, bir burs yardımıyla Thomas Huxley'in yönetiminde doğa bilimleri öğrenimi görme olanağını bularak dükkâncılıktan kurtuldu. Meslek yaşamına gazetecilik ve sadeleştirilmiş bilimsel yayınlarla başladı. *Zaman makinesi* (The time Machine) [1895], *Dr. Moreau'nun adası* (The İsland of Doctor Moreau) [1896], *Görünmeyen adam* (The İnvisible Man) [1897], *Gezegenler savaşı* (The war of the Worlds) [1898], *The First Men in the Moon* (1901), *Anticipations* (1901), *A Modern Utopia* (1905) adlı yapıtlarında, bir yandan küçük burjuva yaşamının boğuculuğuna karşı duyduğu tiksintiyi (*Love and Mr. Lewisham*, 1900; *The History of Mr. Polly*, 1910), diğer yandan güç kazanma hırsıyla yolundan saptırılan "bilim"e bağlanan umutların sarsılmasını dile getirdi. Fabian Society'nin amaçlarını değiştirmeye çalıştı, ama aydın geçinen üyelerin kendilerine özgü aristokratçılıklarından bezerek sonunda kendisi ayrılmak zorunda kaldı. *The New Machiavelli*'de (1911), siyasetin tuzaklarını sergilerken, kadının özgürlüğü temasını İbsen'in boyutlarına vardırdı. Giderek, felaket imgesi bu ütopya ustasının üzerine karabasan gibi çöktü. 1934'te yayımladığı *Experiment in Autobiography*, sarsıcı içtenliğiyle tokat gibi çarpıcıdır. Hiroşima üzerine düşüncelerini içeren *Mind at the End of its Tether* (1945), sıradan kafalara, kent kargaşasına ve burjuva ahlakına yenik düşen iyimser akılcılığı kurtarma çabalarından bir vazgeçiştir: insanoğlu, cehennem azabını layık görmüştür kendine. Huxley'de Bacon'ın ve Marlowe'un açmış olduğu bilimci prometheus devrini, "uygarlıklar"ın kendi kendilerini yok etmesi görüntüsüyle kapatır.

WELS, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) kent, Traun kıyısında, Linz'in G.-B.'sında; 51 000 nüf. XVI.-XVIII. yy.'dan kalma evleriyle güzel meydan; XIV. yy.'dan kalma (vitraylar) kilise; 1519'da imparator Maximilian I'in öldüğü şato. Her yıl düzenlenen tarım fuarı. Besin sanayisi. Tarım makinelerinin montajı. Kimya. Hazırgiyim. Kereste sanayisi. Tekstil. Camcılık.

WELSCH, eskiden Germenler'in Romalılar'a verdikleri ad. Yeradıbilime göre, Erken Ortaçağ'da, Bavyera ve Avusturya'nın latin dili konuşan bazı kırsal toplulukları da bu adla anılırdı.

WELSCH sıf. ve a. (galyalı anlamında alm. sözc.). Almanlar'ın yabancılara, özellikle de fransız ve italyanlara; alemanik dili konuşan İsviçreliler'in de Suisse-Romandelılar'a ait olan her şeyi küçümsemek için kullandıkları terim.

WELSCH (Maximilian VON), alman mimar (Kronach 1671-Mainz 1745). İstihkâmcı olarak imparatorluk ordusuna girdi ve birçok sefere katıldı; aynı zamanda Roma, Paris ve Viyana'da mimarlık öğrenimi gördü. 1704'te Mainz Seçicisi'nin hizmetine girdi, yapı işleri müdürlüğüne ve generalliğe atandı. Rheinland-franken mimarlığı üzerinde büyük etki yaptı. Fulda portakal serası (1722-1730) ve Amorbach manastırı (1742 ve sonrası) başlıca uygulamalarıdır.

WELSER, XIV. yy.'da ticaret ve maden ocakları işletmeleri kuran augsburglu soylular ailesi. Bu işletmelerden en önemlisi, XVI. yy.'ın iktisadi ve siyasal tarihinde çok büyük bir rol oynadı. 1476'da dört Welser kardeş, Bartholomäus, Lucas, Ulrich ve Jakob, uluslararası ticaretle uğraşan ilk şirketi kurdular.

1490'dan sonra Welserler, Tirol'de gümüş ticareti yapmak için Memmingenli Hans Vöhlin'le birlikte bir şirket kurdular. Lucas'ın büyük oğlu ANTON (1451-1518) Avrupa'nın belli başlı piyasalarında, kambiyo işlemleriyle büyük bir mal ticareti yapan bir ortaklık kurdu (1498). Venedik, Milano, Ulm, Nürnberg, Köln, Lyon ve Anvers'te acentaları olan bu şirket, İngiltere'den yün ithal ediyor; Flandre'la yünlü kumaş, Freiburg'la bez, Hindistan ve Gine'yle baharat ticareti yapıyor; Saksonya'daki ocaklarının madenlerini satıyordu. 1498'den sonra Welserler bir ticaret filosu kurdular; Lizbon'da (1503) ve Anvers'te ambarları vardı. 1505'te, Hindistan'la Lizbon arasında baharat trafiği için, öteki alman tüccarlarla bir armatörler konsorsiyumu oluşturdular. Frankfurt, banka işlerinin merkezi oldu. İmparatorluğa seçilmesi (1519) için Karl V'e vermiş oldukları borçlar, onlara çok önemli bir siyasal işlev kazandırdı ve rehin olarak Castilla devleti'nin gelirlerinden yıllık ödentiler ve sonunda da soyluluk elde etmelerini (1531) sağladı. Anton'un ölümü üzerine, şirketin yönetimi, bu şirketi, dünyanın, özellikle İspanyol Amerikası'na yönelik, en önemli ticaret ve denizcilik girişimi durumuna getiren oğlu BARTHOLOMÄUS'a (Memmingen ? 1484 - Amberg 1561) geçti. 1509'a doğru Kanarya adalarına, daha sonra Santo Domingo'ya yerleşen Welserler, Karl V'ten, dört yıl için zenci köle ticaretinin tekeliyle adanın bakır madenlerini işletme (1528) ve Venezuela'yı sömürgeleştirme hakkını elde ettiler. Ama kaba ve kötü yönetimleri, Welserler'in antlaşmasını feshettiren (1556) Santo Domingo audiencia'sı ile anlaşmazlıklara düşmelerine yol açtı. Bu karar, prestiji PHİLİPPİNE'in (1527 - Ambras şatosu 1580) imparator Ferdinand I'in oğlu Ferdinand von Habsburg'la evlenmesiyle (1557) daha da yükselen firmalarının gerilemesini gösteriyordu. 1614'te Matthias Welser, iflasını ilan etmek zorunda kaldı.

WELSH a. (ing. *welsh*). **1.** Melezleme üretimi sistemlerinde çok kullanılan, orta boylu ve Wales kökenli koyun ırkı. **—2.** Günümüzde hâlâ Wales'de dağlarda yarı yabani olarak rastlanan bodur atlardan yararlanılarak üretilmiş olan midilli ırkı. (Başı küçük, kulakları dik, kısa ve incedir; boynu uzun ve düz duruşludur; sırt ve bel güçlü ve kaslıdır. Welsh, fransız binek, pottock ve land midilli ırklarının ıslahı için yapılan melezlemelerde çok kullanılır.)

WELSH a. Britonca öbeğinden kelt dili; Wales'de konuşulur.

—ANSİKL. İngilizler bu dile *welsh*, Walesliler *cymraeg* (*cymro*'dan "yurttaş") derler. Büyük Britanya'da, Roma işgalinden önce (İ.S. 43-410) konuşulan kelt dilinin bir kalıntısıdır. V. ve VI. yy.'lardaki anglosakson istilalarına direnerek, XIII. yy.'da ülkenin bağımsızlığını yitirmesine karşın, dağlık bölgelerde varlığını sürdürmüştür. Buna karşın, günümüzde tüm Walesliler ikidillidir, ama 1891'de welshi konuşanların sayısı 900 000'e yakınken bugün 500 000'e düşmüştür.

—Ed. Romalılar'ın gidişinden sonra (410), batıdaki dağlara sığınan Bretonlar Pictler, Scotlar ve Saksonlar'la mücadele ettiler. Savaştaki başarılarını az çok efsanevi halk ozanları anlattılar: *Gododdin* (VI. yy.)

Victoria and Albert Museum

Wellington dükü
Lawrence'ın yaptığı bir portreden ayrıntı
Victoria and Albert Museum, Londra

Roger-Viollet

Herbert George Wells

epik şiirini yazdığı sanılan Aneirin, Taliesin, Llywarch Hen, Myrddin. Yapıtları XII. yy.'la XV. yy. arasında yazılmış elyazmalarında bulunmaktadır: *Camarthen'in kara kitabı, Hergest'in kırmızı kitabı* vb. Kral Arthur figürü welsh efsanelerinde ortaya çıkar. Walesli bu halk ozanları, irlandalı "fili"ler gibi, prens sarayının resmi şairleriydi ve bir tür kast oluşturuyorlardı. Ülkenin Edward I (1282) tarafından alınmasından sonra bu şiir türü gerilemeye başlar, ama edebiyat etkinliği, Fransa'dan gelen soyluların etkisiyle başka biçimlere bürünerek sürer. Lirizmin en iyi örneklerini, kadın ve doğa konularını işleyen Dafydd ap Gwilym vermiştir. Masalların sözlü anlatım geleneği, kahramanlık ve aşk öyküleri olan *Mabinogion*'ların doğmasına yol açmıştır. Bu öykülerden kimileri Chrétien de Troyes'nın "breton" romanlarının aynı kökenden anglonorman halk ozanlarının aktardığı welsh öykülerinin fransızca uyarlamalarından geldiği kabul edilir.

Birlik yasalarıyla (1536) yerel soyluların desteğinden yoksun kalan ve sanayileşmeyle kentleşmeden (çelişkili olarak ülkenin ingilizleşmesini göçmenler gerçekleştirmiştir) yararlanamayan welsh protestanlığın, sonra da metodizmin (E. Prys, M. Llwyd, G. Owen, W. Williams) dili olmuştur. 1588'de, Kutsal Kitap'ın William Morgan tarafından çevrilmesi edebiyat dilinin de kurallarını belirlemiştir. XVIII. yy.'daki dilsel canlanma ve romantizm, 1890'a doğru (D. Owen), bir tür halk bilgeliğini ortaya çıkardı ve ülkenin yeniden keşfedilmesine yol açtı (John Morris-Jones, T. Gwynn Jones, J. Ellis Williams, Kate Roberts, John Gwylim Jones, Saunders Lewis).

Eisteddfod yıllık sanat ve edebiyat şenliği geleneği kültür etkinliğinin gelişmesini ve halka yayılmasını sağladı. Merkezi yönetimden ayrılma, 1872'den beri ulusal welsh üniversitesinin katkısı, birçok derneğin ve yayımın etkinlikleri welshin yaşama koşullarını kolaylaştırdı. Yalnız, Vaughan, Herbert, Traherne, D. Thomas, J. C. Powys, Caradoc Evans, A. Machen vb. gibi Wales'in en büyük yazarları, yapıtlarında ingilizceyi yeğlemişlerdir.

National Portrait Gallery

Thomas Wentworth
1. Strafford kontu
Van Dyck'in portresinden
bir ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

WELSH RAREBİT ya da **WELSH RABBİT** a. (ing. sözc.). Üzerine ingiliz birasında eritilmiş ve hardalla muamele edilmiş Cheshire peyniri sürüldükten sonra fırında kızartılan tost. (İngiliz mutfağı.)

WELSH-SPRİNGER a. (ing. sözc.). İngiliz av köpeği. (Her türlü araziye dayanıklı olup, zor koşullardaki avlar için çok elverişli bir köpektir.)

WELSH-TERYE a. (ing. *welsh*, Walesli, ve *terrier*, terye'den). Terye grubundan köpek ırkı. (Siyah ve kızılımsı esmer ya da siyah, gri ve kızılımsı esmer renkli olan welsh-terye ya da *Wales teryesi* [anayurdu buradır], kılları ve genel biçimi ile sert kıllı foksteryeye benzer.)

Welt *(Die)*, 1946'da Hamburg'da, ingiliz hükümetinin yayın organı olarak kurulan muhafazakâr eğilimli alman günlük gazetesi. 1949'da ingilizler gazete üzerinden kontrollerini çekmeleri üzerine *Die Welt*, H. Schultz tarafından yönetilmeye başlandı. 1948'de haftalık ek *Die Welt am Sonntag* çıktı. 1953'te Springer grubu hisselerin çoğunluğunu ele geçirince H. Zehrer yazıişleri müdürlüğüne getirildi (1953-1966). Merkezi Bonn'da olan gazetenin 1972'den bu yana ülke çapında önemli bir okur kitlesi vardır.

Welt als Wille und Vorstellung *(Die)*, [İstenç ve tasarım olarak dünya], Schopenhauer'in yapıtı (1818). Bu yapıtta Schopenhauer, bilgi nesnesi olarak dünyanın benim tasarımım olduğunu ve duyumlarımın toplamından başka bir şey olamayacağını ileri sürer. Bu tasarımlar karşısında kendinde-şey ancak bizde, ancak bizim en gizli derinliklerimizde yer alabilir ve en gizli derinliklerimizde yer alan şeye de istenç *(Wille)* adı verilir. İstenç, akılsal bir kavram *(Wollen)* değil, istekten doğan kör ve bilinçdışı bir dürtüdür. Bu istenç, yaşamak istemekle ortaya çıkar. İstenç itkisi, düşünceler bulmaya çalışmak amacını güder, ancak bu düşünceler, insanın hiçbir zaman erişemeyeceği değişmez ve dingin düşüncelerle ilgisi olmayan, savaşımlardan ve akıldışından oluşan ve gözle görülen düşüncelerdir.

WELTER sıf. ve a. (ing. sözc.). YARI-ORTA' nın eşanlamlısı.

WELTİ (Friedrich Emil), isviçreli devlet adamı (Zurzach, Aargau 1825 - Bern 1899). Yargıçtı. Aargau kantonu Yürütme konseyi (1856-1866), Eyaletler konseyi (1857) ve Federal meclis (1866-1891) üyesi oldu; bu sonuncusuna altı kez başkanlık etti. Anayasa'nın merkeziyetçi yönde değiştirilmesi için çalıştı, Bismarck ile Sankt Gotthard tüneli konusundaki görüşmeleri yürüttü ve 1874 askerlik yasasını oylatıp kabul ettirdi.

WELTY (Eudora), amerikalı kadın yazar (Jackson, Mississippi, 1909). Tarzının tatlılığı ve kavrayışındaki incelik, bu güneyli yazarın bağlanımından bir şey kaybettirmez. Denemeler (*The Golden Apples*, 1949), romanlar (*Delta Wedding*, 1955; *The Optimist's Daughter*, 1972; *The Eye of the Story*, 1978; *The Collected Stories of Eudora welty*, 1980; *One writer's Beginnings*, 1984; *Eudora Welty Photographs*, 1989) yazdı.

WELWYN GARDEN CİTY, Londra' nın (Hertfordshire) kuzey bölgesinde konut yerleşmesi; 41 000 nüf. 1920'de E. Howard'ın kurduğu bu "bahçe-kent", burada birkaç sanayi etkinliği bulunmasına karşın, amacına ulaşamamıştır ve halkının önemli bir bölümü çalışmak için Londra' ya gitmektedir.

WELZENBAHC (Willi), alman dağcı (Münih 1900 - Nanga Parbat 1934). Aralarında, Avusturya'da Gross Wiesbachhorn'un kuzey-batı yüzü (1924), Hérens dişinin kuzey yüzü (1925), Breithorn'un kuzey-batı yüzü ve Grossglockner'in kuzey yüzü (1926), Grands Charmoz'un kuzey yüzü (1931), Nesthorn'un kuzey yüzü (1933) bulunan ilk tırmanışları gerçekleştirdi. Nanga Parbat'da Almanlar'ın düzenlediği bir sefer sırasında çoğu dağcıyla birlikte yaşamını yitirdi. Kayalık bölgelerde yapılan seferlerde yararlanılan zorluk dereceleri (I'den VI'ya kadar) çizelgesini yaptı.

WEMBLEY, Londra'nın (Brent *borough*'u) kuzey-batı'sında konut semti. Futbol stadyumu.

WEMYSS (Rosslyn Erskine, *lord* **Wester**), ingiliz amiral (Wemyss Castle, Fife, 1864 - Cannes 1933). 1911'de tuğamiral oldu, Çanakkale seferinde (1915) Limni adasındaki müttefik üssünün kurucusu olarak önemli bir rol oynadı. 1918'de Jellicoe'nun yerine Amirallik Birinci lordluğuna atandı, mütarekenin denizcilikle ilgili hükümlerinin hazırlanmasında ön planda rol oynadı ve onu Büyük Britanya adına Rethondes'da Foch ile birlikte imzaladı (11 kasım 1918).

WEN BOREN → VIN BOJIN.

Wenckebach devreleri. Kardiyol. Düzensiz kalp atışlarına neden olan kulakçık-karıncık arası 2. derecede blok çeşidi.

WENDE a. (alm. sözc.). Dilbil. SORAB'ın eşanlamlısı.

WENDEL (DE), fransız demirhane sahipleri ailesi. Lorraine dükünün subaylarından birinin oğlu olan Jean-Martin Wendel 1704'te demircilik hakkı elde ederek Hayange demirhanelerini aldı ve işletmeye başladı. Oğlu CHARLES (1708-1784) babasının yerine geçtikten sonra (1737) yeni tesisler kurdu ve devlete topçu donatımı sattı. O ölünce, karısı işin yönetimini ele aldı, öte yandan oğlu İGNACE (1741-1795) odun kömürünün yerine kok kömürü kullanma denemelerine girişti (1769). Kraliyet dökümhaneleri komiseri olan İgnace de Charleville'e Tulle ve İndret fabrikalarının yönetimi emanet edildi; İgnace daha sonra Le Creusot'yu da kuracaktır. Fransa' nın metalürji alanındaki gecikmesini karşılamak için hükümet İgnace de Wendel ile ingiliz döküm ustası ve İndret'nin yönetmeni Wilkinson'ı, ağır sanayi fabrikası kurmaya elverişli bir yer araştırmakla görevlendirdi. İki adam Montcenis arazisinde, Creusot denen yeri seçtiler; burada uzun zamandan beri taşkömürü çıkarılıyordu ve birçok firma dökümhane kurmaya girişmişti. 1781'de bir şirket kuruldu ve 1785'te kok kömürüyle çalışan ilk dökümhane sınai çapta döküm işine başladı. 1793'te İgnace de Wendel Almanya'ya göçtü. Terör sırasında Hayange demirhanelerine hükümet tarafından elkondu. 1803'te tesisler İgnace de Wendel'in oğlu FRANÇOİS (1778-1825) tarafından satın alındı; bu zat, 1811'de de Moyeuvre demirhanelerini satın aldı. François de Wendel'in ölümünden sonra firma Charles de Wendel (1809-1870) ve kayınbiraderi Théodore de Gargan tarafından yönetildi. 1869'da, firma, 15 yüksek fırınıyla Fransa'nın birinci demir-çelik firmasıydı. 1871' de François de Wendel'in torunları ve ortakları şirketi kuruldu; şirketi Henri ve Robert de Wendel ile kuzenleri Théodore de Gargan yönetti. Tam bir aile firması olan şirket, Lorraine'deki aile kuruluşlarını bir araya getirmekle ve orada fransız varlığını sürdürmekle görevlendirildi. 1879'da Wendeller, yeni keşfedilen ve fosforlu Lorraine demir madenini çeliğe dönüştürebilen Thomas yöntemini benimsediler. Tarih açısından Lorraine çelikhanelerinin birincisi olan bir Thomas çelikhanesi 1880' de Hayange'da işletmeye açıldı. Aynı yıl Wendeller, Schneider grubuyla işbirliği yaparak, Fransa toprağında Thomas yönteminin kullanılması için Jauf demirhanelerini kurdular. Şirketin gelişmesi, Henri de Wendel'in üç oğlunun yönetiminde önemli ölçüde ilerledi: 1903'te şirketin yönetim kurulu başkanı, milletvekili (1914-1933), Senatör (1933-1940), Demirhaneler komitesi başkanı ve Banque de France yönetim kurulu üyesi olan FRANÇOİS (1874-1949), HUMBERT (1876-1954) ve MAURİCE (1879-1961). Birinci Dünya savaşı sırasında şirketin istila edilen topraklardaki tesislerine Almanlar tarafından elkondu, sonra bunlar bir alman konsorsiyumuna satıldı. İkinci Dünya savaşı'nda yeniden elkonan şirket, savaş sona erince Fransa' nın büyük demir-çelik fabrikalarının kuruluşuna katıldı; Lorraine sürekli haddeleme şirketi Sollac da bunlar arasındaydı. Fakat 1970'li ve 1980'li yıllarda gerçekleştirilen, fransız demir-çelik sanayisinin önce birleştirilmesi, sonra millileştirilmesi hareketi, bu sanayide her türlü öncülük rolünü Wendeller'den almış oldu.

WENDERS (Wim), alman film yönetmeni (Düsseldorf 1945). İlk filminden başlayarak (*Kalecinin penaltı korkusu* [Die Angst des Tormanns beim Elfmeter], 1971), 60'lı-70'li yılların yeni alman sinemasının önderlerinden oldu: *Alice kentte* (Alice in den Städten, 1973), *Yol kralları* (Im Lauf der Zeit) [1975], *Der amerikanische Freund* (1977), *Hammett* (1982), *Paris, Texas* (1984, Cannes altın palmiye ödülü). Tüm bu filmler, değişik sekanslar içinde planın kendisinden ya da düzenlenişinden yola çıkarak, "varoluşçu" bir atmosfer yaratmaya çalışırken, alışılmış anlatım ilkelerini de yadsıyan özgün bir üslup ortaya koyar. Wenders 1988'de *Berlin üzerindeki gökyüzü* (Der Himmel über Berlin) filmiyle Cannes'da en iyi yönetmen ödülü aldı. Son filmleri: *Auf zeichnungen zu Kleidern und Städten* (1989), *Jusqu'au bout du monde* (1991).

WENDLER → VENDLER.

WENGEN, İsviçre'de (Bern kantonu) yazlık yer ve kış sporları merkezi, Jungfrau'nun karşısında, 1 275 m yükseklikte. —Yakınında Grindelwald kayak alanları ve ünlü Lauberhorn inişi arasında Männlichen teleferiği.

WENGER (Leopold), avusturyalı hukukçu (Obervellach, Kärnten, 1874 - *ay. y.* 1953). Hukuk profesörüydü; papirüsler ve Roma hukuku üzerine birçok kitap yazdı.

WENGERNALP, İsviçre'de (Bern kantonu) yazlık yeri ve kış sporları merkezi, 1 873 m'de, *Wengen* yakınında.

WENKER (Georg), alman dilbilimci (Düsseldorf 1852 - Marburg 1911). Marburg üniversitesi'nde kütüphaneciydi. Alman lehçelerinin coğrafyası konusunda uzmanlaştı. 1876'da, ilkokul öğretmenlerinin yaptığı 40 cümlelik bir çeviriyi içeren ve karşılığında 44 000'den çok yanıt aldığı bir ankete dayanan *Deutscher Sprachatlas*'ı (Almancanın dil atlası) yayımlamaya başladı.

WENLOCK KATI a. Yerbil. Silures devrinin katı. (Eşanl. VENLOKİYEN.) [→ KATMANBİLİM.]

wenren hua → VINJIN HUA.

WENSLEYDALE a. Çok doğurgan, uzun tüylü ingiliz koyun ırkı.

WENT (Friedrich August), hollandalı botanikçi (Amsterdam 1863 - Wassenaar 1935). Yulaf tohumunun filizinden büyüme hormonunu (oksin*) ayırıp elde etti ve çok belirgin koşullarda, büyüme sırasında sapın tepesinde 10°'lik bir eğiklik yapan oksin miktarını "birim-yulaf" olarak tanımladı. Çalışmaları bitki fizyolojisinin yepyeni bir dalının temelini oluşturdu.

WEN TİNGYUN → VIN TİNGYÜN.

WEN TONG → VIN TONG.

WENTWORTH (Peter), ingiliz siyaset adamı (1530'a doğr.-Londra 1596). Avam kamarası üyesiydi. Elizabeth I'e karşı çıkan püriten muhalefetin en güçlü kişisi oldu, bu yüzden de birçok kez tutuklandı. Son günlerini Londra kulesi'nde geçirdi.

WENTWORTH (Thomas), **Strafford** 1. kontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1593 - *ay. y.* 1641). Milletvekiliyken, dilekçe hakkının çıkmasıyla sonuçlanan tartışmalar sırasında, Eliot ve Coke'un isteklerine karşı ılımlıların başında yer aldı, saldırgan muhalefetten vazgeçti ve tehdit altındaki krallığa yaklaştı. Charles I kendisini İrlanda genel valiliğine atadı (1633-1639). Orada, düzeni sağlayarak, iktisadi etkinliği geliştirerek, ama töreleri, hatta yasaları hiçe sayarak "sonuna kadar" *(thorough)* siyasetini uyguladı. İskoçya 1639'da başkaldırdığında, Strafford krala ihtiyatlı olmasını salık verdi ve İngiltere'ye dönerek kralın başlıca danışmanı oldu. Püritenlere karşı önlemler alarak ve İrlanda ordusunu İskoçyalılar'a karşı göndererek ingiliz krallığını yeniden canlandırmaya çalıştı. Parlamento çoğunluğuyla bir anlaşmazlığa düştü: Pym'in etkisiyle 1641'de Strafford'a karşı dava açıldı. Ölüme mahkûm edilerek boynu vuruldu.

WEN YIDUO → VIN YİDUO.

WENZEL (Karl Friedrich), alman kimyacı (Dresden 1740 - Freiberg 1793). Özellikle, asitlerin metaller üzerindeki tepkime hızının, asitlerin derişimiyle doğru orantılı olduğunu göstermesiyle tanındı ve stokiyometri yasasını buldu.

WEN ZHENGMİNG → VIN CINGMİNG.

WENZHOU → VINCOU.

WEÖRES (Sándor), macar şair (Szombathely 1913 - Budapeşte 1989). Gençliğinde yaptığı uzun gezilerde Hindistan'a kadar gitti. Böylece kazandığı egzotik şiir eğilimiyle, Shelley ve René Char'dan çeviriler yaptı. Gılgamış destanı'nı çevirdi. Kendi yapıtlarında, çocuklugun saflığını, soyut metafizik özlemlerini yetkin bir biçimde yansıtmayı başardı. Yapıtları arasında *A hallgatás tornya* (1956), *Puits de feu* (fr. çev.) [1964], XIX. yy. başlarında yaşamış düşsel bir kadın şairin yaşamını ve yapıtını canlandıran *Psyché* (fr. çev.) [1972], ayrıca *Tizenegy szimfónia* (1973) ve *Chant sur l'illimité* (fr. çev.) [1980] sayılabilir.

WERCKMEİSTER (Andreas), alman orgcu, besteci ve kuramcı (Benneckenstein 1645 - Halberstadt 1706). 1696'da, Sankt Martin (Halberstadt) kilisesi'nin orgcusu oldu. Birçoğu kuramsal nitelikte olan yapıtlar yayımladı. Bazılarına göre, M. Praetorius'un hiç basılmamış notlarından yararlanılarak yazılmış olan bu yapıtlar arasında şunları sayabiliriz: *Orgel Probe...* (1681), *Musicae mathematicae Hodegus curiosus...* (1686). Ayrıca, sürekli bas üzerine yazılmış önemli bir ders kitabı vardır (1698). Werckmeister ayarlama sorunuyla da ilgilenmiştir (*Musicalische Temperatur,* 1686-87).

WERDAU, Almanya'nın Saksonya eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Zwickau'nun B.'sında; 21 800 nüf. Kamyon montajı. Tekstil ve tekstil makineleri sanayisi. Ölçü aletleri. Mobilyalar.

WERDER (August, *kont* VON), prusyalı general (Schlossberg, Doğu Prusya, 1808 - Grüssow, Belgard, günümüzde Białogard, 1887). Rus ordusunun Kafkasya'ya yaptığı bir sefere katıldıktan (1842) sonra, bir tümene (1866, Sadová), ardından bir kolorduya (1870) komuta etti. Strasbourg'u aldı (eylül), Dijon'u işgal etti (30 ekim) ve Bourbaki'yi Lisaine'de durdurdu (15-17 ocak 1871).

Werdnig-Hoffmann amiyotrofisi. Nörol. Omurilik ön boynuzlarındaki devimsel nöronların atrofisine bağlı kalıtımsal hastalık. Otozomol çekinik yolla geçer. Yaşamın ilk aylarında kendini göstermeye başlar. Sırasıyla bacak kökleri ve bel kaslarında, ondan sonra kürekkemiği çevresi, ense, boyun ve nihayet bacak ve kolların uç kaslarında amiyotrafi ve hipotoni ile birlikte hareketsizlik yaratır. Yüz ve dilaltı büyük sinirinin de zarara uğraması olasıdır. Evrimi 2 ila 3 yılda tamamlanır.

WERFEL (Franz), avusturyalı yazar (Prag 1890 - Beverly Hills, Kaliforniya, 1945). Birinci Dünya savaşı'na katıldı, sonra Fransa'ya (1938-1940) ve ABD'ye göç etti. İlk şiir derlemelerinde (*Der Weltfreund,* 1912; *Wir sind,* 1913) atalara özgü erdemleri yaşatacak ve tanrısal görünümlere yeniden değer kazandıracak yeni bir insanlığa duyduğu özlemi dile getirdi. 1916'da Euripides'ten uyarladığı *Die Troerinnen* tüm Almanya'da başarıyla oynandı. Bu yapıtında Birinci Dünya savaşı'ndan kaynaklanan umutsuzluğu ortaya koymaya çalışıyordu. Martin Buber, Max Scheler ve Gustav Landauer ile birlikte gizli bir antimilitarist dernek kurdu, böylece bağlı olduğu anlatımcı okulun siyasi ve edebi polemiklerine girdi. Çok sayıda dram (*Juarez und Maximilian,* 1924; *Paulus unter den Juden,* 1926; *Das Reich Gottes in Böhmen,* 1930) ve roman (*Nicht der Mörder, der Ermordete ist schuldig,* 1915; *Barbara oder die Frömmigkeit,* 1928; *Die vierzig Tage des Mussa Dagh,* 1933) yayımladı, ancak romanlaştırılmış biyografilerle (*Verdi,* 1924; *Das lied von Bernadette,* 1941) ün kazandı. Son romanı *Stern der Ungeborenen* (1946) ölümünden sonra yayımlandı.

WERFEN KATI a. Yerbil. Trias sisteminin katı. (Eşanl. VERFENİYEN.) [→ KATMANBİLİM.]

WERGELAND (Henrik), norveçli şair (Kristiansand, 1808 - Christiania, bugün Oslo, 1845), ülkesinde "romantizmin babası" olarak kabul edilir. Yazmaya, yergici ve lirik yapıtlarla (*Digte, forste ring,* 1829), bir trajedi (*la Mort de Sinclair* (fr. çev.) [1828] ve bir komediyle (*Opium,* 1829) başladıktan sonra, büyük bir tutkuyla, kesintisiz bir çalışma pahasına, 1844'te kesin versiyonunu *(Mennesket)* vereceği büyük şiiri *Skabelsen, mennesket of messias*'ı (1830) yazarak halkının ulusal bilincini uyandırmaya girişti. Özgül bir norveç kültürünün öncülüğünü yapan ve Welhaven'in şiddetle karşı çıktığı Wergeland, Norveç'in kültürel ve dilsel bağımsızlığının ateşli bir savunucusudur; ayrıca yurdunun doğasına olan sevgisini dile getirdi. Özellikle Yahudiler'in Norveç'e kabulü konusunda bir hoşgörü çağrısı vardır (*For Joden,* 1842). Tüberküloza yakalanınca kendisine Karl XIV tarafından aylık bağlandı (1838), Ulusal arşivler müdürlüğü'ne atandı (1844), bu arada sanatlar üzerine bir şiir (*Jan Van Huysums Flowerpiece,* 1840), hikâyeler (*Den engelske lods,* 1844), polemik ya da özyaşamöyküsel bir söyleşi kitabı yayımladı. İmgelerinin görkemi ve kâhince soluğuyla Wergeland, norveç edebiyatını yücelten bir yazar oldu.

WERGELD a. (saksonca sözc.; *wer,* insan ve *geld,* para'dan). Eski germen hukukunda ve özellikle de Franklar'da, haksız fiil işleyen kişinin intikamdan korunmak için, eylemden zarar görene ya da yakınlarına ödediği tazminat.

WERHLİ → WEHRLİ (Johann Jakob).

WERİCH (Jan), çek tiyatro oyuncusu ve oyun yazarı (Prag 1905 - *ay. y.* 1980). Jiří Voskovec*'in dostuydu. 1927'den 1938'e kadar, Özgür tiyatro adını verdikleri topluluklarında oynadıkları tüm revüleri ve oyunları yazdı. Shakespeare'den uyarlamalar ve öyküler (*Italské prázdniny,* 1960) kaleme aldı, ayrıca anılar (*Jan Werich se souvient ou Un brin de causette* [fr. çev.], 1982) bıraktı.

Werkbund → DEUTSCHER WERKBUND.

WERL, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Dortmund'un doğusunda; 25 500 nüf.

Werlhof hastalığı (alman hekim Paul Gottlieb *Werlhof*'un [1699-1767] adından). Hematol. Nedeni belli olmayan purpura*.

WERMELSKİRCHEN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde kent, Ruhr'da; 34 800 nüf. Sanayi (takım-tezgâhları, ayakkabıcılık, tekstil) merkezi.

WERNE, Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası'nda, Lippe ırmağı kıyısında, Dortmund'un K.'inde; 25.700 nüf.

WERNER (Abraham Gottlob), alman mineralog (Wehrau, Saksonya, 1749 - Dresden 1817). Mineralojinin kurucularından biri ve neptünizm kuramının başlıca savunucusu oldu.

WERNER (Zacharias), alman oyun yazarı (Königsberg 1768 - Viyana 1823). Fırtınalı bir gençlikten sonra, Berlin'de, prusyalı Maliye bakanı F. L. von Schroetter'in sekreteri oldu (1805). Daha önce, 1803'te Königsberg'de oynamış olan *Die Söhne des Talhes* adlı oyununun başarısızlığa uğraması onu Berlin'den soğuttu; Werner'e daha sonra Weimar'da, Goethe'nin çevresinde ve Coppet'de, Mme de Staël' in yanında rastlanır. Roma'da katolikliğe geçti (1810), daha sonra Aschaffenburg seminerine girdi ve din adamı oldu. Başlıca kahramanı bir hayalet olan ve pagan Prusya'nın İsa'nın öğretisini benimsemesini kutlayan *Das Kreuz an der Ostsee* (1806), *Martin Luther oder die Weihe der Kraft* (1807) ve *Attila*'nın (1808) dışında, "yazgı" dramının (*Schicksalsdrama*) prototipi olan ve bir cinayetin üç kuşak boyunca yinelenişini yansıtan tek perdelik bir oyunu (*Der Vierundzusanzigste*) vardır.

WERNER (Alfred), isviçreli kimyacı (Mulhouse 1866 - Zürich 1919). Zürich'te profesör oldu (1893), kompleksleri, özellikle de demir, krom ve kobaltın organik komplekslerini inceledi. Bu konuyla ilgili olarak

Macaristan büyükelçiliği, Paris

Sándor Weöres

Alpenland, Viyana

Franz Werfel

Norsk Telegrambyra's

Henrik Wergeland

ortaya attığı kuramda, doymuş moleküllerin kendi aralarında birleşmesini sağlayan temel değerlikler ile ikincil değerlikleri ya da koordinansları belirledi (1893). Bunları stereokimyasal formülleriyle göstererek kimi komplekslerin optik bir etkinlik taşıyabileceğini ortaya koydu (1910). [1913 Nobel kimya ödülü.]

WERNER (Pierre), lüksemburglu siyaset adamı (Saint-André, Lille, 1913). Avukatlık yaptı; Sosyal hıristiyan parti üyesi oldu, 1953'ten 1958'e kadar Maliye ve Savunma bakanlıklarında bulundu ve aralık 1958'de hükümet başkanı oldu. Önce, Maliye bakanlığını üstlendiği bir koalisyon hükümeti (sosyal hıristiyan ve demokratlar) kurdu; sola doğru bir kayma gösteren 1964 seçimleri ertesinde, adalet, maliye ve dışişlerini üstlendiği, yeni bir grup (sosyal hıristiyan ve sosyalistler) oluşturdu (temmuz 1964). Askerlik hizmetinin yeni koşullarının yarattığı siyasal bunalımdan ötürü 25 kasım 1966'da istifa etmek zorunda kaldı. 23 aralıkta yine hükümetin başına geçti. Kemer sıkmaya dayanan bir ekonomi programı sundu ve zorunlu askerliğin kaldırılacağını açıkladı. 1974 mayıs seçimlerinde sosyal hıristiyanlar yenilince, Werner iktidarı bıraktı; partisinin yeni bir zaferi sonucu, haziran 1979'da yeniden ülkenin başına geçti, ama haziran seçimlerinden sonra 1984'de istifa etti.

Wersele-News-Gamma

Pierre Werner (1983)

Werner karıştırıcısı, ortasından kanatlı iki yatay milin geçtiği, gerektiğinde çift çeperli bir tanktan oluşmuş sınai karıştırıcı.

WERNERİT a. (alman mineralog A. G. *Werner*'in adından). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan klorlu ve karbonatlı doğal sodyum ve kalsiyum alüminosilikat.

WERNHER der Gartenaere, bavyeralı şair (XIII. yy.), topraktan usanıp atlı eşkıya olan ve sonunda darağacında can veren bir köylü delikanlıyı anlattığı *Meier Helmbrecht* (1250) adlı köy destanını yazdı.

WERNİCKE (Christian), alman şair (Elbing 1661-Kopenhag 1725). Bir kahramanlık şiiri (*Hans Sachs,* 1701), ayrıca epigramlar, madrigaller ve yergiler bıraktı.

WERNİCKE (Carl), alman nörolojist ve psikiyatr (Tarnowitz, Silezya, 1848 - Thüringer Wald 1905). Breslau'da tıp öğrenimi gördükten, hele Viyana'da Meynert'in yanında çalışmaya başladıktan sonra psikiyatriye ve sinir sistemi hastalıklarına yöneldi. 1874'te doktora tezini yayımladı: *Der aphasische Symptomencomplex* (Belirtisel sözyitimi kompleksi); konuşma bozuklukları hakkında yapılmış olan nöropsikolojik araştırmaların gelişmesinde önemli bir aşama oluşturan bu inceleme, "duyusal sözyitimi" ya da "Wernicke sözyitimi" diye adlandırılacak olan söz algılama bozukluğu biçimindeki yeni bir sendromu betimlemektedir. Katılımcı bir modelin uygulanması da Wernicke'ye o zaman kadar bilinmeyen başka sözyitimi çeşitlerinin varlığını ortaya atma olanağı sağlayacaktır: örneğin iletim sözyitimi böyle ortaya çıkmıştır. Wernicke'nin bunlardan başka korteks hastalıkları hakkında bir incelemesi (*Lehrbuch der Gehirnkrankheiten* [Klinik belirtilere göre psikiyatri], 1881-1883) olduğu gibi bir de psikiyatri kitabı vardır (*Grundriss der Psychiatrie in Klinischen Vorlesungen* [Beyin hastalıkları ders kitabı], 1894-1900).

Wernicke bölgesi. Nöropsikol. Zedelendiği zaman konuşma bozukluğu ve Wernicke tipi denen duyumsal sözyitimine neden olan beyin korteksi bölgesi. Wernicke tarafından tanımlanan bu bölge, sol şakak giruslarının birinci ve ikincisinin arka tarafında, işitmeyi alıcı ilk bölgenin yakınında bulunur.

Wernicke hemiopik tepkimesi. Nörol. Eşadlı hemianopsi durumunda, kör olan yarı görme alanı uyarıldığında yokken, sağlam olan yarı görme alanı uyarıldığında gözbebeği büzülmesinin normal olduğu ışık refleksi. Bu belirti, görme şeridinin tek yönlü lezyonlarından ileri gelen eşadlı hemianopsilerin karakteristik belirtisidir.

WERNİGERODE, Almanya'nın Saksonya Anhalt eyaleti sınırları içinde kent, Harz'ın eteğinde yer alır; 35 000 nüf. Turizm, iklimi sağlığa yararlı tedavi ve sanayi (elektrikli gereçler, ambalaj makineleri, ecza ve kimya ürünleri, çeşitli besin sanayisi) merkezi.

WERRA, Almanya'nın orta kesiminde ırmak, Weser'in iki kolundan en büyüğü; 292 km (havzası 5 502 km²). Thüringen Wald'dan doğar, Münden'de Fulda ile birleşerek Weser'i oluşturur.

WERT (Giaches DE), flaman besteci (Weert?, Anvers, 1535 - Mantova 1596). Parma'da Ottavio Farnese'nin hizmetine girdi (1564), sonra Mantova sarayı'na yerleşti ve ölünceye kadar burada dükün capellasında koro yöneticisi olarak çalıştı. Özellikle madrigalleri ve Mantova'daki Santa Barbara kilisesi için, hemen hepsini *cantus firmus* üstüne bestelediği dinsel yapıtlarıyla tanınır. 1583'ten başlayarak madrigalleriyle konçertante üslubunun öncüsü olarak kendini gösterdi. Monteverdi de aralarında olmak üzere, Mantova sarayı'nın genç bestecileri üzerinde hissedilir derecede etkili oldu.

Wertheim ameliyatı (avusturyalı kadın hastalıkları uzmanı Ernst *Wertheim*'ın [1864-1920] adından). Dölyatağı ile birlikte çevresindeki dokuların ve leğen içi lenf bezlerinin çıkarılmasını öngören genişletilmiş histerektomi. Bu ameliyat, dölyatağı boynu kanseri olduğu zaman uygulanır.

WERTHEİMER (Max), alman ruhbilimci (Prag 1880 - New York 1943). *Gestalttheorie* okulunun önde gelen temsilcilerinden biri. Öğretim sorunlarıyla da ilgilendi.

Werther (*Genç Werther'in acıları*) [*Die Leiden des jungen Werthers*], Goethe'nin mektup romanı (1774). Romanın kahramanı, daha önceden nişanlanmış bir genç kıza, Charlotte'a (ya da Lotte) tutulur ve uzaklaşır. Charlotte'nin evlenmesinden sonra geri döner ve çiftin yakın dostu olur. Ama tutkusuna karşı koyamayarak kendini öldürür. J.-J. Rousseau'nun *Yeni Héloïse*'inin ve kişisel deneyimlerinin etkisini taşıyan bu gençlik yapıtı Avrupa çapında bir ün kazandı. Goethe, Werther ile daha sonra Chateaubriand'ın *René*'si ve Senancour'un *Oberman*'ıyla varlığını sürdürecek olan romantik kahraman tipinin yaratılmasına katkıda bulundu.

Werther, Goethe'nin yapıtından E. Blau ve P Milliet'nin çıkardıkları librettoya dayanarak J. Massenet'nin bestelediği 4 perdelik lirik dram (Viyana [almanca çevirisi], 1892; Paris 1893). Opéra-Comique yangını üzerine, 1887'de bestelenen yapıtın sahnelenmesi ertelendi. Werther'i Charlotte'ye bağlayan tutkuyu yücelten bu ustaca derleme, müzisyene en zengin partisyonunu esinledi.

WERTMÜLLER (Adolf Ulrik), isveçli ressam (Stockholm 1751 - Wilmington, ABD, 1811). Roslin'in ve Vien'in öğrencisiydi, en iyi anlatımını portrelerde bulan bir yeniklasikçilik anlayışıyla, Fransa'da, Roma'da, İspanya'da, İsveç'te ve ABD'de çalıştı (*Marie-Antoinette ve çocukları Trianon parkında*, 1785, National Museum, Stockholm).

WERVE (Claus DE) ya da *KLAAS VAN DE WERVE,* hollandalı heykelci (Haarlem? 1380'e doğr. - Dijon 1439). Sluter'in yeğeniydi, Champmol atölyesinde çalıştı (1396) ve 1406'da şantiye şefi olarak onun yerine geçti. Atak Philippe'in mezarındaki ağlayıcıları tamamlayan odur. Korkusuz Jean, mezarını Werve'ye ısmarladı, ancak o yalnızca taslağını çizdi. 1430'da Bessey-lès-Cîteaux'daki Çile sunakarkalığını çokrenkli taşlarla gerçekleştirdi.

Werwolf ya da **Wehrwolf,** gece kurt, gündüz insan anlamında alm. sözc. 1. Almanya'da Weimar Cumhuriyeti (1919) döneminde aşırı sağcı paramiliter bir örgüt; 2. Nazilerin, müttefik hatları gerisinde oluşturmaya teşebbüs ettikleri bir direniş hareketi (nisan 1945).

WESCOTT (Glenway), amerikalı yazar (Kewaskum, Wisconsin, 1901). Yapıtlarında, iki dünya savaşı arasında ABD'nin oluşumundaki belirsizlikleri, tereddütleri dile getirdi: gerçekçilik eğilimi, gizemcilik eğilimi, bireycilik ve ulusal tarihin ağırlığının kabul edilmesi. Şiirlerden başka romanlar (*The Apple of the Eye,* 1924; başka ülkelere yerleştirme yasasına göre Midwest'ten ayrılan bir ailenin portresi *The Grandmothers,* 1927; *Good Bye, Wisconsin,* 1928; *Apartment in Athens,* 1945) ve denemeler (*Fear and Trembling,* 1932); *Images of Truth,* 1962) yazdı.

WESEL, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Lippe ile Ren'in kavşağında yer alır; 56 700 nüf. Camcılık. Sanayi seramikleri. Elektrik gereçleri. Türbinler.

Wesen des Christentums (*Hıristiyanlığın özü*), Ludwig Feuerbach'ın 1841' de yayımlanan yapıtı. Bu yapıt, hegelciliğin izinde (din ve felsefenin bağdaşmazlığı) ve Strauss ile Bruno Bauer tarafından daha önce açılan hıristiyanlığın eleştirisi çerçevesinde yer alır. Ancak hegelciliği "rasyonel mistiklik" ve mutlak idealizm olarak reddetmesi ve Bauer'in dogmatik eleştirisini kabul etmemesiyle son derece özgün bir nitelik taşır. Yayıncısı Wigand'a gönderdiği bir mektupta Feuerbach, kitabının temel düşüncesini şöyle betimliyordu. "Dinin ve özel olarak hıristiyan dininin nesnel özü, insan duyarlığının ve özel olarak hıristiyan duyarlığının özünden başka bir şey değildir. Öyleyse tanrıbilimin anahtarı, antropolojidir." Feuerbach'a göre, insan varlığının bilimi olarak tanrıbilimin yerini ruhbilimin alması gerekir. Tanrı'nın tümbilgi, adalet vb. gibi özniteliklerı, insanın kendi yapıcı nitelikleri, kendi insan doğasını kendi dışına yansıtarak, dindarlık ve başeğmesiyle birbirine bağlanan bir nesneler topluluğu durumuna dönüştürmesine yol açan bir sürecin sonuçlarıdır. Bu süreç sonucu insan, gene de kendisi olan şey içinde kendini tanımaz (yabancılaşma). Feuerbach'ın söyleyişiyle, "Tanrı'nın doğaüstü ve insanüstü özünün, insanın özündeki kendi özel temeline indirgenmesi gerekir. Böylece kendi çıkış noktamızda kendimizi buluruz. İnsan dinin kökenidir, insan dinin merkezidir, insan dinin sonudur". Yapıt, *Ludwig Feurbach ve klasik alman felsefesinin sonu* (Ludwig Feuerbach und der Ausgang der Klassischen Deutschen Philosophie) adlı kitabında Engels'in ona atfettiği ilgiyle hemen karşılaşmadı. Ancak yanıtın ardışık yayınları sol hegelciler arasında birçok tartışmaya yol açtı, Marx ve Engels'in maddeciliğe doğru gelişmelerini etkiledi ve tanrıtanımazlığın, ideolojik yabancılaşmanın ve akılcılığın incelenmesi bakımından en önemli işaret noktalarından biri durumuna geldi.

Wesen und Formen der Sympatie (*Sempatinin özü ve biçimleri*), Max Scheler'in 1923'te yayımlanan yapıtı. Kavramsal çözümlemeyi bir yana bırakan Max Scheler, sempatinin zihinsel temasa yaklaştığı ve ondan ayrıldığı noktaları belirler. Sempatinin en basit biçimi birleşme duygusu (*Einsfühlung*) ya da canlı bir katılımla özdeşleşmedir. Düşünce düzeyindeyse artık özdeşleşme anlamında bir ortaklık değil, başkasının varlığını kabul etmek sözkonusudur. Buna göre gerçek anlamda sempati ya da *Mitfühlen* üç biçim

kazanır: *Miteinanderfühlen*, yani aynı duygunun aynı anda paylaşılması, *Mitgefühl*, yani başkasının bir duygusunun bizde yankı uyandırması ve *Nachfühlen*, yani başkasının duygularının bir yankı uyandırmaksızın bizim tarafımızdan anlaşılması.

Wesendonk Lieder, Richard Wagner'in Mathilde Wesendonk'un şiirleri üzerine şarkı ve piyano için bestelediği beş melodilik dizi. 1857 ve 1858'de M. Wesendonk'un onuruna bestelenen yapıt, Wagner için *Tristan und Isolde*'nin bestelenmesine hazırlık niteliğinde olan bazı parçaları içerir. Nitekim, melodilerden ikisi "Tristan için eskizler" altbaşlığını taşır (özellikle, daha sonra orkestraya uyarlanan *Träume* [*Rüyalar*]).

WESER, Almanya'da ırmak, Kuzey denizi'ne dökülür; 440 km (havzası 41 094 km²). Münden'de Werra ve Fulda'nın birleşmesiyle oluşur. Yukarı çığırında ırmak Kassel eşiğinin kumtaşlı platolarını ve kıvrımlı Weser sıradağlarını akaçlar. Vadi, genellikle derine gömülüdür. Weser'in küçük kolları (Leine, Yukarı Fulda) toprakla dolmuş Üçüncü Zaman havzalarında akar. Minden'den başlayarak, son sıradağ Westfalen kapısından geçtikten sonra, Weser Kuzey Almanya ovasına girer. Saale buzul devrinden kalma kum ovalarıyla bataklıkların ortasında yavaş yavaş akar. Bremen yakınında eski bir ön buzul vadisinden geçerek Aller'e ulaşır. Halici uzun ve oldukça derindir. Mittellandkanal'la kesiştiği Minden'den sonra kanal içine alınmıştır.

WESER dağları, Almanya'da yer alan dağ sırası, Westfalen kapısında Weser ırmağı sıradağı aşar. Yüksekliği genellikle 350 metrenin altında kalan, çok kıvrımlanmış ve kırıklı jura katmanlarından oluşur.

WESKER (Arnold), ingiliz tiyatro yazarı (Londra 1932). Rus ve macar kökenli komünist ve siyonist bir militan olan Wesker, halka yönelik bir tiyatro için Londra'da Centre 42'yi kurdu (1961-1970). *The Kitchen* (1957), *Chicken Soup with Barley* (1958), *Chips with Everything* (1962) adlı yapıtlarında Londra'nın East End semtlerinden olan küçük Yahudiler'in pikarest yaşantısını ve kardeşlik özlemlerini anlattı. *The Friends*'te (1970) devrim düşlerinin acı bir bilançosunu yaptı. *The Old Ones* (1972) ve *Caritas*'ta (1981) Çehov tarzındaki öykülerle pekiştirdiği daha derin bir vaaza yöneldi (*Love Letters on Blue Paper*, 1974; *Said the Old Man to the Young Man*, 1978; *Distinctions*, 1985).

WESLEY, ingiliz reformcular ve müzikçiler ailesi. —JOHN, tanrıbilimci (Epworth, Lincolnshire, 1703 - Londra 1791), Anglikan kilisesi'nde rahipliğe kabul edildi, sonra Moravyalı* kardeşler'in etkisiyle Anglikan kilisesi'nden ayrıldı. Kardeşi CHARLES (1707-1788) ile birlikte, Anglikan kilisesi'nin biçimciliğine ve siyasal uzlaşmacılığına karşı bir tepki olmak üzere, İngiltere'de metodizm*i kurdu. Wesley kardeşlerin hareketi, Reform'un kaynaklarına dönmeyi amaçlıyordu. Yapıtları (vaazlar ve ilahiler), metodizmin büyük klasikleri arasında yer alır. —CHARLES, besteci, Charles'ın oğlu (Bristol 1757 - Londra 1834), bir harika çocuktu. William Boyce'tan ders aldı, özellikle Händel'in üslubunda besteler yaptı. —SAMUEL, orgcu ve besteci, öncekinin kardeşi (Bristol 1766 - Londra 1837), daha 8 yaşındayken bir oratoryo (*Ruth*) besteledi, büyük bir keman ve org virtüozu oldu. Katolikliği benimsedi (1784), J. S. Bach'ın müziğinin İngiltere'de yayılmasına büyük katkıda bulundu. Çok çeşitli yapıtları (senfoniler, oda müzikleri, vokal yapıtlar) ve ayrıca müsvedde halinde ilginç bir özyaşamöyküsü (1836'ya doğr.) vardır. —SAMUEL SEBASTIAN, orgcu ve besteci, öncekinin evlilikdışı oğlu (Londra 1810 - Gloucester 1876), ingilizce dinsel müzik parçaları besteledi.

WESLEYCİ sıf. ve a. Metodizm yanlısı.

WESSELİNG, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde kent, Ren kıyısında, Köln'ün güneyinde yer alır; 28 100 nüf. Irmak limanı (linyit). Kimya (linyitten gaz elde etme, petrol rafinerisi ve petrol kimyası) sanayileri. Makine sanayileri.

WESSELMANN (Tom), amerikalı ressam (Cincinnati 1931). 1960'a doğru, kökeni Matisse'e dayanan serbest, yalın bir üslup (*Great American Nude n°8*, 1961) ve akrilik boyaların düz yüzeyler halinde sürülmesine dayanan bir tekniği benimsedi; boyanmış öğelerle fotoğrafları (gazete, reklam vb. fotoğrafları) ya da kalıba dökülmüş plastik veya gerçek nesneleri bir arada kullanarak iki ve üç boyutlu kolaj denemelerine girişti (*Bathtub Collage n°3*, 1963, Wallraf-Richartz Museum, Köln). O dönemden başlayarak pop art akımı içinde özgün bir yer kazandı. Birkaç temadan ("büyük amerikan nü'sü", "natürmortlar", "manzaralar") yola çıkarak daha çok kadın imgesi üzerinde yoğunlaşan gündelik gerçekliğin hem soğuk hem de duyumsal bir yorumunu yaptı. Çok geçmeden üç boyutlu anıtsal çalışmalara yöneldi; 60'lı yılların sonunda sıradanlaştırılmış nesneler (*Still Life*, 1972) ve yaşanmış olaylar (*Carol Nude*, 1977) dünyasından alınma ayırtedici kesitleri büyülterek genellikle motifin biçimine göre kesilmiş, fonu olmayan resimler gerçekleştirdi.

WESSELY (Karl), avusturyalı papirüs uzmanı (Viyana 1860 - *ay. y.* 1931). Viyana kütüphanesi'nde çalıştı, birçok papirüsü yayımladı, özellikle de büyüyle ilgili papirüsler üzerine iki inceleme kaleme aldı (1888 ve 1893).

WESSEX, prens Cerdic (495'e doğr.) tarafından kurulan Saksonya krallığı. Başkenti *Wintanceaster*'di (Winchester). VI. yy.'ın ikinci yarısı, özellikle Doğu'ya doğru bir yayılma dönemiydi. Yenilgiler ve anarşi yüzünden aynı yüzyılın sonunda harap olan Wessex, Kent'in, sonra da Mercia'nın egemenliğine girdi. VII. yy.'ın sonundaki kısa bir canlanma, Sussex'in Wessex'e boyun eğmesi sonucunu verdi. Ama doğusakson gücünün sürekli bir uyanışını görmek için Egbert'in (IX. yy. başı) hükümdarlığını beklemek gerekti. IX. yy.'ın ikinci yarısında diğer anglosakson krallıklarını yıkan danimarka istilaları, anglosakson savunmasının sorumluluğunu Wessex'in yüklenmesi sonucunu doğurdu. Büyük Alfred (871-899), Yaşlı Edward (899-924) ve Æthelstan (924-939), dönemlerinde bu savunmada gösterilen başarı, Wessex hanedanının kendi yararına anglosakson birliğini gerçekleştirmesini sağladı.

WEST (Benjamin), amerikalı ressam (Springfield, Pennsylvania, 1738-Londra 1820). Avrupa'da, önce Roma (1760-1763), ardından Londra'da yetişti ve bu kente yerleşti. Yeniklasik üslupta çalıştı, eski tarihsel konuları işledi (*Roma'dan ayrılan Regulus*, 1769), çağdaş konulara da el attı (*General Wolfe'un ölümü*, 1770, National Gallery, Ottawa), XVIII. yy. sonunda revaçta olan epik ve ahlakçı üslubun yaygınlaşmasına katkıda bulundu (*Altın çağ*, 1776, Tate Gallery, Londra). Kral George III'ün en sevdiği ressam olan West (Windsor şatosu için büyük süslemeler gerçekleştirdi), Reynolds'tan sonra Royal Academy'nin başkanlığına getirildi; çok sayıda öğrenci yetiştirerek ingiliz ve amerikan resminde önemli bir rol oynadı.

WEST (Cicely İsabel FAIRFIELD, **Rebecca** —denir), ingiliz kadın romancı (Chiarraighe'de, İrlanda, 1892-Londra 1983). Oyuncu, *Freewoman*'da (1911) ve *Clarion*'da gazeteci, suffragette; takma adını İbsen'den (*Rosmersholm*) aldı. Hery James'in (1915) ve D.H. Lawrence'ın (1930) yaşamöykülerinin yazarı. Freudcu (*The Return of the Soldier*, 1918; *The Judge*, 1922), adaleti savunan (*A Train of Powder*, 1955), siyaset, din ve imgelem gücünü kaynaştıran romanlarında (*The Thinking Reed*, 1936; *The Birds Fall Down*, 1966) "çağdaş" bir dünya görüşünün arayışı içindedir.

WEST (Mae), amerikalı kadın oyuncu (Brooklyn 1893 - Hollywood 1980). Daha çocukken tiyatroya başladı ve müzikhol sanatçısı oldu. Sesli sinemanın doğmasından sonra Hollywood'a geçti ve çoğu kez senaryosunu kendisinin yazdığı filmler çevirdi. Kırk yaşlarında, dolgun vücudu ve

Bk. resim sayfa 12296

tahrik edici konuşmasıyla bir "vamp" tipi yaratarak amerikan sinemasının efsanevi kadın oyuncularından biri oldu. Filmleri: *Lady Lou* (She Done Him Wrong) [L. Sherman, 1932], *I'm No Angel* (W. Ruggles, 1933), *Belle of the Nineties* (L. McCarey, 1934), *My Little Chickadre* (E. Cline, 1940).

WEST (Nathan Wallenstein WEINSTEIN, **Nathanael** — denir), amerikalı romancı (New York 1903 - El Centro yakınında, Kaliforniya, 1940). Kokuşmuşluğu (*The Dream Life of Balso Snell*, 1931), cömertliğin çelişkilerini (*Miss Lonelyhearts*, 1933), Horatio Alger mitinin çeşitli anlamlara çekilebilirliğini (*A Cool Million*, 1934) ve Hollywood'un boş gösterişini (*The Day of the Locust*, 1939) dile getirmek için, parodiye yer vererek amerikan mitlerini kullandı.

WEST (Morris), avustralyalı yazar (Melbourne 1916). Ülkesinin Avrupa'da en çok

Wallraf-Richartz Museum

Tom **Wesselmann**
Bathtub collage n°3 (1963)
çeşitli gereçler ve boya
Wallraf-Richartz Museum, Köln

National Potrait Gallery

John **Wesley**
William Hamilton'ın yaptığı
bir portreden ayrıntı
National Potrait Gallery, Londra

Hint-türk hükümdarı Şah Âlem
Hindistan'ın mali idaresini 1765'te
lord R. Clive'a verirken
Benjamin **West**'in tablosu
India House, Londra

India House

X - J.-L. Passek kol.

Burt Lancaster (sağda) yönetmenliğini John Huston'ın yaptığı *Affedilmeyenler* (The Unforgiven) [1959] adlı westernin bir sahnesinde

tutulan yazarıdır, ancak öncelikle avustralyalı özelliği taşımaz. İlk romanları (*The Devil's Advocate*, 1959; *Daughter of Silence*, 1961), tinsel ya da ahlaksal sorunları işler. Güncel konulardan esinlenen bu bestseller yazarı, boğucu tutkulara, vicdan azaplarına, ruhun derinliklerine ışık tutmaya da önem verir (*Shoes of the Fisherman*, 1963; *Cassidy*, 1986; *Masterclass*, 1988; *Lazarus*, 1990; *The Ringmaster*, 1991).

WEST kuyrukluyıldızı, 5 kasım 1975'te danimarkalı gökbilimci Richard West tarafından, daha önce Şili'deki Güney Avrupa gözlemevi'nde çekilen fotoğraf levhaları üzerinde keşfedilen kuyrukluyıldız. West, 25 şubat 1976'da günberi noktasından geçti ve –3,0 kadire ulaşarak parlaklığı arttı. Martta, çekirdeğinin dört parçaya ayrıldığı gözlemlendi. Çok düzgün biçimli ve toz bakımından zengin olan kuyruğu gökyüzünde 30°'lik bir bölgeye yayılıyordu.

West sendromu, SALAAM TİKİ*nin eşanlamlısı.

WEST ALLİS, ABD'de (Wisconsin) kent, Milwaukee yerleşme alanının batısında; 64 000 nüf. Ticaret ve sanayi (makine sanayisi) merkezi.

WEST BROMWİCH, Büyük Britanya'da (West Midlands) kent, Birmingham yerleşme alanının kuzey-batı'sında; 155 000 nüf. Metalürji sanayileri. Makine sanayileri. Kimya.

Westcar (*papyrus*), Berlin müzesi'nde korunan mısır papirüsü. Papirüsün kendisi büyük bir olasılıkla hyksos* döneminden kalmadır; buna karşılık, üzerindeki metin kesinlikle çok daha eski bir döneme, XII. hanedan zamanına (İ.Ö. 2000'e doğr.) uzanır. Metnin başı eksiktir. Metinde olağanüstü öyküler, büyücü rahiplerin gerçekleştirdikleri mucizeler anlatılır.

WEST COVİNA, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles yerleşme alanının kuzey-doğu'sunda; 80 100 nüf. Konut merkezi.

WEST END, Londra'nın batısındaki semtlere verilen ad. Bu semtlerde varlıklı sınıftan insanlar oturur ve lüks malların ticareti yapılır.

WESTENDORF, Avusturya'da (Tirol) kış sporları merkezi, Kitzbühel Alpleri'nin (yüksl. 784-1 884 m) eteğinde.

WESTERDHAL (Eduardo), ispanyol yazar (Santa Cruz de Tenerife 1902). 1931'de Kanarya adalarındaki gerçeküstücü grubun yayın organı *Gaceta de arte*'nin kurucuları arasında yer aldı ve 1935'teki gerçeküstücülerin sergisini düzenledi. Çok ilgi gören şair ve eleştirmen Westerdhal, ayrıca sanat üstüne çok başarılı denemeler de yazmıştır.

WESTERLİES a. (ing. *westerlies*, batı rüzgârları'ndan). Meteorol. Kimi zaman, özellikle ılıman bölgelerdeki batı rüzgârlarına verilen ad.

WESTERLO, Belçika'da (Anvers ili) komün, Aarschot'un K.-K.-D.'sunda, Büyük Nete kıyısında, Campine'de; 19 500 nüf. Elmas işleme. Kimya ürünleri.

WESTERMANN (Diedrich), alman afrikabilimci (Baden, Aşağı Saksonya, 1875 - *ay. y.* 1956). Togo'da misyoner (1903'e kadar), Berlin'de profesör (1921); Afrika'da pek çok dilbilimsel araştırma gezisi yaptı (*Die Sudansprachen* [Sudan dilleri], 1911).

WESTERMARCK (Edvard), finlandiyalı toplumbilimci, etnolog ve filozof (Helsinki 1862-Lapinlahti 1939). Halkların gelenek ve göreneklerıyle tinsel kurumlarının evrimi üzerine çalışmaları vardır.

Westermark belirtisi, kendisine ulaşan akciğer atardamarı dalının tıkanmasından ötürü akciğerin bir bölümünün röntgen filminde daha parlak görünmesi.

WESTERN a. (amerikanca sözc.). **1.** Amerika kıtasının Uzak Batı'sında (Far West) geçen olayları (özellikle 1840 ve 1900 tarihleri arasında) anlatan ve Kızılderililer'in elinde bulunan toprakların ele geçirilmesinden bazı dönemleri ele alan film. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu filmlerden oluşan sinema türü.

—ANSİKL. Büyük bir bölümüyle ulusal olaylardan kaynaklanan konularıyla western çok belirgin biçimde bir amerikan türüdür. Western, heyecan uyandırıcı sahneler uğruna bu efsanevi türü yozlaştıran değişik ülkelerin birçok yönetmeni tarafından denendi (western-spaghetti). Sinema tarihin ilk önemli westerni (*The Great Train Robbery*, Edwin S. Porter) 1903'te gerçekleştirildi. Türün gösterdiği başarı halk tarafından tutulan küçük filmlerin hızla çoğalmasına neden oldu. Konuların birbirine olan benzerlikleri çağının "konularının değil, yalnız atların değiştiği filmler" deyişinde dile geldi. 1910'lu yıllarda yeni doğan Hollywood'da western baş tür oldu ve ilk western yıldızları (William S. Hart ve Tom Mix) ortaya çıktı. 1920'den sonra özellikle iki yönetmen kendini kabul ettirdi: James Cruze (*The Covered Wagon*, 1923) ve John Ford *Demir at* (The Iron Horse, 1924). Sesli sinemaya geçildikten sonra ikinci dereceden bir halk türü olarak kabul edilen western en seçkin yapıtlarını (*The Big Trail* [Raoul Walsh], 1930; *Union Pacific* [Cecil B. De Mille], 1939; *Cehennemden dönüş* [The Stagecoach] John Ford], 1939) gerçekleştirdi. O zamandan beri hemen hemen tüm büyük yönetmenler (William Wyler, Fritz Lang, William Wellman, John Ford, Raoul Walsh, King Vidor, Howard Hawks, Henry Hathaway, Delmer Daves, Fred Zinnemann, George Stevens, Anthony Mann, John Sturges, Nicholas Ray, Robert Aldrich, Robert Wise, Richard Brooks) batı efsanesini kendi tarzlarında işlediler. 1950'li yılların sonlarında amerikan film üretiminde westernin niceliksel payı azaldı (İkinci Dünya savaşı'nın ertesinde film üretiminin % 25'ini oluşturuyordu) ve filmlerin giderek kültür düzeyi yükseldi. En iyi western yönetmenleri (Sam Peckinpah, Arthur Penn, Monte Hellman, Sydney Pollack, Robert Altman) bu uçsuz bucaksız alanlarda geçen altın efsaneyi sorgulamaya başladılar, halk kahramanlarını (general Custer, Billy the Kid, Buffalo Bill) mitlerden arındırarak, çoğu kez simgesel ve sosyo-politik meseller olan efsane karşıtı (bazen kızılderili yanlısı) çalışmalar gerçekleştirdiler. 1970'ten sonra amerikan film üretiminde western yavaş yavaş kaybolmaya başladı ve yerini gene halk tarafından tutulan başka türlere bıraktı.

X-Marinie kol.

Mae West, yönetmenliğini Edward A. Sutherland'ın yaptığı *Every Day's a Holiday* (1937) adlı filmin bir sahnesinde

X - J.-L. Passek kol.

yönetmenliğini Andrew McLaglen'in yaptığı *The Way West* (1966) adlı westernden bir sahne

Western Electric, telefon cihazları ve kabloları üretim ve satışında uzmanlaşmış, kökenleri 1870'li yıllara dek uzanan amerikan şirketi. Dünya çapında ilk telekomünikasyon donanımları üreticisi. 1984'te ATT Technologies adını aldı.

WESTERN İSLES → HEBRİDES adaları.

WESTERWALD, Almanya'da bölge. Rheinisches Schiefergebirge'de, üzerinde lavlar ve tüfler yığılmış, Üçüncü Zaman'a ait killi katmanlardan meydana ge-

lir, *Fuchskauten*'de 657 metreye ulaşır. Çok verimli olan bölge toprakları, Ortaçağ'dan beri tarıma açılmıştır. Westerwald bir tarım (yem bitkileri, tahıllar) ve turizm (iklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi ve kış sporları merkezi) bölgesidir. Ünlü taş ocakları.

Westerwald gre'si, XVI. yy.'dan XVIII. yy.'a kadar Westerwald'de üretilen is rengi gre. Kazılmış ya da kabartma motiflerle (palmet, çiçek, gülçe) süslü bu ürünler, manganez moru katılmış mavi bir sırla kaplıdır.

WESTFALEN, Almanya'nın kuzey-batısında, bugünkü Kuzey Vestfalya Renanyası, Aşağı Saksonya ve Hessen eyaletleri içinde kalan tarihi bölge. Başkenti Münster olan eski bir prusya eyaletiydi ve Ruhr'un büyük bölümünü, Münster havzasını, Kuzey ovasının bir bölümünü ve Aşağı Ren çukurunu kapsıyordu.

Bölge, adını, Charlemagne tarafından boyun eğdirilen ve Ems ile Lippe üzerinde yerleşmiş olan westfalenli sakson halkından aldı. Frank kolonları tarafından hıristiyanlaştırılan, Weser bölgesiyle büyüyen Westfalen, Minden, Münster, Osnabrück ve Paderborn piskoposlukları tarafından paylaşıldı. Saksonya düklüğünün eyaleti oldu ve Aslan Heinrich'in yenilmesinden ve düklüğüne Friedrich I Barbarossa'nın elkoymasından sonra (1180) ortadan kalktı.

WESTFALEN ya da **Aşağı Ren çevresi,** 1500'e doğru Maximilian I tarafından kurulan Kutsal İmparatorluk alanı. Aynı adı taşıyan düklük hariç, bugünkü Westfalen topraklarını kapsıyordu.

■ **Westfalen antlaşmaları,** Otuz Yıl savaşı'nı sona erdiren (1648) antlaşmalara verilen ad.

Otuz* Yıl savaşı'nın uzamasından ve savaşın yarattığı acılardan bıkan Almanya kentlerinin prensleri ve temsilcileri şubat 1643'te Frankfurt'ta toplandılar, imparator Ferdinand III'ten bir kongre toplama izni aldılar; kongre mayıs 1644'te Westfalen' de Münster'de (katolik delegeler) ve Osnabrück'te (protestan delegeler) açıldı; kongreye, yalnız Danimarka hariç, bütün savaşan tarafların temsilcileri, hatta Venedik'in ve aracılık yapan Papalık'ın temsilcileri bile katıldılar; ayrıca, Fransa'nın isteği üzerine, doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan 150 alman prensliği de kongrede temsil edildi ve bu durum imparatoru otomatik olarak azınlığa düşürdü. Görüşmeler Fransa için Longueville dükü ile yardımcıları d'Avaux ve Servien; İsveç için başbakanın oğlu Bengt Oxenstierna ve Salvius; imparator için Trauttmansdorff ve İspanya için Peñaranda tarafından yürütüldü.

Dört yıl süren zorlu tartışmalardan sonra kongre önce, Fransa'nın gittikçe güçlenmesinden kaygı duyan İspanya ile Birleşik Eyaletler arasında bir antlaşma sağladı, antlaşma Lahey'de imzalandı (30 ocak 1648). Mayıs 1648'de Münster'de kongre tarafından onaylanan bu antlaşmaya göre İspanya, Birleşik Eyaletler'in bağımsızlığını tanıyor ve Escaut ırmağının ağzını ve yedi Birleşik Eyalet'in ortak mülkü sayılacak toprakları onlara bırakıyordu (Birleşik Eyaletler böylece Portekiz'in, hatta İspanya'nın elinden aldıkları toprakların [Brezilya'daki Hollanda toprakları, Endonezya toprakları] kendilerine ait olduğunu onaylatmış oluyorlardı). Bu sırada, savaşan prenslikler arasındaki görüşmeler uzadıkça uzadı ve imparatorun son tereddütlerini yenmek ve onu Fransa ile Münster antlaşmasını (ekim 1648) ve İsveç ile Osnabrück antlaşması'nı imzalamaya zorlamak için Lens'te Condé zaferinin kazanılması (20 ağustos 1648) ve aynı anda Turenne'in Viyana ve İsveçli Wrangel'in Prag üstüne yürümesi gerekti.

Bu antlaşmalar her şeyden önce hasımlarının toprak isteklerini imparatorun karşılamasını öngörüyordu. Trois-Évêchés'nin kendisine ait olduğunu resmen kabul ettiren Fransa, ayrıca, Yukarı Alsace landgraflığını, Décapole ilini, Haguenau yöresini de alıyor ve Aşağı Alsace'ta birçok yerde siyasal, feodal ve yargısal haklar elde ediyordu. Strasbourg ve Mulhouse'u dışta bırakarak Louis XIV'e terk edilen topraklar, imparatorun alman prensi sıfatıyla Frankfurt meclisi'nde yer almasına engel olmak için ondan koparılıp alınıyordu. Fransa da Alsace'ta mülkü olan alman prenslerinin haklarını tanıyordu. Fransa, Brisach ve Philippsburg'u da alıyor ve Alpler'in doğusunda Pignerol'u kendinde alıkoyuyordu. İsveç Batı (ya da Ön) Pomeranya'yı, Wismar, Bremen ve Verden piskoposluklarını ülkesine katıyor, Oder, Elbe ve Weser haliçlerinin denetimini ve dolayısıyla Baltık ve Kuzey denizi'nde alman ticaretinin denetimini ele geçiriyordu. Bu topraklar imparatorluğa bağlı kaldığına göre İsveç kralı bir alman prensi oluyor ve Frankfurt meclisi'nde yer alıyordu. Brandenburg Seçicisi Friedrich-Wilhelm Doğu Pomeranya'yı, Kamień, Minden ve Halberstadt piskoposluklarını alıyor ve Rheinland'daki Kleve ve Jülich yurtluklarını kendisini yaklaştıracak olan Magdeburg topraklarını da ele geçirme beklentisine kavuşuyordu. Son olarak, Bavyera, Yukarı Pfalz'ı ülkeye katıyor, Aşağı Pfalz ise eski Seçici Friedrich V'in oğlu için bağımsız seçicilik oluyordu.

Böylece Almanya'nın siyasal statüsü bu antlaşmalarla (*Constitutio Westfalica* denen gerçek bir Anayasa sağlanarak) köklü bir değişikliğe uğruyordu: Seçicilerin sayısı 7'den 8'e çıkarılıyor (3 kilise yöneticisine karşılık 5 laik; 2 lutherci ve 1 calvinci'ye karşılık 5 katolik); kentler, seçiciler ve alman prensleri arasında eşitlik olduğu ilan ediliyordu. Dahası, Westfalen antlaşmaları 350 alman devletine bağımsızlık ve egemenlik tanıyordu; bu devletler bundan böyle aralarında ya da yabancı devletlerle antlaşma yapabilecek ya da ittifak kurabilecekler ve imparatorun haklarına saygıyı yalnız onların vicdanları sağlayabilecekti.

Küçülerek Birleşik Eyaletler ile Helvetia Konfederasyonu'nda ibaret kalan ve bağımsızlığı resmen ilan edilen Kutsal İmparatorluk, böylece, Fransa ve İsveç'in istediği gibi tam bir güçsüzlüğe düşürülmüştür; bundan böyle Almanya'da barışın güvencesi bu iki devlettir. Habsburglar'ın Kutsal İmparatorluk'u geleneksel güçsüzlüğünden çekip çıkarma siyasetinin başarısızlığını saptayan, ülkelere ve politikalara ilişkin maddeleriyle Almanya'nın yazgısını 150 yıl için belirleyen Westfalen antlaşmaları, dinsel maddeleriyle de Almanya'da Karşı Reform hareketinin başarısızlığını belgelemektedir: gerçekten 1555 tarihli Augsburg barışı, uyruklara prenslerin dinini benimseme zorunluluğu (*Cujus regio, ejus religio*) dışında, tümüyle onaylanmıştır. Calvinciler de Lutherciler'in sahip oldukları hakları elde etmişlerdir; 1 ocak 1624 tarihli önceki dinsel bağımsızlık hakları da tanınmıştır. Şubat 1649'da onaylanan Westfalen antlaşmaları dinsel savaşların sonuncusunu sona erdirerek, alman protestanlığını tamamen yok edilmekten kurtararak (Papalık'ın antlaşmayı onaylamamasının nedeni budur) yeni bir Avrupa düzeni kurmuştur.

WESTFALEN düklüğü, Friedrich Barbarossa'nın 1180'de Köln başpiskoposu için kurduğu düklük. Düklüğün Lippe'nin güneyinde (Köln ve Paderborn diocesisleri) yer alan toprakları, Aslan Heinrich'in elinden alınan Saksonya düklüğün'den ayrılmıştı. Başpiskopos, yönetimi önce bir Landmarschall'e, 1480'den sonra da bir Landdrost'a bıraktı.

WESTFALEN ili, 1815'te oluşturulmuş Prusya ili. Özellikle Westfalen krallığı'na, hatta Berg büyük düklüğüne ait arazilerde oluşturulan bu Prusya krallığı ili, 23 ağustos 1946'dan beri Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinin bir parçasıdır, ama özerktir (Westfalen-Lippe il Birliği); Münster'de bulunan bir il meclisine sahiptir. 1949'dan beri Almanya'ya bağlıdır.

National Gallery

Westfalen antlaşmaları (antlaşmanın ekim 1648'de Münster'de onaylandığı son oturum)
Gerard Terborch'un bakır üzerine yaptığı bir resimden ayrıntı
National Gallery, Londra

WESTFALEN KATI a. Yerbil. Karbon sisteminin katı. (Eşanl. VESTFALİYEN.) [→: KATMANBİLİM.]

WESTFALEN krallığı, Napoléon I'in sonradan Württembergli Katharina ile evlenen kardeşi Jérôme Bonaparte için 18 ağustos 1807'de kurmuş olduğu krallık. Krallık Tilsit antlaşması'yla (temmuz 1807) Prusya'dan alınmış olan, Elbe'nin batısındaki topraklardan (Halberstadt ve Minden) oluşuyor, ayrıca Hannover'e ait bazı toprakları (Osnabrück ve Göttingen), eski Hessen-Kassel seçiciliğini ve Braunschweig düklüğünü (38 100 km^2; başkenti *Kassel*) kapsıyordu. Ren konfederasyonu'na katılan krallık derhal Fransa anayasası'ndan kopya edilen bir Anayasa ile donatıldı (kasım 1807): siyasal merkeziyetçilik (dört bakanlık, Johannes von Müller tarafından yönetilen bir devlet sekreterliği, bir danıştay), sekiz ilden oluşan yönetim bölümü, yargının yürütme gücünden ayrılığı, dinsel özgürlük, yurttaş eşitliği, Yurttaşlık yasası'nın alınması ve ayrıcalıkların, köleliğin ve korporasyonların kaldırılması. Hannover'in geri kalan kısmı da katılarak (14 ocak 1810) genişletilen (63 700 km^2 ve 2 597 000 nüf.) Westfalen krallığı, Napoléon I'e Kuzey denizi boyunca kara ablukasını güçlendirme olanağı sağlamak için, Lippe ile Trave'yi birleştiren çizginin kuzeyinde kalan topraklarından yoksun kılındı (aralık 1810 - ocak 1811). Jérôme Bonaparte gelmeden önce bir fransız kral naibi tarafından yönetilen Westfalen krallığı daha sonra da maceraperestler ya da alman memurlar tarafından yönetildi. Almanlar yönetimde kendi dillerinin kullanılmasını zorunlu kıldılar, bu tutum fransız kurumlarının girmesine engel olamadı, ama, haklarını geri satın almalarını öngören 1809 tarifesine rağmen, ayrıcalıkları ellerinden alınmakla mağdur duruma düşmüş olan soyluların yönetime katılmasını kolaylaştırdı. İleri gelenlerden oluşan yüz kişilik bir yasama meclisinin kabulüne rağmen, aşırı sayılan askerlik ve vergi yasaları genel bir hoşnutsuzluk yaratarak ayaklanmaları teşvik etti (nisan 1809'da albay Dörnberg'in Kassel üstüne yürümesi). Bernadotte'un süvarileri Kassel'i işgal ettikten (30 eylül 1813) ve Napoléon I Leipzig'de yenildikten (18-19 ekim 1813) sonra Jérôme krallığını muzaffer müttefiklere terk etti (26 ekim 1813) ve krallık Viyana kongresi'nde ortadan kaldırıldı (1814-1815).

WEST GLAMORGAN → GLAMORGAN.

WEST HAM, Londra'nın (Newham *borough*'u) doğusunda sanayi semti.

WEST HARTFORD, ABD'de (Connecticut) kent, Hartford yerleşme alanının kuzey-batı'sında; 68 000 nüf. Konut merkezi.

WEST HARTLEPOOL → HARTLEPOOL.

WEST HAVEN, ABD'de (Connecticut) kent, New Haven'in G.-B.'sında; 53 200 nüf. Üniversite.

West Highland beyaz teryesi, terye köpek ırkı. Beyaz postlu bu köpekler hem çok iyi av köpeği ve hem de çok sevimli ev köpeğidir.

West Highland ırkı, İskoçya kökenli sığır ırkı. Her iklime dayanıklı, orta yapılı olan West Highland ırkında boynuzlar uzun, özellikle ensede çok bol olmak üzere kıllar uzun ve sıktır.

Hulton

George Westinghouse

WESTHOFF (Johann Paul VON), alman kemancı ve besteci (Dresden 1656 - Weimar 1705). Dresden sarayına kemancı olarak girdi, Louis XIV'ün huzurunda keman çaldı (1682). Keman ve sürekli bas için bir sonatıyla, bassız tek keman için bir suiti 1682 ve 1683'te yayımlandı.

WESTİNGHOUSE (George), amerikalı mucit ve sanayici (Central Bridge, New York, 1846 - *ay. y.* 1914). Sıkıştırmalı havayla çalışan frenin gerçek mucididir; bu fren ilk kez 1872'de bir yolcu treninde kullanıldı ve o günden sonra tüm dünyada demiryollarında benimsendi. Westinghouse demiryollarında, hem çekiş, hem işaretlemede elektrik enerjisinden yararlanılmasını önerdi. ABD'de elektriğin yüksek gerilimli tekfazlı alternatif akımla taşınmasını sağladı. Bıraktığı dört yüzden çok berat arasında doğalgazın taşınmasına ilişkin bir teknik de yer alır.

Westinghouse Electric Corporation, 1886'da George Westinghouse'ın kurduğu amerikan elektromekanik imalat firması.

Şirket, elektrik enerjisinin üretimi, dağıtım, kullanım ve kontrolü için donanımlar, madencilik, tarım ve kamu tüketim kesimine ilişkin elektrikli gereçler olduğu kadar, gaz ve buhar türbinleri de üretmektedir. Öte yandan, radyo ve televizyon aygıtları da üretmekte ve altı yayın kanalıyla birlikte, birtakım radyo istasyonları işletmektedir.

Westminster Abbey (XIV. yy.)

A. F. Kersting

Etkinliğini atom enerjisi alanına yönelterek, Pittsburg'da, dünyanın en güçlü nükleer araştırma merkezini hizmete sokan grup, ABD'de ve dünyada 50'den fazla nükleer santral (basınçlı su yöntemi) kurmuştur.

WESTKAPELLE, Hollanda'da (Zeeland) sayfiye merkezi, eski Walcheren adasında; 2 500 nüf. Gotik kule (fenere dönüştürülmüş eski kilisenin kalıntısıdır). 4 km uzunluğunda, deniz suları çekildiğinde 8,3 m yüksekliğinde, çoğunlukla şiddetli dalgaların dövdüğü Westkapelle bentleri dayanıklılığıyla ünlüdür.

WESTLAKE (Donald Edwin), amerikalı yazar (New York 1933), D. Hammett'in ve W. İrish'in, sonra F. Brown'un etkisinde kalan bu üretken yazar mizahi polisiye romanlarına kendi imzasını attı, (kahramanının adı Parker olan) kara öykülemelerinde R. Stark, Mitch Tobin'i sahneye çıkaran dizide Tucker Coe ve diğer çeşitli romanlarında C. Clark, T. J. Culver ve J. M. Cunningham takma adlarını kullandı. Çok sayıdaki yapıtlarından birçoğu sinemaya uyarlandı.

WESTLAND, Hollanda'da (Güney Hollanda) bölge, Lahey'in G.'inde. Çiçek, sebze ve meyve ağaçları yetiştiriciliğinde uzmanlaşmış Westland'da ısıtılabilen birçok büyük sera vardır.

WESTLAND, Yeni-Zelanda'da istatistik alanı, Güney adası Alpleri'nin batı yamacında; 15 415 km^2; 36 300 nüf. (1990). Merkezi *Hokitika.*

WESTMACOTT (*Sir* Richard), ingiliz heykelci (Londra 1775 - *ay.y.* 1856). 1793'te Roma'ya gitti ve orada Canova'nın öğrencisi oldu. Londra'da Royal Academy üyeliğine getirildi ve Flaxman'ın yerine heykelcilik profesörü oldu. Başlıca yapıtları arasında British Museum'un alınlığı, dev bir *Akhilleus* (Hyde Park), Westminster manastırı'nda Pitt'in Addison'un mezarları sayılabilir.

WESTMEATH → NA HİARMHİDHE.

WEST MİDLANDS, Büyük Britanya'da, Midlands'ın orta kesiminde yönetim bölümü, Birmingham'ın çevresinde; 899 km^2; 2 617 300 nüf. (1988). Büyük bir bölümü kentleşmiştir.

WESTMİNSTER, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles yerleşme alanında, Long Beach'ın D.'sunda; 71 100 nüf.

WESTMİNSTER, Londra'nın merkezine bağlı (Büyük Britanya) *borough,* Thames kıyısında; 186 000 nüf.

Westminster Abbey çevresinde, Thames'ın sol kıyısında bulunan Westminster, başkentin en ünlü yapılarından birkaçını içerir.

Saint Peter manastırı'nı ve kilisesi'ni 1050'den sonra aziz Edward yeniledi; aynı kral, hemen yakındaki krallık sarayını da yeniden yaptırdı. XIII. yy.'dan XVIII. yy. başlarına kadar art arda gerçekleştirilen ve kısmen yeniden yapma çalışmaları sonucunda yapılar bugünkü görünümlerini aldı. Fatih William'dan başlayarak bütün İngiltere kralları bu manastırda taç giydiler: Edward I taç giyme kürsüsünün altına Scone'dan getirilen "kader taşı"'nı koydurttu. İngiltere'nin en eski kiliselerinden biri olan Saint Peter kilisesi manastırın eski bir eklentisidir. 1512'de bir yangın sonucunda bir bölümü yanan, 1840-1867 arasında Ch. Barry ve Pugin tarafından gotik üslubunda yeniden yapılan Parlamento sarayı, 1834'te yanan eski krallık sarayının yerini kaplamaktadır. Daha önceki yapılardan geriye yalnızca Westminster Hall (XI. yy.'da yapıldı ve XIV. yy.'da değişikliğe uğratıldı) ve Saint Stephen capellası'nın bazı bölümleri (XIII. ve XIV. yy.'dan kalma kripta: Henry VIII'in yaptırdığı avlu dehlizi) kalmıştır. Westminster sarayı ya da Parlamento'da, Lordlar kamarası ve Avam kamarası bulunmaktadır. Ünlü kulesinde "Big Ben" denilen saat vardır.

Saraya ve manastıra 1 km uzaklıkta, XIX. yy. sonunda kukuzeles üslubunda yapılan ve katolik mezhebine ayrılan Westminster katedrali yer alır. Westminster *borough*'u, ayrıca, D.'daki Adalet sarayı'ndan B.'daki İmperial İnstitute'e kadar Buckingham Palace'ı (Buckingham sarayı), Saint James' Palace'ı ve National Gallery'yi, Whitehall ve Downing Street'in yanı sıra Londra'nın en ünlü bazı ana caddelerini (Mall, Regent Street ve Piccadilly, Carlton Gardens) kapsar. Semtin G.'inde Tate Gallery bulunur.

Westminster Abbey, İngiltere'de, 960'a doğru aziz Dunstan tarafından kurulan eski benedikten manastırı. Londra'nın batısında yer alan yapı, bugün kent sınırları içindedir (Westminster boroughu). XI. yy.'da Günah çıkartan Edward manastırı onarttı ve hemen yakınına sarayını yaptırdı. Ölümünden sonra manastır kilisesine gömüldü. Bu uygulama sonraki yıllarda genelleşti ve ingiliz hükümdarların pek çoğu buraya defnedildi. Günümüze kadar gelen kilise, 1245'ten başlayarak, Henry III'ün istek ve çabalarıyla fransız etkisindeki ışınlı gotik üslupta yeniden yapıldı. Cephe, ancak 1506'da tamamlanabildi. Ana eksen üzerindeki dikey gotik üsluplu capellayı Henry VII yaptırdı. Koroyerinde taç giyme tahtı yer alır. Bu ahşap kürsü, 1296'da İskoçlar'dan alınan Scone taşını içerir. Koroyerinde ayrıca gotik ve rönesans üslubunda çok sayıda oyma mezar bulunur. Capellaların da mezarlarla dolu olması, Westminster'i, gotik resimlerle daha da zenginleşen gerçek bir müzeye dönüştürür. Güneyde sekizgen planlı baş oda (XIII. yy.), küçük manastır (XIII.-XIV. yy.) ve çoğu XIV. yy.'da yapılmış yapılar yükselir. Westminster Abbey'in hemen yakınında küçük St. Margaret kilisesi yer alır.

WESTMORELAND (William Childs), amerikalı general (Spartanburg 1914). Bir topçu birliğine (1942-1944), Kore ve Japonya'da bir hava-indirme birliğine (1952-53) kumanda ettikten sonra, Güney Vietnam'daki askeri yardım heyetinin başına getirildi (1964). Başkomutan oldu, 1967'de amerikan sivil ve askeri hizmetlerinin koordinasyonuyla görevlendirildi. 1968'de, Güney Vietnam Ulusal kurtuluş cephesi'nin Güney Vietnam kentlerine karşı saldırıya geçmesi üzerine (şubat) önemli takviye kuvvetleri gönderilmesi yolundaki isteği kabul edilmedi. Hemen Washington'a geri çağrılarak kara kuvvetleri kurmay başkanlığına atandı. 1972'ye kadar bu görevde kaldı.

WESTMOUNT, Kanada'da kent, Québec'te, Montréal yerleşme alanının orta kesiminde; 20 000 nüf.

WEST NEW YORK, ABD'de (New Jersey) liman kenti, Hudson ırmağı kıyısında; 39 200 nüf. Tahıl siloları.

West-Nile humması, Patol. Dang hastalığına benzer belirtileri olan arboviroz. Akdeniz havzasında, Kara Afrika'da ve Ortadoğu'da rastlanır.

WESTON (Edward), amerikalı fotoğrafçı (Highland Park, İllinois, 1886-Carmel, Kaliforniya, 1958). Önceleri resimselciliği benimsedi, doğrusal objektifin keskinliğini keşfetti, birkaç soyut denemeden sonra (1920), araştırmalarını maddenin fotoğrafa yansıtılması ve gerçekçilik yönünde sürdürdü. A. Adams ile birlikte f. 64 grubu'nu kurdu (1932). Tasarımın sağlamlığı ve belli belirsiz ya da kaba ışık değişimleriyle bütünleşen bu gerçekçilik arayışı, Weston'un yapıtlarına heyecan verici bir boyut katar.

Weston pili (britanyalı fizikçi Edward *Weston*'un [Londra 1850-Montclair, New Jersey, 1936] adından), elektromotor kuvvet etalonu olarak kullanılan pil öğesi. Bu öğede elektrolit, doymuş çözelti halindeki kadmiyum sülfattır; elektrotların biri katı civa I sülfatla kaplı civadan, öbürü amalgam halindeki kadmiyumdan oluşur. Kutup-

lanması hemen hemen olanaksız olan bu pilin, 20 °C sıcaklıkta yaklaşık 1,0186 voltluk bir elektromotor kuvveti vardır.

WESTONARİA, Güney Afrika'da (Transvaal) kent, Johannesburg'un büyük G.-B. banliyösünde; 36 000 nüf.

WESTON-SUPER-MARE, Büyük Britanya'da (Somerset) kent, Severn ırmağı halicinin güney kıyısında; 51 000 nüf. Sayfiye merkezi.

WEST ORANGE, ABD'de (New Jersey) kent, Newark'ın K.-B.'sında; 39 500 nüf. Metalürji. Elektrik donanımları. Tekstil. Edison'un vakfının merkezi (Laboratuvar ve Edison'un evi) buradadır.

West-östlicher Divan, Goethe'nin iran ve arap şairlerinden esinlenerek kaleme aldığı şiir yapıtı (1819). Goethe'nin egzotizmi kendi bilgeliği ve mutluluk deneyimiyle çok iyi uyuşur.

WEST PALM BEACH, ABD'de (Florida) kent, Palm Beach yakınında; 62 500 nüf. Konut ve turizm merkezi.

WESTPHAL (Rudolf), alman filolog (Obernkirchen 1826-Stadthagen 1892). Yunan müziğinin ve onun tartıbiliminin uzmanı olarak, A. Rossbach ile birlikte bu sorunla ilgili olarak önemli bir yapıt bıraktı: *Metrik der griechischen Dramatiker und Lyriker* [1854-1865] (Yunan oyun yazarları ve şairlerinde ritim.) Ayrıca, Tarantolu Aristoksenos'un dizembilgisi ve ölçübilimini inceledi (1883-1893).

West Point, New York'un (ABD) kuzeyinde, Hudson nehrinin sol yakasında bulunan askeri bölge. ABD'nin silahlı kuvvetlerinde hizmet görecek genç kara ve hava subayları buradaki bir askeri akademide yetiştirilir. ABD'nin ilk Cumhurbaşkanı olan Washington'un tavsiyesi üzerine 1802 yılında kurulan bu akademiye, 4 yıllık bir eğitim için 17 ila 22 yaşında olan bine yakın öğrenci (erkek ve kız) çok zor sınavlardan sonra her yıl kabul edilir. West Point'e girebilmek için, adaylar, oturdukları bölgenin senatör ve milletvekillerinin tavsiyesi üzerine giriş sınavlarına katılma hakkına sahip olabilirler, ama adaylardan bazıları (savaş alanında ölmüş askerlerin ya da muvazzaf subayların çocukları), tavsiye edilmeksizin, ayrılan kontenjanlara girebilmek amacıyla aralarında yapılan sınavlara katılmaktadırlar. Ayrıca, 1946 yılından başlayarak diğer Amerika eyaletlerinin öğrencileri için de kontenjanlar ayrılmıştır. Vietnam savaşı'ndan beri okula kız öğrenciler de kabul edilmektedir. Özgün üniformasını korumuş olan okul, geleneksel kurallarla en modern teknikleri bağdaştırmaya devam etmektedir.

WESTRAY ya da **WESTRA,** Orkney takımadalarının kuzey kesiminde ada. Noltland şatosu'nun (XVI. yy.) ve XII. yy. ile XIII. yy.'dan kalma iki kilisenin yıkıntıları.

WESTRUP (*sir* Jack Allan), ingiliz müzikolog, eleştirmen ve koro şefi (Londra 1904 - Headley, Hampshire, 1975). Londra'daki Royal Academy of Music'te (1938 - 1940), sonra da Durham (1941-1944), Birmingham (1944-1946) ve Oxford (1947 -1971) üniversitelerinde müzik tarihi dersleri verdi. *Music and Letters* dergisini yönetti (1959). Purcell (1937), Händel (1938), Liszt (1940), ingiliz müziği (1943) ve müzik tarihi (1955) üzerine incelemeler yayımladı. Monteverdi'nin *Orfeo* (1925) ve *l'Incoronazione di Poppea* (1927) adlı yapıtlarının yeni baskılarını yaptı; Oxford Opera Club'ü yönetti (1947-1962).

West Side Story → BATI YAKASININ HİKÂYESİ.

WEST SUSSEX, eski Sussex'in batı bölümü, Manş denizi kıyısında; 2 016 km²; 703 400 nüf. (1988). Merkezi *Chichester.* İngiltere'nin güneyinde bir yönetim bölümü oluşturur.

WEST VİRGİNİA, ABD'nin doğu kesiminde eyalet, 1862'de Virginia'dan ayrılarak eyalet oldu; 62 629 km²; 1 801 625 nüf. (1990). Merkezi *Charleston.* Ohio ırmağı kollarının yardığı Apalaş platosunun bir bölümünü kaplar. İklim koşulları ve topraklar yalnızca bir miktar besin maddesi tarımına olanak verir; ABD'nin yoksul eyaletlerinden olan West Virginia, Apalaşlar'ın etkisindedir. Başlıca gelir kaynağı orman (orman alanının yüzölçümüne oranı % 75), orman sanayileri, kömür çıkarımı (83 Mt; Kentucky'den sonra ABD' de 2.), kok üretimi (72 Mt) ve metalürjidir (Wheeling bölgesi). Kentsel nüfus daha çok Huntington ve Charleston'da toplanır. —Tar. Nisan 1861'de Virginia eyaleti, köleliğin kaldırılmasından yana olan batıdaki yönetim bölümlerinden (Kanawha) ayrılmaya karar verdi; 26 kasımda anayasal bir sözleşmeyle Kanawha bölümü West Virginia'ya dönüştürüldü; yeni Anayasa nisan 1862'de kabul edildi ve West Virginia 20 haziran 1863'te Birlik'in otuz beşinci devleti oldu.

WEST-VLAANDEREN → FLANDRE (Batı).

WESTWERK a. (ing. *westwerk*). Mim. BATI KÜTLE*Sİ'nin eşanlamlısı.

WEST YORKSHİRE, Yorkshire'ın G.-B. bölümü; yoğun biçimde kentleşmiş ve sanayileşmiş, Leeds ve Bradford kentlerinin egemen olduğu bir yönetim bölümü oluşturur; 2 039 km²; 2 056 500 nüf. (1988). Merkezi *Wakefield.*

WET (Christian DE) → DE WET.

WETBACK a. (amerikanca *wetback,* ıslak sırt, Rio Grande'nin yüzülerek geçilmesini anıştırma). Amerika Birleşik Devletleri'ne kaçak giren meksikalı tarım işçisi.

WET-BLUE a. (ing. sözc.). Irmak çalışması ve kromla sepilemeden sonra nemli olarak saklanan ve daha sonra yeniden sepilenmek ve tamamlama işlemlerinden geçmek üzere pazarlanan deri.

WETTER, Almanya'nın Hessen eyaleti sınırları içinde kent, Marburg'un K.'inde; 30 200 nüf.

WETTERAU, Mainz havzasının doğu ucu, Taunus ile Vogelsberg arasında, lössle kaplı kireçtaşı ve Üçüncü Zaman kum tabakalarından oluşur. Bu bölge, kuzey ile güney arasında alman göçlerinin gerçekleştiği ve Ortaçağ ile modern çağ ticaretinde önemli rol oynamış bir geçit açar. Yüksek verimli çokürünlü tarım, Frankfurt pazarının yakın olması sayesinde gelişmiştir (tahıl, gül, şekerkamışı, mevye).

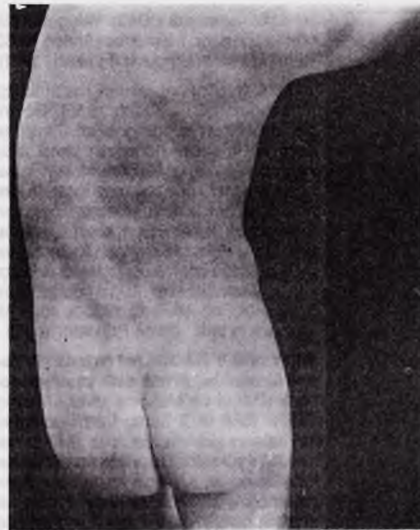
WETTEREN, Belçika'da (Doğu Flandre) komün, Gent'in G.-D.'sunda, Escaut ırmağı kıyısında; 23 000 nüf. Hazırgiyim. Kimya ürünleri. —Yakınında, sebze ve fide (toptancı pazarı) yetiştiriciliği.

WETTERHORN ("Fırtınalar boynuzu"), İsviçre'de (Berner Oberland) doruk, Grindelwald köyünün yukarısında; 3 701 m.

WETTERSTEİN, Avusturya-Bavyera Alpleri'nde kütle, Almanya'nın en yüksek doruğu olan *Zugspitze*'de; 2 963 m. Trias devrinde oluşmuş dolomitli kireçtaşlarıyla, çok görkemli, harabe görünüşlü yer şekillerinden meydana gelir. Teleferikle çıkılan kütle, Garmisch-Partenkirchen'in turizm alanındaki başarısında büyük rol oynar.

WETTİNGEN, İsviçre'de (Aargau kantonu) komün, Baden'in D.'sunda; 18 400 nüf. 1227'de kurulmuş eski manastır: XVI. yy.'da yeniden yapılmış (barok mobilyalar) kilise; avluda Rönesans'tan kalma vitraylar; XVII. yy.'dan kalma yapılar. Tekstil sanayileri. Metalürji. Elektrikli gereçler.

WETZİKON, İsviçre'de (Zürich kantonu) kent, Zürich'in D.-G.-D.'sunda; 15 000 nüf. XVII. yy.'dan kalma şato. Tekstil sanayisi. Makine sanayileri.

E. Weston

Edward Weston
Neil (1925)
Zabriskie galerisi, Paris

WETZLAR, Almanya'nın Hessen eyaletinde kent, Lahn kıyısında; 38 000 nüf. XIII., XIV. ve XV. yy.'dan kalma katedral. Ticaret ve sanayi merkezi: termik santral; çelik fabrikası; elektrikli ve optik gereçler, radyo ve televizyon yapımı; kereste sanayisi; besin sanayileri.

WEWAK, Papua-Yeni Gine'de kent, il yönetim merkezi, ülkenin kuzey kıyısında; 23 200 nüf. (1987). Elektrikli aletler ve telefon cihazları. Hastane merkezi.

WEXFORD → LOCH GARMAN.

WEYBRİDGE → WALTON-AND-WEYBRİDGE.

WEYDEMEYER (Joseph), alman siyaset adamı (1818 - Saint Louis, Amerika Birleşik Devletleri, 1866). Politik inançlarından dolayı 1845'te prusya ordusundan istifa etti; K. Marx ile F. Engels'in yakın dostuydu. 1847'den 1851'e kadar, Almanya' da Komünistler birliği'nin başlıca yöneticilerinden biri oldu, özellikle gazetesi *Neue Deutsche Zeitung* aracılığıyla marxçı düşünceleri yaydı (1849-50). Ona göre, parlamenter bir rejimin kurulması işçi sınıfı için bir ilerleme olacaktı. 1848-49 alman devrimi sırasında, Westfalen'de çeşitli işçi dernekleri ve demokratik dernekler kurdu. 1851'de tutuklanmaktan kurtulmak için İsviçre'ye,sonra ABD'ye geçti, burada alman göçmenlerden oluşturduğu bir kuruluş olan Amerikalı işçiler birliği'nin lideri oldu. İç savaş boyunca (1861-1865), kuzey ordusunda albay olarak görev yaptı, barış sağlanınca, Uluslararası işçiler örgütü'nün görüşlerini Amerika Birleşik Devletleri'nde yaydı.

WEYGAND (Maxime), fransız general (Brüksel 1867 - Paris 1965). Mareşal Foch'un kurmay başkanı ve en yakın yardımcısıydı (1914-1923). 1918'de tuğgeneralliğe yükseldi. Polonya-Sovyet anlaşmazlığı sırasında askeri danışman olarak Polonyalılar'ın yanına gönderildi (1920), sonra Fransa'nın Suriye Yüksek komiserliğine atandı (1923). Genelkurmay başkanı oldu (1930), 1935'te emekliye ayrıldı. 1939'da yeniden göreve çağrıldı ve Beyrut'a gönderildi; savaş sırasında fransız orduları yüksek komutanlığını kabul etti (mayıs 1940), durumu düzeltemeyince mütareke tavsiye etmek zorunda kaldı. Pétain' in Savunma bakanı iken (haziran-eylül 1940) Vichy hükümetinin genel temsilcisi olarak Cezayir'e gönderildi ve orduyu Almanya'ya karşı yeniden savaşa hazırlamaya girişti (1940-41). Hitler'in isteği ile geri çağrıldıktan sonra (kasım 1941) Gestapo tarafından tutuklandı (1942) ve savaşın sonuna kadar Almanya'da enterne edildi. Fransa'ya dönünce (mayıs 1945) Yüksek adalet divanı'na verildi, ama kendisine yöneltilen bütün önemli suçlamalara karşı ta-

Larousse

general Weygand
Tadé Styka'nın yaptığı portreden ayrıntı
Ordu müzesi, Paris

kipsizlik kararı aldı (1948). Weygand birçok kitap yazdı; *Mémoires* (Anılar) [1953-1957] bunlar arasındadır (Fr. akad., 1931).

WEYL (Hermann), alman matematikçi (Elmshorn 1885 - Zürich 1955). Göttingen'de Hilbert'in öğrencisiydi. Zürich'te ders verdi, sonra hocasının yerini aldı, onun çalışmalarını sürdürerek tayf kuramını ve uyumlu çözümlemeyi inceledi, daha sonra sezgicilere yaklaştı. Riemann fonksiyonları kuramının ilk kesin açıklamasını, Lie gruplarıyla sayıların toplama kuramına ilişkin önemli sonuçları ona borçluyuz. Matematiksel fiziğin gelişmesini önemli ölçüde etkiledi. 1933'te nazi Almanyası'nı terk ederek Princeton'a gitti.

WEYLER Y NİCOLAU (Valeriano), **Tenerife** markisi, alman asıllı ispanyol general (Palma de Mallorca 1838 - Madrid 1930). 1868-1872 Santo Domingo ayaklanmalarını şiddetle bastırdı; 1873'te generalliğe yükseltildi. Carlista savaşı'na katıldıktan sonra, Kanarya adaları genel komutanlığını üstlendi. 1896'da, Katalonya anarşist karışıklıklarını bastırdı ve Martínez de Campos'un yerini almak üzere gittiği Küba'da sert tutumuyla 1898 İspanyol-Amerikan savaşı'nın çıkmasına yol açtı. 1901'de Savaş bakanı, 1920'de Genelkurmay başkanı oldu, ama Primo de Rivera tarafından görevinden uzaklaştırıldı.

WEYMOUTH a. Ormanc. Lord Weymouth çamının yaygın adı.

WEYMOUTH, ABD'de (Massachusetts) kent, Boston'un G.-D.'sunda; 54 600 nüf. Konut ve sanayi (kimyasal gübre, elektrik gereçleri) banliyösü. Deniz hava üssü.

WEYMOUTH AND MELCOMBE REGİS, Büyük Britanya'da (Dorset) liman kenti, *Weymouth körfezi* kıyısında, Dorchester'in G.'inde; 42 000 nüf. Sayfiye merkezi.

WEYPRECHT (Karl), avusturyalı denizci (Bad König, Hessen 1838 - Michelstadt, Hessen, 1881). 1871'de yüzbaşı von Payer ile Kuzey buz denizi'nde bir yolculuk yaptı, ertesi yıl yine onunla birlikte *Tegetthoff* gemisiyle yola çıkarak Franz-Josef takımadalarını keşfetti.

WEYSSENHOFF (Józef), polonyalı yazar (Kolano 1860 - Varşova 1932). Genç-Polonya akımı içinde yer aldı, topluluğun dergisini yönetti. *Zywot i Mysli Zygmunta Podfilipski ego* (1898) ile, ataların geleneklerini yücelten bir anlayışla, ülkesinin, halkının olumlu ve olumsuz yönlerini elekten geçiren mizahi bir roman dizisine başladı (*l'Affaire Dołęga* [fr. çev.], 1901; *l'Union* [fr. çev.], 1910; *les Hetmans* [fr. çev.], 1911; *le Groupe* [fr. çev.], 1913).

Ana toprağı Litvanya'yı canlandıran *la Martre et la Fille* (fr. çev.) [1911] ve *la Forêt vierge* (fr. çev.) [1915] birer üslup örneğidir.

WHANGAREİ, Yeni-Zelanda'da liman kenti, North İsland'da 41 000 nüf. Ticaret ve sanayi (tekstil, kimyasal gübre, çimento fabrikası, petrol rafinerisi, termik santral) merkezi.

WHARTON (Thomas), ingiliz anatomici (Winston-on-Tees 1614 - Londra 1673). Gresham koleji'nde profesör olarak çalıştı; salgı bezleri hakkında bir kitap yazdı: *Adenographia universalis sive glandularum totius corporis descriptio* (1656).

Wharton kanalı, çenealtı tükürük bezinin salgı kanalı.

Wharton peltesi. Kad. doğ. Göbekbağının ana maddesini oluşturan mükopolisakaritlerce zengin, damarsız, mezanşim dokusu.

WHARTON (Edith NEWBOLD JONES, Mrs.), amerikalı romancı New York 1862 - Saint-Brice, Seine-et-Marne, 1937). New York büyük burjuvazisi çevrelerinde geçen çocukluğundan, Boston anılarından ve Fransa'ya yerleştiği dönemden esinlenen yapıtlarında üç belirgin özellik görülür: bölgecilik (*Ethan Frome*, 1911; *Summer*, 1917), New York aristokrasisi ile yeni zenginler arasındaki mücadele (*The House of Mirth*, 1905; *The Age of innocence*, 1920), Amerika ile Fransa arasındaki ilişkiler (*The Custom of the Country*, 1913; *The World over*, 1936). Yapıtlarında, James'in etkisinin ve ılımlı gerçekçiliğin yanı sıra, tarih anlayışını ve toplumun yerleşik kurallarıyla kişilerin tanımını örtüştürme yeteneğini bir arada sergiledi. Ayrıca, gezi yazıları ve bir özyaşamöyküsü vardır.

National Portrait Gallery

sir Charles Wheatstone
S. Laurence'in yaptığı
bir portreden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

WHEAT BELT, ABD'de tarım bölgesi (özellikle buğday tarımı ağır basar). Bölge hayvan yetiştiriciliğine ayrılan kurak alanın kenarında, Great Plains'in orta kesiminde, Kanada otlağının G.'indedir. Kırsal kesim etkinliklerine dayanan iktisat sürekli çeşitlenmektedir (hayvancılık).

WHEATLEY (Francis), ingiliz ressam (Londra 1747 - *ay. y.* 1801). Zoffany'den etkilenerek *Conversation Piece* türünde resimler, duygusal günlük yaşam resimleri ve *"Londra çığırtkanları"* üzerine pitoresk bir tuval dizisi (1795'te gravüre uygulandı) gerçekleştirdi. Yapıtları, Dublin National Gallery'de ve Tate Gallery'de bulunmaktadır.

WHEATSTONE (*sir* Charles), ingiliz fizikçi (Gloucester 1802 - Paris 1875). Bir müzik aletleri tüccarının yanında çalıştı. 1823'te, ilginç akustik deneylerini yayımladı. Metal tellerde ses iletimini, silindir ve koni biçimli borularda havanın titreşimlerini, titreşen levhaların verdiği figürleri inceledi ve sesli bir makine yaptı. 1834'te Londra King's College'a profesör olarak atandı, ancak birkaç yıl sonra bu görevi bıraktı. 1837'de, ustaca tasarlanmış bir aygıt olan "sesli çiçek dürbünü" icat etti; bu aygıt optik akustiğin çıkış noktası oldu. Ertesi yıl, stereoskopu yaptı; Brewster bu buluşunu yetkinleştirdi, daha sonra Londra' da, kadranlı bir elektrikli telgraf için berat aldı ve bundan sonra telgraf tekniğini ve uygulamalarını geliştirmek için çalıştı; telgrafta röle kullanımını tasarladı; 1844'te, *Wheatstone köprü*'sü adıyla bilinen elektrik dirençleri ölçme aygıtını, daha sonra gizli mesajlar için bir kriptograf, Mors sinyalleriyle çalışan çok hızlı bir otomatik yazıcı ve kaydedici, elektromanyetik bir sarkaç vb. icat etti.

WHEELER (William Morton), amerikalı böcekbilimci (Milwaukee, Wisconsin, 1865- Cambridge, Massachusetts, 1937). Özellikle karıncalarda ve böceklerde toplumsal yaşama ilişkin çalışmalarıyla tanınan ünlü ambriyolist.

WHEELER (*sir* Robert Eric Mortimer), ingiliz arkeolog (Edinburgh 1890 - Leatherhead 1976). Meslek yaşamına Wales' de başladı, çalışmalarıyla bölgedeki roma egemenliğinin niteliğini açıklığa kavuşturdu. Kuzey Fransa'daki öntarih dönemi surlarını inceledi. Hindistan'da Eski eserler genel müdürlüğü (1944-1948), ardından Pakistan hükümetinin danışmanlığına getirildi, eski İndus uygarlıklarının tanınmasında önemli katkısı oldu. 1948-1955 arasında Londra'da arkeoloji profesörlüğü yaptı.

WHEELER (Earle Gilmore), amerikalı general (Washington 1908 - Frederick, Maryland, 1975). 1932'de West Point'ten mezun oldu, 1943'te bir piyade tümeninde hizmet gördü. Avrupa'daki ABD kuvvetlerinin komutan yardımcılığını yaptı, 1962'de kara ordusu kurmay başkanlığına getirildi. 1964-1970 arasında, ABD Kurmay başkanları komitesi'nin başkanlığını yaptı.

WHEELİNG, ABD'de (Batı Virginia) kent, eyaletin kuzey-batı'sında; 43 000 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi; madenkömürü çıkarımı, metalürji, camcılık, tütün imalathanesi, seramik, tekstil. Liseler ve yüksek okullar. Müze.

WHEEZİNG a. (ing. *wheezing*). Tıp. Bronş darlıklarında çok zaman uzaktan bile duyulabilen anormal değişik tınlamalı solunum sesi.

WHEWELL (William), ingiliz mantıkçı (Lancaster 1794 - Cambridge 1866). Cambridge Trinity College'de mineroloji profesörü (1828), ahlak felsefesi profesörü (1838), İngiliz derneği başkanı (1841), Üniversite rektör yardımcısı (1842) oldu. En önemli katkısı tümevarım kavramını yeniden kullanılabilir hale getirmesidir. Whewell zaman, uzam, nedensellik kavramlarını Platon'un anımsama kuramına yakın bir anlayışla ele alır. Yapıtları: *History of the İnductive Sciences* (Tümevarımlı bilimlerin tarihi) [1837]; *History of Scientific İdeas* (Bilimsel fikirlerin tarihi) [1858], *On the Philosophy of Discovery* (Keşif felsefesi üzerine) [1860].

WHEWELLİT a. (fr. *whewellite;* ingiliz doğabilimci *W Whewell*'in adından). Miner. Monoklinik sistemde yer alan doğal kalsiyum oksalat.

WHİDDY adası, Bantry* Bay körfezinde (İrlanda) ada.

WHİG (*Whiggamores*'in kısaltması). [XVII. yy.'ın iskoçyalı asilerine verilen ad]. Tar. **1.** Mutlakıyetçi yetkiye ve anglikancılığın ayrıcalıklarına karşı, Parlamento'nun ve protestan mezheplerin haklarını destekleyen aynı adlı ingiliz partisinin üyesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** 1834'te, demokrat Başkan A. Jackson'un politikasına karşı kurulmuş olan ve 1856 başkanlık seçimlerinden sonra dağılan bir amerikan partisinin üyesi. (Bu parti Birlik'e dört Başkan verdi: Harrison [1841], Tyler [1841-1845], Taylor [1849-50], Fillmore 1850-1852).

◆ sıf. Whig partisine ilişkin.

—ANSİKL. XVII. yy.'ın ortasında "whig" sözcüğü, kralcılar tarafından iskoçyalı covenantlara verildi. James of York'un veraset haklarının geri alınıp alınmaması konusunda yapılan tartışmalar 1679-80'de Parlamento'yu ikiye bölünce, kralcılar, Shaftesbury gibi kovma yanlılarına iç savaşın kötü anılarını anımsatan "whig" takma adını verdiler, kendilerine de "tory" adını yakıştırdılar. O zamandan beri bu terimler iki partiyi belirtir. Protestan ve mutlakıyete karşı olan wigler 1688-89 devrimi'ne en etkin biçimde katıldılar ve bu eylemi savları doğrultusunda kullandılar: Haklar bildirisi, Parlamento'nun yasama önceliğini onayladı, 1689 Hoşgörü antlaşması "ayrı görüşte olanların" üstüne çöken baskıyı gevşetti. Bir ölçüde onların yapıtı olan 1714 Hannover veraseti, iktidar tekelini elde eden partilerinin zaferini sağladı. Güçlü bir büyük toprak sahipleri oligarşisi tarafından yöneltilen parti, ticari ve mali çıkarlarını savunduğu geniş burjuva tabakalarına yaslandı. Walpole, whig üstünlüğünün temeli olan siyasal düzeni etkin bir biçimde örgütledi. Ama başarısının kendisi XVIII. yy.'ın ortasında arpalıkları paylaşma derdine düşen kliklere bölünen partinin bozulmasına yol açtı. George III'ün baskıcı yönetimi, partiyi yeniden canlandırdı, Burke partiyi eski ilkeleri savunmaya yöneltti. Ama whig aristokrasisi partinin radikal kanadında geliştiği için Fransız devrimi'nden büyük kaygı duydu. Fox gibi radikaller, güçlü bir halkçılık akımına uyarak, fransız ulusal egemenlik düşüncelerini kendilerine mal ederken, partinin geri yanı torizme yaklaştı. Aristokrat muhafazakârlığın, Napoléon savaşlarının sona ermesinden sonra krallıkta meydana gelen derin ekonomik ve toplumsal değişmeleri hesaba katmamakta inat etmesi, burjuvazide, whig geleneğini canlandıran bir muhalefet uyandırdı. 1832'de ilk büyük seçim reformunu elde eden bu "whigcilik" oldu. XIX. yy.'ın ortasında, eski whig ve radikal akımlar, serbest mübadeleyi benimseyen ve partilerinden ayrılan torylerin desteğiyle güçlendi ve bu değişik öğelerin kaynaşmasından liberal parti doğdu.

WHİLLANS (Don), ingiliz dağcı (Salford 1933). Alpler'de büyük çaplı ilk tırmanışları gerçekleştirdi. Freney merkezi kütlesi (1961), Eiger'in kuzey yüzüne yapılan seferin yönetimi (1966). Avrupa dışındaysa Annapurna'nın güney yüzüne yapılan ilk tırmanışı gerçekleştirdi (1970).

WHİP a. (kamçı anlamında ing. sözc.). Avam kamarası'nda, önemli oylamalarda çekimser kalmayı önlemek amacıyla grup üyeleri içinde oy disiplinini sağlayan milletvekili.

WHİPCORD a. (ing. sözc.). Tekst. Çok sıkı dokunmuş, yüzeyinde oldukça belirgin eğik fitiller bulunan ingiliz kumaşı.

WHİPPLE (George Hoyt), amerikalı hekim (Ashland, New Hampshire, 1878 - Rochester, New York eyaleti, 1976). Demir metabolizmasını, plazma proteinlerini inceledi. Kansızlık konusundaki çalışmalarından dolayı G. R. Minot ve W. P. Murphy ile birlikte 1934 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü aldı.

Whipple hastalığı. Hematol. Bağırsakların besinleri iyi soğuramamasından ileri gelen hastalık. Klinikte, eklem ağrıları, yağlı ishal, kilüslü asit, kanda megaloblastlı anemi ve buna eşlik eden ağır nötr akyuvar azalması ile trombopeni biçiminde belirtiler gösterir.

Whipple yöntemi. Hematol. Dana ciğeri yedirilerek ya da yoğun karaciğer özütleri şırınga edilerek ağır kansızlıkları tedavi etme yöntemi.

WHİPPLE (Fred), amerikalı astrofizikçi (Red Oak, İowa, 1906). 1955'ten 1980'e kadar, Massachusets'te Smithsonian gözlemevi müdürlüğü yaptı; Harvard üniversitesi'nde astronomi profesörü oldu; güneş sisteminin evriminde rol oynayan fiziksel süreçler üzerine önemli araştırmalar yaptı. 1950'de, kuyrukluyıldızların çekirdeğinin, çoğu kez birkaç kilometre çapında bir "kirli kar" topuna benzetilen buz ve katı madde yığını olduğu varsayımını ortaya attı.

WHİSKER → TRİKİT.

WHİST a. (ing. sözc.). İngiliz kökenli kâğıt oyunu. Briç bu oyundan doğmuştur. (Whist briçte kullanılan kâğıtlarla, aynı dağıtım yöntemiyle ve aynı oyun düzenine uyularak oynanır. Kozu ise 52. kâğıt belirler.)

WHİSTLER (James Abbot McNeill), amerikalı ressam (Lowell, Massachusetts, 1834 - Londra 1903). 1855'ten itibaren, Courbet ve Manet'nin, Velázquez'in sanatının ve japon örneklerinin etkisi altında Paris'te yetişti, sonra Londra'ya yerleşti; ama Fransa ile bağlarını da koparmadı (özellikle Mallarmé ile ilişki içindeydi). Başlangıçtaki zarif gerçekçiliği (*Doğaya göre on iki afort* ya da *Fransız süiti*, 1858'de gerçekleştirilen gravürler) yerini, çoğu kez tek bir rengin tonlarının kullanıldığı ince renk uyumlarına ağırlık veren resimsel araştırmalara (*Beyaz kız*, 1862, National Gallery of Art, Washington) bıraktı. Özellikle portrelerde (*Gri ve siyah düzenleme nº1, sanatçının annesinin portresi*, 1871, Louvre) olduğu gibi konunun önemini koruduğu durumlarda bile, resimsel kompozisyon ön plana çıkar (*Siyah ve yaldızlı noktürn, yere düşen füze*, 1875'e doğr., Institute of Art, Detroit). 1865-1870 yıllarından başlayarak "senfoni", "noktürn", "düzenleme" ya da "çeşitleme" adını alan yapıtları tam anlamıyla bir renk "orkestrasyon"u niteliğine bürünür. Çevre çizgilerinin yakınlaştırılması, hatta tümüyle silinmesi, fırça darbelerinin akıcılığı, ışık ve hava oyunları o dönemden başlayarak resim ve gravürlerinin (*Venedik süiti*, 1880) belirgin özellikleri haline gelir. Whistler "sanat için sanat" estetik ilkesinden vazgeçmemekle birlikte, izlenimciliği anımsatan bir üsluba yönelir. (→ ESTETİKÇİLİK.)

WHİTBY, Büyük Britanya'da (North Yorkshire) sayfiye merkezi, Esk ırmağının denize döküldüğü yerde, Kuzey denizi kıyısında; 12 700 nüf. Ortaçağ'dan kalma bir manastırın yıkıntıları. Müze.

WHİTBY, Kanada'da (Ontario) kent, Ontario gölü kıyısında Oshawa yakınında; 36 700 nüf. Demir-çelik.

WHİTE (Gilbert), ingiliz yazar (Selborne, Hampshire, 1720 - *ay. y.* 1793). Özellikle doğduğu köyün faunası ve florası üzerine gözlemlerini aktardığı mektupları içeren *The Naturel History and Antiquities of Selborne* (1789) adlı yapıtıyla tanındı.

WHİTE (William Hale) → RUTHERFORD (Mark).

WHİTE (*sir* George Stuart), ingiliz general (Whitehall, Antrim yönetim bölümü; 1835 - Londra 1912). Afganıstan (1878), Mısır (1884) ve Birmanya (1885-1887) seferlerine katıldıktan sonra 1893'te lord Roberts'in yerine Hindistan ordusu komutanlığına getirildi. Boerler savaşı sırasında (1899), Ladysmith'te 119 günlük bir kuşatmaya direndi.

WHİTE (*sir* William Henry), ingiliz gemi mühendisi (Devonport 1845 - Londra 1913). Büyük Britanya'nın en ünlü gemi yapımcılarından biriydi. 1885-1902 arasında, 250'yi aşkın savaş gemisi çizdi.

WHİTE (Pearl), amerikalı kadın oyuncu (Green Ridge, Missouri, 1889 - Paris 1938). Tehlikeli akrobasi gösterileri yaptığı macera dizi filmlerinde oynadı ve *The Exploits of Elaine* (1914) ile dünya çapında ünlendi. Fransa'da *Terreur* adlı filmi çevirdi, Casino de Paris revüsünün baş yıldızı oldu ve 1925'te sahne ve sinemayı bıraktı. Sporcu, gözüpek, açık yürekli ve duygusal amerikan kız tipini (erkeklerde Douglas Fairbanks tarafından canlandırılan) temsil ediyordu.

WHİTE (Terence Hanbury), ingiliz romancı (Bombay 1906 - Pire 1964). *The Once and Future King*'de Arthur efsanelerini çocuklara yönelik olarak yeniden ele aldı (1958, *Camelot*'da müzikal güldürüye uyarlandı) ve Gulliver tarafından İngiltere'ye götürülmüş Lilliputlular'ın başlarından geçenleri anlattığı *Mistress Masham's Repose* (1946) adlı yapıtı, *Gulliver'in seyahatleri*'nin alaylı bir devamı niteliğindedir.

WHİTE (Patrick), avustralyalı yazar (Londra 1912 - Sidney 1990). Öğrenimini İngiltere'de tamamladı, sonra Avrupa ve ABD'ye yolculuklar yaptı ve 1946'da Avustralya'ya döndü. Daha ilk yapıtlarından itibaren ünlendi, şöhreti 1973'te Nobel edebiyat ödülü'nü alıncaya kadar artmaya devam etti. Açıkça modernist olmadan, White 30'lu yıllarda Avustralya romanına egemen olan gerçekçi geleneği reddeder. Daha çok, bazı bireylerin, çoğu kez toplumun horgördüğü basit kişilerin tinsel ve ruhsal iç deneyimleriyle ilgilenir. Bununla birlikte, yergilerine hedef olan siyasal ve toplumsal olayları küçümsemez. Üslupçu olan White maniyerizmden kaçmadan, ustalıkla basitten en yoğun şiire geçer (*The Tree of Man*, 1955; *Voss*, 1957; *Riders in the Chariot*, 1961; *The Solid Mandala*, 1966; *A. Fringe of Leaves*, 1976; *The Twyborn Affair*, 1979). Öyküler (*The Burnt Ones* 1964; *The Cockatoos*, 1974), bir tiyatro oyunları derlemesi (*Four Plays*, 1965) ve bir otobiyografi (*Flams in the Glass: A Self-Portrait*, 1980) yayımladı.

WHİTE (Kenneth), ingiliz yazar (Glasgow 1936). Şiirler ve romanlar yazdı, doğayla doğrudan ilişkide ve kendine yönelişte, yeni bir yaşama sanatı arayışı içinde olduğu görülür. Heidegger, Valéry, Michaux ve Cioran'ın etkilerini taşıyan yazar konularını batıdaki köylülerin yaşamlarından alır.

White Collar *(Beyaz yakalılar)*, Wright Mills'in yapıtı (1951). Wright Mills, bu kitabında, "beyaz yakalılar" adını verdiği (eskiden taşıdıkları giysilerin yakıştırmasıyla) ve giderek yükselen bir toplum tabakası oluşturan memurların "mavi yakalılar" adını verdiği işçiler arasında bir karşıtlık kurar ve aynı zamanda, bu toplumsal kategoriyi girişimcilerden ve küçük mülk sahiplerinden ayırır. Aslında bunlar, üçüncü kesimde çalışan, yazıcılık, muhasebe, yönetim gibi kol emeği türünden olmayan işler yapmakla görevli büro memurlarıdır. Wright Mills'e göre, "beyaz yakalılar", hiç olmazsa amerikan toplumunda (belki başka toplumlarda da) gerek davranış biçimi, gerek kültürüyle işçi sınıfına indirgenmeyi olanaksız kılan, ama hiçbir sınıf bilincine sahip olmadığı da söylenemeyecek olan kendine özgü bir toplumsal tabaka oluştururlar.

Lauros-Giraudon

James Abbott Whistler
Gri ve siyah düzenleme nº1, sanatçının annesinin portresi (1871)
Louvre müzesi, Paris

White planı (ABD Hazine genel müdürlüğü görevlilerinden White'ın adından), 1943'te Keynes tarafından İkinci Dünya savaşı'ndan sonra uluslararası finansman güçlüklerini çözümlemek amacıyla sunulan plana karşı hazırlanmış plan. White planı, bazı koşullar altında altın standardına dönülmesini salık veriyordu. Uluslararası bir banka, uluslararası takas odası işlevi görecekti. Banka, her ulusal para siyasetinin bağımsızlığına saygı gösterecek, dolayısıyla uluslarüstü bir nitelik taşımayacaktı. Amerikan planı, dünya altın stokonun yaklaşık üçte ikisini elinde bulunduran ABD'nin durumuna uygun düşmekteydi. Temmuz 1944'te, Bretton Woods anlaşmaları sonucunda kurulan Uluslararası para fonu (İMF), Keynes planından çok White planına dayanır.

Whitehall, Londra'nın (Büyük Britanya) en büyük anayollarından biri, Trafalgar Square ile Westminster arasında; eskiden York piskoposlarının mülkiyetinde olan sarayın bulunduğu yerden geçer. Kardinal Wolsey'in gözden düşmesiyle Henry VIII döneminde York'lar piskoposluğu yitirince adı Whitehall'a dönüştürüldü. Cromwell burada oturdu ve Charles II burada öldü. 1697 yangınından sonra krallık konutu Saint James'e taşındı. Whitehall sarayı'ndan geriye James I zamanında I. Jones'un yaptırdığı Banquets (Banqueting House) salonunda başka şey kalmamıştır Çevresindeki büyük bakanlıklarla hâlâ Birleşik Krallık'ın siyasi merkezini oluşturan Downing* Street bu anayola açılır.

Mandel-Pavlovik

Patrick White

WHİTEHAVEN, Büyük Britanya'da liman kenti, İrlanda denizi kıyısında; 26 200 nüf. Balıkçılık. Kimya sanayisi. — Yakınında (Windscale), radyoaktif artıkları işletme tesisi.

WHİTEHEAD (Robert), ingiliz mühendis (Bolton-Le-Moors, Lancashire, 1823 - Beckett Park, Berkshire, 1905). Gemi yapımında uzmanlaştı ve 1856'da girdiği Fiume tersanesinde Avusturya hesabına

gemiler yaptı. 1866'ya doğru özdevinimli torpidolar konusunda araştırmalara başladı; ilk örneklerini 1867'de denediği bu torpidoları 1876'da bir servomotorla donatarak geliştirdi.

WHİTEHEAD (Alfred North), amerikan vatandaşlığına geçmiş ingiliz filozof ve matematikçi (Ramsgate, Kent, 1861 - Cambridge, Massachusetts, 1947), 1885-1910 arasında Cambridge'de (Büyük Britanya), 1910-1924 arasında Londra'da profesörlük yaptı, 1924-1937 arasında Harvard Üniversitesi felsefe kürsüsünü yönetti. Whitehead mantık ve matematik araştırmaları yaptı: *Universal Algebra* (Evrensel cebir) [1898] ve *On Mathematical Concepts of Material World* (Maddi dünyanın matematiksel kavramları üzerine) [1905] adlı yapıtları bir bakıma bu ilk çalışmalarının bilançosu sayılır. Fakat, çalışmalarının bu ilk döneminde en önemli yanı, *Principia mathematica* (1910-1913) adlı mantıklaştırıcı yapıtın yazılmasında B. Russell'la işbirliği yapmasıdır.

Whitehead, çok geçmeden epistemolojik sorunlarla uğraşmaya başladı. Kendisi de, "bağıntıcı mekân kuramı"yla (1914) deneyci akım içinde yer aldı, ama bu tutumunu yavaş yavaş nüanslandırdı ve *The Concept of Nature*'den (Doğa kavramı) [1920] sonra olaylara ve nesnelere, algılara oranla öncelik tanıdı. Whitehead, bir doğa felsefesi kurmaya çalıştı. Algılar dünyası ile bilimin dünyası arasında bir uzlaşma kurmaya yöneldi, çünkü "doğanın ikiye bölünmesi"ni (bundan Locke ve Descartes'ı sorumlu tutuyordu) kabul etmiyordu. Whitehead'e göre doğa ancak oluşu içinde kavranabilir. Bu konudaki düşüncesini en sistemli biçimiyle *Process and Reality* (Süreç ve gerçeklik) [1929] adlı yapıtında ortaya koydu.

Whitehead 1930'dan sonra fikirlerini daha çok metafizik bir görüş açısından geliştirmeye başladı. *Adventures of Ideas* (Fikirlerin serüvenleri) [1933] ve *Modes of Thought*'da (Düşünce tarzları) [1938] doğanın birliği fikrini yeniden ele aldıysa da, bu kez bunun organik yanına ağırlık verdi. Nötr bir tekçiliği savundu ve giderek daha açık bir biçimde dirimselci bir felsefeye yöneldi. *Religion in the Making* (Oluşan din) [1926] adlı yapıtında dini kaygılarını dile getirdi. Ayrıca, *The Aims of Education and other Essays*'iyle (Eğitimin amaçları ve başka denemeler) [1929] eğitim felsefesine inkâr edilemeyecek bir katkıda bulundu.

British Council

Alfred North Whitehead

Whitehead ameliyatı (ingiliz cerrah W. *Whitehead*'in [1840-1913] adından). Cerr. Basuru ameliyatla tedavi yöntemi.

WHİTEHORSE, Kanada'da kent, Yukon'un merkezi, Alaska sınırı yakınında; 15 000 nüf. Skagway demiryolunun son istasyonu. — Yakınında, bakır çıkarımı.

WHİTELAW (William), büyük britanyalı siyaset adamı (Edinburgh 1918). Muhafazakâr milletvekili; maliye bakanı özel sekreteri (1957-1958), işçi partisi hükümeti döneminde (1964-1970), Muhafazakâr parti'nin "chief whip"i (partinin Avam kamarası'ndaki oy durumundan sorumlu) oldu. Muhafazakârların yeniden iktidara gelmesinden sonra Avam kamarası başkanı oldu; 1972'de, K. İrlanda'dan sorumlu Devlet bakanlığına getirildi. Referandumla, Ulster eyaleti için yeni bir statü kabul ettirdi. Çalışma bakanı (1973-1974), Thatcher hükümetinde *Home Secretary* (İçişleri bakanı) olarak görev aldı (1979-1983). Lordlar kamarası başkanlığını yaptı (1983-1987).

WHİTEMAN (Paul), amerikalı kemancı ve orkestra şefi (Denver 1890 - Doylestown, Pennsylvania, 1967). 20'li yıllarda kurduğu büyük bir "sefonik caz" orkestrasıyla, "özellikle 1924'te New York'ta Gershwin'in *Rhapsody in Blue*'sünü çaldığı zaman ün kazandı.

WHİTE MOUNTAİNS, ABD'de dağ kütlesi, Yeni İngiltere'de, New Hampshire'ın kuzey-doğu'sundan Maine'in batısına kadar yayılır: *Washington dağı*'nda 1 918 m.

WHİTE PLAİNS, ABD'de (New York) kent, Hudson'un kolu Bronx'un kıyısında; 47 000 nüf. New York'un bir konut banliyösüdür. Üniversite kolejleri. Howe komutasındaki İngilizler, Washington komutasındaki isyancıları burada yendi (28 ocak 1776).

WHİTE-SPİRİT a. (ing. *white-spirit*, *white*, beyaz ve *spirit*, benzin'den). Petr. san. Benzin ile gazyağı arasında petrol ürünü. (Yaklaşık 150 ile 200 °C arasında damıtılan bu sıvı, yağ giderme çözücüsü ve boya seyrelticisi olarak kullanılır. White-spiritler renksiz ve hoş kokulu olmalıdır.)

WHİTLAM (Edward Gough), avustralyalı siyaset adamı (Melbourne 1916). Avukatlık yaptı; işçi partisi milletvekili (1952); 1960'ta partisinin başkan yardımcısı, 1967'deyse başkanı oldu. 1972'de Başbakan seçildi. Whitlam, zorunlu askerliğe son verdi, Asya ve Afrika'dan göçleri kolaylaştırmaya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı önlemler almaya çalıştı. Ama, iç kavgalar ve mali skandallar, muhalif bir Senato ile karşı karşıya kalan hükümeti yıprattı; kasım 1975'te genel vali, parlamenter sistemde görülmemiş bir davranışla Başbakanı görevinden aldı. Sonraki seçimler, M. Fraser başkanlığındaki koalisyon hükümetinin zaferiyle sonuçlandı ve E. G. Whitlam politik yaşamdan çekildi.

WHİTMAN (Walt), amerikalı şair (West Hills, Long İsland, New York 1819 - Camden, New Jersey, 1892). Kendi kendini yetiştirdi. Basımevinde çıraklık, gazetecilik, Amerikan İç savaşı sırasında hastabakıcılık ve son olarak devlet memurluğu yaptı. 1855'te, kendi hesabına yayımladığı ve 1892'ye kadar üzerinde sürekli çalışarak geliştirdiği 9 baskı yapan tek şiir kitabı *Çimen* yaprakları* (Leaves of Grass) ile Amerika'nın en büyük şairi olarak kendini kabul ettirdi. Halk dilinde, hatta kaba deyişlere yer vererek, ayetlerin üslubuna yakın, serbest ve uzun dizelerle yazılmış ve Whitman'ın yaşamından ve duygularından beslenen bu yapıt, diğer insanları, her yeri ve her şeyi içerecek kadar geniş kapsamlıdır. Böylece *Çimen yaprakları*'nda özellikle aşkıncılığın etkisiyle, bağışlayıcılığa, hümanizme, eleştirel anlayışa, hatta anarşizme kadar varabilecek öznellikten uzak bir tutum göze çarpar. Benin yüceltilmesi, güçlülüğü ve kitap düşüncesini de, benzersiz bir edebiyat yapıtı yaratma düşüncesini de dışlayan bir tür sürekli nesnelliği gerektirdiği halde, öznellikten uzaklaşma, evrenselliğe ve tümtanrıcılığa, Whitman'ın çağdaşlarınca müstehcenlik sayılan bedenin yüceltilmesiyse tam bir bağdaştırmacılığa varır. Doğacılık bir tür mistik kendinden geçişten ayrı düşünülemez. Whitman soluk almaya benzer özel bir ritmi olan basit bir dil kullanarak ve öznellikten uzak bir coşkuyu yansıtan sözcükleri seçerek şiirini alışılmış kalıplardan sıyırır. Whitman düzyazı denemelerini topladığı *Democratic Vistas*'da (1871) siyasal görüşlerini açıklar ve amerikan ideolojisiyle kendi mizacı arasındaki kaçınılmaz çelişkilere parmak basar. *Passage to India* (1871) adlı şiirindeyse, insan ırkının kendini yenilemesini ise batı maddeciliği ile doğu maneviyatçılığının birleşmesiyle açıklar.

IPS

Walt Mhitman

Whitmore basili. Bakteriyol. MELİOİDOSİS* BASİLİ'nin eşanlamlısı.

WHİTNEY (William Dwight), amerikalı dilbilimci (Northampton, Massachusetts, 1827 - New Haven, Connecticut, 1894). Yale'de (1854-1894) sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilgisi uzmanı; aynı zamanda amerind dilleriyle, sözlükçülük ve genel dilbilimle ilgilendi. Bir *Sanskrit grammar* (Sanskritçenin dilbilgisi) [1879] yazdı ve O. von Böhtlingk'in büyük sanskritçe sözlüğünün hazırlanmasına katkıda bulundu. Ayrıca, dil üstüne bireşim yapıtları vardır: *Language and the Study of Language* (Dil ve dilin incelenmesi) [1867], F. de Saussure üstünde büyük etki yapan *The Life and Growth of Language* (Dilin yaşamı ve gelişimi) [1875], *Max Müller and the Science of Language, a Criticism* (Max Müller ve dilbilimi, bir eleştiri) [1892]. Dil göstergesi çözümlemesiyle, dili toplumsal bir olgu ve iletişim aracı olarak tanımlamasıyla Whitney XX. yy.'ın yapısal dilbilimini muştular.

WHİTNEY dağı, ABD'de doruk, sierra Nevada'da, Kaliforniya'da. Alaska'dan sonra ABD'nin en yüksek noktasıdır: 4 418 m.

WHİTSTABLE, Büyük Britanya'da (Kent) kent, Thames halicinin uzantısı olan kıyıda; 25 400 nüf. Sayfiye merkezi. İstiridye yetiştiriciliği.

WHİTTİER, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles'in doğu banliyösünde; 68 900 nüf. Tarım (turunçgiller) merkezi.

WHİTTİER (John Greenleaf), amerikalı şair (Haverhill, Massachusetts, 1807 - Hampton Falls, New Hampshire, 1892). Kendi kendini yetiştirdi, çeşitli işlerde çalıştı, güçlü bir esinden kaynaklanan çok sayıda yapıt verdi: *Home Ballads, Poems and Lyrics* (1843), *Voices of Freedom* (1846), *Snow-Bound* (1866).

WHİTTLE (*sir* Frank), ingiliz mühendis (Coventry 1907). Gaz türbininin sağladığı olanaklar ilgisini çekiyordu, 1930'da bu alanda bir berat aldı; 1937'den başlayarak bu türbinleri av uçaklarına uygulamaya çalıştı. Bu itme tekniğine sayısız katkıda bulundu ve 1941'de Rolls-Royce firması tarafından gerçekleştirilen ilk türbojeti yaptı. Bu tür bir motorla donatılmış Gloster adlı uçak ilk uçuşunu 1941 mayısında gerçekleştirdi.

WHİTWORTH (*sir* Joseph), ingiliz mühendis ve sanayici (Stockport, Cheshire, 1803-Monte-Carlo 1887). Çalışmaya, bir pamuk ipliği fabrikası işleten amcasının yanında başladı, 1833'te, Manchester'da bir takım tezgâhı yapımevi kurdu. 1841'de, o güne dek kullanılan çeşitli adım tipleri yerine tek tip bir adım sistemi önerdi ve bu sisteme onun adı verildi. Takım tezgâhı yapımında yararlandığı çalışma yöntemleri, bu makinelerin benzersiz bir duyarlığa erişmesini ve 1851 Sergisi'nde büyük başarı kazanmasını sağladı. Kısa bir süre sonra, Enfield askeri fabrikası için, yivli tüfek namluları üretecek tezgâhları yapmakla görevlendirildi. Balistik alanında giriştiği araştırmalar sonucu, merminin namlu içinde dönmesini sağlayacak yeni bir yöntem tasarladı. 1864 ve 1865'te düzenlenen iki yarışmada, Armstrong topçuluk sisteminden üstün olduğu kabul edilmesine karşın, tasarısını hükümet desteklemedi. 1870'te, Whitworth çeliğin dövülmesinde çekiç yerine hidrolik presi kullandı.

Hulton Picture Library

sir Joseph Whitworth

WHO, WORLD HEALTH ORGANİZATİON'ın kısaltması. (→ DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ.)

Who *(The)*, 1964'te kurulan ve Pete Townsend (gitar), Roger Daltrey (solist), John Entwistle (bas gitar) ve Keith Moon'dan (davul) oluşan ingiliz rock grubu. Wholar 1965'ten başlayarak uluslararası bir ün kazandılar. 1969'da plağını doldurdukları rock opera *Tommy*'nin sırasıyla orkestra versiyonu, balesi ve filmi (Ken Russell yönetti) yapıldı. 1973'te bestedelikleri *Quadrophenia* adlı opera da 1979'da filme çekildi. 1978'de ölen Keith Moon'un yerini Kenny Jones aldı. Topluluğun plakları arasında özellikle şunlar sayılabilir: *Sell out* (1968), *Live at Leeds* (1970), *The Kids are all right* (1979).

WHORF (Benjamin Lee), amerikalı dilbilimci (Winthrop, Massachusetts, 1897 - Wethersfield, Connecticut, 1941). Edward Sapir'in öğrencisi; Kızılderililer'in dillerini inceledi ve bunların sınıflandırılmasının düzeltilmesine katkıda bulundu. "Sapir-Whorf varsayımı" adıyla tanınan kuramı, dilin, gerçeğin gösterim dizgesiyle nedensel bir ilişki içinde olduğunu ileri sürer: her dil, bu gerçeği kendine göre parçalara ayırır ve bu ayırma, dilin sözcük varlığıyla olduğu kadar biçimbilimi ve sözdizimiyle de ilgilidir (zaman ve görünüş, kişi bağıntıları, gösterici öğeler vb.). Ölümünden sonra incelemeleri, *Language, Thought and Reality*'de (Dil, düşünce ve gerçek) [1956] bir araya getirildi.

Who's Who?, yaşamöyküleri yayımlayan çeşitli sözlüklerin adı. 1939'dan bu yana *Who's Who?* adıyla Büyük Britanya'da, 1899'dan başlayarak *Who's Who in America?* adıyla ABD'de, 1953'ten bu yana *Who's Who in France?* adıyla Fransa'da, 1985'ten başlayarak *Günümüz Türkiye'sinde kim kimdir? / Who's Who in Turkey?* adıyla Türkiye'de yayımlanmakta olan sözlüklerin bir de yayımına 1935'te başlanan uluslararası nitelikte olanı vardır: *International Who's Who.*

WHYALLA, Avustralya'da (Güney Avustralya) liman kenti, Eyre yarımadasının K.-D.'sunda; 33 400 nüf. Demir madeni. İron Knob ve İron Monarch'tan demir cevheri dışsatımı. Demir-çelik. Tersaneler. Kimya sanayisi.

WHYMPER (Edward), ingiliz dağcı (Londra 1840 - Chamonix 1911). XIX. yy. sonu dağcılığı "altın çağı"nın en gözde adıdır. Alpler'in en yüksek doruklarından birkaçının fethini gerçekleştirdi: barre des Écrins, Dolent dağı, 1864'te Argentière doruğu, Grandes Jorasses zirvesi *(Whymper zirvesi)*, 1865'te Verte ve Matterhorn dorukları. 1872'de Grönland'ı katetti ve 1880'de And sıradağları'nda bir sefer düzenledi ve bu gezi sırasında Chimborazo'ya tırmandı. *Scrambles Amongst the Alps* (1871) adlı bir yapıt yazdı.

WHYTE (Frederic Methven), amerikalı mühendis (1865 - Tarrytown, New York, 1941). Lokomotif tiplerini tekerlek (taşıyıcı, devindirici, taşıyıcı) sayısına göre sınıfladı. Avrupa'da Whyte sınıflamasından yararlanılmakla birlikte dingil sayısı temel alınmaktadır.

WİBERTO di Ravenna → CLEMENS III.

WİCHELER (Fernand), fransızca yazan belçikalı yazar (Brüksel 1874 - Paris 1933). Frantz Fonson ile birlikte ünlü güldürü *le Mariage de Mlle Beulemans*'ı (1910) yazdı.

WİCHERT (Ernst), alman yazar (İnsterburg 1831 - Berlin 1902). Romanlarında (*Heinrich von Plauen*, 1881; *Der Grosse Kurfürst*, 1886-87) ve oyunlarında (*Biegen oder Brechen*, 1874) Prusya'nın geçmişini anlatır.

WİCHİTA, ABD'de (Kansas) kent, Arkansas ile Little Arkansas'ın kavşağında; 304 010 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi. Et sanayisi. Hava taşıtları yapımı. Petrol rafinerisi. Üniversite ve yükseköğrenim kurumları. Hava kuvvetleri üssü.

WİCHİTA FALLS, ABD'de (Texas) kent, *Wichita* ırmağı kıyısında; 94 200 nüf. Ticaret (pamuk, buğday ve meyve) merkezi. Petrol rafinerisi. Üniversite.

WİCK, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'nın kuzey-doğu ucunda, Kuzey denizi kıyısında; 7 800 nüf. Turizm merkezi. Cam elsanatları.

WİCKLOW → CİLL MHANTÁIN.

WİCKSELL (Knut), isveçli iktisatçı (Stockholm 1851 - Stocksund, Stockholm yakınında, 1926). Parasal denge teorileri konusunda uzmanlaşmış ilk İsveç iktisat okulunun öncüsüydü. J.-B. Say yasası ve bundan çıkan para teorisi hakkındaki eleştirisiyle Keynes'in habercisi oldu. Başlıca yapıtları: *Über Wert, Kapital und Rente nach den neueren National-ökonomischen Theorien* (Yeni politik iktisat teorisine göre değer, sermaye ve rant) [1893], *Geldzins und Güterpreise* (Faiz ve fiyatlar) [1898].

WİDAL (Fernand), fransız hekim (Dellys, bugün Delles, Cezayir 1862 - Paris 1929). Eberth basilinin özgüllüğünü saptadı ve Chantemesse ile birlikte laboratuvar hayvanları üzerinde ilk tifo aşısını gerçekleştirdi. Bilimsel yazıları arasında başlıcaları şunlardır: *İnfection puerpérale* (Loğusa enfeksiyonu), *la phlegmatia alba dolens et l'érysipèle* (Ağrılı beyaz şişlik ve yılancık); plevrada toplanan suların ve beyin-omurilik sıvısının serodiyognostik yöntemiyle incelenmesi (Ravaut ve Sicard ile birlikte), şok olaylarına ve özellikle böbrek hastalıklarına ilişkin araştırmalar. Widal, organizmada tutulan tuzun ödem yarattığını A. Lemierre ile birlikte kanıtladı ve tuzsuz rejimi yarattı; ürenin vücutta alıkonmasının tehlikesini vurguladı ve bu alıkonmanın oranına göre bir prognoz saptadı; nefritlerin fizyopatolojisinde ve kliniğinde düzen sağladı. Bilimler akademisi üyeliğine seçildi (1919).

Widal serodiyagnostiği. Bağışıkbil. Tifonun serodiyagnostikle teşhisi için kullanılan seroaglütinasyon tepkimesi.

WİDDRİNGTONİA a. Güney Afrika kökenli, hepyeşil yapraklı, kozalaklı ağaç. Callitris cinsine çok benzer ve açık esmer renkte, yumuşak ya da yarı sert bir odun verir *(Mulanje odunu)*. [Servigiller familyası.]

WİDERBERG (Bo), isveçli film yönetmeni (Malmö 1930). Gazetecilik yaptı, romanlar yazdı, ilk uzun metrajlı filmini 1962'de gerçekleştirdi: *Barnvagnen*. *Kvarteret Korpen*'le (1963) yönetmenlikte ustalığını kanıtladı ve onu İngmar Bergman'ın ardılı ve rakibi yaptı. *Kärlek 65*'ten (1965) sonra *Elvira Madigan* (1967) ile uluslararası başarı kazandı. 1969 Cannes film festivali'nde siyasal filmi *Adalen 31* ile jüri özel ödülünü aldı. Bazı filmleri: *Joe Hill* (1971), *Mannen på taker* (1976) ve *Victoria* (1979), *Mannen Fran Mallorca* (1984), *Ormen's vag pa halleberget* (1986).

WİDERÖE (Rolf), norveçli fizikçi ve mühendis (Oslo 1902). Önce koruyucu rölelerin geliştirilmesi ve transformatör yapımında çalıştı. ABD'de D. W. Kerst'in çalışmalarını ve ilk betatronun hizmete açıldığını duyunca, 1942'den başlayarak parçacıkların hızlandırılması problemiyle ilgilendi ve yeni teknikler önerdi; bu teknikler hızlandırıcılarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Eşzamanlı çevrimsel hızlandırıcı ilkesini ortaya koydu ve 1945'ten sonra, İsviçre ve Almanya'da, hızlandırıcıların yapımı ve uygulamaları alanında uzmanlaştı.

Widmannstätten şekilleri, meteor demirinin, seyreltik nitrik asit ya da hidroklorik asitle işlenerek temizlenmiş yüzeylerinde beliren şekiller. Bu şekiller ilk kez 1808'de Viyana'da avusturyalı bilim adamı Alois von *Widmannstätten* (1754-1849) tarafından gözlemlenmiştir. Bu terim metalografide, özellikle aşırı ısıtılmış çeliklerde çaprazlama birbirini kesen iğnemsi tanelerin görüldüğü her türlü yapıyı belirtmekle kullanılır.

WİDMARK (Richard), amerikalı film oyuncusu (Sunrise, Minnesota, 1914). Film çevirmeye 1947'de başladı ve hızla western ve hareketli filmlerde aranılan bir oyuncu oldu: *Öldüren buse* (Kiss of Death) [H. Hathaway, 1947], *Nevada* (W. Wellman, 1948), *Night and the City* (J. Dassin, 1950), *Sokaklardaki panik* (Panic in the Street) [E. Kazan, 1950], *Pick upon South Street* (S. Fuller, 1952), *The Last Wagon* (D. Daves, 1956), *Alamo fedaileri* (Alamo) [J. Wayne, 1960], *The Rode Together* (John Ford, 1961), *Madigan* (D Siegel, 1967), *When the Legends Die* (S Millar, 1972), *Murder on the Orient Express* (Sidney Lumet, 1974).

WİDMER (Urs), almanca yazan isviçreli yazar (Basel 1938). Polisiye ve serüven romanlarının tekniklerini alaya alan uygulamasıyla dikkati çekti, oyunlarında ve hikâyelerinde gitgide bunaltıcı bir nitelik kazanan bir dünyada yaşayan modern insanın durumunu çözümledi (*Die Forschungsreise*, 1974; *Schweizer Geschichten*, 1975; *Liebesnacht*, 1980).

WİDNES, Büyük Britanya'da (Cheshire) kent, Mersey halicinin sağ kıyısında, Liverpool'un yukarısında; 56 700 nüf. Kimya sanayileri. Bakır dökümevi. Çimento fabrikası. Makine. Tekstil.

WİDOR (Charles-Marie), fransız orgcu ve besteci (Lyon 1844 - Paris 1937). Büyükbaba tarafından macar kökenli bir org yapımcısıydı, Lemmens'den org ve Fétis'den beste dersleri aldı. "Senfonik" bir org üslubuna öncülük ederek 1876-1900 arasında org için, aralarında *"la Gothique"* ve *"la Romane"* adlı yapıtları da bulunan ve *Puer natus est* ve gregorius *Haec dies*'ini yorumlayan 10 senfoni besteledi. İki koro ve iki org için bestelediği bir *Missa*, dinsel vokal müzik alanındaki en önemli yapıtıdır. Ayrıca orkestra için 5 de senfoni bestelemiştir.

WİDUKİND, VIII. yy. sakson önderi. 778'de Charlemagne'a karşı mücadeleyi başlattı. Ancak 785'te ona boyun eğdi: Attigny'de vaftiz edildi. Charlemagne onun vaftiz babası oldu.

WİDUKİND ya da **WİTTEKİND,** alman kronikçi (925'e doğr. - Corvey 1004'e doğr.), Corvey (Westfalen) manastırı'nda başpapaz. *Rerum gestarum Saxonicarum libri III* adlı yapıtında (967'ye doğr.) Saksonlar'ın tarihini anlatır.

WİECHERT (Ernst), alman yazar (Forsthaus Kleinort, Doğu Prusya, 1887 - Uerikon, Zürich kantonu, 1950). Bir orman korucusunun oğluydu, öğretmen oldu. Birinci Dünya savaşı'nda silah altına alındı ve yaralandı; daha 1933'te nasyonal-sosyalist rejime düşmanlığını gizlemiyordu. Bu nedenle 1938'de aylarca Buchenwald toplama kampına kapatıldı. Roman-

Bk. resim sayfa 12304

lar (*Der Wald*, 1922; *Der Totenwolf*, 1924; *Die Magd des Jürgen Doskocil; Das Einfache Leben*, 1939) ve kendi halinde bir Doğu Prusya köyünün destansı öyküsünü yazdı (*Die Jeromin-Kinder*, 1943-1947); 1945 sonrasını konu alan *Missa sine nomine*'de (1950), siyasal sorumluluk temasını işledi. Ayrıca, öyküleri (*Der Silberne Wagen*, 1928) ve sürgünlük deneyimini yansıtan özyaşamöyküsel hikâyeleri (*Wälder und Menschen*, 1936; *Der Totenwald*, 1945) vardır. Cömert ruhlu, yürekli, tedirgin, sıradan protestanlık anlayışından kopuk, ancak Kutsal Kitap'la beslenen Wiechert'in yapıtı alman edebiyatında, şiirsel akıldışıcılığı pekiştirdi. Bu akıldışılık, Doğu eyaletlerinin romantizme temel katkısı olarak değerlendirilmiştir.

WİED, Almanya'nın Rheinland-Pfalz eyaletinde ırmak, Westerwald'de, Ren'in kolu (sağ kıyıdan); 140 km.

WİED (Maximilian — *prensi*), alman gezgin ve doğabilimci (Neuwied, Koblenz yakınında, 1782 - *ay. y.* 1867). 1815'ten başlayarak kendisini bilimsel araştırmalara verdi ve önce Brezilya'nın iç bölgelerinde, sonra Kuzey Amerika'da gezi yaptı.

WİED (Gustav), danimarkalı yazar (Holmegaard, Nakskov yakınında, 1858 - Roskilde 1914). Çocukluğunun geçtiği kırsal kesim üzerine kısa mizah hikâyeleri (*Silhuetter*, 1891), bir küçük kent üzerine pitoresk (*Livsens Ondskab*, 1899, *Knags-*

Librairie des Alpes

Matterhorn bacası
Edward Whymper'in *Scrambles Amongst the Alps* adlı yapıtından alınmış bir desenden ayrıntı

Assistance publique -Pasteur enstitüsü

Fernand Widal

L. L.

Charles-Marie Widor
[illegible] yaptığı bir portreden ayrıntı
Gaveau salonu, Paris

X

Ernst **Wiechert**

L. L.

Christoph Martin **Wieland**

X

Wilhelm **Wien**

Keystone

Norbert **Wiener**

ted, 1902), hüzünlü ve yergili romanlar (*Slaegten,* 1898; *Gaedrene Aede Druer,* 1908) yazdı. Wied özellikle özgün bir tiyatronun yaratıcısıdır: saldırganlığa geniş yer veren ve içlerinde en ünlüsü, saçmalığa çatan *les Souris dansantes* (fr. çev.) [1905] olan "yergi oyunları"dır.

WİED kontluğu, XI. yy.'da Neuwied (Prusya-Ren eyaleti) yöresinde kurulan kontluk. XIII. yy.'da kontlarının soyu tükendi. Kontluk, İsenburg kontlarına, ardından (1462) Dietrich von Runkel'e geçti. Dietrich von Runkel'in soyundan gelenler, **Wied-Runkel** (1824'te soyu tükendi) ve **Wied-Neuwied** dallarına ayrıldı. Wied -Neuwied dalı, prenslik ailesi durumuna geldi (1784). Prenses Elisabeta (1843 -1916) Romanya kraliçesi oldu, yeğeni Wilhelm von **Wied** ise, Londra konferansı'nda (aralık 1913) Arnavutluk krallığına getirilerek *mbret* unvanını aldıysa da, kendini halkına kabul ettiremedi ve tahttan indirildi (eylül 1914).

WİEDEMANN (Gustav Heinrich), alman fizikçi (Berlin 1826 - Leipzig 1899). Metallerde ısının yayılmasını (1853) ve elektrik iletkenliğini inceledi.

WİEDEMANN (Alfred), alman mısırbilimci (Berlin 1856 - Bonn 1936). Bonn'da profesör oldu (1891), eski Mısır'ın dinsel ideolojisi üstüne araştırmalar yaptı: *Religion of the ancient Egyptians* (Eski mısır dini) [1897]; *Popular Literature in ancient Egypt* (Eski Mısır'da halk edebiyatı) [1902]; *Das alte Ägypten* (Eski Mısır) [1920].

WİEDERKOMMEN a. (alm. *wieder,* yeniden, ve *kommen,* gelmek'ten). Almanlar'ın yemek masasının çevresinde dolaştırdığı ve her davetlinin tamamını içip bitirmek zorunda olduğu büyük bardak. (Özellikle Almanya'da XVI. yy.'dan XVIII. yy.'a kadar imal edilmiş olan wiederkommen, üzerinde armalar, renkli işaretler bulunan yeşilimsi camdan yapılırdı. Fransa'da lorraineli camcılar da XVI. ve XVII. yy.'da bunlardan üretmişlerdir. XIX. yy.'da pek çok taklidi çıktı.)

WİEDEWELT (Johannes), danimarkalı heykelci (Kopenhag 1731 - *ay. y.* 1802) Kopenhag Akademisi müdürü olarak Saly'nin yerini aldı. Winckelmann'dan etkilendi. Thorvaldsen'in (Roskilde katedrali'ndeki Christian VI'nın ve Frederik V'in mezar anıtları) habercisi sayılır.

■ **WİELAND** (Christoph Martin), alman yazar (Oberholzheim, Biberach yakınında, Württemberg, 1733 - Weimar 1813). Babası rahipti, piyetizmin etkisinde kaldı, akrabalarından Sophie von Gutermann'a derin bir tutkuyla bağlandı, bu duygusunu, büyük başarı kazanan *Die Natur der Dinge* adlı şiirine yansıttı. *Anti-Ovid* (1752) adlı bir yapıttan sonra Zürich'e, Bodmer'in yanına gitti ve Friedrich II'nin üstü örtülü bir övgüsü olan destansı parça *Cyrus*'ten (1759) başlayarak, kısa sürede büyük bir gelişme gösterdi. Bir süre Bern'de yaşadıktan sonra fransız edebiyatına ilgi duydu ve epikurosçu olduğunu açıkladı: kendi serüvenleriyle dolu coşkulu hikâyesi *Agathon* (1766-1773), Goethe'nin *Willhelm Meister*'inin habercisidir; *Musarion* (1768) ve *Die Grazien* (1770), pastoral bir esinden kaynaklanır. Oysa *Der Goldene Spiegel*'de (1772), aydın despotluğunun yararlarını över. Prens Karl -August ve Konstantin'in eğitimcisi olarak Weimar sarayına çağrılan ve Ortaçağ'a büyük yakınlık duymaya başlayan Wieland şiiri *Oberon*'un (1780-81) konusunu bu dönemden almıştır. Yunan geleneklerini betimleme bahanesiyle küçük bir alman kentinin (Erfurt) halkını alaya aldığı yergi romanı *Abderiten* (1774-1781) en tutulan yapıtıdır. Alman edebiyatı ürünlerinin aynası olan *Der teutsche Merkur*'un (1773-1789) kurucusu olan Wieland "Almanya'nın Voltaire'i" olarak adlandırıldı.

WİELAND (Heinrich), alman kimyacı (Pforzheim 1877 - Münih 1957). 1912'den başlayarak steroller ile gallik asitleri inceledi ve biyolojik yükseltgenme kuramını ortaya attı. Safra tuzlarının, kara kurbağası zehirinin vb., yapısı üzerine sürdürdüğü araştırmalarıyla 1927 Nobel kimya ödülü'nü kazandı.

WİELİCZKA, Polonya'da kent, Krakow'un G.-D.'sunda, Karpatlar'ın eteğinde; 17 000 nüf. Başlıca dehlizleri 63-135 m derinlikte olan ve XI. yy.'dan beri işletildiği sanılan tuz yataklarıyla ünlüdür; birçok yeraltı capellaları kayaların içine oyulmuştur. Maden müzesi. Tıp (astım) merkezi.

WİELKOPOLSK a. Trakehner ırkından türemiş olmakla birlikte ingiliz-arap tipine yakın görünüşte olan ve spor atı olarak makbul sayılan polonya binek atı ırkı.

WİELKOPOLSKA → POLONYA *(Büyük).*

WİEN, Viyana'nın (Avusturya) ve bu kentten geçen, Tuna'nın küçük kollarından birinin almanca adı.

■ **WİEN** (Wilhelm), alman fizikçi (Gaffken, Doğu Prusya, bugün Polonya'da 1864 - Münih 1928). Önce Berlin Fizikoteknik enstitüsü'nde Helmholtz'un asistanlığını yaptı, daha sonra Aachen'da (1896) ve Giessen (1899), Würtzburg (1900), Münih (1920) üniversitelerinde ders verdi. Hidrodinamik yasaları, ender gazlarda boşalım, katot ışınları ve pozitif yüklü olduklarını gösterip kütlelerini ve tuzlarını hesaplayarak, elektrik ve manyetik alanların bunlar üstündeki etkisini saptadı. Isıl ışıma üzerine çalışmalarıyla 1911 Nobel fizik ödülü'nü kazandı.

Wien yasası, 1893'te Wien'in ileri sürdüğü ve kara cismin T mutlak sıcaklığındaki maksimum ışımasına denk düşen λ_m dalga boyunun λ_m C/T bağıntısıyla verildiğini ifade eden yasa; bu bağıntıda C=2,897.10^{-3} m ·K'dır.

WİENBARG (Ludolf), alman düşünür ve estetikçi (Altona 1802 - Schleswig 1872). En önemli yapıtı, siyasette liberal fikirlerini de paylaştığı Genç Almanya grubunun estetik kuramlarını ortaya koyan *Ästhetische Feldzüge*'dir (Estetik seferleri) [1834].

WİENE (Robert), çek kökenli alman film yönetmeni (Saksonya'da 1881 - Paris 1938). Önce tiyatro oyuncusuydu, 1914'te sinemaya geçti ve Jannings ile birlikte Daudet'den *Fromont jeune et Risler aîné*'yi gerçekleştirdi. Asıl ününü *Dr.* Caligari'nin muayenehanesi*'ne (Das Kabinett des Dr. Caligari) [1919] borçludur. Bu filmden sonra başarısının esiri ve "caligariciliğin" kölesi oldu. Yaptığı üç filmle (*Genuine,* 1920; *Raskolnikoff,* 1923; *Orlacs Hände,* 1924) bu akımı sürdürmeye çalıştı. Fakat anlatımcılık son dönemlerini yaşamaktaydı; daha sonraki çalışmaları (*Der Rosenkavalier* [1926] gibi) pek başarılı olmadı. Sonra Fransa'ya gitti ve 1938'de ölümü nedeniyle tamamlayamadığı *Ultimatum* adlı filme başladı.

WİENER (Otto Heinrich), alman fizikçi (Karlsruhe 1862 - Leipzig 1927). Gelen ışınlarla, bir merceği örten bir fotoğraf filmi tarafından kırılıp yansıtılan ışınların girişimlerinden yararlanarak durağan ışık dalgaları oluşturdu. Lippmann bu buluştan yola çıkarak renkli fotoğraf tekniğini geliştirdi. Wiener elektrik alanının, polarma düzlemine dikey olarak salındığını ve bu düzlem içindeki manyetik alanı gösterdi.

■ **WİENER** (Norbert), amerikalı matematikçi (Columbia, Missouri, 1894 - Stockholm 1964). Mesleki çalışmalarının çoğunu Massachusetts Institute of Technology'de (MİT) yaptı. Özgün bir düşünce yapısı olan Wiener matematikte yeni ufuklar açtı. Fonksiyonel çözümlemede düzgülü uzayların genel bir tanımını verdi. Rastlantısal süreçleri ve özellikle Brown devinimini, daha sonra da uyumlu çözümlemeyi inceledi. 1940'tan sonra, İkinci Dünya savaşı'nın ortaya koyduğu teknik sorunlar onu iletişim kuramı üzerinde çalışmaya yöneltti. Böylece sibernetiğin* temelini attı ve 1948'de, otomatik kumandalı sistemlerin ilke ve uygulamalarını konu alan tüm bilim dallarının bilgileri arasında oldukça büyük bir ilgi uyandıran *Cybernetics, or Control and Communication in the Man and the Machine* (Sibernetik veya insanda ve makinede kontrol ve haberleşme) adlı kitabını yayımladı. Ayrıca dışdeğerbiçme ve geçici rastlantısal serileri süzme üzerinde önemli çalışmalar yaptı.

WİENER (Oswald), avusturyalı yazar (Viyana 1935), Viyana grubu üyesi, caz trompetçisi, Berlin'de otelci. Dil ustalığı için bir bahane olarak kullandığı şiirlerinde, montajlarında, oyunlarında Wittgenstein'ın etkisi görülür. 1959 öncesi kaleme aldığı yapıtlarını imha ettikten sonra, bir roman yayımladı (1969).

Wiener Gruppe, 1950'li yıllardan başlayarak H. C. Artmann tarafından bir dinamizm kazanmış bulunan ve Avusturya'nın kültür öncülerini (somut şiir, lehçe şiiri, gerçeküstücülüğün yeniden doğuşu) bir araya toplayan yazar ressamlar topluluğu. Konrad Bayer (1932-1964), Friedrich Achleitner (doğm. 1930), Gerhard Rühm (doğm. 1930) ve Oswald Wiener (doğm. 1935) bu grubun başlıca üyeleridir.

WİENER NEUSTADT, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kent, Fischa ile Leitha kavşağı yakınında; 41 000 nüf. Sanayi merkezi: tekstil, kazancılık, takım tezgâhları, besin sanayileri, beton ve sanayi seramiği, karton, deri işleme. Kentte Ortaçağ'da yapılmış bir şato vardır; St. Georg capellası'nda (XV. yy.), Wiener Neustadt'lı olan imparator Maximilian I'in mezarı vardır. Öbür önemli yapılar arasında Unsere Damen kilisesi (XIII.-XV. yy.), eskiden manastıra bağlı olan iki kilise sayılabilir. Müze (eski cizvit manastırında).

—*Tar.* Macarlar'ı durdurmak için Babenbergli Leopold tarafından 1194'te kurulan kent Friedrich III'e ikametgâh oldu (1440 -1493). XIX. yy.'da korkunç bir yangınla yıkıma uğradı ve İkinci Dünya savaşı'nda ağır hasar gördü.

WİENERWALD, Avusturya'da (Aşağı -Avusturya), Viyana'ya ve Tuna ovasına egemen kütle, Alpler'in doğu ucunu oluşturur. Kütledeki ormanlar ve köyler, Viyanalılar'ın yazlık yerleridir.

WİENİAWSKİ, polonyalı müzikçi aile. —HENRYK, besteci ve kemancı (Lublin 1835 - Moskova 1880). Paris konservatuvarı'nda Massart'ın öğrencisiydi, Avrupa'da birçok konser verdi, Petersburg sarayı'nın resmi virtüozluğunu yaptı (1848 -1872), daha sonra Brüksel konservatuvarı'nda Vieux-temps'ın ardından keman profesörlüğüne getirildi. Yapıtları arasında özellikle iki keman konçertosu, bir *Fantezi-Konser, Moskova anısı,* bir *Légende,* birçok etüt, polonez, mazurka vb. vardır. — Kardeşi JÓZEF, piyanist ve besteci (Lublin 1837 - Brüksel 1912), Paris konservatuvarı'nda okudu, daha sonra Listzt'ten ders aldı, Paris, Moskova, Varşova ve Brüksel'de ders verdi; bir senfoni ve orkestra için bir *Romantik süit,* ayrıca büyük ölçüde Chopin'den esinlenen birçok piyano yapıtı (konçerto, balad, mazurka, polonez, etüt vb.) besteledi. —Yeğenleri ADAM TADEUSZ, besteci (Varşova 1879 - Bydgoscz 1950), Varşova'da Müzik derneği ve Chopin Yüksekokulu'nun müdürlüğüne getirildi (1928), fransız izlenimciliği estetiği ve Polonya folkloru çerçevesinde birçok telli çalgılar dörtlüsü, opera, senfonik şiir, orkestra süiti ve çeşitli piyano parçaları besteledi.

WİEPRZ, Polonya'nın güney-doğu'sunda ırmak, Vistül'ün kolu (sağ kıyıdan); 303 km. Roztocze yüksekliklerinden doğar, Lublin platosunu aşar, Mazovya çukuruna ulaşır; bir kanal, ırmağı, Polesiye boyunca batı Bug ağına bağlar.

WIERINGEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) eski ada. Günümüzde karaya bağlanmış ve poldere dönüştürülmüştür; 3 398 km²; 8 000 nüf. Kuzey-doğu ucuna Zuiderzee körfezini kapayan bir kent yapılmıştır. Makine ve gemi sanayileri. Kereste sanayisi.

WIERINGERMEER polderi ya da **KUZEY-BATI POLDERİ,** eski Zuiderzee'nin yerinde kazanılmış (1927), polderlerin ilki ve en kuzeyde olanı; 21 019 ha; 12 200 nüf. Almanlar 17 nisan 1945'te İJsselmeer'i ayıran seti havaya uçurarak polderi su basmasına neden oldular. Aynı yıl polder tarıma açıldı. Polderdeki başlıca yerleşmeler: Wieringerwerf, Kreileroord, Middenmeer ve Slootdorp. Sanayinin temeli, metalürjiye, kimyasal ürünlere ve ipliğe dayanmaktadır.

WIERZYŃSKI (Kazimierz), polonyalı şair (Drohobycz 1894 - Londra 1969). Skamander grubunun üyesiydi, önce klasik bir havayla günlük basit sevinçleri (*Wiosna i wino,* 1919; *Wróble na dachu,* 1921; *Wlielka Niedzwiedzica,* 1923) ve çaba içinde iradeyi fiziksel güçle birleştiren insanın uyumunu (*Laur olympijski,* 1927) yüceltti. Çabucacık kuşkuya ve telaşa kapılıp (*Gorzki Urodzaj,* 1933; *Wolność tragiczna,* 1936) 1939'da göç ettiyse de kendi memleketini unutamadığı gibi (*la Terre -Louve* [fr. çev.], 1941; *la Rose des vents* [fr. çev.], 1942), hasta bir uygarlığın ebedi göçmeni olan insanın kendi dışında aradığı o cenneti yabancı topraklarda da bulamadı (*le Boisseau de pavot* [fr. çev.], 1951; *le Coffre sur le dos* [fr. çev.], 1964; *le Rêve fantôme* [fr. çev.], 1969).

WIES, Almanya'nın Bavyera eyaletinde köy, Füssen yakınında. 1745-1754 yılları arasında D. Zimmermann'ın yaptığı ve bir hac yeri olan *Wieskirche* kilisesi. Wieskirche, rokoko sanatının (J. B. Zimmermann'ın zengin iç dekorları) üstün yapıtlarından biridir.

WIESBADEN, Almanya'da kent, Hessen eyaletinin merkezi, Taunus'un eteğinde; 258 500 nüf. (1990). Bir kaplıca merkezi, kongre kenti, yönetim, ticaret ve sanayi (metalürji, kimya, elektrikli gereçler, makine, tekstil, grafik sanayileri, yayımcılık, optik) merkezidir. Nassau düklüğünün eski başkenti olan kent, Rheinland'ın işgali sırasında (1919-1930) İtilaf devletleri'nin yönetim merkezi oldu; ekim 1921'de Loucheur ile Rathenau arasında, savaştan zarar gören Fransızlar'a tazminat ödenmesini öngören antlaşma burada imzalandı.

WIESE, Almanya'da ırmak, Ren nehrinin kolu (sağ kıyıdan); 82 km. Feldberg'de Karaorman'dan doğar, Dinkelberg'den ve Schönau ile Lörrach kentlerinden geçer.

WIESE (Leopold VON), alman toplumbilimci (Glatz 1876 - Köln 1969). Toplumsal davranış ve olguları kendi tarihsel bağlamlarından bağımsız olarak çözümlemesini sağlayan biçimsel bir toplumbilimi kurdu. Başlıca yapıtları: *System der allgemeinen Soziologie* (Genel toplumbilim sistemi), 1932; *Soziologie: Geschichte und Hauptprobleme* (Toplumbilim: tarih ve temel sorunlar), 1926; *Philosophie und Soziologie* (Felsefe ve toplumbilim), 1959.

WIESEL (Elie), amerikalı yazar (Sighet, Romanya, 1928). Paris'te Sorbonne'dan mezun oldu. 1972-1976 arasında Collage of City of New York'ta ders verdi. 1976'dan beri Boston Üniversitesi'nde beşeri ilimler profesörü olarak görev yapmaktadır. Bazı yapıtları: *Night* (1960), *A Beggar in Jerusalem* (1970), *The Trial of God* (1979), *Le Testament d'un Poète Juif Assassiné* (1980), *The Golem* (1983), *Signes d'Exode* (1985), *Twilight* (1988), *L'Oublie* (1989), *Evil and Exile* (1990), *Sages and Dreamers* (1991). 1986 Nobel barış ödülü.

WIESER (Friedrich VON), avusturyalı iktisatçı (Viyana 1851 - Sankt Gilgen 1926). Marjinalist düşünce akımına bağlıydı. İlk Viyana* okulu'nun kurucularından biridir. *Der natürliche Wert* (Tabii değer) [1889] adlı yapıtında, kendi adıyla anılan bir değer teorisi ortaya koydu.

WIESLOCH, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde kent, Heidelberg'in G.'inde; 22 000 nüf. Bağcılık ve meyve tarımı. Besin sanayileri.

WIGAN, Büyük Britanya'da (Greater Manchester) kent, Liverpool'un K.-D.'sunda; 80 000 nüf. Camcılık.

WİGANDİA a. Tropikal Amerika dağlarında yetişen, sert ve kalın dikenli çokyıllık iri boylu otsu bitki. (Almaşık yapraklarının oldukça büyük ayası vardır; sapsız çiçekleri akrepkuyruğu dizilişte talkımlar halinde topludur. *Hydrophyllaceae* familyası.)

WIGFORSS (Ernst Johannes), isveçli siyaset adamı (Halmstad 1881 - Göteborg 1977). Sosyal demokrat milletvekiliydi (1919-1953), danıştay üyeliği ve Maliye bakanlığı yaptı (1925-26 ve 1932-1949), isveç sosyal demokrasisinin en önemli kuramcısı durumuna geldi.

WIGHT adası, İngiltere'nin güney kıyıları açığında ada, Solent deniz koluyla karadan ayrılır; 381 km². Kıyı, G.'den, tebeşirli yüksek yalıyarlarla sınırlanır; K. kıyıları uzun haliçlerle kesilir. Hayvancılık, bostan tarımı, tersaneler, yatçılık, deniz sporları (Cowes'daki yarışlar), G. kıyılarındaki sayfiye merkezleri (Ventnor, Shanklin) sayesinde, refah içinde olan bir yönetim bölümüdür (1961'de 96 000 nüf.; 1991'de 126 000 nüf.); merkezi *Newport.* Portsmouth ve Southampton ile denizden birçok bağlantısı vardır.

WIGMAN (Marie WIEGMANN, **Mary**— denir), alman dansçı ve koregraf (Hannover 1886 - Berlin 1973). 1919'da, öğrencisi olduğu von Laban'dan ayrıldı. 1920'de Dresden'de bir okul açtı ve Opera'nın koregrafi yöneticiliğine getirildi. Kendi kurduğu bir toplulukla ABD'de ve birçok ülkede turneler yaptı. Müziğe dayanmayan dans konusundaki düşünceleri Almanya, İsviçre ve ABD'de geniş bir ilgi topladı. Vurmalı çalgılardan ilk yararlananlardan biriydi. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Berlin-Dahlem'e yerleşti ve bir okulun başına getirildi. Başlıca yapıtı: *The Language of Dance* (Dansın dili), 1966.

WIGNER (Eugene Paul), macar kökenli amerikalı fizikçi (Budapeşte 1902). Berlin' de ve Göttingen'de çalıştı. 1930'da ABD' ye göç etti ve daha 1938'de Princeton'da matematiksel fizik kürsüsünün başına geçti. Modern kuramsal fiziğin gelişmesine çok çeşitli alanlarda katkıda bulundu: atom fiziği, kuramsal kimya, nükleer fizik, katı fiziği, görelilik vb. En önemli çalışmaları kuvantal kuramda bakışım ilkelerinin rolü konusundadır. 1963'te, Maria Goeppert-Mayer ve alman H. D. Jensen ile Nobel fizik ödülü'nü paylaştı.

Wigner olayı, bir kristal kafes atomunun, yeterli enerjide bir parçacık tarafından hareket ettirilmesi. Grafitin yavaşlatıcı olarak kullanıldığı nükleer reaktörlerde, nötronlardan kaynaklanan Wigner olayı, özellikle grafit bloklarının boyutlarında, göz önüne alınması gereken birtakım değişimlere yol açar.

WIGRY gölü, Polonya'da göl, Doğu Mazurya'nın (22 km²) kuzey-doğu'sunda, ülkenin en güzel ve en bol balık bulunan yerlerinden biridir.

WİGWAM a. (amerikanca sözc.). **1.** Kuzey Amerika'da yerli köyü. **—2.** Aynı kıtada yerlilerin samandan yapılan kulübecikleri ya da kulübesi.

WİJETUNGE (Dingiri), sri lankalı devlet adamı (doğm. 1922). Neşriyat ve enformasyon (1978-1979), Enerji, posta ve telekomünikasyon (1980-1982), Posta ve telekomünikasyon (1982-1987), Tarımsal gelişme ve araştırma (1987) bakanlıkları yaptı. 1989'da Maliye ve planlama bakanlığına getirildi. Aynı yıl Ulusal birlik partisi lideri olarak katıldığı seçimler sonucunda başbakan oldu. Başkan Ranasinghe Premadasa'nın bir suikaste kurban gitmesinin ardından, 7 mayıs 1993'te devlet başkanı seçildi.

WİJNANTS (Jan) → WYNANTS.

WİLBERFORCE (William), ingiliz siyaset adamı ve hümanist (Hull, Yorkshire, 1759 - Londra 1833). Daha 1780'de Parlamento'ya girdi, Pitt ile dostluk kurdu ve 1787'den başlayarak köleliğin kaldırılması davasının direngen bir savunucusu durumuna geldi.

Wilbour papirüsü, eskiden koleksiyoncu Charles Wilbour'a ait olan ve bugün Brooklyn (ABD) müzesi'nde korunan papirüs. Papirüs'ün üzerindeki metin (Ramses IV'ün saltanatının 4. yılına [İ.Ö. 1160'a doğr.] tarihlendirilmiştir), el-Fayyum ile Tehneh arasında kalan (kuzeyden güneye 140 km) ve dört vergi bölgesini kapsayan toprakları vergilendirmekle yükümlü krallık hazinesi görevlilerinin düzenledikleri rapor içerir. Metin, Mısır'ın Ramsesler dönemi sonundaki toplam yapısı hakkında bilgi verir.

WİLBRANT (Adolf VON), alman yazar (Rostock 1837 - *ay. y.* 1911). Münih'te bir gazetenin, sonra Viyana'da Burgtheater'in yöneticiliğini (1881-1887) yaptı. Tiyatro oyunları (*Gracchus,* 1872; *Der Meister von Palmyra,* 1889) ve töre romanları (*Die Osterinsel,* 1895) yazdı.

WILBUR (Richard), amerikalı yazar (New York 1921). Modern insanın yalnızlığını, estetiğe ağırlık vererek anlattığı yapıtlarında, dilin inceliklerine özen gösterdi (*The Beautiful Changes,* 1947; *Ceremony,* 1950; *Advice to a Prophet,* 1961; *Walking to a Sleep,* 1969; *Seed Leaves,* 1974; *Seven Poems,* 1981; *Lying and other Poems,* 1987; *New and Collected Poems,* 1988). Pulitzer ödülü aldı (1989).

WİLBYE (John), ingiliz besteci (Diss, Norfolk, 1574 - Colchester 1638). Morley' in etkisi altında bestelediği 3-6 sesli iki *English Madrigals* derlemesiyle (1598 ve 1609), Elizabeth döneminin en seçkin madrigalcilerinden biri durumuna geldi.

WİLCKEN (Ulrich), alman papirüs uzmanı (Stettin 1862 - Baden-Baden 1944). Almanya'nın çeşitli üniversitelerinde profesör olarak çalıştı, *Archiv für Papyrusforschung* adlı dergiyi kurdu (1900) ve *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*'yi (Papiroloji öğeleri ve seçmeler) [2 c., 1912] kaleme aldı.

WİLCOCK (J. Rodolfo), ispanyolca ve italyanca yazan arjantinli yazar (Buenos Aires 1919). Joyce'tan çeviriler yaptı (*Finnegan's Wake*), İtalya'ya göç etti, metafizik nitelikli gerçeküstücü şiirler ve romanlar (*l'İngegnere,* 1975) yazdı.

Wilcoxon testi a. (ing. *wilcoxon's test*). İstat. İki örneklemin değerlerinin sıralanışına dayanan, ana kütlelere ilişkin bir türdeşlik sınaması.

WİLD (Heinrich), isviçreli mühendis ve duyarlı alet yapımcısı (Bilten 1877 - Baden 1951). 1899'da Federal topografya dairesi'nde, daha sonra 1908'de Zeiss firması'nda mühendis olarak çalıştı, modern jeodezi ve fotogrametri aletleri icat etti. 1921'de, Heerbrugg'da bir alet fabrikası kurdu ve burada tasarladığı teodolit modelini gerçekleştirdi; bu teodolit silindir eksenliydi ve çember kadranlar, gözmerceğine yakın bir mikroskopla okunuyordu.

WİLDBERGER (Jacques), isviçreli besteci (Basel 1922). 1966'dan başlayarak Basel Müzik akademisi'nde kuram ve beste dersleri verdi. 1953'te Donaueschingen'de, oda orkestrası için *Tre muta-*

İPS-P. P. P. kol.

Eugene Paul Wigner

zioni adlı yapıtla kendini kabul ettirdi. *20 solocu telli çalgı için müzik* (1960) adlı yapıtında, diziselciliği ritim sürelerine yaydı. Öteki yapıtları: *Contratempi* (flüt, soprano, alto, bas ve 4 orkestra grubu için, 1970), *Evariste Galois için mezartaşı yazısı* (1962) ve *Die stimme, die alte schwächer werdende Stimme* (1974) [vokal yapıtlar].

WİLDCAT a. (ing. *wildcat, wild*, vahşi ve *cat*, kedi'den). Petr. san. Hiçbir jeolojik ve jeofiziksel araştırmaya konu olmamış bir havzada açılan ilk araştırma kuyusu.

WİLDE (Oscar FİNGAL O'FLAHERTİE WİLLS), irlandalı yazar (Dublin 1854 - Paris 1900). Ünlü oftalmolog sir William Wilde'ın ve ona olağanüstü efsanelerin tadını aşılayan kadın şair "Speranza"nın oğlu. Trinity College'da, sonra Oxford'da, erkekliğe ve erkeksiliğe estetik bağlamda duyduğu horgörüyü açığa vurdu ve snobluğun inceliklerini kavramaya özel bir özen gösterdi: dandiyi, hem göze batmamak isteyen, hem herkesin dikkatini çekmekten hoşlanan bir tip olarak tanımladı. İlk piyesi *Vera* 1882'de New York'ta sahneye konuldu. Paris'te, Verlaine'e ve simgecilere büyük yakınlık duydu. Keats'in ve Pater'in bu izleyicisi, yüksek sosyete çevrelerinde yaşadığı dönemde bile Huysmans'dan esinlendi. 1884'te evlendiği Constance Lloyd'dan doğan iki çocuğu için *Mutlu Prens ve başka masallar* (The Happy Prince and Other Tales) [1891], *Lord Arthur Savil'in suçu ve başka öyküler* (Lord Arthur Savil's crime and Other Stories) [1891] ve *Narlar evi*'ni (A House of Pomegranates) [1892] yazdı. Denemelerden (*İntentions*, 1891) sonra, erkek erkeğe yakın bir ilişkiyi işleyen tek romanı *Dorian* Gray'in portresi*'nde (The Picture of Dorian Gray) [1891], maskeler kuramını yeniden ele aldı: doğruyu yalnızca maskeler söyler, doğa ise sanata öykünür. Ancak hazcılığın laneti su yüzüne çıkar: sonsuz gençliğe sahip görünen Dorian Gray, imgesinin vampirleştirdiği yaşlı adamın kurbanı olacaktır. *The Duchess of Pedua*' dan (1891) ve toplumculuğun bireycilik doğrultusunda yeniden yönlendirilmesini savunan *The Soul of Man under Socialism*'den sonra Oscar Wilde, yıkımına yol açacak olan, çok genç yaştaki lord Alfred Douglas'la karşılaştı. Akıcı komedileri (*Lady Windermere'nin yelpazesi* [Lady Windermere's Fan], 1892; *Ehemmiyetsiz bir kadın* [A Woman of no importance], 1893; *Ciddi olmanın önemi üzerine* [The İmportance of Being Earnest], 1895) ile Sheridan, Gilbert ve Sullivan gibi ünlü sosyete mizahçıları arasına girmişti. Bununla birlikte, Londra'da yasaklanan, ancak Paris'te oynanan (1893) ve A. Beardsley'in kışkırtıcı resimlemeleriyle yayımlanan (1894) Sarah Bernhardt'a ithaf edilmiş *Salome**, Wilde'ın derin gizemciliğini ortaya koyar: aşk, ölümden güçlüdür, ama yolu ölümden geçer; gaddarlık, ruhu selamete çıkaran bir araçtan başka bir şey değildir. Dostunun babasının şiddetli suçlamalarına uğrayan Wilde, ona açtığı hakaret davasını (1895) kaybetti. İki yıl küreğe mahkûm oldu, cezasının bir bölümünü Reading hapishanesinde geçirdi (*Reading* zindanı baladı* [Ballad of Reading gaol], 1898). Toplum tarafından aforoz edilmişti. Özgürlüğüne kavuştuktan hemen sonra Fransa'ya gitti ve Sébastien Melmoth adı altında, dostlarının yardımıyla yaşamını sürdürdü, sonra katolikliği benimsedi. *Salome*'nin Max Reinhardt tarafından sahneye konması (Berlin), sonra R. Strauss'un uyarlamasıyla, umarsız saflığı artık kabul edilen Wilde, Gide'e şöyle demişti: "Yapıtıma yalnızca yeteneğimi koydum. Benim deham yaşamımdadır". Hapisteyken Alfred Douglas'a yazdığı ve din değiştirdiğini bildiren mektubun bir bölümü 1905'te *De profundis* başlığı altında yayımlandı.

WİLDE (Patricia WHITE, **Patricia** — denir), kanadalı kadın dansçı (Ottawa 1928). Monte-Carlo Rus balesi'nde solocuydu (1945), *Night Shadow* (*Somnambula*, 1946) rolünü oynadı, ardından New York City Ballet'e girdi (1950) ve Balanchine'in baş rolleri onun için düzenlediği *Scotch Symphony* (1952), *Kuğu gölü* (tam bir değişke, 1957), *Waltz Scherzo* (1958) ve *Preludios para percusión* (1960) gibi yapıtları yorumladı. Harkness School of Dance ve Harkness House bale okulu'nun yöneticiliğine getirildi (1965-1967), aynı zamanda Cenevre Grand-Théâtre bale topluluğu'na bağlı dans okulunun ortak yöneticiliğini (Beatriz Consuelo ile birlikte) de yaptı. 1969'dan başlayarak American Ballet Theatre School'da ders verdi ve American Ballet Theatre'ın bale yöneticiliğine getirildi (1970-1975).

WİLDENBRUCH (Ernst VON), alman yazar (Beyrut 1845 - Berlin 1909). Şiirlerinde (*Vionville*, 1874), oyunlarında (*Die Quitzows*, 1888; *Der Neue Herr*, 1891) ve romanlarında (*Das Edl Blut*, 1893; *Tiefe Wasser*, 1897) uzlaşmaz bir yurtseverlik görülür.

WİLDENS (Jan), flaman ressam (Anvers 1586 - *ay. y.* 1653). P. Bruegel'den ve J. De Momper'den esinlendi, daha sonra manzara zeminlerini boyadığı Rubens'in etkisinde gelişti. Paleti ışıklıdır; dengeli ve süslemeli kompozisyonlarıyla doğanın dingin ve şiirsel bir görünümünü ortaya koyar (*Manzara ve çobanlar*, 1631, Anvers Güzel sanatlar müzesi).

WİLDENVEY (Herman), norveçli yazar (Eiker, Drammen yakınında, 1886 - Larvik 1959). Şiirleri, norveç edebiyatının, önceki onyılların "bağımlı" yapıtlarından sonra, gizemciliğin de karıştığı bir gerçekçilik anlayışına döndüğünü gösterir. İlk şiirlerini (*Campanula*, 1902), HERMAN PORTAAS takma adıyla yayımladı, *Nyinger* adlı şiir kitabıyla kendini kabul ettirdi. Hamsun'un etkisini taşıyan ve bir süre kaldığı ABD' de edindiği izlenimleri yansıtan bu yapıtında, biçimsel zorlamalardan arınmış bir üslup içinde, günlük yaşamla ilgili taptaze duygularını ve yaşamın sorunları konusundaki çoğu kez derin bir söylemi ancak yarı yarıya gizleyen hoş ve alaycı bir anlatımla düşüncelerini dile getirdi. Tüm renklere, tüm türlere yer veren yoğun şiirsel üretimi arasında Østland'ın doğasını yücelten *Kjaertegn* (1916), *l'Orchestre de feu* (fr. çev.) [1923], *la Chanson des jours* (fr. çev.) [1930], melankolik ve gizemci niteliğini (*Stjernenes speil*, 1935) daha sonra kozmik boyutlara vardıran *Filomele* (1946) ve *Polyhymnia* (1952) sayılabilir. Ayrıca piyesler de (*En rond* [fr. çev.], 1910; *la Fuite d'un jeune homme* [fr. çev.], 1936) yazdı.

WİLDER (Thornton Niven), amerikalı yazar (Madison, Wisconsin, 1897 - Hamden, Connecticut, 1975). Estetikle felsefi verileri birleştiren incelikli ve kültürlü bir yazardı. *The Cabala* (1926), *The Bridge of San Luis Rey* (1927), *The Woman of Andros* (1930), *Heaven's Fly Destination* (1934), *The İdes of March* (1948), *The Eighth Day* (1967) gibi romanlar ve *The Trumpet shall sound* (1926), *Bizim şehir* (Our Town, 1938), *Her şeye rağmen* (The Skin of our Teeth, 1942), *Çöpçatan* (The Matchmaker, 1955), *Plays for Bleeker Street* (1962) gibi oyunlar yazdı. Yapıtları kimi zaman Amerika'daki çağdaş edebiyat akımlarının dışında kalır.

WİLDER (Billy), avusturya asıllı amerikalı film yönetmeni (Viyana 1906). Önce gazetecilik, sonra Almanya ve Fransa'da senaryoculuk yaptı; 1934'te Hollywood'a gitti ve birkaç seri film yaptıktan sonra iki ilginç yapıt gerçekleştirdi: *Çifte tazminat* (Double İndemnity) [1944] ve *Yaratılan adam* (The Lost Weekend) [1945]. Öteki filmleri: *Günahsız melek* (A Foreign Affair) [1948], *Sunset bulvarı* (Sunset Boulevard) [1950], *The Big Carnival* (1951), *Casuslar kampı* (Stalag 17) [1953], *Seven Years Itch* (1955), *Bazıları sıcak sever* (Some Like it Hot) [1959], *Garsoniyer* (The Apartment) [1960], *Sokak kızı İrma* (İrma la Douce) [1963], *Dokunma gıdıklanırım* (Avanti!) [1972], *Front Page* (1974), *Fedora* (1977).

WİLDERSWİL, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Lütschine kıyısında, İnterlaken'in G.'inde, 1 650 nüf. 600 m yükseltide turizm merkezi.

WİLDGANS (Anton), avusturyalı yazar (Viyana 1881 - Mödling 1932). Viyana'daki Burgtheater'in müdürlüğünü yaptı (1921 -1923 ve 1930-31), edebiyat yaşamına Rilke'nin ve Hofmannsthal'in etkilerinin görüldüğü (*Wom Weg*, 1903; *Herbstfrühling*, 1909; *Mittag*, 1917; *Gedichte um Pan* (1928) şiirlerle başladı. Oyunları natüralizmden lirik bir dram yazarlığına doğru gelişme gösterir (*Armut*, 1914; *Dies irae*, 1918).

WİLDHAUS, İsviçre'de (Sankt Gallen kantonu) komün, 1 100 m yükseltide, Toggenburg'ta; 1 130 nüf. Turizm merkezi.

WİLDSCHÖNAU, Avusturya'da vadi, Tirol'de (yüksl. 828-1 430 m), birçok kış sporları merkezine (Auffach, Niederau, Oberau) komşu olan Kitzbühel'in B.'sında.

WİLDSTRUBEL, İsviçre'de kireçtaşlı kütle, Bern Alpleri'nde, Wildhorn'un D.' sunda; Gross-Strubel'de 3 244 m. Loèche -les-Bains'e egemendir.

Wiley and Sons *(John)*, 1807'de New York'ta kurulan amerikan yayınevi. Bilimsel ve teknik kitaplar yayımlar ve tıp alanında uzmanlaşmış bir bölümü (Wiley Medical) vardır.

AZİZ

WİLHELM von Hirsau (ermiş), bavyeralı keşiş ve matematikçi (Bavyera'da XI. yy. başında - Hirsau 1091). Hirsau manastırı baş papazlığına getirildi (1069), manastırına Cluny disipliniyle St. Emmeran Regensburg disiplinini birleştiren *Constitutiones Hirsaugienses* disiplinini kazandırdı. Bilimsel kitaplar (*Astronomica* ve *Musica*) yazdı.

İMPARATOR

WİLHELM VON HOLLAND (Leiden 1227 - Friesland'da 1256), germen imparator (1254-1256). Hollanda kontu Florent IV'ün oğlu. 1235'te babasının yerine geçti. 1247'de, Friedrich II'nin hasmı Rheinland prensleri tarafından Romalılar'ın kralı seçildi, ama ancak Friedrich II'nin (1250) ve Konrad IV'ün (1254) birbirini izleyen ölümlerinden sonra imparatorluğu kesin olarak tanındı. Frieslandlılar'a saldırdı ve onlar tarafından öldürüldü.

ALMANYA

WİLHELM I (Berlin 1797 - *ay. y.* 1888), Prusya kralı (1861-1888) ve Almanya imparatoru (1871-1888); Prusya kralı Wilhelm III ve kraliçe Luise'nin ikinci oğlu. Çocukken, Jena bozgununu (1806) ve Prusya'nın çöküşünü gördü. 1813'te yüzbaşıydı; istila edilen Fransa'da babasına eşlik etti; 1815

Eliot ve Fry

Oscar Wilde

x

Herman Wildenvey

Walter Matthau (solda) ve Jack Lemmon yönetmenliğini Billy Wilder'ın yaptığı *Front Page* (1974) adlı filmin bir sahnesinde

X-Marinie kol.

haziranında Blücher'in ordusuna girdi. Kardeşi Friedrich-Wilhelm IV tahta geçince (1840), Prusya prensi unvanını aldı, 1848'de berlinli devrimcilerin ezilmesine katıldı ve 1849'da Baden devrimi'nin bastırılmasını yönetti. Friedrich-Wilhelm IV akli dengesini yitirince, Wilhelm 7 ekim 1858' de hükümdar naipliğine getirildi. Savunma bakanı von Roon'un desteğiyle Prusya'yı güçlü bir orduyla donatmaya yönelik bir askeri yasa tasarısı hazırladı. 1861' de kral oldu, ama Landtag'a askeri kredileri kabul ettirtemedi. Tahttan çekilmeyi düşündü, ama Prusya Başbakanı olarak (eylül 1862) Bismarck'ı göreve çağırdı. O tarihten sonra, her ikisi de alman birliğini Prusya yararına oluşturmaya çalıştılar. Bu amaca ulaşmanın yolları konusunda çoğu kez anlaşmazlığa düştüler. Böylece, Düklükler savaşı'ndan sonra (1864-65), Habsburg'ların prestijinin etkisi altında kalan kral, uzun süre, Avusturya'yla uzlaşmazlık çıkarmak isteyen Bismarck'ı izlemekten çekindi. Sadová'dan (1866) sonraysa Bismarck yenilen Avusturya'ya fazla yüklenmek istemedi ve toprak almaya kalkışan kralı güçlükle engelleyebildi. 1870'te, Fransa'yla savaştan sakınmak isteyen Wilhelm I, Fransa'nın isteği üzerine, Leopold von Hohenzollern'in İspanya tahtı adaylığından çekilmesini kabul etti. Ama Bismarck'ın bildirisini (Ems bildirisi) değiştirmesi üzerine savaş patladı. Zaferden sonra, Wilhelm I, Versailles'da, galerie des Glaces'ta Almanya imparatoru ilan edildi (18 ocak 1871). Wilhelm I, 21 martta Alman parlamentosunu açtı; 16 haziranda Berlin'e geldi. Wilhelm I'in ölümüne kadar ve ikisi arasındaki anlaşmazlıklara karşın Alman İmparatorluğu'nun yazgısına Bismarck hükmedecekti.

WİLHELM II (Potsdam şatosu 1859 - Doorn, Hollanda, 1941), Prusya kralı ve Almanya imparatoru (1888-1918), Wilhelm I'in torunu, Friedrich III'ün oğlu ve anne tarafından İngiltere kraliçesi Victoria'nın torunu. Doğuştan sakat olan Wilhelm çolaktı, çok sıkı bir askeri eğitim gördü ve Potsdam kraliyet muhafız birliğine girdi. Babasının kısa süren hükümdarlığından sonra, 1888 haziranında imparator oldu. Siyasal bir rol oynamak için sabırsızlanıyordu ve imparatorluk hakkı başını döndürmüştü. Bismarkçı "despotluğa" düşman danışmanlarının (Eulenburg, Lucanus, Hahnke, Waldersee) da etkisiyle, kısa sürede Bismarck ile çatıştı. 19 mart 1890'da Bismarck istifa etti, yerine görevini 1894'te prens Hohenlohe'ye terk edecek olan general von Caprivi geldi. İçeride tutucu güçlere dayandı, ama sosyal demokrasinin gelişmesini engelleyemedi. Özellikle dış siyasete ilgi duyan ve tutkusu Almanya'nın büyümesi olan Wilhelm, ordu gücünü geliştirdi ve Afrika'ya seferler düzenleyerek ülkesini sömürgeler ve denizler bakımından genişletmeye çalıştı. İngiltere ile denizde rekabet isteğiyle doluydu; 1898'den başlayarak amiral von Tirpitz ile birlikte, bir gemi yapımı programının uygulamasına girişti. Avrupa dışındaki etkinliği, özellikle petrol alanlarında ve Bağdat demiryolu yapımında (1902) alman bankaları için verimli yatırımlar sağladığı ve karşılığında ordusunu yeniden düzenlediği Osmanlı İmparatorluğu'nda kendini gösterdi. Avrupa'da, Rusya ile güvence antlaşmasını (1890) yenilemeyi reddederek Avusturya ve İtalya ile olan ittifakını sürdürdü ve öteki devletler karşısında sayıştay denetçisi ve diplomat Friedrich von Holstein'ın etkisinde kalarak kararsız bir siyaset izledi. 1904'e kadar, Afrika'daki rekabetlerinden yararlanarak, İngiltere'nin zararına Fransa'ya yakınlaşmaya istekli göründü; bununla birlikte, kendilerini bir ittifaka çekmeyi bile düşünerek İngilizler'in sistemli düşmanlığını üzerine çekmekten de kaçındı. Ancak İngilizler, onun Boerler savaşı sırasında Kruger lehindeki tutumunu benimsemeyerek ve denizler üzerindeki tutkulu amaçlarından kuşkulanarak kendisinden ayrılıp Fransa'ya yakınlaştılar (1904). Ondan sonra, Wilhelm II, şansölyesi Bülow'un tavsiyelerine uyarak Fransa ve İngiltere'ye karşı bir sindirme politikasına girişti. 1905 martında, Tanger'ye geldiği zaman Fas'ın bağımsızlığını garanti ettiğini ilan edince, Almanya'ya önemli çıkarlar da sağlamaksızın, ciddi bir uluslararası bunalım yarattı. (→ ELCEZİRE konferansı) Aynı yılın temmuzunda, Baltık üzerinde, Björkö'de, çarla bir ittifak tasarısı hazırlayarak İngiltere'yi kaygılandırma çabası güttü; ancak tasarının, fransız -rus ittifakıyla bağdaşmaz olduğunu ileri süren rus Dışişleri bakanı kont Lamsdorv tarafından hükümsüz kılınması, girişimi başarısızlıkla sonuçlandırdı. Üçlü Antant' ın imzalanmasından sonra (1907), Wilhelm II Avusturya ile ilişkilerini güçlendirdi ve Antant ülkelerine düşmanlığını açıkça ilan etmeksizin Türkiye'ye yardım etmeyi sürdürdü. Ancak, 1908'de, *Daily Telegraph* ile yaptığı bir söyleşi sonunda, ingiliz kamuoyunda çok kötü bir izlenim bıraktı. Agadir bunalımını sona erdiren antlaşma sonunda (1911) imparator, Fransa ile bir yaklaşmaya hazır gibi göründü. Ancak, müttefiklerinin Balkanlar'da karşılaştıkları güçlükler karşısında Üçlü ittifak'ı yeniledi (1912) ve şansölye Bethmann-Hollweg'in (1909'da atandı) desteğiyle, 1913 temmuzunda, Reichstag'dan, alman ordusunu güçlendirmeye yönelik bir yasanın çıkmasını sağladı. 1914 temmuz-ağustosunda, Wilhelm II, Rusya'ya ve Fransa' ya savaş ilan etti. Moltke'nin yetkilerinin elinden alınmasından sonra Hindenburg ve Ludendorff'un egemenliği altına giren kurmayına, nüfuzunu kabul ettiremedi. 31 ekim 1918'de, alman bakanlığı, imparatora tahttan çekilme ricasında bulundu. Wilhem'in bunu reddetmesi devrime yol açtı. 9 kasımda, Wilhelm II, iktidarı Kronprinz'e teslim etti ve Hollanda sınırları içindeki Doorn'a sığındı. 1919 haziranında, Versailles antlaşması'nda, savaş sorumlusu ilan edildi, ancak Hollanda hükümeti Wilhelm'i teslim etmedi.

WİLHELM (Friedrich-) [Potsdam 1882 - Hechingen 1951], Prusya prensi, genellikle **Kronprinz** diye anılır, imparator Wilhelm II'nin büyük oğlu, Mecklenburg -Schwerinli Cecilie'in kocası. 1914'ten önceki açıklamaları, onu alman birliğinden yana olanların umudu yaptı. 1914-1917 arasında Lorraine cephe bağlantı noktasında V. Ordu'ya, daha sonra Merkez ordular grubuna komuta etti. Babası gibi, 1918'de tahttan feragat etti ve Wieringen'e (Hollanda) çekildi. Başlangıçta Hitler'den

Bk. resim sayfa 12308

yana tavır aldıysa da, 1934'ten sonra nazizmden uzaklaştı ve Hohenzollern -Hechingen'e çekildi. Savaş anılarını yazdı.

WÜRTTEMBERG

WİLHELM I (Lüben, Silezya, 1781 - Stuttgart 1864), Württemberg kralı (1816-1864). 1819'da bir Anayasa ilan etti.

WİLHELM II (Stuttgart 1848 - Bebenhausen şatosu 1921), Württemberg (1891 -1918). 1891'de bir suikasttan kurtulduktan sonra, oldukça silik bir siyasal rol oynadı. 1918 devrimi'yle taht üzerindeki haklarını bırakmak zorunda kaldı.

DİĞERLERİ

WİLHELM Usta, XIV. yy. Köln okuluna bağlı alman ressam. Alman romantizmi döneminin bu efsanevi kişisine Köln okulunun tüm başyapıtları mal edildi. Bugün, 1358-1372 arasında yaşadığı belgelenen ressam Wilhelm von Herle ile özdeşleştirilmiştir. Köln katedrali'nin Clarissa sunakarkalığının onun yapıtı olduğu sanılmaktadır.

WİLHELM TELL, ok atmaktaki ustalığıyla ünlü isviçreli efsanevi kahraman (XIV. yy.). Habsburg soyundan kral temsilcisi Gessler'in Altdorf'taki ıhlamur ağacına asılı şapkasını selamlamayı reddedince, Gessler tarafından ustalığını oğlunun başına konulacak bir elmayı vurarak kanıtlamaya mahkûm edildi. Okuyla elmayı delmeyi başardı, ancak bunu başaramadığı takdirde kral temsilcisine atmak üzere ikinci bir ok daha hazırladığı anlaşılınca hapsi boyladı. Fakat hapishaneden kaçtı ve Gessler'i öldürdü. Daha sonra kendisi de bir nehirde boğularak öldü. Bu efsane Norveç'te doğmuş olabilir (X.-XI. yy.). Ok ve elma temasına, Saxo Grammaticus tarafından yazılan (1200'e doğr.) *Gesta Danorum*'da da rastlanır.

Wilhelm Tell, Schiller'in oyunu (1804). Şair bu yapıtında geleneksel Wilhelm Tell efsanesini anlatır. İsviçre'yi hiç görmediği ve Goethe'den elde ettiği notlardan yola çıkarak anlattığı halde, Schiller'in yarattığı havanın son derece güçlü ve aslına uygun olması, kurtarıcı Wilhelm'in soylu kişiliği ve halk yurtseverliğinin yüceltilmesi, piyesin büyük bir ilgiyle karşılanmasını sağlamıştır. —Bu dramdan G. Rossini, Jouy ile H. F. Bis'in bir librettosu üzerine 4 perdelik bir opera çıkardı (Paris operası, 1829). Rossini, Fransızlar'ın beğenisine uyarak, ağırlığı ses ve süslü ezgi yerine koroya ve baleye vererek büyük fransız operasının ilkörneğini ortaya koymuştur.

WİLHELMİNA dağları, Surinam'da yüksek tepeler. Yöredeki kıyı ırmaklarıyla Courantyne'ın üst çığırı kolları arasındaki su ayrım çizgisini oluşturur. Batıdan doğuya doğru 100 km kadar uzanır; en yüksek noktası 1 280 m'dir.

WİLHELMİNA (Lahey 1880 - Het Loo şatosu, Apeldoorn yakınında, 1962), Hollanda kraliçesi (1890-1948), Willem III ve Waldeck - Pyrmontlu Emma'nın kızı. İlkin annesinin niyabeti altında hüküm sürdü. (1890-1948), ardından reşit olduğu ilan edildi. Prince consort Mecklenburg-Schwerin dükü Heinrich ile evlendi (1901) ve Juliana adlı bir kızı oldu (1909). Yönetimi partilere bırakmasını gerektiren anayasal geleneklere saygı göstermekle birlikte, Boerler savaşı sırasında Kruger'e sığınma hakkı tanıdı ve 1918'de tahttan çekildikten sonra Hollanda'ya sığınan Wilhelm II' yi Müttefikler'e geri vermedi. Ağustos

Bk. resim sayfa 12308

1939'da papaya ve Belçika kralı Léopold'e katılarak, Hitler'e barışı kurtarma istirhamında bulundu. Alman istilasından sonra Londra'ya sığındı (mayıs 1940 - mayıs 1945) ve oradan yurttaşlarına cesaret verdi. Eylül 1948'de, Juliana yararına tahttan çekildi.

WİLHELMİNA FRİEDRİKE SOPHİE → BAYREUTH

Kempter

Wilhelm I
F. S. von Lenbach'ın tablosundan ayrıntı
Alte Pinakothek, Münih

Staatsbibliothek, Berlin

Wilhelm II
Ludwig Noster'in resminden ayrıntı

Edimage

Wilhelm Tell
efsanesinden bir sahne
(kral temsilcisi Gessler'in ölümü)
taşbaskı
Bibliothèque nationale, Paris

Wilhelm Meister, Goethe'nin romanı. İki bölümden oluşur: *Wilhelm Meister'in çıraklık yılları* (Wilhelm Meisters Lehrjahre) [1796] ve *Wilhelm Meister'in yolculuk yılları* (Wilhelm Meisters Wanderjahre) [1821]. Bu yapıtların ilkinde genç bir burjuva olan kahraman alman tiyatrosunu yenileştirmeyi kendisine görev edinir ve bir oyuncu topluluğuna katılır. Bu tema duygusal bölümlerle zenginleştirilir. Bunların en ünlüsü, *Mignon** opera-komiği ile popüler olan Wilhelm ve Mignon'un serüvenidir. Bu ilk romanın son bölümünde Wilhelm Bilgeler şatosu'nu bulur ve onların önerdiği davranış kurallarına uyar. Goethe'nin din, sanat ve ahlakla ilgili görüşlerine geniş ufuklar açan *Wilhelm Meister'in çıraklık yılları*, eğitimsel romanın *(Bildungsroman)* modelidir. İlk biçimi (1821) daha sonra Goethe tarafından değiştirilen (1837'de Eckermann'ın yayımladığı metin) ikinci bölümde, yani *Wilhelm Meister'in yolculuk yılları*'nda Wilhelm Meister'in, oğlu Felix'i nasıl eğittiği anlatılır. Yapıtta Goethe'nin düşüncelerinin, J.-J. Rousseau ve Pestalozzi'nin etkisiyle toplumsal bir ülküye doğru yöneldiği görülür.

Daily Miror

Kronprinz Friedrich Wilhelm

WİLHELM-PİECK-STADT, bugün **Guben,** Almanya'nın Brandenburg eyaletinde kent, Nysa ırmağının sol kıyısında; 33 700 nüf. Sentetik tekstil. Makine ve besin sanayileri.
—Irmağın sağ kıyısında, Guben'in karşısında, Wilhelm Pieck'in doğmuş olduğu Polonya kenti Gubin bulunur.

WİLHELMSHAVEN, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde turizm merkezi ve liman kenti, Jade (Kuzey denizi) körfezi kıyısında; 100 800 nüf. Önce savaş limanı iken (1869), bir dışalım limanı (petrol ve boksit) ve sanayi merkezi (tersaneler, kimya, makine ve tekstil) oldu. Araştırma enstitüsü (biyoloji ve deniz bilimi, polder incelemeleri). Kuşbilim merkezi. Köln ve Hamburg'a giden boruhattı.

Agence intercontinentale

Hollanda kraliçesi Wilhelmina

WİLHELMSSON (Carl), isveçli ressam (Fiskebäckskil, Bohuslän, 1866 - Stockholm 1928). Göteburg'da, daha sonra (1890 yıllarında) Paris'te yetişti, Gauguin'den, ardından yeniizlenimcilikten etkilendi. Açıkhavacılığı ve parlak renkleri benimseyerek, özellikle Bohuslän'ın halk yaşamından sahneler yaptı (*Kiliseye giden balıkçı eşleri*, 1899, Göteborg müzesi).

Wilhelmstrasse, Berlin'de (Almanya) yol, bu yol üzerinde Reich'in Dış işleri bakanlığı bulunur. 1945'e kadar Wilhelmstrasse'nin adı alman diplomasisine verildi.

WİLİGELMO, XII. yy.'ın ilk yarısında, Modena katedrali şantiyesinde çalışmış italyan heykelci. Atölyesinde çalışanlarla birlikte, bu yapının batı cephesinin süslemelerini, güneydeki Prensler kapısını, kuzeydeki Balıkçı kapısını gerçekleştirdi.

WİLKER (Gertrud), almanca yazan isviçreli yazar (Solothurn 1924). İç monologlar biçiminde kaleme aldığı roman ve hikâyelerinde, insan ilişkilerini ve özellikle toplumda kadının önemini işledi (*Elegie auf die Zukunft*, 1966; *Collages USA*, 1968; *Winterdorf*, 1977; *Blick auf meinesgleichen*, 1978).

L. L.

John Wilkes
Hogarth'ın bir gravüründen ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

WİLKES (John), ingiliz siyaset adamı ve politika yazarı (Londra 1725 - *ay. y.* 1797). 1757'de Parlamento'ya girdi, George III'e düşmandı; 1762'de şair Churchill ile birlikte *North Briton*'u kurdu. Hükümete saldırıları, hoşnutsuz kişilerin coşkusu ve kralın öfkesiyle karşılandı. Ancak Wilkes'in, özellikle Londra'da yaygın olan ünü daha çok karşılaştığı baskıdan kaynaklandı. "Wilkes davası", milli özgürlüklerle monarşi baskısı arasındaki mücadelenin simgesi oldu ve radikal hareket bu mücadeleden doğdu. 1763'te, *North Briton*'un 45'inci sayısında yayımlanan bir yazı yüzünden, Wilkes ve bazı kişiler, yasallığı kuşkulu koşullarda tutuklandılar; ama serbest bırakıldılar. O zaman, Fransa'ya sığınan Wilkes'a karşı müstehcenlik gerekçesiyle bir dava girişiminde bulunuldu ve Avam kamarası kendisinin ihraç edildiğini açıkladı (1764). 1768'de İngiltere'ye döndü, Middlesex'te çok parlak bir başarıyla seçildi, ardından tutuklandı, ertesi yıl yeniden seçildi. Ancak Avam kamarası, seçimi geçersiz saydı. Halk içindeki sayısız muhalifler "Wilkes ve Özgürlük" çığlıklarıyla ayaklandı. Londra baş yargıcı (1771) ve daha sonra Londra belediye başkanı seçilen Wilkes (1774), Avam kamarası'nı, tartışma tutanaklarının yayımlanması hakkını kabul etmek zorunda bıraktı. 1774'te yeniden Parlamento'ya girdi ve burada ateşli bir biçimde haklarını savundu.

WİLKES (Charles), amerikalı deniz subayı ve kâşif (New York 1798 - Washington 1877). 1838-1842 arasında, Güney Büyük Okyanus'un çeşitli takımadalarını dolaşan bir bilimsel keşif heyetini yönetti, Avustralya'ya uğradı, Antarktika'da "Wilkes arazisi"ni keşfetti ve Fiji ve Hawaii adalarını, ABD'nin kuzey-batı kıyılarını dolaştı ve Filipinler yoluyla Borneo'ya kadar geri döndükten sonra, Polinezya ve Ümit burnu yoluyla ülkesine vardı. Bu keşif seferini anlatan bir kitap yayımladı (1844) ve bilimsel gözlemlerini içeren yapıtlar yazdı.

WİLKES toprağı, Antarktika kıtasında yöre, 102° ve 142° 20′ D. boylamları arasında. Buz yüzeyinin ortalama yükseltisi 2 000 m'yi geçer (Vostok'ta 3 500 m). 1 500 m eşyükselti eğrisi kıyıya 100 km'den az uzaklıktadır. İnlandsisin kalınlığı 1 000 - 3 000 m arasında değişir (Vostok'ta 3 750 m). Wilkes toprağının doğu yarısı bütünüyle denizin 1 000 m altına inen uzun bir buzulaltı havzasıyla kaplıdır. Çok eğimli kıyı bölgesinde bol kar yağışı ve şiddetli rüzgârlar (Adélie arazisinin D.'sundaki Denison burnunda en çok 320 km/s) nedeniyle sert bir iklim görülür. Ender kayalık mostralar dışında (Cambriaöncesi sert tabanı) kıyı, buzul yalıyarları ve yüzen küçük platformlardan oluşur. Kara yakınında dipler, denizaltı fiyordlarıyla son derece engebelenmiştir. Düzensiz ve kıyılara paralel uzanan havzaların (Adélie arazisinin D.'sunda en derin yer 1 591 m) ötesinde derinliği az ve buzultaş kökenli sığlıklar uzanır. Kıta sahanlığının büyük bölümü, hafif bir akıntıyla batıya doğru sürüklenen sürekli bir bankizle kaplıdır.

WİLKES-BARRE, ABD'de (Pennsylvania) kent, Doğu Susquehanna'nın ve Pennsylvania kanalının kıyısında; 51 500 nüf. Ticaret ve sanayı (hava taşıtları elektronik, ayakkabıcılık, tütün imalatı, makine sanayileri, mobilyacılık, oyuncaklar) merkezi. Üniversite kolejleri.

WİLKİE (*sir* David), ingiliz ressam (Cults, Fife, İskoçya, 1785 - öl. denizde, Cebelitarık yakınında, 1841). Ününü Teniers tarzında halk yaşamından sahnelerle kazandı (*Gezgin âmâ kemancı*, 1806, Tate Gallery), sonra daha geniş düzenlemelere geçti (*Waterloo zaferinin muştusunu alan Chelsea malulleri*, 1822, Victoria and Albert Museum). Avrupa'ya, Kutsal topraklar'a geziler yaptı ve ingiliz sarayının gözde ressamlarından biri oldu.

WİLKİNS (*sir* Charles), ingiliz doğubilimci (Frome, Somerset, 1749 ? - Londra 1836). Hindistan şirketi'nde memurdu, sanskritçe ve farsça öğrendi, bir basımevi kurdu (1778) ve *Bhagavad-Gita* (1785) ile *Mahabharata*'yı (1793) çevirdi. Hindistan'ın kültürel değerini yükselten öncülerden biridir.

WİLKİNS (William), ingiliz mimar (Norwich 1778 - Cambridge 1839). Güney İtalya ve Yunanistan'a yaptığı geziden ülkesine dönünce yazıları (*Antiquities of Magna Graecia*, 1807) ve Cambridge'deki Downing College (1806'da başlandı) ve Hampshire'deki Grange Park villası (1809) gibi uygulamalarıyla yeniyunan üslubunu yaydı. Londra'daki daha önemli yapıtlarında çeşitli parçalan genel hacimle bütünleştirmede fazla başarılı olamadı: University College (1827), National Gallery (1833 -1838).

WİLKİNS (*sir* George Hubert), avustralyalı kâşif (Mount Bryan 1888 - Framingham, Massachusetts, 1958). Arktika'ya yapılan birçok keşif seferine katıldı. 1913'te Stefansson ile birlikte; 1926 ve 1927'de Avustralya sefer heyetlerinin başında; 1928'de, Barrow burnundan Spitzberg'e kadar Kuzey Buz denizi'ni uçakla yirmi dört saatte geçerek; 1931'de *Nautilus* denizaltısıyla. Antarktika'da İngilizler'in 1920 -21, Shakleton'un 1921-22 seferlerine katıldı; 1928 ve 1929'da iki havadan keşif seferine komuta etti ve bu seferlerde Graham arazisi üzerinden uçarak Antarktika kıtasının coğrafyası hakkında değerli bilgiler elde etti. Yine Antarktika'ya yapılan üç yeni hava seferi sırasında Ellsworth'a danışmanlık yaptı. Seferlerini anlatan kitaplar yazdı.

WİLKİNS (Maurice Hugh Frederick), büyük britanyalı biyofizikçi (Pongaroa, Yeni-Zelanda, 1916). Berkeley'de (Kaliforniya) uranyum izotoplarının ayrılması çalışmalarına katıldı, daha sonra biyoloji fiziği üzerinde çalıştı. Dezoksiribonükleik asitin (A.D.N.) çift helis biçimindeki yapısı üzerine Crick ve Watson'un yaptığı buluşlar, X ışınlarının kırınım deneyleriyle kanıtlayabildi. 1962 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü F. H. C. Crick ve J. D. Watson ile paylaştı.

WİLKİNSON (John), ingiliz sanayici (Little Clifton, Cumberland, 1728 - Bradley, Staffordshire, 1808). Yeni metalürji tekniklerini kullanan ilk demirhane sahiplerinden biriydi. Bersham (Cheshire), Bilston, Willey ve özellikle Broseley'deki (Shropshire) yüksek fırınlarından ve dökümhanelerinden başka, kömür ve kalay madenleri de vardı. 1774'te, bir silindirin içini, özellikle topların namlularını hassas bir şekilde işlemeyi mümkün kılan bir delme ve delik işleme makinesi ve daha sonra da yiv açmada kullanılan bir torna tezgâhı icat etti. 1787'de, ilk demir tekneli gemiyi tezgâha koydu; Paris kanalizasyonunda kullanılan dökme demirden borular 1798'de onun fabrikasında yapıldı.

WİLKİNSON (*sir* John Gardner), ingiliz mısırbilimci (Chelsea 1797 - Llandovery, Wales, 1875), Büyük Britanya'da mısırbilim araştırmalarının kurucusu. 1821'de Mısır'a gitti ve orada 12 yıl kaldı: Teb mezarlarında incelemeler yaptı; 1842 ve 1855'te iki kez daha bu ülkeye gitti. İlk olarak, buluntu yerlerinin oldukça eksiksiz bir listesini çıkardı ve mısır krallarının kronolojisini saptadı. İngiltere'ye döndüğünde beraberinde birçok desen, o dönemde hâlâ ayakta olan anıtların rölövelerini çeşitli belgeler ve papirüsler getirdi: bunlar, Oxford Üniversitesi'ndeki Griffith Institute'te 56 cilt olarak saklanmaktadır. *Topography of Thebes* (Teb topografisi) [1835], *The Manners and Customs of the ancient Egyptians* (Eski Mısırlılar'ın gelenek ve görenekleri) [3 c., 1837], *The Architecture of ancient Egypt* (Eski Mısır mimarlığı) [2 c., 1851] başlıca yapıtlarıdır.

WİLKİNSON (Geoffrey), büyük britanyalı kimyacı (Todmorden, Yorkshire, 1921). 1943'ten 1946'ya dek Kanada'da çalıştı, çalışmalarını daha sonra ABD'de ve 1955'ten sonra da Londra Üniversitesi'nde sürdürdü. Geçiş metallerinin organometal komplekslerinin kimyası ve bunların katalitik özellikleri üzerine sürdürdüğü çalışmalarıyla, 1973 Nobel kimya ödülü'nü Ernst Otto Fischer ile paylaştı.

WİLL (Wilhelm), alman kimyacı (Giessen 1854 - Berlin 1919). Önce Spandau daha sonra da Neubabelsberg'de, askeri amaçla kullanılan patlayıcıların incelendiği laboratuvarları yönetti; özellikle nitroselülozların kararlılığıyla ilgili araştırmalar yaptı.

WİLLAERT (Adriaan), flaman besteci

(Brugge ya da Roeselare 1485'e doğr. - Venedik 1562). İlkin hukuk öğrencisiydi, müzikte karar kıldı ve İtalya'ya giderek büyük bir olasılıkla Roma'da, ardından Ferrara ve Milano'da kaldı. 1527'de Venedik'te S. Marco bazilikası capellasının yöneticiliğine seçildi. Birçok öğrenci yetiştirdi ve Venedik okulunun kurucusu olarak kabul edildi. Görkemli bir süsleyici etki yapan ve "venedik üslubu" denilen iki korolu üslubun kullanılışını yaygınlaştırdı. Horatius'un bir metni üzerine bestelediği *Quid non ebrietas* adlı yapıtında, tam çevrimsel geçkilerin ilk örneğini verdi. Missalar, motetler, ilahiler, mezmurlar, madrigaller, *Canzoni villanesche alla napolitana*, fransız şarkıları ve çalgı yapıtları *(Ricercari a tre voci)* besteledi.

WİLLAMETTE, ABD'de (Oregon) ırmak, Portland yakınında sol kıyıdan Columbia'ya kavuşur; 295 km. Vadisinde zengin tarım (meyve ve sebze tarımı, süt hayvancılığı) yapılır; yakındaki ormanlarda kereste sanayisi.

WİLLAN (Healey), kanadalı besteci ve orgcu (Londra 1880 - Toronto 1968). Londra'da eğitim gördü ve birçok kilisede org çaldı. 1913'ten başlayarak Toronto'da orgculuk dersi verdi. Aynı zamanda Ste-Madeleine kilisesi müzik yönetmenliği ve orgculuğunu da yaptı (1921). Gregorius derneği'ni kurdu ve Kanadalı Orgcular derneği başkanlığına getirildi. Org için ünlü ilahiler üzerine üç küçük prelüdler, iki passacaglia ve fügler cildi besteledi. Orkestra için iki senfoni, bir piyano konçertosu, halk şarkıları armonileştirmeleri, ezgiler, korolar ve kantatlar, oda ve sahne müziği yapıtları, radyofonik operalar (*Deirdre*, 1945; yeniden düzenleme 1965) ve dinsel müzik yapıtları (14 kısım missa, 18 magnificat, motetler ve bir *Te Deum*) bıraktı.

Willan lupusu (ing. deri hast. uzmanı Robert *Willan*'ın [1757-1812] adından). LUPUS'un başka adı.

WİLLE (Bruno), alman yazar (Magdeburg 1860 - Senftenau şatosu, Lindau yakınında, 1928). Berlin'de Özgür tiyatro'nun kurucusu (1890). Felsefi düşüncelere yer veren şiirler ve romanlar (*Offenbarungen des Qucholderbaums*, 1901) yazdı.

Willebrand etmeni. Trombositlerin topaklaşmasıyla "trombosit tıkacı" oluşmasını sağlayan ve ilkel hemostazda rol oynayan plazma etmeni.

Willebrand hastalığı. Plazmada Willebrand etmeninin ve antihemofilik A etmeninin (etmen VIII) azlığına bağlı yapısal hastalık. Kanama süresinin uzaması, cam bilya üzerinde trombositlerin birleşiminde azalma ve ristosetin adlı antibiyotiğin varlığında bu birleşmenin yok olmasıyla belirgindir.

WİLLEBROEK, Belçika'da (Anvers ili) komün, Rupel ırmağı kıyısında, Brüksel kanalının başlangıcında; 22 400 nüf. Kimya, metalürji ve besin sanayileri. Kâğıt.

WİLLEM V (1333 - Le Quesnoy 1389), Hollanda kontu (1349-1358) ve Hainaut kontu (1351-1358), Batı imparatoru Bavyeralı Ludwig V ile Hainaut, Hollanda, Friesland ve Zeeland kontesi Margarete'nin oğlu. Annesi, Hollanda kontluğu'nun mülkiyetini bazı koşullarla kendisine verdi (1349), ama Willem bu koşullara uymadı. Bu durum, Oltalar ve Morinalar savaşı'na yol açtı. Willem, Margarete'yi Hollanda'dan kovdu. Daha sonra delirdi, 1358'te tımarhaneye kapatıldı ve yerine kardeşi geçti.

■ **WİLLEM I NASSAULU, Sessiz** denir, (Dillenburg şatosu 1533 - Delft 1584), Hollanda stathouderi (1559-1567, 1572-1584), Dillenburg kontu Nassaulu Willem VIII'in büyük oğlu. Kendisi bu unvanının yasal kalıtçısı olmamakla birlikte, yeğeni Nassaulu Renatus'un ölümünden sonra "Orange prensi" unvanını aldı. Babası lutherciydi, ancak katolik çevrede eğitim gördü, 1549'dan sonra Karl V'in, yakın çevresine kabul edildi. Hollanda yönetiminin Reform'a karşı kötü davranışları Hollanda soylular sınıfı lideri durumuna geldiği anda, İspanya'dan ve katoliklikten yüz çevirmesine neden oldu. Önceleri, muhalefette kalan calvincilerin boşuna ısrarlarıyla karşılaşan Willem, sonunda onları İspanya' ya karşı mücadeleye sokmayı başardı ve baskıdan kurtulmak için 1567'de göç etti. 1572'de geri döndü, kardeşi Nassaulu Ludwig ile birlikte, martta Zeeland'da patlak veren ayaklanmayı düzenledi. 1573'te, deniz gueuxler'ini İspanyollar'ın üzerine gönderdi ve 1574'te Middelburg'u ele geçirdi. Hollanda genel valisi Zúñiga y Requeséns'in ölümünden yarattığı siyasal boşluk Sessiz Willem'in işine yaradı; Gent' te barışın yeniden sağlanmasıyla on yedi eyalet tarafından stathouder olarak kabul edildi (1576). Ama 1579'da, güney eyaletleri Felipe II'nin yönetimine geçti, ötekiler de, ayrılmayı benimseyen ve Birleşik Eyaletler'in temelini oluşturan Utrecht birliği antlaşması'nı imzaladılar. Vali Alessandro Farnese, Güney Hollanda'yı yeniden ele geçirmeyi başardı. Başkaldıran eyaletlerin egemenliğini Anjou düküne sunmayı düşünen Willem (1580), Kuzey'in protestan eyaletlerinin muhalefetiyle karşılaştı ve kendisi için kont unvanını kabul etmek zorunda kaldı. 1584'te, başı için ödül koyan İspanyollar, Nassaulu Willem I'i öldürttüler.

WİLLEM II NASSAULU (Lahey 1626 - *ay. y.* 1650), Hollanda stathouder'i (1647 -1650), stathouder Frederik-Henrik'in ve İngiltereli Mary'nin oğlu. Orange partisi başkanıyken istemeyerek, İspanya'yla, Birleşik Eyaletler'in bağımsızlığını tanıyan ve Généralité ülkelerini de kapsayan Münster antlaşması'nı imzaladı (1648). Charles I'in damadı olarak ingiliz devrimini kabul edemedi. Mazarin tarafından desteklendi; İspanya ve İngiltere'yle yeniden savaşacağını düşünerek ordu kadrolarını dağıtmayı kabul etmedi. Hollanda devletleri bu karara karşı çıkınca, aralarında Johan Witt'in de bulunduğu altı önderini ele geçirdi (Lahey konferansı'nda, 30 temmuz 1650 hükümet darbesi). O zaman Mazarin'le, İspanya ve İngiltere'ye karşı bir saldırı ittifakı yaptı (ekim 1650), ancak apansız ölümü antlaşmanın gerçekleşmesini engelledi (kasım 1650). Willem II, geleceğin William III'ü olacak olan, doğacak bir çocuk bırakmıştı. Bu durum cumhuriyetçi partiye, 1672'ye kadar Nassau ailesini stathouderlikten uzak tutma olanağını sağladı.

WİLLEM III NASSAULU → WILLIAM III, İngiltere ve İskoçya kralı.

■ **WİLLEM I** (Lahey 1772 - Berlin 1843), Hollanda kralı ve Lüksemburg grandükü (1815-1840), Hollanda stathouder'i Nassaulu Willem V'in oğlu. Viyana kongresi'nde kral seçildi (1815); uyruklarına liberal bir Anayasa hakkı tanıdı. Ancak, Katolik kilise'nin ve Fransa'nın çifte etkisini kırmak için, öğretimde devlet tekelini zorla kabul ettirmek isteyerek Belçikalılar'ı karşısına aldı. Böylece 1830 Belçika devrimi'nin başlıca sorumlusu oldu: Londra konferansı'nda (1830-31), Fransa ve İngiltere, Belçika' nın bağımsızlığını kabul ettirdiler, Willem I bunu askeri yolla engellemek istedi (mayıs 1831 saldırısı). Bu da Fransa'nın müdahelesine yol açtı. Willem, Belçika'nın bağımsızlığını ancak 1839'da tanıdı. Tek sorumlusu olduğu sömürgelerin yönetimi açısından eleştirilere uğradı; din kurallarına sıkı sıkıya bağlı calvincileri kızdırdı, parlamenter bir rejimin (bakanlık sorumluluğu) kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı ve yerini oğlu Willem II'ye bırakarak iktidardan ayrıldı (1840). Daha sonra Berlin'e çekildi.

Willem nişanı, 1815'te Willem I tarafından ihdas edilen hollanda askeri nişanı. Dört derece vardı. Mavi zırh geçirilmiş turuncu şerit.

WİLLEM II (Lahey 1792 - Tilburg 1849), Hollanda kralı ve Lüksemburg grandükü (1840-1849), kral Willem I'in oğlu. 1848'de, her iki meclis için de tek dereceli -ama vergiye tabi- bir seçim sistemi getiren ve toplanma özgürlüğü tanıyan bir Anayasa' yı kabul etmek zorunda kaldı.

WİLLEM III (Brüksel 1817 - Loo şatosu 1890), Hollanda kralı ve Lüksemburg grandükü (1849-1890), kral Willem II'nin oğlu. 1879'da prenses Waldeck-Pyrmontlu Emma ile evlendi ve ondan bir kızı oldu (ardılı Wilhelmina). Ülkesini parlamenter rejimle yönetti.

WİLLEMİT a. (fr. *willémite;* Hollanda kralı I. *Willem*'in adından). Miner. Romboedrik sistemde yer alan Zn_2SiO_4 formülündeki doğal çinko silikat. (Bir çinko cevheridir.)

WİLLEMS (Jan Frans), hollandaca yazan belçikalı yazar (Boechout 1793 - Gent 1846). Şiirler (*Aux Belges* [fr. çev.], 1818), dilbilimle ilgili yapıtlar (*Verhandeling over de nederduytsche tael-en letter-kunde...*, 1819-20) yazdı, *Roman de Renart*'ı almancaya çevirdi (*Vandenvos Reinaerde*, 1836). *Belgisch Museum* gazetesini kurdu (1837), hollanda kültürünün yenilenmesinde öncü oldu.

WİLLEMSTAD, Curaçao adasının güney-batı kıyısında kent, Hollanda Antilleri'nin merkezi, büyük doğal liman Sint-Anna'nın girişinde; 125 000 nüf. Hollanda üslubunda eski evler. Önemli petrol arıtma merkezi.

■ **WİLLENDORF,** Avusturya'da Aggsbach komününe bağlı (Aşağı Avusturya) yer,

Bk. resim sayfa 12310

Krems'in yaklaşık 20 km G.-B.'sında. Burada, Aurignac devrinde yapılmış, 11 cm boyunda, kireçtaşından, "Willendorf Venüs'ü" denilen küçük bir kadın heykeli bulundu.

WİLLESDEN, Londra'nın (Brent *borough*'u) kuzey-batı'sında semt. Demiryolu merkezi.

Wille zur Macht *(Der)* [*Güçlülük istenci*], Nietzsche'nin yapıtı. Filozof, bu yapıtını yazmayı 1885-1888 arasında tasarladı ve *Zur Genealogie der Moral*'in (Ahlakın soykütüğü üzerine) üçüncü tezinde (27) önceden bildirdi: "Bütün bu sorunları başka bir yerde (*Avrupa nihilizminin tarihine katkı* başlığı altında) daha derin ve daha sağlam bir biçimde inceleyeceğim (bu konuda, ayrıca, hazırlamakta olduğum bir yapıta da bakılmasını dilerim: *Der Wille zur Macht. Versuch einer Umvertung aller Werte* [Güçlülük istenci. Bütün değerlerin altüst edilmesi üzerine bir deneme]). "Yapıtın en geliştirilmiş ve ilk açıklayıcı planlarından biri 1886 tarihlidir. 1888 başında, Nietzsche, tasarısı için öngördüğü özdeyişlerin sıraya konulmasından oluşan bir genel plan yaptı. *Der Wille zur Macht*'ın Nietzsche'nin düzenlemesine uydurulmaya çalışarak yapılan ilk baskılarını, onun kız kardeşi yönetti (Fransa'da R. Roos, Almanya'da K. Schlechta onu "tahrifçi kardeş" diye suçladılar). *Der Wille zur Macht*'ın ilk iki baskısı (1906 ve 1911) arasında özdeyişlerin sayısı 483'ten 1067'ye yükseldi. Nietzsche'nin 1968'den beri Colli ve Montinari tarafından yayımlanan toplu yapıtlar'ında -Schlechta'nın yayınında olduğu gibi- artık *Der Wille zur Macht* başlıklı bir yapıt değil, yalnızca kronolojik bir sıraya göre dizilmiş parçalar (filozofun sağlığında yayımlanmamış parçalar) yer almaktadır. Pannwitz'in, Schlechta'ya yönelttiği Nietzsche'nin planlarını ve "yinelemeler"ini yayımlamamış olma eleştirisi de ayrı bir keyfi davranışı belirtmektedir. 1935'te, fransızca *la Volonté de puissance* başlığıyla yayımlanan derleme

L. L.

Adriaan **Willaert**
Musica nova (1559)
derlemesini süsleyen
bir gravürden ayrıntı
Sainte-Geneviève kitaplığı, Paris

Lauros-Giraudon

Nassaulu **Willem I**
Hollanda stathouderi
Antonio Moro'nun bir resminden
ayrıntı (1555-56)
Staatliche Gemäldegalerie, Kassel

Rijksmuseum, Amsterdam

Willem I
Hollanda kralı
Joseph Paelinck'in
bir resminden ayrıntı
Rijksmuseum, Amsterdam

yapıtsa, almanca *Das Vermächtnis Nietzsches* (Nietzsche'nin mirası) adlı bir kitabın çevirisinden başka bir şey değildir.

Yapıtın planını Nietzsche, 17 mart 1887' de Nice'te kaleme aldı: *"Der Wille zur Macht. Versuch einer Umvertung aller Werte.* 1. kitap: avrupa nihilizmi: 2. kitap: en yüce değerlerin eleştirisi; 3. kitap: yeni bir değerlendirmenin ilkesi; 4. kitap: disiplin ve terbiye. "Nihilizm, şimdiye kadar hayata vermiş olduğumuz değerin sonucundan başka bir şey değildir: bunun için, çeşitli değerler elekten geçirilir, soy analizine tabi tutulur ("köklerini" değil, "nereden geldiklerini" bulmak için). Din, ahlak ve felsefe sırasıyla ele alınıp incelenir: bu bakımdan, nietzscheci düşüncenin konusu bütün batı tarihidir Eleştirinin ardından, yeni değerlerin ilkesi açıklanır. Bu ilke; bilgi, yaşam, toplum ve birey ve nihayet sanat olarak anlaşılan güçlülük istenci'dir.

Lessing-Magnum

kireçtaşından Willendorf Venüs'ü
Doğa tarihi müzesi, Viyana

İNGİLTERE

WILLIAM I Fatih (Falaise ? 1028'e doğr. - Rouen 1087), Normandiya dükü (1035 -1087) ve İngiltere kralı (1066-1087); dük Şeytan Robert ile falaiseli bir dericinin kızı olan genç bir Norman'ın, yani Arlette' in yasadışı oğlu. Kutsal topraklar'a hareketinden önce (1034), dük Robert William'ı vârisi olarak kabul ettirdi ve ölümünde (1035) yasadışı oğlu kendi yerine geçti. Bununla birlikte, baronlar, on iki yıl sürecek olan bir bunalımı başlatarak onun yetkesini kabul etmediler; vasisi Gilbert de Brionne çok kısa bir süre sonra katledildi; onun yerini Raoul de Gacé aldı. Küçük dükü hor gören Richard I ve Richard II'nin çocukları, saraya egemen olup iktidarı felce uğrattılar; bundan da, Bretonlar ve Fransızlar yararlandılar; hükümdarları Henri I, Vexin'i geri aldı.

William'ın hakları özellikle Renaud I de Bourgogne'un oğlu ve Normandiya dükü Richard II'nin annesi tarafından torunu olan Gui de Brionne tarafından yönlendirilen pek çok baronun katıldığı ciddi bir ayaklanmanın patlak verdiği Normandiya'da çiğnendi (1046). Dük, süzeren olan Henri I'in yardımını sağladı ve başkaldıranları 1047'de, Caen'ın güney-doğu' sunda, Val-ès-Dunes'de ezdi. O tarihten sonra düzeni yeniden sağladı ve Caen'ı güçlü bir ülkenin yeni başkenti yaptı. İktidarını, vasallarının ordularına ve manastırlar kurup cömertçe donatarak Kilise'ye dayandırdı. 1053'e doğru, Flandre kontu Baudouin V'in kızı Mathilde'le evlenerek dışarıya karşı durumunu güçlendirdi. Bunun dışında, 1049'da Domfront'u işgal etmeden önce elinden Alençon'u geri aldığı güçlü Anjou kontu Geoffroi Martel'i safdışı etmek için Henri I'le olan ittifakını daha da sağlamlaştırdı. 1063'te, Maine'i süzerenliği altına aldı.

Fleming

William III
XVIII. yy. başında
ressamı bilinmeyen bir resimden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

William bundan sonra İngiltere'ye ilişkin konularla ilgilenme olanağı buldu. Daha 1051'de, yeğeni Günah çıkartan Edward, verasetini kendisine vaat etmiş ve bu haklar 1064'te anglosakson kont Harold tarafından kabul edilmişti. Ancak, Edward ölünce (ocak 1066), Harold tahtı ele geçirdi. O zaman William, büyük bir ordu topladı; papa Alexander II'nin onayını, imparatorun ve Flandre kontunun tarafsızlığını sağladı. Saint-Valery-sur-Somme'dan hareket etti (23 eylül 1066), 29 eylülde Pevensey'de (Sussex) karaya çıktı ve 14 ekimde, Hastings yakınlarında zaferi kazandı. Noel günü, Westminster'da taç giydi. Güneyde hızlı, kuzeyde daha güç olan fetih, 1070'te tamamlandı. William, Galyalılar'ın ve İskoçyalılar'ın akınlarını geri püskürttü; 1072'de yenilgiye uğrayan İskoçyalı Malcolm III kendisine boyun eğdi ve eniştesi prens Edgar Atheling'in isteklerinden vazgeçti. 1075'te anglosakson ve norman soylular arasında düzenlenen bir komplo başarısızlığa uğratıldı.

William I, ingiliz toplumu feodal düzene göre yeniden biçimlendirdi ve feodal düzenin batı hiyerarşisi güçlü bir monarşiye dönüştü. Böylece, güçlü feodal prensliklerin oluşmasını önlemek için, arkadaşlarına verdiği fiefleri dağıttı; herkesin itaatini sağlayabilmek için, her kontluğa *(shire)*, kendisini temsil eden bir *sheriff* getirdi. Anglosakson geleneğinde, yeni devletle bağdaşan her şeye saygı duydu; yerel mahkemeler olduğu gibi kaldı. Yerel aristokrasiden çıkmış reformcu keşişlere kiliseyi yeniden düzenlettirdi: Fécamp Trinité başrahibi Maurille, Bec-Hellouin başkeşişi Lanfranc gibi. 1085'te çok büyük "Domesday Book" araştırmasının yapılmasını emrettiğinde, yeni norman İngiltere çoktan güçlenmişti ve üst üste gelen iki dünya kaynaşmaya başlamıştı.

İngiltere'nin fethi, William'ın saygınlığını düklüğünde daha da yükseltti: "Piç" adı "Fatih"e dönüştü Bununla birlikte, Fransa kralı Philippe I'in desteklediği oğlu Robert Courteheuse'nin ve üvey kardeşi olan Bayeux piskoposu Odon'un isyan tehdidiyle, Normandiya'da çalkantı sürmekteydi. 1073 ve 1084'te Maine başkaldırdı ve buranın yeniden zapt edilmesi gerekti. Fransız kenti Mantes'a karşı düzenlenen bir misilleme akını sırasında William attan düştü ve aldığı yaralar yüzünden yaşamını yitirdi.

WILLIAM II Kızıl (1056'ya doğr. - Lyndhurst yakınları, Hampshire, 1100), İngiltere kralı (1087-1100), Fatih William I'in ikinci oğlu. Babası vasiyetinde İngiltere'yi kendisine, Normandiya'yı da büyük oğlu Robert'e bıraktı. 1088'den sonra, kardeşi Robert ve amcası Odon de Bayeux'nün kışkırttığı baronların ayaklanmalarına karşın William II, başpiskopos Lanfranc'ın desteğiyle kalıtına sahip çıkmayı ve hatta, haçlı seferi için paraya gereksinimi bulunan kardeşinin yetkisini kendisine bıraktığı (1096) Normandiya'yı istila etmeyi başardı. Bu tarihten sonra, özenini Normandiya üzerinde yoğunlaştırdı. 1098'de, Maine ve Vexin'in fethine girişti. Ondan önce, 1093'ten beri aziz Anselmus'un sürdürdüğü ve kendisiyle Kilise arasında, piskopos seçimi konusunda ortaya çıkan uyuşmazlığa karşın, İngiltere üzerindeki norman etkisini güçlendirdi. Güney'de Marches senyörleri tarafından püskürtülen Galyalılar'a ve Tweed ile Solway'e kadar sürdüğü İskoçyalılar'a karşı başarıyla savaştı (1093). Avda öldürüldü.

WILLIAM III (Lahey 1650 - Kensington 1702), Birleşik Eyaletler stathouderi (1672 -1702), İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı (1689-1702); Orange prensi Nassaulu William'in ölümünden sonra doğan ve İngiltere kralı Charles I'in büyük kızı Mary Stuart'ın oğlu. Amcası Charles II tarafından himaye edildi, ama ailesinin en başta gelen düşmanı cumhuriyetçi Johan Witt tarafından yetiştirildi. Erken gelişmiş bir zekâ ve aynı zamanda, bu düşmanlık ortamında bile hiçbir zaman kaybetmediği bir soğuklukla kendini gösterdi.

Birleşik Eyaletler'in 1672'de Fransızlar tarafından istila edilmesi, cumhuriyetçi yönetime karşı halkın öfkelenmesine neden oldu. Bundan, Orange partisi yararlandı ve Witt kardeşlerin öldürülmelerinden sonra stathouder seçilen William, ülkenin yazgısını eline aldı. Hollanda direnişini canlandırdı, Hollanda'ya müttefikler sağladı. Öyle ki, fransız birlikleri ülkeyi boşaltmak zorunda kaldı. Bu arada, İngiltere, açıkça düşmanlıktan anlaşmaya yönelen bir tutum benimsedi. 1677'de William, geleceğin James II'sinin kızı olan yeğeni prenses Mary ile evlendi. Böylece, Birleşik Eyaletler, Nijmegen barışı için oldukça elverişli koşullar sağlanmış oldu (1678).

O zaman stathouder, avantajlarını Louis XIV'e karşı kullandı. Augsburg birliğinin temel direği oldu; yeni İngiltere kralı James II'nin Fransa'ya yaklaşma politikasından kaygılanan Etats généraux, James II'nin damadı William'a, İngiltere'ye geçmesinde yardım etmeyi kabul etti. 1688 kasımında, stathouder küçük bir orduyla Torbay'da karaya çıktı ve herkesin terk ettiği James II, kendini savunmaktan vazgeçti. İngiliz anayasal rejiminin ilkelerini belirleyen bir "Haklar yasası"nın onaylanmasından sonra (ocak 1689), William ve karısı, birlikte, 22 ocakta, "William III" ve "Mary II" adlarıyla kral ve kraliçe ilan edildiler. Mayısta Hoşgörü bildirgesi, Haklar yasası'nı tamamladı.

Bazı ödünler karşılığında İskoçya'da oldukça kolaylıkla kabul edilen William III, buna karşılık, nüfuzunu, İrlanda'ya zor kullanarak kabul ettirmek zorunda kaldı. 1690'da Boyne'de zafer kazandı ve bundan sonra kendini, Hollanda'da, Fransa' ya karşı savaşmaya adadı: Ryswick barışı'yla (1697), Louis XIV, William'ı İngiltere kralı olarak kabul etmek ve Birleşik Eyaletler'e ticari üstünlükler sağlamak zorunda kaldı. Hemen hep anakara üzerinde kalan William III, içeride, özellikle whig partisine dayanarak, 1660'tan beri pekişen geleneksel özgürlüklerin ve parlamento haklarının gelişmesini serbest bırakarak dış politikayı yönetmekle yetindi.

1700 temmuzunda, Mary ve William'ın vâris olarak seçtikleri Anne Stuart'ın son oğlunun ölümü, İngiltere tahtının kime geçeceği sorununu ortaya çıkardı: Act* of Settlement (10 şubat 1701) tacın Hannover'e dönmesini öngörüyordu. İspanya konusunda, Charles II'nin vasiyetinin (1700) Louis XIV tarafından kabul edilmesi ve ayrıca ispanyol Hollanda'sına ilişkin fransız ticari ve askeri politikası, uluslararası dengeyi tehlikeye düşürdü. 1701'den sonra William deniz devletleri birliğini yeniden kurdu. Taht üzerinde hak iddia eden James III'ün Louis XIV tarafından tanınması, 1702'de çatışmanın çıkmasına neden oldu. (→ İSPANYA VERASET* SAVAŞI.) Attan düşüp yaralanması sonucunda William III öldüğü sırada, savaş da patlamıştı.

WILLIAM IV (Londra 1765 - Windsor 1837), Büyük Britanya, İrlanda ve Hannover kralı (1830-1837), George III'ün üçüncü oğlu. Garip tabiatlı ve kararsızdı; tahta çıkışından az sonra Avrupa'da patlak veren devrimci karışıklıklar yüzünden whigler'den koparak toryler'e doğru kaydı. Uzun süre tereddüt ettikten sonra, 1832 seçim reformunu kabul ettirmesi için Grey'e yardım etti. Meşru vâris bırakmadan ölünce, yerine Büyük Britanya'da yeğeni Victoria, Hannover'de kardeşi Ernst geçti.

İSKOÇYA

WILLIAM I Aslan (1143 - Stirling 1214), İskoçya kralı (1165-1214), Malcolm IV'ün küçük kardeşi ve ardılı. Northumberland'ı yeniden ele geçirmek istediği için, 1173'te İngilizler'in iç karışıklıklarından yararlanarak Henry II'ye savaş açtı; fakat, Alnwick önünde esir düştü (1174), İngiltere kralının vasalı olmayı kabul etmek zorunda kaldı. 1189'da Richard I'in İngiltere tahtına geçmesinden sonra İskoçya yeniden tam bağımsızlığına kavuştu. Yurtsuz John' la bozuşan William, 1209'da küçük düşürücü tavizler vermek zorunda kaldı.

WILLIAM OF MALMESBURY, anglonorman benedikten ve tarihçi (Somerset' te 1080'e doğr. - öl. 1142'den sonra). *De gestis regum Anglorum* (İngiliz krallarının eylemi), *Historia novella* (Yeni tarih) ve *De gestis pontificum Anglorum* (İngiliz piskoposlarının eylemleri üstüne) adlı yapıtları yazdı.

WILLIAM OF NEWBURGH *(Guilielmus Parvus)*, anglonorman kronikçi (Bridlington 1136 - Newburgh 1198'e doğr.). Augustinusçu keşiş, 1066'dan 1198'e kadarki dönemi anlatan *Historia rerum anglicarum* (İngiltere tarihi) adlı bir yapıt bıraktı.

WILLIAM OF OCKHAM, ingiliz mantıkçı, filozof ve tanrıbilimci (Surrey'de 1285'e doğr. - Münih 1349'a doğr.). Fransisken tarikatındandı. Oxford'da okudu.

Sapkınlıkla suçlanarak papa Johannes XXII'nin önünde kendini savunması için Avignon'a çağrıldı. Dört yıl süren bir soruşturmadan sonra ileri sürdüğü fikirlerden bir kısmının mahkûm edilmesi üzerine Pisa'ya kaçtı, sonra imparator Bavyeralı Ludwig'le birlikte Münih'e gitti. William of Ockham'ın çok sayıdaki yapıtları arasında en önemlisi şüphesiz *Summa totius logicae*'sidir. Ockham için en önemli şey, mantığın metafizik ve tanrıbilimden bağımsız hale getirilmesidir. Bir önermeyi kanıtlamak demek, onun doğrudan doğruya apaçık olduğunu, ya da başka bazı apaçık önermelerden zorunlu bir biçimde çıktığını göstermek demekti. Bu yüzden, "sezgi" yoluyla bilinen önermelere büyük önem verir, çünkü ona göre bir nesnenin varlığını bize garanti edebilecek tek şey sezgisel bilgidir. Yine bu yüzden, William of Ockham, özel şeyleri gösteren mutlak kavramlarla (örneğin "Sokrates" gibi özel adlar), insan zekâsı tarafından yapay bir şekilde üretilen ve tanımlanan şey bir tek olmadığı için ancak adıyla tanımlanabilen (örneğin, soyut bir cins ad olan "insanlık", ona uygun düşen somut şeylerin, yani "insanlar"ın tümünden başka bir anlama gelemez) içlemli kavramları birbirinden ayırır. William of Ockham'ın adcı öğretiye getirdiği incelikler, böylece, Aristoteles'in platonculuğa yönelttiği eleştirinin giderek radikalleşmesine yol açtı: bütün, tekil şeylerden yapılmıştır. Soyut adlara zihindışı bir varlık tanımayı reddeden bu görüşü William of Ockham, her türlü adcılığın temelini oluşturan sıkı bir tasarruf ilkesi halinde formülleştirmiştir (aynı ilkeye, çok daha sonra, Russell'in "sağlam gerçek duygusu" formülünde de rastlanır): *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem* ("özler, öze ait şeyler zorunluluk olmadıkça çoğaltılamaz". Bu ilke, gündelik dilde *Ockham' ın usturası* adıyla bilinir.

WILLIAM OF RAMSEY, ingiliz ustabaşı (öl. 1349). Londra'da, eski Westminster sarayı'nın St Stephen capellası'nda çalıştıktan (1325) sonra, 1332'de St Paul katedrali inşaatında duvarcı kalfası oldu. Büyük bir olasılıkla babası olduğu sanılan John of Ramsey'den sonra Norwich katedrali'nde de çalıştı. Düşey üslubu yarattığı ya da en azından geliştirdiği sanılır.

WILLIAMS a. Dünyada en çok yetiştirilen ingiliz kökenli armut çeşidi. (Çok kaliteli ve tatlı bir armuttur, özel bir misk kokusu vardır, şurup ve damıtık içki yapımına da elverişlidir.)

WILLIAMS (Roger), ingiliz kolonici (Londra 1603'e doğr. - Providence 1683). Püritendi. 1631'de Yeni İngiltere'ye göç etti. Boston yetkilileriyle anlaşmazlığa düştü ve onlar tarafından sürgüne gönderildi (1636). Geleceğin Rhode Island kolonilerinin ilki olan küçük Providence topluluğunu kurdu. Kurumları gelişip refaha erince, önce 1644'te, sonra da 1651'de İngiltere'ye giderek bu yeni koloninin resmen tanınmasını sağladı. Büyük bir dinsel hoşgörü koloninin başlıca özelliğini oluşturuyordu.

WILLIAMS (*sir* William Fenwick), ingiliz general (Annapolis Royal 1800 - Londra 1883). 1841'de Türkiye'de görevlendirildi ve türk ordusunun yeniden düzenlenmesinde büyük katkıları oldu. Kırım savaşı sırasında Ruslar tarafından kuşatılan (1855) Kars'ın savunmasında görev aldı. Kentin teslimine ilişkin görüşmeleri yönetti, onurlu bir teslim antlaşması yaptı. Daha sonra Büyük Britanya'ya döndü.

WILLIAMS (*sir* Monier), ingiliz doğubilimci (Bombay 1819 - Cannes 1899). Oxford'da sanskritçe profesörü; bir ingilizce -sanskritçe sözlük yazdı (1854).

WILLIAMS (William Carlos), amerikalı yazar (Rutherford, New Jersey, 1883 - ay. y. 1963). Ulusal gerçeğin romanı olan *A Voyage to Pagany*'yi (1926) esinleyen, biri Avrupa'ya olmak üzere birkaç gezi dışında, yaşamını hekimlik yaptığı doğduğu kentte geçirdi. Renk ve biçim kaygısını ortaya koyan imgeciliğinden ve çözümleme eğilimlerinden kaynaklanan yapıtları (*Poems*, 1909; *The Tempers*, 1913; *Al Que Quiere!*, 1917; *Kora in Hell*, 1920; *Sour Grapes*, 1921; *Spring and all*, 1922), yerel öğelerin vurgulanması, nesneye yöneltilen dikkat (şiir, yalnızca gözün dayanağı olan nesneyle olan ilişkisiyle sınırlıdır) ve her şiirin güncelliğin kendisi olduğu anlayışıyla tanımlanabilir. Ezra Pound'la tartışmalarının, T. S. Eliot'a karşı çıkmasının ve 50'li yıllarda amerikan şiirinin yenilenmesinin temelini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. *Collected Poems* (1934), *An Early Martyr* (1935), *Adam&Eve&The City* (1936), *The Broken Span* (1941). *Journey to Love* (1955), "amerikalı kent-adam"ın kapsamlı bir destanı olan *Paterson* (5 cilt, 1946-1958) bu anlayışla yazılmıştır. Hikâye, roman ve denemelerinde, (*In the American Grain*, 1925) dönemin amerikasından portreler çizer. Özyaşamöyküsü *Autobiography* (1951), 1919'dan 1950'ye New York'ta edebiyat çevreleriyle ilgili ilginç belgeler sunar.

WILLIAMS (Charles), ingiliz yazar (Londra 1886 - Oxford 1945). T. S. Eliot'ın yakını, kral Arthur romanlarından esinlendi, aşkı ve cinselliğe girişi anlattığı ve gotik akımın yenilenmesine damgasını basan çoğu kez duru bir üslupla kaleme alınmış yapıtlar (*Shadows of Ecstasy*, 1933; *Image of the City*, 1958) verdi. Hopkins'in şiirlerini yayımladı (1930), C. S. Lewis'i etkileyen "metafizik gerilim" romanları türünü yarattı.

WILLIAMS (Mary Elfrieda WINN, **Mary** — denir), amerikalı düzenleyici piyanist ve caz bestecisi (Pittsburgh 1910 - Durham, Kuzey Carolina, 1981). İlk adımlarını John Williams orkestrasında attı (1928), ardından 30'lu yıllarda Andy Kirk orkestrasının piyanist ve müzik yöneticiliğine getirildi. Benny Goodman, Dizzy Gillespie ve Duke Ellington için birçok düzenleme yaptı. 40'lı yılların sonunda bop devrimine katıldı. 60'lı yıllarda uzun bir dinsel çöküşten sonra, 70'li yılların ortasında yeniden sahneye çıktı. 1977'de şaşkınlık verici bir piyano duosunda, free cazın kurucu babalarından biri olan Cecil Taylor ile karşılaştı. Başlıca kayıtları: *Walkin' and Swingin'* (Andy Kirk ile birlikte), 1936; *The Zodiac Suite*, 1945; *Trumpet No End* (Duke Ellington ile birlikte), 1946; *My Blue Heaven*, 1963; *My Mama Binned a Rose on Me*, 1977 ve *Over the Rainbow* (solo), 1978.

WILLIAMS (Eric), trinidadlı siyaset adamı (Trinidad 1911 - Port of Spain 1981). Yazar, adanın zenci camiasının partisi People's National Movement'ın başkanı. 1956' da Başbakan oldu ve ölünceye kadar bu görevde kaldı. Yeni devletin doğuşunda (1962) ve ilk yıllarında belirleyici bir rol oynadı.

WILLIAMS (Thomas Lanier WILLIAMS, **Tennessee** — denir), amerikalı oyun yazarı (Columbus, Mississippi, 1911 - New York 1983). Tutku dünyasına eğilerek toplumun yarattığı yoksunlukların ve aşırılıkların kurbanı olan, toplumun dışladığı kişileri betimledi ve "koşulların kapanına kıstırılmış bireyler" aracılığıyla insanlık durumunun sınırlarını inceledi (*Battle of Angels*, 1940; *Sırça kümes / Cam kırıkları* (The Glass Menagerie), 1944; *Dövme gül* (The Rose Tatoo), 1950; *Kızgın damdaki kedi* (Cat on a Hot Tin Roof), 1955; *Geçen yaz birdenbire* (Suddenly Last Summer), 1958; *Sweet Bird of Youth*, 1959; *İguana gecesi* (The Night of the İguana, 1961). 1960'tan başlayarak, piyeslerinin havası dinginleşti (*Slapstick Tragedy*, 1965; *Small Craft Warnings*, 1972). Edward Albee gibi oyun yazarlarını büyük ölçüde etkileyen ve Pinter'in ve Duras'nın araştırmalarına yön veren Williams'ın tiyatro yapıtlarını *Mrs. Stone'un Roma baharı* (The Roman Spring of Mrs. Stone) [1950] adlı bir roman, öyküler (*One Arm*, 1954), şiirler (1956) ve anılar (1975) izledi. Yabancı ülkelerde çevrilen ve oynanan piyeslerinin çoğu sinemaya uygulandı.

WILLIAMS (Marion), gospel song alanında uzmanlaşmış amerikalı kadın şarkıcı (Miami 1927). Şarkıcılığa savaş sonrasının en ünlü gospel song topluluğu olan Ward Singers topluluğuyla başladı, 50'li yılların sonunda bu topluluktan ayrılarak kendi Stars of Faith topluluğunu kurdu. 1961'de sahneye koyduğu "Black Nativity" gösterisi, tüm dünyayı dolaştı. Bunun üzerine, uluslararası bir solocu yaşamı sürmeye başladı. Philadelphia'da kurulan kendi kilisesi "Oakley Memorial Temple Church of God in Christ"in başına geçti. Doğuştan taşkın bir sahne yeteneğine sahipti, Mahalia Jacskon ile birlikte afrika-amerika din müziğinin en önemli vokalcisi durumuna geldi. Başlıca kayıtları: *Surely God is Able* (Stars of Faith'le birlikte), 1962; *The Day is Past and Gone*, 1966; *Prayer changes Things*, 1975; *Nobody's Fault but Mine*, 1978.

WILLIAMS (Shirley), ingiliz kadın siyasetçi (Londra 1930). Üniversite öğretim görevlisi ve Fabian Society'nin sekreteri (1960-1964) idi. Labour Party saflarında mücadele etti. 1967-1970 ve 1974-1979 arası çeşitli bakanlık görevlerinde bulundu. Yürütme kurulu üyesi olarak, Owen ve Jenkins'le birlikte, partinin sola kaymasını kabul etmeyen ılımlı liderler arasında yer aldı ve 1981'de onlarla birlikte Sosyal demokrat parti'yi (SDP) kurdu, başkanlığını üstlendi (1982-1988).

WILLIAMS (John), avustralyalı gitarcı (Melbourne 1942). Segovia'dan ders aldı, ardından Londra'da Royal College of Music'te eğitim gördü ve burada öğretmenlik yaptı (1960-1973). Trio Paganini'yi kurdu. Klasik bir repertuvara sahip olmakla birlikte, elektronik gereç ve manyetik bandlardan yararlanarak caz ve pop müzik de çaldı.

WILLIAMS (Betty), irlandalı kadın siyasetçi (Belfast 1943). Barışçı bir katolik olarak 1976'da Nobel barış ödülü'nü kazandı.

WILLIAMS (Tony), amerikalı caz davulcusu (Chicago 1945). 1963'te Miles Davis tarafından tanıtıldı, 1969'da Larry Young (org), Jack Bruce (bas gitar) ve John McLaughlin (gitar) ile birlikte kendi The Tony Williams Lifetime rock caz grubunu kurdu. Çok özgün davul çalışı, dönemin tüm rock caz davulcularını etkiledi. 70'li yılların ortasından başlayarak daha geleneksel bir cazı yeniden canlandırdı. Başlıca kayıtları: *Walkin'* (M. Davis ile birlikte, 1963) ve *Emergency* (1969).

Williams etmeni, FITZGERALD ETMENI'nin eşanlamlısı.

WILLIAMSBURG, ABD'de (Virginia) kent, Richmond ile Norfolk arasında; 9 900 nüf. Turizm merkezi. 1632'de kurulan kent, 1699-1779 arasında Virginia'nın merkezi oldu; daha sonra önemini yitirerek eyalet merkezliğini Richmond'a kaptırdı.

William Shakespeare, Hugo'nun, ingiliz dramaturgunun doğumunun 3. yüzyılı ve oğlu François Victor'un yaptığı çeviri dolayısıyla yayımlanan eleştiri yapıtı (1864). Sanatçıyı bir dâhi olarak betimlediği yapıtta, Shakespeare/Aiskhylos ikilisi çevresinde, "kılavuzların" insanlık tarihi içindeki süreklilik ve eşitliklerini savunur; sanatın kitlelere devredilmesini öğütler, biçim ve içeriğin neredeyse tanrısal bir özdeşlik kazanmasını ister. Michelet'nin *la Bible de l'Humanité*'sının çağdaşı olan ve pek tanınmayan bu kitap, XIX. yy.'ın en büyük eleştiri kitaplarından biridir.

WILLIAMSON (Alexander William), ingiliz kimyacı (Londra 1824 - Hindhead, Surrey, 1904). Heidelberg'de Gmelin'in,

Ginfray

Tennessee Williams

daha sonra Giessen'de Liebig'in öğrencisi oldu. Londra Üniversitesi'ne uygulamalı kimya profesörü olarak atandı (1849), 1855'te kuramsal kimya profesörü olarak Graham'ın yerini aldı. Karma eterleri buluşu, kökler kavramına dayanan tipler kuramını geliştirmesini sağladı, daha sonra Gerhardt bu kuramı kesinleştirdi. Esterleşmeyi inceledi ve 1850'de, ilk kez kimyada dinamik denge kavramını ortaya attı. 1852'de, etil oksit oluşumu tepkimesinin mekanizmasını buldu.

WİLLİAMSON (Rice MILLER, **Sonny Boy Williamson** denir), amerikalı armonikacı ve blues şarkıcısı (Glendora, Mississippi, 1897 - Helena, Arkansas, 1965). Çağdaş Chicago blues şarkısının öncülerinden biri olan armonikacı Sonny Boy Williamson ile (gerçek adıyla John Lee Williamson) hiçbir akrabalık bağı yoktu. 1929'dan sonra başıboş bir yaşam sürdü. 1941'den başlayarak Güney ABD'de çok tutulan "King Biscuit Show" adlı bir radyo yayınını yönetti. İlk plaklarını 1951'de 54 yaşında doldurdu. Ayrıca kısık ve boğuk sesiyle çok özgün bir şarkıcılığı da vardı. Başlıca kayıtları: *Don't Start me to Talkin',* 1955; *Help Me,* 1963 ve *The Story of Sonny Boy Williamson,* 1963.

WİLLİAMSON (John STEWART, **Jack,** — denir), amerikalı yazar (Bisbee, Arizona, 1908). Yeni Meksika'da öğrenim gördükten sonra çok genç yaşta tema olarak robotları, zamanda yolculukları, dönüşüme uğramış yaratıkları alan bilimkurgu öyküleri (*Dragon's İsland,* 1951), sonra romanlar yazdı.

WİLLİAMSONİA a. (ingiliz doğabilimci W. *Williamson*'un [1816-1895] adından). *Bennettitales* grubundan bazı bitkilerin erdişi fosil üreme organlarına verilen ad.

WİLLİAMSPORT, ABD'de (Pennsylvania) kent, Batı Susquehanna'nın kıyısında; 33 400 nüf. Turizm merkezi. Camcılık, kereste ve deri sanayileri.

WİLLİBRORD *(aziz),* piskopos (Northumbria'da 658 - Echternach 739). Ripon'da keşiş oldu, 690'da Friesland'a giderek Anvers'e yerleşti. Friesland fatihi Herstalli Pépin'in koruması sayesinde hıristiyanlığı hızla yaydı. 695 ya da 696'da Utrecht başpiskoposu oldu ve kilise hayatını örgütledi. Pépin'in ölümü (714) üzerine, 698'de kurmuş olduğu Echternach manastırı'na sığınmak zorunda kaldı. 719' da geri dönerek yeniden Friesland, Kuzey Flandre ve geleceğin Lüksemburg düklüğü'nü hıristiyanlaştırmaya koyuldu. Uzun zaman Echternach'taki St-Pierre kilisesi'nde saklanan kemikleri, 1906'da, kendi adını taşıyan bir bazilikaya nakledildi. Bu bazilikanın çevresinde XIII. yy.'da ihdas edilmiş ünlü bir danslı ayin geçidi yapılır (her yıl Hamsin salısında).

WİLLİCH, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Krefeld'in G.'inde; 38 800 nüf.

WİLLİS (Robert), ingiliz arkeolog (Londra 1800 - Cambridge 1875). Cambridge Üniversitesi'nde uygulamalı mekanik profesörüydü. Genç yaşta Ortaçağ mimarlığıyla ilgilendi ve 1835'te *Remarks on the Architecture of the Middle Ages, especially of İtaly*'yi (Ortaçağ mimarlığı, özellikle de italyan ortaçağ mimarlığı üzerine notlar), 1842'de de tonoz yapımı üzerine bir inceleme yayımladı. Özellikle *Architectural History of Canterbury Cathedral* (Canterbury katedrali'nin mimari tarihi) [1845] adlı yapıtı ve Hereford, Winchester ve York katedralleri monografileriyle ünlüdür.

Willis altıgeni, dairesi ya da **çokgeni.** Önde iç karotis atardamarlarını veren ve birleşerek aortu meydana getiren solungaç atardamarlarının oluşturduğu atardamar halkası. (Willis altıgeni, dörtayaklılarda da vardır ve beynin kanla beslenmesini sağlar.)

Ullstein

Alfred Wilm

Mayer

Thomas Woodrow Wilson
William Orpen'in bir portresinden ayrıntı
Beyaz Saray koleksiyonu Washington

Willis göz siniri. Nöroanat. Üçüz sinirin dallarından biri. Gasser gangliyonundan çıkar ve yalnız duyu siniridir. Üç uç dala ayrılır: burun, alın ve gözyaşı sinirleri.

WİLLİSEN (Wilhelm VON), prusyalı general (Stassfurt 1790 - Dessau 1879). 1806 -1815 savaşlarına katıldı, sonra Berlin Harp okulu'nda öğretim üyesi oldu. Büyük savaşı kuramsal olarak inceleyen bir kitap yazdı. Posen (Poznań) iline krallık komiseri atandı (1848). Polonyalı ayaklanmacılarla bir anlaşma imzaladı, ama anlaşma Berlin'de kabul görmedi. Düklükler ordusunun başına getirildi, Danimarkalılar'a yenildi (1850).

WİLLMANN (Michael), alman ressam ve gravürcü (Königsberg 1630 - Leubus, bugün Lubiąz, Silezya, 1706). Hollandalılar'ın ve Flamanlar'ın rakibiydi. Berlin'de Büyük Seçici için çalıştı (1657-58), daha sonra katolikliği benimsedi ve Leubus manastırı'na yerleşti (1660-61), dinsel cemaatlerin ve Silezya soylularının gözde ressamı oldu. Yapıtları (dinsel resimler, manzaralar vb.) Wrocław müzesi'nde, Lubiaz manastırı'nda, Kaliningrad şatosu'nda (*Büyük Seçici'nin zaferi,* 1682) bulunmaktadır.

WİLLOCH (Kåre), norveçli siyaset adamı (Oslo 1928). 1965-1970 arasında Ticaret bakanlığı, 1970-1974 arasında Muhafazakâr parti genel sekreterliği yaptı. Eylül 1981 milletvekili seçimlerinde partisinin kazandığı başarı üzerine, 1982'den başlayarak muhafazakâr hükümetin başına getirildi. Ekimde muhafazakâr bir azınlık hükümeti, ardından haziran 1983'te merkezciler ve halkçı hıristiyanlarla birlikte bir koalisyon hükümeti kurdu.

WİLLOUGHBY (*sir* Hugh), ingiliz denizci (Risley, Derbyshire - öl. Kola yarımadası 1554). 1553'te, moskovalı tüccarlarca kurulmuş bir ingiliz şirketinin, Kuzeydoğu geçidinin keşfi amacıyla düzenlediği bir seferin başına getirildi. Burrough ve Chancellor'la birlikte, Avrupa'nın kuzeyinden Buzdenizi'nin içlerine girdi, Svalbard takımadalarını ya da Novaya Zemlya'yı buldu, sonra Rus Laponyası kıyılarında kışladı. Oradan Kola yarımadası içlerine doğru ilerledi, ama 1553-54 kışında orada öldü.

Wills *(Lucy)* kansızlığı → LUCY WILLS KANSIZLIĞI.

WİLLSTÄTTER (Richard), alman kimyacı (Karlsruhe 1872 - Muralto, Locarno, 1942). Çeşitli alkaloitlerin, özellikle kokainin yapısı ve bireşimi, klorofil ile bitkisel ve hayvansal pigmentler üzerinde çalıştı; klorofil ve hematinin yapısal benzerliğini ortaya koydu ve antosiyaninleri inceledi. (1915 Nobel kimya ödülü.)

WİLLUMSEN (Jens Ferdinand), danimarkalı ressam ve heykelci (Kopenhag 1863 - Le Cannet 1958). Fransa'da kaldığı dönemlerde, XIX. yy. sonunun değişik estetik arayışlarından etkilendi, Pont-Aven okuluna yakın bir üsluba yöneldi (*Yürüyen iki bretagnelı kadın,* 1890), çok geçmeden simgeciliğin etkisinde kaldı (*Jotunheim,* 1892-93, tuval, boyalı çinko ve mineli bakır kompozisyon, Willumsen müzesi, Frederikssund). Kuzeye özgü bir anlatımcılık ortaya koyan güçlü ve renkli üslubu (*Fırtına'dan sonra,* 1905, Ulusal galeri, Oslo), daha sonra duru bir gerçekçiliğe doğru gelişti.

WİLLY (Henry GAUTHIER-VILLARS, — denir), fransız gazeteci ve yazar (Villiers-sur -Orge 1859 - Paris 1931), bilimsel yayınlar çıkaran Gauthier-Villars'ın oğlu. Çeşitli gazetelerde nükteli, hafif ve bazı kişileri karalayıcı yazılar yazdı, "l'Ouvreuse" imzasıyla yazdığı yazılarından dolayı eğlence dünyasının çekinilen kişisi oldu. Okura tanıttığı ve bunu kendisine kat kat ödeyen Colette ile evlendi ve ilk yıllarda (1901 -1906) onun çalışmalarına yardım etti. Colette'in *Claudine* dizisini (*Claudine à l'école,* 1900; *Claudine à Paris,* 1901; *Claudine en ménage,* 1902; *Claudine s'en va,* 1903) kendi imzasıyla yayımladı ve birkaç anı kitabı (*Souvenirs littéraires ... et autres,* 1925) ile *la Môme Picrate* (1904), *Maugis amoureux,* (1906) ya da *Maugis en ménage* (1910) gibi romanlar yazdı.

WİLM (Alfred), alman madenci (Niederschellendorf, Silezya, bugün Polonya'da, 1869 - Saalberg, Aşağı Silezya, bugün Polonya'da, 1937). Göttingen Üniversitesi'nde Friedrich Wöhler'in yanında çalıştı; 1897'de Hans Goldschmidt ile birlikte madenlerin kendi oksitlerinden alüminotermi yöntemiyle ayrılmasını inceledi. İlk olarak, bu yöntemle manganez, krom, nikel, kobalt ve tantalı elde etti. 1901'de Berlin Bilim ve teknik enstitüsü'ne girdi, alüminyum alaşımları üzerine araştırmalara girişti; bu araştırmaların sonucunda, 1910' da, Duralümin*'in yapımını ve işlenmesini sağladı.

WİLMİNGTON, ABD'de (Kuzey Carolina) liman kenti, Cape Fear River'ın halicinde; 44 000 nüf. Tersaneler. Makine sanayileri. Tekstil sanayisi. Petrol rafinerisi. Sayfiye merkezi. Sportif balıkçılık. Burası 1781'de Cornwallis'in genel karargâhıydı. Ayrılık savaşı sırasında, konfederelerin başlıca savaş limanlarından biriydi.

WİLMİNGTON, ABD'de (Delaware) liman kenti, Delaware halicinin kıyısında, bu ırmağın Brandywine'e kavuştuğu yerde; 70 200 nüf. İsveçliler'in XVII. yy.'da yaptırdığı kilise. Müzeler. Sanayi merkezi: kimya, otomobil yapımı, çelik fabrikası, deri işleme, tekstil, besin sanayisi.

WİLMOTTE (Maurice), belçikalı filolog (Liège 1861 - Brüksel 1942). Liège Üniversitesi'nde profesör; onun sayesinde, çok büyük ilgi uyandıran roman filolojisi bölümünü kurdu. Yapıtları arasında, özellikle, *le Wallon, histoire et littérature des origines à la fin du XVIIIe siècle* (Wallon lehçesi, başlangıcından XVIII. yüzyıl sonuna kadar tarih ve edebiyatı) [1893], *la Belgique morale et politique, 1830-1900* (Ahlaksal ve siyasal Belçika, 1830-1900) [1902], fransız destanının germen (Gaston Paris), ya da fransız (Joseph Bédier) kökenli değil, latin ve Vergilius kökenli olduğunu kanıtlamaya çalıştığı *l'Épopée française* (Fransız destanı) [1939] sayılabilir.

Wilms uru, NEFROBLASTOM'un eşanlamlısı.

WİLNO → VİLNA.

WİLPERT (Joseph), alman arkeolog ve ikonografi uzmanı (Eiglau, Silezya, 1857 - Roma 1944). Özellikle, Roma'daki hıristiyan dönemi anıtlarını konu alan büyük derlemeleriyle tanınır: *Die Malereien der Katakomben Roms* (Roma katakompları resimleri) [1903], *Sarkophages* (Lahitler) [1929-1936].

WİLSON (Richard), ingiliz ressam (Penegoes, Montgomeryshire, 1714 - Llanberis, Gwynedd, Wales, 1782). 1750'den 1757'ye kadar İtalya'da kaldı. Dönem dönem idealizme ya da natüralizme ağırlık verdi, 1768'de Royal academy'nin ilk üyelerinden biri oldu: Ruskin şöyle der: "Doğaya aşkla eğilmeye dayanan içten manzaracılık anlayışı, İngiltere'de onunla başladı". (Yapıtları Tate Gallery'de, Oxford, Cardiff müzelerinde vb. bulunmaktadır.)

WİLSON (John), iskoç yazar (Paisley 1785 - Edinburgh 1854). CHRISTOPHER NORTH takma adıyla bir şiir kitabı (*Isle of Palms,* 1812) yayımladı, sonra 1817'den başlayarak *Blackwood* dergisinde makaleler, denemeler ve romantiklerle karşılaşmalarından esinlenen platoncu diyaloglar olan *Noctes Ambrosianae*'yi (1822-1835) yazdı.

WİLSON (Horace Hayman), ingiliz doğubilimci (Londra 1786 - *ay. y.* 1860). Hin-

distan Şirketi'nin doktoru; Oxford'daki sanskritçe kürsüsünde ilk o çalıştı. (1833). Bir sanskritçe-ingilizce sözlük (1819), bir sanskritçe dilbilgisi (1841) yazdı, ve *Vişnu -Purana* (1840) ile *Rigveda*'yı (1850) çevirdi.

WİLSON (Thomas Woodrow), amerikan siyaset adamı (Staunton, Virginia, 1856 - Washington 1924). Presbiteriyen bir papazın oğluydu; 1882'de baroya kabul edildi ve Princeton'da siyaset bilimleri profesörü oldu (1890). 1902'den 1910'a kadar Princeton Üniversitesi'ni yönetti; 1911'de New Jersey valisi oldu. Demokratların adayı olan Wilson, cumhuriyetçilerin Taft ve Roosevelt arasında bölünmesinden yararlanarak Amerika Birleşik Devletleri Başkanı seçildi (5 kasım 1912). Hayat pahalılığını azaltmak için, Underwood Tariff ile gümrük vergilerini % 37'den % 27'ye düşürdü, ama federal bütçenin kayıplarını karşılamak için lüks mallar vergisini artırdı ve gelir vergisini çıkardı (ekim 1913). 17. Anayasa değişikliği, senatörlerin her yerde genel oyla seçilmesi zorunluluğu koydu (8 nisan 1913). Şirketlere verilen kredileri artırmak için bir yöneticiler konseyinin denetimi altında on iki federal banka kuruldu. Tröstlere karşı mücadele, aynı malın alıcıları arasındaki fiyat farklılıklarını yasaklayan Clayton Act'la sonuçlandı, ama gözetim komisyonunun çok güçsüz olması nedeniyle bu yasa "kâğıt balyası" diye nitelendi (ekim 1914). Dış politikada Wilson, ekonomik emperyalizm uyguladı (maliyesini denetim altına almak için Haiti'nin işgali [eylül 1915], amerikan çıkarlarını korumak için Pershing kuvvetlerinin Meksika'ya yerleştirilmesi). Silah satışını azaltarak Avrupa'da savaşı engelleyebileceğini düşünerek albay House'u Avrupa'ya gönderdi, ama Saraybosna dramı albayın bir sonuç almasını engelledi. Bu andan başlayarak Wilson, bir arabuluculuk görevine her an hazır bulunarak tarafsız kalmaya çalıştı; *Lusitania*'nın torpillenmesi sonucu (mayıs 1915) amerikalı yolcuların ölmesine rağmen, Almanya ile ilişkilerini kesmedi. 7 kasım 1916'da yeniden seçildi, savaşan taraflardan savaş amaçlarını saptamalarını istedi (aralık), ama merkezi imparatorluklardan hiçbir yanıt alamadı. Almanya'nın genel denizaltı ablukası kararı (31 ocak 1917) diplomatik ilişkilerin kopmasına (3 şubat), Kongre'nin onayıyla (2-6 nisan) Almanya'ya savaş ilanına yol açtı. Bu koşullarda Wilson, federal iktidarın yetkilerini önemli ölçüde genişletti. Kesin ve sürekli bir barış sağlamak amacıyla Kongre'ye gönderdiği bir mesajda (8 ocak 1918), bu barışı sağlayacak olan ünlü "on dört nokta"yı açıkladı: gizli diplomasinin kalkması, silahlanmanın azaltılması, denizlerin her zaman için mutlak serbestliği, sömürgeleştirilmiş halkların bağımsızlığına kavuşturulması, Alsace -Lorraine'in Fransa'ya geri verilmesi, Polonya'nın yeniden canlandırılması, bir Milletler cemiyeti'nin örgütlenmesi vb. Paris'e barış konferansına geldiğinde (ocak 1919), Wilson, Almanya ile ayrı bir anlaşma imzalama tehdidiyle görüşlerini zorla kabul ettirdi. Ama idealinin anlatımı olarak düşündüğü Milletler cemiyeti paktı, yeni bir çatışmaya sürüklenme kaygısıyla Amerika'nın Avrupa işlerine karışmaması politikasını güçlendirdi ve Senato tarafından onaylanmadı. İçerde içki yasağı kanunu veya "kuru rejim" oylandı (18. Anayasa değişikliği, ekim 1919) ve kadınlar için oy hakkı kabul edildi (19. düzenleme, ağustos 1920). 1919 eylülünden beri yarı felç olan Wilson, Beyaz Saray'da demokrat aday tarafından yenilgiye uğratıldı (kasım 1920). [Nobel barış ödülü, 1919.]

WİLSON (*sir* Henry Hughes), ingiliz mareşal (Edgeworthstown, İrlanda, 1864 - Londra 1922). Boerler savaşı'na katıldı ve War Office'te, avrupa ordularını örnek alarak ingiliz ordusunda reform yapmakla görevlendirildi. 1906'da Camberley Kurmay okulu'nun başına getirildi. Foch ile güçlü dostluk ilişkileri kurdu. 1910'da, Genelkurmay'da harekât bölümünün başkanı oldu ve Birinci Dünya savaşı sırasında önemi ortaya çıkan fransız-ingiliz askeri birliğini hazırladı. 1914'te büyük fransız karargâhı ile ilişkileri yürütmekle görevlendirildikten sonra, 1915'te 4. birliğe komuta etti ve 1917'de Versailles Üst savaş konseyi'nde ingiliz temsilcisi oldu. 1918'de imparatorluk kurmay başkanı olarak Robertson'ın yerini aldı; ittifak kuvvetlerinin üst komutasının Foch'un elinde toplanması için çalıştı. Versailles antlaşması'nın hazırlanmasına katıldı, sonra 1922'de ordudan ayrıldı. Avam kamarası'nda Kuzey İrlanda milletvekili seçildi. Birlikçi ve ateşli bir ulsterli idi, irlandalı milliyetçiler tarafından öldürüldü. Anıları 1927'de, *Life and Letters* adı altında yayımlandı.

WİLSON (Charles Thomson Rees), büyük britanyalı fizikçi (Glencorse, Midlothian, 1869 - Carlops, Borders, 1959). Cambridge'de J. J. Thomson'ın öğrencisi oldu ve 1925'te bu üniversiteye doğa felsefesi profesörü olarak atandı. 1895'ten sonra yoğuşma çekirdekleri, iyonlar, atmosfer elektriği, fırtınalar, X ve γ ışınları, kozmik ışıma üzerinde araştırmalar yaptı. Ama özellikle, 1912'de, kendi adını taşıyan nemli yoğuşma odasını icat etmesiyle tanınır. A. H. Compton ile 1927 Nobel fizik ödülü'nü paylaştı.

Wilson bulutu, atmosferdeki nükleer patlamalar sırasında gözlemlenen mantar biçimindeki merkezi bulutun çevresinde gelişen, halka biçimindeki yoğuşma bulutu.

Atmosferdeki bir nükleer patlama sırasında bir Wilson odasında gerçekleştirilenlere benzer yoğuşma koşullarına rastlanır. Gerçekte, patlamadan kaynaklanan şok dalgasını bir genleşme bölgesi izler. Su buharının doymaya yakın olduğu atmosfer katmanı ya da katmanlarında, bu genleşmenin etkisiyle halkasal bir bulut oluşur. Termodinamik koşullar bunun hemen patlama noktasının yakınında oluşmasına izin vermez; bu da bulutun neden disk biçiminde değil de halka biçiminde olduğunu açıklar.

Wilson odası, parçacık algılayıcısı. Su buharı bakımından aşırıdoymuş bir gazın içinden geçen bir parçacığın elektrik yükünün oluşturduğu iyonlaşma, yörünge boyunca damlacıkların oluşumuna yol açar ve böylece görüntülenen yörüngenin fotoğrafı alınabilir. 50'li yıllara dek kullanılan bu algılayıcılar yerlerini kabarcık odalarına bırakmıştır.

Wilson teoremi. Arit. Her p asal sayısının $(p-1)!+1$ i bölebildiğini ifade eden teorem. Karşıtı da doğru olan bu teoremin tanıtlamasını Lagrange yapmıştır.

WİLSON (Henry Maitland, 1. *baron*), ingiliz mareşal (Stowlangtoft Hall, Suffolk, 1881 - Aylesbury yakınında, Buckinghamshire, 1964). İlk savaşlarını 1900'den 1902' ye kadar Boerler'e karşı yaptı. Birinci Dünya savaşı'na katıldı; 1930'dan 1933'e kadar Camberley kurmay okulu'nda öğretmenlik yaptı, 1937'de bir tümene komuta etti. 1939'da Nil ordusunun komutanıydı; Wavell ile birlikte Libya'da Graziani'nin italyan kuvvetlerinin yenilgisini sağladı (1940). 1941'de Yunanistan'daki ingiliz savaş birliğinin komutanı oldu; List'in zırhlıları tarafından sıkıştırılan birliklerinin geri çekilmesini ve başka bir yere gönderilmesini başarıyla yönetti. Wilson daha sonra, Filistin, Suriye ve Irak kuvvetlerinin başına geldi ve bu sıfatla, Suriye'deki fransız birliklerine karşı harekâtı düzenledi. 1943'te, eylem alanı bütün Ortadoğu'ya yayıldı. Sonraki yıl, Akdeniz'de müttefiklerarası başkomutan olarak Eisenhower'in yerini aldı ve Cezayir'e geçerek İtalya ve Provence çıkarması harekâtlarını yönetti. 1944'te mareşalliğe yükseltildi, sonra 1947'ye kadar, Washington angloamerikan birleşik kurmayında Başbakanın kişisel temsilcisi oldu. Wilson 1946'da Lordlar kamarası üyeliğine kabul edildi. 1950'de Anılarını yayımladı.

WİLSON (Ethel), ingilizce yazan kanadalı kadın yazar (Elisabeth, Güney Afrika, 1890 - Vancouver, Kanada, 1980). Romanlarında ve hikâyelerinde (*Hetty Dorval*, 1947; *The Innocent Traveller*, 1949;

P. Lorette

mareşal Henry Hughes Wilson
Oswald Birlay tarafından çekilen fotoğraf
Kraliyet Ordu müzesi, Brüksel

Charles Thomson Rees Wilson

IPS

mareşal Henry Maitland Wilson

C. E. A.-D. A. M. Essais

Büyük Okyanus'ta gerçekleştirilen bir fransız nükleer patlaması sırasında gözlemlenen **Wilson** bulutu

Giannini-Gama

sir Harold Wilson

Top-Réalités

Robert Wilson

Equations of Love, 1952; *Swamp Angel,* 1945; *Love and Salt Water,* 1956; *Mrs. Golightly and Other Stories,* 1961) törelerin anlatımıyla psikolojik kimlik arayışını bağdaştırır.

WİLSON (John Arthur), amerikalı kimyacı ve sanayici (Chicago 1890 - New York 1942). Bitkisel sepileme kuramını ortaya attı, jelatinin ve altderi liflerinin şişmesi üzerine çalışmalar yaptı. Krom tuzlarının çözeltilerine yansız tuzların katılmasıyla ortaya çıkan anormal sonuçlar üzerindeki araştırmalarından yola çıkan E. Stiasny, krom komplekslerini inceledi; bu çalışmaların kromla sepileme yönteminin bulunmasında büyük etkisi oldu.

WİLSON (Edmund), amerikalı yazar (Red Bank, New Jersey, 1895 - Talcottville, New York eyaleti, 1972). Şair, romancı, *New Yorker*'de (1944-1948) edebiyat eleştirmeni, liberal aydınların örnek temsilcisi, Scott Fitzgerald'ın dostu. Romanlarında (*I Thought of Daisy,* 1929), öykülerinde (*Memoirs of Hecate County,* 1946), sanat çevrelerinin umutsuzluğunu dile getirdi; denemelerinde, modern edebiyat anlayışının baskın çizgilerini vurguladı (*Axel's Castle,* 1931); bir yazarın yaratıcılığı ve duygusal içerikli ruhsal bozuklukları arasındaki bağları (*The Wound and the Bow,* 1941), devrimlerin büyüleyiciliğini (*To the Finland Station,* 1940), Kızılderili davasına duyduğu yakınlığı ve Amerikan iç savaşı'nın yol açtığı dramı (*Patriotic Gore,* 1962) ortaya koydu.

WİLSON (Theodore, **Teddy** — denir), amerikalı caz piyanisti (Austin, Texas, 1912 - New Britain, Connecticut, 1986). 30'lu yılların başında Louis Armstrong, Jimmie Noone ve Benny Carter ile birlikte çaldı. 1935-1939 arasında, Gene Krupa ile birlikte, ünlü Benny Goodman Trio'ya katıldı. En iyi klasik caz solocularını değerlendiren küçük toplulukların başında, birçok plak doldurdu. Billie Holiday ile birlikte, büyük eşlikçi niteliklerini ortaya koydu. Savaştan sonra kendini, Juilliard akademisi'nde ders vermeye adadı. 1956'da Lester Young ile plak doldurdu ve ardından tüm dünyada trio ya da solo konserler vermeye başladı. Başlıca kayıtları: *Blue Lou* (Benny Carter ile birlikte), 1933; *Vibraphone Blues* (B. Goodman ile birlikte), 1936; *Time on My Hands* (Billie Holiday ile birlikte), 1940; *Three Little Words,* 1953 ve *All of Me* (L. Young ile birlikte, 1956).

WİLSON (Angus Frank JOHNSTONE WILSON, **Angus** — denir), ingiliz yazar (Bexhill, Sussex, 1913 - Suffolk 1991). Babası iskoç, annesi güney afrikalıydı; liberallerin dağınıklığını acımasızca eleştirdi. XIX. yüzyıl sonuna özgü eğilime uyarak olayları çözüme bağlamamayı yeğledi (*Hemlock and After,* 1952; *Anglo-Saxon Attitudes,* 1956; *Saturnalia,* 1959; *Late Call,* 1964) ve özgürlük hareketleri öncesinde (*The Naughty Nineties,* 1976) felaketle sonuçlanması kaçınılmaz bir yıkım beklemeye başladı (*As if by magic,* 1973; *Setting the World on Fire,* 1980).

WİLSON (*sir* Harold), ingiliz siyaset adamı (Huddersfield, Yorkshire, 1916). Üretim bakanlığında istatistik müdürüydü; (1943-44), kitabı *New Deal of Coal* (1945), İşçi partisi'nin taşkömürü madenlerini ulusallaştırmasına yardım etti. Milletvekilliği yaptı; Kamu işleri bakanının parlamento sekreteri (1945-1951) ve Ticaret bakanı (1947-1951) oldu. Wilson, 1961'den 1962'ye kadar İşçi partisi'nin yürütme komitesine başkanlık etti. 14 şubat 1963'te, Gaitskell'in ölümünden sonra, İşçi partisi üyelerinin ve muhalefetin lideri olarak onun yerine geçti. 15 ekim 1964 seçimleri İşçi partisi'nin zaferiyle sonuçlandı ve Wilson Başbakan oldu. Öncelikle ülkede bir kemer sıkma programı uygulayarak yerleşik ekonomik bunalıma son vermeye çalıştı. Avam kamarası'ndaki sınırlı çoğunluğu genişletmek isteğiyle, bir genel seçime gitti ve 1966'da İşçi partisi 46 sandalye daha kazandı. Fakat mayıs ayında Wilson olağanüstü durum ilan etmek zorunda kaldı; sonra ücretlerin dondurulmasına başvurdu. Ocak 1967'de, çelik endüstrisi ulusallaştırıldı ve kemer sıkma programı uzatıldı.

Wilson, sendikalarla ve çoğunluğunun sol kanadıyla çelişkiye düşerken (1969) haziran 1970 seçimleri partisinin yenilgisiyle sonuçlandı. 1973'te Blackpool kongresi'nde, H. Wilson, geniş çaplı ulusallaştırmaları öngören bir program sundu. 1974 seçimlerinden sonra yeniden Başbakan oldu. Fakat Avam kamarası'nda genellikle azınlıkta kalarak programını uygulayamadı ve Parlamento'yu feshetmeye (eylül) ve hükümetin başında kalmasını sağlamaya yeni seçimler düzenlemeye (ekim) karar verdi. Bir referandumla Büyük Britanya'nın Ortak pazar'a (1971'de) girişini kabul ettirdi ve sendikalarla ilişkilerini düzeltti; ama nisan 1976'da beklenmedik bir anda, Başbakanlık görevini James Callaghan'a bırakarak hükümet yönetimini terk etti. 1983 seçimlerinde adaylığını koymadı.

Dış politikada Wilson, öncellerinin bağımsızlaştırma politikasını sürdürdü, ama 1965'ten sonra Güney Rodezya ile güç durumlar yaşandı. Avrupa'da, uzun süre Fransa'nın ülkesinin Ortak pazar'a girmesini reddetmesiyle uğraşmak zorunda kaldı.

WİLSON (Georges WILLSON, **Georges** — denir), fransız tiyatro oyuncusu ve sahneye koyucu (Champigny-sur-Marne 1921). Pierre Renoir'ın öğrencisi, bir rolün tanıdığı olanakları değerlendirerek (1951'de Compagnie Grenier-Hussenot'nun sahneye koyduğu *Üç Silahşörler*'de, Porthos), sergilediği farfaracılık, yarattığı tüm kompozisyonların belirgin özelliğidir. Oyunculuğun ötesinde, tiyatroya hizmet kaygısını taşıyan Wilson, zor metinleri çözümlemeyi yeğledi ve bunları, kişiliğinden önemli paylar katarak sahneye koydu. 1963'te Jean Vilar, ona çalışmalarını Ulusal halk tiyatrosu'nun yöneticisi olarak sürdürmesi çağrısında bulundu, Wilson bu görevi 1972'ye kadar yürüttü. Ayrıca, birçok filmde oynadı.

WİLSON (Colin), ingiliz yazar (Leicester 1931). "Öfkeli gençler" grubunun baş kuramcısı (*The Outsider,* 1956). Yeni varoluşçuluğu yüceltti (*Introduction to the New Existentialism,* 1966), Strindberg'in (1968), H. Hesse'nin (1973), Reich'ın (*The Quest for Wilhelm Reich,* 1979), Gurdjieff'ın (*War against Sleep,* 1980) yaşamöykülerini kaleme aldı. Polisiye roman (*The Glass Cage,* 1966), bilimkurgu (*The Space Vampires,* 1976) ve parapsikoloji (*Mysteries,* 1978) yapıtlarında gizilbilimin gücünü araştırdı (*Strange Powers,* 1973). Son yapıtlarından bazıları: *Access to İnner Worlds* (1983), *After life* (1985), *Spider world the Tower* (1987), *Spider-world-The Delta* (1988), *Written in Blood* (1989), *The Serial Killers* (1990), *Mozart's Journey to Prague* (oyun) [1991].

WİLSON (Kenneth G.), amerikalı fizikçi (Waltham, Massachusetts, 1936). Faz geçişleri sırasındaki kritik olguların incelenmesinde, yeniden normlama kümeleri denen ve temel taneciklerin kuvantum fiziğinden kaynaklanan bir matematik fizik tekniği uyguladı. (1982 Nobel fizik ödülü.)

WİLSON (Robert), amerikalı radyoastronom (Houston 1936). İlk araştırmalarını gökada radyokaynakları üzerinde yaptı. 1963'te Bell Telephone Laboratories'e girdi. 1965'te, A. Penzias ile birlikte, rastlantı sonucu, gök derinliğinin 3 kelvinlik ısıl ışımasını keşfetti. İlk patlama (big* bang) kozmoloji kuramını pekiştiren bu buluş sonucu 1978 Nobel fizik ödülü'nü Penzias ve rus Kapitsa ile paylaştı. 1970'ten beri, milimetrik radyoastronominin gelişmesi ve yıldızlararası moleküller üzerinde çalışmaktadır. Aynı zamanda, bazı gökbilim tekniklerini, yapay uydularla iletişimde kullanılan radyo dalgalarının havada yayılmasının incelenmesine uyguladı.

WİLSON (Robert, **Bob** — denir), amerikalı oyun yazarı (Waco, Texas, 1941). 17 yaşına kadar dilsizdi; kendini resimle ifade etti, mimarlık öğrenimi gördü ve kendini özürlülerin yeniden eğitimine adadı, sonra salt olarak ele aldığı tiyatroya yöneldi: çalışmalarında söz ya tamamen yasaklanmış, ya da alışılagelmiş işlevinden soyutlanmıştı (*A Letter for Queen Victoria,* 1974, diyaloğu geride bırakıp harekete ayrıcalık tanıyan gerçek bir müzik ve koregrafi partisyonu), zaman kavramı ise alışılmadık biçimde çarpıtılıyordu (*Ka Mountain and Guardenia Terrace,* 1972, sekiz gün, sekiz gecede geçer).

WİLSON dağı, ABD'de (Kaliforniya), San Gabriel Mountains'in güney kolu, Pasadena yakınında; 1 740 m. Açıklığı 2,54 m olan bir teleskopla donatılmış önemli gözlemevi.

Wilson hastalığı. Nörol. Serüleoplazminin sentezindeki eksikliğe bağlı olarak bakır metabolizması bozukluğundan doğan ve otozomal çekinik yolla soydan geçen kalıtsal hastalık. 15 ila 30 yaşları arasında başlayan hastalık şu belirtileri gösterir: 1. anlamsız bir tebessümle donmuş kalmış bir yüz ifadesi, anormal hareketler (titremeler, diskineziler), çabayla artan hipertoni ve bükülmeyle beliren distoni gibi sinirsel belirtiler; 2. özellikle çocuklarda ön plana geçebilen bir karaciğer sirozu ya da klinik belirtisi olmayan siroz. Wilson hastalığının alametleri çok belirgindir; ince bakır taneciklerinin çökmesinden dolayı kornea çevresinde yeşil bir halka, idrarda bakır miktarının yükselmesi ve özellikle serumda serüleoplazminin düşmesi teşhisi sağlar (Eşanl. HEPATOLENTİKÜLER YOZLAŞMA.)

Wilson prensipleri cemiyeti, Mütareke döneminde kurulan cemiyetlerden biri. 1918 yılı sonlarında fiilen kurulan ve kuruluş dilekçesi 14 ocak 1919 tarihinde Dahiliye nezareti'ne verilen cemiyetin yönetim kurulu, Halide Edip (Adıvar) Hanım ile Ali Kemal, Refik Halit (Karay), Celalettin Muhtar, Hüseyin Hulusi beylerden oluşuyordu. Üyeleri arasında Celal Nuri (İleri), Necmettin Sadık (Sadak), Cevat, Mahmut Sadık, Ahmet Emin (Yalman), Yunus Nadi (Abalıoğlu) gibi ünlü gazetecilerin bulunduğu cemiyet, kesin tarafsızlığı tanınacak ve sınırları barış konferansında çizilecek bir Türkiye'nin, kendi ayakları üzerinde durabilecek bir duruma gelinceye kadar ABD tarafından eğitilmesinden yanaydı. Cemiyet bu amaçla ABD Başkanı Wilson'a bir mektupla başvurduğu gibi Clémenceau'ya da bir mektup göndererek Fransa'nın ilgisini istedi. Cemiyetin mandacılık* olarak nitelenen fikirleri müdafaai hukukçulara da bildirildi. Kısa bir süre içinde etkinliğini kaybeden cemiyetin üyelerinden bir bölümü Anadolu'ya geçerken bir bölümü de İstanbul hükümetinin yanında yer aldı.

WİLTON, Büyük Britanya'da (Cleveland yönetim bölümü) yer, Middlesbrough'ın K.-D.'sunda. Kimya ve petrol kimyası.

WİLTON, Büyük Britanya'da (Wiltshire) kent; 3 800 nüf. Mimar Thomas Henry Wyatt'ın 1842'de italyan-roman üslubunda yaptığı kilise. Halı imalathanesi. —Yakınında, XVI.- XVII., ve XIX. yy.'lardan kalma (resim [Van Dyck, R. Wilson vb.], heykel, kitap koleksiyonu; mobilya; güzel park) Pembroke kontlarının görkemli evi Wilton House.

WİLTON ENDÜSTRİSİ a. Tarönc. Adını Cape ilindeki Wilton çiftliğinden alan küçük boyutlu endüstri. Smithfield endüstrisinden sonra ortaya çıkmış olan bu endüstride, gereç olarak devekuşu yumurtası kabuklarından da yararlanılmıştır.

Wilton İkikanatlısı → RICHARD II İKİKANATLISI.

WİLTSHİRE, Büyük Britanya'nın güneyinde yönetim bölümü, Cotswold Hills' in arkasına, Marlborough Downs'a ve Salisbury ovasına yayılır; 3 481 km²; 553 300 nüf. (1991). Merkezi *Trowbridge*.

WİLTZ, Lüksemburg grandüklüğü'nde kanton merkezi, Sûre ırmağının kolu olan *Wiltz*'in kıyısında; 4 100 nüf. Ortaçağ'dan ve XVII.-XVIII. yy.'lardan kalma şato. Turizm ve ticaret. Kimya sanayisi. —Kanton, 264,5 km²; 9 582 nüf. (1991).

WİLYAMİT a. (fr. *willyamite;* Yeni Güney Galler'deki *Willyama* yerleşim biriminin adından). Miner. Doğal nikel ve kobalt antimonsülfür.

WİMBLEDON, Londra'nın (Merton *borough*'u) güney-batı banliyösünde yerleşme alanı, Uluslararası Wimbledon turnuvası (ilki erkekler için 1877'de, kadınlar içinse 1884'te olmuştur) burada düzenlenir.

WİMPFFEN (Félix, *—baronu*), fransız general (Minfeld 1744 - Bayeux 1814). Royal-Deux-Ponts alayına girdi (1757), Yedi Yıl savaşı'na ve Korsika seferine katıldı (1768-69). Tümgeneralliğe yükseldi (1792), kuşatma sırasında Thionville'i savundu, ardından Côtes de Cherbourg ordusuna atandı (1793). Girondinler'e katıldı, Normandiya'daki federalist birliklerin başına geçti (haziran 1793). Pacy-sur-Eure'de yenilince görevden alındı ve sürgün edildi (temmuz 1793). Fransa'ya dönüşünde, haralar genel denetmenliğine getirildi (1806).

WİMSHURST (James), ingiliz mucit (Londra 1832 - öl. 1903), 1883'te kendi adını taşıyan etkili elektrostatik makineyi icat etti. X ışınlarının dağılma ve yansıma olanağını gösterdi.

Wimshurst makinesi. Elekt. Eskiden laboratuvar deneylerinde ve tıbbi elektrik elde etmekte kullanılan etkili elektrik makinesi.

WİNCHELSEA → BEŞ LİMAN.

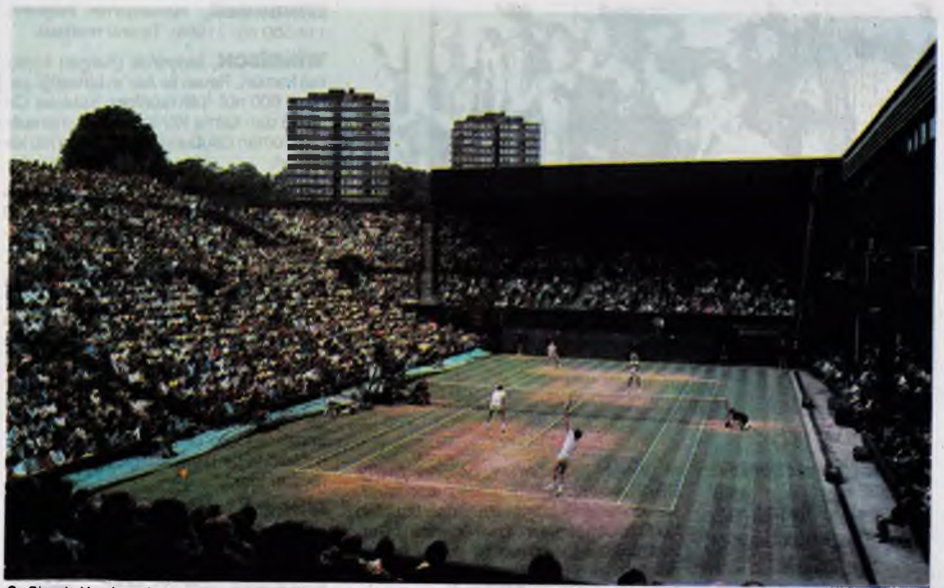
WİNCHELSEY (Robert), ingiliz rahip (Old Winchelsea? 1240'a doğr. - Otford, Kent, 1313). Paris Üniversitesi eski rektörü ve Oxford Üniversitesi şansölyesiydi, 1293'te Canterbury başpiskoposluğuna seçildi. Edward I ve papa arasındaki dinsel tartışmada, kilisenin ayrıcalıklarını canla başla savundu. Bunun üzerine Edward I, yetkilerinin askıya alınmasını ve Fransa' ya sürülmesini (1305-1308) sağladı.

WİNCHESTER a. (amerikalı silah yapımcısı O. F. *Winchester*'in adından). Amerikan İç savaşı sırasında kullanılmış otomatik tüfek. (14 fişeklik şarjör, 10,7 mm çap.)

WİNCHESTER, Büyük Britanya'da kent; Hampshire'ın merkezi, İtchen üstünde, Southampton'un kuzeyinde; 31 100 nüf. Ticaret ve yönetim merkezi. Kökeni VII. yy.'a kadar uzanan bir piskoposluk okulu çevresinde XIV. yy.'da kuruldu. Winchester College, ingiliz eğitim kurumlarının en eskisidir.

—Tar. Daha o zaman başlıca briton merkezlerinden biri olan bu yol kavşağı, Roma egemenliği altındaki büyük bir kentti *(Venta Belgarum)*. V. yy.'ın sonunda Saksonlar tarafından fethedildi, yeni Wessex krallığı'nın merkezi, VII. yy.'da da piskoposluk merkezi oldu. Krallık mezarlığı buradaydı IX. yy.'ın sonunda Wessex hanedanlığının zaferi, Winchester'i Londra ile birlikte bütün İngiltere'nin başkenti yaptı. Şehir, önemini Normanlar döneminde de korudu; krallık Hazinesi ve mali hizmetler, XIII. yy.'ın sonuna kadar buradan yürütüldü. Buradaki krallık sarayını yaptıran Henry II, 1184'te kente, ilk yasasını da verdi. Normandiya'nın kaybedilmesi, Winchester'in etkinliğini Londra yararına olumsuz yönde etkiledi. Bununla birlikte, XIV. yy.'ın başında bu kent, hâlâ, İngiltere yün pazarlarının başta gelenlerindendi. XV. yy.'da saray'ın kesin olarak Londra'ya yerleşmesinin ardından çöküş dönemi başladı.

—Güz. sant. Kent, tezhipçilik merkezi olarak ünlüdür. İlk tezhipçilik okulu, X. yy.'da, özellikle aziz Aethelwold'un piskoposluğu zamanında, katedralin yanındaki manastırda gelişti (*Winchester mezamir kitabı, Athelstan'ın mezamir kitabı, Aethelwold' un piskoposluk ayin kitabı*, British Museum); ikinci okul ise XII. yy.'da ortaya çıktı (*Winchester Kutsal Kitap*'ı, katedral kitaplığı). Bugünkü katedral, norman fethinden sonra yapılmıştır. Norman mimarlığının belirgin özelliklerini taşıyan kripta ve çapraz sahın XI. yy.'ın sonundan kalmadır. Koroyeri XII. yy.'da ve XIV. yy.'ın başında inşa edilmiştir. Düşey üsluptaki sahnın W. Wynford'un yapıtı olduğu sanılır. Kentte sur kalıntıları, eski şatonun büyük salonu, XII. yy.'dan kalma bir hastane, ünlü kolej ve birçok eski anıt ve ev yer alır.

G. Ciaccia-Vandystadt

Wimbledon'daki tenis kortlarından biri

WİNCKELMANN (Johann Joachim), alman sanat tarihçisi ve arkeolog (Stendal, Brandenburg, 1717 - Trieste 1768). Halle ve Jena'da eğitim gördükten sonra, kont Bünau'un kütüphanecisi oldu; katolikliği benimsedi (1754) ve kardinal Albani'nin kütüphanecisi, sonra antik Roma yapıtları yöneticisi (1763) ve Vatikan'ın kütüphanecisi olacağı Roma'ya gitti (1755). Trieste'de, eski altın paralarını görüp almak isteyen Archangeli adlı biri tarafından öldürüldü. Özgürlük ve güzellik idealini dile getiren klasik yunan sanatının savunucusuydu. Belirli yasalara bağlı olarak doğan, yaşlanan ve ölen canlı bir varlığın evrimini de bilimsel olarak Hegel'den önce inceleyen ilk kuramcılardan biridir. Bununla birlikte, uygarlıklar arasındaki sanatsal etkileşimleri yadsıyarak, bir dönemin ve bir halkın yapıtlarını (yunan heykelciliği), yerli ve kapalı ürünlermiş gibi ele aldı. Lessing, *Laokoon* polemiğini kısmen ona karşı yazdı. Başlıca yapıtları: *Gedanken über die Nachahmung der gziechischen Werke in der Malezei und Bildhauerkunst* (Yunan heykel ve resim yapıtlarının taklit edilmesi üzerine düşünceler) [1755]; *Geschichte der Kunst des Altertums* (Antikçağ' da sanat tarihi) [1764]; *Abhandlung von der Fähigkeit der Empfindung des Schönen in der Kunst* (Sanat yapıtlarında güzeli hissetme yeteneği üzerine) [1769]. Bu yapıtlar, yeniklasik akımın gelişimine katkıda bulundu.

WİNCKLER (Hugo), alman doğubilimci ve arkeolog (Gräfenhainichen 1863 - Berlin 1913). Berlin Üniversitesi'nde Yakındoğu dilleri öğrenimi gördü; aynı üniversitenin doğu dilleri bölümünde profesör oldu (1904). Sayda (1904-1905), Kültepe (1906) ve Boğazköy-Büyükkale'de (1906-1907, 1911-1912) kazılar yaptı. Boğazköy'ün Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşaş olduğunu ortaya çıkardı; eski asur ve akkad dillerinde yazılmış tabletleri okudu. Önemli yapıtları arasında *Die keilschrifttexte Sargons* (Sargon'un çivi yazılı metinleri) [2 cilt, 1898], *Vorläufige Nachrichten über die Ausgrabungen in Bog-haz köi im Sommer 1907* (1907 Boğazköy kazıları üstüne geçici bilgiler) [Smithsonian İnstitution Annual Report for 1908, 1909], *Nach Boghazköi* (Boğazköy'e doğru) [1913].

WİNCKLER (Josef), alman yazar (Rheinland, Westfalen, 1881 - Neufrankenhorst 1966). Yurtsever (*Eisernen Sonetten*, 1914), sonra felsefi şiirler yazdı, *Der tolle Bomberg* (1922) adlı yapıtında "kaosun komedisi"ni ortaya koydu. Daha sonra modern toplumun ideolojilerine karşı mizah dolu romanlar (*Doktor Eisenbart*, 1929; *Midas mit den Goldenen Ohren*, 1951) kaleme aldı.

Wind *(The)* [*Rüzgâr*], isveçli film yönetme-

Larousse

Wimshurst makinesi
Sanatlar ve meslekler ulusal müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Hamsin
Başpiskopos Robert'in ayin kitabı'ndan parşömen üzerine bir tezhip
Winchester, X. yy. sonu
Belediye kitaplığı, Rouen

yönetmenliğini Victor Sjöström'ün yaptığı *The Wind* (1928) filminden bir sahne

ni Victor Sjöström'ün gerçekleştirdiği (1928) amerikan filmi. Sessiz sinemanın son döneminin başyapıtlarından biri olan bu film, yönetmenin, bazı öğelere (burada fırtına) bağlı verimsiz bir doğayı beyazperdeye yansıtmadaki büyük ustalığı, başarısı ve ayrıca olağandışı iki oyuncuyu (Lillian Gisch ve Lars Hanson) yönetmekteki esnekliğiyle son derece etkileyici bir çalışmadır.

WİNDAUS (Adolf), alman kimyacı (Berlin 1876 - Göttingen 1959). Raşitizm tedavisinde kullanılan vitamini (D2 vitamini ya da kalsiferol) tek başına ayırarak yapısını ortaya koydu; bu çalışmasından dolayı 1928 Nobel kimya ödülü'ne değer görüldü. Ayrıca D3 vitaminini yani kolekalsiferolu ayırmayı başardı (1931).

WİNDELBAND (Wilhelm), alman filozof (Potsdam 1848 - Heidelberg 1915). "Baden okulu" denen yenikantçı okulun kurucusudur. Lotze ve K. Fischer'in öğrencisi olan Windelband, kendinde şey kavramından vazgeçerek kantçılığı idealist bir yaklaşımla aşmaya çalıştı.

WİNDERMERE, Cumbria'nın en büyük gölü, Lake District'te (Büyük Britanya); 17 km². Turizm.

WİNDHAM (William), ingiliz siyaset adamı (Londra 1750 - *ay. y.* 1810). Parlamento'ya girdi, Warren Hastings'in etkinlikleri üzerindeki soruşturma komisyonunda önemli bir rol oynadı. 1794-1801 arasında, Pitt hükümetinin Savunma bakanlığını yaptı. Fransa ile savaşın yeniden başlamasını coşkuyla karşıladı ve lord Grenville hükümetinde (1806-07), Savunma ve Sömürgeler bakanlıklarına getirildi.

Oertel

Ludwig **Windthorst**

WİNDHOEK, Namibya'nın başkenti; 114 500 nüf. (1988). Ticaret merkezi.

WİNDİSCH, İsviçre'de (Aargau kantonu) komün, Reuss ile Aar'ın birleştiği yerde; 7 600 nüf. İplik fabrikası. Kablolar. Ortaçağ'dan kalma Königsfelden* manastırı ve roman üslubunda *Vindonissa*'nın kalıntıları.

WİNDİSCHGARSTEN, Avusturya'da yazlık yeri ve kış sporları (yüksl. 601-850 m) merkezi, Yukarı Avusturya'da, Steiermark'ın G.'inde; 1 800 nüf.

WİNDİSCHGRÄTZ (Alfred, *—prens* ZU), avusturyalı mareşal (Brüksel 1787 - Viyana 1862). Fransa'ya karşı savaştı (1805-1814), daha sonra Bohemya askeri valiliğini yaparken Prag ayaklanmasını bastırdı (1848). İtalya dışındaki kuvvetlerin başkomutanlığına getirildi, Viyana'yı geri aldı (ekim), Budapeşte'yi işgal etti, ancak Gödöllő'de macar ayaklanmacılar karşısında bir başarısızlığa uğrayınca görevden alındı.

WİNDMİLL HİLL, Büyük Britanya'da tarihöncesi sit (Wiltshire), Avebury yakınında. Michelsberg ve Chassey anakara evrelerinden türeyen yenitaş ve bakırtaş evreye adını verdi (İ.Ö. 3500 ve 3000 yılları arasında). Dağların tepelerine yerleşmiş ve yarıda kesilen tek merkezli hendeklerle çevrili kamplarda gruplar halinde yaşayan ve kırsal bir yaşam süren (inek, koyun, domuz) bu halk, etkilerini İskoçya' ya ve İrlanda'ya kadar yaydı (Dalkey, Dublin kontluğunda). Bu konut türü, Hembury'de, Devon'da yeniden ortaya çıktı. Son dönemlerinin en belirgin özelliği, liderlerinin kimi zaman yüzlerce metreye ulaşan uzun toprak höyüklerin altına gömülmesidir. Grimes Graves çakmaktaşı ocakları, bu kültürle zamandaştır.

WİND RİVER RANGE, ABD'de dağ kütlesi, Wyoming'in batısında. Doruklar 4 000 m'yi geçer. Kızılderili rezervi. Ulusal park.

WİNDSCALE, Büyük Britanya'da (Cumbria) yer, Whitehaven yakınında. Nükleer araştırma merkezi. Yakıtları yeniden işleme.

WİNDSOR ya da **NEW WİNDSOR,** B. Britanya'da (Berkshire) kent, Thames' ın kıyısında, Londra'nın yukarısında; 30 100 nüf. XII. yy.'dan kalma dev krallık şatosu sürekli büyütülmüş ve onarılmıştır. Şato ve içinde yer alan sanat koleksiyonları (mobilyalar ve sanat yapıtları), kasım 1992'deki yangından zarar gördü. 17 haziran 1917'de ingiliz hanedanı Hannover-Saksonya-Coburg-Gotha yeni bir ad aldı: Windsor. (→ HANNOVER hanedanlığı.)

Windsor antlaşması, 1175'te imzalanan ve İzlanda üzerindeki ingiliz süzerenliğinin kabul edildiği antlaşma. Henry II ile Connachta kralı ve İrlanda Áird Rígh'i temsilcileri tarafından imzalanan bu antlaşmayla Dublin ve eski Danimarka bölgesi İngiltere kralına kendi malı olarak verilir ve kral tüm İrlanda'nın hükümdarı olarak tanınırken, Henry II'nin vasalı durumuna gelen Rory O'Connor da artık bir değeri kalmayan Áird Rígh unvanını koruyor ve kendi Connachta krallığı'na resmi bir nitelik kazandırıyordu.

WİNDSOR, Kanada'da (Ontario) kent, Detroit ırmağının sol kıyısında, amerikan kenti Detroit'in karşısında; 196 500 nüf. Windsor, Detroit kentine bir tünelle ve Ambassadeur köprüsüyle bağlıdır; sanayi (otomobil, kimya ürünleri) ve ticaret (tarım ürünleri) merkezi. Üniversite.

WİNDSOR (Edward, *—dükü*) → EDWARD VIII.

Windsor'un şen kadınları *(The Merry Wives of Windsor)*, Shakespeare' in 5 perdelik farsı (1600-01'e doğr.). Âşık bir Falstaff'ın nasıl olacağını me.ak eden. Elizabeth I'in siparişi üzerine kaleme alındığı sanılır. Windsorlu iki burjuva hanıma kur yapan Falstaff, onların oyuncağı olur. Gerçekte *Henry* IV* adlı yapıttaki eski İngiltere'nin eğlenceli karmaşıklığını simgeleyen Falstaff, burada yalnızca italyan halk komedilerindeki züppe tipinin karşılığıdır.

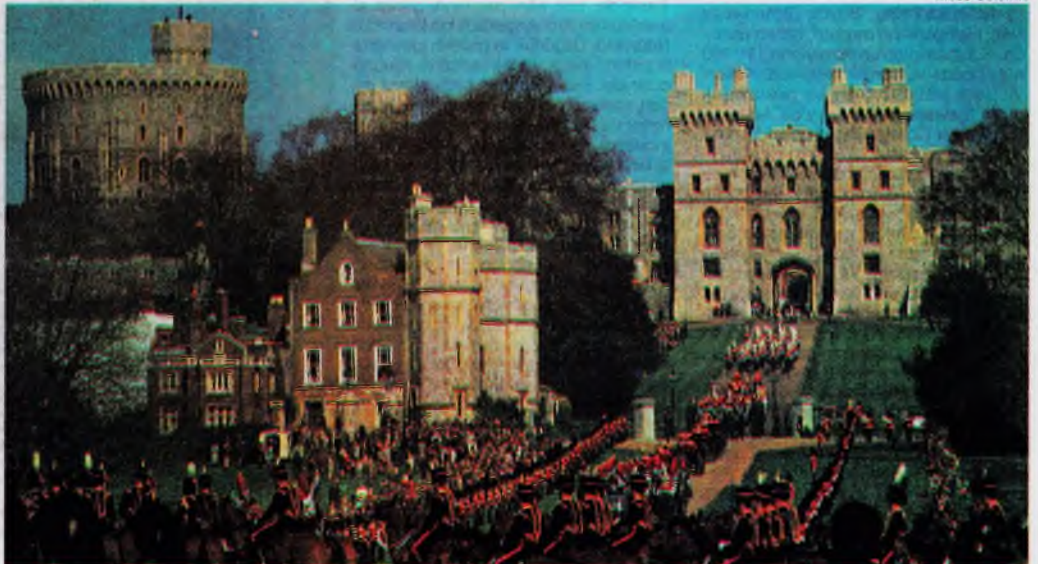
WİNDSURF tesc. edil. a. (ing. *windsurf*). RÜZGAR SÖRFÜ*'nün eşanlamlısı.

WİNDTHORST (Ludwig), alman siyaset adamı (Kaldenhof, Osnabrück yakınında, 1812 - Berlin 1891). Hannover meclisi'ne milletvekili seçildi (1849), Hannover Adalet bakanlığı yaptı (1851-1853 ve 1862 -1865), Prusya'nın Hannover'i ilhakından (1866) sonra Welfe partisi'ne bağlılığıyla ünlendi. Kuzey Almanya Reichstagı'na (1867), ardından İmparatorluk Reichstagı' na seçildi, Kulturkampf ve Mayıs yasaları sırasında Bismarck'ın siyasetine güçlü ve etkili bir biçimde karşı çıkan Katolik Merkez'in önderi durumuna geldi.

WİNDWARD İSLANDS, Küçük Antiller'deki İngiltere'ye bağlı adalara verilen ad, Rüzgâr adalarının güney bölümünde yer alan ve Rüzgârüstü adaları adıyla da bilinen bu adalar, Grenada ve Grenadine Islands, Saint Vincent, Saint Lucia ve Dominica'dan oluşur.

WİNGATE (Orde Charles), ingiliz general (Naini Tal, Uttar Prades, 1903 - Birmanya'da 1944). Sudan'da görev yaptıktan sonra, 1936'da istihbarat subayı olarak Filistin'e gönderildi ve siyonist harekete ilgi

Moss-Colorific

Windsor şatosuna giden krallık korteji (soldan sağa: Henry II'nin yaptırdığı büyük yuvarlak kule, Edward II kulesi, George IV kapısı ve yanlarındaki Lancaster ve York kuleleri)

duyarak bu harekete askerî bir örgüt kazandırmak istedi. Üstleri tarafından eleştirildi, İngiltere'ye geri çağrıldı. 1939'da Wavell'in kurmayları arasındaydı ve 1941' de negus'u tahta çıkaran etyopyalı çetelerin başına geçti. Kazandığı ün Birmanya'nın Japonlar tarafından işgalini engellemeye çalışması için bu ülkeye gönderilmesine neden oldu. Burada, 1942-43'te düşmana geriden saldıran birlikleri (ya da *çinditler*) örgütledi. 1944'te, 10 000 kişiye ulaşan Wingate grupları amerikan uçakları tarafından taşındılar ve Japonlar'ın haberleşmelerini engellediler. Wingate bir uçak kazasında öldü.

WİNGS a. (amerikanca *Warrant İNto Government Securities*'in kısaltması). Devlet tahvilleriyle değiştirilebilen ve amerikan hazine bonoları ve tahvilleri üzerinde spekülasyon olanağı sağlayan varant. (Opsiyonların benzeri olan wingsler, uzun vadeli [10 ile 30 yıl arasında] hazine bonoları satın alma [istendiği zaman ve sabit fiyatla] olanağı sağlar).

WİNKEL (Lammert ALLARD TE) → TE WİNKEL.

WİNKEL (Jan TE) → TE WİNKEL.

WİNKELMAN (Henri Gerard), hollandalı general (Maastricht 1876 - Soesterberg, Utrecht eyaleti, 1952). 1931'de bir tümenin komutanıydı, 1934'te emekliye ayrıldı. 1939'da yeniden göreve çağrıldı, şubat 1940'ta alman istilası karşısında çaresiz kaldı, teslim oldu ve 1945'e kadar Almanya'da gözaltında tutuldu.

WİNKELRİED (Arnold), isviçreli kahraman (öl. Sempach 1386). Unterwalden kantonundaki Stans köyündendi, İsviçreliler'in Avusturya dükü Leopold III'e karşı Luzern yakınında giriştikleri savaşta, söylentiye göre kahramanca fedakârlığıyla Sempach zaferinin (1386) kazanılmasını sağladı. Böyle bir kişinin yaşadığından artık kimsenin kuşkusu kalmamasına rağmen, savaş başarılarının gerçekliği tartışma konusudur.

WİNKLER (Clemens), alman kimyacı (Freiberg 1838 - Dresden 1904). Gazların çözümlenmesi üzerindeki çalışmaları ve özellikle, 1886'da, argiroditte germanyumu bulmasıyla tanındı.

WİNLOCK (Herbert), amerikalı mısırbilimci (Washington 1884 - Florida 1950). 1906-1931 arasında Mısır'da kaldı, New York'taki Metropolitan Museum hesabına çeşitli kazılar yaptı (Lişt'te, Harge vahasında, Teb'de ve özellikle Deyr ül-Bahri'de). Müzenin önce bölüm sorumlusu, sonra da yöneticisi oldu. Çok sayıda inceleme kaleme aldı.

WİNNEBA, Gana'da kent, kıyıda, Accra'nın G.-B.'sında; 25 400 nüf.

WİNNEBAGO, ABD'de (Wisconsin) göl, Milwaukee'nin K.'inde, Fox River aracılığıyla, Michigan gölüne bağlı olan Green Bay'a dökülür; 557 km².

WİNNEBAGOLAR, Kuzey Amerika'daki Büyük Göller bölgesi Kızılderilileri; bir sioux dili konuşan bu topluluk, bugün Nebraska'daki bir koruma bölgesinde yaşamaktadır. Winnebagolar, dıştanevli iki yarı biçiminde ayrılan klanlara bölünür; bu klanların başında, bir maddi örgütlenme, öteki savunma işlevlerini üstlenen iki başkan bulunur. Winnebagolar, ilkin kabileler arası savaş durumlarına ardından beyaz sömürgeleştirmenin yol açtığı savaş durumlarına karşı, kendilerini sürekli olarak korumak zorunda kalmışlardır. Büyüsel -dinsel şamancılık ayinlerinde bu zorunluluk yansır.

■ **WİNNİCOTT** (Donald Woods), ingiliz çocuk hekimi ve psikanalist (Plymouth 1896 - Londra 1971). 40 yıldan uzun bir süre çocuk hekimi olarak çalıştı. Kişisel psikanalizden geçtikten sonra 1935'te İngiliz psikanaliz topluluğu'nun üyesi oldu. 1956'dan 1959'a ve 1965'ten 1968'e kadar bu topluluğun başkanıydı. Çalışmaları en erken anne-sütçocuğu ilişkileri üzerinde yoğunlaştı. Freud ve M. Klein'ın kuramlarıyla bağıntı kurmaya çalışan bu çalışmaların özgün yanı, bu ilişkileri yalnızca küçük çocuğun ruhsal süreçleri açısından değil, zaman içinde şizo-paranoid* evreden önce yer alan ayrılmaz bir birlik ("annesiz bebek yoktur") açısından ele almasındadır. Winnicott yeni doğmuş bebekte, doğuştan gelen ve bireyselleşmeye yönelen bir olgunlaşma sürecinin var olduğunu, ama bunun etkili olabilmesi için çevre tarafından desteklenmesi gerektiğini varsayar. Ona göre bebeğin ilkel ben*i, bu dönemde dürtüsel doyumu hedeflememekte, ama yaşamın sürekliliği olarak algılanan bütüncül bir self*in kurulmasını amaçlamaktadır. Bu ruhsal gelişim, vücut yaşantılarına yakından bağlıdır. Vücudun gereksinimleri "neredeyse kusursuz" bir şekilde "yeterince iyi ana*" tarafından doyurulmalıdır. Bunun amacı, bebeğe, içgüdüsel doyumların ötesinde, üçlü planda temel deneyimler sağlanmasıdır. Bu üç plan şunlardır: "holding*"le bütünleşme, "handling*"le kişileştirme ve bir tümgüçlülük yanılsama* yaşantısı ile bir nesne ilişkisinin kurulması.

Winnicott'un en özgün kuramsal katkılarından biri, çocuğun ilkel kaynaşmadan, selften ayrı bir nesnenin farklılaşmış varlığını algılamaya geçtiğine ilişkin görüşüdür. Ona göre bu geçiş, "geçişsel*" olaylar ve nesneler aracılığıyla yavaş yavaş gerçekleşir. Winnicott, olgunlaşmanın bu evresinde, çevre yetersizliklerinin, bağımlılık derecelerine bağlı olarak birincil derecede etiolojik önem taşıdığını söyler. Böylece psikozları (özellikle, self'in yok olmasına ilişkin sürekli boğuntulara yol açan holding yetersizliği durumunda) ya da self'in "kalp benlik" olarak çarpılmaya uğramasını, en eski mutlak bağımlılık ve kaynaşma evresine bağlar.

Bu kurumsal kavramların sonucu olarak Winnicott, psikanaliz tedavisine önemli değişiklikler getirdi. Yapıtları: *Through Pediatrics to Psycho-Analepsis* (Çocuk hekimliğinden psiko-analeptik'e) [1957], *The Child and the Family* (Çocuk ve aile) [1957], *The Child and the Outside World* (Çocuk ve dış dünya) [1957], *The Maturational Processes and the Facilitating Environment* (Olgunlaşma süreçleri ve kolaylaştırıcı çevre) [1965], *Playing and Reality* (Oynama ve gerçeklik) [1971], *Therapeutic Consultations in Child Psychiatry* (Terapati konsültasyonları ve çocuk psikiyatrisi) [1971] ve *Fragment of an Analysis* (Bir ruh çözümlemesi parçaları).

Winnie the Pooh, A. A. Milne'ın hayvan masalları (1926). Resimlemesini Ernest Sheppard'ın yaptığı yapıttaki Pooh aynı zamanda ingiliz çocuk şiirinin klasik örneklerini oluşturan *The House at Pooh Corner* (1928) ve şiir kitapları *When we were very young* (1924) ile *Now we are six*'in (1927) de çoğu kez saf kahramanıdır.

■ **WİNNİPEG,** Kanada'nın dördüncü büyük yerleşme alanı olan (Toronto, Montréal ve Vancouver'den sonra) Manitoba'nın merkezi.

Winnipeg Prairies'nın doğu ucunda, Kanada Kalkanı'ndaki linyit yatağının ve kuzey ormanlarının yakınındadır. 1881'de demiryolunun gelişine kadar Red River yerleşmesinin (kanadalı Fransızlar, melezler, İskoçlar) ortasında tahkimli bir köyden başka bir şey olmayan Winnipeg, demiryolunun gelişinden sonra, Prairies'ın kapısı, Batı'ya giden demiryolu ağının başlangıç istasyonu, göçmenlerin zorunlu geçit yeri, yiyecek ve araç gereçler gereksinimlerinin karşılandığı merkez ve yeni yeni nüfusu artan illerin hizmetler kesimi merkezi görevlerini yüklendi.

Günümüzde bu işlevlerinin önemli bölümünü Calgary, Edmonton ve Vancouver'a kaptırdıysa da Winnipeg gene de Kanada'nın başlıca demiryolu kavşaklarından biridir (atölyeler, triyaj garları). Demiryolu gereçleri sanayisinin yanı sıra, besin (un fabrikaları, mezbahalar), petrol kimyası, hava taşıtları yapımı sanayileri de vardır. Ayrıca, basın ve yayınevleri, Winnipeg'in eski bir kültür merkezi olduğunu gösteren temel kanıtlardır. Yerleşme alanına yeni katılan dış mahalleri (Saint James-Assiniboia) ve yakın banliyöleriyle (Saint Boniface, Saint Vital, Kildonan) Winnipeg'in nüfusu 580 000'e ulaşır (Manitoba nüfusunun yarısı).

WİNNİPEG gölü, Kanada'da (Manitoba) büyük göl, 216 m yükseltide; yaklş. 24 500 km². Saskatchewan *Winnipeg*, Dauphin ve Red River'ın döküldüğü Winnipeg gölü, fazla suyunu Nelson aracılığıyla Hudson körfezine boşaltır. Bu göl, B.'da bataklık ve alçak, D.'da kayalık ve daha gelişmiş kıyılarıyla, buzul çağındaki eski *Agassiz gölü*'nün başlıca kalıntısıdır.

Winnipeg Krallık balesi, 1938'de kurulan Winnipeg Ballet Club'ın uzantısı olan ve 1953'ten başlayarak "krallık" adlandırmasını taşıyan kanadalı bale topluluğu. Amerika kıtasının en eski bale topluluğudur. 1958'den başlayarak topluluğu, Arnold Spohr yönetmeye başladı.

WİNNİPEGOSİS ("Küçük Winnipeg"), Kanada'da (Manitoba) göl, Winnipeg gölünün B.'sında; 5 440 km². Fazla suları Manitoba gölüne akar.

WİNOGRADSKY (Serge) ya da **Vİ-NOGRADSKİY** (Sergey Nikolayeviç), rus mikrobiyolog (Kiev 1856 - Brie-Comte -Robert 1953). Petersburg İmparatorluk deneysel tıp enstitüsü'ne üye (1890), sonra müdür oldu; 1905'de Kiev'e gitti ve tarımla uğraştı. Devrim sırasında, Fransa' ya sığındı ve Pasteur enstitüsü'nde bitkisel mikrobiyoloji bölümü müdürü oldu. 1924'de Bilimler akademisi'ne girdi, Bakteriler ve özellikle nitratlaşma üstüne çok sayıda çalışma bıraktı. Kimyosentez bakterilerini keşfetti ve özellikle sülfobakterileri, toprağın nitratlaşmasını, tarıma elverişli toprağın mikroflorasını, toprağın verimliliğini ve toprakta yaşayan bakterilerin önemini inceledi.

WİNSCHOTEN, Hollanda'da (Gronin-

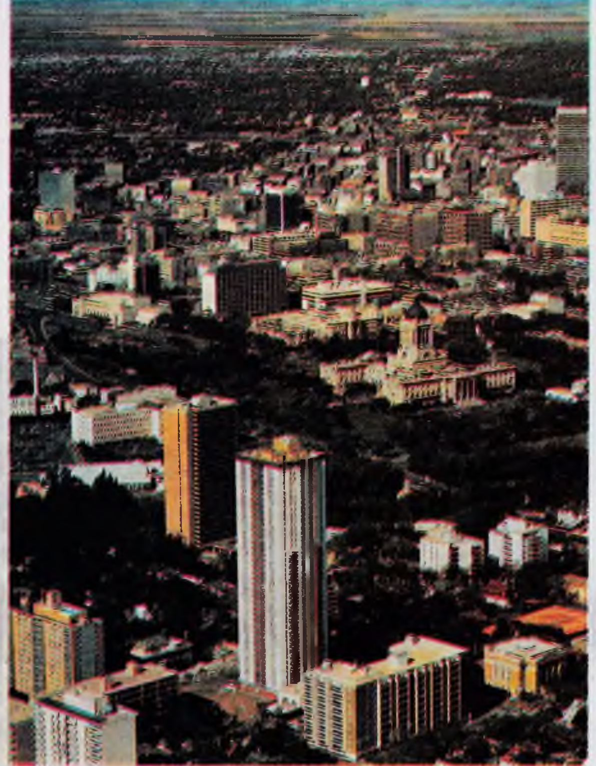
Keystone Londres

Donald Woods Winnicott

Winnipeg'den görünüm (ikinci planda Parlamento binası)

G. Hunter

gen) kent, Almanya sınırı yakınında yer alır; 20 200 nüf. Metalürji, kimya ve besin sanayileri.

WİNSLOW (Jacques Bénigne), danimarkalı hekim ve anatomici (Odense 1669 - Paris 1760). Danimarka kralının verdiği ödenekle Avrupa'nın ünlü tıp okullarını dolaştı. Paris'te, kralın tıbbi bitkiler bahçesinde anatomi profesörü oldu ve Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1716).

Winslow yarığı, arka epiploon boşluğuna açılan delik. Arkadan ana toplardamarla, önden kapı toplardamarıyla birlikte karaciğer damarlarıyla sınırlıdır.

WİNSTON-SALEM, ABD'de (Kuzey Carolina) kent, Piedmont'un kıyısında, Charlotte'ın K.-D.'sunda; 143 490 nüf. (1990). Tütün. Tekstil sanayisi. Bira fabrikası. Elektronik.

Winter kabuğu, XVI. yy.'da yaşamış ingiliz gezgini W. *Winter* tarafından Magellan boğazında görülerek anlatılan ve hem tonik, hem uyarıcı özellikler taşıyan *Drymis winteri*'nin (manolyagiller familyası) kabuğu. (Winteranaceae familyasından *Canella alba* ya da *C. winterana*'ya bu ad verilir.)

WİNTERANACEAE a. Kabuğu ak tarçın veren *Canella winterana (C. alba)* gibi tropikal bitkileri kapsayan familya. (Çok küçük bir familyadır [11 tür].)

WİNTERGREEN a. (ing. *winter,* kış ve *green,* yeşil, yeşillikten). *Wintergreen esansı,* ucuz parfüm yapımında çok kullanılan ve kanada çamı yapraklarının damıtılmasıyla elde edilen esans yağı.

WİNTERHALTER (Franz Xaver), alman ressam (Menzenschwand, Karaorman, 1805 - Frankfurt am Main 1873). Özellikle Münih'te Piloty'nin yanında yetişti, Karlsruhe'ye yerleşti ve grandük Badenli Leopold'un sarayına ressam olarak atandı. 1834'te Paris'e gitti, kraliçe Marie-Amélie' nin himayesi altına girdi ve kısa sürede Fransa'da ve yabancı ülkelerde tutulan bir portre ressamı oldu. Louvre'da, Versailles müzesi'nde (aralarında *Fransa kralı Louis-Philippe* [1839] ve *Kral Louis-Philippe'e çocuklarını takdim eden kraliçe Victoria'* nın da [1844] bulunduğu birçok tablo), Compiègne şatosu'nda (*İmparatoriçe Eugenia nedimeleri arasında,* 1855) yapıtları vardır.

WİNTERSWİJK, Hollanda'da (Gelderland) kent, Almanya sınırında; 27 500 nüf. Tekstil merkezi. Elektrik gereçleri. Metalürji. Kereste sanayisi.

WİNTERTHUR, İsviçre'de (Zürich kantonu) kent, Ren'in kolu Töss'ün kıyısında; 86 800 nüf. Sanayi merkezi; kimya, takım-tezgâhları, demiryolu gereçleri, tekstil sanayileri, motorlar, besin sanayisi. Modern fransız sanatının birçok örneğini içeren Güzel sanatlar (Kunstmuseum) müzesi' nin yanı sıra, kent Oskar* Reinhart koleksiyonları bakımından da zengindir.

WİNTHER (Christian), danimarkalı şair (Fensmark, Sjaelland, 1796 - Paris 1876). Çeşitli özlemler duyması, sık sık âşık olması ve bir İtalya yolculuğu, ona köy yaşamını yücelten şiir kitapları (*Poèmes* [fr. çev.], 1823), erotik eğilimli ("Annette", "Sjaelland") *Quelques Poèmes*'i (fr. çev.) [1835], karısına adadığı ve *Poèmes* (fr. çev.) [1843] çevriminde yer alan *Till Een*'i özellikle de başyapıtı niteliğindeki destansı şiir *Hjortens Flugt'u* (1855) yazdırdı.

WİNTHROP (John), ingiliz kolonici (Edwardstone, Suffolk, 1588 - Boston, Massachusetts, 1649). Ateşli bir püritendi. Yeni İngiltere'ye göçü sağlamak için bir dernek kurdu, 1629'da Massachusetts körfezi şirketi'nin imtiyazını aldı ve aynı yıl, şirketin yöneticiliğine seçildi. Yeni İngiltere kolonilerini federasyon halinde birleştirdi.

WİNTUNLAR, Kuzey Amerika'da Kaliforniya eyaletinde yaşayan Kızılderililer. Özellikle doğanın çevrimini kutsayan "koca kafa" ayinleriyle tanınırlar. Bu ayin dolayısıyla dansçı rahipler, başlarına çok ilginç bir tüy ve çiçek yığını giymiş olarak ortaya çıkarlardı.

WİNTZİNGERODE (Ferdinand, *baron* VON), rus general ve diplomat (Allendorf 1770 - Wiesbaden 1818). Avusturya'nın hizmetinden çarların hizmetine geçti. Olağanüstü büyükelçi olarak Napoléon'a karşı üçüncü (1805), sonra da dördüncü koalisyonu (1806) kurdu. Austerlitz'de (1805), Moskova'da (1812), Leipzig'de (1813) savaştı; Fransa seferi sırasında Saint-Dizier' de Napoléon'a yenildi (1814).

WİPO, alman rahip ve şair (XI. yy.). Alman imparatoru Konrad II'nin, sonra da Heinrich I'in sarayında yaşadı. Edebiyat yapıtlarının dışında (yergiler *Proverbia, Planctus, Tetralogus*) Konrad'ın taç giyme töreni için makamla okunan bir şiir yazdı (1027) ve ünlü düzyazısı *Victimae Pascali laudes*'i kaleme aldı.

WİRÉN (Dag), isveçli besteci (Striberg 1905 - ? 1986). Paris'te eğitim gördü (1931-1935), Stravinski ve Honegger etkisinde kaldı ve yaklaşık 1940'a kadar pastoral ve zarif bir dil kullandıktan sonra, *Keman konçertosu* (1946), 4. senfoni (1952), 5. senfoni (1964), 4 numaralı telli çalgılar dörtlüsü (1953) ve 5 numaralı telli çalgılar dörtlüsü (1970) gibi yapıtlarında Carl Nielsen geleneğini izledi.

WİRPSZA (Witold), polonyalı yazar (Odesa 1918). Ritim ve müzik arayışında (*la Sonate* [fr. çev.], 1949), büyük mitleri ele alarak (*Don Juan,* 1960), bilinçaltının ve insan yaşamının gizli yanlarını açığa çıkarmaya yöneldi (*Deuxième Résistance* [fr. çev.], 1965; *Superstitions* [fr. çev.], 1966; *le Traité mensonger* [fr. çev.], 1968). Hikâyeler (*le Vieux Tramway* [fr. çev.], 1955; *l'Assassin* [fr. çev.], 1966), romanlar (*Sur la frontière* [fr. çev.], 1954; *les Oranges sur les barbelés* [fr. çev.], 1964) yazdı. Sözcüklere "tam anlamını vererek kullanmanın" insanı paranoyak ve totaliter bir tuzağa düşüreceğini göstermek amacıyla polisiye hikâye (*l'École buissonière* [fr. çev.], 1970) türünü benimsedi. Denemeleri (*le Jeu des significations* [fr. çev.] de vardır.

WİRSUNG (Johann Georg), alman anatomist (Münih 1600 - Padova 1643). Özellikle pankreas kanalının varlığını ilk tanıtlayan kişi olmakla tanınır.

Wirsung kanalı, pankreasın başlıca salgı kanalı. Ya doğrudan doğruya ya Vater ampulu yoluyla onikiparmak bağırsağının ikinci bölümüne açılır.

WİRTH (Joseph), alman siyaset adamı (Freiburg im Breisgau 1879 - *ay. y.* 1956). Reichstag'a katolik milletvekili olarak girdi (1914), Maliye bakanlığına getirildi (1920), Fehrenbach'ın yerine şansölye (mayıs 1921 - kasım 1922) olarak geçinceye kadar bu bakanlıkta kaldı. Sosyalistler ve demokratlardan oluşan bir kabine kurdu. Tazminatlar konusunda Londra ödemeler planını ve Wiesbaden antlaşması'nı kabul etmek, von Kahr'ın Bavyera'daki gerici ajitasyonuna ve Yukarı Silezya'daki plebisit sonuçlarına karşı durmak zorunda kaldı. Hükümetinin Dışişleri bakanı Rathenau' yu, Cannes ve Cenova konferanslarına gönderdi. Yerini Cuno'ya bıraktı; 1930-31'de İçişleri bakanlığına getirildi; nazi rejimi döneminde Almanya'dan göç etti.

Wirtschaft und Gesellschaft (*Ekonomi ve toplum*), Max Weber'in bitmemiş yapıtı. Yazarın ölümünden sonra 1921-22'de basıldı ve Fransa'da 1971'de yayımlandı. Modern toplumun köklerini ve olası gelişme yönlerini kavramaya çalışan Weber, tarih boyunca çeşitli toplumlarda iktisadi davranışların sosyal koşullarını ve sonuçlarını anlatır ve birbirleriyle karşılaştırır. Weber'e göre, paranın ortaya çıkması, sahip olma kavramını kökünden değiştirerek, ekonomiyi salt evcillik evresinden çıkarmış ve siyasallık evresine sokmuştur. Paranın ortaya çıkmasıyla birlikte, basit gereksinimlere üstelik bir de kazanç kavramı ve onun yanı sıra, dolaylı bir biçimde, belirsiz bir kullanım için servet biriktirme demek olan sermaye kavramı eklenmiştir. Weber, kapitalizmin köklerini, hem toplumruhbilimsel bir biçimde (protestanlık), hem de doğrudan doğruya iktisadi bir nedenle açıklar: korporasyonların çöküşüyle ortaya çıkan "aile yuvası" ile "meslek" ayrılığı ve bu ayrılığın özendirilip kolaylaştırıldığı, modern kapitalizme özgü bir olay olan uzmanlaşma.

Max Weber, sosyal etkinliğin çözümlemesi için temel olan üç kategori saptar. Bunlardan biri ekonomik çıkar tarafından yönetilir, öteki sosyal yakınlık ve benzerlikler etkisiyle oluşur, üçüncüsü ise otoriteye dayanır. Kendi ortaya koyduğu *ideal tip* kavramına sadık kalan Weber, bu kav-

G. Gerster Rapho

Wisconsin eyaletinde kırsal kesimden bir görünüm

ramı, ortaçağ ticaretini, sitelerin ekonomisini ve zanaatkârlığı incelemekte kullanmıştır; ve acele genelleştirmeleri bir yana bırakabilmek için kapitalizmin incelenmesinde de aynı kavramın kullanılmasını salık verir.

WISC (*Wechsler İntelligence Scale for Children*'ın kısaltması), çocuklar için D. Wechsler'in düzenlediği zekâ ölçeği (1949). Beş sözsel ve altı sözsel olmayan alt testten oluşan bu zekâ ölçeği, her öznenin toplam sözsel ve başarı zekâ bölümlerini tahmin etmek olanağını sağlar.

WISCHES, Fransa'da (Bas-Rhin) komün, Yukarı Vosges'da, Bruche kıyısında; 1726 nüf. Kereste sanayileri.

WISCONSIN, ABD'de ırmak, Yukarı Mississippi'nin kolu (sol kıyıdan); 690 km. *Wisconsin Eyaleti*'ni aşar.

■ **WISCONSIN,** ABD'de, Büyük Göller bölgesinde eyalet; 145 438 km^2; 4 812 000 nüf. (1992). Merkezi *Madison*. Wisconsin iki bölgeye ayrılır; Kanada kalkanındaki kuzey kesimi, tümseklerden ve oyuklardan (çoğunlukla göllerle kaplı) oluşan karmaşık bir yöredir; orta kesimdeki ovalar üzerinde yayılan güney kesimi eyaletin tarım alanıdır. Bitkisel üretimde hayvan yemi ağır basar: Wisconsin, süt ineği, süt, tereyağı ve peynir üretiminde ABD'de birinci sırayı alır. K. kesimindeki orman alanı, eyaletin, kâğıt ve türevlerinin üretimi bakımından da ABD'de birinci sırayı almasını sağlamaktadır.

Superior gölündeki demir cevheri, Superior limanından taşınır. Eyaletin sanayisinde dönüştürme sanayileri ağır basar: otomobil, tarım makineleri besin sanayileri. Başlıca yerleşme alanları: Milwaukee ve Madison.

—Tar. Fransızlar, İngilizler'in eline geçinceye kadar (1763) bölgeyi sömürdüler ve hıristiyanlaştırdılar. Amerikalılar 1783'te bölgeye sözde egemen oldularsa da İngilizler ancak 1812'de buradan ayrıldılar. Wisconsin sırayla İndiana'nın (1800), İllinois'in (1809), Michigan'ın (1818) bir parçası olduktan sonra 1836'da özerk bölge ve 1848'de eyalet haline geldi.

WISE (Robert), amerikalı film yönetmeni (Winchester, İndiana, 1914). Önce başkurgucu olarak (özellikle Orson Welles'in filmlerinde [*Yurttaş Kane* ve *The Magnificent Ambersons*]) çalıştı ve 1943'te yönetmenliğe başladı ve bu tarihten sonra birçok film gerçekleştirdi: *Demir yumruk* (The Set-up) [1949], *Çöl fareleri* (The Desert Rats) [1953], *Executive Suite* (1954); *Biri beni gözetliyor* (Somebody up there likes me) [1956], *Yaşamak istiyorum* (I want to live) [1958], *Odds against tomorrow* (1959), *Batı yakasının hikâyesi* (West Side Story) [1961], *Neşeli günler* (The Sound of Music) [1964], *Macera gemisi* (The Sand Pebbles) [1966], *Gerilim* (The Andromeda Strain) [1971], *Uzay yolu* (Star Trek) [1979], *Rooftops* (1989).

■ **WISEMAN** (Nicholas Patrick), ingiliz katolik rahip (Sevilla 1802 - Londra 1865). 1818-1824 arasında Roma İngiliz koleji'nde okudu, Leo XII tarafından bu kolejin rektör yardımcılığına (1827), ardından rektörlüğüne (1828) getirildi. Doğu dilleri ve hıristiyan antikite uzmanıydı. Londra'da (1835-36) Katolik kilisesi üzerine herkesin ilgisini çeken konferanslar verdi. 1838'den başlayarak Oxford hareketini destekledi ve Newman'ın katolikliği benimsemesine katkıda bulundu. 1849'da Londra bölgesi Papalık temsilciliğine atanarak ingiliz katolik din adamlarının başkanı durumuna geldi. Dindarlığın ve ayin düzeninin canlandırılmasına, katoliklere yönelik haksızlıkların ortadan kaldırılmasına çalıştı.

Pius IX İngiltere'deki katolik hiyerarşiyi yeniden kurunca Wiseman, Westminster başpiskoposluğuna ve kardinalliğe getirildi. Bunu bir düzmecepapalık bunalımı izledi ve Wiseman bu bunalıma, *Appeal to the reason and good feeling of the English people* (kasım) adlı ve çok etkili bir broşürle karşılık verdi. Yazdığı birçok yapıt arasında, *Fabiola** (1854) adlı tarihsel roman özel bir yer tutar.

WISHART (Robert), iskoç kilise ve siyaset adamı (öl. 1316). 1272'de Glasgow piskoposluğuna getirildi, 1286'da Alexander III'ün ölümünden sonra, krallığın altı koruyucusundan biri durumuna geldi. İlkin Edward III'ten yana olmakla birlikte, 1298'den başlayarak iskoç yurtseverler safında yer aldı, Wallace ve Robert Bruce ayaklanmalarına katıldı. Robert Bruce'ün yanındaki en önemli kilise yetkilisi olmakla birlikte, 1306'da Pembroke kontu Aymer de Valence'a tutsak düşerek ancak 1314'te serbest bırakıldı.

Wiskott-Aldrich sendromu. Hematol. Cinsiyete bağlı otozomal çekinik geçişli yapısal bağışıklık eksikliği. Erkek bebeklerde görülür. İgM miktarında azalma, önemli ve direşken trombopeni, egzama ve enfeksiyonlara duyarlılık sendromun en önemli belirtileridir. (Eşanl. ALDRİCH SENDROMU.)

WISKY a. (fr. sözc., ing. *whisky*'den). Tek atlı ve iki tekerlekli, açılır tavanlı yüksek ve hafif araba. (Kökeni Amerika'dır.)

WISŁA, Vistül'ün ve Vistül'ün kaynaklarındaki bir turizm merkezinin (Silezya Beskidleri'nde güzel bir bölgededir) lehçe adı; 11 000 nüf.

WISLİCENUS (Johannes), alman kimyacı (Kleineichstädt, Querfurt yakınında, 1835 - Leipzig 1902). Moleküllerinin uzayda üçboyutlu düzenlenişinin farklı olduğunu belirleyerek, laktik asitlerin izomerliğini buldu.

WISŁOK, Polonya'nın güney-doğu'sunda ırmak, San'ın sol kıyıdan kolu; 205 km.

WISŁOKA, Polonya'nın güney-doğu'sunda ırmak, Vistül'ün sağ kıyıdan kolu; 164 km.

WISŁOUJŚIE, Polonya'da, Vistül'ün XV.-XVII. yy.'daki ağız kesimi. O tarihten bu yana kumla dolduğundan, günümüzde Gdańsk'ın bir liman semtidir.

WISMAR, Almanya'nın Mecklenburg-Vorpommern eyaletinde liman kenti, *Wismar körfezi*'nin kıyısında; 57 000 nüf. Balıkçılık limanı. Tersaneler ve makine sanayisi. Besin sanayileri. Kereste sanayileri. Wismar, Hansa'nın en zengin kentlerinden biriydi. Kalkan duvarlı evler ve İkinci Dünya savaşı'nın yıkıntılarından kalan anıtlar (XIV.-XV. yy.'dan kalma brikettten yapılmış Nikolaikirche [sanat yapıtı]). 3 mayıs 1945'de, Dempsey komutasındaki ingiliz kuvvetleriyle Rokosovskiy komutasındaki rus kuvvetleri Wismar yakınlarında birleştiler.

WIŚNIOWIECKI (Jeremi Michał), polonyalı savaşçı (1612-1651). XVI. yy.'da Ukrayna topraklarında çok büyük bir servet sağlayan bir magnatlar ailesinin çocuğu olarak özel bir ordu besliyordu. Kazaklar'a karşı giriştiği savaşlarla ün kazandı. Kral Michał* Korybut, onun oğluydu.

WISSEMBOURG, Fransa'da (Bas-Rhin) *arrondissement* merkezi, Lauter'in kolları kıyısında ve Almanya sınırında; 7 533 nüf. (1992). XIII.-XIV. yy.'dan kalma St-Pierre-et-St-Paul kiliseleri. Kentte birkaç sanayi (bahçıvanlık araç-gereçleri, taşıt lastikleri, otomobil aksesuarları vb.) kolu vardır.

Wissenschaft der Logik *(Mantık bilimi)*, Friedrich Hegel'in yapıtı (1812-1816). Başlığına rağmen bu bir metafizik yapıtıdır. Zaten Hegel de yapıtın 1. basımının önsözünde şöyle demiştir: "Mantık bilimi gerçek metafiziği ya da tam anlamıyla kurgusal felsefeyi meydana getirir." Mantık ile metafiziğin bu biçimde özdeşleştirilmesi, Hegel'e göre her düşüncenin biçim ve içerik yönünden diyalektik olarak birbirine bağlanmasının sonucudur: "Mantık soyut evrensel değil, bünyesinde somutun zenginliğini dışlaştıran evrenseldir." Bu durumda yapıtın amacı, "kategoriler"i en temel olanlardan (Varlık ilk kategoridir) başlayarak "çıkarsamak" ve böylece, onların içeriğini meydana getiren şeyleri, gerçeğe, yani "Doğa"dan başka bir şey olmayan "bütünsellik olarak İdea"ya ulaşacak biçimde ortaya çıkarmaktır. Bu noktadan sonra "Mantık bilimi"nin yerini "Doğa felsefesi", daha sonra da "Tin felsefesi" alacaktır; bu iki felsefeyse, Hegel'in aynı başlıkları taşıyan iki yapıtında ele alınacaktır. Mutlak İdea'dan doğaya varan bir gelişme, hegelciliği "diyalektik bir idealizm" olarak tanımlama olanağı verir.

WISSLER (Clark), amerikalı antropolog (Wayne County, İndiana, 1870 - New York 1947). Yayılmacı yöntemi, Kuzey Amerika kültür alanlarının incelenmesine uyguladı (*North American İndians of the Plains* [Kuzey Amerika'nın Ova Kızılderilileri], 1912; *The American İndian* [Amerika Kızılderilisi], 1917).

WISSMANN (Hermann VON), alman gezgin (Frankfurt an der Oder 1853 - Weissenbach, Steiermark, 1905). Luanda'dan yola çıkarak Ekvatoral Afrika'ya gitti, Kasai üzerinden Nyangwe'ye kadar girdi, sonra Tanganyika yoluyla doğu kıyısına vardı (1882). 1884'te Kongo'ya döndü, Lulua'ya kadar ilerledi ve Luluabourg'u kurdu, ardından Kasai ve Kongo su kavşağına kadar uzandı, oradan da Stanley Pool'e döndü ve gemi işletmeye elverişli yol olarak Kasai'nin önemini gösterdi. 1886-87'de Orta Afrika'ya döndü ve Hint okyanusu'na gitti. 1889'da Alman Doğu Afrika derneği'nin etki alanını genişletmekle görevlendirildi ve Alman Doğu Afrika valiliğine getirildi (1895).

WIT (Jacob DE), hollandalı ressam ve gravürcü (Amsterdam 1696 - *ay. y.* 1754). Anvers'te Rubens'i örnek alarak yetişti, 1716'ya doğru Amsterdam'a döndü, kiliseler için çalışmalar yaptı, ama özellikle, Tiepolo'yu ve Boucher'yi çağrıştıran rahat bir üslupla, dindışı dekoratif resimler yaptı (Amsterdam'da zengin konutlarının tavanları; *70 yaşlıyı seçen Musa*, eski belediye sarayının konsey salonu, 1736-1737). Wit, heykele öykünen grizay tarzında göz aldatmacaların uzmanıydı (*Yaz ve güz*, 1751-1752, Kassel müzesi).

WİTBANK, Güney Afrika'da kent, Transvaal'de; 42 000 nüf. Demir-çelik. Demir alaşımları. —Yakınında, kömür yatakları.

Witebsky maddesi. Hematol. A ve B kan gruplarının özgüllüğünü taşıyan ve domuz ya da at midesinde bulunan suda erir antijenler. Küçük miktarlarda insana şırınga edildiklerinde yüksek nitelikte anti A ve anti B bağışıklık antikorlarının oluşmasını sağlar ve bu nedenle anti A ve anti B test serumlarının elde edilmesine yarar. Bu serumlar O grubu bir kana katıldıklarında, ABO hemolitik hastalığı olan yenidoğanın kanını tümüyle tehlikesizce değiştirmeye olanak verir.

WİTELO, polonyalı fizikçi (Liegnitz yakınında, 1220'ye doğr. -Witów manastırı, Piotrków Trybunalski yakınında, 1275'e doğr.). Optik alanındaki çalışmalarıyla tanınır. Ölümünden sonra *Vitellionis perspectivae libri decem* (1533) adıyla yayımlanan bu çalışmalar İbnülheysem'in (965-1040'a doğr.) optik incelemesine benzer. Witelo bu kitapta geometrik bir giriş bölümünden sonra, çeşitli ortamlarda, değişik renklerin kırılma açılarını ölçerek kırılmanın nicel çözümlemesini yapar. Ayrıca ışığın yapısı ve görmeye ilişkin özgün düşünceler ileri sürer.

WİTENAGEMOT [wi-] a. (*bilgeler birliği* anlamında anglosaksonca sözc.). Tar. Anglosakson krallar konseyi. (VII. yy.'dan başlayarak varlığını sürdürdü; piskoposlar, başpapazlar ve ealdormen dışında kralın bütün yardımcılarını içine aldığı sanılır.)

National Portrait Gallery

kardinal **Wiseman**
H. E. Doyle'un deseni
National Portrait Gallery, Londra

Ulusal müze, Kraków

Stanisław **Witkiewicz**
Aziz Antonius'un iğvası
(1922)
Ulusal müze, Kraków

WİTHER (George), ingiliz şair (Bentworth, Hampshire, 1588 - Londra 1667). James I'in sarayındaki ahlaksızlığa tepki gösterdi (*Abuse Stript and Whipt*, 1611). Sofu yanı pastorallerinde (*The Shepherd's Hunting*, 1615; *The Faire-Virtue*, 1622) ortaya çıkar. Devrimin kâhini Cromwell'e bağlandı, dinsel ve siyasal nitelikte "atasözleri" (*Wither's Motto*, 1621) yayımladı.

WİTHERİT a. (fr. *withérite;* ingiliz fizikçi W. *Withering*'in [1741-1799] adından). Ortorombik sistemde yer alan, $BaCO_3$ formülündeki doğal baryum karbonat.

WİTHERSPOON (John), iskoç kökenli amerikalı tanrıbilimci ve siyaset adamı (Yester, Edinburgh yakınında, 1723 - Tusculum, Princeton yakınında, 1794). Protestan papazıydı, *Essay on Justification* (Günah bağışlama üstüne deneme) [1756] adlı yapıtıyla calvinciliğin parlak bir açıklamasını yaptı. 1765 jacobite hareketine karıştı, Amerika'ya geçti ve ABD'nin bağımsızlığına yol açan harekette etkin bir rol oynadı.

Rijksmuseum

Johan de Witt
Jan de Baen'in yaptığı bir portreden ayrıntı
Rijksmuseum, Amsterdam

WİTKİEWİCZ (Stanisław İgnacy), **Witkacy** denir, polonyalı ressam, kuramcı ve yazar (Varşova 1885 - Jeziory, Volinya, 1939). Çocukluğu, Zakopane'de, Genç Polonya kuşağının sanat ve edebiyat ortamında geçti; Kraków Güzel sanatlar akademisi'nde (Mehoffer atölyesi) öğrenim gördü, birçok yeri dolaştı. 1918'de Polonya'ya döndükten sonra "formistler"le ilişki kurdu. 1917-1925 arasında, insan biçimli öğelerin, bitkisel motiflerle ve çırpınan, gülünç hayvan figürleriyle birbirine karıştığı yarı soyut bir anlatımcılıkla kompozisyonlar gerçekleştirdi (*Aziz Antonius' un iğvası*, 1922, Kraków müzesi). 1928'de kurduğu "S. İ. Witkacy portre atölyesi"nde, müşteriye, benimsenmiş estetik kategorileri hicveden bir anlayışta, bir dizi biçimsel tercih sunduğu pastel portreler hazırladı. Yapıtlarının bazıları, belli bir uyuşturucunun açık bir biçimde kullanılmasından kaynaklanan ruhsal bir otomatiklikle yapılmıştır. Witkiewicz, sağlığında pek dikkati çekmeyen ve daha sonra çeyrek yüzyıl boyunca edebiyatı etkileyen "arı biçim" üzerine kurduğu estetik anlayışını (*les Nouvelles Formes dans la peinture* [fr. çev.] (Resimde yeni biçimler), 1919; *Écrit esthétique* [fr. çev.] (Estetik yazılar), 1922; *Théâtre* [fr. çev.], 1923, oyun (*Eux* [fr. çev.], 1920; *Metafizyka dwuglowego cielecia*, 1921; *Kurka wodna*, 1922; *Dans le petit manoir* [fr. çev.], 1923; *le Fou et la Nonne* [fr. çev.], 1923; *Matka*, 1924; *Sonate de Belzébuth* [fr. çev.], 1925; *Szewcy*, 1934), roman (*Pożegnanie jesieni*, 1927; *Nienasycenie*, 1930) ve eleştiri (*les Notions impliquées par la notion de l'existence* [fr. çev.], 1935) yapıtlarında dile getirmiştir. Batı kültürünün çöküşünü çözümleyen Witkiewicz, seçkin tabakanın ve burjuvazinin kaçınılmaz sonuyla dinin, sanatın ve yaşamın gizemi duygusunun kayboluşunu birleştirir. Böylece Polonya "felaket tellallığı"nın başlıca temsilcisi durumuna gelir. Dünyanın trajedisini gerçek trajedinin olanaksızlığıyla belirler. Pastiş, karikatür, bilimsel ya da felsefi söylemi birleştiren bir edebiyat "pazarı"nı kullanarak, ama hiçbir zaman ucuz dil oyunlarına kaçmadan, yapıtlarını yıpranmış kalıpların kalıntıları üzerine kurarken işte bunu anlatmaya çalışmıştır.

WİTKİN (Herman), amerikalı ruhbilimci (New York 1916 - *ay. y.* 1979). 1971'den başlayarak Educational Testing Service' te (Princeton) araştırma müdürlüğü yaptı, bir bilişsel* üsluplar kuramı oluşturmaya çalıştı. Ortaklaşa birçok yapıt yayımladı. Başlıcaları: *Personality through Perception: An Experimental and Clinical Study* (Algı yoluyla kişilik: Deneysel ve bilimsel bir inceleme) [1954]; *Psychological Differentiation: Studies of Development* (Ruhbilimsel ayrışım: Gelişim incelemeleri) [1962] ve *Experimental Studies of Dreaming* (Düş görme üzerine deneysel incelemeler) [1967].

WİTT (Cornelisz DE), hollandalı devlet adamı (Dordrecht 1623 - Lahey 1672), JACOB **de Witt**'in (Dordrecht 1589 - *ay. y.* 1674) oğlu. Dordrecht burgmeisteriydi (1666), babası gibi genel meclis temsilciliğine getirildi (1667). Amiral Van Ghent ile birlikte, Thames ağzında girişilen savaşta ün kazandı (1667). Ancak Louis XIV ile savaşın başlaması ve ülkenin istila edilmesi (1672) üzerine Dordrecht ayaktakımı kendisini öldürmek istedi. İhraç antlaşması'nın yürürlükten kaldırılmasını imzalamayı kabul etmediği için, William of Orange'ı öldürtmeye girişmekle suçlandı. Orange ailesi yandaşları tarafından işkenceden geçirildi ve kendisini hapishanede ziyarete gelen kardeşi Johan de Witt ile aynı gün öldürüldü.

WİTT (Johan de), hollandalı devlet adamı (Dordrecht 1625 - Lahey 1672), öncekinin kardeşi. 1653'te Hollanda danışman yöneticiliğine getirildi. Cromwell ile barış imzaladıktan sonra, cumhuriyetçilerin programını uyguladı. William of Orange' ın ihtirasının sonuçlarını önlemek için, 1667'de Hollanda stathouderliğini kaldıran İhraç antlaşması'nın Hollanda Genel meclisi tarafından kabul edilmesi ve stathouder göreviyle genel komutanlık görevinin bir kişide toplanmasının yasaklanmasıyla, Orange sülalesinin bertaraf edilmesini sağladı. Öte yandan, kent özgürlüklerini destekledi ve İngiltere ile savaşın borca boğduğu maliyeyi istikrara kavuşturdu. Katolikler yeniden örgütlenebildi. Ülke dışında da Witt, İsveçliler'e karşı Polonyalılar'a ve Danimarkalılar'a yardım etmek üzere bir filo göndererek (1658-1660), Birleşik Eyaletler'in Baltık'taki gücünü ortaya koydu. Buna karşılık, İngiltere ile savaşı gerektirebilecek çetin iktisadi rekabete rağmen, böyle bir savaştan kaçınmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Ancak 1664'te İngilizler'in, Yeni Amsterdam sömürgesini ve Afrika'daki hollanda ticaret merkezlerini işgal etmeleri üzerine, savaşmaya boyun eğdi (1665). Thames'ı zorlamak için bir filo gönderdi. Savaş, Birleşik Eyaletler'in iktisadi durumunu güçleştirdi ve Breda barışı'yla (1667) Yeni Amsterdam'ın kaybı onaylanmakla birlikte Gemicilik anlaşması'nın Hollandalılar karşısındaki sertlikleri de yumuşatıldı. Louis XIV karşısında Johan de Witt, ilkin ihtiyatlı davranmakla birlikte, Breda barışı'ndan hemen sonra, Fransa'nın yayılmalarını engellemek amacıyla İngiltere ve İsveç ile birlikte Lahey Üçlü İttifakı'nı kurdu (1668). Ancak bir gümrük savaşımı başladı. 1672' de, Louis XIV'ün diplomasisi Hollanda'yı yalnız bırakmak başarısını gösterdikten sonra, savaş patlak verdi. Donanmayı yeniden örgütlemekle birlikte Witt, özellikle Orange sülalesinin olası bir aleti olarak gördüğü orduyu yüzüstü bıraktı. Birleşik Eyaletler istilaya uğramakla birlikte, bazı yerleri bile bile sular altında bırakma yoluyla kısmen korundu. Bu ulusal başarısızlık, yürütme gücünün başındaki Witt bakımından da bir başarısızlık demekti. William of Orange Zeeland stathouderliğine gelirken cumhuriyetçi hükümet, Johan de Witt ve kardeşinin Lahey halkı tarafından öldürülmesiyle ortadan kalktı (20 ağustos 1672).

WİTTE (Emmanuel DE), hollandalı ressam (Alkmaar 1615'e doğr. - Amsterdam 1691 ya da 1692). Günlük yaşamdan sahneleri işlediği ve kontrastlı ışıklar kullandığı birkaç pazar veya liman görüntüsü dışında (*Güneş batarken liman*, Rijksmuseum, Amsterdam), özellikle kilise içlerini resimledi; Saenredam'dan farklı olarak değişik görüş açıları seçerek, canlı renkleri ustaca dağıtarak ve ilginç öğeleri vurgulayarak (Amsterdam, Lahey, Rotterdam, Lille vb. müzeleri) etki yaratmaya çalıştı.

WİTTEKİND → WIDUKIND.

WİTTELSBACH, Bavyera saray kontu Scheyernli Otto'nun soyundan gelen ve Wittelsbach şatosu'na yerleşen (1124) Bavyera prens ailesi. Aslan Heinrich'i mülkünden yoksun bırakan Friedrich I Barbarossa, yerine soyundan gelenlerden biri olan **Wittelsbach** ailesinden OTTO'yu (1180-1183) geçirdi. Otto'nun oğlu LUDWIG I (1183-1231), Ren saray kontluğunun mülkünü genişletti (1214). Ludwig I'in torunları LUDWIG II (1255-1294) ve HEINRICH, (1255-1290), Wittelsbachlar'ın mülklerini paylaşarak, birincisi Pfalz ve Yukarı Bavyera'yı (büyük kol), ikincisi Aşağı Bavyera'yı aldı (küçük kol). 1340'ta son Aşağı Bavyera dükünün ölümü, Yukarı ve Aşağı Bavyera'nın, 1328'de imparator Bavyeralı Ludwig IV adıyla imparator durumuna gelen LUDWIG IV'ün (1294-1347) eline geçmesine yol açtı.

Ancak Ludwig IV Pfalz'ı, Pavia aile antlaşması'yla (1329) yeğenleri Rudolf II ve Rupert I'e bıraktığı için, Wittelsbach'ın mülkleri gene de yeniden birleşmedi. Bavyera alt soysopu, öteki iki aile paylaşımına (1349 ve 1392) rağmen birliğini yeniden kurdu (Pragmatische Sanction von 1506), Ren saray kontunun elinden alınan Seçicilik görevini yeniden eline geçirdi (1623), Westfalen antlaşmalarıyla kendisine verilen Yukarı Pfalz'ı mülklerine kattı ve ancak MAXIMILIAN III'ün (1745-1777) ölümüyle ortadan kalktı. Bunun üzerine Wittelsbachlar'ın pfalz ya da rudolf alt soysopu, KARL-THEODOR'un (1777-1799) kişiliğinde Bavyera düklüğünü tevarüs etti. Wittelsbachlar ailesinin bu dalı, 1329 paylaşımında Rheinland pfalzını ve Yukarı Pfalz'ı alarak, 1356 Altın mühürlü fermanıyla Seçicilik görevini eline geçirdi. Robert II (1390-1398), Seçici Pfalz'ın bölünmezliğini ilan etti (1395); bunun üzerine oğlu ROBERT III (1398-1410), imparatorluk tacına kavuştu (1400-1410). XV. yy.'dan başlayarak mülklerinin birçok dallar arasında bölünmesine ve Seçicilik görevinin geçici bir süre (1620/1623-1648) yitirilmesine rağmen, geçici olarak Bohemya (Friedrich V, 1619-20) ve İsveç (Karl X Gustaf, 1654-1660) tahtlarına geçen Wittelsbachlar'ın pfalz alt soysopu, sırasıyla Heidelberg (1559), Simmern (1685), Zweibrücken (1742) ve Sulzbach (1799) dallarının soyunun tükenmesi sayesinde birliğini yeniden kurdu. Karl-Theodor'un kişiliğinde Seçici Pfalz (1742) ve Bavyera'yı (1777) tevarüs eden bu alt soysop, Wittelsbachlar'ın mülkelerinin tümünü, Zweibrücken dalının mirasçısı olan Maximilian I Joseph'e bıraktı (1799). Napoléon I, Maximilian I Joseph'e krallık unvanı verdi (1806) ve soyundan gelenler bu unvanı 1918'e kadar birbirine devretti.

WİTTEN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde kent. Ruhr'da, Dortmund'un güney-batısında yer alır; 109 100 nüf. (1991). Bir sanayi

(demir-çelik, camcılık, elektrik gereçleri, kimya) merkezi. İkinci Dünya savaşı sırasında ağır hasar gören kent, savaştan sonra, çok sayıda ticari şirketin merkezinin de yer aldığı modern bir yerleşme olarak yeniden inşa edilmiştir. Witten'in güneyinde yer alan sık ormanlarla kaplı kesim, Ruhr bölgesinin gözde eğlence ve dinlence merkezlerinden biridir. Ayrıca kentte bir grafik sanatlar müzesi ve bir arşiv vardır.

WİTTENBERG, Almanya'nın Saksonya Anhalt eyaleti sınırları içinde kent, Elbe ırmağı kıyısında, Berlin'in güneybatısında yer alır; 52 000 nüf. Büyük ırmak limanı ve demiryolu kavşağı. Yapay gübre fabrikası. Kimya sanayisi. Camcılık. Otomobil yapımı. Mobilyalar. Besin sanayisi. 1502'de Bilge Friedrich'in kurduğu, 1815'te Halle Üniversitesi'yle birleşen üniversite.
—Tar. 31 ekim 1517'de Luther, doksan beş tezini şato kilisesinin cümle kapısına asıp ilan edince, Saksonya seçiciliğinin bu kenti ünlü bir kent durumuna geldi. Ayrıca kentte Luther'den, evi (bugün Reform müzesi), Augustiusçular manastırı'ndaki hücre vb. gibi birçok anı da kaldı. Mühlberg'den sonra Saksonya Seçicisi Johann Friedrich, seçiciliğini Maurice de Saxe'a bıraktı (Wittenberg kapitülasyonu, 1547).

WİTTENBERGE, Almanya'nın Mecklenburg-Vorpommern eyaleti sınırları içinde kent, Stepenitz ve Elbe ırmaklarının birleştiği noktada yer alır; 33 000 nüf. Tekstil sanayisi. Demiryolu onarımları. Dikiş makineleri.

WİTTERİC (öl. 609 veya 610), Vizigotlar kralı (603-609 veya 610). Ari soyundandı, Liuva II'ye karşı ayaklandı, onu öldürdü ve tahtına geçti. Daha sonra kendisi de öldürüldü.

WİTTGENSTEİN (Paul), amerikan yurttaşlığına geçen avusturyalı piyanist (Viyana 1887 - Manhasset, New York, 1961). Meslek yaşamına 1913'te başladı, ama Birinci Dünya savaşı sırasında sağ kolunu kaybetti. 1938'de ABD'ye yerleşti. Ravel, R. Strauss, Prokofyev ve Britten, sol el ve orkestra için konçertolarını Wittgenstein için bestelediler.

WİTTGENSTEİN (Ludwig), ingiliz vatandaşlığına geçmiş avusturyalı filozof (Viyana 1889 - Cambridge 1951). Viyanalı büyük bir soylu ailenin çocuğuydu. 1908' de İngiltere'ye gitti, Manchester'de havacılık üzerine araştırmalar yaptıktan sonra, Cambridge'de Russell'in derslerini izledi ve matematiğin temelleri üzerinde araştırmalara kendini verdi. 1913'te, Norveç'e yerleşti ve tam bir yalnızlık içinde mantığı incelemeye başladı. 1914'te, avusturya ordusuna girdi ve bütün savaş boyunca, yaşarken yayımlanan tek yapıtı olan *Tractatus logico-philosophicus*'un (1921) konusunu oluşturacak olan notlar kaleme aldı. Wittgenstein, 1920-1926 arasında Aşağı Avusturya'nın bir köyünde ilkokul öğretmenliği yaptı. Ocak 1929'da Cambridge'e döndü ve öğretimine yeniden başladı. 1930'dan sonra, doğal dillere merak sardı. Nitekim, *Philosophische* Untersuchungen* ya da *Philosophical İnvestigations* (Felsefi araştırmalar) adlı yapıtı "dil düzenlemeleri"ne ayrılmıştır. Wittgenstein'a göre, bir kavramın anlamını çözümlemek demek, günlük dilin cümleleri içinde bu kavramın kullanılışını idare eden gizli kuralların ("gramer") ortaya çıkarılması demektir. 1939'da, Wittgenstein, felsefe kürsüsünde Moore'un yerini aldı. Savaş sırasında, gönüllü olarak bir hastanede hademelik yaptı. 1944'te, yeniden Cambridge' de ders vermeye başladı, ama dersleri kendisini tatmin etmediği için 1947'de istifa ederek İrlanda'ya çekildi. 1950'de, kansere yakalandığını öğrendi. Avusturya' ya ve Norveç'e bir seyahat yaptıktan sonra Cambridge'e döndü ve burada öldü.

Genellikle, Wittgenstein'ın felsefesinin birinci dönemiyle *(Tractatus)* ikinci dönemi (ölümünden sonra yayımlanan yazıları) arasında bir ayrım yapılır. Bu ikinci dönem felsefesi, tam ifadesini hiç kuşkusuz *Philosophische Untersuchungen*'de bulur.

Tractatus, bir dizi aforizmalar şeklinde yazılmıştır. Bu yapıt, bir yanlış anlama sonucu, mantıki pozitivizmin kutsal kitabı sayıldı. *Tractatus*, hiç kuşkusuz, analitik felsefenin "birinci kuşağı"na ait bir yapıttı. Bu kuşak, dilin mantıki bir çözümlemesinin ve gündelik dildeki kaypaklıklara ve yanlışlara yer vermeyen bir ideal dil inşasının, felsefeyi dolduran bir sürü sözde sorunu bertaraf etme olanağını sağlayacağını düşünüyordu. Nitekim, *Tractatus* yazarının yaptığı da böyle bir ideal dilin kurulabilme koşulları üzerine, sözcüğün kantçı anlamıyla bir eleştirel düşünce girişimiydi. Wittgenstein'ın dünya hakkındaki ilk önermelerini ve dünya ile dil arasında paralellik kuran "tablo" kuramını bu açıdan yorumlamak yerinde olur. *Tractatus*'ta sözcüğün tam anlamıyla bir dil felsefesi yoktur. Çünkü dil ile onun temsil ettiği şey arasındaki ilişki, dil ile söylenen şey arasındaki ilişki değil, gösterilen şey arasındaki ilişkidir. Söylemekle göstermek arasındaki diyalektik, *Tractatus*'un temel tezlerinden birini oluşturur ve Wittgenstein'ın "mistisizmi" (Russell bu "mistisizm"i reddetmiştir) denen şeyi içerir.

Wittgenstein, *Tractatus*'ta dile getirdiği bu "mantıkçılık"ı uzun süre savunmadı. 1928-1935 döneminde yazdığı ve *Philosophische Grammatik*'te (Felsefi gramer) [1969] ve *Bemerkungen über dir Grundlagen der Mathematik*'te (Matematiğin temelleri üstüne düşünceler) [1956] yeniden ele aldığı bir dizi metinle bir özeleştiri girişimini başlattı ve matematiğin temelleri sorunuyla ilgili olarak yavaş yavaş bir tür konstrüktivizme ve hatta antropolojizme doğru yol aldı. Aynı zamanda yeni bir anlam kuramını, pragmacı tonalite kuramını geliştirdi. Buna göre, kullanım dışında, ve bağlamdan ayrı bir anlam yoktur. Bu amaçla, "dil düzenlemeleri", "yaşam biçimleri" ve hatta "uygarlık bağlamları" kavramlarını ortaya attı. Bu bakımdan, Wittgenstein'ın son yazıları, analitik felsefenin ikinci "kuşağı"na (gündelik dile itibarını iade eden "kuşak") ait sayılır. Bu yazılar özellikle duyu verilerinin, algıların, estetiğin ve dinin diline ayrılmıştır. *Philosophische Untersuchunger* (1952), bu "ikinci felsefe"nin en tam biçimini oluşturur. Wittgenstein'ın diğer yapıtları: *The Blue and Brown Books* (Mavi ve kahverengi kitaplar) [1958]; *Tagebücher 1914 -1916* (Günlükler) [1961]; *Zettel* (Fişler) [1967]; *Philosophische Grammatik* (Felsefi gramer) [1969]; *Über Gewissheit* (Kesinlik üstüne) [1970].

WİTTİCHENİT ya da **WİTTİCHİT** a. (fr. *wittichénite* ya da *wittichite;* Almanya' daki *Wittichen* yerleşim biriminin adından). Miner. Doğal bizmut ve bakır sülfür.

WİTTİZA (öl. 709 veya 710), İspanya Vizigotları kralı (702-709 ya da 710). Kral Egica'nın oğlu; 698'e doğru iktidara ortak oldu.

WİTTKOWER (Rudolf), alman sanat tarihçisi (Berlin 1901 - New York 1971). Berlin'de Adolf Goldschmidt'in öğrencisiydi, uzun süre Roma'da kaldıktan sonra, 1933' te Londra'ya gitti ve 1956'ya kadar orada, Warburg enstitüsü'nde ders verdi. 1956-1969 arasında New York'ta, Columbia üniversitesi'nin sanat tarihi ve arkeoloji bölümünü yönetti. Şekilli simgeler ve özellikle mimarideki oran sistemleri üzerindeki çalışmalarını sürdürdü. *Architectural Principles in the Age of Humanism* (Hümanizm çağında mimarlıkla ilgili ilkeler) [1949] adlı yapıtı, en önemli yapıtlarından biriydi. Öteki yapıtlarından başlıcaları: *G. L. Bernini, the Sculptor of the Roman Baroque* (G. L. Bernini, Roma Baroku'nun heykelcisi) [1955]; *Art and Architecture in İtaly 1600-1750* (1600-1750 İtalya'sında sanat ve mimarlık) [1858]; *The Role of Classical Models in Bernini's and Poussin's Preparatory Work* (Bernini ve Poussin'in hazırlık çalışmasında klasik modellerin rolü) [1963]; *Venetian Seicento Architects* (Venedikli XVII. yy. mimarları) [1963].

WİTWATERSRAND ("Beyaz sular doruğu" anlamında afrikaans dilinde sözc.), Güney Afrika'da bölge, Highveld yüksek platolarının kuzey kenarında 1 500 - 1 800 m yükseklikler arasında. Vaal (Atlas okyanusu'na dökülür) havzasıyla Limpopo (Hint okyanusu'na dökülür) havzası arasında su bölümü çizgisini belirler. Dünyanın en zengin altın damarı 1886'da burada bulundu ve bu tarihten beri dünyadaki altın üretiminin % 78'i buradan sağlandı. Kısaca "Rand" adıyla da bilinen Witwatersrand coğrafya açısından Johannesburg'un kentsel kesiminden oluşur; Johannesburg kentsel kesimi altın cevheri çıkarılmaya başlanınca geliştiyse de bugün altın üretiminin % 90'ı 1940'tan sonra sözkonusu kesim dışında açılan işletmelerden gelmektedir. Witwatersrand yatağı, 480 km uzunluğunda bir yay çizer ve Doğu Transvaal ile Orange Özgür Eyaleti arasında uzanır.

WİTZ (Konrad), schwaben kökenli isviçreli ressam (Rottweil [?] 1400-1410 arası - Basel ya da Cenevre 1445'e doğr.). 1431'de, konsilin başlaması nedeniyle sanatçılara bol sipariş verildiği bir dönemde Basel'e gitti. 1435'te Basel burjuvalarının arasına kabul edildi, silahhanede bugün yok olmuş olan freskler gerçekleştirdi. Yaklaşık 1435'te, kentin bir kilisesi için *Selametin aynası* çokkanatlısını yaptı. Oldukça sert çizgiler taşıyan bu yapıtında Witz, flaman ressamlardan aldığı ışık-gölge ve perspektif bilgisini ve Sluter'in heykellerinden gelen plastik etki kaygısını, belirgin bir gerçekçilik arayışının hizmetinde kullanmıştır (Basel müzesi'nde beş, Dijon'da ve Berlin-Dahlem'de birer pano). 1444'te, Cenevre piskoposunun çağrısı üzerine, katedralin sunakarkalığını gerçekleştirmek için bu kente gitti. Sunakarkalığından günümüze iki yüzü de resimli iki pano kalmıştır (Cenevre müzesi). Bu resimlerden imzalı olan bir tanesinde *(Mucizevi balık avı)* Witz, İsa'yı, ayrıntılı bir çizimini verdiği Leman gölünün kıyısında aziz Petrus'u beklerken gösterir: bu, Batı resim sanatında, gerçeğe uygunluğu tam olarak bilinen ilk manzara örneğidir. Burada, kompozisyonun büyüklüğü, plastik dilin yalınlığı, gerçekçi bir doğa anlayışıyla bağdaşır ve Ortaçağ görüşüne nazaran kesin bir dönüm noktası oluşturur.

WİTZLEBEN (Erwin VON), alman mareşal (Breslau 1881 - Berlin 1944). Eski bir asker ailesinin çocuğuydu, 1914'te piyade yüzbaşısı oldu, Verdun'de yaralandı, daha sonra kurmay hizmeti gördü, Berlin askeri bölgesinin (1935), ardından Frankfurt'taki Gruppenkommando II'nin (bir orduyu seferber etmekle görevli askeri bölgeler grubunun genel karargâhı) başına geçirildi. Batı cephesinde I. Ordu' ya komuta etti (1939), Saarland üzerine saldırdı (haziran 1940). Mareşalliğe yükseltildi, D ordular grubunun başında, Batı' da başkomutanlığa getirildi (1941), 1942' de emekliye ayrıldı. Naziliğe karşıydı, aralarında 1923'te Dresden'deki eski komutan Beck'in de olduğu muhaliflerle ilişki kurdu, 20 temmuz 1944 suikastını düzenleyen komploya daha baştan katıldı (Wehrmacht'ın başına geçecekti). Suikastın başarısızlığa uğraması üzerine hemen tutuklandı, 8 ağustos 1944'te asıldı.

WİVALLİUS (Lars), isveçli şair (Wivalla 1605 - Stockholm 1669). Vicdansız bir serüvenciydi, sahte bir adla danimarkalı soylu bir ailenin kızıyla evlendi, şiirlerinin büyük bir kısmını hapiste yazdı. Doğallığı ve içtenliğiyle isveç modern şiirinin ilk örnek-

Éditions de Minuit

Karl August Wittfogel

Bundeskanzleramt

Ludwig Wittgenstein

Polonya kitaplığı, Paris

Władysław II Jagellon Marcin Bielski'nin *Polonya kroniği*'ndeki bir ağaç üzerine oymadan ayrıntı (1597 basımı) *Polonya kitaplığı, Paris*

İngi-Leloir

Hugo **Wolf** desen (ayrıntı) *Ulusal kitaplık, Viyana*

lerini oluşturan duygusal şarkıları (*Ô toi noble liberté* [fr. çev.], 1632; *Lamentations sur ce printemps froid et sec* [fr. çev.], 1641'e doğr.) doğaya duyarlı ve ölümün tedirginliğini duyan bir insanı ürünleridir.

WKRA, Polonya'da ırmak, Mazovya'da, Batı Mazurya göller bölgesinden doğar, Narew'in kolu (sağ kıyıdan); 249 km. Wkra'yı alan Narew, kısa süre sonra, Varşova'nın aşağısında, Vistül'e kavuşur.

WŁADYSŁAW I HERMAN (1043-1102), **Polonya** dükü (1079-1102). Kazimierz I'in oğluydu, kardeşi Bolesław'ın aforoz edilmesinden sonra onun yerine geçtiyse de krallık unvanını alamadı. Ülkeye egemen olan magnatlar, 1097'de onu, düklüğünü iki oğluyla paylaşmaya zorladılar.

WŁADYSŁAW II Sürgün (1105-1159), **Polonya** dükü (1138-1146), Bolesław III' ün en büyük oğlu. Büyük oğul haklarını savunmak için kardeşlerine karşı mücadele etmek zorunda kaldı; Friedrich Barbarossa'nın kendisini desteklemesine rağmen, Bolesław IV tarafından iktidardan uzaklaştırıldı (1146).

WŁADYSŁAW I Łokietek ("Küçük Karış") [1260'a doğr. - Kraków 1333], Polonya kralı (1320-1333). Kujawyli Kazimierz I'in oğlu ve Mazovyalı Konrad'ın torunuydu, Kujawy düklüğüne, ardından Polonya düklüğüne geldi ve ülkeyi birleştirdi (1314). Macar ittifakını korudu. Papalık' ın rızasıyla krallık tacını giydi, monarşiyi sağlamlaştırdı, düklüklere bölünmeye son verdi, Gedimin'le birleşti, polonya-litvanya ittifakının temellerini attı ve Płowce'de Töton şövalyelerini yenilgiye uğrattı (1331).

WŁADYSŁAW II JAGELLON (1351'e doğr. - Gródek 1434), Litvanya grandükü (1377-1401), Polonya kralı (1386-1434). Grandük Olgierd ve bir rus prensesinin, oğluydu, Macaristan ve Polonya kralı Lajos I'in kızı Anjoulu Hedwige ile evlenmesi (1386) sonucu (ve katolikliği benimsedikten sonra) Polonya tahtına geçti. Vilnyus piskoposluğunu kurdu ve Litvanya'da katoliklere ayrıcalıklı bir durum sağladı. 1392' de kuzeni Vytautas'ı grandüklüğün yönetimine ortak etti, 1401'de grandüklüğü kenti süzerenliği altında kuzenine bıraktı. Grunwald'de iki hükümdar, Töton şövalyelerini tam bir yenilgiye uğrattılar (15 temmuz 1410). Kraków Üniversitesi'ni Władysław II, Sorbonne Üniversitesi'ni örnek alarak yenileştirdi ve gotik sanatı destekledi. Becerikli bir diplomattı, 1387'de Halicz prensliğini Macarlar'dan geri aldı, Moldavya, Eflak ve Besarabya üzerindeki süzerenliğini kabul ettirdi. Jagellonlar hanedanını kurdu. Hükümdarlığı sırasında Polonya refaha ve siyasi güce kavuştu.

WŁADYSŁAW III JAGELLON (Kraków 1424 - Varna 1444), Polonya kralı (1434-1444) ve ULASZLÓ I adıyla Macaristan kralı (1440-1444), öncekinin ve bir litvanya-rus prensesi olan dördüncü karısının oğlu. Papalık'ın Türkler'e karşı düzenlediği yeni baçlı seferini yönetmek için, polonyalı magnatlar tarafından macar tahtını kabul etmek zorunda bırakıldı. János Hunyadi ile birlikte, Bulgaristan'a kadar başarıyla savaştı (1443), ama Bizans'la Balkanlar'ın yazgısını belirleyen Varna* savaşı'nda (1444) yenildi ve öldü.

WŁADYSŁAW IV VASA (Kraków 1595 - Merecz 1648), Polonya kralı (1632-1648), Zygmunt III'ün oğlu. Krallık prensiydi, 1617'de Moskova'yı fethetmeye gitti, çarlığını ilan etti, Moskova önlerinde yenildiyse de Smolensk ve Çernigov eyaletlerini ele geçirdi. Kral olunca, kazandığı askeri başarılarla Moskovalılar'ı Polanowo barışı'nı imzalamak zorunda bıraktı (1634); rus tahtı üzerindeki isteklerinden vazgeçmekle birlikte, fethettiği yerleri elinde tuttu. İsveç'le Stuhmsdorf bırakışmasını imzaladı (1635). Hükümdarlığı sırasında protestanlar ve ortodokslara hoşgörülü davrandı.

WŁOCŁAWEK, Polonya'da kent, Vistül kıyısında, Varşova'nın aşağısında, voyvodalık merkezi; 120 800 nüf. (1990). Kujawy bölgesinin başlıca kenti, sanayi merkezi (kimya, taşıma gereçleri, besin ve seramik), ülkenin en büyük hidroelektrik santralını besleyen Vistül üstündeki uzun bir baraj gölünün aşağısında ırmak limanı. —*Wloclawek voyvodalığı* (4 402 km^2; 429 400 nüf. [1991]), Vistül'ün iki yakasında da uzanır. Tarım üretimi sınırlıdır (çavdar, patates), ama domuz yetiştiriciliği önemlidir. Çok küçük olan kentlerde yalnızca besin sanayileri vardır.

WMO, WORLD METEOROLOGICAL ORGANİZATION'ın kısaltması. (→ DÜNYA METEOROLOJİ ÖRGÜTÜ.)

Wobbe indisi. Isıbil. Yanıcı bir gazın ısıl gücünün, havaya göre yoğunluğunun kare köküne oranı. Wobbe indisi, gaz basıncıyla birlikte, bir brülörün ısıl debisini belirleyen ayırtedici büyüklüklerden biridir.

WODEHOUSE (John), 1. **Kimberley** kontu, ingiliz siyaset adamı (Wymondham 1826 - Londra 1902). Uzun yıllar Lordlar kamarası'nda Liberal parti'nin liderliğini yaptı. Victoria zamanında önemli rol oynadı.

WODEHOUSE (*sir* Pelham GRENVİLLE), ingiliz kökenli amerikalı mizah yazarı (Guilford, Surrey, 1881 - New York 1975). *Globe*'da ve *Vanity Fair*'de (New York) gazetecilik, Hollywood'da senaryo yazarlığı yaptı, başarıları sürekli olan kahramanları aracılığıyla ingiliz snopluğunun gülünç bir tablosunu çizdi: Psmith (*A Public School Story*'den [1909] *The World of Psmith'e* [1974]), Bertie Wooster ve uşağı Jeeves (*My Man Jeeves*'den [1919] *Much obliged, Jeeves*'e [1971]), lord Emsworth ve domuzu (*Lord Emsworth and Others*'dan [1937] *Sunset at Blandings*'e [1977]).

WODZİSLAW SLASKİ, Polonya'nın G.'inde kent, Çek Cumhuriyeti sınırı yakınında; 111 300 nüf. (1990). Rybnik havzasının kömür çıkarım merkezlerindendir.

WOERDEN, Hollanda'da (Güney Hollanda) kent, Eski Ren'in kıyısında; 23 000 nüf. XVI.-XVII. yy.'dan kalma belediye konağı. Ticaret (peynir pazarı) merkezi. Karoser yapımı. Tersaneler. Kimyasal ürünler.

Wœrth muharebesi, Almanlar'ın 6 ağustos 1870 çarpışmalarına verdikleri ad. Fransızlar'ın Frœschwiller* muharebesi diye andıkları bu çarpışmaları yöneten Prusya veliahtı, karargâhını Wœrth'te kurmuştu.

WOESTİJNE (Karel VAN DE) → VAN DE WOESTİJNE.

WOHLEN, İsviçre'de (Aargau kantonu) komün, Aar'ın kolu olan Bünz'ün kıyısında; 11 700 nüf. Demir-çelik. Duyarlı makineler. Kimyasal ürünler. Tekstil. Müze.

WOHLFAHRTİA MAGNİFİCA a. Doğu Avrupa'da yaygın sinek. (Larvaları, insandaki ve hayvanlardaki yaralarda ya da doğal boşluklarda gelişir, doku nekrozlarına neden olur ya da nekrozu şiddetlendirir ve çok ciddi miyazlarına yol açar Mavisinekgiller familyası.)

WOHMANN (Gabriele), alman kadın yazar (Darmstadt 1932). Çoğu kez ahlak dersi veren masal havasında özet gibi kısa roman ve hikâyelerinde, tarih ya da günlük olaylar aracılığıyla alman ruhunu oluşturan öğeleri belirlemeye çalıştı (*Jetzt und nie*, 1958; *Ernste Absicht*, 1970; *Ausflug mit der Mutter*, 1976; *Das Glückspiel*, 1981).

Woillez hastalığı (fransız hekim Eugène *Woillez*'in [Montreuil 1811-Paris 1882] adından), başlangıcında akut pnömoni belirtileri veren ve birkaç gün içinde iyileşen hastalık.

WOJCİECHOWSKİ (Stanisław), polonyalı devlet adamı (Kalisz 1869 - Gołąbki, Varşova yakınında, 1953). Sosyalist parti'ye girdi, 1892'de ülkesinden göçmek zorunda kaldı. Polonya'ya dönünce (1906), kooperatifçilikten yana etkinlik gösterdi. İçişleri bakanlığına getirildi (1919-20), 1922'de Cumhurbaşkanlığına seçildi, Piłsudski'nin düzenlediği hükümet darbesi sonucu, 1926'da istifa etti.

WOJTYŁA (Karol) → JOHANNES - PAULUS.

WOKİNG, Büyük Britanya'da (Surrey) kent, Londra'nın G.-B.'sında; 81 000 nüf. Konut merkezi.

WOLCOT (John) → PİNDAR (Peter).

WOLDEMAR ya da **WALDEMAR** (1281'e doğr. - Bärwalde 1319), Askanya hanedanından Brandenburg markgrafı (1308-1319). Brandenburg'u yeniden kurdu ve D.'da, 1310'da Töton tarikatıyla paylaştığı Pomerelya ile G.'de Yukarı ve Aşağı Lausitz'i fethederek genişletti. 1348'de bir serüvenci, kendini Woldemar olarak tanıtmaya kalkıştıysa, 1350'de imparator Karl V tarafından foyası meydana çıkarıldı.

WOLEU-N'TEM, Gabon'un kuzey kesiminde plato, yaklaşık 600 m yükseklikteki bir peneplendedir ve yanında tortul yerşekillerine (Timbo dağı) yükselir *N'Tem*, *Woleu* ve *Ogoue*'nin sağ kolları bu platoda birbirlerinden uzaklaşırlar. Plato ormanla kaplıdır. Kakao işletmeleri. Çeltik tarlaları. —*Woleu-N'Tem bölgesi*, 38 465 km²; 162 300 nüf. Merkezi *Oyem*.

WOLF (Christian VON) → WOLFF.

WOLF (Friedrich August), alman filolog ve Antikçağ uzmanı (Haynrode, Thüringen, 1759 - Marsilya 1824). Homeros metinlerinin eleştirel incelemesi (*Prolegomena ad Homerum* [Homeros'a giriş], 1795) onu İlyada ile Odysseia'nın önce sözlü gelenekle aktarılan ve çok sonraları yazıyla saptanan, bir tek şairin değil, birçok halk ozanının yapıtı olduğunu ileri sürmeye yöneltti.

WOLF (Rudolf), isviçreli astronom (Fällanden, Zürich yakınında, 1816 - Zürich 1893). Daha önceki gözlemlere dayanarak, XVII. yy. başlarında, dürbünle yapılmış ilk gözlemlerden başlayarak güneş etkinliğinin değişim eğrisini yaptı. Birkaç düzeltme dışında her zaman geçerli sayılan bir güneş lekeleri istatistiğinin ilkelerini belirledi. Daha sonra, güneşin etkinliği ile çeşitli yer olguları arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya çalıştı.

Wolf sayısı. Astrofiz. R. Wolf tarafından tanımlanan ve güneş üzerindeki lekelerden ve leke kümelerinden hareketle, güneşin etkinlik çevrimlerinin önemini ve süresini ifade eden standart indis. İndisin formülü şöyledir: $R = k(10g + f)$. Burada f belli bir tarihte güneş kursunda görülebilen g kümesi halinde birleşmiş leke sayısını, k ise gözlemciyi ve görüntülerin niteliğine bağlı bir katsayıyı ifade eder.

WOLF (Charles), fransız astronom (Vorges, Aisne, 1827 - Saint-Servan 1918). Bugün Wolf-Rayet yıldızları adıyla belirtilen ve tayfında geniş çizgiler bulunan bir sıcak yıldız tipini 1867'de Georges Rayet ile birlikte keşfetmesiyle tanınır.

WOLF (Hugo), avusturyalı besteci (Windischgraz, günümüzde Slovenj Gradec, Slovenya, 1860 - Viyana 1903). Bir süre Viyana konservatuvarı'nda öğrenim gördükten sonra Salzburg'da bir korali yönetti. Kayıtsız şartsız bir Wagner hayranıydı, gazetecilik etkinliğinin büyük bir bölümünü Wagner'i övüp yüceltmeye ve Brahms'a karşı çıkmaya adadı. Babasının ölümü üzerine (1887) Viyana'ya yerleşti ve burada Goethe, Eichendorff, Mörike ve G. von Keller'in metinleri üzerinden dört büyük lied arşivi besteledi, sonra Shakespeare, Byron ve Michelangelo'dan esinlendi. P. von Heyse'nin metinlerinden *İtalienisches Liederbuch* (1892) adlı 22 liedlik bir beste kitabı ile Heyse ve Geibel'in metinlerinden *Spanisches Liederbuch* (1900) adlı 44 liedlik diğer bir beste kitabı yayımladı. Germen lied tarzının büyük ustalarından biri olan H. Wolf'un yaklaşık üç yüz liedi vardır. Schubert ve Schumann'ın mirasçısı olan H. Wolf, Wagner'in yapıtlarıyla teması sonucu inşat tarzını kısa vokal şiirlerinde daha da zenginleştirdi; armonik ayrıntıları ön plana çıkardı, eşlik eden piyanonun şarkı halinde okunan metne derinden nüfuz etmesini sağladı. Bir yaylı çalgılar kuartetiyle piyano parça-

larından başka, operalar (*Der Corregidor*, 1895) orkestra müziği (*Penthesilea*, 1885) ve koral yapıtlar besteledi. Çıldırdığı için 1898'de Viyana'da bir akıl hastanesine kapatıldı.

WOLF (Max), alman astronom (Heidelberg 1863 - *ay. y.* 1932). 1891'de, küçük gezegenlerin araştırılmasında, gözle gözlem yerine fotoğraf kullanımını getirmeyi düşündü. Bu yolla kırk kadar küçük gezegen keşfetti.

Wolfdietrich, Ortaçağ germen efsanelerinin kahramanı. İstanbul imparatoru Hugdietrich'in oğluydu, haklarını elinden alan kardeşlerine karşı savaşmak zorunda kaldı. Sadık vasalı Berchtung tarafından korundu, kendisini uzak ülkelere götüren birçok serüvenden sonra zaferi kazandı.

WOLFE (James), ingiliz general (Westerham, Kent, 1727 - Québec 1759). 1741'de orduya girdi, Avusturya Veraset savaşı'na katıldı. 1758'de Kanada'ya gönderildi, Louisbourg'un alınmasında ün kazandı. İyi bir taktikçi ve yığınları ardından sürükleyen bir komutandı, 1759'da Québec seferinin başına getirildi. Abraham ovalarındaki saldırısıyla kesin bir zafer kazandıysa da, savaşım sırasında yaralanarak öldü.

WOLFE (Thomas Clayton), amerikalı romancı (Asheville, Kuzey Carolina, 1900 -Baltimore, Maryland, 1938). 1930'a kadar New York Üniversitesi'nde ingiliz edebiyatı profesörüydü. O tarihte hocalığı bırakıp yazar olmaya karar verdi. Prometheusçu ve romantik eğiliminin etkisindeki yapıtında güney temalarına, aile simgelerine (baba arayışı) ve amerikan idealizmine yer verdi. Bireyin yaşamsal enerjisi ve özelliği, gerçekle çatışmak ve "ben"i her şeyi içeren bir kavram durumuna getirmek zorundadır. Bu bütünsellik saplantısı, aynı zamanda yalnız, soytarı, ve dünya kahramanı olan anarşist birey imgesinden kopuk değildir. Wolfe'un yapıtı, gündelik, hatta en kaba gerçekten yola çıkarak kurulan şaşırtıcı bir şiirsel evrende, dönemin tüm temalarının titreştiği bir tür dev amerikan senfonisi niteliğindeki iki fırtınalı roman çevrimi halinde gelişir: *Look Homeward, Angel* (1929), *Of Time and the River* (1935), *The Web and the Rock* (1939), *You can't Go Home Again* (1940). Piyeslerinde (*The Return of Buck Gavin*, 1926; *Mannerhouse*, 1949), mektuplarında (1943-1956) ve günlüklerinde (1970), başkasının varlığını kabul etme istemini de dışlamayan bir öznellik ağır basar.

■ **WOLFE** (Tom), amerikalı yazar (Richmond, Virginia, 1931). Gazeteci olan Wolfe, *New York Herald Tribune* ve *Harper's Magazine*'de çalıştı, eleştirilerinde ve romanlarında (*The Kandy-Kolored Tangerine-Flake Streamline-Baby*, 1965; *The Pump House Gang*, 1968; *Acid* Test*, 1968; *Mauve Gloves and Mad Men, Clutter and Vine*, 1976; *The Right Stuff*, 1979; *The Bonfire of the Vanities*, 1987) ve denemelerinde (*The New Journalism*, 1973; *The New America*, 1989) çağdaş Amerika'nın çelişkilerini alaycı bir dille ortaya koydu.

WOLFEN, Almanya'nın Saksonya Anhalt eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Halle'in K.-D.'sunda; 29 000 nüf. Kimya sanayisi. Çimento fabrikası.

WOLFENBÜTTEL, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent; 50 700 nüf. Elektrikli gereçler. Kimya. Besin sanayisi. Tarım makineleri. Fidanlık. Marienkirche (XVII. yy.). Rönesans ve barok üslubunda şato; Ortaçağ'dan kalma evler. Guébriant kontu komutasındaki kuvvetlerin dük Leopold'a karşı kazandığı zafer (1641).

WOLFF ya da **WOLF** (Christian VON), alman hukukçu, matematikçi ve filozof (Breslau 1679 - Halle 1754). Öğretmenlik mesleğine Leipzig'te başladıysa da, hocası Leibniz'in yardımıyla, 1706'da Halle' de profesörlüğe getirilerek fen, ardından felsefe dersleri verdi. Verdiği felsefe dersleri, tanrıbilimcilerin saldırılarına uğramasına ve üniversiteden atılmasına yol açtı (1723). Bununla birlikte Friedrich II, tahta çıktığı sırada onu Halle'e geri çağırdı (1740) ve Wolff ölünceye kadar burada ders verdi. Genellikle "dogmatik akılcılık" olarak adlandırılan felsefe sisteminde, mantıklı olarak düzenlenmiş bir evren içinde yer alan olayların, kendi aralarında mutlak bir bağıntıya sahip olduklarını ileri sürdü. Sistemini *Philosophia* prima sive Ontologia methodo scientifica pertractata* (İlk felsefe ya da bilimsel ontoloji yöntemi) adlı yapıtında açıkladı. Birçok yapıt, bu arada bir *Philosophia rationalis sive logica* (Ussal felsefe ya da mantık) [1728], bir *Philosophia prima sive Ontologia* (İlk felsefe ya da varlıkbilim) [1730], bir *Theologia naturalis* (Doğal tanrıbilim) [1737], bir de *Philosophia practica universalis* (Evrensel pratik felsefe) [1738] yazdı; *Psychologia empricia* (Deneysel psikoloji) [1732] ve *Psychologia rationalis* (Ussal ruhbilim) [1734] adlı yapıtlarında ruhbilimle ve *Jus naturae* (Doğal hukuk) [8 cilt, 1740-1749] ve *Jus gentium* (Devletler hukuku) [1749] adlı yapıtlarında da hukukla ilgilendi. Büyük bir saygınlık kazandı. Kant, ilkin onu izlemekle birlikte, sonradan ona karşı çıktı. Diderot, *Ansiklopedi**'de ondan esinlendi. Aufklärung dönemindeki birçok siyasal reform, onun kuramlarına dayanarak hazırlandı.

WOLFF (Kaspar Friedrich), alman anatomi ve fizyoloji bilgini (Berlin 1733 - Petersburg 1794). On yıl Berlin'de kaldı, sonra anatomi ve fizyoloji kürsüsü için Petersburg'a çağrıldı. Bağırsak kanalının oluşumu, kalbin yapısı gibi konularda yapıtlar verdi.

Wolff cisimciği, MEZONEFROZ'un eşanlamlısı.

Wolff kanalı. Embriyol. Omurgalılarda, gövdenin ön bölümünde embriyon pronefrozundan oluşan ve dışkılık bölgesine erişinceye kadar büyüyen birincil sidik kanalı. Wolff kanalı, amniyonsuzlarda mezonefrozdan gelen sidiği boşaltarak boşaltım işlevlerini korur, üstelik, erkeklerde, kemiklibalıklar dışında, cinsel işlevler de kazanır ve böylece bir sperma-sidik kanalı olur. Amniyonlularda, esas böbreğin (metanefroz) tüm boşaltım bölümünü yapan bir divertikül çıkarır. Gonadın farklılaşması sırasında sidik boşaltma işlevini yitirir; erkekte, erkek cinsel kanalı (epididim kanalı ve atmık kanalı) olur; yolunun sonunda sperma kesesini oluşturur. Dişide körelir ve hiçbir işlevi kalmaz.

Wolff-Parkinson-White sendromu. Kardiyol. İki karıncıktan birinin çeperini vaktinden önce ve doğrudan doğruya uyarmak için normal iletim yolunu kısa devre yaparak kısaltan bir Kent demetinin varlığına bağlı ön uyarma sendromu çeşidi.

WOLFF-BEKKER (Elizabeth, **Betje** — denir), hollandalı kadın yazar (Vlissingen 1798 - Lahey 1804). Arkadaşı Aagje Dekem ile mektup tarzında romanlar (*De Historie van Mejufrouw Sara Burgerhart*, 1782) yazdı.

WOLF-FERRARİ (Ermanno), babası alman olan italyan besteci (Venedik 1876 - *ay. y.* 1948). Beste çalışmalarına Münih'te Rheinberger'in gözetiminde başladı (1892-1895). İki kez Almanya'da kaldıktan ve *Cenerentola* adlı yapıtının 1900'de Milano'da başarısızlığa uğramasından sonra, yeniden Münih'e döndü. Venedik'te Liceo Musicale Benedetto Marcello'yu yönetti (1903-1909), sonra kesin olarak Münih'e yerleşti. 1911-12'de, daha çok ABD'ye olmak üzere birçok turneye çıktı. 1939'de, Salzburg'daki Mozarteum'a kompozisyon profesörü olarak atandı. Operaları büyük başarı kazandı (*Le Donne curiose* 1903; *İ quattro rusteghi*, 1906; *İl Segreto di Susanna*, 1909; *İ Gioielli della Madonna*, 1911; *Das Himmelskleid*, 1927; *İl Campiello*, 1936; *La Dama boba*, 1939; *Gli dei a Tebe*, 1943). Çeşitli çalgılar için 6 konçerto (obua için olanı ünlüdür), orkestra parçaları ve bu arada bir *Sinfonia da camera* ile bir *Symphonia brevis* (1947), birçok oratoryo, kantat ve koro parçası (*La Sulamita*, 1898; *La Vita nuova* [Dante'den], 1901) besteledi.

WOLFGANGSEE ya da **ABERSEE,** Avusturya'da göl, Salzburg ve Yukarı Avusturya illerinin sınırında, Salzburg'un D.-G.-D.'sunda, yaklş. 550 m yükseklikte. Turizm (Sankt Gilgen ve özellikle Sankt Wolfgang) siti.

WOLFRAM → VOLFRAM.

WOLFRAM von Eschenbach, alman şair (Eschenbach, Bavyera, 1170'e doğr. - öl. 1120'ye doğr.). Thüringen landgrafı Hermann'ın sarayında birçok kez kaldı. Hermann'ın ölümünden sonra (1217) Wildenberg'e yerleşti. *Parzival*'de Chrétien de Troyes'dan ve Kyot le Provençal (Guiot de Provins?) diye tanımladığı bir yazardan sonra, çeşitli serüvenlerin ardından Graal'ın kralı olan Perceval'in öyküsünü yeniden ele aldı. *Willehalm* adlı yapıtta, fransız şiiri *Aliscans*'dan esinlenerek Aquitania dükü Guillaume'un Sarazenler'e karşı savaşını anlattı. *Titurel* adlı yapıtından, şövalye Schionatulander ve güzel Sigune'nin aşk ilişkilerini anlatan 170 kıta kalmıştır.

WOLFSBERG, Avusturya'da (Kärnten) kent, Drava'nın kolu Lavant'ın kıyısında; 28 200 nüf. Hazırgiyim. Ayakkabıcılık. Kimya.

WOLFSBURG, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Braunschweig'ın K.-D.'sunda; 126 200 nüf. (1989). Otomobil yapımına dayalı sanayi etkinliği günümüzde çeşitlilik kazanmıştır (tekstil, konservecilik, yapı gereçleri).

WOLFSKEHL (Karl), alman şair (Darmstadt 1869 - Bayswater, Yeni - Zelanda, 1948). Stefan George'un *Blätter für die Kunst* adlı yapıtına katkıda bulunduktan sonra, estetik yanı daha az güçlü bir şiire yöneldi. Şiddetli ve bağdaşmaz lirizmi, yahudi halkının acılarını dile getirir (*Der Umkreis*, 1927; *Sang aus dem Exil*, 1950).

WOLFVİLLE, Kanada'da (Nova Scotia) kent, Mines havzası kıyısında; 3 100 nüf. Bir tarım bölgesinin merkezi. Üniversite (Acadia College).

WOLGEMUT (Michael), alman ressam ve gravürcü (Nürnberg 1434 - *ay. y.* 1519). Öğrencisi olduğu H. Pleydenwurff'un dul karısıyla evlendi (1473). Büyük bir ün kazandı ve Nürnberg'deki atölyesinde başta Dürer olmak üzere birçok öğrenci yetiştirdi. Çizgisi sert ve karmaşık, renkleri parlaktır. Atölyesinde yontulup boyanan sunakartalıklarının çoğu ortak bir çalışmanın ürünüdür. Bunların en önemlisi, Saksonya'daki, Zwickau Unsere Damen kilisesi'nde bulunan ve üzerinde *Bakire Meryem'in yaşamından sahneler*'in yer aldığı üçkanatlıdır.

WOLİN, Polonya'da Szczecin denizkulağını (Oder'in ağzı) Baltık denizi'nden ayıran ada; 265 km². Bataklıklar, göller ve yaprak dökmeyen ormanlar. Bir ulusal parkta (4 700 ha) birçok bitki topluluğu ve önemli bir kuş (göçmen) yöresi koruma altına alınmıştır.

WOLKER (Jiří), çek şair (Prostějov 1900 - *ay. y.* 1924). Öncü akımların ve Apollinaire'in damgasını taşıyan bir lirizmle şiirler (*Host do domu*, 1921) yazdı, sonra, ülkesinde kuramcısı ve en büyük temsilcisi olduğu proleter şiire (*Těžká hodina*, 1922) geçti.

WOLLASTON, Kanada'da göl, Saskatchewan'in kuzey-doğu'sunda; 1 989 km². Sanayi ve spor amaçlı balıkçılık.

IPS

Thomas C. Wolfe

National Portrait Gallery

kardinal **Wolsey**
ressamı bilinmeyen bir resimden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Sarhoş gemi (1951)
Wols'un yapıtı
M. N. A. M., C. N. A. C. Georges-Pompidou, Paris

B. Hatala-C. N. A. C. - G.-Pompidou

WOLLASTON (William Hyde), ingiliz fizikçi ve kimyacı (East Dereham, Norfolk, 1766 - Londra 1828). Hekimdi, 1806'da Royal Society'nin sekreteri oldu. 1801'de, elektrostatik bir makinenin ürettiği akımın kimyasal etkilerini gözlemleyerek statik ve dinamik elektriğin özdeş olduğunu kanıtladı; Volta pilini geliştirdi ve bu pilde oluşan kimyasal tepkimeleri inceledi; 1802'de Gautherot ile aynı anda pillerin kutuplanmasını buldu. 1801'de, morötesine yerleştirilmiş duyarlı bir maddenin, tayfın karanlık bölgesinde etkilendiğini gösterdi. Güneş tayfında siyah çizgiler bulunduğunu ilk keşfeden (1802) bilim adamı oldu. Kimyada uzun süre atom sistemi yerine kullanılan eşdeğerlilerin orantılı sayıları sistemini buldu. Bir platin arılaştırma yöntemi geliştirdi ve iki yeni metali, palladyum ile rodyumu buldu (1803).

WOLLASTONİT a. (fr. *wollastonite;* öz. a. W. H. *Wollaston*'dan). Triklinik sistemde yer alan doğal kalsiyum silikat.

WOLLNY (Edwald), alman tarımbilimci (Berlin 1846 - Münih 1901). Bitkisel üretimle ilişkileri bakımından fiziksel etkenleri (ışık, ısı, elektrik, havanın nemi) inceledi. Elektriğin tarıma uygulanması (1883), ekinlere ve tarım bitkilerine yapılacak bakım (1885), tahıl tarımı (1887), organik maddelerin ayrışması ve toprak humusunun oluşumu (1897), üzerine birçok kitap yayınladı.

WOLLONGONG ya da **GREATER WOLLONGONG,** Avustralya'da (Yeni Güney Galler) kent, Sydney'in G.'inde; 239 900 nüf. (1991). Madencilik (maden kömürü) merkezi. Çelik fabrikası. Kimyasal ürünler. Makine. Besin sanayileri. Hazırgiyim. Üniversite.

WOLLSTONECRAFT → GODWİN (Mary).

WOŁOMİN, Polonya'da kent, Varşova'nın kuzey-doğu banliyösünde; 31 000 nüf. Camcılık. Kereste sanayisi.

WOLS (Wolfgang SCHULZE, — denir), alman ressam (Berlin 1913 - Paris 1951). Kültürlü bir yüksek burjuva ailedendi. Çeşitli sanat ve bilim dallarında (müzik, fotoğrafçılık, etnoloji) uzmanlaştı. Bauhaus ile kısa bir ilişkiden sonra, 1932'de Paris'e yerleşti; orada fotoğrafçılık yaptı, gerçeküstücü çevrelerle ilişki kurdu (Arp, Giacometti); Klee'nin sanatını anımsatan, garip ve karikatürsü birçok desen yaptı (mürekkepli uç, suluboya, guvaş). Bir süre İspanya'da kaldı (1933-1935), fransız kamplarında gözaltına alındı (1939-40) ve Güney Fransa'ya sığındı (Cassis, ardından Dieulefit). İnce ve ipliksi çizgiler kullanarak hayvanlar ya da bitkiler dünyasından alınma, kökenleri az çok anlaşılan öğelerin yer aldığı desenler gerçekleştirdi. Hem düş, hem de "ruhsal doğaçlama" olarak nitelenebilecek olan bu desenlerde, bir yazı otomatikliği görülür. Bu özellik, Paris'e döndükten sonra, oldukça zor koşullarda (yoksulluk, içki düşkünlüğü, moral, yalnızlık) gerçekleştirdiği (1945'ten gıda zehirlenmesinden ölümüne kadar) tuvallerinde daha da belirginleşir. Kaynağını doğayla olan zor ilişkilerden alan informel ve zorlamasız üslubu, lirik soyutlamaya doğru atılan ilk adımlardan biridir. Wols, Sartre, Paulhan, Kafka, Artaud gibi yazarların yapıtlarını da resimlemiştir.

WOLSELEY (*sir* Garnet Joseph, *vikont*), ingiliz mareşal (Golden Bridge, Dublin yönetim bölümü, 1833 - Menton 1913). Birmanya (1852), Kırım (1854), Hindistan (1857) seferlerine katıldı ve Aşantiler savaşı sırasında Altın Kıyısı'na gönderilen birliklere komuta etti. Natal hükümetini kurdu (1874), Kıbrıs (1878) ve Transvaal (1879) valilikleri yaptı ve Zululand'ı fethetti. Mısır birliklerinin başına getirildi (1884) ve Hartum'u aldı. 1894'te mareşalliğe yükseltildi, 1895-1901 arasında ingiliz ordusunun başkomutanlığını üstlendi.

WOLSEY (Thomas), ingiliz rahip ve siyaset adamı (İpswich 1475'e doğr. - Leicester 1530). Henry VII'nin capella papazlığına (1507), ardından Henry VIII'in saray papazlığına (1509) getirildi, 1511'de Özel konsey'e alındı. Kralın koruması sayesinde hızla yükseldi, York başpiskoposu (1514), kardinal ve lord-chancellor oldu (1515). 1518'de Leo X tarafından İngiltere'de *legatus a latere*'liğe getirildi Leo X ve Adrianus V ölünce, papalığa erişmek istediyse de başaramadı. Cömert bir sanat koruyucusu olarak, çevresinde gerçek bir saray erkânı topladı. Öte yandan, kral üzerinde büyük bir etkisi vardı ve yaklaşık 15 yıl boyunca ingiliz siyasetini yönetti. Ülke içinde, Yıldızlı meclis'teki (Buckingham) dava üzerine dava açarak, Welsh ve iskoç markalarının yargılama yetkisini Marches ve Kuzey konseylerine vererek soyluları sıkıya aldı; yoksul sınıflara karşı daha anlayışlı davrandı ve onlar için Court of Requests'i kurarak enclosureleri sınırlandırdı. Öğrenim düzeyini yükselterek ve bir ölçüde disiplini yeniden kurarak, din adamları üzerindeki otoritesini de pekiştirdi. Ülke dışında, krallığı kıta çatışmalarına sürükledi. Zaten Fransa'ya karşı büyük bir düşmanlık besleyen kral ve kamuoyu, Kutsal Birlik saflarında savaşa coşkunlukla atıldı (1511-1514). O zamanki imparator Karl V ile ittifakın yenilenmesi (1521), Karl V'in zaferini kolaylaştırdı. Böyle bir denge bozukluğundan kaygıya kapılan Wolsey, Fransa'ya yaklaştıysa da bir sonuç alamadı. Oysa, bu etkin siyaset, çok pahalıya mal oldu ve kamuoyunun sabrı tükendi. Halkın gözünden düşen bakanın, kralın hoşgörüsünden başka bir desteği kalmadı. Kral, Catherine of Aragon'dan boşanmaya karar verdi. Wolsey papadan, kralın ve kendisinin hizmetleri karşılığında uygun bir karar bekliyordu. Papa, yetkisiz olduğunu bildirdi. Kardinalin birçok düşmanı tarafından kötüye kullanılan bu son başarısızlık, onun gözden düşmesine yol açtı.

Wolters Samsom Groep, 1836'da J. B. Wolters tarafından Groningen'de kurulan ve ders kitapları yayımlayan yayınevi. 1972'den başlayarak Wolters -Noordhoff, 1882'de kurulan Samsom ile birleşti. Şirketler topluluğu atlaslar, haritalar ve ders kitapları yayımlamaktadır. Özellikle çok sayıda basımevi vardır.

WOLUWE-SAİNT-LAMBERT, hollandaca **Sint-Lambrechts-Woluwe,** Belçika'da (Brabant) komün, Brüksel'in G.-D.'sunda; 47 800 nüf. Konut banliyösü. Makine. Hazırgiyim. Besin sanayisi. Matbaa. XII. yy.'dan kalma kilise ve kulesi.

WOLUWE-SAİNT-PİERRE, hollandaca **Sint-Pieters-Woluwe,** Belçika'da (Brabant) komün, Brüksel'in G.-D.'sunda; 42 700 nüf. Konut banliyösü. Kimya. Makine sanayileri. Camcılık. Besin sanayileri.

WOLVERHAMPTON, Büyük Britanya'da (West Midlands) kent, Birmingham'ın K.-B.'sında; 265 631 nüf. Dikey üslupta (XV. yy.'ın sonu) yapılmış S. Peter kilisesi. Müzeler. Sanayi merkezi.

WOLZOGEN (Karoline VON LENGEFELD, *—baronesi*), alman kadın yazar (Rudolstadt 1763 - Jena 1847). Kız kardeşi Charlotte ile evlenen Schiller'in bir yaşamöyküsünü kaleme aldı (*Schillers Leben,* 1830). *Agnes von Lilien* (1798) adlı romanı büyük bir ilgi topladı.

WOLZOGEN (Ernst VON), alman yazar (Breslau 1855 - Münih 1934). Berlin'de *Überbrettl* adlı kabareyi kurdu, mizah romanları (*Die Tolle Komtess,* 1889; *Wenn die Alten Türme Stürzen,* 1924) ve komediler (*Das Lumpengesindel,* 1892) yazdı.

WONDER (Steveland MORRİS, **Stevie** —denir), amerikalı piyanist, armonikacı, şarkıcı ve besteci (Saginaw, Michigan, 1950). Doğuştan kördü. Meslek yaşamına on yaşında "Little Stevie Wonder" adıyla başladı. Ray Charles'ın büyük ölçüde etkisinde kalan Wonder, bir harika çocuk olarak ilk başarısını 1962'de *Fingertips* ile kazandı. Erginlik çağında, yepyeni bir döneme girdi ve zenci soul music ile rock ritimlerini tam bir özgürlük içinde kaynaştırarak gerçek bir yaratıcı olduğunu kanıtladı. Albümleri arasında şunları sayabiliriz: *Music of my Mind* (1972), *İnnervisions* (1973), *Song in the Key of Live* (1978), *The Secret Life of Plants* (1979), *Hotter Than July* (1980), *Woman in Red* (1984), *Characters* (1987).

Wonga-Wongué, Gabon'da doğal rezerv, Port-Gentil ile Lambaréné arasında, yaklaşık olarak Azingo ve Alombié göllerinin kıyısında.

WOOD (John I), ingiliz mimar (Bath yakınında 1704'e doğr. - Bath 1754). Londra'da çalıştıktan sonra, 1725'te, Bath'ın modernleştirilmesi için planlar yapmaya başladı ve kente palladiocu bir görünüm kazandırdı (üç düzeni üst üste getiren Circus'un ve Forum'un ilk bölümleri). Oğlu JOHN II (1728-1782) de onun izinden giderek bu görünümü belirginleştirdi (kolosal ion düzeninde Royal Crescent, 1767 -1775).

WOOD (Robert Williams), amerikalı fizikçi (Concord, Massachusetts, 1868 - Amityville, New York, 1955). 1901'de Johns Hopkins Üniversitesi'nde deneysel fizik kürsüsünün başına geçti. Tayfgözlem, renkli fotoğraf, yüksek frekansların fiziksel ve biyolojik etkileri konularında araştırmalar yaptı. Özellikle, metal buharlarının optik özelliklerini inceledi; yalnızca, 3 660 angströma yakın dalga boyunda morötesi ışınımları geçiren süzücü bir ekran gerçekleştirdi. *Wood ışığı* ya da *siyah ışık* adıyla bilinen bu ışınımlardan elde edilen fluorışıllık, çeşitli alanlarda özellikle de dermatolojide kullanıldı.

WOOD (*sir* Henry), ingiliz orkestra şefi (Londra 1869 - Hitchin, Hertfordshire, 1944). Önce Crystal Palace konserlerini, sonra (1895'te) yeni Queen's Hall salonunda "Promenade Concerts" yönetti. Bu ünlü konserler (Proms), 1941'den sonra Royal Albert Hall'e taşındı. Wood Londra'daki Royal Academy of Music'te ders verdi (1923). İngiliz müzikseverlerine klasik başyapıtların yanı sıra Mahler, Skryabin, Debussy, Schönberg, Bartók ve Britten' in yapıtlarını tanıttı.

Wood alaşımı, bileşiminde % 50 bizmut, % 25 kurşun, % 12,5 kalay, % 12,5 kadmiyum bulunan, emniyet sigortası, ka-

lıplama malzemesi vb. olarak kullanılan, erime noktası düşük (72 °C) alaşım.

WOODBRİDGE, ABD'de (New Jersey) kent, Perth Amboy'un K.'inde; 98 900 nüf. Petrol rafinerisi. Petrol kimyası.

Wood Buffalo, Kanada'da ulusal park, Alberta ve Kuzey-Batı Arazisi sınırında, 45 000 km²'lik bir alan kaplar. Yabanmandası sürüleri.

Woodruff kaması. Mak. san. Frezelenmiş, aynı yarıçapta bir boyun içine sokulan, yarıçembersel yassı kama. (Eşanl. AYKAMA.)

WOODS *(lake of the)*, Kanada (Ontario, Manitoba) ve ABD (Minnesota) sınırında göl; 3 500 km².

Woods Hole Oceanographic İnstitution, ABD'de 1930'da Cod burnunda (Massachusetts) kurulmuş denizbilim araştırmaları örgütü. Daha çok fiziksel denizbilime yönelen kurum, Massachusetts İnstitute of Technology'nin (MİT) öğrenci ve araştırmacılarının büyük bölümünü yetiştirir. Araştırma denizaltısı *Alvin*'in çalışmalarını da bu kurum yönetir.

WOODSİA a. Yeryüzünün soğuk ya da dağlık bölgelerinde yetişen küçük eğrelti otu. (*Woodsia hyperborea*'nın yeşilimsi tüylerle kaplı 15 cm'lik yaprakları her yıl dökülür.)

WOODSTOCK, Kanada'da (Ontario) kent, Thames River kıyısında, London'un K.-D.'sunda; 26 800 nüf. Ürünlerini dışarı satan (tereyağ, peynir vb.) tarım yapılan bir yönetim bölgesinin merkezi. Besin sanayileri.

WOODWARD (Robert Burns), amerikalı kimyacı (Boston 1917 - Cambridge - Massachusetts, 1979). Kinin (1944), kolesterol ve kortizon (1951), sakinleştirici aminoasitler ile striknin (1955) bireşim yoluyla elde edilmesini gerçekleştirdi. Çeşitli antibiyotiklerin üçboyutlu biçimlenmesini ve özelliklerini iyileştirmek için yapılabilecek yararlı değişiklikleri inceledi. En önemli buluşu, 1961'de gerçekleştirdiği klorofil bileşimidir. 1965 Nobel kimya ödülü'nü kazandı.

WOODWARD (*sir* John Forster), ingiliz amiral (Marazion, Cornwall, 1932). 14 yaşında Royal Navy'ye katıldı, 1961'de *Tireless* denizaltısını, ardından *Sheffield* destroyerini yönetti (mayıs 1982'de Arjantinliler, bu destroyeri batırdı). 1978'de Deniz kuvvetleri planlama dairesi müdürlüğüne getirildi, nisan 1982'de Bayan Thatcher hükümeti tarafından Falkland adalarına müdahale (nisan-haziran 1982) kuvvetleri başkomutanlığına seçildi.

WOODWARDİA a. (ing. botanikçi Th. J. *Woodward*'ın adından). Sorusları yaprakçıkların orta eksenine yakın eğreltiotu. (Yapraklarının uzunluğu 2 m'ye erişebilen bu bitkinin sporları yaprakların üzerindeyken çimlenir.)

WOOLF (Virginia), ingiliz kadın romancı (Londra 1882 - Lewes, Sussex, 1941). Victoriacılığın düş kırıklığına uğramış önemli simalarından biri olan sir Leslie Stephen'ın (1832-1904) kızı, daha çocukluk yıllarından başlayarak dünya aydınlarının en ileri gelenleriyle bir arada bulundu, Bloomsbury* grubunun çekinilen akıl hocasıydı. Enerjisini kemiren ve hemen her kitabının yayımlanışında tutulduğu delilik krizlerinden kaçmak için art arda yapıtlar verdi. 1912'de evlendiği ve 1917'de birlikte bir yayınevi kurdukları (K. Mansfiels, T. S. Eliot ve Freud'u yayımladı) Leonard Woolf'un sınırsız iyiliği onun çeşitli bakımlardan güçlenmesini sağladı. Kendini açığa vurmayan bir eşcinsel, püriten bir feminist olan Woolf, yaşam sıkıntısını anlattı: küçük yaşta kaybettiği annesinin, sonra evli kız kardeşinin (Vanessa Bell) sağladıkları barıştan yoksun kalınca, "yaşam anları"nı, "dalgalar"ı, "yıllar"ı birbirine bağlamaya çalıştı. Bu akını yalnızca yazı ölümsüzleştirir ve "görünüşümüzün" ötesinde, ayrılıklar ve yasaların belirgin kıldığı ruhsal anları yazıya geçirir. *The Woyage out* (1915), *Night and Day* (1919), *Jacob's Room* (1922), *Mrs. Dalloway* (Mrs. Dalloway, 1928) öznel bir ünanimizme doğru yönelirler: yaşam deneyimleri ve kent yaşamının doyurulmamış özlemleri, acının egemen olduğu şiirsel bir düzyazıyla verilen kahramanları aracılığıyla anlatılır. *Deniz feneri* (To the Lighthouse, 1927) kendisine düşman olarak gördüğü bu babanın sorunlarını daha kesin bir biçimde ele alır, denemelerinde de aynı şeyi yapar (*The Common Reader*, 1925-1932). *Dalgalar* (The Wawes, 1931), *The Years* (1937), *Between the Acts* (1941), yazara bir şizofren gibi davranılmasına yol açan yaşamdan kaçışın ve anlatılamayanların artışındaki tabloyu evrenselliği sergileyerek bütünler. Erkek düşmanlığının yüceltildiği *Orlando* (1928) bir ütopya oluşturur. Woolf, baştan başa tüm yapıtlarında görülen "suların trajik çağrısı"na uyarak bir krize girmek üzereyken intihar eder.

Woolf makinesi, ingiliz mekanikçi Arthur *Woolf*'un (1766-1837) geliştirdiği ve çift genişlemeli çalışmasıyla ayırt edilen makine; bu makine, bileşik buhar makineleri tekniğinin çıkış noktasıdır.

WOOLLEY (*sir* Leonard), ingiliz arkeolog (Londra 1880 - *ay. y.* 1960). Mezopotamya'da Ur kentini ve kral mezarlarını buldu (1922-1934). Daha önce 1907-1911 arasında Nübye'de kazılara katılmış, ardından, Birinci Dünya savaşı'na kadar Kargamış (Fırat kıyısında) kazılarını yönetmişti. Ur çalışmalarından sonra, 1936-1949 arasında Yakındoğu ve yunan uygarlıkları arasında bir bağ kurabilmek için Alalah'ta (tel Açana) ve Antakya ovasında yedi araştırma kampanyası gerçekleştirdi.

WOOLLEY (Dilworth Wayne), amerikalı biyokimyacı (Raymond, Alberta, 1914 -Cuzco, Peru, 1966). Antimetabolitler, şizofreninin oluşumunda seratoninin rolü ve vitaminler konusunda önemli çalışmalar yaptı. PP vitaminini belirleyerek ayırıp elde etmeyi başardı.

WOOLWİCH, Londra'nın (Greenwich *borough*'u) doğusunda semt, Thames ırmağının sağ kıyısında. Eski askeri tersane.

Woolwich krallık askeri akademisi, 1741'de topçu ve istihkâm (daha sonra ulaştırma) subayı yetiştirmek üzere kurulan ingiliz askeri okulu. Birleşik Krallık'ın en büyük komutanlarından bazıları (Gordon, Kitchener vd.) bu okuldan mezun olmuştur. Halk arasında *The Shop* adıyla da bilinen akademi 1947'de Sandhurst* krallık koleji'yle birleşti.

WOOLWORTH (Frank Winfield), amerikalı işadamı (Rodman, New York, 1852 -Glen Cove, New York, 1919). Ticaret öğrenimi gördükten sonra 1879'da ilk "five cent store" halk mağazasını açtı (Utica'da). Bunu, ABD, Kanada ve İngiltere'de bu tür birçok mağaza izledi. 1911'de çeşitli girişimlerini, başkanlığına getirildiği "Frank W. Woolworth and Company" içinde topladı. 1910'lu yıllarda elli yedi kat mağazadan oluşan "Woolworth building" gökdelenini yaptırabilecek kadar büyük bir servet kazandı.

WOONSOCKET, ABD'de (Rhode İsland) kent, Providence'ın K.'inde, Narragansett koyuna dökülen Blackstone River'in kıyısında; 45 900 nüf. Tekstil sanayisi. Elektronik. Araç gereçler. Kauçuk ve plastik.

WORB, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Bern'in D.'sunda; 11 100 nüf. Tekstil, makine ve besin sanayileri. XIII. ve XVIIII. yy.'dan kalma iki şato. Geç gotik üslubunda kilise.

WORCESTER, Büyük Britanya'da kent, yönetim bölümü merkezi, Severn kıyısında; 75 000 nüf. VII. yy.'dan beri piskoposluk merkezi olan Worcester'de özellikle XIII. ve XIV. yy.'dan (roman üslubunda kripta; avlu ve rahiplerin binaları) kalma bir katedral vardır. XVI. yy.'dan kalma düşkünler yurdu. Eski evler. Müzeler. Ünlü porselen imalathaneleri. Ticaret merkezi. Cromwell; 3 eylül 1651'de Charles II ordularını burada kesin bir yenilgiye uğrattı.

WORCESTER, ABD'de (Massachusetts) kent, eyaletin orta kesiminde, Blackstone River'ın yukarı vadisinde; 169 760 nüf. (1990). Üniversite ve sanayi (makine ve elektrikli gereçler yapımı, tekstil; kâğıt, deri, cam, duyarlı aletler) merkezi. Bütün uygarlıklara ait koleksiyonları içeren önemli sanat müzesi.

WORCESTER, Güney Afrika'da (Cape ili) kent, Küçük Karroo'nun eteğinde; 41 000 nüf. Bağcılık ve meyve tarımı yapılan bir bölgenin merkezi. Konservecilik.

WORCESTER (William BOTONER, **William** —denir), ingiliz tarihçi (Bristol 1415 - öl. 1482'ye doğr.). İngiliz kaptan sir John Fastolf'un sekreteriydi; efendisinin hizmetinde, Yüz Yıl savaşı ve Ortaçağ sonu İngiltere tarihi üzerine değerli bir kaynak oluşturan belge koleksiyonları ve incelemeler topladı. Yolculukları sırasında aldığı notlardan meydana gelen *İtineraries* (Yolculuk kitapları) adlı yapıtı, en değerli ve en özgün yapıtıdır.

WORDE (Jan VAN WYNKYN, **Wynkyn de** — denir), ingiliz matbaacı (öl. 1535'e doğr.). Ülkesindeki ilk ve en önemli matbaacılardan biridir. Basımevi Londra'daydı (Westminster, Fleet Street).

WORDSWORTH (William), ingiliz şair (Cockermouth, Cumbria 1770 - Rydal Mount, Cumbria, 1850). Bir hukukçunun oğluydu, 7 yaşında annesini, 12 yaşında babasını kaybetti. "Korku ve güzelliğin meyvesi" olarak nitelediği çocukluğunda, hiçbir şeyin gerçek olmadığı duygusu içini kemirdiğinden vargücüyle doğaya bağlandı. Cambridge'de Rousseau'yu ve akılcı radikalizmi (Godwin) tanıdı, Devrim döneminde Fransa'ya geçti, evlilikdışı bir çocuğu oldu, giyotinden zor kurtuldu. Trajedisi *The Borderers*'de (1796) Terör'ün "yanılgılarının" siyasal ve insansal açıdan doğurduğu yıkımları dile getirdi: "Bakın insan insanı ne hale getirdi." *An Evening Walk* (1793) ve *Descriptive Sketches* (1793) adlı yapıtlarında, pitoresk yaklaşımdan insancıl gerçekçiliğe geçişin belirtileri görülür. *Lyrical* Ballads* (1798), *Michael* (1800), *The İdiot Boy, The Leech-Gatherer* ve *Ode on İntimations of İmmortality*'de (1807), Wordsworth, yakın arkadaşı Coleridge'in ve dur durak bilmeyen kız kardeşi Dorothy'nin yardımlarıyla, yoksulların yüce gönüllülüğünü ve sebatını sergileyen anekdotlarla süslediği dokunaklı bir halkçılığa yöneldi. Ancak yaralar kapanmamıştı: "İnsanoğlunun mutluluğundan umudumu kesince, kendi mutluluğumu sağlamaya karar verdim." Derin düşüncelere dalarak aradığı yanıtları gene kendi buldu. *(Tintern Abbey)* çocuk, insanoğlunun babasıdır, doğal hazların saflığı bizi bunalımdan ve kaygıdan kurtarır; bellek onarıcıdır, insandan insana bağ kuran şiir, yitirilmiş düşlerin boşluğunu dolduran ruh dinginliğini kazandırır. Wordsworth'un, giderek muhafazakârlığa dönüşen milliyetçiliği (*Ode to Duty*, 1807; *Poems Dedicated to National İndependance and Liberty*, 1802-1816; *Peter Bell*, 1819; *Sonnets*, 1838), onun ahlakçı kietizmini katı bulan ikinci kuşak romantikleri tarafından hainlikle suçlanmasına yol açtı. 1798'den başlayarak manzum bir tinsel özyaşamöyküsü *(The Recluse)* üstünde çalışıyordu. Yapıtın, şairin yaşamında yayımlanan bölümünün (*The Excursion*, 1814) yetersiz bulunmasına rağmen, ölümünden üç ay sonra yayımlanan *The Prelude* (1805-1850), Proust'un esinleneceği gerçek bir başyapıt niteliğindedir. Bu içgörü dehasının (dingin bir tutkuyla beslenen imgeleme yetisi, yaşanmış coşkuların sarsıntılarını huzur içinde özümler) ortaya koyduğu gerçeklik kaygısı, öznelliğin tarihinde bir aşamadır.

National Portrait Gallery

Virginia **Woolf**
F. D. Dodd'un bir deseni (1908)
National Portrait Gallery, Londra

Lauros-Giraudon

şekerlik ve tepsisi
yumuşak **Worcester** porseleninden
XVIII. yy.'ın ikinci yarısı
Ulusal seramik müzesi, Sèvres

National Portrait Gallery

William **Wordsworth**
B. R. Haydon'ın bir portresinden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

A. F. Kersting

Worms katedralin batı başucu (XII.-XIII. yy.)

WORDSWORTH (Dorothy), ingiliz kadın yazar (Cockermouth, Cumbria, 1771 - Rydal, Cumbria, 1855). Yaşamının son otuz yılı sakat olmak üzere, tam elli yıl boyunca kardeşi William Wordsworth'un yanından ayrılmadı ve onun esin kaynağı oldu. *Journals*'ında (1941'de yayımlandı), mektuplarında (1935'te yayımlandı) ve gezi yazılarında (*Recollections of a Tour in Scotland,* 1803'te yazıldı ve 1874'te yayımlandı; *Journal of a Tour on the Continent,* 1820'de yazıldı ve 1884'te bir bölümü yayımlandı) hayal gücü zengin, kişilerin betimlenmesinde olağanüstü başarılı bir yazar olarak ortaya çıkan Wordsworth, kardeşi William ve Samuel Taylor Coleridge ile birlikte ingiliz romantik hareketinin öncüleri arasında yer alır.

WORKHOUSE a. (ing. *workhouse*). İngiltere ve Wales'te, XVI. yy.'dan XX. yy.'a kadar, yoksulları ve yersiz yurtsuz insanları barındıran ve çalıştıran resmi kurum. (İskoçya'da *poorhouse* terimi kullanılıyordu.)

—ANSİKL. Workhouselar 1601 tarihli Poor Relief Act (Yoksullara yardım yasası) ile kuruldu. Bu kurumların yönetimi kiliselere verilmişti. Workhouselarda bulunan kişilerin hangi işlerde çalışacaklarını kiliseler belirliyordu. Bu kurumlar aslında birer hapishane ya da batakhaneydi. 1834'te çıkarılan bir yasa (Poor Law Amendment Act) yoksullara yardımla ilgili tüm öteki yöntemleri ortadan kaldırarak bu kurumu sistemleştirdi. 1909'da bir krallık komisyonu workhouseların ıslah edilmesini istedi. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra workhouselar bir tür yaşlılar yurduna dönüştü.

Malvaux

Rik Wouters *Yıldönümü çiçekleri* (1912) özel kol., Anvers

WORKİNGTON, Büyük Britanya'da (Cumbria) liman kenti; 28 400 nüf. Mary Stuart, Langside savaşı'ndan sonra burada karaya çıktı (1568). Metalürji.

WORKOVER a. (ing. *workover*). Petr. san. Kuyu işletme sırasında gerçekleştirilen bakım, onarım ya da yeniden donatım çalışmalarının tümü.

WORKSHOP a. (ing. *workshop,* atölye). ABD'de ve İngiltere'de sahneleme ve oyun tekniğinde yenilik yapmak amacıyla oluşan birçok tiyatro okuluna verilen ad. (En eski workshop G. P. Baker tarafından Harvard Üniversitesi'nde kuruldu [1905 -1924]. E. Piscator 1940'ta ABD'de *Dramatic Workshop*'u kurdu. Joan Littlewood'un canlandırdığı bir ingiliz tiyatrosu *Theatre Workshop* adını aldı [1945]).

WORKSOP, Büyük Britanya'da (Nottinghamshire) kent, Sheffield'in G.-D.'sunda; 35 600 nüf. Eski başrahibin evi olan XII. ve XIII. yy.'dan kalma kilise.

Worm kemikçikleri (danimarkalı hekim O. *Worm*'un [1588-1654] adından). Anat. Kafatasındaki ek yerlerinde fazladan bulunan küçük kemikçikler.

WORMS, Almanya'nın Rheinland-Pfalz eyaletinde kent, Ren kıyısında; 74 000 nüf. XII. ve XIII. yüzyıllardan kalma karşılıklı iki koroyeriyle görkemli katedral (B. Neumann'ın barok üslubunda sunakarkalığı) ve İkinci Dünya savaşı'ndan sonra onarılan başka Ortaçağ kiliseleri. Eski Andreaskirche'de müze (tarihöncesi, arkeoloji, tarih, güzel sanatlar). Ticaret ve sanayi merkezi; kimya (vernik ve boya maddeleri), makine yapımı, kereste sanayisi, besin sanayileri. Romalılar'ın fethinden önce kurulan kent, Ortaçağ'da, çeşitli tarım ve bağcılık yapılan zengin bir bölgenin pazarı olarak, iktisadi alanda çok önemli rol oynadı.

—Tar. Worms'a Keltler *Borbetomagus* diyorlardı (erken Ortaçağ'da *Wormatia*). V. yy.'da Hunlar'ın eline geçti, frank krallar tarafından yeniden yaptırıldı ve bu kralların zaman zaman oturdukları kent, kendi piskoposlarına bağlandı (979), daha sonra XII. yy.'da özgün imparatorluk kenti durumuna geldi. 23 eylül 1122'de burada, Calixtus II ve Heinrich V arasında, Rahipleri atama kavgasına son veren ve piskoposların atanmasında papanın ve imparatorun ruhani ve cismani yetkilerini sınırlamaya girişen *Worms konkordatosu* imzalandı. 1495'te burada toplanan bir diyet sırasında Maximilian I, "sürekli barış" ilan ettirdi ve özel savaşları önlemekle görevli imparatorluk mahkemesini Worms'a yerleştirdi. 1521'de bir başka diyet toplandı ve Karl V'in huzurunda Luther, bu diyetin karşısına çıktı. Öğretisini hararetle savunan Luther, imparatorluktan sürüldü ve yapıtlarının yok edilmesi kararlaştırıldı. Hemen ardından Worms, Reform'u benimsedi. Otuz Yıl savaşı'nda çok büyük zarar gördü ve 1689'da Fransızlar tarafından yıkıldı. Daha 1792'de işgal edilen kent, 1801'de bir fransız kenti durumuna geldi. 1815'te Viyana kongresi'nde kent, Hessen-Darmstadt düklüğüne bağlandı.

WORSAAE (Jens Jakob Asmussen), danimarkalı arkeolog (Vejle 1821 - Hagestedgård 1885). Eski eserleri koruma müdürlüğü ve müze müdürlüğü (1866) yaptı. Danimarka tarihöncesi arkeolojisinin kurucularından biridir.

WORSTED a. (ing. *Worsted,* XIII. yy.'dan bu yana dokuma merkezi olan, Norfolk'taki bir kasabanın adından). Tekst. **1.** Tarama işlemiyle koşut hale getirilmiş çok uzun liflerden oluşan, düz ve sıkı yün ipliği. (Karde yün ipliklerinde, lifler genellikle dolaşık ve keçeleşmiştir.) **—2.** Bu ipliklerle dokunan kumaş. (Genellikle PENYE YÜN denir.)

WORTHİNG, Büyük Britanya'da (West Sussex) konut ve sayfiye merkezi, Manş denizi kıyısında, Brighton'un B.'sında; 92 000 nüf. Müze (arkeoloji vb.).

WOTAN → ODİN.

Wotan hattı, Birinci Dünya savaşı sırasında Almanlar'ın Douai ve Cambrai'yi kapatan Hindenburg* hattının ilk mevziine verdikleri ad.

WOTRUBA (Fritz), avusturyalı heykelci (Viyana 1907 - *ay. y.* 1975). İlk zamanlar klasik bir sanat anlayışına bağlı kaldı (*Torso,* 1928-29). İkinci Dünya savaşı'ndan sonra heykellerinde soyutlamalara varan yalın ve güçlü oylumlarla ele aldığı insan vücudunun yapısını işledi (*Grosse liegende Figur,* taş, 1960). Oldukça anıtsal nitelikli yapıtları sahne dekorları ve yapılarını içerir (60'lı yıllarda Viyana'da sahneye konan trajediler dizisi).

WOTTON (*sir* Henry), ingiliz diplomat ve yazar (Boughton Malherbe, Kent, 1568 - Eton 1639). Essex kontunun gizli işleriyle uğraşan özel görevlisi ve Donne'un dostuydu, şiirler (*Reliquiae Wottonianae,* 1651) ve bir mimarlık kitabı yazdı (1624).

WOURİ, Kamerun'da kıyı ırmağı; 160 km. Halicinin kıyısında Duala limanı bulunur. (Halice bazen *Kamerun* adı da verilir.) —*Wouri yönetim bölgesi,* 1 200 km²; 419 000 nüf.

WOUTERS (Frans), flaman ressam (Lier 1612 - Anvers 1659). Anvers'de, Viyana'da, Londra'da, 1641'den sonra yine Anvers'de çalıştı, sırasıyla, öğretmeni manzaracı Pieter Van Avont'dan, Rubens'ten, Van Dyck'tan etkilendi. Mitolojik ya da dinsel simgelerden oluşan manzaraları Avrupa'nın birçok müzesinde bulunmaktadır.

WOUTERS (Rik), belçikalı ressam ve heykelci (Mechelen 1882 - Amsterdam 1916). Ağaçtan heykeller yapan babasının, daha sonra Mechelen ve Brüksel akademilerinin öğrencisi oldu (1902). Ensor'un, 1912 başında Paris'e yaptığı bir geziden sonra da Cézanne ve Renoir'ın etkisinde kaldı. 1913'te, Brüksel'de Giroux galerisi'ndeki sergide, "brabant fovizm" adı verilen akımın şefi olarak ortaya çıktı.

WOUWERMAN ya da **WOUWERMANS** (Philips), hollandalı ressam (Haarlem 1619 - *ay. y.* 1668). Gerçekleştirdiği av ve savaş sahnelerinde ya da köylülerin yaşamını işleyen tablolarında at figürü ağır basar. Yapıtlarında, bu hayvanların tüylerini, duruşlarını ustalıkla canlandırdı: *Manzara* (Amsterdam), *Beyaz at (ay. y.), Saman arabası* (Lahey), *Ava gidiş* (Louvre), *Süvarilerle piyadelerin büyük mücadelesi (ay. y.).* Louvre (Louis XV ve Louis XVI'nın satın aldıkları), Dresden, Kassel, Münih ve Leningrad'da çok sayıda yapıtının bulunması, Wouwerman'ın Avrupa'da eriştiği büyük ünü gösterir.

WOYRSCH (Remus VON), alman mareşal (Pilsnitz, Breslau yakınında, 1847 - *ay. y.* 1920). 1866'da subay adayıydı, Birinci Dünya savaşı sırasında Galiçya'da yararlık gösterdi ve bir Landwehr kolordusuna komuta etti, Bavyeralı Leopold'un yerine bir ordular grubunun başına geçti (1916), emekliye ayrıldı. Mareşalliğe yükseltildi (1918), dönüp Güney Polonya'da bir orduya komuta etti.

WOYTOWICZ (Bolesław), polonyalı besteci ve piyanist (Dunajowce 1899 - Katowice 1980). Varşova'daki Chopin konservatuvarı'nda (1924-1939), sonra Katowice (1945) ve Krakow (1963) konservatuvarlarında profesörlük yaptı. Yapıtları: üç senfoni, bir *Cenaze şiiri* (1935), *Altı senfoni taslağı*, bir concertino (1936) ve bir piyano konçertosu (1932), kantatlar, melodiler, oda müziği.

Wozzeck, Alban Berg'in 3 perdelik operası. Besteci, bu yapıtının librettosunu Georg Büchner'in bir dramından (1837) esinlenerek hazırladı (Berlin 1925). Sağlam yapısı (5'er sahnelik 3 perde), dramatik gelişmesi, zengin bir orkestra ve çokeksenlilik zemini üstünde *Sprechgesang* kullanımıyla Berg, XX. yy.'ın en özgün operasını bestelemiş ve adi bir olaya bir efsane boyutu kazandırmayı başarmıştır.

WÖHLER (Friedrich), alman kimyacı (Eschersheim, Frankfurt am Main yakınında, 1800 - Göttingen 1882). Stockholm'da Berzelius'un asistanlığını yaptı, daha sonra Berlin'de ders verdi. Göttingen Kimya enstitüsü'nün müdürü oldu. 1827'de potasyumun alüminyum klorür üzerindeki etkisi sonucu alüminyumu ve Bussy ile aynı zamanda berilyumu buldu. İnceleme için yeterli miktarda bor elde etti. 1828'de, ilk organik kimya bireşimi olan üre bireşimini gerçekleştirdi ve gümüş siyanat üzerindeki çalışmalarıyla izomerliğin keşfine katkıda bulundu. 1832'de Liebig ile birlikte, bazı tepkimeler sırasında korunan kimyasal köklerin varlığını gösterdi. Benzoik asidi araştırdı, kalsiyum karbür üzerine su etkisiyle asetilen (1862), siyanojenden oksalik asit elde etti vb.

Wöhler eğrisi, silindirsel bir yük denemesinin kopmaya kadar süresini, uygulanan yüke bağlı olarak gösteren diyagram. Yorulma sınırı bu eğrinin sonuşmazıyla verilir.

WÖLFFLİN (Heinrich), isviçreli sanat tarihçisi (Winterthur 1864 - Zürich 1945). Basel'de J. Burckhardt'ın tilmizi ve ardılı oldu (1893), Berlin Üniversitesi'nde sanat tarihi kürsüsünün başına getirildi (1901 -1912), ardından Münih ve Zürich'te profesör oldu (1924). Başlangıçta Burckhardt'ın anlayışında bir uygarlık tarihi anlayışının etkisi altında kaldıysa da, daha sonraları, sanatsal biçimler ruhbilimine yöneldi. *Dürer* (1905) adlı incelemesinde, "klasik biçimin Almanlar'a özgü uyarlaması" sorununu ortaya koydu. En tanınmış yapıtı olan *Sanat tarihinin temel kavramları*'nda (Kunstgeschichtliche Grundbegriffe. Das Problem der Stilentwicklung in der neueren Kunst) [1915], arı görsellik kuramını (Fiedler) yeniden ele aldı ve sanatsal görüşün, bireysel ve ulusal niteliklerden bağımsız olacak bir tarihini tasarladı. Bu bakış açısından yola çıkarak, resim (örneğin Dürer / Rembrandt karşıtlığı), heykel (J. Sansovino / Puget), mimarlık (Bramante / Bernini) ya da süsleme sanatları alanlarında genel "görsel kategoriler"i belirten "çizgisel" ve "resimsel", "kapalı biçim" ve "açık biçim" gibi karşıt ikililer tanımladı. Bu kategoriler, başka yönden bakıldığında tümüyle zıt doğalara sahip olan sanatçılar arasında bir üslup birliği ortaya çıkarmaya olanak verdi. Diğer yapıtları: *Renaissance und Baroch, Eine Untersuchung über Wesen und Entstehung des Barockstils in İtalien* (Rönesans ve barok, İtalyan barok üslubunun özü ve oluşumu üzerine bir inceleme) [1888]; *Die Klassische Kunst* (Klasik plastik sanat) [1899]; *Das Problem des Stils in der bildenden Kunst* (Plastik sanatta üslup sorunu) [1912]; *Gedanken zur Kunstgeschichte* (Sanat tarihi üzerine düşünceler) [1941].

WÖLFLİ (Adolf), isviçreli sanatçı (Bern 1864 - La Waldau, Bern yakınında, 1930). Tarım işçisi, sonra vasıfsız işçi olarak çalıştı; küçük kızlara tecavüze kalkıştığı için 1895'te La Waldau psikiyatri kliniğine kapatıldı. 1899'dan ölümüne kadar, renkli kalemlerle birçok desen yaptı. Ham sanatın en önemli örnekleri arasında yer alan bu yapıtlar çizgilerin sağlamlığı, renklerin canlılığı ve kompozisyonun karmaşıklığıyla ayırt edilir. Wölfli, saplantı haline gelmiş motif ve temalardan yararlanarak, süsleme ve ikonoloji bakımından olağanüstü zenginlikte, garip bir kozmogoni ortaya koyar (sanatçı burada aziz Adolf II olarak belirir).

WÖRGL, Avusturya'da (Tirol) kent, İnn'in sağ kıyısında, Kufstein'in yukarısında; 8 600 nüf. Kereste sanayileri. Tekstil. Yapı gereçleri. Tarım makineleri. Besin sanayileri.

WÖRNER (Manfred), alman siyaset adamı (Stuttgart 1934). Heidelberg, Paris ve Münih üniversitelerinde hukuk eğitimi gördü. Hıristiyan demokrat birliği'ne (CDU) üye oldu. 1965'te milletvekili seçildi; partisinin Parlamento grubu başkan yardımcısı oldu. 1982'de Savunma bakanlığına getirildi. 1 temmuz 1988'de NATO genel sekreterliğine atandı.

WÖRTH AM RHEİN, Almanya'nın Rheinland-Pfalz eyaleti sınırları içinde kent, Karlsruhe yakınında yer alır; 8 700 nüf. Petrol rafinerisi. Kamyon montajı. Yedek parçalar.

WÖRTHER SEE, Avusturya'da (Kärnten) göl, Klagenfurt'un yakınında; 18,8 km². Yaklaşık 1,5 km genişliğinde ve 15 kilometre uzunluğundaki bir arazi üzerinde dinlenme yerleri ve spor etkinlikleri merkezleri sıralanır.

WPSSİ (*Wechsler Preschool and Primary School Scale of İntelligence*'in kısaltması). Ruhbil. D. Wechsler'in ortaya koyduğu, WİSC'i tamamlayan ve 4-6 yaş arasında uygulanabilen okulöncesi ve ilkokul dönemi zekâ ölçeği.

WRANGEL (Herman), isveçli general (Estonya 1587'ye doğr. - Stockholm 1643). Feldmareşaldi (1621), Prusya seferinde (1626-1629) kendini gösterdi ve Prusya valiliğine getirildi (1632); Brandenburg'u istila ederek (1636) Berlin'i yaktı, ardından Pomeranya'da Banér'e katıldı (1637). İki komutan arasında baş gösteren rekabet orduyu felce uğrattı.

WRANGEL (Carl Gustaf), **Salmis ve Sölvesborg** kontu, isveçli general (Skokloster, Uppland, 1613 - Spieker, Rügen, 1676), Herman Wrangel'in oğlu. Fehmarn'da donanmayla birlikte, Danimarkalılar'ı yendi (ekim 1944). Hastalanan Torstenson'un yerine geçerek (1646), Turenne ile birleşti ve Bavyera'ya Ulm bırakışması'nı kabul ettirdi (14 mart 1647). Bavyera'yı istila etti ve Eger'de zafer kazandı, Bavyeralılar'ın ihaneti sonucu Westfalen'de geri çekilmek zorunda kaldı. Zusmarshausen'de Turenne ile birlikte zafer kazandı (17 mayıs 1648), Piccolomini'nin ordusu karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. General amiral olarak, Fyn adasının İsveçliler'in eline geçmesini sağlayan bir zafer kazandı. Naiplik konseyi üyeliğine (1660), Savaş koleji başkanlığına (1664) getirildi, Fehrbellin yenilgisinden sonra komutanlık görevinden alındı (1675).

WRANGEL ya da **VRANGEL** (Ferdinand Petroviç, *baron* VON), rus denizci (Pskov 1797 - Dorpat 1870). Golovnin'le dünya çevresinde bir yolculuk yaptıktan (1817-1819) sonra, Alaska'da birçok özel göreve gönderildi ve Lyahov adaları yerlilerinden, 1867'de balina gemisi kaptanı Long'un keşfettiği arazinin varlığını öğrendi. 1824'te Petersburg'a döndü, 1827'de *Krotki* adlı gemiyle yeni bir dünya turu yolculuğu yaptı ve Amerika'nın kuzey-batı kıyısındaki rus kolonilerinin valiliğine getirildi.

WRANGELL, Alaska'da bir bölümü buzlarla kaplı dağ kütlesi, kuzey-batı'da Saint Elias (Yukon) dağlarına kadar uzanır. Dorukları 3 000 m'yi geçer Maden (altın, bakır, çinko) ocakları.

Réunion des musées nationaux

Philips Wouwerman
Avcıların ve atlıların molası
Louvre müzesi, Paris

WRANGELL, Alaska'da kent, Wrangell adasının (Güney-doğu takımadası) kuzey ucunda; 2 200 nüf. *Wrangell adası* bir doğal rezervdir.

WRAPPİNG a. (ing. *wrapping*, ambalaj; *to wrap*, sarmak, paketlemek'ten). Elektron. Elektronik bir bütünde, özel taşıyıcılar üzerine yerleştirilmiş devre öğelerine uygulanan bağlantı tekniği. (Bu tekniği 1950'ye doğru, Bell laboratuvarları, devre öğelerinin lehimlenmesine bir alternatif olarak geliştirmiştir. Bağlantı, sıkıca gerilmiş çıplak bir tel, keskin ayrıtları olan bir çubuk çevresine sarılarak sağlanır. Böylece gerçekleştirilen kontak çok iyi niteliktedir; bu nedenle bu teknik, ilkörneklerde olduğu kadar bitmiş ürünlerde de yaygın olarak kullanılır.)

WRAY (John) → RAY (John).

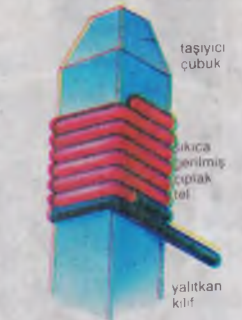
WREDE (Karl Philipp, *prens* VON), bavyeralı mareşal (Heidelberg, 1767 - Ellingen 1838). Devlet memuruydu, komando birliğinin başına getirildi ve arşidük Karl'ın geri çekilişini güvence altına aldı (Hohenlinden, 1800). Büyük ordu'daki bavyeralı general olarak Rusya'daki bavyera kuvvetlerini yönetti (1812), Leipzig'te askerleriyle koalisyonculara katıldı (1813), Hanau'da yenildi (30 ekim), Fransa'da savaştı (1814). Mareşal ve prensliğe yükseltildi, Viyana kongresi'ne katıldı, bakanlığa (1818) ve Bavyera başkomutanlığına getirildi (1822).

Ullstein

Friedrich Wöhler

WREN (*sir* Christopher), ingiliz mimar (East Knoyle, Wiltshire, 1632 - Hampton Court 1723). Önce fen ve gökbilim konularıyla ilgilendi, sonra Cambridge'de Pembroke College'in klasik üsluptaki capellasını (1663) ve Oxford'da Sheldonian Theatre'ı (1664) gerçekleştirdi. 1665-66'da Paris'te bulundu, Bernini ile tanıştı, ama özellikle Mansart ile Le Vau'dan çok şeyler öğrendi. Londra'nın büyük bir bölümünü yerle bir eden 1666 yangınından sonra yoğun bir çalışma içine girdi: yıkılan seksen yedi kilisenin, hepsi de farklı planlara göre yapılmış elli birini, özgün çan kuleleri de ekleyerek yeniden yaptı. Aynı zamanda, 1675-1710 yılları arasında yapılacak yeni St Paul katedrali'nin planları üzerinde çalıştı. Roma'daki San Pietro'dan sonra en büyük hıristiyan tapınağı olan bu yapı, statik hesaplar ve taşıyıcı yapı konusundaki uzmanlığı yanında, estetik seçimlerinde de sovlu bir beğenisi olan Wren'i,

wrapping bağlantısı

sir Christopher **Wren**'in Londra'da, 1670-1680 arasında yeniden yaptığı Saint Lawrence Jewry kilisesi

Kersting-Ziolo

ingiliz mimarlar arasında ilk sıraya yükseltti. Öteki önemli yapıtları arasında, öğrencisi Hawksmoor ile birlikte gerçekleştirdiği Chelsea (1682 planları) ve Greenwich hastaneleri ve Hampton Court şatosu'nun iki kanadı (1689'dan başlayarak) sayılmalıdır. 1669'dan 1718'e kadar krallık yapıları genel "Surveyor"u olan Wren, 1673'te şövalye unvanını aldı.

WRESZİNSKİ (Walter), alman mısırbilimci (1880-1935). Mısır'a yaptığı birçok gezi sırasında çektiği fotoğrafları ve gerçekleştirdiği rölöveleri *Atlas* adlı yapıtında yayımladı. Özellikle tıp papirüslerini inceledi.

Frank Lloyd **Wright** Racine'deki (Wisconsin, ABD) Johnson Wax arasında yapılan ana holü (1936-1939)

D. R. H. Baley kol.

WREXHAM, Büyük Britanya'da kent, Wales'in (Clwyd) kuzeyinde, Chester'in G.-B.'sında; 39 000 nüf. XIV., XV. ve XVI. yy.'dan kalma kilise. Makine sanayisi. Kimya.

WRİGHT (Edward), irlandalı kozmografyacı (1560'a doğr. - 1640'a doğr.). Yerküre ve denizcilik hakkında çeşitli kitaplar yazdı, büyüyen enlemli haritalara temel olan kanavayı icat etti. Buna ilişkin kuramı *Errors in navigation detected and corrected*'de (Denizcilikte keşfedilen ve düzeltilen yanlışlıklar) [1599] açıkladı.

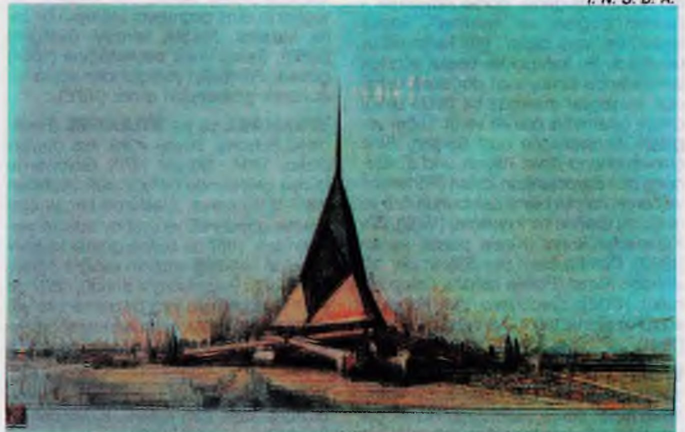
WRİGHT (Thomas), ingiliz bilgin Byer's Green (Durham yakınında, 1711 - ay. y. 1786). *An Original Theory or New Hypothesis of the Universe* (Özgün bir evren kuramı ya da yeni evren varsayımı) [1750] adlı çalışmasında, evrende yıldızların ayrı ayrı kümelenmiş sistemler olduğunu ilk o tasarladı ve Güneş'in bu sistemlerden birine alt olmasıyla Samanyolu'nun görüntüsünü bütünüyle doğru olarak açıkladı.

WRİGHT (Frank Lloyd), amerikalı mimar (Richland Center, Wisconsin, 1867 - Taliesin West, Phoenix yakınında, Arizona, 1959 İngiltere-Wales asıllı olan Wright, annesi tarafından Fröbel yöntemine göre eğitildi; daha sonra dedesinin çiftliğinde yetiştirildi. Viollet-le-Duc'ü okuyunca, doğayı inceleme merakı arttı. Wisconsin üniversitesi mühendislik bölümünde iki yıl okudu, 20-26 yaşları arasında, Chicago okulu'nun en iyi temsilcisi sayılan ticari mimarlık bürosunda, L. Sullivan'ın yanında, biraz romantizme kayan akılcı biri eğitim aldı. Wright, özellikle, Ruskin'in öğrencilerinin ve H. H. Richardson'un geliştirdiği konut mimarlığıyla ve Uzakdoğu'nun plastik anlayışıyla ilgilendi. Bu, onu, bakışımsız, alçak, manzarayla bütünleşen ve tıpkı japon evleri gibi esnek mekân dağılımları olan "kır evleri"ni gerçekleştirmeye yöneltti. Bu "organik" uygulamaların yanı sıra, Larkin şirketinin merkezi (Buffalo, 1904, yıkılmıştır) ya da Oak Park unitarian kilisesi (1906) gibi yapılar Avrupa'da büyük yankı uyandırdı. Bu büyük yankıda, A. Loos'un ve hollandaca ve almanca yazılmış kitapların payı vardı ve Wright'a duyulan ilgi, yapıların akılcı olmalarından çok, biçimsel yeniliklerinden kaynaklanıyordu. Ne var ki, mimar, kendi ülkesinde hakettiği ilgiyi görmedi. Chicago'da Midway Gardens'ı gerçekleştirdikten (1914) sonra, İmparatorluk köşkünü inşa ettiği (1916-1922, yıkılmıştır) Tokyo'ya gitti. Bu yapıda Wright, kalıplanmış bloklar biçiminde beton kullandı ve aynı tekniği Kaliforniya'daki bir dizi evde de yineledi (Millard House, Pasadena, 1923). Bu evlerde, alaycı bir eleştiri yöneltti̇ği Avrupa modernizmiyle hiçbir ilişkisi olmayan ve kolomböncesi mimarlıktan esinlenen kübist bir yalınlık dikkati çekiyordu.

Wright'ın usanmadan olgunlaştırdığı araştırmalar ilk meyvelerini büyük ekonomik bunalım sonunda verdi. Bear Run'daki "Şelale evi" (Pennsylvania, 1936, J. Kaufmann için) ya da Johnson Wax'in Racine'deki şirket merkezi (Wisconsin, 1938 ve 1950) büyük bir düş gücünün ürünleriydi. Bu yapıların ardından Wright, Taliesin West'teki atölyesinde çok sayıda öğrenci yetiştirdi (örneğin Bruce Goff (1904 -1982). Ancak, bu büyük mimar, yapısal ve biçimsel temalarını, özellikle de İkinci Dünya savaşı sonrasında gerçekleştirdiği çok sayıda yapı ve şehircilik projesinde sergileme fırsatını buldu; bunlar, dörtgen ya da üçgenleme esasına dayanan (Pennsylvania'daki Elkins Park sinagogu, 1955 ya da projesi 1929'a kadar uzanan "çöl kuleleri") projeler ve 1943'te tasarlanan ve 1956 -1959 arasında uygulanan New York Guggenheim müzesi gibi sarmal yapılardı. Wright'ın, Art nouveau anlayışını yansıtan ve kendisine çok şeyler borçlu olan modernizm akımının dışında kalan organik yapıları, canlı bir bireşim olarak belirme-

Frank Lloyd **Wright**: Norman'daki (Oklahoma, ABD) Trinity Chapel için 1958 tarihli proje; karakalem ve pastel

İ. N. S. B. A.

nin yanında, yaratıcılarına en önde gelen XX. yy. mimarı sıfatını kazandırdı.

WRİGHT kardeşler, amerikalı öncü havacılar. WILBUR (Millville, İndiana, 1867 - Dayton, Ohio, 1912) ve ORVİLLE (Dayton 1871 - *ay. y.* 1948), bisiklet yapmakla işe başladılar, sonra, 1902'den başlayarak motorsuz uçuş denemelerine giriştiler. 17 aralık 1903'te, Orville, 16 BG'de bir motor ve iki pervaneyle donatılmış bir uçak olan *Flyer* ile, Kitty Hawk'da havadan ağır bir araçla ilk motorlu uçuşu başardı. İki kardeş, daha sonra pek çok uçuş yaptılar. 15 eylül 1904 tarihinde Wilbur havada ilk virajı aldı, beş gün sonra da tam bir daire çizdi.

WRİGHT (Sewall), amerikalı genetikçi (Melrose, Massachusetts, 1889 - ?). Sir Ronald Fisher ve John Haldane ile birlikte, matematiksel genetiğin ya da topluluklar genetiğinin yaratıcılarından biridir Genetik kuramlarının bitki ve hayvanların iyileştirilmesi yöntemleri üzerindeki sonuçlarını belirlemeye çalıştıktan sonra, özellikle bir grubun genetik varlığının aktarılmasında rastlantının oynadığı role bağlı genetik sapma kavramı üzerinde durarak genel bir evrim kuramı geliştirdi. Yapıtları: *Systems of Mating* (Eşleşme sistemleri) [1921] ve *Evolution and the Genetics of Populations* (Evrim ve topluluk genetiği) [1967].

Wright serodiyagnostiği. Bağışıkbil. Brüselloz serodiyagnostiğine uygulanan Widal seroaglütinasyonunun değişik biçimi.

Wright sistemi. Hematol. MNSs sistemine bağlı alyuvar kan gruplarının tümü.

WRİGHT (John K.), amerikalı coğrafyacı (Cambridge, Massachusetts, 1891 - Hanover, New Hampshire, 1969). Tarihçi olarak yetişti, meslek yaşamını tümüyle American Geographical Society'de geçirdi ve *Geographical Review*'da sayısız haber ve yazı yayımladı. Getirdiği yenilik, daha *The geographical lore of the time of the Crusades* (Haçlılar zamanında coğrafya bilgisi) [1925] adlı yapıtında da sezinlendiği gibi, her coğrafyanın öznel olduğu görüşüdür. *Human nature in Geography* (Coğrafyada insan doğası) [1966] bu konudaki en önemli incelemelerini içerir ve çağdaş coğrafyadaki insancıl akımın gelişmesine katkı sağlamıştır.

WRİGHT (Richard), amerikalı yazar (Natchez, Mississippi, 1908 - Paris 1960). Zenciydi, çocukluğu yokluk içinde geçti ve 1934'te Chicago'ya yerleşti. İlk iki kitabı *Uncle Tom's Children* (1938) ve *Vatan evladı*'nda (Native Son, 1940) öykünün gücüyle ırk ayrımına duyduğu nefreti birleştirir. Özyaşamöyküsü *Kara çocuk*'ta (Black Boy, 1945), Fransa'daki sürgün yaşamının ve Sartre'ın etkisinin siyasal bir renk kattığı bu temaları bir kez daha ele alır: *The Outsider* (1953), *Black Power* (1954), *Lawd Today* (1963), *American Hunger* (1977).

WRİGHT (Judith), avusturyalı kadın şair (Armidale 1915). Çağdaş şiir akımlarından uzak, Avustralya ile ithal edilmiş anglosakson kültürü arasındaki güç ilişkileri ya da kadının konumunda meydana gelen gelişmeleri anlattı (*Moving image*, 1946; *Woman to Man*, 1949; *The Gateway*, 1953; *Alive* 1972; *The Double Tree*, 1978; *Phantom Dwelling*, 1985; *A Human Pattern*, 1990).

WRİGHT (Belinda), ingiliz kadın dansçı (Southport, Lancashire, 1929). *Vision of Marguerite* (F. Ashton'un, 1952), *Esmeralda* (N. Beryozov'un, 1954) ve *The Snow Maiden*'i (W. Bourmeister'in, 1961) [Snow Maiden rolünde oynayarak] yorumladı; özellikle, *Coppelia*, *Fındıkkıran* ve hepsinden çok da *Giselle*'de kendini gösterdi.

1967'den başlayarak, kocası Jelko Yuresha ile birlikte, meslek yaşamını bağımsız sanatçı olarak sürdürdü ve bütün dünya sahnelerinde oynadı. 1971'de, New London Ballet'ye (Galina Samsova ve André Prokovsky'in), daha sonra da Danimarka Bale-tiyatrosu'na (Mona Vangsaa'nın) girdi.

WRİGHT OF DERBY (Joseph WRİGHT, — denir), ingiliz ressam (Derby 1734 - *ay. y.* 1797). Tarih ressamı, manzaracı (özellikle İtalya'ya yaptığı bir yolculuktan sonra, 1773), portreci olan Wright of Derby bazı ışıklandırmalarında Utrecht okulunun Caravaggio tarzındaki resimlerinden esinlendi. Midlands'taki sanayi devriminin başlarını vakanüvis gibi resimleyerek bir yenilik getirdi (*Çark*, 1766, Derby müzesi; *Geceleyin Arkwright'ın iplik fabrikaları*, 1783'e doğr., özel koleksiyon).

WRİOTHESLEY, ingiliz soylu aile; Gorter nişanının baş yetkilisi olan ve adını Wriothesley'ye çeviren sir John Writh'in (öl. 1504) soyundan gelir. Torunu THOMAS (1505-1550), 1544-1547 arasında İngiltere şansölyeliği yaptı ve 1547'de Southampton kontluğuna getirildi.

WRİOTHESLEY (Henry), 3. **Southampton** kontu, ingiliz gentleman (Cowdray House, Midhurst yakınında, Sussex, 1573 - Bergen-op-Zoom 1624). Essex'in dostu ve yardımcısı, Virginia şirketi'nin önemli bir üyesi, eli açık bir sanat dostu ve Shakespeare'in koruyucularından biriydi.

Wrisberg ara siniri, yüz siniri ile işitme sinir arasında bulunan sinir. Yüz sinirinin duyu bölümünü oluşturur ve dil, çenealtı ve dilaltı tükürük bezlerine sinir lifleri verir. Dilin, dil V'sinin ön tarafında kalan üçte iki bölümünün duyumunu (tat alma) sağlar.

Wrisberg sinir yayı. Anat. Sağ vagus, sağ yarımay gangliyonu ve sağ büyük splanknikin meydana getirdiği sinir yayı. (Diyaframın sağ direğinin ön tarafında bulunur)

WRİT a. (ing. sözc.). Büyük Britanya'da Krallık adına verilen ve yüksek yargı organlarına başvurma olanağı sağlayan, yargılama usulüyle ilgili tezkere.

WRÓBLEWSKİ (Walery Antoni), polonyalı devrimci militan (Żołudek 1836 - Ouarville, Eure-et-Loir, 1908). Rus demokratlarının ideolojisiyle yoğruldu. Grodno ve Lublin bölgelerindeki polonya ayaklanmasının (1863-64) başına geçti. Ağır şekilde yaralandı (1864) ve Paris'e gitti. 1871'de Paris'te, general olarak üç komün ordusundan birinin komutanlığına getirildi. Gıyaben ölüm cezasına çarptırıldı, Londra'ya kaçtı ve I. Enternasyonal'in Polonya sekreterliğini yaptı (1872). 1880'de affa uğradı ve Fransa'ya döndü.

WRÓBLEWSKİ (Zygmunt Florenty), polonyalı fizikçi (Grodno 1845 - Kraków 1888). 1869'da Sibirya'ya sürgüne gönderildi, daha sonra Kraków Üniversitesi'nde profesör oldu (1882). Olszewski* ile birlikte, hidrojen ve helyum dışında, "sürekli" denen tüm gazları sıvılaştırmayı başardı.

WROCLAW, Polonya'nın G.-B.'sında kent, Aşağı Silezya'da voyvodalık merkezi; 642 300 nüf. (1990). Odra ile birçok kolu arasında kurulan ve İkinci Dünya savaşı'nda büyük bölümü yıkılan, savaştan

Bk. resim sayfa 12330

sonra yeniden yapılarak genç bir nüfusa kavuşan Wrocław ülkenin en dinamik merkezlerinden biridir. Yönetimsel ve kültür (üniversite) alanındaki geleneksel işlevinin yanı sıra, özellikle demiryolu ve suyolu gereçleri imalatı, demirsiz madenler metalürjisi, elektroteknik, sentez kimyası ve hazırgiyimin egemen olduğu bir sanayi merkezidir. Hem önemli bir karayolu ve demiryolu ulaşım kavşağı, hem de Odra kıyısında bir ırmak limanıdır. — *Wroclaw voyvodalığı* (6 287 km²; 1 119 200 nüf. [1989]), ırmağın her iki yakasında da uzanır. Kuzey-doğu kesimi dışında (çavdar, patates) zengin bir tarım bölgesidir (buğday, şekerpancarı, biraz da sığır yetiştiriciliği). Odra vadisi yakınındaki küçük kentlerde etkinlikler oldukça gelişmiştir (makine, kimya, metalürji); daha ilerilerdeyse geleneksel sanayiler (kereste, tekstil, deri, besin) ağır basmaktadır. —Tar. Slav kökenli bir kent olan Wrocław, X. yy. sonundan başlayarak Polonyalılar'ın eline geçti. 1241'de Moğollar tarafından yıkıldı, ardından Almanlar tarafından hızla sömürgeleştirildi (almancada *Breslau*), Bohemya'ya ve Lüksemburg sülalesine bağlandı. Dönemin büyük ticaret merkezlerinden biriydi. 1526'da Habsburglar'ın mülkü durumuna geldi, 1742'de Silezya'nın büyük bir bölümüyle birlikte Prusya topraklarına katıldı. İkinci Dünya savaşı'nın sonunda Almanlar, kentin her iki yanından da Odra'yı aşan Kızıl ordu'ya karşı inatla direndi. 82 günlük bir kuşatmadan sonra kent, ancak 7 mayıs 1945'te teslim edildi. (→ ALMAN-SOVYET savaşı). Potsdam antlaşmalarından (1945) sonra Wrocław, yeniden bir polonya kenti durumuna geldi. Alman nüfus boşaltıldı ve kente yeniden Polonyalılar yerleştirildi. —Güz. sant. İkinci Dünya savaşı'nın yol açtığı yıkımlardan sonra, Vaftizci Yahya katedrali (XIV. yy.); gotik Góry Świetokrzyskie, Swieta Maria-Magdalena (taçkapı XII. yy. roman üslubunda) ve Swieta Elazbieta kiliseleri; eski evler (Griffon'un evi, XVI. yy.); Barok çağdan kalma üniversite gibi birçok anıt ya yeniden yapıldı ya da onarıldı. Eski Prusya Krallık sarayı'ndaki (XVIII. yy.'ın 2. yarısı) müze.

WROŃSKİ (Józef Maria **Hoene-**), polonyalı filozof (Wolsztyn, Poznań yakınında, 1776 - Neuilly 1853). Polonya ordusunda, ardından rus ordusunda subaylık yaptı, Almanya'da felsefe ve matematik eğitimi gördü, daha sonra 1801'de Fransa'ya yerleşti ve bir vecd anında Mutlak'a ulaştığını sandı. Kendi görüşünü kabul ettirmek için başvurmadık kapı bırakmadı, hatta bulduğu "Mutlak'ın sırrı"nı bankacı Arson'a satmak başarısını bile gösterdi. Bu garip iş onu, ününe gölge düşü-

J. Szaszfai

Wright of Derby
Demirci ocağı (1771)
Yale Center for British Art
New Haven

Air müzesi

Orville (solda) ve Wilbur Wright

Richard Wright

B. G. Silberstein-Rapho

Wrocław belediye binası (XV.-XVI. yy.)

Nelly Bariand

wulfenit
(boyu: 2 cm)

ren bir davaya bulaştırdı. *Recherche de l'Absolu* adlı romanında Balzac, büyük bir olasılıkla bu davadan esinlenmiştir.

Wroński'nin tüm felsefesi, yaratma ve uzlaştırma kavramlarına dayanır. İnsanlar kendi özlerinin yasasına göre yaratılmışlardır ve bu yasa onlar için aynı zamanda bir yaratma ödevidir. Bu yaratma yasası, eylemsizlik yasasının tersidir. Eylemsizlik yasasının ilkesi yineleme, sonucuysa ya budalalık ya da ölümdür. Wroński'nin felsefesi, bir tür enerji metafiziğidir. Maddeden hareket ederek ruha kadar yükselmekle birlikte, hegelci diyalektiğin amansız bir düşmanıdır, Kantçı düşünceye sadık kalarak, *Yargı* gücünün eleştirisi*'nde yaratma ve birleştirmeye yetenekli insan aklının kökeni ve özüne ilişkin temel felsefe sorununu bulur. Ancak eleştirel felsefeyi aşarak ikiciliği çürütmek Wroński için çok önemlidir. Yahudi ve hıristiyan içrekçiliğinden esinlenen ve bu yanıyla Spinoza'ya yaklaşan Wroński, ister ölüm, ister kötülük, isterse günah sözkonusu olsun, olumsuzlama biçimlerine bir gerçeklik ya da belirleyici bir işlev yüklemeyi kabul etmez. Böylece onun Mutlak öğretisi, tüm ikicilik biçimlerinin çürütülmesi anlamına gelir ve sürekli yaratma yasasından başlayarak, Tanrı ve insanı olduğu kadar, düşünce ve eylemi ya da gelenek ve devrimi de uzlaştırmaya çalışan bir kurama açılır. Bu uzlaştırma düşüncesi Tanrı'yı varlığın bölünmez birliğiyle özdeşleştirerek ve bölünmeyi kötülük sayarak modern çağın toplumsal çelişkilerini çözmeye çalışır. Bu anlayışı diferansiyel hesabın yeni bir yorumuna ve Napoléon'un büyüklüğünü değerlendirmeye dayanan bir matematik felsefesi ile bir siyaset felsefesinden ayrı düşünemeyiz. Spinoza felsefesini benimseyen Wroński, matematiği bir ahlak ve yaşam bilimiyle özdeşleştirerek yeniden *mathesis* universalis*'e varır. Böylece diferansiyel hesap, küçük ayrımların Mutlak'la bütünleşerek birbirleriyle uzlaşmalarını sağlar: demek ki Mutlak aklın yaratıcı gücünü olduğu kadar, matematiğin, bir yaşam felsefesine olabilir tek başlangıcını oluşturduğunu da gösteren bir yöntemle matematiksel olarak sınanabilir. Aynı biçimde Napoléon da, düzen ve özgürlükten başka bir şey olmayan bu toplumsal diferansiyellere siyasal düzeyde bir entegrasyon sağlar. Hegel'den farklı olarak Wroński, Napoléon'u olumsuzluğun savaşçısı olarak tasarlamaz; çünkü düşünce için entegral hesap neyse, ona göre etken olmak için bonapartçılık da odur, yani çelişmelerden kurtulmanın bir yoludur. Başlıca yapıtları: *İntroduction à la philosophie des mathématiques* (Matematik felsefesine giriş) [1811]; *Philosophie de l'infini* (Bitimsizlik felsefesi) [1814]; *Métapolitique messianique ou Philosophie absolue de la politique* (Mesihçe metapolitik ya da Mutlak siyaset felsefesi) [1840]; *Secret politique de Napoléon* (Napoléon'un siyasal gizemi) [1840]; *Philosophie absolue de l'histoire ou genèse de l'humanité* (Mutlak tarih felsefesi ya da insanlığın oluşu) [1852].

Joachim Antonisz **Wtewael**
Andromede'yi kurtaran Perseus (1611)
Louvre müzesi, Paris

Réunion des musées nationaux

WROŃSKİ DETERMİNANTI a. Ceb. $\mathbb{R}$ *nin bir*]a, b[*aralığından* $\mathbb{R}$ *içine tanımlı*, n − 1 *kez sürekli türevlenebilir* g_1, g_2,..., g_n *gibi* n *uygulamadan oluşan bir ailenin* x *noktasındaki Wronski determinantı,*

$$\det\begin{vmatrix} g_1(x) & g_2(x) & \dots g_n(x) \\ g'_1(x) & g'_2(x) & \dots g'_n(x) \\ g''_1(x) & g''_2(x) & \dots g''_n(x) \\ \cdot & \cdot & \dots \\ \cdot & \cdot & \dots \\ \cdot & \cdot & \dots \\ g_1^{(n-1)}(x) & g_2^{(n-1)}(x) & \dots g_n^{(n-1)}(x) \end{vmatrix}$$

determinantı.
—ANSİKL. Aile bağlı ise onun wrońskі determinantı]*a*, *b*[nin her noktasında sıfırdır; karşıt olarak wrońskі determinantı]*a*, *b*[nin her noktasında sıfır ise, üzerinde g_i lerin kısıtlamalarının bağlı bir aile oluşturduğu, g_i lerin ailesinin ise bağlı olmak zorunda olmadığı,]*a*, *b*[nin bir alt aralığı vardır.

Wroński determinantından doğrusal diferansiyel denklemlerin incelenmesinde yararlanılır. Özellikle, *n* nci türevin katsayısı]*a*, *b*[üzerinde sıfır olmayan ve wrońskі determinantı]*a*, *b*[nin bir noktasında sıfırdan farklı olan, sürekli katsayılı *n* nci basamaktan doğrusal ve homojen bir diferansiyel denkleminin bir çözüm ailesi varsa, bu durumda ailenin wrońskі determinantı]*a*, *b*[nın hiçbir noktasında sıfır olmaz ve bu aile çözüm uzayının bir tabanını oluşturur.

WRZEŚNİA, Polonya'da kent, Poznań'ın D.'sunda; 23 000 nüf. Elektronik.

Wsa, enerji ya da iş birimi *wattsaat*'ın simgesi.

WTEWAEL, WTTEWAEL ya da **UYTEWAEL** (Joachim Antonisz), hollandalı ressam (Utrecht 1566'ya doğr. - ay. y. 1638). Açık renkli tabloları, Goltzius, Spranger ve Cornelisz. Van Haarlem'in sanatından etkilenmiş geç maniyerizmden kaynaklanır. Yapıtlarından bazıları: *Azir'in dirilişi* (Lille müzesi), *Çobanların tapınması* (1600'e doğr. Utrecht), *Thetis ile Peleus' un düğünü* (1602, Braunschweig), *Andromede'yi kurtaran Perseus* (Louvre).

WUCHANG → VUÇANG.

WU CHANGSHİ → VU ÇANGŞI.

WU DAOZİ → VU DAOZİ.

WUDİ → VUDİ.

WUFFA, VI. yy. ilk yarısında yaşamış angl kralı. *Wuffingalar*'ın Doğu Anglia hanedanının kurucusudur.

WUHAN → VUHAN.

WUHU → VUHU.

WUJEK (Jakub), polonyalı yazar (Wagrowiec 1541 - Kraków 1597). Cizvit, koyu bir Karşı Reform yandaşıydı, bir vaiz kitabında protestanlarla polemiğe girişti (1579-80). Günümüze kadar yeni baskıları yapılan Kutsal Kitap çevirisi (1593-1599) tüm Polonya kültürünü etkiledi.

WU JİANG → VU CİANG.

Wujing → VUCİNG.

WULAMBALAR → MURNGİNLER.

WULANHAOTE → VULANHAOTI.

WULFENİT a. (fr. *wulfénite;* avusturyalı mineralog F. X. von *Wulfen*'in adından). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan, $PbMoO_4$ formülündeki doğal kurşun molibdat.

M. İ. Maylin

Wupatki kalıntılardan genel görünüş (XI.-XIII. yy.)

WULFHERE (öl. 574), Mercia kralı (658 -674), Penda'nın oğlu. Northumbria kralı Oswiu tarafından işgal edilen krallığını geri aldı (657), Mercia'da dinini değiştirdi.

WULFİLA → ULFİLAS.

WULFOALD ya da **GOUFAUD,** Austrasia sarayı belediye başkanı (öl. 680). 662'de Childerich II'nin vasisi oldu, Austrasia ve geçici olarak Neustria ve Bourgogne'a hükmetti (673-675).

WU Lİ → VU Lİ.

WULİANGZİ → VULİANGZİ.

WUNDERLİCH (Fritz), alman şarkıcı (Kusel, Rheinland-Pfalz, 1930 - Heidelberg 1966). Meslek yaşamına 1955'te Stuttgart'ta *Sihirli flüt*'le başladı, 1959'da Salzburg'da, kısa süre sonra da Aix-en-Provence'ta ve dünyanın bütün büyük sahnelerinde şarkı söyledi. 1960'ta Carl Orff'un *Kral Oidipus*'unda Tiresias rolünü yorumladı. Zamanının en büyük Mozart tenoru ve en önemli lied yorumcularından biriydi.

WUNDT (Wilhelm), alman ruhbilimci ve fizyolog (Neckarau, bugün Mannheim, 1832 - Grossbothen, Leipzig yakınında, 1920). 1864'te Heidelberg'te fizyoloji profesörlüğüne getirildi, Zürich (1874) ve Leipzig'te (1875) felsefe profesörü Helmholtz'un yardımcılığını yaptı. Genellikle 1876-77 yıllarında dünyadaki ilk ruhbilim laboratuvarının ya da (William James ile rekabet halinde) ilk iki ruhbilim laboratuvarından birinin kurucusu olarak kabul edilir. Bu konuda "fizyolojik ruhbilim" deyimini kullanıyor ve buna dayanarak bilimsel yönelimli bir felsefe geliştiriyordu. Çok büyük bir saygınlık kazandı. En önemli yapıtı: *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (Fizyolojik ruhbilimin temel bilgileri) [1873-74].

WUNSTORF, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Hannover'in B.'sında; 36 800 nüf.

WUOLİJOKİ (Hella), fince yazan finlandiyalı kadın yazar (Helme, Estonya, 1886 - Helsinki 1954). Estonya kökenli olduğu halde, 1935'ten başlayarak yapıtlarının çoğunu fince yayımladı ve özellikle JUHANİ TERVAPÄÄ takma adıyla *Niskavuori* (1936 -1953) çevriminin başarılı oyunlar dizisini yazdı. Karelya'daki Marlebäck'te bir ağaç sanayisi kompleksinin sahibi olan başarılı işkadını Wuolijoki, burada sürgünde yaşayan Brecht'i evine aldı ve 1940'ta onun *Bay Puntila ile uşağı Matti* (Herr Puntila und sein Knecht Matti) adlı yapıtının yazımına katkıda bulundu. Finlandiya Radyo kurumunun yöneticiliğini yaptı (1945 -1949), halkçı demokratlardan milletvekili seçildi (1946-1948), anılarını kaleme aldı.

WUPATKİ, Orta Arizona'da, Little Colorado'nun doğusunda arkeolojik yer. Pueblo kültürüne ait pek çok yapı kalıntısı (Kızılderili Hopiler'in ataları tarafından yapıldığı sanılan kale [XI.-XIII. yy.]) içeren arkeolojik park.

WUPPER, Almanya'da ırmak, Ren'in sağ kıyıdan kolu, Rheinisches Schiefergebirge'nin kuzeyinde; 114 km. Sauerland'dan doğar ve önemli Barmen ve Elberfeld (buraya günümüzde *Wuppertal* adı verilmektedir) sanayi yerleşmelerinden geçer. Suları Kuzey Vestfalya Renanyası'nın gereksinimlni karşılayan biriktirme barajları.

WUPPERTAL, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde yer alan kent, *Wupper* vadisinde; 381 100 nüf. (1990). Irmak kıyısında 10 km boyunca uzanan Elberfeld, Barmen, Cronenberg, Ronsdorf ve Vohwinkel kentlerinin 1930'da birleşmesiyle oluştu. Yerleşmenin ulaşımı, tek raylı bir asılı tramvay battıyla sağlanır. Wupper'in suyu ve Ruhr'un kömürü sayesinde tekstil sanayisi hızla gelişti (pamuk, yün, sentetik iplik, kurdela, hazırgiyim). Kimya sanayisi de tekstile bağlı olarak gelişmektedir (boyalar). [Bayer şirketi, burada kuruldu, ama Wupper vadisinde genişlemeyemediği için Köln'ün K.'indeki Leverkusen'e taşındı.] Makine yapımı, tekstile bağlı olarak kuruldu. Günümüzde kentin nüfusu azalırken yer biçimi daha az engebeli olan çevre kalabalıklaşmaktadır. Wuppertal'da önemli bir belediye tiyatrosu ve yeni bir üniversite vardır.

WURMSER (Dagobert Siegmund, *kont* VON), avusturyalı mareşal (Strasbourg 1724 - Viyana 1797). Fransız subayıydı (1745), Avusturya hizmetine girdi (1762), Galiçya'yı yönetti (1779), Avusturya Ren ordusunun başına getirildi (1793), Wissembourg hatlarını ele geçirdi, Lauter kıyısına püskürtüldü. Mareşalliğe yükseltildi (1796), İtalya'da Beaulieu'nün yerine geçti. Lonato, Castiglione (5 ağustos) ve Bassano'da (8 eylül) Bonaparte'a yenildi, Mantova'ya çekilmek zorunda kaldı ve orada teslim oldu (2 şubat 1797). Macaristan valiliğine getirildi, bu göreve başlamadan öldü.

WURTZ (Charles Adolphe), fransız kimyacı (Strasbourg yakınında 1817 - Paris 1884). Tıp doktoruydu, 1852'de organik kimya, 1853'te tıp fakültesinde tıp kimyası profesörü, 1867'de Bilimler akademisi üyesi oldu, 1875'te Paris Fen fakültesi'ne organik kimya profesörü olarak atandı. Fransa'da atom kuramının öncülerindendir, ancak daha çok organik kimya üzerinde çalıştı. Aminleri (1849), glikolü (1855), aldolü (1872) buldu; 1875'te gliserinin bir trialkol olduğunu gösterdi ve açık formülünü ortaya koydu. Sodyum kullanarak, organik kimyada genel bir bireşim yöntemi tasarladı (1854). Karma hidrokarbonları buldu ve bu buluşuna dayanarak, bireşim yoluyla birbirinden elde ettiği doymuş hidrokarbonların aile bağlarını ortaya koymak için çeşitli deneyler yaptı. Wurtz'un en önemli yapıtları şunlardır: *Dictionnaire de chimie pure et appliquée* (Kuramsal ve uygulamalı kimya sözlüğü) [1868 ve sonr.], *la Théorie atomique* (Atom kuramı) [1878], *Traité de chimie biologique* (Biyolojik kimya üzerine inceleme) [1884].

Larousse

Charles Adolphe Wurtz

WURTZİT a. (fr. *wurtzite*; öz. a. *Wurtz*'dan). Miner. Heksagonal sistemde yer alan, doğal çinko sülfür; blend'in ikişekillisidir.

WURZEN, Almanya'nın Saksonya eyaleti sınırları içinde kent, Mulde kıyısında yer alır; 21 000 nüf. Takım tezgâhları. Tekstil (özellikle halı ve keçe). Çeşitli besin sanayileri.

WU SANGUİ → VU SANGUEİ.

WUSONG → VUSONG.

WUST (Harald), alman general (Kiel 1921). 1939'da Luftwaffe'de subay adayıydı. 1945'te bölük komutanlığına getirildi, 1956'da Bundeswehr'e girdi. 1969'da generalliğe yükseldi, 1975'te silahlı kuvvetler genel denetmen yardımcılığına getirildi. 1976'da genel denetmen ölünce, onun yerine geçti. Masraflı bir reform tasarısı için bakanlık onayını sağlayamayınca, 1978'de istifa etti.

WUTAİ SHAN → VUTAİ ŞAN.

WUTONGQİAO → VUTONGÇİAO.

WUWANG → VUVANG.

WU WEİ → VU VEİ.

WUXİ → VUŞİ.

WU ZETİAN → VU ZİTİEN.

WU ZHEN → VU CIN.

WUZHOU → VUCOU.

WU ZUOREN → VU ZUOJIN.

WÜLFRATH, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde yer alan kent, Ruhr'da, Elberfeld'in K.-B.'sında; 20 100 nüf. Kireçtaşı ocakları. Otomobil yapımı. Tekstil.

WÜLLERSTORF-URBAİR (Bernhard, *baron* VON), avusturyalı denizci ve bilim adamı (Trieste 1816 - Klobenstein, Bolzano yakınında, 1883). Venedik Deniz rasathanesi'ni ve Denizcilik okulu'nu yönetti, 1852'de yarbaylığa, 1857'de komodorluğa getirildi. *Novara* seferini yönetti. 1862'de tuğamiralliğe yükseltildi, 1865 -1867 arasında Ticaret bakanlığı yaptı.

WÜRM, Bavyera platosunda (Almanya) bir ırmağın ve bir gölün adı. Daha önce Alp dağlarında gerçekleşen dört buzul devri için de bu ad kullanılmıştır. Göl aynı zamanda *Starnbergersee* adıyla da bilinir.

WÜRM buzullaşması a. (öz. a. *Würm*' den). Yerbil. İ.Ö. 80 000 ile 10 000 yılları arasında Alp bölgelerinde görülen Dördüncü Zaman'ın dördüncü ve son buzullaşması. (Bir öncekinden [riss] daha az yaygın olan Würm buzullaşmasının en belirgin özelliği çok şiddetli soğuklardır. Birikintileri yüzeyde geniştir ve iyi korunmuştur Bunun Kuzey Amerika'da karşılığı olan buzullaşma Wisconsin buzullaşmasıdır.)

WÜRSELEN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Aachen bitişikkentinin bir bölümüdür; 34 900 nüf. Besin sanayileri. Metalürji. Hazırgiyim. Takım tezgâhları.

WÜRTTEMBERG, Almanya'nın güney -batı'sında eski devlet; bugün Baden bölgesine katılmıştır.

• TARİH. Schwaben düklüğünün bir parçası olan ve zamanla hiç olmazsa kısmen onun yerini alan Württemberg, başlangıçta yalnızca Wirtinisbercli Konrad'ın babadan kalma topraklarını kapsıyordu; Konrad, burgunu Rotenberg üzerinde (Stuttgart yakınında) kurdu (1080'e doğr.). Konrad'ın, Schwaben dükleri Hohenstaufen* hanedanına bağlanması sayesinde, oğlu Ludwig kontluk unvanını elde etti (1135). Onun soyundan gelenler, önce Hohenstaufenler'in sadık müttefikleri olarak kaldılarsa da, Friedrich II'nin tahttan indirilmesi (1245) ve ölmesi (1250) üzerine başlayan Büyük Fetret döneminden ve Schwaben düklüğünün birçok küçük kentsel ve feodal prensliklere bölünmesinden yararlanarak, Kurucu Ulrich I'in (1240-1265) girişimiyle, topraklarını Neckar ve Rems vadilerine kadar yaydılar. Bunun üzerine Habsburglar, Schwaben düklüğünü kendi çıkarlarına yeniden kurmak istediler, ama Ünlü Eberhard I (1279-1325), imparator Rudolf I'i Aşağı Schwaben'in yönetimini kendisine bırakmaya zorladı ve başkentini Stuttgart'a taşıdı. Kurulmakta olan genç devlet tarafından yutulmaktan korkan serbest kentler, bir Schwaben siteleri birliği halinde bir araya geldilerse de, Kavgacı Eberhard II (1344-1392) bunları Döffingen'de bozguna uğrattı (1388). Doğrudan doğruya imparatora bağlı ve dolayısıyla bağımsız hale gelen yenik siteler, Eberhard II'nin yeğeni Eberhard III'e (1392-1417) yardım ederek küçük soyluların birliğini dağıtmak istediler, ama imparatorun şövalyelere de "doğrudan bağımlılık" tanımasını önleyemediler. Eberhard III'ün Henriette de Montfaucon ile evlenmesiyle (1397) Montbéliard prensliğini de topraklarına katan Württemberg'in kıyı yapısı böylece son şeklini almış oldu. Kontluk topraklarından, kentlerden ve doğrudan imparatorluğa bağlı şövalyelerin mülklerinden oluşan kontluk, Eberhard IV'ün (1417 - öl. 1419) ölümünden sonra, iki oğlu, yani Urachlı Ludwig ile hanedanının Neuffen ya da Stuttgart kolunu kuran Ulrich V arasında bölüşüldü. Münsigen paktı (1482), bu bölüşmeyi iptal ederek, Sakallı Eberhard V (1459-1496) lehine kontluk topraklarının bölünemezliğini onayladı. Sakallı Eberhard V, Tübingen Üniversitesi'ni kurdu (1477), Stuttgart'ı kendisine başkent yaptı (1482), kontluğunu eyaletlere *(Landtag)* ayırdı ve imparator Maximilian I'in, kendisini Württemberg düklüğüne yükseltmesini sağladı (temmuz 1495). Oğlu Eberhard VI (I.) zihince özürlü oluşundan ötürü eyaletler tarafından tahttan indirilince (1496-1498), yerine yeğeni Ulrich I geçti (1498-1550). Ulrich I'in mali gereksinimleri bir köylüler ayaklanmasına yol açınca, burjuvazi, düklüğün mali durumunu düzeltmeyi kabul etti, ama bunun için anayasal özgürlükler tanınmasını şart koştu (Tübingen paktı, 1514). Schwaben birliği ile çatışmaya giren Württemberg, Birlik tarafından Karl V'e verildi (1520), o da bunu kardeşi Ferdinand I'e devretti. Habsburglar'ın kötü yönetimi, Köylüler* savaşı, Reform'un Württemberg'e de girmesi, Ulrich I'in geri dönmesine elverişli bir zemin hazırladı. Hessenli Philipp'in yardımıyla Ulrich I, Ferdinand I'in kuvvetlerini Lauffen'de yendi (1534) ve düklüğüne yeniden kavuştu (ama ancak Habsburglar'ın vasali olarak). Reform'u eyaletlerine resmen soktuğu ve Smalkalde birliği'ne katıldığı için Ulrich I yeniden Karl V'le ihtilafa düştüyse de sonunda haklarının tanınmasını sağladı (1547). Oğlu dük Christophe (1550-1568), dük Friedrich I'in (1593-1608) avusturya süzerenliğinden kurtararak doğrudan doğruya imparatorluğun bir fiefi haline getirmiş olduğu (1599) Württemberg'in reformcu Kilise'sini örgütledi. İncil birliği'nin (1608) kurucu üyesi olan Württemberg, Otuz Yıl savaşı sırasında yakılıp yıkıldı, Fransa ve İsveç'le ittifak kurdu (1633), ama imparatorluk kuvvetleri tarafından işgal edildi (1634); bunlar, dük Eberhard III'ü (1628-1674) kovdular. Württemberg, ancak Westfalen barışı'yla (1648) yeniden bağımsızlığına kavuştu. Eberhard IV zamanında (1693-1733) Augsburg birliği savaşı'yla İspanya Veraset savaşlarının kurbanı olan Württemberg, Karl I Alexander döneminde (1733 -1737) korkunç bir bunalım geçirdi. Katolikliği benimseyen Karl I Alexander, bunu Württemberg'de de yeniden kurmaya ve eyaletleri ortadan kaldırmaya kalkıştı. Karl I Alexander'in ölümü ve danışmanı Süss -Oppenheimer'in naip Karl Rudolf tarafından astırılması (1738), bu politikaya son verdiyse de, onun oğlu Karl-Eugen'in (1737-1793) lüks masraflarıyla mutlakıyetçi yönetiminin doğurduğu karışıklıklar devam etti. Çocuklarını protestan olarak yetiştiren Friedrich-Eugen (1795-1797), Württemberg'e reform yanlısı bir hanedan getirdi. Oğlu Friedrich I (1797-1816), Fransa'yla savaşa girdiğinden, Ren'in sol kıyısındaki topraklarını ona bırakmak zorunda kaldı, ama buna karşılık imparatorluğun dokuz kenti (Reutlingen, Heilbronn) ile nehrin sağ kıyısındaki bazı kilise fieflerini (2. Paris antlaşması, 1802) ve Seçici unvanını (İmparatorluk tutanağı, şubat 1803) elde etti. Avusturya'ya karşı Fransa ile ittifak yapan (eylül 1805) Württemberg (nüfusu o sırada 125 000'i bulmuştu) Yukarı Schwaben'deki avusturya topraklarını ele geçirdi ve hükümran ve Kutsal İmparatorluk'tan tamamen bağımsız krallık haline geldi (Pressburg antlaşması, 26 aralık 1805). *Ritterschaft*'a aracılık yapan (kasım 1805), Landtag'ı dağıtan, anayasayı yürürlükten kaldırarak Napoléon kurumlarını benimsemeye girişen Württemberg, Ren konfederasyonu'na katıldı (12 temmuz 1806). Dini serbestliğin kabul edilmesine (ekim 1806 kararnamesi) rağmen, krallık oldukça feodal nitelikli rejimini muhafaza ediyor, ama politik bakımdan birlikçi ve merkeziyetçi birtakım önlemlere başvurmaktan da geri kalmıyordu. Napoléon tarafından sınırları bir kez daha genişletildiği halde (Viyana barışı, ekim 1809) Württemberg, Leipzig muharebesi (16-19 ekim 1813) ertesinde 6. koalisyona (ekim 1813) katıldı, ama Avusturya ve müttefiklerinden krallık tacını ve topraklarını iki katına çıkardığı (Fulda antlaşması, kasım 1813) devletinin bütünlüğünü koruyacaklarına dair güvence aldı. 1815'te Germen konfederasyonu'na üye olan Württemberg, Wilhelm I'den (1816-1864) liberal bir anayasa elde etti (eylül 1819). Bu anayasa -1848'den sonra daha demokratik nitelikte geçici bir anayasanın kabulüne rağmen- 1906'ya kadar yürürlükte kaldı. Almanya'da her türlü siyasi merkeziyetçiliğe karşı çıkan Württemberg, Bavyera ve Avusturya ile birlikte Prusya'yı hasım alan Üçlü ittifak'ı kurdu ve ona karşı açılan 1866 savaşı'na katıldı. Karl I'in (1864-1891), Sadowa'dan (1866) üç hafta sonra Tauberbischofsheim'da bozguna uğraması, krallığın kuzey kısmının yarısının Prusyalılar' ca işgal edilmesine, Prusya ile gizli bir saldırı ve savunma ittifakı imzalanmasına (ağustos 1866) ve Württemberg'in Berlin Gümrük parlamentosu'na katılmasına (1868) yol açtı. 1 ocak 1871'de resmen Alman İmparatorluğu'na katılan ve 1906'da anayasası Wilhelm II (1891-1918) tarafından değişikliğe uğratılan krallık, 1918'de çöktü. 9 kasım devrimi, kralın tahttan feragatine (30 kasım) yol açtı. Birkaç spartakusçu karışıklığa rağmen (ocak 1919) Württemberg, çok geçmeden kendisine cumhuriyetçi bir anayasa hazırladıysa da (26 nisan 1919), Hitler ocak 1933'te bu anayasayı yürürlükten kaldırdı. Ocak 1934'te Reich'a katılan, 1945'te Württemberg-Hohenzollern (Fransızlar'ın işgalinde) ve Württemberg-Baden (Amerikalılar'ın işgalinde) olarak iki Länder'e bölünen Württemberg, sonunda Baden* -Württemberg federe devletinin oluşturduğu daha geniş bir çerçeve içinde yeniden birliğine kavuştu (9 aralık 1951).

WÜRTTEMBERG (Albrecht, *—dükü*), alman general (Viyana 1865 - Altshausen, Biberach, 1939). Württemberg sülalesinin katolik bir düklük altsoyunun başkanıydı. 1918'e kadar tahtın vârisi olarak kabul edildi. Avusturya arşidüşesi Margareta -Sophie ile evlendi, II. kolorduya komuta etti (1906-1908), daha sonra Birinci Dünya savaşı sırasında IV. Ordu'nun (1914 -1917), ardından Flandres ve Lorraine'de bir ordular grubunun başına getirildi (1917 -18).

Württemberg merinosu, Almanya' nın başlıca koyun ırkı olan merinos tipi.

WÜRZBURG, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Aşağı Franken'in merkezi, Main kıyısında; 126 700 nüf. (1990). Zengin bir bağcılık bölgesinin ticaret merkezi. Yönetim, üniversite ve sanayi (takım tezgâhları, besin sanayisi, mobilya, bilyalı rulmanlar, silah) kentidir.

—Tar. Main kıyısında eski bir kelt balıkçı yerleşmesi olan Würzburg, Romalılar tarafından İmparatorluk dönemi sonunda tahkim edildi. 741'de, aziz Bonifacius tarafından kurulan bir piskoposluğun merkezi oldu. Dünyevi iktidarlarını bu düklüğün doğu yarısına yayan Würzburg piskoposları, 1168'de kesin olarak dük unvanını aldılar. Reform zamanında katolik kalan Würzburg, Wilhelm von Grumbach tarafından yağmalandı (1558). 1582'de, kentte bir üniversite kuruldu. Gustaf-Adolf tarafından işgal edilen (1631) Würzburg, XVII. ve XVIII. yy.'larda Schönborn sülalesinden prens piskoposlar döneminde büyük bir refaha kavuştu. Bu prens piskoposlardan biri ve aynı zamanda Mainz Seçici başpiskoposu olan Johann Philipp Franz (1719-1724), burada, R. de Cotte ve Boffrand adlı mimarlara aynen Versailles sarayı'nın planlarına göre bir saray yaptırmaya başladı. Lunéville antlaşması'yla (1801) laikleştirilen piskoposluk, imparatorluk tutanağıyla Bavyera'ya verildi (1803); Bavyera da kilise emvaline elkoydu. Würzburg grandüklüğünün merkezi olan (1806-1814) kent, 1914'te Bavyera'ya geri verildi. 16 mart 1945 bombardımanında kentin % 85'i yıkıldı.

—Güz. sant. Main'in sol kıyısında yer alan ve 1720'ye kadar piskoposların ikametgâhı olan Marienberg kalesi kente hâkim durumdadır (VIII. yy.'dan kalma daire biçiminde ve kubbeli capella, Rönesans'tan kalma şato; T. Riemenschneider'in heykellerini içeren Franken müzesi). Roman ve gotik üslubunda Sankt Burkard kilisesi ile rokoko üslubunda hac yeri olan Käppele'nin bulunduğu sol kıyı, barok heykellerle süslü Ortaçağ'dan kalma bir köprüyle karşı kıyıya bağlanır.

Main'in sağ kıyısında, kent mimarisi Würzburg tarihinin önemini yansıtır: roman üslubunda katedral (XI.-XIII. yy.; XVIII. yy.'da baroklaştırılmıştır); yeni katedral (yine roman üslubunda, kubbesi ve cephesi barok); geç gotik üslupta Marienkapelle (Riemenschneider'in Âdem ve Havva mezarı ve figürleri); XVI. yy. sonundan kalma eski üniversite; sırasıyla XIV. ve XVI. yy.'da kurulmuş iki hastane; rokoko üslubunda zengin cephesiyle "şahinler" konağı. 1719-1744 arasında B. Neumann'ın planlarına göre inşa edilmiş piskopos prensler ikametgâhı, alman barok sanatının bir başyapıtıdır (G. B. Tiepolo'nun freskleriyle süslü "imparator" salonu ve görkemli merdivenler; bahçeler).

WÜRZBURG (Konrad VON) → KONRAD VON WÜRZBURG.

Würzburg diyeti, Friedrich I Barbarossa döneminin en ünlü diyeti (23 mayıs 1165). İmparator, bu Meclis'in önünde, İngiltere kralı Henry II'nin elçilerinin düzmece papa Paschalis III'e bağlanmalarını sağladı. Kendisi de hiçbir zaman papa Alexander III'e bağlanmayacağına yemin eden imparator, aynı yemini alman laik ve dini prenslerine de ettirdi. Bu kararlar, İmparatorluk ile Papalık arasındaki mücadeleyi şiddetlendirdi.

Würzburg okulu. Ruhbil. XX. yy.'ın başında kurulan alman ruhbilimciler okulu. Başlıca üyeleri, N. Ach, K. Bühler, O. Külpe, K. Marbe ve A. Messer'dir. Bu ruhbilimciler, *deneysel içebakış* adını verdikleri bir yöntem uyguladılar. Bu yönteme göre, denekler, özellikle zihni bir çalışma sırasında kendilerine verilen bir emirle içebakış uygulamasına yöneliyorlardı. Bu ruhbilimcilerin, ortaya koydukları başlıca kavram, "tavır" kavramıdır.

WÜST (Georg), alman okyanusbilimci (Posen, bugün Poznań, 1890 - Erlangen 1977). Okyanuslardaki derin akıntıları ortaya çıkardı. Büyük *Meteor* seferine (1925-1927) katıldı ve okyanuslardaki akıntıların belirlenmesi için termohalin yöntemini uyguladı.

WÜST dağı, Walvis eşiğini Güney Atlas okyanusu sırtına birleştiren denizaltı dağlarından biri (en yüksek tepesi 887 m).

WYANDOTTE, ABD'de (Michigan) kent, Detroit ırmağı kıyısında; 34 000 nüf. Tuz çıkarımı. Kimyasal ürünler.

Wyandotte tavuğu, eti çok lezzetli olan, bol yumurta veren zarif, tıknaz gövdeli, Amerika kökenli tavuk ırkı. Bazıları cüce olan birçok çeşidi vardır. En yaygın olanı beyaz çeşididir.

WYART (Jean), fransız yerbilimci (Avion, Pas-de-Calais, 1902). École Normale'i bitirdi, 1928'de Sorbonne mineraloji ve kristalografi laboratuvarına girdi ve tüm meslekî çalışmalarını burada sürdürdü. 1957'de Ulusal kristalografi birliği'nin başkanı oldu ve 1959'da Bilimler akademisi'ne girdi. Kristallerin, X ışınlarının kırınımıyla belirlenen atom yapısı üstüne çalışmaları, yüksek sıcaklık ve basınçta suyun etkisi altında minerallerin ve kayaçların bireşimlerini gerçekleştirmesiyle tanınır. Silikatları, deneysel bakımdan da granit gibi püskürme sonucunda kayaçların oluşumu problemini inceledi.

WYARTİT a. (fr. *wyartite;* özel. a. J. *Wyart*'dan). Miner. Ortorombik sistemde yer alan uranyum ve kalsiyum karbonat.

WYAT ya da **WYATT** (*sir* Thomas), ingiliz şair (Allington Castle, Kent, 1503'e doğr. - Sherborne, Dorset, 1542). Diplomatlık yaptı (Paris ve Roma'da), Ann Boleyn davasından sonra gözden düştü, avrupa petrarcacılığından esinlendi ve ingiliz "amorist" akımının özgün yapıtlarından biri olan *Tottel's Miscellany*'yi (1557) yazdı.

WYAT ya da **WYATT** (*sir* Thomas), **Genç** denir, ingiliz asker (1521'e doğr. - Londra 1554), öncekinin oğlu. Kraliçe Maria'nın Felipe II ile evlenmesini önlemeye yönelik komploya katıldı, Kent kontluğunu ayaklandırdı (1554) ve Londra üzerine yürüdü. Ancak kent, kurulu düzene bağlı kaldı ve saldırısının başarısızlığa uğraması üzerine Wyat teslim oldu, ölüm cezasına çarptırıldı.

WYATT (James), ingiliz mimar (Burton-Constable, Staffordshire, 1746 - Marlborough 1813). Venedik'te öğrenim gördü, Londra'daki Pantheon tiyatrosu'yla (1770, yıkıldı) üne kavuştu. İstanbul Ayasofya bazilikası'nın teması üzerine yeniklasik bir çeşitleme sayılabilecek bu yapının yanı sıra W. Beckford için yenigotik üslupta olağanüstü bir yapıt olan, ancak günümüze ulaşamayan Fonthill Abbey'i gerçekleştirdi. Adam kardeşler, W. Chambers gibi mimarların yapıtlarındaki birçok öğeyi kendi yapılarında yineledi. Gotik katedrallerde yaptığı restorasyon çalışmaları nedeniyle kendisine "yıkıcı Wyatt" adı takıldı. —Yeğeni JEFFRY, sonra *sir Jeffry Wyatville* (Burton-on-Trent 1766 - Londra 1840) gotik mimarlığa tutkundu; özellikle Windsor şatosu'nu yeniden biçimlendirdi.

WYCHERLEY (William), ingiliz tiyatro yazarı (Clive, Shrewsbury yakınında, 1640 - Londra 1716). Fransa'da katolikliğe geçtikten sonra, İngiltere'de Anglikan kilisesi'ne döndü. *Love in a wood* (1671), *The Gentleman Dancing-Master* (1672) ve *The Country-wife* (1675) adlı yapıtları Londra'daki çapkınlıkları alaylı bir biçimde yansıtır. *The plain Dealer*'de (1676) *Misanthrope*'u uyarlayarak (bir rivayete göre Molière'e örnek olmuştur) döneminin zihniyetindeki gizli kabalığı ağır bir biçimde eleştirir. İngiliz Restoration komedisinin en etkili ustalarındandır.

WYCLİFFE (John), ingiliz tanrıbilimci (North Riding of Yorkshire 1330'a doğr. — Lutterworth, Leicestershire, 1384). Oxford Üniversitesi'nde okudu ve doktor unvanını kazandı (1372). Krallığın kilise avukatı ve etkili bir vaiz olarak siyasal ve dinsel bir nitelik taşıyan bu ikili özelliğiyle, kendini bir önder olarak kabul ettirdi. Siyasal alanda, kilise etkisinin devlet işlerine karışmasına karşı çıktı; dinsel alandaki yenileştirici görüşleri, hiyerarşinin yetkisi, İsa'nın kudas törenindeki varlık biçimi, günah çıkarma ayininin uygulama özellikleri ve daha küçük bir ölçüde bağışlamaların değeri gibi bazı büyük ilkelerin yeniden tartışma konusu edilmesine yol açtı. Yararlandığı siyasal destekler, sağlığında onu dinsel kuralların yaptırımlarından kurtardı. Daha sonraki yıllarda, ilkin cesur bir yenilikçi olarak kabul edilen John Wycliffe, yavaş yavaş bir sapkın olarak görülmeye başlandı ve gerçek imana aykırı sayılan düşünceleri, 1415'teki Konstanz konsili'nde kınandı. Ölümünden sonraki bu mahkûmiyete düşüncesinin lollardlar ve husçular gibi bazı reformcu akımlar içinde kazandığı saygınlık neden olmuştur.

WYCZÓŁOWSKİ (Leon), polonyalı ressam ve gravürcü (Huta Miastkowska 1852 - Varşova 1936). Avrupa'yı birçok kez gezdi ve 1895'ten 1911'e kadar Kraków akademisi'nde profesörlük yaptı. Resim sanatı izlenimciliğin (manzaralar [Ukrayna, Tatralar], portreler, günlük yaşam tabloları, natürmortlar) kişisel bir yorumudur. Taşbaskı çalışmaları da vardır.

WYE, Büyük Britanya'da ırmak, Wales'ten doğar. Hereford ve Monmouth'a geçer, güzel görünümlü bir vadiyi aştıktan sonra sağ kıyıdan Severn halicine dökülür; 210 km. Sombalığı avı.

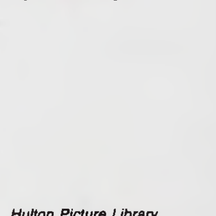

X-Marinie kol.

yönetmenliğini William Wyler'ın yaptığı *Ölmeyen aşk* (1939) filminden bir sahne

WYETH (Andrew), amerikalı ressam (Chadd's Ford, Pennsylvania, 1917). ABD'de 30'lu yıllarda ortaya çıkan gerçekçilik akımı çizgisinde ("büyüleyici gerçekçiler", Hopper) usta bir teknisyendi, gergin ve dokunaklı bir atmosferin ortaya çıktığı (*Christina's World*, 1948, Museum of Modern Art, New York) titiz bir natüralizm (manzaralar, ev içi tabloları) uyguladı.

WYKA (Kazimierz), polonyalı yazar (Krzeszowice 1910 - Kraków 1975). Jagellon üniversitesi'nde profesörlük yaptı, romantik dönemin (*Cyprian Norwid*, 1948; *Étude du texte de Pan Tadeusz* [fr. çev.] 1963), "Genç-Polonya" döneminin (*le Modernisme polonais* [fr. çev.], 1959; *Reymont ou la Fuite vers la vie* [fr. çev.], 1979) uzmanıydı. Ayrıca çağdaş edebiyatla ilgilendi (*la Zone frontière du roman* [fr. çev.], 1948; *Problème de l'imagination* [fr. çev.], 1959; *Chasse aux critères* [fr. çev.], 1965; *Różewicz*, 1977). Özellikle, resim ve edebiyat arasındaki ilişkileri tanımlamaya çalıştı (*Matejko i Słowacki*, 1953; *Makowski*, 1963; *Thanatos et la Pologne* ya da *Jacek Malczewski* [fr. çev.], 1971). Nazi işgali altındaki yaşamı en dokunaklı şekliyle yansıtan yazarlardan biridir (*la Vie feinte* [fr. çev.], 1957). Ayrıca öyküleri vardır.

Wyandotte tavuğu

WYLER (William), isviçre asıllı amerikalı film yönetmeni (Mulhouse 1902 - Los Angeles 1981). 1920'de ABD'ye gitti ve 1926'da ilk önemli filmini *(Lazy Lightning)* gerçekleştirdikten sonra sürekli olarak film çevirdi. Başlıca filmlerinden bazıları: *Counsellor at Law* (1933), *These Three* (1933), *Dodsworth* (1936), *Dead End* (1937), *Jezebel* (1938), *Ölmeyen aşk* (Wuthering Heights) [1939], *Öldürünceye kadar* (The Little Foxes) [1941], *Mrs. Minniver* (1942), 1942'den 1945'e kadar ordu için belgeseller, *Hayatımızın en güzel yılları* (The Best Years of our Life) [1946], *The Heiress* (1949), *Roma tatili* (Roman Holiday) [1953], *Ümitsiz saatler* (The Desperate Hours) [1958], *Ben Hur* (1959), *Korkunç koleksiyoncu* (The Collector) [1964], *Komik kız* (Funny Girl) [1968].

Hulton Picture Library

John Wycliffe bir gravürden ayrıntı

WYLFA HEAD, Büyük Britanya'da (Wales) yer, Anglesey adasında. Nükleer santral.

WYNANTS ya da **WİJNANTS** (Jan), hollandalı ressam (Haarlem 1620 / 1625 doğr. - Amsterdam 1684). Ruisdael'den etkilenen bir manzara ressamıdır. Kumsalları ve küçük insan figürlerinin yer aldığı ormanların resmini yapmaktan hoşlanırdı (*Orman kenarı*, 1668, Louvre; *Kumullardaki yol*, 1675, Mauritshuis, Lahey).

WYNDHAM (Charles), **Egremont** kontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1710 *-ay. y.* 1763). Grenville'in kaynıydı, 1761'de onunla birlikte Bute kabinesine girdi ve Başbakanın Fransa'ya çok yatkın eğilim-

Perroton Kohler

Wyoming'in kırsal kesiminden bir görünüm

lerini etkisizleştirme çabalarında ona yardımcılık etti.

WYNDHAM (George), ingiliz siyaset adamı (Londra 1863 - Paris 1913). Muhafazakâr milletvekiliydi (1889), İrlanda işleri bakanlığına getirildi (1900-1905), birliğin korunmasını sağlayacağını umarak bir reformlar siyaseti izledi ve 1903'te mülklerin irlandalı köylülere devrini büyük ölçüde hızlandıran bir toprak yasasının çıkarılmasını sağladı.

WYNDHAM (J. W. Parkes Lucas BEYNON HARRİS, **John** — denir), ingiliz yazar (Knowle, Warwickshire, 1903 - Petersfield, Hampshire, 1969). 1931'de bilim kurguya (space-opera) yöneldi ve yapıtlarında çeşitli takma adlar kullandı; örneğin *Stowaway to Mars*, 1935'te John Beynon adıyla çıkmıştır. Savaştan sonra tema olarak felaketleri (*The Day of the Triffids*, 1951) ya da başka gezegenlerdeki canlıları (*The Midwych Cuckoos*, 1957; *Chocky, Amazing* adlı dergi yayımlandıktan [1963] sonra, 1968'de kitap olarak basıldı) seçti.

Stanisław Wyspiański: *Üsluplaştırılmış yapraklı kendi portresi* **pastel, 1902** *(Ulusal müze, Varşova)*

Zółtowska

WYNFORD (William [OF]), ingiliz yapı ustası; 1360-1405 yılları arasında etkinlik gösterdi. Windsor'da çalıştıktan sonra, Wells katedrali'nin batı kulelerini tamamladığı ve Oxford New College şantiyesini yönettiği sanılmaktadır. Winchester katedrali'nde dikey üsluptaki yeni sahanın yapımı (1394'ten başlayarak) ona atfedilir.

WYNTOUN (Andrew OF), iskoç kilise adamı ve tarihçi (1350'ye doğr. - 1420'ye doğr.) St Serf's manastırı'nın baş rahibiydi, iskoç tarihinin dünyanın başlangıcından James I'in ölümüne kadar uzanan bir kroniğini yazdı. Üstün bir nitelik taşıyan bu yapıt, iskoç nazmıyla yazılan ilk tarih yapıtıdır.

WYOMİNG, ABD'nin B. kesiminde eyalet; 253 596 km^2; 500 070 nüf. (1992). Merkezi *Cheyenne*. Wyoming, yüksek havzaları kuşatan Kayalık dağlar'ın batı bölümlerinden (Bighorn, Wind River, Yellowstone) oluşur. Kayalık dağlar'ın yağışlı ve ormanlık olmasına karşılık, havzalar, çorak alanlar ve bozkırlarla kaplıdır. Yaygın yöntemlerle yapılan hayvancılık, sulama yapılan kesimlerle sınırlı olan tarımdan daha önemlidir. Eyalette biraz kömür, petrol ve uranyum çıkarılır. Alaska bir yana bırakılırsa Wyoming, ülkenin en az nüfuslu eyaletidir; nüfus yoğunluğu km^2'de 2 kişiden azdır. Başlıca kentler: Cheyenne ve maden şirketlerinin merkezi olan Casper.
—Tar. Kızılderililer'in yaşadığı bu topraklar, 1742'de La Vérendrye kardeşler tarafından ziyaret edildi. Montana'dan gelen öncüler, ancak 1820-1830 arasında bölgeye yerleştiler. 1841'den başlayarak bölge, arazı taksimatı yapılabilecek (1868) kadar kalabalıklaştı. 1890'da Wyoming, bir Birlik Eyaleti durumuna geldi.

WYOMİNG, ABD'de (Michigan) kent, Grand Rapids yerleşme alanının güney -batı'sında; 59 600 nüf.

WYOMİNG RANGE, ABD'de dağ sırası, Wyoming'in batısında; *Wyoming Peak*'te 3 463 m.

WYSE (Lucien Napoléon **Bonaparte**—), fransız denizci ve kâşif (Paris 1844 - Brun burnu 1909). Sir Thomas Wise ve prenses Letizia Bonaparte'ın oğluydu, fransız deniz kuvvetlerinde hizmet gördü ve Orta Amerika'da (kısmen yüzbaşı Armand Reclus ile birlikte) bilimsel keşifler yaptı. Panama kanalı üzerine incelemeler (Études) yayımladı ve 1889'da Kolombiya hükümetiyle, 1876'da, daha önce aldığı imtiyazın uzatılmasını görüştü.

WYSOCKİ (Józef), polonyalı general (Podolya 1809 - Paris 1873). 1830 ayaklanmasından sonra Fransa'ya sığındı, 1848'de Galiçya ayaklanmasına katıldı ve Macaristan'da bir polonya lejyonuna komuta etti. 1863 ayaklanmasına katıldı, ardından Paris'e sığındı.

WYSPİAŃSKİ (Stanisław), polonyalı ressam ve yazar (Kraków 1869 - *ay. y.* 1907). "Genç-Polonya" kuşağı modernizminin en önemli temsilcilerindendir. Rönesans sanatçıları gibi çeşitli alanlarda çalışmalar yaptı. Kraków Güzel sanatlar okulu'nda ve gittiği Paris'te öğrenim gördü. Süslemeler, vitraylar ve (*İlyada* için) kitap resimleri gerçekleştirdi. Kraków müzesi'nde birçok yapıtı vardır. Tiyatro anlayışı, mitolojiyi tarihe, plastik kompozisyonu (eski, yeni sözcüklerin ve lehçenin bir arada bulunduğu) sözün "estetik" kullanımına katan bir bütünsel tiyatro çerçevesinde hem Wagner'in, hem de Gordon Craig'in görüşlerini temsil eder. Tiyatro oyunları üç döneme ayrılır: tarihsel dönem (*la Varsovienne* [fr. çev.], 1898, 1830 ayaklanmasını anlatır; *Lelewel*, 1899; *Legion*, 1900; *Kazimierz Wielki*, 1900; *Bolesław Smiały*. 1903; *Noc Listopadova*, 1904; *Samuel Zborowski*, 1905); konularını Antikçağ'a taşıdığı "klasik" dönem (*Meleager*, 1899; *Protesilas i Laodamia*, 1899; *Powrót Odyssa*, 1907); yunan trajedisindeki alın yazısı ve ahlaki sorumluluk sorunlarını ele almayı da ihmal etmediği güncel dönem (*Klatwa*, 1899; *Sędziowie*, 1907). Bütün bu görüşler *Wesele*'de (1901) birleşir ve birbirine karışır. Gerçekten de bu yapıt, Noel yortusunun halk misterlerinden esinlenen bir yapı içinde romantiklerin ironisini, törelerin gülünçlüğünü ve patetiği bir araya getirir. Bunların her biri aynı soruna yönelik değişik yaklaşımlardır. Wyspiański'ye göre bu sorun, bir ulusun iki yönlü bir "olgunlaşmamışlık" yüzünden kendi ruhunu kendinin mahpus etmesidir. Wyspiański, olgunlaşmamışlığın iki yönü olarak bir yanda çok az tarihselleşmiş bir sınıf olarak köylüleri, öbür yandan da fazla tarihselleşmiş bir sınıf olan aydınları gösterir.

WYSS (Johann David), isviçreli rahip (Bern 1743 - *ay. y.* 1818). 1812-1827'de oğlu JOHANN RUDOLF'un (Bern 1781 - *ay. y.* 1830) katkısıyla yayımlanan *İsviçreli Robinson** (Der schweizericher Robinson) ile tanındı.

■ **WYSZYŃSKİ** (Stefan), polonyalı rahip (Zuzela, Mazovya, 1901 - Varşova 1981). Büyük Włocławek seminerinde başrahipti, Lublin piskoposluğuna (1946), ardından Gniezno ve Varşova başpiskoposluğuna (1948) ve kardinalliğe (1953) getirildi. Polonya primatının komünist hükümete çok kısa bir sürede karşı çıkması, 1953-1956 arasında Karpatlar'a sürülmesine yol açtı. Bunun üzerine, yürürlükteki rejime karşı katolik muhalefetin simgesi haline gelerek, polonya yaşamında büyük bir rol oynadı.

WYVİLLE-THOMSON (*sir* Charles), büyük britanyalı biyoloji bilgini ve okyanusbilimci (West Lothian 1830 - Bonsyde 1882), Edinburgh Üniversitesi'nde profesör ve *Challenger*'ın dünya çevresinde dolaşma seferinde (1872-1876) bilimsel yönetmen oldu.

WYVİLLE-THOMSON eşiği, Kuzey -doğu Atlas okyanusu'nda yükselti, İskoçya kıyısını Faerøerne (en az derinliği; 327 m) sığlığına birleştirir. Eşiği yaran boğaz (657 m) Rockall havzası ile (G.'de) Faerøerne - Shetland çukurunu (K.'de) birbirine bağlar. Dip yüzeyi lavlardan oluşmuştur. Eşik Norveç havzasının dibindeki suları alır; ama, ayrıca, Kuzey Atlas okyanusu akıntısının kollarından biri de buradan geçer.

WYZEWA (Teodor WYZEWSKI, **Théodore de** —denir), Polonya kökenli fransız müzikolog (Kaluş, Ukrayna, 1862 - Paris 1917). 1869'da Fransa'ya gitti, 1884'te É. Dujardin'le birlikte *la Revue wagnérienne*'i 1886'da da *Revue indépendante*'ın yeni dizisini kurdu. Ayrıca, *Beethoven* ve *Wagner* adlı iki kitap yayımladı (1898). 1901'de, Adolphe Boschot ve Georges de Saint-Foix ile birlikte *Société Mozart*'ı kurdu. Georges de Saint-Foix ile birlikte, *Wolfgang Amédée Mozart: sa vie musicale et son œuvre* (Wolfgang Amadeus Mozart: müzik yaşamı ve yapıtları) [1912] adlı bir yapıtının ilk iki cildini yazdı.

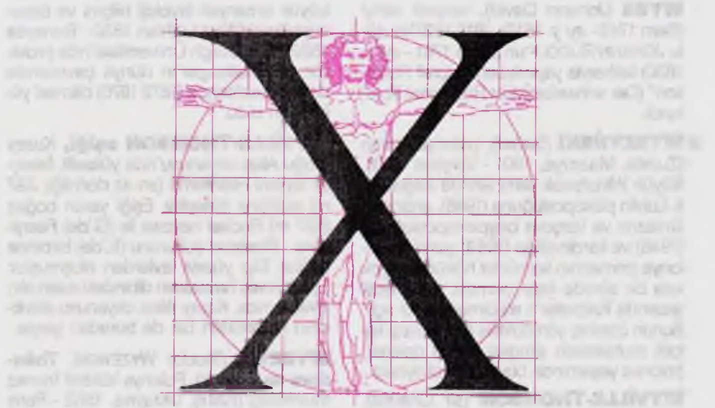
WYŻYNA MAŁOPOLSKA, Küçük Polonya'daki platoların lehçe adı. (Wyżna [plato] terimi, yer belirten bir terimle birlikte platolar bütünündeki her bölümü belirtmek için kullanılır.)

WYŻYNA ŚLĄSKA, Yukarı Silezya'nın lehçe adı.

Loahon-Gamma

kardinal Wyszyński (1981'de)

Xipe Totec
Monte Albán'da (Meksika) ele geçirilen urna zapotek sanatı, Monte Albán III. dönem
Ulusal antropoloji müzesi, Mexico

X a. **1.** Kimi abecelerde w ile y arasında bulunan ve [ks] ya da [gz] ünsüz öbeklerini ya da [s] ve [z] ünsüzlerini belirten harf. **—2.** Adı bilinmeyen ya da söylenmek istenmeyen bir kimseyi ya da birşeyi belirtmek için kullanılır.
—Oto. *X biçiminde çapraz bağlama,* motorlu taşıtların (eski özel arabalar ve kamyonlar) ayrık şasilerinin merkezine, burulmaya karşı büyük bir rijitlik sağlamak için monte edilmiş, X biçiminde gergi çubuğu.
—ANSİKL. Fenike dilindeki *samek* (*s*) doğu yunanca abecelerinde ve klasik yunancada da [ks] sesini belirtmek için kullanılmıştır; yine bu abecelerde *x* [kh] sesini belirtir. Batı yunanca abeceleri ve latince *x* [ks] belirtir ve [kh] için klasik yunancadaki psi'ye benzeyen özel bir gösterge kullanırlardı. Harfin latincedeki adı *(iks)* daha geç dönemlerde ortaya çıkmıştır; bu harfe önceleri, büyük bir olasılıkla *eks* deniyordu.

x Ceb. Bir bilinmeyeni gösterir.
—Geom. Apsisi gösterir. (X olarak da kullanılır.)
—Mat. çözlm. Çoğu kez bir gerçek değişkeni gösterir.

X Arit. X, romen sayılamasında 10'a eşdeğerdir ve toplama için öbür harflerle ya da bir araya getirilerek kullanılır: *XI* (11), *XII* (12), *XIV* (14), *XX* (20), *XXX* (30), *LX* (60), *CXX* (120), yalnız *L* ve *C* den önce gelince çıkarma yapılır: *XL* (40), *XC* (90), kendinden önce *I* gelirse de çıkarma yapılır (*IX*=9). ‖ Yatık biçimde (×) *bin*'e eşdeğerdir. ‖ Üzerine bir çizgi konmuş biçimde ($\bar{X}$), *on bin*'e eşdeğerdir.
—Atom fiz. *X ışınları, ışıması,* görünür ışıkla aynı türde, ama yaklaşık 10 000 kez daha küçük dalgaboylarına (angström düzeyinde) denk düşen elektromanyetik ışıma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Genet. *X kromozomu,* erkek heterogametli olduğu zaman iki cinste de bulunan cinsiyet kromozomu. (Bu durumda, yani insan türünde, memelilerde, bazı böceklerde bu kromozomun formülü dişide XX, erkekte XY'dir.)
—Nük. müh. Bir ışınlamayı belirtir.
—ANSİKL. Atom fiz. X ışımasını 1895'te deneysel olarak Röntgen buldu ve bunların yapısını bilmediğinden X adını verdi. X ışınları yaygın olarak X ışını tüp*lerinde ve son zamanlarda büyük hızlandırıcılarda (senkrotron* ışıması) üretilmektedir. Bunlar, özellikle madde içine girme özellikleri bakımından kullanılır.

Normal ışık gibi X ışıması da, atomun bir elektronunun bir halden daha düşük enerjili bir başka hale kuvantal bir geçiş yaptığı bir atom sürecinden kaynaklanır. Tek fark ilgili elektronun enerji düzeyleri sıralamasındaki konumundan ileri gelir: görünür ışık yayımından sorumlu elektronların, atom çekirdeğine zayıf bir şekilde bağlı dış elektronlar olmasına karşın, X ışıması yayımında, atom çekirdeğine çok kuvvetli bir şekilde bağlı iç elektronlar sözkonusu olur. Şematik olarak yayım süreci şöyle özetlenebilir: bir uyarmanın (genellikle elektriksel) etkisiyle bu iç elektronlardan biri ilk halin dışına fırlatılır; atom elektronlarının elektron durumlarında bu şekilde yaratılmış olan "boşluk", yine içte bulunan ama çekirdeğe daha zayıf bağlı bir başka elektronun bu "boş" duruma geçişiyle doldurulur. Bu iki düzey arasındaki enerji farkı bir foton biçiminde ortaya çıkar. İşe karışan enerjilerin büyüklük düzeyi dikkate alındığında bu fotonun, "görünür" fotonlardan 10 000 kez daha fazla enerjiye sahip olduğu anlaşılır. ν frekansını fotonun E enerjisine bağlayan (Planck sabiti h aracılığıyla) temel bağıntı $E = h\nu = hc/\lambda$ (dalga boyudur) X fotonlarının angström düzeyinde dalga boylarına denk düştüğünü gösterir.

Yukarıda tanımlanan süreç bir elementin X tayfında görülen çizgileri açıklamaktadır. Ama bir X tüpünün antikatodu tarafından sağlanan X ışımasının tayf çözümlemesi bu çizgilerin aslında sürekli bir fon üzerinde belirdiğini göstermektedir. Bu sürekli fonun yayımı, frenleme ışıması denen bambaşka bir mekanizmayı ortaya çıkarır: katottan çıkan elektronlar antikatodun yapılmış olduğu metali aşarken hız kaybına uğrarlar; oysa, Maxwell'in elektromanyetik kuramına göre bir elektronun her türlü hız kazanması ya da kaybetmesi sırasında bir ışıma yayımı görülür; işte burada sözkonusu olan bu olaydır. Senkrotron kaynaklar denen modern X ışınları kaynaklarında kullanılan da aynı süreçtir: hızlandırıcılarda dolaşan elektronlar hızlanmalarından dolayı X dalga boylarında bir ışıma yayımlar. Son derece güçlü ve yönlü olan bu senkrotron kaynaklar, en azından temel araştırma çalışmalarında, antikatotlu konvansiyonel kaynakların yerini almak üzeredir.

• *Özellikler ve uygulamalar.* X ışınlarının madde tarafından soğurulması, ışınların λ dalga boylarına ve maddeyi oluşturan kimyasal elementlerin türüne bağlıdır, çünkü her element (Z atom numaralı) diğerlerinden bağımsız olarak işe karışır. Kısa dalga boylu ışınlar (sert ışınlar) tamamen durdurulmadan oldukça kalın maddeleri aşabilirler. Soğurma açık bir şekilde Z^3 ve λ^3 ile orantılıdır. Bir atom tarafından bir X fotonunun soğurulması bir ışılelektriksel olaydır; yani bir iç tabakadan bir elektron atılırken, atom da iyonlaşır. Bu olayın oluşabilmesi için X ışımasının enerjisinin ($h\nu = hc/\lambda$) elektronun bağlanma enerjisinden büyük olması gerekir. Bu da, çeşitli elektron tabakalarına (K, L vd.) karşılık gelen, dalga boyuna bağlı olarak soğurmadaki süreksizliklerin varlığını açıklar. Fotoiyonlaşma ile fırlatılan elektronun kendisi de rastladığı atomlarda iyonlaşma doğurabilir. Bu olay birçok etki ve uygulamanın temelini oluşturur: iyonlaşma odası, Geiger-Müller sayacı, bir fotoğraf emülsiyonunda görüntü oluşması, biyolojik dokuların hastalanması, X ışınları ile iyonlaşmış atom, fluorışıl denen belirgin bir ışıma yayımlayarak ilk durumuna döner.

Soğurmadan başka, bir malzemeyi aşan X ışınları bir yayınıma da uğrayabilir. Bu yayınım dalga boyu değişmesiyle olabildiği gibi (Compton* olayı) değişme olmadan da olabilir (bağdaşık yayınım). Bu sonuncu durum, kristallerin atom yapısını belirlemede çok önemli bilimsel bir uygulama alanı bulmuştur. (→ KIRINIM.)

X ışınlarına ilişkin uygulamalarda, yukarıda sıralanan özelliklerden yararlanılır: tıbbi ya da sınai radyografide* bir ortamı oluşturan elementlere göre farklı soğurma, radyokristalografik çözümlemede bağdaşık yayınım ya da kırınım fluorışı tayfölçümünde ve mikrosondada, bir X tayfının yayımı.

XAİNTRAİLLES ya da **SAİNTRAİLLES** (Jean POTON, *—senyörü*), Fransa mareşali (1400'e doğr. - Bordeaux 1461). Armagnaclar'ın tarafını tuttu ve La Hire ile savaştı; Charles VII kendisine "grand écuyer" uvanını verdi (1429). Orléans'da Jeanne d'Arc'a yardım etti, daha sonra Richemont ve La Hire ile birlikte, Gerberoy'da İngilizler'i yendi (1435). Yeniden başlayan fetih savaşlarında yararlık gösterdi ve 1454'te Fransa mareşali ilan edildi.

XAİ-XAİ, esk. **Vila de João Belo** ya da **João Belo,** Mozambik'te kent, Gaza ilinin merkezi, Limpopo ırmağı ağzının yakınında; 64 000 nüf. Pamuk ipliği fabrikası. Besin sanayileri. Kaju işleme. Bıçkıevi.

XANCİDAE a. Sıcak denizlerde yaşayan karındanbacaklı yumuşakça familyası. (Örnek tipi *Xancus*.) [Eşanl. VASİDAE.]

XANCUS a. Sıcak denizlerde yaşayan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (Kavkılarından takılar yapılır. *Xancidae* familyası.)

XANTHAECİA FLAVAGO a. Zool. GORTYNA OCHRACEA'nın eşanlamlısı.

XANTHELLA a. Madreporların ve bazı deniz yumuşakçalarının dokularında bulunan ve genellikle peridinia grubundan olan ortakyaşar suyosunu. (Eşanl. ZOOXANTHELLA.)

XANTHİA a. Kanatları kirli sarı, tırtıllı türdeşlerini yiyen gecekelebeği cinsi. (Birbirine uzak yerlere bırakılmış yumurtalardan çıkan tırtıllar ormanı ağaçlarında [meşe, gürgen vb.] yaşar. Birbirleriyle karşılaştıklarında biri öbürünü yer. Kukumavpervanegiller familyası.)

XANTHO a. Daha çok sıcak denizlerde yaygın yengeç cinsi. (*Xanthidae* familyası.)

XANTHOLİNUS a. Elitraları iç kenarlarıyla örtülen kısakanatlıböcek cinsi. (*Xantholinus glaber, Lasius* cinsinden karıncaların yuvasında yaşar.)

XANTHOMONADİNA a. Eşitsiz iki kamçılı, klorofilli protist cinsi. (Ksantofil, karoten, lökozin ve lipit bakımından zengindir; ikiçenetli silisli bir kist oluşturabilir.)

XANTHOSOMA a. *Colocasia*'ya yakın tropikal Amerika kökenli, sütümsü özsulu çokyıllık otsu bitki. (Türlere göre çeşitli biçimleri olan yapraklarının uzun kalın bir yapraksapı vardır. Bireşeyli çiçekleri koçanı çevreleyen bir yen içinde toplanmıştır. *Xanthosoma sagittaefolium* nişasta bakımından zengin yaprakları [Karayibler lahanası] ve besleyici yumruları için [taros] bütün ılıman bölgelerde yetiştirilir. Yakın bir tür de [*macabo*] Kamerun'da yetiştirilir. Yılanyastığıgiller familyası.)

XANTHOXYLUM a. Yapraklardan önce çıkan, talkım halinde birleşik yeşilimsi ya da sarı küçük çiçekli ve kokulu yuvarlakça kapçık meyveli ağaç ya da büyük çalı. (*Xanthoxylum*'un tropikal bölgelerde yetişen yaklaşık 200 türü vardır. Srilanka' da ve Orta Amerika'da yetişen *X. flavum* gibi bazı türlerinin hareli sarı odunu kakma ve kaplama işlerinde kullanılır.) [Eşanl. ZANTHOXYLUM.]

XANTO AVELLİ → AVELLİ.

XANTOPHYCEAE a. Birhücreli, ipliksi ya da sifonlu türlerden oluşan, ama nişasta sentezlemeyen, eşitsiz kamçılı ya da kamçısız, genellikle yeşil renkli suyosunları sınıfı. (Eskiden yeşil suyosunları içinde yer verilirdi. Belli başlı cinsleri: *tribonema, vaucheria.* Tatlısularda ya da nemli topraklarda yaşarlar.)

XANTORİA a. Taşların ya da ağaç kabuklarının üzerinde sarı renkli küçük rozetler oluşturan ve parmeliaya benzeyen çok yaygın liken.

XANTUSİA a. ABD'nin güney-batı'sında yaşayan küçük bedenli kertenkele cinsi. (*Xantusiidae* familyası.)

XANTUSİİDAE a. Zool. GECEKERTENKELESİGİLLER familyasının bilimsel adı.

Xe Anorg. kim. *Ksenon*'nun simgesi.

XENAKİS (İannis), fransız vatandaşlığına geçmiş yunanlı besteci (Brăila, Romanya, 1922). Çocukluğunda Orta Avrupa halk müziği ve ortodoks dininin şarkılarıyla beslendi. İlk beste denemeleri bu etkilerin izlerini taşır. Öte yandan, Atina Politeknik okulu'nda gördüğü sağlam bilimsel öğrenim, düşüncesinin önünde başka ufuklar açtı. Nazilere karşı direniş hareketine aktif bir biçimde katıldı, ağır yaralandı, idama mahkûm edildi, kaçtı ve Paris'e gitti (1947): bilim ve müzik çalışmalarını burada sürdürdü (müzik konusunda, Honegger, Milhaud ve Messiaen'le ve orkestra şefi Hermann Scherchen'in yanında çalıştı). On iki yıl süreyle (1947-1960) Le Corbusier'le birlikte çalıştı, "görkemli siteler"'in, Tourette manastırı'nın, Çandigarh'ın inşasına katkıda bulundu ve Uluslararası Brüksel sergisi'ndeki (19 8) Philips pavyonu'nda müzikle mimari arasında beraberlik kurdu. Besteci olarak, 1953' ten önceki yapıtlarını tümüyle reddetti. Dizisel müziği, doğrusal bir düşünce kategorisinden hareket etmekle suçladı: çoksesli sistemiyle bunun verdiği sonuç arasındaki çelişki (doğrusal çokseslilik aşırı karmaşıklığı nedeniyle kendi kendisini yok ettiği için) buradan kaynaklanır. Xenakis'e göre, çok geniş ses kümelerini kontrol ve modele etmek, mikroskobikten makroskobiğe geçmenin yollarını bulmak gerekir. Bu düşünce onu, bu ses yığınlarını, "ses bulutları"nı, "ses galaksileri"ni ("yoğunluk", "derece", "değişme hızı" gibi birtakım yeni kavramlar tarafından yönetilen bütün bu şeyleri) denetleyebilmek için olasılık hesabına başvurmaya götürdü. "Olasıl müzik" adı altında, karmaşık ses olayları kümelerine büyük sayılar yasasını (olayların sayıca çok oldukları ölçüde belirli bir amaca yöneldiklerini söyleyen yasa) uyguladı. 61 çalgılı orkestra için *Motastasis*'i, (1954), 50 çalgılı orkestra için *Pithoprakta*'sı (1956) ve 21 çalgıcı için *Achorripsis*'i (1957) bu tür besteleme yöntemini başlatan yapıtlardır. 10 çalgı için *ST/10'* dan (1956-1962) itibaren, hesapları için bilgisayar kullanmaya başladı. ST/10'un "olasıl program"ından özellikle 10 çalgı için *Amorsima-Morsima* (1956-1962), 4 çalgı için *Morsima-Amorsima* (1956-1962) ve 10 çalgı için *Atrées* (1958-1962) doğdu. Xenakis, ayrıca, "stratejik müzik" adıyla yapıtlarına matematiksel oyun kuramını soktu: 2 orkestra ve 2 şef için *Duel* (1959) ve *Strateji* (1962) adlı yapıtlarında bunu görebiliriz. Nihayet, kümeler kuramından, matematiksel mantıktan ve eleme kuramından yararlanarak, bir zaman dışı sesler sanatı (soyut figürler arası ilişkiler gibi) tasarladı. Bundan doğan "simgesel müzik"in örnekleri şunlardır: piyano için *Herma* (1961), 16 üfleme çalgı için *Akrata* (1965) ve yalnız viyolonsel için *Nomos Alpha* (1966).

Xenakis'in diğer yapıtları arasında şunları sayabiliriz: *Terretektorh* (dinleyiciler arasına dağılmış 88 çalgıcıdan oluşan orkestra için) [1966], *Nuits* (12 a capella ses solisti için) [1968], *Nomos Gamma* (dinleyiciler arasına dağılmış 98 çalgıcıdan oluşan orkestra için) [1968], *Kraanerg* (4 pistli kayıt bandı ve orkestra için bale müziği) [1969], *Synaphai* (piyano ve orkestra için) [1969], *Persephassa* (6 vurmalı çalgı için) [1969], *Arura* (12 yaylı çalgı için)

Mali-Gamma

İannis Xenakis

X HARFİNİN EVRİMİ

fenike (samek s)

doğu yunan (ks)

klasik yunan (ks)

doğu ve klasik yunan (kh) batı yunan (ks)

batı yunan (kh) etrüsk (kh)

Thera yunancası

büyük klasik latin

işlek yazı, I.-III. yy

ilk küçük III.-IV. yy

latin kitap yazısı, V. yy

onsiyal ve yarı-onsiyal IV.-IX. yy

işlek yazı, IV.-VII. yy

meroven kitap yazısı

küçük caroline

gotik, XII.-XVI. yy

fransız batard XV.-XVI. yy

hümanist yuvarlak kitap yazısı, XV.-XVI. yy

hümanist işlek yazı ya da "italik", XV. yy

alman büyük ve küçük XVI.-XX. yy

[1971], *Persépolis* 8 pistli kayıt bandıyla sesli ve ışıklı gösteri için) [1971], *Polytope* (Cluny'nin, 7 pistli kayıt bandıyla sesli ve ışıklı gösteri için) [1972], *Cendrées* (72 sesli karma koro ve orkestra için) [1973], *Psappha* (vurmalı çalgıyla solo için) [1975], *Jonchaies* (108 çalgılı büyük orkestra için) [1977], *Aïs* (bariton, vurmalı çalgı ve orkestra için) [1980], *Nekuïa* (koro ve büyük orkestra için) [1980], *Shaar* (yaylı çalgılar orkestrası için) [1982], *Tetras* (1983), *Lichens* (1984), *Naama* (1984), *Alax* (1985), *Kegrops* (1986), *Ata* (1987), *Jalons* (1988), *Echange* (1989), *Tetora* (1990), *Roaï* (1991). Bu yapıtların bazılarında (özellikle orkestra için olanlarında), Xenakis, daha dolaysız, daha insancıl (ama her zaman tellürik) bir lirizme doğru yol aldı.

Xenakis, birçok makaleden başka, kuramsal yapıtlar da yayımladı: *Musiques formelles* (Biçimsel müzikler) [1963, yeni bas. 1981], *Musique architecture* (Mimari müzik) [Paris, 1971, gözden geçirilmiş bas. 1976]. 1966'da École pratique des hautes études'de EMAMU'yu (Equipe de mathématique et d'automatique musicale) [Matematiksel ve otomatik müzik ekibi] kurdu. Daha sonra (1972) CEMAMU (Centre d'études de mathématique et atomatique musicales [Matematiksel ve otomatik müzik araştırmaları merkezi]) adını alan bu kuruluşun amacı, çağdaş bilimsel bilgilerin ve yeni teknik araçların (bilgisayar), müzik kompozisyonuna uygulanmasıydı.

XENARTHRA a. Minesiz eşdişli (bu nedenle, eskiden, dişsizlerin karma düzeni içinde sıralanıyordu), yalın mideli, büklümsüz beyinli, yalnızca Güney Amerika'da yaşayan plantigrat memeliler takımı. (3 familyası vardır: tembelhayvangiller, karıncayiyengiller, kemerlihayvangiller. Fosil *Xenarthra*'lar: Eosen'de yaşamış *Paleonodon**'lar, Pleyistosen'de yaşamış tardigratlar ve *Glyptodon*'lar.)

XENİCHA a. Yeni-Zelanda'da yaşayan, ağaççıl, böcekçil, kahverengimsi tüylü, beyaz kaşlı, küçük bedenli ötücükuş cinsi. (*Acanthisittidae* familyası.)

XENOCŒLOMA a. Asalak kürekayaklı kabuklu cinsi. (Bedeni iyice körelerek hemen hemen yalnızca erdişi bir üreme organına indirgenmiştir. *Polycirrus* cinsinden deniz halkalısolucanlarında asalak yaşar.)

XENODERMİNAE a. Güney-doğu Asya'da pirinç tarlalarında, bataklıklarda ya da ormanlardaki çotukların dibinde yaşayan suyılanı oymağı. (Kurbağalar ve toprak kurtlarıyla beslenir Suyılanıgiller familyası.)

XENODONTİNAE a. Hantal bedenli, yassı kafalı, yumuşak toprakta dolaşan, Amerika'ya özgü suyılanı oymağı. (Amfibyumlarla beslenir. Suyılanıgiller familyası.)

XENONGULATA a. Kuzey Amerika'nın Paleosen topraklarında fosillerine rastlanan iri bedenli memeliler takımı. (Bazı özellikleriyle *Dinoceras*'lara benzerler.)

XENOPELTİNAE a. Güney-doğu Asya'da yaşayan kazıcı yılanlar oymağı. (İlkel, gececi, amfibyumlarla beslenen yılanlardır. *Aniliidae* familyası.)

XENOPHORA a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Trochus*'larla *Strombus*'lar arasında yer alır. Bedeni ince uzundur; uzun dokunaçları, iki bölüme ayrılmış bir ayağı vardır; koni biçiminde ve çıkıntılı kavkısı, eğik ağızlı boynuzsu bir kapakçıkla örtülüdür. Bu yumuşakçalar çeşitli gereçleri [kabuk parçaları, çakıltaşları] yapıştırarak kavkısını sağlamlaştırır. Bütün sıcak denizlerde bulunur. *Xenophoridae* familyasının örnek tipi.)

XENOPOL (Alexandru), romanyalı tarihçi (Yaş 1847 - Bükreş 1920). Yaş'ta profesör (1883). Başlıca yapıtı *İstoria Romanilor din Dacia Traiana*'dır.

XENOS a. *Polistes* cinsinden yabanarılarının bedeninde asalak yaşayan yelpazekanatlı böcek cinsi. (*Xeniidae* familyasının örnek tipi.)

XENOSAURİDAE a. Zool. YUMRULUKERTENKELEGİLLER familyasının bilimsel adı.

Xerox, kökeni 1906'ya kadar inen, ama özellikle 1938'de bir belgenin ilk kuru kopyasını elde etmeyi başaran (şirket bu başarılı buluşun ilk sanayi uygulamalarını gerçekleştirdi) Chester F. Carlson'ın çalışmaları sonucu gelişen amerikan şirketler grubu.

Grubun etkinlikleri üç dalda toplanır: ABD, Kanada ve Latin Amerika için Xerox Corporation; Japonya ve Uzakdoğu için Fuji Xerox ve son olarak, dünyanın öbür ülkeleri için Rank Xerox Ltd (% 51'i Xerox Corporation'ın ve % 49'u The Rank Organization'ın denetiminde) ile şubeleri. Röprografi tekniğinin dünya ve Avrupa önderi olan grup, metin işlemeleri, kopya ve telekopi, mikrobilgisayarlar, elektronik ya da büro baskı makineleri alanlarında etkindir.

XESTOBİUM a. Evlerde, tahtalar içinde yaşayan, alnını oduna vurarak sesler çıkaran kınkanatlıböcek cinsi. (*Anobiidae* familyası.)

XİA → ŞİA.

XİAGUAN → ŞİAGUAN.

XİA GUİ → ŞİA GUEİ.

Xİ'AN → Şİ'AN.

XİAN Dİ → ŞİEN Dİ.

XİANFENG → ŞİENFİNG.

XİANG → ŞİANG.

XİANGFAN → ŞİANGFAN.

XİANG JİANG → ŞİANG CİANG.

XİANGTAN → ŞİANGTAN.

XİANYANG → ŞİENYANG.

XİAOTANGSHAN → ŞİAOTANGŞAN.

XİAOZONG → ŞİAOZONG.

XİA YAN (SHEN DUANXİAN) → ŞİA YEN (ŞIN DUANŞİEN).

XİCHANG → ŞİÇANG.

XİE HE → ŞİE HI.

XİE LİNGYUN → ŞİE LİNGYÜN.

XİENG KHOUANG → ŞİENG HUANG.

XİEYİ → ŞİEYİ.

Xİ JİANG → Şİ CİANG.

XİKANG → ŞİKANG.

Xİ KANG → Şİ KANG.

XİLONEN, Aztekler'de körpe mısır tanrıçası. Bir yıl boyunca tanrı Tezcatlipoca'yı temsil etmiş olan delikanlıya, kurban edilmeden bir ay önce verilen dört kadından birinin adı buydu.

XİMENİA a. Bütün tropikal bölgelerde yetişen almaşık ve yarı sert çok yapraklı, talkım halinde toplu beyazımsı çiçekli bitki. (*Ximenia americana* türünün meyveleri ekşi olmasına karşın yerlilerce yenir. Antiller'de buna *deniz elması*, Gabon'da *deniz limonu* [*elozi zege*], Güney Afrika'da *zuur pruim* [''ekşi erik''] denir.)

XİMÉNES → JİMÉNEZ.

XİNDİAN → ŞİNDİEN.

XİNGTAİ → ŞİNGTAİ.

XİNGU, Brezilya'da (Mato Grosso ve Parà) ırmak, Aşağı Amazon'un kolu (sağ kıyıdan). Birçok çağlayan; 1 980 km.

XİNGU, Mato* Grosso'da çeşitli yerli topluluklarin yaşadığı bölge. —*Xingu ulusal parkı*, 1961'de, bu Kızılderililer'in kültürel kimliğini korumak amacıyla kuruldu.

XİNİNG → ŞİNİNG.

XİNJİANG BAĞIMSIZ ÖZERK UYGUR BÖLGESİ → ŞİNCİANG.

XİN QİJİ → ŞİN ÇİCİ.

XİNXİANG → ŞİNŞİANG.

XİONGNU → ŞİONGNU.

XİPE TOTEC, Kolomböncesi dönemde, bitkiler, dünyasının ve bahar mevsiminin tanrısı (kökeninin bugünkü Guerrero eyaletinden [Meksika] geldiği sanılır). Mikstekler onu kuyumcuların tanrısı olarak kabul ediyorlardı. Ona tapınıldığı günlerde, Aztekler kurbanlarının etini kazıyor ve derilerini tanrıya sunuyorlardı.

XİRGU (Margarita), ispanyol aktris (Molins de Rey 1888 - Montevideo 1969). Katalan olan sanatçı, yeteneğini siyasal fikirlerinin hizmetinde kullandı. Özellikle 1831'de Granada'nın kadın kahramanı olan Mariana Pineda gibi ülkesinin tarihine damgasını vurmuş kişileri canlandırarak, 1927'den sonra adını duyurmaya başladı. 1931'e doğru, cumhuriyeti kurmaya çalıştığı için ölüme mahkûm edilen bir subayın öyküsünü anlatan *Fermin Galân*'daki oyunuyla, ününü perçinledi. 1934'te Alejandro Casona'nın ilk piyesi *La sirena Varada*'daki rolüyle zirveye ulaştı. İç savaştan sonra Latin Amerika'ya göç etti.

Xixiang Ji → ŞİŞİANG Cİ.

Xiyou Ji → ŞİYOU Cİ.

XİPHİDAE a. KILIÇBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

XİPHOPHORUS MACULATUS a. Orta Amerika tatlısularında yaşayan, hepçil, akvaryumlarda sıkça beslenen, küçük bedenli kemiklibalık. (Erkeği 45 mm, dişisi 60 mm. Aynı cinsin başka bir türü olan *X. helleri* ile birlikte Türkiye'de kılıçkuyruk* adıyla bilinir. *Poeciliidae* familyası.)

XİPHOSURA a. Denizde yaşayan zehirçengelliler altsınıfı.
—ANSİKL. *Xiphosura*'larda bedenin ön bölümü, sırt kalkanı biçiminde bir bağayla kaplıdır; orta ve arka bölümüyse sırt kalkanında bütünüyle ayrı bir bağayla örtülüdür. Beden kılıca benzeyen güçlü bir eklentiyle son bulur. *Xiphosura* altsınıfı iki takıma ayrılır: *Aglaspida* ve *Xiphosurida*. *Xiphosura*'lar Birinci Zaman'da birçok cinsle temsil ediliyordu: Silures'teki *Hemiaspis;* Devon ve Karbon devirlerindeki *Bellinurus;* Permi'deki *Prolimulus*.

XİPHOSURİDA a. Karın bölütleri az çok bir bütün oluşturan, ayakları kıskaç biçiminde son bulan deniz eklembacaklıları takımı. (Takımda hem fosil, hem de günümüzde yaşayan türler bulunur; *Xiphosura* altsınıfı.)

XİPHOSURUS POLYPHEMUS a. Denizde yaşayan, duyargasız, solungaçlı, Atlas okyanusu'nun Amerika kıyılarında yaygın eklembacaklı. (Bedeni iki bölümden oluşan bir bağayla örtülüdür; hemen hemen beden uzunluğuna eşit boyda, sağlam bir kuyruğu vardır. *Merostomata* sınıfı.)

Xiphosurus polyphemus

XİPHYDRİA a. Larvası içinde yaşadığı yayvanyapraklı ağaçların odunlarını delen zarkanatlı böcek cinsi. (Odunarısıgiller familyası.)

XİZANG → ŞİZANG.

XİZONG → ŞİZONG.

XOCHİCALCO, Morelos eyaletinde (Meksika) Kolomböncesi klasik dönem (250-950) kenti. 1 200×700 m'lik bir alanı kaplayan tören merkezinde, en önemlileri Quetzalcóatl tapınağı ve Steller tapınağı olan birçok yapı yer alır. Quetzalcóatl tapınağı'nın alt bölümü, bedeni dalgalanan tüylü yılanları ve görkemli başlıklar giymiş insanları canlandıran alçakkabartmalarla kaplı taş levhalarla süslüdür. İkinci tapınaktaki stellerde ise maya, özellikle de copán etkisi görülür. Ayrıca, Monte Albán, Teotihuacán ve Veracruz etkilerini de gözlemlemek mümkündür.

XOCHİMİLCO, Meksika'da kent, Mexico yakınında, orta kesimdeki platoda, 2 274 m yükseltide; 43 000 nüf. Turizm merkezi (kanallarla bölünen bahçeler).
—Tar. XII. yy.'ın sonunda Xochimilco küçük bağımsız bir devletin merkezi oldu.

Bu devlet, Tezozómoc'un oğullarından biri tarafından yönetildiği bir sırada, Azcapotzalco'nun egemenliği altına düştü. 1430'da Nezahualcóyotl tarafından kurtarılan ülke, XV. yy.'ın ikinci yarısında yeniden, bu kez Aztekler'ce işgal edildi. Chinampalar üstünde tarım yapma yöntemini ilk kez Xochimilco halkının uyguladığı sanılır.

XOCHİPİLLİ ya da **MACUİL XOCHİTL,** Aztekler'de Gençlik, Zevk, Güzellik, Çiçekler ve Aşk tanrısı. Oyunların, dansın, müziğin ve şiirin de tanrısıydı.

XOCHİQUETZAL, Aztekler'de Aşk, Zevk ve Çiçekler tanrıçası.

XOLOTL, Aztekler'de Quetzalcóatl* ile bir tutulan Canavarlar, Benzer yaratıklar ve İkizler tanrısı. Güneşin bugün de sürmekte olan beşinci yaratılışı sırasında Xolotl öbür tanrılar gibi kurban edilmemek için kaçar. Başka bir mitte ise insanlığın yaratıcısı olarak kabul edilir.

Xolotl ayrıca Texcoco hükümdarlarının ve gene aynı yere ait olan ve 1542-1546 arasında kaleme alınmış bir yasa derlemesinin de adıdır.

XUÂN (Nguyên Van) → NGUYÊN VAN XUÂN.

XUÂN DİÊU (Ngô Xuân Diêu, —denir), vietnamlı şair (Ha Tinh 1917). *Tu Luc* grubunun üyesi ve *Tho Moi* ("Yeni şiir") hareketinin başlıca temsilcisidir. Yapıtlarında fransız lirizminin büyük bir etkisi göze çarpar (*Tho tho,* 1938).

Xuanhe huapu → ŞÜENHI HUAPU.

XUANHUA → ŞÜENHUA.

XUÂN THUY, vietnamlı siyaset adamı (Hanoi 1912 - *ay. y.* 1985). Çinhindi'deki fransız varlığına karşı, İkinci Dünya savaşı'ndan önce, Vietminh'in yayın organı olan *Cuu Quôc* (Ulusal kurtuluş) gazetesini kurdu. Demokratik Vietnam Cumhuriyeti kurulunca önce milletvekili, sonra Başkan yardımcısı ve en sonunda da Dışişleri bakanı (1963-1965) olarak atanmadan önce Millet meclisi genel sekreteri seçildi. 1968'den 1973'e kadar Paris'te gerçekleştirilen barış görüşmelerinde Kuzey Vietnam'ı temsil etti. 1976'dan beri Meclis genel sekreteri ve Komünist partisi merkez komitesi sekretarya üyesidir.

J.-P. Coureau-Explorer

Xochicalco Quetzalcóatl tapınağı'nın arka cephesi klasik dönemin son evresi İ.S. 700-950

XUAN ZANG → ŞÜEN ZANG.

XUANZONG → ŞÜENZONG.

XU BEİHONG → ŞÜ BEİHONG.

XU DAONİNG → ŞÜ DAONİNG.

XUNZİ → ŞÜNZİ.

XU WEİ → ŞÜ VEİ.

XU XİANGQİAN → ŞÜ ŞİANGÇİEN.

XU ZHİMO → ŞÜ CIMO.

XUZHOU → ŞÜCOU.

XYLEBORUS a. Dişisi yumurtalarını bıraktığı dehliz ya da odacığı tahta içinde ya da ağaç kabuğunda oyan kabukböceği cinsi.

XYLENA EXOLETA a. Avrupa'da bodur bitkiler üzerinde yaşayan, gri-menekşerengi ve kızıl-gri kanatlı gecekelebeği cinsi. (Bağlara ve patatese zarar verebilir. Bazı bilim adamları bu türü *Xylocampa,* bazılarıysa *Calocampa* cinsine sokar.) [Eşanl. XYLOCAMPA EXOLETA.]

XYLOCOPA VİOLACEA a. Genellikle siyah bedenli, menekşerenkli kanatlı, yalnız yaşayan, iri bedenli arı. (Çürümeye başlamış odunda dehlizler kazar; dehlizleri, her biri bir yumurta kapsayan hücrelere böler ve içine larvaların besleneceği bir çeşit çiçek tozu hamuru doldurur. Arıgiller familyası.)

XYLODREPA a. Kınkanatlı cinsi. (Dört benekle bezelidir. *Xylodrepa quadripunctata* meşe ormanlarında keselitırtıl tırtıllarını avlayarak yaşar. *Silphidae* familyası.)

XYLOPHAGA a. Yumş. bil. Hemen hemen bütün denizlerde yaygın ikiçenetli yumuşakça cinsi. (*Pholas*'lar gibi *Xylophaga*'lar da daha çok su içindeki odunlarda yaşayan delici hayvanlardır. Kretase devri topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Pholadidae* familyası.)

◆ a. Böcbil. Ormanlık bölgelerde yaşayan, larvası etçil ortoraf sinek cinsi.

XYLOPİA a. Çeşitli türleri yararlı ürünler veren, tam yapraklı tropikal bölge ağacı. (Daha çok üç türü, *Xylopia nitida, X. frustescens* ve *X. æthiopica, okala* da denen kahverengi ve yumuşak ticari bir odun verir. *X. æthiopica* türü Afrika'da çok yaygındır ve bunun meyvesinden, "Afrika biberi" ya da "Gine biberi" denilen uyancı bir bahar elde edilir Anonagiller familyası.)

XYLOTA a. Nemli ormanlarda yaşayan ortoraf sinek cinsi. (Süprüntüsineğigiller familyası.)

XYRİDACEAE a. (yun. *ksyris, -idos,* pis kokulu süsen). Tropikal bataklık bölgelerde yetişen, rozet yapraklı ve dalların ucunda az çok zigomorf çiçekli, üç parça halinde kapçık meyveli, birçenekli çokyıllık bitkiler familyası. (50 türden oluşan küçük bir familyadır.)

XYSTİCUS CRİSTATUS a. Örümcek türü. (*Thomisidæ* familyası.)

Xylocopa violacea

Ch. Lenars-Atlas-Photo

Y a. **1.** Türk abecesinin yirmi sekizinci harfi. **—2.** Daraltıcı, dilüstü damaksıl, ötümlü ünsüz. (Açıklık ve duyulurluk açısından ünlülerden hemen sonra gelir; bu yüzden de yarı ünlü bir ses olarak nitelenir.)

—ANSİKL. Y, yunan abecesinin upsilon harfidir, latin abecesine önce V biçimiyle, İ.Ö. I. yy.'ın ortalarında da Y biçimiyle girmiştir. Latincede yunanca kökenli sözcüklerin yazımında kullanılmıştır.

• *Sesbilgisi.* Y harfi [j] ünsüzünü yazmaya yarar. Türkçede sözcük başında *(yap-, yar-, yaş, yıl, yok)*, iç seste *(ayır-, bayıl-, kayık, uyku, ayak)* ve son seste *(yay, bay, ay, soy, tay)* bulunur. Ünlü ile biten bir sözcüğe ünlü ile başlayan bir ek gelirse araya *y* sesi girer, buna "koruyucu ünsüz" adı verilir: *başla-y-an, anla-y-ış, avlu-y-a, anla-y-alım, bekle-y-in, gözle-y-ip* vb. *Y* sesinin yanında bulunan ünlüleri daraltma etkisi vardır: *yultuz>yıldız, yoğur->yuğur-, bedük>böyük>büyük, yöri->yürü-. -yor* şimdiki zaman ekinden önce gelen düz geniş ünlülerde de daralma olur: *anla-yor>anlıyor, bilme-yor>bilmiyor, söyle-yor>söylüyor, koyma-yor>koymuyor. -an/-en* ortaç, *-acak/-ecek* gelecek zaman ve *-arak/-erek* ulaç eklerinden önce de konuşma dilinde daralma görülürse de *(anlıyan, bilmiyecek, ekliyerek)*, yazımda *anlayan, bilmeyecek, ekleyerek* biçiminde gösterilir. Batı Trakya ve Rumeli ağızlarında bu gelişme oldukça ileridir: *öyle>üyle, söyle->süyle-, oyun>uyun, boyun>buyun.*

• *Tarihsel sesbilgisi.* Eski türkçede sözcük başında dar ünlü bulunduran sözcüklerde bir *y* öntüremesi görülür: *ılan>yılan, ut->yut-, ınan-> yınan->yinan->inan-* (sonradan y düşmesiyle), *ırak>yırak.* Buna karşılık sözcük başında bulunan *y-* seslerinin düştüğü de görülür: *yılkı>ılkı, yıpar>ıpar* 'misk', *yır>ır* 'ezgi'.

Kâşgarlı Mahmut, oğuz ve kıpçak lehçelerinden söz ederken sözcük başındaki *y-* lerin *c-* ye çevrildiğini söyler. Ancak *yinçü>cincü, yuġdu>cuġdu* 'deve tüyü' gibi birkaç örnek verir. Eski Anadolu türkçesinde bu gelişme görülmez. Bugünkü kıpçak lehçelerinde ise düzenli bir gelişme olarak görülür.

Sözcük başında *y-* düşmesi tarançı lehçesinde de görülür: *yüz>üz, yüzük>üzük, yılḳı>ilḳi.* Azeri türkçesinde de *y*'ler düşer: *yıldırım>ıldırım, yıl>il, yi->iy-* 'yemek'.

Anadolu ağızlarında *y* sesinin diftonglaşarak yanındaki ünlüyü uzattığı görülür: *söyle->söle-, öyle>öle, şöyle>şöle, böyle>böle.* Konuşma dilinde de zaman zaman aynı durum görülür: *pek iyi>peki, ağabey>âbi, vaktiyle>vaktile.*

Bugün dilimizde bulunan *y* seslerinin büyük bir bölümü eski türkçedeki *ḏ* sesinden gelmektedir: *edgü>eygü > eyü>eyi >iyi, ḳıḏıġ>kıyı, kuḏuġ>kuyu, ḳuḏruḳ>kuyruk, ḳoḏ->koy-, uḏı->uyu-, aḏaḳ>ayaḳ, kaḏġu>kaygu, aḏıġ>ayı.* Bu sesin orta türkçede *ḏ* ve *ḏ=ẓ* ile gösterildiği görülür: *aḏıġ ~ azıġ* 'ayı', *ḳuḏuġ ~ḳuzuġ* 'kuyu', *ḳaḏġu ~ ḳazġu* 'kaygı', *ḳıḏıġ ~ ḳızıġ* 'kıyı'. Bu sesi bulunduran sözcükler çuvaşçada *r* iledir: *aḏaġ>ura, toḏ->tır-* 'doymak', *aḏıġ>urı* 'ayı'. Bu ses yakutçada *d>t* gelişmesine uğrar: *kadın>hatın* 'kayın ağacı', *aḏaḳ>atak* 'ayak', *yaḏaġ>sati* 'yaya', *aḏġır>atır* 'aygır', *keḏ->ket-* 'giymek', *ḳıḏıġ>kıtı* 'kıyı', *ḳuḏruḳ>kutruk* 'kuyruk'. Çağataycada seyrek olarak *d>z* gelişmesi görülür: *töd->töz-* 'katlanmak, tahammül etmek'. Bu sözcük eski Anadolu türkçesinde *döy-* biçiminde kullanılır.

Macar türkolog G. Nemeth türkçeyi iki ana gruba ayırır: *y-* türkçesi ve *s-* türkçesi. Bütün öteki türk lehçelerinde sözcük başında *y-, c- (y- > c-)* olarak bulunan ses çuvaşça ve yakutçada *s-* olarak görülür. Yakutçada: *sıṅah* 'yanak', *sıt-* 'yatmak', *sıttık* 'yastık', *sısi* 'yazı, ova', *sā* 'yay', *sūn-* 'yunmak, yıkanmak', *sūs* 'yüz'. Çuvaşçada *s'ıldır* 'yıldız', *s'ımarda* 'yumurta', *s'ımır* 'yağmur', *s'ıvar* 'ağız', *s'ıt-* 'yutmak'.

Göktürkçede özel bir işaretle gösterilen *ny ~ ny* sesi vardır: *ḳoyn* 'koyun', *anyıġ* 'kötü, fena', *çıġany* 'yoksul', *ḳanyu* 'hangi'. Uygur döneminde ise bu sözcüklerdeki *yn ~ ny* sesi açılarak *n* ya da *y*'ye dönüşür: *ḳon ~ ḳoy, ayıġ ~ anıġ, çıġan ~ çıġay, ḳanu ~ ḳayu.* Alman türkoloğu Annemarie von Gabain bu durumu göz önüne alarak uygurcada iki ayrı lehçenin bulunduğunu ileri sürer: *y* lehçesi ve *n* lehçesi. Türkiye türkçesinde genellikle *n*'li biçimler kullanılır: *ḳanyu > ḳanu > ḳanı > hani.* Ancak iki ünsüzün arasına bir ünlü girdiği de görülür: *ḳoyn > ḳoyun.* Çağataycada *y*'li biçimler kullanılır: *ḳoy, ḳayu, çıġay.*

Kıpçak lehçelerinde sözcük başında *y- > c-* gelişmesi görülür. Kırgızcada: *yol > col, yat > cat* 'yad, yabancı', *yalıṅ > calın* 'alev, yalım', *yeni > canı* 'yeŋi', *yaman > caman* 'kötü', *yılan > cılan, yultuz > cıldız, yat- > cat-* vb. Kazakçada ise *y- > j-* olur: *yar > jar* 'uçurumun', *yaş > jaş* 'genç'.

Koybal, karagas lehçelerinde ise *y- > t' ~ d'* gelişmesi görülür (bu sesler t ve d'nin yumuşak biçimleridir): *ya > ~ t'a ~ d'ā* 'yay', *yaş > t'as ~ d'as, yaġ > t'aġ ~ d'aġ, yaḳa > t'aġa d'aġa, yiti' t'ete d'ite* 'yedi'.

y Ceb. Sık sık bir denklem sisteminde ikinci bilinmeyeni göstermek için kullanılır.

—Geom. Ordinatı gösterir. (Y olarak da kullanılır.)

yarış halindeki yatlar

—Mat. çözlm. Çoğu kez bir gerçek ya da karmaşık değişkenin bir fonksiyonunu gösterir.

Y Anorg. kim. *İtriyum*'un simgesi.
—El sant. *Y iğnesi* → SİNEK* İĞNE.
—Genet. *Y kromozomu*, heterogametli erkeğin iki eşeysel gametinden biri. (Dişideki eşeysel kromozomların ikisi de bundan farklıdır ve X ile gösterilir. Döllenmiş yumurtanın çekirdeğinde Y kromozomunun bulunması embriyonun erkek olarak gelişmesini sağlar.)
—Tem. parç. Aşırıyükü belirtir.

-Y [-AY, -EY]. Yapım eki. **1.** Fiillerden adlar türetir: *Deney* (dene-y), *olay* (ol-ay), *yatay* (yat-ay). **—2.** Adlardan ad soylu sözcükler türetir: *Aday* (ad-ay), *güney* (gün-ey), *düzey* (düz-ey).

YA bağ. **1.** Bilinen, görülen, anımsanan bir olay, bir durumla yakından ilişkili olan başka bir durumu, başka bir olayı soru yoluyla anımsatır: *Siz kurtuldunuz, ya onlar? Ya bu ne demek oluyor? Ya ötekiler nereye gitti?* **—2.** Yanıt niteliğindeki bir yargı cümlesinin sonuna getirildiğinde, olumsuz bir yargının arkadan gelen cümlede verileceğini belirtir: *İyi, hoş insandır ya, biraz tembeldir.* **—3.** Bir olasılığın, bir düşüncenin karşıtı düşünülürken kullanılır: *Başarırız diyorsun, ya başaramazsak.* **—4.** Bir özetleme belirten cümlenin başında kullanılır: *Ya, işte böyle davrandı.* **—5.** Kendisinden önce gelen söze kattığı uyarma anlamıyla anlatımı sürdürmeyi sağlar: *Kıyıya doğru yürüyüverdim. Yürüyüverdim diyorum ya, dünyanın yolu.* **—6.** Sözü edilen eylemin ya da durumun dinleyence bilindiğini vurgular: *Bilirsin ya, böyleleriyle tartışılmaz. Duymuşsundur ya, toplantıda kavga çıktı.* **—7.** *Ya ... ya*, seçenek ya da karşıtlık belirterek cümledeki eş değerli öğeleri birbirine bağlar: *Ya sinemaya gideriz ya müzik dinleriz. Ya yeneriz ya ölürüz. Ya çalışırsın ya okuldan atılırsın.* **—8.** *Ya bu deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli*, "bu işi yapar, bu koşullara uyarsan sorun yok. Yapmaz ya da koşullara uymazsan burada kalamazsın" anlamında söylenir. || *Ya dayak yememiş, ya sayı saymayı bilmiyor*, iki olasılıktan birinin gerçekleşmemiş olduğunu belirtmek için söylenir. || *Ya deve, ya deveci, ya deve üstündeki hacı*, geleceğe yönelik sözlerin kolayca söylenebileceğini, bunları yerine getirmek için gereken koşulların nasıl olsa değişeceğini anlatmak için söylenir. || *Ya devlet başa, ya kuzgun leşe*, girişilen bir işin kişiyi ya imrenilecek bir duruma yükselteceğini ya da batırıp yıkıma uğratacağını anlatır. || *Ya herrü, ya merrü*, kötü ve tehlikeli bir durum karşısında sonuç nasıl olursa olsun gibi her türlü kötü olasılığın göze alındığını belirtir: *Ya herrü, ya merrü, deyip kapıdan içeri daldık.* || *Ya huyundan, ya suyundan*, herhangi bir yönüyle çevresindeki ilişki içinde bulunduğu kişilerden etkilenen, onlar gibi davranmaya çalışan kimse için söylenir. || *Ya şehit, ya gazi*, eski türk töresine göre annenin erkek çocuğu ilk kez emzirdiğinde kulağına söylediği dua sözü.

◆ be. **1.** Bir düşünce akışı içinde sıralanan aynı cins öğeler arasından biri, özellikle önemsenip vurgulanmak istendiğinde "hele, özellikle" anlamında kullanılır: *Son derece hassas, kibar, zeki bir insan; ya cana yakınlığı. Boy bos bir yana, ya o iri, siyah gözleri.* **—2.** Cümle başında, "evet" anlamında olumluluk bildirir: *İzine mi çıkıyorsunuz? Ya, birkaç günlüğüne.* **—3.** Bir yanıtı güçlendirmek, gereklilik ve onay bildiren cümlelerde yargının onaylandığını belirtmek için kullanılır: *O da gelecek mi? Gelecek ya. Ben de gideyim mi? Git ya. Al ya, iyi olur.* **—4.** Dilek, koşul ve geniş zaman kipleriyle hikâye ve bileşik zamanların sonuna geldiğinde anlamı pekiştirir: *Onu aramasını istiyormuş. Arasın ya. Yaptıydın ya.*

◆ ünl. **1.** Soru anlamı bildiren cümlelerin başına ya da sonuna gelerek anlamı pekiştirir: *Ya niçin böyle yapıyorsun? Ya, öyle mi oldu? Böyle değil mi ya?* **—2.** Yüklemlerden sonra kullanıldığında, beklenmedik bir olumsuzluğu vurgular ya da eylemin olağan olduğunu belirtir: *Bunları düşünecek kadar zamanımız yoktu ya. Çocuktur, ağlar ya.* **—3.** Söyleyiş özelliğine göre cümleye şaşma, soru, sitem, alay anlamı katar: *Bunu da o yapmış olamaz ya! Hırsızlık malı değil ya? Ya, demek bizimle gelmek istemiyorsun?*

YA a. (ar. *yā*). **1.** "Y" harfinin arapça adı. Ebcet hesabında 10 sayısı karşılığıdır. **—2.** *Ya-yı masdari*, mastar yapan "y". || *Ya-yı müsennat*, iki noktalı "y". || *Ya-yı nisbi*, aitlik bildiren "y". || *Ya-yı tahtaniye*, altında iki noktası olan "y".

YA ünl. (ar. *yā*). **1.** Coşkulu seslenme sözü: *Ya mübarek, halimize sen acı.* **—2.** *Ya Allah*, bir işe başlarken gayrete gelmek için söylenen kalıp söz. || *Ya Rab, ya Rabbi*, Tanrı'ya seslenme sözü. || *Ya sabır*, dayanılması güç durumlarda sabırlı davranmak gerektiğini belirtir. || *Ya sabır çekmek*, bir acıya bir sıkıntıya ya da sinirlendirici bir duruma ses çıkarmadan katlanmak, kendini tutmaya çalışmak.

YAAFİR → YEAFİR.

YA'AN, esk. **Yacou, Yaçou** ya da **Yaçov,** Çin'de (Sıçuan) kent; 70 000 nüf. Karayolu kavşağı. Pazar. Deri işleme. Tarım gereçleri.

YAB sıf. (fars. *yāften*, bulmak'tan *yāb*). *Esk.* "Bulan", "bulunan" anlamında bileşik sözcükler türetir: *fena-yab* (fena bulan, sona eren), *feyz-yab* (feyz alan), *hisse-yab* (pay alan, payı bulunan), *kâm-yab* (isteğine kavuşan) kem-yab (az bulunan), *reha-yab*, (kurtuluş bulan, kurtulan), *şeref-yab* → ŞEREFYAB, *şifa-yab* (şifa bulan, iyileşen), *zafer-yab* (zafer kazanan) vb.

YABA a. Harman savurmakta kullanılan çatal biçimindeki tahta kürek.
—Dy. *Balast yabası*, demiryolunda traverslerin altındaki balast'ı kum ve topraktan ayırmak için kullanılan alet.
—Yun. ve Rom. mit. *Üç dişli yaba*, birçok deniz tanrısının simgesi olan üç dişli zıpkın.

YABALAMA a. Yabalamak eylemi.

YABALAMAK g. f. Saman ya da otları yabayla savurmak ya da bir yere atmak.

YABAN a. (fars. *yaban*'dan). **1.** İnsan eli değmemiş, üzerinde insan yaşamayan ıssız yer. **—2.** Bir yerin, bir bölgenin halkından olmayan, oranın yabancısı olan kimse; yabancı el. **—3.** Tamlayan olarak, evcil bir hayvan türünün evcil olmayan bir akrabasını ya da insanlar tarafından ekilebilen bir bitkinin doğada kendiliğinden yetişen bir cinsini belirtir; bu anlamda birleşik ad yapar; yabani: *Yabankedisi. Yabanördeği. Yabanketeni. Yabannanesi.* **—4.** *Bir şeyi, bir kimseyi yabana atmak*, önemsememek, önemsiz görmek: *Yoo, bu sözümü yabana atmayın, görün neler olacak.* || *Yabana gitmek*, bir şeyden söz ederken, tanınmayan, bilinmeyen bir kimseye verilmek ya da satılmak: *Gel bunu sen al, yabana gitmesini istemiyorum.* || *Yabana söylemek*, uygun düşmeyen saçma sapan sözler söylemek. || *Sözüm yabana* → SÖZ.

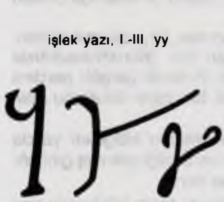
◆ sıf. İnsan eli, değmemiş, değiştirilmemiş, bir yer için kullanılır; yabani vahşi: *Yaban ormanlar.*
—Geom. Bir simit üzerine çizilebilen, koşutlardan ve boylam çemberlerinden farklı bir çember için kullanılır.

Yaban, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanı (1932; CHP roman armağanı ikinciliğini kazandı [1942]). Yazarın Kurtuluş savaşı'yla ve köy çevresiyle ilgili gözlemlerine dayanır. Yedeksubay olarak Birinci Dünya savaşı'na katılmış bir paşazadenin (Ahmet Celal) Kurtuluş savaşı sırasında sığındığı köydeki yaşamını canlandırır. Aydınla köy insanının çelişkilerini gösteren roman bu çevrenin geri kalmasına aydınların sorumsuzluğunun, halka yabancı kalmasının yol açtığını ileri sürer. Kahramanının yunan işgali ve toplu kıyım yüzünden yarım kalmış anı defterine yansıyan acımasız gerçekçilik, türk romanında 20 yıl sonra gelişen köy gerçekçiliğine öncülük etmiştir.

Yaban düşünce (*la Pensée sauvage*), Lévi-Strauss'un yapıtı (1962). Lévi-Strauss'a göre, totemler konusunda sınıflamaların mantığı ve toplumsal örgütlenme konu-

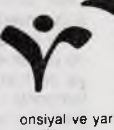
Y HARFİNİN EVRİMİ

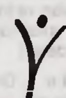

büyük klasik latin

işlek yazı, I.-III. yy

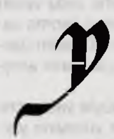

büyük latin kitap yazısı, V. yy.

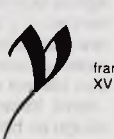

ilk küçük III.-IV. yy

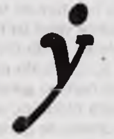

onsiyal ve yarı-onsiyal IV.-IX. yy.

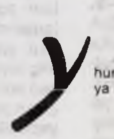

işlek yazı, IV.-VII. yy.

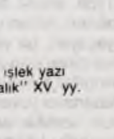
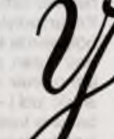
küçük caroline

gotik, XII.-XV. yy.

fransız batard XV.-XVI. yy.

hümanist yuvarlak kitap yazısı, XV.-XVI. yy.

hümanist işlek yazı ya da "italik" XV. yy.

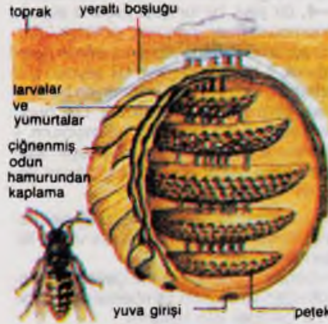

alman büyük ve küçük XVI.-XX. yy.

sunda dönüşüm sistemleri, kategoriler, türler, sayılar vb., sanayileşmemiş toplumlarda ve diğer toplumlarda bütünüyle aynı özelliklere sahiptir ve bilimsel zihniyetin bir başarısı olmaktan uzaktır. Farklılığın nedeni, özellikle de bir insanlık tarihinin olması düşüncenin bağlandığı şeyin göndergesinde ve insanın eylem tarzında bir değişiklik olmasıdır.

YABAN HAVUCU → KARAKAVZA.

YABAN İNCİRİ a. **1.** Bileşik çiçeği (çiçek kurulu) erdişi çiçeklerden oluşan incir ağacı. (Çiçeklerinin dişi olanlarında genellikle ilek sineğinin larvası asalak olarak yaşar. Bu nedenle yaban incirinin meyvesi bahçe incirlerini ileklemekte kullanılır.) [Buna erkekincir de denir.] **—2.** Bu ağacın meyvesi.

YABAN MAYDANOZU a. *Yörs.* Yapraklarının maydanoz gibi çok parçalı oluşundan dolayı bazı yerlerde baldırana verilen ad.

YABAN MERSİNİ a. *Yörs.* Çoban üzümü.

YABAN NANESİ a. Anadolu'da çayırlarda ve su kenarlarında kendiliğinden yetişen su nanesi. *(Mentha aquatica)*, tüylü nane *(M. longifolia)* ve yarpuz *(M. pulegium)* gibi nane türlerinin ortak adı.

Yaban ördeği *(Vildanden)*, Henrik İbsen'in düzyazı biçimindeki 5 perdelik dramı (1884). Oyunun kahramanı Greger her ne pahasına olursa olsun doğruluğu ve gerçeği istediğinden kötü yoldaki basit bir çiftin durumunu ahlaksal yönden düzeltmek isterken başarısızlığa uğrar ve oyunun tek saf ve dürüst kişisi olan küçük Hedvig'i intihara sürükler. Manevi yönden düşmüş insanın utancını simgeleyen ambarda beslenen yaralı ördek gibi, insan da "çamurda kalmaya" mahkûmdur; çünkü imkânsız bir ülküyü gerçekleştirmeye kalkıştığında yıkıma uğrar. İbsen isteyerek, bulanık bir konumda yer alır; yapıtının temel sorununu, yani Brand'*ın "ya hep ya hiç" temasını güçlü bir biçimde, ancak bir çözüme bağlamadan ortaya koyar.

YABAN PANCARI a. *Yörs.* Pazı.

YABANPAZISI a. Pazıya benzeyen etli geniş yapraklı otsu bitki. (Bil. a. *Blitum capitatum;* ıspanakgiller familyası.)

YABANSÜMBÜLÜ a. *Yörs.* Kedinanesi.

YABAN YULAFI ya da **YABANİ YULAF** a. Tarım bitkilerine zarar verdiği için yabancı ot sayılan ve tohumları olgunlaştıkça dökülen yulaf türü *(Avena fatna)*. [*Deli yulaf* da denir.]

YABANARISI a. **1.** Dişisi zehirli iğne taşıyan ve sokması çok acı veren *Vespa* cinsinden zarkanatlıların ortak adı. (Yabanarısıgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Kıllı arı adıyla da bilinen, ılıman ve soğuk bölgelerde toplu yaşayan, bir yıllık koloniler kuran, *Bombus* cinsinden zarkanatlıların ortak adı. (Arıgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** *Yabanarısı yuvası*, bir yabanarısı toplumunun, özellikle larva yetiştirmek amacıyla kurduğu kâğıttan yuva; aynı yuvada barınan yabanarısı toplumu.

—ANSİKL. *Vespa* cinsinden yabanarıları tüm yeryüzünde yaygındır. Bunlar toplu yaşayan böceklerdir ve yalnız yaşayan bazı yabanarılarından (duvarcıyabanarasıgiller) onları ayıran da bu özellikleridir. Cüretkâr olan bu hayvanların sokması çok acı verir. Ama ancak kendini savunmak için ya da tehdit altındaki yuvasını korumak için saldırır. Yabanarılarının âdetleri balarılarınınkine benzetilebilir; şu farkla ki, yabanarıları oğul vermez ve kışın yalnız anaarı canlı kalır, yuvada da hiçbir yiyecek bulunmaz. Yabanarıları böcekleri avlayarak beslenir, ama yarılmış, kesilmiş meyvelere, etlere, her türlü yiyeceğe, hatta balarılarına bile saldırır ve balını emmek için balarılarını öldürür. İşçi yabanarıları, ezilmiş hayvansal maddelerden yapılmış bir bulamaçla larvaları her gün beslerler. Başlıca türleri: *Vespa germanica* ve adi yabanarısı *(V vulgaris)* yerde yuva yapar; orman yabanarısı *(V. silvestris)* yuvasını ağaçlara asılı kurar. Yabanarılarının en iri türü eşekarısıdır *(Vespa crabro)*.

Aslında, balarısı dışında kalan tüm zarkanatlı ve iğneli böceklere, öbekler arasında fark gözetilmeden genel olarak yabanarısı dendiği de olur. Yer üstünde yuva yapan küçük bir zarkanatlı böcek olan sarıca arı *(Polistes gallicus)* bunlardan biridir. *Chartergus, Sphex, Bembex, Pompilus* gibi kazarak, işleyerek ya da kâğıtla kaplayarak yerde yuva yapan değişik cins ve türde birçok böcek de günlük dilde yabanarısı diye anılır.

Bombus cinsinden yabanarıları ya yeraltı yuvalarında ya da yosunlar altındaki yuvalarda yaşarlar. Yaz gelince, yuvayı kuran dişi, çiçektozuyla hazırladığı bir bulamaçla doldurduğu geniş bir hücreye belli sayıda yumurta bırakır. Yumurtadan çıkan yavrular büyüyünce işçi arı olurlar; dişi arı yuva için yapılması gereken işleri giderek işçi arılara bırakarak kendini yalnızca yumurtlama işine adar. *Bombus* cinsinden yabanarıları bitkilerin döllenmesinde önemli rol oynar. Avrupa'da yaşayan bazı türler, Avustralya'da bulunan Avrupa kökenli üçgüllerin döllenmesini sağlamak için Avustralya'ya götürüldüler.

• *Yabanarısı yuvası.* Yabanarısı yuvası, hem ilkbaharda bir anaarının yumurtlaması sonucunda oluşan bir topluluk, hem de onları barındıran yuvadır; ana yabanarısı birkaç petek gözü yapmakla işe başlar, her birinde bir yumurta yumurtlar, yumurtadan çıkan larvaları besler; larvalar erginleşince işçi arı olurlar ve anaarıya yardıma koyulurlar; anaarı da, onlar bir yandan petek gözü yaparken durmadan yumurtlar ve bu iş ilk soğuklara kadar sürer. Soğuklar başlayınca yabanarılarının çoğu ölür; bazı iri dişiler kışı duvar kovuklarında, ağaç yarıklarında geçirirler; ilkbaharda onların her birinden yeni bir yabanarısı toplumu oluşur.

Yabanarısı yuvaları ya toprak altında ya da bir ağaç dalına asılı olarak havada bulunur; eşekarısınınki *(Vespa crabro)* korunaklı yerlerde olur (ağaç kovuğu, baca vb.). Hepsi kartonumsu bir kılıf içindedir ve altıgen petek gözleri kat kat dizilidir. Yabanarılarının girip çıktıkları delikler, petek üzerinde yağmur girmesine olanak bırakmayacak şekilde sıralanır. Bu yuvaların en basiti sarıca arınınkidir *(Polistes gallicus)* açık havada ve kılıfsız olur.

Yer altındaki bir yabanarısı yuvasını tahrip etmek için ağzını, geceleyin, benzine ya da karbon tetraklorüre batırılmış bir tamponla tıkamak ve tıkacı sağlam toprağa kadar sokmak yeter. Ertesi gün yuva çıkarılıp yakılır.

—Tıp. Yabanarılarının ve bütün zarkanatlıların sokması her zaman rastlanan olaylardandır, sadece yerel bir tepkiye neden olur; yalnız alerjik ya da duyarlılık kazanmış kişilerde (çoğunlukla erginlerde) bazen sokmanın hemen arkasından ortaya çıkan ağır, hatta öldürücü anafilaktik şok yapabilecek derecede genel tepkilere yol açabilir. Bu gibi kazalara oldukça sık rastlanır; hatta, ılıman ülkelerde zarkanatlıların sokmasından ileri gelen ölümlerin sayısı yılan sokmasından iki kat fazladır. İçorganlarda görülen en küçük bir belirti, olayın ilk on beş dakikasında acil bir tedaviyi gerektirir (özellikle adrenalin şırıngası ve gerektiğinde kartikoitler ve antihistaminikler); sonra, antijenli zehir ya da zehir kesesi özütleri ile yıllarca sürecek bir duyarsızlaştırma tedavisi uygulamak gerekir.

YABANARISIGİLLER a. Toplu yaşayan zarkanatlılar familyası. (Bil. a. *Vespidae*) [Eşanl. EŞEKARISIGİLLER.]

—ANSİKL. Yabanarısıgiller bütün dünyaya yayılmış, soktukları sırada akıttıkları zehir tehlikeli olan arılardır. Sarıca arının *(Polistes gallicus)* yuvası yalındır; ufak yabanarısının *(Vespa germanica)* yeraltı yuvası karmaşıktır; eşekarısı *(Vespa crabro)* çok iridir, balarılarına saldırır ve sokması en çok acı veren arıdır.

YABANCI sıf. ve a. **1.** Başka bir ülkeden, başka bir ulustan olan, bulunduğu ülkenin vatandaşı olmayan kimse için kullanılır; ecnebi: *Yabancı turistler. Babası Türk, annesi yabancı. Bu mevsimde İstanbul'a çok yabancı gelir.* (Bk. *ansikl.* böl. Uluslarar. huk.) **—2.** Bir topluluğun, bir ortamın, bir örgütün üyesi olmayan ya da sayılmayan kimse için kullanılır: *Yabancılar bu bölüme giremez. Yirmi yıldır bu köyde yaşamasına karşın kendini yabancı hissediyor, köylüler de onu yabancı sayıyorlardı.* **—3.** *Bir şeyin yabancısı*, belli bir eyleme katılmayan, onun dışında kalan, bir konuda bilgisi, deneyimi olmayan kimse için kullanılır: *O bu sorunun yabancısıdır. Ben bu konuya yabancıyım.* **—4.** *Yabancı gelmek, gelmemek*, tanımak, tanımamak: *Üçüncüsünün yüzü bana hiç yabancı gelmiyor.* ‖ *Yabancı gibi durmak*, bir işe karışmamak, ilgi göstermemek, çekingen davranmak. ‖ *Yabancı saymak, yabancı tutmak*, kendilerinden biri gibi görmemek, yabancı olarak benimsemek. ‖ *Yabancısı olmak*, bir yeri tanımamak, bilmemek: *Yabancısı olduğum bu kentte bütün gün dolaşıp durdum.*

◆ sıf. **1.** İçinde yaşanılmayan bir yer ve başka bir ulusa ait olan bir şey için kullanılır: *Yabancı ülke. Yabancı bir kent. Yabancı dil.* **—2.** Bir şeyin öz yapısına ait olmayan bir dış öğe için kullanılır: *Şekeri yabancı maddelerden arıtmak. Suyun içinde birtakım yabancı maddeler var.* **—3.** Bir topluluğa, onun üyesine ait olmayan şey için kullanılır: *Yabancı otolar buraya park edemez.* **—4.** *Bir şeye yabancı*, bir duyguya kapalı, ondan yoksun olan, bir şeyle ilgilenmeyen kimse için kullanılır: *Acıma duygusuna yabancı. Sanata yabancı.* **—5.** *Bir kimseye yabancı*, o kimseyi yakından ilgilendirmeyen, onun dışında kalan, onun duyarsız, ilgisiz olduğu bir şey için kullanılır: *İnsana özgü hiçbir şey bana yabancı değildir.*

—Huk. *Yabancı mahkeme ve hakem kararlarının tenfizi* → TENFİZ.

—Kim. müh. ve Mad. oc. *Yabancı madde*, bir ayırma işlemi sırasında ayrılmak istenen maddelerin ayırtedici özelliklerini taşımadığından, başka bir kesimde biriken taneler.

—Müz. *Yabancı ses*, bir makamın dizisinde bulunmayan ses. (Kürdilihicazkârda segâh perdesi, hicazda çargâh perdesi kullanmak gibi. Bir geçki olduğunu gösterir.)

—Patol. Organizmanın bölgeleri ya da dokuları ile bir benzerliği yokmuş gibi görünen oluşuma denir.

—Tarım. *Yabancı ot*, tarım bitkilerinin arasında kendiliğinden biten ve onların gereğince büyüyüp gelişmesine zarar veren her türlü ot. ‖ *Yabancı ot bilimi*, tarıma zararlı otları ve bunların tarımsal üretim üzerindeki zararlarını azaltma çarelerini araştıran bilimsel disiplin.

—Yerbil. *Yabancı blok*, tümüyle yabancısı olduğu bir bölgede toprak yüzeyine yerleşmiş kayaç. (Çok büyük kütlelere erişebilen bu tür bloklar bugün kaybolmuş bu-

Bombus cinsinden yabanarısı ve yeraltı yuvası

yabanarısı türü *Vespa germanica* (toplu halde yaşar) ve yeraltındaki yuvası

yuva yapan duvarcıyabanarısı *(Odynerus parietum)*

sarıca arı *(Polistes gallicus)* [toplu yaşar]

duvarcı yabanarısı *(Eumenes pendiculata)* [yalnız yaşar]

kertiksiz iğnesiyle zehirini akıtan yabanarısı

zullar tarafından ilk bulundukları yerlerden koparılmış ve taşınmışlardır; bunlar, en ufak öğeleri akarsu aşınımıyla kaldırılmış olan buzultaşların parçalarıdır: güzel bir yabancı buzul örneği Lyon'da Croix-Rousse tepesinde bulunan ve Dördüncü Zaman buzullarının Alpler'den taşıdığı "Gros Caillou"dur.)
—Zool. ve Bot. Göz önüne alınan bölgede yeni ortaya çıkmış hayvan ya da bitki türü için kullanılır. (Karşt. YERLİ.)
—ANSİKL. Çevrebil. *Yabancı ot ilaçları.* Tarım koruma ilaçlarının yarıdan çoğunu oluşturan yabancı ot ilaçları, genel olarak hayvanlar için daha az zehirlidir. Bununla birlikte, omurgalılar arasında en duyarlı olanlar balıklardır; sirke sinekleri gibi bazı böcekler de duyarlıdırlar. Çalı yok edici olarak kullanılan (Vietnam savaşı sırasında yaprak dökücü olarak çok kullanıldı) 2,4,5 T memeliler için de çok tehlikelidir. Bu yabancı ot ilacı insan için teratojen etkilere sahip olabilir ve bazı bakteri soyları için mutajendir.
—Uluslarar. huk. Yabancıların hukuksal durumları uluslararası hukuk kurallarıyla ülkelerin iç hukuk kuralları tarafından belirlenir. Türk hukukunda yabancılara ilişkin hukuksal düzenlemeler çeşitli yasalarda yer alır: Anayasa, Yabancıların Türkiye'de ikamet ve seyahatleri hakkında k., Pasaport k., Petrol k., Turizmi teşvik k., Yabancı sermayeyi teşvik k., Bankalar k., Tapu k. vb. Yabancıların temel hak ve özgürlükleri, uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak, yasayla sınırlanabilir (Anayasa md. 16). Yabancıların Türkiye'ye girişleri Pasaport k. ile düzenlenmiştir. Kural olarak, Türkiye'ye girişte yabancılardan pasaport ya da onun yerine geçen bir belge aranır. Bir aydan fazla Türkiye'de kalacak olan yabancılar bu süre dolmadan önce yetkili makamlardan "ikamet tezkeresi" almak zorundadırlar. Yabancıların Türkiye'de çalışmaları ve mülk edinmeleri konusunda da kimi sınırlamalar vardır.

Yabancı *(l'Étranger)*, Albert Camus'nün romanı (1942). 1940'ta biten bu yapıt, o günden bu yana "saçmanın romanı" olarak kabul edildi. Camus bu kavrama aynı yıl yayımlanan *Sisyphos efsanesi*'nde (le Mythe de Sisyphe) açıklık kazandırmıştı. Annesine, toplumsal başarıya, yuvanın "gereksinimler"ine yabancı olan Meursault kendi yaşamında yalnızca bir izleyicidir. Bir Arap'ı öldürürken bile kendi işlediği cinayete izleyici kalır. Kitabın ikinci bölümünde savcı, cinayetin garipliğini bu kuralsız insanın garipliğiyle açıklar. Böylece, sanığa, kuşkusuz kendisinin bir kez daha tümüyle yabancı kaldığı amansız bir mantık atfedilir. Kendisini bekleyen sona başkaldırdığı son bölümde ise tüm romana egemen olan cehennem havası yok olmaz, aksine bir türlü gerçekleşmeyen patlamadan dolayı daha da yoğunlaşır.

Yabancı diller mektebi, liselere yabancı dil öğretmeni yetiştirmek amacıyla 1938-1939 ders yılında İstanbul'da açılan okul.

Yabancı diller yüksekokulu, Hacettepe üniversitesi'nde yabancı dil hazırlık programı uygulayan yüksekokul (1968). İlk yıllarda yalnızca Tıp fakültesi öğrencilerine yönelikken, daha sonra üniversitenin tüm öğrencileri bu uygulamanın kapsamı içine alındı ve bu durum 1982-1983 öğretim yılına kadar sürdü. 1982-1983 öğretim yılından bu yana yüksekokul Tıp fakültesi, Mühendislik fakültesi (hazırlık programına 1984-1985 öğretim yılında başlandı), Edebiyat fakültesi'nin Alman dili ve edebiyatı, Amerikan dili ve edebiyatı, Fransız dili ve edebiyatı, İngiliz dili ve edebiyatı, Dilbilim anabilim dalları, Eğitim fakültesi'nin yabancı dilde eğitim yapan bölümleri ve Yabancı diller yüksekokulu'nun Mütercim-tercümanlık bölümü'nde yabancı dil hazırlık programı uygulamaktadır.

Yabancı lejyonu, çoğunlukla yabancı gönüllü askerlerden oluşan fransız askeri birliği. 1831'de Cezayir'de Louis Philippe tarafından kuruldu, o zamandan başlayarak Fransa'nın katıldığı bütün savaş alanlarında ün saldı.

YABANCIL sıf. EGZOTİK'in eşanlamlısı.

YABANCILAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi yabancılamak*, onu yabancı saymak. **—2.** *Bir yeri, bir şeyi yabancılamak*, orayı, o şeyi yadırgamak.

YABANCILAŞMA a. Yabancılaşmak eylemi.
—Fels. Hegel'de, bir varlığın ya da bir gerçekliğin, doğal ve insani bir ortama kendiliğinden ulaşmasını sağlayan hareket; tinle karşılaştırıldığında yabancılık *(Fremdheit)* uyandıran sözkonusu ortam, varlığın, kendine ait bu ifadeden hareketle yeniden kendine dönmesine izin vermez. (Bk. *ansikl.* böl.) || Marx'da, emekçinin, kendisine ait olmayan kurumlarda yarattığı ve içinde kendi katkısını görme olanağı bulamadığı kendi emeği karşısındaki durumundan doğan yabancılığın *(Entfremdung)* ya da yoksunluğun *(Entäusserung)* ayırtedici özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. • Hegel'de yabancılaşma *(Fremdheit)*, tinin şeylerde ya da amacından sapmış bir dilde özgürlüğünü yitirmesi anlamında bir kendinden uzaklaşmadır. Sözgelimi, XVIII. yy. Fransa'sının parlak ve içi boş kibarlar âlemi için durum buydu: "Bu gerçek kültür dünyasının ruhu, somut gerçekliğin ve düşüncenin mutlak ve evrensel olarak bozulması ve yabancılaşmasından, yani salt kültüre dönüşmesinden başka bir şey değildir. Bu dünyada karşılaşılan şey, gücün ve zenginliğin somut özlerinin de, bunların belirgin kavramları olan iyi ve kötünün ya da iyinin ve kötünün bilincinin de, soylu bilinç ile bayağı bilincin de gerçeklikten yoksun oluşudur; bilincin bütün bu uğrakları aslında birbiri içine geçerek özelliklerini yitirirler ve her biri kendinin karşıtı durumuna gelir". (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], Tin.)
• Marx'a göre "işbölümü, emeğin toplumsal özelliğinin yabancılaşma çerçevesinde iktisadi ifadesidir" (*1844 Elyazmaları* [Ökomonisch-philosophische Manuskripte]); yabancılaşma köleliği yaratır: "İnsanın kendi çabası ona yabancı bir güce dönüşür; insan ona egemen olacağına onu karşısına alır ve onun kölesi olur". (Marx ve Engels, *Alman ideolojisi* [Die deutsche İdeologie].)
Louis Althusser'e göre yabancılaşma kuramı marxçılığın yalnızca ilk aşamasını meydana getirir ve ne *Kapital*'de, ne de Marx'ın daha sonraki yapıtlarında bu kurama rastlanmaz. Althusser daha sonra bu savını şu yorumla destekler: "yabancılaşma, iktisadi nesnellik biçimlerinin tam bir eleştirisi sayılamaz" (*Lire "le Capital"* ["Kapital"i okumak]). Bununla birlikte yabancılaşma kavramının marxçı toplumbilim içinde çok verimli bir akım yarattığı da yadsınamaz.
—Topbil. Marxçı toplumbilimcilere göre, yabancılaşmış üretici, ürünün egemenliği altına girerek, neredeyse bu ürünle kaynaşan kendi öz kimliğinin bir bölümünü yitirir. Sömürü ilişkilerinin sona ermesi, üreticiyi kendi kendisiyle barıştırarak kurtaracak mıdır?
Bununla birlikte, daha da ileri gitmek gerektiği söylenebilir; iktisadi koşullardan bağımsız olarak emeğin kendi içeriği de emekçiyi yabancılaştırabilir ve onun düşünsel olanaklarını, güncel durumunu aşamayacağına inandıracak kadar kısırlaştırabilir. Yaptığı iş emekçiye ne kadar anlamsız gelirse, ödül sistemi dış etkenlere ve üretici etkinliğe ne kadar çok bağlanırsa, düzenleme kendi öz amaçlarına erişmek için bireye ne kadar az yasal olanak bırakırsa, yabancılaşma da o kadar büyük olacaktır. Yabancılaşma bir güçsüzlük duygusu, kendine güvenin bir yitirilmesi ve düzenleme tarafından yapılan değerleri bir sindirme yeteneksizliği biçiminde ortaya çıkar.

YABANCILAŞMAK gçz. f. Bir kimseden, bir şeyden uzaklaşmak, kopmak: *Bu yaşam biçimiyle arkadaşlarına yabancılaştı. İçinde bulunduğu toplumun değerlerine yabancılaşmak.*

◆ **yabancılaştırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi yabancılaştırmak*, ona baskı yaparak özgür iradeden yoksun bırakmak; onu bir şeyden, bir kimseden uzaklaştırmak, koparmak: *İnsanı kendine yabancılaştıran endüstri toplumu. Aldığı eğitim onu içinde yaşadığı topluma yabancılaştırdı.*

YABANCILAŞTIRMA a. Yabancılaştırmak eylemi.

YABANCILAŞTIRMAK → YABANCILAŞMAK.

YABANCILIK a. **1.** Yabancı olma durumu. **—2.** *Yabancılık çekmek*, bir işte ya da çevrede yabancı olmanın doğurduğu güçlükler içine düşmek. || *Yabancılık duymak*, bir yere ya da kimseye alışıp ısınamamak.

YABANDOMUZU a. **1.** Eski Dünya'nın seyrek ormanlarında yaşayan, çok iri üçgen kafalı, sert kıllı, hepçil (bitki ağırlıklı) beslenen yabanıl domuz. (Bil. a. *Sus scrofa;* domuzgiller familyası; 200 kg ağırlık için boyu 1,80 m.) **—2.** *Amerika yabandomuzu*, pekari*'ye bazen verilen ad.
—ANSİKL. Yabandomuzuna bütün Avrupa ve Asya'da ve Kuzey Afrika'da rastlanır. Kuzey Amerika'ya da sokulmuştur. Sert, kahverengi ya da siyah postlu güçlü bir hayvandır. Sürekli uzayan dört köpekdişi, hem kökleri çıkarmak için toprağı kazmaya yarar, hem de tehlikeli bir silahtır. Beslenme rejiminde bitkiler ağır basar. Sonbaharda, elli kadar dişi ve yavrudan oluşan aileler halinde toplanan yabandomuzları tarıma büyük zarar verebilirler. Gebelik dört ay sürer. Dişi, bir batında 12'ye varan sayıda yavru doğurabilir. Yavruların postu açık renk düşey şeritlidir; 18 aylıkken cinsel olgunluğa erişir; 6 yaşına doğru normal boyuna ulaşır. Avrupa'da yaşayan türe yakın 4 yabandomuzu türü daha vardır: Burneo'da bulunan sakallı yabandomuzu *(Sus barbatus)*, Cava yabandomuzu *(S. verrucosus);* Assam ormanlarında yaşayan cüce yabandomuzu *(S. salvianus)*, Asya'da bulunan yeleli yabandomuzu *(S. cristatus)*. Domuz, yabandomuzunun evcil biçimidir ve yabandomuzuyla çiftleşebilir.
—Avc. Yabandomuzu Türkiye'nin Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul, Sakarya, Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Samsun, Sinop, Giresun, Rize, Artvin, Balıkesir, Bursa, Antalya, Muğla, Aydın, Afyon, Kütahya, Mersin illerinin ormanlarında bulunur. Türkiye'de, avcılar arasında 1 yaşından küçük yavrularına *moza* ya da *potnak*, dişilerine *beniş*, erkeklerine *azılı* adı verilir.
Türkiye'de, yabandomuzu, bekleme, yaklaşma ve sürek avıyla avlanır.
Bekleme avında, yabandomuzunun

erkek yabandomuzu

dişi yabandomuzu ve yavruları

Pavlovsky-Rapho

Paris'te 14 temmuz 1970 geçit töreni sırasında Yabancı lejyonu'nun geçişi

dolaştığı orman bölgesi yakınındaki tarlada gece pusuya yatılır. Yabandomuzları çok iyi koku aldığından, avcının rüzgâr yönüne çok dikkat etmesi gerekir.

Yaklaşma avı daha çok karlı havalarda uygulanır ve gündüz bile yapılabilir.

Sürek avı, çok sayıda avcı ve sarpçılarla gerçekleştirilir.

Yabandomuzu avında üçlü dirhem adı verilen 9 taneli mermiler 50-60 m uzaklıktan çok iyi sonuç verir.

—Mutf. Özellikle bir yaşla iki yaş arasındaki körpe yabandomuzunun eti yenir; etin birkaç gün dinlendirilmesi gerekir; domuz eti gibi pişirilir.

YABANEŞEĞİ a. Hazar denizi çevresinde yaşayan, eşeğe benzeyen memeli hayvan. (Hint yabaneşeği ve İran yabaneşeği adıyla bilinen iki alttürü vardır. İran yabaneşeği yazın soluk kızıl, kışın boz renkli olur. Hint yabaneşeğiyse kızıl renklidir ve sırtında iki açık renk çizgi bulunur. Bil. a. *Equus onager;* atgiller familyası.)

YABANGÜLÜ a. KUŞBURNU'nun eşanlamlısı.

YABANIL sıf. **1.** İlerlemiş toplumlara göre yaşam biçimleri ilkel bir düzeyde kalmış olan insanlar, insan toplulukları, onlara özgü bir şey için kullanılır; vahşi: *Bu bölgede bazı yabanıl kabileler yaşar.* **—2.** Evcil olmayan, doğayla iç içe yaşayan hayvanlar için kullanılır; vahşi, yabani: *Yabanıl hayvanlar.* **—3.** Doğada kendiliğinden yetişen bitkiler için kullanılır; yabani: *Yabanıl bitkiler.* **—4.** İnsandan, toplumsal ilişkilerden kaçan bir kimse ya da insana sokulmayan bir evcil hayvan için kullanılır; yabani, vahşi: *Yabanıl bir çocuk. Yabanıl bir kedi.* **—5.** Ürküntü veren; vahşi.

YABANILLAŞMAK gçz. f. Yabanıl duruma gelmek; vahşileşmek, yabanileşmek.

YABANILLIK a. **1.** Yabanıl olma durumu, niteliği; vahşilik, yabanilik. **—2.** İnsanların yabanıl oldukları çağ.

YABANİ sıf. (fars. *yabān* ve *-ī*'den *yabānī*). **1.** Evcil bir türden olmasına karşın evcilleştirilmemiş bir hayvan için kullanılır: *Dağlarda başıboş gezen yabani atlar.* **—2.** Doğada kendiliğinden yetişen bitki için kullanılır: *Yabani otlar.* **—3.** Yukardaki iki anlamda hayvan ya da bitki türlerini gösteren birleşik sözcüklerin yapısında yer alır; yaban: *Yabani domuz. Yabani nane.* **—4.** İnsana sokulmayan, insandan kaçan bir hayvan için kullanılır: *Yabani bir kedi.* **—5.** İnsanları sevmediğinden ya da çekingenliğinden dolayı toplumsal ilişkilerden kaçan ve yalnız bir yaşam süren bir kimse ve onun tutumu için kullanılır; yabanıl: *Bu çocuk çok yabani, hiç arkadaşı yok.* **—6.** Kaba, eğitimsiz, görgüsüz insan için kullanılır: *Ne yabani adam, bize bir teşekkür bile etmedi.*

—Ağ. yet. *Yabani fidan.* Kendi kendine bitmiş, genç meyve ya da süs ağacı. || Ekilmeden kendiliğinden çekirdekten yetişmiş ve aşı yapılmamış genç ağaç. —Aşılı ağacın aşılanmasından çıkan sürgün.— Ormanda biten ve başka yere dikilmek üzere çıkarılabilen fidan.

—Ormanc. *Yabani meyve ağacı,* ormanlarda ve yol kenarlarında kendiliğinden yetişen ve odunu kereste olarak kullanılan elma, armut, kiraz gibi ağaçlara denir.

YABANİ ASMA a. Avrupa'da bazı ormanlarda hâlâ rastlanan ve meyve veren asma. (Bu asmanın üzümü, bağlarda yetiştirilen asmalarınkine göre daha küçük ve daha az tatlıdır.)

YABANİ ISPANAK a. Kırlarda kendiliğinden yetişen ıspanak. (Bil. a. *Chenopodium bonus Henricus;* kazayağıgiller familyası.)

YABANİ İĞDE a. Genç yaprakları gümüşi tüylerle kaplı, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika kökenli, dikenli ağaççık. (Çiçeklerin taç yaprağı yoktur. Bunların bir türü çit bitkisi olarak kullanılır. Meyveleri A, B, C ve E vitamini bakımından çok zengindir. İğdegiller familyası.)

YABANİ KEREVİZ a. Avrupa, Kuzey Afrika ve Batı Asya'da yetişen otsu bitki. (Alt yapraklar çok parçalı, üst yapraklar ise tamdır; sarı çiçekler bileşik şemsiyeler halinde topludur. Kerevizin kullanılışından önce yakın zamana kadar sebze olarak yetiştirilmekte idi. Bil. a. *Smyrnium olusatrum;* maydanozgiller familyası.)

YABANİ KİMYON a. İki yaprakçıktan oluşan bileşik ve genellikle etli yapraklı, beyaz ya da kırmızı yalın çiçekli (nadiren yaprakların koltuğunda ikişer ikişer bulunur) otsu bitki ya da yere yatık saplı küçük çalı. (Birçoğu süs bitkisi olarak yetiştirilen 60 tür; *zygophyllum* cinsi, yabanikimyongiller familyası.)

YABANİ YULAF → YABAN YULAFI.

YABANİ ZEYTİN → a. Delice

YABANİKİMYONGİLLER a. Genellikle bileşik ve karşıt tüysü yapraklı, kapsül, üzümsü ya da zeytinsi değişik meyveli otsu bitki, çalı ya da ağaçlar familyası. (Başlıca cinsler: *zygophylum* [yabanikimyon], *tribulus, nitraria, guaiacum, fagonia.*)

YABANİLEŞMEK gçz. f. Yabani bir duruma gelmek; vahşileşmek, yabanıllaşmak: *Kıra bırakılan köpekler zamanla yabanileştiler.*

YABANİLİK a. **1.** Yabani olma durumu; yabanıllık. **—2.** Yabani bir kimseye özgü davranış: *Bu ne yabanilik.*

YABANKAZI a. Avcılar arasında *"boz kaz"* adıyla da bilinen su kenarlarındaki çayır ve tarlalarda yaşayan kaz. (Bil. a. *Anser anser;* ördekgiller familyası.)

—ANSİKL. Yabankazı özellikle Sakarya ırmağı boylarında, Batı Anadolu'da, Polatlı'da, İstanbul boğazı çevresinde, Beyşehir, Büyükçekmece ve Manyas göllerinde yaygındır. Yalnızca bitkiyle beslenir. Nisan ayında dişiler 5-10 yumurta yapar.

YABANKEÇİSİ a. Anadolu kökenli yabanıl keçi. (Uzun, kıvrık boynuzlarının ucu birbirinden uzaktır. Evcil keçilerin atasıdır. Bil. a. *Capra hircus aegagrus.*)

YABANKEDİSİ a. Zool. Avrupa'da ve Anadolu'da ormanlarda yaşayan, yuvarlak kuyruk uçlu, evcil kediden iri bedenli kedi. (Evcil kediye oranla başı daha iri, köpekdişleri daha gelişmiştir, ama bağırsakları daha kısadır. Erkekleri dişi evcil kedilerle çiftleşebilir. *Orman kedisi* adıyla da bilinir. Bil. a. *Felis silvestris;* kedigiller familyası.)

YABANKOBAYI a. Zool. Güney Brezilya'da orman kenarlarında toplu halde yaşayan kobay. (Arka bacakları uzuncadır. Kuyruğu yoktur. Bitkicildir. Bil. a. *Cacia aperea;* kobaygiller familyası.)

YABANKOYUNU a. Zool. Bazen muflon*'a verilen ad.

YABANLIK sıf. ve a. Gündelik giysilere karşıt olarak, özel günlerde giyilen giysi için kullanılır; adamlık.

◆ a. Ekilip işlenmemiş toprak.

YABANÖRDEĞİ a. Avc. Ördekgiller familyası içinde yer alan, evcil ördek dışındaki bütün ördek türlerine verilen ortak ad.

YABANSI sıf. Alışılagelenin dışında, beklenmedik özellikleri olan kimse, şey, yer için kullanılır; acayip, tuhaf; garip.

YABANSIĞIRI a. Zool. GAUR'un eşanlamlısı.

YABANSILIK a. Yabansı olma durumu; tuhaflık.

YABANSIMAK g. f. *Bir kimseyi, bir şeyi yabansımak,* onu yabansı, garip, tuhaf bulmak.

YABANSÜLÜĞÜ a. Zool. ATSÜLÜĞÜ'nün eşanlamlısı.

YABANTAVŞANI a. Zool. Bazen adatavşanına verilen ad.

YABANTIRAK a. *Yörs.* Dereotu.

YABANTURPU a. BAYIRTURPU'nun eşanlamlısı.

YABANYASEMİNİ a. Mor çiçekli, sarılgan çokyıllık bitki. (Bil. a. *Solanum dulcamara;* patlıcangiller familyası.)

—ANSİKL. Yabanyasemini gölgelik, sulak yerlerde ve çit kenarlarında yetişen ağaçsı bir bitkidir. Anadolu'da yaygın olmakla birlikte daha çok Kuzey Anadolu bölgesinde bulunur. Kurutulmuş dalları idrar artırıcı, hafif uyutucu, ağrı kesici, terletici, balgam söktürücü ve hafif müshil etki gösterir. Halk arasında yöresel olarak *kır yasemini, sofur, tilki üzümü, yaban asması* da denir.

YABBOK ya da **JABBOK.** Esk. coğ. Kutsal Kitap'ta birçok kez adı geçen, Ürdün'ün sol kıyısına bağlanan kol; Ammonoğulları topraklarının kuzey sınırını belirtiyordu. Bugün kaynağını Amman yakınlarından alan Zerga'dır ("Mavi nehir").

YÂBENDE sıf. (fars. *yāften,* bulmak'tan *yābende*). *Esk.* **1.** Bulan. **—2.** Keşfeden.

YABGU a. (esk. türkç. *yav-gu,* yol gösterici'den). Tar. Eski türk devletlerinde "kağan" ve "hakan"dan önce hükümdar anlamında kullanılan unvan.

—ANSİKL. Yabgu unvanının en eski kullanımına Hunlar'da (İ.Ö. 220-İ.S. 496) rastlanır. *Oğuzname*'de Oğuz Han'ın dedesi, Oğuzlar'ın ilk atası anlamında "dip yabgu" unvanıyla anılır. Eski türk toplulukları yabgu unvanıyla benimsedikleri hükümdarlarına büyük saygı gösterir, onları insanüstü varlıklar olarak değerlendirirlerdi. Yabgunun kişiliğinde birtakım gizli güçlerin toplandığına, Tanrı tarafından insanları yönetmekle görevlendirildiği için kendisinde tanrısal niteliklerin bulunduğuna inanılırdı. Yabguya yakıştırılan bu kutsallık, kan ilişkileri nedeniyle tüm hanedan üyeleri için de geçerliydi. Ülke, hanedanın ortak malı sayıldığından, yabgu devlet merkezinde bulunur, "tigin" denen şehzadeler ya da hanedanın erkek üyeleri de ülkenin doğusuna ve batısına genel vali olarak gönderilirdi. Merkezdeki uluğ yabguya bağlı olarak görev yapan doğu bölgelerinin genel valisine "sağın yabgusu", batı kesiminin genel valisine de "solun yabgusu" denirdi. Doğudaki sağın yabgusu, batıdaki solun yabgusundan daha üstün ve yetkin sayıldığından, Kurultay'da ve devlet yönetiminde ötekine göre daha önde gelen bir yeri vardı. Göktürkler yabgu yerine "kağan" unvanını benimseyince, yabguluk "melik" (bey, emir) karşılığı bir unvan olarak kaldı. Hazar hükümdarları da Göktürkler'in egemenliği altına girdikten sonra yabgu yerine "hakan" unvanını aldılar. Selçuklular ise islamiyeti kabulden sonra kağan ve hakan yerine "sultan" unvanını kullanmaya başladılar. Böylece yabgu unvanı tam anlamıyla unutularak kullanımdan kalktı.

YABGULULAR, "Irak Oğuzları" ya da "Irak Türkmenleri" diye de anılan serüvenci bir türk topluluğu. Selçuklular'ın egemenliğini kabul etmeyen Yağmurlu, Kızıllı ve Balhanlılar, yabguları (başbuğ) Kızıl, Göktaş, Buka ve Dânâ'nın yönetiminde batıya göçüp Isfahan ve Hemedan emiri Deylemli Kakuyiler'den Alaüddevle' nin hizmetine girdiler (1038). Aynı yıl Alaüddevle'nin de yanından ayrılarak Rey' deki Oğuzlar'la birleşmeleri sonucu 5 bin atlıdan kurulu bir güç oluşturdular. "Irak Oğuzları" ya da "Irak Türkmenleri" de denen bu Yabgulular Gazneliler'e ait çeşitli kentlere akınlar yapmaya başladı; Gazneliler'in Rey valisi Ferraş'ı yenilgiye uğratarak kenti yağmadılar; ardından Hemedan ve Gazvin kentlerini de ele geçirdiler (1041). Bunun üzerine selçuklu hü-

kümdarı Tuğrul Bey, Yabgulular'ı denetim altına almakla görevlendirdiği İbrahim İnal'ı bir orduyla Rey'e gönderdi (1043). Yabgulular, Rey'den sonra Hemedan ve Gazvin'i de kolayca ele geçiren İbrahim İnal'ın önünden kaçarak Doğu Anadolu'da Cizre yöresine geldiler. Bunların bir bölümü batıya yönelip Diyarbakır emirini yenilgiye uğratarak bölgeyi yağmaladı; oradan da güneye inen Yabgulular, Musul'u aldılar ve buradan çevredeki emirliklere yağma amaçlı akınlar düzenlemeye başladılar. Bunlara karşı aralarında anlaşan ve Tuğrul Bey'in gönderdiği yardım ordusuyla güçlerini artıran bölge emirlikleri, yapılan savaşta Yabgulular'ı bozguna uğrattılar (1044). Böylece oralarda artık tutunamayacaklarını anlayıp Azerbaycan'a geçen bir avuç yabgulu türkmeni, burada Tuğrul Bey'e boyun eğmek zorunda kalarak selçuklu birliğine katıldı.

YABİS sıf. (ar. *yübūset*'ten *yabis*). *Esk.* **1.** Kuru. **—2.** Kısır: *"Beyni, bu yabis düşüncelerle yüklü, günlerce haşin ve hissiz dururdu"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

YABLONOVIY dağları, ("Elmaağacı dağları"), Rusya'da dağ sırası, Doğu Sibirya'da, Vitim havzasını Şilka havzasından ayırır. Yablonovıy dağları (yükseltileri 1 200-1 680 m) G.-B.'dan kuzeydoğuya doğru 650 km boyunca uzanır.

YABLOÇKOV (Pavel Nikolayeviç), rus fizikçi (Saratov bölgesi 1847 - Saratov 1894). 1875'te Paris'e, daha sonra da Londra'ya gitti, Rusya'ya ölümünden kısa bir süre önce döndü. Ark lambasının yalınlaştırılmış biçimi olan ve kendi adını taşıyan bujiyi yaparken ayar mekanizması kullanmaktan kaçındı (1876).

YABRUD, Suriye'de (Şam ili) kent, Kalamun'un eteğinde; 15 000 nüf. Sayfiye merkezi. Antikçağ'dan kalıntılar.

YABRUD ENDÜSTRİSİ a. Tarönc. Adını Suriye'deki Yabrud kentinden alan, Yakındoğu'nun Orta Yontmataş endüstri evresi.

YACHT → YAT.

YACHT-CLUB a. (ing. sözc.). Batı ülkelerinde çeşitli deniz sporları, özellikle de yelken sporu yapılan derneklere verilen ad. (1815'te 50 yat sahibi Cowes'da [Wight adası] ünlü Royal Yacht Squadron'u kurmak için birleştiler. Dernek önce Yacht -Club, sonra 1833'de Royal Yacht Club olarak adlandırıldı. Bu derneğin ardından 1844'te New York'ta, 1859'da New Orleans'ta ve 1867'de Paris'te çeşitli yacht -club'ler kuruldu.

YACOU → YA'AN.

YACUİBA, Bolivya'da (Tarija yönetim bölgesi) kent, Arjantin sınırında, demiryolu hattı üzerinde; 5 500 nüf. Petrol (Arjantin'e giden petrol ve gaz boruhattı) çıkarımı.

Yacurveda, kurbanla ilgili *(yacur)* yorumlanmış ya da yorumlanmamış formülleri kapsayan dört Veda'dan biri. Büyüye dayanan ve özlü sözlerle ifade edilen bu formüller bazen dua biçiminde olur; bunlar ancak "adhvaryu" adı verilen din adamı tarafından okunur.

YAÇİYO, Japonya'da (Honşu) kent, Tokyo'nun doğusunda (Çiba ili); 148 615 nüf. (1990).

YAÇODHARA → YAŞODHARA.

YAD sıf. **1.** Yabancı. **—2.** Hasım, düşman. **—3.** *Yad eller,* baba ocağından uzak yerler, gurbet; yabancılar, yabancı kimseler (esk.).

YÂD a. (fars. *yād*). *Esk.* **1.** Hatırlama, akla getirme, anma: *"Nigârhâne-i İrân'e zeyn buban / Ne yâda geldi ne akl ü hayale devrinde"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Yâd etmek,* anmak, akla getirmek: *"Eşber mukaddemesinde bunları yâd edişim.."* (A. H. Tarhan). **—3.** *Yâd olunmak,* hatırlanmak, anılmak: *"... Osmanlı bayrağının yâd olunmaması bil-cümle Osmanlılar'a dağ -ı derun oldu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—4.** *Yâd-bud,* hediye, armağan. || *Yâd-büd,* bellek gücü. || *Yâd-daşt,* hatırlanan şey; hatıra: *"Ona Zülkarneyn lakabının verilmesi de ser-yezdanın yâd-daştı olan bu miğfer-i tafra-fürüşâneden kaldığı mervîdir"* (Mehmet Tevfik). || *Yâd-ı hazin, yâd-ı melal,* hüzünlendiren anı. || *Yâd-ı şebabet,* gençlik anısı. || *Yâd-ı zişt,* birini kötü bir biçimde anma.

—Tasav. *Yâd-daşt,* sürekli Tanrı bilincinde olma. (Nakşibendi tarikatının on bir ilkesinden biridir. Kalbin, sürekli Tanrı'yı anarak güçlenmesi, Tanrı bilincinin salikte bir meleke halini alması anlamına gelir.) || *Yâd -kerd,* sürekli olarak Tanrı'yı anımsama. (Nakşibendi tarikatının on bir ilkesinden biridir. Bu, "la ilahe illallah" zikrini art arda yinelemekle yerine getirilir. Yinelemenin dil ile değil, kalp ile olması gerekir. Mürit, Tanrı'yı zikrederken dilini tutar, ağzını kapatır ve nefes almadan, içinden "la ilahe illallah" zikrini geçirir. Zikri, bir nefes alışta, nefesini vermeden içinden üç kez yineler; böylelikle sürekli Tanrı'yı zikretmiş olur.)

YA DA bağ. **1.** Seçeneği belirtmeye yarar: *Onu okuldan annesi ya da babası alacak. Sen ya da ben bu işi yaparız.* **—2.** Eş değerlilik belirtir: *Venüs ya da Afrodit.* **—3.** Birbirini eleyen iki seçeneği belirtir: *Beğen ya da beğenme bu işi yapmak zorundasın.* **—4.** Bir değerlendirmede yaklaşıklığı belirtir: *Üç ya da dört kişiydiler.* **—5.** Bir düşünceden vazgeçildiğini belirtir: *Yarın beni ara, ya da ben seni ararım.* **—6.** *(ya... ya...) ya da,* karşıtlığı, elemeyi, seçeneği vurgulamak için kullanılır: *Ya boyun eğmek ya da başkaldırmak gerekir. Ya sinemaya giderim ya da müzik dinlerim.*

YADACI a. Folk. Orta Asya'da yaşayan bazı türk topluluklarında ellerinde bulunan yadataşıyla yağmur ve kar yağdırdıklarına, hastalıkları sağalttıklarına inanılan kişi. (XI. yy.'dan başlayarak çin ve arap kaynaklarında sözü edilir. Bugün de Orta Asya'da yadacılar bulunmaktadır. Bunların tüm dünya nimetlerinden vazgeçerek yadataşını elde ettiklerine inanılır.)

YADATAŞI a. Folk. Orta Asya'da yaşayan türk toplulukları arasında yağmur ve kar yağdırma, hastalıkları sağaltma vb. büyülük güçleri olduğuna inanılan bir tür taş. (*Cada taşı, yat sata* da denir.)

YADE kütlesi, Afrika'da dağ kütlesi, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Kamerun sınırında; Gaou dağında, 1 420 m. Önemli bir su deposudur.

YADERK sıf. Fels. Yasasını, kendisinden türetecek yerde dışarıdan edinene denir. (Karşt. ÖZERK.)

YADERKLİK a. Esk. fels. MUGTARİYET' in eşanlamlısı.

YADESTETİK sıf. Estetiğe aykırı.

Ya devlet başa ya kuzgun leşe, Orhan Asena'nın iki perdelik oyunu. Osmanlı İmparatorluğu'nu kırk altı yıl yöneten, onu çağının en güçlü devleti haline getiren Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu şehzade Bayezit'in saltanat çekişmeleri üstüne kurulu olan yapıtta, Kanuni'nin baba ve hünkâr olarak yaşadığı ikilem ustaca anlatılır. Padişah, önce oğlu Mustafa'yı boğdurduktan sonra Hürrem Sultan'dan olma iki oğlundan Bayezit'i de harcayıp, iktidar yolunu Selim'e açar. Bozkurt Kurunç'un rejisiyle Ankara Devlet tiyatrosu'nda sahnelenen (1982-1983) yapıt ayrıca T. İş bankası büyük ödülü'nü kazandı (1983).

YADGEREKİRCİLİK a. Belirlenmezcilik.

YADIMLAMA a. Biyol. Hücre organitlerinin canlı hücreden dışarı atılmak üzere kısmi parçalanması.

YADIMLAMAK g. f. Biyol. Özümlenen maddelerden kalan artıkları atmak.

YADIRGAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir yeri yadırgamak,* o şeye, o yere alışamamak, orada yabancılık çekmek, kendini orada yabancı hissetmek: *Yatağını yadırgadığı için uyuyamadı. Taşınalı epey zaman olduğu halde bu evi hâlâ yadırgıyorum. Bir kenti yadırgamak.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) yadırgamak,* onu tuhaf, alışılmamış, kabullenilmez bulmak: *Bir toplumun geleneklerini göreneklerini yadırgamak. Bu düşüncemi çok yadırgadı.* **—3.** *Bir kimseyi yadırgamak,* onu yabancı bulmak, ona alışamamak; çocuklardan söz ederken, ondan korkmak: *Bu çocuğu her zaman yadırgadı. Sizi yadırgadı, onun için ağlıyor.*

◆ **yadırganmak** edilg. f. Yabancı, tuhaf, alışılmamış, garip bulunmak: *Bu davranışının neden bu kadar yadırgandığını hâlâ anlayamadım.*

◆ **yadırgatmak** ettirg. f. *Bir şeyi yadırgatmak,* bir kimsenin bir şeyi yadırgamasına yol açmak.

YADIRGANMAK → YADIRGAMAK.

YADIRGATICI sıf. Alışılmamış, tuhaf, garip bulunan, yadırgatan bir şey için kullanılır: *Yadırgatıcı fikirleri var.*

YADIRGATMAK → YADIRGAMAK.

YADİGÂR a. (fars. *yād* ve *gār*; *yād -gār*'dan). **1.** Bir kimseyi ya da bir olayı anımsatmak üzere verilmiş armağan: *Bir yadigârı yıllarca saklamak. Bir kimseye yadigâr vermek. Bu köstekli saat onun yadigârıdır.* **—2.** Çok sevilen, ölmüş bir kimsenin ilgilenilmesini istediği, onu anımsatan kimse: *Siz benim sevgili ağabeyimin yadigârısınız, sizi çok severim.* **—3.** *(Bir kimseden) yadigâr kalmak,* ondan bir kimseyi ya da bir olayı anımsatmaya yarayan bir nesne kalmak: *Bu hançer büyükbabamdan yadigâr kaldı.* || *Yadigâr olsun,* bir şey, bir kimseye yadigâr olarak verilirken söylenir.

YADRASYONEL sıf. Akıldışı.

YADSIMA a. Yadsımak eylemi; inkâr.

—Fels. → OLUMSUZLAMA.

—Psikan. Bir düşünceyi, bir isteği, içeriğini reddederek ya da kendisinin olduğunu kabul etmeyerek dile getirme olgusu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Gerçekliği yadsıma,* dış gerçekliğin travmaya yol açan bir algısını, özellikle kadında penisin yokluğunu reddetmeye dayanan savunma mekanizması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Psikan. Analitik tedavide yadsıma, özne bakımından o zamana kadar bastırılan bir düşünce ya da bir isteğin tasarımsal içeriğinin öznenin bilincinde ortaya çıkartılmasına dayanır. Bu düşünce ya da istek, ya olumsuz biçimdeki (...mamak) bir öneriyle dile getirilerek ya da öyle bir içeriğin kendisine ait olduğu olumsuzlanarak ("bu düşünce benden uzak") ortaya çıkarılır. Ben açısından sözkonusu olan, bastırılana (tasarım) bağlı olan affekti bilinçdışında korumakla birlikte, bastırılanın bir bölümünün bilincine düşünsel olarak varmaktır.

Gerçekliği yadsıma. Yadsıma (alm. *Verleugnung*) kavramını S. Freud, 1923'te çocuğun cinsel örgütlenmesi üzerine yazdığı bir metinde ortaya attı. Bu metinde şöyle diyordu: "Kızlardaki penis yokluğunun yol açtığı ilk izlenimler karşısında küçük erkek çocuklar, bu eksikliği reddetme ve her şeye rağmen bir penis gördüklerine inanma yolunu tutarlar." Bu eksiklik bir reddetme olarak algılanır ve kendi öz vücutları üzerinde bir hadımlık tehlikesi oluşturur. Fetişizm üzerindeki incelemelerinde (1927) Freud, fetişistte gerçek bir ben yarılmasının nasıl gerçekleştiğini ortaya koyar. Fetişist aynı anda hem kadındaki penis yokluğunu yadsıma durumunda kalır, hem de bu eksikliği kabul eder. "Yok olan" penisin yerini, fetiş nesne alır.

Psikotikte, etkilerinden biri de "dış gerçekliğin yitirilmesi" olan mekanizmanın prototipi, hadımlık boğuntusuna ilişkin yadsıma mekanizmasıdır.

YADSIMAK g. f. **1.** *Bir şeyi yadsımak,* yaptığı bir işi, yapmadığını; söylediği bir sözü, söylemediğini öne sürmek; inkâr etmek: *Az önce söylediğini şimdi yadsıyor.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) yadsımak,* onun var olmadığını, gerçekliği bulunmadığını öne sürmek; inkâr etmek: *Tanrı'yı yadsımak. Gerçeği yadsımak.* **—3.** *Bir şeyi yadsımak,* onun değerini, gücünü kabul etmemek, hiçe saymak: *Romancı ahlaki değerlere başkaldıran, onları yadsıyan bir karakter çiziyor.* **—4.** *Bir şeyi yadsımamak,* öyle olduğunu bilmek, kabul etmek: *Durumun güçlüğünü yadsımıyorum, ama yine de bir şeyler yapılabilir diyorum.*

◆ **yadsınmak** edilg. f. Yadsımak eylemine konu olmak.

YADSINMAK → YADSIMAK.

YAFA ya da **YAFO,** İ.Ö. II. binyıl'dan başlayarak Sina ve Karmel arasındaki Filistin kıyı ovasında yer alan tek liman siti (kumtaşı yalıyarlı küçük koy) üzerinde gelişen eski İsrail devleti kenti. Günümüzde, Tel-Aviv - Yafa yerleşme alanı içinde yer alan bir mahalledir.

YAFA a. (Yafa kentinin adından). Kalın kabuklu ve çekirdekli bir portakal çeşidi. (YAFA PORTAKALI da denir.)

YAFE sıf. (fars. *yāfe*). *Esk.* **1.** Anlamsız, saçma söz için kullanılır. (→ YAVE.) **—2.** *Yafe-dar,* boş konuşan.

YAFET ya da **YAFES,** ibrani peygamberlerden biri, Nuh'un oğlu, Sam ile Ham'ın kardeşi; Kutsal Kitap'a göre insanlığın tufandan sonraki atalarından biri.

YAFETİK sıf. (fr. *japhétique*'den). Dilbil. Marr'ın kuramında, kafkas dillerini belirtmek için kullanılır.

YAFİİ (Afifettin Ebüssaade Abdullah bin Esat **EL-**), arap din bilgini, mutasavvıf (Yemen 1300'den önc. - Mekke 1367). Kuran ve fıkıh konularında öğrenim gördü. Tasavvufla yakından ilgilenerek sufilik, velilerin menkıbeleri, erdemleri, imanın temelleri gibi konularda yapıtlar yazdı: *Ravz ür -reyahin fi hikâyet is-salihin, Mirat ül-cenan, El İrşat* vb.

YAFO → YAFA.

YAFTA a. (fars. *yāfte*). **1.** Bir şeyin üzerine, onunla ilgili herhangi bir bilgi (fiyatı, içeriği vb.) vermek üzere asılan ya da yapıştırılan yazılı kâğıt; etiket. **—2.** *Esk.* Mahkûmların boynuna asılan, kimlikleriyle işledikleri suçla ilgili bilgi veren tabela.

YAFTE sıf. (fars. *yāften,* bulmak'tan *yafte*). *Esk.* "Bulmuş", "bulunmuş" anlamında birleşik sözcükler yapar: *husul-yafte,* (meydana gelmiş), *şeref-yafte* (şeref bulmuş), *ziynet-yafte* (süslenmiş) vb.

YAFUR a. (ar. *yaʿfūr*). *Esk.* **1.** Ceylan yavrusu. **—2.** Toprak rengindeki ceylan. **—3.** Gecenin yaklaşık beşte ya da altıda birlik bölümü. **—4.** Hz. Muhammet'in Hayber savaşı'nda ganimet aldığı eşeğin adı.

YAFUR BİN ABDURRAHMAN, yafuri imamlığının kurucusu, ilk ve son imamı (öl. 903). Halife Mutasım döneminde abbasi valisine karşı ayaklandı ve kısa sürede önemli başarılar kazanması sonucu Yemen'in dağlık bölgelerini ele geçirip Himyeri krallarının soyundan geldiğini öne sürerek bağımsızlığını ilan etti (842). Sana'dan üzerine yürüyen Yemen'in zeydi imamı Hüseyin'i yenilgiye uğratarak durumunu güçlendirdi (861). Yerine göz diken oğlu Muhammet'i torunu İbrahim'e öldürttü ve arkasından da onu baba katili olarak idam ettirdi (883). Halife Muktefi' nin özendirmesiyle üzerine yürüyen Yemen imamı Yahya bin Hadi'ye yenilip öldürüldü (903) ve toprakları Zeydiler'in eline geçti.

Larousse-Simmers

Yagi anteni

Yagi anteni (japon mucidin adından), besleme hattına bağlı katlanabilir bir dipolden, bunun arkasında yer alan bir yansıtıcıdan ve ön tarafında, istenen doğrultuda sıralanmış, dipole koşut bir ya da birçok yönlü öğeden oluşan yönlü anten. Bu anten, televizyon yayınlarının alımında çok kullanılır.

YAGNABİ a. Doğu İran dilleri öbeğinden lehçe; Semerkand'ın doğusundaki bir vadide konuşulur (eski soğdakçanın bir kalıntısıdır).

YAGODA (Genrih Grigoriyeviç), sovyet siyaset adamı (Łódź 1891 - Moskova 1938). 1907'de RSDİP'ye (Rus sosyal demokrat işçi partisi) girdi, Gepeu'da Dzerjinskiy'in yardımcılarından biri oldu. 1930'dan başlayarak güvenlik servislerinin yönetimini sağladı ve Gepeu'nun yeniden örgütlenerek NKVD'ye katılmasından (1934) sonra içişleri halk komiserliğine getirildi. 1936'da "troçkiciler zinovyevciler blokunun maskesini düşürmek"teki yeteneksizliğini eleştiren Stalin tarafından görevden alındı ve yerine Yejov geçti. Son büyük Moskova duruşması (mart 1938) sırasında yargılandı ve idam edildi.

YAĞ a. **1.** Hayvanlardan ya da bitkilerden elde edilen ve mutfakta değişik yemeklerde kullanılan yumuşak ya da sıvı madde. (Bu anlamda kullanılan başlıca maddeler şunlardır: tereyağı, zeytinyağı, ayçiçeği yağı, margarin, içyağı vb.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Yağlayıcı özellikleri bakımından sanayide sürtünme yüzeylerini yağlamada ve elektrik yalıtkanlığı bakımından da elektrik sanayisinde kullanılan hidrokarbon. (Bk. *ansikl.* böl. Petrokim.) **—3.** İnsanın ve omurgalı hayvanların derisinde ve özellikle derialtında bulunan ve hem yedek besin deposu hem de soğuğa karşı koruyucu olarak çifte görev yapan yağlı doku. (Derialtı yağı, özellikle suda yaşayan memelilerde [balinagiller, foklar] ve yeterince kıllı olmayan kara hayvanlarında [domuz] ve insanda boldur.) **—4.** *Yağ bağlamak,* şişmanlamak, semizlemek, semirmek. ‖ *Yağ bal,* güzel, hoş, istenir nitelikte. ‖ *Yağ bal olsun,* yedikleri helal ve afiyet olsun anlamında söylenen iyi dilek sözü. ‖ *Yağ basmak,* aşırı ölçüde yağlanmak, semirmek. ‖ *(Birine) yağ çekmek, yağ yakmak,* bir kimseyi aşırı ölçüde övmek, pohpohlamak; ona dalkavukluk etmek (arg.). ‖ *Yağ gibi gitmek, yağ gibi kaymak,* sözkonusu bir taşıtsa, hiç sarsılmadan hızla gitmek. ‖ *Yağ tulumu, yağ küpü,* çok şişman bir kimse için kullanılır. ‖ *Yağ yakmak,* tavada yağı çok ısıtıp kızgın duruma getirmek. ‖ *Yağa bala batırmak,* aşırı ölçüde ikram etmek, yedirip içirerek ağırlamak. ‖ *Yağı erimek,* şişman kimselerden söz ederken, zayıflamak. ‖ *Yağıyla balıyla,* her şeyiyle, istenilen, düşünülen biçimde.

—Antropol. ve Biyol. *Toplam yağ,* vücuttaki arık (yağsız) kütleye eklenerek onu bütünleştiren yağ kütlesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Balıkç. *Yağ fıçısı,* yağı çıkarılmak istenen morina karaciğerlerinin içine konduğu büyük tahta kap.

—Boyac. ve Yağ. mad. *Kuruyan yağ,* istenilen polimerleşme derecesi ve kıvama erişinceye dek ısıl işleme (280-310 °C) uğratılan, yağlı ve sentetik verniklerin yapımında kullanılan sikatif yağ. (Keten yağı, çin yağı [tung yağı] kuruyan yağlardır.)

—Böcbil. *Yağ keseciği,* karıncasever ve termitsever hayvanlarda, yedek yağ depolamaya yarayan karındaki geniş bölüm. (Göğüs kalkanıyla tergit arasındaki geniş bir zar biçiminde uzanır. Yağ keseciğine daha çok toplu yaşayan böceklerin üreme yeteneği olan dişilerinde ve termitlerde rastlanır.)

—Denizc. *Yağ dökme,* deniz çok dalgalı olduğunda, sakinleştirmek amacıyla deniz yüzeyine yağ dökmek işlemi. (Eşanl. YAĞ KULLANMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dokubil. *Yağ bezi,* yağ salgılayan bez. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yağ dokusu,* bileşiminde çok yağ bulunan doku. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Eczc. *Balık yağı,* mezgitgiller familyasından morinanın ve diğer türlerin taze karaciğerinden çıkarılan yağ. (Raşitizme karşı etki gösteren ve büyümede rol oynayan A ve D vitaminlerini içermesi nedeniyle tedavide kullanılır.) ‖ *Silikon yağı,* silisyumun organik türevlerinin oksijenli polimeri. (Viskozitesi az ya da çok olabilir. Tedavi edici etkisi yoktur. Krem ve losyonların deri üzerine yayılmasını kolaylaştırır.) ‖ *Tıbbi yağ,* ana maddesi badem, yerfıstığı, zeytin ya da haşhaş yağı olan ve çözünmüş ya da süspansiyon halinde belirli kimyasal maddeleri ya da bitkisel drogların etken maddelerini içeren preparat. (Tıbbi yağlara örnek olarak kâfurlu yağ ve kompoze banotu yağı [Tranquille balsamı] gösterilebilir.) ‖ *Vazelin* ya da *parafin yağı,* petrolden elde edilen doymuş sıvı hidrokarbonların saflaştırılmış karışımı. (Viskozitelerine göre akıcı ve kalın olmak üzere iki şekilde bulunur. Her ikisinin de laksatif etkisi vardır.)

—Elektrotekn. *Yalıtkan yağ,* kimi kez katı yalıtkanlarla karıştırılarak, kimi gereçlerin (transformatörler, indüktanslar, kondansatörler, kablolar ve disjonktörler) yalıtımında kullanılan mineral ya da sentetik yağ. (200 kV/cm'ye erişebilen yüksek bir dielektrik sertliğe sahip bu yağlar, aygıtlarda soğutucu akışkan olarak da kullanılabilir.)

—Fişekç. *Dinitrotoluen yağı,* dinitrotoluen izomerlerinin bir karışımından oluşan, olağan sıcaklıkta sıvı durumunda bulunan yağlı madde. ‖ *Ksilit yağı,* trinitroksilen üretiminde ele geçen ve nitrolanmış ksilenlerin bir karışımından meydana gelen yağlı artık madde. ‖ *Patlayıcı yağ,* nitrogliserin; patlayıcı özellikleri bakımından nitrogliserine benzeyen kıvamlı sıvı yağlara verilen ad.

—Fizyol. *Deri yağı,* yağ bezlerinin salgıladığı madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıbil. *Yağ ayırıcı,* bir maddenin, özellikle bir buhar makinesinden çıkan buharın yağını ayırmaya yarayan aygıt. ‖ *Yağ ayırma,* buhar üretecinin beslenmesinde yeniden kullanmak için bir buhar makinesinden gelen suları içindeki yağlardan ve yağlı maddelerden arındırmaya dayanan işlem.

—İşlem. *Taşlama yağı,* aşındırma işlemlerini kolaylaştırmak için kullanılan madde. (En çok yağlar ve gresler kullanılır. Taşlama yağları sürtünmeyi azaltır, açığa çıkan ısının uzaklaştırılmasını sağlar, aşındırıcının kirlenmesini geciktirir, yüzeyini aşındırarak temizlediği malzemeden koparılan metal talaşların yapışmasını önler ve taşlanan yüzeyin kalitesini yükseltir.)

—Karb. kim. *Yağ giderici,* yağlı bir kömüre katıldığında bu kömürün koklaşma gücünü iyileştiren uçucu madde oranı düşük bir ürün, genellikle bir kömür ya da bir kok için kullanılır.

—Kim. *Yağ giderme,* genellikle sulu bir karışım içindeki yağı ayırma işi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yağ giderici madde,* yağı ya da yağlı maddeleri uzaklaştırmakta kullanılan ürün.

—Kozmet. Ana maddesi sıvı bir yağdan oluşan, cildi yumuşatmak ve korumak amacıyla kullanılan kozmetik ürün. (Kozmetik sanayisinde gerek ana madde [vazelin, parafin yağı], gerek etkin öz [soya yağı, avokado yağı], gerekse ürüne kimi özellikler kazandıran katkı maddesi [hint-yağı] olarak mineral, bitkisel ya da hayvansal yağlar kullanılır.)

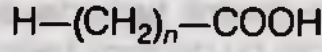
—Kürkç. *Yağ giderme,* kürklerin döner bir dolap içerisinde ince talaşla temas ettirilerek temizlenmesi. Yağ, talaşa emdirildikten sonra merkezkaç kuvvet yardımıyla giderilir.

—Mak. san. *Yağ kaması,* hafifçe yakınsak konumda olan, sürtünen iki yüzeyin arasında bulunan kama biçiminde yağ kütlesi; yüzeyler yer değiştirirken sözkonusu yağ kütlesine basınç uygular. ‖ *Yağ sisi,* püskürtmeyle elde edilen ve makinelerin kimi bölümlerini yağlamak için kullanılan yağ damlacıkları aerosolü.

—Metalürj. *Yağ giderme,* metal bir parçanın yüzeyindeki yağlı maddeleri elle kul-

lanabilmek ya da daha sonra uygulanacak metalürjik işlemleri kolaylaştırmak amacıyla uzaklaştırma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Org. kim. *Yağ asitleri*, formülü

$$H—(CH_2)_n—COOH$$

olan doymuş karboksilik asitler ile bu asitlere benzeyen doymamış bileşiklere verilen ad; *n*'in tek sayıda olduğu bu bileşiklerin yağ asitleri olarak adlandırılmasının temel nedeni bu bileşiklere daha çok *yağlı* maddeler*'in hidrolizi sırasında rastlanılmasıdır.

—Parf. ve Eczc. *Esans yağı* ya da *uçucu yağ*, ESANS'ın eşanlamlısı.

—Patol. *Yağ kisti*, deliğinin tıkanmasından ötürü yağ bezinin genişlemesinden ileri gelen ve epitelyum döküntüleri ile yağdan oluşan deri altı uru.

—Petrokim. *Bileşik yağ*, bitkisel ya da hayvansal bir yağlı madde katılmış (zeytinyağı, hintyağı, balina yağı, içyağı vb., buhar makineleri ile hava kompresörlerini yağlamada ve metallere suvermede ve işlemede kullanılan yağlama yağı. || *Çözünür yağ*, özellikle metalleri işleme sırasında yağlama ve soğutmada kullanılan, suyla kararlı emülsiyonlar ya da kolloidal dağılımlar oluşturmaya yatkın yağ. || *Dişli yağı* ya da *aşınbasınç yağı*, yüksek basınçlara dayanması ve karterdeki dişlileri yağlayabilmesi için özel bir katkı maddesi eklenmiş yağlama yağı. || *Fakir yağ*, soğurulmuş kesimlerin geri kazanılmasından sonra yenileştirilmiş soğurma yağı. || *Flüks yağı*, yumuşatmak için bitüme katılan az uçucu yağ. || *Ham yağ*, ham petrol. || *İğ yağı*, yüksek hızda dönen, fazla yük binmemiş makine organlarının, özellikle de tekstil makinelerinin iğlerini yağlamada kullanılan, düşük akışmazlıklı yağlama yağı. || *Kesme yağı*, metalleri işleme ve kesme sırasında kesici takımı soğutmada kullanılan yağlayıcı petrol yağı. || *Kullanılmış yağ*, kullanılmış olan ve çevre kirletici olmaktan başka bir özellik taşımayan artık yağ. (Geri kazanılabilir olduğundan, bu yağ yeniden petrol yağına dönüştürülebilir ya da yakıt olarak kullanılabilir.) || *Mineral yağ*, ya doğal halde kullanılan ya da mineral kökenli ürünleri işlemeyle elde edilen hidrokarbon karışımı. || *Motor yağı*, kumandalı ateşlemeli ve içten yanmalı motorlarda kullanılan yağlama yağı. || *Petrol yağı*, yağlama yağı olarak kullanılan, kıvamlı, az ya da çok renkli, ağır petrol ürünü. || *Sentetik yağ*, petrol yağları kadar ya da onlardan daha fazla yağlayıcı niteliği olan ve özel yağlama işlemlerinde kullanılan bireşim ürünü. || *Silindir yağ* → SİLİNDİR. || *Siyah yağ*, ağır artıkların karışımından elde edilen ve kaba işlerde (vagon ya da tarım makinelerinin dingilleri, konveyör zincirleri ve kabloları) kullanılan düşük nitelikli yağ. || *Soğurma yağı*, bir gazın en az uçucu bölümlerini geri kazanmada kullanılan petrol ürünü. || *Şist yağı*, bitümlü şistlerin elektrikle ayrıştırılmasıyla elde edilen mineral yağ. || *Transmisyon yağı*, az yük binmiş, önemli sıcaklık yükselmesi olmaksızın çalışan makinelerin hareketli organlarını yağlamada kullanılan yağlama yağı. || *Türbin yağı, buharlı türbin yağı*, buharlı türbin tipi makinelerde kullanılan yağlama yağı; diğer özelliklerinin yanı sıra suyla kalıcı emülsiyonlar oluşturmama özelliği de vardır. || *Üfleme yağı*, hava üflenerek sıcakta yükseltgenmiş ve böylece akışmazlığı artırılmış, bileşik yağlarda katkı maddesi olarak kullanılan bitkisel ya da hayvansal kökenli yağ. || *Yağlama yağı*, özellikle hareketli yüzeyler arasındaki sürtünmeyi azaltmada kullanılan, genellikle arıtılmış yağ. || *Zengin yağ*, soğurulmuş hidrokarbonlar içerdiğinde soğurma yağına verilen ad.

—Res. *Ham yağ*, çıkarıldıktan sonra hiç bir işlemden geçmemiş olan yağ. || *Kolofan yağ*, ince bir tabaka halinde uygulanıp kurumaya bırakıldığında, oksidasyon yoluyla kuru bir tabakanın ortaya çıkmasını sağlayan yağ. || *Pişmiş yağ*, görece düşük sıcaklıkta (150 °C - 160 °C) kurutucu maddeler eşliğinde ya da bu maddeler olmadan termik olarak işlenen rafine yağ. || *Rafine yağ*, kimyasal yapısını değiştirmeden niteliklerini iyileştirmeye yönelik bir dizi işlemden geçirilen yağ. || *Reçineli yağ*, reçine ya da reçine tortusunun, katalizörlü ya da katalizörsüz, ısılayrışımıyla elde edilen ürün. || *Sülfone yağ*, bazı sıcaklık şartlarında sülfürik asit ya ya başka sülfonik asitlerle işlendikten sonra bir bazla nötralize edilen rafine ya da pişmiş veya püskürtme yağ. || *Sülfürlü yağ*, bazı sıcaklık koşullarında kükürtle işlenen rafine ya da pişmiş veya püskürtme yağ. || *Üfleme yağ*, oksidasyon yoluyla kalınlaştırılan, katalizör eşliğinde ya da katalizörsüz, sıcak hava, oksijen ya da ozon üflenerek işlenen rafine yağ.

—Sabunc. Sabunun sıvılaştırılması sırasında ayrılan, bileşiminde % 20-27 oranında yağ asitleri bulunan ve yapısındaki katışkı maddelerinden dolayı koyu bir rengi olan faz. (Bu yağ, hamurlaştırma işleminde kullanılmak üzere yeniden çevrime sokulur.)

—Su işler. *Yağ giderme*, kullanılmış şehir sularını bileşiminde bulunan sıvı ve katı yağlardan arındırmaya dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sütç. *Yağ oranı*, bir besinin kuru maddesinde, özellikle peynirlerde bulunan ve yüzde ile ifade edilen yağlı madde oranı.

—Tarım san. *Katı fıstık yağı* ya da *katı araşit yağı*, Amerika'da kavrulmuş fıstığın öğütülmesi ve hidrojenli sıvı yağ katılmasıyla elde edilen yumuşak hamur kıvamında yemeklik yağ. || *Katı kakao yağı*, kakao çekirdeklerinden özütlenerek elde edilen ve çikolata yapımında kullanıldığı gibi eczacılıkta, kozmetik sanayisinde, hatta bazı çikolatalı şekerlemelerin yapımında kullanılan hamur kıvamında yağlı madde. || *Katı karite yağı, Butyrospermum porkii'* nin tanelerinden çıkarılan hamur kıvamında yağlı madde. (33 ila 42 °C arasında eriyen ve stearin yapımında kullanılan sarı bir yağdır.)

—Tekst. *Yağ giderme*, yapağı halindeki yünleri yıkama tekniğinde kullanılan işlemlerden biri. (Bk. *ansikl.* böl.) — İplik çekiminden önce tekstil elyafının içindeki yağlı maddeleri uzaklaştırma. || *Harman yağı*, tekstil maddesine, iplik çekim işlemini kolaylaştırmak için oldukça önemli miktarlarda eklenen, genellikle sulu emülsiyon halindeki yağ ya da enzim ürünü. (Genellikle, ingiliz sistemine göre taranmış yün iplikçiliğinde kullanılır.) || *Sıvı yağ*, başlangıçta ana maddesini sıvı yağ, günümüzde ise bir sentez ürünü oluşturan ve tekstil sanayisinde kullanılan ürün.

—Yağ. mad. *Asitli yağ*, besin yağlarının arıtılması sırasında oluşmuş yansızlaştırma hamurunun işlenmesi yoluyla elde edilen, yağ asitleri sanayisi ile sabun yapımında kullanılan, serbest yağ asitleri ile trigliseritten meydana gelen karışım. || *Katkısız yağ*, tek bir tür bitkinin kaliteli ve çok iyi korunmuş meyvelerinden salt mekanik yöntemlerle elde edilen sıvı yağ. || *Rafine (arıtılmış) yağ*, bir ya da daha çok kimyasal ya da fiziksel işlemden geçirilerek bileşimindeki serbest yağ asitlerinin, renkli pigmentlerin, kokulu ürünlerin giderilmesiyle tadı, rengi ve kokusu iyileştirilen saf sıvı yağ ya da yağ karışımı. || *Sıvı yağ* → SIVIYAĞ. || *Sıvı besin yağı*, olağan sıcaklıkta sıvı halde bulunan, besin sanayisinde besinleri tatlandırmak, pişirmek ya da korumak amacıyla kullanılan, bitkisel ya da hayvansal madde. (Bk. *ansikl.* böl. Yağ. mad.)

—ANSİKL. Yemekli yağlar doğada serbest halde bulunmaz, yağlı besin maddelerinden (hayvansal, bitkisel) elde edilir. Ayrıca bütün yiyeceklerde az ya da çok yağ bulunur. Hayvansal yağlar (tereyağı, içyağı) katıdır, belli bir sıcaklıktan sonra sıvılaşır. Bitkisel yağlar (tropikal ülkelerde elde edilen bazı odun yağları dışında) genellikle sıvıdır. Korunma, taşınma ve kullanma kolaylığı bakımından bazı yağlar özel işlemlerle katılaştırılır. (→ MARGARİN.) Yağ enerji veren besinlerin başında gelir; ama yalnız başına yenmez. Başka yiyeceklere katılarak yenir ve yiyeceklere lezzet verir.

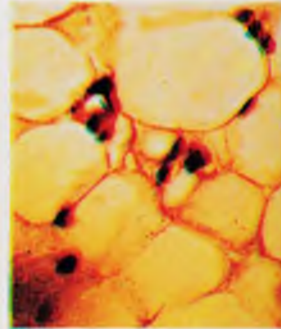
• *Türkiye'de* en çok kullanılan sıvı yağlar zeytinyağı ve ayçiçek yağıdır. Bunlardan başka pamuk yağı, mısırözü yağı, soya yağı, susam yağı, kolza yağı vb. üretilir. Bu yağlar, ham olarak elde edildikten sonra natürel, rafine ya da sertleştirme işlemine tabi tutulur ve margarin olarak piyasaya sürülürler. Çok eskiden beri ilkel yöntemlerle elde edilen zeytinyağı, Cumhuriyet döneminde kurulan modern tesislerde üretilmeye başlanmıştır. Ancak, hâlâ mengenelerle çalışan zeytinyağı imalathaneleri bulunmaktadır. Ayçiçeği ise Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Bulgaristan, Romanya gibi Balkan ülkelerinden gelen göçmenlerle türk tarımına girmiş, bu göçmenler Trakya bölgesine yerleştirildiği için de sanayi bu bölgede gelişmiştir. Soya tarımı da, Türkiye'de, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra başlamıştır. 1958'de, Turyağ İzmir tesislerinde bir süre soya işlenmiş, ancak kârlı olmadığı için üretim sürdürülmemiştir. 1959'da Rize'de, 1957-1965 yılları arasında da Ordu soya fabrikası'nda soya yağı üretilmişse de soya tarımının gelişmemesi nedeniyle soya yağı üretimi kısıtlı kalmıştır. Yerfıstığı ilk kez 1897'de Selanik'te, 1908'de deneme olarak İstanbul Tarım okulu'nda, 1930-1933 yılları arasında Osmaniye (Adana) ve Silifke (İçel) ilçelerinde yetiştirilmiş, daha sonra Güneydoğu Anadolu bölgesinde gelişme göstermiştir. 1930'da, İstanbul'da kurulan bir glikoz ve nişasta fabrikasında mısır işlenmeye başlanmış, bu tesiste yan ürün olarak mısırözü yağı üretilmiş, üretim daha sonra kurulan fabrikalarla geliştirilmiştir. Margarin sanayisi ise, Türkiye'ye, 1950'lerden sonra girmiş ve çok kısa bir süre içinde ülke düzeyinde bir pazar oluşturmuştur. Haşhaş, aspir, kolza, susam yağları yetiştirildikleri bölgelerde ilkel yöntemlerle elde edilmekte ve o bölgede tüketilmektedir.

1991'de Türkiye'de 80 000 t zeytinyağı, 511 000 t margarin, 480 000 t sıvı rafine yağlar, 100 000 t tereyağı, 16 000 t prina yağı üretilmiş; 11 800 t zeytinyağı, 103 100 t margarin, 100 200 t sıvı rafine yağ, 4 600 t prina yağı, 26 100 t fındık yağı dışsatımı yapılmıştır. Dışalımda ise 684 0000 tonla bitkisel ham yağlar en büyük kalemi oluşturmakta, onu sıvı rafine yağlar (10 300 t), yenmeyen bitkisel yağlar (68 800 t), tereyağı (5 700 t) ve margarin (100 000 t) izlemektedir.

—Antropol. ve Biyol. Yağ diğer dokulardan daha az yoğun olduğundan, toplam yağ vücudun yoğunluğuna bakılarak saptanabilir (vücudun yoğunluğu, vücudun havadaki ve su içindeki ağırlığına ya da suya batınca taşırdığı suyun hacmine bakılarak hesaplanır). Toplam yağ aynı zamanda, deri kıvrımlarının kalınlığına ya da kolların ve bacakların radyografisinde görülen yağ tabakasının kalınlığına bakılarak da saptanabilir.

—Denizc. *Yağ dökme*. Denize dökülen yağ, dalgaların yüksekliğini azaltmaz, ama tekneye çarparak çatlamalarını önler. Su yüzeyine yağ dökerek yapılan denemelerin, karşılaştığı sabit engeller (mendirekler, dalgakıranlar vb.) için daha da tehlikeli bir soluğana dönüşen, ancak gemiler için çok daha az tehlikeli olan dalga kırılmalarını önlediğini göstermiştir. Yağ dalga burundan geldiğinde kullanılır. Dalgaya doğru seyreden bir gemi, loçalarından yağ dökebilir. En etkili yağlar, hayvansal ve bitkisel kökenli yağlar, özellikle de balık yağıdır.

—Dokubil. Yağ bezleri, insanda el ayası ve ayak tabanından başka vücudun bütün yüzeyinde bulunur; kıl kökleriyle ilintili olarak yağ damlacıkları içeren ve katlı epitelyum oluşturan çekirdekli hücrelerden yapılı küçük basit salkımcıklar halindedir. Yağ damlacıkları, hücreler bezin deliğine doğru yaklaştıkça çoğalır, hücreler

büyütülmüş yağ dokusu

burada patlar ve içlerindeki yağı akıtırlar. Yağ bezlerinin salgısı kılları ve deriyi yağlar ve bunların esnekliğini ve dayanıklılığını artırır. Meme bezlerinin yapısı yağ bezlerininkine benzer.

Hayvanda, yağ bezleri çoğunlukla bir kıla bağlıdır ve onu yağlamakla görevlidir, bununla berber, gözkapaklarının Meibomius, cinsel organlarının sünnet derisi bezleri gibi öz delikleri de olabilir.

• Yağ dokusu, bir bağ dokusudur. Bağ dokusunun bol damarlı bölümlerinde hücreler yapısal bir değişikliğe uğrayarak ve yağla dolarak bu dokuyu oluştururlar. Yağ dokusu derinin altında ince ya da kalın bir tabaka halinde yer alır.

—Fizyol. Deri yağı değişik kıvamda alkali bir maddedir. Başlıca maddeler olarak, hücre artıkları, yağ ve yağ asitleri, kolesterol ve sabundan oluşur. İçsalgı bezlerine bağımlı olarak çalışır, ama heyecan etmenleri ile de harekete geçebilir. Deriyi dış ortamdan ayırarak ve yumuşatarak koruyucu bir rol oynar.

—Kim. *Yağ giderme.* Nehirler ile denizlerin kirlenmesine karşı yürütülen mücadele, öncelikle arıtma tesislerinden atılan kullanılmış suların pratik olarak yağlarından arındırılmasını kapsar; bu amaçla uygulanan yağ giderme işlemi genellikle durultma, soğurma, merkezkaçlama, pıhtılaştırma, yumaklaştırma ya da yüzdürme yöntemleriyle gerçekleştirilir.

—Metalürj. *Yağ giderme.* Metal parçaların yüzeyini kaplayan yağlı maddeleri (sıvı ya da katı yağlar), daha sonra uygulanacak yüzey işlemlerini güçleştirdiğinden temizlemek gerekir. Yağ giderme işleminde şu yöntemler uygulanır:

1. *Organik çözücülerle yağ giderme.* Bu yöntem özellikle sabunlaşmayan mineral yağları çözmek için uygulanır. İşlem sırasında hidrokarbonlar (benzin, benzen) ya da klorlu çözücüler kullanılır. Klorlu çözücüler arasında en çok kullanılanı trikloroetilen ile perkloroetilendir. Yağ giderme ya sıvı ortamda ya da çözücü buharı içinde yapılır. İşlemin çözücü buharı içinde uygulanması durumunda ürün tüketiminin en alt düzeye indirilebilmesi için çözücünün geri kazanım yoluyla sürekli olarak damıtılmasını sağlayan donanımlar tasarlanmıştır;
2. *sıcak alkali çözeltilerle yağ giderme,* bitkisel ya da hayvansal yağları sabunlaştırma, mineral yağları emülsiyonlaştırma yoluyla uzaklaştırmakta kullanılır. Çözeltiler sodyum hidroksit, sodyum karbonat, fosfat, metasilikatlardan hazırlanır ve gerektiğinde kimi zaman ıslatıcı etkenler katılır;
3. *elektrolitik yağ giderme,* özellikle elektroliz yoluyla kaplanacak yüzeylerin hazırlanmasında uygulanır. Soğukta kullanılan elektrolitler daha çok alkali siyanür, sodyum hidroksit ve karbonat ağırlıklı bileşiklerden oluşur. Temizlenecek parçalar anot ya da katot olarak yerleştirilir. Katodik yağ giderme yoluyla aynı zamanda gerçek bir yüzey temizleme işlemi sağlanırken, açığa çıkan bol miktarda hidrojenle yabancı maddeler mekanik olarak temizlenir. Örneğin, *"yağ giderme-bakır kaplama",* klasik elektrolitik yağ giderme işleminden türetilmiş bir yöntemdir. Bakır ve sodyum siyanürlerden hazırlanmış alkali bir banyoya katot olarak yerleştirilen parça, açığa çıkan hidrojenle şiddetli bir tepkimeye girer ve aynı anda koruyucu hafif bir bakır kaplama meydana gelir;
4. *sesötesi titreşimlerle yağ giderme,* tüm metaller ile cam, seramik ve plastik maddeler gibi diğer malzemelerin temizlenmesinde kullanılır. Parçalar, içine ısıtılmış temizleme sıvısı konan ve 20-40 kHz düzeyindeki frekanslarda sesötesi dalgalar üreten, manyetik alan çizgilerini yoğunlaştırıcı ya da piezoelektrik bir türdönüştürücüyle donatılmış bir kaba yerleştirilir; sesötesi dalgalar sıvı içinde bir kavitasyon olayı yaratır; bu sırada oluşan milyonlarca mikroskobik kabarcık şişerek büyür ve işlenen parçalara yapışan tanecikleri koparak patlar. Oldukça ekonomik olan bu yöntem, sıvı ya da katı yağları, perdahlama pastalarını giderirken, aynı zamanda talaş, toz ve tüm yabancı maddelerin uzaklaştırılmasını sağlar.

—Petrokim. Ham petrolleri damıtma ve arıtma yoluyla elde edilen mineral yağlar sanayide yağlama yağı, yalıtkan yağı (elektroteknikte), ısıtaşıyıcı akışkan, suverme akışkanı vb. biçimlerde olduğu gibi, mineral yağların temel öğesini oluşturan yağlayıcı preslerin üretiminde de çok sık olarak kullanılır. Yağlara ilişkin işlevler genellikle çok sayıda ve karmaşıktır. Örneğin bir yağlama yağı şu özellikleri taşımalıdır: ürünün akışmazlığı bu işlev için temel bir etken olduğunda enerji tasarrufu sağlamak için makinelerin sürtünmelerini ya da pasif dirençlerini azaltmak; nemli bir atmosferin etkisine ya da motorlarda yakıtların yanmasıyla oluşan kükürtlü ürünler gibi tepkin maddelerin etkisine karşı koyarak, makine organlarının iyi durumda olmasını ve uzun ömürlü kalmasını sağlamak için bu organların aşınmasını ve korozyonunu önlemek; çevre ortamla ısı değişimi yaparak makine sıcaklığını düşürmek (motor pistonlarını soğutma, kesici takımlara yağ püskürtme); gazlara ve sıvılara karşı sızdırmazlığı en üst düzeye çıkarmak (kompresör pistonlarının segmanları, pompa salmastraları, dinamik contalar vb.); benzinli ya da Diesel motorlarda çalışma sırasında oluşan katışkıları uzaklaştırmak (kir sökme ve dağıtma işlevleri).

Kimyasal bakımdan mineral yağlar temel olarak parafinik, naftenik ve aromatik hidrokarbonların karışımından oluşmuştur; bunların herbiri, ham petrolün çıkarıldığı petrol bölgesine göre farklı oranlarda karışım içinde yer alır. Ancak piyasadaki mineral yağlar genellikle parafinik (en çok kullanılanlar) ya da nafteniktir. *Parafinik hidrokarbonlar,* dallanmış ya da dallanmamış düz zincirli doymuş bileşiklerdir. Molar kütlesi yüksek moleküller (az dallanmış ya da dallanmamış) yağların donma sıcaklığını önemli ölçüde artırır; bu da, kış mevsiminde ya da soğuk ülkelerde sakınca yaratır. Bu nedenle parafin giderme işleminden geçirilmelidirler. Parafinik hidrokarbonların akışmazlığı sıcaklığa bağlı olarak oldukça az bir değişiklik gösterir (akışmazlık indisi yaklaşık 100). Bu üstünlük bu hidrokarbonların gitgide daha az kullanılan *naftenik hidrokarbonlar*'a yeğlenmesine neden olur; naftenik hidrokarbonlar ise halkalı, doymuş moleküllerden oluşur ve sıcaklığa bağlı olarak büyük akışmazlık değişimleri gösterir (akışmazlık indisleri yaklaşık 40-60). Buna karşılık naftenik hidrokarbonların oldukça düşük olan akma noktası (en akışkan olanları için yaklaşık – 30 °C) bu hidrokarbonların frigorifik makineler, sürekli olarak açık havada kalan elektrikli transformatörler vb.'de kullanılmasını sağlar. *Aromatik hidrokarbonlar,* yükseltgenmeyle çözünmeyen bol miktarda çökeller verebilen doymamış halkalı bileşiklerdir. Akışmazlık indisleri çoğunlukla sıfıra yakın, hatta sıfırın altındadır ve akma noktaları da çok yüksektir. Bu nedenle, çözücüyle işleme sokarak bu çökellerin uzaklaştırılmasına çalışılır. Mineral yağlarda düşük derişimler halinde kükürt (Ortadoğu çıkışlı ham petrollerden elde edilen yağlarda yaklaşık % 1), azot ve oksijen bulunabilir. Kükürtlü ürünlerin tamamen giderilmesi her zaman en iyi niteliklere sahip yağlayıcıların elde edilmesini sağlamaz: bu ürünlerden bazıları yükseltgenme önleyiciler ve doğal aşınma önleyici etkenler olarak tepkimeye girer.

Yağların özellikleri, laboratuvarda deney makineleri ile gerçek büyüklükteki makineler üzerinde değerlendirilir. Akışmazlık ölçülebilen en önemli ayırtedici özelliktir. Böylece motor yağları, amerikan SAE (Society of Automotive Engineers) normuna göre, ya düşük sıcaklıkta (– 5'ten – 30 °C'a kadar), W harfinden (Winter) önce gelen 0, 5, 10, 15, 20, 25 sayılarıyla ya da yüksek sıcaklıkta (+100 °C) yalnız 20, 30, 40 ya da 50 sayılarıyla işaretlenerek, akışmazlık aralıklarına göre sınıflandırılır. Ayrıca sanayi yağları için değişik SAE, İSO (İnternational Organization for Standardization) vb. sınıflandırmaları vardır. Mineral yağların akışmazlığı sıcaklığın ters yönünde ve önemli biçimde değişir. Akışmazlık indisi bu değişimi belirginleştirir: indis ne kadar yüksekse değişim o kadar güçlüdür. Bir yağın saydamlığa bağlı rengi, arıtma ya da arılaştırma derecesiyle denktir. Bir yağın bozulduğu, git gide koyulaşan rengiyle anlaşılır. Parlama ya da tutuşma noktası hem yağın öz uçuculuğu hem de işleme sırasında yağın içine katılmış tutuşucu maddelerin varlığı hakkında bir bilgi verir. Örneğin bu nokta, motorlarda sıcak olarak kullanılan yağlar için 200 ile 250 °C ve soğuk olarak kullanılan yağlar için 150 ile 200 °C olmalıdır Artık karbon ya da Conradson artığı, bir yağın pirolize (ısılbozunma) uğradıktan sonra kömürlü çökeller oluşturmaya yatkınlığını gösterir. Asit indisi, 1 g yağı yansızlaştırmak için gerekli potasın miligram cinsinden sayısıdır. Arı mineral yağların asit indisi sıfıra yakındır, ancak bu indis, yağ kullanıldıkça yükseltgenmeye uğrayarak artar. Aşınma önleyici özellikler ile aşırı basınç özellikleri laboratuvar makineleriyle (4 bilyalı makine, Timken, F.Z.G. vb.) değerlendirilir.

Yağları arıtmada birçok işlemden yararlanılır. Bunların içinde en çok kullanılanlar şunlardır: hafif ve orta yağların ana maddesini oluşturan distilatlar ile asfalt giderme işleminden sonra ağır yağ ya da bright-stock elde etmeyi sağlayan bir artık veren, boşlukta damıtma; aromatik ürünleri uzaklaştırarak akışmazlık indisini iyileştiren, çözücülerle (fenol, furfurol ya da N-metilpirolidon) işleme; donma noktasını düşüren, düşük sıcaklıkta parafin giderme; yağın rengini ve kararlılığını iyileştiren, gerek renk giderici topraklarla, gerekse hidrojenle katışkıları giderme ve yansızlaştırma işlemleri.

Çok etkili bireşim katkılarının geliştirilmesi yağların özelliklerini büyük ölçüde iyileştirmeyi sağladı. Yükseltgenme önleyiciler yükseltgenmeye karşı duyarlılığı ve çökel oluşturma eğilimini azaltır; deterjanlar, dağıtıcılar yanmamış maddelerin, motor yağlarında kolloidal asıltı halinde kalmasını sağlar; aşınma önleyici ve aşırı basınç katkı maddeleri, dişli düzenleri gibi yük altındaki mekanizmaların sürtünen parçaları arasında koruyucu filmler oluşturur; akışmazlık indisini iyileştiren katkı maddeleri her mevsimde kullanılabilen motor yağlarının üretilmesini sağlar (multigrad denen yağlar).

Çalışma sırasında yağların temizlenmesi, filtreler, dekantörler vb. aracılığıyla yapılır. Kullanılmış yağları yenileştirme, yeni yağ hazırlama yöntemlerini andıran karmaşık arıtma yöntemleriyle fabrikalarda gerçekleştirilir.

—Yağ. mad. Sıvı besin yağları, temel olarak yağ asitlerinin trigliseritlerinin karışımından oluşur; yağlı tohumlardan, yağlı meyve posalarından ve hayvansal yağlı dokulardan çıkarılır. Türkiye'de en çok tüketilen bitkisel sıvı besin yağları zeytinyağı, ayçiçeği yağı, pamuk yağı, soya yağı, susam yağı, haşhaş yağı, yerfıstığı yağı, mısırözü yağı ve kolza yağıdır. Dünya üretimi en fazla olan yağ ise soya yağıdır.

Tohum yağları, yağ bakımından çok zengin yağlı tohumlardan (ayçiçeği, pamuk çekirdeği, kolza, yerfıstığı) elde edilir; tohumlar temizlendikten sonra öğütülerek ezme, pişirme ve daha sonra sürekli preslerde (cendere) sıcakta presleme işlemlerinden geçirilir. Preslerden alınan ve yağı kısmen sıkılan tohumlarda (*ekspeller* ya da *presleme küspesi*) kalan yağ, daha sonra organik bir çözücüyle (genellikle heksan) sıcakta özütlenir. Bu aşamada bileşiminde genellikle % 2'den daha az yağ bulunan ve hayvan yemi olarak kullanılan bir küspe ile çözücünün geri kazanılmasından sonra özütleme yağı elde edilir. Yağ bakımından fakir tohumların (soya) işlenmesinde presleme yoluyla ye-

terli verim sağlanamadığından hazırlanan tohumlar doğrudan çözücüyle özütlenir.

Presleme ya da özütleme yoluyla elde edilen yağlar piyasaya verilmeden önce *organoleptik** özellikleri ile renklerinin iyileştirilmesi amacıyla rafine edilir. Su, asit (fosforik asit gibi) ya da tuz etkisiyle fosfolipitlerinden (ya da helme) arındırılır. Serbest yağ asitleri ile helme giderme işleminden kalan fosforik asit kalıntısı, sodyum hidroksitle yansızlaştırılır. Bu sırada oluşan ve yağ içinde çözünmeyen sabunlar (ve tuzlar), merkezkaçlama yoluyla yansızlaştırma hamuru denen sabun-yağ karışımı biçiminde ayrılır. Yansızlaştırılan yağ, daha sonra yıkanarak kurutulur; etkinleştirilmiş toprak (ya da ağartma toprağı) ve kimi zaman etkin kömürle ağartılır; bileşiminde bulunan kötü kokulu ürünler vakum altında, kızgın su buharı etkisiyle sürüklenerek ayrılır, böylece yağ kötü kokularından arındırılmış olur.

Serbest yağ asitleri ile kötü kokulu ürünler ayrıca helme ve renk giderme işlemlerinden sonra, klasik koku gidermedekinden daha yüksek bir sıcaklıkta vakum altında kızgın su buharı etkisiyle uzaklaştırılabilir; bu koşullarda uygulanan arıtma işlemine "fiziksel" arıtma denir.

Meyve yağları. Meyveler yıkandıktan ve gerekiyorsa kabukları soyulup çekirdekleri çıkarıldıktan sonra öğütülür; soğukta ya da ısıtıldıktan sonra preslenir. Böylece su ve yağdan oluşan bir karışım elde edilir. Yağ, sudan durusunu alma ya da merkezkaçlama yoluyla ayrılır. Bir yağ, örneğin zeytinyağı üretiminde olduğu gibi, soğukta presleme yoluyla elde edilip süzülerek durultulduktan sonra herhangi bir arılaştırma işlemine uğratmadan doğrudan tüketilebilir; böyle bir yağa "katkısız yağ" denir.

Kimi yağlar piyasaya sürülmeden önce depolama sırasında kristallenebilecek bileşenlerinden (örneğin ayçiçek yağındaki mumlar) arındırılmak üzere düşük sıcaklıkta uygulanan *mum* giderme* işleminden geçirilir.

Sıvı yağlar, sıcakta basınç altında nikel gibi metal bir katalizör eşliğinde hidrojenle tepkimeye sokularak katılaştırılabilir. Hidrojenleme denen bu işlemin amacı, depolama sırasında yağların kararsızlığının nedeni olan linolenik asidi linoleik aside dönüştürmektir. Buna seçimsel hidrojenleme denir. Hidrojenleme sırasında, çoklu doymamış asitler (birden çok çifte bağlı) sis ve trans biçimindeki tekli doymamış asitlere dönüştürülerek doymuş asitlerin oluşturulması yoluyla sıvı yağlardan yarı katı yağlar elde edilebilir.

Yağlar, havadaki oksijenin etkisine karşı duyarlıdır; bunun yanı sıra ısı, ışık ve kimi metallerle (demir, bakır vb.) daha da hızlanan yükseltgenme sonucu, yeni rafine edilmiş yağlarda bulunmayan çok sayıda bileşiğin (peroksit, aldehitler, ketonlar vb.) oluşmasıyla bozularak acılaşırlar.

YAĞ GÜVESİ a. Tırtılı evlerde, çeşitli artıklar üstünde yaşayan böcek. (Bil. a. *Aglossa pinguinalis;* pulkanatlılar takımı, piralgiller familyası.)

Yağ satarım bal satarım, açık havada oynanan bir çocuk oyunu.

YAĞAMRASAN → YAĞMURASAN.

YAĞAN, Erzurum'un Köprüköy ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 056 nüf. (1990).

YAĞBİRİKİMİ a. Antropol. Kuyruksokumu kemiği ve sağrı bölgesinde, çok belirgin bir sakrolomber eğriliğe dayanan kalın bir yağ şiltesinin varlığı.

YAĞCI a. **1.** Yağ çıkaran ve/ya da satan kimse. **—2.** Görevi makineleri yağlamak olan kimse.

—Denizc. Gemilerde, ana ve yardımcı makinelerin hareketli organlarına düzenli ve yeterli bir biçimde yağ vermekle görevli kimse.

—Spor. Yağlı güreşlerde karşılaşma öncesi güreş alanında elindeki ibrikle pehlivanları yağlayan görevli.

◆ sıf. ve a. *Arg.* Dalkavuk.

Yağcıbedir halısı, Balıkesir'in Sındırgı ve Bigadiç yörelerindeki dağ köylerinde yaşayan Yağcıbedir yörükleri'nin geleneksel el tezgâhlarında dokudukları yün halılar. Dokumada özel olarak el ile eğirilmiş yün ipliği kullanılır. Çift düğüm dokuma tekniği halılara yumuşaklık ve dayanıklılık sağlar. Egemen renkler kırmızı, lacivert (ya da siyah) ve bejdir. İplikler doğal boyalarla renklendirilmiştir. Yüzey kompozisyonunu geometrik biçimler içinde değişmeyen renklerde kuş, yıldız, hayat ağacı, koçboynuzu vb. motifler oluşturur. Halıların boyutları kareye yakındır. Çözgü ve atkı ipliği yündendir. Dm^2'deki ilme sayısı 2 425 - 3 600 arasında değişir. Saçakları genellikle saç örgüsü (belik) biçiminde örülür. Hakiki yün ve el dokuması olduğundan dışsatımı da yapılmaktadır.

YAĞCILAR, Balıkesir'in Bigadiç ilçesine bağlı bucak; 7 148 nüf. (1990); 23 köy. Merkezi *Yağcılar,* 324 nüf. (1990).

YAĞCILIK a. **1.** Yağ çıkarma ve/ya da satma işi. **—2.** Makineleri yağlama işi. **—3.** *Arg.* Bir kimseye yaranmak için onu aşırı ölçüde övme; bu tür davranan kimsenin niteliği; dalkavukluk: *Yağcılık etmek. Onun yağcılığını herkes bilir.*

YAĞÇEKER sıf. Yağların ıslatabildiği bir lif, bir yüzey için kullanılır.

YAĞÇEKMEZ sıf. Gazları geçirmesine karşın, yağları geçirmeyen bir doku ya da bir yüzey için kullanılır.

YAĞDAMLASI a. Bot. Ciğeryosunlarının talında kloroplastsız büyük hücrelerin içinde bulunan iri yağ damlacığı.

YAĞDANLIK a. Arkeol. Erken hıristiyanlık dönemi ve Ortaçağ hacılarının kutsanmış yağ taşımakta kullandıkları, düz kenarlı küçük şişe (genellikle pişmiş topraktan, gösterişli örnekler ise kalıplanmış gümüşten yapılırdı).

—Balıkç. Bir cüzdan gibi açılan, içi keçeyle kaplı deri parçası. (Sinekli oltayla balık avlarken kullanılan ipeği yağlamaya yarar.)

—Teknol. Makine parçalarına yağ akıtmak için kullanılan ince uzun bir borusu olan küçük kap.

YAĞDIRILMAK → YAĞMAK.

YAĞDIRMAK → YAĞMAK.

YAĞDONDURAN geçidi, Yukarı Kızılırmak bölümünde, Sıvas'ı Kangal'a bağlayan karayolunun Tecer dağlarını aşmak için izlediği geçit (1 750 m).

YAĞHANE a. (*yağ* ve fars. *ḫane*'den, *yağḫāne*). Yağ. mad. **1.** Bitkisel ve hayvansal yağ üretilen yer. **—2.** Yağlı maddelerin arıtıldığı küçük işletme.

YAĞI a. *Esk.* Düşman, hasım: *Od ile su dilsiz yağıdır* (atalar sözü, XV. yy.).

YAĞIBASAN (Nizamettin), Danişmentliler'in Sıvas kolu emiri (öl. Çankırı 1164). Emir Gazi Gümüştigin'in oğlu, Melik Mehmet'in kardeşi. Babasının ölümü üzerine (1134) beyliğin başına geçen ağabeyi Mehmet'in yanında yer aldı; kardeşleri Yagan ve Aynüddevle'ye karşı yaptığı iktidar savaşımında onu destekledi ve Sıvas valiliğine atandı (1138). Emir Mehmet, beyliğin merkezi olan Kayseri'de ölünce (1142), ağabeyinin dul eşiyle evlenerek Sıvas'ta emirliğini ilan etti. Ancak, Mehmet'in oğlu Zünnun hemen Kayseri'yi ele geçirip orada, ağabeyine karşı ayaklanarak kaçmak zorunda kalmış olan Aynüddevle de geri dönüp işgal ettiği Malatya ve Elbistan'da bağımsızlıklarını duyurduklarından, Danişmentliler beyliği üçe bölündü. Bu arada, Anadolu selçuklu hükümdarı Mesut I, Danişmentliler arasındaki bu kavgadan yararlanıp Zünnun'u korur gibi görünerek Ankara, Çankırı, Kastamonu, Kayseri yörelerini ele geçirdikten ve bu bölgenin başına oğlu Şehinşah'ı vali olarak getirdikten sonra Sıvas üzerine yürüyünce, güç durumda kalan Yağıbasan, sultana damat olarak onun egemenliğini tanıdı (1150). Mesut öldükten (1156) sonra Kılıç Arslan II ile kardeşleri arasında başlayan taht kavgasından yararlanmayı düşünen Yağıbasan, Kayseri yöresinde bulunan yeğeni Zünnun'u kendi yanına çektiği gibi, yeni sultanın kardeşi Şehinşah'la da anlaşarak Kılıç Arslan'a karşı güçlü bir cephe oluşturdu; Elbistan üzerine yürüyerek buraları denetimi altına aldı. Bizans imparatoru ile de anlaşıp Selçuklular'ı baskı altında bırakarak Kılıç Arslan'ı kendisiyle barış yapmaya zorladı (1160). Ertesi yıl Erzurum emiri Saltuk Bey'in Kılıç Arslan'la nikâhlanmış olan kızını Konya' ya götüren gelin alayına saldırdı, çeyizlere elkoyduğu gibi, şeri bir hileyle de kızı Kılıç Arslan'dan boşayarak Kayseri emiri olan yeğeni Zünnun'a zorla nikâhladı. Bunun üzerine kendisine karşı sefer açan Kılıç Arslan'ı kesin bir yenilgiye uğratarak imparatorla anlaşmak için İstanbul'a gitmek zorunda bıraktı (1162). Onun İstanbul'da bulunmasını fırsat bilip Artuklular'ın üstüne yürüdü; Harput'la Çemişgezek'i alarak kendi topraklarına kattı. İstanbul' dan güçlü bir durumda dönen Kılıç Arslan'la birleşen Artuklular'ın saldırıları karşısında Malatya'yı bırakmak zorunda kalan Yağıbasan, Sıvas'a çekildi. Suriye atabeyi Nurettin'in arabuluculuğu sayesinde kenti kuşatan Artuklular'ın eline düşmekten kurtuldu (1163). Selçuklular'la Artuklular'a karşı yeni bir savaş planı düzenlemek için Şehinşah'la görüşmek üzere gittiği Çankırı'da öldü. Yağıbasan'ın ölümü, Danişmentliler beyliği'ni ortadan kaldırmak için fırsat kollayan Kılıç Arslan II'ye bu konuda harekete geçme olanağı sağladı.

Yağıbasan medresesi, Danişmentliler'den Nizamettin Yağıbasan'ın Tokat ve Niksar'da yaptırdığı iki medrese. —Tokat' taki Yağıbasan medresesi 'Çukur medrese' olarak da anılır. 1151/1152'de yaptırılan bu medrese, kapalı avlulu Anadolu medreselerinin ilk örneklerinden biri olması açısından önemlidir. Avluyu örtem 14 m çapındaki kubbenin ortası açıktır. Yanlarda küçüklü, büyüklü tonozlu odalar, giriş eyvanının karşısında mescit ve dershane işlevindeki ana eyvan yer alır. —Niksar' daki Yağıbasan medresesi (1157/1158) çok yıkıktır. Bu yapı da Tokat'taki gibi kapalı avlulu medreseler planındaydı ve yaklaşık 11 m çapında bir kubbeyle örtülüydü. Bir bölümü Niksar kalesi'nin duvarlarına yaslanan medresenin D. ve K.'inde iki eyvan, B.'sında beşik tonozlu küçük mekânlar vardır. Her iki medrese de yalın, süslemesiz örneklerdir.

YAĞILAŞMAK gçz. f. *Esk.* Bir kimseyle, bir toplulukla düşman olarak karşı karşıya gelmek; savaşa tutuşmak.

YAĞILIK a. *Esk.* Düşmanlık, hasımlık.

YAĞILTI a. Koyunun derisinden yünle birlikte çıkan ve yünün üstünde biriken yağlı madde. (Dar anlamda yağıltı, koyunun terlemesi ile çıkan, suda erir doğal tuzlardan oluşur. Bununla birlikte, bu terim günlük dilde asıl yağıltıyı ve bir arada bulunan katı yağın tümünü ifade eder; derideki yağ bezlerince salgılanan bu yağ yün liflerini kaplar; lanolin yapımı için toplanan yün yağı budur.)

YAĞIMCUR a. Esk. mutf. Tahin, pekmez ve yağla yapılan bir tür katık.

YAĞIMSI sıf. Yağa benzeyen, yağı andıran.

YAĞINMAK gçz. f. *Yörs.* **1.** Bir kimseye kötülük edeceğini şurda burda söylemek, bir kimse hakkında atıp tutmak. **—2.** Bir kimseye dalkavukluk etmek.

YAĞIR a. **1.** *Esk.* Atın omuzları arasında kalan bölge. **—2.** Yük ve binek hayvanlarının, özellikle de atların sırtında, eyer vurmasından açılan yara. **—3.** *Yörs.* Kel: *Yağır turnak bulsa başını kaşır* (atasözü).

◆ sıf. Sırtı yaralı hayvan için kullanılır.

YAĞIŞ a. **1.** Havadaki su buharının, yoğuşma sonucu yağmur, kar, dolu biçiminde yere düşme eylemi ya da biçimi: *Kar yağışı sürecek. Şiddetli yağışlar can kaybına yol açtı.* **—2.** Yağan yağmur ya da kar miktarı: *Dün metre kareye 40 kg yağış düştü.* **—3.** *Yağış miktarı*, atmosferden düşen toplam sıvı ya da katı su miktarı. || *Yağış dilimi*, bir yağışölçerde toplanan su sütununun milimetre cinsinden yüksekliği. || *Yağış rejimi*, yağmurların zaman içindeki dağılımı ve ritmi.

YAĞIŞLI sıf. **1.** Yağış görülen, yağış olan: *Yağışlı bir hafta sonu geçirdik. Hava yoğun kar yağışlı.* **—2.** Çok yağış alan, yağış olasılığı yüksek olan: *Yağışlı bir iklim. Bu bölge oldukça yağışlıdır.*
—İklimbil. Yerbilim ve tarihöncesi zamanlarında, belli bir bölgede yağmurların düştüğü devre için kullanılır.

◆ be. Yağış görülerek: *Havalar yağışlı geçiyor. Bu yıl yaz anormal ölçüde yağışlı gidiyor.*

YAĞIŞÖLÇER a. Atmosferden belirli bir yere düşen yağış miktarını ölçmeye yarayan alet. (Eşanl. PLÜVİYOMETRE.)
—ANSİKL. Yağışölçerler ayrım gözetmeden bütün atmosfer sularını çeşitli durumlarıyla (sis, sağanak, kar vb.) toplar. Milimetre cinsinden ölçülen toplama "yağış" adı verilir. Yani kar ve dolu erimeleri sonucu oluşan sıvı kesitle belirtilir. Toplayıcı dağ yağışölçerlerinde karın sürekli olarak erimesini sağlayan ve bir yandan dolmayı diğer yandan da buharlaşmayı azaltan çeşitli düzenekler bulunur.

Yağış-sıcaklık çizelgesi. Gaussen ile Bagnouls'un buldukları, belirli bir istasyonda aylık ortalama sıcaklık ve ortalama yağış verilerini birleştiren çizelge. (Sıcaklık ve yağış ordinata işlenir [1°C - 2 mm yağış].) İki eğrinin kesiştiği nokta, büyüklüğü ve biçimi, gözlenen istasyonun iklimini niteleyen bir yüzeyi belirler.

Yağış-sıcaklık formülü. Bitkiler için en önemli iki iklim etkeninin (yağmur ve sıcaklık) birleştirilmesiyle elde edilen formül, diyagram.

YAĞIŞSIZ sıf. **1.** Yağış görülmeyen, yağış olmayan: *Bizi yağışsız bir hafta bekliyor.* **—2.** Az yağış alan: *Yağışsız bölge.*

◆ be. Yağış görülmeyerek, kurak biçimde: *Havaların yağışsız gitmesi, tahıl üretimini tehlikeye sokuyor.*

YAĞIŞSIZLIK a. Belirli bir zaman dilimi için yeterli ya da hiç yağış düşmemesi durumu; kuraklık:

YAĞIZ sıf. **1.** Esmer erkek için kullanılır: *Yağız bir genç.* **—2.** Yiğit, güçlü kuvvetli. **—3.** Siyah donlu at için kullanılır. **—4.** *Kara yağız* → KARA.

YAĞLAMA a. Yağlamak eylemi, işi.
—Balıkç. *İpek yağlama*, sinekli oltayla balık avlamak amacıyla ipeği özel bir yağ içine banma.
—Deric. Islak bir deriye, el ile ya da dolap işlemiyle az ya da çok akışkan yağlı maddeler tatbik edilmesi. || *Deri yüzünü yağlama*, kurutma boyunca oksitlenmeyi önlemek ve yumuşak bir yüzey elde etmek için, bitkisel sepilemeden geçmiş ayakkabı tabanı yapımında kullanılan bir derinin sırça yüzüne ince bir yağ tabakası vurma.
—Kürkç. Deriyi, esnekliğini korumak amacıyla yağlı bir maddeyle besleme.
—Oto. ve San. mek. Sürtünen iki yüzey arasına, kaymalarını kolaylaştırmak için bir yağlayıcı sürme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Teknol. *Yağlama düzeni*, mekanik organların yağlanmasını (merkezkaçlamayla, çekimle, püskürtmeye, gaz yıkamayla ya da basınç altında) sağlayan aygıt ya da düzenek.
—Tekst. Tekstil maddelerine, kolay eğirilmelerini sağlamak için, az miktarda yardımcı ürün eklemeye dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yağlama ürünü*, ipliğin, yüzey özelliklerini değiştirerek kolay eğirilmesini sağlayan ürün.
—ANSİKL. İşlem. Bir kesme takımı, özellikle, takımın, sıcaklığı 600°C'ın üzerine dek çıkabilen (bu, çok hızlı bir yıpranmaya yol açar) çalışma ağzını soğutmak amacıyla yağlanır ve bu işleme çoğu kez, "kesme sıvısıyla yağlama" adı verilir.
Takımın yağlanması ya da "sulaması" işleme hızını % 25 oranında artırabilir. Düzgün bir işin elde edilmesini önleyen "ek ağız" (takımın ucunda, kaynaklanarak biriken metal yığını), genellikle iyi bir yağlamayla önlenir.
Kesme sıvıları çoğu kez, gerçekte zor çözünür olmalarına karşın, suyla birlikte, soğutma için mükemmel bir emülsiyon oluşturan çözünür yağlardır. Öte yandan özellikle kimi özel çelikleri işlemek için mineral yağlar kullanıldığı gibi, çok özel durumlarda, örneğin petrol gibi, çeşitli yağlayıcılar da kullanılabilir. Son olarak, gerekli olduğunda, karbürlü takımların yağlanması, yağ sisiyle, asıltı halde yağ içeren sıkıştırılmış hava püskürtülmesi yoluyla gerçekleştirilir.
—Mak. san. Yağlama, makinelerdeki, motorlardaki vb. sürtünmeleri azaltmak (ve böylece verimlerini artırmak ve aşınmalarını geciktirmek), katışkıları ve hareket sırasında oluşan ısının bir bölümünü ortamdan uzaklaştırmak amacıyla yapılan bir işlemdir; öte yandan bu işlem, kimi organların sızdırmazlığını sağlamaya (pompalarda, motorlarda, kompresörlerde vb.) ve bunları korozyona karşı korumaya da katkıda bulunur. Sürtünme yüzeylerin yapısına ve durumuna, bunların göreli hareketlerinin hızına, ortaya çıkan kuvvetlere, bu yüzeyleri ayıran aralığa, sıcaklıklarına ve çevre ortamın ayırtedici niteliklerine bağlı olarak belirlenmiş koşullarda, bir yağlayıcı* uygulanarak gerçekleştirilir.
Yağlama, sözkonusu olan tek hareketin, yağlayıcı moleküllerinin birbirlerine göre yaptıkları kayma hareketi olduğu, *tam* ya da *akışmaz* denen *hidrodinamik* yağlamaya ne kadar yakınsa, o kadar mükemmeldir; tersi durumda, yani yağlayıcı temas halinde olduğu yüzeyler üzerinde kayıyorsa, *yağlı* ya da *eksik* yağlamadan söz edilir.
Basit makineler sözkonusu olduğunda, yağlama, bir büret, bir pompa ya da bir enjektör aracılığıyla, elle (silahçılık, saatçilik, ayrık rulmanlar vb.) ya da yarı-otomatik biçimde, örneğin kılcallık yoluyla ya da bir damlalık aracılığıyla gerçekleştirilir; ve bu durumda elle yapılan müdahale, bir haznenin dönemsel olarak yağlayıcıyla doldurulmasına dayanır.
Daha büyük makineler (ısıl motorlar, takım tezgâhları, türbinler vb.), çeşitli yöntemlere (çarpmalı yağlama, sürekli akış, bir yağ sisinin püskürtülmesi, buharla sürükleme, merkezkaç yağlama, basınç altında yağlama vb.) göre çalışan ve yağlayıcının genellikle yeniden çevrime girdiği bir otomatik yağlama düzeneğiyle donatılmıştır. Son olarak, birçok durumda, kendiliğinden yağlayıcı alaşımdan yapılmış parçalar (yatak yastıkları, burçlar, balatalar vb.) kullanılır.
—Oto. Bir otomobil motorunu yağlama, yağın sıcaklığı nedeniyle güç bir iştir. Başlangıçta soğuk olan yağ, daha sonra ısınır ve soğutulmazsa akışmazlığının bir bölümünü kaybedebilir Normal yüklü motorlarda, karterdeki yağ miktarı, dolaşan yağlama yağının karterden her geçişinde soğumasını sağlar. Çok gelişmiş motorlarda, yağın dolaşımı bir ısı değiştirici olarak tasarlanmıştır ve bir ya da birçok soğutma radyatörü içerir.
Yarış arabaları, devridaim pompaları, yağ radyatörleri ve doğal olarak bir yağ deposu içeren kuru karterli sistemlerle donatılmıştır. Silindirin üst bölümleri, ulaştıkları yüksek sıcaklıklar nedeniyle, en zor yağlanan bölümlerdir. Bu durum, özellikle kamlı mili başta olan motorlarda görülür; bu organın, silindirlere yağ damlatmadan bolca yağlanması gerekir. İki zamanlı bir motosiklet motorunu yağlamak için, basınç altında yağlama yapan ayrı bir depo yoktur. Bu nedenle, benzine belli oranda yağ karıştırılır.
—Tekst. Yağlamada, genellikle emülsiyon halindeki çeşitli ürünlerden yararlanılır. Yün için olein, fıstık yağı, jüt için ise balıkyağı gibi doğal maddeler gitgide daha az kullanılmaktadır. Çoğunlukla, ana maddesini etilen oksit yoğuşkuları oluşturan sentetik ürünlerden yararlanılır. Pamuk çok ender olarak yağlanır, pamuğa karıştırılan sentetik elyaf da, karıştırma işleminden önce yağlama işleminden geçirilir.

YAĞLAMAK g.f. **1.** *Bir şeyi yağlamak*, üzerine yağ sürmek: *Yufkaları yağlamak.* **—2.** *Bir şeyi (bir şeyle) yağlamak*, bir şeyi korumak, bakımını yapmak için üzerine yağ ya da yağlı bir madde sürmek: *Güneşten korumak için çocuğun yüzünü yağlamak. Deriyi yağlamak.* **—3.** *Bir organı, bir mekanizmayı, hareketli bir parçayı yağlamak*, birbirlerine göre hareket halindeki iki mekanik öğenin, temas halindeki yüzeyleri arasına, sürtünmeyi, aşınmayı ve ısınmayı azaltmak için uygun bir ürün uygulamak. **—4.** *Bir şeyi yağlamak*, yağla kirletmek, lekelemek: *Kazağını yağlamışsın.* **—5.** *Tkz. Bir kimseyi yağlamak*, onu övmek, pohpohlamak, **—6.** *Yağlayıp ballamak*, bir şeyi abartılı bir biçimde överek anlatmak.
—Mutf. Bazı yiyeceklerin (krep, börek, kek vb.) pişerken yapışmasını önlemek için kabın dibine yağ sürmek.

◆ **yağlanmak** dönşl. f. **1.** Yağlı, kirli duruma gelmek: *Saçları çabuk yağlanıyor. Ellerim yağlandı.* **—2.** Bedenine yağ sürmek; yağ sürünmek: *Yağlanmadan güneşe çıkma.* **—3.** Yağ bağlamak: *Piliçler bu yemlerle çabuk yağlandılar.*

◆ **yağlanmak** edilg. f. **1.** Üzerine yağ sürülmek, sürülmüş olmak: *Yağlanan yufkaları tepsiye dizmek. Deriler yağlandı mı?* **—2.** Bir makineden, bir mekanizmadan, devingen bir parçadan söz ederken, yağlama işleminden geçirilmek.
—Deric. *Yağlanmış deri*, gerilmeye karşı direncini, esnekliğini ve su geçirmezliğini artırmak için içine belli miktarda yağlı madde (% 5-20) katılmış, bitkisel sepilemeyle da daha dayanıklı bir özellik kazanmış düve ya da dana derisi.

◆ **yağlatmak** ettirg. f. Bir şeyin yağlanmasını sağlamak ya da buna yol açmak.

YAĞLANDIRMA a. Kâğ. san. Dövme ve inceltme işlemleriyle kâğıt hamurunu yağlı duruma getirme.

YAĞLANMA a. Yağlanmak eylemi.
—Matbaac. Ofset baskı tekniğinde, baskının boya kalınlığının fazla olması ya da baskıya girmeyen kesimlerde istenmeyen mürekkep varlığı biçiminde ortaya çıkan kusur. (Genellikle nemlendirme eksikliği ya da mürekkep fazlalığından kaynaklanır.)
—Patol. Organizmanın bir bölümünde yerel yağ dokusunun aşırı gelişmesi. (Vücudun bazı bölgelerinde [ense, omuzlar, kaba etler, kalçalar vb.] yağ birikmesi bir dereceye kadar normal bir durumdur. Fakat, yağlanma aşırı artış göstererek vücudun tümünü kaplayabilir. O zaman şişmanlık ortaya çıkar.)

YAĞLANMAK → YAĞLAMAK.

YAĞLATMA a. Yağlatmak eylemi.

YAĞLATMAK → YAĞLAMAK.

YAĞLAVI ya da **YAĞLAVİ** a. (türkç. *yağlağu*'dan fars. *yağlavi*). *Esk.* Sapı uzun tava.

YAĞLAYICI a. Mak. san. Yağlayan ürün.
—Polim. Plastik maddelerin işlenmesini kolaylaştıran bileşik ya da bileşiklerden oluşan karışım.

—Tekst. Tekstil maddelerini yağlamada kullanılan düzenek.

YAĞLAYICILIK a. Petr. san. Bir yağlayıcının, kılcallık, yüzey gerilimi ve molekül kutuplanması gibi niteliklere sahip sürtünme özelliklerinin tümü.

YAĞLI sıf. **1.** Yağdan oluşan ya da yağ içeren bir şey için kullanılır: *Yağlı maddeler. Cilt için yağlı bir krem.* **—2.** Bedeni çok yağ içeren bir hayvan için kullanılır: *Yağlı bir tavuk. Yağlı bir hindi.* **—3.** Yağı çok olan şey için kullanılır: *Yağlı yemekleri sevmiyor.* **—4.** Yağ içeren, yağ katmanları olan et için kullanılır: *Yağlı pastırma. Yağlı pirzola. Yağlı but.* **—5.** Yağ bezleri fazla çalışan bir kimsenin cildi, saçı için kullanılır: *Yağlı saçlar için yeni bir şampuan.* **—6.** Yağa bulanmış, lekelenmiş, kirlenmiş bir şey için kullanılır: *Yağlı bir gömlek. Yağlı kâğıtlar, tabaklar. Yağlı eller.* **—7.** *Tkz.* Özellikle para bakımından bol kazanç sağlayan: *Yağlı bir iş. Yağlı bir öneri.* **—8.** *Yağlı ballı olmak,* araları çok iyi olmak, aralarından su sızmamak: *Sen karışma, onlar sonra yine yağlı ballı olur, sen düşman.* || *Yağlı ip,* darağacı. || *Yağlı kapı,* çalıştırdığı kişinin emeğini bol bol ödeyen aile ya da kuruluş. || *Yağlı kuyruk,* kolayca ve bolca para kazanılabilecek ya da bunları sağlayabilecek yer, iş, kişi: *Bulmuşsun bir yağlı kuyruk, sesini çıkarma.* || *Yağlı müşteri,* parası bol, çok alışveriş yapan kimse.

—Hidr. bağl. *Yağlı harç,* içinde büyük miktarda kireç bulunan harç. || *Yağlı kireç,* hacmi büyüyen kireç.

—Kâğ. san. *Yağlı hamur,* çekim ya da vakum etkisiyle süzülmeye bırakıldığında seyreltme suyundan kolaylıkla ayrılamayan hamur. (Yağlı hamur ileri derecede uygulanan bir dövme işlemiyle elde edilir.) || *Yağlı kâğıt,* bileşiminde mekanik hamur bulunmayan, yağ geçirgenliği çok az kâğıt. (Yağ geçirgenliğinin azlığı hamurun aşırı dövülmesiyle sağlanır.)

—Karb. kim. *Yağlı taşkömürü* ya da *yağlı kömür,* bileşimindeki uçucu madde oranı ortalama % 20-30 arasında değişen, ısı etkisi altında şişerek hamursu bir eriyik vermesiyle tanınan ve uçucu maddelerin ayrılmasından sonra koku meydana getiren kömür.

—Mutf. *Yağlı hamur,* hamura yağ yedirilerek hazırlanan hamur. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Org. kim. *Yağlı maddeler,* kâğıt üzerine sürüldüğünde saydam ve kalıcı bir leke bırakan; yoğunluğu sudan daha düşük olan ve suda çözünmeyen; alkolde az, buna karşın eter, benzen, petrol eteri, klorlu çözücülerde çok çözünen, hafif bir kokusu ve tadı olan hayvansal ya da bitkisel madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Yağlı yozlaşma,* hücrenin yağ topaklarıyla dolmasıyla belirgin hücre hastalığı.

—Petr. san. *Yağlı parafin,* yağlı vakstan elde edilen, yağı tamamen giderilmemiş parafin. || *Yağlı vaks,* petrol yağlarının parafini giderilerek elde edilen arıtılmamış yağlı parafin; içindeki ticari parafin terletme ya da yeniden kristalleştirme yoluyla elde edilir.

—Tarım. *Yağlı tohum,* yüksek oranda yağ içeren ve verdiği yağ yiyecek olarak ya da sanayide kullanılabilen her çeşit tohum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mutf. Kullanım yeri ne olursa olsun yağlı hamura asla şeker katılmaz. Hamura altı kez yağ yedirilir ve bu aralarda yağı iyice emmesi için hamur dinlendirilir. Bu işlem hamurun esnekliğini yitirip, pişerken kabarmasını ve kat kat olmasını sağlar. Yağlı hamur tuzlularda (volovan) olduğu gibi tatlılarda da (milföy) kullanılır.

—Org. kim. *Yağlı maddeler,* erime ve yumuşama sıcaklıklarına göre üç ana gruba ayrılır, olağan sıcaklıkta sıvı durumunda bulunan yağlara sıvı yağlar; 20-50°C arasında eriyen terayağı, gres ve içyağı gibi yağlara yarıkatı yağlar. 60°C'ın üzerinde eriyen mum, balmumu gibi yağlı maddelere de katı yağlar denir. Yağlı maddeler genellikle yağ asitlerinin trigliseritler*idir; steroller ya da triterpenlerle birlikte bulunurlar; buna karşılık mumların çoğu yağ asitleri ile CH_3—$(CH_2)_n$—CH_2OH tipinde uzun zincirli alkollerin esterleridir.

Yağlı maddeler hidrolizlendiğinde, yağ asitleri ile gliserini ya da uzun zincirli alkolleri verir. Hidrolizlenme ürünlerinin yanı sıra her zaman, bileşiminde steroller (sığır yağındaki kolesterol) ile triterpenler (içyağdaki lanosterol) bulunan ve sabunlaşmayan bir kesim elde edilir. Trigliseritlerin hidrolizlenmesi yoluyla elde edilen yağ asitleri doymuş (katı yağlar) ya da doymamış (sıvı yağlar) olabilir. Hidrolizleme alkali bir ortamda uygulandığında bu işleme sabunlaştırma denir ve işlem sonunda sabunları meydana getiren yağ asitlerinin alkali tuzları elde edilir.

Yağlı maddeler, havayla uzun süre temas halinde bırakıldığında uzun karbon zincirlerinin parçalanmasına yol açan yükseltgenme sonunda butirik asit gibi çok kötü kokulu daha hafif yağ asitlerinin açığa çıkmasına bağlı olarak bozulur ve acılaşır.

Yağlı maddeler canlılarda yedek besin ve enerji deposu işlevi görür. Sıvı yağlar genellikle bitkisel, yarıkatı yağlar hayvansal kökenlidir. Presleme ve/ya da eritme yoluyla elde edilirler. Besin ve ecza sanayisinde, mum ve sabun yapımında, makinelerin yağlanmasında kullanılırlar. Hayvansal ya da bitkisel yağlı maddeler, ısıya karşı duyarlı olduklarından makinelerin yağlanmasında, genellikle hidrokarbonlardan oluşan ve ısıya karşı daha kararlı olan mineral sıvı ve katı yağlar yeğlenir.

—Tarım. Türkiye'de üretilen yağlı tohumların başında çiğit (pamuk tohumu) ve ayçiçeği gelir: her biri yılda 1 milyon tona yakın. Bunları epey uzaktan soya (200 000 t), yerfıstığı (50 000 t), susam (45 000 t) izler. Haşhaş, keten, kenevir, aspir ve kolza ise önemli sayılmaz (150 ila 4 000 t arası).

YAĞLIBOYA a. Kolay kuruyan hamursu ya da akışkan bir bağlayıcının katılmasıyla renkli pigmentlerden hazırlanan, nesneleri renklendirmek ya da onları dış etkilerden korumak amacıyla kullanılan madde. (→ BOYA.)

—Güz. sant. Bağlayıcı olarak anorganik ya da bitkisel bir (ya da daha çok) yağlı madde ya da uçucu yağın kullanıldığı boya.

◆ sıf. ve a. Bu boyayla yapılmış resim için kullanılır.

◆ ünl. *Tkz.* "Yol verin, açılın, savulun!" anlamında uyarı sözü.

YAĞLIBÖCEKGİLLER a. YAKIBÖCEĞİGİLLER familyasının eşanlamlısı.

YAĞLIDERE, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde, Giresun iline bağlı ilçe; 26 931 nüf. (1990); 31 köy. Merkezi, Giresun'un yaklaşık 32 km güney-doğusunda *Yağlıdere,* 4 899 nüf. (1990).

YAĞLIK a. (esk. türkç. sözc.). **1.** Büyük mendil, çevre. **—2.** Sofrada el yüz silmek için oturanların önüne konan büyükçe bez; peçete. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Yağlığın iki türü vardı. Sırma işlemeli ince kumaştan yapılmış olanı sofraya konur, el, ağız silmeye yarardı. Mendil gibi kullanılanı kuşak arasına sıkıştırılır, işlemesi dışa taşırılarak hem bir süs öğesi oluşturur, hem de çarşıdan alınan şeyleri taşımada bohça işlevi görürdü; buna el, burun silinmezdi. Yağlık bugün de Anadolu'nun çeşitli yörelerinde teri emmesi için başa ya da boyna dolanarak ya da mendil işlevi görmek üzere kullanılmaktadır.

YAĞLIK mağarası, Kahramanmaraş'ın yaklaşık 60 km B.'sında Döngel köyü yakınındaki Döngel mağaraları'ndan biri.

YAĞLIKÇI a. **1.** Havlu, çamaşır, çevre vb. şeyler satan kimse. **—2.** Kira ile gelinlik ve tel, duvak vb. şeyler veren kimse.

YAĞLIKÇIZADE AHMET RIFAT EFENDİ → AHMET RIFAT EFENDİ Yağlıkçızade.

YAĞLIKÇIZADE HACI EMİN PAŞA → EMİN PAŞA (Mehmet), Yağlıkçızade, Hacı.

YAĞLILIK a. Yağlı olma durumu.

YAĞMA a. Yağmak eylemi.

YAĞMA a. (fars. *yaġmā*). **1.** Bir yeri topluca basıp orda bulunan malları şiddet kullanarak alıp kaçma; çapul, talan. **—2.** *Yağma etmek,* yağmalamak. || *Yağma gitmek,* bir malın çok satıldığını, alıcısının çok olduğunu anlatmak için kullanılır. || *Yağma Hasan'ın böreği,* her önüne gelenin yararlandığı, kimsenin sahip çıkıp korumadığı kaynak. || *Yağma yok,* "öyle şey olmaz, buna kimse razı olmaz" anlamında kullanılır: *Yağma yok, bırakırlar mı bu arsaları size hiç?*

—*Esk. Yağmager,* yağmacı. || *Han-ı yağma* → HAN.

—Arıc. Yabancı arıların bal elde etmek için kovana saldırması. (Genellikle kovanın yanında petek parçalarının bulunmasından ileri gelir. Bu saldırı yüzünden yağmacı arılarla kovandaki arılar arasında kıyasıya bir kavga çıkar.)

—Cez. huk. Bir kimsenin elinde bulunan taşınır malını zor kullanarak ya da korkutarak ele geçirme. (Eşanl. GASP.)

—Tar. Eskiden savaş alanlarında ya da kılıç zoruyla alınan kentler ve kalelerde düşmandan elde edilen ganimetin önceden komutanlarca vaat edildiği gibi asker arasında paylaşılması.

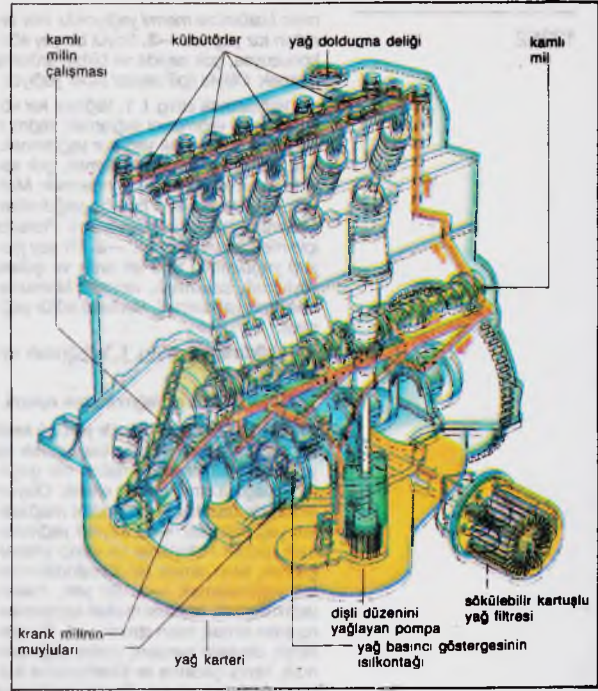
◆ sıf. Yağmalama sonucu ele geçirilmiş, elde edilmiş olan.

YAĞMACI sıf. ve a. **1.** Bir yeri yağmalayan kimse için kullanılır; çapulcu. **—2.** Kendine ait olmayan bir malı, parayı kendi çıkarına kullanan kimse için kullanılır.

YAĞMACILIK a. **1.** Yağmalama işi; çapulculuk. **—2.** Kendine ait olmayan bir malı, parayı kendi çıkarına kullanma.

YAĞMAİ sıf. (fars. *yağma* ve ar. *-i*'den *yağma'i*). *Esk.* Yağma ile ilgili.

YAĞMAK gçz. f. **1.** Yağışlardan söz ederken, gökten yere doğru inmek: *Kar yağıyor. Bir saattir yağmur yağıyor. İri iri dolu yağdı.* **—2.** Bir şey sözkonusuysa, yüksekten, çok sayıda ve art arda düş-

yağ dolaşımıyla bir otomobil motorunu yağlama

mek: *Üstümüze mermi yağıyordu. Her taraftan toz yağıyor.* **—3.** Soyut bir şey sözkonusuysa, çok sayıda ve birbiri ardısıra gelmek: *Olayla ilgili sayısız ihbar yağıyor*

◆ **yağdırmak** ettirg. f. **1.** *Yağmur, kar vb. yağdırmak,* yağmasını sağlamak: *Yağmur bombası kullanarak yağmur yağdırmak.* **—2.** *Bir şey (nesne) yağdırmak,* çok sayıda ve art arda atmak, göndermek: *Müttefik kuvvetleri kente bomba yağdırdılar. Üstümüze kurşun yağdırıyorlardı. Protesto için mektup yağdırmak.* **—3.** *Bir şey (soyut) yağdırmak,* onu art arda ve çokça söylemek, savurmak, vermek: *Memurlarına emir yağdırmak. Herkese küfür yağdırdı.*

◆ **yağdırılmak** edilg. f. Yağdırmak eylemi yapılmak.

YAĞMALAMA a. Yağmalamak eylemi.

YAĞMALAMAK g. f. **1.** *Bir yeri, bir kenti vb. yağmalamak,* şiddete başvurarak ve yakıp yıkarak oradaki malları ele geçirmek, yağma etmek; talan etmek: *Olaylar sırasında bazı kişiler çevredeki mağazaları yağmaladılar.* **—2.** *Şeyleri yağmalamak,* şiddet kullanarak ve yakıp yıkarak çalmak, talan etmek: *Bir dükkândaki malları yağmalamak.* **—3.** *Bir yeri, malları yağmalamak,* oradaki malları kapışırcasına satın almak; talan etmek. **—4.** *Bir kimsenin, devletin parasını, malını yağmalamak,* kendi çıkarına ve tüketircesine kullanmak; talan etmek: *Devlet hazinesini yağmalamak.*

◆ **yağmalanmak** edilg. f. Yağma edilmek: *Yağmalanan dükkânlar, mallar. Devlet gelirlerinin yağmalanması.*

YAĞMALANMAK → YAĞMALAMAK.

YAĞMALAR, Karluklar, Çiğiller ve Tohsiller'le birlikte Karahanlılar* devletini kuran 4 türk boyundan biri. Karahanlılar ikiye bölününce (1041), Batı Karahanlı devletinin egemenlik sınırı içinde kalan Çiğiller'le Yağmalar, amcasını öldürterek tahta çıkan Ahmet I'in etkisiyle şiiliğin ismaili mezhebini benimsediler (1081). Ulemanın çağrısı üzerine karahanlı topraklarına giren büyük selçuklu sultanı Melikşah, Buhara ve Semerkand'ı ele geçirip Ahmet Han'ı da tutsak alarak yanında Isfahan'a götürdükten (1089) sonra selçuklu yönetimine karşı ayaklanan Yağmalar, Melikşah'ın Semerkand valisini kentten kovdular; doğu karahanlı soyundan Yakup'u kağan ilan ettiler. Ancak, bu konuda anlaşmazlığa düştükleri Çiğiller'le silahlı çatışmaya girişmeleri ve ayaklanma haberini alan Melikşah'ın da geri dönüp Semerkand'ı yeniden işgal etmesi sonucu büyük bölümü Yakup'la birlikte Fergana'ya kaçtı (1090). Bir süre sonra büyük törenlerle doğum gününü kutlayan Melikşah (1092), kendisine bağlanması koşuluyla affettiği Ahmet'e tahtını geri verince, Fergana'dan gelerek görevleri olan askerliğe dönen Yağmalar, yine eskisi gibi karahanlı ordusunun temelini oluşturdular. Daha sonra da Batı Karahanlı devletini ortadan kaldıran Harizmşahlar'ın hizmetine girdiler (1211).

YAĞMUR a. **1.** Atmosferden su damlaları biçiminde düşen yağış: *Yağmur getiren bir fırtına. Yağmur mevsimi. Nisan yağmurları.* **—2.** *Bir şey (nesne) yağmuru,* birdenbire, çok sayıda ve art arda düşen şeyler: *Mermi yağmuru. Kül, konfeti yağmuru.* **—3.** *Bir şey (soyut) yağmuru,* birdenbire, çok sayıda ve art arda yöneltilen, gelen şeyler: *Soru yağmuru. Hakaret yağmuru.* **—4.** *Yağmur boşanmak,* aniden ve şiddetli olarak yağmaya başlamak. ‖ *Yağmur gibi,* yağmur yağışını anımsatacak biçimde, birbiri ardınca ve sık olarak: *Kentin üstüne yağmur gibi toz yağıyordu. Gözyaşları yağmur gibi iniyordu.* ‖ *Yağmur olsa kimsenin tarlasına yağmaz, düşmez,* kendisi için bir özveri, bir yük gerektirmediği halde iyilik etmekten kaçınan, iyilik etmeyi sevmeyen kimseler için söylenir. ‖ *Yağmur yağarken küpünü doldurmak,* kazanma fırsatı ve olanaklarını iyi değerlendirerek mal edinmek ya da para biriktirmek. ‖ *Yağmur yağsa, yaş değmez, dövüş olsa taş değmez,* bir kimsenin çok sağlam, güvenli bir durumu olduğunu, hiçbir tehlikenin ona zarar veremeyeceğini vurgulamak için söylenir. ‖ *Yağmur yemek,* yağmura tutulup ıslanmak. ‖ *Yağmura yakalanmak, tutulmak,* birden bastıran yağmurdan kaçamayarak ıslanmak. ‖ *Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak,* bir tehlikeden kurtulayım derken daha büyük bir tehlikeyle karşılaşmak.

—Coğ. *Yağmur ormanı,* ekvator bölgesindeki büyük ormanlara verilen ortak ad.

—Fişekç. *Ateş yağmuru,* gümüş yağmuruna benzeyen, ancak değişik renklerde kıvılcımlar çıkaran havai fişek. ‖ *Gümüş yağmuru,* yakıldığında parlak beyaz alevli kıvılcımlar saçan havai dolgu fişeği.

—Folk. ve İsl. *Yağmur duası,* kurak havalarda yağmur yağdırması için Tanrı'ya yakarmak amacıyla müslüman halk tarafından topluca düzenlenen tören. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Gökbil. *Meteor yağmuru,* çok sayıda meteorun, atmosfere girmesiyle oluşan ve bir yıldız yağmurunu andıran olay. (Bu olay, Yer, bir meteor sürüsünün içinden geçerken meydana gelir.) [Eşanl. AKANYILDIZ YAĞMURU.]

—Su işler. *Yağmur çukuru,* yağmur sularının toplandığı kuyu.

—ANSİKL. Yağmur atmosferdeki su buharından oluşur. Bu oluşumda ardışık üç evre sözkonusudur:

1. *doyma evresi:* nemli hava çiy noktası sıcaklığına dek soğur. Bununla birlikte dört doyma sürecinden yalnız biri yağmur oluşumuyla sonuçlanır: yükselme hareketlerinden kaynaklanan *adiyabatik genleşme;*

2. *yoğuşma evresi:* doymuş hava su buharını çok küçük (1 ile 20 μm çapında) su damlacıkları biçiminde çökeltir. Doyma otomatik olarak yoğuşmaya yol açmaz: havada *yoğuşma çekirdekleri*'nin bulunması gerekir. Yoğuşmuş su *bulutlu hava*'yı oluşturur ve damlalar boyutlarının çok küçük olması nedeniyle havada asılı halinde kalır *(koloidal asıltılar);*

3. *yağış evresi:* bulutun koloidal dengesi bozulur ve kimi damlacıklar, yükselen akımların artık taşıyamayacağı boyutlara (0,5-2,5 mm) ulaşır. İşte o zaman yağmur yağar. Bununla birlikte bulut yalnız bir katalizör işlevi görür: aşağıdaki su buharı yukarı doğru sürüklenir, yeni bulutlar oluşturur ve sonuçta yağmur suyunu sağlar. Yine de yağışın en önemli etkeni olan damlacıkların büyümesi bulutun içinde meydana gelir. Bu süreçte üç mekanizma birleşir: a) bulutun üst bölümünde yer alan *buz parçacıkları* sıvı suyun buz halinde katılaşmasına ve kristallerin irileşmesine yol açar. Ağırlaşan bu kristaller düşer ve yere inmeden erir; b) *higroskopik çekirdekler* de aynı etkiyi yapar (buz kristalleri taşımayan bulutlardan kaynaklanan ender yağmur bu şekilde açıklanır); c) yükselen şiddetli hava akımları (örneğin soğuk cepheler) bulutlardaki damlacıkların *kaynaşması*'na yol açar.

Bu olay yükselme hareketlerinin ne kadar önemli olduğunu gösterir: yükselme hem doymaya, hem buz oluşumuna, hem de damlaların birleşmesine neden olur. Bu nedenle yağmurlar, yükselmelere yol açan etkenlere bağlı olarak sınıflandırılır: *siklon yağmurları, kararsızlık yağmurları* (düşey sıcaklık gradyanından kaynaklanır), *engebe yağmurları* (engebeden ileri gelen yükselme).

Demek ki, siklonların sıklığı ve büyük engebelerin varlığı yağmurların başlıca etkenleridir. Öte yandan, hava kütlelerinin sıcaklığı ve nemliliği de yağmura yol açan etkenler arasında yer alır: çok sıcak kütleler ile okyanus kütleleri, soğuk kütleler ile kıtasal kütlelerden daha çok su taşır.

*Yağışölçer** düşen yağış kesitinin yüksekliğini milimetre cinsinden gösterir. Ayrıca bir ay, bir mevsim ya da bir yıl içindeki yağmurlu günlerin (yağışölçerin 0,1 mm'den çok yağış kaybettiği günler) sayısı da hesaba katılır. Kaydedici yağışölçerler yağış süresini de gösterir, bu da yağış şiddetini hesaplamaya olanak verir. *Yağmur rejimi,* her ayın ya da her mevsimin ortalama dilimlerinin yıllık eğrisiyle gösterilir. Rejimleri oldukça karmaşık yasalara bağlıdır. Yukarıda değinilen bütün etkenlere (bunların etkileri yağış akımlarının farklı yönelmeleri nedeniyle mevsimlere göre farklılık gösterir) mevsimden mevsime ve denizler ile karalara göre değişen ısı farklılıkları da eklenir.

• *Yapay yağmur.* Bir bulutun içindeki buz kristallerini karbon karı püskürterek çoğaltmak da mümkündür. Her kar taneciği iri yağmur damlalarının oluşumuna yol açan bir buz çekirdeği (−80°C) meydana getirir. Birçok denemede, yalnızca 500 g karbon karıyla 100 000 t yağmur yağışı sağlanmıştır. Bir başka yöntemdeyse gümüş iyodürün buzunkine çok benzeyen geometrik biçimde kristalleşme özelliğinden yararlanılır: iyodür tanecikleri karşılaştıkları aşırıerimiş su damlacıklarının katılaşmasına yol açar. Deneylerde kalsiyum klorürün higroskopik parçacıkları da kullanılmıştır.

• *Çamur yağmurları.* Bunlar sarı ya da kırmızımsı renkte, katı katışkılarla yüklü yağmurlardır. Bu olay daha önce meydana gelmiş türbülans ve konveksiyon mekanizmalarından kaynaklanır. Bu mekanizmalar tanecikleri bulutların düzeyine dek taşır, taneciklerse sonradan yağmur halinde düşer. Sözgelimi Büyük Sahra ve Kuzey Afrika'dan yükselen kumların, 3-5 km yüksekliğe ulaştıktan sonra Fransa, Almanya ve İngiltere üzerine çamur yağmuru biçiminde indiği görülmüştür. Tropikal savanlarda çok sık rastlanan kırmızı çamurlar (limonlar) taşınırsa yağmur renkli olur (kan yağmuru). Bu olaya, tozların Batı'nın kurak bölgelerinden taşındığı ABD'de çok sık rastlanır. Batı'nın geniş alanlarına yalnız buğday ekilerek bu alanların çölleştirilmesiyle, bu olay daha da yaygınlaşmıştır.

Son olarak, *kül yağmurları* ise, volkanik püskürtülerden kaynaklanan ve yağmura karışan çok ince tozlardan oluşur.

—Folk. Yağmur duasında duaya çıkacak olan müslümanların öncelikle günahlarından dolayı tövbe etmeleri, yoksullara sadaka vermeleri, birbirlerine haklarını ödeyerek helallaşmaları gerekir. Yağmur duası yapılacak yere elden geldiğince yaşlıların, çocukların hatta kundaktaki bebeklerin ve hayvanların da götürülmesinin yararlı olacağına inanılır. Hz. Muhammet'in kendisi de yağmur duasına katılmış ve bu duayı müslümanlara öğütlemiştir. Duaya üç gün arka arkaya çıkmak sünnet ve gelenektir.

Anadolu'da bugün de düzenlenen yağmur dualarının üç günlük ana çizgileri şöyledir: birinci gün çok sayıda çakıl taşının her biri üzerine çeşitli dualar okunarak torba içinde suya daldırılır. Ertesi gün yine köy halkının topluca katıldığı kalabalık, ilahiler okuyarak bir tepede ya da bir yatırın türbesi başında toplanır. Dua edilmeden önce ceketler, giysiler ters giyilir, kasketler tersine çevrilir. Yakarmak üzere yukarı kaldırılan ellerin parmakları aşağı bakar ve bu durumda dualar okunur. Bu törenlere imam da katılır. Üçüncü gün ortaklaşa hazırlanan "hayır aşı", dua yerinde fakirlere dağıtılır ve birlikte yenir. Böylece Tanrı'nın hoşnutluğunun kazanıldığına ve dileklerin gerçekleşeceğine inanılır. Ayrıca, Tanrı'nın çaresizlere acımasını sağlamak amacıyla analarından ayrı bırakılan kuzular meletilir, emzikli çocuklar ağlatılır; toprağın sütten yoksun yavrular gibi su dilediği anlatılmak istenir. Anadolu'nun birçok yerinde "çömçe gelin" gibi yağmur duası türleri de uygulanır.

Aşırı yağan yağmurun önünü almak için de kimi uygulamalar vardır (41 kelin adını söyleyip bir ipe kırk bir düğüm attıktan sonra ipliği toprağa gömmek vb.).

YAĞMUR BEY, Yabgulular* topluluğu-

nun Yağmurlu bölüğü başbuğu (öl. Nişapur 1032). Arslan Yabgu, Gazneli Mahmut tarafından tutsak alınarak Kalincar kalesinde hapse atıldıktan (1025) sonra 4 000 çadırlık topluluğu Yağmur, Buka, Göktaş, Kızıl ve Anasıoğlu adlı beylerin yönetiminde Horasan'a geçerek Sarahs, Ferave, Bavert yörelerini yurt edindi. Bu Yabgulu Türkmenleri'nin artık "Yağmurlu" adıyla anılmaya başlanan bölüğünün başbuğu Yağmur Bey, Gazneli Mahmut ölünce (1030) oğulları Mehmet ile Mesut arasında çıkan taht kavgasında hizmetine girdiği Mesut I'in tahtı ele geçirmesinde önemli rol oynadı ve yeni sultanın gözdeleri arasında yer aldı, ricası üzerine Kızıl, Göktaş, Buka beyleri de topluluklarıyla birlikte hizmetine alınmayı başardı. Rey valiliğine atanmasına karşın, Yağmur Bey'in Yabgulular'ın başında yağmalama hareketlerine kalkışması halkın şikâyetlerine yol açınca, Mesut tarafından üzerine gönderilen kuvvete yenilerek Nişapur'a kaçtı. Burada 50 kadar adamıyla yakalanıp idam edildi.

YAĞMUR KERVAN ÇULLUĞU a. Deniz kıyılarında yaşayan, uzun bacaklı, Afrika'da kışlayan çulluk. (Kuzey ülkelerinde yuva yapar. Sular çekildiğinde bulduğu her çeşit omurgasızla beslenir. Bil. a. *Numenius phæopus*; çullukgiller familyası.)

Yağmur ve ay hikâyeleri *(Ugetsu monogatari)*, Ueda Akinari'nin 9 masallık derlemesi (1776). Akinari japon ve çin halk efsanelerindeki geleneksel temaları yeniden ele alarak bir üslup alıştırması yaptı; bin yılına özgü düzyazının yoğunluğuna ve inceliğine ulaşmaya çalışırken, bir yandan da ahlak ve felsefe konuları üzerindeki düşüncelerini aktardı *(Düşte oldukları gibi Şiramin, Karp..., Bir yılanın alçak tutkusu)*. —Yönetmen Mizoguçi Kenci bu anlatıların ikisini çok özgür bir biçimde sinemaya uyarladı. Dünya nimetlerinin boşluğunun gözler önüne serildiği ve üzerinde düşünüldüğü, yaşamla yanılsamanın karşılaştırıldığı, aynı anda izlenimci ve gerçekdışı bir şiir olan bu film sanatsal nitelikli olmasına rağmen oldukça akıcı bir biçimde kurgulanmıştır ve yönetmenin olduğu gibi çağdaş japon sinemasının da başyapıtlarından biridir.

YAĞMURALAN, rumca **Vroisia**, G. Kıbrıs rum kesiminde Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

YAĞMURASAN ya da **YAĞAMRASAN** (Ebu Yahya bin Zeyyan) [1208'e doğr. - 1283], Tlemsen Zeyyanileri ya da Abdülvadiler hanedanının kurucusu (1235 -1283). 1235'te başa geçtiğini ilan ederek müslümanların emiri unvanını aldı. Hafsi Mustansır'ı halife olarak tanıdı (1249-1276). 1248'de muvahhit Sait'i yendi. Daha sonra Marakeş'te iktidarı ele geçiren Meriniler'le savaşa girdi ve Ucda yakınında merini Yakup tarafından yenilgiye uğratıldı (1271).

YAĞMURCA a. Bazı yörelerde alageyik*'e verilen ad.

YAĞMURCU a. Folk. Kimi dualara ya da büyülük uygulamalara başvurarak yağmur yağdırdığına inanılan kimse. (Yağmur duası törelerini iyi bilmeleri gerekir. Köy köy dolaşarak ya da çağrıldıkları yere giderek yağmur yağdırmaya çalışırlar.)

YAĞMURDERE, Gümüşhane'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 2 383 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Yağmurdere*, 239 nüf. (1990).

YAĞMURKUŞAĞI a. Gökkuşağı.

YAĞMURKUŞLARI a. Genellikle kıyılarda ve bataklık bölgelerde yaşayan, sivrigagalı, ince ayaklı kuşlar takımı. (Takım on iki familyaya ayrılır. Bu familyaların başlıca tipleri: jakana*, istridyeavcısı*, yağmurkuşu*, çulluk*, kıyıkoşarı*, falorop*, yengeç* yağmurkuşu, bataklık* kırlangıcı, karkuşu*.)

YAĞMURKUŞU a. Uzun bacaklı, başparmağı bulunmayan, kısa gagalı, kıyılarda ve fundalıklarda koşuşan, yağmurkuşugiller familyasının *Pluvialis* ve *Charadrius* cinsinden kuşların ortak adı.
—ANSİKL. Yağmurkuşları Kuzey yarıküre'nin büyük bölümünde tatlısu ya da deniz kenarlarında, fundalıklarda, tundralarda yaşayan kuşlardır. Böcekler, kabuklular, kurtlar ve zaman zaman da taneler ve yosunlarla beslenirler. Kışı ılık ve tropikal bölgelerde geçirirler. *Pluvialis* cinsinin Türkiye'de rastlanan iki türü vardır: dikenli* kızkuşu ya da kanadı mahmuzlu yağmurkuşu (*Pluvialis apricarius* [ya da *apricaria*]); gümüş* yağmurcun (*P* [ya da *Squatarola*] *squatarola*). *Charadrius* cinsininse Türkiye'de 5 türü yaşar: dağ* yağmurkuşu *(Charadrius morinellus)*; kesik* yakalı yağmurkuşu ya da yarım halkalı yağmurkuşu *(C. alexandrinus)*; halkalı* yağmurcun ya da halkalı yağmurkuşu *(C. hiaticula)*; halkalı* küçük yağmurkuşu *(C. dubius)*; *Charadrius leschenaultii*.

YAĞMURKUŞUGİLLER a. Bütün tropikal ve ılıman bölgelerde rastlanan, zayıf gagalı kuşlar familyası. (Büyük topluluklar halinde yaşar ve uzun göçler yaparlar. Bil. a. *Charadriidae*; yağmurkuşları takımı.)

YAĞMURLAMA a. Suyu ince damlacıklar halinde püskürtme işi: *Tarlayı yağmurlama sistemiyle sulamak. Yağmurlama çalışmaları.*
—Tarım mak. *Yağmurlama başlığı*, düşük basınçla (2 ila 4 bar) çalışan küçük döner sulama musluğu. (Dönme ölçülü bir delikten geçerken püsküren su zerreciklerinin fışkırma tepkisiyle sağlanır. Bir yağmurlama başlığının [sprinkler] erimi 20 m'yi aşmaz.)

YAĞMURLAMAK gçz. f. Hava sözkonusuysa, yağmura çevirmek, yağmur yağacak gibi olmak.
◆ g. f. *Bir yeri yağmurlamak*, yağmurlama yöntemiyle sulamak.

YAĞMURLU sıf. Yağmur yağışlı: *Hava bugün çok yağmurlu. Yağmurlu bir gün.*

YAĞMURLU, Tokat'ın merkez ilçesi Gökdere bucağına bağlı belde; 2 391 nüf. (1990).

YAĞMURLU TÜRKMENLERİ, adlarını başbuğları Yağmur* Bey'den almış olan Yabgulular* topluluğunun bir bölüğü.

YAĞMURLUK a. Çoğunlukla naylon, tergal, plastik gibi sentetik maddelerden yapılmış, su geçirmeyen ve yağmurdan korunmak için giyilen üstlük.
—İnş. Bir pencere kanadının alt başlığı üstüne ya da bir dış kapının alt bölümüne boydan boya yerleştirilen ve yağmur sularını uzaklaştırmayı sağlayan, uzun, taşkın parça. (Yağmurluğun alt yüzüne bir damlalık açılır.)

YAĞMURSUZ sıf. Yağmur yağmayan: *Bu mevsimde çok seyrek görülen yağmursuz günlerden biri.*

YAĞOTU a. Daha çok bataklıklarda yetişen ve üstüne konan küçük böcekleri yakalayabilen yapışkan yapraklı, çokyıllık küçük bitki. (Çift dudaklı ve mahmuzlu olan çiçekler, yaprak rozetinin ortasından çıkan uzun bir sapın ucunda tek olarak yer alır. *Pinguicula* cinsi. *Lentibulariaceae* familyası.)

YAĞÖLÇER a. Sütte ve kaymakta bulunan yağlı madde miktarını ölçen aygıt. (Eşanl. BÜTİROMETRE.)
—Yağ. mad. Yağlı tohumların yağ oranını belirlemeye yarayan aygıt. (Yağölçerle yapılan ölçme, genellikle standartlaştırılmış koşullarda önceden çözümlemesi yapılmış tohumların öğütülmesinden sonra ortama katılan bir çözücünün yoğunluğunun değişiminin ölçülmesi ilkesine dayanır.)

YAĞRIN a. (esk. türkç. *yağrın*, kürekkemiği'nden). Hayvanların kürekkemiğini ateşe tuttuktan sonra üzerinde beliren şekilleri yorumlayarak bakılan fal. (Orta Asya'da yaşayan türk toplulukları arasında bugün de kullanılan, geçmişi çok eskilere dayanan bir fal türüdür. Araplar, Japonlar gibi değişik ırktan uluslar arasında da yaygındı.)

J.-L. Passek kol.

Mizoguçi Kenci'nin, *Yağmur ve ay hikâyeleri*'nden uyarladığı *Yağmurdan sonraki soluk ayın hikâyeleri* (1953) filminden bir sahne

YAĞRINÇI a. (esk. türkç. *yağrın*'dan *yağrın-çı*). Kürekkemiği falına bakan kimse. (Bunlar kürekkemiğini çeşitli bölümlere ayırır, ateşe tuttuktan sonra üzerinde beliren şekillere göre yorum yaparlardı. Çevrelerinde saygı gören kişilerdi. Orta Asya'da yaşayan türk toplulukları arasında bugün de yağrınçılar vardır.)

YAĞSEVER sıf. Kim. Baskın susevmez özellikteki organik bir ortamın moleküllerine karşı özel bir ilgi ya da çekme etkisi gösteren bir molekül grubu için kullanılır. (Eşanl. LİPOFİL.)

YAĞSI sıf. Miner. Kimi minerallerde görülen yağ parlaklığı için kullanılır.

YAĞSIZ sıf. **1.** Yağı olmayan, yağ içermeyen bir şey için kullanılır: *Yağsız krem. Yağsız et.* **—2.** Yağı az olan, az yağla yapılan: *Yemek yağsızdı.* **—3.** Yağ bezleri fazla yağ salgılamayan bir kimsenin cildi için kullanılır: *Yağsız bir cilt.* **—4.** İnce, zayıf. **—5.** *Yağsız tava*, yağ konulmadan kızartma yapılabilen, içi teflonla kaplanmış tava.
—Kâğ. san. *Yağsız hamur*, çekim etkisiyle süzülmeye bırakıldığında seyreltme suyundan kolayca ayrılan hamur.
—Miner. ve Seram. *Yağsız kil*, içinde bol miktarda kum bulunduğundan plastikliği az olan kil.
—Sütç. Yağı alınmış süte ve bundan yapılan ürünlere (peynir, yoğurt) denir.

kanadı mahmuzlu yağmurkuşu ya da dikenli kızkuşu *(Pluvialis apricarius)*

YAĞSIZLAŞTIRICI a. Seram. Esas maddesi kil olan bir hamurun yumuşaklığını değiştiren ve biçimi bozulmadan ve çatlamadan kurumasını ve pişmesini sağlayan madde. (Bu çoğunlukla kum ya da şamottur.)

YAĞSIZLIK a. Yağsız olma durumu.

YAĞTAŞI a. Kesici aletlerin ağızlarında oluşan kılağıyı almak ve daha keskin bir ağız elde etmek için gazyağı, mazot ya da zeytinyağıyla birlikte kullanılan doğal taş.

YAH a. (fars. *yah*). *Esk.* **1.** Buz. **—2.** *Yah-aver*, buzlu su, buzlu şerbet. ‖ *Yah-beste*, buz tutmuş, buzlu. ‖ *Yah-pare*, buz parçası.

YAHATA ya da **YAVATA,** Japonya'da yer, Kyuşu (Fukuoka ili) adasında, Kita-Kyuşu bitişikkentinin bir bölümü. Kömür madenleri yakınında, Kyuşu adasının başlıca sanayi (demir-çelik) merkezi.

YAHÇE a. (fars. *yah* ve *-çe*'den *yahçe*). *Esk.* **1.** Yağan dolu. **—2.** Çiy.

YAHEY ünl. (ar. *yā* ve *hey*'den *yāhey*). Sevinç ve coşku sözü.

YAHGANLAR ya da **YAMANALAR**, Avrupalılar Ateş ülkesi'ne geldikleri sırada orada oturan yerliler. Penas körfezi'nden Cockburn kanalına kadar olan bölgede dağınık olarak yaşayan Yahganlar, kabuklu deniz hayvanları avcılığı yaparak kıyısal bir göçebeliği sürdürüyorlardı. Ayrıca fok, su samuru ve deniz kuşları avcılığı da yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan başka bir etkinlikti.

YAHNİ a. (fars. *yahni*). Mutf. Bol soğanla pişirilen sade ya da sebzeli et yemeği. || *Papaz yahnisi*, yarım ay biçiminde doğranıp kavrulmuş soğan, salça ve kuşbaşı etle yapılan yemek.
—Kur. tar. *Yahni kapan*, Osmanlı devletinin gerileme döneminde, yolunu bularak ocak dışında ricalden varlıklı bir kişinin hizmetinde çalışan yeniçerinin lakabı. ("Yahni kapanlar" ocakta durmaz, yoklamalara katılmaz, ayrıcalıklı olarak efendilerinin konaklarında yatıp kalkar, orada yer içerlerdi. Ulufeleri bile "kapılı ulufesi" adı altında ayrı tutulur, ayaklarına gönderilirdi.)

YAHNİKAPAN ABDÜLKERİM PAŞA → ABDÜLKERİM PAŞA Yahnikapan.

YAHŞİ sıf. *Esk.* Güzel, çok güzel, iyi.

YAHŞİ BEY Sücaettin, Karesioğulları beyliğinin Bergama kolu beyi (öl. Çanakkale 1353). Beyliğin kurucusu olan Karesi Bey'in küçük oğlu, Balıkesir bölümü beyi Demirhan'ın kardeşi. Babasının ölümünden (1337) sonra ağabeyi Demirhan beyliğin büyük bölümüne ve merkezi Balıkesir'e egemen olurken, kendisi de güneyde Bergama ve yöresinde yönetimi ele aldı. Bizanslılar'a karşı Gelibolu'ya iki kez (1341 ve 1342) asker çıkardıysa da bir sonuç elde edemedi. Balıkesir bölümü Orhan Gazi'nin bir seferi sonunda osmanlı topraklarına katıldıktan ve ağabeyi tutsak alınarak Bursa'ya götürüldükten (1345) sonra Bizans imparatoruyla anlaşıp Osmanlılar'a karşı savaşıma girişti. Bölgesi osmanlı istilasına uğrayınca (1352) Truva ve Çanakkale yöresinde hüküm süren yeğeni Süleyman Bey'in yanına sığındı ve burada öldü.

YAHŞİ FAKİH, türk tarihçi (öl. 1414). Orhan Gazi'nin imamı olan İshak Fakih'in oğlu. Bilinen ilk osmanlı tarihçisi olarak bugüne sadece adı kalan ve en eski osmanlı tarihi olan *Menakıpname*'yi yazdı. Âşık Paşazade'ye göre Murat I'in ölümüne (1389) kadar geçen olayları içeren yapıtı, yapılan tüm araştırmalara karşın şimdiye kadar bulunamadı. Yine Âşık Paşazade'ye bakılırsa, Yahşi'nin *Menakıpname*'sinin verdiği bilgiler Orhan Gazi'nin imamı olan babası İshak'ın söylentilerine dayalıdır ve kendisinden sonra gelen tarihçilerce olduğu gibi kopya edilmiştir.

YAHŞİHAN, İç Anadolu bölgesinde Kırıkkale iline bağlı ilçe; 11 299 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi, Kırıkkale'nin 10 km batısında *Yahşihan*, 5 695 nüf. (1990).

YAHTE a. (fars. *yāḫte*). *Esk.* **1.** Oda. **—2.** Kılıç kını. **—3.** Küçük küp. **—4.** Eş, benzer.

YAHU ünl. (ar. *yā-hū*). *Tkz.* **1.** Dikkat çekmek amacıyla kullanılan seslenme sözü: *—Yahu, sana söylüyorum.* **—2.** Bir hoşnutsuzluk, bir rica ya da bir şeyin inanılmaz göründüğünü belirtmek için kullanılır: *—Bağırmasana yahu! —Yapma yahu! Doğru mu bu dediğin?. —Öyle söyleme yahu! —Yapmayın yahu! Bırakın adamcağız evine gitsin.*

YAHUDA, Kutsal Kitap'ta adı geçen, Yakup'un oğlu; Filistin'in güneyinde yaşayan Yahuda kabilesi adını ondan alır; bu kabile, özellikle Süleyman'ın imparatorluğunun İ.Ö. 931'de bölünmesinden sonra yahudi halkının tarihinde önemli bir rol oynamıştır.

YAHUDA, İskariotes denir, on iki havariden biri; İsa'yı düşmanlarına teslim ettikten sonra kendini öldürdü; *Matta*'da (XXVII, 5) ve *Resullerin işleri*'nde (I, 15-19) de bu olaydan söz edilir. (Yahuda adının anlamı için → İSKARİOTES.)
—İkonogr. Önce Son Yemek resimlerinde görülen Yahuda, kimi zaman ihanetinin bedelini başrahipten alırken (Giotto'nun Padova'daki, Fra Angelico'nun Floransa'da S. Marco'daki freskleri), özellikle de *İsa'nın tutuklanması* ve *Yahuda'nın İsa'yı öpüşü* sahnelerinde canlandırılmıştır (Ravenna'da S. Apollinare Nuovo'daki mozaik, Saint-Nectaire ve Chartres'daki sütun başlıkları, Saint-Gilles-du-Gard, Naumburg ve Ulm'daki kabartmalar, Fouquet ve Bourdichon'un minyatürleri, Dürer'in bir gravürü, Rembrandt'ın bir deseni [Stockholm], H. Multscher [Berlin], Altdorfer [Sankt-Florian'daki sunakarkalığı] ve Van Dyck'ın [Madrid] tabloları). Yahuda'nın pişmanlığı ve intiharı ise, doğu minyatürlerinde (Rossano evangeliariumu; Rabboula evangeliariumu, Floransa), Autun, Vézelay, Saulieu'deki sütun başlıklarında, Strasbourg katedrali merkez taçkapısının alınlık tablasında ve fildişi çiftkanatlılarda (Milano, Londra) ele alınmıştır.

YAHUDHANE a. (ar. *yahūd* ve fars. *ḫa-ne*'den *yahūd-ḫāne*). *Esk.* Yahudiler'in oturduğu ev ya da mahalle.

YAHUDİ a. ve sıf. (*Yahuda* ve ar. *-ī*'den *yahudi*). **1.** Tar. Yuda krallığı halkından olan. **—2.** İsrail'in oğlu. **—3.** İsrail dinsel ve kültürel topluluğundan olan. **—4.** [Tamlayan olarak] Yahudiler'e ilişkin olanı belirtir: *Yahudi kültürü.* **—5.** Küçümseme. Korkak. **—6.** Tefeci, cimri (küçümseme yollu). **—7.** *Yahudi pazarlığı*, alıcının çok ucuza almak, satıcınınsa çok pahalıya satmak için yaptıkları çekişmeli pazarlık. || *Yahudi yaygarası*, önemli bir nedenden kaynaklanmayan, aşırı biçimde bağırıp çağırma.
—Sey. oy. Bir karagöz oyunu tiplemesi. (Ticarete yatkın, pazarlıkçı ve inatçı bir kişiliği simgeler. Türkçeyi iyi konuşamamasının ardına sığınarak Karagöz'le alay etmesi, güldürücü öğelerden birini oluşturur. Perdeye çoğu kez omuzunda torba, elinde def ile gelir. Adı Mişon, Zaharya ya da Samuel'dir. Çoğunlukla sarraflık, eskicilik ya da tefecilik yapar.)
—Siyas. bil. *Yahudi düşmanı*, yahudi karşıtı örgütler, bunların aldıkları önlemler ve bu örgütlerin Yahudiler'e karşı giriştikleri eylemler için kullanılır.
—ANSİKL. Müz. Yahudi müziği, İ.S. 70 yılında Tapınak'ın tahribinden sonra ortaya çıkan sinagog şarkılarından doğdu. Temel müziksel biçimleri (Kutsal Kitap'ı bazı ezgisel formüllere uyarak okumaya dayanan) ilahi ve *cantus planus*'ta da sürdürülecek olan serbest ritimli şarkıydı. Ezgiler eşliksiz geliştirildi ve sözlü gelenekle kuşaktan kuşağa iletildi. Yahudi müziğinin ayırıcı özelliklerinden biri dinsel şarkının karakteristik bir ıskaladan oluşan makamlara göre düzenlenmesiydi. Iskala, motiflerden oluşan özgül bir temele dayanırdı: bu yapısal ilke doğu *makam*'ları ve *raga*'ları ile büyük benzerlik gösterir.
Bu tür müziğin özelliği, sözleri ve anlamlarını açık bir biçimde belirgin kılmasıydı. X. yy.'da bu ezgilere, arap şiirindeki düzenli ve nicel veznin uygulanmasında güçlük çekildi: serbest prozodi ritmi periyot yapısının düzenine, tinsel anlatım ise biçimsel güzellik zevkine aykırı düşüyordu. Bu karşıt ilkeler yahudi müziği tarihi boyunca birbirleriyle çelişti.
Ortaçağ'da yeni yahudi şarkı türleri doğdu. Gizemci akımlar, ruhun Tanrı ile birleşmesi isteğini dile getirmeyi amaçlayan, hece sayıları sınırlı, bol ezgili bir şarkı türü getirdiler. Bu şarkılar, sinagog okuyucularınca çok tutulan koloratürlerin kökenini oluşturdu. Dindışı alanda halk ozanları ve gezgin şarkıcılar yerli dillerdeki şarkıları yaydılar, yahudi lehçesinde Kutsal Kitap'a değin bir destan yarattılar ve düğünlerde, bayramlarda çalgılar da çaldılar. Elverişli bir ortam oluştuğunda müzik kuramı ibranice yazılan incelemelerin konusunu oluşturdu ve yahudi besteciler dönemin modasına uygun yapıtlar yazdılar. Bu hareket arap dünyasında ve Rönesans İtalya'sında da görüldü. Mantova'da Rabbi Juda Moscato (1530'a doğr. 1590'a doğr.) ve bilgin Abraham Portaleone (öl. 1612) sanat müziğinin yahudi geleneğindeki meşruluğunu kanıtlamaya giriştiler. Gonzaga düklerinin sarayında ve başka yerlerde müzikçiler, besteciler, oyuncular ve dans öğretmenlerinin arasında Yahudiler vardı ve bazıları madrigaller yayımladı. En önemlilerinden biri olan Salomone Rossi (1570'e doğr. - 1628'den sonra) sinagog için korolar besteledi (*Aşirim aşerli Şlomo*, Venedik, 1622-23). Ayrıca Yakındoğu'da ve yahudi müzikçilerin Endülüs'e özgü mağrib sanat müziğini sürdürdükleri Kuzey Arika'da da dindışı şarkı üslupları sinagoga girdi; *divan*'daki *makam*'ların kalıbına uygun dinsel ilahiler bestelendi. XVIII. yy.'da Amsterdam'daki Portekiz sinagogu (marranoların soyundan gelen aydın ve zengin bir topluluk) barok müziğin bazı özelliklerini benimsedi. Bu müzik tarzından Fransa ve Almanya'daki sinagog şarkıları da etkilendi, ancak yatay ezgisel çizgiye uyarak seslendirildiler.
XIX. yy.'da bağımsızlık savaşımı sinagog şarkılarının (bazı bölgelerde org eşiğinde söylenerek) dönemin koro müziği ile bütünleşmesine neden oldu. Paris'te ünlü hazan İsrael Lovy (1773 - 1832) 1822'de 4 seslik karma bir koro kurdu; onu Samuel Naumbourg (1815-1880) izledi. Viyanalı hazan ve besteci Salomon Sulzer (1804-1890) müzik reformunun özünü benimsedi ve o dönemden başlayarak sinagog müziğinin önemli bir bölümü çağdaş Avrupa üsluplarında bestelendi; ancak bu üslupların geleneklere bağlanması sürekli bir sorunsal olarak kaldı.
Günümüzün yahudi müziğinde başlıca iki üslup görülür: Kuzey Fransa'yı da içeren, Doğu ve Orta Avrupa'ya özgü aşkenazi üslubu ve Güney Fransa'ya, İtalya'ya ve eskiden Osmanlı İmparatorluğu'na ait tüm bölgelere yayılan İspanya kökenli sefarad üslubu. Yemen, İran ve başka yerlerde de başka üsluplar doğmuştur. Yahudi geleneğinin değişik kollarının belli bir ortak ezgileri yoktur, ancak tümünün şarkıları yukarıda belirtilen yapısal türlere uyarlar. Hasidimlerin gizemci akımına özgü sözsüz ezgileri, özgün nitelikleriyle aşkenazi şarkılarını etkilemiştir. Yiddiş ve ladino dillerindeki dindışı şarkılardan değerli bir hazine toplanmıştır. Dinsel ve dindışı geleneksel müzikler derlenip yayımlanmış, halk ya da sanat müziği tarzındaki birçok derlemeye konu olmuş (Bruch, Ravel, Prokofyev), hatta senfonik müziğe bile dönüştürülmüştür (Darius Milhaud, A. Schönberg, Ernest Bloch, Leonard Bernstein). Yahudi müziği sonunda İsrail'de birçok geleneğin buluşup yorumlanması ve eski üslupların korunması ve geliştirilmesi için harcanan çabalar sonucunda yeni bir boyut kazanmıştır.
—Tar. • *Tapınak'ın yıkılmasından sonra Yahudiler'in tarihi.* Yahudiler'in tarihi, Kudüs'ün yıkılması (İ.S. 70) üzerine dünyanın dört bir yanına dağıldıktan sonra, inancını, yasalarını ve anlayışını koruyarak ayakta kalmış bir halkın tarihidir. Raban Yohanan ben Zakay kuşatma altındaki Kudüs'ten çıkmayı başararak Titus'a başvurdu ve kıyıya yakın Yabne'ye yerleşme izni aldı; burada daha sonra Romalılar'ın da tanıdığı büyük bir ulusal merkez olan bir okul açtı. Raban Yohanan'ın "ata" unvanı verilen ardılları, üç yüzyıl boyunca Filistin'deki yahudi toplumunun önderleri olarak kabul edildiler. Bu dönem bir yeniden kuruluş ve yoğun düşünsel etkinlik dönemi oldu. Yıkılan Tapınak'ın yerini sinagog, kurban kesmenin yerini dua ve okuma aldı. Kutsal metinleri öğrenme herkes için zorunlu oldu. Ama çok geçmeden Roma baskısı yeni düşmanlıklar uyandırdı, yalnız Filistin'de değil, en önemlileri Babylonia ve İskenderiye'de bulunan öbür Ak-

deniz bölgesi yahudi topluluklarını da sarsan karışıklıklara neden oldu.

Kudüs'ün düşüşünün üzerinden 35 yıl geçmeden bütün bu merkezler Roma'ya karşı ayaklandılar; Yahudiler yenildi, ancak ayaklanmaları Romalılar'ın Mezopotamya'yı ele geçirmelerine engel olduğu gibi Babylonia cemaatlerini de kurtardı. 132'de Filistin'de imparator Hadrianus'a karşı başka bir ayaklanma patlak verdi. Simon Bar Koziba (ya da Bar-Kohba) tarafından yönetilen ve hahamlar tarafından desteklenen bu ayaklanma Romalılar'ı zor durumda bıraktı. Başkaldıranlar birçok kenti kurtardılar, Yahudi devletinin yeniden kurulduğunu ilan ettiler, para bile bastılar. Fakat sonunda ayaklanma bastırıldı. Romalılar yahudi direnişinin son savunma noktası olan Bethar'ı ele geçirdiler (135). İmparator, Kudüs'ü pagan bir kent durumuna getirerek Yahudiler'e yasakladı ve onları acımasızca ezdi. Hadrianus'un ardılları döneminde kıyım sona erdi, atalar yeniden resmen tanındı ve hahamlar sözlü yasa üzerinde büyük ve titiz çalışmalar yaptılar. (→ YAHUDİLİK.)

325'te Constantinus hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun dini yaptı. Romalılar'ın otoritesi altındaki her yerde yeni dini benimsemeyen Yahudiler ezildi, kıyıldı. 425'te atalığa son verildi. Bizans İmparatorluğu'nda da Yahudiler'in durumu çok zorlaştı.

Yahudiler ancak Saray'da önemli bir yeri olan bir reş galutanın otoritesi altında bulundukları Mezopotamya'da iyi durumdaydı. Burada büyük okullar kuruldu ve gelişti. Bu okullarda, Mişna'nın tüm maddeleri inceden inceye elden geçirildi, bundan dinsel sonuçlar ortaya çıkarıldı, yasayı oluşturan kuralların tümü karşılaştırılıp değerlendirildi. Bu çalışmalar "Musa yasasının okunması" anlamına gelen "talmud Torah"ı oluşturdu; kuşaktan kuşağa öğretilip aktarılması için V. yy.'da yazımına karar verildi. Fakat Pers Sasanileri de Yahudiler'i VII. yy.'da ezdiler.

Buna karşılık müslüman egemenliği sırasında, Babylonia cemaati dört yüzyıl boyunca yeni bir parlak dönem yaşadı. Bu dönemde hep reş galutanın otoritesi yanında gaon denen yeni din görevlilerinin de halk üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Gaonlar en ünlü okulun başkanıydı. Gaonlar'ın en ünlüsü de Karaimler*'e karşı mücadele eden Sadiye bin Yusuf el-Feyyumi'ydi (882-942).

• *İber yarımadasındaki Yahudiler.* Müslümanların gelişiyle (VII. yy.) ezilmekten kurtulan İspanya yahudi cemaati, uzun bir ferahlık dönemi yaşadı: müslümanlarla Yahudiler'in ortak yaşamları dikkate değer. Her türlü kısıtlamadan bağışık olarak yaşayan Yahudiler, arap halifelerin hizmetinde sık sık yüksek görevlere atandılar, arap kültürüne katkıda bulundular ve bütün bilim dallarında ün kazandılar. Kurtuba (Córdoba) halifesi Abdurrahman III'ün veziri Hasday ibn Şaprut (905'e doğr. - 975'e doğr.) bunlar arasında sayılabilir. Gırnata (Granada) halifeliği şiirler de yazan, Şemuelanagit (993'e doğr. - 1056) gibi birçok yahudi devlet adamından yararlandı. Toledo'dan Zaragoza'ya, Málaga'dan Sevilla'ya kadar bütün yahudi cemaatleri son derece parlak bir dönem yaşadılar. Sinagog ayin düzenini şiirlerle zenginleştiren filozof Şelomo ibn Gabirol (1021'e doğr. - 1058'e doğr.) Málaga'da doğdu; bu şiirlerin en ünlüsü "Kral tacı"dır ve bugün bile Yom Kippur'da okunur. Şelomo İbn Gabirol özellikle *Fons vitae* (Yaşamın kaynağı) adlı büyük bir felsefi kitabın yazarıdır.

Toledo'nun 1085'te hıristiyanların eline geçmesi İspanya'daki yahudi yaşamının gelişmesine engel olmadı. Bu dönemde iki büyük adam dikkati çekti: XII. yy.'ın ilk yarısında şair ve filozof Yuda Ha Levi ve İbni Meymun.

XIII. yy.'ın ortalarına doğru hıristiyanlar Granada dışında İspanya'nın hemen hemen tümünü ele geçirdiler, fakat 1391'e kadar sivil makamlar ya da Kilise tarafından Yahudiler'e karşı alınan kararlar kâğıt üzerinde kaldı. O dönemde Yahudiler'in düşünsel etkinliği Talmud'un incelenmesi üzerinde yoğunlaştı; Almanya'dan kaçarak İspanya'ya gelen ve Toledo'da haham olan Aşer ben Yehiel (öl. 1327) gibi ustalar bu dönemde sivrildiler. Gene bu dönemde kabala gelişti ve *Zohar*'ın yazımı gerçekleştirildi. 1391'de soylularla din adamları tarafından kışkırtılan korkunç bir kıyım hareketi başladı, birçok cemaat ezildi, binlerce insan öldürüldü ve birçok Yahudi hıristiyanlığı kabul etti. Bu dönmeler yani "marranolar" arasında yahudiliği gizlice sürdürenler pek çoktu.

Engizisyon böyle davrananlara karşı çok katı bir tutum takındı. Hıristiyanlığı kabul etmeyen Yahudiler özel bir işaret takmak ve hıristiyan vaizler tarafından verilen vaazları dinlemek zorunda bırakıldı. Birçok mesleği yapmaları yasaklandı. Engizisyon marranoları ortaya çıkarmakla uğraştı. 1483'te yahudiliğe bağlı kalanları ortadan kaldırmaya kararlı olan dominiken papazı Tomás de Torquemada Engizisyon başkanı oldu. 1492'de Aragónlu Fernando ve Castillalı İsabel Araplar'ı Granada'dan kovunca Torquemada onları Yahudiler'i de İspanya'dan kovmaları gerektiğine inandırdı. 1492 temmuzunda 300 000 Yahudi ülkeden ayrıldı. Portekiz de hemen İspanya'yı izledi.

Birçok Yahudi yollarda öldü. Bazıları Afrika'nın kuzeyine ya da İtalya'ya gitti. Büyük çoğunluğu osmanlı sultanına sığındı ve sultan tarafından iyi karşılandı, Yunanistan'a, Avrupa ve Asya'daki osmanlı topraklarına, Ege adalarına ve Filistin'e yerleşmelerine izin verildi. Bunlar İspanya kökenli Yahudiler'e *(Sefaradlar)* özgü dillerini (ladino) ve ispanyol soylularına özgü davranışları da birlikte getirdiler. Daha sonra, İspanya ve Portekiz'de saklanmayı başaranlardan bazıları 1512'ye doğru Bordeaux ve Bayonne bölgesine ve bazı fransız limanlarına geçip yerleştiler. Bazıları da Hollanda'ya vardılar ve Cromwell'in izniyle buradan İngiltere'ye geçip yerleştiler ya da Yeni Dünya'daki sömürgelere gittiler.

• *Batı Avrupa Yahudileri.* Roma döneminden beri Galya ve Almanya'da, ilk zamanlar ayrılıkçılıkla karşılaşmadan, tüm haklardan yararlanan Yahudiler bulunmaktaydı. Hıristiyanlığın yerleşmesi onları bu haklardan yoksun bıraktı. Özellikle feodalitenin yerleşmesi ile özgürlükleri kısıtlandı: artık toprak sahibi olmaya ve loncaların vesayetini gerektiren işleri yapmaya hakları kalmadı. Geçimlerini ancak büyük tehlikelere atılıp ve büyük vergiler ödeyerek, üstelik borçlularınca küçümsenerek faizcilikle sağladılar. Özellikle Philippe Auguste, Louis IX ve Güzel Philippe IV Yahudiler'i fazlasıyla sömürdüler ve aşağıladılar; önce ülkeden kovularak mallarına elkonuldu, sonra ağır vergiler karşılığında geri dönmelerine izin verildi. IV. Laterano konsili'nden (1215) ve albililerin Haçlı seferinden sonra Yahudiler bir işaret (küçük sarı yuvarlak) takmak zorunda kaldılar. Kilise'nin etkisiyle halkın kafasında büyücüler, cüzamlılar ve iblislerle işbirliği yapan şeytani bir tefeci, iğrenç ve ürkütücü yahudi imgesi yaratıldı. "Ayin cinayetleri"yle, kutsal olana karşı saygısızlıkla, özellikle de kutsal ayin ekmeklerini delerek İsa'nın kişiliğine karşı saldırıda bulunmakla suçlandılar. XV. yy.'da Venaissin kontluğundan başka yerde Yahudi kalmadı.

Almanya'da Yahudiler'e karşı genel önlemler alınmadı, ama özellikle Haçlı seferleri sırasında birtakım şiddet hareketlerine uğradılar.

Fatih William'ın tahta çıkışından (1066) sonra bu ülkeye yerleşmiş olan İngiltere Yahudileri, Aslan Yürekli Richard'ın tahta çıkışına kadar bir ölçüde rahat yaşadılar. Yüz yıl zulüm gördükten sonra, 1290'da ülkeden kovuldular.

Birçok küçük devlete bölünmüş olan İtalya'da Yahudiler'e daha az kötü davranıldı (çünkü bir yerde karışıklık çıktı mı Yahudiler başka bir devlete geçiyorlardı). Bundan dolayı yahudi bilimi bu ülkede çok iyi gelişme gösterdi: Venedik'e yerleşen büyük devlet adamı İzak Abravanel (1437-1508) ve oğulları bu bakımdan anılmaya değer.

1348'de Avrupa'yı kırıp geçiren veba salgını, Yahudiler'in cüzamlılarla birlikte büyük bir komplo hazırlayarak pınarları ve kuyuları zehirlemekle suçlanmasına ve bir yahudi kıyımı fırtınasına yol açtı.

• *Hoşgörüye doğru.* Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudiler geniş bir özgürlükten yararlandılar: İstanbul, Selanik, İzmir ve Edirne büyük cemaatlerin toplandığı kentler oldu. Buralarda Yahudiler zengin ibrani kurumları ve basımevleri kurdular. Kudüs ve Safed büyük manevi merkezler durumuna geldi. Safed'de yaşayan Yosef Karo (1488-1575) günümüzde de geçerli olan dinsel kurallar kitabı *Şulhan Aruh*'u yazdı, Yitshak Luria (1534-1592) ise en büyük kabalacılardan biri oldu.

Protestan Hollanda da portekizli dönmeler için bir kurtuluş limanı oldu; dönmeler ilk dinlerine açıkça dönebildiler ve Almanya'dan kaçan Yahudiler de onların yanına sığındılar. Özellikle Amsterdam'da büyük cemaatler oluştu. Hollanda yahudiliğinin ünlü kişileri haham Manasse ben İsrael (1604-1657) ve Spinoza'dır.

Fransa'nın güney-batı'sına yerleşen dönmeler Henri II'nin verdiği ve XVIII. yy.'a kadar birçok kez yenilenen "ferman"larla korundular. Sonuçta hem dinlerini nerdeyse açıkça uygular duruma geldiler, hem de Amerika'daki sömürgelerle ticarette büyük bir etkinlik kazandılar.

Fransa 1559'da Trois-Évêchés (Metz, Toul ve Verdun) bölgesini eline geçirince burada yaşayan Yahudiler'i de kendilerine bağlamış oldu. 1648'de Westfalen antlaşmaları Alsace'ı Fransa'ya bıraktı, bu kentte de binlerce Yahudi oturmaktaydı. Louis XI'in tahta geçmesinden sonra Alsace, Lorraine, Bordeaux ya da Avignon Yahudileri Paris'e yerleşmeye başladılar ve kısa sürede sinagoglarını kurdular.

XIII. yy.'dan itibaren kıyımdan kaçan Almanya Yahudileri Polonya'da çok büyük bir yahudi topluluğu oluşturdular. Polonya kralları Władysław I (1305-1333) ve Büyük Kazimierz III (1333-1370) onlara birtakım haklar tanıdı. Kendileriyle getirdikleri ortaçağ almancası, ibranice ve slavca sözcüklerle karışarak yiddiş dilini oluşturdu. Bu dil Orta ve Doğu Avrupa Yahudileri'nin *(Aşkenazi)* çoğu tarafından konuşulan bir dil oldu.

XVII. yy.'da ortodoks Kazaklar Polonya ve Litvanya Yahudileri'ni kırıp geçirdiler; bu kıyımlardan kurtulanlar XVIII. yy.'da batıya göç etti. Bu koşullar altında sahte mesihlerin saygınlık kazanması kolayca açıklanabilir. Gene bu dönemde hasidim hareti doğdu: bu hareket hahamların entelektüalizminden usanan ve kendilerine gerçek bir yaşama sevinci ve büyük mistik bir coşkuyla her kişinin Tanrı'ya karşı görevlerini kendi olanakları içinde gerçekleştirebileceği öğretilen büyük kitlelerce benimsendi. 1795'te Polonya Yahudileri'nin çoğu çarın uyruğu oldular ve bir "yahudi yerleşim alanı"na kapatıldılar. Özellikle Aleksandr II'nin öldürülmesinden (1881) sonra, nihilistler ve devrimcilerle suç ortağı sayılan Rus Yahudileri, Birinci Dünya savaşı'na kadar "pogrom"ların kurbanı olup kıyıma uğradılar, bu kıyım Britanya İmparatorluğu'na, Amerika ve Fransa'ya doğru büyük çapta bir yahudi göçüne neden oldu.

Filistin'de yahudi ulusunun yeniden diriltilme düşüncesi hem Rusya'da, hem de Romanya'da ve Avusturya işgalindeki Polonya'da giderek yaygınlaştı. Romanya'da Yahudiler korumasız yabancı statüsüne bağlı bulunmaktaydı; Filistin'de İsrail'in kurulmasını isteyenlerin görüşleri kongrelerde ve kitaplarda dile getirildi. Bu görüşler, görevli bulunduğu Paris'te, yüzbaşı Dreyfus'un rütbesinin geri alınmasına

tanık olan viyanalı gazeteci Theodor Herzl' in yazılarında en iyi anlatımını buldu. Onun 1896'da yayımlanan *Der Judenstaat* (Yahudi devleti) adlı kitabı siyasi siyonizmin* ilkelerini açıkladı. Rusya ve Polonya'da ise başka bazı Yahudiler başka formüller benimseyerek kendi ülkelerindeki devrimci hareketlere katıldılar.

• *Batı'da Yahudiler'in özgürlüğe kavuşması.* XVIII. yy.'da Yahudiler'i özgürlüğe kavuşturma kök salmaya başladı ve çoğu zaman asimilasyon süreçleri buna eşlik etti. Bu görüşün öncülerinden biri alman yahudisi filozof Moses Mendelsshon (1729 -1786) oldu ve ezilen din kardeşleri arasında alman kültürünü yaymaya ve yahudiliği hıristiyan çağdaşlarının karşısına geçerli biçimde çıkabilecek bir sistem durumuna getirmeye çalıştı.

Fransa'da filozoflar ve ansiklopediciler tüm insanların eşitliğinden söz etmeye başladılar. Rahip Grégoire, Mirabeau ve başka birkaç kişi Yahudiler'i koruyarak "canlandırmaya" çalıştılar. Louis XVI döneminde bir komisyon Alsace Yahudileri' nin durumunu düzeltmekle görevlendirildi. Devrim patladığı zaman Yahudiler'in yakınmaları krallığın öbür yurttaşlarının yakınmalarına katıldı. Fakat Fransız Yahudileri öbür vatandaşlar gibi tam bir eşitliğe, ancak 27 eylül 1791'de kavuşabildiler.

Fransız Cumhuriyeti'nin orduları yeni statüyü Hollanda'ya götürdü. Ancak yeni statü her şeye çözüm getiremediği gibi özellikle Alsace'ta bazı hıristiyanların düşmanlığına da son vermedi. Fransız Yahudileri'nin yurtseverliği karşısında duygulanan Napoléon I yahudi ileri gelenlerinden bir meclis topladı; bundan beklenen fransız yahudiliğine gerçek bir öğreti sağlamaktı. İmparator bu öğretiye, önce büyük bir sanhedrin (yahudi mahkemesi) oluşturarak dinsel yasama görüntüsü verdi, sonra iktidar tarafından sıkı bir biçimde denetlenen bir hahamlar meclisi kurdu, bu meclisin görevi Yahudiler'in tapınma düzenini denetlemek, askerlik yoklamalarını yaptırmalarını ve vergilerini zamanında ödemelerini sağlamaktı. Fakat imparator 1808'de utanç verici bir kararname çıkararak bazı bölgelerde Yahudiler'in oturma hakkını kısıtladı.

Restauration döneminde Yahudiler yavaş yavaş fransız yaşamıyla bütünleştiler. Hatta Louis-Philippe zamanında hahambaşının devlet tarafından aylığa bağlanmasını sağladılar (1831).

Alman devletlerinde durum böyle olmadı, Yahudiler'in birçoğu ancak vaftiz olmak pahasına kamu görevlisi olabildi.

Büyük Britanya'da da eşit haklar için verilen savaş uzun sürdü. 1858'de Lionel Rothschild parlamento üyesi olarak ve dini inancına bağlı bir formül kullanarak ("bir hıristiyanın gerçek inancıyla" [*on the true faith of a Christian*] formülü ile değil) ant içti. Ayrıca bu ülkede birçok Yahudi' ye soyluluk unvanı verildi ve Disraeli gibi birçok Yahudi yüksek mevkilere çıktı.

Yahudiler'in Batı Avrupa'da resmen eşit haklara kavuşmaları 1871'de tamamlandı. Yahudiler avrupalılaştılar ve sanayi, ticaret, serbest meslek, eğitim, siyaset, askerlik gibi işlere serbestçe girebildiler. Ancak bu özgürlük inançlarının zayıflamasına neden oldu. Ayrıca Ortaçağ'dan kalma hoşgörüsüzlük canavarı Avrupa'da henüz tümüyle ölmemişti. Bu akım özellikle Dreyfus olayında ve sözde bilimsel ırk kuramı adı altında yeniden ortaya çıktı. Böylece *yahudidüşmanlığı** (antisemitizm) terimi yaratıldı.

Orta Avrupa Yahudileri en çok ABD' ye sığındı: 1914'te bu ülkede 3 500 000 Yahudi bulunmaktaydı ve burada tam bir özgürlükten yararlanıyorlardı.

• *Gene kıyım.* Birinci Dünya savaşı'ndan sonra -bu savaşta, dünyadaki nüfusları 14 milyonu bulan Yahudiler asker olarak çok kayıp vermişlerdi-, Avrupa'da yahudidüşmanlığı yaygınlaştı: aşırı sağ ulusçuluğunun hemen her yerde yahudidüşmanlığına büründüğü Batı Avrupa'da, özellikle de Doğu Avrupa'da: Polonya, Avusturya, SSCB, Macaristan'da. Fakat Yahudiler'e karşı girişilen kıyım en iğrenç biçimini 1933'ten başlayarak nazi Almanyası'nda aldı. Burada Yahudiler toplum dışına itildiler, horlandılar, haraca kesildiler. Her türlü değerden yoksun aşağı insan katına indirilerek, Hitler iktidarının çılgın vahşiliğine oyuncak oldular. Binlercesi Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen gibi toplama* kamplarına kapatıldı. Hıristiyanlığı kabul eden Yahudiler'in çocukları da bu kıyımdan kurtulamadı, çünkü "Nürnberg yasaları" (1935) ırk ayrımcılığına dayanıyordu.

İkinci Dünya Savaşı, nazilerin eylem alanını genişleterek Yahudiler'in acılarını daha da artırdı. Ocak 1942'de naziler Wannsee'de Avrupa Yahudileri'nin yok edilmesi demek olan "son çözüm"e karar verdiler. 8 mayıs 1945'te Almanya teslim olduğu zaman bu Yahudiler'in 6 milyonu yok edilmişti.

Savaştan hemen sonra, hayatta kalanlar başka acılarla karşılaşacaklarını düşündükleri için, geldikleri ülkelere dönmek istemediler. Filistin'in kendilerini kabul etmesini beklerken aynı kamplarda konakladılar. Fransa ve İtalya gibi bazı ülkelerin yardımıyla gizli bir göç örgütlendi, bu ülkelerden aralarından en sağlamları hafif bir askeri eğitimden geçirilen "maapilim" (gizli göçmenler) dolu gemiler kaldırıldı. Britanya donanması denizde onların izlerini sürdü, İntelligence Service ise kanunsuz göç örgütlerine karşı araştırmalara başladı. 1947 yazında *Exodus* olayı dünyada büyük bir heyecan yarattı. Mayıs 1948'de İsrail* devletinin bağımsızlığı ilan edildi.

Yahudi ajansı, ing. *Jewish Agency,* İbranice *a-Sohnut,* dünya siyonist örgütünün yürütme ve temsil kuruluşu. Bu yönetim 1948'e kadar Filistin'deki görüşmelerde sorumlu siyonist organdı, İsrail devletinin kurulmasıyla görevlerinden çoğu İsrail hükümeti tarafından devralındı.

YAHUDİ ALMANCASI a. Dilbil. ve Ed. YİDDİŞ'in eşanlamlısı.

YAHUDİ ARAPÇASI a. Arapça konuşulan ülkelerde yaşayan Yahudiler'in konuşup yazdıkları arap dili. (Yahudi arapçasından tanrıbilim, felsefe yapıtlarıyla Kutsal Kitap'ı yorumlayan metinler bulunmaktadır.)

YAHUDİ İSPAHYOLCASI a. Dilbil. LADİNO'nun eşanlamlısı.

YAHUDİ özerk bölgesi, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bölge, Uzakdoğu'da, Amur'un sağ kıyısında; 36 000 km²; 220 200 nüf. (1991). Merkezi *Birobican.*

Büyük bölümü, geniş bataklıklar, tabanı bataklık ormanlar ve tarım arazisi olarak kullanılan çayırlarla kaplı düz bir ovadan oluşur. K. ve K.-B.'da sık ladin, çam, göknar ve melez ormanlarıyla örtülü Bureya ve Küçük Hinggan sıradağları yer alır. Kışlar kurak ve çok soğuk, yazlar ise sıcak ve nemlidir. 1934'te Sovyetler Birliği'nde yaşayan Yahudilerin yerleşmesi için oluşturulan, 1937'de özerk bölge haline getirilen yönetim birimine, kitlesel bir yahudi göçü olmamış ve buraya yerleşen Rus ve Ukraynalıların sayısı Yahudileri aşmıştır. Nüfusun çoğunluğu bölgenin iki ana ulaşım hattı olan Transsibirya demiryoluyla Amur ırmağı çevresinde toplanmıştır. Demiryolunun üzerindeki yerleşim merkezlerinde kerestecilik gelişmiştir. Hingansk'ta kalay çıkarılır. Amur ırmağı ovasında buğday, çavdar, yulaf, soya, ayçiçeği ve sebze yetiştirilir; ırmaklarda balıkçılık (sombalığı) önemlidir.

YAHUDİBAKLASI a. ACIBAKLA'nın eşanlamlısı.

YAHUDİCE a. Dilbil. → İBRANICE.

YAHUDİDÜŞMANLIĞI a. Yahudiler'e karşı olan ve onlara karşı ayrımcı önlemler uygulanmasını öneren kimselerin öğreti ya da sistemli tutumu. (Eşanl. ANTİSEMİTİZM.)

—ANSİKL. 1879'da alman yergi yazarı Wilhelm Marr tarafından ortaya atılan bu terim, o tarihten başlayarak Yahudiler'e karşı her türlü düşmanlık biçimini adlandırmak için kullanıldı.

Roma İmparatorluğu'nda bu düşmanlık, Yahudiler'in imparatora tapmayı kabul etmemeleri dolayısıyla ortaya çıktı. Yahudiler'in bu tutumu, kutsal bilinen kuralların bir çiğnenmesi olarak yorumlandı. Bununla birlikte Yahudiler'in dinsel gereksinimleri, bazı yiyecek dağıtımlarında dikkate alındı ve oturma yerlerini seçme hakları kısıtlanmadı.

Gerçekte pagan yahudidüşmanlığı, sonuçları bakımından hıristiyan yahudidüşmanlığından daha hafiftir. Yahudiler'in çarmıha germedeki kolektif sorumluluğu (Matta, XXVII, 25) ya da "şer kuvvetleri" ile özdeşleştirilmeleri (Johannes, VIII, 44) gibi düşüncelerin öğretilmesini denetim altına almayan hıristiyan kilise, pagan yahudidüşmanlığından daha şiddetli bir yahudidüşmanlığının gelişmesine göz yumdu.

Genç hıristiyan inancı her türlü kirlenmeden korumak isteyen bizans imparatorları, çıkardıkları yasalarda piskoposlar tarafından önerilen hükümlere (Yahudiler' in mallarından edilmeleri ve onlara karşı ayrım uygulanması) yer verdiler.

Müslümanlar'da Kuran, Yahudiler'i gerçi Muhammet'i Tanrı tarafından gönderilen bir peygamber olarak kabul etmemekle kınıyordu. Ancak, islamın Yahudiler'e karşı hoşgörülü davranmasına karşın, katolik ülkelerde konsiller, Yahudiler'e karşı kısıtlayıcı önlemleri durmadan artırıyorlardı. Katolik halkın yahudidüşmanlığına yatkınlığı, yan tutan bir dinsel eğitim ve Yahudiler arasındaki ayinsel cinayet, cüzamlılar ve büyücülerle birlikte komplo, çeşmelerin zehirlenmesi, vebanın yayılması, kurbanların iğneli fıçıya atılması gibi aptalca inançların çoğalması sonucu arttı.

Halk resimleri, Yahudi'ye, genellikle korkunç bir nitelik taşıyan iblisçe çizgilerle, iğrenç bir görünüş kazandırdı. Böyle bir kini kısmen, iktisadi rekabetler körükledi. Gerçekten de Yahudiler, hıristiyanlara yasaklanan tefecilikle uğraşmak zorunda kaldı. Para sıkıntısı çeken krallar, mallarına sahip çıkmak için onları ülkelerinden attı. Ancak bazen de onlarda, tükenmez bir düzenli gelir kaynağı keşfederek, ülkeye geri çağırdı. Ülkeden atma Fransa, İngiltere, Almanya ve İspanya gibi ülkelerde, gitgide kesin bir nitelik kazandı. XV. yy.'dan başlayarak Yahudiler için, Doğu Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan başka barınacak yer kalmamıştı.

Yahudiler'in kurtuluşundan söz etmeye, filozoflar, ancak Fransız devrimi'nin arifesinde başladılar. Bununla birlikte ilk iş olarak, onları dinsel anlamda "diriltme"nin olanağını düşünüyorlardı. Kurtuluş sorunu devrimci meclislerin karşısına çıkınca, tartışmalar güç ve bazen de çalkantılı bir nitelik kazandı. 27 eylül 1791'de fransız Yahudiler, rahip Grégoire'ın etkinliği sayesinde, Kurucu meclis'ten fransız yurttaşlığının tanınmasını sağladılar. Ancak Yahudiler'in fransız toplumuna katılmalarına rağmen, bu önlemle bütün önyargılar da dağılmadı. Napoléon ve onun Danıştay'ı, 1806-1808 arasında alman ve israil topluluğunu denetim ve gözetim altında tutmak isteğini taşıyan kararlarla, genel önyargıları dile getirdi.

XIX. yy.'ın ikinci yarısında, sözde bilimsel ırkçılık kuramlarına dayandığı ileri sürüldüğü için çok daha tehlikeli bir duruma gelen bir yahudidüşmanlığının hortladığı görüldü. Almanya'da Bismarck, liberal muhalefeti güçsüzleştirmek için yahudidüşmanlığından yararlanarak ona siyasal bir boyut kazandırdı. Fransa'da Edouard Drumont'un yayınları -*la France juive* (Yahudi Fransa) [1886], *la Libre Parole* (Özgür konuşma) [1892-1910] ve Dreyfus davası (1894-1899), yahudidüşmanlığını yeniden başlattı.

Doğu Avrupa'da yahudidüşmanlığı, *Siyonlu bilgelerin sözleşme tutanakları* adlı ünlü ve iğrenç bir "kalpazanlık"la beslendiği için, yahudi kanlarının döküldüğü programlar düzenledi. Her yere yayılan, çevrilen, ihraç edilen ve durmadan çoğaltılan bu sahte belgeyle Yahudiler, daha önce böldükleri ve bozdukları dünyanın yönetimini ellerine geçirmek isteyen kimseler olarak gösteriliyorlardı. Romanya, Rusya ve Macaristan'da, daha önce kullanılan "ayinsel cinayet" suçlamaları yeniden kullanıldı (1913'te Kiev'deki Beylis davası; Macaristan'daki Tiszaeszlár davası.

Birinci Dünya savaşı'ndan sonra rus devrimi, Yahudiler'in "bolşeviklikle" suçlanmasına yol açtı ve Yahudiler hem "devrimci", hem de iktidara susamış varlıklar olarak gösterildi. Almanya'da yenilgi ve Versailles antlaşması (1919), savaşçıları "sırtından bıçaklayan" Yahudiler'in marifeti olarak gösterildi. Çok geçmeden yahudidüşmanı vaaz yeni bir görünüme büründü. Buna göre yahudilik, enerjik bir tedaviyle kurtulunması gereken salgın bir fosildi. Alman ari ırkı Yahudi'yi, sözcüğün en bedensel anlamıyla kirletiyordu. Yüz kızartıcı isteklerini karşılamak için Yahudi, kendi yarattığı ve kurbanlarının dostluğunu satın alabilmesini sağlayan iktisadi sefaletten yararlanıyordu. Resimli halk dergisinden Adolf Hitler'in *Mein Kampf*'ına kadar uzanan tüm bir edebiyat, bu maden damarını işledi.

Henry Ford'un maddi desteği ve P Coughlin'in radyofonik propagandası sayesinde yahudidüşmanlığı, Amerika'ya da yayıldı. Bu sırada Almanya'da, nasyonal sosyalizm gelişti ve 1933'te Hitler, iktidara geçerek "son çözüm" kuramını uygulamaya koydu. Bu çözüm, işgal altındaki Avrupa'nın her yanından sökülüp götürülen altı milyon yahudi kurbanının öldürülmesiyle sonuçlandı.

Bu katliamın dehşeti, yahudidüşmanlığını ortadan kaldıramadı. İlkin gizliden gizliye, ardından gitgide daha gürültülü bir biçimde yahudidüşmanlığı, özellikle bazı işbirlikçi artıklarıyla sürdürüldü. SSCB' de Stalin'in son günlerinde, özellikle Yahudiler'i hedef alan bir beyaz gömlekliler komplosu ortaya çıktı. Ardından kendi köklerine yeniden kavuşmaya girişmekle suçlanan yahudi aydınların davaları, kamplarda ve psikiyatri hastanelerinde gözaltına alınmaları geldi. Son olarak, İsrail'in arap komşularıyla sürekli çatışması, bazen yahudidüşmanlığı biçimlerine bürünen bir siyonizm düşmanlığına güç kazandırdı.

YAHUDİ-HIRİSTİYAN sıf. Batılı toplumları biçimlendiren yahudi-hıristiyan uygarlığını belirtmek için kullanılır.

YAHUDİLİK a. **1.** Dinsel, toplumbilimsel ve kültürel bir özellikler topluluğuyla tanımlanan yahudi kimliği. **—2.** İsrail halkının dinsel düşünce ve kurumlarının tümü. —ANSİKL. Yahudi dininin kurucusu İbrahim'dir. Kutsal Kitap'a göre Tanrı onu, çocuklarına ve soyundan gelenlere "adaletli ve erdemli davranarak Tanrı yolunu öğretsin" diye seçmiştir. İbrahim'in dini, oğlu İshak ve İshak'ın oğlu Yakup'tan geçerek, İsrailoğulları'nın dini oldu (İsrail, Tanrı'nın Yakup'a verdiği addır). Bunlar, yani İbraniler Mısır'a yerleştiler. Yakup'un oğullarından Yusuf orada firavunun veziri oldu. İbraniler orada çoğaldılar, ama köle durumuna düştüler. Musa, Tanrı'nın emriyle Mısır'a on âfet yağdırdı ve İbraniler'i salıvermesi için firavunu zorladı. Mısır'dan çıkışlarından az sonra (İ.Ö. 1400-1220) aynı adı taşıyan yarımadadaki Sina dağında Tanrı onlara On Emir'i gönderdi. İbraniler Tanrı tarafından peygamberlere ve onların soyundan olanlara vaat edilen Kenan ülkesine (bugünkü İsrail) doğru yola çıktılar. Fakat oraya varmadan önce 40 yıl çölde kaldılar. Bu süre içinde Musa onlara yahudi dininin inançlarını ve kurallarını öğretti.

Yahudiler "hâkim" denen şefler tarafından bir süre yönetildikten sonra kendilerine bir kral seçtiler: Şaul; Şaul'dan sonra Davut ve Davut'un oğlu Süleyman kral oldu. Süleyman'ın ölümü bir bölünmeye yol açtı (931). İki krallık oluştu. Yahuda ve İsrail krallıkları. Peygamberlerin soyundan gelenler çevrelerindeki kavimlerin putperest inançlarını benimsemeye başladılar. Tanrı'dan esinlenen kişiler olarak peygamberler orada Tanrı yasasını hatırlattılar. Bunların en ünlüleri İlyas, Elişa, İşaya, Yeremya ve Ezehyel'dir.

İsrail krallığı İ.Ö. 721'de yıkıldı ve halkın büyük bir kısmı Asur'a götürüldü. Yahuda krallığı da İ.Ö. 587'de çöktü ve on binlerce Yahudi Babylonia'ya sürüldü. Kudüs tapınağı yakıldı. Keyhüsrev İ.Ö. 538'de sürgündeki Yahudiler'in yurtlarına dönmelerine izin verdi, 40 000'den fazla Yahudi geri döndü. İ.Ö. 444'te vaiz Ezra, Musa yasasına sadakat akdini resmen ilan etti. Kudüs'te inşa edilen ikinci Tapınak İ.Ö. 70'te Romalılar tarafından yıkıldı. O tarihten başlayarak tapınak ibadetinin (kurbanlar) yerini sinagog ibadeti (dualar) aldı; bu değişim Yahuda krallığı'nın yıkılmasından sonra Babylonia'da iken başlamıştı.

kaynaklar

Yahudiler'in kutsal kitabı yalnız İbrani kitaplarını kapsar; bunlar hıristiyanların Eski Ahit dedikleri kısımdır. Eski Ahit üç bölüme ayrılır: Musa yasası ya da Tevrat *(Torah)*, Peygamberler *(Nebiim)*, Hajiyografiar *(Ketubim)*. Bunların birincisi, yani Tevrat öğreti anlamına gelir ve en önemlisidir.

Tevrat ve öteki dinsel kitaplar yazılı yasayı meydana getirir. Tevrat, sayıca çok olan dinsel buyrukların hepsi için uygulamaya yönelik açıklama getirmediğinden, yazılı yasanın yanında geleneğe göre Musa'dan beri süregelen bir de "sözlü" yasa vardır. Bu yasa sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarıldıktan sonra, İ.S. 200'e doğru haham Rabi Yuda Hanassi tarafından yazıya döküldü ve *Mişna* adını aldı. Mişna da Babylonia ve Filistin haham okullarında açıklanıp yorumlandı. *Gemara* adı verilen bu yorumlar Mışna'yla birlikte Talmud'u oluşturur. Bu ise son yazılı biçimini V. yy.'da Babylonia'da aldı.

öğreti

• *Dogmalar.* En büyük yahudi ilahiyatçısı İbni Meymun (1135 - 1204) yahudi inancını on üç maddede topladı: 1. Tanrı dünyanın yaratıcısı ve koruyucusudur; 2. Tanrı birdir ve tektir; 3. Tanrı ruhtur ve hiçbir şekilde temsil edilemez; 4. Tanrı ölümsüzdür; 5. yalnız Tanrı'ya dua edilmelidir; 6. İsrail peygamberlerinin bütün sözleri gerçektir; 7. Musa, peygamberlerin en büyüğüdür; 8. Yahudiler'in benimsediği yasa Tanrı tarafından Musa'ya verilmiştir; 9. hiç kimsenin onu değiştirmeye ya da onun yerine başkasını koymaya hakkı yoktur; 10. Tanrı insanların bütün eylemlerini ve düşüncelerini bilir; 11. Tanrı emirlerini yerine getirenleri ödüllendirir, emirlerine karşı gelenleri cezalandırır; 12. Tanrı peygamberlerin müjdelediği Mesih'i gönderecektir; 13. Tanrı ölüleri diriltecektir

Yahudi inancını Musa'nın şu sözü açıklar: "Dinle İsrail, rabbimiz Tanrı'dır, Tanrı birdir". Tektanrıcılığın temeli bu bildiridir.

Tanrısal tözü göremeyiz. Musa Tanrı' dan kendisini göstermesini isteyince Tanrı şöyle yanıt verdi: "Benim yüzümü göremezsin, çünkü hiçbir insan beni görüp yaşayamaz". Kutsal Kitap Tanrı'nın manevi niteliklerini belirtir: kutsallık, sevgi, lütuf, adalet, rahmet ve sabır.

Tanrı dünyayı lütuf eseri olarak yarattı. Fakat lütuf insan toplumunun devamını tek başına sağlayamayacağından, Kutsal Kitap adaletin gerekliliğinde ısrar eder. İnsanlık Tanrı'nın yarattığı Âdem ile Havva' dan gelen büyük bir ailedir. Tanrı Âdem'i topraktan yarattı ve ona hayat verdi. Talmud hahamları, her insanın kendini yurdunda hissetmesi için bu toprağın dünyanın değişik yerlerinden alındığını ileri sürerler. İnsan manevi bakımdan Tanrı imgesidir. Tanrı ona özgürce seçme gücü (cüzi irade) vermiştir, ama Tevrat gene de insanı hep iyi olanı yapmaya çağırır. İnsan günah işlerse, herhangi bir aracıya gerek kalmadan, yalnız içten pişmanlık duymakla, yaptığı kötülüğü onarmakla ve tutumunu düzeltmekle Tanrı'nın affına uğrayabilir. İnsanın eylemleri bu dünyada da ödüllendirilir ya da cezalandırılır. Ruh ölümsüzdür. Ebedi mutluluk tanrısal mükemmelliği gönül gözüyle görmektedir.

Dünyanın sonunda insanlık Mesih çağının mutluluğuna erecektir. Davut'un soyundan gelecek olan Mesih tanrısal bir varlık değil, "Tanrı ruhu, hikmet, zekâ, nasihat, kudret, bilim ve Tanrı korkusu ile dolu bir insan"dır. Tek tanrı inancında birleşen insanlar dirlik ve düzen içinde yaşayacaklardır. "Keskin kılıçlar saban demiri, mızraklar bağ bıçağı olacak ve bir daha savaş sanatı öğrenilmeyecektir."

• *Tanrı'ya ve insanlara karşı görevler.* Yahudi dini, Tanrı ile atalar ve onların soyundan gelenler arasında bir akit şeklinde belirir: Tanrı, peygamberleri ve onların soyundan gelenleri tanrı inancını haklar arasında yaysınlar diye seçmiştir ve bu ittifakın sonucu olarak İsrailoğulları Tanrı'ya ve yasasına sadık olmakla yükümlüdürler.

Yahudi dini eyleme, Tanrı'nın iradesini yerine getirmeye yöneliktir. Tanrı'nın en önemli buyrukları On* Emir'de ilan edilmiştir.

Tanrı'ya karşı görevler Tevrat'ın şu iki cümlesiyle özetlenebilir: "Rabbin Tanrı' yı bütün kalbinle, bütün ruhunla ve bütün gücünle seveceksin"; Erdemli olunuz, zira ben Rabbiniz, Tanrı, erdemliyim". Temizlik kuralları, sünnet, yiyecek buyrukları buradan kaynaklanır.

İnsanlara karşı görevler Tevrat'ın ayetlerinde yazılıdır: "Komşunu kendin gibi seveceksin", "komşu" sözcüğü Tevrat'ın aynı bölümündeki başka bir ayetin belirttiği gibi yabancıyı da ifade eder: "Yabancıyı kendin gibi seveceksin". Bunun gibi, iyiliğe yönelik ve toplumsal daha birçok buyruk vardır. Yardıma koşma, hasat zamanı tarlanın bir köşesini yoksullara bırakma, dökülen başakları toplamaları için biçiciler izlemelerine izin verme ödevi vb.

Fakat Tevrat yalnız bir dini ve ahlaki öğütler derlemesi değildir, aynı zamanda, Mısır egemenliğinden kurtularak yeni oluşan ve bütün kurumlarını yaratmak zorunda olan bir ulusa gerekli bir yasa derlemesidir.

bayramlar ve perhizler

Yahudiliğin kutsal günleri şunlardır: Şabbat (cumartesi), hac (ziyaret) bayramları, Paskalya *(Pesah)*, Hamsin *(Şabuot)* ve Tabernaculum *(Sukot)*, Bunların her biri bir tarihi hatırayı canlandırır (Paskalya, Mısır'dan çıkış; Hamsin, On Emir'in Sina dağında ilanı; Tabernaculum, Mısır'dan çıkıştan sonra çölde kırk yıl yaşama); ciddiyetin ağır bastığı bayram günleri yılbaşı *(Roş Aşana)* ve Büyük Kefaret günüdür *(Yom Kipur)*; bu ikincisi bütünüyle duaya ve perhize adanmıştır. Şabbat ve bayram günleri çalışmak yasaktır.

Yahudiler'de ayrıca iki küçük bayram daha vardır: Azar bayramı *(Purim)*, İran Yahudileri'nin kraliçe Esther sayesinde mucize kabilinden kıyımdan kurtulmalarının (İ.Ö. IV. yy.) anısına kutlanır; Açılış bayramı *(Hanuka)* Yuda Makabi'nin Antiokhos Epiphanes'in naibi Lysias'ı yenerek zafer kazanmasından (İ.Ö. 165-164) sonra Kudüs tapınağının yeniden ibadete açılarak arınmasının yıldönümü olarak kutlanır, bu bayrama "Işıklar bayramı"da denir. Yahudi dininde yahudi tarihinin trajik olaylarını belirtmek üzere konmuş perhız günleri de vardır. Bu perhizlerin en önemlileri Kudüs tapınağının birinci ve ikinci yıkılışı için konanlardır *(Tişa be-av)*.

Şabbatlar ve bayramlar akşam başlar ve ertesi akşam sona erer. Tevrat'ın Tevkin bölümünde evrenin yaratıldığı günlerin her biri için şöyle yazılıdır: "Ve akşam oldu ve sabah oldu".

tapınma

Yahudi ayin düzeninde iş günleri için üç dua öngörülmüştür: sabah *(şaarit)*, ikinci *(minha)* ve akşam *(arbit)* duaları. Şabbat günleri, bayram günleri ve dini ayin günleri *şaarit*'in ardından ek bir dua *(musaf)* okunur. İstisnai olarak Kefaret günü, *minha*'dan sonra okunan beşinci bir dua *(neyla)* ayini resmen sona erdirir.

Her ayin töreni sonunda *Alenu* ve *Kadiş* duaları okunarak İsrail'in umudu dile getirilir: *Alenu* duasında Zekeriya'nın bütün insanlığın tek tanrıya döneceğini müjdeleyen sözleri yer alır: O gün Tanrı bir olacak ve Adı da bir olacak"; öte yandan *kadiş* duası ile de Tanrı'dan bir an önce yeryüzünde saltanatını kurması istenir.

YAHUDİYE, Filistin'in güneyinde bölge, Antikçağ'da yahudi ülkesinin merkeziydi. Tepelerden ve yüksekliği 1 000 m'yi geçen kireçtaşlı platolardan oluşur. Oldukça iyi yağış alan (yıllık yağışlar 500-600 mm) ama bütünüyle ağaçsız bu bölge, çokürünlü tahıl tarımına ve Akdeniz tipi ağaççıkların yetişmesine elverişlidir. Yahudiye dağları, 1967'den beri İsrail işgali altında bulunan, halkı Araplar'dan oluşan Batı Şeria'nın başlıca bölgesidir.

—Tar. Filistin'in güney eyaleti. Yunan-roma döneminde *İudaia* adı verilen bu eyalet aşağı yukarı eski Yahuda krallığı'nın topraklarını kapsıyordu. Başlıca kenti Kudüs'tü.

YAHUT bağ. (fars. *yā* ve *ḫūd*'dan *yāḫūd*). Ya da: *Bir çiçek yahut gönül alıcı bir söz. Ona telefon et, yahut en iyisi o seni arasın.*

YAHVE → YEHOVA.

YAHYA Dukakinzade Taşlıcalı → TAŞLICALI YAHYA Dukakinzade.

YAHYA Nevşehirli, soyadı **Sertbakan,** türk halk şairi (Nevşehir XIX. yy.'ın 2. yarısı - *ay. y.* yaklş. 1950). Gezgin satıcı olarak köylerde dolaşırdı. İki kadınla evlenmiş, böyle bir yaşamın güçlüğünü şakacı bir anlatımla konu edinmiştir. Gezip gördüğü, yaşadığı yerleri, karşılaştığı güzelleri anlatan, dünyanın, insanların durumunu ele alan hikmetli şiirleri vardır.

YAHYA (Tahir), ıraklı asker ve siyaset adamı (doğm. 1913). Milliyetçiydi; birinci Arap-İsrail savaşı'nda (1948) tabur komutanlığı yaptı, Haşimi monarşisinin devrilmesinde rol oynadı (14 temmuz 1958) ve ardından polis şefi oldu. Mısır ile yakınlaşmayı başlattı (mayıs 1964 askeri anlaşması), Irak ekonomisinin sosyalizasyonu için ilk önlemleri aldı (14 temmuz 1964); Kürtler ile bir barış sağladıktan (şubat 1964) sonra onları ezmeyi denedi, ama bu girişiminde başarılı olamadı (nisan 1965). Eylül 1965'te istifa etti, 11 temmuz 1967'de yeniden Başbakan oldu, ertesi yıl devrildi.

YAHYA BEY Pirizade, türk kazasker (öl. İstanbul 1836). İlmiye'de yetişti. Sınıfının gereği olan tüm aşamalardan (müderrislik ve kadılık) geçtikten sonra İstanbul kadılığına (1818), Anadolu (1820) ve Rumeli (1827) kazaskerliğine getirildi. Azledilerek açığa alındı (1831). İkinci kez Rumeli kazaskeri oldu (1835).

YAHYA BİN ÂDEM, arap kelam bilgini (Kûfe yaklş. 757 -Fem üs- Silh, Vasıt yakınında, 818). Babası Kûfeli bir hadis bilginiydi. *Kuran* bilimleriyle ilgili yapıtları vardır (*Kitab ül-kıraat* vb.). Asıl ününü ise hadislere dayanarak fıkıh sorunlarını çözdüğü kitaplarıyla kazandı. Ebu Yusuf'un *Kitab ül-haraç*'ına karşılık olarak yazdığı aynı addaki yapıtı toprak vergileri konusunda önemli kaynaktır.

YAHYA BİN ALİ BİN YAHYA, arap müzik bilgini (? 856 - ? 912). Öğrenimine müzikle uğraşan babasının yanında başladı. İshak Mavsili'nin derslerine devam etti. Eski yunan bilim ve edebiyatıyla ilgilendi. Abbasi halifesi Memun'un sarayında nedim oldu. Yapıtları: *Risale fi'l-musiki, Kitab ül-bahir, Ahbaru İshak bin İbrahim el -Mavsili.*

YAHYA BİN BAHŞI, türk mutasavvıf (öl. Tuzla, Bursa, 1436). Emir Sultan'ın halifelerindendi Onun menakıbını kaleme aldı: *Menakıb-ı Emir Sultan.* Din ve tasavvuf konularında öteki yapıtları: *Şerh-i şeriat ül-islam, Maktel-i İmam Hüseyn, Divan ül-hayat.*

YAHYA BİN HALİT EL-BERMEKİ → BERMEKİLER.

YAHYA BİN İBRAHİM, türk mimar (XIII. yy.). Artuklu dönemi mimarlarındandır. Babası İbrahim bin Cafer gibi, Diyarbakır surlarının (Yedikardeş burcu) ve Artuklu sarayı'nın yapımında görev aldığı sanılmaktadır.

YAHYA BİN MAHMUT EL-VASITİ → VASITİ (Yahya bin Mahmut EL-).

YAHYA BİN ZEYD BİN ALİ, Zeydiler'in hüseyni kolu imamı (öl. Cürcan, İran, 743). Halife Ali'nin oğlu Hüseyin'in soyundan gelen Zeyd bin Ali'nin oğlu. Ali'nin öteki oğlu Hasan'ın soyundan inen Yemen Zeydileri gibi, şiiliğin ılımlı bir kolu olan Hüseyniler de Ali'nin Hz. Muhammet tarafından toplumun imamı olarak atandığına ve şiilerin 5. imamının gerçekte Muhammet el-Bekr değil de emevi halifesi Hişam döneminde öldürülen kardeşi Zeyd olması gerektiğine inanırlardı. Babasının Kûfe'de başlattığı ayaklanma bastırıldıktan (740) sonra soydaşları ve yandaşlarıyla birlikte Hazar denizi'nin güney-batı kıyılarına göçen Yahya bin Zeyd,burada Deylemliler'i ve ulaşılması hayli güç bölgelerde yaşayan henüz gerektiği gibi islamlaşmamış aşiretleri propagandalarıyla kısa sürede çevresinde toplamayı başardı. Kurduğu küçük bir orduyla Nişapur valisi Amr bin Zurare'yi yenerek ele geçirdiği kentte imamlığını ilan etti (742). Üstüne yürüyen Horasan valisi Nasr bin Seyyar'a yenildi ve tutsak alındı. Ancak, Nişapur'dan çekilmesi koşuluyla halife Velid II tarafından affedilerek serbest bırakıldı. Topladığı yeni bir orduyla bu kez de Cürcan'ı ele geçirmesi üzerine Nasr bin Seyyar'ın üzerine gönderdiği kuvvetlere yenilerek yakalandı ve idam edildi.

YAHYA ÇELEBİ, Yahya Paşa olarak da bilinir, türk yönetici (öl 1601'den sonr.). Enderun'da yetişti, reisülküttaplık, defter eminliği yaptı. 1596'da Gence valiliğine, 1600 başlarında da Okçuzade Şah Mehmet Efendi'nin yerine beylerbeyi unvanıyla nişancılığa getirildi.

YAHYA EFENDİ Beşiktaşlı, türk mutasavvıf, şair (Trabzon ? - İstanbul 1570). Trabzon müftüsü Amasyalı Osman Efendi'nin oğlu. İstanbul'da Zembilli Ali Efendi'den ders gördü. Beşiktaş'taki dergâhında Üveysi tarikatını yaydı. Müderrisi mahlasıyla tasavvuf konularını ele alan şiirleri *(Divançe)* vardır. Bunların bir bölümü manzum *Menakıpname*'siyle birlikte basıldı (1895).

YAHYA EFENDİ → BOSTANZADE.

YAHYA EFENDİ Şeyhülislam Zekeriyazade → ŞEYHÜLİSLAM YAHYA.

YAHYA EFENDİ Minkarizade, türk şeyhülislam (İstanbul 1609 - *ay. y.* 1678). Mekke kadısı Minkari Ömer Efendi'nin oğlu. Medreselerde ders okuttu, 1648'de Mekke, 1651'den sonra iki kez Mısır kadılığı yaptı. İstanbul kadısı (1658), üç yıl sonra da Rumeli kazaskeri oldu. 1662'de sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa tarafından şeyhülislamlığa atandı, ancak felç olduğu için görevini vekâleten Ankaralı Mehmet Efendi yürüttü; 1647'de azledildi. *Tibyan fi adab il-Kuran* adlı bir kitabı vardır.

YAHYA EL-MÜTEVEKKİL ALALLAH (Sanâ 1869 - Sanâ yakınında 1948). Yemen imamı (1904-1948). Yemen'deki özerklik eğilimlerini güçlendirdi ve Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Sanâ'yı başkent yaptı (1918). Katledildi.

YAHYA HAN (Aga Muhammet), pakistanlı general ve devlet adamı (Peşaver 1917 - Ravalpindi 1980). İkinci Dünya savaşı'nda Ortadoğu'da ve İtalya'da görev yaptı. 1947'de Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılması sırasında Pakistan Harp okulu'nu kurmakla görevlendirildi. 1957'de genelkurmay başkanı, 1962'de Doğu Pakistan ordusu başkomutanı ve 1965'te de Hindistan-Pakistan savaşı'nda yararlılık göstererek 1966'da kara ordusu başkomutanı oldu. 1969'da mareşal Eyüp Han'ın yerine Cumhurbaşkanlığına getirildi ve kısa süre sonra Doğu Pakistan'ın özerklik isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Hindistan'a karşı başlatılan yeni savaşta pakistan ordusunun bozguna uğramasından sonra Bangladeş kurulunca, aralık 1971'de istifa etti ve iktidarı Ali Bhutto'ya bıraktı.

YAHYA HİLMİ EFENDİ, türk hattat (İstanbul 1833 - *ay. y.* 1907). Bayezit ve Sultanahmet camilerinde Ahmet Hazım Efendi'nin derslerine devam etti. Sikke baş ressamı Haşim Efendi'den ve Matbaai amire musahhihi Halil Zühtü Efendi'den sülüs ve nesih yazı meşk etti ve icazetname aldı. Yirmi beş Kuran, enamlar, hilyei saadet, levhalar, murakkalar, delaili hayratlar yazdı. 1888 tarihli bir Kuran'ı Bahaettin Efendi tarafından tezhiplenmiştir.

YAHYA KAPTAN, türk milis komutanı (Köprülü, Makedonya, 1891 - Tavşancıl, Kocaeli, 1920). Bulgar komitacılarına karşı gerilla savaşları yaptı ve Balkan savaşları sırasında türk birliklerine bilgi sızdırdı, birçok türk tutsağı idamdan kurtardı (1910 -1913). Selanik yoluyla İstanbul'a gelerek Teşkilatı mahsusa'ya girdi ve bu örgüt adına Sırbistan'da gerilla savaşlarına katıldı. İngilizler'e karşı savaşan Halil Paşa'ya (Kut) yardım için Irak cephesine gönderildi. Ancak bu sıralarda Yakup Cemil'in tasarladığı Babıâli baskını nedeniyle Divanıharp'e verildi (1919) ve sürgün olarak yeniden Irak cephesine gönderildi. Ateşkesin imzalanmasından sonra İstanbul'a gelerek (1919) Kocaeli yöresinde faaliyet gösteren rum çetelerini dağıttı, ayrıca Anadolu'yu geçmek isteyenlere yardım etti. Bir süre sonra da Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal'e telgraf çekip, buyruğunda olduğunu bildirdi. Bu arada gizlice İstanbul'a gelerek İngilizler'in tutukladığı kişileri kurtarmak için Bekirağa bölüğü'ne bir baskın düzenledi, başta Halil Paşa (Kut) olmak üzere üst rütbeli birçok subayın kurtulmasını sağladı. Bu olay, ingiliz işgal komutanlığının İstanbul hükümeti üzerinde baskılarını yoğunlaştırmasına yol açtı. Kuvayı inzibatiye birlikleri tarafından Tavşancıl'da pusuya düşürülen Yahya Kaptan, 9 ocak 1920'de öldürüldü. *Nutuk*'ta Mustafa Kemal Atatürk de Yahya Kaptan'ın Kurtuluş savaşı sırasındaki hizmetlerini övmüş ve kendisinden takdirle söz etmiştir.

YAHYA KEMAL → BEYATLI (Yahya Kemal).

Yahya Kemal müzesi, İstanbul'un Çarşıkapı semtindeki Merzifonlukaramustafapaşa medresesi'nde açılan müze (1961). Burada Yahya Kemal Beyatlı'nın yapıtları, çeşitli eşyaları, onunla ilgili olarak yazılmış yazılar ve belgeler sergilenmektedir.

YAHYA PAŞA → YAHYAPAŞAZADELER.

YAHYA SOFİ (Yahya-yı Rumi), türk hattat (Edirne, ? - İstanbul ? 1477/1478). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Kaynaklarda aklâm-ı sittede usta olduğu yazılmakla birlikte, kimden ders aldığı belirtilmez. İstanbul'da Fatih camisi'nde şadırvan avlusunun dışında, pencereler üzerindeki Fati-

ha suresi bu hattatındır. Oğlu Ali Sofi de ünlü bir hattattı.

YAHYA TEPE, Güney İran'da (Kirman ili), Deşti Lut çölü sınırlarında arkeolojik yer. V. binyıl sonundan Parth ve Sasani dönemlerine kadar iskân edilen Yahya tepe, IV. binyıl sonunda (V. tabaka) ve İ.Ö. 3000'e doğru önelam döneminde (VI. tabaka) önemli bir yerleşim merkeziydi. Önelam tabakasında, muhasebe tabletleri ve silindir mühürler ele geçirilmiştir. III. binyıl boyunca yeniden iskân edilen Yahya tepe, Mezopotamya ve Hindistan'a ihraç edilen vazo ve eşyaların yapımında kullanılan kloritin çıkarıldığı ocaklara yakınlığının ve İran platosundan geçen yolların kavşak noktasında bulunmasının sağladığı üstünlükten yararlandı.

YAHYA TEVFİK EFENDİ Seyit, türk şair, şeyhülislam (İstanbul 1716 - *ay. y.* 1793). Babası müderristi. Medrese öğrenimini görerek o da müderris oldu (1738). Kadılıklarda bulundu. Rumeli kazaskerliğine (1791) getirildi; ölümünden hemen önceki şeyhülislamlığı 13 gün sürdü. Şiirleri vardır.

YAHYA Vaftizci *(aziz)*, İ.S. I. yy.'da ortaya çıkan, Essenliler'e yakın bir yahudi tarikatının başı. İsa ile çağdaş olan Vaftizci Yahya, hıristiyan geleneğince Mesih'in öncüsü sayılır.

Giraudon

Vaftizci **Yahya** (1513'e doğr. - 1516)
Leonardo da Vinci'nin tablosundan ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

Yahyaefendi türbesi ve mescidi, İstanbul'un Beşiktaş semtinde, Yıldız parkı'nın yanında türbe ve mescit. Şeyh Yahya Efendi'ye (öl. 1570) ait olan türbeyi Selim II Mimar Sinan'a yaptırmıştır (Mahmut II, Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan ve Abdülhamit II onarttı). Kare planlı, tek kubbeli türbede şeyhin yanı sıra ailesi, yakınları ve kimi başka şeyhlere ait on bir sanduka bulunmaktadır. Türbenin bitişiğindeki mescit Yahya Efendi tarafından yaptırılmış (1569), 1873 ve 1905'te onarılmıştır.

Türbenin ve mescidin yanında, Güzelce Ali Paşa'nın türbesi, hazirede dönemin büyüklerine ait mezarlar vardır.

Yahyaefendi türbesi günümüzde de İstanbul'un önemli ziyaret yerlerinden biridir.

YAHYALI, İç Anadolu bölgesinde Kayseri iline bağlı ilçe; 44 047 nüf. (1990); 1 604 km²; 28 köy. Merkezi, Kayseri'nin yaklaşık 107 km G.'inde *Yahyalı*, 20 401 nüf. (1990). Meyve (elma, kiraz), patates üretimi. Halıcılık.

Yahyalı halısı, Kayseri'nin Yahyalı ilçesi ve çevresindeki el tezgâhlarında dokunan ince kalite yün halılar. Yahyalı halılarında renkler koyudur. Lacivert, bordo, kahverengi, koyu yeşil, koyu kırmızı en çok kullanılan renklerdir. Dokumada iran düğümü kullanılır. İnce kalite halılar olup havları kısadır. Bu halılar, teknik, renk ve desen karakterini korumaları bakımından önemlidir. Dm²'deki ilme sayısı, yaklaşık 45×50 ya da 42×55'tir.

YAHYAPAŞAZADELER, XV. ve XVI. yy.'larda Osmanlı devletinde yönetici olarak görev yapan aile. YAHYA PAŞA, ailenin kurucusu (öl. İstanbul 1507). Enderun'da yetişti. Bosna beylerbeyi olarak dış hizmete çıkarıldı (1480). Ankara (1481), Anadolu (1487), ikinci kez Bosna (1488) beylerbeyi oldu. Bayezit II'nin kızlarından Sultanzade Hatun'la evlenerek "Damat" payesini aldı (1501). İkinci kez Anadolu (1502) ve Rumeli (1503) beylerbeyliğine atandı. Kubbealtı vezirliğine getirildi (1504). —BALİ PAŞA, öncekinin büyük oğlu (öl. Budin 1543). Enderun'da yetişti. Bosna beylerbeyi olarak dış hizmete çıkarıldı (1519). Kanuni'nin Belgrad seferine katıldı ve fethedilen Belgrad'ın ilk muhafızı oldu (1521). Mohaç* savaşı'nda (1526) düşman kuvvetlerini çevirme hareketiyle dağıtarak zaferin kazanılmasında önemli rol oynadı. Daha sonra Semendire sancakbeyi olarak Bosna beylerbeyi Hüsrev Bey'le birlikte Esklavonya ve Dalmaçya'da birçok kale fethetti (1527-1528). Vezir payesiyle Budin beylerbeyliğine atandı (1542). Kanuni'nin Estergon seferi sırasında (1543) önemli bir konum olan Valpo kalesini ele geçirdi. —MEHMET PAŞA, öncekinin kardeşi (öl. Budin 1551). Enderun'da yetişti. Semendire sancakbeyi ve öncü kuvvetler komutanı olarak Kanuni'nin Birinci Viyana* kuşatması'na (1529) katıldığından "Gazi" unvanıyla ödüllendirildi. Andrea Doria'nın Koron kalesini ele geçirmesi üzerine (1532) Mora sancakbeyliğine atandı ve kaleyi düşmandan geri aldı (1534). 1535-1547 Türk-Avusturya savaşı başlayınca yeniden Semendire sancakbeyi oldu (1535). Posega (Pojega) kalesini fethettikten sonra kral Ferdinand tarafından üzerine gönderilen büyük bir avusturya ordusunu Vertizo* savaşı'nda (1537) yenilgiye uğratarak günün kahramanı ilan edilen oğlu Arslan Bey'in Posega sancakbeyliğine atanmasını sağladı. Kanuni'nin Boğdan seferine katıldı (1538). Öteki kardeşi Ahmet ve kendi oğlu Arslan beylerle birlikte Habsburglar'ın birleşik ordularınca kuşatılmış olan Peşte'nin yardımına koşarak kenti düşman eline düşmekten kurtardı (1542). Ağabeyi Bali Paşa'nın ölümü üzerine (1534) vezir payesiyle yerine Budin beylerbeyliğine getirildi. Aynı yıl fethedilen ve bir sancak olarak kendi beylerbeyliğine bağlanan İstolni Belgrad'a (Stuhlweissenburg) İnebahtı (Lepanto) sancakbeyi olan kardeşi Ahmet Bey'in yılda 600 bin akçe ödenekle sancakbeyi atanmasını sağladı. Macaristan'daki avusturya kalelerine karşı harekete geçerek sırasıyla Vişgrad (Wissegrad), Noygrad (Neograd) ve Hatvan kentlerini aldı (1544). Kral Ferdinand'ın başvurusu üzerine Habsburglar'la Osmanlılar arasında bir ateşkes için arabulucuk yapmayı kabul etti (1545). —AHMET BEY, öncekinin kardeşi (öl. İstolni Belgrad 1552). Ağabeyleri Bali ve Mehmet paşaların yanında yetişti. Ağabeyi Mehmet Bey'le birlikte Birinci Viyana kuşatması'nda (1529) bulundu. Kendisine teslim edilen eski macar krallarının tacını üç kişilik bir heyetle Budin'e götürüp osmanlı korumasındaki Macaristan kralı Zapolya'ya verdi (1530). Mehmet Bey'in komutasında bir akıncı beyi olarak Budin'in avusturya kuşatmasından kurtarılmasında katkısı oldu (1531). Türk ordusunun kuşattığı Guns (Güns) kalesinin vire* ile teslim alınmasında arabulucu sıfatıyla önemli rol oynadı (1532). Alacahisar sancakbeyi olarak ağabeyi Mehmet Bey'in Avusturyalılar'a karşı zaferiyle sonuçlanan Vertizo* savaşı'na (1537) katıldı. İnebahtı (Lepanto) sancakbeyi oldu (1538). Fethedilen İstolni Belgrad'ın sancakbeyliğine atandı (1543). Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmet Paşa'nın Macaristan serdarlığına getirilmesinin ardından başlayan 1551-1562 Türk-Avusturya savaşı'nda İstolni Belgrad'ı (Stuhlweissenburg) kuşatan avusturya birliklerine karşı kenti savunurken vurularak şehit düştü. — ARSLAN PAŞA, öncekinin yeğeni, Mehmet Paşa' nın oğlu (öl. Arşan [Harsany] 1566). Babasının Avusturyalılar'ı bozguna uğrattığı Vertizo* savaşı'nda (1537) büyük kahramanlık göstermesi üzerine yine babasınca fethedilmiş olan Posega'ya (Pojega) sancakbeyi atanarak ödüllendirildi. Semendire sancakbeyi olan babası Mehmet ve amcası Ahmet beylerle birlikte Habsburglar'ın birleşik ordularınca kuşatılan Peşte'nin yardımına koşarak kentin düşman istilasından kurtarılmasına katkıda bulundu (1542). Şehit olan amcası Ahmet Bey'in yerine İstolni Belgrad (Stuhlweissenburg) sancakbeyliğine getirildi (1552) ve Budin beylerbeyi Hadım Ali Paşa'nın yönetiminde avusturya işgalinde bulunan yerlerden Dregeli, Salgo, Seçen (Széczény), Bucak (Bujak), Saç (Sagh) ve Gaymar (Gyamarth) kalelerini fethettikten sonra baron Teufel von Gundersdorf komutasındaki avusturya kuvvetlerini yok ederek bu generalle birlikte Fülek (Filegh) kalesini de ele geçirdi. Eğri kuşatmasındaki başarısızlığı nedeniyle görevden alınan Hadım Ali Paşa'nın yerine vezir payesiyle Budin beylerbeyliğine getirildi (1554). Kanuni'nin son seferi olan Zigetvar* seferi sırasında (1566) anlaşmazlığa düştüğü sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'yı padişaha şikâyet için geldiği Arşan (Harsany) konağında itaatsizlikle sonuçlanarak idam edildi. Ondan boşalan Budin beylerbeyliğine sadrazamın amcaoğlu olan Sokullu Mustafa Paşa atandı. —MEHMET BEY, öncekinin amcaoğlu, Bali Paşa'nın oğlu (öl. Magosa 1570). Enderun'da yetişti. Varat sancakbeyi olarak dış hizmete çıkarıldı (1563). Kanuni'nin Zigetvar* seferi sırasında (1566) Gyula kalesini fethetmekle görevlendirilen ikinci vezir Pertev Paşa'nın buyruğuna verildi ve türk kuşatmasına 58 gün dayanan kaleden içeri girip komutanla görüşmesi sonucu 59. gün vire* ile teslim olmasını sağladı. Aynı yıl Babofça (Babocsa) kalesinin de fethedilmesinde önemli rol oynadı. Selim II döneminde Yemen serdarlığına atanan Lala Mustafa Paşa'nın maiyetine verildi (1567). Kıbrıs serdarlığına getirilen Lala Mustafa Paşa ile birlikte Kıbrıs seferine katıldı (1570). Magosa kuşatması sırasında kaleye yapılan bir saldırıda vurularak şehit oldu.

Yahyasaray barajı, Yozgat ilinde, Konakdere üzerinde baraj (1990). Gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 25 M³, göl alanı 1,58 km²'dir.

YAHYA-YI ŞİRVANİ → SEYİT YAHYA ŞİRVANİ

YAİZU, Japonya'da liman, Honşu (Şizuoka ili) adasında; 112 188 nüf. (1990).

YAK a. (ing. sözc.; tibetçe *gyak*'tan). Orta Asya'nın yüksek platolarında yaşayan, yabanıl ya da evcil, iri gevişgetiren memeli. (Bil. a. *Bos grunnieus;* 700 kg ağırlık için cidağıda boyu 2 m'ye kadar.) [Eşanl. TİBET SIĞIRI, TATARİSTAN ÖKÜZÜ.]

—ANSİKL. Yakın bir hörgücü, bol kıllı bir yelesi, uzun ve kalın kıllı bir postu vardır; arkaya kıvrık boynuzlarının uzunluğu bir metreyi bulabilir. Yüksek platolarda yaşayan bu hayvana 6 000 m yükseltiye kadar uzanan alanlarda, ortalama yüz ka-

yak

dar bireyden oluşan sürüler halinde rastlanabilir. Biraz daha küçük bedenli, değişik renkli tüylü evcil yak'ın Tibet iktisadında çok büyük yeri vardır: yük hayvanı olarak görev yapar, sütünden, etinden ve derisinden yararlanılır; acılaştırılan yağı aydınlatmada kullanılır.

YAKA a. **1.** Bir giysinin boynu çevreleyen bölümü. **—2.** Bir giysinin boyun oyuğuna takılan ve türlü biçimlerde olabilen parçası. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Bir giysinin boyun çevresindeki oyuk bölümü: *Yuvarlak yaka. V yaka.* **—4.** Bir erkek gömleğinin santimetre ile belirtilen boyun ölçüsü; boyun çevresinin ölçüsü ile belirtilen gömlek bedeni: *Yaka numarası.* **—5.** Karşılıklı iki kıyıdan, iki kenardan her biri: *Rumeli yakası. Karşı yaka. Yolun öbür yakasına geçerken dikkatli ol.* **—6.** *Yaka bir tarafta, paça bir tarafta,* bir kimsenin kılık kıyafetinin dağınık oluşunu belirtmek için söylenir. || *Yaka ısırmak,* bir olay ya da durum karşısında şaşırmak. || *Yaka paça (götürmek),* karşı koymasına aldırmadan, zorla: *Adamcağızı yaka paça alıp götürdüler.* || *(Birinden) yaka silkmek,* bir kimseden usanıp yakınmak: *Bütün köy halkı ondan yaka silkiyordu.* || *(Bir kimseyi) yakasından atmak,* istekleriyle kendisini tedirgin eden bir kimseyi bir neden bularak yanından uzaklaştırmak, ondan kurtulmak. || *Yakadan geçirmek,* evlatlık olarak almak (esk.). || *Yakası açılmadık,* kimsenin bilmediği, işitmediği küfürler ya da açık saçık sözler için kullanılır. || *(Birinin) yakasına asılmak, yapışmak, sarılmak,* kavga sırasında onu tutup bırakmamak; bir olayın, bir durumun hesabını ondan sormak: *Emanetlerin birine bile bir şey olursa sonra senin yakana asılırım.* || *(Birinin) yakasına çökmek,* bir kimseyi zorlamak, baskı altında tutmak. || *(Birinin) yakasını bırakmak,* bir kimseyi rahatsız etmemek, bezdirip usandırmamak, üzerine düşmemek, istediği bir şey için ona baskı yapmamak: *Ne olur yakamı bırak da gideyim, bir şey bilmiyorum bu konuda.* || *Yakasını kaptırmak,* bir işe ya da bir kimseye kendini kurtaramayacak biçimde bağlanmış olmak. || *Yakayı ele vermek,* ele geçmek: *Dağdan indiği ilk gece yakayı ele vermişti.* || *Yakayı kurtarmak, sıyırmak,* gönülsüzce bulunduğu, bir yerden ya da tehlikeli bir işten kurtulmak.

—Ask. *Yaka işareti,* askeri üniformaların yakasına takılan ve bir sınıfı ötekinden ayırt etmeye yarayan, belli bir renkte, bazısının üzerinde sınıfını belirleyen işaret bulunan kumaş parçası.

—Böcbil. Pulkanatlılarda, kının başın yanında olan bölümü. || Bazı ikikanatlılarda öngöğsün ön bölümü.

—Denizc. Yelkenlerin kenar ve köşeleri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yaka halatı,* yelken yakalarını bir yere ya da bir serene bağlamada kullanılan halat. || *Yaka gradin halatı,* sağlamlaştırmak için yelkenlerin çevresine dikilen ince halat. || *Yakada tutmak,* yelkenle seyirde, rüzgârı olabildiğince orsada bulundurmak. || *Ağ yaka halatı,* gemilerde çeşitli amaçlarla kullanılan ağların çevresine donatılan halat. || *Altabaşo yakası,* bir yelkenin alt kenarı. || *Amora yakası* → AMORA. || *Cunda yakası,* yarım serenli yan yelkenlerin, serenin cundasına rastlayan köşesi. || *Çördek yakası* → ÇÖRDEK. || *Gradin yakası* → GRADİN. || *Güngörmez yakası,* sübye donanımlı yelkenlilerde, ana yelkenlerin geminin kıç tarafına bakan yakası. (KIÇ GRADİN YAKASI da denir.) || *Iskota yakası* → ISKOTA. ||*Karula yakası,* karula* halatının bağlandığı yelken köşesi. —Yelken sporunda, yelkenin alt ucunun direğe tutturulan köşesi. || *Larmo yakası,* flok yelkenlerinin larmoya rastlayan kenarı. || *Matafyon yakası,* yeklenlerin serene bağlanan yakası. (SEREN YAKASI da denir.) || *Miyama yakası* → MİYAMA.

—Dokmc. ve Giy. *Yakası açılmadık,* torba biçiminde dokunan, bürümcüğe benzer bir tür kumaş; bu kumaştan yapılan giysi. (Torba biçiminde olduğundan yalnızca yaka ve kol yeri açılıp gecelik entarisi, iç çamaşırı, mintan vb. olarak kullanılır. Yaka ve kol kenarları oya, dantel vb. ile bezenir ya da kıvrılarak bastırılır.)

—Esk. sil. Zırhın boynu koruyan bölümü.

—İnş. Bir çatıda, saçak kenarında örtü altına oturan ve boydan boya uzanan çinko ya da bakır oluk parçası.

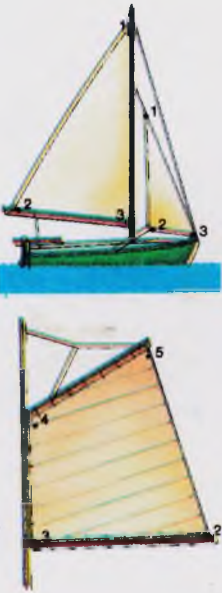
—Kur. tar. Osmanlılar'da yeniçerilere belirli zamanlarda giysi bedeli olarak verilen on bir akçe için kullanılan deyim.

—Mantarbil. Birçok mantarın sapını çevreleyen sabit halka.

—Terz. *Yaka ayağı,* bir şömizye yakada kıvrılan bölümün altında kalan ve yaka oyuğuna dikilen bölüm. || *Kırık yaka,* iki üst ucu dışarı bükülmüş kolalı düz yaka. || *Sert yaka,* kolalanmış ve parlaması için ütülenmiş yaka. || *Yalancı yaka,* bir erkek gömleğinde, düğme ile takılıp çıkarılabilen yaka. || *Yumuşak yaka,* ne kolalanmış ne de telalanmış yaka.

—Zool. Kuşlarda, özellikle güvercinlerde ve tavuklarda çepeçevre boynu örten tüy şeridi.

—ANSİKL. Denizc. Kare bir yelkende, yukarıdaki iki yakaya miyama yakaları, alttaki yakalara da karula ya da amora yakası ve ıskota yakası denir. Üçgen bir yelkende amora ve ıskota yakaları aşağıda, çördek yakası ise yukarıdadır. Bir yan yelkende, amora ve ıskota yakalarının dışında, bir seren yakası ile bumbanın uç kısmına rastlayan bir cunda yakası bulunur. Üçgen ve yan yelkenlerin işlevleri sabit olmasına karşın, kare yelkenlerin alt yakaları için bu sözkonusu değildir Gerçekten de, rüzgârın iskele ya da sancaktan gelişine göre bu yakalar sırayla amora yakası ya da ıskota yakası olarak kullanılır.

yelken yakaları
1. Çördek yakası;
2. Iskota yakası;
3. Amora ya da karula yakası;
4. Seren yakası;
5. Cunda yakası.

YAKA a. **1.** Ağın en üst ve en alt kesiminde bulunan, kalınca iple dokunmuş, geniş gözlü (3-5 sıra halinde uzanırlar), yaka bağlarını taşıyan ağ bölümü. **—2.** *Yaka bağı,* mantar ya da kurşun yakaları sağlamlaştıran, mantarların ya da kurşunların geçirildiği ip.

YAKA a. 1975 yıllarına kadar üretimi yapılan ve Yenice sigarasıyla aynı içim ve fizik özellikleri taşıyan, meyan balı emdirilmiş kahverengi sigara kâğıtlı türk sigara çeşidi.

YAKA, Kastamonu'nun merkez ilçesine bağlı Akyaka bucağının merkezi; 271 nüf. (1990).

YAKA adası, esk. **Gadir,** Van gölünün Erciş körfezi adı verilen K.-D. kesiminin D. kıyıları önünde andezitik kayaçlardan meydana gelmiş küçük ada.

YAKA TÜRKMENLERİ, Hanlı Türkmenleri de denir, çoğunluğu Eymirli, Kargın, Çavuldur, Salur boylarına bağlı obalardan oluşan ve Hazar ötesinde Mangışlak yarımadasını yurt tutmuş olan Oğuzlar'a verilen ad. Oğuz Yabgu devleti yıkıldıktan (999) sonra Oğuzlar'ın bir bölümü güneye, batıya ve kuzeye göçerken, önemli bir bölümü de göç etmeyerek eski yurtları olan Mangışlak yarımadasında kaldı. Mangışlak üzerine bir sefer düzenleyen büyük selçuklu hükümdarı Alparslan, buradaki Türkler'i müslümanlaştırıp denetim altına aldı (1065) ve bundan böyle bu topluluk "Yaka Türkmenleri" adıyla anıldı. Mangışlak seferine çıkan Harizmşah Alaettin Atsız kendi yönetimine bağladığı Yaka Türkmenleri'yle ordusunu güçlendirdi (1135). Ancak, selçuklu egemenliğindeki toprakların elden çıkmasına öfkelenen sultan Sencer, üzerine yürüdüğü Atsız'ın ordusunu Gürgenç savaşı'nda bozdu (1138); tutsak alınan Yaka Türkmenleri'nin askerleri affedilerek yurtlarına geri gönderildi. Moğol istilasından (1220) sonra ilkin Altınordu (1226-1502), ardından da Hive (1511-1839) Hanlığı'na bağlanan Yaka Türkmenleri, bu dönemde "Hanlı Türkmenleri" diye de anıldılar. 1839'dan sonra rus topraklarına katılan Yaka Türkmenleri'nin yaşadığı Mangışlak yarımadası, önce Hazarardı eyaleti adıyla Kafkasya'ya, ardından da Türkistan genel valiliğine bağlandı. Bir zamanlar "Yaka Türkmenleri" adıyla bilinen Mangışlak yarımadası halkı, bugün Kazakistan'da yaşayan küçük bir azınlık oluşturur.

YAKACAK a. Isı sağlamak amacıyla yakılan her türlü madde; yakıt.

—Orm. san. *Yakacak odun,* ısıtma amacıyla yakmaya elverişli nitelikte sırık, kütük, kısa kesilmiş ya da yarılmış odun.

YAKACIK, İstanbul ilinin Anadolu yakasında, Kartal ilçesine bağlı yerleşme; Aydos dağının G. yamaçlarında, Marmara denizi'ne hâkim güzel mesire yerlerindendir. Çay bahçeleri, gazinolar, ayazma, menba suyu, prevantoryum.

YAKACIK, Hatay'ın Dörtyol ilçesine bağlı bucak; 33 443 nüf. (1990); 3 köy. Merkezi *Yakacık* (esk. *Payas*), 29 969 nüf. (1990).

—Tar. Abbasiler döneminde (749-1258) arap-bizans sınır bölgesi üzerinde bulunan kent, daha sonra haçlı seferleri sırasında kurulan hıristiyan prensliklerle müslüman emirlikler ve ardından da Anadolu Selçukluları ile Mısır Memlukları arasında sürekli el değiştirdi. Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık zaferinden (1516) sonra osmanlı topraklarına katıldı. Önce Adana, sonra da Halep eyaletine bağlandı. XIX. yy. sonlarında Adana vilayetinin Cebelibereket sancağına bağlı bir kaza merkezi oldu. Mondros* mütarekesi sırasında Fransızlar tarafından işgal edildi (1918). TBMM hükümetiyle Fransa arasında imzalanan Ankara itilafnamesi'yle (1922) Türkiye'ye bırakıldı. Türkiye topraklarına katılan (1939) Hatay iline bağlandı.

YAKAKENT, Orta Karadeniz bölümünde Samsun'a bağlı ilçe; 10 620 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi Samsun'un 88 km K.-B.'sında *Yakakent,* 3 914 nüf. (1990).

YAKALAMA a. Yakalamak eylemi.

—Astrofiz. Bir gökcisminin, yakın çevresiyle girdiği çekimsel etkileşim sonucu bir maddeyi kapması. (Bu olay, gökcisminin kütlesinin büyümesine yol açar.)

—Biyol. Bir desteği, bir nesneyi, bir avı, vb. tutma, kapma ya da ele geçirme eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Cez. us. huk. Suç işlediği sanılan bir kimsenin yargılanmasını sağlamak için, yargıç kararı olmaksızın, özgürlüğünün sınırlanması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nörol. *Yakalama refleksi,* KAVRAMA* REFLEKSİ'nin eşanlamlısı.

—Spor. Aynı takımdan bir oyuncunun verdiği bir pas ya da (kaleci için) rakip oyunculardan birinin çektiği şuttan sonra topu hâkimiyetine alma.

—Uz. havc. Bir uzay aracına ait radyoelektrik işaretleri algılayabilmek için yapılan bir araştırma döneminin sonunda bu işaretleri algılama. (Yakalamayı genellikle uzay aracını izleme evresi takip eder.)

—ANSİKL. Biyol. Hayvanlarda avı yakalama çenelerle (bütün gruplarda birçok örnek), dille (bukalemun, kurbağa), hortum biçiminde gelişmiş burunla (fil), ön ayaklarla (kedi), gövdenin tümüyle (piton) gerçekleştirilir. Tırmanmak amacıyla yakalamada genellikle, bütün ayaklar, hatta sarılgan kuyruk (örümcek maymunu) ya da dokunaçlar (ahtapot, denizyıldızı) rol oynar. Örümcekler ve peripatlar salgıladıkları yapışkan ipliklerle kurbanlarını yakalarlar.

Sülükdallı bitkilerde (asma), sarmaşık bitkilerde (şerbetçiotu) ve çekmenli ya da ekköklü tırmanıcı bitkilerde de (yabani asma, duvar sarmaşığı) bir çeşit yakalama eylemi vardır; bunlar bir desteğe dokunduklarında yakalama ya da tutunma süreci ile tepki gösterirler.

—Cez. us. huk. Yakalama geçici bir önlemdir. Yakalanan kişi en kısa sürede yargıç önüne çıkarılır. Yakalanan kişi henüz tutuklu değildir. Bu nedenle onun gözaltı süresi (48 saat, toplu suçlarda 15 gün) içinde mahkemeye çıkarılması gerekir. Ya-

kalanmış kişi yargıç önüne çıkınca hakkında ya tutuklama kararı verilir ve yakalama önlemi sona ererek tutuklama önlemi onun yerine geçer ya da salıverilir. Yakalanmış kişi "nezaret" altında bulundurulur. (→ GÖZALTI.)

YAKALAMAK g. f. **1.** *Bir kimsenin, bir şeyin bir yerinden yakalamak; bir yerini yakalamak; bir şeyi, bir kimseyi yakalamak,* sıkıca kavramak, tutmak: *Bir kimseyi kolundan yakalamak. Kolumu yakaladı bir türlü bırakmıyor. Düşerken tırabzanı yakalamak. Yakalamasaydım düşecekti.* **—2.** *Bir kimseyi, bir hayvanı (hareket halindeki) yakalamak,* onlara yetişip tutmak, ele geçirmek: *Şimdi seni yakalayacağım. Polisler hırsızı kentin çıkışında yakaladılar.* **—3.** *Bir şeyi (hareket halindeki) yakalamak,* onu kavramayı başarmak: *Kaleci topu yakaladı.* **—4.** *Bir hayvanı (bir şeyle) yakalamak,* tuzağa düşürüp ele geçirmek, avlamak: *Ökse ile kuş yakalamak. Tavşan yakalamak.* **—5.** *Bir kimseyi (bir yerde) yakalamak,* onu (orda) bulmak, konuşmak için onu durdurmak; *Bütün gün aradıktan sonra onu evde yakaladım. Tam kapıdan çıkarken yakalayıp evrakları imzalattı. Seni yakalamışken bir kaç soru daha soracağım.* **—6.** *Bir treni, otobüsü yakalamak,* binmek için tam zamanında yetişmek, kaçırmamak: *8.15 trenini yakalamak.* **—7.** *Bir kimseyi (bir şey yaparken, bir durumda) yakalamak; bir kimseyi bir kimseyle yakalamak; bir kimsenin bir şeyini yakalamak,* onu yapmaması gereken bir şey yaparken görmek, bulmak; bir suçunu, gizlice yaptığı bir işi sezmek, ortaya çıkarmak: *Öğretmen bir öğrenciyi kopya çekerken yakaladı. Suçüstü yakalamak. Kocasını bir kadınla yakalamış. Konuşma sırasında birçok yalanını yakaladım.* **—8.** *Bir şeyi (soyut) yakalamak,* arayarak ya da rastlantıyla bulmak: *İyi bir konu yakalamış. Radyoda bu istasyonu bir türlü yakalayamıyorum. Bu eserde müthiş bir ritim yakalamış. Bir fırsatı yakalamak;* sezmek, ayrımına varmak: *Sözlerindeki nükteyi yakalayamadım. Bir nüansı yakalamak.* **—9.** *Bir kimseyi, bir şeyi (soyut) yakalamak,* ona erişmek: *Bütün ömrünce onu yakalamaya çalıştı. Fiyat artışlarını bir türlü yakalayamadık.* **—10.** *Bir kimseyi, bir yerde yakalamak,* bir hava olayı sözkonusuysa, onu beklenmedik biçimde ve birdenbire etkisi altına almak: *Fırtına bizi yolda yakaladı.*
—Denizc. *Bir gemiyi yakalamak,* öndeki geminin hızına ulaşarak ona yetişmek.
—Spor. *Yarışçıyı yakalamak,* özellikle bisiklet yarışlarında, arayı açmış bir yarışçıya yetişmek.

◆ **yakalanmak** edilg. f. **1.** Ele geçirilmek, tutulmak: *Suçlular yakalandı.* **—2.** Bir kimsenin kendisini güç bir duruma düşürecek bir eylemi, bir davranışı ortaya çıkarılmak ya da çıkmak: *Artık yakalandın, bundan sonra kimseyi kandıramazsın. Tam çalarken yakalanmış.* **—3.** Avlanmak, tutulmak: *Kaç tane balık yakalandı?* **—4.** *Bir hastalığa, bir şeye yakalanmak,* bir hastalığın belirtilerini göstermek; can sıkıcı bir durumla karşılaşmak; tutulmak: *Gribe yakalanmak. Dönüşte yağmura yakalandık.* **—5.** *Bir kimseye yakalanmak,* karşılaşılmak istenmeyen biriyle karşılaşmak: *Babama yakalanmadan hemen gidelim.*
—Gezbil. *Yakalanmış parçacık,* manyetik bir alan içine, örneğin bir manyetosfere girerek orada kalan elektrik yüklü parçacık.

◆ **yakalatmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı yakalatmak,* kaçan bir kimsenin, hayvanın tutulmasını sağlamak. **—2.** *Bir kimseyi bir hastalığa yakalatmak,* onun bir hastalığa tutulmasına neden olmak. **—3.** *Bir suçluyu (bir kimseye) yakalatmak,* onun ele geçirilmesini sağlamak. **—4.** *Bir kimseyi bir şey yaparken, belli bir durumda yakalatmak,* yapmaması gereken bir şeyi yaparken yakalanmasını sağlamak: *Bir kimseyi hırsızlık yaparken yakalatmak. Suçüstü yakalatmak.*

YAKALANMA a. Yakalanmak eylemi.
—Astrofiz. Bir gökcisminin, yakınından geçtiği çok büyük kütleli bir başka gökcisminin çekim alanına kapılarak bu cismin çevresinde uydulaşması.

YAKALANMAK → YAKALAMAK.

YAKALATMAK → YAKALAMAK.

YAKALAYICI sıf. Biyol. Yakalama, tutma yeteneğine sahip organa denir.

YAKALI sıf. **1.** Yakası olan. **—2.** *Nit. sıf.* + *yakalı,* yakası belirtilen nitelikte olan giysi için kullanılır: *Dik yakalı kazak. Dar yakalı bir ceket.*
—Kur. tar. *Yakalı baltacı,* Osmanlılar'da saray baltacılarından bir bölümü için kullanılan deyim. (Bunlara *teberdaranı hassa* da denirdi. Haremi hümayun'da hizmet gördüklerinden yalnız önlerini görebilecek biçimde dolama giymeleri nedeniyle bu adla anılırlardı.)
—Zootekn. *Yakalı güvercin,* boynunda çıkıntılı bir tüy demeti bulunan güvercin çeşidi.

YAKALI AGAMA a. Avustralya'da yaşayan, tehlike anında düşmanını korkutmak için boynundaki tüyleri dikleştiren iri kertenkele. (Ağaççıldır, ama arka ayakları üzerinde yerde de koşabilir. Bil. a. *Chlamydosaurus kingii;* agamagiller familyası.)

yakalı agama

YAKALIK a. Erkek gömleklerine iliklenerek takılan eğreti yaka.
—Vet. *Değnekli yakalık,* ameliyat ya da pansuman yaparken, kendini ısırmasına ya da yalamasına engel olmak için atın boynuna takılan ve değneklerden oluşan hamut.

◆ sıf. Yaka yapmakta kullanılan.

YAKALIKAMÇILILAR a. Kamçısı çevresinde bir yaka bulunan kamçılı protistler öbeği. (Durgun tatlısularda yaşarlar. Bazı türleri serbest, bazı türleri bir yere tutunarak yaşar. Bakterilerle beslenirler. Yakaları nedeniyle süngerlerin ataları olabilecekleri sanılır. Bil. a. *Choanoflagellata.*)

YAKAMOZ a. Gece denizde küreklerin ya da balıkların kımıldanışıyla oluşan parıltı.

YAKAMOZLANMAK gçz. f. Yakamozlar oluşmak.

YAKAPINAR, Adana'nın Yüreğir ilçesine bağlı bucak; 32 315 nüf. (1990); 27 köy. Merkezi *Yakapınar* (esk. *Misis*), 3 703 nüf. (1990).

YAKARAN a. Arkeol. Dua etmek üzere kollarını havaya kaldırmış olarak canlandırılan kadın ya da erkek (III. binyıl Mezopotamya heykelleri, katakomp freskleri, lahitler, hıristiyan bazilikalarındaki mozaikler).
—ANSİKL. İ.Ö. III. binyıl'dan başlayarak insanoğlu kendini, ellerini kavuşturmuş (Eşnunna* tapınağı'ndaki yakaran grubu, Haface*'de ay-tanrı tapınağındaki yakaran) ya da tanrının saçtığı yoğun ışıktan korunmak amacıyla bir elini gözlerine siper etmiş halde (minos dönemi bronz heykelcikleri, İ.Ö. 1500), dua ederken canlandırmıştır. Katakomp resimlerindeki yakaranlar, kollarını uzatmış, ayakta duran figürlerdir.
Ortaçağ ve Modern dönem sanatında yakaran terimi, ölüyü diz çökmüş ve ellerini kavuşturmuş olarak gösteren tasvirleri belirtir. Rönesans kral mezarlarında ölü çoğu zaman iki kez canlandırılmıştır: alt bölümde çıplak olarak *yatık,* üst bölümde de, yaşarken giydiği giysiler ve taktığı nişanlarıyla *yakaran* durumda.

YAKARCA a. Böcbil. Bazı yörelerde tatarcık**'a verilen ad.

YAKARIŞ ya da **YAKARI** a. **1.** Yakarmak eylemi. **—2.** Tanrı'dan bir şey dilerken söylenen söz; dua.
—Dilbil. Kimi dillerde yakarma eylemini anlatan kip.
—Esk. Rom. Tanrıların öfkesini yatıştırmak, Roma'yı yakın bir beladan korumak ya da tanrılara şükranda bulunmak için yapılan ve dua, saçı ve kurbanlardan oluşan toplu dinsel tören.

YAKARMA a. Yakarmak eylemi.

YAKARMAK gçz. f. **1.** *(Bir kimseye) yakarmak,* bir kimseden bir şeyi, bir şey yapmasını ısrarla istemek, yalvarmak: *Yalvarıp yakarmanın bir anlamı yok, bunu baştan düşünmeliydin.* **—2.** *Tanrı'ya yakarmak,* bir isteğini yerine getirmesi için dua etmek, yalvarmak, niyaz etmek: *Günahlarını bağışlaması için Tanrı'ya yakarmak.*

YAKASIZ sıf. Yakası olmayan: *Yakasız ceket.*

YAKASİNEK, Afyonkarahisar'ın Sultandağı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 429 nüf. (1990). Belediye.

YAKAZA a. (ar. *yakaza*). *Esk.* Uyanıklık, uyumama.

YAKCIK deresi ya da **YAKCIK çayı,** Akdeniz bölgesi kıyı kesiminde, Antalya ve İçel illeri sınırında küçük akarsu. Taşeli platosunun B. kenarındaki Karaçal tepe'nin (2 339 m) G. yamaçlarından doğar ve Uçarı köyünde denize dökülür.

YAKI a. **1.** Sağaltım amacıyla vücudun kimi yerlerine dışardan sürülerek ya da yapıştırılarak uygulanan ilaçlı karışım. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yakı açmak,* tedavi amacıyla bir yarayı açıp işletmek. ‖ *Yakı vurmak,* yakı yapıştırmak.
—ANSİKL. Eczc. Yakıların esas maddesi kimi zaman kurşun oksitli bir sabun (esas yakılar), kimi zaman da yağlı madde ve reçine karışımıdır (reçineli yakılar). Kıvamları sertçe, fakat plastiktir; yapışkanlıkları kauçuk eklenerek artırılabilir. Yakılar gerek deri üstüne uygulanmaya, gerekse sparadrapları oluşturmak üzere dokuma bantları üzerine yayılmaya elverişlidir. Çinko oksitli kauçuklu yakı acil küçük pansumanların yapışkan kısmını oluşturur.

YAKIBÖCEĞİGİLLER a. *Meloe, Mylabris, Zonabris, Epicanta, Lytta* vb. cinsleri içeren kınkanatlılar familyası. (Eskiden yumuşakböcekgiller [*Cantharidae*] adıyla bilinen bu familyanın üyeleri tahriş edici özellikler taşır. Larvaları yabanarılarının yuvasında asalak yaşar ve "aşırıbaşkalaşma" geçirir. Bil. a. *Meloidae.*) [Eşanl. KUNDUZBÖCEĞİGİLLER, YAĞLIBÖCEKGİLLER.]

YAKICI sıf. **1.** Yakma özelliği olan, yakan ya da çok sıcak olan şey için kullanılır: *Güneş bugün çok yakıcı. Yakıcı bir gün.* **—2.** İnsanı duygulandıran, etkileyen, onun içine işleyen şey için kullanılır; dokunaklı, etkileyici: *Yakıcı bir bakış. Yakıcı bir türkü. Yakıcı bir ses.* **—3.** Çok güçlü: *Yakıcı bir aşk.*
—Fişekç. *Yakıcı barut,* fünyelerde ateşleyicilerin yapımında kullanılan basit madde ya da piroteknik karışım. (Kimi zaman bakır I asetilür, genellikle de cıva fulminat ya da bileşimine potasyum klorat, potasyum nitrat, antimon sülfür, kurşun dioksit gibi çeşitli bileşiklerin katıldığı kurşun trinitrorezorsinattan oluşur.) [Buna yakıcı karışım da denir.]
—Kim. Bir başka maddeyle bileştiğinde bu maddenin yanmasını sağlayan bir madde ya da bileşik için kullanılır. (Örneğin oksijen yanıcı değil, yakıcı bir maddedir.)
—Ted. *Yakıcı madde,* dokuları tahrip eden madde. (Yakıcı maddeler bu amaçla deri lezyonlarında kullanılır. Bazıları yavaş etki gösterir [etçikli nedbelerin düzeltilmesinde gümüş nitrat]; bazıları hızlı tahrip yapar [kromik, triklorasetik asitler]. Yakıcı maddelerin kullanımı oldukça kısıtlıdır.)

◆ a. **1.** Yakıcı madde. **—2.** Yakı yapan ve/ya da satan kimse.
—Opt. Cisim-uzayda aynı noktadan çıkan ve hatalı kimi optik aletlerden geçen bir demetin ışık ışınlarına teğet düşen yüzey. (Eşanl. KOSTİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Uz. havc. Bir roket-motorda, yakıt denilen kimyasal bileşiğin yanması için gerekli oksijeni sağlayan bir başka kimyasal

bileşik. (Yakıcı, sıvı ya da katı olabilir. Katı yakıcılar, yakıtla barut içinde iyice karıştırılır. En çok kullanılan sıvı yakıcılar sıvı oksijen ve azot peroksittir [N_2O_4].)

—ANSİKL. Opt. Aynı kaynak-noktadan çıkan ışık ışınları kötü nitelikli bir optik aletten geçtikten sonra bir görüntü-noktada toplanmayan bir demet oluşturur. Bununla birlikte, ışınlar gerçekte iki ayrı örtü halinde bulunan bir yüzeye her zaman teğet kalır. Bu yüzeyin yakınından birçok ışın geçer; buraya bir ekran yerleştirildiğinde büyük bir aydınlanma elde edilir (*yakıcı* teriminin kullanımı buradan kaynaklanır). Örneğin bir aynada, cisim, eksen üzerinde sonsuzda yer alan bir noktaysa, yakıcı bu eksen üzerinde dönel bir yüzeydir ve boylamı odakla teğetsel olarak birleşen iki kollu bir eğridir. Odak merkez ışınlarının gerçekten birleştiği noktadır, ancak yan ışıklar ana ekseni zorunlu olarak farklı noktalardan keserler. Küçük bir açıklığı olmayan aynaların uzaktaki bir cismin net görüntüsünü verememelerinin nedeni de budur. Burada, yüzeyin ikinci örtüsü odaktan hareket eden eksenin bir kesimine dönüşmüştür.

Yakıcının bir yüzük ya da metal bir zil içinde oluşturduğu parlak çizgi kolaylıkla gözlemlenir. Bu yakıcılar çember zarfının açılımlarıdır. Bir doğrunun yansımasına bağlı yakıcı ışık noktasının görüntüsü olan bir noktadır; bir çemberin yakıcısıysa Pascal salyangoz eğrisinin açılımıdır.

YAKICI ÂŞIK MEHMET → MEHMET YAKICI.

YAKICI HÜCRE a. KNİDOBLAST'ın eşanlamlısı.

YAKICI KAPSÜL a. KNİDOSİST'in eşanlamlısı.

YAKICIKAPSÜLLÜLER a. Zool. KNİDLİLER'in eşanlamlısı.

YAKICILIK a. **1.** Yakıcı olan şeyin durumu; özelliği. **—2.** Yakı yapma ve / ya da satma işi.

YAKILMAK → YAKMAK.

YAKIN sıf. **1.** UZAK'a karşıt olarak, önemli bir uzaklıkta olmadığı düşünülen bir şey için kullanılır: *Yakın bir yerde buluşalım. Yakın bir mesafe. Yakın bir kent.* **—2.** *Bir şeye, bir yere yakın*, özellikle o noktaya varmak için gerekli olan zaman, eylem ya da öznel bir bakış açısından, uzamda belli bir noktanın uzağında olmayan başka bir nokta için kullanılır: *Evleri bize çok yakın. İşine yakın bir yerde oturmak.* **—3.** Zaman içinde, çok ileride ya da çok geride olmayan bir şey için kullanılır: *Bu olay, yakın bir zamanda oldu. Yılbaşı çok yakın. Yakın bir gelecekte yolculuğa çıkacak. Yakın geçmiş.* **—4.** Bir başka şeyle ortak yönleri çok olan, onu andıran, ona benzeyen ya da sıkı bir ilişki içinde olan bir şey için kullanılır: *Görüşlerimiz birbirine çok yakın. Yakın ilişkiler.* **—5.** Bir başka kimseyle sıkı ve sıcak ilişkiler içinde bulunan kimse, onun tutumu için kullanılır: *O bana her zaman çok yakındı. Yakın dost.* **—6.** Gerçekleşme olasılığı çok olan şey için kullanılır: *Başarmamız çok yakın bir olasılık.* **—7.** *Yakın akraba*, birinci dereceden ilişkisi bulunan akraba.

—Ask. *Yakın destek*, muharebe sırasında destek sağlamakla görevli birliğin, desteklenen kuvvetlere çok yakın bulunan düşman hedeflerine karşı giriştiği yardım harekâtı. || *Yakın destek ateşi*, destek sağlayan birliklerin, desteklenen birlik için tehdit yaratan yakın düşman kuvvetlerini susturucu, tahrip edici amaç taşıyan ateşi. || *Yakın destek görevi*, dost birliklere giriştikleri harekât sırasında yakın destek sağlamak, onların savaştıkları düşman birliklerine kayıp verdirmek amacıyla destek birliklerince yerine getirilen harekât. || *Yakın emniyet*, bir taktik harekât sırasında, asıl birliği düşmanın taarruz ve baskınlarına karşı korumak amacıyla alınan önlem. || *Yakın hava desteği*, düşmanla muharebe temasına girmiş bulunan kara kuvvetlerinin silah menzili dışında kalan düşman hedeflerine karşı ya da düşmana yöneltilen kara ateşlerini güçlendirmek amacıyla karacıların isteğiyle yapılan hava taarruzu. || *Yakın keşif*, üzerinde harekât yapılmasına karar verilen bölgede düşman ve arazi hakkında yapılan bilgi toplama işi. (Yakın keşfin muharebe süresince aralıksız sürdürülmesi gerekir.) || *Yakın savunma ateşi*, taarruza geçerek ilerleyen düşmana karşı, taarruzun bütünlüğünü bozmak amacıyla açılan, önceden planlanmış ateş. || *Yakın muharebe*, düşmanla hafif ateşli silah, süngü vb. kullanılarak girişilen çarpışma. || *Yakından izleme*, düşman kuvvetlerinin düzenini, hareketlerini rapor etmek amacıyla yapılan keşif ve gözetleme etkinliği.

—Dilbil. Süre açısından yakınlığı belirten bir fiil biçimi için kullanılır (örn. fransızcada kullanılan yakın geçmiş zaman, yakın gelecek zaman).

—Fels. *Yakın cins*, Aristoteles'te, göz önüne alınan türlere oranla kaplamı en dar olan cins.

—Fiz. *Yakın kızılaltı*, dalga boyu 0,7 µm ile 2,5 µm arasında değişen kızılaltı ışıma. || *Yakın morötesi*, dalga boyu 0,4 µm ile 0,3 µm arasında değişen morötesi ışıma.

◆ be. **1.** Uzamda uzak olmadığı düşünülen bir yeri belirtir: *Masaya yakın otur du.* **—2.** İlgi, sıkı ilişki belirtir: *Onu kendime yakın bulmuyorum. Ben de bu konuda, ona yakın düşünüyorum.*

◆ ilg. **1.** *Bir şeye (saat, zaman, nicelik) yakın*, hemen hemen ona ulaşmak üzere olunduğunu gösterir: *Eve öğleye yakın geldi. Bir milyon liraya yakın bir para harcadı. Beş kiloya yakın elma almış.* **—2.** *Bir şeye yakın*, onu andıran, ona benzeyen: *Kırmızıya yakın bir pembe. Buna yakın bir söz söyledi.*

◆ a. **1.** Bir şeye, bir yere bir kimseye yakın yer: *Yakında oturuyoruz. Yakına gelsene, konuşmalara sen de katıl. Yakınımıza taşındılar.* **—2.** Yakın akraba, samimi arkadaş: *Benim yakınımdır ona güvenebilirsin.* **—3.** *Yakında*, kısa bir süre sonra, çok geçmeden: *Yakında yine görüşeceğiz*; son günlerde: *Yakında görüştük, işleri iyiymiş.* || *Yakından*, yakın olarak: *Yakından bakınca eskiliği daha iyi görülüyor.* || *Yakından bilmek, tanımak*, bir kimseyi ya da bir şeyi belirleyici özellikleriyle tanımak: *Yakından tanımadığım için bir şey söyleyemem.*

◆ **yakınlar** çoğl. a. **1.** Çevre, civar: *İstanbul yakınlarında küçük bir köy evi.* **—2.** Bir kimsenin ailesi ve eşi dostu; çevre: *Yakınlarına çıkar sağlamak.* **—3.** *Yakınlarda*, çevrede, yakın yerlerde: *Yakınlarda otel var mı?*; (bu sıfatıyla) son zamanlarda: *Bu yakınlarda onu hiç görmedim.*

YAKINCA, Malatya'nın Yeşilyurt ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 8 028 nüf. (1990).

YAKINÇAĞ a. 1789 Fransız devrimi'nden bugüne kadar olan süreç için kullanılan tarih terimi.

YAKINDOĞU, dar anlamda, Doğu Akdeniz kıyılarındaki (Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Mısır) ülkeler bütünü; geniş anlamda, bu ülkelerle diğer Doğu Asya devletlerini, özellikle de Ürdün ile Basra körfezi çevresindeki ülkeleri içeren terim. (→ ORTADOĞU.)

YAKINEKSENEL sıf. Opt. Merkezlenmiş bir sistemin optik eksenine az eğimli olan ve Gauss yaklaşıklığını sağlayan ışık ışınları için kullanılır. (Eşanl. PARAKSİYAL.)

YAKINIŞ a. Yakınmak eylemi ya da biçimi.

YAKİNİ, çağatay şair, emir (XVI. yy. Herat-XVI. yy. Derreidübiraderan). Türkçe ve farsça şiirler yazdı, ancak *Divan*'ı günümüze ulaşmadı. Bilinen tek yapıtı okçuluk sporuyla ilgili mensur *Ok* ve yay münazarası*'dır.

YAKINLAŞMA a. **1.** Yakınlaşmak eylemi. **—2.** İyi ilişki, yakınlık: *İki grup arasında bir yakınlaşma sağlanamadı.*

—Dilbil. İki dilde aynı anda ortaya çıkan dilsel olgu. || İki dilin aşamalı olarak kaynaşma süreci (örn. Kanada'da konuşulan ingilizce, britanya ingilizcesinden uzaklaşarak amerikan ingilizcesine yaklaşma eğilimindedir).

—İklimbil. Atmosferde hava akım çizgilerinin (ya da havanın anlık hareket çizgileri) yatay düzlemde yakınsaması.

YAKINLAŞMAK gçz. f. **1.** Daha yakın duruma gelmek ya da yakın olduğu izlenimi vermek. **—2.** *Bir kimseyle, bir toplulukla yakınlaşmak*, birbiriyle daha yakın, daha kalıcı, daha dostça ilişkiler kurmak: *Bu olaydan sonra iki arkadaş daha da yakınlaştılar. İki ülke giderek yakınlaşıyor.*

◆ **yakınlaştırmak** ettirg. f. **1.** Daha yakın duruma ya da yakın izlenimi verir duruma getirmek: *Uzak ülkeleri yakınlaştıran çağdaş taşıtlar.* **—2.** Daha yakın ilişkiler kurmaya, uzlaşmaya itmek: *Kötü yazgıları onları yakınlaştırdı. İki ülkeyi yakınlaştıran gelişmeler.* **—3.** *Mesafeleri yakınlaştırmak*, bir taşıt aracından söz ederken, hızlı oluşu nedeniyle, bir yerden bir yere gitmeyi, haberleşmeleri kolaylaştırmak.

YAKINLAŞTIRMAK → YAKINLAŞMAK.

YAKINLIK a. **1.** Yakın olan bir şeyin durumu: *Okulun, evin yakınlığı. Düğün tarihinin yakınlığı.* **—2.** Aynı anda gözlemlenen iki şey arasındaki birleştirici ilgi, benzerlik, ortaklık: *O zaman bu iki olay arasında bir yakınlık kuramamıştım.* **—3.** Duygusal bağ ya da akrabalık ilişkisi: *Onunla hiçbir yakınlığımız yok.* **—4.** *(Bir kimseye) yakınlık duymak*, birine kanı kaynamak, ona karşı sevgi, ilgi duymak. || *Yakınlık görmek*, sevgiyle, ilgiyle karşılanmak: *Gittiğimiz her yerde büyük bir yakınlık gördük.* || *(Bir kimseye) yakınlık göstermek*, ona sevgiyle, ilgiyle davranmak, ilgilenmek.

—Biyol. Yakın iki tür arasındaki benzerlik.

—Dilbil. *Yakınlık durumu*, fin-ugur dillerinde bir yerin yakınlığını belirtmek için kullanılan durum. || *Yakınlık fiili*, fiilin -a (-e) ile oluşturulan bağfiil biçimiyle *yazmak* fiilinin birleşmesinden oluşan ve temel fiilin hemen hemen, az daha gerçekleşeceğini belirten bileşik fiil (düşeyazmak [düş-e -yazmak], öleyazmak [öl-e-yazmak]).

—Fiz. *Yakınlık etkisi*, en az biri aşırıiletken olan iki metal karşılıklı temas halinde olduğunda, bunların arayüzeyleri yakınında, iki metalin ayrı ayrı ele alındıklarında sahip olduklarının arasında kalan aşırıiletkenlik özelliklerinin ortaya çıkmasıyla kendini belli eden etki.

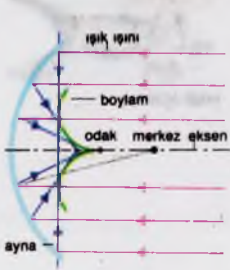
—Patol. *Marazi yakınlık*, aynı ortamdan yararlanan ya da birinin varlığı ötekinin ortaya çıkmasını kolaylaştıran hastalıkların art arda görülmesi.

—Ruhbil. *Yakınlık etkisi*, belleğin incelenmesinde sık sık saptanan etki. Buna göre bir uyartı ne kadar yakın bir zamanda kendini göstermişse, bellekteki izinin ortaya çıkması o kadar kolay ya da güçlü olur. || *Yakınlık yasası* ya da *etkisi*, Gestalttheorie ruhbilimcileri tarafından ortaya konan algısal düzenlilikler. (Uzaysal olarak yakın öğeler, genellikle aynı birime ilişkin olarak algılanır; doğal nesneler için geçerli olan bu eğilim, yapay uyartı kümelenmeleri için de geçerlidir.)

YAKINMA a. Bir şeyden, bir kimseden, bir durumdan duyulan hoşnutsuzluğu belirtmek eylemi; bu hoşnutsuzluğu dile getiren sözler; şikâyet: *Artık senin yakınmalarını dinlemek istemiyorum.*

—Din. *İsa'ya yakınma*, İsa'nın kutsal yağ sürme taşının ya da annesinin dizleri üzerindeki cesedi karşısında Meryem Ana, azize Meryem ve aziz Yuhanna'nın kendilerini acıya kaptırdıkları Çile sahnesi. (Bk. *ansikl.* böl. İkonogr.)

—ANSİKL. İkonogr. Nerezi'deki (Makedonya) XII. yy.'dan kalma bir freskte yer alan bu sahne, daha sonra Giotto (Arena di Padova), A. Lorenzetti (Siena), Rohanlı Usta (B. N., Paris), Fra Angelico (S. Marco,

içbükey küresel bir aynanın temel yakıcısı

Floransa), Botticelli (Floransa, Münih), Giovanni Bellini (Toledo, Stuttgart), Signorelli (Cortona), Fra Bartolomeo (Floronsa) ve Andrea Del Sarto (Floransa) tarafından da ele alındı. Meryem Ana'nın acısı Rosso (Louvre), Veronese (Leningrad), Guido Reni (Bologna), Rubens (Viyana), Poussin (Münih, Dublin) ve Delacroix'nın (St. Denis-du-Saint-Sacrement, Paris) resimlerinde daha dokunaklı bir görünüm kazanır. (→ PIETÀ ve YATIRMA.)

YAKINMA a. Bedenin bir yerine kına, yakı vb. uygulamak eylemi.

YAKINMAK gçz. f. **1.** Durumundan hoşnut olmamak, sürekli olarak hoşnutsuzluğundan söz etmek; sızlanmak, söylenmek: *Onunla birlikte olmak istemiyorum, sürekli yakınıyor. Yakınmayın, daha kötüsü de olabilirdi.* **—2.** *Bir şeyden, bir kimseden yakınmak,* onlarla ilgili bir hoşnutsuzluğunu dile getirmek; bir kimseye çare, avunç vb. arayarak duyulan acıyı, rahatsızlığı anlatmak; şikâyet etmek, şikâyetçi olmak: *Hayat pahalılığından yakınmak. Çocuklarından yakınmak. Başağrılarından yakınmak.*

YAKINMAK → YAKMAK.

YAKINSAK sıf. Aynı noktaya yönelen.
—Dilbil. Aralarında türsel hiçbir akrabalık bulunmayan diller arasındaki yapısal benzerlikler (cümle düzeni, ad çekimi vb.)
—Havc. ve Akışkan. mekan. *Yakınsak kanal,* bir akışkanın akış kesitinin gitgide daraldığı konik kanal. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mat. çözlm. *Yakınsak seri, n* sonsuza yaklaştığında ilk *n* teriminin S_n toplamı bir S limitine yaklaşan seri. ‖ *Bir fonksiyonun bir sınırı sonsuz olan bir aralık üzerinde yakınsak integrali,* $\lim\limits_{x \to +\infty} \int_a^x f(t).dt$ ℝ içinde var olmak üzere $\int_a^{+\infty} f(t).dt$ integrali. (Bu limitin değeri integralin değeri olarak alınır). ‖ *Düzgüce yakınsak seri,* ($\|u_n\|$) serisi ℝ de yakınsak olmak üzere bir Banach uzayı üzerinde tanımlı (u_n) serisi. ‖ *Düzgün yakınsak seri,* ilk *n* teriminin S_n toplamı düzgün yakınsak olmak üzere (u_n) serisi.‖ f *ye düzgün yakınsak fonksiyon dizisi,* örneğin ℝ ya da ℂ nin bir D parçası üzerinde tanımlanmış gerçek ya da karmaşık fonksiyonlardan oluşan (f_n) serisi, öyle ki $\forall\varepsilon > 0$, $\exists N(\varepsilon)/\forall x \in D$ ve

$$\forall n > N(\varepsilon), \quad |f_n(x) - f(x)| < \varepsilon$$

dir. (f_n lerin hepsi sürekliyse *f* süreklidir.) ‖ *İntegralleme sınırlarının biri için sonsuz olan bir fonksiyonun yakınsak integrali*

$$\lim_{x \to b} \int_a^x f(t).dt$$

olmak üzere $\int_a^b f(t).dt$ integrali ℝ de vardır. (Bu limitin değeri integralin değeri olarak alınır.) ‖ *Mutlak yakınsak integral,* $\int_a^b |f(t)|.dt$ yakınsak olmak üzere $\int_a^b f(t).dt$ integrali. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Mutlak yakınsak seri,* ($|u_n|$) serisi yakınsak olmak üzere gerçek ya da karmaşık terimli (u_n) serisi. (Bu seri, göz önüne alınan Banach uzayı ℝ ya da ℂ olduğunda, düzgüce yakınsak bir serinin özel halidir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Nük. Müh. *Yakınsak çekirdek tepkimesi,* yavaşlayan zincirleme çekirdek tepkimesi. (Eşanl. SÖNEN ÇEKİRDEK TEPKİMESİ.)
—Opt. *Yakınsak ışınlar,* aynı noktaya yönelen ışınlar. ‖ *Yakınsak mercek,* yakınsatma özelliği olan mercek.
—Topol. I *den* E *içine bir* 𝔅 *süzgeç tabanı boyunca uygulama,* X topolojik uzayından E topolojik uzayı içine uygulama, öyle ki *I* nin her dolayı, X in süzgeç tabanı olan 𝔅 nin bir elemanının *f* ile elde edilen görüntüsünü içerir. ‖ I *den* E *topolojik uzayı içine yakınsak süzgeç,* Id_E nin limitinin *I* olduğu bir 𝔅 tabanınca doğurulan süzgeç.
—ANSİKL. Akışkan. mekan. Bir yakınsak kanal, sıvı ya da gaz halindeki bir akışkanla kullanılır. Yakınsak kanalı, *ıraksak* denilen geniş ağızlı bir kanal izler. Yakınsak kanalın kesiti akış yönünde daraldığından akışkanın hızı artar ve dolayısıyla basıncı azalır. Bu alçak basınç, Giffard enjektöründe olduğu gibi, bir kazana basılan suyu emmede kullanılabilir; su, kazana, hızın azaldığı ve basıncın gitgide arttığı ıraksak bir kanaldan geçerek girer.
Yakınsak bir hidrolik kanalın oluşturduğu basınç düşmesi, çıkış ve girişteki hızların karesinin farkıyla orantılıdır. Böylece bu basınç düşmesi yakınsak kanal içindeki debiyi bulmayı sağlar: bu da, Venturi* aygıtının ilkesidir. Bir diyafram da bir basınç düşmesi oluşturabilir, ancak bu aynı zamanda bir yük kaybına da neden olur; oysa yakınsak kanalın oluşturduğu basınç düşmesi hemen hemen tümüyle ıraksak kanalda geri kazanılabilir.
—Havc. Aerodinamik bir havatünelinde, yakınsak kanal akış yönünde gitgide daralarak havanın hızının artmasını sağlar. En geniş bölümü, havanın havatüneline girdiği tarafta, en dar bölümü ise, hızın olabildiğince yüksek bir değere ulaşması gerektiği deney odasının girişinde yer alır. Bu hız, ayrıca hava debisine bağlı olarak değişir. Yakınsak kanalın giriş kısmında, hava türbülansını azaltmayı ve deney odasında aerodinamik ölçümlerin gerektiği gibi yapılmasına engel olan burgaçların oluşmasını önlemeyi sağlayan bir filtre bulunur.
—Mat. çözlm. Bir *integral mutlak yakınsak* ise, bu integral yakınsaktır. *f* nin varış kümesi olarak bir Banach uzayı göz önüne alınarak bir genelleme yapma olanağı vardır: bu durumda olağan yakınsak integralden söz edilir.
—*t* küçük değerlerle *b* ye yaklaştığında *f*(*t*), $\frac{A}{(b-t)^\alpha}$ ya eşdeğerse (A bir değişmez olduğuna göre), $\int_a^b f(t).dt$ integrali $\alpha < 1$ ise yakınsak, $\alpha \geqslant 1$ ise ıraksaktır.
—*t*, +∞ a yaklaştığında *f*(*t*), $\frac{A}{t^\alpha}$ ya eşdeğerse (A bir değişmez olduğuna göre), $\int_a^{+\infty} f(t).dt$ integrali $\alpha > 1$ ise yakınsak, $\alpha \leqslant 1$ ise ıraksaktır.
Bir *seri mutlak yakınsak* ise bu seri yakınsaktır. Bir (u_n) serisinin yakınsak olabilmesi için, *n* sonsuz olduğunda u_n genel teriminin 0 a yaklaşması gerektir. Bu koşul yeterli değildir.
—*n* sonsuza yaklaştığında u_n, $\frac{k}{n^\alpha}$ ya eşdeğerse (*k* bir değişmez olduğuna göre); (u_n) serisi $\alpha > 1$ ise yakınsak, $0 < \alpha \leqslant 1$ ise ıraksaktır. $\alpha \leqslant 0$ ise, genel terim 0 a yaklaşmadığına göre seri ıraksar.

YAKINSAKLIK a. Yakınsak olma durumu.
—Jeod. *Bir noktadaki meridyenlerin yakınsaklığı,* elipsoitin ya da yerkürenin düzlem üzerinde gösteriminde, bu noktadan geçen meridyenin açıklık açısı (semti).
—Mat. çözlm. Bir dizinin, bir tam serinin ya da bir integralin yakınsak olma özelliği. ‖ *Bir tam serinin yakınsaklık çemberi,* ℂ ile özdeşleşen, düzlemin C(O,R) çemberi; burada R, göz önüne alınan serinin yakınsaklık yarıçapını göstermektedir. (Serinin, modülü R olan karmaşık sayılarda davranışını anlamak için özel bir inceleme gerekir.) ‖ *Bir tam serinin yakınsaklık dairesi,* modülü R den sıkı küçük olan karmaşık sayıların kümesi, burada R, göz önüne alınan serinin yakınsaklık yarıçapıdır. ‖ *Bir tam serinin yakınsaklık yarıçapı,* modülü R den sıkı küçük olan her karmaşık sayı için serinin yakınsak olması, modülü R den sıkı büyük her karmaşık sayı için ise serinin ıraksak olması koşulunu sağlayan R sayısı. (Bu kavramlar ℂ yerine herhangi bir Banach uzayı ve modül yerine de bir düzgü koymakla genelleştirilebilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Gerçek bir tam serinin yakınsaklık aralığı,* serinin mutlak yakınsak olduğu değerlerin kümesi olan]−R,R[aralığı.
—Olasıl. *Rastlantısal değişkenlerden oluşan bir* (X_n) *dizisinin bir* X *rastlantısal değişkenine kurallı yakınsaklığı,* X_n değişkeninin $F_n(x)$ dağılım fonksiyonunun, *n* sonsuza yaklaştığında, limitinin F(*x*) dağılım fonksiyonu olması ve F nin her *x* noktasında sürekli bulunması koşuluyla tanımlanan yakınsaklık $\left[\lim\limits_{n \to \infty} F_n(x) - F(x) = 0\right]$ ‖ *İkilenik ortalamalı yakınsaklık,*

$$\lim_{n \to \infty} E\left[(X_n - X)^2\right] = 0$$

koşuluyla tanımlanan yakınsaklık. ‖ *Olasılıklı yakınsaklık,* $\varepsilon > 0$ ne olursa olsun

$$\lim_{n \to \infty} P(|X_n - X| \geqslant \varepsilon) = 0$$

koşuluyla tanımlanan yakınsaklık. ‖ *Hemen hemen kesin yakınsaklık,* $\lim\limits_{n \to \infty} X_n = X$ olması için olasılığın 1e eşit olması koşuluyla tanımlanan yakınsaklık. (Hemen hemen kesin yakınsaklık, olasılıkta yakınsaklık sonucunu doğurur, bu ise yasada yakınsaklık sonucunu doğurur.)
—Opt. Bir aynanın, bir merceğin ya da merkezlenmiş diyoptrik bir sistemin ayırtedici büyüklüğü; sistem yakınsaksa bu büyüklük pozitif, ıraksaksa negatiftir ve ifade edilen odak uzaklığının metre cinsinden tersine eşittir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Topol. Bir uygulamanın ya da bir süzgecin yakınsak olma özelliği.
—ANSİKL. Mat. çözlm. Bir $\sum a_n z^n$ tam serisinin yakınsaklık yarıçapının belirlenmesinde şu yolları izlenir:
—Cauchy ölçütünden yararlanarak:

$$\lim_{n \to \infty} \sqrt[n]{|a_n|} = \ell \neq 0 \quad \text{ise} \quad R = \frac{1}{\ell} \quad \text{dir,}$$

$$\lim_{n \to \infty} \sqrt[n]{|a_n|} = 0 \quad \text{ise} \quad R = \infty \quad \text{dur,}$$

$$\lim_{n \to \infty} \sqrt[n]{|a_n|} = \infty \quad \text{ise} \quad R = 0 \quad \text{dır;}$$

—d'Alembert ölçütünden yararlanarak:

$$\lim_{n \to \infty} \frac{|a_{n+1}|}{|a_n|} = \ell \neq 0 \quad \text{ise} \quad R = \frac{1}{\ell} \quad \text{dir,}$$

$$\lim_{n \to \infty} \frac{|a_{n+1}|}{|a_n|} = 0 \quad \text{ise} \quad R = \infty \quad \text{dur,}$$

$$\lim_{n \to \infty} \frac{|a_{n+1}|}{|a_n|} = \infty \quad \text{ise} \quad R = 0 \quad \text{dır.}$$

R = ∞ halinde ℂ nin z elemanı ne olursa olsun, seri mutlak yakınsaktır.
R=0 halinde *z* sıfırdan farklı olmak üzere ne olursa olsun, seri ıraksar.
—Opt. *Diyoptri* adı verilen yakınsaklık birimi, odak uzaklığı 1 m olan bir sistemin yakınsaklığıdır. Buna göre odak uzaklığı 2 m olan yakınsak bir merceğin yakınsaklığı $\frac{1}{2}$ diyoptridir; odak uzaklığı 20 cm olan ıraksak bir merceğin yakınsaklığıysa $\frac{1}{-0{,}2} = -5$ diyoptridir. Son derece ince birçok mercek üst üste konulursa, yakınsaklığı, bu merceklerin yakınsaklıklarının cebirsel toplamına eşit bir sistem elde edilir; böylece, +1, −8, +9 diyoptrili üç mercek üst üste getirildiğinde, +1 −8+9=2 diyoptrili bir sistem elde edilir. Diyoptrileri aynı olan, biri yakınsak, diğeri ıraksak iki mercek üst üste getirilirse, sistem, koşut yüzeyli (0 diyoptri) bir lam özelliği gösterir. Optikçiler belirli bir camın diyoptri sayısını bulmak için bu yönteme başvururlar: bunun için sözkonusu mercekle birleştirildiğinde ışığı saptırmayan bir sistem oluşturacak camı aramak yeterlidir.
Günümüzde, gözlük camları diyoptri cinsinden numaralandırılır.

yakınsak mercekler

YAKINSAMA a. Yakınsamak eylemi. —Denizbil. *Okyanusal yakınsama,* bir okyanus cephesi boyunca farklı sıcaklıktaki su kütlelerinin belli bir nokta ya da çizgide toplanması.

okyanusal yakınsama

—Mant. *Basitliğe doğru yakınsama yasası,* A ve B herhangi iki olaysa, A′ ve B′ de A ve B'nin karşılıklı iki bölümüyse, A′ ve B′ arasındaki bağıntıların A ve B arasındaki bağıntılardan daha basit oldukları yolundaki genel tez.
—Meteorol. Havanın, yığılma alanı olarak adlandırılan belirli bir bölgeye yatay doğrultuda gelerek yığılması; yığılma alanında aşağıdan yukarıya doğru bir dengeleme hareketi meydana gelir (dinamik yükselme). [Eşanl. KONVERJANS] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Says. çözlm. *Yakınsama hızı,* bir $\{a_n\}$dizisinin bir *a* limitine yaklaştığı, yani *n* sonsuz arttığında $|a_n - a|$ farkının azalma biçimi. (Tanımdan, keyfi olarak küçük her pozitif ε sayısına, $n >$ N(ε) olmak üzere bütün a_n terimleri için $|a_n - a| < \varepsilon$ olacak biçimde N(ε) karşılık getirilebilirse $\{a_n\}$ dizisi *a* ya yakınsar. $\{a_n\}$nin yakınsama hızı, verilen ε sayısı için N(ε) nın küçük olduğu ölçüde büyüktür. Bu yakınsama hızı kavramı, sayısal hesabın üstelemeli süreçlerinin incelemesinde esaslı bir rol oynar, bu süreçler için yakınsama hızı olabildiğince büyük olmalıdır.)
—Tekton. *Levha yakınsaması,* gömülmeye zorlanmış iki litosfer (taşküre) levhası arasında karşılaşma olayı. (En niteleyici biçimi sübdüksiyondur.)
—TV. Maskeli bir renkli televizyon tüpünde, üç renge denk düşen elektron demetlerinin taramalarının ayarlanma biçimi; bu ayarlanmanın amacı, her üç elektron demetinin de belli bir anda maskenin tek bir deliğine düşmesinin (delik ekranın neresinde olursa olsun) sağlanmasıdır.
—ANSİKL. Meteorol. Alçak katmanlardaki yakınsama, yükseklerde ıraksamaya yol açar (şekil 1). Yakınsama iki hava kütlesinin kavuşmasına da eşlik eder (şekil 2), koşut akım hatlarının ortasında etkili olmaya çalışır (şekil 3). Bu durumlarda, havanın yatay doğrultudaki hızının gittikçe azalması, yükseklere doğru bir kütle taşınmasının işaretidir (dinamik yükselme). Tropiklerarası yakınsama, ısıl olaylardan etkilenmekle birlikte, yerküre yüzeyindeki dinamik yükselmeler için en önemli yerlerden biri olarak kabul edilir.

atmosfer yakınsaması

YAKINSAMAK g. f. Bir şeyin yakın zamanda gerçekleşeceğini düşünmek, olmasını yakın görmek.
—Mat. çözlm. ve Topol. Yakınsak olmak.
—Opt. Işık ışınlarından ya da daha genel olarak ışınımlardan söz ederken aynı nokta ya da küçük boyutlu aynı bölge doğrultusunda yayılmak.

YAKINSU, esk. **Suhara,** Ardahan'ın Çıldır ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 759 nüf. (1990).

YAKIOTU a. Bütün yapraklı, çoğunlukla dal ucunda başak halinde kırmızı, pembe ya da beyaz çiçekli, biryıllık ya da çokyıllık otsu ya da çalımsı bitki. (Yakıotu dünyanın soğuk ve ılıman bölgelerinde, genellikle nemli yerlerde yetişir; yüzden fazla türü vardır. Bil. a. *epilobium;* küpeçiçeğigiller familyası.)

YAKIŞ a. Yakmak eylemi ya da biçimi.

YAKIŞIK a. **1.** Uygun düşme, uygun olma; uygunluk, yaraşma. **—2.** *Yakışık almamak,* uygun düşmemek, yerinde bir şey olmamak: *Onu bu saatte eve çağırmanız yakışık almaz.*

YAKIŞIKLI sıf. Davranışları, giyimi kuşamı hoş olan, göze hoş görünen bir erkek için kullanılır: *Yakışıklı bir aktör.*

YAKIŞIKLILIK a. Yakışıklı olma durumu; yakışıklı bir kimsenin niteliği.

YAKIŞIKSIZ sıf. Yere, zamana uygun düşmeyen bir şey için kullanılır; çirkin, uygunsuz, münasebetsiz: *Yakışıksız bir iddia. Yakışıksız bir davranış.*

YAKIŞIKSIZLIK a. Uygun düşmeyen, çirkin kaçan bir davranışın ya da bir durumun niteliği; uygunsuzluk.

YAKIŞMAK gçz. f. **1.** *Bir kimseye yakışmak,* sözkonusu bir giysi, bir saç biçimi, bir renk vb. ise ona uymak, onda güzel durmak; bir eylem, bir davranışsa, ona, onun durumuna, konumu vb. uygun olmak, iyi karşılanmak; yaraşmak: *Bu etek size çok yakışmış. Kısa saç ona hiç yakışmıyor. Lacivert sana her zaman yakışıyor. Yalan söylemek sana yakışır mı?* **—2.** *Bir şeye yakışmak,* birlikte iyi durmak, birbirine uygun olmak, uymak: *Bu kırmızı bu maviye hiç yakışmamış.*

◆ **yakıştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi yakıştırmak,* onu özenip kendine uygun, yakışacak bir duruma getirmek: *Saç biçimini kendine yakıştırmış. Giydiği her şeyi yakıştırır.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) bir kimseye yakıştırmak,* bir davranışının, bir eyleminin ona yakışır, ona uygun olduğunu düşünmek, onu yerinde, doğru bulmak (genellikle olumsuz kullanılır): *Doğrusu bu tavrı size yakıştıramıyorum. Tam da ona yakıştırabileceğiniz bir hareket.* **—3.** *Bir kimseyi (bir kimseye) yakıştırmak,* onların birbirleriyle uygun, uyumlu bir çift oluşturduklarını düşünmek, onu o kimseye uygun görmek: *Gelinle damadı birbirine yakıştıramamak.* **—4.** *Bir şeyi bir kimseye* (*durum tümleci* +) *yakıştırmak,* genellikle olumsuz bir niteliği, bir durumu o kimseye yüklemek, o niteliğin, o durumun o kimsede bulunduğunu düşünmek: *Bu aptallığı bana nasıl yakıştırırsınız?*

YAKIŞTIRMA a. Yakıştırmak eylemi.
—Ed. Eski halk hikâyelerini anlatırken unutulmuş bölümler, deyişler yerine, aslına benzeterek yenilerini üretme.
—Olasıl. *Yakıştırma eğrisi,* ikiboyutlu bir değişken için (eşleşimli iki X ve Y değişkeninden oluşan ikili), E matematik beklentisi olduğuna göre, apsisi *x,* ordinatı E[Y|X=*x*] olan noktanın çizdiği eğri.
◆ sıf. ve a. Gerçekle ilişkisi olmayan, kimi belirtilerden kalkılarak ortaya atılan dayanaksız iddia, söylenen söz vb. için kullanılır: *Bütün bunların hepsi birer yakıştırmadan ibaret.*

YAKIŞTIRMACA sıf. ve a. Herhangi bir nedenle ortaya atılan, gerçekle bağdaşmayan uydurma söz için kullanılır.

YAKIŞTIRMAK → YAKIŞMAK.

YAKIT, -tı a. Isıbil. Hava, oksijen ya da bileşiminde oksijen bulunan bir gaz karışımıyla temas ettiğinde, belirli miktarda kullanılabilir ısı açığa çıkararak yanan madde. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Yakıt almak,* bir gemiye kazanlar ve motorlar için gerekli yakıtı yüklemek.
—Havc. *Jet yakıtı,* uçakların jet motorlarında ya da gaz türbinlerinde kullanılan yakıt. (Jet yakıtları, tepkili itme sistemlerinde enerji kaynağı olarak kullanılan petrol distilatlarıdır [kerosen ya da ağır benzin]; yüksek irtifalarda sıcaklığın çok düşük olması nedeniyle donma noktasının −60 °C'ın altında olması ve buzlanmayı önleyen katkı maddeleri içermesi gerekir.)
—Isıl. mot. *Motor yakıtı,* ısıl bir motora enerji sağlayan yakıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nük. müh. *Yakıt değiştirme aygıtı,* nükleer reaktöre yeni yakıt yüklemeye ya da kullanılmış yakıtı boşaltmaya yarayan aygıt. || *Yakıt fişeği,* yakıt olarak doğal uranyum, yavaşlatıcı olarak grafit ve soğutma akışkanı olarak basınç altında karbondioksit gazının kullanıldığı DUGG türü nükleer reaktörlerin yakıt öğesi. (Bir yakıt fişeği, yakıtla gaz arasında ısı alışverişini sağlamak için kanatçıklarla donatılmış magnezyum alaşımı bir zarf içine yerleştirilmiş bir uranyum çubuğundan oluşur.) || *Yakıt topluluğu,* YAKIT DEMETİ"nin eşanlamlısı. || *Nükleer yakıt,* nükleer parçalanma ya da kaynaşmayla enerji verebilen madde; bölünebilir nükleitler içeren ve bir reaktöre yerleştirildiğinde zincirleme nükleer tepkime oluşturulabilen madde; parçalanabilir madde içeren ve reaktörün kalbini oluşturan, sınai olarak üretilmiş öğeler bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Oto. ve Isıl. mot. *Yakıt karışımı,* karbüratör tarafından beslenen ve yanma sonucu patlamalı bir motoru çalıştıran hava ve benzin karışımı. || Karbüratör ya da enjeksiyon sistemi tarafından uygun oranlarda doz ayarı yapıldıktan sonra, silindir kafası içinde gerçekleşen benzin ve hava karışımı.
—Yerbil. *Fosil mineral yakıtlar,* Yer'in içinde organik maddenin ağır ağır dönüşmesiyle oluşan ve temel bileşeni karbon olan doğal maddeler. (Bunlar katı [kömürler], sıvı [petrol, asfalt] ya da gaz [doğal gaz] halinde olabilir; fosil mumlar ve reçineler de böyle oluşur.)
—ANSİKL. Isıbil. Teknikteki uygulamaların büyük bir bölümünde, farklı maddeler olan yakıtın ve yakıcının yanma olayından önce bir araya getirilmeleri ya da karıştırılmaları gerekir. Füzeyle itme alanında böyle maddelere "monergol" adı verilir.

Yanma ya önceden hazırlanmış bir karışım ya da yakıt-yakıcı denen ve sürekli yanmayı sağlayan bir karışım içinde meydana gelir. İlk durumda yakıt gaz halindedir ya da havada buharlaşmıştır (otomobil karbüratörleri); ikinci durumdaysa, yakıt, yakıcıyla olabildiğince iyi bir temas sağlayacak biçimde hazırlanır. Diesel motorlarında, fırın ve kazanlarda, sıvı yakıt havada dağılan küçük tanecikler halinde püskürtülür. Basıncın yüksek olduğu Diesel motorlarında bu işlem, yakıtın püskürtmeden önce birkaç yüz bar'a çıkarıldığı bir "enjektör"le gerçekleştirilir. Bir fırının ya da kazanın ocağında, püskürtme, brolörün bir bölümünü oluşturan bir "püskürtücü" ya da bir "meme" ile sağlanır; yakıt püskürtücüye birkaç bar'dan 40-50 bar'a kadar değişen bir basınçta gönderilir; püskürtme kimi zaman, püskürtücüde yakıtla karışan yardımcı bir

akışkanın (sıkıştırılmış hava, basınçlı gaz ya da buhar) genişlemesiyle gerçekleştirilir.

XX. yy.'ın ilk yarısında sanayide meydana gelen gelişmenin ayırtedici özelliklerinden biri de kömürün yerini gittikçe sıvı yakıtların almaya başlamasıdır. 1914'ten önce savaş gemilerinde başlayan bu gelişme, sırasıyla ticaret gemilerine ve demiryolu taşıtlarına, ardından sanayide ve konutlardaki ısıtma sistemlerine, ekmek ve cam fırınlarına, daha yakın zamanlarda demir-çelik sanayisine ve son olarak termik santrallara yayılmıştır.

Sıvı yakıt (ya da *akaryakıtlar*'ın) en önemlileri petrolün arıtılmasıyla elde edilen ürünlerdir: motor yakıtları (motorin, benzin, süperbenzin, jet yakıtı) ve sabit Diesel motorlarında, gemi Diesel motorlarında ısı üretiminde kullanılan yakıtlar (fuel-oil ya da mazot).

En yaygın gaz yakıtlar ise özel yataklardan elde edilen ya da petrolle birlikte bulunan doğal gazlardır. Ayrıca reforming ve kraking yöntemleriyle petrol ürünlerinden elde edilen fabrika gazı ya da hava gazı sayılabilir. Piyasada "butan" ve "propan" adlarıyla tüplerde satılan "sıvılaştırılmış petrol gazları" petrolün arıtılmasıyla elde edilir; bununla birlikte bu gazlar kimi doğal gaz yataklarında da bulunur.

Günümüzde, Avrupa petrol ürünleri pazarının yapısında bir değişim gözlemlenmektedir: hafif petrol ürünlerine (motor yakıtları) olan talepteki göreli artış, arıtma planlarını değiştirmekte ve yakıt karakteristiklerinde, özellikle "fuel-oil"lerin ağırlaşmasıyla ortaya çıkan bir değişime yol açmaktadır. Öte yandan 70'li yıllarda ham petrol fiyatlarında meydana gelen önemli artış, sanayileşmiş batılı ülkeleri yeniden katı yakıt kullanımına yöneltmektedir.

—Isıl. mot. Geniş anlamıyla ele alındığında motor yakıtları motorda mekanik enerji elde etmek için yakılan kimyasal bileşiklerdir. "Motor yakıtı" terimi başlangıçta yalnız bir karbüratör ve bir kıvılcımla ateşleme sistemiyle donatılmış klasik motorların yakıtları için kullanılıyordu. Aynı terim günümüzde değişik tipteki motorları (klasik benzin motorları, Diesel motorları ve tepkili uçak motorları) besleyen ürünlerin tümünü kapsar.

Klasik motor yakıtları ham petrolü arıtma ve dönüştürme işlemleriyle elde edilen ve fizikokimyasal özellikleri motorun tipine bağlı olarak değişen hidrokarbon karışımlarıdır. Özellikle, otomobillerde kullanılan klasik yakıtlar (süperbenzin, normal benzin), fiziksel (yoğunluk, buhar basıncı, damıtma aralığı) ve kimyasal özellikleri (en önemlisi kendiliğinden tutuşmaya karşı dirençtir) bakımından öngörülen kesin kurallara uymak zorundadır. "Vuruntu"da denilen kendiliğinden tutuşma olayı motorda mekanik aşınmaya yol açtığından önlenmelidir. Yakıtın vuruntuya karşı gösterdiği direnç klasik *oktan indisi* (ya da sayısı) kavramıyla ifade edilir. Bu kavram bir karşılaştırma ölçeğini tanımlamayı gerektirir. Bunun için, saf iki hidrokarbon seçilmiş ve bunlardan vuruntuya çok yatkın olan *n*-heptan'a 0 oktan indisi, vuruntuya karşı direnci çok büyük olan izooktan'a 100 oktan indisi verilmiştir. Bir yakıt, standart bir motorda kullanıldığında % X izooktan ve % (100-X) *n*-heptan'dan oluşan bir karışım gibi davranıyorsa yakıtın oktan indisi X'tir. *Süperbenzinler*'in oktan indisi 98, *normal benzinler*'in oktan indisiyse 90 düzeyindedir. Oktan indisi yüksek bir yakıt, çok iyi bir verim sağlayan, yüksek sıkıştırma oranlı bir motorda da kullanılabilir, ancak böyle bir yakıt elde edebilmek için rafineride daha çok enerji harcamak gerekir. Dolayısıyla petrol şirketleri ve otomobil yapımcılarının üzerinde çalıştıkları, birlikte en iyi sonucu verecek motor-yakıt uyumunun gerçekleştirilmesi sözkonusudur. Temel maddesi kurşun olan (kurşun tetraetil, kurşun tetrametil) organometal katkı maddelerinin kullanımı yüksek oktanlı benzinlerin elde edilmesini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte kurşunlu benzin, kimi ülkelerde egzos gazlarını işlemek ve çok sıkı kirlenme önleyici kurallara uymak için kullanılan katalitik reaktörlerin verimli çalışmasını önler. Dolayısıyla, 1975'ten bu yana bu ülkelerde trafiğe çıkan araçlarda, oktan indisi nispeten düşük (91-92) kurşunsuz yakıtlar kullanılmaktadır.

Diesel motorlarında kullanılan klasik yakıta *motorin* adı verilir. Bu yakıt, süperbenzini ve normal benzini oluşturan hidrokarbonlardan daha ağır hidrokarbonların bir karışımıdır. Rafinerilerde Diesel yakıtı hazırlanırken, kendiliğinden tutuşmaya elverişli kimyasal yapıları elde edilmesine çalışılır. Elde edilen ürünün niteliği oktan indisinde olduğu gibi, standart iki hidrokarbon kullanılarak belirlenen *setan indisi* ile ifade edilir: *n*-setan (setan indisi 100) ve α-metilnaftalin (setan indisi 0). Klasik Diesel yakıtlarının setan indisi 50 dolayındadır. Benzin motorunun tersine, Diesel motoru, niteliğinde önemli bir değişiklik olmaksızın, farklı kimyasal özellikteki yakıtlara uyum gösterebilir; bu yüzden, setan indisi teknik ve ekonomik bakımdan oktan indisi kadar önem taşımaz. Bununla birlikte motorin üretimine bazı kısıtlayıcı önlemler getirilmiştir. Özellikle parafinin düşük sıcaklıkta kristalleşmesini önlemek ve maksimum kükürt yüzdesini (1980'de % 0,3) sınırlayan yasalara uymak gerekir.

Kerosen ya da *jet yakıtı*, jet uçaklarında kullanılan bir başka yakıt tipidir. Burada da fiziksel özellikleri bakımından benzin ile motorin arasında yer alan bir hidrokarbon karışımı sözkonusudur. Kerosen özellikle uzay havacılığı teknolojisine uygun düşen, az ışınım yayarak yanma ve çok düşük sıcaklıklarda (− 50 °C) bile akışkanlığını koruyabilme özellikleriyle ayırt edilir.

Motorlarda kullanılan enerjinin kaynağını yalnızca ham petrolün arıtılmasıyla elde edilen klasik hidrokarbonlar oluşturmaz. Doğal gaz, sıvılaştırılmış petrol gazı, bireşim yoluyla elde edilen hidrokarbonlar, biyokütleden elde edilen alkoller, diğer bazı organik ürünler (eterler, esterler), hidrojen de motorda az ya da çok karmaşık bir değişiklik yapıldıktan sonra motor yakıtı olarak kullanılabilir. Klasik motor yakıtlarından farklı olan bu ürünlerden her biri, enerji gereksinimlerini karşılama koşullarına ve ülkeden ülkeye değişen hammadde sağlama olanaklarına bağlı olarak farklı yararlar sağlar.

—Nük. müh. Günümüzde nükleer yakıtlar, nükleer parçalanmadan çıkan enerjiyi işleten reaktörlerde kullanılmaktadır. Kaynaşma enerjisine egemen olma ise henüz başarılamamıştır. Yalnız gelecekteki kaynaşma reaktörleri için en ümit verici yakıtlar hidrojenin ağır izotopları olan (çekirdeğinde bir proton ve bir nötron bulunan) döteryum ile (çekirdeğinde iki nötron ve bir proton bulunan) trityumdur.

Bir nükleer reaktörde parçalanmaya uğrayabilen ve nükleer yakıt bileşimine giren ağır nükleitler arasında en büyük pratik öneme sahip olanlar uranyum ve plutonyumun belli izotoplarıdır.

Uranyum 235 (92 proton ve 143 nötron) iki ya da üç nötron vererek (bunlardan yanlızca biri nükleer tepkimeyi sürdürmekte kullanılır) enerji sağlar. Uranyum 238 de (92 proton ve 146 nötron) parçalanmaya uğrayabilir, ama bir nötron soğurarak uranyum 239'a dönüşmesi çok daha olasıdır. Bu izotop da radyoaktiftir ve sırasıyla neptünyum 239 ve plütonyum 239 verir. Uranyum 239'un bir reaktörde plutonyum 239'a dönüşmesi çok önemlidir; çünkü plutonyum 239'da parçalanabilir bir maddedir. Uranyum 298'in *verimli* bir izotop olduğundan söz edilir.

Nükleer reaktörlerin yakıtlarını oluşturmak üzere kullanılan ilgi çekici iki doğal element, uranyum ve toryumdur. Doğal uranyum üç izotopun, uranyum 238 (% 99,28), uranyum 235 (% 0,71) ve uranyum 234'ün karışımıdır. Toryum 232 (90 proton ve 142 nötron) verimli olmakla beraber nükleer enerjide kullanımı bugüne kadar çok sınırlı kalmıştır.

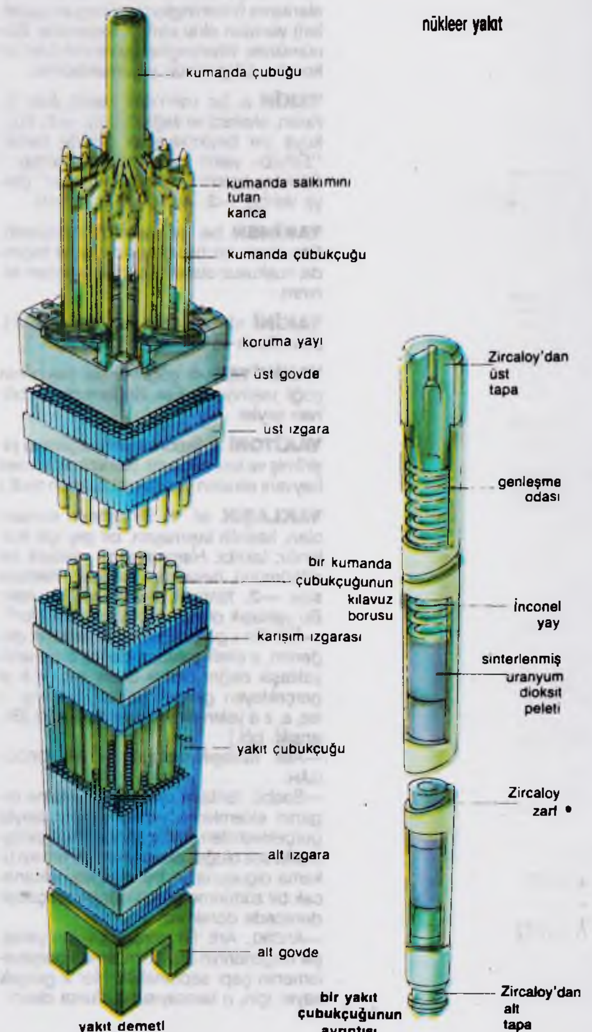
Gerçekte günümüzde kullanılan yakıtlar temel olarak, az ya da çok oranda uranyum 235 ve gerektiğinde plütonyum içeren uranyumdan oluşur. Bunlar, daha çok, sinterlenmiş oksitler biçimindedir.

Hafif sulu reaktörlerin yakıtı, yaklaşık % 3 oranında zenginleştirilmiş, uranyum oksit peletlerinden oluşur. Silindir biçimli peletlerin içine yerleştirildiği zarf, kalpte hüküm süren sıcaklık, basınç ve özellikle nötron ışıması koşullarında, radyoaktif parçalanma ürünlerinin soğutma suyuna geçişini önleyecek şekilde sızdırmazlığı korumalıdır. Zarflanmış yakıt, *yakıt öğesi*'ni oluşturur; çapının çoğunlukla santimetrenin altında olduğu ve uzunluğunun birkaç metreyi bulduğu bu elemana çubuk ya da iğne de denir. Kare ya da altıgen demetler halinde toplanan yakıt öğeleri, her biri kalp yükleme öğelerinden biri olan *yakıt demetleri*'ni oluşturur.

Şekildeki her demette 264 yakıt çubuğu, gerektiğinde nötronları soğuran özel bir alaşım içeren iğneler demeti almaya elverişli 24 adet kılavuz boru ve içinde bir nötron akısı detektörünün dolaşabildiği bir tüp bulunur. Soğurucu çubuklar demeti ya da kumanda demeti, kalp gücünün ayarlanmasında kullanılır.

900 megawatlık bir birimin kalp yüklemesinde bu tipten 137 demet yer alır ve bunlar yaklaşık % 3,25 zenginlik oranında 72 ton uranyumdan oluşur. Her demet reaktörde 3 yıl kalır ve bunun üçte biri her yıl yenilenir. Yakıtın kalpten çıkarıldığında *kütlesel yanma*'sı ton başına 30 000 megawatgün değerini aşar. Artık uranyumun içindeki 235 izotopu % 1 dolayında bir zenginliktedir.

nükleer yakıt

Yakıt çevrimi reaktörlerin yakıt ikmalini sağlayan çeşitli işlemleri içerir.

Hafif sulu reaktörlerin yakıt çevriminin başlıca aşamaları uranyumun çıkarılması ve derişikleştirilmesi, heksafluorüre (UF_6) dönüştürülmesi, bir izotop ayırım fabrikasında *zenginleştirilme*'si, oksit peletlerinin (UO_2) yapımı ve çubuklar ile demetlerin gerçekleştirilmesi, reaktöre yükleme ve enerji üretimi, reaktörden çıkarma ve belirli süre etkinliğinin kaybolmasını bekleme ve nihayet radyoaktif artıkların, kullanılmamış değerli maddeler olan uranyum ve plutonyumdan ayrılmasını sağlayan *yeniden işleme*.

Artıklar işlenir, koşullandırılır ve depolanır.

YAKİ, *pişmiş şey* anlamına gelen ve her çeşit japon kap kacağını belirten japonca sözc.

YAKİMA, ABD'de (Washington) kent, Cascade Range'in eteğinde, Columbia'nın kolu (sağ kıyıdan) olan *Yakima* ırmağının kıyısında; 49 800 nüf. Turizm ve tarım (bağlar, elma bahçeleri) merkezi. Besin ve kereste sanayileri.

YAKİMALAR, Washington eyaletinin merkez-güneyindeki Yakima ırmağının akış yönünde yaşayan Kuzey Amerika Kızılderilileri. Bölgesel özerkliğe sahip ve her biri genellikle kalıtsal bir şefin başkanlığı altında bir konfederasyon oluşturan gruplar biçiminde örgütleniyor, avcılık (kışlık konaklamalar), balıkçılık (sombalığı) ve toplamacılık ürünleriyle besleniyor, sepetçilik, tahta ve deri işleri yapıyorlardı. "Coyote" mitolojisinin esinlenen şaman törenlerinde, ruhları ululayan ya da onlardan dileklerde bulunan birçok şarkı söyleniyor, her bireye bağlaşık koruyucu bir ruh aranıyordu. Yakimalar, kendi balık alanlarını (Washington ve Oregon eyaletleri) yeniden elde etmeyi başardılar. Günümüzde, Washington eyaletinin özel bir koruma bölgesinde yaşamaktadırlar.

YAKİN a. (ar. *yaḳn*'dan *yaḳın*). *Esk.* **1.** Kesin, eksiksiz ve sağlam bilgi. **—2.** Kuşkuya yer bırakmayacak ölçüde bilme: *"Eshab-ı yakin delile muhtâc olmaz / Sükkân-ı harem kıble-nümayı neyler"* (Seyit Vehbi). **—3.** *Ayn-ül-yakin* → AYN.

YAKİNEN be. (ar. *yaḳin*'den *yaḳinen*). *Esk.* Kesin bir biçimde, çok iyi bir biçimde, kuşkusuz olarak: *Kendisini yakinen tanırım.*

YAKİNİ sıf. (ar. *yaḳin* ve *-i*'den *yakini*). *Esk.* Kesin ve sağlam bilgi ile ilgili.

YAKİNİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *yaḳini*'nin çoğl. *yaḳiniyyāt*). *Esk.* Sağlam olarak bilinen şeyler.

YAKİTORİ a. (japonca *yaki*, ızgarada pişirilmiş ve *tori*, piliç'ten). Bekletilmiş kümes hayvanı etinden yapılan şiş. (Japon mutf.)

YAKLAŞIK sıf. **1.** Bir tahmin sonucu olan, kesinlik taşımayan, bir şey için kullanılır; takribi: *Harcamaların yaklaşık bir dökümünü, hesabını çıkarmak. Yaklaşık sayı.* **—2.** *Yaklaşık olarak,* aşağı yukarı: *Bu yaklaşık olarak ne kadara mal olur?*

—Arit. *Bir* x *gerçek sayısının yaklaşık değerleri, a* eksik yaklaşık değer, *b* de artık yaklaşık değer olmak üzere $a<x<b$ yi gerçekleyen gerçek sayılar. ($|x-a| \leq \varepsilon$ ise, *a*, ε a yakın bir yaklaşık değerdir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ask. *Yaklaşık ordugâh* → SIK* ORDUGÂH.

—Sesbil. *Yaklaşık ünsüz,* eklemleme organın eklemleme yerine yaklaşmasıyla gerçekleştirilen ünsüz. Ancak bu yaklaşmada ses oluğu, akciğerlerdeki havayı tıkama olgusuna ve bundan kaynaklanacak bir sürtünme gürültüsüne yol açacak derecede daralmaz.

—ANSİKL. Arit. Bir gerçek sayının yaklaşık değerlerinin araştırılmasında çerçevelemenin çapı saptanabilir. Her *x* gerçek sayısı için, *n* tamsayısı ne olursa olsun:

$$a_n \cdot 10^{-n} \leq x < (a_n + 1) \cdot 10^{-n}$$

olan bir a_n tamsayısı vardır. $a_n\ 10^{-n}$, *x* in, *n* nci basamaktan ondalık yaklaştırım denen, 10^{-n}ye yakın bir yaklaşık değeridir. $n=0$ için, a_0, *x* in eksik tam yaklaştırımıdır. π sayısı halinde aşağıdaki

$$31 \cdot 10^{-1} \leq \pi < 32 \cdot 10^{-1}$$
$$314 \cdot 10^{-2} \leq \pi < 315 \cdot 10^{-2}$$
$$3141 \cdot 10^{-3} \leq \pi < 3142 \cdot 10^{-3}$$

çerçevelemeleri π nin 1,2,3 basamaklı ardışık yaklaştırımlarını verirler: 3,1; 3,14; 3,141.

YAKLAŞILMAK → YAKLAŞMAK.

YAKLAŞIM a. Bir konuyu, bir sorun vb. ele alma, onları değerlendirme biçimi: *Bir edebiyat yapıtına toplumcu bir yaklaşım. Yeni bir yaklaşım.*

YAKLAŞMA a. Yaklaşmak eylemi.

—Ask. *Yaklaşma düzeni,* bir muharebe bölgesine yaklaşan ve düşmanla temas durumunda olan bir birliğin almış olduğu düzen. || *Yaklaşma istikameti,* bir hedef ya da kritik bir arazi parçasına giden, belirli bir büyüklükteki birlik için, elverişli hareket olanağı sağlayan, genellikle doğal örtüleri bulunan yol. || *Yaklaşma yürüyüşü,* taktik yürüyüş düzeniyle düşmana yaklaşmakta olan bir birliğin, muharebe hazırlığını artırmak ve zayiatı azaltmak için, hareketini açılarak sürdürmesi.

—Cerr. *Yaklaşma yolu,* bir organa, belirli bir anatomik bölgeye ulaşmak için gerekli yolu belirlemek üzere çizilen ya da yarılan yer.

—Denizc. *Karaya yaklaşma,* açık denizde seyreden bir geminin kıyıya doğru dümen tutması.

—Dy. *Yaklaşma işareti,* makiniste özel bir noktaya (örneğin yavaşlama işareti) yaklaştığını haber veren işaret. || *Yaklaşma kilitlenmesi,* bir tren, bir işarete ya da bir makasa yaklaşırken, bu işaret ya da makasın gerektirdiği hız koşullarına uymayacak bir uzaklığa geldiğinde işaretin ya da aygıtın manevrasını önleyen mekanizma, elektrikli düzenek.

—Havc. Bir uçağın, bir havaalanı yakınında, iniş pistine konmadan önce yapmak zorunda olduğu manevraların tümü. (Yaklaşma, telsizle izlenir ve geceleri ya da görüşün kötü olduğu durumlarda radarlardan ve İLS* [Instrument Landing System, aletli iniş sistemi] gibi güdüm düzeneklerinden yardım alır; pilot, İLS'nin uzayda oluşturduğu elektromanyetik raya göre, izlenen gerçek yörünge ile ideal iniş yörüngesi arasındaki yanal ve düşey farkları veren aletleri kullanarak yönünü saptar.) || *Yaklaşma radarı,* bir pilotu, iniş pistine giriş için bir eksen boyunca radyofoniyle yönlendirmeyi sağlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yaklaşma yöntemi,* bir uçağın inişten önce, bir havaalanının yakınında yapacağı manevraları belirleyen yönetmelik hükümlerinin tümü.

—Mak. san. Bir takım tezgâhında, bir parça ve bir takım arasında, işleme işleminden önce ve genellikle yüksek bir hızda gerçekleşen göreli hareket.

—Spor. Golfte, green dolaylarında yapılan ve topu deliğe yaklaştıran vuruş.

—Şehirc. *Yaklaşma mesafesi,* her bir yapının doğal ışıktan yeterince yararlanmasını sağlayacak biçimde hesaplanan ve yönetmeliklerle belirlenen binalar arası en kısa uzaklık. (Bu uzaklık, var olan ya da yapılacak binaların yüksekliğine ve site göre değişir.) [Eşanl. PROSPEKT.]

—Uz. havc. İki uzay aracının yörünge üzerinde kenetlenmesinden hemen önce gerçekleşen uzay buluşmasının bir evresi.

—ANSİKL. Havc. Yaklaşma radarı, pilotun, izlemesi gereken eksen üzerinde olup olmadığını bilmesini sağlar; uçağın konumu olumsuzsa, rotada yapılması gereken düzeltmenin yönünü ve miktarını bildirir. Eksen, yönlendirilmiş, farklı özelliklerde iki yayım ile işaretlenmiştir; en yaygın olarak "çapraz demetler sistemi" denilen bir yayım sistemi kullanılır. Bu tür bir sistem, eksenin iki yanından aynı anda yapılan iki yayımı elde etmek için yönlendirilmiş iki anten kullanılarak gerçekleştirilir; böylece eksen üzerinde bulunan herhangi bir alıcı her iki yayımı da eşit güçte alır. Uçak eksenden ayrıldığında, iki yayımdan biri daha güçlü olarak algılanacaktır. İki yayımın farklılaşması ya yüksek frekansın (taşıyıcı dalgalar) ya da alçak frekansın (bir yayımın işaretleri diğer yayımınkilerle karışabildiğinden, işaretlerin modülasyonu ya da kesilme aralığı) ayırtedici özelliklerinden kaynaklanır.

Bu yöntemden, görüş koşullarının kötü olduğu durumlarda, uçakların inişinde de yararlanılır. (→ İLS.)

YAKLAŞMAK gçz. f. **1.** *Bir şeye, bir kimseye yaklaşmak, birbirine yaklaşmak,* bir şeyle, bir kimseyle arasındaki uzaklığı azaltacak biçimde ilerlemek, onun yanına, yakınına gelmek; bir yere varmak üzere olmak: *Hemşire yavaşça hastanın yatağına yaklaştı. Ona çok yaklaşma, gribi var. Gemi kıyıya yaklaşıyor. Sokakta tanımadığım biri yanıma yaklaştı, nereye gittiğimi sordu. Biraz yaklaşın, yüzünüzü göremiyorum.* **—2.** *Bir şeye (soyut) yaklaşmak,* belli bir sınıra varmak; bir amaca varmak, bir duruma ulaşmak üzere olmak: *Sonuca yaklaşıyoruz. Ellisine yaklaşıyor. Gerçeğe oldukça yaklaştık.* **—3.** *(Bir yere) yaklaşmak,* bir ses sözkonusuysa, giderek daha net duyulur olmak: *Giderek yaklaşan motor uğultuları.* **—4.** Bir tarih, bir olay sözkonusuysa, gerçekleşmek üzere olmak: *Yaklaşan bir tehlike. Sınavlar iyice yaklaştı.* **—5.** *Bir kimseye, bir topluluğa yaklaşmak,* onunla ilişki, iletişim, yakınlık kurmak, yakınlaşmak: *Ona yaklaşmayı neden denemedin?* **—6.** *Bir kimseye, bir konuya, bir soruna vb. belli bir biçimde yaklaşmak,* onu belli bir biçimde ele almak, değerlendirmek, yorumlamak: *Çocuklara anlayışla yaklaşmak. Konuya bir de bu açıdan yaklaşalım.* **—7.** *Bir şeye yaklaşmak,* onu andırmak, ona yakın olmak: *Kübizme yaklaşan bir resim anlayışı.* **—8.** Bir kimseyle cinsel ilişki kurmak.

—Koregr. *Yaklaşarak,* öne doğru ilerleyerek, sahnenin kenarına gelerek. (Karşt. UZAKLAŞARAK.)

◆ **yaklaşılmak** edilg. f. **1.** Yanına, yakına gelinmek: *Hastanın yanına yaklaşılmaz.* **—2.** İlişki, iletişim, yakınlık kurulmak: *Yaklaşılması güç bir adam.* **—3.** Bir kimseden, bir konudan vb. söz ederken, belli bir biçimde ele alınmak: *Çocuklara nasıl yaklaşılacağını bilmek. Soruna hangi açıdan yaklaşıldı?*

◆ **yaklaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeye, bir kimseye) yaklaştırmak, iki şeyi (birbirine) yaklaştırmak,* onları daha yakına koymak, yakın duruma getirmek; aralarındaki uzaklığı azaltmak: *Sandalyesini sobaya yaklaştırmak. Kablonun iki ucunu birbirine yaklaştırmak. Kulağını kapıya yaklaştırmak. Işığı yaklaştırın, hiçbir şey göremiyoruz.* **—2.** *Bir kimseyi (bir zamana, bir düzeye) yaklaştırmak,* onun yakın olmasını sağlamak; o kimseyle o an arasındaki zaman süresini kısaltmak onu belli bir düzeye getirecek zaman süresini azaltmak: *Yitirilen her saat toprak altında kalanları ölüme yaklaştırıyor. Bu sonuç sizi başarıya biraz daha yaklaştırdı.* **—3.** *Bir kimseyi, bir kimseye yaklaştırmak; insanları, birbirine yaklaştırmak,* onları daha yakın ilişkiler kurmaya, uzlaşmaya itmek: *Bu olay onları birbirlerine yaklaştırdı.*

YAKLAŞTIRICI sıf. Yaklaştıran; yakına getiren.

—Anat. *Yaklaştırıcı kas,* yaklaştırma hareketi yaptıran kas. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zool. *Yaklaştırıcı kas,* ikiçenetli yumuşakçalarda kavkının kapanmasını sağlayan kas.

—ANSİKL. Anat. Uyluk yaklaştırıcı kasları, uyluğun iç yüzünde bulunan önemli bir kas grubudur. Kalça kemiği kanadından

uyluk kemiğine bir üçgen biçiminde uzanır, iki bacağı birbirine yaklaştırırlar.

YAKLAŞTIRIM a. Yaklaştırmak eylemi.
—Arit. *Bir x gerçek sayısının yaklaştırımı,* koşulan koşullar göz önünde tutulmak üzere olabildiğince en iyi yaklaşık* değer.
—Says. çözlm. *Yaklaştırımlar kuramı,* aşağıdaki iki problemi çözmeyi amaçlayan kuram: 1. *Bir hesap için, her biri bir yaklaştırım derecesiyle birçok sayı verildiğine göre, sonucun yaklaştırım derecesinin hangisi olacağını belirlemek;* 2. *Sonucun önceden saptanmış bir yaklaştırımla elde edilmesi için, bir hesaba giren sayılardan her birini hangi yaklaştırım derecesiyle hesaplamanın uygun geldiğini belirlemek.* ‖ *Art arda yaklaştırımlar yöntemi,* diferansiyel denklemlerin, gerçek sayılar alanında, verilen koşulları yerine getiren integrallerinin varlığını ortaya koymak için E. Picard'ın geliştirdiği yöntem. ‖ *Bir denklemin köklerinin yaklaştırımı,* belirli koşullarda bir denklemin köklerinin belirlenmesi. ‖ *Fonksiyonel yaklaştırım,* bir küme üzerinde tanımlı bir f fonksiyonuna, aynı küme üzerinde, n, $+\infty$ a yaklaştığında, f ile f_n arasındaki belirli bir uzaklık sıfıra yaklaşacak biçimde tanımlanmış daha yalın bir $\{f_n\}$ dizisiyle yaklaşmaktan oluşan işlem. (Yukardaki işlem, diferansiyel, integral ve kısmi türevli denklemlerin yaklaşık çözülmesinde esaslı bir rol oynar. Polinom fonksiyonlar, oransal fonksiyonlar, trigonometrik ve üslü fonksiyonların toplamları sayısal fonksiyonların yaklaştırımında pek yararlıdırlar.) [→ EN KÜÇÜK KARE*LER, FOURIER SERİSİ.]

YAKLAŞTIRMA a. Yaklaştırmak eylemi.
—Fizyol. Bir kol ya da bacağı ya da bunların bir kısmını vücuda doğru çekme hareketi; bu hareketten doğan durum.
—Teknol. Bir takım tezgâhında, işlenecek malzemeyi, takımın erişebileceği yere getiren, çoğu kez otomatik işlem (örneğin, biçilecek bir ağaç parçasını testereye doğru yönelten işlem).

YAKLAŞTIRMAK → YAKLAŞMAK.

YAKLAŞTIRMALI Savunm. *Yaklaştırmalı nükleer silah,* içinde kritik durumun aşıldığı, bu bakımdan, ayrı ayrı altkritik bölünebilir kütleleri yaklaştırarak patlama koşullarının gerçekleştirilebildiği nükleer silah.

YAKMA a. Yakmak eylemi.
—Berberl. Kırık ve yıpranmış saçları temizlemek için saçı tutamlar halinde burarak özel bir mum alevinden geçirme.
—Boyac. Boya ve cila katmanlarını mekanik olarak temizleme yöntemi. (Genellikle bir pürmüs lambası ile gerçekleştirilir ve bıçakla kazınarak tamamlanır. Bu işlem kolayca yangına yol açabileceğinden her zaman uygulanamaz, ayrıca yüzeyde birtakım zedelenmelere de neden olur.)
—Camc. Cam sanatında asitle yapılan bir süsleme tekniği. (Hidroflorik asitle cam üzerinde buzlu ya da delikli bir yüzey elde edilir.)
—Petr. san. Petrolün içerdiği ve atmosferde açığa çıkan yanıcı artık gazları bacada yakmaya dayanan işlem. (Bu işlem, yenilenemeyen büyük bir enerji kaybına yol açtığından gitgide terk edilmektedir.) ‖ *Bacada yakma,* atmosferde açığa çıkan yanıcı bir gazı, özellikle de petrolün içerdiği ve kuyudan çıktıktan sonra verimli bir kullanım olanağı sunmayan doğal gazı, petrol üretimi sırasında yakma dayanan güvenlik önlemi. ‖ *Yerinde yakma,* akışkanları ve hazne kayacı ısıtmak ve üretimi artırmak için yataktaki ham petrolün çok az bir miktarını yakarak, petrol çıkarmada kullanılan ısıl yöntem. (Bir kuyunun yakınındaki petrol oluşumu yakıldıktan sonra, sürekli olarak hava püskürtülerek yatak içindeki yanan bölümün genişlemesi ve yer değiştirmesi sağlanır. Açığa çıkan ısı, petrolü akışkanlaştırır ve üretim kuyularına doğru yer değiştirmesini kolaylaştırır. Yeraltında yakma, kömürü yerinde gazlaştırmada ya da bitümlü şistleri yerinde işletmede de kullanılır.)
—Seram. *İsli yakma,* sırlı fırınlama sırasında alevin isli yanması olayı. (Reçineli bir odun kullanıldığında, fırın içinde meydana gelen yükseltgen ortam, indirgen bir ortama dönüşerek renkler ve sır üzerinde etki yapar.)
—Süslem. Bazı tüylere, özellikle devekuşu tüyüne asit uygulayarak, yer yer sadece sap kısmının kalmasını sağlayan işlem. (Bu işlem horoz ve kaz tüyleri gibi ucuz tüyleri, değerli tüyler gibi göstermeye yarar.)
—Tarım. Ekin saplarının, kuru otların, çalıların, anızların ateşle yok edilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tarım ve Bot. *Yakma ile çözümleme,* bitkisel bileşenlerin mineralleştirilmesine dayanan çözümleme yöntemlerinden biri.
—Tekst. İpliklerin ya da dokumaların görünümlerini iyileştirmek için, yüzeylerindeki havları ve kısa lifleri yakarak yok etmeye dayanan işlem. ‖ *Yakma makinesi,* genellikle beyazlatılmamış dokumaların ön ve arka yüzeylerindeki havları yakmada kullanılan ve elektrikle ya da gazla ısıtılan özel brülörlerle donatılmış makine. ‖ *Yakma memesi,* iplik ve dokumaları yakmada kullanılan yakma makinelerinde, alevin çıktığı lüle.

◆ sıf. Yakarak, yakma ile elde edilen. *Yakma resim.*
—ANSİKL. Çevrebil. Ev çöpleri için, tutuşan katman arasından hava geçmesini sağlayan ızgaralar kullanılır. Erirken ızgaraları yıpratan sanayi artıkları, boylamasına havalandırmalı döner fırınlarda yakılır. Tortular, rotatif fırınlara, döner tabanlı fırınlara ya da yükselen bir sıcak hava akımıyla yayılım halinde tutulan yüksek sıcaklıktaki kumdan oluşan "akışkan yataklar"a atılır.
—Tarım. Yakma özellikle hasat sonunda kalan sapları yok etmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu uygulamanın, zaman kazanma dışında başka yararları da vardır: toprağın işlenmesini kolaylaştırma, bazı asalaklara karşı savaş. Fakat sapların çabuk yanması ve anızların yanmasındaki düzensizlik genel olarak yakmanın etkisini sınırlar. Sakıncaları da küçümsenmemelidir: çevre için zararları, gömme ile yararlı olabilecek ya da işletme dışında kullanılabilecek organik maddelerin kaybı, yanma sırasında mineral elemanların (azot, karbon) bir kısmının yitimi.

YAKMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (madde, nesne) yakmak,* alev almasını sağlamak, tutuşturmak: *Bir kibrit yakmak. Odunları yakmak. Sigara yakmak.* **—2.** *Ateş yakmak,* ateş oluşturmak: *Ormanda ateş yakmayınız.* **—3.** *Bir şey yakmak,* ateşin etkisiyle ona zarar vermek ya da onu yok etmek: *Kâğıtları, zararlı otları yakmak.* **—4.** *Bir kimseyi yakmak,* ateşe atarak öldürmek: *Eskiden din sapkını diye insanları meydanlarda yakarlardı.* **—5.** *Bir kimseyi, bedeninin bir yerini yakmak;* güçlü bir ısı etkisiyle yaralamak; bu yolla bir kimseye işkence etmek. *Ütüye yapıştırıp kolunu yakmış.* **—6.** *Bir ışık kaynağını bir aygıtı yakmak,* aydınlatmasını, ısıtmasını, işlemesini sağlamak: *Arabanın farlarını yakmak. Lambayı yakmak. Kaloriferi yakmak.* **—7.** *Bir şeyi yakmak,* ısı etkisiyle ya da kimyasal bir tepkimeye yol açarak ona zarar vermek, bozmak, yok etmek: *Yemeği yakmak. Ütüyü üstünde unutup pantolonu yaktı. Kumaşları yakan bir asit bileşiği.* **—8.** *Bir şeyi (madde) yakmak,* şu ya da bu sonucu elde etmek için ateşin etkisine bırakmak: *Şeker yakmak.* **—9.** *Bir yakıt, bir enerji kaynağı yakmak,* ısınmak aydınlanmak vb. için enerji olarak onu kullanmak, tüketmek: *Bu kış çok kömür yaktık. Elektrik yakmak. Kalori yakmak.* **—10.** *Bir kimseyi, gözlerini, derisini vb. yakmak,* çok güçlü kavurucu bir sıcaklık, yakıcı bir sızı duymasına neden olmak, güçlü bir ısı etkisiyle yaralar oluşturmak: *Bugün Güneş çok yakıyor. Çorba çok sıcaktı, dilimi yaktı. Ütü elimi yaktı.* **—11.** *Ağzını, dilini vb. yakmak,* acı bir şeyden söz ederken, keskin, sert, ısırıcı bir duyum uyandırmak: *Biber ağzını yaktı.* **—12.** *Burnunu genzini vb. yakmak,* keskin bir koku sözkonusuysa, yakıcı bir duyuma yol açmak. **—13.** *Yüzünü, derisini vb. yakmak,* soğuk bir havadan söz ederken, sızlatacak kadar üşütmek: *Soğuk insanın yüzünü yakıyordu.* **—14.** *Bitkileri yakmak,* güneş, don vb. sözkonusuysa, bitkileri kurutmak, onlara zarar vermek. **—15.** *Bir şeyi (soyut) yakmak,* ona büyük zarar vermek; mahvetmek: *Bu adam, oğlunu, oğlunun geleceğini yaktı.* **—16.** *Bir kimseyi yakmak,* bir istekten, bir duygudan söz ederken, onda güçlü, yoğun bir duygu uyandırmak: *Gözleri yaktı beni. Serüven arzusu onu yakıp kavuruyordu.* **—17.** *Bir kimseyi yakmak,* ateşli bir silahla vurmak: *Yaklaşma, yakarım.* **—18.** *Bedenini yakmak,* güneşin etkisini bırakarak teninin esmerleşmesini sağlamak: *Sırtını yakmak istiyorsan, yüzükoyun yatmalısın.* **—19.** *Bir şeyi bir hakkı yakmak,* onun geçerliğini ortadan kaldırmak: *Askerliğini yakmak.* **—20.** *Mermi yakmak,* ateşlemek: *Üst üste otuz mermi yaktı.* **—21.** *(Yediklerini) yakmak,* yediklerini enerjiye dönüştürmek, kilo almamak. **—22.** *Yakıp yıkmak,* bir yere büyük zarar vermek, orayı harap etmek. ‖ *Canını yakmak* → CAN.
—Denizc. *Ağaç bir geminin karinasını yakmak,* kuru havuza alınmış bir geminin karinasına yapışmış midye ve yosunları yakarak temizlemek.
—Elektron. Radyoelektriksel bir montajın öğelerinden birini, aşırı bir akım ya da gerilim uygulayarak bozmak.
—Metalürj. Bir metal ya da alaşımı yanma olayının başladığı bir sıcaklığa dek ısıtmak.
—Petr. san. Yakma işlemini gerçekleştirmek.
—Tekst. Yakma işlemini gerçekleştirmek.

◆ **yakılmak** edilg. f. **1.** Alev alması, tutuşması sağlanmak: *Sigaralar yakılıp, koyu bir muhabbet başlatıldı.* **—2.** Ateşle yok edilmek, bir ateş olması sağlanmak: *Kâğıtlar yakıldı. Ormanda ateş yakılmaz.* **—3.** Ateşe atılmak: *Yakılarak ölüme mahkûm edilen insanlar.*

◆ **yaktırmak** ettirg. f. *Bir şeyi bir kimseye yaktırmak,* o şeyi onun yakmasını sağlamak, ona yakma eylemini yaptırmak; *Düşmanlarının evini adamlarına yaktırdı.*

YAKMAK g. f. **1.** *Kına, yakı vb. yakmak,* onu bedenin bir bölümüne uygulamak, koymak, sürmek: *Saçlarına kına yakmak.* **—2.** *Türkü, ağıt vb. yakmak,* bir duyguyu dile getirmek için türkü, ağıt vb. bestelemek, düzenlemek, söylemek.

◆ **yakınmak** dönşl. f. Kendi bedeninin bir yerine kına, yakı vb. uygulamak, sürmek: *Kına yakınmak.*

YAKOBSON (Leonid Venyaminoviç), rus koregraf (Sen-Petersburg 1904 - *ay.y.* 1975). Kirov Bale okulu'nda eğitim gördü (1923-1926), kompozisyon rollerini yorumladı, çok geçmeden koregrafiyle ilgilenmeye başladı ve 1933'te ilk önemli yapıtı *Till Eulenspiegel*'i düzenledi. İsadora Duncan'ın düşüncelerini ve Michel Fokine'in görüşlerini benimseyerek, daha büyük bir anlatım özgürlüğüne yöneldi. Konser için dans gösterileri düzenledi ve Kirov balesiyle (*Schuraleh,* 1950; *Spartacus,* 1956; *Koregrafi minyatürleri,* 1958; *Yeni sevgi,* 1963; *Rodin,* 1965; *Aleksandr Blok'un şiirinden On iki,* 1965), Malıy tiyatrosu'yla çalıştı (*Solveig,* 1952). 1 perdelik yapıtlarda (*Kuş ve avcı, Kör kız*) büyük bir başarı kazandı ve Sen-Petersburg'da "Koregrafi minyatürleri" topluluğunu kurdu (1970). 1971'de bu toplulukla bir Stravinski gösterisi düzenledi ve Stravinski'nin *Karşıtlıklar, Ateş kuşu, Gezici sirk ve Vestris* balelerini sergiledi. *Mavi kuş* (G. Cukor, 1976) adlı rus-amerikan filminin koregrafilerinin bir bölümünü düzenledi.

YAKOV BEN İZAK AŞKENAZİ, yiddiş dilinde yazan yazar (öl. 1625). Polonya'da Janów Lubelski'ye yerleşti, *Tevrat*'ın açıklamalarını yiddişçe yazdı (*Sortez et voyez* [fr. çev.], 1590'a doğr.), birçok kuşağı etkiledi. *Livre du prédicateur* (fr. çev.) [1623] adında bir kitabı daha vardır.

YAKOVA → DJAKOVİCA ya da DAKOVİCA.

YAKSA a. Hindistan'da, başlarında Zenginlik tanrısı Kubera'nın olduğu tanrılara verilen ad. (Çoğu zaman korkutucu bir görünüşe bürünmelerine rağmen, genellikle iyilikçi ve insanlardan yanadırlar.)

YAKTIRMAK → YAKMAK.

YAKTİN a. (fars. *yaktın*). *Esk.* Kavun, karpuz gibi örklü bitki.

YAKUBALAR → DANLAR.

YAKUBİ sıf. ve a. (bir keşişin adı olan *Yakup Baradai*'den). Din tar. Yakubi kilisesi üyeleri için kullanılır.

◆ a. *Yakubi kilisesi*, resmi olarak, ancak yanlış biçimde *süryani "ortodoks"* diye adlandırılan doğu monofizit Kilise; adını kurucusu piskopos Yakup Baradai*'den alır. (XVIII. yy.'da yakubilerin bir kolu Roma'ya bağlandı ve Antakya *Suriye katolik patrikhanesi*'ni oluşturdu.)

YAKUBİ (Ahmet bin ebu Yakup bin Cafer **EL-**), arap tarihçi ve coğrafyacı (öl. Mısır 897). Mansur'un azatlı kölesi Vazıh'ın soyundan gelmedir. Gençliği Horasan'daki Tahiriler'in hizmetinde geçti. Bu hanedanın ortadan kalkması üzerine (873) Mısır'a gitti ve yaşamının sonuna değin orada kaldı. Uzun yıllar bilgi ve kaynak toplayarak hazırlamaya başladığı en önemli yapıtı *Kitab ül-Buldan*'ı 891'de Mısır'da yazdı. Bağdat ve Samerra'nın betimlemesiyle başlayıp tahiri hanedanının yıkılışıyla sona eren bu yapıtın dili açık ve yalındır. Bundan başka Beni İsrail'den başlayarak 872'ye değin islam tarihini anlatan iki bölümlük bir *Tarih-i umumi*'si de vardır.

YAKUBOVSKİY (İvan İgnatiyeviç), rus mareşal (Zaytsevo, Mogilev bölgesi, 1912 - Moskova 1976), 1932'de orduya girdi, ikinci Dünya savaşı sırasında önce bir tümene, sonra bir tank birliğine komuta etti. Almanya'daki rus kuvvetlerinin önce komutan yardımcılığını, sonra komutanlığını yaptı (1960-1965). Komünist partisi merkez komitesi'nin üyesi oldu (1961), daha sonra Kiev askeri bölgesini yönetti (1965-1967). Savunma bakanı birinci yardımcılığına getirildi ve 1967'den 1969'a kadar Varşova paktı kuvvetlerine komuta etti.

YAKULOV (Georgiy Bogdanoviç), ermeni ressam (Tiflis 1884 - Erivan 1928). Paris'te, 1912-13 yıllarında, Delaunayler ile yakınlık kurdu ve "çokrenkli güneşler"in önemli bir rol oynadığı özgün bir sanat felsefesi geliştirdi. Doğu (özellikle Çin) ve batı resim kültürlerinin bir bireşimini gerçekleştirmeye çalıştı (*Yarışlar*, 1905, Tretyakov galerisi, Moskova; *Sulkıy*, 1919, Art moderne ulusal müzesi, Paris). Tiyatro dekoru anlayışının yenilenmesine 1918'den itibaren büyük katkıda bulundu (Moskova'daki Kamernıy tiyatrosu'nda sahnelenen *Prenses Brambilla* [1920] ve *Signor Formica*'nın [1922] dekor ve kostümleri). 1917'de Moskova'da gerçekleştirdiği "Pitoresk kahve" düzenlemesiyle, konstrüktivizmin kurucularından sayılır.

Lauros-Giraudon

Büyük aziz Yakup el Greco'nun yaptığı bir portreden ayrıntı *Toledo katedrali*

Lauros-Giraudon

Yakup'un düşü *Miroir de l'humaine salvation*'dan bir minyatür, Flandres, XV. yy. *Condé müzesi, Chantilly*

YAKUP (ibranice *Tanrı korur*), Kutsal Kitapta'ki ataların sonuncusu, İshak ve Rebeka'nın oğlu; İsmail'in on iki kabilesine, Yakup'un on iki oğlunun adı verildi (*Tekvin*, XXXV.). Esav'ın ikiz kardeşiydi, Ekber evlat hakkını kurnazlıkla ondan aşırdı. Yukarı Mezopotamya'da kayınbabası Laban'ın yanında ataların ülkesinde birkaç yıllık bir göçebe yaşamdan sonra, Kenan ülkesine birçok sürü, iki eş (Lea ve Raşel) ve birçok çocuk sahibi olarak döndü. Bir kıtlık dönemi ve on birinci oğlu Yusuf'un serveti, Mısır'da Goşen bölgesine (Nil deltası) yerleşmesine yol açtı ve orada öldü. Kenan'da İbrahim'in ve aile üyelerinin mezarı olan Makpela mağarasına gömüldü. Kutsal Kitap'a göre, İbrahim'e verilen sözlerin ve onunla yapılan İttifak'ın mirasçısıydı.

Özellikle peygamberlere ilişkin yapıtlarda ona verilen İsrail adı, İsrail halkının etnik adı durumuna geldi.

—Ed. *Yusuf ile Züleyha* mesnevilerinde Yakup'un çektiği ayrılık acısı etkili bir biçimde anlatıldı. Bu serüvenle ilgili bazı motiflere aşk, ayrılık, özlem temalarıyla ilgili olarak divan edebiyatının başka ürünlerinde de yer verildi. Yakup'un iki oğlunun acısından gözlerinin kör olması, ancak Tanrı'dan umudunu kesmeyişi, Mısır'dan hareket eden kervanı kokusundan fark edişi, Yusuf'un gömleği yüzüne değince gözlerinin açılması vb. daha sonraki şiire de konu oldu (Tevfik Fikret'in "Kamis-i Yusuf" şiiri).

—İkonogr. Yakup'un yaşamı Palermo ve Monreale'deki mozaiklerde, Aosta'da S. Orso kilisesi'ndeki sütun başlıklarında, Gozzoli'nin Pisa'daki Campo Santo'da, Raffaello'nun da Vatikan'daki fresklerinde ve Van Orley'in *Yakup'un öyküsü* adlı duvar örtüsünde görülür. Bunlardan başka, L. Giordano (Viyana), Ribera (Madrid), Murillo (Leningrad) ve Jouvenet'nin (Rouen) *İshak tarafından Esav'ın yerine kutsanan Yakup*'u, *Aşburnam Tevratı*'nın (Paris) minyatürlerinde, Trani katedrali'nin taç kapısında, Fetti (Roma ve Viyana), Ribera (Madrid), Rembrandt (Dresden) ve F. Bol'un (Dresden) tablolarında ele alınan *Yakup'un merdiveni*; Rubens (Roma) ve Rembrandt'ın (Kassel) *Yakup ve Esav'ın karşılaşması*; Rembrandt (Berlin) ve Delacroix'yı da (Paris'teki St. Sulpice kilisesi, 1857) esinleyen *Yakup ile meleğin kavgası* (Viyana Tekvin'i, Autun katedrali'nin aralama ayağı); Terbrugghen (Londra) ve Ribera'nın (El Escorial) *Yakup ile Raşel*'i; Lastman (Boulogne), Bourdon (Louvre), G.'de Saint-Aubin (Louvre) ve Tiepolo'nun (Udine) *Laban'dan kaçan Yakup*'u; Pietro da Cortona'nın *Yakup ile Laban'ın barışması* (Louvre) sayılabilir.

YAKUP Büyük *(aziz)*, havari, Zebedi'nin oğlu, İncilci Yahya'nın kardeşi (Beytsayda, Celile-Kudüs İ.S. 44). Resullerin İşleri'ne göre (XII, 2). Herodes Agrippa I tarafından öldürüldü. Compostela'da kutsandı (Ortaçağ'daki ünlü hac yeri), ancak İspanya'da Büyük Yakup'un havariliği, hajiyografik efsane alanına giren daha sonraki verilere dayandı.

YAKUP Nisibisli (öl. 338'e doğr.), 308'de Nisibis piskoposluğuna getirildi, süryanice konuşulan kiliselerin ünlü kişilerinden biriydi. Aziz Efrem'e önderlik etti. Nisibis'in Şapur II tarafından kuşatılması sırasında öldü ve kent halkı kentlerinin kurtuluşunu ona atfettiler. Yanılmalar sonucu bazı yapıtlar da ona mal edildi.

YAKUP (Ebu Yusuf) [öl. Algeciras 1286], Fas'ın merini hükümdarı (1258-1286). 1268-69'da Marakeş ve Güney Fas'ı Muvahhitler'den aldı. Fas ül-Cedid'i (Yeni Fas) kurdu ve burada mahzen'ini oluşturdu. Mağrib'de Tlemsen Abdülvadileri'yle savaştı. İspanya'ya çeşitli seferler yaptı. Fas'la Granada arasındaki sürekli ilişkiler Fas için kültürel açıdan büyük önem taşıdı.

YAKUP AVFİ, türk mutasavvıf (öl. İstanbul 1736). Odabaşı şeyhi diye bilinen Amasyalı Fenai Mustafa Efendi'nin oğlu. Üsküdar Çavuşderesi celveti dergâhında yetişti; bu dergâhın şeyhi Bilecikli Osman Efendi'ye damat oldu. Üsküdar Validesultan ve Şehzade camilerinde kürsü şeyhliği yaptı. *Neticet üt-tefasir, Lema-i nuraniye, Hülasat ül-beyan fi mezheb-i Numan, Kenz ül-vaizin, Hediyet üs-salikin* gibi kitapları vardır.

YAKUP BARADAİ → BARADAİ (Yakup).

YAKUP BEY I, Germiyanoğulları beyliği'nin kurucusu (öl. 1327). Keramüttin Alişir Bey'in oğlu. Selçuklu sultanı Gıyasettin Mesut'un hükümdarlığını tanımayarak İlhanlılar'a bağlandı. Merkezi Kütahya'da olan beyliğini kurdu ve kısa zamanda güçlü bir beylik olmasını sağlayarak Bizanslılar'ı da vergiye bağladı. Ayasuluğ (Selçuk), Birgi, Angir'i (Simav) topraklarına kattı. Bizanslılar'ın İspanya'dan getirttiği Katalanlar yüzünden bırakmak zorunda kaldığı Alaşehir'i 1314'te ele geçirip haraca bağladı. İlhanlılar'ın Anadolu'ya gönderdikleri beylerbeyi Emir Çoban'a itaat etti. Afyon'da birçok vakıf kuran Yakup Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Mehmet Bey geçti.

YAKUP BEY II Çelebi (öl. 1429), Germiyanoğulları beyi (1387-1390, 1402-1429). Babası Süleyman Şah'ın ölümünden (1387) sonra bir süre germiyan beyliği yaptı. Murat I'in Kosova savaşı (1389) sırasında şehit olması üzerine babası tarafından Osmanlılar'a bırakılan toprakları geri almak istedi, ancak Bayezit I'e tutsak düşerek İpsala kalesine hapsedildi (1390). Dokuz yıl sonra buradan kaçıp Timur'a sığındı ve Ankara savaşı'ndan sonra topraklarını geri aldı. Kütahya'nın Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından işgal edilmesi (1410) üzerine bu kez Osmanlı devletinden yardım istedi. Çelebi Mehmet'in Karamanlılar'ı yenmesi sonucu 1414'te yeniden Germiyanoğulları beyliğinin başına geçti. Çelebi Mehmet'in oğlu Mustafa Çelebi'nin İznik'te öldürülmesinden (1423) sonra da Osmanlılar'la dostluğunu sürdüren Yakup Bey, Edirne'ye giderek Murat II ile görüştü ve oğlu bulunmadığı için ölümünden sonra ülkesini Osmanlı devletine bıraktığını bildirdi.

YAKUP BEY (öl. 1490), akkoyunlu hükümdarı (1478-1490). Uzun Hasan'ın yedi oğlundan biri. 1478'de Diyarbakır'da vali olarak bulunduğu sırada ağabeyi Halil'e karşı ayaklandı ve onu yenerek akkoyunlu tahtına oturdu. Şiraz ve Isfahan'da baş gösteren ayaklanmaları bastırdı ve Diyarbakır'ı ele geçirmek isteyen Memluklar'ı yendi (1480). Gürcistan'da bazı kaleleri aldı (1482). Ölümünden sonra yerine Baysungur tahta çıktı.

YAKUP BEY, Kaşgar emiri (Pişkent, Taşkent yakınında, 1820 - Kaşgar 1877). Hokand Hanlığı'nın hizmetinde iken, Akmescit'i Ruslar'a karşı başarıyla savundu (1853). Çimkent'in savunmasıyla görevlendirildi, ilk saldırılarına karşı koyduğu Ruslar'ın toplarla hücumu üzerine kenti boşaltmak zorunda kaldı (1864). Çinliler'in elinde bulunan Kaşgar'ı, ardından Yarkent'i ve öteki Doğu Türkistan kentlerini ele geçirerek bağımsız bir devlet kurdu (1867). Yeğeni Seydi Yakup Han Töre'yi elçi olarak İstanbul'a gönderdi; Osmanlı

İmparatorluğu'ndan ordusunu eğitmek üzere beş kişilik bir askeri kurul ve çok sayıda savaş malzemesi sağladı. Buna karşılık egemenliği altındaki yerlerde hutbeyi Abdülaziz adına okuttuğu gibi sikkeyi de onun adına bastırdı. 1872'de Rusya ile bir ticaret antlaşması yapan ve 1874'te Hindistan'daki ingiliz yönetimi ile bir antlaşma imzalayan Yakup Bey, 1877 ilkbaharında Çinliler'in saldırısına uğradı. Turfan'ı işgal eden Çinliler'e karşı mücadeleye hazırlanırken, Hokand hanı tarafından zehirletilerek öldürüldü. Onun ölümünden sonra Doğu Türkistan yeniden çin egemenliğine girdi.

YAKUP BİN EBUBEKİR, türk mimar (XIII. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur; ancak Alaettin Keykubat I döneminde yaptığı Malatya* Ulu camisi'nin (1224) yazıtlarından birinde adının "Yakup bin Ebubekir el-Malati" olarak geçmesi, malatyalı olduğunu gösterir.

YAKUP BİN EL-LEYS, es-Saffar ("Bakırcı") olarak anılır (öl. 879), Saffariler hanedanının kurucusu. Vali Salih ve kardeşi Dirham'ın birliklerinin komutanıydı; Dirham'a karşı ayaklandı, Sistan'a (863'e doğr.), daha sonra Herat (867) ve Kirman'a egemen oldu. 870'te Belh ve Kâbil'i ele geçirdi. 873'te Horasan'a egemen oldu, ancak halife bunu tanımadı. Taberistan'a başarılı olamayan bir seferden sonra Fars ve Huzistan'ı ele geçirdi ve Bağdat üzerine yürüdü, ancak Aşağı Irak'ta yenildi ve Huzistan'a çekildi. Yerine kardeşi Amr geçti.

YAKUP BİN İDRİS Kara, türk din bilgini (Niğde? - Larende 1430). Arabistan ve İran'da öğrenim gördü. Larende medresesi'nde ders verdi. *İşrak üt-tevarih* adlı arapça yapıtında peygamberlerin, Hz. Muhammet'in ve yakınlarının, ünlü hadisçilerin yaşamöykülerini derledi.

YAKUP CEMİL, türk asker (öl. İstanbul 1917). Harbiye'yi bitirdikten (1901) sonra Rumeli'de eşkıya ve komitacı takibi harekâtlarında bulundu. Gözü pekliği, nişancılığı ve kıyıcılığıyla ünlendi. İkinci meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki cemiyeti adına Adana'ya gitti, daha sonra Trablusgarp'a geçerek Türk-İtalyan savaşı'na (1911) katıldı. İstanbul'a dönüşünde Babıâli baskınını yapan grupta yer aldı ve Harbiye nazırı Nâzım Paşa'yı vurdu (23 ocak 1913). Mahmut Şevket Paşa'ya düzenlenen suikasttan sonra da Enver Paşa'nın Harbiye nazırı olması için çaba gösterdi. Teşkilat-ı mahsusa'ya girdi ve Kafkas cephesinde savaştı, ancak bazı disiplinsiz davranışları ve buyrukları dinlememesi nedeniyle önce Bitlis'e, ardından Bağdat'a sürüldü. Enver Paşa'ya karşı bir suikast hazırladığı gerekçesiyle tutuklanarak idam edildi.

YAKUP ÇELEBİ, türk şehzade (öl. Kosova 1389). Orhan Gazi'nin torunu, Murat I'in oğlu, Yıldırım Bayezit'in kardeşidir. Karesi (Balıkesir) beyliği yaptı, Karaman (1386) ve Kosova (1389) seferlerine katıldı. Murat I'in savaş alanında şehadetinden sonra yerine geçen Bayezit I tarafından, ordugâha çağrılarak boğduruldu. Böylece, saltanat mücadelesi nedeniyle öldürülen ilk şehzade olarak tarihe geçti.

YAKUP EFENDİ Biraderzade, türk yönetici (öl. İstanbul 1788). Kazasker Mustafa Efendi'nin oğlu. Medrese öğrenimi gördükten sonra müderrislik yaptı. 1773'ten başlayarak Edirne ve Medine mollalıklarında bulundu. Anadolu kazaskeri (1785) oldu. Rumeli payesini aldı (1787).

YAKUP EL-MANSUR (Ebu Yusuf) [öl. 1199], İspanya ve Kuzey Afrika'da hüküm süren Muvahhitler hükümdarı (1184-1199). 1190-91'de Portekiz'e karşı savaşı sürdürdü, 1195'te Castilla kralı Alfonso VIII'in birliklerini Alarcos'ta yenilgiye uğrattı ancak Toledo'yu alamadı. Kuzey Afrika'da Balear adalarından gelen Murabıtlar'la savaşarak onları Gafsa yakınlarında yendi. Selahattin Eyyubi ile ittifak yaptı (1187). Sevilla (Giralda'nın tamamlanması), Marakeş (kasaba) ve Rabat'ta (Hasan camisi) önemli yapılar gerçekleştirdi.

YAKUP HAN (Muhammet) [1849 -1923], Afganistan emiri (1879). Şir Ali'nin oğlu; 1870'te babası tarafından hapsedildi. Şir Ali İngilizler tarafından kaçırılıp öldüğünde (1879) onun yerine geçti ve Büyük Britanya ile Gendemek antlaşması'nı imzaladı. Ancak kısa bir süre sonra Afganistan ayaklandı. Yenilen Yakup Hindistan'a sürüldü.

YAKUP HAN TÖRE Seyit, türkistanlı mutasavvıf, yönetici (Taşkent 1818 - Delhi 1897). Kaşgar'da şeyhülislamlık ve sadrazamlık yaptı. Çin'e karşı yapılan bağımsızlık savaşlarında yer aldı. Emir Haydar Han'ın elçisi olarak İstanbul'a gönderildi ve Kaşgar emirliğinin hilafet makamına bağlanmasını sağladı. Tasavvufla ilgili çok sayıda yapıtı, ayrıca Muhittin Arabi'nin *Fusus ül-hikem*'ine ilişkin açıklaması bulunmaktadır.

YAKUP PAŞA, Iacopo Maestro da denir, türk hekim (öl. İstanbul 1481). Musevi kökenliyken müslümanlığı kabul etti. Devlet kademelerinde görev alarak defterdar oldu, vezirlik payesini aldı. İnsan tenini aşırı derecede esmerleten ve *behk-i şamil* denilen bir hastalığı iyileştirdiği söylenir. Fatih Sultan Mehmet'in özel hekimliğini yaptı ve Sultan çayırı'nda rahatsızlanan Fatih'i tedavi etmeye çalıştı; ancak verdiği ilaç bir yarar sağlamadı. Öteki hekimlerle birlikte konsültasyon yaparak Fatih'e yeni bir ilaç verildiyse de osmanlı padişahı ölümden kurtulamadı (3 mayıs 1481). Yakup Paşa, hünkârı zehirlemekle suçlanarak yeniçeriler tarafından parçalandı. Bazı batı kaynakları Yakup Paşa'nın Venedikliler'den yüklüce bir rüşvet alarak Fatih'i zehirlemiş olduğunu öne sürerler.

YAKUP ŞAH BİN SULTAN ŞAH, türk mimar (XV. yy.'ın ikinci yarısı, XVI. yy. başı). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur; ancak yeni belgelere göre, klasik osmanlı mimarlığının öncüsü olarak nitelenen İstanbul Bayezit* külliyesi'nin (1501-1506) mimarı olduğu saptanmıştır.

YAKUPZAMBAĞI a. Meksika'da yetişen soğanlı bitki. (Bil. a. *Sprekelia;* nergisgiller familyası.) [*Sprekelia formosissima* türü koyu lâl renginde çiçekleri için seralarda ve bahçelerde yetiştirilir. Aynı şekilde yetiştirilen başka bir türü daha vardır: *S. cybister.*]

Yakuşi-ci, 680'de, Hosso buddha tarikatının merkezi Nara yakınında kurulan japon tapınağı. Günümüze ulaşan yapılar daha çok XIII. yy.'dan kalmadır. *Yakuşi Üçlüsü* (726) adlı çok güzel bir heykel ve doğu pagodası (batı pagodasının yalnız temelleri kalmıştır) da ayaktadır. 680, 717 ya da 729 yıllarına tarihlendirilen bu pagoda, eski Nara mimarlığının korunabilmiş tek örneğidir.

YAKUT, -tu a. (ar. *yākūt*). Bir korindon türünden (billurlaşmış alümin) oluşan ve pembeden lal rengine kadar değişen canlı kırmızı renkte, saydam bir değerli taş. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Yakuttan yapılmış ya da yakutla bezenmiş takı için kullanılır: *Yakut gerdanlık. Yakut yüzük.*

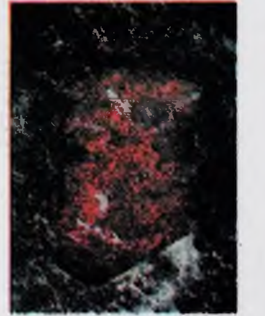
—ANSİKL. Müc. Korindonun kromlu bir türü olan yakut, dört değerli taşın en nadir olanıdır. Rengi, hemen hemen pembe açık kırmızıdan morumsu bir kırmızıya (güvercin kanı) kadar değişebilir. Elmas gibi tıraşlanır. En güzel yakutlar Birmanya'dan çıkar; Sri Lanka, Tayland (Kamboçya'nın sınırında) ve Afrika'dan (Kenya, Tanzanya) da kaliteli taşlar gelmektedir.

YAKUTÇA a. Yakutlar tarafından konuşulan türk dili.

—ANSİKL. Yakutça, çuvaşçayla birlikte ana türkçenin en çok farklılaşmış iki koludur. Türkçenin öteki lehçelerinden farklı olarak uzun ünlüleri (*a, e, i, ī, ō, ö, ū, ü*) ve çiftünlüleri (*ıa, uo, ie, üö*) vardır. Farklı ünsüzlerinden biri ny'dir. Ana türkçedeki *k*, yakutçada kimi sözcüklerde *h*'dır: *kar ~ har. Adak/ayak* sözcüklerinde görülen ünsüz değişimi yakutçada *-t-*'dir: *atah.* Türkçedeki *y-*, yakutçada *s-*'dir: *yular ~ sular. ç* ünsüzü *s*'dir: *bıçak ~ bısah.* Türkçedeki *s-* düşmüştür: *süt ~ üt.* *-ş, -s*'ye dönüşmüştür: *kış ~ kıs.* Birden fazla heceli köklerde ve eklerdeki *-ş*'ler *-t* olmuştur: *-mış ~ -bıt. -z*'ler *-t* (*otuz ~ otut*), *-s*-ler *-t-* (*ısı ~ iti*) olmuştur. Radloff XIX. yy. sonunda yakutçada türkçe sözcüklerin yüzde 33, moğolca sözcüklerin yüzde 25 oranında olduğunu saptamıştır. Günümüzde rus dilinden alıntıların sayısı yükselmiştir. 1939'dan bu yana kiril kökenli abece kullanılmaktadır.

YAKUT EL-MUSTASIMİ, arap hattat (öl. Bağdat 1298). Son abbasi halifesi Mustasım'ın saray hattatıydı. İslam yazısına güzellik kazandıran, onu belirli kurallara bağlamaya çalışan güçlü ve büyük kin bilgiler yetersizdir. Kimi kaynaklarda amasyalı olduğu belirtilirse de bu sav kesinlik kazanmamıştır. Mustasım'ın kölesi olarak sarayda büyümüş, çeşitli bilimlerin yanı sıra dil ve edebiyat öğrenimi görmüştür. Yazısının güzelliğiyle dikkat çekmiş, halifenin hattatı olmuş, adının sonuna halifenin adını da ekleyerek imzalarını Yakut el-Mustasımi olarak atmıştır. Abdülmümin ve Şeyh Habip adlı hattatlardan aklâm-ı sitte meşk etmiş, kendisinden önce arap yazısına yön ve güzellik kazandırmaya çalışan İbni Mukle (X. yy.) ve İbni Bevvab'ı (XI. yy.) geride bırakmıştır. Bu yüzden Kıblet ül-küttab (hattatların kıblesi) sanıyla anılır. Yakut'un sanatı XV. yy.'dan başlayarak, türk hattatlarından Şeyh Hamdullah (XV. yy.) ve Hafız Osman (XVII. yy.) tarafından doruğuna ulaştırılmıştır. Bin kadar Kuran yazdığı söylenir (Topkapı sarayı müzesi, Türk ve islam eserleri müzesi, Ayasofya kütüphanesi, Nuruosmaniye kütüphanesi vd.).

Nelly Bariand

Kenya'da çıkarılmış **yakut** (zoisitin içinde) [boyu: 4 cm]

Ogava-Ziolo

Nara yakınındaki **Yakuşi-ci'nin** doğu pagodası (VII. ya da VIII. yy.)

YAKUT RUMİ (Şihabettin Ebu Abdullah), arap coğrafyacı ve yaşamöyküsü yazarı (Anadolu 1179-Halep 1229). Çocuk yaşta tutsak edilerek satıldığı bağdatlı bir tüccar tarafından eğitilerek yetiştirildi. Efendisiyle birlikte Umman ve Suriye'de dolaştı. Azat edildikten (1199) sonra kitapçılık ve hattatlık yaptı. Tebriz, Suriye ve Mısır'ı dolaşıp Şam'a yerleştiyse de burada alevilerle anlaşmazlığa düştüğünden önce Merv'e (1213), ardından Harizm'e (1218) gitti. Bir süre Musul ve Mısır'da da bulunduktan sonra Halep'e yerleşti ve ömrünün son yıllarını bu kentte yapıtlarını yazarak geçirdi. Günümüze ulaşan başlıca yapıtları: şairlerin alfabetik biyografilerini içeren *Mucem ül-üdeba,* ıslam ülke ve kentlerinin tarihi coğrafyasını ve ekonomik yaşamını anlattığı *Mucem ül-buldan.*

Yakut tarzı, Yakut el-Mustasimi'nin üslubuna verilen ad. Yakut, aklâm-ı sitte denilen muhakkak, reyhani, sülüs, nesih, tevki ve rıka adlı yazıların anatomi ve fizyolojisine, dönemine göre güzellik kazandırmış ve ortaya koyduğu estetik ölçüler 150 yıl boyunca etkisini sürdürmüştür. Onun güzellik anlayışı, Mehmet II (Fatih) ve Bayezit II'nin saray hattatı Şeyh Hamdullah'ın geliştirdiği üslupla ortadan kalktı.

YAKUTİ BEY, Selçuklular'ın Azerbaycan meliki (öl. 1072). Çağrı Bey'in oğlu, Büyük Selçuklu devletinin kurucusu Tuğrul Bey'in yeğeni, Alparslan I'in kardeşi. Amcası Tuğrul Bey'in İran seferine katılarak birçok kent ve bölgenin ele geçirilmesinde etkin rol oynadı (1042-1043). Azerbaycan'ın fethinden sonra "melik" unvanıyla Azerbaycan valiliğine atandı (1056). Selçuklu tahtını ele geçirmeye çalışan İbrahim Yınal karşısında yenilgiye uğrayarak Hemedan kalesine kapanan Tuğrul Bey' in çağrısı üzerine kardeşleri Alparslan ve Kavurt'la birlikte onun yardımına koştu. Yapılan savaşta yenilen İbrahim Yınal'la yeğenlerini tutsak alarak amcasına teslim etti (1059). Alparslan I döneminde Van bölgesinin fethini tamamladı (1065). Katıldığı Malazgirt* savaşı'nda (1071) büyük yararlık gösterdi ve zaferin kazanılmasında etkili oldu. Yeğeni Melikşah tahta çıktıktan kısa bir süre sonra öldü.

YAKUTİSTAN ÖZERK CUMHURİYETİ, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyet; 3 103 200 km²; 216 800 nüf (1989). Başkenti *Yakutsk.* Uçsuz bucaksız büyüklükte (Türkiye'nin 4 katı) ama hemen hemen ıssız olan cumhuriyet, 1922'de oluşturulmuştur. Kuzeydoğu Sibirya'da, Kuzey buz denizi'ne dökülen Lena, Yana, İndigirka ve Kolima ırmaklarının havzalarını kapsar. Yeni Sibirya adaları da Yakutistan'a dahildir.

Moğollar'ın K.'e sürdüğü, hayvancılıkla uğraşan Tatar Türkü kökenli Yakutlar, Lena ve Vilyuy vadilerindeki otlaklara yerleştiler. Yerleşik düzene geçmelerinden sonra, hayvancılığın (at, sığır) yanı sıra, tayganın seyrek ağaçlı kesimlerini ve ırmak havzalarını ekip biçmeye başladılar. K.'de, tundralarda, sibiryalı küçük halklar, günümüzde rengeyiği yetiştiriciliğiyle uğraşmaktadır.

Ülkede görülen yeni iktisadi gelişme, maden kaynaklarının bazılarını işletmeye dayanır: altınlı kumlar, Aldan'daki mika, Lena'nın yukarı vadisindeki elmaslı maden yatakları, Kuzey Yakutistan'daki (İndigirka, Yana ve Tenkeli vadileri) altın yatakları. İlkel yollarla birbirine bağlanan madencilik merkezlerine bazen yalnızca uçakla ulaşılabilmektedir. Yakutistan'ın güney kesimine ulaşmayan Tiynda-Berkakit demiryolunun yapılması, Neryungri kömür havzasının büyük ölçüde işletilmesine olanak vermektedir. Yakutistan'da yaşayan Ruslar'ın (nüfusun % 50'si) sayısındaki artış, toprakları değerlendirme çabalarının giderek artmasını sağlamaktadır.

Yakutiye medresesi, Erzurum kentinde İlhanlılar döneminden medrese (1310); Sultan Olcaytu ve Bulgan Hatun adına Hoca Cemalettin Yakut tarafından yaptırıldığından onun adıyla anılır. Dört eyvanlı, kapalı avlulu medreseler planındaki yapının çifte minareli ön cephesi, dışa taşkın, zengin süslemeli taçkapı ile iyice belirginleştirilmiştir. Orta mekân, dört payeye oturan, mukarnas dolgulu, ortası açık bir çapraz tonozla örtülüdür. Büyük ana eyvanın arkasına bir kümbet eklenmiştir, yan eyvanlardan biri mescit işlevindedir.

YAKUTLAR, Kuzey-doğu Sibirya'da yaşayan türk topluluğu. Tüm türk toplulukları içinde moğol tipinin özelliklerini en çok taşıyan Yakutlar, anayurtları olan Kuzey Moğolistan ve Baykal gölü yöresinden moğol baskısı sonucunda kesin olarak bilinmeyen bir tarihte Orta Lena bölgesine göçtüler. Ruslar'ın Asya'yı ele geçirme planlarının bir parçası olarak general Beketov komutasındaki rus ordusu Yakutlar' ın üzerine yürüdü ve hiçbir direnişle karşılaşmaksızın bölgeyi işgal etti (1632). Ancak, rus istilasından sonra bölgenin hayvancılık için en elverişli ve verimli alanlarına buraya gönderilen rus göçmenleri yerleştirilince, Yakutlar'ın büyük bölümü Mimak adlı bir başbuğun yönetiminde toprakların geri almak amacıyla ayaklandıysa da Ruslar'la başa çıkamayacaklarını anladıklarından yurt edindikleri Orta Lena'dan daha kuzeye çekilmek zorunda kaldılar. XVII. yy. sonlarına kadar şaman olan Yakutlar'ın büyük çoğunluğu, bu tarihten sonra Ruslar'ın etkisiyle giderek hıristiyanlaştı. Aralarında şamanlar da bulunan Yakutlar, bugün öteki Sibirya halklarıyla birlikte Yakutistan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşarlar.

Başlangıçta yarı göçebe hayvancılık, avcılık ve balıkçılık yapan Yakutlar, bir ulus oluşturduklarının bilincine vararak, klan bağları, şamanlık uygulamaları ve geyik tapmasıyla bir araya gelmişlerdir.

YAKUTSK, Rusya'ya bağlı Yakutistan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti; 187 000 nüf. (1989). 1623'te Ruslar'ın Lena ırmağı kıyısında kurdukları eski askeri karakol. Yakutistan'ın en büyük iktisat, kültür ve bilim merkezi olan bu kent, çok geniş bir araziye yayılırsa da evlerinin dağılımı iyice seyrektir.

YAKZAN sıf. (ar. *yakz,* uyanma'dan *yakzan*). *Esk.* Uyanık.

YAL a. Hayvanlara verilen ve kepek, un ve su karışımından oluşan yiyecek.

YÂL, -li a. (fars. *yal*). *Esk.* **1.** Boyun, gerdan. **—2.** Güç, kuvvet, kudret. **—3.** *Yâl ü bâl,* boy bos: "*Gönül o âfete meftûndu Lâle Devri'nde / Ki verdi şân ü şeref yâl ü bâle devrinde*" (Y. K. Beyatlı). || *Yâl-i kupal,* şan ve büyüklük.

YALA, Tayland'da kent, il yönetim merkezi, Malezya sınırı yakınında; 47 174 nüf. Karayolu kavşağı. Hevea tarımı yapılan bir bölgenin ticaret merkezi. *—Yala ili;* 4 521 km²; 265 276 nüf.

YALABIK sıf. *Yörs.* **1.** Parlak, ışıltılı. **—2.** Güzel, yakışıklı, sevimli. **—3.** İkiyüzlü, kaypak.

◆ a. **1.** Parıltı. **—2.** Şimşek.

YALABIMAK gçz. f. *Yörs.* **1.** Parlamak, parıldamak, ışıldamak. **—2.** Şimşek çakmak.

YALADERMA a. Genellikle sıcak, ılık ve oldukça serince denizlerin sığ kıyılarından 200 m derinliğe kadar uzanan kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Bedenleri yanlardan yassıcadır. Etçildir. Bil. a. *Trachynotus ovatus; Carangidae* familyası; boyu 50 cm'ye kadar.)

YALAK a. **1.** Hayvanların su içtikleri taştan ya da ağaçtan yapılmış büyükçe oyma kap. **—2.** Çeşme, musluk vb. bir şeyin altına, akan suyun çevreye sıçramasını, boşa akıp gitmesini önlemek amacıyla konulan delikli taş tekne.

—İnş. Bir yağmur iniş borusundan akan suların çevreye sıçramasını önlemek için boru altına yerleştirilen, ortası delik taş.

—Jeomorfol. *Buz yalağı* → SİRK.

—Teknol. Ocağın yakınına yerleştirilen ve demircilere, çilingirlere vb. ateşe su serpme ve takımları soğutma olanağı veren, su dolu kare biçimli gerdel.

◆ sıf. ve a. Yerli yersiz konuşan, laf alıp götüren, can sıkıcı kimse için kullanılır; boşboğaz.

YALAK, Adana ilinin Ceyhan ilçesi Kösreli bucağına bağlı köy; 505 nüf. (1990). 1951'de Kilikia bölgesinde yapılan arkeolojik araştırmalarda köyün çok yakınında bir höyük saptandı (Yalaközü höyüğü), İlk Tunç çağ, Hitit ve Demir çağına ilişkin buluntulara rastlandı.

YALAKA a. *Yörs.* **1.** Dalkavuk, yalak. **—2.** Arsız, sırnaşık. **—3.** *Yalaka olmak,* utanma duygusunu yitirip arsızlaşmak; dalkavuklaşmak.

YALAKDERE, Kocaeli ilinin Karamürsel ilçesine bağlı bucak; 8 129 nüf. (1990). 12 köy. Merkezi *Yalakdere,* 2 015 nüf. (1990).

YALAMA a. Yalamak eylemi.

—Folk. Fenerci* adı verilen tulumbacı neferinin gece yangına gidilirken, önden ilerleyip çamurlu ve çukur yolları arkadakilere bildirmesi.

—Seksol. Cinsel organın ağız ve dille uyarılmasına dayanan cinsel eylem.

—Vet. *Yalama yarası,* kedi ya da köpeğin, kaşınan yerlerini yalamaları yüzünden meydana gelen yara.

◆ sıf. **1.** Aşınıp düzleşerek işlevini yerine getiremez duruma gelmiş olan: *Yalama bir vida.* **—2.** Fırça izlerini belli etmeden yapılan resim için kullanılır. **—3.** *Yalama olmak,* aşınarak işlevini yerine getiremez duruma gelmek.

YALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (nesne) yalamak,* üstünde ya da içinde olanı yutmak için dilini üzerinde gezdirmek: *Kaşığı, tabağı yalamak. Çukulata yedikten sonra parmaklarını yalamak.* **—2.** *Bir şeyi (sıvı) yalamak,* diliyle (bir şeyin üzerindekini, içindekini) alıp yutmak: *Kesik parmağındaki kanı yalamak. Parmaklarına bulanmış reçeli yalamak.* **—3.** *Bir hayvanı, bir şeyi, bir kimseyi yalamak,* bir hayvandan söz ederken, sevgi belirtisi olarak, dilini üzerlerine sürmek ve özellikle yavrusunu, bedeninin bir bölümünü diliyle temizlemek: *Köpek sahibinin elini yalıyordu. Kedi yavrularını yalıyor.* **—4.** *Bir şeyi yalamak,* bir şeyden söz ederken, hafifçe değmek, dokunmak, sıyırarak geçmek: *Alevler yapının ön cephesini yalıyordu. Ayaklarımızı yalayan dalgalar.* **—5.** *Yalayıp yutmak,* iştahla yemek, silip süpürmek; ağır bir söz ya da kötü bir davranış karşısında susmak, onu kabullenmek: *Ağza alınmadık küfürleri yalayıp yutmuş, gık bile dememişti.*

—Denizc. Dalgalardan söz ederken, güvertenin bir tarafından girip diğer tarafından çıkmak.

◆ **yalanmak** dönşl. f. **1.** Bir hayvan sözkonusuysa, temizlenmek amacıyla dilini üzerinde gezdirmek. **—2.** *Tkz.* Ağzını, dudaklarını diliye yalamak: *Ne yalanıp duruyorsun?*

◆ **yalanmak** edilg. f. Yalamak eylemine konu olmak.

◆ **yalatmak** ettirg. f. *Bir şeyi yalatmak,* yalamak eylemini yaptırmak.

YALAMUK a. *Yörs.* **1.** Çam ağacının tatlı özsulu soymuk tabakası. **—2.** Soymuğun içindeki tatlı özsu.

YALAN a. **1.** Gerçeği gizlemek, gerçeği çarpıtmak, birini aldatmak vb. amacıyla bilerek söylenen gerçeğe aykırı söz. (Grotius'un etkisiyle dilin toplumsal rolüne önem veren yeni bir yaklaşım ortaya çıktı. Gerçeği açıklamaktan kaçınma hakkının doğduğu bazı toplumsal durumlarda yalan söylenebilir; sırların saklanması buna bir örnektir.) **—2.** Yalan söylemek, ger-

çeği gizlemek, çarpıtmak ya da olmayan bir şeyi varmış gibi göstermek eylemi: *Bir kimsenin yalanını yakalamak, tutmak.* **—3.** Ed. Aldatıcı, yanıltıcı olan boş şey; hayal: *Bütün bunlar yalan, sabah uyanacaksın ve her şeyin eskisi gibi olduğunu göreceksin. Tüm yaşamı bir yalan içinde geçti.* **—4.** *Yalan atmak, yalan kıvırmak,* yalan söylemek. || *Yalan çıkmak,* sözkonusu bir haberse gerçek olmadığı anlaşılmak. || *Yalan dolan,* karışık, kötü, yolsuz davranış: *Yalan dolanla bu işler yürümez.* || *Yalan söylemek,* gerçeği gizleyerek, çarpıtarak, olmayan bir şeyi olmuş gibi göstererek anlatmak: *Bir ayak üstünde bin yalan söyler. Bana yalan söyledin, elinde hiçbir kanıt yoktu.* || *Yalana şerbetli,* rahatça, çekinmeden yalan söyleyebilen kimse için kullanılır.

—İsl. *Yalan söylemek,* müslümanlığın kesinlikle yasakladığı kötü davranışlardan biri. (Bk. *ansikl.* böl.).

—Psik. *Yalan serumu,* bir suçluyu kendisine rağmen itiraf ettirmek özelliğine sahip olduğu ileri sürülen madde.

—Ruhbil. *Yalan detektörü,* bir kişinin bir uyartı ya da durum karşısında duyacağı heyecanın, kendisi sözle ya da davranışıyla açığa vurmasa da, deride elektriksel bir tepki yaratacağı varsayımına dayanarak deri tepkisini kaydeden makine.

◆ sıf. **1.** Gerçekliği olmayan, uydurulmuş olan, aldatmak için ortaya atılan bir şey için kullanılır; asılsız. *Yalan haberlerle kamuoyunu oyalamak. Bu sözleriniz bütünüyle yalandır.* **—2.** *Yalan dünya,* gelip geçici yaşam, ölümlü dünya. || *Yalan yanlış,* doğru, düzgün olması önemsenmeden: *Yalan yanlış yazıp getirmiş;* doğru olmayan, yanlışlarla dolu: *Yalan yanlış bilgilerle bu işin üstesinden gelinmez.* || *Yalan yere yemin etmek,* söylediği sözün yalan olduğunu bilerek, doğruluğunu yemin ederek öne sürmek.

—Med. huk. *Yalan tanıklık,* bir kimsenin, resmi makamlarca bilgisine başvurulan konu hakkında gerçekdışı açıklamada bulunması. || *Yalan yere yemin,* bir kimsenin mahkeme önünde gerçek dışı açıklamada bulunarak doğru söylediğine dair yemin etmesi. (Yalan tanıklık ve yalan yere yemin Türk cez. k.'nun 286. maddesinde belirtilen birer suçtur.)

—ANSİKL. İsl. Hz. Muhammet'in münafıklığın belli başlı belirtilerinden biri saydığı ve müslümanlığın kesin olarak yasakladığı yalanı, islam ahlakçıları *bütün kötülüklerin anası* (ümm ül-hübüis) diye tanımlarlar. Doğru sözlü ve dürüst olması nedeniyle düşmanlarının bile kendisini el-Emini diye nitelediği Hz. Muhammet, "Sen dostuna bir söz söylüyorsun ve o, bu konuda seni doğru biliyor. Halbuki yalan söyleyerek sen onu aldatıyorsun. Bu ne büyük bir hıyanettir!" diyerek yalan ve yalancıdan dostluk ve insanlık adına nefretini açıklar. Kuran'da da "Allah'ın laneti yalancıların üstüne olsun!" (III, 61); "Artık o murdar putlardan ve yalan söylemekten kaçının!" (XXII, 30) denilir.

İslam ahlakında yalan söylemek haramdır ve hiçbir kişisel çıkar kaygısı yalan söylemek için özür sayılmaz. Ancak, islam ahlakçıları, Hz.Muhammet'in bir hadisini de kanıt göstererek çok istisnai bazı durumlarda yalanın iyilik doğurabileceğini düşünmüşler ve böylesi durumlarda yalan söylemenin caiz olabileceğini belirtmişlerdir. Sözkonusu hadiste Hz. Muhammet şu üç durumda yalan söylemeye izin vermiştir: 1. savaşta düşmanı yenebilmek için; 2. dargınları barıştırmak için; 3. yıkılmak üzere olan bir aile yuvasını kurtarabilmek için.

YALANCI sıf. ve a. **1.** Yalan söyleyen, yalan söylemeyi huy edinmiş olan kimse için kullanılır. **—2.** *(Bir kimseyi) yalancı çıkarmak,* bir kimsenin yalan söylediğini öne sürmek ya da yalan söylemesine yol açmak: *Gelmedin, onlara karşı beni yalancı çıkardın;* bir şey sözkonusuysa bir kimsenin yanılmış olduğunu ortaya koymak: *Olaylar seni yalancı çıkardı.* || *Yalancı çıkmak,* bilmeyerek yalan söylemiş olmak ya da verdiği bir sözü yerine getirememek. || *Bir kimsenin yalancısı olmak,* inanılmayacak bir sözü ya da haberi başkasından işiterek söylemiş olmak: *Ben onun yalancısıyım, ister inan, ister inanma.*

—Mant. *Yalancının çatışkısı* ya da *paradoksu,* yunan sofistlerden kaynaklanan ve onlara göre önerme sahibini içeren olumsuz bir önermenin doğruluğu ile bu içermeden ileri gelen yanlışlık arasındaki çözülmesi olanaksız çelişkiyi ortaya koyan önermeler kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. **1.** Gerçek olmayan, gerçeğine benzeyen ya da benzetilmiş olan bir şey için kullanılır; sahte: *Yalancı inciler. Bunlar yalancı mücevherler, hiçbir değerleri yok. Gülüşündeki bu yalancı neşeye, bu yalancı mutluluğa kanmam olanaksızdı.* **—2.** *Yalancı dünya,* her şeyin gelip geçici olduğunu anlatmak için kullanılan kalıp söz. || *Yalancı pehlivan,* kendini büyük işlerin üstesinden gelebilecek güçteymiş gibi gösterdiği halde hiçbir şey yapamayan kimse. || *Yalancı tanık, yalancı şahit,* mahkemede gerçeği söylemeyen, gerçeği çarpıtan ya da duruma uygun şeyler söyleyen kimse.

—Ağ. yet. *Yalancı göz* ya da *yalancı sürgün,* yaz budamasından ya da uç kırmadan sonra yaprakların koltuğundaki yan tomurcuklardan doğan göz ya da sürgün.

—Mim. ve İnş. *Yalancı kemer,* bir duvar üzerinde takviye amacıyla yapılan ve göz açıklığı bulunmayan kemer.

—Mutf. *Yalancı dolma* → DOLMA.

—Ormanc. *Yalancı dal,* güzel görüntü vermediği gibi meyve de vermeyen ince dal.

—Patol. *Yalancı hastalık,* başka bir hastalıkla karıştırılabilen, eksik, hafif ya da aldatıcı belirtiler veren hastalığa denir.

—ANSİKL. Mant. Epimenides'e (bazen de Eubulides'e) atfedilen bir sofizm olan yalancının çatışkısı, şu biçimde dile getirilebilir: "Yalan söylediğimi söylüyorsun. Eğer bu doğruysa, o zaman yalan söylediğini söylerken de yalan söylüyorsun, öyleyse yalan söylediğin doğru değil. Ama eğer bu doğru değilse, o zaman yalan söylediğini söylerken de yalan söylemiyorsun, öyleyse yalan söylediğin doğrudur." Bu biraz çocukça görünümüyle yalancının çatışkısı, gene de doğal dillerin büyük özelliklerinden biri olan özgönderim olanağını ortaya koyar.

YALANCI burnu, Yılancı burnu da denir, Ege kıyılarının orta kesiminde, Kuşadası'nın B.'sındaki kara çıkıntısının K. ucuna verilen ad. Aynı çıkıntının G. ucuna *Aslan burnu* denir.

YALANCIAKREPLER a. Yassı, küçük arka kesimi güdük bedenli, çene ayakları uzun ve akrepler gibi kıskaçlı örümcekler takımı. (Bil. a. *Chelonethi* ya da *Pseudoscorpionidea.*)

YALANCIASALAK a. Asalakbil. Başka türlerde serbest ya da asalak yaşadığı halde asalak olmadığı bir konakta ortaya çıkarılan organizma.

YALANCIASALAKLIK a. Bir yalancıasalak ile onun yaşam çevrimine katılmayan konak arasındaki ilişki.

YALANCIAYAK a. Biyol. Kökayaklı birhücrelilerde çok sık görülen ve hem hareket etmeye, hem fagositoz yapmaya yarayan sitoplazma uzantısı. (Yalancıayak, en dıştaki sitoplazmadan [ektoplazma] oluşur. Katı parçacıkları yalancıayaklarla içine çekerek sindirme özelliği lökositlerde de [fagositler] vardır. Az çok sert bir ekseni olan yalancıayaklara aksopot denir.)
—Böcbil. Bazı ikikanatlı böceklerde, çekmen biçiminde, yumuşak eklenti. (*Chironomus* larvalarının anal eklentisine benzer.)

YALANCICÜZAM a. Asalakbil. *Robles yalancıcüzamı,* PUNDOS'un eşanlamlısı.

YALANCIÇİVİT a. Kuzey Amerika kökenli ağaççık. (Bil. a. *Amorpha;* kelebekçiçekligiller familyası.)

YALANCIDİŞİ a. Böcbil. Karıncalarda, işçi ile kraliçe arasında yer alan patolojik biçim.

YALANCIEBEGÜMECİ a. Ilıman bölgelerde yetişen biryıllık ya da çokyıllık otsu, bazen çalımsı (1,50 m) bitki. (Ebegümecine çok benzer, yaprakları almaşık, çiçekleri [pembe, mor ya da beyaz] yaprakların koltuğunda ya da dalların ucunda salkım halinde topludur. Genellikle Akdeniz kıyılarında, bahçelerde tarhları süsler. Bil. a. *Lavatera;* ebegümecigiller familyası.)

YALANCIDARI a. Özellikle tropikal bölgelerde yetişen büyük boylu çokyıllık yem bitkisi. (Bil. a. *Paspalum;* 160 tür; buğdaygiller familyası.)

YALANCIDÖLLENME a. Bot. Çiçektozu borusundaki hücrelerin, özellikle bunlar değişik bir türden oldukları zaman, yumurtalık dokularını sadece uyarıcı olarak etkilemesiyle ortaya çıkan partenogenez çeşidi. (Eşanl. PSÖDOGAMİ.)

YALANCIEJDERBAŞI a. Sap ucunda büyük başaklar halinde toplu bulunan güzel firfiri kırmızı ya da pembe çiçekli ve genellikle çok büyük (1,20 m) çokyıllık otsu bitki. Kuzey Amerika'da yetişen bazı türleri bilinmekte, bazı türleri de Avrupa'da yetiştirilmektedir. (Bil. a. *Physostegia;* ballıbabagiller familyası.)

YALANCIFINDIK a. Bazıları süs bitkisi olarak yetiştirilen, Asya kökenli küçük ağaç ya da çalı. (Bil. a. *Corylopsis,* acıfındıkgiller familyası.)

YALANCIGAMET a. Kirpiklilerde mikronukleusun bölünmesiyle oluşan çekirdek. (Konjugezon sırasında gametlerden erkek olanı bir konjugezondan öbürüne geçerek olduğu yerde kalan dişi yalancıgametle birleşir.)

YALANCIGEBELİK a. Vet. Son kızgınlık döneminde döllenmemiş dişilerde rastlanan ve gebeliği anımsatan ruhsal ve fiziksel davranışların tümü. (Dişide, vulva ve memeler şişer, dölyatağı hazırlanır, süt salgılama başlar [sinirsel süt salgılama] ve bir ananın davranışları görülür. Yalancı gebeliğe özellikle dişi köpeklerde sık rastlanır. ["sinirsel gebelik"].)

YALANCIGRİP a. Gribe benzeyen, ama grip virüsünden olmayan hastalık.

YALANCIHAVACIVA a. Güney Avrupa, Kuzey Afrika, Batı ve Orta Asya'da çakıllı ve kumlu yerlerde yetişen, soluk sarı renkte büyük çiçekli biryıllık, ikiyıllık ya da çokyıllık bitki. (Bil. a. *Onosma;* hodangiller familyası.)

YALANCIHERCAİMENEKŞE a. Portekiz, Sicilya ve Kuzey Afrika'da deniz kıyısındaki bahçelerde yetişen biryıllık küçük otsu bitki. (Bil. a. *Ionopsidium;* turpgiller gamilyası.)

YALANCIİLTİHAP a. İltihap kökenli olmadığı halde iltihaplı bir lezyona ya da hastalığa benzeyen durum.

YALANCIKABUKLULAR a. Trilobitlerin ve kabukluların özelliklerini bünyesinde toplayan fosil ilkeleklembacaklılar altsınıfı. (Türleri çok azdır.)

YALANCIKANARYAGÜLÜ a. Japonya ve Çin'de güzel beyaz çiçekleri ve güzel yaprakları için yetiştirilen süs çalısı. (Bil. a. *Rhodotypos;* gülgiller familyası.)

YALANCIKARANFİL a. Kuzey yarıküre'nin tropikal olmayan bölgelerinde yetişen biryıllık ya da çokyıllık güzel otsu bitki. (Bil. a. *Lychnis;* karanfilgiller familyası.)
—ANSİKL. Yaprakları karşıt, yalın ve dişlidir. Genellikle talkım ya da demet halinde bulunan çiçekler, türlere göre erdişi ya da bireşeylidir. Tacın beş serbest taçyaprağı vardır, bunlardan her birinin boğaz

yalancıkaranfil
(Lychnis flos-cuculi)

kısmında uzun bir tırnak ve pullar bulunur. Meyve, tepesinde 5-10 dişli bir kapak bulunan açılgan bir kapsüldür. Yalancıkaranfil (*lychnis*) çokbiçimli bir cinstir; bu nedenle botanikçilerin bazıları bunları birkaç cinse ayırır. Biryıllık ve çokyıllık pek çok türü bahçelerde yetiştirilmektedir: *Lychnis chalcedonica, L. coronaria, L. flos-Jovis, L. flos-cuculi, L. diurna* (=*Melandryum diurna*), *L. dioica* vb.

YALANCIKAYIN a. Güney yarıküre'de yetişen ve kayınağacına benzeyen ağaç ya da ağaçcık. (Bil. a. *Nothofagus;* kayıngiller familyası.)
—ANSİKL. Kışın dökülen ya da dökülmeyen almaşık, yalın, fakat genellikle küçük yapraklı ağaçların oluşturduğu yalancıkayın cinsinin, Güney yarıküre'nin ılıman ülkelerinde (Şili, Avustralya, Tasmanya, Yeni -Zelanda) yetişen on beş kadar türü vardır. Başlıca türler Şili'dedir. *Nothofagus antartica, N. betuloides, N. dombeyi, N. obliqua, N. procera;* Okyanusya'da şu türler vardır: *N. cliffortioides, N. cunninghami, N. fusca, N. menziesii.* Genellikle parklara süs ağacı olarak dikilen yalancıkayınlar, bazı ülkelerde (Britanya, Normandiya) ağaçlandırmada tercih edilen başlıca türler arasındadır.

YALANCIKENDİR ya da **KENEVİR** a. Batı Asya'da (Anadolu) ve Girit'te yetişen boya ve dokuma bitkisi. (Girit kendiri [*Datisca cannabina*] dokuma [iplik] ve boya bitkisi [yaprakları kaynatılarak sarı renk elde edilir] olarak yetiştirilir. Müshil ve idrar söktürücü niteliği de vardır.)

YALANCIKİNİN a. Brezilya'da yetişen ve kınakınaya benzeyen ağaççık. (Bil. a. *Remijia.* Bir türünden [*R. pedunculata*] yalancıkınakına [küpreinli kınakına] elde edilir.)

YALANCIKİST a. Patol. Fibroz çeperli yeni olma ur. (Nedenlerine göre, nekrozlu ve irinli [kistleşmiş apse], nekrozlu ve kanamalı [tiroit ve pankreas yalancıkistleri], mukuslu [sinovya yalancıkisti] olabilir.)

YALANCIKOLÜMEL a. Mercanlarda, çeperlerden doğan septumların birbirine yapışmasıyla oluşan eksen.

YALANCIKTAN be. Gerçekten değil; yapmacık olarak, oyun, şaka olarak: *Yalancıktan ağlamak. Yalancıktan dövüşmek.*

YALANCILIK a. Yalancı olma durumu; yalan söyleme alışkanlığı, huyu: *Yalancılığın bu kadarı da imkânsız.*

YALANCILİMON a. Güney Çin kökenli çok dikenli bir bitkiye ve bunun meyvesine verilen ad. (Bil. a. *Poncirus trifoliata;* sedefotugiller familyası.)
—ANSİKL. Yalancılimonun başlıca özelliklerinden biri kışın dökülen üçüz yapraklarıdır. Yalancılimon *turunçgiller*'le kolayca melezleşir. Yalancılimonlar çok yararlı ağaççıklardır, çünkü tristeza* hastalığına karşı dayanıklı olduklarından turunç yerine aşılanacı olarak kullanıldığı gibi çit ve süs bitkisi olarak da kullanılmaktadır.

YALANCIMELANOZ a. *Kalınbağırsak yalancımelanozu,* kalınbağırsak çeperinin melanine yakın esmer-siyah bir pigmentle (lipofüsin) dolması.

YALANCIMELEZ a. Kuzey Çin'de, bahçelerde yetişen kozalaklı ağaç. (Sonbaharda dökülen güzel altın sarısı yapraklarından dolay oralarda altın ağacı adı verilmiştir. Yalancımelezin gerçek melezden farkı erkek çiçekleri ve pul döken kozalaklarıdır. Bil. a. *Pseudolarix;* çamgiller familyası.)

YALANCIMEYVE a. Yapısına asıl meyveden başka çiçek tablası, çiçek kılıfı ya da çiçek çevresi gibi kısımların da katıldığı meyve. (Yalancı meyveler basit [elma], toplu [böğürtlen, çilek] ve bileşik [dut, incir, ananas] olabilir.)

YALANCINEMF a. Böcbil. Kabartıcı kınkanatlılarda ve aşırıbaşkalaşma geçiren öbür böceklerde ikinci ve üçüncü larva evresi arasında bulunan uyuşukluk evresi.

YALANCINEMFOZ a. Böcbil. Yalancınemf evresinden geçen böceklerde embriyon sonrası gelişme evresi.

YALANCIPELAD a. Der. hast. *Brocq yalancı peladı,* saçlı deri hastalığı. (Nedbeleşmiş küçük plaklar halinde saçsız bölgelerle ["karda ayak izi" gibi], buralardaki kıl keseciklerinin tamamen tahrip olmasıyla ve bir daha çıkmamacasına saçların dökülmesiyle belirgin bir kelliktir.)

YALANCIPOLİARTRİT a. Patol. *Rizomelik yalancı poliartrit,* daha çok kol ve bacakların kök bölgelerinde görülen akut iltihaplı romatizma.
—ANSİKL. Rizomelik yalancıpoliartrit, başlangıcı genellikle hızlı olan bir yaşlı insan hastalığıdır. Çoğunlukla kadınlarda görülür; kol ve bacakların kök bölgelerinde ağrılar, genel durumda ağır bozulmalar ve akut iltihaplanma belirtileri (çok ivmeli sadimantasyon hızı) ile ortaya çıkar. Horton hastalığı (şakak atardamarı iltihabı) ile birlikte görülmesi sıktır. Kortizon, antiemflamatuvarlar ve sentetik sıtma ilaçları kullanılarak tedavi edilir.

YALANCIPOLİGLOBÜLİ a. Hematol. ERİTROSİTOZ'un eşanlamlısı.

YALANCIPOLİSİTEMİ a. Hematol. ERİTROSİTOZ'un eşanlamlısı.

YALANCIROMATİZMA a. Patol. *Enfeksiyonlu yalancıromatizma,* akut enfeksiyon hastalıkları sırasında görülen esas hastalık mikroplarının toksinlerinden ya da ikincil bir enfeksiyondan ileri gelen eklem rahatsızlığı. (Yalancı denmesinin nedeni hastalık mikrobunun doğrudan doğruya eklemlerde enfeksiyon yapmamasıdır; mikroplara karşı duyarlılığın neden olduğu bir hastalıktır.)

YALANCISAFRAN a. Çiçekleri safrana benzediği için eskiden aspire *(Carthamus tinctorius)* verilen ad. (→ ASPİR.)

YALANCISAZOTU a. Biryıllık ya da çokyıllık köksaplı otsu bitki cinsi. (Bil. a. *Cyperus;* bütün dünyada yaygın 500 tür.) [Yalancısazotları yuvarlak ya da üçköşe saplıdır; bazı türleri *(Cyperus papyrus)* 3 m'den fazla boylanabilir. Az ya da çok dar olan yapraklar şerit biçimindedir ve dipleri kınlıdır. Sarımsı ya da yeşilimsi olan erdişi çiçek başakçıkları, şemsiye ya da koçan biçiminde olur. Yumrulu yalancısazotu *(C. esculentus),* şekerli bir tadı olan çok sayıda küçük yumrular verir; bundan sofralık yağ da çıkarılabilir. *C. papyrus* eski insanların papirüs dedikleri bitkidir; Mısırlılar bunun saplarının özeğinden kâğıt yaparlardı.]

YALANCISERÖZ a. Anat. Seröz zarlara benzeyen, ama yapısı aynı olmayan zar.

YALANCISERVİ a. Japonya ve Güney Amerika'da yetişen ve parklarda, bahçelerde süs bitkisi olarak da yetiştirilen, mazı ile servi arası, kozalaklı ağaç. (Bil. a. *Chamaecyparis.*)

YALANCISOĞAN a. Bot. Egzotik orkidelerin sapında oluşan, ortası şişkin parçalardan her biri. (Yumurta biçiminde olan bu parçanın tepesinden bir ya da birçok yaprak çıkar. Yalancısoğan, çok miktarda su içerir, bu da o bitkilerin kuraklığa dayanmalarını sağlar.)

YALANCISOLUNGAÇ a. Zool. Kıkırdaklıbalıklarda, altçeneyle birleşen yarım solungaç yayı. (Biraz körelmiştir ve oksijenli kanı alır. Kemiklibalıklarda yalancısolungaçlar salgı bezi özellikleri kazanır ve iç ortamın asit-baz dengesinde görev alan maddeler salgılar)

YALANCISÖLOM a. Zool. Yalancısölomluların içorganlarını birbirinden ayıran ve hem sölomsuzların özek dokusundan, hem de sölomluların sölom boşluğundan farklı boşluk. (Yalancısölom, embriyon blastosölünün kalıntısıdır.)

YALANCISÖLOMLULAR a. Sölomu bulunmayan, ama bütün yaşamları boyunca yalancısölomlarını koruyan hayvanlar öbeği. (Yalancısölomlular öbeği, tekerleklikurtları, *Gastrotricha*'ları, *Echinodera*'ları ve yuvarlaksolucanları içerir. Bil. a. *Pseudocoelomata.*)

YALANCISÜMBÜL a. Avrupa, Kuzey Afrika ve Batı Asya'da yetişen soğanlı otsu bitki. (Az sayıda olan yapraklar kökten sürer ve şerit biçimindedir. Uzun yalın sapların ucunda salkım halinde toplu bulunan çiçeklerde az ya da çok şişkin ve boğazı dar boru biçiminde bir çiçek kılıfı ve yaygın ya da kıvrık altı küçük lop vardır. Meyve üç açılı bir kapsüldür. Bil. a. *Muscari;* zambakgiller familyası.) [Halk arasında *misk soğanı, yabani soğan* da denir.]

yalancısümbül

YALANCIŞEMSİYE a. Bot. Yalın ya da dallı çiçek saplarının sap üzerinde çeşitli yüksekliklerden çıkıp, yukarıda hepsinin aynı hizada sona ermesiyle belirgin bileşik çiçek biçimi (armut, erik ve kiraz çiçekleri). [Bazen kömeçlerden oluşan yalancışemsiyeye de rastlanır: civanperçeminde durum böyledir.]

YALANCIŞİPİR a. Kuzey Amerika kökenli, kışın dökülen karşıt yapraklı ağaççık. (Çiçekler küçüktür ve koçanlar halinde toplu bulunur. Pek çok türü süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *Holodiscus;* gülgiller familyası.)

YALANCITAŞ a. Kuyumc. Genellikle işlenmiş renkli camdan imal edilen değersiz takı.

YALANCITOYNAKLILAR a. Eskiden Amerika'daki iri kemiricileri (sudomuzu, aguti, paka) kapsayan öbek. (Tek ortak özellikleri küçük bir toynağa benzeyen tırnaklardır; bu hayvanlar günümüzde birçok alttakıma dağılır.)

YALANCITRAKE a. Ev sineklerinin labellumları üzerinde bulunan ve trakeye benzeyen olukçuk. (Tatlı sıvıları çeken birçok yalancıtrake labellum yüzeyini kaplar.)

YALANCIUR a. Patol. Ura benzeyen, fakat ur oluşumlarının niteliklerini taşımayan patolojik ürün. (Çeşitli iltihap olayları, bazı kistler, sert ya da sıvı yabancı cisimler, yalancıur sayılabilirler.)

YALANCIYULAF a. Yulafa benzeyen ve otçul hayvanlarca sevilerek yenen çokyıllık otsu bitki. (Bu cinsin 50'ye yakın türü bütün dünyanın ılıman dağlık bölgelerinde yetişir. Bil. a. *Trisetum;* buğdaygiller familyası.)

YALANCIYUMURTA a. Asmabitinin mazıcı biçimlerinin döllenmemiş yumurtası.

YALANCIZAR a. Patol. Mukozaların yüzeyinde ve nadir olarak serozaların üstünde oluşan, bazen çok yapışkan olmasına karşın eninde sonunda parça parça koparak ayrılan, çoğunlukla fibrinsi yapıda patolojik sızıntı. (Yalancızarda ne dokulaşma, ne damarlanma vardır, bu nitelikleriyle yeni zar oluşumlarından ayrılır.)

YALANDAN be. **1.** Kandırmak, aldatmak ya da öyle görünmek için, gerçekmiş gibi göstererek, yapmacık bir biçimde, numaradan: *Yalandan sevinmek. Yalandan üzülmek. Yalandan heyecanlanmamıştı, bütün duyguları gerçekti.* **—2.** Yalnızca yapmış olmak için, üstünkörü, özen göstermeden: *Ortalığı yalandan süpürmek.*

YALANDÜNYA mağarası, Antalya körfezinin D. kıyılarında, Gazipaşa'nın 10 km kadar D.'sunda paleozoyik kireçtaşları içinde oluşmuş yaklaşık 270 m uzunlukta mağara. Dar olan girişi, Gazipaşa-Anamur asfaltından 150 m yüksektedir.

YALANGOZ → YALANKOZ.

YALANIŞ a. Yalanmak eylemi ya da biçimi.

YALANKOZ a. *Yörs.* Dişbudak yapraklı kanatlıceviz (*Pretocarya fraxinifolia* ya da *P. caucasica*).

YALANKOZ ya da **YALANGOZ,** Hatay'ın Kırıkhan ilçesine bağlı bucak; 6 486 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Yalankoz* (esk. *Çamsarı*) 906 nüf. (1990).

YALANLAMA a. Bir sözü, haberi vb. yalanlamak eylemi; bu amaçla söylenen söz ya da yazılan yazı; tekzip.

YALANLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi yalanlamak, f. + dığını yalanlamak,* bir kimse sözkonusuysa, bir haberin, bir olayın doğru olmadığını öne sürmek; tekzip etmek: *Yetkililer, olayla ilgili haberleri, olay yerine askeri birlikler gönderdiklerini yalanladılar.* **—2.** *Bir kimseyi, sözlerini yalanlamak,* sözlerinin yalan olduğunu bildirmek, gerçeği söylemediğini ileri sürmek; sözlerinin tersini iddia etmek: *Bir tanığı, iddialarını yalanlamak.* **—3.** *Bir şeyi yalanlamak,* bir şeyden söz ederken, bir olumlamaya, bir olaya ters düşmek, ona uymamak, onunla çelişmek, onu çürütmek: *Daha sonraki olaylar, bakanlığın savlarını yalanladı. Şu anda söylediklerin, daha önce söylediklerini yalanlıyor.*

◆ **yalanlanmak** edilg. f. Bir haberin, bir olayın, bir şeyin doğru olmadığı bildirilmek; tekzip edilmek: *Haber yalanlandı.*

YALANLANMA a. Yalanlamak eylemi.

YALANLANMAK → YALANLAMAK.

YALANMAK → YALAMAK.

YALANSIZ sıf. Yalan olmayan, içinde yalan bulunmayan: *Ağzından yalansız tek bir söz çıkmaz.*

◆ be. Yalandan kaçınarak: *O her zaman yalansız konuşur.*

YALAPŞAP, YALAPŞALAP be. Üstünkörü, baştan savma: *Yalapşap temizlik yapmak.*

YALAP YALAP sıf., be. Parıl parıl, ışıl ışıl.

YALATMAK → YALAMAK.

YALAYICI sıf. **1.** Yalayan. **—2.** *Çanak yalayıcı* → ÇANAK.
—Ask. *Yalayıcı ateş,* menzili içinde ayakta duran her insanı vuracak biçimde araziye paralel bir uçuş yolu izleyen ateş. (Düz ya da hafif eğimli arazide 750 m uzaklığa kadar yalayıcı ateş yapılabilir.)
—Böcbil. Zarkanatlılara özgü ağız parçalarının morfolojik bir tipi için kullanılır. (Yalayıcı tipteki ağız parçasının temel özelliği altçenenin ufalmış olması, artçenelerin ve özellikle de labiumun [dil] uzaması; bu özellikler sayesinde böcek, çiçeklerdeki balözünü yalayabilir ve emebilir.) || Bu tür ağız parçalarıyla donanan böcek için kullanılır.

YALAYICILIK a. Sil. Bir mermi yolunu dikleştiren yükseklik ile gözlemlenen hedefin yüksekliği arasındaki oran. (Yalayıcılık, mermi yolu dikliğiyle ters orantılı olarak değişir.)

YALAYIŞ a. Yalamak eylemi ya da biçimi.

YALAZ → ALAZ.

YALAZ (Suat), türk karikatürcü (Çiçekdağı, Kırşehir, 1932). Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nü bitirdi (1956). Karikatür çizmeye çok erken yaşlarda başladı. İlk karikatürleri *Akbaba, 41 buçuk, Dolmuş, Tef* dergilerinde yayımlandı. 1959'dan başlayarak *Akşam* gazetesinde çizdiği *Karaoğlan* çizgi-roman dizisi önce Atıf Yılmaz (1962), sonra kendisi tarafından birçok kez sinemaya aktarıldı. Çalışmalarını 1970 yılından bu yana Fransa'da sürdüren sanatçı, çeşitli ülkelerde yayımlanan *Kebir, Sony-Ringo* ve *Western* dizileriyle uluslararası ün kazanmıştır.

YALAZLAMAK → ALAZLAMAK.

YALAZLANMAK → ALAZLAMAK.

YALÇIN sıf. **1.** Dik, sarp: *Yalçın kayalar, dağlar.* **—2.** *Esk.* Düz, parlak, kaygan.

YALÇIN (Hüseyin Suat), türk şair, oyun yazarı (İstanbul 1867 - *ay. y.* 1942). Tıbbiye'yi bitirdi (1886). Paris'te çocuk hastalıkları ihtisası yaptı (1893-1895). Suriye vilayeti sağlık müfettişi olarak Şam'da bulundu (1898-1908). Meclis-i kebir-i sıhhiye üyeliğine seçildi (1908-1919). Kurtuluş savaşı'nda Anadolu'ya geçerek doktorluk yaptı. Cumhuriyet döneminde Devlet deniz yolları gemilerinde doktor olarak çalıştı. Divan edebiyatı yolundaki ilk şiirlerinden sonra Servet-i fünun topluluğuna katılmıştı. Bu dönemin aşk, kadın konularına ağırlık veren içe kapanık, aşırı duyarlıklı şiirlerini *Lane-i melal* (1910) yapıtında derledi. Milli edebiyat döneminde hece vezni ve sade dille doğa sevgisi, aşk, ulusal konular gibi, bu edebiyatın yaygın temalarını işledi. "Aruza veda" adlı şiiriyle bu veznin yaşamının artık sona erdiğini dile getirdi: *"Hesab ettim otuz beş yıl mefâîlün demiş gönlüm / Meğer bir gün bu zahmetler heba olmak mukaddermiş."* İnsan davranışları, toplumsal ve güncel olaylarla ilgili taşlamaları *Gâve destanı*'ndadır (1923). Telif, çeviri adapte tiyatro yapıtları vardır: *Kirli çamaşırlar* (1910), *Kayseri gülleri* (Münir Nigâr'la, 1920), *Tayyare* (1927) vb. Hüseyin Cahit Yalçın'ın ağabeyi, yazar Efzayiş Suat'ın eşiydi. (→ Kayn.)

YALÇIN (Hüseyin Cahit), türk gazeteci, siyaset adamı (Balıkesir 1874 - İstanbul 1957). Mülkiye'yi bitirdikten (1896) sonra çok genç yaşta girdiği basın dünyasındaki çalışmalarını sürdürürken türçe, fransızca öğretmenliği yaptı; Mercan idadisi müdürlüğünde bulundu. İdadinin 2. sınıfındayken Serez'de dinlediği bir olaya dayanan ve Ahmet Mithat Efendi yolunu izleyen *Nadide* (1892) romanını yayımlamıştı. Mülkiye'nin son sınıfında birkaç arkadaşıyla *Mektep* dergisinin yönetimini üstlendi (1895). Bu dergi Cenap Şahabettin, Hüseyin Suat, Mehmet Rauf gibi genç yazarların yazılarıyla ilgi çekiyordu. Edebiyat-ı cedide topluluğuna katılarak (1896) *Servet-i fünun*'da öyküler, sanatla ilgili makaleler ve bir roman *(Hayal içinde)* yayımladı. *Tarik* ve *Sabah* gazetelerindeki tartışma yazılarıyla yeni edebiyatı savundu. Fransızcadan çevirdiği "Edebiyat ve hukuk" başlıklı makalede Fransız ihtilali'nden söz edildiği için Abdülhamit II yönetimince *Servet-i fünun* dergisi kapatıldı (1901); Hüseyin Cahit yazı hayatından uzaklaştı. İkinci meşrutiyet'ten sonra Hüseyin Kâzım Kadri ile birlikte *Tanin* gazetesini kurarak İttahat ve Terakki'nin görüşlerini savundu; İstanbul'dan Meclis-i mebusan'a seçildi; ikinci dönemde Meclis başkanı oldu. 31 Mart ayaklanmasında matbaası basıldı; gerici güçler onu öldürmek istedi, ancak yanlışlıkla Lazkiye mebusu Emir Aslan öldürüldü. Mütareke'de İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü (1919). Buradayken italyanca ve ingilizce de öğrenerek tarih, sosyoloji, pedagoji yapıtlarını kapsayan "Oğlumun kütüphanesi" adlı çeviri dizisini hazırlamaya başladı. Sürgün dönüşü bu diziden *Hunlar'ın, Türkler'in, Moğollar'ın ve daha sair Tatarlar'ın tarih-i umumisi* (de Guignes, 8 c., 1923-1925), *Din hayatının ibtidai şekilleri* (E. Durkheim, 2 c., 1923-1924), *Sosyalist meslekleri* (V. Pareto, 2 c., 1923) vb. yapıtları yayımladı. *Tanin* gazetesini yeniden kurarak temelde özgürlük, demokrasi düşüncelerini savunan siyasal yazılarıyla sert bir muhalefet uyguladı. Bu yüzden İstiklal mahkemesi'nce mahkûm edilerek bir buçuk yıl Çorum'da sürgünde yaşadı (1925-1926). İstanbul'a döndükten sonra bir ara gümrük komisyonculuğu yaptı. Birinci Türk dil kurultayı'nda (1932), dilde devrim değil ancak evrim olabileceğini savunduğu için o sırada idare meclisi üyesi olduğu Sanayi ve maadin bankası'ndan uzaklaştırıldı. Geçimini, bütün yazılarını kendisinin hazırladığı *Fikir hareketleri* (1933-1940) dergisiyle sağladı. Daha sonra İstanbul ve Kars milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı (1939-1950). *Tanin* gazetesini yeniden çıkardı (1943-1947). Başyazar olarak *Ulus* gazetesinde Atatürk devrimleri'ni ve CHP'nin siyasal görüşlerini savundu (1948-1957). 80 yaşındayken DP yönetimine eleştirileri yüzünden 29 ay hapse mahkûm edildi (1954); hapisteyken yaşı ve hastalığı nedeniyle cazası kaldırıldı. Roman (*Hayal içinde,* 1901) ve öykülerinde (*Hayat- muhayyel,* 1899; *Hayat-ı hakikiye sahneleri,* 1909) "sanat sanat içindir" ilkesine bağlı kalmış, dil ve anlatım bakımından fransız yazarlarından etkilenmiş ancak büyük ölçüde gözlemlerinden de yararlanmıştı. Konunun dışına taşmayan, kişisel saldırılara yer vermeyen, aklın, bilginin ışığında yargılara ulaşmaya çalışan eleştiriler yazdı (*Kavgalarım,* 1910). Türkçenin batı yöntemine dayanan ilk dilbilgisi kitabını o hazırladı (*Türkçe sarf ve nahiv,* 1911). Uzun yazı ve siyaset yaşamından anıları *Edebi hatıralar* (1935), *Siyasal anılar* (1976; bu anıların tamamı *Yedigün* dergisi [1934-1938] ve *Halkçı* gazetesinde [1954] çıktı) kitaplarındadır. (→ Kayn.)

YALÇIN (Aydın), türk iktisatçı, siyaset adamı ve yazar (Uluborlu, Isparta, 1920). Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdikten (1941) sonra aynı kurumda öğretim üyesi oldu. 1954'ten başlayarak, eşi Nilüfer Yalçın'la birlikte *Forum* dergisini yayımladı. DP iktidarı tarafından profesörlüğe yükselmeleri önlendi ve fakülteden ayrılmak durumunda kaldı. O günlerde kurulan Hürriyet partisi kurucuları arasında yer aldı (1955). Bu partiden aday olduysa da milletvekili seçilmedi. 27 Mayıs 1960 sonrasında üniversiteye döndü ve profesör oldu. Yeni Türkiye partisi'nin kurucuları arasında yer aldı, daha sonra AP'ye geçti ve bu partiden İstanbul (1965-1969) ve Ankara (1969-1973) milletvekili seçildi. Daha sonra parti lideri Süleyman Demirel'le anlaşmazlığa düşünce partiden ihraç edildi. 1979'dan başlayarak *Yeni forum*'u çıkardı. Başlıca yapıtları: *İçtimai sınıflar meselesi* (1984), *Uzak komşumuz Sovyetler* (1968), *Demokrasi, sosyalizm ve gençlik* (1969), *İktisadi politika üzerine düşünceler* (1969), *İktisadi doktrinler ve sistemler tarihi* (1976), *Türk komünizmi üzerine bazı gözlemler* (1977), *Osmanlı iktisadında büyüme ve gerileme süreci* (1979).

YALÇIN (Burhan Cahit), türk veteriner (Anamur, İçel, 1933). Ankara Üniversitesi veteriner fakültesi'ni bitirdikten (1955) sonra bir süre Lalahan zootekni araştırma enstitüsü'nde hayvan genetiğiyle ilgili çalışmalarda bulundu. İngiltere'ye giderek hayvan genetiği konusunda doktorasını verdiği gibi ingiliz dili ve edebiyatı dalında sertifika aldı (1960-1963). Türkiye'ye dönüşünde asistan olarak girdiği Ankara Üniversitesi veteriner fakültesi'nde doçent oldu (1967), profesörlüğe yükseldi (1973). Aynı yıl İstanbul Üniversitesi veteriner fakültesi zootekni kürsüsü'nde çalışmaya başladı. Aynı fakültede dekanlık yaptı (1982-1988). Konya merinosları ile ilgili çalışmasından ötürü TÜBİTAK'ın 50. yıl Cumhuriyet ödülü'nü kazanan (1973) Yalçın'ın başlıca yapıtları: *Hayvan yetiştirmede seleksiyon* (1966), *Koyun cinsleri ve bunların verimleri* (1981).

YALÇIN (İrfan), türk romancı (Zonguldak 1934). İstanbul Üniversitesi fransız dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1960). Yapıtlarında toplumun dışladığı insanların yaşam çevrelerini, hastalıklı kişilikleri sergiledi: *Pansiyon huzur* (1975, Milliyet yayınları roman ödülü), *Genelevde yas* (1978), *Ölümün ağzı* (1979, TDK ödülü), *Fareyi öldürmek* (1980), *Büyük soytarı* (1982).

YALDIRAK sıf. Parlak, ışıklı.

YALDIZ a. **1.** Bir nesneyi, bir yüzeyi in-

Hüseyin Cahit Yalçın

Dailloux-Rapho

bir koltuk üzerinde varak altınla **yaldız** *(Gohart atölyesi, Paris)*

ce bir katman oluşturarak kaplayan altın, gümüş ya da bunlara benzer başka bir madde. (Bk. *ansikl.* böl. Süslem. sant.) **—2.** Bu maddeyle nesnelere yapılan süs. **—3.** İçyüzünün olumsuzluğunu, çirkinliğini gizleyen aldatıcı gözalıcılık, iyilik, çekicilik vb.: *Onun bütün bu tavırları yalnızca birer yaldızdı.*
—Ciltç. *Yaldız demiri,* üzerine stilize çiçek motifleri işlenmiş ve yaldız yapmakta kullanılan demir.
—Elektrotekn. Özellikle kondansatörlerde, iyi iletken bir kaplama oluşturabilen çok ince pirinç yaprağı.
—Matbaac. *Yaldız makinesi,* yaldızlama işini yapan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nümism. *Yaldız altını,* venedik dukası örnek alınarak bastırılan osmanlı altınlarına verilen ad. (1477'de Fatih Sultan Mehmet tarafından bastırılan ilk altınlara ayarlarının ve ağırlıklarının yüksekliği nedeniyle bu ad verilmişti. Yüz yıl kadar aynı ayar ve ağırlığını sürdürerek dolaşımda kalan bu altınlar, daha sonra değişime uğradı ve değer yitirdi.) [→ ALTIN, PARA.]
—Süslem. sant. *Ezme yaldız,* tezhip ve ciltçilikte kullanılan bir tür sulu yaldız. (Arapzamkının eritildiği suyun içinde, istenildiği ölçüde altın varak ezilerek bir macun elde edilir. Bu macın jelatinli su ile karıştırılıp fırça ile sürülür.)
—Teknol. *Yaldız vurmak,* altın varakları, yaldızlanacak yüzeyler üzerine iyice yapıştırmak.
—ANSİKL. Matbaac. İlk yaldız makinelerinden biri lilleli matbaacı Louis Danel tarafından icat edildi. Üzerine renkli vernik baskısı henüz yapılmış olan kâğıt, önce bronz tozu püskürten bir düzeneğin, sonra da verniğe yapışmayan tozları silen fırçaların altından geçer.
—Süslem. sant. Yaldız sanatı (Keltler'in uyguladığı *varak altın kaplama* ya da İ.Ö. III. yy.'dan başlayarak Çinliler, daha sonra da Sasaniler tarafından kullanılan *cıvayla altın kaplama*), yunan-roma Antikçağı'ndan bu yana biliniyordu. Az değerli metallerden yapılan eşya ya da heykellere (Marcus Aurelius'un Roma'daki ünlü atlı heykeli yaldızlıydı) böylece daha zengin bir görünüm kazandırılıyordu. Bu yöntemlerin, özellikle kaplanacak gerece bağlı olarak çok sayıda karmaşık çeşidi vardır. Sözgelimi varak altın kaplama metal yüzeylere, ısıtma, çiziktirme, yapıştırma yoluyla, taş, alçı, yalancı mermer, pişmiş toprak ve ağaç üzerine de su ya da yağ kullanılarak yapılır. Renk oyunlarıyla, parlak ya da mat yüzeylerle çeşitli görünümler elde edilir. Yakın zamanlara kadar aynı yöntemler, Yaşlı Plinius ya da keşiş Theophilus (XI. yy.) tarafından anlatıldıkları biçimde yüzyıllar boyunca önemli bir değişikliğe uğramaksızın kullanılageldi. Ortaçağ'da yaldız, dinsel ve dindışı (Saint-Louis'nin yaldızlı gümüş tacı, XIII. yy., Louvre) kuyumculuk işlerinde, gotik sunakarkalıklarında ve mobilyalarda (İtalya) çok kullanıldı. Deri üstüne yaldız önce mobilyacılıkta, XVI. yy.'dan sonra da ciltçilikte (bk. ciltç.) uygulandı. Ağaç üzerine yaldızlama, Louis XIV, Louis XV ve Louis XVI dönemleri mobilyacılığında çok revaçta bir yöntemdi. Bronz eşyalar için de aynı durum sözkonusudur (Boulle yapımı mobilyalar). XVIII. yy.'da, cıvayla altın kaplama yöntemi gelişiminin doruğuna erişti. XVIII. (Gouthière) ve XIX. (Thomire) yy.'larda yaldızlı bronz pek çok yapıt gerçekleştirildi. Buna karşılık XIX. yy.'dan başlayarak önce *daldırmayla altın kaplama,* ardından sınai yaldızlama çağını başlatan *elektrolitik altın kaplama* yöntemleri yaygınlık kazandı. Seramik alanında (fayans, porselen), geleneksel yaldızlama yöntemlerinde, kesilip bir yapıştırıcıyla tutturulan varak altından ve elde dövülerek ya da kimyasal çözünmeyle (yaklaşık 1780'den başlayarak) elde edilen toz altından yararlanılmaktaydı. Bazı yapımevlerinde hâlâ kullanılmakta olan bu yöntemler, geleneksel seramik sanatında giderek yerlerini hazır boya kullanımına ya da galvanoplastiye bırakmaktadır.

YALDIZCI a. **1.** Yaldız işi yapan usta. **—2.** Bir şeyin güzel görünmesini, gösterişini onun sağlamlığından, değerinden daha çok önemseyen kimse.
—Teknol. *Yaldızcı kıskacı,* yaldızcının, parçaları ateşten almak için kullandığı uzun kollu kıskaç.

YALDIZCILIK a. **1.** Yaldızcının zanaatı. **—2.** Bir işte süse, gösterişe önem verme; gösterişçilik.

YALDIZLAMA a. Yaldızlamak eylemi.
—Camc. Altın ve cıva karışımı ile yapılan süsleme. (Önce altın ve cıva karışımı fırça ile cam üzerine sürülür, daha sonra düşük ısıda fırınlanır; böylece cıvanın buharlaşması sağlanır ve motifler sabitleştirilir. Cıva yerine bal kullanıldığında mat bir görünüm elde edilir.) || *Soğuk yaldızlama,* fırınlama yapılmadan gerçekleştirilen yaldızlama. (Altın, cam üzerine sürüldükten sonra kurumaya bırakılır; daha sonra üzerine bezir yağı sürülür.)
—Ciltç. Genel olarak saf altından yapılan bezeklerle kitap ciltlerini süsleme sanatı. || *Ağız yaldızlaması,* ciltlenmiş bir kitabın ağızlarını saf altınla ya da renkli olarak kaplamaya dayanan işlem. || *Plakayla yaldızlama,* büyük yüzeyli bezekler için, kabartma olarak kazınmış bir plakayla yapılan süsleme yöntemi. || *Sıcak yaldız presiyle yaldızlama* (kullanılan pres adından), deri ya da bez ciltlerin seri halinde yapılmasında kullanılan yöntem.
—Matbaac. Yeni gerçekleştirilmiş bir baskı üzerine bir metal tozunun (bronz ya da alüminyum) özel bir vernik yardımıyla yapışmasını sağlayan teknik.

YALDIZLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi yaldızlamak,* bir yüzeyi ince bir kat yaldızla kaplamak ya da ona yaldız görünümü kazandırmak. **—2.** *Bir şeyi (soyut) yaldızlamak,* onun değersizliğini, kötü tarafını örtmek, onu hoş bir biçimde göstermek. **—3.** *(Boynuzlarını) yaldızlamak,* kocasını bir başka erkekle aldatmak.
—Ciltç. Ciltlenmiş bir kitabın kapağı ya da ağızları üzerine altın varak yapıştırmak.

◆ **yaldızlanmak** edilg. f. Üzeri yaldızla kaplanmak, yaldızla süslenmek.

◆ **yaldızlatmak** ettirg. f. *Bir şeyi yaldızlatmak,* yaldızlamak eylemini yaptırmak.

YALDIZLANMAK → YALDIZLAMAK.

YALDIZLATMAK → YALDIZLAMAK.

YALDIZLI sıf. **1.** Yaldızla kaplanmış ya da yaldız sürülmüş bir şey için kullanılır: *Yaldızlı çerçeve. Gümüş yaldızlı porselenler.* **—2.** Göz boyayan, aldatıcı şey için kullanılır: *Yaldızlı sözler, vaatler.* **—3.** *Yaldızlı hap,* süslenerek hoş bir görünüm kazandırılan olumsuz şey.
—Ed. *Yaldızlı söz,* gösterişli edebiyat oyunlarıyla yüklü, süslü söz.
—Kozmet. Bileşimine katılan guanin (tırnak cilası), bizmut oksiklorür ya da titanla kaplanmış ince mika pulcuklarından (göz farı, allık) dolayı sedefsi parlak yansımalar oluşturan makyaj ürünleri için kullanılır: *Yaldızlı oje, yaldızlı far.*

YALDIZLI USKUMRUAZMANI a. Sıcak ve ılık denizlerin yüzeye yakın kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Bedeni yandan oldukça yassıdır. Başın üstünden başlayarak sırt yüzgeci çatalsı kuyruk yüzgecine kadar uzanır. Gözler, gençlerde başın tam ortasında, yaşlılarda başın üst kesimindedir. Bil. a. *Coryphaena hippuris;* uskumruazmanıgiller familyası; boyu 180 cm'yi bulabilir.)

YALDIZLI YAĞMURCUN a. Zool. Avrupa'nın kuzey kesimlerinde (en kuzeyi dışında) yaşayan göçmen yağmurcun. (Türkiye'de *altın yağmurcun* adıyla da bilinen bu kuş karatavuk iriliğindedir. Siyah sırtında sarı lekeler vardır. Alnı, boynu, göğsü, karnının yanları beyaz, gagası siyahtır. Bataklıkları sever. Böcekler ve meyve taneleriyle beslenir. Bil. a. *Pluvialis (Charadrius) apricarius;* yağmurkuşugiller familyası.)

Yale dilbilim okulu, Leonard Bloomfield ile Edward Sapir'in Yale üniversitesi'nde çalıştıkları 1930-1950 yılları arasında, en önemli amerikan dilbilim akımına verilen ad. Bu akımın yandaşları, özellikle Bloomfield'in etkisiyle, anlamı bir yana bırakarak, dilbilgisel ve sesçil biçimlerin betimlenmesine ağırlık verdiler. Davranışçılığın geliştirdiği önermelere dayanarak dil betimleme tekniklerini, özellikle de dağılımsal çözümleme tekniklerini ileri derecede biçimselleştirmeyi başardılar.

Yale üniversitesi, New Haven'da (Connecticut) kurulmuş amerikan üniversitesi. 1701'de Killingworth'ta (bugün Clinton) kurulmuş olan Connecticut koleji önce Saybrook'a (1707), sonra New Haven'a taşındı (1716). Kolej 1718'de Doğu Hindistan şirketi'nin eski yöneticisi olan Elihu *Yale* (Boston 1648 - Londra 1721) adında bir hayırseverin yaptığı yardımla güçlendi. Birçok yüksekokulun bu okulun bünyesine katılmasından sonra 1887'de üniversite oldu. Peabody Museum of Natural History (paleontoloji) ve L. İ. Kahn tarafından yapılan (1951-1953) binaya yerleştirilen Yale university Art Gallery bu üniversitenin bünyesinde yer alır. Önemli bir italyan (XII. yy.'dan XVIII. yy.'a kadar), flaman, alman ve ingiliz resim koleksiyonuyla birlikte XX. yy. başı Avrupa'sında öncü sanatçılar tarafından gerçekleştirilen yapıtlar üniversitenin sahip olduğu önemli zenginliklerdir. Paul Mellon tarafından kurulan Britanya sanatı inceleme merkezi de önemli koleksiyonlar içerir.

YALELLİ a. (ar. *yā lellī*). **1.** Arapça şarkılara (alay yollu kullanılır) verilen ad. **—2.** *Yalelli gibi, Arabın yalellisi gibi,* bıktırıp usandıracak biçimde sürüp giden iş, konuşma vb. için kullanılır.

YALEYTE ilg. (ar. *yā-leyte*). *Esk.* "Keşke, ne olurdu" anlamlarında kullanılır.

YALGIN a. *Yörs.* Serap, ılgım.

YALGIN (Ali Rıza), türk halkbilimci, müzeci (Selanik 1888 - Eskişehir 1960). İstanbul Muallim mektebi'ni bitirdi, öğretmenlik yaptı. Adana müzesi müdürü oldu (1933), Toroslar'da yaşayan Türkmenler üzerine incelemelerde bulundu. Bursa müzesi müdürü oldu (1940), Bursa Etnografya müzesi'nin kuruluşuna öncülük etti. Ankara Müzeler genel müdürlüğü'ndeki görevinden sonra yeniden Bursa müzesi müdürlüğüne atandı (1949), emekliye ayrıldı (1950). Başlıca yapıtları: *Cenupta türkmen oymakları* (1932-1939), *Anadolu türk damgaları* (1943); *Yurt ve etnografya* (1950).

YALI a. **1.** Düz ve açıklık deniz, göl vb. kıyısı, sahil. **—2.** Su kıyısında yapılmış genellikle yazlık olarak kullanılan büyük, görkemli ev. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Yalı kazığı (gibi),* uzun boylu, iri yarı kimseler için kullanılır. || *Yalı uşağı,* deniz kıyısı yerlerde doğup büyümüş kimse.
—Denizc. *Yalı kütüğü,* ağaç gemi inşaatında, kemere başlarını kemere astan üzerine bindirerek birleştirmek için, güverte kaplamasından biraz daha yükseğe yerleştirilmiş ve içten geminin iki kenarı boyunca uzanan kuşaklar. || Üst güvertenin küpeşte kenarlarındaki yarı yuvarlak oluklar.
—İnş. *Yalı baskısı,* tahtaların, yüzeye vuran yağmura karşı sızdırmazlık sağlayacak biçimde kiremit gibi üst üste bindirilmesi ve çivilenmesiyle oluşan dış duvar kaplaması. (İstanbul'daki eski ahşap evlerin dış kaplaması bu teknikle yapılmıştır.)
—Kur. tar. *Yalı ağalığı,* Osmanlılar'da kıyı gümrüklerini koruma görevi. || *Yalı ağası,* Osmanlılar'da kıyıları korumakla görevli olanların komutanına verilen ad.
—ANSİKL. Mim. Türk mimarlığında, yalıların ilk örnekleri Boğaziçi'nden önce Haliç boyunca kurulmuştu. XVII. yy. sonları-

yalılar
Arnavutköy-İstanbul

Abdullahpaşa yalısı
Emirgân-İstanbul

na doğru Boğaziçi'nin iki yakası ilgi çekmeye başlamış; saray halkı, dönemin devlet adamları ve zenginleri Anadolu ve Rumeli yakası boyunca yalılar, sahilsaraylar (yalı saray) yaptırmışlardır. Bunlardan günümüze ulaşan en eski örnek, Anadoluhisarı'ndaki Amcazade* yalısı'dır (XVII. yy. sonu). *Meşrute yalı* olarak da anılan bu yapı denize uzanan, T planlı, ortası fıskıyeli divanhanesi ile dikkati çeker. Çoğunlukla yazlık olarak kullanılan bu yalıların yapımı XVIII. ve XIX. yy.'larda da hızla sürmüştür. Dönemin beğenisine uygun olarak barok, empire (ampir), rokoko, art nouveau üsluplarında olan bu yapılar çoğunlukla ahşaptır ve aşıboyalı, beyaz ya da yeşil renklidir. Kimileri kazıklar üzerinde denize çıkıntı yapar. Çoğunun altında kemerli kayıkhaneleri vardır. Bostancıbaşı defterlerinin kayıtlarına göre 1814-1815'te, Salıpazarı ile Rumelikavağı arasında 547, Üsküdar ile Anadolukavağı arasındaysa 276 yalı bulunuyordu. Bu yalıların en ünlüleri olarak Emirgân'daki Şerifler yalısı, Kandilli'deki Kontostrorog yalısı, Cemilesultan yalısı, Kıbrıslımehmetpaşa yalısı, Çengelköy'deki Sadullahpaşa yalısı, Kuzguncuk'taki Fethiahmetpaşa yalısı (Pembe yalı), Anadoluhisarı'ndaki Hekimbaşı Salih Efendi'nin yalısı, Tarabya'daki, Zarifler yalısı, alman, italyan ve fransız sefaretlerinin (bu binalar bugün konsolosluk olarak kullanılmaktadır) bulunduğu yalılar, Sadberkhanım müzesi'nin bulunduğu yalı da belirtilebilir.

YALI adası, rumca **Gyali**, antik **İstros,** Ege denizi'nin G.-D. kesiminde Yunanistan'ın Rodos nomos'una bağlı küçük ada. Reşadiye yarımadasının 20 km B.'sında, İstanköy (Kos) ve İncirliada (Nisyros) arasında. En yüksek noktası 179 m olan adada Paradhisi adında küçük bir köy vardır.

YALI burnu, Akdeniz bölgesinin Teke yöresi kıyılarında, Kalkan koyunu B.'dan sınırlayan dağlık kütlenin (Gelemiş dağı) kıyıda meydana getirdiği çıkıntı. B.'sındaki Eşen çayı deltasında antik Patara'nın kalıntıları.

Yalı köşkü, İstanbul'da Topkapı sarayı'nın Haliç'e bakan kıyısında köşk; Sarayburnu ile Sirkeci arasındaydı. İlk kez Bayezit II döneminde yaptırılan köşk, kaptanıderya Kılıç Ali Paşa tarafından onartıldığından *Kaptanpaşa köşkü* olarak da

Bk. resim sayfa 12376

anılır. Osmanlı donanmasının sefere çıkışında ve dönüşünde kaptanıderyalar burada padişahın huzuruna kabul edilir, etek öperlerdi. 1592'de Murat III tarafından yıktırılan bu köşkün yerine, mimar Davut Ağa'ya yenisi yaptırıldı. Tek katlı, geniş hayatlı, zengin döşemeli olan köşk, Kırım savaşı sırasında, İngilizler'e tanınan izinle, çelik döküm imalathanesi olarak kullanıldı. Abdülaziz döneminde demiryolu yapımı sırasında yıktırıldı (1870).

İstanbul'da Kuruçeşme ile Defterdarburnu arasında da aynı adla anılan bir köşk vardı. Bu köşk Ahmet III döneminde Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştı (1719).

Yalı zeybeği → BENGİ.

YALIÇAPKINI a. Su kenarında yaşayan, su hayvanlarıyla (balıklar, iribaşlar, böcek larvaları) beslenen, çok renkli tüylü küçük kuş. (Bil. a. *Alcedo atthis;* yalıçapkınıgiller familyası; boyu 16 cm.) [Eşanl. DEREKUŞU, BAHRİ, İSKELEKUŞU.]
—ANSİKL. Türkiye'de her mevsim yalıçapkınına rastlanabilir; ne var ki çok soğuk olduğu dönemlerinde bu kuşlar daha güneydeki kıyılara gider. Su içine dalarak uzun ve sivri gagasıyla yakaladığı avlarla beslenir; suda avını görebilmek için elverişli bir yere tüneyerek bekler. Dar ve uzun bu dehliz biçimindeki yuvasını otlu kıyıların yumuşak topraklarında kazar. Afrika ve tropikal Asya'da otuz kadar yalıçapkını türü yaşar.

yalıçapkını
(Alcedo atthis)

YALIÇAPKINIGİLLER a. Ön parmakları birbirine yapışık, bodur bedenli, güçlü gagalı kuş familyası. (Balık, böcek ve küçük kemiricilerle beslenir, yiyeceklerinin sindiremedikleri bölümlerini ağızdan dışarı atarlar. Bil. a. *Alcedinidae;* gökkuzgunumsular takımı.)

YALIHÜYÜK, İç Anadolu bölgesinde Konya'ya bağlı ilçe; 4 248 nüf. (1990); 2 köy. Merkezi, Konya'nın yaklaşık 130 km güneyinde *Yalıhüyük*, 3 948 nüf. (1990).

Amcazade yalısı
Anadoluhisarı-İstanbul

Anadoluhisarı yalıları
Eugène Flandin'in gravürü (1840)

L'espinasse

Yalı köşkü
'opkapı sarayı kıyısı, İstanbul

YALIKAVAK, Muğla'nın Bodrum ilçesine bağlı Ortakent bucağının merkezi; 3 780 nüf. (1990).

YALIKÖY, Ordu'nun Fatsa ilçesi Bolaman bucağına bağlı belde; 4 830 nüf. (1990).

YALIKÖY, esk **Podima,** İstanbul'un Çatalca ilçesi Karacaköy bucağına bağlı köy; 1 528 nüf. (1990). Cam yapımında kullanılan kum yatakları. Turizm.

YALIM a. **1.** Alev. **—2.** Kılıcın, bıçağın vb. keskin yüzü. **—3.** *Esk.* Yalçın, sarp yer. **—4.** *Yalımı alçak,* saygınlığı olmayan; yumuşak huylu, alçakgönüllü.

YALIM, Mardin'in Merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 674 nüf. (1990).

YALIM (Mehmet Ali), türk basketbolcu ve futbolcu (Kars 1922). Harp okulu'nda öğrenciyken başladığı (1943) basketbolda uzun yıllar başarı göstererek adını duyurdu. 1960'a kadar bu spor dalında 61 milli maç oynadı, 24 kez milli takım kaptanlığı yaptı. Basketbol ile birlikte uzun yıllar Harp okulu futbol takımının kaleciliğini üstlendi. Silahlı kuvvetler'de olduğu kadar Türkiye'de de basketbolun yayılmasında etkin rol oynadı. Ortadoğu teknik üniversitesi'nde spor direktörlüğü yaptı, çeşitli gazetelere spor yazıları yazdı.

YALIN sıf. **1.** Süsü, fazlalığı olmayan, yapmacıksız, özentisiz olan, öze indirgenmiş bir şey için kullanlır; sade: *Yalın bir sinema dili. Yalın bir anlatım. Yalın bir şiirsellik.* **—2.** *Esk.* Çıplak: *"İrü duttular bağladılar elin / Tonun soyduler eylediler yalın."* (Süheyl ü Nevbahar XIV. yy.).
—Akust. *Yalın yankı,* sesi yalnız bir kez yineleyen yankı.
—Bot. *Yalın çiçek,* taçyaprak sayısı türdeki normal sayıya uygun olan çiçek. ‖ *Yalın yaprak,* az ya da çok bölünmüş olsa bile bir tek ayası olan yaprak. (BİLEŞİK* YAPRAK karşıtı.) ‖ *Yalın meyve,* tek yumurtalıktan olan meyve.
—Ceb. *Yalın grup,* {*e*} ye indirgenmeyen ve seçkin altgruplar olarak yalnızca {*e*} yi ve kendini kabul eden grup. (Her $n \geqslant 5$ doğal sayısı için, $[1,n]$ aralığının almaşık grupları yalın altgruplardır, bunlar tarihsel bir rol oynamıştır, çünkü 5. dereceden bir denklemin köklerle çözüm olanağının tanıtlanması, bunların bulunuşuna dayanır.) ‖ *Yalın kök,* katlılık basamağı 1 olan kök. ‖ *Yalın kutup,* katlılık basamağı 1 olan kutup.
—Dilbil. Bükünlü dillerde, öznenin dilbilgisel işlevini belirten durum. (Sözlüklerdeki madde girişlerinde genellikle yalın biçim kullanılır.) ‖ *Yalın cümle,* karmaşık cümlenin tersine, bir tek tümce içeren cümle. ‖ *Yalın sözcük,* türevlerin ya da bileşik sözcüklerin tersine, bir kökü oluşturan biçimbirim. ‖ *Yalın zaman,* çekimde yardımcı fiil kullanılmayan fiil biçimi (karşıtı: BİLEŞİK* ZAMAN).
—Eczc. *Yalın ilaç,* bir tek maddeden ya da bir tek etkin madde ile sıvağından oluşan ilaç.
—Fels. ve Mant. Olumlama ya da olumsuzlamanın doğru olmakla birlikte zorunlu olmadığı bir önermeye denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. kim. *Yalın bağ,* bir bileşikte elektron ortaklaşmasından doğan ve bir çizgiyle (—) gösterilen iki atomun oluşturduğu bağ. (C—H bağı yalın bir bağdır.) ‖ *Yalın madde,* yalnız bir elementin atomlarından oluşan madde. (BİLEŞİK* CİSİM'in karşıtı.) [Eşanl. BASİT.]
—Geom. Parametrelenmiş bir yayın bir görüntü eğrisinin, parametrenin ancak bir tek değeri için erişilen bir noktası için kullanılır. (Nokta yalın değilse katlıdır.) ‖ *Görüntü eğrinin bütün noktalarının yalın olduğu bir (I,f)* parametrelenmiş yayı için kullanılır, yani *f* birebir olacak biçimdedir.
—Krist. *Yalın biçim,* bir kristalin, ilkel gözün biçimini andıran basit biçimi. (Bu biçimden, gerek köşeler gerekse ayrıtlar üzerinde meydana gelen aşınmalarla, diğer bütün biçimler oluşabilir.)
—Mant. Hangi yasa ve kurallara göre hazırlandığı açıklanmayan bir kuram, bir önerme ve bir varsayım için kullanılır.
—Metalürj. *Yalın karbon çeliği,* bileşiminde, karbondan başka alaşım elementi bulunmayan çelik.
—Topol. *Yalın tıkız,* sonlu sayıda ikişer ikişer μ-ayrık temel tıkızlardan oluşan bağlantılı birleşim.
—ANSİKL. Fels. Kant'a göre yargı kiplikleri, sorunsal yargılar, yalın önerme yargıları ve zorunlu önerme yargıları olarak üçe ayrılır. Kant şöyle der: "Olumlama ve olumsuzlama *gerçek* (hakiki) olarak kabul edildikleri zaman yargılar yalın önerme yargılarıdır" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1, 1, 1) "İnsan doğuştan akıllıdır" dediğim zaman bir yalın önerme yargısı, "Her dairenin bir merkezi vardır" dediğim zaman bir zorunlu önerme yargısı ileri sürmüş olurum (çünkü özne ve öznitelik arasındaki ilişki zorunlu bir ilişkidir).
Hegel bir başka sınıflama yapar. Yalın önerme yargısı olarak adlandırdığı yargıda öznitelik, öznenin olması gereken şeyi açıklayan bir belirlenimi, yani onun kavramının belirlenimini dile getirir; zihin orada onu kendi biçimi durumuna getiren bir etkinlik gösterir (örneğin, "Bu eylem iyi", "Bu ev iyi [ya da kötü] yapılmış" gibi). Özne, özniteliğin zorunlu olarak özneye upuygun olmasını gerektiren ya da zorunlu olarak upuygun olması anlamına gelen bir özlülükle birlikte bulunursa, yalın önerme yargısı zorunlu önerme yargısı durumuna dönüşür.

YALIN a. Alev; yalım.

YALINAYAK sıf. Ayakları çıplak.
—Nalbant. Ayakları nalsız.

◆ be. **1.** Çıplak ayakla: *Yalınayak yürümek.* **—2.** *Yalınayak, başı kabak,* üstü başı perişan bir halde.

YALINCA a. Küm. kur. Kapsama bağıntısıyla sıralanmış bir kümenin parçalar kümesi.
—Geom. Boyutu sonlu ve *n* olan bir afin uzayın afin olarak bağımsız $n+1$ noktasından oluşan küme. ($n=2$ için bu bir üçgen olur; $n=3$ için de dörtyüzlüdür.)

YALINCA, Van'ın Gürpınar ilçesine bağlı bucak; 7 211 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Yalınca* (esk. *Norduz*), 1 113 nüf. (1990).

YALINCAK sıf. *Yörs.* Çırçıplak.

YALINÇ sıf. **1.** Bileşik olmayan, tek bir madde içeren, tek bir maddeden oluşan. **—2.** Karışık olmayan, basit.

YALINDİŞLİ a. Zool. Kuzey Amerika'da akarsuların yakınlarında yaşayan memeli. (Boyu kuyruğuyla birlikte 40 cm'yi bulur. İyi tırmanır. Taze tomurcuklar ve küçük dallarla beslenir. "Dağ kunduzu" adıyla da bilinmesine karşın bu hayvan ne kunduzdur ne de dağları sever. Bil. a. *Aplodontia rufa;* yalındişligiller familyası.)

YALINDİŞLİLER a. Eskiden kemiricileri içeren alttakım. (Bil. a. *Simplicidentata.*)

YALINGAÇ sıf. Kabuğu çatlayarak soyulan ağaç için kullanılır.

YALINGÖZ sıf. Halk. Göz kapakları olmayan kimseler için kullanılır.
—Zool. Bileşik göze karşıt olarak böceklerin sade gözü. (Eşanl. SADE GÖZ, NOKTA GÖZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Yalıngözler, tek bir ya da az sayıda çomakçıktan oluşan küçük, sade gözlerdir; çomakçıkları örtenekler kornea gibi örterler. Yalıngözler iki, üç ya da daha çok sayıda küçük parlak, yuvarlak, bazen renkli nokta oluşturur ve verteks üzerinde bulunurlar. Yalın gözlerin, uçuş sırasında ufuğu saptama olanağı verdiği ve kabaca bir ışık düzeyi değerlendirmesi yapma yeteneğiyle donandığı sanılır. Eklembacaklıların, özellikle de böceklerin yalıngözleri çok çeşitlidir ve bazen büyük yalınlaşmalar geçirebilir.

YALINKAT, -tı sıf. **1.** Tek katı olan, tek katlı. **—2.** Dayanıklı, sağlam olmayan, çürük: *Yalınkat duvarlar.* **—3.** Sıradan, basit: *Yalınkat bir insan.* **—4.** Derinlikten yoksun ya da süslemesiz, özentisiz bir şey için kullanılır; basit: *Yalınkat bir düşünce. Yalınkat bir anlatım.*

YALINKILIÇ sıf. Kılıcını kınından çekmiş bir kimse için kullanılır; dalkılıç: *Yalınkılıç atlılar.*

◆ be. Kılıcını çekmiş olarak: *Yalınkılıç düşmana saldırmak.*

YALINLAŞMA a. Daha karmaşıktan daha basite ya da farklı'dan benzer'e doğru giden bir sürecin evrimine verilen ad.

YALINLAŞMAK gçz. f. Süssüz, özentisiz, fazlalıklardan arınmış bir duruma gelmek: *Dili giderek yalınlaşan bir yöntem.*

YALINLAŞTIRILIR sıf. Yalınlaştırmaya elverişli olana denir. Küm. kur. *Yalınlaştırılır eleman,* sağdan ve soldan yalınlaştırılır eleman. ‖ *Sağdan* (aynı biçimde *soldan*) *yalınlaştırılır eleman,* çarpma ile gösterilen bir iç bileşim yasasıyla donatılmış bir E kümesi içinde, bu E kümesinin her *x* ve *y* elemanı için, $xa = ya \Rightarrow x = y$ (aynı biçimde $ax = ay \Rightarrow x = y$) bağıntısını gerçekleyen *a* elemanı.

YALINLAŞTIRMA a. Arit. Bir kesrin yalın duruma getirildiği işlemler, indirgeme. (Eşanl. SADELEŞTİRME.)

YALINLAŞTIRMAK g. f. Arit. *Bir kesri yalınlaştırmak,* buna eşdeğer indirgenemez keski varsa, bulmak.

YALINLAYAN sıf. Dilbil. AYRIŞKAN'ın eşanlamlısı.

YALINLIK a. **1.** Yalın olan şeyin durumu, niteliği. **—2.** Kolay anlaşılabilir, gereksiz süslerden uzak, yapmacıksız bir anlatımın niteliği: *Anlatımın yalınlığıyla dikkati çeken bir yazar.*
—Fels. Hegel'de, kendiyle eksiksiz özdeşlik ve her türlü felsefi bilginin ve bilimsel düşünce sürecinin çıkış noktasındaki belirsizlik. (Hegel şöyle der: "Bünyesinde salt başlangıçtan da daha az şey barındırmak yalnızca yalınlığa [alm. *Einfachheit*] özgüdür [*Wissenschaft der Logik* (Mantık bilimi), "Varlık"]. Bununla birlikte bu "boşluk", "bizzat şeyin [...] yalın ritmiyle kendini kendinden belirleyen doluluktur"; ve belirlenim hareketi "öteki-varlığı aşmak üzere kendine dönen yalının olumsuzluğudur".)

YALINTAŞ, Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 3 357 nüf. (1990).

YALINYAZI, esk. **Maşat,** Tokat ilinin Zi-

le ilçesi Yıldıztepe bucağına bağlı belde; 2 313 nüf. (1990). Köyün yakınındaki Maşat* höyük'te yapılan kazılarda Bakırtaş dönemine değin inen bir yerleşme saptandı.

YALITAŞI a. Yerbil. Birkaç santimetre kalınlığında, yüksek denizler düzeyinde çimentolaşmış deniz tortulunu tanımlamakta kullanılan yerbilim terimi. (Eşanl. BEACH ROCK.)

—ANSİKL. Kıyı şeridinde kum, çakıl gibi gevşek maddelerin çokluğu, yeraltı suyunun kireç bakımından zenginliği, yeraltı suyundaki çözünmüş kirecin çökelmesini kolaylaştıran sıcak bir iklim ya da mevsim ve kuvvetli buharlaşma yalıtaşlarının oluşumunu destekleyen başlıca şartlardır. Bu nedenlerle yalıtaşları Türkiye'de en yaygın olduğu kıyılar Akdeniz ve Ege kıyılarıdır. Çoğu kez Neojen çökelleri ile karıştırılan yalıtaşları, güncel koşullar altında ve son birkaç bin yıl içinde oluşmuş yeni oluşuklardır; Akdeniz kıyılarındaki bazı yalıtaşları içinde Antikçağ'a ait bazı cisimlerin (tuğla parçası, sütun parçası vb.) bulunması bunu kanıtlar.

YALITICI sıf. ve a. Yalıtımı sağlayan bir şey için kullanılır; yalıtkan.

YALITIK sıf. Yalıtlanmış.

—Geom. Denklemi $f(x, y)=0$ olan bir eğrinin, eğimleri

$$m^2 \cdot f''^2_y + 2m \cdot f''_{xy} + f''^2_x = 0$$

denkleminin kökleri olan ve sanal teğetleri bulunan iki katlı bir noktası için kullanılır. [Bu durumda $(f''_{xy})^2 - f''^2_x \cdot f''^2_y < 0$ dır.]

—Nüfus genet. *Yalıtık nüfus*, tanımlanabilmek için yeterince yalıtlanmış ve özelliklerini oluşturan çeşitli parametrelerin kesin bir biçimde değerlendirilmesine olanak sağlayacak ölçüde az üyeli nüfus kitlesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Topol. Bir kümenin, yığılma noktası olmayan bir yapışma noktası için kullanılır.

—ANSİKL. Nüfus genet. Açıkça anlaşılacak nedenlerle deneye başvurmasına olanak bulunmayan nüfus genetikçisi, gerçekliği olduğu gibi gözlemlemekle yetinmek ve bazı sonuçlar çıkarmaya olanak sağlayan koşulları bir araya getiren kimi ender fırsatlardan yararlanmak zorundadır. Oysa genetik mirasın bileşimini değiştiren etkenlerin çoğu, düşük yoğunluklu etkenlerdir; genellikle birbirlerine karşıt etkide bulunurlar, gözlemlenebilen bütünsel bileşkede bu konuda işleyen mekanizmaları açıkça ortaya koymaya elvermez. Özellikle, oldukça önemli sayıda insanı kapsayan göç olayı, derinden işleyen etkisiyle selektif sonuçların araştırılmasını boş bir çaba durumuna getirir. Bu göç olanaksız, hiç değilse yeterince sınırlı olduğu zaman, bu insan topluluğu bir "yalıtık" topluluk oluşturuyor demektir; nüfus burada katıksız, saf bir durumda, davranışların ve çevrenin etkileri dış katkılarla maskelenmemiş olarak gözlemlenebilir. Hele bu yalıtlanmış insan grupları az sayıda bireyden oluşuyorsa ve ekolojik açıdan birtakım "uç" koşullar içinde yaşıyorsa, bunların genetik mirasındaki değişikliklerin, gözlemlenebilmelerini sağlayacak kadar hızlı bir tempoda gerçekleşeceği umulabilir.

• *Sapma ve kanbağı.* Bir nüfusun yalıtılmışlığının sonuçlarından biri kendisini oluşturan bireylerin birbirleriyle akraba olmasıdır. bireylerden her birinin atalarının kuramsal sayısı (g^{ci} kuşakta 2^g) hızla grubun N mevcudunun üstüne çıkar; sözkonusu atalardan çoğuna çeşitli soyağaçları yoluyla erişilebileceğini gösterir.

Bu artan akrabalığı ölçmenin bir yolu da "ortalama kanbağlılığı oranı"nı (α_g) hesaplamaktır. Bu oran, g kuşağından rasgele seçilen bir bireyin herhangi bir karakterle ilgili olarak almış olduğu iki genin "özdeş" (yani ilk kuşağa ait aynı bir genin karşılığı) olma olasılığının derecesini gösterir.

Böylece, her türlü göç yokluğunda, α_g nin, $\alpha_g = 1 - e^{-g/2N}$ formülü uyarınca, 1'e yöneldiği görülür. Bu durumda, son noktada bütün genler özdeş demektir. Hiçbir değişinime uğramamaları durumunda bütün genler aynı "alel"i temsil ederler ve nüfus kitlesi bağdaşıktır.

Ancak, bu sonuç tümüyle göç yokluğu varsayımına bağlıdır. Her kuşak için n_1'lik bir değişmez göçmen akını, kanbağı oranı sınırını 1'den $1/(1+4n_1)$'e indirir. Demek ki, kuşak başına tek bir göçmen, sözkonusu oranı 0,2'ye indirmeye yeterlidir.

Kuramsal modellerin incelenmesi bakımından yararlı olan ortalama kanbağlılığı kavramı, somut durumların çözümlenmesinde pek elverişli görünmemektedir. Yalıtlanmış bir grup karşısında en iyi bilgi kaynağı, onun gerçek biyolojik tarihini yansıtan soyağaçlarının ortaya çıkarılmasıdır. Bunlardan yola çıkılarak, çeşitli bireylerin ya da çeşitli kuşakların kanbağı katsayısı hesaplanabilir. Ne var ki, bu soyağaçları, toplanan bilgilerin çok yetersiz bir özetidir. Buna karşılık, "genlerin* kökeni olasılığı" kavramı, genetik mirasın kuşaktan kuşağa evrimini belirlemeye ve olası "kurucu etkiler"in önemini değerlendirmeye olanak veren daha somut bir kavramdır.

• *Yalıtık nüfusların farklılaşması.* Başlangıçta bağdaşık olmakla birlikte coğrafi, toplumbilimsel ya da dini bazı nedenlerle kuşaklar boyunca birbirinden genetik bakımdan ayrı kalmış nüfus kitleleri, yavaş yavaş farklılaşırlar. Bu farklılaşma sürecinin hızı, nüfus sayılarını, göç akımlarının şiddetini ve çeşitli ortamların olası selektif baskılarını hesaba katan kuramsal modeller aracılığıyla incelenebilir. Ancak, hesaba katılması gereken parametrelerin sayısı o kadar çoktur ki, ancak pek az sayıda genel sonuç çıkarılabilir.

Bununla birlikte, tam yalıtlanmışlık ve seleksiyon yokluğu durumunda, bir alelin frekanslarının "standart çeşitlenme"si, aşağıdaki formülde gösterildiği gibi, ortalama kanbağı katsayısına eşittir:

$$V_g/\bar{p}_g(1-\bar{p}_g) = \alpha_g$$

Burada, $\bar{p}_g$ sözkonusu alelin frekans ortalamasını, V_g de onun tüm nüfus kitlesi için çeşitlenmesini gösterir. Öyleyse, alel ne olursa olsun, yukarıdaki oran değişmez; gözlem sonuçlarıyla yapılacak bir karşılaştırma, bu kuramsal model ile gerçeklik arasındaki sapmayı ölçmemizi sağlayabilir; "standart çeşitlenmeler"in gerçekte kuramın bildirdiğinden çok daha dağınık olduğu görülmektedir; bu durum, uzun vadede etkili selektif baskıların varlığını (bu selektif baskılar doğrudan açıkça gösterilemeyecek kadar zayıf olsa bile) gösteren dolaylı, ama ağırlıklı bir kanıt oluşturur.

YALITILMA a. Yalıtılmak eylemi.

YALITILMAK → YALITMAK

YALITIM a. Bir binanın içiyle dış ortam arasındaki ısı alışverişini azaltmak *(ısı yalıtımı)* ya da istenmeyen seslerin kapalı bir mekâna girmesini önlemek *(ses yalıtımı)* için geliştirilen ve uygulanan yöntem ve tekniklerin tümü. (Eşanl. İZOLASYON, TECRİT.) [Bk. *ansikl.* böl. İnş.]

—Akust. *Akustik yalıtım*, biri kapalı bir ortamın dışında, diğeriyse bu ortamın içinde bulunan iki nokta arasındaki akustik yeğinliği azaltma. (Bu iki nokta yerini iki nokta kümesi alabilir; bu durumda akustik yalıtım her iki kümedeki yeğinliklerin ortalamasının azaltılması olarak tanımlanır.) || *Kaba akustik yalıtım*, kapalı bir ortamda yayımlanan bir sesin ortalama akustik yeğinlik düzeyi ile ikinci bir kapalı ortama iletilen aynı sesin akustik yeğinlik düzeyi arasındaki fark. (Bu fark, gerek belirli bir frekans, gerek belirli bir frekans bandı ya da tümel olarak belirli bir tayfta gürültü için desibel cinsinden ifade edilir.) || *Kapalı bir ortamın dış ortama göre kaba akustik yalıtımı*, kapalı bir ortamın dışında, bu ortamı çevreleyen duvarlardan birinin 2 m önünde bulunan bir noktanın akustik yeğinlik düzeyi ile kapalı ortamdaki akustik yeğinlik düzeyi arasındaki fark.

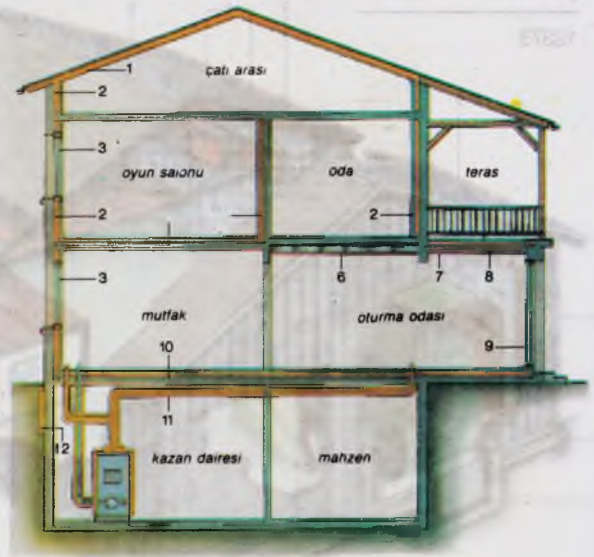
—Elektrotekn. İletken bir düzeneğin, yalıtım nedeniyle kazandığı niteliklerin tümü. || *Yalıtım direnci*, yalıtkanlarla birbirinden ayrılmış iki cisim ya da düzenek arasındaki direncin belirli koşullar altında ölçülen değeri. (Elektrik motorlu ev aletlerinde yalıtım direncinin değerinin genellikle 2 ya da 7MΩ'dan büyük olması gerekir.) || *Yalıtım düzeyi*, bir düzeneğin yalıtımının özel koşullarda dayanabilmesi gereken test gerilimi. (Elektrik motorlu ev aletlerinde bu gerilim duruma göre 500 ile 3 750 V arasındadır.) || *Yalıtım hatası*, yalıtım direncinin aşırı derecede azalması. || *Yalıtım uzaklığı*, gergin bir telin iki iletken bölümü arasındaki en kısa uzaklık.

—İnş. *Yüzeysel yalıtım*, bir kiriş ya da levha üzerine, tabancayla bir yapıştırıcı ve lifler püskürterek gerçekleştirilen ses ve ısı yalıtımı.

—Kâğ. san. *Elektrik yalıtım kâğıdı*, yüksek elektrik direnci nedeniyle elektrik sanayisinde yalıtım için kullanılan kâğıt ya da karton. (Eşanl. DİELEKTRİK KÂĞIT)

—Psikan. Bir tasarım ya da bir eylemle bireyin düşüncelerinin ya da etkinliklerinin tümü arasındaki bağlantıların kopması sonucunu doğuran. (Bk. *ansikl.* böl.)

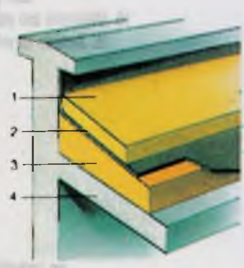
—ANSİKL. İnş. *Isı yalıtımı.* Isıtmanın gerekli olduğu bütün sanayileşmiş ülkelerde, binaların ısı yalıtımını belli kurallara bağlayan bir yönetmelik bulunur. Birçok ülkede, maksimum yüzeysel ısı geçirme katsayısı (K katsayısı), her bir yüzey (duvar teras vb.) için ayrı ayrı belirlenmiştir. Hacimsel ısı kaybı katsayısı ya da G katsayısı, bir binanın ya da bir konutun yararlı her m^3'ü başına, iç ve dış ortam arasındaki sıcaklık sapması derecesi için ısı kayıplarını belirtir. Bu katsayısı iklim bölgesine, ısıtma sistemine (elektrikli ya da başka tür ısıtma) ve bazı geometrik özelliklere bağlı olarak kımı değerleri aşamaz. Yönetmeliklerde G katsayısı değerinin gittikçe küçültülmesi, aşırı yalıtım diye adlandırılabilecek bir sonuca götürmüştür. Yine de, kullanıcıların ve camlardan gelen ışımanın sağladığı bedelsizi ısılar da hesaba katılırsa, bir binanın ya da bir mekânın yalıtımı B katsayısıyla belirlenebilir. B katsayısı, tanım olarak G katsayısıyla aynıdır (m^3 ve kelvin başına watt) ama G katsayısının hesaba katmadığı bedelsiz ısıları da dikkate alır. Duruma göre, biri ya da öteki

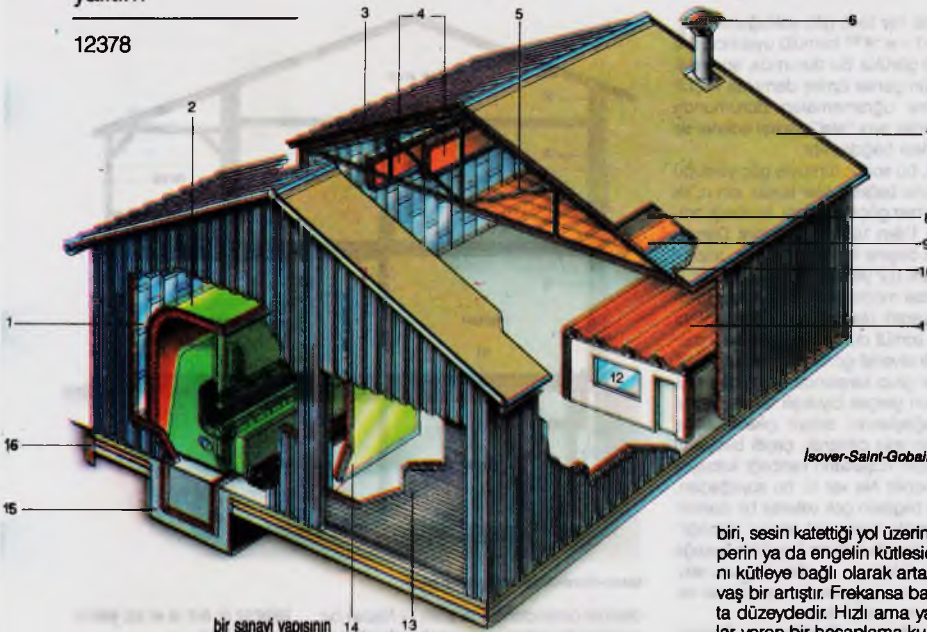
Isover-Saint-Gobain belgesine göre

bağımsız bir evin ısı ve ses yalıtımı (kesit görünüş)
1. Cam yünü yerleştirerek ısı yalıtımı;
2. Sentetik reçine emdirilmiş cam elyaf levhalar ya da polistiren levhalarla ısı yalıtımı;
3. 2 ya da 3 camlı pencerelerle ısı ve ses yalıtımı;
4. Keçeyle ses yalıtımı;
5. Esnek bir taban üzerine yerleştirilmiş ikinci bir bölme ve cam elyafı levhalarla ses yalıtımı;
6. Ses ve ısı yalıtımı için bitkisel plaklarla asma tavan;
7. Yapıştırılmış tavan plakları;
8. Terasın, bölmeli cam levhalar ya da genişletilmiş polistirenle ısı yalıtımı;
9. Güneşe ve göz kamaşmasına karşı koruyan, cilalı ve süzücü cam;
10. Genişletilmiş polistiren levhalarla zemin ve döşemelerin ısı yalıtımı;
11. Sentetik reçineler emdirilmiş, eşmerkezli cam elyafı kabuklar;
12. Zemin, temel ya da döşemelerin, temellere karşı düşey ya da yatay yerleştirilmiş cam ya da polistiren levhalarla çepeçevre yalıtımı.

Isover-Saint-Gobain belgesine göre

bir teras çatıda ısı yalıtımı
1. Sızdırmazlık katmanını koruma;
2. Sızdırmazlık katmanı;
3. Eğimli yalıtkan katman;
4. Taşıyıcı yapı.

bir sanayi yapısının ses yalıtımı
1. Cephe kaplaması yoluyla ses yalıtımı;
2. Sesli makinenin çıkardığı sesleri emen kılıf;
3. Sentetik bir reçineyle birleştirilmiş cam yünü levhalarla çatıda ses yalıtımı;
4. Emici asma levhalar (iki cam yünü katmanı arasında ahşap ya da keçe yaprak);
5. Asma tavan (bitkisel plaklar);
6. Bir vantilatörün ses yalıtımı için susturuculu baca;
7. Sızdırmazlık katmanı (mineral granülleri);
8. Sızdırmazlık katmanı (çok katlı bitümlü keçe);
9. Cam yünü levha;
10. Metal bir katmanla ses yalıtımı;
11. Büro hacminin cam yünü tomarıyla kaplanması;
12. 2 ya da 3 camlı pencere;
13. Atölye kapısı: sacla kaplanmış cam yünüyle ses yalıtımı;
14. Emici ekran (sac üzerine tespit edilmiş cam yünü)
15. Makinenin ses yalıtımı;
16. Zeminin ısı yalıtımı.

kılıf geçirme yoluyla boruda ısı yalıtımı

göz önüne alınır. Özellikle konutlarda G katsayısı, havalandırma yoluyla oluşan ısı kayıplarını hesaba katar. Konut dışında kalan mekânlarda, benzer bir katsayı olan G_1 devreye girer ki, bu katsayı da, havalandırma ve sızma kayıplarını değil, yalnız çeperler yoluyla ısı yitimini dikkate alır.

Yakın bir gelecekte, binaların ısı yalıtımının geliştirilen yeni tekniklerde daha da iyileştirilebileceği düşünülmektedir Dinamik yalıtım adı verilen teknikler, çeperler içinde hava dolaşımını öngörür (bir lam içinde dolaşan hava; bir yalıtkan içinden geçerek dolaşan hava; yine yalıtkan içinden geçen, ama bir ısı pompası yardımıyla sürekli tazelenen hava).

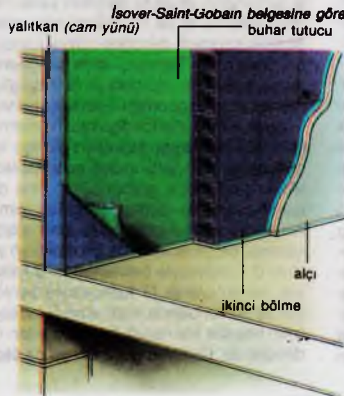
Sözü edilen yöntemlerin tümü, yeni inşa edilecek binalar için geçerlidir. Eski yapılarda duvarların yalıtımı dıştan gerçekleştirilir. Çeşitli yalıtım teknikleri arasında, araya yalıtkan bir gereç koyarak cepheye taş ya da arduvaz kaplama, özel bir katman da ekleyerek karma sıvalar uygulama sayılabilir.

Ses yalıtımı. Yalıtımı değiştirebilecek pek çok etken arasında en önemlilerinden biri, sesin katettiği yol üzerinde yer alan çeperin ya da engelin kütlesidir. Yalıtım oranı kütleye bağlı olarak artarsa da, bu yavaş bir artıştır. Frekansa bağlı artış da orta düzeydedir. Hızlı ama yaklaşık sonuçlar veren bir hesaplama kuralı şudur: kütlesi 100 kg/m² olan bir çeper, 1 000 Hz'lik frekansta 40 desibellik (dB) yalıtım sağlar. Kütle iki katına çıkarıldığında yalıtım 4 dB artar; kütle ikiye bölündüğündeyse 4 dB azalır. Frekans iki katına çıktığında, yalıtım 5 dB artar; yarı yarıya azaldığında 5 dB azalır. Yukarıda verilen değerler, gerçekte sesin yeğinlik düzeylerinin farklarıdır. Yapıda bu değerler ancak, yüzey hava akısını geçirmiyorsa (çatlaksız, kenarları sıvanmış, kapı ve pencere derzleri iyi yapılmış yüzeyler) ve yan yüzeyler ya da borular yoluyla dolaylı ses iletimleri en aza indirilmişse elde edilebilir. Duvar karma yapıdaysa (örneğin üzerinde kapı ya da pencereler varsa), toplam ses yalıtım değeri, zayıf öğenin yalıtım değerine daha yakındır ve kapı ya da pencere yüzeyi ile toplam duvar yüzeyi arasındaki oran büyüdükçe, bu değere iyice yaklaşır.

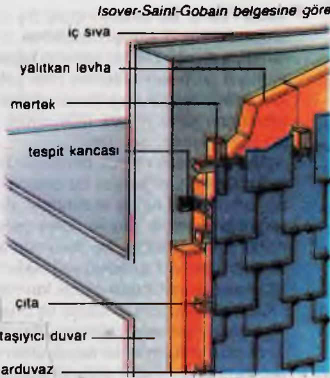
İstenmeyen seslere karşı iyi bir korunma, 1 000 Hz'de 50 dB düzeyinde minimum yalıtım ve konutun içiyle dışı arasındaki gürültüye bağlı olarak, bitişik düzende frekansla 30-50 dB düzeyinde bir değişme gerektirir. Yüksek yalıtım değerlerine ulaşmak ya da duvar kütlelerini görece azaltmak için, iki öğesi arasındaki rijit bağlantılar olabildiğince en aza indirilmiş çift çeperler kullanılmalıdır.

Döşemeler üzerinde oluşan darbe seslerinden korunmak için, bu darbeleri hafifleten bir kaplama (halı, moket, yeterince esnek plastik, esnek bir ürün üzerine dayanan beton plak) uygulanmalıdır.

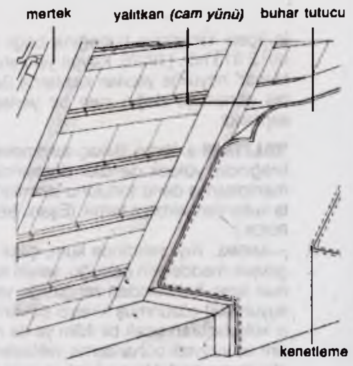
Çalışan bir makinenin yarattığı titreşimler, hem onu çevreleyen havaya, hem de onunla temas halinde olan katı cisimlere

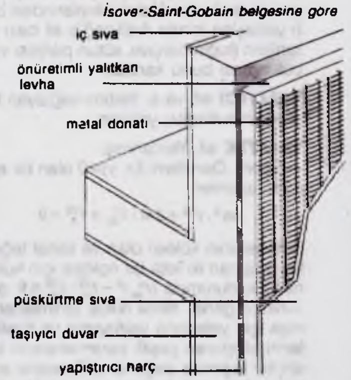
içe yerleştirilmiş yalıtkan ve ikinci bölmeyle duvarda ısı yalıtımı

dışa uygulanan yalıtkan ve kaplama (arduvaz) yoluyla duvarda ısı yalıtımı

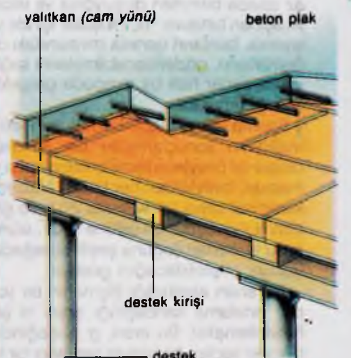
bir çatıda, mertekler arasında ısı yalıtımı

dışa uygulanan yalıtkan ve sıva yardımıyla duvarda ısı yalıtımı

kirişler üzerinde taşınan bir döşemenin ısı yalıtımı

ölü kalıplı bir döşemede ısı yalıtımı

(zemin ya da duvarlar) iletilir. Titreşimlerin bu temasla iletimini önlemek için araya yaylardan ya da esnek gereçlerden oluşan bir düzenek yerleştirilmelidir. Esneklik, düzeneğin fazlaca ezilmeden yükü taşıyabileceği düzeyde olmalıdır: incelme % 10-20'yi geçmemeli ve gereç, ağırlık altında esnekliğini korumalıdır.
—Psikan. Freud, yalıtımı benliğin iki etkinliğinden biri olarak tanımlar ve bastırma, başarısızlığa uğradığında, geriye dönük sıfırlama ile birlikte onun yerine geçtiğini söyler. Bu durumda, bilinçle uzlaşamayan tasarım affektinden ayrılır ve bilinçte yalıtılmış durumda varlığını sürdürebilir. Saplantılı nevrozlardaki törensel düzen yalıtımın büyülü karakterini edinir. Yalıtılmış düşünceler ve eylemler, bastırım ve unutmanın birleşmesinin sağlayabileceği etkiyi yapar. Zaman içinde kendilerini düşünce etkinliğinde ya da genel olarak etkinlik düzeyinde duraklamalarla belli ederler.

YALITKAN sıf. ve a. Isı ya da ses yalıtımı sağlayan malzeme. (Bk. *ansikl.* böl. Isıbil.)
—Boyac. Gerek yalıtkan maddenin her iki tarafında enerji değişimlerine (elektriksel, ısıl, akustik ya da başka türden) engel oluşturma, gerekse bazı elemanları kimyasal bakımdan tepkimeye girmeye ya da birbiri içinde yayılmaya yatkın olduğu için bozunmaya yol açabilecek iki ürünün bitişik tabakaları arasında etkisiz bir katman oluşturma özelliği taşıyan verniklere, boyalara ya da benzer preparatlara denir.
—Elekt. DİELEKTRİK'in eşanlamlısı.
—Elektrotekn. Bir iletim akımının geçişini engellemeye yarayan genellikle dielektrik bir malzeme için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kolektör yalıtkanı*, bir doğru akım makinesinin kolektörünün iki laması arasında yer alan yalıtkan ayırıcı.
—ANSİKL. Elektrotekn. Gaz yalıtkanlar yalıtım dirençlerini azaltmaya yarar ya da elektrik arklarının söndürülmesine katkıda bulunur; bunlar başlıcaları hava, azot (N_2), hidrojen (H_2) ve kükürt heksafluorür (SF_6) olan çokatomlu gazlardır.
Sıvı yalıtkanlar ya da yalıtkan yağlar, bir yalıtımın dielektrik sertliğini artırmak ve ayrıca, çevre devrelerdeki elektriksel ve manyetik kayıplardan kaynaklanan ısıyı dışarı atmak amacıyla kullanılır. Bu sıvılar ya petrol türevi mineral yağlar ya da bireşim ürünü tutuşmaz yağlardır. Bunlar, günümüzde transformatörlerde, indüktanslarda, kondansatörlerde, kablolarda ve disjonktörlerde yaygın olarak kullanılır.
Katı yalıtkanlar arasında ise, mineral yalıtkanlar (cam, kuvars, seramik, mika, amyant) ve doğal organik (selüloz, bitümler, kauçuk) ya da sentetik yalıtkanlar (termoplastik ya da ısılsertleşir polimerler, çeşitli karma malzemeler, elastomerler) sayılabilir. Tüm bu yalıtkanlar, iletkenlere mekanik destek görevi yapar; dolayısıyla bunlar yalnız, dielektrik bir gerilmenin etkisinde değildir ve bunun yanı sıra elektromanyetik güçleri de iletmek ve aygıtın içinde açığa çıkan ısıya dayanmak zorundadır.
—Isıbil. Isıl yalıtkanlar genellikle hafif malzemelerdir. Çoğunlukla 100 kg/m³'ün altında olan özgül kütleleri 300 kg/m³'ü ender olarak aşar. Yalıtkanların hücre yapısı ısı yayımı için bir engel oluşturur. Her biri havayla ya da daha yalıtıcı bir gazla dolu olan hücreler, yalıtkanın iskeletini oluşturan organik ya da anorganik katılardan çok daha az iletkendir. Her yalıtkan, ısıl kullanım alanı (kullanılabileceği alt ve üst sıcaklık sınırları), mekanik dayanımı, kimyasal kimi zaman da biyolojik kararlılığı, özellikle de ısıl iletkenliği ile ayırt edilir. Isıl iletkenlik sıcaklığa bağlı olarak değiştiğinden bu büyüklüğü belirtmek gerekir. En çok kullanılan yalıtkanlarda büyüklük düzeyleri şunlardır:
- derinsoğuk tekniğinde, – 200°C'ta: 0,01 $W{\cdot}m^{-1}{\cdot}K^{-1}$,
- soğutma sanayisinde, – 20°C'ta: 0,03 $W{\cdot}m^{-1}{\cdot}K^{-1}$,
- inşaat sektöründe +20°C'ta: 0,04 $W{\cdot}m^{-1}{\cdot}K^{-1}$,
- sanayi alanında +200°C'ta: 0,07 $W{\cdot}m^{-1}{\cdot}K^{-1}$,
- sanayi alanında, 500°C'ta: 0,10 $W{\cdot}m^{-1}{\cdot}K^{-1}$.
Yalıtkanlar kökenlerine göre üç gruba ayrılır:
1. mineral kökenli malzemeler (cam elyafı, kaya yünü, gözenekli cam, özellikle kriyojenik yalıtımda kullanılan toz malzemeler [perlit, vb.], gözenekli beton ya da hafif agregalar);
2. bitkisel kökenli malzemeler (mantar, balsa, saman, varek);
3. gözenekli plastik malzemeler (köpük polistren, çekilmiş polistren, köpük polivinilklorür [PVC], poliüretan köpüğü, fenol köpükleri, bunlara kauçuk köpüğü de eklenebilir).
Isıl yalıtım iki çeper arasına yerleştirilen ince hava katmanlarıyla gerçekleştirilebilir. Böyle bir katmanın yalıtma gücü 2-3 cm'den sonra kalınlıktan hemen hemen bağımsızdır. Yalıtma gücü kızılaltı ışımayı yansıtan kaplamalarla artırılabilir; bu bakımdan en çok salık verilen malzeme alüminyum yaprağıdır.
Uzay teknolojisinde, günümüzde toz ya da lifsi malzemelerden yapılan ve hücreleri vakum altında tutulan *üstünyalıtkanlar* kullanılır; bu yalıtkanlardan büyük bir olasılıkla ileride başka alanlarda da yararlanılacaktır.
Yalıtım malzemeleri, toz ya da granül halinde, levha, kokil (cam elyafı) ya da yarıkokil hatta odun talaşı durumunda bulunur. Özellikle yüksek sıcaklıklarda gerçekleştirilen sanayi uygulamalarında yalıtkanlara, çoğunlukla *ısıgeçirmez* adı verilir. 800°C'tan sonra yalıtım genellikle koruma ile birlikte uygulanır ve dolayısıyla ateşe dayanıklı malzeme tekniğini ilgilendirir.

YALITKANLIKÖLÇER a. Elektrotekn. Bir yalıtkanın dielektrik sertliğini ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. DİELEKTROMETRE.)

YALITMA a. Yalıtmak eylemi.

YALITMAK g. f. **1.** Elektrotekn. Yalıtkanlar aracılığıyla, farklı iletkenler arasında elektrik iletimini engellemek. **—2.** Bir düzeneğin ya da devrenin diğer devre ya da düzeneklerle bağlantısını kesmek. ‖ Ayırma yoluyla, gerilim altında bulunan bir devreden belli oranda korunmayı sağlamak.
—İnş. Bir mekânın ses ya da ısı yalıtımını gerçekleştirmek. (Eşanl. TECRİT ETMEK.)
◆ **yalıtılmak** edilg. f. Yalıtmak eylemine konu olmak.
—Fiz. *Yalıtılmış sistem,* dış ortamla ne enerji ne de madde alışverişi yapabilen bir sistem için kullanılır.
—Fizs. mekan. *Yalıtılmış sistem,* hiçbir dış kuvvetin etkisinde bulunmayan bir sistem için kullanılır.
—İnş. Biri mekândan söz ederken, ses ya da ısı yalıtımı sağlayan bir donatımı bulunmak ya da daha inşaatı ya da düzenlemesi yapılırken dış sıcaklık değişimlerinden ya da gürültülerden iyi korunmuş olmak: *İyi yalıtılmış bir ev.*

■ **YALIYAR** a. Denizin etkisiyle kıyıda oluşan, az ya da çok sarp, etekleri genellikle aşındırma platformuna dönüşmüş diklik.
—ANSİKL. Jeomorfol. ve Denizbil. *Canlı yalıyar* doğrudan deniz dalgalarının etkisinde kalır. Çoğunlukla, dalgaların alttan oymasıyla oluşmuş bir çentikle aşındırma platformundan ayrılır. Çentiğin üzerindeki şev, yerçekimi (yuvarlanma, kayma) ve sellenme süreçlerinin etkisiyle biçimlenerek evrim geçirir. Yalıyarın biçimi (profil, uzanış) ve gerileme hızı, yalıyarı oluşturan gereçlerin sertliğine ve dayanıklılığına bağlıdır. Pekişmiş kayaçlarda, hemen hemen hiç gerilemeyen sarp yamaçlar ortaya çıkar; az pekişmiş ya da hiç pekişmemiş fasiyeslerde, daha belirgin olan gerileme, yüzeysel etkilerle daha az eğimli yamaçlar yaratır.
Ölü yalıyar, artık deniz etkisinin erişemediği eski kıyı çizgisinin gerisinde yer alır ve eski kıyı çizgisiyle arasında bir birikinti kuşağı bulunur.
Çift yalıyar'ın eteğinde yuvarlanmış ya da kaymış çok büyük bir yığın bulunur.
Dalan yalıyar, arada bir aşındırma platformu olmadan hızla deniz suları altına dalar; bu tür yalıyarlar tektonik kökenli bir sarplığın yakın geçmişte sular altında kalmasıyla oluşur.
Yalancı yalıyar, denize dönük, ama deniz etkisiyle biçimlenmemiş ya da gerilememiş bir yamaçtır.

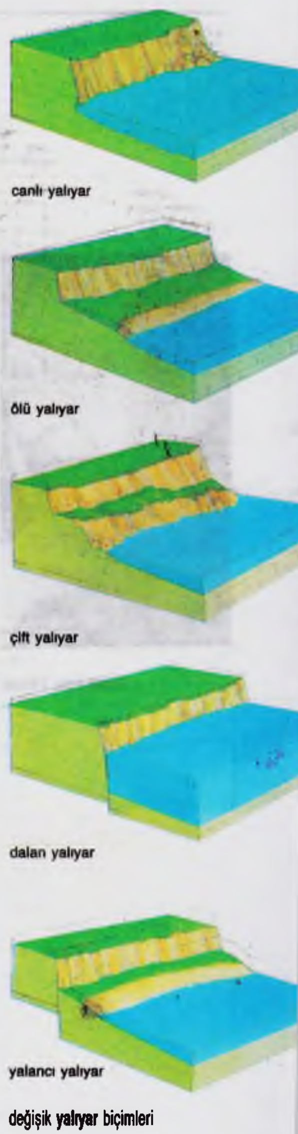
YALIYARCIK a. Bir kıyı birikintisinde oyulmuş, yüksekliği birkaç desimetreyi aşmayan deniz yalıyarı.

YALLAH ünl. (ar. *yā* ve *Allah*'tan). **1.** *Tkz.* Haydi. **—2.** *Kaba.* Bir kimseyi yanından ya da bir yerden uzaklaştırmak için söylenen söz. **—3.** *Yallah etmek,* atmak, fırlatmak, yollamak gibi eylemleri hızla ve şiddetle yapmak.

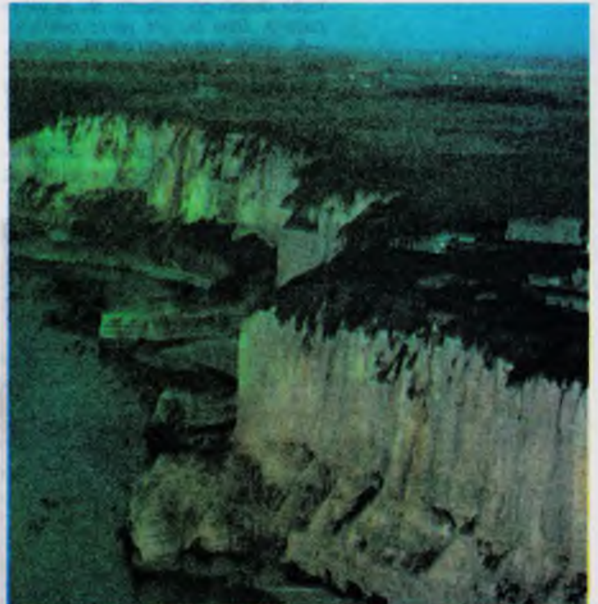
YALMA a. *Esk.* **1.** Kaftan. **—2.** Yağmurluk. **—3.** Atların sırtına örtülen bezemeli örtü. **—4.** Atların sırtına yağmurdan korunmalarını sağlamak amacıyla örtülen su geçirmez örtü.
—Esk. sil. Miğferin, tepeliği ile gövdesi arasında kalan süslemeli bölümü.

YALMAN sıf. **1.** Eğik, meyilli. **—2.** Dik, sarp.
◆ a. Kesici ve batıcı araçların kesen ya da batan bölümü: *Kılıç, mızrak yalmanı.*

YALMAN (Ahmet Emin), türk gazeteci ve yazar (Selanik 1888 - İstanbul 1973). Divanı muhasebat emekli baş mümeyyizlerinden Osman Tevfik Bey'in oğlu, gazeteci Rezzan Yalman'ın eşi, tiyatro yönetmeni Tunç Yalman'ın babası. Ortaöğrenimini İstanbul Alman lisesi'nde, yükseköğrenimini Colombia Üniversitesi'nde tamamladı. 1907 yılında *Sabah* gazetesinde muhabir olarak çalışmaya başladı. Daha sonra *Yeni gazete* ve *Tanin*'de yazarlık, savaş muhabirliği yaptı. 1916'da *Sabah,* bir yıl sonra Asım Us'la birlikte çıkardığı *Vakit* gazetesinin başyazarı oldu. İstanbul Darülfunun'da sosyoloji müderris muavinliği yaptı. Mütareke'den sonra Damat Ferit hükümeti tarafından Kütahya'ya (1919), İngilizler tarafından da Malta'ya (1920) sürgüne gönderildi. Türkiye'yi döndükten sonra *Vatan* gazetesini kurdu ve başyazarlığını yaptı (1923), ancak Terakkiperver Cumhuriyet fırkası'nı desteklemesi nedeniyle gazete kapatıldı (1925), İstiklal mahkemesi'nde yargılanıp aklandı. Bu-

değişik yalıyar biçimleri

evrim halinde canlı yalıyar (Fransa'da, Fécamp'ın kuzeyinde)

Ch. Sappa-C. E. D. R. I.

nun üzerine gazeteciliğe ara veren Yalman, *Vatan*'ı 1940'tan başlayarak yeniden yayımladı. DP'nin kuruluşunda, bu parti ve kurucularını destekledi. 1950'li yılların ortasında Malatya'da Hüseyin Üzmez adlı aşırı bir milliyetçi tarafından silahlı saldırıya uğrayıp ağır yaralandı. DP iktidarının son yıllarında bu partiye karşı da muhalefete başladı. 1961 ortalarına değin süren bu dönemde hakkında birkaç kez soruşturma açıldı, hatta "Pulliam davası" denen olayda bir çeviri yazısından ötürü hapse mahkûm oldu (1960). Bir yıl kadar *Hür vatan* gazetesini çıkardı (1961). Aynı tarihlerde basına yaptığı hizmetlerden ötürü Kaliforniya ve Georgia üniversiteleri tarafından "üstün cesaret armağanı"na değer görülen Yalman'ın *Turkey in the World War* (1928), *Gerçekleşen rüya* (1938), *Havalarda 50 000 kilometre* (1943), *Naziliğin içyüzü* (1943), *San Francisco'da neler gördüm?* (1945), *Turkey in my Time* (1956), *Yakın tarihte gördüklerim, geçirdiklerim* (4 cilt, 1970) adlı yapıtları bulunmaktadır.

Ahmet Emin Yalman

YALMAN (Tunç), türk tiyatro yönetmeni (İstanbul 1925). Ahmet Emin ve Rezzan Yalman'ın oğulları. Ortaöğrenimini Robert kolej'de, yükseköğrenimini Yale Üniversitesi'nde yaptı. İstanbul Şehir tiyatrosu'nda çalıştı. Rockfeller vakfı'nın bursuyla yeniden ABD ve Avrupa'da tiyatro incelemelerinde bulundu. Küçük sahne'de (1957-1959), İstanbul Şehir tiyatrosu'nda (1960-1966) oyunculuk ve yönetmenlik yaptı. Sonra ABD'ye yerleşen ve Milwaukee tiyatrosunun sanat yönetmenliğini yapan Yalman, konuk yönetmen olarak Türkiye'de de bazı oyunları sahneye koydu.

YALNIZ sıf. **1.** Yanında başkaları olmayan bir kimse için kullanılır: *Artık yalnızız, konuşabiliriz. Koca evde yalnızdım.* **—2.** Tanıdıkları, arkadaşları, ailesi ya da günlük yaşamını paylaşacak bir can yoldaşı olmayan bir kimse için kullanılır: *O hayatı boyunca yalnızdı. Yalnız bir kadın.* **—3.** Başkalarından, duygusal olarak uzak olan bir kimse için kullanılır: *Herkesin ortasında yalnızdı.* **—4.** Dıştan hiçbir yardım, hiçbir destek görmeyen bir kimse, bir topluluk için kullanılır: *Önceleri Türkiye bu konuda yalnız bir ülkeydi.* **—5.** *Yalnız başına,* başkası olmadan, tek başına: *Yalnız başına kalamazsın burada.*

◆ be. **1.** Yanında başkaları olmadan: *Bizi yalnız bırakır mısınız? Lütfen gidin, yalnız kalmak istiyorum.* **—2.** Bir yakını, dostu, arkadaşı olmaksızın: *Yalnız yaşıyor.* **—3.** Duygusal yönden başkalarından uzak olarak: *Bu gece kendimi çok yalnız hissediyorum.* **—4.** Dışardan hiçbir yardım, hiçbir destek görmeksizin: *Bu işi yalnız başardı. Beni bu işte yalnız bıraktınız.* **—5.** Tekliği, yoğunluğu belirtir; yalnızca, salt, bir tek: *Onunla yalnız bir kez konuştum. Onu yalnız bir mucize kurtarabilir. Bu işi yalnız o biliyor. Bunu, yalnız yardım etmek için yaptı.*

◆ bağ. Cümleyi karşıtlık, kısıtlama, sınırlama ilişkisiyle önceki cümleye bağlar; ama, ancak, fakat: *İstediğinizi yaparım, yalnız bütün sorumluluğu sizin yüklenmeniz gerekir.*

◆ a. Toplumsal ilişkilerden kopmuş ya da koparılmış kimse: *Bir yalnızın güncesi.*

Yalova'dan genel görünüm

YALNIZ MAYMUN a. Ekvator Amerikası'nda yaşayan, kahverengi-kırmızı postlu, açık renk yüzlü maymun. (Bil. a. *Cercopithecus pogonias;* uzunkuyruklumaymungiller familyası.)

YALNIZCA be. **1.** Belirtilenden ne eksik, ne fazla olarak, tam belirtildiği kadar; sadece: *Orada yalnızca dört gün kalacağım. Toplantıya yalnızca üç kişi katıldı.* **—2.** Başka hiçbir şey değil; tek olarak, sadece, sırf: *Onun için yalnızca başarı önemliydi. Benim için yalnızca sen varsın.* **—3.** Başka bir şey, bir neden olmadan, sadece: *Bu işi yalnızca ona yardım olsun diye yaptım.*

YALNIZCI sıf. ve a. Yalnızcılık siyasetinden yana olan.

YALNIZCILIK a. Uluslararası siyasal yaşama olabildiğince az katılan ve kendi iç işlerine her türlü müdahaleyi reddeden bir devletin dış siyaseti.

—ANSİKL. Yalnızcılık, uzun süre ABD dış siyasetinin temellerinden biri oldu. Bu siyaseti ilk kez Başkan George Washington veda mesajında dile getirdi (eylül 1796). Bir süre sonra Thomas Jefferson, yurttaşlarına "yükümlülük getiren ittifaklar"a girmemelerini öğütledi. Son olarak James Monroe, kendi adını taşıyan doktrinde (aralık 1823), ABD'nin Avrupa'yı ilgilendiren işlere karışmama ve Avrupalılar'ın da Amerika'ya ilişkin işlere karışmasını engelleme isteğini ortaya koydu.

Yalnızcılık tavrı, XIX. yy'ın sonunda zayıfladı ve ülkesini Birinci Dünya savaşı'na sokan Başkan Wilson'la birlikte iyice geriledi. Ama, 20'li ve 30'lu yıllarda yeniden ortaya çıktı. Japonlar'ın Pearl Harbor saldırısı (7 aralık 1941), bu siyasete kesin olarak son verdi. Vietnam savaşı'ndan sonra yeniden beliren yalnızcılık siyaseti, günümüzde geniş bir kamuoyu desteğinden yoksundur.

YALNIZÇAM, Ardahan'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 8 283 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi *Yalnızçam,* 970 nüf. (1990).

YALNIZÇAM dağları, Doğu Karadeniz bölümünde dağlık kütle (3 415 m). Ardahan platosunu K.'den sınırlar ve dik yamaçlarla Çoruh'un kollarından Okçular deresi vadisine iner. Yapısında genç andezit ve bazaltlar en geniş yeri kaplar. Doruk kesiminde Dördüncü Zaman'a ait buzullaşma izleri vardır.

Yalnızgezerin hayalleri *(les Rêveries du promeneur solitaire),* J.-J. Rousseau'nun, ölümünden sonra yayımlanan yapıtı (1782). Metnin hem içeriğini, hem de anlatım esnekliğini belirleyen on "gezinti"ye bölünen yapıt, başlangıçta *İtiraflar*'ın (Confessions) bir uzantısı, ama gerçek bir yaşamöyküsü olmanın yarattığı sıkıntılardan kurtulmuş, her zaman eksik ve tartışmaya açık bir yapıt olarak gösterilmiştir. Artık gerçekten her şey belirlenmiştir ve her türlü savunmayı gereksiz kılan evrensel bir "komplo"nun kurbanı olan anlatıcı, bundan böyle geçmişin en güzel anlarını ve o günkü izlenimlerini yazı yoluyla saptamak, ahlaki durumunun hesabını yapmak için yalnızca kendine başvuracağını söyler. Ama bu özgürlük bir bakıma mutlak bir yalnızlık pahasına elde edilmiştir, boşluğu "bitkilerle dostluklar" dolduracaktır. Gezginin toplumsal uyumsuzluğunun belirtisi olan bitki merakı, hayalinde Mme de Warens ile özdeşleştirdiği "Anne" özleminin yerini alan gerçek bir anneye sahip olma arzusunu da dile getirir.

YALNIZLAŞMAK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, yalnız duruma gelmek, yalnız kalmak: *Çevresindekiler onu terk ediyor, günden güne yalnızlaşıyor.*

YALNIZLIK a. **1.** Bir an için ya da genellikle yalnız olan bir kimsenin durumu: *Yalnızlığı istemek. Yalnızlık onu canından bezdirdi.* **—2.** Ruhsal yönden yalnız olan bir kimsenin durumu: *Bir yöneticinin yalnızlığı.*

YALONG CİANG ya da **YALONG JİANG,** Çin'de ırmak, Sıçuan ilinin doğu bölümünde aktıktan sonra derin kanyonlar halinde Yangzi Ciang'a kavuşur.

■**YALOVA,** Marmara bölgesinde İstanbul iline bağlı ilçe; 113 417 nüf. (1990); 492 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 34 köy. Merkezi, Marmara denizi kıyısında İstanbul'a düzenli deniz yolları ile bağlı, hareketli bir iskele olan *Yalova,* 65 823 nüf. (1990). Termal tesisleri. Meyvecilik.

YALOVA kaplıcaları, Yalova'nın 11 km G.-B.'sında ormanlık bir vadinin iki yamacındaki sıcak su kaynakları ve bu kaynakların kullanıldığı termal tedavi ve dinlence tesisleri. Bu sular Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde de biliniyor, bir şifa kaynağı olarak kullanılıyor ve çevrelerinde hamam ve içme tesisleri bulunuyordu. Ama bu tesislerin çoğu IX.-XIII. yy.'lar arasındaki dönemde harap olmuş, ancak Cumhuriyet döneminde, özellikle 1929'da Atatürk'ün direktifiyle kaynaklar yeniden değerlendirilmeye başlanmış, kaynakların çevresinde bir termal tedavi merkezinin temelleri atılmış ve yeni tesislerin kurulması ile yöre günümüzde bir su şehri ve dinlence yeri görünümünü almıştır. Kaynaklar volkanik kayaçları kesen faylar boyunca sıralanırlar. Yamacın yukarı kesiminde esas kaynak, ondan biraz aşağısında Valde hamamı (günümüzde Yeni kaplıca) kaynağı, vadinin karşı yamacında göz kaynağı yer alır. Vadi tabanında ise kaçak suların toplanarak Termal otel ve Kurşunlu hamama verildiği üstü kapalı bir kaptaj yeri daha vardır. Yalova kaynaklarının fiziksel ve kimyasal özellikleri birbirine çok yakındır. Sıcaklıkları 57-64°C arasında olan hipertermal, kimyasal bakımdan sülfatlı, sodyumlu ve kalsiyumlu, tadı acı, düşük radyoaktiviteli sulardır. Romatizma başta olmak üzere çeşitli hastalıkların tedavisinde önerilir.

Yalova kaymakamı → İSPİNOZLAR.

YALOVA körfezi, rumca **Episkopi** körfezi, Kıbrıs'ın G. kıyısında körfez. B.'da Aspro ve D.'da Zevgari (ya da İkiz) burnu ile sınırlanır. Kıyılarında İngilizler'in Akrotiri (Agrotur) üssü vardır.

Yalova sefası, kâr-ı kadim bir karagöz oyunu. Zenne, rahatsızlığı nedeniyle Çelebi'yle birlikte Yalova'ya gitmek ister. Çelebi hazırlıkları yapmak üzere uzaklaştığında Karagöz gelip Zenne'ye Çelebi'nin tehlikede olduğuna ilişkin uydurma haberler verir ve daha çok bilgi için ondan para sızdırır. Hacivat Zenne'ye böyle şeylere inanmamasını tembihler ve kendisini de Yalova'ya götürmesini ister. Ardından çeşitli karagöz oyunu tiplemeleri de aynı dilekte bulunur. Zenne onları Çelebi'nin getirdiği çuval ve küpe saklar. En son Karagöz ve köpeği küpe girer, köpek herkesi ısırır. Sonunda Çelebi gelip tümünü sakladığı yerden çıkarır.

YALOW (Rosalyn), amerikalı hekim (New York 1921). Hipotalamus hormonlarının belirlenmesini ve dozajını ayarlamaya yarayan radyoimmünoloji yöntemini buldu. R. Guillemin ve A. Schally ile birlikte, 1977 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü aldı.

■**YALPA** a. **1.** Denizc. Rüzgâr ya da soluğan etkisiyle bir geminin bir bordadan diğer bordaya yaptığı almaşık hareket. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yalpa vurmak,* bir o yana, bir bu yana sallanarak yürümek.

—Balis. Bir merminin havada aldığı yol boyunca, mermi ekseninin yörünge teğeti çevresinde yaptığı hareket. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *Yalpa cayrosu,* bir geminin yalpa genliğini azaltmayı sağlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yalpa kanatları,* bir geminin dinamik kararlılığını sağlamak için iskele ve sancağa yerleştirilen, ayarlanabilir küçük kanatlar. || *Yalpa omurgası,* bir geminin yalpasını azaltmaya yönelik yanal omurga. || *Yalpa palangası,* serenleri, yalpa darbelerine rağmen direk boyunca sabit tutmaya yarayan palanga. || *Yalpa tahtası,* bir yatağın kenarına düşey olarak yerleştirilen ve yalpa olduğunda düşmeyi önleyen tahta. || *Yalpa yapma,* dalgaları bordadan alan bir teknenin bir iskeleye, bir sancağa yatması. || *Ani yalpa,* bir teknenin aniden dalga çukuruna düşmesiyle oluşan yalpa. || *Sert yalpa,* ani ve şiddetli yalpa hareketi.

—Dy. Bir demiryolu taşıtının boylama eksenine koşut bir eksen çevresinde yaptığı salınım hareketi.

—Fiz. *Larmor yalpası,* bir atom ya da molekül sisteminin kuvantal halinin bir manyetik alan etkisiyle değişikliğe uğraması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizs. mekan. Topaç hareketi yapan bir cismin dönme ekseninin ortalama bir konum çevresinde çizdiği konik hareket. (Eşanl. PRESESYON.)

—Geom. *Yalpa açısı,* Euler'in birinci açısı. PRESESYON AÇISI da denir.

—Mak. san. Tam olarak düzlem olmayan bir yüzeyin, düzlemsellik sapması. || Dönme eksenine tam dik olmayan bir döner parçanın örneğin bir kaza sonucu biçim değiştirmesi.

—Oto. *Yalpa önleyici,* bir taşıtın, özellikle hızlı dönülen bir virajda savrulmasını önleyen düzenek. || *Tekerlek yalpası,* eski otomobillerde, devindirici tekerleklerin ardışık olarak bir taraftan diğer tarafa yaptığı salınım hareketiyle belirlenen olay. (Tekerlek yalpası sürücünün kontrolü dışında oluşurdu. Bu olay, ya direksiyon sistemindeki kimi organların [tekerlek aksları, bağlantı çubuklarının eklem rotülleri] aşınmasından ya devindirici tekerleklerin dengesizliğinden ya da çok kalın lastiklerden kaynaklanırdı.)

—ANSİKL. Balis. Yivli bir silah tarafından fırlatılan merminin ekseni ancak başlangıçta yörüngesine teğettir. Tepe noktası yivlerin yönü doğrultusunda yolundan sapma yapar. Yalpa hareketi tıpkı dikeyden ayrılarak başka yöne giden bir topacın eksenini andıran bir biçimde bu yüzeyin üstündeki teğetin etrafında yer alır. Bu yüzey düzgün değil, girintili çıkıntılıdır, çünkü mermi, havanın direncinden ayrı olarak bir titreşime maruz kalır. (→ SAPMA.)

—Denizc. Gemi çok dengeliyse yalpa serttir. Bu da, özellikle içinde çok miktarda hareketli cisim bulunan yolcu gemilerinde, önemli kazalara neden olur; bu nedenle, yalpa periyodu* çok kısa olmayacak şekilde yükü dağıtmak gerekir. Ayrıca gemi, bordasını dalgalara verdiği ya da dalgayı kıçtan aldığı zaman, yalpa özellikle çok sert olur.

• *Yalpa cayrosu. Sabit tanklar* sisteminde, geminin bir bordasına yerleştirilmiş bir tankın içindeki deniz suyunun, yalpa darbesinin ters yönünde geminin diğer bordasındaki bir tanka doğru hareketinden yararlanılır, bu hareket, cayroskopa bağla klaperlerle kontrol edilebilir; *hareketli tanklar* sisteminde ise, su almaşık olarak önce bir bordaya sonra diğerine pompalarla basılır: *yalpa kanatları* sistemi en etkili yöntemdir; bu sistemde, cayroskopla kumanda edilen, ayarlanabilir kanatlar bulunur. Kullanılmadıkları zaman içeri alınan ya da teknede yer alan sandıklara çekilen bu kanatlar, yalpa etkisiyle yana yatan geminin doğrulmasını sağlar. Kimi büyük gemiler, iki çift yalpa önleyici kanatlarla donatılır. Kimi gemilerde ise hem yalpa önleyici kanatlar hem de tank sistemleri bulunur.

—Fiz. *Larmor yalpası.* Bir atom (örneğin) düzgün bir manyetik alan içinde yer aldığında alan ile atom elektronlarının manyetik momenti arasında bir etkileşim vardır; atomun kendisi de bunların açısal momentine bağlıdır. (→ JİROMANYETİK *oran.*) Bu etkileşim atomun ortalama manyetik momentinin, uygulanan manyetik alanın doğrultusu çevresindeki bir yalpalama olarak betimlenebilir. Her etkileşim gibi bu da atomun enerji düzeylerinin kayması ile kendini gösterir ve atomun çizgi tayfındaki bir değişiklik ile ortaya çıkar (Zeeman etkisi).

YALPAGÖZLER a. Elektron. ve Radyotekn. Bir osiloskopa bağlı bir yalpalatıcıdan oluşan ve radyo ya da televizyon alıcılarının ayar devrelerinin rezonans eğrisini görüntülemeye yarayan laboratuvar aygıtı. (Bu aygıt özellikle devrelerin tam ayarlarının yapılmasını ve geçirme bantlarının düzenlenmesini sağlar.)

YALPAK sıf. **1.** Güleryüzlü, yumuşak huylu. **—2.** Yüze gülen, dalkavuk.

YALPAKLIK a. **1.** Yumuşak huyluluk. **—2.** Dalkavukluk.

YALPALAMA a. Yalpalamak eylemi.

—Mak. san. Kötü bir doğrultma ya da biçim değiştirmeler nedeniyle düzlemsellik hataları gösteren düzlemsel bir yüzeyin durumu.

—Oto. Eski otomobillerin ön tekerleklerinin ortalama konumları çevresinde oluşan dönemsel salınım. (Direksiyon sistemi ile şaside titreşimlere yol açan yalpalama ön tekerleklerin dengesizliğinden ya da kötü süspansiyondan kaynaklanır.)

—Spor. Kürek sporunda yanlış bir kürek hareketinin yol açtığı dengesizlik.

YALPALAMAK gçz. **1.** Bir şeyden söz ederken, dengede duramamak, bir o yana bir bu yana gidip gelmek, sallanmak: *Vapur yalpaladıkça midesi bulanıyordu.* **—2.** Bedeni sağa sola eğilerek sallanmak, sallanarak yürümek: *Yürürken ördek gibi yalpalıyordu. Sarhoş gibi yalpalayarak kapıya kadar yürüdü.*

—Denizc. Bir gemiden söz ederken, rüzgâr ya da dalgaların etkisiyle yalpaya düşmek. || Yalpa etkisiyle, bir bordadan diğer bordaya yatmak.

—Mak. san. Düzlemsel biçimli, çembersel bir organ ya da parçadan söz ederken, dönme eksenine dik bir düzlemdeki biçim değişikliği nedeniyle, artık dönmemek.

◆ **yalpalanmak** edilg. f. Rüzgârın, dalganın vb. etkisiyle sallanmak: *Gemi durmaksızın yalpalanıyor.*

◆ **yalpalatmak** ettirg. f. Yalpalamasına neden olmak:

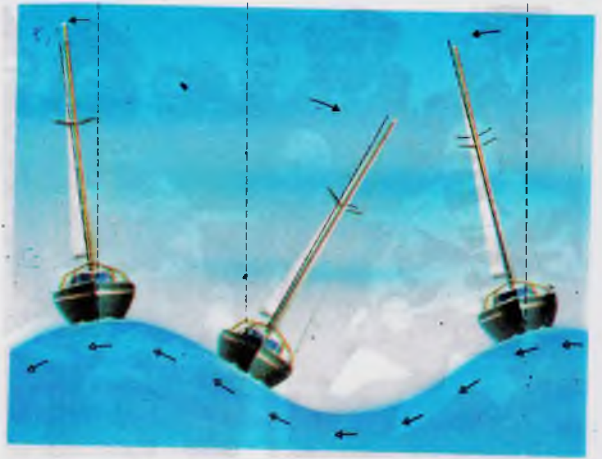
—Elektrotekn. ve Radyotekn. Almaşık bir gerilimin ya da daha genel bir anlamda dönemsel bir olayın frekansını dönemsel olarak değiştirmek.

YALPALANMAK → YALPALAMAK.

YALPALATICI a. Elektron. Frekansları iki sabit değer arasında değişen akımlar ya da gerilimler üretmeye yarayan aygıt; bu aygıt bir olayı ya da sözkonusu sabit değerler arasındaki frekans bandında çalışan bir aygıtın çalışma biçimini incelemeye yarar.

—ANSİKL. Alçak ve yüksek frekanslı yalpalatıcılar olmak üzere iki tür yalpalatıcı vardır. Yüksek frekanslı yalpalatıcılar tam anlamıyla küçük birer frekans modülasyonlu vericidir. Frekanslarının anlık değeri ortalama bir frekans değerinin çevresinde belli bir hızla (genellikle 50 Hz) değişir. Bu değişme sırasında ortalama frekanstan "frekans gezmesi" denen belli bir miktarda saparlar. Yüksek frekanslı yalpalatıcılar, yanıt eğrilerini bir osiloskop ekranına düşürerek radyo ve televizyon alıcılarının ayar devrelerinin ayarlanmasında kullanılır.

Alçak frekanslı yalpalatıcılar genellikle binaların akustiğindeki yankılanımları ölçmeye yarayan "yalpalayan" bir ses üretecek bir hoparlörle birlikte kullanılır. Eğer frekans değişimleri ağır bir ritmle gerçekleştirilirse, bu yalpalatıcılar mikrofon, yükselteç ya da hoparlör gibi elektroakustik aygıtların yanıt eğrilerinin ortaya çıkarılmasını sağlarlar.

yalpa

yalpa cayrosu (kanatlı sistem)

YALPALATMA a. Radyotekn. Bir taşıyıcı dalgaya, temel frekansı çok alçak olan dönemsel bir salınım yardımıyla frekans modülasyonu uygulama.

YALPALATMAK → YALPALAMAK.

YALPI a. *Yörs.* İki tepe arasındaki düzlük.

—Grav. *Yalpılı kazıma,* gölgeleri güçlendirmede kullanılan daha seçkin kazımalar.

—İnş. Bir duvarın aşağıdan yukarıya, içten dışa doğru eğimli yüzeyi. (Karşt. anl. ŞEV.)

YALPIK sıf. Derinliği az ve geniş olan şey için kullanılır, yayvan.

—Güz. sant. Bir düzlemden öbürüne geçmeyi sağlayan ve eğri olmayan çizgiler, biçimler için kullanılır.

—Heykc. *Yalpık alçakkabartma,* ön planların, arkadaki figürleri gölgelemesini önlemek amacıyla fazla derin işlenmediği alçakkabartma.

YALPILI sıf. Bir yanı öbür yanından daha yüksek ya da kalın olan.

—Geom. Bir (I,f) düzlem eğrisinin, n çift sayısı için, $\forall k<n$, $f^{(k)}(t_0)=0$ ve $f^{(n)}(t_0)\neq 0$ olduğu $M_0(t_0)$ düzgün noktası. (Eğri M_0 da içbükeydir.)

YALTA, Ukrayna'da liman kenti, Kırım'ın turizm ve sağlığa yararlı tedavi merkezi, Karadeniz kıyısında, bağcılık yapılan bir bölgede; 84 000 nüf.

—Tar. Belgelerde ilk defa 1145'te *Calita* olarak adı geçmeye başlayan kent. XIV. yy.'da Ceneviz kolonisiydi. 1475'te türk, 1783'te rus egemenliğine girdi. XIX. yy.'da soyluların rağbet ettiği bir sayfiye merkezi oldu.

Yalta konferansı, 4-11 şubat 1945'te, Roosevelt, Churchill ve Stalin'i Livadya'da (Yalta) bir araya getiren konferans. Birleşmiş milletler örgütü'nün kurulacağı, San Francisco'da bir konferansın toplanacağına ilişkin bildiriyle burada belirlendi. Churchill, Almanya'nın askeri işgaline Fransa'nın da katılmasını güçlükle kabul ettirdi. Almanya'nın bölünmesi ve tazminat sorunları konusunda anlaşamayan taraflar sözkonusu sorunları çözmeyi ileri bir

İPS

Churchill, Roosevelt ve Stalin Yalta konferansı sırasında şubat 1945

tarihe bıraktılar. Churchill'in görüşüne karşın, Stalin ile Roosevelt Almanya aleyhinde ödünlere karşılık, Doğu Polonya'nın bölünmesi ilkesini kabul ettiler. Ama Churchill, Polonya hükümetinin Londra'daki göçmenleri kabul etmesini sağladı. Kurtulan Avrupa ile ilgili bir bildiride demokratik hükümetlerin kurulması öngörüldü. SSCB 1905'te kaybettiği topraklarla birlikte Kuriller'in kendisine geri verilmesinin sağlanması karşılığında Almanya'nın teslim olmasından üç ay sonra Japonya'ya müdahale etmeye söz verdi.

YALTAK ya da **YALTAKÇI** sıf. Bir kimseye yaltaklanan ya da yaltaklanmayı huy edinmiş kimse için kullanılır.

YALTAKÇILIK a. Yaltaklık.

YALTAKLANIŞ a. Yaltaklanmak eylemi ya da biçimi.

YALTAKLANMA a. Yaltaklanmak eylemi; tabasbus.

YALTAKLANMAK gçz. f. *Bir kimseye yaltaklanmak,* ona hoş görünmek için onursuzca davranmak, dalkavukluk etmek: *Bugün ona yaltaklanan insanlar, yarın onu yerden yere vuracaktır*

YALTAKLIK a. **1.** Yaltak bir kimsenin niteliği; yaltakçılık. **—2.** Yaltak birine yaraşır davranış: *Yaltaklık etmek.*

yumrular

yam

YALTIRIK (Faik), türk botanikçi (Zonguldak 1930). İstanbul Üniversitesi orman fakültesi'ni bitirdikten (1952) sonra, aynı fakülteye asistan (1959) ve doçent (1968) oldu, profesörlüğe yükseldi (1976). İngiltere'de üç yıl kadar Türkiye bitkileri üzerinde Edinburgh Kraliyet botanik bahçesi'nde araştırma ve incelemelerde bulundu. *Yerli akçaağaç türleri üzerinde morfolojik ve anatomik araştırmalar* adlı yapıtıyla TÜBİTAK 50. yıl Cumhuriyet ödülü'nü kazandı (1973). Bazı yapıtları: *Yerli akçaağaç türleri üzerinde morfolojik ve anatomik araştırmalar* (1971), *Dendroloji I* (Gymnospermae) [1988], *Dendroloji II* (Angiospermae) [1988], *Otsu bitkiler sistematiği* (1989).

Yalvaç müzesi
Yalvaç, Isparta

YALTKAYA (Mehmet Şerefettin), türk din bilgini (İstanbul 1879 - Ankara 1947). İstanbul'da Öğretmen okulu'nu ve medreseyi bitirdi. Maarif ve evkaf okullarında çalıştı; medreselerde tefsir, fıkıh, hitabet dersleri okuttu. Medreseler kaldırıldıktan sonra İlahiyat fakültesi'nde kelam tarihi müderrisliği yaptı. Cumhuriyet döneminde Diyanet işleri başkanlığında bulundu. Başlıca yapıtları: *İbn-i Esir'ler ve meşahir-i ulema* (1906), *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin* (1924), *Kelam tarihi* (1924), *Eski türk ananeleri* (1937), *Hatiplik ve hutbeler* (1940).

YALTKAYA (Ömer Refik), türk piyanocu (İstanbul 1907 - İsviçre 1973). Ortaöğrenimini İstanbul Robert kolej'de, yükseköğrenimini Cincinnati (ABD) Üniversitesi makine mühendisliği fakültesi'nde tamamladı. Öğrencilik yıllarında özel derslerle başladığı müzik çalışmalarını sürdürerek başarılı resitaller verdi. 1934'ten başlayarak İstanbul Belediye konservatuvarı'nda piyano öğretmenliği yaptı. İstanbul Filarmoni derneği'nin kurucuları arasında yer aldı (1946). Türkiye'de ve yurtdışında konserler veren Yaltkaya, Tekel genel müdürlüğü görevinden emekliye ayrıldıktan (1960) sonra İsviçre'ye yerleşti.

YALU, korece **Amnok,** Doğu Asya'da ırmak, Çin-Kore sınırını belirler; 790 km. Kaynağını, 2 741 m yükseklikteki Çangbai Şan'dan alır, G.-B.'ya yönelir ve Kore körfezinin girişinde Sarı deniz'e dökülür. Hidroelektrik enerjisi üretimi tesisleriyle (Supung'da, Sinuicu'nun yukarısında) donatılan ırmaktan, ayrıca, kereste taşımacılığında da yararlanılır.
—Ask. tar. Yalu'da, 1894'te Çinliler'le Japonlar, 1904'teyse Ruslar'la Japonlar arasında şiddetli çarpışmalar oldu.

YALUNG KANG, Kangçıncunga'nın batısında doruk, Himalayalar'da, Nepal ve Sıkkım sınırında; 8 496 m. Doruğa ilk tırmanışı, 1973'te Japon Yutaka Ageta ve Takio Matsuda gerçekleştirdi.

YALÛL a. (ar. *yaʿlūl*). *Esk.* **1.** Berrak göl. **—2.** Su kabarcığı, su yüzeyindeki kabarcık. **—3.** Beyaz bulut. **—4.** İki hörgüçlü deve.

YALVAÇ a. Tanrı'nın buyruklarını insanlara ileten, kitap getirmiş elçi; peygamber, resul.

YALVAÇ, Akdeniz bölgesinin Göller yöresinde Isparta iline bağlı ilçe; 85 053 nüf. (1990); 1 415 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 36 köy. Merkezi, Isparta'nın 94 km K.-D.'sunda *Yalvaç,* 28 028 nüf. (1990).

Yalvaç barajı, Isparta ilinde, Sücüllü suyu üzerinde baraj (1973). Sulama amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, normal su kotunda (1 180,25 m) su toplama hacmi 8,9 Mm^3, göl alanı 0,82 km^2, sulama alanı 2 050 ha'dır.

Yalvaç müzesi, Isparta'nın Yalvaç ilçesinde açılan müze (1965). Müzenin arkeoloji salonunda İ.Ö. 2500 - İ.S. III. - IV. yy.'lar arasına tarihlendirilen çeşitli yapıtlar (seramikler, heykelcikler, heykeller, büstler, cam eşyalar vd.) sergilenmektedir; bunların bir bölümü Pisidia Antiokheia*'sından getirilmiştir. Etnografik yapıtlar arasında yöreye özgü çeşitli el sanatları bulunmaktadır. Bir salon çağdaş ressamların yapıtlarına, bir bölüm de elyazmalarına ayrılmıştır. Bahçede çeşitli yapı parçaları, alçakkabartmalar, lahitler, mezar taşları vb. sergilenmektedir.

YALVAÇLIK a. Yalvacın görevi; peygamberlik.

YALVANE a. (fars. *yalvāne*). Esk. zool. Kırlangıç.

YALVARILMAK → YALVARMAK.

YALVARIŞ a. **1.** Yalvarmak eylemi ya da biçimi. **—2.** Yalvaran bir kimsenin söylediği sözler; yakarış: *Yalvarışlarını duysaydın, yüreğin paralanırdı.*

YALVARMA a. Yalvarmak eylemi.

YALVARMAK gçz. f. **1.** *Bir kimseye yalvarmak,* bir kimseden bir şey yapmasını ısrarla ve kendine acındırarak istemek; dileğini ısrarla üstelemek; yakarmak: *Bana inanmanız için size yalvarıyorum. Yalvarırım, beni bir dakika rahat bırakın. Yalvarırım susun.* **—2.** *Tanrı'ya, doğaüstü bir varlığa yalvarmak,* ondan bir istekte bulunmak; niyaz etmek: *Dileğinin yerine gelmesi için Tanrı'ya yalvarmak.* **—3.** *Yalvarıp yakarmak,* çok yalvarmak. ‖ *Yalvar yakar olmak,* pek çok yalvarmak.

◆ **yalvarılmak** edilg. f. Yalvarmak eylemi yapılmak.

◆ **yalvartmak** ettirg. f. *Bir kimseyi yalvartmak,* onun yalvarmasına neden olmak ya da onu yalvarmaya zorlamak: *Çocukcağızı yalvartma da istediğini yap. İnsanları yalvartmaktan zevk almak.*

YALVARTMA a. Yalvartmak eylemi.

YALVARTMAK → YALVARMAK.

YAM a. (fars. *yām*). *Esk.* Posta beygiri.

YAM a. (ing. *yam*). Tropikal bölgelerde yetişen ve nişastaca zengin yumru köksapları yiyecek olarak kullanılan bitki. *(Dioscoraceae* familyası; *dioscorea* cinsi.)
—ANSİKL. Yamlar, sarmaşıcı, tırmanıcı, ikievcikli, küçük çiçekli bitkilerdir; köksapı uzun yumru biçiminde şişkin ve değişik ağırlıktadır (2 ila 5 kg, ama 15 kg'a erişebilir). Tropikal bölgelerde birçok türü yetiştirilir: *Dioscorea alata* (yumrusu kanatlı), *D. cayenensis* (yumrusu dikenli) ve *D. trifida* (yumrular üç parça halinde). Yam yumrularla ya da bunların parçalarıyla üretilir. Çok iyi işlenip kabartılmış toprakta sağlam bir hereğe bağlanarak ocaklar halinde yetiştirilir. Taze ve çiğ iken acı ve az ya da çok zehirli olan yumrular, kızartılınca ya da haşlanınca patatese benzeyen hoş bir yiyecek olur. Yamdan rendeleme ve sudan geçirme yoluyla nişasta da elde edilir Yamın tatlı patates denen türü *(D. batatas)* çok az miktarda Avrupa'da ve Türkiye'de de yetiştirilir.

YAMA a. **1.** Delinmiş, yırtılmış, aşınmış bir yeri, üstüne uygun bir parça koyarak onarmak eylemi; bu yolla yapılan onarım: *Bu ceketin dirsekleri yama istiyor Yaması iyi olmamış.* **—2.** Bu yöntemle dikilen, takılan parça: *Pantolonun yamaları hiç belli olmuyor.* **—3.** Ciltte görülen büyükçe leke. **—4.** *Yama gibi durmak,* bulunduğu yere uymamak; sırıtmak. ‖ *Yama yapmak* ya da *vurmak,* bir şeyi yamayla kapamak, onarmak. ‖ *Yama küçük delik büyük,* gereksinimlerin çok, bunları karşılayacak olanakların sınırlı olduğunu belirtir.
—Bayınd. Bir karayolu üzerindeki bozuk bölümleri temizledikten sonra, genellikle mıcırlı ya da kaplanmış gereçler ekleyip tokmaklayarak gerçekleştirilen kısmi onarım.
—Denizc. Bir yelkenin aşınmaya başlayan bölümüne dikilen bez parçası. ‖ *Geçici yama,* bir geminin su hattı hizasında ya da su hattının altındaki bir deliği, gemi en yakın limana gidene kadar içeri su girmemesi için tıkamada kullanılan her tür malzeme.
—Oto. ve Bisikç. Bir dış lastiğin yırtığını kapatmaya yarayan parça. ‖ *Hazır yama,* bir bisikletin iç lastiğini onarmaya yarayan kauçuktan, yuvarlak küçük parça.

YAMA, Hindistan'ın en eski tanrılarından biri. Bu tanrıya İran'da da rastlanır. Yama, ilk insan ve ilk ölüdür ve bu bakımdan ata ruhlarının kralı, ölüler krallığının hükümdarı ve yüce yargılayıcıdır.

YAMA, hinduculukta yoganın birinci aşa-

ması olarak, manevi düzeyde özgürlüğü ararken uyulan beş ahlak buyruğunu belirten sanskritçe sözcük. Bu buyruklar şiddetten kaçınma *(ahimsa)*, gerçek *(satya)*, hırsızlıktan kaçınma *(asteya)*, feragat *(brahmacarya)*, mülkiyetten kaçınma'dır *(aparigraha)*. Bu buyrukların ardındansa disiplinin beş kuralı *(niyama)* gelir.

YAMACI a. Özellikle ayakkabıları yamayan, onaran kimse.

YAMACILIK a. Yama yapma işi.

YAMAÇ a. 1. Bir tepenin, platonun ya da bir engebenin eğimli yan yüzeyi: *Dağa kuzey yamacından tırmanmak.* **—2.** Bir kimsenin, bir şeyin yanı, yakını: *Gel bakalım yamacıma da konuşalım.*

—Coğ. *Kıta yamacı* ya da *şevi*, kıta (ya da ada) platformunun dış kenarından, kıta kenarının alt sınırına kadar uzanan oldukça sarp (eğimi birkaç derece ile birkaç on derece arasındadır) denizaltı yamacı. (Kıta yamacı, kenar platolarıyla kesintiye uğrayabilir; çoğunlukla denizaltı kanyonlarıyla yarılmıştır. Bazı durumlarda yamaçtaki engebeler, diyapirli yapıların ve çok geniş alanlı yerçekimsel süreçlerin etkisiyle daha sarp hale gelir.)

—Dağc. *Sarp yamaç*, bir dağın yalçın yamacı. (Kalker dağlar [Dolomitler, Vercors] dışında, sarp yamaçlar, seyrek olarak diktir [Grandes-Jorasses'ın kuzey yamacının eğimi yaklaşık 60°'dir]. Geniş eğimleri belirtmek için "yamaç" sözcüğü "yüz" sözcüğü yerine kullanılır. Nanga Parbat'ın 4 500 m genişliğindeki Rupal yamacı, dünyanın en büyük yamaçlarından biridir.)

—Jeomorfol. Bir talweg ile bir doruk çizgisi arasında kalan topografik yüzey. ‖ Topografik yüzeyin, vadilerin varlığına bağlı olan ya da olmayan bölümlerinin tümü (aklan [eski maile] ile eşanlamlı). [Yamaçların biçimlenmesi gerçekte yalnızca çizgisel aşınmaya bağımlı değildir, çünkü hemen hemen bakışımlı basit vadi yamaçları olmayan diklikler de vardır.] (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Döküntü yamacı*, bir dirseğin dibindeki döküntü birikimi.

—Mad. oc. *Yamaç galerisi*, yamaçtan başlayarak arazi içine doğru sürülen galeri.

—Spor. *Yamaç kayma*, kayakta, en büyük iniş çizgisini keser biçimde bir dönüş gerçekleştirme.

—ANSİKL. Jeomorfol. Büyük engebe tipleri arasındaki ayrımı belirleyen eğim ve yamaçların biçimidir (sivri tepeler halinde kesişen dik yamaçları birleştiren yüksek dağ; üst kesimlerinde yamaçları dışbükey olan orta yükseklikte dağ ve plato; giderek hafif eğimli talweglerle birleşen ova). Yamaçların görünümü hem eğim derecesine ve litolojiye hem de, iklimin ve bitki örtüsünün etkisi altındaki şekillenme süreçlerine bağlıdır. Bazı basit örnekler bu parametrelerin ortak etkilerini açıklayacaktır. Homojen kayaçlarla kaplı yamaçların en yaygın biçiminde dışbükey bir üst kesim (bu kesim, creep ya da sürünme alanıdır ve ayrışma ürünlerinden oluşan manto aşağıya doğru yavaş bir şekilde göç eder), yoğun sellenmeyle şekillenmiş ve yamaç molozlarının birikmesiyle oluşmuş içbükey bir alt bölümle birleşir. İklim ne ölçüde nemliyse, dışbükeylik o derece gelişmiştir. En uç durum, dışbükeyliğin aşırı gelişmesidir ve dışbükeylik, tropikal orman alanlarındaki ayrışma mantosunda biçimlenen kubbemsi tepelerin yamaçlarının tabanına kadar ulaşır: malzemenin geçirgenliği, yamaçların üst kesiminde ve 25°'ye ulaşan eğimlerde sızmanın önem kazanması nedeniyle sellenmeyi azaltır; böylece alt yamaçta içbükeyliğin önemsiz oluşu yamaç molozu birikiminin azlığını gösterir. Yukarı kesiminde kayalık bir korniş bulunan yamaçlar, yapının belirlediği basit şekillerdir (yatay yapılarda gelişen aşınım diklikleri): iklim ne kadar kuraksa, pekleşmiş kayaçları etkileyen atmosfer olayları gevşek kayaçları etkileyen mekanik aşınmayı pek değiştirmediği için (yaygın sellenme, rüzgâr süpürmesi), litolojik farklar o kadar çok belirtilir. Bu durum nemli ülkelerin, sürünme ve akma etkisindeki sırtları ve cuestaları ile tam bir karşıtlık oluşturur. Buna karşılık, özellikle buzulçevresi bölgelerde ve buzulçevresi yükselti katında, dik yamaçlardan mekanik parçalanmayla koparılan malzemeler, denge açısının aşılmaması koşuluyla, dikliklerin eteklerinde koni ya da yığın halindeki birikintilerden bir yamaç oluşturur. Bu birikim şekli, bu yolla dengelenen yamaçların yukarı kesimine doğru yavaş yavaş gerileyebilir: doğrusal enine profil kayalık yamaçları, korelatif döküntüler uzantısında 30° dolayında bir eğimle keser. Dirençsiz kayaçlar yeterince kalın olduğunda ve yaygın bir sellenmenin etkisi altında kaldığında meydana gelen aşırı içbükeylik, şevleri karakterize eder (bunların eğimi aşağı doğru azalır).

Vadi yamaçlarında, yamaçların şekillenmesini ancak hidrografik ağın gömüldüğü ilksel evrede talweg belirler. Yani, yamacın yarılma evresine denk düşen oluşum aşamasıyla, yamacın çeşitli biçimler oluşturduğu gelişme aşamasını birbirine karıştırmamak gerekir (insan etkisiyle morfojenez de bu biçimlenmelere dahildir; çünkü yamaçların yaşı, eğimlerin değerini her zaman etkilemez ve bitki örtüsü bu eğimlerdeki aşınma dinamiğini alt üst edebilir).

YAMAÇ, Bingöl'ün merkez ilçesine bağlı bucak; 5 120 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Yamaç*, 726 nüf. (1990).

YAMAÇKÖY, rumca **Ayos Nikolavus**, KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

YAMAÇLI, Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesi Fakılı bucağına bağlı belde; 6 400 nüf. (1990). Belediye.

YAMAGATA, Japonya'da kent, Honşu adasının kuzeyinde, Mogami ırmağı kıyısında il merkezi; 249 493 nüf. (1990). Metalürji (demir ve bakır) ve tekstil (ipek). Lake ve camcılık. Üniversite. —*Yamagata ili*; 9 326 km^2; 1 257 000 nüf. (1991).

YAMAGUÇİ, Japonya'da kent, Honşu'nun G.-B.'sında; 129 467 nüf. (1990). Güzel tapınakları olan eski derebeylik merkezi. Ticaret. Üniversite. Tekstil. Kereste sanayisi. Oyuncaklar. Sake (pirinç rakısı) damıtımevi. Kaplıca kaynakları. —*Yamaguçi ili*, 6 095 km^2; 1 569 000 nüf. (1991). Merkezi *Şimonoseki*.

Yamaha, japon şirketi Nippon Gakki'nin bazı ürünleri için (motosikletler [Honda'dan sonra ikinci japon üretici] spor eşyası, müzik aletleri) ticaret alanında kullandığı marka.

1887'de, Yamaha Torakusu (Vakayama 1851 - Hamamatsu 1916) tarafından harmonium yapımı için kurulan firma, 1897'de, yöneticisi Yamaha olmak üzere, Nippon Gakki and Co adını aldı. Beş firmaya bölünmüş olan şirketin üç firması müzik aletleri yapımı alanında etkinlik gösterir: *Nippon Gakki* (piyanolar, elektronik orglar, nefesli çalgılar, yüksek bağlılık donatımları), *Yamaha Gappan* (çalgıların satımı) ve *Yamaha hall Tokyo* (yönetim ve konserler). Şirket, ilk duvar piyanosunu 1900'de, ilk kuyruklu piyanoyu da 1950'de üretti; 1965'te, *Nippon Kangakki* şirketiyle işbirliği halinde araştırma laboratuvarları kurdu. İki şirket 1970'te birleşti ve aynı tarihte Hamamatsu'da *Toyooka* nefesli çalgılar fabrikası açıldı.

YAMAK a. 1. Bir işte yardımcı olarak çalışan erkek: *Aşçı yamağı.* **—2.** Bir kimsenin yoğun biçimde etkisinde kalan, ondan bağımsız davranamayan kimse.

YAMAKLIK a. Yamak olma durumu; yamağın işi.

YAMAL akıntısı, Kara denizi'nde, kuzey kolu Yamal ve Taymıyr yarımadaları boyunca ilerleyen akıntı. (Suları, özellikle doğu kolunda Obi'nin ve Yenisey'in yaz aylarında yükselmesi nedeniyle yaz mevsiminde tuzsuz [% 7-10] ve bulanıktır. Eylül ayından haziran ayına kadar bir bankiz akıntının önünü keser. Ağustos ayında bazı buzdağları görülür.)

YAMAL yarımadası, Rusya'da bölge, Batı Sibirya'nın kuzey kesiminde yer alır, alçak toprak ve bataklıklardan oluşur, Baydaratskaya körfezini Obi'nin halicinden ayırır.

Yamalo-Nenets özerk bölgesi, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bölge; 750 300 km^2; 144 000 nüf. (1989). Başkenti *Salehard*.

Batı Sibirya ovasının kuzey kesiminde yer alan bölge, 1930 yılında Nenets (ya da Samoyed) toplumu için oluşturuldu, ama Nenetsler bölge nüfusunun yalnızca % 15 - 20'sini oluşturur. Batıda Ural'lar'ın kuzey kesiminin oluşturduğu dar zincirin dışında, geniş bataklıklar ve çıplak tundrayla kaplı, büyük, düz bir ova; güneyde de bodur ağaçların oluşturduğu orman yer alır. İklim son derece serttir. 1970'lerin başlarına değin Ren geyiği besiciliği ve balıkçılık temel geçim kaynağıydı. Daha sonra bölgedeki zengin doğal gaz yatakları işletilmeye başladı; bunlar günümüzde dünyanın en büyük doğal gaz yatakları durumundadır. En çok üretim gerçekleştirilen alanlar Urengoy ve Medveşye'dedir.

YAMALAK → YARIM* YAMALAK

YAMALAMAK g. f. *Bir şeyi yamalamak*, yama koyarak onarmak; yamamak.

◆ **yamalanmak** edilg. f. Yamayla onarılmak; yamanmak.

YAMALANMAK → YAMALAMAK.

YAMALI sıf. 1. Yama yapılmış, yamayla onarılmış bir şey için kullanılır: *Yamalı pantolon.* **—2.** Lekeler bulunan yüz için kullanılır. **—3.** *Yamalı bohça (gibi)*, tutarlılıktan yoksun, dağınık öğelerden oluşan şey.

YAMALIK a. Kürkç. Küçük tabakalar halinde bir araya getirilmiş değerli deri ya da düşük fiyatlı kürk artıkları. (Kürkçüler bunları yıpranmış kürklerin onarımında kullanırlar.)

YAMAMA a. Yamamak eylemi.

YAMA-MAİ a. (japonca *yama*, dağ ve *mayu*, koza, ipekböceği) Japonya'ya özgü ipekböceği.

YAMAMAK g. f. 1. *Bir giysiyi, bir şeyi yamamak*, delinmiş, yırtılmış, aşınmış bir şeyi; delik, yırtık vb. bir yerini, üstüne yama koyarak onarmak: *Bir pantolonu, dizlerini, dizdeki bir deliği yamamak. Yırtık çorapları yamamak.* **—2.** *Tkz. Bir şeyi bir kimseye yamamak*, bozuk, kusurlu bir şeyi, ona yutturmak ya da istenmeyen, olumsuz bir şeyi, bir durumu ona mal etmek: *Bozuk radyosunu bize yamadı. Bu çirkin dedikoduyu ona yamamaya çalışıyor.* **—3.** *Tkz. Bir kimseyi bir kimseye yamamak*, istenmeyen kusurlu görülen bir kimseyi, bir başkasının başına sarmak, onunla evlendirmek: *O sevimsiz kızını o yakışıklı oğlana yamamaya çalışıyor.*

—Teknol. Yaldızcılıkta, bir altın varağın yeterince kalın olmadığı yere bir parça koymak.

◆ **yamanmak** dönşl. f. *Tkz.* İstenmediği halde bir kimsenin başına kalmak: *Oğlana yamanmaya çalışıyor.*

◆ **yamanmak** edilg. f. 1. Yırtığı üstüne bir parça koyularak onarılmak. **—2.** *Tkz.* Bir kimseninmiş gibi gösterilmek, ona mal

edilmek: *Sonunda suç işçilere yamandı.*

◆ **yamatmak** ettirg. f. Yamanmasını, yama ile onarılmasını sağlamak.

YAMAMOTO İSOROKU, japon amiralı (Nagaoka 1884 - Solomon adalarında 1943). 1905'te Rus-Japon savaşı'nda deniz savaşlarına katıldı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, ABD'de deniz ataşesi oldu. 1929'da ve 1934'te Londra deniz kuvvetleri konferanslarında delegelik yaptı. 1936'da deniz kuvvetleri bakan yardımcısı oldu. 1939'da japon savaş filosunun başkomutanlığı görevini üstlendi. Eğitimi çok yetkin bir düzeye çıkardı ve tüm ilgisini uçak gemilerinin kullanımı üstünde yoğunlaştırdı. 1941'de, Pearl Harbor baskınını hazırlamak ve yönetmekle görevlendirildi. On sekiz ay boyunca, Pasifik'teki Amerikan filosuna karşı deniz savaşı harekâtlarını doğrudan yönetti; yankılar uyandıran bir dizi zafer sırasında, bu filoya çok ağır kayıplar verdirdi. Solomon adalarındaki çarpışma sırasında, Yamamoto'nun Bougainville adasına geldiğini haber alan Amerikalılar uçağını düşürmeyi başardılar. Yamamoto'nun ölümü, Müttefikler'in Güneybatı Pasifik'teki harekâtlarda ağır basmaya başlamalarıyla aynı tarihe rastlar.

IPS

amiral Yamamoto İsoroku

YAMAMOTO SATSUO, japon film yönetmeni (Kagoşima 1910 - Tokyo 1983). Önce oyunculuk yaptı. 1933'ten sonra asistan (özellikle Naruse Mikio'nun yanında) olarak çalıştı ve ilk filmini 1937'de çevirdi. İkinci Dünya savaşı'nın sonunda, Kamei Fumio ile birlikte, *Senso to heiva* (1947) adlı filmi gerçekleştirdi. Daha sonra, toplumsal ve şiddet dolu filmler yaptı: *Hakone no fuunroku* (1952), *Şinkuçitai* (1952). Bazı filmleri: *Ukikusa nikki* (1955), *Matsukava ciken* (1960), *Nippon dorobo monogatari* (1965).

YAMAN sıf. **1.** İşini çok iyi bilen, tuttuğunu koparan, güçlü bir kimse için kullanılır: *O yaman bir kadındır, üç çocuğuna tek başına baktı, onları okuttu. Yaman bir avukat.* **—2.** Şiddeti, gücü olağanın üstünde olan, yoğun biçimde etkileyen şey için kullanılır; korkunç: *Yaman bir fırtına. Yaman bir kış.* **—3.** *Esk.* Kötü, fena: *"Yaman işi kişi etmese hoştur / Edicek bâri unutmasa hoştur"* (Hikmetname, XV. yy.).

◆ a. *Esk.* Kötülük, fenalık: *"Hak size yaman getirmesin"* (Dede Korkut Kitabı, XIV. yy.).

YAMANALAR → YAHGANLAR.

YAMANAŞİ, Japonya'da il, Honşu adasında, Tokyo'nun B.'sında; 4 463 km²; 858 000 nüf. (1991). Merkezi *Kofu*.

YAMANİ (Şeyh Ahmet Zeki), suudi arabistanlı siyaset adamı (Mekke 1930). Kahire, New York ve Harvard üniversitelerinde hukuk eğitimi gördü. Bakanlar kurulu hukuk danışmanlığı yaptı (1958-1960). 1962'de Petrol bakanlığına atandı. 25 yıllık bakanlığı süresince Petrol üreten ülkeler örgütü'nde etkili bir yönetici oldu. Kral Faht ile görüş ayrılığına düştüğü için bakanlıktan alındı; savunduğu "pazarların paylaşımı" politikası terk edildi.

YAMANLAR dağı, İzmir körfezinin K.'inde, Gediz deltasının D.'sunda yükselen dağlık kütle (1 076 m). Jeolojik bakımdan Manisa dağının B. uzantısını oluşturur. Yapısında en geniş yeri andezitler ve flysch fasiyesindeki Üst Kretase kayaçları kaplar. Karaçam ormanları ve güzel havası ile kamp ve dinlence yeri.

YAMANMAK → YAMAMAK.

YAMANTAU, Güney Urallar'da (Rusya) doruk; 1 640 metre.

YAMASAKİ (Minoru), amerikalı mimar (Seattle 1912 - Detroit 1986). R. Loewy ile ortaklık kurdu, 1949'da Hellmuth ve Leinweber ile büro açtı, 1959'da kendi hesabına çalışmaya başladı. Saint Louis hava terminalinde (1953-55) beton kabuklar kullandı, kimi uygulamalarında taşıyıcı öğeleri ekran duvarların ya da alüminyumdan kafeslerin ardında gizledi (Reynolds Metal Office, Detroit, 1961); Detroit'teki McGregor Conference Building (1958) maniyerist eğilimini gösteren bir örnektir. Geçmiş üsluplardan alıntılar ve bezeme kaygısı, 60'lı yıllardaki yapıtlarında açıkça görülür: Suudi Arabistan'daki Dahran havalimanının doğulu çizgileri. Buna karşılık, Emery Roth and Sons ile birlikte gerçekleştirdiği New York'taki World Trade Center'ın 110 katlı ikiz kuleleri (1975) ve Japonya'da, Kyoto bölgesindeki Meişusama tapınağı (1983'te tamamlandı) büyük bir sadeliği yansıtır.

YAMASKA, Kanada'da (Québec) ırmak, Saint Lawrence'ın sağ kıyıdan kolu, Saint Pierre gölü yakınında; yaklş. 160 km.

YAMATMAK → YAMAMAK.

YAMATO, Japonya'da tarihsel bölge; günümüzdeki Nara ilini karşılar; Yamato adı, günümüzde Nara'nın G.-B.'sındaki ovayı, kelime anlamıysa geleneksel Japonya'nın tümünü belirtir.

YAMATO, Japonya'da (Honşu) kent, Tokyo'nun (Kanagava ili) G.-B.'sında; 194 870 nüf. (1990). Konut merkezi. Otomobil yapımı. Plaklar.

YAMATO-E, *japon tarzı resim* anlamına gelen ve *kara-e* denen "çin tarzı" üslubun X. yy.'a doğru japonlaşmasını belirten japonca sözc. Tosa, Maruyama-Şico, Sotatsu-Korin okulları ve XIX. yy.'da *ukiyo-e**, yamato-e'nin başlıca temsilcileridir. Bu okul, anlatımcı ve süslemeci eğilimleriyle, yoğun renkleriyle ve harekete verdiği önemle çin örneklerinden ayrılır. *Genji monogatari e-kotoba*, *Şigisan-engi* (XII. yy. ortası), *Ban-dainagon e-kotoba* ya da *İppen şonin e-den* (XIII. yy. sonu) gibi şiir, roman ya da efsanelerin yer aldığı tomarlar *(e-maki)* ilk yamato-e örnekleridir.

Yamato-monogatari, Yozei, Uda ve Daigo gibi imparatorların saraylarına bağlı kişilerin yaşamlarıyla ilgili, düzyazı halinde kaleme alınmış ve *vaka*'larla süslenmiş, 170 anekdottan oluşan japonca yapıt (IX. yy.'ın sonu ya da X. yy.'ın başı). Yalın, ince bir üslupla yazılan bu hikâyeler, belli bir ana kişi ya da konu etrafında toplanmazlar ve her biri kısa hikâyenin doğuşunda ilk kristalleşmeler olarak ortaya çıkar.

YAMATOTAKERU NO MİKOTO, Japonya'da efsanevi çağların en ünlü kahramanı. Kyuşu yerlilerinin bir ayaklanmasını bastırdı ve onlara kesin olarak boyun eğdirdi; sonra, İzumo ülkesindeki kargaşalıkları yatıştırdı ve ardından Honşu'nun kuzeyindeki Aynular'a karşı bir sefer düzenledi, ama onlara boyun eğdiremeden otuz üç yaşında öldü. Doğu Japonya'da Katori'de saygıyla anılır. Aynı zamanda YAMATO-DAKE adıyla tanınır.

YAMBO → YANBU.

YAMBOL ya da **YAMBOLU**, Bulgaristan'da kent, yönetim bölümü merkezi, Burgaz'ın B.'sında, Tunca kıyısında; 92 321 nüf. (1987). Çeltik tarlaları. Makine, besin ve tekstil sanayileri. Seramik ve yalıtkan gereçler. —*Yambol yönetim bölümü*; 4 355 km²; 203 910 nüf. (1987).

YAMÇI a. Kötü hava koşullarına karşı bir yüzü uzun tüylü, kalın yünden dokunarak yapılmış yağmurluk.

YAMDROK TSO ya da **YAMCO YUMTSO**, Doğu Tibet'te (Çin) büyük göl, Transhimalaya'nın ve Lasa'nın G.'inde. Kuzey ucunda, Tibet'in en çok saygı gören tanrılarından biri olan, domuz başlı tanrıça Dorjce-Panmo'ya adanan Samding manastırı vardır.

YAMÉOGO (Maurice), burkina fasolu devlet adamı (Kudugu 1921). Bir mosi köylüsünün oğlu olan Yaméogo katolikliği kabul etti; Afrika Demokratik topluluğu'nun militanıydı; ülke danışmanı (1946), Tarım bakanı (1955), Başbakan oldu (ekim 1958). Burkina Faso Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı seçildi (aralık 1959). 3 ekim 1965'te yeniden Cumhurbaşkanlığı görevine getirildi. 3 ocak 1966'da askeri bir darbeyle görevden uzaklaştırıldı. Siyasal haklarına ancak 1983'te yeniden kavuşabildi.

YAMHAD, Amurrular'ın başkenti Halep olan devleti.

YAMİ, Yama'nın ikiz kız kardeşi olan hint tanrıçası; hint-iran mitolojisinde ikisi, insanlığın kökeninde yer alan ilkel bir çift oluştururlar.

YAMPALA a. *Tkz.* Bir kimsenin, yeni bir durum karşısında ne yapacağını bilemeyerek şaşkınlık geçirdiğini alaylı bir biçimde anlatan *yampala zeydün* deyiminde geçer.

YAMPİRİ sıf. **1.** Eğri, yan yan ve çarpık giden, hareket eden. **—2.** *Yampiri yampiri*, eğri büğrü ve çarpık bir biçimde: *Adımlarını yampiri yampiri atmak.*

YAMPİRİLİK a. Eğrilik, çarpıklık.

YAMPİ SOUND, Avustralya'da (Batı Avustralya) yer, Derby'nin K.'inde. Demir cevheri yatakları.

YAMRULMAK gçz. f. Eğik, çarpık bir duruma gelmek.

YAMRI YUMRU sıf. Her yanı yumrularla, çıkıntılarla dolu olan; şurası burası eğrilmiş, çarpılmış olan; eğri büğrü, çarpık çurpuk.

YAMUK sıf. **1.** Bir çizgiye, yatay ya da dikey bir düzleme göre eğik duran, eğri olan bir şey için kullanılır: *Yamuk bir yol. Yamuk bir çizgi. Yamuk ayaklı bir masa.* **—2.** *Yamuk yumuk*, eğrilmiş; çarpık çurpuk, eğri büğrü: *Yamuk yumuk hafler.*
—Anat. *Yamuk kas* (trapez), boynun ve sırtın arka tarafında bulunan geniş, yassı, yüzeysel kas. (Omurganın boyun-sırt kısmından omuza doğru uzanır.) || *Yamuk kemik*, bilek kemiklerinin, ikinci sırada en dışta olanı. || *Yamuk kemik-tarak eklemi*, bilekte yamuk kemiğin birinci tarakkemiğiyle yaptığı eklem. (Başparmağın diğer parmaklarla karşıya gelme hareketleri bu düzeyde gerçekleşir.)
—Ormanc. Büyüdükçe burulan. || *Yamuk karaağaç*, kır karaağacı çeşidi, odunun lifleri paralel olacak yerde sarmaldır, bu ağacın urları kaplama yapmak için ince marangozlukta kullanılır.

◆ be. Eğik, eğri olarak: *Resim yamuk duruyor.*

◆ a. Geom. Karşılıklı iki kenarın taşıyıcıları koşut olan, çok kez dışbükey dörtgen. (Bk. *ansikl.* böl. Geom.)
—Mat. çözlm. *Yamuklar yöntemi*, yalın integrallerin yaklaştırım yöntemi. Bir $I = \int_a^b f(x) \cdot dx$ integralinin değerini hesaplamada kullanılır, apsis ekseniyle *f* nin gösterdiği eğri arasında kalan yüzey alanını tam tamına hesaplama yerine, yüksekliği $(b-a)/n$ olan *n* tane $P'_{i-1} P_{i-1} P_i P'_i$ yamuğunun alanları toplamıyla yaklaşıldığından bu ad verilmiştir:

$$T = \frac{b-a}{n}\left(\frac{f(a)+f(b)}{2} + f(x_1) + \dots + f(x_{n-1})\right)$$

burada $(x_k,0)$, P'_k nın koordinatları $(x_k, f(x_k))$ de P_k nın koordinatlarıdır; $(x_i)_{0 \leq i \leq n}$ $[a,b]$ nin $\forall i \in [1,n], |x_i - x_{i-1}| = (b-a)/n$ olan bir altbölümüdür. Bu yaklaşıtırımın toplam yanılgısı $M = \sup_{x \in [a,b]} |f''(x)|$ olmak üzere $\frac{M}{12n^2} \cdot |b-a|^3$ ile üstten sınırlanır. T nin böylece elde edilen değeri

$$\forall x \in [a,b]\ (a < b),\ f''(x) > 0$$

ise I nın artık yaklaşık değeri, $\forall x,\ f''(x) < 0$ ise eksik yaklaşık değeridir.
—Radyotekn. *Kıpleme yamuğu*, bir osiloskopun saptırma levhası çiftlerinden birine genlik kiplemesine uğratılmış bir işaret, öbür levha çiftine de kipleyen işaret uygulandığında, ekranda oluşan şekil. (Kipleme tam anlamıyla doğrusal olduğu zaman yamuğun eğik kenarları düzgün doğru parçalarından oluşur; yamuğun paralel kenarlarının uzunluklarının oranı kipleme yüzdesini verir.)

—Ruhbil. *Yamuk yanılsaması*, bir yamuğun büyük tabanını küçük, küçük tabanını da büyük gibi gösteren optikgeometrik yanılsama.
—ANSİKL. Geom. Yamukta, taşıyıcıları koşut olan kenarlara "tabanlar" adı verilir; uzunlukları farklıysa, "büyük taban" ve "küçük taban" diye kesinleştirilir. Bu tabanların ölçüleri sırayla B ve *b*, bunların taşıyıcılarının uzaklığı *h* ise (yükseklik), yamuğun alanı (½)·*h*·(B+*b*) ye eşittir. Yamuğun özel halleri ikizkenar ya da dik yamuklar ve koşutkenardan oluşur.

YAMUKLUK a. Yamuk olan bir şeyin durumu, özelliği, eğiklik, eğrilik.

YAMUKSAL sıf. Yamuk biçiminde.

YAMUKSU sıf. Yamuğa benzeyen, yamuğu andıran.
—Anat. *Yamuksu kemik*, bileğin ikinci sıra kemiklerinden yamuk kemikle büyük kemik arasında olanı.
—Nöroanat. *Yamuksu cisim*, koklea çekirdeğinden çıkıp, Varol köprüsü hizasında orta çizgiyi çaprazlayarak dördüz cisimlerin karşı tarafta ve altta olanına giden sinir liflerinin tümü. (Bunlar işitme yollarının lifleridir.)

YAMULMAK gçz. f. Yamuk duruma gelmek, çarpılmak, eğrilmek: *Kazada otomobilin ön tamponu yamuldu.*

YAMUNA → CUMNA.

YAMUNANAGAR, Hindistan'da kent, Haryana'da; 72 000 nüf.

YAMURGİ → AMORGOS.

YAMUSUKRO, Fildişi Kıyısı'nın başkenti (1983'ten beri), Buafle'nin D.-G. D.'sunda; 120 000 nüf. (1990). Pamuk ve kahve işletmeleri. Parfüm.

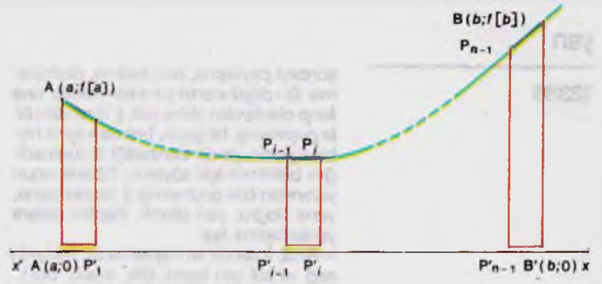
YAMUT (Mehmet Nuri), türk asker (Selanik 1890 - İstanbul 1961). Harp okulu'nu piyade subayı olarak bitirdikten (1908) sonra Selanik ve Manastır'daki birliklerde kıta hizmeti gördü. Balkan savaşı'nda Yunanlılar'a tutsak oldu (1912). Tutsaklıktan dönünce Harp akademisi'ni bitirdi (1920) ve aynı yıl Kurtuluş savaşı'na katıldı. Savaşın ardından çeşitli kademelerde komutanlık yaptı. Orgeneralliğe yükseldi. Genelkurmay başkanlığı görevinde bulundu (1950-1954). İki dönem İstanbul'dan DP milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi (1954-1960). 27 Mayıs 1960'ta tutuklandı; Yüksek adalet divanı tarafından öteki DP milletvekilleri ile birlikte yargılandığı Yassıada'da rahatsızlandı; tedavi gördüğü hastanede öldü.

YAMYAM a. **1.** İnsan eti yiyen kimse için kullanılır. **—2.** Bir vahşi gibi, acımasızca davranan kimse için kullanılır.

Yamyam harekati, modernizm*'in akımlarından birini oluşturan ve mayıs 1928 - ağustos 1929 arasında çıkan *Revista de Antropofagia* adlı dergide ifadesini bulan brezilya edebiyat hareketi. Hareketin Oswald de Andrade tarafından kaleme alınan bildirgesinde "Tupy or not tupy. That's the question" denilerek, Avrupa ahlak ve estetik değerlerini yıkıma uğratan bir yamyam anlayışı içinde yer alan yerli kökenlere (tupi) dönme isteği vurgulanır.

YAMYAMLIK a. **1.** İnsanların, kendi türlerinden varlıkları yeme eylemi ya da alışkanlıkları. **—2.** Vahşilik; vahşice davranış.
—Antropol. Törenle ve toplu olarak insan eti yeme biçimindeki toplumsal olay. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. Yamyamlık fantazmalarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tavukç. Civciv, piliç ve tavukların birbirlerini gagalayarak yaralama ve tüylerini yolma alışkanlığı.
—Zool. Kendi türünden bireylere saldırıp yiyen hayvanın davranışı. (Dişi peygamberdevesi erkeğini, yumurtalarını kuluçka döneminde ağzında taşıyan bir balık yavrularını yiyebilir vb. Kümes hayvanları, domuzlar ve tavşanlar gibi kapalı tutulan evcil türlerde, kapalı kaldıkları alandaki birey sayısı çok arttığında ya da sinirli bir ortam oluştuğunda, bu hayvanlar soydaşlarının bazı bedensel bölgelerine [kuyruk, kulaklar, yumurtalıklar ya da yavrular] saldırabilirler.)
—ANSİKL. Antropol. İnsan eti yiyicilikten farklı olarak yamyamlık, daima bir tören eşliğinde uygulanır. Yamyamlık, besin kıtlığıyla açıklanamadığı gibi, insan eti yeme zevkiyle de açıklanamaz. Nitekim, brezilyalı toplumları anlatan ilk kronikçiler, birçok yerlinin insan etinden tiksinip kustuğunu yazarlar. Yamyamlığın, savaşla, yamyam gruplar (Brezilya Tupinambalar'ı, Kuzey Amerika İroquoilar'ı) arasında kurulan akrabalık bağlarıyla ya da yerel dinsel düşünceyle (Melanezya cenaze törenleri) ilişkileri içinde incelenmesi gerekir. Yamyamlık, *içyamyamlık* ve *dışyamyamlık* olarak ikiye ayrılır: *içyamyamlık*'ta, topluluk birliğini korumak için kendi ölülerini yer; *dışyamyamlık*'ta ise, kurbanlar zorunlu olarak başka bir topluluktan olur ve ölülerin öcünü almak, sahip olunmayan tözlere sahip olmak amacıyla yenir. Bu iki tür yamyamlık, hiçbir zaman aynı toplum içinde bir arada bulunmaz.
Bu sonraki konuyu K. Abraham inceledi. K. Abraham, çocukta ağızcıl dönemi iki evreye ayırır: 1. emme evresi; 2. ısırma evresi. Sadik-ağızcıl dönemin belirgin özelliğini oluşturan bu ikinci evreye, K. Abraham, aynı zamanda yamyamlık dönemi adını verir. Ağızın, erojen bölge olarak, libidonun tatmini ile saldırganlığın boşalması arasında bir köprü rolü oynadığı bu ikinci evre, çocukta anneyle birincil özdeşleşmenin ilk süreçlerini başlatır.
—Psikan. S. Freud, ilkel halkların, totem hayvanları karşısındaki davranışları konusunda Frazer'in yazdıklarından yola çıkarak, *Totem ve tabu*'da (Totem und Tabu) [1912], totem yemeğinin bir restorasyonunu yaptı. Freud'a göre, ilkel sürünün erkek kardeşleri elbirliği ederek babalarını öldürdüler ve onun cesedini yediler; böylece, babanın gücünün bir bölümünü ve özellikle kadınlar nezdindeki yerini kendilerine mal ettiklerine inandılar. Antropoloji, insan bedenini yemenin, kültüre göre, ya bir gömme tarzına ya da bir düşmanın, ölmüş bir akrabanın kötü gücünü kovmayı amaçlayan bir törene tekabül ettiğini öğrenmemizi sağladı. Freud'un, baba bedenini parçalama isteği ve bundan doğan suçluluk duygusu olarak tanımladığı yamyamlığa antropolojik gözlemlerde rastlanmaz. Antropolojik verilere göre yamyamlık daha çok akrabalıkla özel bağları olan bir uygulama olarak görünmektedir: burada yasaklama, insan etinin kendisine değil, yenebilecek kimsenin toplumsal yeri ve durumuna ilişkin bir yasaklamadır. Nitekim Freud da, *Trauer und Melancholie*' de (Yas ve Melankoli) [1917], yamyamlık kavramını akrabalıkla ilişkili olarak ele alır: ağızcıllıkta kendini gösteren saldırganlık eğilimleri, parçalayıp yeme fantazmalarına yol açar (sevilen nesneyi özümleme de bunlardan biridir).
—Tavukç. Yamyamlığa özellikle büyük çapta tavukçuluk yapılan işletmelerde rastlanır. Kümeslerde, aşırı kalabalık, sıcaklık, havasızlık, beslenme yerinin (suluk, yemlik) hayvan sayısına göre azlığı gibi nedenler bu davranışın ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Yaralanan hayvanlar derhal ayrılmalı, kanayan yerler katran ya da boya ile örtülmeli, ışık kaynakları kan görmeyi engelleyecek biçimde kırmızıya boyanmalıdır. En etkili yöntem gaga kesmektir. Bunun için tavuklar 4-6 haftalık iken üst gaganın yarısı ve alt gaganın dörtte biri özel aletiyle kesilir.

YAMYAMSAL sıf. Psikan. **1.** Kişinin, özdeşleşme yoluyla özelliklerini kendisine mal etmek istediği bir nesneyle ilişkisini konu alan ve parçalayıp yeme arzuları ve boğuntuları içeren fantazmalarına denir. **—2.** *Yamyamsal evre*, K. Abraham'ın tanımladığı sadik-ağızcıl evrenin öteki adı.

yamuklar yöntemi

YAMYASSI sıf. (*yassı*'dan pekiştirilerek). **1.** Bir şeyin yassılığını vurgulamak için kullanılır: **—2.** *Bir şeyi yamyassı etmek, yapmak*, dümdüz bir duruma getirmek.
◆ be. Boylu boyunca, dümdüz olarak: *Adamı yamyassı yere serdi.*

YAMYAŞ sıf. (*yaş*'tan pekiştirilerek). Çok yaş, sırılsıklam.

YAN a. **1.** Bir şeyin alt-üst, ön-arka ya da ortasına karşıt olarak sağı ve solu: *Yolun her iki yanında yeni döşenmiş bir kaldırım uzanıyordu. Bu eteği yanlarından daraltmak gerek.* **—2.** Bir tamlayanla birlikte, bir şeyin belirtilen bölümü, taraf: *Küpün altı yanını da numaraladık. Bahçenin üç yanını telle çevirdiler. Üst yanı, alt yanı.* **—3.** Bedenin sağ ya da sol bölümü: *Sağ yanına inme inmiş.* **—4.** Yön, yer, taraf: *O yana değil, bu yana bakın. Biraz bu yana yaklaşın. Her yanı seller bastı.* **—5.** Bir kimseye, bir şeye yakın yer; yakını: *Yanıma gelir misin? Dükkânın yanındaki ev. Yanımızdan hızla bir araba geçti.* **—6.** Bir kimsenin üzerindeki giysinin, çantasının vb. herhangi bir yeri, üst: *Yanında kalem var mı? Yanında her zaman silah taşır. Yanıma para almamışım.* **—7.** Bir kimsenin, beraberi, himayesi, emri vb.: *Çocuklarını yanına aldırdı. Yanında birçok işçi çalıştırıyor.* **—8.** Bir şeyin, bir kimsenin belli bir bakış açısıyla ele alınan, üzerinde durulan niteliği; taraf, yön: *Konuyu yalnızca olumsuz yanından ele almayın. Her insanın iyi ve kötü yanları vardır.* **—9.** Bir tartışmaya, pazarlığa, çatışmaya vb. katılıp birbirlerine karşıt konumda bulunan kişilerden, topluluklardan, ülkelerden her biri; taraf: *Yargıç her iki yanın da tanıklarını dinledi. Karşı yana bilgi sızdıran casus.* **—10.** *Yan kabağı*, birinin yanından ayrılmayan, sürekli onunla dolaşan kimse. || *Yan tutmak*, taraf tutmak, tarafsız davranmamak, taraflardan birini benimseyip onu desteklemek. || *Yan yana*, birbirinin yanında, birlikte: *Yan yana yürüyorlardı.* || *Yandan*, yan taraftan, profilden: *Yandan çekilmiş bir fotoğraf.* || *Yandan çarklı*, kollarını çok sallayarak ya da omuzu düşük biçimde yürüyen; çok ağır giden taşıt; şekeri, yanına konmuş çay ya da kahve (arg.). || *Yandan fırlama*, kendisinden her türlü kötü iş beklenen, serseri kimse (arg.). || *...den yana*, için: *Benden yana hava hoş. Evden yana bir kaygınız olmasın.* || *...den yana olmak, çıkmak*, bir kimsenin ya da şeyin yanında olmak, onu desteklemek: *Otobüstekilerin çoğu şoförden yana oldular. Biz tekliften yana çıktık.* || *Yanı başına, yanı başında, yanı başından*, oldukça yakınında, hemen yanında. || *Yanı sıra*, beraberinde, birlikte: *Yanı sıra çocuğunu da getirmiş*; yanında: *Sen de onun yanı sıra gideceksin.* || *Yanına almak*, kendi tarafına çekmek: *Onları karşımıza değil yanımıza almalıyız.* || *Yanına bırakmamak, yanına komamak*, bir kimsenin yaptığı kötü bir işi cezasız bırakmamak, yaptığının karşılığını vermek, öç almak: *Bunu hiçbir zaman senin yanına bırakmam.* || *Yanına (kâr) kalmak*, yaptığı kötü bir hareket ya da iş cezasız kalmak; kendisinden öç alınmamak: *Bütün bunların yanına kâr kalacağını mı sanıyor?* || *Yanına salavatla varılır*, çok öfkeli, karşısına çıkanı tersler; kendini beğenmiş, burnu kaf dağında. || *(Bir malın) yanına salavatla varılmaz*, bir malın alınamayacak kadar pahalı olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Yanında*, bir şeye ya da bir kimseye göre, oranla: *Seninki onun yanında çok sönük kalır;* bir dü-

şünceyi paylaşma, ona katılma, destekleme: *Bu düşüncenin yanında olanlar, ona karşı olanlardan daha çok.* ‖ *Yanından bile geçmemiş*, bir şeyin, belirtilen şeyle hiçbir ilgisinin ya da benzerliği bulunmadığını belirtmek için söylenir: *Kibarlık onun yanından bile geçmemiş.* ‖ *Yanlamasına*, yana doğru, yan olarak: *Kaplan raflara yanlamasına koy.*

—Anat. İnsanda ve hayvanlarda, bedenin sağ ve sol yarı kısmı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. Bir birliğin taktik harekât sırasında alacağı muharebe düzeninde, birlik cephesinin kenarlarından birliğin geri sınırına kadar oluşan derinliğin iki yanına verilen ad. —Kanatları dayalı olmayan bir birliğin sağ ve sol bölümü. ‖ *Yan ateşi*, taktik harekât sırasında düşmanın kanat ya da yanına karşı sağ ya da sol tarafta bulunan bir mevziden yapılan ateş. ‖ *Yan gözetleme*, ateş hattının yeteri kadar sağ ya da solunda bulunan gözetleme yerinden yapılan ateşlerin gözetlenmesi. ‖ *Yan hatası*, bir silahla yapılan atışta hedef ile merminin vuruş noktası arasında oluşan sapma miktarı. ‖ *Yan yürüyüşü*, hedef olarak seçilen düşman birliğinin sağ ya da sol yanını kuşatmak amacı ile yapılan yürüyüş.

—Binc. *Yan değiştirmek*, açık ya da kapalı manejde at çalıştırırken bir köşeden öbürüne orta yol üzerinde giderek çalışma yanını değiştirmek ya da aynı yana dönerek devam etmek. ‖ *Yana sürmek*, atın arka ve ön ayaklarını birbirine koşut iki iz üzerinde yürütmek.

—Ceb. Bir denklemde ya da bir eşitlikte = (eşit) işaretinin ya da bir eşitsizlikte > (...den büyük) ya da < (...den küçük) işaretlerinin, sırayla solunda ya da sağında yer alan iki ifadeden her biri.

—Ciltç. *Yan kâğıdı* → KÂĞIT.

—Denizc. *Yan yatma*, bir geminin, rüzgâr ve soluğan etkisiyle ya da yanlış yükleme nedeniyle bir bordası üzerine eğilmesi.

—El sant. *Yan ağacı*, halı tezgâhlarında alt ve üst leventleri tutan ve dönmelerini sağlayan ağaçtan yapılmış dikey parça. (*Yan tahtası* da denir.)

—Nörol. *Yana eğilme*, hastanın ayakta dururken ve otururken sağa ya da sola eğilmeye, ya da yürürken yana sapmaya duyduğu eğilimle belirgin denge bozukluğu. (İçkulak dalız sendromunun ayırtedici özellikteki işaretlerinden biri olabilirse de, parkinson sendromunda da görülür.) ‖ *Yan benimseme felci* ya da *göz hareketlerinde yan benimseme felci*, alın okülomotör alanındaki (Brodmann 8 alanı) ya da beyin korteksinden beyin sapındaki okülomotör sinir çekirdeklerine giden liflerin tek taraflı lezyonuna bağlı olarak sağa ya da sola yatay göz hareketlerinin ortadan kalkması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Göz hareketlerinde yan benimseme*, görme eksenlerinde paralelliğin korunması koşulu ile gözlerin sağa ya da sola yatay hareketi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nöropsikol. Bazı çift organlarda bunlardan birini (sağ ya da sol) kullanmayı yeğleme. ‖ *Yan üstünlüğü*, bir etkinliğin yanlaşmış egemenliği. ‖ *Elde yan benimseme*, kişinin yapacağı işlerin bir kısmını, hatta tümünü görmek için sistemli olarak sağ ya da sol elini kullanmayı yeğlemesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İşlevsel yan üstünlüğü*, farklı işlevler için iki beyin yarımküresinin biri ya da diğerinde gözlemlenen ayrıcalı özgürlüğün insanda neden olduğu yarımküre üstünlüğü. (Hayvanda bu işlevsel yarımküre bakışımsızlığı görülmez.)

—Orm. san. *Yan alma*, bir tahtanın kusurlu kenarlarını testereyle kesip çıkarma. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yan alma testeresi*, aynı şasiye bağlı ayarlanabilir iki tepsi testereden oluşan ve bir kalasın iki yanını aynı anda kesip çıkarabilen testere makinesi.

—Parac. Bir madeni pulun, madeni para ya da madalya basımında kullanılan çevre kenarı. (Madeni pulun yanı, paranın çevresi kabartmalı, özellikle pervazlı ya da tırtıklı olacaksa basım işlemini kolaylaştırır. Madeni paralara, paradaki kabartmaların yıpranmasını önlemek için genellikle bir pervaz çekilir. Bu durumda, madenin en zor biçimlendiği yer paranın çevresi olduğu için yan daha da yararlıdır.)

—Patol. *Yan ağrısı*, çoğunlukla göğüs kafesinin yan ve arka kısmında duyulan akut ağrı. Ya bir içorgan hastalığına (plevra, akciğer, kalp, dalak vb.) eşlik eder ya da kaburgalararası sinirlerdeki bir nevraljiden ileri gelir. (Yan ağrılarına, sıkıntılı kimselerde sık rastlanır.)

—Spor. *Yana ayak vuruşu*, çeşitli döğüş sporlarında (fransız boksu, karate) bir ayak üzerinde destek alınarak, diğer ayağın dışı ya da topuğuyla yandan vurma.

◆ sıf. **1.** Yanda, yan tarafta yer alan bir şey için kullanılır: *Yan kapı. Yan koltuktaki çocuğu tanıdın mı?* **—2.** Sonradan kendini gösteren, bir şeyin sonucu olan ve ona bağımlı bir şey için kullanılır: *Bir ilacın yan etkileri.* **—3.** *Yan cebine koymak*, bir şeyi istediği halde, istemiyormuş gibi görünmek. ‖ *Yan gözle bakmak*, belli etmeden, sezdirmeden, göz ucuyla bakmak. ‖ *Yan ödeme*, yapılan bir hizmetin karşılığı olarak ödenen para dışında, onun önemine göre ek olarak ödenen para. ‖ *Yan sanayi*, ana sanayiyi destekleyen yardımcı sanayi kolu. ‖ *Yan ürün*, bir ana ürünün elde edilişinde ortaya çıkan ikinci dereceden ürün. ‖ *Yan yan*, çarpık biçimde; yampiri: *Yan yan yürümeye başladı.*

—Akust. *Yan sesler*, doğadan kaynaklanan ve bir ana sese eşlik eden ikincil sesler. (Her yan sesin frekansı ana sesin bir tam katıdır. Bu nedenle ana sese *karmaşık* ya da *doğurucu* ses, *1. ses* ya da *birinci armonik* de denir; yan sesler 2., 3., 4., vb. gibi yüksek armoniklerdir. Oktav, ya da 2. ses, *ikinci armonik*'tir.

—Bot. *Yan tomurcuk*, ana tomurcuğunun her iki yanında gelişen tomurcuklara denir. ‖ *Yan odun-soymuk demeti*, bir düzleme göre bakışımlı olan odun-soymuk demetlerine denir.

—Dağc. *Yan geçiş*, dik bir kayanın yüzünde aşılamayacak bir engeli (çıkıntı, tutamağın olmayışı) dolaşmak için gerçekleştirilen yatay geçiş.

—Dilbil. *Yan cümle* ya da *yan tümce* → BAĞIMLI* TÜMCE.

—Dy. *Yan hatta alma*, daha süratli bir katarın geçişine öncelik tanımak için bir treni, bir demiryolu taşıtını anahattan alıp bir başka hatta aktarma. ‖ *Yan hatta almak*, üzerinde seyrettiği ana hattı boşaltmak için bir treni barınma yoluna yöneltmek.

—Esk. sil. *Yan kanatlar*, parçalı alın zırhlarında, hayvanın yanak ve gözlerini koruyan, köşeleri yuvarlatılmış levhalar. (Bunlar, zincir halkalarla zırhın gövdesine tutturulmuştur.)

—Geom. *Yan alan*, yan yüzeyin alanı. ‖ *Yan ayrıt*, bir çokyüzlünün iki yan yüzde ortak ayrıtı. ‖ *Yan yüz*, bir çokyüzlünün tabanından (ya da tabanlarından) farklı yüzü. ‖ *Yan yüzey*, K, E_3 uzayının bir ya da iki S_1, S_2 düzlem kesitleriyle sınırlanmış içbükey tıkızı olduğunda, Fr(K) sınırının Fr(K) – ($S_1 U S_2$) ye eşit parçası.

—Havc. *Yan kayma*, KAYMA'nın eşanlamlısı.

—İkt. *Yan ödeme*, bir işçi ya da memurun aldığı ücret ya da maaşa ek olarak her ay ya da belirli aralıklarla yapılan ödemeler (yakıt parası, elbise parası, çocuk zammı vb.).

—İstat. *Yan dağılım*, birkaç değişkenli bir dağılımda, değişkenlerden birinin ya da bir çiftinin ötekiler sözkonusu olmadan dağılımı.

—Jeomorfol. Bir yanardağın yamaçlarına yerleşen ikincil koniler ve kraterler için kullanılır.

—Mad. oc. *Yan ürün*, üretimi yapılan minarale bağlı olarak elde edilen yararlı madde.

—Ormanc. *Yan ürün*, odun kesimiyle elde edilen ürünlerden başka orman ürünleri. (İkincil ürün sayılan bu ürünler Noel ağacı, çürük odun, mantar, mevye, tıbbi bitki, salyangoz, kum gibi şeylerdir. Bu ürünlerin toplanması ilke olarak izne bağlıdır, ancak az miktarda toplanacağı ve yalnız aile ihtiyacı için kullanılacağı zaman izin verilir.)

—Saraç. *Yan keski*, saraçların çivi sökmek için kullandıkları alet.

—Sesbil. Yalnızca dilin kenarlarının etkin olduğu bir eklemleme biçimi için kullanılır; özelliğini bu tür bir eklemeden alan bir sesbirim için kullanılır. (N. Chomsky ve M. Halle gibi üretici dilbilgiciler için [+ yan] özelliği, dilin yansız konumuna oranla ağız boşluğunda yukarı kalkmasıyla oluşturulan sesbirimlerin niteliğidir. Yanünsüzler kategorisi üstdamaksıl ünsüzlerle dişsil, dişeti ve damaksıl dişeti ünsüzlerini içerir.)

—Spor. *Yan yüzme*, sağ ya da sol tarafa yatarak yüzme stili.

—Telekom. *Yan bileşen, yan frekans*, kipleme sırasında, ortaya çıkan ve taşıyıcı frekansının altında ya da üstünde yer alan sinüzoidal bileşen ya da bunun frekansı. ‖ *Artık yan bant*, tayf bileşenlerinin, genellikle kipleyici işaretin en yüksek frekanslarına denk düşenlerinin bir bölümünün, son derece zayıflamış genliklere sahip olduğu yan bant. ‖ *Bağımsız yan bantlı*, bir genlik kiplemesinden kaynaklanan alt yan bandın ve üst yan bandın, ayrı kipleyici işaretlere denk düştüğü bir radyoelektriksel ya da hat üzerinden iletim yöntemi, bir yayın ya da bir aygıt için kullanılır. (Klasik bir radyoelektrik sisteminde dört ayrı kipleyici işarete denk düşen, ikisi alt, ikisi üst dört yan bant kullanılır.) ‖ *Tek yan bantlı*, bir genlik kiplemesinden kaynaklanmış alt yan bant ve üst yan banttan yalnızca birinin korunduğu bir radyoelektriksel ya da hat üzerinden iletim yöntemi, bir yayın ya da bir aygıt için kullanılır. ‖ *Üst* ya da *alt yan bant*, taşıyıcı frekansından daha yüksek ya da daha alçak frekanslı bileşenlerin tümü.

—Tiyat. *Yan perde*, sahneyi küçültmek amacıyla iki yanına asılan kumaş parçası ya da muşamba.

—Topbil. ve Ruhbil. *Yan grup*, daha önce kurulmuş bir grubun içinden, bu grubun üyelerine yabancı bazı toplumsal ve iktisadi koşulların etkisiyle ortaya çıkan marjinal grup.

◆ be. **1.** Yan tarafa yönelerek: *Koltuğa yan oturmak.* **—2.** *Yan bakmak*, bir kimseyi küçümseyerek ya da onun için kötü niyetler besleyerek düşmanca bakmak. ‖ *(Bir işte) yan basmak*, kanmak, aldanmak ya da dürüstçe davranmamak, oyunbozanlık etmek. ‖ *Yan çizmek*, bir işten kaçmak, bir işi yapmamaya yanaşmak (arg.). ‖ *Yan gelip oturmak, yan gelip yatmak*, yapılacak işleri bir yana bırakıp rahatına, keyfine bakmak: *Bizim anamız ağlıyor, sen burada yan gelip yatıyorsun.* ‖ *Yan gelmek*, bir işle ilgilenmeyip kendi rahatını düşünmek. ‖ *Yan yatmak*, yana doğru çok eğilmek. ‖ *Yan yattı, çamura battı demek*, bir işin neden yapılmadığını açıklamak amacıyla birtakım özürler, bahaneler bulmak.

—ANSİKL. Anat. Vücudun bir bakışım düzlemine göre ayrılmış her bir yarısına, özellikle dışta kalan kısımlarına yan adı verilir. Vücudun sağ ve sol yanı, dış görünüşte dahi, tam olarak bakışımlı değildir: kas ve iskelet sistemleri genellikle sağ yanda daha gelişmiştir; içte ise, hem göğüste, hem karında çok sayıda ve önemli farklılıklar vardır.

—Karş. anat. *Yan kaslar*, omurgalılarda miyotomdan türeyen ve yana bükülmeleriyle balıklarda temel hareket organı ödevi gören gövde ve kuyruk kasları. (Dörtayaklılarda yan kaslar önemini yitirir, ama gene de omurganın düz durmasını sağlar, karındaki içorganlar kütlesi için kolan ödevi görür ve göğüs kafesinin solunum hareketlerine katılır.)

—Nörol. *Göz hareketlerinde yan benimseme*. Dış doğru kas (göz dış hareket sinirine bağlı) ile iç doğru kasın (göz ortak hareket sinirine bağlı) birlikte hareket etmesiyle gerçekleşebilir. Bu iki sinirin çekirdekleri arasındaki bağlantı arka uzunlamasına şerit aracılığıyla sağlanır. Bu çev-

resel hareket sistemi, korteksteki merkezlerle (8. alın ve 18. 19. art ve yankafa alanları) ve vestibulumdaki merkezlere bağımlıdır. Bunlardan herhangi birinde ya da bunları göz devindirici çekirdeklere bağlayan yollarda meydana gelen bir lezyon gözün karşı tarafa doğru bakmasına engel olan bir felç yaratır.

• Yarımküre lezyonundan ileri gelme *yan benimseme felci*, gözün karşı tarafa, yani lezyonun olduğu tarafa doğru bakışını engellerse de görme duyusu ve iç duyuma bağlı devimsel yanıtlar devam eder. Sağlam yarımkürenin oynatıcı kaslar üzerindeki baskın etkisini belirtmek üzere gözler ve baş lezyonun bulunduğu tarafa yönelir.

Beyin sapı lezyonuna bağlı yan benimseme felci, Foville sendromu olarak tanınır. Lezyonun beyin sapı, Varol köprüsü ya da alt tarafında bulunduğuna göre bu sendromun üç çeşidi vardır.

—Nöropsikol. *Elde yan benimseme*, yazmak ya da bir nesneyi kavramak gibi bazı hareketlerin hangi elle yapıldığına göre değerlendirilir. Bazı kimseler, kişinin herhangi bir işi sol eliyle yapması halinde ona solak derler; başkaları sadece yazı yazmak için sol eli kullanmayı ölçü kabul ederler; bazılarıysa, bütün işlerde sol eli kullanmayı göz önünde bulundururlar.

—Orm. san. Bir tepsi testere tezgâhında ya da özel yan alma makinesinde yanı alınan ağacın (tahta ya da kalas) iki kenarı her zaman paralel olmayabilir. Paralel olursa ona düzgün tahta ya da kalas denir.

YANA, Rusya'da ırmak, Doğu Sibirya'da, Kuzey Buz denizi'ne dökülür; 1 030 km. Verhoyansk'tan geçer.

YANABİLİRLİK a. Kim. Yanabilen maddelerin ayırtedici özelliği.

Yanagelmez höyüğü. Arkeol. Konya'nın Meram ilçesi Hatip bucağına bağlı Çomaklı köyü yakınında höyük; 1941'de R. O. Arık tarafından saptandı. Höyüğün yüzeyinde İlk Tunç çağı, Hitit, Yunan-Roma dönemlerinden buluntulara rastlandı.

YANAGİ SOETSU, japon estet ve yazar (Tokyo 1889 - *ay. y.* 1961). Meici çağının değişimlerinin ortasında, buddhacı bir ortamda dünyaya geldi, kısmen batılı bir eğitim gördü (Çin ve Kore'ye olduğu kadar Avrupa ve ABD'ye de yolculuklar yaptı), Uzakdoğu Asya'daki el sanatları gelenekleri üzerine düşünceler geliştirdi ve 1926'da yayımladığı *Manifeste du mingei*'den (fr. çev.) ["Halk sanatları bildirgesi"] başlayarak, kendini basit güzellikleri, işlevlerine mükemmel uymuş olmalarından kaynaklanan eşyaları üreten bu el sanatının korunması ve geliştirilmesine adadı. Hamada* Şoci, Kavai* Kanciro, Munakata* Şiko, Serizava Keisuke gibi sanatçı dostlarıyla birlikte çok önemli etkinlikler gösterdi. Ülkenin tüm el sanatları ustalarını dolaşıp onların yaptıkları işin önemini kavramalarına, japon halkına özgü, birlik içinde işler çıkarmalarına yardımcı oldu. Birçok makalede ve on kadar kitapta görüşlerini dile getirdi ve 1936'da Tokyo'da Mingeikan halk sanatları müzesi'ni kurdu. Oğullarından biri, SORİ (Tokyo 1915) bu yapının mimarlığını yaptı ve 1977'de müzenin müdürü oldu.

YANAGİTA KUNİO (MATSUOKA KUNİO denir), japon şair ve folklorcu (Fukuzaki, Hyogo ili, 1875 - Tokyo 1962). Henüz 16 yaşındayken şiirler yayımlamaya başladı, sonra birçok doğacı yazarla, özellikle Tayama Katai, Kunikida Doppo ve Şimazaki Toson ile arkadaş oldu. 1900'de Todai'dan mezun olduktan sonra yönetimde görev aldı. *Yama no cinsei* (1926), *Nihon nomin şi* (1931), *Momotaro no tanco* (1933), *Sosen no hanaşi* (1946) adlı yapıtları yazdı ve yapıtlarında Japonlar'ın yaşantısının tüm yönlerini, geleneklerini ve âdetlerini betimledi.

YANAK a. **1.** Yüzün şakak, göz, burun, ağız, çene ve kulak arasında kalan yan bölümü: *Tombul yanaklı bir bebek. Yanakları kızarmak.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yanağından, yüzünden kan damlamak, fışkırmak*, yüzünün renginden çok sağlıklı olduğu anlaşılmak. ‖ *Yanak yanağa*, yanak düzeyinde birbirine değen iki yüz için kullanılır: *Yanak yanağa dans etmek.*

—Denizc. *Makara yanağı*, bir makaranın, iki dış yüzeyinden her biri.

—Deric. Sığır derisinin, başın bir yanını meydana getiren bölümü. ‖ Sepilenmiş bir derinin aynı parçası.

—Isıt. havld. *Şömine yanağı*, bir şöminede ateşliğin yanındaki eğik iki bölümden her biri.

—İnş. Bir kapı ya da pencere açıklığında duvar kalınlığı. (Yanak, dış ayna, kapatma düzeneğinin kasa lambası ve iç açıt sevinden oluşur.)

—Karş. anat. Evcil dörtayaklı hayvanlarda başın iki yanında altçene, kulak, şakak, göz, burun ve dudak arasında kalan bölüm. (Yanağın üst kısmı düz, alt kısmı torba gibidir [avurt].) ‖ Trilobitlerde başın yan kısmı. ("Sabit yanak" ve "oynak yanak" diye ikiye ayrılır; yanakların üstündeki sivri çıkıntılar, arkaya doğru yönelmiş yanak uçlarıdır.) ‖ Bazı balıklarda başın yan kısmı.

—Kasapl. Sığırın altçene bölümünden çıkarılan, sakatat olarak satılan ve haşlama yapmaya yarayan et parçası.

—Kilitç. Bir kilit kasasının, alınlık dışında kalan yan yüzlerinden her biri.

—Mak. san. Mekanik bir bütünde, kapak ya da destek görevi yapan yanal parça.

—Marangl. Kinişli ve zıvanalı birleştirmelerde kanal ya da deliğin iki yan perdesinden her biri.

—Mim. Ocak ve şöminelerde, ateşliğin yanlarındaki düşey yüzeyler.

—Müz. Bağlama ailesinden çalgılarda göğüsle teknenin kesiştiği yan bölümlere verilen ad.

—Oto. Bir dış lastiğin yuvarlanma tabanından yukarı doğru uzanan kenar bölümlerinden her biri.

—Saraç. *Yanak kayışı*, ŞAKAKLIK'ın eşanlamlısı.

—Zool. Bir memeli hayvanda, yüzün göz ile çene arasında kalan bölümü. ‖ *Yanak cebi*, dudakları birbirinden ayıran boşluğun genişlemesiyle oluşmuş yan cep. (Kemiriciler, yarasalar, maymunlar gibi hayvanlar, buldukları yiyecekleri rahat rahat yiyebilecekleri güvenli bir yer buluncaya kadar burada depolarlar.)

—ANSİKL. Anat. Yanak bölgesi üstte elmacık kemiğinin alt kenarı, altta altçenenin alt kenarı ile sınırlıdır. Ağız boşluğunun yan duvarını oluşturur, derin yüzünde yüze çeşitli anlatım biçimlerini sağlayan küçük kaslar bulunur. Önde *elmacık* çıkıntısını da içeren *çene bölgesi* ve arkada çiğneme kasının oluşturduğu *çiğneme bölgesi* yer alır. Yanağın içinden kulakaltı bezinin tükürüğünü akıtan *Stenon* kanalı*, yüz damarları, yüz sinirlerinin dalları ve çiğneme siniri geçer.

YANAKLI sıf. Deric. *Yanaklı deri*, başın iki yanak arasındaki bölümünden meydana gelen işlenmemiş sığır derisi. —Bu bölümden elde edilen sepilenmiş deri.

YANAL sıf. **1.** Yanda olan, yana düşen şey için kullanılır: *Bir küpün yanal alanı.* **—2.** *Yörs.* Alacalı, açıklı koyulu, değişik renkli olan.

—Geom. *Yanal çizgi*, kotlu geometride, bir yüzeyle bir düşey düzlemin arakesit eğrisi. ‖ *Yanal doğru* ya da *düzlem*, tasarı geometride, bir yüzeyle bir düşey düzlemin arakesit eğrisi.

—Jeomorfol. *Yanal aşınma*, aşınımın yanlara uyguladığı etki. (DOĞRUSAL* AŞINMA'nın karşıtı.)

—Yerbil. Yatay düzleme yakın olan ve sıkışma sonunda oluşan bir tektonik yapı için kullanılır. (Yanal bir tektoniğin en belirgin özellikleri yatık kıvrımlar, bindirmeler ve sürüklenmelerdir; genellikle büyük ölçüde bir kısalmaya yol açar.)

YANAL ORGAN a. İpsisolücanlarda kafada bulunan, sarmal duyu organı. (Asalak olmayan türlerde çok gelişmiştir ve büyük olasılıkla kimyasal algılayıcı rolü oynar.)

YAN'AN, Çin'de kent, Şaanşi'nin kuzeyinde, lös bölgesinde. Uzun yürüyüş'ten sonra kurulan (1935) Çin komünist hükümetinin merkezi. Yan'an'ın çevresinde, toprak reformunu gerçekleştiren komünistler tarafından ilk yönetim bölgesi oluşturuldu.

YANANLAM a. Dilbil. Kimi dilsel biçimlerin kullanımına bağlı anlam etkisi.

—ANSİKL. Dilbil. En yaygın kullanımıyla yananlam terimi özel bir dilsel malzeme kullanımıyla elde edilen ikincil anlamlar bütününü belirtir. Bu bütün düzanlamın oluşturduğu kavramsal ya da bilisel temel anlama eklenir. Örneğin, at, küheylan, beygir aynı düzanlamı (aynı hayvanı) belirtir, ama yananlamlarıyla birbirlerinden ayrılırlar: yansız olan at'a göre küheylan şiirsel bir dile, beygirse teklifsiz dile girer. Yananlamlar, dilsel topluluğun tümünün, belli bir topluluğun (örn. *çiftçi* ve *köylü* sözcükleri her yerde aynı biçimde algılanmaz) ya da bir bireyin deneyimlerine bağlıdır. Bu nedenle duygusal ya da coşkusal anlamdan da söz edilir.

Bir söylemin ya da bir metnin yananlam ağı, yazarının coğrafi ya da toplumsal kökeni ölçüsünde, metni yönelttiği kişiye karşı bilinçli ya da bilinç dışı tutumunu da aydınlatır.

Yananlam doğuran dilsel gereçlerin yalnızca sözcükler olmadığını da belirtmek gerekir; özel bir söyleyiş, cümle yapısı ya da söylem düzeni sözkonusu olabilir. Başka bir deyişle, yananlam birimleri her zaman düzanlam birimleriyle örtüşmez.

Biçimsel düzlemde L. Hjelmslev'den sonra, dilin (düzanlam boyutu) özelliği bir anlatımla bir içeriğin birleşmesi olarak tanımlandığına göre, yananlam anlatımı düzanlam olan ve kendi içeriğini bu düzanlama katan ikincil bir dizgedir.

Yananlam/düzanlam karşıtlığı, felsefe ve mantıkta (J. S. Mill'in ve özellikle de Frege ile anglosakson analitik okulunun etkisiyle) kimi zaman, anlam gönderme ayrımına verilen anlama yakın bir anlamda kullanılır.

YANANLAMSAL sıf. Dilbil. Yananlama ilişkin.

YANAON, Hindistan Fransız şirketi tarafından, Godavari deltasında Masulipatnam'a ek olarak kurulan karakol; 1759'da Fransızlar'ın elinden çıkan Yanaon, Paris antlaşması'yla Fransa'ya bırakıldı (1763) ve 1954'te Hindistan birliği'ne (Madras devleti) verildi.

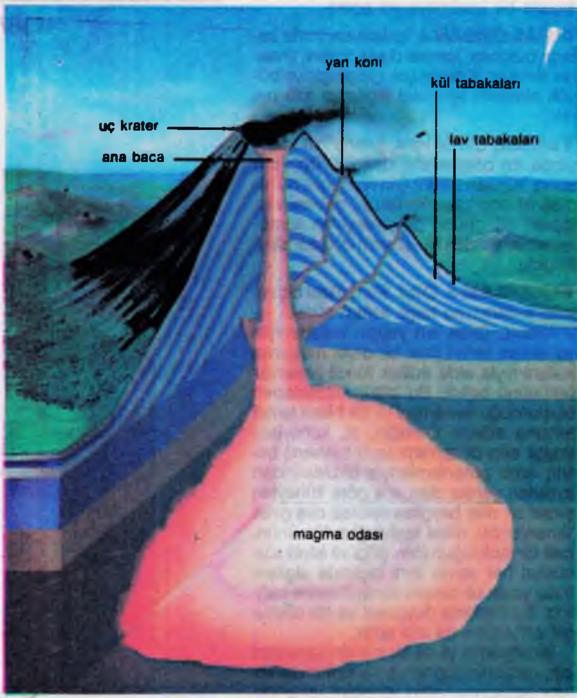
YANAR sıf. Sine. *Yanar film*, selüloz nitratlı taban üzerindeki son derece yanıcı boş film.

YANARDAĞ a. Genellikle koni biçiminde, yeryüzüne ya da deniz yüzeyine ulaşan magma maddelerinden oluşan engebe. (Eşanl. VOLKAN.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Yanardağ püskürmelerine ilişkin ilk betimlemeler Plinius devrine dayanır; daha sonraki birçok anlatı insanların, bu olayların felaketlere yol açan görünümünden ne kadar etkilendiklerini ortaya koyar. Yanardağlar ölümlere neden olur: 1951'de Lamington'un (Yeni Gine) püskürmesinde 3 000 ölü; Sunda takımadalarında 92 000 ölü (bunun 80 000'i 1815'te Tambora'nın püskürmesini izleyen açlık yüzünden meydana geldi); 1883'te Krakatoa'da 36 000 ölü; 1783'te Laki'de (İzlanda) 10 000 ölü; 1972'de Unzen'de de (Japonya) 10 000 ölü; 1902'de Martinique'te yaklaşık 30 000 ölü. Ölümlerin bu kadar çok olması daha çok yanardağın yarattığı büyük yıkımdan kaynaklanır; ABD'nin Washington eyaletinde Cascade Range'e bağlı ve 123 yıldır etkinlik göstermeyen Saint Helens yanardağının püs-

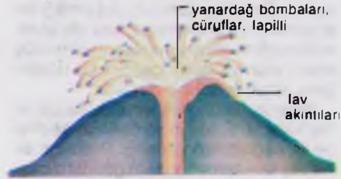
hamsterin **yanak** cebi

bir yanardağın kesiti

Hawaii tipi püskürme

Stromboli tipi püskürme

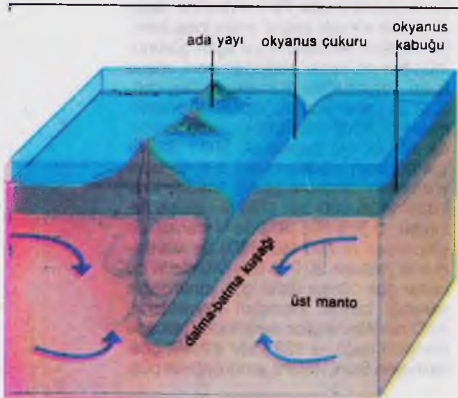
çeşitli püskürme tipleri

Vulcano tipi püskürme

Pélée tipi püskürme

dalma-batma, andezitik yanardağlar ve ada yayı

kürmesi buna örnek gösterilebilir: Saint Helens, 20 mart 1980'den başlayarak ön belirtiler göstermeye başladı ve 27 martta meydana gelen ilk kül patlamasıyla birlikte çevreyi boşaltma ve güvenlik altına alma planı uygulamaya kondu. 15 mayıstan sonra dağın yüzeyi günde 1,50 m'lik bir hızla kabarmaya başladı ve Richter ölçeğine göre 6'ncı dereceden yer sarsıntıları görülmeye başlandı. En şiddetli püskürme 18 mayısta saat 8.32'de meydana geldi: yanardağ doruğunun 450 m'si parçalandı, püskürmenin yarattığı esintinin hızı saatte 100-400 km arasında değişti ve bulutlar K.'de, 250 m yüksekliğindeki tepeleri aşarak 20 km boyunca her şeyi yok etti. Aynı zamanda hacmi 2 km³'ü bulan lavlar, kaya parçaları ve çamurlar, önlerine çıkan her şeyi sürükleyerek yanardağın yamacını kapladı. 900 000 ton yanardağ tozunun ve gazının oluşturduğu bir bulut stratosfere püskürtüldü (saniyede 25 m'lik bir hızla dünyayı 15 günde dolaşan bu bulut bütün hava tahminlerini altüst etti). Yüzyılın en önemli dört püskürmesinden biri olan bu püskürmenin şiddeti 10 megaton olarak tahmin edildi. Ne var ki bu büyük patlamada ölenlerin sayısı olayın boyutlarına oranla çok az oldu: güvenlik önlemlerine boş verenlerden oluşan 60 ölü. Bu sonuç, 1960'tan sonra elde edilen ve bu felaketin daha 1978'de tahmin edilmesine ve dolayısıyla halkı koruma önlemlerinin hazırlanmasını sağlayan yanardağbilimin zaferidir.

Yanardağlar yerküre dinamiğine bağlıdır ve yanardağların dağılımı da levhalar kuramının ortaya atılmasından (1968) sonra tutarlı biçimde açıklanabilmiştir. Yanardağlar taşküredeki büyük engebeler üstünde yer alırlar ve levhaların yer değiştirmesinin yol açtığı hareketlere göre sınıflandırılabilirler: okyanus sırtları ya da bazı çöküntü havzaları (örneğin Fransa'daki Alsace ovası) gibi ıraksama ya da açılma kuşakları; ada yaylarının (Japonya, Sunda) ve levhaların sınırındaki sıradağların (Andlar) oluşmasına yol açan yakınsama ya da dalma-batma kuşakları; öncekilere göre çoğunlukla enine olan kayma kuşakları. Genellikle bir çizgi üstünde sıralanan başka yanardağlar, Büyük Okyanus'ta Hawaii adaları ya da Emperor sıradağları, karalarda Puys sıradağları (Fransa) ya da Doğu Afrika Rifti gibi levhalar bu konumda bulunurlar. Bu yanardağlar bir kara ya da okyanus levhası parçasının sıcak bir nokta üstünde yer değiştirmesinin sonucudur. Sıcak nokta sıcaklığın düşey yer değiştirmesiyle (sorguç) meydana gelir ve bu mekanizmanın da konveksiyon akımlarından oluştuğu sanılır. Sabit oldukları varsayılan bu sorguçların üstündeki hareketli taşküre levhasını etkileyen magmatizma, zaman içinde birbirini izleyen ve çizgisel sıradağlar oluşturan yanardağ yapılarını meydana getirir. Okyanus sırtlarında da görülen sorguç modeli 1970-1980 arasında büyük ölçüde kabul edildiyse de sayıları giderek artan birçok kesin veri bu modeli yalanlamaktadır. Günümüzde bu modelin karşısına ergimenin taşküre dinamiğinden kaynaklandığını ileri süren başka bir model çıkarılmaktadır (Lameyre ve başkaları, 1983). Buna göre magma, taşküredeki kırıkların derin kesimlerde meydana getirdiği basınç azalması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Çok sayıda araştırma magma mekanizmalarını belirlemeye çalışmakta ve bu çeşitli olayların karşılıklı etkilerini ortaya koyma olanağı vermektedir.

Kayaçların deneysel ergimesi, doğada görülen dört süreçle gerçekleştirilebilir: sıcaklık artışı; sulu kayaçlar için basınç artışı; sıcak ve basınç altındaki bir kayaç için basıncı azaltma; su ekleme. Bu süreçlerden birincisi hem sorguç varsayımını, hem de daha derinlerde oluşmuş bir magmanın araya sokulması sırasında yeniden ısınan ve ergiyen kayaçları da karşılar. İkincisi kıtą çarpışması sonucunda ortaya çıkan basınçların etkisinde kalmış yer kabuğu kayaçlarında (sial) meydana gelir (Himalayalar); ama bu durumda, bir ağızın bulunmaması, magmanın yukarıya çıkışını ve yanardağ etkinliğini engelleyecektir. Üçüncüsü, ister karalarda ister okyanuslarda olsun, genişlemekte olan tüm alanlarda görülür. Dördüncüsü, dalma-batma kuşaklarında (burada, okyanus levhalarında bulunan su, taşkürenin üst katlarına doğru çıkar ve hidratlanma nedeniyle bir ergime meydana getirir) gerçekleşir. Bu değişik tipteki ergimeler, uzmanların petroloji, jeokimya ve izotopi verileriyle ayırt ettikleri farklı magmalar oluştururlar: okyanus kabartıları altındaki toleitik magmalar; levha içi alanlarda alkali magmalar: dalma-batma kuşaklarında kalkalkalen magmalar; çarpışma kuşaklarında granitli magmalar. Çevrelerine oranla daha az yoğun olmaları nedeniyle bu magmalar, Arkhimedes ilkesi yasası gereğince yükselerek açılmış kırıklardan yer yüzeyine çıkarlar: bu olaya volkanizma denir. Püskürmelerin niteliği magmanın yapısına, kimyasal bileşimine, yani magmanın farklılaşma derecesine, sıcaklığına, iç ve dış basıncına bağlıdır. Bu parametreler ağdalılığı belirler; ağdalılık zayıf olduğunda akışkan yayılmalara ve gazların hızla açığa çıkmasına yol açar; ama ağdalılık yüksek olduğunda gazların açığa çıkmasını engelleyerek ağdalı lav "tıkaç"ı oluşturur. (Bu da yanardağ patlamalarına neden olur.)

Yanardağ ürünleri kimyasal ve madensel bileşimlerine ya da fiziksel özelliklerine göre sınıflandırılır. Ayrıca, lavlar, yanardağ püskürtüleri ya da gazlar da vardır. Lavlar, magmaların akışkan biçimidir; ağdalılıklarının az ya da çok oluşuna göre akışlar ya da tırmanışlar meydana getirirler. Genel olarak bazik lavlar (bazaltlar, andezitler, bazanitler) asitli lavlardan daha akışkandır ve bazen geniş yığılmalar (trap) meydana getirir: ayrıca büyük riyolit ve fonolit yayılmaları da görülebilir. Riyolitli magmalar gaz bakımından zengindir ve püskürmeleri sık sık gazların içerdiği asıltı halindeki katı parçacıkların hızlı biçimde akmasıyla oluşan kızgın bulutlar meydana getirir. Bunların en ünlüsü olan Alaska'daki Katmai püskürmesi (1912), Dix Mille Fumées vadisinin ignimbritlerle örtülmesine yol açtı; burada 15 milyar metre küp riyodasit birkaç saat içinde 100 km²'yi aşan bir alana yayıldı. Yanardağ püskürtüleri patlama evrelerinin sonucudur ve bunlar hem magma kayaçlarını hem de yer substratumundan kopan parçaları içerir. Püskürtüler, kütlelerinin boyutlarına, cüruflarına, küllerine, lapillilerine ve tozlarına göre sınıflandırılır. (Bunlardan yalnızca tozlar stratosfere ulaşabilir.) Püskürtülerin çimentolaşmasıyla yanardağ tüfleri oluşur. Gazlarsa suda ya da başlıca gelişim etkeni oldukları atmosferde erirler. En bol bulunan gazlar CO_2, COH_2, SO_2, H_2S, HCl, HF, CH_4'tür.

Yanardağ yapıların biçimi magmanın dinamiğine, yani çıkan maddelerin fiziksel özelliklerine, ayrıca magma haznesinin derinliğine ve hacmine bağlıdır.

Magma olayının yüzeysel belirtisi olan volkanizma, daha derinlerdeki plütonizme bağlıdır. Uzmanların ortak çabaları yanardağlarla plütonları ortak oluşum tarihlerine bağlama olanağını vermiştir. Bir plütonik yanardağ karmaşasının oluşum süresi 4-5 milyon yıldır; bu süre içinde önemli olaylar en azından milyon yılda bir aralığıyla meydana gelmiştir. Paroksima püskürmeleri insan yaşamı süresine sığabilecek sürelerde yinelenir ve sayılarının da tahmin edilenden fazla olduğu sanılır. Nitekim Saint Helens'in son iki püskürmesi arasında yalnızca 123 yıl geçmiştir. Yani yanardağların uzun ya da kısa süreli (100 yıldan 10 000, hatta 100 000 yıla kadar) uyku dönemleri vardır. Dünyanın en etkin yanardağı Hint okyanusu'nda Réunion adasındadır: bu yanardağ 4 milyon yılda oluşmuştur. Etkinlik kuşağı, günümüzün en güzel yanardağ kalderalarından biri

aktif yanardağ
sönmüş yanardağ
volkanik gereçlerin yayılış alanı
volkanik ya da volkanik temel üzerinde oluşmuş mercan adası
yerkabuğunun hareketli kesimleri
okyanus sırtları
başlıca dalma-batma kuşakları
hareketli okyanus çukuru

YANARDAĞLAR VE VOLKANİK BÖLGELER

olan Fournaise dağ sivrisidir. 300 000 yılda oluşan bu kuşakta hemen her yıl püskürmeler meydana gelir.

Yanardağ bölgeleri jeotermik gradyanı yüksek yerlerdir. Serbest kalan enerji buralarda tutulabilir (Sicilya, İzlanda ve Japonya'da geniş ölçüde bu olay gözlenmektedir) ve elektriğe çevrilebilir.

YANARDAĞBİLİM a. Yanardağları ve yanardağ etkinliklerini inceleyen bilim. (Eşanl. VOLKANOLOJİ.)

YANARDÖNER sıf. Dokuma özelliği nedeniyle ışığın geliş yönüne göre türlü renkler gösteren kumaş vb. için kullanılır. (Eşanl. JANJANLI.)

◆ a. Dokmc. BUKALEMUN'un eşanlamlısı.

YANARDÖNER ALABALIK a. Amerika kökenli alabalık. (1880'de Avrupa'ya getirildi. Parıltılar sergileyen, lal renginde yan şeridi nedeniyle bu adla anılır. Üretimi yapılan türlerdendir. Bil. a. *Salmo gaidneri*, esk. *S. irideus; Salmonidae* familyası.)

■ **Yanarlar.** Arkeol. Afyonkarahisar'ın 30 km kadar K.-D.'sunda hitit mezarlığı. Burada, İ.Ö. II. binyıl'ın ilk yarısına tarihlendirilen küp mezarlar ortaya çıkarıldı. Ölüler bu küplere hoker durumunda gömülmüştür. Mezarlarda ayrıca küçük kaplar, ağırşaklar, aşıkkemikleri, tunçtan iğneler, halkalar, boncuklar ele geçti.

YANARSU, esk. **Garzan,** Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı bucak; 10 839 nüf. (1990); 24 köy. Merkezi *Yanarsu*, 232 nüf. (1990).

YANARSU çayı, esk. **Garzan çayı,** Güneydoğu Anadolu bölgesinde akarsu; 312 km. Güneydoğu Toroslar'ın, Muş ovasının G.'inde yer yer 2 500 metreyi aşan orta kesiminin G. yamaçlarından inen kaynak kollarının birleşmesiyle oluşur. Dağlık kesimde yapısal hatlara uyarak sık sık yön değiştirdikten sonra G.'e, Dicle havzasına yönelir ve Beşiri'nin D.'sunda keskin bir dirsekle G.-D.'ya dönerek havzanın D.'sunda, Mardin eşiğinin K. kenarını izleyen Dicle nehrine kavuşur. Dicle'nin güçlü kollarından olan Yanarsu çayının Beşiri yakınında ortalama akımı 51 m³/sn'dir. Kar ve yağmur sularıyla beslenir; ama rejimi düzensizdir. Gözlem süresi içinde akımın saniyede 1,5 m³'e indiği, buna karşılık 1 210 m³'e çıktığı ölçülmüştür. Nisanda en çok (ort. 193 m³/sn), eylülde en az (3,2 m³/sn) su geçirir.

YANASOWICZ (İzak), yidiş dilinde yazan israilli yazar (Polonya 1909). Gazetelerin yayın kurullarında çalıştı, şiirler ve düzyazı kitaplar (*Des aubes enfumées* [fr. çev.], 1933; *Écrivains juifs en Russie* [fr. çev.], 1959; *Visages et noms* [fr. çev.], 1971 ve 1979) kaleme aldı.

YANAŞIK sıf. Bir şeye ya da birbirlerine yanaşmış durumda olan bir şey ya da şeyler için kullanılır.
—Ask. *Yanaşık düzen* → DÜZEN. ‖ *Yanaşık düzen hareketleri*, küçük çaplı (manga, takım, bölük vb.) yaya birliklerin çeşitli amaçlarla düzenli bir biçimde toplanabilmeleri ya da bir yerden başka bir yere, göreve topluca gidebilmeleri için yapılan belirli hareketlere ve alınan düzenlere verilen ad. (Bu hareketler yürüyüş kolunda ya da saf düzeninde olabileceği gibi bir geçit töreni ya da hizmet yürüyüşü sırasında da uygulanır. Yanaşık düzen hareketlerine birlik çapında düzen ve disiplinin sağlanması için özel önem verilir.)
—Müz. *Yanaşık dereceler*, gamın, diyatonik ıskalada birbirlerini aralıksız izleyen dereceleri. ‖ *Yanaşık hareket*, yan yana olan iki notanın birbirini izlediği ezgisel hareket. (*Ayrık* hareketin karşıtıdır.)

YANAŞIKLIK a. Yanaşık olma durumu.

YANAŞILABİLİRLİK a. Denizc. Bir geminin yanaşmasına olanak veren bir mevkinin (rıhtım, iskele vb.) özelliği.

YANAŞILMAK → YANAŞMAK.

YANAŞLIK a. *Yörs.* İskele.

YANAŞMA a. **1.** Yanaşmak eylemi. **—2.** Bir çiftlikte çalışan işçi; tutma. **—3.** Bir eve sığınmış kedi, köpek vb. evcil hayvan **—4.** *Esk.* Gezgin satıcı.
—Binc. Atın çalışma anında yanal olarak sağ ya da sol yöne yürütülmesi. Bu bir dresaj hareketidir. Bu yürüyüşte at, ön ve art ayaklarını aynı zamanda çapraz olarak atarken başını da hafifçe gittiği yöne doğru çevirir.
—Deniz yap. *Yanaşma yapısı*, gemilerin ve teknelerin yanaştırılması ve bağlanması için düzenlenmiş yapı.
—Denizc. Bir geminin, bir iskeleye, bir rıhtıma ya da bir başka gemiye aborda olması.
—Rom. tar. Roma'da yüksek düzeyde bir kişiliğe bağlı kişi ya da aile. (Öteki halklar

Yanarlar hitit mezarı
Afyonkarahisar

arasındaki benzer ilişkileri adlandırmak için de bu sözcük kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Tarıms. ikt. Kırsal kesimlerde boğaz tokluğuna çiftlik işleri yapan tarım emekçilerine verilen ad.
—ANSİKL. Rom. tar. • *Roma'nın ilk döneminde* ve pleb'in oluşmasından önce patricius gensleri *(gentes patricius)*, ortak atadan geldikleri kabul edilen kendi üyeleri dışında, kendilerine *jus patronatus* denilen bir hukuk bağıyla bağlanan yanaşma aileleri de kapsıyordu. Bu yanaşmalığın kökeni kuşkuludur (konutlandırılan yabancılar?), çünkü pleble hiçbir zaman çakışmaz. Yanaşmalar gentilicius tapınmasına katılıyor ve dinsel hukukla korunuyorlardı. Herhangi bir yanaşmaya karşı ödevlerini yerine getirmeyen patron *(patronus)* lanetleniyordu. Ancak yanaşmaların siyasal hakları yoktu ve *gens* ile gens üyelerine *(gentiles)* bir tür bağımlılık içinde yaşıyorlardı.
Yanaşmalar patronlarına saygı ve bağlılık göstermek, bazı yükümlülükleri yerine getirmek ve askeri yardımda bulunmak zorundaydılar (pleb silah taşımaya başlamadan önce, patricius birliklerinin büyük kısmı yanaşmalardan meydana geliyordu). Buna karşılık patron, yanaşmalarını koruyor, savunuyor, onlara çeşitli bağışlarda bulunuyor ve geçici olarak (ama ender olarak geri alınan) birkaç dönüm de toprak verebiliyordu.
Azatlıların da katılmasıyla, bu yanaşmaların sayısı arttı. Azatlıların özel bir bağlılık sözleşmesiyle *(obsequium)* eski efendilerine bağlı olmalarına rağmen, iki kategori hızla kaynaşma eğilimi gösterdi.
• *Cumhuriyet döneminde*, yanaşma kavramının niteliği değişti. Pleb genslerinin de yanaşmaları oldu.
Silahlı birlikler kurmak isteyen güçlü ve hırslı aile ve bireylerin hızla çoğalması gibi, dayanak arayan küçük entrikacıların ve yaşama olanakları ardında koşan yoksul ve mağdurların da hızla çoğalması yeni bir yanaşmalar topluluğunun hızla büyümesine yol açtı.
Bu yeni yanaşmalar, kendini bir patronun "vicdanına emanet eden" *(commendere in fidem)* bireylerden oluşuyor, patron da onların sorumluluğunu üstleniyordu *(suscipere in fidem)*. Eskisinden çok daha gevşek ve bozulabilecek bir bağdı bu. Bu bağ olduğu sürece patron, yanaşmalarını koruyor (özellikle kamu yetkililerine karşı) ve geçinmelerine yardım ediyordu (her sabah onları kabul ediyor ve birer *sportula* [küçük yemek sepeti] dağıtıyordu; çok geçmeden bu sepetin yerini belli bir para tutarı aldı). Buna karşılık bu yanaşmalar da patron için her zaman el etek öpmeye hazır, güvenliğini gözetmeye ya da buyruklarını yerine getirmeye yetenekli ve özellikle seçim kampanyalarını örgütlemek ve "olumlu" oy sağlamakla yükümlü bir maiyet oluşturuyorlardı.
• *İmparatorluk döneminde*, yavaş yavaş yerleşen gerçek yanaşma hiyerarşisi tüm genişliğini kazandı. Herkes aynı zamanda hem aşağı bir yanaşma topluluğunun patronu, hem de daha yüksek mevkideki bir kişiliğin yanaşması olmaya yöneldi. Böylece imparator, bir kişisel bağlar piramidinin doruğunda oturuyordu. Öte yandan, yanaşmaların sayısı kısa sürede öylesine arttı ki patronlar onlar arasında *amici* (en yakın yanaşmalar), ardından *comites, convivae, familiares, salutares* vb. gibi çeşitli samimiyet dereceleri gözetmek zorunda kaldılar.
Nitekim imparatorun doğrudan yanaşmaları olarak kendi *amici* ve *comites*'i (dost ve yoldaşları) vardı ve bunlar imparatorluğun en yüksek makamlarına getirildiler. Geç imparatorluğun köhneleşmesi, usul ve unvanların donup kalmasına yol açtı ve bunlar Ortaçağ'a çok farklı bir içerikle yüklü olarak geçti. Böylece tüm bir feodal sözlük, doğrudan doğruya eski roma yanaşmalık biçimlerinden türedi.

YANAŞMAK gçz. f. **1.** *Bir şeye, bir yere, bir kimseye yanaşmak*, o şeyin, o kimsenin yanına varmak, yakınına gelmek: *Otomobil sağa yanaştı. Arkadaşının arkasından yanaşıp elleriyle gözlerini kapadı.* **—2.** *Bir yere yanaşmak*, bir tekne sözkonusuysa, kıyıya varmak, ulaşmak: *Gemi iskeleye yanaştı.* **—3.** *Bir şeye, bir şey yapmaya yanaşmak*, onunla ilgilenmeye, onu yapmaya istek göstermek: *Sorularımı yanıtlamaya yanaşmadı. Sonunda bu işi yapmaya yanaştı.* **—4.** *Bir kimseye yanaşmak*, konuşmak için yanına gitmek; onunla ilişki kurmaya çalışmak; ona sığınmak.
—Cerr. Bir yere ulaşmak üzere yol açmak.
—Denizc. Bir gemiden ya da tekneden söz ederken, bir rıhtıma, iskeleye ya da bir başka gemiye aborda olmak.

◆ **yanaşılmak** edilg. f. **1.** Bir şeyin, bir kimsenin yanına varılmak, yaklaşılmak. **—2.** Kıyıya varılmak, ulaşılmak. **—3.** İlgilenilmek, yapmaya istek gösterilmek. **—4.** Bir kimseyle ilişki kurulmak.

◆ **yanaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi bir şeye, bir yere yanaştırmak*, o şeyi o şeyin yanına, yakınına getirmek. **—2.** *Bir tekneyi kıyıya yanaştırmak*, kıyıya ulaştırmak: *Kayığı iskeleye bir türlü yanaştıramadı.*
—Bilş. Bir kütüğün ya da bir bilgisayar bellek bölgesinin içeriğini, bu içeriğin sıfırdan farklı ilk biti, soldan ya da sağdan başlayarak belirli bir konumda olacak biçimde, sola ya da sağa doğru kaydırmak. || Bir hesabın ara ya da son değerlerini, hesap sonuçlarının belirtici nitelikteki rakamları, bilgisayarın duyarlığına göre en iyi şekilde gösterilecek biçimde bir katsayıyla çarpmak.

YANAŞTIRMA a. Yanaştırmak eylemi.
—Çiçekç. *Yanaştırma aşı*, ana saplarından ayırmadan iki dalı zorla temas ettirerek yapılan aşı.

YANAŞTIRMAK → YANAŞMAK.

YANAY sıf. Mim. PROFİL'in eşanlamlısı.

YANBAŞ a. Spor. Güreşte bir oyun. (Yerde çapraza alınarak sürülen güreşçinin, ansızın bir tarafına dönüp, elini rakibinin koltuk altına soktuktan sonra bastırıp itmesiyle alttan kurtulması esasına dayanır.)

YANBU ya da **YAMBO,** Suudi Arabistan'ın Hicaz bölgesinde iki kentin adı: —Medine'nin yaklaşık 160 km B.-G.-B.'sında, dağlık alanda küçük kent. —Medine'nin B.'sında Kızıldeniz kıyısındaki liman kenti. Eski çağlardan beri Medine'ye karayolu ile bağlı ve Medine'nin iskelesi olan önemli ticaret merkezi.

YANCI a. Yan birimlerinden ayrı bir birliği bilgilendirmek, örtmek ve komşu birimlerle olabilecek irtibatı sağlamakla görevli sabit ya da hareketli emniyet-irtibat müfrezesi.

YANCÜMLE a. Dilbil. → BAĞIMLI* TÜMCE.

YANDAŞ a. Belli bir davaya, bir partiye, bir öğretiye vb. bağlı olan, onları destekleyen kimse; taraftar.
—Fels. *Bir öğretinin, bir kimsenin yandaşı*, bir öğretinin ya da onu ortaya atan kişinin inançlı taraflısı, bir fikri benimseyen ya da onu coşkuyla savunan kimse: *Bir barışçılık yandaşı. Yeni bir kuramın, doğacılığın yandaşı.*

YANDAŞLIK a. Bir kimse ya da bir düşünceden yana olma durumu; taraftarlık.

YANDIK a. *Yörs.* Acem kudrethelvası elde edilen ve devedikeni de denilen bitki (*Alhagi maurorum* ya da *A. mannifera*).

YANDIRMAK → YANMAK.

YANDİKİŞ a. Terz. Giysilerde bedenin iki yanı boyunca uzanan dikiş. (Eteklerde belden, elbiselerde koltuk altından başlayıp etek ucuna değin uzanır. Ceket, kazak vb.'de koltuk altından kalça üstüne değin iner. Giysinin bedene oturmasını sağlama yanında daraltma ve bollaştırma işlemleri de genellikle bu dikişlerden yapılır.)

YANDİKİŞÇİ a. Konfeksiyon san. Kumaş ya da triko giysilerin yalnızca yan dikişlerini makineye çekmekle görevli kişi.

YANDİL a. Dil dizgesinde yer almayan, ama söze eşlik ederek güçlendirebilen doğal bildirişim olanaklarının tümü. (Yüzdeki anlatımlar, el, kol hareketleri, mimikler, duygusal vurgulama vb. yandil olgularındandır.)

YANDİLSEL sıf. Yandile ilişkin olan.

YANEDEBİYAT a. Yerleşik edebiyatın yanında yer alan ve bilimkurgu, fantastik, tefrika roman, çizgi roman, polisiye roman vb. gibi kitlesel tüketime yönelik türleri kapsayan edebiyat.
—ANSİKL. Yanedebiyat, ifade, beğeni ve sunuş bakımından alışılmış kalıpların dışında kalışı nedeniyle, edebiyat kurumlarınca (yayınevleri, kitapçılar, eleştirmenler, üniversiteler, akademiler) dışlanmaktadır. Bu değer yargısını belirleyen kültürel metaların dağıtım koşullarıdır: edebiyat (gerçek), birtakım alışkanlıkların ayrılmaz parçası olan okuma eğitimi ve bir geleneği öğrenme (ister benimsenmiş, isterse reddedilmiş olsun) işini yalnızca edebiyat eğitimi almış kişilere bırakır; tek amacı seri üretim ve seri tüketim olan yanedebiyatsa, edilgen ve taklitçi bir kabullenmeyi gerektirir. Yanedebiyatın, üretimin motor gücünü oluşturan resme köle olmayı kanıtladığı sanılır. Bu çatışkı moderndir: bir zamanlar aydın edebiyatıyla halk edebiyatı birbirinden ayrı tutuluyordu. Yanedebiyat, XIX. yy.'da basında ve matbaacılıkta meydana gelen gelişmelerin hikâyeyi tefrika yöntemiyle geniş kitlelerin hizmetine sunması ve o ana kadar öğretici bir rol üstlenmiş olan kitabın halka ulaşmasını önlemesi üzerine doğmuştur. Öğreticilik düşselliğin ele alınmasına engel oluşturmuyor, ama onu pratik bir biçimde düzene koyuyordu. Yanedebiyat düşsellikten aşırı bir retorik çıkarır, bu retorik halk romanında ve fantastik ile bilimkurgunun çağdaş versiyonunda (bu arada akılyürütme sanatının bir düşgücü mitolojisiyle birbirine karıştığı polisiye romanı da unutmamak gerekiyor) gelişir. Bundan yanedebiyatın, uzlaşımsal anlamların yeniden kurulmasını güvence altına almak için ayrılıkların açıkça ilginç kılındığı yekpare bir dil üzerine temellendiği sonucu çıkar. Bununla birlikte edebiyat, yapay aşırılıkları ve yine tamamen aşırı bir kabul görmesi yüzünden edebiyat üretimi olarak ortaya çıkması ve benimsenmesi, edebiyatınkilere benzer anlatım sistemlerine sahip olması, ve insanı rakip anlatım kalıpları üzerine genel bir araştırmaya sürüklemesi nedeniyle, yanedbiyatı sorgulamaktan geri kalmaz. Bu karşılaştırma ikili bir tartışmaya yol açar: yanedebiyatı edebiyatta bir reform olarak almak (tıpkı gerçeküstücülerin yaptığı gibi) ya da onu, edebiyatın kesinlikle kurtulmaya çalıştığı en açık ideoloji tortusu olarak kabul etmek.

YÁÑEZ (Agustín), meksikalı yazar (Guadalajara 1904 - Mexico 1980). En iyi romanı *Al filo del agua*'da (1947) valilik yaptığı (1953-1959) Jalisco eyaletindeki bir köyün gizli şiddet ve kösnüllük havasını anlatır. *Tierra pródiga* (1960) ve *Las tierras flacas*'ta (1964) ulusal gerçeklik çözümlemesini sürdürdü.

YÁÑEZ DE LA ALMEDİNA (Fernando), ispanyol ressam (Almedina, Mancha, 1489'a doğr. - Cuenca ? 1536'ya doğr.). Valencia'da hem tek başına (Cuenca katedralinin tabloları), hem de Fernando de Llanos'la birlikte (Valencia katedrali'nin sunakarkalığı) çalıştı. Leonardo da Vinci'den etkilenerek Floransa sanatından esinlendiği motifler ve birçok ayrıntı ile pitoreske olan eğilimini ortaya koydu.

YANG a. (çince sözc.). Çin diyalektiğinde gerçekliğin iki durumundan biri, örneğin: dağın aydınlık yamacı, etkinlik, güneş, sıcaklık, gündüz, erkek vb. (Karşt. YIN.)
—Bot. KERUİNG'in eşanlamlısı.

YANG (Chen Ning), çin asıllı amerikalı fizikçi (Hefei 1922). Öğrenimini Kunming Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra ABD'ye gitti, Princeton enstitüsü'nde profesör oldu (1955). 1956'da Tsung Dao Lee ile birlikte yaptığı deneyler sonunda atom çekirdeklerinin bozunma sırasında özel doğrultulara bazı parçacıklar yaydıklarını buldu. İki bilim adamı bu buluşa dayanarak koordinatların evirtimiyle kuvantal olayların değişmezliği konusundaki parite ilkesinin nükleer alanda geçerli olmadığı sonucunu çıkardılar; bu çalışma Yang ve Tsung'a 1957 Nobel fizik ödülü'nü kazandırdı.

YANGABOZ sıf. *Yörs.* Bedeni biçimsiz, çarpık çurpuk olan kimse için kullanılır.

YANGAMBİ, Zaire'de (Yukarı Zaire ili) kent, Zaire ırmağının sağ kıyısında, Kisangani'nin K.-B'sında; 23 000 nüf. Tarım denemeleri merkezi. Şeker rafinerisi.

YANGBAN, eski Kore'de "iki sınıf" (sözcük anlamıyla). Bu iki sınıftan biri Doğulu, sivil, öncelik hakkı taşıyan sınıf; öteki Batılı, askeri sınıftı. İkisi birden kore aristokrasisini oluşturuyordu. Köklerini en erken Antikçağ'a kadar uzandıran bu aristokrasi, özellikle Li* hanedanı dönemi boyunca (1392-1910) çok önemli bir siyasal rol oynadı. Yangbanlar toplam nüfusun onda birinden fazlasını kapsamakta ve üyeleri bütün yönetim görevlerini ellerinde bulundurmaktaydı. Taşra kökenli Yangbanlar bile belli bir yaşa gelince başkente gelip yerleşiyor ve böylece onun bütün ülke için bir çekim merkezi olmasına katkıda bulunuyorlardı. Buna karşın, hizipler arasındaki düşmanlıklar kore hükümetini güçsüz düşüren nedenlerden biri oldu.

YANGCOU ya da **YANGZHOU,** Çin'de (Ciangsu) kent, Yangzi Ciang'ın K.'inde, Büyük Kanal'ın yakınında; 294 400 nüf. (1990). Ticaret merkezi. El sanatları. Tekstil sanayisi.

Yangcou bagual ya da **Yangzhou bagual** ("Yangcou'nun sekiz garibi"). Aralarında Cıng Bançiao, Cin Nong, Huang Şın, Luo Ping'in bulunduğu, Çing hanedanının ilk dönemlerinde yaşamış, anlatımcı olan ve uymacılığa karşı çıkan çinli ressam topluluğu.

YANGÇUAN ya da **YANGQUAN,** Çin'de (Şanşi) kent, Taiyüen'in D.'sunda, 344 900 nüf. (1990). Metalürji merkezi.

YANG DICİ ya da **YANG DEZHİ,** çinli general (Liling, Hunan, 1910). Eski Uzun Yürüyüş'çü; sırasıyla 19. kolordunun, Kore'de çarpışan Çinliler'in, Cinan ve Vuhan askeri bölgelerinin, daha sonra da Kunming'in komutanlığını yaptı. 1980'de Savunma bakanı yardımcılığına ve Genelkurmay başkanlığına atandı. 1956'da Komünist parti merkez komitesi üyesi oldu.

YANG GUEİFEİ ya da **YANG GUİFEİ,** Çin imparatoru Şüenzong'un nikâhsız karısı (712-756). Şüenzong'un hükümdarlığının son dönemindeki tüm kötülükler ona yüklenir. Sayısız roman ve tiyatro oyununun kahramanıdır.

YANGI a. Patol. İLTİHAP'ın eşanlamlısı.

YANGILANMA a. Yangılanmak eylemi; iltihaplanma.

YANGILANMAK gçz. f. Bir organ, bir doku vb. sözkonusuysa, iltihap toplamak, iltihaplanmak.

YANGILI sıf. **1.** İltihaplanmış, iltihap toplamış; iltihaplı. **—2.** İltihaba yol açan hastalık; iltihaplı.

YANGIN a. **1.** Yayılarak önemli zararlara yol açabilen büyük ateş: *Yangında yok olan ahşap evler. Orman yangını. Ambarda çıkan yangın. Yangını kontrol altına almak. Kasten çıkarılan yangın.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Hlk.* Hastalık yüzünden yükselen beden ısısı, ateş: *Yangından yüzü al al olmuştu.* **—3.** Coşkunluk, kendinden geçme, tutku: *Onu unutamıyor, içindeki yangını hiçbir şey söndüremiyordu.* **—4.** *Yangın çıkarmak,* çevreye zarar verecek, bir yerleri tutuşturacak kadar büyük bir ateş oluşturmak, yangına yol açmak. || *Yangın kulesi,* itfaiyecilerin yangın söndürmede ya da kurtarma çalışmalarında kullandıkları merdiven; yapıların dışında bir kattan ötekine geçmeyi sağlayan merdiven. || *Yangın yeri,* yangının olduğu yer. || *Yangın yerine dönmek,* ortalık karmakarışık bir duruma gelmek, her şey altüst olup birbirine karışmak: *O ayaklanmadan sonra kent yangın yerine dönmüştü.* || *Yangına körükle gitmek,* bir anlaşmazlıkta ya da gerginlikte her iki yanı kışkırtıcı bir tutum takınmak: *Sözde uzlaştırmak için araya girenler aslında yangına körükle gidiyorlar.* || *Yangına vermek,* bir şeyi tutuşturmak, bile bile yakmak. || *Yangından mal kaçırır gibi,* gereksiz bir telaşla, yersiz bir acelecilikle.

—Ask. *Yangın maddeleri,* harekât sırasında düşman personeline ya da araç gereç ve binalarına zarar vermek amacıyla kullanılan yakarak tahrip etme gücündeki kimyasal savaş maddeleri. (Bunlardan en önemlisi "termit" adı verilen barut biçimindeki bir maddedir.) || *Yangın mermisi,* tutuşarak yanabilen hedeflere karşı kullanılan, yangın çıkartıcı özellikte yapılmış mermi.

—Bot. *Yangın bitkisi,* yangınlara dayanıklı, hatta bazen ondan yararlanan bitki türü. (ABD'deki bazı kozalaklılar, diriörtü yangınla yok olduktan ve otsu bitkilerin rekabeti ortadan kalktıktan sonra tohumlarını döker, bazılarıysa onlara musallat olan mantardan yangınla kurtulduktan sonra gelişir; savanlardaki otların birçoğu da ancak bir yangından sonra çoğalabilir.)

—Cez. huk. *Yangına sebebiyet,* bir kimsenin dikkatsizlik, tedbirsizlik, meslek ve sanatta acemilik ya da kurallara uymama nedeniyle yangına neden olması. (Bu suçu işleyenler otuz aya kadar hapis cezasıyla cezalandırılır [Türk cez. k. md. 383].)

—Denizc. *Yangın söndürme gemisi,* İTFAİYE GEMİSİ*'nin eşanlamlısı.

—İnş. *Yangın bölmesi,* yangının bir mekândan ötekine ya da bir yapıdan bitişik yapılara sıçramasını önlemek için düzenlenen boş mekânlar (yalıtım avluları) ya da duvarlar (yangın duvarları). || *Yangın çıkışı,* bina içindeki kişilerin tehlike anında en kısa zamanda dışarıya çıkmasını sağlamak için yapılan düzenlemelerin tümü. (Genellikle imdat çıkışları, kapılar, yangın balkonları ve merdivenleri bu düzenlemenin ana öğeleridir.) || *Yangın duvarı,* yangının, özellikle çatılar yoluyla yayılmasını önlemek için bir yapı içinde ya da iki yapı arasında yapılan duvar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İtfaiyc. *Yangın hortumu,* püskürtülecek su miktarını ayarlamaya ve yönlendirmeye yarayan bir musluğu ya da püskürtücüsü bulunan boru. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yangın musluğu,* bir su şebekesinin üzerinde yer alan, bir musluğu olan ve yolun ya da kaldırımın üstüne tespit edilen su alma noktası.

—Kim. *Yangın söndürücü,* yanan maddelerin havayla ilgisini keserek yangınları söndürmeye yarayan ürün ya da aygıt. (→ SÖNDÜRÜCÜ.)

—Sig. *Yangın sigortaları,* sigorta konusu değerlerin yangın, yıldırım ve patlama gibi nedenlerle kayıp ve zararlarına karşı sigorta.

—Sil. *Yangın bombası,* patladığında yangın çıkarmayı sağlayan, yanıcı bir malzemeyle doldurulmuş bomba.

◆ sıf. Tutkun, âşık: *O kızı ilk gördüğü günden beri yangındı.*

—ANSİKL. Yangını söndürmek için, büyük bir basınçla su fışkırtmak ya da püskürtmek en etkin ve en masrafsız yoldur; fışkırtılan su, mekanik bir etki yaparak yanan maddeleri dağıtır; püskürtme su ise yangın ocağının sıcaklığını hissedilir biçimde azaltır (15 °C'ta 1 g su, 622 kalori ısıyı tutarak buharlaşır). Bununla birlikte, su kullanmanın uygun olmadığı bazı durumlarda itfaiyeciler köpük (hidrokarbür yangınları ya da yeraltı yangınları) kullanırlar.

Eldeki olanaklar yangını o andaki sınırlar içinde tutmaya yetiyorsa "sınırlı" bir yangın sözkonusudur. İtfaiyeciler, ateş yoğunluğunu yitirdiğinde ve seferber edilen araç gerecin sayısı ve gücü azaltılabildiğinde, yangının "kontrol altına alındığı"nı söylerler. Geriye ancak dağınık ve güçsüz yangın odakları kaldığında (bunlar da açma temizleme çalışmaları sırasında söndürülecektir) yangın "sönmüş" kabul edilir.

• *Orman yangınları.* Yazların kurak geçtiği tüm yörelerde, özellikle de Akdeniz bölgesinde, sık sık ve büyük zararlarla yol açan yangınlar çıkar. Ağaçların altında yetişen bitkilerin miktarı ne kadar çoksa, yangın o kadar kolay yayılır; dolayısıyla, yangının zararını azaltmak için ormana iyi bakmak ve ateşin yayılmasını kolaylaştırabilecek her şeyi uzaklaştırmak gereklidir. Özellikle reçineli ağaçlar büyük bir kolaylıkla tutuşabildiklerinden ateşe çok duyarlıdırlar. Orman yangınlarıyla mücadele etmek için, ağaçsız alanlar bırakma, gözetleme postaları, ulaşım yolları, su depoları gibi önlemlerin yanı sıra, ateşi dallar ve çeşitli aletlerle dövme, su kamyonları, söndürme uçakları ve rüzgâr elverişliyse, yangın yönünde ağaçların bir bölümünü yakıp kaldırmak gibi etkin önlem alınabilir.

—İkonogr. Bu konuyu canlandıran en ünlü resim hiç kuşkusuz Raffaello'nun *Borgo yangını*'dır (Raffaello'nun salonları, Vatikan, 1514). Romanelli'nin *Truva yangını* (Mazarin galerisi, Bibliothèque nationale, Paris), A. Van der Neer ve Van Poel'in gece yangınları, Saint-Aubin'in gravüre geçirdiği *Saint-Germain fuarı yangını,* H. Robert'in *Opera yangını* (1781, Carnavalet müzesi, Paris), *Bir kent yangını* (Dresden) ve *Bir liman yangını* da (Münih) en ünlü yangın resimleri arasındadır. XIX. yy.'da J. F. Höckert'in *Stockholm krallık sarayı yangını* (Stockholm), Courbet'nin *Yangına koşan itfaiyeciler*'i (1850, Petit Palais Paris) ve özellikle Turner'ın *Londra parlamentosu yangını* (1834-35, Philadelphia ve Cleveland) sayılabilir. Cehennem sahnelerinde, Bosch ve Bruegel'in şeytanları konu alan tablolarında da yangınlar görülür. Sodom yangını genellikle *Lut'un kaçışı* temasını işleyen yapıtlarda canlandırılır.

—İnş. Geleneksel inşaatlarda çatılar üzerinde çıkıntı yapan kâgir kalkan duvarları yangın duvarı işlevi görürdü. Günümüzde, bu amaçla yapılan yangın duvarları, mekanik dayanım, alevleri bir yandan ötekine geçirmeme, tutuşabilir gazlar yaymama gibi özellikler gösterir. Olağan bir yangın duvarında, doğrudan alevlere maruz olmayan yüzeyde sıcaklık sınırı 140 °C'tır.

—İtfaiyc. *Yangın hortumu.* Üzerinde bir kundak, bir musluk ve çapı değişebilen bir püskürtücü vardır; bu püskürtücünün çapı küçük hortumlar için 14 mm, büyük hortumlar için 18 mm ve güçlü hortumlar için 21-25 mm'dir. Püskürtücüsünün çapı 30-50 mm arasında değişen hortumlu düzeneklerse bir kule ya da bir tekerlekli kundak üzerine monte edilir.

—Mad. oc. Galerilerdeki hava akımı alevleri körüklediği için maden ocaklarında meydana gelen yangınlar çok büyük tehlikelere yol açar. Kimi durumlarda dumanlar yön değiştirerek yangının çıkış kısımlarını basabilir. Bu nedenle ocaklarda kullanılan malzeme ve akışkanlar (özellikle hidrolik akışkanlar) özel parlama standartlarının altında tutulmalıdır.

Yangın bakkal, bir karagöz oyunu. Çelebi, babadan kalma evini ve bakkal dükkânını kiraya verme işini Hacivat'a bırakır. Kayserili Mayısoğlu dükkânı tutar, Karagöz'ü de çırak alır. Dükkâna çeşitli tiplemeler gelir, Karagöz'ün bunlarla yaptığı söyleşiler oyunun güldürü öğesini oluşturur. Karagöz Zenne'nin ısmarladığı içkileri götürdüğünde kendisi de eve girer ve sarhoş olur. Bu sırada Şeyh Küşteri meydanında yangın çıktığı haberi ulaşır, tu-

lumbacılar gelirse de ev ve bakkal dükkânı yanar.

Bu fasıl, Hayali Küçük Ali'nin oyunları arasındadır. *Karagöz'ün bakkallığı, Karagöz'ün bakkallık oyunu* adlarıyla da oynatılır.

YANGINCI a. Yangın söndürme örgütünde görevli kimse; itfaiyeci.

YANGISIZ sıf. İltihabı olmayan, iltihaba yol açmayan; iltihapsız.

YANGİ-YUL, Özbekistan'da kent, Taşkent vahasında, bu kentin güneyinde; 68 000 nüf. Tarım merkezi. Şeker fabrikası. Çırçır fabrikası.

YANG MO, çinli kadın romancı (Pekin 1914). *Halkın günlüğü*'nün yayın müdürlüğünü yaptı, *le Chant de la jeunesse* (fr. çev.) [1958] adlı romanıyla ünlendi. Daha sonra Kültür devrimi sırasında eleştirildi.

Lauros-Giraudon

Yangşao kültürü
Yongcing'de (Gansu) ele geçen iki küçük kulpu bulunan boyunlu büyük küp boyalı pişmiş toprak yenitaş sanatı
Çin Halk Cumhuriyeti

YANGŞAO ya da **YANGSHAO,** Çin'de (Hınan) arkeolojik buluntu yeri; etki alanı Sarı nehir'in aşağı havzasını kapsayan ve sarmal geometrik motiflerle süslü kırmızı seramiğiyle ayırt edilen bir Yenitaş kültürüne adını vermiştir. Şian'ın (Şaanşi) doğusundaki Banpotsun'da iyi temsil edilen Yangşao kültürü büyük bir olasılıkla III. binyıl'a tarihlenir. Bu kültürün, ekonomileri domuz, sığır ve keçi yetiştiriciliğine ve darı tarımına dayalı çiltçi topluluklarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Buna karşılık, avcılık ve balıkçılık da önemlerini bir ölçüde korumuşlardır.

YANGİ → YENÇİ.

YANGQUAN → YANGÇUAN.

YANG SANKUN, çinli siyaset adamı, asker (Sıçuan 1907). 1926'da Komünist partisi'ne girdi. Parti kademelerinde çeşitli görevler üstlendi. "Uzun yürüyüş"e katıldı. Orduda siyasi komiser olarak çalıştı. Genel sekreter yardımcılığı yaptı (1945-1966); Merkez komitesi'ne seçildi (1956-1966). Kültür devrimi sırasında görevlerinden uzaklaştırıldı. Dıng Şiaoping'in en güvendiği yandaşlarından biri olarak 1979'da yeniden Merkez komitesi'nde görev aldı. 1982'de genel sekreter yardımcısı ve Askeri komite başkan yardımcısı oldu; Politbüro'ya girdi. 8 nisan 1988'de Cumhurbaşkanı seçildi.

YANG VANLİ ya da **YANG WANLİ,** çinli şair (Ciangşi'de 1127-1206). Edebiyat yaşamına klasik şiirlerle başladı, ama "tanrısal bir esin"le (1178) şiirlerinden binden fazlasını yaktı. Aile yaşamından kesitleri anlatan ve konuşma diline yakın bir üslupla kaleme alınmış yapıtlarıyla Güney Song'un en büyük şairlerinden biridir.

YANGZHOU → YANGCOU.

YANGZHOU bagual → YANGCOU baguai.

YANGZİ CİANG ya da **YANGZİ JİANG,** Çin'in en uzun ırmağı (5 980 km); ortalama debisi 29 000 m³/sn; 1 830 000 km² genişliğindeki havzasında 200 milyondan fazla insan yaşar.

Sıçuan dağlarından doğar, Min ile Cialing'i aldıktan sonra, 650 km boyunca çavlanların birbirini izlediği ünlü boğazlardan geçerek Çongçing ve Yiçang arasında Vu Şanlar'ı aşar. Yiçang'da 40 m yükseltide akar ve daha 1 600 km'lik bir yolu vardır. Yüen ve Han'ı aldığı Hubei çanağına girer; buradaki Dongting ve Poyang gölleri ırmağın rejimini düzenler. Yeni bir dizi geçidi aşarak Nankin'e ulaşır ve kendi deltasına girer: büyük gelgit sırasında suların kabarması burada 4,70 m'ye ulaşır. Rejimi basittir: yazın suları kabarır (muson döneminde) ve kışın çekilir (yukarı çığırında karların erimesi nisanda Yiçang'ın aşağısında çok az hissedilir). Suların kabarık ve çekik zamanları arasındaki yükseklik farkı Yiçang'ta 9 m, Vuhan'da 6 m, Nankin'de 3,70 m ve ırmağın ağzında 0,90 m'dir. Irmağın alüvyon yükü Huang Hı'nınkinden çok daha azdır, ama kabarmalar çok şiddetli olabilir: ırmağın debisinin, ağustos 1931'de Vuhan'da 75 000 m³/sn'ye, Datong'da 1954'te 93 000 m³/sn'ye ulaştığı söylenir. Yatağının daraldığı yukarı çığırında su düzeyi birden yükselebilir (Çongçing'de 24 saatte 8 m, boğazlarda bir gecede 25 m), buna karşılık aşağı çığırında özellikle eğimin km'de yalnızca 15 mm olduğu ve Han'ın kabarmasıyla çakıştığı Hubei'de ırmak yatağı çok geniş alanlar kaplar. 1931 ve 1935 taşkınlarının her birinde 100 000'den fazla insanın öldüğü sanılır. Bu nedenle, özellikle 1952-1956 arasında, Vuhan'ı korumak için büyük çalışmalar yapıldı: Taipingkou ve Han üstünde Duciatai barajları, yerleşmenin aşağı kesiminde ırmağa katılan Fü Ciang ve Huan Şuei'nin akışını düzenler. Eğimin artık km'de 1 mm olmasına karşın, taşkınların genişliği aşağı çığırında daha azdır, çünkü ırmağın yatağı burada daha derindir (35-40 m).

Yangzi Ciang, Min'le birleştiği yerden denize kadar uzanan kesimde ulaşıma elverişli çok güzel bir suyoludur. Yiçang boğazlarını aşmak her zaman zor olmuştur (tekneler, yirmi beş çavlandan insanların çektiği halatlarla geçiriliyordu); bugün bile yalnızca 1 500 t'un altındaki su içi derinliği 2,5 m olan gemiler bu boğazları kazasız belasız aşabilmektedir (buralara ışıklı şamandıralar yerleştirilmiştir). Ama 15 000 t'luk gemiler Vuhan'a, 4 000 t'luklar da Yiçang'a ulaşabilmektedir. Eskiden beri yoğun olan ırmak trafiği yabancı işgali döneminde daha da artmıştır: modern Çin ekonomisinin yanı sıra, Hankou'daki batılı ve japon imtiyaz sahipleri de bundan yararlanıyorlardı. Bu trafiğin başlıca merkezleri Çongçing, Yiçang, Vuhan, Nankin ve Şanghay'dır (geçen yüzyıldan beri ırmağın aşağı çığırının son limanıdır). Orta çığırındaki göllerde doğan ve ilkbaharda ırmağa giren göçmen balıkların avlanmasına dayanan balıkçılık çok canlıdır. Nankin'de ve Vuhan'da iki büyük karayolu ve demiryolu köprüsü Yangzi Ciang'ı aşar.

Marise Pell

Yangzi Ciang'ın Nankin'deki görünümü

YANHEE, Tayland'da yer, Ping (Menam'ın kolu) ırmağının kıyısında, Bangkok'un K.'inde. Hidroelektrik tesisleri.

YAN HİRKAN → HİRKAN I.

YANICI sıf. Yanabilen, bir başka deyişle yanabilirlik özelliği olan bir madde için kullanılır: *Kâğıt, yanıcı bir maddedir.*

YANIK sıf. **1.** Yanmış olan: *Yanık ekmek. Pilavın dibi yanık.* **—2.** Yanar durumda olan bir şey için kullanılır: *Lambaları yanık, demek evdeler. Yere yanık sigara atmayınız.* **—3.** Güneşin, havanın etkisiyle, ten rengi kararmış, koyulaşmış kimse için kullanılır: *Denizcilerin yanık tenleri.* **—4.** İnsanı etkileyen, duygulandıran, içe işleyen bir şey için kullanılır; dokunaklı: *Yanık bir sesle türkü söylemek.* **—5.** Herhangi bir nedenle iyi gelişmemiş kimse için kullanılır; kavruk: *Çevremizi yoksul, yanık çocuklar çevirdi.* **—6.** Kıraç, verimsiz duruma gelmiş olan toprak vb. için kullanılır: *Yanık tarlalar.* **—7.** Herhangi bir şeyden dolayı çok kötü bir duruma düşen, zarara uğrayan kimse için kullanılır; dertli: *Bu işe zamansız girmekten dolayı yanıktı.* **—8.** *Yanık rüzgâr,* hemen dinen, uzun süre esmeyen rüzgâr.

—Binc. *Yanık al,* al at donunun, rengi kızıla kaçan türü.

—Dantelc. *Yanık dantel,* Venedik gipürlerinin ve İrlanda tığ dantellerinin taklidi olan dantel. (Motifler üzerine kimyasal bir madde uygulanmış bir kumaş üzerine makine ile işlenir. Bu kimyasal madde nakışı bozmadan bezin yakılmasını sağlar. Yanık dantel terzilikte ve çamaşır sanayisinde çok kullanılır.) [KİMYASAL DANTEL ya da İSVİÇRE DANTELİ de denir.]

—Tüt. *Yanık tütün,* geç toplanmış tütün yaprağı.

◆ be **1.** Yanar biçimde, yanar olarak: *Işıkları yanık bırakmak.* **—2.** Dokunaklı biçimde: *Türküyü çok yanık söylüyor*

◆ a. **1.** Bedenin yanmış olan yeri, bunu gösteren iz: *Yanık çok acı verir. Yüzündeki yanıklar için estetik bir operasyon geçirecek. Yanık tedavisi. Yanık lekesi. Sigara yanığı.* **—2.** Yanmış olan şey: *Yanık tadı. Yanık kokusu.* **—3.** *Yanık kokmak,* ortalıkta bir şeyin yanmakta olduğunu anlatan koku bulunmak ya da is kokmak.

—Bitki patol. Buğdaylarda bir iplik kurttan *(Anguillula tritici)* ileri gelen ve başakların kararmasına, çiçeklerin tane yapmamasına neden olan ekin hastalığı. || Yapraklara yanmış gibi görünüm veren bazı hastalıklara verilen ad. || *Bakteri yanığı,* (ing. *fire blight*), süs elması, elma ve özellikle armut ağaçlarında bir bakteriden *(Erwinia amybovora)* ileri gelen çok ağır hastalık. (ABD'de yerleşik olan hastalık, bulunduğu yerlerde armut ağacı yetişmesine olanak bırakmamaktadır; bakteri yanığı kazanan Britanya adalarına, orada da iklim koşullarının pek elverişli olmadığı Hollanda ve Almanya'ya atlamıştır. Fransa'da 1979'dan sonra güney-doğu'da birçok meyve bahçesini yok etmiştir; artık ilkbaharı nemli ve sıcak olan bölgelerdeki bütün armut bahçeleri tehdit altındadır. Bugün için hastalığın hiçbir çaresi yoktur.

—Der. hast. Isının ya da fiziksel ve kimyasal başka etkenlerin neden olduğu doku lezyonu. (Bk. *ansikl.* böl.) || Yanık izi taşıyan kişi, nesne: *Yanık Ali. Yanık deri. Yanık tarla.* || Yanmış bir şeyin üzerinde kalan delik ya da iz: *Yastık kılıfındaki sigara yanığı.* || *Yanık kızanklığı,* bacakların ağ bi-

çiminde pigmentlenmesine eşlik eden ve uzun süre bir ısı kaynağının karşısında durmaktan ileri gelen eritemli deri hastalığı.

—Kim. *Yanık kokusu,* organik bir maddenin yüksek ısı etkisi altında yaydığı keskin tat ve koku. (Örneğin kömür kokusu.)

—Oy. İki deste iskambil kâğıdı ve iki jokerle en az 3 oyuncu arasında oynanan oyun. (Her oyuncuya 10'ar kâğıt dağılır; sırası gelen oyuncu 1 kâğıt çekip 1 kâğıt atar. Oyunculardan biri oyunu bitirdiğinde, öteki oyuncuların elinde bulunan kâğıtlar ceza puanı olarak yazılır. 100 ceza puanı aşan yanar. Yanan oyuncu, daha önce ortaya koyduğu paranın bir misli fazlasını ödeyerek yeniden oyuna katılabilir. Bütün rakip oyuncuların yanmasını sağlayan oyuncu partiyi kazanır.)

—Taşoc. Bir kesme taş bankının üst ya da alt bölümünde bulunabilen ve bankın geri kalan bölümünden daha gevrek olan birkaç santimetre kalınlığındaki katman.

—ANSİKL. Der. hast. Yanıkların nedenleri çeşitlidir: ısı etkenleri (kaynar sıvı, sıcak ya da kızgın sert maddeler, buhar); kimyasal etkenler (asitler, bazlar, fosfor); derin yanıklara neden olduğu gibi solunum ve kalp durması senkopları da yapabilen elektrik; iyonlaştırıcı etkenler: X ışınları, atom patlamaları (bu takdirde yaralı aynı zamanda radyasyonludur).

Yaygınlığına göre yanıklar çeşitlere ayrılır: vücudun % 15'inden azını kaplayan yanıklara *hafif yanık,* % 15-60'ını kaplayan yanıklara *ağır yanık,* vücut yüzeyinin % 60'ından fazlasını kaplayan ve bugün elimizdeki tedavi yöntemleriyle tedavi edilemeyen yanıklara *ölümcül yanık* denir.

Yanıklar derinliklerine göre de çeşitli derecelere ayrılır. Yaygın bir kızartı, yerel bir şişkinlik ve ağrı ile belirgin yanıklara *birinci derece yanık* denir; bunlar birkaç gün içinde iyileşir (güneş yanığı). *İkinci derece yanıklar*'da ağrı şiddetlidir; deri yer yer su toplayarak kabarır ve soyulur; yanık altderinin altına kadar (2. derece derin yanık) ulaşmamışsa kendi kendine iyileşme sağlanır, deri kendini yeniler. *Üçüncü derece yanıklar*'da derinin bütün katları yanar, duyum tümüyle ortadan kalkar, deri parşömen görünümü alır. Bu çeşitli yanık dereceleri çok zaman bir arada olabilir ve lezyonların gerçek derinliğini saptayabilmek için birkaç gün beklemek gerekebilir. Yanıkların ağırlık derecesi bulundukları yere de bağlıdır: yüz ve boyundaki estetik sorunlar, ellerde ve büklüm yerlerinde işlevsel sekeller. Sonuç bakımından bünye de önemli bir öğedir: kapladığı yüzey aynı olduğu halde yanık, çocukta, ihtiyarda ve organik kusurları olanlarda (diyabet gibi) daha ağırdır.

• *Tedavi.* Küçük yanıklar kendiliğinden iyi olur, ama gene de dikkatli bir gözetim gerekir: yara dezenfekte edilmeli, su toplayan yerler kesilmeli, başlıca tehlike enfeksiyon olduğuna göre aseptik pansuman yapılmalıdır. Ağır yanıklar hastanelerde tedavi edilmeli, şokun ve enfeksiyonun önlenmesine öncelik tanınmalıdır. Bu gerçekleştikten sonra cerrahi tedaviye geçilebilir: yanmış yüzeylerin ilaçla temizlenmesi, nekroz olacağı belli parçaların kesilip çıkarılması. Olgulara göre lezyonlar ya açık bırakılır ya da örtücü pansumanlarla kapatılır. Geniş yüzey yanığı olanlar için kullanılan banyolar, vücudu, geçişme basıncı uygun ve hafifçe antiseptik bir sıvı içinde tutabilmeyi sağlar. İkinci evrede (1. haftadan 1. aya kadar) enfeksiyon önlenmeli, deri kaybına uğrayan yerler onarılmalı, kötü, aykırı duruşlara karşı savaşılmalıdır. Bu devrede, çok yüksek kalorili, uzun süreli bir diyeti ve beslenme rejimini gerektiren genel durum bozukluğu ile birlikte bir "yanık hastalığı" ortaya çıkabilir. Yanıkların derinliği ve özellikle yaygınlığı, hastaların yoğun bir gözetim altında bulundurulmasını ve yalnız uzman servislerde gerçekleştirilebilecek sürekli bakımı gerektirir. Kan dinamiği ile su elektrolit dengesini sağlamak, enfeksiyonların çıkardıkları sorunları çözümlemek, hatta solunum ve böbrek etkinliklerini desteklemek gibi reanimasyonun tüm olanaklarının kullanımı çok zaman kaçınılmaz olur.

Derinin yitirilen bölgelerinin onarımında, geniş çapta kesim yapıldıktan sonra, kişinin kendi derisi kullanıldığı için en iyi yöntem olan öz doku nakline başvurulur. Bu gerçekleştirilmediği hallerde başka bir vericiden alınan deri kullanılır.

Yanıkların bıraktığı sekeller çok çeşitlidir: yer yer beslenme bozuklukları, nedbeler, keloitler, çekici yapışıklıklar; kansere dönüşme ise nadirdir.

—Oftalmol. *Kimyasal yanıklar.* Yakıcı bir sıvının (baz) ya da asidin gözlere değmesinden doğan yanıklar en sık görülenlerdir. Böyle yanıkıar çok acil tedavi edilmek gerekir, göz çok zaman kör olur. Bu yanıklar, kimyasal maddelerle çalışan işçilerde görülür ama, gündelik yaşamda da rastlanabilir. Zorlamadan, sıkılmadan dikkatlice açılması gereken bir plastik çamaşır suyu şişesinin rasgele sıkıştırılarak açılması halinde doğacak tehlike üzerinde özellikle durulmalıdır. Gözkapakları, özellikle konjonktiva ve kornea, gözleri kapamaya vakit olamayacağı için ilk zarar görecek yerlerdir.

Isı yanıkları genellikle daha ağır yanıklardır. En çok zarar gören yerler gözkapakları olup bunlarda her derece yanığa rastlanabilir; derinlemesine zarara uğramışlarsa nedbelerden ötürü çekintiler ve biçim bozuklukları ortaya çıkabilir, oynayabilmeleri kısıntıya uğrar ve deri nakilleri gerekebilir. Göz küresi eğer yanmakta olan yabancı bir cismin darbesine uğrarsa zarar görebilir. Bununla beraber gözyaşının ince akıntısı bir dereceye kadar yanığın etkisini azaltır ve yanık çok zaman yüzeysel kalır. Ne olursa olsun yabancı cisim bulunmalı ve çıkarılmalıdır. Bu işlemin önemi, hava ile temas halinde kaldıkça yanmasını sürdüren fosfor için daha da geçerlidir.

YANIK → GYÖR.

YANIKARA a. ŞARBON'un eşanlamlısı.

YANIKLIK a. **1.** Yanmış olma durumu. **—2.** Acılı, üzüntülü, kaygılı olma durumu.

—Bitki patol. Tahıllarda çeşitli nedenlerden ileri gelen ve biçimsiz, küçük, kırışık tane yapmalarına yol açan fizyolojik afet. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bitki patol. Yanıklık besin maddelerinin taneye doğru göçünün durması ya da kesilmesiyle meydana gelir. Tamamen fizyolojik kaynaklı olabilir, özellikle, tane oluşumu sırasında, topraktan alınan suyun karşılayamayacağı ölçüde yüksek bir buharlaşmaya neden olan aşırı sıcaktan doğabilir. Bir asalak, sözgelimi bir mantar besin maddelerinin kök ile başak arasında rahat dolaşımını engellediği zaman ortaya çıkan bir bitki hastalığından da ileri gelebilir. Taneler az ya da çok yanık olabilir, ne kadar yanık iseler o kadar az öz içerirler, bu durumda öğütülünce daha az un ve daha çok kepek verirler. Yanıklık derecesi tanelerin hektolitre ağırlığındaki özgül ağırlık ölçümü ile değerlendirilir.

YANIKMAK gçz. f. *Yörs.* Sızlanmak, şikâyet etmek, yakınmak.

YANIKSI sıf. Biraz yanık olan ya da yanığı andıran.

YANILGI a. **1.** Yanılma olgusu, gerçeğe uygun olmayan bir görüşü benimseme, ortaya koyma; yanlışı doğru sanma; yanlış davranış: *Yanılgı içindesin. Doğanın tükenebileceğini düşünmemek insanoğlu için büyük bir yanılgı olmuştur. Yanılgımız, olaylara bakış açımızdan geliyor.* **—2.** *Yanılgı payı,* bilimsel araştırma yapan kimi araştırmacıların sonradan düzeltme koşuluyla bazen kendilerine tanıdıkları yanılma hakkı. ‖ *Yanılgıya düşmek,* farkında olmadan, bilmeyerek yanlış yapmak.

—İstat. Gözlenen bir değer ile onun gerçek ya da beklenen değeri arasındaki çıkarım. (Eşanl. HATA.) ‖ *Birinci türden yanılgı,* kestirim kuramında, doğru olan sıfır varsayımının reddedilmesiyle ortaya çıkan yanılgı. (Böyle bir yanılgının olasılığına "birinci türden risk" denir.) ‖ *İkinci türden yanılgı,* kestirim kuramında, yanlış olan sıfır varsayımının reddedilmesiyle ortaya çıkan yanılgı. (Böyle bir yanılgının olasılığına "ikinci türden risk" denir.)

—Ruhbil. Test uygulanan bir bireyin gözlemlenen notuyla gerçek notu arasındaki fark.

—Topogr. *Grafik yanılgı,* grafikçinin, planı ya da haritası alınacak bir arazideki bir noktanın, kanava üzerinde konumunu belirleme duyarlığı. (Grafik yanılgı 0,2 mm düzeyindedir. Bir harita alımında noktaların arazideki yerleri, kanava üzerinde harita ölçeğine uygun grafik yanılgıyı aşmayacak duyarlıkla belirlenebilmişse harita alımı uygun demektir.)

YANILIŞ a. Yanılmak eylemi ya da biçimi.

YANILMA a. Gerçeğe uygun olmayan bir düşünceyi benimsemek, yanlış olan bir şeyi doğru saymak eylemi; yanılgı.

—Fels. Descartes'a göre, insan özgürlüğünün (ya da özgür iradenin) akıl sınırları dışında kullanılması. (Böyle bir kullanımın olabilirliği insanın yetkinlikten uzak bir varlık oluşundan gelir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ Leibniz'e göre, yanlış olana inanmaya dayanan ve fikirlerimizi ayırt etmekteki yetersizliğimizden kaynaklanan bilgi eksikliği. ‖ Nietzsche'ye göre, duyulardan sağlanan bilgiyi hiçbir biçimde göz önüne almayan, salt akla dayalı işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ölçbil. HATA'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Fels. Descartes'a göre yanılma, bir tür gerçek-dışılık olmasının yanı sıra, insana onu olduğu gibi tanıma olanağı veren özel bir biçim de kazanır: "Bir şeyi yeterince aydınlık ve seçik bir biçimde tasarlayamadığım zaman, onun üzerine bir yargı belirtmekten kaçınırsam, elbette yargı gücümü çok iyi kullanmış olurum ve kesinlikle yanılmam; ama o şeyi yadsımaya ya da onaylamaya karar verirsem özgür iradémi gerektiği gibi kullanmamış olurum; gerçek olmayan bir şeye inandığımda, kendimi aldattığım kesindir, hatta bazen doğru akılyürütsem bile bu bir rastlantıdan başka bir şey olamaz ve yanılmaktan ve özgür iredemi kötü kullanmaktan kurtulmamı sağlamaz; çünkü doğal ışık bize, anlığın her zaman irededen önce gelmesi gerektiğini gösterir. Ve yanılmanın biçimini oluşturan yoksunluğa, özgür iradenin kötü kullanılışı neden olur." (*Metafizik düşünceler* [Méditations métaphysiques], 4). Bu durum Descartes'a göre insanın yapısından gelen bir yetkinlik eksikliğinden kaynaklanır: "Kendime daha yakından bakarken, ve yanılmalarımın neler olduğunu belirlerken, yanılmalarımın iki nedeninin, yani bendeki tanıma gücü ile seçme gücünün ya da özgür iradenin çekişmesine bağlı olduğunu, yani anlığıma ve irademin bütününe bağlı olduğunu görüyorum" (*Metafizik düşünceler* [Méditations métaphysiques], 4). Oysa bu iki nedenin birbiriyle ilgisiz olduğu söylenemez: "Öyleyse yanılmalarım nereden doğuyor? İrade anlıktan çok daha geniş ve uzamlı olduğu için ben onu belli sınırlar içinde tutamıyorum, anlamadığım şeylere de uzatıyorum onu; bu şeylere kendinden ilgisiz olduğu için kolaylıkla sapıyor ve iyi yerine kötüyü, doğru yerine yanlışı seçiyor. Bu da aldanmama ve günah işlememe neden oluyor" (*Metafizik düşünceler* [Méditations métaphysiques], 4).

• Nietzsche'ye göre, yanlışı duyu organlarına bağlayan anlayış kabul edilemez. Nietzsche şöyle der: "Duyular yalan söylemez, onların gösterdiklerine yalanı katan biziz, sözgelimi birlik yalanını, gerçeklik yalanını, töz, süre yalanını [...]. Duyuların gösterdiğini çarpıtıyorsak, bunun sorumlusu 'akıl'dır" (*Götzendämmerung** [Putların düşüşü]). Başka bir deyişle, ya-

nılma duyulardan değil, akıldan kaynaklanır: duyular bize dünyanın birlikten de kararlılıktan da yoksun olduğunu gösterirler ve gerçeği söylerler.

YANILMAK gçz. f. **1.** Bir yanlışlık yapmak: *Mektubun tarihinde yanılıyorsunuz, tarih geçen aya aitti. Yanılıp başka kapıyı çalmışım.* **—2.** Bir şeyi, bir kimseyi iyi tanımadığı için olduklarından farklı sanmak, niteliklerini yanlış değerlendirmek, onlarla ilgili yanlış bir kanıya varmak; aldanmak: *Beni etkileyebileceğinizi düşünüyorsanız yanılıyorsunuz. Onu zeki bir insan sanıyordum, oysa yanılmışım.* **—3.** Tartıp düşünmeden davranmak, yanlışlık yapmak: *Bu işi üstlenmemeliydim, üstlenmekle yanılmışım.* **—4.** *Yanılmıyorsam,* ileri sürülen düşüncenin, verilen bilginin kesin olmadığını belirtir.

◆ **yanıltmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi yanıltmak,* onu yanılgıya itmek, bir kimseyi, bir şeyi olduklarından farklı sanmasına neden olmak: gerçeğe uymayan bir kanıya varmasına yol açmak, aldatmak: *Beni bu malın niteliği konusunda yanılttılar. Kendini yoksulmuş gibi gösterip herkesi yanılttı.* **—2.** *Bir kimseyi yanıltmak,* bir şeyden söz ederken, onun yanlış bir değerlendirme yapmasına yol açmak: *Sis beni yanılttı, uzaklığı hesaplayamadım. Gözlerim beni yanıltıyor mu? Belleğim beni yanıltabilir. Deneyimi onu yanıltamazdı, gerçek bir yeteneği ayırt edebilirdi.*

YANILMALI TASIM a. Mant. Biçim bakımından yanlış usavurma. (Kant şöyle der: "Mantıkta yanılmalı tasım, içeriği nasıl olursa olsun, bir usavurmanın biçimce yanlış olmasıdır" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1, 2, 2.)

YANILMAZ (Cemal), türk güreşçi (Samsun 1940). Güreşe genç yaşta başladı (1958). İki yıl sonra Türkiye şampiyonluğunu kazanarak milli takıma seçildi. Sofya'daki Dünya serbest güreş şampiyonası'nda 52 kg'da altın madalya kazandı (1963).

YANILMAZLIK a. Başarısızlıkla sonuçlanması, yanılması mümkün olmayan bir şeyin özelliği: *Bir yöntemin yanılmazlığı.*
—Din. Katoliklerde yanılmazlık, tam ve tartışmasız bir otoritesi olan kişilere aittir. Doğu dinleri yanılmazlıktan çok kişisel inancın sarsılmazlığına önem verirler. Batı'da Reform hareketi papanın ve konsillerin ve her türlü kilise otoritesinin yanılmazlığına karşı çıkmıştır. Anglikan tanrıbilimi, Tanrı'nın korumasında olan Kilise'nin inanç konusunda yanılmazlığını kabul eder: ama burada Kilise'nin değil, bir kılavuz olarak Ruhülkudüs'ün yanılmazlığı sözkonusudur. Bütün bu değişik yaklaşımlardan Kilise için sürekliliğin ve yenilenmenin esas olduğu sonucu çıkmaktadır.

YANILSAMA a. **1.** Duyumsal bir verinin yanlış algılanması: *Göz yanılsaması. İşitsel yanılsama.* (Bk. *ansikl.* böl. Nöropsikol.) **—2.** Yalnızca görüntü olarak var olan bir şeyi gerçekmiş gibi algılama; illüzyon: *Kapıldığınız devinim izlenimi yalnızca bir yanılsamaydı. Burayı daha önce görmüşüm gibi geldi, ancak bu bir yanılsamaydı.* **—3.** Gerçeklik, doğruluk izlenimi uyandıran ve sanat, hile, elçabukluğu gibi birtakım oyunlarla yaratılan etki; illüzyon: *Sihirbazlık bir yanılsama sanatıdır.* **—4.** İnanılmak istenene uygun, ancak gerçekdışı olan değerlendirme; dış görünüşe kapılan, imgelemine boyun eğen bir kimsenin düştüğü yanılgı; kuruntu, düş: *Çabucak dağılan bir anlık bir yanılsama. Başaracağını düşünmek bir yanılsamaydı. Yanılsamalarıyla gerçek arasındaki uçurum onu bunalıma itti. Gençlik yanılsamaları.*
—Psikan. Yanılsama, çocuğun çok erken çağda yaşadığı bir deneyimdir. Burada, sütçocuğunun sanrıları, yeterince iyi bir anneden onları gerçeğe dönüştüren bir karşılık görür; böylece, sütçocuğu bu sanrısını gene bir sanrı olarak görebileceği gibi, dış gerçekliğe bağlı bir şey olarak da görebilir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. *Algısal yanılsama,* algı etkinliğinin öznel ürününün, nesnel araçlarla tanımlanabilen algılanmış nesnenin özelliklerine uygun düşmemesi olayı. (Bu fark, birçok durumda sistemli bir nitelik taşır ve yasalarla ifade edilebilir.) || *Birincil yanılsama* Piaget'nin kuramına göre, kişinin yaşına bağlı olarak artmayan ve alan etkilerine atfedilebilecek olan algısal yanılsama. || *İkincil yanılsama,* yaşla birlikte gelişen algısal yanılsama.(Piaget'ye göre bu yanılsamalar, ilişki kurucu algısal etkinliklerin ortaya çıkması sonucudur.) || *Optik-geometrik yanılsama,* doğru parçalarından ya da eğrilerden oluşan şekillere ilişkin algısal yanılsama; bilimsel ruhbilim tarafından erkenden incelenmiştir. (Müller-Lyer, Poggendorff, Delboeuf vb. yanılsamaları).
—ANSİKL. Nöropsikol. Korteks lezyonlarında (genellikle sağ beyin yarımküresi lezyonlarında) yanılsamalar genellikle paroksistik biçimde doğar. En sık rastlanan yanılsamalar görsel yanılsamalardır. Bu algısal değişiklikler ya da metamorfopsiler nesnelerin ya da kişilerin biçimi, çevre çizgileri, boyu, sayısı ya da hareketleriyle ilgilidir. Basit olabilecekleri gibi (makropsi, mikropsi, gerilme, çevre çizgilerinin bulanıklaşması, renklerin değişmesi ya da kaybolması, duran nesnelerin hareketli görülmesi vb.), karmaşık da olabilir (teleopsi, pelopsi, palinopsi, nesnelerin uzamda yanlış yönlendirilmesi, stereoskopik görüş yitimi vb.). Yanılsama olaylarına *işitme* koşullarında (seslerin olduğundan daha şiddetli, daha yakın ya da, tersine, daha az şiddetli, daha uzak sanılmasına yol açan değişiklikler; ton, tını değişiklikleri; paliakuzi [bir konuşmada geçen sözcüklerin daha sonra sürekli olarak zihinde yinelenmesi] vb.) ve somatognozi (cisimlerin biçim ve yer değiştirmesi yanılsamaları) alanında da rastlanır.
—Psikan. Bu tümgüçlülük deneyimlerinin sürekli olarak yinelenmesi, Winnicott'a göre ben'in ve dış dünyanın gerçekliği duygusunun temelini oluşturur, çünkü bir yandan gerçek self'e can verip onu güçlendirirken, öbür yandan sütçocuğunun dış gerçekliğe (sanki bir büyü sonucuymuş gibi ortaya çıkan ve onun kendi tümgüçlülüğüne ters düşmeyecek bir davranış gösteren dış gerçeklik) inanmaya başlamasını sağlar. Winnicott'a göre, yanılsama, aynı zamanda, birincil öznel yaratıcılıkla, gerçeklik deneyimine dayalı nesnel algı arasında yer alan "ara bölge"yi oluşturur. Gerçeklik, geçişsel* nesneler aracılığıyla giderek gelişir ve sonunda yetişkin insanın kültürel yaşam alanını kapsar (sanat, din vb.)

YANILSAMACI a. Yanılsama niteliği taşıyan.

YANILTI a. Küçük, önemsiz yanlışlık; sahiv.

YANILTICI sıf. Aldatıcı bir görünümü olan, yanıltan, yanılgıya düşüren, yanılsamalara yol açan şey için kullanılır; aldatıcı: *Dış görünüş, genellikle yanıltıcıdır. Ardında bir şeyler gizleyen yanıltıcı bir sakinlik. Yanıltıcı bilgi.*

YANILTMA a. Yanıltmak eylemi.
—Ask. Düşman taarruzunu boşa çıkarmak için yapılan, geri çekilme ya da düşmana belli etmeksizin yanlamasına gizlenme hareketi.
—Sil. Sahte radar dalgaları oluşturarak aktif ya da pasif elektronik karşı önlem alma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Spor. ve Oy. Sporda ve oyunda, gerçek amacı gizleyerek rakibi aldatmaya çalışan kandırıcı hareket.
—ANSİKL. Sil. İkinci Dünya savaşı sırasında, arama ve yanıltma yöntemleri öylesine gelişmişti ki, düşmanı, askeri birliklerin, gerçek yerleriyle ilgisi olmayan bölgelerde bulunduğuna inandıracak belirtiler yaratmak zorunluluğu doğdu. Böylece yanıltma konusunda uzmanlaşmış "yanıltma birlikleri" hava gözetleyicilerinin dikkatini çekerek kendilerini önemli birlikler, komuta merkezleri, kara savunma birlikleri vb. olarak göstermeyi başardılar.
Ayrıca İngilizler, radarları etkisiz kılmak için, *window* denilen ilk elektromanyetik yanıltma aygıtlarını icat ettiler. Bu aygıtlar alman hava savunma radarlarının dalga boyuna ayarlanmış boyda madeni yaprak şeritlerden meydana geliyordu. Bunlar, radarların ekranı üzerinde uçakları örtecek biçimde beyaz lekeler oluşturuyordu.
Elektromanyetik özyönelteçlerle donatılmış füzelerin ortaya çıkışıyla, aktif yanıltma aygıtları ya da çok özel bir ses çıkaran yanıt verici karıştırıcılar yapmak gerekli oldu. Özkoruma amaçlı bu karıştırıcıları, *chaff* denilen pasif yanıltma aygıtlarıyla birlikte kullanmak mümkündü. Teknik alandaki ilerlemeler, ışığa duyarlı kızılötesi özyönelteçlerin gerçekleştirilmesine olanak verdi. Bundan korunmak için de, yeterli bir süre, reaktörünkine benzer bir ışık yayan kızılötesi yanıltma aygıtları yapmak gerekir. Füzenin fırlatılışından hemen sonra salıverilen bu aygıtlar füzeleri kendi üzerlerine çekerler.
Aynı biçimde, olası bir füzesavar füzeden korunmak için balistik füze başlıklarında füze atmosfere döndüğü sırada devreye giren yanıltma aygıtları vardır. Bu sistem, füzenin atmosfer dışındaki uçuşu sona erdikten sonra saçılan ve füzeninkine yakın mermi yolları izleyen birçok parçadan oluşur; atmosfere giriş sırasında mermi yolları birbirinden iyice uzaklaşır. Radarların gerçek başlığı saptayamaması için yanıltma aygıtları gerçek başlığa benzer sesler çıkarırlar. Bu durumda aygıtların *radar alanları* füzelerinkine *eşdeğerdir.*

YANILTMACA a. Bir tartışmada, karşı tarafı yanıltma amacıyla söz söyleme; bu amaçla söylenen söz; mugalata.
—Fels. Gerçek, ya da gerçek olduğuna inanılan öncüllere dayandığı halde, saçma ve yadsınması güç bir sonuca varan akılyürütme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Felsefe tarihinde yanıltmacanın iki ünlü örneği, Elealı Zenon'un ok yanıltmacası ile kaplumbağa yanıltmacasıdır.
Kaplumbağa yanıltmacası aşırıya vardırılan bir akılyürütme ilkesine dayanır. Pythagorasçıların hasmı olan Elealı Zenon, sayılar sistemi üzerinde akılyürüterek her türlü çokluğun olabilirliğini ve her türlü hareketin olabilirliğini yadsır. Akhilleus kaplumbağaya hiçbir zaman yetişemeyecektir. Kaplumbağayla arasındaki mesafeyi kapadığında, kaplumbağa bir miktar daha arayı açacak ve bu süreç sonsuza kadar devam edebileceğinden sonunda Akhilleus da kaplumbağa da yok olacaktır.
Aynı biçimde, bir okun, hedefine ulaşmadan önce, alacağı yolun yarısına varması, dolayısıyla önce bu yarının yarısına ulaşması gerekir ve bu böyle sürüp gider. Bu sonsuz bölünebilirlik durumunda, okun düşünülebilecek en kısa mesafeyi katetmesi için sonsuz bir süre gerekeceğinden, ok hareket etmeksizin yaya yapışıp kalacaktır. Ya da katedilecek yol dilimlerinin bölünebilirliğinin artık bölünemeyecek olan dilimlerde son bulması gerekir. Ama bu bölünemez dilimlerin büyüklüğü de olmayacağından ve olmayan bir şeyden gene ancak olmayan bir şey elde edilebileceğinden, okun yaydan ayrılması olanaksızdır.
Aristoteles, *Organon*'un *Peri sophistikon elenkhon* (Yanıltmacaların reddi) adlı kitabında yanıltmacaları mantık yanlışları (ikizanlam, çatışkı, yanlış akılyürütme, basit anlamdan bileşik anlama geçme vb.) sayarak, bunları mantık yoluyla çözmek için bir yöntem önerir. Bentham ise yanıltmacaların hukuksal ve siyasal kullanımlarını eleştirir. Örneğin, hukukta hak sorunları sözkonusu olduğunda, gerçeği man-

tık yoluyla aramanın gerçeği hukuk yoluyla aramaya nasıl katkıda bulunduğunu gösterir. Aynı biçimde "örf ve âdetlere karşı kanıt öne sürerken aşırıya gitmemek gerekir" ilkesi, aslında bir kurumun kötü yanlarını göz önüne almamak için kullanılan bir "yanıltmaca yolu"dur (*A Book of Fallacies* [Yanıltmacalar kitabı]).

YANILTMAÇ a. Birbirine yakın ve söylenmesi güç seslerin art arda dizilmesiyle düzenlenmiş söz, tekerleme (Şu yoğurdu sarmısaklasak da mı saklasak, sarmısaklamasak da mı saklasak?).

YANILTMAK → YANILMAK.

YANIŞ a. Yanmak eylemi ve biçimi.

YANIŞÖLÇER a. Kim. Yanma verimini ve bu verimi etkileyen etkenleri ölçmekte kullanılan taşınabilir aygıt. (Yanışölçer, içinde farklı kimyasal maddeler bulunan üç ayrı tüpten oluşur; niceliği belirlenecek gaz karışımı sırasıyla bu tüplerden geçirilir; birincide karbondioksit, ikincide oksijen, üçüncüde karbonmonoksit tutulur; her işlemin sonunda kalan gazın hacminde meydana gelen azalmanın ölçülmesi yoluyla gaz yakıtların ya da egzos gazlarındaki karbondioksit ile karbonmonoksidin miktarları bulunur.) [Bu aygıtlar, Orsat aygıtı olarak bilinir.]

YANIT, -tı a. **1.** Bir kimsenin, kendisine söz yönelten, soru soran, bir istekte bulunan ya da görüş bildiren kişiyi yanıtlamak için söylediği, yazdığı şey ya da yaptığı hareket; cevap: *Sanığın yargıcın sorusuna verdiği yanıt. Ünlü bir kişinin bir gazeteciye, bir ankete verdiği yanıtlar. Bu isteğimize kimse yanıt vermedi. Yanıt olarak, yalnızca omuz silkti.* **—2.** Bir mektuba karşılık olarak gönderilen mektup; cevap: *Ona yazdım, ancak henüz hiçbir yanıt alamadım.* **—3.** Bir soruna getirilen çözüm, açıklama; karanlık bir noktayı aydınlatmaya, bir güçlüğü çözmeye yarayan şey: *Bu soruna bilimsel bir yanıt bulunamadı. Bu uygulama ihtiyaçlara yanıt vermiyor.* **—4.** Bir saldırı, bir eleştiri karşılığı olan eylem; tepki, karşılık: *Bu silahlı saldırıya yanıt vermekte gecikmeyeceğiz.* **—5.** Bir eyleme, bir tutuma, bir duyguya verilen karşılık: *İyiliğime kötülükle yanıt verdi.* **—6.** Organizmanın, bir organın bir dış etkene verdiği tepki: *Sinir sisteminin, duyu organlarının bir uyarıya verdikleri yanıt.* **—7.** *Yanıt kartı,* soruları yanıtlamak için bir soru kâğıdına iliştirilen kart. **—8.** *Yanıt vermek,* yanıtlamak; karşılamak; karşılık, tepki vermek.

—Elektroakust. Bir türdönüştürücünün ya da elektroakustik bir sistemin, donanımın girişine uygulanan işarette oluşturduğu dönüştürmeyi belirten özellik. (Eşanl. CEVAP.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Müz. Bir fügde, ana temanın kendi tonunda her ortaya çıkışından sonra çekenin tonunda yinelenen tema.

—Ölçbil. *Bir ölçü aletinin yanıt zamanı,* ölçülen büyüklükte meydana gelen ani bir değişiklikten sonra ölçü aletinde izin verilen maksimum hatadan daha küçük bir hatayla okuma yapılabilmek için geçmesi gereken zaman.

—Siber. Bir sistemin, bir uyarma sonrasındaki değişimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yanıt eğrisi,* bir yanıtı, bağımsız bir değişkene bağlı olarak gösteren eğri. || *Yanıt zamanı,* bir darbe ya da bir basamak fonksiyonu gibi ani bir uyarmanın uygulanmasıyla yeni bir kurulu rejimin oluşumu arasında geçen zaman aralığı. || *Armonik yanıt* ya da *frekans yanıtı,* kalıcı armonik rejimde, giriş işaretiyle çıkış işareti arasındaki genlik ve faz bağıntısı. || *Birim basamak fonksiyonu yanıtı,* giriş işareti, bir birim basamak fonksiyonu yani, negatif zamanlarda sıfır ve pozitif zamanlarda birim değere sahip bir işaret olduğunda, çıkış işaretinin değişimi. (Birim basamak fonksiyonu yanıtı, darbeli yanıtın zamana göre integralidir.) || *Darbeli yanıt,* giriş işareti bir birim darbe yani, normal olarak sıfır olan ve kısa bir an boyunca, zamana göre integrali birim değerde olacak biçimde değerler alan bir işaret olduğunda, çıkış işaretinin değişimi.

—ANSİKL. Elektroakust. Bir türdönüştürücünün ya da elektroakustik bir sistemin yanıtı, belirli iki karmaşık büyüklüğün oranıyla ifade edilir. Bu büyüklüklerin biri aygıtın çıkışında, öbürü ise girişinde, aygıtın belli çalışma koşulları altında ölçülür. Bu oranın modülü, örneğin bir türdönüştürücünün verimini aşağıdaki biçimlerde göstermeye yarar:
1. verimin frekansa bağlı olarak değişimini gösteren bir genlik-frekans yanıt eğrisi;
2. yanıtın argümanının frekansa bağlı olarak değişimini gösteren bir faz-frekans yanıt eğrisi;
3. boş bir alandaki bir ses kaynağının uygulanan gerilime yanıtı: türdönüştürücü tarafından belirli bir frekansta üretilen etkin akustik basıncın türdönüştürücüye göre belli bir doğrultuda ve uzaklıkta yer alan bir karşılaştırma noktasındaki değerinin, ses kaynağına uygulanan elektrik işaretinin gerilimine oranı;
4. boş bir alanda gerçekleştirilen bir ses ölçümünün uygulanan akıma yanıtı: yukarıda tanımlanan oranın, ses kaynağının girişine uygulanan elektrik işaretinin gerilimi yerine bu uçlardan geçen akımın değeri kullanıldığında aldığı değer;
5. boş bir alandaki bir ses kaynağının, uygulanan güce yanıtı: yukarıdaki oranın, gerilim ya da akımın değeri yerine kaynağın girişine uygulanan gücün karekökü konularak hesaplanan değeri.

—Siber. Doğrusal sistemlerde, nedenler ve sonuçlar arasındaki orantılılık ve üstüste gelme özelliklerinden yararlanılır. Dolayısıyla, bir sistemin, aynı anda etkiyen birçok uyarmaya yanıtı, bu uyarmalar ayrı ayrı etkidiklerinde oluşacak yanıtların herbiri üstüste getirilerek elde edilir. Ayrıca doğrusal bir sistem, frekans yanıtı ya da zaman yanıtlarından herhangi biri biliniyorsa tam olarak betimlenebilir. Fourier ya da Laplace dönüşümleri aracılığıyla, kolayca frekans bölgesinden, zaman bölgesine ya da zaman bölgesinden frekans bölgesine geçilebilir. Doğrusal olmayan sistemlerde tüm bu özellikler yoktur. Özellikle, doğrusal olmayan bir sistemin frekans yanıtı yalnız frekansa değil, ayrıca giriş işaretinin genliğine de bağlıdır.

YANITLAMA a. Yanıtlamak eylemi.

YANITLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir soruyu yanıtlamak,* istenen yanıtı ya da yanıtları üretmek: *Bir anketi, bir soruşturmayı yanıtlamak. Bakan, gazetecileri yanıtlamak istemedi.* **—2.** *Bir soruyu yanıtlamak,* yanıtın kendisinden söz ederken, soruya uygun olmak: *Açıklamalarınız sorumuzu yanıtlamıyor.* **—3.** *Bir kimsenin mektubunu, bir yazıyı yanıtlamak,* ona karşılık olabilecek bir mektup, bir yazı göndermek.

◆ **yanıtlanmak** edilg. f. Bir soruya karşılık verilmek, soru konusu olan herhangi bir konuda bir açıklamada bulunulmak: *Sorular başkanımızca yanıtlanacak. Bu yazı daha önce yanıtlanmıştı.*

◆ **yanıtlaşmak** işt. f. Müz. Birden çok çalgı ya da sesten söz ederken, art arda ve bakışımlı bir biçimde duyulmak ya da çalınmak: *Orkestrada yanıtlaşan çalgılar.*

YANITLANMA a. Yanıtlanmak eylemi.

YANITLANMAK → YANITLAMAK.

YANITLAYICI sıf. Ruhbil. Skinner'e göre, bir uyartıya yanıt oluşturan bir davranış için kullanılır; "işletici"nin karşıtı.

◆ a. Yanıtlayıcı davranış.

—Radiletiş. Bir radyo alıcısı ve vericisinden oluşan ve bir engelin ya da hareketli bir cismin kimliğinin belirlenmesi için gönderilen bir radar demetine yanıt vermeye yarayan radyosaptama aygıtı.

YANITLI sıf. İçinde yanıt olan; cevaplı.

YANITSIZ be. Yanıtlanmamış olarak, karşılıksız, cevapsız: *Sorularımı yanıtsız bıraktı.*

◆ sıf. Yanıtı olmayan: *Yanıtsız bir soru.*

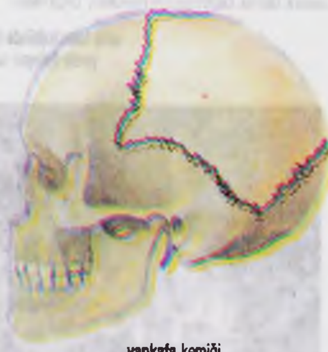
YANİ bağ. (ar. *ʿanāʾdan yaʿnī*). **1.** Ardından gelen bir açıklamayı belirtir: *Migrenden, yani başağrısından yakınıyor.* **—2.** Sözün kısası, tek kelimeyle: *Durum çok kötü yani.*

YAN JİAGAN → YEN CİAGAN.

YANKAFA a. Anat. **1.** Kafanın yan tarafı. **—2.** *Yankafa çapı,* iki yankafa kemiğinin birlikte çapı. (Doğum esnasında bıngıldakların esnekliği sayesinde epeyce daralır.) **—3.** *Yankafa kemiği,* dört köşe ve yassı, kafatası kubbesinin orta ve iki yan bölümünü oluşturan çift kemik. (Önde alın kemiği, arkada artkafa kemiği, aşağıda şakak kemiği ve sfenoidin büyük kanadı ile eklemleşir.) [Eşanl. PARİETAL.]

—Nöroanat. *Yankafa lobu,* önde Rolando yarığı, arkada Sylvius yarığı olmak üzere beyin yarımkürelerinin dış yan lobu (Bk. *ansikl.* böl.)

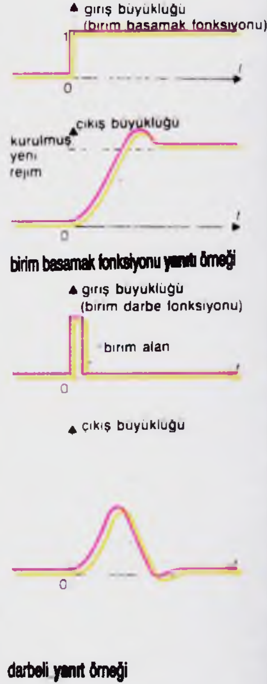
—ANSİKL. Nöroanat. Yankafa lobu üç bölgeye ayrılır:
1. *Yükselen yankafa kıvrımı,* talamusta aktarma yapan büyük duyu sinirlerinin sona erdiği alandır. Buradan çıkan iletici yollar grasilis ve kamaması çekirdeklere ve omuriliğin arka boynuzuna giderler. Yükselen yankafa kıvrımı üzerinde bütün vücudun bir duyum haritası vardır; bölgelerin genişliği temsil etmekte oldukları vücut bölütünün işlevsel önemiyle orantılıdır. En uçtaki vücut bölütleri, kıvrımın üzerinde, içe yakın bölütlerinkine göre daha ön tarafta yer alırlar.
2. *Üst yankafa lopçuğu,* talamustan gelen sinir liflerini aldığı gibi yükselen yankafa kıvrımından ve karşı tarafın üst ve alt yankafa lopçuklarından da lifler alır. Gönderdiği lifler beyin korteksinde insulanın ve şakağın üst motor lopçuklarına, talamus, çizgili çekirdek gibi korteksaltı oluşumlara gider.
3. *Alt yankafa lopçuğu,* talamustan doğrudan doğruya ve dolaylı geliş liflerini aldığı gibi çeşitli korteks çıkışlı (alın önü ve insula korteksi, çizgili bölge çevresi alanı, üst yankafa lopçuğu) lifleri toplar. Giden lifleri alın bölgelerine, limbik sisteme ve yankafa kıvrımına giderler. Yankafa korteksi duyumsal korteksti; algılamanın ilk evresinde ve vücudun mekândaki yerini belirlemede temel rolü oynadığı sanılmaktadır, esas işlevi biçimleri tanımaktır. Hareketin mekânda bütünleşmesini sağladığı için hareketin motor bütünleşmesine de gereklidir.

yankafa kemiği

Yankari, Nijerya'da doğal park, Bauchi'nin G.-B.'sında; 2 000 km².

YANKATMAN a. Dilbil. Birbirinden ayrı olmakla birlikte, yerel, siyasal, kültürel bakımdan ilişki içinde bulunan dil ve ağızlarda ortaya çıkan ve ancak bir etkileşimle açıklanabilen uyumlu olgular bütünü.

YANKAZIYICI a. Tarönc. Özellikle mo-

birim basamak fonksiyonu yanıtı örneği

darbeli yanıt örneği

ustier endüstrisinde sıkça görülen bir ya da iki kenarı kesintisiz biçimde işlenmiş taş alet.

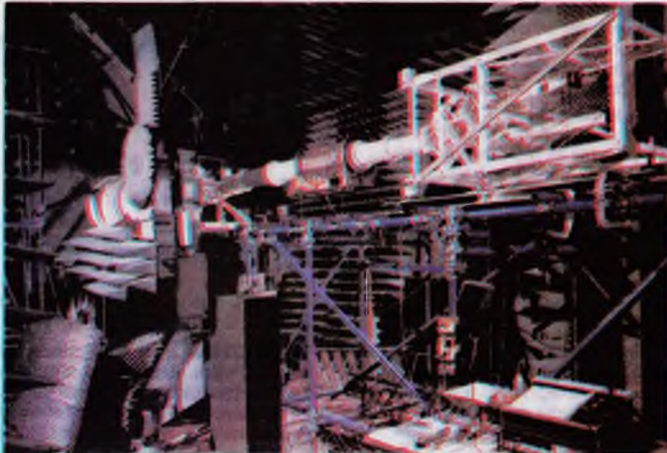
YANKESİCİ a. Yankesicilik yapan kimse.
—Sirk. Özelliği, seyircilerden birinin çeşitli eşyalarını, kendisine fark ettirmeden, fakat öbür seyircilerin görebileceği bir biçimde çalmak olan, elçabukluğuna sahip sanatçı.

YANKESİCİLİK a. Bir kimsenin üstündeki para ya da değerli eşyanın gizlice ve özel bir beceriyle alınmasıyla işlenen hırsızlık türü.
—ANSİKL. Cez. huk. Yankesicilik hırsızlığın bir kişi üzerinde işlenen biçimidir. Yasaya göre bu tür hırsızlık daha ağır bir cezayı gerektirir. Yankesicilik biçiminde işlenen hırsızlık suçunun cezası iki yıldan beş yıla kadar hapistir (Türk cez. k. md. 492).

YANKI a. **1.** Yansıdıktan sonra, belirli bir noktada bulunan bir kimsenin doğrudan gelen dalgadan ayrı olarak duyabileceği kadar bir yeğinlik ve gecikmeyle çıkış noktasına geri dönen bir ses dalgasının yaptığı etki; akis, aksiseda, eko. (Bk. *ansikl.* böl. Akust.) **—2.** Bir olayın, bir olgunun çevrede yayılarak uyandırdığı tepkiler, yorumlar, neden olduğu dedikodular, akis, aksiseda: *İki devlet başkanı arasında geçen konuşmaların yankısı sürüyor.* **—3.** Başka bir şeyi yansıtan ya da anımsatan şey, yansıma: *Bu film, çağımızın sorunlarının bir yankısı sanki.* **—4.** *Yankı uyandırmak, yankı yapmak,* sözkonusu sesse, bir engele çarpıp yansıyarak ikinci bir kez duyulmak; sözkonusu bir yerse, bir sesi, yeğinliğini ya da süresini arttırarak yansıtmak: *Çok yankı yapan bir salon;* sözkonusu bir olay ya da bir olguysa çevrede duygu, düşünce, dedikodu gibi tepkilerin doğmasına yol açmak: *Gizli kalma şöyle dursun, büyük yankı uyandırdı.*
—Akust. *Yankı önleyen salon* ya da *oda,* iç duvarlarına çarpan ses dalgalarını soğuracak biçimde inşa edilmiş mekân. (Yankı önleyen salonlar akustik olayları incelemeye yarar.) || *Dalgalı yankı,* tek bir kaynaktan doğan ve ayrı ayrı algılanamayan hızlı basit yankılar dizisi. || *Tekrarlı yankı,* tek kaynaktan doğan ve ayrı ayrı algılanan basit yankılar dizisi.
—Bilş. *Yankı yöntemi,* yayımlanan bir işaretle alınan bir işaret arasındaki olası iletim hatalarını algılamak için kullanılan ve alınan işareti yeniden vericiye doğru yayımlamaya dayanan karşılaştırma yöntemi.
—Ed. Bir önceki dizenin son hecesinin bir yinelemesi olan kısa dize.
—Jeofiz. *Yankı sondası,* ekosondajda kullanılan aygıt.
—Psik. *Düşünce yankısı,* bireyin, düşüncesini daha biçimlendirmeden, biçimlendirdiği sırada ya da biçimlendirdikten sonra kafasında onun yinelendiğini işittiği duygusunu taşıması biçiminde beliren iç dil bozukluğu (Düşünce yankısı zihinsel otomatizm sendromunun belirtilerinden biridir.) || *İç yankı tipi,* H. Rorschach'ın tiplemesinde, kişinin, kendi iç dünyası ve toplumsal gerçeklik karşısındaki temel tutumu. (H. Rorschach, Jung'dan esinlenerek 4 ayrı iç yankı tipi belirler: dışadönük, içedönük, ikiyanlı ve koarte.)
—Telekom. Bir noktaya olağan yolundan farklı bir yol izleyerek (örneğin bir yansıma nedeniyle) ulaşan ve normal işaretlerden ayırt edilebilmesinde ya da normal işaretleri bozabilmesine yetecek bir yeğinliği bulunan işaret. || Bir televizyon ekranında ya da telekopi kâğıdında normal görüntüye oranla biraz kaymış bir konumda rastlanan fantom görüntü. || *Yankı yöntemi,* mesajların otomatik olarak karşılaştırılması ve karşılaştırılmış metinin ilk gönderici tarafından yeniden incelenmesine dayanan hata giderme yöntemi. || *Radyoelektriksel yankı,* Hertz dalgaları aracılığıyla gerçekleştirilen bir iletim sırasında radyo dalgalarının farklı yollar izlemesinden ya da istenmeyen biçimde yansımalara uğramasından kaynaklanan yankı. || *Yer çevresi yankısı,* Yer çevresinde 180°'den daha büyük bir yay çizerek yayılan radyo dalgalarında rastlanan yankı.
—Zool. *Yankıyla yönelme,* bazı yarasalarda ve bazı kuşlarda zifiri karanlıkta engellere çarpmadan hareket etme ve avları yakalama, çeşitli deniz memelileri ve balıklardaysa su içinde yön bulma olanağı veren, temeli yankı (sesler ve ültrasonlar) ilkesine dayanan özel yön bulma biçimi. (Eşanl. EKOLAKASYON.)
—ANSİKL. Akust. Bir ses dalgası sert bir engele çarptığında, ayna üzerine düşen ışık dalgalarının yansıdığı gibi yansır. Demek ki bir engel önünde kısa süreli bir ses yayımlayan bir gözlemci, sesin kendisi ile engel arasındaki uzaklığı iki kez katetmesi için gereken süreye eşit bir süre sonra aynı sesi tekrar duyacaktır. İlk sesten sonra algılanan bu ikinci sese yankı denir.
İkinci sesi ilk sesten ayırt etmek için bu iki ses arasında, saniyenin onda biri düzeyinde bir zaman aralığı bulunmalıdır; ses, bu süre içinde 34 m yol aldığından, gözlemci engelden en az 17 m uzakta bulunduğu zaman yankıyı ilk sesten ayırt edebilecektir. Daha kısa uzaklıklarda, yankı artık ilk sesten ayırt edilemez, yalnızca onun devamı olur. Uzaklık daha büyük olursa yankı ardışık birçok ses, örneğin birçok hece halinde tekrarlanır.
Kimi zaman gözlemciden farklı uzaklıklarda birçok engel bulunabilir ve bunun sonucunda ikili, üçlü yankılar oluşabilir. Oxford yakınlarındaki Woodstock Park'ta bir yankı bir heceyi yirmi kez yineler. Tekrarlı yankılar birbirinden ayırt edilemediğinde, engeller sesi iyi yansıtıyorsa (tıkız, sert ve parlak yüzeyler), ilk ses değerlendirilebilir bir ses dizisiyle sürer. Salonlarda, cami ve kiliselerde görülen bu olaya yankılanım denir.
—Zool. XVIII. yy.'ın sonunda rahip Spallanzani, yarasaların uçuş yönlerinde ne görme, ne koklama ne de dokunma duyusunun rol oynadını gözlemledi. Aynı dönemde cenevreli Jurine, kulakdavulları delindiğinde bu hayvanların yön bulma yeteneklerini yitirdiklerini gösterdi. 1900' de, Rollinat ile Trouessart bu hayvanların yönlerini saptamalarında iç kulağın birinci derecede önem taşıdığını kanıtladı. 1920'de ingiliz fizyolog Hartridge, yarasaların uçarken yüksek frekanslı ve kısa dalga boylu sesler çıkarabildiklerini, bu seslerin engellere çarpıp yansımasını yarasaların algıladıklarını ve böylece yönlerini değiştirme olanağı bulduklarını öne süren varsayımı ortaya attı. 1938'de, ültrasonları algılayan ve inceleyen aygıtları yapan Pierce ve Griffin, yarasaların işitilebilir sesler dışında ültrasonlar da çıkardıklarını kanıtladılar. Üç yıl sonra, Griffin ile Galambos, yarasaların karanlıkta yön değiştirmek için bu seslerden yararlandıklarını gösterdiler. 1944'te Griffin bu yönelme biçimine "yankıyla yönelme" ya da "ekolokasyon" adını verdi.
30 000 ve 70 000 Hz'lik frekanslar arasında bu ültrasonik bağırışlar çok kısadır (saniyede 1-5 m). Hayvan dinlenme anında saniyede 10 ultrasonik sesten fazlasını asla çıkarmaz; uçuş sırasındaysa saniyede 20-30 ve 40-60, hatta bir engele yaklaştığında 100 ültrasonik ses çıkarır. Ültrasonik sesin yararlı menzili 3,60 m'dir ve hayvan engellere çarpmaktan son anda kurtulur. Sesler genellikle gırtlaktan çıkar (Küçük yarasalar) ve türden türe değişir. Familyaların çoğunda (yassı burunluyarasagiller, köpekburunluyarasagiller, serbestkuyrukluyarasagiller), hayvan uçuş sırasında ültrasonik sesin çıktığı ağzını açık bırakır. Möhres, ağzı kapalı uçan nalburunluyarasagillerde bütün ültrasonların burundan çıkarıldığını gösterdi. Uçartilkilerde (büyükyarasalar) ültrasonu dilin çıkardığı sanılır.
Yankıyla yönelme çok duyarlı bir algılayıcı aygıt gerektirir. Gerçekten de, kulakzarları çok büyüktür ve *Rhinolophus*'larda hemen hemen orta çizgiye kadar ulaşır. Bunun sonucunda, yarasanın 30 000 - 100 000 Hz arasındaki, hatta bazı bilim adamlarına 200 000 Hz'e kadar olan titreşimlere karşı duyarlı oldukları sanılır.
Uzun süre yarasalardaki yankıyla yönelmenin bir radar gibi çalıştığı, birbirini izleyen ültrasonik sesler arasında bir aralık bulunduğu ve yankının bu ara zamanda algılandığı kabul edildi; oysa günümüzde yankıyla yönelme, çıkarılan dalgayla geri dönen dalga (yankı) arasında bir frekans (ya da "vuru") farkı bulunmasıyla vurgulanan Doppler etkisiyle açıklanmaktadır.
Yarasalar yalnızca zifiri karanlık yerlerde (örneğin mağaralar) yönlerini bulmakla kalmazlar, aynı zamanda yaşamlarını sürdürmek için böcekleri de avlamak zorundadırlar. *Myotis*'ler üzerinde yapılan gözlemler, avların yerini bulma eyleminin de yankıyla yönelme sayesinde gerçekleştiğini, ava yaklaşıldıkça çıkarılan ses sayısının arttığını gösterdi. Avın yerini saptama ve av yakalama akıl almaz bir hızla gerçekleşir. Griffin, bir *Myotis*'in iki ayrı *Drosophila*'yı yarım saniye içinde avladığını söylemektedir. Genellikle bir yarasa 0,4 mm çapındaki bir ipi algılayabilmekte ve arım saat süreyle, uçarak, her 10 saniyede bir sinek avlayabilmektedir.
Haykırışın her saniyedeki ses enerjisi 170 dyn/cm²'dir, yani bir pnömatik delme makinesininkine eşittir. Ortalama süresi 1 -5 msn, titreşim frekansı yaklaşık 30-100 kHz, birbirini izleyen iki haykırış arasındaki boşluk 1/10-1/100 saniyedir.
Birçok yarasa türünde yankıyla yönelme, yeraltı yaşamı için yararlı bir uyarıan-

uzay teknolojisinde kullanılan malzemenin yankı önleyen salonda denenmesi

Thomson-CSF-Ch. Caillaud

madır. Griffin, 1953'te guaçaro kuşlarının yönbulma biçimlerini inceledi ve bunun yankı aracılığıyla gerçekleştiğini gösterdi. Guaçaro, Güney Amerika'nın tropikal bölgelerindeki (özellikle Venezuela) mağaralarda yuva yapar. Yuvalar tam karanlık yerlerde kurulan (girişten 650, hatta 800 m içeride) ve kuşlar -kanat açıklıkları 1 m'yi bulmasına, hatta aşmasına karşın- duvarlara çarpmadan yuvalarına gidip gelirler. Çıkardıkları sesleri (6 000 - 8 750 Hz arasında değişir) insan kulağı algılar; her haykırış ile bir sonraki arasında birkaç milisaniye fark vardır. Guaçarolar, mağara dışında hiç ses çıkarmaz, görme duyularıyla yönlerini bulurlar. Salanganlar ve özellikle de "kırlangıç yuvaları" yapan salanganlar için de aynı durum sözkonusudur.

Öte yandan, bazı balinalar da yankıyla yönelmeye başvurur. Evans ve Dreher, 1960'ta, özellikle üç yunusbalığı türü için bu olgunun geçerliğini ortaya koydu. Andersen, Brusnel ve Dziedzic, domuzbalıklarının ültrasonor (120 kHz) ya da sadece sesli (2 kHz) işaretler yaydıklarını, bunların şiddetinin 70 desibel ile 1 m arasında değiştiğini, 1-3 m sn sürdüğünü ve hayvan engele yaklaştıkça daha sık yinelendiğini (saniyede 200 defaya kadar) kanıtladılar. Bu sayede domuzbalığı, görmeden, önünde bulunan 0,35 mm çapındaki bir madensel tele çarpmadan yoluna devam edebilir.

Köpekbalıklarına gelince, bunlar, yüzme hareketleri sırasında meydana gelen sesaltı titreşimlerinin yankılarını algılarlar.

YANKILAMAK g. f. *Bir sesi yankılamak*, onu geri çevirmek, yankı olarak geri döndürmek, yankı vermek: *Sesi yankılayan bir iç mekân.*

◆ **yankılanmak** dönşl. f. **1.** Bir ses sözkonusuysa, yansıyıp yankı yapmak; çınlamak: *Telefonun zili bütün dairede yankılanıyordu. Çığlığı dağlarda yankılandı.* **—2.** Bir şey sözkonusuysa, yankı yapan bir ses çıkarmak, çınlamak: *Topuklu ayakkabıları, gece kaldırımlarda yankılanıyordu.*

YANKILANIM a. **1.** Akust. Ses kaynağının kesilmesinden sonra kapalı ya da yarıkapalı bir ortamda sesin devam etmesi. **—2.** *Yankılanım süresi* ya da *zamanı*, belirli bir frekansta, belirli bir noktada, ses kaynağının kesilmesinden sonra yeğinlik düzeyi 60 desibele düşünceye kadar geçen zaman aralığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Akust. Yankılanım olayı bir odanın bütün yüzeylerinin (özellikle iç duvarları) meydana getirdiği yankılardan ileri gelir. Ses, çeşitli yansıtıcı yüzeyler tarafından ne kadar az soğurulursa yayınımından sonra da o kadar uzun süre devam eder. Bu devamlılık, bir kaç saniye (kiliseler, camiler) ile hemen hemen sıfır değeri (sessiz odalar) arasında değişebilen yankılanım süresiyle ölçülür. Bir odanın yankılanımı mimari akustikte önemli bir rol oynar: bir konferans salonu, konuşulanların anlaşılabilmesi için oldukça az bir yankılanım göstermeli, buna karşılık bir konser salonunun yankılanımı seslere bir gürlük verecek düzeyde olmalı, ancak ardışık olarak yayımlanan sesleri birbirine karıştıracak kadar şiddetli olmamalıdır.

Amerikalı Sabine yankılanım sürelerine ilişkin kuralları şöyle sıralamıştır:

1. yankılanım süresi ses kaynağının konumundan ve dinleme noktasından bağımsızdır;
2. aynı şekilde salonda dağılmış yansıtıcı yüzeylerin konumundan da bağımsızdır;
3. yalnızca, salonun hacmine, yansıtıcı yüzeylerin alanına ve bunların soğurma gücüne bağlıdır. Böylece yankılanım süresi saniye cinsinden

$$T = \frac{0{,}16\ V}{a_1S_1 + a_2S_2 + \dots}$$

bağıntısıyla verilir; burada V odanın hacmi (m^3 cinsinden), ve a_1, a_2, ..., de alanları sırasıyla S_1, S_2.... (m^3 cinsinden) olan yüzeylerin soğurma katsayılarıdır.

Sabine'den sonra, birçok akustikçi, sesin çeşitli tipteki salonlarda yayılma ve yansıması olaylarında ortaya çıkan çok sayıdaki etkeni de göz önüne alarak, salonun soğurma gücü ve yankılanım süresi arasındaki başka bağıntıları da bulmaya çalışmıştır. Sabine'in bağıntısı da içlerinde olmak üzere bu bağıntılardan hiçbirisi, yankılanım süresinin değerlendirilmesi ya da hesaplanması için yeterince doyurucu değildir.

YANKILANIMLI sıf. Akust. **1.** İçinde yankılanım olan kapalı ya da yarıkapalı bir alan için kullanılır. **—2.** *Yankılanımlı salon*, cisimlerin ya da ürünlerin soğurulma ölçümleri için kullanılan salon. (Böyle bir salon yeterince uzun bir yankılanım süresiyle ayırt edilir.)

—Ruhbil. Bir tasarım, bir olay ya da bir duygunun, bireyin duygulanımında bıraktığı az ya da çok derin iz. (Yankılanma, etkinlik ve heyecansallıkla birlikte, G. Heymans ve E. Wiersma tarafından kurulan ve R. Le Senne tarafından yeniden ele alınan karakterolojinin üçboyutunu oluşturur.)

YANKILANMAK → YANKILAMAK.

YANKILI sıf. Yankı yapan, yankısı olan.

YANKIÖLÇÜM a. EKOSONDAJ'ın eşanlamlısı.

YANKISIZ sıf. Yankı yapmayan, yankısı olmayan.

YANKİ a. (ing. *Yankee*, belki de iskoççada lakap olarak kullanılan *Jan*'ın küçültme adı *Jankee*'den). Önceleri İngilizler' in Yeni İngiltere'de başkaldıran sömürgelere, sonra Güneyliler'in Kuzeyliler'e, daha sonra da genel olarak ABD'deki anglosakson halka verilen ad.

—Denizc. Yelkenli bir yatın, ıskota yakası kalkık, geniş yüzeyli büyük floku.

—Kâğ. san. *Yanki makinesi*, kurutucusu temelde büyük çaplı (3,5 m ve daha çok) ve çok parlak yüzeyli bir silindirden oluşan kâğıt makinesi. (Bu makine, tuvalet kağıdı, silindir perdahlı ince kâğıtlar gibi kimi düşük gramajlı kâğıtların üretiminde kullanılır.)

◆ sıf. ABD halkından olan.

YANKİLEVSKİY (Vladimir), rus ressam (Moskova 1938). 1962'de Moskova' da halka yarı açık olarak düzenlenen "Manej" sergisi sırasında Neyzvestnıy'ın çevresinde toplanan sanatçılar arasında yer aldı. 1962-63 yıllarında, şiddet dolu ve yalınlaştırılmış bir üslupla, bir büyük üçkanatlılar dizisine başladı. Bunların tümü, simgesel bir kadın (sol kanat) ve bir erkek (sağ kanat) biçiminden ve bir iletişimin varlığını ya da yokluğunu canlandıran bir orta bölümden oluşur. Yankilevskiy ayrıca, sibernetiğin yaygınlaşmasıyla bireyin karşı karşıya kaldığı tehlikelerden duyduğu kaygıyı anlatımcı bir tarzda dile getirdi.

YANKO ya da **JANCO** (Marcel), rumen asıllı israilli ressam (Bükreş 1895 - ? 1984). Zürich'te Voltaire kabaresinin ve dada hareketinin kurucularından biriydi (1916), Bükreş'te, özellikle *Contimporanul* grubu ile sürdürdüğü (1823-1940) soyut arayışlarını (demir tel heykeller, çokrenkli alçı kabartmalar, resimler) devam ettirdi. 1940'ta Filistin'e göç etti, israil sanatının gelişiminde aktif görev üstlendi.

YANKÖK a. Köklerin ince uzantıları. (Yankök kökün ana ekseninden doğar ve kabuk hücrelerini sindirerek, kabuğu delip dışarı çıkar; bu nedenle yankökler "endojen"dir.)

YANKTONLAR, özellikle Kuzey Dakota'nın doğusunda ve Güney Dakota'nın doğusunda yerleşmiş olan ve bir Sioux lehçesi konuşan Kuzey Amerika Kızılderilileri. Yanktonlar, bir grup genç savaşçının desteklediği seçilmiş şefler yönetti-ği dıştan evli babasoylu klanlara bölünen iki bağımsız grup halinde örgütlenmişlerdir. Aşama sırasına göre düzenlenmiş

yanlama

farklı erkek toplulukları, günlük yaşam ya da törenlerle ilgili görevleri sırayla üstlenirler. Şamancı birçok dinsel törenin kaynağı olan bizon avcılığı, başlıca geçim kaynaklarıdır. 1858'den beri, Yanktonlar yaşamlarını çok sayıda ayrılmış alanda (Kuzey Dakota, Güney Dakota ve Manitoba) kapalı halde yaşamlarını sürdürürler. 1963'te kurulmuş olan Sioux kızılderilili kabileleri vakfına bağlıdırlar.

YANLAMA a. Dülg. Üçgen bir çatı makası oluşturmak üzere, gergi ve çatı babası üzerinde birleştirilen iki eğik parçadan her biri. ‖ *Yanlama açısı*, iki yanlamanın birbiriyle oluşturduğu açı.

—Fizyol. *Altçenenin yanlama hareketi*, altçenenin üstçeneye göre sağa sola yer değiştirmesi. (Çiğnemenin başlıca hareketlerinden biridir.)

—İnş. *Yanlama kemer*, bir beşik tonozun ya da bir haç tonoz (çoğunlukla kaburgalı) parçasının başını karşılayan ve duvara gömülü bir kaburga oluşturan kemer.

YANLAMAK gçz. f. Bir şey sözkonusuysa, bir yana yatmak, bir yana dönmek: *Gemi yanladı.*

◆ g. f. *Bir şeyi yanlamak*, onun yan tarafından geçmek.

YANLAR a. Arit. DIŞLAR'ın eşanlamlısı.

YANLI sıf. **1.** Belirtilen nicelik ve nitelikte yanı olan. **—2.** Tamlayan olarak, bir kimseye, bir gruba, bir görüşe vb. karşı önyargıları olan, değerlendirmelerinde nesnellik bulunmayan, yan tutan kimse; o kimsenin tutumu, görüşü vb. için kullanılır; taraflı: *Yanlı bir hakem. Yanlı bir karar.* **—3.** *Tek, çok vb. yanlı*, bir konuyu, bir sorunu ele alış, düşünüş biçimi; yönlü: *Konuyu tek yanlı işlemişsin.*

◆ a. *Bir şey yanlısı*, onun taraftarı, destekleyicisi: *Batı yanlısı.*

YANLIK a. Organol. Telli çalgıların teknesinde sırt ile göğsü (keman, gitar) ya da diple ahenk tahtasını (klavsen, kuyruklu piyano) birleştiren tahta parçalarından her biri.

YANLIŞ sıf. **1.** Doğru olanın karşıtı olan, bir hata, yanılgı, yanlışlık içeren, mantığa uymayan ya da olguların, gerçeğin doğrulamadığı bir şey için kullanılır: *Bir konuyla ilgili yanlış bir kanıya varmak. Yanlış bir ilkeden yola çıkmak. Söylediklerinin tümü yanlış. Hesabınız yanlış. Yanlış bir yargı. Yanlış bir karar. Yanlış değerlendirme. Bir şey görmediğini düşünmek yanlıştır.* **—2.** *Yanlış ata oynamak*, gerçekleşmeyecek ya da başkalarının desteklemediği bir düşünceden yana olarak sonunda yitirmek. ‖ *Yanlış kapı çalmak*, istediğinin gerçekleştirilmesi konusunda kendisi gibi düşünmeyen, o isteği gereksiz ve yersiz sayan bir yere başvurmak.

—Muhs. *Yanlış kullanma*, bir yanılgı sonucu kayda geçmiş bir tutarın kullanılması.

—Patol. *Yanlış konum*, bir organın asıl yerinden başka bir yerde bulunması.

◆ be. **1.** Doğru olmayan, yanlış bir biçimde: *Yanlış söylemek. Yanlış düşünmek.* **—2.** *Yanlış çıkmak*, bir şeyin doğru olmadığı anlaşılmak.

◆ a. **1.** Doğru olmayan, yanlış olan şey; hata: *Yanlışlarınızı düzeltin. Doğruyu yanlıştan ayırmak. Bir yanlışımız varsa söyleyin.* **—2.** *Yanlışın var*, doğrusunu bilmiyorsun anlamında kullanılır. ‖ *Yanlışını çıkar-*

mak, yakalamak, yanlışını bulup ortaya koymak.

YANLIŞLAMA a. Bilkur. Bir yanlışlanabilirlik işleminin olumlu sonucu.

YANLIŞLAMAK g. f. Bilkur. *Bir kuramı, bir önermeyi, vb. yanlışlamak,* bunların yanlışlığını ortaya koymak.

YANLIŞLANABİLİR sıf. Bilkur. Olumsuz bir deneysel teste konu olabilecek bir önerme ya da kuram için kullanılır. (Örneğin, "yarın yağmur ya yağacak ya da yağmayacak" önermesi, "yarın yağmur yağacak" önermesinin tersine, yanlışlanabilir bir önerme değildir.)

YANLIŞLANABİLİRLİK a. Bilkur. Bazı kuramlarının deneysel olarak doğrulanabilir değil, ancak çürütülebilir bir nitelik taşıdığını ortaya koyarak bilimleri birbirinden ayırmak olanağı veren ölçüt.
—ANSİKL. Karl R. Popper'e göre bilimin özelliği, bir kuramın doğruluğunun deneysel doğrulamaya bağlı olmadığını olumlama olanağını sağlayan negatif bir gereği yerine getirmektir. Yanlışlanabilirlik ölçütü, Popper'in bilimkuramının temelidir. Popper'e göre bilimsel bir yöntem görüşü, "bütün sistemleri en zorlu bir yaşama savaşımından geçirerek, sonunda nispeten en elverişli" sistemi seçmek amacıyla, her türlü sınamadan geçirilmesi gereken sistemi yanlışlamaya tabi tutmaya dayanır (*Logik der Forschung* [Araştırmanın mantığı], 1935). Karl R. Popper'e göre kuramlar, hiçbir zaman deneysel olarak doğrulanamaz. Şöyle der: "Eğer olgucu yanılgıdan kaçınmak istiyorsak [...] deneysel bilim alanında da doğrulanamayan önermelerin varlığını kabul etmemize olanak veren bir ölçüt seçmek zorundayız [...]. Bu düşünceler, sınır çekme ölçütü olarak alınması gereken şeyin bir sistemin doğrulanabilirliği değil, yanlışlanabilirliği olduğunu telkin ediyor" *(ay ypt.).* Böylece Popper, bir sınır çekme ölçütü olarak yanlışlanabilirliği öneriyor. Ona göre yalnız deneysel kuramlar yanlışlanabilir bir nitelik taşır.

YANLIŞLIK a. **1.** Bir ilkeye, bir kurala ya da bir doğruya göre yanlış, hatalı olan şey; yanlış, hata: *Bu hesapta bir yanlışlık var.* **—2.** Kötü, can sıkıcı bir sonuç doğurabilecek uygunsuz bir hareket, davranış; hata: *Bir yanlışlık yaptım, az kaldı arabayı hendeğe yuvarlıyordum. Tüm paranı o işe yatırmakla doğrusu büyük bir yanlışlık yapmışsın.* **—3.** Yanılarak: *Yanlışlıkla başkasının kitabını almışım.*
—Mant. Klasik mantıkta, *doğruluk*'a karşıt doğruluk değeri.

Yanlışlıklar komedyası *(Comedy of Errors),* W. Shakespeare'in (1592'ye doğr.) Plautus'un *İkizler'*inden (Menaechmi) esinlenen yapıtı. İki ikiz kardeş yanlarındaki ikiz kölelerle birlikte bir fırtınada birbirlerini kaybederler ve öteki yarılarının öldüğünü sanırlar. Biri evlenir; öteki karaya çıkar... Keyifli bir biçimde ele alınan neşeli bir ilkörnek.

YAN LİBEN → YEN LİBIN.

YANMA a. Yanmak eylemi.
—Bitki patol. Bitkilerde görülen, birçok mantar hastalıklarına özellikle ketende *Pythium ultimum*'un neden olduğu hastalığa verilen ad. (Mantar köklerde yerleşir, ama bitkinin tamamen kurumasına neden olur. Hastalıklı bitkileri sökmek [köklemek] ve yakmak ve tarlaya bir süre başka bitki ekmek gerekir.) || Bazı mücadele ilaçlarının, özellikle bakırlı bazı bulamaçların yapraklar üzerinde bıraktığı kızıl sarı lekeler. || İlkbahar donlarının etkisiyle genç sürgünlerin solması. (Bu sürgünlere *kavruk* da denir.) Mantardan ve dondan başka, şiddetli güneş ışınları da, fidanlığı ve açık alandaki toprağın yüzünü çok ısıtır ve buralarda bulunan fidelerin (çoğunlukla çam,ladin ve göknar) kök boğazları, 65 °C'ın üstüne çıkan sıcaklık etkisiyle yanar, fide solar ve kurur. Türkiye'de, çok rastlanan bu yanma biçimine karşı fidanlıklarda gölgelikler (siperler) kullanılır.
—Fişekç. Bir patlayıcı madde içinde, özellikle ısı iletkenliğiyle yayılan çok hızlı yanma. (Yanmanın ilerleme hızı basınca göre değişir: katı patlayıcılarda saniyede bir milimetrenin belli bir kesrinden saniyede birkaç santimetreye kadar ulaşır; patlayıcı gazlarda, yanma, saniyede birkaç dekametreye kadar ulaşabilir.) || Bir barutun tutuşması. || *Yanma hızı,* bir barutun tutuşması sırasında, alevin bir çubukta dıştan içeriye doğru ölçülebilen doğrusal ilerleme hızı.
—Fizs. kim. ve Isıbil. Isıveren bir yükseltgenme tepkimesi sırasında meydana gelen olayların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yanma ısısı,* birim kütle ya da hacimdeki bir yakıtın yandığında verdiği ısı miktarı.
—Fizyol. *Organik yanma,* organizmada hücrelerin bünyesinde olup biten yükseltgenmelerin tümü. (Bu tepkimeler, in vitro, çok yüksek sıcaklıkta gerçekleşebildiği halde, enzimlerin müdahalesi sayesinde vücut sıcaklığında gerçekleşir.)
—Isıbil. *Kademeli yanma,* yakıtın uçucu maddelerden başlayarak birkaç kademede tamamen yanmasını sağlayan ısıtma yöntemi. || *Yanma indisi,* yanma ürünlerinde bulunan karbonmonoksit ve karbondioksidin hacimsel oranları.
—Isıl. mot. *Yanma ve genişleme,* dört zamanlı bir çevrime göre çalışan bir motorun üçüncü çalışma zamanı. (Eşanl. PATLAMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Kim. *Yanma gücü,* bir birim yanıcı maddenin yanabilmesi için gerekli olan hava miktarı. (Katı ya da sıvı yanıcılar için birim miktarlar kütle, gaz yanıcılar için hacim cinsinden ifade edilir.)
—Metalürj. Bir metal ya da alaşımın aşırı ısıtılması sonucu tane sınırlarında görülen erime (sert çeliklerde ötektik karbürlerin oluşumu) ya da sınırlarda meydana gelen tane dışı kirlenme (oksitlerin, sülfürlerin oluşumu) olayı. (Bu şekilde yanmış bir parçanın ısıl işlem yoluyla yenileştirilmesi olanaksızdır.)
—Nörol. Sürekli, kavrulma izlenimiyle, acılı bir gerilimle birlikte, en küçük bir dokunma, sıcaklık değişimleri, gürültü-heyecan ile artan ve çoğunlukla sıkıntı, iç darlığı ile birlikte görünen yaygın ağrı. (Yanma ağrıları ellerin ve ayakların uçlarında, özellikle orta ve siyatik sinirin dağılım alanlarında ya da yüzde yerleşir; en önemli özellikleri, hasta sinirin alanından geniş çapta dışarı taşmaları ve sık sık yerel vazomotör değişikliklerle ve trofik bozukluklarla birlikte olmalarıdır.)
—Nük. müh. *Kütlesel yanma* ya da *yanma oranı,* bir nükleer yakıtın açığa çıkardığı ve bu yakıtın içinde başlangıçta bulunan (örneğin uranyum çekirdekleri gibi) ağır çekirdeklerin kütle birimine indirgenmiş, toplam enerji. (Genellikle ton başına megavatgün [MWg/t] olarak ifade edilir.) || *Nükleer yanma,* bir nükleer reaktörün çalışması sırasında atomların başkalaşımı. || *Parçalanma yanması oranı,* bir nükleer reaktörde parçalanma yoluyla yok olan ağır çekirdeklerin sayısının başlangıçtaki ağır çekirdeklerin sayısına oranı. (Bu oran yüzde olarak ifade edilir. Kütlesel yanma-parçalanma yanması oranıyla hemen hemen orantılıdır.)
—Patol. Bir yanığın yarattığı duyguya benzer izlenim veren duygu: *Mide yanması.*
—Petr. san. *Yanma noktası,* alevlenmiş bir petrol ürününün en az beş saniye süreyle yanmasını sürdürdüğü sıcaklık. (Yanma noktası, genellikle parlama noktasından birkaç derece daha yüksektir.)
—Petrokim. ve Isıbil. *Yanma potansiyeli,* yanıcı bir gazın, onu oluşturan değişken yüzdelerini göz önüne alan ve Wobbe indisine bağlı olarak değerlendirilen gazın referans gaz ile değiştirilebilirliğini doğrulamayı sağlayan indis. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Polim. *Yanma önleyici madde,* makromolekül bir malzemeye katıldığında, bu malzemenin yanma eğilimini gideren ya da azaltan bileşik. (Yanma önleyici maddeler çok değişik malzemelerden elde edilir; bunların en önemlileri bor ve fosfor türevleri ile klorlu ya da bromlu organik bileşiklerdir. Yanma önleyici bileşikler plastik maddelere genellikle işlenmeleri sırasında katılır; böylece birbirlerini etkileyerek yanmaya karşı dirençlerini artırmaları sağlanır [görevdeşlik].)
—ANSİKL. Fizs. kim. ve Isıbil. "Yanma" terimi, en genel anlamda *yanıcı* denen bir maddenin *yakıcı* olarak adlandırılan birbaşka maddeyle birleşmesi sonunda ısı vererek meydana gelen olayların tümü için kullanılır. Yakıcı, çoğunlukla oksijen ya da oksijen içeren bir başka maddedir. Tepkime yeterli derecede hızlıysa, açığa çıkan ısı, yanıcı maddenin akkor hale geçmesi için yeterlidir, buna *hızlı yanma* denir ve bu olay kimilerince gerçek bir yanma olarak kabul edilir. Havayla temas ettiğinde yanan hidrojen, fosfor, karbon ve hidrokarbonların durumu buna örnektir. Yükseltgenme yeterli ölçüde hızlı değilse, açığa çıkan ısı yanıcı maddeyi ısıtamadan çevreye yayılır; genelde yükseltgenme olarak nitelenen bu olaya *yavaş yanma* denir. Bu olay soğukta beyaz fosforda ya da nemli havada kalmış demirde gözlenir.

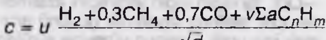
Yanma sırasında çıkan ısı ve ışık simyacıların gözünden kaçmamıştı. Daha 1630'lu yıllarda Jean Rey, açık bir kapta kavrulduklarında kurşun ya da kalayın ağırlığının arttığını fark etmişti. 1674'e doğru ingiliz Mayow, havanın bileşiminde biri yanma olayını sürdüren, diğeri aynı etkiyi göstermeyen iki madde bulunduğunu ileri sürdü. 100 yıl sonra Lavoisier'nin yeniden ele alarak kanıtladığı bu varsayım, tüm XVIII. yy. boyunca, alman Stahl'ın geliştirdiği *flojistik* kuramıyla çürütülmeye çalışıldı. Bu kurama göre, tüm yanıcı cisimlerin bileşiminde "flojistik" denen ve tartılması mümkün olmayan bir madde (öz) vardı ve yanma olayı basitçe flojistiğin bu cisimleri terk ederek serbest hale geçmesiydi. Lavoisier, 1777'de kaleme aldığı *Sur la combustion en général* (Genel olarak yanma üzerine) adlı inceleme yazısıyla bu kurama karşı mücadele etti ve geçersizliğini kanıtladı.

En çok rastlanan yanma olayları havayla temas ettiğinde karbon ve hidrojen bileşiklerinin yanmasıdır. Böyle bir yanmanın tam olabilmesi için ortamdaki havanın en az hidrojenin tümünü suya, karbonun tümünü karbondiokside dönüştürecek kadar oksijen içermesi gerekir. Pratik olarak kuramsal debiye göre yanma gücüne denk düşen hava miktarından biraz daha fazla hava kullanmak zorunludur; ama bu fazlalık olabildiğince az olmalıdır, çünkü bu fazla havanın ısıtılması için harcanan ısı miktarı, yanma gazlarının erişebileceği sıcaklığı düşürür, dolayısıyla verimli bir yanma gerçekleşmez. Tam olmayan bir yanma, yanma ürünleri içinde en önemlisi karbonmonoksit olan yanmamış maddelerin bulunması ve bu ürünlerdeki karbondioksit oranının azalmasıyla anlaşılır. Tam yanma derecesini gösteren *yanma* indisi*'yle dumanlarda bulunan göre ce karbonmonoksit miktarı hesaplanabilir. Hava fazlası olmaksızın düşünülen yanmaya *yansız yanma* denir. *Yanma hızı* sıcaklığa bağlıdır.

Yanma (brülör, odun ateşi, mum) ve patlama (yanma ve şok dalgalarıyla) alevlerinin yayılma hızlarına göre ayırt edilir. Sıvıların yanması her zaman iki evrede gerçekleşir; birincisi buharlaşma, ikincisi yayınım aleviyle yanma evresidir. Katılar içinse bir ön gazlaşma evresi sözkonusudur.

Yanıcıyla temasta olan ya da bir ızgara üzerindeki yanıcı madde içinden geçirilen havaya *birincil hava,* birinci yanma sonunda oluşan gazları yakmak için verilen havaya *ikincil hava* denir; ikincil hava yanma sıcaklığını yükseltmek için genellikle ısıtılarak gönderilir. Isıtma, ısıtma aygıtından çıkan sıcak gazların taşıdığı kaloriden

yararlanılarak en ekonomik bir biçimde uygulanır; böylece yanma veriminin daha da artırılması sağlanır.
—Isıl mot. Son derece hızlı bir biçimde gerçekleştiği için yanma olayına çoğu zaman *patlama* adı verilir. Gerçekte, yanma odası içinde ardışık dalgalar halinde yayılan ve birdenbire başlamayan bir yanma olayı sözkonusudur. Bujinin elektrotları arasında kıvılcımın çaktığı andan, önceden sıkıştırılmış, gaz halindeki hava yakıt karışımının tutuştuğu ana kadar belli bir zaman geçer. Ateşlemeye her zaman belirli bir avans verilmesinin nedeni budur. Öte yandan, alevin yayılma hızının, motorun çalışma karakteristikleri üzerinde büyük bir etkisi vardır.
—Petrokim. ve Isıbil. Bir gazın yanma potansiyeli

$$c = u\,\frac{H_2 + 0{,}3CH_4 + 0{,}7CO + v\Sigma aC_nH_m}{\sqrt{d}}$$

eşitliğiyle gösterilir. Bu formülde, H_2, CH_4, CO, C_nH_m gazı oluşturan her bileşenin yüzde bir olarak oranını, *u*, *v* ve *a*, bir tablodan ve bir grafikten alınan katsayıları ve *d*, sözkonusu gazın yoğunluğunu gösterir.

YANMAK gçz. f. **1.** Bir şeyden söz ederken, ateş oluşturarak tükenmek: *Kolay yanan bir kömür.* **—2.** Tutuşmak, alev almak: *Odunlar ıslak olduğu için bir türlü yanmıyor.* **—3.** Alev alarak, ateş oluşturarak büyük zarar görmek, yok olmak: *Koca konak bir saat içinde yandı.* **—4.** Ateşten söz ederken, alev saçmak: *Geceleri dağlarda yanan çoban ateşleri.* **—5.** Aydınlatarak tükenmek; elektrik, lamba soba vb. sözkonusuysa, ışık, ısı vermeye başlamak; aydınlatıyor, ısıtıyor olmak: *Yanan bir mum. Elektrikler, ışıklar, lambalar boşuna yanmasın. Işıklar yanıyor mu? Kaloriferler yanmadığı için çok üşüyoruz.* **—6.** Ateşin, çok yüksek bir ısının, asidin vb. etkisiyle zarar görmek, kömürleşmek: *Yemek yanmış.* **—7.** Bedenden, bedenin bir bölümünden söz ederken, ateşten, çok yüksek bir ısıdan etkilenmek, zarar görmek: *Ateşle oynama yanarsın. Felaket sırasında kolları yanmış. Kumlar çok sıcak, ayaklarım yanıyor.* **—8.** Güneşin etkisinde kalmak: *İzmir, ağustos güneşinde yanıyordu.* **—9.** Isısı artmak, aşırı bir sıcaklık duymak (çoğunlukla neden tümleciyle): *Elleri, alnı yanıyor. Ateşi kırka yükselmişti, yanıyordu.* **—10.** Bir şeyden söz ederken, ışık saçmak, parlamak, parıldamak: *Gökyüzünde sayısız yıldızın yandığı Ege geceleri. Işıl ışıl yanan camlar.* **—11.** Bir kimseden söz ederken, çok ısınmak, sıcaklığa dayanamamak *Biraz pencereleri açar mısınız, insan burda yanıyor.* **—12.** Bedeninin bir yerinden söz ederken, orada yanmaya benzer bir acı duymak: *Uykusuzluktan gözlerim yanıyor. Boğazlarım yanıyor. Biberden ağzım yandı.* **—13.** Bitkilerden söz ederken, zarar görmek, bozulmak, yok olmak, kavrulmak: *Kuraklıktan bütün fideler yandı.* **—14.** Bir kimseden, bedeninden söz ederken, güneşten teni kızarmak, esmerleşmek: *Çok güzel yanmışsın. Yanacağım diye bütün gün güneş altında kalınca hastalandı.* **—15.** *Bir kimseye yanmak,* ölen ya da kötü bir duruma düşen bir kimse için acı duymak, ona üzülmek: *Onun genç yaşta ölümüne çok yandım.* **—16.** *Bir şeye yanmak,* o şeyin yitirilmesine, yok olmasına çok üzülmek; hayıflanmak: *Çalınan eşyalar arasında en çok annemden kalan gümüş gerdanlığa yanıyorum. Gençliğine yanmak.* **—17.** Bir şeyden söz ederken, geçerliliğini yitirmek, artık geçersiz sayılmak: *Tren biletim yandı. Üstlerine karşı çıktığı gerekçesiyle askerliği yandı.* **—18.** Bir duyguyu yoğun biçimde yaşamak, yanıp tutuşmak: *İstanbul özlemiyle yanıyordu.* **—19.** Bir şeyden (soyut) söz ederken, mahvolmak ya da tehlikeye düşmek: *Bizim tatil yandı.* **—20.** *Tkz.* Bir kimse sözkonusuysa, çok kötü bir duruma düşmek, büyük bir zarara uğramak: *Her şey böyle giderse, yandık demektir.* **—21.** Üzülmek, acı çekmek: *Dert bir değil ki, hangisine yanayım?* **—22.** *Tkz.* *Bir kimseye, bir şeyine yanmak,* onu çok beğenmek tutulmak, âşık olmak: *Ona yanıyor, ama öbürü hiç umursamıyor.* **—23.** Bir çocuk oyununda, oyun dışı kalmak: *Sen yandın, çık.* **—24.** *(Bir kimse, bir şey için) yanıp tutuşmak,* büyük bir aşk içinde bulunmak, güçlü bir aşkla sevmek; bir şeyi elde etmeye karşı aşırı ölçüde bir istek duymak ya da elde edemediği için derin bir üzüntü içinde kıvranmak. || *Yanıp yakılmak,* derdini döküp sızlanmak, yakınmada bulunmak: *İşlerin iyi gitmeyişinden yanıp yıkıldı.*
◆ **yandırmak** ettirg. f. *Halk.* Yanmasına; perişan olmasına yol açmak.

YANMAÖNLER sıf. ve a. Bileşimi gereği kolayca yanabilen malzemeleri yanmazlaştıran bir madde, bir ürün için kullanılır.

YANMAZ sıf. Isıbil. Yakıldığında bozulmayan, yanmayan bir madde (örneğin amyant) için kullanılır.

YANMAZLAŞTIRMA a. Kim. Bir maddenin tutuşkanlığını azaltmak amacıyla uygulanan işlem.
—ANSİKL. Geleneksel malzemeler (odun, pamuk, kâğıt vb.) gibi çok sayıda plastik madde, yanmaya yatkındır; bunlardan bazıları, özellikle polistiren ile polietilen, herhangi bir yanmazlaştırma işleminden geçirilmemişlerse çok kolay tutuşurlar. Yanmanın kendisinden kaynaklanan tehlikeye, ayrıca malzemelerden yayılan yoğun ve saydam olmayan dumanlar, zehirli gaz yayınımı, erimiş maddenin akması vb. gibi öteki etkileri de eklemek gerekir.
Tam bir yanmazlaştırma genellikle, yanma eğilimi azaltılmak istenen malzemeye, yanma önleyici ürünler denen bir ya da daha çok bileşiğin katılmasıyla sağlanır. Yanmazlaştırma amacıyla uygulanan yüzeysel işlemlerde, eşyaların yüzeyi ya tutuşmayan bir kaplamayla (lak, boya ya da vernik) kaplanır ya da ısı etkisi altında şişerek eşyanın yüzeyinde tutuşmayı geciktirici kalın bir kılıf oluşturan özel bir boyayla boyanır. Bu tür bir koruma kolayca sağlanabilir, ancak etkisi sınırlıdır; çünkü koruyucu engel bir kez aşıldığında ya da dağıldığında yanma başlayabilir.
Yanma önleyici ürünler plastik maddelere ya üretim aşamasında ya da bileşimlerine girecek maddelerin ayarlanması (yani dolgu maddeleri, plastikleştiriciler vb. ile karışımın hazırlanması) sırasında katılır.

YANMAZLAŞTIRMAK g. f. Kim. Bir maddeye yanma önleyici bir ürün emdirmek ya da bir yüzeyi bu tür bir bileşikle kaplamak.

YANNOPULOS (Periklis), yunanlı yazar (Atina 1872 - *ay. y.* 1910). Uzun süre Paris'te Moréas'ın yanında kaldı. Sonra yalnızca köklere dönüşün Yunanistan'ı çöküşten kurtarabileceğine kanaat getirerek ülkesine döndü. *Nouvel Esprit* (1906) [fr. çev.] ve *Appel au public grec* (1909) [fr. çev.] adlı yapıtlarında dile getirdiği mesihçiliği ile Sikelianos'u etkiledi. Yunan aydınlığına ve güzelliğine tutkun olan Yannopulos yaşadığı çağa aykırı düşen kişiliğine uygun, romantik bir ölüm seçti.

YANOMANOLAR, Brezilya ile Venezuela arasında yer alan sınır bölgelere yerleşmiş Güney Amerika Kızılderilileri. Avcılık, biraz balıkçılık, ağaç yetiştiriciliği ve bahçıvanlık ürünleriyle beslenen Yanomanolar, yarı göçebe bir yaşam sürerler. Köy topluluklan babasoylu olarak birbirinin yerine geçen şeflerin otoritesi altındaki birçok geniş aileyi bir araya getirir. Şamanlık ve büyücülük önemli bir nitelik taşır ve özellikle kız çocukların öldürülmesi gibi bir uygulamayla birlikte varlığını sürdürür. Dolayısıyla, kadınlara sahip olmak için iç kavgalar ya da kabilelerarası çatışmalar ortaya çıkar.

YANSI a. Yansıyan şey; akis.
—Opt. Yansımayla oluşan görüntü.

YANSILAMA a. Yansılamak eylemi.

YANSILAMAK g. f. *Bir kimseyi, tutumunu yansılamak,* genellikle alay etmek için, ona özgü bir davranışı bir tutumun aynısını yaparak, onu taklit etmek: *Konuşmasını yansılayarak onu küçük düşürdüğünüzü mü sanıyorsunuz?*

YANSILANMAK gçz. f. Bir yerde yansıyarak ışıklar oluşturmak.

YANSIMA a. **1.** Yansımak eylemi. **—2.** Fiz. Dalgaların, parçacıkların ya da titreşimlerin bir yüzeye çarptıktan sonra yön değiştirmesi.
—Akust. *Akustik yansıma,* akustik bir dalganın, iki ortamı ayıran bir yüzeye çarptıktan sonra geliş doğrultusunun bu yüzeyin normaline bakışımlı olan başka bir doğrultuda yayılması.
—Denizbil. *Soluğan yansıması,* soluğanın bir engele çarparak geri dönmesi. || *Sismik yansıma,* sesin yeraltındaki katları birbirinden ayıran çeşitli yansıtıcılara çarparak yansıması özelliğinden yararlanan sismik sondaj yönetimi.
—Dilbil. Göstereni gerçek dünyadaki canlıların ya da nesnelerin çıkardığı seslerin işitsel algılanışına yakından bağlı olan sözcükler üretmeyi sağlayan süreç. || Bu süreçle oluşturulmuş ve bir gürültüyü, bir hayvanı, bir nesneyi belirtebilen sözlüksel birim.
—Fels. Hegel'de, her gerçek şeyde içsellik ile dışsallığı birbirine yaklaştıran ve böylelikle öz ile belirlenimleri arasındaki özdeşliği kuran hareket. (Yansımanın [alm. *Reflexion*] hiçbir düşünsel ya da ruhsal anlamı yoktur: yansıma doğrudan doğruya ve her şeyden önce varlıkbilimseldir. Hegel şöyle der: "Özün olumsuzluğu yansıma'dır ve belirlenimler özün kendisi tarafından konulduğu ve kaldırıldıktan sonra da gene özde muhafaza edildikleri için *yansımalı*'dırlar" [*Wissenschaft der Logik* (Mantık bilimi], "Öz"].) || *Yansıma bilinç kuramı,* düşünceyi ve özellikle bilinci, bilincin dışında ve bilinçten bağımsız olarak var olan bir dış dünya tasarımından kaynaklanan şeyler olarak gören maddeci kuram. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kamu mal. *Verginin yansıması,* ödenen vergi borucunun bir kişi ya da bir grup üzerine yerleşinceye kadar bir bölümü ya da tümüyle başkasına geçirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müz. Yansımadan halk müziğinde genellikle nakarat olarak, XIV-XVIII. yy.'lara özgü sanat müziğinde betimleyici amaçlarla (Janequin) ve XX. yy.'a özgü vokal tekniklerde yararlanılır. (Eşanl. ONOMATOPE.)
—Opt. Bileşimindeki monokromatik ışınımların frekansında bir değişiklik olmaksızın bir ışımanın bir yüzeye çarptıktan sonra yön değiştirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yansıma açısı,* yansıyan ışığın, gelme noktasında yansıtıcı yüzey normaliyle yaptığı açı. || *Yansıma eğrisi,* gözün belirli konumuna göre, bir yüzeyden yansıyan ışığın meydana getirdiği eğri.
—Tıp. Radyolojide muayene edilen organın ışınlara göre durumu (karşıdan, yandan yansıma).
—ANSİKL. Dilbil. Nedensiz göstergelerden (örn. çocuk, konuşmak) ayrı olarak şırıltı, çatırdamak gibi yansımayla yaratılmış sözcükler nedenlidir. Bu yaratıcı süreç, her dilin ses dizgesinde kendine özgü biçimde ortaya çıkar. Her konuşucu, kimileri düzanlamsal bir konuma kavuşmuş *(çufçuf, horuldamak)* sözcük niteliği kazanmış yansımaları kullanabildiği gibi *(çat, güm)* kendi duyarlığına yaratmak istediği etkiye göre yenilerini de uydurabilir. Yansımalar, ünlemlerin tersine, dilsel birimler olarak kullanılır. Bir dağılım ve belirli dizgeleri vardır, türetme işlemine olanak verirler.
—Fels. Marxçılığa göre maddi dünya, kendisi üzerine edinilen bilinçten önce de vardır. Maddi dünyanın insan beynindeki

bir ışık ışınının yansıması

bir ara nöronlu basit yansımalı devre

iki ara nöronlu karmaşık yansımalı devre

yansıması kuramı, Marx ve Engels'te bu düşünceyi belirleyen kuramdır. Marx şöyle der: "Hegel'e göre düşüncenin hareketi [...], ideanın görüngüsel biçiminden başka bir şey olmayan gerçekliğin demiurgosudur. Bana göreyse tersine, düşüncenin hareketi, insan beynine iletilen ve yerleştirilen gerçek hareketin yansımasından başka bir şey değildir" (*Kapital*, almanca 2. baskıya sonsöz). Engels de şöyle yazar: "Tüm çağdaş felsefenin temel sorunu, düşünce ve varlık arasındaki ilişki sorunudur. [...] Bu soruna şu ya da bu biçimde verdikleri yanıta göre filozoflar, iki büyük kampa ayrılır: [...] İdealizm kampı [...] ve çeşitli maddecilik okulları. [...] Ancak düşünce ve varlık arasındaki ilişki sorununun bir başka yönü daha vardır: bizi çevreleyen dünya üzerindeki düşüncelerimizle bu dünyanın kendisi arasında nasıl bir bağıntı vardır? Düşüncemiz, gerçek dünyayı bilmeye yetenekli midir? Gerçek dünya üzerindeki tasarım ve görüşlerimizle gerçekliğin sadık bir yansımasını verebilir miyiz?" (*Ludwig Feuerbach ve klasik alman felsefesinin sonu*) [Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie].

Yansıma kuramını Lenin, marxçılığın bilgi kuramı durumuna getirdi. Şöyle yazıyordu: "Maddecilik, 'kendinde şeyler'in ya da zihnin dışında var olan şeylerin varlığını kabul etmeye dayanır. Maddeciliğe göre düşünceler ve duyumlar, bu şeylerin kopya ya da yansımalarıdır" (*Materyalizm ve ampiriyokritisizm*, "Giriş") [Materializm i empiriokritisizm]. Ayrıca Lenin, şunu da ekliyordu: "Bütün insanların pratik yaşamdan kaçınılmaz olarak çıkardıkları ve maddeciliğin kendi bilgi kuramının temeline bilinçli olarak yerleştirdiği tek sonuç şudur ki, bizim dışımızda ve bizden bağımsız nesneler, şeyler, cisimler vardır ve duyumlarımız, dış dünyanın imgelerinden başka bir şey değildir" (*ay. ypt.*, 2).

—Kamu mal. Verginin yansıması birbirine bağlı üç olay halinde gerçekleşir. Bunlar verginin vurgusu, aktarma ve yerleşmesidir. Yükümlü, verginin ilk olumsuz etkisinden sonra, bu vergiyi piyasada değişim ilişkileri içinde başkalarına aktarma yollarını arar. Ancak, aktarma bir olanak sorunudur. Burada vergiyi ödeyen yasal yükümlü ile fiili yükümlü ayrımını yapmak gerekir. Yasal yükümlü ödediği vergiyi fiyat mekanizması yoluyla kısmen ya da tamamen başkalarına aktarabiliyorsa yük başkalarına geçer. Vergi yüküne fiilen katlanan bu kimseler de vergiyi aynı mekanizma ile başkalarına aktarma yollarını ararlar. Olay böylece sürer. Sonuçta aktarılamayan vergi yükü bireylerinin üzerinde kalır. Bu kişi ya da gruplar verginin fiili yüklenicisidirler. Yansıma *tam* ya da *kısmi* olabilir. Yansımanın tam olması verginin tümünün son ödeyici üzerinde kalmasıdır. Kısmi olması ise, verginin bir bölümünün ilk ödeyenler üzerinde kalmasına karşılık öteki bölümünün aktarılan kimseler üzerinde kalmasıdır. Yansıma ileriye ya da geriye olabilir. Piyasa mekanizması içinde oluşan yansımada eğer vergi, satılan malın fiyatını artırmak yoluyla gerçekleşiyorsa *ileriye yansıma* sözkonusudur; üretimden tüketime, satıcıdan alıcıya, işçiden işverene. Piyasa koşulları nedeniyle vergi ileriye yansıtılamıyorsa, verginin ilk vurgusunu hisseden yükümlü bu yükü üretim etmenleri sahiplerine doğru kaydırarak *geriye yansıma* gerçekleşmiş olur. Vergi yükünün işletmeden üreticiye, iş gücüne ya da ödünç verenlere kaydırılması gibi. Ancak geriye yansımanın oldukça güç olduğuna işaret etmek gerekir. Ekonominin içinde bulunduğu konjonktürel durum yansımayı zaman içinde değiştirebilir. Talebin kuvvetli olduğu enflasyonist dönemlerde yüksek fiyat artışlarını üretici kolaylıkla ileriye, tüketicilerine aktarır. Ekonomik durgunluk dönemlerinde ise zaten zayıf olan talebi daha çok azaltacak fiyat artışlarından kaçınan üretici vergiyi kısmen ya da tamamen kendisi yüklenir. Bir noktaya daha işaret edilebilir. Genellikle dolaylı vergilerin (tüketim vergisi, KDV vb.) yansıtıldığı, dolaysız vergilerin (gelir vergisi, servet vergisi vb.) ödeyenin üzerinde kaldığı görüşü yaygındır.

—Opt. Işık dalgaları, ışığı yayma hızları farklı olan iki ortamın ayrılma yüzeyine çarptıklarında, dalgalardan bir bölümü ilk ortama geri döner (yansıyan ışık), bir bölümü de ikinci ortama geçerek iletilen ya da kırılan ışığı oluşturur. Fermat ilkesine göre, ışığın bir ışının bir noktasından diğerine geçiş süresi maksimum ya da minimumdur. Bu durumda yansıyan dalga, gelen ışının gelen dalgaya dik olması gibi yansıyan ışın da yansıyan dalgaya dik olacak biçimde, yüzeyin aynı yayılma süresine denk düşen farklı noktalarındaki temel dalgaların zarfıdır.

Yansıtıcı bir yüzeyin her noktasında, normal, gelen ışın ve yansıyan ışın hep aynı düzlem içinde yer alır ve gelme açısı yansıma açısına eşittir.

İki tip yansıma ayırt edilir. *Camsı* yansıma denen yansıma iki dielektrik ortamın (bunlardan biri boşluk olabilir) sınırında meydana gelir. Yansıma oranı iki ortamın indislerine, gelme açısına ve ışığın polarma durumuna bağlıdır. Işığın yayıldığı birinci ortamın kırılma indisi (n_1) ikinci ortamın kırılma indisinden (n_2) büyükse bir sınır gelme açısı vardır ve bu değerin üzerinde hiçbir ışık iletilemez: buna tam yansıma denir. *Metal* yansıması perdahlanmış metallerin yüzeyinde meydana gelir. Yansıtma çarpanı dik gelen ışınlar için bile çok büyüktür ve büyük ölçüde dalga boyuna bağlıdır. Perdahlanmış bir yüzeyin yansıtma gücü, bu yüzeyi ince bir ya da birçok dielektrik katmanla (yansıma azaltıcı katmanlar, yansıtma gücü yüksek aynalar, yarıyansıtıcı lambalar) kaplayarak değiştirilir. Yansıma olayından aynalarda ve tam yansıma biçiminde, prizmalarda, ışık kılavuzlarında (optik lif*ler) yararlanılır.

YANSIMAÇEKİMİ a. Belgelerin yansıyan ışık etkisiyle çoğaltılması yöntemi. (Bir fotoğraf kâğıdının duyarlı yüzeyi bir belge üzerine uygulanır ve duyarlı kâğıdın arka kısmından ışık etki ettirilirse belgenin beyaz bölümleri, duyarlı katmanı, siyah çizgilere denk düşen bölümlere oranla daha çok etkiler.) [Eşanl. REFLEKTOGRAFİ.]

YANSIMAK gçz. f. **1.** Işık dalgalarından söz ederken, yansıtıcı bir yüzeye çarparak geldiği ortama geri dönmek; aksetmek: *Camlardan yansıyan ışıklar.* **—2.** *Bir şeye yansımak,* somut bir şey sözkonusuysa, yansıtıcı bir yüzey üzerinde görüntü olarak belirmek: *Yüzü suya yansıyordu.* **—3.** *Bir şeye yansımak,* soyut bir gerçek sözkonusuysa, az çok belirgin bir biçimde görülmek, belli olmak: *Aldığı katı eğitim yaşam biçimine yansıyor. Heyecanı davranışlarına yansıyordu. Mutluluğu yüzüne yansıyor.*

◆ **yansıtmak** ettirg. f. **1.** *Işığı yansıtmak,* parlak bir nesneden, bir yüzeyden söz ederken, ışığı geri göndermek, aksettirmek: *Ayna ışığı yansıtır.* **—2.** *Bir şeyi (somut) yansıtmak,* canlı varlıkların, nesnelerin görüntülerinin az çok net bir biçimde yansımasını sağlamak; aksettirmek: *Nesnelerin görüntüsünü değiştirerek yansıtan bombeli metalik yüzey.* **—3.** *Bir şeyi (soyut) yansıtmak,* o şeyi iletmek, dile getirmek, ortaya koymak: *Sorunlarını bize hiçbir zaman yansıtmazdı. Bu özet yazarın düşüncesini iyi yansıtmıyor.* **—4.** *Bir duyguyu vb. yansıtmak,* bir kimsenin dış görünüşünden, tutumundan vb. söz ederken, onun duygularını, düşüncelerini vb. ortaya çıkarmak, belli etmek, dışavurmak: *Bakışları tedirginliğini yansıtıyordu.*

◆ **yansıtılmak** edilg. f. **1.** Işık dalgaları sözkonusuysa, ortama geri gönderilmek. **—2.** İletilmek, dile getirilmek: *Olay çarpıtılarak yansıtıldı.*

YANSIMALI sıf. Yansıtan ya da yansıyan şey için kullanılır.

—Isıbil. *Yansımalı fırın,* işlenecek maddelerin, alevler ve sıcak gazlarla yüksek sıcaklığa kadar ısıtılan ve taban üzerine şiddetle ışıma yapan bir kemerle dolaylı olarak ısıtıldığı fırın. (Eşanl. REVERBER FIRINI.)

—Küm. kur. *Yansımalı bağıntı,* bir küme üzerinde, bu kümenin her elemanının kendisiyle bağıntılı olduğu ikili bağıntı.

■ —Nörobiyol. *Yansımalı devre,* uyarının kendisini alan sinirsel yapıya iki ya da daha fazla kez varabileceği biçimde düzenlenmiş, dairesel konumlu sinirsel devre. (Bk. *ansikl.* böl.).

—ANSİKL. Nörobiyol. Bir uyarı mesajının gelişinin bitiminden çok sonra bir nöron grubunda boşalmanın sürmesini açıklamak için yansımalı devrelerin var olduğu düşünülmüştür. Bazı araştırıcılar bu devre modelinin merkez sinir sisteminde bilgi depolama sistemi olarak işlev gördüğünü öne sürmüşlerdir. Bu kuram günümüzde geçerliğini yitirmiştir.

YANSIMALILIK a. Küm. kur. Bir yansımalı bağıntıyı ayırt eden özellik.

YANSIMAÖLÇER a. Yüzeylerin yansıtma özelliklerini ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. REFRAKTOMETRE.)

YANSIMASIZ sıf. Yansıtmayan ya da yansımayan şey için kullanılır.

—Opt. Yansıyan ışığın yeğinliğini azaltmak ve optik aletlerin saydamlık gücünü artırmak için optik camların yüzeyine sürülen çok ince, saydam bir katman için kullanılır || Böyle bir katmanla kaplanmış cam için kullanılır.

—ANSİKL. Opt. Çok sayıda mercekle donatılmış optik aletlerde, ışığın büyük bir bölümü mercek yüzeyindeki yansımalar sonucu kaybolur ve görüntü karanlık bir duruma gelir. Yeniden yansıyan bu ışınlar tekrar ilk doğrultularını alırlar ve görüntüye doğru gelerek kontrastı azaltan bir tül oluştururlar. Görüntünün bozulmasına yol açan bu olayı önlemek için camların yüzeyinde saydam bir katman oluşturulur; katmanın kalınlığı, her iki yüzeyinden yansıyan ışınlar birbirlerini girişimle yok edecek biçimde ayarlanır. Bunun için *fluorlama* tekniğine başvurulur, yani cam yüzeyine, vakumda metal fluorür (genellikle magnezyum fluorür) katmanı çökeltilir. En son teknikle üretilen objektif merceklerinde çeşitli dalga boylarındaki ışınımlar çok sayıda yansımasız katman uygulanarak giderilir (çokkatmanlı işlem).

YANSIR sıf. Fiz. Bir yüzey tarafından yansıtılabilen.

YANSIRLIK a. Fiz. Yansır bir şeyin özelliği.

YANSITICI sıf. Fiz. Yansıtan, yansıma yoluyla ileten.

—Dilbil. Sınırlı bir bütünceden yararlanarak oluşturulan kuralları dilin daha geniş bir cümleler bütününe yansıtılabilen bir dilbilgisi için kullanılır.

—Fels. Kant'ta, tikel bir durumdan hareketle bu duruma karşılık olan evrenseli bulması gereken ve belirleyici yargı yetisine oranla belirlenen yargı yetisine denir. (Kant şöyle der: "Yalnızca tikel olan verilmişse ve yargı yetisi, bu tikele karşılık olan evrenseli bulmak zorundaysa, bu durumda yargı yetisi yansıtıcı olmaktan öteye geçemez" [*Yargı* gücünün eleştirisi*] (Kritik der Urteilskraft), "Giriş"].)

—Jeod. ve Topogr. *Yansıtıcı aygıt,* ana aygıt tellürometrenin gönderdiği elektromanyetik dalgaları alan ve bunların karşılığı olan bir dalgayı yansıtan yardımcı parça. (Bazı aygıtlar hem ölçme - gönderme, hem yansıtma görevlerini birlikte yapabilmektedir.)

◆a. Fiz. Temel olarak yansıma olayından yararlanarak, bir kaynağın ışıksal, elektromanyetik, akustik vb. ışıma akısının uzaysal dağılımını değiştirmeye yarayan düzenek. (Eşanl. REFLEKTÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Jeod. ve Topogr. Uygun şekilde döndürüldüğünde bir jeodimetrenin gözlem başlığının yayınladığı bir ışık dalgasını ya da kızılaltı dalgayı yansıtan prizma ya da prizmalar düzeni. (Bu prizmalar, ikişer ikişer birbirine dik durumda olan, yani bir küpün köşesini oluşturacak biçimde duran 3 düzlemsel aynadan oluşur. Böyle bir sistemde her ışın, gelme açısı ne olursa olsun, tam anlamıyla koşut bir doğrultuda yansır.)

—Radyotekn. *Hertz yansıtıcısı,* bir antende, verici tarafından beslenen bir öğenin arkasına yerleştirilerek ışımayı bu öğeye doğru göndermeye yarayan ve metal bir telden ya da yüzeyden oluşan öğe. (Eşanl. REFLEKTÖR.)

—Nük. müh. Bir nükleer reaktör kalbinin, görevi kalpten sızan nötronların bir bölümünü kalbe geri göndermek olan dış zarfı.

—ANSİKL. Fiz. Bir optik yansıtıcı, biçimi ve yansıtma çarpanıyla ayırt edilir. Bunun yansıması, parlak bir metal yüzeyin ya da bir camın yansıması gibi *parlak,* ya da kâğıt ya da kumaş parçasınınki gibi *yayınık* olabilir. Gerçekte, alınan ışınımların dalga boyu ile değişen yansıma her zaman, yansıma açısının geliş açısına eşit olduğu bir doğrudan yansıma ile bir yayınık yansımadan oluşur ve bu yansımaların oranı değişebilir. Yansıtıcının biçimi bir kaynağın ışığını çok farklı sınırlar içinde denetlemeye ve dağıtmaya yarar: *yeğin* yansıtıcılar (dar demetli), *yayıcı* yansıtıcılar (geniş demetli), *parabolik* yansıtıcılar (koşut demetli), *yoğuşturucu* (bir noktada) yansıtıcılar vb. Morötesi ışınlarının kızılaltı ışınlarının ve ses dalgaları ışınlarının yansıması da aynı yasalara uyduğundan bu çeşitli dalga ve ışınımlar için de yansıtıcılar yapmak mümkündür.

YANSITILMAK → YANSIMAK.

YANSITIRLIK a. Opt. Işığı yansıma yoluyla yayındıran bir yüzeyin ışık ışıltı*sı çarpanı.

—Antropol. ve Biyol. *Deri yansıtırlığı,* deriye çarpan ışığın yansıma oranı. (Derinin rengini belirleyen pigmentlerce seçilerek emilen ışınlara özgü dalga uzunluğundaki ışık demetleri ele alınarak ölçülür: hemoglobin için 540 ila 580 nm ve melanin için 650 ila 700 nm'lik bantlar).

YANSITMA a. Yansıtmak eylemi.

—Dilbil. *Yansıtma kuralları,* üretici anlambilimde, cümleleri derin yapısında ve sözlük maddelerinde işleyen kurallar dizgesi. Sözdizim kuramıyla birlikte, dildeki tüm cümlelerin anlamsal açıdan yorumlama olanağı sağlar.

—Opt. *Yansıtma çarpanı,* yansıyan akının gelen akıya oranı.

—Psikan. ve Psik. Geniş anlamda, öznenin; düşüncelerini, duygularını, görüşlerini, isteklerini vb. dış dünyaya yerleştirmesi işlemi (ancak özne bu yaptığı işlemin farkında değildir, dolayısıyla bu düşünce, duygu, görüş ve isteklerin vb. dışsal ve nesnel bir varlığı bulunduğunu, dünyanın bir görüntüsünü oluşturduğunu sanır). || Dar anlamda, öznenin, kendisinde bulunduğunu kabul edemediği bir dürtüyü kendi dışına atması ve başka bir kişiye yüklemesi işlemi (böylece sözkonusu dürtünün kendisinde olduğunu bilmezlikten gelme olanağını sağlar). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Sine. Kişilerin, stüdyoda, dekorun pozitif filmin yansıtılmasıyla sağlandığı buzlu camdan bir ekran önünde filme alınmasına dayanan film hilesi. (Otomobil sahneleri yansıtma yöntemine en iyi örnektir: oyuncular sahte bir otomobile binerler ve daha önceden çekilmiş bir filmin yansıtılmasıyla otomobil seyirciye hareket ediyor izlenimini verir.)

—ANSİKL. Psikan., Psik. ve Ruhbil. Yansıtma kavramı, psikanalizden çok önce de vardı. Psikanalizin bu konuda getirdiği yenilik, yansıtmayı, öznelliği oluşturan bir işlem olarak görmesi, özellikle de dışa atılan şeyin her şeyden önce özne tarafından benimsenmesi olanaksız kötü nesne olduğunu vurgulamasıdır. Böylece yansıma, tam anlamıyla, öznenin kendi içindeki bir bölünmeyi gidermesi işlemi durumuna gelir, aynı zamanda da onun için bir bilmezlikten gelme ve inanma işlevi görür.

YANSITMAK → YANSIMAK.

YANSITMALI sıf. Yansıtma özelliği olan.

—Denizc. *Yansıtmalı aygıt,* gözlemler sırasında, gemi güvertesinin hareketlerinden etkilenmeksizin ölçüm yapmayı sağlayan ve iki ayna takımından oluşan aygıt. (Oktant, yansıma çemberi, sekstant yansımalı aygıtlardır.)

—Ruhbil. *Yansıtmalı test,* ana hedefi, normal ya da hastalıklı kişiliğin yapısını, değişik özelliklere bakarak saptamaya dayanan tekniklerle yapılan test. (Eşanl. KİŞİLİK TESTİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Ruhbil. Yansıtmalı testlerde denek, belli bir durumla karşı karşıya bırakılır, o da bu durumdan çıkardığı anlama göre cevap verir. Testte kullanılan uyarılar, tam anlamıyla yapılanmış olmadığından, çok çeşitli cevaplar verilmesini sağlayacak niteliktedir. Bu testler, algıların uygun biçimde kullanılmasını belirleyen (sunulan açık içeriğin doğru kavranması) gerçekliğe uyarlanma mekanizmalarına ve öznenin ötekilerden farkını belirleyen fantazma ve duygu öğelerini dile getiren yansıtma mekanizmalarına dayanır. Başlıca yansıtmalı testler, yetişkinler için Rorschach ve TAT testleri, çocuklar için CAT ve Patte-Noire testleridir. Bu testlerin her biri, elde edilen birbirine aykırı öğeleri topyekûn yorumlamayı sağlayan bir kişilik kuramına dayanır.

YANSIZ sıf. **1.** Bir anlaşmazlık, bir tartışma vb. durumunda yan tutmayan bir kimse, bir grup, bir ülke; o kimsenin, o grubun o ülkenin tutumları, yayınları vb. için kullanılır; tarafsız, bitaraf: *Yansız bir hakem. Yansız bir gazete.* **—2.** Aralarında anlaşmazlık çıkmış iki gruptan hiçbiriyle doğrudan bağlantısı olmayan bir yer için kullanılır; tarafsız: *Karşılaşma yansız bir sahada yapılacak.*

—Dilbil. Üç cinsli bir sınıflamada, erille, dişile karşıt dilbilgisel cins için kullanılır. (Yansız genellikle canlılar [insanlar ve hayvanlar] ve cansızlar [nesneler] karşıtlığına dayanan doğal cinste, "cansız" terimini belirtir.)

—Kim. pH'si 7 olan bir ortam için kullanılır. Artı ya da eksi yükleri birbirine denk olan bir madde için kullanılır. (Eşanl. NÖTR.) || *Yansız tuz,* kuvvetli bir asidin kuvvetli bir bazla tam olarak gerçekleşen tepkimesi sonunda oluşan tuz.

—Manyet. *Yansız çizgi,* bir mıknatıs yüzeyinde, indüklemenin dik bileşeninin sıfır olduğu noktaların yeri. (Bu çizgi yüzeyi, zıt kutuplu bölgelere ayırır). [Eşanl. NÖTR ÇİZGİ.] || *Yansız hal,* boyutları, alanlarınkine göre büyük her bölgede manyetik indükleme ve manyetik alanın, istatiksel olarak sıfır olduğu manyetik bir maddenin hali. (Eşanl. NÖTR HAL.)

—Ruhbil. *Yansız uyarı,* şartlandırma bağlamında ilkin incelenen tepkiyi uyandırmayan, ama daha sonra, şartlandırmaya uygun olarak o tepkiyi yaratmaya yarayan uyartı (fiziksel açıdan ilk uyartı ile şartlı tepkiyi yaratan uyartı aynıdır.)

—Sesbil. *Yansız ünlü,* yuvarlak olmayan, tınısı belirsiz, (çevriyazısı [ə] biçimindedir) orta ünlü.

◆ a. Dilbil. Nitelik ya da kipliği bir karşılaştırma ya da üstünlük ya da küçüklük derecesine ilişkin belirti içermeden, olduğu gibi dile getiren anlam derecesi (karşılaştırma ve üstünlük derecelerine karşıt olarak). || Yansız cins.

◆ sıf. ve a. Tarafsızlığı benimseyen kişi ya da ülke için kullanılır.

YANSIZLAŞABİLİR sıf. Kimi bağlamlarda yansızlaşmaya uğrayabilecek iki yanlı bir karşıtlık için kullanılır.

YANSIZLAŞMA a. Dilbil. Söz zincirinin kimi konumlarında, genellikle belirgin bir karşıtlığın ortadan kalkması.

—ANSİKL. Dilbil. Yansızlaşma kavramı özellikle sesbilimde kullanılır. Karşıtlığın yansızlaştığı durumda üstsesbirim sözkonusudur. Yansızlaşma kavramı, sözdizim ve sözlük alanlarına da uygulanmıştır (üstsözlükbirim* kavramı).

YANSIZLAŞTIRMA a. Yansızlaştırmak eylemi.

—Fizs. kim. pH'si 7 olan bir ortam oluşturuluncaya dek bir asidi bir bazla ya da bir bazı bir asitle tepkimeye sokma. || Bir kimyasal tepkimede hidroksil (OH^-) iyonları ile hidronyum (H_3O^+) iyonlarını denkleştirme. (Eşanl. NÖTRLEŞTİRME.) || *Yansızlaştırma ısısı,* genellikle ısıveren bir asit-baz tepkimesinde açığa çıkan ısı.

—Petr. san. *Yansızlaştırma indisi,* asitliği ya da bazlığı çözümlenmek istenen maddenin 100 cm^3'ünü yansızlaştırmak için gerekli potasın miligram olarak sayısı. (Eşanl. NÖTRLEŞTİRME İNDİSİ.)

—Yağ. mad. Bir yağdaki serbest yağ asitlerini giderme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yansızlaştırma hamuru,* yansızlaştırma tepkimesi sonunda oluşan yansız yağ, sabun ve çeşitli katışkı maddelerinden (helme) meydana gelen karışım. (Yansızlaştırma hamuru iyi korunamazsa hızla mayalaşır; bu nedenle piyasaya sürülmeden önce sülfürik asit ya da hidroklorik asitle işlenerek asitli yağa [yağ asitleri ile gliseritlerin bir karışımı] dönüştürülmesi gerekir.) [Eşanl. SOAP-STOCK.]

—ANSİKL. Yağ. mad. Yansızlaştırma genellikle alkali bir çözeltiyle yapılır. Yağ asitleri ile alkalinin bileşmesi sonunda oluşan sabunların bileşiminde, belli miktarda yansız yağ bulunur ve bu sabunlar yansızlaştırma hamuru, yani *soap-stock*'u meydana getirir. Yansızlaştırma hamuru karışımdan merkezkaçlama yoluyla ayrılırken, yansız yağ, saf suyla peşpeşe uygulanan yıkama işlemleriyle eser miktardaki sabun kalıntılarından arındırılır. Alkali yansızlaştırma yüksek asitli yağlara uygulanamadığından (çünkü yansız yağ kaybı çok fazla olur), bu maddeler yüksek sıcaklıkta ileri vakum altında serbest yağ asitlerinin su buharıyla sürüklenmesi yoluyla fiziksel olarak arıtılır.

Serbest yağ asitleri yüksek sıcaklıkta bir katalizör eşliğinde gliserolle yeniden esterleştirilebilir. Bu yolla elde edilen yağlar, besin yağı olarak kullanılamaz.

YANSIZLAŞTIRMAK g. f. *Bir şeyi yansızlaştırmak,* onu yansız duruma getirmek.

—Dilbil. Ayırıcı bir karşıtlığı yansızlaştırma yoluyla ortadan kaldırmak.

—Fizs. kim. Bir ortamın pH'sini 7'ye getirmek. (Eşanl. NÖTRLEŞTİRMEK.)

—Yağ. mad. Ham yağlı maddelerde bulunan serbest yağ asitlerini uzaklaştırmak.

YANSIZLIK a. **1.** Hiçbir tarafı tutmayan bir kimsenin, bir grubun durumu; onların tutumlarının niteliği; tarafsızlık: *Oturum yöneticisinin yansızlığından övgüyle söz etmek.* **—2.** *Yansızlık öğretisi,* dünyadaki büyük siyasal ve ideolojik bloklardan birine katılmayı reddeden öğreti.

—Fizs. kim. Bir maddenin ya da yansız bir ortamın durumu, belirgin nitelği. (Eşanl. NÖTRALİTE, NÖTRLÜK.)

—Psikan. Hastanın felsefi, politik ya da dinsel görüşleri, tasarıları, idealleri ve tedavi sırasında ortaya çıkan aktarım belirtileri karşısında psikanaliz uygulayanın yan tutmayan davranışı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Psikan. Psikanaliz uygulayan görüşlerini açıklamaktan kaçınmak ve tedaviyi, eğitsel bir biçimde sürdürmek zorundadır. Hastaya her türlü tavsiyede bulunmaktan kaçınmalı ve onun bu konudaki isteklerine uymamalıdır. (→ KAÇINMA.) J. Lacan "kapalı yüz ve dikili ağız"ın, psikanalizden geçene, bilen bir özneye değil de "bildiği varsayılan bir özneyle konuşma olanağı sağladığını söyler (1958).

YANŞAK sıf. *Yörs.* Rahatsız edici biçimde çok konuşan, geveze, boşboğaz.

YANŞAKLIK a. *Yörs.* Yanşak olma durumu, niteliği.

YANŞAMAK gçz. f. *Yörs.* Tatsızlık etmek, gevezelik etmek.

YANTAİ → YENTAİ.

YANTAŞ a. Yerbil. Jeolojik bir oluşuma ya da tektonik bir birime göre, bu oluşumun ya da birimin yerleştiği arazi örtüsü.

YANTRA, *alet* anlamına gelen ve hinduculukta kendisinde özel güçler varsayılan mistik diyagramı belirten sanskritçe sözcük. Yantralar özellikle tantracılıkta derin

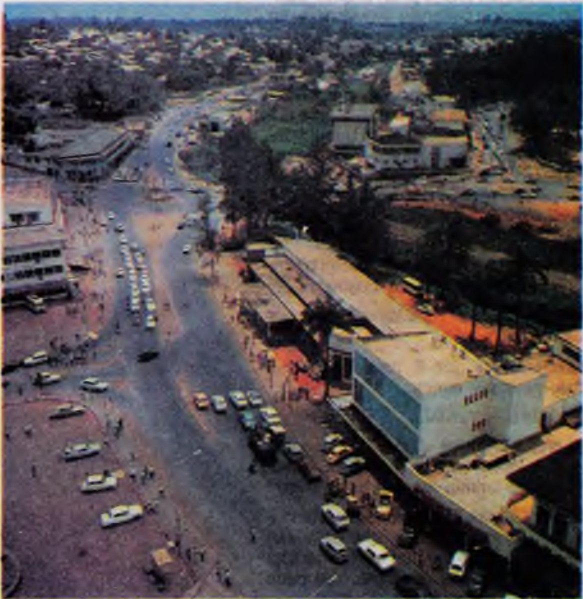

Yanya'da Osmanlı döneminden kalma bir cami

düşünme yetisini uyarmak, yoğun dikkati, dağınık ortamdan varlığın merkezine çekmek üzere bir destek olarak kullanılır. En ünlü yantralardan biri dokuz üçgenden oluşan *Şriyantra*'dır: bu dokuz üçgenden beşinin ucu aşağıyı (bunlar *yoni*'yi ya da dişilik ilkesini simgeler) dördününün ucuysa (*linga*'yı ya da erkeklik ilkesini simgeler) yukarıyı gösterir; bu görüntünün bütünüyse *bindu* denilen ve ayrımlaşmamış sonsuz brahmanın simgesi olan merkeze yönelmiştir. Sözkonusu dokuz üçgeni çevreleyen lotüs yaprakları ve kırık çizgilerse yaratılışın bütününü simgeler.

YANTRA, Bulgaristan'da ırmak, Tuna'nın sağ kıyıdan kolu; 150 km. Şipka geçidinin yakınından doğar, Gabrovo'dan Tirnova'ya kadar akar ve aşağı Tuna vadisinde bataklık halinde yayıldıktan sonra Tuna'ya kavuşur.

YANTÜMCE a. Dilbil. → BAĞIMLI* TÜMCE.

Yaoundé'den bir görünüm

Picou-A. A. A. Photo

YANÜNSÜZ a. Sesbil. Eklemlenmesi için, aynı anda hem ses oluğunun orta kesiminde bir kapantı, hem de dilin kenarlarından hava akışı gereken ünsüz (örn. türkçedeki l ünsüzü).

YANÜRÜN a. Kim. Sanayide, kimyasal bir üretim sürecinde, amaçlanan asıl ürünün yanında ele geçen ya da özütleme artığı olarak ortaya çıkan ikinci dereceden ürün.

YANVERME a. Bozuk para imalinde, madeni, para pervazını biçimlendirecek tarzda sıkıştırma. (Yanverme sırasında paranın kenarına yazı ya da motifler basılabilir.)

YANYA, yun. **İoannina,** Yunanistan'da kent, Epeiros'ta *nomos* merkezi, *Yanya gölü*'nün batı kıyısında; 45 000 nüf. Surlar. Kente egemen kalede, küçük bir bölge müzesi içeren XVII. yy.'dan kalma cami. Arkeoloji ve sanat müzesi. Göldeki bir adada eski manastırlar. Üniversite. Mermer ve ağaç işleme. Süt sanayisi. —*Yanya nomosu*, 4 990 km²; 134 700 nüf.

—Tar. V. yy. başlarında "İoannina" adıyla Bizanslılar tarafından kurulan kent, kısa sürede gelişip büyüyerek Epeiros bölgesinin merkezi oldu. XIV. yy.'da bölgenin önemli bir bölümüyle birlikte Venedikliler' in Tocco ailesine satıldı ve bu ailenin kurduğu Epeiros despotluğunun merkezi durumuna geldi (1335). İtalyan yönetiminden hoşnut olmayan yerli halkın çağrısı üzerine Epeiros despotluğunu ortadan kaldıran Murat II tarafından osmanlı topraklarına katılarak "Yanya" adıyla oluşturulan yeni eyaletin merkezi oldu (1431). Tepedelenli* Ali Paşa'nın muhafızlığı döneminde geniş ölçüde bayındırılarak güzelleşen ve onun Babıâli'ye karşı ayaklanması sırasında (1820-1822) yaklaşık 2 yıl osmanlı denetiminden çıkıp bağımsız olarak yönetilen kent, ayaklanma bastırılıp Tepedelenli idam edildikten ve yeniden osmanlı egemenliğine geçtikten sonra da yunan ayaklanmasının öncüleri sayılan palikaryaların (çeteci Rumlar ve hıristiyan Arnavutlar) hareket üslerinden biri durumuna geldi. Rusya'nın ve Kırım* savaşı'nı fırsat bilen Yunanistan'ın Türkler'e karşı kışkırttığı ayaklanmacıları cezalandırmak için Yanya'ya gönderilen eski Hariciye nazırı Keçecizade Fuat Efendi (Paşa) bile bölgeyi kan ve ateş içinde bırakan çetecilerle başa çıkamadığından türk-yunan siyasi ilişkileri kesildi (1854). Vilayet düzenlemesi sırasında oluşturulan Yanya vilayetinin merkezi oldu (1867). Türk-Yunan savaşı (1897) sırasında Narda (Arta) üzerinden Yanya'ya saldıran yunan kuvvetlerinin bu hareketi türk birliklerince kolaylıkla püskürtüldü. Balkan* savaşı'nda 4 aylık bir kuşatmadan sonra yunan ordusunun eline geçen kent, türk yönetiminden çıktı (1913). Bugün "İoannina" adıyla anılan Yanya, Yunanistan'da Epeiros yönetim biriminin merkezidir.

YANYOL a. Anayola paralel, trafik akışı az olan yol.

—Oto. *Yanyola geçirme*, trafiğin yoğun olduğu ana yolda, tıkanıklıklara meydan vermemek için trafiğin bir bölümünü yanyollara aktarma.

YANYÜZERBALIKLAR a. Zool. YASSIBALIKLAR takımının eşanlamlısı.

YAN ZHENGİNG → YEN CINÇİNG.

YAO a. Asya Yaoları tarafından konuşulan dil öbeği. (Bu diller, miao dillerine yakındır. Ya çin-tibet, ya tayca öbeğine bağlıdırlar.)

YAO, Japonya'da kent, Honşu adasının (Osaka ili) G.'inde, Osaka yerleşme alanının G.-D.'sunda; 278 022 nüf. (1991). Konut ve sanayi (kimya, tekstil) merkezi.

YAOLAR, Güney Çin, Birmanya, Tayland, Vietnam ve Laos'un kuzeyine dağılmış, 4 milyon kişi oldukları sanılan çin-tibet halkı. Yanmış orman alanlarında (ray) pirinç yetiştiren, yüksek yaylalarda göçebe bir yaşam sürdüren Yaolar küçük köyler oluştururlar. Ataerkil bir toplum yapıları vardır, animist dinlerinde çin etkisi görülür.

YAOLAR, Rovuma ırmağı ve Lugenda ırmağı arasındaki bölgelerde oturan, aynı zamanda Tanzanya ve Malavi'ye de dağılmış olan, Mozambik bantu halkı. Yaolar geçimlerini tarım (çay, tütün, pamuk ve yerfıstığı) ve hayvancılıkla sağlarlar. Aynı atadan gelen üyelerden oluşan ayrı grupları içeren anasoylu klanlardan oluşan bir toplumdurlar. Bu klanlar, yaşlılar konseyine bağlı şeflerin otoritesi altındadır. Yaolar, büyücülük ve gözbağcılık, genç insanların arınmaları ve topluluğa girmeleri için çok sayıda tören ve aya tapınma ayinleri yaparlar. Arap halkıyla karşılıklı ilişkileri (geçmişte köle ticareti) sonucu atalara tapınma geleneğini korumalarına karşın belli bir islamlaşmaya yöneldiler.

YAOUNDÉ, Kamerun'un başkenti; 1 000 000 nüf. (1991). Kent, 700 m yükseltiye doğru, Fébé dağının (1 060 m) yükseldiği tepelik bir bölgede gelişti. Kent merkezindeki modern tipte ticari ve yönetim mahallelerinin çevresinde, özellikle K.'de ve D.'da, çok yoğun halk mahalleleri uzanır. Etkinlikler özellikle hizmetler kesiminde yoğunlaşır (ticaret, ulaşım, yönetim, üniversite). Sanayileşme sınırlıdır. Yaoundé ayrıca, Duala-N'Gaundere hattı üzerinde bir demiryolu istasyonudur.

Yaoundé sözleşmesi, temmuz 1969'da, on sekiz büyük afrika ve madagaskar ülkesi arasında imzalanan ve Avrupa Ekonomik topluluğu'na bağlılıklarını yenileyen sözleşme. Şubat 1975'te, Lomé* antlaşması'yla genişletildi.

YAP be. *Yörs.* Ağır ağır; ağırca, yavaşça (yinelemeli olarak da kullanılır): *Yap yürümek.*

YAP, Büyük Okyanus'ta yanardağ kökenli takımada, Mikronezya federe eyaletlerinden birine bağlıdır; 101 km²; 13 900 nüf. (1990). Başlıca adasına da *Yap* adı verilmiştir.

YAP çukuru, Büyük Okyanus'un B. kesiminde Mikronezya adalarından Yap yarımadasının D. kıyıları önünde yer alan, hendek biçimli dar, uzun (yaklaşık 1 200 km) ve çok derin (8 527 m) çukur. K.-D.'da bir yay çizen Mariana çukuruna (11 034 m) bağlanır.

YAPACAK a. Her türlü yapı ve ağaç işlerinde kullanılmak üzere biçilmeye, soyulmaya, doğranmaya ve işlenmeye elverişli tomruk, odun.

YAPAĞI ya da **YAPAK** a. Yaz başında kırkılan koyun tüyü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. mal. *Yapağı* ya da *yapak bedeliyesi*, Osmanlılar'da bir vergi. (Osmanlı ordusunda subayların giydikleri "sabramani", yeniçerilerin giydikleri "barani" adı verilen çuha kaputların dokunması için imparatorluğun Rumeli topraklarındaki sancaklar bu vergiyi vermekle yükümlüydü. Vergi, önceleri yapağı olarak aynen alınırken XVIIII. yy.'dan başlanarak, Selanik bölgesi dışında nakden [para olarak] alındı.)

—ANSİKL. Yapağı da güzün kırkılan ya da kesilmiş koyun derisinden çıkarılan yünlerle birlikte genel yün kavramının içindedir. Yapağının baş özelliği kış yünü olması dolayısıyla kılların uzun ve ince oluşudur. Kılların uzunluğu, koyun ırklarına göre 35 mm ile 350 mm arasında değişir; yapağının kalitesi ve fiyatı kıl inceliğine ve uzunluğuna göre belirlenir. Mikroskop altında kıl çapı ölçülerek belirlenen incelik, en ince merinos yapağılarında 16 mikron, en kaba yapağılarda 50 mikrondur. İncelik aynı koyunda yapağının bulunduğu yere göre de değişir. Teknolojik açıdan aranacak özellik bu değişik bölümlerden elde edilen yapağının homojen olmasıdır; aksi halde homojenliği sağlamak için ayıklama yapmak gerekir.

Yapağı ne kadar ince ise kılların kıvırcıklığı da o kadar fazladır. Yapağının esnekliği kılların kıvırcıklığından ileri gelir; iyi bir yapağıda kıllar ancak mm'ye 14-29 kg'lık bir yükle asıldığı zaman kopar ve kopuncaya kadar yüzde 30-50 oranında uzar.

En iyi yapağı iki yaşındaki koyunların yapağısıdır. Yapağının kalitesi ortalama beş yıl değişmeden kalır, sonra gittikçe sertleşir. Genellikle bu yaşa gelen hayvanlar kasaplığa ayrılır, yapağı üretiminde kullanılmaz. Koyunun yaz başında olduğu gibi kırkılmasıyla elde edilen yapağıya *kirli yapağı* denir, çünkü yapağı kış boyunca çok yağlanır ve kirlenir. Koyun yıkandıktan sonra alınan yapağıya *temiz yapağı* denir, çünkü kir ve yağ hayvanın yıkanmasıyla önemli ölçüde azalır. Daima daha yumuşak ve keçeleşmeye daha yatkın olan kuzu yapağıları ayrı bir kategori sayılır.

Yapağı ve tiftik aş *(Türkiye),* yünlü sanayinin başta merinos olmak üzere yapağı ve tiftik gereksinimini üreticiden aracısız satın almak; bu malların üretiminin geliştirilmesi, korunması, iç ve dış piyasalarda pazarlanması amacıyla her türlü sınai, ticari ve tarımsal girişimlerde bulunmak üzere kurulan, sermayesinin tümü kamuya ait, özel hukuk hükümlerine bağlı kuruluş. Sümerbank, TC Ziraat bankası, Devlet üretme çiftlikleri genel müdürlüğü (1984 yılından sonra Tarım işletmeleri genel müdürlüğü), Et ve balık kurumu ve Türkiye Zirai donatım kurumu olmak üzere beş İktisadi devlet teşekkülü tarafından, 99 yıl süre ve 16 milyon TL sermayeyle 1956 yılında kuruldu. 1984 yılında Sümerbank'ın bağlı ortaklığı haline gelen kuruluşta, Sümerbank'ın payı % 100'dür. Şirketin merkezde 8 birimi, yurda yayılmış 3 bölge ve 2 fabrika müdürlüğü ile 4 alım ajansı vardır. Kuruluşa bağlı Şanlıurfa yapağı yıkama ve yün ipliği fabrikası'nda halı ipliği, Afyon Sincanlı tiftik tops fabrikası'nda ise tiftik tops üretilir. Türkiye Yapağı ve tiftik aş'nin toplam üretim kapasitesi, 840 t/yıl halı ipliği, 650 t/yıl tiftik tops, 80 000 adet/yıl yün battaniyedir.

YAPAĞICI a. Koyun yünü kırkan ve/ ya da satan kimse.

YAPAĞIYİYENLER a. Böcbil. TÜYBİTLERİ takımının eşanlamlısı.

YAPAHUVA, Sri Lanka'da arkeolojik yer, 1272-1284 arasında kral Bhuvanaikabahu I'in başkenti. Kral burada, iki surla korunan bir saray ve bir tapınak yaptırdı. En ilginç kalıntılar, sarayın, yan duvarları oymalı anıtsal merdiveni ve giriş bölümüdür.

YAPAK → YAPAĞI.

YAPAKYAĞI a. Deric. Yapağı yıkama banyolarına asit katılmasıyla elde edilen yağlı maddelerden (asitler, alkoller, yağlı esterler, vb.) oluşturulan karışım. (Yapakyağı lanolin hazırlamada ve derileri güderilemede kullanılır.)

YAPARLI, Oğuzlar'ın Bozok kolundan Ayhanoğulları topluluğunu oluşturan ve totemleri kartal olan 4 boydan biri. (→ OĞUZLAR, TÜRKMENLER.)

YAPAY sıf. **1.** Doğal olmayıp insan eliyle yaratılmış olan şey için kullanılır; yapma, suni: *Barajın oluşturduğu yapay bir göl.* **—2.** Doğal olmayan, ekinsel alışkanlıklardan kaynaklanan şey için kullanılır; suni: *Reklamların yarattığı yapay gereksinimler.* **—3.** Yapmacık.

—Ask. *Yapay arıza,* askeri bir harekât alanında, harekâtı engellemek amacıyla bölgede yaşayanlar tarafından aslına benzer biçimde yapılmış yerleşim, endüstri bölgeleri ile tahkimat tesisleri.

—Çekird. fiz. *Yapay radyoaktiflik,* doğal elementlerin yüklü parçacıklarla ya da nötronlarla ışınlanması sırasında oluşan ve belli sayıda kararlı atomun radyoaktif atomlara dönüşmesinden kaynaklanan radyoaktiflik. (Yapay radyoaktifliği, alüminyumun parçacıklarıyla bombardımanı sırasında radyofosfor oluştuğunu ortaya çıkaran İ. Curie ve F. Joliot bulmuşlardır.)

—Dağc. *Yapay tırmanış,* doğal tutanak noktaları olmadığı zaman kullanılan tırmanma yöntemlerinin tümü. (Bu durumda piton ve ip merdivenler, düz ve dik ya da dışa çıkıntılı yüzeyleri tırmanmayı sağlar. Güçlükler kayanın niteliğine, çatlakların yoğunluğuna göre dört derecede (A1'den A4'e kadar) değerlendirilir.

—Der. hast. *Yapay deri hastalığı,* mekanik, fiziksel ya da kimyasal zararlı bir etkenin neden olduğu deri lezyonu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Deric. *Yapay deri,* doğal derinin yerine kullanılan ve deri liflerinin, lateks ya da reçine ya da bireşimsel elastomerin sıvı halde dağılımı yoluyla toplaşması sonucu elde edilen taklit deri.

—Dilbil. *Yapay dil,* evrensel anlaşmayı sağlamak için bir kişi ya da bir topluluk tarafından dizgeli bir biçimde yaratılan dil. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. *Yapay fikirler,* Descartes'ta zihnin ortaya koyduğu fikirler. Bunlar, *doğuştan fikirler*'in ve *dıştan fikirler*'in karşıtıdır.

—Gökbil. *Yapay gezegen,* Güneş çevresinde yörüngeye oturtulmuş yapay uydu.

—Gökölçm. *Yapay ufuk,* bir cıva banyosuyla oluşturulan ve yıldızları yansıma yoluyla gözlemlemeyi sağlayan ufuk.

—Süslem. sant. Doğaya öykünerek ya da ondan esinlenerek değişik gereçlerle yapılan çiçekler, bitkiler ya da meyveler için kullanılır.

—ANSİKL. Der. hast. Mekanik, fiziksel ya da kimyasal herhangi bir etken, ne kadar zararsız olursa olsun, belirli koşullarda bir deri lezyonuna neden olur. Bundan ötürü de kendiliğinden oluşan deri hastalıkları ile yapay deri hastalıkları arasındaki sınırı saptamak olanaksızdır. Sadece etkenlerden bazıları bunu daha sık yapar. Yapay deri hastalıkları, deri hastalıklarının en basitinden en ağırına kadar her biçiminde görünebilirler.

—Dilbil. Kimi kişiler doğal dil sayısı ve çeşitliliği karşısında (tüm dünyada birkaç bin), dilsel alınganlıkların engeline takılmayacak ve usçul yöntemlerle yaratıldıklarından daha düzenli olacak ve daha kolay öğrenilebilecek bir dil yaratma sorunu üzerinde durmuşlardır. Daha 1629'da Descartes "öğrenmesi, söylemesi ve yazması çok kolay evrensel bir dil" tasarlamıştır. XIX. yy.'ın sonundan beri çok sayıda yapay dil (uluslararası yardımcı diller de denir) önerisi yapılmıştır: bu diller arasında, volapük (1879), esperanto (1887), interlingua (1903, 1950'ye doğru yenilenmiştir), ido (1907), novial (1928) sayılabilir. Bu dillerin tümünde çıkış noktası bir dil ya da dil öbeğidir ve bunlardan en yaygın sözcük kökleri, türetme yöntemleri ve dilbilgisel yapılar aktarılmıştır. Genelde, günümüzde bu tür girişimlerin başarısızlığa uğradığı görülmüştür: örneğin esperanto, tüm dünyada 100 000 kişi tarafından konuşulur. Bu sayı küçümsenemez, ancak temel amaç göz önünde tutulunca hiçbir önem taşımadığı kolaylıkla anlaşılır.

YAPAYALNIZ sıf. (*yalnız*'dan pekiştirilerek). Bir kimsenin yalnızlığını, kimsesizliğini, tek başınalığını vurgular: *Yapayalnız bir kadın. Artık yapayalnız olduğunun bilincindeydi.*

◆ be. Bütünüyle yalnız olarak, hiç kimsesi, arkadaşı, yakını vb. olmaksızın: *Burada yapayalnız yaşıyor. Yapayalnız öldü. Bu olaydan sonra yapayalnız kaldı.*

YAPAYCILIK a. Ruhbil. Çocuklar arasında evrenin, insan ya da tanrısal bir varlık tarafından, tıpkı zanaat ve sanayi ürünleri gibi imal edildiğine inanma eğilimi.

YAPAYLIK a. **1.** Doğallıktan, içtenlikten yoksunluk. **—2.** Yapay olan tutum ve davranışın niteliği.

YAPBOZ a. Amacı bir desen, bir resim ya da bir motif gerçekleştirmek olan ve genellikle tek kişiyle oynanan bir oyun türü.

YAPÇA be. *Esk.* Yavaş, yavaşça.

YAPI a. **1.** Her türlü mimarlık yapıtı; ev, köprü, anıt vb.; bina: *Kent, tarihi yapılarla doluydu.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yapı işlerinde kullanılan şeyleri ya da yapı işleriyle uğraşan kimseyi belirtir; inşaat: *Yapı malzemeleri. Yapı ustası.* **—3.** Bir tamlayanla, yapılmış, ortaya konulmuş, oluşturulmuş şeyi belirtir: *Amerikan yapısı uçaklar. Çekoslovak yapısı bir araç. El yapısı.* **—4.** Bir bütünün çeşitli bölümlerinin kendi içinde düzenleniş biçimi: *İnsan vücudunun yapısı. Bir bitkinin yapısı.* **—5.** Bir bütünün tutarlığını ve kendine özgülüğünü kazandıran düzeni: *Türk sanayiinin yapısı. Bir kurumun yapısı.* **—6.** Çeşitli öğeleri birbirine bağlı örgütlenmiş geniş bütün: *Feodal yapı. Toplumsal yapı.* **—7.** Bedensel direnci belirleyen özelliklerin tümü; bünye: *Yapısı oldukça sağlam bir genç.* **—8.** Bireyin hangi tipten olduğunu belirlemeyi olanaklı kılan morfolojik, fizyolojik ve psikolojik özelliklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Ruhbil. ve Psik.)

—Antropol. Deneysel gerçeklikten yola çıkılarak ortaya konan soyut model. Bu model, kendi çeşitli öğelerini birleştiren ilişkilerden başka şey değildir. (Bu görüş, Lévi-Strauss'un ve "yapısalcı" akımın görüşüdür. Bir yapının içinde, her öğe bütün diğerlerine bağlıdır ve bir model belirli yapısal yasalara göre dönüşüm geçirir (bir yapı, bir "dönüşüm grubuna bağlıdır"). Strauss yapı kavramını özellikle verimli olduğu iki alanda, yani dünya ölçeğinde, akrabalık yapıları ("ilksel" ve "karmaşık") ve Kuzey ve Güney Amerika anakaraları ölçeğinde efsaneler alanında uyguladı ve geliştirdi. ‖ *Toplumsal yapı,* bir toplumsal grubun örgütlenme tarzlarının bütünü ve her toplumun çeşitli alanları (akrabalık, siyaset, ekonomi, din vb.) arasında ve içinde mevcut ilişkiler çeşidi. (E. Durkheim'dan sonra, ingiliz işlevselci okulu kuramcıları, A. R. Radcliffe-Brown, E. E. Evans Pritchard ve M. Fortes tarafından geliştirilmiş "yapısal işlevsel" bir görüştür.)

—Bayınd. *Sanat yapıları,* bir ülkenin donanımlarını (ulaşım yolları, hidrolik düzenlemeler, liman inşaatları, enerji yapıları vb.) ilgilendiren tüm bayındırlık uygulamalarına verilen genel ad.

—Bilş. Bir bilişim sisteminin bileşimine giren çeşitli öğelerin, bütünün belirli bir kullanım için, tasarımını eniyilemek amacıyla düzenlenmesi. (Bir bilişim sisteminin yapısına giren temel öğeler, işleme işlemci ya da işlemcileri ya da merkezi işlemciler, gerektiğinde bir önbellekle donatılmış merkezi bellek, diskli ya da manyetik şeritli bellekler gibi yardımcı bellekler, bu öğeler arasındaki bağlantı araçları, çevre birimi öğeleri [kart ya da şerit okuyucular, deliciler, yazıcılar, görüntüleme konsolları vb.] ve son olarak bütünün işletim sistemidir. Bir yapının eniyilenmesi sonucunda gereksinimlere uyarlanmış bir biçimlenme elde edilir; eniyileme aşaması çoğu kez çeşitli şık birimlerin ve "yük"ün yani, sistemin işlemesi gereken işlerin tipinin ve miktarının modellenmesini gerektirir.

—Bot. Çeşitli elemanların ve dokuların bitki içindeki konumu. (Üstün yapılı bitkilerde dokular iki kaynaktan gelir: genç ve otsu bitkilerde birincil dokular [*birincil yapı* ya da *oluşum*] ve yaşlı bitkilerde büyütken tabakalardan gelen ikincil dokular [*ikincil yapı* ya da *oluşum*]. ‖ *Eklemli yapı,* eklemlerden oluşan bir bitkinin yapısı. ‖ *Hücreli yapı,* birçok hücreden oluşan bir bitkinin yapısı. ‖ *Sifonlu yapı,* yalnız bölmesiz ipliklerden oluşan bir bitkinin *(Mucoraceae)* yapısı.

—Çevrebil. Bir ekosistemi oluşturan çeşitli öğeler (bitki ve hayvan türleri, fiziksel parametreler vb.) arasındaki ilişki düzeni.

—Dilbil. Dilsel birimlerin düzenli bir kurallar dizgesinde bir araya gelme biçimi. (Bu kurallar hem birimleri, hem birimler ara-

sındaki bağıntıları tanımlar.)

—Fels. Birbirine karşılıklı olarak bağımlı ve bağıntıları birtakım yasalara uyan düzenli ve özerk bütün. (Yapısalcılık insan bilimleri alanındaki çalışmalarıyla sözkonusu yasaları belirlemeye çalışmıştır; bu yasalar bugün daha çok, ortaya çıkma olasılığı yüksek birbirine bağlı elemanlar arasındaki bağıntılar olarak düşünülmektedir.)

—Fizs. kim. Değişik fiziksel durumlarda düşünülen kimyasal bileşiklerdeki atomların, moleküllerin ya da iyonların üçboyutlu düzenlenimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yapı formülü*, bir maddenin yapısal özelliklerini (molekülünde yer alan atomların türü ve sayısı, elementleri arasındaki kütle oranları ve değerlikleri) olabildiğince açık olarak veren simgesel gösterim biçimi. || *Yapı suyu*, bir bileşiğin ayrılmaz bir öğesi olan, yapısal bozunma ya da değişme olmadan, bir başka deyişle sözkonusu bileşiği susuz bir bileşiğe dönüştürmeden kaybolmayan su. (Örneğin sodyum ortofosfat [NaH_2PO_4], iki molekül başına bir molekül yapı suyu yitirerek sodyum pirofosfata [$Na_2H_2P_2O_7$] dönüşür.)

—Fizyol. Canlı varlıkların organizmasını oluşturan kısımların tümü.

—Genet. *Genetik yapılar,* gerek bir lokūs içinde alellerin, gerekse belirli bir topluluk içinde belirli bir kuşağın bünyesinde bulunan genotiplerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

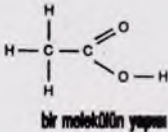
—Homeopat. Homeopatik tiplendirmenin iki bileşeninden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. Belli koşullarda ve belli bir zamanda bir ekonomik birimi niteleyen oran ve ilişkilerin tümü. (Ekonomik birimlerin etkinliklerini niteleyen ekonomik *yapılardan* başka, ekonomik etkinliğin çerçevesini oluşturan çevresel *yapılar* da bulunur.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yapı tasarrufu*, bireyleri konut edindirmek, yaptırmak ya da onarmak için tasarrufta bulunmaya özendirici sistem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. *Ek yapı*, daha önemli bir başka yapıya bitişik olarak yapılan ancak çoğu kez onunla bütünleşmeyen yapı.

—Kâğ. san. Bir kâğıt yaprağını oluşturan bileşenlerin dağılış, yöneliş ve birbirine karışma biçimi.

—Küm. kur. Bir kümenin donatıldığı bağıntı (lar). [Bu bağıntılar arasında yer alan fonksiyonel bağıntılara (ya da fonksiyonlara) bileşim yasası denir. Yapılar, türlerine ve kendilerini oluşturan bağıntıların özelliklerine göre, başka deyişle *modelleri* olduğu *kuramlara* göre sınıflandırılır; gruplar, halkalar, kafesler, modüller, topolojik uzaylar vb.]

bir molekülün yapısı

—Mim. ve İnş. *Taşıyıcı yapı*, bir binada, dolgu öğeleri dışında kalan ve binanın iskeletini oluşturan öğelerin meydana getirdiği düzen. (Eşanl. STRÜKTÜR.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ormanc. Bir ormanı oluşturan, yaşlarına, boyutlarına göre sınıflandırılmış ağaç kategorilerinin nispi dağılımı ve oranı. (Düzgün, bahçe tipi ya da karma yapı diye çeşitlere ayrılır.)

—Patol. *Yapı kusuru*, doğuştan beden bozukluğu.

—Pedol. Bir toprakta parçacıkların birleşme tarzını belirleyen temel fiziksel özellik. (Toprağın iskeletini oluşturan bu parçacıklar, çimentolarla ya da organik [humuslu maddeler] ve mineral [hidroksitler ve killer] koloitlerle birbirine bağlanır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Petr. san. Hidrokarbon birikimine olanak veren, belirgin biçimli jeolojik bütün.

—Petrogr. Bir kayacı oluşturan minerallerin, birbirlerine göre düzeni.

—Ruhbil. Çeşitli ilişkilerle birbirine bağlı ruhsal birimlerin tümü. || *Anlama yetisine ilişkin yapı*, zekânın yapısını açıklamak için J. P. Guilford'un önerdiği model. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bilişsel yapılar*, karşılıklı ilişkileri içinde ele alınan bilgilerin ya da bilişsel yeteneklerin tümü. || *Kişilik yapısı*, kişiliğin istikrarlı ve sürekli bir bütün halinde sabitleşmiş derin ve temel metapsişik öğelerinin tümü (öznenin zihinsel işlevleri bu bütünün oluşturduğu temele dayanır). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yalın yapı*, bir değişkenler grubu içindeki bağıntıları açıklamak için gerekli ortak etmenlerin yalnız bir bölümünün bu değişkenlerin her birine etkide bulunduğunu öngören ve L. L. Thurston tarafından öne sürülen varsayım.

—Yerbil. Ortak bir dinamik sonucunda doğan kayaçların tümü (plutonik, volkanik, tortul vb. yapı). || Bir kayacın yapısal ve dokusal özelliklerinin tümü.

—Yerbil. ve Jeomorfol. Tektonik kökenli geometrik düzenleniş; mikroskobik ölçekten (mikroyapı) bölgesel ölçeğe (megayapı), örneğin mikrokıvrımdan kilometre boyutunda yatık kıvrıma kadar farklı ölçeklerde yapılar vardır. (Tektonik üsluba uygun olarak, masamsı [yarıyatay ya da yatay katmanlar] ya da monoklinal yapı [bir yöne eğimli katmanlar], *kırıklı* ya da *kıvrımlı yapı* görülür.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Fizs. kim. Kimyasal bir bileşiğin tanımlanması yalnızca bu bileşiği meydana getiren atomların sıralanarak sayılarının verilmesi, oranlarının gösterilmesi ve atomları arasındaki bağ türlerinin belirtilmesiyle sınırlanamaz; çünkü kimyasal bir bileşik sıradan bir yığın değildir; bu nedenle farklı öğelerinin nasıl bir araya geldiği ve ne şekilde düzenlendiği ya da başka bir deyişle atomlardan kurulan ve yapısı açıklanarak tanımlanması gereken bir kuruluştur. Bu tür bir incelemede fiziksel durum önemli bir rol oynar: örneğin gazlar durmadan ve gelişigüzel biçimde hareket eden moleküllerden oluşur ve bu nedenle yalnızca moleküllerinin yapısı göz önüne alınır. Bileşen parçacıkları arasındaki uzaklık gazlarınkinden çok daha az olmakla birlikte, sıvılar için de ilk bakışta aynı şey sözkonusudur; buna karşılık kristalleşmiş katı bir yapıda, bileşen parçacıkların, yani molekül, atom ya da iyonların düzenli bir yerleşimi vardır. Maddelerin içyapısı X-ışınları, elektron ya da nötron kırınım diyagramları ve diğer tayfgözlem yöntemleriyle (kızılaltı ışınlar, Raman etkisi, morötesi ışınlar, Hertz dalgaları, nükleer manyetik çınlama* vb.) incelenir. Bu yöntemler, kimi atom gruplarının varlığını ortaya çıkardıkları gibi atomların karşılıklı konumlarının kesin olarak belirlenmesini, farklı bağlanma biçimlerinin yanı sıra atomların boyut ve kütlelerine ilişkin sağlam verilerin elde edilmesini sağlar. Silikatlar ya da biyolojik bileşikler (nükleik asitler) gibi kimi bileşiklerin kimyası, atom yapılarının tanınması sonucu yeniden ele alınıp incelenmiştir.

Amorf bileşiklerle elde edilen sonuçların yorumlanması, kristalleşmiş bileşiklerle elde edilen sonuçların yorumlanmasından çok daha zor olmakla birlikte, yine de sıvı maddeler, kolloitler ve camlardaki atomların düzenlenişi tanımlanabilmektedir.

• *Moleküllerin, çokatomlu iyonların ve makromoleküllerin yapısı.* Moleküller ile çokatomlu iyonların atomları arasındaki bağlar, ortak değerlikli bağlardır ve yapıları açık formüllerle gösterilebilir. Yapılaşma, biçimlenme ve yerleşme olmak üzere üç çeşit yapısal örgütlenme vardır: *yapılaşma* hangi atomların kendi aralarında birbirlerine bağlı olduğunu gösterir. Örneğin asetik asitte düzlemsel açık formül, herhangi bir belirsizliğe yer bırakmadan genel yapıyı göstermeye yeterlidir (bk. şekil). Benzer moleküllerde görülen CH, OH, CC, CO bağlarının uzunlukları kesin olarak tanımlanabilir; aynı şey örneğin H—C—H gibi bağlar arasındaki açılar için de geçerlidir.

Biçimlenme ve *yerleşme*'nin tanımlanmasında, üçboyutlu açık formüllerden ya da bunların bir düzlem üzerindeki izdüşümlerinden yararlanılır. *Biçimlenme** belirli bir atomun çevresinde bu atoma bağlı atomların düzenlenişini gösterirken, *yerleşme**, iki atom arasındaki bağa göre, doğrudan bu iki atoma bağlanmış atomların düzenlenişini tanımlar.

Makromoleküllerin yapısı, boyutları dışında temelde klasik organik bir molekülün yapısından pek farklı değildir. Kohezyon (iç tutunum) ya ortak değerlikli bağlarla, ya iyon bağlarıyla ya da eşkonum bağlarıyla sağlanır. Bu yolla oluşan bileşikler organik, anorganik ya da karma yapılı olabilir. Karşılaşılan başlıca yapılar doğrusal, ikiboyutlu (yapraklı) ve üçboyutludur.

• *Kristallerin, metallerin ve alaşımların yapısı.* Kristaller* duruma göre iyon (iyonsal kristaller), atom (atomsal ya da ortak değerlikli kristaller) ya da moleküller (molekülsel kristaller) halinde bulunan parçacıkların oluşturduğu üçboyutlu örgüsel bir ağ yapıdan (kristal kafesinden) [sürekli yinelenen bir motif oluşturarak] meydana gelir. *İyonsal bir kristal*'in kohezyonu, ters işaretli iyonlar arasında oluşan iyon bağlarıyla sağlanır. İyon bağı yönlendirilemediğinden, ters işaretli bir iyon çevresinde toplanan belli işaretteki iyonların sayısı (eşkonum indisi), iyonların boyutuna bağlıdır. Nitekim sodyum klorürde (NaCl), sodyum iyonları (Na^+), yüzey merkezli kübik bir kristal örgüsü, klorür iyonları (Cl^-), kübik kristal örgüsü içine yerleşmiş yüzey merkezli bir başka kristal örgüsü oluşturur. Sezyum klorürün kristal örgüsü yalnızca kübiktir. Daha az rastlanan başka tip yapılar da bulunmaktadır. *Atomsal bir kristal*'in kohezyonu ortak değerlikli bağlarla sağlanır. Sınırlı sayıda olan bu bağlar yönlendirilebildiğinden çoğu kez boşluklu bir yapı ortaya çıkar; ayrıca bu bağlar kısa, kuvvetli ve yörelleşmiş olduğundan ortak değerlikli kristaller oldukça serttir; zor erirler ve yalıtkan bir özellik taşırlar (örneğin elmas, kuvars vb.). *Molekülsel kristaller'* in kohezyonu Van der Waals kuvvetleri (oksijen, azot, klor, soygazlar, yoğuşturulmuş durumda organik maddeler) ya da hidrojen bağlarıyla (buz) sağlanır. Kristal örgüsünü oluşturan kohezyon, serbest elektron bulutuyla sağlandığından *arı metaller* katı durumdayken iç içe geçmiş küçük kristallerden oluşur. Metal bağ tümüyle yöresiz olduğundan ve ayrıca yönlendirilemediğinden katyonların yapısı genellikle tıkız, eşkonum sayıları ise yüksektir. Al, Ni, Cu, Ag, Au vb. gibi pek çok metalin yüzey merkezli kübik bir kristal örgüsü vardır ve bu kristal örgü içinde her katyonun on iki komşusu bulunur. Mg, Zn, Cd, vb. gibi kimi metallerse heksagonal sistemde kristallenir ve yukarıdakiler gibi *heksagonal tıkız* kristal örgüsü oluştururlar. Alkali metaller ile içinde demirin (olağan sıcaklıkta) da yer aldığı diğer metallerin kübik merkezli bir kristal örgüleri vardır; ancak bunların kristal örgüleri yukarıdaki metallerin kristal örgülerinden daha az tıkızdır; kristal örgüsü içinde her katyonun yalnızca sekiz yakın komşusu vardır.

Alaşımlar, metallerin kendi aralarında ya da bir metal ile bir ametalin birleşmesi sonunda oluşur. Kristal yapıları genellikle arı metallarinkine benzer. Bununla birlikte görece daha basit ikili alaşımlarda birçok yapı tipinin bulunduğunu da göz önüne almak gerekir. Alaşımın, çok küçük arı metal kristallerinden meydana geldiği durumlar dışında (çok ender rastlanır) karşılaşılan başlıca yapı tipleri, katı çözeltiler* (ornatma ya da araya yerleşme) ile ara* fazlardır.

—Genet. *Genetik yapılar.* Temel bir karakteri (örneğin ABO ya da Rhesus sistemi gibi bir kan sistemi) yöneten genler bir lokusta bulunur, yani herhangi bir kromozomun belirli bir noktasında yer alır. Bu genler sözkonusu karakter üzerinde çeşitli etkilere sahip olabilirler, ya da başka bir ifadeyle, *alel* terimi ile tanımlanmış a_1, ..., a_i ... gibi çeşitli kategorilere ait olabilirler; böylece ABO kan sistemini yöneten lokus A_1, A_2, B ve O olarak 4 alel taşır. Her birey, her temel karakter için iki gene sahiptir; bunların tümü onun genotipini oluşturur; eğer aynı alel her iki atadan geçmişse genotip homozigot olabilir:

(a_1a_1), (a_ia_i), ya da bunlar farklı iki alelden aktarılmışsa heterozigot olabilir: (a_1a_2), ..., (a_ia_j); böylece ABO sistemi için toplulukta 4 homozigot tipine, (A_1A_1), (A_2A_2), (BB), (OO) ve 6 heterozigot tipine, (A_1A_2), (A_1B), (AO), (A_2B), (A_2O), (BO) rastlanır.

Belirli bir kuşakta, tanımlanmış bir topluluk, her lokus için, bu lokusta yer alan gerek çeşitli a_1 ..., a_i ... alellerinin p_1 ..., p_i ... sıklıkları bütünü ile tanımlanır ve bu bütüne topluluğun *gen yapısı* denir; gerekse (a_1a_1), (a_1a_2), ... (a_ia_j) ... gibi çeşitli genotiplerin P_{11}, P_{12} ... P_{ij} ... sıklıkları bütünü ile tanımlanır ve bu bütün topluluğun *genotip yapısını* oluşturur.

Göründüğünden daha gerçekçi bazı varsayımların ışığı altında, bir genotipin yapısının, *Hardy ve Weinberg yasasını* oluşturan yalın bağıntılar sayesinde gen yapısından çıkarılabileceği gösterilmiştir.

Çeşitli etmenlerin -değişinimler, göçler, ayıklanma baskıları, rastlantıya bağlı türeme- etkisi altında bir topluluğu gen yapısında meydana gelen dönüşümler topluluk genetiğinin ana konusunu oluşturur.

—Homeopat. Homeopatik tiplendirme başlıca iki bileşene önem verir: birincisi statik ve değişmez olan yapı, ikincisi onunla karşıt ve gelişime elverişli dinamik bir durum olan mizaç. Homeopatların önerdikleri çeşitli yapı sıralamaları arasında, tedaviyi doğrudan doğruya etkilemesi ve kolay anlaşılır olması bakımından Léon Vannier'ninki göz önünde bulundurulmaya değer. L. Vannier, Lozanlı Antoine Nebel'in çalışmalarından esinlenerek ve kalsiyum tuzlarının organizmadaki eşitsiz dağılımına dayanarak üç temel tip tanımlamıştır: karbonik, fosforik, fluorik. Bundan başka yapılarla diyatezler arasında ilginç ilişkiler bulmayı başarmıştır. Kuşkusuz, bu üç tipin saf halleri kuramsal kavramlardır: her ikisi kendi çerçevesi içinde yerleşiktir ve içerdiği çeşitli yapısal eğilimlerin bir toplamı olarak belirir. Bununla beraber, tiplerden biri ötekilere göre üstündür.

Bundan sonra gelen sıralamalar, örneğin Henri Bernard ya da Martiny'ninkiler, ancak Nebel ve Vannier'nin temel sistemine uyar, bunları ya zenginleştirir, ya da ret yoluna giderler, ama her zaman bir karışıklığa uğratırlar. Biraz şematik olan ve karboniklere daha büyük yer veren bu sistem, bir öncü değeri taşır ve Hahnemann'ın insan ve hastalıkları üzerindeki kavramlarını, fizyopatolojinin yeni elde ettiği bilgilerle kaynaştırmaya çalışarak geniş bir sistem içine de girebilir.

Homeopatik ilaç ya da ilaçların seçiminde tipoloji bilgisine gerek yoktur, eninde sonunda bu seçim için benzerlik yasasına başvurulacaktır.

—İkt. Bu terimi iktisat bilimine sokan F. Perroux'nun tanımı göz önüne alınırsa (beli koşullarda ve zamanda bir ekonomik birimi niteleyen oranların ve ilişkilerin tümü), burada iki önemli noktanın aydınlatılması gerekir. Yapılar etmen ve etmen grupları arasındaki ilişkilerdir: bu nedenle, varlıkları bu ilişkilerin gerçekleşmesine bağlıdır. Öte yandan, bu bağıntılar nesneldir: etmenlere kabul ettirilirler; onlardan önce de vardırlar; etmenler bu ilişkilerin istenç dışı destekleri olur; yapısal değişiklikler çoğu kez ortak stratejilerin çatışmasının istenç dışı sonuçlarıdır.

Yapı kavramının uygulama alanı oldukça geniştir. Öncelikle temel bir ekonomik birimin incelenmesinde kullanılırlar: bir ailenin yapısı, kendisini oluşturan bireylerin sayısına, bu bireylerin çalışma alanlarına, aile gelirinde çeşitli kazanç türlerinin paylarına, tasarruf edilen gelir yüzdesine göre belirlenir. Aynı biçimde, bir işletmenin yapısı da öyle belirtilebilir: üretim içinde sermaye ve emeğin görece önemleri, değişik hizmetlerin örgütlenmesi, kullanılan mali kaynakların yapısı (mali yapı) vb. İkinci olarak, yapı kavramı karmaşık bir ekonomik birimi incelemekte kullanılabilir: bir mali kurumun yapısı, bir işçi ya da işveren sendikasının yapısı, bir ulusun ya da uluslar grubunun yapısı. Bu oran ve ilişkiler durağan değildir: zaman içinde, örneğin tüketimdeki artış ya da teknolojik gelişmenin etkisiyle değişiklik gösterir. Bu nedenle genel olarak, bir yapının dengesi ancak kısa bir dönem için belirlenir: örneğin, fiyatların oluşmasına ilişkin bir orta dönem araştırmasında gelir dağılımı yapısı veri olarak kabul edilebilir. Ancak, uzun dönemli bir inceleme sözkonusu olduğunda, ekonomik ve sosyal gelişme ya da hükümetin siyaset ve vergi politikalarındaki değişmeler gibi etkenlerin gelir dağılımında yol açacağı göz önünde tutulmalıdır.

• *Yapı tasarrufu.* Türkiye'de, küçük tasarrufları değerlendirerek konut yapımı amacıyla, özellikle 1930'lardan sonra, birçok kredi kurumu ve kamu kuruluşları etkinlik göstermiştir. Bunlar arasında başta Emlak ve kredi bankası olmak üzere bazı bankalar, emekli sandıkları, Sosyal sigortalar kurumu ve Ordu yardımlaşma kurumu sayılabilir. Emlak ve kredi bankası, uzun süre, konut sahibi olmak için belirli bir tasarrufu olan kişilere, Sosyal sigortalar kurumu'nun konut fonlarından da yararlanarak bireysel krediler açmıştır. Ancak, 1960'larda, SSK konut yapımı için ayırdığı fonları kendi örgütü aracılığıyla ve yalnızca yapı kooperatiflerine vererek işçileri kooperatifleşme suretiyle tasarrufa yöneltip konut edinebilmesini amaçlamıştır. Bu durum, yapı kooperatiflerinin yaygınlaşmasına neden olmuş ve bu kooperatiflere üye olan kişiler tasarruflarını uzun vadeyle borçlanmak yoluyla değerlendirmeşlerdir. 10 temmuz 1981'de çıkartılan Toplu konut yasası ile konut sorununun çözülebilmesi için halk tasarruflarının ve öteki konut fonlarının kısa sürede ve etkili bir biçimde konut üretimine yönlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu yasaya göre, konut sahibi olmak isteyen kişilerin tasarruflarına bütçeden ayrılacak % 5'lik bir payın eklenmesiyle toplu konut fonu oluşturulması öngörülmüştür. Ancak, uygulamada böyle bir fonun yetersiz olduğu görülmüş, yasa 1985'te yeniden düzenlenerek toplu konut fonuna kişilerin yapı tasarrufu yanında dışalımın bir bölümünden yapılacak kesintilerle akaryakıt, tekel ürünleri vb. kamu kesimi ürünlerine yapılacak zamlarla kaynak sağlanması yoluna gidilmiştir. Günümüzde bazı bankalar kişilere konut kredisi açarak onları uzun vadede borçlandırıp yapı tasarrufuna yöneltmekle birlikte yapı tasarrufları genel olarak Toplu konut fonu'nda toplanmaktadır. (→ TOPLU* KONUT FONU.)

—İnş. Toprağın, taşın ya da ahşabın kabaca istiflenmesi, kullanımı günümüzde bile süren çözümler getirmiş, tuğla ya da kesme taş gibi standart öğeleri örme tekniği, çok eski tarihlerden beri bu çözümleri tamamlamıştır. Ahşap esaslı maddeleri biçim değiştirmez bir çerçeve içinde birleştirme uygulaması ise, başka amaçlarla geliştirilmiş teknikler ve uygun gereçler gerektirdiğinden, daha geç bir döneme rastlar ve yaygınlaşmamıştır. Bu nedenle çatkı, ancak XIX. yy.'da, demir kullanımı yoluyla atılım göstermiştir. Ama, en zengin olanakları sunan *kalıplama* işlemidir. Böyle olmasının nedeni, çok eski tarihlerden beri, üst üste yığılmış gereçleri birbirine bağlamak ve korumak için sanayi bağlayıcılarından yararlanılmış olmasıdır (IV. binyıl'dan başlayarak alçı, II. binyıl'dan başlayarak kireç ve çimento). Romalılar, kalıplar içinde biçimlendirilmiş kerpiç yerine, tonozlu dev yapılar yapmalarına olanak veren yığışım tekniğini kullandılar. XIX. yy.'ın teknik adamları, hem betonun, hem de çatkının etkisiyle, karma bir çözüm olan ve benzersiz bir değişime yol açan *betonarme*'yi buldular. Yapı bileşenlerini sanayi üretimiyle elde etme yolundaki ilk denemeler de geçen yüzyılda yapıldı. Bu, başlangıçta, ahşap ve demiri mekanik yollarla işleminin, metalleri kalıplama ya da haddelemenin, seramik, cam gibi ürünleri işleyerek kullanmanın sağladığı olanaklardan yararlanılarak ince inşaata uygulanıyordu. Bütün bunlar, aydınlatma, ısıtma, sıhhı tesisat gibi alanlarda ve henüz birbirine ve kaba inşaata bağımlı donatı öğelerinde önemli gelişmeler sağladı. Ancak XX. yy.'ın ortalarına gelindiğinde, kent topraklarında yeniden yapma ve biçimlendirme çalışmaları sırasında, kaba inşaatın da sanayi yoluyla üretilbeleceği düşünüldü. Güçlü taşıma ve kaldırma araçlarının geliştirilmiş olması, bu düşünceyi uygulanabilir kılıyordu. (→ ÖNÜRETİM.) Günün gereksinmelerine çözüm getirmek amacıyla geliştirilen ve betonun önce levhalar, sonra da hücreler halinde kalıplanmasına dayanan bu sanayileşme, kaba inşaat donatım ilişkisi gözden geçirilmediğinden, geleneksel tekniklerin bir devamı olmaktan öteye gitmedi. Oysa, yapının gerçek anlamda sanayileşmesi için, tüm işlevleri bir bütün olarak değerlendirilmeli; yapı, ısıl, görsel, sesli alışverişlere duyarlı bir aygıta dönüşmelidir; böyle olunca yapı, sürekli bakım ve düzenli aralarla yenilenmeyi gerektirerek ve hizmet verdiği süre boyunca denetlenebilecektir. Bütün bunlar yalnız dış müdahalelerle sağlanamaz: kullanılan tüm tekniklerin bu amaca yönelmesi gerekir.

—Mim. ve İnş. Taşıyıcı yapıların düzlemsel sistemlere ayrıştırılabilir türde olanları statik hesaplarının kolayca yapılmasına olanak verir. "Uzay yapıları" ya da "uzay strüktürleri" diye anılan yapılarsa ancak üç boyutta kararlılık kazanır. Bu tür yapılar, inşaatta denenmeden önce pek çok alanda uygulanmıştır. Bina üretimindeyse, ahşap çatkılarla gerçekleştirilmiş örneklerde bile, basınca ya da bükülmeye karşı edilgen bir etki yaratan gereç ve yöntemler kullanılıyordu. XIX. yy. boyunca, kuramsal bilgilerin gösterdiği evrim, sanayi ürünlerinin, yani metal ve silikatların kullanımını yaygınlaştırmaya olanak verdi. Demirin inşaat gereci olarak kullanılması, asma strüktürlerin (örn. asma köprüler) ve matal çatkılarda gergilerle denge kazanan yapıların gerçekleştirilmesini sağlarken, demir, betonarme ya da öngerilmeli beton donatısı olarak da büyük önem kazandı. Taşıma araçlarının gelişmesi ve ticari sergilerin yaygınlaşması, taşıyıcı yapıyı hafifletmek, büyük bir açıklığı geçmeye ve geniş bir mekânı örtmeye olanak vermek için iskelet ile kılıfı birbirinden ayırmayı amaçlayan tekniklerin geliştirilmesini kolaylaştırdı. Ne var ki, bu uygulama, rüzgâr etkilerini artırırken, yapım ve bakım işlemlerini de karmaşık bir duruma getirdi. Taşıyıcı yapı düzeyinde de benzer sorunlar ortaya çıktı çünkü her türlü germe düzenek bir ankraj yapılmasını gerektiriyordu. Bir sanat yapısında, yüksek bir binada, arazi yapının ayrılmaz bir parçasıdır; bu da hem yerbilimcinin, hem de zemin mekaniği uzmanının yapım sürecine katkısını gerektirir. Uygulamada, yalnız bir özelliğini kullanmak, tek bir "çalışma" biçimine zorlamak için gereçleri bütünden ayrı değerlendirmek mümkün değildir; öyle ki, çeliğin çekme kuvvetlerine dayanımı, bu gerecin yalnız germe yapılarda kullanılmasını gerektirmez. Kimi gereçleri çubuk ve levha biçiminde üretme ve kullanma zorunluluğu, birçok farklı özelliğin bir arada bulunması sonucunu doğururki, bu da her türlü kuramsal sınıflandırmayı belirsiz kılar.

Çekme kuvvetlerinin ikinci derecede önem taşıdığı eski çatkılarda ve tonozlu kâgir yapılarda olduğu gibi, dikgen öğelerden oluşan çatkılarla (metal ya da betonarme) gerçekleştirilmiş büyük inşaatlarda da, üçüncü boyut ihmal edilebilir; hesabı ve üretim sürecini kolaylaştırmak için bunlar iki boyutlu düzlemsel sistemlere indirgenebilir. Esnek (kablolar, zarlar) ya da bükülmez (levhalar ve kabuklar) gereçlerle yapılan üç doğrultulu germe sistemlerdeyse -hiç değilse hesap yönünden- üçüncü boyutu ihmal etmek mümkün değildir.

Uçlarından ankre edilmiş ve iki kazık

BİR BİNANIN YENİ TAŞIYICI YAPILARI

yardımıyla gerilmiş bir kablo (tıpkı bir çamaşır teli gibi), kararlı bir yapıya sahip değildir (*şek.* 1): Bu kabloyu bir düzlemde sabitleştirmek için ya ters eğrilikli bir başka kablodan ve bağlantı çubuklarından yararlanmak (*şek.* 2), ya da bu kabloya bükülmez bir çubuk asmak (*şek.* 3) gerekir. Birbirine koşut sıralar (*şek.* 4) ya da bir dairenin çapları (*şek.* 5) biçiminde düzenlenmiş bu kablo dizileri, bir çatıyı asmaya ya da taşımaya olanak verir. Koşut açıklıklar bulunması durumunda rüzgâr bağlantıları yapmak zorunludur; çember biçiminde düzenlemedeyse, ankrajların yerini zaten yassı bir halka alır. Ters eğrilikli kablo, eğik gergilerle bağlandığı, kazıklar arasına gerilmiş iki kablo arasında da yer alabilir. Bu almaşık düzenlemeyle, koşut (*şek.* 6) ya da ışınsal kıvrımları olan ve dengelenmiş eğrisel yüzeylerden oluşan kararlı bir biçim elde edilir.

İki kemer yardımıyla gerilmiş bir dizi kablo da, tek başına kararlı bir bütün oluşturmaz. Bu kararlılık, dik düzlemlerde ilk kablolara bağlanan ters eğrilikli kablolarla sağlanır (*şek.* 7). Elde edilen ağ, kemerlerin profiline ve konumuna bağlı olarak formülü değişen çift ters eğrilikli bir örtü oluşturur; yarım hiperboloit, konoit, hiperbolik paraboloit* biçiminde örtüler başlıca türlerdir. Bu gerilmiş örtüler üzerine hafif bir kaplama (sac, beton plak, kontrplak), bir yalıtım ve bir sızdırmazlık katmanı tespit edilir.

Şimdiye kadar incelenen sistemlerde, taşıyıcı yapıyı oluşturan kablolarla örtü birbirinden ayırt edilebilmektedir. Bu öğeler, tıpkı çadırlarda olduğu gibi, kazıklar ya da kemerler yardımıyla gerilmiş zar biçiminde yüzeylerle birleştirilebilir. Ağırlık, bu tür sistemleri etkileyen üç doğrultulu gerilimlerin tabanındadır. Zar, bir gaz yardımıyla şişirilmiş bir mekânın kılıfını oluşturduğunda durum değişir. Dikmeler üzerine tespit edilmiş bir basınç halkasıyla birleştirilen çift zarın ortaya çıkardığı mercek biçimindeki yapı (*Şek.* 8) ilginç bir barınak, bir örtü oluşturur. Bir çadır bezini taşımak için, şişirilmiş kemerler ağı da kullanılabilir. Kimi zaman, balonun cidarları içinde kalan mekânı yaşanabilir duruma getirmek daha elverişli olabilir. (→ ŞIŞME *yapı*.)

Bir kablolar ağıyla örtüsünü, kuvvetleri birleştiren bükülmez bir biçim oluşturarak bir bütün haline getirmek de mümkündür; ahşap ve özellikle betonarme bu olanağı verir. Yukarıda göz önüne alınan hiperbolik paraboloitler dengelenmiş yüzeylerdir; demek ki, bunların biçimini doğrusal öğeler yardımıyla gerçekleştirmek olasıdır. Gerçekten de, eşkenar dörtgen biçiminde bir alanı örten bir hiperbolik paraboloit parçası ya da çivilenerek birleştirilmiş çapraz levhaların üst üste getirilmesiyle bu parçaların benzerleri düşük maliyetle gerçekleştirilebilir. Böyle bir uygulamaya bir sızdırmazlık katmanı da eklendiğinde eksiksiz bir bütün oluşur. Ayrıca bu yapı, beton bir kabuk için kalıp işlevi de görebilir: seçilen eğrisel yüzey ne olursa olsun, kabuğun donatıları dorusal doğuruculara göre yerleştirilecektir. Dönel paraboloit dikine uygulandığında, dev boyutlu, betonarme kimyasal ve nükleer soğutma bacaları gerçekleştirmeyi sağlar (kimi bacalar da, kablolar ağına bir kılıf giydirme yoluyla elde edilir).

Yine betonarme olarak, kâgir tonozları andıran, daha geleneksel görünüşlü kabuklar gerçekleştirilmektedir; gerçekte bunlar tonozlardan oldukça farklıdır çünkü kuvvetlerin üç doğrultulu olarak yönelmesine bağlı olarak bükülmezlik kazanan ince bir kabuk sözkonusudur. Gerçekten de, beşik kemer biçiminde basit eğrilikli bir kabuk, alınlık tablalarıyla kararlı duruma getirilmelidir (*şek.* 9); çift eğrilikli bir kubbeyse bir basınç halkasıyla çevrelenmelidir. Beşik kemer biçimli kabukların yinelenmesiyle yarım dalgalı (eğri sürekli olduğunda tam dalgalı, *şek.* 10) bir örtü elde edilir; bu örtünün kuvvetleri denge durumuna yönelmektedir. Dalgalı profilin U eğrileri yerlerini V eğrilerine bıraktığında, kırık çizgili bir kabuk oluşur; V eğrileri, dörtgen bir örtüde (*şek.* 11) koşut olarak, çembersel bir örtüdeyse yelpaze biçiminde düzenlenmiştir. Çok sayıda karma biçim elde etmek de mümkündür. Daha 1924'te, Freyssinet, Orly'de, çok ustaca düzenlenmiş bir kalıp yardımıyla, kırık kabuklarla parabolik hangarlar gerçekleştirmiştir. Günümüzde, kütlesel görünüşlü, ama gerçekte çok ince bir zardan oluşan, son derece karmaşık çokyüzlü biçimler yaratılmaktadır.

Vektörel gerilme-basınç ilkesine göre çalışan daha iddiasız sistemler de denenmiştir: bunlar, çatı makasından ve kafes kirişten türetilen ve "üçboyutlu" sistemler diye anılan düzlemsel sistemlerdir. Elde edilen metal ya da metal-ahşap karışımı çift ağ, çubuklardan ve birleşme noktalarındaki düğümlerden oluşur; gözleri levhalarla ya da ikincil kabuklarla doldurulabilir.

Bu çözümlerin bileşimiyle pek çok yeni tür elde edilerek, çok büyük olanaklar sağlanır ve km'ye varan açıklıklar geçilebilir. Bu yolla gerçekleştirilen binalar, rüzgâr etkilerine karşı özellikle duyarlıdır. Rüzgâr bağlantılarını gereği gibi yapabilmek için, şimdiye değin yalnız yerçekimi etkisi düşünülerek hesaplanan düzenekleri düşeyde dengelemek gerekir: dikgen çatkının dörtgen bölmeleri eğrileşir, düşey bir kabuk yardımıyla gerginleştirilir, hatta çaprazlarla donatılır.

Geleneksel yapımda öğeler ayrı ayrı algılanır ve oluşturdukları bütün pek kararlı bir yapı göstermezdi. Artık, insana yabancı bir ölçek yakalama pahasına, doğada (madenler ya da bitkiler dünyasında) gözlenene yakın bir yapısal birlik aranmaktadır. Ne olursa olsun bu yapılar, her türlü biçimsel estetikle taban tabana zıt yapısal bir mimarlık doğurmakta ve mekânın mühendis tarafından denetlenmesini gerektirmektedir.

—Pedol. Bir toprağın yapısı birçok gözlem ölçeğine göre tanımlanır: çıplak gözle, toprağın parçalanmadan sonraki temel hacmi (günlük dilde toprak keseği); mikroskopta, temel topaklar halindeki mikroyapı. Tarımcılar ve pedologlar toprakların yapısını yapısal öğelerin biçimine, boyutuna ve kökenine göre sınıflandırır: mineral toprağın parçacıkları birbirine *bağlı olmadığında yapısızlık* ya da *parçacıklı yapı;* toprak doğal parçalanmaya uğramadan (kabuk, zırh, alyos) az ya da çok sertleşmiş bir kütle oluşturduğunda *kütlesel yapı;* az ya da çok yuvarlak, taneli (1 mm ile 1 cm arasında yarıküresel öğeler), pıtraklı (düzgün olmayan öğeler), ceviz biçimli olduğunda (1 cm'den büyük öğeler) *topaklı yapı* (bütün bu topaklı yapılar biyolojik etkinlik sonucu oluşur); biçimine göre, çokyüzlü, prizmatik ya da safihalı bir yapıda olduğunda *çatlama yapıları.*

Toprağın yapısı ve kararlılığı pek çok etkene bağlıdır: fauna etkinliği (toprak solucanları); bitki köklerinin rolü; killi -humuslu çimentoların bolluğu; fiziksel etkenler (nemlenme ve kurumanın ardaşması). Bunlar toprağın davranışında ve verimliliğinde önemli bir rol oynar: hava ve su için gözeneklilik, toprakların aşınıma ve bozulmaya karşı direnci, biyolojik etkinlik vb.

—Ruhbil. *Anlama yetisine ilişkin yapı.* Guilford her işin kendi içeriği, bu içerik üzerinde yapılacak işlem ve bu işlemin sonucu ile tanımlanabileceğini ileri sürer. Çeşitli iş tiplerini sınıflandırmak için de dört

1 — iki kazık yardımıyla gerilmiş ve antre edilmiş kablo

2 — ters eğrilikli kablolar

3 — kabloya asılmış bükülmez çubuk

4 — koşut kablo dizileri

5 — dairenin çapları boyunca düzenlenmiş kablolar

6 — koşut kıvrımlı yapı

GDE STRUCTURE n°6

içerik, beş işlem ve altı sonuç kullanılır. Onun varsayımına göre, bir içerik, bir işlem ve bir sonuç birleştirilerek elde edilen yüz yirmi tipin her biri bağımsız bir etmene ya da hiç değilse sistemin öteki etmenlerinden açıkça farklı bir etmene tekabül edecektir.

• *Kişilik yapısı.* Örtük boğuntunun niteliği, nesneyle ve başlıca savunma mekanizmalarıyla ilişkinin tipi, semptomların genellikle kendini gösterme biçimi, kişilik yapısının teşhisinde psikanalizcilerin üzerinde durdukları temel öğelerdir. İstikrarlı bir kuruluş olan kişilik yapısı, bireyin çocukluk dönemi boyunca oluşur. Genel olarak, sağlam bir biçimde örgütlenmiş iki temel yapı kabul edilir: nevrozlu yapı ve psikozlu yapı. Bu yapılar, herhangi bir semptom görüntüsü dışında da vardırlar. (→ NORMALLİK.) Ama bir yetersizlik durumunda, nevrozlu yapı, bir nevrozun (histerik ya da saplantılı), psikozlu yapı da bir psikozun (çözüntülü, manyakodepresif ya da paranoyak) doğmasına yol açar. Ayrıca, bazı psikanaliz okullarınca nozografik bir değer atfedilen limit durumlar da varsa da, bunlara -tanım gereği olarak- yapı statüsü tanınmaz.

—Ruhbil. ve Psik. Bir öznenin yapısı, doğrudan doğruya onun genetik mirasına dayanır. Uzun süre yalnızca bireylerin morfolojik yapısını belirtmekte kullanılan yapı terimi, giderek onların fizyolojik ve hatta psikofizyolojik karakterlerini de kapsamaya başladı. Böylece, yapı ve mizaç birbirine çok bağlı kavramlar haline geldi; bu nedenle, bir özne, yapısı ve mizacından oluşan iki cephesiyle birden ele alınabilir. Yapı, bir statik özellikler bütünüdür ve bu statik özellikler, mizacı tanımlamaya yarayan bir dinamik özellikler bütününe takabül eder.

Yapı tipleri kavramı, ruhsal alanı da kapsayacak biçimde yaygınlaştırıldı. Böylece, belli bir morfolojik tipe, belli bir ruhsal yapının denk düştüğü fikri ortaya atıldı. Bu uygulama, doğuştan gelen zihinsel yeteneklerin varlığını kabul etmeyi gerektirir. Bütün tiplemelerin meşruluğu ve doğruluğu, doğrudan doğruya, henüz bugüne kadar kesin olarak kanıtlanamamış olan bu iddianın (doğuştan yeteneklerin varlığı) taşıdığı değere bağlıdır. Gerçekte, morfolojik ve fizyolojik yapı kavramı, ondan bir ruhsal yapı kavramı çıkarmamıza elverişli değildir. Bu aşırı kavram genişletmesi, tamamen varsayımsal nitelikli bir organizmacı psişizm görüşüne dayanır. Doğuştan gelme bir ruhsal yapı ve hele doğuştan gelme bazı psikopatolojik yapı profilleri kavramı, çağdaş psikanaliz araştırmaları tarafından olduğu kadar, günümüzdeki bazı psikiyatri akımları tarafından da giderek daha fazla çürütülmektedir.

—Yerbil. ve Jeomorfol. Jeolojik yapı tektonik hareketler sonucunda yüksek ve alçak yerleri belirleyerek doğrudan ya da değişik dirençteki kayaç kütlelerini farklı aşınmaya maruz bırakarak yüzey şekilleri üzerinde dolaylı yoldan etki yapar. Bu nedenle, engebe iki ana ilkeyle açıklanır: "çukur bölgeler dirençsiz ya da tektonik güçlerin etkisiyle alçalmış kayaçlardan, yüksek bölgelerse dirençli ya da tektonik hareketlerle yükselmiş kayaçlardan oluşmuştur" (P. Birot). Engebe, doğrudan doğruya tektoniği yansıttığında, ilkel yapısal biçimlere rastlanır (örn. ilksel fayın dikliği). Çok daha sık görülen bir durum da engebenin yalnızca dirençli ve dirençsiz kayaçların dağılımına bağımlı olmasıdır: o zaman türemiş yapısal biçimler ortaya çıkar ve bunlar topografyanın tektonik biçim değişiklikleriyle çakışıp çakışmamasına göre uyumlu ya da terstir (örneğin, engebenin kıvrımlı yapıyla olan ilişkisine göre antiklinal eksenleri üzerinde tepeler ve comb denilen vadiler ya da senklinaller üzerinde val denilen vadiler ve tünemiş vadiler görülür). Yapısal biçimlerin bu tipolojisi, katmanların basit uzanışlı yüzeylerle birbirinden ayrıldığı tortul yapılarda rahatça uygulanabilir; buna karşılık, engebeyle kristalli kayaçların yapısı ve bulunuş tarzı arasındaki ilişki incelenirken, uzun bir süre bu kayaçların yataklanma tarzına ilişkin çok şematik bir bilgiyle yetinildi. Oysa daha kesin bir geometrik çözümleme, granitoitlerin tutarlı yapısal özellikler gösterdiğini ve temelde yer alan engebe biçimlerine, yalnızca tortul oluşuklar için kullanılan terminolojiyi uygulama eğiliminin yerinde olduğunu ortaya koydu: yüksek malgaş arazisinin paraapalaş engebesi ya da Doğu Pireneler'deki Quérigut-Madrès'in monoklinal biçimleri, kalkanların ve eski kütlelerin yapısal morfoloji bakımından ne denli zengin olduğuna tanıklık eder; oysa bu yapılar çoğunlukla artık engebelerle farklı aşınım petekleri arasındaki faklılreştirici karşıtlıkla tanımlanıyordu.

Yapı meslek liseleri ve **İnşaat teknik liseleri,** öğrencilerini genel lise programındaki derslere ek olarak inşaat teknolojisi, yapı teknikleri vb. derslerle bir yandan orta kademe meslek elemanı olarak yetiştiren, bir yandan da özellikle alanlarıyla ilgili dallarda yükseköğrenime hazırlayan ortaöğrenim kurumları.

Öğrenim süresi 3 yıl olan Yapı meslek liseleri *Yapı, Yapı ressamlığı, Restorasyon* ve *Sıhhi tesisat* olmak üzere 4 bölümden oluşur. Bu bölümleri bitirenler mesleklerinde başarılı çalışma yaptıktan sonra girecekleri ustalık sınavını kazanmak koşuluyla branşlarında yeterlik kazanmış olurlar.

İnşaat teknik liselerinin öğretim süresi 4 yıldır. Yapı meslek liselerinin birinci sınıfında bazı derslerden belirli bir başarı ortalamasını tutturan öğrenciler İnşaat teknik liselerine devam edebilirler. İnşaat teknik lisesini bitirenler iş hayatında *teknisyen* unvanı ile çalışırlar.

Yapı ve kredi bankası aş, her türlü bankacılık işleminin yanı sıra, küçük tasarruf sahiplerini konut edindirme ve bu yolla küçük tasarrufları inşaat alanına kanalize edebilme amacıyla kurulan özel sermayeli ticaret bankası. 1944'te Kâzım Taşkent'in girişimiyle kuruldu. Türk bankacılık sistemine küçük tasarrufların bankaya yatırılması için ikramiye konutları dağıtmak, vitrinli semt şubeleri açmak, bankacılık işlemlerinden başka çeşitli kültür ve sanat hizmetleri vermek, köylerde halı, kilim atölyeleri kurmak, üniversite bitirmiş gençlere meslek kredisi açmak vb. yenilikler getirdi. 1946'da Türkiye Emlak kredi bankası'nın kuruluşundan sonra, tasarrufları konut yapımına dönüştürmek amacından giderek uzaklaştı ve çok şubeli ticaret bankacılığına ağırlık verdi. 1970'lerin ikinci yarısında, hisselerinin büyük bölümünü satın alan Çukurova holding'in yönetim ve denetimine girdi. 1980'de özkaynakları toplamı 589 milyar 400 milyon TL, krediler toplamı 3 trilyon 600 milyar 600 milyon TL, toplam mevduatı 7 trilyon 663 milyar 600 milyon TL olan banka, 543'ü yurtiçinde, 2'si serbest bölgelerde, 1'i yurtdışında olmak üzere 546 şubesi, 11 yurtdışı temsilciliği ve 9 767 çalışanı ile Türkiye'nin önde gelen bankaları arasında yer alır. Başlıca iştirakleri şunlardır: Auer imalat aş, Çanakkale Çimento aş, Halk sigorta taş, Oyak-Renault otomobil fabrikaları aş, Robert Bosch aş, Turyağ aş, Türk Henkel aş.

Yapıaltın barajı, Sıvas ilinde, Çaylak suyu üzerinde baraj (1977). Sulama amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, normal su kotunda (1 301,5 m) su toplama hacmi 14,6 Mm^3, göl alanı 1,41 km^2, sulama alanı 2 894 ha'dır.

YAPIBİLGİSİ a. Dilbil. → BİÇİMBİLİM.
—Bot. ve Zool. → MORFOLOJİ.

YAPIBİLİM a. Yerbil. Bir kayaç ya da jeolojik bir bütünün yapısal öğelerinin incelenmesi.

YAPICI sıf. **1.** Bir şeyi yapan, oluşturan, ortaya çıkaran. —**2.** Bir durumun gelişmesini, ondan somut ve olumlu bir sonuç alınmasını sağlayabilen bir kimse ya da bir şey için kullanılır: *Tasarıya yönelttiği eleştiriler çok yapıcı. Bu yapıcı uyarılarınız için teşekkür ederiz. Bunlar sizin olumsuz anlayışınıza ters düşse de son derece yapıcı planlardır. Yapıcı bir insan.*

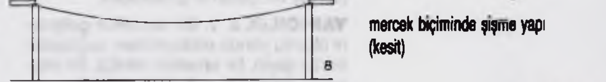
—Etol. *Yapıcı davranış,* bazı davranışların oluşması için yapanın kullanacağı maddesel bir yapının gerçekleşmesiyle çevrede geçici ya da sürekli bir değişiklik yaratan karmaşık hareket süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. Yapı ustası.

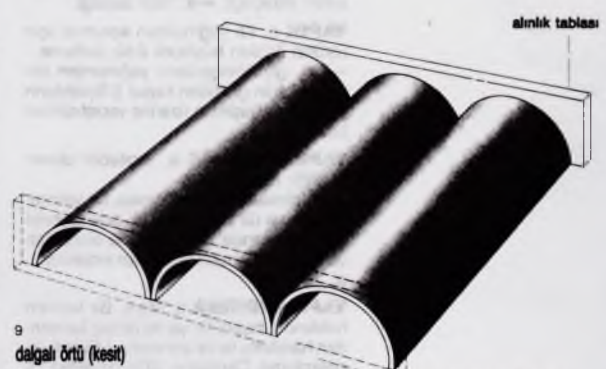
—ANSİKL. Etol. Türün toplumsal yapısı ne olursa olsun (yalnız yaşar, göçmen, toplu yaşar), hayvan topluluklarının (omurgasızlar, omurgalılar) çoğunda yapıcı davranışa rastlanır. Davranışın zaman içindeki dağılımı da türe göre değişir: belli bir zamanla sınırlı olabileceği gibi (kuşların yuva yapması gibi, üremeyle ilintili yapıcı davranışlar), her gün de olabilir (karıncaaslanı larvalarının yere kazdığı tuzaklar ya da bazı örümceklerin ördüğü ağlar). Aynı yapı art arda birçok kuşak tarafından ve zamanla değişiklik yapılarak da kulla-

çift ters eğrilikli örtü

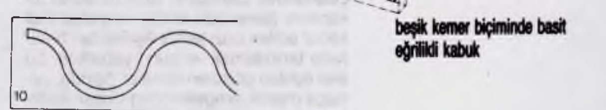

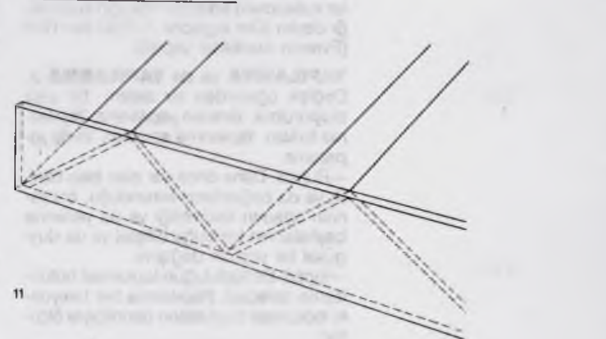
mercek biçiminde şişme yapı (kesit)

dalgalı örtü (kesit)

beşik kemer biçiminde basit eğrilikli kabuk

dörtgen bir örtüde koşut V düzeni

nılabilir (termit yuvaları). Bu türlü yapılar çoğunlukla sabittir (inler, tuzaklar, yuvalar), ama istisnaları da yok değildir: yüzer yuvalar ya da bazı böceklerce yapılan beden kundakları *(Phryganea)*. Kullanılan gereçler dış kaynaklı olabileceği gibi (bitkiler, minareller), hayvanın kendisince de salgılanabilir (ağ, iplik).

Yapıcı davranışın ereği bireye belirli ve özgül bazı davranışları yapabileceği uzamsal bir yapı sağlamaktadır: av yakalama (tuzak, ökse, ağ), üreme (kuşların ve balıkların yuvası), barınak ya da dinlenme yeri (memelilerin ini, tırtılların yuvası vb.) Yapıcı davranışlar, önemli ölçüde genetik bir temele dayandığı için tam basmakalıp bir davranış gibi görünmektedir. Ama gene de bazı türlerde, gerek bireyin deneyimiyle bağıntılı *(Agapornis)*, gerek çevrenin değişken koşullarıyla ilintili (serçe) bir gelişme gösterebilir.

YAPICILIK a. **1.** Bir durumun gelişimini olumlu yönde etkileyebilen, sağlayabilen bir şeyin, bir kimsenin niteliği: *Bir eleştirinin yapıcılığı.* **—2.** Yapı ustalığı.

YAPIK a. Atı yağmurdan korumak için üstüne örtülen büyücek örtü; belleme.
—Esk. giy. Yeniçerilerin yağmurdan korunmak için giydikleri kaput. || Sipahilerin giysileri ve başlıkları üzerine yapıştırdıkları bezeme.

YAPILABİLİRLİK a. Yapılabilir olanın özelliği; fizibilite.
—İkt. *Yapılabilirlik araştırması*, bir yatırım, yöntem ya da projesinin, bir operasyonel varsayım içinde, gerçekleşme olanakları ve iktisadi verimlilik açısından incelenmesi.

YAPILANDIRMA a. Mant. Bir kavram hakkında, başka bir ya da birkaç kavramdan hareketle bir tanım verme. || *Evreni yapılandırma*, Carnap'ın 1928'de temel tasarımını (evrendeki bütün nesneleri ilkel kabul edilen bazı temel ilişkilerden hareketle tanımlamak ve bunu yaparken, bu ilkel ilişkileri gösteren işaretler dışında, yalnızca mantık simgelerinden oluşan ifadeler kullanmak) adlandırmak için kullandığı deyim (*Der logische Aufbau der Welt* [Evrenin mantıksal yapısı]).

YAPILANMA ya da **YAPILAŞMA** a. Değişik öğelerden bir sistem, bir yapı oluşturulma: *Yeniden yapılanma. Yapılanma farkları. Yapılanma sorunları. Yanlış yapılaşma.*
—Ruhbil. Daha önce var olan bazı özellik ya da bağıntıların korunduğu, bazılarının ortadan kaldırıldığı ya da yerlerine başkalarının konduğu bilişsel ya da duygusal bir yapının değişimi.
—Topbil. Bir topluluğun toplumsal bütünleşme derecesi. (Yapılanma her bireydeki toplumsal buyrukların derinliğiyle ölçülür.)

YAPILANMAK ya da **YAPILAŞMAK** gçz. f. Çeşitli öğeleri, birbiriyle bağlantılı, organize olmuş bir bütün durumuna gelmek: *Partimiz yeniden yapılanıyor.*

YAPILAŞMA → YAPILANMA.

YAPILAŞMAK → YAPILANMAK.

YAPILDAK sıf. Çıplak ayakla yürümek anlamında kullanılan *yaya yapıldak* deyiminde geçer.

YAPILI sıf. **1.** *Nit. sıf.* + *yapılı*, yapısı belirtilen nitelikte olan bir kimse için kullanılır: *Sağlam yapılı bir genç. İri yapılı bir kadın.* **—2.** İriyarı, güçlü kimse için kullanılır: *Yapılı bir adam.*

YAPILIRLIK a. Mant. Mantıksal bir işlemin belli bir algoritmaya göre sonuçlandırılmasını sağlayan özellik.

YAPILIŞ a. **1.** Yapılmak eylemi ya da biçimi. **—2.** Bir şeyin yapılma biçiminden kaynaklanan özellik: *Bu kusur binanın yapılışından geliyor.*

YAPILMA a. Yapılmak eylemi.

YAPILMAK → YAPMAK.

YAPIM a. **1.** Yapmak, var etmek, üretmek eylemi; inşa: *Caminin yapımı beş yıl sürmüş.* **—2.** Hammaddeyi elle ya da makine ile işleyerek mal üretme işi; imal: *Yapım hatası.* **—3** Bir filmi, bir televizyon ya da radyo yayınını hazırlamak eylemi; hazırlanan film, yayın: *Bu program bir İzmir televizyonu yapımıdır. Bu film, olağanüstü bir yapım.*
—Dilbil. *Yapım eki*, kök ya da gövdelere getirilerek onlardan yeni birimler üreten ek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. *Yapım sözleşmesi*, bir bedel karşılığında belirli bir işin yapılmasına ilişkin sözleşme. (Eşanl. İSTİSNA SÖZLEŞMESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—İnş. İNŞAAT'ın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Dilbil. Yapım ekleri sözcüğün anlamını (*göz*'den göz-LÜK), kimi zaman da anlamıyla birlikte dilbilgisel kategorisini (*açmak*'tan aç-IK) de değiştirir. Bu ekler, kök ya da gövdenin eylem olup olmamasına göre ayrışır. Ad soylu sözcüklerle fiillere gelen ekler farklıdır ancak bu sınır çok kesin değildir; her iki köke gelebilen ekler de vardır (*ana*'dan ana-Ç, *bağlamak*'tan bağla-Ç). [→ YAPIM EKLERİ C. I, S. V, VI.]
—Huk. *Yapım sözleşmesi* iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerdendir. Sözleşmenin tarafları iş sahibi ve yapımcıdır (müteahhit). İş sahibi, bir ücret karşılığında bir şey yaptırmak isteyen kişi, yapımcıysa o şeyi ücret karşılığında yapan kişidir. Yapım sözleşmesi açısından yapılması istenen insan emeğiyle üretilen maddi ve manevi her şey olabilir. Bir yapıt meydan getirmenin yapım sözleşmesi sayılabilmesi için bunun bir karşılığının olması gerekir. Ücret para olabileceği gibi başka bir şey de olabilir. Yapım sözleşmesinde işi yüklenen, yüklendiği işi kendisi yapmak ya da kendi yönetimi ve denetimi altında yaptırmak zorundadır. Ancak işin niteliğine göre kişisel yeteneğinin ve bilgisinin önemi yoksa işi başkasına da yaptırabilir. İşi yapmayı yüklenen, kendisine verilmiş işi yaparken gerekli özeni göstermek, işe zamanında başlamak ve geciktirmeden bitirmek zorundadır. İş sahibi ücret ödemede gecikirse, işi yüklenen sözleşmeyi bozabilir ya da tazminat isteyebilir.

YAPIMCI sıf. ve a. Herhangi bir alanda imalat yapan kimse ya da kuruluş için kullanılır: *Yapımcı firma.*

◆ a. **1.** Bir filmin çekim giderlerini karşılayan ya da onun gerçekleştirilmesi için sermaye koyan kimse, grup ya da ortaklık; prodüktör. **—2.** Bir radyo ya da televizyon programını hazırlayan kimse.

YAPIMCILIK a. Yapımcının işi.

YAPIMEVİ a. İMALATHANE'nin eşanlamlısı.

YAPIMSALCILIK → KONSTRÜKTİVİZM.

YAPIN a. MAMULAT'a karşılık olarak önerilen sözcük.

YAPINCAK a. Soğuk havada açıkta bırakılan atlara örtülen uzun tüylü örtü.

YAPINCAK a. Daha çok İstanbul ve Tekirdağ illerinde yetiştirilen ve bu illerde şarap yapımında ve kısmen de sofralık olarak kullanılan beyaz üzüm çeşidi. (Salkım orta büyüklükte, konik, sık; taneler sarımsı yeşil, ince kabuklu, tatlı ve sulu, 2-3 çekirdeklidir. Elde olunan şarabın rengi yeşile çalan sarı, alkol oranı % 12-13, asitliği litrede 4-7 gramdır. Kalitesi genellikle orta sayılır.)

YAPINMAK → YAPMAK.

YAPINTI a. Hayal gücünün ürünü olan, gerçekdışı, düşsel şey: *Bu, hayalin bir yapıntısı değil, gerçeğin ta kendisiydi.*
—Fels. Spinoza'ya göre, insanın salt istencine dayanarak, aklın yönetimi dışında, keyfi bir biçimde oluşturduğu kavram. (Yapıntı "insanın bir araya getirmekten hoşlandığı şeyleri bir araya getirir, birbirinden ayırmaktan hoşlandığı şeyleri de birbirinden ayırır" [*Cogitata metaphysica* (Metafizik düşünceler), 1,1]. (Örneğin, Kentauros bir yapıntıdır.)
—Mant. *Mantıksal yapıntı*, bazı ifadelerin anlamlı sayılabilmesi için, varlığının bir koyut olarak kabul edilmesine gerek olmadığı mantıksal çözümlenmesinden anlaşılan sözde özlük. ("1978'de Fransa kralı" türünden ifadeler içeren bağlamsal tanımların gösterdiği gibi, bu ifadenin yer aldığı tümcelere bir anlam vermek için böyle bir özlüğün varlığına gerek yoktur. Russell ilkesi uyarınca, "mümkün olan her yerde, çıkarsama ürünü özlüklerin yerine mantıksal yapılar konulmalıdır".)

YAPISAL sıf. Bir şeyin yapısıyla, kuruluşuyla ilgili şey için kullanılır: *Yapısal değişiklik. Yapısal bir çözümleme. Türkçenin yapısal özellikleri.*
—Dilbil. Cümlelerin ya da dilin yapısına ilişkin olan. || *Yapısal dilbilim*, YAPISALCILIK'ın eşanlamlısı.
—Eğit. *Yapısal alıştırma*, dilsel bir yapıyı, alıştırmanın başlangıcında önerilen tek modele göre kurulan bir dizi cümlede sistemli biçimde kullanmaya dayanan alıştırma.
—Fels. *Yapısal nedensellik*, bir yapının, kendisini kuran öğeler üzerinde, bu öğelerin yapı içindeki yerlerine göre etkiler yaratması.
—Ger. day. *Yapısal dayanım eğrisi*, homojen ve izotrop olduğu varsayılan belli bir malzeme için, malzemenin dayanımı ya da biçim değiştirebilirliği ile bağdaşan sınır gerilme vektörlerinin uçlarının geometrik yeri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeomorfol. Engebenin, jeolojik yapı tarafından doğrudan belirlenen öğelerine ilişkin. || *Yapısal yüzey*, üstte bulunan gevrek bir katmanın aşınımıyla açığa çıkmış sert bir katmanın üst bölümünden oluşan yüzey.
—İkt. *Yapısal egemenlik*, güçlü bir iktisadi yapıdan kaynaklanan ve zayıf yapılı bir ekonomiyi gelişmekten alıkoyarak onu kendi yararına bozan hakışımsız eylemi açıklamak amacıyla François Perroux' nun önerdiği kavram.
—Mant. *Yapısal tanım (bir A kavramının, B ve C kavramları aracılığıyla yapısal tanımlanması)*, içinde A kavramı bulunan herhangi bir ifadenin, yalnızca B ve C kavramlarını içeren bir ifade haline getirilebilmesini sağlayan çeviri kuralı.
—Metalürj. *Yapısal aşırıergime*, alaşımların katılaşmasının incelenmesi sırasında gözlenen alaşım yapısının nedenini açıklamaya yarayan olay; tek başına ısıl aşırıergimeyle açıklanamayan yapılar, yapısal aşırıergime olayıyla açıklanır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. *Yapısal kusur*, doğuştan gelen önemsiz biçim bozukluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. ve Psik. Kişiliğin yapısıyla ilgili olan.
—Tıp. *Yapısal hastalık*, kişinin bünyesiyle ilgili olan ve bir dış etken işe karışmadan ortaya çıkan hastalık.
—Yapış. *Yapısal yapıştırıcı*, bir yapının ayrılmaz bir parçası olan ve çok uzun ömürlü bir yapışma sağlayan yapıştırıcı; gerçekleştirdiği yapışmanın dayanıklılığı en az yapıştırdığı yapının ömrü kadardır. || *Yapısal yapıştırma*, yapısal bir yapıştırıcı kullanarak gerçekleştirilen yapıştırma işlemi.
—Yerbil. Bir yapının bileşenleri *(yapısal öğeler)*, özellikleri *(yapısal tipler, stiller, düzeyler)*, yerelleşmesi *(yapısal kuşak)* için kullanılır. (Terim aynı zamanda buna ilişkin jeolojik incelemeyi tanımlamaya yarar [*yapısal çözümleme, şema, harita*].)
—ANSİKL. Ger. day. Yapısal dayanım eğrisi gerilme vektörü ile bunun etki yaptığı düzlemsel öğenin normalinin oluşturduğu düzlem içine çizilir: böylece, gerilme vektörünün normal ve kesme bileşenlerini taşıyan iki koordinat eksenine göre belirlenir. Yapısal dayanım eğrisi malzemenin sınır mekanik niteliklerini tanımlar ve böylece verilen iç kuvvetlerin etkisinde güven-

liğinden emin olunmasını sağlar. Yapısal dayanım eğrisi malzemenin sınır davranışına (kopma, plastik biçim değiştirme) denk düşen bu gerilme halinde elde edilen sınır Mohr dairelerinin zarfı olmasıyla nitelendirilebilir. Zemin mekaniğinde, toz halinde bulunan bir toprak için, yapısal dayanım eğrisinin başlangıç noktasından çıkan iki yarım doğrudan oluştuğu kabul edilir.

—Metalürj. Bir aşırıergime olayının ortaya çıkması, ısıl kökenli ya da alaşımın kimyasal yapısının değişmesine bağlı olabilir. Nitekim kararlı bir rejim oluştuğunda, katı-sıvı arayüzeyinin sıvı tarafında çözünen maddenin dağılımını veren denklemi, basit yayınım yasalarıyla kurmak mümkündür. Oysa denge koşullarında katılaşmanın meydana gelebileceği sıcaklıkla ilgili saymaca bir dağılım eğrisi, alaşımın faz diyagramlarına özgü veriler yardımıyla bu gerçek değişime bağlanabilir. Gerçek sıcaklık ile denge koşullarındaki katılaşma sıcaklığı arasındaki fark, yapısal aşırıergimenin meydana geldiği bölgeyi gösterir. Alaşımların dendritik hücre sıcaklıkları, mikro ve makroayrışmalar, kaynakların katılaşma yapıları yapısal aşırıergime olayıyla açıklanabilir.

—Patol. Yapısal kusurların sıklığı konusunda çeşitli veriler vardır: yaklaşık olarak % 2-3 oranında olduğu söylenebilir. Yapısal kusurlar, genetik ve kromozom kökenli, yani kalıtsal olabildikleri gibi (Mongolizm, Turner sendromu vb.) dış etmenlere bağlı da olabilirler. Yapısal kusurun olabilmesi için, dış etmenlerin gebeliğin üçüncü ayından önce etkili olması gerektiği sanılıyor. Çok fazla ve erken etkili olduklarında, çok sayıda ve ağır yapısal kusurlara, hatta bir ucubeliğin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu etmenler çok çeşitlidir: bulaşıcı hastalıklar (kızamıkçık, toksoplazmoz vb.), kimyasal maddeler (örneğin talidomit), hormonlar, beslenme bozuklukları, X ışınları ya da atom radyasyonları vb.

YAPISALCI sıf. Yapısalcılığa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Yapısalcılığı benimseyen kimse.

YAPISALCILIK a. Fels. 60'lı yıllarda bazı insan bilimlerinde ortaya çıkan ve insana ilişkin olayların çözümlenmesinde, tek tek bireylerden çok bütünselliğe, olayların tarihinden ve evriminden çok eşsüremliliğine ve bu olayların, onları üreten insanla ve insanın yaratıcılığıyla olan bağıntısından çok, tamamlanmış ve biçimselleştirilebilir yaratılar oluşuna önem veren düşünce akımı. (Bk. *ansikl.* böl. Ed. ve Fels.)

—Dilbil. Dili bir yapı, başka bir deyişle, aralarında biçimsel bağıntılar bulunan öğeler bütünü olarak ele almaya dayanan kuramsal yaklaşım. (Eşanl. YAPISAL DİLBİLİM.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Dilbil. Genel olarak yapısalcılık, XX. yy.'da, dilbilim alanındaki gelişmelerin kaynağındaki çalışmaları etkileyen bir bakış açısını, bir tutumu, bir yaklaşımı, bir yöntemi simgeler. Gerçekten de, çeşitli kişi, akım ya da okullar tarafından üne kavuşturulmasına karşın, "yapısalcılık" terimi, yapı, yani öğelerin aralarında sıkı bağıntılar kurduğu dizge, kavramının egemen olduğu dil incelemelerinde ortak bir anlayışı belirtir. Bu durumda sözkonusu olan, özde biçimsel bir araştırma türüdür. Bu araştırma da ancak, soyutlamayı ve düşünselleştirmeyi amaçlayan bir dizi kuramsal kararlarla gerçekleştirilir. "Yapı" terimi *Genel dilbilim dersleri*'nde *(Cours de linguistique générale)* [1961] bulunmamasına karşın, yapısalcı yaklaşımın temel kurucu ilkelerini F. de Saussure ortaya atmıştır. Bu ilkelerin başında, "söz" kavramıyla (bireysel değişimlerin etkisindeki somut etkinlikler bütünü) karşıtlık içinde bulunan "dil" kavramı (edilgen biçimde öğrenilen toplumsal ürün) gelir. Ayrıca, dil "dizge"si, evriminin (artzaman) bir bölümünde (eşzaman) "bir dil durumunu" ortaya çıkarma önlemi alınırsa incelenebilir. Böylece, dizgenin kurucu birimlerinin dökümünü yapma, sınırlandırılma ve düzenlenmelerini yönlendiren kuralları belirleme olanağı doğar. Bu girişim, her birimin, ikili eksen biçiminde gösterilebilen bir bağıntı ağında bulunduğunu savunan temel bir varsayıma dayanır. Bu iki eksen; öğelerin söz zincirinin çizgisel sırasına göre birbirlerine bağlandığı dizimsel eksen ve bu zincirin bir yerinde bulunabilecek öğeler bütününü içeren dizisel eksendir. Bu ayrım, öğelerin oluşturduğu her bütünün bir seçme sürecinden, yani bir dizi ardışık seçimden, kaynaklandığını açıklamaya yarar. Sözkonusu varsayım, tüm yapısalcı çalışmaların temelinde bulunan genel bir yöntembilimin ortaya çıkmasına yol açmıştır: derlenen sözceler üstünde, işlevsel birimlerin saptanmasını amaçlayan içkin bir çözümleme yapılır. Çözümleme, değiştirim işlemlerine (eşdeğerli bağlamlarda ayırıcı karşıtlık içinde bulunan öğelerin değişimi) dayanan kesitleme yöntemleriyle gerçekleşir. Yine de, bu ilkelerin herkesçe benimsenmesi, öğretinin gelişmesine katkıda bulunan değişik akımların özgünlüğünü engellememiştir. Gerçekten de, bağıntı dizgesinin, dizimsel ve dizisel eksenlere göre dinamik yönelimi, bir birimin ancak üst düzeydeki sırayla (ya da sıralarla) kurduğu ilişkiler göz önünde tutulursa saptanabileceği ve de belli bir yere yerleştirilebileceği görüşünü içerir. Böylece, değişik çözümleme düzeylerini ortaya çıkarma olanağı doğar: sesbilimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel düzeylerdir bunlar. Bu düzeyler, ilkece özerk değildir ama, özel bir dikkatle ele alınması gereken alanları belirtirler. Örneğin, Avrupa yapısalcılığı başlangıçta, özellikle R. Jakobson ve N. Trubetskoy'un Prag dilbilim çevresindeki çalışmalarıyla, sesbilim ağırlıklı araştırmalara yönelmiştir. A. Martinet ve işlevselcilik okulu, sesbilimsel düzeyle biçimbilimsel düzey arasındaki bağıntılara dikkat çekmiş, dizgedeki tutumluluğun çift eklemliliğe dayandığını vurgulamışlardır; glosematik'in kurucusu L. Hjelmslev, yapısalcılığın kuramsal ilkelerinin derinleştirilmiş bir bireşimini önerdi, özellikle anlatım ve içerik düzlemleri arasında yerdeşlik bağıntısı bulunduğu varsayımını savundu. Bu varsayım yapısal anlambilim çalışmalarının temelini oluşturdu. Öte yandan, amerikan yapısalcılığı, L. Bloomfield ve özellikle de Z. S. Harris'le, birimlerin ve birim kesitlerinin dağılımlarına (yani çevrelerinin toplamına) dayanarak biçimsel sınıflandırmaya yöneldi. Böylelikle de, sözcelerin aşamalı kurucular yapısı biçiminde (dolaysız kurucuların çözümlenmesi) gösterilmesini sağladı.

Dilbilimde yapısalcılığın en belirgin eleştirileri öğretinin dar ve köktenci bir anlayışına yöneliktir. Örneğin, N. Chomsky, üretici yaklaşımın kuramsal ilkelerini tanımlarken, inceleme konusunun sonlu bir sözce bütüncesiyle sınırlanmasının ve yapısalcılığın salt sınıflandırma amacının, dilsel edincin yaratıcı boyutunu açıklayamayacağını düşünüyordu. Ama, varılan sonuçların çoğunun, yapı kavramının önemli bir rol oynamayı sürdüğü üretici dilbilgisi modelinin kurulmasında en sağlam temellerden biri olduğunu da kabul ediyordu.

—Ed. Edebiyat, zamana ilişkin bir sanat olduğundan, yapısal betimlemeler, "eyleyen" şemalarını ortaya çıkarmak ve çizgisel yayılma tarzlarını belirlemek üzere öncelikle *dizimsel* verilerle, söylemsel çizginin düzenlenişiyle ilgilenir. Doğal dillerde olduğu gibi, sözkonusu yayılım, hem dizimsel çizgide bölünebilen öğelerin açık seçimini, hem de bu dizimdışı sistemi belirleyen *dizisel* verilerden ayrı düşünülemez. Aslında bu, anlatısal ve dramatik yaratıcılığı, seçilmiş bir belirlenimcilikten ve bu belirlenimcilikten doğan öğelerin özgür ve yinelemeli kullanımından yararlanarak değerlendirmektedir. Bu aynı zamanda yapıtı, sınırlarını ve iç gelişimini bir eşdeğerlilik/çokdeğerlilik şemasında belirlemek üzere hem düşey hem dikey bir okumayla incelemektir. Yapının araştırılması yüzeysel yapı ile derin yapının, görünen düzen ile belirleyici düzenin araştırılmasına dönüşerek iki yönde ilerler ve böylelikle, farklı türlerdeki ortak yapılar, cümlenin genişlemesi olarak ele alınan her türlü edebi üretimi göz önünde tutabilen basit anlatım şemalarına indirgenerek incelenebilir.

—Fels. Tam anlamıyla yapısalcı bir öğreti ortaya koyma çabası özellikle antropolojide, ruhbilim ve iktisatta, hatta marxçılıkta görülür. Yapısalcılık, biçimselleştirilmeye yatkın bilim dallarında önemli bir uygulama alanı bulan yapı kavramına dayanır. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* (Teknik ve eleştirel felsefe sözlüğü) adlı yapıtına ek olarak çıkarttığı çalışmasında (1932), yapı (alm. *Gestalt*, ing. *pattern*) kavramının, farklı bölümlerin oluşturduğu gelişmiş ve tutarlı bütün anlamında biyolojide ve gestalt* kavramından yararlanan ruhbilimde uygulama alanı bulduğuna dikkati çeker. Buna koşut olarak, yapı kavramı, Galois'dan Bourbaki'ye kadar, matematikte de önemli bir yer tutar; matematikte yapı kavramı özellikle işaretlere bağlı olarak, bir şemayla ifade edilebilen x: $-x$, x:$1/x$ gibi karşıtlıkları göstermeyi sağlar (Marc Barbut, *les Temps modernes* dergisi, no. 246, 1966). Bu formüllendirme tarzına başka kuramların da eklenmesiyle, aralarında özellikle Klein grubunun yer aldığı cebirsel yapıların aksiyomatiğine ulaşıldı. Yapı kavramının bütün bu değişik biçimleri, Bloomfield ve Jakobson'un dilbilimde yapı kavramının verimliliğini göstermeleriyle insan bilimlerini de etkiledi. Aslında 50'li yıllarda Lévi-Strauss'un, sanayileşmemiş toplumlarda akrabalık sistemlerini ele alan çözümlemelerinden çıkan sonuçlar, düşünen varlık (felsefe), toplumsal varlık (toplumbilim ve etnoloji), benzerleriyle iletişim kuran varlık (gösterge bilim) olarak vb., insanın, somut varlığıyla artık bir bilim konusu haline gelebileceği umudunu yarattı: "insan bilimleri" kavramı bir hayal olmaktan artık çıkacaktı. Yapısalcılık bu umudun yansıması, "yapı" kavramı da bu umudu gerçekleştirecek gereç olarak görüldü. Böylece akrabalık atomunun (baba, anne, dayı, ego) çevresinde biçimselleştirilmeye yatkın birçok olabilir sistem (katchin, crow, murngin, Trobriand vb.) meydana getirildi; aynı biçimde, mitbirimler, en azından Lévi-Strauss'a göre, dönüşüm gruplarıyla bütünleşebilirdi. Doğrudan gözlenemese de, "bilincin ve düşüncenin ötesinde nesnel bir temel"i bulunan yapı, mantıksal bir düzenlemeyle örtük olanı belirtik kılacak, akılla kavranabilir hale getirilmiş gerçektir. Roland Barthes'ın edebiyatla, Michel Foucault'un "söylemsel oluşumlar" adını verdiği alanla ilgili çalışmaları ya da kimi kez yanlış olarak yapısalcı diye nitelenen Althusser'in çalışmaları tam anlamıyla mantıksal-matematiksel bir yapı sistemi meydana getirmez. İnsani olayları yapı kavramıyla çözümleme girişimi çoğu kez, insanın tarihselliğini bir yana bıraktığı ve insani bireyselliğinden kopardığı öne sürülerek eleştirilmiştir.

YAPIŞ a. Yapmak eylemi ya da biçimi.

YAPIŞICI sıf. Yapışan, yapışma özelliği olan.

YAPIŞIK sıf. **1.** Bir şeye, bir yere ya da birbirine yapışmış olan: *Duvarlara yapışık afişler.* **—2.** Bir yere, bir şeye, birbirine yapışmış gibi değen, tutunan, saran. **—3.** Fizyolojik yönden birbirine yapışmış olarak doğan: *Yapışık ikizler*

—Bot. Akışmaz bir maddeyle birbirine kaynamış ya da sadece yapışmış benzer organlara denir. ‖ Değişik yapıdaki başka bir organa kaynamış herhangi bir organa denir (örneğin erkekorganlar taçyapraklara yapışık olabilir.)

YAPIŞIKLIK a. Yapışık olma durumu.

—Bot. Özellikle çiçeklerde iki çevremin ya da yakın organların tamamen ya da kısmen birbir[illegible]nması.

—Hematol. *Hücre yapışıklığı*, HÜCRE YAPIŞMASI 'nın eşanlamlısı.
—Patol. İki organ ya da dokunun birbirine kaynaması. (Bir *normal fizyolojik yapışıklık-lar* vardır [örneğin bazı periton yapraklarının yapışıklığı] bir de *doğuştan* ya da *edinsel patolojik yapışıklıklar* vardır ki, ağrılara, delinmelere, tıkanmalara neden olabilir [örneğin peritonit ya da ameliyat sonucu oluşan bir yapışıklığın yaptığı tıkanma].)

YAPIŞKAN sıf. **1.** Yapışma özelliği olan: *Yapışkan bir çamur* **—2.** Kendisinden kurtulunamayan, gitmek bilmeyen, can sıkıcı, usandırıcı bir kimse için kullanılır: *Ne yapışkan adam, bir türlü peşimizi bırakmadı.* **—3.** Aşırı ölçüde terleterek giysilerin bedene yapışmasına neden olan bunaltıcı sıcak hava için kullanılır: *Yapışkan bir temmuz sıcağı.* **—4.** *Yapışkan bant, yapışkan şerit*, birçok biçimde üretilen ve bir yüzeyi kendi kendine yapışan şerit.
—Bes. san. *Yapışkan pirinç*, iyice temizlenmediği için üzerinde bol miktarda nişasta kalan ve bu yüzden pişirilince yapış yapış olan pirinç.
—Bot. Yapışan organlara, böyle organları olan bitkilere denir.
—Döşemecilik. Tersine yapışkan bir madde sürülmüş ve yalnızca bastırmayla kolayca bir yüzeye tutturulabilen bir döşemelik kumaş, plastik, tahta, lata ya da mantar parçası için kullanılır.
—Teknol. Yapışma özelliği gösteren.
—Terz. Üzerlerindeki tekstil lifler sayesinde birbirine yapışan iki şeritten oluşan kapanma düzeni için kullanılır. || *Yapışkan tela*, bir yüzü yapışkan olan ve iki kumaş katının arasına yerleştirilerek üzerlerine sıcak ütü basıldığında kumaşların birbirine yapışmasını sağlayan şerit.
◆ a. Birbirine değen iki yüzeyi birleştirebilen madde ya da karışım; yapıştırıcı.

YAPIŞKANBALIK a. **1.** Ilık ve oldukça serin denizlerin kıyı kesiminde yaşayan *Lepadogaster* [ya da *Cyclopterus*] cinsinden balıkların ortak adı. (Küremsi ve yassı kafasıyla iribaşlara benzerler. Karınlarında iki çekmen vardır. Esmer suyosunları arasına ya da bir kayacın altına gizlenerek avlanırlar. Yapışkanbalıkgiller [*Gobiesocidae* ya da *Cyclopteridae*] familyası; boyları 6-12 cm.) **—2.** Sıcak ve ılık denizlerde ortasuların üst kesiminde yaşayan *Remora* cinsinden balıkların ortak adı. (Başları üzerindeki yapraksı levhaların 10 -12 kg'lık emme gücü sayesinde yüzen canlı ya da cansız varlıklara yapışarak yaşarlar ve kendilerini taşıtırlar. Türkiye denizlerinde yaşayan 2 türü vardır. *Remora australis*'ler yukarıda sözü edilen yöntemle Süveyş kanalının açılmasından sonra Akdeniz'e girmişlerdir. Etçil beslenirler: konaklarının bedenine, solungaçlarına yapışan asalakları da yerler; *Remora remora* ise Akdeniz'in yerli balığıdır. Yapışkanbalıkgiller [*Echeneididdae*] familyası; boyu 40 cm'ye kadar.)

yapışkanbalığın yumurtaları

bir **yapışkanbalık** türü
Lepadogaster (Cyclopterus) lumpus

yapışkanbalık ortak adıyla bilinen
Remora remora

YAPIŞKANBALIKGİLLER a. **1.** Üyelerinin karnında 2 çekmen bulunan, çıplak derili, küçük boylu kemiklibalıklar familyası. (Sıcak ve ılık denizlerin kıyı kesiminde yaşarlar. Yırtıcıdırlar. İyi yüzemezler. Akvaryumlarda yetiştirilmeleri kolaydır. Yumurtaları erkekler korur. Türkiye denizlerinde yaşayan 6 türü vardır: *Gouania wildenowi, Apletodon microcephalus, Diplecogaster bimaculata*, yapışkanbalık ortak adıyla bilinen *Lepadogaster* cinsinin 3 türü. Bil. a. *Gobiesocidae*.) **—2.** Birinci sırt yüzgeci tutunma organına dönüşmüş kemiklibalık familyası. (Tutunma organı sayesinde iri balıklara, kaplumbağalara ya da gemilere yapışır. Bil. a. *Echeneidae*.)

YAPIŞKANLAŞTIRMAK g. f. Kim. *Bir sıvıyı yapışkanlaştırmak*, onu kıvamlaştırıp, zamk gibi ağdalı (akışmaz) duruma getirerek yapışkan özellikler kazandırmak.

YAPIŞKANLIK a. **1.** Yapışkan olan bir şeyin durumu; yapışmayı sağlama özelliği. **—2.** Yapışkan bir kimsenin niteliği; ona özgün davranış.
—Nörol. *Bakış yapışkanlığı*, özellikle soğanilik-Varol köprüsü-beyincik atrofisinde görülen ve istemli göz hareketleriyle sürdürülen düzenli bakış yavaşlığı.

YAPIŞKANLIKÖLÇER a. Kim. Yapışkanlık denemelerinde kullanılan aygıt.

YAPIŞKANOTU a. Dünyanın ılıman bölgelerinde yetişen çokyıllık otsu bitki. (Yeşilimsi renkteki çiçekleri sapsızdır ve yaprakların koltuğunda yumağımsı topluluklar halinde bulunur; dokuları potasyum nitrat içerir; bu madde bitkiye idrar artırıcı bir özellik kazandırır. Bil. a. *Parietaria*; ısırgangiller familyası.)

YAPIŞMA a. Yapışmak eylemi.
—Anat. Bir organın başka bir organa tutunması. (Kaslar ya da doğrudan doğruya kemiklerin düz yüzeylerine, ya kirişler aracılığıyla çıkıntı ve tümseklere, ya da opanevrozlar yardımıyla pürtüklü kemik ibiklerine yapışır.)
—Cev. hazl. *Yapışma kaybı*, ağır ortam ya da yoğun sıvı içinde uygulanan ayırma işlemi sonunda, ürünlerin yüzeyinde ağır malzemenin ya da yoğun sıvının birikmesinden kaynaklanan kayıp.
—Ger. day. Bir iç kuvvete karşı, iki katının temas yüzeyinde oluşan ve bu katı cisimlerin bu yüzey boyunca her türlü bağıl yer değiştirmelerine karşı koyan direnç. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hematol. *Hücre yapışması*, özellikle trombosit ve fagosit gibi hücrelerin, kendilerine yabancı olan maddelere yapışabilme özelliği. (Eşanl. HÜCRE YAPIŞIKLIĞI.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Kim. ve Teknol. *Yapışma önleyici kaplama*, pişirme kaplarının iç yüzeylerine uygulandığında yapışmayı engelleyen kaplama. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. *Kum yapışması*, dökümcülükte, kalitesiz kalıp kullanmaktan ya da döküm metalinin çok sıcak olmasından ileri gelen ve döküm parçasının yüzeyinde metale yapışmış kumla kaplı bir yüzey olarak ortaya çıkan yüzeysel özür. (Kum yapışması, taşlama işlemiyle giderilir.)
—Patol. Seröz bir zarın iki yaprağının patolojik olarak kaynaşması. || *Kalp zarı yapışması*, kalp dışzarının iki yaprağının iltihap sonucu birbirine yapışması. || *Plevra yapışması*, plevranın iki yaprağının iltihap sonucu geniş çapta birbirine yapışması.
—Topol. Bir parçanın yapışma noktalarının kümesi. (Bir A parçasının yapışması çoğunluk $\bar{A}$ ya da Adh A ile gösterilir ve A′, A nın türev kümesi ise, $\bar{A}$=A∪A′ dür.) [ADERANS ya da KAPANIŞ da denir.] || *Bir A parçasının yapışma noktası*, E nin (A yı içeren topolojik uzay) *a* elemanı, öyle ki bunun bütün dolaylarının A ile boş olmayan bir kesişimi vardır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir*, $(u_n)_{n\in\mathbb{N}}$ *dizisinin u yapışma değeri*, diziyi içeren bir E metrik uzayının *u* elemanı, öyle ki bütün B(*u,r*) açık yuvarları, dizinin farklı ya da çakışık sonsuz terimini içerir. $((u_n)_{n\in\mathbb{N}}$, 1 e yakınsarsa, 1, dizinin yapışma değeri olur. ℝ de B (*u,r*) yuvarı yerini]*u – r, u + r*[merkezli aralığı alır.
—Yapış. Yapışmayı sağlayan fiziksel ve / ya da kimyasal olay. || Birbiriyle temas halinde bulunan iki yüzey arasında bir yapıştırıcı aracılığıyla sağlanan bağ. || İki yüzey arasında bir yapıştırıcının etkisiyle gerçekleştirilen birleşme. (Yapışma, sıcakta ya da soğukta genellikle basınç etkisi altında bir çözelti ya da bir emülsiyonun çok ince katman halinde uygulanmasıyla sağlanır; çözeltinin sıvı bileşeni daha sonra buharlaşarak uzaklaşır.) || *Ani yapışma*, bir yapıştırıcının temas halindeki iki yüzeyi ani olarak yapıştırabilme özelliği. || *Yapışma gücü*, kuru bir yapıştırıcı film içinde ortaya çıkan, filme ayırtedici mekanik özellikler kazandıran ve parçaları birbirine tutturarak bütünlüğünü sağlayan kuvvetlerin tümü; bir yapıştırıcı yardımıyla birleştirilmiş iki yüzeyi birleşme düzleminden ayırmak için gerekli olan kuvvet. (Eşanl. KOHEZYON.)
—ANSİKL. Ger. day. Yapışma olayı değişik nedenlerden, özellikle temas halinde bulunan katı cisimlerin molekülleri arasında bir çekme kuvvetinin bulunmasından kaynaklanır. Uygulamada yapışma, birleştirilecek parçalar üzerine yapıştırıcı sürülerek ya da betonarme halinde, armatürün boylamasına iç kuvvetlerin etkisiyle armatürle beton arasında ortaya çıkan bağ kuvvetleriyle gerçekleştirilir.
—Hematol. • *Fagositlerin yapışması*. Bu hücreler mikroorganizmaları yutmadan önce onlara yapışırlar. Bu temas onlardaki öldürücü sistemleri harekete geçirir. Organizmanın özantikorlarla kaplı dokularına da yapışıp onları tahrip edebilirler. Fagositlerin yapışması, in vitro olarak cama yapışıp kalanların sayımı ile incelenir.
• *Trombositlerin yapışması*. Trombositler, damarların endotelyum-altı yapılarına, özellikle kolajenlere, bunlar bir kesilme ya da travma sonucu açık hale geldiklerinde yapışırlar. Bu nitelik ilk ağızda kanamanın durmasını sağlar; ama trombozlara da neden olabilir. Trombositlerin yapışkanlığı, daha doğrusu alıkonması, in vitro olarak, kan cam bilyalar üzerinden geçirildiğinde yapışıp kalanların sayılmasıyla incelenir (Bowie ya da Salzmann testi).
—Kim. ve Teknol. Alüminyumdan yapılmış pişirme kaplarının iç yüzeyleri genellikle yapışma önleyici bir kaplamayla kaplanır; böylece pişirilen besinlerin kabın dibine ve çeperlerine yapışması önlenir. Kaplama malzemesi olarak en çok kullanılan maddeler silikonlar (vernik biçiminde uygulanan sentetik reçineler) ya da Teflon' dur (politetrafluoroetilenin ticari adı). Özellikle Teflon'un çok yaygın bir kullanımı vardır. Plastik bir madde olan Teflon, yüzeyi işlendikten sonra uygun çukur ve oyukların meydana geldiği alüminyum üzerine yapıştırma yoluyla doğrudan uygulanır. Bu yöntem ilk kez 1954'te bir fransız mühendis tarafından geliştirilerek uygulanmıştır. Günümüzde çizilmelere karşı yüksek bir dayanım gösteren yeni politetrafluoroetilen kaplamalar kullanılmaktadır.
—Topol. ℝ de bir *yapışma noktasını* tanımlamak için, dolaylar olarak *a* merkezli açık aralıklar göz önüne alınır; bir (E,*d*) metrik uzayında bu dolaylar *a* merkezli açık yuvarlardır. Bir yığılma noktası bir yapışma noktasıdır. Bunun karşıtı yanlıştır.
$A=\left\{1, \frac{1}{2}, \frac{1}{3}, ..., \frac{1}{n}, ...\right\}$ ℝ nin parçası olarak göz önüne alınırsa, 1 ile $\frac{1}{2}$, A nın yapışma noktalarıdır, ama yığılma noktaları değillerdir: bunlara *yalıtık noktalar* denir; *o* a gelince bu nokta A nın A ya ait olmayan bir yığılma noktasıdır (dolayısıyla bir yapışma noktasıdır).

YAPIŞMAK gçz. f. **1.** *Bir şeye (yüzeye) yapışmak*, yapıştırıcı bir maddenin etkisiyle o yüzeyin üstüne çok sıkı ve ayrılmayacak, çıkmayacak bir biçimde tutunmak, orada sabitleşmek, kalmak: *Duvara iyi yapışmayan duvar kâğıdı. Terden saçları alnına yapışmıştı.* **—2.** *Bir yere yapışmak*, ona değmek, dayanmak, yaslanmak: *Bize yol vermek için duvara yapıştı.* **—3.** *Bir şeye yapışmak*, onu yakalamak, sımsıkı tutmak, ona sarılmak: *Annesinin eteğine yapışmış, ağlıyordu. Düşerken merdivenin*

korkuluğuna yapıştı. **—4.** *Bir yere, bir şeye yapışmak,* bir şöyden söz ederken, oraya takılmak, orada kalmak: *Öfkeyle fırlattığı et duvara yapıştı.* **—5.** *Bedene yapışmak,* bir giysi sözkonusuysa, bedeni sarmak, hatlarını ortaya çıkarmak; dar olmak: *Vücuda yapışan bir elbise.* **—6.** *Tkz. Bir yere yapışmak,* bir kimseden söz ederken, bir yere iyice yerleşmek, kalkmaya niyeti olmamak: *Her akşam televizyonun karşısındaki koltuğa yapışıp kalırdı.* **—7.** *Bir şeye (iş, eylem) yapışmak,* hevesle, coşkuyla girişmek: *Başarılı olmak istiyorsan, bu işe iyice yapışmalısın. Küreklere, direksiyona yapışmak.* **—8.** *Bir kimseye yapışmak,* rahatsız edecek kadar onunla birlikte olmak, musallat olmak: *Öyle bir yapıştı ki, bir türlü bizi başbaşa bırakmıyor.*

—Bes. san. Ölüm sertliği oluşmadan kesilen etler için sünmek, kesim sırasında lifleri kolay ayrılmamak.

◆ **yapıştırmak** ettirg. f. **1.** *(Bir şeyi) yapıştırmak,* yapışkan bir madde, özellikle bir yapıştırıcı sözkonusuysa, bir şeyi başka bir şeye tutturmak, iki yüzeyin, ayrılmayacak biçimde birleşmesini, yapışmasını sağlamak: *Madenleri yapıştırmakta kullanılan özel bir madde. Bu nasıl yapıştırıcı, hiçbir şeyi yapıştırmıyor.* **—2.** *Bir şeyi (başka bir şeye, başka bir şeyin üstüne) birçok şeyi (bir şeyle) birbirine yapıştırmak,* uygun bir yapıştırıcı ya da bir yapışkan ile bir şeyi başka bir şeye tutturmak, yapışmasını sağlamak: *Duvara bir afiş yapıştırmak. Özel bir yapıştırıcıyla kırılan porselen tabağın kırıklarını birbirine yapıştırmak.* **—3.** *Bir şeyi (bir nesneyi, bedenin bir bölümünü) bir yüzeye yapıştırmak,* dayamak, yaslamak: *Konuşulanları dinlemek için kulağını kapıya yapıştırmak. Bu dolabı duvara yapıştırmayın, kenarını zedelersiniz.* **—4.** *Bir şeyi (soyut) yapıştırmak,* onu gecikmeksizin vermek, gerekeni hemen yapmak: *Bunun üzerine yanıtı yapıştırdı.* **—5.** *Tkz. Bir kimseye bir tokat, yumruk vb. yapıştırmak,* atmak.

—Oy. Bilardoda topu bantın kenarına bitiştirmek. (Topların *yapışık* olması, duran iki topun birbirine tam olarak değmesi, aralarında hiçbir mesafe olmaması demektir.)

—Res. *Altlık üstüne yapıştırmak,* boyanmış bir tuvali, daha sağlam bir tuval, tahta ve pano ya da duvar gibi bir altlığa yapıştırmak. Örneğin Puvis de Chavannes' in tuvalleri gibi birçok duvar resmi altlık üstüne yapışmış tuvallerdir. Tuval üstüne kâğıt da yapıştırılabilir.)

◆ **yapıştırılmak** edilg. f. Yapıştırmak eylemine konu olmak.

YAPIŞMAÖLÇER a. Bir zemin üzerindeki kaplamanın, özellikle yüzey üzerindeki boya filminin yapışmasını ölçen aygıt. (Eşanl. ADEROMETRE.)

—ANSİKL. Yapışmaölçer, uygulanan kazıma, çekme yöntemlerine, yüzeyin biçim değiştirmesine ya da darbeye karşı direncin ölçülmesine bağlı olarak çeşitli biçimlerde düzenlenir.

Yapışma, alt yüzeyin ve kaplamanın öteki niteliklerinden bağımsız olarak ölçülmesi son derece zor bir özelliktir. Bu yüzden kareleme, katlama, çekme ve darbeye karşı direnç gibi en basit ölçme yöntemleri hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır.

YAPIŞTIRICI a. Yapış. Arayüzey kuvvetlerinin gelişmesi sonucu kalıcı yüzeysel bağların oluşmasıyla temas halindeki iki yüzeyi birbiriyle birleştirebilen madde ya da preparat. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bür. ger. Kâğıt, karton vb.'yi yapıştırmaya yarayan kola, zamk vb.

—Cerr. *Organik yapıştırıcı,* polimer yapılı kimyasal madde. (Organlardaki yaraların yüzeyini ya da kenarlarını birleştirebilir ve cerrahi iğne ile ipliğin yerini tutabilir. Yaraların hızla kapanmasını sağlar; bir süre sonra bu madde emilip hiçbir iz bırakmadan kaybolur.)

—Foto. *Kuru yapıştırıcı,* fotoğrafın bir dayanak üstüne kuru olarak yapıştırılmasında kullanılan ve sentetik bir maddeden yapılmış katman.

—Sine. Film yapıştırmada kullanılan aygıt.

◆ sıf. Birbirine değen iki gereci sağlamca birleştirebilen, onların birbirlerine tutturulabilmesini sağlayabilen bir madde ya da karışım için kullanılır.

—Patol. *Yapıştırıcı iltihap,* normalde birbirinden ayrı olan organ ya da dokuları birbirine yapıştıran iltihap.

—ANSİKL. Yapış. Yapıştırıcı tekniği, yüzyılın başından bu yana çok hızlı bir gelişme gösterdi; bu gelişmenin en önemli nedenleri, bu ürünlerin hazırlanmasında sentetik malzemelerden yararlanılması ve ayrıca bunların inşaat, uçak yapımı, gemi inşası, otomobil sanayisi, mobilyacılık, deri sanayisi, aşındırıcılar, özyapışkanlar vb. gibi çok geniş bir alanda kullanılmasıdır.

Yapıştırıcılar değişik açılardan sınıflandırılabilir:

–*kullanım sırasındaki fiziksel ve / ya da kimyasal durumlarına göre yapıştırıcılar:* sulu yapıştırıcılar; karışım halindeki yapıştırıcılar; (genellikle sulu); organik çözücülü yapıştırıcılar; çözücüsüz yapıştırıcılar; hamur halindeki yapıştırıcılar (macunlar, mastikler); toz durumundaki yapıştırıcılar (karıştırılarak çözelti haline getirildikten ya da etkinleştirildikten sonra kullanılır); taşıyıcılı ya da taşıyıcısız kuru film halindeki yapıştırıcılar; katı durumda (eriyebilir) bulunan yapıştırıcılar;

–*dönüşüm süreçlerine göre yapıştırıcılar* (bu tür yapıştırıcılar başlangıçtaki akışkan durumlarını terk ederek soğuma, çözücünün buharlaşması ya da polimerleşme yoluyla belli bir süre sonunda kusursuz bir yapışkanlık ve yapışma gücü kazandıkları son sertleşmiş durumlarına geçerler);

–*elde edildikleri hammadde ve kimyasal bileşimlerine göre yapıştırıcılar;*

–son sertleşmiş durumdaki *çözünürlük* ve *eriyebilirlik* (ısılyumuşar yapıştırıcılar) ya da tam tersine *çözünmezlik* ve *erimezlik*'lerine (polimerleşmiş yapıştırıcılar) göre yapıştırıcılar.

Organik ve yarı organik yapıştırıcılar, ana maddesi nişasta, gluten, dekstrin, doğal reçine, selüloz türevleri vb. gibi maddelerden oluşan bitkisel yapıştırıcılardır; hayvansal yapıştırıcıların ana maddesini jelatin oluşturur (kemik, deri, kazain tutkalı vb.). *Sentetik yapıştırıcılar* katılma polimerleri (vinil polimerleri vb.) ile yoğuşma polimerlerinden (epoksit reçineleri, poliüretanlar, tiyoplastlar, aminoplastlar vb.) elde edilir. Polimerleşebilen yapıştırıcılar, nicelikleri önceden ayarlanmış iki ayrı "madde" (ana madde ve sertleştirici) halinde hazırlanır; ayrı ayrı tüplere konan bu yapıştırıcılar, kullanımları sırasında karıştırılır. Ancak günümüzde bu tür yapıştırıcılar da tek bir madde halinde üretilebilmektedir. Bunlar ya nem etkisiyle (siyanoakrilatlar, epoksit reçineleri, fenoplastlar) ya da oksijensiz bir ortamda (anaerobi) polimerleşirler.

Bütün bu teknik ölçütlerin yanı sıra yapıştırılacak malzemelerin (yüzeylerin) türü ve uygulanmalarının ekonomik yönü, kullanılacak yapıştırıcının seçiminde önemli bir rol oynar.

YAPIŞTIRICILIK a. Bayınd. Bir karayolu bağlayıcısının tıkız bir kütle oluşturma niteliği.

YAPIŞTIRILMAK → YAPIŞMAK.

YAPIŞTIRMA a. **1.** Yapıştırmak eylemi. **—2.** *Esk.* Gelinlerin yüzüne yapıştırılarak yapılan süs.

—Ambal. *Yüz yüze yapıştırma,* bir kompleksin imalatına giren gereçlerin bir araya getirilmesini sağlayan teknik. (Bu amaçla, eriyik, sıvı asıltı, asıltı halinde birçok madde kullanılabilir: mikro-kristal halindeki balmumu, elastomer lateks ya da sentetik reçine, bitkisel kökenli yapıştırıcılar, ısılerimeli zamklar vb.)

—Aşındc. Sürme aşındırıcıların üretiminde, arkasına önceden kaynak ve nitelik referansları basılmış, işlenmiş bez ve kâğıt gibi destek malzemeleri üzerine sürekli olarak bir yapıştırıcı katmanı (hayvansal zamklar ya da sentetik reçineler) uygulamaya dayanan işlem. (Bu yapıştırıcı katmanı [bağlayıcı] zemin ile bunun üzerine elektrostatik yolla ya da daha nadir olarak sonradan başka bir işlemle düzgün bir şekilde dağıtılan aşındırıcı tanelerin birbirine kaynaşmasını sağlar.)

—Ayakkc. *Yapıştırma imalat,* tabanın sayaya çiviyle ya da çirişle tutturulduğu imalat tarzı.

—Ciltç. Deri, tuval ve ciltçilikte kullanılan çeşitli kâğıtları ve cilt sırtını tutkalla sıvazlama.

—Folk. Anadolu'nun bazı yörelerinde gelinlerin yüzüne yapıştırılan kumaştan kesilmiş işlemeli süs. (Kadife ya da atlastan genellikle çiçek, yaprak vb. biçiminde kesilir, üzeri sırma teller, inci vb. ile işlenir. Sık dokulu bir kumaşla astarlandıktan sonra alna, yanaklara ve çenenin çeşitli yerlerine yapıştırılır. Evlenecek kızın durumuna göre bezemede elmas, zümrüt vb. değerli taşların kullanıldığı da olur. Osmanlılar döneminde büyük kentlerdeki düğün törenlerinde de kızın yüzüne yapıştırma konurdu. Bugün ancak Anadolu'nun bazı yörelerinde görülmektedir) [*Yapuk* da denir]

—Güz. sant. Cam, seramik vb. üzerine aynı türden bir madde yapıştırılarak yapılan süsleme.

—İnş. Bir döşeme ya da duvar yüzeyine, seramik bir kaplama, bir moket vb. yapıştırmaya dayanan teknik.

—Kâğ. san. *Yüz yüze yapıştırma,* uygun bir yapıştırıcı kullanarak bir ya da birkaç kâğıt ya da karton yaprağını, bütün yüzeyi boyunca bir başka kâğıt ya da karton yaprağı üzerine yapıştırmaya dayanan işlem.

—Res. Bir tuvali ya da bir kâğıdı bir altlık üstüne yapıştırmak işlemi.

—Seram. Pişmemiş iki parçayı sulu çömlekçi çamuruyla tutturma.

—Süslem. sant. Yapma bir çiçeğin parçalarını ya da moda tüylerini yerlerine yapıştırmak işlemi.

◆ sıf. Öğeleri yapıştırılarak tutturulmuş olan: *Yapıştırma terlik.*

—Kâğ. san. *Yapıştırma karton,* birkaç karton yaprağının birlikte yapıştırılıp preslenmesiyle elde edilen, ambalaj kutuları yapmaya elverişli kalın karton.

—Süslem. sant. *Yapıştırma şemse,* altın yapıştırıldıktan sonra, üzerine kalıp basılarak yapılan şemse.

—ANSİKL. Yapış. İnce yapraklar halindeki metalleri yapıştırma, diğer bütün birleştirme yöntemlerine olan üstünlükleri yüzünden İkinci Dünya savaşı sırasında büyük bir gelişme gösterdi. Kaynaklama ve lehimleme sırasında birleştirilecek parçaların bir bölümünü ısıtmak gerektiğinden, metalin yapısında ve kimi alaşımların niteliğinde önemli bozulmalar görülür, dolayısıyla verim düşer; yapıştırma yöntemi işte tüm bu sakıncaları giderir. Vida ve perçinlere baş yapma zorunluluğunu tümüyle ortadan kaldıran yapıştırma, son derece pürüzsüz yüzeyler elde etmeyi sağlar. Birleştirilecek parçaların arasında temel maddesi kauçuk ya da yapay reçine olan yapıştırıcılar sürülmesi parçaların darbeye karşı direncini artırmış ve kaynak ya da lehim sırasında birkaç noktada toplanma sakıncası doğuran mekanik iç kuvvetleri daha büyük bir alana yaymıştır Son olarak, yapıştırıcının oluşturduğu katmanın gürültü ve titreşimlerin soğurulmasında önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Metalleri yapıştırma tekniği, özellikle uçak yapımında kullanılan bir tekniktir.

YAPIŞTIRMAK → YAPIŞMAK.

YAPIŞ YAPIŞ sıf. **1.** Yapışkan bir maddeye bulanmış olan şey için kullanılır: *Elleri yapış yapıştı.* **—2.** Çok nemli ve sıcak olduğu için aşırı ölçüde terleten bunaltıcı hava için kullanılır.

YAPIT, -tı a. Özellikle belli bir teknik söz-

12412

konusu olduğunda, bir sanatçının verdiği ürünlerin tümü: *Picasso'nun yağlıboya yapıtı, gravürlerini unutturmamalıdır.*

YAPITAŞI a. **1.** Yapılarda kullanılan, granit türünden taş. **—2.** Bir şeyi oluşturan temel öğe.

YAPMA a. Yapmak eylemi.

◆ sıf. **1.** Doğal olmayan, insan eliyle yaratılmış olan şey için kullanılır; yapay, suni: *Yapma çiçek.* **—2.** Yapay, yapmacık: *Yapma bir incelik.*

—Matbaac. *Yapma zamk,* nemlendirmenin uygun bir biçimde gerçekleşmesi ve mürekkepleme sırasında baskıya girmeyen bölümlerin giren bölümlerden ayrılması amacıyla baskıya girmeyen bölümleri nem çekici duruma getirmek için bir taşbaskı taşı ya da ofset kalıbı üzerine sürülen arap zamkı ve asit karışımı eriyik.

—ANSİKL. Süslem. sant. ve İç dekor. Eski halklar ve Doğulular (Çin) tarafından bilinen yapma çiçekler Ortaçağ'ın ikinci yarısında İtalya'dan Fransa'ya girdi; ama kullanımı özellikle XVIII. yy.'da yaygınlaştı (Çin'den alınan tüylü çiçekler). O tarihlerde Paris, bütün Avrupa'da ün kazanmış erkek ve kadın çiçekçi ustalarının merkezi oldu: aralarında kraliçe Marie-Antoinette'in çiçekçisi olan ve dört bin kadın çalıştıran Joseph Wenzel'in de bulunduğu on bir üretici bu sanayiyle uğraşıyordu. Louis-Philippe zamanında Batton kendi ürünü olan çin çiçekleri için uzluk belgesi aldı. 1840'tan başlayarak tırtıl taftadan çiçekler büyük ilgi görürken, parlak pullu çeşitler ve genel şenlikler için yapma yaprak süsler gelişti.

Moda ya da dekorasyon için yapma çiçek ve yaprak yapımı başlıca altı işlemden oluşur: kumaşların perdahlanması; taçyaprakların ya da yaprakların kesimi; taçyaprakların boyanması ve yaprakların gölgelenmesi; taçyapraklara biçim verilmesi ya da gofreleme, bunların bir araya getirilmesi; son olarak da çiçeğin, 2, 3 ya da 5'li olarak bir araya getirilmiş yapraklarla birlikte bir sapa tutturulması.

Poliamit (naylon) çiçek, yüksek kaliteli ama maliyeti daha yüksek olan ipek çiçek zararına hızla gelişti. Başlıca üretim yeri Uzakdoğu'dur.

Basit hayal ürünü olan çiçekler, stras, plastik, tüy vb.'den yapılır. Egzotik kabuk ve tanelerden oluşanları da vardır.

Plastik maddelerin gelişmesi, sanayi düzeyinde yapma çiçek, bitki ve meyve üretimine olanak veren yeni tekniklerin ortaya çıkmasını sağladı; bitkinin çeşitli öğeleri ayrı ayrı kalıplanır, sonra bir araya getirilir; ancak bu iş için plastik enjekte edecek makineler ve özellikle kalıp yapımı bakımından önemli bir yatırımı gerektirir.

YAPMACIK sıf. Doğallıktan, içtenlikten yoksun bir tutum, bir davranış vb. için kullanılır; yapay: *Yapmacık bir gülümseme. Yapmacık bir neşe. Onun her şeyi yapmacıktır.*

—Psik. Gösterişli, abartmalı ve bu nedenle uygunsuz ve uyumsuz iletişim araçlarının (dil, jestler, mimikler) özelliğini belirtmek için kullanılır.

◆ a. Sahte, içtenlikten yoksun, düzme tutum: *Yapmacıktan kaçınmak.*

YAPMACIKLI sıf. Doğallıktan, içtenlikten yoksun, gösterişe yönelik bir şey için kullanılır: *Yapmacıklı bir konuşma.*

◆ be. Doğallıktan, içtenlikten uzak biçimde.

YAPMACIKSIZ sıf. **1.** İçten, doğal olan bir şey için kullanılır; samimi: *Yapmacıksız bir yakınlık göstermek.* **—2.** İçten, samimi bir kimse için kullanılır: *Yapmacıksız bir insan.*

◆ be. Doğal bir biçimde, içtenlikli, samimi: *Yapmacıksız konuşmak.*

YAPMAK g. f. **1.** *Bir şey (somut)* [*araç tümleci* +] *yapmak,* bir iş, bir çalışma sonucu birtakım gereçler kullanarak somut bir şey ortaya koymak ya da onu yoktan var etmek, yaratmak, nesneler üretmek, imal etmek: *Ekmek yapmak. Elbise yapmak için kumaş satın almak. Güzel bir tablo yapmak. Mobilya yapan bir atölye.* **—2.** *Bir şey (somut) yapmak,* bir şeyden söz ederken, onu üretmek, ortaya çıkarmak; ona yol açmak: *Bu odunlar çok yaş olduğu için is yapıyor. Şarap kan yapar. Artık sular, hastalık yapıyor.* **—3.** *Bir şey (eylem) yapmak,* bir eylemi gerçekleştirmek: *Yaşamında bir yenilik yapmak. Kitle iletişim araçlarındaki gelişme toplum yaşamında bir devrim yaptı.* **—4.** *Bir şey (etkinlik, spor) eylem vb. yapmak,* belli bir etkinlik göstermek, bir sporu uygulamak, geçici ya da sürekli bir işle, bir eylemle uğraşmak: *Politika yapmak. Müzik yapmak. Boks, güreş yapmak. Ne yapıyorsun? —Görüyorsun ki kitap okuyorum. Şu sıralarda ne yapıyor? — Elektrikçilik yapıyor. Yılbaşı gecesi ne yaptın?* **—5.** *Bir şey yapmak,* belli bir biçimde davranmak: *Çocukluk yapmak. Demagoji yapmak.* **—6.** *Bozuk bir şeyi yapmak,* onarmak, eski durumuna getirmek: *Saatçi saatimi yapmış mı? Nihayet yolu yapıyorlar.* **—7.** *Bir şeyi, o şey, bir kimseyi o kimse yapmak,* varlığıyla onu oluşturmak, ona gerçek niteliğini kazandırmak: *Sevgiyi sevgi yapan şey özveridir. İnsanı insan yapan özelliklerin biri de meraktır.* **—8.** *Bir şey (sonuç, toplam vb.) yapmak,* onu vermek, ona eşit olmak: *3 ile 2'nin toplamı 5 yapar. Bu da yüz milyon türk lirası gibi, fena olmayan bir rakam yapar* **—9.** *Bir buyruğu, bir isteği, bir dileği vb. yapmak,* onu yerine getirmek, uygulamak: *Üstlerinin emirlerini eksiksiz yapmalısın. Bu dediklerimi yaparsan başarıya ulaşırsın. Ne istediysem yaptı.* **—10.** *Bir şey yapmak,* onu özel bir çabayla hazırlamak, düzenlemek vb. (daha kesin bir fiilin karşılığıdır): *Akşama onlara kızarmış et yapacağım* (pişireceğim). *Yatakları yapmak* (düzenlemek). *Odanızı yaptım, ne zaman isterseniz yatabilirsiniz.* **—11.** *Bir şeyi, bir yeri, bir kimseyi bir şey, bir kimse yapmak,* o şeyi belli bir biçimde düzenlemek; onları o şeye, o kimseye dönüştürmek: *Bu odayı yazıhane yapacağız. Evlilik onu bambaşka bir adam yaptı. Bu ilişki onu mutlu bir insan yapacaktır.* **—12.** *Toplantı, gösteri, nişan vb. yapmak* bir etkinliği düzenlemek: *Öğrenciler son kararlar üzerine büyük bir gösteri yaptılar. Önce nişan, sonra düğün yaparız.* **—13.** *Bir hareket yapmak,* o hareketi gerçekleştirmek, oluşturmak: *Kımıldama, hiçbir hareket yapma. Koşucu hızlı bir çıkış yaptı. Son metrelerde atak yapan atlet. Bu çok sarsıntı yapıyor* **—14.** *Bir salgı yapmak,* onu salgılamak, çıkarmak: *Bu bezler tükürük yapar.* **—15.** *Bir şey yapmak,* etkisi o olmak, bu olmak: *Ütü pantolonda iz yapar.* **—16.** *Bir şey (biçim) yapmak,* o biçimi göstermek, o biçimi almak: *Yol, burada keskin bir viraj yapıyor.* **—17.** *Öğrenim yapmak,* öğrenim görmek: *İlk, orta ve yükseköğrenimini İzmir'de yaptı. Başarılı bir tıp öğrenimi yaptı. Doktora yapmak.* **—18.** *Bir kimseyi bir kimseye yapmak,* onun onunla evlenmesini sağlamak: *Senin kızı bu çocuğa yapalım.* **—19.** *Bir kimseyi, bir şey yapmak,* ona bir rol, bir unvan, bir nitelik vermek: *Sizi aramızda hakem yapalım. Oy birliğiyle onu başkan yaptılar.* **—20.** *Bir şeyi, belli bir fiyata yapmak,* onu bir kimseye belli bir fiyata vermek; satmak: *Şu koltuğu bana kaça yaparsın?* **—21.** *Bir şeyi, bir kimseyi, bir şey yapmak,* o şeyden, o kimseden şu ya da bu biçimde yararlanmak, o şeyi öyle kullanmak, onların hakkında herhangi bir karar vermek (soru tümcelerinde): *Eylemciler, rehineleri ne yapacaklarını henüz açıklamadılar. Kazandığın bu parayı ne yapacaksın?* **—22.** *Akşamı, sabahı vb. yapmak,* belirtilen zamanı bulmak, ona erişmek: *Oflaya puflaya akşamı yaptık. Uyumadan sabahı yaptı.* **—23.** *Fiil + mamazlık yapmak,* (daha çok koşul tümcesi olarak) fiilin gösterdiği durumda olmak; etmek: *Laf dinlememezlik yapma. Konuşmamazlık yaparsa, zorla konuşturun.* **—24.** *Bir kimseyle ya da bir kimsesiz, bir şeysiz yapamamak,* bir kimseyle geçinememek; bir kimsenin, bir şeyin yokluğuna dayanamamak; edememek: *O, hiç kimseyle yapamıyor. Onsuz yapamıyorum. Söylenmeden yapamıyor.* **—25.** Tkz. *Bir kimseyi yapmak,* onunla cinsel ilişkide bulunmak. **—26.** *Sayı sıfatı (hız) yapmak,* o hıza ulaşmak: *Saatte iki yüz yapan bir otomobil.* **—27.** *(Yol) yapmak,* belli bir uzaklığı geçmek, almak: *Bugün üç yüz kilometre (yol) yaptık.* **—28.** Bir adla birlikte, tek bir fiil değerinde, deyimsel fiiller oluşturur: *Boya, cila yapmak. Aşk yapmak. Savaş, barış, anlaşma yapmak. Şaka, hile, oyun yapmak. Bir kimseye iyilik, kötülük, yardım yapmak.* **—29.** *(Bir şey) yapmak,* iyilik ya da kötülük etmek: *Sana yapacağımı bilirim.* ‖ *(Kilometre, mil, fersah...) yapmak,* hız sağlamak, yol almak. ‖ *Yapıp etmek,* yapmak. ‖ *Yapma, yapmayın, yapmayınız!,* bir kimseyi, ilgilendiği, yapmak istediği bir işten vazgeçirmek için söylenir: *Yapma, sonra kırılır.* ‖ *Yapma!,* söylenilen bir söz karşısında şaşma bildirir: *Hepsine para dağıtmışlar. —Yapma!* ‖ *Yapmadığı kalmamak,* kendisine zarar verecek birçok iş yapmak. ‖ *Yapmadığını bırakmamak, yapmadığını koymamak,* başkalarına zarar verecek her türlü kötülüğü yapmak, onlara türlü türlü sıkıntılar vermek: *Hele bir gelmeyin, size yapmadığımı bırakmam.* ‖ *Yapmak varmış,* olumsuz bir sonuçla karşılaşma durumunda "şöyle yapmalıymışız, yapmadık" anlamında söylenir. ‖ *Yaptığı hayır ürküttüğü kurbağaya değmemek,* bir işte elde ettiği kazanç uğradığı zarardan az olmak. ‖ *Yaptığını bilmemek,* bilinçsizce davranmak, aklı başında olmamak.

—İkt. *Yap, işlet, devret modeli,* yerli ve özellikle yabancı sermayenin ülke için gerekli yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi amacıyla uygulanan ve yatırım teşvik ve finansman aracı olarak kullanılan model. (BOT [Built-Operate and Transfer sözcüklerinin baş harfleri] MODELİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Oy. *Kâğıt yapmak,* kâğıtları dağıtmadan önce karmak; kâğıtları dağıtmak. ‖ *Yeniden kâğıt yapmak,* kâğıtları yeniden karıp öbür oyuncuya ikinci kez kestirmek.

◆ gçz. f. **I. 1.** *Bir kimseye, az, çok yapmak,* ona kötülükte bulunmak, zarar vermek, etmek: *Kadıncağıza az yapmadı.* **—2.** *Belirteç + yapmak,* belirtilen biçimde davranmak: *Buraya yerleşmekle doğru mu yaptık yanlış mı bilmiyorum. Sanırım iyi yapmadık.* **—3.** Tuvalet gereksinimini gidermek, işemek ya da dışkısını çıkarmak: *Gene yatağına yapmış. Çok sıkışmış neredeyse altına yapacaktı.*

II. Yardımcı fiil. **1.** *Bir şey yapmak,* onun sahibi olmak: *Servet yapmak. Mal, mülk yapmak. Sayı yapmak.* **—2.** Bir meslek sahibi kılmak: *Oğlunu okuttu, doktor yaptı.* **—3.** Havanın bir durumunu gösterir olmak: *Bu yaz çok sıcak yaptı.*

◆ **yapılmak** edilg. f. **1.** Ortaya konulmak, var edilmek, gerçekleştirilmek, oluşturulmak, imal edilmek, üretilmek: *Bu perdeler ne zaman yapıldı? Tavana çok güzel süslemeler yapılmış. Yapılan deneylerin sonuçları olumsuz. Jimnastik yapılan salon çok havasız. Geçen ay yapılan buzdolaplarının tümü arızalıymış.* **—2.** Onarılmak, tamir edilmek: *Bu saat hâlâ yapılmadı mı?* **—3.** Yerine getirilmek, uygulanmak: *Dedikleri yapılsaydı böyle olmazdı.* **—4.** Eylemsel olarak gerçekleştirilmek: *Adamcağıza şantaj yapılıp para sızdırılmış.* **—5.** Bir etkinlik düzenlemek, gerçekleştirilmek: *Yapılan gösterilerde olaylar çıktı. Mayısta nişan, haziranda düğün yapılacak.* **—6.** Özel bir çabayla hazırlanmak, düzenlenmek: *Yataklar yapıldı. Burada yapılan yemekler çok lezzetli oluyor. Bu alan park yapılacak.* **—7.** Bir kimseye zarar verilmek, kötülük edilmek: *Bu insanlara çok yapıldı.*

—Bors. *Yapıldı haberi,* bir borsa acentasının kendisine verilen bir emrin yerine ge-

tirilmiş olduğunu bildirmek amacıyla emri veren müşterisine gönderdiği ihbarname.

◆ **yapınmak** dönşl. f. **1.** *Yörs.* Kendine yapmak ya da kendi için yaptırmak: *Bir elbise yapınmak.* **—2.** *Bir şeye yapınmak,* ona hazırlanmak, onu yapmayı denemek, özenmek: *Kuş yavrusu uçmaya yapınıyor.*

◆ **yaptırmak** ettrg. f. **1.** *Bir şeyi yaptırmak,* onun ortaya koyulmasını, oluşturulmasını, gerçekleştirilmesini sağlamak: *Doğum günü pastası yaptırmak. Kendine takım elbise yaptırmak.* **—2.** *Bir şeyi yaptırmak,* bozuk bir şeyi eski durumuna getirtmek, onartmak, tamir ettirmek: *Televizyonu yaptırdım.* **—3.** *Bir şeyi, bir kimseye yaptırmak,* o şeyi onun yapmasını sağlamak: *Arkadaşına şantaj yaptırmış.* **—4.** *Bir kimseye öğrenim yaptırmak,* onun öğrenimini sağlamak: *Ona mükemmel bir öğrenim yaptırdık.*

◆ **yaptırılmak** edilg. f. Yaptırmak eylemine konu olmak.

—Ceb. *Bir* T *iç bileşim yasasıyla donatılı bir* E *kümesinin bir* A *parçası üzerinde yaptırılmış yasa,* $A \times A$ dan A içine tanımlanmış, (x, y) ye xTy yi eşlik ettiren yasa. || *İşlem bölgesi* Ω *olan bir dış bileşim yasasıyla donatılı bir* E *kümesinin bir* A *parçası üzerinde yaptırılmış yasa,* $\Omega \times A$ dan A içine tanımlanmış (α, x) i $\alpha \cdot x$ e eşlik ettiren yasa. || *Sıralanmış bir* $(E, \prec)$ *kümesinin bir* A *parçası üzerinde yaptırılmış sıra,* A nın elemanları üzerinde tanımlanmış $\prec$ sıra bağıntısı.

—Topol. Bir E kümesinin bir A parçası üzerinde, A ile, E üzerindeki bir $\mathcal{F}$ süzgecinin (aynı biçimde bir $\mathfrak{T}$ topolojisinin açıklarının) elemanlarının kesişimleri olarak elde edildiğinde bir $\mathcal{A}$ süzgecine (aynı biçimde bir $\mathfrak{U}$ topolojisine) denir. ($\mathcal{A}$ ya [aynı biçimde $\mathfrak{U}$ ya] A üzerinde yaptırılmıştır denir.)

◆ **yaptırtmak** ettirg. f. Yaptırılmasını sağlamak.

—ANSİKL. Yap, işlet, devret modeliyle elektrik santralları; köprü, otoyol gibi altyapıyla ilgili ya da belediyenin arıtma tesisleri, soğuk hava depoları, spor tesisleri, çöp fabrikaları vb. büyük yatırım projelerinin yerli ya da yabancı yatırımcılar tarafından gerçekleştirilerek belli bir süre işletilip, gelirinden yararlandıktan sonra, ilgili kamu kuruluşuna devredilmesi amaçlanmaktadır. Bu kamu kuruluşu merkezi idare, KİT ya da belediyeler olabilir. Yap, işlet, devret yöntemiyle KİT'lerin iyileştirilmesi, modern teknolojilerin girişi, yeni iş olanaklarının açılarak yerli personelin eğitimi gibi yararlar sağlanabileceği belirtilmektedir. Model, gelişmekte olan ülkeler için kamu kesimi yatırımların finansman sorununa çözüm getireceği düşünülen bir yöntem olarak geliştirilmiştir. Bu model, hukuksal açıdan imtiyaz sözleşmesi niteliklerini gösterdiğinden bu tür şirketler imtiyazlı şirketler sayılmaktadır. Bu konumdaki şirketler yatırımların finansmanını karşılarken kendilerine vergi kolaylıkları, belli bir arazinin kullanımlarına bırakılması, fiyat saptanırken belli bir getiri sağlayacak biçimde hesaplanması ve bunun garantisinin verilmesi vb. bir seri kolaylıklar ve ayrıcalıklar tanınmaktadır. Türkiye'de Medeni hukuk ve Borçlar K.'nun genel hükümlerine göre uygulanmakta olan yap, işlet, devret modeli henüz yatırım aşamasındadır.

YAPOK a. Zool. YÜZÜCÜ KESELİ'nin eşanlamlısı.

YAPRACIK a. (*yaprak*'tan *-cık* küçültme ekiyle *yaprak-cık* > *yapracık*). Küçük yaprak.

YAPRAK a. **1.** Bitkilerde sapın üzerinden çıkan, yassı biçimi, ikiyanlı bakışımı, belirli boyutları, zaman ve mekândaki sınırlı büyümesi ile belirgin uzantı. (Bk. *ansikl.* böl. Bot.) **—2.** Sık sık başka bitki organlarına da verilen ad: *Enginar yaprağı.* **—3.** Taç yaprağı: *Gül yapraklarından şurup yapmak.* **—4.** Dolma, sarma yapmaya yarayan asma yaprağı. **—5.** Bir kitabın, bir derginin, bir gazetenin ya da defterin birbirine tutturulmuş bir ön ve bir arka yüzden oluşan parçası: *Kitabın bir yaprağı kopmuş.* **—6.** Belli büyüklükte kâğıt parçası: *Beş yaprak çizgisiz kâğıt almak.* **—7.** Çok ince tahta, metal, mineral, karton vb.: *Altın yaprak. Mermer yaprağı.* **—8.** Yufka. **—9.** *Esk.* Birkaç parça kumaştan dikilen bir şeyin her bir parçası: *Yelkenin en büyük yaprağı.* **—10.** Eni 50 cm, boyu 75 cm olan bayrak ölçüsü. **—11.** *Yaprak dökümü,* sonbahar; ailede dağılma, perişan olma durumu. || *Yaprak oynamamak, yaprak kımıldamamak,* hava çok durgun olmak. || *Yaprak gibi titremek,* çok korkmak. || *Yaprak yaprak,* katları üst üste gelmiş olan, katları bulunan.

—Bilş. *Manyetik yaprak,* üzerine verilerin kaydedilebilip yeniden okunabildiği mıknatıslanabilir bir maddeyle kaplı, plastik, esnek bir yapraktan oluşmuş bilgi kayıt ortamı. (Uygun bir erişim mekanizmasıyla bir araya getirildiklerinde, manyetik yapraklar, bilgisayar için adreslenebilir yardımcı bellekler oluşturabilir.)

—Bitki patol. *Yaprak kıvrılma hastalığı,* patateslerde görülen virüs hastalığı. (Belirtileri yaprakların külah biçiminde kıvrılması ve kırılır duruma gelmesidir. Ağır durumlarda, bitki aşırı ölçüde cüceleşir.) || *Yaprak lekesi* ya da *alacası,* yaprak damarları boyunca oluşan nekroz bölgeleriyle belirgin bitki hastalığı. (Patates yaprak lekesi bir virüs hastalığıdır.)

—Bot. *Yaprak gübresi,* yapraklar üzerine püskürtülen çözelti halinde gübre. || *Yaprak indisi,* bir bitkinin ya da bitkisel topluluğun etkin yapraklarının toplam yüzeyinin bitki ya da bitkisel topluluk tarafından işgal edilen toprak yüzeyine oranı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yaprak koltuğu,* yaprağın dibi ile onu taşıyan dalın üst bölümü arasındaki açı. (Dibinden dal ya da çiçek tomurcuğu çıkabilir.) || *Büyük yaprak,* eğreltilerde görülen çok parçalı uzun yaprak. (Bir ya da birkaç tepe hücresi bulunan bu yapraklar uzayarak büyür, damarları da dikotomiktir.) || *İlk yapraklar,* embriyonun tomurcuk taslağında bulunan ve biçimi, kendisinden sonra gelecek yaprakların biçiminden çoğunlukla farklı olan başlangıç yaprakları. || *Meyve yaprağı,* MEYVEYAPRAK'ın eşanlamlısı. || *Yalancı yaprak,* bazı açıktohumlularda (çamlar vb.) pul haline dönüşmüş yapraklara karşıt olarak iğne yapraklara verilen ad.

—Çiçekç. *Yaprak şişi,* uzun bir sapın ucuna takılmış bir ya da iki sivri uçtan oluşan ve yaprakları toplamaya yarayan aygıt.

—Denizc. Bir yelkeni oluşturan bez şeritlerden her biri.

—Elekt. ve Manyet. *Manyetik yaprak,* yüzleri, eşit ve zıt işaretli manyetik yoğunluklara sahip genellikle saymaca yapraksı mıktanıs. (İçinden bir elektrik akımı geçen kapalı bir devre manyetik bir yaprağa benzetilebilir. Öte yandan bir manyetik yaprak, zıt işaretlerde mıknatıslanmış, koşut ve birbirine sonsuz yakın iki yüzeyden oluşmuş bir bütün olarak da tanımlanabilir; bu yüzeyler için mıknatıslanma, bütün noktalarda yüzeye diktir; yaprağın bir noktadaki gücü, mıknatıslanmayla yaprağın iki yüzü arasındaki uzaklığın değişmez çarpımıdır. Manyetik yaprakların sözkonusu olduğu olayların çözümlenmesi, belli sayıda elektromanyetiklik problemini çözmeye olanak verir.)

—Embriyol. *Embriyon yaprakları,* ince lamlar ya da yapraklar halinde yerleşmiş embriyon taslağının temel bileşenleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kâğ. san. Kesilmiş kâğıt ya da karton. (Yaprak, boyutları genellikle belirli olan bir dikdörtgen biçimindedir.) || Kâğıt ya da kartonun üretim ya da biçim değiştirme sırasındaki sürekli dokusu. (Eşanl. SAFİHA.)

—Kim. *Yaprak dökücü,* yaprak dökmekte kullanılan kimyasal ürün. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Marangl. *Kaplama yaprağı,* soyma, kesme ve biçme yöntemlerinden biriyle elde edilen ve kalınlığı 0,6-8 mm arasında değişen ince ağaç levha.

—Mim. ve Süslem. sant. Yaprak biçiminde süsleme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Köşe yaprağı,* silmeli iki öğenin taşkın ya da girintili birleşme noktasına yerleştirilen yaprak.

—Mutf. *Yaprak dolması* ya da *yaprak sarması,* asma yaprağının ortasına iç konup sarılarak yapılan etli ya da zeytinyağlı dolma. (Asma yaprağı taze ya da salamura olabilir. Asmanın yerine pazı, fındık yaprağı vb. kullanılarak da yapılır. Salamuraysa tuzu çıkarılan ve haşlanan yapraklar, ortasına iç konduktan sonra iki ucundan katlanarak sarılır. Etlisi küçük, zeytinyağlısı daha irice olur.)

—Nalbantl. Nalın geri kaymasını önlemek için sünbük ya da meme bölümüne çıkarılan demir parçası.

—Ormanc. *Yaprak döken,* yapraklarını her yıl döken ağaçlara (kayın, armut vb.) ve teşmil yoluyla, böyle ağaçlardan oluşan ormanlara denir.

—Oto. *Yay yaprağı,* çelikten ya da plastik malzemeden yapılmış, belirgin esneklik özelliklerine sahip, haddelenmiş ve bükülmüş çubuk; üst üste yerleştirilerek oluşturulan demetler, günümüzde birçok taşıtın süspansiyonlarının esnek öğelerini meydana getirir.

—Polim. Kalınlığı uzlaşımsal olarak 0,2-2 mm arasında değişen düz plastik madde.

—Sil. KAMA'nın eşanlamlısı.

—Süslem. sant. Sert kartondan özel bir kalıpla önce plise yapıldıktan sonra, yelpazenin saplarına yapıştırılan kâğıt, kumaş ya da çok ince deriden şerit. (Tek ya da çift katlı olabilir.)

—Tekst. *Levent yaprağı,* kaba malzemeden yapılmış çözgülerin kenarlarını desteklemek için, çözgü levendinin her iki ucuna yerleştirilen, hareketli geniş pervaz.

—Tüt. *Yaprak dizme,* tütünlerin kurutulması ya da kırık ve kıymık meydana gelmeden kıyılabilmesi için tütün yapraklarının orta damarları paralel gelecek biçimde dizilmesi.

—Yapış. *Yaprak yapıştırıcı,* yaprak biçiminde hazırlanan, genellikle ısılsertleşir ya da ısılyumuşar özellikleri olan yapıştırıcı. (Bileşim ve kalınlıkları bakımından birbirine çok benzeyen bu tür yapıştırıcıların bileşiminde pratik olarak uçucu madde bulunmaz, kullanılmaları kolaydır ve asıl nitelikleri özellikle ısı ve basınç etkisi altında ortaya çıkar.)

—Yerbil. Bir arazi katmanının, bir kayacın ince bölümü.

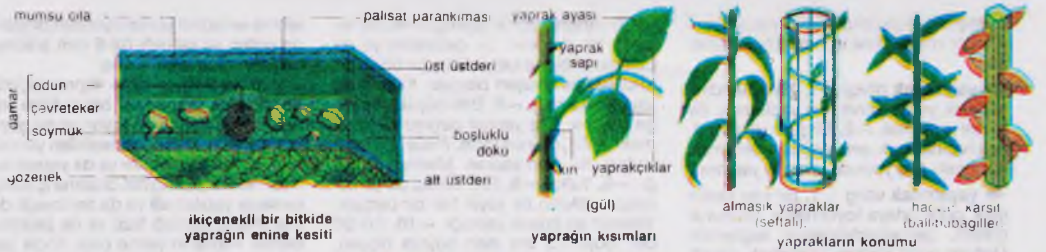
—Zool. Bazı örümceklerin (haçlı örümcek vb.) karnının sırt yüzünde bulunan. Yaprak biçiminde leke.

◆ sıf. Yaprak halinde, yaprak biçiminde olan: *Yaprak altın. Yaprak tütün. Yaprak döner.*

—Al. tak. *Yaprak eğe,* vida başlarını yarmaya ve fazla açık olmayan oyuk bölümleri işlemeye yarayan, her iki kenarı keskin uzun biçimli küçük eğe.

—Zootekn. *Yaprak yem,* bazı ağaçların (karaağaç, dişbudak, gürgen vb.), hayvanlara yem olarak vermek üzere kurutulan yapraklı körpe dalları.

—ANSİKL. Bot. Yaprağın esas kısmı, *aya* denen ve çoğunlukla ince bir parçayla *(yaprak sapı)* sapa bağlı olan yassı bölgesidir; kimi bitkilerde, yaprağın saplı ya da sapsız dibi, sapı az ya da çok saran bir *kın* biçiminde genişler; yapraklar *düğüm* ya da *yastık* denen şişkinlikler hizasında sapa yapışır; yaprağın sapa yapıştığı ya da bitiştiği yerin iki tarafında çoğunlukla iki küçük yapraksı lam, yani *kulakçık* bulunur. Sapı olmayan yaprağa *sapsız* denir. Yaprakların sapa bitişme tarzı her türde, belirli bir yasaya göre olur. Her düğüm ya da yastıkta bir tek yaprak bulunursa yapraklara *tek, dağınık* ya da *almaşık;* biri diğerinin karşısında olacak şekilde iki tane bulunursa *karşıt;* her düğümün çevresinde bir çeşit halka ya da taç oluş-

ikiçenekli bir bitkide yaprağın enine kesiti

yaprağın kısımları

yaprakların konumu

yaprakların ya da yaprakçıkların biçimleri

Scala

akanthos yapraklarıyla bezenmiş bizans sütun başlığı (Ayasofya bazilikası, İstanbul, VI. yy.)

Giraudon

kıvrık lahana yapraklarıyla bezenmiş sütun başlığı (Reims katedrali, Meryem Ana capellası, XIII. yy.)

şeftali ağacında yaprak kıvırcıklığı (*Taphrina deformans*)

turacak biçimde birçoğu bir arada olursa *çevrem* denir. (→ FİLOTAKSİ.)

İster yalın (tek ayalı), ister bileşik (az ya da çok sayıda yaprakçıklı) olsun, yaprakların kenar çizgileri değişik olabilir: ona göre yaprağa düz, dişli, tırtıklı, dilimli, parçalı, yarık... denir. Dilimli, parçalı, yarık nitemleri yaprak ayasının ne derece parçalı olduğunu gösterdiği gibi damarların durumuyla birlikte kullanıldığı zaman ikisini birden ifade eder: el ayası damarlı, tektüysü vb. Gerçekten de saptan çıkan soymuk-odun demetleri yaprak sapının içine girer ve *damarlar*'ı oluşturarak aya içinde dallanır. Damarlanma türe özgüdür ve çok değişik biçimlerde olabilir: tek damarlı, tüysü damarlı, el ayası damarlı, paralel damarlı ve ağ damarlı yapraklar vb. Damarlanma ve yaprak biçimi sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır. Birçeneklilerin yaprakları genellikle dikey, paralel damarlı ve homojen yapılı (örneğin süsen yaprağı) olduğu halde ikiçeneklilerin yaprakları yatay, dallı damarlı ve heterojen yapılıdır (üst yüz alt yüze göre daha yeşil ve daha kütinli). Tomurcuk içinde gelişmesini taslak olarak sürdüren yaprak, bu organın açılmasından sonra tamamlanır. Zaten süresi de sınırlıdır: *yaprak döken* ağaçlarda, tomurcukların açmasını izleyen sonbaharda bütün yapraklar ölür; *hepyeşil yapraklı* ağaçlarda birkaç yıl kalabilir ve bitki kışın da yaprakla dolu kalır.

Yapraksapı, sapınkinin devamı olan bir üstderiyle korunur. Özellikle ya da salt alt yüzü gözenekler*le dolu olan yaprak ayasının üstderisi, klorofil yüklü bir parankimayla kaplıdır: kimi bitkilerde homojen olan parankima çoğunlukla heterojendir (üst yüzde palisat parankiması, alt yüzde boşluklu parankima). Dış ortamdan doğan koşullar yaprağın yapısı üzerinde önemli bir etki gösterir: nitekim sulu ortamın etkisi gözenekleri ortadan kaldırır, üstderinin kütinleşmesini azaltır, orada klorofil oluşumunu harekete geçirir, parankima içinde boşlukların gelişmesini kolaylaştırır ve destek dokularını azaltır.

Kuraklık da yaprakların yapısı üzerinde derin etki gösterir: yaprak ayası son derece küçülür, hatta büsbütün yok olur; kütiküla kalınlaşabilir ve destek dokuları büyük önem kazanabilir: diken-yaprakların (dikenli katırtırnağı) oluşumu böyle açıklanabilir.

Yaprak, normal olarak etkin bir solunum, fotosentez* ve terleme* yeridir. Damarlardaki odunborularla gelen ve parankima içinde dağıtılan *ham besisuyu*, klorofilce zengin üst yüz üzerine düşen ışık sayesinde orada *ongun besisuyu*'na dönüşür; bu da soymukborular tarafından alınarak bitkinin bütün kısımlarına dağıtılır. Bu arada değiş tokuş edilen gazlar (oksijen, karbondioksit) ile terleme suyu boşluklu dokularda dolaşır ve gözeneklerden girer, çıkar. Bazı türlerde yaprak çok çeşitli işlevler yapabilir: savunma (salkımağacının, kadıntuzluğunun dikenleri), koruma (tomurcukların pulları), besin deposu (soğanların kabukları), tutunma (kelebekçiçekligillerin sülükdalları), av yakalatma (drosera ve dione'nin yaprakları, sarracenia, nepentes'lerin tulumsu yaprakları), üreme (damarlı kriptogamların sporkeseli yaprakları, tohumlubitkilerin çiçek parçaları).

• *Yaprak indisi*, bitkisel topluluk tarafından ışık enerjisini tutma potansiyelinin temel verilerinden biridir. Tam etkinlik halindeki bitkiler için, en elverişli indis, bitkisel örtü tipine ve beklenen hasada göre 5 ila 15 arasında yer alır. İndis, büyüme organlarında (yapraklar, yeşil durumda bütün bitkiler, odun) maksimuma ulaşmak bakımından yüksek, daha fazla yedek besin organları (tohum, yumru, meyve) üretimi bakımından düşüktür.

—Embriyol. Çokhücrelilerde (metazoa) yumurtanın bölütlenmesinden blastula* doğar; o da çok geçmeden birçok embriyon yaprağı içeren bir gastrulaya dönüşür; embriyon yaprakları şunlardır: ektoblast, entoblast, mezoblast (ve kordalılarda korda gereçleri). Diploblastiklerde (süngerler, selantereler) gastrula ancak iki yaprak içerir. Her yaprağın belirli bir görevi vardır ve bir dizi organ doğurur. *Ektoblast* örtü dokusunu ve sinir sistemini, deri bezlerini, omurgalılarda önhipofizi ve büyük çoğunlukla, sindirim borusunun arka ve ön bölümlerini verir. *Entoblast* bağırsağı ve eklerini ve uçan omurgalılarda ciğerleri verir. *Mezoblast* iskeletin elemanlarını, kasları, bağ dokusunu, damarları ve kalbi, hematopoyetik organları, gonatları, serözleri verir. Birçok organın (böbrek, endokrin bezleri, deri) embriyonsal kökeni karmadır.

—Kim. Yaprak dökücü ürünlerden kimileri (2,4,D-2,4,5T pikloram) dikotiledonlar, kimileri (arsenikli türevlerin kakodilatları) monokotiledonlar üzerine etki eder. Öte yandan N-1-naftilmaleimit de kuvvetli bir yaprak dökücüdür; özellikle bitkisel büyüme hormonları üzerinde olumsuz bir etki gösterir. Bu ürünlerin uygulanmasından sonra yeşil yapraklar üç gün içinde dökülür. Kimi durumlarda ağaçlar ve otlar tümüyle yok olmasa bile yeşil örtünün yeniden oluşabilmesi için yıllar gerekebilir ve kimi zaman zararlı otlar (tropikal bölgelerdeki bambular) doğaya egemen olur.

—Mim. ve Süslem. sant. Sütun başlıklarını sepetini ya da silmeleri bezemek için yaprak motiflerinin yorumlanarak kullanılması çok yaygın bir uygulamadır. Mısır'da, daha eski imparatorluk döneminde palmiye biçimli sütun başlıkları yapıldı. Yunanlılar'ın bir buluşu olan ve akanthos ya da maydanoz yapraklarıyla bezenen korinthos sütun başlığı iyice yaygınlaştı. Defne ve zeytin yaprakları da büyük ölçüde kullanıldı. Ortaçağ'da, yılanyastığı, lahana gibi bitkilerin yanı sıra, çeşitli ağaç yapraklarına başvuruldu. Yapraklar, mızrak ucu biçiminde, dolu, kertik kenarlı, kıvrık, dilimli, testere dişi biçiminde kertilmiş, düzensiz bir biçimde uzatılmış ya da yanlara doğru küçülen dilimler biçiminde betimlendi.

Yaprak, Orhan Veli Kanık tarafından Ankara'da yayımlanan on beş günlük fikir ve edebiyat gazetesi. Mahmut Dikerdem'in parasal desteğiyle ocak 1949-15 haziran 1950 arasında 28 sayı çıkan tek yapraklı derginin sürekli yazarları arasında Sabahattin Eyüboğlu, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday, Necati Cumalı, Orhan Kemal, Cahit Sıtkı Tarancı, Abidin Dino, Sabahattin Kudret Aksal, Cevdet Kudret vb. bulunuyordu. Çok partili parlamenter rejime geçiş döneminde yayımlanan *Yaprak*, sanata bakış açısı yönünden günümüz için de önem taşımaktadır. *Milliyet sanat* dergisi tarafından bütün sayıları tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (1981).

YAPRAK DÖKÜMÜ a. Yaprakların mevsim gereği koparak düşmesi.

—ANSİKL. Yapraklar ve meyveler normal olarak bitki için kötü mevsim (ılıman ülkelerde soğuk mevsim; sıcak ve kurak bölgelerde sıcak mevsim) gelmeden önce dökülür. Bazı türlerde yapraklar ölseler de yeni sürgüne kadar yerlerinde kalırlar (solgun yapraklar). Büyük ekvator ormanlarında yaprak dökümü bütün yıl boyunca türlere göre meydana gelir.

Yaprak sapında ya da meyve saplarında gövdeye yakın enlemesine bulunan ve bir mantar tabakası veren büyütken bir bölge (absisyon bölgesi) bu olgudan sorumludur. Yaprak ayası tarafında, parankima hücreleri jelleşirler ve yalnız iletim demetleri tarafından tutulan organ en ufak titreşimde kopar. "Her zaman yeşil kalan" kozalaklılarda, yapraklı kısa sürgünlerin tedrici dökülmesine tanık olunur. Bazı botanikçiler bu dökülmenin yapraklarda oksin (bitkisel büyüme hormonları) oranının azalmasından ileri geldiğini öne sürerler. Başka bazı botanikçilerse özellikle yaşlı yapraklarda ve olgun meyvelerde oranı artan etilenin rolü üzerinde ısrar ederler. Bu maddenin absisyon sürecini hızlandırdığı sanılmaktadır. Fakat kopma, bazı enzimlerin (selülozlar ve pektinozlar) etkisine bağlı olarak bu maddelerin hepsinin birleşik etkisiyle olabilir ve bu olguyu açıklar.

Yaprak dökümü, Reşat Nuri Güntekin'in romanı (1930). Batılılaşmanın yanlış anlaşılmasının eleştirisidir. Modern yaşamın dış görünüşlerine, eğlenceye düşkünlük, hesapsız harcamalar yüzünden orta halli bir ailenin çöküşünü anlatır. Namuslu bir memur olan Ali Rıza Efendi'nin oğlu ile üç kızının yıkıma (yanlış evlilikler, metres hayatı, hapislik) sürüklenişleri bir ağacın yapraklarının dökülüşüne benzetilir. Oyun haline getirilen yapıt İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahnelendi (1943). S. Tedü (1958) ve M. Ün (1967) tarafından filme alındı; A. Önal tarafından TV dizisi haline getirildi (1988).

YAPRAK fırtınası, genellikle 2 temmuzda bazı takvimlere göre 29 haziran - 2 temmuz arasında meydana gelen sayılı fırtına. İstatistik araştırmalarına göre gerçekleşme olasılığı % 37'dir.

YAPRAK KIVIRCIKLIĞI a. Yaprak ayası üzerinde kabarcık biçiminde belirtilerle kendisini gösteren bitki hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Yaprak kıvırcıklığına askomiset mantarlar yol açar: *Taphrina aurea* (kavak yaprak kıvırcıklığı), *T. deformans* (şeftali yaprak kıvırcıklığı). Şeftali yaprak kıvırcıklığı ilkbaharda ortaya çıkar. Hasta yapraklar, önemli ölçüde şişer, kıvrılır, kırılganlaşır, önce sararır, sonra yer yer kırmızılaşır. Genç dallar ve meyveler de hastalığa yakalanabilir ve üzerlerinde yer yer şişkin kısımlar belirir. Günümüzde yaprak kıvırcıklığına karşı mücadelede kullanılan ilaçlar ditiyokarbamatlar (ziram, tiram) ya da dikarboksimitlerdir (kaptan, kaptafol).

YAPRAK KURBAĞASI a. Zool. YEŞİLBAĞA'nın eşanlamlısı.

YAPRAKARISI a. Böcbil. TESTERESİNEĞİ'nin eşanlamlısı.

YAPRAKARISIGİLLER a. Larvaları tarım bitkilerine ve orman ağaçlarına zarar veren zarkanatlılar familyası. (Testeresineğiller ve ağarısıgiller adlarıyla da bilinen bir familya 4 000 kadar tür kapsar. Bil. a. *Tentheridinidae.*)

YAPRAKAYAKLILAR a. *Anostraca*'lar, *Conchostraca*'lar ve *Notostraca*'lar gibi kabukluları içeren eski öbek. (Bil. a. *Phyllopoda.*)

■ **YAPRAKBİTİ** a. Böcbil. Bitkilerin üzerinde onların sularını emerek yaşayan, yaprakbitigiller, *Chermesidae, Pemphigidae* ve *Phylloxeridae* familyalarından böceklerin ortak adı. (Eşanl. BALLIK, BALSIRA, KARINCAMARAZI, KUMUŞ.)

—ANSİKL. Genellikle çok küçük, yumuşak bedenli olan yaprakbitleri, kanatlı ya da kanatsız olabilirler. Kanatlı olduklarında, bazı göçmen ve eşeyli üreyen biçimlerde, kanadın dört saydam kanadı bulunur; karında, genellikle, koni biçiminde bir uzantı (kuyruk) ve bir çift corniculum* vardır. Birçok türde mum salgıbezlerine rastlanır. Yaprakbitleri, her çeşit bitki üzerinde, az ya da çok kalabalık topluluklar halinde yaşar; uzun rosturumlarıyla bitkileri delip sularını emerler. Birçoğu anuslarından karıncaların çok sevdiği tatlı bir salgı çıkarır; bu nedenle birçok karınca türü yaprakbitlerini yuvalarında besler. Yaprakbitlerinin en dikkat çekici özellikleri çok biçimlilikleri ve çok hızlı üremeleridir; yaprakbitleri hem yumurtayla, hem de vivipar üreyebilirler Birçok yaprakbiti türünde döllenmesiz üreme olayı gözlenir. Biyolojik çevrim sırasında değişik biçimler ortaya çıkar: ilkbaharda ortaya çıkan kanatlı ve döllenmesi üreyen dişi, kanatlı ya da kanatsız başka dişilerin ortaya çıkmasını sağlar ve bu dişiler de birçok döllenmesiz üreyen kuşağın gelişmesine yol açar; sonbaharda, bazı döllü üreyen dişiler, kanatlı dişi ve erkek biçimlerin gelişmesini sağlarlar; dişilerle erkekler çiftleşerek kış yumurtalarını oluştururlar ve bu yumurtalardan da bir sonraki ilkbaharda döllenmeden üreyen dişi çıkar. Bazı yaprakbitleri gelişmelerini aynı bitki üzerinde, bazılarıysa iki bitki üzerinde tamamlar; gelişmelerini iki bitkide tamamlayanlarda, döllemesiz üreyen dişiler yazın "ikincil konak bitki"ye göç ederler; sonbahardaysa döllü üreyen dişiler "ikincil konak bitki"den ayrılarak asıl konaklarına dönerler.

Kuzey yarıküre'nin bütün ılıman bölgelerine yayılan 3 600 yaprakbiti türü birkaç familyaya dağılır: yaprakbitigiller *(Aphis, Hydopterus, Rhopalosiphum, Brevicoryne, Myzus), Pamphigidae* (mum salgılayan bitleri ve yünlü bitleri içerir), *Phylloxeridea* (*mazıcıl* ve kökçül), *Chermesidae* (reçineli ağaçlara zarar verir). Bütün yaprakbiti türleri aşırı çoğaldıklarında zararlı olurlar; en çok zarara da, ekinleri yok eden ve göçmen kanatlı biçimleriyle (yükselen sıcak hava akımlarıyla çok uzaklara bile kolayca taşınırlar) kolayca uzaklara giden döllemesiz üreyen dişiler yol açar. Ayrıca, konak bitkilerine hastalık virüsleri de bulaştırabilirler; yeşilşeftali biti *(Myzus persicae)* patates kıvırcık hastalığı virüsünü bulaştırır ve patates ile elma yapraklarının kıvrılmasına neden olur; *Brevicoryne brassicae* lahana yaprak biti, *Aphelinus nali* Macrosiphum pisi fasulye ve bezelye mozaik tarhına vb. yol açar.

Yaprakbitlerinin birçok düşmanı vardır: *Syrphus*, uğurböceği, bronzarılar (örneğin *Aphelinus mali* yünlü bitkilerin asalağıdır) ve *Entomophtorales* öbeğinden mantarlar.

YAPRAKBİTLERİ a. Böcbil. Genel anlamda yaprakbitlerini kapsayan öbek. (Yaprakbitleri öbeği dört büyük familyaya ayrılır: yaprakbitigiller, *Chermesidae, Pemphigidae, Phylloxeridae.*)

■ **YAPRAKBÖCEĞİ** a. Sebzelere ve bağlara zarar veren yaprakböceğigiller familyasından böceklerin ortak adı. (Başlıca cinsleri: *Haltica* [toprakpiresi de denir], *Chaetocnema, Sphæroderma, Psyllides* vb.)

—ANSİKL. Tarım. Yaprakböceklerinin dadandığı tarım bitkilerinin sayısı pek çoktur: kolza *(Psylliodes chrysocephala)*, keten *(Longitarsus parvulus)*, meşe *(Haltica quercetorum)*, küpeçiçeği *(H. aleracea)*, asma *(H. lythri)*, pancar, şerbetçiotu.

Kışlamış erginler çimlenme sırasında körpe filizlere saldırarak, larvalar bitki köklerinde delikler açarak, genç erginler yazın meyveleri yiyerek zarara neden olurlar. Mücadele için hem tohumlar ilaçlanır, hem bitkilere lindon ya da parathion gibi ilaçlar sulandırılarak püskürtülür.

YAPRAKBÖCEĞİGİLLER a. Bitkicil kınkanatlı böcek familyası. (Bil. a. *Chrysomelidae*).

—ANSİKL. Yaprakböceğigillerin bilinen 20 000 kadar türü birçok oymağa dağılır; oymaklara ayrılmada, bedenin sırt yüzünde çıkıntı halinde bir dikenin bulunup bulunamaması, kına göre başın durumu ya da elitraların biçimi temel alınır. Yaprakböceğigillerin larvası tırtılsı tiptedir; genellikle bitkiler üzerinde, kâh yaprakları yer ya da oyar, kâh sapların ya da köklerin içinde yaşarlar. Bazı türlerin larvaları su yüzeyi üstüne çıkmış bitkilerde bulunur.

■ **YAPRAKBÜKEN** a. Tırtılları ağaç yapraklarını boru gibi kıvırıp ipek telcikleriyle bağlayan ve hem bu boruların içinde yaşayan, hem de onlarla beslenen yaprakbükengiller familyasından küçük kelebeklerin ortak adı. (*Tortrix, Cacæcia, Evetria, Laspeyresia* vb. cinslerin üyelerine yaprakbüken denir. Bunlar, çeşitli orman

Bk. resim sayfa 12416

ağaçlarına, meyve ağaçlarına, lifli bitkilere ya da otsu bitkilere saldıran küçük pulkanatlılardır.)

YAPRAKBÜKENGİLLER a. Yaprakları boru gibi bükerek içinde yaşayan küçük pulkanatlıları içeren familya. (Bil. a. *Tortricidae*).

—ANSİKL. Yaprakbükengiller, ipliksi duyargalı, uzun ve geniş kanatlı, hemen hemen bütün dünyaya yayılan 4 500 türü bulunan kelebeklerdir Tırtılları, boru halinde bükülmüş ya da bağlanmış ağaç yapraklarında ya da tomurcukların, bitki saplarının ya da tanelerin içinde yaşar ve kundaklanırlar. Birçok türü orman ağaçlarına zarar verir: çam sürgünbükücüsü *(Rhyacionia [Evetria] buoliana) çam sürgünlerine, köknar yaprakbükücüsü (Tortrix rufimitrana)* köknar, meşe yaprakbükücüsü *(T. viridana)* meşeye, *Zeiraphera grislana* melezlere vb. Meyve ağaçlarına zarar verenler: *Laspeyresia* ve *Grapholita* cinslerinin çeşitli türleri, *Adoxophyes reticulana* vb. Bağa zarar verenler: piral (dürmece [*Sparganothis pilleriana*]), *Clysia ambiguella; Eudemis*, salkımgüvesi *(Lobesia [Palychrosis] botrana)*; çeşitli bitkilere: *Tortrix, Cacæcia* vb. cinslerin türleri.

YAPRAKÇIK a. Bot. Bir bileşik yaprağı oluşturan yapraklardan her biri. (Yaprakçıklar karşıt ya da almaşık, çift ya da tek sayılı, iki sıralı ya da elsi olabilir.)

—Zool. *Solungaç yaprakçığı*, balıkların solungaçlarında, iki ince epitelyum çeperiyle sınırlı kan kılcal damarlarının bulunduğu solungaç bölümü. (Oksijen alış verişi solungaç yaprakçıklarında gerçekleşir.)

YAPRAKÇIL sıf. Yapraklarla beslenen hayvan için kullanılır.

◆ a. Yaprakla beslenen hayvan.

YAPRAKDÖKEN → TROPOFİL.

YAPRAKDUYARGALIGİLLER a. Bokböceklerini, altınböcekleri vb. içeren kınkanatlılar familyası. (Bil. a. *Scarabeidae.*) [Eşanl. BOKBÖCEĞİGİLLER, PİSLİKBÖCEĞİGİLLER, MANASGİLLER, DÜZLEMDUYARGALIGİLLER].

—ANSİKL. 15 000 kadar tür kapsayan yaprakduyargalıgiller familyası üyelerinin temel özellikleri erişkinde, yelpaze biçimindeki duyargaların topuzcuklu olması; larvada, üç çift ayak bulunması ve karnın alta kıvrık durması; çoğunlukla erişkinin yuvarlak ve kalın olması. Familya iki büyük öbeğe ayrılır: birinci öbekteki üyelerin (bokböcekleri, *Geotpupes*'ler vb.) duyarga topuzcukları tüylüdür ve larvalar dışkıcıldır; ikinci öbektekilerin (mayısböcekleri) topuzcukları tüysüz, larvaları bitkicildir.

YAPRAKİZİ a. Yaprakların düşmesinden sonra ağacın üzerinde, yaprak sapının çıktığı yerde kalan iz. (Yaprakizi, kopacak yaşlı organı gövdeden ayıran bir büyütkendoku tabakasından oluşur. Yeni dokular daha çok mantar ve parenkima niteliğindedir.)

YAPRAKKAKTÜS a. Kaktüsgiller familyasından otsu bitki. (Dalları yassı, dalgalı kenarlıdır; bu yaprağımsı dalların çukur yerlerinden kimisi gündüz, kimisi gece açan beyaz ya da kırmızı büyük çiçekler çıkar. Gözalıcı renkli çiçekleri olan pek çok melez çeşitleri elde edilmiştir. Bil. a. *epiphyllum*. Piyasada bulunan yaprakkaktüsler aslında *zygocactus* cinsindendir.)

■ **YAPRAKKESEN** a. Tarım mak. Döveçli bir motordan oluşan ve tepesini kesme-

Bk. resim sayfa 12416

den önce pancarın yapraklarını koparan makine.

YAPRAKKESENARIGİLLER a. Kuluçka odacıklarını odun ve bitki saplarıyla döşeyen zarkanatlılar familyası. (Bil. a. *Megachilidae.*)

YAPRAKLAMA a. Denizc. Yelkenli bir teknenin orsaya dönüşü sırasında, rüzgârını boşaltarak yelkenlerini rüzgâr etkisiyle dalgalandırma.

YAPRAKLANDIRMAK → YAPRAKLANMAK.

YAPRAKLANMA a. Yapraklanmak eylemi.

—Bot. Bitkide yeni yaprak oluşması.

■ —Yerbil. Kristalofilyen bir başkalaşım kayacında minerallerin, şistlik düzlemlerine göre yaprakçıklar halindeki düzeni. (Örn.

bağ yaprakböceği
(Haltica lythri)

yünlü yaprakbiti

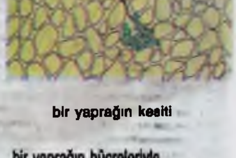
yaprakbiti kolonisi

ağaççıl kara yaprakbiti
ve yumurtaları

bir yaprağın kesiti

bir yaprağın hücreleriyle
beslenen yaprakbiti

6) *Aphis* cinsinden yaprakbiti:
1. kanatsız döllemesiz üreyen dişi.
2. döllü üreyen dişi.

Eᵃ Matrot

önde yaprakkesen ve arkada yüklemeli sökme makinesi ile pancar hasadı

yaprağı bedeni üzerinde kıvıran tırtıl

yaprakbüken

gnayslarda yapraklanma örneği (Québec, Kanada)

Giret

mikaşistlerin ve gnaysların yapraklanması.)

—ANSİKL. Yaprakların ortaya çıkması, bir kısmı uyumayı sağlayarak yapraklanmayı durduran (absisin), diğerleri "uyanma" yı kışkırtarak yapraklanmayı canlandıran (giberellin) oluşumunu harekete geçiren çeşitli etkenlerin (sıcaklık, nem, ışık, gündüz süresi, bitkisel çevrim) karmaşık toplamının sonucudur. Hemen her zaman her daldaki üst tomurcuklar ilk olarak gelişirler (tepe üstünlüğü).

YAPRAKLANMAK gçz. f. **1.** Yaprakları çıkmak, yapraklarla donanmak: *İlkbaharda yapraklanan ağaçlar.* **—2.** Bir metal sözkonusuysa, yaprak durumuna gelmek.

—Denizc. Rüzgâr yönüne çevrilmiş bir yelkenden söz ederken, bayrak gibi dalgalanmak.

—Yerbil. *Yapraklanmış kayaç,* yapraklara ayrılmış kayaç.

◆ **yapraklandırmak** ettirg. f. Denizc. Yelkeni rüzgârla şişirmeyip onu bayrak gibi dalgalanmasına yol açmak.

YAPRAKLARARASI sıf. Bot. İki yaprak arasında yer alan.

YAPRAKLAŞMA a. Bitki patol. Çiçek tomurcuğunun gerilek bir evrim sonucu yaprağa dönüşmesi.

—Biyol. ve Paleont. Jeolojik çağlarda, ilkel eksenlerin üzerinde, gerçek yaprakların öncüsü olan yassı organların belirmesi.

YAPRAKLI sıf. **1.** Yaprağı olan bitki için kullanılır. **—2.** *Say. sıf.* ya da *nit. sıf.* + *yapraklı,* yaprağı belirtilen sayıda ya da nitelikte olan bitki ya da kitap, defter vb. için kullanılır: *Dört yapraklı yonca. İğne yapraklı ağaçlar. Kırk yapraklı, ince yapraklı defter.* **—3.** Tabakalardan oluşan, kat kat olan.

—Elektrotekn. *Yapraklı çekirdek,* Foucault akımlarını azaltmak amacıyla birbirinden yalıtılmış ferromanyetik levhalardan yapılmış çekirdek.

—Kim. Paralel yaprakçıklardan oluşmuş makromolekülü bir maddenin yapısı için kullanılır. (Böyle bir yapıya ikiboyutlu yapı da denir. Makromolekülü yapraklı bileşiklerin en çok bilinen örneği grafittir; bir grafit kristalinde karbon atomları 3, 38 Å'lük aralıklarla üst üste sıralanan katmanlar biçiminde bulunur. Ayrıca molibden sülfür [MoS_2] ve talk gibi kimi silikatlar ile mika gibi alüminosilikatlar da yapraklı maddeler arasında sayılabilir.)

—Mim. *Yapraklı sütun,* gövdesi oymalı yapraklarla bezeli sütun.

—Ormanc. *Yayvan yapraklı ağaç,* meşe, gürgen karaağaç, dişbudak gibi yayvan yaprakları olan ağaç. (Yaprak dökmeyen yayvan yapraklı ağaçlar da olabilir: mantar meşesi, pırnal.) || *Yayvan yapraklı orman,* reçineli orman karşıtı olarak yayvan yapraklı ağaçlardan oluşan orman.

YAPRAKLI, İç Anadolu bölgesinde Çankırı iline bağlı ilçe; 22 554 nüf. (1990); 785 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 41 köy. Merkezi, Çankırı'nın 30 km K.-K. D.'sunda *Yapraklı,* 3 669 nüf. (1990).

YAPRAKLIK a. Değirmenc. Taşlı değirmenlerde, savak içinde bulunan ve çarka giden su içindeki yaprak vb. yabancı maddeleri tutmaya yarayan bölme.

YAPRAKPİRESİGİLLER a. Eşkanatlı böcek familyası. (Bil. a. *Psyllidae; Sternorhyca* enfratakımı.)

YAPRAKSAP a. Yassılaşarak her bakımdan yaprağın yerini tutan şeridimsi yaprak sapı. (Yapraksaplara çeşitli akasyalarda rastlanır ve bazı bilim adamları kimi birçeneklilerin yaprağının bir yapraksaptan türediği görüşündedir.)

YAPRAKSAPÇIĞI a. Fasulyede olduğu gibi, bir araya gelerek bileşik yaprakları oluşturan yaprakçıkların her birinin sapı.

YAPRAKSAPI a. Bot. İkiçenekli bitkilerde yaprağın ayasını kınına bağlayan, genellikle dar bölüm. (Buna yaprağın "kuyruğu" denebilir; kın bu kuyruğun bitkinin gövdesine girdiği yere yakın genişlemesidir. Yapraksapının üst yüzü çoğunlukla çukurdur ve yaprak ayası içinde ana damar halinde uzanır. Yapraksapı olmayan yapraklara *sapsız* denir.)

YAPRAKSI sıf. Görünüşü yaprağa benzeyen, yaprağı andıran.

—Bot. Yaprak görünümünde olan organa denir. || *Yapraksı liken,* yassı biçimiyle üstün yapılı bitkilerin yapraklarını andıran liken (örneğin *parmelia, peltigera*).

—Patol. Yaprağa benzeyen. || *Yapraksı meme uru,* YAPRAKSI SISTADENOFİBROM* un eşanlamlısı.

—Petrogr. Yapraklanma özelliği gösteren bir kayaç için kullanılır.

—Zool. *Yapraksı organ,* tavşanda dilin dibinde bulunan, tat alma duyusu tomurcuklarının yer aldığı derin olukçuklardan meydana gelen organ. || *Yapraksı trake,* akreplerin karın yüzünde bulunan ve solumayı sağlayan, kıvrımlanmış, kitinli ceplerin (sekiz tane) her biri. (Çeperlere kanın gitmesini sağlayan damarlarla donandığından bu organa *akciğer* adını verenler de vardır.)

YAPRAKSIZ sıf. Yaprağı olmayan bitki için kullanılır.

—Bot. Küsküt gibi, sapı yapraksız olan bitkilere denir.

YAPRAKSOLUCANLAR a. Tutunma çekmen ve/ya da çengelleri taşıyan, eksiksiz bir sindirim organı bulunan asalak yassısolucanlar sınıfı. (Örnek tipi karaciğerkelebeği. Bil. a. *Trematoda.*) [Eşanl. EMİCİSOLUCANLAR, EMİCİKURTLAR, KARACİĞERSÜLÜKLERİ, TREMATODLAR.]

—ANSİKL. Yapraksolucanlar türbelarlara yakın hayvanlarsa da kirpikli hücrelerinin bulunmamasıyla, bir dış kutikula ve konaklarına tutunmalarını sağlayan çeşitli tutunma sistemleriyle (çekmenler, çengeller) onlardan ayrılırlar. Asalaklıkta tenyalara (şeritler) göre daha az değişikliğe uğramışlardır. Sindirim organı normaldir ve genellikle bir çekmenin ortasında bulunan tek delikle dışarı açılır. Genel vücut boşluğu (sölom) yoktur, ama protonefridyumları akaçlayan bir özek doku vardır. Üreme organı karmaşık yapılı ve erdişidir. Sinir sistemi epitelyumun tabanında bir ağ biçiminde bulunur.

Yapraksolucanlar iki altsınıfa ayrılır: balıklarda asalak yaşayan, karın tarafında karmaşık bir disk bulunan *Aspidogaster'* ler ve birincisi ağzı çevreleyen ve bulunmayabilen *(Monostoma),* ikincisi karında *(Distoma)* ya da arkada *(Amphistoma)* bulunan normalde iki çekmenli *Digenea*'lar.

Yapraksolucanlar insanlarda tehlikeli asalak hastalıklarına neden olurlar: karaciğerkelebeklerinden (büyük karaciğerkelebeği [*Fasciola hepatica*], küçük karaciğerkelebeği [*Dicrocœlium dendriticum*]) ileri gelen karaciğer distomatozu, *Paragohimus ringeri*'nin yol açtığı akciğer distomatozu, kan kelebeğinden *(Schistosoma hæmatobium)* olan idrar torbası bilharziyozu, *S. mansoni*'den olan bağırsak bilharziyozu, doğu kan kelebeğinden *(S. japonicum)* olan karaciğer bilharziyozu.

YAPSATÇI a. *Tkz.* Ortalama bir zevke göre yaptığı katlı konutları daire daire satan müteahhit.

◆ sıf. Tic. *Yapsatçı müteahhit,* konut olarak ya da ticaret ve sanayide kullanılmak üzere bir bina yapımını tasarlayan, kendi parasıyla ya da banka kredileriyle bunun finansmanını örgütleyen ve bunu yaparken inşaat sırasında ya da işlerin kesin bitiminden sonra binayı satmayı amaçlayan gerçek ya da tüzel kişi.

YAPTIRILMAK → YAPMAK.

YAPTIRIM a. **1.** Yaptırmak eylemi. **—2.** Bir yasanın, bir yönetmeliğin uygulanmasını sağlamak için öngörülen ceza; müeyyide: *Ceza yaptırımları.* **—3.** Bir buyruğun yerine getirilmemesi, bir kurala uyulmaması durumunda bir otorite tarafından uygulanan baskıcı önlem; müeyyide: *Ahlaksal yaptırımlar. Ekonomik yaptırım uygulamak.*

YAPTIRIMCI a. Dilbil. Bir çaba düşüncesini anlatmaya yarayan bir fiil biçimi için kullanılır. || *Yaptırımcı işlev,* konuşucunun dinleyiciye belli bir davranışı benimsetmeye yöneldiği dilsel işlev. (Bu işlev, özellikle buyurum kipiyle ve seslenme durumuyla gerçekleştirilir; BUYRUK İŞLEVİ de denir.)

YAPTIRMA a. Yaptırmak eylemi.

YAPTIRMAK → YAPMAK.

YAPTIRTMAK → YAPMAK.

YAPUK a. **1.** Gelinlerin yüzlerine yapıştırılan, kimi zaman ziynetlerle donatılmış bezeme. (→ YAPIŞTIRMA.) **—2.** *Esk.* Atların üzerine örtülen süslü örtü. (İşlemeli ve değerli taşlarla bezeli olanları da vardı. Törenlerde bu örtüler, Yeniçeri ağalarının atları önünde taşınırdı.) **—3.** → YAPIK.

YAPUKCIYAN a. (esk. türkç. *yapuk*' tan). Kur. tar. Osmanlılar'da padişah sarayına ait atları eğitmekle görevli kişiye verilen ad.

YAPURÁ ya da **JAPURÁ,** Kolombiya ve Brezilya'da ırmak, Amazon ırmağının kolu (sol kıyıdan) 2 800 km. Río Caquetá yukarı çığırını oluşturur.

YAPYALNIZ sıf. (*yalnız*'dan pekiştirilerek). Yapayalnız.

YAQUE, Dominik Cumhuriyeti'nde (Haiti adası) ırmaklar; *Yaque del Norte* (385 km) Atlas okyanusu'na ve *Yaque del Sur* (129 km) Antiller denizi'ne dökülür.

YAQUİ, Kuzey Meksika'da ırmak, Kaliforniya körfezine dökülür; 550 km (havzası 75 000 km²). Batı sierra Madre'yi geçer; aşağı çığırından sulamada yararlanılır.

YAQUİLER, bir uto-aztek dili konuşurlar, daha çok Sonora'nın (Yaqui nehri) güneyinde oturmakla birlikte Arizona ve Kaliforniya eyaletlerine de dağılmış olan Meksika Kızılderilileri, Yaquiler, tarım (mısır, fasulye, kabak ve pamuk), hayvancılık (cizvitlerce ülkeye getirilmiştir) ve ticaretle geçinirler. Gerek iktisadi işlerinde, gerekse dinsel törenlerinde bir tür karşılıklı yardımlaşma sisteminin etkisi görülür. Yaquiler'de sanat önemli bir rol oynar. Katolikliği benimsemişlerdir.

YAR a. **1.** Bir dağın ya da yalıyarın hemen hemen düşey denebilecek kadar dik yamacı. **—2.** *Yardan atmak,* bir kimseyi çıkar sağlama umuduyla aldatıp tehlikeli bir duruma düşürmek: *Deveyi yardan atan bir tutam ottur* (atasözü).
—Denizbil. Bağlantısız batiskaflarla dalanların dilinde, denizaltı dikliği. ‖ *Mercan kayalığı yarı,* bir mercan kayalığı cephesinde değişik derinliklerde bulunabilen, yarıdüşey ya da tümsekli yamaç.

> **YAR-** önek. Yardımcı sözcüğünün kısaltılması.

YÂR a. (fars. *yār*). **1.** Ed. Âşık olunan kimse, sevgili: *"Can çekişir elden gider / İki gözüm çeşme çeşme / Düşerim canın peşine / Yâr tükenir elden gider"* (Bedri Rahmi Eyüboğlu). **—2.** Dost, arkadaş: *Dost dost diye nicesine sarıldım / Benim sadık, yârim kara topraktır* (Aşık Veysel). **—3.** Esk. Yardımcı. **—4.** *(Bir kimseye) yâr olmak,* yardımcı olmak, hayrı dokunmak: *Talih yâr olursa, her şey düzelir.* ‖ *Yâr olup bâr olmamak,* yük olmamak, dost olmak. ‖ *Yârdan mı geçersin serden mi?,* birbirine denk, eşdeğerli iki şeyden birini seçmek gerektiği durumlarda söylenir. ‖ *Yâr ü ağyara karşı,* dosta düşmana, ele güne karşı (esk.).
—*Esk. Yār-ı bi-vefā,* vefasız dost, vefasız sevgili. ‖ *Yār-ı cān,* gerçek dost, candan dost. ‖ *Yār-ı cefā-kār,* cefa eden, zalim dost ve sevgili. ‖ *Yār-ı dil-sitān,* gönül alan sevgili. ‖ *Yār-ı gar,* (mağara dostu) hicret sırasında Hz. Muhammet'e mağarada arkadaşlık etmiş olan Hz. Ebubekir; çok vefalı arkadaş. ‖ *Yār-ı kadim,* eski dost. ‖ *Yār ü ağyār,* "dostlar ve düşmanlar", herkes. ‖ *Cihan yār(-ı güzin),* dört dost; dört halife.
—El sant. *Yâr ardına düşüren,* bir oya motifi. (Geleneksel̇liğini koruyan bazı yörelerde kız, oğlanda gönlü olduğunu göstermek için ona etrafında bu motif bulunan oyalı çevre ya da mendil gönderir.)
—Esk. giy. *Yâr tekmesi* → KUŞ* YUVASI.

YÂR a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

YÂR ALİ BİN SİYAVUŞ BİN EVREN DİVRİĞİ, türk din bilgini (Amasya? - *ay. y.* 1410). Farsça bir yapıtıyla tanınır: *Kitab ül-kasid ün-naciye fi'l mebde ve'l-maaş ve'l-maad* (1410). Bu kitap Abdülmecit Sıvasi tarafından türkçeye çevrildi.

Yâr güzel, Hakkâri ve çevresinde oynanan, türkülü, halay türü bir halk oyunu. Anadolu'nun öteki yörelerinde rastlanmayan özgün bir ritmi vardır. Erkekler tarafından bağlı diziyle oynanır. Hareketli bir oyundur. Figürlerinin çokluğuyla dikkati çeker. Oyunun eşlik ezgisi ve figürler sevgiliye duyulan beğeni ve yakınlığı dile getirir.

YARA a. **1.** Deri örtüsünün yırtılması. (Bk. *ansikl.* böl. Patol.) **—2.** Yaralayıcı bir dış etkenin, vücudun herhangi bir noktasında meydana getirdiği lezyon. **—3.** Bir geminin, bir uçağın vb. yüzeyinde çarpma, vurma gibi bir etkiyle oluşan oyuk, gedik, yarık: *Saldında gemimiz yara aldı.* **—4.** Derin bir üzüntüye neden olan şey (olay, durum vb.); dert, acı: *O yara henüz kapanmadı. Bu yara, içinde her zaman kanayacak. Aşağılanmanın yarası.* **—5.** *Bir kimsenin bedeninin bir yerini yara yapmak,* bir şeyden söz ederken, bir sürtünme, sıkıştırma vb. sonucu o kimsede bir sıyrık, bir yara oluşmasına yol açmak: *Bu pabuçlar ayağımı yara yaptı.* **—6.** *Yara açmak,* büyük bir dert ve üzüntü yaratmak. ‖ *Yara bere,* ezik, sıyrık, çürük: *Her yanı yara bere içindeydi.* ‖ *Yarasına dokunmak,* en çok duyarlı olduğu bir noktaya değinmek. ‖ *Yarasını deşmek,* bir kimsenin eski acılarını, üzüntü ve dertlerini anımsatarak yeniden üzülmesine yol açmak. ‖ *Yaraya merhem olmak,* çok zorunlu olan bir gereksinmeyi karşılamak. ‖ *Yaraya tuz biber ekmek,* bir derdin verdiği acıyı, sıkıntıyı çoğaltıcı bir davranışta bulunmak.
—Ask. *Yara şeridi,* askeri personelin katıldıkları muharebe ya da görevlendirildikleri harekât sırasında (iç savaş, eşkıya takibi vb.) ve çeşitli hizmetlerde aldıkları yara sayısını göstermek için kollarına taktıkları şerit. (Bu şeritler dört cm uzunluğunda, bir cm genişliğinde, kırmızı renktedir; ceketin sol kol kapağı üzerine, kol kapağına paralel olarak dikilir.)
—Bitki patol. Bitkilerin dokularındaki yara, yırtık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Biyol. *Yara kapanması,* dokulardaki ve organlardaki lezyonların onarılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Yara paleti,* gemi teknesinde herhangi bir nedenle açılmış bir yaradan içeri su girmesini önlemek için yara üzerine konulan bir tarafı düz, diğer tarafı tüylü ve her köşesinde birer kılavuz halatı bulunan üçgen ya da kare biçiminde branda malzeme. (Deniz suyunun yaptığı basınç, paleti yara üzerine bastırarak, içeri giren su miktarını oldukça azaltır.)
—İkonogr. *Mısır'ın on yarası,* bir bütün olarak pek ender betimlenmiştir. Paskalyayı ve Mısır'da yeni doğan bebeklerin katledilmesini temsil eden onuncu yara Klosterneuburg "sunakarkalığında", Vézelay'deki bir sütun başlığında, D. Bouts' un (*Yemek* üçkanatlısı, Louvain), B. Luini' nin (Milano), Turner'in (Londra) tablolarında görülür.
—Vet. *Yaz yarası,* atlarda görülen, genellikle daire biçiminde, kaşıntılı ve tomurcuklarla, daha sonra kireçlenen peynirsi sivilcelerle belirgin yara (sivilceli dermatit, deri habronemozu). [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Adli tıp. Mahkemelere göre yara yalnızca dış saldırılar sonucunda vücudun belirli bir yerinde oluşan lezyonlar değildir. Bu saldırının yarattığı kimi hastalıklar (sara, diyabet, travma sonrası hastalıkları) da mahkemelere göre yara sayılırlar. Yaranın ilk önemli göstergesi travmanın yarattığı kan oturmasıdır (beredir); ekspertizde en önemli öğe budur. Mahkemeler yaraları ağırlıklarına göre sınıflandırırlar: *hafif yaralar,* kasların yüzeylerinde ve deri üzerinde oluşan yaralardır (ihtilatı olmayan yaralar, hafif ezikler, birinci derecedeki yanıklar vb.), bu yaralar en çok on gün çalışmaya engel olurlar; *ağır yaralar,* şiddetli ezikler, ihtilatlı ve irinli yaralardır (ateşli silahlarla yaralanmalar, eskarları olan deri yanıkları vb.), bunların bir kısmı iyileşir, bir kısmı da yeterince iyileşmez ve sakatlığa neden olur; *öldürücü yaralar* ise hayati önemi olan organlardaki yaralardır.
—Bitki patol. Genel olarak kambiyumu ilgilendiren kabuk yaraları enine büyümeyi etkiler ve ongun besisuyunun dolaşımına zarar verir. Odundaki doku bozuklukları ham besisuyunun iletimini aksatır ve eksenlerin sağlamlığını azaltır. Genel olarak bitki yaralara karşı tepki gösterir; önce nedbeleşme için mantar oluşumu, sonra yastık ya da halka biçiminde koruma ve onarma dokusu oluşumu ortaya çıkar ve bunlardan hareketle de yeni dokular ve yeni organlar oluşmaya başlar.
Taze yaralar birçok asalak (yara asalakları) için giriş kapısı oluşturur ve o zaman bitkinin canlılığı tehlikeye girer. Bu bakımdan kesici bir araçla yara temizlenip belirlenmeli ve bir mantar ilacı ile ilaçlanmalıdır. Yara genişse onu enfeksiyon kaynaklarından korumaya ve nedbeleşmesini kolaylaştırmaya elverişli bir macunla kaplamalıdır.
—Biyol. Yara kapanması, dokuların yırtılmasına karşı bir savunma yöntemidir. Yaradan kan çıkar, o da havayla temas edince pıhtılaşır; pıhtı yarayı tıkar, kanın akmasını önler ve böylece kanama tehlikesini uzaklaştırır. Fakat yara, yerinde kalır, organizma onu ancak yara kapama (nedbeleşme) işlemiyle onarabilir. Nedbeleşmede üç evre görülür: birinci evrede fibrinli pıhtı parçası büzülerek yaranın iki dudağını birbirine yaklaştırmaya çalışır ve geçici bir onarım ağı kurar; ikinci evrede akyuvarlar ve bağdokusu hücreleri bu ağı sağlamlaştırır; nihayet, üçüncü evrede, bağdokusu ve epitelyum hücreleri çoğalır ve böylece yaranın kenarları arasında katı ve dayanıklı bir doku oluşur (nedbe). Yaranın dudakları kendiliğinden ya da cerrahi dikişle birleşmişse yara kapanmasına *düz kapanma* denir. Yaranın dudakları birbirinden ayrık duruyorsa ve madde kaybı varsa *çukurlu kapanma* denir. Doku onarımları ister yüzeysel ya da derin, enine ya da derinlemesine olsun, mikrop bulaşmış olsun ya da olmasın yukarıda söylenenler, bütün yaralar için geçerlidir. Özellikle enfeksiyon baştan olduğunda, nedbe üretimini engelleyen, hiç değilse yavaşlatan irinlenmeyi de beraberinde getirir. Mikrop öldürücü modern ilaçlar bu tehlikeyi hemen hemen tamamen ortadan kaldırmıştır. Madde kaybı genişse, yara kapanması beklenmeden doku nakli yapılması uygun olur.
—Patol. Yaralar örtü katlarını (deri, aponevrozlar) ilgilendirir, fakat başka organların lezyonları da bunlara eşlik edebilir (karın, içorgan, atardamar yaraları, açık kırıklar vb.).
Delik biçimindeki yaralar belirgin kenarlı, dar yaralardır; bunlarda başlıca tehlike enfeksiyondur. Kesik tipindeki yaralar keskin kenarlıdır, özellikle damar-sinir ya da kiriş lezyonlarına yol açabilirler. Ezik tipi yaralar, dokuları ezen, sıkıştırıp zedeleyen yaralardır, yumuşak kısımları az ya da çok derinlemesine, cansız hale getirirler.
• *Tedavi.* Cansız bölgelerin ve yabancı maddelerin çıkarılması başlıca işlemlerdir (cerrahi temizlik). Derinin dikimi hızlı bir nedbeleşmeyi sağlarsa da özellikle bir enfeksiyon tehlikesi varsa dikkatli bir gözetim altında yarayı açık bırakmak daha doğrudur. Çağdaş enfeksiyon tedavileri yaraların iyileşmesini hayli kolaylaştırmıştır.
—Vet. *Yaz yarası.* Altderi tabakası iltihaplanır, kalınlaşır ve yaranın altında fibröz bir ur meydana gelir. Yaralar, vücudun her ta-

rafında görülebilir, ancak ayaklarda daha yaygındır; temmuz, ağustos aylarında çıkar, bütün yaz boyunca sürer, kışın ilk soğuklarıyla kaybolur ve ertesi yıl nükseder. Basit yaraların habronema larvaları tarafından tahriş edilmesinden ileri gelir. Cerrahi tedavi, mümkünse yaranın kesilip-çıkarılmasını, etrafındaki fibröz dokunun temizlenmesini gerektirir.

YARA, Küba'da (Oriente ili) yer. Tütün. 1868'de, İspanyollar'a karşı ayaklanmayı başlatan, Yara'dır.

YÂRÂ a. (fars. *yârâ*). *Esk.* **1.** Kuvvet, kudret. **—2.** *Yârâ-yı sühan*, güzel konuşma kudreti, yeteneği. ‖ *Yârâ-yı tabiat*, doğanın gücü.

YARACUY, Kuzey Venezuela'da eyalet; 7 100 km^2; 411 980 nüf. (1990). Merkezi *San Felipe*.

YARADAN a. **1.** Tanrı, Allah. **—2.** *Yaradan'a kurban olayım*, bir şeyin çok beğenildiğini, ona hayranlık duyulduğunu belirtmek için kullanılır: ‖ *Yaradan'a sığınıp*, bütün gücünü kullanarak, olanca gücüyle: *Yaradan'a sığınıp dağ gibi çuvalı sırtladı. Yaradan'a sığınıp tokadı patlattı.*

YARADANCILIK a. Her tür vahyi reddeden ve yalnızca dünyanın yaratıcısı olarak Tanrı'ya ve "doğal dine" inanan dini öğreti.

YARADILIŞ a. **1.** Bir kimsenin doğuştan getirdiği bedensel ve ruhsal özelliklerin tümü; mizaç, huy, tıynet: *Onun yaradılışı biraz hırçıncadır.* **—2.** Yaratılmış olan şey; hilkat, fıtrat: *Yaradılış garibesi.*
—Homeopat. Belirli bir anda, bir kimsenin kişiliğini belirleyen, kalıtsal ya da edinsel özelliklerin toplamı. (Çözülme durumundaki bir kimsede yaradılış onun tepkisel kipliklerinin özgüllüğünü belirler, bu da ona gerekli ilaçların saptanmasında büyük önem taşır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Tıp. Bir kimsede bazı hastalıkların oluşmasını kolaylaştıran ya da prognozunu ağırlaştıran genetik, fizyolojik, dokusal, içsalgısal etmenlerin tümü. (Yaradılışın rolü, diyabetlilerde, alkoliklerde, ihtiyarlarda, ağır biçimlere dönüşebilen bulaşıcı hastalıklarda özellikle önemlidir.)
—ANSİKL. Homeopat. Yaradılış kavramı, her an yenilenen değişken bir durum için geçerlidir. Yaradılış, diyatez*e, yapı*ya, mizaca* sıkı sıkıya bağlıdır, zaman ve mekân içinde işe karışan başka etmenler de önemlidir; birinci planda, geniş anlamıyla çevre olmak üzere bu etmenler dölüt çağından başlayarak etkili olurlar.
Süreğen hallerin homeopatiyle tedavisinde, bedensel ve / ya da ruhsal hastalıklar karşısında, hastanın geleceği üzerinde etkili olabilecek temel ilaçların saptanmasında, yaradılışın çeşitli bileşenlerinin iyi değerlendirilmesi gerekir.

YARADILIŞTAN be. Sonradan olmayan, doğuştan: *Yaradılıştan aptal biri.*

YARAK a. **1.** *Esk.* Hazırlık, donanım, teçhizat: *Ölüm yarağın ve ahiret saadetin unutur* (Tefsir-i Ebilleys tercümesi, XV. yy.) **—2.** *Esk.* Silah: *Savaş yarağı ki demir altında ola* (Terceman, XV. yy.). **—3.** *Kaba.* Erkeklik organı.

YARALAMA a. Yaralamak eylemi.
—Ormanc. Çamsakızı, yani reçine elde etmek için bazı çıralı çamların, özellikle sahil çamının kabuğunu derince keserek çizme işlemi.
—ANSİKL. *Reçine yarası* da denen kertik ağacın dibine yakın bir yerden yapılır, çamsakızı kertiğin altına konan bir kaba akar. Toplayıcı kişi, reçine akışını canlandırmak için, zaman zaman kertiği sivri bir şişle dürtükler ve kertiğin boyunu uzatır. Bu reçine yarası 4 yıl boyunca işler, ondan sonra yeni bir yara açılır ve bu işlem ağaç ömrünü tamamlayıncaya kadar sürer. Buna *ömür boyu reçine sağma* denir. Yaralama *ölümüne sağım* ile son bulur; bu durumda ağacın çevresi fırdolayı açık kertikle, yani reçine yarasıyla sarılmış olur ve 4 yılın sonunda ağaç tükenir ve ölür.

G. Sioen-C.E.D.R.İ.

yaralama (reçine sağımı)

YARALAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı (bir şeyle, bir silahla)* [*bedeninin bir yerinden*] *yaralamak*, onlara bir yara, bir bere oluşturacak biçimde bir darbe indirmek ya da bir silahla vurmak: *Bir kimseyi tabancayla, bıçakla, baltayla kafasından yaralamak.* **—2.** *Bedeninin bir yerini yaralamak*, çarparak, vurarak, keserek vb. orada bir yara, bir bere oluşmasına neden olmak: *Düşüp dizlerimi yaraladım.* **—3.** *Bedeninin bir yerini yaralamak*, bir şeyden söz ederken, bir sürtünme, sıkışma vb. sonucunda bir yara, bir sıyrık vb. oluşmasına yol açmak, vurmak: *Eyer atın sırtını yaralamış.* **—4.** *Bir şeyi yaralamak*, zedelenmesine, zarar görmesine yol açmak: *Bir ağacı yaralamak. Bir tekneyi gövdesinden yaralamak.* **—5.** *Bir kimseyi* (araç tüm. +) *yaralamak*, onda derin bir üzüntü yaratmak, onu incitmek; gururunu, onurunu, kırmak: *Bu sözleriyle onu derinden yaralamıştı. Bu eleştiri onun gururunu yaraladı.*
—El sanat. Temiz yüzeyli olmayan örs ve çekiçle çalışarak bakır levha üzerinde pürüzler oluşmasına neden olmak.
—Ormanc. *Bir ağacı yaralamak*, ölümüne yol açabilecek ölçüde yaralar oluşturarak bir ağacın ana dallarını kesmek.

◆ **yaralanmak** edilg. f. **1.** *(Bir yerinden) yaralanmak, bir yeri yaralanmak*, bedeninin bir yerinde yara açılmak, bedeninin bir yeri yara olmak: *Kazada başından yaralandı. Kolun yaralanmış, hemen saralım.* **—2.** Zedelenmek, zarar görmek. **—3.** Bir şeyden dolayı kırılmak, gücenmek, onuru, gururu incinmek: *En çok onun ihanetinden yaralandım.*

YARALANMA a. Yaralanmak eylemi.

YARALANMAK → YARALAMAK.

YARALI sıf. **1.** Yaralanmış olan bir kimse, bir hayvan için kullanılır: *Yaralı bir asker. Yaralı güvercin.* **—2.** Bedenin yara olan, yaralanmış bölümü için kullanılır: *Yaralı kolu sarmak.* **—3.** Derin bir acı çekmesine neden olan bir olayı, bir durumu yaşamış olan kimse için kullanılır; dertli, acılı: *Çocuğunu kaybetmiş yaralı bir ana.* **—4.** *Yaralı parmağa işememek*, yardıma gereksinim duyanlardan en küçük bir yardımı bile esirgemek.

◆ a. Yaralanmış olan kimse: *Yaralıyı hastaneye götürdüler.*
—Ask. *Yaralı yuvası*, muharebe sırasında, birliklerin görevli bulundukları bölgeleri içerisinde yaralanan personelin, düşmanın etkisinden korunması amacıyla toplandıkları kapalı yer.
—Tıp. *Ağır yaralı*, bir kaza, özellikle bir trafik kazası sonucunda birçok lezyon almış olan yaralı.
—ANSİKL. Genellikle ölü izlenimi veren ağır yaralılarda üçlü bir mekanizmanın ürünü olan lezyonlar görülür: doğrudan şok, içorganların bulundukları boşlukların içinde yer değiştirmeleri, omurganın anormal katlanması. En ağır lezyonlar baş, göğüs kafesi ve karında olur. Bu ana lezyonlara, şok durumunu ağırlaştıran ve işlevsel prognozu tehdit eden kol ve bacak lezyonları eklenebilir. Bu gibi yaralılar sözkonusu olduğunda, özellikle kurtarma çalışmaları ve taşıma koşulları bakımından ilkyardımın niteliği hastanın yaşaması için büyük önem taşır.

YARALIGÖZ dağı, B. Karadeniz bölümünde İsfendiyar (Küre) dağlarının orta kesiminde Abana ile Çatalzeytin G.'inde dağlık kütle; İsfendiyar dağlarının en yüksek kesimini oluşturur (2 019 m). Billurlu şistlerin ve granit sokulumlarının da yer aldığı yapısında en geniş yeri Jura ve Kretase kireçtaşları kaplar.

YARAMAK gçz. f. **1.** *Bir kimsenin işine yaramak*, ona yararlı olmak, yaptığı, ele aldığı bir şeyi kolaylaştırmak: *İngilizce bilmesi çok işine yaradı. Bu tornavida çok küçük, işine yaramaz.* **—2.** *Bir şeye, bir eyleme yaramak*, o iş için, o amaçla kullanılmak, belli bir işe, eyleme uygun, elverişli olmak: *Bu birlikler düzeni sağlamaya yarıyor. Bu örnekler olayı daha iyi anlamamıza yarar.* **—3.** *Bir kimseye, bir şeye yaramak*, bir şey sözkonusuysa, bir kimseye rahatlık, haz, doyum vb. vermek, sağlık durumunun düzelmesini sağlamak, şişmanlatmak; bir şey üzerinde olumlu bir etki yaratmak: *Bu ilaç ona hiç yaramadı. Ne yesem yarıyor. Nemli hava ona yaramıyor. Yayla havası çocuğa çok yaramış. Bu yağmurlar ekinlere yaradı.* **—4.** *Tkz. Bir kimseye yaramak*, onun yararına olmak, onun çıkarına uygun düşmek: *Değişen koşullar ona yaradı.* **—5.** *(Bir) işe yaramak, (hiç) bir işe yaramamak*; olumlu sonuç vermek, kullanılmak, yararlı olmak ya da boş, gereksiz olmak: *Hiç kimse işe yarar bir çözüm önermedi. Kızmak bir işe yaramaz.* **—6.** *(Bir kimseye) yaramaz*, bir kimsenin, bir şeyin, gereksinimlere, isteklere uygun olmadığını belirtir: *Bu genç size yaramaz çok dalgacıdır. Bu araba bize yaramaz, çok benzin yakıyor* (tkz). ‖ *Yarasın*, afiyet olsun. ‖ *Ona, sana iyilik yaramaz*, bir yararı olmaz, boşa gider. ‖ *Neye yaramak*, hiçbir şeye yaramamak: *Bütün bu yaptıklarım neye yaradı?*

YARAMAZ sıf. ve a. **1.** Çok hareketli, ele avuca sığmayan, büyüklerin koyduğu yasakları dinlemeyen çocuk için kullanılır; afacan, haşarı: *Bu yaramaz bakalım ne zaman uslanacak?* **—2.** Çapkın. **—3.** *Yaramaz olmak*, yaramazlaşmak.

◆ sıf. Uygun ve yararlı olmayan; zararlı, kötü.
—Kuşç. *Yaramaz kuş*, avcı kuş olarak donatılamayan avcı kuş.

YARAMAZLAŞMAK gçz. f. Giderek daha yaramaz bir duruma gelmek; haşarılaşmak, afacanlaşmak.

YARAMAZLIK a. **1.** Yaramaz bir çocuğun niteliği. **—2.** Yaramaz bir çocuğa özgü davranış: *Artık bu tür yaramazlıktan bırakmalısın. Yaramazlık etmek.* **—3.** Tkz. Kötü, olumsuz bir durum ya da haber: *Moralin bozuk gibi, yoksa bir yaramazlık mı var?* **—4.** Çapkınlık: *Senin yaramazlıklarını haber alıyoruz.*

YÂRAN çoğl. a. (fars. *yâr*'ın çoğl. *yârân*). *Esk.* **1.** Dostlar, arkadaşlar: *"Hasta oldum görmeğe geldi yine yârân beni"* (Vasfi, XVI. yy.). **—2.** *Yâran-ı aşk*, aşk dostları; âşıklar. ‖ *Yâran-ı ba-sefa*, neşeli, sefalı dostlar. ‖ *Bezm-i yâran*, dostlar meclisi.

YARANIŞ a. Yaranmak eylemi ya da biçimi.

YARANMA a. Yaranmak eylemi.

YARANMAK gçz. f. **1.** Bir kimsenin, bir topluluğun hoşuna gidecek, onların işine yarayacak bir eylemde, bir davranışta bulunmak: *Yaptığı bütün bu hizmetlere karşın kimseye yaranamadı.* **—2.** Bir kimsenin, hoşuna gitmek, onun gözüne girmek için içten olmayan davranışlarda bulunmak: *Bunları sırf ona yaranmak için yapıyor.*

YARAOTU a. Halk hekimliğinde yaraları iyileştirici ve peklik verici olarak kullanılan otsu bitki. (Bil. a. *Anthyllis vulneraria*; baklagiller takımı.)

YARAR a. **1.** Bir şeyden sağlanan olumlu sonuç, etki, katkı; fayda: *Verdiğiniz ilaçların çok yararını gördüm. Çabalarım boşa gitti hiçbir yararı olmadı. Sütün yararları saymakla bitmez.* **—2.** Bir şeyden, bir kimseden elde edilen çıkar, menfaat, yardım: *Peki, bu işte benim yararım ne olacak? Yararım olmayacaksa katılmam bu işe. Onun bana hiçbir yararı olmadı.* **—3.** *Bir kimse, bir şey yararına*, onlara çıkar, kazanç, menfaat sağlayacak biçimde, çıkarına, menfaatine: *Yoksul çocuklar yararına düzenlenen bir balo. Ülke yararına bir girişim.*

YARAR (Necmettin Rıfat), türk hekim (İstanbul 1890 - *ay. y.* 1953'ten sonr.). İstanbul Tıp fakültesi'ni bitirdi (1913). Aynı yıl fakültenin II. Dahiliye seririyatı'na (iç hastalıkları kliniği) asistan oldu; başasistanlık, müderris muavini vekilliği görevlerinde bulundu. Berlin'e giderek burada Prof. Kraus'un yanında çalıştı (1918-1919), dönüşte iç hastalıkları kliniği müderris muavini oldu. Üniversite reformu'nda (1933) önce aynı kürsünün, daha sonra Tıp müfredatı, farmakodinami ve tedavi kliniği'nin doçentliğine getirildi. 1944'te kendi isteğiyle görevinden ayrıldı; bu tarihten yaş haddi nedeniyle emekliye ayrıldığı 1953'e değin Zeynepkâmil hastanesi'nde dahiliye mütehassısı olarak çalıştı. Ayrıca 1940 Türk kodeks komisyonu üyeliğinde bulundu, yazım ve basım işlerini yönetti. Başlıca yapıtları: *Gışa-yı cenb hastalıkları* (1918), *Kasabat ve rie hastalıkları* (1918), *Had mafsal romatizması* (Bu yapıtıyla Türk tıp encümeni ödülü'nü aldı [1925]); *Reçete nasıl yazılır* (1935); *Reçete örnekleri* (1936). Son iki yapıtının günümüze değin birçok baskısı yapıldı.

YARARCI sıf. Yararcılığa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Yararcılığı savunan. (Eşanl. UTİLİTARİST.)

YARARCILIK a. Yarara dayanan siyaset ve ahlak öğretisi. (Eşanl. UTİLİTARİZM.)

—ANSİKL. Fels. Yararcılık Helvetius ve d'Holbach'ın sistemlerinde yer alır. Bu sistemlerde yararcılık, aşk gibi bireylerarası ilişkileri adlandırmaya yarar. Ancak yararcı felsefe, XVIII. yy. sonunda Bentham ve XIX. yy.'da J. Stuart Mill tarafından kuruldu. Yararcılık Bentham'da, yararlının iktisadi ve toplumsal etkinliği yöneten ilke durumuna geldiği bir kuram olarak ortaya çıktı. *Faydacılık* (Utilitarianism) [1863] adlı kitabıyla J. Stuart Mill, bu kuramı sistemleştirdi ve çıkarı mutluluk ve ahlak kaynağı durumuna getirdi. Şöyle yazıyordu: "Tutumdaki ahlaklılığın ölçütü, etmenin kişisel mutluluğu değil, bütün ilgililerin mutluluğudur. Nitekim yararcılık bireyden, kendi kişisel mutluluğuyla ötekilerin mutluluğu arasında, çıkar gütmeyen ve iyi dilekli bir izleyici kadar yansız davranmasını ister". XIX. yy. içinde yararcılık, yarar kavramı ve bu kavramın pragmacı temeliyle, birden yüz yıl önce Aydınlanma çağı'nda doğan maddeciliğin bir özelliği olarak ortaya çıktı. Yararı Aydınlanma çağı'nın temel kavramı olarak gören Hegel'in çözümlemesine göre akıl, o zaman olumsuz biçimde davranarak, her türlü nesnelliği yarara yerleştiriyor ve böylece onu yadsıyordu. O halde sonuç şuydu: "Şeylerin tümü de yararlı şeylerdir; yalnız yararları bakımından incelenmeleri gerekir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Mutlak Bilgi"). Bir başka deyişle dünya, insan ve Tanrı'nın kendisi, her türlü nesnellik ve her türlü özerkliği yitiriyorlardı ve özyeterliliğe sahip olması gereken bütün şeyler, "kendi özleri gereği bu yarar karşılıklılığına sahipti" (*ay. ypt.*, "Tin"). Yararcılığı Marx ve Engels, sık sık sert bir biçimde eleştirdi. Marx şöyle der: "Fransızlar'da yararcılığın tüm içeriğini oluşturan duygusal ve ahlaksallaştırıcı açıklamalardan sağlanacak hiçbir şey kalmayınca, geriye bu kuramı geliştirmeye yetenekli yalnız bir soru, bireylerden ve aralarındaki ilişkilerden nasıl yararlanılabilir sorusu kaldı. Bu sorunun yanıtı, bu arada iktisat tarafından daha önce verilmişti; olanaklı tek gelişme iktisadi içeriğin sindirilmesindeydi. Bentham, bu gelişmeyi gerçekleştirdi. [...] Yararcılık hemen orta malı niteliğine büründü, ama bu nitelik ancak iktisadi öğeler, özellikle işbölümü ve mübadeleler ona katılınca somut bir içerik kazandı. İşbölümü çerçevesinde özel etkinlik, genel yarar durumuna geldi. Bentham'ın genel yararı, gelip rekabetin genel yararına dayandı. [...] İktisadi içerik yararlılığı, kurulu düzenin basit bir övgüsü durumuna dönüştürdü. Bu övgünün amacı, güncel koşullar içinde insanlar arasındaki ilişkilerin, güncel koşullar çerçevesinde, herkes için en elverişli ve en yararlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktı" (*Deutsche ideologie* [Alman ideolojisi], "Leipzig konsili", 3, "Aziz Max").

YARARLANILMAK → YARARLANMAK.

YARARLANMA a. Yararlanmak eylemi.
—Med. huk. *Yararlanma hakkı* → İNTİFA* HAKKI. || *Medeni haklardan yararlanma ehliyeti* → MEDENİ.

YARARLANMAK gçz. f. **1.** *(Bir şeyden) yararlanmak,* ondan parasal, maddi ya da başka bir yarar sağlamak; faydalanmak: *Bu uygulamadan herkes eşit derecede yararlanamadı.* **—2.** *(Bir kimseden, bir şeyden) yararlanmak,* onlardan bir kazanç, bir yarar elde etmek: *Bir kitaptan yararlanmak. Bir kimseden, bilgisinden, deneyiminden yararlanmak.* **—3.** *(Bir şeyden) yararlanmak,* sağladığı olanakları kullanabilmek; faydalanmak: *Son çıkan yasadan yararlanarak emekli oldu.* **—4.** *Bir şeyden yararlanmak,* şu ya da bu biçimde davranma olanağı, fırsatı bulmak, bunu değerlendirmek; faydalanmak: *Evi toplamak için hafta sonu tatilinden yararlandım. Tutuklu karışıklıktan yararlanıp kaçtı. Ailesinin yokluğundan yararlanıp aklına eseni yaptı.* **—5.** *Bir aletten, bir araçtan vb. yararlanmak,* onu kullanmak: *Marangozların yararlandığı bir araç.* **—6.** *(Bir kimseden, bir şeyden) yararlanmak,* o kimseyi sömürmek, istismar etmek; o şeyden çıkar sağlamak, onları kullanmak: *Onunkisi dostluk, arkadaşlık değil, senden yararlanmak istiyor. Bir kimsenin zaafından yararlanmak. Babasının ününden yararlanmak.* **—7.** *Tkz. Bir kimseden yararlanmak,* onu cinsel açıdan kullanmak: *Kızından yararlanmaya çalışan üvey baba.*

◆ **yararlanılmak** edilg. f. Yararlanmak eylemine konu olmak; faydalanılmak.
—Coğ. *Yararlanılan bölüm,* doğal koşulları çok elverişsiz kesimlerin karşıtı olarak, ülkenin değerlendirilen bölümü.

YARARLI sıf. **1.** İyi sonuç veren, olumlu bir etki yaratan şey için kullanılır; faydalı: *Yararlı bir ilaç. Yararlı bitkiler. Süt yararlı bir içecektir.* **—2.** Maddi bir kazanç sağlayan bir şey için kullanılır, kazançlı, kârlı: *Yararlı bir yatırım. Yararlı atılımlar yapmak.* **—3.** Niteliklerinden, yaptıklarından ya da görevinden dolayı başkalarına yarar sağlayan bir kimse için kullanılır; faydalı: *Önemli çalışmalar yapmış, toplum için yararlı bir insan.* **—4.** *Yararlı olmak,* işe yaramak: *Bu açıklamalarınız çok yararlı oldu.*

YARARLIK a. Yararlı çalışma, hizmet: *Büyük yararlıkları görülen değerli bir insan.*

YARARSIZ sıf. **1.** Yararı olmayan, hiçbir işe yaramayan, gereksiz bir şey ya da kimse için kullanılır; faydasız: *Yararsız bir yığın nesneyle evi doldurmanın ne anlamı var? Benim için iyi, kötü kimse yok, yararlı ya da yararsız kimse var.* **—2.** Sonuçsuz kalan, amacına ulaşmayan bir eylem, bir davranış için kullanılır; boş, verimsiz: *Yararsız bir girişim. Yararsız karşı çıkışlar.* **—3.** *Yararsız olmak,* bir işe yaramamak, gereksiz olmak: *Ağlamanın, dövünmenin yararsız olduğunu sen de bilirsin.*

YARASA a. Zool. **1.** Yarasalar takımından uçan memelilerin ortak adı. (Yarasalar gececidir; çoğu yankıyla yönelme sayesinde uçuş sırasında, yakaladıkları böceklerle beslenirler.) **—2.** *Cüce yarasa, Myotis,* cinsinden yarasaların ortak adı. (Hemen hemen bütün dünyaya yayılırlar. Yassıburunluyarasagiller familyası. || *Geniş kulaklı yarasa* ya da *çanık ağızlı yarasa* → GENİŞ KULAKLI YARASA.

YARASALAR a. Zool. Ön üye iskeleti (özellikle el kesimi çok gelişmiştir) bir deri kıvrımı (kanat zarı ya da patagyum) taşıyan eteneli memeliler takımı. (Sözkonusu deri parçası arka üye bileğine ve kuyruğa kadar uzanarak uçma olanağı verir. Bil. a. *Chiroptera.*)

yarasaların çeşitli tipleri

yarasalarda yankıyla yönelme

—ANSİKL. Yarasalar alacakaranlıkta ya da gece etkinlik gösteren hayvanlardır. Büyükyarasalar *(Megachiroptera)* kedi iriliğindedir, ama kanat açıklıkları 1,40 m'yi bulur. Küçükyarasalar *(Microchiroptera)* bir sıçan ya da fare boyundadır. Kulak kepçeleri genellikle iri olur. Küçükyarasaların üç familyasında yüzdeki deri kıvrımı karmaşıktır ("burun yaprağı"nı oluşturur), hayvan yön değiştirmesini ve burundan çıkan ültrasonik sesin (oysa öbür yarasalarda açık ağızdan çıkar) odaklanmasını sağlar. Yansıyan ya da nesnelerin çınlamasıyla (yankıyla yönelme) oluşan dalgaları algılamaları yarasaların karanlıkta bir yere çarpmadan yer değiştirmelerine ve uçarken avlanmalarına olanak verir (yankıyla yönelme büyük olasılıkla bütün yarasalarda aynıdır; aynı olaya böcekçillerde, gece kuşlarında, özellikle de balinalarda da rastlanır). Yarasalar çok iyi uçucu olmalarına karşın yerde çok acemidirler: dinlenirken bir desteğe baş aşağı tutunurlar; ne var ki patagyum içinde kalmayan el baş parmağının güçlü tırnağıyla da tutunabilirler. Dişler böcekçillere özgüdür; yalnız büyükyarasaların yanak dişleri daha körelmiştir. En yaygın beslenme rejimi meyvecil (uçartilki) ve böcekçildir; ama balözüyle *(Glossophagidae)*, kanla (vampiryarasagiller) ve balıkla (balıkyiyenyarasagiller [*Noctilionidae*]) beslenen yarasalar da vardır. Yarasalar genellikle (mağaralarda, çok kalabalık topluluklar halinde (topluluktaki bireylerin sayısı bir milyonu bulabilir) yaşarlar ve mağaradaki biyosenozun başlıca, hatta tek organik besin kaynağı olan guanonun bol bol yığılmasına yol açarlar. Soğuk ılıman iklim ülkelerindeki yarasalar, beden sıcaklıklarını sıfırın üstünde birkaç dereceye kadar düşürerek uyuşuk bir yaşam sürebilirler: gündüzleri, beden sıcaklıkları oldukça düşük kalır ve geceleri avlanma sırasında yükselir. Bazı yarasalarsa tropikal ülkelere göç ederler.

YARAŞIK a. **1.** Yakışma, uygun olma, yaraşma. **—2.** *Yaraşık almak,* uygun düşmek, yaraşmak.

YARAŞIKLI sıf. Uygun olan, yaraşan, yakışan.

YARAŞIKSIZ sıf. Uygun olmayan, yaraşmayan, yakışmayan.

YARAŞLI, Burdur ilinin Yeşilova ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 709 nüf.

Lauros-Giraudon

dünyanın yaratılışı
Souvigny Kutsal Kitabı'nı
süsleyen minyatür (XII. yy. sonu)
Belediye kitaplığı, Moulins

(1990). Yakınında, Takina* antik kentinin kalıntıları vardır.

YARAŞMAK gçz. f. **1.** *Bir kimseye yaraşmak,* bir giysiden, bir saç biçiminden vb. söz ederken, bedene uymak, iyi, güzel durmak, yakışmak, gitmek: *Bu takım elbise size çok yaraştı.* **—2.** *Bir kimseye yaraşmak,* bir davranış biçiminden söz ederken, bir kimseye uygun olmak, ona aykırı düşmemek; yakışmak (genellikle olumsuz cümlelerde): *Böyle konuşmak size yaraşmıyor.*

◆ **yaraştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi bir kimseye yaraştırmak,* bir davranışın, bir eylemin ona uygun olduğunu düşünmek, ona uygun bulmak, yakıştırmak (genellikle olumsuz cümlelerde): *Doğrusu bu düşünceleri size yaraştıramıyorum.*

YARAŞTIRMAK → YARAŞMAK.

YARATI a. Özgün bir yapıt ortaya koymak, yaratmak işi; bu biçimde ortaya konan şeyin kendisi: *Olağanüstü bir yaratı. Yazınsal yaratıları türlere ayırmada değişmez ölçütler yoktur.*

YARATICI sıf. **1.** Yeni ve özgün bir şey tasarlama, bulma, gerçekleştirme yeteneği olan kimse için kullanılır: *Yaratıcı bir çocuk. Ne kadar yaratıcısın. Yaratıcı bir reklam yazarı.* **—2.** Yaratan, bulan bir zihin yapısı için kullanılır: *Yaratıcı bir düş gücü.* **—3.** Yaratmaya elverişli, yaratmayı destekleyip besleyen bir şey için kullanılır: *Yaratıcı bir ortam.*
—Fels. *Yaratıcı doğa,* Spinoza'da, *yaratılmış doğa*'nın tersine, görüngülerin, yani çeşitli özniteliklerin nedeni olarak görülen doğa.

◆ a. Bilim, teknik ya da edebiyat alanında bir şeyi ilk bulan, ortaya koyan kimse: *Yeni bir ekolün, yeni bir modanın yaratıcısı. Bu büyük yaratıcıyı saygıyla anıyoruz.*

YARATICILIK a. Yeni ve özgün bir şey bulma, tasarlama yetisi, gücü: *Biraz yaratıcılığınızı kullanın. Bu tür çalışmalar, çocuğun yaratıcılığını geliştirir.*
—Dilbil. Bir dili konuşan bireyin önceden hiç duymadığı ve bir üretici dilbilgisi kurallarının (sınırlı sayıda) açıklayabildiği sınırsız sayıdaki cümleleri anlama ve bu cümleleri kurma yeteneğini belirten dilsel edimin bir yönü. (N. Chomsky, bu "kuralların güdümündeki" yaratıcılıkla "kuralları değiştiren" bir yaratıcılığı karşıtlaştırır. Tarihsel dilbilgisinin konusu olan ikinci tür yaratıcılık kaynağını edimden alır.)
—Ruhbil. Değişik boyutlarda çok sayıda özgün yanıtlarla belirgin bilme işlevi. (Yaratıcılıkta birçok boyut vardır: akışkanlık, bükülgenlik, özgünlük. Yaratıcılık, her bireyde değişik derecelerde görülen bir yetidir.) || Sık sık görülenden, sıradan ve bayağı olandan üstünlüğüyle ayrılan davranışlarda bulunmayı ya da davranış ürünleri vermeyi sağladığı varsayılan anıklık.

YARATIK a. **1.** Yaradan'a, Tanrı'ya karşıt olarak yaratılmış varlık; özellikle insan ya da hayvan; mahluk: *İnsan denen yaratık.* **—2.** Düş ürünü canlı varlık: *Filmin kahramanı uzaydan gelen bir yaratıktı.* **—3.** *Tkz.* Sevecenlikle ya da aşağılamayla ele alınan insan ya da hayvan: *Şu civcivler ne kadar şirin yaratıklar. Ne sevimsiz bir yaratık.*

YARATILIŞ a. **1.** Yaratılmak eylemi ya da biçimi. **—2.** Tekvin (bu anlamda büyük harfle yazılır).
—Ed. ve Mit. Evrenin nasıl oluştuğunu, insanoğlunun ve yeryüzündeki varlıkların nasıl meydana geldiğini anlatan destan. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. Her şeyin Tanrı tarafından yoktan var edilişi inancı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ormanc. Bir ağacın çeşitli çevre etmenlerine (iklim, toprak, başka ağaçlar) tepkisini belirleyen karakterlerin tümü. (Yaratılışlarına göre ağaçlar nazik ya da her iklime dayanıklı, çoğu bir arada ya da dağınık diye nitelenirler.)
—ANSİKL. Ed. ve Mit. Türkler'in yaratılışla ilgili inanışlarına yer veren bir destan W. Radloff tarafından Altay Türkleri arasında derlendi. Buna göre başlangıçta yalnız Tanrı Kayra Han ve uçsuz bucaksız su vardı. Suda hayali beliren Ak Ana, Tanrı'ya "Yarat!" dedi. Tanrı kendisine benzer Kişi'yi yarattı. İkisi "iki kara kaz gibi" suyun üzerinde uçuyordu. Kişi daha yüksekte uçmaya kalkınca Tanrı onun uçma gücünü aldı. Tanrı'nın emriyle Kişi'nin suyun dibinden çıkardığı toprak dünyayı oluşturdu; ağzına gizlediği topraktan ise bataklıklar, tepeler oldu. Tanrı ışık dünyasından kovduğu Kişi'ye Erlig (şeytan) adını verdi. Dokuz dallı bir ağaçtan farklı insan topluluklar türedi. İnsanları kötü yola kışkırtan Erlig, dünyanın en alttaki karanlık katına sürüldü. Tanrı 17'nci kat gökten evreni yönetmeye başladı; 7'nci katta Gün Ana, 6'ncı katta Ay Ana yer aldı. Bu geç dönem efsanesinde şamanizmle birlikte buddhacı, manici, hıristiyan ve islam kökenli inançlar bir arada yer almaktadır.
—İkonogr. *Dünyanın yaratılışı, Viyana Tekvini*'nin minyatürlerinde (VI. yy.), Venedik'teki San Marco bazilikası'nın bizans üslubundaki mozaiklerinde ve gotik katedrallerin taçkapılarını süsleyen kabartmalarda (Lyon, Rouen) canlandırılmıştır. Ghiberti, Floransa vaftizhanesi kapısını süsleyen ilk kabartmada *İnsanın yaratılışı* temasını işlemiştir. Michelangelo'nun Sistina capellası'ndaki (Yaratılışın altı gününü ele alan eksiksiz çevrim) ve Raffaello'nun Vatikan loggiaları'ndaki ünlü fresklerinin yanı sıra, Pordenone'nin Piacenza'daki (S. Maria di Campagna) fresklerini ve il Tintoretto'nun *Hayvanların yaratılışı* (Accademia, Venedik) adlı tablosunu da saymak gerekir. *Dünyanın yaratılışı,* resimli Kutsal Kitaplar'da (Bernard Salomon'un *Quadrains historiques de la Bible*'i, XVI. yy.) ve Ovidius'un *Değişimler* (Metamorphoseis) adlı yapıtının Ortaçağ'dan kalma elyazmalarının başında görülür.
—İsl. İslam inancına göre bütün varlık türlerinin içinde yer aldığı evren Tanrı tarafından yaratılmıştır. İslam filozoflarıyla mutasavvıfların çoğunluğu bu yaratmanın Tanrı'nın özünden olduğunu, evren ve evrendeki her şeyin bir ve gerçek varlık olan Tanrı'dan taştığını (sudur, feyiz) ileri sürerken kelam bilginleri ve genel olarak geniş müslüman kitleleri Tanrı'nın evreni yoktan yarattığını kabul ederler. Bu yaratma bazı yorumculara göre birden, bazılarına

Âdem'in yaratılışı (ayrıntı)
Michelangelo'nun yapıtı
(1508-1512)

göre değişik aşamalardan geçerek gerçekleşmiştir. Tasavvuf bilginleri bir kutsi hadise dayanarak başlangıçta Tanrı'nın "gizli bir hazine" olduğunu, sonra "bilinmek" istediğini ve bunun için de "varlıkları yarattığını" belirtirler. Bazı filozoflar dışında bütün müslümanlar Allah'ın varlıkları kendi özgür iradesiyle yarattığına ve sonunda her şeyin yine O'na döneceğine inanırlar. Filozoflara göre bu dönüş ruhsal, öteki müslümanlara göreyse hem bedensel hem de ruhsal olacaktır. Öteki tektanrıcı dinlerde de evrenin yoktan yaratıldığına inanılır.

Yaratılış *(Die Schöpfung)*, J. Haydn'ın solistler, koro ve orkestra için oratoryosu (1798). Sanatçı bu yapıtı, Milton'un, *Paradise Lost*'undan esinlenerek baron Van Swieten'in yazdığı şiir üzerine ve kantat ya da dindışı oratoryo formülüne uyarak yazdı. Yapıt *Kaos*'la başlar. Bu orkestra prelüdünün Beethoven'in dünyasının filizini taşıdığı sezilir.

YARATILMA a. Yaratılmak eylemi.

YARATILMAK → YARATMAK.

YARATIM a. Yaratmak, var etmek eylemi: *Sanatçı düşündüğünü karşılayacak uygun sözcük bulamazsa yaratım yoluna başvurur.*

YARATIMCILIK a. Biyol. Hayvanların ve bitkilerin, sabit ve değişmez cinsler ve türler halinde ayrı ayrı ve bir anda yaratıldığını savunan kuram. (Karşt. EVRİMCİLİK.)

—ANSİKL. Biyol. Yaratımcıların en önemlilerinden biri olan Linné, türlerin başlangıçta Tanrı tarafından bir defada ve değişmez biçimde yaratıldığına inanıyordu. Ona göre türler gereksinimlerini karşılayacak her şeye sahip olduklarından değişmezler. Bununla birlikte, bilgilerin artmasıyla Linné'nin kendisi de, içinde yaşadığımız çağda bile yeni türlerin ortaya çıkmış olduğunu kabul etmek zorunda kalmış, fakat yine de bir türün farklı bir türe dönüştüğünü kabule yanaşmamıştır. XIX. yy.'ın başına kadar doğabilimciler yaratımcılığı kabul ediyorlardı. Fosillerin varlığını açıklamak için Cuvier, arka arkaya birçok yaratım olduğunu ileri sürüyor ve d'Orbigny her biri bir felaket sonucu ortadan kalkan 27 tane yaratım geçtiğini savunuyordu. Bugün, yaratımcılığın pek az yandaşı kalmıştır.

Bununla birlikte, değişik türler arası çaprazlamalardan (amiksi) genellikle döl veren melezler elde edilememesi, yeni türlerin rasgele ve çabuk ortaya çıkmasını sınırlamaktadır. (→ TÜRLEŞME.)

YARATMA a. Yaratmak, yoktan var etmek eylemi.

—Tiyat. *Ortaklaşa yaratma*, oyuncu topluluğunca, genellikle tümüyle (metin ve sahneye koyma) doğaçlamalardan yola çıkarak yapılan gösteri.

—ANSİKL. Fels. Leibniz'e göre, Tanrı açısından olabilir dünyaların en iyisini, yani yaratabileceği dünyalar arasında en mükemmelini yaratmak ahlaksal bir zorunluluktur. Leibniz bu yaratmanın kiplerini şöyle açıklar: "Yaratılmış tözler Tanrı'ya bağımlıdır; Tanrı onları korur ve tıpkı bizim düşüncelerimizi yaratmamız gibi onları bir çeşit türümle sürekli olarak yaratır" (*Metafizik üzerine konuşma* [Discours de métaphysique], 14).

YARATMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir varlığı yaratmak*, var olma nedeni olmak, özellikle Tanrı'dan söz ederken, onu yoktan var etmek: *Tanrı evreni yarattı. Tanrı, insanı kendi sureti üzerine yarattı.* **—2.** *Bir şey (somut ya da soyut) yaratmak*, daha önce olmayan bir şeyi yapmak, üretmek, gerçekleştirmek ya da ortaya koymak, sağlamak: *Bu buluşunuz büyük bir devrim yaratacak. Çağdaş bir toplum yaratmak. Bu girişiminiz çevre halkına yeni iş olanakları yaratacak.* **—3.** *Bir ruh hali, bir duygu yaratmak*, bir şey, bir kimse sözkonusuysa, bir ruh halinin, bir duygunun doğmasına, ortaya çıkmasına, var olmasına neden olmak: *Dekor ve çiçekler neşeli bir hava yaratıyor. Yeni umutlar yaratmak. Bu, onda derin bir korku yarattı.* **—4.** *Bir güçlük, bir sorun vb. yaratmak*, bir kimse ya da bir şey sözkonusuysa, bir güçlüğün nedeni olmak, onun doğmasına, ortaya çıkmasına, olmasına yol açmak: *Bu tutumunuzun yaratacağı güçlükleri hiç düşündünüz mü? Yangın, çevrede büyük bir tehlike yarattı.*

◆ **yaratılmak** edilg. f. **1.** Yoktan var edilmek: *O ikisi, sanki birbirleri için yaratılmışlar.* **—2.** Daha önce olmayan bir şeyi ortaya konmak, oluşturulmak, sağlanmak, çıkarılmak: *Bu bölgede yaratılan yeni iş olanakları. Biraz müzikle daha neşeli bir hava yaratılabilirdi. Göçmenlere sınırlarda yaratılan güçlükler.*

—Fels. *Yaratılmış doğa*, Spinoza'da *yaratıcı doğa*'ya karşıt olarak, edilgen haliyle düşünülen doğa, yani tanrısal özniteliklerin özünden çıkan yasalara göre zorunlu olarak doğmuş kiplerin bütünü.

YARA-YARA a. (fr. *yara-yara*'dan). Org. kim. Portakal çiçeği gibi kokan ve parfümcülükte kullanılan β-metoksinaftalen'in yaygın adı.

YARAYIŞLI sıf. Yararlı, faydalı.

YARBASAN, Manisa'nın Demirci ilçesine bağlı bucak; 7 340 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi *Yarbasan*, 339 nüf. (1990).

YARBAŞÇANDIR, Antalya'nın merkez ilçesi Çakırlar bucağına bağlı köy; 535 nüf. (1990).

YARBAY a. Ask. Silahlı kuvvetlerde binbaşıdan büyük, albaydan küçük üstsubay rütbesine verilen ad. (Yarbay rütbesinde bulunanlar tabur komutanlığı, alay komutan yardımcılığı; büyük karargâhlarda karargâh subaylığı; filo komutanlığı, gemi komutanlığı gibi görevleri yürütürler.)

YARBAYLIK a. Ask. Yarbay rütbesi; yarbayın görevi.

YARDA a. (ing. *yard*'dan). Anglosakson ülkelerinde kullanılan ölçü sisteminde temel uzunluk birimi (simgesi yd).

—ANSİKL. XII. yy.'ın başından bu yana Büyük Britanya'da kullanılan yarda, 1963'te Board of Trade'e tescil ettirilen ve 1947'de yaklaşık 0,9143,975 m uzunluğunda olan (bu uzunlukta zamanla hafif bir azalma olmuştur) bronz bir çubuğun uzunluğu olarak tanımlanıyordu; ABD'de ise yarda 3 600/3 939 m'ye (yani 0,914 402 m) eşdeğer olarak tanımlandı. 1959'dan bu yana, Uluslararası standart yarda tam olarak 0,914.4 m'ye eşdeğer olarak kabul edilmiştir. Yarda 1959'da ABD'de, 1963'te de Büyük Britanya'da yasal bir ölçü birimi durumuna gelmiştir.

YARDAK a. *Esk.* **1.** Yardımcı, yamak. **—2.** Özellikle kötü bir işte bir kimseye yardım eden kimse; yardakçı.

—Sey. oy. Karagöz oyununda şarkı, türkü ve semaileri söyleyen kişi. (Türk müziğini iyi bilmeleri ve seslerinin güzel olması gerekir. Özel olarak yetiştirilirler.)

YARDAKÇI a. Bir kimsenin işlediği bir suça, gizlice yürüttüğü zararlı bir eyleme yardımcı olan, göz yuman, tutumuyla onu destekleyen kimse: *Siz de bu siyasetin yardakçıları arasında yer aldınız.*

YARDAKÇILIK a. **1.** Yardakçı olma durumu. **—2.** *Yardakçılık etmek, yapmak*, kötü işlerde bir kimseye destek olmak, yardım etmek.

YARDANG a. (türkçe-moğolca kökenli sözc.). Jeomorfol. Gevrek malzemeler (killer, kumtaşları) içinde rüzgâr korazyonuyla koşut doruklardan ve oluklardan oluşan bir biçimlenmeyi tanımlamak için, Sven Hedin'in Türkistan'da yaptığı gözlemlerden sonra ortaya attığı (1903) terim.

YARDIM a. **1.** Bir kimseye destek olma, kendi gücünü, olanaklarını onunkisiyle birleştirme, sorunlarını çözmeye, sıkıntılarını gidermeye çalışma: *Bu belalı işten ancak sizin yardımınızla kurtulabilir. Ondan yardımınızı esirgemeyin. Yardıma gereksinimi olmak. Sizin yardımınızla başarırım.* **—2.** Yoksulluk çeken, paraya gereksinimi olan bir kimseye, bir gruba, bir ülkeye vb. verilen maddi destek; bağış: *Belediye sosyal hizmetler bürosu ona bir miktar yardımda bulundu. Seçim öncesi partiye gönderilen yardımlar. Yoksul çocuklara yardım kampanyası. Yoksul ülkelere gıda yardımı.* **—3.** Tehlikede olan bir kimseyi, bir grubu kurtarmak için gönderilen insan ya da maddi güç: *Dağda mahsur kalanlar için yardım gönderildi.* **—4.** Bir şeyin sağladığı yarar, olanak; bir şeyin etkisi, katkısı: *Bu haritanın yardımı olmasaydı yolumu bulamazdım. Sözlük yardımıyla metni çözmek. Rüzgâr yardımıyla yol alan yelkenliler.* **—5.** *Bir kimseye, bir topluluğa yardım etmek*, yaptığı bir işte onlara yardımda bulunmak, olanaklarını onunkilerle birleştirmek, onları tehdit eden bir tehlikeden kurtulmalarını sağlamak: *Çocukların giyinmelerine yardım ediyor. Arkadaşının güçlükleri yenmesine yardım etmek. Bir yaralıya, güç durumda kalan dağcılara yardım etmek.* **—6.** *Bir kimseye yardım etmek*, gereksinimi olan bir kimseye maddi yardımda bulunmak: *Mültecilere yardım etmek için para toplamak.* **—7.** *Bir şeye, bir şey yapmaya yardım etmek*, bir şeyden söz ederken, bir eylemin gerçekleşmesini kolaylaştırmak: *Bu haplar uyumanıza yardım eder.* **—8.** *Bir kimseye yardım yapmak*, yardım etmek. **—9.** *Bir kimseye yardımda bulunmak, yardımı dokunmak*, ona yardım etmek: *Hepimize yardımı dokundu.* || *Yardıma koşmak*, güç koşullara düşen bir kimseye büyük bir istekle yardım etmeye çalışmak. || *Kimseye yardımı olmamak*, kimsenin işine yaramamak.

—Binc. Binicilik sporunda süvarinin atın sevk ve idaresi, ayrıca eğitimi için uyguladığı davranışlar bütünü. Binicilikte üç tür yardım vardır ve bunlar birlikte uygulanır: dizgin, baldır ve ağızlık yardımı. (Bunlara ortak yardımlar da denir.) Bu yardım türünde eller dizginler aracılığıyla ata dayanak sağlar; atı sağ ve sol yönlere sevk ederek, baş boyun uzatır, gerektiğinde atı toplar. Yapay yardımlar olarak adlandırılan öteki yardımlar ise mahmuz, kamçı ve kırbaç gibi araçlardan oluşur.

—Cez. huk. *Yardımdan kaçınma.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Yardım nafakası* → NAFAKA. || *Yardım sandığı* → SANDIK. || *Sosyal yardım*, korunmaya muhtaç kişilere devletçe yapılan maddi destek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İşl. ikt. *Teknik yardım*, kendisine bir ihtira beratı ya da "how-know" devredilen gerçek ya da tüzel kişiye, devredilen bilgileri kullanabilmesi için (yalnızca belgelerin tesliminin bunları uygulamaya koymaya yeterli olmaması durumunda) yapılan yardım. (Bu yardım en başta, beratan yararlanan gerçek ya da tüzel kişinin çalıştırdığı elemanın alıştırılması -ya da yetiştirilmesi- biçiminde olabilir.)

—Reanim. *Dolaşım yardımı*, akut kalp yetersizliğini çeşitli yöntemlerle (dıştan kalp masajı, damarları büyük moleküllerle doldurma, damar etkileyici ilaçlar, aort içine sokulan bir sonda ile diyostolik itime karşı gelmek) kısa bir süre için ortadan kaldırmayı sağlayan teknik. (Hepsi bir değerde olmayan bu yöntemler, gerektiğinde bir arada uygulanabilir.) || *Solunum yardımı*, akut bir solunum yetersizliğini çeşitli yöntemlerle kısa bir süre için ya da temelli ortadan kaldırmayı sağlayan teknik.

—Uluslarar. ikt. *Yardım elemanı*, bazı uluslararası istatistiklerde, bir ülkeye yapılan mali yardım operasyonunun özelliğini oluşturan koşulların tümü (faiz oranı, kredinin süresi vb.). [Örneğin, sermaye piyasasının faiz oranı % 10 ise, % 10 faizle verilen bir kredinin yardım elemanı sıfır demektir; bu durumda bağışın yardım elemanı % 100'dür.] || *Kalkınmaya yardım*, ekonomisi, gelişmiş ülkeler tarafından ge-

lişmekte olan ülkeler yararına yapılan kaynak aktarmaları (özellikle sermaye aktarmaları). [İki türlü yardım vardır: bütçe kaynaklarından *kamu yardımı* ve yatırımlar, borçlar ve kişisel bağışlardan oluşan *özel yardım*.] (→ GELİŞME.)

—ANSİKL. Cez. huk. Bir felaket ve karışıklık anında ya da suçüstü bir olayın meydana gelmesi sırasında, geçerli bir özür olmaksızın gereken hizmet ve yardımı yapmaktan ya da bilgisi için kendisine başvuran görevli memurlara gerekli bilgiyi vermekten kaçınan kişi, Türk cez. k.'nun 527. maddesine göre hafif para cezasıyla cezalandırılır.

• *Yardımdan kaçınma.* Kimi durumlarda bir kimsenin yardımdan kaçınması, hafif de olsa, suç sayılmıştır. Türk cez. k.'nun 527. maddesine göre bir kimse, bir felaket, kargaşalık ya da suçüstü durumunda geçerli bir özürü bulunmaksızın gereken hizmet ve yardımı yapmaktan kaçınırsa hafif para cezasıyla cezalandırılır. Görevini yaptığı sırada kendisine başvuran memurlara gerekli bilgiyi vermeyen kimse de aynı cezayla cezalandırılır.

—Huk. Sosyal yardımlar, sosyal sigorta kapsamı dışındaki kişilere yönelik önlemlerdir. Bu yardımlar devlet bütçesi ya da bu amaçla konmuş özel vergilerle finanse edilir. Bu yardımlar parasal nitelikte olabileceği gibi hizmet niteliğinde de olabilir. Örneğin altmış beş yaşını geçmiş muhtaç kişilere verilen aylıklar parasal niteliktе, çocuk ve yaşlılar için açılan bakımevleri de hizmet niteliğinde sosyal yardımlardır.

YARDIMCI a. **1.** Bir işte, bir çalışmada gerektiğinde bir kimseye yardım eden kimse: *Bahçe işleri için bir yardımcı tutman şart.* **—2.** Bir kimseye destek olan, onu koruyan, sorunlarını çözmede, sıkıntılarını gidermede yardımcı olan kimse; muin: *Tanrı yardımcın olsun. Bu işlerde en büyük yardımcım karım oldu. Onun gibi bir yardımcım olsa ben de yaparım.* **—3.** Bir meslek, bir görev adıyla kullanıldığında, o meslekte, o görevde bir kimseye yardım eden kimseyi ve mesleki konumunu belirtir; muavin, yaver: *Müdür yardımcısı. Yönetmen yardımcısı.* **—4.** *Bir kimseye, (bir şeyde) yardımcı olmak,* ona (o şeyde) yardım etmek: *Bana bu konuda lütfen yardımcı ol.* **—5.** *Bir şeye yardımcı olmak,* katkıda bulunmak, onu kolaylaştırmak: *Bu izler, suçlunun bulunmasına yardımcı oldu. Bu önlemler, enflasyonun hızının düşürülmesine yardımcı olamaz.*

—Dilbil. Bir anlatıda, iletişimin ya da isteğin yerine getirilmesini kolaylaştırmaya çalışan bir eyleyenin yerine getirdiği işlev.

—İda. huk. *Başkan yardımcısı,* belediye ya da herhangi bir kamu ya da özel hukuk kuruluşunda başkanın yerine kimi işleri yürüten görevli. ‖ *Müdür yardımcısı,* kamu ya da özel hukuk kurumlarında müdürün kimi işlerini yürüten görevli.

—Oy. Bir satranç turnuvasında şampiyona yardımcı olan kişi.

—Sine. ve TV. Bir filmin ya da bir TV yapımının gerçekleştirilmesinde, işlerin tümü ya da belli bölümleri için sorumlulara yardım eden kişi. (Çekimlerde bir ya da daha çok yönetmen yardımcısı, görüntü yönetmeni yardımcıları, kurgucu, dekorcu ve ses yönetmeni yardımcıları görev alabilir.)

—Ted. Asıl ilaç ya da tedavinin gücünü artırmak ya da etkilerini tamamlamak amacıyla uygulanan ek ilaç ya da tedavi.

—Tıp. *Tıp yardımcısı,* doktorun yerine (yalnız başına ya da onun kontrolü altında) bir hastaya ya da özürlüye (tedavi ya da protez yapma amacı ile) bir işlem uygulayan meslek sahibi. (Hastabakıcılar, gözlükçüler, fizik tedavide masajcılar, ayak bakıcıları [pedikür], konuşma bozukluklarını tedavi edenler [ortofonist], görme bozukluklarını tedavi edenler [ortoptist], işitme protezleri ile ilgili olanlar [odiyoprotezci] tıp yardımcılarıdırlar.

◆ sıf. **1.** Yardım eden, destekleyen. **—2.** *Yardımcı kitap,* ders kitabındaki konular doğrultusunda hazırlanan, gerektiğinde yararlanılan kitap.

—Ask. *Yardımcı hedef,* asıl hedeften ne kadar uzaklıkta olduğu bilinen bir nokta; düzenleme tanzim hedefi. (Yardımcı hedef, asıl hedefe atıştan önce bir tanzim noktası olarak kullanılır. Atış, yardımcı hedef üzerine yöneltilerek düzenlenir. Yardımcı hedef, asıl hedefe baskın şeklinde ateş açmak istendiği zaman kullanılır. Esas hedefi tanımlamak amacıyla kullanılan hedef de, yardımcı hedef sayılır.) ‖ *Yardımcı sınıf,* barış ya da sefer durumunda muharip birliklerin idari, teknik ve her türlü ikmal, bakım hizmetlerini yürüten sınıf.

—Ask. denizc. *Yardımcı filo,* savaş sırasında kullanılmak üzere devlet tarafından elkonulmuş ve donatılmış ticaret gemilerinden oluşan filo. ‖ *Yardımcı gemi,* ikmal, onarım ve nakliye işlerinde kullanılan askeri gemi.

—Bilş. Bilgisayarın, merkezi bellek dışındaki her belleği için kullanılır. (Döner bellekler, diskler, tamburlar ve manyetik bantlar, birer yardımcı bellektir.)

—Bot. *Yardımcı hücre, Florideae* grubundan kırmızı suyosunlarında, döllenme sonucu oluşan bir çekirdeği alarak karposporofitin genişlemesini sağlayan hücre. (*Nemalionales* ve *Gelidiales* takımlarından başka takımlarda bir ya da iki yardımcı hücre kuşağı böyle oluşur ve son kuşak hücreleri karposporları taşır.)

—Denizc. *Yardımcı gemi,* deniz çalışmalarında (yedekleme, demir atma, yük ya da ağır donanım taşıma, dalma harekâtları, kuyu açma tesislerine ikmal) kullanılan, güçlü motorlara sahip küçük gemi.

—Dilbil. Üretici dilbilgisinde, fiil ekleri paradigmasını oluşturan öğeler bütünü için kullanılır. ‖ *Yardımcı fiil,* ad soylu sözcüklerin ya da fiilimsilerin (sıfat-fiil, ad-fiil) fiil işlevinde kullanılmasını sağlayan fiil için kullanılır *(imek, etmek, eylemek, olmak, kılmak).* Kimi dillerde gerçek anlamını yitirerek başka bir fiile kişisiz bir biçimde (sıfat-fiil, mastar) birleşerek ya fiili çekmeye ya da oluşun bir görünüşünü anlatmaya yarayan fiil için kullanılır. ‖ *Yardımcı ünsüz,* ünlüyle biten bir sözcüğe tek ünlüden oluşan ya da ünlüyle başlayan bir ek eklenirken araya giren ünsüz için kullanılır. (→ BAĞLANTI* ÜNSÜZÜ.)

—Eczc. *Yardımcı madde,* etken maddelerin karışmasını sağlamak üzere ilaçların bileşimine giren, fakat tedavi edici etkisi bulunmayan madde. (Zamk ve müsilajlar, su, yağ ve reçine arasında yardımcı madde olarak kullanılır.)

—Eğit. *Yardımcı doçent,* üniversite öğretim üyeliğinin ilk basamağı. (Yardımcı doçentliğe atanacak olanlarda doktora ya da tıpta uzmanlık unvanını ya da Üniversitelerarası kurul'un önerisi üzerine Yükseköğretim kurulu'nca saptanacak belli sanat dallarının birinde yeterlik kazanmak; yabancı dil sınavını başarmak koşulları aranır.)

—Elektrotekn. *Yardımcı kutup,* bir doğru akım makinesinde komütasyonun daha iyi gerçekleşmesini sağlamaya yarayan ve ekseni nötr bir düzlem üzerinde bulunan ek manyetik kutup.

—Mat. ve Mant. *Yardımcı teorem,* tanıtlanması, bir teoremin tanıtlanmasına hazırlık oluşturan önerme. (Eşanl. LEMMA.)

—Muhs. *Yardımcı defter* → DEFTER.

—Petr. san. *Yardımcı boruhattı,* kent dışında oturan kullanıcılara gaz ulaştırmayı sağlayan ve genellikle dağıtım merkezinden uzakta yer alan boruhattı.

—Ruhbil. *Yardımcı öğrenme,* bir kişinin, kendisi eylemi yapmadan sözkonusu eylemi yapmakta olan başka bir kişiye baka baka daha iyi iş yapabilecek duruma gelmesini sağlayan öğrenme tarzı.

—Tekst. *Yardımcı ürün,* tekstil kimyasında katkı maddesi olarak kullanılan ürünlerin tümü.

—Tıp. *Yardımcı anestezist,* anestezist hekime yardım eden tıp personeli. ‖ *Yardımcı bakıcı,* bir sağlık kuruluşunda sağlıkla ilgili işler gören kişi.

YARDIMCI, esk. **Sumatar,** Şanlıurfa'nın merkez ilçesine bağlı bucak; 28 948 nüf. (1990); 52 köy. Merkezi *Yardımcı,* 1 995 nüf. (1990).

YARDIMCI (Celal), türk siyaset adamı (Doğubayazıt 1911 - İstanbul 1986). Avukatlık yaparken DP'den siyasete atılarak Ağrı milletvekili seçildi (1950-1960). Menderes hükümetlerinde Devlet (1953-54, 1955-57), Milli eğitim (1954-55, 1957-59), Adalet (1960) bakanlığı yaptı. 27 Mayıs 1960'tan sonra Yassıada'da yargılandı; müebbet hapis cezasına çarptırıldı; af yasasından yararlanarak özgürlüğüne kavuştu. Eski DP'lilere siyasal hakları geri verilince (1975) AP'ye girdi, İstanbul milletvekili seçildi (1977-80).

YARDIMCI burnu → KIRLANGIÇ burnu.

YARDIMLAŞMA a. Yardımlaşmak eylemi.

—Huk. *Yardımlaşma sandığı* → YARDIM SANDIĞI*.

YARDIMLAŞMAK gçz. f. Karşılıklı olarak birbirine yardım etmek: *Bu işi yardımlaşarak çok kısa süre bitirebiliriz.*

Yardımsevenler derneği *(Türkiye),* işevleri, öğrenci yurtları, kreş ve ana okulları açmak, yoksul ve düşkünlere yardım etmek amacıyla 1928 yılında kurulmuş kamuya yararlı dernek. Merkezi, Ankara'dadır. 58 il ve 72 ilçede şubesi bir yükseköğrenim yurdu, gündüz bakımevi, dikiş atölyesi, ana ve çocuk sağlığı birimleri vardır. Derneğin üye sayısı 15 675'tir.

YARDIMSEVER sıf. ve a. İhtiyacı olanlara karşılıksız yardım eden, yardım etmeyi seven, bundan hoşlanan kimse için kullanılır; hayırsever: *Bu okulun bitirilmesi için yardımsever hemşerilerimizin yardımlarını bekliyoruz. Yardımseverler sayesinde ayakta duran bir bakımevi.*

YARDIMSEVERLİK a. Yardımsever kimsenin niteliği; durumu, hayırseverlik.

YARDIRMAK → YARMAK.

YARE a. (türkç. yara'nın osm.'da aldığı biçim; *yâre*). *Esk.* **1.** Yara. **—2.** *Yare-i dil* ya da *dil yaresi,* gönül yarası. ‖ *Yare-i hicran,* ayrılık yarası.

YÂREN a. (fars. *yārān*'dan). *Esk.* Arkadaş, dost.

—Folk. *Yâren toplantıları* → SOHBET* TOPLANTILARI.

YÂRENBAŞI a. Folk. *Sohbet** ya da *yâren toplantıları* adı verilen toplantıları düzenleyen ve yöneten kişiye bazı yörelerde verilen ad.

YÂRENLİK a. **1.** Yakın arkadaşlık, dostluk. **—2.** Bir kimseyle dostça konuşma, söyleşme; sohbet, muhabbet: *Bir süre yârenlikten sonra işlerimizin başına döndük.* **—3.** *Yârenlik etmek,* şuradan buradan dostça konuşmak.

YARGI a. **1.** Bir olayın meydana gelişi ya da bir kimsenin durumu, eylemi üzerine bir değerlendirme sonucunda varılan kanı, verilen hüküm: *Sizin yargılarınıza güvenirim. Eleştirinin işlevine yönelik sert yargılar. Nesnel, öznel yargı.* **—2.** Mahkemelerde yargılama, davalara bakma işi: *Yargı yolu açıktır, istersen mahkemeye başvurabilirsin.* **—3.** *Yargı yeri,* yasalara göre davaların bakıldığı, görüldüğü yer; mahkeme.

—Din. *Son yargı,* hıristiyan inanışında İsa'nın Mahşer günü tüm insanların kaderini belirleyecek olan yargısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

— Fels. Doğruyu ortaya çıkarmak amacıyla bir önermeyi olumlayan ya da olumsuzlayan düşünce etkinliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

— Huk. Hukuk düzeninin sağlanması amacıyla devletin mahkemeler aracılığıyla yerine getirdiği işlev. (Eşanl. KAZA.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Yargı alanı,* bir mahkemenin

yargı yetkisini kullandığı coğrafi alan. || *Yargı denetimi*, hukuk düzeninin sağlanması amacıyla yargı organlarınca yapılan denetim. (Hukuk devletinde idarenin tüm işlemleri yargı denetimine bağlıdır.) || *Yargı yetkisi*, yargılama yapma yetkisi. (Eşanl. KAZAİ SELAHİYET.) || *Adli yargı*, adliye mahkemelerinin (hukuk ve ceza) görev alanına giren yargılama etkinliklerinin tümü. (Adli yargı alanında en yüksek mahkeme Yargıtay'dır.) || *Anayasa yargısı*, Anayasa mahkemesi'nin görev alanına giren yargılama etkinliği. || *Askeri yargı*, askeri mahkemelerin görev alanına giren yargılama etkinliklerinin tümü. (Askeri yargı alanında en yüksek mahkeme Askeri yargıtay'dır.) || *İdari yargı*, idare mahkemelerinin görev alanına giren yargılama etkinliklerinin tümü. (İdari yargı alanında en yüksek mahkeme Danıştay'dır.)

— Psik. *Yargı bozukluğu*, düşünsel etkinlikte görülen her türlü bozulma. (Bk. *ansikl.* böl.)

— Ruhbil. Bir düşünce nesnesine bir yüklem ya da bir yüklem değeri vermeye dayanan bilişsel edim; bu bilişsel edimin, genellikle sözsel bir anlatımla dile getirilmekle birlikte, başka türlü de (örneğin yanıtlardan birini saklayarak) dile getirilebilen ürünü.

— Tar. *Tanrı yargısı*, bazı antikçağ halklarında (Babilliler, İbraniler), Erken Ortaçağ döneminde ve çeşitli ilkel halklarda, bir suçlamanın doğruluğunu ya da yanlışlığını kanıtlama yöntemlerine verilen ad.

— ANSİKL. Fels. Aristoteles yargıyı, birçok kavramı birbirine bağlamayı ve bir önermede ifade etmeyi sağlayan düşünsel bir süreç olarak tanımlar: "Önerme, bir şeyin bir başka şeyle bağıntısını olumlayan ya da olumsuzlayan bir bildirimdir" (*Analitikler* [Analytika], 1, 1, 4). Gerçekten de Aristoteles yargıyı *(logos)*, kavram ve kavramı meydana getiren yapılar ile, yargıyı düzenleyen akılyürütme arasında geçişi sağlayan bir "olumlayıcı söylem" (*logos apophantikos*) olarak görür. Böylece yargı, yüklem durumundaki terim ile özne durumundaki terim arasındaki bir bağıntıdır ve olumlamayı ya da olumsuzlamayı içeren bu bağıntı, "...dir" koşacıyla sağlanır: "... yani, yüklem ve bu yüklemin verildiği özne, bunların birbirine bağlanmasına ya da birbirinden ayrılmasına göre, var olma ya da var olmama fikrini içerir" (*ay. ypt.*, 1, 7). Demek ki yargı, öznenin varlığını cins, nitelik vb. kategorilere göre ortaya koyar ve bu varlıkta içerilmiş olanları, koşaç yardımıyla belirtik hale getirir.

Descartes'a göre, yargı, gözlemlenen birtakım verilerden hareketle, bu veriler arasında belirli bağıntılar kuran bir düşünme işlemidir. Ancak, descartesçı anlayışta yargı, gözlemlenen durum ne olursa olsun, doğru olarak yargılama olanağı sağlayan belli bir özerkliğe sahiptir. Nitekim Descartes, şeylerin varlığından kuşku duyar ve her tür yargıyı askıya alır. Çünkü, sözgelimi bir pencereden bakıp sokaktan geçen insanları gördüğümde, tıpkı balmumunu gördüğümde söylediğim gibi, insanları gördüğümü söylüyorum; oysa, hayaletlerin ya da ancak birtakım yaylarla hareket eden yapma insanların giymiş olabileceği şapkalar ve paltolardan başka ne görüyorum? Oysa bunların gerçek insanlar olduğu konusunda yargıya varıyorum ve böylece yalnızca zihnimden kaynaklanan yargı gücüm sayesinde, gözlerimle gördüğüme inandığım şeyi kavrıyorum" (*Metafizik düşünceler* [Méditations métaphysiques], 2).

Ne var ki, Kant'tan başlayarak, düşünen özneye daha çok önem verilmesi, yargıya (alm. *Urteil*; somut uygulamaları göz önüne alındığında *Beurteilung*), tanınan özerkliğin kuşkuyla karşılanmasına neden oldu ve yargı, bir altakoyma işlemine dönüştü ve bu altakoyma işlemiyle, duyusal ya da sezgisel nesneler, aklın denetimi altına girmiş oldu. Bununla birlikte, bütün bilgilerimizin aynı değere sahip olduğu da söylenemiyordu. Aralarındaki farkı anlamak için analitik yargıları sentetik yargılardan ayırt etmek gerekti ve bu ayrım, özneyle yüklem arasındaki ilişkiye bağlı olarak belirlendi: "Bütün yargılarda, bir öznenin bir yüklemle bağıntısı sözkonusudur [...]; bu bağıntı iki biçimde olabilir: ya B yüklemi A öznesine aittir, yani A kavramında içerilmiş herhangi bir şey gibidir; ya da B, A kavramının bütünüyle dışında olmakla birlikte, gene de onunla bağlantılıdır. Birinci durumda yargıya *analitik*, öbüründeyse *sentetik* diyorum" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1, 1, 1). Demek ki bir yargı yeni bir öğe getirmeksizin bir kavramı belirtik kıldığı ve dolayısıyla yüklem salt çözümleme yoluyla özneden türetildiği zaman analitiktir: "Bütün cisimler uzamlıdır dediğimde, bu analitik bir yargıdır. Çünkü cisimle birleşik halde olan uzamı bulmak için cisim sözcüğüne bağladığım kavramın dışına çıkmam gerekmiyor" (*ay. ypt*). Buna karşıt olarak Kant, yüklemi öznesinin kavramına bir şey ekleyen yargıları, sentetik diye adlandırır: "Bütün cisimlerin bir ağırlığı vardır dediğimde yüklem, cisim kavramının genel olarak aklıma getirdiklerinden bütünüyle farklı bir şeydir. Dolayısıyla bu yüklemin eklenmesiyle sentetik bir yargıya ulaşırız" (*ay. ypt.*). Böylece Kant, sentetik yargının bilgilerimizi daha da çoğalttığını, çünkü analitik yargıdan farklı olarak kavramlarımıza birtakım ayırtedici özellikler kattığını gösterir. Bununla birlikte analitik yargı, deneye başvurmayı gerektirmeksizin a priori'dir ve dolayısıyla tam olarak akılsaldır. Kant bu noktada, sentetik yargıyı, "deney yargısı" ve "a priori sentetik yargı" olarak ikiye ayırır. "A priori sentetik yargı" analitik yargıyla aynı yapıda olmakla birlikte, bilgilerimizi geliştirmemize olanak da tanır. Ancak bu aşamada Kant, belirleyici yargıları yani anlıkça konmuş genel bir kurala göre tikel durumları belirleme işlemini tanımlamakla yetinir. *Yargı gücünün eleştirisi* (Kritik der Urteilskraft) [1790] adlı yapıtıyla Kant, sistemini tamamlayacak ve yargı gücünü (*Urteilskraft*), genelde içerilmiş tikeli düşünme yetisi olarak görecektir: "Genel olan [...] verilmişse, tikeli onun altına koyan yargı [...] belirleyicidir. Ama tikel olan [...] belirleyiciyse, yalnızca tikel olan verilmişse ve yargı genel olana ulaşmak zorundaysa, o zaman yargı ancak yansıtandır" (*Yargı gücünün eleştirisi* [Kritik der Urteilskraft], 1. baskıya önsöz).

Hegel yargıyı (*Urteil*) yalnızca, anlık tarafından harekete geçirilen kavramın hem "bir ilk bölünme"sini hem de bu işlemin ifade edildiği önermeyi -özne, koşaç, yüklem- gerçekleştirmesini sağlayan bir edim olarak niteler. "Yargı, kavramın kendisine kabul ettirdiği belirlenmişliktir [...]. Yargı, kavramın kendisi tarafından belirlenmiş kavramları ortaya koyma ışıdır" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Kavram", 1, 1 ve 2).

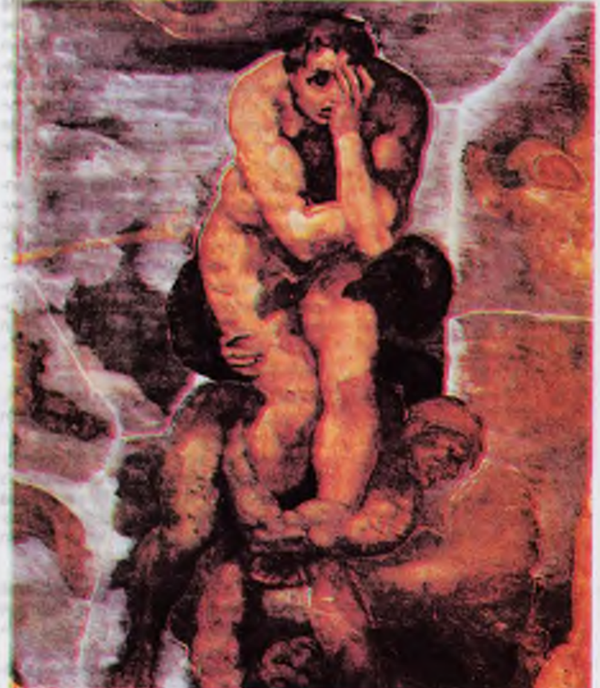
Husserl son yapıtı *Erfahrung und Urteil*'a (Deney ve yargı) kadar, yargının bilinçle olan bağıntısını belirginleştirmeye çalışır ve şöyle der: "Bilincin, yüklem -öncesi düzeyde de olsa, dikkatini bir var olana ve nesnel-olana yönelttiği her durumda, bir yargı sözkonusudur."

—Huk. Yargı devletin üç temel işlevinden biridir (ötekiler yürütme ve yasama). Yargı işlevi bağımsız mahkemeler aracılığıyla

Scala

Son yargı
Loreto Aprutino'daki (Abruzzi) Santa Maria in Piano kilisesi'ni süsleyen fresk
XV. yy.

Günahkârlar:
Michelangelo'nun yapıtı *Son yargı*'dan (1536-1541) ayrıntı

yerine getirilir. Mahkemelerin kuruluş, görev ve yetkileri yasayla belirlenir. Hiçbir organ yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve yargıçlara emir ve talimat veremez. Görülmekte olan bir dava hakkında yasama meclisinde yargı yetkisinin kullanılmasıyla ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz ya da herhangi bir açıklama yapılamaz (Anayasa md. 138).

Hâkimler ve savcılar görevlerinden alınamaz, kendileri istemedikçe Anayasa'da belirtilen yaştan önce emekliye ayrılamazlar. Hâkimler, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik güvencesi ilkelerine göre görev yaparlar. Mahkemelerde duruşmalar herkese açıktır. Duruşmaların gizli yapılmasına ancak genel ahlakın ya da kamu güvenliğinin kesin olarak gerekli kıldığı durumlarda karar verilebilir.

—İkonogr. *Son yargı*. Bizans (Ravenna'daki VI. yy. ve Torcello'daki XII. yy. mozaikleri; Vladimir ya da Aynaroz dağı'ndaki freskler) ve Batı sanatında Son yargı'yı canlandıran kompozisyonlar üst üste yerleştirilmiş çeşitli sahnelerden oluşur: alt bölümde ölülerin dirilişi, ardından, aziz Mikâil'in cennet ve cehennem kapıları arasında ruhları tartması, son olarak da, genellikle dört hayvan figürüyle çevrelenmiş yargıç İsa. Bu yerleştirme biçimi kiliselerin alınlık tablalarına uygun düşer ve oymacılar, özelikle de fransız oymacılar (Autun katedrali'nde Gislebert) bu türde birçok başyapıt vermişlerdir. Bunlar arasında, Beaulien, Conques, Basel kiliseleri ile Parma vaftizhanesinin (Antelami) roman üslubundaki alınlık tablaları, Laon, Paris, Bourges, Amiens, Chartres (güney taçkapı), Reims (kuzey taçkapı), Troyes (St-Urbain kilisesi), Rampillon, Charroux, Bordeaux, León, Bamberg, Freiburg im Breisgau'daki gotik alınlık tablaları sayılabilir Nicola Pisano'nun gerçekleştirdiği iki vaaz kürsüsü, Orvieto katedrali cephesi (Mitani'nin yapıtı), İnés de Castro'nun mezar anıtı (Alcobaça) ve Strasbourg'daki ünlü *Melekler ayağı*'nda da bu tema görülür. Resim sanatında, Cavallini (Roma'daki S. Cecilia kilisesi), Orcagna (museo dell'Opera, S. Croce, Floransa), Schongauer (Vieux-Brisach), Signorelli (Orvieto katedrali) ve adı bilinmeyen fransız ressamları (Ennezat ve Albi katedrali) Son yargı sahnesini büyük boy fresklerde işlemişlerdir. Fra Angelico (Floransa), J. Bellegambe (Berlin), Van Eyck (?) [New York], Lochner (Bologna), Memling (Gdańsk), Van Orley (Anvers), Leidenli Lucas (Leiden) ve özellikle ünlü Beaune çokkanatlısını yapan Van der Weyden de bu konuyu ele almışlardır. Sistina capellası'ndaki dev freskinde Michelangelo, cennetliklerin yükseliş hareketiyle cehennemliklerin kasırgalı düşüşünü bir araya getirerek sahneyi tümüyle yenilemiştir. J. Cousin (Louvre), Fréminet (Fontainebleau) ve özellikle Rubens'in (Münih) yapıtlarında aynı anlayış egemendir.

— Psik. Yargı bozukluğu, zihin karışıklığında, uykuda olduğu gibi bazı bilinç gevşemelerinde ya da sara belirtilerinde olduğu gibi bazı marazi durumlarda ortaya çıkabilir. Ama düşünsel yetersizlik, zihinsel yıpranma ve bunama durumlarında da görülür. Şizofrenide ise, yargı bozukluğu, ancak, tüm düşünsel işlevlerin güçten düşmesi durumunda ve çoğunlukla çok geç ortaya çıkar.

YARGICI a. **1.** Bir tartışmayı yatıştırmak, bir anlaşmazlığı çözüme kavuşturmak için taraflarca seçilen kimse; hakem. **—2.** *Yargıcılar kurulu*, kimi ülkelerde adaletin işleyişine geçici olarak katılan sınırlı sayıda üyeden oluşan kurul; jüri; bir yarışmada adayları değerlendirmek, doğru olan sonucu belirlemekle görevli kurul; hakem heyeti.

YARGIÇ a. Mahkemelerde yargılama görevi yaparak hukuksal anlaşmazlıkları karara bağlayan kamu görevlisi. (→ HÂKİM.)

—Tar. İbraniler'de, Kenan ülkesine yerleşimi izleyen dönemde, dış tehlike karşısında birleşmiş bir kabile grubunun üzerinde yetke kuran geçici önderlerin ve yerel kahramanların her biri. ("Yargıçlar" dönemi denen bu dönem [1200'den 1030 dolaylarına kadar] monarşinin kurulmasıyla sonuçlandı.) —İngiltere'de, XI. ve XII. yy.'lar arasında, krallık mahkemesinin başı, hükümdarın yokluğunda ülkeyi yönetebilen Başbakan ve kral naibi. || *Büyük Aragón yargıcı* (*justicia mayor*), XII. yy.'dan 1707'ye kadar, Aragón krallığı'nın yüksek görevlisi.

—Uluslarar. huk. Devletlerin, aralarındaki uyuşmazlıkları hukuk kurallarına uygun bir biçimde çözmek üzere görevlendirdiği birey, organ ya da tüzel kişi. || Uluslararası hukuk kişilerinin taraf olduğu uyuşmazlıkları çözmek için oluşturulan sürekli bir organın üyesi (örneğin Uluslararası Adalet divanı'nın, BM İdare mahkemesi'nin üyeleri). || *"Ad hoc" yargıç* ya da *ulusal yargıç*, belirli bir davanın görülmesi sırasında mahkeme kurulundaki eksikliği tamamlamak üzere taraflardan biri tarafından atanan yargıç. (Bu yol, yargıçlar arasından birinin kendi yurttaşı olmasına olanak sağlayarak devletleri uluslararası yargıya başvurmaya özendiren bir güven ortamı yaratmayı amaçlar.)

—Yun. mit. *Cehennemlerin yargıçları*, ölülerin ruhlarını yargılayan Minos, Aiakos ve Rhadamanthus.

YARGIÇLIK a. Yargıcın görevi, hâkimlik.

YARGIEVİ a. Mahkeme.

YARGILAMA a. Yargılamak eylemi; muhakeme.

—Huk. *Yargılama giderleri*, bir davanın açılmasından karara bağlanmasına kadar davacı ve davalı tarafın bu dava için harcadığı para tutarı. (Posta giderleri, harçlar, keşif ve haciz giderleri, tanık ve bilirkişi ücretleri, vekâlet ücreti vb. Yargılama giderleri, kural olarak, davada haksız çıkan tarafa yükletilir.) || *Yargılama usulü* →USUL. || *Yargılamanın açıklığı*, mahkemelerde yapılan duruşmaların herkese açık olması, bu duruşmaları isteyen herkesin dinleyebilmesi. (Duruşmaların bir kısmının ya da tümünün kapalı yapılmasına ancak genel ahlakın ya da kamu güvenliğinin kesin olarak gerekli kıldığı durumlarda karar verilebilir.) || *Yargılamanın yenilenmesi*, kesinleşmiş mahkeme kararlarındaki önemli hataların bulunması durumunda bu kararların yeniden incelenmesi için başvurulan olağanüstü kanun yolu. (Bk. *ansikl.* böl.)

— ANSİKL. Huk. Kural olarak, kesinleşmiş bir mahkeme kararı yeniden yargılama konusu olmaz. Yargılamanın amacı tartışmaya son vererek kesin bir karara ulaşmaktır. Bu sonuca ulaşıktan sonra yeniden tartışma açmak sorunları çözümsüz bırakmak anlamına gelir. Kesin hüküm haline gelmiş mahkeme kararı infaz edilir. Ancak kimi istisnai durumlarda kesinleşmiş mahkeme kararları için yargılamanın yenilenmesi yoluyla tartışma açılabilir. Bu yol hukuk davaları için geçerli olduğu gibi ceza davaları için de geçerlidir. Yargılamanın yenilenmesi yoluna ancak yasalarda öngörülen nedenlerle başvurulabilir. Bu nedenlerin ortak özelliği kesinleşmiş kararın hukuka aykırı olduğunu gösteren kesin belirtilerin ortaya çıkmış olmasıdır. Yargılamanın yenilenmesi başvurusu hatalı kararı veren mahkemeye yapılır. Ceza ve hukuk yargılama yasalarında yargılamanın yenilenmesi için öngörülen başlıca nedenler şunlardır: 1. yeni bir senet ya da belgenin ele geçirilmiş olması; 2. karara dayanak olan senedin sahte olduğunun anlaşılması; 3. karara dayanak olan bir ilamın kesin bir hükümle ortadan kalkmış olması; 4. tanık ya da bilirkişinin yalan söylediğinin anlaşılması; 5. yeni kanıtların ortaya çıkması (Huk. us. muh. k. md. 445, Çez. muh. us. k. md. 327).

YARGILAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi yargılamak*, onu mahkemeye çıkarmak; delilleri değerlendirerek onunla ilgili bir karara varmak: *Bir sanığı yargılamak. Hırsızlıkla suçlanan birini yargılamak.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi yargılamak*, onunla ilgili bir değer yargısına varmak; olumsuz bir yargıya ulaşmak: *Böyle davrandığı için onu yargılama. Yapıtlarını yargılamak için vakit henüz çok erken. Sizi yargılamak bana düşmez.*

—Mant. Aristotelesçi mantıkta, bir yüklemin bir önerme öznesine bağlanıp bağlanmadığını olumlamak.

◆ **yargılanmak** edilg. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, yargı tarafından kendisi hakkında bir karar verilmek: *Cinayetten yargılanmak. On yıl hapis cezası istemiyle yargılanmak.* **—2.** Kendisi hakkında bir değer yargısına varılmak: *Hiç kimse dış görünüşüyle yargılanmamalı.*

YARGILANIŞ a. Yargılamak eylemi ya da biçimi.

YARGILANMA a. Yargılanmak eylemi.

YARGILANMAK →YARGILAMAK.

YARGIÖNCESİ a. Fels. Husserl'e göre, her tür yargıdan önce bilince verilmiş olana denir.

Yargıtay, adliye mahkemeleri tarafından verilen kararların hukuka uygunluğunu denetlemekle görevli yüksek mahkeme, temyiz mahkemesi.

Adli yargı alanındaki tüm mahkemelerin (ceza, hukuk, ticaret vb.) kararları Yargıtay'ın denetimine bağlıdır. Yargıtay, bu denetim işleviyle ülke düzeyinde hukukun uygulanmasında birlik sağlar. Bir yasa maddesinin nasıl yorumlanacağını belirtir. Mahkemeler Yargıtay'ın görüşünü (içtihat) göz önünde bulundururlar. Böylelikle uygulamada birlik sağlanmış olur. Yargıtay'ın kuruluş ve işleyişi yasa ile düzenlenmiştir. Bugün yürürlükte olan yasa 8 şubat 1983 tarih ve 2797 sayılı Yargıtay kanunu'dur. Yargıtay, işbölümüne göre hukuk ve ceza dairelerine ayrılmıştır (15 hukuk, 9 ceza dairesi). Daireler başkan ve dört üyenin katılmasıyla toplanır. Kararlar çoğunlukla alınır. Hukuk dairelerinin tüm başkan ve üyeleri Hukuk genel kurulu'nu, ceza dairelerinin tüm başkan ve üyeleri de Ceza genel kurulu'nu oluşturur. Genel kurullar, daire kararlarına karşı direnen ilk mahkeme kararlarının temyiz incelemesini yaparak kesin kararı verirler. İçtihatların birleştirilmesi işlevi de genel kurullarındır. (→ TEMYİZ.)

Askeri mahkemelerden verilen karar ve hükümler de Askeri yargıtay'da incelenir. Askeri yargıtay, Yargıtay'dan ayrı, özel yasası olan bağımsız yüksek mahkemedir.

YARGU a. (esk. türkç. sözc.). Kur. tar. Moğollar'da, İlhanlılar'da hukuki, askeri ve yönetsel her türlü yargı işlerine verilen ad.

—ANSİKL. Moğollar'da ve İlhanlılar'da yargu ile ilgili işlere *yargucu* ya da *emiri yargu* adı verilen yargıçlar bakarlardı. Altay ve osmanlı lehçelerine sözcük *yargı* biçiminde geçerken, Moğollar'da ve İlhanlılar'da *mahkeme kararı* (ilam) ve *dava* anlamına da kullanıldı. Bu iki kavimde başta hükümdarlar olmak üzere tüm yakınları ve üst düzey devlet yöneticileri bir suç işlerlerse yargılanır ve gerekirse en ağır biçimde cezalandırılırlardı. Yargu, tam olarak bağımsızdı ve dışardan hiçbir baskıya uğramazdı. Mahkeme kararlarına *yarguname* denilir, bu karar herkese eşit olarak uygulanırdı.

YARHİSAR, Bilecik'in merkez ilçesine bağlı İlyasbey bucağının 1987'den önceki adı.

YARHİSAR, Bursa ilinin Yenişehir ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 130 nüf. (1990). Köydeki XIV. yy.'a ait Orhan camisi, dikdörtgen planlı, moloz taştan ve tuğla hatıllı, yalın bir yapıdır.

YARI a. **1.** İkiye bölünen bir bütünün birbirine eşit bölümlerinden, parçalarından

her biri: *Yirmi, kırkın yarısıdır.* **—2.** Bir tamlayanla, bir sürenin, bir uzamın, bir eylemin, bir şeyin birbirlerine aşağı yukarı eşit olan iki bölümünden biri: *Ayın ilk yarısı çok yağışlı geçti. Yolun yarısını katettik. Elmanın yarısını yemek.* **—3.** *Yarı yarıya,* iki eşit parçaya bölerek, yarısı birisine, yarısı ötekine verilmek üzere: *Bu parçayı yarı yarıya paylaşacaksınız;* yarısı kadar, yarısı ölçüsünde: *Gelirimiz yarı yarıya azaldı. Otel yarı yarıya boştu.* ‖ *Yarıda kalmak,* sözkonusu bir iş ya da girişim ise bitmemek, tamamlanmamak.

— Geom. Bir E nokta kümesinin bir A parçası. (A nın E deki tümleci olan Ā, A ya bindirilir ya da onunla eşyapılıdır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

— Oy. *Yarı yarıya,* şans oyunlarında ikide bir olan şans (kırmızı ve siyah, tek ve çift vb.).

— Spor. Takım sporlarında, bir maçın, aralarında bir dinlenme süresi bulunan iki bölümünden her biri; devre: *Birinci yarı. Gol ikinci yarıda atıldı.*

◆ sıf. **1.** Sözkonusu olan bütünün yarısı kadar olan için kullanılır: *Yarı yol. Yarı fiyatına alırım.* **—2.** *Yarı bel,* bel hizası: *Yarı beline kadar suya girmişti.* ‖ *Yarı buçuk,* önemsiz miktarda, bitirip tamamlamadan, yarım yamalak: *Yarı buçuk bir dil eğitimi görmüştü.* ‖ *Yarı gece,* gecenin tam ortası, gece yarısı. ‖ *Yarı yolda,* katedilen, bir yolun yarısında; başlatılan bir eylemi bitirmeden: *Bizi yarı yolda bıraktı.* ‖ *Yarı... yarı...,* aşağı yukarı eşit nicelikte iki öğeden oluşmuş şey için kullanılır: *Yarı yün, yarı pamuklu bir kumaş.*

—Ask. *Yarı seyyar birlikler,* kadrosunda bulunan motorlu taşıtlarla bir bölgeden bir başkasına bir seferde intikal edemeyen birliklere verilen ad. (Bu birlikler, istenilen bölgeye ek olarak verilecek araçlarla kademeli olarak gönderilirler. Ayrıca, birliğin bir bölümü ve ağırlıkları motorlu olarak hareket ederken kalanı da yaya olarak gönderilebilir.)

—Binc. *Yarı alıkoyma,* at yürürken gerektiğinde, binicinin elleriyle dizginlere belli oran ve biçimde hükmederek atı yavaşlatması ve atın dengesini art kısma kaydırması.‖ *Yarı çark,* manej üzerinde bir yarı dönüş yaparak, çarkı tamamlamadan öbür yana dönmek ve ters yönden ikinci bir çark yaparak hareketi tamamlamak.‖ *Yarı daire,* manej çalışmaları sırasında atı ön ayakları üzerinde 180° döndürmek ya da çalışma gerektiriyorsa atı art ayakları üzerinde sağa ya da sola 180° çevirmek.

—Cez. huk. *Yarı serbestlik sistemi,* mahkûmun mesleki çalışma ya da sağlık gibi nedenlerle belirli bir süre için gözetim altında cezaevinden çıkmasına izin veren ceza infaz rejimi.

—Çekird. fiz. *Radyoaktif yarı ömür,* bir radyoelementin başlangıçta var olan atomlarının yarısının radyoaktif bozunmayla kaybolmuş olduğu zaman; genellikle $T_{1/2}$ ile gösterilir. (Bunun sonucunda sözkonusu radyonüklidin bu süre sonunda kütlesinin ve radyoaktifliğinin yarı yarıya azaldığı anlaşılır. $T_{1/2}$ yarıömrü λ bozunma sabitine $T_{1/2} = \ln 2/\lambda$ bağıntısı ile bağlıdır ve bu belirli bir sayıdaki atomun ortalama ömrü olan $\tau = 1/\lambda = 1{,}44\ T_{1/2}$ ile karıştırılmamalıdır.)

—Graf. *Yarı logaritma gösterimi,* içindeki iki büyüklükten birinin aritmetik bir cetvel, ötekinin logaritma cetveliyle gösterildiği grafik gösterimi.

—İkt. *Yarı dökme,* küçük satış ambalajlarına konulmadan önce, geçici bir ambalaj içinde büyük miktarda teslim edilen mal. ‖ *Yarı mamul,* hammaddesinden başlanarak kısmen işlenmiş, daha sonra yeniden işlenecek ya da yeniden ambalajlanacak olan ürün.

—Kürkç. *Yarı bitiştirme,* iki derinin uzatma parçası olarak birbirine eklenmesi. (Bu teknik, özellikle vizon işlenirken kullanılır; böylece maliyet düşürülür.)

—Mad. oc. *Yarı dik damar,* eğim açısı bakımından yatay damar ile dik damar arasında yer alan damar (eğimi 30° ile 50° arasında değişir).

—Metalürj. *Yarı işlenmiş alaşım,* sıcakta ve soğukta uygulanan biçim değiştirme işlemlerini ısıl işlemlerle birleştiren sanayisel bir süreç sonunda elde edilen alaşım; bu işlemlerin amacı bir döküm külçesinden yarı işlenmiş bir ürün elde etmektir. (Eşanl. YARI MAMUL.)

—Müc. *Yarı değerli taşlar,* has taşları belirtmek için kullanılan ticari terim.

—Orm. san. *Yarı ağır,* yoğunluğu 0,65 ile 0,79 arasında olan reçinesiz oduna denir.

—Siyas. bil. *Yarı temsili sistem,* temsili demokrasiyle (temsilcilerin seçimle işbaşına geldiği) doğrudan demokrasi (referandum, halkın vetosu) yöntemlerini birleştiren siyasal rejimler için kullanılır. (Bu deyim, Büyük Britanya'da olduğu gibi, seçilenlerin halkın sıkı denetimi altında olduğu saf temsili demokrasiler için de kullanılır.)

—Spor. *Yarı ağır,* güreş, boks ve halterde sporcuların ağırlık gruplarından biri (güreşte 87-97 kg, profesyonel boksta 75-81 kg, halterde 75-82,5 kg arası sporcuların bulunduğu sıklet). ‖ *Yarı final* → YARIFİNAL. ‖ *Yarı finalist* → YARIFİNALİST. ‖ *Yarı mukavemet,* atletizmde orta mesafe yarışları. —Bisiklette 100 km'lik pistte sporcunun antrenörünü izleyerek yaptığı yarış.

—Tarım mak. *Yarı taşınır,* ön kısmı bir traktörün çekme çubuğuna bağlı olan ve arka kısmı bir ya da iki tekerlekle toprağa değen tarım alet ve makinesine denir.

—Teknol. *Yarı yuvarlak eğe,* bir kenarı yassı ve öbürü çember yayı biçiminde eğe.

—Tekst. *Yarı çözgülük büküm,* atkı ipliklerinin normal bükümü ile çözgü ipliklerinin normal bükümü arasındaki büküm derecesi.

—Terz. *Yarı ön,* önü açık bir giysinin iki ön kanadından her biri.

— Tıp. *Serum içi yaşam yarı süresi,* bir kimsenin kan dolaşımına sokulan bir maddenin miktarının yarıya inmesi için geçmesi gereken süre.

◆ be. Düşük bir yeğinliği, bir sınıflandırmada belirtilere yakın ya da ondan düşük bir derecede olan bir niteliği, bir durumu belirtir: *Yarı sıcak. Yarı soğuk. Yarı ölü. Yarı aydın. Yarı deli. Yarı karanlık.*

— ANSİKL. Geom. Yarı kavramı, çoğu kez, kapalı olarak bir uzunluğun yarısı ya da bir açı kesmesinin yarısı tipinden kavramlara bağlıdır. Birincisi için, [AB] karşılaştırma uzunluğunun bir temsilcisi ise, I, [AB] nin ortası olduğuna göre, bunun yarısı [AI] ve [IB] ile gösterilir. İkincisi için, $[\widehat{xAy}]$ (ya da $[\widehat{xAy}]$) karşılaştırma açı kesmesi ise ve [Az) bunun iç açıortayı olduğuna göre, $[\widehat{xAz}]$ ve $[\widehat{zAy}]$ ilk kesmenin yarılarıdır.

Ancak, daha genel olarak, yarı kavramı eksenel hatta merkezi bakışım kavramına bağlıdır. Dolayısıyla bu kavramın kullanılması incelik ister.

YARIAÇIK sıf. Ceb. *Yarıaçık aralık* → ARALIK.

YARIAKIŞKAN a. Fiz. mekan. Yüzeyinde teğetsel etkiler oluşabilecek şekilde, kum tanecikleri gibi yığın halinde yerleştirilmiş, birbirine eşit küçük cisimler topluluğu.

YARIASALAK sıf. ve a. Besininin tamamını konağından almayıp bir bölümünü dışardan alan hayvansal ya da kendisi yapan bitkisel asalak.

— ANSİKL. Bot. Yarıasalaklardan biri olan horozotu kendi organik besinlerini sentezleyebilir; konak bitkiden su ve suda erimiş mineral maddeleri (nitratlar) alır; konağı odunsu bir bitkiyse bazen organik azot da alabilir. Bu maddeleri konak bitkinin damar oluşumlarına daldırdığı emici köklerle alır, ama kökleri doğrudan doğruya damarlara bağlanmaz.

YARIASETAL a. Org. kim. Bir alkolün (ROH) bir aldehit (R′CHO) ya da bir ketona (R′R″CO) katılması sonunda oluşan R′CH(OH)OR ya da R′R″C(OH)OR formülünde ürün. (Bir yarıasetalin oluşumu dengeli bir tepkimedir; yarıasetaller genellikle dengede üretilmeye elverişli değildir, ayrıca aldehit ya da ketonun çok elektronegatif olan bir R′ grubu taşıması [kloral alkolatın durumu] ya da karbon atomu zincirinin 4. ya da 5. atomu üzerinde beş ya da altı zincirli bir halkanın oluşmasını sağlayan bir OH grubu içermesi dışında tek başına elde edilemezler; ozların durumu buna örnektir [furanozlar ve piranozlar].)

YARIASETALLEŞME a. Org. kim. Bir aldehit ya da ketondan yarıasetal oluşması. (Açık zincirli ozların halkalaşması, bir yarıasetalleşmedir.)

YARIASETALLEŞTİRMEK g. f. Org. kim. Yarıasetalleştirme işlemine uğratmak.

YARIBAŞKALAŞMALI a. Zool. HETEROMETABOL'ün eşanlamlısı.

YARIBAŞKANLIK a. Siyas. bil. Başkanlık rejiminin öğeleriyle (özellikle Devlet başkanının genel seçimlerle seçilmesi) parlamenter rejimin öğelerini (sorumluluk, fesih) birleştiren siyasal rejim.

YARIBİREŞİM a. Org. kim. Mayalama ve kimyasal bireşimin bir arada uygulandığı karma üretim yöntemi.

YARIBORULU sıf. Isıtma yüzeyi kısmen silindirsel gövdenin çeperlerinden ya da kaynatıcılardan, kısmen de, içinden yanma ürünlerinin geçtiği borulardan oluşan bir kazan için kullanılır.

YARICI a. Bir kimsenin tarlasında, elde edilecek ürünün yarısını almak koşuluyla tarım yapan kimse.

YARICI a. Odun yaran, parçalayan kimse: *Odun yarıcısı.*

—Orm. san. Fıçı tahtası üretmek üzere meşe kütüklerini yaran işçi.

YARICILIK a. Odun yarma işi.

YARICILIK a. Med. huk. Başkasının toprağında elde edilecek üründen belli bir pay almak koşuluyla çalışma. (Yarıcılıkta kural olarak tohumluk ürün ayrıldıktan sonra tarla sahibiyle yarıcı, ürünü yarı yarıya paylaşırlar. Ancak bölgelere göre farklı uygulamalar da görülür.)

YARIÇALIMSI sıf. Bot. Çalıyı andıran ve o büyüklükte olan bitki türlerine denir.

YARIÇAP a. **1.** Geom. Bir ucu, bir çemberin, bir kürenin, bir dairenin, bir yuvarın merkezi, öbür ucu da, çemberin, kürenin ya da bir dairenin ya da bir yuvarın sınırının bir noktası olan doğru parçası. **—2.** Bu doğru parçasının uzunluğu. **—3.** Bu uzunluğun ölçüsü.

—Astrofiz. *Evren yarıçapı,* EVREN'İN ÖLÇEK* FAKTÖRÜ'nün eşanlamlısı.

◆ sıf. Geom. *Yarıçap vektör,* IŞIN* VEKTÖR'ün eşanlamlısı.

YARIÇAPSAL sıf. **1.** Bir çemberin yarıçapına ilişkin. **—2.** Bir yarıçap boyunca, yani bir eksene dik olarak etki eden, yapılan ya da yönlenen: *Yarıçapsal yük. Yarıçapsal akış.*

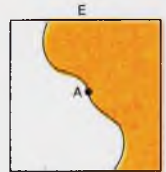
YARIÇİFTKANALLI sıf. Radiletiş. Bir uçta çiftkanallı olabilen, buna karşın öbür uçta yalnızca almaş olarak yararlanılabilen radyo bağlantıları için kullanılır. (Örneğin bir kıyı istasyonu ile kimi gemi istasyonları arasındaki bağlantılar yarıçiftkanallı bağlantılardır.)

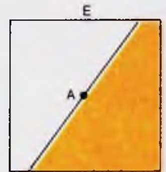
YARIÇÖLSÜ ya da **YARIÇÖLÜMSÜ** sıf. Coğ. İklim ve biyoloji açısından koşulları çöllerinkine yakın olan bölge için kullanılır.

YARIDAİRE a. Geom. Bir yarıdüzlemle, merkezi bu yarıdüzlemin sınırı üzerinde bulunan dairenin arakesiti.

YARIDALGA a. Dalga ve titr. ALTERNANS'ın eşanlamlısı.

—Opt. *Yarıdalga lamı,* çiftkırıcı bir madde içinde optik eksene koşut olarak yon-

bir karenin iki yarıya parçalanışı

tulmuş koşutyüzlü ince lam. (Bu lamın en büyük özelliği aynı gelen ışından oluşan iki kırılmış ışın arasında bir yandalga boyu kadar bir fark oluşturmasıdır.)

—Radyotekn. *Yarıdalga anteni, yarıdalga dipolü*, uzunluğu yaklaşık olarak bir yarıdalga boyuna eşit olan düz anten ya da anten öğesi. || *Yarıdalga hattı*, uzunluğu bir yarıdalga boyuna eşit radyoelektriksel hat.

YARIDALGIÇ sıf. Petr. san. *Yarıdalgıç platform*, soluğan üzerindeki hareketleri en aza indirmek için düzenlenmiş, denizde kuyu açma çalışmalarında kullanılan yüzer platform.

—ANSİKL. Yarıdalgıç bir platform, yirmi metre kadar derine daldırılmış şamandıralara (kesonlar) bağlı düşey sütunlar (ya da kazıklar) tarafından taşınan, üzerine sondaj donanımlarının yerleştirildiği bir tabliyeden oluşur. Çekme işlemi sırasında, platformun balast tankları boşaltılabilir. Sondaj yerlerinde balast tanklarının doldurulmasından sonra, platform, bir demirleme sistemiyle ya da kimi kez bir dinamik konumlandırma donanımıyla sabitleştirilir.

YARIDAMITIK sıf. Karb. kim. *Yarıdamıtık topak*, ziftle hazırlanan toz kömür topağı; zift, daha sonra yarıdamıtma fırınlarında işlenerek uzaklaştırılır.

YARIDAMITMA a. Karb. kim. Düşük sıcaklıkta (500-600 °C) kömüre uygulanan damıtma işlemi; işlem sonunda sömikok, gaz ve özel katranlar elde edilir.

YARIDOĞRU a. Geom. [Ax) *e karşıt afin yarıdoğru*, [Ax') yarıdoğrusudur, öyle ki, bunun [Ax) ile birleşimi, bu iki yarıdoğrunun taşıyıcısı *x'x* doğrusu olur. || *Başlangıcı* A *olan afin yarıdoğru*, $\vec{AM}$, aynı bir vektörel yarıdoğrunun elemanı olacak biçimde değişen M noktalarının kümesi. [A yı içerirse [Ax) e kapalı yarıdoğru, içermezse]Ax) e açık yarıdoğru denir.] || *Bir* E $\mathbb{R}$- *vektör uzayının bir vektörel yarıdoğrusu*, λ pozitif bir gerçek sayı, *x* de E nin sıfır olmayan bir vektörü olmak üzere, E nin, λ*x* biçimindeki vektörlerinden oluşan parçası.

YARIDOĞRUSAL sıf. Ceb. *Yarıdoğrusal biçim*, bir vektör $\mathbb{C}$- uzayından $\mathbb{C}$ içine tanımlı uygulama. || *Yarıdoğrusal biçim*, bir E vektör $\mathbb{C}$- uzayından bir F vektör $\mathbb{C}$- uzayı içine tanımlı, aşağıdaki bağıntıları gerçekleyen *f* uygulaması.

$$\forall\alpha \in \mathbb{C},\ \forall\beta \in \mathbb{C},\ \forall x \in E,\ \forall y \in E,$$
$$f(\alpha x + \beta y) = \bar{\alpha} f(x) + \bar{\beta} f(y),$$

burada $\bar{\alpha}$ ve $\bar{\beta}$, α ve β nın eşleniklerini göstermektedir.

YARIDÖNÜ a. Ceb. **1.** Üç boyutlu bir vektör uzayında vektörel bir doğruya göre dik bakışım. (Bir yarıdönü π açılı bir dönmeden başka bir şey değildir.) **—2.** *Sonlu boyutu sıfır olmayan gerçek bir* E_n *vektör uzayının yarıdönüsü*, NEGATİF VEKTÖR İZOMETRİSİ''nin eşanlamlısı.

—Geom. Bir afin E_n Eukleides vektör uzayından kendi içine tanımlı, bir M noktasına bir M' noktasını eşlik ettiren uygulama, öyle ki [MM'] ün ortası, E_n nin $n-2$ boyutlu bir S altuzayı üzerinde, M nin dik izdüşümü olur. (Buna kimi kez S etrafında bakışım da denir; bu π açılı, kıvrımlı olan özel bir dönmedir.)

YARIDURGU a. Müz. Çekende bir durak yapıldığını belirten durgu. (Eşanl. ÇEKENDE DURGU.)

YARIDÜZGÜ a. Ceb. E vektör $\mathbb{R}$⁻(ya da $\mathbb{C}$-) uzayından $\mathbb{R}^+$ içine aşağıdaki bağıntıları gerçekleyen *p* uygulaması:

—her α skaleri ve E nin her *x* i için,

$$p(\alpha x) = |\alpha| p(x);$$

—E nin her *x* i ve her *y* si için,

$$p(x+y) \leqslant p(x) + p(y).$$

[*p*, E üzerinde bir biçim ise, *x* e |*p*(*x*)| i eşlik ettiren uygulama, E üzerinde bir yarıdüzgüdür.]

YARIDÜZLEM a. Geom. E afin uzayının bir afin düzlem olması halinde afin yarıuzay. (Bu durumda H sının bir doğrudur.)

YARIEKVATORAL sıf. İklimbil. SUBEKVATORAL'in eşanlamlısı.

YARIEKLEMLİ sıf. Havc. Oynak eklemleri (palaların dönme düzlemi içindeki düşey devinimi) kısmen ortadan kaldırılmış bir helikopter rotoru için kullanılır.

YARIEKSENEL sıf. Termodin. *Yarıeksenel merkezcil*, akışkan parçacıkların, çarkla eşeksenli dönel yüzeyler üzerinde, eksene yaklaşarak yer değiştirdiği bir türbomakine için kullanılır. (Bu durumda bir "karma" makine sözkonusudur: parçacıkların hızının bir yarıçapsal, bir de eksenel bileşini vardır.) || *Yarıeksenel merkezkaç*, akışkan parçacıkların, çarkla eşeksenli dönel yüzeyler üzerinde, eksenden uzaklaşarak yer değiştirdiği bir türbomakine için kullanılır. (Bu durumda, bir "karma" makine sözkonusudur: akışkan parçacıkların hızının bir yarıçapsal, bir de eksenel bileşeni vardır.)

YARIFELÇ a. Nörol. **1.** Piramidal yoldaki bir lezyon yüzünden vücudun sağ ya da sol yarısında istemli hareket yapma yetisinin kaybolması. (Felç, yüzü, kolu ve bacağı aynı derecede tuttuğunda tam yarıfelç; yüz, kol ya da bacaktan herhangi birinde daha belirgin olduğunda eksik yarıfelç olarak nitelenir.) [Eşanl. HEMİPLEJİ.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Çocukluk çağı yarıfelci*, çocukluk çağındaki bir beyin iltihabından ya da doğum öncesi, sırası ya da sonrası bir travmadan ileri gelen ve bacakta açılma, kolda bükülme durumunda spazmlı bir hipotoniyle, hatta sık sık aynı tarafta taklit hareketleri, atetoz devinimleri ve bir epilepsiyle birlikte görülen yarıfelç. (Tutulan tarafın büyümesi bozulur. Günümüzde bu hastalık beyin kökenli devimsel sakatlıklar çerçevesinde ele alınır.)

—ANSİKL. Nörol. Yarıfelçte, piramidal lezyona bağlı eksiklik belirtileriyle birlikte, normal olarak piramidal sistem tarafından engellenen devimsel refleks etkinliklerinin serbest kalması yüzünden spazm belirtileri ortaya çıkar. Bu iki öğe farklı zamanlarda belirdiği için, yarıfelç önce gevşek sonra kasınmalı yani spazmlıdır.

Gevşek yarıfelç, kolda uzatıcı ve bacaklarda kısaltıcı kaslarda daha belirgin olan ve en zayıf kasları en sık tutan bir hareket yetersizliğini kapsar. Bununla birlikte, gerginliği ilgilendiren hipotoni bu hastalığın teşhise yarar en belirgin özelliğidir; kemik-kiriş refleksleri kaybolduğu için bir Babinski belirtisinin gözlenmesi felcin merkezi sinir sisteminden kaynaklandığını anlama olanağı verir.

Kasınmalı yarıfelç de aynı organlarda hareket eksikliği yaratır, ama bunda teşhise yarar özellik, piramidal kökenli bir kasınmadır; bu felçte kol bükücü kasları ile bacak açıcı kaslarında çok belirgin esnek bir hipotoni vardır. Kemik-kiriş refleksleri canlı, polikinetik ve yaygındır, ayrıca Babinski belirtisi vardır.

Piramidal yol, başlangıcından (çıkan alın kıvrımı) sonuna (omurilik bel bölümü) kadar tüm yolu boyunca zarar görebileceği için, yarıfelcin özellikleri ve dolayısıyla belirtileri lezyonun yerine bağlı olacaktır. Ayrıca, piramidal demet soğaniliğin alt kısmında, orta çizgide çaprazlaştığı için, beyin kökenli yarıfelçler lezyona karşıt yanda, omurilikten kaynaklanan yarıfelçlerse lezyonla aynı yandaki vücut yarısında ortaya çıkacaktır.

Lezyona karşıt yandan kaynaklanan *beyinsel yarıfelçler* korteks, iç kapsül ve beyin sapı lezyonlarında gözlenir.

Korteks kaynaklı yarıfelç, en sık görülenlerden biridir; her organda aynı derecede olmaz, kol-yüz ya da bacakta daha belirgindir; ayrıca felcin korteks kökenli olduğunu gösteren başka belirtiler de vardır: Bravais-Jackson tipi sara, astereognozi, afazi, apraksi, dışyan tekdüze yarı körlük.

Kapsül yarıfelci, bütün bir yandaki kısımlarda aynı derecededir ve tamamen hareketle ilgilidir. Nesnel duyarlığı bozacak ağrılı bir sendromla birlikte bulunması aynı zamanda talamusta da bir lezyon bulunduğunu gösterir (kapsül-talamus sendromu).

Beyin sapı kökenli yarıfelç, almaşık yarıfelç diye de nitelenir, çünkü bir kafa sinirinin aynı yandakı ya da doğrudan felciyle lezyonun karşı tarafındaki kol ve bacak felcini kapsar. En iyi bilinen almaşık yarı felçler şunlardır: beyin ayakçıklarında, Weber ve Foville beyin sapı sendromları; halkalı tümsek çıkıntıda, Millard Gubler sendromu, üst tümsek çıkıntıda Foville sendromu ve alt tümsek çıkıntıda Foville sendromu; soğanilikte, Babinski Nageotte sendromu.

Omurilik kökenli yarıfelç, lezyonla aynı tarafta olur, özellikle omuriliğin yukarı kısımlarında, boyun hizasındaki şişkinliğin yukarısındaki lezyonlarda ortaya çıkar ve genellikle bir Brown-Sequard sendromuyla birlikte görülür; gerçekten de, lezyon daha aşağıdaysa, bacaklardan yalnız birinde felç olur.

Birçok hastalık yarıfelce neden olabilir. Bunlar arasında *damar hastalıkları* ilk sırayı alır; tansiyon yüksekliğinden ya da bir damar bozukluğundan (anevrizma, anjiyom) doğan bir beyin kanaması felce neden olabileceği gibi ateroskleroz, damar iltihabı, şahdamar ya da kalp ambolisi yüzünden meydana gelen bir beyin yumuşaması felce neden olabilir. *Urlar* (astrositom, glioblastom, meningiom) hem doğrudan, hem dolaylı olarak (bir meme, akciğer, böbrek ya da prostat kanserinin metastazları) yarıfelç yapabilir. Travmalar sinirleri sıkıştırıcı bir kırığa, sertzar altı ya da üstü bir hematoma ya da bir beyin apsesine yol açarak yarıfelç yaratabilir. Mikroplu hastalıklar ender olarak yarıfelç yapar; olgulara göre, beyin apsesi, beyin flebiti, endokardit, tüberkülozlu ya da irinli menenjit, ansefalit yarıfelç nedeni olabilir, klasik olarak dağınık skleroz da bu gruba sokulur.

YARIFİNAL a. Spor. Finale kalacak yarışmacıları ya da takımları belirlemek için yarışmacıların ya da takımların katıldıkları ya da yaptıkları final öncesi karşılaşma. (*Dömifinal, yarıson* da denir.)

YARIFİNALİST a. Spor. Yarıfinale katılan kişi ya da takım. (*Dömifinalist* de denir.)

YARI-FONKSİYON a. Mant. Sonlu bir sayıdaki veriyle ilgili bağlantılar sistemi. Özellikle Church'e göre, bu veriler, sonlu bir sayıdaki aşamalardan sonra, bu yarı fonksiyonu tanımlayan kanıtların değerinden fonksiyonun değerine geçme olanağı sağlayan tekdüze bir yöntemle hesaplanabilir.

YARIGEÇİRGEN sıf. Kim. Bir çözeltiyi bir ortamdan ayıran, çözücünün moleküllerini geçirmesine karşın çözünen madde moleküllerini geçirmeyen bir zar, bir perde için kullanılır.

YARIGOTİK sıf. Roma harflerinin etkisiyle bozulmuş geç dönem gotik yazı için kullanılır.

◆ a. Bu tarzda yazılmış yazı.

YARIGÖÇEBE sıf. ve a. Coğ. Hem göçebe, hem yerleşik bir yaşam sürer.

YARIGÖÇEBELİK a. Coğ. Fırsat buldukça ve rastlantısal olarak ekip biçen ve göçebe hayvancılık yapan insanların yaşama biçimi (yarıgöçebelik, çöl ile oldukça sulak ya da yağışlı, daha nemli kesimlerin [özellikle dağ etekleri] birleştiği yörelerde yaygındır.)

YARIGÖLGE a. Astrofiz. Bir Güneş lekesinin, hemen hemen radyal doğrultudaki ipliksi yapılı çevre bölümü.

—Gökbil. Güneş sistemi'nde yer alan bir gökcisminin gölge konisini çevreleyen bölge; bu bölge içinde, Güneş diski'nin yalnız bir bölümü görünür. (Tam ya da kısmi

Ay tutulmaları sırasında, yarıgölgenin izi, Yer'in Ay üzerindeki gölgesini çevreler.)

YARIGRUP a. Ceb. Birleşmeli bir iç işlemle donatılmış küme. (MONOİT de denir.) || Birleşmeli T iç işlemiyle donatılmış ve bu işlemde sadeleştirme kuralı geçerli, yani:

$xTa = yTa \Rightarrow x = y$

ve $aTx = aTy \Rightarrow x = y$

olan S kümesi. (Yarıgrup [ya da monoit] ile yarımgrup arasındaki ayrım bütün yazarlarca kabul edilmemektedir.)

YARIGÜMÜŞLÜ sıf. Opt. *Yarıgümüşlü lam,* hem yansıtıcı ve hem de saydam olan çok ince bir gümüş katmanıyla kaplı cam lam.

YARIİLETKEN sıf. Elektriği tam olarak iletmeyen ve sıcaklık arttıkça özgül direnci azalan metal dışı bir madde için kullanılır.

◆ a. Yarıiletken madde.

—ANSİKL. Bir yarıiletken oluşturmaya yatkın saf bir maddeye "has yarıiletken" denir. Böyle bir madde ne ısı, ne de herhangi bir ışıma etkisi altında olmadığında, kendisini oluşturan atomların çevre elektronları (değerlik elektronları) sadece bu maddenin kristal yapısının kurulmasında işe yararlar. Bu elektronların kullanılamaz olması, maddeye büyük bir özgül direnç kazandırır (örneğin 1Ωm'den büyük). Sıcaklık yükselirse, artan ısıl çalkalanma nedeniyle kimi elektronlar kopar ve özgül direnç azalır (örneğin 0,01Ωm). Kimi yarıiletkenlerin özgül direnci, ışık, bir elektrik alanı, bir manyetik alan etkisiyle ya da homojen kristal içine dağılmış, farklı türden atomların (katkı atomları) varlığı nedeniyle normal sıcaklıkta da azaltılabilir. Bu yabancı atomların her birinin çevre elektronları, katkı atomu türüne göre, o ana kadar saf olan cismin atomlarının her birinin çevre elektronlarından ya daha büyük sayıda, ya da daha az sayıda olabilir. Birinci durumda elektron fazlalığı bir elektrik akımının geçişini sağlayabilir. Yarıiletkenin verici ya da N tipi (elektron fazlalığı negatif bir elektrik yükü kazandırdığından) olduğundan söz edilir. İkinci durumda elektron noksanlığı (delik ya da boşluk) geçici de olsa bir elektron akımının boşlukları doldurarak geçişine olanak verir. Yarıiletkenin alıcı ya da P tipi (elektron noksanlığı pozitif bir elektrik yükü kazandırdığında) olduğundan söz edilir.

Germanyum ve silisyum, kristal ağları içine, çok az oranda, beşdeğerli, komşu bir madde (arsenik, antimon) katılarak N tipi bir yarıiletken elde etmeye olanak veren dörtdeğerli (4 değerlik elektronu) maddelerdir. P tipi bir yarıiletken de aynı şekilde hareket edilerek ancak, üçdeğerli komşu bir madde (galyum, indiyum) katılarak gerçekleştirilir. Biri N tipi öbürü P tipi iki yarıiletken bitiştirilerek (eklem), birinci içindeki fazla elektronların ikincinin boşluklarında dolaşması sağlanır. Oysa, yerini terk eden her elektronun kendisi de bir boşluk bırakır ve elektronların yerdeğiştirme yönüne ters yönde boşlukların yerdeğiştirmesi olduğu söylenebilir. Bu gösterimden anlaşıldığı gibi elektronların hareketliliği N tipi bir yarıiletkende iletimi sağlıyorsa, boşlukların hareketliliği de P tipi bir yarıiletkende iletimi sağlar. Boşluklara da, elektronlara olduğu gibi "yük taşıyıcılar" denir. Her ne olursa olsun, dolaşım hep tekyönlü kalır ve diyotta ve tranzistorda kullanılan özellik de budur. Eklemli bir diyodun iki yarıiletken gövdesi içinde, bir elektromotor kuvvet kaynağının üretebildiği elektrik alanı etkisi altında yük taşıyıcıları dolaşır. Bu kuvvet, birleştirmeyi oluşturan iki kristalin her iki tarafında yerleştirilmiş iki iletken elektrot yardımıyla uygulanır.

Kaynağın negatif kutbuna bağlanmış elektrot (katot) ilgili olduğu kristali elektronca besler; diğer kristale bitişik olan karşıt elektrot (anot), katottan çıkan ve alanla yönlendirilen elektronları toplar.

(İki) eklemli tranzistorda, üç yarıiletken kristali, N—P—N ya da P—N—P düzeninde "sandviç" biçiminde yerleştirilmiştir. Bu yerleştirme bütüne, özellikle yükseltici nitelikler verir. MOS tranzistoru (metal-oksit -silisyum) gibi başka düzenlemeler, ince bir oksit tabakası ile yalıtılmış metal bir elektrot yardımıyla, aynı tip iki yarıiletken kristal arasından geçen elektron akımının şiddeti üzerine etki etmeyi sağlar.

Elektrik alanı gibi, manyetik alan da yük taşıyıcılarını harekete geçirir ve bir yarıiletkende elektrik akımını değiştirmeyi sağlar (Hall olayı). Nihayet, bir yarıiletkenin ayırtedici özellikleri ışıkla etkilenebilir; böylece fotokondüktanslar ve fotodiyotlar gerçekleştirilir.

IV. grubun doğal elementlerinin (Ge ve Si) yanı sıra, GaAs ve GaAlAs gibi III., V. grupların ve ZnTe gibi II., VI. grupların yarıiletken bileşikleri* sayılabilir.

—Camc. Yarıiletken camlar iki kategoride sınıflandırılır: içlerinde vanadyum oksit ya da geçiş elementlerinin oksitleri bulunan oksitlerden oluşmuş camlar, ve içlerinde, periyodik sınıflandırma tablosunun dördüncü ya da beşinci kolonları elementleriyle (silisyum, germanyum, arsenik, antimon) bileşmiş ya da bileşmemiş, en az bir tane kükürt grubu (kükürt, selenyum, tellür) elementi ya da element alaşımından oluşmuş camlar. Bu camların yarıiletkenliğinin kaynağı henüz tam olarak anlaşılmış değildir ve kristal yarıiletkenlerin kaynağından çok farklıdır. Kristal tipi yarıiletkenlerin özellikleri bunların içine katılan eser miktardaki başka elementlerce belirlenirken, camsı yarıiletkenlerin özellikleri (intrensek tiptekiler) camın içinde ortaya çıkan bölgesel yapı ve ikincil değerlik değişikliklerine bağlı gözükmektedir.

YARIİLETKENLİK a. Kimi maddelerin, yalıtkanlarınkiyle metal iletkenlerinkinin arasında yer alan bir iletkenlik gösterme özelliği.

YARIK a. **1.** Bir cismin, toprağın yüzeyinde yarılma sonucu açılan çatlak, gedik, aralık: *Bir yarığın dibi. Kapının yarığına gözünü dayayıp içeri baktı. Depremden derin yarıklar oluşmuştu.* **—2.** İnce bir çizgi biçiminde açılmış yara: *Dudağının tam ortasında derin bir yarık vardı.*

—Anat. Bir organın yüzeyindeki derin oluğa (akciğer, karaciğer) ya da aralığa verilen ad (kalburkemiği yarığı, kokusal yarık, gözkapağı yarığı, kamamsı kemik yarığı). || *Bichat beyin yarığı,* iki beyin yarımküresi ile ortabeyin arasındaki derin çukur.

—Bayınd. *Akışla oluşan yarık,* toprak bir baraj, bir sedde ya da bunların temeli boyunca su akışıyla oluşan iç erozyonun gittikçe büyümesi ve aşağı çığırda su kaçıran bir deliğe dönüşmesiyle ortaya çıkan ve yapının yıkılmasına yol açabilen arıza.

—Havc. ve Akışkan. mekan. Bir kanat ya da flapın üzerinde ayrılma oluşumunu geciktirmeyi sağlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Jeomorfol. *Kama yarık,* eriyen gevrek malzemelerin buzul damarlarını doldurması (tundra poligonları) sonucu, gevşek katmanların, donmayla harmanlanma sürecine uğrayıp bozulmasından kaynaklanan olay. (Eşanl. BUZUL KAMASI.)

—Mat. çözlm. Başlangıcıyla bitimi çakışmış yol.

—Nöroanat. Beynin ya da beyinciğin yüzeyindeki değişik lopları birbirinden ayıran derin oluk. (Başlıca beyin yarıkları: Sylvius yarığı, iç dikey yarık, dış dikey yarık ve kalkarin yarığıdır.)

—Nörol. *Kokusal beyin yan yarığı,* memelilerde, koku alma bölgelerinin ön ve yan yüzünü (koku tüberkülü ve priform lop) arka yüzdeki yeni korteksten ayıran yarık.

◆ sıf. Yarılarak oluşmuş ya da açılmış olan: *Yarık dudak.*

—İnş. ve Taşoc. *Yarık yüzey,* kırılma yüzeyinde, taş blokunu yarmada kullanılan kamaların yerleştirildiği olukların görüldüğü kesme taş yüzeyi.

—ANSİKL. Havc. ve Akışkan. mekan. Büyük konum açısında kullanılan bir kanadın ya da flapın çevresinde oluşan hava akımının ayrılmasını geciktirmek için, hücum kenarının arkasına, hava ipçiklerinin profil üzerine daha iyi "yapışmasını" sağlayan bir yarık açılır. Yarık, ayrıca, kanadın hücum kenarını bir flaptan ya da kanadın arkasına, flap ile kanat arasına yerleştirilmiş tutunma artırıcı flaplardan ayırmayı da sağlar. Yarık düşüncesi, ilk olarak fransız mühendis L. Constantin tarafından 1912'de denenmiştir.

YARIKAFES a. Ceb. Herhangi iki elemanı ortak bir en küçük üstten sınırlayan kabul eden sıralı küme.

YARIKANTON a. İsviçre'de, bir kanton bölünmesiyle ortaya çıkan konfederasyona bağlı eyalet.

YARIKARAKTER a. Bir dansçının klasik olmayan yapıtlarda ve halk oyunlarında aldığı rol.

YARIKARARLI sıf. Fizs. mekan. Zayıf dış etkiler için kararlı ve büyük dış etkiler için kararsız bir sistemin dengesi için kullanılır.

YARIKAYAKLI sıf. YÜZGEÇAYAKLILAR'ın tersine karada yaşayan, serbest parmaklı memeliler için kullanılır.

YARIKDİLLİ sıf. Bazı kertenkelelerin uzun, çatallı ve ileri uzatılabilen dili için kullanılır.

YARIKESİT a. Res. Bakışımlı bir cismin yarısının, bakışım ekseniyle sınırlanmış (öbür yarı gösterilmez) kesiti.

YARIKİMYASAL sıf. Kâğ. san. *Yarıkimyasal hamur,* lifli olmayan maddelerinden yalnız bir bölümünün hafif kimyasal bir işlem sonucu ayrılmasıyla elde edilen hamur.

YARIKİRİŞSİ sıf. Anat. *Yarıkirişsi kas,* uyluğun arka yüzünde bulunan kas.

—ANSİKL. Yarıkirişsi kas iğ iğ biçiminde, üst yanı etli, alt yanı kirişsi bir kastır. Yukarıda oturga kemiğine yapışır, yarızarsı kasın arkasında olmak üzere uyluğun arka yüzünden aşağı iner, daha sonra dizardı çukurunun iç kenarında devam eder ve kavalkemiği iç bölümünün üst kısmında sonlanır; burada "kaz ayağı"nın oluşumuna katılır. Sinirlerini büyük siyatik sinirden alır; baldırı uyluğun üzerine doğru büker.

YARIKKAYA, Amanos dağlarının İskenderun limanına bakan yamaçlarında İkinci Zaman kireçtaşları içinde oyulmuş, kanyon biçimli dar ve derin vadi. Bazı koşullarda, dağların üzerindeki soğuk ve ağır havanın bu vadiyi izleyerek hızla aşağıya doğru akması, şiddetli katabatik bir rüzgâra neden olur.

Yarıkkaya. Arkeol. Boğazköy*'ün (Çorum) 3 km kadar K.-D.'sunda buluntu yeri. Burada yapılan araştırmalarda İlk Tunç çağına tarihlendirilen dikdörtgen planlı evler ve mezar ortaya çıkarıldı.

YARIKLI sıf. Yarığı olan.

—Mad. oc. *Yarıklı tavan cıvatası,* uç kısmında bulunan yarık dudaklarının, kama yardımıyla açılması sonucu sıkışmanın meydana geldiği tavan cıvatası.

YARIKLIK a. Yarık olma durumu.

YARIKOK a. Karb. kim. → SÖMİKOK.

YARIKONSERVE a. Kapalı kaplarda ısıtılmak ya da içine koruyucu madde katılmak ve ancak soğukta saklanmak suretiyle belirli bir süre dayanabilen yiyecek maddesi.

YARIKRİSTAL a. Camc. Kurşunlu kristalden daha düşük kalitede, silis, kurşun oksit, barit, kireç ve sudkostikten oluşmuş camın eski adı.

◆ sıf. Petrogr. Kısmen kristallerden oluşmuş bir madde için kullanılır.

YARIKSURATLIYARASAGİLLER a. Afrika ve Endonezya-Malezya'da yaşayan

yarasa familyası. (Suratında, burun delikleriyle göz çukurları arasında bulunan çöküntü nedeniyle bu adla anılırlar. Böcekler ve örümceklerle beslenen on iki kadar türü vardır. Bil. a. *Nycteridae.*)

YARIKURAK sıf. Yeterince su alamayan biyoiklimsel bölgelere denir.
—ANSİKL. Yarıkurak bölgeler, sıcak iklimdeki yarıkurak bölgeler ve soğuk iklimdeki yarıkurak bölgeler diye ikiye ayrılabilir. Birincisinde hem atmosferden su gelişi (yağış azlığı ve düzensizliği), hem toprağın yer altında su tutması (tarımsal su rezervleri ve derin su rezervleri) yetersizdir, hem su kaybı (buharter) fazladır. Bu yüzden sıcak ülkelerdeki yarıkurak bitki örtüsü, su azlığına karşı kendini savunmak durumundadır. Onun için alçak ve açıktır (bozkır); ağaçlar vadilere sığınmıştır; sulama gereklidir. İkincisinde hem yağışlar azdır (çok yükseklerdeki ve yukarı enlemlerdeki soğuk yerlere az yağış yağar) hem yerdeki su donar. Buharlaşma süreci buralarda pek etkili olmaz. Yarıkurak kutup bölgesi için en iyi örnek tundradır. Burada da bitki örtüsü alçaktır; o da ancak yüzeysel olarak donun çözülmesi ve uzun süre güneş alma sayesinde oluşur.

YARIKUTUPLU sıf. Fizs. kim. *Yarıkutuplu bağ,* ortak değerlikli bağ; bu bağın meydana gelmesi sırasında iki elektron, verici denen atom tarafından alıcı denen ve elektron çifti için serbest bir yer oluşturan bir başka atoma aktarılır. (Yarıkutuplu bağ, çoğunlukla verici atomdan alıcı atoma doğru çizilen bir okla gösterilir.) [Buna eşkonumlu ortak değerlikli bağ da denir.]

YARIKÜBİK sıf. Geom. *Yarıkübik parabol* → PARABOL.

YARIKÜRE → YARIMKÜRE.

YARIKÜRESEL → YARIMKÜRESEL.

YARILABİLİR sıf. Miner. İnce yapraklar ya da ince katmanlar halinde bölünmeye yatkın mineral ve kayaçlar için kullanılır.

YARILABİLİRLİK a. Miner. Bir maddenin (özellikle mineral ve kayaçların) ince yapraklar halinde ayrılabilme özelliği.

YARILAMAK g. f. *Bir şeyi, bir eylemi vb. yarılamak,* nicelik açısından ele alınan bir bütünün, bir eylemin vb. yarısını gerçekleştirmek, yarısına varmak, yarısında olmak: *Yolu yarıladık. Geceyi yarılamak. Yolculuğu yarılamak. İşi yarılamak.*

◆ **yarılanmak** edilg. f. Bir bütünün, bir eylemin vb. yarısına varılmak, yarıya gelinmek.

YARILANMA a. Nük. müh. Belli bir ışıma demetinin etkisinin, ilk değerinin yarısına inmesi.

YARILANMAK → YARILAMAK

YARILMA a. Yarılmak eylemi.
—Jeomorfol. Yoğun sellenmenin açtığı doğrusal yarık. (Dakotalar'ın sivri tepelerinin topografyası [*bad lands* terimi burada doğmuştur] killerdeki yarılma biçiminin güzel bir örneğidir.)
—Mad. oc. *Yarılma yüzeyi,* kömürün yaprak yaprak ayrıldığı yüzey.
—Psikan. *Ben'in yarılması,* ben'in içinde, dış gerçeğe ilişkin olarak iki çelişik yargının bir arada bulunması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Nesnenin yarılması,* bunluktan kurtulmak için, dürtü nesnesini iyi ve kötü nesne diye ikiye bölen ve şizo-paranoid tutumda ortaya çıkan arkaik savunma mekanizması.
—ANSİKL. Ben'in yarılması (alm. *Ichspaltung*), gerçekliğin yadsınmasından ayrılamaz. Nitekim fetişizmde, kadında penisin bulunmayışına ilişkin iki uzlaşmaz tutum (bu bulunmayışın yadsınması ve kabul edilmesi), herhangi bir nevrozlu uyuşma durumu sözkonusu olmaksızın, birbirini karşılıklı olarak etkilemeden yan yana bulunur. Bu savunma mekanizması, fetişizmin yanı sıra psikozda da görülür.

YARILMAK → YARMAK.

YARIM sıf. **1.** Bir bütünün yarısını belirtmek için kullanılır: *Yarım ekmek. Yarım şişe şarap içtik.* **—2.** Tam olmayan, eksiklikleri bulunan: *Yarım iş. Yarım bilgi.* **—3.** Sağlığını önemli ölçüde yitirmiş ya da sakat olan kimse için kullanılır: *Bu kazadan sonra artık yarım bir insandı.* **—4.** *Yarım ağız, yarım ağızla,* istemeye istemeye, gönülsüzce: *Bizi de yarım ağız çağırdı.* ‖ *Yarım akıllı,* aptal, aklı kıt. ‖ *Yarım elma gönül alma,* bir armağanın küçük de olsa gönül almaya yeteceğini vurgular. ‖ *Yarım kalmak,* sözkonusu bir iş ya da eylemse tamamlanmamak, sonuçlanmamak. ‖ *Yarım pabuçlu,* yoksul, işsiz kimse. ‖ *Yarım pansiyon* → PANSİYON. ‖ *Yarım porsiyon,* ufak tefek; çelimsiz kimse (arg.). ‖ *Yarım sağ (sol) etmek,* biraz sağ (sol) yana dönmek. ‖ *Yarım yamalak,* eksik, kusurlu, üstünkörü: *Şöyle yarım yamalak okudu ve kâğıdı bana geri verdi.*
—Ask. *Yarım adım,* dakikada yaklaşık 30 -40 cm'lik 114 adım atılarak kısa zaman ve mesafelerde yapılan yürüyüş şekli.
—Balıkç. *Yarım çark,* ipi yakalamaya ve dolamaya yarayan, sabit tamburlu küçük çark parçası. (Çengel biçiminde, sepet sapı biçiminde vb. yarım çarklar vardır.)
—Binc. *Yarım piruet,* at terbiyesinde bir atın kalçası ya da ön ayakları üzerinde daireyi tamamlamadan dönmesi.
—Ed. *Yarım uyak* → UYAK. ‖ *Yarım uyaklı,* yarım uyak özelliği gösteren.
—Esk. dokmc. *Yarım diba* → İSTABRAK.
—Etol. *Yarım günlük döngü,* hayvanlarda, değişmez koşullarda yaklaşık 12,4 saat arayla yinelenen endojen etkinlik düzünü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Giy. *Yarım sutyen,* destekli yarım başlıklarıyla göğsü dik tutan ve göğüslerin üst kısmını açıkta bırakan, askıları çıkarılabilir sutyen.
—Matbaac. *Yarım kadrat,* dizgide, harf genişliği, harf yüksekliğinin yarısı (küçük kadratın yarısı) kadar olan boşluk.
—Mim. *Yarım sahanlık,* bir merdivende, iki kat arasındaki kolları birbirinden ayıran basamak boyunda kare sahanlık. ‖ *Yarım sütun,* yarısı bir duvarın ya da ayağın içine gömülmüş sütun.

◆ a. **1.** Bir bütünün yarısı kadar olan miktar: *Benim için yarımı yeterli.* **—2.** Saat için on iki otuz: *(Saat) yarımda seni bekliyorum.*
—Antropol. *Yarım sistemi,* topluluk üyelerinin iki bölüme ayrıldığı ve bu bölümlerin kendi aralarında çeşitli rekabet ve işbirliği biçimlerine dayanan karmaşık bağıntılar kurdukları toplumsal sistem. (Tekçizgili soyzinciri ilkesine dayanan yarımlar, genel olarak kesinlikle dıştanevli bir nitelik taşırlar.)
—ANSİKL. Sürekli gelgitlerin bulunduğu ortamda büyümemiş bazı kıyı türlerinin, düzünlü biçimde yaklaşık 12 saatlik aralıklarla etkinliklerini yinelemeye devam ettikleri görülür (yengeçler, *Patella,* vb.). *Uca* cinsinden yengeçlerin ve *Convoluta rocoffensis*'in yarım günlük döngülerinde etkinlik her gün bir önceki güne oranla 50 dakika önce başlar.

YARIM KURON a. 20 şilin 6 peni değerinde eski ingiliz parası.

Yarım höyük. Arkeol. Ceyhan'ın (Adana) 17 km kadar K.-D.'sunda, Ceyhan nehri kıyısında höyük. Yörede yapılan yüzey araştırmalarında, höyüğün tepesinde Bakırtaş, Orta Tunç çağı, Hitit, Hellenistik ve Roma dönemlerinden çeşitli buluntular ele geçti.

YARIM SOLUNGAÇ YAYI a. Balıklarda, solungaçlar arasındaki çeperin bir yüzünde bulunan solungaç yapracıklarının tümü. (Aynı çeperin iki yarım solungaç yayı, tam solungaç yayını oluşturur.)

YARIMADA a. Anakara gövdesinden kıstak adı verilen nispeten dar bir kesimle ayrılan ve en az üç yandan denizle (ya da göl sularıyla) kuşatılan küçük ya da büyük kara çıkıntısı. (Bazı yarımadaların kıstak kesimi çok belirgin olduğu halde [örn. Kapıdağ ve Gelibolu yarımadaları ile İber yarımadası], bazılarınınki kütleseldir [örn. Balkan yarımadası]; hatta kimi kez varsayıma dayanır [örn. Küçük Asya yarımadasının kıstağı olarak İskenderun körfezi ile Ordu arasında çekilen bir çizgi kabul edilir].)

Yarımada savaşı, İspanya savaşı'na (1807-1813) Britanyalılar'ın verdiği ad.

YARIMAMUL sıf. Kısmen işlenmiş ve aynı işletmede yeniden işlenecek ya da koşullandırılacak olan bir ürüne denir.
—Metalürj. YARIİŞLENMİŞ'in eşanlamlısı.

YARIMAY a. Dördün.
—Anat. *Yarımay gangliyonları,* karın sempatiğinin iki gangliyonuna (güneş sinir ağına dahil) verilen ad. ‖ *Yarımay kemiği,* bilek kemiklerinin birinci sırasında, sandal kemik ile piramit kemik arasında yer alan kemik.
—Denizc. Filikalarda, küreklerin içine oturtulduğu, pirinçten ya da paslanmaz bir metalden yapılmış ayça biçiminde ıskarmoz.
—Mim. ve Şehirc. Sokağa bakan bir cephede ya da bir çevre duvarında, arabaların girip çıkması için bir kapısı bulunan içbükey girinti. (Bu düzen, sokağın dar olması durumunda arabaların giriş çıkışını kolaylaştırır.) ‖ Yarım çember biçiminde meydan.
—Nöroanat. *Yarımay gangliyonu,* GASSER GANGLİYONU'nun eşanlamlısı. ‖ *Yarımay kıvrımı,* şakak lobunun en ön ve en iç bölümü.
—Nörol. *Yarımay lopçuğu,* beyincik ön lopçuklarının en üstte olanı. Beyincik vermisine ait bu lopçuğa insan anatomisinde ön yarımay lopçuğu da denir.

◆ sıf. Anat. Yarımay biçiminde olan organa denir.
—Nalbantl. *Yarımay nal,* dik tırnaklı tayların tırnak biçimini düzeltmek için çakılan, sünbük bölümü dışarı taşan, kol uçlarına doğru incelen nal.

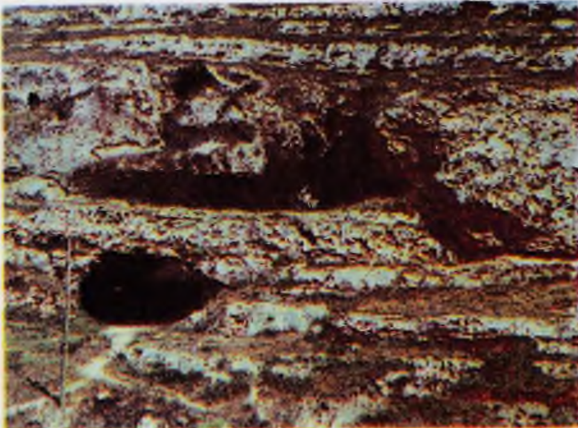
YARIMAYALI sıf. Bot. *Yarımayalı yaprak,* ana damarın yalnız bir tarafında ayası olan yaprak.

YARIMBOY a. Güz. sant. Bedenin yarısının betimlendiği portre.

◆ sıf. Heykc. 80 ile 90 cm arasında değişebilen bir insan figürü için kullanılır.

YARIMBURGAZ mağarası, İstanbul'un 25 km kadar B.'sında, Küçükçekmece gölünün K. kıyısından yaklaşık 1 km K.'de, Altınşehir mevkisinde, Sazlıdere vadisinin D. yamacında yer alır. Toplam uzunluğu 1 kilometreye yaklaşan mağara, büyük bir olasılıkla, Türkiye'de bugüne kadar bilinen en eski tarihöncesi yerleşme yeri olması nedeniyle büyük önem taşır. G.'ye doğru eğimli Eosen kireçtaşları içinde, özellikle tabaka yüzeyleri boyunca yeraltı sularının yaptığı eritme etkisi ve kalın akarsu çökellerinin (kum, yuvarlanmış çakıllar, çapraz tabakalı tortul-

Yarımburgaz mağarası
İstanbul

lar) varlığına bakılırsa, belki daha çok bir yeraltı akarsuyunun mekanik aşındırmasıyla oluşmuş olan mağara, birbiri üzerinde yer alan iki sistemden meydana gelir. Mağaranın, Sazlıdere vadisi yamacında, vadi tabanından 15-20 m kadar yüksekte iki girişi vardır. Girişlerin hemen gerisinde üst üste iki salon yer alır. Bunlardan alttakinin genişliği 14 m, tavan yüksekliği 10 m; üsttekinin genişliği 20 m, tavan yüksekliği 15 m kadardır. Salonlar birbirine üzeri travertenle kaplı eğimli bir geçiş ile bağlanmıştır; geriye doğru girilmesi zor ya da olanaksız kovuklar halinde daralarak uzanırlar. Bilimsel olarak ilk önce *R. Hovasse* tarafından incelenerek betimlenen Yarımburgaz mağarası daha sonra birçok araştırmaya konu olmuştur. Ama özellikle son yıllarda İstanbul Üniversitesi prehistorya bölümü ve Kaliforniya Üniversitesi işbirliği ile M. Özdoğan, G. Arsebük ve F. C. Howell tarafından yapılan sistemli kazılarda mikrofauna, makrofauna ve çeşitli beşeri araç gereçten oluşan çok zengin malzeme elde edilmiş ve bu malzemeye dayanılarak, henüz mutlak yaş belirlemesi sonuçları alınmamış olmakla birlikte, mağarada yerleşmenin Alt Yontmataş (Orta Pleistosen) dönemine kadar indiği sonucuna varılmıştır.

—Arkeol. 1869-1870'te yerbilimci Abdullah Bey, 1927'de Prof. Raymond Howasse (mağaranın içindeki salonlardan birinin duvarlarında kırmızı kilden yapılmış kayık ve insan figürleri saptadı) tarafından incelenen mağarada, 1964-1965'te Prof. Ş. A. Kansu yönetiminde, K. Kökten ve N. Dolunay sondaj kazıları yaptılar. Bu kazılarda daha önce saptanan bizans katmanının altında Bakırtaş, Alt ve Orta Yontmataş dönemlerinden katmanlar belirlendi. Yontmataş dönemi buluntuları çeşitli hayvan kemikleri ve dişleri, çakmaktaşından yonga kazıyıcılar, moustier kültürü ile bağlantılı aletlerden; Bakırtaş dönemi buluntuları ise daha çok el yapımı, siyah, kahverengi boyalı, ince hamurlu, kazıma bezekli kâselerden ve çömleklerden oluşuyordu.

1986'da Doç. Mehmet Özdoğan yönetiminde başlatılan kurtarma kazılarında, mağara ile çevresini kapsayan büyük bir yapının parçaları saptandı. Bu yapı Bizans döneminde teraslar halinde Yukarı mağara'nın üstüne dek tüm yamacı kapsıyordu. Mağaranın eteğinde, absidalı ve mermer sütunlu bir bazilikanın yan cephesi bulundu. Yukarı ve Aşağı mağara bölümlerinden oluşan Yarımburgaz mağarası'nın içinde, Roma-Bizans katmanının (1. tabaka) altında, Tarihöncesi dönemlerini yansıtan kalın bir dolgu tabakası incelenmiştir. Yukarı mağara'da 2.-4. tabakalar Bakırtaş dönemi (gelişmiş teknikte çanak çömlekler), 5. tabaka Yenitaş dönemi (Balkanlar'ın sesklo ve Anadolu'nun Demircihöyük çanak çömleklerine benzer örnekler bulundu), 6.-7. tabakalar Üst Yontmataş (alet sayısı az), 8.-11. tabakalar Alt Yontmataş (levallois tekniğinde çakmaktaşından yongalar), 12.-15. tabakalar ve Aşağı mağara'da 3.-12. tabakalar Alt Yontmataş bulguları vermektedir. 1988'de Prof. Güven Arsebük yönetiminde gerçekleştirilen çalışmalarda Alt Yontmataş dönemi taş endüstrisine ilişkin üç yüzü aşkın parça in situ halinde ele geçmiştir. Bu buluntular Yarımburgaz mağarası'nın Anadolu'da bugün için bilinen en eski yerleşme yeri olduğunu ortaya koymaktadır. (→ Kayn.)

YARIMBURGU a. Havc. Bir uçağın, gövde ekseni çevresinde 180° döndürülmesiyle gerçekleştirilen hava akrobasi figürü.

YARIM-BÜYÜK a. Koregr. *Plié*'ye benzeyen, ancak dizlerin daha az büküldüğü sıçrama pozisyonu.

YARIMCA a. **1.** Vücudun yarısına gelen inme, yarım felç. **—2.** Yarım baş ağrısı.

YARIMCA, Kocaeli'nin Körfez ilçesine bağlı en büyük yerleşme ve semt. 1987' de Körfez adıyla ilçe olmadan önce Kocaeli merkez ilçesine bağlı 50 000 nüfuslu bir yerleşmeydi.

Yarımca petrokimya tesisleri *Kocaeli*

Yarımca müzesi, 1974'te Kocaeli (İzmit) müzesi'ne bağlı olarak açılan müze (1975'te Eski eserler ve müzeler genel müdürlüğü'ne devredildi). Müzede arkeolojik ve etnografik yapıtların yanı sıra çağdaş ressam ve heykelcilerin yapıtlarından oluşan küçük bir koleksiyon bulunmaktadır (önemli bir bölümü Avni Öztüre'nin armağanıdır).

YARIMCİLT a. Kapaklarıyla sırtı aynı maddeyle kaplı olmayan cilt. (Sırt genellikle deri, kapaklar ise bez ya da kâğıtla kaplıdır. *Tam ciltte,* kap tek bir maddeyle kaplıdır.)

YARIMDAİRE a. Anat. **1.** Dairenin yarısı biçiminde olan organa denir. **—2.** *Yarımdaire kanalları,* şakak kemiğinin kayamsı parçası içinde birbirine dikey üç düzlemde yer alan ve hem kemik, hem zar halinde iç içe kanallardan oluşan yarım daire biçiminde üç içkulak kanalına verilen ad. (Yarımdaire kanalları, başın mekândaki konumunu ve yer değiştirmesini anlamaya yarayan duyu organı, yani denge organıdır.)

YARIMDİZE a. **1.** Bir dizenin (özellikle alexandrin'in) bir durakla belirgin kılınmış yarısı. **—2.** Bir dizenin ortasına yerleştirilmiş olan durak.

YARIM-DÖRDÜNCÜ a. Koregr. Serbest ayağın, önde ya da arkada *pointe*'ta olduğu dördüncü pozisyon. (Yarım-dördüncü, yürüyüşün ve birçok adımın (dördüncüde *dégagé*'lerin, *détourné*'lerin vb.) temel anlarından birini oluşturur.

YARIMGAGABALIĞI a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin ortasularının üst kesiminde yaşayan, yarımgagabalığıgiller familyasından kemiklibalıkların ortak adı. (Altçeneleri üstçenelerden uzundur. Yüz kadar türünden yalnızca üç tanesi Süveyş kanalının açılmasından sonra Akdeniz'e girerek Ege denizi'ne kadar yayılmıştır: *Hyporhamphus picarti,* boyu 30 cm'ye kadar; *Hemiramphus far,* boyu 50 cm'ye kadar; *H. marginatus,* boyu 50 cm'ye kadar. Bazı türleri sudan dışarı sıçrayarak havada süzülebilir.)

YARIMGAGABALIĞIGİLLER a. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan, altçeneleri çok uzun kemiklibalıklar familyası. (Türkiye'deki üç türü yarımgagabalığı* ortak adıyla bilinir. Bil. a. *Hemirhamphidae;* gümüşbalığımsılar takımı.)

YARIMGÖRÜNÜŞ a. Res. Bakışımlı bir nesnenin bakışım ekseniyle ayrılan iki yarısından birinin resmi. (Öbür yarısı resimde gösterilmez.)

YARIMGÖZ a. Balıkç. **1.** Balık ağı gözü örenlerin ağı örmeye başladıkları yarım gözlerin her biri. (Örgücü işe başlayabilmek için önce bu ağların göz büyüklüğünü oluşturur). **—2.** *Yarımgöz örmek,* bir dizi yarımgöz oluşturarak ağı örmeye başlamak.

YARIMGÜN a. Günlük çalışma saatlerinin yarısını alan çalışma; parttaym.

YARIM-İKİNCİ a. Koregr. Ayaklardan birinin *pointe*'ta olduğu ve birçok adımın [*dégagé*'ler, küçük *battement*'lar) temel anlarından birini oluşturduğu ikinci pozisyon.

YARIMKABARTMA a. Figür ya da nesnelerin, gerçek oylumlarının aşağı yukarı yarısı kadar bir çıkıntı ile betimlendikleri kabartma.

YARIMKAN a. Bir atın, kendi ülkesi dışından bir atla çiftleşmesinden doğan at. (Yarımkan fransız, ingiliz, alman vb... gibi.)

YARIMKANAT a. Havc. Bir kanadın, gövde ile "kanat ucu" denilen kenarı arasında kalan bölümü.

YARIMKANATLILAR a. Bugün *Hemipteroidea* üsttakımını oluşturan eşkanatlılar ve çeşitkanatlılara eskiden verilen ad.

YARIMKESME a. Eski danslarda, özellikle menuet'de uygulanan ve arkadaki ayağı öne, öndeki ayağı arkaya geçirerek gerçekleştirilen dans adımı.

YARIMKÜRE ya da **YARIKÜRE** a. Yer kürenin, küre ya da küremsi biçimdeki herhangi bir gökcisminin ya da gök kürenin, bir çap düzlemiyle, özellikle de ekvatorla bölünen iki yarısından her biri (kuzey yarımküre; güney yarımküre).

—Fiz. *Magdeburg yarımküreleri,* tam olarak birbirine dayanan ve içlerinde vakum oluşturulmuş, yarımküresel oyuk metal kapaklar; yalnızca dış hava basıncının etkisinde kalan bu yarımküreler, birbirine çok sıkı bir biçimde yapışır ve sığaları yeterince büyükse, bunları ayırmak için birçok atın gücüne gerek duyulur. (Bu yarımküreler, deneyi ilk kez 1654'te, Magdeburg belediye başkanı Otto von Guericke, aynı kentte gerçekleştirdiği için bu adla anılır.)

—Geom. Bir küreyle, sınırı merkezinden geçen bir yarıuzayın arakesiti.

—Nöroanat. *Beyin yarımküresi,* ön beyinin ya da telansefalin iki yarısından biri. (İki beyin yarımküresi beyaz lif demetleri ile birleşir: nasırlı cisim, beyin üçgeni ve ön beyaz birleşek. İki yarımküre üst kısımlarında, sert zarın genişlemesi (beyin orağı) ile birbirinden ayrılır.)

YARIMKÜRELERARASI sıf. Anat. *Yarımkürelerarası yarık,* iki beyin yarımküresini ayıran ve içinde beyin orağı bulunan aralık.

YARIMKÜRESEL ya da **YARIKÜRESEL** sıf. Isıl mot. Bir motorun silindir kafasında, az ya da çok düzgün yarım küre biçimindeki yapısıyla yakıt-hava karışımının yanma koşullarını iyileştiren bir sıkıştırma odası için kullanılır.

YARIMLAMAK g. f. Yarılamak.

YARIMLIK a. *Yörs.* **1.** Fıtık. **—2.** Sağlıksızlık, sakatlık. **—3.** Yarım liralık altın.

YARIMMAKET a. Havc. Bir uçağın bakışım düzlemine göre, yalnız uçağın sağ ya da sol bölümünü gösteren maket. (Havatünelinde bu maketin kullanılması, maketin göreli boyutlarını ikiye katlamayı ve kimi durumlarda, maket üzerinde yapılan ölçümlerden gerçeğe daha yakın sonuçlar elde etmeyi sağlar.)

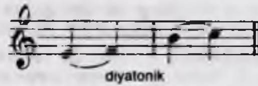
YARIMODEL a. Metalürj. Ortay bir düzleme göre kesilmiş model.

YARIMOYMA a. Güz. sant. İnce bir biçimde oyulmuş altın ya da gümüş üzerine uygulanan şeffaf bir mineleme türü. (Renkli minede ışık oyunlarını olanaklı kılan bu yöntem XIII. yy.'da Paris'te uygulanmaya başladı; XIV. ve XV. yy.'larda özellikle İtalya'da yaygınlık kazandı.)

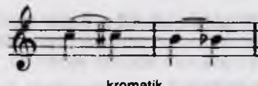
YARIMPİL a. Fizs. kim. Bir elektrolit ile temas halinde bulunan elektrot.

YARIMŞAR üls. sıf. Üleştirmede yarımla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Her birimize yarımşar portakal düştü.*

YARIMTON a. Müz. Bir tonun yarısı değerindeki aralık.
—ANSKİL. Yarımton, ayarlı gamda iki yanaşık derece arasında bulunan en küçük aralıktır. Diyatonik yarımton, aynı adı taşımayan iki nota arasında, kromatik yarımton aynı adı taşıyan, ancak içlerinden biri bir diyez ya da bemolle değişimlenmiş iki nota arasında yer alır. Diyatonik ve kromatik yarımtonların koma* biçiminde sayısal olarak düzenlenmeleri kullanılan sisteme göre (Pythagoras sistemi, Holder sistemi, Zarlino'nun ayarlı sistemi) değişir.

diyatonik

kromatik

yarımtonlar

YARIM-YÜKSEKLİK a. Koregr. Bir bacağı, parmak ucu, üzerine basılan bacağın baldır ortasının düzeyine gelecek biçimde kaldırarak gerçekleştirilen pozisyon.

YARIN a. **1.** Bulunduğumuz günden hemen sonra gelen gün: *Bugün cumartesi, yarın pazar. Bu iş yarına hazır olmalı. Gerekenleri hemen yap, yarını bekleme.* **—2.** Gelecek: *Ben senin yarınını düşünüyorum. Güvenli bir yarın için. Yarının ne olacağı belli olmaz.* **—3.** *Yarın öbür gün,* kısa bir süre sonra, yakın bir gelecekte: *Yarın öbür gün borçlular kapıya dayanırsa ne yaparız?* ‖ *Yarından tezi yok,* daha sonraya bırakmadan, hemen, geciktirmeden: *Yarından tezi yok toplanıp bu konuyu görüşelim.*

◆ be. Bulunduğumuz günden hemen sonraki günde: *Yarın dönüyor. İzmir'e yarın gideceğim.*

Yarın, Arif Oruç'un İstanbul'da yayımladığı günlük siyasal (1929 - 1931). Fethi Okyar'ın kurduğu Serbest Cumhuriyet fırkası'nı destekleyen gazetenin tirajı o dönem için çok yüksek bir sayı olan 80 bine ulaştı. Sert eleştirileri yüzünden gazetenin kapatılması üzerine Oruç, Bulgaristan'a kaçtı.

Yarın cumartesi, Güner Sümer'in iki perdelik oyunu. İşlemediği bir suç yüzünden cezaevinde yatan Tarık'ın hapisten çıktıktan sonra toplumun ve ailesinin kendisine yarattığı acı durumları anlatan piyes, Kent oyuncuları'nda (1960-1961), İstanbul Şehir tiyatrosu'nda (1970) ve başka topluluklarda sahnelendi.

YARINKİ sıf. Yarın yapılacak olan, yarın ile ilgili olan şey için kullanılır: *Yarınki görüşmelerin bir listesini çıkarır mısınız? Yarınki hayatımızın ne olacağı, ayrı bir sorun.*

YARINORMAL a. Geom. *Pozitif (asal) yarınormal,* (I,*f*) göz önüne alınan yayın olağan bir gösterimi olduğuna ve yayın görüntüsü, $\overrightarrow{f(s)}$ ye karşılık olan *m* noktasını içerdiğine göre *m* ile $\overrightarrow{f''(s)}$ nin belirlediği afin yarıdoğru.

YARINTI a. Coğ. Bir selsuyunun kazdığı uzun ve derin oluk.
—Denizbil. Delta ya da kıta yamaçlarındaki tortullarda açılmış sarp yamaçlı küçük yarık. (Genellikle yarıntılar akıntılar nedeniyle değil, taneciklerin yer çekimi etkisiyle sürüklenmesi sonucu oluşur.)
—Jeomorfol. Bir yarılma olayının başlangıcındaki oluşum. (Yarıntılar ekimle silinebilirler, oysa akarsu yataklarında bu sözkonusu değildir.) [Eşanl. RILL.] ‖ *Yarıntı oluşumu,* engebelerin orman bulunmayan eğimli bölgelerinde yağmur sularının etkisiyle sel yataklarının, olukların, akıntı kanallarının oluşumu. (Eşanl. OYULMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Jeomorfol. Yarıntılar yoğun sel sularının toprağı hızla yarması sonucu oluşur. Doğal koşullarda, bitki örtüsü zayıf olan bölgelerde görülür (buzul ve buzulçevresi alanlar dışında). İnsanın bitkileri yok etmesi bu süreci hızlandırır: ekim ya da otlak açılmasıyla başlatılan aşınımın en sık rastlanan biçimlerinden biridir.

YARI-ORTA sıf. Spor. Çeşitli dövüş sporlarında bir ağırlık kategorisi.

◆ a. Bu kategorideki boksör, atlet. (Boksta profesyonel yarı-orta 63,503 ile 66,677 arasında olmalıdır.)

YARIOMURGALI sıf. Havc. Alt bölümünde rijit bir omurga bulunan, dış gömleği esnek güdümlü bir balon için kullanılır.

YARI-ÖMÜR a. Biyol. Belirli bir hayvan türünde bireylerin yarısı ölerek yalnız yarısının eriştiği istatistik yaş. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Biyol. Yarı-ömür, ne bir türdeki en uzun ömrün yarısı ile, ne de sözkonusu topluluğun en yüksek salt ölüm yaşı ile karıştırılmamalıdır. Hayvanların çoğunda yumurtaların, lervaların ve genç ekofazların çok büyük oranda telef olmasından dolayı yarı-ömür genellikle bu iki değerin arasında yer alır. Örneğin kurbağalarda, 4 aylıkken başkalaşma sırasında gerçek bir kıyım meydana gelir, ondan sonra hayatta kalanlar 10 yaşına kadar yaşabilir: buna göre normal yıllar bakımından yarıömür en fazla 4 ay, başkalaşmadan kurtulanların sayısı % 50'yi aştığı yıllarda 2 yıldan fazla olacaktır. Bu değer özellikle kuşlara uygulanmaktadır.

YARI-ÖZİTİM a. Yarı-özitimli bir merminin hareketini belirten eylem.
—ANSİKL. Sivastopol kuşatması sırasında toplardan yararlanarak itici bir füzeyle donatılmış mermiler fırlatılabileceği düşünüldü; ancak, emniyet ve isabetin yetersizliği bu tasarıdan vazgeçilmesine neden oldu. 1930-1936 arasında Brandt, Vernon'da, bir havan kullanarak, namluyu terk ettikten sonra ateşlenen, iticiyle donatılmış bir mermi denedi; bu teknik 1955'te, menzili ağır havanınkine (yaklaşık 6 km) yaklaşan 120 mm'lik hafif bir havanda yeniden kullanıldı. Uçaktan atılan füze bombaları (1937'de Fransa'da, 1941'de Rusya'da) ilk anda uçağın hızından yararlanıyordu. Yarı-özitimden 1965' te 120 mm'lik yivli ağır bir havanda, daha sonra 155 mm'lik top mermilerinde yararlanıldı: bu silahlarda itici, birkaç saniyelik bir gecikmeyle, yani havada ateşleniyordu; daha az yoğun bir havada itme gücü daha büyük oluyordu. Rusya'da 280 mm'lik havanlarla nükleer füze fırlatmak için yarı-özitimden yararlanıldı.

Yarı-özitim sayesinde klasik ya da nükleer mermilerin dayanıklılığından vazgeçmeksizin silahın ağırlığını azaltmak, aynı silahla değişik mermiler atmak ve isabet sınırını artırmak olanağı doğmuştur.

YARI-PARALEL a. Savunm. Kuşatma harekâtında görev alanları koruyan birliklere ait siperlerde ve iki askeri bölge arasında kurulan paralellik başlangıcı.

YARI-SERT sıf. Sertliği 3 ila 6 arasında olan reçinesiz oduna denir.

YARI-ZARSI sıf. Anat. *Yarı-zarsı kas,* uyluğun arka yüzünde bulanan kas.
—ANSİKL. Yarı-zarsı kas ince, yassı, üst yanı kirişsi, alt yanı etli bir kastır. Yukarda oturga kemiğine yapışır, uyluğun arka yüzünün iç kısmından aşağı iner, diz ardı çukurunun iç kenarını izler. Kavalkemiğinin iç çıkıntısı ve diz eklemi kapsülü üzerinde üç kirişle (doğru, kıvrık, dönüşlü) son bulur. Sinirleri büyük siyatik sinirden gelir; baldırı kalça üzerine büker.

YARIOTOMATİK sıf. Çalışma çevrimi, dışarıdan elle yapılan müdahalelerle birbirinden ayrılan belli sayıda otomatik evreden oluşan bir aygıt, bir makine ya da bir donanım için kullanılır.

YARIÖZİTİMLİ sıf. Sil. İlk itimi, fırlatma anında ya da yörünge üzerinde bir füzenin itimiyle ivme kazanan klasik tipteki bir mermi için kullanılır.

YARIRÖMORK a. Oto. Taşınacak yüklerin cinsine göre donatılmış ve çekici denilen bir aracın arka bölümüne orturtularak bağlanan ön tarafında tayışıcı dingil ya da dingiller içermeyen, genellikle geniş yüzeyli ya da geniş kapasiteli nakliye taşıtı. (Yol üzerinde, izin verilen dingil ağırlığına göre yarım-römorkun arka tarafı bir, iki ya da üç taşıyıcı dingil üzerine oturur. Yarı-römork ve çekici birbirinden ayrılabilir; bu da, aynı çekicinin birçok yarım -römorku [yüklü ya da boş] bir yerden bir yere ayrı ayrı çekmesini sağlar.)

YARISAVURMA a. Metalürj. *Yarısavurma döküm,* bakışım ekseni, döküm kalıbının düşey dönme ekseniyle çakışan parçaların üretiminde kullanılan merkezkaç döküm yöntemi; parça üzerindeki oyuk ve boşluklar maçalarla elde edilir.

YARISAYDAM sıf. Işığı yayınık iletimle geçirmesi nedeniyle arkasındaki nesneleri net olarak göstermeyen cisimler için kullanılır.

YARISAYDAMLIK a. Yarısaydam olma durumu.
—Boyac. *Bir zemin üzerinde bir boyanın yarısaydamlığı,* bir filmin donukluk ile saydamlık arasındaki niteliği.

YARISERT sıf. Metalürj. Karbon oranı yaklaşık % 0,30-0,40 arasında değişen olağan çelikler için kullanılır.

YARISÜREKLİ sıf. Mat. çözlm. *Sağdan* (aynı biçimde *soldan*) *yarısürekli fonksiyon,* SAĞDAN (aynı biçimde SOLDAN) SÜREKLİ* FONKSİYON'un eşanlamlısı. ‖ x_0 *da alttan* (aynı biçimde *üstten*) *yarısürekli* f *fonksiyonu,* x_0 ı içeren bir E topolojik uzayı üzerinde tanımlı ve $\forall b \in \overline{\mathbb{R}}/b < f(x_0)$ [aynı biçimde $b > f(x_0)$], $\exists V \in \mathcal{V}(x_0)/\forall x \in V$ [aynı biçimde $b > f(x)$] bağıntılarını gerçekleyen *f* sayısal fonksiyonu. (Bu özellik $\forall x_0 \in E$ doğruysa *f* ye E üzerinde alttan [aynı biçimde üstten] yarısüreklidir denir.)

YARISÜREKLİLİK a. Mat. çözlm. Bir fonksiyon için yarısürekli olma özelliği. (Soldan ve sağdan ya da üstten ve alttan birlikte gerçeklenen iki yarısüreklilik, fonksiyonun sürekliliği sonucunu doğurur.)

YARIŞ a. **1.** Hız yarışması: *Benimle yarışa var mısın? Direğe ilk elini değen kazanır* **—2.** Hıza dayalı spor karşılaşması: *Otomobil yarışına katılmak. Yarıştan çekilmek.* **—3.** Bir amaca ulaşmak için diğer yarışmacıları ya da rakipleri geçmeye ça-

Dautreppe-Atlas-Photo

yarış makinesinde bir **yarışın** başlangıcı

atlet Paavo Nurmi'nin Väinö Aaltonen tarafından yapılan bronz heykeli (1923) [Helsinki Olimpiyat stadyumu'nun önüne dikilmiştir]

mayıs 1989 Monako otomobil **yarışından** bir görüntü

lışma işi: *Silahsızlanma yarışı. Seçim yarışından çekilen bir politikacı.* —**4.** *Yarış etmek*, yarışmak, birbirini geçmeye çalışmak. || *Yarış atı*, en iyi olmaya zorlanan kimse.

—Binc. *Yarış kamçısı*, ucuna üçgen deri parçası dikilmiş ve at yarışında kullanılan kamçı; sapı fiberglastır ve uzunluğu 85 cm olarak saptanmıştır. || *Yarış makinesi*, at yarışlarında starta gelen atların bölüm bölüm içine girdikleri makine. İçeri giriş kurallara uygun bir biçimde yapıldıktan sonra hakem tarafından otomatik olarak açılan makineden yarış atları fırlayarak koşuya başlarlar.

—Denizc. *Yelken yarışı*, şamandıralarla ya da markalarla sınırlanmış bir parkurda yapılan yelken yarışı. (Teknelerin belirli bir yönde, bu şamandıra ya da markalara değmeden çevresini dolaşması gerekir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Nalbantl. *Yarış nalı*, hafif ve dayanıklı olması, yeri iyi kavraması için öne çakılanların tırnak yüzüne ters ayar açılmış, arkaya çakılanların memesine yaprak çıkarılmış nal.

—Spor. Yapılan sporun kurallarınca belirlenen hız yarışması. || *Atlantik yarışı*, Avrupa limanlarını Kuzey Amerika (ya da Antil) limanlarına bağlayan yelkenli yarışı; en ünlüsü 1960'tan beri her 4 yılda bir Plymouth ile Newport arasında yapılan *tek başına atlantik yarışı*'dır. (Ayrıca hem gidiş, hem dönüş olmak üzere iki yönlü Atlantik yarışları da vardır.) || *Tazı yarışı*, köpeklerin yapay bir tavşanı izledikleri yarış. || *Tırmanma yarışı*, kapalı yolda yapılan ve yarışçıların, bir tırmanmada ya da iki tırmanmanın toplamında gerçekleştirdikleri en iyi zaman süresine göre derecelendirildiği yarış. (Bisikletle yapılan tırmanma yarışları da vardır.)

◆ **yarışlar** çoğl. a. Atların yarıştığı ve genellikle üzerine bahis oynanabilen yarışlar: *Yarışlara gitmek. Yarış alanı.*

—ANSİKL. Denizc. Nehirde, gölde ya da denizde yapılabilen yelken yarışı, yat sporunun gelişmeye başladığı yıllarda, XIX. yy.'ın ikinci yarısında ortaya çıktı. Bu yarışta yelkenliler çeşitli sınıflara ayrılır ve her sınıfa ayrı bir çıkış (start) verilir; küçük sınıfları katetmesi gereken parkur büyük sınıflara oranla daha uzundur (10-20 mil düzeyinde). Tekneler ait oldukları sınıfta birbirleriyle mücadele ederler, ama çeşitli sınıflarda yer alan teknelere karşı da yarış kurallarına uymak zorundadırlar.

Bu kurallar, teknelerin yarışmak zorunda olduğu koşulları ayrıntılı bir biçimde belirlemek için ulusal ya da uluslararası

Yarışlardan önce (1878) Degas'nın yapıtı *özel kol., Zürich*

bir bisiklet yarışından görünüm

otoritelerce hazırlanmıştır. Yelken yarışları genellikle İnternational Yacht Racing Union'ın kurallarına, açık deniz yat* yarışları Royal Ocean Racing Club'ın kurallarına ve motorlu tekne yarışları da Uluslararası motorlu tekneler birliği'nin kurallarına göre yapılır.

Yarışın temel kuralları şunlardır: 1. rüzgârı sancak bordasından alan teknenin, rüzgârı iskele bordasından alan teknelere geçiş üstünlüğü vardır; 2. öndeki tekneyi yakalayan tekne, yakalanan tekneye geçiş üstünlüğü kazanır; 3. rüzgâraltında seyreden tekne geçiş hakkı elde eder; 4. şamandıraların yakınındaki tarafsız bir alan içinde geçiş yapılmaz.

Üç şamandırayla sınırlanmış ve "olimpik üçgen" denilen parkur, günümüzde en çok kullanılan parkurdur; çünkü yarışçılara değişik rüzgâr esintilerine seyretme olanağı verir. Çıkış daima rüzgâra karşı (orsa çıkış) gerçekleştirilir.

—İkonogr. Yarış sahneleri Antikçağ'dan bu yana betimlenmiştir: roma mozaikleri ve alçakkabartmalarında araba yarışları (Lyon, Kuzey Afrika mozaikleri, Arles'daki alçakkabartma vb.); koşular (Ferrara'daki Schifanoia sarayında G. Del Cossa'nın freski, 1496); özellikle de at yarışları. At yarışlarını betimleyen ilk ressamlar arasında yer alan Carle Vernet'den sonra, Alfred Dedreux, Debucourt, Guys, Toulouse-Lautrec de bu konuyu ele aldılar Géricault, *Roma'da başıboş bırakılmış yarış atları* (1817, Louvre) ve *Epsom derbysi* (1821, *ay. y.*); Degas, *Depardan önce* (1862, Louvre), *Tribünlerin önünde yarış atları* (1879'a doğr., *ay. y.*) ve *Bir arabanın yanında amatör jokeyler* (1880' e doğr., *ay. y*) adlı yapıtları gerçekleştirdi. Dufy *Paddock*'u resimledi (1930 ve 1940). Aynı sanatçı tekne yarışlarıyla da ilgilendi: *Cowes'de kayık yarışları* (1930), *Henley'de kayık yarışları, Deauville'de kayık yarışları*... Boğa yarışları ise Goya'ya *Boğa güreşi* (ofortlar, 1816) ve *Bordeaux boğaları* (taşbaskılar, 1824-1928) gibi yapıtlar esinledi. Bu tema Picasso tarafından da sık sık işlendi.

YARIŞÇI a. Bir yarışa katılan kimse; müsabık.

YARIŞLI gölü, Akdeniz bölgesi Antalya bölümünün iç kesiminde, Göller yöresinde küçük göl (16 km²). Burdur gölünün G.-B.'sında, ondan hafif bir tepelik alanla ayrılır. Dairesel biçimdedir ve dışarıya akışı yoktur. Karst süreçlerinin de oluşumunda rol oynadığı tektonik kökenli bir çanağın en çukur yerini kaplar.

YARIŞLIK a. PİST'e karşılık olarak önerilmiş sözcük.

YARIŞMA a. **1.** Yarışmak eylemi. **—2.** Katılanlar arasında en iyi olan ve en çok dikkati çeken, başarılı yarışmacıları, yapıtları vb. belirlemek ve/ya da ödüllendirmek amacıyla düzenlenmiş yarış; müsabaka: *En iyi amatör tiyatro topluluğu yarışması. Bir resim yarışması açmak. Bir yarışmada birinci olmak. Güzellik yarışmasından çekilmek. Dans yarışması. Bilgi yarışması. Kolejlere girebilmek için yarışma sınavına katılan öğrenciler. Festivalde yarışmaya katılma hakkı kazanmış olan filmler.* **—3.** Bir alanda, özellikle de ticarette rakiplerini geçme, geride bırakma çabası; rekabet: *Bu alanda şirketler arasında acımasız bir yarışma sürüyor.* **—4.** Birkaç ekibin ya da rakibin karşı karşıya geldiği sportif etkinlik; yarış, müsabaka: *Atletizm yarışmaları bugün başlıyor. Ekibimiz binicilik yarışmasında iyi bir derece aldı.*

—Spor. Atletizmde, atlama (yüksek, uzun, sırık ve üç adım) ve atma (gülle, disk, mızrak ve çekiç) dallarının tümü.

—Tarım. *Tarımsal yarışma*, kırsal bölgelerde yaşayanlara göstermek ve karşılaştırma fırsatı sağlamak amacıyla çeşitli ürün, üretim aracı ve tarımsal ya da kırsal kesime özgü ilginç etkinliklerin (yetiştirilmiş hayvanlar, tarım ürünleri, çiftlik malzemesi, donatımı vb.) sergilendiği ve ödüllendirildiği her türlü gösteri. (Bk. *ansikl.* böl.).

—ANSİKL. Güz. sant. Klasik dönemde, Yunanlılar kimi yapıtların gerçekleştirilmesi için sanatçılar arasında yarışma düzenlediler. Bunların en ünlüleri arasında, Olympia'da Mendeli Paionios'un kazandığı yarışma ile Efes'te Polykleitos'un Pheidias, Kresilas ve Phradmon karşısında galip geldiği yarışma (bu yarışma sonucu resmi bir Amazon tipi oluşturuldu) sayılabilir. Bu tür yarışmalar Ortaçağ'ın sonuna doğru İtalya'da yeniden düzenlenmeye başlandı. Fransa'da ise bu yarışmaların en ünlüsü Büyük Roma ödülü'dür.

—Tarım. Çeşitli resmi ve/ya da özel kuruluşlar tarafından düzenlenen tarımsal yarışmalar, tarımsal üretim koşullarını, üretim sonuçlarını ve çevreyi düzeltmek amacıyla bir rekabet havası yaratmak hedefiyle yapılır. Çoğunda kazanana maddi bir ödül verilir, ama bir kısmının ödülü sadece manevidir. Tarımsal yarışmaların bazıları oldukça özgül yarışmalardır. Örneğin konkurhipik gibileri, evcil hayvan ırklarını ve verimlerini iyileştirmeyi öngörür. Bazıları ise sadece yöresel ya da bölgesel çaptadır.

YARIŞMACI a. Bir ödülü, bir dereceyi elde etmek için yarışanlardan her biri; bir yarışmaya katılan kimse; müsabık.

YARIŞMAK gçz. f. **1.** Bir ödül, bir derece almak ya da bir sıralamaya girmek için bir yarışmaya, bir şampiyonaya, bir festivale vb. katılmak: *Bugünkü koşularda yüzü aşkın atlet yarışacak. Birincilik için yarışan at. Festivalde yarışacak filmler belirlendi.* **—2.** *(Bir şeyde)*, bir kimseyle yarışmak, bir şeyde, onunla aynı düzeyde olmaya ya da onu geçmeye, ondan üstün olmaya çalışmak: *Cömertlikte hiç kimse onunla yarışamaz. Bize ilgi göstermekte herkes birbiriyle yarıştı.* **—3.** *Bir kimseyle, bir kuruluşla, bir örgütle, bir şeyle yarışmak*, onlardan üstün olmaya çalışmak, onlarla rekabet etmek: *Biz onunla yarışamayız, fiyatları düşürerek bizi perişan eder. Bölgenin sanayi merkezi olmak için yarışan iki kent.*

◆ **yarıştırmak** ettirg. f. Yarışmalarını sağlamak.

YARIŞTIRMAK → YARIŞMAK.

YARITANRI a. Yun. mit. Fauna, nymphe, satyros vb. gibi tanrıların özelliklerini taşıyan ölümsüz varlıklar; bir tanrı ile bir ölümlü kadının ya da bir ölümlü ile bir tanrıçanın kahraman oğlu.

YARITEĞET a. Geom. *Bir C eğrisinin* M_0 (x_0, y_0) *da sağdan yarıteğeti, C, f* nin grafik gösterimi olduğuna göre, başlangıcı M_0, doğrultu katsayısı

yelken yarışı
(1981'de yapılan 470 sınıfı dünya şampiyonası)

Vandystadt-Petit

$$m = \lim_{x \to x_0^+} \frac{f(x) - f(x_0)}{x - x_0},$$

olan yarıdoğru. (Bu yarıdoğru x in x_0 dan büyük değerlerine karşılık olandır.) || *Bir C eğrisinin* M_0 (x_0, y_0) *da soldan yarıteğeti,* açısal katsayısı

$$m = \lim_{x \to x_0^-} \frac{f(x) - f(x_0)}{x - x_0}$$

olan ve x in x_0 dan küçük değerlerine karşılık olan öncekine benzer yarıdoğru. || *Pozitif yarıteğet.* (I, *f*), parametrelenmiş yay olduğuna ve bu yayın görüntüsü $\overrightarrow{f(t)}$ ye karşılık olan *m* noktasını içerdiğine göre, başlangıcı *m* olan ve $\overrightarrow{f'(t)}$ nin doğurduğu vektörel yarıdoğruyla tanımlanan yarıdoğru.

YARITIRTILLI sıf. Sil. Hem tekerleklerle hem de tırtıllarla donatılmış motorlu bir taşıt için kullanılır. (Yarıtırtıllı bir taşıtın [örneğin half-track] tekerlekleri yönlenmeyi, tırtılları ise hem ilerlemeyi hem de yönlenmeyi sağlar.)

YARITROPİKAL sıf. SUBTROPİKAL'in eşanlamlısı.

YARITÜREV a. Mat. çözlm. *Sağdan* (aynı biçimde *soldan*) *yarıtürev,* SAĞDAN (aynı biçimde SOLDAN) TÜREV*'in eşanlamlısı.

YARIUYANIKLIK a. Nörol. Uyanma sisteminin bir işleyiş bozukluğuna bağlı düşük uyanıklık durumu.

YARIUYUMLU sıf. Mat. çözlm. Genel terimi $u_n = \frac{(-1)^{n-1}}{n}$ olan, ln 2 ye yaklaşan seri için kullanılır.

YARIUZAY a. Geom. *Açık afin yarıuzay,* afin gerçek E uzayı üzerinde tanımlı, bir afin *f* fonksiyonuyla $\mathbb{R}^{+*}$ ın ya da $\mathbb{R}^{-*}$ ın elde edilen ters görüntüsü, öyle ki $H=f^{-1}(\{0\})$, E nin bir aşırıdüzlemidir. (H ye yarıuzayların *sınırı* denir.) || *Kapalı afin yarıuzay,* yine bu afin fonksiyonla, $\mathbb{R}^+$ nın ya da $\mathbb{R}^-$ nin elde edilen ters görüntüsü. (İki yarıuzaydan her biri yay bağlantılıdır.)

YARIÜNLÜ a. Sesbil. Eklemsel özellikleri ve hecedeki dağılımlarıyla ünlülerle ünsüzler arasında bir kategori oluşturan ses türleri. (Eşanl. YARIÜNSÜZ, GLİDE.)

YARIYAKINSAK sıf. Mat. çözlm. Mutlak yakınsak olmayan bir yakınsak seri için kullanılır. (Yarıuyumlu seri yarıyakınsaktır.)

YARIYALIN sıf. Ceb. *Yarıyalın cebir,* maksimal ideallerin kesişiminin yalnızca 0 elemanını içerdiği cebir. || *Yarıyalın modül,* her altmodülü bir bütünler kabul eden modül. || *Değişmeli bir K cismi üzerinde bir E vektör uzayının yarıyalın içyapı uygulaması, f* içyapı uygulaması, öyle ki *f* ile kararlı olan her E vektör altuzayının, *f* ile kararlı olan bir bütünleri vardır.
—ANSİKL. Ceb. Yarıyalın modüller kuramı, içyapı uygulamalarının indirgemesinde yararlı olur; E, cebirsel olarak kapalı değişmeli bir K cismi üzerinde boyutu sonlu olan bir vektör uzayı ise, yarıyalın içyapı uygulaması kavramı, köşegenleştirilir içyapı uygulamasıyla çakışır. *f,* bir E vektör altuzayının bir içyapı uygulaması ve A da, E nin içyapı uygulamaları cebirinin doğurduğu althalka ise, bu durumda *(u,x)* ikilisine *u(x)* i eşlik ettiren uygulama, E yi bir A-modül yapar ve E nin altmodülleri, E nin *f* ile değişmeyen vektör altuzaylarıdır; ancak ve ancak, *f* ile kararlı bütün altuzaylar kararlı bir bütünler kabul ederse E modülü yarıyalındır; bu durumda *f* yarıyalındır.
Yarıyalın modüller kuramı grupların gösteriminde ortaya çıkar.

YARIYAPISAL sıf. Jeomorfol. Aşınmayla dirençsiz bir katmandan sıyrılmış dirençli bir katmanın, hafifçe yarılması sonucu oluşmuş topografya için kullanılır. (Yarıyapısal yüzeylere, yapısal yüzeylerin açığa çıkmasına elverişli yüzeysel akışlı iklimlerin Dördüncü Zaman'da görülmediği Paris havzasında sık rastlanır.)

YARIYIL a. Öğretim yılının birbirini izleyen iki döneminden her biri. (Eşanl. SÖMESTR.)

YARIYOĞUNLAŞTIRICI a. Telekom. Çok sayıda abonenin ya da bağlantı komütasyon merkezinin bulunduğu yerlere yerleştirilen bir hat yoğunlaştırıcısının özdeş olmayan bölümlerinden biri.

YARIYUMUŞAK sıf. Metalürj. Karbon oranı yaklaşık % 0,20-0,30 arasında değişen olağan çelikler için kullanılır.

YARIYÜNLÜ sıf. Tekst. Yalnız yarı oranda yün içeren bir kumaş için kullanılır (yarıyünlü, yarıpamuklu dokuma).

YARIYÜZLÜ sıf. Krist. HEMİEDR'in eşanlamlısı.

YARIYÜZLÜLÜK a. Krist. HEMİEDRİ'in eşanlamlısı.

Yarim-Lim sarayı, tel Açana'nın (Alalah), VI. katmanında ortaya çıkarılan büyük saray; Yamhad krallığı dönemine, İ.Ö. XVIII. yy.'a tarihlendirilir. Değişik yükseklikte teraslar üzerine kurulan saray kendi içinde bağımsız, çokkatlı bölümleri, küçük odaları ve girit saraylarınınkine benzer iç süslemeleriyle dikkati çeker (bu özellikler birkaç yüzyıl sonra, İ.Ö. XV.-XIV. yy.'a tarihlendirilen Nigmepa* sarayı'nda da yinelenmiştir). Yapının duvarları dıştan ortostatlarla süslüdür.

YARKA a. Büyük piliç.
—Tavukç. *Yarka çiftliği,* yarka yetiştiren tavuk çiftliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Yumurta ya da et tavuğu yetiştirmek amacıyla aynı özelliklere sahip civcivlerden çok sayıda üretmek gerektiği için yarka çiftliklerinin sayısı artmış ve üretim hacmi çok genişlemiştir. Yarka çiftlikleri yumurtasını kullandıkları tavuklardan her zaman yeterli miktarda bulunduramadıklarından bu açıklarını kapatmak üzere yalnız yumurta üreten çiftliklerden de bir miktar yumurta satın almak zorundadırlar.

YARKENT, Çin'de ırmak, Şinciang'da, Kunlun dağlarından iner; Yarkent kentinden geçtikten sonra Tarim'e ulaşarak kumlar arasında kaybolur.

YARKENT, çince **Şaçı,** Çin'de vaha, Şinciang'ın güney-batı'sında; 100 000 nüf. Ticaret ve elsanatları (pamuk, yün, ipek, deri işleme) merkezi. Vaha 3 210 km²'lik bir alan kaplar; Tibet-Rusya yolunda bir konaklama yeridir.

YARKON, İsrail'de küçük kıyı ırmağı, Tel-Aviv-Yafa'nın kuzey banliyösünde Akdeniz'e dökülür. Suların büyük bölümü döndürülerek Necef'e doğru (kanal yardımıyla) akıtılmaktadır.

YARKÖY, rumca **Aghlos İllos,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

YARKURUL a. Encümen, komisyon.

YARLIGAMA a. Yarlıgamak eylemi; mağfiret.

YARLIGAMAK g. f. *Bir kimseyi yarlıgamak,* Tanrı'dan söz ederken, bir kimsenin günahlarını bağışlamak; mağfiret etmek.

YARLIK a. Tar. Eski türk devletlerinde ve Moğollar'da "ferman" karşılığında kullanılan hükümdar buyruğu. (Cengiz Han'ın kurduğu Moğol İmparatorluğu'nda ve ondan ortaya çıkarak türkleşen hanlıklarda [Çağatay, Altınordu, İlhanlı devleti vb.] hükümdar buyrultusu ya da ferman yazısı, "yarlık" adıyla anılırdı. Özellikle moğol egemenliği altındaki bağlı hükümdarlar yetkilerini hanlar tarafından verilen yarlıklarla onaylatmak zorundaydılar. Osmanlı devletinde ise, tellallar aracılığıyla halka yapılan resmi bildirilere ve Kırım hanlarının buyruklarına bu ad verilirdi.)

YARMA a. Yarmak eylemi.
—Ask. Kuşatılan birliğin, düşman cephesini delmek ya da bir deniz birliğinin ablukayı açmak için giriştiği harekât. || *Yarma-taarruzu,* savunma durumundaki düşman kuvvetlerinin yanlarına taarruz etmenin olanaksız olduğu durumlarda, mevzilere cepheden taarruz ederek düşmanın savunma gücünü kırmak, gedik açmak ve ilerleyerek düşmanın imha edilmesini sağlamak amacıyla girişilen saldırı türü.
—Bayınd. Toprağı düzlemek ya da kotunu düşürmek için yer üstündeki fazlalıkları kaldırma eylemi. || *Yarma babası,* kaldırılan gereç miktarını ölçmek için yarma yapılan bir arazide bırakılan çıkıntı. || *Yaklaşım yarması,* bir alt geçide ya da bir tünele açılan ve farklı yükseklikteki tahkimat duvarlarının yüzeydeki ve yeraltındaki bölümleri arasında geçişi sağlayan yarma.
—Deric. Deriyi derinlemesine birkaç tabakaya bölme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yarma testeresi,* yarma işleminde kullanılan testere. || *Yüzeysel yarma,* derileri sıyırmak işlemi. (Bu işlem elle, ağartmada kullanılan açkı bıçağıyla ya da zımparayla kaplı bir bileği çarkı üzerinde yapılır.)
—Doğramac. Doğramacılıkta ya da dülgerlikte ağaçları uzunlamasına biçmek işlemi.
—İnş. Taşları, katmanları boyunca ayırmaya dayanan işlem.
—Kürkç. Bir derinin, karın ortasından iyi bilenmiş bir bıçakla kılıf oluşturacak biçimde açılması. (Ayaklar ve kuyruk da açılır.)
—Mad. oc. Arduvaz bloklarını, yarılma düzlemine göre parçalara ayırmaya dayanan işlem.
—Müc. Bazı durumlarda, elmasın kabasını almak için yapılan ve kristalleştirme planlarına göre gerçekleştirilen ilk yontma işlemi.
—Orm. san. Odun yarmak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yarma makinesi,* almaşık hareketli bir oduncu baltasından oluşan ve yakacak ya da kâğıt hamuru odunu yarmaya yarayan makine. (Bazı makinelerde yarma işlemi aşırı konik vida biçimindeki bir aletin oduna sokulmasıyla yapılır.)
—Ormanc. *Yarma kütüğü,* üzerinde balta ile odun yarmaya yarayan ve genellikle üç ayak üstüne oturan kalın ve kısa kütük.
—Taşoc. Şistli bir damarın çoğu kez kuvarsla dolmuş, az çok geniş kırılma yüzeyi. || Katman aralarına (ya da damarlara) kama çakarak bir taşı büyük bloklara ayırma.

◆ sıf. ve a. **1.** Çok iriyarı ve kaba davranışları olan, görgüsüz kimse için kullanılır: *Yarmanın biridir o, incelikten anlamaz* (arg.). **—2.** *Yarma gibi,* oldukça iriyarı kimseler için kullanılır.

◆ sıf. Ortadan kolayca yarılan ve çekirdeğinden ayrılabilen meyve, özellikle de şeftali için kullanılır.
—Jeomorfol. *Yarma vadi,* bir dağ sırasını ya da önündeki herhangi bir engebeyi dikine olarak aşan, genellikle dar boğaz biçimindeki vadi kesimi. (Çoruh, Yeşilırmak ve Kızılırmak'ın Karadeniz kıyısındaki sıradağları yararak denize ulaştıkları aşağı çığırları ile Fırat'ın Güneydoğu Torosları aşan kesimi tipik birer yarma vadidir. Günümüzde topografyanın eğim durumu ile bağdaşmayan bu tür vadiler kapma, antesedans ya da sürempozisyon süreçleri ile meydana gelmiş olabilirler.)
—Mutf. Kabaca kırılmış, gelişigüzel öğütülmüş tahıl için kullanılır: *Yarma buğday. Yarma burçak.* (Yarma buğdaydan çorba, keşkek, aşure, dişbuğdayı vb. yapılır. Bazı yemeklerin bileşimine de girer. Anadolu mutfağında çok kullanılan tahıl türlerindendir.)
—Orm. san. *Yarma odun,* yarılarak yakacak, fıçı tahtası, herek, lata ya da suyuna kesilmiş yassı odun parçaları haline getirilmiş odun.
—ANSİKL. Bayınd. Yarma, kara ve demiryollarının, kanalların, sanat yapılarının, bina temellerinin yapımı için toprağı açıkta ya da yeraltında kazma işlemidir. Yarmaların işçiler ve yapı açısından güvenlik

içinde gerçekleştirilebilmesi için çevreleyen toprağı ya da kazı yüzeylerini uygun işlemlerle (püskürtme, dondurma) ya da geçici ya da sürekli iksa düzenleriyle (palplanşlar, yerinde dökme perdeler, keson vb.) takviye etmek gerekir.

—Deric. Deri çoğunlukla derinlemesine iki parçaya bölünür. Böylelikle iki tabaka elde edilir: *sırça* olarak adlandırılan düzgün kalınlıktaki tüylü kısım; yarma işleminden önceki derinin kalınlığındaki düzensizlikleri koruyan *etli deri*.

Yarma işlemi her zaman ıslak deri üzerinde gerçekleştirilir. Sepilenmiş deride bu işlem görece olarak daha kolay uygulanabilir. Yarma çoğu kez sepileme görmemiş tola deride yapılır. Tola deride uygulanan ve daha fazla özeni gerektiren bu işlem derinin sırça ve etli bölümlerinin değişik biçimlerde sepilenmesini sağlar. Yarma makinesi ya da yarma testeresi, başlıca yatay konumdaki uçsuz bir ağızla bu ağzı hızla hareket ettiren iki makaradan oluşur. Bu ağız düzenli bir biçimde iki zımpara taşıyla bilenir. Bu ağza yatırılan deri iki silindirden geçirilir: yivli üst silindir ve derinin yaptığı baskıyla deri kalınlığındaki eşitsizlikleri ortadan kaldıran segmanlardan oluşan alt silindir.

—Orm. san. Yarma balta ya da kama kullanarak kalın kütükleri yakacak odun halinde parçalamaya yarar. Elde edilen parçalar gerek evlerde sobada yakılmak, gerek odun gazhanelerinde kullanılmak üzere daha küçük parçalara ayrılabilir. Yarma işlemi, fıçı tahtası, herek, padavra, davul tahtası gibi suyuna, damarına uygun ince tahtalar elde etmek için de uygulanır.

YARMA, Konya'nın Karatay ilçesine bağlı bucak; 18 305 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Yarma*. 2 601 nüf. (1990).

YARMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (araç tüm. +) yarmak*, genellikle sert bir maddeyi uzunlamasına bölmek, ayırmak: *Baltayla odun yarmak. Bıçakla bir tahta parçasını yarmak.* **—2.** *(Bir kimsenin) kafasını, dudağını vb. yarmak, (kendi) kafasını, dudağını vb. yarmak*, bir vuruşla, bir darbeyle orada derin bir yara açmak; düşme, çarpma sonucunda derin bir yara açılmasına neden olmak: *Odunla adamın kafasını yarmış. Düşüp kafasını yardı.* **—3.** *Vücudun bir bölümünü yarmak, bir çıbanı yarmak*, kesip açmak: *Karnını yarıp içerdeki kurşunu çıkarmışlar.* **—4.** *Bir topluluğu yarmak*, ilerlemeyi, geçişi güçleştiren bir topluluğun içine dalarak kendine yol açmak: *Kalabalığı yararak yolun karşı yanına geçti. Birlikler sabaha doğru düşman cephesini üç yerden yardılar.* **—5.** Ed. *Suları, dalgaları yarmak*, suda hızla gitmek. **—6.** *Buğday, arpa vb. yarmak*, tanelerini değirmende kırmak, öğütmek. **—7.** *Yörs. Bebeği, yavruyu yarmak*, onu sütten kesmek.

—Denizc. *Denizi yarmak*, bir deniz taşıtından söz ederken, ileri yol sırasında suyu keser gibi dalgaları ikiye ayırarak yol almak.

—Deric. *Bir deriyi yarmak*, deriyi kalınlığı boyunca birkaç tabakaya bölmek. || *Yüzeysel yarmak*, derinin kendine özgü görünümünü ve grenini koruyacak biçimde, kıl keseciklerinin dibine dokunmadan yüzeydeki kusurları ortadan kaldırmak amacıyla, sırça tarafından çok ince bir deri yaprağını sıyırmak.

—İnş. Bir kesme taşı ocak yatağı boyunca kesmek.

—Müc. Bir elması, billurlaşma tabakalarının doğal yönünde yontmak.

◆ **yarılmak** edilg. f. **1.** Uzunlamasına bölünmek, parçalanmak: *Odunlar yarıldı.* **—2.** Geçişi engelleyen bir topluluğu yararak içlerine girilmek: *Düşman hatları yarıldı.*

◆ **yarılmak** edilg. f. ve. dönşl. f. **1.** İkiye ayrılmak, üzerinde yarık oluşmak: *Depremde toprak yarıldı, ağaçlar içine girdi.* **—2.** Derin bir yara açılmak: *Dolabın kenarına çarpınca dudağı yarıldı.*

—Jeomorfol. *Yarılmış engebe*, göreli yükseltileri ne olursa olsun, dar doruklar arasında çok sayıda ve geniş vadiler içeren engebe.

◆ **yardırmak** ettrg. f. Yarılmasını sağlamak, yarmak eylemini yaptırmak.

YARMALAMAK g. f. *Bir şeyi yarmalamak*, onu uzunlamasına ikiye bölmek, ayırmak.

YARMALIK a. **1.** Yarma yapmak için ayrılmış olan buğday. **—2.** Yakacak odun elde etmek üzere kullanılan ve kereste elde etmeye elverişli olmayan iri ve künt kütük. **—3.** Fıçı tahtası, herek, pedavra, lata ya da suyuna ayrılmış yassı parçalar elde etmeye elverişli parça odun.

YÂRMEND a. (fars. *yar* ve *-mend*'den *yārmend*). *Esk.* **1.** Dost, arkadaş. **—2.** Yardımcı.

YARMO *(Kalaat)*, K. Irak'ta, Dicle'nin D.'sunda tarihöncesi yerleşme. Mezopotamya'daki en eski Yenitaş yerleşmelerinden biri olan Kalaat Yarmo 1948'de bulundu. Sekiz tabaka ortaya çıkarıldı. Bunların yalnız taş kaplara rastlanan beşi seramiköncesi döneme tarihlenir. Evler kerpiçtendir ve bir saz tabakası üzerine sıvanmış çamurla kaplanmıştır. Ele geçen hayvan kemikleri, çakmaktaşı ve obsidyen anaçlar, hayvancılık ve tarım yapıldığını gösterir. Kaba ana tanrıça heykelcikleri dinsel uğraşların varlığını belirtir. Karbon 14 yöntemiyle yapılan incelemeler İ.Ö. 5000 tarihini vermiştir.

YARMOUTH → GREAT YARMOUTH.

YARMOUTH, Kanada'da (Nova Scotia) liman kenti, Atlas okyanusu kıyısında; 7 800 nüf. Balıkçılık. ABD ile olan ilişkileri turizm etkinliklerini (spor amacıyla yapılan balıkçılık ve avcılık) desteklemektedir. Tersaneler. İplik fabrikaları. Konservecilik.

YARMUK, Yakındoğu'da ırmak, Ürdün'ün kolu (sol kıyıdan); 80 km. Antilübnan'ın doğu yamacından birçok akarsuyu toplayan Yarmuk, Havran'ın güney kesimini akaçlar, Suriye ile Ürdün arasında sınır oluşturur, daha sonra İsrail ile Ürdün'e girer ve G.'de Taberiye gölünde Ürdün'e kavuşur. Kavuştuğu yerde, bir hidroelektrik santralını beslemek üzere baraj yapılmıştır.

Yarmuk yöresinde, İsrail toprağında, Şaar Agolan'da arkeolojik kazılar yapılmış ve yerleşik tarımcıların bölgeyi işgalinin ilk evresine (V. binyıl'ın 2. yarısı) özgü bir *Yarmuk uygarlığı*'nı gösteren çeşitli taş eşya bulunmuştur.

YÂRNAME a. (fars. *yar* ve *name*'den *yār-nāme*). *Esk.* **1.** Adı hayırla, iyilikle anılma, iyi ün sahibi olma. **—2.** Bir kimsenin iyi özelliklerini, hayırlı işlerini yazıya geçirme.

YAROSLAV Bilge (978'e doğr. - Kiev 1054), Kiev veliki knyazı (1019-1054). Kiev Veliki Knyazı aziz Vladimir'in oğlu. Novgorod'da babasının "vekil"liğini yaptı, sonra 1019'da sürekli olarak Kiev'e yerleşti. 1030-1040 yılları arasında, Baltık halkları ve Estonya Finlileri'ne karşı birçok sefer yaptı. Kendi vaftiz adı Yuriy'den esinlenerek Yuriyev (bugün Tartu) adı verilen kenti kurdu. Peçenekler'i yendi (1036); tahkimli yerlerin yapımına ve Dniepr'in sağ yanındaki steplerin kolonileştirilmesine girişti. Buna karşın Bizans'a başarısızlıkla sonuçlanan bir sefer açtı (1043). Din, kültür ve yasama alanında önemli adımlar atılmasını sağladı. Bizans ile yaptığı anlaşma uyarınca, Kiev yargılama alanı bütün Rusya'yı içeren bir metropolitin merkezi oldu. Birçok kilise ve özellikle de Kiev'deki Svyatoya Sofiya katedrali'ni yaptırdı. *Ruskaya Pravda*'nın (Rus hukuku) ilk bölümünü yazdırdı.

YAROSLAVL, Rusya'da kent, Volga ırmağı kıyısında; 638 000 nüf. (1991). Petrol rafinerisi. Petrol kimyası. Motor ve otomobil aksesuarları. Makine sanayileri. Hazırgiyim.

—Tar. XI. yy. başında Bilge Yaroslav tarafından kurulan kent, 1218'de, Rostov'dan ayrılan Yaroslavl prensliğinin merkezi oldu. 1463'te Moskova'ya katıldı, 1612'de, Polonya işgaline karşı Minin ve Pojarski tarafından örgütlenen ulusal hareketin merkezi durumuna geldi. Büyük Petro 1722' de burada bir yapımevi kurdu.

—Güz. sant. Yaroslavl'da yerel mimarlığın gelişimi iktisadi refahla açıklanır. Zengin tüccarlar, yüksek kasnaklı beş kubbeyle örtülü küp biçiminde kiliseler yaptırmışlardır. Bunların üzerlerinde oymalı piramitler bulunan bağımsız çan kuleleri vardır. Kapı sundurmaları ve pencere çerçeveleri delft fayanslarıyla süslenmiştir.

YAROVİT → İAROVİT.

YARPUZ a. Sulak çayırlarda ve dere kenarlarında yetişen, az ya da çok tüylü yapraklı, yaprakların koltuğunda toplu bulunan leylak rengi çiçekli, 10-40 cm boyunda, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Mentha pulegium;* ballıbabagiller familyası.) [Yöresel olarak filiskin, pülüskün adlarıyla da anılır.]

—ANSİKL. Yarpuz, Anadolu'nun her tarafında yetişen ve Antikçağ'dan beri tanınıp kullanılan bir bitkidir. Akdeniz bölgesi kasabalarında pazarlarda "nane" yerine satılır, Doğu Anadolu'da kurutularak kışın bile nane yerine kullanılır. Halk hekimliğinde sindirimi kolaylaştırıcı, balgam söktürücü ve âdet getirici etkilerinden yararlanmak için toprak üstü kısımlarından hazırlanan infusyon günde 2-3 bardak içilir. Türkiye'de yarpuzdan filiskin yağı adıyla bilinen ve bitkiyle aynı tıbbi özellikleri taşıyan uçucu bir yağ elde edilir ve bir parça şekere 2-10 damla damlatılarak kullanılır.

YARPUZ, Adana'nın Osmaniye ilçesine bağlı bucak; 831 nüf. (1990); 1 köy. Merkezi *Yarpuz*, 803 nüf. (1990).

YARPUZLU → SİNCİK.

YARUB, Hud peygamberin torunu. Yemen'deki Himyeri krallarının atası olduğu kabul edilir. İnanışa göre Âd kavmini yendi, Seba krallığı'nı kurdu. Babası Kahtan Sam'ın ilkel dilini konuşuyordu; Yarub bu kökten türeyen arapçayı ilk konuşan insanoğlu sayılır.

YARUMAL Kolombiya'da (Antioquia yönetim bölgesi) kent, Medellín'in K.'inde; 21 300 nüf. Ticaret (kahve, şekerkamışı) merkezi.

YAS a. **1.** Sevilen bir kimsenin ölümünden duyulan ya da uğranılan bir felaketin yol açtığı büyük acı, derin üzüntü; matem: *Facia nedeniyle ülke yas içinde. Oğulları öldü, yasları var.* **—2.** *Yas tutmak*, aşırı ölçüde üzülmek, yas içinde olmak; duyulan acı ve üzüntüyü eğlenmeme, süslenmeme gibi davranışlarla göstermek: *Kocasının ardından iki yıl yas tuttu.* || *Yasa gömülmek, batmak*, çok derin bir üzüntü içinde bulunmak. || *Genel yas*, bir devlet büyüğünün ölümü ya da uğranılan bir felaket karşısında duyulan acıyı ülke ölçüsünde gösterme: *Olaydan sonra televizyon ve radyo programları değişti, üç günlük genel yas ilan edildi.*

—Denizc. *Yas alameti*, direklerdeki düşey serenlerin başa-kıça çapraz olarak çevrilmesi. || Gemide yas olduğunu belirtmek için kıç gönderde mezestre edilmiş ulusal bayrak.

—Folk. → ÖLÜM.

—Psikan. Bir dış sevgi nesnesinin yitimiyle öznede beliren ruhsal süreç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Psikan. 1915'te S. Freud, yas ve melankoli sürecinin karşılaştırmalı bir incelemesine girişti *(Trauer und Melancolie)* [Yas ve melankoli]. Dış nesnenin yitip gittiğinin benimsenmesi karşısında özne belli bir yas işini yerine getirmek zorundadır. Libido, kendisini yitik nesneye bağlayan anı ve umutlardan kopar, ben de bun-

dan sonra, yeniden özgürleşir. Melanie Klein, K. Abraham'ın çalışmalarından yararlanarak 1940'ta yas ve yasın manyako-depresif durumlarla ilişkisi üzerine yayımladığı bir çalışmada, iyilik ve sağlamlıkları bir dış nesnenin yitirilmesi sırasında sınamadan geçen iç nesnelerin varoluş alanı olan iç ruhsal uzaylara ilişkin bulgusuyla freudcu görüşü zenginleştirdi.

M. Klein'a göre, acılı ve normal bir yas işi, çöküntülü duruşları işlemeyi ve geliştirmeyi başaran küçücük çocuk daha önce gerçekleştirmiştir. Çöküntülü duruşlar sırasında çocuk, sevdiği kişiyle fantazmalarında saldırdığı kişinin gerçeklikte aynı kişi olduğunun farkına varır. Bunun üzerine bir yas evresinden geçer. Bu evrede hem dış, hem iç nesne yıpranmış, yitirilmiş nesneler olarak yaşanarak çocuğu kendi çöküntüsüyle baş başa bırakırlar. Bu ikiyanlılığı işleyen ve çöküntülü suçlulukla yönlendirilen çocuk iyi ve yatıştırıcı bir iç nesneyi kendinden yeniden oluşturma başarısını ancak yavaş yavaş ve acı çekerek gösterir.

Benzer bir sürece göre, yaslı kişi iyi nesnelerini ve sevgili anababasını, kendi içine yeniden yerleştirmeye çalışır. Bunun üzerine içindeki sevilen varlığa yeniden güven duymaya başlar ve bu iç varlık yardımıyla dış ve yitirilmiş nesnenin yetkin bir nesne olmadığı düşüncesine katlanabilir. Bu yas işinin melankolik ve manyako-depresif durumlara bağlı başarısızlığı, M. Klein'a göre "ölümü bir işkenceciye dönüştürür ve öznenin kendi iyi iç nesnelerine karşı duyduğu güveni de sarsar".

YASA a. **1.** Yasama oranı tarafından belirli usullere uyularak hazırlanan yazılı hukuk kuralı: *Bir ülkenin yasaları. Yürürlükteki yasalar. Yasalara uymak.* (Eşanl. KANUN.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Herhangi bir konuda çıkartılmış yasaları içeren kitap; kanun: *Basın yasasının üçüncü maddesi.* **—3.** Hukuk kurallarının tümü; kanun: *Yasayı bilmemek mazeret değildir.* **—4.** Yasalarla belirlenmiş, sınırlandırılmış, yasadışı sayılmayan ilişkiler, davranışlar çerçevesi ve bunu içeren alan, yasallık: *Yasalar içinde kalmak koşuluyla insan her istediğini yapabilir. Böyle yaparsanız, yasaların dışına çıkmış olursunuz.* **—5.** Şeyleri, insanları belirlediği kabul edilen genel ilke: *Doğanın yasası nedir?* **—6.** Bir bütünü (sanat, bilim, bir süreç vb.) oluşturan öğelerin işleyişini yöneten zorunlu ve sürekli ilişki, ilke; kanun: *Ekonominin yasası. Yerçekimi yasası.* **—7.** *Yasa çıkarmak, yasa koymak, yasa yapmak,* yasama gücü tarafından bir yasa önerisi benimsenip onaylanmak. || *Yasa koyucu,* yasa yapma ya da çıkarma yetkisi bulunan. || *Yasa sözcüsü,* Danıştay savcısı.

—Anayas. huk. *Yasa tasarısı,* hükümet tarafından hazırlanarak yasalaşması için Meclis'in onayına sunulan yasa metni.

—Fels. Nesneler ve insanlar için kesinlik, değişmezlik ve zorunluk sayılan genel kural: *Yaşamak için yemek gerekir, bu bir doğa yasasıdır.* (Bk. *ansikl.* böl. Fels.)

—Fizs. mekan. *Bir hareketin yasası,* üzerinde hareketin oluştuğu yörüngenin, normal (I, *g*) gösteriminin parametresini, bu yörünge, parametrelenmiş (I, *f*) yayının taşıyıcısı olarak göz önüne alınabildiğinde, başka bir *t* parametresine bağlı olarak belirten bağıntı. ($s=f(t)$ ise $f=g\cdot\varphi$ dir.)

—Olasıl. *Bir X rastlantı değişkeninin olasılık yasası,* X in alabildiği değerlerin Ω kümesi ile, X'in herhangi bir Ω Borél altkümesine ait olma olasılığından oluşan ikili.

—Psikan. J. Lacan'a göre, üstbenin baba görüntüsünden kaynaklanan yasaklama ve itme gücünün simgesel boyutu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Siyas. bil. *Yasa egemenliği,* hükümet üyelerinin ve memurların Anayasa, yasa ya da yönetmelikte belirtilen hukuk kurallarına uymalarını belirten kalıplaşmış söz.

—Tar. Moğol İmparatorluğu'nda askerlik ve hukuk işlerini düzenleyen "Cengiz yasası"nın kısa adı olduğu gibi, eski türk devletlerinde de dinsel ilkelere dayalı olmayan tüm yasama kuralları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. huk. *Yasalar uyuşmazlığı,* uluslararası özel hukuk alanında, bir uyuşmazlığa uygulanacak yasanın hangi devlete ait yasa olacağı konusunda çıkan anlaşmazlık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Din. Yahudilikte *Yasa* ya da *Torah**, dar anlamıyla Tevrat*'ın yasama bölümünü ya da her zaman kullanılan geniş bir anlamda Tevrat'ın tümünü belirtir.

Hıristiyan gelenekte şu ayrımlar yapılır:

1) *Tanrısal yasa,* Vahiye dayanır ve her türlü yasanın ilkörneğini ve en yüksek normunu oluşturur. Tanrısal yasa, Sina'da açıklanan ve Eski Ahit'te yer alan *Eski yasa* ya da *Musa'nın yasası* ve Yeni Ahit'te yer alan *Yeni yasa* ya da *İsa'nın yasası* olarak ikiye ayrılır.

2) *Pozitif yasa* ya da *insan yasası,* kamu yararına bağlı olarak insan yasamacılar tarafından yayımlanır ve *Yurttaşlık yasaları* ile *Kilise yasaları*'ndan oluşur. Kilise yasaları, her şeyden önce kilise hukukunda yer alır. Kaynağını siyasal iktidardan alan yasalara göre kilise hukukunun, topluluk ve kişilerin hıristiyan özgürlüğünü, İncil'in kilisede git gide daha iyi belirtilip yaşanmasını sağlayacak biçimde yükseltmek gibi kendine özgü bir özellik taşır. Siyasal ve dinsel iktidarlar arasında patlak veren ve Kilise tarihi boyunca süren çatışmalar da bu durumdan kaynaklanır.

3) *Doğal yasa* (*pozitif yasa*'nın karşıtı), pozitif yasalardan önce yalnızca insan doğasının gerekimlerine dayanır. Bu kavram günümüzde şiddetle eleştirilmekte ve varoluşsal dayanaktan yoksun bir soyutlama olduğu düşünülmektedir.

—Fels. Platon'a göre yasa öyle bir insana bağlıdır ki, "düzen ve kural onun ruhunda, eşitlik ve yasa adını alır; insanları doğru ve töreli yapan budur; adaleti ve kanaatkârlığı sağlayan da budur" *(Gorgias).*

Yasayı doğal ve Tanrı'nın istediği bir öğe sayma anlayaşı Bossuet'nin görüşüdür. Montesquieu ona yeni bir tanım getirir; bu tanımda yalnız maddi ve manevi evrenin düzenlenişi yer alır; "Yasalar eşyanın doğasından gelen zorunlu bağıntılardır" (*l'Esprit des lois* [Yasaların ruhu], 1, 1). Ancak akıl bu yasaları saptayabilir ve topluma benimsetebilir: bu nedenle yasanın kaynağı ve dayanağı yalnız odur. XVIII. yy.'da ortaya çıkan akılcı akım, yasayı yöneticilerin keyfi davranışına bağlı kılmak istemeyen bir anlayışa kavuşturmak amacıyla bu yönde çalışacaktır. Yasayı yöneticinin iradesi değil, insan aklı belirlemelidir; bu nedenle her ulusun siyasal ve sivil yasaları, J.-J. Rousseau'nun açıkladığı gibi evrensel değer taşımalıdır; bu anlayış 1789 devrimcilerini ve *İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi*'ni doğrudan etkilemiştir; "Yasa genel iradenin ifadesidir" (md. 6). Gerçekten bu görüş ünlü *Contrat social*'in (Toplum anlaşması) ana fikridir; Rousseau bu yapıtında genel iradenin ancak aklın sesiyle dile gelebileceğini belirtir. Üstelik, Rousseau yasanın aynı zamanda zorlayıcı ve özgürlüğün ancak bununla mümkün olduğunu açıkça bildiren kişidir: "Nasıl yapmalı ki, insanlar itaat etsinler, ama kimse kumanda etmesin; hizmet etsinler, ama kimse efendi olmasın; insan gerçekten, olabildiğince özgür olsun ki, açık bir sıkıntı yüzünden kimse, özgürlüğünü kaybetmesin, çünkü bu başkasının özgürlüğüne zarar verebilir. Bu mucizeyi ancak yasa sağlayabilir. İnsanlara adaleti ve özgürlüğü yalnız yasa verebilir. toplumun iradesinin ürünü olan bu yararlı kuram insanlar arasında doğal eşitlik hakkını yaratır. Bu ilahi ses, her yurttaşa kamusal aklın kurallarını benimsetir ve ona hem kendi aklının dediklerine göre hareket etmeyi, hem kendisiyle çelişkiye düşmemeyi öğretir" (*Discours sur l'économie politique* [Ekonomi politik hakkında söylev]).

Böylece XVIII. yy. düşünürleriyle, açıkça doğa bilimleri modeline göre bir hukuki yasa kavramı yaratmaya çalışan bir çaba ortaya çıktı.

Kant yasayı (alm. *Gesetz*) aklın yargısına bağlar. Bu anlayışa göre, her insani eylemin dürtüsü yalnız yasadır ve "ödev, yasaya saygı nedeniyle bir eylemi yerine getirme zorunluğudur" *(Töreler metafiziğini temellendirme),* çünkü "ödev duygusuyla yapılan bir eylem, sevginin etkisinden ve onunla birlikte iradenin her türlü ereğinden bağımsız olmalıdır; eğer bu nesnel olarak yasa değilse ve bütün eğilimlerine aykırı da olsa, yasaya itaatın gereği olarak bu pratik yasaya katıksız bir saygı duymuyorsam, iradeye onu belirleyebilmek için hiçbir şey kalmaz" *(ay ypt.).* Yalnız yasa, tasarlanan haliyle, kendi içeriğinden bağımsız olarak akıllı varlığın iradesini yedebilir. O takdirde Kant şöyle diyebilir: "İradeyi, herhangi bir yasaya bakmaktan doğan sonuçların fikir olarak onda uyandırabileceği bütün dürtülerden kurtardığına göre, geriye ancak eylemlerin, kendisine yalnız ilke hizmeti görecek genel yasaya evrensel uygunluğu kalır; başka bir deyişle her zaman öyle hareket etmeliyim ki, özdeyişimin evrensel bir yasa olmasını isteyebileyim" *(ay ypt.).*

Hegel'e göre, bir soyutlama olmaktan öte, yasa devlet kuramında somut ve evrensel olarak vardır: Devlet yasayla konan ve var olan akıldır. Bu nedenle, "nesnel bir töre"de yasa hak fikrinin "önerilmiş varlığı"dır *(das Gesetztsein):* bundan dolayı özgürlüğün somutluğu onunla ifade edilir *(Hukuk felsefesinin ilkeleri).*

Yasa, ilk sosyalistlerde bir olgunun sonucu gibi gösterilir. Bu anlayış, Proudhon'un açıkladığı gibi, bir iradenin ya da bir evrenselliğin ürünü sayılan her türlü yasa fikrini reddeder: "Yasa, egemen olanın iradesidir: bundan dolayı, bir monarşide yasa kralın iradesinin ifadesidir; bir cumhuriyette yasa halkın iradesinin ifadesidir. İradelerin sayısındaki fark dikkate alınmazsa iki sistem tam anlamıyla birbiriyle özdeştir: her ikisinde de, yasa bir iradenin ifadesi sayıldığından (oysa bir olgunun ifadesi olmalıydı) hata eşittir" (*Qu'est-ce que la propriété?* [Mülkiyet nedir], 1).

Marksist yasa anlayışının yukarıda anlatılan kuramlarla hiçbir bağlantısı yoktur. Yasalar insanların öznel iradesinden bağımsız kurallardır. Nitekim doğa, tarih kendi öz yasalarına göre yürür ve gelişir; onun için bu yasaları ortaya çıkarmak gereklidir. Marx, Kapital'de amacının "modern toplumu devindiren ekonomik yasayı ortaya çıkarmak" olduğunu yazar.

—Huk. Yasaları çıkarmaya yetkili organ, çağdan çağa ve ülkeden ülkeye değişim göstermiştir. Mutlak monarşiler döneminde hükümdar, yasaları yapmaya ve uygulamaya ya da uygulatmaya yetkili tek organdı. Bu anlamda, yasama ve yürütme yetkileri onun elinde birleşmişti. Sınırlı monarşilere geçiş ve seçimle gelen meclislerin oluşması, yasa yapma yetkisinin de hükümdardan koparak demokratik (temsili) organlara geçmesi anlamına gelmiştir. Bu açıdan, demokratik rejimlerde, ister sınırlı monarşi (Büyük Britanya örneği) ister cumhuriyet sistemlerinde olsun, yasa yapma yetkisi seçimle oluşmuş meclislere aittir. Yasaların içerikleri bakımından genel, nesnel ve soyut kurallar koydukları, bu yönden de tek tek kişileri hedef alan birtakım idari işlemlerden ayrıldıkları genellikle kabul edilir. Bu yöntem ya da yaklaşım, yasanın içeriği açısından tanımlanmasına yol açar ki, bu bağlamda yasa, maddi yapısı ya da özü açısından öbür hukuk kurallarından (özellikle idari işlemlerin birel nitelikte olanları) ayırt edilir. Ancak, gerek eski çağlarda gerekse günümüzde, genel ya da soyut içerik taşımayan yasalar da var olmuştur, hatta bu nitelikteki yasalar çoğalmaktadır: belli kişilerin affını, belli kişilere aylık bağlanmasını öngören yasalar bunların en bilinen örnekleridir. Ayrıca bütçe yasaları ile kalkın-

ma planlarına ilişkin yasalar da içerikleri bakımından soyut ve genel olmaktan çok, somut ve özel, üstelik geçici karakterdedirler. Bu özellikler, yasa denen hukuk kuralının, maddi içeriğine göre tanımlanamayacağı yolunda görüşlere yol açmıştır. Organik ya da biçimsel adı verilen yaklaşımlar, yasama organlarınca çıkartılan hukuk kurallarının, içerikleri ne olursa olsun, "yasa" tanımına gireceklerini kabul eder.

Türkiye'de İkinci meşrutiyet döneminde 1876 tarihli Kanun-ı esasi'de yapılan değişiklikten bu yana (1909) yasama yetkisi meclisin ya da meclislerin elindedir. İkinci meşrutiyet döneminde Heyeti âyan ve Meclisi mebusan, 1920'den başlayarak da TBMM, yasa yapmaya yetkili organdır. 1961 Anayasası döneminde yasama meclisi Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere ikili bir yapı göstermiş olduğu için, yasa yapımında da bu iki meclis birlikte söz sahibiydiler. Ancak Millet Meclisi Senato'ya oranla daha etkili bir konumdaydı. 1982 Anayasası'yla yeniden tek meclisli yapıya dönüldü; bugün yasama yetkisi TBMM'nindir. Anayasa bu yetkinin devredilemeyeceğini bildirmekle birlikte, belli durumlarda Meclis'in Bakanlar kurulu'na belli süreler içinde kanun hükmünde kararnameler çıkartma yetkisini vermesi ve yine Anayasa uyarınca bu kararnamelerle yasalarda değişiklik yapılabilmesi mümkündür.

Türk hukukunda yasa temel ve asli işlem niteliği gösteregelmiştir. Şu anlamda ki, yasanın bulunmadığı durumlarda, yürütme de bir işlem yapamamaktadır. Bu anlamda yürütme, yasamaya bağımlı bir karakter taşımıştır. Yasalar, başta özgürlükler alanı olmak üzere, türk kamu hukukunda, Anayasa'dan sonra gelen en temel hukuki çerçeveyi oluştururlar. Örneğin, temel hak ve özgürlükler ancak yasayla sınırlanabilir. TBMM'de yâsa hazırlığında inisiyatif Bakanlar kurulu'ndan gelebileceği gibi (yasa tasarıları), tek tek üyelerden ya da üye gruplarından da gelebilir (yasa önerisi). Tasarılar, kural olarak, Meclis genel kurulu'ndan önce ilgili komisyonlarda görüşülür. Yeni Anayasa, yasa tasarılarının görüşülmesi ve kabulü için aranan çoğunluk oranlarını düşürmekle, yasama işlevinin engellemelere uğramadan ve hızlı biçimde gerçekleşmesine olanak sağlamıştır. TBMM tarafından kabul edilen metin, Cumhurbaşkanı tarafından *Resmi gazete*'de yayımlanır. Cumhurbaşkanının, yasaları bir kez daha görüşülmek üzere Meclis'e geri gönderme yetkisi de vardır. Bütçe yasaları bunun dışında kalır. Meclis, kendisine geri gönderilen yasayı aynen kabul ederse, Cumhurbaşkanı da bunu yayımlamak zorundadır.

Yasalar, kural olarak *Resmi gazete*'de yayımlandıktan sonra yürürlüğe girer ve sonuç doğurmaya başlar. Bununla birlikte, yasama organı yasanın yürürlüğe giriş tarihini ayrıca kararlaştırabilir. Yasalar, yürürlükte bulundukları zaman birimi içinde hukuki sonuç doğurabildiklerinden, kural olarak, kendilerinden önceki dönemin hukuki olaylarına uygulanamazlar. Bu anlamda, "yasaların geriye yürümezliği" ilkesi, hukuk devletinin de bir güvencesini oluşturur.

Yasalar, kural olarak genel ve soyut kuralları içerdikleri için, bunların somutlaştırılması ve uygulanabilmesi için İdare'nin ve genel olarak yürütme organının birtakım düzenleyici ve açıklayıcı işlemlerine gerek vardır. Türk kamu hukukunda, Bakanlar kurulu tarafından çıkartılan ve yasaların nasıl uygulanacağını gösteren, ayrıca yasalarca konan buyrukların yerine getirilmesini sağlayan başlıca işlem biçimi "tüzükler"dir. Bakanlar kurulu gibi, Başbakan ve bazı kamu tüzel kişileri tarafından çıkartılan yönetmelikler de yasaların uygulanmasını sağlayan hukuki araçlardan biridir. Ancak, kurallar hiyerarşisi ilkesinin bir gereği olarak, nasıl yasalar Anayasa'ya aykırı olamazlarsa, tüzük ve yönetmelikler de yasalara aykırı kurallar taşıyamazlar. Yasaların denetimi Anayasa mahkemesi'nde yapılırken, İdare'nin çıkardığı tüzük, yönetmelik, gibi genel düzenleyici işlemlerin denetimi de idari yargı organları tarafından yapılır.

—Psikan. J. Lacan yasayı istekle olan ilişkisi nedeniyle ele alır. Simgesel yasa, çocuğun annesinden isteklerine bir biçim vererek isteğin tanınmasına yol açması bakımından bu isteğe varlığını verir. Simgesel eksen, kültür düzeninin, yani bir kültürü oluşturan dil ve bütün göstergeler sistemi düzeninin ta kendisidir. Babasoylu bir kültürde, baba aile adını, doğan öznenin dilini ve kimliğini aktaran kişi olması bakımından, bu düzenin taşıyıcısıdır. Gene bu bakımdan, baba, kendini dile getirmek için dilin sözcükleriyle ("gösterenin gösterileri") yasa aşamasına yükselmek zorunda olan isteği yasaklar. Oysa sözcükler, olanaklı görüntülenmelerinden biri de baba olan Öteki'nin gerçekleridir. İstek, yasanın karşıtı değil, bağlılaşığıdır. İstek ve hazzı olanaklı duruma getiren, yasa ve yasaklamadır.

—Tar. *Moğollar'ın gizli tarihi*'nin verdiği bilgilere bakılırsa, Timuçin "Cengiz" unvanıyla tüm Moğollar'ın hakanı ilan edildikten (1206) sonra Cengiz Yasası, *Yasa* adı altında 33 kitap halinde toplandı. Cengiz Han, yetki verdiği oğullarından Çağatay'ı Yasa'nın yürütme erkiyle görevlendirdi. Cengiz Han soyundan gelen hükümdarlar, kendileri ve devletleri müslümanlaşıp türkleştikten sonra bile Yasa'ya bağlı kaldılar. Gerçek müslüman ve dindar kişiler olarak tanınan ilhanlı hükümdarı Ebu Sait (1317-1335), altınordu hanı Toktamış (1376-1395), Özbekler'den Şeybani hanedanının kurucusu Muhammet Şeybani (1500-1510), çağatay hanlarından Alaettin Tarmaşirin (1326-1334), Kırım han sülalesi olan Giraylar (1426-1792), özellikle de Timur (1370-1405) sonuna kadar Yasa'yı şeriattan üstün tuttular. Ancak Timur, Yasa'nın adını "töre" olarak değiştirdi ve çok iyi bildiği töreye ölene kadar bağlı kaldı. Timur'un torunu Uluğ bey (1447-1449), töreyi islamlığa aykırı bularak şeriata döndü. Türkleşmiş moğol devletlerinin ve Orta Asya hanlıklarının da zamanla şeriatı Yasa'ya yeğlemeleri sonucu XVIII. yy. sonlarından başlayarak geçerliliğini yitiren Cengiz yasası ya da töre, tam anlamıyla unutulup ortadan kalktı. Öte yandan, Yasa'nın yurttaşlık hukukuyla ilgili olan ve "Bilig" denen bölümü, sadece İlhanlılar' da uygulanma alanı bulduğundan, bu devletin sona ermesiyle (1353) birlikte çok daha önceden yürürlükten kalktı.

—Uluslarar. huk. Türk hukukunda yasalar uyuşmazlığına ilişkin temel kurallar 20 mayıs 1982 tarih ve 2675 sayılı Milletlerarası özel hukuk ve usul hukuku hakkında k.'da belirtilmiştir. Bu yasaya göre hak ve eylem ehliyeti ilgili kişinin ulusal hukukuna bağlıdır (md. 8). Evlenme ehliyetine ve koşullarına taraflardan her birinin kendi ulusal hukuku uygulanır (md. 12). Boşanma ve ayrılık nedenleri ve hükümleri eşlerin müşterek ulusal hukukuna bağlıdır (md. 13).

Yasa *(Nomos)*, Hippokrates'in küçük bir kitabı. (Yazar bu kitabında tıbbın saygınlığını korumak için, bilgisizleri ve şarlatanları kınar.)

YASA (İbrahim), türk toplumbilimci (Serez 1906 - Ankara 1993). Balıkesir Muallim mektebi'ni bitirdikten (1929) sonra Karaman'a öğretmen olarak atandı, İÜ Edebiyat fakültesi felsefe bölümü'ne kaydoldu (1933). Devlet bursu ile ABD'ye gönderildi (1934). Missouri Üniversitesi'nde köy sosyolojisi eğitimi gördü, master ve doktora yapmak üzere Cornell üniversitesi'ne geçti, *Agrarian Reforms in Mexico* adlı teziyle doktorasını verdi (1940). Hasanoğlan yüksek köy enstitüsü'ne öğretmen olarak atandı. Türkiye'nin ilk toplumbilimsel köy araştırmasını kaleme aldı. SBF'de açılan bir asistanlık sınavını kazanarak üniversiteye geçti (1956), eylemli doçent, profesör (1966) oldu, 1977'de yaş sınırından emekliye ayrıldı. Türk dil kurumu bilim ödülü'nü kazandı (1979). Başlıca yapıtları: *Hasanoğlan köyünün içtimai ve iktisadi yapısı* (1955), *Sindel köyünün toplumsal ve ekonomik yapısı* (1960), *Türkiye'de kız kaçırma gelenekleri ve bununla ilgili bazı idari meseleler* (1962), *Ankara'da gecekondu aileleri* (1966), *Yirmi beş yıl sonra Hasanoğlan köyü (karşılaştırmalı bir toplumbilimsel araştırma)* [1969], *Türkiye'nin toplumsal yapısı ve temel sorunları* (1970), *Yurda dönen işçiler ve toplumsal değişme* (1979).

YASACILIK a. Fels. Kralın ve çıkardığı yasaların egemenliğini, her insan etkinliğinin temelinde yer alan bir ödüller ve cezalar sistemine bağlayan Çin kuramı. (Bu kuramı ortaya atan yasalar okuludur.)

YASADIŞI sıf. **1.** Yasaya, yasanın buyruklarına aykırı olan şey için kullanılır: *Yasadışı faaliyetlerde bulunmak.* **—2.** Yasaya aykırı etkinliklerde bulunan; illegal: *Yasadışı örgütler.*

—Huk. *Yasadışı evlenme*, yasada öngörülen koşullara uymaksızın yapılan evlenme*.)

YASAK a. **1.** Bir toplulukta, bir yerde vb. yasalar, yönetmelikler, toplumsal kurallar, kurumlar (din, ahlak vb.) tarafından, yapılmasına izin verilmeyen şey: *Yasaklarla dolu bir hayat. Bir yasağı kaldırmak. Darbeciler sokağa çıkma yasağı ilan ettiler. Dinin yasakları.* (Bk. *ansikl.* böl. Sos. antropol.) **—2.** *Fiil + mak + yasaktır*, bir eylem izin verilmediğini, onun yasaklandığını anlatır (resmi kalıp tümce): *Sigara içmek yasaktır. Burada yüzmek yasaktır.* **—3.** *(Bir şeyi) yasak etmek*, onu yasaklamak. ‖ *Yasak olmak*, bir şeyin yapılması yasaklanmak, yapılmaması istenmek. ‖ *Yasak savmak*, bir nesneden söz ederken, bir gereksinimi şimdilik, şöyle böyle karşılamak: *Bu elbiseyle birkaç ay daha yasak savarız;* bir kimseden söz ederken, bir işi hatır belasına isteme isteye üstünkörü yapmak: *Oturup çalışma değil, seninkisi yasak savma.* ‖ *Sokağa çıkma yasağı*, evden çıkılmasını geçici olarak yasaklayan askeri bir uygulama ya da güvenlik önlemi.

—Huk. Bir eylemin yapılmasına hukuk kurallarınca getirilen engel. ‖ *Yasak süresi*, kimi işlemlerin yapılmasının yasaklanmış olduğu süre. ‖ *Evlenme yasağı*, yasada öngörülen yakın akrabalar arasında evlenme* sözleşmesi yapılmasına izin verilmemesi.

—Tar. *İçki yasağı*, ABD'de 1919'la 1933 arasında alkollü içkilerin yasaklanması. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. **1.** Yapılmaması istenmiş, buyrulmuş olan; memnu: *Yasak kitaplar listesi.* **—2.** *Yasak aşk*, hukukça, dinsel ve töresel yönden sakıncalı görülen aşk.

—Cez. huk. *Yasak hakların geri verilmesi*, kamu hizmetlerinden yasaklılık ve ceza mahkûmiyetinden doğan öteki ehliyetsizliklerin ortadan kaldırılmasını sağlayan kurum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Din. *Yasak meyve*, cennette Tanrı'nın yasaklamış olmasına karşın Âdem ile Havva'nın bu yasağı unutarak yedikleri meyve. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fiz. ve Astrofiz. *Yasak geçiş*, enerji düzeyleri arasındaki, olağan koşullarda eleme kurallarına uymayan bir kuvantal geçiş için kullanılır. (Bu kurallar, sorunun bakışım özelliklerinden kaynaklanan korunum yasalarını belirtir.) ‖ *Yasak tayf çizgisi*, bu geçişe denk düşen ve geçiş yasak olduğundan, olağan koşullarda, sözkonusu sistemin tayfında yer almayan tayf çizgisi. (Bilinen fiziksel koşullarda, yasak tayf çizgileri görünmez. Bu arada bunlar, Evren'in, yoğunluğu son derece düşük kimi bölgelerine [yıldızlararası ortamın bulutsuları, güneş tacı] ilişkin tayflarda gözlemlenebilir.)

—Huk. *Yasak bölge* → ASKERİ YASAK BÖLGE*.

—Verg. huk. *Yasak mallar listesi,* gümrüklerde, ülkeye giriş ya da çıkışı yasaklanan malları kapsayan liste.

—ANSİKL. Cez. huk. Sürekli olarak kamu hizmetlerinden yasaklılık ile öteki ehliyetsizlikler, asli ceza olabileceği gibi, başka bir cezanın yasal sonucu olarak da verilmiş olabilir. Ehliyetsizlik cezaları, mahkûmiyetten kaynaklanmak koşuluyla her ne şekilde olursa olsun kişinin ehliyetlerini kısıtlayan yaptırım ve önlemleri kapsar. Örneğin, mahkûmiyet nedeniyle belirli bir mesleği yapamama gibi. Memnu hakların iadesi, hükümlünün bulunduğu ağır ceza mahkemesinden istenir. Ancak, bu istemde bulunulabilmesi için yasa bazı koşulların varlığını aramıştır: 1. Asli cezanın ortadan kalkması (asli ceza, infaz, af, zamanaşımı gibi nedenlerle ortadan kalkmış olabilir). 2. Belirli bir sürenin geçmesi. Yasaklılık ya da ehliyetsizlikler asli cezaya bağlı olmaksızın verilmişse, bu süre hükmün kesinleştiği tarihten başlayarak beş yıldır. Yasaklılık asli cezaya bağlı ise, süre infazın sona ermesinden başlayarak yine beş yıldır. Bu koşulların varlığı durumunda istenebilecek memnu hakların iadesine karar verilebilmesi de iki koşula bağlıdır: 1. hükümlünün iyi hali; 2. mahkûmiyet borçlarının ödenmiş olması.

—Din. Hıristiyanlıkta, Havva'nın Âdem'e bu meyveyi yedirmesi "asli günah" diye nitelendirilir ve bu olayın bütün insanların suçlu doğmalarına yol açtığına inanılır. Tevrat'ta yasak meyveyi kadına (Havva) yılanın, Âdem'e de kadının yedirdiği belirtilirse de (Tekvin, 3), Kuran'da Havva'yı da, Âdem'i de bu konuda aldatanın şeytan olduğu anlatılır (II, 36). Özellikle bir ayette (XX, 120) şeytanın Âdem'e seslenerek "Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve eskimeyen hükümdarlığı göstereyim mi?" sözleriyle onu aldattığının açıklanması, ilk günaha kadının neden olduğu yolundaki hıristiyan inancının -islam dinine göre- yanlışlığını ortaya koyar. Ayrıca, islam dininde bu olayın bütün insanları suçlu kıldığı biçimindeki inanç da benimsenmez. Kuran, Âdem'in bu günahı unutkanlığı nedeniyle işlediğini (XX, 115), eşi ile birlikte pişman olduğunu, Tanrı'ya yalvardığını (VII, 23) ve tövbesinin kabul edildiğini bildirir (II, 37).

—Sos. antropol. Bütün dinler uyulması gereken belirli yasaklar getirir. Ancak her yerde, örneğin siyaset ve aile alanlarında dinsel olmayan yasaklar da vardır. Melanezya'da olduğu gibi, şefin kişiliğiyle ilgili yasaklamalar (tabu kavramı bu yasaklamalardan başlayarak gelişmiştir) ya da her toplumda farklı bir biçimde tanımlanan yakınıyla yatmayı yasaklayan evrensel evlilik yasaklamaları bu tür yasaklardandır.

. Maddi nesne, canlı varlık, edim, yer, zamansal alan, konum, dile getirme vb. her şey yasaklanabilir. Örneğin beslenme yasakları (müslümanlar için domuz eti yeme yasağı), cinsel ilişki yasakları (birçok geleneksel toplumda, toplumsal yaşama giriş gibi bazı dönemler boyunca ya da cenaze töreni ya da tapınma ayinleri sırasında), dolaşım yasakları (insansal olmayan özlüklerin, "mülkü" olan filanca yerde yürümek), temas yasakları (belirli bir nesneye dokunmak), söz yasakları vb. gibi yasaklar vardır. Birbirleriyle birleştirilebilen bu yasaklar sürekli de, geçici de olabilir (bir ayin döneminí ya da rahip, şef gibi kişilerin koşulunu kapsayabilir).

Yasaklar, kendilerini getiren özlüğe göre ayrılabilir. Bu özlük kimi zaman belli bir öznedir (bir tanrı, bir ruh, bir tapınmayı kuran bir güç), kimi zaman da bu türlü bir yasağı koyan ya da bu yasağın nedenini açıklayan hiçbir etmen yoktur (bazı toplumlarda, kadınların yiyecek maddesi dövdükleri havaneli üzerine erkeklerin oturması yasaktır [örneğin afrika toplumları]).

Her yasağın çiğnenmesi bir yaptırıma yol açar. Bu yaptırım, yasağa uyulmamasına "öfkelenen" bir etmen tarafından "gönderilebileceği" gibi kökeninde aracı bir güç bulunmadan, kendiliğinden içkin bir yaptırım da olabilir (örneğin toplumsal grupta içkin bir yasa tarafından yasaklanan yakınıyla yatma). Bu yaptırımlar genellikle ya yasağın çiğneyicisi olan bireye, ya da onun mahalle, soysop, aile, torunlar gibi bağlı bulunduğu gruplarından birine zarar veren mutsuzluk, hastalık ve ölümlere dayanır.

Bir yasağın çiğnenmesi günah kavramıyla karıştırılmamalıdır. Gelenek toplumlarda yaptırım, yasakta içkin olarak kabul edilir ve yasağı çiğneyenin niyetinden bağımsız olarak harekete geçer. Toplumsal düzenin etkili bir denetim ve koruma aracı olan yasak, basit ahlak buyruğunu aşar. Geleneksel toplumlarda yasağın çiğnenmesi bir yanılgı olarak değil, zararlı etkilerini geçersiz kılmak için kendiliğinden onarım yöntemleri (özellikle kurbanlar) gerektiren bir edim olarak görülür.

—Tar. Kilise çevreleri tarafından XIX. yy. başlarında istenmeye başlanan içki yasağı, önce yirmi yedi eyalette yürürlüğe girdi, daha sonra Anayasa'da yapılan on sekizinci değişiklik ile bütün ABD'yi kapsamına aldı (ocak 1919). Yasağın uygulaması, % 5 alkol içeren her tür içkinin satışını yasaklayan bir yasayla belirlendi (ekim 1919). Ancak "kuru rejim" aktif bir kaçakçılığa ve *wet*'lerle *dry*'lar arasında gerçek bir siyasal savaşıma yol açtı. Çalışma kapasitesini ve ücretlilerin satınalma gücünü artırmak için benimsenen yasak amacına ulaşamadı, Franklin Roosevelt, yirmi birinci değişiklik ile yasağı kaldırttı (1933). [İçki yasağı Norveç'te 1919'dan 1926'ya, Finlandiya'da da 1919'dan 1932'ye kadar uygulandı.] (→ İÇKİ yasağı.)

YASAK a. Rus hükümetinin, Volga (XV.-XVIII. yy.) ve Sibirya'nın (XVIII.-XX. yy. başı) yerli halklarından aldığı ve özellikle kürkten oluşan ayni vergi.

■ **Yasak kent** ya da **Pekin İmparatorluk sarayı,** Çin imparatoruna ve saray erkânına ayrılmış yapı. Yapımına 1406'da başlandı, XVII.-XIX. yy.'lar arasında yeniden yapıldı ve restore edildi, ancak görünümü hiç değişmedi. Bir çevre duvarı ve bir hendekle kuşatılmış dev bir dikdörtgen oluşturur ve bu alan içinde, avlular ve yapılar, merkezi bir eksen boyunca birbirini izler. Günümüzde büyük bir müzedir.

YASAKÇI a. **1.** *Esk.* Muhafız, kavas. **—2.** *Yörs.* Bir yeri koruyan, bekleyen kimse; bekçi, nöbetçi.

—Kur. tar. Osmanlılar'da taşra kulluklarında görevlendirilen yeniçerilere verilen ad.

—Osmanlılar'da Tanzimat'tan (1839) önce yabancı elçilikleri koruyan yeniçeri neferlerine verilen ad.

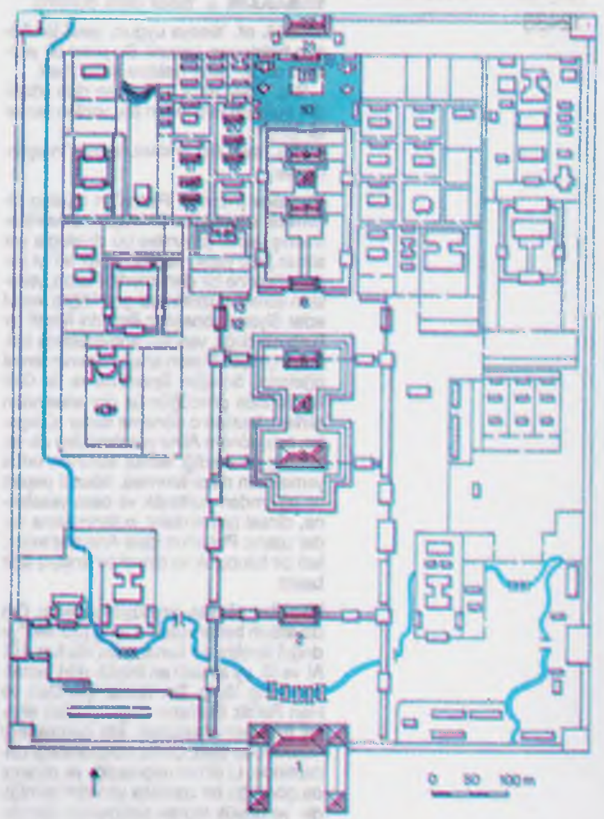
◆ sıf. Yasaklar koyan bir kimse ve bu kimsenin tutumu için kullanılır: *Yasakçı bir anlayışın ürünü olan yasalar.*

YASAKLAMA a. Yasaklamak eylemi.

—Huk. *Meslekten yasaklama,* bir meslekte çalışmanın mahkeme kararıyla geçici ya da sürekli olarak yasaklanması. (Çoğu kez özgürlüğü bağlayıcı bir cezanın sonucu olarak verilen tali bir cezadır.)

YASAKLAMAK g. f. **1.** *(Bir kimseye) bir şeyi, bir yeri, bir şey yapmayı yasaklamak,* bir kimseden söz ederken, otoritesini, yetkisini kullanarak, bir kimsenin bir şeyi yapmasına, bir şeyden yararlanmasına, bir yere girmesine vb. izin vermemek; yasak etmek: *Ailesi gece sokağa çıkmasını yasakladı. Babam bu konudan söz etmemizi yasakladı.* **—2.** *Bir şeyi yasaklamak,* bir şeyden (yönetmelik, yasa ilke vb.) söz ederken, bu yasağı içermek: *Yönetmelik, saat 20'den sonra hasta ziyaretini yasaklıyor.* **—3.** *Bir şeyi yasaklamak,* o şeyin gerçekleşmesine, yayımlanmasına, dağıtımına vb. izin vermemek, yasak etmek: *Bir mitingi, bir filmi yasaklamak. Bir ilacı yasaklamak.*

—Huk. Bir kimsenin hakları kullanmasını yasal olarak engellemek.

Pekin'de **Yasak kent.** 1. Güney kapısı (Vumın); 2. Yüce uyum kapısı (Taihımın); 3. Yüce uyum salonu (Taihıdien); 4. Kusursuz uyum salonu (Conghıdien); 5. Uyumu koruma salonu (Baohıdien); 6. Tanrısal saflık kapısı (Çiançingmın); 7. Tanrısal saflık sarayı (Çiançinggong); 8. Birlik salonu (Ciaotaidien); 9. Yeryüzü huzuru sarayı (Kunninggong); 10. İmparatorluk bahçesi (Yühuayüen); 11. İmparatorluk huzuru pavyonu (Çinendien); 12. Atalan yüceltme kapısı (Longzongmın); 13. Büyük Devlet konseyi salonu (Cunciçu); 14. Zihni besleme sarayı (Yangşindien); 15. Mutlak salonu (Taicidien); 16. Maddenin kökeni salonu (Tiyüendien); 17. Uzun bahar sarayı (Çangçungong); 18. Toprağa yardım sarayı (Yikungong); 19. Maddenin uyumu salonu (Tihıdien); 20. Birikmiş zarafetler sarayı (Çuşiugong); 21. Askeri gözü pekiik kapısı (Şuncınmın); 22. Tanrısal gurur kapısı (Şinvumın).

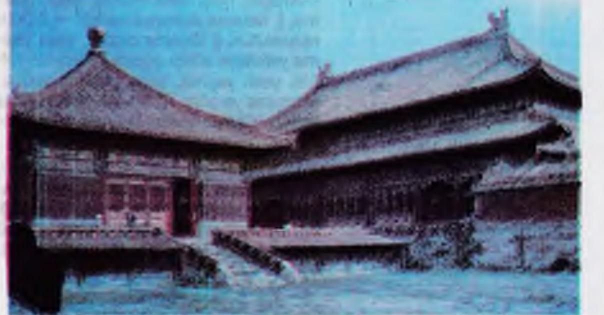
◆ **yasaklanmak** edilg. f. **1.** Bir şeyin yapılmasına, kullanılmasına, bir yere girilmesine vb. izin verilmemek: *Geceleri dışarı çıkması yasaklandı. Siyaset yapmaları yasaklanan politikacılar. Şeker hastalarına yasaklanan yiyecekler.* **—2.** Bir şeyin yayımlanmasına, dağıtımına, gösterimine vb. izin verilmemek: *Gösterilmesi sansürce yasaklanan filmler.*

YASAKLANMAK → YASAKLAMAK.

YASAKLAYICI sıf. Yasaklama niteliği bulunan, yasaklamaya yönelik, engelleyici bir şey için kullanılır: *Yasaklayıcı kurallar.*

YASAKLI sıf. ve a. Herhangi bir konuda kendisine yasak konulmuş kimse için kullanılır: *Yasaklı politikacılar, politikaya dönüyor.*

de Luze-Larousse

Pekin'deki
Yasak kent'ten
bir görünüm
Tanrısal saflık sarayı'nda (solda)
imparatorun odası,
büyük bir toplantı salonu
ve taht salonu bulunuyordu.
Birlik salonu (sağda)
başlangıçta imparatoriçenin
taht salonuydu

YASAKLIK a. Yasak olma durumu.

YASAL sıf. Yasaya uygun; yasa tarafından belirlenen; kanuni: *Bu yasal bir yaptırım değil. Yasal hakkını kullanmak.*
—Bilş. *Yasal zincir,* kullanılan dilin sözdizim kuralları tarafından izin verilen karakter zinciri.
—Huk. *Yasal faiz* → KANUNİ FAİZ*'in eşanlamlısı.

Yasalar *(Nomoi),* Platon'un diyalog biçiminde sunulan on iki kitaplık tamamlanmamış yapıtı. (Sokrates bu diyalogta yer almaz.) Bu yapıt, yapılabilecek en iyi yasalar üzerine bir denemedir. Platon, yasaların sürekli düzeltilmesi gerektiğini kabul eder. Siyasal yönetimin ilkelerini felsefi bir kurguda değil, var olan anayasalarda bulmaya çalışan Platon araştırmasının temel öğelerini, örneğini Sparta'da ya da Girit kentlerinde gördüğümüz dor sitesinden alırken, bazıları o döneme kadar süregelen eski dönem Atina yasalarından da yararlanır. İncelediği somut sorunlar, ortak yemeklerin düzenlenmesi, iktisadi yaşam ve eğitimden yurttaşlık ve ceza yasalarına, dinsel bayramların kutlanmasına kadar uzanır. Platon'un ideal Anayasa'sında, katı bir tutuculuk ve dinsel bir anlayış ağır basar.

Yasalar okulu, çin düşünce okulu. Çin devletinin bakanı Guan Cong (İ.Ö. 647'ye doğr.) tarafından kurulan bu okulun, İ.Ö. IV. ve III. yy.'lardaki en büyük dört temsilcisi Şang Yang, Şın Buhai, Şın Dao ve Han Fei'dir. Bunların oluşturdukları siyasal felsefenin özellikleri, katı gerçekçiliği -sözkonusu olan, Çin'in hükümranlığı döneminde, Li Si'nin uyguladığı ve zararını da gördüğü bir zorbaca yönetim tekniğidir- ve büyük toprak sahipleriyle tüccarlar sınıfının ortaya çıkmasıyla hacmi günden güne artan iktisadi mübadeleleri akılcı bir sisteme bağlama çabasıdır.

YASALAŞMA a. Yasalaşmak eylemi.

YASALAŞMAK gçz. f. Yasama meclisince onaylanarak yasa niteliği kazanmak; kanunlaşmak: *Emeklilik tasarısı yasalaşarak yürürlüğe girdi.*
◆ **yasalaştırmak** ettirg. f. Yasa niteliği kazandırmak, yasa durumuna getirmek: *Bir tasarıyı yasalaştırmak.*
◆ **yasalaştırılmak** edilg. f. Yasalaştırmak eylemine konu olmak.

YASALAŞTIRILMAK → YASALAŞMAK.

YASALAŞTIRMA a. Yasalaştırmak eylemi.

YASALAŞTIRMAK → YASALAŞMAK.

YASALI sıf. Yasaya uygun olan; yasal, kanuni.

YASALLIK a. Yasaya uygunluk.
—Huk. *Yasallık ilkesi.* İdari işlemlerin hukuk kurallarına uygun olması gerektiğini belirten kamu hukuku kuralı. (Ceza hukukunda yasallık ilkesi ise suç ve cezaların yasaya dayanması gerektiği, yasasız suç ve cezanın olamayacağını belirtir.)

YASAMA a. **1.** Bir ülkenin yasalarını hazırlama, onaylama ve yayımlama işi; teşrii. **—2.** *Yasama gücü, hakkı, yetkisi,* yasama yapma, koyma gücü, yetkisi. ‖ *Yasama meclisi,* yasama gücüne sahip organ.
—Anayas. huk. Yasa yapma, yasa çıkarma. ‖ *Yasama dokunulmazlığı* → DOKUNULMAZLIK. ‖ *Yasama organı,* yasa yapma yetkisine sahip organ. ‖ *Yasama yetkisi,* yasa yapma, yasa çıkarma yetkisi. (Anayasa'ya göre Türkiye'de yasa yapma yetkisi TBMM'ye aittir. Bu yetki devredilemez.)

YASAMAK g. f. *Esk. Bir yeri yasamak,* orayı düzene koymak, düzenlemek, oraya düzen vermek: *Yasadın mümine bağı ile cennet / Buyurdun kâfire dürlü meşekkat*" (Şehname tercümesi, XVI. yy.).
◆ gçz. f. Yasa koymak.

çiçek

yasemin *(Jasminum officinale)*

YASAMALI sıf. Yasa yapmayla, yasamayla ilgili; teşrii.

YASAN a. Yönelim.

YASAN (Ömer Lütfi), türk asker ve siyaset adamı (Merzifon 1878 - İstanbul 1956). Harp okulu'nu (1898), Harp akademisi'ni (1902) bitirdi. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya savaşlarına katıldı. Kurmay albay rütbesindeyken askerlikten ayrıldı. Son osmanlı Meclisi mebusanı'na Amasya milletvekili seçildi, bu meclis kapatılınca Ankara'daki TBMM'ye katıldı. İlk TBMM hükümetinde bir süre Bayındırlık bakanlığı yaptı.

YAŞAR (İzzet), türk şair, yazar (İstanbul 1951). Öğrenimini İstanbul Üniversitesi ingiliz dili ve edebiyatı bölümü'nde tamamladı. Çevirmenlik, reklam yazarlığı yaptı. Yaptıtlarında kara mizaha geniş ölçüde yer verdi. Şiirlerini *Kanama* (1974), *Yeni kuş bakışı* (1979), *Ölü kitap* (1983) yapıtlarında topladı. *Dönüşü olmayan hikâyeler* (1981) kitabıyla Sabahattin Ali öykü ödülü'nü kazandı.

YASASIZ sıf. **1.** Yasası olmayan. **—2.** Yasayla belirlenmeyen, kanunsuz.

YASASIZLIK a. Yasasız olma durumu, kanunsuzluk.

YASAVUL ya da **YASAVUR** a. (esk. türkç. sözc.). Yolları koruyup gözeten görevliye verilen ad.
—Kur. tar. İlhanlılar'da ordu müfettişlerine verilen ad.
—ANSİKL. İlhanlılar'da yasavulun yetkileri oldukça genişti. Orduda disiplin ve düzeni sağlar, savaş sırasında konaklama yerlerini saptardı. Büyük törenlerde ve kurultayda karışıklıkları önleyip düzeni sağlamak, her boyun alacağı yeri belirlemek, hükümdarın buyruklarını ilgililere ulaştırmak gibi görevler de yasavulundu. Buyruğundaki görevliler ellerinde *çupı yasak* (yasa değneği) denilen sopalar bulundururlardı.
Yasavul unvanı Memluklar'da vardı. Ayrıca Hive Hanlığı'nda jandarma görevi yapan askerlere, Türkistan'da ise hassa askerine de *yasavul* adı verilirdi.

YASEM ya da **YASEMEN** a. (fars. *yasem, yâsemen*). *Esk.* Yasemin.

YASEMİN a. (farsça sözc.). **1.** Eski Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgesinde yetişen, dik ya da sarmaşık dallı, çok kokulu çiçekli ağaççık. (Bil. a. *Jasminum;* zeytingiller familyası.) **—2.** Yasemin çiçeklerinden özütlenen parfüm.
—ANSİKL. Yaseminin bütün dünyada 200 kadar türü vardır. Bunlardan yalnız sarı çiçekli yasemin (*J. fruticons* [*syriacum*]) doğal olarak Türkiye'de yetişir; anayurdu Akdeniz çevresidir. Kıyı bölgelerinde makiler, seyrek ağaçlık ve çalılıklar arasında bulunur. İstanbul çevresinde, Anadolu'da çok görülür. Güzel sarı çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak da yetiştirilir.
Esas yasemin (*J. officinale* [viminale]) herdem yeşil sarılıcı bir yasemin türüdür. Tutunduğu bitkiler üzerinde 8-10 metreye kadar yükselebilir. Beyaz renkte güzel kokulu çiçekleri vardır. Haziran eylül arasında çiçek açar. Anayurdu Asya'dır. İran'dan Çin'e kadar doğal olarak yetişir. Güzel kokulu çiçeklerinden ötürü XVI. yy.'ın sonlarında Avrupa'ya girmiştir. Türkiye'de de uzun zamandan beri süs bitkisi olarak ve Çoruh vadisindeki bazı köylerde, yasemin ağızlık yapmak için çubuk halinde yetiştirilir. Bunun süs bitkisi olarak yetiştirilen birtakım alttürleri de vardır: sarı alaca yapraklı *J. o. aureo-variegatum;* çiçek tacının dışı pembe olan *J. o. affine;* çok büyük (4 cm) çiçekli *J. o. grandiflorum.*
Yasemin türlerinden biri de (*J. sambac*) Güney Anadolu'da Mersin ve Antakya yöresinde "ful" adıyla yetiştirilir.
Büyük çiçekli yasemin *(J. o. grandiflorum)* Akdeniz çevresinde parfümcülük için de yetiştirilir. Bunun çiçeğinden elde edilen yağ Antalya bölgesinden ihraç edilmektedir. Yasemin yağında jasminon, linalol, geraniol ve özellikle benzil asetat bulunur. Çiçeklerden elde edilen infusyon halk hekimliğinde ağızdan alınarak göğüs yumuşatıcı, sinir yatıştırıcı ve peklik verici olarak kullanılır.

Yasin suresi, Kuran'ın 36. suresi. 83 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adı, ilk ayette geçer. Arap abecesinin on ikinci ve sonuncu harfleri olan "yasin"in, tefsircilerin çoğunluğuna göre anlamı Allah ve Hz. Peygamber'den başkasının bilemeyeceği "huruf-ı mukattaa"dandır. Bununla birlikte "yasin"in "Ya insan!" ya da "Ya seyit el-beşeri" (ey insanlığın efendisi) ünlemlerinin kısaltılmışı olabileceği gibi görüşler de öne sürülür.
Yasin suresi'nin özel bir önem taşıdığına ve bu sureyi okumanın çok sevap getireceğine ilişkin hadisler vardır. Bu hadislerden bazılarının anlamı şöyledir: "Akşam vakti Yasin suresi'ni okuyan kişi bağışlanmış olarak sabahlar"; "Her şeyin bir kalbi vardır; Kuran'ın kalbi de Yasin suresi'dir"; "Yasin, Kuran'ın kalbidir; Allah'ın hoşnutluğunu ve ahret mutluluğunu dileyen bir kişi bu sureyi okuduğunda Allah onu bağışlar. Ölülerinizin ruhları için Yasin suresi okuyunuz".
Hikmetli Kuran'a yemin ettikten sonra Hz. Muhammet'in peygamberlerden olduğunu ve doğru yol üzerinde bulunduğunu, Kuran'ın Allah tarafından insanları uyarmak için gönderildiğini belirterek başlayan surede, ibret alınması için eskiden yaşamış bir halktan kısaca söz edilir. Bu halka Allah iki elçi gönderir, fakat onlar bu elçileri yalancılar ve uğursuz sayarlar. Kente çok uzak bir yerden inanmış bir kişi gelerek bu elçilere inanmalarını, gerekçeleriyle birlikte onlara öğütlerse de inatlarından bir türlü vazgeçemezler; Allah da onları yok eder. Daha sonraki ayetlerde Allah'ın varlığının ve gücünün çeşitli kanıtları açıklanır; inkârcıların inat ve nankörlükleri anlatılır; bunların ahrette gerçeklerle yüz yüze gelince pişman olacakları belirtilir. 78. ayette "Şu çürümüş kemikleri kim diriltecekmiş!" yolundaki bir karşı koyuşa değinilerek "De ki: Onları ilk kez yaratmış olan diriltecektir. Çünkü O, yaratmanın her türlüsünü çok iyi bilir" yanıtı verilir. Sure, Allah'ın yaratma gücünü ve buyruğunun kesinliğini dile getiren, her şeyin yönetim ve hâkimiyeti (melekut) kendisinde bulunan Allah'ı tespih eden ayetlerle son bulur.

YASİNCİZADE ABDÜLVAHAP EFENDİ Seyit → ABDÜLVAHAP EFENDİ Yasincizade (Seyit).

YASKA (İ.Ö. V. yy.'a doğr.). *Nirukta**'nın yazarının adı.

YASLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir yere, bir şeye yaslamak,* onu, ona, oraya değecek bir konuma getirip öylece bırakmak; dayamak: *Başını göğsüme yasladı.* **—2.** *Arkasını, sırtını vb. bir kimseye yaslamak,* ondan güç almak, ona güvenmek; dayanmak: *Arkasını ailesine yaslamış, ahkâm kesiyor.* **—3.** *Bir yönünü bir yere yaslamak,* bir yerin doğal konumundan yararlanmak: *Eşkıyalar arkalarını dağa yaslayıp saldırıya geçtiler.*
—Denizc. Bir gemiden söz ederken, rüzgâr ya da akıntının etkisiyle manevra olanağını kaybederek rıhtıma ya da bir başka gemiye yandan bindirmek.
◆ **yaslanmak** dönşl. f. **1.** *Bir şeye, bir yere (somut) yaslanmak,* oraya kendini dayamak, ondan destek almak; bir şey sözkonusuysa, oraya değecek biçimde yerleştirilmiş olmak, dayanmak: *Oraya yaslanma, çok sağlam değil. Dolap duvara çok fazla yaslanmış, biraz öne doğru alalım.* **—2.** *Bir şeye, bir kimseye yaslanmak,* onun desteğine, yardımına güvenmek; ondan destek, güç almak; dayanmak: *Zor anlarda hep ona yaslandım. Bu konuda sadece halkın sağduyusuna yaslanıyoruz.*

YASLANMA a. Yaslanmak eylemi.
—Dy. *Yaslanma rayı,* bir kruvazmanın iç

bölümüne yerleştirilen dirsekli ray.

YASLANMAK → YASLAMAK.

YASLANMAK gçz. f. Yasa bürünmek, yas içinde olmak.

YASLI sıf. Yas tutan, yasta olan kimse için kullanılır; matemli: *Yaslı bir ana.*

YASMAK g. f. *Esk.* **1.** *Bir yayı yasmak,* yayın kirişini gevşetmek: *Kız yayını yasdı ve gereği gibi sındı...* (Ferec Ba'd-eş Şidde, XV. yy.). **—2.** *Bir şeyi yasmak,* onu düz duruma getirmek.

YASMIK a. *Yörs.* Mercimek.

Yasna, *Avesta*'nın ayin düzeniyle ilgili bölümünün adı. (Törenlerde okunan duaları kapsar).

YASON Kyrenell, İ.Ö. II. yy.'da yaşamış yahudi tarihçi. Makabiler'in isyanını konu alan ve beş bölümden oluşan kitabın yazarıdır. Makabiler kitabı'nın ikincisi (II, 19-31) bir özetidir.

YASSI sıf. Kalınlığı az yayvan ve düz olan şey için kullanılır.
—Balıkç. *Yassı iğne,* eğri bölümü özel tipte, yassı ve bakışımsız olta iğnesi.
—El sant. *Yassı işleme,* dolgusuz işleme; kabarıklık oluşturmayacak biçimde yapılmış işleme.
—Geom. *Yassı elipsoit,* küçük ekseni etrafında dönmesiyle elde edilen dönel elipsoit. || *Yassı koşutkenar,* bütün köşeleri aynı bir doğru üzerinde bulunan koşutkenar.
—Mutf. *Yassı kadayıf* → KADAYIF.
—Tekst. *Yassı iplik,* çok az bükümlü iki ya da üç iplik katından oluşan iplik.
—Zool. *Yandan yassı,* bir balık ya da genellikle herhangi bir hayvandan söz edildiğinde, sağdan sola doğru yassı olan (örn. dilbalığı, tatlusu melekbalığı vb.)

YASSI KUYRUKLU GEKO a. Madagaskar ormanlarında yaşayan, kuyruğu kürek gibi yassı, ağaççıl geko. (Beden rengi, böcekleri avladığı ağaç gövdelerinin rengine benzer. Bil. a. *Uroplatus fimbriatus;* gekogiller familyası.)

YASSI KUYRUKLU KERTENKELEMSİ a. Güney Amerika'da yaşayan, solucansı bedenli, kör, kazıcı, ayaksız amfibyum. (Kuluçkalı vivipardır. Bil. a. *Typhlonectes compressicauda;* boyu 50 cm.)

YASSI PARMAKLI GEKO a. Akdeniz bölgelerinde yaşayan, gündüzleri taşların altına sığınarak geçiren, küçük kertenkele. (Bil. a. *Hemidactylus turcicus;* gekogiller familyası.)

YASSIADA, antik **Plati,** Marmara denizi'nde, İstanbul boğazının G. ağzından 16 km kadar uzaklıkta, Kartal ve Maltepe kıyıları önünde sıralanan ve batı dillerinde Prens adaları diye bilinen Kızıladalar kümesinin en küçüklerinden ve kıyıdan en uzak olanlarından biri; 0,12 km². Burgaz adasının 5 km G.-B.'sında. Adı, üzerindeki 40-45 m yükseklikteki bir düzlükle ilgilidir. Jeolojik bakımdan Hercynia dağoluş evresinde kıvrımlanmış Silures devrine ait kuvarsit kayaçlarından oluşur. Bizans dönemine ait bazı kalıntıların bulunduğu ada, yüzyıllar boyunca boş kalmış, bu nedenle B.'sındaki Sivriada ile birlikte Hayırsız adalar olarak adlandırılmıştı. XIX. yy.'ın ikinci yarısında ingiliz sefiri H. Bulwer burada bir köşk yaptırdı. Cumhuriyet döneminde adada deniz kuvvetlerine ait bazı tesisler kuruldu. 27 Mayıs 1960 devrimi'nde tutuklanan siyaset adamları bu tesislerde toplandı ve yargılandı.

YASSIADA batıkları, Bodrum yarımadasının B.'sındaki Yassıada çevresinde yapılan sualtı kazılarıyla saptanan batıklar. Burada Pennsylvania Üniversitesi ve National Geographic Society adına G. Bass ve van Doorninck yönetiminde gerçekleştirilen çalışmalarda, 1961-1964'te VII. yy.'dan, amfora yüklü (ayrıca çıpalar, kandiller, mutfak kapları, tanrıça Athena, topuzlu bir kantar, altın [on beşi Herakleios döneminden] ve bakır sikkeler ele geçti) bir bizans ticaret gemisi, 1967-1969 ve 1974'te IV. yy.'dan ikinci bir gemi (geç roma) belirlendi. İkinci gemide de bin kadar amfora, cam kaplar, bakır sikkeler, testiler, sürahiler bulundu. Daha sonraki kazılarda bu iki batık arasında XVI. yy.'dan üçüncü bir gemiye rastlandı. Bir osmanlı gemisi olan bu batıkta ele geçen Felipe II'ye ait bir sikke (1527-1598) tarihlendirmeye kesinlik kazandırdı. 1982-1983'te İNA ve Bodrum müzesi'nin, Cem Pulak yönetiminde ortaklaşa yürüttükleri çalışmalarda bu batığın rölövesi çıkarıldı; lale ve yıldız motifli, sırlı kâseler, taş ve demir gülleler, çeşitli cam parçaları ele geçti. Üç batık da dönemlerinin gemi yapım tekniklerini aydınlatmaları açısından önemlidir. (→ Kayn.)

Yassıada yargılamaları, 27 Mayıs 1960 devrimi ile iktidardan uzaklaştırılan Demokrat parti'ye mensup hükümet, parlamento üyeleri, bunların sorumluluklarına katılan bazı parti görevlileri ve devlet memurları hakkında Yassıada'da yürütülen yargılamalar (14 ekim 1960-15 eylül 1961). 27 mayıs sabahı Ankara'daki Harp okulu'nda "muhafaza" altına alınan sanıklar, 29 mayıs gecesinden başlayarak, sorgulanmak ve yargılanmak üzere İstanbul'da deniz üssü olarak kullanılan Yassıada'ya gönderildi. Ardından, Milli birlik komitesi tarafından sorgulama ve yargılama için gerekli hukuki çalışmalar başlatıldı. Geçici Anayasa'nın 6. maddesi uyarınca sanıkların yargılanıp yargılanmamalarına karar vermek üzere bir "Yüksek soruşturma kurulu" ve sanıkları yargılamak için "Yüce divan" niteliğinde "Yüksek adalet divanı" kuruldu (18 haziran 1960). Bakanlar kurulu'nun önerdiği adaylar arasından Milli birlik komitesi'nce seçilen Yüksek adalet divanı, adli, idari ve askeri yargıya bağlı hâkimlerden bir başkan, sekiz asil ve altı yedek üye ile bir başsavcı ve yardımcısından oluşuyordu. Divan başkanlığına Yargıtay 1. ceza dairesi başkanı Salim Başol getirildi. Yüksek soruşturma kurulu üyesi Altay Ömer Egesel de başsavcı atandı. Bu arada sanıkların yaş durumları göz önüne alınarak Türk ceza yasası'nın 65 yaşını geçmiş olanlara idam cezası uygulanamayacağına ilişkin 56. maddesi Milli birlik komitesi'nce değiştirildi (11 temmuz 1960).

Yüksek soruşturma kurulu yaptığı çalışmalar sonunda 592 kişi hakkında son soruşturmanın açılmasına karar verdi ve on dokuz dava dosyası düzenledi: 1. Anayasa'yı ihlal (Cumhurbaşkanı ve Başbakan'la birlikte 405 sanık); 2. Köpek davası (C. Bayar, N. Ökmen; nüfuzu kötüye kullanma); 3. 6-7 Eylül davası (C. Bayar, A. Menderes, bazı sivil görevliler); 4. Bebek davası (A. Menderes, F. Atabey); 5. Vinylex davası (Hasan Polatkan; nüfuzu kötüye kullanma); 6. Zimmet davası (H. Erkmen, Z. Mandalinci); 7. Arsa yolsuzluğu davası (N. Ökmen); 8. İpar Transport davası (A. Menderes, F. R. Zorlu, H. Polatkan, M. Berk, A. İpar; döviz tahsisatında nüfuzu kötüye kullanma) 9. Değirmen davası (S. Yırcalı; nüfuzu kötüye kullanma); 10. Barbara davası (R. Koraltan, H. Polatkan; Koraltan ailesi için bir mürebbiyenin Türkiye'ye getirilişinde Türk parasının kıymetini koruma yasası'na muhalefet); 11. Örtülü ödenek davası (A. Menderes, A. S. Korur; Başbakanlık örtülü ödeneğinin kullanılmasında yolsuzluk); 12. Radyo davası (A. Menderes, F. R. Zorlu, M. Sarol, E. Kalafat, C. Yardımcı, S. Yırcalı, A. Aker, H. Şaman; devlet radyosundan partizanca yararlanma); 13. Topkapı olayları davası (C. Bayar, A. Menderes; kimi sivil yöneticiler; CHP lideri İnönü'ye karşı suikast girişimi); 14. Çanakkale ve Geyikli olayları davası (A. Menderes ve DP Çanakkale milletvekilleri; bir CHP soruşturma ekibine karşı silahlı tertip); 15. Kayseri olayları davası (A. Menderes ve DP Kayseri milletvekilleri; İnönü başkanlığındaki bir CHP kurulunun Kayseri'ye girişinin engellenmesi); 16. *Demokrat İzmir* gazetesi davası (İzmir valisi ve DP İzmir yöneticileri; gazete idarehanesine yapılan toplu saldırı); 17. 27/28 Nisan İstanbul ve Ankara olayları davası (C. Bayar, A. Menderes, hükümet üyeleri, iki ilin sıkıyönetim sorumluları ve bazı sivil görevliler; polis ve asker tarafından gençlere ateş açılması); 18. İstimlak yolsuzluğu davası (A. Menderes, bazı bakanlar, İstanbul ve İzmir valileri ile İstanbul DP yöneticileri; arsa tahsisinde nüfuzu kötüye kullanma): 19. Vatan cephesi davası (A. Menderes, R. Koraltan, bir kısım bakanlar ve DP genel yönetim kurulu üyeleri).

592 sanıktan 288'inin idam istemiyle yargılandığı duruşmalar 14 ekim 1960'ta başladı. Değirmen davası zaman aşımından düşerken kalan dosyalar Anayasa'yı ihlal davasıyla birleştirildi. Bununla birlikte dosyalar bu birleştirme çerçevesi içinde ayrı ayrı ele alındı. Duruşmalar aralıksız sürdürülerek 203 günde toplam 1 033 saat tutan 287 oturum yapıldı. Davalarla ilgili olarak 1 068 tanık dinlendi. Basına ve halka açık olan duruşmaları başından sonuna değin yaklaşık 150 000 yurttaş izledi. Bu amaçla Yassıada'ya özel vapur seferleri düzenlendi. Duruşmalar öncesinde ve duruşmalar sırasında sanıklardan İstanbul milletvekili Zakar Tarver, İstanbul Emniyet müdürü Faruk Oktay, İstanbul milletvekili Yusuf Salman, Afyon milletvekili Gazi Yiğitbaşı, İstanbul milletvekili Lütfi Kırdar, İstanbul milletvekili Nuri Yamut, Bursa milletvekili Kenan Akyüz ve Konya valisi Cemil Keleşoğlu (intihar etti) öldüler. Celal Bayar 25 eylül 1960 günü ve Adnan Menderes idam kararının kendisine bildirileceği 15 eylül 1961 günü intihar girişiminde bulundular.

Yassıada duruşmaları 11 eylül 1961 günü sona erdi. Kararlar dört gün sonra (15 eylül) açıklandı. 15 kişi ölüm (Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Emin Kalafat, Agâh Erozan, Hamdi Sancar, Bahadır Dülger, Baha Akşit, İbrahim Kirazoğlu, Nusret Kirişçioğlu, Zeki Erataman, Osman Kavrakoğlu, Rüştü Erdelhun), 31 kişi de müebbet hapis (Medeni Berk, İzzet Akçal, Celal Yardımcı, Tevfik İleri, Vacit Asena, Kemal Biberoğlu, Hilmi Dura, Himmet Ölçmen, Kemal Özer, Necmettin Önder, Selami Dinçer, Ekrem Anıt, Hüseyin Ortakçıoğlu, Reşat Akşemsettinoğlu, Necati Çelim, Sadık Erdem, Nuri Tokay, Mazlum Kayalar, Selahattin İnan, Murat Ali Ülgen, Selim Yatağan, Muhlis Erdener, Enver Kaya, Rauf Onursal, Kemal Serdaroğlu, Hadi Tan, Cemal Tüzün, Samet Ağaoğlu, Sezai Akdağ, Ethem Yetkiner, Kemal Aygün) cezasına çarptırıldı. Ayrıca 418 kişi 6 aydan 20 yıla kadar değişen hapis cezaları aldılar. 123 kişi hakkında beraat, 5 kişiyle ilgili olarak da davanın düşmesi kararı verildi. Milli birlik komitesi Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam cezalarını onaylarken yaşı 65'i geçmiş olan Celay Bayar ile idam cezasına çarptırılan öteki 11 kişinin cezalarını müebbet hapse çevirdi. Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16, Adnan Menderes 14 eylülde İmralı'da idam ve gene orada defnedildiler. Bundan sonra Yassıada'nın boşaltılmasına başlandı. Ömür boyu hapse mahkûm 43 kişi idam edileceklerle birlikte İmralı'ya götürülmüştü. Hasta olan 8 hükümlü İstanbul'da bir askeri hastaneye, 297 hükümlü Kayseri, 113 hükümlü Adana cezaevlerine aktarıldılar. İmralı'daki hükümlüler de Kayseri cezaevi'ne gönderildiler. Hükümlülerden Samsun milletvekili Tevfik İleri, Diyarbakır milletvekili Kâmil Tayşi, Afyon milletvekili Necati Topçuoğlu ve İstanbul milletvekili Muhlis Erdener cezaevinde öldüler.

Yassıada hükümlülerinin affı ile ilgili çalışmalar 1962 yılında siyasi gündemin başta gelen maddelerinden biri oldu. İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümetinin çıkardığı ilk af yasası ile tüm cezalardan dörder yıl indirildi (16 ekim 1962). Aynı yasayla yedi yıla mahkûm

olanlar koşullu olarak salıverildi; bu yasadan 283 kişi yararlandı. Cumhurbaşkanı Gürsel yetkisini kullanarak Refik Koraltan, Nedim Ökmen, Rüştü Erdelhun, Selim Yatağan, Kemal Aygün, Agâh Erozan, Namık Argüç, Dilaver Argun, Bahadır Dülger, Samet Ağaoğlu, Selahattin İnan, Hilmi Dura ve İzzet Akçal'ı affetti. Bunun ardından Adalet bakanı, Ethem Menderes, Necati Çelim, Sadık Erdem, Enver Kaya, Celal Yardımcı, Mükerrem Sarol ve Hüseyin Fırat'ın cezalarının uygulanmasına ara verildiğini açıkladı. Celal Bayar, geçirdiği bir kalp krizi nedeniyle 7 kasım 1964'te salıverildi. Ardından diğer Yassıada hükümlüleri sağlık muayenesinden geçirildiler ve alınan raporlara dayanılarak serbest bırakıldılar. Salıverilmeler 1964 sonlarına doğru tamamlandı. 1966'da çıkarılan bir af yasası ile Yassıada hükümlülerinin kamu hakları, 1974'te de siyasi hakları geri verildi. 1990'da Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun mezarları İmralı'daki yerlerinden alınarak İstanbul'da yapılan Anıtmezar'a devlet töreniyle nakledildi.

YASSIBALIKLAR a. Kemiklibalıklar takımı. (Bil. a. *Pleuronectiformes*). [Eşanl. YANYÜZERBALIKLAR.]
—ANSİKL. Bedenleri yandan yassı, bakışımsızdır. Gözleri, geçirdikleri bir başkalaşma sonucu yüzüş durumuna göre ya altta kalan yüze ya da üstte kalan yüze doğru kaymıştır. Gözsüz yüz genellikle renksizdir. Aynı türden, aynı cinsten, hatta çoğunlukla aynı familyadan bireyler aynı yanlarına yatarak dinlenirlerse de bu kuralın dışında kalanlar da vardır. Yassıbalıklar iyi yüzemezler, yumuşak diplere yatarak renklerini çevreye uydurup düşmanlarından gizlenmeye çalışırlar; bazıları yalnızca gözleri dışarda kalacak biçimde dibe gömülür. Yassıbalıklar etçildir.
Yassıbalıklar takımı ile alttakıma ayrılır: *Pleuronectoidea (Psettiodidae), Citharidae*, dilbalığıgiller, pisibalığıgiller ve birçok bilim adamının üyelerini dilbalığıgiller familyasına soktuğu *Scotophthalmidae;* bu balıkların ağızları suratlarının ucundadır; burun delikleri bakışımsızdır ve çıkıntıları vardır; *Soleiodea* (*Soleidae* ve *Cynoglossidae* familyalarını kapsar; ağızları gözsüz yüzdedir; burun delikleri bakışımlıdır.)

YASSIBAŞ KAYABALIĞI a. Sıcak ve az serin denizlerin en sığ kesimleriyle 100 m derinliğe kadar inen taşlı, çakıllı, bitkili diplerinde yaşayan kemiklibalık. (Karın yüzgeçleri birleşerek bir çekmen oluşturmuştur. Ağız, bedenin tam ucundadır. Etçildir. Bil. a. *Neogobius platyrostris;* kayabılığıgiller familyası; boyu 24 cm'ye kadar.)

YASSIBÖCEKGİLLER a. Böcbil. YASSIKABUKLUKINKANATLIGİLLER familyasının eşanlamlısı.

YASSIBURUNLUMAYMUNLAR a. Amerika'da yaşayan maymun alttakımı. (İki familyası vardır: yenidünyamaymunugiller ve ipektüylümaymungiller. Bu hayvanlarda, geniş bir çeper burun deliklerini birbirinden ayırır. Bil. a. *Platyrhini.*)

YASSIBURUNLUYARASA a. Çeşitli çevrelerde yaşayabilen, böcekçil, küçük boylu, gelişmiş kulaklı, uzun kuyruklu, burun yaprağı bulunmayan yarasaların ortak adı. (Yassıburunluyarasagiller familyası.)

YASSIBURUNLUYARASAGİLLER a. Üyeleri böcekle, ender olarak da balıkla beslenen yarasa familyası. (Bil. a. *Vespertilionidae.*)
—ANSİKL. Yassıburunluyarasagillerin dünyaya yayılan 300'ü aşkın türü vardır. Türlerinin çoğu gündüzleri mağaralara, ağaç kovuklarına ya da tavan aralarına ve mahzenlere sığınır; bazı türleri göçmendir, bazılarıysa kış uykusuna yatar. Başlıca türleri: Avrupa yassıburunlu yarasası *(Vespertilio murinus)*, geç uçan yarasa *(Eptesicus fuscus)*, kokar yarasa *(Nyctalus noctula)*, cüce yarasa *(Pipistrellus kuhli)*, geniş kulaklı yarasa *(Barbastella burbastellus)*, koca kulaklı yarasa *(Plecotus auritus)*, vb.

YASSIÇAL, Amasya'nın merkez ilçesi Akdağ bucağına bağlı belde; 2 355 nüf. (1990).

Yassıçimen savaşı, Anadolu selçuklu hükümdarı Alaettin Keykubat I ile Harizmşah Celalettin arasındaki çarpışma (10 ağustos 1230). Sultanın amcaoğlu olarak selçuklu tahtında hak iddia eden Cihanşah'ın kışkırtmalarına kanan Harizmşah Celalettin, büyük bir islam kültür merkezi olan Ahlat'ı kuşatıp Eyyubiler'den alınca, eyyubi kuvvetleriyle birleşip ordusunun gücünü artıran Alaettin Keykubat, Harizmşah'ın üzerine yürüdü. İki ordu Erzincan ovasının Yassıçimen bölgesinde karşılaştı. Başlangıçta pusuya düşürülen Selçuklular'ın öncü kuvvetleri oklanıp kılıçtan geçirildiyse de kısa sürede toparlanan selçuklu askerleri, Keykubat'ın buyruğu üzerine genel saldırıya geçerek bozdukları harizm ordusunu yok etmeyi başardılar. Çevresindeki az sayıda askerle savaş alanından uzaklaşan Harizmşah Celalettin, Ahlat üzerinden Azerbaycan'a kaçarak canını güçlükle kurtardı; Cihanşah tutsak düştü; Erzurum selçuklu topraklarına katılırken, Ahlat da Eyyubiler'e geri verildi. Celalettin'in Yassıçimen yenilgisinden hemen sonra Moğollar, harizmşah topraklarını istilaya başladılar.

Yassıhöyük. Arkeol. → GORDİON.

YASSIKABUKLUKINKANATLI a. Kınkanatlıların topuzluduyargalılar öbeği üyelerine bazen verilen ortak ad.

YASSIKABUKLUKINKANATLIGİLLER a. Yassı bedenli, genellikle uzun duyargalı, tarsusları beşeklemli, topuzduyargalı kınkanatlı familyası. (Bil. a. *Cucujidae.*) [Eşanl. YASSIBÖCEKGİLLER.]
—ANSİKL. Beden biçimleri çok farklı olabilen yassıkabuklukınkanatlıgiller genellikle ağaç kabukları altında ya da oduncul böceklerin açtığı dehlizlerde yaşarlar; dehlizlerde yaşayanların larvaları etçildir. Dişlibõcek ya da dişlibit *(Orizæphilus surinamensis)* gibi birçok tür tahıllara dadanır ve değişik ortamlarda yaşayabilir.

YASSIKAFALIGİLLER a. Hint okyanusu-Büyük Okyanus bölgesinin sıcak denizlerinde yaşayan kemiklibalıklar familyası. (Kırlangıçbalığına yakındırlar. Kafaları yassı ve dikenlidir. Yarı yarıya kuma gömülü yaşarlar. Belli bir iktisadi değerleri vardır. Bil. a. *Platycephalidae.*)

YASSIKAFALILIK a. Biyol. PLATİBAZİ' nin eşanlamlısı.

YASSIKURTLAR a. Zool. YASSISOLUCANLAR şubesinin eşanlamlısı.

YASSILAMA a. El sant. İbrik, güğüm, kazan, bakraç vb. kapların kulplarını yapmak için külçe bakırı döverek inceltme.

YASSILANMAK gçz. f. Yassılaşmak.

YASSILAŞABİLİR sıf. Metalürj. Çekiçleme ve haddeleme yoluyla kolayca işlenerek levha haline getirilebilen bir metal ya da bir alaşım için kullanılır.

YASSILAŞABİLİRLİK a. Metalürj. Yassılaşabilen bir metalin belirgin niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Metalürj. Yassılaşabilirlik, süneklik* gibi bir malzemenin kopmadan uğrayabileceği biçim değiştirme yeteneğini ifade eder. Ancak "süneklik" terimi daha çok genel anlamda kullanılırken, yassılaşabilirlik özel olarak bir metalin dövme ya da haddeleme yoluyla levha durumuna gelebilmesi yeteneğini belirtir. Örneğin metaller içinde en çok yassılaşabileni altındır; 0,1μm kalınlığında ince yapraklar durumuna getirilebilir.
Yassılaşabilirlik, sıcaklığa bağlı olarak değişir ve ortam sıcaklığında metalin daha sert ve kırılgan duruma gelmesini sağlayan işleme sertleşmesiyle sınırlanır. Yüksek sıcaklıkta çeşitli mikroskobik mekanizmalar işleme sertleşmesinin etkilerini ya azaltır ya da tümüyle yok eder (dinamik yeniden yapılanma ve kristallenme); bu da yassılaşabilirlik özelliğini artırır. Çelikler gibi kimi alaşımların sıcaktaki yassılaşabilirlik özelliğine *dövülebilirlik* denir.

YASSILAŞMA a. Yassılaşmak eylemi.
—Yerbil. Altyapı düzeyinde temel biçim değiştirme mekanizması (örn. yassılaşma sonucu oluşmuş anizopak, çoğunlukla da yaşıtşistli kıvrım).

YASSILAŞMAK gçz. f. Yassı bir durum almak; yassılamak.

◆ **yassılaştırmak** ettirg. f. Yassı duruma getirmek, yassıltmak.

YASSILAŞTIRMAK → YASSILAŞMAK.

YASSILIK a. Yassı olma durumu, niteliği.

YASSILMA a. Yassılmak eylemi.

YASSILMAK gçz. f. Basılıp eğilmek, yassı duruma gelmek.
—Biyol. Vatoz ve bazı tahtakuruları gibi ya da bazı bitki organlarında olduğu gibi (ikiçeneklilerin çoğunda yapraklar) yatay bir düzlemde yayvan ve düz hale gelmek.

◆ **yassıltmak** ettirg. f. Yassılmasına neden olmak, yassılmasını sağlamak.

YASSILTMAK → YASSILMAK.

YASSISOLUCANLAR a. Genel vücut boşluğu bulunmayan (sölomsuz), organlar arası aralıklar bir bağ özek dokusuyla kapanan triploblastik solucanlar şubesi. (Bil. a. *Plathelminthes.*) [Eşanl. YASSIKURTLAR.]
—ANSİKL. Yassısolucanlar ilkel yapılı hayvanlardır; ne dolaşım ne solunum organları vardır; sindirim aygıtında anus bulunmaz. Boşaltım sistemi motonefridyumlardan oluşur. Sinir sistemi epitelyumun tabanında ve ağsıdır. Üreme aygıtı çok karmaşık ve erdişidir. Yassısolucanlar şubesi üç sınıfa ayrılır: türbelarlar (serbest), yapraksolucanlar (karaciğersülükleri) ve şeritler (tenyalar) [son ikisi asalak].

YASSISOLUNGAÇLI a. Yumş. bil. Bazen ikiçenetli ile eşanlamlı kullanılan terim.

YASSISOLUNGAÇLILAR a. İKİÇENETLİLER sınıfının eşanlamlısı.

YASTAĞAÇ a. Bazı yörelerde çapakbalığı*'na verilen ad.

YASTAĞAÇ a. *Yörs.* Üstünde hamur açılan tahta; hamur tahtası.

YASTAMAK g. f. *Esk.* Dayamak, yaslamak: *Başımızı kılıca yastayalım / Leşkere bir padişah isteyelim* (Mantık-ut-Tayr, XIV. yy.).

◆ **yastanmak** dönşl. f. *Esk.* Dayanmak, yaslanmak.

YASTANMAK → YASTAMAK.

YASTIK a. **1.** Başın altına koymaya ya da sırtı dayamaya yarayan, süs olarak da kullanılan, bez, deri vb. bir kılıf içine kuştüyü, pamuk vb. şeyler doldurularak yapılmış minder. **—2.** Bu biçimde yapılmış şey: *İğne yastığı. Ütü yastığı.* **—3.** Fide yetiştirmek için ince toprakla ve gübreyle hazırlanmış yüksekçe yer. **—4.** Yapılarda, makinelerde kimi bölümlerin üzerine dayandığı parça. **—5.** *Yastık kılıfı,* yastıkların yüzüne geçirilen çeşitli kumaşlardan yapılmış kılıf. (Yatak yastıklarınınki çarşaflık kumaştan yapılır. Kılıflar yastığın kirlenmesini önlemek yanında süs öğesi olarak da kullanılır.)
—Anat. Eklem boşluğunun derinliğini artırmak için, kolkemiğinin yuva boşluğu çevresinde (yuva yastığı) ve kalça kemiğinde hokka çukuru çevresinde (hokka yastığı) bulunan lifsi-kıkırdaksı halka.
—Arkeol. BAŞLIK'ın eşanlamlısı.
—Bayınd. İnce karayolu kaplaması. ‖ *Akaçlama yastığı,* toprak bir barajın aşağı çığırına, doğrudan zemin üzerine yerleştirilen ve yeraltından gelebilecek suları toplayan akaçlama katmanı. ‖ *Geçirim-*

sizlik ya da *sızdırmazlık yastığı,* bir barajın yukarı çığrında, tabandan başlayarak belirli bir genişlik boyunca gerçekleştirilen ve bu bölgedeki sızmaları önlemeye ve böylece akış uzunluğunu artırarak alt basınç tehlikesini ortadan kaldırmaya yarayan, sıkıştırılmış kilden kaplama.

—Bilş. Bir bilgisayarın altbirimleri ya da çevre birimleri arasında aktarılan bilgiler için ara depolama görevi yapan bellek alanı. (Yastıklar, birbirine bağlı birimlerin farklı hızlarda işlem yapmalarından ve bilgi iletmelerinden kaynaklanan sakıncaları gidermeye yarar.)

—Bot. Yapraksapının dayandığı bir çeşit kabarıklık ya da çıkıntı. || *Yastık bitki,* kendisine küçük bir kubbe görünümü veren, toprak üstü saplarının önemli ölçüde kısalmış olmasıyla belirgin yüksek dağ bitkisi (örneğin sapsız *silene*).

—Böcbil. Bazı böceklerin (örneğin sinekler) ayaklarının altında bulunan ve kaypak, dik, hatta başaşağı yüzeylerde yürümelerini sağlayan tutunucu yumuşak çıkıntı.

—Cerr. Bazı aygıtların baskısını yumuşatmak için kullanılan değişik boy ve biçimde dolgulu kese.

—Ciltç. ve Süslem. sant. Yaprak (varak) altının üzerinde bıçakla kesildiği alet. —Tezhipte, altın varakları istenilen büyüklükte kesmek için, varağın altına konulan deri. —Şirazenin altındaki deri. (Şiraze bunun üzerine oturur.)

—Çiçekç. Paralelyüzlü prizmalar biçiminde yerleştirilen, sonra ısı üretici bir mayalanma başlatmak üzere suyla ısıtılan hayvansal ya da bitkisel kökenli organik maddeler yığını (her türlü gübre, yaprak, yosun, meşe kabuğu, odun talaşı vb.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yastık yolu,* bir bahçede, iki tarh arasındaki geçit.

—Denizc. Yelkenli gemilerde, destemoraya kapele olunan çarmıkların, maunaların üst köşelerine binerek zedelenmemeleri için maunalar üzerine yerleştirilen yarı yuvarlak takoz. || Filika matafolarının uskunduralarında, filika bordasına temas eden bölümlere yerleştirilen içi kıtık dolu torba.

—Der. hast. Nedbeleşmeyi kolaylaştırmak için esnek sargı ile yara arasına yerleştirilen lateks plaka.

—Dy. Bir lokomotif ya da vagon yükünün bir bölümünü alarak yaylar aracılığıyla bir bissele ya da bojiye aktaran sürtünme parçası.

—El sant. GERGEF'in eşanlamlısı.

—İnş. *Yastık kirişi,* dikmeler ya da ayaklar üzerine dayanan büyük kiriş. || *Yastık taşı,* bir ayak üzerine yassı olarak yerleştirilen ve bir baştabanın, bir düz atkının ya da bir kemerin (yastık taşı, kemerde ilk kemer* taşını oluşturur) yükünü eğik bir yatak üzerine aktaran kesme taş.

—Mad. oc. Çelik sarmayı, altındaki ağaç (ya da metal) direklere bağlayan oynak metal parça.

—Mak. san. *Titreşim yastığı,* iki makine organı arasına ya da bir makineyle zemin arasına yerleştirilen ve bir organdan öbürüne ya da makineden zemine titreşim iletimini önlemeye yarayan plastik ya da esnek madde katmanı. (Şahmerdanlar ve zemin arasında esnek titreşim yastıklarının kullanımı zorunludur.) || *Yatak yastığı,* yumuşak bir sürtünmeyle, destek görevi yaptığı milin dönmesine olanak veren, genellikle bronzdan yapılmış, kimi kez sürtünme önler bir malzemeyle kaplı silindirsel kovan. (Yatak yastıkları çoğu kez iki ya da daha çok parçadan oluşur; bu parçalar, sürtünmeden kaynaklanan aşınmayı denkleştirmek amacıyla, gerektiğinde, somunların sıkılması yoluyla birbirlerine yaklaştırılabilir.)

—Marangl. Kapalı zıvana birleştirmede, cumbaya koşut olmayan delik takımı ya da zıvana yanağı.

—Marokenc. Vatka, lif ya da üstüpüyle harmanlanmış, kırılabilir ya da değerli eşyaları korumaya ve desteklemeye yarayan kumaş ya da deri parça.

—Mim. İon düzenindeki bir sütun başlığında yan yüzleri süsleyen bir tür yatay rulo (uçlarından her biri bir kıvrımla sona erer).

—Oto. *Emniyet yastığı,* bir çarpışma anında, arabanın içindeki yolcu ile oturma mahallinin iç çeperi arasında yumuşak bir bölme oluşturmak için havayla ya da azotla şişen plastik torba. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Saraç. Bir minderin ya da arkalığın rahat ve biçimli olması için jütten yapılan, içi hayvansal ve bitkisel kıtıkla doldurulup sicimle dikilen kısım. || *Eyer yastığı,* eyerlerin tepindirikleri altına yerleştirilen içi kıtık dolu bez torbalardan her biri. || *Hamut yastığı,* HAMUT ŞİLTESİ*'nin eşanlamlısı.

—Seram. Parçaların biçimlendirilmesi ya da pişirilmeleri sırasında, biçim bozulmalarını önlemek amacıyla, üzerine oturtuldukları alçıdan ya da ateşe dayanıklı bir maddeden yapılmış yuvarlak levha.

—Tarım. Balıksırtı sürmede, iki hendek arasında kalan sürülmüş alan. || *Dönme yastığı,* sürülmekte olan tarlanın iki başında pulluğa koşulu hayvanların dönmesi için bırakılan boş yer. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Taşoc. *Pahlı yastık taşı,* bir yastık taşı oluşturmak ve bir kemere ya da düz silmeye karşılama duvarı yapmak için eğik yontulmuş taş.

—Teknol. Bir darbeden korunmak ya da bir açıklığı tıkamak için kullanılan, esnek maddelerle dolu boru biçimli kılıf.

—Terz. Ütü sırasında giysilerin parlamasını önlemek için kullanılan içi sıkıca doldurulmuş sert torba.

—Zool. *Göz yastığı,* gözde skleray çepeçevre saran ve göz devindirici kasların arasında yer alan yağ dokusu yığını. || *Taban yastığı,* memelilerde ayakların altında bulunan ve yere değen kılsız bölüm. (Esnek lif ve yağ hücrelerinin bol olduğu bu deri bölümü, çok kalın ve esnek bir boynuzsu tabakayla kaplıdır.)

—Zootekn. *Diş yastığı,* gevişgetirenlerde üstçene kemiğinin ucundaki dişeti çıkıntısı.

—ANSİKL. Çiçekç. Yastığın üzerine bir sandık ve camekân yerleştirilir. Yastıklar ısı verici karışımın cinsine ve önemine göre çeşitlere ayrılır: sıcaklığı 20 ila 30 °C arasında olanlara sıcak yastık; 10 ila 20 °C verenlere ılık yastık; mayalanması tamamlanmış olanlara soğuk yastık denir. Fidanlara, aşılara ya da genç bitkilere ortam sıcaklığından daha yüksek bir sıcaklık sağlanmak istendiği zaman daima yastık yapılır.

—Oto. Şişebilir torba ya da *air bag* (hava torbası) da denilen emniyet yastığı, çarpışma sırasında bir arabadaki yolcuların güvenliğini sağlamak için özellikle ABD'de başlatılan sistemli incelemelerin sonuçlarından doğmuştur; bu incelemelerin sonucunda ortaya çıkan değişik çözüm yollarının ortak özelliği, hepsinin otomatik olarak çalışmasıdır. Yandan çarpışma durumunda, sistemin etkili olup olmayacağı kesinlik kazanmamıştır. Önden çarpışma durumunda, otomatik bir düzenek, plastikten ya da naylondan yapılmış bir torbayı şişirir; şişen torba, önünde bulunduğu kimse için yumuşak bir bölme görevi görür. Şişme, saniyenin yüzde birkaçı kadar bir süre içinde gerçekleşmelidir. Bunun için birçok yöntem önerilmiştir: şişirmeyi 1/25 sn'de gerçekleştiren mekanik detektör; tepki süresi çok daha kısa olan ve mekanizmadaki bir yetersizliği önceden haber veren elektronik detektör; hem çarpışma durumunda, hem de bir çarpışma tehlikesi durumunda aynı tepkiyi gösteren küçük bir radar.

—Tarım. Dönme yastığı, özellikle sınır çukuru, çit ve duvar yüzünden komşu parselde dönme olanağı bulunmayan bahçelik bölgelerde önemlidir. Yastığın genişliği, duvar ve çukurla birlikte 5 ya da 6 m'ye erişebilir. Çoğu zaman yastık sürülmemiş olarak kalır: yol alarak ya da buraya bağlı hayvanların otlatılması için kullanılır. Yastık toprağının düzeyi, pulluğun her yarı dönüşünde burada biriktirdiği toprak nedeniyle zamanla yükselir. Bu yüzden zaman zaman toprağı tarlanın ortasına götürmek gerekir.

YASTIKÇIK a. Böceklerin ayağındaki son parça. (Tırnak ya da çengellerin arasında ileriye doğru çıkıntı yapar.) || Migal cinsinden örümceklerin ayaklarının altında bulunan küçük ve üçköşe kitin parçası. (Eşanl. PLANTULA.)

YASTIKLAV a. Yerbil. Yüzeyi camsı, elipsoit biçiminde (büyük eksen, genellikle 0,6 ile 2 m arasında değişir) çoğunlukla bazaltılı lav. (Erimiş maddelerin denizaltında püskürdükten sonra aniden soğumasıyla oluşur. Bu lavların biçimi ve yığılma tarzı kendine özgüdür.) [Eşanl. PILLOW-LAVA.]

YASTIMAN (Şemsi), türk halk şairi, saz sanatçısı (Kırşehir 1923). Ortaokuldan ayrıldı. Kısa bir süre maliye memurluğu yaptı. 1950'den başlayarak, radyo programları, konserlerle ünü yayıldı. Ezgiyle söylediği "Zenaat destanı" tanınmış yapıtlarındandır. İstanbul'da bir sazevi açarak ders verdi; kitapçıklar yayımladı: *Türkten türküler* (1958-1959), *Sazdan bilgiler* (1959), *Sazdan düzenler* (1959) vd.

YASUB a. (ar. *ya'sūb*). *Esk.* **1.** Arıbeyi. **—2.** Reis, başkan.

YASUN burnu, antik **İasonlom,** Karadeniz kıyısında, Ordu ve Fatsa arasındaki kütlesel ve engebeli yarımadanın K.-B. ucunu oluşturan burun.

YAŞ a. **1.** Bir insanın, bir hayvanın doğumundan belli bir tarihe kadar geçen ve yıl birimiyle belirtilen zaman: *Aşağı yukarı aynı yaştalar. 28 yaşındayım. Oğlunuzun yaşı kaç? Büyük bir yaş farkı. Ben sizin yaşınızdayken. Bir atın yaşı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir bitkinin var oluşunun başlangıcından, bazı şeylerin oluşmasından, üretilmesinden, kurulmasından bu yana geçen zaman: Bir ağacın yaşı. *Bir kayanın yaşı. Evrenin yaşı. Güneşin yaşı. Tohumların yaş sınırı. Demokrasimizin yaşı.* **—3.** İnsan yaşamının evrelerinden birine denk gelen ya da bir etkinlik, bir davranış türü, bir düşünme biçimi vb. ile belirlenen dönem; çağ: *Her yaşın kendine göre uğraşları vardır. Her yaşta yapılabilen bir spor. Bu yaşlarda bu tür sorunlarla karşılaşılabilir. Saçmalıklarla uğraşma yaşını çoktan geçti.* **—4.** Yaşlılık: *Yaşın etkisi.* **—5.** *Yaşı başı,* bir kimsenin yaşam boyu kazandığı deneyimlerin, görgü ve bilgilerin tümü, yetkinlik, olgunluk: *Yaşına başına bakmadan böyle yerlere gidiyor* || *Yaş günü,* bir kimsenin doğduğu günün yıldönümü. || *Yaş haddi,* bir kimseye görevini sürdürmesi ya da o görevde kalması için yasaların tanıdığı en ileri yaş: *Yaş haddinden emekli olmuştu.* || *Yaş ilerlemek,* yaşlanmak. || *Yaşı benzemesin,* çok genç yaşta ölen biriyle bir çocuğu ya da genci harhangi bir yönden karşılaştırırken söylenir. || *Yaşı ne başı ne,* sözü edilen bir işe, genç bir kimsenin bilgi ve deneyim yönünden yapmaya elverişli olmadığını vurgulamak için söylenir. || *Yaşı yerde sayılası, yaşı toprakta sayılası,* "dilerim ki genç yaşta ölsün" anlamında söylenen ilenme sözü. || *Yaşında,* bir yaşını doldurmuş: *Çocuk daha yaşında bile değil, dokuz aylık.* || *Yaşını almış, yaşını başını almış,* yaşı oldukça ilerlemiş, yaşlanıp olgunlaşmış. || *Yaşını göstermemek,* dış görünüşüyle, davranışlarıyla olduğundan gençmiş gibi göstermek.

—Antropol. *Yaş sınıfı,* aynı yaşta oldukları için aynı statü altında toplanan ve aynı yükümlülüklere (en başta, aynı zamanda aynı geçiş törenlerinden geçme yükümlülüğüne) tabi tutulan her iki cinsten bireylerin tümü.

—Astrofiz. *Evren'in yaşı,* Evren'in ölçek faktörünün sıfır olduğu dönemden bugünkü döneme kadar geçen süre. (Bu süre, 12-15 milyar yıl arasında tahmin edilmektedir.)

—Çoc. hekim. *Boy yaşı,* boya göre belirlenen yaş. || *Kemik yaşı,* iskelette ortaya çıkan kemikleşme noktalarının radyolojik

mil
yatak yastıkı

biyel yatak yastıkı

yöntemle saptanan sayısına ve olgunlaşma derecesine göre belirlenen kemik büyüme ölçütü. (Bu noktalar normal çocukta nispeten belirli yaşlarda belirir [büyük trokanter 3 yaşında; dizkapağı 5 yaşında vb.]. Muayene edilen çocuğun kemik yaşı, boy ve kronolojik yaş ile karşılaştırılır.) || *Kronolojik yaş,* yaşam yıllarıyla ölçülen yaş.

—Denizbil. *Bir suyun yaşı,* bir suyun yüzeyden ayrılmasından sonra geçmiş süre.

—Huk. *Yaş düzeltilmesi,* bir kimsenin nüfus kütüğüne yanlış olarak yazılmış olan yaşının mahkeme kararıyla düzeltilmesi. (Yaş düzeltilmesi ancak bir mahkeme kararıyla yapılabilir. Yaş düzeltilmesine ilişkin dava asliye hukuk mahkemelerinde görülür.)

—İda.huk. *Yaş haddi,* memurların zorunlu olarak emekliye ayrılmaları gereken yaş sınırı. (Yasaya göre bu yaş, genellikle, altmış beştir.)

—İpekböcç. İpekböceğinde birbirini izleyen iki deri değişimi evresini ayıran zaman aralığı. (İpekböceği normal olarak beş yaş geçirir.)

—Nüfbil. *Yaş grubu,* belirli bir nüfus içinde yaşları belirli sınırlar içinde kalan bireylerin tümü. || *Yaş piramidi,* belirli bir tarihte, bir bireyler topluluğunun (bir ülkenin, bir kentin nüfusu; aynı meslekten kişiler topluluğu vb.) yaşa ya da yaş topluluğuna göre dağılımını gösteren çizelge.

—Nük. müh. *Nötron yaşı* ya da *Fermi yaşı,* NÖTRON ÇAĞI* ya da FERMİ ÇAĞI'nın eşanlamlısı.

—Ormanc. *Ormanın* ya da *baltalığın yaşı,* son kesimden sonra geçen zaman. || *Yaş sınıfı,* aynı dönemde kesilebilecek ağaçların tümü. (İşletme süresi içinde dönem sayısı kadar yaş sınıfı vardır.)

—Pedol. *Bir toprağın yaşı,* mineral malzemenin ya da toprağın anakayacının atmosferik ve biyotik etkenlerle evrimleşmeye başlamasından beri geçen süre. (Ilıman ülkelerde toprakların çoğu son buzullaşmadan sonra oluşmuştur ve yirmi-otuz bin yaşındadır. Ancak yeni buzultaşlar üzerinde, yaklaşık 100 yaşında çok daha yeni topraklara rastlandığı gibi, tersine, bazı Afrika toprakları gibi milyonlarca yıl önce ortaya çıkmış çok eski topraklar ve daha yeni birikintiler altına gömülmüş fosil topraklar da [sahra] da görülmektedir; toprağın yaşını ve evrimleşme derecesini anlamak her zaman mümkün olmayabilir. Bu anlamda ilksel, genç, olgun topraklardan, son olarak da çok gelişmiş yaşlı topraklardan söz edilir.)

—Ruhbil. *Zekâ yaşı,* kişinin yaşla ifade edilen zihni gelişme düzeyi. Sözkonusu kişiye uygulanan testle elde edilen sonuç, normal bir çocuk grubunun, aynı testle elde ettiği ortalama sonuçla birdir.

—Vet. *Yaş tayini,* dişlerin muayenesiyle hayvanın (özellikle atların) yaşını belirleme.

—Yerbil. Bir katın var olduğu zaman dilimi ya da bunun jeokronolojik eşdeğeri.

—ANSİKL. Bitkinin yaşı, tohumun ya da daha ilkel bitkilerde sporun çimlenmesinden, yumurtlayan hayvanlarınki yavrunun yumurtadan çıkmasından, doğuran hayvanlarınki yavrunun doğmasından başlanarak hesaplanır. Bunlardan başka, döllenme anından başlayarak embriyonun, ekiminden başlanarak tohumun, farklılaşmasından başlanarak hücrenin yaşından, hatta bir organın, bir döl kuşağının yaşından da söz edilebilir.

Yaşın ilerlemesi, türe özgü bazı değişiklikleri beraberinde getirir. Bu değişikliklerden hemen hemen evrensel olanı büyümedir. İleride ölümle sonuçlanacak olan üreme ya da çoğalma, büyümeyle ya birlikte olur ya da onu izler. Canlı birçok grupta, özellikle hayvanlarda, büyüme önce hızlıdır, sonra yavaşlar ve durur, bu sırada organik bir yıpranma sayılan yaşlanma ortaya çıkar. Gençlerde, anabolizmanın katabolizmadan üstün, yetişkinlerde ikisinin birbirine eşit, yaşlılarda katabolizmanın üstün olduğu söylenebilir. Fakat bu gözlem bir ağaç ya da bir böcek için doğru değildir, genel olarak önemli ölçüde başkalaşma geçiren hayvanlar için de geçerli değildir. Canlı bireyin erişebileceği en ileri yaş, o türün potansiyel ömür uzunluğunu gösterir.

• *Hayvanların yaşı.* Eşeyli üreyen bir hayvanın yaşamı, yumurtanın döllenmesinden ölümüne dek sürer. Bu süreç, yaşamın her evresi için biyolojik bir yaş saptamamızı sağlar. Fakat, insanın ve evcil hayvanların resmi ve konuşulan yaşı, doğumdan başlanarak hesaplanır. Böcekler, kurbağalar vb. gibi önemli başkalaşma geçiren türlerin yaşı, genellikle erişkin biçim edinildikten sonra hesaba katılır. Öte yandan, bir hayvanın doğum tarihi, yumurtadan çıkma anı ya da başkalaşması ancak onun yetiştirilmesiyle ya da laboratuvarda üretilmesiyle bilinebilir: doğada, hayvanın yaşı hakkında, ancak onun dış görünüşüne bakarak bir hükme varabiliriz ki, o görünüş de türe göre oldukça değişkendir.

Evcil memelilerin yaşı, dişlerinin aşınma derecesine göre, bazı dere balıklarının ve kaplumbağalarınki, pullarının üzerindeki yıl çizgilerine (skalimetri) göre saptanır.

Yumuşakçaların kabukları üzerindeki çizgiler de bunların yaşları hakkında, çoğunlukla pek kesin olmasa da bilgi verir, erkek geyiklerin yaşı, boynuzlarındaki dalların sayısından anlaşılır. Eklembacaklılardan bazı kırkayakların yaşı, vücutlarındaki halka sayısından tahmin edilebilir. Erişkin bir böcek ölümüne dek dış görünümünü değiştirmediği halde, larvanın dış görünümü her deri değişiminde değişir, bu nedenle onun yaşını saptamak daha kolaydır. Bir türde yaşamaya en elverişli bireylerin erişebileceği en ileri yaş, o türün mutlak ömür uzunluğudur. Doğan, ya da yumurtadan çıkan 100 bireyden 50 tanesinin hayatta kaldığı yaş, o türün yarı-ömrüdür. (Genellikle, ömür uzunluğunun yarısından azdır.)

• *Bitkilerin yaşı.* Ağaç ya da çalı biçimindeki ikiçeneklilerde dal ve gövdelerin enine kesitinde iç içe halkalar görülür; ılıman bölgelerde, kışın bitkinin büyümesi durur ve ilkbaharda bitki canlılığını yeniden kazanır, bu sırada meydana gelen odun geniş damarlı olur. Damarların çeperi ince ve hafif renklidir, bitkinin büyümesi yavaşladığında, odun yoğun ve koyu olur. Böylece her ilkbahar, dolayısıyla her yıl için açık renkli bir bölge vardır, bu bölgeler büyüme halkalarını oluşturur. Bu yaş belirleme yöntemi, ağaçlara, çalılara, hatta dibi odunsu olan çokyıllık bitkilere uygulanabilir. Oysa, sıcak bölgelerde, büyüme halkaları yıllardan çok, yağmur dönemlerine denk geldiğinden bu yöntemden yararlanılamaz. Birçenekliler ile, çiçeksiz bitkilerde büyüme halkaları olmadığından, onların yaşını belirlemek için kesin bir yöntem yoktur.

Dağlarda yetişen bazı ağaççıklar çok küçük oldukları halde çok yaşlı olabilirler (8 cm uzunluğundaki bir globularia 70 yaşında olabilir). Ağaçların erişebileceği en uzun yaş türlere göre çok değişiktir; ılıman bölgelerdekiler yüzyıllarca yaşayabilirler: karaağaç 300 yıl, çam, göknar ve ıhlamur ağaçları 500 yıl, meşe 700-800 yıl (bazı değerlendirmelere göre 1 800 yıllık olduğu sanılan bir meşe örneği vardır), ceviz ve sedir ağaçları 900 yıl. Birçok zeytin ağacı 500 ila 600 yaşına erişebilir, fakat en yaşlıları genellikle 1 000 yaşını geçer. Bununla birlikte, bugün İsrail'de görülen zeytin ağaçlarının İsa'nın zamanından beri yaşadığı savı pek olası değildir. Kuşkuyla karşılanması gereken bazı değerlendirmeler, inanılamayacak yaşlar ortaya çıkartmıştır: okaliptüs, sekoya, ginkgo ve baobab kolaylıkla 1 000 yaşını geçerek 2 000-3 000 yaşına ulaşır! Etna kestane ağacının yaşı 3 500 ila 4 000 arası tahmin edilmektedir, bazı baobabların 6 000 yaşını geçebileceği gibi, Tenerif'teki yalancı kardeşkanı ağacının tarihöncesi devirlerden günümüze ulaştığı rivayet edilmektedir! Diğerlerinden farklı olan bu ağaçların ileri yaşlara ulaştığı yadsınamaz, ama bunların yıllık büyüme oranının belirsizliğinden dolayı bu kadar uzun ömürlü olabileceklerinden kuşku duyulabilir.

YAŞ sıf. **1.** Hafifçe ıslanmış, su emmiş ya da emdirilmiş şey için kullanılır; nemli, ıslak: *Çamaşırlar hâlâ yaş. Yaş ellerle orayı burayı tutma.* **—2.** Canlılığını, tazeliğini yitirmemiş, kurumamış bitki mevye, sebze için kullanılır; taze: *Yaş meyve.* **—3.** *Tkz.* Yolunda gitmeyen, kötü, olumsuz olan şey için kullanılır: *Bugünlerde işler yaş.* **—4.** *Yaş tahtaya, yaş yere basmak,* bir işte ya da girişimde yeterince uyanık davranılmaması yüzünden aldanmak.

—Fizs. kim. *Yaş tepkime,* cisimlerin çözündüğü anda (örneğin su içinde) oluşan tepkime.

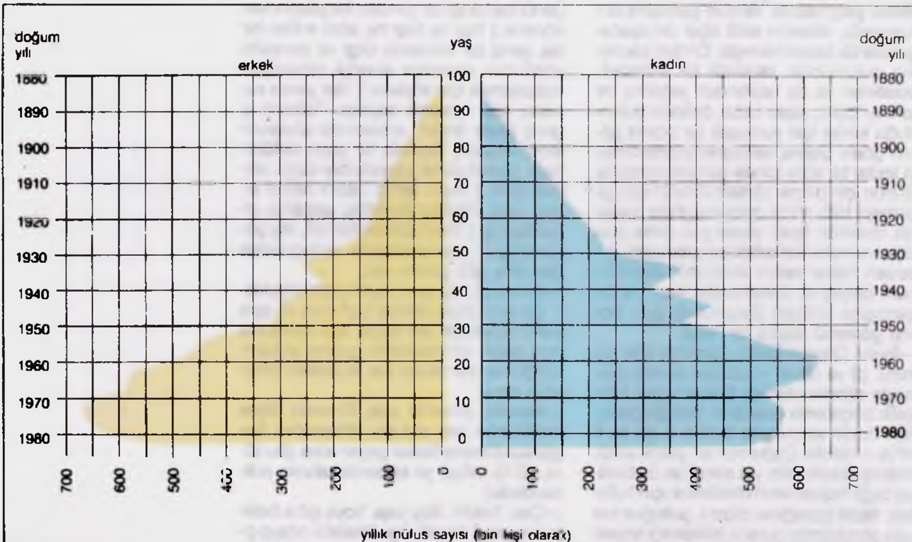
—Kim. müh. *Yaş yöntem,* sulu ortamda uygulanan yöntem.

—Metalürj. *Yaş kalıplama,* dökümcülükte, etüvde kurutulmamış silisli ve alüminli döküm kumuyla yapılan kalıplama.

◆ a. **1.** Ağlarken gözlerden dışarı akan sıvı; gözyaşı: *Yanağına birkaç damla yaş süzüldü.* **—2.** *Yaş akıtmak, yaş dökmek,* ağlamak. || *Yaşını içine akıtmak,* duyduğu acı ve üzüntüyü sezdirmemek, dışa vurmamak. || *Yaşlara boğulmak,* çok ağlamak.

YAŞ ya da **İAŞİ** ya da **JASSY,** Romanya'da kent, yönetim bölümü merkezi; 342 994 nüf. Boğdan'ın eski merke-

1 ocak 1981'de Türkiye'de yaş piramıdı

zi. Güzel anıtlar: Trei Ierarlû ve Golia kiliseleri, bizans kiliselerinin özgün çeşitlemeleri (XVII. yy., XIX. yy.'da büyük onarım gördü); yakınlarında, tahkim edilmiş Cetâţuia manastırı, Universite. Yeni sanayi merkezi: kimya (sentetik iplik, antibiyotikler, plastik maddeler), tekstil, metalürji (özellikle çelik borular), bayındırlık işleri ve inşaat aletleri, bitkisel sıvı yağlar, konservecilik, tütün imalatı. —*Yaş yönetim bölümü*, 5 469 km²; 806 800 nüf. (1992).

—Tar. Fatih döneminde osmanlı korumasi altına giren Boğdan voyvodalığının yönetim merkezi oldu (1455). Voyvodalığın Osmanlı devletinin düşmanlarıyla işbirliği yapması nedeniyle iki kez (1476 ve 1484) Türkler tarafından ele geçirildi. Kanuni'nin Boğdan seferine katılmak için yola çıkan Kırım hanı Sahip Giray tarafından tahrip edildi (1538). Papalık'ın hazırladığı Kutsal İttifak'a katılarak osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Boğdan voyvodası Aaron Tiranul, kent halkından binlerce türk ve rumu burada kılıçtan geçirtti (1594). Voyvodalıktan azledildikten sonra Lehler'le birleşen Grantiani'nin 55 bin kişilik ordusunu Boğdan serdarı İskender Paşa Yaş önlerinde kesin bir yenilgiye uğratarak kenti düşman istilasından kurtardı (1620). Türk-Rus savaşı'nda (1736-1739) rus kuvvetlerinin eline geçen kent, Belgrad* antlaşması'yla (1739) yeniden osmanlı egemenliğindeki Boğdan voyvodalığına bırakıldı. 1787-1792 Türk-Rus savaşı'na Osmanlı devletine karşı Rusya'nın yanında katılan (1788) Avusturyalılar'ın işgaline uğradı. Aynı yıl türk kuvvetlerince geri alındıysa da Fokşan bozgunundan (1789) sonra bu kez de Ruslar'ın eline geçti. Avusturyalılar'la yapılan Ziştovi* antlaşması'nın (1791) ardından Türk-Rus savaşı'na son veren ve burada imzalanan Yaş* antlaşması'yla (9 ocak 1792) Dniestr (Turla) ırmağının iki devlet arasında sınır olması üzerine yine osmanlı korumasındaki Boğdan voyvodalığında kaldı. Türkiye'ye karşı yunan ayaklanma hareketini başlatan Filiki* eterya başkanı Aleksandros İpsilanti, Boğdan voyvodası Mihail'le anlaşarak Yaş'a girdiyse de harekete geçen türk kuvvetleri karşısında yenildi, kenti Osmanlılar'a bırakıp Avusturya'ya sığınmak zorunda kaldı (1821). Berlin* antlaşması'yla (1878) bağımsızlığı onaylanan Romanya krallığı'nın bir parçası durumuna gelen kentin, türk yönetimiyle olan bağları koptu. Bükreş'in aralık 1916' da Almanlar tarafından işgalinin ardından, rumen sarayı ve hükümeti Yaş'a yerleşti ve ülkenin 1918 sonunda bağımsızlığına kavuşmasına kadar burada kaldı.

Yaş antlaşması, 1787-1792 Türk-Rus savaşı'na son veren barış belgesi (9 ocak 1792). Türkiye ile Rusya arasında yaklaşık 3 buçuk, yine Türkiye ile Avusturya arasında 2 yıldır süren savaşta Tuna üzerinde Ruslar'ın Balkanlar'a inmesini engelleyecek son savunma noktası olan İsmail kalesinin de düşman eline geçmesi (22 aralık 1790), iki ateş arasında kalan türk ordusunun perişanlığı, Babıâli'yi Prusya ve İngiltere'nin aracılığıyla barış istemeye zorladı. Fransız devrimi'ne karşı Avusturya ile Rusya'nın serbest kalmasını gerekli gören bu iki devlet, hemen işe karışarak önce Avusturya ile Osmanlılar arasındaki savaşa son veren Ziştovi* antlaşması'nın (4 ağustos 1791) yapılmasını, ardından da Rusya'nın Türkiye ile Kalas'ta 8 ay süreli bir ateşkes imzalamasını (10 ağustos 1791) sağladı. Ateşkesten sonra Yaş kentinde arabulucu devletler temsilcileri ve iki taraf delegeleri arasındaki görüşmeler, 13 maddeden oluşan Yaş antlaşması'yla (9 ocak 1792) sonuçlandı. Özet olarak bu antlaşma gereğince Kırım'la Taman yarımadası, Kuban'la Besarabya'nın birer bölümü, Özi (Oczakov) kalesi ve Aksu'yla (Bug) Dniestr (Turla) arasındaki topraklar Rusya'ya bırakılacak, Dniestr ırmağı sınır olacak; Dniestr'in sol yakasında yaşayan rus kökenli halka zarar verilmemesi sağlanacak, bu halkın malına ya da mülküne verilecek her tür zarar Osmanlı devletince karşılanacak; iki devlet arasında ticaret ilişkileri engellenmeden sürüp gidecek; rus ticaret gemilerine yapılacak herhangi bir saldırıdan doğacak zararlar Osmanlı devleti tarafından ödenecek; tüm savaş tutsaklarının karşılıklı serbest bırakılacağı bu barış antlaşması sonsuza kadar yürürlükte kalacaktı.

Böylece Yaş antlaşması'yla sona eren 1787-1792 Türk-Rus savaşı'nda Türkler Kırım'ı geri almayı başaramadılarsa da Ruslar'ın Osmanlı devletini paylaşım tasarısı suya düştüğü gibi, Memleketeyn ve Besarabya'nın tümüne egemen olma düşlerinin de iflas etmesi sonucu Tuna'nın öte yakasındaki türk eyaletleri kurtulmuş oldu. Bu savaşta Avusturyalılar'ın zayiatı yaklaşık 80 bin, Ruslar'ın zayiatı 150 binin altında gösterilirken, her iki devletin ordularıyla çarpışmak zorunda kalan Türkler' in zayiat toplamı 330 bin kişi olarak belirtilir.

YAŞA, YAŞASIN ünl. Bir sevincin, bir mutluluğun coşkusunu anlatmak ya da bir başarıyı kutlamak, alkışlamak için söylenir.

Yaşa Donkişot, Torıguç* Yaşar'ın siyah beyaz çizgifilmi (1970). Toplumsal mutluluğa ulaşabilmek için bireysel çabaların yeterli olmadığı temasını işleyen yapıt, Darüşşafaka yarışması'nda birincilik, TRT bilim ve sanat yarışması'nda ikincilik ödülü kazandı (1970).

YAŞAM a. **1.** Canlıların yaşamasını, gelişip değişmesini sağlayan organların etkinlik süreci; hayat. **—2.** Doğumdan ölüme değin geçen yaşama süresi, ömür; bu sürede art arda gelen olaylar bütünü; hayat: *Yaşam ne kadar kısa. Yaşamı yokluklar içinde geçmiş.* **—3.** Canlı varlıkları belirleyen özümleme, büyüme, üreme ve ölüm gibi olayların tümü; hayat: *Bitkilerin, hayvanların yaşamını incelemek.* (Bk. *ansikl.* böl. Biyol.) **—4.** Canlıların belli bir yerdeki var oluşları; hayat: *Bu gezegende yaşam belirtileri yok. Dünyada yaşamın başlangıcını araştırmak.* **—5.** Biyografi: *Bir sanatçının yaşamı, yapıtını açıklamaz. Yaşamınızı ana çizgileriyle yazınız.* **—6.** Özel uğraşların, etkinliklerin belirlediği, bir kimsenin, bir grubun yaşama biçimi (bir sıfat ya da tamlayanla); hayat: *Özel yaşam. İş yaşamı. Gündelik yaşam. Hareketli bir gece yaşamı.* **—7.** Yaşama olgusu; özellikle insanın var oluşu; hayat: *İnsan yaşamı, her şeyin üstündedir.* **—8.** Toplumsal, kültürel, ekonomik, tarihsel vb. koşulların belirlediği bir döneme, bir gruba, bir bölgeye özgü yaşama biçimi: *Köy yaşamı. Kent yaşamı.* **—9.** Bir kimsenin, bir eylemin, bir yapıtın dinamizmi, coşkusu, canlılığı; bir yerdeki canlılık; hayat: *Yaşam dolu bir resim. Gün battı mı bu kasabada yaşam da biter.* **—10.** Yaşamı yönlendirdiği düşünülen güç; hayat, kader: *Yaşam bu, insanın başına her şey gelebilir. Yaşamın cilveleri.* **—11.** Kişinin içinde bulunduğu maddi koşulların bütünü; hayat: *Yaşam çok pahalı, zar zor idare ediyoruz.* **—12.** *Yaşama geçirmek,* bir düşünceyi uygulamaya koymak, eylem alanına sokarak gerçekleşmesini sağlamak. || *Yaşamını yitirmek,* ölmek: *Her yıl trafik kazalarında binlerce kişi yaşamını yitiriyor.*

—Biyol. *Yaşam süresi,* bir canlının doğumundan ölümüne kadar geçen süre; ömür. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yavaşlamış yaşam,* arkasından ölüm gelmeksizin, anhidrobiyoz, kış uykusu, böceklerin hareketsiz devresi, tomurcukların uyku devresi, spor ya da tohum gibi yaşamsal etkinliğin önemli ölçüde yavaşlamış olduğu biyolojik durum.

—Fels. Nietzsche'ye göre, güçlü olma isteminin doğal gelişimi.

—İkt. *Yaşam düzeyi,* çeşitli ekonomik ve sosyal birimlerden her birinin (birey, aile, ülke) tüketimlerinin toplamı; para olarak değerlendirilen mal ve hizmetleri tüketme yeteneği; bir bireyin, bir ailenin ya da bütünüyle ele alınan bir topluluğun gerçek

Romanya turizm dairesi

Yaş
Trei İerarlû kilisesi
(XVIII.yy., XIX.yy.'da onarıldı)

varlık koşullarının ölçüsü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nüfbil. *Yaşam çizgisi,* Lexis'in diyagramında bireyin yaşadığı süreyi gösteren çizgi. || *Yaşam tablosu,* bir insan grubunun, yaş ilerledikçe aşama aşama ortadan kalkmasıyla ilgili istatistik verilerin çizelgeyle gösterilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Biyol. Aykırı gibi görünse de biyolojist yaşamı inkâr eder: o yalnız canlıları bilir, yaşam onların ortak özelliğidir (hepsi canlıdır) ve özgül karakteridir (yalnız onlar canlıdır).

Canlıyı belirleyen işlevsel karakterler pek fazla değildir: *özümleme* (canlı dışardan maddeler alır ve bunları kendi bileşenlerine dönüştürür), *üreme* (canlı büyür, çoğalır, kendisine benzeyen ya da az farklı kopyalar üretir), *tepkinlik* (canlı, çevresinden gelen çeşitli işaretleri alır ve bunlara tepki gösterir), *homeostazi* (canlı, genellikle karakterlerini değiştirebilecek olan her şeye karşı çıkar: değişikliğe direnir).

Canlının yapısal karakterleri, bütün gözlem ölçeklerinde hemen hemen mutlak bir *heterojenliğe* dayanır: vücudun bölümleri, organlar, dokular, hücreler, hücre organitleri, makromoleküller. Bu karakter *homotetisizlik'le* atbaşı gider (hiçbir küçük canlı yapı, daha büyük bir yapının ufalmış bir görüntüsü değildir). Fakat canlının işlevsel karakterlerinin tümü ile uyum sağlayan en küçük karmaşıklık düzeyi prokaryot *hücre** (bakteri) düzeyidir: daha küçük ve daha basit olan virüs ya da viroit ne büyüyebilir, ne kendi başına üreyebilir; ancak içine girdiği prokaryot ya da ökaryot hücrelere "kendisini ürettirebilir".

Canlı birey, atomlarının hızlı yenilenmesi bağlamında yavaş bir gelişme gösterir. Durmadan yeni moleküller (besinler, oksijen) alarak ve bunları sürekli atarak (artık maddeler, karbondioksit), kendisini olası bir ölüme sürükleyecek olan bozunma süreçlerinden sakınmış ya da en azından onu yavaşlatmış olur. "Yaşamak için yemek gerekir" deyimi şu anlama gelir: yapıları korumak için içeriği yenilemek gerekir.

Canlı her zaman ölümlü değildir: iyi beslenen bir bakteri boyunu iki katına çıkarıp ortadan ikiye bölündüğü zaman, hiçbir şey ölmez. Ölüm*, bünyesinde ölümlü bir *beden* (vücut) ve potansiyel ölümsüz bir *tohum* (ölmeyip de bir zigot halinde birleşince yeni birey veren erkek ve dişi gamet) taşıyan karmaşık yapılı çokhücrelilere özgüdür. Ölüm ve süreklilik paralel olarak yaşamı belirler. (→ ÖLÜM, ÜREME, CİNSELLİK.)

yaşamın başlangıcı

En azından bir milyar yıldır "kendiliğin-

yaşam evreleri (*H. Friedel*'e göre).
1. Bireyin yaşamı döllenmeyle başlar; bu nedenle yumurtanın oluş evresi (balıklar, kuşlar) bu tabloda yer almamaktadır.
2. Kapalı evre; ana tarafından yavru taslağının ve onu saran ve onunla birlikte *yumurta* ya da *tohumu* oluşturan eklerin atılmasıyla başlar; bu evre viviparlarda, örneğin memelilerde yoktur.
3. Bağımlılık evresi: yavrunun yumurtadan çıkmasıyla (yumurtanın açılması) ya da tohumdan fışkırmasıyla (filizlenme) başlar, fakat yavru bu evrede ancak kendisindeki yedek besinlerle ya da kendisine anadan geçen besinlerle beslenir.
4. ve 5. Bu iki evre, ancak nemf evresi geçiren üstün yapılı böceklerde belirgindir; birinden diğerine geçiş, erginlik ya da cinsel olgunluk ya da bitkilerde çiçeklenme evresidir.
6) Yetişkin durum döl verme dönemine tekabül eder; rakamlar, *ortalamanın* çok üstünde bir *maksimum* anlamına gelir.
7) Yaşlılık durumu burada dişinin döl verme yetisini yitirmesiyle belirtilmiştir; ani ölümün kural olduğu doğada buna asla erişilemez; yalnız hayvanlar âleminde ancak insanlar tarafından yetiştirilen hayvanlarda görülebilir.

den üreme" (abiyogenez) yoktur ve her yeni canlı varlık başka bir canlıdan doğmaktadır. Bununla birlikte, "yıldızlararası panspermi" (bir gökcisminden diğerine tohumların taşınması) bilimsel açıdan olanaksız olduğundan yeryüzünde yaşamın cansız maddeden türemiş olduğu açıktır. Buradan oldukça farklı iki problem ortaya çıkmaktadır: abiyogenez niçin son buldu ve bu nasıl gerçekleşti?

• *Abiyogenezin durması.* Atmosferdeki ve okyanuslardaki büyük fiziksel-kimyasal değişikliklere, özellikle yeşil bitkilerin fotosentez etkinliği sonucu açığa çıkan serbest oksijenin bolluğuna, sıcaklığın düşüşüne ve dahası canlıların, çok hızlı üremeleri sayesinde, organik molekül gereci olarak kullanacakları işe yarar karbon ve fosforun tümünü erkenden kapalı biyosfer çevrimleri içine almalarına bağlanmaktadır.

• *Abiyogenez süreçleri.* Yaşamın ortaya çıkışıyla ilgili ilk tutarlı kuramı, 1924'te A.İ. Oparin tasarladı. Bu bilim adamına göre, 3 ila 4 milyar yıl önceki güneş ışıması, amonyak, hidrojen, metan ve su buharı bakımından zengin bir atmosferi (Venüs'ün bugünkü atmosferi gibi) etkileyerek aminoasitlerin, hatta polipeptitlerin oluşmasını başlatmıştır; bunlar okyanusların yüzeyinde birikerek, canlı öncesi bir "besleyici çorba" oluşturmuştur. Başka etmenler, örneğin yıldırım, öncekilerle beslenme yetisine sahip canlı öncesi başka yapılar yaratmış olabilir.

Bu kuramın deneysel doğrulaması 1953'te Stanley Miller tarafından gerçekleştirilmiştir: Oparin'in tasarladığı tipte bir gaz karışımında yaratılan elektrik deşarjları gerçekten bazı aminoasitlerin oluşmuyla sonuçlanmıştır. Sidney Fox 1970'te, aynı sonucu bir formaldehit ve amonyak karışımından hareketle elde etmiştir. O zamandan beri, değişik organik ürünler, yani şekerler, pürik bazlar, nükıeotitler ve A.T.P., hatta kimi zaman yüksek derecede polimerleşmiş makromoleküller (Oparin "öbekleri") her zaman indirgen bir atmosferde olmak üzere ince damlalar halinde elde edilebilmiştir. Bu sentezler, ayrıca kükürt içeren organik moleküllerin sentezi, hiçbir katalizörün varlığını gerektirmemiştir (René Buvet, F. Lipmann).

Asıl önemlisi, bu öbeklerin yayılmacı bir yapıya sahip olmaları, yani varlıklarının durmadan moleküllerini yenilemelerine bağlı olmasıdır, bu da kendi kendine üremeye doğru ilk adımdır. Bunlarda eksik olan tek şey, DNA'da bulunan ve canlı varlıklara özgü olarak kendine benzer bireyler yaratmayı sağlayan "genetik bellek" tir.

Böylece yaşamın başlangıcı hakkındaki "atmosfer" varsayımı (volkanların rolü vb. gibi nüanslarla birlikte) bütün oyları birleştirirken okyanusların büyük derinliklerindeki hidromineral kaynakların çevresinde kimyasal senteze dayalı yoğun ve çeşitli bir yaşamın keşfedilmesi, öncekine rakip ya da onu bütünleyen bir "abis" varsayımı ortaya çıkardı.

yaşamın akışı

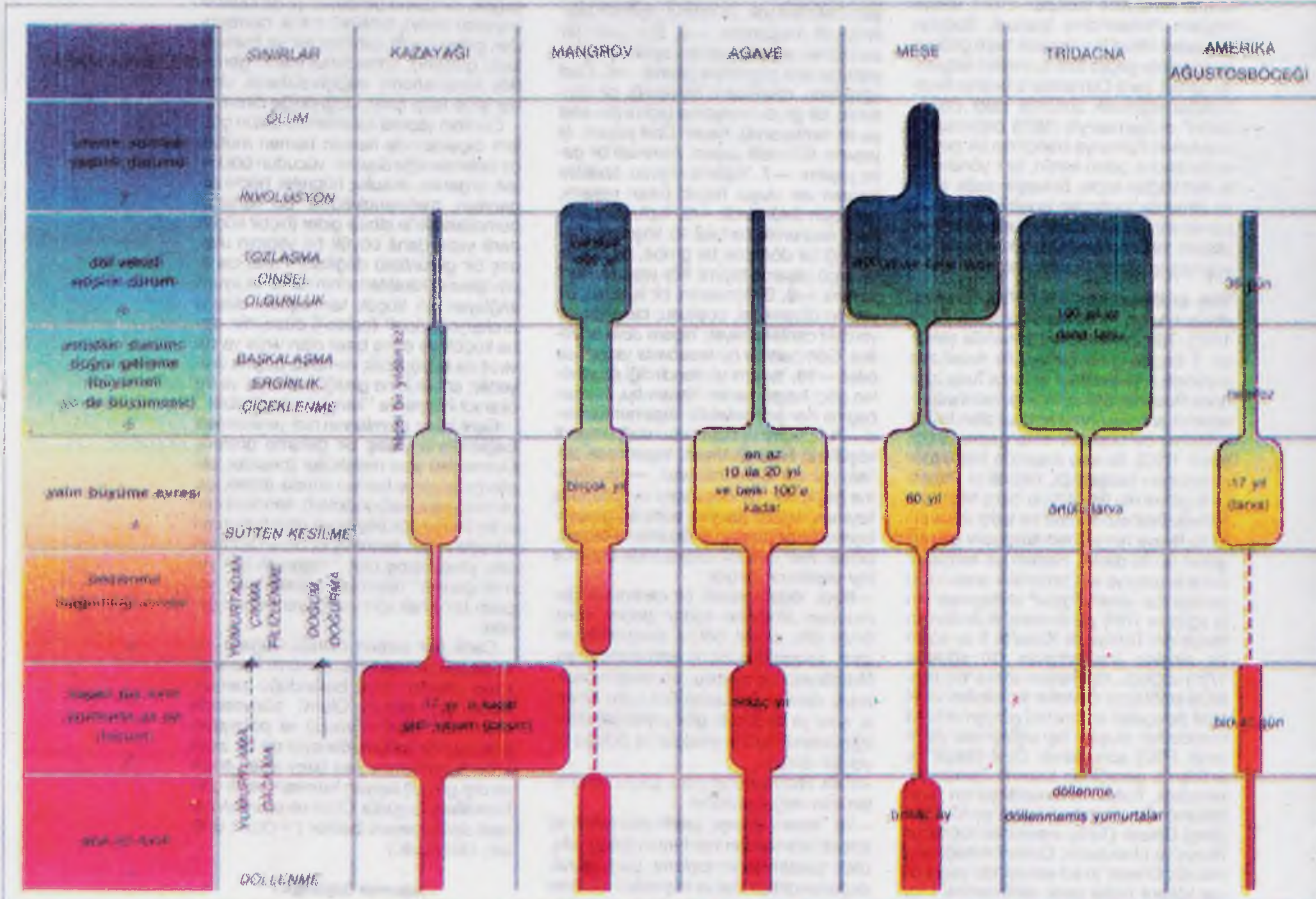
Çokhücreli ve çok organlı türlerde, yaşamı döllenmeyle ve bir hücre (zigot) halinde başlayan birey, gelişme sırasında, üreyici yetişkin duruma, hatta üreyicilik sonrası yaşlı duruma gelmeden ve ölmeden önce, birbirine benzemeyen birtakım değişiklikler geçirir. Karşılaşmak zorunda kaldığı en önemli değişiklik beslenme bakımındandır, çünkü "kendisi için yapılmış" bir besinden (örneğin ana sütü) yetişkinin besinine az ya da çok benzeyen bir besinle beslenmeye geçmek gerekir. Yumurtadan çıkma ya da her türlü koruyucu kabuğu ve kimi zaman, değerli ısı kaynağını yitirme de çetin bir sınavdır. Nihayet, kimi zaman çok ölümcül olan ya da ortamın, yaşam tarzının ve beslenme rejiminin köklü değişimine eşlik eden bir ya da birçok başkalaşma da meydana gelebilir. Büyümenin durması evrensel bir olay olmadığı gibi üremeye yatkınlık da her zaman altüst edici bir yenilik değildir.

Bu önemli olayların ayırdığı ekofazların süresi bir hayvan ya da bitki türü için bir diğerine göre son derece değişiktir, hatta ekofazların sırası bile değişebilir. Bazı durumlarda, geniş bir evreyi anımsatan olaylara ya da en azından, gerçekte ya da görünüşte hiçbir değişikliğin olmadığı uzun duraklama dönemlerine rastlanır.

• *Ana içi evre.* Bu evre, kemiklibalıkların çoğunda olduğu gibi, döllenmemiş yumurta yumurtlayan dış döllenmeli su hayvanlarında hiç bulunmaz; yumurtası önceden depo edilmiş spermalarla yumurtlama sırasında döllenen türlerde (arı) ise hemen hemen yok gibidir. Bunun tersine, vivipar memelilerde, özellikle insan türünde çok uzundur (yaklaşık 270 gün). Bitkiler âleminde çiçekli bitkilerde bir kuraldır; bunlarda tohum, hemen hemen her zaman örgün bir embriyon (bitki taslağı) içerir.

Yavru, yaşamının bu ilk döneminde nasıl beslenir? Her şeyden önce yedek besinle. Döllenmemiş yumurtada birikmiş olan yedek besinin miktarı çok değişiktir, örneğin kuş yumurtasında bütün kütleyi oluşturur. Ondan başka, ikiz kardeşler için hazırlanmış besinler gelir; embriyon bunu kendi yararına kullanır (kardeş öldüren beslenme), bir de bu "yalancı kardeş"in ana maddesi yani bitki taslağı için albumen bu amaçla kullanılır; bunların ikisi de kapalıtohumlularda görülen tipik çifte döllenmenin ürünüdür. Nihayet, gebe kalma durumunda ananın vücudundan alınan besin maddeleri gelir (memeliler, bazı köpekbalıkları vb.)

• *Ana dışı kapalı evre.* Yumurtanın yumurtlanmasından ya da tohumların dağılma-

sından sonra başlar. Yumurta ya da tohum, yavru hayvanın ya da filizin, özgür bireydeki besleyici organların (hayvanda sindirim borusu, bitkide kökler ve yapraklar) oluşturabilmesi için kullanılmak üzere önemli miktarda besin maddesi içerir. Yumurta ile tohum arasındaki büyük fark, pek çok türde tohumun yıllarca, cansızlığın sınırında yavaşlamış olarak yaşayabilme yeteneğidir. Hiçbir yumurta yavru vermeden birkaç aydan fazla yaşayamaz. Elbet vivipar hayvanlar bu evreden geçmezler (vivipar bitki çok enderdir; en iyi bilineni mangrovdur). Kuluçka gibi ana-baba ihtimamı birçok hayvanda yumurta için yaşamsal bir gerekliliktir. Tohumlar da, çoğunlukla kendilerini çevreleyen etli meyvenin içerdiği yedek besinler dahil, her türlü ana bitki yardımına muhtaç sayılabilirler.

• *Besin bağımlılığı evresi.* Şişkin çenekli bir fasulye filizi, karnının altında göbek kesesini taşıyan alabalık yavrusu, bu canlıların ana-babaları gibi beslenebilecek hale gelinceye kadar, tüketebilecekleri yedek besine sahiptirler. Kuş yavrusunun, yenidoğan memeli hayvanın vb. yedek besini yoktur, ya ana-baba salgılarıyla (ana sütü, güvercinlerin kursak sübyesi), ya ana-babalarının ve bakıcılarının (işçi arılar örneği) hazırladıkları yiyecekle beslenirler. Çok özel bir durum, yumurtlamadan hemen sonra yumurtanın ana-babadan birinin bir vücut boşluğuna yerleştiği, orada hemen açıldığı, besin ve koruma yardımı aldığı ve sonuçta kılıfsız, kabuksuz olarak dışarı atıldığı *paravivipar* türlerin durumudur (çeşitli kurbağalar, denizatı); böylece bunlarda yavru birincisi ovipar ve ikincisi vivipar olmak üzere art arda iki doğumdan geçmiş olmaktadır. Keselimemelilerde, iki "doğum" da vivipardır, fakat bu çok küçük bir fark sayılabilir.

• *Larva evresi.* Yavrunun küçültülmüş bir yetişkinden az farklı olduğu durum ile, başkalaşma bilinmemiş olsaydı başka bir hayvan grubundan sayılacak kadar yetişkinden farklı olduğu karşıt durum arasında bütün ara biçimler bulunmaktadır. Ama larva kavramı ancak bu son durumda tam anlamını taşımaktadır. Değişikliğin keskinliği ya görünürde eylemsiz bir ara dönemin gerekliliğinden (tümbaşkalaşmalı böceklerde nemfoz hali), ya vücudun yalnız bir kısmının yetişkini oluşturmaya yaramasından (denizkestanesinde pluteus), ya da düpedüz ölüm oranının yüksekliğinden (kurbağada iribaş) ileri gelir. Değişiklik sırasında, yalnızca vücudun biçim ve yapısı değişmekle kalmaz, beslenme rejimi, hatta yaşam ortamı da değişiklik gösterir (larvası suda ya da yeraltında yaşayan uçucu böcek vb.). Büyük çoğunlukla genç yetişkin yaşlı larvadan daha hafiftir.

• *Ergenlik evresi.* Büyüme ve cinsel olgunlaşma evresidir. Tümüyle ya son başkalaşmadan önce yer alır (tümbaşkalaşmalı böcekler) ya da ondan sonra uzun süre devam edebilir (denizkestanesi, kurbağa). Bitkilerde, çiçek açmayla ve çokyıllık türlerde, kışın yaşamayı sağlayabilecek yapıların oluşmasıyla (uzun ömürlü organlar) belirgindir.

• *Yetişkinlik evresi.* Süresi büyük ölçüde değişkendir. Yetişkin durumda kendini besleyemeyecek olan ve bu yüzden hızlı bir ölüme yönelen bazı böceklerde ne kadar kısa olabilirse o kadar sürecek biçimde programlanmıştır. Ağaçlar ve bazı hayvanlar (timsahlar, kaplumbağlar) döl verimi başladıktan hayli sonrasına kadar büyümeye devam ederler, ama agave çok geç döl verir ve döl verdikten sonra pek yaşamaz.

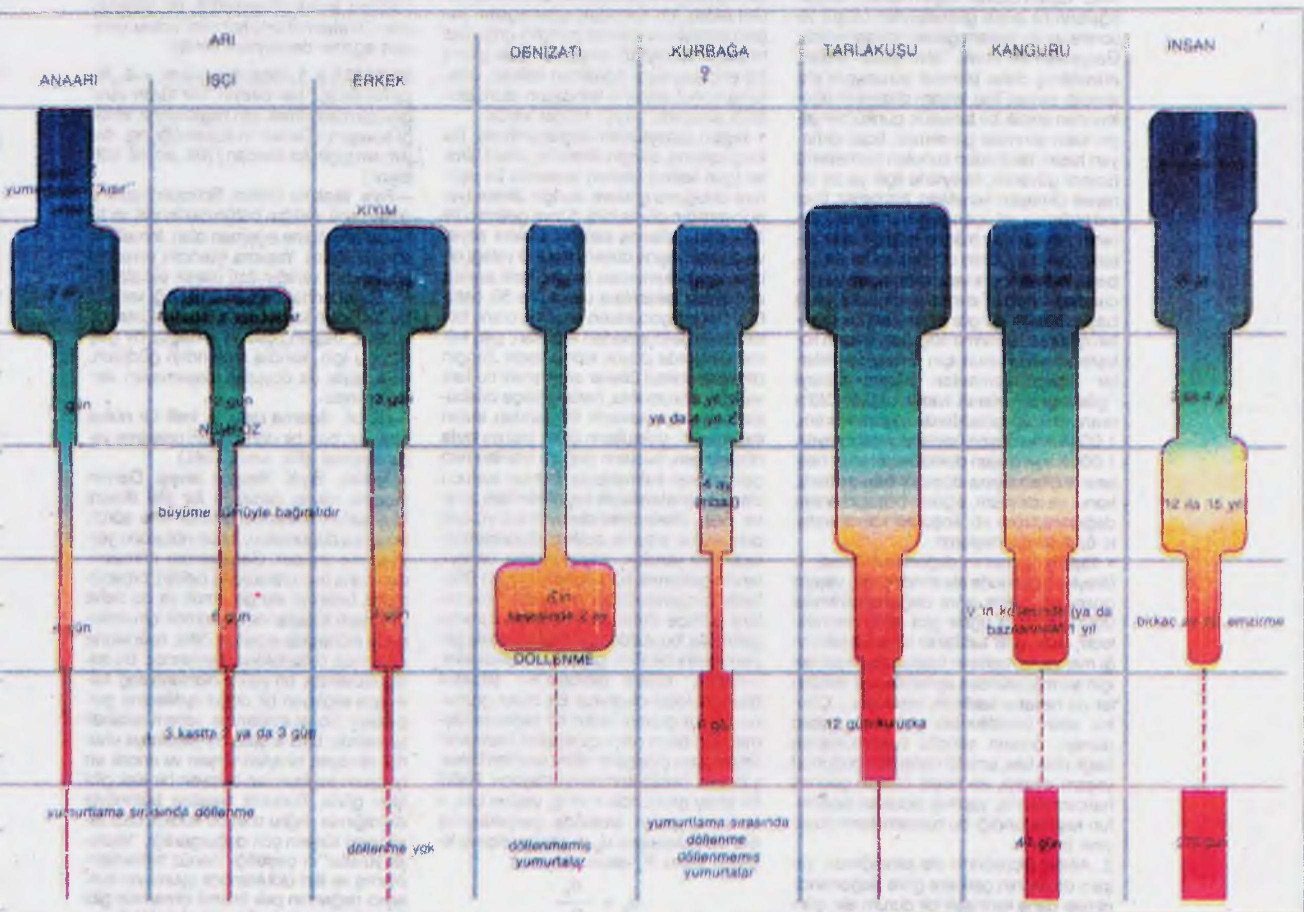
• *Üreme sonrası durum.* Doğal ayıklanma, üreme yetisini kaybetmiş "yaşlılar" için acımasızdır. Bununla birlikte insan türü yaşlılarına katlanan tek tür değildir, nitekim kimi türlerde üreme yetisi uzun sürer (2 000 yaşındakı sekoyalar), kimi türlerde aksolotlda olduğu gibi, üreme daha larva evresinde başlar, öyleki, çok ender olan "yetişkinler" aslında olgunluk sonrası yaşında sayılır, kimi türlerdeyse darwinciliğin açıklayamadığı nedenlerle yaşlılık meydana gelip devam eder (yaşlı sombalıklarında olduğu gibi).

Her ne olursa olsun, bir hayvanın ya da bir bitkinin yaşamını "normal" (normal, ama olağan değil) bitimine kadar sürdürebilmesi için özellikle elverişli ortam koşullarının bulunması gerekir. Avlanarak yaşayanlar ve asalaklar, açlık ve kötü yaşam koşulları yüzünden uzun yaşayamazlar; bu nedenle birçok canlı türünün sürebileceği ömür iyi bilinmemektedir.

• *Yaşam süresi.* Bir hayvan ya da bitki türünde bireyin maksimum yaşam süresini belirlemek zordur:

1. kökşaplı üstün yapılı bitkilerde, bakterilerde ya da kültürü yapılan hücrelerde, hatta protistlerde, eşeysiz çoğalma halinde, art arda gelen birçok hücre kuşağı boyunca yavru hücreyi ana hücreden ayırt edecek hiçbir şey bulunmadığından yaşam süresi doğru belirlenemez (→ ÖLÜMSÜZLÜK);
2. tohumu bilimsel gözlemlerin başladığı tarihten çok önce filizlenmiş olan bazı ağaçlarda (sedir, sekoya, baobab) bilinemeyecek kadar büyük olabilir;
3. ekim, dikim ya da üretme ve yetiştirme nedeniyle değişebilir;
4. kışları soğuk olan bölgelerde, döl verdikten sonra sonbaharda ölen biryıllık hayvan ve bitki türleri pek çoktur. Yaşam süresi (ömür) kavramı tam olarak ancak kışı geçiren çokyıllık türlere ya da tersine, bir yıl içinde birçok döl veren türlere uygulanabilir.

• *Ortalama yaşam süresi* belli bir dönemde, örneğin bir yıl içinde doğan bireylerin yaşam sürelerinin ortalamasıdır. İstatistikler Batı ülkelerinde insanlarda ortala-

ma yaşam süresinin hemen hemen sürekli olarak uzadığını göstermektedir. Yaşam süresini etkileyen pek çok etmen vardır; bunların bir kısmı ırklara ve bireylere özgü biyolojik karakterlerden kaynaklanır; diğerleri ortamla ilişkilidir.

Yaşam süresinin uzunluğuna kalıtsal bir yatkınlık sözkonusu olabilir; doksanlık, yüzyıllık aileler bilinmektedir. Pearl, bireyin "tial"ini (*total immediat ancestral longevity* [yakın atalar yaşam süresi toplamı]), anababası ile onların anababalarının yaşam sürelerinin toplamına eşit olarak hesaplamıştır. "Tial" ne kadar yüksekse bireyin uzun süre yaşama şansı o kadar fazladır.

• *Bazı hayvan türlerinin maksimum yaşam süresi.*

Kaplumbağa	300 yıl
Doğan	160 yıl
Papağan	80 ila 116 yıl
İnsan	80 ila 100 yıl
Fil	80 yıl
Denizgülü	66 yıl
Karga	50-70 yıl
At	40 yıl
Kurbağa	40 yıl
Aslan	25-30 yıl
Tridacna	25-30 yıl
Balina	25 yıl
Şempanze	25 yıl
Sülük	20 yıl
Köpek	17-18 yıl
Susemenderi	15 yıl
Kedi	14-20 yıl
Güvercin, tavuk	10-20 yıl
Kobay	7 yıl
Yersolucanı	6-10 yıl
Salyangoz	6-8 yıl
Anaarı	4-5 yıl
Fare, sıçan	2-3 yıl
Örümcek	1-2 yıl
Erkek arı	4-5 ay
Yabani drosophila	45-80 gün
İnsan biti	27-46 gün

—İkt. *Yaşam düzeyi.* Yaşam düzeyi, birçok öğelerin bir araya gelmesinden oluşur ve ücrete ya da toplam gelire indirgenemez. Gerçekten de, ücret, "alım gücü" olarak düzeltilmiş daha bilimsel yorumuyla ele alındığı zaman bile, yaşam düzeyinin öğelerinden ancak bir tanesidir, çünkü her şeyin satın alınması gerekmez: ticari olmayan kesim tarafından sunulan hizmetlerin (sosyal güvenlik, bireylerle ilgili ya da bireysel olmayan karşılıksız hizmetler, fiyat indirimlerine yol açan ayni transferler, çevrenin niteliği vb.) miktarı gittikçe artmaktadır; ayrıca, işçinin ücretini daha az çabayla kazanmasını ve zamanından ve gücünden tasarruf etmesini olanaklı kılan başka öğeleri de göz önüne almak gerekir: iş süresi, barınma koşulları, ulaşım kolaylıkları vb. Bunun için Birleşmiş milletler örgütü uzmanları yaşam düzeyi "göstergesi" olarak kamu sağlığı (ölüm oranı, doğan çocuklarda yaşama oranı, 1 000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı, 1 000 kişiye düşen doktor sayısı vb.), beslenme (kişi başına düşen besin miktarı), konut ve istihdam, eğitim, boş zamanları değerlendirme vb. koşulları konusundaki özellikleri almışlardır.

• *Yaşam düzeyinin değerlendirilmesi.* 1. Bireyler ölçüsünde ele alındığında, yaşam düzeyinin gelire göre değerlendirilmesi fazla bir itiraza uğrar gibi görünmemektedir; ama, gelir sahibinin elde edebileceği mal ve hizmetlerin fiyatları ile yaşamak için sermayesinden ayırabileceği miktarlar da hesaba katılmak koşuluyla... Çünkü, etkin ücretlilerden çoğunun yaşam düzeyi, onların şimdiki harcamalarına bağlı olsa bile, emekli kişilerden çoğunun yaşam düzeyi, en başta onların geçmiş harcamalarına, yapmış oldukları tasarrufun kaynaklandığı bu harcamaların düzeyine bağlıdır.

2. *Aileler ölçüsünde ele alındığında,* yaşam düzeyinin gelirlere göre değerlendirilmesi daha karmaşık bir durum alır; çünkü, ailenin geliri, çocuk sayısına göre, özellikle de konut, öğretim, ulaşım ve vergi konularında öngörülen bir dizi düzenlemeyle tamamlanır. Değerlendirilmesi güç başka bazı öğeler de birbirine ters yönde etki yaparak yaşam düzeyini yükseltir ya da düşürür: bazı harcamalar, çocuk sayısı arttığı zaman azalır ve bir asgari oranı bulduktan sonra, oranı aşacak biçimde yeniden yükselir.

3. *Ulus ölçüsünde ele alındığında,* belli bir ülkede yaşayan nüfusun yaşam düzeyini belirlemek için üç tip yaklaşım vardır.

Birinci yaklaşım, kişi başına düşen besin miktarını kalori olarak belirterek bir ülkeyi başka bir ülkeyle karşılaştırmaktır. Besin tek başına bir bireyin ya da bir ülkenin yaşam düzeyini oluşturamayacağına göre, kusurlu bir ölçü birimidir. Örneğin, Arjantin'in 3 000 kaloriyi aşan ortalama besin olanakları göz önüne alınacak olursa, bu ülkenin yaşam düzeyinin yeryüzündeki en yüksek yaşam düzeylerinden biri olduğu sonucuna varılabilir. Oysa, bu rakam yalnızca Arjantin'in hayvan yetiştirici bir ülke olduğunu gösterir.

İkinci yaklaşım, kişi başına düşen ulusal gelir kavramına dayanır. Bu yaklaşım birçok eleştirilere yol açar: özetle, kişi başına düşen ortalama gelirin, bir ülkede yaşayan kişilerin yaşam düzeyleri hakkında hiçbir fikir veremeyeceği, çünkü ortalama ulusal yaşam düzeyi çevresinde dağılan kişisel yaşam düzeylerinin büyük ölçüde değişebileceği ileri sürülebilir.

Üçüncü yaklaşım, tüketilen mallarla değil, sahip olunan mallarla, çeşitli ülkelerin donatımıyla, daha genel bir deyişle, bir topluluğun yaşam düzeyini belirlemeye yarayan, paraca değerlendirilmesi olanaksız malların bütünüyle (sağlık, kültür, konfor) ilgilidir. Burada güçlük, sözkonusu ülke nüfusunun kültür, sağlık ve konfor düzeyinin değerlendirilmesine olanak verecek ölçütlerin bulunmasındadır. Örneğin, her bireyin yararlandığı çalışma, ulaşım, güvenlik koşullarını, her vatandaşa tanınan özgürlüğü ölçmeye olanak yoktur. Genellikle, bu konudaki göstergeler, yaşam düzeyinin niteliksel yanlarını çoğu kez hesaba katmazlar: örneğin, okula giden öğrenci sayısıyla öğretimin kalitesi, ortalama konut alanıyla konutların oturulabilirliği arasında büyük farklar vardır.

• *Yaşam düzeylerinin karşılaştırılması.* Bu karşılaştırma, zengin ülkelerle yoksul ülkeler (geri kalmış ülkeler) arasında bir uçurum olduğunu gösterir: zengin ülkeler (yani insanlığın dörtte biri) dünya gelirinin % 70'inden fazlasına sahiptir. Doktor sayısı ya da kişi başına düşen hastane yatağı ortalaması bakımından farklar, kimi zaman akıl almaz rakamlara ulaşır (1'e 50, hatta 60). Doğan çocukların yaşama oranı, batılı ülkelerde durmadan artarken, geri kalmış ülkelerde düşük kalmaktadır. Zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki bu fark varlığını korumakta, hatta gittikçe büsbütün belirginleşmektedir. Bir yandan, tıbbın ilerlemeleri, yoksulların ölüm oranını hızla düşürürken, bunların doğum oranları hep çok yüksek kalmaktadır. Bunun sonucu olarak, yararlanılabilir kaynaklardaki artışlar, batılı ülkelerdekinden kat kat yüksek olan nüfus artışına ayak uyduramamaktadır. Öte yandan, yoksul ülkeler, sanayilerinin gelişmesi konusunda, zengin ülkelerde gerçekleştirilen teknolojik ilerlemelere gittikçe daha çok bağımlı duruma gelmekte, bu yüzden de başlangıçtaki gecikmelerini bir türlü gideremeniektedirler.

—Nüfbil. *Yaşam tabloları*'nın temelini ölüm tabloları oluşturur. Bir insan grubunun ölüm oranını kesin bir biçimde ölçmek için ölüm oranı çizelgeleri hazırlanır. Sözkonusu çizelgeler ölüm oranları katsayılarının hesaplanmasına dayanır. Belirli bir birey grubunda x ve q_x yaşları için, x ve $x+1$ yaşları arasında gerçekleşmiş ölümlerin katsayısı d_x, x yaşına erişmiş kişilerin sayısı P_x olsun. Böylece,

$$q_x = \frac{d_x}{P_x}$$

formülü elde edilir. x yaşında ölüm oranı katsayısı, x yaşında sağ kişiler için x ve $x+1$ yaşları arasında ölüm olasılığını gösterir. Bu katsayılar dizisi, doğumdaki (0 yaş) bir S_0 sayısından yola çıkılarak çeşitli x yaşlarda sağ kalanların (S_x) sayısını hesaplama olanağı sağlar. S_0 çoğunlukla 1 000, 10 000, 100 000 olarak saptanır; bu tablonun kökü̈dür. S_x sağ kalanlar dizisi sağ kalma çizelgesini, ondan çıkarılan eğri de sağ kalma eğrisini oluşturur.

Doğumda (e_0) yaşama umudu ya da ortalama ömür, grubun bütün bireylerinin yaşadıkları yılların ortalamasıdır.

$$e_0 = \frac{1}{2} + \frac{S_1 + S_2 + S_3 + \cdots}{S_0}$$

formülüyle hesaplanır. x ve e_x yaşında ortalama ömür, x yaşına ulaşmış kişiler için geri kalan yaşanacak yılların ortalaması olarak da hesaplanır.

Tablonun oluşturulmasını sağlayan katsayılar dizisi, kısa bir dönem süresince (birkaç yıl) bir ülkenin çeşitli kuşakları için hesaplanmış dizi olabilir. Sağ kalanlar dizisi ve ondan çıkarılan ortalama ömür dizisi göreldir: ele alındıklarında bir ülkenin hiçbir kuşağına tümüyle uygulanmaz, ancak ele alınan ülkede yaşamları boyunca hesaplama dönemindeki ölüm koşullarından etkilenen bir kuşağın ölüm oranının• ne olacağını ortaya koyarlar; dolayısıyla anlık bir ölüm oranı çizelgesi sözkonusudur. Bu anlamda, 1991'de Türkiye'de doğan bir bebeğin yaşama umudunun erkek için 68 yıl, kız için 72 yıl olduğu söylenebilir. Ölüm olasılıkları dizisi bir ülkenin belli bir kuşağına da uygulanabilir; böyle bir dizinin uygulanabilmesi yaklaşık yüz yıllık bir gözlemi gerektirir. İnsan yaşamının maksimum süresine yakın bir sonuç veren dizi, kuşağın yaşam tablosunu sağlar.

Yaşam yolu *(Pedagogiçeskaya poema)*, A. Makarenko'nun 1933-1936'da yayımlanmış yapıtı. Yazar bu yapıtında, 1920'de kendi düzenlediği bir topluluk olan "Maksim-Gorki kolonisi"ndeki yeniden eğitme deneyimini anlatır.

YAŞAMA a. **1.** Yaşamak eylemi. **—2.** *Yaşama savaşı*, her bireyin, her türün varlığını sürdürebilmek için başkalarına verdiği savaşım. (Darwin'in kullandığı ing. deyim *struggle for life*'dan.) [Bk. *ansikl.* böl. Biyol.]

—Fels. *Yaşama istenci*, Schopenhauer'e göre, canlı varlığın bütün bedensel ve zihinsel etkinliğine egemen olan, temelli ve sürekli eğilim. Yaşama istencini evrensel bir ilke, her varlığın özü olarak ele alabiliriz. Schopenhauer'in kötümserliği varlığın bu özünden kaynaklanır. Yaşama istenci, sonsuz, başlangıçsız ve amaçsız bir güç olduğu için, kendisi tarafından güdülen, dolayısıyla da doyuma ulaşamayan varlıklar üretir.

—Nüfbil. *Yaşama umudu*, belli bir nüfus kitlesinin belli bir dönemdeki ortalama yaşam süresi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Biyol. *Yaşama savaşı.* Darwin yaşama savaşı *(struggle for life)* ilkesini Malthus'un etkisinde kalarak öne sürdü (Malthus doğumların, insan nüfusunu yeryüzünde yiyecek olanaklarının artmasından daha hızlı artıracağını belirtir); organizmalar, besinleri ele geçirmek ya da daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak için aralarında mücadele ederler. Zafer, rakiplerine göre bazı üstünlükleri olanlarındır. Bu savaş sırasında, en yetkin olanların sağ kalmasını sağlayan bir doğal ayıklanma gerçekleşir. Doğal ayıklanma, yaşam rekabeti sayesinde, bazı koşullarda yaşamaya elverişli olmayan bireyleri eleyen ve ancak en iyi uyum sağlayanları alıkoyan bir elek gibi işlev görür. Bununla beraber bütünüyle alındığında doğru olan bu kuram, bazı zayıf yapılı türlerin çok doğurganlığı, "ekolojik yuvalar"ın çeşitliliği, henüz tamamlanmamış ve ilkel olduklarında uyumların ayıklayıcı değerinin pek önemli olmaması gibi önemli etmenleri göz ardı etmektedir.

—Nüfbil. *Yaşama umudu.* Herhangı bir yaş grubunun yaşama umudu 0 yaş grubunun ölüm kayıtlarına bakılarak belirlenebilir. Genel olarak, x yaşı için yaşama umudu, x yaşındaki bir kimse için kalan yaşanacak yılların ortalama sayısıdır. Özel olarak, doğuştaki yaşama umudu, 0 yaşındaki bir kimsenin erişebileceği ortalama yaşam süresidir. Bu demografik gösterge, ele alınan nüfus kitlelerinin tarihsel, toplumsal, coğrafi ve iktisadi koşullarına göre, büyük bir değişiklik gösterir. Örneğin, dünya çapında ele alındığında, doğuştaki yaşama umudu 59 yıl dolayındadır (Avrupa'da 70 yılın üstünde, Asya'da 56, Afrika'da ise ancak 45 yıldır).

Türkiye'de, doğuştaki yaşama umudu yapılan bir araştırmaya göre 1991'de, kadınlarda 72 yıl, erkeklerde ise 68 yıl olarak hesaplanmıştır. Bu rakamlar erkeklerde ölüm oranının daha yüksek olduğunu açıkça gösterir. Üstelik bu fark giderek artma eğilimindedir (1965'te 3 yıl, 1991'de 4 yıl). Bu arada doğuştaki yaşama umudu (ortalama ömür süresi) da uzamaktadır (1927-1940 arasında ortalama ömür süresi 45 yıl; 1950-1955 döneminde kadınlarda 48,3, erkeklerde 45,8; 1955-60 arasında kadınlarda 61,6, erkeklerde 60,3 yıl).

Doğuştaki yaşama umudunda görülen bu artışın nedeni, öncelikle bebek ve çocuk ölümlerindeki azalmadır. Yoksa, örneğin 60 yaşındaki kişiler için yaşama umudu çok daha az çarpıcı bir ilerleme göstermektedir: 1900'de erkekler için 12,7, kadınlar için 13,9 yılken 1950'de sırasıyla 15,4 ve 19,3; 1979'da da 16,7 ve 21,5 yıl. Ayrıca bu konuda toplumsal ve mesleki kategoriler arasında belirgin farklar vardır: örneğin 60 yaşındaki makinistler ve uzman işçiler için yaşama umudu, öğretmenlere, yüksek memurlara ve serbest meslek sahiplerine oranla 4 ya da 5 yıl daha azdır.

YAŞAMAK gçz. f. **1.** Yaşama özgü belirtiler göstermek: *Yaşıyor mu? —Hayır öldü.* **—2.** *Zaman tümleci + yaşamak,* sağ olmak, yaşamını sürdürmek: *Büyük babası neredeyse yüz yıl yaşamıştı. Papağanlar çok uzun yaşarlar.* **—3.** *Yer tümleci, durum tümleci vb. + yaşamak,* belli yaşam koşulları, özellikleri olmak: *Suda yaşayan bitkiler.* **—4.** *Belli bir tarihte, belli bir çağda yaşamak,* yaşamını o tarihte, o çağda sürdürmüş olmak: *XVII. yüzyılda yaşayan şairler. Atom çağında yaşamak.* **—5.** *Yer tümleci, dolaylı tümleç + yaşamak,* bir kimse, bir topluluk sözkonusuysa, yaşamını ya da yaşamının bir bölümünü belli bir biçimde geçirmek ve özellikle bir yerde oturmak, ikamet etmek: *Köyde, kentte yaşamak. On yıl yurtdışında yaşadı. Annesiyle küçük bir dairede yaşıyor.* **—6.** *Bir kimseyle yaşamak,* o kimseyle aynı evde evlilikdışı bir beraberliği sürdürmek: *Evli bir adamla yaşıyor.* **—7.** *Belirteç* ya da *durum tümleci + yaşamak,* belli bir yaşantısı olmak, başkalarıyla belli ilişkileri olmak: *Özgür ve bağımsız yaşamak. Komşularıyla uyum içinde yaşamak. Dünyadan uzak, bir başına yaşamak.* **—8.** Tümleçsiz, yaşamdan haz almak, yaşamın tadına varmak, yoğun bir yaşantısı, değişik deneyimleri olmak: *Yaşamak isteyen gençler.* **—9.** *Bir şey, bir kimse için yaşamak,* tüm gücünü, çabasını belli bir amaca yöneltmek, onları var oluşunun bir nedeni olarak görmek: *Tiyatro için yaşamak. Çocukları için yaşamak.* **—10.** *Bir şeyde (soyut), bir şeyle (soyut) yaşamak,* sürekli onu düşünmek: *Eşi öldüğünden beri geçmişte, anılarla yaşıyor. Başka bir dünyada yaşayan bir hayalperest.* **—11.** *Bir duyguyla yaşamak,* onu tatmak, hissetmek: *Gelecek korkusuyla yaşamak.* **—12.** *Bir şeyle yaşamak,* bir şeyle beslenmek: *Yalnız süt ve meyveyle yaşamak;* o şeyle geçimini sağlamak, sürdürmek: *Emekli aylığıyla yaşamak.* **—13.** *Bir şeyle (soyut) yaşamak,* onunla beslenmek, ondan destek almak, onda bir yaşama nedeni bulmak: *Düşlerle, umutlarla yaşamak.* **—14.** Bir şey sözkonusuysa canlıymış izlenimi vermek: *Yaşayan bir tablo.* **—15.** Özellikle bir dil sözkonusuysa, doğma, gelişme, değişme, yok olma özellikleri taşımak; hâlâ konuşuluyor olmak: *Bir sözcük doğar, yaşar ve ölür. Yaşayan bir dil.* **—16.** Zaman içinde ilginçliğini, yararlılığını, etkisini korumak, sürdürmek, unutulmamak: *Bu yapıt yüzyıllarca yaşayacaktır. O, hâlâ aramızda yaşıyor.* **—17.** Bir şeyden söz ederken, canlı ve etkin olmak: *Yaşayan gelenekler. İnançlarımızın yaşaması için.* **—18.** *Tkz.* Sevinmek, mutlu olmak: *Sınavda bu soru sorulursa yaşadık demektir.* **—19.** *Artık yaşamamak,* sürekli bir sıkıntı, üzüntü içinde olmak, yaşamdan haz almamak: *Oğlunun ölümünden beri o artık yaşamıyor, sanki bir ölü.*

— Polim. *Yaşayan polimer,* bir polimerleşme tepkimesi sırasında ürünün tamamının polimerleşmesinden sonra bile etkin ucunu koruyan bir polimer için kullanılır. (Bu, polimerleşme tepkimesinin sonsuz olduğu anlamına gelir. Yaşayan polimerler genellikle anyon polimerleşmeleri sırasında oluşur ve bu bileşiklerden yararlanılarak düzenli eşpolimerler, zincir uçlarında işlevsel gruplar taşıyan polimerler ve dallı eşpolimerler elde edilebilir.)

◆ g. f. **1.** *Belli bir hayat yaşamak,* varlığını belli bir biçimde sürdürmek, belli bir yaşantısı olmak: *Sakin bir hayat yaşamak. Göçebe hayatı, sürgün hayatı yaşamak.* **—2.** *Bir duyguyu, bir olayı, bir durumu yaşamak,* o duyguyu tatmak, o olay başından geçmek, o durumda bulunmak: *Yaşadığı mutlu günleri özlemle anıyor. Bir bunalım dönemi yaşıyoruz. O duyguyu ben de yaşadım.* **—3.** *Bir şeyi yeniden, bir kez daha yaşamak,* hatırlamak, zihinde canlanmak: *O anı yeniden yaşadım.*

◆ **yaşanmak, yaşanılmak** edilg. f. **1.** Yaşamak eylemine konu olmak: *Güzel yaşanmış bir hayat.* **—2.** Yaşam sürdürülmek, yaşam için elverişli olmak: *Böyle yaşanır mı? Bu kentte yaşanmaz.*

◆ **yaşatmak** ettirg. f. **1.** Yaşamasını sağlamak, yaşamasına olanak vermek. **—2.** Bir kimsenin yaşamını şu ya da bu biçimde sürdürmesini sağlamak ya da buna yol açmak: *Bir kimseyi krallar gibi yaşatmak. Cehennem azabı içinde yaşatmak.* **—3.** İyi, rahat bir yaşam sürmesini sağlamak: *Karısını, çocuklarını yaşatmayı biliyor.* **—4.** Bir kimse için teselli, güç kaynağı, destek oluşturmak; güçlükleri, engelleri aşmasına yardım etmek: *Onu yaşatan inancı oldu.* **—5.** Bir kimsenin, bir şeyin zaman içinde ilginçliğini, etkililiğini sürdürmesini sağlamak, unutmamak: *Onu, eserlerini sonsuza dek yaşatacağız. Gelenekleri yaşatmak.* **—6.** *Yaşatmamak,* herhangi bir yerde barınmasına olanak vermemek: *Hele bir söylesin, onu buralarda yaşatmam.*

YAŞAMAZ sıf. **1.** Dölyatağı içi evrimi süresince yaşamasına yeterli gelişmeyi sağlayamamış olan dölüte denir. (YAŞAR karşıtı.) **—2.** Yaşamla bağdaşmaz lezyonları olan yenidoğana denir.

YAŞAMAZLIK a. Yaşamaz bir dölütün ya da yenidoğanın durumu.

YAŞAMBİÇİMİ a. Coğ. Belirli bir mekânı benimsemiş bir insan topluluğunun yaşama tarzını niteleyen, gelenekle pekişmiş kültürel ve teknik uygulamaların bileşimi. (Eskiden insan coğrafyasının başlıca inceleme konularından biri olan yaşambiçimi kavramı, halkların çokça karışması, yaşam biçimlerindeki özgün yanları ortadan kaldıran yeni tekniklerin özellikle kitle haberleşme araçlarının yaygınlaşması yüzünden eski önemini yitirmiştir. Yalnızca ilkel halk toplulukları bakımından önemini koruduğundan, günümüzde modern coğrafyadan çok, etnolojinin alanına girmektedir.)

YAŞAMIŞLIK a. Psikan. ve Psik. İçinde bulunulan bir durumun, geçmişte aynı duygulanımlarla yaşandığını sandıran yoğun ve anlık izlenim. (Freud'a göre, bu olay, bilinçdışı bir fantazmanın şimdiki anda edindiğimiz bir algı dolayısıyla bilinç düzeyine çıkmasına bağlıdır ve paramnezi ile karışır.)

YAŞAMÖYKÜSÜ a. Bir kimsenin yaşamının tarihçesini konu alan anlatı; bu anlatının kendisi: *Bir siyaset adamının yaşamöyküsünü yazmak.* (Eşanl. BİYOGRAFİ.)

— ANSİKL. Dar anlamında yaşamöyküsü modern bir edebiyat türüyse de, geçmişte de bazı örneklerine rastlanır. Eski Mısır'da, mastabaların duvarlarına, hatta bazen stellerin ya da heykellerin üstüne kazılmış bazı metinler, öteki dünyanın tanrılarına seslenen, derin insansal kaygıları dile getiren yaşamöyküleridir. Kimileri ölünün yaşamı boyunca uymuş olduğu ilkeleri bildiren inanç açıklamaları niteliğindedir. (Bilgelik* metinlerinin "taşınan gölgeleri" olan bu yaşamöyküleri, bu bilgeliklerin insanların ruhundaki yansımalarını gösterirdi.) Başka bazılarıysa, ölünün (yüksek memur, subay) başından geçen olayları anlatan meslek yaşamöyküleridir: Pepi I'in generali Uni*'nin yaşamöyküsü ya da Sinuhe'nin romanımsı yaşamöyküsü gibi. Daha yakın tarihlerin örnekleri olarak, Ksenophon'un *Apomnemoneumata Sokratus*'unu (Sokrates'ten anılar), Plutarkhos'un *Hayatlar*'ını (Bioi parelleloi), latin tarihçilerden Suetonius'un *De vita XII Caesarum*'unu (On iki Sezarın yaşamı) ve, daha genel olarak, latin *laudatio*'sunu (övücü söylev, kaside), azizlerin yaşamlarını (*Legenda aura*) ve cenaze konuşmalarını sayabiliriz.

Ancak bütün bu yapıtlarda, öyküler aracılığıyla, ahlaksal ve evrensel bir ders verme kaygısı sözkonusudur. Çağdaş anlamda yaşamöyküsünün amacıysa, bir kişinin yaşamını tekilliği ve zorunluluğu içinde anlatmaktır. Voltaire, Chateaubriand, Victor Cousin, Romain Rolland yaşamöyküleri yazdılar. Günümüzde bu tür, aynı zamanda hem uzlaşımsal (André Maurois'nın yapıtlarında olduğu gibi), hem bilimsel bir nitelik taşımaktadır. Özne sorununun psikanaliz, varoluşçuluk ve dilbilimin ortak etkisi altında yeniden ele alınıp işlenmesi yaşamöyküsüne bir ruhsal eleştiri ve toplumeleştiri ağırlığı kazandırdı. Örneğin, Sartre, *l'Idiot de la famille*'inde (Ailenin budalası), Flaubert'in varoluşçu bir psikanalizini yapmaya çalıştı. Yaşamöyküsünün aşılması olanaksız bir çelişkili yanı vardır: bir yandan, benzeşimsel bir nitelik taşırken (bir yaşamı oluşturan olaylara bağlı kalma), öbür yandan tümdengelimseldir (iki anlamda: olayları mantıksal bir biçimde birbirinden çıkarma ve bunları tümdengelimsel bir modele yerleştirme). Böylece, yaşamöyküsü, bütün yöntembilimsel ve ideolojik girişimlerin buluşma yeri, bütün sistematiklerin güvencesi durumuna gelir.

Kül Tigin (732) ve Bilge Kağan (735) yazıtları türkçedeki en eski yaşamöykülerini kapsar. (→ORHON VE YENİSEY YAZITLARI.) Destanlarda *(Oğuz Kağan destanı),* islamlığın kabulünden sonra yazılan siyer (Hz. Muhammet'in yaşamı) kitaplarında, dinsel-destansı kahramanlık öykülerinde *(Battalname, Saltukname),* din ve tasavvuf adamlarını konu edinen ürünlerde (menakıpname*) vb. yaşamöyküleri yer alır. Şairlerin (şuara tezkire*leri), bilginlerin (*Teracim-i ahval-i ulema ve meşayih,* Mehmet Şakir), türlü mesleklerden kimselerin (hattatlarla ilgili *Tezkiret ül-hattatin,* Mehmet Şemi; müzikçilerle ilgili *Atrab ül -asar,* Şeyhülislam Mehmet Esat; vaizlerle ilgi *Ayasofya vaizleri,* Müstakimzade Süleyman Sadettin) vb. yaşamöykülerini derleyen yapıtlar vardır. Tarih kitaplarında (*Künh ül-ahbar,* Gelibolulu Âli) yaşamöykülerine yer verildiği gibi bazı padişahların ayrıntılı yaşamöyküleri (Selimname, Süleymanname) de yazılmıştır. Tanzimattan sonraki türk edebiyatında yaşamöyküsü yaygın bir tür oldu. Namık Kemal *(Evrak-ı perişan),* Ahmet Mithat *(Beşir Fuat),* Ahmet Rasim *(İlk büyük muharrirlerden Şi-*

nasi) gibi yazarlar bu dalda ürünler verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet hizmetinde görev almış olanların (*Sicill-i osmani*, Mehmet Süreyya), yazarların (*Osmanlı müellifleri*, Bursalı Tahir) yaşamöykülerini derleyen kaynak kitaplar meydana getirildi. İ. M. K. İnal XIX. yy. sonuyla XX. yy. başında yetişen türlü sanat adamlarının ayrıntılı yaşamöykülerini kapsayan bir dizi yapıt'ın (*Son sadrazamlar, Son asır türk şairleri, Son hattatlar, Hoş sada*) sahibidir. A. R. Altınay (*Alimler ve sanatkârlar*), M. C. Kuntay (*Mehmet Âkif, Namık Kemal, Sarıklı ihtilalci Ali Suavi*), S. N. Ergun, A. Gölpınarlı gibi araştırmacılar bu dalda türlü kitaplar yayımladı. Üniversitelerde doktora, doçentlik tezi olarak da konuyla ilgi araştırmalar (*Fuzuli, muhiti, hayatı ve şahsiyeti*, A. Karahan; *Tevfik Fikret ve şiiri*, M. Kaplan; *Tevfik Fikret*, K. Akyüz) kaleme alındı. Yaşamöyküsü birçok yazar tarafından yazılan Atatürk'le ilgili en ayrıntılı yapıtlardan birini (*Tek adam*) veren Ş. S. Aydemir yakın tarihin başka devlet adamlarının yaşamöykülerini (*İkinci adam* [İsmet İnönü], *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*) de hazırladı. Yaşamöyküsünü roman biçiminde konu edinen çalışmalar (*Bir bilim adamının romanı* [Prof. Dr. Mustafa İnan], Oğuz Atay) da görüldü.

YAŞAMÖYKÜSEL sıf. Yaşamöyküsüyle ilgili. (Eşanl. BİYOGRAFİK.)

YAŞAMSAL sıf. **1.** Yaşamla ilgili bir şey için kullanılır; dirimsel; hayati: *Organların yaşamsal işlevleri. Yaşamsal ilke.* **—2.** Yaşamın sürekliliğini sağlayan şey için kullanılır; hayati: *Yaşamsal gereksinimler.* **—3.** Bir kimsenin yaşamında vazgeçilmez olan, gerekli ve zorunlu bir şey için kullanılır; hayati: *Bu benim için yaşamsal bir sorundur.* **—4.** Bir bölgenin, bir girişimin varlığını sürdürebilmesi için kesinlikle gerekli ve zorunlu olan şey için kullanılır; hayati: *Hayvancılık bu ülke için yaşamsal bir önem taşır. Tarihsel zenginlikleri korumanın, turizmin geleceği açısından yaşamsal bir değeri vardır.*

YAŞAMSALCILIK a. Fels. → DİRİMSELCİLİK.

YAŞANILMAK → YAŞAMAK.

YAŞANMAK → YAŞAMAK.

YAŞANTI a. **1.** Yaşanılan, yaşanılandan kalan şey; yaşama deneyimi: *Bir öykü üzerine değil, yaşantılar üzerine kurulan bir roman.* **—2.** Yaşama biçimi: *Köy, kent yaşantısı.* **—3.** Yaşanılan bir an, yaşam parçası: *Fotoğraf gerçekte dondurulmuş bir yaşantıdır.*

—Fels. *Yönelimsel yaşantı*, Husserl'e göre, "ruhsal, bilinçli bir varlığı ayırt ettiren her şey". (Bk. *ansikl.* böl.)

— ANSİKL. Husserl şöyle der: "bir gerçek varlık, bu yaşantılardan yoksunsa, örneğin, ancak duyumsal yaşantılar türünden içeriklerle yetinmek zorunda kalıyor, üstelik de, bunları nesnel olarak yorumlayamadığı gibi, bunlar aracılığıyla herhangi bir biçimde birtakım nesneleri gözünün önünde canlandıramıyorsa, bu durumda, bu gerçek varlığın, daha sonraki eylemlerini birtakım nesnelere göre düzenlemesi, bunlar üzerinde bir yargıya varması, bunlardan haz duyması ve duymaması, bunları sevmesi ve bunlardan nefret etmesi, bunlara sevgiyle ve tiksintiyle bakması da olanaksızdır ve böyle bir varlığı kimse ruhsal bir varlık olarak nitelendiremez" (*Mantık araştırmaları*).

Yaşar Kemal

■**YAŞAR KEMAL,** asıl adı **Kemal Sadık Göğceli**, türk romancı (Osmaniye, Adana, 1922). Beş yaşındayken kan davası yüzünden gözünün önünde babası öldürüldü. Gene o yıllarda kurban kesilirken meydana gelen kazada sağ gözünü yitirdi. Ortaokul son sınıfa kadar okuduktan sonra yaşamını tarlalarda, bir çiftlikte, genel kitaplıkta çalışarak, arzuhalcilik, köy ilkokulunda vekil öğretmenlik yaparak sürdürdü. Türk ceza yasası'nın 142. maddesi kapsamına giren siyasal bir suç nedeniyle Kozan cezaevi'nde yattı. İstanbul'da bir süre Havagazı şirketi'nde kontrolörlük yaptı. 1951 yılında *Cumhuriyet* gazetesi'ne girdikten sonra hikâye (*Sarı sıcak*, 1952), roman (*Teneke*, 1955; *İnce Memed I.*, 1955, *Varlık* roman armağanı) gibi türlerde ilk yapıtlarının yanı sıra dizi röportajları (*Yanan ormanlarda elli gün*, 1955, İstanbul Gazeteciler cemiyeti armağanı; *Çukurova yana yana*, 1955; *Peri bacaları*, 1957), onu geniş çevrelere tanıttı. Röportajları özellikle, Çukurova'da pamuk, çeltik işçilerinin yaşamını, topraksız köylüleri, makineli tarımın doğurduğu işsizliği, yakıcı güneşi, susuzluğu, geniş bataklıklar, çeltik tarlaları yüzünden yoğunlaşan sıtmayı gerçekçi bir biçimde konu edinirken doğayı, ovayı, Toroslar'ın görüntülerini, bitki örtüsünü, hayvanları, renkleri, ışıkları şiirsel bir anlatımla canlandırıyordu. Çukurova'nın yakın tarihinin, göçebe Türkmenler'in yaşamının, gelenek-göreneklerin, el sanatlarının, nakışların, türkülerin, destanların beslediği bu yazılar romanlarında derinleştirerek işleyeceği bazı temaların genel çerçevesini çiziyordu. İşsizliği, güç işlerde çalıştırılan çocukları, ezilen kadınları, acımasız doğa koşullarını ele alan ilk öyküleri gösterişsiz, sade bir anlatımda kaleme alınmıştı. Yöresel sözcükler, deyimler bol bol kullanılıyordu. İlk yapıtlarda konuların basit çizgilerine karşılık gitgide karmaşık olaylar, çağrışımlar kahramanların bilinçaltı dünyası iç içe verilmeye başladı. Sonraki romanlar gerçekte olanlarla akıldan geçenleri, düşleri birbiri üzerine yığmaya koyuldu. Bu değişme ilk ve son ciltleri arasında uzun zaman farkı bulunan *İnce Memed* (*I. -IV*, 1955 -1987 [*III.*, 1985, Sedat Simavi ödülü]) dizisinde açık olarak görülür. Yazarın bu en ünlü yapıtı, 1933-1938 döneminde Toroslar'da ağanın baskısı sonucu dağa çıkmak zorunda kalan bir köylü delikanlının serüvenini anlatır. Kahramanın başkaldırması başlangıçta bireysel bir karşı koyma iken ilerleyen ciltler boyunca toprak ağalarının temsil ettiği düzeni, onlara destek olan yönetim organını hedef alır; dönemin ideolojik yapısına eleştiriler yöneltir. Memed'in eşkıyalığı bırakma, halkın arasında yaşama girişimi eşkıyalığın toplumsal, ruhsal bir çözümlemesini getirir. Metnin halk edebiyatından, halk inançlarından beslenen anlatımına kişilerin iç dünyalarına yönelik çözümlemeler ve yer yer kara mizah eşlik eder. İnsanı kuşatan doğa, zengin görüntülerle yansıtılır.

Çeltik ekimi yapan büyük toprak sahipleriyle sıtmadan kırılan köylülerin çıkan çatışmasını ve yönetimin ağalara yenilişini yansıtan *Teneke*, hızlı akışlı bir eylem romanıdır. Gene ilk yapıtlardan olduğu halde çok sonraları yayımlanan *Hüyükteki nar ağacı* (1982) doğa-insan ilişkisini, tarımda makineleşmenin doğurduğu işsizliği, sıtmayı, halkın batıl inançlarını, boşa çıkan umutlarını yalın bir anlatımla sergiler. "Dağın öte yüzü" genel başlığını taşıyan üçleme (*Ortadirek*, 1960; *Yer demir gök bakır*, 1977'de Fransız eleştirmenler birliği'nce yılın en iyi yabancı romanı seçildi), Toroslar'daki yoksul bir dağ köyünün insanlarına ait bir serüven dizisine dayanır. Köylülerin mevsimlik tarım işçiliği için Çukurova'ya yaptıkları zahmetli destansı yolculuk, doğayla savaş, güçlüklere direniş, umarsız halkın dayanak ararken kendine mit yaratması (köyden birinin evliya olduğuna inanılması), açlık korkusu yenilince bu efsanenin yıkılmasını anlatan bu diziyle yazar, başlangıçtaki anlatım sadeliğinden gerçeklerle düşleri, günlük alelade olaylarla korkuları, karabasanları iç içe veren çözümleyici bir anlatıma geçer. Ancak, akıcı bir dil, ağıt, masal, destan gibi geleneksel ürünlerle beslenen şiirsellik kendini daima belli eder.

Yazarın yaşamında trajik yeri olan kan davası, cinayet konuları yapıtlarında türlü yörleriyle işlenmiş bir temadır. "Akçasaz'ın ağaları" genel başlığını taşıyan *Demirciler çarşısı cinayeti* (1973 Madaralı roman ödülü), *Yusufçuk Yusuf* (1975) romanları bu konuyla yakından ilgilidir. Öte yandan doğanın değiştirilmesi (bataklığın kurutulması) sırasında eski toplum düzeninin, türkmen geleneklerinin, üretim biçiminin de nasıl değiştiği, yeni koşullara uyabilen, fırsatlardan yararlanmayı beceren ailelerin nasıl yükseldiği gösterilir. "Kimsecik" genel başlığını taşıyan yarı özyaşamöyküsel *Yağmurcuk kuşu* (1980), *Kale kapısı* (1985, Orhan Kemal roman armağanı) romanları, çocuk kahramanların dünyasını, cinayet, korku temalarını derinleştirir.

İlk yapıtı *Ağıtlar* (1943) adlı derleme olan yazar, halk edebiyatıyla, efsanelerle ilişkisini daima sürdürdü. Efsaneleri (*Üç Anadolu efsanesi*, -Köroğlu'nun meydana çıkışı, Karacaoğlan, Alageyik-, 1967); halk kahramanları çevresinde oluşan destanları yeniden işledi. Göçebelerin gelenek-göreneklerini, töreye bağlılıklarını, toplumsal gelişmelerle törenin çatışmasını, aşiretlerin iskânından doğan toplumsal-ekonomik sorunları efsanelerden yola çıkarak konu edindi (*Ağrı dağı efsanesi*, 1970; *Binboğalar efsanesi*, 1971). Sömürenle sömürülen çelişkisi, kurtuluş ve bağımsızlık savaşları gibi çağdaş bir temayı ele alırken de hayvan masallarından yararlandı (*Filler sultanı ile kırmızı sakallı topal karınca*, 1977). İstanbul'la ilgili gözlemlerine dayanan romanları (*Al gözüm seyreyle Salih*, 1976; *Deniz küstü*, 1978; *Kuşlar da gitti*, 1978), doğal çevrenin (deniz, balıklar, kuşlar) bozulup yok edilmesi, içki, sigara, silah kaçakçılığı, karaborsacılık, bu dönemde anarşi olaylarının tırmanması gibi olayları konu edinir. Romanlarında çocukların dünyasını yansıtan, çocuk kahramanların doğayla (kuşlar, böcekler) ilişkisini, korkularını, düşlerini, sokağa düşmelerini, suça yönelmelerini ele alan bölümlere ek olarak kahramanları çocuklar olan bir röportaj-öykü kitabının (*Allah'ın askerleri, Çocuklar insandır 1*, 1978) da sahibidir.

12 yıl gazetecilik yapan (1951-1963), Türkiye İşçi partisi merkez komitesi'nde görev alan (1962) yazarın toplumsal sorunlarla ilgili yazıları *Taş çatlasa* (1961), *Baldaki tuz* (1974), *Ağacın çürüğü* (1980) kitaplarındadır.

Bazı romanları oyun biçimine getirilerek sahnelendi: *Yer demir gök bakır* (*Uzundere* adıyla, 1965 Uluslararası Nancy şenliği'nde dünya birinciliği), *Teneke* (1965, İlhan İskender ve Ankara Sanatseverler derneği armağanları; Göteburg tiyatrosu'nda [İsveç] oynandı, 1975), *Ağrıdağı efsanesi* (1974), *Yılanı öldürseler* (Stel üniversitesi tiyatrosu'nda [İsveç] oynandı, 1975), *Binboğalar efsanesi* (Chêne noir tiyatrosu [Avignon, Fransa]). Birçok yapıtı sinemaya uyarlandı: *Beyaz mendil* (L. Akad, 1955), *Namus düşmanı* (Z. Metin, 1957), *Alageyik* (A. Yılmaz, 1959), *Karacaoğlan'ın kara sevdası* (A. Yılmaz, 1959), *Ölüm tarlası* (1966, A. Yılmaz), *Yılanı öldürseler* (T. Şoray, 1981), *İnce Memed* (P. Ustinov, 1984), *Ağrıdağı efsanesi* (M. Ün, 1975), *Yer demir gök bakır* (Z. Livaneli, 1988). Yapıtları ülkesinde en çok satan kitaplar arasında yer alan Yaşar Kemal (*İnce Memed*'in satışı 300 000'in üzerindedir), başka dillere en çok yapıtı çevrilen türk romancıdır. Fransa'da Uluslararası Cino del Dunca ödülü'nü (1982), Legion d'Honneur nişanını (1984) aldı. 1993'te Mitterrand tarafından kurulacak Dünya Kültür akademisi'nin 42 kurucu üyesinden biri oldu. Aynı yıl Adana'da doğduğu köye (Osmaniye ilçesine bağlı Gökçedam [Hemite]) büstü dikildi (Kayn. →).

YAŞARLIK a. Canlılığını sürdürme durumu; hayatiyet: *Yaşarlığını yitirmiş düşünceler.*

YAŞARMA a. Patol. Taşan gözyaşlarının yanaklardan akması. (Gözyaşları, çoğunlukla burun-gözyaşı kanalının tıkanması ya da alt gözkapağı ektropiyonu yüzünden, gözyaşı yollarıyla burun boşluklarına akıtılmadığı için yaşarma meydana gelir.)

YAŞARMAK gçz. f. **1.** Islanmak, nemlenmek. **—2.** Gözlerden söz ederken, yaşla dolmak: *Bu parçayı ne zaman dinlese gözleri yaşarıyordu.*

◆ **yaşartmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi yaşartmak,* onun ıslanmasına, nemlenmesine neden olmak. **—2.** *Bir kimsenin gözlerini yaşartmak,* gözlerinin yaşla dolmasına neden olmak.

YAŞARTICI sıf. **1.** *Göz*'le birlikte, gözün yaşarmasına neden olan şey için kullanılır: *Gözyaşartıcı bomba.* **—2.** *Göz yaşartıcı,* acıklı.

YAŞARTMAK → YAŞARMAK

YAŞAROĞLU (Ahmet Halit), türk yayımcı ve eğitimci (Eğin 1891-İstanbul 1951). Mülkiye mektebi'ni bitirdikten sonra eğitimle uğraştı; Muallimler cemiyeti (1918), Türk kadını dershanesi, Asri mektep (1919) adlı eğitim kurumlarını kurdu. Vakıf mektepleri müfettişliği (1921), İstanbul İlk tedrisat müfettişliği (1924), çeşitli liselerde öğretmenlik (1924-1946) görevlerinde bulundu. Kurduğu (1928) Ahmet Halit kitapevi'ni ölünceye kadar yönetti ve çeşitli alanlarda çok sayıda yayım yaptı.

YAŞASIN → YAŞA.

YAŞATKAN sıf. Yaşamayı, yaşamın sürmesini, çoğalmayı sağlayan.
— Biyol. Vücutta iç homeostaziyi (solunum, dolaşım, bezlerin salgıları, sindirim, ısı ayarlanması) sürdürmeye yarayan biyolojik işlevlere denir.
— Nörol. *Yaşatkan çekirdek,* merkez sinir sisteminde bitkisel yaşamı denetleyen sinirsel yapı. (Yaşatkan çekirdekler özellikle hipotalamus, beyin sapları ve omurilikte bulunur ise de başka sinirsel yapılarla ve özellikle beyin korteksiyle de ilişkilidir.) || *Yaşatkan gangliyon,* içorganlarda devimsel rol oynayan yaşatkan sistem gangliyonu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yaşatkan sinir sistemi,* sinir sisteminin, bitkisel yaşamın sürmesini ve içorganların çalışmasını sağlayan bölümü. (Eşanl. OTONOM SİNİR SİSTEMİ, VEJETATİF SİNİR SİSTEMİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Karş. anat. Bedensel sinir sistemi ile yaşatkan sinir sistemi arasındaki ayırım knidlilerden başlar. Bunlarda dışa dönük, deri dışı bir sinir sistemi ağı ile bir deri içi ya da içorgan sinir sistemi bulunur. Bu iki sistem arasında çok gevşek bir ilişki vardır. Bu ikilik bütün şubelerde görülür. Yaşatkan sinir sistemi bedensel sinir sistemi karşısında hemen hemen özerk bir çalışma içindedir. Halkalısolucanlarda, yumuşakçalarda ve eklembacaklılarda yaşatkan sinir sistemi içorgan gangliyonları biçimindedir, en başta sindirim sistemine sinir sağlar, ikinci derecede kalbe ve öteki içorganlara sinir lifleri verir. Kabuklularda ve böceklerde biri önde ağız çevresinde, biri arkada özellikle üreme organları yöresinde olmak üzere iki otonom sinir sistemi vardır.
Omurgalılarda otonom sinir sistemi, diğer türlerden farklı olarak bedensel sinir sistemiyle daha çok bağlantılıdır. Embriyonda sinir sistemi geliştiği sırada sinir borusunun iki yanına gangliyon şeritleri halinde yerleşir. Hücreler vücudun karın yönüne göç ederler ve sempatik sinir sistemi zincirini, içorgan çevresi ve içorgan gangliyonlarını ve aralarında böbreküstü bezi hücreleri de olmak üzere paragangliyon hücrelereni meydana getirirler. Bu sempatik sinir sistemi zinciri boyunca, birleştirici sinir dalları, sempatik gangliyonları omurilik sinirlerine ve karma kafa sinirlerine bağlar. Omuriliğin önboynuzları içinde bulunan ve içorganların hareketlerini sağlayan gangliyon öncesi nöronlar kolinerjik olup sempatik sistemin içorgan nöronlarıyla (sempatik ya da içorgan çevresi gangliyonlar) eklemlenir. Bu sempatik nöronlar ya adrenerjiktirler (ortosempatik sistem), çevre ya da içorgan uyarıcılarını etkiler ve noradrenalin salgılarlar, ya da kolinerjiktirler (parasempatik sistem), ön taraftaki içorganlara sinir göndermek için II., VII., IX. ve X. kafa siniri çiftlerinden, kalınbağırsak ve ürojenital sisteme sinir sağlamak için de leğeniçi sinirlerden yararlanırlar.
• Nörol. *Yaşatkan gangliyonlar.* Sempatik ve parasempatik gangliyonlar olarak ikiye ayrılır. Genel düzenleri sabittir: her gangliyon omurilikten gelen bir içorgan devindirici sinir lifi alır. Bu lifler, gangliyonsonrası nöron denilen nöronu uyarmak için asetilkolin salgılar.
Sempatik gangliyonlar omurganın yakınında yer alır: omur yanı ve omur önü gangliyonları. Gangliyon sonrası hücrelerin aracısı, içorganların çeşitli işlevlerini yöneten noradrenalindir. Gözbebeklerinin ve bronşların genişlemesi, kaslarda dolaşımın düzenlenmesi, kalp atışlarının hızlanması noradrenaline bağlıdır. Stres sırasında sempatik gangliyonların harekete geçmesi, bireyi kaçmaya ya da dövüşmeye iteler. Sempatik gangliyonlarda bundan başka, dopamin salgılayan fluoresan hücreler ve glia hücreleri bulunur.
Parasempatik gangliyonların aracısı asetilkolindir. Bu gangliyonlar, sempatik gangliyonların yakınında, içorganların çevresinde, hatta onların çeperlerinin içinde bulunur. Gözbebeklerin kapanmasına, bronşların daralmasına, kalbin yavaşlamasına, sindirim salgılarının çoğalmasına ve bağırsak sığamsallığının artmasına neden olur; sindirimi kolaylaştırır ve sempatik gangliyonların etkisini dengeler.
• *Yaşatkan sinir sistemi.* Şu sistemlerden oluşur: 1. yaptırıcı ve alıcı bir *çevre sistemi* (sempatik ve parasempatik sistemleri içerir); 2. *merkezi kumanda sistemi* (kalp ve damar basıncına bağlı olarak solunum ve dolaşımı düzenleyen beyin sapındaki ağsı oluşum ile beslenme ve içsalgı işlevlerini düzenleyen hipotalamus merkezlerini içerir).
Yaşatkan sinir sistemi, merkez sinir sisteminin özellikle limbik alanları, bademcik çekirdeği ve hareket merkezleriyle bağlantılıdır.

YAŞATMAK → YAŞAMAK.

YAŞAYABİLİRLİK a. Biyol. Bir organizmanın, doğduğu zaman yaşayabilecek durumda olması, özellikle yenidoğanın yaşayacak durumda olması.

YAŞAYIŞ a. Yaşamak eylemi ya da biçimi.

YAŞÇA be. Yaş bakımından: *O yaşça senden büyüktür.*

YAŞDÖNÜMÜ a. Kadınlarda âdetin kesilmesiyle, erkeklerde erbezlerinin salgıladığı hormon miktarının azalması ve cinsel gücün duraklamasıyla belirgin yaşam devresi. Kadınlarınkine menopoz, erkeklerinkine andropoz adı verilir.

YAŞDÖKÜNTÜ a. Kâğ. san. Kâğıt ya da karton makinesinin yaş bölümünden toplanan döküntü. (Eşanl. ELEKÜSTÜ.)

YAŞIN YAŞIN be. *Esk.* Gizli gizli, için için, gizlice: *Karlı dağların başında / Salkım salkım olan bulut / Saçın çözüp benim için / Yaşın yaşın ağlar mısın?"* (Yunus Emre, XIII. yy.).

YAŞIT, -tı sıf. Aynı yaşta olan kimseler; birbirlerine göre bu kimselerden her biri; yaştaş: *Yaşıtlarına oranla çok başarılı. O benim yaşıtımdır*
— Yerbil. *Yaşıt kırıklar,* aynı gerilme durumundan doğan, yani hemen hemen eşzamanlı olan kırıklar. (Maksimum temel gerilme, kırık düzlemleri tarafından belirlenen ikidüzlemlinin ortayıdır.)

YAŞİN (Lev İvanoviç), rus futbolcu (Moskova 1929 - *ay.y.* 1990). Döneminin en ünlü kalecisiydi (1955-1965). 75 kez milli oldu ve kulübü Dinamo'nun (Moskova) teknik direktörlüğüne getirildi.

YAŞLANDIRMA a. Metalürj. Önceden suverilmiş hafif bir alaşımı belirli bir süre oda sıcaklığına yakın bir sıcaklıkta tutma. (Yaşlandırma, işlenmiş ürünün mekanik özelliklerini büyük ölçüde iyileştiren yapısal bir sertleşme sağlar.) || *Yaşlandırma fırını,* yaşlandırma işleminin uygulandığı fırın. || *Yaşlandırma sıcaklığı,* yaşlandırma işleminin yapıldığı sıcaklık. || *Yaşlandırma süresi,* yaşlandırma işlemi boyunca geçen zaman.

YAŞLANDIRMAK g. f. Metalürj. **1.** Mekanik özelliklerini değiştirmek amacıyla bir alaşımı oda sıcaklığında belirli bir süre tutarak ya da hafifçe ısıtarak yaşlandırma işlemine uğratmak. **—2.** Suverme işleminden sonra bir hafif alaşımı oda sıcaklığında bekleterek sertleştirmek.

YAŞLANMA a. **1.** Türe göre değişen ve kısa süre içinde ölüm olasılığını artıran belirli bir yaşa erişmiş insan, hayvan ya da bitkinin uğradığı değişim, canlı bir organizmada bu değişimi belirleyen olguların tümü: *Dokuların, derinin yaşlanması.* **—2.** Dokuların ve organizmanın eskimesi. (Bk. *ansikl.* böl. Biyol. ve Bot.)
—Boyac. Havadaki etkenlerin etkisiyle, boya ya da vernik filminin zaman içindeki evrimi; bu evrimde, yerine göre, fiziksel, kimyasal ya da biyolojik etkenler de rol oynar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. kim. Özellikleri zamanla gelişen az kararlı sistemlerin genel özelliği. (Yaşlanma kendiliğinden gelişebilir; örneğin az kararlı sistemler olan kolloitler, bileşen parçacıklarının birleşmesi sonucu zamanla değişime uğrar; yaşlanma *topaklaşma* ya da *pıhtılaşma* biçiminde ortaya çıkar. Yaşlanma ayrıca dış etkenlerin etkisiyle de meydana gelebilir; örneğin ışık etkisi altında bırakılan plastik maddeler ya da boyarmaddeler, verimlerinin azalmasına yol açan kimyasal parçalanmaya uğrarlar.) [Polimerlerde bu olaya ESKİME denir.] (Bk. *ansikl.* böl. Polim.)
—Metalürj. Suverilmiş ya da kalıcı biçim değişikliğine uğratılmış kimi alaşımlarda, pek yüksek olmayan bir sıcaklıkta uzun süre tutma sonucu yapısal gelişmeye bağlı olarak, sertliğin önemli ölçüde artması biçiminde ortaya çıkan olay. (Buna çökelme sertleşmesi de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Nüfbil. *Nüfus yaşlanması,* bir nüfus kitlesi içinde ileri yaş sınıflarının miktarca göreli olarak artması biçiminde kendini gösteren demografik olay. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Polim. *Yaşlanma önleyici,* oksijen, morötesi ışınlar, nem vb. gibi çeşitli etkenler altında değişerek yaşlanmalarını önlemek ya da geciktirmek amacıyla makromoleküllü malzemelere (plastik maddeler, elastomerler, elyaf) katılan kimyasal ürün.
—Zool. *Haşlamlılarda yaşlanma,* bazen kirpikli haşlamlılarda görülen ve bir süre hep ikiye bölünerek çoğaldıktan sonra, ortam görünürde elverişli olduğu halde yeniden bölünme yeteneğinin kaybolması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Biyol. Sıcakkanlı hayvanlarda (memeliler, kuşlar) ve özellikle insanda yaşa bağlı bozulmaların en önemlisi dokulardaki esnekliğin kaybolmasıdır; bu ise aslında doğumdan itibaren başlar ve idrar kesesini, derideki bağdokusunu (kırışıklar), göz merceğini (presbitlik), omurlararası kıkırdak disklerini (kireçlenme, boyun kısalması), akciğer dokusunu (daha az derin soluma), nihayet ve daha çok büyük atardamarları (yüksek tansiyon) ve küçük atardamarları (dayanıksızlık) etkilemesine göre bu bozukluklar çok değişik sonuçlar doğurur. Yaşlanma aynı zamanda, artık çoğalamayan "soylu" dokuların (beyin nöronları) hücre stokunun tükenmesiyle de belirgindir. Yaşlanmanın neden olduğu belirtiler arasında kalsiyum metabolizmasındaki düzensizlikler (uyluk kemiği boynunun kırılması, dişlerin düşmesi), kılların ve saçların dökülmesi ya da beyazlaşması, duyumsal (işitme), ruhsal, sinirsel-devimsel (titreme) işlevlerin ve kas gücünün yaygın biçimde yavaşlaması ya da zayıflaması da belirtilmelidir, hatta bunlara kadında anı (menopoz), erkekte ağır

Presse Sports

Lev İvanoviç Yaşin

ağır ilerleyen üreme işlevlerinin kesilmesi de eklenmek ister.

Soğukkanlı omurgalılarda (sürüngenler, amfibyumlar, balıklar) ve omurgasızlarda tablo daha değişiktir: timsahlardaki nerdeyse sınırsız büyüme, bazı balıklarda cinsiyetin tersinmesi (ya da tersinme eğilimine girmesi), yaşlı sombalıklarında alt çene hipertrofisi, larva durumunda iken üreyen aksolotlda (olağandışı) yetişkin biçime erişme, nihayet ve daha çok, üremelerini tamamladıktan hemen sonra ölen her gruptan pek çok türde yaşlanma evresinin bulunmaması.

— Bot. Üstün yapılı bitkilerde bitkinin her bölümü ya da her organ doğar, büyür, yaşlanır ve ölür. Büyümesiz dengeli bir ergin yaşam dönemi yoktur. Yaşlanma sırasında hücre metabolizmasıyla birlikte solunum yoğunluğu da azalır. Bıryıllık bitkiler yaşlanır ve tohumlar oluştuktan sonra ölür; soğuk ya da kuraklık nedeniyle köklerin artık besin maddeleri sağlayamadığı mevsimde bütün bitkinin besin yedekleri tohumlara göç eder. Etli meyveli türlerde, tohum yavaşlamış yaşama girdikten sonra meyve olgunlaşır. Genç bitkilerin çenekleri,besin yedekleriyle filizin büyüme noktalarını beslediklerinden erken ölürler: filizin tepesi kesilirse yaşlanmaları gecikir. Yaprak döken çokyıllık bitkilerde, yapraklar bitkiden ayrı ve bağımsız yaşlanmaya uğrar; bu dönem sırasında, bu organlar potasyum bakımından fakirleşir, öncesine göre daha fazla kalsiyum içerir ve aminoasitlerle amitler 1 ile 10 oranında artar.

Çokyıllık bitkilerin başka yaşlanma ve ölüm nedenleri de vardır: kendi köklerinin salgılarıyla toprağın zehirlenmesi ya da köksapların büyüme ucunun beslenmeye elverişsiz bir yere kadar yatay olarak hızlı büyümesi.

—Boyac. Kurumuş boya ya da vernik filmleri, zaman içindeki davranışlarını belirlemek üzere, sıvı ortamlarda, özel atmosferlerde, ısıl, ışıl ve morötesi ışınımlar altında bırakılarak yaşlandırma deneylerine sokulurlar. Bu deneyler, bir ya da birçok etkileme etkenini ve / ya da bunların etkilerinin art arda geliş ritmini yoğunlaştıran ya doğal araçlarla (gerçek deney), ya da yapay araçlarla (konvansiyonel deneyler) yapılır. (Bu durumda "hızlandırılmış yaşlandırma"dan söz edilir.)

— Metalürj. Özellikle hafif alaşımlarda görülen yaşlanma olayı, daha birçok alaşımda ortaya çıkar ve sanayide bundan büyük ölçüde yararlanılır. Katı durumdaki bir element bir metal içinde önemli ölçüde bir çözünürlük değişimi gösteriyorsa, aşırıdoymuş bu katı çözeltiyi suverme yoluyla yarıkararlı halde tutmak mümkündür. Bu katı çözelti, çökelme ve aşırıdoymuş durumdaki elementi kusma yoluyla sürekli olarak kararlı bir duruma geçme eğilimi gösterir. Bu gelişme 0 °C'ın altındaki bir sıcaklıkta son derece yavaştır; ancak oda sıcaklığında hissedilir derecede artar; buna *doğal yaşlanma* (ya da *oda sıcaklığında menevişleme*) denir ve yapısal bir sertleşme biçiminde ortaya çıkar. Bileşiminde % 4 oranında bakır bulunan bir alüminyum alaşımında, suverildikten sonra 65 olan Brinell sertliği, 25 °C'taki bir sıcaklıkta 1 saat bekletildikten sonra 80'e, 4 gün bekletildikten sonra 95'e çıkar ve bu değerde kalır. Alaşım 100-175 °C düzeyindeki bir sıcaklıkta tutularak yaşlanma hızlandırılırsa *(yapay yaşlanma)*, aynı alaşımın sertliği 1 saaat içinde 90'a, 4 gün sonra da 100'e ulaşır. Daha yüksek sıcaklıkta uygulanan yapısal sertleştirme, zamana bağlı olarak karmaşık sertlik değişmelerine (önce artma, sonra azalma) yol açar. Yaşlanma sırasında yapısal sertleşmenin incelenmesi, suverilmiş bir alaşımda atomların belirli bölgelerde (Guinier -Preston bölgeleri) toplanarak yeni bir faz oluşturma yoluyla metal parçanın mekanik özelliklerinde belli bir değişime yol açtığını ortaya koymuştur. Pratikte her türlü biçim değiştirme işlemi, ya düşük sıcaklıkta (0 °C'ın altında) tutulan ya da suverme işleminden hemen sonra biçim değiştirme işlemine sokulan bir alaşıma uygulanır; daha sonra bu alaşım ya oda sıcaklığında yaşlanmaya terk edilir ya da istenen ayırtedici kullanım özellikleri elde edilinceye dek alaşımın etüvde ısıtılması yoluyla yaşlanma hızlandırılır.

Bileşiminde demir bulunmayan öteki alaşımlar (magnezyum alaşımları, bakır -krom alaşımları, bakır-berilyum alaşımları, bakır-nikel alaşımları), genellikle hızlandırılmış yaşlanma işlemine sokulur. Yaşlanma ayrıca çok yumuşak çeliklerde de görülür; bu malzemelerde ya suverme ya da kalıcı biçim değiştirme işleminden sonra ortaya çıkar. Alfa demirde aşırıdoymuş çözelti halindeki karbon ve azotun bulunmasıyla daha da kolaylaşan bu olay, direncin artması ve uzama yeteneğinin azalmasına bağlı olarak metal parçalarda çatlakların, yırtılmaların ve yüzey özürlerinin ortaya çıkmasına neden olur; bu da karoseri yapımında kullanılan sacların derin soğuk çekme işlemini güçleştirir.

Yaşlanma çeliklerde ayrıca hadde makinesinde perdahlama pasosuyla yok edilen damarsı özürlerin ortaya çıkması biçiminde de kendini gösterir. Yumuşak çeliklerde kalıcı biçim değiştirme işlemi sonunda ortaya çıkan yaşlanma, azotun çelikhanede bileşik durumuna geçirilmesiyle önlenmeye çalışılır; bu amaçla yumuşak çeliklere Al, Ti, V gibi çeşitli katkı elementleri katılır.

—Nüfbil. Uzun dönemde ele alındığında, nüfus yaşlanması süreklilik gösteren bir olaydır. Gerçekte, nüfus yaşlanmasının asıl nedeni, şimdiye kadar, doğumların sayısındaki düşüşe dayanıyordu. Genç yaş sınıflarındaki göreli azalış nedeniyle yaş piramidinin temelinde bir yaşlanma görülmekteydi. Oysa günümüzde, gelişmiş ülkelerde ölüm oranında görülen düşüş de, özellikle olgun ve ileri yaştaki kişileri ilgilendirmesi nedeniyle, nüfus yaşlanmasında önemli bir etken durumuna gelmiştir; çünkü, çocuk ve genç ölümleri düzeyinde bundan böyle önemli bir kazanç ve ilerleme beklenmemektedir. Bu yüzden, nüfus yaşlanması olayı, yaşamın dördüncü çağını oluşturan çok ileri yaştaki kişilerin sayısında önemli bir artışa yol açmaktadır ve gelecekte daha fazla açacaktır.

Nüfus yaşlanmasının iktisadi ve toplumsal sonuçları vardır. İktisadi bakımdan, özellikle etkin nüfusla etkin olmayan nüfus arasındaki dengenin bozulması ve bunun yanı sıra nüfus yaşlanmasının yol açtığı bakım harcamaları ve ayrıca gençlerin bir mesleki etkinliğe başlama yaşının giderek gerilemesi sözkonusudur. Toplumsal bakımdan ise, kolektif dinamizm kaybını, toplumun değişikliğe daha istekli duruma gelmesini ve ayrıca yaşlanmaya bağlı olarak ortaya çıkan bazı sorunları (biyolojik ve toplumsal sorunlar ve uygun yapıların düzenlenmesi alanlarındaki yansımaları) belirtmemiz gerekir.

Türkiye nüfusunda ise, nüfus yaşlanması oldukça ağır bir biçimde kendini göstermekte, yaşlı grup sayısal olarak artmakla birlikte oransal olarak fazla değişmemektedir. Örneğin, 1965'te Türkiye'de "60 +" yaş grubunda 1 463 000 kişi varken, bu sayı 1975'te 2 937 124 kişiye, 1990'da ise 3 953 112 kişiye yükselmiştir. Aynı tarihlerde 60 yaş ve üstündekilerin toplam nüfusa oranı % 6,1 % 7,3 ve % 7 olmuştur. Doğum ve ölüm oranlarının çok yavaş düşmesi, ortalama yaşam süresinin ağır bir biçimde artması, toplam nüfus içinde genç nüfusun ağırlığını sürdürmesine yol açmaktadır.

—Polim. Sentetik malzemelerde son derece karmaşık bir gelişme gösteren yaşlanma, pek çok etkiye bağlıdır: ışık (özellikle morötesi ışıma), havanın etkisi vb. Her malzemenin kendine özgü bir yaşlanması vardır ve bu olay yükseltgenme önleyiciler, morötesi soğurucular, kararlılaştırıcılar vb. gibi çeşitli katkı ürünleri katılarak önlenebilir.

—Zool. Çokhücreli canlılarda yaşlanma, yaşamsal etkinliğin gittikçe belirgin olarak yavaşlamasıdır; bunun da sitoplazmanın ya da hücre zarının içinde canlı etkinliğin ürünü olan çözünmeyen maddelerin birikmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

YAŞLANMAK gçz. f. **1.** Yaşı ilerlemek, yaşamının sonuna doğru yol almak; kocamak, ihtiyarlamak: *Artık iyice yaşlandı.* **—2.** Yaşlı görünümü almak, olduğundan fazla göstermek, ihtiyarlamak: *Adamcağız zamanından önce yaşlandı. Bu olaydan sonra çökmüş, iyice yaşlanmıştı.*

—Metalürj. Sürekli çalışma halindeki metal yapılar sözkonusuysa, doğal yaşlanmaya bağlı olarak mekanik özellikleri değişmek.

YAŞLI sıf. ve a. **1.** Yaşı çok ilerlemiş kimse için kullanılır; ihtiyar: *Artık yaşlı bir insan olduğunu kabullenmesi gerek. Yaşlılara saygı göstermek.* **—2.** *Yaşlı başlı*, gün görmüş, deneyim kazanmış, olgun kimseleri nitelemek için kullanılır: *Onun gibi yaşlı başlı bir kimseden böyle bir davranış beklenir mi hiç?*

◆ sıf. Çok yaşlanmış, yaşamının son dönemine gelmiş bir hayvan, bir bitki için kullanılır; ihtiyar: *Yaşlı bir at. Bahçemizdeki yaşlı erik ağacı artık kurumaya yüz tutmuş.*

—Denizc. *Yaşlı gemi*, eski, yıpranmış ya da hemen hemen kullanılamayacak durumda olan gemi.

YAŞLI sıf. Yaşla dolmuş göz için kullanılır: *Yaşlı gözlerle çevresini süzmek.*

YAŞLICA sıf. Çok yaşlı olmayan ya da yaşlanmaya yüz tutmuş: *Yaşlıca bir kadın.*

YAŞLIK a. Yaş, ıslak olma durumu; ıslaklık, rutubet.

YAŞLILIK a. Bedensel güçlerin azalması ve genellikle bu döneme eşlik eden zihinsel yetilerin zayıflaması; ihtiyarlık: *Yaşlılık hastalıkları. Zihnin, vücudun yaşlılığı. Yaşlılık belirtileri.* (Bk. *ansikl.* böl. Biyol.)

—İş huk. *Yaşlılık sigortası*, çalışanlara emekli aylığı ya da toptan ödeme sağlayan sosyal sigorta türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Jeomorfol. *Yaşlılık çevrimi*, aşınım çevriminin son evresi. || *Yaşlılık dönemi*, Davis'e göre, engebe evriminin son evresi.

—Psik. ve Ruhbil. Yaşamın olgunluktan sonraki döneminin ayırtedici özelliklerini oluşturan etkinlik azalması ve genel performans düşüklüğü. (Eşanl. İHTİYARLIK.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Biyol. Yaşlılık vaktinden önce başlamamışsa patolojik sayılamaz. Fizyolojik olduğunda organların esas öğelerinin yerini yavaş yavaş bir bağdokusunun almasıyla (skleroz) ve çeşitli işlevlerin yavaşlamasıyla kendini gösterir. Örnek olarak insanda yaşlılık öğesi olarak şunlar sayılabilir: deride kızarıklar, eklem esnekliğinin kaybolması, kemiklerde kırılganlığın artması, ankilozlar, yaraların kapanmasında ve kırıkların kaynamasında gecikme, cinsel işlevlerin yavaş yavaş kaybolması, görme, işitme ve zihin yeteneklerinin zayıflaması. Bu olgular bireyden bireye son derece değişiktir ve çoğunlukla biyolojik yaşla kronolojik yaş birbirine denk düşmez. Benzer olgular hayvanlarda ve bitkilerde de görülür.

Yaşlılığın önlenmesi ya da en azından geciktirilmesi, birçok etmene bağlıdır; bu etmenleri inceleyen tıp dalına gerontoloji denir.

—İş huk. Yaşlılık sigortasına ilişkin kurallar 506 sayılı Sosyal sigortalar kanunu ile 1479 sayılı Esnaf ve sanatkârlar ve diğer bağımsız çalışanlar sosyal sigortalar kurumu (Bağ-kur) kanunu'nda yer alır. Yaşlılık aylığından yararlanma koşulları bu yasalarda ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu koşulların esası belirli bir yaşa gelmiş olmak; belirli bir süre çalışmak ve belli iş günü sigorta primi ödemiş olmaktır (Sosyal sigortalar k. md. 60, Bağ-kur k. md. 35). Sigortalı olarak çalıştığı işten ayrılan ve malullük ve yaşlılık aylığı bağlanmasına hak kazanmayan sigortalıya (kadınsa 50,

erkek ise 55 yaşını doldurmuş olmaları gerekir) yazılı isteği üzerine, ödediği sigorta primleri tutarı toptan ödeme biçiminde geri verilir.
—Psik. ve Ruhbil. XXI. yy.'da, üçüncü yaş çağının göstereceği demografik patlama sonucunda yaş piramidinin tersine dönmesi bekleniyor. Son yıllarda ortaya çıkan gerontolojinin de gösterdiği gibi, yaşlılık medikososyal bir sorun olmaya doğru gitmektedir.
Yaşlılığın ayırtedici özelliği olan ve her çeşit patolojik sürecin dışında kendini gösteren zihinsel güçlerin zayıflaması, nöronların azalması sonucudur. Ancak, bu azalma daha doğuştan itibaren başlar. Oysa, zihinsel güçler doğuştan sonra büyük bir gelişme gösterir. Buradan anlaşılacağı üzere, önemli olan nöronların sayısı değil, nöronlar arasındaki sinaps bağıntıları sayısıdır. Beynin yaşlanmasının ayırtedici özelliği, sinapsların esnekliğinin kaybolması ve kullanılabilir sinirsel araçlar sayısının azalmasıdır.
Yaşlanma dolayısıyla kan debisinde pek az bir düşme görülür ve günümüzde bu düşüşün beynin ihtiyarlamasında esaslı bir rol oynadığı kabul edilmemektedir. Beynin yaşlanmasının yol açtığı başlıca bozukluk, seçici dikkatin ve kısa vadeli belleğin zayıflamasıdır. Böylece, yeni bilgiler edinmek (Ribot yasası) ve, dolayısıyla, yeni durumlara uyum sağlama zorlaşır. Bununla birlikte düşünsel etkinkliğe alışık olanlar, bilgi alanında, yaşlanmaya daha iyi bir direnç gösterirler ve yetilerinin bozulmasını bir ölçüde giderici stratejiler oluştururlar. Başta bir deyişle, daha kültürlü ve daha etkin kişiler, yaşlılığın etkilerine daha başarılı bir direnç gösterirler.
Duygunluk da yaşlılık döneminde bozulmaya yüz tutar. Özellikle, heyecanlarına hâkim olamama (aşırı duyarlık) ve yatırımların daralması (benmerkezcilik, güvensizlik, çabuk öfkelenme) durumları ortaya çıkar. Ama bunlar her zaman görülen durumlar olmayıp geniş ölçüde bireyin daha önceki kişiliğine bağlıdır. Yaşlılık ve onun yol açtığı ilişkisel değişiklikler, bazı nevrozlu ve psikozlu yapılarda giderici mekanizmaların yıkılmasına yol açabilir.
Başlıca iki tip yaşlı beyin patolojisi vardır: damar bozukluklarından kaynaklanan beyin patolojisi ve dejenereleşme türünden beyin patolojisi. Yaşlılık bunaması, beyin patolojisinin en sık rastlanan klinik belirtisidir ve 80 yaşın üstündekilerin yüzde 20'sinde görülür.

YAŞMAK a. (esk. türkç. *yaşmak*, örtmek, örtünmek'ten). **1.** Eskiden kadınların feraceyle birlikte kullandıkları ince kumaştan yapılmış iki parçalı baş ve yüz örtüsü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yaşmak tutunmak*, yaşmak bağlamak. || *Cuna yaşmak*, bir tür ince tülbentten yapılmış yaşmak.
—Geleneks. mim. Konik davlumbazlı ocaklarda, davlumbazın altındaki yarım silindir biçiminde bölüm. (Eski saray ve köşklerin çok zengin süslemeli, alçıdan ya da çini kaplamalı yaşmakları vardı.)
—İnş. Açık bir ocağın ateşliğini sınırlayan ve oda içine doğru çıkıntı yapan bölümü. (Düz ya da kemerli bir atkıyı taşıyan iki yan ayaktan oluşur. Şömine, yaşmak ve hunisi, öteden beri dekoratif araştırmalara konu olmuştur.) || *Yalancı yaşmak*, ayakları olmayan ve konsollar üzerinde taşınan bir tür şömine yaşmağı.
—Tüt. Yaprak sapının iki yanındaki yarım yaprak ayası. (Bu bakımdan tütünler dar, orta ve geniş yaşmaklı olarak çeşitlere ayrılır.)
—ANSİKL. Esk. giy. Yaşmak, çeşitli ince kumaşlardan yapılır, kapalı ve açık yaşmak adı verilen iki türde bağlanırdı. Kapalı yaşmakta, yaşmağın alt parçası ikiye katlanır, burun üstü ve göz altından geçirilip ensede bağlanır; üst yaşmak da ikiye katlandıktan sonra kaşların üstünden baş ve alın sarılır, kenarları feracenin içine alınırdı. Açık yaşmakta ise alt ve üst yaşmak yalın kat bağlanır, üst yaşmak alın üzerinden sarılırdı. Açık yaşmak yüzü belli ederdi. Alt yaşmağı çeneden başa, üst yaşmağı baştan çeneye doğru dolayarak da yaşmak tutunulurdu. Osmanlılar döneminde kadın sokak giyimi olarak uzun süre kullanılan ferace ve yaşmak, XIX yy. sonlarına doğru çarşafın yaygınlaşmasıyla giderek ortadan kalktı.

YAŞMAKLAMAK g. f. *Bir kimseyi yaşmaklaşmak*, yaşmakla yüzünü örtmek.
◆ **yaşmaklanmak** dönşl. f. Yaşmakla örtünmek.

YAŞMAKLANMAK → YAŞMAKLAMAK.

YAŞMAKLI sıf. Yaşmak örtünmüş kadın için kullanılır.

YAŞMAKSIZ sıf. Yaşmak örtünmemiş.

YAŞNAME a. Ed. Halk şiirinde insanın doğumundan ölümüne kadar geçirdiği değişimi, yaptığı işleri, her yaşın özelliklerini konu edinen destan (örn. Karacaoğlan, Pir Sultan Abdal, Seyrani, Âşık Şenlik vd.'nin yaş destanları). [*Ömür destanı, yaş destanı, vücutname* de denir]

YAŞODHARA ya da **YAÇODHARA,** sonradan Buddha Şakyamuni adını alan prens Siddharta'nın eşlerinden biri. Evliliklerinden on üç yıl sonra Siddharta'ya tek oğlu Rahula'yı verdi.

YAŞODHARAPURA, Kampuçya'nın eski başkenti. Kenti, 983'e doğru Yaşovarman I Angkor* siti üzerinde kurdu.

YAŞOVARMAN, bir Kanauc kralı (700'e doğr.-740) ve Kampuçya'nın iki hükümdarı tarafından kullanılan ad. (Sanskritçe'de *zaferi zırh gibi kuşanan* anlamına gelir). Yaşovarman I (889-900'e doğr.) kendinden önceki hükümdarların başkenti olan Hariharalaya'yı terk ederek Yaşodharapura'yı (1. Angkor) kurdu; Suryavarman II'nin (Angkor Vat'ın kurucusu) ardılı olan Yaşovarman II (?-1165), bir zorba tarafından öldürüldü.

YAŞTAŞ sıf. Aynı yaşta olan kimseler için kullanılır; yaşıt: *Yaştaşlarına göre daha gelişkin olmak.*
—Yerbil. Aynı yaşta oluşumlar, birikintiler için kullanılır. (Eşanl. EŞYAŞLI.)

YAT a. (ing. *yacht;* hollandaca *jacht*'dan). **1.** Yelkenli, motorlu ya da hem yelkenli hem de motorlu gezinti ve yarış teknesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Açık deniz yat yarışı,* açık denizde, genellikle 100 mili aşan bir parkurda yelkenli yatlarla yapılan yarış. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Yatların boyutları değişiktir: 2,40 m'lik küçük bir kotradan, 1 800 t'luk 80 m'lik motorlu büyük yatlara kadar çeşitli yatlar vardır. Yatlar iki büyük sınıfa ayrılır: gezi yatları ve yarış yatları. Gezi yatları uzun yolculuklar, yarış yatları ise büyük hızlar yapmak için düzenlenmiştir. Gezi yatları, yardımcı motorlu yelkenliler ya da motorlu teknelerdir. Boyutları ise çok çeşitlidir, ortalama deplasmanları 20 ile 50 t arasında değişir ve hemen hepsinin mürettebatı amatör denizcilerden oluşur. Yelkenli gezi yatları, markoni donanımlı bir ya da iki, ender olarak üç direkli yelkenlilerdir; denize karşı dayanıklı olmalarına, açık denizde seyredebilecek biçimde donatılmalarına ve mürettebatının iyi koşullarda yaşayabilmesi için kamaralarının konforlu olmasına dikkat edilir. Gezi yatları, iyi rüzgârda yelkenle 8-10 deniz mili motorla ise 6-8 deniz mili hız yapabilir. Yalnız motorla donatılmış yatlar, motorun gücüne göre 8-10 deniz mili hıza ulaşır. Yelkenli yarış yatları (ya da tekneleri) da çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Tektip sınıfı, genellikle küçük yatları içerir, daha büyük yatlar ise sınırlı sınıfları oluşturur; handikap sınıfı ise açık deniz yat yarışlarında kullanılır. Bunlar, yarış için özel olarak inşa edilmiş teknelerdir ve yarış yatlarının çoğunda hiçbir konfor yoktur. En küçük yatları kullanmak, iyi atletik niteliklere sahip olmayı gerektirir, çünkü tekne rüzgârın etkisiyle bir bordası üzerine meylettiği zaman, denge ancak hareketli safra görevi yapan mürettebatın vücut ağırlığıyla sağlanır.
• *Açık deniz yat yarışı.* Yelkenliler sekiz sınıfa ayrılmıştır. Yarışlar, her türlü yelkenli yarış için geçerli olan kuralları belirleyen International Yacht Racing Union (İYRU) ile özellikle açık deniz yat yarışlarının kurallarını saptayan International Off Shore Racing (İOR) tarafından hazırlanmış bir yönetmeliğe göre yapılır. Açık deniz yat yarışlarının kuralları, Büyük Britanya yarışlarını yöneten Royal Racing Club'ın (RORC) kuralları ile Cruising Club of America'nın (CCA) kurallarının birleştirilmesi sonucunda meydana getirilmiştir. Sınıfların her birinde yer alan her yelkenlinin, yarışçıların şanslarını eşitleyen düzeltilmiş zaman katsayısını veren bir tonaj hesabıyla belirlenmiş bir ratingi vardır. Bu yarışlar, kıtalar ya da kıtalararası güzergâhlarda (dünya turu, okyanus yarışı, açık deniz, yarı açık deniz ve kıyı yarışları) gitgide artan bir ilgiyle oldukça geniş bir alana yayılmıştır. En ünlü yat yarışları Fastnet, Bermuda yarışı (Newport ile Bermuda adaları arasında), San Francisco-Honolulu, Sydney-Hobart, Buenos Aires-Rio de Janeiro, Plymouth-Santander yarışlarıdır. Fransız yelken klüplerinin girişimiyle de özellikle transatlantik yarışları artmıştır: Atlas okyanusu'nu tek başına geçmeye dayanan Rom yolu yarışı (Saint-Malo, 1978), Atlas okyanusu'nu iki kişiyle geçme yarışı (Lorient, 1979) ve çıkışı 1982'de La Rochelle'den verilen, minimum üç kişilik bir mürettebatla Atlas okyanusu'nu geçme yarışı.
Açık deniz yat yarışı alanında, iki tip dünya şampiyonası düzenlenir: sınıf I ve II'de yer alan büyük teknelere açık olan Admiral's Cup ve parkur içinde yalnız teknelerin gerçek zamanını göz önüne alan Ton Cups yarışları (One Ton Cup, Two Ton Cup, Tree Quarter Ton Cup, Half Ton Cup, Quarter Ton Cup).

Akdeniz yarışı'nda bir yat

YAT, -tı a. *Esk.* Kalkan, zırh vb. gibi korunma aracı.

YAT ünl. Hemen toprağa yapışmasını sağlamak için av köpeğine verilen emir.

YATAĞAN a. Esk. sil. Osmanlı döneminde kullanılan, kısa tabanlı, ucu hafifçe eğri, iç kenarı keskin bir tür silah. (XVI. yy.'da ortaya çıkan yatağanların ucu sivri olduğundan hem kesici hem de delici işlevleri vardır. Osmanlı kara ve deniz askerlerince beldeki kuşağa yatay olarak yerleştirildiğinden bu adla anılır. Yatağanların, kabzaları fildişi süslemeli, tabanları ve kınları zengin bezemeli örnekleri bulunmaktadır.)

YATAĞAN a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış telli bir saz. (Bir tür santur olan yatağan, dizler üzerine yatırılarak çalınırdı.)

YATAĞAN, Güney-batı Anadolu'da Muğla iline bağlı ilçe; 42 376 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 40 köy.

Yatağan termik santralı
Muğla

Merkezi, Muğla'nın yaklaşık 28 km K.-B.'sında *Yatağan,* 11 890 nüf. (1990). Linyit yatakları. Termik elektrik santralı.

YATAĞAN, Denizli'nin Serinhisar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 441 nüf. (1990).

Yatağan mescidi, İstanbul'un Balat semtinde, Fatih Sultan Mehmet'in topçubaşısı İlyas Ağa'nın yaptırdığı mescit; adını orada mezarı bulunan bir erenden almıştır. Kare planlı mescidin duvarları iki sıra ince tuğla, bir sıra taş örgülüdür, üstü kiremit çatılıdır. Dıştan yalın bir yapı olmasına karşılık, içten, ince işçilikteki ahşap mahfiliyle dikkati çeker (bu dönemden günümüze ulaşan tek örnek).

Yatağan termik santralı, Muğla ilinin Yatağan ilçesinde, havzada bulunan linyit rezervini değerlendirecek elektrik enerjisi elde etmek amacıyla kurulan termik santral. Üç birimden oluşan santralın ilk birimi 1982'de, ikinci birimi 1983'te, üçüncü birimi ise 1985'te işletmeye açıldı. Her birimi 210 MW gücünde olan santralın yıllık elektrik enerjisi üretim kapasitesi 3 780 000 000 kWsa'tir.

YATAK a. **1.** Uyumak ya da dinlenmek için üzerine yatılan eşya: *Yatağına uzanmak.* (Bk. *ansikl.* böl. Mobc.) **—2.** Bu eşyanın sabit bölümünü oluşturan ve üzerine şilte konan karyola, sedir, somya vb.: *Tahta yatak. Pirinç yatak.* **—3.** Üzerine yatılan şilte, döşek: *Sert bir yatak.* **—4.** Bir yatağı örten çarşaf, yorgan ve örtülerin tümü: *Yatağını toplamadan bırakmak.* **—5.** Bir hastanenin, bir otelin, bir konaklama yerinin kapasitesini, hizmete sunulan yer sayısını belirtmek için kullanılan birim: *Hastanelerdeki yatak sayısı yetersiz.* **—6.** Yerde üzerine yatılabilecek, uzanılabilecek ve yatak yumuşaklığında olan herşey: *Otları toplayıp yatak yapmak.* **—7.** Herhangi bir maddeden ya da türlü nesnelerden oluşan yatay katman: *Kuru, çakıl yatağı.* **—8.** Bir maddenin oluşturduğu yatay ya da düşey doğal katman. **—9.** *A. + yatağı,* belli nitelikteki kimselerin, hayvanların vb. çok sayıda ve bir arada bulunduğu yer: *Burası kentin serseri yatağıdır. Aslan yatağı.* **—10.** Aranan birini saklayan kimse. **—11.** Bir makinede devingen bölümleri içine alan devingen ya da durağan parça: *Namlu yatağı. Mermi yatağı. Bir parçayı yatağına yerleştirmek.* **—12.** Fideleri gömmek için toprakta açılan çukur. **—13.** Turunçgiller, yumurta vb. ürünlerin saman içinde korunduğu yer. **—14.** *Yatak çarşafı,* yatılan şiltenin üzerine serilen örtü; çarşaf. || *(Bir kimseyi) yatak çekmek,* bitkin, zayıf düşmek; ayakta duracak hali olmamak. || *Yatak odası,* yatmak için kullanılan oda. || *Yatak odası takımı,* karyola, gardırop, tuvalet masası türünden yatak odasına konulan eşyalar bütünü. || *Yatak takımı,* şilte, yastık ve yorgan kılıflarından oluşan örtülerin tümü; yatak odası takımı. || *Yatağa!,* gidip yatın. || *Yatağını yapmak,* yatabilmek için ya da yataktan kalktıktan sonra üzerindeki çarşaf ve örtüleri düzgün bir biçimde sermek. || *Yatak yorgan, yatak döşek yatmak* → YORGAN. || *Yatağa bağlanmak, yataktan çıkamamak,* bir hastalıktan dolayı yatmak zorunda kalmak. || *Yatağa, yataklara düşmek,* hasta olup yatmak. || *Yatağa girmek,* yatmak. || *Yatağa serilmek,* yorgunluktan bitkin bir biçimde yatağa uzanmak. || *(Birinin) yatağına girmek,* onunla cinsel ilişkide bulunmak. || *Yatağında ölmek,* kendi evinde doğal bir ölümü olmak. || *Yatakta,* cinsel davranışlarında (tkz.): *Yatakta hiç de fena değil.* || *Yatağını ayırmak,* artık aynı yatakta yatmamak.

—Avc. *Kurt yatağı,* kurdun yattığı, yavruladığı ve yavrularını büyüttüğü yer.

—Bayınd. *Düşüm yatağı,* hidrolik bir inşaatın su etkisiyle kazılmasını önlemek için aşağı çığır temellerine yerleştirilen kâgir yapı. || *Düzenlenmiş yatak,* bir akarsuyun seddeler yardımıyla yönlendirilen yapay yatağı.

—Cev. hazl. *Süzücü yatak,* özgül kütlesi, ayrılacak minerallerin özgül kütlelerinin ara değerine sahip olan, belli boyutta taneler içeren yatak.

—Denizc. Karaya oturmuş bir geminin, kumda ya da çamurda açtığı oyuk. || *Akıntı yatağı,* akıntının çok güçlü olduğu yer. || *Gemi yatağı,* gemilerin güvenlik içinde konaklayabileceği, rüzgâr ve akıntıdan uzak demir yeri. || *Rüzgâr yatağı,* rüzgârın estiği yön. || *Sintine yatağı,* kazan ve makinelerin üzerine oturtulduğu, sintinedeki postalara tutturulmuş sehpalardan her biri. || *Şaft yatağı,* gemi teknesinin içinde ya da dışında yer alan ve pervane şaftına desteklik yapan yatak. || *Yan mataforası yatağı,* yan mataforalar gemi bordasına birleştirildiğinde, açılmalarını önlemek için mataforaların serbest uçlarının içine oturtulduğu çember.

—Dy. Kama ya da cıvatalar yardımıyla traverse tespit edilen ve gerek rayı, gerek makas dilleri gibi doğrudan travers üzerine oturmayan özel parçaları taşıyan dökme demir ya da çelik parça. (Eşanl. KUSİNE.) || *Boji* ya da *bissel yatağı,* içinde boji ya da bisselin seyir sırasında istenilen bütün konumları almasını sağlayan bir dönme ve mafsal düzeneği bulunan parça. || *Dingil yatağı,* bir demiryolu taşında, dingil ucunu (aksı) taşıyan düzenek. || *Rulmanlı yatak,* makaralı bir rulman yardımıyla dingil aksı üzerine yerleştirilmiş dingil yatağı.

—Esk. sil. Bir okun dip tarafına, yay ipinin üzerinde durmasını sağlamak için açılmış çentik.

—Eşy. *Yatak ısıtıcı,* bir yatağın ısıtılması için kullanılan elektrikli ya da elektriksiz aygıt.

—Ev eşy. *Yatak örtüsü,* yapıldıktan sonra yatağa serilen ve iki yandan sarkan örtü. (Düz, işlemeli kumaştan ya da yün kuştüyü ya da sentetik elyafla kapitone edilmiş iki kat kumaştan yapılabilir.)

—Foto. *Mercek yatağı,* bir merceği ya da bir mercek grubunu bir objektifin montürüne yerleştirmeyi ve merkezlemeyi sağlayan mekanik parça.

—Geom. Hepsi aynı bir düzlemde bulunan aynı bir ailenin eğrilerinin geçtiği değişmez nokta.

—Hidrol. Bir vadinin dibinde akarsuyun aktığı bölümü. (Irmak yatağı ikiye ayrılır: yalnızca taşkınlar sırasında sularla örtülen *büyük yatak* ya da *taşkın yatağı;* normal koşullarda sularla örtülü olan *küçük* ya da *sürekli yatak.*) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yatak değiştirme,* bir akarsu yatağının tamamen ya da kısmen yer değiştirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) —Akarsu yatağının, akarsuyun işlevi nedeniyle, çoğunlukla hızlı, hatta ani olarak geçici bir süre için değişmesi.

—Isıl. mot. *Biyel yatağı sarması,* bir pistonlu makinede, yağlamanın herhangi bir nedenle kesilmesi sonucu biyel başındaki sürtünme önleyici yatak metalinin erimesi ve makinenin artık kullanılamaz duruma gelmesi.

—İnş. Kesme taşlardan oluşan bir örgü sırasının üst yüzeyi. || *Yatak yüzeyi,* bir örgüde yatay derzler. || *Eğik yatak,* iki kemer taşı arasındaki eğrisel derz. || *Üzengi yatağı,* bir kemer ya da tonozda, yatakları yatay olan ve konsol çalışmayan kemer taşlarının tümü.

—Kim. müh. Kat kat ayrılmış tabakalar durumunda bulunan ve genellikle pek kalın olmayan madde katmanı. (Yataklar, sabit ve akışkan yataklar olmak üzere ikiye ayrılır.)

—Mad. oc. Tortul bir oluşumun, iki yantaş (tavan ve taban taşı) arasında kalan mineralleşmiş bölümü. (İşletilebilir bir cevher yatağı birçok cevher katından oluşabilir. İnce kömür yataklarına *damar* adı verilir.) || İşletildiğinde değer kazanabilen cevher oluşumu. || *Çatlak dolgulu cevher yatağı,* içlerine mineral dolmuş çatlaklardan oluşan cevher yatağı. ("Stockwerk"ler bu tür yataklardandır.) || *Filon tipi cevher yatağı,* mineralleşmiş bölümleri filon biçiminde bulunan cevher yatağı.

—Mak. san. Döner bir mili desteklemeye ve kılavuzlamaya yarayan organ. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kılavuz yatak,* yalnızca dönme eksenine dik kuvvetleri karşılamak zorunda olan bir mili kılavuzlayan yatak. || *Kılavuzlama yatağı,* takım tezgâhlarında (özellikle torna ve taşlama tezgâhları), çapına oranla uzun bir dönel parça işlenirken, bunun, takımın uyguladığı kuvvet etkisiyle eğilmemesi için kullanılan aygıt. (Kılavuzlama yatağı, döner parçayı çevreleyen ve parçanın dayandığı sert parmaklar [dayanak] ya da tekercikler taşıyan bir kafes ya da bir kollar bütününden oluşur. Makinenin tablası ya da kızak yolları üzerine bağlanan *sabit* kılavuzlama yatağı ve parça silindirsel olduğunda, takım taşıyıcı arabaya bağlı olan ve daha duyarlı bir işlemeye olanak veren *gezer* kılavuzlama yatağı ayırt edilir.)

—Metalürj. *Yatak alaşımı,* yumuşak bir ana evre (matris) içine sert bir ikinci fazın karıştırılması yoluyla hazırlanan ve sürtünme önleyici özellikler taşıyan kurşun, antimon, kalay, bakır alaşımı. || *Yatak pirinci,* bileşiminde % 60 bakır, % 1,5 alüminyum, % 1 mangan, % 1 demir ve % 36,5'e dek çinko bulunan pirinç. || *Yatak tuncu,* yapısında % 5-20 kalay, % 0-20 kurşun ve çok az miktarda fosfor bulunan tunç. || *Döküm* ya da *kum yatağı,* dökümcülükte kalıbın üzerine yerleştirildiği kum katmanı. (Buna *kalıp yatağı* da denir.)

—Mim. *Yatak hücresi,* bir odanın duvarı ya da ahşap bölmesi içinde yatak yerleştirmek için bırakılan niş.

—Nük. müh. *Yakıt yatağı,* sodyumla soğutulan hızlı nötronlu bir reaktörde yakıt ve verimli madde demetlerini taşıyan yapı. (Bu yapı genellikle, gergi çubuklarıyla bir araya getirilmiş ve demetlerin ayaklarının girmesi için delikler açılmış yatay iki çelik levhadan oluşur.)

—Oto. *Yatak sarması,* yağlama eksikliğinden kaynaklanan ısınma nedeniyle, biyel yataklarını kaplayan beyaz metal alaşımın eriyerek aşınması (seyrek rastlanan bir arızadır).

—Örg. Örme tezgâhlarında, paletli iğnelerin yerleştirildiği, eşit aralıklı yuvalar içeren parça. (Yatak, doğrusal, silindirsel ya da çembersel olabilir; çembersel olduğunda yuvalar radyal olarak yerleştirilir.) —Gagalı iğneli tezgâhlarda, iğnelerin sabitleştirildiği parça.

—Petr. san. Belirli bir jeolojik malzemenin biriktiği yer. || Hidrokarbonları tutmaya elverişli jeolojik bir oluşum içindeki birikim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Saatç. Sabit ya da hareketli parçaların destek yüzeyi. (Eşanl. YUVA.)

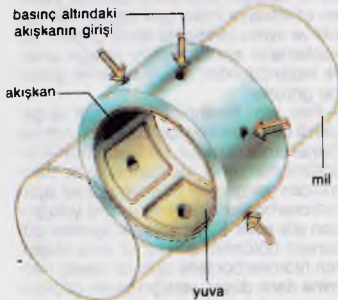
—Sil. *Çekirdek yatağı,* silindir biçimindeki bölümüyle mermi üzerine oturan bir kovanın daralan bölümü. || *Dürbün yatağı,* bir aygıtı (örneğin bir nişan aygıtı) taşınması için eğri bir yüzey üzerine yerleştirilmiş düz yüzey. || *Kapsül yatağı,* fişek kapsüllerinin dip bölümlerinin ortasında yer alan kabarıklık. (Kapsül yatağının üstün-

de bulunan kapsül horoz tarafından itilir.) || *Kasatura yatağı*, bir tüfek namlusunun ön bölümünde bulunan ve tüfek çatmayı sağlayan çıkıntı. || *Mermi yatağı*, ateşli bir silahın namlusunun arkasında bulunan ve ateşlemeden önce içine fişek ya da barut yerleştirilen yuva. || *Rulmanlı kule yatağı*, bir tank kulesinin gövde üzerine oturmasını sağlayan, bilyalı rulmanlı düzenek.
—Sine. Kamera ya da gösterici merceğinin arkasından geçişi sırasında filmi yönlendirmeye yarayan parça.
—Taşoc. ve Mad. oc. Kayaç kütlesinin, yatay ya da eğik bir doğrultuya göre katmanlar halinde doğal ayrılması. || *Yatak yüzü*, tortul kayaçlarda çökel yüzeyine koşut olan yön. || *Yatağında kesilmiş*, yataklara koşut olarak kesilmiş bir döşeme taşı için kullanılır. (Böyle bir taşın ezilmeye karşı direnci, yatağa düşey olarak kesilmiş bir taşın direncinden genellikle daha çoktur.) || *Sert yatak, gevrek yatak*, katmanın karşılıklı olarak üst ve alt yüzleri.
—Tıp. *Mekanik yatak*, yükseltme düzeneği olan yatak. (Sırtüstü hareketsiz yatma zorunda olan hastalar ve yaralılar, çamaşır değiştirmek, pansuman yapmak ve doğal gereksinimlerini yerine getirmek üzere bu yatakta gerektiği gibi kaldırılırlar). || *Ortopedik yatak*, hastaların istenilen durum ve eğimde yatırılmasını sağlayan ve özellikle kırıkları olan yaralıların tedavisinde kullanılan yatak.
—Yerbil. Tortul bir oluşumun en küçük litolojik bölümü. || *Cevher yatağı*, işletilmeye elverişli mineral yatağı.
—Zootekn. *Kolan yatağı*, evcil dörtayaklılarda, döş ile karın arasında, göğüskemiğinin arka kısmına denk gelen gövde bölgesi.
◆ sıf. **1.** Yatak biçiminde. **—2.** *Yatak liman*, büyük gemi ve donanmaların uzun süre kalmalarına elverişli liman.
—ANSİKL. Eski Türkler'de hayvancılık önde gelen bir uğraş olduğundan yatak yapımında koyun yününden yararlanılıyor, bir torbanın içine doldurulmuş yün ya da keçe yataklar kullanılıyor, üste de keçe örtülüyordu. Göçebe yaşamdan yerleşik düzene geçişle bugünkü anlamda yataklar kullanılmaya başlandı. Saraylarda, varlıklı evlerde taranmış ince yünden, ince kıtık ya da kuştüyünden yapılmış yataklar kullanıldığı da bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Göçebe yaşam sürdüren topluluklarda taşınması kolay keçe, kilim vb. örtüler ve ot yataklar sözkonusuydu. VIII. yy.'dan sonra, özellikle IX. ve X. yy.'larda değerli kumaşlarla kaplanmış, üzeri işlemelerle bezenmiş yün yataklara rastlanır. Selçuklular döneminde de yastık başları, üzeri ve yorganı işli yatak takımları kullanılıyordu. Osmanlılar döneminde, pamuk yün ya da kuştüyünden yapılan yataklar, örtüleri ve işlemeleriyle birer sanat yapıtı niteliği kazandı. Yorgan yüzü olarak ince kadife, atlas, yazma vb. kullanıldı, yatak örtüleri simler ve hatta değerli taşlarla bezendi. Dantel, oya vb. de yatak takımı süslemelerinde önemli rol oynadı. Anadolu'da daha çok ot, saman, kıtık, yün ya da pamuk yataklar kullanıldı.
Bugün geleneksel yatak tipleri yanında içi yaylı, sünger vb. maddelerden yapılmış yataklar da vardır.
—Hidrol. Irmak dinamiğinin bütün etkileri ırmak yatağının sınırları içinde kalır; yatağın nitelikleri hem akış hızını, türbülansı, akıntıların sürükleme güçlerini ve katı cisimlerin taşınmasını etkiler, hem de onların sonucunda biçimlenir. İki çeşit ırmak yatağı vardır: *büyük yatak* ya da *taşkın yatağı* ve *küçük* ya da *sürekli yatak*.
• *Irmak yataklarının çeşitli tipleri.* Normal ırmak yatakları üç büyük öbeğe ayrılır. Petekli yataklar debilerine oranla çok geniş olur, *tek ıslak yatakları* vardır; üstelik çoğu kıvrıntılıdır. İkinci öbektekiler hem büklümsüzdür hem de normal debileriyle aktıkları sırada çok daha geniş olurlar. Değişken ve bazen belirsiz kenarları arasında, çoğunlukla su düzeyi üstünde kalan kum ya da çakıltaşı yığınları ve sığlıkları bulunur; bu engebeler, sulu, büklümlü ve değişken yatakları birbirinden ayırır; iç sapmalı bu çok geniş yatakların, sürükleme gücü çok yüksek akıntıların ve, çoğunlukla dağlardan kopup gelen iri gereçlerin çokluğu nedeniyle, bir dolma eğiliminin etkisiyle oluştukları sanılır.
Son olarak, oldukça dengeli birçok kolun birbirinden ayrıldığı ırmak kesimleri dışında, tarım yapılabilen ve insanların sürekli yaşayabildiği, kanallarla birbirinden ayrılan adaları da unutmamak gerekir: sözgelimi Viyana'nın çıkışında Tuna üzerindeki adalar; daha aşağıda Slovakya ile Macaristan arasında bu ırmağın kollarıyla kuşatılan iki büyük ada.
• *Akarsu yataklarında bağıntılı şekiller.* Çeşitli nedenler (aşağı kesime doğru akan sıvı kütlelerinin kıvrımlar çizme eğilimi; ırmak yataklarında görülen oyma ve doldurma eylemlerinin enine profilde her yerde aynı olmaması) ırmağın kıvrımlar çizerek akmasına yol açar; hatta yatakları geniş olmayan bütün düz çığırlı ırmakların içinde bile kıvrımlı akışlara rastlanır. Büyük hızla ilerleyen sular almaşık olarak ırmağın bir o kenarına bir bu kenarına yaklaşır. Kıyılar dayanıklı gereçlerden oluşmamışsa hızlı akıntılar kıyılardan birini aşındırır; oysa daha yavaş akan ve daha yüklü sular öbür tarafı doldurmaya başlar. Bu etkiler yaklaşık olarak ırmak yatağının başlangıçtaki genişliğini koruyarak geliştiğinde kenarlar (dolayısıyla da normal yatak) kıvrımlı hale gelmesine ve menderesler oluşmasına yol açar.
Öte yandan, çok geniş düz yataklarda suyla dolu her kanal kıvrımlar çizme eğilimi gösterir. XIX. yy.'daki bazı mühendisler (özellikle de fransız Fargue), yatağın ya da sadece en hızlı akıntının kıvrımlı olmasının, ırmak profiliyle dipleri sistemli biçimde etkileyen "bağıntılı şekiller"in ortaya çıkmasına neden olduğunu kanıtladılar.
Eğrilerin bulunduğu yerde enine profiller, yandan gelen etkilerle sarplaşmış, içbükey kenarların uzağında olmayan, dışarıya doğru derinleşen bakışımsız üçgenler oluşturur. Yatağın bu kesiminde "muylar" oyulur. Bir eğriyle onu izleyen ters yandaki eğri arasında, aşağı yukarı bakışımlı enine profillerle eşikler oluşturan dipler sığlaşır.
Birçok bol sulu ırmakta, suların çekik zamanındaki maksimum derinlik, eşiklerde genellikle 1,5-3 m arasında değişirken muylarda 7-15 m'yi bulur.
Irmağın yukarı kesimiyle aşağı kesimi arasındaki en derin noktalardan geçen çizgiler, bu nedenle bir çeşit sinüzoitler çizer. Yatay doğrultuda yatakta görülen bu küçük topografya şekilleri, serbest akış sırasındaki iç ulaşımın düzenlenmesi sırasında hesaba katılması gereken başlıca olgudur. Sonuç olarak bunlar yerel eğimler oluşturur ve eşiklere oranla muylar üzerinde akış hızını azaltır; çünkü eşikler, belli bir ölçüde, üzerinde gerçek ivintilerin oluştuğu birer baraj görevi yapar. Debi arttıkça yerel boyuna eğim ve akıntıların hızı, genel eğimi yeterince değişmeden kalan her kesim boyunca giderek eşit hale gelir.
• *Başka olaylar.* Irmak yataklarının özelliklerini etkileyen, ırmak dinamiği ve jeomorfolojiyle ilgili başka olaylar da vardır; menderesler, alüvyonlarla yatağın yükselmesi, sapma değiştirmeler, çığır değişiklikleri ve son olarak da ırmakların enine profilleri.
• *Yatak değiştirme.* Yatak değiştirme genellikle çok sığ bir yataklanmanın ve sürüklenip gelen bol miktarda dolgu malzemesinin yatakta tabanını alüvyon ovasına göre yükseltmesi sonucu oluşur. Önceden başka bir suyun açıp terk ettiği bir geçit ya da komşu bir akarsuyun açtığı yol yeni yatağın oluşmasını kolaylaştırır. En önemlileri Huanghu nehrinde görülür. 1887'de gelişen bir yatak değiştirme olayı birkaç milyon insanın ölümüne yol açmıştı.
—Mad. oc. Yeraltı işletmesi ya da açık işletme yöntemleriyle işletilen maden yataklarıı oluşumlarındaki farklılıklar nedeniyle çok çeşitli biçimlerde (birkaç cm kalınlığındaki ince bir damardan, birkaç milyon ton ağırlığındaki cevher bloklarına kadar) bulunabilir. Bununla birlikte, işletme yönünden yataklar, geometrik olarak üç grupta toplanır:

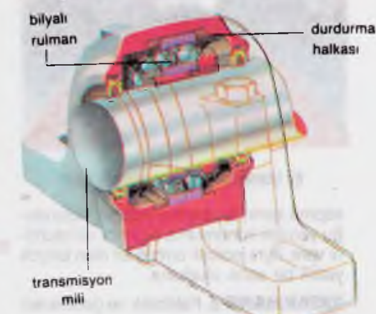

hidrostatik **yatak**

1. kalınlığı birkaç metreyi geçmeyen ve genellikle oda-topuk yöntemiyle işletilen az eğimli yataklar (büyük yatay açıklıklar sözkonusudur);
2. kalınlığı birkaç metreyle sınırlı olan ve genellikle dolgulu yatay dilimlerle ya da ambarlı yatak yöntemiyle işletilen, çok eğimli yataklar (düşey boyutlar ağır basar);
3. boyutları çok büyük olan yataklar, bu tür yataklarda üretim büyük boşluklarla, blok göçertme ya da dolgulu, dilim yöntemleriyle gerçekleştirilir (cevherin her üç boyutu da büyüktür).
—Mak. san. Yataklar *kaymalı* ya da *rulmanlı* olabilirler.
• En basit *kaymalı yatak* milin eksenine koşut bir tespit tabanı içeren dökme demir bir gövdeden oluşur; tekparça ya da çokparçalı (kapalı yataklar) olabilir. Mili taşıyan yüzeyler yumuşak dökme demirden ya da bronzdan yapılan ve genellikle bir beyaz* metalle kaplanan iki yatak yastığından oluşur. Yastıklar *rijit* ya da *küre mafsallı* biçimde takılabilirler; birinci durumda yatak ekseninin yönü değişmez; ikinci durumda yastıkların uygun biçimde sabit bir oyuk içinde oynayan küresel bir dış taşıyıcısı bulunur; bu düzenleme yastıkların yön değiştirmelerini ve bükülen milin biçim değiştirmelerini izlemelerini sağlar. Yağlama* bir büretle ya da gresle, ya da bir yağlama halkası ile *sürekli besleme* yoluyla gerçekleştirilir: yatağın alt tarafında bulunan bir yağ deposuna daldırılmış bulunan ve mil tarafından döndürülen halka, yağı "örümcek ayağı" adı verilen ve yağın dağıtımını sağlayan oluklarla donatılmış bulunan yastıkların üst tarafına çıkarır. Yağ oluklar içine bir pompa aracılığıyla da gönderilebilir (özellikle içten yanmalı motor yataklarının basınç altında yağlanması). Yatakların aşınması ile oluşan boşluk montaj sırasında yastıkların arasına yerleştirilen kalınlık parçalarının ayarlanmasıyla ya da birbirlerine birleştikleri düzlemden malzeme kaldırılarak giderilir.

kaymalı **yatak**

rulmanlı **yatak**

Büyük yüklerin sözkonusu olduğu ya da yüksek hızların ya da büyük duyarlığın gerektiği hallerde, *akışkan yataklar* kullanılır; bunlarda mili, bir pompa ile *(hidrostatik yataklar)* ya da karşı karşıya bulunan yüzeylerin bağıl hareketi ile *(hidrodinamik yataklar)* basınç altında tutulan ince bir yağ katmanı taşır. Ayrıca yatağın ısınması ve temizlik problemleri ortaya çıkıyorsa, aynı ilkeye dayanan, ama yağ yerine gaz halinde bir akışkan kullanılan, *gazlı yataklar*'a başvurulur. Özel uygulamalar için (uzay gemileri, bir deniz fenerini besleyen rüzgâr motoru, kinetik enerji akümülatörü), milin elektromanyetik kuvvetler tarafından taşındığı, *manyetik yataklar* kullanılabilir. Bu tür yataklarla çok büyük devir sayılarına (50 000 dev/dk) çıkılabilir.

• Geniş bir kullanma alanı bulunan *rulman***lı* (bilyalı, masuralı, iğneli) *yataklar*, kaymanın yerini yuvarlanmanın alması nedeniyle enerji kayıplarının büyük ölçüde azalmasını sağlarlar. Çok yüksek dönme hızlarına dayanan rulmanlı yataklar çok büyük yüklerde kullanılamazlar. Bir yatak aynı anda eksenel bir yük taşımak zorunda ise *büte* adını alır; düşey bir milin alt ucuna yerleştirilmişse *düşey yatak* ya da *eksenel yatak* adını alır.

—Mobc. *Kauçuk yatak*, sıcakta kalıplanan lateks köpüğünden ya da genellikle sentetik polyester köpüğünden elde edilir; kalıplama işleminden önce, dövme yoluyla köpüğe katıştırılan hava kabarcıkları, yoğunluğunu ve esneklik derecesini belirler. *Yaylı yatak*, birçok yay içeren metal bir iskeletten oluşur; yaylar silindirsel ve esnek, ya da iki yüzleri koni biçiminde ve daha serttir. İskeletin ve yayların üzerine, yayların çıkıntılarını örten çok sağlam bir bez kılıf ve ayrıca birkaç kat tekstil geçirilir; bu kaplamalar, esneklikleriyle yatağa rahatlık kazandırdıkları gibi, yalıtkanlık görevi de görürler.

—Petr. san. Yeraltında, gözenekli ve geçirimli bir hazne kayacın boşlukları normal olarak suyla doludur; bu suyun büyük bir bölümünün yerini, indirgenemez su bakımından yalnız kısmi bir doymaya yol açan hidrokarbonlar aldığında, petrol yatağından söz edilir. Böylece yatak, içindeki gözenekli bölümleri sürekli bir evre oluşturan hidrokarbonlarla dolu bir kayaç hacmine denk düşer; yatağın tavanı geçirimsiz bir örtüyle, tabanı su düzlemiyle sınırlıdır; bu su düzleminin altındaki boşluklar tamamen suyla kaplıdır. Ayrıca su düzlemi, normal olarak yataydır (hidrostatik rejim bakımından), ancak eğimli de olabilir (hidrodinamik rejim bakımından). Hidrokarbonlar sıvı ya da gaz halinde bulunur; eğer hem sıvı hem de gaz halindeki hidrokarbonlar bir arada bulunursa, daha hafif olan gaz, ham petrolün üstünde yer alır. Bir yatak, kapan denilen jeolojik bir

bir hidrokarbon yatakının şematik kesiti

sapma içerir; bu sapma yatağa, bulunduğu yerdeki konumunu, biçimini ve hacmini verir. Aynı jeolojik birime ait olan birçok yatak bir saha oluşturur.

YATAKHANE a. Kalabalık ve gecelenen kuruluşlarda birçok kişinin yatması için düzenlenmiş yer.

—Şehirc. Gündüzleri çalışmak için başka yerlere giden insanların akşamları uyumak üzere döndükleri bir yerleşmeyi nitelendirmek için tamlayan olarak kullanılır: *Yatakhane kent, yatakhane banliyö.*

YATAKLANMA a. Petr. san. Hidrokarbon yataklarının bir havza içindeki dağılımı.

YATAKLI sıf. **1.** Yatak bulunan. **—2.** Yatağı derin olan akarsu için kullanılır. **—3.** *Say. sıf.* + *yataklı*, bir hastanenin, bir otelin belirtilen yatak sayısında bir kapasitesi olduğunu belirtmek için kullanılır: *Beş yüz yataklı bir hastane. Üç yüz yataklı bir otel.* **—4.** *Yataklı vagon*, içi, yolcuların yatakta uyumalarını sağlayacak biçimde düzenlenmiş vagon.

◆ a. Yataklı vagon ya da yataklı vagonlardan oluşan yolcu treni: *Yataklıyla yolculuk etmek. İzmir'e yataklı var mı?*

YATAKLIK a. **1.** Üzerine yatak konulan tahta ya da metal kerevet, karyola. **—2.** Aranan bir kimseyi saklama, gizlice barındırma. **—3.** *(Bir kimseye) yataklık etmek*, aranan bir kimseyi gizlice evinde barındırarak ona yardım etmek: *Eşkıyalara yataklık etmek.*

—Cez. huk. → SUÇ İŞLEYENLERİ SAKLAMA*.

—Zootekn. Hayvanlara döşek olmak üzere hayvan barınaklarında (ahır; ağıl, tavla) yere serilen, saman ya da başka bitkisel maddeler gibi yumuşak, yalıtkan ve emici örtü. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. *Say. sıf.* + *yataklık*, bir yerin kapasitesini, yer alan yatak sayısıyla belirtir: *İki yüz yataklık koğuş.*

—ANSİKL. Zootekn. Yataklıkların üç çeşit görevi vardır: hayvanlara rahat ve sağlıklı bir döşek sağlamak; sıvı kısımları emerek, katı kısımlarla karışarak dışkıları tutmak; çiftlik gübresinin tutabileceği, verimliliği artırıcı maddelerin kütlesini olabildiği kadar artırmak.

Tahıl samanları iyi döşek olur ve hayvan dışkılarının sıvı kısımlarını iyi emer. En iyi saman buğday ve yulaf samanıdır: 100 kg saman 220 kg su tutabilir.

Çiftlik gübresi verim artırıcı maddeler bakımından pek zengin değildir. Büyükbaş hayvan başına günde ortalama 4 kg yataklık saman verildiği kabul edilirse, yılda 1 500 kg çiftlik gübresi elde edilir ki, bununla verim artırıcı madde olarak toprağa 6 ila 7 kg azot, 2 ila 4 kg fosforik asit ve 7 ila 15 kg potas kazandırılır.

Bezelye, bakla, fasulye kabukları önceden hayvanlara çiğnetilmeli ya da araçların altında ezilmelidir. Eğreltiotu, funda, katırtırnağı gibi maddeler çalılığı bol ülkelerde, sazlar bataklık bölgelerde, varekler deniz kıyılarında; ağaç yaprakları, odun talaşı, ormanlık ülkelerde; yosunlu turba turbalık bölgelerde yataklık olarak kullanılmaktadır. Öncekiler kaldırılmadan aralıklı olarak yataklık serilerek elde edilen kalın ve rahat yataklık tabakasına *derin yataklık* ya da *birikmiş yataklık* denir.

YATAKSAL sıf. Yerbil. Yataklara ilişkin.

YATALAK sıf. ve a. Sağlık durumundan, sakatlığından dolayı yataktan kalkamayan kimse için kullanılır: *Annesi de, babası da yatalak hastaydı.*

YATAR sıf. Gerektiğinde arkalığı geriye doğru yatırılıp yatak haline getirilebilen: *Yatar koltuk, kanepe.*

YATAY sıf. Ufuk çizgisine koşut ve uzlaşımsal olarak düşey sayılan bir çizgiye, bir doğrultuya, bir eksene dikey olan şey için kullanılır; ufki: *Yatay bir çizgi. Yatay bir düzlem.*

—Bot. Toprak altında çok az derinlikte yatık durumda yayılan köklere ya da saplara denir.

—Geom. Yatay izdüşüm düzlemi H_0 a koşut olan bir doğru için kullanılır. ‖ *Yatay düzlem değiştirimi*, alın izdüşüm düzleminin alıkonduğu arıçizim için yeni bir karşılaştırma ikidüzlemlisinin seçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bir doğrunun* ya da *bir düzlemin yatay izdüşümü*, arıçiziminin, H_0 üzerinde gösterilen parçası. (Bu parça onun H_0 üzerindeki dik izdüşümüdür.) ‖ *Bir doğrunun* (aynı biçimde *bir düzlemin*) *yatay izi*, doğrunun (aynı biçimde düzlemin) H_0 ile -ancak bu, yatay bir doğru (aynı biçimde yatay bir düzlem) değilken var olan- arakesiti. (Düzlem için, ancak alın izi farklı ise bu terimin bir anlamı vardır) ‖ H_0 *yatay izdüşüm düzlemi*, tasarı geometride kullanılan iki izdüşüm düzleminden biri. ‖ *Bir P düzleminin yatay doğrusu*, P yi yatay bir düzlemle keserek elde edilen (*f*, *f'*) doğrusu. (Bunun *f'* alın izdüşümü yer doğrusuna koşuttur.)

—Gökbil. *Yatay kırılma*, 90°'lik görünür bir başucu uzaklığı için gökbilimsel kırılma değeri. (Ortalama normal değeri 36′36″ dır.) ‖ *Yatay paralaks*, yatay bir düzlem içinde yer alan ya da sürüklenen bir gökcisminin günlük paralaksı.

—Gökbil., Jeod. ve Topogr. Ufka koşut ve belli bir yerdeki yerçekimi doğrultusuna dik olan.

—Isıl. mot. *Yatay buhar makinesi*, normal lokomotiflerde olduğu gibi ana organları (biyel, silindir vb.) yatay konumda bulunan makine.

—İşl. ikt. *Yatay bütünleşme*, bir işletmenin kendisiyle aynı tip mallar üreten ve sözkonusu sanayi dalı içinde aynı düzeyde yer alan başka bir işletmeyi bünyesine katması.

—Mad. oc. *Yatay damar*, düşük eğimli (0° ile 25° arasında) damar ya da damar parçası.

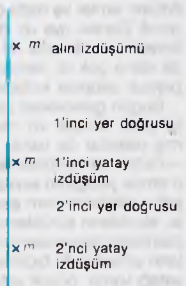
—Metalogr. *Yatay mikroskop*, aydınlatma bölümünün, optik blokun ve fotoğraf çekme düzeneklerinin yatay olarak yerleştirildiği optik mikroskop.

—Nörol. *Yatay hücre*, omurgalıların gözünde, dış ağsı tabakanın yakınında tanecikli tabakanın içinde yer alan ve fotoreseptör hücrelerden (koniler ve çubuklar) gelen duyumları işlemeye yarayan retina nöronu.

—Sil. *Yatay açıölçer*, tanzim atışlarında yatay sapma açılarını ölçmede kullanılan bir tür gonyometre.

—Topogr. *Yatay mira*, uzaklığı bulunacak nokta üzerinde yatay olarak konumlanan takeometrik mira.

—ANSİKL. Geom. Bir yatay düzlem değiştiriminde, alın izdüşümleri arıçizim üzerinde değişmez; bir M(*m*,*m'*) noktasının yeni m_1 yatay izdüşümü, bu noktanın yeni (y_1' y_1) yer doğrusundan uzaklığı *m* nin (*y'y*) den uzaklığına eşit olacak biçimdedir. *m'* alın izdüşümü, dolayısıyla aradoğru biliniyorsa, yeni yatay izdüşüm m_1'i bilmek için, bu doğru üzerinde bir uzaklık aktarması yapmak yeterlidir. (→ ALIN.)

yatay düzlem değiştirimi

YATÇI a. Yat yarışına ya da yat gezisine katılan kimse: *Yatçılar Ege'ye açıldılar.*

YATÇILIK a. Başta yelkenli olmak üzere her tür eğlence amaçlı seyir uygulaması.

YATÉ, Yeni Kaledonya'nın doğu ucunda ırmak. Aşağı çığırında santral. Üretilen enerji, daha çok nikel metalürjisinde kullanılır.

YATENGA, XV. yy. sonunda, Uahiguya

(Yukarı Volta, bugün Burkina Faso) çevresinde kurulan mosi krallığı. İlk kralı, Nassere'nin oğlu olarak kabul edilen Nayedega'nın ordusu 1446'dan 1483'te Sonni Ali I tarafından çıkartılana kadar Ualata bölgesini işgal etti. Çok iyi örgütlenmiş güçlü bir ordusu bulunan Yatenga, XVIII. yy. sonuna kadar doğuya yönelik bambara akınlarına başarıyla karşı koydu. Ülke, 1896'da fransız birlikleri tarafından işgal edildi.

Yates düzeltmesi, kesikli bir değişkenin olasılık dağılımı yaklaşık bir sürekli dağılımla temsil edilecekse, hazır tablolardan yararlanmak üzere değişkenin değerlerinde yapılan düzeltme. (*Süreklilik düzeltmesi* de denir.)

YATI a. Bir yerde geceyi geçirmeyi de içeren konukluk: *Yatıya kaldık. Yatıya da bekleriz.*

YATIK sıf. **1.** Bir düzleme, bir çizgiye göre eğik duran, dik olmayan bir şey için kullanılır. **—2.** Çok beklediği için dayanıklılığını yitirmiş olan: *Yatık kumaş.* **—3.** Çevrilmiş, devrik olan: *Yatık yaka.*
—Bot. Toprağa yatmış olan saplara denir (örneğin kavunun sapları yatıktır). [Eşanl. SÜRÜNGEN.] || Sap taslağı çeneklerin kenarına dayanan eğri embriyonun çeneğine denir. || *Yatık saplı,* kasıkotu, kuşekmeği, madımak gibi, sapları yerde yayılan, ama ekkök salmayan bitkilere denir.
—Denizc. Diğerine göre daha ağır olan bordası üzerine meyletmiş bir gemi için kullanılır.
—El sant. *Yatık Buhara iğnesi,* bir tür tutturma iğnesi. (Kordon, sim, sutaşı, harç vb.'nin tutturulmasında kullanılır. Deseni oluşturan kordon, sim vb.'yi iplikle eşit aralıklar bırakarak tutturup ikinci sırada bunların ortasına gelecek biçimde aynı işlemi yineleyerek yapılır.)
—Hat. *Yatık yazı,* sağdan sola doğru eğik olan yazı.
—Tarım. Yere yatay durumda bulunan ve bu nedenle biçilmesi zorlaşan ekine denir.
—Terz. *Yatık yaka,* oyuk kısmı giysinin boyun açıklığına denk gelen ve düz olarak oturan yaka. || *Yatık pili,* kıvrımın sağına ya da soluna yatırılan pili.
—Yerbil. *Yatık kıvrım,* eksen düzlemi yataya çok yakın olan kıvrım.
◆ a. *Yörs.* Yayvan su kabı.
—Dokmc. Çözgüsü yün, atkısı pamuk ipliğiyle dokunmuş bir tür kumaş.
—Güz. sant. Dizler üstünde betimlenen YAKARANLAR'ın tersine yatar durumda gösterilen bir kimsenin mezar heykeli.

YATILI sıf. ve a. Eğitim gördüğü kurumdan yemek yiyen ve geceleri orada kalan öğrenci için kullanılır: *Yatılı öğrenci.*
◆ sıf. Yatılı öğrenci de kabul edilen eğitim kurumu için kullanılır: *Yatılı okul.*
—Eğit. *Yatılı ilköğretim bölge okulları,* dağınık yerleşim bölgelerinin öğrenim gereksinimini karşılamak üzere açılan 8 yıllık eğitim kurumu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yatılı okul,* öğrencilerin tümünü ya da büyük bir bölümünü gece de barındıran ve onların yeme-içmelerinin yanı sıra günlük gereksinimlerini de karşılayan okul. || *Yatılı öğrenci,* geceleri de okulda ya da okula bağlı bir yurtta kalan ve orada yiyip içen öğrenci.
◆ be. Yatılı öğrenci olarak: *Ortaokulu İzmir'de yatılı okudum.*
—ANSİKL. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki yatılı-pansiyonlu ilkokul sistemi, 1960-1961 ders yılından başlayarak 22 sayılı yasa'ya uygun biçimde yerini ilkokulu bulunmayan, birbirine yakın birkaç köy için açılan yatılı bölge okullarına bıraktı. 1967-1968 öğretim yılında yatılı bölge orta okulları faaliyete geçti. 1973'te 1739 sayılı Temel eğitim yasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra yatılı bölge okullarının bir bölümü, 5 yıllık ilkokullar ile 3 yıllık ortaokullardan oluşan Temel eğitim yatılı bölge okullarına dönüştürüldü. Okulların adı, 1983'te 2842 sayılı yasa uyarınca *Yatılı ilköğretim bölge okulları* olarak değiştirildi.

YATILMAK → YATMAK.

YATIM a. Yerbil. Tektonik bir yapıda (kıvrım, örtü) devrilmenin yönü. (Bir kıvrımın eksenel düzleminin ya da şistliğinin düzlemlerinin eğimi, sözkonusu tektonik evrenin yatımını belirler.)

YATIR a. Öldükten sonra da mucizeler, kerametler gösterdiğine, insanlara yardım ettiğine inanılan ermiş; onun mezarı; evliya: *Yatıra adak adamak. Bir hastayı yatıra götürmek.*

YATIRILMAK → YATIRMAK.

YATIRIM a. **1.** Nakdi ya da mali bir sermayenin, belli bir süre için, başka mallar (ya da hizmetler) üretme gücüne sahip mallar durumuna dönüştürülmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir kişi, işletme ya da topluluğun, öz kaynaklarını ya da ödünç aldığı paraları kendi üretken mallar stokunun artırılmasına ayırma kararı. **—3.** Belli bir çabayla elde edilen ve ilerisi için bir değer oluşturacak, kazanç sağlayacak şey: *Seni böyle bir okulda okutmak, geleceğin için güçlü bir yatırımdır.* **—4.** İlerde çıkar sağlamaya yönelik, içtenlikten uzak davranış. **—5.** *Yatırım yapmak,* bir kazanç sağlamak amacıyla parasını bir işe yatırmak: *Hisse senetleri satın alarak yatırım yapmak;* ilerde elde etmeyi düşündüğü bir çıkar için ortam hazırlayıcı davranışlarda bulunmak: *Size iyi davrandığına bakmayın, onu işe almanız için yatırım yapıyor.*
—Bors. *Yatırım ortaklığı,* küçük tasarruf sahiplerinden toplanan paraların, bir anonim şirket aracılığıyla, çeşitli kuruluşların hisse senetlerine yatırılması yoluyla bir portföy oluşturan şirket. (Bu yolla, bir yandan yatırımlar için kaynak sağlanırken, bir yandan da küçük tasarruf sahiplerinin birikimleri değerlendirilmiş olur. Burada, çeşitli şirketlerin hisse senetlerinden oluşan bir portföy bulunduğu için, küçük tasarruf sahipleri bir şirketin geleceğine bağlı kalmamakta, bu portföyün sağladığı gelir ortalamasından yararlanmaktadır.)
—İşl. ikt. *Yatırım şirketi,* menkul değerler satın alan ve bunlarla ilgili işlemler yapan şirket. || *Doğrudan yatırım,* ortaya çıkarma ya da satın alma yoluyla yeni aktifler, yeni üretim birimleri edinme. || *Ek yatırım,* fazladan bir üretim kapasitesi ve iş olanakları yaratan yatırım. || *İkame yatırımı,* çalışan işçi sayısını azaltmayı ve bunu yaparken işin verimini artırmayı amaçlayan yatırım. || *Portföy yatırımı,* mali iştirakler elde ederek sınai aktifler edinme.
—Psikan. Dürtüsel enerjinin ruhsal mekanizma tarafından harekete geçirilmesi ve dönüşüme uğratılması (bunun sonucunda dürtüsel enerji, bir ya da daha fazla bilinçdışı tasarıma bağlanır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yatırımı geri çekme,* başlangıçta bir tasarım ya da bir nesne üzerine yapılan bir yatırımı geri alma. (Karşı yatırım mekanizmasından önce gelen bu mekanizma bastırım sürecinin ekonomik dayanaklarından biridir.)
—Uluslarar. ikt. *Yatırım* ya da *yatırımlar yasası,* kalkınmakta olan ülkelere yapılan yatırımlarla ilgili işlemleri (özellikle yabancı yatırımlara tanınan mali avantajları, yatırımı kabul eden ülke tarafından tanınan hukuksal ve mali koşulları vb.) düzenleyen yasa ve yönetmeliklerin tümü.
—Verg. huk. *Yatırım indirimi,* yatırımları özendirerek ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla, özel kesimin kalkınma planlarına uygun olarak yaptığı yatırım harcamalarından belli bir oranın vergiden bağışıklı tutulması. (Türkiye'de, yatırım indirimi istisnası, ticari ve tarımsal kazançlar alanında 12 şubat 1963 tarihli ve 202 sayılı yasa'yla kabul edilmiştir. Temel olarak, yatırım indirimi kurumlar vergisine bağlı olan özel kesim şirketlerinde kurum kazançlarıyla gelir vergisi yükümlülerinden olan ticari ve tarımsal kazanç sahiplerine uygulanır.)
—ANSİKL. İkt. *Brüt yatırım,* yenileme (ya da amortisman) yatırımları ve yeni yatırımlar olarak ikiye ayrılır. *Net yatırım,* belli süre içinde, bütün bakım, ikame ve yenileme harcamaları ile demode olmuş donatımı değiştirme giderleri çıktıktan sonra gerçekleştirilen yatırım fazlasını içerir. Bu ayrım, bir ekonominin büyüme oranı hakkında yargıya varmamızı sağlar.

Global ölçüde düşünüldüğünde, yatırım, daha önce gerçekleştirilmiş bir tasarrufla finanse edilir. Gerçekte, yatırım, bir kişinin ya da bir işletmenin kendi kaynaklarına başvurularak (özfinansman), ya da -yatırım harcamaları işletmenin tasarruf gücünü aşıyorsa- krediyle finanse edilir. Örneğin, XIX. yy.'da birçok işletme kurucularının kendi kaynaklarıyla oluşturuldu. Bunlar, çoğunlukla küçük işletmeler olduğundan, bankalardan yardım görmeleri olanağı olmadığı gibi, mali piyasaya girmeleri de (hisse senedi ve tahvil ihracı) olası değildi. Kaldı ki, dışarıdan yapılacak bir yardım, onlara ek harcamalar yüklemiş olurdu. Bunun için, özfinansman, XIX. yy.'da ve XX. yy. başında önemli bir rol oynadı. Arkadan, büyük işletmeler de gelirlerinden yatırımlarını finanse etmek için ayırabildikleri tutarları satış fiyatlarına yansıtabildikleri ölçüde, özfinansman yöntemini kullandılar.

Ancak, özellikle büyük sanayi ile ilgili bazı etkinlikler sözkonusu olduğunda, tek bir kişinin, hatta bir ailenin tasarruf kaynaklarının (ya da malvarlığının) bir işletmeyi kurup sürdürmek için yeterli olmadığı görüldü. Bu gibi durumlarda, mali piyasaya (tahviller, hisse senetleri) başvurmak zorunlu oluyordu. Böylece, yavaş yavaş, dayanıklı üretim malları üretmenin finansman yolu olarak uzun vadeli kredi kurumu ortaya çıktı. Bu konuda, iş bankaları, tasarrufları toplamak yoluyla, belirleyici bir rol oynadılar.

Çağdaş ekonomi kuramında, gerek keynesçi düşünceden esinlenen makroekonomik modellerde, gerekse iktisadi büyüme modellerinde yatırımın ayrıcalıklı bir yeri vardır. Makroekonomik modellerde yatırım iki yönlü bir rol oynar: bir yandan, tüketime rakip bir gelir kullanımı oluşturur; öte yandan, "çarpan" mekanizması aracılığıyla gelir düzeyini belirler. Bunun için, yatırım, onu artırarak istihdam düzeyini yükseltmeyi amaçlayan Keynes tarafından savunulan belli başlı iktisadi siyaset önlemlerinin dayanağı olarak kalmaktadır. İktisadi büyüme modellerinde yatırım, uzun vadeli büyümenin başlıca etmeni olarak karşımıza çıkar. Bu, hem anglosakson iktisatçılarının (Hicks, Harrod vb.) kuramlarında, hem gelişme temposunu yalnız yatırım oranına değil, öncelikle temel sanayilerin kurulmasına bağlayan planlı kolektivist ekonomilerde de böyledir.
—Psikan. Freud ilk çalışmalarında (özellikle *Bilimsel ruhbilim tasarısı*'nda, 1895), yatırımı, belli nicelikte bir enerjinin sinir sistemi içinde yer değiştirmesi (mekanik anlamda) olarak görüyordu. Ama, *Rüyalar ve yorumları*'nda (Die Traumdeutung) [1900] ruhsal mekanizma kavramı, bu tanımlamayı tartışmalı duruma getirdi: ger-

Scala

İlaria del Carretto'nun üzerinde bir **yatık** bulunan mezarı
Jacobo della Quercia'nın yapıtı
Lucca katedrali

çekten de bu yapıtta, dürtüsel enerji çeşitli ruhsal mekanizmalarda paylaşılır ve bunların içinde dönüşüme uğrar. Freud, yatırım enerjisinin niteliğini, ruhsal mekanizmaya ilişkin ikinci kuramında (1920), O'dan kaynaklanan bir dürtüsel enerji olarak tanımladı. "Yatırım", günümüzde başlangıçtaki anlamını geniş ölçüde aşan bir anlamda kullanılmakta, fantazma türünden ya da gerçek bir nesnenin, öz bedenin, bedenin bir bölümünün vb. yatırımından söz edilmektedir.

YATIRIMCI a. İkt. **1.** Yatırım amacıyla mali plasmanlar yapan iktisadi karar birimi ya da kuruluş. **—2.** *Yatırımcı kurumlar,* kendi adına ya da üçüncü kişiler adına büyük çapta plasmanlar (özellikle menkul kıymetlerle) yapan kuruluşlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

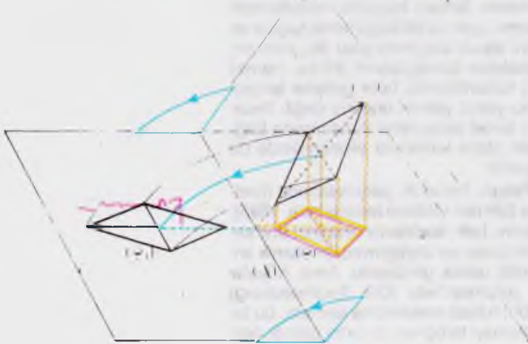
—ANSİKL. İkt. Aşağıdaki kurumlar Türkiye'de yatırımcı kurumlar olarak sayılabilir: Bankalar (1981'de Sermaye piyasası k. ile, bankalara, halktan katılma belgeleri karşılığı toplanan paralarla menkul kıymet işletmek amacıyla Menkul kıymetler yatırım fonu kurmak ve işletmek yetkisi verilmiştir); sigorta şirketleri (özellikle sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini yerine getirebilmek için elde matematiksel rezervler bulundurmaları gereken hayat sigortası ve kapitalizasyon yapan sigorta şirketleri); Menkul değer yatırım ortaklıkları (Sermaye piyasası k.'nun 33-34 maddelerine göre düzenlenmiş olan bu ortaklıklar menkul kıymet portföyü işleten anonim şirket statüsündedirler). Yatırım kurumlarının menkul kıymetler kuru üzerinde önemli etkileri vardır. Çünkü çoğu kez kitlesel alım satım işlemlerine başvururlar. Piyasaya emisyon (özellikle devlet tahvillerinin emisyonu) sırasında müdahalede bulunabilecekleri gibi borsada da müdahale edebilirler. Böylece borsa kurlarını etkileyici bir rol oynarlar.

YATIRMA a. Yatırmak eylemi.

—Balıkç. *Yatırma ağ,* suların çekildiği sırada denize atılan, bir sonraki gelgite kadar balıkların içinde kapalı kaldığı ağ. || *Yatırma olta,* Belli bir yere yerleştirilen dip oltası. —Suların çekildiği sırada yerleştirilen ve suların yükselmesinden sonra sular altında kalan dip oltası.

—Denizc. IÇ* ASTAR'ın eşanlamlısı. || Karina bakımı ve onarımı yapmak için bir gemiyi bir bordası üzerine meylettirme. (Ya geminin sancak ya da iskele balast tanklarına su basarak ya da bir alabandadan diğerine yük kavança ederek gerçekleştirilen bu işlem günümüzde yalnız küçük teknekelere [küçük gezinti yelkenlileri, yatlar] uygulanır.) || *Yatırma paraçolu,* bir geminin ya da teknenin baş bodoslaması ile bodoslama astarını bordalara bağlayan, çelik ya da ağaçtan eğri paraçolların her biri. || *Baş yatırması,* bir geminin ya da teknenin baş bodoslamasını kuvvetlendirmek için yerleştirilen ve baş bocu postaları içerden baş bodoslamasına bağlayan V biçiminde ağaç ya da çelik paraçol.

—Geom. Tasarı geometride, düzlemsel bir 𝔉 şeklinin bir gerçek φ_1 büyüklüğünde bir gösteriminin, (φ, φ') izdüşümlerine dayalı olarak çizimi; bu çizim, 𝔉 yi içeren P düzleminin, bir (Δ) yatay doğrusu etrafında, P yi yatay bir düzlem üzerine, daha iyisi izdüşüm düzlemi üzerine "götürmek"ten oluşur.

bir 𝔉 şeklinin (Δ) menteşeli **yatırması**

—Güz. sant. İsa'nın cesedinin, çarmıhtan indirildikten sonra kutsal yağın sürüldüğü taşa konmuş olarak canlandırıldığı sahne. (Bu sahne, *çarmıhtan indirme** ile *İsa'ya yakınma** sahneleri arasında yer alır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Kim. müh. Çözünebilen bölümlerini özütlemek amacıyla belirli bir maddeyi açık bir kaba konan özel bir sıvı içinde belirli bir süre tutma, bekletme.

—Vet. Cerrahi girişimde bulunmak üzere hayvanı yere yatırmak eylemi.

—ANSİKL. Yatırma sahnesi, Giottino (Floransa), Fra Angelico (S. Marco, Floransa), Fra Bartolomeo (Floransa), Andrea Del Sarto (Floransa), Tiziano (Venedik), Veronese (Leningrad), il Correggio (Parma), il Caravaggio (Vatikan) gibi ressamlar ve Sansovino (Venedik'te S. Marco bazilikası'ndaki alçakkabartma) J. Goujon (Louvre), Girardon (karısının mezar anıtı, Ste -Marguerite kilisesi, Paris) gibi heykelciler tarafından işlenmiştir.

YATIRMAK → YATMAK.

YATIRTMA a. Esk. giy. Yeniçeri börkünün enseye doğru sarkan devrik ucu.

YATISIZ sıf. Yatılı olmayan öğrenci ya da okul için kullanılır; gündüzlü.

YATIŞ a. Fizyol. **1.** Yatay düzlemde yatan bir adamın ya da bir hayvanın davranışı ya da konumu. (İnsanda yüzükoyun, sırtüstü, sağ yana ya da sol yana olabilir.) **—2.** *Yatış kabuğu,* yatalak yaşlı kimselerde, özellikle sinir hastalığı ya da cerrahi nedenlerle uzun süre hareketsiz kalanlarda görülen kara kabuk.

—Zootekn. Dinlenmekte olan ya da bağlı bulunan hayvanların yatmış durumu. (*Yan yana yatış,* bir yanı üzerine yatma; *sırtüstü yatış,* sırtı yere gelecek biçimde yatma.)

YATIŞMA a. Yatışmak eylemi.

—Nörobiyol. *Yatışma evresi,* eylem potansiyelinin geçişi sırasında ya da sonrasında hücre ya da sinir lifi uyarılganlığının azalması.

—ANSİKL. Nörobiyol. *Yatışma evresi.* Eylem potansiyelinin başlangıcında, lifin artık uyarılamaz olduğu bir mutlak yatışma evresi, bir de ondan sonra, eylem potansiyeli azalırken gelen ve lifin ancak çok güçlü genlikli elektrik darbeleriyle uyarılabildiği bir nispi yatışma evresi vardır. Yatışma evresinin süresi, sinir akımının maksimum frekansını belirler; sinir yapısının yayabileceği bu akım saniyede kırk elli ile 500 arasında değişebilir.

YATIŞMAK gçz. f. **1.** Hızı, etkisi, şiddeti azalmak, sakin, durgun bir duruma gelmek, sakinleşmek: *Fırtına bir türlü yatışmak bilmiyordu.* **—2.** Sözkonusu bir kimseyse, gerginliği, heyecanı, rahatsızlığı azalmak, geçmek, sakinleşmek, coşku, sinir, öfke vb. ise, etkisi azalmak, geçmek: *Bir süre sonra yatıştı, durumu serinkanlılıkla düşünmeye başladı. Yatışmak bilmeyen bir öfke.* **—3.** Bir toplulukta huzursuzluk yaratan olaylardan, kargaşa içindeki bir ortamdan söz ederken, olağan düzenine kavuşmak; sakinleşmek: *Bölgede durum giderek yatışıyor. Polisler gelince ortalık yatıştı.*

◆ **yatıştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, kızgınlığını, sinirini vb. yatıştırmak,* kızmış, hiddetlenmiş, heyecanlanmış bir kimsenin ölçülü, ılımlı, sakin davranmasını sağlamak, sakinleştirmek: *Yalvarıyor, yakarıyor ama onu, sinirini bir türlü yatıştıramıyorlardı.* **—2.** Tedirgin, olaylı bir ortamı, sakinleştirmek, kargaşalık doğuran bir olayı bastırmak: *Olayları, ortalığı yatıştırmak.*

YATIŞTIRICI sıf. ve a. Eczc. Yatıştırıcı etki gösteren, aşırı uyarılma halini gideren ya da ağrı dindiren maddelere denir; müsekkin, sakinleştirici: *İstersen bir yatıştırıcı al.*

◆ sıf. Yatıştırma özelliği olan şey için kullanılır: *İnandırıcı ve yatıştırıcı bir ses.*

YATIŞTIRMA a. Yatıştırmak eylemi.

—Etol. *Yatıştırma davranışı* ya da *hareketi,* türler arası saldırı ilişkilerinde başvurulan ve hasmın saldırganlık derecesini hafifletme etkisi yaratan eylemler dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Etol. Yatıştırma hareketleri çeşitli davranış biçimleriyle belirtilir ve belli bir yere ya da sıraya bağlı olmadan kullanılır; bu da onlara basmakalıp bir özellik verir. Ele alınan türe göre yatıştırma eylemi yavrunun öğrendiği bir tavır takınma biçimi olabilir: kuşların çoğunda görülen besin arama davranışı bunlardan biridir. Başka türlerdeyse üreme davranışının öğelerinden biri olarak ortaya çıkar: tavuğun, çiftleşmeden önce olduğu gibi çömelmesi. Yatıştırma davranışı bir yem yeme tavrı takınılarak da gösterilebilir: martıların yemedikleri halde ot otlama-hareketleri yapmaları.

YATIŞTIRMAK → YATIŞMAK.

YATKI a. Bir şeyde bükülmekten ötürü oluşan çizgi; bükülme izi.

YATKIN sıf. **1.** *Bir şeye yatkın,* o şeyi benimsemiş, o şeye alışmış, o şeye eğimli bir kimse için kullanılır: *O tembelliğe oldukça yatkın.* **—2.** *Bir şeye bir şey yapmaya yatkın,* o şeyi yapmaya yetenekli, o şeyi yapmakta ustalaşmış, becerikli kimse için kullanılır: *Örgü örmeye eli yatkın değil. Öğrenmeye yatkın bir çocuk.* **—3.** Çok durmaktan, beklemekten bozulmuş, sağlamlığını yitirmiş olan mal için kullanılır; yatık.

—Kanserbil. *Virüse yatkın hücre,* içinde virüs parçacıklarının tam olarak üreyebilecekleri hücre.

YATKINLAŞMAK gçz. f. Yatkın duruma gelmek: *Eli giderek işe yatkınlaşıyor.*

YATKINLIK a. **1.** Bir şeye yatkın olan kimsenin niteliği. **—2.** Bir şeyi yinelemekten doğan alışkanlık, ustalık; meleke.

—Fels. Aristoteles'te, sürekli olmayan nitelik. Hegel'de, bir gerçekliğin özgül niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mant. Mantıksal deneycilik terminolojisinde, nesnenin doğrudan doğruya gözlemlenebilen bir niteliğini değil de, uygun koşullar içinde, olay ya da davranış olarak gösterdiği düzenliliği belirten bir terim için kullanılır. (Örneğin, *çözünürlük, içgüdü* yatkınlık belirten terimlerdir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Manyet. *Manyetik yatkınlık,* manyetik alanda çarpımı mıknatıslanmaya eşit olan skaler ya da tansörel büyüklük. (Eşanl. MANYETİK MIKNATISLANIRLIK.)

—Psikan. *Somatik yatkınlık,* bir organın ya da bir işlevin, bir dönme histerisine ya da bir somatizasyona kolayca dayanak olabilmesi.

—Ruhbil. Davranışları bakımından incelenen bireyler arasındaki farklılık boyutu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Birincil zihinsel yatkınlıklar,* bir test bataryası üzerinde yapılan etken çözümlemesi sonucunda elde edilen ve basit yapı ölçütüne dayanan etkenler. (L. L. Thurstone'a göre, zihin testleri arasında karşılıklı ilişkilerin anlaşılmasını sağlayan az sayıda birincil zihinsel yatkınlık vardır. Thurstone, soyutladığı bazı etkenler [sözsel, sayısal, mekânsal, belleksel, algısal etkenler, usavurma ve akışkanlık etkenleri], üzerinde birçok inceleme ve araştırma yaptı ve elde ettiği sonuçlara dayanarak bir birincil zihinsel yatkınlıklar testi ortaya koydu.)

—ANSİKL. Fels. Aristoteles, yatkınlığı, durum'la karşılaştırarak şöyle der: "Sıcaklık, soğukluk, hastalık, sağlık vb. gibi kolayca hareket edebilen ve çarçabuk değişebilen niteliklere yatkınlık *(diathesis)* diyorum" *(Kategoriler,* 8).

Hegel'de yatkınlık *(Beschaffenheit),* herhangi bir gerçekliğin, çevresindeki diğer şeylerle ilişkisinden edindiği niteliği belirtir. "Şöyle ya da böyle bir yatkınlığı

olan bir şey, kendinde şey olarak düşünülemez, ancak bir dış etkiye, bir dış ilişkiye bağlı bir şey olarak düşünülebilir. [...] Yatkınlığın bağlı olduğu dış ilişki ve başka bir şey tarafından belirlenmiş olmak, olumsal bir şey olarak görünür, çünkü bir başka şey olarak, bir dış şey olarak ortaya çıkar. Ama, bu bir şey, bu dış şey'e bağımlı bir şeydir, bir yatkınlığı olan bir şeydir" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Varlık" [1812 bas.], 1,2).
—Mant. Yatkınlık kavramları, belirtik bir biçimde tanımlanamazlar. Bir an için aşağıda gösterildiği gibi belirtik bir biçimde tanımlanabildiklerini varsayalım.
Çözünebilir (*x*) ↔ S (*x*) → Çözünür (*x*)
Tanım
("çözünebilir demek, tanım gereği: *x* suya konursa, *x* çözünür demektir). İçeriklerin doğruluk çizelgesi uyarınca, ancak S (*x*) yanlış ise, S (*x*) → çözünür (*x*) doğrudur, buysa, hiçbir zaman suya konulmamış bütün nesneler çözünürdür anlamına gelir. Bu nedenle, Carnap 1935'ten sonra yatkınlık kavramlarının hiçbir zaman tanımlanamayacağı, yalnızca indirgenebileceği sonucuna vardı.
—Ruhbil. "Yatkınlık" terimi, günümüzde özellikle etken çözümlemesi yoluyla belirlenen ve aralarında karşılıklı bağlılık olduğu saptanan birçok testin ortak çeşitlenme kaynaklarını temsil eden boyutları adlandırmakta kullanılmaktadır. Örneğin, belli bir sözsel malzemeyle yapılan çeşitli testler sonucunda deneklerin tabi tutulduğu sınıflandırmaların benzer yanını gösteren bir varsayımsal değişkeni, bir etkeni, belirtmek için sözsel yatkınlık terimi kullanılır.

"Yatkınlık" terimi, doğuştan gelen bir karakteri belirtmek için de kullanılabilir. H. Piéron, bu terimi şöyle tanımlıyordu (1951): "Yetenekten önce gelen yatkınlık, onun yapısal dayanağıdır; yetenek yatkınlığın doğal gelişimine, eğitime ve bazen de çalışmaya bağlıdır; ancak yetenek doğrudan doğruya değerlendirilebilir, çünkü yatkınlık gizli bir şeydir." H. Piéron, yeteneği "bir işi başarıyla yapabilme, bir mesleği başarıyla icra edebilme gücü" olarak tanımlar. Bu da, aşağı yukarı sözcüğün şu üçüncü tanımına uygun düşer: "bir kimsenin, uygun bir eğitim görmek koşuluyla, belli bir uzmanlık düzeyine erişebilme ya da bazı görevleri yerine getirebilme konusunda sahip olduğu güç". Bu anlamda yatkınlık, şimdiye ait somut bir niteliktir ve buna dayanarak bir kimsenin ileride başarılı olacağı sonucu çıkarılabilir. Pedagoji alanında E. Claparède, yatkınlığı, "eğitim eşitliği" içinde bireysel verimin düzeyi olarak tanımlıyordu. Demek ki, bu anlamda yatkınlık, bireyin edinmiş olduğu ve belirli bir durumda başarılı olmasına imkân sağlayan ayırtedici bir eğilimdir. Fakat, bu eğilimin, bu bireysel yeteneğin doğuştan geldiği, genetik mirasta yazılı bulunduğu ve kişinin buna uymaktan başka bir şey yapamayacağı da ileri sürülebilir (R. Debray-Ritzen). Genellikle yatkınlıkların keşfini amaçlaması nedeniyle, bir anlayıştan her şeyden önce okul ve meslek yönlendirme çalışmalarında yararlanılmak istendi. Başka bazı yazarlara ve bu arada Lucien Sève'e göreyse (*Marxisme et théorie de la personnalité* [Marxçılık ve kişilik kuramı]), kişilik, diyalektik bir alış veriş içinde, toplumsal ilişkiler ve çevre ile sıkı bir bağlılık gösterir; ve bu diyalektik alış veriş sırasında gerek gereksinimler, gerekse yatkınlıklar evrim geçirir, dönüşüme uğrar ve hatta durumlara bağlı olarak varlık kazanır.

Öte yandan, genetiğin karmaşıklığı, yaratımcı, değişmez bir kişilik ve yatkınlık anlayışını savunmaya hiç de elverişli değildir. Bunların da çevre ve toplumsal yaşamın yapılarıyla sıkı bir bağlılık içinde olduğunu belirtmek gerekir. Şimdi, eğer yatkınlıklar daha doğuşta bir takım "ölçülebilir" yetenekler halinde donmuş ve kalıplaşmış şeyler değilse, biyolojik alınyazısının dar sınırları içinde yer alan ve aynı zamanda hem doğuştan gelen yatkınlıklar arasında farklar olduğunu savunan ideolojiyi, hem de toplumsal eşitsizlikleri kabul eden bir belirlenimciliğe oranla sürekli eğitim ve öğretim ağırlık taşıyor demektir. Bu kuramsal sorun, yatkınlık konusunda çok dikkatli davranılması gerektiğini gösterir.

YATMA a. Yatmak eylemi.
—Tarım. Yağmurun, rüzgârın ya da asalakların etkisiyle sapların topluca yere eğilmesi biçiminde beliren ve daha çok ekinlerde görülen büyüme ve gelişme kusuru. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psikan. *Yakınıyla yatma.* Aile ilişkilerini düzenleyen evrensel nitelikte bir yasa olan yakınıyla yatma yasağı, Oidipus* kompleksinin temelini oluşturur. Freud'a göre, yakınıyla yatma, bilinçdışı olarak her zaman duyulan bir istektir. Bu isteğin yasaklanması insanoğlunda iki temel eğilimi engeller: babayı öldürmek ve anneyle evlenmek. Gelişmiş toplumlarda bu yasağın uygulanma alanı gerçekte, baba-ana-çocuk üçgenine indirgenmiş ve işlevi içselleşmiştir. Freud *Totem ve Tabu*'da (Totem und Tabu) [1912] kültürün ve insanlığın ilk başlangıcını belirten bu yasağın içselleşmesi olayını açıklamak için, Sürünün babasının, oğulları tarafından öldürülmesi ve oğulların bu cinayetin cezasını ödemeleri biçiminde bir ilk mite başvurdu. Yakınıyla yatma yasağı konusundaki çalışmaları sonucunda bu yasağı doğa-kültür çiftinin iki karşıt öğeye ayrılmasına bağlayan ve bu ayrışmayı yapısalcı açıdan kavramamızı sağlayan C. Lévi-Strauss, Freud'un anlayışına karşı çıktı. Ona göre, sözkonusu yasak, her zaman gerçek akrabalık derecelerine değil, kimi bireyleri baba, ana, oğul, kız kardeş vb. düzeyine koyan toplumsal ilişkiye bağlıdır. Böylece, yakınıyla yatma yasağı, evrensel niteliği dolayısıyla doğadan kaynaklanan, ama kültür içinde kurumlaşan ve burada dille yapılandıran bir kuraldır. J. Lacan, bu savı yeniden ele alarak, çocuğun simgeselliğe ancak baba tarafından konulan yasanın (yakınıyla yatmanın yasak olduğunu bildiren yasa) yardımıyla erişebileceğini belirtti.
—Tarım. Yatmaya uğramış ekin tarlalarında saplar yere yatar ve toprağa yapışabilir, bu da büyümeyi engeller, hatta durdurabilir, verim kaybına ve hasatta büyük güçlüklere neden olur. Fazla azotlu beslenmeden, yeterince güneş alamamaktan ve aşırı sıklıktan ileri gelebilen çok yüksek ve çok ince sap yatmayı kolaylaştırır. Bütün bu olgularda bitki, sapları kuvvetlendirecek yeteri kadar destek dokusu yapamaz. Yatma en tehlikeli afetlerden biridir. Büyüme süresi içinde "sap kısaltıcı" denilen ilaçlar püskürtmek, tehlikeyi oldukça azaltır. Bitkinin kökboynunu tutan bazı mantarlar da yatmaya neden olabilir. Bu durumda, *"boğaz yanıklığı-yatma"*dan söz edilir.

YATMAK gçz. f. **1.** Yere ya da yatay bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak: *Yere yatmak. Halının üstüne yatmış kitap okuyordu. Yüzü koyun yatmak. Sırt üstü yatmak.* **—2.** Uyumak ya da dinlenmek için yatağa girmek: *Çocuklar akşam sekizde yatıyorlar. Çok yorgunum, hemen yatacağım.* **—3.** *Bir yerde yatmak,* geceyi orada geçirmek, orada uyumak: *Otelde, arkadaşlarının evinde yatmak. Odalarını bize bırakıp salonda yattılar. Çadırda yatmak.* **—4.** Hastalık yüzünden, tedavi amacıyla yatakta ya da bir sağlık kuruluşunda kalmak: *Gripten bir hafta yattım. Ameliyat için bir kliniğe yatmak.* **—5.** *(Bir yöne) yatmak,* yatay ya da yataya yakın bir duruma gelmek, eğilmek: *Rüzgârdan bir sağa bir sola yatan ekinler.* **—6.** Bir şey sözkonusuysa, işe yaramadığından ya da kulanılmadığından boş yere bir yerde bekletilmek, kalmak: *Evde kimsenin ehliyeti olmadığı için araba garajda yatıyor.* **—7.** Belli bir süre hapiste kalmak: *İşlemediği bir suç yüzünden beş yıl yattı.* **—8.** Ölmüş bir insan sözkonusuysa, gömülmüş olmak: *Atalarının yattığı yere gömülecek.* **—9.** Dikliği gitmek, düzleşmek: *Saçları bir türlü yatmıyor.* **—10.** Gömülü, saklı olmak: *Denizin dibinde yatan define, petrol.* **—11.** Bir şeyin nedeni olmak, ondan kaynaklanmak ya da onun gizli nedeni olmak: *İşte tüm güçlük burada yatıyor. Bu davranışın altında duyguları gizleme isteği yatıyor.* **—12.** *Tkz.* Sözkonusu bir işse, başarısız sonuçlanmak, o işten sonuç alınamamak; bir takım, ekip vb. ise başarısız olmak; toto, loto vb. oyunlarda kazançlı sonucu elde edememek: *Bu iş yattı. Bizim takım bu hafta yine yattı. Favori takımlar yenilince totolar yattı.* **—13.** *Tkz.* İşsiz olmak, çalışmamak: *Okulu bitirdiğinden beri yatıyor.* **—14.** *Bir kimseyle yatmak,* yatağını ya da odasını onunla paylaşmak ya da *(tkz.)* o kimseyle cinsel ilişkide bulunmak. **—15.** *Bir düşünceye, bir öneriye yatmak,* onu benimsemek, ona razı olmak: *Çok ısrar ettim ama bizimle gelmeye yatmıyor.* **—16.** *Bir şeye aklı, kafası yatmak,* bir düşünceyi, bir öneriyi uygun bulmak, benimsemek: *Bu yönteme aklım yatmadı, olumlu sonuç vereceğine inanmıyorum.* **—17.** *Yat kalk, yatıp kalkıp bir kimseye dua et,* bunu onun sayesinde elde ettin, ona şükret: *Yat kalk sen kardeşine dua et.* || *Yatıp kalkmak,* gecelerini geçirmek, barınmak; cinsel ilişkide bulunmak: *Birçok kadınla yatıp kalkmış hovarda biriydi.*
—Atç. *İnek gibi yatmak,* attan söz edilirken, göğüs kemiği üzerine yatmak. (Bu durumda, toynakların topuğu ve nalların uçları dirsek tepesinin derisini incitir ve burada zamanla nasır meydana gelmesine neden olur.) || *Dönerken içe yatmak,* attan söz edilirken, dörtnalda çark ederken iç yana doğru eğilmek.
—Denizc. Bir gemiden söz ederken, herhangi bir nedenle sancak ya da iskele bordasına meyletmek. || Bir gemiden söz ederken, demir üzerinde ya da iskeleye bağlı olarak beklemek. || *Borda bordaya yatmak,* iki gemiden söz ederken birbirlerine yanaşarak beklemek. || *Demirde yatmak,* bir gemiden söz ederken, limanda ya da herhangi bir mevkide demir üzerinde beklemek.
—Oy. *Eli yatmak,* eli kötü olmak ve düzelme olanağı bulunmamak. || *Üstüne yatmak,* oyununu elde edilen sonucu riske sokmayacak biçimde düzenlemek; sonucu etkileyebilecek girişimlerden kaçınmak.
—Tarım. Ekinlerden söz edilirken, yatma etkisiyle yere uzanmak.

◆ **yatılmak** edilg. f. **1.** Yatay bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanılmak. **—2.** Uyumak ya da dinlenmek için yatağa girilmek: *Orada erken yatılır, erken kalkılırdı.* **—3.** Bir yerde uyunmak: *Grupça kampta çadırlarda yatıldı.*

◆ **yatırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi (bir yere) yatırmak,* yere ya da yatay bir yüzeye boylu boyunca uzanmasını sağlamak; yatay biçimde yerleştirmek: *Yaralıyı sedyeye yatırdık. Şarap şişelerini yatırmak.* **—2.** *Bir kimseyi yatırmak,* uyuması, dinlenmesi için yatağa sokmak: *Çocuklarını her akşam dokuzda yatırır.* **—3.** *Bir kimseyi yatırmak,* ona yatacak yer bulmak, sunmak: *Dört kişiyi bu odada yatırabiliriz. Bu akşam burada kal, seni yatıracak yerim var.* **—4.** *Bir şeyi yatırmak,* eğmek, yatık, bükük duruma getirmek: *Şiddetli yağmur ekinleri yatırmıştı.* **—5.** *Parasını (bir şeye) yatırmak,* işletmek, kazanç sağlamak amacıyla parasını bir yere vermek; koymak; tahsis etmek: *Parasını tahvillere yatırmak. Bu işe çok para yatırdı.* **—6.** *(Bir yere) para yatırmak,* o parayı emin bir yere koymak; ödeme yapmak: *Bütün parasını bankaya yatırdı. Telefon parasını PTT'ye yatırmak.* **—7.** Düzeltmek, yassılaştırmak: *Şu eteğin plilerini ütüyle iyice yatır.* **—8.** *Tkz.* Bir işin olumsuz sonuçlanmasına, bir ekibin başarısızlığına neden olmak: *Bu işi sen yatırdın. Takımı yatırdın.*

—Balıkç. *Ağı yatırmak*, ağı yerinde tutmak için alt yakasına kurşun parçaları, iri taşlar yerleştirmek. ‖ *Oltayı yatırmak*, yüzdürücüleri dengelemek için oltaya kurşun takmak.
—Bank. ve Bors. Bir kredi kurumuna, bir mali kuruluşa, bir borsa acentasına, belli bir işte ya da işlerde kullanılmak üzere para vermek.
—Deric. *Havuza yatırmak*, bir havuzda, meşe kabuğu tozu katları arasına üst üste sıralanmış derileri, su ya da bir sepileme sıvısıyla örtmek.
—Fırınc. Unu dinlendirmek. (Un, serin bir yerde en az on beş gün bekletildikten sonra kullanılır.)
—Geom. Tasarı geometride bir yatırma eylemini yapmak.
—Mutf. Bir besin maddesini, bozulmasını önlemek, yumuşamasını ya da batırıldığı maddenin tadını ve kokusunu almasını sağlamak için bir süre sıvı bir maddenin içinde tutmak: *Tuzlu suya yatırmak, eti zeytinyağına yatırmak.*
—Oy. *Koz yatırmak*, bezik vb. oyunlarda yere koz açmak.
—Psikan. Libidodan söz edilirken, bir yatırım gerçekleştirmek.

◆ **yatırılmak** edilg. f. **1.** Bir yere boylu boyunca uzanması sağlanmak: *Yaralı sedyeye yatırıldı.* **—2.** Uyuması, dinlenmesi için yatağa sokulmak: *Çocuklar hâlâ yatırılmadılar mı?* **—3.** Yatacak yer sunulmak. **—4.** Kazanç sağlama amacıyla bir yere verilmek, bir kuruluşa ödeme yapılmak: *Bankaya yatırılan para. Elektrik borcu yatırıldı.* **—5.** Bir maddenin içinde bekletilmek: *Şaraba yatırılan et.*
—İkt. *Yatırılan sermaye*, mal (bir makine, bir donatım vb. gibi). [Bir sanayi kuruluşu, piyasaya yeni ürünler sürmek amacıyla yeni tesisler kurduğu zaman, *buna stratejik yatırım;* maliyet fiyatlarının düşürülmesi amacıyla yapılan yatırıma, *verimlilik yatırımı;* üretim hacmini artırmak amacıyla yapılana *kapasite yatırımı* denir. Ayrıca, emekçilerin durumunu iyileştirmek için yapılan *sosyal yatırımlar;* toplumun tümünün ya da yalnızca bir bölümünün gereksinimlerini karşılamak üzere devlet tarafından yapılan *kolektif* ya da *kamusal yatırımlar* (hastaneler, yollar, okullar vb.) vardır. Bunların karşıtı olan *özel yatırımlar* ise, kendileri için kârlı olacağını umarak, bazı donatım harcamalarına girmeyi kararlaştıran özel girişimcilerin, bu kararlarından kaynaklanan yatırımlardır. Bireylerin uzmanlık ya da nitelik düzeyini yükseltmek için yapılan yatırımlara da *entelektüel yatırım* adı verilir.]

YATROFİZİK a. (fr. *iatrophysique*'ten). Tıp. Yaşam olgularının hepsini fizik yasalarının gösterilerine bağlayan sistem.

YATROJEN sıf. (fr. *iatrogène*'den). Tıp. İlaçlardan ya da tıbbi tedaviden ileri gelen marazi hallere ve hastalıklara denir.

YATROMEKANİZM a. (fr. *iatromécanisme*'den). Tıp. Tüm yaşam olgularını mekanik işlemlerle açıklayan eski tıp sistemi.

YATSI a. **1.** Güneşin batışından aşağı yukarı iki saat sonraki zaman. **—2.** Yatsı namazı: *Yatsıyı kılmak.*
—İsl. *Yatsı ezanı*, yatsı namazı vaktinin girdiğini duyurmak için okunan ezan. ‖ *Yatsı namazı*, yatsı vaktinde kılınan namaz. (Beş vakit namazın sonuncusudur. Dördü ilk sünnet, dördü farz, ikisi son sünnet olmak üzere on rekâttan oluşur. Yatsı namazının hemen ardından vacip olan üç rekâtlık vitir namazı kılınır.)

YATSILIK a. Kur. tar. Osmanlı saraylarında geceleri yatsıdan sonra yenilen hafif yemeğe verilen ad.

YATSUŞİRO, Japonya'da liman kenti. Kyuşu (Kumamoto ili) adasında, Kuma ırmağının denize döküldüğü yerde, Çin denizi kıyısında; 109 080 nüf. (1988). Çimento, kâğıt, besin sanayileri. Balıkçılık.

YATVİNGLER, rusça **Yatviyagi**, lehçe **Jadźwingowie**, III. yy.'da Podlaska'da (Białowieza ormanı, Bug Narev bölgesi ve Yukarı Nymen'de) yerleşen litvanya kabilesi. Mazovya'dan (batıda) ve Rutenya'dan (doğuda) gelen sömürgeleştirme hareketleri içinde XIV. yy.'da yok oldu.

YAUPON a. ABD'nin güneyinde bazı yerliler tarafından haşlanarak suyu çay gibi içilen ve bol kafein içeren *İlex cassine*' nin *(I. vomitoria)* yapraklarına yerlilerin verdiği ad. (Eşanl. CAROLİNA ÇAYI, APPALAŞ ÇAYI.)

YAVAN sıf. **1.** Yağı çok az olan yemek için kullanılır: *Yavan bir yemek.* **—2.** Yanında katık edilecek herhangi bir yiyecek bulunmayan: *Yavan ekmekle karın doyuruyorduk.* **—3.** Can sıkıcı, hiçbir özgün yanı olmayan bir kimse ya da bir şey için kullanılır; tatsız: *Ne yavan adam. Yavan bir konuşma. Yavan bir yapıt.*

YAVANLAŞMAK gçz. f. Can sıkıcı, tatsız bir duruma gelmek.

◆ **yavanlaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi yavanlaştırmak*, onu yavan duruma getirmek.

YAVANLAŞTIRMAK → YAVANLAŞMAK.

YAVANLIK a. **1.** Yağ azlığı, tatsızlık. **—2.** Can sıkıcı, tatsız, yavan bir kimsenin, bir şeyin niteliği.

YAVAŞ sıf. **1.** Hızlı olmayan, diğerlerine göre oldukça uzun bir sürede gerçekleştirilen bir hareket ve onu belirleyen tempo için kullanılır; ağır: *Yavaş adımlarla yürümek. Yavaş bir dönüş.* **—2.** Yumuşak huylu, uysal, sakin bir kimse ya da hayvan için kullanılır: *Yavaş bir at.* **—3.** Alçak, hafif bir ses için kullanılır: *Yavaş sesle konuş!* **—4.** Ağır hareket eden bir kimse için kullanılır: *Ne yavaş adam!* **—5.** *Yavaş tütün*, sert olmayan tütün.
—Patol. *Sürekli yavaş nabız*, Adams -Stokes sendromunun başlıca belirtisi.
—Tüt. *Yavaş içimli*, nikotin oranı % 1 ve daha aşağı olan tütün ya da sigaranın niteliği.

◆ be. **1.** Hızlı olmayarak, yavaş bir biçimde: *Yavaş yürümek. Çocukları uyandırmamak için yavaş konuşuyorlardı.* **—2.** *Yavaş!*, acele etme, dikkatli ol. ‖ *Yavaş gel, yavaş ol*, "yüksekten atma" anlamında söylenir (arg.). ‖ *Yavaş yavaş*, azar azar, ağır ağır: *Birden değil, yavaş yavaş içeceksin;* gitgide, giderek: *Yavaş yavaş yayılmaya, herkesçe benimsenmeye başlandı bu moda.*

◆ a. *Yavaştan almak*, bir işi gerektiği gibi hızlı yapmamak, ılımlı bir tutum takınmak.

◆ ünl. Avcının, av hayvanının peşinden gitmek üzere olan ferma köpeğine bağrışı.

YAVAŞA a. Ağrılı ya da zorlu girişimler sırasında atın burnunu kavrayarak tutmaya yarayan ve bir ucunda bez ya da deriden bir halka bulunan yuvarlak bir tahta parçasından yapılmış aygıt. (Yavaşa, yol açtığı ağrı sayesinde, bir çeşit anestezik gibi görev yapar ve hayvanın ani tepkilerini önler.) ‖ *Yavaşa vurma*, atın burnuna, dudağına ya da kulağına yavaşa geçirme.

YAVAŞÇA be. Hızdan, şiddetten uzak, yavaş bir biçimde, usulca: *Yavaşça ilerlemek. Bir kimseyi yavaşça uyandırmak.*

YAVAŞÇA (Alaettin), türk ses sanatçısı ve besteci (Kilis 1927). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1951). Kadın hastalıkları uzmanı oldu. Öğrencilik yıllarında Üniversite korosu'na girdi. TRT denetim ve sınav komisyonları üyeliğinde bulundu. İstanbul Türk musikisi devlet konservatuvarı'nın kurucuları arasında yer aldı ve burada öğretim üyeliği yaptı. 1949'dan bu yana (1989) İstanbul radyosu'nda okumakta ve koro yönetmektedir. Haseki hastanesi başhekimi, İstanbul Teknik üniversitesi türk musikisi devlet konservatuvarı danışma birimi üyesi ve TRT repertuvar başkanıdır. Saz ve söz eseri olarak 350 yapıtı vardır. Başlıca yapıtları: *Artık bu solan bahçede bülbüllere yer yok* (hicaz şarkı), *Boğaziçi şen gönüller yatağı* (hicaz şarkı), *Başka söz söylemem ben aşktan yana* (kürdilihicazkâr şarkı).

YAVAŞÇACIK be. Çok yavaş, usulcacık: *Kapıyı yavaşçacık açtı.*

YAVAŞLAMA a. **1.** Hareket eden bir cismin hızının azalması ya da negatif ivme kazanması. **—2.** Bir taşıtın gaz pedalı üzerindeki etki kalktığında ya da bir frenleme sırasında, hızını azaltma özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bayınd. *Yavaşlama şeridi*, taşıtların çıkış yollarına girmeden önce hız kaybetmelerine olanak vermek için, katlı bir kavşakta, karayoluna yanlamasına düzenlenen yol. ‖ *Yavaşlama tümseği*, taşıtların hızlı seyretmesini önlemek için karayolu yüzeyinde oluşturulan enine tümsek.
—Dy. *Yavaşlama işareti*, makiniste trenin hızını saatte 30 km'ye düşürmesini emreden demiryolu işareti. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizyol. *Beslenmenin yavaşlaması*, özellikle çeşitli metabolizmalardaki bozukluk yüzünden organik alışverişlerin azalması.
—Nük. müh. *Yavaşlama alanı*, sonsuz bir homojen ortamda, nötronların başlangıç noktaları ile, enerjilerinin yavaşlama sonucu belirli bir değere düştüğü nokta arasında katettikleri mesafelerin karelerinin ortalamasının altıda biri. ‖ *Yavaşlama uzunluğu*, yavaşlama alanının kare kökü. ‖ *Nötronların yavaşlaması*, nötronların enerjisinin uygun bir maddenin atom çekirdekleri ile esnek çarpışmalar yaparak azalması.
—ANSİKL. Uygulamada, yavaşlama, ancak ölçülebildiği zaman önem kazanır. Bu durumda, yavaşlama, olanakları tam olarak belirlenmeye çalışılan bir taşıtın performansları arasında yer alabilir. Bu, deneme yapıldığı sırada frenlerin durumunu saptamaya ve özellikle frenleri ayarlamaya ya da onarmaya gerek olup olmadığını anlamaya olanak veren pratik bir yöntemdir.
Yavaşlama, m/sn² cinsinden ifade edilir. Bir otomobilin, yavaşlaması ya bir deselerometre yardımıyla ya da doğrudan yol üzerinde ölçülür. Hızı göz önüne alarak saptanan durma* mesafeleri normal değilse, fren sistemini kontrol ettirmek gerekir. Deneme sırasında, taşıtın yol tutumu, lastiklerin durumu, sürücünün kişisel tutumu, yani reflekslerindeki hızlılık göz önüne alınmalıdır.
—Dy. Bir yol ayrımındaki makası (ya da makasları) geçmeden önce, makiniste 30 km/sa hız sınırını bildirmek için "yavaşlama 30" ve "yavaşlama anımsatması 30" işaretlerinden yararlanılır. Birlikte kullanılan bu işaretlerden birincisi, makası korumaya yetecek bir uzaklığa yerleştirilmiştir; onu izleyen ikinci işaret, makasın önünde yer alan "kare" ile birlikte bulunur. Işıklı işaretlemede ve geco, mekanik işaretlemede, "yavaşlama 30" işareti yatay bir çizgi boyunca sıralanmış 2 sarı ışıkla, "yavaşlama anımsatması 30" işaretiyse düşey olarak yerleştirilmiş 2 sarı ışıkla gösterilir. Gündüz mekanik işaretlemede "yavaşlama 30" işareti sivri ucu yukarıda olan üçgen biçiminde sarı bir kokartla, "yavaşlama anımsatması 30" işaretiyse sivri ucu aşağıda olan üçgen biçiminde sarı bir kokartla belirtilir. Bu iki işaret kapalı konumda bulunduklarında, makiniste makası (ya da makasları) geçerken saatte 30 km'yi aşmamasını emreder. Yalnız ışıklı işaretlemede bulunan "yavaşlama 60" ve "yavaşlama anımsatması 60" işaretleri hızın 60 km'yle sınırlı olduğu yol ayrımlarında ve makas geçişlerinde kullanılır. Bu işaretler tıpkı ışıklı işaretlemedeki "yavaşlama 30" ve "yavaşlama anımsatması 30" işaretleri gibi çalışır, ancak bunlarda her iki ışık da aynı anda yanıp söner.

YAVAŞLAMAK gçz. f. **1.** Daha yavaş gitmeye başlamak, gidiş hızını düşürmek: *Tehlikeli bir dönemeçte araba yavaşladı.* **—2.** Normalden daha ağır bir tempoda gerçekleşmek: *Ekonomik etkinlikler yavaşladı. Büyüme yavaşlıyor.*

◆ **yavaşlatmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi yavaşlatmak,* bir hareketin ya da hareket eden bir cismin hızını kesmek, bir mekanizmanın, bir organın vb. hareketini, işleyiş temposunu ağırlaştırmak: *Yürüyüşünü yavaşlatmak. Arabayı yavaşlatmak. Kalp atışlarını yavaşlatan bir ilaç.* **—2.** *Bir eylemi, bir olayı, bir süreci yavaşlatmak,* çabuk gerçekleşmelerini önlemek, gerçekleşme, gelişme hızlarını, verimliliklerini düşürmek: *İşi yavaşlatmak. Ticari işlemleri yavaşlatan nedenler.*
—Fizs. kım. Bir tepkimenin başlamasını ya da yayılmasını önlemek.

◆ **yavaşlatılmak** edilg. f. Hızı azaltılmak, temposu düşürülmek: *Petrol krizi yüzünden yavaşlatılan üretim.*

YAVAŞLAR, Afyonkarahisar'ın Hocalar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 113 nüf. (1990)

YAVAŞLATICI a. Fişekç. Duyarlılığını azaltmak amacıyla itici barut taneciklerinin yüzey katmanlarına emdirilen sıvı. (Taneli barutlarda yavaşlatıcı olarak butil ftalat kullanılır.)
—Fizs. kim. Kimyasal bir tepkimenin hızını yavaşlatan madde.
—Metalürj. *Korozyon yavaşlatıcısı,* korozyona yol açan bir çözeltiye, metal üzerindeki etkisini azaltmak ya da durdurmak amacıyla az miktarda katılan organik ya da anorganik kimyasal ürün. (Alkali kromatlar ile sodyum bikarbonat anorganik korozyon yavaşlatıcılarıdır; jelatin ile kinolein bileşikleri gibi kolloidal yapıdaki organik yavaşlatıcılar, daha çok etkime sınırlayıcıları olarak çeliklerin asitle yüzey temizleme banyolarında kullanılır.) || *Tane büyüme yavaşlatıcısı,* bir metal fazla bulunan taneciklerin normal büyümesini engelleyen ya da frenleyen ve bu faza yabancı olan madde. (Bunlar genellikle boyutları 1 mikrometrenin altında olan ve çok dağınık olarak bulunan parçacıklardır.)
—Nük. müh. Hafif atomlardan oluşan ve birçok nükleer reaktörde, parçalanma nötronlarının enerjisini, bu atomların çekirdekleriyle ardışık çarpışmalar yoluyla azaltmak için kullanılan madde. (Etkin bir yavaşlatıcı, nötronları hemen hiç yakalamaz ve enerjilerini, az sayıda çarpışmayla termik düzeye getirir. Ağır su, grafit ve normal su sanayide kullanılan başlıca yavaşlatıcılardır.) [Eşanl. MODERATÖR.] || *Yavaşlatıcı kabı,* ortasından borular geçen, özel tipte nükleer reaktör kabı. (Yavaşlatıcı akışkan kap içinde yer alır ve soğutucu akışkan borularda dolaşır. Bu kap tipi. CANDU ailesinden reaktörlerde kullanılır.)
—Oto. Yavaşlamalarda, motorlu bir taşıtın durdurma frenlerine yardımcı olan frenleme sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Polim. Polimerleşme ya da parçalanma sırasında, etkin merkezler üzerine etki ederek tepkimenin yayılmasını önleyen bileşik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ted. *İştah yavaşlatıcısı,* şişmanlığın tedavisinde kullanılan iştah kesici madde.
—Uz. havc. Korumak ya da istenilen yanma biçimini sağlamak amacıyla bir barut blokunun yüzeyine ya da bir iticinin iç çeperine uygulanan kaplama.

◆ sıf. Fizyol. Bir organ ya da işlevin etkinliğini azaltan sinir ya da maddeye denir. (Eşanl. MODERATÖR.)
—ANSİKL. Oto. En çok kullanılan iki sistem, elektrikli (ya da elektrodinamik) yavaşlatıcı ile egzos klapeli yavaşlatıcıdır.
Elektrikli yavaşlatıcıda, transmisyon mili, sabit iki indükleyici arasına yerleştirilmiş manyetik bir disk taşır. Akümülatör akımı bu indükleyicilere gönderildiğinde, indükleyicilerin manyetik alanı içinde dönen indüvi diski Foucault akımları yaratır; bu akımlar, dönmeye karşı koyarak transmisyon milini yavaşlatır.
Egzos klapeli yavaşlatıcıda, motor freninin etkisi yükseltilir. Egzos borusunda, manifoldun arkasında yer alan klapeye sürücü tarafından kumanda edilir. Motorun içinde oluşan gazlar, supaplar yardımıyla, egzos manifolduna doğru püskürtülür ve buradan dışarı çıkamaz. Meydana gelen karşı basınç, egzos zamanında motor pistonlarını frenler; bu frenleme, vites kutusundaki hız ne kadar düşükse, o kadar yüksek olur.
—Polim. Çok çeşitli yavaşlatıcılar vardır; ancak bunların türü, yavaşlatılacak tepkimenin türüyle çok yakından ilgilidir. Örneğin köksel bir polimerleşme tepkimesinde etkin merkezler serbest kökler olduğundan, bu kökleri tersinmez bir biçimde parçalayan ya da etkisizleştirebilen her bileşik, bu tip bir polimerleşme tepkimesinde yavaşlatıcı olarak kullanılır. Köksel polimerleşme tepkimelerinin yavaşlatıcıları arasında kararlılaştırılmış kökler (örneğin difenilpikrilhidrazil) ya da başlangıçtaki serbest bir kökü çok az etkin ya da tamamen etkisiz bir köke dönüştürebilen bileşikler (kinon, kloranil) sayılabilir. Öte yandan her baz, asit nitelikli bileşiklerin kullanıldığı katyon polimerleşmesi, her arist, bazik nitelikte bileşiklerin kullanıldığı anyon polimerleşmesi için bir yavaşlatıcıdır.
Ancak tepkime hızında bir azalma sözkonusuysa böyle bir bileşiğe *geciktirici* denir.

YAVAŞLATILMAK → YAVAŞLAMAK

YAVAŞLATMA a. Yavaşlatmak eylemi.
—Fizs. kim. Çok düşük derişimlerde bile kimi tepkimelerin hızını hemen hemen sıfıra indirebilecek özellikteki maddelerle sağlanan olay. (Bu tepkimeler genellikle bir yavaşlatıcının tam gerçekleşmeden yarıda kestiği zincirleme tepkimelerdir; örneğin yükseltgenme önleyiciler ve vuruntu önleyiciler yavaşlatma biçiminde etki ederler.) [Buna negatif kataliz de denir.]
—Nük. müh. Nötronların enerjisinin hafif atomların çekirdekleri ile ardışık çarpışmalar aracılığıyla azaltıldığı süreç. || *Yavaşlatma oranı,* bir nükleer reaktörde, yavaşlatıcının yakıta oranı. (Bu oran, duruma göre, kütleler, hacimler ya da her iki bileşenin karşılıklı atom sayıları dikkate alınarak ifade edilebilir.)
—Polim. Bir tepkime ortamına, *yavaşlatıcı* denen bir ya da daha çok bileşik katarak zincirleme bir tepkimenin yayılmasını önleme.

YAVAŞLATMAK → YAVAŞLAMAK.

YAVAŞLAYAN sıf. Fizs. mekan. *Yavaşlayan devinim,* hız modülü zamanla azalan devinim. (Karşt. HIZLANAN* DEVİNİM.) [$\vec{V}$ ve $\vec{\gamma}$ sırasıyla hız ve ivme ise, yavaşlayan devinim koşulu $\vec{V} \cdot \vec{\gamma} < 0$ dır.] || *Düzgün yavaşlayan devinim,* teğetsel ivmenin değişmez olduğu yavaşlayan devinim. (Eşanl. GECİKMELİ DEVİNİM.)

YAVAŞLIK a. **1.** Yavaş, ağır olan bir şeyin özelliği, durumu; hız yoksunluğu, ağırlık: *Yürüyüşünün yavaşlığı yüzünden trene geç kaldık. Bürokrasinin yavaşlığı.* **—2.** Yumuşaklık.

YAVAŞTIRMAK gçz. f. Azgın atları alıştırıp yola getirmek.

YAVATA → YAHATA.

YAVATMAL, Hindistan'da kent, Maharaştra'da, Nagpur'un G.-B.'sında; 65 000 nüf.

YAVE a. (fars. *yāve*). Saçma, anlamsız söz.
—*Esk. Yave-derayi,* saçma konuşma. || *Yave-gû,* anlamsız konuşan. || *Yave-gûyan,* anlamsız, boş konuşanlar: *"Birtakım hezeyanlarla ihlâl-i ezhân-ı avam eden yave-gûyândan ibaret idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Yave-senc,* boş konuşmaktan, saçma sözden hoşlanan.
—İkt. tar. *Yave resmi,* Osmanlı döneminde, sahipsiz olarak bulunan hayvanlardan alınan vergi. (Başıboş olarak kırlarda dolaşan hayvanlar hükümete teslim edilir, eğer bir zarar vermişlerse, yaptıkları zararlar saptanarak kayıtlara geçirilirdi. Kadının ilanından sonra, hayvanın sahibi çıkarsa yave resmi ödettirilir; çıkmazsa hayvan satılır, yapılan masraflar ve verdiği zararın karşılığı çıkarıldıktan sonra kalan para hazineye verilirdi. Bu paralar önceleri çeşitli adlarla mal sandıklarına gelir kaydedilirken, sonraları hasılatı müteferrikaya verilmeye başlandı. Anadolu'nun birçok yerlerinde sahipsiz hayvanların konulduğu "yave hanı" denilen yerler vardı.) [*Kaçkın resmi* de denirdi.]
—Kur. tar. *Yave hanı,* Osmanlılar'da Anadolu'da başıboş, sahipsiz hayvanların konuldukları yere verilen ad.

YAVEDUT SULTAN, Abdülvedut da denir, islam velisi (XV. yy. Buhara-İstanbul). Mehmet II'nin İstanbul kuşatmasına katıldığına ve fethe manevi yardımda bulunduğuna inanılır. Kentin alınmasından sonra Ayasofya'ya, daha sonra da Ayvansaray'a yerleşerek kerametlerini sürdürdü. Bu sonuncu semtte mescidi, türbesi vardır.

YAVER a. (fars. *yaver*). **1.** Yardımcı. **—2.** Devlet ve hükümet başkanlarıyla komutanların yanında bulunan onların komutlarını yazmak ve gerekli yerlere ulaştırmakla görevli subay. (EMİR SUBAYI da denir.) **—3.** *Yaver gitmek,* şans, talih vb.'den söz ederken uygun gitmek: *Şansımız yaver giderse akşama döneriz.*
—*Esk. Yaver-i ekrem,* Abdülhamit'in sarayındaki mareşal yaverler. || *Yaver-i fahri,* aylık almadan padişahın yaverliğini yapan kimse. || *Yaver-i harp,* savaşta ve barışta komutanın emirlerini bildiren subay.

YAVER PAŞA (Mehmet), türk asker ve yönetici (öl. Erzurum 1876). Harbiye'yi piyade yüzbaşı rütbesiyle bitirdikten (1847) sonra zaptiye müşirliği kaymakamı (1871), hassa müşiri, Tophane nazırı olarak görev yaptı. Serasker oldu (1872). Adana valiliğinde, Askeri tanzimat meclisi reisliğinde, 5. Ordu müşirliğinde, 4. Ordu müşavirliğinde bulundu. Son görevi Erzurum valiliğiydi.

YAVERAN çoğl. a. (fars. *yāver*'in çoğl. *yāverān*). *Esk.* Yaverler.

YAVERİ a. (fars. *yaver* ve *-ī*'den *yaverī*). *Esk.* Yaverlik.

YAVERLİK a. **1.** Yaver olma durumu. **—2.** Yaverin görevi ya da makamı.

YAVİ (Erkal), türk grafik sanatçısı (Diyarbakır 1942). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi iç mimarlık bölümü'nde okudu. Öğrencilik yıllarında fotoğrafla da ilgilendi; guvaş, mürekkep, fotoğraf, kolaj gibi çeşitli teknikler kullanarak meydana getirdiği çalışmalarıyla tanındı. 1967'de TRT amblem yarışması, 1971'de Mimarlar odası fotoğraf yarışması, 1982 ve 1983'te Grafikerler meslek kuruluşu'nun düzenlediği kitap kapağı ve illüstrasyon yarışmalarında birincilik ödülleri kazandı. Yapıtlarından bazıları Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ndeki grafik sanatlar müzelerince alındı. Uluslararası birçok sergiye katılan sanatçı, bazı türk yazarların Yunanistan'da yayımlanan yapıtlarının kapak düzenlemelerini yaptı.

YAVLAK be. *Esk.* Çok, pek: *"Leyla bunu gördü, yavlak aceplendi"* (Müzekk-in -nüfus, XV. yy.).

YAVLAK ARSLAN, Selçuklular'ın Kastamonu emiri (öl. 1292). Mesut II, Anadolu selçuklu tahtında tek başına kaldıktan (1283) sonra kardeşi Rüknettin Kılıç Arslan bir gemiyle Kırım'dan Sinop'a geldi ve Kastamonu emiri Yavlak Arslan'ı kendisine atabey yaparak hükümdarlığını ilan etti (1291). Yavlak Arslan komutasındaki Kılıç Arslan kuvvetleri, kendilerine karşı gönderilen hükümet ordularını birkaç kez yenilgiye uğratınca, Mesut II kardeşinin üzerine kendisinin başında bulunduğu bir orduyla yürümek gereğini duydu. Kastamonu yakınlarında yapılan savaşta Yavlak Arslan, ordusunu yendiği Mesut II'yi tutsak aldı. Ancak, sultana yardım için gelmekte olan ve arkadan yetişen Yaman Candar komutasındaki birlikler, ani bir

yavaşlayan devinim

baskınla karşıt kuvvetleri dağıttılar; Mesut II kurtarıldı, Yavlak öldürüldü ve kaçan Kılıç Arslan'dan bir daha ses çıkmadı (1292). Yavlak Arslan'ın yurtluğu olan Kastamonu ve yöresinin bu başarısı nedeniyle ilhanlı hükümdarı Geyhatu tarafından Yaman Candar'a verilmesi sonucu Candaroğulları beyliği ortaya çıktı.

Phedon-Salou-Ziolo

Bourges'daki Jacques-Cœur sarayı'nın (XV. yy.'ın ilk yarısı) bir kulesine bitişik yavru kule

YAVRU a. **1.** Gelişmesini tamamlamamış hayvan: *Kedi yavrusu. Kuş yavrusu.* **—2.** Bir kimsenin çocuğu, evladı: *İki yavrusuyla ortada kalmıştı.* **—3.** *Tkz.* Bir şeyin, özellikle de bir yapının küçük boyutlusu: *Konak yavrusu. Bir villa yavrusunda yaşamak.* **—4.** *Arg.* Genç ve güzel kadın. **—5.** *Arg.* Terbiyeli, uslu öğrenci. **—6.** *Yavru atmak*, gebe bir hayvan sözkonusuysa, yavrusunu düşürmek. ‖ *Yavru ağzı* → YAVRUAĞZI. ‖ *Yavru yapmak*, yavrulamak. ‖ *Yavrum*, sevecenlik içeren seslenme sözü: *Yavrum sen de buralı mısın?*

◆ sıf. **1.** Gelişmesini tamamlamamış hayvan için kullanılır: *Yavru kedi.* **—2.** *Yavru vatan*, anavatana karşıt olarak, onunla etnik bir ilişkisi ve gönül bağlılığı olan ülke, özellikle de Kıbrıs için kullanılır (bu anlamda büyük harfle yazılır).

—Mim. *Yavru kapı* → KUZU* KAPI. ‖ *Yavru kule*, temelden yükselen ya da çıkma yaparak bir bindirmelik, tonoz bingi, payanda, sütun tarafından taşınan, yapıya bağlı dar kule. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yavru pencere*, bir kapı kanadında, göz yüksekliğinde açılmış, kapaklı, küçük pencere. (Bunların küçük, yuvarlak delik biçiminde olanlarına *göz deliği* denir.)

—ANSİKL. Mim. Ortaçağ yavru kulelerinin içinde bir döner merdiven ya da üst üste birkaç küçük oda bulunur. Bu kulelerin denetim ve savunmayla ilgili, gözcü kulelerine (bunlar daha alçaktır) benzer bir işlevi vardı. Feodal gücün simgesi olarak, kapıların, cephelerin iki yanında birer yavru kule bulunabilir.

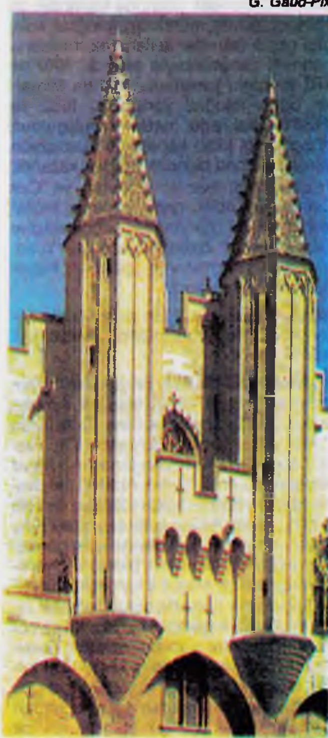
YAVRU ÇÜRÜKLÜĞÜ a. Kovanda yalnız kurtçukları etkileyen arı hastalığı. (İleri derecede bulaşıcı olan amerikan yavru çürüklüğü bütün koloninin ölümüne yol açabilir. Daha az bulaşıcı olan avrupa yavru çürüklüğü koloninin zayıflamasına neden olur. Tedavi çoğunlukla koloninin ateşle yok edilmesini ve kovanın dezenfeksiyonunu gerektirir.)

YAVRU KALKAN BALIĞI a. Ağırlığı 1-1,5 kg dolayında olan, 5-6 yaşından küçük kalkanbalığı.

adi yavşan *(Artemisia vulgaris)*

G. Gaud-Pix

Avignon'daki Palais Neuf'ün (XIV. yy.) Champeaux kapısındaki yavru kuleler (1933'te yeniden yapıldılar)

YAVRUAĞZI a. Kavuniçi ile pembe arası bir renk.

◆ sıf. Bu renkte olan şey için kullanılır.

YAVRUBALIK a. **1.** Hâlâ vitellüs kesesindeki besin deposundan beslenerek yaşayan genç balık. **—2.** Henüz erişkine özgü biçimleri edinememiş genç balık.

YAVRUCAK ya da **YAVRUCUK** (*yavru*'dan *-cak, -cuk* küçültme ekiyle). Genellikle bir çocuktan söz ederken, acıma, sevgi, sevecenlik belirtmek için kullanılır: *Yavrucak üç aydır yatıyor, bir türlü iyileşemedi.*

YAVRUKURT a. Sekiz, on bir yaş arasındaki izci.

YAVRULAMA a. Yavrulamak eylemi.

YAVRULAMAK gçz. f. Memeli bir hayvan sözkonusuysa, doğurmak.

YAVRULU sıf. Yavrusu olan.

—Zootekn. Yanında yavrusu bulunan dişi hayvana denir (yavrulu kısrak, yavrulu koyun vb.).

Yavrutürk, 1936'dan başlayarak Tahsin Demiray tarafından yayımlanan çocuk dergisi. Genellikle 7-10 yaş grubu için kaliteli baskı, bol ve iyi fotoğraf, zengin içerikle çıkan dergi, uzun yıllar çocuk yayınları alanındaki önderliğini sürdürdü.

YAVSI a. Zool. KENE'nin eşanlamlısı.

YAVŞAK a. **1.** *Yörs.* Bit yavrusu; sirke. **—2.** *Arg.* Çocuk.

◆ sıf. Geveze, yılışık kimse için kullanılır.

YAVŞAN a. **1.** Hemen hepsi ılıman bölgelerde yetişen pelin ve tarhun gibi otsu bitkilerin cins adı. (Bil. a. *Artemisia;* bileşikgiller familyası.) **—2.** Bazı kaynaklarda veronika'ya verilen ad.

—ANSİKL. Yavşanlar, salkım, başak ya da talkım halinde toplu kömecimsi çiçekli otsu bitkilerdir. Anadolu'da 20 kadar türü yetişir. Bunların bir kısmı değişik adlar altında tedavi amacıyla kullanılır. Yavşan türlerinin en iyi bilinenleri şunlardır: aromatik özellikleri için yetiştirilen ve pelinotu gibi kullanılan güney yavşanı *(Artemisia abrotanum);* eskiden absent denen içkinin yapımında kullanılan pelin *(A. absinthium);* bir çin bitkisi olan ve sıtma tedavisinde kullanılan yıllık yavşan *(A. annua);* mükemmel bir çeşni bitkisi olan tarhun *(A. dracunculus);* çiçekleri horasani gibi kurt düşürücü olan kara yavşan *(A. campestris);* çiçekleri iştah açıcı, güçlendirici, kurt düşürücü olan ve Kuzey-batı ve Orta Anadolu'da yetişen deniz yavşanı ya da kokulu yavşan *(A. santonicum);* etkisi pelinotununkine benzemekle birlikte daha zayıf olan adi yavşan *(A. vulgaris).*

Yavşan höyüğü. Arkeol. Konya'nın 40 km kadar G.'inde, Çumra'nın B.'sında höyük. Yörede yapılan yüzey araştırmalarında höyüğün tepesinde Bakırtaş, İlk Tunç çağı ve Antikçağ'dan çanak çömlek parçalarına rastlandı.

YAVŞAN tuzlası, İç Anadolu bölgesinde Tuz gölünün B. kıyısında tuzla. Göl sularından tuz üretimi.

YAVU, Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı bucak; 17 685 nüf. (1990); 42 köy. Merkezi *Yavu* (esk. *Belcik*), 2 029 nüf. (1990).

YAVUKLAMAK g. f. (esk. türkç: *yavuk*, yakın, akraba'dan). *Halk. Bir kimseyi bir kimseye yavuklamak*, onları nişanlamak.

◆ **yavuklanmak** edilg. f. Nişanlanmak.

YAVUKLANMAK → YAVUKLAMAK.

YAVUKLU sıf. ve a. *Halk.* **1.** Sözlü, nişanlı: *Bu kız, onun yavuklusudur. Yavuklunla bizi tanıştırmadın.* **—2.** Sevgili.

YAVUZ sıf. **1.** *Esk.* Kötü, fena: *Her kim yavuz iş görse eliyle döndersun* (Kitab-ı Güzide, XV. yy.). **—2.** *Esk.* Güçlü, çetin, yaman: *Ol bir yavuz canavardır* (Dede Korkut kitabı, XIV. yy.). *Yavuz hırsız ev sahibini bastırır* (atasözü). **—3.** *Yörs.* İyi, güzel huylu kimse için kullanılır.

YAVUZ, Trabzon'un Çarşıbaşı ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 004 nüf. (1990).

YAVUZ (Fehmi), türk şehircilik uzmanı (Isparta 1912 - Datça 1991). Siyasal bilgiler okulu'nu bitirdi (1937). Berlin'de yaptığı doktora çalışmasını 1937-1939), İkinci Dünya savaşı'nın patlak vermesi üzerine yarım bıraktı. 1942'de Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'nde asistanlığa atandı, doçent (1945), profesör (1953) oldu; dekanlık (1958-1960) ve bu fakültede kurulan İskan ve şehircilik enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı. Aynı zamanda Çalışma bakanlığı işçi sigortaları genel müdürlüğü görevini üstlendi (1946-1947). 27 Mayıs 1960 sonrasında* Gürsel hükümetinde Milli eğitim (1960) ve İmar ve iskân bakanlığı (1960-1961) yaptı; Kurucu meclis üyesi oldu (1961). Aynı yıl fakültedeki görevine döndü. Kent planlamasının fiziksel tasarımı ve uygulamalarıyla, hukuksal, yönetimsel ve ekonomik boyutlarını kapsayan çalışmalarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *Köy idarelerimizin maliyesi* (1946), *Ankara'nın imar ve şehirciliğimiz* (1952), *Şehirciliğimiz hakkında mukayeseli rapor* (1956), *Türk mahalli idarelerinin yeniden düzenlenmesi üzerine bir araştırma* (1960), *Mahalli idarelerimizin problemleri* (1964), *Memleketimizde toplum kalkınması* (1964), *Şehircilik sorunları, uygulama ve politika* (R. Keleş ve C. Geray ile birlikte) [1973, ikinci basım 1978], *Çevre sorunları* (1975), *Kentsel topraklar* (1980), *Domuz ve beslenme sorunlarımız* (1984).

YAVUZ (Hilmi), türk şair, yazar (İstanbul 1936). Londra Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi. Gazetecilik yaptı; BBC'de (Londra) çalıştı. Mimar Sinan üniversitesi'nde uygarlık tarihi, Boğaziçi üniversitesi'nde felsefe okuttu. İstanbul belediyesi'nde sanat danışmanlığı görevinde bulundu (1989). Bireyin iç dünyasına (*Bakış kuşu*, 1969), toplumsal tarihe (*Bedreddin üzerine şiirler*, 1975), doğaya ve toplumsal çevreye (*Doğu şiirleri*, 1977; Yeditepe şiir armağanı, 1978) yönelik araştırmalar şiirine kaynak oldu. Divan şiirinin sesi, imgeleri (*Yaz şiirleri*, 1981), gizemli dünyası, tasavvuf düşüncesi (*Gizemli şiirler*, 1984) yapıtlarını besledi. Çağrışımlardan, kültür tarihinden yararlanan bir sözlüğü kullandı. Kitapları, kimi zaman belirli temalar çevresindeki şiirlerle (*Zaman şiirleri*, 1987; Sedat Simavi vakfı ödülü) oluşmuştur. İnceleme ve araştırmaları *Kültür üzerine* (1987), *Felsefe üzerine* (1987), *Yazın üzerine* (1987) kitaplarında, denemeleri *Denemeler karşı-denemeler* (1988) kitabındadır. Bu yapıtlarında özellikle çağdaş kültür, düşünce ve sanatla geçmişe ilişkin değerlerin bağlarını araştırdı; doğu-batı kültürlerini karşılaştırdı; ulusal sentezin koşullarını tartıştı. Romanlar da yazdı: *Taormina* (1990), *Fehmi K.'nın acayip serüvenleri* (1991). 1989'dan beri İstanbul belediyesi'nde kültür ve sanat danışmanlığı görevi yapmaktadır.

Yavuz grubu, Mütareke döneminde İstanbul'da işgalcilere karşı çalışan direniş gruplarından biri. Karakol* cemiyeti bir ihbar sonucu dağıldıktan sonra adını önce Zabitan grubu (nisan 1920), sonra da Yavuz grubu olarak değiştirdi. Örgütün başkanı kurmay albay Mustafa (Muğlalı) Bey'di. Grup istihbarat topladı; Anadolu'ya subay ve silah kaçırdı (4 gemiyle 6 sefer yapıldı). Ancak 1920'nin son aylarında Ankara hükümeti örgütün Ankara'ya İngilizler hesabına çalışan casus subaylar da yolladığından kuşkulanarak ilişkiyi kesti. Kurtuluş savaşı sonuna kadar dağılmayan örgüt bundan sonra bir etkinlik de gösteremedi.

YAVUZ SULTAN SELİM → SELİM I.

Yavuz zırhlısı, türk savaş gemisi, ağır kruvazör. *Goeben* adıyla Bremen tezgâhlarında yapıldı (1912). Hızı 28 mil, ağırlığı 23 000 t; silah donanımı on 280/45'lik, on 150/45'lik, dört 88/45'lik top ve dört torpido kovanıydı.

Birinci Dünya savaşı başlarında alman donanmasına bağlı olan Goeben ve Breslau zırhlıları Akdeniz'de ingiliz savaş gemilerinden kaçarken Çanakkale boğazı'ndan geçerek türk karasularına sığındılar. Ardından Karadeniz'deki rus limanlarını bombalayınca da Osmanlı İmparatorluğu kesin olarak Birinci Dünya savaşı'na girmiş oldu. Bu olaydan önce, Türkiye'ye sığınan bu iki gemi Almanlar'dan 5 milyon osmanlı altınına satın alınmış olarak gösterildi ve Goeben'e, *Yavuz Sultan Selim*, Breslau'ya da *Midilli* adları verildi. Osmanlı donanmasının hizmetine giren alman amirali Souchon komutasındaki bu iki gemi bir manevra gerekçesiyle Karadeniz'e açıldı ve Yavuz zırhlısı, önce Sivastopol'u (27 ekim 1914), ardından Odesa'yı (30 ekim 1914) topa tuttu. Birinci Dünya savaşı sırasında başarılı görevler yapan, bu arada bir de yara alan Yavuz, Mondros ateşkesi'nin ardından İzmit körfezinde enterne edildi. Cumhuriyet döneminde uzun yıllar sancak gemisi olarak türk donanmasına hizmet veren ve bir simge durumuna gelerek adı şarkılara geçen Yavuz'a 1950'den sonra görev verilmedi. 1972'de Makine ve kimya endüstrisi kurumu'na satılan zırhlı, parçalanarak çelik ve demir aksamı çeşitli üretimlerde kullanıldığından tarih sahnesinden çekilmiş oldu.

YAVUZELİ, G.-D. Anadolu bölgesinde Gaziantep iline bağlı ilçe; 23 955 nüf. (1990); 463 km²; 33 köy. Merkezi Gaziantep'in 37 km K.-D.'sunda *Yavuzeli*, 6 364 nüf. (1990). Tarım. Hayvancılık.

Yavuz-havuz olayı, Yavuz zırhlısı'nın onarımı sırasında ortaya çıkan yolsuzluk olayı. Cumhuriyet'in ilanından sonra Yavuz'un onarımı sorununu ele alan TBMM bu iş için 2 000 000 TL ödenek ayırdı ve Türkiye'de elverişli bir havuz olmaması nedeniyle bir yüzer havuz alınmasına karar verdi (eylül 1924). Milli müdafaa vekâleti'nin sorumluluğunda özel bir komisyon tarafından yürütülen Yavuz'un onarımı işi, aralık 1924'te kurulan Bahriye vekâleti'ne bırakıldı. Bahriye vekilliğine atanan İhsan Bey'in (Eryavuz) milletvekilliği sırasında Ömer Nâzım Bey ve Bilecik milletvekili Dr. Fikret Bey'le birlikte kurduğu şirket Yavuz'un onarımıyla ilgili olarak hükümete birçok teklif götürmüştü. Bir fransız şirketle anlaşan İhsan Bey'in, onarım sürerken şirkete bazı kolaylıklar göstermesi, hakkında yolsuzluk söylentileri çıkmasına yol açtı. Başvekil İsmet Paşa, 2 kasım 1927'de kurduğu yeni hükümette Bahriye vekâleti'ni kaldırarak İhsan Bey'i kabine dışı bıraktı. Yine İsmet Paşa'nın verdiği bir önerge üzerine TBMM, İhsan Bey ile Dr. Fikret Bey'in Yüce divan'a sevkine karar verdi (ocak 1938). Yargılama sonunda İhsan Bey, görevini kötüye kullanma ve rüşvet almaya teşebbüs suçundan iki yıl hapis ve iki yıl kamu haklarından yoksunluğa, Dr. Fikret Bey de dört ay hapis ve para cezasına çarptırıldı (nisan 1928).

YAVUZKEMAL, Giresun'un Dereli ilçesinde bucak; 7 974 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Yavuzkemal*. 1 703 nüf. (1990).

YAVUZLANMAK ya da **YAVUZLAŞMAK** gçz. f. Sert, hırçın bir biçimde davranmaya başlamak; sertleşmek, kabadayılaşmak: *Adam yavuzlanıp üstümüze yürümeye kalktı.*

YAVUZLAŞMAK → YAVUZLANMAK

YAVUZLUK a. **1.** Yavuz olma durumu, niteliği. **—2.** Sert, kırıcı, hırçın davranış.

YAXCHİLÁN. Meksika'da maya kenti (Chiapas eyaleti), Usumacinta ırmağının sol yakasında. Klasik dönemde (250-950) gelişen kentin tören merkezinde taş heykellerle süslü çok sayıda piramit-tapınak ve bir oyun topu bulunur. Steller ve özellikle lentolar, hüküm süren hanedanın tarihini anlatan ve çoğu çözülmüş bulunan yazıtlarıyla ünlüdür.

YAY a. **1.** İki ucu arasına ip gerilerek kavislendirilmiş ağaç ya da metalden yapıl-

Bk. resim sayfa 12463

mış, ok atmaya yarayan silah. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Zemberek. **—3.** *Yay gibi*, yay biçiminde, çok gergin: *Yay gibi kaşlar. Sinirleri yay gibi gerilmişti.*

—Anat. İzlediği yoldan ötürü bazı organ parçalarına verilen ad. ‖ *Aort yayı*, aşağıya doğru içbükey olan eğriliği sol akciğer sapını çevreleyen ilk aort bölümü. ‖ *Azigos yayı*, sağ akciğer sapını çevreleyen büyük azigos toplardamarının son parçası. ‖ *İç safen yayı*, bu toplardamarın uyluk toplardamarına karışmasından önceki bölümü.

—Antropol. Parmak izlerinin (parmak dermatoglifleri) çizdiği desenlerden biri.

—Camc. Kalın cam lifi.

—Ceb. *Bir* (X,$\mathcal{V}$) *grafının yönlü yayı*, X in orijin ya da başlangıç ucu denen bir *x* köşesinden, bitim ucu denen öbür *y* köşesine giden sürekli bir çizgiyle gösterilen, $\mathcal{V}$ kümesinin elemanı. (→ GRAF'LAR KURAMI.)

—Dişç. *Madeni yay*, yüz-çene cerrahisinde, özellikle ortodontide kullanılan ve madeni halka ya da bileziklerle az ya da çok sayıda dişi birbirine bağlamaya yarayan düzenek.

—Dy. *Cer yayı*, cer kancasının sapı (ya da sürekli bir cer sözkonusu olduğunda, cer çubuğu) ile cer kuvvetinin uygulandığı şasi traversi arasında bulunan yay.

—Folk. Yaylı çalgılar ailesinden bir halk müziği aracı. (Karadeniz yöresi çalgısıdır. Karadeniz kemençesine benzer. Ondan daha büyük olur ve çift bağlanan telleri *re-la-re-sol* düzenindedir.)

—Geom. ve Ölçbil. Herhangi bir eğrinin bir tek parçayla sınırlanan parçası. (Örnek: A ve B bir çemberin iki noktası olduğuna göre bu çemberin, A ve B yi birleştiren kirişle sınırlı iki parçasından her biri $\overset{\frown}{AB}$ ile gösterilen bir çember yayıdır.) [Bk. *ansikl.* böl. Ölçbil.]

—İnş. *Kollu kapı yayı*, bir eksen çevresinde dönen ve kapıyı kapalı konumda tutmaya yarayan küçük parça.

—Mak. san. Önemli miktarlarda biçim değiştirebilen ve büküldükten, gerildikten, sıkıştırıldıktan ya da buruldukran sonra başlangıçtaki biçimini almaya çalışarak bir kuvvet uygulamaya yarayan esnek organ. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Geriçekme yayı*, hareket halinde bulunan bir parçanın başlangıçtaki konumuna getirilmesi için kullanılan yay. ‖ *Helisel yay*, silindirsel bir helis biçiminde sarılmış metal bir telden oluşan ve sıkıştırma yayı olarak çalıştıkları zaman, iki uçları sarılma eksenine dik bir düzlemle, çekme yayı olarak çalıştıkları zaman ise birer halka ile son bulan yay. ‖ *Sarmal yay* çevresinde sarmal biçimde sarılmış olduğu eksene uçlarından bir tanesi tespit edilmiş olan bir çelik lamadan oluşan yay. ‖ *Somya yayı*, ortadaki çapı iki uçlarındaki çaplarından küçük olmak üzere helisel yay gibi sarılmış olan ve somyalarda kullanılan yay. ‖ *V yayı*, V şeklinde katlanan esnek bir levhadan yapılan ve iki kolu üzerine tespit edildiği bir aletin bu kollarını birbirinden uzaklaştırmaya çalışan yay. ‖ *Yaprak yay*, eşmerkezli daire yaylarından oluşan bir kemer şeklinde bir araya getirilerek etriyelerle birbirine bağlanan bir ya da birkaç lamadan oluşan eğilme yayı.

—Müz. Yayı andıran bir değneğin iki ucu arasına gerilmiş bir at yelesi tutamından

Bk. resim sayfa 12463

oluşan ve bir çalgının tellerini, sürtme ile çınlatmayı sağlayan yardımcı araç. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Müzik yayı*, büyük bir dalın iki ucu arasına gerilmiş bir telden oluşan çalgı. (Tımbırdatılarak ya da vurularak çalınan telden çıkan ses çalgıcı ağzı ile değiştirebilir [Afrika lirinde olduğu gibi] ya da rezonatör işlevi gören bir asmakabağı ile

Bk. resim sayfa 12462

yoğunlaştırabilir. Müzik yayı Afrika, Okyanusya ve Latin Amerika'da yaşayan değişik halklar arasında yaygındır. Bilinen en eski örneği Avrupa'da, Üç-Kardeşler mağarasındaki (Ariège) bir kaya gravüründe görülmüştür.)

—Nörobiyol. *Refleks yayı*, duysal alıcıdan hareket organlarına (genellikle kas) giden sinir akımının geçtiği yol. (Bu terim, 1771'de, merkez sinir sistemini, duysal akımı, hareket akımına çeviren bir aynaya benzeten Hunzer tarafından ortaya atılmıştır. Omurilik düzeyinde refleks yayı en az iki nöron içerir; duysal ve devimsel nöron. [Kasın gerilmesiyle harekete geçen tek sinapslı ya da miyotatik refleksin başlangıcı sinir-kas iğidir.] Bütün öteki refleksler çok sinapslıdır ve değişik sayıda ara nörondan yararlanır.)

—Oto. *Yay adımı*, bir askı donanımı yayını oluşturan üst üste yerleştirilmiş yaprak yaylar arasındaki uzunluk farkı. ‖ *Yay kolu*, şasi çerçevesinin, üzerine yay bağlanan parçası (kamyonlar). ‖ *Yay tırnağı*, askı donanımı yayını oluşturan her yaprağın üst yüzeyinde yer alan ve üzerindeki yaprağın alt yüzeyindeki bir kanal içinde kayan tırnak. (Bu tırnak, yaprak yayların birbiri üzerinde kayarken yelpaze gibi açılmasını önler.) ‖ *Arka yay, ön yay*, arka yay çifti, ön yay çifti (eski arabalar ve kamyonlar). ‖ *Yaprak yay*, eski tip yapraklı askı donanımlarında kullanılan yay. (Orta bölümünden ve ön ucundan bağlı olduğu şasiyi, arka ucundan bağlı olduğu arka dingile birleştirir.)

—Spor. Bir ya da iki sapa tutturulmuş ve kolların birer birer ya da aynı anda gerilmesiyle çekilen kauçuk bir bant ya da şeritlerden oluşan jimnastik aleti.

—Topol. *γ nın karşıt yayı*, γ [0,1] üzerinde tanımlanmış olduğuna göre $(-\gamma)(t) = \gamma(1-t)$ bağıntısını gerçekleyip $(-\gamma)$ ile gösterilen yay. ‖ *Bir* (E, *d*) *metrik*

Yavuz zırhlısı

Hilmi Yavuz

Giraudon

Yaxchilán
kentin valisine jaguar kafası şeklinde bir tolga sunan kadın 26 no.'lu stelden ayrıntı kalker, klasik Maya, 726
Ulusal antropoloji müzesi, Mexico

Hoa-Qui

müzik yayı çalan bir afrikalı çalgıcı (Zimbabve)

çeşitli yay tipleri

çekme yayı helisel (gerilçekme)

sıkıştırma yayı helisel (otomobil)

sıkıştırma yayı sarmal (bahçıvan makası)

eğilme yayı, yaprak yay (kamyon)

uzayının sürekli parametrelenmiş yayı, $I \subset \mathbb{R}$ den (E, d) içine f sürekli uygulaması [Örneğin

$$\varphi = [0, 1] \to [a, b]$$
$$t \to a + t\,(b - a)$$

bijeksiyonuyla çok kez $[a, b]$ den $I = [0, 1]$ haline gelinir.] || *İki* γ_1 *ve* γ_2 *yayının çarpımı*, $\gamma_1(1) = \gamma_2(0)$ olması halinde

$$0 \leqslant t \leqslant \frac{1}{2} \text{ ise } (\gamma_1\gamma_2)(t) = \gamma_1(2t)$$
$$\frac{1}{2} \leqslant t \leqslant 1 \text{ ise } \gamma_2(2t - 1)$$

ile tanımlanan ve $(\gamma_1\, \gamma_2)$ ile gösterilen yay.

—Yerbil. *Ada yayı*, derin okyanus çukuruyla kenar havzası arasında dalma-batma düzlemine dik, yay biçiminde dizilmiş adaların tümü (Kuzey ve Batı Pasifik yayları, Küçük Antiller vb.) || *Dağoluşum yayı*, önemli bir eğrilik gösteren bir dağoluşumun bir bölümü ya da tümü (Alp, Karpat yayı, Cebelitarık yayı).

—ANSİKL. Mak. san. Önemli miktarda biçim değiştirebilen yayların bu özelliğinden yararlanılarak ya enerji soğurma yolu ile darbeler sönümlenir (tamponlar, otomobil askı donanımı yayları) ya da biçim değiştirmeleri sırasında depoladıkları enerji kullanılarak bir hareket elde edilir (saat mekanizmaları). Yaylar çeşitli sınıflara ayrılır: 1. *eğilme yayları*; bir uçlarından tespit edilerek diğer uçlarından yüklenen veya iki uçlarından tespit edilerek ortadan yüklenen ya da tersi uygulanan *yaprak yaylar* ile saatlerde kullanılan tipten olan *sarmal yaylar* bu gruba girer; kimi uygulama alanları için *helisel yaylar* da bu gruba sokulabilir; 2. *burulma yayları*; burulma çubukları, birçok halde *helisel yaylar* ve en fazla biçim değiştirmeye elverişli olan *konik spiral yaylar* bu gruba girer. 3. *sıkıştırma yayları*, 4. *çekme yayları*; genellikle bu yaylar da heliseldir ve aynı zamanda halkalı yaylar da bu gruba girer.

Yaylar esneklik sınırı yüksek, almaşmalı yorulmaya karşı dayanıklı bir malzemeden, örneğin özel çelikten ya da berilyumlu bronzdan yapılmalıdır.

—Müz. İlkel biçiminde değnek, parmakla gerilen tutama oranla oldukça dışbükeydi. XVI. yy.'dan sonraki yayı geliştirme çabaları tutamın mekanik bir işlemle (oynak, kıskaçlı, çengelli sonra da vidalı topuk) gerilmesine ve değneğin daha esnek kılmaya (git gide daha az dışbükey bir biçim, "turnabalığı başı" biçiminde, sonra da kare bir uç) yönelik oldu. Yayın şimdiki içbükey biçimini, değneğe matematik boyutlar kazandıran ve 1775'ten başlayarak Pernambuk ağacının kullanımını genelleştiren fransız François Tourte ortaya koydu.

—Ölçbil. • *Çember yaylarının ölçüsü*. 1. *Altmışlı sistem*. Çember 360 dereceye, her bir derece 60 dakikaya ve her bir dakika 60 saniyeye bölündüğüne göre, verilen bir yay, her iki ucu arasındaki derece (°), dakika ('), saniye (") vb. sayısıyla hesaplanır. 90° lik yaya *dörttebirlik* adı verilir. İki yayın toplamı 90° ye ya da 180° ye eşitse bunlar *tümler* ya da *bütünler*'dirler.

2. *Yüzlü sistem*. Çember 400 grada bölünür ve gradın onda biri, yüzde biri ve binde biri ile hesaplanır, bunlara *desigradlar* (dgr), *santigradlar* (cgr), *miligradlar* (mgr) denir.

3. *Trigonometri*'de, yay birimi olarak, bu yayın ait olduğu çemberin yarıçapına eşit olan yay uzunluğu alınır. (→ RADYAN.)

L uzunluğundaki bir yay, n derece, m grad ya da p radyan içerirse R, yayı taşıyan çemberin yarıçapı olduğuna göre

$$L = \frac{\pi R n}{180}, \quad \frac{\pi R m}{200} \text{ ya da } pR \text{ bağıntısı vardır.}$$

—Sil. Yay, en eski (La Tène devrinden bu yana) ve dünyada en yaygın olarak kullanılan silahlardan biridir; bu silaha, Antiller ve Mikronezya dışında, her yerde rastlanır. Yayın uzunluğu Asya'nın B.'sından D.'suna doğru gidildikçe artar; en küçük olanı Türkler'in, en büyük olanı ise Çinliler'in yayıdır; en kısa yay (0,80 m) Orta Afrika zenci cüceleri, Akkalar'ın, en uzunu da (3 m) Rio Negro yerlilerininkidir. Basit yay, bükülgen tek bir ağaç (porsukağacı) çubuktan meydana gelir, bileşik yay ise birbirine eklenmiş ağaç parçalarından oluşur; yayı geren kiriş ise, hayvansal ya da bitkisel elyaftan yapılır. Ağaç, kimi kez boynuz ya da çeliğin yerine kullanılır *(italyan yayı)*.

• *Türkler*'de ok-yay başlıca silah araçlarından biriydi. Hunlar'dan kalma en tipik yay parçalarına Aşağı Volga bölgesinde Nijni-Başkunçak kurganlarında ve Macaristan'da Carnuntum (32 yay ele geçti), Simmering buluntu yerlerinde rastlandı. Nijni-Başkunçak'ta 1,40 m uzunluğundaki yayın ağaç kısımları çürümüş, orta ve baştaki kemikler kalmıştır. Kirişin geçirilebilmesi için her iki uçta tonç kertikleri vardır. 1,60 m kadar olan Carnuntum yaylarında kemik olarak geyik boynuzları kullanılmıştır. Orta Asya'da Kuray, Kudirge, Tuyahta ve Katanda kurganlarında Göktürkler'den kalma yay parçaları dönemin özelliklerini yansıtır.

Türk yaylarının yapımında ağaç (en aranılanı akçaağaç; puta ve tirkeş yaylarında da ise kızılcık ağacıdır), sinir (öküzün bileğinin üstünden dizine kadar olan yerinden alınan sinirler), kemik (manda ya da öküz boynuzu), tutkal (balık tutkalı, sinirlerin kaynatılmasından elde edilen çağa tutkalı) kullanılırdı. İyi bir yayın yapımı sabır ister ve yıllarca sürerdi. Genellikle türk yayları 110-140 cm uzunluğunda, 300-360 gr ağırlığındaydı. Atış sırasında gerdirilen yay kolları kurulu olmadıklarında, tersine doğru kıvrıktır. Yayların yapılarına göre tımarlı ya da sağrılı; işlevlerine göre de tirkeş, menzil, pişrev ya da peşrev, kepaze ya da idman yayı, puta (hedef), savaş yayı gibi türleri vardı. Türk kemankeşleri o dönemde çok ünlü olan bu yaylarla 1 281 geze (yaklş. 846 m) kadar atış yaparlardı. Bayezit, İsmet, Hüseyin, Pervane, Uruç Hasan, Elhac Kavsi, Ahmet Ali, adları bilinebilen ünlü osmanlı yay yapımcılarıydı.

YAY, burçlar kuşağı takımyıldızlarının, en güneyde, Akrep ile Oğlak arasında yer alanı. Gökadamızın merkezi doğrultusunda bulunan bu takımyıldız, gökyüzünün, özellikle yıldız ve yıldızlararası madde bakımından en zengin bölgesini oluşturur. Bununla birlikte, yıldızlararası maddenin neden olduğu yıldızların parlaklığındaki zayıflama, bu takımyıldızda, niçin çok parlak hiçbir yıldız bulunmadığını açıklar: en parlak yıldızı 2. kadirdendir. Yay takımyıldızının içinde, küçük dürbünlerle gözlemlenebilen çok sayıda yıldız kümesi (özellikle M22, M28, M55 ve M75 küresel kümeleri; M23, M24, M25 vb. açık kümeler) ile bulutsular (M8, yani "Lagun", M7, yani "Omega", M20, yani "Trifid") yer alır. Gökadamızın merkezi, yeğin bir radyo dalgaları *(Sagittarius A)* ve kızılaltı ışıma kaynağıdır.

—Astrol. Günümüzde kullanılan Gregorius takviminde, sonbaharın burçlar kuşağındaki son burcu. (Yay, Güneş yarıküresinin beşinci burcu, Kuzey-Batı doğrultusunda yer alan birinci büyük üçgenin ilk burcu ve doğu Jüpiter'inin gökevidir. Apollon'un ablası Artemis'i çağrıştırır.)

YAYA sıf. ve a. **1.** Yürüyerek giden kimse: *Bu yol yayalara mahsustur.* **—2.** *Yaya geçidi*, trafiğe açık yerlerde yayaların geçmesi için ayrılmış kesim. || *Yaya kaldırımı* → KALDIRIM.

—Ask. *Yaya yürüyüş*, barışta ve seferde ulaştırma araçlarının yetersiz olduğu, yolların araçlar için uygun bulunmadığı ya da akaryakıt ikmalinin yapılamadığı durumlarda birliklerin araçlara binmeksizin gerçekleştirdikleri intikal hareketi.

—Ask. tar. Yeniçeri ocağı'ndan önce Osmanlılar'da Çandarlı Kara Halil Paşa'nın kurduğu sürekli orduya verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.). || *Yaya başı*, Yeniçeri ocağı'nda cemaat ortalarının komutanı. (En kıdemlileri *baş yaya başı* diye anılan yaya başılara *serpiyade* de denir, bunlar 24 akçe yevmiye alır, dış hizmete çıktıklarında kendilerine yılda 25 000 akçelik zeamet derecesinde dirlik ya da yaya beyliği verilirdi. || *Yaya beyi*, yayaların tımar bölgelerinde maiyetlerinde bulundukları amirlerine verilen ad. (Bunlar dört taneydiler ve yaya sancakbeyine bağlıydılar.)

—Bayınd. *Yaya yolu*, bir karayolunun yayalara ayrılmış yan bölümü.

◆ be. **1.** Yürüyerek, yaya olarak: *Biz yaya gideceğiz.* **—2.** *Yaya kaldın tatar ağası*, güvendiği kişilerden beklediği yardımı görmeyen ya da istediği başarıyı elde edemeyen kimseler için söylenir. || *Yaya kalmak*, kendisine yapılan yardım kesilince işini yapamaz duruma düşmek ya da bir işte bir başına kalmak.

—ANSİKL. Ask. tar. Yayalar *piyadegân* diye de anılır, kendilerine ikişer akçe yevmiye verilir, sefer bitince memleketlerine dönerek tarımla uğraşır, devlete hiçbir vergi ödemezlerdi. Atlı olan yaya sınıfı askerlerine müsellem* denirdi. Yayalar, Yeniçeri örgütü kurulduktan sonra, eyalet askeri olarak varlıklarını korudular ve kendilerine ocak biçiminde tımar verildi; sefer sırasında kendilerin yol açma, köprü ve kaleleri onarma gibi geri hizmetlerde çalıştırıldılar; gerektiğinde kıyılardaki kalelerde muhafız olarak görev yaptılar. Ocak biçimindeki tımarları önceleri (1590) yirmişer, sonraları (1670) otuzar kişilik gruplar arasında paylaşılırdı. Ocakların her birinde beş *eşkinci* vardı, geri kalanlar *yamak* idi. Her yamak bir sefer için eşkinciye elli akçe vermek zorunda olduğundan bunlara *ellici* de denirdi. Sefer sırasında yamaklar kalelerde kalır, eşkinciler ise göreve giderlerdi.

YAYA, İzmir'in Kınık ilçesi merkez bucağına bağlı köy. 2 218 nüf. (1985). Belediye.

Ya - ya da → ENTEN-ELLER.

YAYAKENT, İzmir'in Kınık ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 427 nüf. (1990). (1987'den önce *Yaya* adıyla anılıyordu.)

YAYAN be. **1.** Yürüyerek, yaya olarak: *Oraya kadar yayan gidilir mi hiç, bir arabaya binelim.* **—2.** *Yayan yapıldak*, yalınayak ve yürüyerek: *Yayan yapıldak yollara düşmüş.*

◆ sıf. **1.** Yaya yürüyen: *Önde beş atlı, arkada on beş yirmi kadar yayan vardı.* **—2.** Herhangi bir konuda bilgiden yoksun: *O bu konularda pek yayan.*

YAYÇİZER a. PERGEL'e karşılık olarak önerilen sözcük.

YAYDIRMAK → YAYMAK.

YAYGARA a. **1.** Gereksiz yere ya da çok önemsiz bir nedenle dikkat çekmek için bağırıp çağırarak yapılan gürültü. **—2.** *Yaygara koparmak, yaygarayı basmak*, önemsiz kimi nedenlerle bağırıp çağırmak: *Kendisine pay verilmeyince yaygarayı kopardı.*

YAYGARACI sıf. ve a. Yerli yersiz ya da ilgi uyandırmak için bağırıp çağıran bir kimse için kullanılır, şamatacı: *Ne yaygaracı kadın, durup dururken kavga çıkardı.*

YAYGARACILIK a. Yaygaracı bir kimsenin durumu; niteliği: *Yaygaracılıkla kendini haklı çıkaramazsın.*

YAYGI a. Yere ya da döşeme üzerine serilen örtü, kilim vb.: *Yaygıları sermek, toplamak.*
—Geom. Bir yüzeyin bağlantılı parçası.

YAYGIN sıf. **1.** Çok sayıda insanın benimsediği, bildiği bir söz, çok yayılmış bir olgu, bir düşünce vb. için kullanılır: *Yaygın bir kanı. Bu ilkel topluluklarda çok yaygın bir inanç. Yaygın bir sanat dalı. Bu sözcüğün yaygın bir kullanımı vardır. Yaygın bir hastalık.* **—2.** *Yaygın yanlış*, genelleştiği için yanlışlığı düşünülmeden kullanılan sözcük, deyim ya da terim için kullanılır; galat-ı meşhur.
—Eğit. *Yaygın eğitim*, örgün* eğitim olanaklarından hiç yararlanmamış durumda olanlara, gittikleri okullardan erken ayrılanlara ya da örgün eğitim kurumlarında okumakta olanlara ve meslek dallarında daha yeterli duruma gelmek isteyenlere uygulanan eğitim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hematol. *Yaygın antijen*, çok sık rastlanan, fakat hiçbir kan grubu sistemine bağlı olmayan alyuvar antijeni (örneğin Vel antijeni).
—Patol. Sınırlı olmayan hastalığa denir.
—Termodin. *Yaygın parametre*, homojen ve denge halinde olduğu kabul edilen bir sistemin büyüklüğüyle orantılı olan termodinamik parametre. (Örneğin kütle, hacim, entropi, elektrik yükü.) [Eşanl. EKSTANSİF PARAMETRE.]
—ANSİKL. Türkiye'de yetişkin eğitiminde en yaygın hizmet Milli eğitim bakanlığı'na bağlı Halk eğitimi merkezleri tarafından yürütülmektedir. Sayıları 652'ye ulaşan (1989) bu kuruluşlarca okuma yazma öğretimi ve ilkokul bitirme kursları açılır. Halk eğitimi merkezlerine bağlı, sayıları bini aşan çeşitli alanlardaki kurslar da etkinliklerini sürdürmektedir. Ayrıca pratik sanat okulları, kız meslek, endüstri meslek, ticaret meslek liseleri, teknik liseler vb. eğitim kurumları çeşitli alanlarda bağımsız meslek kursları düzenlemektedir. Bunlar dışında çeşitli bakanlıklar, üniversiteler, yerel yönetimler, kamu kuruluşları, meslek kuruluşları ve gönüllü kuruluşlar yaygın eğitime katkıda bulunmaktadır. Tüm bu gelişmelere karşın, örgün eğitim dışında kalan geniş yığınların eğitim eksikliklerini giderici, onların kentleşmenin, endüstrileşmenin ve tarımda çağdaşlaşmanın gerektirdiği bilgi ve becerilerle donatılmalarını sağlayıcı anlamda kapsamlı ve yaygın eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi gerçekleştirilememiştir.

YAYGIN, Malatya'nın merkez ilçesi Çolaklı bucağına bağlı belde; 4 829 nüf. (1990).

YAYGIN, Muş'un merkez ilçesine bağlı bucak; 18 994 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Yaygın*, 3 078 nüf. (1990).

Yaygın yükseköğretim kurumu (YAY-KUR), yüksek öğrenimin olanaklarını artırmak amacıyla 1975-1978 arası denenen uygulama.

Yükseköğrenim kurumlarına giremeyen öğrencilere olanak yaratmak amacıyla 1975-1976 öğretim yılında Yaygın yükseköğretim kurumu genel müdürlüğü kuruldu ve öğretim aracı olarak televizyondan geniş ölçüde yararlanılması planlandı. 1978'e kadar süren YAY-KUR uygulaması olumlu sonuç vermedi. Sayısı 200 000'i bulan öğrencilerin çok azı başarı gösterdi. Bu tarihte mevcut öğrencilerinin hakları saklı tutularak uygulamaya son verildi.

YAYGINLAŞMA a. Yaygınlaşmak eylemi.

YAYGINLAŞMAK gçz. f. Bir yerde bir toplulukta yaygın duruma gelmek, yayılmak: *Mini etek modası yaygınlaşıyor.*
◆ **yaygınlaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi yaygınlaştırmak*, onu yaygın bir duruma getirmek: *Çıraklık eğitimini yaygınlaştırmalıyız.*

YAYGINLAŞTIRMA a. Teknik ya da bilimsel bilgileri uzman olmayan çok geniş bir okur kitlesinin anlayabileceği duruma getirme ya da o zamana kadar sınırlı sayıda bir uzman kadroya seslenen kavramlara, görüşlere yaygınlık kazandırma.

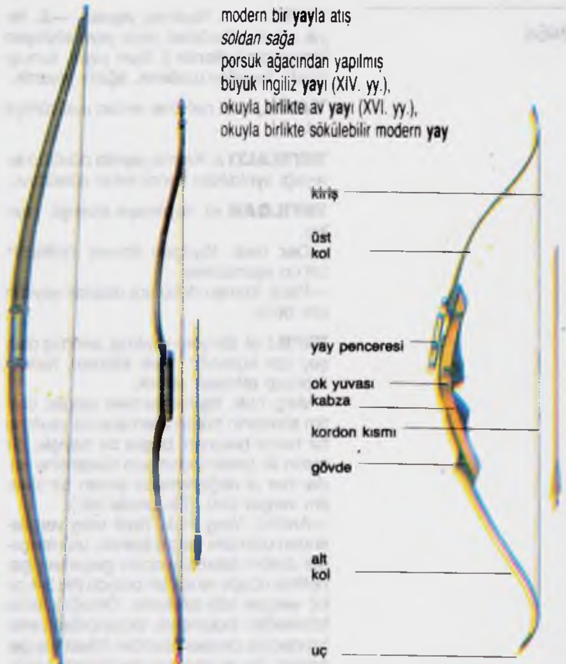
YAYGINLAŞTIRMAK → YAYGINLAŞMAK.

YAYGINLIK a. Yaygın olma durumu: *Sözcüklerin kullanım sıklığı ve yaygınlığı üzerine bir araştırma yapılıyor.*

YA-YI NİSPİ → NİSPET* EKİ.

YAYICI sıf. Yayan, yayma özelliği bulunan şey için kullanılır.
—Fiz. Dalgalar, parçacıklar yayımlayan bir kaynak için kullanılır.
◆ a. Akışkan. mekan. Bir akışkanın basıncını artırarak akışını yavaşlatmaya yarayan boru. (Eşanl. DİFÜZÖR.)
—Akust. Bir akustik dalgayı birçok doğrultuda düzensiz bir biçimde yansıtmak ve kırındırmak için kullanılan aygıt.
—Aydınlt. Yayılma olayından yararlanarak bir ışık akısının uzaysal dağılımını değiştirmeye yarayan düzenek. (Opal rengin-de bir vazo birçok lamba için iyi bir yayıcı işlevi görür.) [Eşan. DİFÜZÖR.]
—Isıl mot. Bir benzin motoru karbüratöründe hava ve yakıtın uygun biçimde karışmasını sağlayan bölüm.
—Mak. san. Merkezkaç bir türbomakinenin çarkından çıkan akışkanın kinetik enerjisini, kısmen basınç enerjisine dönüştürmeye yarayan organ. (Düz ya da kanatlı olabilir. Çokkademeli pompalarda, kanatlıdır ve salyangoz adı verilen bir boruya açılır.) [Eşanl. DİFÜZÖR.] || Tepkili hidrolik türbinlerde, çark çıkışında bir alçak basınç oluşturmaya ve böylece yararlı düşü yüksekliğinin değerini artırmaya yarayan organ.
—Nük. müh. Gaz yayınımıyla izotop ayırma yönteminde, ayrılacak gazların içinden geçecekleri gözenekli çeperler ya da engellerin bağlı olduğu yapı.
—Tekst. Keten iplikçiliğinde, şerit imalinde kullanılan makine.
—ANSİKL. Tekst. Yayıcının girişinde, sonsuz deri bantlardan oluşan bir tabla yer alır. İşçi, bu tabla üzerine, ardışık bir biçimde gelen taranmış keten tutamlarını birbirine örtecek biçimde yayar. Böylece keten, önce bir çift besleme silindirine, sonra bir çift çekim silindirine yollanır. Bu silindir arasından geçerken ketene önemli bir çekim işlemi uygulanır. Keten bu işlem boyunca iğneli baretlerle desteklenir. Çıkışta, elyaf sonsuz bir şerit halindedir. İşçilikten tasarruf etmek amacıyla, yayıcı genellikle doğrudan tarama makinesinin çıkışına yerleştirilir ve mekanik olarak beslenir.

YAYIK a. **1.** Yoğurdu çalkalayarak ya da döverek tereyağı elde etmeye ve ayran yapmaya yarayan kap. (Gövdesi sabit olanlarda içindeki karıştırıcı malzemeyi döver; gövdesi hareketli olanlardaysa çalkalama, gövde hareket ettirilerek gerçekleştirilir. Salıncak biçiminde olanları da vardır.) **—2.** *Yayık ayranı*, yayıkta çalkalana rak yağı alınmış ayran. || *Yayık yağı*, yayıkta çalkalanan süt, yoğurt ya da ayrandan elde edilen tereyağı. || *Yayık yaymak*, yayıkta süt, yoğurt vb. çalkalamak.
—Sütç. *Yayık makinesi*, tereyağı elde etmek için kremanın çalkalandığı otomatik makine.
—ANSİKL. Süt sanayısinde kullanılan ve eskiden çürümeyen sert ağaçtan, bugün paslanmaz çelikten yapılan klasik yayık makineleri, genellikle 1 000 ila 15 000 litrelik silindirik ya da konik biçimde büyük kaplardır. Bir motor yardımı ile yatay bir eksen etrafında hareket eder. Hareket hızı, bir vites kutusu ya da kesintisiz bir değiştirici tarafından ayarlanır. Yayığın içinde, kremanın hareketini sağlayan kanatlar bulunur. Gayet sıkı biçimde kapanan bir kapaktan krema konur ve tereyağı alınır. Bu yayık makineleri aynı zamanda tereyağını yoğurur (makinenin içindeki sabit kanatlarla yukarı çıkan tereyağı, aşağı düşerken iyice yoğrulur). 1950'li yılların sonlarına doğru yaylı otomatik yayık makineleri geliştirilmiştir. Bunlarda bir silindir içinde, çok hızlı dönen kanatlarla kremadan ayrılan tereyağı, yoğrularak yaprak haline getirilir ve özel bir haddeden geçirilerek kesintisiz bir şerit halinde bir ya da birkaç paketleme makinesini doğru yol alır.

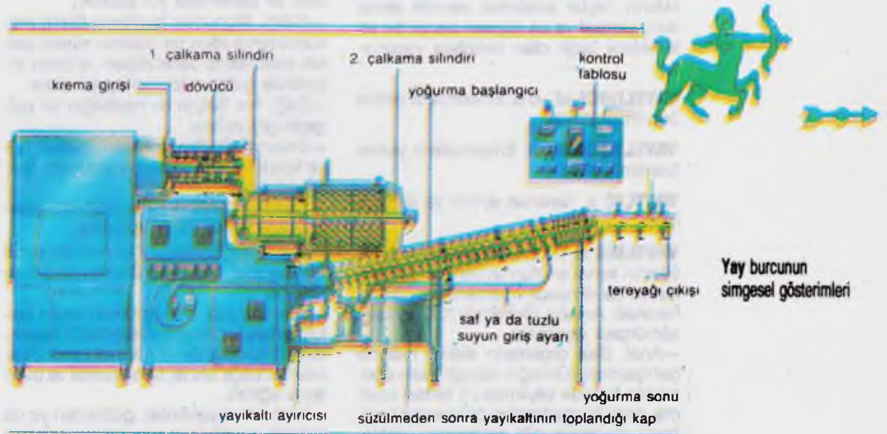

modern bir yayla atış
soldan sağa
porsuk ağacından yapılmış büyük ingiliz yayı (XIV. yy.),
okuyla birlikte av yayı (XVI. yy.),
okuyla birlikte sökülebilir modern yay

keman yayı

kesintisiz bir yayık makinesinin çalışma ilkesi

Yay burcunun simgesel gösterimleri

Westfalia Separator

kesintisiz bir **yayık** makinesinden tereyağı şeridinin çıkışı

YAYIK sıf. **1.** Yayılmış, yayvan. **—2.** *Yayık ağızlı*, sözcükleri yaya yaya söyleyen kimse için kullanılır. || *Yayık yayık*, konuşmada, heceleri uzatarak, ağzını yayarak.

YAYIK, Ural nehrine verilen eski türkçe ad.

YAYIKALTI a. Krema yayıkta dövülüp tereyağı ayrıldıktan sonra kalan sütsü sıvı.

YAYILGAN sıf. Yayılmaya elverişli, yayılıcı.
—Der. hast. *Yayılgan fibrom*, DERİMSİ* UR'un eşanlamlısı.
—Patol. Komşu dokulara dalarak yayılan ura denir.

YAYILI sıf. Bir yere yayılmış, serilmiş olan şey için kullanılır: *Yayılı kilimleri, halıları toplayıp tahtaları silmek.*
—Verg. huk. *Yayılı muamele vergisi*, üretim sürecinin bütün aşamalarına yayılmış bir halde bulunan, başka bir deyişle, bir malın ilk üretiminden son tüketimine kadar her el değiştirmede alınan bir tüketim vergisi türü. (Bk. *ansikl.*böl.)
—ANSİKL. Verg. huk. Yayılı satış vergilerinden olan ciro vergisi tipinde, ürünler çeşitli üretim aşamalarından geçerken genellikle düşük ve tek bir oranda (% 3-4 gibi) vergiye tabi tutulurlar. Örneğin, ürün fabrikadan toptancıya, toptancıdan perakendeciye, perakendeciden tüketiciye geçerken, bu aşamaların her birinde vergi, vergili satış değeri üzerinden hesaplandığı için vergiden vergi alınmakta, bu nedenle de fiyat her satışta daha da yükselmektedir Bu vergileme tipinde üretim aşamaları ne kadar çok olursa fiyat da o kadar yükselecektir. Bu olgu, enflasyona yol açabileceği gibi bir başka etkisi de üretim aşamalarını azaltmak için işletmelerin entegrasyona gitmeleri olacaktır. Bütün bu olumsuz etkiler, üretimin her aşamasından alınan başka bir yayılı tüketim vergisi olan katma değer vergisi ile ortadan kalkar. Çünkü, katma değer vergisinde üretim kaç aşamadan geçerse geçsin, vergi, firmanın yalnızca o ürüne kattığı değer üzerinden hesaplanacaktır.

YAYILIM a. Yayılmak eylemi.
—Dilbil. Yapısal dilbilimde, aynı bağlam içinde birbirlerinin yerine alabilecek sentagmalar bütünü. (Örn. *Aydın okuyor,* cümlesinde, *müdür, adam, küçük çocuk* vb. Aydın'ın yayılımları olabilir.)
—Jeomorfol. Bir vadiye akmayan yüksek debili suların örtü halinde yayılması (bir dağ engebesi çakışında uvedler ya da buzulönü bölgede erime suları gibi). [Bu dinamik *yayılım ovası* denen özel bir alüvyon ovası tipinin oluşmasına neden olur.]
—Mant. *Bir dilin yayılımı*, BİR DİLİN KAPLAM*ı'nın eşanlamlısı.
—Ruhbil. Pavlovcu görüşte, bazı sinir etkinliklerinin (özellikle uyarım ve tutukluk), sinir sisteminin anatomik bakımdan yakın bölgelerine yayılması. (Yayılımın zaman içinde ortaya çıktığı ve ardından genellikle tersi olan hareketin [yoğunlaşma] görüldüğü varsayılır.) || Bazı ruhsal etkinliklerin, hiçbir anatomik yakınlık olmadan, yapısal ya da işlevsel olarak bu etkinliklere bağlı olan birimlere yayılması.

YAYILIMCI sıf. ve a. Emperyalist yerine önerilmiş sözlük.

YAYILIMCILIK a. Emperyalizm yerine önerilmiş sözcük.

YAYILIŞ a. Yayılmak eylemı ya da biçimi.

YAYILMA a. **1.** Yayılmak eylemi. **—2.** Bir ülkenin kendi sınırlarının ötesine genişleme ya da dünyada egemenliğini artırma hareketi: *Avrupa ülkelerinin XIX. yy.'daki sömürgeci yayılması.*
—Anat. Bazı organların eklenti halinde genişlemesi. (Örneğin ikibaşlı kasın aponevroz halinde yayılması.) || *Işınsal yayılma*, ortak bir merkezden çıkan ve bir çemberin yarıçapları gibi merkezden uzaklaşan bazı liflerin ve bazı damarların konumu.
—Ask. Düşman hareket ve atış etkinliğine karşı, olası personel kayıplarını önlemek ya da azaltmak amacıyla, birliğin belirli bir düzen ve plana göre muharebe alanında dağıtılması.
—Bot. Bitkilerde, yerel olarak oluşmuş ya da dışardan alınmış bir gazın, moleküllerin, çözelti halindeki iyonların bütün organizmaya dağılma süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Coğ. *Lav yayılması*, bir yanardağdan çıkan lavların çevreye dağılması.
—Dalga ve titr. ve Telekom. Enerjinin, bir ortam içinde elektromanyetik, akustik ya da başka türde dalgalar biçiminde ilerleyerek yer değiştirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kılavuzlanmış yayılma*, yüzeylerle sınırlanmış bir ortam içine hapsedilen bir dalganın enerjisinin, ortamın özelliklerinde yüzeylere dik bir doğrultuda meydana gelen değişiklikler sonucunda ortamın içinde yayılması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Serbest uzayda yayılma*, homojen bir ortamda bir dalganın hiçbir kayba uğramadan, bütün yönlerde sınırsız olarak yayılması. || *Yüzey dalgalarıyla yayılma*, yer düzlemi boyunca kılavuzlanan dalgalarla yayılma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizbil. *Okyanus diplerinin yayılması*, okyanus sırtları ekseninde manto gereçlerinin yerleşmesi sonucunda okyanusların genişlemesi. (Okyanus diplerinin yayılması yılda santimetre [yavaş] ya da desimetre [hızlı] düzeyindeki bir hızla gerçekleşir. Yayılmanın, mantonun ağdalı tabakasının konveksiyon hareketlerinin etkisiyle sürüklenen taşküre dilimlerinden uzaklaşması [ya da ıraksama] sonucu meydana geldiği sanılmaktadır. Yayılma süreci, diplerin sürekli yenilenmesine ve dalma-batma olayının görülmediği durumlarda, kıta kütlelerinin birbirinden uzaklaşmasına [kıtaların kayması] yol açar. H. Hess ve R. S. Dietz'in aynı zamanda [1961] ortaya attıkları varsayım, yerfiziği çalışmalarıyla, manyetik sapmalarla ve derin diplerde yapılan sondajlarla doğrulanmıştır.)
—Elektromanyet. *Doğrusal yayılma değişmezi*, bir alan vektörünün sinüzoidal bir bileşeninin, düzlemsel ya da kılavuzlanmış bir elektromanyetik dalganın yayılma doğrultusu üzerinde bulunan ve birbirinden birim uzaklıkta olan iki nokta üzerindeki değerlerinin oranının doğal logaritması. (Yayılma değişmezi genelde gerçek bölümü uzunluk birimi başına neper cinsinden *doğrusal zayıflama*'yı ifade eden, sanal bölümü ise uzunluk birimi başına radyan cinsinden *doğrusal faz kayması*'nı gösteren karmaşık bir niceliktir.)
—Mal. ikt. Verginin yol açtığı gelir azalışının, önce vergi yükümlüsünün iktisadi davranışında kendini gösterdikten sonra, onun çevresine yavaş yavaş yayılması. (Aşırı bir vergi yükü, yayılma yoluyla iktisadi bir daralmaya yol açabilir.)
—Polim. Monomer motiflerin (birim monomerlerin) etkin bir bölüme sürekli olarak katılmasına denk düşen ve zincir biçiminde gelişen polimerleşme evresi.
—Sağl. kor. Salgın bir hastalığın bir bölgede görünmesi.
—Savunm. Bağımsız askeri nükleer güce kavuşan ulus sayısının azalması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Semeiol. Organik bir sıvıdan söz ederken, her tarafa akma, dağılma.
—Siyas. bil. *Yayılmayı önleme*, dünyada nükleer silah üretimi ve depolanmasını sınırlama.
—Sos. antropol. Her toplumun başka toplumlar tarafından geliştirilen kültür sistemlerini (teknoloji, dil vb.), kendi kültür özelliklerine bağlı olarak benimseme ve uyarlama eğilimi.
—Tarım. *Azot yayılması*, gübreden ya da organik maddelerin mineralleşmesinden doğan amonyak azotunun gaz halinde çıkması. (Amonyak azotunun yayılması bazı ortam koşullarında ve tarım teknikleri yüzünden önemli azot kaybına neden olur.)
—Tıp. Bir ilacın ya da zehirin kan ve lenf dolaşımı yoluyla vücudun çeşitli bölgelerine dağılması. || *Yayılma devresi*, bulaşıcı hastalıkların başlangıç devresi. (Kuluçka devresinden sonra başlar, yerleşme devresinden önce gelir. Hastalığın yayılma devresi çok zaman özgül değildir. Bu devredeki klinik belirtiler sıradan belirtilerdir: ateş, kırıklık, genel huzursuzluk duygusu.) || *Yayılma etmeni*, deri altına şırınga edilen ilaçların emilme hızını artırabilen enzim.
—ANSİKL. Bot. *Gazların yayılması.* Bitkilerin iç atmosferi, türlere ve organlara göre, çok değişken bir hacim içerir: % 1'den (patates yumrusu) % 70'e (nilüferin yaprakları ve sapı) kadar. Burada, gazların bütün bitkiye yayılmasını sağlayan belirli bir göç meydana gelir. Dış ortamla alışverişler esas olarak gözeneklerle (kara bitkileri) ve kütiküla arasından (su bitkileri) sağlanır.
—Dalga ve titr. ve Telekom. Düzgün dalgaların bir iletim hattı ya da başka bir kılavuz aracılığıyla yayılması sırasında enerji kılavuzunun içinde hapsedilmiş kalır. Bu yayılma sırasında alanın değeri, eğer kılavuzun diğer ucundan herhangi bir enerji yansıması sözkonusu değilse, kılavuzun içinde ya da çeperlerinde meydana gelen kayıplar nedeniyle üstel bir biçimde azalır. Serbest uzayda yayılma ise düz çizgiler halinde gerçekleşir. Bu durumda kaynak tarafından düz çizgiler boyunca yayılan gücün karekököyle orantılı olan alan, uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak azalır.

Hava taşıtları ya da uzay araçlarının kendi aralarında veya yerle gerçekleştirdikleri iletişim sırasında kullandıkları dalgalar dışındaki radyo dalgalarının yer yakınında yayılması genellikle serbest uzayda yayılma olarak kabul edilemez. Yer ortamındaki yayılmalar, çok değişik biçimlerde kendini gösteren fakat soğurma, kırınım, kırılma, yansıma, yayınım gibi temel modellere indirgenerek açıklanabilen olayların etkisi altında kalırlar. Bir dalganın yayılma biçimini temel olarak o dalganın frekansı belirler.

• *Miryametrelik ve kilometrelik dalgalar* (3-300 kHz). Bu dalgaların yayılması genellikle iki şekilde gerçekleşir:
1. özellikle çok alçak frekanslı dalgalar, yeryüzü ile iyonosfer arasında oluşan bir tür kılavuzlanmayla yayılır. ("Yer-iyonosfer oyuğunda" meydana gelen ve çok uzun menzillere erişebilen bu yayılmanın nasıl gerçekleştiği, yüksek düzeydeki birçok araştırmanın konusu olmuştur. Bu tür yayılmaların mekanizmasının bilinmesi özellikle radyo seyir sistemleri açısından önemlidir. Radyo seyir sistemleri, örneğin konum belirlenmesinde değişik vericilerden gelen dalgaların fazlarının karşılaştırılması yöntemini kullanır);
2. diğer yayılma biçimi, kırınım olayıyla açıklanan ve yüzey dalgalarının Yer'in çevresinde ilerlemesi biçiminde kendini gösteren "küresel" yayılmadır. Düşey kutuplanmış alçak frekanslı dalgaların toprak tarafından görece az soğurulması, bu yayılmanın yüz kilometre ile dört-beş bin kilometre arasında değişen uzaklıklara erişebilmesini sağlar.

• *Hektometrelik dalgalar* (300-3 000 kHz). Hektometrelik dalgalar gündüz yüzey dalgaları halinde yayılarak yaklaşık 100 km'lik bir uzaklığa erişir. Bu yayılmada frekans ne kadar yüksekse zayıflama oranı da o kadar büyüktür. Gece, yüzey dalgalarıyla yayılmalarının yanı sıra iyonosferden de yansıyarak yayılan hektometrelik dalgalar, eğer yayım gücü yeterliyse birkaç yüz km'lik uzaklıklara erişebilir. Bu yayılma biçiminde bayılmalara ve bozulmalara sık sık rastlanır.

• *Dekametrelik dalgalar* (3-30 MHz). Bu frekanslarda yüzey dalgalarıyla yayılma hızla zayıfladığı için yayılma temelde iyonosfer yayılması biçiminde gerçekleşir ve görece zayıf güçlerle 20 000 km'lik uzaklıklara erişmesi sağlanabilir. Fakat uzayda ve zamanda çok değişken özellikler gösteren bu yayılma bayılmaların ve başka bozucu engellerin etkisi altında kalır. Belirli bir bağlantının hangi frekans üzerinden gerçekleştirileceği, iyonosferdeki değişim tahminlerine göre saatte bir yeniden kararlaştırılmalıdır, çünkü frekansın yüksek olması halinde dalgalar iyonosferden yansımayabilecekleri gibi frekansın düşük olması da dalgaların iyonosfer tarafından aşırı miktarda soğurulmasına neden olabilir.

• *Metrelik, desimetrelik ve santimetrelik dalgalar* (30-30 000 MHz). Bu dalgalar iyonosfer yayılmasıyla yol alıp çok uzak noktalardaki istenmeyen yayın bozucu etkileriyle düzensiz olarak kendilerini hissettirseler de, aslında temel yayılma biçimlerini troposfer yayılması oluşturur. Troposfer yayılmasında dalgalar atmosferin alt katmanlarında kırılmaya uğrayarak yere doğru eğrilen bir yol izlerler. Bu yayılma 10 ile 100 km arasındaki belirli bir uzaklığa erişebilir. Troposfer yayılması, ortalama olarak saymaca bir yer yüzeyi üzerinde düz bir çizgi boyunca gerçekleşen bir yayılma gibi düşünülebilir. Fakat bu yüzeyin yarıçapı, gerçek yarıçapının dörtte üçüne eşit olmalıdır, yani yüzey 8 500 km'ye yükseltilmiştir. Fakat normal olarak nitelenen bu ortalamanın altında ve üstünde bir değerle gerçekleşen kırılmaların yanı sıra yeryüzü ile bir troposfer katmanının arasında ya da iki troposfer katmanının oluşturduğu bir koridorda meydana gelen yayılmalara da rastlanır. 400 MHz'den yüksek frekanslarda troposfer yayınımı yoluyla bağlantı kurulmasına olanak veren türbülans bölgeleri de bulunmaktadır, fakat erişilebilecek uzaklığın birkaç yüz km'yi bulması için yüksek güçler kullanmak gerekmektedir.

• *Milimetrelik ve desimilimetrelik dalgalar* (30 GHz'den yüksek frekanslar). Bu dalgaların atmosferdeki yayılmaları O_2, H_2O ve CO_2 gazları ile sis ve yağmur tarafından soğurulma oranlarıyla belirlenir. Bu frekanslar özellikle uzay radyokomünikasyon sistemlerinde kullanılmaya çok elverişlidir.

—Savunm. 1955'e kadar Amerikalılar ve Ruslar tarafından gizli tutulan nükleer bilgiler, daha sonra büyük ölçüde yayıldı. Bu tehlike karşısında, nükleer silah ticaretini ya da teknik alanlarda kullanımlarını kısıtlayıcı önlemler alınarak, bu sürecin durdurulmasına çalışıldı.

1970'ten başlayarak Amerikalılar ve Ruslar'ın girişimiyle yayılmama antlaşması yürürlüğe girdi. Nükleer silahları olan devletler, askeri bilgileri bu silahlara sahip olmayan devletlere vermeyecek, sahip olmayan ülkelerse üretmekten ya da almaktan vazgeçeceklerdi. Antlaşmanın uygulanması Viyana'da Uluslararası atom enerjisi ajansının denetimine verildi. 31 aralık 1981'de 117 ülke tarafından imzalanan yayılmama antlaşması, genel silahsızlanma yolunda tam bir önlem değildi, antlaşmayı onaylamayan birçok ülke tarafından ülkeler arasında ayrıcalığa ve nükleer güçlerin tekelleşmesine neden olduğu için eleştirildi.

1974'te Hindistan'daki nükleer denemenin ardından Londra'da toplanan birçok sanayileşmiş ülke, uranyum ve plütonyum gibi askeri alanda kullanıma elverişli, çok zengin nükleer maddelerin sağlanmasına kısıtlamalar getirmeyi uygun buldu. Böylece, 1977 yılında ABD birçok ülkeyle imzaladığı nükleer santrallarda kullanılan bölünebilir maddelerin sağlanmasıyla ilgili antlaşmaları yeniden gündeme getirdi.

Tekelleşme olarak gördükleri bu durum karşısında sayıları gittikçe artan devletlerin protestoları bu kez de aşırı kısıtlayıcı önlemlerin kötü etkilerini su yüzüne çıkardı. Bu arada, üreticiler karteline karşı, tüketici ülkelerin haklarını tam olarak korumak amacıyla, nükleer çalışmalara aday önemli üçüncü dünya ülkelerinin güçbirliği yaptığı görüldü (Persepolis kulübü, 1977). Bu durum karşısında, amerikan yönetimi 1981'den sonra bu sorunlar karşısında daha ihtiyatlı bir tutum aldı.

YAYILMACI sıf. ve a. Yayılmacılık yandaşı olan kimse için kullanılır.

◆ sıf. Yayılmayı amaçlayan için kullanılır.

YAYILMACILIK a. Kendi sınırları ötesinde toprak ve ekonomik çıkarlar peşinde koşan bir ülkenin tutumu.

—Antropol. XX. yy. başında kurulan ve kültürün dünyada birkaç bölgeden başlayarak yayıldığını savunan antropoloji okulu. (Yayılmacılık, özellikle Grafton E. Smith ve William J. Perry gibi ingiliz antropologlar tarafından geliştirilmekle birlikte, kültür çevreleri kuramı yayılmacılığa benzeyen Wilhelm Schmidt gibi Almanlar tarafından geliştirildi.)

YAYILMAK → YAYMAK.

YAYIM a. **1.** Kitap, gazete, dergi gibi okunacak şeylerin basılıp dağıtılması, neşir: *Bu kitabın yayımı yasaklandı.* **—2.** Herhangi bir yapıtın, bir programın, bir haberin vb. radyo ve televizyon aracılığıyla dinleyicilere, izleyicilere ulaştırılması, sunulması işi: *Radyo ve televizyon yayımları bütün gün sürecek.*

—Elektron. *Elektron yayımı*, yüksek bir sıcaklığa getirilmiş bir cismin çevresine elektron yayması. (Radyoelektrikte kullanılan vakum tüplerinin katotları yeterince ısındıklarında elektron yayımlar.) ‖ *İkincil yayım*, bir vakum tüpünde, bir elektrota (genellikle anota) çarpan diğer elektronların etkisiyle elektron yayımı olayı.

—Fiz. Fiziksel bir sistemin, bir madde ya da enerji taşıyıcı ışıma akısı ürettiği süreç (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yayım gücü*, bir cismin birim alan etkisinin, aynı sıcaklıktaki kara cismin birim alan etkisine oranı.

—Ger. day. *Akustik yayım*, mekanik, ısıl ya da kimyasal gerilmelerin etkisinde bırakılan malzemelerin içinde kendiliğinden esnek dalgaların oluşması, bu dalgaların, malzemelerin yapısının tahribatsız kontrolü amacıyla algılanması ve çözümlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fiz. Daha çok elektromanyetik yayım, yani foton yayımıyla ilgilenilir ama, enerji akısı, kinetik enerji taşıyan parçacıklardan da (elektronlar gibi) oluşabilir.

Atom ölçeğinde, bir atomun bir foton soğurması ya da yayımlaması, farklı iki enerji düzeyi arasındaki birbirlerine ters iki geçişe denk düşer. E_1 enerjisine sahip bir düzey ile daha yüksek bir E_2 enerjisine sahip bir düzey ($E_2 > E_1$) arasındaki geçişim (soğurulma sürecine denk düşen) enerji katımı olmadan kendiliğinden oluşamayacağı açıktır. Bu geçiş atom, kendisine uygun frekansa sahip bir foton vermeye elverişli $\nu = (E_2 - E_1) / h$ (h, Planck değişmezi) frekansında bir elektromanyetik alana yerleştirilerek sağlanır. E_2 düzeyinden E_1 düzeyine doğru ters geçişin (yayıma denk düşen) kendiliğinden oluşabileceğini düşünmek doğaldır, çünkü atom yalnızca daha kararlı bir duruma geri dönecektir. Buna karşılık, bu aynı geçişin bir elektromanyetik alanla, yani ν frekanslı bir fotonlar topluluğuyla oluşturulabilmesi (indüklenmesi ya da uyarılması da denir) daha da şaşırtıcıdır. Bu özel durumun özgül olarak kuvantal bir kökeni vardır ve bozonlar olan fotonların aynı kuvantal durumunda birikme eğilimi göstermeleri olgusundan kaynaklanır; bu birikme o durumda daha önce yer alan fotonların sayısı ne kadar büyükse o kadar fazla olur.

Böylece mikroskobik düzeyde iki yayım sürecinin birleşik varlığı açıklanmaktadır: kendiliğinden yayım ve indüklenmiş yayım. Makroskobik düzeyde, bir elektromanyetik dalganın çok sayıda özdeş atom tarafından soğurulma ve yayım olaylarını ancak istatistiksel bir kuram açıklayabilmektedir. Yutulma sözkonusu olduğunda, yutulma oranı (yani birim zaman içinde $E_1 \rightarrow E_2$ geçişi olasılığı) ile bunu meydana getiren elektromanyetik dalganın enerji yoğunluğu arasında oransallık katsayısı B olarak gösterilir. B'ye Einstein soğurulma katsayısı denir. Kuvantal kuramda, bu aynı B katsayısının bu elektromanyetik dalga tarafından indüklenmiş yayımı yöneten katsayı olduğu kolaylıkla gösterilir. Kendiliğinden yayım ise, A ile gösterilen bir katsayı ile belirlenir (yine Einstein katsayısı denir). A ve B'nın karşılıklı değerlerinin bilinmesi ışıma /madde etkileşiminin anlaşılmasında temel rol oynar. A/B oranının yalnızca ν frekansına bağlı olduğu ve kaynağın yapısından bağımsız olduğunu Einstein göstermiştir. Kendiliğinden yayım olmazsa, soğurulma ve indüklenmiş yayım oranlarının eşitliğinden dolayı, E_1 ve E_2 düzeylerinin N_1 ve N_2 topluluklarının bir eşitlenmesinin elde edileceğini ve bu bakımdan ne kadar $E_1 \rightarrow E_2$ geçişini gerçekleştiren atom varsa, o kadar da ters geçiş $E_2 - E_1$'i gerçekleştiren atom olacağını işaret etmek yerinde olacaktır. Kendiliğinden yayım, üst düzeyin alt düzeyinin yararına boşaldığı bir mekanizmadır, bu da Maxwell-Boltzmann'ın

$$N_2/N_1 \approx \exp(-h\nu/kT)$$

dağılımına uygun bir şekilde gerçekleşir; burada k Boltzmann değişmezi ve T mutlak sıcaklıktır.

—Ger. day. *Akustik yayım*. XX. yy'ın başında bulunan (1917 yılında "kalay sesi"nin Czochralski tarafından bir ikizlenme olayı ile yorumlanmasıyla) akustik yayım ilk kez 1964 yılında Polaris füzesi motor zarflarının tahribatsız kontrolü için kullanılmıştır. Malzemelerin akustik etkinliğinin iki temel nedeni vardır: *plastik biçim değiştirme olayları*: homojen ya da heterojen biçim değiştirme (Lüders bandları), ikizlenme, akma, ya da *martensit dönüşümü*; *kopma olayları*: bir mikroçatlağın oluşumu, sünek ya da kırılgan kopma, yorulma sonucu kopma.

Akustik yayım tersinmez bir olaydır: uygulanan gerilmenin ortadan kaldırılmasıyla bir çatlak bölgesinin yayılımının (ve buna denk düşen akustik yayım'ın) durması, en az daha önce uygulanana eşit olan bir yük değeri için akustik etkinliğin yeniden başlaması (Kaiser etkisi).

Akustik yayımla kontrol yöntemi hacimsel (yapının yayım oluşturan bölümü ne olursa olsun bir işaretin algılanması) ve dinamik (işaretin, gerilmelerin ortadan kalktığı an algılanması) bir yöntemdir.

Akustik yayımla kontrol metallere ve alaşımlara, taşlara, betonlara, seramiklere, karma malzemelere uygulanır. Bu yöntem kimya, petrokimya, petrol ve maden arama, inşaat mühendisliği, nükleer ve uçak sanayisi, dönüşüm sanayilerini ilgilendirir. Yöntem üretim sırasında birleştirme işlemlerine (yapıştırma ya da kaynakla), üretim sonunda elde edilen parçalara, çalışan yapılara (sürekli izleme ya da programlanmış duruşlarda kontrol) uygulanır.

YAYIMCI a. **1.** Bir sanatçının, bir yazarın yapıtlarını basıp satışa sunan, tanıtmacılığını yapan kimse, bir yayınevinin sahibi ya da sorumlusu olan gerçek ya da tüzel kişi; naşir. **—2.** Bir yazarın yapıtının eleştirel basımını hazırlayıp yayımlayan kimse. (Eşanl. EDİTÖR.)

YAYIMCILIK a. Yayımcının işi ve mesleği; genelde, kitap, dergi vb. endüstrisi ve ticareti: *Yayımcılıkla uğraşmak.*

YAYIMLAMA a. Yazılan bir şeyi basıp dağıtma, kitle iletişim araçlarıyla bildirme, duyurma; yayımlamak eylemi: *Bu kongre raporunu yayımlamayı düşünüyoruz. Yasaları yayımlama görev ve yetkisi Cumhurbaşkanı'na aittir.*

YAYIMLAMAK g. f. *Bir şeyi (kitap, dergi, gazete vb.) yayımlamak*, onu basıp dağıtmak, satışa sunmak; neşretmek: *Romanlar, sözlükler, bir yazarın tüm yapıtla-*

rını yayımlayan bir yayınevi. **—2.** *Bir bilgiyi, bir haberi vb. (bir yerde) yayımlamak,* onları bir gazetede, bir dergide vb. basarak halkın bilgisine sunmak, kamuoyuna bildirmek: *Bir yasayı, bir tüzüğü yayımlamak. Bir duyuruyu, bir makaleyi, bir haberi gazetede yayımlamak.* **—3.** Resmen bildirmek, herkesin bilgisine sunmak, ilan etmek: *Bir kararname yayımlamak.*

◆ **yayımlanmak** edilg. f. **1.** Yazılıp basılmak ve dağıtılmak: *Dergilerde alanıyla ilgili yayımlanan her şeyi okur.* **—2.** Radyo ve televizyonla duyurulmak, gösterilmek: *Televizyonda kapsamlı bir biçimde yayımlanan haber.* **—3.** İlan edilmek, resmen bildirilmek: *Resmi gazete'de yayımlanan yasa yürürlüğe girdi.*

◆ **yayımlatmak** ettirg. f. Yayımlanmasını sağlamak: *Bu kitabı yazdım ama nerde yayımlatacağımı bilmiyorum.*

YAYIMLANMAK → YAYIMLAMAK.

YAYIMLATMAK → YAYIMLAMAK.

YAYIMLI sıf. Opt. *Alan yayımlı mikroskop,* aşırı ince metalden sivri bir ucun atomlarını görüntülemek için bir elektrik alanından yararlanan mıkroskop.

YAYIN a. **1.** Okunmak üzere basılıp dağıtılan, satışa sunulan yapıt, yayımlanmış kitap, gazete, dergi vb.; neşriyat: *Süreli yayınlar. Gençlere yönelik yayınlar. Yasak yayın.* **—2.** Radyo ya da televizyon aracılığıyla halka sunulan, iletilen şey; radyo ve televizyon programlarının her biri: *Televizyonda ilginç bir yayın izlemek. Haber yayını 20.30'da başlıyor. Radyodaki müzik yayınını banda almak. Canlı yayın. Banttan yayın.* **—3.** *Yayın yönetmeni,* ortak bir yapıtın, süreli bir yayının, bir derginin vb. yönetiminden sorumlu olan kimse; bir televizyon ya da radyo yayınından sorumlu olan kimse.

—Cez. huk. *Yayın yoluyla hakaret,* basın -yayın organları aracılığıyla işlenen hakaret suçu. (→ HAKARET.)

—Huk. *Yayın sözleşmesi,* fikir ve sanat eserinin yayımlanması için eser sahibiyle yayıncı arasında yapılan anlaşma. (Eşanl. NEŞİR MUKAVELESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yayın yasağı,* bir haber ya da yorumun basın-yayın organlarında yayımlanmasını önlemek amacıyla yetkili organlarca konan yasak. (Anayasa'ya göre basın hürdür, sansür edilemez. Yargılama görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, yasayla belirtilecek sınırlar içinde, yargıç tarafından verilen kararlar saklı kalmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz [md. 28].)

—Matbaac. *Yayın tarihi,* bir kitabın ya da yayının satışa sunulma tarihi. (Kitabın üzerinde yer alan basım tarihiyle aynı olması gerekmez.)

—Radiletiş. *Yayına hazırlamak,* yayına ya da kayda geçmeden önce, bir yayının ayrıntılarını düzenlemek. || *Bölgesel yayın,* TRT'nin bölge ya da il radyolarınca, kendi çevrelerine seslenmek üzere, kendi vericileri ile, günün belirli saatlerinde gerçekleştirdikleri yayın. || *Ortak yayın,* TRT radyolarının, PTT yayın kanalları aracılığı ile merkez radyolara (Ankara, İstanbul, İzmir) bağlanarak gerçekleştirdikleri ve tüm Türkiye'yi kapsayan yayını: Radyo I, Radyo II gibi.

—Radiletiş. ve TV. *Yayın metni,* bir yayının metnini, araya girecek öğelere ilişkin bilgileri, bunların sürelerini ve teknik verilerini içeren belge. || *Yayın programı,* yayınları ve yayın saatlerini gösteren plan.

—Telekom. Bir telekomünikasyon sağlamak amacıyla, bir iletim yolunun girişinde işaret üretimi; ses ya da görüntü işaretleri üretimi; radyo ya da televizyon programı ya da program dilimi. || *Aktarma yayın yapmak,* başka bir vericinin yayınladığı ya da başka bir kuruluş tarafından üretilmiş ve yayınlanmış bir radyo ya da televizyon programını yayınlamak. || *Bölgesel yayın yapmak,* bir vericiden söz ederken, belirli bir bölgede yer alan alıcılara hizmet vermek. || *Canlı yayın,* sanatsal, sportif, politik ya da genel amaçlı bir gösterinin ses*ve / ya da görüntülerinin, bir radyo ya da televizyon yayın ağıyla, doğrudan yayınlanması; bu şekilde iletilen yayın. || *Radyoelektriksel yayın,* bir radyoiletişim sağlamak amacıyla, bir vericinin beslediği bir anten tarafından yayımlanacak işaretlerin üretimi; bu işaretlerin kendisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Uydu yayını yapmak,* bir radyoiletişim yayınını, bir uydu aracılığıyla başka bir yerleşim bölgesine aktarmak, iletmek. || *Uzaktan yayın,* çok sayıda kullanıcı yararına, radyoelektriksel yollarla ya da kablo ağlarıyla gerçekleştirilen tek yanlı telekomünikasyon (işitsel ya da görsel yayın, kabloyla uzaktan dağıtım, videoteks, denizcilere saat ve çağrı işaretleri yayını, basın ajansları tarafından bilgi yayını vb.). || *Uzaktan doğrudan yayın,* genellikle bir radyo ya da televizyon yayın uydusuyla sağlanan ve yayınların doğrudan kullanıcıların alıcısı donanımlarına gönderildiği uzaktan yayın.

◆ **yayınlar** çoğl. a. Özel bir addan sonra tamlanan olarak kullanıldığında bir yayınevini belirtir: *Gelişim yayınları.*

—ANSİKL. Huk. Yayın sözleşmesiyle eser sahibi, yayımlaması için eserini yayıncıya devretme, yayıncı da bu eseri çoğaltıp yayma borcu altına girer. Yayın sözleşmesinin sözkonusu olabilmesi için, çoğaltma ve yayın hakkının birlikte devredilmesi gerekir; yalnızca çoğaltma hak ve yükümlülüğüne ilişkin sözleşmeler, yayın değil, istisna sözleşmesi sayılır. Çoğaltma ve yayma hakkı, telif hakkının bir bölümüdür; eser sahibi gibi yayıncı da bu haktan yalnız kendisi yararlanır ve üçüncü kişilerin yararlanmasına engel olabilir.

—Telekom. • *Radyoelektriksel yayın.* Radyoiletişim yönetmeliğini kolaylaştırmak amacıyla, Uluslararası telekomünikasyon birliği tarafından, yayınları belirtmede iki temel öğeden yararlanılır; gerekli bant genişliği ve sınıf. Sınıf, aşağıda sırasıyla verilmiş üç temel karakteristikle belirtilir:

1. ana taşıyıcının, bir büyük harfle simgelenen modülasyon tipi;
2. ana taşıyıcıyı modüle eden işaretin ya da işaretlerin, bir rakamla simgelenen yapısı;
3. bir harfle simgelenen iletilecek bilgi tipi.

YAYINABİLİR sıf. Fiz. Temas yüzeyleri aracılığıyla kendiliğinden karışan akışkan maddeler için kullanılır; sözkonusu temas yüzeyi yerini, gittikçe yayılan bir karışım bölgesine bırakır.

YAYINBALIĞI a. Tatlısularda, çaylarda dibe bağımlı yaşayan kemiklibalık. (Batı Avrupa'daki Ren ırmağıyla Aral gölü arasındaki alanda yaygındır. Altı bıyığı vardır; boyu 3 m'yi, ağırlığı 150 kg'ı bulabilir. Çamurlu suları sever, balıklar, kurbağalar, kuşlar ve suda yaşayan kemiricilerle beslenir. Yumurtalara ve yavrulara erkek bakar. Avrupa'nın en yırtıcı ve en iri tatlısu balığıdır. Yayınbalığıgiller familyası.) [Eşanl. ÇILPIK, GELEBİCİN.]

YAYINBALIĞIGİLLER a. Avrasya'daki tatlısularda yaşayan, uzun kuyrukaltı yüzgeçli, kısa sırt yüzgecinde iğnecikler bulunmayan, tutunma yüzgeçsiz kemiklibalıklar familyası. (2'si yukarıda, 4'ü çenesinde 6 bıyığı vardır. Yayınbalığını ve Hindistan'da, Malezya'da yaşayan, saydam ve süslü bedenli türleri kapsar. Bil. a. *Siluridae.*)

YAYINCILIK a. Yayın etkinliği.

YAYINDIRICI a. Ev ekon. Bir koku gidericinin ya da katı bir böcek öldürücünün havada ağır ağır buharlaşarak yayılmasını sağlayan aygıt.

YAYINEVİ a. Süreli yayınlar, özellikle de kitap basıp dağıtan, satışa sunan kuruluş: *Hiçbir yayınevi kitabını basmıyor. Ansiklopedi çıkaran yayınevlerinin sayısı artıyor.*

YAYINIK sıf. Opt. *Yayınık ışık,* ışınları rasgele birçok doğrultuya yansıtılmış ya da iletilmiş ışık.

—Jeomorfol. ve Hidrol. *Yayınık sellenme,* şiddetli sağanaklardan sonra suyun toprak yüzeyinde ağızlaşma ipçikleri ya da bir su zarı biçiminde akması.

YAYINIM a. Bir gazın, bir sıvının ya da bir çözeltinin, moleküllerinin hareketi nedeniyle homojen hale gelmesi.

—Akust. *Akustik yayınım,* bir akustik dalganın birçok doğrultuda düzensiz olarak yansıması ya da kırınımı.

—Çekird. fiz. Bir gelen çekirdeğin, başka bir çekirdekle çarpışarak doğrultu ya da enerji değişikliğine uğradığı süreç. (Eşanl. SAÇILMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Elektromanyet. Rastlantısal bir şekilde konumlanmış engellere ya da heterojen bölgelere rastlayan bir elektromanyetik dalganın enerjisinin, bir yayılma ortamının birçok doğrultusu yönündeki sürekli dağılımı. (Bk. *ansikl.* böl. Opt. ve Polim.) [Eşanl. DİFÜZYON.]

—Fiz. Rasgele hareketler nedeniyle atomların göçünden kayaklanan ısıl olarak etkinleşmiş madde taşınımı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nük. müh. *Yayınım alanı,* sonsuz, homojen bir ortamda, bir parçacığın yayım anıyla soğurulma anı arasında katettiği uzaklıkların karelerinin ortalamasının altıda biri. (Bu kavram, nükleer reaktörler kuramında kullanılır.) || *Yayınım uzunluğu,* yayınım alanının kare kökü. || *Gaz yayınımı,* bir gazın çok küçük çaplı bir delikten geçiş hızının, bu gazın molekül ağırlığının kare köküyle ters orantılı olması olgusuna dayanan izotop ayırma yöntemi. (Molekül ağırlıkları sırasıyla M_1 ve M_2 olan iki gazdan oluşmuş bir karışım için, v_1 ve v_2 geçiş hızlarının oranı

$$\frac{v_1}{v_2} = \sqrt{\frac{M_2}{M_1}}\text{'dir}$$

Bu yöntem uranyumu zenginleştirme*de kullanılır. || *Nötron yayınımı,* nötronların, derişimlerinin yüksek olduğu bölgelerden, derişimlerinin düşük olduğu bölgelere doğru göçü.

—Opt. *Yayınım göçü,* cısimlerin ışık ışınlarını bütün doğrultulara yayma özelliği.

—Opt. ve Aydınlt. *Yayınım çarpanı,* üzerine dik olarak düşen bir ışıkla aydınlanmış bir yayınım yüzeyi için, 20 ve 70°'lik açılarla ölçülen ışık ışıltılarının ortalamasının, normal ile 5°'lik bir açı yapan bir açıyla ölçülmüş ışıltıya oranı.

—Pedol. Su ve gazların çözelti durumundaki iyonlarının toprakta yer değiştirmesi. (Yayınım, iyonların derişimine, kılcal kuvvetlere ve gözeneklilik geometrisine [mekanik dağılım] bağlıdır. Yayınım yasaları, ayırtedici hidrodinamik özellikleri, toprağın fiziksel-kimyasal özelliklerini, topraktaki suyu ve gaz durumundaki çözünmüş besin maddelerini alan bitkilerin beslenmesini belirler.)

—Polim. *Işığın yayınımı.* Makromoleküllü bir çözelti, tekrenkli bir ışıkla aydınlatıldığında, gelen ışığın bir bölümünü yayındırır; belli bir açı altında yayınan ışığın yeğinliği, başka etkenlerin yanı sıra özellikle çözünmüş polimerin molar molekül kütlesine bağlı olarak değişir. Bu yeğinliğin değişik açılardan ölçülmesi yoluyla örnek maddenin ortalama molar molekül kütlesi bulunur. Son yıllarda eski önemini az da olsa yitiren bu teknik, ışıkyayınımölçer denen bir aygıtla uygulanır. (→ MAKROMOLEKÜL, MOLAR MOLEKÜL* KÜTLESİ.)

—Tem. parç. Başlangıçta aralarında büyük mesafe bulunan ve birbirlerine doğ-

ru yönlendirilmiş kuvantal parçacıklar arasındaki etkileşim süreci. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çoğul yayınım,* bir parçacığın, içinden geçtiği maddenin, çekirdekleri ve elektronlarıyla yaptığı rastlantısal çarpışmalar dizisi. (Bu darbelerin, parçacığın doğrultusu ve enerjisi üzerindeki ortalama sonuçları, istatistiksel olarak hesaplanır.)
—ANSİKL. Fiz. Yayınımda, maddenin bir yerden bir yere aktarımı, sonlu hacimli madde yığınları biçiminde (yani konveksiyonla) değil parçacıklar biçiminde gerçekleşir. Bu aktarım derişimlerin dağılımındaki her tür değişime karşı ortamın yanıtıdır. Bu değişim, ortamın başka bir ortamla arayüzeyini etkileyen bir madde katılımı ya da madde çekilmesinin sonucu olabilir ve buharlaşma, uçunum, derişim, erime vb. biçimlerinde ortaya çıkabilir. Gerçekte, denge halinde de madde alışverişleri devam eder ama bu, moleküler ya da atomsal ölçüde olduğundan sonuç istatistiksel olarak sıfırdır; buna kendiliğinden yayınım denir.

Yayınımın temel denklemi Fick yasasıdır. Bu yasa, derişimin gradyantı ile, doğru olmayan bir adlandırmayla yayınım akısı denen (ve aktarım hareketine dik bir birim yüzeyi saniye başına kateden madde miktarını gösteren) bir $\vec{J}$ parçacık akım yoğunluğu vektörü arasında bir orantı bulunduğunu belirtmektedir: $\vec{J} = -D\ \overrightarrow{grad}\ C$; burada D yayınım katsayısı ve C de derişimdir. D yayınım katsayısı m^2/sn, C ise mol/m^3 cinsinden ifade edilir.

Gazlar için D'nin değeri 10^{-4} ile 10^{-5} m^2/sn arasındadır. Bu, göz önüne alınan gaz türlerine bağlıdır; yayınıma uğrayan türün derişimiyle az değişir, akışmazlıkla doğru ve basınçla da ters orantılıdır, ayrıca termodinamik sıcaklıktan daha hızlı bir biçimde artar. Bütün bu olgular gazların kinetik kuramı çerçevesinde açıklanabilmektedir. Gazların yayınımının iki önemli hali gözenekli bir bölmeden geçerek yayınım ile ısıl yayınımdır.

Gazların gözenekli bölmelerden geçerek yayınımı. İki gaz, gözenekli bir bölme ile ayrılmışsa, bu durumda yayınım olabilir; ama yayınım sırasında basınçlar bölmenin her iki yanında da artık aynı değildir; çünkü yayınım hızları ya da belirli bir zaman aralığı içinde bölmeden geçen gazların hacimleri aynı değildir; bu yayınım hızlarının birbirlerine oranı, bu gazların yoğunluklarının kare köklerinin oranının tersine eşittir.

Isıl yayınım. İçinde farklı kütleli moleküllerin bulunduğu ve sıcaklığı da noktadan noktaya değişen bir gazda, daha ağır moleküllerin daha soğuk bölgelerde toplanma eğilimleri vardır.

Sıvılar için D'nin değeri 10^{-9} ile 10^{-10} m^2/sn arasındadır ve akışmazlığın tersinin fonksiyonudur.

Katı cisimler sözkonusu olduğunda düşük sıcaklıklarda D'nin değeri saptanamaz. Ancak 1 000 °C'a erişildiğinde D, 10^{-13} ile 10^{-16} m^2/sn arasında bir değer alır. Bu değer, iyonsal kristallerde, kristal kafesinin çok daha tıkız olduğu metallere göre genellikle daha büyük olur. Sıvılarda ve katı cisimlerdeki yayınımın açıklanabilmesi için kristal ya da kristalimsi yapıdaki delik ve boşlukların da göz önünde tutulması gerekir. Tek bir türün saf yayınımına sık sık başka olaylar da karışabilir, bunlar diğer türlerin ters yöndeki yayınımları, iki ya da daha çok türün birbirlerine bağlı yayınımları, yayınım katsayısının değişmesi, soğuk bölgeleri belirginleştirmeye yönelik bir ısı gradyanının etkisi, kimyasal tepkimelerin ortaya çıkması, kristallerdeki dislokasyonlar ve benzeri kimi olgular aracılığıyla tercihli yayınım olaylarıdır.
—Opt. *Işığın yayınımı.* Mat bir cismin yüzeyine düşen ışık dalgaları bütün doğrultularda yansır. Bu olay pürüzlü bir cismin yüzeyinde bütün yönlere dönük birçok küçük yüzeyin bulunmasından kaynaklanır; bu yüzeylerden her biri üzerindeki yansıma tıpkı ayna üzerindeki yansıma gibidir (en azından kısa dalga boyundaki titreşimler için); ancak bu yansıma cismin bütününe göre düzensiz bir biçimde gerçekleşir. Düzensiz olarak yansıyan ışığa *yayınık ışık* denir; biz cisimleri işte bu yayınık ışık sayesinde görürüz. Siyah ya da çok parlak cisimlerde ışık yayınımına hemen hemen hiç rastlanmaz.

Yayınım olayı genellikle, gelen ışıkla yayınan ışık arasında frekans değişimi olmaksızın meydana gelir (Rayleigh yayınımı). Gelen ışığın yeğinliğinin büyük olduğu kimi durumlarda, Rayleigh yayınımının yanı sıra, frekansı gelen ışığın frekansından farklı olan bir yayınım da gözlenir (Brillouin yayınımı, Raman yayınımı).
—Çekird. fiz. Çekirdeklerin toplam kinetik enerjisinin etkileşim sırasında değişmediği (iki bilardo topunun çarpışmasına benzer bir çarpışma) *esnek yayınım* ve kinetik enerjinin bir bölümünün, çekirdeklerden birinin ya da öbürünün, iç uyarma enerjisine dönüştüğü *esnek olmayan yayınım* ayırt edilir.

İki çekirdek arasındaki kuvvetli etkileşim sırasında mı yoksa elektromanyetik etkileşim sırasında mı oluştuğuna bağlı olarak, *çekirdek yayınımı* ya da *Coulomb yayınımı*'ndan söz edilir. Öte yandan, yüksek enerjiler fiziğinde, temel parçacıkların çarpışma sırasında yapı değiştirip değiştirmediklerine bağlı olarak yayınımın esnek ya da esnek olmayan türden olduğundan söz edilir (örneğin proton + proton → proton + proton + π mezon esnek olmayan bir yayınımdır).
—Tem. parç. Etkileşim halindeki kuvantonların kesikli, tanecikli (özellikle deneysel) görünümleri vurgulanmak istendiğinde, daha çok "çarpışma" terimi ve ayrıca sürekli, dalga yapılarına ilişkin görünümleriyle de ilgileniliyorsa, "yayınım" terimi kullanılır. Başlangıçta (ve sonunda) ayrılmış kuvantonların etkileşimiyle ilgilenildiği yayınım problemleri, etkileşimleriyle sürekli bağlı halde tutulan birçok kuvantondan oluşmuş sistemlerle ilgilenilen "bağlı haller" problemlerinin karşıtıdır. Bir yayınım süreci, deneysel olarak erişilebilir bir büyüklük olan ve olayın önemini belirten "etkili kesit"iyle nitelenir.

YAYINIMÖLÇER a. Işığın bir yüzeyle yayınımını ölçen alet. (Eşanl. DİFÜZYOMETRE.)

YAYINLAMA a. Yayınlamak eylemi.
—Telekom. *Yeniden yayınlama,* daha önce yayınlanmış bir radyo ya da televizyon programını yayınlama.

YAYINLAMAK g. f. *Dinlenecek, izlenecek bir şeyi (bir program, bir haber vb.) yayınlamak,* onu radyo ya da televizyon aracılığıyla dinleyicilere, izleyicilere sunmak, bildirmek, duyurmak: *Haber bültenini yayınlamak. Bu programı Ankara stüdyomuzdan yayınlıyoruz.*
—Telekom. Bir yayın yapmak: *Kısa dalga üzerinden yayınlamak.* || *Müzik yayınlamak,* bir radyo istasyonundan söz ederken, müzik yayını yapmak. || *Uzaktan yayınlamak,* uzaktan yayın yapmak.

◆ **yayınlanmak** edilg. f. Radyo ya da televizyon aracılığıyla sunulmak, bildirilmek, duyurulmak.

YAYINLANMAK → YAYINLAMAK.

YAYINMA a. Yayınmak eylemi.
—Biyol. *Evrimsel ve uyumsal yayınma,* bir hayvan ya da bitki organının çeşitli filumlar boyunca geçirdiği evrimin yöneldiği ve bir tür ya da grubun özel bir ortama yahut yaşam tarzına uyum sağlayabilmesi için gerekli olan doğrultunun her biri. (Çekmenlerin, toynakların, çekilgen tırnakların vb. ortaya çıkması parmak uçlarının evrimsel ya da uyumsal yayınmalarının sonucudur.)
—Metalürj. Katı ya da sıvı bir metalde elementel bileşenlerin farklı iki derişim bölgesi arasında karşılıklı olarak yer değiştirmesi olayı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Metalürj. Yayınma olayı metalürjik süreçlerde gaz, sıvı ya da katı ortamlarda meydana gelen tepkimelerde gözlenir. Bir bakır plaket ile bir çinko plaket uzun süre birbiriyle temas halinde bırakıldığında, her iki parçasının da katı durumda olmasına rağmen, bakır plaketin temas yüzeyinin çinko bakımından, çinko plaketinin temas yüzeyinin bakır bakımından zenginleştiği görülür. İki metalin atomlarının karşılıklı olarak yer değiştirmesi sonucu temas yüzeyleri arasında sıcaklığın yükselmesine bağlı olarak daha da hızlanan bir göç olayı ortaya çıkar. Yayınmanın olabilmesi için incelenen sistemin iki bölgesi arasında belirli bir derişim ya da kimyasal potansiyel farkının bulunması gerekir. Böylece bir heterojen katı çözelti içinde bir metalin atomları, derişimi yüksek bir bölgeden düşük derişimli bir bölgeye doğru sürekli olarak yayınır ve bu yayınma her iki bölgede derişim bakımından belli bir denklik oluşuncaya dek sürer.

Metal sistemlerinde çözücü ve çözünen maddeler arasında meydana gelen yayınma olayı metallerin sinterlenmesinde, alaşımların homojenleştirme tavlamasında, ısıl işlemlerde bileşenlerin çözelti durumuna getirilmesinde, çokkristalli alaşım taneciklerinin sınırlarının ayrılmasında, sıvı bir metal banyosundaki katı elementlerin çözündürülmesinde, döküm işlemlerinde sıvı fazlar arasında oluşan tepkimelerde, lehimlemede, kaplama uygulamalarında (alüminyum emdirme, krom kaplama), semantasyon ve nitrürleme işlemlerinde yaygın olarak görülür.

YAYINMAK gçz. f. Fiz. Belli bir ortamdaki parçacıklar için, yayınıma uğramak.

YAYINMAZ sıf. Biyol. Organizmanın içinde dağılmayan maddelere denir.

YAYINTI a. Ortalığa yayılmış olan şey.
—Elekt. *Elektriksel yayıntı,* bir gaz aracılığıyla gerçekleşen özerk iletim; bu iletimde yük taşıyıcılarının çoğu ikincil elektron yayımı sonucu oluşan elektronlardır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fiz. Bir nükleer tepkime sırasında yayımlanan parçacık.
—ANSİKL. Elekt. Elektriksel yayıntı, gaz iletiminin özel bir biçimidir. Armatürler yalıtkan bir maddeyle ayrıldıklarında ve gerilim bir elektriksel delinme oluşturamayacak kadar zayıf olduğunda, elektriksel yayıntı karanlık ya da çok az aydınlık bir elektrik akısıyla kendini gösterir. Her zaman arkla gaz iletiminden önce gelen elektrik yayıntısı, havada çok küçük bir enerji kullanır ve uzun vadede yalıtkanların yorulmasına neden olur. Çok yüksek gerilimli bir elektrik iletim hattı sözkonusu olduğunda, bu etki *hale etkisi* adını alır. Elektriksel yayıntının kimyasal etkisi Berthelot tarafından incelenmiştir. Berthelot, incelemelerinin sonunda yayıntının kimi durumlarda kıvılcımdan daha etkin bir biçimde etkidiği sonucuna varmıştır.

YAYLA a. **1.** Hayvanların yayılarak beslenmesi için yazın götürüldüğü otlak. **—2.** Mevsimlik olarak hayvanları ile birlikte yer değiştiren yarı-göçebelerin otlak alanında kurdukları ve kimi kez küçük ölçüde tarımsal üretim de yaptıkları geçici yazlık yerleşme. **—3.** Genellikle dağlar üzerinde bulunan, sağlıklı, temiz ve serin havası nedeniyle yazın nüfuslanan yerleşme. **—4.** Vadilerle yarılmış, oldukça düz ya da çok hafif engebeli arazi. (Günümüzde jeomorfolojik anlamda yayla yerine *plato* sözcüğü kullanılmaktadır.)
—Bot. *Yayla çayırı,* fazla yüksek olmasalar bile dağların tepesinde, çoğunlukla yastık ya da öbek biçiminde yetişen çokyıllık bitkilerden ve kısa otlardan oluşan çayır.
—Hayvc. *Yaylaya çıkarma,* sürülerin otlatılmak üzere yaylaya götürülmesi.
—Jeomorfol. Hidrografik ağ tarafından yarılmış düz ya da hafifçe engebeli yüzey (ovadan farkı budur). [Sert bir katmanın damının karşılığıysa (tortul ya da volkanik), sözkonusu yayla yapısaldır; topografik

düzlem tortul ya da kristalli araziler oluşturuyorsa, aşınım yaylasından söz edilir. Bir yayla, eski bir birikim ovasının yarılması sonucu da oluşabilir.]

—Kur. tar. *Yayla baş gulamı*, Osmanlılar'da padişahların yazlık saraylarında görev yapan harem ağalarına verilen ad. || *Yayla baş kapı gulamı*, Osmanlılar'da yayla baş gulamının kâtibine verilen ad. (Bunların derecesi hasıllık görevinden sonraydı.)

—Mutf. *Yayla çorbası*, yoğurt, un, yumurta sarısı, pirinç, yağ, tuz, et suyu ya da suyla yapılan bir tür çorba. (Üzerine nane serpilir.) || *Yayla kebabı*, koyun ya da kuzu etiyle yapılan ve sebzeyle yenen bir tür kebap. || *Yayla salatası*, karışık yeşil salata.

—ANSİKL. Ed. Yaylanın doğal güzelliği, yaylaya çıkanların ilkbaharda başlayan hareketli yaşamı halk şiirine büyük ölçüde yansımıştır: *"Bizim yaylamız neşeli / Dibinde güller döşeli"* (Dadaloğlu); *"Yaz gelip de beş ayları doğunca / Kıvrım kıvrım gider yolu yaylanın"* (Karacaoğlan). Bu tür güzellemeler yanında yaylada bir araya gelen aşiretlerin mevsim sonunda dağılmaları ya da zorunlu iskânla yayladan uzaklaşmak zorunda kalmaları da ayrılık, özlem şiirlerine konu olmuştur: *"Şu karşı yaylada göç katar katar / ... Bu ayrılık bize ölümden beter"* (Pir Sultan Abdal).

YAYLA, rumca **Sirianohori,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

YAYLA, Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı bucak; 6 263 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Yayla*, 1 038 nüf. (1990).

YAYLA dağları, Kırım yarımadasının G. kesimindeki dağlık kütlenin genel adı. Karadeniz kıyısında dik yamaçlarla birden bire yükselen ve G.-B.'dan K.-D.'ya doğru yaklaşık 150 km uzunlukta, 50 km genişlikte bir engebe oluşturan kütlenin yapısında en geniş yeri, çoğu Jura devrine ait olmak üzere, İkinci Zaman yaştaki şistler, kumtaşları ve kireçtaşları kaplar. Jura devrinde Kimmer dağoluş evreleri sırasında kuvvetle kıvrımlanmış olan bu çökeller sonradan aşınım ile düzleştirilmiş, faylanmalarla birlikte meydana gelen daha yeni düşey hareketlerle bugünkü yükseltilerine çıkmış ve bunun sonucunda, çoğu kanyon biçimli derin vadilerle yarılarak dorukları, Kırım Tatarları'nın "yayla" (yazlık otlak) adını verdikleri düzlüklerle kaplı kesimlere ayrılmıştır. Çoğu Jura kireçtaşlarının diklikleri ile çevrili olan bu dağların başlıcaları *Ay-Petri yayla* (1 233 m), *Baburgan yayla* (1 543 m), *Ayı-dağı*, *Çadırdağı*, *Demircidağ* ve *Karabıyayla*'dır. Yayla adını taşıyan engebelerin çokluğu nedeniyle bu dağlık kütlenin tümünü Yayla dağları olarak adlandırmak daha uygundur.

Yayla yolları, Türkmenler'in yoğun olduğu yörelerde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan halay türü bir halk oyunu. Oyunun figürleri yaylaya göçü simgeler.

YAYLACI a. **1.** Kendisine ait hayvanları ya da başka çiftçilerin emanet ettikleri hayvanları yaylaya götürerek bakıp yetiştiren ve ürünlerini alan kişi, topluluk. **—2.** Anfilerde, meclislerde arka sıralarda oturan kimse (arg.).

YAYLACILIK a. Coğ. Temelde yerleşik olarak yaşayan, ama hayvancılığın önemli rol oynadığı bazı kırsal toplumlarda çoğunlukla halkın bir kesiminin katıldığı daha çok düşey doğrultudaki mevsimlik göç hareketi. (Eşanl. TRANSHÜMANS.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Hayvc. Hayvanları yazın dağlardaki otlaklara götürüp otlatmaya dayanan hayvancılık sistemi. (Yaylacılık iki türlü yapılır: birinde sürüler kışın büyük bir kısmını ahırda geçirir; ötekinde ise hayvanlar ovadaki ahırlarda otlatılır. Bu tip yaylacılıkta hayvanların meraya ulaşmak için aldıkları yol çok daha kısadır.)

—ANSİKL. Yaylacılık, gerçek konargöçerlerin daha çok yatay doğrultudaki sürekli yer değiştirmelerinden kesinlikle ayrılır. Yaylacılıkta göç hareketinin zamanını ve yönünü, engebeliğin iklim üzerindeki etkisi sonucunda alçak ovalar ve havzalarla yüksek dağların bitki örtülerinde meydana gelen mevsimlik fenolojik ritmik değişiklikler belirler. Yaylacılık, yazı kurak ve engebeli bölgelere özgü mevsimlik bir göç türüdür ve özellikle Akdeniz iklim tipinin etkisındeki ülkelerde, bu arada Anadolu'da eskiden beri en yaygın biçimde uygulanır. Bu harekete katılan köy halkı kışı, hayvan (çoğunlukla davar) sürüleri ile birlikte genellikle ovalarda ya da çukur havzalarda kurulmuş köylerinde (*kışla* ya da *kışlak*) geçirir. Bu nemli dönemde alçak yerlerdeki otlaklar yeşerir ve hayvanların beslenmesine yeter. Oysa, yaz kuraklığı ile birlikte otlakların kuruması, yayılarak beslenebilmeleri için sürülerin daha nemli ve ot bakımından zengin yüksek yerlere çıkarılmasını gerektirir. Ayrıca bu, kışlakta yetiştirilen tarım ürünlerinin korunması bakımından da uygun bir önlemdir. Her köyün eskiden beri yararlandığı belli bir yaylası (ya da yaylağı) vardır. Bölgeden bölgeye ve yılın hava koşullarına göre değişmekle birlikte yaylaya doğru genellikle mayıs ve hazıran aylarında başlayan göçe, çiftçi-hayvancı köylerde, çoğu kadın ve çocuk olmak üzere, halkın bir kesimi ya da yalnız çobanlar katılır; geri kalan nüfus köylerinde kalarak tarım işleriyle uğraşır. Buna karşılık, hayvancılığın ağır bastığı ya da yalnız hayvancılıkla geçinen toplumlarda hemen bütün köy halkı göçe katılarak yaylaya çıkar. Sıcak mevsimde yaylada kıl çadırlarda, çardaklarda ya da oba, ağıl, dam gibi bazı basit taş yapılarda, kimi orman bölgelerinde ise ağaçtan yapılmış konutlarda konaklanır. Bu sırada hayvanların bakımı, süt, tereyağı, peynir üretimi ile uğraşılır; bazı yaylalarda ayrıca küçük ölçüde yaz sebzeleri de yetiştirilir. Soğukların ve yağışların başlaması üzerine, genellikle eylülde ya da ekim başlarında, tekrar kışlağa doğru inişe geçilir. Yayla ile kışlak arasındaki uzaklık bölgelerin özelliklerine göre değişir; kimi bölgelerde kısadır, ama kimi bölgelerde onlarca kilometreyi bulur. Özetle yaylacılık, belli koşulların gerçekleştiği bölgelerde, kırsal ekonominin doğanın mevsimlik ritmine uymuş özgün bir yaşam biçimidir. (→ Kayn.)

YAYLADAĞ a. **1.** Hatay ilinin Yayladağ yöresinde yetiştirilen açık sarı ve açık kırmızı renkli, aromatik kokulu, orta boy yapraklı tütün çeşidi. **—2.** Türk tütünlerinden yapılıp, harmanına az oranda Lazkiye tütünü katılan, sert içimli, soslu pipo tütünü.

YAYLADAĞI, Akdeniz bölgesinin Adana bölümünde Hatay iline bağlı ilçe; 26 172 nüf. (1990); 365 km^2, merkez bucağı dışında 2 bucak, 31 köy. Merkezi *Yayladağı*, 6 496 nüf. (1990).

YAYLADERE, Doğu Anadolu bölgesinde Bingöl iline bağlı ilçe; 3 607 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi, Bingöl'ün K.-B.'sında *Yayladere*, 1 294 nüf. (1990).

YAYLAK a. **1.** MERA'nın eşanlamlısı. **—2.** Yazın hayvan sürülerinin götürüldüğü dağ otlağı. **—3.** *Yaylak dönemi*, sürülerin dağ otlaklarında kaldıkları dönem.

YAYLAK, Şanlıurfa'nın Bozova ilçesine bağlı bucak; 25 712 nüf. (1990); 40 köy. Merkezi *Yaylak* (esk. *Bazıki*), 1 992 nüf. (1990).

YAYLAKENT, Erzincan'ın Çayırlı ilçesine bağlı Başköy bucağının merkezi; 368 nüf. (1990).

YAYLAKİYE a. (türkç. *yaylak* ve ar. *-iyye*'den). Osmanlılar'da yaylak sahiplerinin sürü sahiplerinden aldıkları kiraya verilen ad.

YAYLAKONAK, Adıyaman'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 281 nüf. (1990).

YAYLAMAK gçz. f. Yazı geçirmek üzere yaylaya çıkmak.

YAYLANDIRMAK → YAYLANMAK.

YAYLANMAK gçz. f. **1.** Yaylar üzerinde hafif hafif hareket etmek. **—2.** Bacakları dizden esneterek yay üzerindeymiş gibi sallanmak. **—3.** Arg. *(Bir yerden) yaylanmak*, (oradan) çekilip gitmek.

—Koregr. Bir teknenin denizdeki yalpasına benzer bir devinimle sallanarak yürümek ya da (özellikle vals yaparken) dans etmek.

◆ **yaylandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi yaylandırmak*, onu yaylar aracılığıyla hareket ettirmek. **—2.** Bir şeyi altında yay varmış gibi esnetmek.

YAYLI sıf. Yayı olan: *Yaylı koltuk*.

—Arabac. *Yaylı araba*, askı donanımlı araba.

—Müz. *Yaylı çalgılar*, senfonik orkestrada ya da oda müziğinde, tahta ve bakırların karşıtı olarak, telli ve yaylı çalgılara verilen ad (keman, viyola, viyolensel ve kontrabas). || *Yaylı tambur*, tamburun yayla çalınan türü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yaylı sazlar*, keman, viyola, viyolonsel, kemençe, tambur gibi yayla çalınan çalgılara verilen ad. (*Yaylı çalgılar* da denir.)

—Nalbantl. *Yaylı nal*, ayakta kemikleşmeyi tedavi etmekte kullanılan, tırnaklaşma bulunan yere denk gelen kolu geniş ve uzun, içten dışa doğru eğimli ve ince olan, böylece at yürürken esneyebilen nal.

—Patol. *Yaylı parmak*, bir ya da birkaç parmağı germekte zorluk çekilmesiyle belirgin hastalık. (Duyulan direnç, atma ya da tetik çekmeye benzer bir duyu ile ortadan kalkar. Kadında daha sık görülen bu hastalık, tarakkemiği ile parmakkemiği arasındaki eklemin ön yüzünde bulunan bir kiriş düğümcüğünden ileri gelir. Düğümcük, bükücü kirişin kaymasına engel olur. Tedavi, ya yerel olarak kortizon verilmesini ya da ameliyatı gerektirir.)

—Teknol. *Yaylı halka*, zıt biçim değiştirmeli çiftler halinde, üst üste konarak kullanılan, hafif konik ya da helisel, kesik halka biçiminde sıkıştırma yayı.

—Tarım mak. *Yaylı kültivatör*, çalışırken titreşimleri karşılayan ve engellere karşı güvenlik sağlayan sarmal bir zemberekle birlikte bir çatıya eklemli olan ve yüzeysel sürmede kullanılan kültivatör tipi.

◆ sıf. ve a. Üstü ve yanları kapalı, gövdesi yaylar üzerine oturtulmuş, atla çekilen binek arabası: *Yaylıyla adayı dolaşmak*.

—ANSİKL. Müz. Mızraplı tambur yatay tutulurken, yaylı tambur dizler üstünde (bazı sanatçılar bacakları arasına alır) dikey tutularak viyolonsel, keman ya da kemençe yayı ile çalınır. Ancak en geçerli yay, viyolonsel yayıdır. Abdülkadir Meragi'ye göre XV. yy.'da tambur yay ile çalınmış, sonraları terk edilmiştir. Tanburi Cemil Bey tamburu yayla çalarak bu sazın tutulup sevilmesine önder oldu. XX. yy.'ın ikinci yarısında Ercüment Batanay, yaylı tamburu olağanüstü geliştirip mükemmel bir teknikle çaldı. Yaylı tambur önceleri ağaçtan yapılırken, sonraları metal bir gövdenin üzerine deri bir göğüs geçirilerek kullanıldı. Ancak tınısı çok yüksek olduğundan yalnızca piyasada tutuldu, radyo ve klasik konserlerde pek yeri olmadı. Ercüment Batanay'ın uğraşıları ile sazın gövdesi yine ağaca dönüştürüldü; göğsündeki deri bölüm bırakıldı; gövde içine can direği takıldı. Yaylı tamburda perdelere basılan bir çift çelik tel, sap üzerindeki baş eşikten göğüs üzerindeki eşiğe kadar birbirleriyle birleştirilir ve eşik üzerinde öteki tellerden biraz daha yükseltilerek yayın diğer tellere sürtülmeden çalışması sağlanır.

YAYLIM a. **1.** MERA'nın eşanlamlısı. **—2.** *Yörs.* Yayılma, otlama: *Hayvanları yaylıma çıkarmak*. **—3.** *Yaylım ateş* → ATEŞ.

YAYMA a. **1.** Yaymak eylemi. **—2.** Ufak tefek şeylerin satıldığı küçük sergi.
—Böcbil. *Yayma tablası*, koleksiyon kutusuna yerleştirmeden önce kelebek kanatlarının birkaç gün süreyle yayılıp iğneyle tutturulduğu tabla.
—Coğ. *Sanayi yayma*, arazi düzenleme siyaseti çerçevesinde, sanayisi yoğun olan bir bölgenin sanayi kuruluşlarını sanayileşmemiş bir bölgeye taşıma ya da sanayileşmiş bölgedeki şirketlerden birinin sanayileşmemiş bölgede bir sanayi kurması.
—Mantarbil. *Gübre yayma*, yalak mantarı üretiminde kompost yapımının başlangıcında çiftlik gübresini düzgün bir yığın halinde yastıklara yayma işlemi. (Bu işlem günümüzde makineyle yapılmaktadır.)
—Seramik. *Yayma fırçası*, boyayı porselen üstünde yaymada kullanılan yuvarlak fırça.
—Tıp. Deri ya da mukozayı sıvı bir ilaçla kaplama. (Yayma, kan çekici etki yaratmak [tentürdiyot], ağrı dindirmek [kokain] ya da daha çok antiseptik etki sağlamak [anjinlerde kollutuar] için kullanılır.)

YAYMACI a. Yollarda, pazarlarda sergi açarak ufak tefek şeyler satan kimse.

YAYMACILIK a. Yaymacının yaptığı iş.

YAYMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir yere) yaymak*, onu açarak yerleştirmek; bir yerin, bir şeyin üzerini örtecek biçimde sermek: *Yere halı, kilim yaymak.* **—2.** *Bir şeyi (bir yere) yaymak*, onu oraya dağıtarak sermek: *Dama tarhana yaymak.* **—3.** *Şeyleri (bir yere) yaymak*, onları oraya buraya dağınık ve düzensiz bir biçimde atmak: *Elbiselerini odanın her tarafına yaymış.* **—4.** *Bir haberi, bir sözü yaymak*, onu çok sayıda insana duyurmak, iletmek ya da bir söylentinin ortalıkta dolaşmasına yol açmak: *Bu dedikoduları kimin yaydığını tahmin ediyorum. Bu haberleri huzuru bozmak için yayıyorlar.* **—5.** *Işık, ısı, koku vb. yaymak*, onların kaynağı, akış noktası olmak, çevreye dağılmalarına yol açmak ya da bunu sağlamak: *Sahneye gözleri kamaştıran bir ışık demeti yayan dev projektörler. Tütsü çok hoş bir koku yayıyor.* **—6.** *Isıyı, ışığı, sesi yaymak*, bir şeyden söz ederken, eşit dağılımla ve rahatsız etmeyecek biçimde vermek: *Lamba soluk bir ışık yayıyordu. Radyatör ısıyı iyi yayar.* **—7.** *Bir şeyi yaymak*, onu bir topluluğa benimsetmek, tanıtmak, o topluluk içinde yaygın bir duruma getirmek: *Bir moda yaymak. Her yola başvurarak bu ilkeleri yaymalıyız.* **—8.** *Bir hastalığı yaymak*, o hastalığın birçok kimseye bulaşmasına yol açmak: *Bu tür sivrisinekler sıtmayı yayar.* **—9.** *Bir şeyi (somut) yaymak*, boyutlarını büyütmek, sınırlarını genişletmek: *Kullandığı madde, lekeyi gidermek şöyle dursun daha da yaydı.* **—10.** *Sürüyü, hayvanları yaymak*, otlatmak. **—11.** *Bir şeyi (soyut) yaymak*, ayrıntılara girmek, dağıtmak: *Konuyu çok yaymışsın.*
—Seram. Seramik yapımında, çalışılan malzemeyi ortadan kenarlara doğru açmak.

◆ **yayılmak** edilg. f. **1.** Açılarak, düzeltilerek bir yere serilmek: *Yere yayılmış kilimlerin üzerine boylu boyunca uzandık.* **—2.** Bir yere dağıtılarak serilmiş olmak: *Damlarda çarşafların üzerine serilmiş bulgurluklar vardı.*

◆ dönşl. f. ve edilg. f. **1.** *Bir yere yayılmak*, bir maddeden, bir akışkandan vb. söz ederken, çeşitli yönlere dağılmak, bir yerde dağılarak orayı kaplamak: *Şişe kırılınca, döşemeye pis kokulu bir sıvı yayıldı. Asfalta yayılan yağ tabakası. Radyasyon hızla yayılıyor.* **—2.** Birçok noktaya ulaşmak, bir yeri kaplamak: *Kırmızı lekeler vücudunun her tarafına yayıldı.* **—3.** Bulaşıcı bir hastalıktan söz ederken, gide rek daha çok kimseyi etkilemek: *AIDS yayılıyor. Salgın tüm ülkeye yayıldı.* **—4.** Bir olay vb. sözkonusuysa, daha geniş bir bütünü, bir topluluğun, bir bölgenin tümünü etkiler duruma gelmek: *Olaylar hızla yayılınca, sokağa çıkma yasağı kondu.* **—5.** Giderek daha çok kimse tarafından öğrenilmek, bilinmek, duyulmak, kulaktan kulağa geçmek: *Haber hızla yayıldı. Bu hikâye sarayda yayılırsa başımız derde girer.* **—6.** Çok sayıda insanı kapsar duruma gelmek, genelleşmek: *Bu moda çok çabuk yayıldı.* **—7.** Ayrıntılara girmek: *Bu noktada hızla yayılmak doğru değil. Çok yayıldı: bir türlü toparlanamıyor.* **—8.** Ed. Bir duygudan söz ederken, görünmek, yüzü kaplamak: *Yüzüne bir mutluluk ifadesi yayıldı.* **—9.** Tkz. Çok yer kaplamak, rahat bir biçimde sere serpe uzanmak: *Yayılmasan biraz toparlan biz de oturalım.* **—10.** Sürüden söz ederken, otlamak: *Uzaktaki yamaçlarda yayılan sürüler.*

◆ **yaydırmak** ettirg. f. *Bir şey (bir kimseye) yaydırmak*, yaymak eylemini (bir kimseye) yaptırmak.

YAYOİ, İÖ III. yy'a doğru, Kyuşu'nun kuzey-doğusunda Comon kültürünün yerini alan japon Yenitaş kültürü. Güney Kore yoluyla Çin'den gelen etkiler sonucu ortaya çıktığı sanılan bu kültür Kore esinli bir seramik (yayoi şiki; çarkta yapılan ve yüzeyi tamponla düzeltilen, kimi zaman tarak ya da dişli makarayla çizilmiş geometrik motiflerle süslü parçalar), bronz ve demir metalürjisi, çeşitli mimarlık ve mezar biçimleri ve sulamalı pirinç tarımıyla ayırt edilir. Bu öntarih dönemi uygarlığı, III. yy'a doğru Kore'den yeni kültür öğeleriyle birlikte gelen (kofun dönemi) okçu atlılar tarafından yeniden düzenlendi ve onlarla bütünleşti.

YAYSIZ sf. Yayı olmayan.
—Arabac. *Yaysız araba*, askı donanımı olmayan araba.

YAYVAN sf. **1.** Eni, boyundan ve derinliğinden çok olan, basık, geniş ve dibi düz olan şey için kullanılır: *Yayvan bir tabak.* **—2.** Yayvan yayvan, sesleri yayıp uzatarak: *Yayvan yayvan konuştukça içime baygınlıklar çöküyordu.*
—İnş. ve Şehirc. *Yayvan bina*, kule yapıların tersine, taban alanı geniş ve uzunluğu yüksekliğinden fazla olan bina.

YAYVANLAŞMA a. Bot. Sapların, küçük dalların, çiçek saplarının ya da yaprak saplarının birbirine yapışarak az ya da çok yassı bir lam oluşturması biçiminde anomali. (Tomurcukların içindeki büyüme noktasının çalışmasındaki bir değişiklikten doğan bu anomali, horozibiği [*Celosia cristata*] gibi bazı süs bitkilerinde ıslah yoluyla elde edilmiştir. Oysa genel olarak tarım bitkilerinde zararlıdır.)

YAYVANLAŞMAK gçz. f. Yayvan bir duruma gelmek.

YAYVANLIK a. Yayvan olma durumu, niteliği.

YAZ a. **1.** İlkbahari izleyen ve sonbahardan önce gelen mevsim. (Kuzey yarıkürede 21 ya da 22 haziranda başlar, 22 ya da 23 eylülde sona erer.) [Bk. *ansikl.* böl. Gökbil.] **—2.** Genelde ısının yüksek olduğu dönem. **—3.** Ilıman iklimlerde yaz mevsimine denk gelen, ısının yüksek olduğu dönem: *Bu yıl hiç yaz görmedik. Bunaltıcı bir yaz.* **—4.** *Yaz kış*, bütün bir yıl boyunca: *Yaz kış aynı elbiseyi giyerdi.* ‖ *Yaz saati*, günlerin daha uzun olduğu yaz mevsiminde kimi ülkelerde saatleri bir ya da iki saat ileri almaya dayanan saat düzeni. ‖ *Yazı çıkardık danayı, şimdi beğenmez oldu anayı*, kendisine emek verip yetiştirenleri beğenmeyen, hor görenler için söylenir. ‖ *Yaza çıkmak*, yaz mevsimine erişmek. ‖ *Yaz gelirmek*, havalar iyice ısınmadan yazlık giysiler giyinmek. ‖ *Yaz yağmuru gibi*, süreklilik göstermeyen, gelip geçici şeyler için kullanılır.
—Biyol. *Yaz uykusu*, yazın kurak ve sıcak dönemlerinde bazı hayvanların girdikleri uyuşukluk hali.
—Eğit. *Yaz okulları*, okulların kapalı olduğu yaz aylarında çocukları ve gençleri genellikle sporun ilgili dallarında yetiştirmek amacıyla düzenlenen kurslar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İklimbil. *Yaz eşsıcaklık eğrisi*, yaz mevsiminde ortalama sıcaklığı aynı olan yerleri gösteren eşsıcaklık eğrisi. ‖ *Yazı eşsıcak*, yaz mevsiminde ortalama sıcaklığı aynı olan yerler.
—ANSİKL. Eğit. Türkiye'de İl milli eğitim müdürlükleri ve bazı üniversiteler tarafından açılan yaz okullarından başka, çeşitli kulüplerin yeni yetenekleri ortaya çıkarmak, alt yapıyı oluşturmak ve sağlamlaştırmak amacıyla açtığı yaz okulları bulunmaktadır. Basketbol, voleybol, yüzme, tenis, jimnastik, eskrim, judo vb. spor dallarında verilen eğitim, resmi yaz okullarında ücretsizdir. Bazı özel kuruluş ve üniversiteler yaz okullarında sporla ilgili dalların yanı sıra başka alanlarda da (ingilizce, bilgisayar vb.) eğitim yapmaktadır.
—Gökbil. Güneş'in, Yer çevresinde görünür hareketini yaparken çizdiği eliptik yörüngenin AP büyük ekseni $\gamma\gamma'$ ılım çizgisine dik değildir.

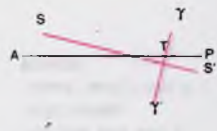
Bugünkü durumda, P yerberi* noktasının boylamı (γ AP yayı) yaklaşık 282°'dir ve yılda ortalama 61″ artar. Güneş tutulum düzlemi boyunca yol alırken, yaz SAγ' yayına denk düşer. Bu yay, diğer mevsimlere denk düşen yaylardan biraz daha uzundur (günümüzde kış 89 g 0 sa olmasına karşın yaz 93 g 15 sa'tir). Her ne kadar, Yer'in Güneş'e uzaklığı 21 hazi-randa 21 aralıktakinden biraz daha fazlaysa da, Güneş ışınları daha büyük bir açıyla geldiğinden bu mevsim Kuzey yarıküre'de daha sıcaktır. Doğal olarak, Güney yarıküre'de durum tam tersidir.

YAZ ÖRDEĞİ a. Afrika, Güney Avrupa ve Ortadoğu'da yaşayan yüzücü göçmen ördek. (Hem iyi yüzer, hem de iyi dalar. Başının yanları, gerdanı, boynu kahverengi çizgilidir. Kanat aynası yoktur. Ayakları zeytin yeşilidir. Dişileri erkeklerden daha koyu renkli olur. *"Dar gagalı ördek"* adıyla da bilinen bu ördeğe İskenderun, Mersin, Ceyhan yöresinde rastlanır. Bil. a. *Anas angustirostris.*)

YAZANAK a. RAPOR yerine önerilmiş sözcük.

YAZAR a. **1.** Bilimsel, sanatsal vb. bir kitap yazmış olan kimse; müellif: *Bu ders kitabının yazarı kim? Bir tıp yapıtının yazarı. Bu romanın yazarı aslında bir pilot.* **—2.** Yazınla uğraşan, yazınsal yapıtlar üreten kimse; muharrir: *Eski yazarlar. Ünlü bir yazar. Çağdaş yazarlar. Oyun yazarı. Başarılı bir yazar. Umut veren genç bir yazar.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Mesleği, özellikle gazete ve dergilerde herhangi bir konuda yazı yazmak olan kimse: *Spor yazarı. Makale yazarı.* **—4.** Bir yazarın yapıtı ya da yapıtlarının tümü: *On sekizinci yüzyıl yazarlarını iyi bilmek. Çağdaş yazarları okumak.* **—5.** *Yazar çizer*, yazmayı iş ya da uğraş edinmiş kimse için kullanılır: *Yazar çizer takımı bu kahvede toplanır.*

◆ sıf. Teknol. KAYDEDİCİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Edebi yapıtlardan da anlaşıldığı gibi yazarı işi, söyleyeceklerini kalıplara uygun, kurallı ve uzmanlaşmış biçimde aktarmak olan ve işin estetik yanını umursamayan ya da ikinci plana iten yazıcılardan, kâtiplerden ve sekreterlerden ayırmak gerekir. Yazar söylemi ve anlatım dillerini ilgili oldukları alanların dışında yakalar, bu nedenle de dili ve dili kullanımıyla kesin bir toplumsal sınıflandırmanın dışında kalır. Ama yazarın bu dışta kalışı, toplumsal ortamda belli bir yerinin bulunmadığı anlamına gelmez. Fakat mimesise, taklide bağlı olan bu temsilcilik işlevinin yazara sabit bir kimlik verebilmesi için yazarın kendi yaratıcılığını bir meslek olarak ele alması gerekir. Yazarlık mesleği nesnel olarak kurulmuştur, ama toplumsal kurumlara doğrudan katılma gibi bir işlevi yoktur: trajedi şairi ve siyaset adamı Sophokles; kendini sanatın koruyuculuğu ve Augustus'a övgüler yazmaya kap-

yaz
γSAγ'S'P:
Güneş'in yer T çevresindeki görünür hareketi sırasında çizdiği yörünge
(resmin iyice anlaşılır hale gelmesi için elips abartılı çizilmiştir)

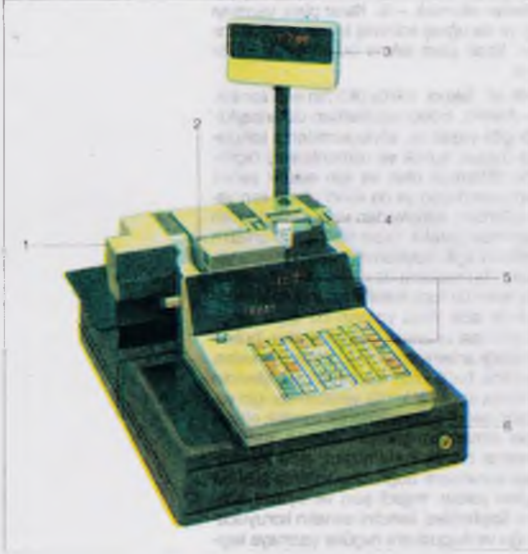
tırmış olan Vergilius; kralın vakanüisleri olan Boileau ve Racine böyledir. Ama yazar birinin ya da bir kesimin sözcüsü olmayı bıraktığı an, konumunun yasallığında bir zorlanma başgösterir. Bu durumda yazar gerçekten bir yaratıcı olur, yani söylediği şeyler ve anlattığı dünya içerisinde yetke sahibi tek kişi olur. Fakat bu yetkesini yalnızca kendisinden almıştır. Çağdaş yazarın bu yalnızlığı toplumsal sınıfların belirlenmesinden, bu sınıfların sonucu olan söylem ve öğretim biçimlerinin hiyerarşisinden, özellikle de toplum içindeki insanın kendinden öncekiler, çağdaşları ve kendinden sonrakilerle söyleşi kurabildiği ayrıcalıklı bir alan olan yazılı sözün statüsünden kaynaklanır. Kitabın ve yazarın rolü artık, toplumun estetiğe ve imgeleme gücüne dayalı konumunu yoğunlaştırmak ve özetle vermektir; bu konum mesleğin ve yazının özel durumuna bağlıdır. Jean-Paul Sarte, *Idiot de la famille*'de yalnızca meslektaşlarının dar topluluğu içinde kendini tanımlamak zorunda kalan bir yazarın hikâyesini vermiştir. Çağdaş eleştiri, *yazar*'ı ve *yazan*'ı karşı karşıya getirerek, yazının anlayışını kurarak, yazarı, söylemini tüm diğer söylemlerin çevresinde kuran ve bu çevrelerin her birine yer veren, bu çevrelerin hiçbirinden olmayan biri olarak tanımlar.

Yazar ve besteci kurumları uluslararası konfederasyonu (*Confédération internationale des sociétés d'auteurs et compositeurs*) [C.I.S.A.C.]. 1926'da kurulan bu uluslararası örgütün bünyesinde pek çok ülkenin sanatçı ve bestecilerinin toplandığı örgütler (müzik, tiyatro oyunu, edebiyat, grafik sanatları, plastik sanatlar, fotoğraf) bir araya gelmiştir. Merkezi Paris'tedir ve başlıca görevi bu kuruluşlar arasında eşgüdüm sağlamaktır.

YAZAR (Mehmet Behçet), türk yazar, şair (Halep 1890 - İstanbul 1980). İstanbul'da Hukuk mektebi'ni bitirdikten (1910) sonra Beyrut sultanisi'nde öğretmenlik yaptı; kentin işgali (1918) üzerine döndüğü İstanbul'da eğitim kuruluşlarında yönetici olarak çalıştı. Ankara'ya giderek Matbuat umum müdürlüğü'nde görev aldı (1922). Eğitim örgütünde çalıştı; İstanbul'da liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı. Fecr-i ati topluluğu içinde şiire başlamış, bireysel konuları, duygulu bir anlatımla sergilemişti (*Erganun*, 1911). Daha sonraki şiirlerini Milli edebiyat anlayışı besledi (*Yumak*, 1938). Cumhuriyet dönemi şiirini (*Genç şairlerimiz ve eserleri*, 1936), romanını (*Genç romancılarımız ve eserleri*, 1937) konu edinen incelemeler yayımladı. Yazarlarla yaptığı konuşmaları kapsayan *Edebiyatçılarımız ve türk edebiyatı* (1938) yapıtı, dönemiyle ilgili kaynaklardandır. (→ Kayn.)

yazarkasa
1 fiş yazıcısı (çekleri, bonoları, hesapları geçer);
2 yazıcı (kasa makbuzları, bordrolar, yevmiye);
3 yönlendirilebilir ekran;
4 "yevmiye" yazıcı (kayıt);
5 klavye-ekran;
6 kasa çekmecesi

N. C. R. belgesine göre

YAZAR-BESTECİ a. Şarkılarını kendisi yazan, besteleyen ve okuyan şarkıcı.

Yazarın günlüğü (*Bir*) [*Dnevnik pisateliya*], 1873, 1876-77, 1880-81 yıllarında tümüyle Dostoyevskiy'in yazdığı aylık yayın: rus hıristiyanlığının evrenselliği açısından ele alınan siyasal olayları içerir (Fransa'da monarşistlerle cumhuriyetçiler arasındaki çatışma, Almanya'da Kulturkampf, Rusya'da toplumsal ve kültürel sorunlar).

YAZARKASA a. Ticarette, satıcıların ve satış tutarını almakla yükümlü personelin işlerini kolaylaştırmak, müşteriye yaptığı ödemelerin doğruluğunu gösteren bir belge vermek ve kasaya giren paraları korumak için kullanılan aygıt.
—ANSİKL. 1879'da amerikalı James Ritty'nin bulduğu yazarkasa hem yazar toplayıcılı hem çekmecelidir. Genellikle bir tezgâh üzerine yerleştirilen yazarkasanın satıcıya dönük yüzünde, toplamı yapılacak tutarları kaydetmeye yarayan bir dizi tuş, bir yazma düzeneği, seçme kumandaları ve genellikle "toplam" tuşuyla kumanda edilen bir kasa çekmecesi bulunur. Kasanın alıcıya bakan yüzünden son toplamı ve alınan malların tutarlarını belirten bir fiş çıkar.

Yazarkasaların çeşitli modelleri vardır. En basit yazarkasalarda, biri her satışın hesaplanmasını ve kaydını, öbürü günlük satışların dökümünü yapmak için iki toplayıcı ve bir baskı düzeneği bulunur. Daha gelişmiş modellerde, reyon, hatta satıcı başına düşen satışların ayrıntılı dökümü sağlanmıştır. Baskı düzeneği, ilk fişi satıcıya, ikinciyi de alıcıya verir ve aynı zamanda satış dökümü ile birlikte diğer alışları bir şerit üzerine kaydeder. Kimi yazarkasalarda iskonto hesapları yapmaya olanak veren çarpma ve bölme düzenekleri bulunur.

Elektromekanik yazarkasaların yerini gittikçe bağımsız ya da bilgisayarlara bağlı elektronik birimler almaya başlamıştır. Bu birimlerde bellekler ve görüntüleme ekranları bulunabilir. Satılan parçaları klavye ile kaydetme yerine, kimi zaman mallar üzerindeki etiketlerin otomatik okunmasından yararlanılır (delikler biçiminde kodlanmış bilgileri okuma, optik ya da manyetik okuma).

• *Türkiye'de* vergi kaçaklarını önlemek ve vergi yükümlülüğünü daha da yaygınlaştırmak amacıyla 25 ekim 1984'te çıkartılan Katma değer vergisi kanunu'nun ardından, 6 aralık 1984'te "Katma değer vergisi mükelleflerinin ödeme kaydedici cihazları kullanmaları mecburiyeti hakkında kanun" kabul edildi. Kamuoyunda Yazarkasa kanunu olarak da adlandırılan bu yasayla bir önceki dönem satışları ve gayrisafi iş hasılatları 120 milyon TL'yi aşan yükümlülere 1 temmuz 1985, 60 milyon TL'yi aşan yükümlülere 1 ocak 1986, 30 milyon TL'yi aşan yükümlülere 1 ocak 1987, 15 milyon TL'yi aşan yükümlülere 1 ocak 1988 ve 15 milyon TL'nin altında kalan yükümlülere de 1 ocak 1989 tarihinden başlayarak yazarkasa kullanma zorunluluğu getirildi.

Yazarlar birliği (*SSCB*) [*Soyuz Pisateley SSSR*], eski SSCB'de, "sosyalizmin kurulmasına katkıda bulunmak isteyen tüm yazarlar"ı bünyesinde toplayan örgüt. Dernekler arasındaki rekabeti ortadan kaldırmak amacıyla partinin direktifi üzerine 1932'de kuruldu. Başlangıçta birliğin başkanlığını M. Gorki yaptı. Onun başkanlığındaki kongre "toplumcu gerçekçilik" ilkesini ortaya attı (1934). O zamandan 1980'lere kadar bu toplumcu gerçekçilik ilkesi parti disiplin ve baskısı altında sıkı bir şekilde uygulandı. O yıllarda birliğin 75 dilde yazan 8 000 kadar üyesi vardı. Yazarlara ve genç edebiyatçılara yardımcı olmak, uluslararası seminerler, stajlar düzenlemek, kitap, dergi ve gazete yayımlamak ve ayrıca toplumcu gerçekçiliği zararlı etkilere ve sapmalara karşı dikkatle savunmak birliğin amaçları arasında yer alıyordu.

Yazarlar birliği (*Türkiye*). Ankara'da yazarlar arasında meslekî dayanışmayı sağlamak için kurulmuş (1978) dernek. Bakanlar kurulu kararıyla adının başına "Türkiye" sözcüğü getirildi (1985). Kültür ve sanat konularında geleneksel değerler çerçevesinde 1981'de her yılın yazar, fikir adamı ve sanatçılarını seçmeye, 1984'te *Türkiye kültür ve sanat yıllığı*'nı yayımlamaya başladı.

YAZARLIK a. Yazarın işi ya da mesleği; muharrirlik: *Yazarlık yaşamına gazetede başladı.*

YAZATA, *Avesta*'da cinler ya da doğa güçleri olarak belirtilen küçük tanrılar.

YAZDEH sıf. (fars. *yaz-deh*). *Esk.* On bir.

YAZDEHÜM sıf. (fars. *yâz-deh*'ten *Yaz-dehüm*). *Esk.* On birinci.

YAZDGİRD → YEZDİGİRD

YAZDIRMA a. Yazdırmak eylemi.
—Büro. *Yazdırma makinesi*, ses kaydı çok iyi olmayan, ancak özellikle durdurma ya da çalıştırmada işlem kolaylığı sağlayan teyp.
—Müz. *Müzik yazdırma*, kulağı eğitmek ve geliştirmek amacıyla, piyanoda çalınan bir ezgiyi, akortları ya da iki ya da daha çok sesli bir parçayı notalamaya dayanan alıştırma. (İki ölçülük parçalar halinde çalınır.)

YAZDIRMAK → YAZMAK

YAZGAN (Mehmet Emin), türk asker (İstanbul 1876 - *ay. y.* 1961). Harp okulu'nu bitirdi (1895). Türk-Yunan (1897), Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya savaşlarına katıldı. Kurtuluş savaşı'nda tümen komutanlığı yaptı. 1931'de, tümgeneralken emekliye ayrıldı.

YAZGI a. **1.** İnsan yaşamındaki olayları kaçınılmaz ve değişmez bir biçimde düzenlediği düşünülen doğaüstü güç; kader: *Başına gelenleri yazgıyla açıklamak.* (Bk. *ansikl.* böl. Fels. ve Mit.) **—2.** İnsan ve toplum yaşamına yön veren ve gizemli bir güç tarafından yönetiliyormuş gibi görünen olayların, durumların tümü; kader: *Kendisi değil, yazgısı güzel olsun. Ülkesinin yazgısını değiştiren bir devlet adamı.* **—3.** Genel olarak insan yaşamı; kader: *Kendi yazgısını kendi yazmak.* **—4.** Bir şeyin, bir dış olgu ya da kendi doğası tarafından belirlenen geleceği; kader: *Bir romanın, bir filmin, bir şirketin yazgısı.*
—İsl. Allah'ın, evrendeki bütün varlık ve olayların nicelik, nitelik ve zamanını mutlak iradesiyle belirlemesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. *Yazgı nevrozu*, rastlantı ya da alınyazısı sonucu gibi görünen benzer kötü olayların dönem dönem ortaya çıkışıyla belirginleşen, ancak gerçek nedenlerinin, bilinçdışı süreçler düzeyindeki yineleme zorlaması olduğu çözümsel olarak ortaya konabilen nevroz. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Hegel'de yazgı (alm. *Schicksal*) mantıksal gerçeğin trajik eşdeğerlisidir. Aynı zamanda hem varlığın "başlangıçta" ya da kendinde ne olduğunu, hem de bu kendindeliğin tarih içinde önce soyut ve zorlayıcı bir nesnellik biçiminde gerçekleşmesini sağlayan çoğu kez engellerle karşılaşan hareketi belirtir: "Zorunluluk, yazgı vb. ne yaptığı, kesin yasaları ve pozitif içeriğinin ne olduğu bilinmeyen şeydir; çünkü bu şey, sezgi yoluyla varlık olarak kavranan salt mutlak kavramdır" (*Tinin görüngübilimi* [Die Phänomenologie des Geistes], "Akıl"). "Demek ki zaman, yazgı ve kendi içinde tamamlanmamış tinin zorunluluğu olarak ortaya çıkar" (*Tinin görüngübilimi*, "Mutlak bilgi"): tinin ona gömülmesi ve orada kendisini somut evrensellik olarak oluşturarak ona bir anlam kazandırması gerekir.

—İsl. Ehl-i sünnet inancında yazgı (kader, Allah'ın *ilim, irade* ve *kudret* sıfatlarının yetkinliği ilkesinin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkan durum diye kabul edilir. Allah bu sıfatları ile tüm evreni, varlık ve olayları kuşatır. Kuran'da bu inancı destekleyen birçok ayet yer alır: "Sizi de, sizin yaptıklarınızı da Allah yaratır" (XXXVII, 96), "Yerde ve gökte zerre kadar bir şey bile Tanrı'dan gizli değildir. Bundan daha küçüğü ya da büyüğü kuşkusuz apaçık bir kitaptadır" (XI, 6). Hz. Muhammet de yazgı inancını benimseyen açıklamalar yaptı. Ancak, felsefedeki özgürlük ve zorunluluk tartışmasının benzeri, *kelam* biliminde de yer aldı. Ehl-i sünnet, yazgıya inanmayı islam dininin amentü hükümleri arasında "ve bil Kader-i hayrihi ve şerrihi min Allah teâlâ") sayarken, mutezile, bu anlamdaki bir yazgı inancının Allah'ın adaletine aykırı düşeceği düşüncesinden yola çıkarak, insanların dünya ve ahrette sorumlu tutulabilmeleri için, kötü fiillerin işlenmesinde Allah'ın irade ve gücünün etkisi olamayacağı görüşünü savundu; yazgı ile ilgili ayetleri bu görüşün ışığı altında yorumladı. Mutezileye yakın olanlar, görüşlerini bir yandan akli kanıtlara dayandırmaya çalışırlarken, bir yandan da insanın özgürlüğünü gösteren şu ayetlere dayandılar: "Bu yakıcı azap, dünyadayken *kendi ellerinizle* yaptıklarınızın karşılığıdır. Yoksa, Allah kullarına haksızlık etmez" (III, 182), "Ve de ki, hak Tanrınız'dadır. Artık *dileyen* iman etsin, *dileyen* kâfir olsun" (X, 99). "Semud kavmine gelince. Biz onlara doğru yolu gösterdik, ancak onlar sapkınlığı doğru yola *yeğlediler* (XLII, 30).

Felsefede olduğu gibi kelam biliminde de özgürlük ve yazgı ya da zorunluluk konusundaki sorunlar çözümlenip, tartışmalar kesin bir sonuca ulaştırılamadı. Bununla birlikte, uygulamada bütün müslümanlar bir yandan yazgıya, Allah'ın irade, bilgi ve gücünün sonsuzluğuna inanır, öte yandan insanların seçenekler karşısında belli ölçüde özgürlüğünü (irade-i cüziye) benimserler.

—Mit. Antikçağ mitolojisinde Yazgı, Eskilerin bir saplantısı olarak değişik biçimlerde kişileştirilmiş ve tanrılaştırılmıştır. Yunanlılar ona *Moira* ya da *Tykhe*, Romalılar ise *Fatum* ya da *Fortuna* adını verdiler.

—Psikan. Yazgı nevrozu, belirtisiz olması bakımından, karakter ve başarısızlık nevrozlarına benzetilebilir. Genel olarak nevrozlara özgü ve onların etmenleri olan özellikler (suçluluk duygusu, ceza gereksinimi ve yineleme zorlanımı) gösterir, ancak özne başına gelen olayların kökeninde şeytanca dış güçler bulunduğunu düşünür. Bu durum özneyi kendi isteğine ve gerçeklik içine yerleştirdiği şeye bağlayan anlayamama özelliğini ortaya çıkarır.

yazgı sevgisi. Fels. Nietzsche kendi ahlak anlayışını bu formülle (lat. *"amor fati"*) dile getiriyordu. Nietzsche şöyle der: "Ancak şeylerin zorunluluğu içinde gizli güzelliği her gün biraz daha görmeyi öğrenerektendir ki, her zaman şeyleri güzelleştirenlerin safında yer alabilirim. *Yazgı sevgisi:* benim sevgim bundan böyle yalnız budur. Çirkinle savaşmak istemiyorum [...] *gözümü ondan çevirmekle yetineceğim*, bundan böyle benim tek inkârım bu olacaktır! Tek sözcükle, tek büyük sözcükle, diyorum: bugünden başlayarak bir daha hiçbir zaman bir onaylayıcı olmayacağım" (*Die fröliche Wissenchaft* [Neşeli bilgi], 276). "Başsız ve sonsuz dönüş isteniyor: aynı şeyler, aynı zincirleme düşünceler mantığı ya da mantıksızlığı. Bir filozofun erişebileceği en yüksek durum: varlık karşısında dionysosçu tavır; bununla ilgili formülün, *yazgı sevgisi*'dir" (*Der Wille zur Macht* [Güçlülük istenci]).

YAZGICI sıf. ve a. Yaşamını, yaşamındaki olayları yazgıya bağlayan kimse; kaderci.

◆sıf. Yazgıcılığa özgü, yazgıcılıkla ilgili: *Yazgıcı bir tutum. Yazgıcı bir kuram.*

YAZGICILIK a. Bütün olayların, tek ve doğaüstü bir neden tarafından daha önceden değişmeyecek biçimde saptanmış olduğunu ileri süren öğreti.

YAZI a. **1.** Korunmak ve/ya da iletilmek istenen sözlü bir iletiyi, bir bildiriyi bir düşünceyi görsel olarak kaydetmeye, saptamaya yarayan gösterge dizgesi; abece: *Sesçil yazı; Kavramsal yazı. Arap yazısı.* (Bk. *ansikl.* Dilbil. ve Eğitbil.) **—2.** Sözlü bir bildiriyi belli göstergelerle/harflerle, saptamak, yazmak eylemi: *Düşüncelerini yazıyla anlatmak. Yazıya başlamak. Yazısını bitirmek.* **—3.** Bir yazıdaki harfler bütünü, bu harfleri, her bireyin kendine özgü biçimlendirme tarzı ya da biçimi: *Okunaklı güzel bir yazısı olmak. İnce, sık bir yazı.* **—4.** Bir harf düzeninde biçim ve sanat bakımından özellik gösteren tür, biçem: *İtalik yazı. Sülüs yazı.* **—5.** Yazılmış olan şey; yazılı belge: *Cebinden bir yazı çıkarmak. Duvara bir yazı asmışlar. Söz uçar, yazı kalır.* **—6.** Herhangi bir konuda yazılmış bilim, düşünce ve sanat ürünü; bir yayında ayrı bir bütün oluşturan bölüm, makale: *Bu son yazısını okudunuz mu? Gazetelerdeki dış siyaset yazıları. Sanatsal etkinliklerle ilgili bir yazı.* **—7.** Herkesçe bilinen, yazıdan değişik bir anlatım aracı: *Nota yazısı.* **—8.** Metal paranın üzerinde değeri yazan tura yanının karşıt yüzü; *Yazı mı, tura mı?* **—9.** *Yazı işleri*, bir kurum ya da dairede yazışmaların yapıldığı bölüm, kalem; bir dergi ya da gazetede yayımlanacak yazıları yazma, düzenleme işi. ‖ *Yazı hayatı*, bir kimsenin yazarlıkta geçen günleri: *Yazı hayatında nice güçlüklerle karşılaşmıştı.* ‖ *Yazı kadrosu*, bir dergi ya da gazeteye sürekli olarak yazı yazanların tümü. ‖ *Yazı kurulu*, dergi ya da gazetelerde yazı işlerini yürütmekle görevli kimselerin oluşturduğu kurul. ‖ *Yazı tura*, metal bir paranın havaya atılıp yere düşmesi durumunda üstte kalan kısmı önceden kestirmeye dayanan şans oyunu. ‖ *Yazı tura atmak*, bir oyunda ilk başlayanı ya da bir iddiada kazananı yazı tura oyunuyla saptamak. ‖ *Yazıya dökmek*, bir düşünceyi, bir duyguyu yazıyla anlatmak. ‖ *Yazıya gelmemek*, yazıyla anlatılabilecek bir özellikte olmamak. ‖ *Yazıyı çıkarmak, yazıyı sökmek*, kötü, güç okunur bir yazıyı okuyabilmek.

—Bür. ger. *Yazı makinesi*, bir klavye ile harekete geçirilen ve mürekkepli bir şerit yardımıyla kâğıt üzerine aktarılan harflerle yazı yazmayı sağlayan araç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. Bir sözcüğün ya da sözcenin her türlü yazılı biçimi. (Yazı kavramı yazımsal kurallara gönderme yapmaz.) ‖ *Yazı dili*, bir dilin yazılı yapıtlarda kullanılan, konuşma* dilinden farklılıkları olan biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Eski yazı*, Türkiye'de arap abecesine dayanan yazıya 1928'den sonra verilen ad. ‖ *Yeni yazı*, Türkiye'de Yazı devrimi'yle kabul edilen latin kökenli türk abecesine verilen ad.

—El sant. *Yazı işi* → ÇİZGİ* işi.

—Hat. Kaligrafi kuralları açısından ya da estetik açıdan değerlendirilen harf çizimi (örneğin anglez, batard, yuvarlak, gotik). ‖ *Yazı çekmecesi*, hattatların yazı takımlarını, kâğıt, kalem, kalemtıraş, makta, hokka vb. gereçlerini yerleştirdikleri çekmece ya da kapaklı küçük sandık. (Yazı çekmecesi hattatın oturduğu sedir üzerine konurdu. Bunların zengin işlemeli, sedef kakmalı örnekleri vardı.) ‖ *Yazı hududu*, kitap ve levhalarda, yazının çevresine çekilen çizgilere verilen ad. (Bu çizgilerin çevresi tezhiplenir ya da altın yaldızla [halkâr] süslenirdi.) ‖ *Yazı resim*, islam hattatlığında, yazı ile resim yapma, yazıya resim özelliği kazandırma sanatı. (Yazı sanatında uzmanlaşan hattatlar, arap harflerinin değişik biçimler alabilme özelliklerinden yararlanarak, resim formunda düzenlemeler, istifler gerçekleştirmişlerdir. Genellikle din ya da tasavvuf konularının işlendiği yazı resimlerin bilinen en eski örneğine, İran'da 1020 tarihli Radgan yazıtlarında rastlanmıştır. Türk hattatları da bu alanda başarılı olmuş, yazı ile cami, kayık, kuş ve tarikat başlıkları [sikke] yapmışlardır.) ‖ *Yazı takımı*, yazı yazmakta kullanılan alet ve eşyanın tümü. (Kenarlıklı bir tepsi içinde yerleştirilen yazı takımları genellikle iki hokka, bir rıhdan, bir süngerlik, bir kalemtıraş, bir makta ve bir makastan oluşurdu.)

—İkt. tar. Has, zeamet, tımar, yurtluk ve ocaklık gibi Dirliklerin yıllık geliri. —Kapıkulu ocaklarının maaş tutarı.

—Kâğıtç. *Yazı kâğıdı*, mürekkebi dağıtmayan ve arkasına geçirmeyen kâğıt.

—Mobc. *Yazı masası*, üzerinde yazı yazmaya yarayan ve konsol olarak kullanılan eşya. Genellikle üç bölümden oluşur (üst bölümünde, üzerinde bir korniş ve mermer ya da tahta bir levha bulunan bir çekmece; ortada, açıldığında üst üste dizilmiş çekmeceleri açıkta bırakan deri kaplı bir kapak; alttaysa kimi zaman bir kapı ile örtülen çekmeceler bulunur). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Nöropsikol. *Uzamsal tipte yazı bozukluğu*, biçimdirimsel yapıyı bozmamakla birlikte, kâğıdın sağ bölümüne yazmak, düz yazamamak, harf kuyruklarını, kimi zaman harfleri, çok ender olarak da heceleri yinelemek ve sözcük bölümlerini birbirinden ayırmak ya da kaydırmak gibi, yazmanın uzamsal bileşenleri düzeyinde ortaya çıkan yazı bozukluğu.

—Paleogr. *Yazı değişkesi*, bir harf birimin somut gerçekleşimi. (*A* ve *a* aynı harfin yazı değişkeleridir; yazıda hangisinin kullanılacağını bazı kurallar belirler.) ‖ *Ulusal yazılar*, avrupa halklarına özgü yazılar; değişik biçimler altında bu halklar ilk kez latin yazısını canlandırmıştır. (Bu ad altında beş çeşit karakteristik yazı vardır: merovenj, lombardia vizigot, irlanda ya da iskoç yazıları anglosakson, VII. yy.'dan XII. yy.'a kadar sırasıyla Galya'da, İtalya'da, İspanya'da, İrlanda'da, İngiltere'de kullanılmıştır.)

—Psik. *Yazı bozukluğu*, düşünsel yetersizlik ya da nörolojik bozukluk göstermeyen ve normal olarak okuyan bir çocuktaki yazma güçlüğü (çok yavaş ya da okunaksız yazma). [Yazı bozukluğu genellikle çok yetersiz bir uzamsal düzenlenişe ve/ya da bir kişilik bozukluğuna bağlanır.]

—Tek. res. *Yazı alanı*, bir plan üstünde, ele alınan nesnenin tanımlanması için gerekli bilgilerin, tasarım ve uygulamayla ilgili kişi ve kuruluş adlarının, uygulama öncesi ya da uygulama sırasında planda yapılan değişikliklerin belirtildiği çerçeveli bölüm.

—ANSİKL. Bür. ger. 7 ocak 1714'te İngiltere kraliçesi Anne "matbaadan ayırt edilemeyecek kadar temiz ve net harflerle yazabilen" bir aracın icadı ile ilgili ilk beratı ingiliz mühendis Henry Mill'e veriyordu. Ne var ki bu tasarının gerçekleşmesi için XIX. yy.'ın yarısını beklemek gerekti. 1829'da detroitli William Austin Burt "Tipograf" adı verilen ilk somut yazı makinesini ortaya koydu. 1836'da bir yangında yok olan bu tek örneğin en büyük kusuru elle olduğundan daha yavaş yazmasıydı. Aradan "yazı piyanosu" ya da "baskı telegrafı" gibi çekingen denemelerin birbirini izlediği kırk yıl geçtikten sonra, Christopher L. Sholes eylül 1867'de ilk kullanışlı yazı makinesini gerçekleştirdi; beratını ise ancak 1868'de alabildi.

1873'te Remington tarafından üretilen ilk sanayi modeli, standart bir dikiş makinesinin üzerine monte edilmişti. Şaryoyu dikiş makinesininkine benzer bir pedal döndürüyordu. Bu makinenin de giderilecek iki kusuru daha vardı: yazısı görünmüyor ve yalnızca büyük harfle yazabiliyordu. Bu çok yer kaplayan, hantal ve masraflı makine hiç piyasaya sürülmedi. Sholes'ten esinlenen Remington, Underwood, Smith, Royal vb. gibi birçok şirket, küçük aksaklıkları yavaş yavaş gidererek modern bir yazı makinesi yarattılar.

Daktilonun emeğini hafifletme yollarını arayan Thomas Edison, elektrikle çalışan ilk yazı makinesini üretti (bir elektrikli

harf çubuklu mekanik yazı makinesi

mıknatısla hareket eden çubuk). 1914'te James Field Smathers motorla çalışan ve daha kullanışlı olma olasılığı bulunan ilk yazı makinesini sundu. 1930'da seri halinde üretilen elektrikli makinelerin ilk örneği piyasaya çıktı. International Business Machines Corporation (İBM) tarafından üretilen bu hızlı makinenin kazandığı büyük başarı üzerine, firmaların büyük bir çoğunluğu harflerin orantılı aralıklarla dizili olduğu elektrikli bir model üzerinde çalışmaya başladılar.

İBM'nin yaptığı bir başka önemli yenilik, 1961'de oynak şaryonun kaldırılmasıyla, eski çubuklu sistem yerine harf desteği olarak küre sistemini getirmesiydi. Yerinden çıkartılabilen ve ancak birkaç gram ağırlığında olan kürenin üzerindeki harfler kabartma biçimindeydi ve kağıdın takıldığı merdaneye koşut bir ray boyunca, yazı şeridi ile birlikte yer değiştiriyor, böylece vuruşların daha rahat ve hızlı olmasını sağlıyordu. On yıl sonra yapılan bir başka yenilik, genel olarak "papatya" denen harf taşıyıcı çarkın ortaya çıkmasıydı.

Harfleri ayırt etmeyi, aralıkları ve satır sonlarını belirlemeyi olanaklı kılan yazı makinesi, pek çok ayrıntının düzeltilmesiyle daha 1939'dan önce geleneksel yazı makinesinden doğmuştu.

İlk otomatik yazı makineleri de aynı dönemde ortaya çıktı. Klavyeye vurulduğu anda kâğıda basılan metin aynı zamanda karton ya da delikli şeride, daha sonraları da banda, karta ya da mıknatıslı diske kaydediliyor, yeniden tuşlara basılmadan istendiği kadar çoğaltılabiliyordu.

Bazı yazı makineleri bellek ve hesap mekanizmaları, görüntü ekranları, iletişim ağlarına bağlanma olanakları ile *metin işlem* aygıtlarına dönüştü ve düzenleme, yineleme, aktarma, ayırma, metin seçme, bilgileri sınıflandırma gibi işlemleri yerine getirebilecek biçimde donatıldı.

Tüm yazı makinelerinde en azından aşağıdaki parçalar bulunmak zorundadır:

--*klavye*: sayıları değişebilen ve harflerin, rakamların, imlerin ya da makinenin türlü işlevlerinin karşılığı olan tuşlardan oluşur;

—*kâğıt taşıyıcı merdane*: kâğıdın elle ya da otomatik olarak yukarı çıkmasını sağlayan bir düzeneği olan oynak bir şaryo üzerine monte edilmiş olabilir ya da olmayabilir;

—*kabartma harfler*: çubukların, bir kürenin ya da çarkın üzerinde yer alabilir. En yaygın karakter tipleri "pika" ile boyu ve aralığı küçük olan "elit"tir.

—Dilbil. Yazı, eklemli dile göre ikinci bir bildirişim kodudur. Ama, zaman içinde gerçekleşen eklemli dilin tersine, korunmasına olanak veren uzamsal bir desteği vardır. Yazının biçimi de bu desteğin türüne bağlıdır: taşa, kil ya da balmumu tabletlere kazılmış, papirüse, parşömene ya da kâğıda çizilmiş ya da basılmış olabilir. Desteğin üstünde saptanmış yazının türüne göre üç büyük tür ayırt edilir. Bu yazıların ortaya çıkışları tarihsel düzlemde birbirlerini izler ve kullanıları kodun giderek yetkinleşmesi ölçüsünde ardışık ilerlemeler olarak değerlendirilebilirler: bireşimsel yazılarda gösterge bir cümleyi ya da bütün bir sözceyi aktarır; çözümleyici yazılarda gösterge bir biçimbirimi belirtir; sesçil yazılardaysa gösterge sesbirimi ya da bir sesbirim dizisini (hece) belirtir.

Uzamsal bir bildirişim isteğinin her tür gerçekleşimi bireşimsel yazılar sınıfına sokulabilir. Kimi uzmanlar bu durumda "ön-yazı"dan söz etmeyi yeğler, çünkü bu yöntemler, eklemli dilin değil, düşüncenin yazıya aktarılmasını öngörür. Ne olursa olsun, Leroi-Gourhan bu tür örneklerin, Moustier kültüründen başlayarak (çağımızdan 50 000 yıl önce), kemik ya da taş üzerine düzenli aralıklarla yapılmış çizgiler biçiminde geliştiğini belirtir. Nesnelerle simgesel anlatımlar da bu bildirişim türüne girer. Bunun klasik bir örneği de, Herodotos'un aktardığı, İskitler'in Dara'ya yolladığı bildiridir: bir yanda beş ok, öte yandan da, düşmana oklardan kurtulmak için önerilen biçimler: bir fare, bir kurbağa ve bir kuştur. Bu tür bildiri, dünyanın her tarafında ilkel toplumlarda görülür. İplere düğüm atma sistemi de bu bağlamda anılabilir (inka kraliyet arşivlerinin kipuları). Ancak, en yaygın bireşimsel yazı türü piktografi, yani resim kullanımına ağırlık veren yazıdır. Resimlerin her biri bir cümleyle eşdeğerlidir ("kanoyla gidiyorum"; "bir hayvan öldürdüm"; "eve dönüyorum" vb.): Alaska Eskimoları, Iroquoiler ve Algonkinler ya da Dakotalar (kış masalları) bu dizgeyi kullanır. Bu anlatım türlerinin sınırları çok belirgindir: deneyimin ancak sınırlı bir kesimini kapsarlar, dilde olduğu gibi bir birleşim oluşturmazlar.

Çelişik olarak ideografik yazı da denen çözümleyici yazılarda, gösterge bir düşünceyi değil, bir dilsel öğeyi (sözcük ya da morfem) gösterir. Bu yalın bir çağrıştırma değil, bir saptamadır. Gerçekte bu dizgenin tutumlu olmayışı (her gösterilen için bir gösterge), katışıksız biçimde kullanılmamasına yol açar: tüm ideografik yazılar, ister sümer-akkad çiviyazıları, ister mısır hiyeroglifleri ya da çin yazısı söz konusu olsun, nesne göstergelerinin (ideogram) yanı sıra, önemli sayıda sesçil değerli göstergeler de içerirler. Örneğin çincede, yaklaşık beş ideogram türü vardır: eski piktogramlar olan (güneş, ay, at, ağaç vb.), nesneleri gösteren harfler; soyut kavramları (çıkmak, inmek, yukarı, aşağı) belirten harfler; gösteren işlevli iki göstergeyi birleştirerek, bulmaca yöntemiyle ortaya çıkan mantıksal öbeklerin (bir çatı altındaki kadın, barışı gösterebilir) oluşturduğu harfler; eşseslileri gösteren harfler: önceleri belli bir nesneyi göstermek için kullanılan bir harf, anlamı tümüyle ayrı ama söyleyişi aynı bir sözcüğü belirtmek için kullanılır; sesçil bireşimler olan ve solda anlamsal kategoriyi gösteren bir öğeden (anahtar), sağda söylenişi belirten bir öğeden oluşan harfler (bu tür harfler çince bir sözlükteki madde başlarının % 90'ını oluşturur). Oysa, sesçilliğe başvurmasına karşın çin yazısı söyleyişe bağlı değildir: çincenin değişik lehçelerini konuşan ve sözlü dilde birbirlerini anlamayan insanlar tarafından okunabilir. Öte yandan bu yazı, lolo, korece (eskiden) ya da japonca gibi tümüyle ayrı dillerde de, bir hece yazısıyla birlikte kullanılır.

Sesçil yazılar sözlü dil özelliğinin daha bilinçli ele alındığını gösterir: bu yazılarda (kökende harfler eski ideogramlar da olsa) göstergeler tüm anlamsal içeriklerini yitirir.

Göstergeler bir sesin ya da ses öbeğinin simgeleridir. Dizgelerin, heceleri, yalnızca ünsüzleri ya da ünlüleri ve ünsüzleri göstermelerine göre üç durum söz konusu olabilir. Tarihsel açıdan hecesel yazım dizgeleri her zaman abeceden önceki bir evreyi oluşturmaz. Bilinen en eski hecesel yazım dizgeleri Fenikeliler'in ünsüz abecesini bulmasından önceki dönemdendir, ötekilerse abecelerin uyarlamalarıdır: günümüzdeki tüm hint yazılarının atası olan ve aramca abecesinden ya da etyopya hecesel yazım dizgesinden kaynaklanan ve sami dilleriyle yunancadan etkilenen brahminin durumu böyledir. Yunan abecesinin doğuşuna gelince, bunun fenike modelinden olduğu kadar kıbrıs ve girit hecesel yazım dizgelerinden de (çizgisel A ve B) etkilendiği sanılmaktadır.

Hecesel dizgelerin özelliği pek tutumlu olmayan yanlarıdır. Çünkü ilkece, ünlü-ünsüz bireşim olanağı ne kadarsa o kadar da gösterge gerekir. Öte yandan, bu dizgeler yalnızca açık heceleri gösterebilir (ünsüz+ünlü); kapalı heceler (ünsüz+ünlü+ünsüz) ya da ünsüz öbekleri (ünsüz+ünsüz+ünlü) söz konusu olunca, göstergelerden biri söyleyişte kullanılmayan ünlü bir öğe içermek zorundadır.

Tarihsel açıdan fenike abecesinin ilk örnek olduğu ünsüz abeceleri, sami dillerine özgü bir yapısı olan dillere uygundur: sözcüklerin köklerinde anlam içeren bir ünsüz yapısı vardır, ünlüler sözcüklerin,

Corona belgesine göre

kaset şeritli ve silicili, çubuklu elektrikli yazı makinesi

İ. B. M. belgesine göre

küreli elektrikli yazı makinesi

papatya tipi elektrikli yazı makinesi

Olivetti belgesine göre

en çok kullanılan karakterlere iki örnek, pika (üstte), elit (altta) [yabancı klavye]

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZabcde
1234567890

ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZabcdefghijk

cümledeki dilbilgisel kategorilerini ve işlevlerini gösteren kesin sıraları sayesinde tahmin edilir. Aramca abece bir dizi abeceye (arapça, ibranice, süryanice vb.) ve hecesel yazı dizgelerine (brahmi) örnek olmuştur. Arap abecesi de, çeşitli güçlükler de olsa (türkçe bu nedenle arap abecesini bırakmıştır), sami kökenli olmayan dillerin yazılışında kullanılmıştır.

Yunan abecesi, tarihsel açıdan, hem ünsüzleri, hem ünlüleri ayrı yazan ilk yazı örneğidir. Günümüzde var olan aynı tür bütün yazılara örnek olmuştur: latin, kiril vb. abeceleri.

Türkçenin en eski yazılı metinleri olan Orhon ve Yenisey yazıtlarıyla bazı elyazmaları göktürk abecesiyle yazılmıştır (→ GÖKTÜRKÇE.) Uygurca yazma ve blok basmalarda uygur*, mani* abeceleri kullanılmıştır. Uygur abecesinin islam dönemindeki bazı yapıtları (*Atabet* ' *ül-hakayık*, *Kutadgu* * *bilig*) yazıya geçirmede de kullanıldığı görülür. İslam dininin benimsenmesinden sonra arap abecesi (→ ARAPÇA, OSMANLICA) çok uzun süre farklı türk toplumlarınca kullanıldı. Bu dönemde ibrani (Hazar Türkleri, Karaim Türkleri), yunan (Karamanlılar), ermeni (Kıpçak Türkleri) abecelerini kullanan toplumlar da oldu. Sovyetler Birliği'ndeki türk cumhuriyetlerinde günümüzde kiril abecesine dayanan birbirinden farklı yazılar kullanılmaktadır. Avrupalı dilbilimciler ve türkologlar türkçeyi öğreten, inceleyen yapıtlarında, bilimsel metin yayınlarında latin abecesini farklı biçimlerde Yazı devrimi'nden önce de kullanmışlardı. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1 kasım 1928 gün ve 1353 sayılı yasa'yla latin abecesine dayan yeni yazının kullanılmasına başlandı. (→ TÜRKÇE.)

• Yazı dili, konuşma dilinden doğmuştur. Bir dil alanı içindeki ağızların en etkin olanı (Türkiye türkçesinde İstanbul ağzı) yazı diline temel olmuştur. Öte yandan yazı dili aydınların kullanışlarını yansıtan bir kültür dilidir. Ancak bu ağza bütünüyle bağlı da kalmaz ve onun birçok söyleyiş özelliğini yansıtmaz. Buna karşılık öteki ağızların hatta başka dillerin bazı özellikleriyle beslenir. Yazılı ve sözlü basının, eğitim-öğretim kurumlarının, yönetimin resmi dilidir. Okuryazarlığın, kültürün yaygınlaşması yazı dilinin özelliklerinin konuşma dilini etkilemesine yol açar. Buna karşılık edebiyatta gerçekçilik ve toplumculuk akımları yazı diline konuşma dilinden, halk ağızlarından birçok özelliğin geçmesini sağlamıştır. Türkçenin ilk yazı dili örneği *Orhon yazıtları*'dır (VIII. yy.). Bu metinlerde kurallara bağlanmış dil özelliklerine dayanılarak türkçenin yazı dili olarak çok daha eski bir geçmişi bulunduğu kabul edilmektedir. Ancak eğitim ve öğretimin sınırlı kalması yazı dilini aydınların sınırlı kalan bir anlaşma aracı durumuna getirmiştir. Divan nesri (inşa) yazı dilinin konuşma dilinden (halk dilinden) büyük ölçüde uzaklaştığı bir uygulamadır. Tanzimat'tan sonra yazı dilini halk diline yaklaştırma çabası gitgide kökleşmiş, Milli edebiyat akımı ve Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen Dil devrimi, yazı diliyle konuşma dili arasındaki ayrılığı en aza indirmiştir. Devrik cümle ve şive taklidi bu uygulamanın öğelerindendir.

—Eğit. Yazı, birlikte edinilen okuma ve hesap dersleriyle ilkokulun temel öğretim konularından biridir. Anaokulundan başlayarak, resimle, el kol hareketleriyle, karalamalarla yazı öğrenimine hazırlık yapılır. Yazı öğrenimi, hem uzak mesafeye yönelik bildirişimin simgesel işlevine, hem de uzama ve zamana egemen olmaya yönelik bir hazırlıktır. Çünkü yazı bedensel gelişmeye bağlı derin bir anlatım çalışmasıdır da. Okulda yazı, ya sözcükleri oluşturmaya yarayan harflerin aşamalı ve çizgisel bir biçimde öğretilmesiyle (çözümleyici yöntem) ya da sözcüklerin cümle bağlamında doğrudan kavranmasıyla (harfler sonradan birbirlerinden ayrılır [Decroly global yöntemi]) edinilir. Ama, kimi zaman bedensel anlatım ve kas kullanım alıştırmalarını da kapsayan, yazıyı okumadan ayırmanın güçlüğünü göz önünde tutan karma yöntemlerin kullanımı da giderek yaygınlaşmaktadır.

—Mobi. Türlü belgeler, kâğıtlar yerleştirmeye ve üzerinde yazı yazmaya yarayan yazı masası, değerine, biçimine ve çağına göre değişik görünümlere büründü. Louis XV dönemi yapımı olan "dolap biçimindeki" ya da "kapaklı" yazı masası, yüksek, çoğu zaman üstü mermer kaplı bir mobilyaydı. Ön tarafında açılan kapak yazı sehpası işlevi görüyordu. İçi raflar, bölmeler, çekmecelerle donatılmıştı. Genellikle üstte bir çekmece, aşağıda dolabı oluşturan iki kanat mobilyayı tamamlıyordu. Bir ya da iki eğik yüzü olan yazı masası (ya da büro*) kitaplıklı yazı masasına bir geçişti. Louis XV döneminde sık görülen ve kadınlara özgü olduğu söylenen yazı masası ayaklarının inceliği, yanlarının eğimi, zengin süsleriyle gerçek başyapıtlar üretilmesini sağladı. Giderek de yerini Œben'in buluşu olan "silindirli" yazı masasına (ya da büro) bıraktı. Üzerine yarım silindir biçiminde bir kapak gelen çekmeceli ve bölmeli bu yazı masası ya da "silindirli büro" Louis XVI döneminde ve XIX. yy.'ın büyük bir bölümünde çok tutuldu. Kapak açıldığında yaylı bir sıranın da ortaya çıktığı "Bourgogne tarzı" ya da "başlıklı yazı masası" gibi başka mekanik yazı masası modelleri de yapıldı. Empire döneminde bronz işlemeli ve yaldızlı maun yazı masası gözdeydi. Restauration dönemindeyse eski modeller sürdürüldü, ancak bronzdan vazgeçildi. XIX. yy.'ın ikinci yarısında Louis XV ya da Louis XVI üsluplarının sayısız taklitleri üretildi. XX. yy.'ın ilk yarısında kapaklı yazı masaları, ikinci yarısındaysa düz masalar kullanıldı.

YAZI a. Coğ. **1.** Kimi kez çok hafif engebeli, kimi kez hemen hemen düz, oldukça geniş arazi. (Kıvrımlı yapılarda kayaçların dış etkenlerle aşındırılarak düzleştirilmesi [*aşınım yüzeyi*], yatay yapılarda direnççli bir katmanı örten dirençsiz bir katmanın yüzeyinin meydana çıkması [*yapısal yüzey*] ya da akarsuların taşıdığı alüvyonların çökelmesi [*alüvyon ovası*] sonucunda oluşur.) —**2.** *Yazı yaban*, ova, kır: *Yazıda yabanda dolaşmak.*

YAZIBAŞI, İzmir'in Torbalı ilçesi merkez bucağına bağlı belde: 3 887 nüf. (1990).

YAZIBİLGİSİ a. Grafoloji.

YAZIBİLİM a. Fels. Jacques Derrida'nın terminolojisinde, genel yazı bilimi.

—ANSİKL. Derrida'ya göre yazıbilim, yazı kuramının bilimkuramsal kurtuluşuna yol açar ve yazı kuramı, "kendi temel kavramlarını artık öteki insan bilimlerinden ya da hemen hemen aynı anlama gelmek üzere geleneksel metafizikten almamaya yönelir" (*la Grammatologie*) [Yazıbilim]. Tarih, epigrafi ve arkeoloji dolayısıyla yazıbilimle uğraşanlar, yazının dünyadaki kökenini ve tanımını araştırırlar. Bilim kavramını sarsan yazıbilim, "insan bilimlerinden biri olmamak zorundadır; çünkü kendi özel sorusu olarak, ilkin insanın adı sorusunu sorar". Bu bilim bir yazıdan ötekine, genel olarak yazıdan dar anlamda yazıya, çizgiden yazıma geçişi aydınlığa kavuşturur ve bu anlamda Derrida, psikanaliz türü bir araştırmaya girişmek amacıyla yazıbilime belli bir ayrıcalık tanır.

YAZICI a. **1.** Yazı işlerine bakan kimse, kâtip. —**2.** Orduda yazı işleriyle uğraşan er ya da erbaş. —**3.** *Yazıcı kadın*, gelinlerin yüzünü boyayıp süsleyen kadın.

—Bilş. Bir bilgisayarın işlediği bir programın sonuçlarını kâğıt üzerine basan organ. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. Bir yazılı bildiri üreticisi.

—Oy. Türkiye Jokey kulübü tarafından düzenlenen at yarışları ile ilgili yasadışı müşterek bahis oynatanlara verilen ad.

—Ölçbil. *Yazıcı uç*, sivri ucu kaydedici üzerine bir değişim eğrisi çizen küçük çubuk.

—Tar. Eski Mısır'da, yönetimde çalışan ve çeşitli metinlerin yazımından sorumlu olan önemli kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

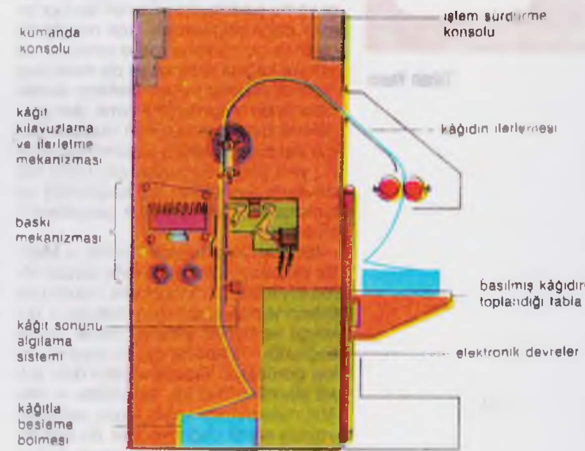
—Telekom. *Telgraf yazıcısı*, Mors telgraf işaretlerini almakta kullanılan ve işaretleri hareketli bir kâğıt şerit üzerine yazan bir kalemi harekete geçiren bir elektromıknatıstan oluşan kaydedici. (Eşanl. ONDÜLATÖR.)

—ANSİKL. Bilş. Bilgisayarla bilgi işlerne kimi kez büyük miktarlarda sonuç çıkışıyla kendini belli eder; bu sonuçlar görüntüleme ekranları üzerinde görüntü ya da daha genel olarak yazıcılar tarafından kâğı-

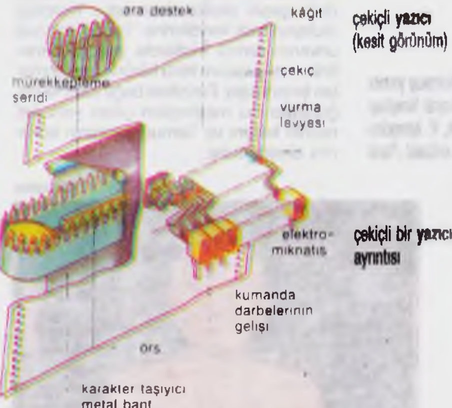

kakmaağaç kaplamalı, bronz oymalı ve yaldızlı "Bourgogne tarzında" yazı masası
XVIII. yy. ortası
Waddesdon Manor, Aylesbury

C I I H B belgesine göre

çekiçli yazıcı
(kesit görünüm)

çekiçli bir yazıcının ayrıntısı

I B M belgesine göre

lazerli yazıcı

Tahsin Yazıcı

Bağdaş kurmuş yazıcı
boyalı kireçtaşı
Eski İmparatorluk, V. hanedan
Louvre müzesi, Paris

da basılır. Bu baskı kimi kez ısıl yollarla, özel kâğıt kullanılarak, ama daha yaygın olarak normal kâğıt kullanılarak yapılır; bu kâğıt oldukça uzun ve akordeon biçiminde katlanmış sürekli bir şerittir. Bu şerit yan deliklerine giren tırnaklı bir tekerlek aracılığıyla sürülür. Baskı hızı dakikada yaklaşık 100 karakterlik birçok satırdan birkaç bin satıra dek değişebilir. En çok kullanılan yöntem vurmalı yöntemdir: karakterler basılmaları gereken yerin önünde oldukları zaman bir çekiç yardımıyla vurulurlar; bu karakterler bir zincir, çubuklar ya da kâğıt önünde dönebilen bir silindir üzerindedir. Karakterlerin bir nokta matrisi (örneğin 6'ya 8) tarafından oluşturulduğu iğneli yazıcılar da vardır. Matris, basılacak karakterin hemen hemen doğru bir gösterimini verir. Baskı, oluşturulacak karaktere göre hareketlendirilen noktaların her birine denk gelen iğneleri mürekkepleyici şerit üzerine vurmalarıyla gerçekleşir. İğne sayısını minimuma indirmek için iğneleri bulunduran baskı kafası satır satır yer değiştirir. Bu elektromekanik yöntemlerle erişilen hıza rağmen, vurmalı yazıcılar pahalıdır ve performansları kimi kez yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, vurmasız yani basmak için mekanik parçaların yer değiştirmediği yöntemler de gelişmeye başlamıştır: bunlar arasında kserografik etkili laserli yazıcılar (bir laser ışını bir tambur üzerindeki selenyum katmanını uyarır ve bu şekilde elektriklenen tambur temas ettiği bölgelerdeki özel mürekkebi çeker ve bu mürekkep daha sonra, temas yoluyla kâğıda aktarılır) ya da mürekkep huzmeli yazıcılar (ince mürekkep damlacıklarından oluşmuş bir huzme, yan yana gelerek basılacak karakteri oluşturmaları için elektrostatik etkiyle saptırılır) sayılabilir. Bu yeni yöntemler sayesinde, baskı hızı dakikada (genellikle 132 karakterlik) on binlerce satır olan yazıcılar gerçekleştirilebilmiştir.

—Tar. Eski Doğu uygarlıklarında ve Mısır'da yazıcılar, dinsel metinlerle cenaze tören söylevleri için tapınaklara; hukuki metinlerin yazılması için magistratuslara, hukukçu ve kraliyet kâtipleri olarak saraya bağlıydılar ve kimi zaman da arzuhalci işlevi görürlerdi. Yazıcıların Mısır'daki kutsal efendileri Thot idi. Yahudilikte ve Yeni Ahit metinlerinde yazıcı Musa yasasının uzmanı olarak değerlendirilir. Bu alanda, Hillel ve Sammay'ın da aralarında bulunduğu çeşitli okullar oluşmuştur. Yazıcıları ululayan halk kendilerine "rabbi" (efendi) unvanını verirdi. İncillerde, yazıcıların metinlere ve yasalara körü körüne bağlanmaları kınanmıştır. Ferisilere bağlı olan ve çoğunlukla bu mezhepten çıkan yazıcılar, rabbin kastını ve Talmud yazınının kökenini oluşturdular.

Giraudon

Yazıcı, bir karagöz oyunu. Karagöz Hacivat'ın yardımıyla bir yazıcı dükkânı açar. Çelebi Hacivat'a dükkânın tekin olmadığını söylemiştir, Hacivat bunu Karagöz'den saklar. Karagöz'ün başına ilginç olaylar gelir. Hacivat'ın durumu bildiğini öğrenen Karagöz, payına düşen parayı istemeye geldiğinde onu döver.

Yazıcı *(Bağdaş kurmuş)*, bir V. hanedan yüksek görevlisini canlandıran boyalı kireçtaşı mısır heykeli (Louvre müzesi, Paris). Firavunlar uygarlığına özgü bir ikonografik tipin en ünlü örneğidir. Bu uygarlıkta, katı bir hiyerarşiye göre örgütlenmiş toplumun temel öğesi olan yazıcı, aynı zamanda kutsal yazıcı tanrı Thot'tan kaynaklanan bilgiyi saklayan kişidir.

YAZICI, çok sayıda yazar ve şair yetiştirmiş arap aile. —ŞEYH NASİF BİN ABDULLAH, şair (Beyrut 1800 - *ay. y.* 1871). Önceleri (XVII. yy.) ailesi Humus ve Trablus'ta oturuyordu. Osmanlı yönetiminde devlet görevine giren dedesi "Yazıcı" unvanıyla tanındı. Ailesi Lübnan'da oturmaya başladıktan sonra Nasif köklü bir öğrenim gördü. Katolikti ve hıristiyanlıkla ilgili bilgileri keşiş Mathieu'den öğrendi. Kuran'ı hıfzetti, Mütenebbi'nin *Divan*'ını ezberledi. Deyr Karfaka piskoposluğunda kâtip olarak görev yaptı (1816-1818), Emir Beşir'in hizmetinde çalıştı (1828-1840). Bu sırada kendisiyle tanışan fransız şair Lamartine anılarında Nasif'e yer verdi. 1840'ta Emir Beşir Malta'ya sürülünce Beyrut'a yerleşen Nasif yapıtlarını bu kentte yazdı. Makamat tarzında yazan son arap şairi olarak kabul edilen Nasif, şiirlerinde eski arap şairlerinden esinlendi, özellikle Mütenebbi'nin etkisi altında kaldı. Yapıtlarında güzel konuşma, dil bilgisi ve şiir ile ilgili görüşler öne sürdü. Çağdaş arap edebiyatını önemli ölçüde etkileyen şair, 60 makamatını *Mecmua ul-bahreyn* adlı yapıtında topladı; —İBRAHİM, dilci ve şair (1847-1906). Şeyh Nasif bin Abdullah'ın oğlu. Çağdaş arapçanın terminolojisinin saptanmasında önemli çalışmalarda bulundu. Şiirlerini *el-İka* adlı yapıtta topladı. Yazılarının bir bölümü ölümünden sonra Kahire'de *Resail el-Yazıcı* (1920) adıyla yayımlandı; —HALİL, yazar (1858-1885), Nasif'in en küçük oğlu. *el-Mürüvvet ve'l-vefa* adlı trajedisine eski arap yaşamını konu edindi. İlk arap trajedi yazarı olarak kabul edilir; —VERDE, kadın şair (1838-1924). Nasif'in kızı. Çağdaş arap edebiyatının öncü kadın şairleri arasında yer alır. Şiirlerini topladığı divan, *Hadikat ül-verd* adını taşır. —HABİP, yazar (1833-1873). Nasif'in en büyük oğlu. Yazılarına daha çok babasının yapıtlarını konu edindi.

YAZICI (Mehmet Emin), türk bestecı ve neyzen (İstanbul 1883 - *ay. y.* 1945). Hukuk mektebi ile Süleymaniye medresesi'ne devam ettiyse de bitiremedi. Posta ve telgraf nezareti özel kalemi'ne kâtip olarak girdi (1902). Hat derslerinin yanında Hüseyin Fahrettin ve Aziz dedelerden ney, Rauf Yekta, Hamparsum ve Şevket Bey'den nota öğrendi. Galata ve Üsküdar mevlevihanelerinin neyzenbaşılığında bulundu. Devrikebir usulünde *Dini peşrevler* besteledi. Besteleri: *Âb-rû dökmez mi âdem bak şu ebrû aşkına* (rast şarkı, aksak), *Yüzüne destini nikâb edersin* (rast şarkı, aksak).

YAZICI (Tahsin), türk asker (Manastır 1892 - Ankara 1971). Harp okulu'nu bitirdikten (1912) sonra Birinci Dünya savaşı'na (1914-1918) katıldı. Kurtuluş savaşı'nda Anadolu'ya geçerek çeşitli cephelerde savaştı (1919-1922), tuğgeneral oldu (1949). Güney Kore'ye Birleşmiş milletler saflarında savaşmak üzere gönderilen türk birliği komutanlığına atandı (1950). Bu görevdeyken tümgeneralliğe yükseldi (kasım 1951). Emekli olduktan (1952) sonra iki dönem DP'den İstanbul milletvekili seçildi (1954-1960). 27 Mayıs 1960'tan sonra Yassıada duruşmalarında yargılanarak 5 yıla hüküm giydi, af yasasıyla serbest bırakıldı.

YAZICI (Tahsin), türk doğubilimci (Bingöl 1922). İstanbul Yüksek öğretmen okulu öğrencisi olarak İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi Türk dili ve edebiyatı ile Arap ve fars dili ve edebiyatı bölümlerinden mezun oldu (1945). Dil ve tarih -coğrafya fakültesi klasik şark dilleri bölümü'nde asistanlığa başladı (1948); *İbrahim Gülşeni ve tarikatı* adlı teziyle doktorasını verdi (1949). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi arap ve fars dilleri ve edebiyatları bölümü'ne geçerek (1952) *Abdullah Ensari ve eserleri* adlı teziyle doçent (1955); Fars filolojisi kürsü başkanı (1963); *Şemsettin Ahmet Eflaki, Menakıb ül-arifin* adlı teziyle profesör (1965) oldu. *İslam ansiklopedisi* yazı kurulu başkanlığını yaptı. Edebiyat fakültesi dekanlığında bulundu (1970-1973). Fars filolojisi ve Pakistan kürsüsü başkanlığına seçildi (1973). Doğu dilleri ve edebiyatları bölümü başkanı oldu (1981). 1402 sayılı yasa'yla görevinden uzaklaştırıldı (1983); aklanarak Atatürk Üniversitesi doğu dilleri ve edebiyatları bölümü öğretim üyeliğine atandı (1985); kendi isteğiyle emekliye ayrıldı (1986). *İslam ansiklopedisi, Encyclopaedia of İslam, Encyclopaedia İranica, Şarkiyat mecmuası* vb. gibi yayınlardaki incelemeleri dışında şu yapıtları vardır: arap ve fars dilleri öğretimiyle ilgili yayınlar: *Farsça dilbilgisi* (Prof. A. Ateş ile 2 c, 1958-1961), *Farsça tarihi metinler* (N. Hoca ile, 1968), *Eski iran nesrinden seçmeler* (A. N. Tokmak ve M. Kanar ile, 1983). Tasavvuf ve tarikatlar tarihiyle ilgili çeviriler, metin yayınları: *Ariflerin menkıbeleri* (Eflaki'den çev. 2 c, 1953-1954), *Menakıb ül-arifin* (önceki yapıtın farsça metni, 2 c, 1959-1961), *Risale* (Kuşeyri'nin arapça yapıtının çev., 1956), *Menakıb-ı Cemaleddin-i Savi* (Hatib-i Farisi'nin farsça yapıtının metni, 1972), *Mevlana ve etrafındakiler* (Sipahsalar'ın farsça yapıtından çev., 1977), *Menakıb-ı İbrahim-i Gülşeni* (Muhyi-i Gülşeni'nin türkçe yapıtı, 1982).

YAZICI SALİH, türk şair (Ankara ? XIV. yy. sonu - Gelibolu XV. yy. başı). Yazıcıoğlu Mehmet ve Ahmet Bican'ın babası. Gelibolu'da Kasapoğlu Ali Bey'in hizmetinde bulundu. 5 bin beyte yakın mesnevisi *Şemsiye*'de güneş, ay, yıldızlar hakkında bilgiler verir; gökyüzüyle ilgili olaylara dayanarak çeşitli yerlerde meydana gelecek olaylar (kıtlık, bolluk, barış, hastalık, deprem vb.) hakkında tahminler ileri sürer. Bu yapıtı şairin küçük oğlu Ahmet Bican yer yer manzum bölümlerde aktararak *Bostan ül-hakayık* adıyla nesre çevirdi.

YAZICIBÖCEKGİLLER a. Böcbil. KABUKBÖCEĞİGİLLER familyasının eşanlamlısı.

YAZICILIK 1. Yazıcının işi: *Askerdeyken yazıcıydım.* **—2.** *Halk.* Gelinlerin yüzünü boyayıp süsleme işi.

YAZICIOĞLU (Turgut), türk bilim adamı (İstanbul 1912). Ankara Üniversitesi ziraat fakültesi'ni bitirip aynı fakültenin Gıda teknolojisi kürsüsü'ne asistan oldu (1934). Doktorasını verdikten (1941) sonra doçentliğe (1946), profesörlüğe (1951) yükseldi ve 40 yıla yakın aynı fakültede hizmet verdi. Emekliye ayrılmasının ardından TÜBİTAK Marmara araştırma enstitüsü beslenme ve gıda teknolojisi bölümü başkanı olarak görev yaptı (1974-1986). Bu görevi sırasında laboratuvar ve pilot tesislerin kurulmasında etkin rol oynadı. Yağ bitkilerinin yetiştirilmesi ve yağ sanayisi, biralık arpa ve şerbetçiotu ziraatinin yerleşip gelişmesi, Ankara adı verilen türk viskisinin yapılması konularındaki hizmet ve çalışmalarıyla da tanındı.

YAZICIOĞLU (Selahattin), türk hekim (Diyarbakır 1921). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1945). İzmir Göğüs hastalıkları hastanesi'nde ihtisas yaptı, Diyarbakır Numune hastanesi'nde göğüs hastalıkları uzmanı olarak çalıştı. Diyarbakır

Tıp fakültesi'nde göğüs hastalıkları ve tüberküloz kürsüsü öğretim üyeliğine getirildi (1969). Doçent (1974) ve profesör (1979) oldu. Diyarbakır Üniversitesi rektörlüğü yaptı (1980-1982). Anadolu'nun geri kalmış yörelerinde geniş halk kitlelerinin sağlığını ilgilendiren Asbestozis çalışmasıyla 1980 Sedat Sımavi sağlık bilimleri ödülü'nü paylaştı. Silvan köylerinde gerçekleştirdiği Silikozis araştırması, bilim çevrelerinde büyük ilgi gördü. *Tüberküloz, teşhis ve tedavi* adlı yapıtının yanı sıra, yurtiçinde ve yurtdışında yayımlanmış çok sayıda bilimsel makale ve araştırması vardır.

YAZICIOĞLU (Mustafa Sait), türk din adamı (Sürmene, Trabzon, 1949). Ankara Üniversitesi ilahiyat fakültesi'ni bitirdikten (1971) sonra bir süre Diyanet işleri başkanlığı merkez teşkilatında çalıştı. Yurtdışına gönderilerek doktorasını verdi (1977). Türkiye'ye dönüşünde Ankara Üniversitesi ilahiyat fakültesi'nde göreve başladı. Doçentliğe yükseldi (1983), aynı fakültenin Kelam anabilim dalı başkanlığına getirildi (1986). Diyanet işleri başkanlığı yaptı (1987-1992).

YAZICIOĞLU MEHMET, türk mutasavvıf, şair (öl. Gelibolu 1451). Yazıcı* Salih'in oğlu, Ahmet* Bıcan'ın ağabeyi. Din bilimlerini, arapça ve farsçayı çok iyi öğrenerek yetişti. Murat II ile görüşmek üzere Edirne'ye gelen Hacı Bayram Gelibolu'ya uğradığında Yazıcıoğlu Mehmet, kardeşiyle birlikte ona bağlandı. Hamzabey koyunda söylentiye göre 2 ya da 8 yıl kaldığı, bir kayaya oyulmuş çilehanesinde *Muhammediye* (yeni bas. 4 c, 1975) adlı yapıtını yazdı (1449). 9 bin beyitlik bu manzum siyer, gene kendi yapıtı olan arapça *Megarib üz-zaman*'dan türkçeye aktarılmıştır. Sade türkçeyle yazılan *Muhammediye* çok yaygın bir halk kitabı olmuştur. Muhittin Arabi'nin *Füsus ül-hikem*'ine bir şerhi de vardır.

YAZICIZADE AHMET → AHMET BICAN Yazıcızade.

YAZICIZADE ALİ, türk tarihçi (XV. yy.). Ankara savaşı'ndan (1402) sonra başlayan Fetret* devri'nde (1402-1413) türk tarihçiliğinin duraklama döneminde yaşadığı ve Murat II'ye adadığı *Tarih-i âl-i selçuk* adlı yapıtıyla bilinir.

YAZIHAN, Doğu Anadolu bölgesinde Malatya iline bağlı ilçe. 16 218 nüf. (1990); 27 köy. Merkezi, Malatya'nın 39 km K.'inde *Yazıhan*, 2 862 nüf. (1990).

YAZIHANE a. **1.** Yazı ve danışma işlerinin yürütüldüğü işyeri; büro: *Yazıhaneyi dayayıp döşediler.* **—2.** Bir kimsenin çalışma odası: *Müdür yazıhanesinde çalışıyor.* **—3.** Çalışma masası; büro: *Yazıhanesinin çekmecelerini kilitledi.*

YAZIHÜYÜK, Nevşehir'in Derinkuyu ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 904 nüf. (1990).

YAZIİŞLERİ a. Basın. **1.** Bir gazete, bir yayın, bir ortak yapıt, bir yayınevi ya da reklam ajansında görevli yazarların tümü; bunların çalıştıkları yer. **—2.** *Yazıişleri müdürü*, bir gazetede, bir yayınevinde yazıişlerini düzenlemek ve yürütmekle görevli kişi.

YAZIK a. **1.** Üzüntü, pişmanlık uyandıran, vicdanı inciten, can sıkıcı şey; günah. **—2.** *Yazık etmek*, bir kimseye ya da bir şeye zarar vermek: *Çocuğu o okula vermekle yazık ettiniz.* **—3.** *Yazık olmak*, birine ya da bir şeye zarar verilmek; bir şeyden söz ederken boşa gitmek: *Emeklerimize yazık oldu, hiçbir sonuç alamadık.* **—4.** *Yazık günah*, yapılan kötü bir iş ya da davranış karşısında duyulan üzüntüyü ve kınamayı belirtmek için kullanılır. || *Yazıklar olsun*, "çok üzüldüm, kınarım seni" anlamında söylenir.

◆ ünl. **1.** Acınma, üzüntü belirtir: *Yazık, orda olduğunuzu bilseydim gelirdim. Yazık, bu kuş soğuktan donmuş.* **—2.** Kınama anlatır: *Yazık, senden böyle bir şey beklemezdim!*

YAZIKENT, Aydın'ın Bozdoğan ilçesi merkez bucağına bağlı belde. 2 353 nüf. (1990).

YAZIKLANMA a. Yazıklanmak eylemi; hayıflanma; esef, teessüf.

YAZIKLANMAK dönşl. f. Üzülmek, hayıflanmak; esef etmek, teessüf etmek: *Kaybolan yıllara, kaçırılan fırsatlara yazıklanmak.*

YAZIKLI ya da **YAZUKLU** sıf. Esk. Günahkâr, suçlu.

YAZIKONAK, Elazığ'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde. 5 229 nüf. (1990).

YAZIKSIZ, YAZUKSUZ sıf. Esk. Günahsız, suçsuz, masum: "... *benim arılığım ve yazuksuzluğum zâhir idi*" (Kelile ve Dimne, XIV. yy.)

YAZIKSIZ (Necip Asım) → NECİP ASIM.

YAZIKURAK sıf. Coğ. Yaz mevsimi kurak geçen iklim için kullanılır.

YAZILI sıf. **1.** Yazılmış olan, yazıyla saptanmış, yazıya geçirilmiş olan: *Yazılı belge. Ada yazılı bonolar.* **—2.** Üzerinde yazı bulunan: *Yazılı taş.* **—3.** Önüne geçilemeyeceğine, alna yazılmış olduğuna inanılan şey için kullanılır; mukadder: *Ne yazılıysa başa o gelir.* **—4.** *Yazılı bildirim*, resmi bir işlemin, o işlemle ilgili kişiye yazılı olarak bildirilmesi: *Kendilerine yazılı bildirim yapılmış olanlar, on gün içinde sonuçlara itiraz edebilirler.* || *Yazılı olarak*, yazıya dökerek, yazıya geçirerek: *İfadesini yazılı olarak almak. Başvurunuzu yazılı olarak yapın.*

—Ciltç. *Yazılı cilt*, iç kapağı ve mikleb içi bordürleri ayet ya da beyitlerle süslü cilt.

—Dilbil. Yazıya ilişkin, SÖZLÜ'nün karşıtı. || *Yazılı dil*, metinler yazılırken kullanılan özgül biçimler bütünü (*sözlü dilin* karşıtı).

—Esk. giy. *Yazılı harp gömleği* → TILSIMLI* GÖMLEK.

—Hat. *Yazılı ebru*, üzerinde bir yazı bulunan ebru. (NECMETTİN EBRUSU da denir.)

—Huk. *Yazılı emir*, yazılı olarak bildirilen emir. (Hiyerarşi ilişkisinde amirin verdiği emirlere uymak zorunludur. Emirde hukuka aykırı bir durum görülürse ast bu emri yerine getirmeyebilir. Ancak emir yazılı olarak verilirse, sorumluluk amire ait olmak üzere, emrin yerine getirilmesi gerekir.) || *Yazılı hukuk* → HUKUK.

—Med. us. huk. *Yazılı beyyine başlangıcı*, dava konusunun ispat edilmesine yetmemekle birlikte, böyle bir olayın bulunduğunu gösteren ve aleyhine ileri sürülen tarafça yazılmış belgeler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yazılı yargılama usulü*, dava araçlarının yazılı olduğu yargılama yöntemi. (Asliye hukuk mahkemelerinde uygulanan bu yargılama usulünde dava dilekçeyle açılır. Davaya verilecek cevabın da yazılı olması gerekir. Ancak yargıç karar vermeden önce davalı ve davacıyı da dinler.) [→ ADİ* YARGILAMA USULÜ.]

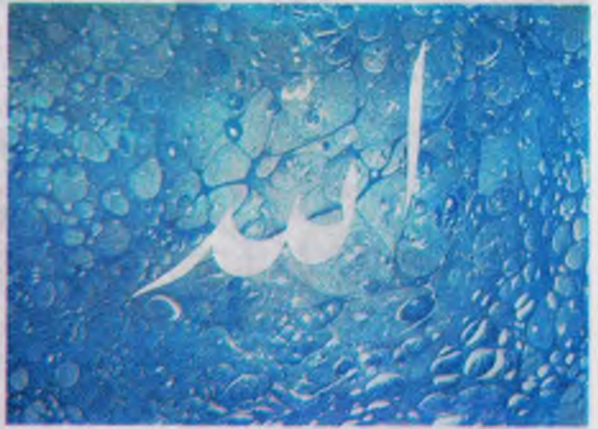
—Nümism. *Yazılı Mahmudiye* → RUMİ* ALTINI.

—Seram. *Yazılı mal*, Kütahya seramikçiliğinde, üzeri yazı ya da çeşitli motiflerle süslü çini ve seramiklere verilen ad.

◆ sıf. ve. a. Soruların yazıyla yanıtlandığı sınav için kullanılır: *Yazılıdan kaç aldın? Yazılı sınavlarda daha başarılı oluyor.*

◆ a. Kasapl. Kasaplık hayvanların kasları arasında bulunan yağ.

—ANSİKL. Med. us. huk. Bir belgenin yazılı beyyine başlangıcı olabilmesi için şu koşulların bir arada bulunması gerekir: 1. yazılı bir belge bulunmalıdır; 2. yazılı belge aleyhine ileri sürülen tarafça verilmiş olmalıdır; 3. yazılı belge varlığı ileri sürülen hukuki işlemi tam olarak ispata yeterli olmasa bile, o hukuki işlemin olduğunu göstermelidir (Hukuk us. muh. k. md. 292). Buna göre, borçlu tarafından elle yazılmış, fakat imzalanmamış bir senet ya da mektup, makineyle yazılmış ve borçlunun parafını taşıyan belge vb., yazılı delil başlangıcı sayılır. Bir hukuki işlem hakkında yazılı delil başlangıcı varsa, o hukuki işlem hakkında tanık dinlenebilir. Yazılı beyyine başlangıcı senetle ispat zorunluluğu kuralına ilişkin istisnalardan biridir.

yazılı ebru
Necmettin Okyay'ın yazılı ebrusu
(U. Derman kol.)

YAZILI HANİ a. Genellikle ılık denizlerin kıyı kesimlerinde, 200-300 m derinliklere inen kayalık, taşlık diplerde dibe yakın yaşayan kemiklibalık. (Bedeni hafifçe yanlardan yassıdır. Solungaç kapağının arka köşesinde 3 dikensi diş vardır. Etçildir. Bil. a. *Serranus scriba;* hanigiller familyası; boyu 25 cm'ye ulaşabilir.)

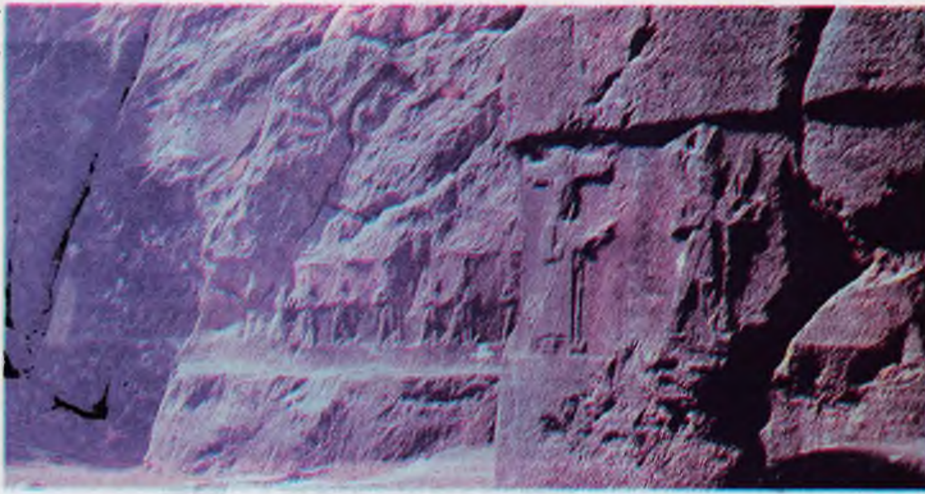
YAZILI KURBAĞA a. Zool. DESENLİ KURBAĞA'nın eşanlamlısı.

YAZILI ORKİNOZ a. Tonbalığına benzeyen, ama bedeni pulsuz, hava kesesi bulunmayan kemiklibalık. (Kuyruk sapının iki yanında birer çıkıntı vardır. Etçildir. Bil. a. *Euthynnus alletteratus;* tonbalığıgiller familyası, boyu 1 m'ye kadar.)

YAZILIKAYA. Arkeol. Hitit İmparatorluğu'nun panteonu niteliğinde açık hava tapınağı; Çorum'un Sungurlu ilçesine bağlı Boğazkale bucağında, Boğazköy'ün (Hattuşaş) 2 km kadar K.-D.'sundadır. Burası farklı dönemlerde yaptırılmış biri büyük, biri küçük iki galeri ile bunun önüne eklenmiş yapılardan oluşmaktadır. Hattu-

Yazılıkaya
Boğazkale, Çorum

Giraudon

Yazılıkaya büyük galerideki tanrılar geçidi kabartması
Boğazkale, Çorum

şili III döneminde (İ.Ö. 1288-1265) yaptırıldığı sanılan büyük kaya galerisinin duvarlarında altmış üç hitit tanrı ve tanrıçası betimlenmiştir. B. duvarı tanrılara, D. duvarı tanrıçalara ayrılmıştır. E. Laroche'un saptamalarına göre bunlar hitit panteonundaki hurri kökenli tanrıları tören ve önem sırasına göre göstermektedir, ancak tanrı ve tanrıçalar tümüyle hitit ikonografisinin özelliklerini taşır. Ana kabartmada Şeri ve Hurri adlı boğaları üzerinde Fırtına tanrısı Teşup, karşısında Güneş tanrıçası Arinna (hurri Hebat) kutsal hayvanı aslanın üzerinde görülür. Arkasında bu karı koca tanrıların oğulları Şarruma, onun arkasında da çift başlı, kanatlarını açmış bir kartal üzerinde iki tanrıça figürü bulunmaktadır. Büyük galerideki kabartma-

Yazılıkaya, Onikitanrı'dan ayrıntı
Boğazkale, Çorum

ların en büyüğü, tapınağın bitirilmesinde büyük rol oynayan (bu konuda annesi kraliçe Puduhepa da etkili olmuştur) Tuthalya IV'e aittir. Henüz yaşarken kendisini tanrılaştırdığı sanılan bu kralın kabartması 2,95 m yüksekliğindedir ve tüm galeriyi görecek biçimde D. duvarına yapılmıştır. Ayrı bir girişi olan küçük galerinin duvarlarında da kabartmaları vardır (K. Bittel bu galerinin ölü bir krala [olasılıkla Tuthalya II ya da Tuthalya III] adandığı görüşündedir). Burada da Tuthalya IV'ü gösteren bir kabartma vardır. Bu kabartmada kral koruyucu tanrısı Şarruma ile birlikte betimlenmiştir. Tuthalya IV'ün burada bulunan heykelinin ise yalnızca kaidesi ve yazıtı kalmıştır. Tüm öteki kabartmalar bu heykele dönüktür. Bunlar arasında on iki tanrı dizisi çok iyi durumda günümüze ulaşmıştır. Bu galerilerin önünde Hattuşili III ve Tuthalya IV dönemlerinde yapılmış binalar bulunmaktadır. (→ Kayn.)

YAZILIKAYA platosu, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Sakarya bölümü ile Ege bölgesinin İç Batı Anadolu bölümü arasında yer alan plato. Sakarya'nın kaynak kollarının (Seydi ve Badra çayları gibi) vadileriyle yarılmış olan plato üzerinde yer yer bazı tepeler yükselir. Bunların en yükseği (1 780 m) platonun orta kesiminde yer alır. Jeolojik yapısı karmaşık olan platonun temelini oligosenle kesilmiş ve çevrede Neojen ile örtülmüş Birinci Zaman oluşturur.

YAZILIM a. Bilş. **1.** Bir veri işleme bütününün çalışmasına ilişkin programlar, yöntemler ve kurallar, ve gerektiğinde belgeler kümesi. (Yazılım DONANIM'ın karşıtıdır.) [Eşanl. SOFTWARE.] **—2.** *Yazılım mühendisliği*, belirlenmelerinden, bakımlarına dek, yazılımların üretilmesi konusunda yapılan bilişimsel ve yöntembilimsel katkı ve desteklerin tümü. ‖ *Ana yazılım*, bir bilgisayarın iç çalışmasını sağlamakla yükümlü yazılım. (Bilgisayarda kullanılan elektronik düzeneklerin maliyetlerinin düşmesi sonucunda, yazılımlar bir bilişim sisteminin en pahalı öğeleri haline gelmiştir.) ‖ *Uygulama yazılımı*, bir bilişim sistemi kullanıcısının, özel bir problemini çözmeye uyarlanmış yazılım.
—Ed. Değişime uğramış bir edebiyat ya da sanat yapıtının durumlarından her biri; değişke: *Aşk romanını birbiri ardına gerçekleştirilen yazılımları.*

YAZILIMÖLÇER a. Bilş. Yazılımların çalışmasını gözlemlemeye ve yetkinliklerini ölçmeye yarayan aygıt.

YAZILIMSAL sf. Bilş. Bir bilişim sisteminde, maddesel olmayan her şeye (programlama dili, uygulama programı, işletim sistemi vb.) ilişkin.

YAZILITAŞ, Erzurum ilinin Horasan ilçesi Aras bucağına bağlı köy; 594 nüf. (1990). Burada Urartu kralı Menua'ya ait bir yazıt ele geçti.

YAZILMA a. Yazılmak eylemi.

YAZILIŞ a. Yazılmış eylem ya da biçimi: *Mektubun yazılış tarihine baktın mı?*

YAZILMAK → YAZMAK.

YAZIM a. **1.** Yazmak eylemi. **—2.** Belli bir dildeki sözcüklerin nasıl yazılacağını belirleyen kural ve kullanımlar bütünü. (Dilbilgisi kurallarına dayalı *uyum yazımı*'yla, kesin kurallara uymayan *kullanım yazımı* arasında ayrım yapılır.) [Eşanl. İMLA]. **—3.** Sözcüklerin yazılma biçimi: *XVII. yy. yazımı, sesçil yazım.* **—4.** Bir sözcüğü, doğru yazma biçimi: *Bu sözcüğün yazımı nasıl?*
—Bilş. Bir bilginin, bir belleğe ya da herhangi bir taşıyıcı ortam üzerine kaydedilmesi.
—Harit. *Harita yazımı*, bir haritanın kapsamını oluşturan bütün bilgilerin doğru konumunu ve son grafik görünümünü belirleme işlemi.
—Telekom. *Uzaktan yazım*, elle çizilmiş grafik bilgilerin iletimine ve çizimin ekran ya da başka bir taşıyıcı üzerinde yeniden oluşturulmasına yarayan telekomünikasyon biçimi. (Uzaktan yazım işaretlerinin iletimi çoğunlukla kısa mesafelerde, örneğin bir binanın içinde, basit araçlarla gerçekleştirilir.)
—Ansikl. Eşzamanda bir dilin yazısal gerçekleşmeleri ve bunları düzenleyen kurallar (yazım), tarihsel etkenler ve toplumsal siyasal seçimlerden çok, sözkonusu dilin gerçeklerinden kaynaklanır. Gerçekten de, yazılı dil, sözcüklerin değişmezliğini isteyen toplumların hukuksal ve ekonomik koşullarına ve yazı aracılığıyla ulusal dil birleştirmeyi amaçlayan merkezi devletlerin isteklerine bağlıdır. Bu zorunluluklar dilin ses dizgisindeki birimleri yansıtması gereken bir okuma ve yazma pedagojisinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dilbilimsel evrim, okuma-yazma/söz ikilisine karşıt olarak çevriyazıyı getirir. Çevriyazı ünlü ve ünsüz olgularının yazılışını düzenleyen, sözlüksel kuralları (kullanım yazımı) saptayan, biçimbilimsel uzlaşımları zorunlu kılan (dilbilgisel yazım), yazılı bildirileri değer yargılarıyla onaylayan ya da karşı çıkan (yazım yanlışları) bir yazımdır.

YAZIMLAMAK g. f. Bilş. Bilgisayarda gerçekleştirilen işlemlerin sonuçlarını, kullanımlarını kolaylaştıracak bir biçimde ve bir taşıyıcı ortam üzerinde göstermek.

YAZIMYİTİMİ a. Herhangi bir düşünce, duyu yetersizliği ya da büyük bir kişilik bozukluğu göstermeyen ve normal olarak okula gönderilen bir çocuktaki özgül yazı öğrenme güçlüğü. (Yazımyitimi, genellikle disleksiye bağlıdır ve onun bir kalıntısı olarak ortaya çıkar.)

YAZIN a. **1.** Düşünce, duygu, imge ve olayların dil aracılığıyla biçimlendirilmesine dayanan sanat dalı; yazarın etkinliği, mesleği; edebiyat: *Yazın bir dil sanatıdır. Yazınla uğraşmak.* **—2.** Sanatsal bir amaçla ortaya konmuş yapıtlar bütünü; özellikle yazıldıkları ülke, çağ, ortam, bağlı oldukları tür açısından ele alınan bu yapıtlar; edebiyat: *XX. yy. türk yazını. Gerçeküstücü yazın.* **—3.** Bu yapıtlara ilişkin bilgiler, incelemeler ve bu sanatın kurallarıyla uğraşan bilim kolu.

Yazın sanatı *(Ars poetica)*, Horatius'un *Mektuplar*'ının *(Epistulae)* II. kitabında yer alan ve "Pisonlar'a mektup" da denen üçüncü mektuba verilen ad (İ.Ö. 20 ile 8 arası). Calpurnius Pison ve oğullarına ithaf edilen bu mektupta yazar sık sık konu dışına çıkarak yazma sanatıyla ilgili düşüncelerini özgürce ortaya koyar. İmgelemle gerçekçilik arasında bir denge kurulmasını salık veren Horatius yunan ve latin edebiyatının eleştirel bir görünümünü sunar ve Maecenas ve çevresindekilerin tarzını örnek olarak gösterir. Epik ve dramatik şiire özgü kuralları daha kesin bir biçimde inceler; türlerin ayrılması ve şairin ahlaksal sorumluluğu üzerinde durur.

YAZIN be. Yaz mevsiminde, yaz süresince: *Yazın tatile gitmeyi düşünüyorum. Yazın bu bölge çok sıcak olur.*

YAZINBİLİM a. Yazınsal yazı türünün işleyişini anlamaya, açıklamaya çalışan kuram ve bilim dalı.

YAZINBİLİMCİ a. Yazınbilim uzmanı.

YAZINSAL sf. **1.** Bir etkinlik olarak yazınla ilgili olan şey için kullanılır; edebî: *Yazınsal yapıtlar. Yazınsal incelemeler.* **—2.** Yazına özgü yöntem ve niteliklere ilişkin olarak kullanılır; edebî: *Bir yapıtın yazınsal değeri.*

YAZINSALLIK a. Bir metnin yazınsal niteliği; bir metinde, bu metnin yazına bağlandığını gösteren özellik.

YAZIR, Denizli'nin Acıpayam ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 816 nüf. (1990).

YAZIR (Mehmet Hamdi) → HAMDİ HOCA Elmalılı.

YAZIR (Mahmut Bedrettin), türk hattat ve paleograf (Elmalı 1893 - İstanbul 1952). Yazırlı Hoca Numan Efendi'nin oğludur. Rüştiyeden sonra Nuruosmaniye medresesi'r de eğitimini sürdürdü. Aklâm-ı sitteyi, önce ağabeyi Elmalılı Hamdi Efendi'den, sonra da Rakım Bey'den meşk etti. Ayrıca Hulusi Yazgan, Ömer Vasfi ve Azız Efendi'den yararlandı. Yazının yanı sıra felsefe alanında uzmanlaştı ve dersiam sanını kazandı. Vakıflar genel müdürlüğü vakıf kayıtları dairesi amirliği görevinde bulundu; Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde osmanlı paleografisi dersleri verdi. *Eski yazıları okuma anahtarı*, *Siyakat yazısı* ve *Kalem güzeli* (1972, 1974) gibi yapıtları vardır. Özel koleksiyonlarda yazıları bulunmaktadır.

YAZIR gölü, Antalya bölümünün Teke yöresinin K.-B.'sında, Gölhisar'ın D.'sunda karstik kökenli küçük göl.

Yazırhöyük. Arkeol. Ankara-Sivrihisar (Eskişehir) yolunun G.'inde, Örenbağları mevkisinde, Yazır deresi yakınında höyük. Raci Temizer tarafından höyükte yapılan araştırmalarda İlk Tunç çağa tarihlendirilen çeşitli çanak çömlekler (kulplu ve kulpsuz, çekik ağızlı kaplar, vazolar, meyvelikler) ele geçti ve dört yapı katı belirlendi.

YAZIRLAR, Oğuzlar'ın Bozok kolundan Ayhanoğulları topluluğunu oluşturan ve totemleri kartal olan 4 boydan biri. (→ OĞUZLAR, TÜRKMENLER, YABGULULAR, YAĞMURLU TÜRKMENLERİ.)

YAZISAL sıf. Dilbil. Yazıya, dilin yazıyla gösterimine ilişkin olan.

YAZIŞ a. **1.** Yazmak eylemi ya da biçimi. **—2.** Kaleme alma, yazıya dökme: *Yazarın olayı yazışından, yakından izlediği anlaşılıyor.*

YAZIŞMA a. Karşılıklı yazı yazarak, mektup göndererek haberleşme: *Yazışmamız uzun süredir aksamadan devam ediyor. Ticari yazışmalarla ilgilenmek.*

YAZIŞMAK → YAZMAK.

YAZIT, -tı a. Bir kimsenin, bir şeyin ya da bir olayın anısını yaşatmak amacıyla bir anıtın üzerine yazılan, kazılan, çizilen yazı; kitabe: *Orhon yazıtları.*
—Arkeol. *Mezar yazıtı*, mezar taşının üzerinde yer alan yazıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Arkeol. *Mezar yazıtı.* Antikçağ anıtlarında sıkça rastlanan mezar yazıtları, o dönemde ağır basan zihniyet üzerine değerli bilgiler verir. Ortaçağ'da kilise tabanına gömülmüş ölünün tasviriyle süslü mezar kapaklarının dört köşesinde yazıtlar yer alır. Kiliselerin iç ya da dış duvarlarındaki mezar yerlerini belirten stellerde de yazıtlar bulunur. Anıt biçiminde gotik dönem mezarlarında yazıt, yatık heykelin yer aldığı levhanın yan yüzüne ya da kenarlarına kazınmıştır. Manastır avlularını çevreleyen revaklardaki mezar nişlerinde de yazıt bulunur. Mezarlıklarda yazıt, gösterişten uzak bir biçimde taş ya da ağaç bir haça boyanmış ya da kazınmıştır. XVI.-XVII. yy'larda mezar yeri, duvara gömülmüş küçük anıtlarla belirtilir; bunlarda, üzerinde uzun bir yazıt bulunan, kenarları motiflerle ve armalarla süslü taş ya da mermer bir levha yer alır. Klasik dönemde, mezar yazıtları, mezar anıtının önemine göre, madalyalar, lahitler, küçük piramit ya da dikilitaşlar üzerine kazınmıştır.
Selçuklular ve Osmanlılar'da mezar taşı yazıtları, süslemeleriyle birlikte hat ve taş oymacılığı sanatlarının önemli bir dalını oluşturuyordu. (→ MEZAR, KİTABE, SENG-İ MEZAR.)

YAZITBİLİM a. Taş ve metal gibi kalıcı gereçler üzerindeki yazıtları inceleyen tarihin yan bilim dalı. (Eşanl. EPİGRAFİ.)
—ANSİKL. Uygulamada bu bilim dalı daha çok Antikçağ'ı kapsar ve özellikle yunan ve latin alanlarında gelişmiştir. Yazıtbilim uzmanı metni doğrudan, fotoğraf üzerinde ya da estampaj aracılığıyla çözer ve inceler. Metinde eksiklikler bulunduğunda bu bölümleri benzer belgelere dayanarak tamamlar; kısaltmaları, bağlamaları açar, kırılma ve kopmalardan kaynaklanan eksikleri giderir.
Bilinen yazıtlar derlemelerde toplanmıştır: latince yazıtlar için *Corpus inscriptionum latinarum* (Latin yazıtları derlemesi), yunanca yazıtlar için *İnscriptiones graecae* (Yunan yazıtları), samı yazıtları için *Corpus inscriptionum semiticarum* (Sami yazıtları derlemesi), etrüsk yazıtları için *Corpus inscriptionum etruscarum* (Etrüsk yazıtları derlemesi)... Yüz binlerce latince yazıt, binlerce de etrüsk ve kartaca yazıtı bilinmektedir. Ortaçağ yazıtbilimi az sayıda derlemeye konu olmuştur: *Épitaphier du vieux Paris* (Eski Paris'in mezar yazıtları derlemesi). Değişik yazıt türlerinin (mezar yazıtları, tanrılara ithaflar, onursal yazıtlar, kamu akitleri ya da özel kişiler arasında yapılan akitler, graffitolar) incelenmesi hukuk, yönetim, toplum yaşamı, siyaset, iktisat, din, edebiyat, dil konusunda bilgi sağlar. Bu tür incelemeler, harf biçimleri, kısaltmalar, özel yazı türleri (graffitolarda kullanılan ve okunması çok güç olan işlek yazı), sahte yazıtlar (Rönesans döneminde çok sayıda sahte yazıt üretilmiştir) konularında derin bir bilgi gerektirir.

YAZITLI sıf. Arkeol. ve Güz. sant. Üzerinde yazıt bulunan yapılar, anıtlar, eşyalar vb. için denir *(yazıtlı stel).*

YAZITLIK a. Yarı açılmış ya da kıvrımlı kâğıt biçiminde üzeri yazıtlı ya da armalı süs. (Rönesans mimar ve ressamları [Fontainebleau okulu] yazıtlığı bir süs motifi olarak kullandılar. Bu motif ayrıca rokay üslubun belirgin özelliklerinden biri durumuna geldi.)

L. L.

Bernard Toro'nun tasarladığı dekoratif yazıtlık
C. N. Cochin'in gravürü *(B. N., Paris)*

YAZIYİTİMİ a. Nöropsikol. Her türlü hareket bozukluğundan bağımsız ve bir egemen beyin yarımküresi lezyonundan ileri gelen yazı karışıklığı. (Yazıyitimi, sık sık sözyitimiyle de birleşir.) [Eşanl. AGRAFİ.]

YAZIYKOV (Nikolay Mihailoviç), rus şair (Simbirsk 1803 - Moskova 1847). Jukovskiy tarafından yüreklendirilen Yazıykov, Puşkin ve Baratinskiy ile birlikte rus dilinin ilk ustaları arasında yer aldı. Ritim ve sesiyle bir yüzyıl öncesinin izlenimcilerini çağrıştıran zarif şiirler yazdı.

YAZLA, esk. **Absarı,** Konya'nın Akşehir ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 143 nüf. (1990).

YAZLAMAK gçz. f. *(Bir yerde) yazlamak*, yazı bir yerde geçirmek: *Köylüler yazlamak için yaylaya çıkıyorlar. Ülkemizde yazlayan göçmen kuşlar.*

YAZLIK sıf. Yaza özgü olan, yazın kullanılan şey: *Yazlık giysi. Yazlık sinema. Yazlık ev.*
—Tarım. Çiçeklenmek için mutlaka soğuk bir döneme gereksinim duymayan bazı biryıllık tarım bitkilerine denir. (Yazlık terimi özellikle ilkbaharda ekilebilen buğday çeşitleri için kullanılır.)
◆ a. **1.** Yazlık giysi: *Yazlıklarını sandığa kaldırmak.* **—2.** Kışlığa karşıt olarak yazın oturulan yer: *Mayıs sonunda yazlığa taşınıyoruz.* **—3.** *Yazlığa çıkmak*, yazı geçirecek bir yere gitmek.

YAZLIK, Sakarya'nın merkez ilçe merkez bucağında belde; 3 208 nüf. (1990).

YAZLI KIŞLI be. Hem yazın, hem kışın, bütün yıl boyunca: *Yazlı kışlı adada oturuyorlar. Bu giysiyi yazlı kışlı giyersin.*

YAZLIKÇI a. **1.** Yaz mevsimini geçirmek için yazlığa çıkan kimse: *Havalar soğudu, yazlıkçılar dönmeye başladılar.* **—2.** Yazın bir yere çalışmak amacıyla geçici olarak gelen kimse: *Dağ köylerinden gelen yazlıkçılar kahveleri doldurdu.*

YAZMA a. **1.** Yazmak eylemi. **—2.** *Yörs.* Kabakulak hastalığı.
—El sant. Çeşitli nitelikteki dokumaları kalem (fırça) ya da kalıpla desenlendirme. || Kalem ya da kalıpla desenlendirilmiş baş örtüsü, yemeni.
—Güz. sant. Elle yazılmış tek nüsha ya da bu nüshadan gene elle yazılarak çoğaltılmış kitap. (→ ELYAZMASI.)
◆ sıf. **1.** Matbaanın icadından önce elle yazılmış yapıt için kullanılır: *Yazma kitaplar kataloğu.* **—2.** Üzerindeki desenler elle yapılmış dokuma için kullanılır: *Yazma yemeni. Yazma elbise.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Güz. sant. *Yazma cilt*, üzeri sıvama varak altınla ya da ezme altın sürülerek kaplanmış deri cilt.
—Süslem. sant. *Yazma şemse*, kabartma biçiminde olmayan şemse.
—ANSİKL. El sant. Yazma yapımında desenlendirmeden önce dokuma *şaplama** işleminden geçirilir. Desenler tavuk ya da kaz tüyünden yapılmış fırçalarla çizilerek boyanır ya da kalıpla basılır. Boyanın solmaması için dokuma amonyak odasında bekletildikten sonra deniz suyunda yıkanıp kurutulur. En değerli yazmalar fırçayla desenlendirilen *kalem* işi* yazmalardır. *Kalıp*-kalem* yazmalarda konturlar kalıpla basılır, renklendirme fırçayla yapılır. *Kalıp* işi* yazmalardaysa tüm işlemler kalıpla uygulanır. Yazmalara renk özelliklerine göre *karakalem*, elvan** gibi adlar verilir. Karakalem yazmalar genellikle kara boyanın ak dokuma üzerine pozitif baskı tekniğiyle uygulanmasıyla oluşturulur. Elvan yazmalar çok renklidir ve kara boya yalnız konturlarda kullanılır. Yazmaların kompozisyon ve desen özelliklerinde, türk süsleme sanatına koşut olarak sürekli değişimler olmuştur. XVI. yy.'a ait ilk örneklerdeki rumi ve hatayi motiflerin yerini XVII. yy'da bitkisel motifler ve geometrik desenler almış, XVIII. yy'da yazma desenlerinde bir çeşitlenme olmuştur. Anadolu'da yazmaları renklendirmede kullanılan doğal boyalar, üstün nitelikli oluşlarıyla ünlüydü. Yapay alizarin boyaların ortaya çıkmasıyla yazma yapımında doğal boyaların kullanımı da azalmıştır. Bugün geleneksel yöntemlerle yazma üreten başlıca merkezler Tokat, Kastamonu, Bartın (Zonguldak), Gaziantep'tir. Bu yöreler dışında tekstil sanayisinin gelişmesine koşut olarak seri üretime geçiş, geleneksel yazma üretiminin de azalmasına ve özgün niteliklerini yitirmesine yol açmıştır. Yazmadan yas mendilleri, bohça, yorgan yüzü, örtü, yastık yüzü, seccade, yağlık, yemeni vb. çok çeşitli eşya yapılmaktadır. İlk örnekleri XVI. yy'a tarihlenen birçok yazma örneği çeşitli müzelerde ve özel koleksiyonlardadır. (→ YAZMACILIK.)

YAZMACI a. Yazma yapan ve / ya da satan kimse. (Evliya Çelebi, XVII. yy'da İstanbul'da yirmi yazmacı dükkânı bulundu-

ی

ye

City Treasure's, Manchester

William Butler Yeats
A. John'un yaptığı bir portreden ayrıntı

ğunu ve buralarda yirmi ustanın çalıştığını belirtir.)

YAZMACILIK a. **1.** El sant. Yazmacının yaptığı iş. **—2.** Dokumaları kalem (fırça) ya da kalıpla desenlendirme sanatı.
—ANSİKL. Yazmacılığın kökenine ilişkin bilgiler açıklığa kavuşmamıştır. Bu sanatın ilkin Hindistan'dan yayıldığını savunanlar yanında Mısır kökenli olduğunu, Orta Asya'dan kaynaklandığını öne sürenler de vardır. Anadolu'da yazmacılık sanatının çok eski bir geçmişi olduğu bilinmekle birlikte ele geçen ilk örnekler XVI. yy.'a aittir. Anadolu'nun birçok yöresinde uygulanmakla birlikte özellikle Tokat, Kastamonu, Bartın (Zonguldak), Gaziantep ve Diyarbakır yörelerinde gelişen yazmacılık, XVII. yy.'da İstanbul'da da başladı; Üsküdar, Kandilli, Yeniköy atölyelerinde yapılan yazmalar, saray eşyası arasına girdi. El işi yazmacılığın günümüzdeki merkezleri de bu yörelerdir; ancak tekstil sanayisinin gelişmesi, doğal boyaların yerini yapay boyaların alması vb. nedenlerle birkaç yöre dışında (Tokat, Kastamonu, Bartın vb.) geleneksel bir el sanatı olma niteliğinden uzaklaşmıştır.

YAZMAK g. f. **1.** *Bir sözcüğü, bir harfi, bir rakamı vb. yazmak,* onları özel işaretler çizerek bir yazı dizgesinin göstergeleriyle belirtmek: *Bir "M" yazmak. Bir kesri yazmak. Adını parmağıyla kuma yazmak.* **—2.** *Bir harfi, bir sözcüğü, bir rakamı vb. (belli bir biçimde) yazmak,* harfleri, göstergeleri (iyi ya da kötü) belli bir biçimde çizmek, belli bir yazı türüyle ya da belli bir yazı dizgesini kullanarak göstermek: *Bu sözcüğü çok silik yazmışsın, hiç okunmuyor. Toplamı, hem rakam hem de yazıyla yazmak. Bu mektubu eski yazıyla yazmış.* **—3.** *Bir şeyi bir yere yazmak,* unutulmaması, kalıcı olması için yazıyla saptamak, kaydetmek: *Bir ağacın gövdesine adını yazmak. Adresimi defterine yaz ki unutmayasın. Buraya adınızı ve soyadınızı yazın.* **—4.** *Bir satır, bir sayfa vb. yazmak,* yazıyla doldurmak, o kadar satırlık ya da sayfalık bir metin oluşturmak: *Bir iki satır yazın da yazınıza bakayım. Bu konu hakkında ancak üç sayfa yazabildim.* **—5.** *Bir yapıt, bir makale vb. yazmak,* düşüncelerini yazıyla anlatmak, yazınsal, bilimsel bir yapıt ortaya koymak: *Bir roman, bir öykü, bir oyun yazmak. Bu gazetenin sağlık köşesinde yazıyor. Şiddet üstüne kısa bir deneme yazdı.* **—6.** *(Bir kimseye) [mektup] yazmak,* o kimseyle haberleşmek, ona bir mektup göndermek: *Ailesine mektup yazmak. Gittiğinden beri bize hiç yazmadı.* **—7.** *Bir şeyi, bir şeyin nasıl olduğunu yazmak,* bir yazıda, bir yapıtta onu yazıyla anlatmak, açıklamak, savunmak vb.: *Üzüntüsünü sevincini, izlenimlerini yazmak. Olayların nasıl geliştiğini, kimlerin orada olduğunu, neden duygulandığınızı yazın. Kitabında bunların acaip hayvanlar olduklarını yazıyor.* **—8.** *Bir şeyi (bir kimseye) yazmak,* bir şeyin nasıl olduğuna vb. bir mektupla, telgrafla vb. yazılı olarak bildirmek: *Yolculuğunun iyi geçtiğini yazıyor. Gelip gelmeyeceğini bana yaz.* **—9.** *Bir kimseye bir şey yapmasını yazmak,* yazılı olarak ondan istemek: *Onu garda beklememizi yazıyor.* **—10.** *Bir müzik yapıtı, bir partisyon yazmak,* bestelemek, ezgileri müzikteki sesleri, uzlaşımsal göstergelerle yazılı olarak göstermek. **—11.** *Bir kimseyi bir yere, bir şeye yazmak,* onu bir topluluğa, bir örgüte, bir kuruluşa vb. katılması için kaydetmek, bir görevi yerine getirmek üzere seçmek, göreve almak: *Çocuğu okula yazdılar. Beni derneğe üye yazmışlar. Bir kimseyi şahit yazmak.* **—12.** Sayaç vb. sözkonusuysa, sayılarla niceliği belirtmek: *Taksimetre ne kadar yazmış?* **—13.** Doğaüstü güçler tarafından kader olarak belirlenmek: *Tanrı yazımızı böyle yazmış.* **—14.** *Aklına, aklının bir köşesine yazmak,* üzerinde dikkatle durmak, unutmamak. **—15.** *Yörs.* Yaymak, sermek. **—16.** *Yörs.* Gelinin yüzünü süslemek.

◆ gçz. f. **I. 1.** Yazı işaretlerini kullanmak: *Yazmayı öğrenmek.* **—2.** Bir araç, bir madde kullanarak yazı imlerini belli bir biçimde oluşturmak: *Kurşun kalemle, mürekkeple yazmak. Eğik, büyük harflerle yazmak.* **—3.** Kalem, tebeşir vb. sözkonusuysa, bir yüzey üzerinde yazı imlerini çizmeyi sağlayan bir iz bırakmak: *Bu tükenmez artık yazmıyor. Bu kalem kırmızı, kalın, ince yazıyor.* **—4.** Yazar olmak, yazar olarak görev yapmak, başlı başına bir etkinlik olarak yazıyla, yazınla uğraşmak: *Bu gazeteci bir sanat dergisine yazıyor. Her zaman yazmak istemişimdir. Onun için yazmak yaşamak demektir.* **—5.** *Belirteç + yazmak,* belli bir üslubu olmak, belli bir anlatım yöntemi kullanmak: *Bu adam çok güzel yazıyor.* **—6.** *Yaz boz tahtası,* eskiden okullarda dışarı çıkan bir çocuğun dönüp dönmediğini denetlemek için çıkarken ve dönerken işaret konan tahta. ‖ *Yaz boz tahtasına çevirmek,* bir işle ilgili olarak art arda, birbiriyle çelişen, birbirini tutmayan kararlar almak. ‖ *Yazıp çizmek,* yazmak, kaydetmek. **II.** Fiil kökleri ya da gövdeleri sonuna -a (-e) alan bağfiillerle birleşerek yakınlık belirten birleşik fiiller oluşturur: *Düşeyazmak, Öleyazmak.*

◆ **yazılmak** dönşl. f. Bir topluluğa, bir örgüte, bir kuruluşa, bir etkinliğe katılabilmek için kendini bir yere yazdırmak; kaydolmak: *İş bulma kurumu'na, üniversiteye, bir partiye, bir listeye yazılmak. Akşam kurslarına yazıldım.*

◆ **yazılmak** edilg. f. **1.** Yazıyla kaydedilmek, belirtilmek: *Tarih yukarıya sağa ya zılır.* **—2.** Belli bir yazımı olmak: *Bu sözcük nasıl yazılır? "Gülle" sözcüğü iki "l" ile yazılır.* **—3.** Belli bir dilde, belli bir yazı türünde, belli bir üslupla anlatılmak: *Günlük biçiminde yazılmış bir roman. İngilizce yazılmış bir mektup.* **—4.** Kaçınılmaz olmak, mukadder olmak: *Böyle yazılmış bir kere, ne kadar değiştirmek istesen boşuna.*

◆ **yazdırmak** ettirg. f. **1.** *(Bir kimseye) bir şey yazdırmak,* o kimsenin, o şeyi yazmasını sağlamak: *Dilekçe yazdırmak. Mektup yazdırmak.* **—2.** *Bir kimseyi bir yere, bir şeye yazdırmak,* bir topluluğa, bir örgüte, bir kuruluşa vb. katılması için oraya yazılmasını, kaydedilmesini sağlamak: *Çocuğunu okula, basketbola yazdırmak.*

◆ **yazışmak** işt. f. Birbirine yazmak, mektupla haberleşmek, mektuplaşmak: *Karşılıklı konuşamadıklarından yazışıyorlardı. Çok ender görüşüyoruz, ancak yıllardır düzenli bir biçimde yazışıyoruz.*

YAZMAN a. **1.** Özel ya da kamu kuruluşlarında haberleşmeyi sağlayan, yazışmaları yürüten, türlü belgeleri steno ve daktilo ile yazan kimse; sekreter, kâtip. **—2.** Kimi toplantılarda görüşmeleri, alınan kararları kaleme alan görevli; sekreter.

YAZMANLIK a. **1.** Yazmanın işi, görevi; sekreterlik, kâtiplik. **—2.** Yazmanın çalıştığı yer, büro; sekreterlik, kâtiplik.

YAZOO, ABD'de (Mississippi) ırmak, Mississippi'nin sol kıyıdan kolu, Vicksburg'da, 304 km.

YAZUKLU → YAZIKLI

YAZUKSUZ → YAZIKSIZ.

YAZURİ (Ebu Muhammet el-Hasan bin Ali EL-), fatımi veziri (öl. Kahire 1058). Doğduğu Yazur kasabasında kadılık yaptığı sırada fatımi halifesi Mustansır'ın yakın adamlarından biriyle tanıştı ve onun aracılığıyla çağrıldığı Kahire'de halifenin annesinin hizmetine girerek bu kadına ait mal ve mülklerin yönetimiyle görevlendirildi (1047). Bu görevindeki başarısından ötürü, halifenin annesinin de etkisiyle vezirliğe getirildi (1049). Kahire üzerine yürümeye kalkışan Zirîler'i durdurdu (1051); Buhayreler'in ön ayak olduğu bedevi kabileler ayaklanmasını bastırdı (1053). Arslan Besasiri'yi destekleyerek onun Bağdat'ı işgal etmesini sağladı (1057). Ancak, bu davranışı yüzünden Selçuklular'ı karşısında buldu.

YAZYURDU, Sivas'ın Gürün ilçesine bağlı bucak; 6 430 nüf. (1990); 27 köy. Merkezi *Yazyurdu,* 312 nüf. (1990).

Yb Anorg. kim. *İtterbiyum*'un simgesi.

YBBS, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kent, *Ybbs* ve Tuna ırmakları kavşağının biraz yukarısında; 5 500 nüf. Hidroelektrik santralı. Kereste sanayısı.

YCHOUX, Fransa'da (Landes) komün, Parentis-en-Born'un 10 km D.'sunda; 1 514 nüf. Gemi yapımı. Küçük petrol yatağı (Mothes).

YDES, Fransa'da, Cantal'ın kuzey-batısında komün; 2 099 nüf. Taçkapısı Moissac ve Beaulieu üslubunda oymalı, büyük onarımlar görmüş roman üslubunda kilise. XV. yy.'dan kalma şato. Sanayi marangozluğu. Kauçuk işleme.

YE a. (ar. *yā*). Osmanlı ve fars abecesinin otuz birinci, arap abecesinin yirmisekizinci harfi. Ebcet hesabında 10 sayısının harşılığıdır.

YEAGER (Charles), amerikalı deneme pilotu (Hamlin, Virginia, 1923). Mesleğine 1943 yılında asker pilot olarak başladı, savaşta 64 kez görev aldı ve 12 zafer kazandı. 1945'te deneme pilotu oldu ve bu unvanla, 14 ekim 1947'de, Bell X-1 ile ses duvarını aşan, sonra da 12 aralık 1953'te Bell X-1 A ile mach 2'de uçan ilk kişi oldu.

YEATS (William Butler), irlandalı yazar (Sandymount, Dublin yakınında, 1865 - Roquebrune-Cap-Martin 1939). "Çocukluğumdan bana yalnız acı anılar kalmış..." Ünlü bir portre ressamının oğluydu. Romantizmsonrası dönemin ayinler ve düşlerden oluşmuş bir Doğu ile bağdaştırdığı isyankâr gizemcilerinden (William Morris, Walter Horatio Pater, George William Russell) esinlendi. Sligo'nun azgın sisleri ona öte dünyayı çağrıştırdı, *Celtic Twilight* (1893) adlı yapıtında ise kelt uygarlığının çöküşüne karşı köylünün onuruna bel bağladı: ataların kurduğu gelenek, İrlanda'yı mezhep ayrılıklarının ve sanayinin yarattığı büyük kopukluktan önceki döneme kavuşturacaktı. Dekadanlara yakındı (*The Wandering of Oisin,* 1889). *The Wind Among the Reeds*'te (1899) doğayı yüceltti, tiyatro oyunlarındaysa özveriyi (*The Countess Cathleen,* 1892; *Cathleen ni Houlihan,* 1902), iç parçalanmayı (*The Land of Heart's Desire,* 1894), ayinleştirme, dans, maske ve içreklik gibi yolları kullanarak kendini aşmayı yüceltti. Lady Gregory ile birlikte İrlanda rönesansının en büyük temsilcisiydi. Devrimci aktris Maud Gonne'un, MacBride'i (1916 Paskalya ayaklanmasından sonra kurşuna dizildi) ona yeğlemesi üzerine Abbey Theatre'ın kurucuları arasında yer aldı (1904), manzum olarak yazdığı, en iyi trajedilerinden biri olan ve esinini japon tiyatrosundan alan tek perdelik *Deirdre*'i (1907) yayımladı ve japon tiyatrosu no'yu benimsedi: *Plays for Dancers* (bunlardan *At the Hawk's Well* [1916] Cuchulain'in ölümünü anlatır). Yaşlılık duygusu gizlibilimci (Elena Blavatskaya'nın yanında) ve militan (1922'den 1928'e kadar senatör) Yeats'i kasvetli bir acelecilikle sanatın sonsuzluğunu yüceltmeye (*Sailing to Byzantium*), çevrimler üzerinde düşünmeye (*The Tower,* 1928; *The Winding Stair,* 1929) sürükledi. *A Vision*'da (1925) insan topluluklarının oyunlarını "fırdöndü"ye benzetti. Spengler'in çöküşü ilan ettiği sırada gizemciliğin tarihe baskın çıkacağı bir pagan aristokrasisinin dönüşünü haber verdi: tutkular kutsaldır ve insanlar onların kanatlarında sonsuzluğa ulaşacaktır. Ayrıca özyaşamöyküsel denemeler de bıraktı: *Reveries over Childhood and Youth,* 1915; *The Trembling of the Veil,* 1922; *Dramatis personae,* 1935. (1923 Nobel edebiyat ödülü.)

YEBAB sıf. (ar. *yebab*). *Esk.* Yıkılmış, yıkık, harap: *Harab ü yebab* (harap, yıkılmış).

YEBRUHÜSSANEM a. (ar. *yebruḥ* ve *şanem*'den *yebruḥ-üş-şanem*). Esk. bot. Kankurutan, adamotu.

YEBUSİLER, Kenan ülkesinin ammuru halkı; Kutsal Kitap metinlerinde Kudüs kenti ya da bölgesinde yaşayan bir halk olarak adı geçer.

YECLA, İspanya'da (Murcia ili) kent, río Segura'nın kollarından birinin kıyısında; 25 300 nüf.

YECÜC VE MECÜC, Kuran'da adı geçen iki kavim. Kuran'da adları birlikte geçen Yecüc ve Mecüc'den zararlı ve bozguncu iki kavim olarak söz edilir. Kehf suresi'nde (XVIII, 86-98) belirtildiğine göre bu iki kavim Zülkarneyn (bazı tefsircilere göre Büyük İskender) tarafından cezalandırılıp aşamayacakları bir sur içine alınarak insanlara zarar vermeleri önlendi. Enbiya suresi'nde (XXI, 96-97) ise Yecüc ve Mecüc'ün bu suru aşarak yeryüzüne dağılmaları kıyamet alameti olarak gösterilir. Bazı hadislerde ve tefsir kitaplarında Yecüc ve Mecüc kavimlerinin çok kalabalık ve kısa boylu oldukları belirtilir; yaşadıkları yerler hakkında ise değişik görüşler öne sürülür.

Yecüc ve Mecüc, islam edebiyatının önemli temalarındandır. Şairler bu kavimlerin ortalığa fitne salmalarıyla sevgililerin güzellikleri yüzünden insanların birbirlerine düşmeleri arasında bir bağ kurar ve sevgilinin zülfünü, bakışlarını, gamzelerini ortalığı karıştıran Yecüc ve Mecüc'e benzetirler.

YED a. (ar. sözc.). *Esk.* **1.** El: *"... kendisine dehalet ve iltica edenleri, düşmanları yedine teslim etmeği..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Kuvvet, kudret, iktidar. **—3.** Yardım. **—4.** Araç, vasıta. **—5.** Mülk. **—6.** *Yed-be-yed,* elden ele. ‖ *Yed-i adl,* adaletin, hakkın eli: *"Hin-i râhin ve mürtekin bil-ittifak yed-i adle vaz' etseler caiz olur"* (Mecelle-i ahkâm-ı adliye'den). ‖ *Yed-i beyza,* beyaz el; Musa'nın eli. ‖ *Yed-i emin* → YEDİEMİN. ‖ *Yed-i kahhar,* kahredici el: *"O zaman sen yed-i kahhar-ı hamiyetle iyâr olarak ehl-i taaddiye verirsin hüsrân"* (Tevfik Fikret). ‖ *Yed-i kudret,* gücün, kudretin eli: *"Anun fethi durur şahid yed-i kudret-de beyzâya"* (Ahmedi Dai, XV. yy.). ‖ *Yed-i lehv,* eğlence, oyun eli: *"Ey tıfl-ı hayali! Yed-i lehvinde kadınlık / bin şekle girer hırpalanır, âciz ü mağlûb, / güyâ bir oyuncak"* (Tevfik Fikret). ‖ *Yed-i tair* ya da *yed-üt-tair,* kanat. ‖ *Yed-i tasarruf,* sahip olma, sahiplik. ‖ *Yed-i tula,* uzun el; bir alanda eksiksiz bilgi sahibi olma. ‖ *Yed-i vahid,* tekel: *"Ol vakit Devlet-i aliyyede yed-i vâhid usulü câri olarak..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Yed-ullah,* Tanrı'nın kudreti. ‖ *Yed-üd-dehr,* zamanın eli. ‖ *Yed-ür-rih,* rüzgârın şiddeti.

—Din. *Yed-i beyza,* Musa peygamberin Firavun ve kavmi karşısında gösterdiği mucizelerden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *Yed-i emin,* ya da *yed-i adil,* güvenilir kişi, ihtilaflı şeyin korunması ve idaresi kendisine bırakılan kimse. ‖ *Yed-i husumet,* aksinin iddia edilmesine karşın bir malı mülk olarak elinde bulunduran kimse. (Bir kimse bir başkasının elinde bulunan bir malın kendisine ait olduğunu ileri sürer, malı elinde bulunduran da malın kendi mülkü olduğunu iddia ederse bu yed-i husumettir.) ‖ *Yed-i mürtehin,* bir malı rehin olarak elinde bulunduran kimse. (Rehin alanın borç ödeninceye kadar rehin aldığı şeyi sahibine geri vermeme yetkisi vardır.) ‖ *Yed-i niyabet,* sahibinin izniyle bir malı elinde bulunduran kimse.

—ANSİKL. Kuran'da beş ayrı yerde bildirildiğine göre, Musa peygamber Firavun ve sihirbazları karşısında peygamberliğini kanıtlamak için çeşitli mucizeler gösterdi. Bunlardan biri de *yed-i beyza*'dır. Musa, Tanrı'nın buyruğu ile elini koltuğunun altına sokup çıkardığında, elinin çevreye ışık saçtığı görüldü, bu nedenle Musa'nın eline *en beyaz el* anlamına yed-i beyza denildi. Bu mucize dolayısıyla tasavvufta sufinin keramet ve gösterdiği olağanüstülüklere de mecaz yoluyla yed-i beyza denir.

YEDAN çoğl. a. (fars. *yed*'in fars. çoğl. *yedān*). *Esk.* Eller.

YEDEK a. (*yedmek*'ten). **1.** Bir şeyin gerektiğinde kullanılmak üzere el altında bulundurulan benzeri ya da eşi: *Bagajda mutlaka lastiğin bir yedeğini bulundurmak gerekir.* **—2.** Yularından çekilerek götürülen, boş binek hayvanı. **—3.** Hayvanı yedeğe almaya yarayan ip, yular. **—4.** Akıntıya karşı, bir tekneyi kıyıdan çekmeye yarayan ip. **—5.** *Yedek, yedekte çekmek,* akıntılı sularda kayığı karadan iple çekerek götürmek. ‖ *Yedeğe çekmek,* kullanmakta olduğu bir şeyin benzerini yanından ayırmamak. ‖ *(Birini) yedeğe almak,* bağlayarak ardından sürüklemek; bindiği hayvan üzerinde arkasına almak. ‖ *Bir taşıtı, bir gemiyi yedeğe almak,* bozulan, çalışmayan, ilerlemeyen ya da yol göstericiye ihtiyaç duyulan bir taşıtı bir kablo, bir halat yardımıyla arkasına takıp çekmek: *Çekici, kaza yapan arabayı yedeğine alıp götürdü.*

—Biyokim. *Alkali yedeği,* kanda bulunan ve yüz hacim plazmanın salıverebileceği karbondioksit hacmi ile ifade edilen alkali bikarbonat miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. Çekilerek götürülen deniz aracı. ‖ *Yedek babası,* gerektiğinde yedeklenmek üzere, gemilerin baş tarafında, yedek loçasının gerisinde bulunan ve diğer babalara oranla biraz daha iri olan baba. ‖ *Yedek bitası,* römorkörlerin ve kimi gemilerin, kıç tarafında yer alan ve yedek halatı takmaya yarayan bita. ‖ *Yedek fenerleri,* yedek çeken gemilerin uluslararası yönetmelik gereğince, yedekleme işlemi sırasında taşımak zorunda olduğu fenerler. ‖ *Yedek halatı,* yedekleme işlemlerinde kullanılan sağlam halat. ‖ *Yedek kancası,* römorkörlerde yedek halatının takıldığı, dövme çelikten yapılmış büyük kanca. ‖ *Yedek loçası,* gerektiğinde yedekte çekilebilmek için, gemilerin baş bodoslamalarının üzerine ya da iki yanına açılmış halat loçası. ‖ *Yedeğe almak,* gerekli bağlama işlemini yaparak bir gemiyi yedekte çekmeye başlamak. ‖ *Yedekte çekmek,* bir gemiden söz ederken, herhangi bir nedenle arızalanmış bir başka gemiyi yedeğe alarak çekmek.

—Ed. Halk şiirinde bazen bir dörtlüğün sonunda yer alan ek parça. (Yarım dizeden ya da bir yahut birkaç sözcükten oluşur; yedekli manide 2 dizedir.)

—Muhs. İlerisi için hazırlıklı olmak amacıyla bir şirketin kârları üzerinden ayrılan ve bilançonun pasifinde gözüken, şirket sermayesiyle bütünleştirilmemiş (ama gereğinde bütünleştirilebilir olan) tutarlar. Yedek akçeler de denir. ‖ *Bireysel ya da matematiksel yedekler,* sigortacının giderek artan riski ile sigortalının doğrusal taahhüdü arasındaki dengeyi korumak amacıyla, bir hayat sigortası primi üzerinden kapitalize edilmek üzere ayrılan tutarlar. ‖ *Garanti yedekleri,* hayat sigortalarında, öngörülen ile gerçek arasında ortaya çıkabilecek farkları gidermeye yönelik yedekler. ‖ *Görünen yedekler,* muhasebede gözüken ya da kârlar üzerinden ayrılarak ya da görünmeyen yedeklerden alınarak oluşturulan yedekler. (Şu türlere ayrılır: *kanuni yedekler; tüzük bakımından bulunması gereken ve sözleşmeden doğan yedekler; isteğe bağlı yedekler; vergi mevzuatıyla ilgili yedekler; özel yedekler.*) ‖ *Görünmeyen* ya da *gizli yedekler,* bilançoda gözükmeyen ve aktifin az ya da pasifin fazla gösterilmesinden, aktifteki bir hesabın ihmalinden ya da birtakım hayali borçların muhasebeye sokulmasından doğan yedekler. ‖ *Kanuni yedekler,* yasa tarafından ayrılması zorunlu tutulan yedekler. Bunlara adi yedekler de denilir. (Türk ticaret k.'a göre, şirketler her yıl safi kârlarının yirmide birini yedek akçe olarak ayırmak zorundadırlar. Ancak, bu zorunluluk ayrılan miktarlar ödenmiş sermayenin beşte birine ulaşıncaya kadar sürer.) ‖ *Olağanüstü yedekler,* şirket ana sözleşmesinde hüküm bulunmasa bile, genel kurul kararı ile ayrılan yedek akçeler. (Genel kurul, ayırdığı bu yedek akçeleri isterse serbestçe kullanabilir.)

◆ sıf. **1.** O an kullanılamayan ya da kesin olarak kullanım süresini aşmış bir nesnenin yerini alabilen başka bir nesne için kullanılır: *Yedek anahtar. Yedek giysi. Yedek lastik. Yedek parça.* **—2.** Bir işi görmek üzere seçilen kişinin ayrılması durumunda yerine geçmesi önceden kararlaştırılmış kişi için kullanılır: *Bir asıl iki yedek üye seçmeniz gerekli.*

—Ask. *Yedek ikmal maddesi,* bir birliğin gerektiği zaman kullanılmak üzere, depolarda ya da araçlara yüklenilmiş olarak hazır bulundurduğu ikmal maddeleri (akaryakıt, cephane vb). ‖ *Yedek komuta yeri,* savaş sırasında asıl ve geri komuta yerleri tahrip olduğu zaman göreve devam edebilmek için hazır tutulan komuta yeri. ‖ *Yedek mevzi,* yerleşilen mevzide düşman harekâtı sonucu daha fazla barınma olanağının kalmadığı durumlarda kullanılmak üzere, çevrede aynı görevi yapabilecek biçimde hazırlanmış mevzilere verilen ad. ‖ *Yedek subay* → SUBAY.

—Aydınlt. *Yedek aydınlatma,* normal aydınlatmanın zayıflaması halinde, bir kuruluşun işletimini izlemeye olanak veren aydınlatma.

—Binc. *Yedek kantarma,* atın ağzının altından geçen yarıçember bir çubukla uçları birbirine bağlanan ve deli atları yedekte gezdirmek için vurulan kantarma.

—Bot. *Yedek besin,* bitkinin çeşitli organlarında (kök, sap, yaprak, çiçek) biriken ve gelişmenin bazı evrelerinde kullanılan besleyici maddelerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *Yedek parçalar,* sınıflandırma şirketlerinin kurallarına göre ticaret gemilerinin gemide bulundurmak zorunda olduğu, demir zincirleri, dümen aksamı ve makineyle ilgili parçalar.

—Dy. *Yedek makine,* bir kaza anında hemen kullanılmak üzere, sürekli olarak harekete hazır durumda bekletilen lokomotif. ‖ *Yedek malzeme,* ek katarlar oluşturmaya ya da düzenli trenlere eklenmeye elverişli tekerlekli demiryolu taşıtı.

—Fizyol. *Yedek besin,* alınıp sindirildikten sonra organizmanın hemen kullanmayıp olduğu gibi ya da polimerize ederek çeşitli dokularda biriktirdiği maddeler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. *Yedek eksen,* bir hiperbol için ODAK* EKSENİ'nin eşanlamlısı.

—İkt. *Yedek para,* uluslararası değişimlerde ödeme aracı yerine geçen ve bu değişimlere ilişkin hesapların düzenlenmesinde kullanılan para.

—Metalürj. *Yedek madde,* dökülecek parçanın öngörülen kütlesine ilave edilerek hesap hataları ya da akla gelmeyen kazalar sonucu ortaya çıkan madde kayıplarını karşılamak üzere metal ya da alaşımlarda kullanılan madde fazlası. (Yedek madde, normal olarak öngörülen kütlenin % 10'u kadardır.) ‖ *Yedek parça,* bir aygıtın onarılabilmesi için gerekli olan parçaların tümü.

—Oto. *Yedek parçacı,* motorlu taşıtlarla ilgili her türlü parçayı satan kimse ya da dükkân.

—Tekst. *Yedek iplik,* dokuma işçisi tarafından, gerektiğinde bozuk, eksik ya da kopuk çözgü ipliklerinin yerine kullanılan ipliklerin tümü.

—Tiyat. *Yedek oyuncu,* asıl oyuncunun bir engeli çıkması ya da rahatsızlanması nedeniyle sahneye çıkamadığı durumlarda, asıl oyuncunun rolünü oynamaya hazır olan oyuncu.

—ANSİKL. Biyokim. *Alkali yedeği.* Normal durumda bu yedek 55-60 hacimdir

(100 cm³ plazma 55-60 cm³ karbondioksit salıverir). Bikarbonat çözeltilerinin "tampon" gücünden dolayı kanın pH'sı önemli ölçüde değişmeksizin alkali yedeği büyük oranda değişebilir. Bununla birlikte bu değişiklikler "asidoz" (alkali yedeğinin düşmesi) ya da "alkaloz" (alkali yedeğinin yükselmesi) denen ve nedenlerine göre tedavi edilmeleri gereken rahatsızlıklara yol açar. Tıbbi uygulamada alkali yedeği diyabette, cerrahi girişimlere bağlı akut patolojik durumlarda, zehirlenmelerde, boğulmalarda, ağır karaciğer ve böbrek yetersizliklerinde ölçülür.

—Bot. Bazı maddeler daha sonra kullanılmak üzere bitkisel organizmada birikir; bunlar besleyici maddelerdir: karbonhidratlı maddeler (şekerler, nişasta, inulin, glikojen); yağlı maddeler (sıvı ve katı yağlar); azotlu maddeler (aloron, aminoasitler). Başlıca yedek besin biriktirme organları yumru kökler, köksaplar, yumrular, soğanlar, tohumlar ve meyvelerdir.

Yedek besinlerin bitki tarafından kullanılması enzimlerin işe karışmasıyla sağlanan bir ön sindirimi gerektirir. Bazı bitkiler için (kaktüsgiller) su da bir yedek besin maddesidir, geçişme basıncını azalttığı parankima hücrelerinde toplanır. Bitkide başka maddeler de birikir, ama bunların yararlı ya da yararsız oldukları her zaman kesinlikle söylenemez. Bunlar bazı özgül dokularda (salgı dokusu) biriken salgılardır: esanslar, reçineler, lateks. Hayvanlar ve insanlar bitkisel yedek besinlerin önemli bir bölümünü yiyecek olarak kullanırlar.

—Fizyol. *Yedek besin.* Hayvanlarda olduğu gibi bitkilerde de karbonhidratlar (glikojen), yağlar, proteinli maddeler, madensel elementler (karaciğerdeki demir, geviş getirenlerin koryonlarındaki kalsiyum fosfatlar vb.) gibi çeşitli yedek besinler bulunur. Bunlar normal olarak bütün organizmalarda vardır (tavuk yumurtasında olduğu gibi bazı yumurtaların büyük bölümünü oluştururlar), vücudun yapı ve enerji gereksinmelerini karşılar ve gelişmesini sağlarlar. Yedek besinlerin aşırı birikimi yağların aşırı toplanmasıyla hastalık durumuna (şişmanlık) neden olabildiği gibi kaybolup yok olmaları da erimeye (kaşeksi) neden olabilir.

YEDEKÇİ a. **1.** Bir hayvanı yedeğe alan ya da bir aracı yedeğinde götüren. **—2.** Akıntıya karşı tekneleri iple karaya çeken kimse.

Yedekçi, Musahipzade Celal'in üç perdelik komedisi (1919). Kaptanzade Ali Rıza Bey'in bestesiyle İstanbul Operet heyeti'nce sahnelenen piyes, karagöz ve ortaoyunu tiplerinden yararlanılarak yazılmıştır; kına töreni, gemici oyunu, içki âlemi gibi çağın ilginç birçok geleneğini de yansıtır. Yeni harflerle de yayımlanan oyun, ayrıca Nevit Kodallı'nın müzik düzenlemesiyle Devlet tiyatrosu'nda da oynandı (1968).

YEDEKÇİLİK a. Denizc. Bir gemiyi, bir tekneyi ya da herhangi bir deniz taşıtını yedeğe alarak çekme işi.

YEDEKLEME a. Yedeklemek eylemi.
—Bilş. Öncelikli bir komut dizisi oluşturarak, kesintiye uğramış bir programı daha sonra yeniden ele alabilmek için gerekli ve yeterli bütün bilgileri korumak eylemi. || Bir bilişim sisteminin içerdiği bütün bilgileri (programlar, veriler...), kazalar ve değişikliklerden uzak tutulan kalıcı bellek taşıyıcıları (manyetik şeritler) üzerine dönemsel olarak kopya ederek koruma yöntemi.

—Denizc. Bir gemiyi yedekte çekmek işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Seyre elverişli bir iç suyolunda bir gemiyi bir römorkör aracılığıyla çekme. || *Yedekleme işaretleri,* yedek çeken gemi ile yedeklenen gemiye, denizde çatışmayı önleme kurallarına uygun olarak çekilen işaretler. (Gece, yedek çeken gemi için, yedek boyu 200 m'nin altındaysa iki beyaz fener, 200 m'nin üstündeyse üç beyaz fener, kıç pupa fenerinin üzerinde bir sarı yedekleme feneri, yedeklenen gemi için borda ve pupa fenerleri; gündüz, yedek boyu 200 m'den fazlaysa her iki gemi için siyah çift küre.) || *Yedekleme kızağı,* bir gemiyi kuru havuza çekmede kullanılan eğik düzlem. || *Yedekleme yolu,* seyre elverişli bir iç suyolunun kenarında bulunan ve tekneleri karadan yedekte çekmede kullanılan yol. (Eskiden, genellikle Avrupa'da kullanılan bu yedekleme yollarından günümüzde, seyre elverişli iç suyolunun bakımını yapmak için servis yolu olarak yararlanılır.)

—ANSİKL. Denizc. Yüzyıllar boyunca, yelken ve küreğin sınırlı kullanımı dışında, yedekleme seyre elverişli bir iç suyolunda gemileri yürütmede kullanılan en geçerli yöntemdi. Kısa mesafeler ve hafif yükler sözkonusu olduğunda insanlar tarafından gerçekleştirilen yedekleme işlemi genellikle hayvanlar (özellikle atlar ve katırlar) yardımıyla yapılırdı. Bir at ya da bir katır bir mavnayı rahatça çekebiliyordu. Daha sonra kanallar ve kanal içine alınmış nehirlerde yedekleme işlemleri buharlı. Diesel ya da elektrikli motorlarla donatılmış makinelerle yapılmaya başladı. Gemilerin motorlarla donatılmaya başlanması iç sularda yedekleme işlemlerinin ortadan kalkmasına neden oldu.

Açık denizde bir ticaret gemisinin başka bir ticaret gemisini yedeklemesi demir zincirleriyle yapılır; ağırlığı nedeniyle zincir fazla gerilmediğinden kırılma olasılığı azdır. Liman içlerinde yedekleme işlemleri B.B. gücü 150 ile 4 000 arasında değişen liman römorkörleriyle gerçekleştirilir. Bu römorkörler gemilerin limana girmesine, yanaşmasına ve limandan çıkmasına yardımcı olur. Açık deniz römorkörleri ise uluslararası sularda yedekleme işini yapar. (→ RÖMORKÖR.)

Türk kara sularında yedekleme, 1951'de kurulan Denizcilik bankası taş ile ona bağlı Gemi kurtarma işletmesi tarafından Karadeniz'de, Şile feneri ile Karaburun arasında, bütün Marmara'da, Ege'de, Saros körfezi, İmroz ve Bozcaada ile Bababurnu arasında kalan sahada yapılır.

YEDEKLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi yedeklemek,* o şeyin yedeğini sağlamak ya da el altında bir yedek bulundurmak. **—2.** *Bir kayığı, gemiyi vb. yedeklemek,* onları karadan iple çekerek, kıyı boyunca götürmek. **—3.** *Bir binek hayvanını, bir taşıtı yedeklemek,* onları bağlayarak ardından çekmek, yedeğe almak.

—Bilş. Bir bilişim sisteminde bulunan bilgileri dönemsel olarak kopya ederek bir yedekleme gerçekleştirmek.

—Denizc. Bir deniz taşıtını yedeğe alarak çekmek. || *Bir gemiyi yedeklemek,* herhangi bir nedenle makineleri stop etmiş bir gemiyi yedekte çekmek. || *Bordada yedeklemek,* bir gemiden söz ederken, bir başka gemiyi bordasına bağlayarak yedekte çekmek. || *Uzun yedeklemek,* halatlarla bağlanmış bir ya da birçok gemiyi yedekte çekmek.

◆ **yedeklenmek** gçz. f. Denizc. Bir gemiden söz ederken, bir römorkör ya da bir başka gemi tarafından yedekte çekilmek.

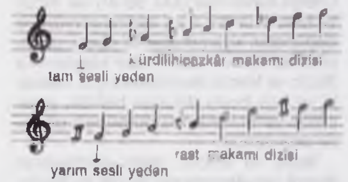
YEDEKLENEN sıf. Denizc. Bir geminin arkasında çekilerek götürülen bütün cisimler için kullanılır.

YEDEKLENMEK → YEDEKLEMEK.

YEDEKLİ sıf. Yedeği olan.
—Ed. Dörtlüklerinin sonunda yedek* bulunan halk şiiri. || *Yedekli mani* → ARTIK* MANİ.

YEDEKLİK sıf. Gerektiğinde kullanılmak üzere, yedek olarak bulundurulan, saklanılan bir şey için kullanılır: *Yedeklik bir bidon benzin.*
—Binc. Atı yedekte gezdirmek için başlığa takılan ipten yapılmış uzun şerit.

YEDEN a. Müz. **1.** Diyatonik gamın 7. derecesinin karşılığı olan notaya verilen ad. (Bu notanın özelliği, *çeken* tarafından çekilmesi ve tonal sistemde çıkıcı bir hareketle çekende çözümlenmesidir.) **—2.** Türk müziğinde bir dizide, bir makamda karar perdesinden önceki ses. (Türk müziğinde tam sesli yeden ve yarım sesli yeden olmak üzere iki türlü yeden vardır.)

YEDEYN a. (ar. *yed*'in ikili çoğ. *yedeyn*). *Esk.* **1.** İki el. **—2.** *Zü-l-yedeyn* → ZU.

YEDİ as. say. sıf. **1.** Altı artı bir: *Haftanın yedi günü. Aradan yedi ay geçti.* **—2.** (Addan sonra) "yedinci" anlamında bir numaralama, sıralama belirtir: *Bölüm yedi.* **—3.** *Yedi canlı,* birçok kez ölecek duruma geldiği halde iyileşip sağlığına kavuşan kimse. || *Yedi denizin dışarı attığı,* herkesin kendisinden tiksindiği, hiçbir çevrede kendisine yer verilmeyen kimse için söylenir. || *Yedi düvel,* herkes, bütün dünya. || *Yedi iklim dört bucak,* dünyanın her yanında, her yerde. || *Yedi kat yabancı,* hiçbir yakınlığı ya da tanışıklığı bulunmayan. || *Yedi kubbeli hamam kurmak,* gerçekleşmesi güç, büyük hayaller peşinde koşmak. || *Yedi mahalle,* herkes, tüm çevre.
—Tasav. *Yedi ulu,* aleviler ve bektaşiler tarafından kutsal sayılan yedi şair. (Nesimi, Hatayi, Fuzuli, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Virani ve Yemini mahlaslı türk şairleri alevi ve bektaşilerce büyük saygı görür, bektaşi tekkelerindeki törenlerde ve öteki toplantılarda bu şairlerin şiirleri okunur.)

◆ a. **1.** 7 rakamı, sayısı (yerine göre ayın günlerini, ev, oda, numarasını, saati, yüzdeyi vb. belirtir): *Ayın yedisi. Soruların yalnızca yüzde yedisini yanıtlayamamış.* **—2.** *Yedisinden yetmişine,* en gencinden en yaşlısına değin herkes: *Bu yörede yedisinden yetmişine değin beni tanımayan yoktur.*
—Tasav. Kutsal olduğuna inanılan sayılardan biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tasavvufta yedi sayısının kutsallığı ile ilgili inancın temeli eski sümer, babil, yunan ve roma uygarlıklarına ve özellikle bu uygarlıklardaki astrolojik bilgilere dayanır. Bu bilgilerin ışığı altında gökte Ay ve Güneş ile birlikte yedi gezegen (felek) bulunduğu kabul edildi. Buradan da yedi kat gök inancı ortaya çıktı. Böylesi inançlar tasavvufa da geçerek yedi feleğin dünyadaki insanlarla ilişkisi ve onların kaderlerine etkileri düşünüldü. İbnül Arabi'nin de içinde bulunduğu bazı sufilere göre yedi felekten her birinde bir büyük peygamber bulunur. Ayrıca *kutup* (ya da gavs), *abdal* gibi gayb erenleri bu yedi felek ve oradaki peygamberlerle ilişki kurarak dünya ve dünyadaki varlıkların kaderleri üzerine etki ederler. Şii ve bektaşi tarikatlarında da yedi sayısına büyük önem ve kutsallık verilir. Özellikle hurufiler, arap harflerinin yedinin dört katı (28) olduğunu ve bu harflerden her birinin insandaki bir sırrı anlatan gizli bir anlam taşıdığını düşünürler.

Yedi alimler, türkçe masalsı öyküler

Cinedis Unijapan - J.-L. Passek kol.

yönetmenliğini Kurosava Akira'nın yaptığı *Yedi samuray* (1954) adlı filmden bir sahne

derlemesi (bas. 1872, 1937). Kaynağı *Sindbatname**'dir. Üvey annesinin iftirasına uğrayan ve ölüme mahkûm edilen bir şehzadenin kurtarılması için kadınların hilekârlığı konusunda 7 bilginin 7 gün boyunca anlattıkları öykülerden oluşmuştur. (→ Kayn.)

Yedi meşale, Cumhuriyet döneminde yedi genç yazarın oluşturduğu edebiyat topluluğu (1928). Hececi şairlerin ürünlerini *("son zamanların renksiz ve dar Ayşe, Fatma terennümü")* yetersiz bulduğunu belirten topluluk *"canlılık, içtenlik ve yenilik"* ilkesine bağlı olduğunu dile getirdi. Fransız şiirinden (Verlaine, Mallarmé, Baudelaire) büyük ölçüde etkilendi. Ürünlerine Y. Z. Ortaç'ın *Meşale* dergisinde (8 sayı) ve *Yedi meşale* adlı toplu yapıtta yer verdi. Kısa sürede dağılan topluluğun üyelerinden Kenan Hulusi Koray nesir, ötekiler şiir yazıyordu. Sonraki yıllarda Muammer Lutfi Bahşı edebiyatı bıraktı; Sabri Esat Sıyavuşgil profesör ve gazeteci olarak; Yaşar Nabi Nayır, Vasfi Mahir Kocatürk, Cevdet Kudret yayıncı, araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürdü. Şiire devam eden Ziya Ozman Saba 1940 kuşağı içinde verdiği yapıtlarla tanındı.

Yedi samuray *(Siçinin no samurai)*, Kurosava Akira'nın yönettiği japon filmi (1954). Yedi samuray ve şefleri, bölgede dehşet saçan zalim haydutların haraca bağladığı küçük bir köydeki insanların hizmetine girerler. Usta işi bir western havasında çevrilmiş olan bu hareket dolu film XVI. yy. kırsal kesimini de sergileyen bir fresk niteliği taşır.

Yedi Şefler savaşı, Thebai çevrimine bağlı efsane. Oidipus'un kendi annesiyle çiftleşmesinden doğan iki kardeş, Eteokles ve Polyneikes, Thebai'de sırayla hükümdarlık etmeyi kararlaştırır. Bir yıl sonra Eteokles, yerini kardeşine bırakmaya yanaşmaz ve onu Thebai'den kovar. Argos kralı Adrastos'un sarayına sığınan Polyneikes, yedi yunan kralından oluşan bir koalisyonun başına geçer ve onlarla birlikte Thebai'yi kuşatır. Bir çarpışma sırasında iki kardeş birbirini öldürür ve Adrastos dışında bütün şefler, Thebai surları altında can verir, ancak arkalarında öçlerini alacak oğullarını bırakırlar. Bu öç alıcılar, Thebai'yi ele geçirerek tahtı Polyneikes'in oğlu Thersandros'a verirler. Bu savaş, özellikle Aiskhylos *(Hepta* epi Thebas)*, Sophokles *(Antigone*)*, Euripides *(Phoinissai*)*, Statius *(Thebais)* ve Racine *(la Thébaïde)* gibi birçok yazarı etkiledi.

YEDİ UYURLAR ya da **YEDİ UYUYANLAR, Ashabıkehf** de denir, sığındıkları mağarada 309 yıl uyuyan 7 dindar kişi. Kuran'ın Kehf suresi'nde (XVIII, 8) anlatıldığına göre, Anadolu'da putperest hükümdarlarının baskısından bunalan ilk hıristiyanlardan 7 kişi (Yemliha, Mekselina, Mesliha, Mermuş, Debernuş, Sazınuş, Kefeştateyuş), yanlarına Kıtmir adlı köpeklerini de alıp yaşadıkları kentten kaçar ve Efes'te (başka anlatımlara bakılırsa Antalya ya da Urfa çevresinde) bir mağaraya sığınırlar. Yedisinin de gerçek inanmışlar olduğunu bilen Tanrı, onları köpekleriyle birlikte orada uyutur. 309 yıl sonra Yedi Uyurlar uyanırlar ve içlerinden birini ekmek alması için kente gönderirler. Kuran'da Yedi Uyurlar hakkında bundan öte bilgi verilmez. Ancak bazı hıristiyan yazar ve yorumculara göre, putperest imparator Decius onların sığındıkları mağaranın girişine açıktan ölmeleri için duvar ördürür ve efesli 7 dindar kişi burada 200 yıl boyu mucizevi bir uykuya dalarak hıristiyanlığı kabul etmiş olan Theodosios II döneminde uyanırlar. (→ Kayn.)

YEDİ YARIKLI CANAVARBALIĞI a. Zool. ÖKÜZBALIĞI'nın eşanlamlısı.

Yedi Yıl savaşı, İsveç'i Lübeck, Danimarka ve Polonya'dan oluşan bir koalisyonla karşı karşıya getiren anlaşmazlık (1563-1570). Yenilgiye uğrayan İsveç* Stettin barış antlaşması'nı imzalayarak Gotland'dan vazgeçmek ve Narva'nın gidiş-geliş özgürlüğüne saygı göstermek zorunda kaldı (1570).

Lauros-Giraudon

Yedi Yıl savaşı'ndan bir oluntu (Menorca adasının başkenti Mahón limanının alınışından sonra, Amiral Byng'in ingiliz filosu, Galissonnière'in filosu önünde geri çekiliyor [1756].)
renkli gravür
Bibliothèque nationale, Paris

Yedi Yıl savaşı, 1756'dan 1763'e kadar, İngiltere ile Prusya'yı Fransa, Avusturya, Rusya, İsveç, İspanya ve alman prenslikleri ile karşı karşıya getiren avrupa çatışması.

• *Anlaşmazlığın kökenleri ve ittifakların bozulması.* Bu anlaşmazlığın kökeninde Kuzey Amerika'da ve Hindistan'da fransız-ingiliz rekabeti ve Maria-Theresia'nın Avusturya Veraset savaşı'na son veren Aachen antlaşması'yla (1748) Friedrich II'ye bırakılan Silezya'yı Prusya'dan geri almak istemesi yatar. Çarpışmalardan önce, "ittifakların bozulması" adıyla tanınan diplomatik bir bunalım baş gösterdi. Bu bunalım, fransız saldırısı gerçekleştiğinde, Hannover Seçiciliğini savunması için Büyük Britanya kralı George II'ye Rusya'nın askeri yardımını sağlayan ingiliz-rus anlaşmasının imzalanmasıyla 1755 eylülünde başladı. Aynı anlaşma, Friedrich II'nin taraf değiştirerek İngiltere'ye yaklaşmasına neden oldu: Westminster antlaşması'yla (16 ocak 1756) Prusya kralı Hannover için George II'ye askeri güvence verdi ve karşılığında Rusya ile savaş durumunda desteğini elde etti. Versailles'ın bir ihanet olarak gördüğü bu antlaşma, Fransa ile Prusya'yı birleştiren bağların kopmasına yol açtı. Louis XV, yalnız kalmayı önlemek için Maria-Theresia'nın uzlaşma önerilerini kabul etmeye razı oldu. Prusya ittifakının yerine Avusturya ittifakını getirerek, Kaunitz'le, sonra G. Starhemberg ve Bernis ile görüşülen ve Avrupa'da bir çatışma durumunda, Fransa ile Avusturya'nın karşılıklı olarak yardımlaşmayı üstlendikleri Birinci Versailles antlaşması'nı (1 mayıs 1756) imzaladı. Sonra Rusya ile yeniden ilişki kuran Louis XV, Prusya'ya karşı olan Avusturya'nın müttefiki imparatoriçe Yelizaveta ile bir saldırı ve savunma ittifakı antlaşması (21 kasım 1756) imzaladı. Müttefiki George II, Ohio vadisinde (1754-55) Fransa'ya karşı çarpışmaları başlattığı ve 300 fransız ticaret gemisine elkoydurduğu sırada (kasım 1755), bu koalisyonun sonuçlarına karşı önlem almak için, Friedrich II savaş açtı ve Saksonya'yı istila etti (ağustos 1756). O zaman, biri Fransa ile İngiltere arasında, denizde ve sömürgelerde, diğeri Prusya ile Avrupa koalisyonu arasında, anakarada, Almanya'da, Silezya'da, Bohemya ve Polonya sınırlarında aynı anda yedi yıl boyunca sürecek olan iki savaş başladı.

• *Anakara savaşı.* Pirna'da sakson ordusunu bozguna uğrattıktan sonra (15 ekim 1756), Saksonya'yı işgal eden Friedrich II'nin yıldırım savaşı, alman (ocak 1757) ve isveç prenslerinin (mart 1757) katılmaları ve Fransa-Avusturya ittifakını bir saldırı ittifakına dönüştüren İkinci Versailles antlaşması'yla (1 mayıs 1757) koalisyonun güçlenmesine yol açtı. İngiltere, kuvvetlerini fransız donanmasına ve sömürgelerine karşı yoğunlaştırdığından, 150 000 askeri olan Friedrich II, koalisyon güçleri karşısında, hemen hemen tek başına kaldı.

Savaşın başında, durum Prusya kralının aleyhineydi. 1757 yazında, Ruslar Doğu Prusya'ya, İsveçliler Pomeranya'ya girdiler. Mareşal Richelieu, Cumberland dükünü Kloster Zeven'in teslimini (8 eylül 1757) imzalamaya zorladığı Hannover'i işgal ederken, Kolín'de Avusturyalılar'a yeniien Friedrich II (18 haziran 1757), Bohemya'yı boşaltmak zorunda kaldı. Savunma durumuna düşen Friedrich II, düşmanlarına kafa tuttu: Rossbach'ta (5 kasım 1757) Fransızlar'a ve İmparatorluklar'a, Leuthen'de, (5 aralık 1757) Avusturyalılar'a, Zorndorf'ta (25 ağustos 1758) Ruslar'a karşı zaferler kazanırken, Ferdinand von Braunschweig Krefeld'de (23 haziran 1758), sonra Minden'de (1 ağustos 1759) Fransızlar'ı bozguna uğrattı. Ama koalisyon üyeleri, Friedrich II'nin çevresindeki çemberi iyice daralttılar: Avusturyalılar ve Ruslar Kunersdorf'ta Friedrich'i yendiler (12 ağustos 1759), sonra Berlin'e girdiler (ekim 1760). İmparatorluklar, Saksonya'yı (1759) ve Avusturyalılar Silezya'yı (1760) işgal ettiler. Friedrich II'nin durumu, 1762'de, Rusya'nın taraf değiştirmesiyle yeniden güçlendi: Prusya imparatorunun hayranı olan yeni imparator Pyotr III, onunla tek yanlı bir barış imzaladı (5 mayıs 1762) ve savaşın başından beri Rusya'nın işgal ettiği bütün toprakları geri verdi; birkaç gün sonra, İsveç Friedrich II ile barış yaptı ve Prusya Pomeranyası'nı ona geri verdi. Avusturyalılar'ı Burkersdorf'ta (21 temmuz 1762) yenilgiye uğratan Prusya kralı, bütün Silezya'yı yeniden kazandı. Rusya'nın yardımından yoksun kalan yorgun Avusturya, Prusya ile görüşmelere başladı.

• *Denizde ve sömürgelerde savaş.* İngiltere, yetersiz ve kötü yönetilen fransız donanmasının karşısında, W. Pitt'in atılımıyla, usta amirallerin (J. Byng, E. Boscawen ve E. Hawke gibi) yönettiği güçlü bir donanma çıkardı. Galissonnière filosunun Byng filosuna karşı Richelieu'nün işgal ettiği Menorca'da kazandığı zaferden sonra (mayıs 1756), İngilizler, Fransa kıyılarına saldırılarını artırdılar (Aix adası, 1757; Toulon, Saint-Cast 1758) ve Lagos ve 1759'da Quiberon çarpışmalarında, fransız donanmasına ağır kayıplar verdirdiler. Kuzey Amerika'da, Louisbourg'u, Oswe-

Doğan Çelen

Yedigöller
Bolu

go kalesini, Duquesne kalesini (1758) ve Montcalm'ın öldüğü (13 eylül 1759) Abraham ovası savaşı'ndan sonra Québec'i ele geçirdiler. Montréal'in teslimi (8 eylül 1760) Kanada'da fransız egemenliğinin sonunu belirledi. Dekkan'da Fransızlar'ın yerini alan İngilizler, Çandernagor'u (1757), Karikal'i (1760), Pondiçeri ve Mahe'yi (1761) ellerine geçirirlerken, Lally de Tollendal, Madras önünde yenildi. Deniz ve sömürgelerde uğradığı başarısızlıklar karşısında, Choiseul'ün önerisiyle, Louis XV, İspanya'nın yardımını sağladı ve Aile pakt'ı'nı imzaladı (15 ağustos 1761). Buna göre, Carlos III, İngiltere'ye karşı Fransa'nın yanında savaşa girdi (2 ocak 1762). Ama savaşın genişlemesi ve yeni başarısızlıklar (Havana'nın ve Manila'nın alınması, ağustos-eylül 1762). Louis XV'i, İngiltere ile barış yapmaya itti.

• *Barış antlaşmaları.* İki ayrı antlaşma, 1763'te, deniz ve sömürge savaşına ve anakara savaşına son verdi. 10 şubat 1763'te Fransa ve İngiltere Paris antlaşması'nı imzaladılar. Buna göre, Fransa, Kanada, Louisiana'nın doğu bölümünü, Dominik, Saint-Vincent, Tobago, Grenada ve Senegal'i İngiltere'ye bıraktı. Florida'yı İngilizlere bırakmak zorunda kalan İspanyollar'a, kayıplarının karşılığı olarak Louisiana'nın öteki bölümünü verdi. Kuzey Amerika'da, elinde sadece Saint-Pierre-et-Miquelon, Martinique, Guadeloupe ve Saint-Domingue, Hindistan'da beş acenta kaldı. Paris antlaşması'nın imzalanmasından beş gün sonra, Avusturya ve Prusya Silezya'yı Prusya kralına bırakan Hubertsbourg antlaşması'nı imzaladılar (15 şubat 1763). Bu iki antlaşma, biri Fransa' nın elinden geniş sömürge topraklarını alan denizlerin hâkimi İngiltere'nin, öbürü, artık Avrupa'nın askeri güçleri içinde ilk sırayı alan Prusya'nın zaferini kesinleştirdi.

YEDİADA, yun. **Heptanesos,** osm. **Cezair-i Seba,** Yunanistan'ın B. ve G. kıyıları önünde sıralanan adalara, büyük yedi adadan (Korfu [Kerkyra], Paksos [Paxoi], Lefkas, İtaka [İthaki], Kefalonya [Kephallinia], Zanta [Zakynthos] ve Çuha [Kythira]) ötürü bazı kaynaklarda verilen ad. Büyüklerinin dördü, çevrelerindeki küçük adalarla birlikte ayrı birer yönetim birimi (nomos) oluşturur.

—Tar. Antikçağ'da dor istilaları sonucunda Yunanistan anakarasından atılarak İonia'ya göçenlerce yerleşime açılan Yediada (Korfu, Ayamavra [Lefkas], Paksos, İthaki, Kefalonya, Zanta [Zakynthos] ve Cerigo [Çuha]), İ.Ö. VII. yy. ortalarında Korinthoslular tarafından "İonia* takımadaları" adıyla kolonileştirildi. Vespasianus döneminde (İ.S. 69-79) Roma İmparatorluğu'na bağlanan adalar, daha sonra sicilyalı Ruggero tarafından Bizanslılar'dan alınmasının ardından (1148) Napoli krallığı'yla Epeiros despotluğu arasında sürekli el değiştirdi. Venedik Cumhuriyeti'nin egemenliğine geçti (1386). Campoformio antlaşması'yla (1797) Venedik mirasından Fransa'nın payına düşen Yediada, 1798-1802 Türk-Fransız savaşı'nda Rusya'nın Fransa'ya karşı Osmanlı devletiyle ittifak kurması üzerine türk-rus birleşik donanmasınca işgal edildi (1799). Uzun görüşmeler sonunda Ruslar, burada osmanlı egemenliği ve korumasında "Cezair-i Seba", ya da resmi tanımıyla "Cezair-i Seba-i Müctemia-i Yunaniye" adlı özerk bir cumhuriyet kurulmasını kabul ettiler (1800). Türk-Rus savaşı'nda (1806-1812) Fransa'ya geri verilen adalar (1807), Ruslar'la Erfurt* antlaşması'nı (1808) yapan Napoléon'un Türkiye'ye sırt çevirmesi üzerine, eski müttefiki Rusya'ya karşı cephe alan İngiltere'nin Osmanlı devletiyle bir barış antlaşması imzalamasından (1809) hemen sonra, Korfu dışında ingiliz donanmasınca işgal edildi ve Türkiye'ye geri verileceği yerde Britanya protektorası durumuna getirildi (1815). Georgios I yunan tahtına çıkınca, onu kendi yanına çekmek isteyen Büyük Britanya, "Heptanesos" adını alan Yediada'yı Yunanistan'a bıraktı.

YEDİADALAR, Gökova körfezinin G.-D. kıyısında, Teke burnunun G.'indeki girintili çıkıntılı koyun önünde sıralanan ıssız küçük adalar.

YEDİBURUN, G.-B. Anadolu'da, Fethiye G.'indeki Belceğiz körfezi ve Kemile limanı ile Eşen ovası arasında yükselen Baba dağı kütlesinin G. kıyısında, birbirini izleyen koyları (kireçtaşları içinde oluşmuş kalanklar) ayıran bir dizi buruna (Zeytin, İnkaklık, Yediburunbaşı gibi) verilen toplu ad (yeni haritalarda bu ad yalnız en B.'daki Yediburunbaşı için kullanılmıştır).

YEDİEMİN a. (ar. *yed,* el ve *emin*'den *yed-i emin*). Birden çok kişi arasında uyuşmazlık konusu olan bir malın, anlaşmaya varılıncaya kadar korunması ve idaresi kendisine verilen güvenilir kişi; yediadil.

—ANSİKL. Huk. Dava konusu ve mülkiyeti taraflar arasında çekişmeli olan bir taşınır malın, dava sırasında başkasına devredilmesinin önlenmesi için, ihtiyati tedbir olarak mahkeme malın yediemine verilmesine karar verebilir. Aynı şekilde, taraflar arasında mülkiyeti çekişmeli, gelir getiren ve semere veren bir taşınmaz da mahkeme kararıyla yediemine bırakılabilir. Bu durumda yediemin taşınmazı korumakla birlikte onu idare etmek ve işletmekle de görevlidir. Yediemin mahkeme kararı olmadan kendisine teslim edilen malı taraflardan hiçbirine geri veremez. Ayrıca bu malları kendisinin ya da başkasının yararı için saklar, sahibine ya da başkalarına verir, değiştirir ya da gerekli kişilere teslimden kaçınırsa cezalandırılır (Türk cez. k. md. 276). Bir borç için haczedilen mallar da haczi uygulayan icra memuru tarafından yediemine bırakılabilir.

YEDİGEN a. Geom. Yedi açısı, dolayısıyla da yedi kenarı olan çokgen.

◆ sıf. Geom. **1.** Yedi açısı olan şey için kullanılır.—**2.** Tabânı yedigen olan şey için kullanılır.

YEDİGİR a. Gökbil. Büyükayı'yı oluşturan 7 yıldıza topluca verilen ad.

YEDİGÖLLER, Batı Karadeniz bölümünde, Bolu'nun yaklaşık 40 km K.'inde, dağlık kesimindeki bir vadide, olasılıkla yer kaymaları ile oyulmuş yedi gölcüğün (Büyükgöl, Deringöl, Sazlıgöl, Nazlıgöl vb.) sıralandığı karışık ormanla çevrili yöre 1965'te ulusal park oldu. Yöreyi Bolu'ya bağlayan yol her mevsimde kolayca aşılamaz. Bu nedenle Yedigöller daha çok yazın turist çeker.

YEDİGÖZ yaylaları, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde, Giresun'un G.'inde Karagöl dağının (3 107 m) K. ve K.-D. çevresinde, orman sınırının hemen üzerindeki hafif dalgalı yüksek düzlükler. Aksu, Pazarsuyu gibi bazı akarsuların kaynak alanını oluşturan yaylaya, yazın sürüler çıkarılır; yaylada bu mevsimde nüfuslanan bazı obalar ve yayla yerleşmeleri vardır. Yayla B'ya doğru Ordu, G.'inde Çambaşı yaylası ile uzanır.

Yedigün, Sedat Simavi'nin İstanbul'da yayımladığı haftalık magazin dergisi. 15 mart 1933'ten başlayarak yayın yaşamına atılan *Yedigün* baskısı, fotoğrafları, her kesimden okurun ilgisini çeken yazı ve röportajları, sayfa düzeni bakımından kısa zamanda yüksek tirajlara ulaşan bir dergi oldu. Yazarları arasında Hüseyin Cahit Yalçın, Nurullah Ataç, Mahmut Yesari, Ethem İzzet Benice, Şükrü Kaya, Sadri Ertem, Necip Fazıl Kısakürek, Hikmet Feridun Es, M. Turhan Tan vb. bulunuyordu. "Yedigün her yuvanın süsüdür" parolasıyla çıkan derginin okurlarına sunduğu çeşitli yenilikler arasında, Almanya'da yaptırttığı rozet ve kol düğmeleri de vardı. 1950 başlarında kapandı. —Kurtul Altuğ tarafından 13 eylül 1973'ten başlayarak Ankara'da yayımlanan haftalık siyasal dergi. Beş yıl çıktıktan sonra parasal sorunlar nedeniyle kapandı.

YEDİHECELİ a. Ed. Hece vezninin 7 heceli kalıbıyla yazılmış dize. (Türk halk edebiyatının en eski ve yaygın kalıplarındandır [örn. mani]. Duraksız olduğu gibi 4+3, 3+4, 5+2, 2+5 duraklarıyla da olur.)

YEDİ-İMAMCI a. Din. Şiiliğin sebiye* de denen ve halife Ali'den sonra gelen imamların sayısını yediyle sınırlayan yedi*-imamcılık tarikatından olan kişi.

YEDİ-İMAMCILIK sıf. ve a. Din. Halife Ali'den sonra gelen imamların sayısını yediyle sınırlayan şii tarikatı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İlk 6 imam (Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammet bin Ali el-Bakır, Cafer-i Sadık) konusunda büyük ölçüde aynı görüşü paylaşan şiiler, yedinci imam üzerinde anlaşmazlığa düştüler. Bunların bir bölümü Musa Kâzım'ın imamlığını tanırken (→ İMAMIYE, ON İKİ İMAM), küçük bir bölümü de onun imamlığına karşı çıktığı gibi, Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'i de son imam olarak benimsedi. Böylece on ikiye karşı yedili bir sistemi kabul eden ve "sebiye" ya da "yedicilik" de denen yedi-imamcılık tarikatı doğdu (VIII. yy. ortaları). Yedi-imamcılara göre yeryüzünde her zaman Allah'ın bir "hüccet"i (delil) bulunur. Hüccet, "natık" (konuşan) ve "samit" (susan) olarak ikiye ayrılır. Natık hüccet peygamber, samit hüccet de onun vasisi olan imamdır. İmamlar yedişer kişilik topluluklara ayrılır ve her topluluğa "devir" denir. İslamdaki kıyametin anlamı, bir devrin 7. imamla sona ermesidir. Bu devirler sonsuza kadar sürer. (→ İSMAİLİYE.)

Yedikır barajı, Amasya ilinde Tersakan çayı üzerinde kurulu baraj. 1985'te işletmeye açıldı. Sulama amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, normal su kotunda (517 m) su toplama hacmi 60,3 milyon m^3, göl alanı 5,93 km^2, sulama alanı 7 403 ha'dır.

YEDİKONUK, rumca **Eptakomi,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

Yedikule hisarı
İstanbul

YEDİKULE, İstanbul'un Fatih ilçesine bağlı semt; Samatya ile Kazlıçeşme arasında yer alır.

Yedikule hisarı, İstanbul'un Yedikule semtinde hisar; kenti G.-B.'dan çevreleyen bizans kara surlarına, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra eklenmiştir (1457-1458). Bu hisar, Theodosios II döneminde yaptırılan ve *Altın kapı* diye adlandırılan tören kapısının iki kulesi ile, yanlarındaki iki kuleyi de bağlayacak biçimde inşa edilmiştir. Yapı bu kulelere dıştan eklenen üç silindirik kule ve bunları bağlayan surlarla yarım yıldız biçimini almıştır. Sur duvarları 12 m yüksekliğinde, 5 m genişliğindedir. XIX. yy. sonlarına dek kulelerin tümü sivri külahla örtülüydü ve hisarın avlusunda bir mescit, çeşme ve evler vardı. Yapım nedeni kesinlik kazanmamış olan Yedikule hisarı'nda bir süre devlet hazinesi korunmuş, daha sonra burası hapishane olarak kullanılmıştır (Osman II 1622'de burada öldürüldü, sefaret üyeleri burada tutuklu kaldı). Yapı günümüzde onarılarak müzeye dönüştürüldü.

YEDİLEME a. Müz. İkili ya da üçlü ölçülü bir zamanın 7 eşit notaya bölünmesi.

YEDİLER çoğl. a. Tasav. Kutsal olduğuna inanılan yedi sayısıyla belirtilen ermişler topluluğu.
—ANSİKL. *Hak erenler* de denilen bu ermişler topluluğu, iyilikleri nedeniyle Tanrı tarafından kendilerine olağanüstü nitelikler bağışlanmış kişilerdir; genellikle görülmediklerine, insanların iyilikleri için çalıştıklarına, darda kalanlara yardım ettiklerine inanılır. Ermiş kişilerden bazıları ötekilerini tanıyamaz. İbnül Arabi'ye göre bunlar abdallar diye bilinen ermişler ve gayb erenleridir (rical ül-gayb). Her biri Tanrı'nın kendisine verdiği görev ve etkinliğe göre bir ad alır. Bunların göksel (semavi) güçler ile de bağlantıları olduğuna inanılır. Bazı sufiler abdalların sayılarının daha fazla olduğunu, yedilerin de abdallardan başka ermişler olduklarını öne sürmüşlerdir.

Yediler grubu, mayıs 1920'de, Toronto'da açılan bir sergi sırasında, Lawren Harris, Frederick Varley, Arthur Lismer, A. Y. Jackson, J. E. H. MacDonald, F. Johnston ve F. Carmichael'dan oluşan kanadalı bir grup ressamın kendilerine verdikleri ad. Bu ressamlar (gruba resmen katılamadan ölen [1917] Tom Thomson'u da bunlara eklemek gerekir) renkli ve güçlü bir üslupla Kanada manzaraları yapmaya yöneldiler. 1931'den sonra etkileri giderek azaldı. Buna karşılık Jackson, uzun bir süre grubun anlayışında resimler yapmaya devam etti.

YEDİLİ sıf. Yedi parçadan oluşan, yedi birim içeren bir şey için kullanılır: *Yedili kümeler*

◆ a. Oy. Üzerinde yedi işareti olan iskambil kâğıdı: *Kupa yedilisi.*
—Ed. Bentleri 7 dizeli şiir. (Eşanl. MÜSEBBA.)
—Müz. Diyatonik ıskalanın yedinci derecesi. ‖ Diyatonik ıskalada yer alan yedi derecelik aralık. (*Majör yedili,* 5 ton ve 1 diyatonik yarım ton; *minör yedili,* 4 ton ve 2 diyatonik yarım ton; *eksilmiş yedili,* 3 ton ve 3 diyatonik yarım ton; *artık yedili* [*ut-si* diyez], 5 ton, 1 diyatonik yarımton ve 1 kromatik yarımton içerir.) ‖ Temel sesin yedilisini veren org müans takımı. ‖ Yedi icracıdan oluşan vokal ya da enstrümantal topluluk. ‖ Yedi ses ya da çalgı için yapılmış beste.
—Oy. *Pis yedili,* bir tür iskambil oyunu. (Tek ya da çift deste ve yedişer kâğıtla oynanır. Oyuncular yere atılan kâğıdın cinsinden ya da değerinden kâğıt oynamak zorundadır, elinde o kâğıttan yoksa yerden çeker. Yere yedili atılmışsa bir sonraki oyuncu üç kâğıt çekmek zorunda kalır. Oyunun amacı eldeki kâğıtları bitirmektir.)

YEDİLİK sıf. Yedi birimden oluşan ya da yedi birim alabilen şey için kullanılır: *Yedilik cezve.*
—Ed. Yedi dizeden oluşan parça ya da kıta.

YEDİLMEK → YEDMEK.

YEDİNCİ sıra say. sıf. **1.** Yedi sayısının belirlediği sırada yer alan kimse ya da şey için kullanılır: *Sıralamada yedinci oldu. Onun dairesi yedinci katta.* **—2.** *Yedinci sanat,* sinema.

Yedinci mühür *(Det Sjunde İnseglet),* yönetmenliğini İngmar Bergman'ın yaptığı isveç filmi (1956). Soylu yardımcısıyla (Gunnar Björnstrand) birlikte haçlı seferinden dönen şövalye (Max von Sydow), ülkesini veba salgını nedeniyle harap ve yıkılmış bulur. Şövalye, karısının beklediği şatoya giderken seyyar bir kumpanyadan bir çifte (Nils Poppe ve Bibi Andersson) rastlar ve yola onlarla birlikte devam eder Azrail'le oynadığı bir satranç karşılaşmasını kaybeden şövalye Azrail'e insan ve onun alınyazısı üzerine güç sorular sorar: Azrail öykünün kahramanlarını sonsuz bir ölüm dansına sürüklemeden önce bilgisizliğini itiraf etmek zorunda kalır. Eksiksiz bir plastik güzelliğe sahip olan bu film, Bergman'ın en yetkin yapıtlarından biridir.

YEDİRİLMEK → YEMEK.

YEDİRME a. **1.** Yedirmek eylemi. **—2.** Yağ, kireç ve kendirden yapılan ve su borularını birbirine tutturmaya yarayan bir macun.
—Grav. Madenin asitle aşındırılması. ‖ *Yedirme eriyiği,* metal bir planşı etkilemeyi sağlayan aşındırıcı madde, özellikle de ofort tekniğiyle gerçekleştirilen gravürde kullanılan asit eriyikleri.
—Oy. *Kâğıt yedirme,* rakip oyuncuyu, elinde herhangi bir renkten kâğıt saklayamaması için kâğıt harcamaya zorlama.
—Süslem. sant. ve Mobil. *Yedirme suyu,* sonradan boyanacak olan tahtaların batırıldığı karışım. — Yaldızcının altın yaprakları (ya da gümüş ya da öbür metaller) yapıştırmak için eşyaların üzerine sürdüğü vernik.

YEDİRME-BASKI a. Grav. OFORT'un eşanlamlısı.

YEDİRMEK → YEMEK.

YEDİRMELİK a. İnş. Bir boşluğu tıkamak ya da iki düzlemin birleşme yerini doldurmak için kullanılan metal ya da harç şerit.

YEDİSALKIM, esk. **Putköy,** Van ilinin Gürpınar ilçesi Kırkgeçit bucağına bağlı köy; 926 nüf. (1990). Buradaki Kızların mağarası'nda, en eskileri Üst Yontmataş dönemine tarihlendirilen çok sayıda boyalı duvar resmi saptandı.

YEDİSEKİZ HASAN PAŞA → HASAN PAŞA Yedi-Sekiz.

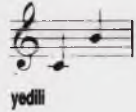
YEDİSU, Doğu Anadolu bölgesinde Bingöl iline bağlı ilçe; 8 694 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi Bingöl'ün 120 km K.'inde *Yedisu* (esk. *Çerme*), 2 432 nüf. (1990).

YEDİSU, Semireçiye'nin türkçe adı.
—Tar. VII. yy.'da kurulan Batı Göktürk hakanlığı'nın merkez eyaleti olarak üç başkenti vardı: Çu vadisindeki Suyap, Talas boyundaki Taraz (bugün Evliya Ata), Kırgızistan'daki Balasagun (bugün Tokmak). Ancak, hakanın ordugâhı daha çok Balasagun'da kurulurdu. Batı Göktürkler ile Doğu Göktürkler arasında yapılan bir savaşta (704) iki tarafın da güçsüz kalması sonucu Yedisu (Cetisu) denen bu bölgeye Türgişler egemen oldu. Hıristiyan olan Türgişler, özellikle Sulu hakan döneminde (716-738) Araplar'a karşı amansızca savaştılar. En eski yazıtların IX. yy. olarak tarihlendiği Balasagun yöresinde gün ışığına çıkarılan hıristiyan türk mezarları, süryani harfleriyle yazılıdır. Yedisu'da yaşayan bu hıristiyan Türkler, Timur döneminde (1370-1405) müslümanlaştılar.

YEDİŞER ül. say. sıf. **1.** Üleştirmede yedi sayısıyla belirtilen çokluktaki şey için kullanılır: *Yedişer kişilik kümeler.* **—2.** *Yedişer yedişer,* yedişer birimlik öbekler halinde: *Yedişer yedişer sıralandık.*

YEDİTEPE, Hatay'ın Yayladağı ilçesine bağlı bucak; 8 087 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Yeditepe* (esk. *Bezge*), 2 568 nüf. (1990).

Yeditepe, Hüsamettin Bozok tarafından İstanbul'da çıkarılan sanat, edebiyat dergisi. 1 nisan 1950'de yayımlanmaya başladı. Yeniliklere açık, toplumcu bir dergi olarak tanındı. Edebiyat yanında özellikle tiyatro, müzik, resim gibi dallara da geniş yer verdi. Boyutları, yayın süresi zaman zaman değişti. 1974'te 408. sayısıyla yayımına ara verdi; küçük boyda yeniden çıkmaya başladı (1975) ancak sürekli olamadı. *Yeditepe* dergisi ve yayınları adına Hüsamettin Bozok 1955'te bir şiir armağanı kurdu. Armağanı şu yapıtlar aldı: *Karga ile tilki* (O. Rifat, 1955), *Âsû* (F. H. Dağlarca, 1956), *Eski toprak* (B. Necatigil, 1957), *Yerçekimli karanfil* (E. Cansever, 1958), *Üvercinka-İstanbul bulutu* (C. Süreya - A. Damar, 1959), *Şiirler* (A. H. Tanpınar, 1962), *Tütünler ıslak* (T. Uyar, 1963), *Kavel* (Hasan Hüseyin, 1964), *Her yüz bir öykü yazar* (A. Oktay, 1965), *Bağımsızlık gülü* (C. A. Kansu, 1966), *İçime çektiğim hava değil gökyüzüdür* (Ü. Tamer, 1967), *Teknenin ölümü* (M. C. Anday, 1976), *Ağıtlar ve türküler* (G. Akın, 1977), *Doğu şiirleri* (H. Yavuz, 1978), *Çırak aranıyor* (R. Durbaş, 1979), *Şiirler* (S. K. Aksal, 1980), *Yangın* (C. Külebi, 1981), *Halk çağı* (A. Yüce, 1982), *Deniz eskisi* (İ. Berk, 1983), *Tufandan önce* (N. Cumalı, 1984).

yedili

Svenska Filmstitutet J.-L. Passek kol.

Nils Poppe, Bibi Andersson ve Max von Sydow (sağda) yönetmenliğini İngmar Bergman'ın yaptığı *Yedinci mühür* (1956) adlı filmin bir sahnesinde

YEDİUYUKLAYAN a. **1.** Güney Avrupa ve Anadolu'da yaşayan, gri postlu, meyvecil, ıssız yerlerdeki evlere giren, kış uykusuna yatan küçük kemirgen. (Bil. a. *Glis glis;* yediuyuklayangiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Eskiden kemiriciler ve tavşanımsılar takımı üyelerini bünyesinde toplayan eteneli memeliler öbeğinin üyelerine verilen ortak ad. (Bu hayvanlar, evrim tarihleri çok farklı olmakla birlikte, çevre koşullarına çok iyi uyarlandıkları için aynı öbekte toplanmıştı; olası ataları da günümüzdeki üyelerinden çok farklıdır.)
—Kürkç. Özellikle Orta Avrupa'dan elde edilen yediuyuklayan derileri, tabaka haline getirilerek sincap kürkü yerine kullanılmıştır.
—ANSİKL. Avrupa yediuyuklayanı, yediuyuklayanların en irisidir: kuyruğuyla birlikte boyu 30 cm'yi bulabilir. Ağaççıldır ve sincaba benzer; ama sincap kadar çevik değildir. Meyveler, tohumlar, bazen de böceklerle beslenir. Ağaç kovuklarına yuva yapar. Meyve bahçelerine büyük zarar verir (ama bahçe uyuklayanı kadar değil). Sonbaharda iyice yağlanarak yeraltı ininde ya da yuvasında kış uykusuna yatar. Japon yediuyuklayanı *(Glirus Japonicus)* yalnızca Japonya'da bulunur.

yediuyuklayan

YEDİUYUKLAYANGİLLER a. Eski Dünya'da, özellikle de Avrupa'da yaşayan, kışın ya da kurak mevsimde kış uykusuna yatan, sık postlu ve kuyruklu kemiriciler familyası. (On kadar türü vardır: yediuyuklayan, bahçe uyuklayanı, orman uyuklayanı, fındık faresi vb. Bil. a. *Gliridae*.)

YEDİVEREN sıf. Yılda bırkaç kez meyve veren, çiçek açan bir bitki için kullanılır: *Yediveren kayısı gülleri.*

YEDİYÜZLÜ sıf. Yedi yüzü olan bir katı cisim için kullanılır.

◆ a. Yediyüzlü katı cisim.

YEDİZ sıf. ve a. Bir doğumda dünyaya gelen yedi kardeş için kullanılır.

YEDMEK g. f. **1.** *Bir hayvanı yedmek*, yedeğine alıp peşi sıra götürmek. **—2.** *Bir tekneyi yedmek*, onu bir halat yardımıyla kıyıdan deniz kıyısı boyunca çekmek. **—3.** *Bir kimseyi yedmek*, yanında, beraberinde götürmek ya da ona yol göstermek.

◆ **yedilmek** edilg. f. **1.** Yedeğe alınarak götürülmek. **—2.** Yönlendirilmek, yol gösterilmek.

YEDO → EDO.

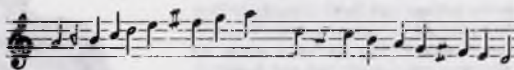
YEFREMOV, Rusya'da kent, Orel'in doğu-kuzey-doğusunda yer alır; 48 000 nüf. Kimya sanayileri.

YEFREMOV (İvan Antonoviç), rus yazar (Vıyritsa, Petersburg ili, 1907 - Moskova 1972). Paleontoloji uzmanı ve yerbilimci olan Yefremov bilim-kurgu yapıtlarında zengin bir kozmik ve ütopik bilimsel esine sahip olduğunu gösterdi (*la Nébuleuse d'Andromède*, 1957 [fr. çev.]; *l'Heure du taureau*, 1969 [fr. çev.]).

YEFTAH, İsrail hâkimlerinden; 6 yıl hüküm sürdü (İ.Ö. XII. yy.). Ammanoğulları'nı yendi. Düşünmeden verdiği bir söz yüzünden kızını kurban etmek zorunda kaldı (Hâkimler kitabı, XI, 30-40).

—İkonogr. Yeftah'ın yaşamından alınma sahneler, Tournai'de dokunmuş, bugün Zaragoza'daki Seo'da korunan bir duvar halısında (XV. yy.) işlenmiştir. *Babasını karşılamaya giden Yeftah'ın kızı* temasından Leidenli Lucas (Van Beuningen kol., Rotterdam), Romanelli (Viyana), Vouet (Gobelins yapımevi için bir duvar halısı patronu) ve Mignard (Leningrad), *Yeftah'ın kızının kurban edilişi*'nden de Leidenli Lucas, Le Brun (Floransa), Antoine Coypel (Laon) ve Degas'yı (Smith College, ABD) esinlemiştir.

YEGÂH a. Müz. Türk müziğinde yaklaşık 600 yıllık bir bileşik makam. (Neva makamı ile yegâh perdesine göçürülmüş rast makamı dizilerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Karar perdesi yegâh [*re*]; güçlüsü 1. derecede neva [*re*], 2. derecede dügâh [*la*] perdeleridir. Donanımına si koma bemolü [*si* ♭] ile fa bakıye dizeyi [*fa* #] konur. Öteki değiştirme işaretleri ölçüler içine yazılır. Makam inici olarak kullanılmıştır. Bugün yegâh makamından elde 200'e yakın yapıt bulunmaktadır.)

yegâh makamı dizisi

YEGÂH PERDESİ a. Müz. Türk müziğinde orta sekizlide *(re)* sesini veren perde. (Portenin altındaki ilk boşluğa yazılır.)

YEGÂHIACEMİ → ACEMLİYEGÂH.

YEGÂN çoğl. a. (fars. *yek*'ten *yegān*). *Esk.* **1.** Birler, tekler. **—2.** *Yegân yegân*, teker teker, birer birer: *"Aşinalarıyla yegân yegân vedalaştıktan sonra oradan ayrıldı"* (E. E. Talu).

YEGÂNE sıf. (fars. *yegāne*). *Esk.* **1.** Biricik, tek: *"Beni seven, yegâne seven sarışın çehre!"* (H. E. Adıvar). **—2.** *Yegâne -gû*, Tanrı'nın birliğine inanan. ‖ *Yegâne-i asar*, Hz. Muhammet.

YEGÂNEGİ a. (fars. *yegāne* ve *-ī*'den *yegānegi*). *Esk.* Teklik, biricik olma durumu.

YEGLEVSKİY (Andrey), rus kökenli dansçı (Moskova 1917 - Elmira, New York eyaleti, 1977), 1939'da ABD yurttaşlığına geçti. Çok genç yaşta albay W. de Basil topluluğu'na katıldı, 1936'da Ballet russe de Monte-Carlo'ya geçti ve Fokine'in *l'Épreuve d'amour* (1936) balesini yorumladı. Ballet Theatre topluluğu'nda (1942-1945), ardından Orijinal Rus balesi'nde dans etti (1946-47). Grand Ballet du marquis de Cuevas'nın birinci yıldız dansçılığına getirildi (1947), New York City Ballet'ye katıldığı (1951-1958) ve Maria Talchief'le birlikte dans etti. Yegorova ve Kşesinskaya ile, Volinin ve Nikolay Legat ile birlikte çalışarak klasik gelenek çerçevesinde eksiksiz bir teknik kazandı. *Helen of Troy* (D. Lichine, 1942), *Tristan fou* (Massine, 1944) ve George Balanchine'den *Cappriccio brillante* (1951), *Kuğu gölü* (1951 değişkesi), *Scotch Symphony* (1952) ve *Western Symphony* (1954) gibi birçok balede dans etti. New York City Ballet'den ayrıldıktan sonra, American Ballet School'da ders verdi, ardından bir okul açtı ve kendi topluluğunu kurdu (1961'de Massapequa'da, Long Island). 1952'de Claire Bloom'la birlikte, Charlie Chaplin'in *Sahne ışıkları*'nda (Limelight) oynadı. —Kızı MARİNA da (New York 1951) çok iyi bir dansçıdır.

YEGORİYEVSK, Rusya'da kent, Moskova'nın doğu-güney-doğusunda; 73 000 nüf. Tekstil sanayisi. Tarım gereçleri. Takım tezgâhları.

YEGOROV (Aleksey Yegoroviç), kalmuk kökenli rus ressam (? - 1776 - Petersburg 1851). 1812'den 1840'a kadar Petersburg akademisi'nde ders verdi, akademik üslupla dinsel yapıtlar yazdı.

YEGOROV (Dimitriy Fyodoroviç), rus matematikçi (Moskova 1869 - Kazan 1931). Ölçülebilir fonksiyon dizilerinin hangi koşullarda düzgün biçimde yakınsadığını belirten, gerçek bir değişkenli fonksiyonlar kuramı konusundaki çalışmaları, Luzin, Golubev ve Stepanov'u bir araya getiren Moskova okulunun temelini oluşturdu.

YEGOROV (Aleksandr İliç), rus mareşal (1883-1939). Eski çarlık ordusu subayıydı, Denikin'e karşı savaştı, ardından Polonya'da güney-batı cephesinin başına geçti (1920). 1931'de Tuhaçevskiy'in yerine genelkurmay başkanlığına getirildi, 1935'te mareşalliğe yükseltildi. İhanetle suçlandı, 1938'de Stalin tarafından düzenlenen temizlik hareketine kurban gitti.

YEGOROVA (Liubov), prenses **Trubetskaya,** rus dansçı ve pedagog (Petersburg 1880-Sainte-Geneviève-des-Bois, Essonne, 1972). İmparatorluk okulu'nda yetişti, Mariynskiy tiyatrosu bale topluluğu'na katıldı. 1912'de yıldızlığa getirildi, tüm bale repertuvarını ve Michel Fokine' in bu dönemde düzenlediği ve yeniden ele aldığı yeni baleleri (*les Sylphides*, *Kuğu gölü*, *Giselle*, *la Fille du Pharaon*, *le Pavillon d'Armide* vb.) yorumladı. 1917 devrimi'nde Rusya'dan ayrıldı ve Paris'te Théâtre des Champs-Elysées'de dans etmeye başladı. Daha sonra Diaghilev topluluğu'nun yıldızlığını yaptı. Londra'da *Uyuyan güzel*'de kendini gösterdi (1921 -22), ardından Paris'te bir okul açtı. 1937' de Gençlik baleleri'ni düzenledi.

YEGOTOV (İvan Vasiliyeviç), rus mimar (1756-1815). Yeniklasik üslubu benimsedi ve 1788'den başlayarak Kremlin'in yeniden yapımına katıldı. En büyük yapıtı, Lefortovo askeri hastanesidir (1798-1802).

YEĞ sıf. **1.** Nitelikleri ya da sağladığı olanaklardan dolayı yeğlenen, üstün tutulan şey için kullanılır: *Ani bir karar vermektense, iyice düşündükten sonra bir sonuca varmak yeğdir.* **—2.** *Yeğ tutmak*, bir şeyi bir başka şeyden üstün saymak, onu yeğlemek.

YEĞEN a. **1.** Bir kimseye göre kardeşinin çocuğu (amca, hala, dayı, teyze çocukları için de kullanılır): *Yeğenini kendi çocuğu gibi sever.* **—2.** *Yeğenim*, kimi yörelerde adı bilinmeyen çocuk ve gençler için kullanılan seslenme sözü: *Yeğenim, bu yoldan araba geçer mi?*

YEĞEN MEHMET PAŞA → MEHMET PAŞA Yeğen.

YEĞEN MEHMET PAŞA Seyit → MEHMET PAŞA Yeğen, Seyit.

YEĞENA (Ali Münif), türk siyaset adamı (Adana 1847 - *ay. y.* 1951). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1896), çeşitli yerlerde kaymakamlık, valilik yaptı. İttihat ve Terakki cemiyeti'ne katıldı, Meşrutiyet meclisi'nde Adana (1908-12), Halep (1914-18) milletvekili olarak bulundu. Talat Paşa hükümetinde Nafıa nazırlığına getirildi. Mütarekeden sonra İngilizler tarafından tutuklanarak Malta adasına sürgüne gönderildi. Serbest kaldıktan sonra Adana belediye başkanlığı, Mersin (1927-31), Adana (1931 -50) milletvekilliği yaptı.

YEĞİN sıf. **1.** Şiddetli, zorlu: *Yeğin bir kış.* **—2.** Baskın, üstün.

—Termodin. Bir sistemin halini belirleyen ve iki özdeş sistem birleştirildiğinde değeri değişmeyen bir parametre için kullanılır. (Eşanl. İNTENSİF.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Basınç, sıcaklık, elektrik potansiyeli yeğin büyüklüklerdir. Her yeğin X parametresi, yaygın bir *x* parametresiyle birleşmiştir ve bu iki parametreye eşlenik parametreler adı verilir: örneğin basınç ve hacim, sıcaklık ve entropi. Öbür yaygın parametreler sabit kalmak koşuluyla yaygın bir *x* parametresinin her sonsuzküçük değişimi, iç enerjide bir $du = Xdx$ değişimi meydana getirir.

YEĞİNLEŞME a. Yeğinleşmek eylemi.

YEĞİNLEŞMEK gçz. f. **1.** Daha yeğin, daha şiddetli duruma gelmek; şiddetlenmek: *Yeğinleşen bir fırtına.* **—2.** Üstün duruma gelmek.

YEĞİNLİK a. Yeğin olma durumu.

—Akust. *Akustik yeğinlik düzeyi*, bir fiziksel aktustik yeğinliğin uzlaşmalı olarak seçilmiş ve 1 pW/m² değerindeki bir karşılaştırma yeğinliğine oranının on tabanına göre logaritmasının 10 katına eşit olan ve desibel cinsinden ifade edilen nicelik. ‖ *Fiziksel akustik yeğinlik*, dönemli bir akustik dalganın, bir dönemi tamamlayana dek geçen süre boyunca sözkonusu olan ani akustik yüzey gücünün ortalama değeri. ‖ *Öznel akustik yeğinlik*, işitme duyusunun fiziksel akustik yeğinliğe bağlı olarak güçlü bir sesi zayıf bir sesten ayırt edebilme yeteneğini ifade etmeyi sağlayan özellik.

—Fizs. mekan. *Bir kuvvetin yeğinliği*, bir kuvveti ifade eden vektörün büyüklüğü.

—Mad. oc. *Akım emniyet yeğinliği*, elektrikli bir fünyeyi ateşleyebilecek kadar yüksek olmayan bir doğru akımın yeğinliği. (*Düşük yeğinlikli fünyeler* 0,20 A'e kadar duyarsızdır, yani emniyetlidir. *Yüksek yeğinlikli fünyeler* patlama tehlikesi olmadan 4 A'i kaldırabilir.)

—Opt. *Bir ışık kaynağının belirli bir doğrultudaki enerji yeğinliği*, bir kaynaktan birim uzay açısı başına birim zamanda yayımlanan enerji miktarı. (Sİ birimi: watt/steradyan.) ‖ *Bir ışık kaynağının belirli bir doğrultudaki ışık yeğinliği*, bir kaynaktan birim uzay açısı başına birim zamanda yayımlanan ışık miktarı. (Sİ birimi: kandela [cd.].)

—Tek. res. Bir mürekkebin, cinsine ve pigmentlerinin derişimine bağlı renklendirme gücü.

YEĞLEME a. Yeğlemek eylemi; tercih.

YEĞLEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şe-*

yi (başka bir kimseye, bir şeye) yeğlemek, o kimseye, o şeye ötekilerden daha çok değer vermek, onları üstün tutmak; onlardan yana bir seçim yapmak, onlarda karar kılmak; tercih etmek: *Şimdiki komşularımı eskilerine yeğlerim. Çayı kahveye yeğlemek.* **—2.** *Bir şey yapmayı yeğlemek,* o şeyin daha iyi, daha uygun olduğunu düşünüp yapmak: *Onu kırmaktansa susmayı yeğledim.*

◆ **yeğlenmek** edilg. f. Yeğ tutulmak; tercih edilmek: *Bu mevsimde dağ denize yeğlenir.*

YEĞLENMEK → YEĞLEMEK.

YEĞLİK a. Bir şeyin başkalarından üstün sayılması; yeğlenmiş olma; rüçhan.

YEĞNİ sıf. *Yörs.* **1.** Ağır olmayan; hafif. **—2.** Ağırbaşlı olmayan, hoppa. (YEYNİ de denir.)

YEĞNİLİK a. Yeğnı olma durumu; hafiflik.

YEĞNİLMEK gçz. f. *Halk.* Yeğni duruma gelmek; hafiflemek.

◆ **yeğniltmek** ettirg. f. Yeğni duruma getirmek; hafifletmek.

YEĞNİLTMEK → YEĞNİLMEK.

YEĞNİSEMEK g. f. *Yörs.* Önemsememek, hafife almak, hafifsemek.

YEĞREK sıf. *Esk.* Daha iyi, daha üstün, daha uygun tutulan: *Kardaştan yâr yeğrektir* (Yunus Emre, XIII. yy.).

YEHA, Etyopya'nın kuzey-batı'sında, Adua dağlarında arkeolojik yer. Burada saba-etyopya döneminden kalma güçlü bir kentin kalıntıları ortaya çıkarıldı. Kentte, Güney Arabistan'dakine yakın bir dil ve yazı kullanılıyordu; en güçlü tanrı burada da ay-tanrıdır. Seramik alanında güzel parçalar üretmiş olan zaanatçıların ustalığı, yalın hayvan motifleriyle çevrili üsluplaştırılmış yazıtlarla kaplı bronz küçük levhalarda kendini gösterir.

YEHAVMİLK, İ.Ö. IV. yy.'da yaşamış Byblos kralı. Üzerinde, yaptığı işlerin sıralandığı stelle tanınmıştır.

YEHOASH (Salomon BLUMGARTEN. — denir), yiddiş dilinde yazan amerikalı yazar (Polonya-Litvanya sınırı yakınında 1872 - New York 1927). Şiirler yazdı, Byron, Longfellow, Merejkovski gibi yazarlardan çeviriler yaptı ve özellikle Kutsal Kitap'ı çevirdi (1907-1927).

YEHOŞUA (Avraham), israili yazar (Kudüs 1936). Alegorik roman ve öykülerinde hem Agnon, hem de Kafka'nınkini andıran bir hava yarattı. Sonu gelmeyen bir savaşımla karşı karşıya kalan kuşakların ve özellikle de yıpratma savaşında İshak'ın sürekli yenilenen özverisini gören gençliğin bıkkınlığını dile getirdi (*Mot Hazaken*, 1962; *Mul ayearot*, 1968; *The Lover* (1978) [ing. çev.]; *A Late Divorce*, 1982 [ing. çev.], *Five Seasons*, 1988 [ing. çev.], *Mister Mani*, 1990 [ing. çev.]).

YEHOVA, Kutsal Kitap'a göre (Çıkış, III, 14) Sina'da Musa'ya kendini gösteren İsrail tanrısının adı. Bu terim, İsrailoğulları-öncesi kökenlidir (akkad, fenike ya da medan?). İsrail dışında ve İsrail'den bağımsız olarak kullanılması, tarihsel bakımdan olanaklıdır. Anlamı genel olarak sami dilindeki "olmak" (*haveh* ya da *hayeh*) fiiline bağlanır.

Yehova şahitleri, 1874'e doğru ABD' de Ch. Taze Russel tarafından kurulan dinsel grup. 1881'de grup, "Zion's Watch Tower Society" adını aldı ve yönetici örgütü adlandırmak için "Watch Tower Bible and Tract Society" adı benimsendi. Ölümüne (1916) kadar Russel, hareketin önderi olarak kaldı. Yerine Joseph Franklin Rutherford geçti ve 1942'de o da ölünce, Yehova şahitleri'nin ve 1914'te ona bağlı olarak kurulan "İnternational Students Bible Society" örgütünün başkanlığına Nathan Homer Knorr getirildi.

Yehova şahitleri, Tanrı kelamı olan Kutsal Kitap'ın tek hakikat kaynağı olduğunu, kendilerinin Habil'den İsa'ya kadar giden uzun bir tanıklar dizisinin son temsilcileri olduklarını ve İsa'nın krallığının 144 000 uyruklu yeni bir dünya oluşturacağını ileri sürerler. Ayrıca kehanette bulunur, Şeytan ve Yehova arasında, Yehova'nın zaferiyle sonuçlanacak bir savaşın haberciliğini de yaparlar; o zaman dünya sağ kalanların ve dirilen ölülerin mekânı olacaktır.

Propagandalarını çok sayıda kitap, broşür ve vaazla yürüten Yehova şahitlerinin rahipleri yoksa da, toplanma merkezleri New York'ta (Brooklyn) olan vaizleri vardır. Sayıları 1977'de 216 ülkede yaşayan 2 170 000 kişiydi.

Türkiye'de Yehova şahitleri 1950'den sonra görülmeye ve yandaş bulmaya başladı. O tarihten başlayarak bunlar hakkında çok sayıda yasal soruşturma ve dava açıldı. Ancak, davaların hepsi beraatla sonuçlandı. Yüksek yargı organlarınca Yehova şahitliği bir din olarak kabul edildi. Günümüzde Türkiye'de bin kadar Yehova şahidi vardır.

YEHOVACI sıf. Tevrat'ın dört kaynağından birini oluşturan dört belgenin biri için kullanılır. (Bu belgenin bir özelliği de, Tanrı'nın Yehova diye anılmasıdır.)

YEHU, İsrail krallığı'nın büyük hükümdarlarından biri (İ.Ö. 841-814). Dış siyaset alanında, gitgide daha artan asur tehlikesine karşı koymak zorunda kaldı ve Salmanasar III'e boyun eğerek ona vergi ödemeyi yeğledi. Bu oluntuyu günümüzde, Nemrud'un kara dikilitaşından öğreniyoruz. Yehu, krallığındaki putperestliği ortadan kaldırmaya çalıştı. Şam'daki aramı krallara karşı giriştiği savaşım pek başarılı olmadı ve Samiriye krallığı çökmeye başladı.

YEHUD a. (ar. *yehud*). *Esk.* Yahudi.

YEİS, -esi a. (ar. *ye's*). **1.** Umutsuzluktan, karamsarlıktan doğan üzüntü, keder, elem. **—2.** *Yeis bürümek,* üzüntülü olmak. || *Yeise kapılmak,* umutsuzluğa düşmek, çok üzülmek.
—Esk. *Yeis-aver,* ümitsizlik veren.

YE JİANYİNG → YI CİENYİNG.

YEJOV (Nikolay İvanoviç), rus siyaset adamı (Sen-Petersburg 1894 - ? 1939). Hızlı yükselişini Stalin'e borçludur: 1934' te Komünist partisi merkez komitesine, 1935'te Komintern'in yürütme komitesine girdi ve 1936'da Yagoda'nın yerine NKVD'nin başına geçti. 1937-1938 yıllarının büyük tasfiye hareketlerine başkanlık etti. 6 milyon tutuklama olayı ve birkaç yüz bin infazla kapanan bu terör dönemine *Yejovşçina* adı verildi. Bu dönem NKVD'nin başına Beria'nın atanmasıyla (aralık 1938) son buldu. Yejov olağanüstü aşırı hareketlerden sorumlu tutuldu ve 1939'da ortadan kayboldu.

YEK sıf. (fars. *yek*). *Esk.* **1.** Bir. **—2.** Tek, bir. **—3.** Bir olma, birlik. **—4.** *Yek-âheng* → YEKÂHENK. || *Yek-âvaz* → YEKÂVAZ. || *Yek-âviz,* varsak adı verilen kısa kılıç. || *Yek-â-yek* → YEKÂYEK. || *Yek-bar* ya da *yek-bare,* bir defa, bir kez; bir kezde. || *Yek-berg* → YEKBERG. || *Yek-be-yek,* birer birer, tek tek. || *Yek-ca,* aynı yerde, beraber. || *Yek-can,* tek can; arkadaş, can yoldaşı. || *Yek-cihet,* aynı yönde, düşünceleri bir olan: *"Harb ve sulhte iki devlet yek-dil ve yek cihet olmak..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Yek-cins,* türleri aynı olan. || *Yek-çend,* birkaç. || *Yek-çeşm* → YEKÇEŞM. || *Yek-dane* → YEKDANE. || *Yek-dem,* kısa bir an. || *Yek-dest* → YEKDEST. || *Yek-diğeri* → YEKDİĞERİ. || *Yek-dil,* gönül birliği etmiş olan: *"...devlet ve millete yek-dil ve yek-cihet olmanın icab ve iktizasını..."* (Ebüzziya Tevfik). || *Yek-dü,* zarda bir iki ya da iki bir. || *Yek-dü-se,* bir, iki, üç. || *Yek-endaz* → YEKENDAZ. || *Yek-esbe,* bir atı olan, yalnız, tek başına. || *Yek-laht,* tek parça; bütün: *"Cümlesi yek-laht ve kafadar olduğundan..."* (Yusuf Kâmil Paşa, XIX. yy.). || *Yek-nesak* → YEKNESAK. || *Yek-neverd,* bir defada, bir çırpıda. || *Yek-pa,* tek ayaklı, topal. || *Yek-pare* → YEKPARE. || *Yek-ran,* temiz soylu, cins at; sarı ve kırmızı arası donu olan at. || *Yek-reh,* tek yol; doğru, gerçek; bir yol, bir kere. || *Yek-reng* → YEKRENK. || *Yek-rikabi,* yedeğe alınan at, bir işe hazır olma. || *Yek-rişte,* uygun, layık; sevecen, şefkatli. || *Yek-ru* ya da *yek-ruye,* dürüst, ikiyüzlü olmayan. || *Yek-ruz* ya da *yek-ruze,* bir günlük; geçici: *"Harc-ı yek-rûzesi mahsul-ı Bedahşan ü Aden"* (Nedim, XVIII. yy.). || *Yek-sal* ya da *yek-sale,* bir yıllık; bir yaşında. || *Yek-san* → YEKSAN. || *Yek-ser* ya da *yek-sere* → YEKSER. || *Yek-su,* yanında. || *Yek-sun* ya da *yek-sune,* düz; beraber, bir. || *Yek-süvar* → YEKSÜVAR. || *Yek-şebe,* bir gecelik. || *Yek-şenbih,* birinci gün; pazar: *"Çü yek-şenbih ıyd-ı cinan mey-i bi-nüş"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Yek-ta* → YEKTA. || *Yekten* → YEKTEN. || *Yek-terbiye,* aynı biçimde eğitilmiş. || *Yek-vücud,* tek bir beden gibi; hep birlikte, bütün olarak. || *Yek-zeban* → YEKZEBAN.
—Esk. müz. *Yek-tay,* türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış telli bir saz.

YEKÂHENK sıf. ve be. (fars. *yek* ve *āheng*'den *yek-āheng*). *Esk.* Aynı ahenkte; hiç değişmeden.
—Ed. *Yek-ahenk,* bütün beyitleri aynı güçte, değerde gazel için kullanılır.

YEKATERİNA I (Malbork 1684 - Petersburg 1727), Büyük Petro'nun karısı ve Rusya imparatoriçesi (1725-1727). Litvanyalı bir serfin kızıydı, ağustos 1702'de rus ordularına tutsak düştü ve çok geçmeden Büyük Petro'nun metresi olarak askeri seferlerinde ona eşlik etti. 1712'de çar, onunla evlendi ve 1724'te taç giymesini sağladı. Büyük Petro'nun ölümünden sonra, muhafız birliği tarafından iktidara getirildi ve gerçek iktidarı 1726'da kurulan ve gözdesi A. D. Menşikov tarafından yönetilen gizli Yüksek Konsey'e bıraktı.

YEKATERİNA II Büyük (Stettin 1729 - Tsarkoye Selo 1796), rus imparatoriçesi (1762-1796). Dük Anhalt-Zerbst'in kızı olan Yekaterina II kendisini ilerde Petro III adıyla tahta çıkacak yeğenine nişanlı olarak seçmiş olan imparatoriçe Yelizaveta Petrovna'nın çağrılısı olarak 1744'te Rusya' ya geldi. Ortodoksluğu benimseyip Yekaterina Alekseyevna adını alarak Petro'nun eşi oldu (1745). Bir yandan aydınlanma felsefesinin ilkelerini öğrenmeye girişirken, bir yandan da rusçayı öğrendi ve ortodoks mezhebinin tören kurallarını titizlikle yerine getirdi. Böylece Petro III'e karşı baş gösteren milliyetçi tepkiyi kendi yararına çevirmeyi başardı. İmparatoru tahttan çekilmeye zorlayan (haziran 1762) imparatorluk muhafız birliği komplosunu yönetti ve oğulları Pavel'i iktidardan uzaklaştırdı.

Yekaterina II, Rusya'yı büyük avrupa güçleri arasına sokmaya yönelik bir prestij politikası güttü. Aydın hükümdar olma ününü pekiştirerek, Batı'da geri kalmış ve asyalı bir ülke olarak tanınan Rusya'nın bu yaygın imajını düzeltmeye uğraştı. 1763' ten 1777'ye değin Voltaire ile mektuplaştı, Diderot'yu sarayına çağırdı. Rusya'da yasaların egemenliğini kurmak istediğini ilan etti. İmparatorluğu büyük ölçüde geçersizleşmiş 1649 *Ulojeniye*'sinin yerine geçecek bir yasayla donatabilmek için, nüfusun yarısını oluşturan serfler dışında toplumun farklı sınıfları tarafından seçilmiş (soylular, kentlerde oturanlar, devlet köylüleri) bir "yasama komisyonu" topladı (1767). Milletvekilleri için, liberal görüşlerden esinlenilerek yazılmış olmakla birlikte kölelik sorununun içinden ustalıkla sıyrılan bir Talimat *(Nakaz)* yazdı. Daha sonraları, Rus-Türk savaşı'nın (1768-1774) zorunluluklarını bahane ederek, komisyonun çalışmalarını erteledi. Yasa olmayınca, imparatoriçe mutlak otoritesini kullanabiliyordu. Kimi toplumsal gelişmeleri ve özellikle de kentlerde soylu ve papazların dışında kalan sınıfla devlet hizmetine daha iyi hazırlanmış olan daha bilgili bir soy-

Lauros-Giraudon

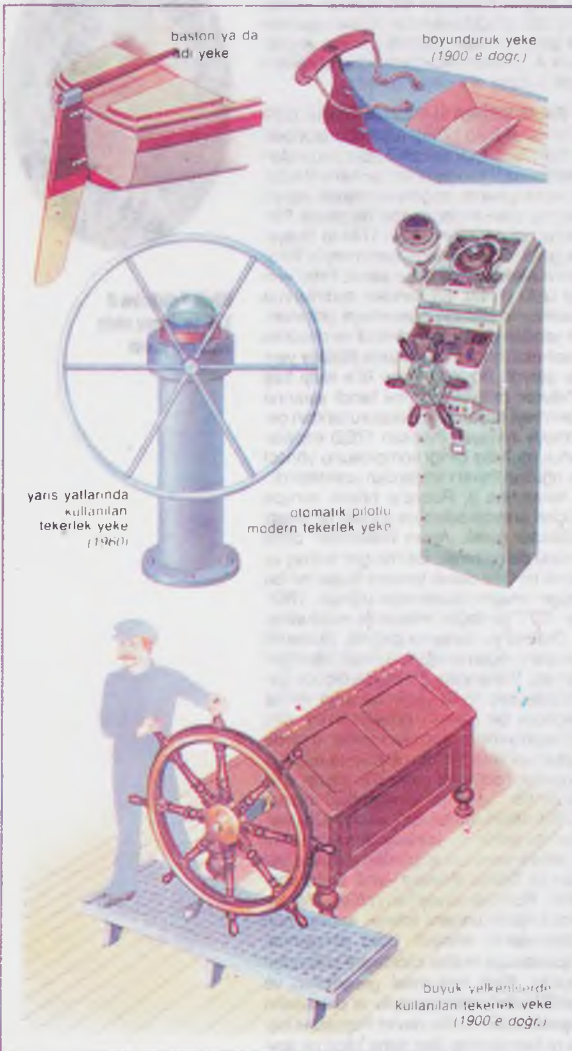
Büyük Yekaterina II
XVII. yy. fransız okulu
Versailles şatosu

lu sınıfa ayrıcalıklar sağlamaya çalıştı. Gençlere ve genç kızlara yönelik yatılı okulların yaratıcısı olan Betskoy'un çalışmalarını (Smolnıy enstitüsü) destekledi. 1785'te, soylular sınıfına kimi sivil özgürlükler (özellikle bedensel cezalardan bağışık tutulma) tanıyan bir ayrıcalık verdi, aynı yıl, kentlere ilişkin ayrıcalıkları ilan etti. 1775 yılı yönetim reformu imparatorluğu her biri 300 000 ile 400 000 kişinin oturduğu 50 valiliğe böldü ve yönetsel ve tüzel yerel kurumlara, belli bir statü vermekten kaçındığı serfler dışında, toplumun değişik sınıflarının katılımını sağladı. Hatta gözdelerine ya da yüksek mevki sahibi kişilere 400 000 kadar köylü ailesi dağıtarak ve köleliğin baskılarını Küçük Rusya'ya dek yayarak (1783) köylülerin durumlarını daha da ağırlaştırdı. Petro III' ün soyluları hizmet etme zorunluluğundan kurtarması (1762) serflerin daha zor durumda kalmalarına yol açtı ve bu zor durum özgürlüğe kavuşmalarının bir habercisi oldu. Nitekim Pugaçev'in başlattığı başkaldırı hareketine (1773-74) katılan köylülerin sayısı iyice yükseldi. Bu hareket öte yandan 1764'te Ukrayna'da kazakların ellerinden alınan özgürlüğün yeniden ele geçirilmesi konusunda umut uyandırdı. Fransız devrimi'nin gerçekleri karşısında korkuya kapılan Yekaterina II, saltanatının sonunda, liberal fikirlerin gelişmesine karşı çıktı (Novikov'un tutuklanması, Radişçev'in sürgüne yollanması).

Yekaterina II, dış politikada P. İ. Panin'in önerdiği Kuzey'in protestan ülkeleriyle birleşme tasarılarını bir yana bıraktı ve Polonya'daki gelişmelerle uğraşmaya girişti. 1763'te, eski gözdesi Stanisław II Poniatowski'yi Polonya kralı seçtirdi. Özellikle Podolya bölgesinde, Bar konfedere devletlerine karşı (1768-1772) rus ordusunun müdahalesini sağladı. Bu da Osmanlılar'ın Ruslar'a savaş ilan etmesine yol açtı. P. A. Rumiyantşev'in Tuna prensliklerinde (Eflak-Boğdan) galip geldiği ve rus birliklerinin Kırım'ı işgal ettiği (1771), Türk-Rus savaşı'nın (1768-1774) sonunda, Küçük Kaynarca antlaşması imzalandı. Bu barış Rusya'ya Karadeniz'e çıkış olanağı verdi ve 1783'te Rusya'nın topraklarına kattığı Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını tanıdı. Kırım'ın sömürgeleştirilmesi işi, Yeni Rusya'nın (Ukrayna) kaynakları değerlendirme işini yürütmüş olan prens P. A. Potemkin'e verildi. Kırım'ı geri almak isteyen Türkler'e karşı, Potemkin ile Suvorov'un yönettikleri ikinci bir savaşın (1787-1791) sonunda, görüşmeleri Bezborodko tarafından yürütülen Yaş antlaşması (aralık 1791 - ocak 1792) rus sınırını Dnıestr'e kadar ulaştırdı. Rus ticaret gemilerine verilen Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı ve Taganrog, Herson, Sivastopol, daha sonra Odesa limanlarının yapılması, Rusya'ya Batı'ya doğru yeni bir açılım olanağı verdi. Polonya'nın art arda üç kez paylaşılması (1772, 1793, 1975) Beyaz Rusya, Batı Ukrayna ve Litvanya'yı imparatorluğa kattı. 1783 yılında Doğu Gürcistan'da Rus himayesi kuruldu.

Böylelikle Rusya'nın ekonomik kaynakları ve gücü büyük ölçüde arttı. Öte yandan imparatoriçe, batı akılcılığını rus gerçeklerine uygulayan bir aydınlar sınıfının yaratılmasına özen gösterdi. Batı devletleri artık Rusya'yı Avrupa'nın siyasal gelişimlerinin dışında tutamıyorlardı.

teknelerde kullanılan çeşitli **yeke** tipleri

YEKATERİNA VELİKAYA → YEKATERİNA II Büyük.

YEKATERİNBURG, 1924-1991 arası **Sverdlovsk,** Rusya'da kent; Urallar'ın D. yamacında; 1 286 000 nüf. 1723'te V. N Tatiçev'in girişimiyle kuruldu, kısa sürede Ural madenleri yönetiminin merkezi oldu. Ağır makine ve sanayi donanımı üretiminde uzmanlaştı. Ural bölgesinin başlıca demiryolu kavşağı, büyük bilimsel ve kültürel tesislerle donatılmış bir merkezdir.
—Tar. Nikolay II ve ailesi, 16-17 temmuz 1918 gecesi Ural sovyetinin emriyle bu kentte öldürüldü.

YEKATERİNODAR → KRASNODAR

YEKATERİNOSLAV → DNIEPROPETROVSK.

YEKÂVAZ sıf. (fars. *yek* ve *āvāz*'dan *yek-āvāz*). *Esk.* **1.** Tek sesli. **—2.** Aynı biçimde.
—Ed. *Yek-avaz,* bütün beyitleri arasında konu birliği bulunan gazel için kullanılır.

YEKÂYEK sıf. (fars. *yek* ve *-ā*-dan *yek-ā-yek*). *Esk.* Tek tek, birer birer: *"Şairler ararken ana târih yekâyek"* (Nedim, XVIII. yy.).

◆ be. Ansızın.

YEKBERG sıf. (fars. *yek* ve *berg*'den *yek-berg*). *Esk.* Tek yapraklı.

◆ a. Süslem. sant. Küçük, tek yapraktan oluşan motif.

YEKÇEŞM sıf. (fars. *yek* ve *çeşm*'den *yek-çeşm*). *Esk.* Tek gözlü.

◆ a. Güneş.

YEKÇEŞMİ a. (fars. *yek-çeşm* ve *-ī*'den *yek-çeşmī*). *Esk.* Tekgözlülük.

YEKDANE sıf. (fars. *yek* ve *dāne*'den *yek-dane*). *Esk.* Bir tane, eşi benzeri olmayan.

◆ a. Bir çeşit gerdanlık.

YEKDEST, -ti sıf. (fars. *yek* ve *dest*'ten *yek-dest*). *Esk.* **1.** Tek eli olan. **—2.** Aynı cinsten olan. **—3.** Elbirliğiyle çalışanların her biri için kullanılır.

◆ a. *Esk.* Bir çeşit rende.

YEKDİĞERİ adl. (fars. *yek*, bir, tek ve *diğer*, başka, öteki'den *yek-diğer-i*). *Esk.* Öteki: *İkisi de yekdiğerini gördü.*

YEKE sıf. (fars. *yek*'ten *yeke*). *Esk.* **1.** Yalnız, tek. **—2.** *Yeke-taz* ya da *yek-taz,* düşmana tek başına saldıran yiğit.

YEKE a. Denizc. Dümeni sağa ve sola çevirerek kumanda etmeye yarayan düzenek. (Kürekli ya da yelkenli küçük teknelerde yeke doğrudan dümen üzerine etki eder: bu yeke tipine *baston yeke* ya da *adi yeke* denir. Daha büyük teknelerde ise, dümen aksamıyla dümene bağlanan *tekerlek yeke* kullanılır.) || *Yeke başlığı,* yekenin üzerine takılan metal silindir (dümeni sağa sola döndüren lentiyeler bu başlığın üzerine yerleştirilir). || *Uzatma yeke,* yelkenli küçük yarış teknelerinde, dümencinin denge sağlamak üzere küpeşteden dışarı sarktığı anda dümeni kullanabilmesi için yelkenin ucuna bir noktadan serbestçe bağlanmış çubuk.

YEKENDAZ sıf. (fars. *yek* ve *endāz*'dan *yek-endāz*). *Esk.* **1.** Attığı ok hedefine ulaşan kimse için kullanılır. **—2.** Düz, eşit.

◆ a. *Esk.* **1.** Küçük ya da çatal temrenli ok. **—2.** Dere ya da ırmak kenarındaki uçurum.

YEKİNİŞ a. Yekinmek eylemi ve biçimi.

YEKİNMEK gçz. f. Olduğu yerden fırlayıp ayağa kalkmak; sıçramak, davranmak: *Bana vurmak için yekindi.*

YEKNESAK, -kı sıf. (fars. *yek* ve *nesak*, biçim'den *yek-nesāķ*). *Esk.* Tekdüze, monoton: *Yeknesak günler, işler.*

◆ be. Tekdüze olarak, monoton bir biçimde: *Burada günlerimiz yeknesak geçiyor.*
—Esk. mat. TEKDÜZE'nin eşanlamlısı. || *Yeknesak müterakıs,* monoton olarak azalan dizi. || *Yeknesak müteraid,* aynı biçimde artan dizi. || *Yeknesak mütevaliye,* aynı biçimde seri, fonksiyon.

YEKNESAKLIK a. (fars. *yek-nesak*'tan). Yeknesak bir şeyin niteliği; monotonluk, tekdüzelik.

YEKPARE sıf. (fars. *yek*, bir, tek ve *pāre*, parça'dan *yek-pāre*). Bir tek parçadan oluşan, tek parça, bütün: *Bütün odayı yekpare bir halı kaplıyordu.*
—Oto. *Yekpare gövde,* askı donanımı yardımıyla tekerlekler üzerine oturan karoseri ve şasiden oluşan bütün. (Eşanl. YEKPARE KAROSERİ.)
—Süslem. sant. *Yekpare su,* birbirine bağlanan motiflerden oluşan su. || *Yekpare şemse,* deri cildin tümünü kaplayacak biçimde yapılmış şemse.

◆ be. Tek parça, bütün olarak, olduğu gibi: *Bir camı yekpare yerinden çıkarmak.*

YEKRENGÂN çoğl. a. (fars. *yek-reng*'in çoğl. *yek-rengān*). *Esk.* **1.** Aynı renktekiler. **—2.** Toksözlüler, sözünün eri olanlar.

YEKRENGİ a. (fars. *yek-reng* ve *-ī*'den *yek-rengī*). *Esk.* **1.** Eş renkte olma: *"Vadi hayal eder gibidir nevm içinde bir / yek-rengī-i hayat"* (Tevfik Fikret). **—2.** Sözünün eri olma, doğruluk, dürüstlük.

YEKRENK sıf. (fars. *yek* ve *reng*'den *yek-reng*). *Esk.* **1.** Aynı renkte olan: *"Yek-reng-nümay-ı cem-i elvah"* (A. H. Tarhan). **—2.** Sözünde duran, sözünün eri.
—Dokmc. *Yekrenk nakışlı kumaş* → GRİZAY.

YEKSAN sıf. (fars. *yeksān*). *Esk.* **1.** Düz. **—2.** Eş düzeyde, eşit: *Yeksan ise yanında seven sevmeyen seni"* (Nefi, XVII. yy.). **—3.** Her zaman, hep, bir düziye. **—4.** *Yeksan olmak,* eşit olmak: *"Kesret-i vahdette yeksan olmuşum"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.). *"Yerler altında tenim toprağıyla yeksan ola"* (Niyazi, XV. yy.).

YEKSER ya da **YEKSERE** be. (fars. *yek* ve *ser*'den *yek-ser, yek-sere*). *Esk.* **1.** Tek başına. **—2.** Baştan başa: *"Ganīdir tab-ı kudsī fıtratım yekser avalimden"* (Namık Kemal, XIX. yy.). **—3.** Ansızın, birdenbire: *"Yekser gaza kılıncı kuşanmış bir ümmetin"* (Y. K. Beyatlı).

YEKSÜVAR ya da **YEKSÜVARE** sıf. ve a. (fars. *yek* ve *süvar*'dan *yek-süvar, yek-süvâre*). *Esk.* Binicilikte usta olan, eşi benzeri bulunmayan. **—2.** Tek başına ata binen. **—3.** Arkadaşı olmayan kimse için kullanılır.
—Esk. sil. Soyalı, tek parçalı kelebek kanadı yelekli menzil oku.

YEKSÜVARAN çoğl. a. (fars. *yek-süvâr*'ın çoğl. *yek-süvâran*). *Esk.* Yalnız atlılar; arkadaşsız kimseler.

YEKSÜVARE → YEKSÜVAR.

YEKŞAH a. (fars. *yek* ve *şâh*'tan *yek-şâh*). Ciltç. *Esk.* Ciltlerin altın süslemeli bölümleri üzerindeki nokta. ‖ *Yekşah demiri,* yekşah yapmakta kullanılan demirden alet. (Eşanl. TEKER.)

YEKTA sıf. (fars. *yek* ve *tâ*, büklüm, kat'tan *yek-tâ*). *Esk.* Tek, eşsiz, biricik: *"Türkiye'ye ait tarihler içinde Naima'nın eseri yektadır"* (A. R. Altınay).

YEKTEN be. (fars. *yek*'ten, çıkma durumu ekiyle). **1.** Ansızın, birden. **—2.** Durup dururken, hiç yoktan: *Yekten yalan söylüyorsun.*

YEKÛN a. (ar. *yekûn*). *Esk.* **1.** Toplam. **—2.** *Yekûn çekmek,* konuşmaya son vermek bitirip tamamlamak (arg.).

YEKÜM sıf. (fars. *yek*'ten *yeküm*). *Esk.* İlk, birinci.

YEKZEBAN sıf. (fars *yek* ve *zebân*'dan *yek-zebân*). *Esk.* **1.** Tek bir dili konuşan, bir dil bilen. **—2.** Aynı dili konuşan. **—3.** Başkalarıyla aynı düşüncede olan, ağız birliği eden.

YEKZEBANİ a. (fars. *yek-zebân* ve *-î*'den *yek-zebanî*). *Esk.* **1.** Tek bir dil bilme, sadece bir dili konuşma. **—2.** Aynı dili konuşma. **—3.** Aynı dille konuşma, ağız birliği etme.

YEL a. **1.** Esinti; rüzgâr. **—2.** *Tkz.* Romatizma ağrısı. **—3.** *Tkz.* Bağırsakta oluşan gaz. **—4.** *Yel ese eyyam ola,* işlerin yoluna girmesi için uygun koşulların ortaya çıkmasının beklendiğini anlatır. ‖ *Yel gibi,* büyük bir hızla: *Yel gibi geçti yanımızdan.* ‖ *Yel üfürdü sel götürdü,* hiçten nedenlerle yok olup giden mal için kullanılır. ‖ *Yel yeperek* ya da *yepelek (yelken kürek),* telaş ve aceleyle. ‖ *Yele vermek,* boşuna harcamak, savurup telef etmek.

YEL a. (fars. *yel*). *Esk.* Pehlivan, yiğit.

YELALİM → YELLİM YELALİM.

YELAN çoğl. a. (fars. *yel*'in çoğl. *yelân*). *Esk.* Pehlivanlar, yiğitler.

YELDA sıf. (fars. *yeldâ*). *Esk.* Uzun ve karanlık gece için kullanılır: *"Yarmışız edvar-ı fetretten kalan yeldâları"* (M. A. Ersoy).
—Ed. *Şeb-i yelda* → ŞEB.

YELDİRME a. (*yeldirmek*'ten *yeldir-me*). **1.** Mantoya benzer, düğmesiz, geniş kollu ve genellikle ince kumaştan yapılmış kadın üstlüğü. (Kıra giderken ya da aceleyle evden çıkılacağı zaman giyilir, başa örtü bağlanarak kullanılırdı.) **—2.** Balıkç. İki ya da birkaç uskumru ağını enlemesine ekleyerek oluşturulan ağ sistemi. **—2.** Yeldirmek eylemi.

YELDİRMEK g. f. *Bir kimseyi, bir hayvanı yeldirmek,* koşturmak.

YELDÖNÜMÜ a. Meteorol. ve Denizc. Rüzgârın, yönünü de değiştirerek hızını ansızın artırması. (Rüzgâr hızındaki bu artış saniyede 8 ile 10 m/sn arasında değişir; rüzgârın yönünde 45° ile 90°'lik bir değişiklik gözlemlenirken basınç ve sıcaklık da hissedilir bir biçimde ve ansızın değişir, yağmur ve dolu başlar. Geçici bir olay olan yeldönümü, soğuk bir cephenin geçişine bağlıdır.)

YELE a. (esk. türkç. *yelke,* boyun, ense'den). Kimi memeli hayvanların (at, aslan vb.) ensesinde ya da boynunda bulunan uzun kıllar.

YELE a. (fars. *yele*). *Esk.* Otlağa alınmış sürü.

◆ sıf. **1.** Kuvvetli, saldırgan. **—2.** Koşucu, koşan.

YELEB a. Demirden yapılmış yuvarlak kalkan.

YELEÇ sıf. (*yel*'den *yel-eç*). *Yörs.* Havadar; yeleken.

◆ a. *Yörs.* Dağ sırtı.

YELEGEN, Uşak'ın Eşme ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 955 nüf. (1990).

YELEK a. **1.** Ön tarafı genellikle ait olduğu takım elbisenin kumaşından, arkası astarlık kumaştan dikilmiş, ceket altına giyilen, önü düğmeli, yakasız ve kolsuz, kısa erkek giysisi. **—2.** Kolsuz ceket. **—3.** Kuş kanadının büyük tüyü, telek. **—4.** Okun yay kirişine takılan ve gidiş yönünü düzenleyen tüylü bölümü. **—5.** *Yörs.* Bir yaşında deve, kimi yörelerde at yavrusu. **—6.** *Çelik yelek,* bazı polis ya da koruk gücü ünitelerinin donatımında kullanılan ve plastik ya da metalden yapılan koruyucu yelek.
—Esk. sil. Okun kuyruğuna, geze bitişik yerine takılan tüy ya da plastik kanatçıklar. (Okun cinsine, uzunluğuna, kalınlığına göre değişen ve okun havada düzgün uçmasını sağlayan yelekler kuğu tüyünden yapılırdı; kanat tüylerinden olanlarına *sultani yelek* denirdi.) [Eşal. PEYLEK.]
—Bir arbalet okunun kuyruk kesimine takılan, ağaç ya da bakırdan yapılmış kanatçık biçiminde parça. (Günümüzde benzer bir düzen kimi modern füzelerin kuyruk kesimlerinde de uygulanmıştır.) —Kesici ve dürtücü silahlardan korunmak amacıyla, elbise altına giyilen örme zırh.
—Giy. *Dış yelek,* giysi, mintan vb.'nin üzerine giyilen kumaş ya da örgü yelek. (Erkeklerin takım elbise içine giydiği yeleklerin sırtı astarlık kumaştan, önü giysi kumaşındandır. Deri, kadife, çuha yün örgü vb.'den yapılanları da vardır. Geleneksel kadın giyiminde de çeşitli süslerle bezeli yelekler önemli yer tutar.) ‖ *İç yelek,* çoğu kez pamukla kapitone edilmiş, çamaşır üzerine giyilen ve giysinin içinde kalan yelek.

YELEKÇİ a. Bir terzide yelek diken kimse.

YELEKEN sıf. (*yel*'den *yel-eken*). Yüksek, çevresi açık ve esintili yer için kullanılır; havadar, yeleç.

YELEKLEMEK g. f. *Oku yeleklemek,* kuyruğuna tüy takmak.

YELEKLENMEK gçz. f. *Esk.* Kanatlanmak, kanat açmak.

YELELİ sıf. **1.** Yelesi olan ya da yelesi belirtilen nitelikte olan hayvan için kullanılır: *Uzun yeleli bir at.* **—2.** *Yeleli kurt,* kimi yörelerde sırtlana verilen ad.

YELELİ GÜVERCİN a. Başının arkasında dikine bir tüy demeti bulunan güvercin. (Yeleli güvercinler grubunda çeşitli ırklar vardır: brezilya, hollanda, rus yeleli güvercinleri, sapajon, kırlangıç, güvercin.)

YELELİ KOYUN a. Kuzey Afrika dağlarında yaşayan yabanıl koyun. (Bil. a. *Ammotragus lervia;* boynuzlugiller familyası; *Caprinae* oymağı.)

YELELİ SIRTLAN a. Zool. MİSKSIRTLAN'nın eşanlamlısı.

YELEME sıf. *Yörs.* Ağırbaşlı olmayan, ciddi işlerle uğraşmayan kimse için kullanılır; havai, hoppa.

YELENA GLİNSKAYA (öl. Moskova 1538), Rusya naibesi (1533-1538). Moskova büyük prensi Vasiliy III'ün ikinci karısı ve İvan IV'ün annesiydi; oğlunun naibeliğini yaptı. Amcası M. L. Glinskiy'i hapse attırdıktan (1534) sonra ülkeyi, gözdesi İ. F. Ovçina-Telephev-Obolenskiy ve metropolit Danyal ile birlikte yönetti. Büyük bir olasılıkla boyarlar tarafından zehirlenerek öldü.

YELENA PAVLOVNA, rus granddüşes (Stuttgart 1807 - Petersburg 1873). Württemberg dükü Paul'ün kızıydı, 1824'te Nikolay I'in kardeşi grandük Mihail'le evlendi. Petersburg'da yazarların ve sanatçıların olduğu gibi "Serflikten kurtulan köylüler tüzüğü" (1861) üzerinde çalışan reformcuların da katıldığı bir çevre oluşturdu. A. G. Rubinstein ile birlikte, Rusya'daki ilk müzik konservatuvarını kurdu.

YELENGEÇ sıf. Kabuğu kendiliğinden çatlayıp soyulan ağaç için kullanılır.

YELESİZ KOB a. Orta ve Güney Afrika'da yaşayan, yalnızca erkeğinde uzun ve larva biçiminde bir boynuz bulunan kob. (Yelesi yoktur. Bil. a. *Kobus leche;* boynuzlugiller familyası; *Hippotraginae* oymağı.)

YELEŞME a. Sesbil. Ünsüzlerin y sesine yaklaştıkları damaksıllaşma ya da yumuşamaya kimi zaman verilen ad.

YELEŞTİRMEK g. f. Sesbil. Yeleşmeye uğratmak.

YELETS, Rusya'da kent, Don kıyısında; 112 000 nüf. Tarım merkezi. Makine ve elektrikli gereçler yapımı.

YELGAVA, bugün **Jelgava,** Letonya'da kent, Riga'nın G.-B.'sında Lelupe kıyısında; 74 500 nüf. (1991). Töton şövalyelerince kurulan ve Kurzeme'nin eski başkenti olan kentte (1917'ye kadar alm. Mitau ve rusça Mitava), XVIII. yy.'dan kalma anıtlar ve özellikle Kurzeme düklerinin konutu günümüze kadar geldi. Daha sonra Fransa tahtına çıkacak olan Louis XVIII, 1798'den sonra burada birkaç yıl yaşadı. Tekstil ve besin sanayileri. Otomobil yapımı.

YELİZAVETA II (Düzmece) → TARAKANOVA (Yelizaveta).

■ **YELİZAVETA PETROVNA** (Kolomenskoye 1709 - Petersburg 1762), Rusya imparatoriçesi (1741-1762). Büyük Petro Yekaterina I'in kızıydı. Saraydan uzakta zevk dolu bir yaşam sürmekteydi. Fransız elçisi La Chétardie ve J. H. Lestocq'un da katıldıkları bir komployla iktidara geldi. Muhafız birliğince benimsendi ve krallık naibi Anna Leopoldovna ile çok genç olan İvan VI'yı tutuklattı. Böylelikle Rusya'da on yıldan fazla süren alman yönetimine son verdi. Braunschweig, Münnich ve Osterman ailelerini sürgün etti ve bir ulusal kalkınma dönemi başlattı.

Saltanatı dönemindeki saray yaşamı Başbakan Bestujev-Ryumin'in siyasetine düşmanca tavır alarak gözden düşüşüne (1753) kadar yakını fransız doktor Lestocq'un savunduğu fransız grubunun çevirdiği entrikalarla belirginleşti. Bu arada Bestujev, Avusturya ittifakını kabul ettirdi ve Fransa'ya ancak ittifakların (1756 ingiliz-prusya ittifakı) bozulmasından sonra yaklaştı. Böylelikle İsveç'le savaştan galip çıkan ve böylece Finlandiya'nın güney-doğu'sunu ele geçiren (Åbo anlaşması, 1743) Rusya, Fransa ve Avusturya yanında Yedi Yıl savaşları'na (1756-1763) girdi.

Yelizaveta, kendisini iktidara getirenleri, yani muhafızları ve soyluları *(dovirianstvo)* kayırdı. Aleksey Razumovskiy'i kont yaptı ve dengi olmamasına karşın onunla evlendi (1742). Kardeşi Kiril Razumovskiy yararına (1744) Ukrayna'da hetmanlığı yeniden kurdu ve Şuvalovlar'a geniş yetkiler verdi. 1758'den 1760'a köylüler üzerindeki vasilikleri ukazlarla belgelenen soyluların ayrıcalıklarını artırdı. Hemen hemen efsanevi tembelliğine, beden ve mide zevklerine düşkünlüğüne rağmen, iç gümrükleri kaldıran (1753-1754) I. I. Şuvalov ya da Lomonosov ile Moskova Üniversitesi'ni kuran (1755) kuzeni I. I. Şuvalov gibi Rusya'nın büyüklüğü ve modernleştirilmesi için çalışan devlet adamlarını çevresinde topladı. Kültür düşmanlarının ve koyu muhafazakârların gücüne karşın, okumuşlar arasında fransız töreleri yayıldı.

1756 sonbaharında Kunersdorf'ta Avusturyalılar'la birlikte galip gelen (1759) rus birlikleri Berlin'i işgal etti. İmparatoriçenin ölümü Prus[illegible] Friedrich III'ü kur-

A. P. N.

Yelizaveta Petrovna
Rusya imparatoriçesi
Ermitaj müzesi, Leningrad

üçdirekli bir yelkenlinin **yelken** donanımı: 1. Kontraflok; 2. Dış büyük flok; 3. İç büyük flok; 4. Tirinketine flok; 5. Pruva kontra babafingo 6. Pruva babafingo; 7. Pruva abaşo babafingo; 8. Pruva gabya; 9. Pruva abaşo gabya; 10. Pruva; 11. Grandi kontra velenası; 12. Grandi babafingo velenası; 13. Grandi gabya velenası; 14. Grandi kontra babafingo; 15. Grandi babafingo; 16. Grandi abaşo babafingo; 17. Grandi gabya; 18. Grandi abaşo gabya; 19. Grandi; 20. Mizana kontra velenası; 21. Mizana babafingo velenası; 22. Mizana gabya velenası; 23. Mizana velenası; 24. Mizana kontra babafingo; 25. Mizana babafingo; 26. Mizana abaşo babafingo; 27. Mizana gabya; 28. Mizana abaşo gabya; 29. Mizana yelkeni; 30. Randa yelkeni; 31. Mizana pik yelkeni.

tardı (Pyotr III, bütün rus fetihlerine karşı çıkacaktır).

YELİZAVETGRAD, 1939-1991 arası **Kirovograd,** Ukrayna'da kent; 263 000 nüf. (1989). 1764'te verimli bir tarım bölgesinin ortasında kuruldu. Makine (traktör) ve elektrikli gereçler sanayisi. Tuhafiye gereçleri. Besin ve kereste sanayileri.

YELİZAVETPOL, Gence kentinin 1804-1918 yılları arasında taşıdığı ad.

YELKEN a. **1.** Geniş bir yüzey oluşturacak biçimde yan yana dikilmiş parçalardan oluşan ve yel gücünden yararlanarak bir teknenin hareketini sağlamak için direklere çekilen, sağlam ve kalın bezden yapılmış kanat. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yelken açılarak yapılan spor etkinliği: *Yelken sporu. Yelken yarışı.* **—3.** *Yelken açmak,* yola çıkmak, hareket etmek. || *Yelken basmak,* hareket etmek, ayrılmak. || *Yelken bezi,* yelken yapımında kullanılan kalın bez. || *Yelken gemisi,* yelkenlerin şişmesiyle hareket edip yol alan gemi; yelkenli. || *Yelkenleri suya indirmek,* yumuşayarak direnmekten vazgeçmek.

—Denizc. *Yelken ambarı,* yelkenli gemilerde, yelkenlerin, tentelerin ve vardasilolaгın konulduğu ambar. || *Yelken astarı* → ASTAR. || *Yelken bezi,* yelken yapımında kullanılan, kenevir elyafından ya da sentetik elyaftan kalın bez. || *Yelken boşaltmaki,* rüzgârın estiği yönde yükselmek amacıyla orsa alabanda tıramola ederken, yelkenlerdeki rüzgârı çıkarmak. — Rüzgârın önüne düşerek ters rotaya dönüş yapılırken bir kotranın ana yelkenini bir bordadan diğer bordaya geçirmek. (Eşanl. YELKEN SÖNDÜRMEK.) || *Yelken boyu,* bir yelkenin açılıp gerildiği andaki yüksekliği. || *Yelken çıtası,* YELKEN BALENİ'nin eşanlamlısı. || *Yelken dikmek,* istenilen boyutta bir yelken gerçekleştirmek için yelken bezi şeritlerini dikişle birleştirmek. || *Yelken doldurmak,* yelkenleri rüzgârla şişirecek biçimde dümen kullanmak. || *Yelken donanımı,* bir geminin yelkenlerinin tümü. || *Yelken donanmak,* yelkenleri açmak. || *Yelken donatmak,* bir gemiye yelken takmak. || *Yelken körletmek,* fırtına çıkacağı zaman, yelken uçurmamak için yelkenleri sara etmek ya da camadana vurarak yelken yüzeyini azaltmak. || *Yelken okulu,* yelken sporuna yeni başlayanları yetiştiren kuruluş. || *Yelken onarımı,* bir yelkenin, rüzgâr etkisiyle ya da herhangi bir nedenle yırtılmış ya da sökülmüş bölümlerini dikerek sağlamlaştırma. || *Yelken payı,* ana direklerin ana armanın kapela olduğu yer ile güverte arasında kalan bölümü. || *Yelken sıyırma,* sert havalarda sıyırma yelkenler ile çördek yakası gevşetilerek ve cunda yarım istinga edilerek seyretme. || *Yelken soymak,* bir teknenin yelken donanımını, direk, seren, çubuk ve istiralyalardan çözerek arya etmek. || *Yelken sporu,* çeşitli tipte yelkenlilerle yapılan gezi, spor ve yarışma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yelken torbası,* yarış yelkenlilerinde, içine yelkenlerin istif edilerek konulduğu sugeçirmez torba. || *Yelken uçurmak,* bir yelkenden söz ederken, fırtına nedeniyle parçalanmak. || *Yelken yakası,* bir yelkenin kenarı ve köşesi. (→ YAKA.) || *Yelken yaprağı* → YAPRAK. || *Yelken yekesi,* yelkenli teknelerde kullanılan uzun ve eklemli özel yeke. || *Yelkenı kasmak,* kandilisalar yardımıyla bir yelkeni olabildiğince germek. || *Yelkeni sağlamlaştırmak,* rüzgâr etkisinde kalan ana yelkenlerin belli bölümlerine astar geçirerek pekiştirmek. || *Yelkenleri ayarlamak,* yelken donanımından en iyi verimi elde etmek için, yelken yüzeyinin ağırlık merkezi ile teknenin ağırlık merkezini aynı düşey doğrultu üzerine getirmek. || *Yelkenleri fora etmek* → FORA. || *Ana yelken,* guletlerin pruva direklerine ya da kotraların grandi direklerine açılan, genellikle müteharrik kare yelken. || *Baş yelkenleri,* pruva direğindeki yelkenlerin ve flokların tümü. || *Grandi yelkeni,* grandi direğinin en altına açılan kare yelken. || *Hafif hava yelkeni,* yüzeyi ana yelkenden daha büyük olan yelken. (Yarış yelkenlilerinde, genellikle rüzgâr az olduğunda açılır.) || *Hasır yelken,* genellikle Hint okyanusu'nda, Filipinler'de ve Çin denizi'nde kullanılan teknelerde, eğik serenlere açılan, hasırdan dört köşe yelken. || *İyi yelken kaldırmak,* yelkenli bir tekneden söz ederken, belirgin bir biçimde yana yatmadan, direklerin üst taraflarına birçok yelken açabilmek. || *Kıç yelkenleri,* grandi ve mizana direklerine açılan yelkenler. || *Moda yelkeni* → MODA. || *Seren yelkeni,* kabasorta donanımlı yelkenlilerde serenlerin üzerine açılan dört köşe yelken. || *Toplam yelken yüzeyi,* bütün yelkenlerini açmış olarak seyreden bir gemide, yelkenlerin yüzeyi. || *Yan yelkenleri,* flok ve velena yelkenleri ile yarım serenlerin üzerine açılan yelkenler.

—Esk. giy. Osmanlılar döneminde saray cücelerinin giydiği bir tür başlık. (Biçimi yelkeni andırdığından bu ad verilmişti.)

—Uz. havc. *Güneş yelkeni,* Güneş ışımasının basıncıyla uzayda yer değiştiren yansıtıcı yüzey.

◆ sıf. Yelken biçiminde olan: *Yelken kulak.*

—ANSİKL. Denizc. Direklere, serenlere, bumbalara ve istiralyalara açılan yelkenler, rüzgârın yelken yüzeyine olabildiğince normal bir biçimde çarpması için rüzgâra çevrilir; ancak, arkadan gelen rüzgâr dışında rüzgârın doğrultusu her zaman eğiktir. Büyük yelkenlilerde ana yelkenler geminin yol almasını sağlayan yelkenlerdir, baştaki floklar ile kıçtaki bocurum yelkenleri yalnız geminin dönüşlerini kolaylaştırmada kullanılır. Modern gezi yelkenlilerinde, baş yelkenleri de etkin olarak teknenin yol almasına katkıda bulunur. Rota kararlılığı, yelken düzleminin önceden incelenmesiyle elde edilir. Gerçekte, yelken donanımının merkezi, yelkenlerin biçimine ve direklerin konumuna bağlıdır, ama mutlak denge yalnız dümenle elde edilir; dümen, yelkenlerin konumlarını değiştirmeden belirli bir rotayı korumayı sağlar. Büyük yelkenlilerde, birçok yelken vardır ve her birinin adı ayrıdır. Genellikle yelkenler, üzerinde bulundukları direklerin adını alır.

İkinci Dünya savaşı'ndan bu yana yelken sporunun Avrupa ve Amerika'da hızla gelişmesi, direk takımı daha hafif ve daha dayanıklı olan, teknesi iyileştirilmiş birçok gezi teknesi tipinin ortaya çıkmasını ve ayrıca yelken donanımının hızla modernleşmesini sağlamıştır. Sürekli olarak yapılan araştırmalar ve aeronotikten esinlenerek gerçekleştirilen tünel deneyleri sayesinde, yelken donanımının itme randımanı büyük ölçüde arttı. Bu alanda yapılan başlıca yenilikler şunlardır: 1. çok sağlam, fazla deforme olmayan, nem tutmaz, çürümez, uzun ömürlü, ancak pamuk elyafından yapılmış yelkenlerden daha pahalı olan sentetik naylon elyafından, sonra polyesterden yapılmış yelkenlerin kullanılması; 2. ana yelkenlerde, *Markoni,* yani üçgen biçimli direk boyunca hareket edebilen yelkenlerin benimsenmesi; 3. paraşütten türetilen çok hafif ve arkadan gelen her türlü rüzgârda kullanılabilen *spinnaker*'ların ortaya çıkması (bu yelken tipi özellikle hafif rüzgârda hızın oldukça artmasını sağladı). Bir yelkenden istenilen nitelikler şunlardır: esneklik (rüzgâra karşı iyi bir dayanım), kararlılık, az gözeneklilik ve kullanım kolaylığı.

—Spor. Yelken sporu, XIX. yy. içinde ilk

bir guletin pruva direğine açılmış ana **yelken**

grandi yelkeni

yatların ortaya çıkmasıyla "yatçılık" adı altında doğdu. Bu her şeyden önce bir gezi yatçılığıydı ve İngilizler bu alanda önemli bir yere sahipti. Bu dönemin yelkenlileri önceden belirlenmiş parkurlar üzerinde hız yarışları yapmakta gecikmediler. Böylece, en meşhurlarından biri America Cup olan ilk yelken yarışı doğdu. XX. yy.'ın başında, yatçılık hem yelkenli hem de motorlu tekneler açısından oldukça gelişti ve yat kulüpleri gitgide çoğalmaya başladı.

Daha Birinci Dünya savaşı öncesinde, yarış yatları belli kurallara bağlanmış ve eşit şansla yarışabilmeleri için sınıflara ayrılmıştı. Gezi yatçılığı da çok etkindi ve 500 tonilatoluk yat filosu dünyanın birçok ülkesinde önemli bir yere sahipti. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra yelken sporu Olimpiyat oyunlarına alındı ve yarış yatlarının çeşitli sınıfları için yarışlar düzenlenmeye başladı. Yarış yatçılığı belli bir düzene sokuldu ve bir yandan uluslararası karşılaşmalar artarken, öte yandan da denizci ülkelerde küçük ve ucuz yatlarla yapılan yelken sporu büyük bir gelişme gösterdi. İngilizler, en önemlisi Cowes yarışları olan büyük yarışlar düzenlerler. Fransızlar ise, Fransa kupası ve One Ton Cup gibi hızla uluslararası bir niteliğe kavuşmuş olan yarışlar organize ederler. Sayıları gitgide artan orta tonajlı gezi sınıfı yatların katıldığı yarışlar da düzenlenmektedir. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra yatçılık büyük teknelerden daha çok küçük tonajlı teknelere önem verdi. Ucuz, kullanılması kolay, küçük gezi tekneleri yapılmaya başladı: Beluga ve Grondin. Sahipleri tarafında kullanılabilen bu tekneler, kıyı boyunca ya da nehirlerde küçük gezintiler yapmayı sağlar ve ayrıca içindekilerin iyi koşullar altında yolculuk etmesine olanak verir.

Yelkenli teknelerle yapılan yarışlar açık deniz yat yarışı ve yelken yarışı olarak ikiye ayrılır. Yelken yarışı özellikle Olimpiyat oyunları'nda çeşitli sınıflarda (Finn, 470, Flying Dutchman Star Soling ve Tornado) yapılır. Açık deniz yat yarışları son yıllarda oldukça çoğalmıştır ve geniş bir kitlenin ve medyanın ilgisini çekmiştir (özellikle Atlantik yarışı). Yelken sporu, uluslararası düzeyde, merkezi Londra'da bulunan ve 1907'de kurulmuş İYRU (İnternational Yacht Racing Union) tarafından yönetilir. Türkiye'de yelken sporu faaliyetleri 1957'de kurulmuş olan Yelken federasyonu tarafından düzenlenir.

yelkenli araba

Schachmes-S. A. M.

YELKEN, eski Argo* Gemisi takımyıldızının bölünmesiyle oluşmuş güney takımyıldızı. Bu takımyıldız hemen hemen 2. kadirden çok sayıda parlak yıldızdan meydana gelir. Ayrıca, radyo dalgalarının dışında, görsel ışık ve yüksek enerjili gama ışıması yayımlama özelliğine sahip, 1968'de keşfedilmiş bir pulsar* da içerir. Vurumlarının süresinden, kendi çevresindeki dolanımının 11 dev/sn'lik bir hızla gerçekleştiği anlaşılmıştır. Bu tür bir hız, çok genç bir pulsarın göstergesidir: bu pulsar yaklaşık 12 000 yıl önce süpernova halinde patlayan bir yıldızın merkez kalıntısı ve öte yandan da, aynı takımyıldız içinde fotoğraflarla ortaya çıkarılan geniş bir bulutsuluğun, Gum bulutsusunun (onu özel olarak incelemiş gökbilimci C. S. Gum'ın adından) kaynağı olmalıdır. (→ GÖK haritası.)

YELKENBALIĞI a. Zool. Genellikle sıcak ve sıcağa yakın ılık denizlerin üst ortasularında yaşayan kemiklibalık. (Bedenleri yandan hafifçe yassıdır. Büyükçe ağızları kadife dişlerle doludur. Kuyruk sapının yanında boyuna ikişer çıkıntı vardır. Hareketleri oldukça yavaştır. Etçildir: küçük balıklar ve omurgasızlarla beslenir. Sırt yüzgeci yelken gibi yüksekçe olduğundan bu adla anılır. Bil. a. *Tetrapturus belone;* yelkenbalığıgiller familyası; boyu 2,5 m'ye kadar.) [Eşanl. MARLİN.]

YELKENBALIĞIGİLLER a. Üyeleri tonbalığına benzeyen, uzun rostrumlu, çok yüksek sırt yüzgeçli kemiklibalıklar familyası. (Türkiye denizlerindeki tek türü yelkenbalığı*'dır. Bil. a. *İstiophoridae.*)

YELKENCİ a. **1.** Yelken diken kimse. **—2.** Gemide, yelkenleri açmak, indirmek, toplamak vb. işleriyle görevli gemici. **—3.** Yelken sporu yapan sporcu.

YELKENCİLİK a. Her tür tekneyle yapılan gezi, spor ve yarışmalar.

—ANSİKL. Türkiye'de yelkencilik etkinlikleri Osmanlılar'ın son yıllarında başladı ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde sürdü. Önceleri Su sporları federasyonu'na bağlı olan yelkenciler 1936 Berlin Olimpiyat oyunları'na Prof. Süreyya Genca'nın başkanlığında Turgut Demir, Şeref Birgen, Harun Ülmen ve Behzat Baydar'dan kurulu takımla katıldılar. Bu sporcuların en iyi derecesi Behzat Baydar'ın elde ettiği yedincilik oldu. İstanbullu yelkencilerden Mahmut Bir, Avrupa Yelken şampiyonası'nca beşincilik kazandı (1955). Yelkencilik spor etkinlikleri, Su sporları federasyonu'nun dağıtılmasından (1957) sonra kurulan Yelken federasyonu tarafından yürütüldü. 1972'de İzmir'de düzenlenen Akdeniz oyunları'nda türk yelkencilerin bir üçüncülük ve bir dördüncülük, 1989' da laser gençlerde Avrupa dördüncülüğü, 1992'de Balkan yelken şampiyonası'nda takım birinciliği almaları bu spor dalında elde edilen uluslararası derecelerin en iyileri oldu. Önceleri İstanbul ve İzmir'de yaygın olan yelkencilik sporu günümüzde Ankara, Antalya, İskenderun, Hatay, Trabzon ve Sinop'ta da yapılmaktadır. Yelkencilikte Türkiye'de pirat, optimist, finn, snipe, flying ductman, şarpi, dragon, sunfish sınıflarında yarışmalar düzenlenmekte, türk yelkenciler çeşitli uluslararası yarışmalara katılmaktadır.

YELKENKAYA, Kocaeli sınırları içinde Bayramoğlu G.'inde Marmara bölgesinde çıkıntı; yazlık yerleşmeler.

YELKENLEMEK gçz. f. **1.** Yelkenli bir deniz taşıtından söz ederken, yelkenler açıp yola çıkmak. **—2.** *Arg.* Kaçıp gitmek.

YELKENLİ sıf. ve a. Yelkeni olan, yelkenle yol alan deniz taşıtı için kullanılır: *Yelkenli gemi. Bir yelkenliye binip ülkesini terk etti.*

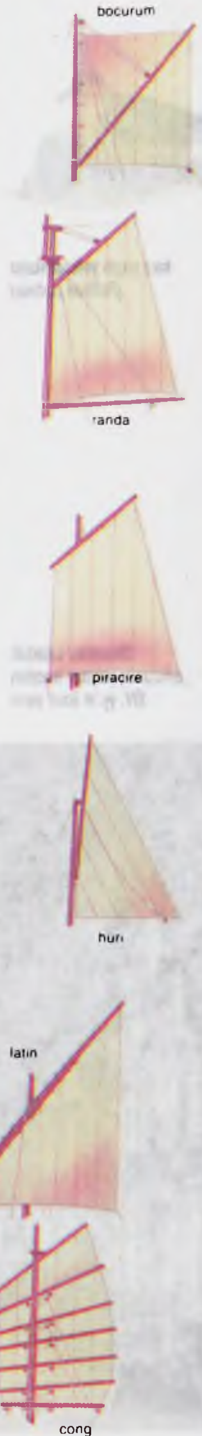
◆ a. Yelkenle yürütülen gemi. (Denizcilik yönetmeliğine göre yalnız yelkenle donatılmış bir gemi yelkenli olarak kabul edilir; yardımcı bir motoru olduğunda ise motorlu gemi adını alır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Motorlu yelkenli,* motorları ile yelken donanımının eşit önem taşıdığı gezi yatı. (Teknesinin ve üstyapılarının biçimi, bu yatın konforlu iç donanımlara sahip olmasını sağlar.)

◆ sıf. Spor. *Yelkenli araba,* yalnız rüzgâr gücünü kullanarak düzgün alanlarda (katı ya da sıkıştırılmış kum, kullanım dışı kalmış havaalanı pistleri vb.) hareket eden tekerlekli ya da kızaklı yelkenli. (Bu spor, dünya çapında 1962'de kurulan Uluslararası Sand and Land Yachting federasyonu tarafından yönetilmektedir.)

—ANSİKL. Tek direkli eski tip teknelerde, slooplar ya da kotralarda, genellikle randa donanım kullanılır, ama Akdeniz teknelerinde, Portekiz kıyılarında da rastlanan latin donanımı yelkenlerden yararlanılır. İki direkli teknelerde ise yalnız randa yelkenler (gulet), kare yelkenler (brik), pruva direğinde kare ve grandi direğinde randa yelkenler (brik-gulet) ile pıraçire yelkenleri kullanılır. Aynı şey üçdirekli yelkenliler için de sözkonusudur: randa donanımlı üçdirekli latin yelkenlisi; pruva direğinde kare yelken ve diğer direklerinde randa yelkenler bulunan üçdirekli gulet; iki kare yelken ve bir randa yelken taşıyan üçdirekli barko; her direğinde kare yelkenler bulunan üçdirekli kare yelkenli; pıraçire yelkenler taşıyan lugger. Ayrıca dört ve beşdirekli latin, barko ve kare yelkenliler de vardır. Amerikan ticaret donanmasında, beş ve altı direkli latin yelkenliler ile yedi direkli latin yelkenlisi *(Thomas W. Lawson)* da kullanılmıştır. Günümüzde kullanılan büyük yelkenlilerden yalnız okul gemisi olarak yararlanılır. Türkiye'de bocurum yelkeni en çok kullanılan yelken donanımıdır; bu donanıma Hollanda'da ve Thames üzerinde kullanılan barçlarda da rastlanır. Kızıldeniz'de ve Basra körfezinde kullanılan arap yelkenlileri, küçük değişikliklerle latin donanıma sadık kalmıştır (feluka, butr vb.). Çinhindi balıkçı tekneleri bumbasız randa yelkenler kullanırlar, çin congları ise genellikle birçok ıskata yakası olan pıraçire yelkenleriyle donatılır.

Gezi yelkenleri arasında, kotralar, gezi tekneleri, yarış yelkenlileri ve açık deniz yarış yatları yer alır. Gezi yelkenlilerinin tekneleri, kalıplanmış ahşaptan, kontrplaktan, çelikten, hafif alaşımlardan, plastikten ya da donatılı çimentodan inşa edilir. Yarış yelkenlileri ile açık deniz yarış yatları-

çeşitli yelken tipleri

nın inşasında en son yeni teknikler kullanılır: havuz deneyi, bilgisayar hesapları, çok dayanıklı alaşımlar, çok gelişmiş üstyapılar. Çokgövdeli büyük yelkenliler, açık deniz yarışlarında gitgide daha sık olarak kullanılmaya başlamıştır; hafiflikleri ve suya fazla batmamaları nedeniyle bu tekneler, yüksek hızlara ulaşabilmekte ve büyük tekgövdelilerle başarılı bir biçimde rekabet edebilmektedir. (→ DONANIM ve GEMİ* İNŞAATI.)

YELKENLİ, Bitlis'in Tatvan ilçesinde bucak; 16 353 nüf. (1990); 30 köy. Merkezi *Yelkenli* (esk. *Reşadiye*), 674 nüf. (1990).

YELKESEN a. Rüzgârlık.

YELKOVAN a. **1.** Saatin, dakikaları gösteren büyük ibresi. **—2.** Bir yapının tepesinde yer alan ve dönerek esen yelin yönünü gösteren, bir eksene geçirilmiş türlü biçimlerdeki (ok, kuş, bayrak vb.) hafif levha; rüzgârgülü. **—3.** Soba borusunun ucuna takılan rüzgâr başlığı.
—İnş. ve Isıt. havld. *Baca yelkovanı,* bir baca tomruğunun üst bölümüne yerleştirilen fırıldak.

kara gagalı **yelkovankuşu** *(Puffinus puffinus)*

YELKOVANKUŞU a. Fırtınakuşuna benzeyen, orta irilikte, balıkla beslenen, uzun ve dar kanatlı, üyeleri siyahımsı, karnı daha açık renkli külrengi, *Puffinus* cinsinden denizkuşlarının ortak adı. (Yelkovankuşugiller familyası.)
—ANSİKL. On beş kadar yelkovankuşu türü vardır. Yelkovankuşları yalnızca üremek için adalara ve yalıyarlara çıkarak yuva yapan, geri kalan zamanlarını hep denizde geçiren kuşlardır. Çoğu uzun göçler yaparlar. Büyük yelkovankuşu (*Puffinus gravis,* boyu 45 cm), Güney Atlas okyanusu kıyılarında, Tristan da Cunha'da yuva yapar, New Foundland, Bermuda ve Karayip adalarına kadar yayılır; gri yelkovankuşu (*P. griseus,* boyu 40 cm) aynı yerlerde bulunur; kara gagalı yelkovankuşu (*P. puffinus,* boyu 35 cm), İzlanda'dan Yunanistan'a kadar Avrupa'nın hemen her yerinde yuva yapar ve kışı Güney Amerika'da geçirir, ince gagalı yelkovankuşu *(P. tenuirostris)* G. Avustralya'da, Tasmanya'da yuva yapar, ama bütün Büyük Okyanus'u dolaşmasına yol açan göçler gerçekleştirir: Melanezya, Japonya, Sibirya, Alaska, Kaliforniya, Polinezya. Yelkovankuşlarının yağlarından ve havtüylerinden yararlanılır.

YELKOVANKUŞUGİLLER a. Burun delikleri iki ayrı boru biçiminde olan, çok sivri kanatlı, sürekli denizde yaşayan, yalnızca yumurtlamak için karaya çıkan kuşlar familyası. (Türkiye'de yaşayan iki türü vardır: yelkovankuşu* ve sarı gagalı yelkovankuşu [*Puffinus kuhli*]; bil. a. *Puffinidae;* fırtınakuşları takımı.)

Fleming

Gloucester katedrali avlusunun **yelpaze** tonozları XIV. yy.'ın ikinci yarısı

YELLEME a. Yellemek eylemi.

Yelleme, Amasya, Tokat ve çevresinde oynanan türkülü, halay türü bir halk oyunu. *Yelleme halayı* da denir.

YELLEMEK g. f. **1.** *Bir ateşi yellemek,* körükle ya da geniş yüzeyli bir nesneyi sallayarak yel verip onun alevlenmesini sağlamak. **—2.** *Bir kimseyi yellemek,* yelpaze gibi bir araçla esinti oluşturarak onu serinletmek.

◆ **yellenmek** dönşl. f. **1.** Bir esinti oluşturarak kendi kendini serinletmek. **—2.** Bağırsaklarındaki gazı anustan dışarı atmak.

◆ **yellenmek** edilg. f. Yellemek eylemine konu olmak.

YELLENME a. Yellenmek eylemi.

YELLENMEK → YELLEMEK.

YELLİ sıf. **1.** Rüzgârlı, çok rüzgâr tutan bir yer için kullanılır: **—2.** Çok yellenen, bağırsaklarında çok gaz oluşan kimse için kullanılır: *Yelli bir bebek.* **—3.** Genellikle romatizma sızıları çeken kimse için kullanılır. **—4.** İşveli, oynak, hafifmeşrep kadın için kullanılır.
—Müz. *Yelli düdük,* türk müziğinde XVII. yy.'da kullanılmış kamış düdüğe verilen ad.

YELLİCE adası → POYRAZ adası.

YELLİM YELALİM be. Aceleyle, koşa koşa, telaşla.

YELLOW FORD, İrlanda'da 1958'de O'Neill of Tyrone'ın bir ingiliz ordusunu yendiği Armagh'ın kuzeyinde, Blackwater ırmağında geçit.

YELLOWHEAD PASS ya da **SARI KAFA GEÇİDİ,** Kanada'daki Kayalık dağlarda (Alberta ve İngiliz Kolombiyası) geçit; 1 133 m. Canadian National Railway buradan geçer.

YELLOWKNİFE, Kanada'da kent, Kuzey-Batı arazilerinin merkezi, *Yellowknife* ırmağının ağzında, büyük Esir (Slave) gölünün kuzey kıyısında; 8 250 m. —Yakınında altın yatakları.

YELLOW-PİNE a. (ing. *yellow,* sarı, ve *pine,* çam). *Pinus palustris* (southern yellow-pine), *P. ponderosa* (western yellow-pine) ve *P. strobus* (weymouth çamı) gibi, sarımsı odunlu, Kuzey Amerika kökenli birçok çam türünün ticari ortak adı. (İlk iki türün oduna piçpayn da denir.)

YELLOWSTONE, ABD'nin kuzey-batı'sında ırmak, Missouri'nin kolu (sağ kıyıdan); 1 080 km (havzası 181 300 km²). Shoshone Mountains'ten (Kayalık dağlar) doğar. *Yellowston ulusal parkı*'nı ve Yellowstone gölünü aştıktan sonra sarp kanyonlarda akar. Wyoming'den sonra Montana'ya geçer, burada sağdan Big Horn'u alarak genişler, sonra Kuzey Dakota'ya girer girmez Missouri'ye kavuşur.

Yellowstone ulusal parkı, yüksek volkanik plato, yaklş. 2 500 m yükseltide, Wyoming'in K.-B.'sında, komşu Montana ve İdaho eyaletlerine taşar. Kayalık dağlar'ın 1 000 m yüksekten baktığı plato, yaklaşık 9 000 km²'lik bir alan kaplar. Yanardağ etkinliği hâlâ sürmektedir (solfatarlar, sıcak su kaynakları ve düzenli olarak kaynar su ve buhar fışkırtan gayzerler). Bu olağanüstü ilginç özellikler çok sayıda turist çeker. Fauna, ayıları, kanada geyiklerini ve muflonları, bizonları, dağ keçilerini, koyotları, çeşitli kemiricileri ve kuşları kapsar. Bitki örtüsü genel olarak ormanlıktır.

YELLOZ sıf. ve a. Kadınlar için "ahlaksız, hafifmeşrep, aşifte" anlamında kullanılan hakaret sözcüğü.

Yelmaniye camisi, Tunceli'nin Çemişkezek ilçesinde, Osmanlı döneminin başlarında yaptırılan cami (1397-1406); merkezi planlı camilerin erken örneklerinden biridir. Yazıtında, yapımcısı olarak türkmen emiri Tacettin Yalman'ın adı bulunmaktadır. Üç sahınlı ana mekân ortada kubbe, yanlarda tonozlarla örtülüdür. Altıgen mihrap geometrik geçmeler ve çini yazı kuşaklarıyla çevrilidir. Özenli taş işçiliği ve boyutlarıyla anıtsal bir görünümü olan taçkapı zengin süslemelidir.

YELMEK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, koşmak; telaşla aceleyle yürümek. **—2.** Hayvan sözkonusuysa, tırıs gitmek, eşkin yürümek.

YELPAZE a. **1.** Katlanabilir, eklemli bir çerçeveye geçirilmiş kâğıt ya da kumaştan oluşan ve sallandığında hava akımı oluşturarak serinletmeye yarayan taşınabilir araç. (Bk. *ansikl.* böl. Sant.) **—2.** *Şeyler yelpazesi,* aynı türden ve belli sınırlar içinde çeşitlilik gösteren öğeler bütünü: *Partiler yelpazesi. Fiyat yelpazesi.*
—Ağ. yet. Bazı yollarda yol kenarına dikilen ağaçlara, tepe kısmı yol boyunca genişletilip enine daraltılarak verilen biçim.
—Denizc. *Dümen yelpazesi,* bir dümenin, dümen boğazından aşağıda kalan geniş yüzeyli bölümü. (Su ipçikleri bu yüzey üzerine etki eder.)
—Dilbil. Dinleyiciyle olan ilişkilerine ya da ele alınan konuya vb. göre, konuşucunun dil düzeylerini değişik biçimde kullanması.
—Fişekç. Ateşlendiğinde bir yelpazenin çubukları gibi fişekler saçacak biçimde düzenlenmiş maytap kümesi.
—Graf. Eğriler yelpazesi yöntemi, grafiksel özelliklerin kullanıldığı görsel işleme yöntemi; bu yöntem, belirtilen karakterler zamana bağlı olarak değiştiğinde ve eğrilerin eğimi birtakım değişikler gösterdiğinde, sütunları sıralı ve satırları sıralanabilir bir veri tablosuna uygulanabilir.(Geometrik [logaritmik] dizi halindeki bir ölçeğin kullanımı, eğrilerin yerlerini değiştirmeye ve anlamlı gruplar elde etmek için bunları yeniden sınıflandırmaya olanak verir.)
—Matbaac. Bir tür matbaa karakteri. Cicero'nun *Mektuplar*'ının basımında kullanıldığından Batı'da *Cicero* adıyla da bilinir.
—Nörol. *Dupré yelpaze belirtisi,* ayak parmaklarının açılması. (Taban deri refleksi arandığında çoğu zaman Babinski belirtisiyle birlikte ortaya çıkar.)
—Zool. *Deniz yelpazesi,* çalı görünüşündeki birçok knidli kolonisine (örn. *Gorgonia*) verilen ad.

◆ sıf. Yelpaze biçiminde olan.
—İnş. *Yelpaze basamak,* sarmal ya da döner kollu bir merdivende dikdörtgen biçiminde olmayan basamak. || *Yelpaze çerçeve,* bir pencerede, ışınsal kayıtlı ve kavisli üst bölümün çerçevesi. || *Yelpaze kemer kalıbı,* destekleri açık bir yelpaze biçiminde yerleştirilmiş hafif kemer kalıbı.
—Mim. *Yelpaze tonoz* (ing. *fan vault*), ingiliz düşey gotik üslubunda sıkça görülen çok süslü bir tonoz türü (Gloucester katedrali avlusu, XIV. yy.'ın ikinci yarısı; Cambridge'deki King's College'in capellası, XV. yy.).

Lu Ci tarafından resimlenmiş **yelpaze** yaprağı XVI. yy. *(Guimet müzesi, Paris)*

Lavaud-Ziolo

—Oto. *Yelpaze mafsal,* üstü açılabilir bir arabanın körüğünü taşıyan, alt bölümlerinden eklemli birçok demirden oluşan bütün. (Eşanl. ÜÇGEN MAFSAL.)

—ANSİKL. Dekoratif sant. Yunanlılar'ın *ripis'i* ve Romalılar'ın *flabellum'u* az çok süslü bir sapa tutturulmuş lotus yapraklarından ya da tavus kuşu tüylerinden yapılırdı. Tavus kuşu tüyleri Ortaçağ'da da yelpazeleri süslemeye devam etti; aynı dönemde yelpaze yapımında parşömen kâğıdı da kullanıldı. Yelpazeler kemere küçük bir zincirle tutturularak taşınıyordu; sapları değerli metal, fildişi ya da abanoz ağacındandı.

Japonya'da bulunan, sonra Çinliler'ce de benimsenen katlanır yelpaze Avrupa'ya XV. yy.'da Portekizliler tarafından getirildi; önce İspanya ile Portekiz'de, sonra da Fransa'da yaygınlaştı. Buzağı tirşesinden, dantel ve değerli taşlarla süslü yelpazeler yapıldı; Abraham Bosse çok güzel modeller çizdi. XVII. yy.'da yelpazeler alegorik ya da tarihsel resimlerle süslendi; yelpazenin altın çağı olan XVIII. yy.'daysa Watteau ya da Boucher'den esinlenilerek pastoral resimler yapıldı. Louis XVI döneminde süslemeler çoğu kez yuvarlak çerçevelerin içinde yer alıyordu; Empire dönemindeyse eski, özellikle Antikçağ esinli çiçekler ve süsler egemendi. 1850'den başlayarak yelpaze yapımcıları bir önceki yüzyılın modellerini taklit ettiler.

XX. yy.'ın başlarında kadınların gece tuvaletinin bir parçası olmayı sürdüren yelpaze, Fransa'da Birinci Dünya savaşı'ndan sonra ortadan kalktı. İspanya'nın güney kesiminde geçerliliğini korurken, Japonya'da geleneksel kılık kıyafetin bir parçası olmaya devam etti.

—Süsleme. Yelpaze bir çerçeve ve bir yapraktan oluşur. *Çerçeve* ahşap, sedef, fildişi, amber vb.'den yapılır; çerçeveyi oluşturan yassı küçük çubuklar bir uçlarından yatay bir eksenle *(perçin)* tutturularak yelpazenin *başı'nı* oluştururlar ve bu eksenin çevresinde dönebilirler. Baştan uzanan çubuklar *tel taşıyıcıları* olarak adlandırılır ve yelpazenin *boğazı'nı* meydana getirirler; çubukların yaprağı taşıyan üst bölümlerine de *tel* ya da *uç* denir. Çerçevenin iki dış çubuğu *ana teller* ya da *sorguçlar'*dır, yelpaze kapalı olduğunda yalnızca bunlar görünür. *Yaprak,* çerçeve tellerine yapıştırılan, katlanmış bir ya da iki parça kâğıt, kumaş (ipek, dantel) ya da çok ince deriden (kuğu, piliç derisi) yapılmıştır.

YELPAZE HURMA a. Küme görünümünde büyüyen küçük hurma ağacı.

YELPAZEKANATLILAR a. *Stylops* ile ona yakın cinsleri kapsayan zarkanatlı böcekler takımı. (Bil. a. *Strepsiptera.*)

YELPAZELEMEK g. f. *Bir kimseyi yelpazelemek,* yelpazeyle ya da herhangi bir araçla o kimsenin çevresindeki havayı harekettendirerek onu serinletmek: *Güneşe karşı yerde yatan yaralıları mendille yelpazelemek.*

◆ **yelpazelenmek** dönşl. f. *(Bir şeyle) yelpazelenmek,* çevresindeki havayı harekettendirerek kendi kendini serinletmek: *Elindeki gazeteyle yelpazelenmek.*

YELPAZELENMEK → YELPAZELEMEK.

YELPAZEMSİ sıf. Yerbil. İki kıvrılma evresinin üst üste gelmesiyle oluşabilen çift devrilmeli yapılar için kullanılır; ayrıca, yaşıtşistli bir kıvrımda eksen düzlemine göre şistliliğin ıraksaklığı ya da şistli kütlelerde şistliliğin genel düzenlenişi için kullanılır.

YELPİK a. *Halk.* Nefes darlığı; astım.

YELTEK sıf. İsteğinde kararlı olmayan, çabucak fikir değiştiren kimse için kullanılır; sebatsız, hercai.

YELTEKLİK a. Yeltek olma durumu, niteliği.

YELTEME ya da **YALTMA** a. Müz. XVI. yy.'da Akşemsettin tarafından icat edilmiş bir türk sazı.

YELTEN, Antalya ilinin Korkuteli ilçesi Bozova bucağına bağlı belde; 2 427 nüf. (1990). A. M. Woodward ve G. E. Bean'ın yörede yaptıkları araştırmalarda yunanca yazıtlar ele geçti. Burasının antik Verbe kenti olduğu sanılmaktadır.

YELTENİŞ a. Yeltenmek eylemi ya da biçimi.

YELTENMEK gçz. f. **1.** *Bir işe, bir şeye, bir şey yapmaya yeltenmek,* yapamayacağı bir işe kalkmak: *Yazarlığa yeltenmek.* **—2.** Yapılmaması gereken bir şeyi yapmaya kalkışmak: *Bir daha bana el kaldırmaya yeltenirsen, bu kadar sabırlı olmayabilirim.*

YELVE a. Kuzey yarıküre'nin soğuk ılıman kuşaklarında açıklık alanlarda yaşayan, böcek ve tohumlarla beslenen, kayın ispinozuna benzeyen bazı ötücükuşların ortak adı. (İspinozgiller familyası; *Emberizinae* oymağı.)

—ANSİKL. Birer yelve türü olan ortalan *(Emberiza hortulana)* ve kirazkuşu *(E. melanocephala)* dışında Türkiye'de 10 yelve türü daha vardır: sazlık yelvesi *(E. schoeniclus),* yeşil tepeli yelve *(E. cirius),* akbaşlı yelve *(E. leucocephala),* mavi tepeli yelve *(E. caesia),* kaya yelvesi *(E. cia),* iskete ya da sarı yelve *(E. citrinella),* külrengi yelve *(E. cineracea),* ekin yelvesi *(E. calandra),* cüce yelve *(E. pusilla),* kar yelvesi *(Plectrophenax nivalis).*

YELTSİN (Boris), rus siyaset adamı (Yekaterinburg 1931). İnşaat mühendisi oldu. 1961'de Komünist partisi'ne girdi. Sverdlovsk (bugün Yekaterinburg) parti örgütünde çalışmaya başladı, 1976'da parti komitesinin başkanlığına seçildi. 1985'de Mihail Gorbaçov tarafından Moskova'ya çağrıldıktan kısa bir süre sonra Moskova parti komitesi başkanlığına getirildi. Ama 1987'de gene Gorbaçov tarafından bu görevden uzaklaştırıldı. Bu tarihten itibaren Moskova'da halkın istemlerini dile getiren demokratik muhalefetin lideri oldu. Mart 1989'da SSCB Halk temsilcileri kongresine üye seçildi. 1990'da da Rusya parlamentosu başkanlığına getirildi. Haziran 1991'de yapılan genel seçim sonucunda Rusya Cumhuriyeti cumhurbaşkanı oldu. Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı yapılan hükümet darbesi girişimine kararlılıkla karşı koydu. SSCB'nin aralık 1991'de dağılmasından sonra, SSCB'nin yerini alan Rusya Cumhuriyeti'ne gerek dünya devletleri arasında, gerek BDT bünyesinde eski Sovyetler Birliği'nin gücünü ve prestijini kazandırmaya çalıştı.

YELVEKUŞU a. Zool. FLORYA'nın eşanlamlısı.

YELYUTAN sıf. ve a. Vet. **1.** Atlarda görülen hava yutma (aerofaji) huyu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yelyutan tasması,* yelyutan huylu atın yutkunarak hava yutmasını önlemek için boynuna takılan ve aralıklı tahta çubuklardan oluşan tasma.

—ANSİKL. Yelyutan huylu at boynunu iki yana çevirmekte güçlük çeker. Boynunu rahatça döndüremeyen hayvan kendi çevresinde dönemeyeceği gibi sağa sola dönmekte de güçlük çeker. Bu gibi atları hava yutmaktan alıkoymak için boyunlarına yelyutan tasması takılır.

YEM a. **1.** Hayvan yiyeceği genellikle de evcil hayvanlara, akvaryum balıklarına verilen otçul ya da taneli yiyecek. **—2.** Balık, kuş, fare vb. tutmak için oltanın ucuna takılan ya da tuzağa bırakılan yiyecek ya da yiyecek görünümündeki nesne. **—3.** Bir kimseyi tuzağa düşürmek için hazırlanan düzen, bu amaçla kullanılan kimse ya da şey. **—4.** Ağız otu. **—5.** *Esk.* Bir kerede yenen yiyecek miktarı. **—6.** *Yem borusu,* yakında iyi olanaklara kavuşturulacağı, koşulların düzeleceğini bildiren aldatıcı, oyalayıcı söz. || *Yem dökmek, yem koymak,* bir kişiyi aldatabilmek ya da kendi yanına çekebilmek için ona çıkar sağlamak ya da sağlamış olduğu kanısını vermek; avlanılacak hayvanları bir yere çekmek için oraya yiyecek koymak. || *Yem istemez, su istemez,* saklanması, elde bulundurulması hiçbir yük gerektirmeyen şeyler için söylenir. || *Yem kesmek,* sözkonusu hayvansa yemini yemek. || *Yem kestirmek,* yolda mola verip hayvanlara yem yedirmek. || *Yem olmak,* bir hayvan tarafından yenilmek; bir kimsenin tuzağına düşmek, oyununa gelmek.

—Ask. tar. *Yem borusu,* osmanlı ordusunda kullanılan hayvanların yem zamanlarını duyurmak için boru çalınarak verilen işaret.

—Avc. ve Balıkç. Av çekmek için kullanılan ve tuzağa yerleştirilen madde. || Balık avında, balıkları çekmek için suya atılan ya da iğneye takılan balık yemi. (Bak. *ansikl.* böl.) || Balıkçıların balık yakalamada kullandıkları larva. || Balıkçının olta iğnesine taktığı, balığı çeken her çeşit yapay ya da gerçek yiyeceğe verilen ad. || *Canlı yemle balık avı,* yem olarak küçük canlı balık kullanılarak yapılan av. || *Canlı yem takmak,* olta iğnesini, hayvana hareket edebilme olanağı verecek biçimde yerleştirmek. (İğne balığın omzu hizasına, hafifçe başın arkasına, etle deri arasında takılır.) || *Yalancı* ya da *suni* ya da *yapay yem.* Balıkçıların yem olarak kullandığı kanatlı yalancı böcek (yapay sinek), kalaydan yapılmış balık, yüzer yem, iskandil zoka, kaşık vb. || *Yem balığı,* etçil balıkları avlamada kullanılan, küçük, canlı balık. || *Yeme alışma,* etçil balıkların yapay yemi gerçek yemden ayırt etmeye başlamaları. (Tatlısu balıkçılığında, balıkta yem alışkanlığı yaratmak, balığın yemin tadına bakmasını, akarsuyun doğal ortamında bulunmayan bir yemi beğenmesini sağlamaktır; bu amaçla, balığa yemi beğendirmek için, yemi pişirme yoluna bile başvurulabilir.) || *Yemi kapmak,* balığın yakalanmadan olta iğnesi ucundaki yemi yemesi. || *Yem takmak,* olta iğnesine yemi yerleştirmek. || *Yumak yem,* kaşığın ucundaki iğneye yerleştirilen, genellikle kırmızı renkli yün parçası. || *Yünlü yem,* yünlü yem oltasının her çift iğnesine birden takılan yaprak yem. (Yünlü yem daha çok çapariyle balık tutarken kullanılır. Hemen hemen bütün etçil balıklar yünlü yemle yakalanabilir.) || *Yünlü yem oltası,* her iki ucuna birer çift iğne takılmış olta sistemi. || *Yüzer yem,* etçil balıkların avlanmasında kullanılan ve batmadan su yüzeyinde kalabilen madde.

—Balıkç. *Yeme vurmak,* bir balıktan söz edildiğinde, iğneyi kapmak, yemi yutmak ya da yalnızca yeme dokunarak geçmek. || *Yaprak yem,* fileto halinde kesilip oltaya takılmış balık bedeninden oluşan yem. (Yem olarak kullanılacak balığın bedeni, solungaçların ve başın hemen arkasından

Provence kontu ile Savoialı Louise Marie Joséphine'in portreleriyle süslenmiş sedef çubuklu **yelpaze**
XVIII. yy. sonu - XIX. yy. başı
Süsleme sanatları müzesi, Bordeaux

yelve

sarı yelve ya da iskete

kar yelvesi

Boris **Yeltsin**

başlayarak kuyruğa kadar kesilir; omurga atılır, geri kalan iki fileto yem olarak kullanılır.)

—Binc. *Yem ölçeği,* ata uygun nicelikte yem vermek için kullanılan tahta ya da çinko kaplanmış ölçek.

—Hayvc. *Yem bitkisi* → YEMBİTKİSİ. || *Yem birimi,* 1 kg arpanın net enerji verimi esas alınarak hayvansal besinleri değerlendirmeye yarayan enerjetik ölçü birimi. || *(Bir besinin) yem değeri,* o besinin sağladığı yem birimi sayısı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yem dolgusu,* selüloz gibi besin değeri az ya da hiç olan maddelerin bir rasyondaki oranı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yem kabı,* hayvanlara yem vermeye yarayan taş, tahta ya da demirden kap. || *Yem ölçeği,* hayvanlara belirli miktarda yem vermeye yarayan kap, çoğunlukla sepet. || *Yem serpme,* tüylü av hayvanlarını yerinde tutmak ya da çekmek için özel olarak açılmış yollara taneli yem atma eylemi. || *Yem takviyesi,* üretimini artırmak amacıyla bir hayvana gereksiniminin üstünde bir rasyon vermek. || *Kaba yem,* hücre çeperleri özellikle selüloz bakımından zengin olan ve bu nedenle az sindirilebilen bitkisel yem. || *Yeşil yem,* ilkbaharda hayvanlara verilen yeni biçilmiş körpe ve taze tahıl ve baklagiller. || *Yoğun yem,* besleyici bileşenlerinden (enerji, proteinler...) birinin ya da birkaçının yüksek oranda bulunmasıyla belirgin yem.

—Tarım mak. *Yem dağıtıcısı,* hayvan besleme yerlerinde, sonsuz vida, bant vb. aracılığıyla yemliklere yem taşıyıp dağıtan mekanik düzenek.

—Zootekn. *Yem oburluğu,* besinlerin organoleptik niteliklerinden doğan güçlü iştah.

—ANSİKL. Balıkç. Balık yemleri çok çeşitlidir: balık parçası, denizkurdu, kafadanbacaklılardan bir parça, kavkılıların eti, kabuklulardan (yengeç vb.) bir parça vb. Yem, ya iğneye batırılarak ya da ipekle bağlanarak sabitleştirilir. Yem olarak kullanılan maddeler birbirine benzerse de hazırlanışları çok farklıdır; balıklar parçalanır ya da ezilir; kabuklular ve kavkılılar genellikle başka maddelerle karıştırılır (örneğin yemi ağırlaştırmak için kumla; bir yağ sızıntısı sağlayabilmek için bir yerfıstığı karışımıyla). Ortasu balıklarının (özellikle sardalya) avlanmasındaysa yem olarak havyar da kullanılabilir. Yem olarak kullanılan tahıllar, hamur halinde kullanılanlarla aynıdır. Ayrıca, bazı yemler, balığı çekmek için çevreye dağıtılıp serpiştirilir.

Balıkçılar, balığı çekmek için, bütünüyle yenebilecek maddelerden oluşan karışımlar yapmalıdır. Kenevir tohumu hamuru, ezilmiş has buğdaydan yapılan hamur, patates, pişmiş taneler, kepek, çeşitli larvalar, kurtlar, kan vb. yemlerin bileşimine girer. Akarsularda yemi ağırlaştırmak için, yemin ortasına kil konabilir. Suyu bulandıran bir yem oluşturmak için bazı balıkçılar talk, kaolin ya da alçı kullanırlar, ama bu uygulama tavsiye edilemez. Yeme katılabilecek cansız yiyecekler arasında mantartozu (besin parçacıklarını yüzeye çıkarır ve yeme lezzet verir) sayılabilir. Çevreye dağılan yemle avlanabilmek için, kullanılan maddelerin balığın yediği yiyeceklerle aynı olması ve balıktaki alışkanlıktan yararlanılması gerekir. Av yarışmalarında yemlere küçük çamur kurtlarını eklemek zorunludur. Denizde de çevreye dağılan yemler kullanılabilir: uskumrular ve yandan yassı balıklar için, temeli ezilmiş balık ve undan oluşan yem; sardalya için havyar ve yerfıstığı unu.

—Hayvc. • *Yem değeri.* Hayvanın tipine göre (tek mideliler ya da gevişgetirenler; bu sonuncularsa üretim tipine göre: süt ya da et) değişen bu değer, yemin içerdiği sindirilebilir maddelerle bunlardaki kuru madde oranını (Leroy metodu), metabolizmada kullanılabilir enerjiyle besinin toplam enerjisini göz önüne alan ("süt yem değeri" ile "et yem değeri" ayrımı) karmaşık formüllerle hesaplanır.

• *Yem dolgusu.* Bir besin ya da rasyondaki yem dolgusu, güç sindirilen bitkisel çeperlerin, yani liflerin miktarı arttıkça artar. Pratikte bir beslenme rejiminde bu miktar en düşük düzeyde tutulmalı, ancak, sindirim sisteminin hareketini sağlayacak miktarda kalmalıdır. Bununla beraber yem dolgusu hayvanın beslenme gereksinimini karşılayacak eşiği aşmamalıdır.

Gevişgetirenlere verilen yemlerin çoğunda yem dolgusu yüksek oranda bulunduğu için, yem dolgusu kavramı özellikle bu hayvanlar bakımından önemlidir. Pratikte, rejimlerin saptanmasında bu kavramdan yararlanmak için besinlerin niteliklerini belirleyen yem dolgusu birimleri ortaya atılmıştır.

• *Yoğun yem.* Tohumların çoğu ve tarım sanayisinin (değirmencilik, yağcılık, bira sanayisi, şeker sanayisi...) yan ürünleri yoğun yem olarak nitelenir. Otçul olmayan evcil hayvanlar (domuz, kümes hayvanları) genellikle sadece yoğun yemle beslenir. Bu yemler otçul hayvanlarda yalnız kaba yemden (ot, silo yemi, saman...) oluşan temel yem rasyonunu desteklemek için kullanılır. Pratikte, birçok yoğun yem çeşidinin karıştırılması, besleyici elemanlar bakımından iyi dengelenmiş bir rasyon elde edilmesini sağlar.

—Zootekn. Evcil hayvanların beslenmesinde kullanılan yemler beslenme özelliklerine göre büyük gruplara ayrılırlar. En başta *yoğun yem* ve *kaba yem* ayrımı yapılır. Kaba yemlerin örneği yembitkileridir. Bunlar ancak midelerinde (gevişgetirenlerin işkembesi) ya da kalınbağırsağı ile körbağırsağında (atgiller) bol miktarda mikroorganizma bulunan hayvanlar tarafından sindirilebilir. Yembitkilerindeki selülozu mayalandırma yoluyla parçalayabilen yalnız bu mikroorganizmalardır.

Yoğun yemler selüloz bakımından fakirdirler, bundan ötürü enerji değerleri yembitkilerininkinden daha fazladır. Bazı yoğun yemler az protein içerirler: buğdaygillerin taneleri, yumrular (lezzetli yemler). Yoğun yemlerin birçoğu protein bakımından zengindir (kuru maddenin % 20 -60'ı). Bunlar yağlı tohumlar, posalar ve hayvansal yan ürünlerdir.

Sistemli kimyasal incelemeler her yemin kimyasal bileşimini ve biyolojik değerini gösteren tablolar yapılmasını sağlamıştır. Bunlara bakılarak rasyonlar incelikle hesaplanabileceği gibi gerektiğinde yemler arasında yer değişikliği (ikame) de yapılabilir.

YEM, -mmi a. (ar. *yemm*). *Esk.* Deniz: *"Sahra-yı sükûn, yemm-i hayâlât!"* (A. H. Tarhan).

Yem sanayii türk aş genel müdürlüğü, tüzel kişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı İktisadi devlet teşekkülü. İlgili olduğu bakanlık, Tarım ve Köyişleri bakanlığı'dır. Ülke hayvancılığının gelişmesi ve verimin yükseltilmesi için gerekli yemleri üretmek, var olan hammadde kaynaklarından yararlanmak, yeni hammadde kaynakları bulmak, bu amaca uygun her türlü tarımsal, sınai ve ticari girişimlerde bulunmak amacıyla 1956'da kuruldu. 8.6.1984 tarih ve 233 sayılı Kanun hükmünde kararname'yle yeniden düzenlendi. 20.5.1992 tarih, 92/3098 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile özelleştirme kapsamına alındı. Başlıca görevleri şunlardır: karma yem hazırlamaya elverişli her türlü ilk maddeleri işlenmiş ya da işlenmemiş olarak iç ve dış piyasalardan sağlamak, bunları işleyerek hazırlamak; hayvanların cinslerine, ırk, yaş, verim ve yetiştirme amaçlarına göre ince, pelet ve granüle halinde karma yemler üretmek; üretim için gerekli yem fabrikalarını, yem yan sanayisi tesislerini ve atölyelerini kurmak, depolar oluşturmak; ülke koşullarına uygun karma yem türlerinin saptanması ve üretilen yemlerin elverişlilik derecelerinin belirlenmesi için her türlü bilimsel, teknik araştırma ve incelemeler yapılmasını sağlamak ve bunun için gerekli laboratuvarlar kurmak vb. Kuruluşun yem fabrikaları: Adapazarı, Ankara, Bursa, Erzurum, İstanbul, Konya, Samsun, Doğubayazıt (Ağrı), Tatvan (Bitlis), Çankırı, Diyarbakır, Elazığ, Kızıltepe (Mardin), Yatağan (Muğla), Van, Siirt, Hilvan (Şanlıurfa), Tunceli, Kırklareli, Korkuteli (Antalya), Acıpayam (Denizli), Adıyaman, Çaycuma (Zonguldak), Devrekani (Kastamonu), Göksun (Kahramanmaraş), Muş yem fabrikaları. Kuruluşun ayrıca Balıksan (Sinop), Çukoyem (Mersin), Tavşanlı (Kütahya) ve Uşak yem fabrikalarında iştirakleri vardır.

YEMANİ, YEMANİYE sıf. (öz. a. *Yemen* ve ar. *-î*'den *yemânî*, dişl. *yemâniyye*) *Esk.* Yemen'e ait, Yemen'le ilgili: *Hıtta-yı yemani* (Yemen ülkesi). *Saray-ı yemani* (Yemen sarayı).

—Esk. gökbil. *Şira-yı yemani,* Güney kutbu'ndaki bir takımyıldıza verilen ad.

—Esk. tıp. *Dûd-ı yemani,* Yemen kurdu; bedenin etleri içinde oluşan Yemen'e has çok ince bir kurt.

YEMBİTKİSİ a. Kendiliğinden yetişen ya da tarım bitkisi olarak yetiştirilen ve evcil hayvanların beslenmesinde kullanılan bitki.

—ANSİKL. Yembitkileri doğal çayırlarda kendiliğinden yetişir ya da tarla ve çayırlarda tarım bitkisi olarak yetiştirilir. Bu bitkilerin genellikle sap, yaprak, çiçek, meyve ve tohum gibi yerüstü bölümleri yem olarak kullanılır. Ama kökleri kullanılan yembitkileri de vardır: hayvan pancarı. Yembitkileri öngörülen kullanıma göre değişik gelişme evrelerinde hasat edilir. Çiçeklenme evresinden sonra hasadı yapılan yembitkilerinin içinde belirli oranda olgunlaşmamış ya da olgunlaşmakta olan tohumlar bulunur. Bu oran, yembitkisi olarak kullanılacak tahıllar (arpa, mısır) bakımından ihmal edilemez. Yembitkisi türüne göre bir yıl (mısır, bazı buğdaygiller) ya da birkaç yıl (yonca, buğdaygillerin birçoğu) biçilebilir. Ayrıca, bir yembitkisi bir yıl içinde birkaç kez biçilebilir.

Bir yembitkisinin olgunluğu, yüzey birimi başına verebileceği biyokütle artışı ile belli olur. Fakat, aynı anda, besleyici değeri hızla azalır; bu bakımdan, özellikle, yüzey birimi başına en fazla besleyici madde elde edilmesini sağlayan en uygun hasat evresini geçirmemek gerekir.

Yembitkileri hayvanlara ya hasattan hemen sonra ve kıyılarak *yeşil yem bitkisi* halinde (buğdaygiller, mısır) ya da bir süre saklandıktan sonra yedirilir. Saklama işi çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilebilir: yembitkisi açık havada ya da yapay olarak kurutulabilir (bu sonuncu durumda, küçük balya ya da topaklar biçiminde saklanır) ya da silaj biçiminde depolanır.

YEME a. **1.** Yemek eylemi. **—2.** Yiyecek, yemek: *Giyim kuşam bir yana, bu para yeme içme masraflarımızı bile karşılamaz.* **—3.** Tat, lezzet: *Tatlının görünümü kadar yemesi de güzeldi.* **—4.** *Yeme içme,* değişik türde besin ve içeceklerle beslenme. || *Yemeden içmeden kesilmek,* derin bir üzüntünün ya da büyük bir heyecanın etkisiyle yemek yiyemez duruma düşmek, iştahı kesilmek: *Babasının ölümünden sonra yemeden içmeden kesildi.*

—Biyol. *Yemeden yoksunluk,* bir süre için tamamen ya da kısmen besinden yoksun kalma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Biyol. Çeşitli hayvan grupları üzerinde bu bakımdan deneyler yapılmıştır: yumuşakçalar, kabuklular, balıklar, böcek larvaları, halkalısolucanlar üzerinde yapılan açlık deneyleri göstermiştir ki, gelişmenin yavaşlaması, hatta bazen dokularda değişimsizliğin eşlik ettiği bir gerileme (planaryalar, memertesler) pahasına olmakla birlikte, yemeden yoksunluk yaşam süresini oldukça uzatabilir. Yaşam süresi guppy'lerde 1,5, balanuslarda 3, gammaruslarda 5, patellalarda 8 ve yersolucanında 50 kat artar.

YEMEK a. **1.** Yemek yeme, karın doyurma işi: *Yemekten sonra kahve içmek.*

—2. Yenmek üzere hazırlanan ve sofraya getirilen her türlü yiyecek: *Çocukların yemeğini hazırlamak. Bu lokantanın yemekleri nefistir.* **—3.** Bir öğünü oluşturan yiyeceklerin tümü: *Hafif bir akşam yemeği.* **—4.** Genellikle belli bir olay, belli bir durum dolayısıyla, belli bir saatte (öğlen ya da akşam) düzenlenen yemekli toplantı ve bu toplantıda sunulan yiyeceklerin tümü: *Yemeğe çağrılı olmak. Sıkıcı, neşeli bir yemek. Zengin bir düğün yemeği.* **—5.** Tamlayan olarak, o yemeğin konduğu kabı, yemeği oluşturan, fiyatını ödemeye yarayan vb. şeyi belirtir: *Yemek tabağı. Yemek tepsisini odasına götürün. Yemek fişi.* **—6.** *Günün yemeği*, bir lokantanın mönüsünde her gün değişen yemek türü. || *Yemek çıkarmak*, bir konuğu ağırlamak için yemek sunmak. || *Yemek odası, yemek salonu*, yemek yenilen oda. || *Yemek seçmek*, yemek çeşitlerinden kimilerini sevmemek. || *Yemek vermek*, konukları yemeğe çağırmak, yemekle ağırlamak. || *Yemek yemek*, karnını doyurmak: *Yemek yediniz mi?*

—Ask. *Yemek borusu* → KARAVANA* BORUSU.

—Biyokim. *Deney yemeği*, mide kimüsünün içten uyarılması deneyi. (Deney şöyle yapılır: kişiye besinden belli bir miktarda verilir ve tübajla alınan mide ya da onikiparmakbağırsağı salgıları düzgün aralıklarla çözümlenir; böylece mide ya da onikiparmakbağırsağının salgılama kapasitesi ölçülmüş olur.)

—Denizc. *Yemek salonu*, bir gemide, zabitlerin yemek yediği salon.

—Fizyol. *Yalancı yemek*, Pavlov tarafından tasarlanan ve yemekborusu deriye ağızlandırılmış ve midesi bir fistülle dışarıya açılmış bir köpeğe mideye inemeyecek olan besinler vermeyi (yedirmeyi) öngören deney. (Yemek verildiğinde bol mide özsuyu salgılandığı görülür ve bu özsu fistül yolu ile toplanabilir.)

—İş huk. *Yemek parası*, yemeklerini iş yerlerinde yemek zorunda olan işçilere işveren tarafından ödenen para.

—Işl. ikt. *Yemek fişi*, bir işletmede çalışan ücretlilere, bazı lokantalarda elverişli koşullarla yemek yiyebilmeleri için verilen ya da satılan fiş. (Fişlerin çalışanlara parayla verilmesi durumunda, işletme, genellikle yemek ücretinin bir bölümünü kendisi öder.)

—Res. Bir yemek sahnesini canlandıran resim. || Yiyeceklerden oluşan natürmort. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Eski Türkler'de et (özellikle av eti), süt ve sütten üretilen yoğurt, peynir, çökelek vb. başlıca besin türleriydi. Göçebe bir yaşam sürdürüldüğünden yakılan bir ateş üzerinde pişirilen et, başlıca yemeklerini oluşturuyordu. Sebzeyi pişirerek yeme alışkanlığı yerleşik düzene geçtikten sonra sözkonusu olmaya başladı. Uygurlar ve onlardan sonraki dönemlerde yerleşik düzene geçen türk boylarında bahçe yapma, sebze yetiştirme geleneği sonucu yeni yemek türleri ortaya çıktı. Bunların çoğunluğu tahıllı, unlu yemeklerdi. Türkler zamanla çeşitli yörelere yerleştiler ve buradaki yemek türlerini de mutfaklarına kattılar. Yenmesi alışkanlık haline gelmiş kimi et ve yemek türleri yerlerini yenilerine bıraktı. İslamlığın benimsenmesiyle yemek alışkanlıklarında da değişimler oldu. En zengin türk yemekleri Anadolu'da ve özellikle Osmanlılar döneminde görülür. Bunlar arasına Anadolu'nun yerlilerinden, komşu ülkelerden, bizans ve azınlıkların mutfağından alınan çeşitler de katılmıştır. Bugün Anadolu'da yörelere göre de farklılıklar gösteren çok değişik yemek türleri vardır. (→Türk MUTFAĞI.)

—İkonogr. Eğlenceli bir kabare sahnesi olan *Jambon yemeği*, David Teniers'in bir başyapıtıdır. Lancret'nin *Jambon yemeği* ile J. F. De Troy'nun *İstiridye yemeği* de (Chantilly) benzer bir anlayışla yapılmıştır. Desportes ve Chardin'in *Etli yemek* ve *Perhiz yemeği* adını taşıyan birçok natürmortu vardır. F. Boucher'nin *Sabah kahvaltısı*'nı (Louvre), Renoir'ın *Kayıkçıların öğle yemeği*'ni (Washington), Manet'nin *Çayırda öğle yemeği*'ni de saymak gerekir.

YEMEK g. f. **1.** *Bir yiyeceği yemek*, İÇMEK'e karşıt olarak, onu çiğneyip yutmak, bu biçimde tüketmek: *Ekmek, et, meyve yemek. Bir tabak dolusu fasulye yedi. Çocuklar dondurma yiyorlar. Kuş gelip elimden yem yedi.* **—2.** *Bir şeyi yemek*, onu (yutmadan) ağzına götürmek, ısırmak, kemirmek, çiğnemek: *Tırnaklarını yemek. Kalemin ucunu yemek.* **—3.** *Bir kimseyi, bedeninin bir bölümünü yemek*, böceklerden söz ederken bir kimsenin bedeninin bir yerini ısırmak, sokmak: *Sivrisinekler bacaklarımı yedi.* **—4.** *Bir şeyi, bir maddeyi yemek*, bir böcekten söz ederken, kemirmek, delik deşik etmek: *Güve bütün yünlüleri yemiş.* **—5.** *Bir şeyi yemek*, bir şeyden söz ederken, bir başka şeyi aşındırmak, çürütmek, kemirmek: *Pas demiri yer. Kuyunun kenarı ipi yemiş.* **—6.** *Bir kimseyi, bedenini yemek*, batmak, çizmek, kaşındırmak, dalamak. **—7.** *Bir şey (gereç, madde) yemek*, bir şeyden söz ederken, yapımında kullanılmak, harcanmak; bir taşıttan söz ederken, çalışması için gerekli olan maddeyi tüketmek: *Bu elbise çok kumaş yer. Yüz kilometre başına on beş litre benzin yiyen araba.* **—8.** *Bir şey (olumsuz, kötü) yemek*, hoş olmayan, bir olayla, bir eylemden söz ederken, onunla karşılaşmak, ona uğramak; kötü bir şeye hedef olmak: *Buraya gelirken müthiş bir yağmur yedik. Arkamdan küfür yemek istemem. Dayak, tokat yemek. Bıçak, kurşun yemek.* **—9.** *Ceza, hapis vb. yemek*, yasal yoldan cezalandırılmak: *Bu suçtan en az on yıl yer.* **—10.** *Haram, rüşvet vb. yemek*, hakkı olmayan ya da kendisine yasak edilmiş bir şeyi almak, kabul etmek. **—11.** *Para(sını), mal(ını), servet(ini) vb. yemek*, harcamak, savurganlık etmek, tüketmek: *Ömrü boyunca çalışmayıp miras yedi. Hazır para yemek. İnsan bu eğlence yerinde çok para yiyor. Bütün varlığını bir yılda yedi, tüketti.* **—12.** *Bir kimsenin parasını yemek*, kendi yararına başkasına para harcatmak; o kimseye alacağını ödememek: *Akrabaları adamın yüzüne gülüp parasını yediler. O adam benim yüz bin liramı yedi.* **—13.** *Bir kimseyi yemek*, bir kişiden söz ederken, o kimsenin gücünü kırmak, perişan etmek, mahvetmek: *Kim derdi ki o çelimsiz oğlan bunca yıllık köyün ağasını yiyecek.* **—14.** *Bir kimseyi yemek*, bir duygudan, bir düşünceden, bir istekten vb. söz ederken, o kimseyi sürekli üzmek, tedirgin etmek, içten içe kemirmek, tüm varlığını ele geçirerek gücünü tüketmek: *Çaresizlik kadını yiyordu. Para hırsı adamı yiyor.* **—15.** *Bir kimsenin zamanını vb. yemek*, bir şeyden (soyut) söz ederken, o kimseyi meşgul etmek, zamanını, ömrünü vb. tüketmek, almak: *Bu iş bütün günümü yedi. Politika onun ömrünü yedi.* **—16.** *Bir kimseyi gözleriyle yemek*, ona cinsel istek duyarak bakmak. **—17.** *Birbirini yemek*, onunla geçinememek, kavga etmek: *Bu evde herkes birbirini yiyor.* **—18.** Tkz. *Bir kimseyi yemek*, korkulacak bir yanı olmak (olumsuz anlamda kullanılır): *Gelsenize, sizi yiyecek değiliz! Ondan neden korkuyorsun, adam yemiyor ya!* **—19.** Tkz. *Bir kimseyi yemek*, onu harcamak, hakkını yemek: *Bu sefer de yedin beni.* **—20.** Arg. inanmak, kanmak, yutmak: *Polis bunu yemez.* **—21.** *Yediği naneye bak*, yapılan bir işin uygunsuz ve yersiz olduğunu belirtmek için söylenen çıkışma sözü. || *Yediği önünde, yemediği ardında*, bir kimsenin bolluk içinde yaşadığını belirtmek için söylenir. || *Yeme de yanında yat*, bir yemeğin çok lezzetli, çok hoş olduğunu anlatmak için kullanılır. || *Yiyip bitirmek*, tüketmek: *Payıma düşeni aynı gün yiyip bitirdim;* sürekli tedirgin etmek, sağlığını bozacak kadar üzmek: *Onun bu vurdumduymazlığı yiyip bitiriyordu annesini.*

—Besl. *Az yemek*, bir ölçüde süreklilik kazanan besin tüketimi yetersizliği. (Bedensel düşkünlük yaratır, hastalıklarda ve ölüm oranında artışa neden olur.)

—Denizc. *Denizleri yiyememek*, bir gemiden söz ederken, dalga ve fırtınaya karşı ilerleyememek.

—Oy. *Sayı yemek*, bazı oyunlarda olumsuz puan almak.

◆ gçz. f. **1.** Karın doyurmak, beslenmek, tat almak amacıyla yiyecekleri tüketmek, yemek yemek: *Sağlıklı olmak için ölçülü yemek gerekir. Sıkıntıdan bütün gün gidip gelip yedim.* **—2.** *Ye kürküm ye*, kişiye gösterilen saygının onun kişiliğine değil, giyim kuşamının düzgünlüğüne ya da mevkisine olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Yemeden içmeden*, kötü davranışlardan söz ederken, vakit geçirmeden anlamında kullanılır: *Sen tut burada konuşulanları yemeden içmeden onlara aktar.* || *Yiyip içmek*, karnını doyurmak.

◆ **yedirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı yedirmek*, onlara yiyecek vermek, yemelerini sağlamak. **—2.** *Bir kimseyi yedirmek*, kendi başına yiyecek durumda olmayan bir kimseyi, yiyecekleri ağzına götürerek beslemek: *Bir bebeği, felçli bir hastayı yedirmek.* **—3.** *Bir şeyi (madde) bir şeye yedirmek*, o maddeyi bir yüzeye yayıp emilmesini ya da başka bir maddeyle iyice karışmasını sağlamak: *Kremi tenine yedirmek. Yağı hamura yedirmek.* **—4.** *Bir şeyi bir şeye yedirmek*, bir fazlalığı herhangi bir biçimde kullanarak belli olmayacak duruma sokmak: *Elbisedeki potluğu dikişe yedirmek.* **—5.** *Kendine, nefsine, onuruna vb. yedirmek*, yakıştırmak, yaraştırmak (olumsuz anlamda kullanılır): *Bana o tonda konuşmasını kendime yediremedim. Böyle bir hakareti onurunuza nasıl yedirebiliyorsunuz?* **—6.** *Bir kimseye (rüşvet) yedirmek*, bir iş yaptırmak, bir çıkar elde etmek amacıyla ona almaya hakkı olmadığı halde para vermek; rüşvet vermek. **—7.** *Yedirip içirmek*, besleyip büyütmek.

—Grav. Oforttan söz ederken, kazınacak planşı asitle etkimek.

—Res. *Renkleri, çevre çizgilerini yedirmek*, bunları herhangi bir kesintiye meydan vermeden, derece derece resmin bütünüyle kaynaştırmak.

—Terz. *Yedirerek dikmek*, bir dikiş, bir pens sözkonusuysa, bunları yavaş yavaş azaltmak ya da genişletmek.

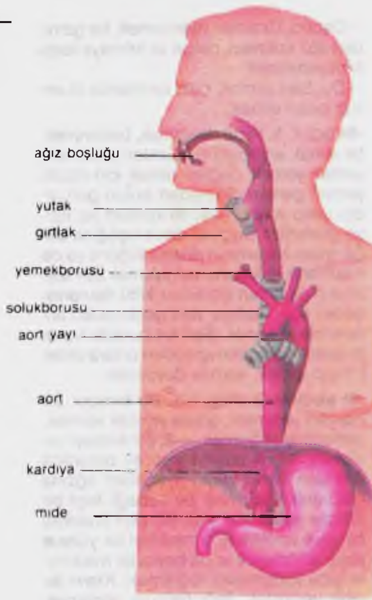
◆ **yedirilmek** edilg. f. Yedirmek eylemine konu olmak: *Masajla yedirilmesi gereken bir krem.*

◆ **yenmek** edilg. f. **1.** Yemek eylemi yapılmak, ya da yiyecek olarak tüketilmek: *Bizim evde akşam yemeği hep bu saatte yenir. Soğuk yenen bir yemek. Bu ağacın meyvesi yenmez. Böreklerin hepsi yendi.* **—2.** Aşınmak, kemirilmek: *Pantolonun dizleri yenmiş.* **—3.** *Yenene içiline bakılmamak*, düşünmeden bir şeyi bol bol harcamak. || *Yenenle yanana dağ dayanmaz*, tüketimin çokluğunu, büyüklüğünü vurgulamak için söylenir.

◆ **yenilmek** edilg. f. **1.** Yemek eylemine konu olmak. **—2.** *Yenilir yutulur gibi değil*, sözkonusu bir yiyecekse, yenmeyecek nitelikte; bir kimseyse, öyle kolay kolay baş edilemeyecek bir yapıda; söz ise, çok kırıcı, çok ağır olduğunu anlatmak için kullanılır.

YEMEKBORUSU a. Anat. Yutaktan mideye kadar uzanan kaslı-zarlı boru. (Eşanl. ÖZOFAJ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Patol. *Yemekborusu iltihabı*, mukozanın akut ya da süreğen iltihabı. (Eşanl. ÖZOFAJİT.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yemekborusu kısalığı*, doğuştan anormal kısalıkla belirgin biçim bozukluğu. (Mideyi kısmen göğüs kafesi içine çekerek içindekilerin yemekborusuna geri gelmesinden doğan sindirim bozukluklarına neden olur. Çekme yapan nedbelerden ileri gelen edinsel yemekborusu kısalıkları da vardır.) || *Yemekborusu sıkışması*, yutak-yemekborusu yolunun kısa ya da uzun süreli sıkışma hali. (Eşanl. ÖZOFAJİZM.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yemekborusu urları*, yemekborusunda görülen iyicil ya da kötücül urlar (Bk. *ansikl.* böl.)

yemekborusu

—Vet. *Yemekborusu oluğu,* börkenekten geçerken kardiayı kırbayıra bağlayan kanal. || *Yemekborusu kursağı,* yemekborusunun kimi zaman boyun, kimi zaman da göğüs parçasında görülen anormal genişleme. || *Yemekborusu tıkanması,* çoğunlukla sığırlarda rastlanan ve hemen her zaman hayvanın hacimli bir yemi (elma, şekerpancarı parçası, yerelması vb.) çiğnemeden yutmasından ileri gelen tıkanma. İşkembede toplanan gazı çıkaramayan hayvan "şişer". Lokma boru sonda ile itilemez ya da çıkarılamazsa boğulmayı önlemek için işkembeyi delmek gerekebilir.

—Zool. Yemekborusu gerdanlığı, omurgasızların pek çoğunda yemekborusunu çevreleyen sinir halkası. (Karın sinir kordununu, sırtta bulunan beyin gangliyonuna bağlar; yumuşakçalarda iki tanedir.)

—ANSİKL. Anat. Yemekborusu, başından sonuna kadar, art arda boynun alt kısmından, göğüs boşluğundan, diyaframdan ve karın boşluğunun üst kısmından geçen ve orta çizgide, omurganın önünde yer alan bir organdır. Göğüs boşluğundan geçerken aortla yakından ilintilidir; önce öndeyken, sol kenarını çaprazladıktan sonra onun arkasına geçer; uzunluğu 25 cm, genişliği 2 ila 3 cm'dir. Kardiya düzeyinde mideyle birleşerek son bulur. Yemekborusunun işlevi, güçlü sığamsal hareketlerle besinleri ağızdan mideye kadar götürmektir.

—Karş. anat. Tüm omurgalılarda, yutağın devamını oluşturan ve mideye kadar uzanan (kardiya ile ondan ayrılır), yemekborusunun keratinleşebilen çok katlı bir epitelyumu vardır (ördek, kemirgenler, balinagiller). Kuşlarda ve memelilerde, çok hücreli, sümüksü ya da seröz-sümüksü bezler içerir. Kuşlarda, yemekborusunun üzerinde dış yanda, sindirim işlevi olmayan ve kursak adı verilen bir cep bulunur. Otçul memelilerde, "mide"nin bir kısmı asılında yemekborusundan oluşur. Aynı şey suaygırının midesinin, çokkatlı epitelyumlu ön cebi ya da gevişgetirenlerin midesinin dört cebinden üçü (börkenek, işkembe ve kırkbayır) için de geçerlidir. Tüm türlerde, besin kitlesinin yutaktan mideye kadar geçişini yemekborusunun sığamsal hareketi sağlar.

—Patol. Yemekborusunda travmadan ileri gelen yaralar ve kopmalar nadirdir; buna karşılık yabancı cisimlerle ya da aletlerle (özofagoskopi) meydana gelen delinmeler daha sıktır. Yemekborusu yanıkları çoğunlukla yakıcı asit ya da baz yutulmasından ileri gelir: feci bir başlangıç evresinden sonra, uzun ve zor bir tedavinin ürünü bir nedbeleşme darlığının belirtisi olan süreğen bir yemekborusu iltihabı yerleşir. Doğuştan yemekborusu biçim bozuklukları (yemekborusu atrezisi, yemekborusu -solukborusu fistülleri) çok ağır hastalıklardır. Yemekborusu urları iyicil olabilir (kistler, miyomlar); fakat sık görüleni, 50 yaşın üstündeki erkeklerde olan ve önce aralıklı ve gelgit sonra sürekli bir yutma güçlüğü ile kendini belli eden kanserdir.

• *Yemekborusu iltihabı.* Enfeksiyondan, zehirlenmelerden ya da alerjiden ileri gelebilir. *Peptik yemekborusu iltihabı,* aşırı salgılanan mide özsuyunun boru mukozasını tahriş etmesinden doğar. Yemekborusu iltihaplarının klinik tablosu, yutmada güçlük, aşırı tükürük salgısı ve yutulanların geri gelmesiyle özetlenebilir. Tedavi ilaçladır (jöleler, antispazmodikler). Cerrahi tedaviye biçim bozukluklarında (hiatus fıtığı, yemekborusu uzunluğu) ve yemekborusu delinmelerinde başvurulur.

• *Yemekborusu sıkışması.* Birdenbire başlayan kısa ya da uzun süreli bir kasılmadır. Hasta, yemekborusunun üst bölümünde ağrılı bir yabancı cisim varmış gibi bir sanıya kapılır, yutma güçtür, hatta hemen hemen olanaksızdır. Yemekborusu sıkışması, tetanos, yara ya da darlık belirtisi olabildiği gibi histeriden de ileri gelebilir.

YEMEKHANE a. (*yemek* ve fars. *ḫāne*' den *yemek-ḫāne*). Bir kuruluş üyelerinin, bir okuldaki öğrencilerin, askerlerin vb. yemeklerini hep birlikte yedikleri büyük salon.

YEMEKLİ sıf. Yemek de yenilen, yemek de verilen: *Yemekli toplantı. Yemekli pansiyon.*

—Dy. *Yemekli vagon,* yolculara yemek servisi verecek biçimde düzenlenmiş vagon. (Eşanl. VAGON RESTORAN.)

YEMEKLİK sıf. **1.** Günlük yemek yapımında tüketilen sıradan ürünler için kullanılır: *Yemeklik zeytinyağı, sirke.* **—2.** Yemek için ayrılan bir ürün için kullanılır: *Yemeklik nohut. Yemeklik pirinç.*

—Kasapl. *Yemeklik et,* haşlanacak ya da sos katılacak parçaların tümüne verilen ad.

◆ a. Yiyecek şey, yiyecek maddesi: *Pazardan yemeklik almak.*

—Kur. tar. Osmanlılar'da padişahların sadrazamlığa yeni atananlar onuruna verdikleri ziyafet. (Sadrazamın oturduğu yer Rumeli tarafındaysa ziyafet Bahariye köşkü'nde düzenlenirdi.)

YEMEKSİZ sıf. Yemeği olmayan, yemek verilmeyen: *Yemeksiz toplantı. Yemeksiz otel.*

YEMEN, ar. **el-Yemen,** Arabistan yarımadasının güneyinde, Kızıldeniz ve Aden körfezi kıyısında devlet; 536 869 km^2; 11 680 000 nüf. Başkenti *Sanâ.* Resmi dili *arapça.* (Eski Yemen Arap Cumhuriyeti [Kuzey Yemen] ile Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin [Güney Yemen] birleşmesiyle 22 mayıs 1990'da Yemen Cumhuriyeti adıyla kuruldu.)

COĞRAFYA

Yemen'in jeolojik yapısının ekseni, Arap yarımadası sert tabanının güneybatı kenarını kaplayan yüksek topraklardan oluşur; sert tabanın bu bölümü, başlıca K.-B.-G.-D. doğrultusunda olmak üzere birbirinden farklı çok karmaşık bloklar halinde kırılmaya uğramıştır: sözkonusu bloklar Jura ve Kretase devrinde oluşmuş tortullarının yanı sıra 3 760 m'ye ulaşan yanardağ konilerinin tepeden baktığı önemli bazalt lavları akıntılarıyla kaplıdır. Yemen fiziksel coğrafya bakımından kıyılardan iç kesime doğru sıralanan üç ana bölgeye ayrılır: dar kıyı ovası, Yemen platosu ve geniş çöl alanları. Kesin sınıflarla birbirinden ayrılmayan bu bölgeler arasında bazı geçiş kuşakları da yer alır.

Bir bölümü Suudi Arabistan'da kalan

Yemen
Sanâ'nın kuzey-batısındaki Hamir yöresinden bir görünüş

S. Held

ve Kızıldeniz boyunca güneye doğru uzanan ve Tihame adı verilen kıyı ovasının genişliği 25-40 km arasında değişir. Ekime elverişli alanların yer yer geniş kumul zincirleriyle kesintiye uğradığı bu az çok düz şerit iç kesime doğru hafifçe yükselerek 200 m'ye kadar ulaşır. Daha doğuda kıyı ovası yerini, dik yamaçlı vadilerle parçalanmış alçak tepelere bırakır. Bu kesimde yükseklik 450 m'den başlayarak 1 500 m'ye kadar çıkar. Aden körfezini izleyen güneydeki uzun kıyı ovası ise iç kesime ancak 8-16 km kadar sokulur. Yemen platosuna bağlı uzantıların bazı yerlerde denize kadar inmesi nedeniyle düzlük alanlar birbirinden kopuk bir şerit biçiminde uzanır.

Her iki kıyı ovasının gerisinde yükselen Yemen platosu özellikle batı kesimde engebeli bir görünüm taşır. Bu kesimin yüksek ve sarp dağ sıraları arasında kanyon benzeri oluşumlar ve aşınmış tepeler bulunur. Arabistan yarımadasının en yüksek noktası olan Hadur Şuayb (3 760 m) burada yer alır. Platonun güney kıyı ovasına koşut biçimde uzanan kesimi, batıdan doğuya doğru *vadi* denen mevsimlik akarsu yataklarının oluşturduğu havzalarla bölünmüştür. Heşa Dağı (3 227 m) gibi dorukların yer aldığı güneybatıdaki yüksek yöre Meyfae vadisiyle ikiye ayrılır. Daha doğuda yıl boyunca akan Hadramut ırmağı ile onun bazı mevsimlerde kuruyan uzantısı Mesile'nin vadileri, önce kıyıya koşut biçimde ilerledikten sonra güneye dönerek platoyu kesen uzun bir havza oluşturur. Yemen platosu bu havzadan başlayarak Umman sınırına doğru alçalır. Kuzeyde de yüksekliği giderek düşen plato alanı bir geçiş kuşağının ardından kum çölleriyle birleşir.

Ülke topraklarının yaklaşık yarısını kaplayan kuzeydeki geniş çöl alanı, Suudi Arabistan'daki Rübülhali'nin bir parçasını oluşturur. Bu bölgede yer alan Remlet üs-Sebeteyn, iki mevsimlik ırmağın sularını aldığından bazı farklı özellikler gösterir.

Yemen platosunun batı kesimi sismik hareketlerin yoğun olduğu kuşak üzerindedir. En son 1982'de Sanâ'nın güneyinde meydana gelen büyük depremde çok sayıda köyün yıkılması sonucunda yaklaşık 500 000 kişi evsiz kalmış ve 3 000 kişi de yaşamını yitirmiştir.

Yemen'in iklim koşulları yüksekliğe bağlı olarak değişir. Tropik özelliklerin görüldüğü kıyı şeridinde mevsimler arasındaki geçiş belirsizdir. Örneğin güney kıyısındaki Aden'de ocak ve temmuz ortalama sıcaklıkları sırasıyla 25°C ve 32°C'dir. Yazın gündüz sıcaklığı çoğu kez 38°C'yi geçer; bu aşırı sıcaklara genellikle % 80'e varan yüksek bir nemlilik oranı eşlik eder. Kıyı şeridinin tersine yüksek kesimlerde yazlar daha serin, kışlar daha serttir. Kış aylarında bazen kar yağışı ve don olayı da görülür. Yağış düzeni büyük ölçüde yazın esen güneybatı musonlarına bağlıdır. Doğudaki alçak kıyı bölgeleri ve kuzeydeki çöl alanları yılda 100 mm'nin altında yağış alır. Güneybatıdaki yüksek kesimlerde 400 mm'nin üzerinde olan yıllık yağış miktarı, batıdaki dağ sıralarında bazen 750 mm'ye kadar çıkar.

Yemen'in batı kesiminde oldukça geniş bir yer tutan verimli toprakların zengin bitki örtüsü, Arabistan yarımadasının büyük bölümüne egemen olan kıraç yapıyla tam bir karşıtlık oluşturur. Bu bölgenin özellikle sekili yamaçları ve vadi tabanları tarım alanları olarak kullanılır. Kıyı kesiminin yer yer çalılarla kaplı bozkır örtüsü, dağ eteklerinde yerini, dikenli ağaçların oluşturduğu ve demirhindi, vidaağacı ve akasya gibi türlerin de yetiştiği kesintili bir kuşağa bırakır. Dağlık alanın 1 200 m'ye kadar olan kesimlerinde mürrüsafi ve akgünlük elde edilen ağaçların yanı sıra keçiboynuzu, incir, hurma ve mango ağaçlarına rastlanır. Daha yukarılarda egemen bitki türünü sütleğenler oluşturur; ayrıca akasya, okaliptüs, sarısabır, çeşitli çalı ve ot türleri de bulunur. Ülkenin güney ve doğu kesimlerinin büyük bölümü ise bitki örtüsünden yoksundur. Ekim alanlarının başta Hadramut ırmağının tabanı ve sekileri olmak üzere ırmak yataklarının çevresiyle sınırlı olduğu bu kesimlerde, kıyı şeridi ile bitişik plato alanında batı kesimindekine benzer bir bitki örtüsü görülür.

Yabanıl hayvan varlığı tavşan, tilki ve sırtlan gibi küçük memeli hayvanlar ile çeşitli sürüngenleri kapsar. Oriks ve dağ keçisi'nin soyu tükenmeye yüz tutmuştur. Ülkedeki dağlar ve kıyı bataklıkları çeşitli kuşların göç yolları üzerindeki başlıca uğrak yerleridir. Güney kıyı şeridinin açıklarındaki sularda bol miktarda orkinos, köpekbalığı, sardalye, kalamar, uskumru ve ıstakoz bulunur.

nüfus

Yemen nüfusunun büyük çoğunluğunu Araplar oluşturur. Özellikle batıdaki kırsal alanlarda kabile özelliklerini bir ölçüde sürdüren Araplar, sosyoekonomik konumlarına göre kentliler, yerleşik tarımcılar ve göçebe çobanlar biçiminde üç ana kesim altında toplanabilirler. Daha çok ülkenin güney ve doğu kesimlerinde bulunan küçük azınlık toplulukları arasında Hintliler, Pakistanlılar, Somalililer, Amharalar, Svahililer ve İsrail'e göçler sonunda iyice azalmış olan Yahudiler sayılabilir. Resmi dil olan arapça eski güney sami dilinin belirgin izlerini taşır. Arapların tamamı ve bazı azınlıklar müslümandır. Yemen toplulukları, arap dünyasında uzun zamandan beri yerleşik (tarımcı) olmalarıyla tanınırlar; kabile yapılarını ve göçebelerinkine benzeyen onur kurallarını olduğu gibi korumuşlardır. Birçok kabile konfederasyonu (en önemlisi olan kuzeydeki Haşitler ve Bekiller konfederasyonu'nun 50 000 üyesi vardır) sürekli çatışma halindedir. Toplum, birbirinden kız almayı reddeden iki sınıfa bölünmüştür: bunların biri özellikle köylülerden, diğeriyse aşağı sınıf sayılan tüccarlardan ve esnaftan oluşur. Bir iç hiyerarşiye sahip olan her sınıf, kabile meclisinde kendisini temsil etmesi için bir şef seçer. Nihayet, Etyopya kökenli oldukları sanılan bir "uşaklar" sınıfı aşağılık işleri yapar. Bugün yahudi azınlık kültürel ve toplumsal bakımdan Yemenliler'le bütünleşmiştir. Toplam nüfus içindeki oranları dörtte üçe yaklaşan sünnilerin çoğu şafii mezhebine bağlıdır. Zeydiler ile İsmaililerden oluşan şiilerin büyük bölümü ülkenin kuzeybatısında toplanmıştır. Azınlıklar arasındaki başlıca dinler Hıristiyanlık, Hinduizm ve Yahudilik'tir.

Nüfus yoğunluğu km^2'ye 22 kişi dolayındadır. Bu oran başlıca yerleşim bölgelerini içine alan kıyı şeridi ve plato alanında çok daha yüksektir. Kuzeydeki çöl alanları yalnızca küçük göçebe topluluklarının barındırır. Kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1990) ancak % 29'u bulur. Kent ve kasabaların çoğu batıda plato yamaçlarında, güneyde ise kıyı şeridinde kuruludur. Başkent Sanâ dışında en önemli kentler Aden, Taiz ve el-Hudeyde'dir. Kırsal yerleşme dokusu son derece dağınık bir yapı gösterir, ağırlıkta olan küçük köylerin çoğunda akraba aileler oturur.

Dünya standartlarına göre son derece yüksek olan ve Ortadoğu'daki genel düzeyi de aşan doğum ve ölüm oranları sırasıyla yaklaşık ‰ 51 ve ‰ 16'dır (1991). Bunun bir sonucu olarak 15 yaş altındaki grubun toplam nüfus içindeki oranı % 50'yi bulur. Ülkenin bir başka önemli demografik özelliği eski çağlardan beri yoğun olan dışarıya göç eğilimidir. XX. yy.'da ekonomik ve siyasal nedenlere bağlı olarak daha da süreklilik kazanan bu göç hareketinden dolayı başta Suudi Arabistan olmak üzere komşu arap ülkelerinin çoğunda oldukça kalabalık bir yemenli topluluğu yaşamaktadır. 1980'lerde ülkenin toplam erkek işgücünün üçte birinin yurtdışında çalıştığı tahmin edilmektedir. 1990'da Körfez krizi sırasında Yemen'in Irak'ı desteklemesi yüzünden Suudi Arabistan, ülkesinde bulunan 1 milyon kadar yemenliyi sınır dışı etti. Bu durum yemen ekonomisi için çift yönlü (dövizden mahrumiyet ve içerde işsizlik) bir yıkım oldu.

ekonomi

Birleşme sonrasında uyum ve bütünlük sağlama yönünde adımlar atma sürecine giren Yemen'de gelişme yolunda bir karma ekonomi yürürlüktedir. Bu süreçle birlikte Güney Yemen'in son yıllarda uzaklaşmaya başladığı merkezi planlama sisteminin önemli ölçüde ortadan kalktığı söylenebilir. Yeni devleti oluşturan her iki kesimde geçmişte başvurulan dış yardımlar önemini korumaya devam etmektedir. 1990 verilerine göre GSMH (yaklaşık 8,4 milyar dolar) nüfus artışından daha hızlı büyümekle birlikte hâlâ çoğu Ortadoğu ülkesinin gerisindedir ve kişi başına milli gelir 719 dolar dolayındadır.

Gayri safi yurt içi hâsıla içindeki payı dörtte biri biraz geçen tarım sektöründe toplam işgücünün yarıdan fazlası çalışır. Büyük ölçüde geçimlik düzeyde olan ve geri bir yapıya dayanan tarım, ülkenin gıda gereksinimini bütünüyle karşılamaktan uzaktır. En çok yetiştirilen darı ve patates dışında başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, mısır, üzüm, hurma, pamuk ve susamdır. Özellikle güneyde domates, soğan, karpuz, muz gibi sebze ve meyveler de üretilir. Ticari tarım ürünlerinin başında büyük bölümü ihraç edilen kahve, kat (yaprakları yemenlilerce çiğnenen ve uyuşturucu özelliği olan bir bitki) ve tütün gelir. Koyun, keçi ve sığır besiciliğine dayalı hayvancılık önemli bir gelir kaynağı olmanın yanı sıra, canlı hayvan dışsatımına da olanak verir. Balıkçılık küçük ölçekte yürütülmekle birlikte yerel tüketimde önemli yer tutar. En çok avlanan deniz ürünleri sardalye ve uskumrudur. El-Hudeyde'de dışsatıma dönük bir balık işleme tesisi kurulmuştur.

Yemen yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin sayılır. Özellikle ülkenin batısında çeşitli mineral yatakları saptanmıştır. Sanâ'nın kuzeyine düşen Nukum dağında çıkarılan demir cevheri yöredeki tesislerde işlenir. Daha kuzeyde de ticari açıdan işletilmeye elverişli demir cevheri yatakları vardır. Tihame bölgesindeki Salif'te ve Remlet üs-Sebeteyn kenarındaki Şabva bölgesinde bir miktar tuz çıkarılır. Bilinen diğer yeraltı kaynakları arasında kömür, bakır, kükürt, kurşun, çinko, nikel, gümüş, altın ve uranyum sayılabilir. Kuzeybatıdaki Maribülcevf havzasında 1980'lerin ortalarında bulunan petrol yataklarının rezervleri umut verici düzeydedir. Aynı dönemde Şabva bölgesinde saptanan petrolün üretimine 1987'de başlanmıştır (1991'de üretim 10 Mt).

İmalat sektörü, toplam işgücünün % 5 kadarına istihdam olanağı sağlar. Daha önce ingilizlere ait olan ve yeni yatırımlarla modern bir yapıya kavuşturulan Küçük Aden'deki petrol rafinerisi, toplam sanayi üretimi içinde oldukça büyük bir paya sahiptir. ABD sermayesine bağlı bir şirketin 1966'da Maribülcevf petrollerini işlemek üzere kurduğu bir başka rafineri de üretime geçmiştir. Sanayiyi çeşitlendirmek amacıyla son yıllarda yabancı sermaye ve dış yardımlara dayanarak uygulanan geniş çaplı programların belirli bir başarıya ulaştığı söylenebilir. Önde gelen sanayi dalları gıda işleme, çimento ve yapı gereçleri üretimi, dokumacılık, kauçuk ve plastik eşya yapımı, meşrubat sanayisi ve mandıracılıktır. Kilim, deri eşya, kılıç, kama, süs eşyası gibi ürünlere dayanan geleneksel el sanat-

ları da varlığını korumaktadır. Bütünüyle termik santrallardan elde edilen elektriğin yıllık üretimi ancak 1,8 milyar kWsa düzeyindedir (1990).

Yemen'in dış ticaret açığı son yıllarda azalma eğilimi içine girmiş olmakla birlikte oldukça yüksektir. Bu durum geçmişte Güney Yemen'in SSCB ve Çin'den, Kuzey Yemen'in de zengin arap devletlerinden geniş çapta yardım almasını zorunlu kılmıştır. Değer olarak dışalımın çok küçük bir bölümünü karşılayabilen dışsatım (1990'da 983 milyon dolar dışalıma karşılık 197 milyon dolar dışsatım) büyük ölçüde canlı hayvan, gıda maddeleri, kahve, deri, sigara ve işlenmiş petrol ürünlerine dayanmaktadır. Başlıca dışalım kalemleri ise makine ve ulaşım araçları, temel mamul mallar, gıda ürünleri, kimyasal maddeler ve ham petroldür. Dış ticari ilişkilerini çok yönlü yürüten Yemen'in komşu ülkelerden Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin yanı sıra Avrupa ülkeleri, ABD, Japonya ve Çin'le bağları vardır.

Dış yardımlarla açılan bazı yeni yollara karşın, karayolu ağı yetersiz ve bakımsızdır. Yolların yalnızca küçük bir bölümü kaplanmıştır. Ülkede demiryolu yoktur. Arap-İsrail çatışmasına değin işlek bir liman olan Aden, Süveyş kanalının 1975'te yeniden açılmasını izleyen beklentilere karşın, eski canlılığına hâlâ kavuşamamıştır. Kızıldeniz'e bakan el-Hudeyde dışında küçük Muha ve Salif limanları da kıyı taşımacılığına hizmet verir. Aden, Sanâ, el-Hudeyde ve Taiz'de uluslararası havaalanları vardır.

Taiz, ön planda Ulu Cami

TARİH

• *İ.S. 634'e kadar islamöncesi Yemen.* Seba (başkent Marib), Main, Kataban ve Hadramut olarak dört krallığa bölünen Yemen'de, hem Main hem de Seba krallıkları gelişti. En azından İ.Ö. 700'de kurulan Main krallığı, en geç İ.Ö. III. yy. sonunda Seba krallığı tarafından kendine katıldı. Daha İ.Ö. III. binyıl'ın sonunda ortaya çıktığı sanılan Seba krallığı, parfüm imalatı ve Hint okyanusu ile Kızıldeniz kavşağında yer alması nedeniyle, erkenden büyük bir ticari gelişme gösterdi. Böylece Doğu Asya ve Akdeniz arasındaki deniz ve özellikle kervan trafiğini denetimi altına alabildi. Yemenliler, kuzeydeki Nabatiler'in ülkesinde ve Suriye sınırında ticaret acentaları bile kurdular ve bunlar için birçok kez Asur krallarına vergi ödemek zorunda kaldılar (İ.Ö. VIII. VII. yy). İlkin *mukarrib* denilen rahipler tarafından, ardından İ.Ö. 500'e doğru Eritrea ve Abisinya Tigresi'ni (Aksum krallığı) sömürgeleştiren Seba kralları tarafından yönetilen Seba devleti, İ.Ö. II. yy. başında Reydan arazisini kendine kattı ve bu durum Seba devleti hükümdarlarına Seba ve Dhu Reydan kralı unvanını kazandırdı. Romalılar'ın başarısız saldırılarına uğrayan (İ.Ö. 25-24) Yemen'in ağırlık merkezi, Marib'ten, Abisinya ile ilişkileri daha iyi sürdürebilecek bir yerde olan Zufar'a doğru kaydı. İ.S. I. yy. başında Seba devleti, Kataban krallığı'nı ele geçirdi, ardından G.-D.'ya doğru yayılarak en geniş sınırlarına ulaştı ve bu durum Seba hükümdarlarının, en geç İ.S. IV. yy. başında Seba, Dhu Reydan, Hadramut ve Yemenet kralı unvanını kazanmalarına yol açtı.

Çok kalabalık olan Himyeri kabilelerinin gitgide daha önemli bir rol oynamaya başladıkları bu devlet, Aksum krallığı'ndaki Abisinyalılar ile çatışmaya girişti. Abisinyalılar, IV. yy. boyunca Yemen'i işgal ettilerse de en geç İ.S. 378'te geri çekildiler. Daha II. yy.'da yahudiliğin etkisine girdikleri sanılan ve V. yy.'dan başlayarak Yemen krallarına kendi adlarını (Himyer kralı) veren Himyeriler, IV. yy.'dan sonra ülkede oluşmaya başlayan hıristiyan toplulukları ezdiler. Hıristiyanların imdadına koşan etyopyalı kral Kaleb (523'e doğr.-575), Yemen'i işgal etti. Etyopya kral naibliği durumuna dönüşen ve Bizans'ın desteklediği monofizist hıristiyanlığın etkisine giren Yemen, Pers kralı Hüsrev I tarafından fethedildi (570'e doğr.) ve bir satraplık durumuna getirildi. Bunun üzerine Marib bendi ve sulama kanalları, bakımsızlık yüzünden harabe haline geldi. Bu durum islamlığı getiren Bedeviler tarafından ülkenin istilasını kolaylaştırdı (630-631).

• *Müslüman Yemen.* Kısa bir süre sonra müslümanlar tarafından kesin olarak fethedilen Yemen, onlara askeri birlikler sağlamakla birlikte, siyasal ve dinsel özerkliğini korudu. Daha IX. yy. başında, Bağdat halifelerinin Yemen üzerindeki yetkileri yalnızca sözde kaldı. Bunun üzerine ülke, küçük yerel hanedanlar arasında paylaşıldı.

Sanâ ve Kızıldeniz arasındaki bölgede sırasıyla Ziyadiler (820-1018), Necahiler (1022-1159) ve Mehdiler (1159-1173) hüküm sürerken, Taiz'in tam K.'inde yer alan bölge zaman zaman Yafuriler tarafından yönetildi (861-997). Yafuriler, çok geçmeden Karmatiler'in koyu şiiliğini benimsediler. Buna koşut olarak XI. yy.'ın ikinci yarısında ismaili şii Süleyhiler hanedanı, Güneydoğu Yemen'in (Tihame, Aden ve Sanâ) denetimini ele geçirdi. Çok geçmeden, yalnız Aden'de, bu hanedanın yerini, başka bir ismaili hanedanı olan Zurayiler aldı (1083-1173). Fakat bu dönemin en önemli olayı, Yahya bin el-Hüseyin tarafından Güney Yemen'deki Sada çevresinde bağımsız bir devletin kurulmasıydı (893-894'e doğr.). Hüseyniler sülalesiyle halife Ali'nin soyundan geldiğini ileri süren bu ılımlı şii hükümdar, Zeydi hanedanını kurdu ve bu hanedan, başkenti Sada'yı sünni Resuliler'e (1228-1446) kaptırmamak için mücadele etmek zorunda kaldı. 1300-1301'e doğru Resuliler, Zeydi hanedanını ortadan kaldırdılar. Selahattin sayesinde Mısır Eyyubileri'nin (1174-1229) buyruğu altında geçici olarak birleşen bu yerel hanedanlar, topraklarının İskenderiye baharat tacirleri ve Venedik tüccarları yararına Hint okyanusu'na doğru bir hareket üssü durumuna getirilmesine izin verdiler. XV. yy. sonlarında memluk sultanlarının daha önce buraya göndermiş oldukları komutanlarla yerli emirler, imamlar ve şeyhler arasındaki sürekli savaşım, ülkeyi tam bir kargaşa ortamına sürükledi. Yavuz Sultan Selim Kahire'ye girip Memluk devletini ortadan kaldırdıktan (1517) sonra Yemen'in memluk yönetimindeki bölgesi de doğal olarak osmanlı topraklarına katıldı (1518). Bu arada, Sanâ'yı ele geçiren ve İmam Şerafettin'le savaşmakta olan memluk komutanlarından Çerkez İskender Bey, devletinin yıkılması üzerine başsız kalınca, Sanâ'da Yavuz adına hutbe okuttu (1519). Ancak, Yemen'de osmanlı egemenliğinin kurulması Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleşti. Hindistan seferine çıkan Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa, donanmasıyla geldiği Aden'de karaya asker çıkartıp Aden emiri Emir bin Davut Tahiri'yi öldürttükten sonra bu emirliği bir sancak olarak osmanlı topraklarına kattı (1538). Ertesi yıl Hindistan seferi dönüşünde de Zebid kıyılarında demirleyen Süleyman Paşa, eski memluk beylerinden emir Nahuda Ahmet'in hüküm sürdüğü Zebid emirliği'ni işgal edip emiri ortadan kaldırdı ve Aden'le Zebid emirliklerinin topraklarını birleştirerek Yemen'de oluşturduğu bu yeni osmanlı eyaletinin beylerbeyliğine Bıyıklı Mehmet Paşa'nın oğlu olan Gazze eski sancakbeyi Mustafa Bey'i atadı (1539). Mustafa Bey'in ardılı olarak Yemen beylerbeyliğine getirilen onun amcası Üveys Paşa, İmam Şerafettin'le oğlu Mutahhar arasındaki anlaşmazlıktan yararlanarak eyalet topraklarını genişletti ve sonunda Taiz'i ele geçirmeyi başardı (1546). Aynı yıl Üveys Paşa'nın ölümü üzerine Yemen beylerbeyliğine atanan Özdemir Paşa, İmam Mutahhar bin Şerafettin'in yönetimindeki Sanâ kalesini 7 günlük bir kuşatma sonunda teslim alarak Yemen ülkesinin önemli bir bölümünü eyalet topraklarına katmış oldu (1547). Özdemir Paşa aynı yıl görevden ayrıldıktan sonra Araplar'ın Portekizliler'le işbirliği yaparak ele geçirdikleri Aden limanını, Hint kaptanı Piri Reis geri aldı (1548).

Sanâ fatihi Özdemir Paşa'yı izleyen Saksağan Mustafa Paşa, Karaşahin Mustafa Paşa gibi beylerbeyleri Yemen'deki osmanlı topraklarını genişlet-

altta solda
Sanâ'dan bir görünüm

altta sağda
İb'den bir görünüm

mek için zeydi imamı Mutahhar'la sürekli savaşmak zorunda kaldılar ve sonunda imama türk egemenliğini onaylatan bir barış antlaşması bile kabul ettirdiler. Ancak, Gazze sancakbeyliğinden Yemen beylerbeyliğine atanan Karaşahinpaşazade Rıdvan Paşa, fütuhat sevdasına kapılıp bu barışı bozunca, giriştiği savaşlarda başarılı olmayarak birçok yer yitirmesi sonucu yenik durumda eskisini aratan bir barış yapmak zorunda kaldı (1565). Bunun üzerine eyalet topraklarının genişliğiyle coğrafi durumu göz önünde tutularak "Tihame" denen ovalık kesimi Zebid merkez olmak üzere Yemen beylerbeyliği ve "Cebel" denilen dağlık kesimi de Sanâ kenti merkez olmak üzere Sanâ beylerbeyliği adıyla birbirinden ayrı iki yönetim birimine bölündü. Başarısız Rıdvan Paşa azledildikten sonra merkezi Zebid olan Yemen beylerbeyliğine Hasan Paşa, merkezi Sanâ olan Sanâ beylerbeyliğine de Murat Paşa getirildi (1566). Bu ayrılık ve ikilliğin yarattığı zayıflıktan yararlanarak Murat Paşa'yı yenilgiye uğratıp öldürdükten sonra Sanâ'ya giren İmam Mutahhar, ardında da Aden, Hab, Mokha vb. kentleri ele geçirince, hemen tüm Yemen'i yitiren Osmanlılar'ın egemenliğinde yalnız Zebid ve yöresi kalmış oldu (1567). Sonunda Zebid'e de saldıran Mutahhar, burada Hasan Paşa tarafından püskürtülerek durduruldu. Hasan Paşa'nın yardım çağrılarına gerekli duyarlılığı göstererek hemen harekete geçen sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, Yemen'i geri almakla görevlendirdiği Özdemiroğlu Osman Paşa'yı Sanâ beylerbeyliğine, Şam beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'yı da Yemen serdarlığına atadı; Sanâ ve Yemen beylerbeylikleri yeniden birleştirilerek yönetimi Özdemiroğlu Osman Paşa'ya verildi (1568). Yine aynı yıl Mısır valisi Koca Sinan Paşa ile anlaşmazlığa düşen Lala Mustafa Paşa azledilerek İstanbul'a çağrıldı ve Koca Sinan Paşa vezir payesiyle onun yerine Yemen serdarlığına getirildi. Bu arada, Taiz'i Zeydiler'den geri aldıktan (1568) sonra Yemen'in en berkitilmiş konumlarından biri olan Kahire kalesini kuşatan Özdemiroğlu, Mısır'dan gelerek burada kuvvetleriyle kendisine katılan Koca Sinan Paşa ile anlaşmazlığa düşünce, Yemen beylerbeyliğinden alınıp İstanbul'a gönderildi. Kahire kalesini fethettikten sonra Aden üzerine yürüyen Koca Sinan Paşa, Hint kaptanı Kurtoğlu Hayrettin Hızır Bey'le işbirliği yaparak denizden de kuşatma altına aldırdığı limanı ele geçirdi ve ardından Yemen'in merkezi olan Sanâ'yı Zeydiler'den geri aldı (1569). Dokuz aylık bir kuşatmadan sonra Kevkeban kalesini de ele geçiren Sinan Paşa, savaşı kazanma umudunu yitirdiği için barış istemek zorunda kalan Mutahhar'la daha önce osmanlı egemenliğinde bulunan yerlerin tümünün yine Türkler'de kalması koşuluyla bir anlaşma yaptı; Zebid'e gelen Behram Paşa'yı da beylerbeyliğe atamasının ardından "Yemen fatihi" olarak İstanbul'a döndü (1570).

Barışa karşın direnişi sürdürdükleri için asi sayılan Hab kalesi savunucularını şiddetli bir saldırı sonucunda teslime zorlayarak önemli bir engeli daha ortadan kaldıran Behram Paşa, beylerbeyliğin merkezini Sanâ'dan Kahire kalesine taşıdı ve kenti de baştan başa yeniden bayındır hale getirip buraya "Behramiye" adını verdi.

Yemen eyaletini 7 yıl başarıyla yöneten Behram Paşa, buradan Erzurum beylerbeyliğine atandıktan (1577) sonra Yemen'de yeniden bir sürü karışıklıklar çıktı. Eyaletin merkezden uzak oluşu, Behram Paşa'dan sonra görev başına güçlü bir beylerbeyinin gelemeyişi, yönetime karşı sıkça ayaklanan arap kabilelerini denetim altına almayı olanaksız kıldığından, özellikle Murat IV döneminden başlayarak (1623) tam bir kargaşa ortamına sürüklenen ülke, XIX. yy. başlarında bir çöl devleti durumuna gelen Vahhabiler'in tehdidiyle karşılaştı. Öte yandan İngilizler, Hindistan yolunun denetimini daha iyi sağlayabilmek için ülkenin denizle bağlantısını kestiler (Aden'in işgali, 1839; Perim'in işgali, 1857). Bu arada, durumun güngüne kötüye gittiğini gören Osmanlı devleti de Bağdat valisi Mithat Paşa aracılığıyla Necid'de Ahsa sancağını kurdurarak Yemen'le yeniden ilgilenmeye başladığını gösterdi. Ancak, Asir'de osmanlı yönetimine karşı ayaklanan emir Muhammet bin Ayz, İngilizler'in de yardımıyla Yemen'e girerek Sanâ'yı ele geçirdi (1870). Asır ayaklanmasını bastıran Gazi Muhtar Paşa, Sanâ'ya girip dirlik ve düzeni yeniden kurdu (1872). İngiliz çıkarlarına araç olan zeydi imamı Hamidettin Yahya osmanlı yönetimine karşı ayaklanınca (1897), Abdülhamit II'nin buyruğuyla Yemen'de 7. Ordu kuruldu. Ancak, İngilizler'den sürekli para ve silah yardımı gören İmam Yahya el-Mütevekkil yönetimindeki Zeydiler, bastırılamadığı için giderek müzminleşen bu yemen ayaklanması sırasında 7. Ordu birliklerini yenilgiye uğratıp Sanâ'yı işgal ettiler (1905). İstanbul hükümetince Yemen'e gönderilen müşir Fevzi Paşa 45 bin kişilik bir kuvvetle Zeydiler'in üzerine yürüyerek aynı yıl Sanâ'yı onlardan geri almayı başardıysa da İmam Yahya ele geçirilemediği gibi, müzminleşmiş olan ayaklanma da tam anlamıyla bastırılamadı. Birinci Dünya* savaşı'na Türkiye adına son veren Mondros* ateşkesi (30 ekim 1918) gereğince Asir'de kalan bir miktar askerle birlikte Yemen'deki türk garnizonunun da en yakın ingiliz komutanlığına teslim olması sonucu Yemen kesin olarak osmanlı egemenliğinden çıktı. Yine aynı yıl İmam Yahya Yemen'de bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından hemen sonra zeydi İmam Yahya el-Mütevekkil'in prensliği de her halde Asir gibi Suudi Arabistan'a katılırdı; ancak İmam Yahya-el-Mütevekkil'in, Abdülaziz III bin Suud'un ihtiraslarına karşı Yemen'in kuzey sınırını güven altına almak için giriştiği savaşım, prensliğini bu yazgıyı paylaşmaktan korudu. Sonunda İmam Yahya, prensliğini Aden protektorasından ayıran sınırı kabul etmek zorunda kaldığı 1934 yılında, Asir'in Abdülaziz III bin Suud'un mülkü olduğunu da kabul etmek zorunda kaldı.

Bunun üzerine Yemen, dağlık vadilerine çekilerek otoriter ve ataerkil bir yönetim altında yaşamaya başladı. Arap birliği'ne katılarak (1945) arap dünyasıyla siyasal ilişkilerini yoğunlaştıran Yemen, imam Ahmet'in başa geçmesinden (mart 1948) başlayarak, Aden protektorasıyla arasındaki sınır olaylarının artmasına yol açarken, komünist ülkelerle de ülkenin sınai ve askeri açıdan düzenlenmesini sağlayan siyasal antlaşmalar yaptı. Cidde paktı'yla (1956) Suudi Arabistan ve Mısır'la ittifak kurdu. Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) ile federasyon girişimi (1958), 1961'de başarısızlıkla sonuçlandı.

Eylül 1962'de imam Ahmet ölünce, Yemen'de bir veraset bunalımı başladı. 19 eylül 1962'de yasal vâris Muhammet el-Bedr'in tahta çıkışını, 26-27 eylül 1962'de askeri bir darbe izledi. Yeni sultanı deviren bu darbeyle tüm yetkiler, sosyalist tipte, tarafsız ve panarapçı, Nasır yanlısı bir siyasal programın uygulanması için albay Sellal'a verildi. Cumhuriyet kuruldu, geçici Anayasa'yla (31 ekim) tüm yetkiler, ilk Anayasa'nın kabul edilmesine kadar albay Sellal başkanlığındaki bir ulusal konseye verildi. Bu devrimci rejim güçlenir ve ABD tarafından tanınırken (aralık 1962), Suudi Arabistan'a sığınan imam Muhammet el-Bedr bir sürgün hükümeti kurdu (ekim 1962) ve Suudi Arabistan'ın desteğiyle ülkenin kuzeyinde bir direniş örgütledi.

M. Pignières

Dafar di-Bin'de kayalık bir tepenin üzerinde yer alan imam el-Mansur kalesi (XII.-XVII. yy.)

YEMEN SANATI

M. Pignières

Dafar di-Bin camisi'nin bir kemerinden ayrıntı XIII. yy.

Yeni yemen yönetimi BAC ile bir savunma ittifakı antlaşması imzaladı (kasım 1962) ve bu antlaşmanın hemen ardından, küçük cumhuriyetçi orduyu takviye etmek ve kralcı kabilelerin itaatsizliğini bastırmak üzere, Yemen'e bir mısır seferi birliği gönderildi. Cumhuriyetçiler başlıca kentleri, Kızıldeniz limanlarını ve kıyı ovalarını buyruk altına aldılar (1963-64). Fakat artan Suudi Arabistan yardımından yararlanan kralcıların, kendilerine katılmasını sağlamak başarısını gösteremediler. Suudi Arabistan ve BAC arasındaki bir ilk anlaşma girişimi (nisan 1963) başarısızlıkla sonuçlandı.

Yeni bir Anayasa'nın yayımlanmasına (28 nisan 1964) rağmen, Mısırlılar'ın ülkedeki varlığı bazılarınca çok rahatsız edici görüldüğü için, cumhuriyetçiler kampında bazı anlaşmazlıklar baş gösterdi. Kahire'den kurtulmak isteyen Numan hükümetinin kurulmasıyla (20 nisan 1965) birlikte, cumhuriyetçiler arasında çatışma patlak verdi. Hamir'de toplanan (2-5 mayıs 1965) "Ulusal barış konferansı"nda ılımlı cumhuriyetçi bir programın saptanmasına girişildi ve Yemen'in her türlü yabancı müdahale karşısındaki bağımsızlığı, gerçekten demokratik ve ilerici bir hükümetin kurulması ve bir iktisadi gelişme planının ortaya konması öngörüldü; 8 mayıs'ta yayımlanan yeni Anayasa'yla, sonuç olarak cumhurbaşkanının yetkileri azaltıldı. Cumhurbaşkanı Sellal, Numan'ın istifasını (haziran 1965) ve general el-Amiri başkanlığında ılımlı bir hükümet kurulmasını sağladı. Suudi Arabistan ve Mısır arasında olduğu gibi, cumhuriyetçiler ile kralcılar arasında da görüşmelere girişildi (Cidde [ağustos 1965] ve Harad [kasım-aralık 1965] konferansları). Bu görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması çatışmaların yeniden başlamasına yol açarken, cumhuriyetçi kampta da hükümet başkanı ile Cumhurbaşkanı Sellal arasındaki anlaşmazlıklar arttı. General el-Amiri, başkan Nasır'a şikayetlerini bildirmek üzere Kahire'ye gitti. Orada hükümetin başlıca üyeleriyle birlikte tutuklandı (19 eylül 1966). Bu durum Cumhurbaşkanı Sellal'a, başbakanlık görevini de üstlenmek ve hasımlarını bertaraf etmek olanağını verdi. Cumhuriyetçi yönetim içindeki bu ağır bunalım, ılımlı cumhuriyetçilerin parçalanmasına yol açtı. Bununla birlikte, haziran 1967 İsrail-Arap savaşı'nda Kahire'nin yenilgiye uğraması ve Yemen'deki mısır seferi birliğinin azaltılması, güç ilişkilerinde bir değişiklik yarattı ve çatışmalara son verileceği umudunu uyandırdı. Hartum konferansı'nda, mısır kuvvetlerinin geri çekilmesini, kralcılara suudi yardımının durdurulmasını ve bu anlaşmanın uygulanmasını denetlemekle görevli üçlü (Irak, Fas ve Sudan) bir komisyon kurulmasını öngören bir antlaşma imzalandı. Fakat mareşal Sellal askeri bir darbeyle devrildi (kasım 1967) ve kralcılarla diyalog kurulmasından yana olan ılımlı cumhuriyetçilerden oluşan bir "Cumhuriyetçi başkanlık konseyi" kuruldu. Bununla birlikte, kralcılarla cumhuriyetçiler arasındaki savaş sürdü ve ülkede, ancak 1970'te, bütün rejim muhalifleri idam edilerek çok ılımlı bir hükümetin kurulmasıyla ve hükümet istikrarsızlığının devamına rağmen nispi bir barış sağlanabildi.

1974'te, Suudi Arabistan yanlısı albay İbrahim el-Hamdi tarafından yönetilen askeri bir cunta iktidarı ele geçirdi, Anayasa'yı askıya aldı ve hem yüksek askeri komutanlığı, hem tek partiyi (Ulusal birlik) feshetti. Bütün yetkileri, İbrahim el-Hamdi yönetimindeki on üyelik bir komuta konseyi ele aldı. Hem Suudi Arabistan yanlısı tutucu öğeleri, hem de ilerici öğeleri kapsayan bu cuntanın amacı, rüşvete son vermek, etkili bir yönetim kurmak ve yerinden yönetimi daha dar boyutlara indirgeyerek kurumları ıslah etmekti.

Ekim 1975'te Cumhurbaşkanı el-Hamdi, Haşitler kabile konfederasyonu başkanı Abdullah el-Ahmer'e yakın subayları hedef alan geniş bir temizliğe girişti ve Abdullah el-Ahmer'in başkanlık ettiği danışma konseyini dağıttı. Bu önlemin yeniden canlandırdığı kabile kaynaşması, 1977'de iç savaşa dönüştü. Asiler ülkenin kuzeyini hızla denetim altına aldılar. Suudiler'in arabuluculuğu sayesinde ateşkes sağlandıysa da, merkezi hükümet ve kabileler arasındaki görüşmelere başlandığı sırada Cumhurbaşkanı el-Hamdi öldürüldü (11 ekim 1977).

Binbaşı Ahmet el-Gaşmi başkanlığında üç üyeli bir Başkanlık konseyi kuruldu. Suudi Arabistan'ın desteğinden yararlanan el-Gaşmi, kabile başkanlarıyla yapılan görüşmeleri sonuçlandırdıktan sonra bir kurucu meclis tarafından cumhurbaşkanlığına seçildi (şubat 1978). Bununla birlikte, kabile başkanlarına verilen ödünler iç gerginliklere ve Aden'le ilişkilerde, el-Gaşmi'nin öldürülmesiyle sonuçlanan bir bunalıma yol açtı. Dört üyeli bir Başkanlık konseyi kuruldu. Başbakan Abdülaziz Abdülgani (ocak 1975'ten başlayarak bu görevi yürütüyordu) ve ordu kurmay başkanlığına getirilen binbaşı Ali Abdullah es-Salih de bu konseyde üyeydi. Ali Abdullah es-Salih cumhurbaşkanlığına seçildi (temmuz 1978). Yeni Devlet başkanı kabile başkanlarına karşı bir uzlaşma siyaseti izledi. Birçok kabile başkanı, özellikle Abdullah el-Ahmer, Kurucu meclis'e katıldı (ağustos 1978). Bu yakınlaşma, UDC (Ulusal demokratik cephe, 1976'da kuruldu) içinde toplanan milliyetçi solu açık bir muhalefet içine düşürdü ve Güney Yemen'le ilişkilerin hızla bozulmasına yol açtı. Şubat 1979'da sınır bölgesinde iki ülke arasında çarpışmalar patlak verirken, Aden tarafından desteklenen UDC ayaklandı ve birçok yerin denetimini ele geçirdi. Birçok arap ülkesinin arabuluculuğu sayesinde, mart başında bir ateşkes sağlandı. Arap birliği'nin koruyuculuğunda, özellikle toprak konusunda daha önceki düzene dönüşü ve çatışmayı çözüme bağlamak üzere Sanâ ile Aden arasında görüşmelerin başlamasını öngören bir plan kabul edildi. 30 mart 1979'da, iki Yemen'in yeniden birleştirilmesi tasarısı, Cumhurbaşkanı Ali Abdullah es-Salih ve Başkan Abdülfettah İsmail tarafından onaylandı. 1980' de, yetkililer ve UDC arasında bir antlaşma imzalandı. Fakat 1981 ve 1982'de yeni çatışmalar patlak verdi. 1982'de dinginlik yeniden sağlandığı sırada Başkan Ali Abdullah es-Salih ve Başkan Ali Nasır Muhammet, Yemen birliği sürecine atılım kazandırmak üzere anlaştılar. 1983'te Ali Abdullah es-Salih, beş yıllık bir süre için yeniden cumhurbaşkanlığına getirildi.

Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin devrilen Cumhurbaşkanı Ali Nasır Muhammet'in ülkeye sığınması iki Yemen arasında gerginlik doğurduysa da Kuveyt ve Libya'nın arabuluculuğuyla ilişkiler düzeldi. Türkiye Başbakanı Turgut Özal'ın ziyareti (aralık 1986) sırasında iki ülke arasında ortak bir iktisadi komisyon kurulması ve karşılıklı elçilikler açılması karara bağlandı. 5 temmuz 1988'de ilk kez Meclis seçimleri yapıldı. Adaylar, parti kurulmasına izin verilmediği için, bireysel propaganda yaptılar. Cumhurbaşkanlığı'na, üçüncü kez, Ali Abdullah es-Salih seçildi.

birleşmeden önce Güney Yemen

Güney Arabistan, 30 kasım 1967'de, Cenevre antlaşması'yla Ulusal kurtuluş cephesi'nin otoritesi altında Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını kazandı. Cenevre antlaşması'nda, egemenliğin Birleşik Krallık'tan bu siyasal partiye bırakılması kararlaştırılmıştı ancak Ulusal kurtuluş cephesi'nin otoritesi işgal altındaki Güney Yemen Kurtuluş cephesi tarafından tanınmadı. (→ ADEN ve GÜNEY ARABISTAN' FEDERASYONU.) Kahtan eş-Şa'bi bağımsızlık gününde ilk cumhurbaşkanı ilan edildi.

Kahtan eş-Şa'bi, ordunun baskısıyla Ulusal kurtuluş cephesi'nin içindeki sol unsurların etkisini ortadan kaldırdı (1968). Bu tavır değişikliği ayaklanmaya yol açtı. Üstelik Süveyş kanalı'nın kapatılması ciddi bir durgunluğa neden olurken, Büyük Britanya da bağımsızlıktan önce söz verdiği 60 milyon sterlini ödemeyi reddedince Yemen, mali kaynaklarının bir bölümünden yoksun kaldı. Nihayet iki Yemen devleti arasındaki ilişkiler hızla bozuldu; Kahtan eş-Şa'bi komşu Yemen yöneticilerini Suudi Arabistan'ın talimatlarına boyun eğmekle suçladı.

Kahtan eş-Şa'bi'yi 1969'da deviren Ulusal cephe'nin sol kanadı yürütme erkini Salim Ali Rübeyyi başkanlığındaki Başkanlık konseyi'ne bıraktı. Başbakan Muhammet Ali Heysem'in kurduğu hükümet öncelikle Ulusal cephe, ordu ve yönetimde tasfiyeler yapmaya karar verdi. Çok sayıda millileştirmeye girişti ve bir tarım reformu yapmaya söz verdi. ABD ile diplomatik ilişkiler kesildi; sosyalist ülkelerle işbirliği anlaşmaları imzalandı. Yemen ve Suudi Arabistan arasında bir bunalım patlak verdi; şiddetli çarpışmalardan sonra Suudi ordusu petrol yatakları bakımından zengin el-Vadiye bölgesini işgal etti. Aralıkta komünistler ve baasçılar hükümete girdiler. Ama 1970'te açığa çıkartılan iki komplo Kahtan eş-Şa'bi ile eski Başbakan Faysal Abdüllatif eş-Şa'bi'nin tutuklanmasına yol açtı. Bu arada ekonomik güçlükler de arttı. Kasım 1970'te yetkililer bir tarım reformu ilan ettiler; büyük toprak sahiplerine ve eski rejim yandaşlarına ait topraklara elkondu ve bunlar devlet kooperatiflerine verildi. 30 kasımda Salim Ali Rübeyyi yeni bir Anayasa'ya kavuşan ülkenin adının Yemen Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti olduğunu ilan etti. 1971'de Güney Kurtuluş cephesi'nin rejime bağlanmasını sağlamaya çalıştı. Ama muhalefet rejimle mücadeleye devam etti.

Çok ılımlı görülen Muhammet Ali Heysem, başbakanlık görevini Ali Nasır Muhammet'e bıraktı (ağustos 1971). Ulusal cephe kongresi (mart 1972) yeni hükümetin önerdiği hedefleri kabul etti: tarım reformu, ekonominin devlet tarafından denetlenmesi, tek partinin kurulması.

Dış politikada Yemen, Arap yarımadasındaki devrimci hareketleri destekleyeceğini açıkladı. Arap ülkelerine yönelik diplomatik girişimleri sayesinde Irak ve Cezayir'in desteğini sağladı. Eski SSCB, Çin, Avrupa'daki sosyalist ülkeler, Yemen ile ilişkilerini geliştirdiler. 1972 Kuzey Yemen ile yeniden uzlaşma yılı oldu.

1974 sonunda yönetici grup içinde anlaşmazlıklar baş gösterdi. Devlet başkanı Salim Ali Rübeyyi sosyalist gelişimi yavaşlatmak ve Suudi Arabistan ile yakınlaşmak istiyordu. Mart 1976'da, Aden ve Riyad, ilişkilerini normalleştirmeyi kararlaştırdılar. Buna karşılık, Ulusal cephe genel sekreteri Abdülfettah İsmail ve Başbakan Ali Nasır Muhammet, devrimci süreci derinleştirmekten yanaydılar. 24 haziran 1978'de Kuzey Yemen Devlet başkanı Ahmet el-Gaşmi'nin öldürülmesi üzerine iki grup arasında ortaya çıkan gerilim Salim Ali Rübeyyi ve yandaşlarının aleyhine gelişti. Devlet başkanı idam edildi; ekimde Yemen Sosyalist partisi adını alacak olan partide ve orduda tasfiyeler yapıldı. Yüksek halk konseyi (yasama meclisi), Başbakanlık görevlerini de koruyan Ali Nasır Muhammet'in yönetiminde yeni bir Başkanlık konseyi atadı. Aralık 1978'de Yemen Sosyalist partisi genel sekreteri olan Abdülfettah İsmail, Devlet başkanlığına getirildi. Bu tarihten sonra Güney Yemen rejimi radikalleşmesini hızlandırdı. Bu sertleşme Aden ve Riyad arasındaki ilişkilerin yeniden bozulmasına ve 1979 başında iki Yemen arasında bir savaşın patlak vermesine yol

açtı. Bununla birlikte, 1980'de Abdülfettah İsmail tüm görevlerinden istifa etti. Bunun üzerine Ali Nasır Muhammet Devlet başkanlığı, başbakanlık ve genel sekreterlik görevlerini üstlendi. Rejimin sosyalist yönelişleri korunmakla birlikte Güney Yemen dış politikasında yeniden bir dengeleme eğilimi ortaya çıktı. Aden, sosyalist kampla bağlantısını sürdürürken (ağustos 1981'de Etyopya ve Libya ile bir dostluk antlaşması imzalandı) bölgede bir "yatıştırma" politikası uyguladı. Şubat 1985'te Ali Nasır Muhammet başbakanlık görevini bıraktı.

Cumhurbaşkanı Muhammet, muhalefeti ortadan kaldırmak için 1986 yılında harekete geçti. Ancak muhalefet önderlerinin bazıları kurtulmayı başardılar ve kendilerini destekleyen birliklerle direnişe geçtiler. Durumun aleyhine döndüğünü gören Muhammet, Yemen Arap Cumhuriyeti'ne (Kuzey Yemen) sığınmak zorunda kaldı; yakalanan yandaşları yargılandı. Yerine Başbakan Ebubekir el-Attas cumhurbaşkanı oldu. Sığınma olayı iki Yemen arasındaki ilişkileri gerginleştirdiyse de, iki ülke cumhurbaşkanları temmuz 1986'da Libya'da bir araya geldiler; karşılıklı görüşmelerle ilişkiler yumuşadı. Kuzey Yemen Cumhurbaşkanı es-Salih'le bir anlaşma yapan el-Attas, sınır bölgesinde askerden arındırılmış bir bölge kurulmasını ve bu bölgede kısa bir süre önce keşfedilmiş olan petrolün çıkarılmasını onayladı.

birleşme

1978 yılından beri Kuzey Yemen'in başında bulunan Abdullah es-Salih önce ülkedeki büyük kabileleri barıştırmayı başardı, daha sonra, 1980'lerin sonuna doğru Güney Yemen yöneticileriyle görüşmeler yaparak iki ülkenin birleşmesini gündeme getirdi. 1988 yılında bir anlaşmaya varan iki Yemen, sınır bölgesinde askerden arındırılmış bir bölge kurulmasını ve bu bölgede yeni keşfedilen petrol yataklarının işletilmesini karara bağladı. İki Yemen 22 mayıs 1990 tarihinde birleşerek Yemen Cumhuriyeti adını aldı. Kuzey Yemen'in başkanı Ali Abdullah es-Salih cumhurbaşkanı, Güney Yemen'in hükümet başkanı Yasin Sait Numan da başbakan oldu. 1991 yılı mayıs ayında birleşik Yemen anayasası için yapılan referandum büyük bir çoğunlukla kabul edildi (% 98,3 "evet") ve çokpartili siyasal yaşama geçme önerisi onaylandı.

EDEBİYAT

Yemen'de edebiyatın yenilenmesi oldukça geç olmuştur. İlk günlük gazetenin *(el-İman)* kurulması 1910 yılına rastlar. Klasik şiirin temsilcileri arasında Zeyt-el-Mevşiki (Zumar 1894 - asıldı 1948), Ali Muhammet Lukman (doğm. 1918), Abdullah Sabit (doğm. 1920), Abdullah Fadıl (doğm. 1926), Muhammet Carada (doğm. 1927), Muhammet Hasan Avbali (doğm. 1921) ve Abdullah el-Baradduni (doğm. 1926) gibi adlar yer alır.

Siyasal ve toplumsal akımın savunucuları ikisi de destansı şiirler yazan Ali Şabra (doğm. 1937) ve Muhammet Mahmut el-Zübeyri (1910-1965) ile Ahmet el-Cami'dir (doğm. 1924). Ali Ahmet Bakatir ve özellikle simgeci şiirler yazan Muhammet Abduranim ayrı bir yer tutar. Aile içi yaşamı anlatan Ahmet Abdullah es-Salimi ve Abdullah Hemran (*Mon cœur et moi* [fr. çev.], 1979) gibi şairleri de anmak gerekir.

Ama bütünü içerisinde çağdaş lirizm, Yemenliler'in kafalarını kurcalayan sorunları (yoksulluk, geleneklerin katılığı, çekingen modernizm girişimleri, devrime bağlanan ateşli umutlar) dile getirir, birkaç aydın denemeci de yapıtlarında gene aynı konulara değinir: Muhammet Sait el-Attar (doğm. 1927), Ahmet Numan (doğm. 1910) ve oğlu Muhammet Numan (1933-1975), Tureyya Menkuş, Abdülaziz el-Mekalih, Muhammet Abdu Utman.

SANAT

En özgün sanatlardan biri olmasına karşın, Yemen islam sanatı neredeyse hiç bilinmez. Zenginliği kuşku götürmez ünlü sarayların (Sanâ, Vadi Dahr vb.) yanı sıra, bazıları çok eski olan (Zebid, el-Cenet köyü) onlarca cami bulunduğu sanılmaktadır. 1978'de bir fransız araştırma kurulu, Reyde'nin kuzey-doğusunda, yüksek platoda Dafar di-Bin camisini (XIII. yy.) ortaya çıkardı ve eski yapıtlar bakımından çok zengin olan bu yörede birçok başka cami kalıntısı saptadı. Kentler güzel kapıları bulunan (Sanâ'da Bab ül-Yemen) surlarla çevrilmiştir. Evlerse, çok güzel bir kent görünümü oluşturur. Taş, tuğla ya da kerpiçten yapılmış olan yüksek tavanlı evlerin kaymaktaşı ya da alçıdan beyaz çerçeveli iki sıra pencereleri vardır. Evler birer yüksek küp görünümündedir (8 ila 19 katlı). Bazı konutlarda Himyeriler döneminden devşirme parçalar bulunur. Çömlekçilik ve dokumacılık hâlâ canlı birer gelenektir. Yemen silahları çok ünlüdür: özellikle yöreye özgü düz ya da eğri ağızlı *seyf* ve altın ya da gümüşten çok eğri bir kını olan arap hançeri *cenbiye*.

YEMEN a. (öz. a. *Yemen*'den). [Tamlayan olarak] Yemen'e ilişkin, Yemen ile ilgili.
—Dilbil. *Yemen arapçası*, kimi zaman eski güney arapçasına verilen ad. ‖ Arapçanın Yemen'de konuşulan lehçesi.
—Müc. *Yemen taşı*, rengi portakal renginden kırmızıya kadar değişen zirkonun, yoğunluğu 4,6 - 4,67 arasında değişen bir türü olan değerli taş.
—Müz. *Yemen dümbeleği*, türk müziğinde XVII. yy.'da kullanılmış bir çeşit dümbelek.
—Tar. telm. *Yemen çöllerinde* (ya da *ellerinde*) *Veysel Karani gibi*, sonucu alınmayacak bir iş peşinde boşuna koşup soluk tüketen kişileri tanımlamak için, telmih olarak kullanılan deyim.

Yemen madalyası, Yemen'de çıkan ayaklanmaların bastırılmasında yararlılıkları görülenlere verilmek üzere, Abdülmecit (1846) ve Abdülhamit II (1892) dönemlerinde altın ve gümüşten bastırılan madalya. Birinciler *Atik Yemen madalyası*, ikinciler ise *Cedit Yemen madalyası* olarak anılır.

YEMENİ a. **1.** Üzeri elle boyanarak ya da kalıpla basılarak desenlendirilmiş, genellikle kadın baş örtüsü olarak kullanılan kare biçimli, büyükçe tülbent. (İlkin Yemen'de yapıldığı ya da Yemen yoluyla Hindistan'dan geldiği için bu ad verildi. Kenarları kıvrılıp oya dikilerek kullanılır. Başta kadın baş örtüsü olmak üzere yağlık, mendil vb. de yapılır.) **—2.** Kısa konçlu, kaba ve hafif bir tür erkek ayakkabısı. (Sarı ya da siyah sahtiyandan yapılır.) **—3.** *Salma yemeni*, üçgen biçiminde katlanıp arkası serbest kalacak biçimde başa bağlanmış ve uçları alın üzerinde düğümlenmiş yemeni.

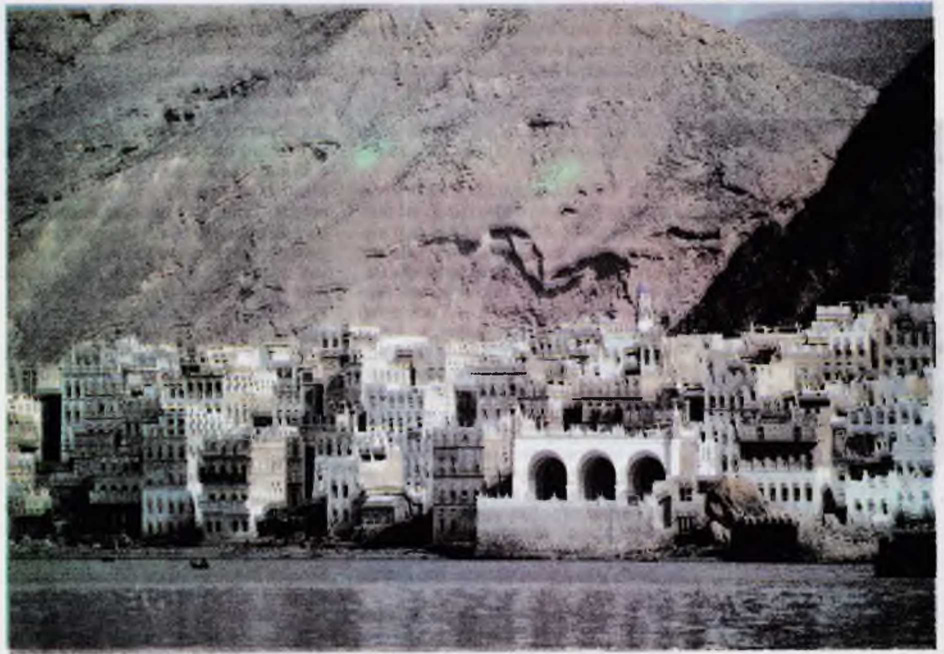
YEMENİCİ a. Yemeni yapan ve / ya da satan kimse.

YEMENİCİLİK a. Yemeni yapma ya da alıp satma işi.

YEMENİLİ sıf. **1.** Başına yemeni bağlamış olan. **—2.** Ayağına yemeni giymiş olan.

YEMENLİ sıf. ve a. Yemen halkından olan.

YEMİN a. (ar. *yemīn*). **1.** Kutsal sayılan bir varlığı tanık göstererek verilen söz; ant: *Onun yeminlerine kimse inanmaz.* **—2.** *Bir şeyin, bir kimsenin üzerine Tanrı huzurunda vb. yemin etmek*, onları öne sürerek, tanık göstererek söz vermek, ant içmek: *Çocuklarımın başı üzerine yemin ederim ki masumum.* **—3.** *Bir şeye yemin etmek*, ısrarla bir şeyin doğru olduğunu ileri sürmek ya da bir şey yapmaya kesin bir karar vermek, söz vermek: *Yemin ederim ben söylemedim. İntikam almaya yemin etmek. Sırrımı saklayacağına yemin etti.* **—4.** *Yemin billah etmek*, Tanrı adına ant içmek. ‖ *Yemin etsem başım ağrımaz*, bu konuda söylenenlerin gerçek olduğuna hiç çekinmeden yemin edebilirim anlamında söylenir. ‖ *Yemin içmek*, ant içmek. ‖ *Yemin kasem*, yemin ederek: *Bu işi geciktirmeden yapacaklarına yemin kasem söz vermişlerdi.* ‖ (Bir kimseye) *Yemin verdirmek*, ant içirmek, yemin etmesini sağlamak.
—*Esk.* **1.** Sağ, sağ taraf: "... *haritaların, ilanların üzerinden kayarak; odanın cenah-ı yemîninde muzlim bir kapı gibi ağzını açan;...*" (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** *Yemin ü yesar*, sağ ve sol: "*.. dar ve sa'b-ül -mürur boğazın yemin ü yesarında...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—Ask. Silahlı kuvvetler'e katılan her askerin içtiği ant. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yemin töreni*, Silahlı kuvvetler'in birlik ve kurumlarına katılan personele ülke, ulus ve Cum-

Chris Kutschera

Yemen
Umman denizi kıyısında el-Mukella kenti

Ulvi **Yenal**

Faruk **Yener**

huriyet'in korunması uğrunda gerekirse canını da feda edeceği ve görevini eksiksiz yapacağına ilişkin içirilen ant nedeniyle düzenlenen tören. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Din. Doğru söylediğine inandırmak için kişinin kutsal sayılan bir şeyi anarak ya da tanık göstererek ant içmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. Bir kimsenin mahkeme önünde yaptığı açıklamanın doğru olduğunu onamak için tanrı, namus, şeref gibi bazı manevi değerleri tanık göstermesi. ‖ *Re'sen teklif olunan yemin,* yargıç tarafından taraflardan birine teklif edilen yemin. (Yargıcın taraflara resen yemin teklif edebilmesi için gereken koşullar şunlardır: 1. ileri sürülen iddialar kesin delillerle ispat edilememelidir; 2. yargıç ileri sürülen takdiri delillerle yeterli kanıya sahip olamamalıdır.) ‖ *Taraf yemini,* ispat yükü kendisine düşen tarafın karşı tarafa teklif ettiği yemin. (Yemin teklifine başvurulacağı dava dilekçesinde ve cevap layihasında belirtilmelidir. Kendisine yemin teklif edilen taraf, geçerli nedeni olmadan yemin davetiyesiyle çağrıldığında duruşmaya gelmez ya da yeminden kaçınırsa olayı ikrar etmiş sayılır. Yalan yere yemin etmişse suç işlemiş kabul edilir.)

—İsl. huk. *Yemin fi'l isbat,* bir şey yapmak için edilen yemin. ‖ *Yemin fin nefy,* bir şey yapmamak için edilen yemin. ‖ *Yemin-i facire* ya da *yemin-i kazibe,* yalan yere edilen yemin. (İslamiyette yalan yere yemin etme suç ve günahtır.) ‖ *Yemin-i fevr,* belli bir davranışı hemen önlemek amacıyla edilen yemin. ‖ *Yemin-i gamus,* olmamış bir şeyi olmuş gibi göstermek amacıyla yalan yere edilen yemin. ‖ *Yemin-i gayri muvakkat* ya da *yemin-i mutlak,* belli bir süre ya da zamanla sınırlı olmayan yemin. ‖ *Yemin-i istihzar,* davada kesin bir kanıya varabilmek için hâkimin davacıya ettirdiği yemin. ‖ *Yemin-i lagv,* bilmeyerek olan bir durumun aksine edilen yemin. ‖ *Yemin-i muallak,* bir şeyle kayıtlanan yemin. ‖ *Yemin-i muvakkat,* belirli bir zamanla sınırlandırılmış yemin. ‖ *Yemin-i münakide,* bir şeyi gelecekte yapmak ya da yapmamak için edilen yemin. ‖ *Yemin-i mursel,* zamanla kayıtlı olmadan yapılan yemin. ‖ *Ademi ilme yemin,* bir başkasının davranışları ile ilgili olarak ileri sürülen şeyi bilmediğine ilişkin edilen yemin. ‖ *Betate yemin,* bir kimseye kendi davranışı hakkında verilen kesin yemin. ‖ *Hasıla yemin,* bir hususun devam edip etmediği konusunda edilen yemin. ‖ *Sebebe yemin,* bir sebebin gerçek olup olmadığı konusunda edilen yemin.

—Ansikl. Ask. Türk silahlı kuvvetleri iç hizmet yasası'nın 37. maddesine göre Silahlı kuvvetler'e katılacak her askerin içtiği ant şöyledir: "Barışta ve savaşta; karada, denizde ve havada, her zaman ve her yerde milletime ve cumhuriyetime doğruluk ve muhabbetle hizmet ve kanunlara ve nizamlara ve âmirlerime itaat edeceğime ve askerliğin namusunu, türk sancağının şanını canımdan aziz bilip icabında vatan, cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda eyleyeceğime namusum üzerine ant içerim."

• *Yemin töreni.* Tören, ilgili personelin katıldıkları birlik ya da kurumlarda geçen ilk ayları içerisinde garnizon komutanlığı tarafından seçilecek bir günde yapılır. Birliklerin önlerine konulan büyük masalar üzerine, kendi sınıflarına ait silah ve araçlar türk bayrağı ile birlikte yerleştirilir. Yemin törenine katılan personel, elleriyle masadaki silahları (topçu ya da tank birliklerinde masa yerine getirilen top ya da tankı) ve türk bayrağını tutarak ant içme düzeni alır. İstiklâl marşı'nın okunmasıyla tören başlar. Grup komutanı olan subay İç hizmet yasası'nda belirlenen yemini kelime kelime okur, personel hep birlikte bunu tekrar eder ve böylelikle ant içilmiş olur. Yeminden sonra en yüksek rütbeli subayın önünden tören geçişi yapılır.

—Din. Kuran ve hadislerde Allah adına olduğu kadar, önem verilen çeşitli nesneler ve olaylar adına da pek çok kez yemin edilegelmiştir. Fıkıh bilginleri yemin türünden sözleri geçerlilikleri ve bağlayıcı olmaları açısından başlıca üç ölüme ayırırlar: 1. ant içmek amacıyla kasıtlı ve bilinçli olarak söylendiği için bağlayıcılığı bulunan ve edilmesi caiz olan şeyler üzerine ya da bazı kutsal şeyler tanık gösterilerek yapılması sonucu gereği yerine getirilmezse kefaret* ödenmesi gereken *münakit yemin;* 2. ant içme bilinci taşımaksızın rasgele ağızdan çıkan ve yemin amacına dayalı sözlerden oluşmadığı için kefaret ödenmesini gerektirmeyen *lagiv (boş, saçma) yemin;* 3. kefaret gerektirmemesine karşın, geçmişle ilgili olarak yalan bilgi verildiği ve sıkça yapıldığı için katmerli günah sayılan *gâmus (günaha batırıcı) yemin.*

YEMİNİ, türk şair (XVI. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi çok azdır. Akyazılı Bektaşi İbrahim Baba'nın dervişiydi. Şiirlerinde bektaşilik ve hurufiliği konu edindi. *Faziletname* (1519) adlı yapıtında Halife Ali'nin menkıbelerini anlatır.

YEMİNLİ sıf. **1.** Yemin ederek bir açıklamada bulunan ya da görevinin gerektirdiği yemini etmiş olan kimse için kullanılır: *Yeminli tanık. Yeminli mütercim.* **—2.** *Yeminli olmak,* bir şey yapmaya ya da yapmamaya söz vermiş olmak: *Yeminliyim, artık sigara içmeyeceğim.*

—Tar. *Yeminli yazar,* Ortaçağ'da elyazmalarını yeniden yazan ve onları süslü harfler ve minyatürlerle bezeyen kişi. (Yeminli yazarlar, XVI. yy.'da matbaacılığın yaptığı büyük ilerlemelere kadar etkili olan ve çoğu zaman kitapçılarınkiyle karıştırılan bir lonca kurmuşlardı.)

YEMİNSİZ sıf. Yemine dayanmayan.

YEMİNÜDDEVLE → MAHMUT Gazneli.

YEMİŞ a. **1.** Bitkilerde yumurtacıkların döllenmesinden sonra çiçeğin meyve yapraklarından oluşan ve olgunlaştığında tohumları içeren organ; meyve. **—2.** *Yörs.* İncir.

YEMİŞÇİ a. **1.** Yemiş satan kimse; yemiş satılan dükkân. **—2.** Kuruyemişçi.

YEMİŞÇİ HASAN PAŞA → HASAN PAŞA Yemişçi.

YEMİŞÇİL sıf. ve a. Yemişle beslenen hayvan için kullanılır; meyvecil.

YEMİŞEN a. Bot. ALIÇ'ın eşanlamlısı.

YEMİŞLİ sıf. Yemişi olan, yemiş veren; meyveli.

YEMİŞLİK a. **1.** Yemiş ağaçları olan bahçe, arazi; meyvelik. **—2.** Yemiş konan yer, kap, tabak. **—3.** *Yörs.* İncirlik.

YEMLEME a. **1.** Yemlemek eylemi. **—2.** Bir kimseyi aldatıp kandırmaya, elde etmeye yönelik biçimde davranma: *Bu tür ziyafetlerle onu yemlemeye çalışıyordu.*

—Balıkç. Oltaya yem takma eylemi. ‖ Balıkları bir araya toplayıp avlamak amacıyla belli bir alana yem saçma. ‖ Beslemek amacıyla akvaryumdaki balıklara yem verme.

—Esk. sil. Eskiden ağızdan doldurmalı ateşli silahlara konulan barut: ağız otu. ‖ *Yemleme haznesi,* bir imla hakkı (toz melinit) taşıyan ve ateşleme fitili ile patlayıcı arasında aracı görevi yapan çift cidarlı hazne.

YEMLEMEK g. f. **1.** *Bir hayvanı yemlemek,* ona yem vermek, onu beslemek: *Ahırdaki inekleri, öküzleri, atları yemlemek.* **—2.** *Tkz. Bir kimseyi yemlemek,* o kimseyi elde etmek için kandıracak biçimde davranmak. **—3.** *Esk. Topları yemlemek,* onlara ağız otu koymak.

—Balıkç. *Oltayı, iğneyi yemlemek,* oltaya iğneye yem takmak. ‖ *Balığı yemlemek,* akarsuyun ya da gölün belli bir yerine yemler atarak balıkları buraya toplamaya çalışmak. —Balığa sahici ya da yalancı bir yem atmak.

◆ **yemlenmek** edilg. f. **1.** Yemlemek eylemine konu olmak. **—2.** *Tkz.* Para harcamadan başkasının sırtından geçinmek.

YEMLENMEK → YEMLEMEK.

YEMLİHA, Kayseri'nin Kocasinan ilçesi, Himmetdede bucağına bağlı belde; 4 875 nüf. (1990).

YEMLİK a. **1.** Ahır ya da ağıllarda, kümeslerde, kafeslerde vb. hayvanlara yem konan yer ya da kap. **—2.** Rüşvet; arpalık. **—3.** Karşılıksız yarar sağlanan yer ya da kimse: *Burasını bir yemlik haline getirmiş, gereksiz bir sürü insanla doldurmuştu.* **—4.** *Arg.* Kumarda kandırılıp parası alınan kimse.

—Kırs. inş. *İkili yemlik,* ağılın ortasına yerleştirilen ve iki tarafından da yararlanılabilen yemlik.

—Tarım mak. *Otomatik yemlik,* evcil hayvanların otomatik olarak beslenmesini sağlayan aygıt. (Otomatik yemliğin çok kullanılan tipi, bir besin [tane, granüle, un] deposunun altına konan ve hayvanlar istediği zaman yemi salıvererek onların beslenmelerini sağlayan bir tekneden oluşur; besinler kendi ağırlıklarıyla yavaş yavaş depodan yemliğe dökülür. Bu da yemin ziyan olmasını önler.)

—Zootekn. *Kafesli yemlik,* hayvanlar arasından çekip yemek zorunda kalsınlar diye aralıklı dikine çubuk ya da borulardan yapılan ve arkasına kuru ot doldurulan yemlik.

◆ sıf. Yem olarak kullanılmaya elverişli, yem olarak ayrılan: *Yemlik ot.*

YEMLİK a. Bot. Doğu Anadolu'da bazı scorzonera türlerine verilen ad. (Yemlik ilkbaharda ekin tarlalarında kendiliğinden yetişir. Körpe iken [5-6 yapraklı] yaprakları çiğ ya da pişmiş olarak yenir. Kartlaşmış ya da çiçek açmış bitkiler kullanılmaz. Yemlik halk hekimliğinde damar sertliği, tansiyon yüksekliği, romatizma, böbrek hastalığı, nikris ve diyabet gibi hastalıklara karşı özel bir sebze olarak da kullanılmaktadır.)

YEMYEŞİL sıf. (*yeşil*'den pekiştirilerek). Çok yeşil, her yanı yeşil: *Yemyeşil bir vadi. Yemyeşil gözler.*

YEN a. Giysi kolu.

—Bot. Yılanyastığıgillerin, palmiyelerin, vb.'nin bileşik çiçeklerini saran, külah biçiminde çiçek örtüsü. (Yen, palmiyelerde odunsu ve sürekli, yılanyastığıgillerde, yeşil, beyaz, kırmızı, sarı renkte, az ya da çok gelişmiş ve etlidir.)

YEN a. Japonya'nın ana para birimi (simgesi: Y).

YEN (Ali Sami), türk futbolcu, hakem, yönetici (İstanbul 1886 - ay. y. 1951). Ünlü sözlük yazarı Şemsettin Sami'nin oğludur. Futbola öğrenim gördüğü Galatasaray lisesi'nde başladı. Futbolu bıraktıktan sonra uzun yıllar hakemlik yaptı. Galatasaray kulübü'nün kurucuları arasında yer aldı (1905) ve "bir" numaralı üyesi oldu. Türkiye'nin ilk spor örgütü olan Türkiye İdman cemiyetleri ittifakı'nın kurulmasında da etkin rol oynadı. Adı, İstanbul'da Mecidiyeköy'deki stadyuma verildi.

YENAKİYEVO, 1928-1935 arası **Rıykovo,** 1935-1943 arası **Ordjonikidze,** Ukrayna'da kent. Donbas'ta, Donetsk'in K.-D.'sunda; 121 000 nüf. (1989). Madenkömürü. Metalürji ve kimya sanayileri.

■ **YENAL** (Ulvi), türk sporcu ve yönetici (Selanik 1908 - İstanbul 1993). Futbola genç yaşta başladı. Uzun yıllar Galatasaray takımının kalesini korudu. Amsterdam Olimpiyat oyunları'na katılan türk milli takımında yer aldı (1928). Üç dönem Galatasaray kulübü başkanlığını üstlendi (1953-1954, 1962-1963, 1963-1965). Futbol federasyonu başkanlığı (1949, 1952, 1954). Tenis federasyonu

başkanlığı (1958, 1960), Beden terbiyesi genel müdürlüğü (1967-1970) yaptı; Gençlik ve spor bakanlığı müsteşarlığında (1971) bulundu. Bu tarihten sonra özel kuruluşlarda çalıştı. *Futbol* (1943) adlı bir kitabı vardır.

YENAL (Orhan), türk hekim (Konya 1922). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1947), asistan oldu. Paris'te uzmanlık çalışması yaptı, dönüşte doçentliğe yükseldi. 1960'ta Hidroklimatoloji enstitüsü'nü yönetmekle görevlendirildi ve Türkiye'de çevre-insan sağlığı araştırmalarını başlattı; profesör oldu (1963). Hidroklimatolojiyi biyolojik ve fizyolojik bir temele oturttu ve daha rasyonel bir yaklaşımı savundu. 1979 yılında Türk romatizma vakfı'nı kurdu ve vakfın kurucu başkanlığını üstlendi. Başlıca yapıtları: *Medikal ve terapötik bakımdan Yalova termal kürü* (1956), *Hidroloji* (1960), *Romatizma sendromları* (1962), *Lokomotör sistem hastalıkları-Tıbbi cerrahi elkitabı* (ortak [1967]), *Türkiye maden suları* (ortak [1970-1974], *Hareket sistemi hastalıkları* (1974), *Büyükçekmece Mimar Sinan köyü çevre kirliliği sorunu* (ortak [1978]).

YENAL (Ercan), türk piyanocu, orkestra yöneticisi (İstanbul 1957). Müzik öğrenimini İstanbul Belediye konservatuvarı ve Salzburg Mezarteum müzik akademisi'nde yaptı. Schubert yarışması'nı kazanarak besteciyi anma törenlerinde yapıtlarını yorumladı. Avusturya ve Almanya'da konserler yönetti, bazılarına solocu olarak katıldı. Avusturya hükümetince onur nişanıyla ödüllendirilen sanatçı İzmir Devlet opera ve balesi orkestrası yönetmenidir.

YENANGYAUNG, Orta Birmanya'da kent, İravadi'nin doğu kıyısında; 24 400 nüf. Petrol.

Yên Bai ayaklanması, Fransa'ya karşı Vietnam Quôc Dân Dang'ın (VNQDD) ya da Vietnam Ulusal partisi'nin başlattığı milliyetçi ayaklanma. 1927'de Nguyên Thai Hoc tarafından çin Guomindang örneğine göre kurulan bu partide genç milliyetçiler bir araya gelmişti. Vietnam'daki iktisadi durgunluktan yararlanan VNQDD önderleri, Sông Koi'nin K.-B.'sındaki Yên Bai garnizonunda ve yakındaki birkaç yerleşme yerinde bir ayaklanma başlattı. Binlerce köylünün etkin desteğine karşın, ayaklanma yaygınlık kazanamadı. Fransızlar ayaklanmayı çok kanlı bir biçimde bastırdı ve Nguyên Thai Hoc idam edildi.

YEN CİAGAN ya da **YAN JİAGAN,** çinli devlet adamı (Sucou 1905). 1963-1972 arasında Tayvan'da birkaç kez bakanlık ve başbakanlık yaptı, 1966'da başlayarak Cumhurbaşkanı yardımcılığına getirildi. Çankayşek ölünce (nisan 1975), Tayvan başkanlığına yükseldiyse de yetkilerin büyük bölümü, gerçekte Çankayşek'in oğlu Başbakan Ciang Cingguo'nun eline geçti. Ciang Cingguo, 1978'de Cumhurbaşkanlığına getirildi.

YEN CİNÇİNG ya da **YAN ZHENQİNG,** çinli hattat (709-785), keşiş Kukai sayesinde (Kobo Daişi) başlangıç döneminde japon hat sanatını büyük ölçüde etkileyecek olan serbest üslubu yarattı.

YENÇİ ya da **YANQİ,** Tarim havzasının K.'inde, aynı adı taşıyan gölün kıyılarındaki Şinciang'da yer alan eski kent. İran ve Çin arasındaki kervanların bir konak yeriydi. Bölgenin eski buddhacı manastırlarında, özellikle Şorçuk'ta önemli yapıtlar bulundu (kurmalı ve kazmalı anıtlar, yalancı mermerden yontular, İ.S. VI.-VIII. yy.'lardan kalma freskler).

YENÇMEK g. f. **1.** *Bir şeyi yençmek*, onu bir kabın içine tıka basa doldurmak. **—2.** *Bir şeyi yençmek*, onu kırmak, ezmek. **—3.** *Bir kimseyi yençmek*, onu güç durumda bırakmak, ezmek, ona acımasızca davranmak.

YENER (Muzaffer Şevki), türk hekim (istanbul 1897 - *ay. y.* 1959). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1918), Paris'te Prof. Labbé'nin yanında (1923), Berlin'de Umber kliniği'nde çalıştı. Yurda dönüşte Cerrahpaşa tıp fakültesi hastanesi'nde iç hastalıkları uzmanı olarak görev yaptı, doçent olarak (1933) üniversite kadrosuna girdi; profesörlüğe yükseldi (1937). Prof. Tevfik Sağlam'ın yerine Cerrahpaşa hastanesi fizyoloji bölümü başkanlığına getirildi (1952). Türkçe ve yabancı dilde, elektrokardiyografi, verem tedavisi, sindirim ve solunum hastalıkları, iç ifraz hastalıkları, karaciğer, böbrek, kan ve kalp hastalıkları, bağırsak parazitleri, tümörler, çeşitli ilaçların etkileri ve diyabet konularında 127 yayını vardır.

YENER (Mümtaz), türk ressam (İstanbul 1918). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi Léopold Lévy atölyesi'ni bitirdi (1943). Öğrencilik yıllarında ilk sergisini açtı ve Yeniler grubu üyeleri arasına katıldı. 1970'lere değin, çok figürlü düzenlemelerinde insan ilişkilerini ve bu ilişkilerdeki şiirsel görüntüyü aktarmayı deneyen sanatçı, daha sonraki dönemlerde karınca ve makine temalarına yöneldi.

YENER (Faruk), türk yazar ve müzik eleştirmeni (Ankara 1923). 1943'te Ankara radyosu'nda spiker olarak görev aldı. 1949'dan başlayarak İstanbul radyosu'nda program müdürlüğü ve batı müziği yayınları yöneticiliği yaptı. Radyo çalışmalarını Almanya, ABD ve İngiltere'de (BBC) sürdürdü. 1949'dan bu yana İstanbul radyosu'nda haftalık batı müziği programları yapan ve Mimar Sinan üniversitesi sahne ve görüntü sanatları bölümü öğretim görevlisi olan Yener, çeşitli gazete ve dergilerde müzik eleştirileri, opera ve müzik yazılar yazdı, türk ve yabancı bazı ansiklopedilerin müzik maddelerini hazırladı. Avusturya hükümetince birinci sınıf Kültür ve sanat nişanıyla ödüllendirilen (1989) Yener'in çeşitli konularda telif ve çeviri kitaplarının yanı sıra *Musiki lügati* (1945), *Küçük batı müziği ansiklopedisi* (1950), *Ünlü operalar* (1957), *100 opera* (1961), *Müzik kılavuzu* (1978), *Müzik* (1985), *Müzikte kim kimdir, ne nedir?* (1988), *Bir dehanın yaşamöyküsü "Mozart"* (1991) adlı yapıtları yayımlandı.

YENERSU (Işık), türk tiyatro oyuncusu (Çaycuma, Zonguldak, 1942). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirerek (1963) Devlet tiyatrosu'nda *Tohum ve toprak* oyunuyla sahneye çıktı. Kısa bir süre Arena tiyatrosu'nda konuk sanatçı olarak rol aldı. *Amédée, Harold ile Maude, Söz veriyorum, Güneyli bayan, Bir kadın bir düş bir oyun* vb. piyeslerindeki yorumlarıyla Ankara Sanatseverler derneği (1968, 1978, 1979), Avni Dilligil (1979, 1988), Ankara Sanat kurumu (1984, 1988), Ulvi Uraz (1984), Kültür ve turizm bakanlığı başarı (1988) ödüllerini kazandı. Sanatçı İstanbul Devlet tiyatrosu kadrosundadır.

Işık Yenersu
Bilgesu Erenus'un *Güneyli bayan* piyesinde (1984)

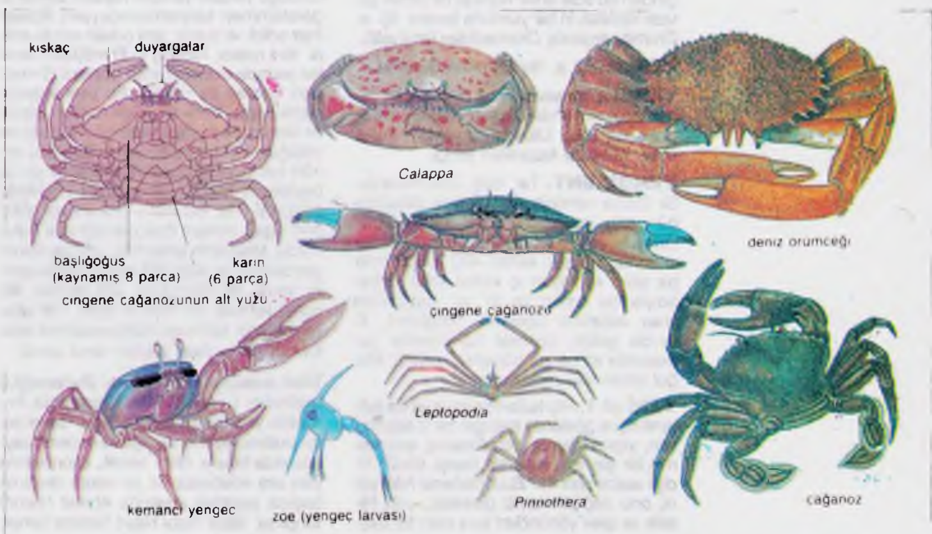
YENGE a. **1.** Bir kimsenin kardeşinin, amcasının ya da dayısının karısı. **—2.** *Tkz.* Kadınlara yöneltilen seslenme sözü. **—3.** *Yörs.* Düğünde geline kılavuzluk eden kadın.

YENGEÇ a. **1.** *Brachyura* takımından, önayaklı kabukluların çoğuna verilen ortak ad. **—2.** *Çingene yengeci* → ÇİNGENE YENGECİ. || *Palmiye yengeci* → PALMİYE YENGECİ.

—Havc. *Yengeç uçuşu* ya da *inişi*, bir uçağın, gövde ekseni yer değiştirme doğrultusuyla çakışmadığında yaptığı uçuş ya da iniş.

—Sil. Tırtıllı, zırhsız amerikan Weasel M 29 C aracına verilen ad. (Kar üzerinde ve bataklık arazilerde kullanılmak için üretilmiş olan bu araç 1946 ile 1954 arasında, Çinhindi'nde fransız ordusu tarafından yaygın olarak kullanılmıştır.)

—ANSİKL. Tür sayısı 5 000'i aşan [yani bütün öteki onayaklıların toplamı kadar] *Brachyura* takımı üyelerinin ortak özellikleri: karın körelmiş, başlığöğsün altına kıvrılmıştır; ilk göğüs ayakları, çoğunlukla büyük kıskaçlara dönüşmüştür; diğer dört çift ayaksa yürümeye, ilerlemeye yaramaktadır. Diğer özellikler (yani su dışında solunum yapabilme, saplı gözler, yan yan yürüme) ancak bazı familyalara özgüdür. Yengeçler gelgit bölgesinden binlerce metre derinliğe kadar bütün denizlerde bulunan ve son derece çeşitlilik gösteren bir öbektir. Çoğu denizin dibinde durur, ama *Portunidae* familyasındakiler gibi bazılarının son göğüs bacakları palet gibi yassı olduğundan hızla yüzebilir. *Ocypodidae* familyası üyeleriyse sıcak ülkelerde, kumsallarda bulunur ve gelgit sırasında deniz çok yükseldiği sırada su altında kalan kovuklarda yaşarlar. *Gecarcinidae* familyası üyeleri gibi bir kısmıysa, karalara yerleşir, yerde dehlizler kazar, ancak üreme zamanı denize giderler. *Potamidae* familyasındakiler tropikal tatlısularda yaşayan yengeçlerdir. Bizimki gibi ılıman bölgelerde yaşayanlar öbeğin çeşitliliği hakkında çok iyi fikir verebilir. *Dromia*'lar sırtlarında canlı bir sünger taşırlar; sünger onlarla aynı zamanda gelişir ve onları korur. Deniz örümcekleri bağlarında büyüyen ve onları gözden saklayan suyosunları yetiştirirler. Kıyılarımızda en sık rastlanan türlerse *Portunidae* familyası üyelerinden çağanoz *(Portunus puber)* ve yeşil yengeçtir *(Carcinus maenas)*. Deniz çekildiği zaman çakılların üzerinde koşturup duran bu yengece kıyı yengeci ve çinge-

yengeçlerin bazı türleri

Yengeç burcu'nun simgesel gösterimleri

ne çağanozu da denir. Genişliği 30 cm'ye varan ve ağırlığı 6 kg'ı aşan pavurya *(Cancer pagurus)* bölgemizdeki yengeçlerin en irisidir, ama öbeğin Japonya'da yaşayan daha büyük üyeleri de vardır. Bunlardan *Macrocheira kaempferi*'nin bağa genişliği 40 cm'yi geçer, bir uçtan bir uca bacak açıklığı 3,50 m'yi bulur. En küçük yengeçlerse, Akdeniz'de yaşayan ve boyu 5 mm'den aşağı olan minik *Sirpus*'lardır. "Palmiye yengeci" *(Birgus latro)* gerçek yengeçler takımından değil, *Cenobitidae* familyasından bir kabukludur.
—Mutf. Yengeç canlıyken kaynar suya atılarak haşlanır. Kabuklu olarak veya ayıklanıp üzerine sos ya da mayonez dökülerek sofraya getirilir.

YENGEÇ, burçlar kuşağı takımyıldızı. Az parlak yıldızlardan (kadiri 4'e eşit ya da daha yüksek) oluşur, ama *Praesepe*, "Beşik" ya da "Arı kovanı" denilen ve en ünlü açık kümelerden* biri olan M 44 kümesini içerir. Yaklaşık 500 ıy uzakta yer alan bu küme, çapı 13 ıy olan bir hacim içinde 17. kadirden daha parlak 350 kadar yıldızdan oluşur; zayıf bir bulutsu gibi çıplak gözle görülebilen bu kümenin yıldızları basit bir dürbünle ayırt edilebilir. (→ GÖK.)
—Astrol. Gregorius takviminde, yaz mevsiminde başlayan gündönümü burcu. (Yengeç ay yarı küresinin sonuncu, güney-batı'ya bakan dördüncü büyük üçgenin birinci burcu, Ay'ın tek gökevi ve Jupiter'in yükselme yeridir.)
—Gökbil. *Yengeç dönencesi*, ekvatorun kuzeyinde 23°26′ lık bir yükselimde yer alan gökküre paraleli; Güneş, yaz gündönümüne girdiğinde yaptığı günlük hareket sırasında bu paraleli çiziyormuş gibi görünür. || 23°26′ kuzey enlemine denk düşen ve *dönence* denilen bölgeyi kuzeyden sınırlayan yerküre paraleli. (Güneş, bu bölgenin her noktasının başucundan yılda iki kez geçer.)

Yengeç dönencesi *(Tropic of Cancer)*, Henry Miller'in romanı (1934). Özyaşamöyküsel sürgün ve yazının doğuşu kurgusu, Miller'in saplantılı imgeleri (seks, evren) içinde paris dekorunun yerini alır, düşmüş, ama whitmancı bir gücün ve bir yıkım ve sefalet seçiminin karışık gelişimi uyarınca kendi benini evrene kadar genişletebilen adamın portresini çizer.

YENGEÇ FOKU a. Zool. BEYAZ FOK'un eşanlamlısı.

YENGEÇLER a. Tıknaz bedenli, birinci kısa duyargaları çukurlar içinde gizlenen, saplı gözleri oyuklar içinde bulunan kabuklular öbeği. (Kuyruk yüzgeçleri yoktur. Erkeklerde 1, ender olarak 2, dişide 4 çift ayak bulunur. Bil. a. *Brachyura*.)

YENGEÇ YAĞMURKUŞU a. Kızıldeniz ve Hint okyanusu kıyılarında yaşayan, güçlü gagalı, uzun bacaklı kıyı kuşu. (Kabuklular ve kavkılı hayvanlarla beslendiğinden bu adla anılır. Kumda bir yeraltı yuvası kazarak iri bir yumurta bırakır. Bil. a. *Dromas ardeola; Dromadidae* familyası).

YENGELİK a. Yenge olma durumu.

YENGİ a. Bir savaşın, bir oyunun, bir yarışmanın sonunda ulaşılan başarı; zafer, galibiyet, utku: *Ulusça bir yengiyi kutlamak. Takımca kazanılan yengi.*

YENGİKENT. Tar. coğ. Orta Asya'da, Sir Derya nehrinin Aral gölüne döküldüğü yerin yakınında oğuz kenti; Oğuz yabgularının merkeziydi. V.-VIII. yy.'lar arasında gelişen kentin 400 x 300 m'lik bir alanı kaplayan iç kalesi vardı. Otrar adıyla da anılan ve IX. yy. başlarında arap istilasına uğrayan Yengikent, X. yy.'da gelişti; özellikle Karahanlılar zamanında en parlak dönemini yaşadı. Moğol istilasında yıkıma uğradı.

YENİ sıf. **1.** Hiç kullanılmamış ya da kullanıldığını gösteren belirgin bir iz taşımayan, yıpranmamış, bozulmamış, eskimemiş bir şey için kullanılır (karşt. ESKİ): *Aldığı araba yeni mi? Buzdolabımız hâlâ yeni, onu değiştirmemiz gereksiz.* **—2.** Nitelik ve işlev yönünden aynı olan bir başka kimseden, bir başka şeyden sonra gelen, o kimsenin, o şeyin yerini alan bir kimse, bir şey için kullanılır: *Yeni yıl. Yeni kocası, karısı. Yeni müdür. Yazım kılavuzunun yeni baskısını esas almak. İşte yeni evimiz.* **—3.** Uzun zamandan beri var olan bir şeye oranla, daha yakın bir zamanda ortaya çıkmış olan bir şey için kullanılır: *Yeni yayınlar. Yeni rejim. Yeni bir sözcük. Yeni mahalleler.* **—4.** Daha önce var olan başka bir kimseye, başka bir şeye katılan bir kimse, eklenen bir şey için kullanılır: *Artık yeni dostlar edinmelisin. Bu onun yeni zevki. Yeni bir takım elbise daha almak.* **—5.** Bir işte, bir meslekte, bir etkinlikte eski olmayan, onda gerekli deneyimi kazanmamış kimse için kullanılır: *Henüz meslekte çok yeni, bu tür hatalar yapmasını doğal karşılamak gerekir.* **—6.** Özgün nitelikleri olan, daha önce eşine rastlanmamış bir şey için kullanılır: *Reklamcılıkta yeni bir dil yaratmak. Yeni bir yaklaşım. Yerleşik düşünceleri sarsacak yeni kavramlar.* **—7.** Eskiden var olan duruma göre bir değişim, bir farklılık gösteren şey için kullanılır: *Yeni bir toplum modeli. Yeni iktidar insan hakları konusunda daha duyarlı. Yeni bir yaşama başlamak.* **—8.** Kendinden önce yaşamış bir kimseyle ortak nitelikleri bulunan bir kimse, bilinen eski bir kavram ya da düşünsel akımla aynı özellikleri taşıyan bir şey için kullanılır: *Yeni bir Dostoyevskiy. Yeni bir hümanizma.* **—9.** *Yeni baştan*, baştan başlayarak, yeniden, bir daha: *Yazıyı yeni baştan yazman gerekecek.* || *Yeni yazı*, eski yazıya karşıt olarak, 1928'de kullanılmaya başlanan ve latin kökenli abeceye dayanan yazı. || *Yeni yeni*, son zamanlarda, bugünlerde: *Bu tür sorunlar yeni yeni ortaya atılıyor.* || *Yeniden yeniye*, çok yakın bir geçmişte; eskiden değil. || *Yenilerde*, yakın geçmişte, şu son zamanlarda. || *Yeni zengin*, türedi, sonradan görme.
—Çağ. sant. *Yeni gerçekçi*, yeni gerçekçilik hareketine bağlı sanatçı. || *Yeni figürasyon*, Avrupa'da, 60'lı yılların başında ortaya çıkan figürasyon türü.
—Eğit. *Yeni eğitim* → EĞİTİM.
—Kur. tar. *Yeni odalar*, Osmanlılar'da yeniçeri kışlalarının bir bölümüne verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sey. oy. *Yeni dünya*, ortaoyununda çoğunlukla ev dekoru yerine kullanılan kafes biçimli paravan. (Genellikle izleyicilerin görüşünü kesmemesi için birkaç kenarlı, açık bir kafes biçimindedir. Kimi oyunlarda kâğıt ya da kumaşla kaplandığı da olur. Hemen her oyunda kullanılır. Kimi zaman başka mekânları da simgeler)
—Teknol. *Yeni kuşak*, piyasaya yeni çıkmış bir aygıt, bir model ya da çok yeni bir teknik için kullanılır: *Fotoğraf makineleri ailesinde bir yeni kuşak.*

◆ be. **1.** İçinde bulunulan zamana çok yakın bir zamanda: *Kaza yeni oldu. Daha yeni geldi.* **—2.** Bir kimsenin, bir şeyin kısa bir süreden beri öyle olduğunu belirtir: *Yeni evli. Yeni zengin.*
—ANSİKL. Kur. tar. Şehzade camisi'nin bulunduğu yerdeki yeniçeri kışlaları zamanla gereksinmeyi karşılamayınca yeni kışlalar inşa edildi ve bunlar *yeni odalar* adıyla anıldı. Yeni odalar, Aksaray'ın Et meydanı denilen yerinde olduklarından bunlara *Et meydanı odaları* da denildi. Bu yeni kışlanın cümle kapısı *Tekke meydanı* denilen büyük bir alana açılırdı. Yeniçerilerden her orta ve bölüğün ayrı bir odası vardı. Odaların zemini sırlı tuğla ile döşeli, içerisi sedir ya da peykeliydi; kapıları ise mermer direklerle süslüydü. Her kapıda o orta ya da bölüğün nişan denilen özel bayrağı asılı bulunurdu. Meydanın ortasında, orta camisinin çevresinde yer alan 368 ocaklı odada şunlar vardı: 90 talimhane, 130 çardak, 69 ocaklı kerevet, 20 köşk, 4 tekke, 158 ahır. Yeniçeriliğin kaldırılışı (1826) sırasında topa tutulan yeni odalar baştan sona yandı.

Yeni adam, Ismayıl Hakkı (Baltacıoğlu) tarafından 1 ocak 1934'ten başlayarak Ankara'da yayımlanan siyasal dergi. Genel yayın politikası içinde ırkçılığa karşı çıkan, sayfalarında felsefe, bilim, teknik, ekonominin yanı sıra edebiyata da yer veren derginin başlıca yazarları arasında Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşar Nabi Nayır, Sabiha Sertel, Sabahattin Ali, Cavit Yamaç, Abidin Dino, Zahir Güvemli, Sefer Aytekin vb. bulunuyordu. 1939'da çıkan bir sayısında Nâzım Hikmet'in "*Yeni adam*'da şüpheyle inancın yan yana, hatta diz dize bulunması, bugünün şartlarında onun kuvveti olmuştur. Faşizme varıncaya kadar bütün irtica ve Ortaçağ artıkları, istismar zihniyetiyle mücadelesi *Yeni adam*'ı türk neşriyat dünyasında namusuna güvenilecek bayraklardan biri yapmıştır" diye tanıttığı dergi, yeni edebiyata ve çeşitli düşünce akımlarına açık bir tutumu benimsemesine karşın, İkinci Dünya savaşı sonrasının koşullarına ayak uyduramayarak önemini yitirdi, Baltacıoğlu'nun ölümüyle de (1978) kapandı.

Yeni Adana, kuruluş tarihi olan 1918'den bu yana Adana'da yayımlanan günlük siyasal gazete. Ahmet Remzi (Yüregir) ve Avni (Doğan) beylerin *Adana* adıyla çıkardıkları gazete, üçüncü sayısından sonra vilayet yönetimince kapatılınca, bundan böyle *Yeni Adana* adını alarak çıkmaya başladı. Kurtuluş* savaşı döneminde Anadolu'nun en etkin ve etkili yayın organlarından biri durumuna geldi; fransız işgal kuvvetlerinin baskısından kaçmak zorunda kalarak bir süre Karaisalı ve Pozantı'da yayımlandı; Ankara* itilafnamesi (20 ekim 1921) hükümleri uyarınca işgal kuvvetleri kentten çekildikten (5 ocak 1922) sonra yeniden Adana'ya taşındı (27 şubat 1922). Öte yandan, başlangıçta sadece Ahmet Remzi ile Avni beylerden oluşan gazetenin kadrosuna Ferit Celal (Güven) ve birkaç yedek subay da katıldı (1919-1923). Adana'ya taşındıktan sonra günaşırı çıkmaya başlayan gazete, Cumhuriyet'in ilanından beri yayımını günlük olarak sürdürmektedir.

YENİ AMSTERDAM, 1626'da Hollandalılar'ın geleceğin *New York*'una verdikleri ad.

YENİANTİK sıf. Yeniklasikçiliğin yunan ve roma örneklerine bağlı kalan bir türüne denir.

YENİARAMCA a. Batı aramcadan kaynaklanan ve günümüzde Anti-Lübnan'daki birkaç köyde konuşulan lehçe.

Yeni asır, Fazlı Necip tarafından 1895'ten başlayarak Selanik'te yayımlanmakta olan *Asır* gazetesinin 1924'te İzmir'de çıkarılmaya başlamasından sonraki adı. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra Matbuat umum müdürlüğü'nde görev alan Fazlı Necip'in yerine, gazetenin yönetimi Abdurrahman Arif'e (Bilgin) geçti (1909). Salt İzmir içine değil, tüm Ege yöresine seslenen ve İstanbul basınıyla yarışan bir gazete olarak *Yeni asır*'ın tirajı zaman zaman 100 000 sınırını zorladı. Abdurrahman Arif'in oğulları Behzat ve Şevket Bilgin'in (öl. 1978) başyazarlığı ve yönetiminde *Yeni asır*, modern dizgi ve baskıcılık konusunda da türk basınına çoğu kez öncülük yaptı. Günümüzde de Ege yöresinin en çok satışlı yayın organı olan *Yeni asır*, Dinç Bilgin'in yönetiminde geniş bir basın grubunun (İstanbul'da *Sabah* gazetesi, *Dönemli yayıncılık* vb.) çekirdeği konumunu sürdürmektedir.

YENİASUR a. (tamlayan olarak). Asur hegemonyasının sonuna rastlayan, İ.Ö. VIII. yy. ile VII. yy. arasındaki Asur tarihi ve sanatına ilişkin şeyleri belirt.

YENİATTİKECİ sıf. Yeniattikeciliğe ilişkin.
◆ sıf. ve a. Yeniattikecilik yanlısı yazar ya da sanatçı.

YENİATTİKECİLİK a. Güz. sant. Arkaik sertliğe ve ince bir zariflikle yumuşatılmış klasik duruluğa geri dönüşle ayırt edilen sanatsal eğilim. (İ.Ö. II. yy.'da Atina'da doğan bu akım, Roma'da Augustus döneminde doruk noktasına ulaştı.)
—Ed. Kendisine model olarak klasik dönemin büyük sanatçılarının üsluplarını seçen Hellenistik dönem edebiyat akımı. (Belagatte, yeniattikeciler Lysias'ı örnek verirlerdi. Brutus ve Calvus gibi latin hatipleri de, Asyalılar'a karşıt olarak, kendilerini yeniattikeci olarak nitelerlerdi.)

YENİAY a. Ayın ilk günlerde aldığı yay biçimi; ayça, hilal.
—Gökbil. Ay'ın, Güneş ile Yer arasında bulunduğu ve karanlık yüzünü Yer'e doğru çevirdiği, bu nedenle de görünmez olduğu evresi.

YENİBABİL a. (tamlayan olarak). İ. Ö. 626'dan 539'a kadar Babil'de hüküm süren kalde hanedanlığı dönemine ilişkin şeyleri belirtir. (Bu, Babylonia'nın son bağımsızlık dönemi ve sümer-akkad kültürünün en son parlak devresidir.)

YENİBAHAR a. Çok kokulu, hepyeşil, tropikal Amerika ağacı. (Yaprakları karşılıklı, sert, büyük, çiçekleri 5-8 mm çapında ve küre biçiminde olan meyveleri acımsı lezzetlidir, karanfil kokusunu andıran bir koku verir. Bileşiminde tanen, reçine ve uçucu yağlar bulunan yenibahar meyveleri iştah açıcı ve peklik verici etki gösterir. Türkiye'de özellikle baharat olarak kullanılır. (Bil. a. *Pimenta officinalis;* mersingiller familyası.)

YENİBAHÇELİ NAİL, türk siyaset adamı (öl. Ankara 1926). Yenibahçeli Şükrü'nün kardeşi. Mülkiye'yi bitirdi. İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Maarif, Hakkı Paşa kabinesinde Maliye nazırlığı yaptı. Âyan meclisi üyeliğine getirildi (1911). Mustafa Kemal (Atatürk) aleyhine düzenlenen İzmir suikastı komplosuna katılmakla suçlanarak idam edildi.

YENİBAHÇELİ ŞÜKRÜ → OĞUZ (Ahmet Şükrü).

YENİBAŞAK, Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı bucak; 10 467 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Yenibaşak* (esk. *Arduşin*). 1 127 nüf. (1990).

Yeni bent (Bendi cedit), Mahmut II'nin Belgrad ormanında, Acıelma deresinin yukarı kesiminde yaptırdığı (1839) bent; Mahmut II bendi olarak da anılır. Yay görünümündeki bendin yazıtı, ünlü hattat Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin ürünüdür. Günümüzde İstanbul Sular idaresi'nce işletilmekte olan barajın drenaj alanı, 0,83 km², su toplama hacmi 217 500 m³, temelden yüksekliği 17 m, kret uzunluğu 101,55 m'dir.

YENİBİÇİMLENME a. Genet. *Kromozom yenibiçimlenmesi.* Bir ya da birçok kromozomda meydana gelen ve kromozom parçalarının yer değiştirmesine, kaybolmasına ya da artmasına neden olan yapı değişikliği.
—Ansikl. Kromozomların yenibiçimlenmesi kendiliğinden olabileceği gibi mutagenlerin (ışınlar, kimyasal maddeler) etkisiyle de olabilir. Yenibiçimlenme meyoz ya da mitoz bölünme sırasında meydana gelir. Meyoz yenibiçimlenme sırasında meydana gelenler doğuştan olup canlının tüm hücrelerinde yer alır, mitoz bölünmede oluşanlar ise sadece bazı hücre ya da hücre kolonilerinde görülebilir.
Yenibiçimlenmenin sadece bir kromozomu ilgilendirdiği durumlar, kopma ya da parça yitimi, merkezden önce ya da sonraki parçaların tersine yer değiştirmesi, kromozom içi eklenmeler gibi durumlardır. İki kromozomu ilgilendirenler, sentromer ya da dönüşüm translokasyonları (parça değişimleri) ile Robertson translokasyonlarıdır. Kromozoma ait öğelerde nicel bir dengesizlikle sonuçlanmayan translokasyonlara dengelenmiş translokasyon denir, aksi duruma dengelenmemiş translokasyon adı verilir. İnsan patolojisinde Robertson translokasyonları, özellikle trizomi 21 ve trizomi 13'ün bilinen biçimlerinden sorumludur. Dönüşüm translokasyonları, bazı özgül kromozom sendromlarından sorumlu eşlenmelere, yarı trizomi ya da monozimi gibi bazı kromozom parçaları bozukluklarına neden olurlar.
Kromozomların yenibiçimlenmesi, meyoz bölünme sırasında ayrılamama nedeniyle oluşan trizomi ya da monozomi gibi kromozom sayısı değişikliklerini de kapsar. İnsan türünde, yenibiçimlenmelerin doğum oranına göre oluşma sıklığı ‰ 0,6 dolayındadır. Türlerin evrimi sırasında kromozomların yenibiçimlenmesi önemli bir rol oynamıştır. Mitoz bölünme sırasında oluşan yenibiçimlenmeler, embriyona ait ilk bölünmeler sırasında oluşursa mozaik bir yapıyı beraberinde getirir. Daha sonra hücre bölünmeleri sırasında küçümsenmeyecek bir sıklıkla meydana gelir ve kanser oluşumundan sorumlu olabilirler.

YENİBİLEŞİM a. Genet. *Kalıtımsal yenibileşim,* kişi ya da hücrelere ait genlerin, dolayısıyla bu genlere tekabül eden fenotipik karakterlerin, belli bir dölde, bir önceki dölden farklı bir bileşimde bulunması olayı. (Ana ve babalarından farklı olan bu kişi ya da hücrelere *yenibileşen* denir). Eşeyli üremeleri ve birden fazla kromozom bulunmasıyla belirgin ökaryotlarda yenibileşim, meyoz bölünme sırasında başlıca iki mekanizma ile meydana gelir: ana ve babadan gelen kromozomların ayrılığı ve crossing-over'in ortaya çıkması. Yenibileşim, canlı topluluklarına tam bir gen karışımı kazandırır. Bakteri ve virüsler gibi prokaryotlarda, kalıtımsal yenibileşim döllenmesiz üremenin sonucudur.

YENİBOĞAZİÇİ, rumca **Aghios Sergios,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

YENİBOSNA, İstanbul'un Bahçelievler ilçesinde semt; çok geniş bir yerleşim alanıdır.

YENİ BRİTANYA, ing. **New Britain,** esk. alm. **Neupommern** *(Yeni Pomeranya),* Melanezya'daki Bismarck takımadalarının en önemli adası; 35 000 km²; 120 000 nüf. Volkanik dağlarının yüksekliği 2 500 m'yi bulur. Ekvator iklimi egemenliğindeki ada, balta girmemiş ormanlarla kaplıdır. Birkaç hindistancevizi işletmesinde kopra üretilir. Yeni Britanya adı Papua-Yeni Gine'de iki ile verilmektedir: Doğu Yeni Britanya (*East New Britain;* 15 000 km²; 127 500 nüf. Merkezi *Rabaul*) ve Batı Yeni Britanya (*West New Britain;* 20 000 km²; 100 000 nüf. Merkezi *Kimbe*).
—Tar. 1606'da keşfedildi, 1884'te Almanya'ya katıldı, 1914'te Avustralya tarafından işgal edildi ve Milletler cemiyeti (MC) tarafından Avustralya mandasına (1921-1942) verildi; İkinci Dünya savaşı sırasında, takımada Japonlar'ın saldırısına uğradı. Japonlar ocak 1942'de Rabaul'da güçlü bir üs kurdu. Aralık 1943 - mart 1944 arasında, MacArthur kuvvetleri tarafından geri alındı. 1946-1975 arasında, Avustralya toprağı durumuna geldi. 1975'ten sonra, Papua-Yeni Gine'ye katıldı.

Yeni cami → YENİVALİDE KÜLLİYESİ VE YENİ CAMİ.

Yeni cami hünkâr kasrı ve müzesi, Turhan Sultan'ın, Yeni cami'nin yapımını rahatça görebilmesi için, caminin güney köşesine bitişik olarak yapılmış kasır (aslında ilk deniz surunun Vasilius kulesi üzerine inşa edilmiştir). Bir kemer üzerinde yükselen üç katlı yapı, çeşitli odalardan ve sofalardan oluşur. Onarıldıktan sonra müzeye dönüştürülen bu yapı, zengin çini kaplamaları, ocakları, sedef ve bağa kakmalı kapı ve pencere kanatları, yaldızlı tavanı ve yazılarıyla XVII. yy. osmanlı sanatının başyapıtlarındandır.

YENİCE sıf. Oldukça yeni olan bir şey için kullanılır: *Yenice bir elbise.*
◆ be. Çok yakın geçmişte, yakın günlerde: *Yenice mezun olmuş bir avukat.*

YENİCE a. 68 mm boyunda, 7,75 mm çapında, oval kesitli, tokça, tatlı, çok hafif içimli türk sigara çeşidi.

YENİCE, B. Karadeniz bölümünde Zonguldak iline bağlı ilçe; 30 545 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Zonguldak'ın 72 km G.-D.'sunda *Yenice,* 9 840 nüf. (1990).

YENİCE, Marmara bölgesinde Çanakkale iline bağlı ilçe; 42 798 nüf. (1990); 1 367 km²; merkez bucağı dışında 3 bucak, 68 köy. Merkezi, Çanakkale'nin 91 km D.-G.-D.'sunda *Yenice,* 6 517 nüf. (1990).

YENİCE, Ankara'nın Haymana ilçesine bağlı bucak; 19 184 nüf. (1990); 24 köy. Merkezi *Sındıran,* 3 721 nüf. (1990).

YENİCE, İçel'in Tarsus ilçesine bağlı bucak; 15 869 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Yenice,* 7 117 nüf. (1990).

YENİCE, Aydın'ın Karacasu ilçesine bağlı bucak; 3 476 nüf. (1990); 3 köy. Merkezi *Yenice,* 1 835 nüf. (1990).

YENİCE, Malatya'nın Darende ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 207 nüf. (1990).

YENİCE ya da **YENİCE-İ VARDAR,** yun. **Giannitsa,** K. Yunanistan'da Pellis nomos'una bağlı kent. Selanik'in 60 km K.-B.'sında, osmanlı döneminde Selanik vilayeti merkez sancağına bağlı aynı addaki kazanın merkeziydi.

YENİCE ya da **YENİCE-KARASU,** yun. **Genisea,** Batı Trakya'da İskeçe (Ksanthi) nomos'una bağlı kasaba; Balkan savaşı'ndan önce Edirne vilayetinin Gümülcine sancağının İskeçe kazasına bağlıydı. Nüfusunun önemli kesimi türktür. Tarım, özellikle tütüncülük merkezi.

YENİCE ırmağı → FİLYOS çayı.

YENİCE-İ VARDAR → YENİCE.

YENİCEKALE → YENİKÖY.

YENİCE-KARASU → YENİCE.

YENİCEKENT, Denizli'nin Buldan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 798 nüf. (1990).

YENİCEKÖY, Bursa'nın İnegöl ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 672 nüf. (1990).

YENİCELİ (Yaşar), türk ressam (Samsun 1931). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi Nurullah Berk atölyesini bitirdi (1954). Bir süre öğretmenlik yaptı, ayrıca çeşitli dergilerde sanat eleştirileri yazdı. 1960'tan başlayarak çalışmalarını Paris'te sürdürdü. Bu dönemde akademik etkilerden sıyrılarak yaratıcı arayışlara, özellikle de soyuta yöneldi ve Çağdaş türk sanatı sergisi'ndeki yapıtlarıyla batılı eleştirmenlerin dikkatini çekti (1964). Ankara televizyonu'nda dekor tasarımcılığı yaptı (1968-1978); İstanbul TRT artistik hizmetler bölümünde görev aldı. 1967'den sonra hemen her yıl bir sergi açan Yeniceli, giderek somut bir sanat anlayışını benimsedi, duyarlı ve halka dönük öğelerle figür, renk ve leke tekniklerine yeni boyutlar kazandırmayı denedi.

YENİCEOBA, Konya'nın Cihanbeyli ilçesine bağlı bucak; 26 103 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Yeniceoba,* 8 128 nüf. (1990).

Yaşar Yeniceli
Boğaziçi'nden bir görünüm

YENİCİ sıf. **1.** Yenen, üstün gelen, mağlup eden. **—2.** Yenilik yanlısı.

YENİÇAĞ a. Ortaçağ'ın bitimi (İstanbul'un fethi [1453] ya da Amerika'nın keşfi [1492]) ile Fransız devrimi (1789) arasına yerleştirilen tarihsel dönem.
—Güz. sant. *Yeniçağ sanatı*, Batı'da, Rönesans'tan sonra gelişen sanatların tümü.
—Tar. *Yeniçağ tarihi*, Rönesans ile XVIII. yy. sonu arasındaki "klasik" dönem denilen üç yüzyıllık süreyi kapsayan tarih.

YENİÇAĞA, Batı Karadeniz bölümünde Bolu iline bağlı ilçe. 10 874 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi, Bolu'nun 36 km D.'sunda *Yeniçağa*. 5 331 nüf. (1990).

YENİÇAĞA gölü, esk. **Reşadiye gölü,** B. Karadeniz bölümünün iç kesiminde, daire biçimli, güzel görünümlü küçük göl; yaklaşık 4 km^2. Bolu'nun 40 km kadar D.'sundaki göl, Anadolu fay sistemi üzerindeki bir çukuru kaplar ve bu nedenle temelde tektonik kökenlidir. Ancak, göl çanağının oluşumunda karstik süreçlerin rolü olduğu da ileri sürülmüştür. Derinliği 10 m'yi aşmayan gölün fazla suları bir gideğen ile Mengen çayının kolu olan Çapak deresine boşaltılır. B. kıyılarında geniş bir turbalık vardır.

YENİÇAY (Mustafa Fahir), türk fizikçi (İstanbul 1902 - ay.y. 1989). Darülfünun fizik bölümü'nü bitirdi (1925). Fransa'ya giderek doktorasını verdi (1927). Türkiye'ye dönüşünde İstanbul Teknik okulu fizik bölümü'ne asistan olarak girdi (1930). Doçentliğe yükselerek (1931) atom fiziği dersleri vermekle görevlendirildi. Profesör oldu (1938). Fen fakültesi dekanlığı (1939-1948), İstanbul Üniversitesi rektörlüğü (1953-1955) görevlerini üstlendi. Atom ve çekirdek fiziği kürsüsü başkanlığına getirildi (1954). Emekliye ayrıldıktan (1970) sonra bir süre Çekmece nükleer araştırma ve eğitim merkezi müdürlüğünde bulundu. Başlıca yapıtları: *Fizik manipülasyonları* (1934), *Atom fiziği* (2 c, 1946-1949), *Çekirdek fiziği* (2 c, 1951-1960), *Atom fiziği problemleri* (1969), *Fizik-mekanik problemleri* (1969).

YENİÇERİ 1. Osmanlı devletinde ocağının kurulduğu XIV. yy.'dan ortadan kaldırıldığı XIX. yy.'ın ilk çeyreğine kadar yaklaşık 500 yıl ordunun gözbebeği sayılan yaya asker sınıfı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yeniçeri ağası*, Yeniçeri ocağı'nın en yüksek rütbeli subayı ve başı. (Bk. *ansikl.* böl.). ‖ *Yeniçeri ağası divanı*, Yeniçeri ocağı'nın işlerini görüşmek, şikâyet ve davalarını dinlemek, maaş ve yükselme sorunlarını çözümlemek için yeniçeri ağasının başkanlığında, Ağa* kapısı'nda toplanan meclis. (Sekbanbaşı, kul kethüdası, zağarcıbaşı, başçavuş gibi yüksek rütbeli subaylarla İstanbul ağası, yeniçeri kâtibi ve fodla kâtibi bu divanın doğal üyeleriydi). ‖ *Yeniçeri bayrakları*, Yeniçeri ocağı'nın çeşitli kuruluşlarına özgü kumaş simgeler. (Bk. *ansikl.* böl. ‖ *Yeniçeri düğünü*, düşmana tutsak düşen yeniçerileri kurtarmak için gereken fidyeyi sağlamak amacıyla ocakça düzenlenen bir tür paralı eğlence. (Genelinde kurtulmalık akçesi [fidye], ocağın orta sancağından ödenirdi. Ancak, tutsak sayısı çok olur ve sandığın parası da bunu ödemeye yetmezse, yeniçeri düğünü düzenlenir, böylece ocaklılar gönüllerinden kopan parayı üstü çuhayla kaplı bir tasa atarlar ve toplanan bu parayla da tutsaklar kurtarılırdı.) ‖ *Yeniçeri efendisi*, yeniçerilerin maaş defterlerini tutan kalemin başı. (*Yeniçeri kâtibi* de denirdi.) ‖ *Yeniçeri fındığı*, yeniçeri tüfeklerinin kurşunlarına verilen ad. ‖ *Yeniçeri imamı*, Yeniçeri ocağı'nın din görevlisi. (Medrese öğrenimi görmüş güzel sesli yeniçerilerden seçilen müezzinler, önce Ağa kapısı'nda görev yaparlar, genellikle bunların en kıdemlisi ve bilgilisi imam olurdu. İmamın öteki yeniçeri subayları gibi belirli bir numarası yoktu. Hangi ortanın imamıysa onun numarasını alır ve bu ortanın komutanı sayılırdı. İmamlar azledilemez, ancak kendi istekleriyle Deveciler ortası yayabaşısı olmak koşuluyla bu hizmetten ayrılabilirlerdi.) [*Ocak imamı* da denirdi.] ‖ *Yeniçeri kazanı*, Hacı Bektaş Veli'nin ocağa armağan ettiğine inanıldığı için kutsal sayılan ve içinde yeniçerilerin yemekleri pişirilen büyük, derin, kulplu kap. (→ KAZAN.) ‖ *Yeniçeri kütüğü*, yeniçerilerin künyelerinin yazılı olduğu ana defter. ‖ *Yeniçeri nişanı*, Yeniçeri ocağı'nın her bir orta ve bölüğünün alameti. (Bu alametler orta ve bölüklerin kapıları üzerinde, çadır ve bayraklarında yer aldığı gibi, yeniçerilerin kollarında, mektuplarında ve mezar taşlarında bile görülürdü.) [→ BALTA* ASMAK, NİŞAN* ALAYI.] ‖ *Yeniçeri ocağı*, yeniçeri örgütünün tümünü tanımlayıcı terim. ‖ *Yeniçeri odaları*, yeniçeri kışlalarının adı. (→ ODA.)
—Esk. giy. *Yeniçeri keçesi*, Yeniçeri ocağı'ndan olanların giydiği ak keçeden yapılmış börk. (Akbörk de denir.) [→ BÖRK.]
—ANSİKL. Yeniçeri ocağı'nın temeli, Murat I döneminde Karamanlı Kara Rüstem'in önerisiyle kabul edilen pençik* kanunu gereğince pençik resminin konması sonucunda atıldı (1362). Bu yasaya göre, devletin elinde toplanan tutsak çocuklara da "Pençik oğlanları" dendi. Pençik oğlanları, zamanla Anadolu'daki türk evlerine dağıtılmaya, buralarda belirli bir bedel karşılığında çalıştırılmaya, türk-islam gelenek ve göreneklerini, türkçeyi öğrendikten sonra da Gelibolu'da kurulmuş olan Acemi* ocağı'na birer akçe gündelikle alınmaya başlandılar. "Acemi oğlanı" denen bu ocaklılara, daha sonra (özellikle Murat II döneminde) pençik kanununda yapılan bazı değişikliklerle osmanlı egemenliğindeki hıristiyan halklardan devşirme* yöntemiyle toplanan genç çocuklar da katıldı. Pençik oğlanlarıyla devşirmeler Acemi ocağı'nda, sıkı bir disipline özen gösteren Gelibolu ağası ve buyruğundaki çorbacıların yönetimi altında, her şeyden önce itaate alıştırılır, yorgunluğa ve açlığa dayanmayı öğrenirlerdi. Burada istenildiği gibi yetişen acemi oğlanları ilki Edirne'de kurulmuş olan Yeniçeri ocağı'na gönderilir, Acemi ocağı'nda boşalan yerlere de "türke verilmiş" adıyla anılan Anadolu'daki ailelerin yanında eğitilmiş çocuklar alınırdı.

Zamanla Kapıkulu* ordusu'nun (kapıkulu* süvarileri, topçu*lar, cebeci*ler, top* arabacıları, lağımcı*lar gibi Osmanlı devletinin sürekli ordusunu oluşturan ücretli askerler) en önemli ve ayrıcalıklı sınıfı durumuna gelen yeniçeriler, ocaklarının Hacı Bektaş Veli tarafından kutsandığına inandıkları için bektaşiliği benimsemiş bir zümre olarak kendilerine "taifei bektaşiye", ağalarına da "ağayanı bektaşiyan" derlerdi. Yeniçerilik kurulduğunda Hacı Bektaş ölmüş olduğu için onun ocağı kutsadığı her ne kadar doğru değilse de Veli'nin soyundan Timurtaş Dede ile Bektaş Paşa'dan el aldıkları gerçeğine dayanarak XV. yy. başlarında bektaşiliğin girdiği ocakta, bektaşi babalarından biri her zaman Hacı Bektaş Veli adıyla 94. orta odasında otururdu.

Yeniçeriler de tüm kapıkulu ordusu efradı gibi "ulufeli askerler" olarak üç ayda bir ücret (ulufe); ayrıca cülus bahşişi alırlardı. Bu bahşiş, biri ulufelerine zam şeklinde, öteki de bir defaya özgü olmak üzere bir miktar para verilmesi yöntemiyle iki türlü olurdu. Cülus bahşişleri önceleri bağış olarak dağıtılırken, sonraları zorla alma biçimine dönüşerek devletin büyük sorunlarla karşılaşmasına yol açtı.

Yeniçeri ocağı'na asker kabulü Murat III döneminde (1574-1595) kadar iki türlü olurdu: Acemi ocağı'nda eğitilen pençik oğlanları ve Ankara savaşı'nın (1402) ardından fetihlerin durması, tutsak alınamaması üzerine gereksinimi karşılamak için toplanarak yine orada yetiştirilen devşirmeler; ayrıca, acemi oğlanları gibi devşirmelikten gelen ve saray hizmetlerinde yetişmiş bostancılarla saray hademeleri. Bu ikinciler, 7 yılda bir kez "çıkma" adı altında ocağa kaydedilirlerdi. Murat III dönemine kadar bunlar dışında hiç kimse ocağa alınmadıysa da önceleri padişahın muhafız birliği olarak sadece bin kişiden oluşan yeniçerilerin sayısı sonradan giderek arttı ve türk ordusunun en etkili vurucu gücü olduğu Kanuni döneminde (1520-1566) 165 ortadan meydana gelen 12 bin kişiye, Selim II döneminin (1566-1574) sonlarına doğru da 196 ortadan oluşan 20 bin kişiye kadar yükseldi. Yeniçeri örgütü yalnız İstanbul'da değil, çeşitli taşra eyaletlerinde de vardı. Bunlar, Edirne başa olmak üzere Rumeli'de 44; Anadolu ve Asya'da 40; Girit, Kıbrıs ve Ege adalarında 31; Kuzey Afrika'da 25 (Garp ocakları) olarak, ayrıca toplam 140 orta daha bulunmaktaydı. Ancak, Murat III'ün oğlu ve veliahtı şehzade Mehmet'in sünnet düğününden (1582) sonra bu düğünde padişahın beğenisini kazanan oyuncular, birtakım hatırlı kişilerin çocukları, "kuloğulları" denen yeniçeri yetimleri ya da emekliye ayrılmış yeniçerilerin çocukları, "kul kardeşleri" adıyla serhatlerde ve taşra kalelerinde belirli bir süre hizmet etmiş olanlar, yeniçeri ağalarına tanınan bir tür kontenjanla "ağa çırakları" adı verilen ve askerlikle hiçbir ilişkisi olmayan kayırma kişiler de ocağa alınmaya başlandı.

Padişahın hassa ordusu olan İstanbul'daki 196 orta, 61 ortası "Ağa", 34 ortası "Sekban" ve 101 ortası da "Cemaat" bölükleri olarak üç bölüme ayrılırdı. Ortaların bazıları adları, kimi de sadece numaralarıyla anılırlardı. Bunlardan 1., 2., 3., 4., 5., 8., 33., 39., 40., 46., 56., 57., 86., 91. ve 95. ortalara "Şütürban ağa"; 29. ortaya "Atik Şütürban ağa"; 14., 49., 66. ve 67. ortalara "Haseki"; 64. cemaat ortasına "Zağarcı"; 68. ortaya "Turnacı"; 71. ortaya da "Samsoncu" denirdi. 65. ortadan kimileri Haile-i osmaniye denen olayda Osman (Genç) II'yi şehit ettiklerinden (1622), bu orta lağvedildi. Yeniçeriler, gülbank* çekilirken 65. ortanın sırası geldiğinde hep bir ağızdan "Yok olsun!" diye bağırırlardı. Yeniçeri ocağı'nın yüksek rütbeli subayları şöyle sıralanırdı: 1) yeniçeri* ağası, 2) sekbanbaşı*, 3) kul* kethüdası ya da kethüda bey, 4) samsoncubaşı*, 5) zağarcıbaşı*, 6) turnacıbaşı*, 7) muhzır* ağa, 8) büyük ve küçük haseki*ler, 9) başçavuş*, 10) kethüda* yeri, 11) yeniçeri* efendisi. Ayrıca, her bir ortanın da subayları vardı: 1) çorbacı*, 2) odabaşı*, 3) vekilharç*, 4) bayraktar*, 5) baş* eski, 6) aşçı* usta, 7) sakabaşı*. Yeniçerilerin özellikle uymak zorunda oldukları başlıca kurallar şunlardı: yeniçeri sürekli asker olduğu için evlenemez; tüm ocaklılar birlik ve bağlılık içinde kendilerine özgü kışlalar (odalar) ya da karargâhlarda oturmak zorundadırlar; komutanlarla subaylara koşulsuz ve bağsız itaat edilir; debdebe ve tantana gibi askerlik ve mertliğe yakışmayan şeyler kesinlikle yasaktır; ocakta rütbe yükselmesi mutlaka kıdem sırasına göre yapılır; islam farizaları yerine getirilmelidir; katil cezaları mutlaka idamla sonuçlanır; yeniçeriler kendi subaylarından başkası tarafından cezalandırılamaz; malul gaziler belirli bir aylıkla emekliye ayrılır; yeniçeri sakal salıveremez, kışlasından izinsiz olarak ayrılamaz ve başka bir sanatla uğraşamaz; yeniçeri hazarda yalnız talim ve eğitimle vakit geçirir.

Her yeniçeri ortasının bir odası vardı ve ilk yeniçeri odaları Edirne'de kuruldu. Edirne'deki bu odalar daha sonra fethedilerek başkent olan İstanbul'a taşındı (1466). İstanbul'da yeniçeri odaları iki yerdeydi. Bunlardan birine "Eski odalar", ötekine de "Yeni odalar" denirdi. Eski odalar Şehzadebaşı'nda, Yeni odalarsa Aksaray'da yer alırlardı. Bu kışlaların orta sayısınca 196 dairesi vardı. Her dairede mutfak, kiler, subay, erat koğuş ve odaları bulunurdu. Odaya yeni giren acemi yeniçerinin görevi çorbacılara hasekilik etmek, oday ısilip süpürmek, yaşlı yoldaş*ların ayakkabılarını temizlemek, yemek kaplarını yıkamak, kandillere bakmak, odun kesmek ve çarşı pazar hizmetlerini gör-

mekti. Yeniçeri ocağı'nın kurulduğu tarihten (1362-1363) Murat III'ün kuralları temelinden sarstığı tarihe (1582) kadar düzenlerini iyi koruyan yeniçeriler, yaklaşık 250 yıl yükselip gelişme dönemlerini yaşadılar. Bu tarihe kadar tüm yeniçeriler, kural gereğince, kışlalarında otururken, daha sonra bunun bozulması sonucu çarşı ve pazarda esnaflık yaptıkları yerlerde, bekâr odalarında yatıp kalkmaya ve sadece ulufelerini almak için kışlalarına uğramaya başladılar. Ayrıca, sayıları da acemi oğlanlarıyla birlikte yaklaşık 50 bine yükseldi.

Yeniçeriler miri çuhadan yapılma, bol yenli ve "dolama" denen önü açık, entariye benzer bir elbise giyerler, içinden ve dışından iki kat kuşak sararlardı. Mavi dimiden olan çakşırlarının baldırları dar ve sıkıydı. Yürümelerini engellememesi için gerektiğinde dolama eteğinin uçlarını bellerine sokarlardı. Hazarda kuşaklarında sadece birer bıçakları vardı. Padişah, her yıl yeniçeri ağasından başlayarak ocağın yüksek rütbeli subaylarıyla yeniçeri kâtibine yazlık ve kışlık giysi verirdi. Yeniçeri tayfasına da yine her yıl yedişer endaze tülbent ve giysi bedeli olarak da "yaka akçesi" dağıtılırdı. Ayrıca, "yeniçeri keçesi" denen 5'er arşın çuha ve astar da verilirdi. Yeniçerilerin "börk" denilen başlıkları beyaz keçedendi. Yeniçeri erleri börklerini eğri, subayları da düz olarak giyerlerdi. Yeniçeri subayları daha sonra (XV. yy.) "üsküf" giymeye ve başlıklarına da rütbelerine göre tüy takmaya başladılar. Yeniçeriler, ateşli silahlar ortaya çıkmadan önce kılıç, kalkan, yatağan, ok, teber, hançer, balta, mızrak, gürz, meç gibi silahlar kullanırlardı. Bu dönemde yeniçeriler avrupalı asker ya da şövalyelerin koruyucu, kalın zırhlarını parçalayıp geçen kılıç sallama yöntemleriyle ün kazandılar.

Yeniçeri ocağı'nın her ikindi vakti Sarayı hümayun'da nevbet vuran (çalan) "Mehterhane*" adlı bir mızıka takımı da vardı. Yeniçeriler işledikleri suçlara göre dayaktan başlayarak idama kadar ceza görürlerdi. Dayak buyruğunu orta çorbacısı verir, odabaşı uygulatır ve kabahatli yeniçeri kendi ortasında, sadece kendi yoldaşlarının gözleri önünde uçlarında birer kurşun bulunan ve 10 sap meşinden oluşan bir kamçıyla (saka kamçısı) dövülürdü. İdam cezası, yerine göre asılmak ya da kurşuna dizilmek yöntemiyle uygulanırdı.

Yeniçeriler sefer ve hazarda her zaman padişahın yanında bulunurlardı. Padişah sefere çıkmadıkça savaşa katılmamaları ve ancak padişah buyrultusu olursa öteki kapıkulu askerleriyle birlikte serdarıekremin komutasında cepheye gitmeleri, yeniçeriliğe özgü bir ayrıcalıktı.

Yeniçeriler, ilk başkaldırı hareketleri olan ve Mehmet II'nin tahtı yeniden babası Murat II'ye bırakmasıyla sonuçlanan Buçuktepe* vakası'ndan (1445) ocakların ortadan kalkmasıyla son bulan Vakai* Hayriye'ye (15 haziran 1826) kadar pek çok ayaklanmaya ön ayak oldular ya da katıldılar. Bunların başlıcaları şöyle sıralanabilir: Karaman seferinden dönen Mehmet II'nin Bursa yakınlarında yolunu kesip cülus bahşişi istemeleri üzerine bu belalı bahşişin gelenekleşmesine neden olan Cülus olayı (1451); Fatih'in ölümü üzerine şehzade Cem'in padişah olması için çalışan Karamani Mehmet Paşa'nın şehit edilmesi sonucu yeniçeriler tarafından ilk sadrazamın öldürüldüğü İstanbul ayaklanması (3-4 mayıs 1481); padişah olması istenen şehzade Ahmet'e karşı harekete geçerek Bayezit II'nin tahtı Selim I'e bırakmasını sağladıkları Yenibahçe ayaklanması (6 mart - 24 nisan 1512); Çaldıran* savaşı'ndan (1514) önce ve sonra geri dönmek için başkaldırmaları üzerine bu hareketlerden sorumlu olanların Yavuz'un buyruğuyla idam edilmesine ve bundan böyle yeniçeri ağalarının saraydan atanmasına yol açan İran seferi ayaklanmaları (14 ağustos 1514 ve 22 şubat 1515); cülus bahşişi dağıtmaktan kaçınan Selim II'ye karşı harekete geçerek bahşişi alma isteklerini zorla kabul ettirdikleri birinci (Belgrad, 26 ekim 1566) ve ikinci (İstanbul 5 aralık 1566) yeniçeri patırtısı; osmanlı tarihinde yeniçerilerin ilk kez devlet adamı kellesi istedikleri Beylerbeyi* vakası (2 nisan 1589); Osman (Genç) II'nin tahttan indirilerek öldürülmesi ve Mustafa I'in ikinci kez padişah olmasıyla sonuçlanan Halle-i osmaniye (18-20 mayıs 1622); ayak divanına zorladıkları Murat IV'ü tehdit ederek sadrazam Müezzinzade Hafız Ahmet Paşa'yı parçalayan ve ikinci vezir Topal Recep Paşa'nın onun yerine geçmesini sağlayan yeniçeri zorbalarının Topkapı sarayı baskını (10 şubat 1632); padişahın beğenisini kazanmış değerli devlet adamlarının kendilerine teslim edilmelerini sağlayarak öldüren zorbaların ikinci saray baskını (12 mart 1632); İbrahim'in tahttan indirilmesine ve oğlu Mehmet IV'ün padişahlığa getirilmesine neden oldukları "Hazarpare" olayı (8 ağustos 1648); sipahilerle birleşerek başlattıkları ve kellelerini istedikleri saray adamlarıyla devlet erkânından 30 kişinin öldürülmesiyle sonbulan Vakai* vakvakiye ya da Çınar vakası (4-8 mart 1656); cephede başlayarak serdarıekrem Sarı Süleyman Paşa'nın İstanbul'a kaçması, asl ordunun başkent üzerine yürümesi ve Mehmet IV'ün tahttan indirilip kardeşi Süleyman II'nin cülusuyla sonuçlanan Abaza Siyavuş Paşa ayaklanması (5 eylül - 8 kasım 1687); "Feyzullah Efendi vakası" da denen ve Mustafa II'nin tahttan indirilmesiyle son bulan Edirne* vakası (18 temmuz - 22 ağustos 1703); Ahmet III'ü tahtını yeğeni Mahmut I'e devretmek zorunda bırakan Patrona* Halil ayaklanması (28 eylül - 2 ekim 1730), Selim III'ün Rumeli'de Nizamıcedit kurma girişimine karşı zorba âyanla birlikte gerçekleştirdikleri Edirne* kıyamı (2 haziran 1806); Nizamıcedit ortalarının kurulması, Yeniçeri ocağı'nın kaldırılacağı söylentileri üzerine Selim III'ün tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Kabakçı* Mustafa ayaklanması (25 mayıs - 29 mayıs 1807); Mahmut II döneminde sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüne yol açan Alemdar* vakası (15-18 kasım 1808) ve Yeniçeri ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla noktalanan Vakai* Hayriye (15 haziran 1826). Kaldırılan 465 yıllık yeniçeriliğin yerine "Asakiri* mansurei Muhammediye" adıyla yeni bir ordu kuruldu.

• *Yeniçeri ağası.* Yeniçeri ocağı'nın kurulmasıyla başlayarak ortadan kaldırılmasına kadar süren bu makama, Selim I dönemine kadar, ağalar ocaktan gelir ve sekbanbaşı yükselerek yeniçeri ağası olurken, Yavuz'un İran seferinde meydana gelen birtakım ayaklanma olaylarından (1514 ve 1515) sonra ağalar Enderun'dan, Hasoda'nın büyük amirlerinden, özellikle de padişahın güvenini kazanmış kişilerden seçilip saraydan atanmaya başlandı. Ocağın tüm işlerinden ve Acemi ocağı'nın da durumundan sorumlu olan yeniçeri ağası, Süleymaniye camisi yakınında, "Ağa kapısı" (bugün İstanbul müftülüğü) denen yerde oturur, 400 akçe gündelik ve koyun emininden yılda 8 bin akçe pay alırdı. Ayrıca, Tuna kıyısında yılda 50 bin akçelik bir zeamet arpalık olarak kendisine ayrıldığı gibi, yeniçeri beytülmalinin üçte biri de yine gelirine geçirilirdi.

Yeniçeri ağası, padişahın atının yanında yürüme ayrıcalığına sahip Rikabı hümayun ağalarından olduğundan ve hükümdarın has kulu olarak bunların en büyüklerinden biri sayıldığından, padişah cuma namazına çıkarsa, ağa da bir bölük adamıyla selamlıkta hazır bulunur, padişah herhangi bir nedenle cuma namazına çıkmazsa, o da çıkmaz, sefere katılmazsa ağa da katılmaz ve hükümdar sarayda bulunmazsa, divan toplantısı olsa bile oraya gitmezdi. Ağa, aslında ancak vezir rütbesindeyse, divan toplantılarına katılabilir, yoksa dışarda bir yerde bekler, arz odasında [illegible] vezirlerden önce girip etek öptükten sonra ocağa dönerdi.

XVI. yy.'ın ilk yarısına kadar yeniçeri ağasının rütbesi bir tuğ (sancakbeyliği) idi. Sonradan iki tuğla beylerbeyliğe ve XVII. yy.'dan başlayarak da üç tuğ verilip vezir payesine yükseldi. XVI. yy.'da yeniçeri ağası yükselirse beylerbeyi olurken, daha sonra vezir payesiyle kaptanpaşalığa, hatta Kara Murat Paşa (1649-1650), Ağa Yusuf Paşa (1711-1712), Seyit Hasan Paşa (1743-1746), Kalafat Mehmet Paşa (1778-1779), Keçiboynuzu Ağa İbrahim Hilmi Paşa (1806-1807) gibi ağalıktan doğrudan sadrazamlığa getirilenler bile oldu. Görevden alınan ya da ocaktan çıkarılan ağa, genellikle Kastamonu sancakbeyliğine atanırdı.

Üç yılda bir padişah atlarından birisi kendisine verilen yeniçeri ağasının buyruğunda "ağa* gediklileri" ya da "serasser kuşaklılar" denen çok sayıda hizmet hademesi vardı. Ocağın tek egemeni olan ağa, sadrazam tarafından atanan yeniçeri kâtibi dışında, buyruğundaki tüm subayları görevden alabilir ya da rütbelerini yükseltebilirdi. Haftada iki-üç kez kentte kol gezerek ortalığı denetlemek, gerektiğinde düzeni sağlamak ve İstanbul'da çıkan yangınlarda hazır bulunup söndürülmesine çalışmak da yeniçeri ağasının görevleri arasındaydı.

Ağanın giysisi sırma işlemeli, kırmızı renkte kadife ya da satendi. Üstlükleriyle kaftanları da her zaman al renkte olur ve başında "kalafat" denen sorguçlu, beyaz sarıklı bir kavuk bulunurdu. Divana giderken mücevveze* kavuk ve alçuhayla kaplı, vaşak kürk giyerdi. Bunun içinde dizlerine kadar inen bir şalvar ve ayaklarında mest papuç bulunur, beline de murassa hançer takardı. Cuma günleri ağa camiye giderken önünde bir sebilci yürür ve halka su dağıtırdı. Ramazan bayramının bitiminde ağanın mevsimine göre sadrazama Eyüp bahçelerinde ya da Ağa kapısı'nda şölen vermesi gelenekti. 1593'e kadar yeniçeri ağalarının azil ve atanmaları doğrudan padişah tarafından yapılırken, bu tarihten sonra görev sadrazamlara bırakıldı.

• *Yeniçeri bayrakları.* Bunların başlıcaları imamıazam bayrağı, hacıbektaş bayrağı, ağa sancağı, alay bayrağı, kethüda bayrağı, başçavuş, başyayabaşı, başbölükbaşı, bölük ve orta bayraklarıydı. Beyaz ipekten olan imamıazam bayrağı, her zaman önde gider ve ocağın sünniliğini belirtirdi. Üzerine "İnna fetahnaleke" ayeti işlenmiş olan hacıbektaş bayrağı da düz beyazdı. Alay bayrağının, çatal biçiminde olan bölük ve orta bayraklarının renkleri sarı-kırmızıydı. Yine aynı renkleri taşıyan ağa sancağı, üzerine işli bir Zülfikâr (halife Ali'nin kılıcı) şekliyle alay bayrağından ayrılırdı. (→ Kayn.)

YENİÇERİLİK a. **1.** Yeniçeri askerliği. **—2.** Yeniçeri asker örgütünün var olduğu dönem. **—3.** Yeniçeri asker kuruluşu ya da ocağı.

Yeni Çin Ajansı (Şinhua Şı), Çin'de 1 eylül 1937'de kurularak Kızıl Çin Ajansı'nın (1929) yerini alan haber ajansı. Merkezi Pekin'dedir. Yeni Çin Ajansı, Çin toprakları üzerinde haber yayını tekelini elinde tutmaktadır.

YENİÇUBUK, Sivas'ın Gemerek ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 7 028 nüf. (1990).

YENİDADACI sıf. Bazı bakımlardan (esin, teknik vb.) dada hareketini çağrıştıran bir yapıta, bir sanatçıya, bir eğilime denir.

Yeni Dalga a. "Yaratıcı" kavramını savunan ve eski fransız sinemasının genel yapılarına karşı çıkan ve ilk yapıtlarını 1958'e doğru gerçekleştiren bazı fransız film yönetmenlerini belirtmek için eleştirmenlerin kullandıkları terim. Fakat bu yönetmenler hiçbir zaman bir akım ya da

okul oluşturmadılar. Öte yandan Louis Malle, Alain Resnais, hatta Roger Vadim gibi yönetmenleri *Yeni Dalga*'nın içinde gösterme çabaları görüldüyse de, bu adlandırma daha çok *Cahiers du cinéma* dergisi çevresinde toplanan ve sonradan yönetmenliğe geçen genç sinemaseverler (özellikle Jean-Luc Godard, François Truffaut, Claude Chabrol, Éric Rohmer, Jacques Rivette, Jacques Rozier, Jacques Doniol-Valcroze, Jacques Demy, Agnès Varda) için daha geçerlidir.

YENİDARWİNCİ sıf. ve a. Yenidarwincilik yandaşı.

YENİDARWİNCİLİK a. Biyol. "Sentetik kuram" da denilen (G. G. Simpson) ve yeni hayvan ya da bitki formlarının ortaya çıkma etmeni olarak yalnızca genetik değişinimleri ve doğal ayıklanmayı kabul eden evrimi açıklayıcı kuram.

—ANSİKL. Canlı toplulukların genetiğinin gelişmesi (Th. Dobzhansky), yalnız değişinime uğramış bireyler lehindeki en küçük bir üreme üstünlüğünden yararlanarak bir formdan ona çok yakın başka bir forma kademeli ve sürekli geçiş kavramını desteklemektedir. (→ DEĞİŞİNİM.) Yenidarwincilere göre böyle bir geçiş yalnızca bir tür içindeki "mikroevrim"i değil, aynı zamanda "makro-evrim"i (yeni türlerin ortaya çıkması), hatta "mega-evrim"i de (yeni yapısal tiplerin ortaya çıkması) açıklamaya yeterlidir. Karşıt görüşlüler bunlara daha çok paleontolojik kanıtlarla karşı çıkmaktadırlar.

YENİ DELHİ, Hindistan'ın federal başkenti; 294 149 nüf. (1991). Eski kentin G.'indeki Delhi*'nin bir semtinden oluşan kent, daha çok sömürge döneminde (1920-1930 arasında) düzenlendi.

YENİDEN be. **1.** Gene, yine, bir kez daha, tekrar: *Yağmur yeniden yağmaya başladı.* **—2.** *Yeniden doğmuş gibi olmak,* hiçbir derdi tasası kalmamak: *Artık her şey değişmişti, sanki yeniden doğmuş gibi olmuştu.*

—Ağ. yet. *Yeniden aşılama,* çeşit değiştirmek amacıyla aynı ağacı ikinci kez aşılama işlemi.

—Biyol. *Yeniden uyum,* canlı bir varlığın, bir türün, aslında vaktiyle atalarının yaşamış olduğu yeni bir ortama uyumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. *Yeniden yazım kuralı,* üretici dilbilgisinde, bir öğeyi (ya da öğe dizisini) başka bir öğeye (ya da öğe dizisine) dönüştürmeye dayanan, açıklayıcı nitelikli kural. (Yeniden yazım kuralı A → B+C biçimindeyse bu, A'nın, B'nin ardından C gelecek biçimde, yeniden yazılması anlamını taşır.)

—Fels. Hegel'de, kendini dışsallık şeklinde dile getiren herhangi bir gerçekliğin, kendi doğruluk biçimiyle belirlenerek kökensel dolayımsızlığına döndürülmesini sağlayan hareket. (Hegel biçim ve maddenin, tek ve mutlak temelin açıklayıcı uğrakları olarak belirlenmeleri örneğini verir. Şöyle der: "Bu belirlenim ilişkisi, ikisinden her birinin kendi özel varlık olmayanıyla dolayımlanmasıdır, ancak bu iki dolayım bir hareket oluşturur ve özdeşliklerinin yeniden kurulması kökensel bir özdeşliktir. Buna göre yeniden kurma [alm. *Wiederherstellung*], dışsallaşmalarının içselleşmesidir" [*Wissenschaft der Logik*] (Mantık bilimi), "Öz", 1, 3].)

—Fels. ve İkt. düş. tar. *Yeniden üretim,* marxçılığa göre, üretimi devam ettirmek ya da üretim sürecini yenilemek için gerekli öğelerin sürdürülmesini sağlayan iktisadi ve kuramsal çevrim evresi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. *Yeniden düzenleme,* bir iktisadi etkinliği, bir kuruluşu, bir işletmeyi vb. personelinin ve çalışma araçlarının dağılımını değiştirerek yeni bir yapıya kavuşturma. || Bir ülkenin sanayi yapısını, teknolojik (yeni sanayi sistemleri kurulması) ve ticari (yeni pazarlar araştırılması) nitelikli bir özendirme ve destek politikasıyla sağlamlaştırma süreci. || *Yeniden üretim için tüketim,* yeni bir ürün ortaya çıkaran tüketim.

—Kim. *Yeniden bileşmek,* bir kimyasal bileşiğin ayrışması sonunda oluşan parçalar sözkonusuysa, aynı bileşiği vermek üzere yeniden düzenlenmek, birleşmek.

—Org. kim. *Yeniden düzenleme* ya da *düzenlenme,* bir alttepkende bir ya da daha çok atomun ürün içinde farklı biçimde dağılarak alttepkenin izomerleşmesini ya da olağandışı dönüşümünü sağlayan tepkime. (Eşanl. KONUM DEĞİŞTİRME.)

—ANSİKL. Ağ. yet. Bağcılıkta, yeni çeşit aşının (ya da birinci aşı oldukça yukarday-sa aşılanacının) üzerine, gerek nemli köpük içeren plastik torbalar içinde yarma aşı biçiminde, gerekse soğuk odada korunmuş uyur tomurcuğa T yapıştırma aşısı biçiminde uygulanır (mayıs-haziran aşısı).

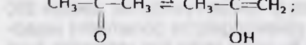
—Biyol. Yeniden uyumun başlıca örneği kara bitkilerinin ya da hayvanlarının su yaşamına dönmeleridir. Kara omurgalıları koanalı balıklardan türemişlerdir ve bunlar arasında suda yaşamaya yeniden uyum sağlamış gruplar az değildir (iktiyozorlar, pleziyozorlar, timsahlar, kaplumbağalar, su yılanları, yüzgeçayaklılar, balinalar, denizinekleri vb.). Bu hayvanlar hiçbir zaman solungaç solunumuna geçmemişlerdir ve yüzgeç ayakları balıkların yüzgeçlerinin homoloğu değildir: ekolojik evrim tersinir olduğu halde, anatomik evrim hemen hemen hiç tersinir değildir.

—Fels. ve İkt. düş. tar. Marx hiçbir toplumun, elde ettiği ürünlerin bir bölümünü yeniden üretim araçları, yani öteki ürünlerin üretimini olanaklı duruma getiren öğeler durumuna dönüştürmeyi düşünmeden üretmediğini ortaya koydu. "Üretim sürecinin büründüğü toplumsal biçim ne olursa olsun, üretim sürecinin sürekli olması, ya da bir başka deyişle, dönemsel olarak aynı evrelerden geçmesi gerekir. Bir toplum, tüketmeyi bırakamadığı gibi üretmeyi de bırakamaz. Öyleyse tek başına değil, sürekli yenilenme hareketi içinde düşünülen her üretim süreci, aynı zamanda bir yeniden üretim sürecidir" (*Kapital,* 1, 7, 23).

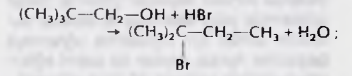
İktisadi bakımdan yeniden üretim kavramı, artı değerin kullanımını gösterir. Artı değer, eğer kapitalistlerin tüketimi için kullanılırsa, meta-para-meta (M P M.) şemasına göre *basit yeniden üretim* sözkonusudur. Bu durumda, para harcanır ve sahibine geri dönmez. Kullanım değerine öncelik verilir ve satın almak için satılır. Artı değer, emtia dolaşımı sürecinden (ticaret) doğar ve belirli bir gelişme göstermeyen bir iktisat içinde kalınır. Artı değer, eğer yeni sermaye olarak kullanılırsa, para-meta-para (P.M.P.') şemasına göre *genişlemiş yeniden üretim* sözkonusudur ve P' > P sonucuna varılır. Bu durumda para, sermayeye dönüşür, bir artış gösterir ve dolaşımı, ilk sahibine geri dönmesine yol açar. Bu durumda değişim değerine öncelik verilir ve satmak için satın alınır. Kapitalist, parayı (P) üretken bir sermaye durumuna dönüştürür (makine, hammadde ve emek gücü satın alır), onu üretim sürecinde kullanır ve P'den daha yüksek bir P' değeri taşıyan yeni bir meta elde eder. P' ve P arasındaki fark ya da artı değer, emek gücü kendi maliyet değerinden daha büyük bir değer yarattığı için, bu kez üretim sürecinden doğar ve kaçınılmaz bir bunalıma kadar süren bir büyüme iktisadına yol açar. Kapitalist üretim biçiminde kural, basit yeniden üretim değil, birikim (net yatırım) anlamına gelen genişletilmiş yeniden üretimdir.

—Org. kim. Beş tip yeniden düzenlenme tepkimesi vardır:

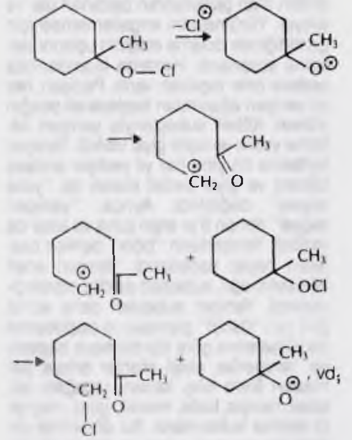
—*elektroncul yeniden düzenlenme.* Bu tepkimelerin en belirgin örneği enolleşmedir:

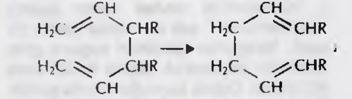
—*nükleofil yeniden düzenlenme.* Wagner-Meerwein yeniden düzenlenmesi, bir nükleofil yeniden düzenlenmedir:

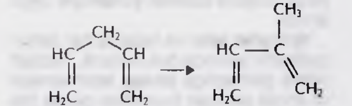
—*köksel yeniden düzenlenme.* Örneğin hipokloritlerin durumunda olduğu gibi zincirleme tepkimeler, köksel yeniden düzenlenme tepkimeleridir:

—*çevrelhalkalı yeniden düzenlenme.* Cope düzenlenmesi, çevrelhalkalı yeniden düzenlenme tepkimelerine iyi bir örnektir:

—*hızlandırılmış (katalizlenmiş) yeniden düzenlenme.* 1,4-dienlerin, 1,3-dienlere dönüşmesinde olduğu gibi geçiş metalleriyle katalizlenen düzenlemeler, hızlandırılmış yeniden düzenlenme tepkimeleridir:

YENİDENDOĞUŞ → RONESANS.

Yeni denemeler → ENTENDEMENT HUMAIN (NOUVEAUX ESSAIS SUR L').

Yeni Destur → DESTUR PARTİSİ.

YENİDOĞAN a. Dünya'ya yeni gelen ve bir aylıktan küçük olan çocuk.

—ANSİKL. Yenidoğanlarda ortalama boy 50 cm ve ortalama ağırlık 3 ila 3,5 kg'dır. Yaşamın ilk günlerinde, ağırlık eğrisi doğum ağırlığının % 5 ile 10'u kadar düşme gösterir. 8. günde yenidoğan doğum ağırlığına yeniden kavuşur.

YENİDOĞAN, Konya'nın Beyşehir ilçesi Doğanbey bucağına bağlı belde; 3 222 nüf. (1990).

YENİDOĞAN höyüğü, Ankara-Polatlı yolu üzerinde, Yenidoğan köyü ile Hacıtuğrul köyleri arasında höyük, *Tuğrul höyük* adıyla da anılır. Höyükte Burhan Tezcan yönetiminde gerçekleştirilen kazılarda (1972-1975, 1977, 1979), kimmer istilası ile yıkılan bir phrygia kalesine ait olduğu sanılan surlar ve kuleler ortaya çıkarıldı.

YENİDÜNYA a. Amerika anakarası.

YENİDÜNYA a. Bot. MALTAERİĞİ'nin eşanlamlısı.

Yeni dünya, Arif Oruç tarafından, 1920 ortalarında, Eskişehir'de çıkarılan siyasal haber ve yorum gazetesi. Ekim devrimi'ni izleyen günlerde Mustafa Suphi'nin Moskova'da yönettiği aynı adlı derginin Türkiye'deki uzantısı niteliğinde olan gazetenin başlığı altında "Dünyanın fukara-i kâsibesi birleşiniz" sloganı yer alıyordu. İcra vekilleri heyeti başkanı Mustafa Kemal'in (Atatürk) isteği üzerine yayımını bir süre de Ankara'da sürdüren *Yeni dünya,* islam bolşevikliği görüşünü savunuyordu.

Yeni dünya *(Brave New World),* A. Huxley'in romanı (1932), bilimsel buluşların gerçekleşmesinden ve modern dünyanın devletçi baskılarından az bir süre önce tasarlanan, ütopyacı edebiyatın klasiklerinden biridir.

YENİDÜNYAAKBABASIGİLLER a. Amerika'da yaşayan akbabaları ve kondorları içeren familya. (Bil. a. *Cathartidae*).

YENİDÜNYAMAYMUNUGİLLER a. Genellikle kavrayıcı kuyruklu, baş parmağı ender türlerde öbür parmakları karşılayan maymun familyası. (Titileri, sakileri, vakarileri, uluyan maymunları, başlıklı maymunları, örümcek maymunları vb. kapsar; *Ceboidae* alttakımı.)

Yeni dünya senfonisi, Antonín Dvořák'ın 1893'te, bir ABD yolculuğu sırasında yazdığı *mi* minör dokuzuncu senfonisi. Özellikleri, zenci halk temalarını kullanması, biçimsel özlülüğü (dört bölüm) ve orkestra renklerinin ilginçliğidir.

YENİLEŞTİRİCİLİK a. Kantçılığı yenileştirmek isteyen öğreti. (Eşanl. NEOKRİTİSİZM.)

YENİ ERENKÖY, rumca **Yalusa,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

YENİFAKILI, İç Anadolu bölgesinde Yozgat iline bağlı ilçe; 11 305 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi, Yozgat'ın 137 km G.'inde *Yenifakılı,* 4 087 nüf. (1990).

YENİFAŞİZM a. İtalya'da, faşist öğretiyi yeni biçimde ele alan siyasal hareket.

YENİFOÇA, İzmir'in Foça ilçesine bağlı bucak; 4 312 nüf. (1990); 1 köy. Merkezi *Yenifoça,* 3 809 nüf. (1990).

YENİ FRANSA, Fransa'nın Kanada'daki topraklarına 1763'e kadar verilen ad.

YENİ GALİÇYA, isp. **Nueva Galicia,** eski Meksika ispanyol kral naipliğinin, bugünkü Jalisco, Aguascalientes, Zacatecas eyaletlerini ve San Luis Potosí, Durango, Nayarit ve Dinaloa'nın bir bölümünü kapsayan kısmı. Aztek İmparatorluğu dışında kalan bu bölge, 1530-31'de Nuño de Guzmán tarafından fethedildi. Bölgenin kendine özgü bir hükümeti ve Guadalajara'da bir audienciası vardı.

Yeni gazete, İstanbul'da yayımlanan iki gazetenin adı. —İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra *İkdam*'dan ayrılan Abdullah Zühtü'nün yönetiminde çıkarılan günlük gazete. Başyazarlığını Ahmet Emin'in (Yalman) yaptığı gazetenin sürekli yazarları arasında Mehmet Sadık, Hakkı Behiç, Nâzım (Poroy) bulunuyordu. —Hürriyet gazetecilik ve matbaacılık aş tarafından İstanbul'da yayımlanan günlük gazete. *Hürriyet* gazetesinden farklı olarak renksiz ve az resimli, daha dolgun bir içerikle 26 ekim 1963'ten başlayarak yayımlanan gazete, 1971 ortalarında kapandı.

YENİGERÇEKÇİ sıf. Yenigerçekçilikle ilgili.

◆ sıf. ve a. Yenigerçekçiliğe bağlı sanatçı, yazar, sinemacı.

YENİGERÇEKÇİLİK a. **1.** İkinci Dünya savaşı ertesinde İtalya'da ortaya çıkan ve nesnel olmayı, gündelik gerçeklikleri toplumsal bağlamları çerçevesinde gözlemlemeyi amaçlayan sinema akımı. (Bk *ansikl.* böl. Sine.) —**2.** Ed. Faşizm döneminde çok tutulan kaçış edebiyatını reddetmek amacıyla ortaya çıkan italyan edebiyat akımı. (Marxçı ideolojiye inanmış ve Rossellini'nin ve De Sica'nın ilk filmlerinden etkilenmiş olan yeni gerçekçilik, en güzel ifadesini, özellikle konuşma dilini ve lehçeyi alabildiğine kullandığı roman alanında bulmuştur. Pavese, Calvino ve Pratolini'nin ilk hikâyeleri belli ölçülerde yeni gerçekçi yapıtlar arasında yer alır.) —**3.** XX. yy. plastik sanatlarında, kübizm, soyutlama vb.'ye karşıt olarak, gerçekçi anlatıma geri dönüş eğilimi.

—ANSİKL. Sine. Luchino Visconti'nin (1942) *Tutku* adlı filmi yenigerçekçiliğin ilk habercisi olduysa da akım özellikle savaştan sonra Roberto Rossellini'nin *Roma açık şehir* (1945) ve *Hemşeri* (1946), Vittorio De Sica'nın *Kaldırım çocukları* (1946) ve *Bisiklet hırsızları* (1948), Luciano Emmer'in *Domenica d'agosta* (1950), Renato Castellani'nin *Sotto il sole di Roma* (1948) ve *Due soldi di speranza* (1952) adlı filmleri, Giuseppe De Santis, Alberto Lattuada, Aldo Vergano, Pietro Germi, Luigi Zampa'nın çeşitli yapıtları ve Fellini ile Antonioni'nin ilk denemeleriyle gelişti. Genellikle "doğal dekorlar" ve her zaman profesyonel olmayan oyuncularla gerçekleştirilen bu durum saptama çalışmaları temel olarak "burjuva" ya da tarihsel filmlerle bir önceki dönemi belirleyen "seçkin çevre" filmlerinin karşısında yer aldı. Yenigerçekçilik hiçbir zaman gerçek anlamda bir okul olmadı. Yıllar boyunca gelişen yenigerçekçilik De Sica gibi yönetmenlerin, Zavattini gibi senaryo yazarlarının, faşizmin çöküşü ve savaş yıllarının sarsıntısının beslediği bir duyarlılığın akımı sürdüreceğine inanmalarına karşın, 1953'te (Fellini'nin *İ Vitelloni*'yi, Rossellini'nin *İtalya'da yolculuk*'u gerçekleştirdikleri yıl) sona erdi.

André Morain

Sıkıştırılmış otomobil (1962)
César'ın yapıtı
M. N. A. M., C. N. A. C. Georges-Pompidou, Paris

Yeni Gerçekçilik, 1960'ta Paris'te eleştirmen Pierre Restany tarafından kurulan Yeni Gerçekçiler grubu'na bağlı sanatçıların yapıtlarıyla temsil edilen eğilim. Arman, César, François Dufrêne (doğm. 1930, letrizmden gelme), Raymond Hains (doğm. 1926), Y. Klein, M. Raysse, M. Rotella, D. Spoerri, J. Tinguely, Jacques de La Villeglé (doğm. 1926) Yeni Gerçekçilik'in öncüleridir. Bunlara 1961-62'de N. de Saint-Phalle, Christo ve Gérard Deschamps da (doğm. 1937) katıldı. 50'li yılların sonunda soyut sanatta görülen kalıplaşmaya karşı tepki olarak, çağdaş gerçekliğe yeni bir yaklaşım, bu sanatçıların ortak tavrıdır. Y. Klein'ın öncü olduğu bu yolda, gerçeğe "sahip çıkma" kaygısı ağır basar. Gündelik çevreden (özellikle kentsel çevre) kaynaklanan ve başlı başına bir anlam yüklenen öğelerden yola çıkan Yeni Gerçekçiler, "sahip çıkma eylemi"ne büyük önem verirler ve nesneleri özel uygulamalara göre kullanırlar: asamblaj*, yığma (Arman), afiş sökme ve yırtma (Hains, La Villeglé, Dufrêne ve Rotella gibi "afişçiler"), sıkıştırma (César), paketleme (Christo) vb. Özellikle 1960-1963 arasında etkin olan (Milano, Paris, Nice, Amsterdam, New York, Münih vb.'de sergiler) hareket, 1970'te dağıldı.

André Morain

Çöplük (1963)
Arman'ın yapıtı
özel kol.

YENİ GERÇEKÇİLİK

YENİ GİNE, ing. **New Guinea,** Okyanusya'da Avustralya'nın K.'inde yaklaşık 800 000 km²'lik büyük ada. Batı kesimi, yani eski bir Hollanda sömürgesi olan İrian Jaya (yaklş. 400 000 km²) 1963'ten beri Endonezya'ya bağlıdır; önce Avustralya'nın yönetiminde bulunan doğu kesimi 1975'ten bu yana Papua-Yeni Gine devletini (yakındaki birkaç adayla birlikte) oluşturmaktadır.

COĞRAFYA

2 000 km uzunluğunda bir sıradağlar zinciri B.'dan D.'ya doğru uzanır. Sıradağ-

M. Bailleau-Atlas-Photo

Yeni Gine'deki
Papua'dan bir görünüm

lar, platolarla ve yüksek düzlüklerle birbirinden ayrılan ve 5 039 m'ye kadar yükselen kıvrımlı, kireçtaşlı ve şistli büyük kütlelerden oluşur. Faylar pek çoktur, sık sık deprem olur ve bazı yanardağlarda (Lamington dağı) tehlikeli püskürmeler görülür. K.'de uzun bir çöküntü havzası (Göller ovası, Sepik ovası) kıyı sıradağlarıyla kuzey kıyılarından ayrılır. G.'de Fly ve Digoel ırmaklarının uçsuz bucaksız bataklık ovalarıyla geniş bir dağ eteği uzanır.

3° ve 10° G. enlemleri arasında yer alan alçak topraklarda sıcak ve çok yağışlı bir ekvator iklimi görülür; yalnız güney-doğu'da bunun yerini kurak bir mevsim alır (Port Moresby'ye doğru) ve ormanlar yerini savanlara bırakır. Dağlar, kuytu çanaklar dışında son derece bol yağış alır ve yamaçlar çok güzel ormanlarla kaplıdır. En yüksek dorukların tepesi küçük buzullarla kaplıdır.

İçerlere girmenin güçlükleri Yeni Gine'yi bir sığınma yeri haline getirmiştir ve adada genel bir adlandırmayla Papualar denen çok çeşitli halk toplulukları yaşamaktadır. Bazı topluluklar ancak çok yakın tarihlerde batı uygarlığı ile yüz yüze gelebilmiştir. Dağlılar daha çok yumrulu bitki tarımı (tatlı patates, taro, yam) ile geçinirler, ayrıca toplayıcılık yaparlar, kuş ve keseli hayvan avlarlar. Alçak bölgelerde sagu ağacı ve hindistancevizi önemli birer kaynaktır. Hindistancevizi, kahve, kakao bahçe ve işletmeleri sayesinde dışsatım yapılabilmektedir. Adanın toplam nüfusu 3 500 000'i geçer.

Réunion des musées nationaux

yontma motiflerle süslü kalkan
çokrenkli ağaç, asmat sanatı
Afrika ve Okyanusya sanatları müzesi, Paris

TARİHÖNCESİ VE TARİH

"Australoidlerin" Yeni Gine'de ilk toplu yaşaması, kuşkusuz Avustralya ile çağdaştır. Ama günümüzde bilinen en eski sit, merkezi yüksek topraklardaki Kosipe, sadece 26 000 yıllıktır. Bütün Pleyistosen boyunca, pek az işlenmiş kaya parçasından yapılmış aletler kullanılıyordu. Holosen devrinde iklim ısınınca, maddi kültür de gelişti. İ.Ö. 9000'de, cilalı aydemir keser ya da balta ağızları yapılmıştır. İlk bahçıvanlık izleri ve domuzun evcilleştirilmesinin başlangıcı 6000 yıllarına rastlar. Kıyı bölgelerin tarihöncesi, hâlâ bilinmiyor. Burada ortaya çıkarılan sitler, bugünkü Melanezyalılar ve Polinezyalılar'ın ataları olan malaya-polinezya dil ailesinden halkların etkisinde kalan yakın devreyle ilgilidir.

Ch. Lenars

gemi pruvası süslemesi
çokrenkli çizgilerle süslü ağaç
asmat sanatı
Tropikler kraliyet enstitüsü Amsterdam

Kıyılar, çeşitli etkilere açıkken, (daha XIV. yy.'da batı kıyısının bir bölümünde malay etkisi, Macapahit dönemi), iç bölgelerin yüksek vadileri, ormanlar ve bataklıklar geleneksel kabilelerin XX. yy.'ın ortasına kadar varlıklarını sürdürmesini sağladı.

Avrupa'nın bu yöreyi keşfi çok yavaş oldu. Buradaki halkı, zencilere yakın bularak ülkeye adını veren İspanyollar (A. de Saavedra, 1528; İ. Ortiz de Retes, 1546) ve Portekizliler (J. de Meneses, 1526) kuzey kıyısını geçtiler, ama Torres boğazı ancak XVIII. yy.'da Cook (1770) tarafından yeniden keşfedildi, toprakların ada olduğu da ancak 1870'e doğru anlaşıldı. Yalnızca kıyıların haritası çıkarıldı. Avrupalılar'ın bütün iç bölgeyi baştan başa dolaşmaları için 1933'ü beklemek gerekecekti.

Yeni Gine'nin sömürgeci güçler tarafından paylaşımı XIX. yy.'ın sonunda belirginleşti. Hollanda, batı kesiminde 1828'de görülmeye başladı. 1885'te, Almanya ve Büyük Britanya Hollanda'nın buradaki varlığını tanıdı. Almanlar Yeni Gine Şirketi aracılığıyla 1883'te adaya yerleştikten sonra, kuzey-doğu'yu o zamanlar *Kaiser-Wilhelms-Land* adı verilen bir protektora haline getirdiler (aralık 1884). Bu sırada, Avustralya'dan gelen kâşiflerin ve kolonların girişimlerini uzun yıllar yadsıyan Büyük Britanya, Queensland, sonra Avustralya (1906) tarafından *Papua* adıyla yönetilen güney-doğu'yu (kasım 1884) topraklarına katmaya (daha 1864'te) karar verdi. 1914'ten başlayarak Avustralyalılar, 1921'de Milletler cemiyeti'nin korumacılığında kendilerine bırakılacak olan alman bölgesini işgal ettiler. Hollanda açısından da, Büyük Britanya açısından da gelişme, maden alanıyla (petrol ve altın) sınırlı kaldı.

1942'den 1945'e kadar, Yeni Gine Pasifik savaşı harekâtının başlıca alanı oldu. Japonlar burasını Avustralya'nın ele geçirilmesi için gerekli bir üs olarak gördüler. Rabaul*'a güçlü bir biçimde yerleşip bütün adayı geçtikten sonra, 1942 haziranından 1943'e kadar, Milne Bay ve Port Moresby'yi boş yere almaya çalıştılar. MacArthur'un komutasındaki amerika-avustralya kuvvetleri, 1943'ten başlayarak çeşitli japon mevzilerini (Gona, Buna) yavaş yavaş aldıktan sonra, Filipinler'e saldırıya geçti; 1944 temmuzunda kıyılar, 135 000 Japon iç bölgelerde kalmak üzere, zafere kadar denetim altında tutuldu.

Bağımsızlığa kadar görülen evrim, değişik biçimler edindi; Endonezya, Hollanda Yeni Ginesi'ni ya da İrian Barat'ı (bugün, İrian Jaya) isteyince, Hollanda ülkeyi onu 1963 mayısında halkın görüşü alınmadan Endonezya yönetimine veren Birleşmiş milletler'e bıraktı (kesin bağlanması 1969'da gerçekleşti). BM'nin bir manda sıyla (1946) Avustralya'ya bırakılan doğu bölümü, 1973'te iç özerkliğini, sonra Commonwealth üyesi devlet olarak, Papua*-Yeni Gine adıyla, 1975 eylülünde bağımsızlığını elde etti.

SANAT

En zengin sanatlardan biri olan yeni gine sanatı tümüyle günlük yaşamın içine girmiştir: ağaç kabukları ve seramik çatı mahyalarıyla süslü kulübeler, gündelik eşyalar, silahlar (kalkanlar, mızraklar, yaylar), pruvaları oymalı kayıklar, dinsel törenlerde kullanılan eşyalar (ata figürleri, maskeler vb.). Her türlü doğal gereçten yararlanılmıştır: ağaç, ağaç lifleri, kil, boyalar. Her bölge, bölgenin kendi içinde bile değişebilen özel bir üsluba sahiptir: sanat yapıtlarıyla ünlü Sepik vadisi buna iyi bir örnektir. Yeni Gine'de bir tarihöncesi sanatın izlerine de rastlanmıştır, ama kesin tarihler belirlenememiştir. Bu sanatla ilgili olarak özellikle taştan yontulmuş güzel eşyalar bulunmuştur: insan ya da kuş başlarıyla süslü gürzler, havan elleri ve dibek tokmakları.

YENİGOTİK sıf. Mim. ve Güz. sant. XVIII. yy.'da İngiltere'de, XIX. yy.'da Avrupa'da ve ABD'de ortaya çıkan ve gotik üsluba dönüş yapan ulusal ve romantik bir akımı belirtmek için kullanılır.

YENİGRAMERCİ sıf. XIX. yy. sonu alman dilbilimcilerinin kurduğu okula denir.

◆ a. Bu okulun üyesi.

—ANSİKL. 1870'li yıllarda Leipzig'de Georg Curtius'un öğrencileri arasında (K. Brugmann, A. Leskien, H. Osthoff) doğan yenigramerci okulu (alm. *Junggrammatiker*), karşılaştırmalı dilbilgisinin temelinde yer alan ilkelerin kuramsal açıklamasını yapmak, böylece dilbilimi, fizik ya da biyolojinin doğal yasaları kadar değişmez yasalarla düzenleyen tarihsel bir bilim olarak kurmak istediler. Artık akrabalıkları ortaya koymak için belgeleri bulunan dillerle, yeniden oluşturum yoluyla belirlenen örnek bir dil arasında karşılaştırmalar yapmak değil, her dilin evrimini ayrıntılarıyla incelemek sözkonusuydu. Öğretinin ana ilkesi ("ses yasaları mutlak bir düzenlilik içinde işlerler ve ancak öteki yasalara uygun olarak değişirler"), felsefeciler arasında olduğu kadar (dilin bir mekanizma gibi ele alındığı) dilbilimciler arasında da sert tartışmalara neden oldu, ama daha önceleri kural dışı olgular alanına bağlanan olguları açıklamayı sağlayan verimli araştırmaların ortaya çıkmasını da sağladı.

YENİ GRANADA, Kolombiya'nın eski adı ve XVIII. yy.'da, 1739'da kurulan ve Kolombiya, Ekvador, Panama ve bugünkü Venezuela'yı kapsayan ispanyol kral naipliği.

Yeni gün, Yunus Nadi'nın (Abalıoğlu) sahibi ve başyazarı olduğu günlük gazete. 2 eylül 1918'den başlayarak İstanbul'da yayımlandı. Ulusal bağımsızlığı ve bütünlüğü savunduğu için sık sık kapatıldı. Mart 1920 ortalarında ingiliz işgal kuvvetleri komutanlığının buyruğuyla basımevinin kapatılmasına karşın, Yunus Nadi Bey baskı makinelerini gizlice Ankara'ya taşımayı başardı ve 10 ağustos gününden başlayarak *Yeni gün* bu kentte yeniden yayımlandı. Cumhuriyet'in ilanından sonra işlevini tamamlayan gazete, 1924 yılı başlarında yayın yaşamından çekildi ve yerini *Cumhuriyet* gazetesine bıraktı. Yeni gün'ün başlıca yazarları arasında Ahmet Rasim, Aka Gündüz, Ziya Gökalp, Enver Behnan (Şapolyo) bulunuyordu ve sahipliğinin yanı sıra başyazarlığını da Yunus Nadi yapıyordu.

■**YENİ GÜNEY GALLER,** ing. **New South Wales,** Avustralya'nın G.-D.'sunda eyalet, 801 428 km², 5 962 400 nüf. (1992) [Ülke nüfusunun 1/3'den fazla, yüzölçümü bakımından ikinci). Merkezi *Sydney*. Eyalet, Büyük Okyanus'a paralel uzanan üç doğal bölgeyi kapsar. 30

-80 km'lik geniş bir kıyı şeridi, Sydney körfezinin de aralarında bulunduğu çok güzel koylarla doludur Burada zengin kömür yatakları işletilir (Port Kembla, Newcastle); kışın yumuşak, yazın sıcak olan iklim sığır yetiştiriciliğine, pek rüzgâr almayan Hunter vadisi ise bağcılığa elverişlidir. Avustralya sıradağlarının orta kesimini oluşturan yükseklikler, Blue Mountains'in kumtaşlı dik yamaçları ve kütlesel Avustralya Alpleri (Kosciusko tepesi 2 228 m) ile birlikte ormanlarla ve otlaklarla kaplıdır. Günümüzde bu gelir kaynaklarına turizm ve hidroelektrik tesisleri (Snowy Mountains) de eklenmektedir Batıda Murray ırmağı ile kollarının geçtiği geniş ovalarda sulu tarım yapılan alanlar (yonca, pirinç, bağlar) ve karma işletmeler (buğday tarımı, koyunculuk) yer alır; çok kurak olan kuzey-batı yöresinde nüfus, madencilik merkezleri (Broken Hill) dışında, son derece seyrekleşir.

Nüfus daha çok kentlerde (% 88,7) yığılmıştır ve eyalet nüfusunun % 60'a yakını Sydney'de yaşar. Sanayi ve ticaret üretimleri Avustralya sanayi ve ticaretinin % 38'ini temsil eder (yılda yaklaşık 50 Mt kömür, 300 000 t'u aşkın çinko, 200 000 t'u aşkın kurşun), ama Yeni Güney Galler aynı zamanda tüm ülkede buğdayın % 38'ini, yünün % 33'ünü, etin % 24'ünü, sütün % 17'sini üreten büyük bir tarım bölgesidir.

—Tar. 1770'te Cook tarafından keşfedildi, Avustralya'daki ilk ingiliz sömürgesi durumuna geldi. Toprakları başlangıçta bugünkünden çok daha genişti. Doğu Avustralya'nın üçte birini kaplayan bu topraklar üzerinde daha sonra, bugünkü Yeni Güney Galler dışında, Tasmanya (1825), Güney Avustralya (1836), Victoria (1851) ve Queensland (1859) ile Kuzey Arazisi, Federal arazi ve Yeni-Zelanda kuruldu. Yeni Güney Galler, Avustralya Commonwealth'ının kurulmasında (1901) çok önemli bir rol oynadı.

YENİ HARMAN a. 74 mm boyunda, 8,25 mm çapında, yuvarlak kesitli, sert, tatlı, hafif içimli, özel kokulu, ingiliz tipi türk sigara çeşidi. (Bu sigaranın harmanında Bitlis, Muş ve Şemdinli tütünlerinin oranı fazladır. Günümüzde filtreli olarak üretilmektedir.)

YENİ HANNOVER adası → LAVONGAİ adası.

YENİ HEBRİDES → VANUATU.

YENİHEGELCİ sıf. Yenihegelciliğe ilişkin.

◆ sıf. ve a. Yenihegelciliği savunan.

YENİHEGELCİLİK a. Hegelcilikten kaynaklanan felsefe akımı. (Eşanl. NEOHEGELYANİZM.)

Yeni Héloïse → JULİE.

YENİHİNTÇE a. Bugün Hindistan'da konuşulan hint-ari dillerinin adı

YENİHİSAR, Ege bölgesinde Aydın iline bağlı ilçe; 21 233 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi, Aydın'ın 103 km G.-B.'sında *Yenihisar*, 11 378 nüf. (1990)

YENİ HİTİT → GEÇ HİTİT.

YENİ HOLLANDA, Avustralya'nın ilk adı (1642-1817 arasında kullanıldı).

YENİİBRANİCE a. İbraniceye, İ.S. III. yy.'dan başlayarak verilen ad (eski ya da klasik ibraniceye karşıt olarak).

YENİİLKELCİ sıf. Yeniilkelcilikle ilgili.

◆ sıf. ve a. Yeniilkecilik yanlısı.

YENİİLKELCİLİK a. **1.** Rus sanatında XX. yy.'ın başında ortaya çıkan eğilim. **—2.** Bu eğilime bağlı yapıtların belirgin özelliği.

—ANSİKL. Simgeciliğin zarifliğine ve Art nouveau'nun seçmeciliğine bir tepki olarak D. ve V. Burlyuk, Larionov, Gonçarova gibi ressamlar sıradan konuları "naif" bir tarzda yorumlamaya başladılar ve bu yapıtlarını Moskova ve Petersburg'da 1907-08'de sergilediler. Özlü üslubu ve bilimsel perspektif kurallarını yadsıması halk sanatından (*yubok*, tabelalar, gergef işleri, ikonolar, oyuncaklar vb.) ve çocuk resimlerinden kaynaklanan yeniilkelcilik, taşra yaşamını yansıtan sahnelerde anlatım gücüne ve mizaha önem veriyordu. Larionov, Gonçarova, Maleviç ya da Tatlin'in yapıtlarında Gauguin ve Matisse'in etkisi de görülür. Ressam A. Şevçenko 1913'te yeniilkelciliğin manifestosunu kaleme aldı.

Ted Spiegel-Rapho-Guillumette

Yeni Güney Galler
Snowy Mountains'deki Eucumbane gölünün havadan görünüşü

YENİ İMPARATORLUK, firavunlar egemenliğinin XVIII-XIX. ve XX. hanedanları çağındaki üçüncü güçlülük ve büyüklük dönemi. İstilacı hyksostan kurtulan Mısır (→ *ikinci* ARA DÖNEM), siyasette, kültürde ve dinde tam bir olgunlaşma dönemi yaşadı.

Ahmosis'ten (XVIII. hanedanın kurucusu) sonra gelenler ilk önce, Mısır'a dıştaki gücünü yeniden kazandırdılar. İlk hükümdarlardan sonra, Tutmosis III (Asya'da, Mitanni krallığı'na karşı, peşpeşe 17 sefere komuta etti) ve Amenofis II Nil'in dördüncü çavlanından (Sudan içerleri) Fırat'a kadar Yakındoğu'yu "korumacı" bir Mısır egemenliği altına alan geniş bir imparatorluk kurdular. Tutmosis III, imparatorluğa bağlı eyaletlerle ilgili yönetim sisteminin temellerini attı. Asya'daki sitelere ve ülkelere kendi özel siyasal kurumlarını korumaları iznini verdi ve buralardaki kalelerde birkaç garnizon bıraktı; mal olarak vergi toplamaları için mısırlı görevliler yolladı. Afrika'da (Nübye ve Sudan, az gelişmiş iki ülke) "sömürge" tipi bir yönetim biçimi yerleştirilmiş oldu. Tutmosis IV daha sonra, Büyük İmparatorluk'a bağlı çeşitli ülkelerle ilişkileri düzenleyen bir gelenek hukukunun yerleşmesine yavaş yavaş yol açan tam anlamıyla uluslararası bir diplomasi geliştirdi. Fetihlerle zenginleşen Mısır, yaşam biçimindeki incelmenin; sözgelimi Amenofis III dönemindeki lüksün, sanatta yetkinliğin (Karnak anıtlar alanı, Teb'de sol yakadaki özel kişilerin mezarlarındaki süslemeler bunun zengin örnekleridir) de gösterdiği gibi benzersiz bir refah dönemi yaşadı. Bu arada, Amon-Re rahiplerinin zenginliği ve saygınlığı da alabildiğine arttı.

Amenofis IV, sanatta kolaycılığa ve Amon rahiplerinin siyasal baskısına karşı çıkmaya çabaladı; bu "serüven"i 14 yıl sürdü. Sonunda tebli rahipler tahta genç Tutankhamon'u geçirdiler. XVIII. hanedanın son dönemlerinde, general Horemheb iktidarı ele geçirdi ve XIX. hanedanı kuracak olan Ramses I'e bıraktı. Tutmosisler'den sonra Ramsesler de büyük dış tehlikelere göğüs germek zorunda kalan büyük asker hükümdarlardı. Özellikle hatti kralının açgözlülüğü (önce Seti I, ardından Ramses II, onu Asi üzerinde Kadeş'te yenilgiye uğrattılar) Asur krallığı'nın büyümesi, Deniz* Halkları'nın istilalan gibi tehlikeleri, Mineptah ve daha sonra Ramses III (XX. hanedan), büyük kara ve deniz savaşları vererek, Mısır sınırları dışında tutmayı başardılar. Ancak, son Ramsesler iktidarı, Amon rahiplerinin dinsel ve dindışı baskılarının artması ve saray entrikaları yüzünden içten yıkıldı ve XX. hanedan bir kargaşa içinde dağılıp gitti. Bölge rahipleri ve prensler iktidarı ele geçirdiler.

YENİ İNGİLTERE, ing. **New England,** XVII. yy.'da ABD'nin Atlas okyanusu kıyılarında, bugünki New Hampshire, Massachusetts, Rhode İsland, Connecticut, Vermont ve Maine eyaletlerinde kurulan ingiliz sömürgeler topluluğu.Eskiden Avrupa'nın kuzey-batı'sından gelen göçmenlerle (Britanyalılar, Hollandalılar, İskandinavyalılar) yoğun bir nüfusu olan bölgede özellikle elektrik alanındaki etkinlikler gelişme gösterirken, geleneksel sanayi kollarında (ağaç ve bakır işçiliği, özellikle dokuma) son zamanlarda bir gerileme görüldü.

—Tar. Bu bölgeye adını 1614'te kıyıyı keşfeden John Smith verdi. Bu kıyıya dinsel azınlıklar (Plymouth hacıları, massachusettsli püritenler vb.) yerleşti. Din karşıtlıkları yüzünden Massachusetts'ten ayrılanlar, Rhode İsland'ı, sonra Connecticut'ı (1662) kurdular. Ancak Maine bölgesi 1667'den 1820'ye kadar Massachusetts'e bağlı kaldı. 1643-1684 arasında Massachusetts, Plymouth, Connecticut ve New Haven kolonileri Yeni İngiltere konfederasyonu'nu oluşturdular. XVIII. yy.'da bağımsızlık hareketinin başını çekenler yeni ingiltereli püriten çiftçilerdi. (→ AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ.)

YENİ İNGİLTERE dağları, Avustralya'da kütle, Yeni Güney Galler eyaletinin kuzey-doğu'sunda. K.'den G.'e doğru yaklaşık 300 km boyunca uzanır. Geçim kaynakları tarıma (kereste, meyve, hayvancılık) ve madenciliğe (kalay, maden cevherleri ve değerli taşlar) dayalıdır.

YENİ İNGİLTERE dağları, Kuzey Amerika havzasında deniz altında yirmi kadar dağdan oluşan sıradağ. K.-B.'dan G.-D.'ya doğru Yeni İngiltere kıta yamacıyla Bermuda adaları eşiğinin kuzey kenarı arasında 1 300 km boyunca uzanır. Başlıca dağlar; Kelvin (1 651 m), San Pablo (1 364 m), Rehoboth (1 235 m).

YENİ İRLANDA, ing. **New Ireland,** esk. alm. **Neumecklenburg** *(Yeni Meck-*

lenburg), Bismarck takımadalarında ada, Melanezya'da, Papua-Yeni Gine'ye bağlıdır. —*Yeni İrlanda ili*, 9 600 km²; 87 194 nüf. (1990). Merkezi *Kavieng*.

—Tar. 1616'da Hollandalılar tarafından keşfedilen Yeni İrlanda 1884'te alman Yeni -Gine'sine katıldı. 1914'te Avustralya tarafından işgal edildi ve 1921'de bu ülkenin mandasına verildi, sonra da 1945'ten 1975'e kadar japon işgali altında kaldı.

YENİ İSPANYA, ispanyolca **Nueva España,** sömürge döneminde Meksika'ya verilen ad. Fethettiği ve çekirdeğini Aztek İmparatorluğu'nun oluşturduğu toprakları belirtmek için Cortes'in önerdiği bu ad, 1522'de, Karl V tarafından resmen kabul edildi.

Yeni İstanbul, Habip Edip Törehan tarafından İstanbul'da yayımlanan günlük siyasi gazete. İlk sayısı 1 aralık 1949'da çıkan gazete değişik sayfa düzeni, mavi renkli başlığı, başyazarı Mustafa Nermi ile Nezihe Araz, Fikret Adil, Reşat Nuri Darago gibi yazarların yorumları, Bedii Faik'in küçük fıkraları, Turhan Selçuk'un karikatürleri nedeniyle bir süre okurun ilgisini çekmesine karşın, sonradan önemini yitirdi. 1964'te Kemal Uzan tarafından satın alınan gazete, zaman zaman tiraj alır gibi olduysa da 1970'li yılların ortalarında kapandı.

YENİİZLENİMCİ sıf. Yeniizlenimcilikle ilgili.

◆ sıf. ve a. Yeniizlenimcilik yanlısı.

YENİİZLENİMCİLİK a. XIX. yy.'ın sonunda Seurat'nın başlattığı, Signac'ın yaygınlaştırdığı resim hareketi.

—ANSİKL. Yeniizlenimcilik, Helmholtz, Ogden N. Rood, Ch. Cros'un bilimsel kuramlarından kaynaklanan renklerin bölünmesi yasasının resme uygulanmasıdır. (→ BÖLMECİLİK.) Seurat'nın *Grande* Jatte'ta yazın bir pazar günü* adlı tablosu, bu hareketin manifestosudur. Fénéon, Ch. Henry, Verhaeren'in yazılarından destek alan yeniizlenimciler grubu Paris'teki Bağımsızlar salonu'na ve Brüksel'deki Yirmiler salonu'na katıldı. Grupta Seurat, Signac, C. ve L. Pissarro, Dubois-Pillet, Angrand, Luce, H. E. Cross vb. yer alıyordu. Van Gogh ve Toulouse-Lautrec gibi kimi sanatçılar bir süre bölmeci teknikte çalışmalar yaptılar. Belçika'da büyük gelişme gösteren (Van Rysselberghe, Alfred Finch, H. Van de Velde vb.) bölmecilik, İtalya'da G. Segantini, Angelo Morbelli ve sanat yaşamının ilk yıllarında Severini vb., Hollanda'da Toorop ve "noktacı" bir grup sanatçı, Almanya'da da özellikle Christian Rohlfs tarafından benimsendi.

YENİİZLENİMCİLİK

Poz veren modeller (1888)
Seurat'nın yapıtı
Louvre-Orsay müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Réunion des musées nationaux

Paul Signac teknesinde (1896)
Van Rysselberghe'in yapıtı
Annonciade müzesi
Saint-Tropez

Yeni Justine *(la Nouvelle Justine ou les Malheurs de la vertu, suivie de l'Histoire de Juliette sa sœur)*, Sade'ın romanı (1787). *Erdemle kırbaçlanan kadın* (les Infortunes de la vertu) [1787] ile *Justine ou les Malheurs de la vertu* (1791) adlı önceki iki değişkenin genişletilmiş biçimi olan bu yapıtta, birbiriyle bakışımlı iki serüven anlatılır: hep acı çeken erdemli Justine ile, düşkün ama mutlu Juliette'in serüvenleri. Her istediğini elde etmiş olan Juliette, mutsuz ve perişan kız kardeşine kucak açtığı anda, "erdemin mutsuzlukları" da sona erecekmiş gibi görünür. Oysa, Juliette'in istediği, kız kardeşini, kılı kıpırdamadan sıraladığı suçlarının öyküsünü dinlemeye zorlamaktır. Ne var ki, bu karşıtlık ortaya konduğu anda, romanın iki evresinin şaşırtıcı bir biçimde birbirine benzediği, biri edilgin, öbürü etkin olarak, her iki kız kardeşin de cinsel özgürlüğün tüm olanaklarını denedikleri görülür. Juliette'in çılgınca yaşadığı İtalya serüveniyle roman doruk noktasına ulaşır: koyu hıristiyan bir ülke olmakla birlikte, teknolojik gelişmelerin cinsel özgürlüğe olanak tanıdığı İtalya, kutsal her şeyi hor gören Sade'ın imgelemini kamçılar. Anlatının sonunda Justine'i yıldırım çarpar ve roman mizah dolu bir değiştirmeyle biter: geleneğin suçluya verdiği cezayı erdem çeker.

YENİK sıf. **1.** Bir savaşta, bir yarışmada vb. yenilmiş, başarısızlığa uğramış olan, mağlup. **—2.** *Bir kimseye, bir topluluğa, bir şeye yenik düşmek*, mücadele edilen, savaşılan kimseye, topluluğa, şeye karşı savaşı kaybetmek: *Artık düşman karşısında yenik düştüğümüzü kabul etmeliyiz. Yakalandığı amansız hastalığa yenik düştü.* ‖ *Yenik saymak*, herhangi bir nedenle onun yenildiğini kabul etmek.

YENİK sıf. Yenmiş, aşınmış olan bir arazi için kullanılır.

◆ a. Bir hayvanın ya da böceğin bir şeyi kemirerek onda bıraktığı iz: *Güve yeniği. Fare yeniği.*

—Mim. *Kurt yeniği*, kurtları ya da açtıkları eğri büğrü galerileri andıran, çukur ya da kabartılı, rustik bezeme motifi. (Rönesans döneminde ortaya çıktı.)

YENİ KALEDONYA, denizaşırı fransız toprağı, Avustralya'daki Queensland'ın 1 500 km açığında, Fransa'ya 20 000 km uzaklıkta; asıl Yeni Kaledonya ya da *Grande Terre* adasından (16 750 km²) ve yakındaki adalardan, Pins adası, Bélep adaları, Loyauté adaları (Lifou, Maré ve Ouvéa) ile birkaç ıssız adadan oluşur. Toplam yüzölçümü 19 103 km²; 174 000 nüf. (1992). Merkezi *Nouméa*.

COĞRAFYA

Yeni Kaledonya (dar anlamda) dağlıktır: kuzey-batı'dan güney-doğu'ya doğru uzanan, puro biçiminde kıvrımlanmış bir başkalaşmış kayaçlar zinciri Panié dağında 1 650 m'ye ulaşır ve güzel manzaralı doğu kıyılarını sınırlar; B.'da, küçük alüvyon ovaları, güneydeki Göller platosunda benzerlerine rastlanan iyice mineralleşmiş peridotitlerin ortaya çıktığı birkaç kütleyle birbirinden ayrılır; bu "madenli topraklar" krom, demir ve özellikle de nikel cevheri içerir. Çok güzel bir mercan kayalığı seti bütün adayı çevreler.

20° 8′ ile 22° 2′ G. enlemleri arasında bulunan Yeni Kaledonya'da yaşamaya elverişli, kurak mevsimi (mayıs-eylül) biraz sıcak bir tropikal iklim görülür. Yağmurlar, rüzgâr almayan batı kıyılarına (Nouméa'da 1 020 m) oranla rüzgâra açık doğu kıyılarında (2 000 - 3 000 mm) çok daha boldur. Aralık ile nisan ayları arasında siklonlar bazen adayı altüst eder. Bitki örtüsü yöreye özgüdür (bitkilerin % 80'i başka hiçbir yerde bulunmaz; orman çoğunlukla yerini yer yer ağaççıklara ve savanlara bırakır. Çalılık bir maki, peridotitli kütleleri kaplar. Oldukça yoksul olan faunanın temel özelliği yerli olmasıdır

Halk üç temel öbeğe ayrılır. Yeni Kaledonya'nın ilk halkı olan Melanezyalılar'ın (Kanaklar) nüfusu XIX. yy.'da ciddi miktarda azalmıştı; günümüzdeyse, yüksek doğum ve düşük ölüm oranı sayesinde yeniden artmaktadır (nüfusun % 45'i); Avrupalılar'ın sayısı biraz daha azdır (% 33); bazı Avrupalılar'ın birçok kuşak öncesinden beri burada yaşamalarına karşılık, bazıları Fransa'dan yeni gelmiştir. Melanezya (Vanuatu) ve Polinezya'nın (Wallis-et-Futuna, Tahiti) başka takımadalarından gelen Okyanusyalılar, özellikle 1960'lı yıllarda, maden ocaklarında ve sanayide var olan iş olanakları nedeniyle Yeni Kaledonya'ya gelmişlerdir, Asyalılar (Endonezyalılar ve Vietnamlılar) ikinci derecede önemli bir öbektir.

Avrupalılar'ın "rezervler"de topladığı Melanezyalılar, geleneksel yumrulu bitki yetiştiriciliğini (taro, yam) sürdürmüşler

ve küçük kahve işletmelerini ve adalarda hindistancevizi işletmelerini geliştirmişlerdir. Hayvancılık gelişmemiştir; balıkçılıksa yetersizdir. Günümüzde birçok oymak, madenlerde çalışanların ya da Nouméa'ya yerleşmiş olanların kazandığı parayla yaşamaktadır. Avrupalılar, birçok kahve işletmesinin ve yaygın yöntemlerle hayvancılık yapılan geniş arazilerin, hayvan yetiştirme istasyonlarının (120 000'den çok sığır) sahibidir; ne var ki Avrupalılar'ın çoğu Nouméa'da oturur. Tarım kesiminin ekonomide küçük bir yer tutmasına karşılık, toprak sorunlarının yarattığı çekişmeler Yeni Kaledonya'nın temel sorunudur.

Bk. resim sayfa 12512

Ana zenginlik kaynağı, açık tavanlı maden ocaklarından çıkarılan nikeldir; maden cevherlerinin bir bölümü Japonya'ya satılırken, bir bölümü de Nouméa yakınındaki Doniambo fabrikasında işlenir; matlar ve ferronikeller daha sonra Fransa'ya, Japonya'ya, Avustralya'ya satılır. Adanın gönenci, dünyadaki nikel fiyatlarına bağımlıdır; Yeni Kaledonya dünya nikel fiyatlarında ve ülkenin üretiminde (1970'te 140 000 t, 1982'de 60 000 t) 1976'dan sonra ortaya çıkan düşüşlerden büyük ölçüde etkilendi (1990'da 34 000 t). Turizm hâlâ gelişmemiştir. Tek önemli kent, ülke nüfusunun yarısından çoğunu bünyesinde toplayan Nouméa'dır.

TARİH

Kanaklar'ın oturduğu adayı 4 eylül 1774'te Cook buldu ve adlandırdı. D'Entrecasteaux adaya 1793'te yanaştı. Serüvenciler, sedef ve santal arayıcıları yerlilerle bağıntılarında güçlüklerle karşılaştılar, fransız katolik misyonerleri 1843'ten sonra yerlileri hıristiyanlaştırmaya çalıştılar; ingiliz Paddon buraya yerleşen ilk çiftçi oldu. Kanaklar gelenlere şiddetle karşı koydular (*Alcmène* gemisindeki denizcilerin 1850'de öldürülmeleri) ve 1853'te tuğamiral Febvrier-Despointes adayı Fransa'ya ilhak etti; ada kısa bir süre Etablissements français d'Océanie'ye (Okyanusya fransız kurumu) bağlandıktan sonra, 1860'ta özerk olarak yönetilmeye başladı. 1864'te Nou adasında bir cezaevi açıldı; bu cezaevinde, 1896'da kaldırılıncaya kadar 40 000'den fazla hükümlü yattı; bunların 10 000'den fazlası Paris komünü devrimcileriydi (Louise Michel ve Rochefort da bunlar arasındaydı). Kürek mahkûmları tarım işletmelerinde, özellikle nikel madenlerinde işçi olarak çalıştırıldılar; 1865'te Jules Garnier'nin keşfettiği nikel madeni adanın ilk zenginlik kaynağı oldu. Azatlıların ve yeni gelenlerin çevresinde yavaş yavaş bir avrupalı sömürge yönetimi oluştu. Kanaklar toprakların ellerinden çıkarak başkalarının mülkiyetine geçişini iliklerinde duyarak birçok kez ayaklandılar (en önemlisi 1878'de). Ayaklanmalar çok sert bastırıldı. 1884'te deniz ve ulaştırma yönetimi yerini sivil valilere bıraktı. 1895'ten sonra vali Feillet özgür çiftçiliği özendirerek tarımı geliştirdi. Adaya Asyalı göçmenlerin gelişi elemeği gereksinimini karşılamakta yararlı oldu.

İkinci Dünya savaşı'nda Kanaklar özgür Fransa'dan yana çıktılar. 1946'da Yeni Kaledonya denizaşırı ülke statüsüne kavuştu (atanmış yüksek komiser, seçilmiş yerel meclis). Bu bağlamda, Kanaklar'ın siyasal istemleri, bağımsızlık isteğine dayalı bir Kaledonya Birliği isteği biçiminde ortaya çıktı. Irk ayrılığına dayalı gerginlikler, ekonomik güçlüklerle şiddetlenerek ayaklanmalara yol açtı (1958, 1980, 1981, 1983); Fransız hükümeti 1980'de mali reform ve 1981'de ülkeye yeni bir statü tanıma sözü verdi; haziran 1982'de yerel mecliste bağımsızlıkçılar çoğunluk kazandı.

Fransa Ulusal meclisi adaya özerklik tanıdı (ağustos 1984). Bağımsızlık isteyen partiler özerkliği yeterli bulmadılar; oluşturulacak Yerel meclis seçimini boykot ettiler. Kanak sosyalist kurtuluş cephesi (FLNKS) oylamayı engellemeye çalıştı. Kasım 1984'teki seçimlere bağımsızlık yanlısı partiler katılmayınca, Fransa'ya bağlılığı savunan Cumhuriyet içinde Kaledonya birliği (RPCR) büyük çoğunluk kazandı. Fransa Başbakanı Laurent Fabius aşamalı bir bağımsızlık planı hazırladı (25 nisan 1985). Plana göre 4 bölgesel konsey kurulacak, bu konseyler birlikte Yerel kongre'yi oluşturacaklardı. Bu kongrenin seçeceği başkan, Bölgesel konsey başkanlarının katılacağı Yürütme konseyi'nin de başkanı olacaktı. FLNKS de planı olumlu buldu. Eylül 1985'teki seçimlerde RPCR başarı kazandı, başkanları Dick Ukeiwé Yerel kongre başkanı seçildi. 13 eylül 1987'de yapılan referandum sonucu büyük bir çoğunluğun (% 98) Fransa'dan ayrılmayı istemediği ortaya çıktı. Yerel kongre yeni özerklik düzenini onayladı. FLNKS başkanı J. M. Tjibaou'nun öldürülmesi (1989) adadaki barış beklentilerini olumsuz yönde etkiledi. RPCR ile FLNKS anlaşmazlıkları gidermek için uzlaşma yolu arama kararı aldı.

YENİKANTÇI sıf. Yenikantçılığa ilişkin.
◆ sıf. ve a. Yenikantçılık yanlısı.

YENİKANTÇILIK a. 1860'a doğru Almanya'da doğan ve Kant'ın düşüncesinden esinlenen felsefe akımı. (Eşanl. NEOKANTİZM.)

—ANSİKL. Fels. Yenikantçılık, alman idealizminin kantsonrası metafiziklerine (Fichte, Hegel, Schelling ve Schopenhauer) karşı "Kant'a dönüş"ü önerir. Başlıca yenikantçı okullar şunlardır: fizyoloji okulu (Helmholtz, Lange), metafizik okul (Liebmann, Volkelt), gerçekçi okul (Riehl, Hönigswald, Külpe), göreli okul (Simmel), olgucu okul (Cornelius), Marburg okulu (Cohen, Natorp, Cassirer, Liebert, Vorländer, Stammler) ve Baden okulu (Windelband, Rickert, Lask, Münsterber, Bauch).

Bütün bu okullar, kendinde şey ilkesini reddederek ve ya bir bilim kuramına ya da Cassirer gibi bir kültür incelemesine

P. Chamiot

kurt yenikli taşlar (Louvre, XIX. yy.)

YENİ KALEDONYA

karayolu
mercan setleri
eşyükselti eğrileri: 300 600 900 m

DOĞU KIYISI
yıllık yağışlar
④ Yate 2,81 m
⑤ Canala 1,90 m
⑥ Houailou 1,70 m
hindistancevizi, meyve ağaçları, kahve

BATI KIYISI
yıllık yağışlar
① Maa burnu 0,91 m
② Nouméa 1,02 m
③ Ouitchambo dağı 1,48 m
savan, seyrek tarım, yaygın yönt. hayvancılık

kıvrımlanmış tortul kayaçlar (Birinci Zaman-Jura devri arası)
başkalaşmış tortul kayaçlar billurla şist kutleleri
ayrışmış bazaltlı alçak tepeler kuşağı (Üst Eosen-Oligosen)
peridotitli masamsı kütleler (Oligosen)
lateritli kabuk
mercan kayalıkları seti

NİKEL ÇIKARIMI
Le Nickel şirketinin madenleri
bağımsız şirketlerin işlettiği madenler
cevher taşımacılığı ekseni
lateril işletme tasarısı
işleme fabrikası
tasarı halinde

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER VE BUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hetier

Yeni Kaledonya
Nouméa'nın kuzeyindeki hayvancılık istasyonu

(*Philosophie der symbolischen Formen* [Simgesel biçimler felsefesi], *Die Philosophie der Aufklärung* [Aydınlanma felsefesi]) yönelerek, yeniden akılcılığa döndüler. Nitekim yenikantçılık, bir yandan bilimler üzerine felsefi düşünceyi, öte yandan dil, mitler ve kültür biçimleriyle ilgilenmeyi akla yatkın bir duruma getirdi. Kısacası Kant'ta, olgucu bir bilgi görüşünün ve metafiziğe karşı bir tepkinin felsefi doğrulaması bulundu. Ancak Kant'a dönüş aynı zamanda, genel olarak felsefe geleneğine ve felsefe tarihi üzerine bir çalışma ilkesine de dönüş demektir. Nitekim Natorp, Kant ve transandantal temasının ışığında Platon'u yeniden yorumladılar. Bu akımın başlıca başarılarından biri de, Kant'ın yapıtlarının bir yorumuna olanak vermesidir; gerçekte onun tüm yapıtlarının yayımlanmasını Cassirer sağladı. W. Dilthey'in felsefesi, doğa bilimleri ve ruh bilimleri arasında, oluşturulmuş nesneleri "açıklamak" ve anlamlı bütünsellikleri "anlamak" arasında bir ayrım eklemleyerek, doğrudan doğruya kantçı sorunsaldan ve özellikle Cassirer'den kaynaklandı.

Yenikantçılık, Husserl ve Heidegger tarafından eleştirildi.

YENİKAPİTALİST sıf. Yenikapitalizmle ilgili olan, yenikapitalizme ilişkin.

YENİKAPİTALİZM a. İkt. Kapitalizmin İkinci Dünya savaşı'ndan sonra başlayan ve belirgin özelliğini uluslararası sermayelerin temerküzünde ve çokuluslu şirketlerin gelişmesinde bulan genişleme aşaması.

YENİKARAHİSAR, Sivas ilinin Ulaş ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 011 nüf. (1990).

YENİKARPUZLU, Edirne'nin İpsala ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 136 nüf. (1990).

YENİKELTÇE a. Bugün de konuşulan halk dillerine verilen ad. (Bu diller: welsh, kernuak dili, bretonca, irlanda dili, iskoççа ve manxtır.)

YENİKENT a. Büyük bir kentin yakınında kurulan ve bünyesinde ekonomi ve oturma işlevlerinin bir arada gelişmesi öngörülen uydu kent.

—ANSİKL. Coğ. *Yenikentler.* • *Tarihçe.* Yenikent Büyük Britanya'da İkinci Dünya savaşı'ndan sonra ortaya çıktı. Kentlerin anarşik büyümesine, iskân koşullarının kötüleşmesine (aşırı nüfus yoğunluğu, konutların elverişsizliği, sağlık koşullarının yetersizliği) tepki olarak doğan yenikent, başlangıçta, XX. yy. başlarındaki ingiliz bahçe-kentler geleneği içinde yer aldı (Letchworth, Welwyn Garden City). Her yapısı yeniden yapılan ya da daha önceki bir çekirdekten başlanarak kurulan yenikent mevcut kentlerin büyümesini yavaşlatarak ve nüfusun bir bölümünü içine alarak kentleşmeyi özel olarak düzenlenmiş bir alana yöneltip akılcı ölçüler içine almayı hedeflemektedir. İkinci amaç, yenikentin tercihan mevcut bir yerleşme yerinin yakınında kurulma nedenini açıklar. Bu anlayışla Londra'ya 30 ve 60 km uzaklıkta sekiz yeni kent (Basildon, Bracknell, Crawley, Harlow, Hatfield, Hemel Hempstead, Stevenage, Welwyn Garden City) ve Glasgow yakınında iki yenikent (East Kilbride ve Cumbernauld) kuruldu.

• *Tasarım.* Yenikent, 50 000 ila 100 000 nüfusu kapsayacak biçimde tasarlandı ve birbirine yakın, her biri 5 000 ile 10 000 nüfuslu birimlere ayrılmış bir ticaret ve yönetim merkezi çevresinde kuruldu; her birimde ikincil bir ticaret merkezi vardır ve bir çizgi üzerindeki evlerin çoğu birbirine bitişiktir. Nüfusu bulunduğu yerde tutmak için konutlarla aynı zamanda kurulan sanayi tesisleri (çoğunlukla hafif sanayi) belirgin biçimde oturma alanlarının uzağına yerleştirilmiştir. Bu tesisler, nüfus yoğunluğu hektarda 60 ila 200 kişiyi bulan kentin hemen hemen yarısını kaplar. Çevre alanların bir kısmı (toprakların % 40'ı) tarıma ve yarısı yeşil alanlara ayrılmıştır. Öteki yerleşmeleri tıkanıklıktan kurtarma isteği başka yenikentlerin kurulmasını hızlandırmıştır (Birmingham yakınında Dawley ve Redditch, Liverpool yakınında Runcorn ve Skelmersdale, Manchester yakınında Chorley ve Warrington). Ancak elverişli alanlar sınırsız değildir; daha şimdiden yenikentin yerini yeni bir kentleşme biçimi olan *expanded towns* almaktadır. Bu kentler büyük kentlerin nüfus fazlasını kucaklamak üzere mevcut köy ya da kent çekirdeklerinin öncelikli olarak geliştirilmesiyle oluşmaktadır.

Aynı gereksinimden doğan nedenlerle Türkiye'de de büyük kentlerin çevresinde bazı yenikentler tasarlanmış ve kurulmuştur (örneğin: Ankara'da Yenimahalle, İstanbul'da Ataköy).

YENİKENT, Ankara'nın Sincan ilçesine bağlı bucak; 7 105 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Yenikent* (esk. *Zir*), 5 058 nüf. (1990).

YENİKENT, Aksaray'ın merkez ilçesi Yeşilova bucağına bağlı belde; 4 146 nüf. (1990). 5 km güneyinde Acemhöyük.

YENİKEYNESÇİ sıf. John Maynard Keynes'in savlarını günün koşullarına uydurmayı amaçlayan iktisadi düşünce akımına denir.

YENİKİMMER EVRESİ a. Yerbil. Son jurayla kretasenin tabanında yer alan, yaklaşık 140 milyon yaşında olan tektonik evre.

YENİKLASİK a. İkt. düş. tar. XIX. yy. sonunda iktisadi çözümleme ve özellikle değerin çözümlemesine yenilik getiren bir düşünce okuluna verilen ad. (*Lozan okulu* [Walras, Pareto] ile *Cambridge okulu* [A. Marshall] tarafından temeli atılan yeniklasik düşünce, iktisadi karar birimlerinin akılcı bir biçimde davrandıkları ilkesine dayanır.)

—İkt. *Yeniklasik sonrası,* yeniklasik iktisatçılardan sonra gelen iktisatçılara denir.

—Koregr. S. Lifar'ın, müzik ve dekorlara oranla dansa öncelik veren koregrafi anlayışı.

◆ sıf. Yeniklasikçiliğe ilişkin.

Yeniklasik üslup, İkinci meşrutiyet'ten sonra (1908) gelişen milliyetçilik akımlarına bağlı olarak, türk mimarlarının klasik osmanlı yapı öğelerinden ve süslemelerinden yararlanıp yarattıkları mimarlık akımı. Yaklaşık olarak 1910-1930 yılları arasını kapsayan bu evre türk mimarlığında "Birinci ulusal mimarlık dönemi" olarak anılır. Bu dönemin mimarları klasik osmanlı mimarlığının kubbe, kemer, çıkma, mukarnaslı ya da baklavalı başlıklı sütun vb. yapı öğeleriyle, süslemede de özellikle çiniden yararlanmışlar, bunları sivil mimarlığa uygulamışlardır (Ankara palas, İstanbul Büyük postane, Ankara Etnografya müzesi, İstanbul Dördüncü vakıf hanı, Ankara Türk ocağı vd.). Dönemin önde gelen ve en etkin adları Kemalettin ve Vedat (Tek) beylerdir. Arif Hikmet Koyunoğlu, Muzaffer Bey, Gulio Mongeri de yapılarıyla bu akımın içinde yer almışlardır. (→ BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ.)

YENİKLASİKÇİ sıf. ve a. Yeniklasikçiliği savunan, yeniklasikçilik yanlısı.

YENİKLASİKÇİLİK a. **1.** XVIII. yy.'ın ikinci yarısıyla XIX. yy.'ın başlarında arkeoloji alanında yeni keşiflerin etkisiyle klasik Antikçağ örneklerine dönüş yapan sanat eğilimi. **—2.** Klasikçiliğe özgü açıklığa, ölçülülüğe ve dengeye yeniden yönelme eğilimi. (Kimi zaman, XX. yy.'da, öncülerin her şeyi bir anda yok etme eğilimlerine karşı çıkmış olan akımlara da denir.) **—3.** İkinci meşrutiyet'ten sonra, türk mimarlarının klasik osmanlı mimarisinden esinlenerek yarattıkları üsluba verilen ad.

YENİKONAK, Sinop'un Ayancık ilçesine bağlı bucak; 11 234 nüf. (1990); 27 köy. Merkezi *Otmanlı,* 352 nüf. (1990).

YENİKONFUÇİUSÇULUK a. Songlar zamanında Çin'de gelişen ve konfuçiusçuluğu yeniden canlandırmayı amaçlayan büyük düşünce akımı.

YENİKORUMACILIK a. İkt. Karşılıklı anlaşmaları çoğaltarak rekabetin ve ithalatın sınırlandırılması. (Burada iki ticaret ortağı arasında sözleşmelerle düzenlenen geçici ve sınırlı bir koruma sözkonusudur. Gerçekte özsınırlandırma niteliğinde olan bu önlemler, özellikle güçlü bir rekabete sahne olan geleneksel kesimlerde [tekstil, demir-çelik, gemi yapımı vb.] uygulanır.) [PAZARLIKLI KORUMACILIK da denir.]

Yeniköprü ya da **Meriç köprüsü,** Edirne-Karaağaç yolunda, Meriç nehri ile Arda çayının birleştiği yerde osmanlı köprüsü (1842-1847). 263 m uzunluğunda, 7 m genişliğinde, 12 sivri kemerli bir yapıdır. Ortasında mermerden yazıtlı bir köşk vardır (yazıtı Kurtuluş savaşı sırasında kayboldu).

YENİKÖY, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında, İstinye ile Tarabya arasında semt; Bizans döneminde çileği yüzünden *Komarodes,* sakin denizi nedeniyle de *Eudios Kalos* adlarıyla anılıyordu. Mahmut II döneminde Yeniköy kıyıları rum zenginlerinin güzel yalılarıyla süslenmişti. Kalender köşkü Ahmet III döneminde Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştı. Semt günümüzde de Boğaziçi'nin seçkin kesimlerindendir.

YENİKÖY ya da **YENİCEKALE,** Kahramanmaraş'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 14 398 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Yeniköy*, 1 208 nüf. (1990).

YENİKÖY, Balıkesir'in merkez ilçesine bağlı bucak; 5 040 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Yeniköy*, 987 nüf. (1990).

YENİKÖY, Bursa'nın Orhangazi ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 352 nüf. (1990).

YENİKÖY, Aydın'ın Koçarlı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 470 nüf. (1990).

YENİKÖY, İzmir'in Bergama ilçesi Zeytindağ bucağına bağlı köy; 2 435 nüf. (1990).

YENİKÖY, Sakarya'nın Akyazı ilçesine bağlı Dokurcun bucak merkezinin eski adı.

Yeniköy höyüğü. Arkeol. Isparta'nın Şarkikaraağaç ilçesinde, Yeniköy yakınında höyük; Göller bölgesinin Yenitaş dönemi yerleşmelerindendir. Höyükte kazı yapılmamıştır.

Yeniköy höyüğü. Arkeol. Tunceli'nin Çemişkezek ilçesinde, Pulur* (Sakyol) höyüğü yakınında buluntu yeri. H. Z. Koşay tarafından saptanan ve 1972'de kazılan höyükte, Pulur höyüğü İlk Tunç çağ kültürüyle benzeşen buluntular ele geçti (siyah renkli perdahlı kaplar, krem rengi üzerine kırmızı ya da koyu kahverengi bezemeli seramikler, işlenmemiş bakır parçaları).

Yeniköy termik santralı, Muğla ilinde Yatağan dolaylarında çıkan linyit kömürüyle çalışan termik elektrik santralı. 1985'te işletmeye açıldı. Her biri 210 MW gücünde 2 ünitesi bulunan santralın yıllık elektrik enerjisi üretim kapasitesi 2 520 000 000 kWsa'tir.

YENİKUŞLAR a. Koşarkuşları, *Odontornithes*'leri, karinalıları içeren kuş altsınıfı. (Bu altsınıf arkeopteriks dışındaki bütün türleri içerir Bil. a. *Neornithes*.)

YENİ KÜLTÜR a. Bugünkü toplumda egemen olan kurumlara, değerlere, alışkanlıklara, hiyerarşilere ve geleneklere karşı bir başkaldırı oluşturan belirtilerin tümü.

—ANSİKL. "Yeni kültür" kavramı (*karşı kültür, öteki kültür, marjinal kültür* ve *underground* kavramlarıyla birlikte), özellikle 1968'den başlayarak kullanıldı. 1969'da T. Roszak, "küçük bir gençler azınlığıyla onların bir avuç ergin eğiticisinin", teknik bir totalitarizme doğru yönelen bir topluma karşı çıkmalarını betimlemek için, yeni kültür kavramını kullandı. Yeni kültür, köktenci yadsımalara bağlı ütopyalar üzerine kurulmuştur.

Can sıkıntısının vurgulanması ve bu sıkıntıyı kabul etmemek istenci, yeni kültürün temel yönlerinden birini oluşturur. Can sıkıntısının eleştirisine bağlı olarak, çalışmanın eleştirisi ve zevk isteği gibi iki başka tema ortaya çıkar (zevk isteği de bedenin bir yüceltilmesine bağlıdır). Bireyleri, nesneleri ve değerleri tek başına bırakan, kilit altına alan kurumlar "yanda", kıyıda yer almak isteyen davranışlarla saldırıya uğrar, eleştirilir ya da olanaklı olduğu zaman düpedüz bilmezlikten gelinir.

Kilit altına almaların, bölmelerin, ayırmaların eleştirisi olan yeni kültür, belli sınırları olmayan bir gerçekliktir. Genel ve yapıcı bir çözüm içinde birleşmek amacı gütmeyen davranışlar yardımıyla ve az ya da çok "vahşi" bir üslupla, her şeyle ilgilenir.

YENİLAMARCKÇI sıf. Yenilamarckçılığa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Yenilamarkçılık yanlısı.

YENİLAMARCKÇILIK a. Lamarck'ın ilkelerini kabul eden, ama onlarda bazı düzeltmeler yapan evrim kuramı.

—ANSİKL. Cope genel olarak yenilamarckçı okulun önderi sayılır (1885). Bu bilgin yapı değişikliklerinde istence ve alışkanlıklara önemli rol verir; ona göre ayıklanma yaratıcı olamaz. XIX. yy.'ın sonunda ve XX. yy.'ın başında yenilamarckçılık olağanüstü bir başarı gösterdi: başlıca savunucuları, Fransa'da Giard, E. Perrier, G. Bonnier, Le Dantec, Constantin, Houssay; Almanya'da, Haeckel, Nägeli, Eimer; İngiltere'de, Spencer; ABD'de Cope, Packard, Osborn vb. idi. Bu dönem mekanikçiliğin başarıdan başarıya koştuğu ve olaylara istatistik yaklaşımın henüz emekleme sürecinde olduğu bir döneme rastlar.

YENİLEME a. Yenilemek eylemi.

—Ağ. yet. *Yenileme budaması*, dalların eğimini ayarlayarak ve gerekirse bir kısmını kesip atarak meyve verimini düzene sokmak amacıyla yapılan budama.

—Bank. *Finansman yenilemesi*, bankaların vermiş oldukları kredileri harekete geçirebilmek için başvurdukları yöntemlerin tümü.

—Bayınd. Yıpranmış bir karayolunda bulunan bağlayıcıları, uygun maddeler ekleyerek yerinde onarmaya dayanan işlem; karayolunun ömrünü uzatmak için, yerinde bırakılan bağlayıcı üzerine akışkan bir bağlayıcıyı yüzeysel olarak püskürtme. || *Isıtarak yenileme*, bir karayolunu ısıttıktan sonra, sökme, gerekiyorsa profil düzeltme, yeni malzeme katma ve sıkıştırma işlemlerini yaparak, karayolunu yeniden oluşturma.

—Isıbil. Sıcak bir akışkanın ısısını bir rejeneratörle, ikincil havaya ya da ısıtma gazına aktarmaya dayanan işlem. || *Yenileme çevrimi*, GERİKAZANIM* ÇEVRİMİ' nin eşanlamlısı. || *Yenileme fırını*, rejeneratörlerle donatılmış fırın. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kim. müh. Katalizör, reçine vb. gibi bir maddenin etkinliğini yeniden sağlamaya dayanan işlem.

—Mim. Bır mekânı, bir yapıyı daha rahat duruma getirmek için yapılan düzenleme, güzelleştirme çalışmaları.

—Petr. san. Kullanılmış motor yağlarını, kullanılmamış motor yağlarıyla karşılaştırılabilecek kalitedeki yağlara dönüştürmeye dayanan işlem. (Bu işlem, renk giderici toprakla işlemeyi izleyen asitle işleme ya da hidrojenle işlemeyle birlikte uygulanan çözücüyle özütleme işlemiyle gerçekleştirilir.)

—Polim. *Yenileme kauçuğu*, esnek olmayan bölümlerinden arındırılmış kauçuk nesnelerden, kükürt giderme yoluyla elde edilen esnek malzeme.

—Telekom. Bir yenileyici-yineleyicinin ya da bir darbe yenileyicisinin gerçekleştirdiği işlem.

—ANSİKL. Isıbil. *Yenileme fırını*. Aralıklı olarak üst üste konmuş tuğlalarla örülü dört odası vardır: bu odalardan ikisi gazı, diğeri ikisi de havayı ısıtmak için kullanılır. Gaz ve hava brülörlere gelmeden önce iki yenileme odasının tuğla duvarlarına temas ederek ayrı ayrı ısınır; yanma gazları diğer iki yenileme odasından geçerek bunların duvarlarını ısıtır. Gaz ve havanın sıcaklıkları yetersiz görülürse hava ve gaz vanaları çalıştırılarak dolaşımın yönü değiştirilir.

YENİLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi yenilemek*, niteliğini yitirmiş, yıpranmış, eskimiş bir şeyin yerine, aynı türden yenisini koymak: *Mobilyaları yenilemek. Parti yönetimini yenilemek.* **—2.** *Bir eylemi yenilemek*, daha önce yapılan bir şeyi yeniden yapmak; yinelemek: *Başarılarını yenilemek isteyen bir sporcu. Bir rekoru yenilemek.* **—3.** *Bir sözleşmeyi yenilemek*, süresi dolan sözleşmenin yerine, yeni bir sözleşme yapmak: *Kira sözleşmesini, bir aboneyi, bir pasaportu yenilemek.* **—4.** Ed. ve Güz. sant. *Kendini yenilemek*, üslubunu, tarzını değiştirmek, yapıtlarına yaratıcılık dehasını ortaya koyan yeni öğeler getirmek: *Kendini yenileyememiş bir yazar. Bu meslekte kendini sürekli yenilemek şarttır.*

—Biyol. *Organik dokuları yenilemek*, tahrip olduktan sonra o dokuları yeniden oluşturmak.

—Oy. *Kasayı yenilemek*, bakara oyununda, kasadaki tüm paranın kaybedilmesinden sonra kasaya yeniden para koymak.

—Petr. san. Kullanılmış bir motor yağını çeşitli işlemlerden geçirerek kullanılmamış bir motor yağına dönüştürmek.

—Terz. ve Kürkç. Giyilmiş bir giysinin, bir bölümünü ya da tümünü değiştirmek.

◆ **yenilenmek** edilg. f. **1.** Bir şeyin yerine aynı cinsten bir yenisi konulmak: *Evdeki eşyaların yenilenmesi gerekiyor.* **—2.** Yeniden meydana gelmek, yinelenmek, tekrarlanmak: *Böyle bir gösteri belki yıllarca yenilenmeyecektir.*

◆ **yenilenmek** dönşl. f. **1.** Kendini yenilemek: *Yenilenen bir organizma.* **—2.** Yeni bir biçim almak, değişmek: *Hiçbir bilim dalı aynı kalmaz, sürekli yenilenir.*

◆ **yeniletmek** ettirg. f. Bir şeyi bir kimseye yeniletmek: onu yenilemesini sağlamak.

◆ **yenileşmek** dönşl. f. Bir şey sözkonusuysa, yeni bir durum almak, yenilik kazanmak: *Onunla hayatımız yenileşti.*

◆ **yenileştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi yenileştirmek*, o şeye yeni bir görünüm vermek, onda ona yeni bir nitelik kazandıracak kimi değişiklikler yapmak: *Öğretimi, öğretim yöntemlerini yenileştirmek.*

—Kim. müh. Başlangıçtaki özellikleri bir işlem sırasında bozulmuş ya da değişmiş olan bir maddeye, eski özelliklerini yeniden kazandırmak. (Kraking ve reforming işlemleri sırasında katalizörler üzerine çöken kok ya da diğer yabancı maddeleri sıcak havada yakarak yükseltgemek gerekir.) [Buna *etkinleştirmek* de denir.]

YENİLENEBİLİR sıf. Çevrebil. Doğal olarak kendi kendilerini yeniden üreten öğelerden oluştuklarından (biyomas, güneş enerjisi), tüketimleri doğal kaynakların azalmasına neden olmayan doğal zenginliklere (enerji, hammadde) denir.

YENİLENME a. Yenilenmek eylemi.

—Bank. *Hazine bonolarının yenilenmesi*, daha önce satın alınmış ve vadesi gelmiş olan hazine bonolarıyla yeni bonolar satın alınması. || *Senet yenilenmesi*, henüz ödeme tarihi gelmemiş olan bir ticari senedin vadesinin, borçlunun isteği üzerine uzatılarak daha geç bir ödeme tarihiyle yeni bir senet düzenlenmesi.

—Biyol. Canlı varlıklarda zedelenmiş organik dokuların yeniden oluşması. || Bir hayvan ya da bitkinin kopan parçasını yeniden oluşturması. (Bk. *ansikl.* böl. Bot. ve Zool.)

—Çevrebil. *Yenilenme oranı*, belirli bir ortamda canlı maddenin biyokütle olarak yenilenen miktarı.

—Denizbil. Derinlerdeki okyanus sularını çalkalayan ya da yüzeysel suların dalmasına yol açan hareket. (İyi bir yenilenme hareketi, erimiş oksijen oranının yeterli düzeyde kalmasını sağlar; yenilenme iyi olmadığında, durgun sular oksijen bakımından yoksullaşır ve öksinizm* ortaya çıkabilir [örneğin Karadeniz'in dibi].)

—Huk. *Borcun yenilenmesi*, yeni bir borç meydana getirerek eskisinin ortadan kaldırılması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Davanın yenilenmesi*, daha önce açılmış ancak tarafların duruşmaya gelmemeleri nedeniyle işlemden kaldırılmış olan dava dosyasının, taraflardan birinin başvurusu üzerine, yeniden işleme konması. (→ DAVA.) || *Sözleşmenin yenilenmesi*, süresi dolan bir sözleşmenin yeni bir anlaşmayla geçerlilik süresinin uzatılması. (Açıkça yapılmış yeni bir sözleşme olmadan eski sözleşme kurallarına uymayı sürdürme durumunda sözleşmenin zımni olarak yenilenmesi sözkonusu olur.)

—Nörobiyol. Tahrip olmuş sinir sisteminin doğal haline dönüşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nük. müh. Parçalanabilir belli bir maddenin parçalanmayla tüketilmesi sırasında verimli bir maddeden hareketle, aynı maddenin oluşması; parçalanabilir maddelerin parçalanmayla tüketilmeleri sırasında, verimli maddelerden hareketle, parçalanabilir maddelerin oluşması. || *Yenilenme oranı,* üretilen parçalanabilir madde çekirdekleri sayısının tüketilen parçalanabilir çekirdek sayısına oranı.

—Patol. *Yenilenme bölgesi,* bir yarada kaybolan dokunun yerini doldurmaya yarayan, ama bazen yaranın sınırlarını aşan bağdokusunun çoğalma bölgesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bot. Bir bitki, doğal olarak yitirdiği bir parçasını yenileyebileceği gibi (fizyolojik yenilenme) kazaen kaybettiği bir bölümünü de sürgendokuya ait olmayan hücrelerden yararlanarak yenileyebilir (travmatik yenilenme). Örneğin, yaprak hücrelerinden yaralanılarak sapı ve kökü olan tam bir bitki elde edilebilir. Bu özellik günümüzde, palmiye üretimi gibi pek çok bitkinin in vitro üretiminde geniş çapta kullanılmaktadır. Yenilenme hücre farklılaşmasıyla yaratılmaktadır.

—Huk. Borcun yenilenmesiyle eski borç sona erer. Alacaklı, onun yerine yeni bir alacak elde eder. Borçlu da eski borcun yerine yeni bir borçla yükümlü olur. Eski borcun ortadan kalkmasıyla ona bağlı yan (feri) haklar da ortadan kalkar. Borcun yenilenmesi, alacaklıyla borçlu arasında yapılan yeni bir hukuksal işlemle meydana gelir. Borcun yenilenmesi işleminin açık olması gerekir. Tarafların yenileme amaçları açık olmalıdır. Daha önceden var olan bir borç için kambiyo taahhüdünde bulunmak ya da yeni bir alacak senedi veya kefalet senedi imzalamak, yenileme sonucunu doğurmaz (Borçlar k. md. 114).

—Nörobiyol. Üstün yapılı omurgalılarda sinir sisteminin yenilenmesi bazı uzantılarla sınırlıdır, çünkü ergin bireyin nöronları bölünemez: ölen nöronun yerine yenisi konamaz.

Çevre sinir sisteminin yenilenmesi iki türlü gerçekleşir:
1. tahrip olan sinir uzantılarının yeniden sürmesi. Bunu bir ana sinirin kesilmesinden sonra, aksonların koni biçiminde sürgün vermesinde görmek olanağı vardır. Gelişip uzayan aksonlar boşalmış olan sinir yolunu yeniden doldururlar ve kaslara ya da sinirlerini yitirmiş olan bölgelere doğru giderler;
2. yandan tomurcuklanma ya da "sprouting": bir sinir lifi ya da sinir elemanı tümüyle harap olduğunda, onun alanını, fazladan uzantılar üreten komşu nöronlar üzerlerine alırlar. Örneğin, bazı sinir afetlerinde, bir hareket siniri sinirlerini yitirmiş olan kasları da üstlenir ve bir dev birim haline gelir. Merkez sinir sisteminde sinaptik bileşim ağları, bir lezyon sonucu yitirilen bir işlevi üstlenmek üzere değişime uğrar, bu özelliğe uyum yeteneği* adı verilir. Bir sinir hücresinin kaybolmasının, kalan hücrelerin yan sürgünler vermesini kolaylaştıran kimyasal bazı işaretlerin sentezine yol açtığı saptanmıştır. Bu kimyasal işaretlerin ne olduğu hakkında henüz kesin bilgi yoktur. Bunlardan yalnız bir tanesinin vejetatif sinir hücrelerinin sürgün vermesini sağlayan "NGF" ("nerve growth factor") [sinir geliştirme etmeni] olduğu bilinmektedir.

Sinir dokusunun yapay yenilenmesini sağlamayı şimdilik bilmemekteyiz, bununla beraber, hayvanlarda ayrılmış sinir hücrelerinin nakli umut verici sonuçlar getirmektedir. İnsanda da, Parkinson hastalığının tedavisi için, kuyruklu çekirdeğin içine böbreküstü bezi hücreleri süspansiyonunun nakli başarılmıştır.

—Patol. Yenilenme bölgesi, iltihabın hücre üretme evresinin sonucu olarak yeni oluşmuş bir dokudur. Genç bir bağdokusu içinde zengin kılcal damar ağı taşıyan ve içinde polimorf hücreler (lenfositler, plazmositler, histiyositler, çokçekirdekli akyuvarlar) bulunan ödemli bir bağdokusudur. Sarı stafilokoklarla enfekte olduğu hallerde, urumsu, tomurcuklu bir biçim alabilir: botriyomikom. Taşkın bir eğilim gösteren tomurcuklar gümüş nitrat, triklorasetik asit ya da kortikoitli pomat sürülmesiyle tedavi edilir, böylece yayılmaları sınırlanır.

—Zool. Hayvanlar evreninde ilkel hayvanlardan gelişmiş hayvanlara doğru ilerlendikçe yenilenme yetisi azalır; kuşlarda ve memelilerde yenilenme yetisi hemen hemen hiç yoktur. Yenilenmeye *Protozoa*'larda, süngerlerde, selenterelerde, türbelarlarda, *Nemertes*'lerde, çokkıllıhalkalısolucanlarda ve solucanlarda sıkça, ipsisolucanlarda, tekerleklikurtlarda, sülüklerde çok az rastlanır. Yumuşakçalarda bazı tipik yenilenme örnekleri görülür: karından-bacaklıların kafası ve kafa eklentileri; kafadanbacaklıların kolları. Yenilenme, kabuklularda, çokbacaklılarda, böceklerde, örümceklerde ototomi*'den sonra gerçekleşir. Denizyıldızlarında ve yılanyıldızlarında kopan kollar yenilenir. Gömleklilerde yenilenme yaygındır.

Omurgalılarda yenilenmeye balıklarda rastlanır; amfibyumlarda, erişkin kurbağanın kuyruğu, bacakları, gözleri yenilenir; kuyruklularda, yalnızca iribaşların yenilenme yetisi vardır. Sürüngenlerde, kertenkelelerin kopan kuyruğu yenilenir ama bacaklar yenilenmez.

Yenilenme iki temel biçimde gerçekleşir: yenilenen bölümlerin eskilerden farklı olduğu *epimorfoz* (amfibyumlarda bir bacağın yenilenmesi) yenilenme bütünlük içinde gerçekleştiğinden eski bölümlerin de değişiklik geçirdiği *morfalaksis* (beden parçası yerine bir planaryanın yenilenmesi).

Yenilenmelerde anomalilere rastlanabilir. Yenilenen bölümler, yerini aldıkları bölümden, ya yapı *(heteromorfoz)* ya da kutupsallık *(psödohetoromorfoz)* bakımından farklı olurlar.

YENİLENMEK → YENİLEMEK.

Yeniler grubu, İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi Léopold Lévy atölyesi'nden yetişen bazı genç sanatçılar tarafından kurulan resim topluluğu (1940). Daha çok *Liman* ressamları* olarak bilinir.

YENİLEŞME a. Yenileşmek eylemi.
—San. Eski bir sanayinin kendisini yeni gereksinimlere uydurması. || Arzı, talebine göre fazlalık gösteren bazı malları ürettikleri, ya da teknik bakımdan aşılmış yöntemlerle üretim yaptıkları için rekabet karşısında yok olmaya mahkûm bazı işletmelerin üretimlerinde ve bünyelerinde yapmak zorunda kaldıkları temelli değişiklik. || Sanayi teknolojisinin ya da yerleşimlerinin evrimi sonucu bir yerin ya da bir bölgenin geçirmek zorunda kaldığı üretimsel yapı değişikliği. || Yeni bir teknik eğitim ve sınıflandırma süreci sonucu, bir etkinlik türünde ya da kesiminde ortaya çıkan değişiklik. || Bir memurun, bir işçinin vb. yeni bir etkinlikte bulunabilecek duruma gelmesi; yeni bir formasyondan geçme.

YENİLEŞMEK → YENİLEMEK.

YENİLEŞTİRİCİ sıf. **1.** Kim. Özellikle dokuların yenileşmesini sağlayan bir madde için kullanılır. **—2.** *Yenileştirici tuz,* bir su yumuşatıcısının sentetik reçinesini sodyum klorür etkisiyle yenileştirmeye yarayan tuz.
—Kim. müh. Bir bileşeni (katalizör, iyon değiştirici reçine vb.) yenileştirmeye yarayan aygıt. (Eşanl. REJENERATÖR.)

YENİLEŞTİRME a. Yenileştirmek eylemi.
—Tarım. ÇAYIR* ISLAHI'nın eşanlamlısı.

YENİLEŞTİRMEK → YENİLEMEK.

YENİLETMEK → YENİLEMEK.

YENİLEYİCİ a. Yenileme işlevi gören aygıt.
—Telekom. *Darbe yenileyicisi,* iletimden sonra zayıflamış ve muhtemelen biçiin değiştirmiş bir darbe dizisi alan ve zaman içinde istenen konum, biçim ve genliklere sahip yeni bir darbe dizisi üreten aygıt. || *Yinelemeli yenileyici,* sayısal işareteri yinelemeli bir biçimde işlemeye yarayan ve temel olarak darbe yenileyicilerinden oluşan aygıt.

YENİLGİ a. **1.** Bir savaşta, bir yarışmada, karşılaşmada uğranılan başarısızlık, onu kaybetme; mağlubiyet: *Karşı tarafın ağır yenilgisi. Bu yenilgi ekibimizin hazırlıksızlığına bağlanabilir.* **—2.** Bir girişimde, bir işte başarısızlığa uğrama, bu başarısızlığın kendisi: *Ağır bir seçim yenilgisi. Bu senin için bir yenilgi sayılmaz.* **—3.** *Yenilgiye uğramak,* yenilmek, mağlup olmak: *Şiddetli kış yüzünden o savaşta büyük bir yenilgiye uğramıştık.*
—Spor. *Sürpriz yenilgi,* dereceye girmiş bir oyuncunun, dereceye girmemiş ya da daha alt derecede bir oyuncuyla yaptığı karşılaşma sonunda uğradığı yenilgi; genel olarak, daha zayıf olduğu varsayılan bir rakip ya da bir takım karşısında uğranılan her yenilgi.

YENİLİBERAL sıf. ve a. İkt. Yeniliberalizm yanlısı kişiye, yeniliberalizme bağlı iktisat siyasetine, yeniliberalizme ilişkin olana denir.

YENİLİBERALİZM a. İkt. düş. tar. Devletin hukuksal ve iktisadi alanda uygun bir biçimde göstereceği etkinlik yoluyla, iktisadi güçlerin serbest işleyişini, bireylerin girişim gücünü ve kişisel çıkar arayışlarını yeniden sağlayarak ya da koruyarak liberalizme yeni bir varlık kazandırmayı amaçlayan öğreti.
—ANSİKL. 1938'de, Walter Lippman'ın çevresinde tanınmış iktisatçıları (avusturya okulundan Friedrich von Hayek, Ludwig von Mises, Wilhelm Röpke; fransız okulundan Louis Baudin, Jacques Rueff, Louis Rougier) bir araya getiren bir toplantıda, "yeniliberalizm" adını alacak olan öğretinin temel ilkeleri belirlendi.

Bu öğretinin taraftarlarına göre, liberalizmin çöküş nedeni, hukuksal özgürlüğün, devlet müdahalesi yokluğunun rekabeti korumaya yetmemiş olmasıydı. Yeniliberallere göre, klasik iktisatçıların yanılgısı iktisadi yasaların serbest işleyişi sonunda kendiliğinden doğan dengenin kendi kendini koruyacağına inanmalarıydı. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ilkesi, devrimci bir ilke olarak değil, devleti pasifliğe iten tutucu bir kural olarak yorumlanmıştı. Merkezileşmeyi ve tekelciliği kışkırtan ve finans çevrelerinin ekonomi üzerinde egemenlik kurmasına yol açan bu tutum rekabeti öldürmüştü.

Yeniliberalizm dört ilkeye dayanıyordu: 1. kolektivizme doğru kaçınılması olanaksız bir evrim inancının yadsınması; 2. belirli bir yasal çerçeve içinde ve üreticilik ve tüketicilik risklerinin yaptırıma bağladığı bir sorumluluk altında, kişisel çıkarları kollama çabasına öncelik tanınması; 3. girişim gücünü, riske girme zevkini, üretici dinamizmi geliştirdiği için, insanların sosyal koşullarındaki eşitsizliğin kötü bir şey olmadığı inancı; 4. devlet müdahalesinin zorunluluğu. Bu sonuncu ilke, en orijinal olanıdır. Yeniliberalizm, hukuksal ve iktisadi olmak üzere iki türlü devlet müdahalesi öngörür. Hukuksal müdahalenin amacı fiyat mekanizmasını engellemeden serbest piyasanın işlemesini sağlayacak yasal çerçeveyi yaratmaktır. İktisadi müdahale ise, sistem içinde tıkanıklığa uğrayabilecek öğeleri yeniden harekete geçirmek, çok şiddetli dengesizlikleri yumuşatmakla yetinmelidir.

Bu müdahale, ancak rekabetin, inisiyatifin, girişim zihniyetinin yeniden canlanması amacını güttüğü ölçüde geçerlidir. Başka amaçlar gütmesi durumunda, geçerliliğini yitirir.

YENİLİK a. **1.** Daha önce görülmemiş, duyulmamış ya da bir yakın zamanda ortaya çıkan, yeni bir şeyin özelliği; güncellik, özgünlük: *Bir buluşun, bir görüşün, bir*

öğretinin yeniliği. **—2.** Geleneklerle, geçmişle ilgili önemli, kökten bir değişiklik yaratan siyasal, toplumsal, dinsel uygulama; yeni olan şey: *Tüm yeniliklere karşı olmak. Yenilikleri sevmek.* **—3.** Herhangi bir alanda eski, yetersiz ya da zararlı şeyleri yeni, yeterli ya da yararlı olanlarıyla değiştirme; yenileme: *Yenilik çabası. Öğretimde yeniliklere yönelmek.* **—4.** ***Yenilik yapmak,*** değişiklik yapmak.

—Huk. *Yenilik doğuran dava,* bir hukuksal durumun değiştirilmesi, kaldırılması ya da yeni bir hukuksal durumun yaratılmasına ilişkin dava. || *Yenilik doğuran hak,* tek taraflı irade açıklamasıyla bir hukuksal durumu değiştirme, kaldırma ya da yeni bir hukuksal durum yaratma yetkisi veren hak.

—İkt. Bir malın üretim ve / ya da satış sürecine yeni bir donanımın ya da yöntemin sokulması. Çağdaş iktisatçılara göre, yeni bir düşüncenin (ya da araştırmanın) doğuşundan, gerçekleşmesine (ya da bir malın piyasaya sürülmesine) -piyasa incelemesi, prototipin geliştirilmesi ve üretimin ilk aşamaları yolundan geçerek- kadar gerçekleşen sürecin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yenilik finansmanları şirketi,* sermayesinin bir bölümüyle yenilik etkinliklerine yatırım yapmak amacıyla kurulmuş şirket.

—Topruhbil. Toplumsal değişmeye yol açan ve mevcut toplumsal normların reddedilip yeni toplumsal normların önerilmesi sonucunu veren etki süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İkt. İktisadi çözümlemede "yenilik" kavramını ilk kez J. A. Schumpeter, *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* (İktisadi evrim kuramı) [1912] adlı yapıtında kullandı. Schumpeter'e göre, yenilik, yalnızca taklit etmekle yetinen basit "işletmeci"nin aksine olarak, gerçek "dinamik girişimci"nin (öncü) özelliğini oluşturur. İktisadi alanda yenilik, girişimciye tam rekabetin etkisinden sıyrılmak ve hiç olmazsa bir süre için bir tekel kurmak olanağı sağlayan yeni bir ürünün piyasaya sürülmesidir. Schumpeter'e göre, girişimci bunu, yeni bir malı üreterek, yeni bir üretim yöntemine başvurarak, kendisine yeni bir ticari mahreç bularak, yeni ham ya da yarı işlenmiş madde kaynakları ele geçirerek yapar. Yenilik, aynı zamanda, bir işletmenin büyümesinde belirleyici bir rol oynar. Gerçekten de, bir firmanın doğması, gelişmesi ve varlığını sürdürmesi ancak yeterli bir yaratış potansiyeline sahip olmasıyla, kendini tazeleyebilmesiyle ve sürekli bir evrim içinde olan bir uygarlığın yeni gereksinimlerini karşılamaya elverişli ürünleri geliştirebilmesiyle olanaklıdır. Buna karşılık, yenilik bir tür yaratıcı yok edişle birlikte gider, çünkü bazı donanımları -hâlâ üretici olmalarına rağmen- artık kullanılamaz duruma getirir (manevi eskime).

Yenilik, ona yakın kavramlar olan "yaratıcılık", "keşif", "icat" kavramlarıyla karıştırılmamalıdır. Bunlar, ancak ticarileştirilebildikleri takdirde bir yenilik doğurabilirler.

Teknik ve iktisadi etkenlerden birinin ağır basmasına göre üç tip yenilik ayırt edebiliriz. 1. *Salt iktisadi yenilik:* bir teknik ya da bir ürün için yeni bir uygulanış alanı keşfedilmesi bu tip bir yenilik oluşturur. 2. *Teknik yenilik:* var olan bir üründe yapılan iyileştirmeden oluşan bu tip yenilikte, ürünün cevap verdiği temel gereksinim aynı kalmakla birlikte, gerçekleştirilen yenilik sayesinde bu gereksinim daha iyi ve daha ucuz olarak karşılanır. Gerçekte, bir yeniliğin salt teknik ya da salt iktisadi olması istisnai bir durumdur: bir ürünün ya da bir tekniğin yeni bir gereksinime uygulanması, her zaman yeni bir uyarlamayı, birtakım teknik değişiklikleri kendiliğinden gerekli kılar. Öte yandan, her iyileştirme de piyasa üzerinde, tüketicilerin tatmini üzerinde etkili olur. 3. Henüz açıkça ortaya çıkmamış ya da dile getirilmemiş gizli bir gereksinim için *yeni tatmin yolları kombinezonu* yaratan yenilik.

Bastin ve J. Evrard

Yeni Meksika
Abiquiu dolayındaki
(eyaletin kuzeyi)
çöllerden bir görünüm

Sanayinin tarihi, yeniliğin uzun bir süreç olduğunu göstermektedir. Bir düşüncenin filizlendiği anla, onun ticari bir "ürün" durumuna geldiği an arasında ortalama 5-20 yıllık uzun bir süre geçer. Bununla birlikte, yüzyılımızın başından bu yana, buluş-yenilik süreci giderek kısaldı. Nitekim, bu süre fotoğraf için 102 yılken, telefon için 56 yıl, triyot lamba için 35 yıl oldu; nötronun keşfiyle ilk atom pili arasında 10, çok kısa dalgalarla radar arasında 8, atomun füzyonuyla ilk A bombasının yapımı arasında da 5 yıllık bir süre geçti.

—Topruhbil. Yenilik "yukardan", yani yandaşlarına yeni davranışları kabul ettirebilecek güce sahip kişilerden gelebilir. Ancak "aşağıdan", yani toplumsal konumları ya da yetkileri bakımından ayrıcalıklı bir statüsü olmayan bir birey ya da azınlıktaki bir gruptan da gelebilir. Bu birey ya da bu grup, daha önce ancak bir tek doğru görüşün olduğu yerde bir cevap seçeneği önererek, bir çatışma başlatır. Bu çatışmayla birlikte, sürekli bir toplumsal baskıya yol açtığı zaman kanıtları, grubun konformist üyelerinin kanıtlarından daha çok ilgi çektiği için, grubun çekim merkezi durumuna gelir. Grubun öteki özneleri bu çatışmayı, ancak azınlıktaki gruba uyarak ve böylece yenilik yaparak çözebilir.

YENİLİKÇİ sıf. ve a. Yenileştiren, yenileştirme, yenilik yanlısı olan kimse için kullanılır: *O tarihin gördüğü en kararlı yenilikçilerden biriydi.*

◆ sıf. Yenilik getiren, yenileştiren bir şey, bir kimse için kullanılır: *Yenilikçi bir program. Yenilikçi bir padişah.*

Yeni lisan, Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının *Genç kalemler*'de (Selanik, 1911) başlattığı türkçecilik hareketi. İstanbul türkçesini temel alıyor; türkçe karşılığı bulunan arapça, farsça sözcüklerin, edatların, arap ve fars kurallarına göre tamlamaların bırakılmasını öngörüyordu. Cenap Şahabettin, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Fuat Köprülü gibi yazarların bu görüşlere karşı çıkması uzun tartışmalara yol açtı. Yeni lisan anlayışı Milli* edebiyat akımının dil konusundaki görüşüne temel oldu ve savunduğu ilkeler hızla gerçekleşti.

YENİLME a. Yenilmek eylemi; yenilgi, mağlubiyet.

YENİLMEK → YENMEK.

YENİLMEK → YEMEK.

Yenilmez Armada → ARMADA *(Yenilmez).*

YENİM a. Metalürj. Kimyasal, elektrokimyasal ya da fiziksel tepkimeler sonucu, metal yüzeylerinde ortaya çıkan aşınma olayı. (→ KOROZYON.) || *Yenim hızı,* bir korozyon tepkimesinin birim zaman ve alanda ya da kalınlıkta gösterdiği ilerleme hızı.

YENİMAHALLE, İç Anadolu bölgesinde Ankara iline bağlı ilçe, anakent sınırları içinde; 351 436 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Yenimahalle,* 343 951 nüf. (1990). Ankara'nın kuzeyinde yer alan yerleşme, 1950'lerde kuruldu ve belirli bir plana göre hızla gelişti.

YENİMALTHUSÇU sıf. Yenimalthusçuluğa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Yenimalthusçuluk yanlısı.

YENİMALTHUSÇULUK a. **1.** Malthus'un kuramı gibi doğumların sayısını sınırlamak zorunluluğu üzerinde durmakla birlikte, Malthus tarafından önerilen ahlaki çareler yerine gebelik önleyici yöntemler öneren kuram. (1820'ye doğru başlayan ve giderek gelişen bu hareketi, londralı Francis Place [1771-1854] başlattı.) **—2.** Aşırılık ve ilerleme korkusunu dile getiren ve sürümsüzlük kaygısı ya da bir mevki rantından yararlanmak amacıyla üretimin sınırlandırılmasını öngören siyaset.

Yeni mecmua, Türk ocağı tarafından yayımlanan haftalık fikir ve edebiyat dergisi (1917-1923). İttihat ve Terakki yöneticilerince de desteklenen dergi, özellikle Ziya Gökalp'ın ortaya attığı "Milli edebiyat" kavramı doğrultusunda "türkleşmek, islamlaşmak, çağdaşlaşmak" ilkesini savundu. Derginin ideolojik temelini Durkheim'dan alınan dayanışmacılık oluşturuyordu. Dayanışmacılığın ekonomik yönü *İktisadiyat mecmuası*'nda işlenirken *Yeni mecmua* toplumsal yönünü kuramlaştırma görevini üstlendi. Mütareke ve Kurtuluş savaşı yıllarında kapalı kalan dergi, dört yıllık bir aradan sonra 1 ocak 1923'te Falih Rıfkı'nın (Atay) yönetiminde yeniden yayımlandı. Ziya Gökalp'ten başka Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Necmettin Sadık (Sadak), Avram Galanti (Bodrumlu), Ahmet Ağaoğlu vb. imzaların yazılarıyla çıkan *Yeni mecmua,* Cumhuriyet'in ilanından sonra kapandı.

YENİMEHMETLİ, Ankara'nın Polatlı ilçesine bağlı bucak; 12 115 nüf. (1990); 26 köy. Merkezi *Yenimehmetli,* 523 nüf. (1990).

YENİ MEKSİKA, ing. **New Mexico,** ABD'nin G.-B.'sında eyalet; 315 113 km²; 1 581 000 nüf. (1992). Merkezi *Santa Fe.* Eyalet, batıda Colorado platosunun bir bölümünü, orta kesimin kuzeyinde Sangre de Cristo dağlarını (4 000 m'nin üstünde), güney-batı'da bir sıradağlar ve çölleşmiş ovalar bölgesini, doğuda ve Great Plains'in bir bölümünü kapsar. Yazın çok sıcak, her mevsimde güneşli olan iklim kuraktır (200-250 mm). Bu durum, Sunny Belt'deki nüfus artışını (1950-1980 arasında % 90) açıklar. Río Grande vadisindeki sulu tarımdaki başka, ekonomi yaygın yöntemlerle yapılan hayvancılığa, madencilik sanayisine (uranyum [ABD'de ilk sırada], altın, gümüş, bakır, potas, petrol, maden kömürü), besin sanayilerine ve uzay havacılığı araçları yapımına dayanır. Albuquerque ve Santa Fe başlıca kentlerdir.

—Tar. İlk kez XVI. yy.'da Yeni Meksika'yı işgal eden İspanyollar, 1610'da burada Santa Fe'yi kurdular. Bölge, ilk kolonları kovan Pueblo Kızılderilileri'nin ayaklanmasından (1680) sonra yeniden fethedildi. Meksika savaşı'nın (1846-1848) ardından, Guadalupe Hidalgo antlaşması'yla (2 şubat 1848) Yeni Meksika (Arizona ve Colorado ile birlikte) ABD'ye bırakıldı. 1850'de oluşturulan Yeni Meksika arazisinden Arizona çıkarıldı ve Yeni Meksika 1912'de eyalet oldu.

YENİMERKANTİLİZM a. İkt. düş. tar. Özellikle istihdam üzerinde etkili olmak amacıyla, keynesçi kurama dayanan bazı devlet müdahalelerinden (kambiyo fiyatlarında ayarlamalar, sübvansiyonlar, dışsatımı özendirici önlemler) oluşan bir tür korumacılığı savunan, modern koşullara uydurulmuş merkantilizm öğretisi.

YENİNAZİ sıf. ve a. Yeninazilikle ilgili, yeninazilik yandaşı.

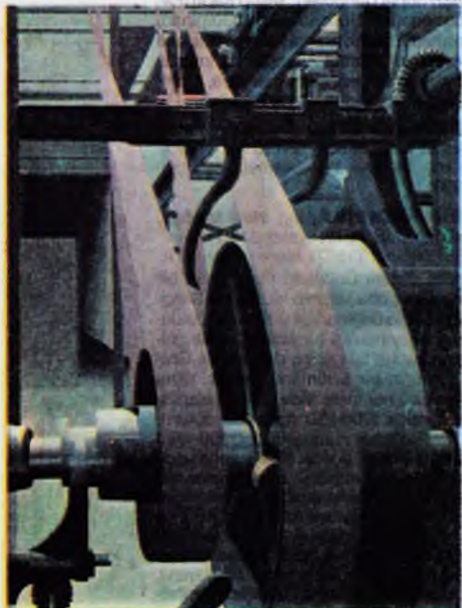
YENİNAZİLİK a. Programı nazilikten esinlenen aşırı sağ hareket.

■ **Yeni Nesnellik,** alm. **Neue Sachlichkeit,** resim sanatında, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve 30'lu yıllara kadar devam eden eğilim. Anlatımcılığın taşkınlıklarının tersine Yeni Nesnellik soğukkanlı bir gerçekçilikle ayırt edilir. Kimi ressamlarda, bildik eşyaların (Alexander Kanoldt [1881-1939], Georg Schrimpf [1889-1938]) ya da sanayi ortamının (Carl Grossberg, 1894-1940) ayrıntılı bir tasvirinin ötesine geçmeyen bu gerçekçilik anlayışı sonunda, "büyüsel" bir bakışa (Franz Radziwill, doğm. 1895) ya da kinik bir keskinliğe (Ch. Schad) dönüştü. Özellikle "verismocular" (G. Grosz, O. Dix, M. Beckmann, Rudolf Schlichter [1890-1955] vb.) alman toplumundaki kusurları çoğu kez acımasız bir biçimde gözler önüne serdiler.

Yeni notlar *(Noviy Kurs)*, Lev Troçki'nin yapıtı (1923). Troçki bu kitabında ilk kez Sovyetler Birliği komünist partisi'ndeki toplumsal değişikliği ve partinin bürokratikleşmeye başladığı aşamayı çözümlemeye çalışır; Troçki'ye göre, deneyimsiz, devrimci kültürden yoksun yeni üyelerin kitle halinde partiye katılmaları, partinin o döneme kadar sürdürdüğü öncülük görevinin sona ermesine neden olmuştur.

YENİ NORVEÇÇE a. Dilbil. NYNORSK' un eşanlamlısı.

YENİOLGUCULUK a. Fels MANTIKSAL OLGUCULUK' un eşanlamlısı.

Lauros-Giraudon

Yeni Nesnellik
Kayışlar (1934'e doğr.)
Carl Grossberg'in yapıtı
özel kol.

YENİOLGUCULUK sıf. Yeniolguculuğa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Yeniolguculuk yanlısı.

YENİOLUŞMUŞ sıf. Yerbil. ve Pedol. Bir yenioluşumdan kaynaklanan için kullanılır. (Tortul kayaçlarda, yenioluşmuş mineraller sonürün minerallerin [tortullaşmayla getirilmiş] ve taşoluş sırasında oluşmuş minerallerin karşıtıdır. Çökel ortam üstüne bilgi verirler.)

YENİOLUŞUM a. Patol. Normal ya da anormal yeni doku oluşması.

—Biyol. Bir bitki ya da hayvan şubesinde, ortam ya da yaşam koşullarına uyum sağlamak için evrim sırasında gecikmiş olarak ortaya çıkan organ (örneğin, kaplumbağa ve tatuların derilerindeki kemiksi plakalar, öğütücü dişlerin çeşitli yapıları, denizkestanelerinin ve denizyıldızlarının dikencikleri).

—Bot. Bitkilerde, türün tohumsuz çoğalmasını sağlayan organların olağandışı konumlarda ortaya çıkması (yosunlarda yapraklı dalların üzerinde ya da yaprakların koltuğunda yahut tepesinde beliren gemulalar, köklerde soğancık ya da sürgün veren yan tomurcuklar, epifil soğancıklar ve önçimler vb.).

—Yerbil. ve Pedol. Özellikle deniz ortamında ve bazı tropikal topraklarda, yeni minerallerin çözelti halindeki elementlerden oluşması (örn. kaolinit, boksit oluşumu).

Yeni Osmanlılar, Genç Osmanlılar, Jön Türkler de denir, Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasalı ve parlamentolu rejimi savunan bir grup aydına verilen ad. Yeni Osmanlılar adı bu tür muhalif gruplara Avrupa'da verilen Jeune (Jeunes Turcs) adının türkçe karşılığı olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa'da gerek Birinci meşrutiyet için mücadele eden kuşağa, gerek 1899'dan sonra İkinci meşrutiyet için çalışanlara Jön Türk denildiği halde, Türkiye'de ilk kuşak için daha çok Yeni Osmanlılar, 1899'daki akım için ise Jön Türkler terimi kullanılmaktadır.

Yeni Osmanlılar hareketi, Tanzimat'ın batılılaşma ortamında yetişmiş genç aydınların, tanzimat bürokrasisine karşı hürriyetçi muhalefeti biçiminde gelişti. 1862'de kurduğu *Tasvir-i efkâr*'daki başyazıları giderek bir toplumsal ve siyasal eleştiriye dönüşen İbrahim Şinasi'nin Yeni Osmanlılar hareketinin doğuşunda büyük etkisi oldu. Bilinmeyen bir nedenle Avrupa'ya kaçan Şinasi'den gazetenin yönetimini devralan Namık Kemal ve arkadaşları Şinasi'nin başlattığı siyasal ve toplumsal eleştiri geleneğini geliştirdiler. Devlet dairelerinde, bu arada Tercüme odası'nda yetişmiş, varlıklı ailelere mensup bu gençler, 1865'te gizli bir cemiyet biçiminde örgütlendiler. Daha sonra Yeni Osmanlılar cemiyeti adıyla anılan bu cemiyetin kurucuları, Sağır Ahmetbeyzade Mehmet, Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri, Suphi Paşazade Ayetullah ve Namık Kemal'di. Ziya Bey (Paşa), Ali Suavi, Ebuzziya Tevfik gibi aydınların da katıldığı cemiyetin üye sayısının 245'e yükseldiği ileri sürülür. Cemiyete ilgi gösterenler arasında veliaht Murat (sonra Murat V) ve şehzade Abdülhamit (sonra Abdülhamit II) efendiler de bulunuyordu. Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'daki etkinlikleri mısırlı prens Mustafa Fazıl Paşa'nın kişiliği ile yakından ilgilidir. Zengin ve nüfuzlu bir kişi olan Mustafa Fazıl Paşa 1866 yazından beri İstanbul'daki gençlerle *Courrier d'Orient* aracılığıyla ilişkideydi. Mustafa Fazıl Paşa, Paris'ten Abdülaziz'e imparatorluğun durumunu açıklayan ve hürriyetçi ve meşrutiyetçi reformlar talep eden fransızca bir açık mektup gönderdi. Hürriyetçiler arasında büyük heyecan uyandıran bu mektup Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik ve Sadullah beyler tarafından türkçeye çevrildi ve çoğaltılarak dağıtıldı. Bunun üzerine Ali Suavi Kastamonu'ya sürülürken Namık Kemal ve Ziya beyler sürgünden farksız olmayan taşra memuriyetlerine atandılar. Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısı üzerine Namık Kemal, Ziya, Reşat, Nuri, Agâh, Mehmet beyler Paris'e kaçtılar. Daha sonra sürgün yerinden kaçan Ali Suavi ile Paris büyükelçiliğinde görevli Rifat Bey de onlara katıldı. Yeni Osmanlılar, Avrupa'da Mustafa Fazıl Paşa'nın sağladığı ödenekle etkin bir siyasal eylemin içine girdiler. Ali Suavi daha önce İstanbul'da yayımladığı *Muhbir*'i Londra'da yeniden çıkarmaya başladı. Bir süre sonra Ali Suavi ile anlaşmazlığa düşen Namık Kemal ve Ziya beyler cemiyetin resmi organı olarak *Hürriyet*'i çıkardılar. Ali Suavi daha sonra Paris'te *Ulum*'u yayımladı. Yeni Osmanlılar'ın yayınının temelini Babıâli'nin dış politikasının eleştirisi oluşturuyordu. Abdülaziz'in Avrupa gezisi dolayısıyla fransız hükümeti, suikastçı saydığı Yeni Osmanlılar'ı Fransa'dan çıkarttı. Yeni Osmanlılar, Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'i Fransa'yı ziyareti sırasında kendisini padişaha bağışlatması üzerine koruyucusuz kaldılar. Ziya Paşa, *Hürriyet*'i bir süre daha bu kez mısır hıdivi İsmail Paşa'nın parasıyla çıkarmayı sürdürdü. Cemiyet'in aşırılarından Mehmet, Reşat ve Nuri beyler ise İstanbul'dan kaçan Hüseyin Vasfi Paşa ile birlikte Cenevre'de *İnkılap* adıyla bir gazete çıkarmaya başladı. Bu gazete *Hürriyet* gibi yalnızca Babıâli'yi eleştirmekle yetinmeyerek, doğrudan padişahı hedef alıyordu. Mehmet, Reşat ve Nuri beylerin gönüllü olarak Prusyalılar'a karşı dövüşmek üzere fransız ordusuna katılmalarıyla *İnkılap*'ın yayını durdu. Âli Paşa'nın ölümünden sonra Yeni Osmanlılar, İstanbul'a dönmeye başladılar. Yalnızca Ali Suavi, Abdülaziz döneminin sonuna kadar Avrupa'da kaldı.

Genç Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez örgütlü ve ilkeli bir muhalefet oluşturdular. Önde gelen görüşleri meşruti bir yönetim kurulması ve bireylerin birbirlerine vatan sevgisi bağı ile bağlanmasıydı. "Vatan" "millet", "Kanun-i esasi", "hürriyet" gibi kavramları osmanlı siyasal edebiyatına ilk kez onlar soktukları gibi düşünceye dayalı siyasal eleştiriyi de getirdiler. Hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini, vatan sevgisini toplum hayatına soktular ve özellikle gelecek kuşaklar üzerinde etkili oldular. Yeni osmanlı düşüncesinin bir yanı da, kendilerinin batı düşüncesinin birçok öğesini ülkeye sokmalarına karşın, Âli Paşa ve Fuat Paşa gibi batıcıları kendi kültürlerine ihanet etmekle suçlamalarıydı. Birer eylem adamı olmalarının yanı sıra XIX. yy. osmanlı kültür yaşamının önde gelen adları olan Yeni Osmanlılar, siyasetten edebiyata, gazetecilikten eğitime kadar çeşitli alanlara el attılar. Namık Kemal ve Ziya Paşa XIX. yy.'daki edebi yenilik hareketinin önde gelen temsilcileriydiler. Medreseden yetişme ateşli bir ihtilalci olan Ali Suavi, karşılık fikirleri arasında "türklük" kavramını ilk dile getirenlerden biri oldu. Yeni Osmanlılar'ın meşrutiyet düşüncesinin oluşması ve yayılmasındaki büyük katkılarına karşın, 1876 meşrutiyeti'nin ilanını önceleyen gelişmeler içindeki siyasal rolleri sınırlıydı. Bununla birlikte, ilk Meşrutiyet'in başarısızlığından sonra, İkinci meşrutiyet için savaşım veren Jön Türk akımını besleyen başlıca kaynak Yeni Osmanlılar geleneğiydi. (→ Kayn.)

YENİ PAZAR, sırpça **Novi Pazar** ya da **Novi Bazar,** Sırbistan'da kent, İbar'ın kolu Raska'nın kıyısında: 29 100 nüf. IX. yy.'dan kalma daire biçiminde Sv. Petar kilisesi. XVI. yy.'dan kalma cami, XVII. yy.'da yapılmış kervansaray. Tarım pazarı. Tekstil sanayisi. —Yakınlarında eski Ras kentinin yıkıntıları.

—Tar. Eski Pazar'ı (Trgovište) ele geçiren (1455) Fatih'in komutanlarından Bosna beylerbeyi İsa Bey tarafından kurulan kent (1456), bir sancak merkezi olarak Bosna eyaletine bağlandı. Bir ticaret ve ordu hareket üssü olarak çok çabuk gelişen Yeni Pazar, önce Hersek (1481), ardından da

Zeta'nın (1499) osmanlı yönetimine girmesiyle askeri önemini yitirdi. İkinci Viyana* kuşatması bozgunundan (1683) sonra Belgrad'a kadar ilerleyen avusturya kuvvetlerini Kaçanik'te yenilgiye uğratan Türkler, kentin düşman eline geçmesini önlediler. Avusturyalılar'ın kışkırtıp desteklediği ayaklanmacı Sırplar, kente girmeyi başardılarsa da (1737), yine aynı yıl ayaklanmayı bastıran Bosna beylerbeyi Ali Paşa, burasını onlardan geri aldı. Berlin* antlaşması (1878) gereğince Bosna ve Hersek'in yönetimi Avusturya-Macaristan'a verilirken, Sırbistan'la Karadağ arasında bulunan Yeni Pazar da Osmanlı devletine bırakıldı. Daha sonra yapılan ayrı bir antlaşmayla, burada Avusturya'nın askeri denetimi kabul edildi (1879). Yine aynı yıl Prizren kentiyle birleştirilen Yeni Pazar, bir sancak olarak yeni oluşturulan Kosova vilayetine bağlandı. Yeniden yapılan bir antlaşmayla Yeni Pazar sancağı üzerindeki tüm haklarından vazgeçen Avusturya-Macaristan, burasının yönetimini doğrudan Babıâli'ye bıraktı (1909). Balkan* savaşı'nda Sırplar tarafından işgal edilen (1912) Yeni Pazar 1918'de Yugoslavya'ya katıldı.

YENİPAZAR, Ege bölgesinde Aydın iline bağlı ilçe; 17 630 nüf. (1990); 180 km^2; 13 köy. Merkezi, Aydın'ın 41 km G.-D.'sunda *Yenipazar*, 8 078 nüf. (1990).

YENİPAZAR, Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesinde bucak; 5 542 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Yenipazar*, 2 570 nüf. (1990).

YENİPAZAR, Bilecik ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 5 970 nüf (1990); 24 köy. Merkezi, Bilecik'in 80 km D.'sunda *Yenipazar*, 1 609 nüf. (1990).

YENİ PAZAR, bulg. **Novi Pazar,** kuzey-doğu Bulgaristan'da kent; Varna'nın yaklaşık 60 km batısında.

YENİPLASTİKÇİLİK a. 1917'den itibaren Mondrian tarafından oluşturulan ve *De Stijl* grubu ve dergisi tarafından bazı değişikliklerle geliştirilip uygulanan estetik kuram.
—ANSİKL. Arı plastik kuramı olan yeniplastikçilik, anlatım araçlarının yalınlığıyla tanımlanır: yatay ve düşey çizgiler (ve dik açılar), temel renklerin yanı sıra siyah, beyaz ve griye boyanmış düz yüzeyler. (İlkeler, 1920'de Paris'te yayımlanan *le Néo-Plasticisme* [Yeniplastikçilik] adlı kitapçıkta ortaya konmuştur.)

YENİPLATONCU sıf. Yeniplatonculuğa ilişkin.
◆ sıf. ve a. Yeniplatonculuk yanlısı.

YENİPLATONCULUK a. İ.S. III. yy.'da İskenderiye'de ortaya çıkan felsefe sistemi. VI. yy.'a kadar öğretilen bu sistem, platoncu sisteme mistik öğeler katarak onu yeniden canlandırmayı amaçlıyordu. (Yeniplatonculuğun savunucularının başında, Ammonios Sakkas ve Plotinos gelir. Plotinosçu öğretiyi Roma, Suriye, Bergama ve Atina'da yayan Porphyrios ve İamblikhos'u onlara eklemek gerekir. Rönesans döneminde Gemistos Plethon, Marsilio Ficino, ardından Galilei, bilimin geleceğini yeniplatonculuğa bağladılar; yeniplatonculuk, aziz Thomas'a çok bağlanan aristotelesçilikten daha önemli bir akım durumuna gelmek eğilimi gösterdi. Rönesans'tan sonra bu akım, canlılığını yitirdi. (Eşanl. NEOPLATONİZM.)

YENİ POMERANYA → YENİ BRİTANYA.

YENİPYTHAGORASÇI sıf. Yenipythagorasçılığa ilişkin.
◆ sıf. ve a. Yenipythagorasçılık yanlısı.

YENİPYTHAGORASÇILIK a. Savian. Pythagoras'ın gizli öğretisini canlandırmaya çalışan İskenderiye kökenli felsefe okulu (İ.S. I.-II. yy.)

YENİ QUÉBEC ya da **UNGAVA,** bazen Québec'in kuzey bölümüne verilen ad (özellikle Ungava yarımadasını içine alır). B.'sında James körfezi ve Hudson körfezi, K.'inde Hudson boğazı ve Ungava körfezi, D.'sunda Labrador yarımadasının Newfoundland bölümünün sınırı, G.'inde ve Eastmain ırmağı bulunur. 52 ve 62° K. enlemleri arasında bir bölümü ormanlık, yer yer işletmeye açılmış (demir cevheri, hidroelektrik tesisleri) soğuk bir bölgedir.

YENİRCE a. **1.** *Yörs.* Gittikçe genişleyen yara. **—2.** Kemik ve diş dokusunun harap olması. **—3.** *Yörs.* Frengi.

Yeni resim cemiyeti, İstanbul Güzel sanatlar akademisi'ni bitirmiş bazı genç ressamlar tarafından kuruldu (1923). Öğrenimlerini genellikle İbrahim Çallı ve Hikmet Onat atölyelerinde yapmış olan cemiyet üyelerinden başlıcaları Refik Epikman, Cevat Dereli, Mahmut Cuda, Muhittin Sebati ve Ali Karsan'dı. Galatasaray sergilerini aşma özlemi duyan, ancak yeni bir sanat anlayışı getiremeyen Yeni resim cemiyeti, üyelerinden bir bölümünün yurtdışına gitmeleri üzerine kısa bir süre sonra dağıldı.

Yeni roman, geleneksel romana karşı ortak bir tepki gösteren çeşitli yazarları bir araya toplayan edebiyat hareketi. Daha 1949'da, Sartre tarafından sezilmiş olan bu tepki (→ ANTİROMAN) Balzac öncesi romanın, ruhsal yapısı ve gelişimi çizgisel bir olay dizisiyle ortaya çıkan tipik kişi kavramına karşı çıkar. Öte yandan, hikâyenin zaman ve mekânının parçalanması bugün birçok yazar ya da kuramcıda devrimci bir eylem olarak görünse de, hiç değilse başlangıçta, öğreticiliği ve bağlanımı reddetmiştir. Yeni romanı savunan yazarlar, doğrusunu söylemek gerekirse, her ne kadar meyhane köşelerinde (Cerisy-la-Salle, 1971) ve tek tük derginin çevresinde *(Tel Quel, Change)* toplanıp tartışmışlarsa da, bir edebiyat okulu oluşturamamışlardır. Yeni roman başlangıç noktasındadır ve kabul edilmiş öncülerine (Flaubert, Dostoyevskiy, Kafka, Joyce, Faulkner, Beckett vb.) rağmen bir kuram değil bir deneyimdir: Robbe-Grillet'nin *Pour un nouveau roman*'ı (1963) ve Jean Ricardou'nun *(Pour une théorie du nouveau roman*'ı (1971) her ne kadar daha eski metinleri içerseler de metoda en güzel örnek oluşturan hikâyelerden sonra yayımlanmışlardır. Örneğin Nathalie Sarraute daha 1939'da psikolojik yaşamı ve iç devinimleri bol bol kullanmaya özen göstermişti *(Tropismes)*; Robbe-Grillet, *Silgiler* (les Gommes, 1953) adlı yapıtıyla dünyaya "gözden başka gücü kullanmadan" bakmaya çalışıyordu. Ama Claude Simon'un yıkıcı şiddetinin, Robert Pinget'nin parodili fantezisinin ötesinde, yeni roman, Michel Butor, Claude Ollier (*Enigma*, 1973), Jean Ricardou (*Révolutions minuscules*, 1971) ile dış dünyanın keşfinden çok anlatının işleyişiyle ilgilenmiş, böylece tek anlamlı bir yazının eleştirisinden çok, çoğul bir yazı anlayışına önem vermiştir.

YENİROMANTİK sıf. Yeniromantizmle ilgili.
◆ sıf. ve a. Romantizme dönüş eğilimi gösteren sanatçı.

YENİROMANTİZM a. Düşünce, konu seçimi ya da plastik anlayış bakımından romantizmden esinlenen herhangi bir eğilim.

YENİ RUSYA, rusça **Novorossiya,** Rusya tarihinde, Güney Ukrayna topraklarından ve XVIII. yy. sonu ile XIX. yy. başında Osmanlılar'dan alınan topraklardan (Karadeniz kıyıları, Besarabya) oluşan bölge. Yeni Rusya valiliği 1764'te kuruldu.

Yeni sabah, Cemalettin Saraçoğlu ile İlhami Safa'nın İstanbul'da ortaklaşa çıkardıkları günlük siyasi g... (1938). Çok-partili döneme geçildikten sonra Safa Kılıçlıoğlu* tarafından satın alındı. 1950-1960 döneminin önde gelen gazetelerinden oldu. Türk basınında, İkinci Dünya savaşı ertesi yaşanan teknik gelişmenin de öncülerinden olan gazetenin yayımına, 1964'te sahibi tarafından son verildi.

Yeni sahne, İsmail Faik Bey tarafından 1920 ortalarında kurulan tiyatro topluluğu. Mehmet Rauf'un müdürlüğünü, Kemal Emin'in (Bara) rejisörlüğünü yaptığı Yeni sahne'nin kadrosunda Darülbedayi'den ayrılmış olan Behzat (Butak), İ. Galip (Arcan), Emin Beliğ, Raşit Rıza (Samako), Ahmet Muvahhit, Onnik Binemeciyan, Eliza Binemeciyan, Kınar ve Aznif hanımlar da bulunuyordu. Topluluk bazı sanatçıların yeniden Darülbedayı'ye girmeleri, bazılarının Avrupa'ya gitmeleri üzerine, Cumhuriyet'in ilanından birkaç ay önce dağıldı.

Yeni saray (Saray-ı cedit) → TOPKAPI SARAYI.

Yeni ses, Yusuf Ahıskalı tarafından haziran 1939'dan başlayarak çıkarılan *Ses* dergisinin kasım 1939'dan sonraki adı. derginin başlıca yazarları arasında Suphi Nuri İleri, Sadri Ertem, Halikarnas Balıkçısı, Bedri Rahmi Eyüboğlu vb. bulunuyordu. Kasım 1941'de yayımına son veren dergi, 1945'te yine *Ses* adıyla çıktıysa da bir süre sonra sıkıyönetim komutanlığınca kapatıldı.

Yeni ses opereti, Ses opereti'nin dağılmasından (1947) sonra aynı gruptan bazı sanatçıların Münir Hayri Egeli'nin yönetiminde kurdukları operet topluluğu. Zeki Alpan, Tevhit Bilge, Renan Fosforoğlu, Muzaffer Hepgüler, Saide Ogan, Mürüvvet Özerdem (Sim), sonraki yıllarda Aziz Basmacı, Şahin Tek, Handan Adalı, Şevkiye May, Toto Karaca, Turgut Boralı vb. sanatçıların katıldığı topluluk, bir süre de Avni Dilligil'in yönetiminde çalışmalarını sürdürdü, 1950'li yılların ortalarında dağıldı. Bir grup sanatçı İstanbul, bir grup sanatçı da Şen ses operetlerine geçti (1955).

YENİSEY, Rusya'da ırmak, Doğu Sibirya'da. Uzunluğu 3 354 km olan ırmak, 2 600 000 km^2'lik bir havzayı akaçlar. Yenisey, Moğolistan'da doğan Ka-Hem ile Bi-Hem'in Kızıl yakınında birleşmesiyle oluşur ve Sayan dağlarını boğazlardan geçerek aşar. Çığırı, Doğu Sibirya platoları ile Batı Sibirya ovasının kenarında 3 000 km boyunca güneyden kuzeye doğru ilerler. Tüm önemli kolları sağ kıyıdan alır: Baykal gölünün ayağı olan Angara, Orta Tunguska ve Aşağı Tunguska. Kara denizi'ne döküldüğü yerde, ortalama debisi saniyede 19 800 m^3'e ulaşır. Yenisey'in rejiminde suların en yüksek olduğu mevsim yazdır. Aşağı çığırından önce yukarı çığırında meydana gelen buz çözülmesi, ilkbaharda önemli su baskınlarına yol açar. Minusinsk'in aşağısında ırmaktan, ulaşımda ve kereste taşımacılığında yararlanılır. Kuzey denizi yolunu kullanan açık deniz gemileri, İgarka limanına kadar ilerleyebilir. Irmak, hidroelektrik üretimi için düzenlenmektedir. Krasnoyarsk (6 000 MW) ve Sayan (6 400 MW) santralları Doğu Sibirya'da kurulan yeni üretim komplekslerinin en önemli parçalarıdır.

YENİSEY DİLLERİ a. Dilbil. Yenisey bölgesinde konuşulan paleosibirya dilleri. (Bu dillerin en önemlisi yenisey ostyakı da denen ve bugün İgarka ile Yeniseysk arasında birkaç yüz kişi tarafından konuşulan kettir. Bu öbekteki öteki diller, kot, assan ve arindir; tümü de XIX. yy.'da yok olmuştur.)

Yenisey yazıtları → ORHON VE YENİSEY YAZITLARI.

YENİ SİBİRYA takımadaları ya da **NOVOSİBİRSKİYE OSTROVA,** Kuzey Buz denizi'nde takımadalar, Sibirya kıyısında; 6 200 km^2. Laptev deni-

Lauros-Giraudon

Fransa'nın doğusunda ele geçen askı delikli ve baskı bezekli kap Rœssen grubu İ.Ö. IV. binyıl *Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain-en-Laye*

Lauros-Giraudon

Yenitaş Moigrad (Romanya) hazinesinden gelen "keman" biçimli idol altın, İ.Ö. III.-II. binyıl *Transilvanya tarih müzesi Cluj-Napoca*

zi'ni Doğu Sibirya denizi'nden ayıran adalar. Rusya'ya bağlı Yakutistan Özerk Cumhuriyeti sınırları içindedir.

YENİSEYSK, Rusya'da kent, Sibirya'da, Yenisey'in Angara'yla birleştiği yerin biraz aşağısında; 20 000 nüf.

YENİSÖMÜRGECİLİK a. Eskiden sömürge olan, ancak günümüzde bağımsızlıklarına kavuşan üçüncü dünya ülkeleri üzerinde, kimi gelişmiş ülkeler tarafından yeni biçimler altında yürütülen iktisadi ve siyasal egemenlik girişimi.

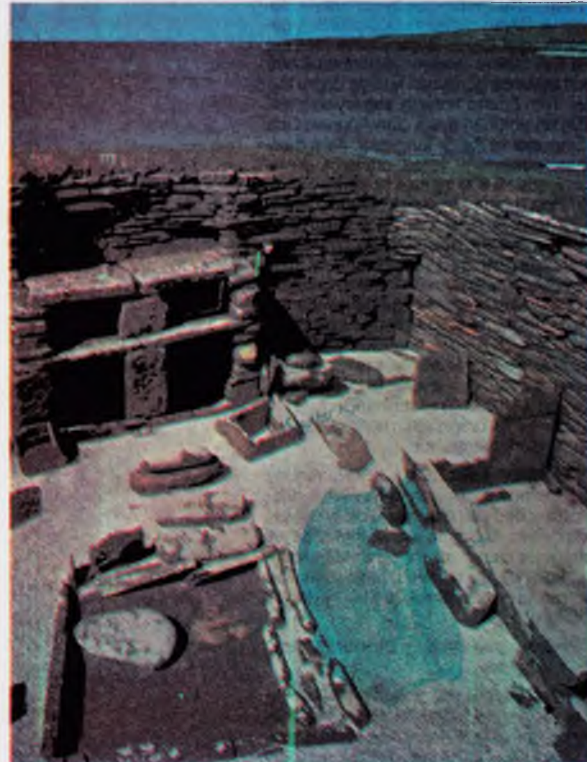
YENİSÖZCÜK a. Dilbil. Yeni yaratılmış ya da yakın bir geçmişte başka bir dilden aktarılmış sözcük ya da dilde önceden bulunan bir sözcüğe, bir deyime verilen yeni anlam. (Eşanl. NEOLOJİZM.)
—Nöropsikol. ve Psik. Dilde bulunmayan, sesbirimlerin çarpıtılması, ikameler vb. yoluyla yaratılan sözcük. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psik. Bir yenisözcük, genellikle daha önce var olan sözcüklerdeki tek bir harfin değiştirilmesinden, süslemeler yapılmasından, bir önek ya da sonek takılmasından ya da birçok sözcüğün tek bir sözcüğe dönüştürülmesinden, hatta onomatope kullanılmasından kaynaklanır. Seglas'tan sonra, başka bir sözcüğün fonetik modeline göre oluşmuş ve özellikle mani taşkınlıklarında gözlenen "edilgin yenisözcükler" ile ana özellikleri anlamlı olmaları ve "hezeyanın özü"nü yansıtmaları olan "etkin yenisözcükler" birbirinden ayırt edildi. Hezeyan ne kadar sistemliyse, bunların zaman içinde şekil ve anlam bakımından değişmezlikleri de o kadar sağlamdır. Hastalar kimi zaman yenisözcükler serpiştirilmiş bir dil kullanırlar. K. Jaspers'a göre bunlar karmaşıklıkları şizofaziye dek uzanan "özel diller"dir. Yenisözcüklerden oluşan bir konuşma yapısı, şizofrenide, dilin kişilerarası iletişim işlevinden sapmış olduğunu gösterir. Duyusal sözyitiminde, yenisözcük bolluğu, bir jargonafaziye yol açabilir.

YENİSU, Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı bucak; 2 245 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Yenisu,* 348 nüf. (1990).

YENİSU, Konya'nın Çumra ilçesi Dinek bucağına bağlı belde; 2 582 nüf. (1990).

Malta'da Hagir Kim'de megalitik tapınak İ.Ö. III. binyıl

Sioen-C. E. D. R. İ.

YENİSU, Tokat'ın Turhal ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 336 nüf. (1990).

YENİSÜMER a. (tamlayan olarak). Akkad üstünlüğünün sonuyla, III. Ur hanedanının çöküşü (İ.Ö. XXIII.-XX. yy.) arasında, Sümer ülkesinin tarihi ve sanatına ilişkin şeyleri belirtir.

YENİSÜRYANİCE a. Doğu aramcanın lehçesi; Irak'ta birkaç yüz bin kişi tarafından konuşulur.

YENİŞARBADEMLİ, Akdeniz bölgesinde Isparta iline bağlı ilçe; 7 323 nüf. (1990); 2 köy. Merkezi, Isparta'nın kuş uçuşu 72 km D.'sunda *Yenişarbademli,* 6 199 nüf. (1990).

Yeni şark kütüphanesi (Türk neşriyat yurdu), İstanbul'da, Hakkaklar caddesi'nde eski bir kitapçılık ve yayınevcilik kuruluşu. Hacı Kasım Efendi tarafından kitabevi olarak kuruldu (1862). Yayıncılığa başlayarak (1867) *Kuran, Delail-i şerif, Tefsir-i şerif* gibi dinsel yapıtlar yayımladı. Babıâli caddesi'ne taşındıktan (1895) sonra adı Maarif* kitaphanesi olarak değiştirildi.

YENİŞEHİR, Marmara bölgesinde Bursa iline bağlı ilçe; 52 717 nüf. (1990); 772 km^2; 61 köy. Merkezi, Bursa'nın 52 km doğusunda *Yenişehir;* 21 210 nüf. (1990).
—Mim. Yenişehir'de Osmanlı döneminden çeşitli işlevde yapılar bulunmaktadır. Kentin en eski anıtı, çok yıkık olarak günümüze ulaşan, Osman Gazi döneminden Saray hamamı'dır. Murat I döneminden, bilinen en eski zaviye olan Postinpuşbaba zaviyesi, eyvan biçiminde bir giriş, yanlarda yer alan kubbeli mekânlar ve bir meydan odasından oluşur. Voyvoda camisi (Çınarlı cami) yazıtsızdır, ancak Osmanlılar'ın ilk dönemlerinden kaldığı sanılmaktadır (XVII. yy.'da onarıldı). Kocasinanpaşa külliyesi (1573-1582), cami, medrese, imaret-aşhaneden meydana geliyordu. Tek kubbeli ana mekân ile üç bölümlü son cemaat yerinden oluşan caminin minaresi zengin görünümlü tuğla ve çini süslemeleriyle dikkati çeker. Mihrabın yanlarında ve pencere çevrelerinde XVI. yy. İznik çinileri kullanılmıştır. Ayrıca mihraptaki kalem işleri dönemlerinin güzel örnekleridir. Balibey (Paşa ya da Çarşı) camisi de bir külliye içinde yer alıyordu (XIV.-XVI. yy.'lar). Yapı ters T (yan mekânlı, zaviyeli) camiler planındadır (onarımlarla özgünlüğünü yitirdi). XIV. yy.'dan Ulu cami Orhan Gazi dönemindendir; Kurtuluş savaşı sırasında yıkılmış, 1923'te yenilenmiştir (minaresinin bir bölümü özgündür). Günümüzde yıkık olan, XIV. yy.'dan Süleymanpaşa (Kumluk) camisi, Kuyucu Murat Paşa döneminde onarılmıştı (XVII. yy.). Süleyman Paşa'nın makam türbesi de buradadır (asıl türbesi Bolayır'dadır). Reyhan Paşa'nın mermer sandukalı mezarı Murat II döneminde yaptırılmıştır. 1645 tarihli Çifte hamam'ı Yenişehirli Deli Hüseyin Paşa inşa ettirmiştir. Türk sivil mimarlığının özgün eserlerinden olan Şemakievi* günümüzde müzeye dönüştürülmüştür.

YENİŞEHİRLİ AVNİ → AVNİ Yenişehirli.

YENİŞEHİRLİZADE HALİT EYÜP → HALİT EYÜP Yenişehirlizade.

YENİŞMEK → YENMEK.

YENİTAŞ a. Ortataş ile Maden çağı arasında kalan dönem.
◆ sıf. Yenitaş ile ilgili.
—ANSİKL. "Yenitaş" terimi, eski Taş devri, yani Yontmataş'ı izleyen Cilalı taş dönemi için kullanılır. Teknolojiye dayalı bu tanım hızla yetersiz hale gelmişse de sözcük, insanın, Yontmataş avcılarının belirgin özelliği olan toplayıcılıktan üretici durumuna (çobanlar ve çiftçiler) geçtiği dönemi belirtmek için korundu. Yaşam biçiminde görülen değişiklikler vurgulanmak isteniyorsa, "Yenitaş'a geçiş"ten söz etmek gerekir. Bu durumda, olayın hem dünya çapında olduğu, hem de kendi içinde çeşitlilik gösterdiği anlaşılır. Son on binyılın organik kalıntılarının tarihlerini belirlemede kaydedilen ilerlemeler (karbon 14 yöntemi ve dendrokronoloji) ve Türkiye'de Çatalhöyük*, Suriye'de Müreybet* gibi yerleşmelerin ortaya çıkarılması, Yenitaş dönemi üzerine yeni bilgiler sağladı.

Yenitaş'a geçişin ilk belirtilerine büyük bir olasılıkla Yakındoğu'da rastlanır; bu yüzden Yenitaş olgusuna ilişkin çeşitli yorumlar bu bölge üzerine ortaya atılmıştır. Gordon Childe vaha kuramını öne sürdü. Buna göre, insanlar buzulsonrası döneminde görülen kuraklık yüzünden vahalarda toplanmak zorunda kalmış ve kendi besinlerini üreterek yerleşik bir yaşam düzeni kurma yolunu izlemişlerdir. Yazar, bu değişimin oldukça hızlı gerçekleştiğini düşündüğünden "Yenitaş devrimi" deyimini kullanır. R. Braidwood, polenlerden ve tohumlardan yola çıkarak, yabani bitkilerden yetiştirilmiş türlere geçişi, hayvan kemiklerini inceleyerek de evcilleştirilmiş türlerin vahşi atalarını araştırdı. Böylece, Yenitaş'a geçişin "doğal" beşiğinin Basra körfezi'nden Akdeniz'e uzanan Verimli Hilal olduğunu saptadı.

Evrimin ancak nüfusla ya da başka bir durumla ilgili bir bunalım sonucu gerçekleşmiş olduğunu düşünen K. V. Flannery, L. Binford ve J. Perrot gibi araştırmacılar, en eski Yenitaş merkezlerinin tüm elverişli doğal kaynakların bir araya geldiği yerlerde ortaya çıkmadığına, ancak bunlara yakın bölgelerde kurulduğuna dikkati çektiler. Birbirinden bağımsız birçok "Yenitaş'a geçiş" odağının bulunduğu varsayımını ortaya attılar. J. Cauvin, Yenitaş'a geçişin, İ.Ö. IX. binyıl'ın nattuf kültürü topluluklarında görülen bazı yerleşik düzene geçiş koşulları altında, insanlar tarafından bilinçli bir biçimde benimsenen kültürel bir süreç olduğunu kanıtladı. Bu değişim isteği, insanın daha kalabalık ve daha karmaşık bir topluma uyum göstermesiyle açıklanabilir: bu anlamda, daha önce var olmadığı anlaşılan kolektif bir ruhbilimsel olgunluktan söz edilebilir. Yuvarlak planlı evlerden oluşan köylerin ortaya çıkışından (İ.Ö. IX. binyıl) sonra, kare planlı evlerin yer aldığı, daha geniş bir alana yayılan köyler görülür (VIII. binyıl). Bunlar VII. binyıl'daki Tel es-Sultan (Eriha) ve VI. binyıl'daki Çatalhöyük gibi ilk kentlerin habercisidir. Hayvan yetiştiriciliği, İ.Ö. VIII. binyıl'da, insan ve hayvanı (burada boynuzlugilleri) birbirine yaklaştıran avlanma yöntemleri sonucu ortaya çıkmış olabilir. Köpeğin bu gelişmede önemli bir rol oynamış olduğu düşünülmektedir. Daha sonra keçi, koyun ve domuz evcilleştirilmiştir. İlk buğdaylar, ardından buğdaygiller ve baklagiller VIII. binyıl'ın sonunda yetiştirilmiştir. Bir üretim ekonomisine geçişle ilgili çeşitli yeniliklerin görüldüğü bu eski evreye bazen "Önyenitaş" ya da "çanak çömleksiz" Yenitaş adı verilir. Gerçekten de ilk seramik kaplar ancak VII. binyıl'dan itibaren üretilmeye başlanmıştır. Bundan sonra gelen üç binyıl içinde Yakındoğu'da çok gelişmiş bir uygarlık ortaya çıkmıştır: geniş bir alana yayılan ticari ilişkileri, karmaşık dini ve eriştiği yüksek teknik düzeyle büyük bir yerleşme olan Çatalhöyük'ün ancak küçük bir bölümü incelenebilmiştir. Yarmo, Tel es-Sultan (Eriha), Halef, Hasuna, el-Ubeyd de Verimli Hilal'in ne denli gelişmiş olduğunu göstermektedir. Buralarda, dokuma tezgâhı, taş perdahlama, çark, çeşitli fırınlar ve ilk metalürji ürünleri gibi Yenitaş'a özgü diğer yeniliklere de rastlanmaktadır. Tahkimatlar yaygınlaşmıştır (Eriha'daki kule), ilk kez savaşla ilgili kesin kanıtlar görülür. Erken gelişme göstermiş olan Türkmenistan ve İran yerleşmelerinin de Yenitaş'a geçişin bu ilk odağına bağlı olup olmadıkları düşünülebilir. İlk hayvan yetiştiricilerin ve çiftçilerin VI. binyıl'da görülmeye başlandığı Balkanlar ile (Yunanistan'da Sesklo*, daha ku-

zeyde de Starčevo-Körös* kültürleri) Yakındoğu arasındaki ilişkilerin önemi de tartışma konusu olmaktadır. Hayvancılık ve çiftçilik V. binyıl boyunca iki koldan tüm Avrupa'ya yayılmıştır: Akdeniz akımı (cardium* kültürü) ve Tuna* akımı (şerit bezemeli çanak çömlek kültürü).

Megalitik* kültür, o sırada, Atlas okyanusu bölgesinde ortaya çıkar. Bu kültürün ilk izlerine Bretagne, Poitou ve Portekiz' de rastlanmıştır.

Dünya üzerinde başka Yenitaş'a geçiş odakları da belirir: Sahra*'da İ.Ö. VI. binyıl'a kadar uzandığı sanılan Sudan akımı, kayalara "bubaluslar"ı ya da "boynuzlugiller"i andıran resim ve oymalar yapmış bir hayvan yetiştiricileri uygarlığını etkilemiştir.

Güney-doğu Asya'da İ.Ö. V. binyıl'dan başlayarak pirinç yetiştirildiği sanılmaktadır. Çin'de görülen Yangşao ve Longşan* kültürleri Yenitaş'a geçiş sürecini tamamlamışlardır. Orta Amerika'da, İ.Ö. VI. binyıl'dan itibaren varlığı saptanan tarımsal ıslah yöntemleriyle mısırın niteliği yükseltilmiştir. İ.Ö. III. binyıl'dan başlayarak Tehuacán* vadisinde (Meksika) gerçekleştirilen dev boyutlu sulama çalışmalarının çeşitli evreleri arkeologlar tarafından izlenebilmiştir.

Yukarıda sözü edilen ve sıcak-ılıman bölgeler kuşağında yer alan Yenitaş'a geçiş odaklarının, daha soğuk (Kuzey Avrupa, Sibirya) ya da daha sıcak (Orta Afrika, Güney Amerika) bölgelerdeki kültürler üzerinde belli bir etkisi olduğu düşünülebilir. Buralarda Yenitaş'a özgü yeniliklerin hayvancılık, seramik ya da köyler gibi ancak bir bölümü görülür.

Sonuç olarak Yenitaş'a geçiş, insanın doğaya karşı yeni bir tavrı olarak belirir. Doğal kaynaklara ve ritimlere egemen olma çabasından ibaret olan bu tavrın insanoğlunun kendisi üzerinde de birtakım etkileri oldu: insan fiziksel değişime uğradı ve bugünkü antropobiyolojik biçimler (Üst Yonmataş'a göre daha narin biçimler) oluştu. Toplumsal açıdan insan, etkinliklerinde daha büyük bir uzmanlaşmaya giderek geniş çaplı bir kolektif yaşama kendini uydurmak zorunda kaldı. Yenitaş'ın sonunda, Yakındoğu'da, İ.Ö. 3300'e doğru insanoğlu yazıyı buldu: böylece tarih başlamış oldu.

• *Anadolu*'da yaklaşık İ.Ö. 7250/7000-5500 arasına tarihlendirilen Yenitaş döneminin en önemli buluntu yerleri Diyarbakır-Şanlıurfa-Siirt yöresi, Tuz gölünün G.'i ve Göller bölgesi'dir. Diyarbakır' daki Çayönü*, Anadolu'da bugüne değin saptanabilmiş en eski köy yerleşmesidir. Çatalhöyük* ise Anadolu, Yakındoğu ve Ege dünyasının en önemli ve gelişkin, çanak çömlekli buluntu yeridir. Pişmiş topraktan tanrıça heykelcikleri, ilk mühürler, en eski dokuma örnekleri de burada ele geçmiştir. Dönemin bir başka önemli yerleşmesi olan Hacılar*, gelişmiş çanak çömlekleri ile daha sonraki dönemleri de etkilemiştir. Canhasan, Suberde, Mersin Yümüktepe, Tarsus Gözlükule, Aşıklıhöyük, Köşk höyüğü, Erbaba, Keban yöresi, Amik ovası (Tel Cüdeyde, Vadi el-Hamam), İslahiye yöresi (Sakçagöze) Yenitaş dönemi Anadolusu'nun belirtilebilecek öteki önemli merkezleridir. (→ TÜRKİYE.)

YENİTHOMASÇI sıf. Yenithomasçılığa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Yenithomasçılık yanlısı.

YENİTHOMASÇILIK a. Felsefe ve tanrıbilim sistemi. Papa Leo XIII bu sistemi, kilisedeki düşünsel bir yenilenmenin hareket noktası durumuna getirmek istedi ve aziz Thomas Aquinus'un düşüncesindeki güncelliği ortaya koymak için, çağdaş bir sorunsal arasına klasik thomasçı tanrıbilimi kattı. (Papa'nın ereği, güncel düşünce akımlarında içkin görünen bir thomasçılık çerçevesinde, tanrısal mesajın anlamını açıklamaktı. Yenithomasçılığın temsilcileri arasında, özellikle Jacques Maritain, Étienne Gilson, Marie Dominique Chenu, Karl Rahner ve Yves Congar'ı saymak gerekir.)

Kanus-Atlas-Photo

Skara Brae'deki (Orkney, Büyük Britanya) bir evin içi (toprağa yarı yarıya gömülmüş kuru taş duvarlar; ortadaki bir ocak yerinin çevresinde taş eşyalar) İ.Ö. 4500'e doğru.

Yeni tiyatro temsil heyeti, İbnürrefik Ahmet Nuri Bey'in öncülüğünde ve Darülbedayi sanatçılarından bazılarının da katılmasıyla oluşturulan tiyatro topluluğu (1921). Kısa bir süre Kadıköy'de temsiller veren toplulukta Kınar Hanım, Mina Hanım, Hazım (Körmükçü), Fazıl Rıza, Kemal (Küçük) vb. sanatçılar bulunuyordu.

Yeni Türkiye partisi (YTP), türk siyasal partisi. 27 Mayıs 1960 ile kesintiye siyasal faaliyetlerin yeniden başlaması üzerine, Maliye eski bakanlarından Ekrem Alican'ın önderliğinde kuruldu (13 şubat 1961). Kurucuları ve yöneticileri arasında İrfan Aksu, Yusuf Azizoğlu, Raif Aybar gibi ilk dönem DP'lilerin de yer aldığı liberal eğilimli parti, kapatılan DP'nin tabanına yönelmişti. 1961 seçimlerinde oyların 13,7'sini alarak Millet meclisi'nde 54, Cumhuriyet Senatosu'nda 28 üye ile temsil edilen YTP, 1965'e kadar kurulan koalisyon hükümetlerine katıldı. 1969 seçimlerinde oyların ancak 3,72'sini aldı ve 19 milletvekili çıkarabildi. 1969 seçimlerinde oy oranı 2,2'ye, milletvekili sayısı da 6'ya düşen YTP, 1973'te kapandı.

Yeni ufuklar, Muhtar Enata ile Vedat Günyol tarafından İstanbul'da yayımlanan aylık edebiyat ve düşünce dergisi. Daha önce Orhan Burian'ın yayımladığı *Ufuklar* dergisinin (1952-1953) devamı niteliğinde olan *Yeni ufuklar* ekim 1953'ten başlayarak kasım 1976'ya değin çıktı. Derginin sürekli yazarları arasında Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Mehmet Başaran, Cavit Orhan Tütengil, Samim Kocagöz vb. bulunuyordu. Demir Özlü, Orhan Duru, Ferit Edgü, Hilmi Yavuz, Kâmran S. Yüce gibi genç kuşak yazarlarına da sayfalarını açan *Yeni ufuklar* da Adnan Benk, Memet Fuat, Asım Bezirci ve Fethi Naci'nin eleştiri ve deneme yazıları da ilgi topladı.

■ **Yenivalide külliyesi** ve **Yeni cami,** Mehmet IV'ün annesi Turhan Sultan tarafından İstanbul'da Eminönü meydanında yaptırılan külliye; yapımını Murat III'ün baş kadını Safiye Sultan'ın isteği üzerine mimar Davut Ağa (öl. 1598/1599) başlatmış, çeşitli nedenlerle yarım kalan inşaat başmimar Mustafa Ağa tarafından bitirilmiştir (1663). Külliye, Yeni cami dışında, arasta (Mısır çarşısı), türbe, sebil, sıbyan mektebi, darülkurra, muvakkithane, küçük bir kütüphane, hamam (Haseki hamamı) yapılarından oluşuyordu. Hamamın yerine işhanı yaptırıldı, öteki yapıların bir bölümü yol açılması ve Eminönü meydanının düzenlenmesi sırasında yıktırıldı; günümüze caminin yanı sıra Mısır çarşısı, büyük sebil, zengin çini süslemeli türbe (içinde Turhan Sultan, Mehmet IV, Mustafa II, Ahmet III, Mahmut I, Osman III'ün sandukaları vardır) ulaşmıştır.

Davut Ağa'nın plan ve maketlerinden yararlanılarak gerçekleştirildiği sanılan, dikey çizgilerin egemen olduğu Yeni cami' de, Şehzade ve Sultanahmet camilerinin şeması yinelenmiştir. Basamaklı bir alan üzerinde yükselen camide, ana mekân, çinilerle kaplı dört payeye oturan büyük bir orta kubbe (17,50 m çaplı), yanlarda yarım, köşelerde küçük kubbelerle örtülüdür. D. ve B. cephelerinde ikişer katlı galeriler yer alır. İç avlu yirmi dört kubbeyle örtülü revaklarla çevrilidir, ortada kubbeli, sekizgen planlı mermer şadırvanı vardır. Yedi kubbeli son cemaat yeri çinilerle kaplıdır; yanlarda firuze çinilerle süslü, üçer şerefeli iki minare yükselir. İçten XVII. yy. çinileriyle süslü olan caminin mihrap ve minberi beyaz mermerdendir; vaaz kürsüsü geometrik motifli, sedef kakmalıdır. Caminin G. köşesinde yer alan üç katlı, L planlı hünkâr kasrı, çinili ocakları, duvarlarını kaplayan çini panoları, nakışlı pencereleri, ahşap işçiliğiyle küçük bir saray görünümünde olup, bir başyapıt niteliğindedir. (→ Kayn.)

Yenivalide külliyesi, İstanbul'un Üsküdar semtinde, Gülnuş Emetullah Sultan'ın yaptırdığı külliye (1708-1710); caminin yanı sıra türbe, sebil, sıbyan mektebi, imaret ve muvakkithane yapılarından oluşur. Külliye Lale devri üslubundan uzak kalmış ve klasik osmanlı mimarlığının üslubunu sürdürmüştür. Bir avlu ortasında yer alan caminin ana mekânı, yüksek kasnaklı, basık bir kubbeyle örtülüdür. Yan mahfilleri örten tonozlar, köşelerde dıştan kubbeyle belirtilmiştir. Beş bölümlü son cemaat yeri tonoz ve ortada kubbeyle örtülüdür. Köşelerde ikişer şerefeli minareler yükselir. Revaklı avlunun ortasında, sekizgen planlı, zengin süslemeli mermer şadırvan vardır.

Yeni yahudilik, yahudi din ve kültürünü çağdaş yaşamın gereklerine uydurmak amacıyla geleneksel yahudilikten ayrılan dinsel akım.

Yenilikçi akım XVIII. yy.'ın sonu ile XIX.'ın başında Almanya'da ortaya çıktı. Fransız devrimi'ni yaratan düşüncelerin doğurduğu sonuçlardan biri de, 1791 yılında, Fransa'da Yahudiler'in öbür yurttaşlarla eşit

Y. Rivière

Yenitaş
Çatalhöyük'te ele geçen ayin hançeri
İ.Ö. VII.-VI. binyıl
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

Yeni cami
İstanbul

haklara kavuşmalarıydı. Napoléon'un fetihleri bu düşüncelerin Almanya'da da yayılmasını sağladı ve yahudi filozof Moses Mendelssohn (1729-1786) Yahudiler'i yönlendirerek Almanya'da bu özgürlük ve eşitlik hareketini kolaylaştırmaya çalıştı. Bu amaçla, Yahudiler'i alman yaşamına daha iyi uyabilmelerini sağlayacak bir kültürle donatmaya girişti. Yahudiliğin ilke ve kurallarını daha çağdaş biçimde öğretebilecek hahamlar yetiştirmek ve onları öteki dinlere, mezheplere bağlı din adamlarıyla aynı düzeye ulaştırmak amacı güdüldü. Tanrıbilim seminerleri düzenlendi. Üniversite öğrenimi de gören haham adayları bu seminerleri izleyerek çifte eğitimden geçtiler.

Yahudiler'in öteki yurttaşlarla eşitleşmesine koşut olarak bir dinsel reform çabasına girişildi; reformun öncülüğünü İsrael Jacobson (1768-1828) yaptı. Onun 1801' de Seesen an Harz'da kurduğu okulda, org müziğinin çalındığı, şarkıların almanca söylendiği, duaların almanca yapıldığı bir ibadethane açıldı.

Reform, kutsal gün Şabbat'ı pazar gününe aktaracak kadar ileri giden Samuel Holdheim (1806-1860) ile evrime dayalı bir yahudilik kuramı öneren reformcu filozof Abraham Geiger*'in (1810-1874) kişiliğinde yandaşlar buldu. Reformcu görüşler Londra'da ve daha sonra ABD'de yayıldı, XX. yüzyılın ortalarına doğru alman göçmenlerin etkisiyle ABD'ye giren reform çok aşırı bir nitelik kazandı. Fransa' daysa fazla yankı uyandırmadı.

Alman reformcuların niyeti ayrı bir tarikat kurmak değil, tersine, hahamların yazdığı pek çok yapıt içinde amaçlarını doğrulayacak öğeler bulmaktı. Yenileştirilen dinsel ayin düzeni Almanya'daki büyük cemaatlerce uygulandı, daha sonra Amerika'da yayıldı. Bu konuda İsaac M. Wise yandaşı ılımlılar ile David Einhorn yandaşı radikaller karşı karşıya geldiler. Radikaller görüşlerini "Pittsburgh programı" olarak bilinen bir bildiriyle açıkladılar (1855). Bu bildiri, yalnızca çağdaş uygarlığın gereklerine uyarlanmış törenleri benimsiyordu. Ona göre, "İsrail bir ulus değil, bir dinsel cemaattır, Filistin'e dönmek emeli taşımadığı gibi bir kurban sunma tapınmasına da yer vermez" "Ruh ölümsüzdür". "Bu inanç, mutluluğu adalette bulan insan ruhunun tanrısal doğası üzerine kuruludur". "Bedenlerin yeniden dirilişi, cehennem ve cennet" düşüncesi de yadsınıyordu.

Ancak yeni yahudilik ideolojik yapıların değişimini kabul ediyordu. Bu nedenle, geleneksel din kurallarına saygının rolünü göz önüne alan Columbus programı (1937) "Torah'ın Tanrı bilincini ve ahlak yasasını (...) içerdiğini, yahudiliğin Filistin'in yeniden kurulmasına katkıda bulunması gerektiğini ve bunu yaparken Filistin'i, yalnızca ezilenlerin sığınacağı bir yurt değil, aynı zamanda yahudi kültürünün ve tinsel yaşamının merkezi yapmak gerektiği"ni vurguluyordu.

O dönemden bu yana Kutsal ittifak ve Vahiy gibi bazı dinsel kavramların önemi yeniden keşfedildi. Yeni yahudilik örgütlendi. Londra, Paris ve Cincinatti'de özel seminerler açıldı. Fransa'da İsrail Liberal birliği kuruldu (1906); bu birliğin izlediği yol Amerika'daki yeni yahudilik cemaatlerinin izlediği tinsel yola benziyordu. 1975'te bir bölünme oldu ve bir liberal yahudi hareketi ortaya çıktı.

YENİYAPAN, Kahramanmaraş ilinin merkez ilçesi Yeniköy bucağına bağlı köy; 524 nüf. (1990). Köyün yakınında, Ceyhan nehri üzerinde, XIV.-XVI. yy.'a ait Körsulu köprüsü.

YENİYERLİ sıf. Etnol. *Yeniyerli oturma*, yeni evli bir çiftin uyması zorunlu ve ne damadın anababasının, ne de gelinin anababasının köyü olan bir köyde oturmaya gitmesi anlamına gelen oturma biçimi.

YENİYETME a. Yeniyetmelik çağında olan kimse; ergen.

YENİYETMELİK a. Çocuklukla yetişkinlik arasındaki dönem; ergenlik.

YENİYUNANCA a. Modern yunan dili (eski yunanca ve ortaçağ'ya da bizans yunancasına karşıt olarak).

YENİYURT, Hatay ilinin Dörtyol ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 959 nüf. (1990).

YENİ ZAĞRA → NOVA ZAGORA.

YENİZAR a. Patol. Yeniden oluşan ve örttüğü ya da birleştirdiği zarla aynı nitelikler taşıyan, damar ağlı zar. (Bu özellikler onu yalancı zarlardan ve zara benzeyen oluşumlardan ayırır. Yenizarlar özellikle serozalar üzerinde gelişir ve periton, plevra yapışıklıklarında yer alırlar.)

YENİ-ZELANDA, ing. **New Zealand,** Okyanusya'da, Güney Büyük Okyanus' taki bir takımadadan oluşan devlet; 3 430 000 nüf. (1991). Başkenti *Wellington*. Resmi dili *ingilizce*.

YENİ-ZELANDA

COĞRAFYA

Avustralya'nın 2 000 km G.-D.'sunda, Güney yarıküre'nin ılıman kuşağında (34° -47° G. enlemi) yer alan Yeni-Zelanda, Cook boğazıyla ayrılan ve K.'den G.'e doğru 1 500 km boyunca uzanan başlıca iki adadan oluşur. Ülkede alçak basınçların ve büyük B. rüzgârlarının etkisi altında okyanus iklimi hüküm sürer. Ovalarda sıcaklık çok fazla değildir. South-İsland'daki Yeni-Zelanda Alpleri, Cook dağında 3 764 m'ye ulaşır. Dördüncü Zaman buzulları derin vadiler oymuş ve buralar, göllerle ya da denizle (fiyordlar) dolmuştur. Şimdiki buzullar da geniş yer kaplar. North İsland'da yer yer sönmüş yanardağlar (Egmont dağı) ve bazen püsküren yanardağlar (Ruapehu) vardır. Canterbury bölgesi dışında ovaların genişliği sınırlıdır; bu ovalar yılda birkaç metre yağış alan güney-batı dağlarına göre çok az yağış alır. Bazı dağlarda Güney yarıküre'ye özgü kozalaklılardan ve yalancı kayınlardan oluşan ve nadir kuşlara sığınak olan güzel ormanlar bulunmaktadır, ama çoğu yerde bunların yerini otlaklar, hatta başka ülkelere özgü çam ağaçlarından kurulu ormanlar almıştır.

Maori nüfusu, XIX. yy.'da Avrupalılar'a karşı girişilen savaşlar ve salgın hastalıklar yüzünden azaldı. XX. yy.'ın başından beri maori nüfusu yeniden ve gittikçe daha hızlı bir tempoyla artmaktadır. Bugün sayıları 300 000'i bulan Maoriler'e Cook, Tonga, Niue adalarından gelen Polinezyalılar (toplamı yaklaşık 40 000 kişi) eklenmiştir. Bununla birlikte nüfusun ezici çoğunluğunu takımadaların İngiltere'ye ilhakından sonra gelmeye başlayan ingiliz kökenli kolonların soyundan gelenler oluşturmaktadır. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra İngilizler'e Orta ve Güney Avrupa' dan gelen göçmenler (1947-1975 arasında 300 000 kişi) eklendi. Avrupalılar arasında doğal nüfus artışı, doğum oranının düşük olması nedeniyle Maoriler'e göre daha yavaştır.

Yeni-Zelandalılar'ın üçte ikisi North İsland'da yaşar ve bunların da yüzde 80'i kentlidir. Whangarei, Hamilton, Gisborne, Napier, Wanganui, Nelson, İnvercargill gibi bölgesel düzeyde önemli merkezlere

ülkenin dört büyük kenti eklenir: North İsland'da Auckland (ekonomik merkez), Wellington (sıyasal başkent), South İsland'da Christchurch ve Dunedin; bu dört kent nüfusun yarısını ve dönüştürme sanayilerinin çoğunu barındırır. Besin sanayilerinin yanı sıra, birkaç maden sanayisi (biraz kömür [2.4 Mt] ve doğal gaz) ve hidroelektrik santralı (30 TWh) vardır.

Tarımsal üretim (buğday, arpa, meyve ağaçları) sınırlı bir alanı kaplar. Yeni-Zelanda özellikle bir hayvancılık ülkesidir: sığır varlığı 8 milyon, koyun varlığı 56 milyon baştır. Yeni-Zelanda, nüfusuna oranla dünyanın en büyük koyun yetiştiricisidir. Yün, et ve süt ürünleri satışı, dışsatımın % 49,5'ini oluşturur. Büyük Britanya'nın AT'ye girmesi Yeni-Zelanda ekonomisine büyük bir darbe vurdu ve büyüme son yıllarda hemen hemen durdu. Ama ticaret dengesi aşağı yukarı korundu. Yeni müşterilerin (Japonya ve Ortadoğu, Güney Amerika'nın batı devletleri) ve yabancı yatırımların ülke ekonomisini yeniden canlandırması beklenmektedir.

TARİH

• *Sömürge döneminin başları (1642-1839).* Adanın ilk insan topluluğu olan polinezya kökenli Maoriler XIV. yy.'a doğru önce North İsland'a, sonra av ve tarım olanakları daha fazla olan South İsland'a yerleştiler. Hollandalı A. J. Tasman, buranın bir kıta olduğunu sanarak adaya kendi ülkesindeki Zeeland'ı anıştırsın diye "Yeni-Zelanda" adını verdi (1642). 1769-70'de Cook başlıca iki adayı dolaştı. Buraya ilk yerleşen Avrupalılar genellikle Avustralya'dan gelen balina avcıları ve kereste tacirleriydi. Bunlar bitmez tükenmez savaşlara girişen Maoriler'e ateşli silahlar satıyorlardı; aynı dönemde katolikler ve Church Missionary Society'ye (1814-1839) bağlı ingiliz protestanlar hıristiyanlığı adalarda yaymaya başladılar. Önceleri konsül olan William Hobson 1841'de, Waitangi antlaşması'nın (şubat 1840) ardından vali oldu; bu antlaşmayla Maoriler adalar üzerindeki egemenlik haklarını onları koruyacak olan ingiliz sömürgecilere bırakıyorlardı. Öte yandan, E. G. Wakefield'in kurduğu (1837) güçlü şirket, adaya 20 000'den fazla avrupalı çiftçi getirerek iki adayı Maoriler zararına sömürgeleştirmeye girişti, Maoriler'in yaşadıkları alan, North-İsland'ın ortasındaki pek verimli olmayan topraklara indirgendi.

• *Çatışmalar ve gelişme (1840-1914).* Maori savaşları (1840-1847) Avrupalılar'ın acımasız sömürgeleştirme hareketine karşı direnci dile getirir. Vali sir George Grey 1845'ten sonra barışı sağlamayı başardı, ülke önemli ölçüde federal nitelikli bir rejim çerçevesinde temsili bir hükümet tarafından yönetildi; 9 eyaletin toprak satımıyla para sağlamaya girişmesi yeni ırk savaşlarının başlamasına neden oldu. 1860-1870 arasındaki bu savaşlarda Maoriler ulusal ve dinsel kimliklerini ortaya koydular. Geri çağrılan sir George Grey barışı sağlayamadı ve 1870'ten sonra ingiliz çiftçiler en iyi maori topraklarını ele geçirdiler.

Gelişme, ancak güçlü bir merkezi hükümet kurularak sağlanabilirdi. Büyük borçlar bulan maliye yetkilisi J. Vogel'in çabalarıyla adalarda karayolları, köprüler, demiryolları yapıldı; fakat alınan borçlar 1895 yılına değin sürecek bir bunalıma yol açtı. Yün fiyatları düştü, göçmenler yerleşemez oldular, büyük toprak sahipleri topraklarının bölüştürülmesini kabul etmek zorunda kaldılar; tarım işleri ancak 1890'dan, yani soğutma yardımıyla Büyük Britanya'ya süt ürünleri ihraç edilmeye başlandıktan sonra gelişti. 1889'da ilki yapılan genel seçimler, küçük çiftçilere yaradı. J. Ballance (1891-1893) ve R. Seddon'un (1893-1906) liberal hükümetleri madenleri ve demiryollarını devletleştirdi, kadınlara oy, Maoriler'e temsil hakkı tanıdı, ilk sosyal güvenlik önlemlerini aldı, sendikalara kolaylıklar sağladı (1894 Reeves yasası) ve işçileri korudu. Bu çok ileri sosyal politika, göçmenlerin, özellikle asyalı göçmenlerin girişine kısıtlamalar getirdi. 1907'de Yeni-Zelanda ingiliz dominyonu oldu. 1912'den 1925'e kadar, toprak sahiplerine dayanan Reform partisi, edinilmiş haklara dokunmadan, bu "öğretisiz sosyalizm"i frenledi, bunun üzerine işçi hareketi ortaya çıktı.

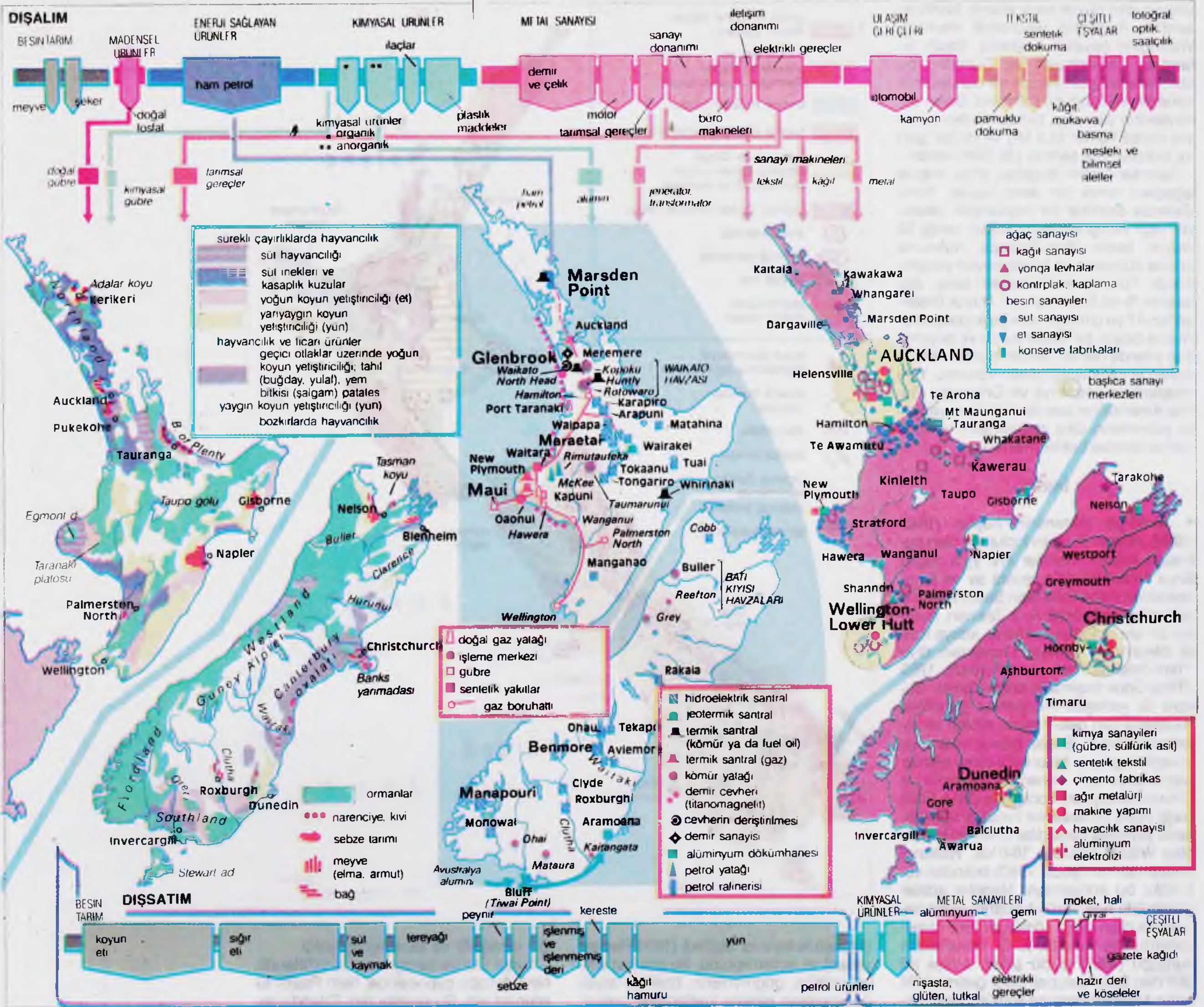
• *Bir savaştan ötekine (1914-1949).* Birinci Dünya savaşı'nda Yeni-Zelandalılar Avrupa'da savaştılar; savaş onların ingiliz imparatorluğuna bağımlılıklarını pekiştirdi (daha önce Boerler savaşı'na da katılmışlardı) ve Milletler cemiyeti'nden, Avustralya ve İngiltere'yle birlikte Samoa ve Nauru üzerinde manda hakkı elde ettiler. Başbakan W. Massey, Versailles barış görüşmelerine katıldı, ama o da kendisinden öncekiler gibi ülkenin bağımsızlığını elde etmeye çalışmadı. Ülke uygulamada geniş bir özerkliğe sahipti. Bununla birlikte, stratejik çıkarları Yeni-Zelanda'yı farklı davranmaya itti ve ülke İngiltere'yi Büyük Okyanus'taki japon nüfuzunu sınırlamaya zorladı (1922'de japon-ingiliz ittifakı sona erdi).

1929 bunalımı, 1914-1918 savaşı sırasında artan ihracatını önemli ölçüde aksatarak Yeni-Zelanda'yı ciddi biçimde sarstı. Coates'in Reformcu hükümeti (1925-1928), J. G. Ward'ın Liberal hükümeti (1928-1930), sonra Milliyetçi parti hükümeti (United Party'e dönüşen Liberal parti ile Reformcu parti koalisyonu) işsizliğin artmasını ve toplumsal huzursuzluğu engelleyemedi; 1935'te İşçi partisi tek başına iktidara geldi. Başbakan M. J. Savage, kırsal alanda refahı sağladı, kamu çalışmalarını artırdı, sendikal hakları yeniden tanıdı, 40 saatlik çalışma haftasını kabul etti, sosyal güvenliği sağlık hizmetlerine değin genişletti ve sanayiyi geliştirdi.

İkinci Dünya savaşı'nda Yeni-Zelanda hem Avrupa cephesinde, hem Pasifik'te etkin rol aldı. Bu savaşta Yeni-Zelandalılar, güvenliklerini sağlayan amerikan komutanlığının emrine girdiler. Bu durum sömürge bağını zayıflattı ve İşçi partisi'nden olan Başbakan P. Fraser, Birleşmiş milletler'in kuruluşu sırasında küçük ulusların sözcülüğünü yaptı. Savaşın yarattığı gerilim, 1949'da İşçi partisi'nin bozguna uğramasına ve Milliyetçi parti'nin zafer kazanmasına yol açtı.

• *1949'dan bu yana.* Milliyetçi parti K. Holyoake'ın yönetiminde, 1949'dan 1957'ye, sonra 1960'tan 1972'ye kadar iktidarda kaldı; İşçi partisi ise % 40'lık oy potansiyeliyle gücünü korudu. Aslında iki parti de sanayinin gelişmesini desteklemek ve *Welfare State*'le kazanılanları korumak için ekonominin belli bir oranda denetlenmesinden yanadır; bunlara itiraz, 1966'da % 9 oranında oy alan Sosyal kredi partisi'nden gelmektedir. Soğuk savaş Yeni-Zelanda'yı Amerika yanlısı bir siyaset izlemeye itti: PASİFİK KONSEYİ (1951) ve GÜNEY-DOĞU ASYA ANTLAŞMASI ÖRGÜTÜ'ne (1954) katılma, Kore'ye, sonra 1965-1971 arasında Vietnam'a asker yollama. Bu siyaset iki partiyi birbirinden ayırdı, ABD'ye verilen bu aşırı destek şiddetli tepkilere yol açtı. Yeni-Zelanda birliklerinin Vietnam'dan geri çekilmesi (oldukça geç) Milliyetçi parti'nin bozguna uğramasını ve N. Kirk önderliğindeki İşçi partisi'nin iktidara gelmesini engelleyemedi.

Kirk'ün hükümeti Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıdı, Vatikan'la, diplomatik ilişki kurdu ve Mururoa'daki fransız nükleer silah denemelerine karşı açık tavır aldı; 1972-1974 arasında Fransa'yla gerilimli ilişkiler yaşandı. Fransız hava denemelerinin son

EKONOMİ

bulması, Başbakanlığa W. Rowling'in gelmesi (N. Kirk'ün eylül 1974'te ölümünden sonra) bu sorunu çözmeye yardımcı oldu. İngiltere'nin AET'ye girmesinden sonra, Yeni-Zelanda etkinliklerini çeşitlendirmek zorunda kaldı, Asya'ya ve özellikle Japonya'ya açılmaya yöneldi. Petrol bunalımına bağlı bu yeniden düzenleniş, ülkede işlerin duraklamasına ve 1975'te milliyetçilerin R. Muldoon'un yönetiminde iktidara gelmesine yol açtı.

1975'ten sonra, büyüme tümüyle durdu, etkin nüfusun % 8'i işsiz kaldı ve bundan özellikle maori azınlığı etkilendi. 1981 seçimlerini az farkla kazanan Muldoon yavaş yavaş sanayi ve enerji alanında büyük projelere girişti; yeniden üretken duruma gelen tarım sektörü de unutulmadı. Muldoon hükümeti geleneksel serbest pazar politikasından uzaklaştı; ücret ve fiyatları dondurdu (1982), bankaların kredi politikalarına, faiz oranlarına müdahale etti. 1984 seçimlerini kazanan İşçi partisi başkanı David Lange Başbakan oldu. İşçi partisi ağustos 1987'deki seçimleri daha büyük bir çoğunlukla kazandı. Ancak Başbakan Lange ağustos 1989'da istifa etti; yardımcısı Geoffrey Palmer Başbakan oldu.

İşçi partisinin iktidarı 7 yıl sürdü. Ekim 1990'da Milliyetçi parti seçimi kazandı ve Jim Bolger başbakan oldu. Yeni kabine eski hükümetin ekonomide liberalleşme politikasını sürdürdü ve bir özelleştirme programı uygulayarak bazı maddelerin (içki, tütün, petrol) vergilerini artırdı. Sonuç olarak bir yandan tüketim azalırken bir yandan da işsizlik arttı (aralık 1991'de faal nüfusun % 10,3'ü). Başbakan Jim Bolger ağustos 1986'dan beri gergin olan Yeni-Zelanda-ABD ilişkilerini düzeltmek istediklerini açıkladı.

ASKERİ TARİH

1900'de zorunlu beden eğitimi dersleri (14-16 yaş arası *junior cadets*) ve temel askeri eğitim (16-18 yaş arası *senior cadets*) başladı. 1907'den sonra Yeni-Zelanda ordusu kuruldu. 18-25 yaş arasındaki tüm erkekler belli dönemlerde "milli muhafız" birliklerinde hizmete çağrılır, 25-30 yaş arasında ihtiyata alınırlar. Sayısı son derece az olan sürekli askeri birlikler personelin eğitimi ve hazırlanması görevini üstlenir.

Yeni-Zelanda böylece denizaşırı ülkelere de asker yollayabilmiştir. Birinci Dünya savaşı sırasında ANZAK* birliklerinde yer alan 98 000 asker, Ortadoğu'ya (Çanakkale, Filistin ve Süveyş) gönderilmiş, Fransa'da ve Balkanlar'da 16 000 ölü verilmiştir.

1918'den sonra önemli ölçüde sınırlanan bu ordu 1930'da 600 kişilik sürekli bir güce, 30 000 kişilik bir milli muhafız gücüne sahipti, 1941'de japon tehdidi baş gösterince ülke tarihinde görülmemiş bir biçimde ordusunu güçlendirmeye girişti, halkın üçte bire yakını silah altına alındı. Bu birlikler (temmuz 1942'de 154 000 kişi) 124 000 kişilik bir "Home Guard*" ile bir seferi ordudan oluşuyordu. Seferi ordu general Freyberg'in komutası altında Yunanistan'da, Afrika'da ve İtalya'da başarılar kazandı. Hava kuvvetleri Pasifik'te ABD, Malezya'da İngilizler tarafından Japonlar'a karşı girişilen saldırılara katıldı.

Günümüzde Yeni-Zelanda'nın küçük bir ordusu vardır. Muvazzaf askerlerden oluşan bu ordu 13 000 kişiyi kapsar, askerlik hizmeti dolayısıyla oluşan birliklerle güçlendirilir. 1980'den beri Singapur'da ayrı bir tabur bulunmaktadır.

EDEBİYAT

Yeni-Zelanda edebiyatının gerçek başlangıcı 1930'lardan önceye uzanmaz. Bu ülkede ortaya konan yapıtların gösterişsizliği ülkenin uzak ve her yerden soyutlanmış olmasıyla yakından ilgilidir. Ayrıca yetenekli yazarların büyük bir bölümü çoğu zaman Katherine Mansfield gibi Avrupa'ya ya da Douglas Stewart gibi Avustralya'ya göç etmiştir. Günümüzde ABD etkisiyle dengelenen büyük britanya edebiyatının uzun süreli etkisi de bu uzaklık ile açıklanabilir.

Yeni-Zelanda'da yazılan ve yayımlanan ilk yapıtlar henüz 1854'te sir George Grey tarafından derlenen maori efsaneleriyle ilgiliydi. Ayrıca sömürgeliler ülkeye ilk gelenlerin yaşamını konu alan uzun öyküler ve anılar yazdılar. Bu yazarlar arasında E. G. Wakefield, J. E. Gorst ya da *Old New Zealand*'ı (1863) yazan F. E. Maning sayılabilir. Ülkede birkaç yıl kalan ingiliz yazar

Samuel Butler bu deneyimini *A First Year in Canterbury Settlement*'ta (1863) anlattı. XIX. yy.'ın bu ikinci yarısında Major B. Stoney gibi yazarlar, romanlarında özellikle öncülerin yaşamını anlatmaya yöneldiler. Henüz o yıllarda çoğu zaman Victoria dönemi şiirine öykünen bazı şairler çıktı: A. Domett (1811-1887) Maoriler ile ilgili *Ranolf and Amohia* (1872) adlı epik bir şiir, Thomas Bracken (1843-1898) ise ülkenin ulusal marşını yazdı. John Barr (1809 -1889) iskoçya lehçesini kullanarak ötekilerden ayrıldı.

90'lı yıllarda ulusçu duygular doğdu. Bu çizgideki yazarlar arasında *The Long White Cloud* (1898) adlı tarihsel yapıtında Yeni-Zelanda'nın gelişmesini ince bir dille anlatan William Pember Reeves ile baladlar yazan Jessie Mackay sayılabilir. XX. yy.'ın başında tarihsel bir roman yazan William Satchell (1860-1942) ile yapıtında büyük bir çiftlikte geçen yaşamın derin bir çevrebilimsel incelemesini yapan W. H. Guthrie-Smith (1861-1940) dikkat çekti. Öte yandan, Nelle Scanlan, *Pencarrow* (1932) adlı roman dizisinde Yeni-Zelanda'da yaşanan bir yüzyılın kroniğini sundu.

30'lu yıllarda edebiyatta gerçek bir patlama görüldü. Birçok dergi yayımlanmaya başlandı. 1932'de aucklandlı bir öğrenci topluluğunca çıkarılan ve çok etkili olan *Phoenix*'in ömrü kısa sürünce 1947'den sonra aynı çizgiyi *Landfall* sürdürdü. Artık yazarlar kendilerini tümüyle yeni-zelandalı saymaya başladılar. R. A. K. Mason (1905-1971), Charles Brasch (1909 -1973) ya da Allen Curnow (doğm. 1911) gibi şairler ingiliz edebiyatına karşı kendilerini savunma çabası ile yeni-zelandalı ulusçu coşku arasında bir denge kurmayı başardılar. Bundan sonra Robin Hyde (1906-1939), James K. Baxter (1926-1972), Louis Johnson (doğm. 1924) ve Fleur Adcock (doğm. 1934) ile şiir güç kazandı. Yeni-Zelanda şiirinin büyük bir bölümüne ulusal görünümler yansıdı.

30'lu yıllarda başlayarak R. Finlayson, sonra da D. Ballantyne (doğm. 1924) ile öyküde bir gelişme izlendi. Gerek öykü, gerek romanda en etkili yazar Frank Sargeson (doğm. 1903) oldu.

Bunalım yıllarında üç romancı göze çarptı: John A. Lee, Robin Hyde ve John Mulgan (1911-1945). Üçü de toplumsal romanlar ortaya koydular.

40'lı ve 50'li yıllarda roman pek gelişme göstermedi. Buna karşılık 1957'de Janet Frame (doğm. 1924) ilk romanı *Owls do Cry*'i yayımlayarak ülkesinin imgelemi, şiirsel yeteneği en güçlü ve belki en yıkıcı romancısı olarak kendisini kabul ettirdi. Bu dönemin yazarları arasında Maurice Duggan (doğm. 1922), Maurice Shadbolt (doğm. 1932), romanlarında çocukluk ve ilk gençliğinden söz eden İan Cross (doğm. 1925), eğitimle ilgili bir roman ve anglosakson kültürü ile maori kültürünü karşı karşıya getiren bir yapıt yazan Sylvia Ashton-Warner'in adları anılabilir. Maori ve "pakeha" (Beyazlar) ırklarının ve kültürlerinin -kimi zaman çok şiddetli olabilen- bu karşılaşması birçok yapıtın, özellikle de Errol Brathwaite'in (doğm. 1924) yazdığı ve bir önceki yüzyılın maori savaşlarını konu alan roman üçlüsünün temasını oluşturdu.

Öte yandan bazı maori yazarlar da görüldü. Bunların en ünlüsü *Pounamu Pounamu* (1972) adlı bir öykü kitabı ile *Tangi* (1973) ve *Whanau* (1974) gibi romanlar yayımlayan Witi T. İhimaera (doğm. 1944) oldu.

YENİ-ZELANDA ALPLERİ ya da **GÜNEY ALPLERİ,** Yeni-Zelanda'nın Güney adasındaki dağlara verilen ad.

YENİ-ZELANDA KETENİ a. Yeni-Zelanda'da yetişen, büyük sarı çiçekli, kökten sürme distik ya da yelpaze düzeni yapraklı, etli köklü çokyıllık büyük ve güzel bitki. (Bil. a. *Phormium;* zambakgiller familyası.)

YENİ-ZELANDA KOCA PAPAĞANI a. Yeni-Zelanda'nın yüksek dağlarında yaşayan, iri papağan. (Meyvecil beslenirse de bazı bireyleri koyunlara saldırarak yün ve yağ parçaları koparıp alır.) [Bil. a. *Nestor notabilis;* papağangiller familyası.]

YENLİ sıf. Yenleri olan; kollu: *Bol yenli bir mintan.*

YEN LİBIN ya da **YAN LİBEN,** çinli ressam (öl. 673). Çang'an'daki Tang sarayı'nda yüksek dereceli bir memur ve mimar-ressam olan sanatçı, öğretici nitelikteki tarihsel portreleriyle ün kazandı.

YENME a. Bir kimseyi yenmek eylemi; yengi, galibiyet.

YENMEK g. f. **1.** *Bir ülkeyi, bir ulusu, bir orduyu yenmek,* silah gücüyle ona boyun eğdirmek, savaşta ona karşı üstünlük sağlamak, savaşı kazanmak: *Sayıca üstün bir düşmanı yenmek. Yavuz Sultan Selim Mercidabık'ta Memluklar'ı yendi.* **—2.** *Bir rakibi, bir ekibi yenmek,* herhangi bir karşılaşmada, yarışmada, oyunda ona üstün gelmek, onlara üstünlüğünü kabul ettirmek, onu alt etmek: *Bir arkadaşı tavlada, satrançta teniste vb. yenmek. Takımımız, güçlü rakibini açık farkla yendi.* **—3.** *Bir güçlüğü yenmek,* onu aşmayı, üstesinden gelmeyi başarmak: *Öğrenim hayatında karşılaştığı bütün güçlükleri azmiyle yendi.* **—4.** *Bir şeyi (soyut) yenmek,* bir engel olarak görülen kişisel bir eğilimi, bir duyguyu tutmak, bastırmak, onu ortaya koymaktan kendini alıkoymak: *Bu tembelliğini artık yenmelisin. Tehlike karşısında duyduğu korkuyu yenmek. Öfkesini yenmek.* **—5.** *Bir hastalığı yenmek,* onu ortadan kaldırmak, yok etmek: *Yakalandığı onulmaz hastalığı yendi. Tıptaki son gelişmeler sayesinde bu salgını da yeneceğiz.*

◆ **yenilmek** edilg. f. **1.** Bir savaşta, bir yarışta vb. başarısızlığa uğramak, kaybetmek, mağlup olmak: *Yenilen rakibini teselli etmek.* **—2.** Bir şey karşısında güçsüz, çaresiz kalmak, yenik düşmek; mağlup olmak: *Hayata yenilmek.* **—3.** *Yenilmez,* çok güçlü, yenilmesi, alt edilmesi çok güç.

◆ **yenişmek** işt. f. Birbirini yenmek (genellikle olumsuz anlamda kullanılır): *Bir türlü yenişemeyen güreşçiler.*

YENMEK → YEMEK.

YENSİZ sıf. Yenleri olmayan; kolsuz.

YENSON (Mutahhar), türk hekim (İstanbul 1911). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1937), aynı yerde biyokimya ihtisası yaptı (1941); doçent (1943), profesör (1949) oldu. Kürsü başkanlığına getirildi (1957). Lipschitz, Haurowitz ve Stary' nin yanında yetişen Yenson, çeşitli biyokimya konularında yaptığı 50 kadar deneysel inceleme, araştırmayla bağışıklık ve sindirim kimyası alanında bazı önemli bulgular sağladı. Başlıca yapıtları: *Tıpsal ve klinik laboratuvar çalışmaları, Biyokimya dersleri.*

YENTAİ ya da **YANTAİ,** Çin'de (Şandong) liman kenti, Şandong yarımadasının kuzey kıyısında; 422 500 nüf. (1990). Balıkçılık. Tersaneler. Besin sanayileri (et, balık, sebze ve meyve konservesi fabrikaları, damıtımevi). Motorlar.

Yentie lun *(Tuz ve demir üzerine tartışma),* İ.Ö. 81'de yazılan çin siyasal felsefe yapıtı. Konfuçiusçuların ve yasacıların, yönetim sorunları üzerindeki tartışmalı düşünceleri, bu yapıtta diyaloglar biçiminde sergilenir.

YEOMAN a. (ing. sözc.). Tar. **1.** Ortaçağ İngilteresi'nde mültezim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Soylu olmadığı halde saray'da ya da bir soylunun yanında çalışan kimse. **—3.** *Muhafız yeomanları,* İngiltere hükümdarlarının muhafızlığını yapan birlik. (1485'te Henry VII tarafından kurulan bu birlik eski askerlerden meydana geliyordu ve bugün artık yalnızca geçit törenlerine katılmaktadır. Muhafız yeomanları XVI. yy.'daki kıyafetlerini bugün de giyerler. Halk arasında *beefeaters* diye bilinen, Londra kulesi'nin muhafızları da onlar arasından seçilir.)

—ANSİKL. Yeoman eski anglosakson törelerine uygun olarak saray maiyetinde yer almakla birlikte, askerlik yapmakla da yükümlüydü. XIII. yy.'dan itibaren serflerin hızla özgürlüklerini kazanmaları, yeomanların köylü sınıfının en kalabalık kesimi haline gelmesini sağladı. O dönemden itibaren, bu küçük toprak sahipleri sınıfı, ingiliz toplumunun temel unsurlarından biri oldu. Kontluklarda seçme ve seçilme hakkını kazanmak için ödenmesi gereken vergilerden ötürü "yeoman", sözcüğü, Tudorlar ve Stuartlar İngilteresi'nde "zengin köylü" anlamında kullanıldı. XVIII. ve XIX. yy.'larda tarım alanında görülen büyük değişiklikler yeomanların neredeyse bütünüyle ortadan kalkmasına yol açtı.

YEOMANRY a. (ing. sözc.). **1.** Tar. Yeomanlar'ın bütünü. **—2.** Ask. tar. XVIII. yy.'ın sonunda kurulan ve daha sonra atlı piyade olarak kullanılan ingiliz süvari birliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. 1794'te örgütlenen yeomanry birlikleri, topraksahipleri ile büyük çiftlik sahipleri arasından seçilen gönüllülerden oluşuyordu; bunlar atlarını da birlikte getiriyorlardı. Fransa'daki Boulogne kampının yarattığı tehdit ülkeyi koruyacak bu birliklerin hızla düzenlenmesini gerektirdi: birliklerin mevcudu 1803'te 44 000'i buldu. Atlı piyadelerden oluşan yeoman birlikleri Boerler savaşı'nda da *Imperial Yeomanry* adıyla çarpıştılar. 1901'de yeniden örgütlenen Yeomanlar Birinci Dünya savaşı'na 53 alayla katıldılar ve Doğu cephesinde, Filistin ve Fransa'da savaştılar. Yeomanry daha sonra kara ordusu bünyesine alındı.

YEOVİL, Büyük Britanya'da (Somerset) kent, Yeo kıyısında; 25 500 nüf. Dikey gotik üslubunda kilise. Müze. Eldivencilik. Hava taşıtları yapımı.

YEPELEK sıf. *Yörs.* İnce yapılı, zarif, narin, sevimli.

YEPES (Narciso), ispanyol gitarcı ve besteci (Lorca 1927). 1947'de orkestra yöneticisi Ataúlfo Argenta'nın yönetiminde çalmaya başladı. 1950'de G. Enesco ve W. Gieseking ile çalışmak üzere Paris'e gitti. Özellikle *Yasak oyunlar* (Jeux interdits) [1952] adlı filmin müziğini yaptı. Kendi buluşu olan (1963) on telli bir gitarla Bach'tan çağdaş bestecilere uzanan bir repertuvarı vardır.

YEPYENİ sıf. (*yeni*'den pekiştirilerek). **1.** Hiç kullanılmamış, yıpranmamış çok yeni bir şey için kullanılır: *Yepyeni bir elbise giymek.* **—2.** Çok kısa bir süre önce ortaya çıkan, alışılmamış, görülmemiş çok yeni bir şey için kullanılır: *Yepyeni bir ürün. Yepyeni görüşler ileri sürmek.*

YER a. **1.** Gezinilen, ayakla basılan taban: *Yüzükoyun yere düşmek. Yere süt döküldü.* **—2.** Ekip biçmeye ya da üzerine bina yapmaya elverişli toprak; arazi: *Çorak bir yer. Ev yaptırmak için deniz kenarında bir yer aldılar.* **—3.** İnsanın yaşadığı güneş sistemi gezegeni; yerküre, dünya. (Bu anlamda büyük harfle başlatılır.) [Bk. *ansikl.* böl. İkonogr., Jeofiz. ve Jeokim.] **—4.** Herhangi bir işe yaraması açısından ele alınan ya da bir kimsenin, bir şeyin kapladığı alan: *Bu eşya fazla yer kaplıyor. Bana biraz yer açsana. Kıpırdayacak yerim yok. Yer kazanmak, kaybetmek.* **—5.** Bir şeyin, bir kimsenin bulunduğu nokta, alan, konum: *Yerinden kıpırdama. Türkiye'nin yerini haritada işaretleyin. Stratejik bakımdan önemli bir yer.* **—6.** Bir kimsenin, bir şeyin bulunması, durması gereken nokta, alan: *Her şeyi yerine koymak. Bekçi yerinde değildi. Yerinize dönün. Oyuncular yerlerini aldılar.* **—7.** Bir olayın meydana geldiği belirli yer; mahal: *Cinayet yerine dönmek. Muhabi-*

yeni-zelanda keteni

yeni-zelanda koca papağanı
(Nestor notabilis)

Ch. Lenars-Atlas-Photo

muhafız yeoman

rimiz olay yerinden bildiriyor. Doğum tarihi ve yeri. **—8.** İşlevleri ya da orada olan biten bakımından ele alınan mekân: *Bu kahve gençler için bir buluşma yeridir. Gezi sırasında görülecek yerleri saptamak. Park yeri.* **—9.** Bölge, ülke: *Yeni yerler görmek.* **—10.** Yaşanılan, oturulan, yurt edinilen toprak, kent, mahalle, ev vb.: *Bizi yerimizden yurdumuzdan etti.* **—11.** Bir taşıtta, bir salonda vb. bir kimsenin oturması için ayrılmış koltuk, sandalye: *Otobüste birçok boş yer vardı. Bu yer başkasına ayrılmış.* **—12.** Otel, motel vb. yerlerde kalınacak oda, yatılacak yatak: *Bu mevsimde turistik bölgelerde hiç yer bulunmaz.* **—13.** Bir kimsenin bir kuyruktaki sırası, bir sıradaki konumu: *Yerimi iki dakika tutar mısınız? Şimdi geliyorum.* **—14.** Bir şeyin belirlenmiş bölümü: *Her yeri aşınmış bir manto. Burası evin en pis yeri. Ağrıyan yerinizi gösterin.* **—15.** Bir şeyin izi: *Ameliyat yeri belli oluyor. Sökülen dikişlerin yeri belli oluyor. Ütü yeri.* **—16.** Bir kimsenin, bir şeyin özel bir yanı: *Onu en hassas yerinden vurdunuz.* **—17.** Bir kimsenin toplumsal durumuna, çevresine, kültürüne, zevklerine uygun konumu: *Senin yerin o insanların yanı değil.* **—18.** Mevki, görev: *Son atamalarda yerinde kaldı. İlk açılacak yere siz atanacaksınız.* **—19.** Bir kimsenin ya da bir şeyin kazandığı önem: *Yaşamında çocukların, müziğin büyük bir yeri var.* **—20.** Herhangi bir bağlama göre bir kimsenin, bir şeyin konumu, durumu: *Petrolün yurt ekonomisindeki yeri. Bir olayın, bir kahramanın mitolojideki yeri.* **—21.** Bir şeyin etkinlik, özgürlük alanı: *İmgeleme hiç yer vermeyen bir iş.* **—22.** Bir iş için uygun zaman ya da mekân: *Yerini ve zamanını iyi ayarla. Yerinde söylenen bir söz. Şimdi bu sözün yeri mi? Tartışmanın yeri değil.* **—23.** *Bir kimsenin yerinde, yerine,* onun durumunda, onun durumuna: *Senin yerinde olsaydım cevap vermezdim. Kendinizi benim yerime koyun.* **—24.** *Bir kimsenin, bir şeyin yerine,* onun karşılığında, onun işini, işlevini üstlenerek: *Teknik bir arıza nedeniyle iptal edilen bu programın yerine bir film izleyeceksiniz. Tatlı yerine peynir yemek. O gitmiyor, onun yerine ben gideceğim.* **—25.** *Yer açmak,* bir kimsenin oturması için sıkışarak ona yer vermek; bir işe ya da makama erişmek isteyenlere olanak vermek: *Arkadan gelenlere de yer açmak gerek.* || *Yer almak,* bir yerde, bir şeyde bulunmak. || *Yer bulmak,* oturacak yer ele geçirmek; bir işe, görevini sürdüreceği bir yere yerleşmek. || *Yer cücesi,* ufak tefek, sinsi, kurnaz kişi. || *Yer değiştirmek,* bulunduğu yerden başka bir yere göçmek. || *Yer demir gök bakır,* çorak ve sıcak bir yer; hiçbir yerden yardım görme umudu ve olanağının kalmadığı, bütün kapıların kapalı olduğu bir durumu vurgulamak için söylenir. || *Yer edinmek,* bir ortamda belli bir önem, belli bir saygınlık kazanmak: *Gösteri dünyasında kendine bir yer edinmek oldukça güçtür.* || *Yer etmek,* iz bırakmak; iyice yerleşmek. || *(Bir kimseyi) yer kabul etmez,* çok kötü işlere girmiş çıkmış, günahkâr kimseler için söylenir. || *Yer kaplamak,* oldukça geniş bir alana yayılmak. || *Yer öpmek,* bir büyüğün önünde saygısını göstermek için eğilmek (esk.). || *Yer sofrası,* yerde örtü üzerine ya da tepsi, yemek tahtası vb. üstüne kurulan sofra. || *Yer tutmak,* kalabalık bir yerde birine oturacak yer ayırmak; yer kaplamak: *Masa, odada büyük bir yer tutuyor;* bir konu ya da alanda bir işlevi olmak: *Tiyatro insan eğitiminde önemli bir yer tutar.* || *Yer vermek,* kendi oturduğu yeri başkasına sunmak: *Yaşlılara yer vermek;* kapsamı içinde bulundurmak, önemini belirtmek: *Gazetelerin tümü bu olaya yer veriyor;* grup içine almak: *Böyle bozguncuları aranızda yer vermeyin.* || *Yer yarılıp içine girmek, yer yarılıp yerin dibine girmek;* sözkonusu bir şeyse, bir türlü bulunamamak; bir kimseyse, çok utanmak. || *Yer yatağı,* yere serilen yatak. || *Yer yer,* bazı yerlerde, aralıklı olarak: *Gövdesinde yer yer kabarcıklar oluştu.* || *Yer yerinden oynamak,* bir kargaşa, karışıklık yaşanmak. || *Yer yurt,* yerleşilen, oturulan, yaşanılan yer. || *Yerden bitme,* çok kısa boylu; türedi. || *Yerden göğe kadar,* pek çok, tümüyle: *Yerden göğe kadar haklısınız.* || *Yerden selam, yerden temenna,* eli yere doğru uzatarak verilen selam (esk.). || *(Birini) yerden yere çalmak, yerden yere vurmak,* hırpalamak; değişik yönlerden saldırarak onu aşağılamak. || *Yere bakan yürek yakan,* sessiz, yumuşak başlı göründüğü halde gizlice dolaplar çeviren, kötülükler yapan kimse için kullanılır. || *Yere bakmak,* yaşlı kimseler için, ölümü yakın olmak. || *Yere batasıca, yere batsın,* "yok olsun, varlığı ortadan kalksın" anlamında kullanılan ilenç sözü. || *Yere batmak,* yok olmak. || *Yere çalmak,* hızla yere vurmak, bir şeyi fırlatmak, atmak: *Öfkemden sürahiyi yere çalıp parçalamak istedim.* || *Yere geçsin,* yere batsın. || *(Bir kimseyi) yere göğe koymamak, koyamamak,* çok önemsediği birini nasıl ağırlayacağını, onu memnun etmek için ne yapacağını bilememek, aşırı ölçüde ilgi ve yakınlık göstermek: *Orada kaldığım sürece doğrusu beni yere göğe koymadılar.* || *(Birini) yere sermek,* bir kimseyi yenmek ya da vurup öldürmek. || *Yere vurmak,* bir kimseyi kötü bir duruma sokmak. || *Yeri gelmek,* sırası, uygun zamanı gelmek: *Yeri gelince ben ona her şeyi anlatırım.* || *Yeri göğü ben yarattım demek,* kendini herkesten üstün görmek, çok gururlanmak. || *Yeri göğü birbirine katmak,* büyük bir telaş ve heyecan yaratmak: *Bağırıp çağırıyor, yeri göğü birbirine katıyordu.* || *Yeri göğü tırmalamak,* dayanılmayacak ölçüde, acı, sancı ya da ağrı çekmek. || *Yeri değil,* zamanı, sırası uygun değil. || *Yeri olmak,* saygınlığı bulunmak. || *Yeri öpmek,* "yere düşmek" anlamında alay yollu kullanılır. || *Yeri soğumadan,* ayrılığın üzerinden çok geçmeden: *Giden konukların yeri soğumadan yenileri geldi.* || *Yeri yurdu belirsiz,* nerede kaldığı, nerede bulunabileceği bilinmeyen, serseri. || *Yeridir,* uygundur, doğaldır, yapan haklıdır. || *Yerin dibine geçmek, batmak, girmek,* aşırı ölçüde utanıp sıkılmak, mahçup olmak; arandığı halde bir türlü bulunmamak. || *Yerin kulağı var,* ne kadar sakınılırsa sakınılsın gizli bir konuşmayı duyan birileri olur. || *Yerinde,* uygun: *Yerinde bir davranış;* iyi, yeterli: *Adamın neşesi yerinde.* || *Yerinde duramamak,* sürekli devinim halinde olmak, sevinç ya da heyecandan içi içine sığmamak: *Onlar gelecek diye yerinde duramıyordu.* || *Yerinde saymak,* yürür gibi yaparak sürekli biçimde ayağının birini kaldırırken ötekini indirmek; bulunduğu yerden daha ileri gidememek; ilerleyip gelişememek, yükselmemek: *Biz bu anlayışla daha yıllarca yerimizde sayarız.* || *Yerinde su mu çıktı?,* hiçbir zorunlu neden yokken yerini bırakanların bu tutumunu kınamak için söylenir. || *Yerinde yeller esmek,* artık o yerde olmamak, yok olmak: *Eski okulumuzun yerinde bugün yeller esiyor.* || *Bir kimsenin, bir şeyin yerine geçmek, yerini almak,* onun görevini, işlevini üstlenmek, onun yerine kullanılabilmek. || *Yerine gelmek,* yapılmak, gerçekleştirilmek: *İsteğinizin yerine gelmesine çalışacağım;* daha önceki durumuna kavuşmak: *Neşesi yerine geldi.* || *Yerine getirmek,* gereğini yapmak: *Emirleri yerine getirmek;* eski durumuna kavuşturmak: *Bir bardak şarap neşemi yerine getirdi.* || *Bir kimseyi, bir kimsenin yerine koymak,* bir kimseye, bir kimse gözüyle bakmak, onu o saymak: *Ben onu kardeşimin yerine koydum.* || *(Bir şeyi) yerine koymak,* yitirilen, elden çıkarılan bir şeyin kendisini ya da benzerini sağlamak: *Yitirilen malların yerine yenisini korsunuz, canınıza bir şey olmadı ya.* || *Yerine oturmak,* bir şey sözkonusuysa, iyi yerleşmek; bir düşünce, durum vb. ise herkesçe, benimsenir olmak, yerleşmek: *Bu kavramlar hele bir yerine otursun, tartışmaların yönü de değişecek.* || *(Bir kimsenin, bir şeyin) yerini almak,* yerine geçmek. || *(Kendi) yerini almak,* kendisine ayrılan yerde durmak: *Salonun sağında yerimizi aldık.* || *Yerini bulmak,* bitki sözkonusuysa, yeri gelişmesine elverişli özellikler taşımak; beğenmek. || *Yerini bulmak,* yerine gelmek; kendine yakışır, kendine uygun durumu bulmak. || *Yerini doldurmak,* görevinin gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip olmak. || *Bir kimsenin yerini doldurmak,* o görevi daha önce yapan kişi kadar başarılı olmak, onu aratmamak. || *Yerini ısıtmak,* bir yerde uzun süre kalmak. || *Bir şeyin, bir kimsenin yerini tutmak,* onların işlevini, rolünü üstlenmek, üstlenebilmek. || *Yerini yapmak,* bir şeyi elde etmek amacıyla önceden girişimde bulunmak; ortam hazırlamak. || *Yerle beraber,* yer düzeyinde. || *Yerle bir etmek (olmak), yerle yeksan etmek (olmak),* bir yapıyı temeline kadar yere indirmek, taş taş üstünde bırakmamak; yok etmek. || *Yerle gök bir olsa,* sonu ne olursa olsun. || *Yerlerde sürünmek,* acınacak, sefil bir durumda bulunmak. || *Yerlere kadar eğilmek,* aşırı ölçüde saygı göstermek. || *Yerlere geçmek,* büyük bir utanç duymak. || *Yerleri süpürmek,* saç, etek vb.'den söz ederken, çok uzun olmak.

—Ask. *Yer ölçmeli atış planı,* topçu atışlarının hazırlanıp yapılması için topçu ateş idare merkezinde kullanılacak atış planlarının bir türü. || *Yerinde değiştirme,* bir üst komutanın verdiği emirle, bir birliğin tamamı ya da bir kısmının, yeni gelen bir birlik tarafından muharebe bölgesinde değiştirilmesi. (Değiştirilen elemanların muharebe görevi ve tahsis edilen harekât bölgesiyle ilgili sorumlulukları, yeni gelen birlik tarafından üstlenilir. Yeni gelen birlik, verilen emir doğrultusunda harekâtı sürdürür. Harekât yeniden başlamadan, değiştirilen elemanlar geri çekilirler. Bu harekât, değiştirme harekâtının bir türüdür.) || *Yerinde saymak* → SAYMAK.

—Bahç. *Yer örtücü bitki,* çıplak bir toprağı kaplamak ya da erozyondan korumak için kullanılan yayılıcı kısa boylu bitki (cezayirmenekşesi, koyunkıran, bazı dağmuşmulaları).

—Binc. *Yere yakın,* karnı geniş ve yere yakın atlar için kullanılan deyim. Bunlara güçlü at gözüyle bakılırsa da, aslında bir üstünlükleri yoktur.

—Biyol. *Belirli yer,* yeni bir türün örnek tipinin ya da bir koleksiyona konacak bir örneğin bulunduğu ve mümkünse coğrafi koordinatları ile belirtilen kesin yer. || *Boş yer,* belirli bir noktada, yeni doğal koşullardan doğan ya da insan elinin işe karışmasıyla ortaya çıkan ve canlıların barınmasına elverişli olan yeni ortam (suların içinden yükselen kumsal, yeni oluşan volkanik ada, baraj yapımıyla meydana gelen göl, insan tarafından açılan kanallar, tuzlaların atık suları, kaplıca suları vb.). [Boş yerlerin canlı topluluklarınca doldurulması tohumların ya da sporların yayılma yeteneğine bağlıdır. Kanatlı hayvanlar (kuşlar, yarasalar) karadaki boş yerleri yuvalanma ya da kışlama yeri olarak kullanabilirler; diğer hayvanlar ancak bitki örtüsü oluştuktan ya da bir su birikimi sözkonusuysa orada bitki üremeye başladıktan sonra yerleşirler.]

—Dilbilg. *Yer belirteci* → BELİRTEÇ. || *Yer tümleci,* bulunulan, gidilen, gelinen, geçilen yeri belirten tümleç.

—Dişç. cerr. *Dişlerin yer değiştirmesi,* bir ya da birden fazla dişin yavaş yavaş yer değiştirmesi. (Genellikle komşu ya da karşı gelen dişin yokluğu ya da kaybı ya da dişetine gömülü bir dişin gelişmesi sonucu meydana gelir.)

—Fels. Aristoteles'e göre, bir şey içeren cismin iç sınırı. (*Physika*'da [4, 1] Aristoteles, yeri "bir cismin hareketsiz zarfı" olarak tanımlar.) || *Yerine geçen,* bir başkasının yerini alan görüngüye denir.

—Geom. *Yer ekseni,* tasarı geometride iki izdüşüm düzleminin arakesiti. || *Yer koordinatları haritası,* Γ, S Riemann küresinin yarım büyük çemberi, f_0 da:

$$M \mapsto (\theta(M), \varphi(M))$$

olduğuna göre (S – Γ, f_0) haritası, burada θ ile φ, M nın küresel koordinatları olmak üzere

$f_0^{-1}(\theta, \varphi)=(\sin \varphi \cdot \cos \theta, \sin \varphi \cdot \sin \theta, \cos \varphi)$

gerçeklenmektedir. (f_0 ın görüntüsü $]-\pi,\pi[\times]0,\pi[$ dikdörtgenidir.)

—Güz. sant. ve Perspekt. *Yer çizgisi*, figüratif düzlemle yer düzleminin kesişmesiyle ortaya çıkan yatay çizgi. (Yapıtın [tablo, desen...] alt yatay çizgisini oluşturur.)

—Hayvc. *Yerden bitme*, karnı sarkık ve / ya da kısa bacaklı olan, böylece gövdesinin yere yakın olduğu izlenimini veren dörtayaklı evcil hayvanlara denir.

—Huk. *Kamuya açık yer*, herkesin girip çıkabildiği yer. (Kamuya açık yerler, zabıtanın denetimi altındadır.)

—İda. huk. *Yerinden yönetim*, kimi kamu hizmetlerinin devletin merkezi yönetimi dışında yer alan organlar tarafından yerine getirilmesi yöntemi. (Eşanl. ADEMİMERKEZİYET.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—İkt. *Yerinden yönetimli ekonomi*, iktisadi karar birimlerini birtakım hedeflere ulaşmaya zorlayan hiçbir emredici devlet planının ya da karar merciinin bulunmadığı ekonomi tipi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. *Yerinde yontmak*, taşları ocakta değil, kullanılacakları yerde işlemek.

—Koregr. *Yerde*, belli bir hareketin yerle bağlantıyı kesmeden yapıldığını belirten okul terimi.

—Küm. kur. *Yerine koyma şeması*, Zermelo-Fraenkel kümeler kuramının

$$(\forall x, \forall y, \forall y'(R(x, y) \& R(x, y') \Rightarrow y = y')) \rightarrow \forall u, \exists v, \forall y(y \in v \Leftrightarrow \exists x(x \in v \& R(x, y)))$$

formülüyle verilen belitler şeması, burada R, kümeler kuramının dilinin ikili yüklemler kümesini taramaktadır (yazılışı hafifletmek için R nin olası parametrelerine yer verilmemiştir). [Başka deyişle, her R ikili fonksiyonel (yani yukardaki gerektirmenin öncelini gerçekleyen) yüklemi için ve her *u* kümesi için, *u* nun R ile elde edilen görüntüleri bir *v* kümesi oluşturur. Yerine koyma şeması (kümeler kuramının öbür belitlerine eşlik eder), tanım teoremleri ve sonlu ötesi tanımlama şemalarını kanıtlamaya olanak verir, bu şemalar tanım ve geridönüşle tanıtlama teoremlerini sıra sayılarına genelleştirir.]

—Mad. oc. *Yerinde cevher*, maden yatağı içinde bulunan, ana kütleden koparılmamış mineral ya da kömür.

—Mant. *Yerine getirme*, nesneler ve önerme işlevleri arasındaki anlambilim bağıntısı. (Bir önerme işlevinin serbest değişkenleri bir nesnenin adıyla değiştirildiği zaman bu önerme işlevi doğru bir önerme durumuna geliyorsa, bu nesne o önerme işlevini yerine getiriyor demektir. Örneğin kar, "x beyazdır" önerme fonksiyonunu yerine getirir.) ‖ *Yerine konabilirlik*, bir şey için başka bir şeyin yerini alma olanağı. ‖ *Yerine koyma*, bir terimi bir başka terimle değiştirme. (Bir A formülünde bir *t* teriminin bir *x* değişkeninin yerine konması, *x* değişkeninin bütün serbest yeralışlarının hep aynı şekilde bir *t* yeralışıyla değiştirilmesine dayanan bir işlemdir.) ‖ *Özdeşlerin yerine konabilirliği ilkesi*, Leibniz'den kaynaklanan bu ilkeye göre, her önermede eşgöndermeli iki terim, sözcenin doğruluğunu değiştirmeden birbirinin yerini alabilir. (Örneğin, "Mehmet II, büyük bir hükümdardı" cümlesinde "Fatih", sözcenin doğruluk değerini değiştirmeden "Mehmet II' nin yerini alabilir.)

—Nöropsikol. *Yer belleği yitimi*, alışkın olunan yerlerde (kent, mahalle, ev) yerini, yönünü bulamama (Birçok olgu beyinde sağ arkada bir yerleşme odağının varlığını destekliyorsa da sendromun kaynağının iki taraflı olabileceği de büsbütün yadsınamaz.) ‖ *Yer kavramları yitimi*, bir harita üzerinde (bir kenti bulma), bir planda (yol saptama) bir yeri bulma ya da oradaki elemanlarla bir yerin (bir oda ya da mahallenin) planını çizme yeteneksizliği. (Olguların çoğunda sağ yarımkürenin arka tarafında bir lezyon bulunursa da sol yarımküre lezyonları da nadir değildir.)

—Oy. Pokerde kâğıt dağıtılmadan ortaya sürülen para. ‖ *Yer kâğıdı*, dağıtanın, oyunculara servis yaptıktan sonra açtığı ve kozu belirleyen kâğıt. ‖ *Yere gitmek*, pokerde iki oyuncunun başka para sürmeden ortadaki para için oynaması.

—Perspekt. *Yer düzlemi*, figüratif düzlemin tabanından geçen ve bu düzleme dikey olan itibari yatay düzlem.

—Sey. oy. *Yer kuklası* → KUKLA.

—Sig. *Yer kayması sigortası*, sigorta konusu bina vb. değerlerin bulunduğu yerde yer kayması ya da toprak çökmesi nedeniyle doğabilecek zarar ve hasarlara karşı sigorta.

—Sil. *Yerden havaya güdümlü füze*, karadan ya da bir savaş gemisinden bir hava hedefine fırlatılan füze. ‖ *Yerden yere güdümlü füze*, karadan ya da bir savaş gemisinden bir kara ya da deniz hedefine fırlatılan füze.

—Sirk. *Yer hareketleri*, akrobatların hiçbir yardımcı alet (ayaklık, halka, trapez vb.) kullanmadan yerde gerçekleştirdikleri hareketlerin tümü.

—Spor. *Yer hareketleri*, uygun bir zeminde, erkeklerde 60 saniye, kadınlarda 90 saniye süren jimnastik yarışması (kadınlarda müzik eşliğinde).

—Yerbil. *Yerine geçen*, yerine geçme olayından etkilenmiş bir mineral için kullanılır. ‖ *Yerine geçme*, bir kayaç içindeki bir mineralin, başlangıçtaki biçimini korumakla birlikte, molekül molekül başka bir mineralin yerini alması. (Başlangıçta aragonit yapısında olan bazı fosil kabukları tam bir yerine geçme sürecine uğrayabilir; örn. bugün silisleşmiş tebeşirli deniz kestaneleri ya da piritleşmiş ammonitler; fosilleşmiş ağaçlar, ancak odunsu dokuların silisleşmesiyle korunabilmişlerdir [taşlaşma]; dolomitleşme de bir yerine geçme olayıdır.) [Eşanl. EPİJENİ.]

—ANSİKL. İda. huk. *Yerinden yönetim*. Uygulama alanı bakımından yerinden yönetim yer ve hizmet yönünden olmak üzere iki biçimde görülür. Yer yönünden yerinden yönetim organları (mahalli ademimerkeziyet), belirli bir bölgede oturanların ortak gereksinmelerini karşılarlar: belediye, il özel idaresi, köy. Hizmet yönünden yerinden yönetimdeyse belirli bir kamu hizmetinin, merkez örgütünün dışındaki bir kamu kuruluşu tarafından yerine getirilmesi sözkonusudur. Kimi kamu hizmetlerinin kendi başlarına bağımsız hukuksal varlıkları olan kamu kurumları aracılığıyla yerine getirilmesinin nedeni bu hizmetlerin teknik özellikleridir. Hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları (örneğin PTT, TRT) belirli bir hizmet alanında ülke genelinde hizmet veren kuruluşlardır. Yerinden yönetim organlarının ortak özellikleri şunlardır: 1. devletten ayrı tüzel kişilikleri ve özerklikleri vardır; 2. ayrı bütçeleri vardır; 3. ayrı yönetim organları vardır; 4. merkez yönetiminin bu kuruluşlar üzerinde hiyerarşi denetimi yoktur, ancak idari vesayet denetimi vardır.

—İkonogr. Eskiler Yer'i Gaia, Rhea, Kybele* (Kybele'nin arabası), Demeter* ya da Ceres gibi tanrıçaların çizgileriyle canlandırmışlardır. Ara Pacis'in kabartmalarının birinde (Floransa, Uffizi) *Terra Mater*, başında, meyvelerden oluşan bir taçla, bir öküz ve bir koyunun arasında otururken ve kendine doğru gelen iki çocuğu kabul ederken canlandırılmıştır. Bu besleyici Yer figürü roman dönemi elyazmalarında da görülür: Bari katedrali ve British Museum' daki ilahi tomarları (minyatürler), Sankt Gallen'deki Tuotilo evangeliariumu (cilt).

—İkt. Yerinden yönetimli ekonomide, iktisadi karar birimleri (bireyler, gruplar, devlet), çeşitli bireysel planlarını, *piyasa* ve *para* aracılığıyla az ya da çok etkili bir biçimde eşgüdümlendirirler. Devlet, parasal, finansal ve sosyal siyasetiyle iktisadi evrim üzerinde etkili olmaya çalışmakla yetinir; fiyatların oluşmasında piyasanın ve işletmelerin serbestçe rol oynamasına izin verir; böylece müdahaleleri, çeşitli iktisadi birimlerin kararlarına saygı gösteren *dolaylı* ve *global* bir nitelik taşır. Kapitalist ülkelerin ekonomik rejimleri yerinden yönetimlidir.

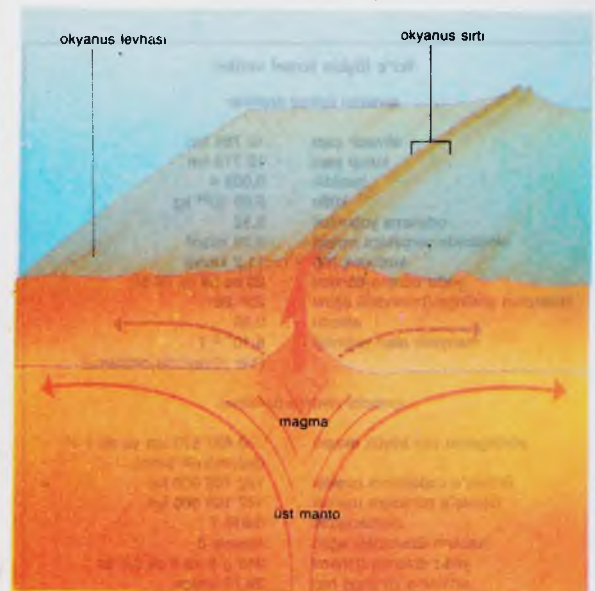
—Jeofiz. • *Gökbilimsel veriler.* Yersel gezegenlerin ilkörneği olan Yer, Güneş'in çevresinde zayıf dışmerkezli bir eliptik yörünge çizer ve Güneş'e ortalama uzaklığı 149,6 milyon kilometreyi bulur. Bu yörüngenin düzlemine *tutulum* denir. Merkezinin bu yörünge boyunca ötelenmesinden bağımsız olarak Yer, ağırlık merkezinden geçen bir eksen etrafında döner (kutuplar ekseni ya da coğrafi güney-kuzey ekseni). Güneş çevresinde dönüşü yıl* süresini ve mevsim*lere göre değişimleriyle birlikte, kutuplar ekseni çevresinde dönüşü de gün* süresini belirler. Bu iki devinimin hiçbiri düzenli değildir. (→ ÜGRÜM, TEDİRGİNLİK, DEVİNME.)

Yer'in biçimi, kutup ekseni doğrultusundaki hafif bir basıklık*la bir küre biçimine yakındır. Bu biçim esas olarak yerçekim kuvvetleriyle (Yer'e ait kütlelerin kendi aralarında egemen olan Newton çekimi) koşullanmıştır; bunlara *düzey yüzeyleri*'ni ve daha özel olarak *jeoit** belirleyen, dönmeden ileri gelen etkiler de eklenir. Kabarıklıklarından kaynaklanan düzgünsüzlükler göz ardı edildiğinde Yer, yarıbüyük ekse-

YER MANYETİK ALANI

OKYANUS DİPLERİNİN GENİŞLEMESİ

mantonun (1), bütünü içinde kabuğun (2, 3) ve anakara kabuğunun (4, 5), yüzde olarak, ortalama bileşim tahmini

	1	2	3	4	5
SiO_2	43,95	59,12	55,2	60,2	59,2
Al_2O_3	3,88	15,82	15,3	15,2	15,8
Fe_2O_3 / FeO	8,25	6,99	8,6	6,3	7,0
MgO	39,00	3,30	5,2	3,1	3,3
CaO	2,60	3,07	8,8	5,5	3,1
Na_2O	0,60	2,05	2,9	3,0	3,0
K_2O	0,22	3,93	1,9	2,9	3,9
TiO_2	0,57	0,79	0,22	0,7	0,8
P_2O_5		0,22	0,3	0,2	0,2

YER'İN YAPISI

Yer'e ilişkin temel veriler

ayırtedici fiziksel özellikler

ekvator çapı	12 756 km
kutup çapı	12 713 km
basıklık	0,003 4
kütle	$5{,}98 \cdot 10^{24}$ kg
ortalama yoğunluk	5,52
ekvatorda yerçekimi ivmesi	9,78 m/sn²
kurtulma hızı	11,2 km/sn
yıldız dönme dönemi	23 sa 56 dk 04 sn
ekvatorun yörünge üzerindeki eğimi	23° 26'
albedo	0,39
manyetik alan yeğinliği	$5 \cdot 10^{-5}$ T (Yer yüzeyinde ortalama)

ayırtedici yörünge özellikleri

yörüngenin yarı büyük ekseni	149 897 570 km ya da 1 ab (astronomik birim),
Güneş'e maksimum uzaklık	152 100 000 km
Güneş'e minimum uzaklık	147 100 000 km
dışmerkezlik	0,016 7
tutulum üzerindeki eğim	tanımla 0
yıldız dolanım dönemi	365 g 6 sa 9 dk 9,5 sn
ortalama yörünge hızı	29,79 km/sn

niyle yarı küçük ekseninin sırasıyla 6 378 ve 6 357 km olduğu, yani bağıl değere göre 1/300 mertebesinde bir basıklık gösteren bir dönme elipsoidi olarak betimlenebilir.

Bu çeşitli kavramlar, Yer üzerinde her noktanın konumunu kesinlikle belirlemeyi amaçlayan ve bunu tamamlayıcı nitelikte olmak üzere bu noktanın düşeyi boyunca yükselti kavramını da içine alan *jeodezi*'nin ve *coğrafi koordinatlar* sisteminin temelidir.

Yer'in kütlesi, yeryüzünde belirlenebildiği gibi, çekim alanının (ya da ağırlık alanının) yoğunluğuyla duyarlı olarak hesaplanabilir ayrıca da yapay uyduların hareketinin gözlemlenmesi, boyutlarının ve evrensel çekim değişmezi değerinin bilinmesiyle de bulunabilir. Böylece Yer'in toplam kütlesinin $5{,}98 \cdot 10^{21}$ t olduğu kesinlikle hesaplanmıştır; bu da ortalama $5{,}52 \cdot 10^3$ kg/m³'lük (suya göre 5,52'lik bağıl yoğunluk) bir özgül kütleye karşılık gelir. Bu kütlenin dağılımı eşmerkezli katmanlar olarak gerçekleşir ve böylece yoğunluklar, esas olarak derinliğin fonksiyonu olur.

Bir Güneş sistemi gezegeni olan Yer'e özgü ayırtedici özellikler arasında doğal uydusu -Yer'in kendi çekim hareketlerinin incelenmesinde dikkate alınması gereken ve gelgit olayında temel rol oynayan- Ay'ın ve görece güçlü bir manyetik alana sahip olma (diğer yersi gezegenlerinkiyle karşılaştırıldığında) özelliğinin varlığını unutmamak gerekir. Bu ayırtedici özelliklerin incelenmesi Güneş sistemi'nin oluşma koşullarının ve bugün 4,6 milyar yıl olarak tahmin edilen Yer'in yaşının tartışılmasında önemli bir rol oynar. (→ EVRENDOĞUM.) Yer'in manyetik alanına gelince, Yer'in, tarihi boyunca çok sayıda tersine dönüş geçirdiğine bugün kesin gözüyle bakılmaktadır (→ PALEOMANYETİKLİK); böylece, kimi jeolojik çağlarda Yer ancak çok zayıf bir mıknatıslanma gösterebilmiştir.

• *Yer'in kökeni ve kronolojik tarihi.* Bugün de, çözülmesi gereken çok büyük sorunlar vardır. Nitekim, yerküremizin kendi kökenine ait (Ay'a ilişkin olan sorunun da bağlı olduğu sorun) çeşitli varsayımlar ortaya atılmıştır. Bunlardan en yaygın olanına göre, Yer, çekim kuvvetlerinin ve çeşitli enerji dönüşüm süreçlerinin birleşik etkileri altında (özellikle yerçekimsel "yoğuşma" enerjilerinin açığa çıkması ve nükleer tepkimelerden kaynaklanan açığa çıkma) bir gaz kütlesinin içinde art arda gelen ve giderek artan yoğuşma ve çökelmeyle oluşmuş olmalıdır. Şu halde, birçok gökcisminin oluşmasında ya da dönüşümlerinde işe karışan süreçlerden tamamen farklı olmayan süreçler sözkonusu olmalıdır, fakat bunlar, ancak bu dönüşümlerin tümünde işe karışan nicel öğeler değerlendirilebildiklerinde gerçek bir bilgi çerçevesinde yer alabilirler. Radyoaktif dönüşümlerin bilinmesi yalnızca Yer'in yaşının yeniden hesaplanmasını sağlamakla kalmamış, Yer kabuğunun oluşması üzerindeki diğer kuramların da yeniden değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu sonuncu sorunla ilgili olarak, *büzülme* ya da *genişleme* halindeki bir yerküreye ilişkin iki karşıt kuramla ilgili giderek daha kesin kanıtlar birbirleriyle çatışmıştır; en fazla doğrulanan genişleme varsayımının da gitgide kendini kabul ettirmeye başladığı görülmektedir. Diğer varsayım olan büzülme varsayımı, belirli bir süre, karaların ve denizlerin şimdiki dağılımını ve özellikle anakaralarımızın özgül biçimlerini açıklayabilecek gibi gözüken, ilginç dörtyüzlü kuramının desteğini almıştı. Fakat bu kuram mekanik bakımından desteklenemez olarak ortaya çıkmış, oysa okyanus diplerinin genişlemesi ve anakaraların sürüklenmesi üzerindeki kuramlar, okyanus sırtları tarafından oynanan temel rolü ortaya koyan (yaklş. 1965'ten beri) somut bir deneysel katkı sağlamışlardır. Bu sırtlar, sözgelimi Atlas okyanusu'nun ortasında uzunlamasına sürüp giden sırt, altta yer alan, bazalt karakterli bir magmanın sürekli açılmasının ürünü olarak bilinmektedir; bu magma her iki tarafa doğru devrilirken durmadan yeni deniz dipleri oluşturmakta ve eski dipleri anakara kıyılarına doğru itmektedir. (→ LEVHA ve TEKTONİK.) Bu süreç -dolaylı olsa da (çünkü ancak yerbilimsel bir hızla, yani yılda birkaç santimetreyle meydana gelmektedir- her sırtın her iki tarafında, bu deniz dipleri tarafından bakışımlı olarak temsil edilen manyetik anomalilerin ölçümüyle deneysel olarak kanıtlanmış bulunmaktadır. Şu halde anakaraların sürüklenmesi ve yerküre yuvarlağının genel genişlemesi bu açılma tarafından uygulanan itme basıncıyla oluşmaktadır. Bu kuram ayrıca, daha derin katmanlardan, özellikle mantodan kaynaklanan, magnezyum, demir, vb. bakımından daha zengin ve daha yoğun, okyanusların altında 3,3 yoğunluk düzeyindeki sima'ya karşıt olarak, çoğunlukla silis ve alüminden oluşan ve 2,7 düzeyinde bir yoğunluğa sahip temel yer kabuğu sial'i dikkate alır. Gerçekte, deniz dipleri tamamen bu açılmalarla kaplı olmuş olsalar da, bunların sima'dan oluştuklarını kabul etme durumu ortaya çıkacaktır (bambaşka bir süreçle oluşmuş, daha yüzeysel az ya da çok kalın tortul katmanlar dışında).

Jeolojik yaşlar, dönemler ya da çağlar sorunu çok büyük ilerlemeler göstermiştir. (→ KATMANBİLİM.) Yalnızca fosil karakterler üzerine dayanan tatmin edici bir kronolojiyi yerleştirmenin ne kadar zor olduğu bilinmektedir. Bu tip kronoloji, yöntemin kendisinden mutlak bir zaman ölçeğiyle hiçbir karşılaştırma verilmediğinden, ancak ardışık dönüşümleri doğru bir sıraya yerleştirme tarzı olabilir. Böyle bir karşılaştırma radyoelementlerle tarihleme yöntemlerinin kullanılmasıyla olası kılınmıştır; bu yöntemler, doğal radyoaktif parçalanmaların uyduğu üslülük yasasına dayanmaktadır; bu yasa, bir radyoaktif elementle türemiş ürünlerin arasında, uygun bir başlangıç zamanından beri geçen sürenin fonksiyonu olarak, belirli oranların bulunmasını sağlar. Bu başlangıç zamanı da, göz önüne alınan cisim sistemine ilişkin ilk durum üzerindeki görece basit varsayımların buna uygulanabileceği biçimde olmalıdır. Genel olarak Yer'in kendisinin başlangıcına karşılık gelebilecek bir ilk kaostan başlayan, ilk kristallenme ya da "kütlesel donma" durumu değer-

lendirilir. Göz önüne alınan radyoaktif elementin yarıömrü (doğurucu atomların yarısının parçalanmasına karşılık gelen zaman) erişilmesi istenen jeolojik zamanların büyüklük düzeyiyle orantılı olmalıdır. İşte bu yüzden, parçalanmanın son ürünü olarak kurşun izotopları (sırasıyla kurşun 206, 207 ve 208) veren çeşitli elementlere (uranyum 238 ve 235, toryum 232) başvurulur. Buna karşılık, yarıömrü oldukça kısa olan 14 C radyokarbonu özellikle arkeolojik tarihlemelere denk düşer.

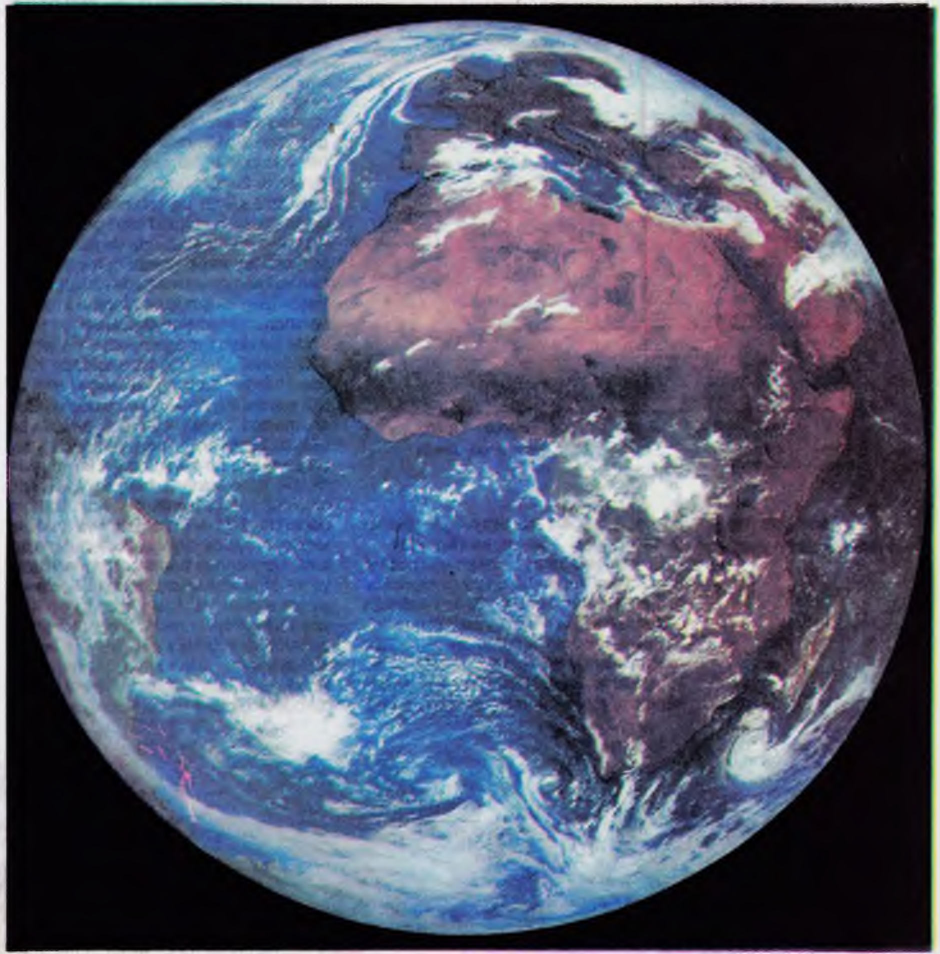
Çok önemli bir diğer katkı, Yer'in çeşitli bölgelerinin yerbilimsel ve iklimsel tarihini manyetik alanına bağlamayı sağlayan *paleomanyetiklik** katkısıdır. Böylece, çoğunlukla karşılıklı olarak birbirlerini destekleyen büyük genel kuramlar arasında (anakaraların sürüklenmesi, eski tropikal ya da buzul bölgelerine ilişkin iklimsel değişimler, kutupların göçü vb.) bağlar kurulmuş olur. Nitekim, kutupların göçü, jeolojik zamanlar boyunca anakaraların göreceli konumlarının korunmamasında görünür bir tutarsızlıkla doğrulanmış olur. Şimdiki görüş noktaları Yer'in evriminde daha bütünleyici toplu bir dinamiği dikkate alma üstünlüğüne sahiptir: günümüzde düşey ve yatay hareketler, ister yukarıda ortaya konan sorunlar ya da bunlardan ortaya çıkan sorunlar sözkonusu olsun (okyanusların ve anakaraların oluşumu, sıradağların vb. oluşumu gibi) aynı anda dikkate alınmaktadır. Açıklanması gereken olayların karmaşıklığı böyle bir girişimi doğrulamaktadır, fakat etkin bir biçimde işe karışan kesin mekanizmaların hâlâ aydınlatmaktan uzak olmalarından endişe duymamak gerekir. Bununla birlikte *izostati* için, yani, sıradağlar gibi, yerkürenin yüzeysel kütlelerinin, altta yer alan daha yoğun kütleler tarafından desteklenerek, "hidrostatik" tipte bir dengeye yöneldiklerini ileri süren kuram için ayrı bir yer ayırmak gerekecektir; XIX. yy. ortalarına doğru George Airy tarafından ortaya atılan bu kuram, böyle bir dengenin gerçekleşmesi için gerekecek çok uzun süreler dikkate alınarak, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

• *Yer'in şimdiki bileşimi.* Şematik olarak Yer üç eşmerkezli bölgeye ayrılır, bunlar: kabuk, manto (üst manto ve alt mantoya ayrılır) ve çekirdektir (dış çekirdek ve iç çekirdek olarak ayrılır).

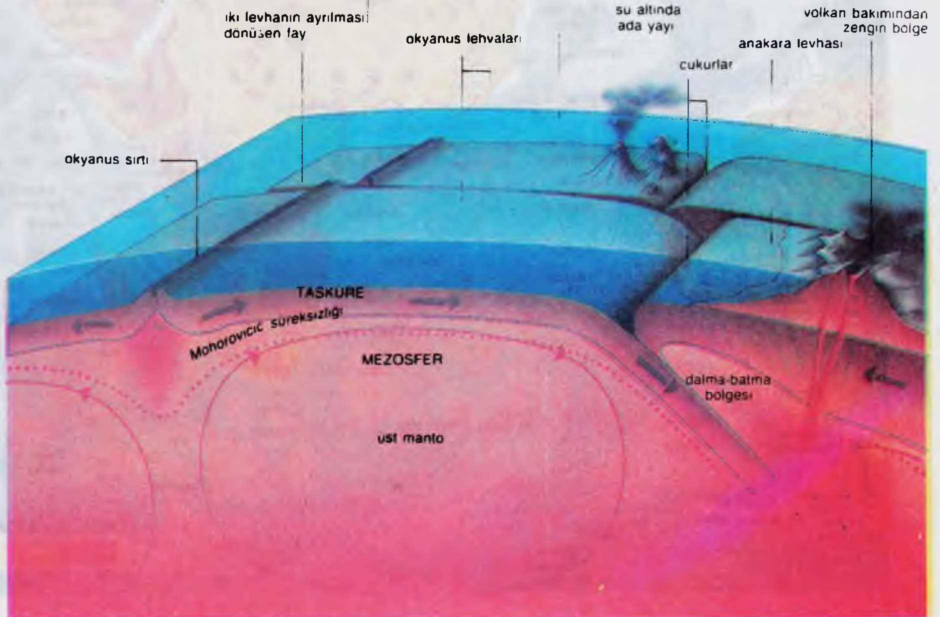
Bu sonuçlar başlıca dalgaların (bazı oluşturulmuş patlama deneyleriyle bütünlenmiş, doğal depremlerden hareketle) yayılmalarının gözlem yorumundan çıkarılmıştır: birincil dalgalar (P) ve ikincil dalgalar (S); birinciler ikincilerden daha hızlıdır. Bununla birlikte, yerbilimsel veriler göz ardı edilmeden gravimetrik, jeotermik, manyetik ve elektromanyetik vb. yöntemlerin de yardımından yararlanılır.

Bütün bu bölgeler içinde kabuk, karmaşıklığı ve değişkenliği bakımından hem en çok, hem de en az bilinen bölgedir ve her ne olursa olsun küresel bir bakışım göstermez. Topluca iki kabuk tipi ayırt edilir. Karasal denen kabuk yaklaşık 30 ile 40 km kalınlığındadır (dağlar altında bazen 75 km'ye erişir); bunun içinde birkaç kilometrelik tortullar (sismik P dalgalarının V_p hızı yaklş. 4 km/sn), sonra, alt sınırı Conrad süreksizliğiyle belirlenmiş (halen bu süreksizliğin varlığı kuşkuyla karşılanmaktadır) 10 ile 15 km kalınlığında "granitik" bir katman (V_p: 6 ile 6,5 km/sn) ve nihayet on beş kilometre kadar kalınlığında "bazaltik" bir bölge yer alır. (V_p: 7 km/sn). "Granitik" ve "bazaltik" terimleri geniş anlamda kabul edilmektedir; bununla, bileşenlerinin, granitler ile bazaltların hızlarına eşit hızlar veren bölgeler anlaşılır. 5 ile 10 km kalınlığındaki okyanus kabuğu, çoğunlukla bazalttan oluşmuştur ve bir öncekinden daha az karmaşıktır.

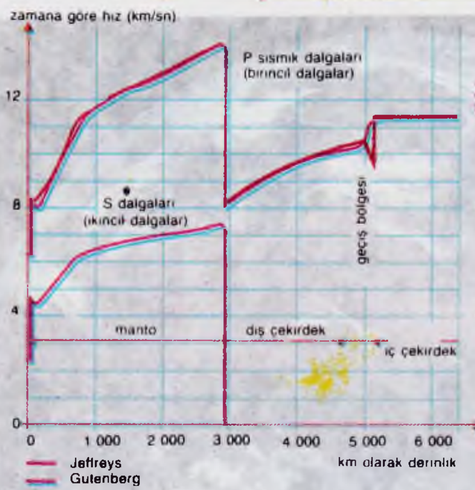
Kabuktan mantoya geçiş, kendisini aşan sismik dağların hızındaki ani değişikliğe bağlı olarak Mohorovičić (ya da Moho) süreksizliği boyunca yer alır: üstte yaklaşık 6,2 km/sn ve altta 8 km/sn. Çok fazla incelenen bu süreksizliğin mantoyu sürekli bir biçimde örttüğü kabul edilmektedir. Bu süreksizliğin altında manto yaklaşık 2 900 km derinliğe kadar iner. bu bölge içinde P dalgalarının hızı 8 km/sn'den mantonun dibinde 13,7 km/sn'ye kadar artar. Mantonun üç dikkat çekici özelliği vardır: kabuğun tabanıyla yaklaşık 100 km derinliğe kadar daha az hızlı bir katmanın varlığı (bir "gölge bölge" kavramını beraberinde getirir); daha sonra, ani bir hız artışı; sonra 1 000 km'ye doğru bir öncekinden daha az hızlı bir artış. Mantonun taban Gutenberg süreksizliğiyle sınırlıdır. Mantodan çekirdeğe geçişin belirgin olayı S dalgalarının kaybolmasıdır. bu da katı bir mantodan akışkan bir çekirdeğe geçişi gösterir. Bu çekirdek de iki bölgeye ayrılır: 5 100 km'ye kadar dış çekirdek (V_p: üstte 8 km/sn, altta 10 km/sn) ve merkeze kadar uzanan iç çekirdek. Bu iki katman arasındaki geçişin

ESA

Yer'in 26 mart 1982'de Avrupa meteoroloji uydusu Meteosat 2 tarafından gönderilen fotoğrafı (renkler yapaydır)

okyanus kabuğu ve mantodaki konveksiyon

Yer'in içinde P ve S sismik dalgalarının yayılması

bir geçiş bölgesi aracılığıyla gerçekleştiği sanılır (yakl. 150 km kalınlığında).

Bu kimyasal türden analizle aşağıda verilen fiziksel türden bir analiz çakışmaktadır: anakaralar altında 100 km kalınlığa erişebilen sağlam bir dış zarf olan taşküre (levha tektoniği kuramında, levha kayması sırasında kulanılan bu bölge olmalıdır); yaklaşık 600 km derinliğe kadar, kendisini oluşturan malzemelerin erimeye yakın durumundan dolayı zayıf bir mekanik direnç gösteren astenosfer; yukarı kısmında, dayanıklı mezosfer. (→ Kayn.) —Jeokim. Yer'in kimyasal bileşimi, yerçekiminden kurtulan hidrojen ve helyum gibi kimi hafif elementlerin gitmesiyle birlikte Yer öngezegeninin oluşmasıyla başlayan, gezegen ölçeğindeki farklılaşma sürecinin sonucudur. Bu farklılaşma süreci, o zamanlar bugününküne göre daha bol olan radyoizotopların parçalanma enerjisinin açığa çıkışının sonucu olan gezegenimizin erime evresi sırasında da süregelmiştir. Çekirdek temel olarak demir ve nikelden ve belki de az miktarda kükürt ve potasyumdan oluşmuştur. Mantonun da tabanında muhtemelen oksitlerden ve tepesinde ise demir, magnezyum ve kalsiyum silikatlardan oluştuğu bilinmektedir. Kimyasal bileşimi hakkında oldukça kesin bir fikir edinilebilir; nitekim Kingwood ve Green, manto kaynaklı kayaçlara yaklaşan bir bileşimi temsil ettiği varsayılan *pirolit* adında sayınaca bir kayaç ortaya koymuşlardır (bk. tablo kolon 1). Manto silikatlardan oluşmuş katı bir zarfla çevrilidir: taşküre denen bu katmanın üst kısmı ya anakara kabuğunu ya da okyanus kabuğunu oluşturur. Üzerlerinde bazaltlar bulunan bazik ya da ültrabazik kayaçlardan (silisçe fakir) oluşmuş okyanus dipleri kabuğunun kimyasal bileşimiyle, açık bir biçimde asit kayaçlarla kaplı (silisçe zengin) asit ve bazik kayaçların karışımından oluşmuş anakara kabuğunun kimyasal bileşimi arasında büyük bir fark vardır. Kabuğun ortalama bileşiminin ilk hesabı, kabuğun % 95'ini temsil eden derinlik ve başkalaşım kayaçlarından yapılmış bir dizi analizin derlemesinden hareketle, 1924'te Clarke ve Washington tarafından gerçekleştirilmiştir (bk. tablo kolon 2), 1955'te Poldervaert, okyanus kabukları ile karasal kabuklar arasındaki kimyasal farklılıkları ve bunların hacimce dağılımlarını dikkate alarak (bk. tablo kolon 3) bu ortalama bileşimi hesapladı; bu bileşim muhtemelen daha doğrudur. Anakara kabuğunun ortalama bileşimi diğerlerinin yanı sıra Ronov ve Yaroşevskiy (bk. tablo kolon 4) ve aşınmış yüzeyin kimyasal bileşiminin ortalamasını temsil etmeye yatkın olan buzul killerinin analizini gerçekleştiren Goldschmidt tarafından (bk. tablo kolon 5) incelenmiştir.

Bu tabloya göre sekiz elementin (O, Si, Al, Fe, Ca, Na, K, Mg) kabuğun ağırlıkça % 99'unu oluşturduğu görülür (oksijen: % 46, silisyum: % 26, alüminyum: % 8, demir: % 6, magnezyum: % 4, kalsiyum: % 2,4, sodyum: % 2,1, potasyum: % 2,3). Bunlara "temel elementler" denir. Ağırlıklar değil de hacimler göz önüne alındığında oksijenin üstünlüğü çok daha açıktır ve kimi zaman kabuğa *oksisfer* denir. Bu sekiz temel elementin yanında, eser elementler ya da oligo-elementler de denen ve hepsinin ortalama oranı % 1'in altında olan "ikincil" elementler bulunur. Taşkürenin üzerinde, denizleri, okyanusları, ırmakları ve buzulları içine alan hidrosfer yer alır ve bunun ortalama bileşimi pratikte deniz suyunun bileşimine denktir. Ni-

YER'İN ENGEBESİ

hayat, bütün hepsini çevreleyen ve tüm yeryuvarlağından açığa çıkan gazlardan oluşmuş uçucu hafif elementlerden meydana gelen atmosfer bulunur. Çoğunlukla fazla tepkin olmayan bu elementler katı Yer'in çevresinde yer alır ve yerçekiminden kurtulamazlar; temel olarak azot, oksijen ve argon ile karbondioksit, neon, helyum, vb. gibi ikincil gazlardan oluşmuşlardır.

—Tar. *Yerinden yönetim.* Osmanlı İmparatorluğu'nda çağdaş anlamda yerinden yönetim (ademimerkeziyet) Tanzimat döneminde ortaya çıktı. Tanzimat döneminde taşra yönetimi yeniden düzenlemeye gidilirken merkezi yönetime ağırlık verildi. Yine de, halkın desteğini sağlamak için "muhassıllık meclisleri", "eyalet meclisleri" gibi halk tarafından seçilen üyelerin yer aldığı yerel meclisler öngörüldü. Yerel yönetimlerde halkın etkili olabilmesi, yerel grupların iktisadi güçleri ile sınırlı kaldı. 1864 Vilayet nizamnamesi, merkezi yönetimin taşra kademelerini düzenlerken, vilayet, sancak ve kaza birimlerinde "idare meclisleri" gibi yerinden yönetim organlarının kurulmasını da öngörüyordu. Nizamname uyarınca ilk yerinden yönetim uygulaması Tuna vilayetinde başladı. Cebel-i Lübnan (1861) ve Girit (1867) gibi vilayetlerde yerinden yönetimin en ileri örnekleri uygulandı. Bu uygulamalar, adı geçen vilayetlerin bağımsızlık kazanmasında bir aşama oldu. Çağdaş belediye örgütlenmesinin ilk örneği, İstanbul'da, Beyoğlu-Galata çevresini kapsayan Altıncı daire belediye olarak kuruldu. Dış dünya ile yoğun ilişkisi olan merkezlerde belediyeler çabuk gelişti. Ancak genelde, yerinden yönetimci bir uygulamadan çok, bayındırlık ve şehir hizmetlerini görmeye yönelen kurumlar olarak kaldılar. İkinci meşrutiyet'ten sonra güncelleşen merkeziyetçilik - ademimerkeziyetçilik* tartışmasında üstün gelen merkeziyetçilik oldu. İktidardaki İttihat ve Terakki yönetimi, merkeziyetçiliği savunurken, Prens Sabahattin'in ademimerkeziyetçilik ilkesi, muhalefetteki Osmanlı Ahrar, sonra da Hürriyet ve İtilaf partileri programlarında yer aldı.

YER. Esk. mit. Yunan-roma mitolojisinde tanrısal varlık, yerin kişileştirilmişi. Yunanlılar'da Gaia ya da Ge, Demeter; Romalılar'da Tellus, Terra Mater gibi değişik adlarla anılırdı.

YER FESLEĞENİ a. *Yörs.* Sultanotu.

YER MANTARI a. *Yörs.* Domalan.

YER MEŞESİ a. Bot. *Yörs.* Kısamahmut.

YER PALAMUDU a. Bot. *Yörs.* Kısa mahmut.

YER PIRASASI a. Bot. *Yörs.* Aslankuyruğu.

YERADI a. Yeradıbilimin inceleme konusu olan ve belli bir yeri, bir yöreyi vb. belirleyen ad. (Eşanl. TOPONİM.)

YERADIBİLİM a. Belli bir coğrafi bölgedeki yer adlarını, bunların kökenlerini, bölgede konuşulmakta olan dille ya da ortadan kalkmış dillerle bağıntılarını inceleyen dilbilim dalı. (Eşanl. TOPONİMİ.)

—ANSİKL. Yeradıbilim yer adlarını inceler; dilbilim alanında, özeladbilimin iki kolundan birini oluşturur (diğeri insanadlarıbilimidir). Yeradıbilim birçok kategoriye ayrılır: oranimi ya da dağ adlarının incelenmesi, hidronimi ya da akarsu adlarının incelenmesi, mikroyeradıbilim ya da küçük kırsal yerleşme adlarının incelenmesi, odonimi ya da sokak adlarının incelenmesi bunların başlıcalarıdır.

Filoloji araştırmalarında XIX. yy.'da görülen gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeradıbilim giderek filolojinin neredeyse bağımsız bir dalı haline geldi. Ancak yeradıbilim filolojiden ayrı düşünülemez çünkü, hangi anlatım biçimine indirgenirse indirgensin yeradı yine de sesbilgisi ve anlambilim açısından evrimi incelenmesi gereken bir sözcüktür.

• *Yöntem.* Başlangıçta yeradı betimleyicidir, alışılmış türetme (sonekler vb.) ya da bir belirleyenle (belgeç vb.) birleştirme yöntemlerinin uygulanabildiği bir cins adıdır (buna karşılık bazı yerlerin adları özel adlardır). Oluşumu nasıl olursa olsun yeradı, sürekli evrim gösteren bir dilbilimsel ortam içinde zamanla tek bir nesneye bağlanır. Bu nedenle de, yeradının hangi dönemde daha henüz yaşayan bir sözcük olduğunu ve bundan yola çıkarak hangi dil katmanına bağlandığını saptamak için, bu yavaş "taşlaşma" süreci içinde mümkün olduğu kadar geriye gitmek gerekli-

dir. Yeradının eski biçimlerini, yüzyıllar boyunca yazıt ve metinlerdeki çeşitli yazılış biçimlerini incelemek büyük önem taşır. Bir sözcüğün evrimi lehçeden lehçeye büyük farklılık gösterdiğinden, yerel tarihsel sesbilgisi ve bölgesel lehçebilim kurallarını da iyi bilmek gerekir; aksi halde, inceleme geçersiz olacak ya da yanlışlara yol açacaktır. Bunun tersine, sözcüğün bu evrimsel biçimleri, yerel sesbilgisinin birbirini izleyen evreleri üzerine değerli bilgiler verebilir. Karolenj rönesansından başlayarak metinlerde sıkça rastlanan latinceleşmeler, hatta her dönemde görünebilen paronimik çekimler bile, bunları yorumlamayı bilenler için, bir dil durumunu saptamaya yeterlidir. Yerinde yapılan incelemeler de (yerel telaffuzlar ve coğrafi çevre) araştırmayı yönlendirir. Öte yandan, arkeoloji, bir yerleşmenin (Tarihöncesi dönem atölyeleri, Kelt dönemi oppidumu, roma villası, merovenj mezarları) varlığı üzerine bilgi vermesinden ötürü yeradıbilimin başlıca yardımcı kollarından biri sayılır. Ancak, yeradlarına dayalı bir incelemeyle, yok olmuş yerleşmeleri, toprağa gömülmüş olan ama çevredeki yerlerin adlarıyla anısı devam eden kalıntıları saptamak mümkündür. Bununla birlikte, eski biçimlerin, topografyanın, tarihsel ve arkeolojik verilerin birlikte ele alınmasına karşın, yeradlarının anlamı çoğu kez açıklığa kavuşturulamaz. Eskiye gidildikçe, araştırma varsayımsal bir nitelik kazanır. Yine de birtakım dilbilimsel ve kronolojik ölçütler öne sürülebilmiştir ve bunlar, gerektiği gibi uygulandıklarında, metinlerin yetersiz kaldığı durumlarda, iskân tarihi ve yaşam biçimleri üzerine değerli bilgiler sağlayabilirler.

YERALIŞ a. Mant. Bir simgenin bir formülde yer alması. [Örneğin *p* harfinin «$\neg p \vee (q \& p)$» formülünde iki yeralışı vardır.] || *Boş yeralış*, bir simge ya da bir formülün, bir formül ya da bir önerme içinde, bu simge ya da bu formül değiştirildiği zaman, formül ya da önermedeki sözcenin anlamı değiştirmesine yol açmayan yeri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Özlü yeralış* → ÖZLÜ.

—ANSİKL. Örneğin, "Sokrates" ve "ya da" sözcüklerinin her biri, "Sokrates ölümlüdür ya da Sokrates ölümlü değildir" sözcesinde boş ve özlü bir yeralış meydana getirirler ("Sokrates"in yerine "Tanrı" ya da "Gorgias" konursa sözce doğru kalır, ama "ya da"nın yerine "ve" konursa sözce yanlışa dönüşür).

YERALMA a. Metalürj. *Yeralma katı çözeltisi*, çözünen atomlarının, aynı örgüsel ağ yapının (kristal kafesinin) atom boşluklarına yerleşerek ana evrenin (matrisin) atomlarının yerine geçtiği tekfazlı bileşik. (Buna ornatma katı çözeltisi de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Metalürj. *Yeralma katı çözeltisi* nin oluşabilmesi için bir arada bulunan elementlerin atom yarıçaplarının, elektronegatifliklerinin ve değerliklerinin hemen hemen aynı ya da birbirine çok yakın olması gerekir. Özellikle atom yarıçapının etkisi, belirleyici bir rol oynar; örneğin çinkonun bakır içindeki çözünürlüğü % 38'ken, kadmiyumunki yalnızca % 2'dir. Öte yandan elementlerin kristal yapıları özdeşse, tam bir çözünürlük meydana gelebilir (örneğin altın-gümüş). İki ayrı element atomlarının birbirine göre karşılıklı konumları sözkonusu olduğunda, yeralma katı çözeltisi düzenli ya da düzensiz olabilir.

YERALTI a. **1.** Yer yüzeyi altında, belli bir derinlikte olan şey: *Yeraltı sığınağı. Yeraltı geçidi. Yeraltında bir nükleer deneme gerçekleştirmek.* **—2.** Genellikle tamlayan olarak gizli, yasadışı olanı belirtir: *Yeraltı örgütü. Yeraltı faaliyetleri.*

—Elektrotekn. *Yeraltı kablosu*, kurşun, alüminyum ya da sentetik maddeden yapılmış sızdırmaz bir kılıf içinde yer alan, yalıtılmış bir ya da birçok iletkenden oluşmuş, toprağa gömülü kablo.

—İkt. *Yeraltı ekonomisi*, mesleklerin normal bir biçimde yürütülmesini sağlayan yasal, sosyal ve vergisel hükümlere ya da bir işletmenin yasal biçimine uygun olmayan koşullar içinde yürütülen iktisadi etkinlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mad. oç. *Yeraltı işletmesi*, yeryüzüne yalnız dar kesitli açıklıklarla (kuyular, desandriler, yamaç galerileri) bağlanan maden ocağı işletmesi. || *Yeraltı kaynağı*, bir yeraltı boşluğu içinde akan kaynak suyu.

—Mim. *Yeraltı kilisesi* → KRIPTA.

—Yerbil. *Yeraltı su düzeyi*, yeraltı su örtüsünün kuyularda ölçülebilen yüzeyi. || *Yeraltı su örtüsü*, yağışların sızmasıyla oluşmuş, kuyuları ya da kaynakları besleyen ve pek derinlerde olmayan yeraltı su birikintisi.

—ANSİKL. Mil. muhs. ve İkt. Genellikle "yeraltı ekonomisi" adı altında toplanan üç tip etkinlik vardır: resmen beyan edilmeyen işlemler (kaçak işçi çalıştırma, kaçak hizmetlerden yararlanma); yasadışı mal ve hizmetler üretimi (uyuşturucu maddeler ticareti, yasadışı alkollü içki satışı); gizli ayni gelirler (ücretlilerce yapılan hırsızlıklar, iş yerinde kendi hesabına çalışma ya da iş yerinden ürün "yürütme", bazı meslek harcamalarını olduğundan fazla gösterme). Daha genel anlamıyla bu kavram, yalnızca gizli üretimleri (özellikle kaçak işçi çalıştırılarak yapılan) değil, aynı zamanda ev üretimini ve ayırtedici özelliği işbölümü yokluğu ve üretim-tüketim yakınlığı olan bağımsız üretimi de kapsar (bu durumda, resmi olmayan ekonomi deyimi, yeraltı ekonomisi deyimine yeğ tutulur).

Yeraltı ekonomisini oluşturan öğeler son yıllarda işsizliğin baskısıyla ve sanayideki işbölümüne bir tepki olarak büyük ölçüde güçlenmiş bulunmaktadır. Resmi ekonomiye bir alternatif oluşturacak kerteyi bulan bu güçleniş, bazılarına göre toplumda köklü bir değişikliğin başlangıcı sayılabilir.

Yeraltından notlar *(Zapiski iz podpolya)*, Dostoyevskiy'in öyküsü (1864). "Ben hasta bir insanım... Ben kötü bir insanım... Ben iğrenç bir insanım": sıska, aşağılanmış, hastalık derecesinde vicdanlı, toplum insanıyla yeraltı insanını benliğinde birleştirmekten aciz bir küçük memurun öfkeli ve bunalımlı monoloğu böyle başlar. İdealizmden yararcı ahlaka kadar her türlü ideolojiyi reddeden bu insan, akıldışı, bütünsel bir özgürlükte hakkı olduğunu ileri sürer, ama bu özgürlüğü yaşayamaz. Çağdaşları tarafından anlaşılmayan, ama Nietzsche tarafından bir "vahiy" olarak görülen bu hikâye, kendi kimlik arayışı içerisinde bocalayan, anlaşılamaz, çelişkilerle dolu bir benliğin gizemini acımasız bir biçimde açığa çıkarması bakımından, Dostoyevskiy'nin yapıtının temel taşını oluşturur.

YERASİMOS (Stefanos), türk araştırmacı, yazar (İstanbul 1942). Güzel sanatlar akademisi'nde mimarlık öğrenimi yaptı. Şehircilik öğrenimi görmek üzere Paris'e gitti. Doktora tezi olarak hazırladığı *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye* (üç cilt, 1974-1976) adlı çalışmasında Bizans döneminden 1971 yılına değin Türkiye'nin toplumsal tarihini konu aldı. *Türk-sovyet ilişkileri*'nde (1979) ise, Ekim devrimi'nden 1923'e değin Türkiye-Rusya ilişkilerini inceledi.

YERBERİ a. Gökbil. Bir gökcismi yörüngesinin, bu cismin Yer'e minimum uzaklıkta bulunduğu noktası. (Eşanl. PERİJE.)

YERBİÇİMBİLİM a. JEOMORFOLOJİ'nin eşanlamlısı.

YERBİLİM a. **1.** Yer'in bileşenlerini inceleyerek bunların yapısını, dağılımını, tarihini ve oluşumunu anlamayı amaçlayan bilim. (Eşanl. JEOLOJİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Dinamik yerbilim*, JEODİNAMİK'in eşanlamlısı. || *Yapısal yerbilim*, tektonik tarafından oluşturulan yapıları nicel ve nitel bakımdan çözümleyen yerbilim dalı.

—ANSİKL. Daha Antikçağ'da başlayan taş ve metal ticaretinin yanı sıra birkaç bilginin doğa olaylarına duyduğu ilgi (Herodotos tarafından betimlenen yanardağ püskürmeleri ve yer sarsıntıları, Plinius tarafından aktarılan Vezüv püskürmesi) yerbilimin ilk adımlarıdır. Bu dönem XVI. yy.'a dek sürdü. Leonardo da Vinci ve Agricola gibi bazı öncülerin yerbilimde ilk kez descartesçı anlamda gerçek yöntemler kullanmalarıyla son buldu. Çeşitli doğa olayları için geçerli olan ilk yasalar açıklandı ve böylece yerbilim bilim katına yükseldi. Daha sonra George Owen katmanbilimin temellerini attı, Conrad Gesner de Avrupa'da derlenen ilk fosil kataloğunu yayımladı.

XVII. yy.'da ingiliz Robert Boyle mineralojinin, danimarkalı N. Stenon ve E. Bartholin kristalografinin, hollandalı C. Huygens kristal optiğinin, ingiliz Richard Hooke paleoklimatolojinin, alman A. Kircher dinamik yerbilimin, fransız P. Perrault ve Mariotte hidrojeolojinin ve modern paleontolojinin temellerini attılar. XVIII. yy.'da yerbilimin temelleri sağlamlaştırıldı, yasalar ve temel ilkeler açıklandı, yerbilimin çeşitli dalları doğdu. Buffon, dört bölüm halinde yerkürenin tümüne ilişkin ilk kronolojiyi veren ve katmanbilim ilkelerine dayanan *Epoques de la nature* (Doğanın dönemleri) [1749-1778] adlı kitabını yayımladı. Romé de l'Isle *Essai de cristallographie* (Kristalografi denemesi) [1772] adlı yapıtında, aynı mineral türden kristallerin yüzlerindeki açıların değişmezliği yasasını açıkladı; R. J. Haüy bu değişmezlik kavramından yararlanarak ağ kristal gözü kavramını ve buradan yola çıkarak kristal bakışım yasalarını ortaya koydu. Petrografi bu yüzyılın sonunda doğdu ve farklı görüşleri savunan iki ayrı okulun tartışmalarıyla gelişti: alman A. G. Werner tortul deniz olaylarına aşırı derecede büyük bir önem verdi ve bütün kayaçların bu olaylar sonucu oluştuğunu savundu (neptünizm); ingiliz J. Hutton ise ünlü *Theory of the Earth* (Yer kuramı) [1785] adlı yapıtında kayaçların hem tortullaşma, hem de magmatizmanın ürünü olduklarını ortaya koyarak ve ilk kez petrolojik çevrimi betimleyerek plütonist okulu kurdu. Aynı dönemde yerine konan cevher yatağı kavramı ortaya atıldı (Zimmermann); bugün bu kavramın yerini ornatma almıştır. Paleontoloji, özellikle yeni fosil omurgalıların betimlenmesi ve paleobotanikle birlikte ilerledi (Fontenelle). J. G. Lehmann eski azoyik arazilerle fosil bakımından zengin daha yeni araziler arasındaki ayrımı belirledi. Giraud-Soulavie, başlangıçta düşey sıralanma ilkesinden yararlanarak katmanların paleontolojik içeriklerine göre tarihlendirilebileceğini gösterdi. W. Smith Londra Havzası'ndaki katmanlarla Paris Havzası'ndaki katmanların paleontolojik içeriğinin birbirine benzediğini göstererek bu düşünceyi genelleştirdi (süreklilik ilkesi). Lavoisier açıkta oluşan çökellerle (pelajik) kıyıda oluşan çökellerin birbirinden ayrılabileceğini gösterdi. Dinamik yerbilim, depremleri inceleyen John Mitchell ve Pignataro ile Baltık'ta deniz düzeyinin değiştiğini ve bunu kıtanın deniz sıfırına göre yükselmesine bağlayan Celsius'un çalışmalarıyla doğdu. Yapısal yerbilimin ilk betimsel öğeleri açıklandı: isveçli Ferber'in kıvırımlı sıradağların eksen kuşaklaşması, P. S. Pallas'ın kıvrım tiplerindeki değişim, Desmarets'nin dışbükeyliği yukarı (senklinal) ya da aşağı (antiklinal) doğru olan kıvrım düşünceleri.

XIX. ve XX. yy.'larda yerbilim büyük bir atılım yaptı. İlki 1807'de Londra'da kurulan yerbilim dernekleri çalışmalarına başladılar. Bilgi ve düşüncelerin bireşimi olan yerbilim haritalarının ilki 1815'te İngiltere'de W. Smith tarafından basıldı. Paleontoloji, art arda yaratımlar kuramını ve biçimlerin korelasyonu ilkesini ortaya atan Cuvier ve daha sonra, paleontolojik içeriklerinden yola çıkarak 27 jeolojik dönemi be-

lirleyen Orbigny'nin çalışmalarıyla gelişti. Nihayet Lamarck, Geoffroy Saint-Hilaire ve Darwin evrim kavramlarını ortaya attılar. 1830'da ingiliz C. Lyell yayımladığı *Principles of Geology* (Yerbilim ilkeleri) adlı kitabında güncelciliği savundu. Aynı yıl Fransa'da Yerbilim derneği kuruldu ve böylece yerbilim sağlam temellere oturdu, terimler belli bir düzene kondu, çeşitli bölgelerde çok sayıda yerbilim haritası gerçekleştirildi. Bundan sonraki gelişimi belirleyen önemli olaylar şunlardır: kutuplayan mikroskobun kullanılması (F. Zirkel, daha sonra L. Cayeux), sürükleme örtüleri kuramı (A. Heim, 1878), denizlerde transgresiyon ve gerileme olaylarının östatizmle açıklanması (E. Suess, 1897), kıta türevi kuramı (Taylor, 1910 ve Wegener, 1912), minerallerin incelenmesinde X ışınlarının kullanılması (W. Bragg, 1920), daha sonraları Castaing'in icat ettiği elektron mikrosondasından (1966) kayaçların mutlak yaşının belirlenmesinde radyoaktiflikten, Yer malzemelerinin oluşumu izleyicisi olarak izotop kimyasından yararlanılması, yerkürenin yapısını incelemek için jeofizik yöntemlerinin uygulanması, dağların yükselmesi olayının derin termodinamikle açıklanması. Denizaltı teknolojisi gelişince okyanus dipleri üstüne bilgi edinildi ve jeofizik sayesinde levhalar* kuramı açıklandı (McKenzie, Morgan, X. Le Pichon, 1968). Yerbilim bugün artık niceliksel bir bilimdir ve kullanılan teknikler karmaşıklaştıkça, bileşimden yararlanılarak işlenmesi gereken çok büyük miktarda veri depolanabilmektedir.

Canlı varlıklar gibi jeolojik nesneler de, en yalından en karmaşığa doğru birbirinden farklı düzeylerin bir parçasıdır: mineral, kayaç, kayaç kompleksi (volkanik, plütonik, stratigrafik), yapısal kompleks (eski kütle, kıvrımlı sıradağ, tortul havza, kıta kenarı, derin deniz ovası, okyanus sırtı), levha (bugün belli başlı altı türü bilinmektedir). Yerbilimin bu farklı nesneleri inceleyen dalları şunlardır: mineraloji ve kristalografi, petrografi (amaçlanan nesneye göre yanardağbilim, çökelbilim, petroloji), yapısal yerbilim ve genel yerbilim. Dinamik yerbilim ya da jeodinamik özellikle bu nesneleri etkileyen olayları ele alır ve iki kola ayrılır: yüzey dinamiği (fiziksel coğrafyanın da konusudur) ve derinlik dinamiği. Petrografi, katmanbilim ve paleontolojiyi kapsayan "tarihsel yerbilim" giderek geçerliliğini yitirmektedir. Paleontoloji pek çok uzmanlık dalına ayrılır: omurgasızlar, omurgalılar paleontolojisi, mikropaleontoloji, palinoloji. Yerbilimde geniş bir uygulama alanı bulan kimi modern bilimler paleo- önekiyle başlar: paleoekoloji, paleoklimatoloji, paleocoğrafya vb. Toplumsal ve iktisadi zorunluluklar sonucu yerbilimin bazı dalları daha hızlı gelişmiştir: hidrojeoloji (su), uygulamalı yerbilim (yerbilimin uygulamaları, inşaat mühendisliği, maden ve taş ocakları vb.), yatakbilim, metalojeni, mineralürji (cevherler incelemesi), hidrokarbon jeolojisi (petrol) vb. Bazı bilim dallarının gıderek artan ölçüde yerbilime uygulanması, yeni uzmanların yetişmesini gerektirmektedir; jeofizik, jeokimya (baskın elementler, izler ya da izotoplar), jeoistatistik ya da jeomatematik (sayısı gün geçtikçe artan verilerin işlenmesini amaçlar) ve uzay çalışmalarıyla birlikte gelişen uzaktan algılama (deniz, hava, uzay) için durum böyledir.

YERBİLİMCİ a. Yerbilim uzmanı; jeolog.

YERBİLİMLERİ a. Coğ. Yalnızca ya da öncelikle doğayı ve yerkürenin tarihini inceleyen bilimlerin tümü. (İnsan etkisini dikkate almamaları koşuluyla, yaklaşık olarak yerbilimi, jeomorfolojiyi ve iklimbilimi kapsar.)

YERBİLİMSEL a. Yerbilimle ilgili, jeolojik.

YERBY (Frank), amerikalı yazar (Augusta, Georgia, 1916 - Madrid 1991). Roman konularını doğduğu yer Güney'den ve ırk ayrımından alır (*The foxes of Harrow*, 1946; *The Golden Hawk*, 1948; *Gillian*, 1960; *The Voyage Unplanned*, 1975; *Hail the Conquering Hero*, 1977).

YERCEVİZİ a. Kuzey Amerika, Çin ve Himalaya kökenli baklagil türü. (ABD kökenli, basit salkım durumunda hoş kokulu çiçekli sarılgan otsu bir bitki olan yercevizi [*Apios tuberosa*] yenilebilen unlu yumrular verir, ama bu yumrular pek kaliteli sayılmaz.)

YERÇEKİMİ a. Yer yüzeyinde dingin haldeki bir cismin çeşitli bölümlerine etkiyen ivmelerin bileşkesi. (Bk. *ansikl.* böl.) —Fizs. mekan. *Yerçekimi alanı*, bir noktadaki bir cismin P ağırlığını $P = m\vec{g}$ şeklinde, cismin m kütlesi ile çarpımı olarak belirleyen ve her nokta için tanımlanmış olan $\vec{g}$ vektörü. || *Yerçekimi ivmesi*, dinamiğin temel ilkesi uyarınca aynı bir noktaya yerleştirilen ve yalnızca ağırlıkların etki ettiği, bütün cisimlerin kazandıkları $\vec{a}$ ivmesi. ($\vec{a}$ yerçekimi ivmesi, göz önüne alınan noktadaki $\vec{g}$ yerçekimi alanına eşittir ve Yer yüzeyindeki bir noktadan bir noktaya değişir: bu, ekvatorda kutuptaki değerine göre daha az olup, yükseklikle de azalır. Toprağın altının yapısı ile ölçüm noktası civarındaki kütlelerin dağılımına bağlı olarak da, çok az bir biçimde değişir.) || *Yerçekimi yeğinliği*, $\vec{g}$ yerçekimi alanının bir noktadaki g normu.
—Yerbil. *Yerçekimi suyu*, gözenekli kayaçlarda bulunan ve yerçekiminin etkisiyle dolaşan serbest su. || *Yerçekimi tektoniği*, yüzeysel kayma örtülerinin yerleşmesinde başlıca rolü yerçekiminin oynadığı tektonik.
—ANSİKL. Jeod. ve Fiz. Yer yalıtılmış bir sistem gibi düşünülecek olursa, Yer'in yüzeyinde hareketsiz bir nokta, Yer'in bütün kütlelerinin Newton çekiminden ileri gelen yerçekimi ivmesi ile Yer'in kendi ekseni etrafında dönmesinin doğurduğu merkezkaç ivmesinin bileşkesi olan g gibi bir ivme etkisindedir. Bu iki ivme de bir potansiyelden türemektedir. Yerçekimi de yerçekimi potansiyeli denilen bir potansiyelden türer. Bütün ivmeler gibi yerçekiminin de SI sistemindeki birimi $m \cdot s^{-2}$ dir, ama daha çok Galile'nin anısına *gal* ile ifade edilen birim kullanılır ve

$$1 \text{ gal} = 1 \text{ cm} \cdot s^{-2} \text{ dir.}$$

Yer yüzeyi civarındaki bir noktada yerçekimi 980 gal kadardır. Merkezkaç ivmesi kutuplarda sıfır, ekvatorda ise 3,5 gal' dir. Yer, yalıtılmış bir sistem olmadığı için civardakı yıldızların çekimlerini de hesaba katmak gerekir (bu kapsamda en önemli olay olan Güneş'in ve Ay'ın ortak etkisinden doğan ivme 3×10^{-4} gal'i aşmamaktadır).

g yerçekimi ivmesi bir cismin boşluktaki serbest düşüşünü duyarlı bir biçimde kaydetmek suretiyle mutlak istasyonlarda ölçülür; bu durumda katedilen e yolu

$$e = \frac{1}{2} gt^2$$ olur. Buna göre bu e yolu ve cismin bunu katederken sarfettiği t zamanı, havası boşaltılmış bir tüp içinde düşen dereceli bir cetvelin belirli anlarla flaşla fotoğrafları kaydedilmek suretiyle ölçülür.

Bugün g nin ölçümleri çok sayıda ve çok sağlıklı değerler verebilen gravimetrelerle yapılmaktadır. Ancak, gravimetrenin sonuçlarını başlangıçta ve sonda belirli değerlerle karşılaştırarak, bunun sapmasını belirleyip neticeyi ona göre düzeltmek gerekir (iç değer biçme ölçümleri).

Bütün bu ölçümler olağanüstü dengeli dayanaklar gerektirmektedir. Bununla beraber g yi denizde ve hatta 10 ya da 20 m derinlikteki denizaltılarda iyi bir duyarlıkla ölçmek başarılmıştır. Bunun için, karşıt fazda aynı bir düzlemde salınan iki sarkaçtan oluşan bir aygıt kullanılır. Bunların salınımları aynı dayanak üzerinde bunların arasında bulunan serbest bir sarkacın hareketiyle bileştirilir.

Jeodezide Yer'in modeli olarak çoğunlukla dönel bir elipsoit kullanılır. Buna göre, bu modele bağlı yerçekimi potansiyelini hesaplamak ve buradan *normal yerçekimi* denen ve γ ile gösterilen yerçekimi ivmesini elde etmek mümkündür. Bunu, göz önüne alınan tanım elipsoidinin parametreleri ile ilgili noktanın μ enleminin fonksiyonu olarak sonlu bir formül şeklinde ifade etmek mümkündür. 10^{-4} gal mertebesinde bir duyarlılıkla, 1980 tarihli referans sistemi için geçerli olan,

$$\gamma = 978{,}0327(1 + 0{,}0053024 \sin^2 \varphi - 0{,}000058 \sin^2 2\varphi)$$

şeklindeki sonlu açınım da kullanılabilir.

g nin gözlenen ve sonra da γ nın hesaplanan değerleriyle düzeltilen değerlerinin karşılaştırılması *jeoit**'in belirlenmesinde kullanılan yöntemlerden biridir.

Genel çekim kuramıyla yerçekimi kavramına açıklık kazandıran ve Ay'ın hareketinin döneminden yola çıkarak g nin ilk değerini hesaplayan ve bunu, varsayımlarının isabetli olduğuna hükmedecek şekilde gözlem sonuçlarıyla karşılaştırabilmiş olan Newton'dur. g nin sarkaç aracılığıyla ölçümü Borda'nın (1795), Kater'in, Bessel'in (1840), Defforges'un (1875) daha sonraki incelemelerinin konusu olmuştur. Çağdaş gravimetri ölçümleri g nin değerini dikkate değer bir duyarlılıkla belirlemiştir; bugünkü gravimetreler g nin 10^{-5} gal'lik değişimlerini algılayabilmektedir. Yerçekiminin yerel değişimleri jeofizik ve maden araştırmalarında son derece önemlidir.

YERÇEKİMÖLÇER a. Ölçbil. Yerçekimi alanının yeğinliğini ölçmeye yarayan alet. (Eşanl. GRAVİMETRE.)
—ANSİKL. Ölçbil. Mutlak, bağıl ve sarkaçlı olmak üzere üç tip yerçekimölçer ayırt edilir. *Mutlak yerçekimölçerler* serbest düşme halindeki ağır bir cismin ivmesini doğrudan ölçerler; bunların duyarlıkları yüz milyonda bire erişebilir. *Bağıl yerçekimölçerler*'in dönemli olarak mutlak yerçekimölçerlere ayarlanması gerekir; bu aletlerde ağır bir cisme etkiyen yerçekimi kuvveti genellikle bir yayın geriçekme kuvvetiyle dengelenerek yayın uzaması ölçülür. Holweck-Lejay'in *(bağıl) sarkaçlı yerçekimölçer*'inde esnek düşey bir lamanın üstteki ucuna ağır bir cisim tespit edilir ve böylece oluşan sarkaç hareketinin dönemi yerçekimini ölçmeyi sağlar.

YERDEĞİŞİM a. Sesbil. Söz zincirinde bitişik iki sesbirimin yerlerini değiştirmesi (örn. *kibrit* yerine *kirbit*). [Sesbirimler birbirlerinden uzaksa *göçüşme* terimi kullanılır.]

YERDEĞİŞİR sıf. Bilş. Bir bilgisayar merkezi belleğinin herhangi bir alanına yüklenebilen ya da yürütülmesi sırasında, bu bellek içindeki yeri değiştirilebilen bir program için kullanılır.

YERDEĞİŞTİRİM a. Dilbil. **1.** Tarihsel dilbilgisinde, bir sözcüğün, dilin evrimi sırasında, bir başka sözcüğün yerine geçmesi (örn. *okul*'un *mektep*'le yerdeğiştirimi.) **—2.** Yapısal dilbilimde, sözcedeki bir öğeyi, aynı paradigmada bulunan bir öğeyle değiştirmek işlemi. **—3.** Üretici dilbilgisinde, silinen bir oluşturucunun yerine, yeri değiştirilen bir başka oluşturucuyu koymak işlemi.

YERDEĞİŞTİRME a. Anal. kim. Laboratuvarlarda gazları toplamakta kullanılan yöntem. (Bu yöntem, havayla doldurulan ağzı açık bir şişenin içine toplayıcı bir tüpün daldırılması ilkesine dayanır; içeriye dolan gaz, havayı yavaş yavaş dışarı atar; toplanacak gazın havadan yoğun olup olmamasına göre şişenin ağzı aşağı ya da yukarı doğru çevrilir.)
—Elekt. *Yerdeğiştirme akımı*, bir yüzeydeki yerdeğiştirme akımının yoğunluk akısına eşit skaler büyüklük.
—Fels. Hegel'de, diyalektik bağıntı içinde incelenemedikleri için, birbirini kovan ve birbirinin yerine geçen terim ya da uğrakların almaşması. (Hegel şöyle der: "Bun-

yercevizi
(Apios tuberosa)

Yerebatan sarayı
İstanbul

yerdomuzu

yereksenli bir uydunun yörüngeye oturtulması. Her rakam, bir yörüngeye oturtma evresine karşılık gelmektedir.
Uydunun yörüngesi ise, renkli olarak, hem tek bir çizgi halinde (Yer ekvatoru düzleminin üzerinde bulunduğunda), hem de kesik çizgiler halinde (tersi durumda) gösterilmiştir.
1. 1 noktasından fırlatılan uydu, kendi transfer yörüngesinin yerberisi (P) olan Z noktasında ekvator düzlemini keser;
2. 3 noktasına gelen uydu, yörüngesinin yerötesi doğrultusunda bir yörünge izler;
3. A noktasında (kendi transfer yörüngesinin yerötesinde bulunan) Yer ekvator düzlemini aştıktan sonra, 4 noktasına gelen uydu, yerberi (P) doğrultusunda geri döner;
4. 5 noktasında uydu hâlâ transfer yörüngesi üzerindedir ve bu yörünge üzerinde birçok dolanım yapar;
5. uydu son kez, transfer yörüngesini dolanır. Yeröte (A) noktasından son geçişi sırasında, yeröte motorları ateşlenir, bu da, uyduya Yer'den 36 000 km yükseklikte yeni bir yörünge çizmesi için gerekli hareketi sağlar.
6. Uydunun tamamen yereksenli olabilmesi için, belli yörünge düzeltmeleri gereklidir.

ların dolayımı, henüz her ikisini de içeren o özdeş temelden yoksundur; bu nedenle de ilişkileri, birinden ötekine dolayımsız yerdeğiştirmedir [alm. *Umkehrung, Verkehrung*] ve onları bağlayan bu olumsuz birlik, içerikten yoksun sıradan bir durumdur" [*Wissenschaft der Logik* (Mantık bilimi), "Öz", 2, 3].)
—Fizs. kim. *Yerdeğiştirme tepkimesi*, bir bileşikte bir elementin, bir başka elementin yerine geçmesini sağlayan tepkime. || *Dengeli yerdeğiştirme*, kimyasal cisimlerden oluşan denge halindeki bir sistemin bileşiminin sıcaklık, basınç ve derişimin etkisine bağlı olarak değişmesi.
—Geom. DOĞRU AFİN İZOMETRİ*'nin eşanlamlısı.
—Ruhbil. *Pratik yerdeğiştirmeler grubu*, J. Piaget'ye göre, çocuğun duyusal-devinimsel döneminin sonunda oluşan ilk mekân örgütlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sirk. *Yerdeğiştirme numarası*, sihirbazlıkta, bir nesneyi avucunun içinde hareket ettirerek yapılan beceri oyunu.
—ANSİKL. Ruhbil. *Pratik yerdeğiştirmeler grubu*. J. Piaget pratik yerdeğiştirmeler grubunun, duyusal-devinimsel zekânın evre 5'inden başlayarak çocuk tarafından adım adım geliştirildiğini ve çocuğun vücudundan bağımsız, türdeş bir ortam durumuna gelen ortamda, çocuğun öteki nesneler arasında bir nesne gibi yerdeğiştirdiğini ortaya koydu. Bu dönemde bu, çocuğun yürümeyi ve sürekli nesne şemasını öğrenmesiyle olanaklı bir duruma geliyordu. Sürekli nesne şemasında nesne, yerindeki değişmelere rağmen özdeş kalır ve bir ekranla gizlendiği zaman çocuk onu aramaya başlar. Bunun üzerine çocuk, bir nesneye ulaşmak için çeşitli yollardan yararlanabileceğini ve bu nesnenin algısal imgelerindeki farklılıklara rağmen (bu farklılıklara öznenin konum farklılıkları kadar, nesnenin kendisinin konum farklılıkları da yol açar), nesnenin değişmediği anlar. Yani sürekli nesne şeması, pratik yerdeğiştirmeler grubunun "değişmez"ini oluşturur.
Pratik yerdeğiştirmeler grubu, yakın mekândaki topografik bağıntıların kurulması olanağını yalnız eylem alanında sağlar. Eylem alanında kazanılan şeyler, ancak 5 yaşından başlayarak, somut işlemler düzeyindeki *tasarımsal yerdeğiştirmeler grubu* ile tasarım alanına aktarılır.

YERDEŞ sıf. Yerleri bir olan.
—Bot. *Yerdeş tür*, belirli bir türün kalabalık topluluğuna karışık olarak yetişen bitki türü. (Gelincik buğdayın yerdeş türüdür.)

YERDEŞLİK a. Dilbil. → EŞYERLİLİK.

YERDİNAMİĞİ a. JEODİNAMİK'in eşanlamlısı.

YERDOMUZU a. Afrika'da yaşayan, uzun kulaklı, burnu bir somakla son bulan memeli. (Damarlıdişliler takımıyla, yerdomuzgiller familyasının tek üyesidir. Bil. a. *Orycteropus afer*.)
—ANSİKL. Yerdomuzu kalın gövdeli, uzun kuyruklu (1,60 m boyundaki hayvanda 60 cm'yi bulabilir), domuza benzeyen, derisi çıplak denecek kadar seyrek tüylü bir hayvandır. Küçük ağzında, minesiz, silindir biçimli, birbirine paralel damarlardan oluşan dişler ve ileri uzanabilen bir dil vardır. Yapışkan bir salgıyla örtülü uzun diliyle avladığı termitlerle (başlıca besinidir) beslenir. Kısa ve güçlü bacaklarında, hızla kazma olanağı veren güçlü tırnaklar bulunur. Gececidir. Savanlarda ve kurak iklim ormanlarında yeraltı inlerinde yaşar.

YERDÜZLEMSEL sıf. Geom. ve Tek. res. *Yerdüzlemsel resim*, perspektifin görünüşlerini hesaba katmaksızın, boyutları gerçek büyüklükte ya da orantılı büyüklükte veren, belirli bir ölçekteki desen ya da plan.

Yerebatan sarayı, İstanbul'un Sultanahmet semtinde, Iustinianos I'in yaptırdığı büyük sarnıç (VI. yy.); *Bazilika sarnıcı* olarak da anılan bu sarnıç, bizans su yapılarının en anıtsal ve görkemli örneğidir. 140×70 m boyutlarındaki yapının tonoz örtüsü, çok güzel işlenmiş kompozit başlıklı, 9 m yüksekliğinde 336 sütuna oturur. 9 800 m²'lik bir alanı kaplayan sarnıç 1985 yılında başlayan restorasyon ve temizleme çalışmalarından sonra 1987'de ziyarete açıldı.

YEREKAN a. (ar. *yerekān*). Esk. tıp. Sarılık.
—Esk. bot. Ekinlerde görülen şap hastalığı.

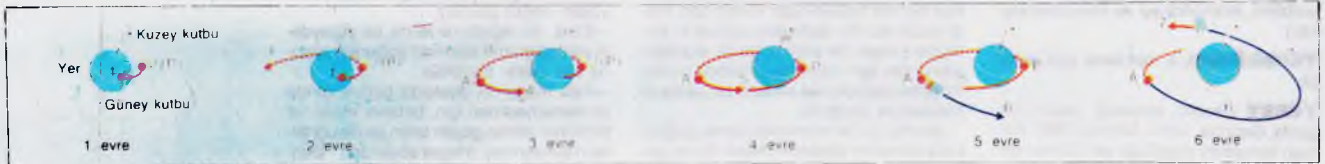
YEREKSENLİ sıf. Uz. havc. Doğru, ekvatoral ve çembersel bir yörünge çizen yerle eşzamanlı bir uydu için kullanılır.
—ANSİKL. Yereksenli uydular, Yer'le aynı açısal hızda (aynı eksen çevresinde ve aynı yönde) döndüklerinden, yerde bulunan bir gözlemciye gökyüzünde hareketsizmiş gibi görünürler. Bu uyduların çizdiği, genellikle yanlış olarak yereksenli yörünge denilen yörünge tektir; yükseltisi ise yaklaşık 35 800 km'dir. Bu uydu tipinin yerdışı röleler olarak radyoelektrik dalgalarıyla dünya çapında iletişimler kurmadaki yararını, ilk kez ingiliz yazar Arthur C. Clarke 1945'te (*Extra-Terrestrial Relays, Wireless World*) ortaya çıkardı. 14 şubat 1963'te, amerikan uydusu Syncom 1'in fırlatılması, yereksenli uyduların yörüngesine ulaşmak için gerçekleştirilen ilk girişimi oluşturur, ama tam başarı, 1964 ağustosunda fırlatılan Syncom 3 ile elde edilir. O tarihten bu yana birçok yereksenli uydu fırlatılmıştır. 80'li yılların başında, yörüngede, büyük bir bölümü sağlıraşmış ve kullanılmaz hale gelmiş 200'e yakın yereksenli uydu bulunuyordu (en yeni uyduların tahmini ömrü 5 ile 7 yıl arasındadır).

YEREL sıf. Belirli bir yere, yöreye ilişkin, oraya özgü olan şey için kullanılır; yöresel, mahalli, lokal: *Yerel gazete. Yerel seçimler. Yerel saat.*
—Ceb. *Yerel halka*, bir tek maksimal ideal içeren değişmeli halka. (Bir A yerel halkası A dan farklı bütün kendi ideallerini içerir. Yerel halkalar, evirtilemeyen bütün elemanlarının kümesinin bir ideal olmasıyla ayırt edilebilirler. Her seri halkası, her değerlendirme halkası bir yerel halkadır.)
—Coğ. *Yerel saat*, Yeryuvar üzerindeki herhangi bir noktada, Güneş'in o noktanın meridyeninden geçtiği ana göre düzenlenen saat ayarı. (1° lik boylam farkı 4 dk'ya eşit saat farkına neden olur. Yerleşmeler arasında farklı yerel saat uygulamasından, çoğu ülkede XIX. yy.'da vazgeçilerek genellikle başkentlerin yerel saatleri [Türkiye'de İstanbul'da Ayasofya'dan geçen meridyenin saat ayarı] bir süre için ulusal saat olarak kabul edildi. Günümüzde İzmit'in yakınından geçen 30° D. meridyenin saati Türkiye'de ulusal saat sayılmaktadır.) [*Mahalli saat* de denir.]
—Fizs. kim. *Yerel bağ*, bağ elektronlarının birleştirdiği iki atomun yaklaşık olrak çevresinde yer aldığı bağ türü. (Karşıtı YÖRESİZ* BAĞ.)
—İda. huk. *Yerel yönetim*, il belediye ve köy halkının yerel ortak gereksinmelerini karşılamak üzere kurulmuş kamu tüzel kişisi. (Eşanl. MAHALLİ İDARE.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yerel yönetim birlikleri*, belirli kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla, yerel yönetim kuruluşlarının Bakanlar kurulundan izin alarak kendi aralarında kurdukları birlikler.
—Kamu mal. *Yerel yönetimler fonu*, değişik yerel yönetimlerden alınan paralardan oluşan ve kullanımı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin denetimi dışında kalan fonlar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mat. çözlm. *Yerel içbükey* (aynı biçimde *dışbükey*) *fonksiyon*, x_0 noktasında türevlenebilir f fonksiyonu, öyle ki

$$x \mapsto f(x) - f(x_0) - (x - x_0) \cdot f'(x_0)$$

x_0 da bir minimum (aynı biçimde bir maksimum) gösterir. ($f^{(p)}(x_0) \neq 0$ olan en küçük $p > 1$ tamsayısı çift ise ve $f^{(p)}(x_0) > 0$ [aynı biçimde < 0] ise, f, x_0 da yerel içbükey (aynı biçimde dışbükey) dir.
—Nörobiyol. *Yerel devre*, yalın bir sinir ya da kas lifi belirli bir noktada uyarıldığında, çökelti halindeki iyonlarla taşınan ve yerel olarak yayılan elektrik akımının yarattığı devre. (Uyarı akımının polarmasına göre bu akımların farklı bir yönü vardır ve denenen zarın eşdeğer akımı yerel olarak yayılan akımların uzamsal eksilmesinin karakterlerini öngörmeyi sağlar.)
—Telekom. *Yerel alım*, uydulardan ya da yer istasyonlarından gelen radyo ya da televizyon yayınlarının bir yerel anten yardımıyla alınması. || *Yerel anten*, kablolu bir dağıtım şebekesi yardımıyla, kasaba, mahalle ya da köy gibi bir yerleşim merkezinin radyo ya da televizyon alıcılarını beslemeye yarayan, yükselteçlere ve gerektiğinde frekans değiştiricilere bağlı alıcı anten. || *Yerel etki*, bir telefon kulaklığından buna eşlik eden mikrofonun aldığı seslerin duyulması.
—Topol. Ancak karşılaştırma topolojik uzayında bulunan sıkı bir açık üzerinde gerçeklenen bir özellik için kullanılır. (Böylece, değerlerini sıralanmış bir kümeden alan bir fonksiyonun yerel maksimum ya da minimumundan söz edilir.) [Eşanl. BAĞIL.] || Karşılaştırma topolojik uzayı noktalarının her birinin bir dolayında doğru ya da tanımlı olan bir özellik için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir fonksiyonun yerel incelenmesi*, bir f fonksiyonunun kendi tanım bölgesindeki bir x_0 noktasının bir dolayında, $f(x_0)$ ın bir ekstremum olup olmadığını, f nin bu noktada yerel içbükey ya da dışbükey olup olmadığını anlamak için bu fonksiyonun incelenmesi.
—Verg. huk. *Yerel vergiler*, yerel yönetimler tarafından alınan bütün vergi, resim ve harçlar. (Emlak vergisi, Eğlence vergisi, Elektrik ve havagazı tüketimi vergisi, Temizleme ve aydınlatma harcı, İmar harçları, Hizmet harçları, ilan, reklam vergisi vb. ile köylerde imece ve salma bu kapsamda yer alır.)

C. N. E. S. belgesine göre

—ANSİKL. İda. huk. Yerel yönetim kuruluşları il özel idareleri, belediyeler ve köylerdir. Yerel yönetim kuruluşlarının görev ve yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak yasayla düzenlenir. Yerel yönetim kuruluşlarının organları seçimle göreve gelirler. Merkez yönetimi (devlet), yerel yönetim kuruluşları üzerinde yönetimin bütünlüğünü sağlama, toplum yararının korunması ve yerel gereksinmelerin gereği gibi karşılanması amacıyla, yasada belirtilen ilkeler içinde idari vesayet yetkisine sahiptir.
—Kamu mal. Türkiye'de genel bütçe vergi gelirleri tahsilat toplamı üzerinden belediyelere ve il özel idarelerine belirli bir oranda pay verilmektedir. 1985'te belediyeler için % 8,10, il özel idareleri için % 1,15 olarak saptanan bu oranlar, 1987'de sırasıyla % 10,30 ve % 2,30'a yükseltilmiştir. Bu payların belirli bir bölümü, merkezi yönetim tarafından dağıtım dışı tutularak, İller bankası'nda, Belediye ve İl özel idareleri için ayrı ayrı iki fon ve ayrıca ortak bir "Yerel yönetimler fonu" oluşturmaktadır. % 10,30'luk belediye paylarının % 8'lik bölümü belediyelere hemen dağıtılmakta, % 2'lik bölümü ise Bayındırlık ve iskan bakanlığı emrinde "Belediyeler fonu" olarak İller bankası'ndaki bir hesapta toplanmaktadır. Bu fondan bütün belediyelerin yatırım programlarına giren haritaları, imar planları, tesisleri ve bunlara ait projeleri için sözkonusu bakanlık, belirli bir yönetmeliğe göre, tahsisle bulunur. Aynı biçimde, % 2,30'luk il özel idare payının % 2'lik bölümünün % 80'i hemen dağıtılmakta, % 20'si ise İller bankası'nda il özel idareleri için sonradan kullanılmak üzere bir fonda toplanmaktadır. Bunun dışında Hükümet, Belediye ve İl özel idarelerine ait paylardan eşit miktarlarda (% 0,30'ar) alarak, İller bankası'nda "Yerel idareler fonu" oluşturmaktadır. Böylece, her birinden eşit olarak alınan paylarla fonun finansman kaynağı, genel bütçe vergi gelirleri tahsilat toplamının % 0,60'ını oluşmaktadır. Bu fonun yarısı Bayındırlık ve iskân bakanlığı'nca belediyelerin imar uygulamalarında, öteki yarısı da İçişleri bakanlığı'nca yerel yönetimler için belirli bir yönetmelik çerçevesinde kullanılır. Ancak, ilgili yasaya göre fonun dağıtım esaslarının saptanmasında kalkınmada öncelikli bölgelere ağırlık verilmesi gerekmektedir.
—Topol. İkinci terimi açıklamak için bir fonksiyonun yerel (dar uzamda) bir özellik olan sürekliliği söylenebilir, bu kavram bölgesel (geniş uzamda) bir özellik olan düzgün süreklilikle ters düşer. "Yerel"den "bölgesel"e geçiş, Heine teoreminde olduğu gibi kimi hallerde olanaklıdır; aynı durum şu özellikte de vardır: bir afin Eukleides uzayında, A, sınırının her bir noktasında bir dayanma hiperbolü olan, içi boş olmayan bir kapalı küme ise (kimi kez A nın yerel dışbükeyliğinden söz edilir), bu durumda A dışbükeydir.

YERELCİLİK a. Siyas. bil. ABD'nin iki büyük partisi Demokrat parti ile Cumhuriyetçi parti'nin, ulusal düzeyde zayıf olan yapılanmalarına karşılık, yerel düzeyde güçlü örgütlenmesi.

YERELİKLİM a. Bir ana iklim alanı içinde, topografya, bakı, kentleşme, orman gibi yerel koşullara bağlı olarak meydana gelen ve alanı bu koşullarla sınırlı olan iklim tipi.

YERELLEŞME a. Yerelleşmek eylemi; yöreselleşme, mahallileşme.

YERELLEŞMEK gçz. f. Belli bir yere, bir yöreye özgü nitelikler kazanmak; yöreselleşmek, mahallileşmek.

◆ **yerelleştirmek** ettirg. f. Yerel duruma getirmek; yöreselleştirmek, mahallileştirmek.

YERELLEŞTİRMEK → YERELLEŞMEK.

YERELLİK a. Yerel olma durumu.

YERELMASI a. Hayvan yemi (tüm bitki) ve insan besini (yumrular) olarak yetiştirilen, bazı ülkelerde yumrularının mayalanmasından alkol elde edilen çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Helianthus tuberosus;* bileşikgiller familyası.)
—ANSİKL. Yerelması, her yıl uzun boylu ve yapraklı filizler verir. Bitki, ayçiçeğine benzer, fakat yaprakları ve çiçekleri daha küçüktür. Her iklime ve her toprağa elverişli olan yerelması daima fakir topraklarda yetiştirilmiştir. Yumruları, sapları ve yaprakları hayvan beslenmesinde kullanılır. Yerelması hasadında sökümden sonra, toprakta kalan küçük yumruların tekrar çimlenmesi önlenemez, bu da ertesi yıl yapılacak başka bitki ekimini güçleştirir. Bu nedenle yerelması her yıl aynı parsel üzerinde yetiştirilmeye devam edilir.
Patates kadar düzgün olmayan yerelması inülin içerir, bu da ona şekerli bir tat verir. Tadı enginara benzer. Saklanması güç olduğundan gerektikçe ekim ve nisan ayları arasında toplanır. Yumrular daha çok sebze olarak tüketilir. Karbonhidrat bakımından fakir olduğu (‰ 5) için diyabetli hastalar daha kolaylıkla yiyebilirler. Ayrıca süt, idrar ve safra artırıcı, cinsel iştahı körükleyici etkisi de vardır.
Yumrudan mayalanmayla etanol da elde edilir. Alkol enerji kaynağı olarak kullanılabileceğine göre tarımda yerelması üretimi yeni bir çığır açabilir.
—Mutf. Etli ya da zeytinyağlı yemeği yapılır. Kış türlüsüne de konur.

YEREMENKO (Andrey İvanoviç), rus mareşal (Markovka, Lugansk yakınında, 1892 - Moskova 1970). 1941'de Moskova savaşı sırasında bir ordunun, 1942-43'te Stalingrad'da (bugün Volgagrad) bir ordular grubunun komutanlığını yaptı. 1944'te Kırım'daki harekâtı yönetti, Çekoslovakya'daki savaşı sona erdirdi. 1955'te mareşalliğe yükseltildi. Stalingrad savaşı üzerine bir yapıt yazdı (1961).

YEREMYA, İncil'deki büyük peygamberlerinden biri (Anatot, Kudüs yakınında, İ.Ö. 650-645'e doğr. - Mısır'da İ.Ö. 580'e doğr.). 627'de başlayan peygamberliği, son Yahuda kralları zamanına rastlar. 587'de Kudüs'ün çöküşüne tanık olan Yeremya, Yahudiye yöneticisi Godolas'ın öldürülmesinden (ekim 587) sonra Mısır'a sığınmak zorunda kaldı. Burada peygamberlik görevini sürgün hemşehrilerinin yanında birkaç yıl daha sürdürdü. Yeremya, Tapınak ve Tapınak kültünden daha fazla kopmuş, daha tinsel bir dine olanak hazırladı. Sürgün yahudiliği, daha sonraları sıon yıkıntılarından uzakta yeniden örgütledi. Yeremya'nın mesajı, İsrail dinine, sürgün sınavının üstesinden gelmesini, bütünlüğünü ve ruhunu korumasını sağlayacak olan kesin doğrultuyu kazandırdı.
Yeremya'nın kitabı, peygamberin vahiylerini derleyenler tarafından meydana getirilmiş bir derlemedir; bu vahiylere, ileri tarihlerde peygamberin mesajını geliştirmeye yönelik ekler de katılmıştır. Yapıtın son yazımının, göç döneminin sonuna doğru tamamlandığı sanılır (538'den önce).
—İkonogr. Peygamberin yüzü, hıristiyan heykelciliğinde sık sık görülür: Senlis, Chartres, Amiens katedralleri ile *Musa'nın kuyuları*'ndaki (Dijon'da Sluter tarafından) heykeller, Floransa'daki campanile (Donatello), Albi katedrali koroyerindeki heykeller. Resimde, Piero Della Francesca (Arezzo), Aix Muştusu'nun Ustası (Brüksel) ve özellikle Michelangelo'nun Sistina capellası'nın tavanı), Rembrandt'ın (Amsterdam), Rubens'in (Madrid) yapıtları anılabilir.

Yeremya'nın acıları, yerle bir edilen Kudüs ve yıkılan Tapınak üstüne yazılmış ağıtın devamı; 587'den sonra Yahuda'da kalan birkaç yahudi tarafından yazılmış ve daha sonra peygambere mal edilmiştir.

YEREŞEĞİ a. Böcbil. Bazen geyikböceği*'ne verilen ad.

YEREY a. Arazi.

YEREYÖNELİM a. Bitki fizyol. Yerçekiminin, özellikle ağırlığın bitkilerin büyüme organlarına (kök ve sap) benimsettiği büyüme doğrultusu. (Eşanl. JEOTROPİZM.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Etol. Bazı hayvan türlerinde, yerçekiminin yol açıp yönlendirdiği hareket tepkisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bitki. fizyol. Yereyönelim özellikle ana kökler için apaçıktır; bunlar pozitif yereyönelimle toprağa dikey dalarlar; negatif yereyönelim (dikeylik) ana sapları yukarıya doğru yönlendirir. İkincil kök ve saplar, ana eksen ile, her türe özgü bir açı oluştururlar (eğiklik). Yereyönelim olayı, kök ve sapların normal yönlerini almak üzere eğilmeleriyle apaçık belli olur. Knight ve Pfeffer, yerçekim gücünü ortadan kaldırma amacıyla merkezkaç kuvvetini bu bakımdan başarıyla kullanmışlardır. Elde edilen eğrilikler, çeşitli büyütken dokuların hücresel büyüme bölgesi düzeyinde büyüme eşitsizliğinden kaynaklanır. Bitkilerin büyümesinden sorumlu olan oksin, bir bitki yatay olarak yerleştirilmişse, ağırlığı ile organların alt tarafında biriktiğinden, eşitsiz biçimde dağılır. Kök ve sapın dokuları oksine karşı çok farklı duyarlılık gösterirler; sapın büyümesini sağlayan optimum doz 10^{-4} g iken kök için bu değer 10^{-9} g'dır. Böylece, aynı dozun yatmış bir sapın alt yüzeyindeki dokuları neden uyardığı, yatmış bir kökün alt yüzündeki dokuların gelişmesini neden durdurduğu anlaşılmış olur. Bitki dikey olduğunda, oksin gelişmekte olan dokulara homojen bir tarzda yayılık ve etki gösterir. Yerçekimine duyarlı bölge sapların ve köklerin uçlarıyla sınırlıdır.
—Etol. Toprakta yaşayan kazıcı hayvanlar, aşağıya yöneldiklerinde yereyönelimleri pozitif, yukarıya yöneldiklerinde negatiftir. Sirke sineği gibi birçok böcekte bu olaya rastlanır. Çevreye karşı sabit bir duruş açısının sürdürülmesi (örneğin kimi türlerde olduğu gibi düşey duruşun korunması) yereyönelim tepkilerinin bir sonucudur. Bunlar, yerçekimine duyarlı algılayıcılardan (denge organları) oluşan özel duyu organlarının (memelilerdeki yarıçembersel kanallar, balıklarda denge taşları) uyarılmasından ileri gelir.

YERFISTIĞI a. Geniş ölçüde tarımı yapılan Güney Amerika kökenli bitki. (Çiçeksapları, döllenmeden sonra yere doğru eğilerek meyveyi toprağa gömer; *fıstık* denen tohumu kavrulduktan sonra öylece yenebildiği gibi, yemeklik olarak ve sabunculukta kullanılan sıvı bir yağ çıkarılmak üzere sıkılabilir de. Baklagillerden olan cinsin 30'dan fazla tü.ü vardır; kelebekçiçekligiller familyası.) [Eşanl. ARAŞİT.]
—ANSİKL. Yerfıstığı *(Arachis hypogaea)* küçük sarı çiçekli, 20 ila 70 cm yüksekliğinde biryıllık bir bitkidir. Meyvesi kalın kabukludur; içinde 2 ila 4 tohum bulunur. Tohumu % 40 ila 45 sıvı yağ ve % 20 ila 25 protein içerir. Bitkinin her iklime elverişliliğine eklenen besleyici değeri, yerfıstığının, yerel tüketimin önemli olduğu tropikal ya da yarıtropikal bölgelerde aile tarımı olarak yaygınlığını açıklamaktadır. Bitkinin kuru yaprakları ve yağ çıkarıldıktan sonra kalan küspesi hayvan beslenmesinde kullanılır.

yerelması

tepe tomurcuğu

stolon

yumru

Giraudon

peygamber Yeremya
Donatello'nun yapıtı, mermer
Opera del Duomo müzesi, Floransa

YEREYÖNELİM

negatif yereyönelim
üst yüzde oksin
10
10
yer
10
alt yüzde oksin
pozitif yereyönelim
2. zaman: yere yatan bitkinin uçları eğrileşir

yer
yereyönelim yönü
çimlenmenin başlangıcı

tepe
negatif yereyonelim
yer
kök ucu
pozitif yereyönelim
1. zaman: normal büyüme

Yerfıstığı bir sıcak ülke tarım bitkisidir ve en kurağından en nemlisine kadar çeşitli iklimlere uyum sağlamış çok sayıda çeşidi vardır. Tohumlar m²'ye 10 ila 15 tane düşecek biçimde, eşit uzaklıklı ocaklara ya da çizgilere 3 ila 5 cm derinliğe ekilir.

Hasadı, çeşitlerine göre 3 ila 5 ay sonra yapılır. En büyük iki üretici, dünya tüketiminin yarısını sağlayan Hindistan ve Çin'dir. Bunların arkasından ABD, Sudan ve Senegal gelir.

Türkiye'de % 95'i Akdeniz bölgesinde olmak üzere 25 900 hektar kadar alanda yaklş. 60 000 t ürün elde edilmektedir.

yerfıstığı *(Arachis hypogaea)*

YERFİZİĞİ a. JEOFİZİK'in eşanlamlısı.

YERGİ a. Bir kimsenin, bir toplumun, bir nesnenin, bir göreneğin vb. yerildiği, alaya alınarak eleştirildiği söz, yazı, yapıt; taşlama, hicviye: *O film törelerimize yöneltilen bir yergiydi.*
—Ed. → HİCİV.

YERGİCİ a. Yergide bulunan ya da yazınsal tür olarak yergiyi kullanan, yergiler yazan kimse.

YERGİN sıf. Beğenilmeyen, kötü görülen, yerilen bir şey için kullanılır.

YERGİNLİK a. Yaygın ahlak anlayışınca kötü görülen niteliklere verilen ad.

YERISIL sıf. JEOTERMAL'in eşanlamlısı.

YERISIÖLÇÜM a. JEOTERMOMETRİ'nin eşanlamlısı.

YERİCİ sıf. Yerme huyu olan bir kimse, yergi niteliği taşıyan, yerme özelliği içeren bir şey için kullanılır: *Yerici bir şair. Yerici bir yaklaşım.*

YERİLMEK → YERMEK.

YERİNİALAN a. Dilbil. Sözcede yinelenmesini önlemek için genellikle uzun bir biçimin yerine geçen dilsel biçim. (Sözcüğün ya da sözcük öbeğinin yerini tutan adıllar.)

YERİNME a. Yerinmek eylemi; teessüf.

YERİNMEK gçz. f. *Bir şeye yerinmek,* bir şeyden dolayı üzülmek ya da pişman olmak: *Düğüne gelemediğine çok yerindi. Okulu bitiremediğine şimdi çok yeriniyor.*

YERKABUĞU a. → YERYÜZÜ.

YERKATI a. Bir yapının yer düzeyinde olan katı; giriş katı, zemin katı.

Yerkes-Dodson yasası. Ruhbil. 1908'de fareler üzerinde yapılan deneylerle ortaya konan yasa. Buna göre, bir işin en çabuk öğrenilmesini sağlayan en uygun güdülenim düzeyi, iş ne kadar güçse o kadar düşüktür.

YERKESİK, Muğla'nın merkez ilçesine bağlı bucak; 10 231 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Yerkesik,* 2 849 nüf. (1990).

YERKİMYASI a. JEOKİMYA'nın eşanlamlısı.

Yerköprü
Beyşehir, Konya

YERKÖPRÜ, Akdeniz bölgesinin iç kesiminde Silifke'nin 130 km kadar K.-B.'sında Göksu ırmağının yaklaşık 500 m uzunluktaki yeraltı çığırı. Dağlar arasındaki derin ve geniş bir vadinin tabanını kaplayan Pleistosen yaşta bir traverten taraçası içinde açılmıştır. Yeraltı çığırının giriş ve çıkışı büyük birer mağara ağzı görünümündedir. Buralarda, iki yandaki dağlardan inerek taraça yüzeyini izleyen akarsular güzel şelaler yaparak Göksu'ya karışır. Giriş ağzından yaklaşık 50 m kadar içerde, yeraltı çığırına sokulmayı engelleyen bir sifon vardır. Yerköprü'ye en kolay olarak Konya'dan 120 km'lik bir yolla ulaşılır.

YERKÖY → GIURGIU.

YERKÖY, İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde Yozgat'a bağlı ilçe; 48 462 nüf. (1990); 1 245 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 58 köy. Merkezi, Yozgat'ın 41 km G.-B.'sında *Yerköy,* 26 248 nüf. (1990). Tarım. Hayvancılık.

YERKUŞAĞI a. Meteorol. Yağmur ya da çiyle meydana gelen ve gökkuşağına benzemekle birlikte yeryüzüne yansıyan olay.

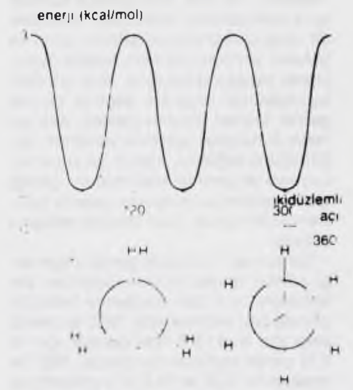
YERKÜRE a. Gökbil. Üzerinde yaşadığımız gezegen; Yer.

YERLENDİRME a. Ruhbil. *İşitsel yerlendirme,* bireyin herhangi bir ses kaynağının yerini, yönünü ve uzaklığını kestirmesini sağlayan olay. (İki kulakla algılamanın simetrisizliğine bağlıdır ve bundan dolayı özellikle yan üstünlüğü konusunda etkilidir. Stereofonik etkiler, bu özelliğe dayanır.)

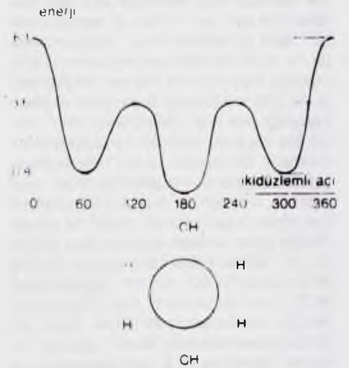
YERLEŞİK sıf. **1.** Belli bir yerde sürekli olarak yaşayan bir topluluk için kullanılır: *Kentteki yabancı öğrencilerin sayısı yerleşik nüfusun yarısı kadar.* **—2.** Göçebe'ye karşıt olarak, belli bir yere yerleşen, orada yaşayan bir topluluk ve bu tür bir yaşam biçimi için kullanılır: *Yerleşik kavimler. Göçebelikten yerleşik düzene geçmek.* **—3.** Bir yerde sürekli olarak görülen, varlığını sürdüren, bir şey için kullanılır: *Yerleşik töreler.*
—Bilş. *Yerleşik program,* bir bilgisayarda, yönetici programın ya da işletim sisteminin, merkezi bellekte sürekli olarak kullanılabilen ve bu nedenle hemen yürütülebilen bölümü.
—Böcbil. Aynı bitki üzerinde art arda ortaya çıkan kanatsız yaprakbiti kuşakları için kullanılır.
—Sterkim. *Yerleşik çözümleme,* stereokimyanın, yerleşik izomerlerin kararlılığı ile moleküllerin tepkinliği için bundan çıkarılan sonuçları inceleyen dalı. (Bu bilim dalı özellikle organik kimya çevresinde büyük bir gelişme göstermiştir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yerleşik izomer,* izomerlik nedeni, bir molekülün yerleşmesi olan izomer; bu yerleşme, değişik izomerlere göre çeşitli farklılıklar gösterir.
—Tıp. *Yerleşik hastalık,* ENDEMİ'nin eşanlamlısı.

◆ sıf. ve a. Biyol. Belirli ve sınırlı bir alanda öteden beri yaşayan canlılara denir.

—ANSİKL. Sterkim. *Yerleşik çözümleme.* Etanın ($H_3C—CH_3$), örnek olarak alınan yerleşmelerinin kaymış yerleşmeler olduğunu ve tutulum yerleşmelerinin bu kaymış yerleşmeler arasında yalnızca geçiş durumlarına (ya da enerji engelleri) denk düştüğünü tayfgözlem yoluyla göstermek mümkündür. Engelin yüksekliği 3 kcal /mol'dür (şekil 1). Etanda örnek olarak alınan yerleşmeler tümüyle eşdeğerlidir; ancak butanın ($CH_3CH_2—CH_2CH_3$) merkez bağı incelendiğinde, yerleşmelerin eşdeğerli olmadığı görülür: en kararlı yerleşme, karşıt çevre düzlemli yerleşmelidir; senklinal yerleşmeler daha az kararlıdır (yaklaşık 0,8 kcal/mol). Eş çevre düzlemli

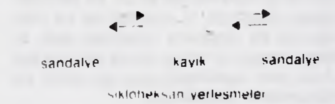
şekil 1 etanda dönme engeli

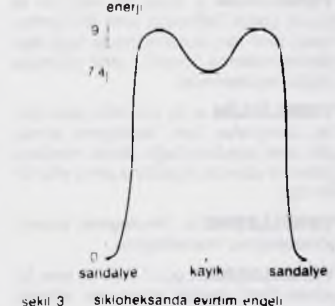
şekil 2 bütanda merkez bağın çevresindeki dönme engelleri

(6,1 kcal/mol) ve antiklinal (3,6 kcal/mol) olmak üzere iki tür enerji engeli yüksekliği vardır (şekil 2).

Siklohekzanın incelenmesi, türevlerinin öneminden dolaylı özellikle derinleştirilmiştir. Bu bileşikte daha az kararlı olan 6,9 kcal/mol'lük bir ara kayık yerleşmesi üzerinden, 9 kcal/mol'lük bir evirtim engeli aşılarak bir sandalye yerleşmesinden bir başka sandalye yerleşmesine geçilir (şekil 3). Bir R ornatanı, siklohekzan üzerine bağlandığında eksenel ya da enlemsel olmak üzere iki konum ortaya çıkar (şekil 4). Bu konumlar birbirine dönüşebilen (geçi-

siklohekzan yerleşmeleri

şekil 3 siklohekzanda evirtim engeli

R

R

şekil 4 siklohekzanda R ornatanının enlemsel konumdan eksenel konuma ve tersine geçişi

karşıt çevre düzlemli — eş çevre düzlemli

şekil 5 — butadien-1,3'ün yerleşmeleri

şebilen) iki yerleşik izomere denk düşer. Bunlardan en kararlı olanı, R'nin enlemsel konumda bulunduğu yerleşik izomerdir. Bu iki yerleşme arasındaki kararlılık farkı, R ornatanının türüne göre, 0,4-2 kcal/mol arasında değişir.

İki çifte bağı birbirine bağlayan yalın bir bağın çevresindeki yerleşmeler incelendiğinde (şekil 5), en kararlı iki yerleşmenin yaklaşık 5 kcal/mol'lük bir enerji engeliyle eş çevre düzlemli ve karşıt çevre düzlemli (bu biraz daha kararlıdır) yerleşmeler olduğu anlaşılır.

Bu iki yerleşme iki çifte bağın düzlemdeşliğini, dolayısıyla eşlenikliğini sağlar. Heksametil butadiende (şekil 6) küreye benzeyen metil grupları, uzayda aynı konumu alamaz; eğer iki çifte bağ aynı düzlemde yer alsaydı, bu durum meydana gelebilirdi. İncelenen örnekler çevre düzlemli değildir ve eşleniklik kısmen ya da tamamen kaybolur. Eşlenikliğin ya da rezonansın sterik olarak engellenmesi, tayfgözlem yoluyla kolayca algılanır. Bu engelleme olayı ayrıca, döndürme gücünün kaybolmasıyla da kendini gösterir: bifenil türevlerinin atropik* izomerliği buna örnektir. A ya da B grupları yeteri kadar iriyse (şekil 7) ve ilke olarak molekülün bir bakışım düzlemi olmasına rağmen çevre düzlemli yerleşmelere erişilemez; çünkü A ve B ya da A-A ve B-B, uzayda aynı konumu alırlar ve bakışım düzlemi kaybolur. Öte yandan iki benzen halkasının düzlemleri birbirine diktir; ancak bunun sonucu olarak birbirine çok zor dönüşebilen yerleşik antipot izomerler ortaya çıkabilir (enerji engelinin yüksekliği 40 kcal/mol'e erişebilir).

Yapısında bir çifte bağ bulunan ve kolayca ayrılabilen bir bileşiğin E ve Z izomerleri, yüksek sıcaklıkta birbirine dönüşebilir: burada da yaklaşık 60 kcal/mol'lük bir enerji engeliyle ayrılmış iki yerleşik izomer bulunur. Dolayısıyla yerleşik çözümleme yoluyla en kararlı yerleşik izomerler, bunları ayıran enerji engelleri ve yerleşik izomerlerin ayrılabildiği durumlar (20 kcal/mol'ün üzerinde bulunan bir engel) algılanabilir.

YERLEŞİKÇOKKILLISOLUCANLAR a. Bir boru yaparak onun içinde yaşayan ve bu borudan dışarda yalnız beslenme ve solunumla görevli bir dokunaç ya da solungaç demeti görünen çokkıllı solucanlar takımı. (Bunlarda gövde genellikle belirgin bölgelere ayrılmıştır; parapodlar yalın, hortum çengelsizdir, takımda yer alan başlıca cinsler şunlardır: *Chetoptera, Cirratula, Ophelia, Capitella, Aromicola, Sabellaria* ya da *Hermella, Pectinaria, Terebella, Sabella* ve *Serpula*. Bil. a. *Sedentaria*).

YERLEŞİKLİK a. Yerleşik olma durumu ya da yerleşik olanın özelliği.
—Çevrebil. Yerleşik yaşayan türlere özgü, sınırlı coğrafi dağılım. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Yerleşiklik sistematik türleri ya da grupları (familyalar, takımlar) kapsayabilir; çok geniş olabileceği gibi (anakara ölçeğinde), tersine, çok dar da olabilir (küçük bir ada, tek bir vadiden ibaret bir istasyon). Dar olduğu takdirde, ya çok belirli ekolojik etmenlerden ya da başlangıçta çok geniş olan bir alanın daralmasından ileri gelir (kalıntı). Yerleşik türlerin çoğu adalara özgüdür. Bir adadaki yerleşik türlerin sayısı genellikle büyük anakara kütlelerinden uzaklık derecesiyle orantılıdır. Bu türler arasında, evrimini sözkonusu ada içinde geliştirmiş olanlar bulunduğu gibi adada sığınak bulmuş kalıntı türler de vardır.

YERLEŞİLMEK → YERLEŞMEK.

YERLEŞİM a. Bir yerde yaşama, ikamet etme; yerleşme, iskân: *Bir petrol rafinerisi çevresinde kurulan yerleşim bölgeleri.*

YERLEŞME a. Yerleşmek eylemi.
—Coğ. Coğrafi bir bütünlüğü olan belirli yer; küçük yerleşme alanı.
—Huk. *Yerleşme alanı* → ALAN.
—Sterkim. Bir ya da daha çok kimyasal bağla kendi aralarında birbirlerine bağlanan atomlar üzerine bağlanmış atom ya da köklerin üçboyutlu düzenlenimi. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. KONFORMASYON.]
—Uluslarar. huk. *Yerleşme antlaşması*, sözleşmeci devletin vatandaşını öteki sözleşmeci devletin ülkesinde ayrıcalıklı bir konuma getiren antlaşma.
—ANSİKL. Sterkim. Kimyanın tüm dallarını kapsamakla birlikte, yerleşme kavramını, özellikle büyük bir gelişme gösterdiği karbon kimyası çerçevesinde incelemek daha doğru olur. Etan molekülü ($H_3C—CH_3$), Newman'ın simgesel gösterimine göre uygun biçimde betimlenebilir: gözlemci C—C bağının ekseni içinde, C—C parçası dışında yer alırsa, üst üste çakışmış üç kollu bir yıldız görür; bu kollarda, *burulma açısı* da denen ikidüzlemli açı, iki kol arasında (her biri bir yıldızda) 0'dan 360° dereceye dek değişebilen tüm değerleri alabilir. Her açıya, C—C bağına göre farklı bir yerleşme denk düşer (dolayısıyla sonsuz sayıda yerleşme sözkonusudur). Buna karşılık C—H bağına göre bir yerleşme ($H_3C—CH_2—H$) yoktur; çünkü C—H bağının silindirsel bir simetrisi vardır ve tasarlanabilen tüm yerleşmeler birbirine eşdeğerdir.

Bir molekülde silindirsel olmayan birden çok bakışımlı bağ varsa, bu bağların her biri için değişik yerleşme biçimleri tanımlanabilir; dolayısıyla sonsuz sayıda yerleşme ortaya çıkar. Örneğin propanın ($CH_3—CH_2—CH_3$) silindirsel olmayan bakışımlı iki C—C bağı vardır ve bunların her biri için sonsuz sayıda yerleşme sözkonusudur. Etanda yalın bağa göre ortaya çıkan yerleşmeler, molekül yerleşmeleriyle çakışırken, propanda bir C—C bağına bağlı bulunan yerleşmelerden daha çok molekül yerleşmesi vardır. Yerleşme kavramı, atomlardan birinin bir karbon atomu olmaması (örneğin $CH_3—OH$'ın durumu), karbon atomlarından biri ya da ikisinin çifte bağlı atomlar olması (örneğin $CH_3—CH═CH_2$ ve $H_2C═CH—CH═CH_2$'nin durumu), hatta iki karbon atomunun çifte bağla birbirine bağlanmış olmasına göre (örneğin $CH_3—CH═CH—CH_3$'ün durumu), yalın bir bağa bağlı olarak daha da genişletilebilir.

ikidüzlemli açı

Newman'ın simgesel gösterimi — etan molekülünün perspektif gösterimi

çevre düzlemli
eş çevre düzlemli — eş çevre düzlemli
klinal (dikey) — klinal (dikey)
karşıt çevre düzlemli — karşıt çevre düzlemli
çevre düzlemli

yerleşmelerin adlandırılması için B ornatanının A ornatanına göre yönlendirilmesi

karşıt çevre düzlemli — senklinal

kaymış yerleşmeler

yerleşmelerin gösterimi ve adlandırılması

eşçevre düzlemli — karşıt çevre düzlemli

tutulum yerleşmeleri

Her bir molekül yerleşmesine bir yerleşme izomeri ya da bir yerleşik izomer denk düşer. Etan ve propanın sonsuz sayıda yerleşik izomeri bulunabilir. Bir molekülün en kararlı yerleşik izomerleri *yerleşik çözümleme* yoluyla saptanabilir.

• *Yerleşmelerin adlandırılması.* Yalın bir bağın simgesel Newman gösteriminde biri ön, diğeri arka atom üzerinde bulunan iki bağ göz önüne alındığında, birinci bağa göre *çevre düzlemli* (ikidüzlem açısı 0° ya da 180°'ye çok yakındır) ve *klinal yerleşmeler*'den (ikidüzlem açısı 0° ve 180°'den farklıdır) söz edilir; ikidüzlem açısı 90°'den küçükse bu tür yerleşmelerin adlandırılmasında *eş*, 90°'den büyükse *karşıt* önekleri kullanılır. *Karşıt çevre düzlemli* ve *senklinal* (60°) *yerleşmelere, kaymış yerleşmeler, eş çevre düzlemli* ve *antiklinal* (120°) *yerleşmelere tutulum yerleşmeleri* denir.

Göz önüne alınacak bağların seçimi, bu bağların taşıdığı ornatanlara bağlıdır. Karşılaştırma ornatanları şu üç ilkeye göre seçilir:
1. Altı ornatanın tümü de farklıysa, salt biçimlenme*lerde yararlanılan ardışık kurallar uygulanır;
2. bir atom üzerinde, bir ornatan kendi türünün tek ornatanı ise karşılaştırma ornatanı olarak seçilir;
3. bir atom üzerinde tüm ornatanlar özdeşse, en küçük ikidüzlemli açıyı oluşturan ornatan seçilir.

Yalnız iki yerleşmenin bulunduğu çifte bağlar durumunda, çift bağın her atomunun ornatanları, salt biçimlenmedeki ardışık kurallara göre sıralanır. Öncelikli ornatanları taşıyan bağların ikidüzlemli açısı sıfır ise, bu tür bir yerleşmeye Z yerleşmesi (alm. *zusammen*, birlikte'den), iki düzlem açısı 180° ise, böyle bir yerleşmeye E yerleşmesi (alm. *entgegen*, karşıt'tan) denir.

• *Proteinlerin ve nükleik asitlerin yerleşmesi.* Ardışık olarak peş peşe sıralanmış çok sayıda C—C ve C—N bağları taşıyan proteinlerde sonsuz sayıda yerleşmeler olabilir. Gerçekte bu yerleşmeler iki ana gruba ayrılır. Yuvarsı proteinlerdeki normal yerleşme, α konumunda helis yerleşmesidir; bu yerleşmede C—C ve C—N bağlarının meydana getirdiği zincir, adımı 0,54 nm olan bir helis biçiminde bir sarmal oluşturur. Helis, zincirin kimi noktalarında burulur ve helisel bütün, yuvar biçiminde kendi üzerine katlanır. Lifsi proteinlerde birbirlerine paralel olarak sıralanan zincirlerin oluşturduğu zikzak biçiminde bir yerleşme (β- yerleşmesi de denir) vardır; bütüne, oluklu bir sac görünüşü veren bu zincirlerin dalga boyu 0,72 nm'dir.

Nükleik asitlerde ardışık olarak sıralanan çok sayıda P—O, C—O ve C—C bağı vardır. Bu bileşiklerde normal olarak sonsuz sayıda bir yerleşme yoktur; bunun yerine iki katlı bir helis bulunur; çapı 2 nm olan bu helisin adımı 3,4 nm'dir; bu da iki kattan her birinin sabitleşmiş bir yerleşmesine denk düşer.

YERLEŞMEK gçz. f. **1.** Bir şeyden söz ederken, bir yere kolay çıkmayacak biçimde iyice oturmak, sabitleşmek: *Biraz bas-*

yerleşik çözümleme

heksametil butadien
daire içine alınmış CH_3 grupları, uzayda kısmen aynı konumu alırlar

şekil 6

A ve B yeteri kadar iriyse molekül düzlem değildir

mümkün olabilen iki yerleşme antipottur

şekil 7

tırınca kapak iyice yerleşti. **—2.** Bir kimseden söz ederken, bir yer bulup oturmak ya da rahat bir biçimde oturmak: *Arabanın içinde sıkışıp zar zor yerleştik. Koltuğa yerleşip televizyon izlemeye koyuldu.* **—3.** *Bir yere yerleşmek,* belli bir süre için bir yerde kalmak, orada barınmak ya da sürekli olarak orada yaşamaya, oturmaya başlamak: *Yerleşecek bir otel bulmalıyız. Emekli olunca güneye yerleşmeyi düşünüyor.* **—4.** Bir kimseden söz ederken, bir işe girmek, sürekli olarak bir işte çalışmaya başlamak: *Okulu bitirir bitirmez bir şirkete yerleşti.* **—5.** Eşyasını yerli yerine koyup düzene girmek: *Yeni eve taşındık, ama henüz yerleşemedik.* **—6.** Bir şeyden söz ederken, orada kökleşmiş olmak, herkes tarafından, özellikle toplumsal bir ortamda benimsenmek, yaygınlaşmak, uyulmak, kolayca vazgeçilemez, yok edilemez bir duruma gelmek: *İyice yerleşen bir sözcük, bir moda. İnsanların yerleşmiş önyargılardan arınması güç oluyor. Yerleşmiş geleneklere karşı çıkmak.* **—7.** Soyut bir şeyden söz ederken, bir kimsenin, bir topluluğun üzerine çökmek, içlerinde yer etmek: *İçlerine bir korku, bir ürkü yerleşmişti.*

—Biyol. Bir hayvan ya da bitki türünden söz edilirken, boş bir yerde koloniler oluşturmak ve orada özgün bir konum edinmek.

◆ **yerleşilmek** edilg. f. Yerleşmek eylemi yapılmak: *Kente varılır varılmaz otele yerleşilecek.*

Durand-Dessert galerisi

Camera obscura (1977) Yamanara Nobuo'nun Durand-Dessert galerisi'nde (Paris) gerçekleştirdiği yerleştirme

◆ **yerleştirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi (bir yere) yerleştirmek,* ona oturacağı, duracağı bir yer göstermek; barınacağı, yaşayacağı bir yer bulmak; yerleşmesini sağlamak: *Komiser adamlarını binanın çevresine yerleştirdi. Göçebeleri bir köye yerleştirmek.* **—2.** *Bir şeyi (bir yere) yerleştirmek,* duracağı uygun bir yer bulup, onu oraya koymak ya da uygun bir biçimde oturtmak, dizmek: *Koltuğu bu köşeye yerleştirelim. Temiz çamaşırları dolaba yerleştirmek.* **—3.** *Bir kimseyi bir yere, bir işe yerleştirmek,* ona çalışacağı bir yer bulmak, onu bir işe sokmak: *Kardeşini çalıştığı şirkete sekreter olarak yerleştirdi.* **—4.** *Bir kimseyi, bir şeyi bir yere (soyut) yerleştirmek,* onları uzamda, zamanda bir yere koymak ya da bir sınıflandırmadaki konumlarını belirlemek, o yere oturtmak: *Coğrafyacılar bu kenti hangi bölgeye yerleştiriyorlar? Bu öyküyü hangi döneme yerleştirebiliriz? Picasso'yu ressamlar arasında nereye yerleştirirsiniz?* **—5.** Bir söz vb. sözkonusuysa, tam yerinde, sırasında söylemek; taşı gediğine koymak: *O ukalaya cevabı iyi yerleştirdin.* **—6.** *Tokat, şamar vb. yerleştirmek,* vurmak. **—7.** *Bir şeyi (soyut) zihine, belleğine vb. yerleştirmek,* onu aklında tutmak: *Okuduklarını zihnine yerleştirmeye çalışıyordu.*

—El sant. Deseni küçük teğellerle belirlemek.

◆ **yerleştirilmek** edilg. f. Yerleştirmek eylemine konu olmak.

YERLEŞTİRİCİ a. Cerr. Kırık parçaları yerine yerleştiren ve yerleştirilen parçaları yerli yerinde tutmaya yarayan aygıt.

YERLEŞTİRİLMEK → YERLEŞMEK.

YERLEŞTİRME a. **1.** Yerleştirmek eylemi. **—2.** Belli bir topluluğun bir yeri yurt edinmesini sağlama, yurtlandırma, iskân.

—Cerr. Yeri değişmiş bir organı ya da bir kırığı normal duruma getirmek için yapılan ameliyat.

■ —Çağ. sant. Çeşitli öğelerin içinde dolaşılabilecek bir mekânda bir araya getirilmesiyle oluşturulan yapıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. Üretici dilbilgisinde, karmaşık bir cümle elde etmek için, bir cümleyi bir başka cümlenin oluşturucularından birinin yerine koymaya yönelik dönüştürüm işlemi. (Örneğin, *Ali'nin geleceğini sanıyor* cümlesi *Ali gelecek* temel cümlesine, *sanıyor* öğesinin yerleştirilmesinden kaynaklanır. Bu durumda, dolaysız işlevini üstlenen *Ali'nin geleceği* öğesine, yerleştirilmiş cümle denir.) ‖ Dönüşüm sırasında temel cümleye, aynı sözdizimsel özellikleri taşıyan bir öğeyi katma (örneğin ilgi cümlesine yerleştirilmiş başka bir ilgi cümlesi; yerleştirilen öğe yinelemelidir).

—El sant. İşlenecek motifleri kumaş üzerinde küçük teğellerle belirleme. (Teğeller daha sonra yapılacak işlemeyle kapatılır.)

—İş huk. *İşe yerleştirme,* iş arayan kişilerin uygun işlere yerleştirilmeleri ve çeşitli işler için uygun işçiler bulunması. (Türkiye'de, yurtiçinde ve yurtdışında işe yerleştirme hizmetlerini İş ve İşçi bulma kurumu yerine getirir.)

—İş örgüt. Bir işletmede binaların, malzemenin, taşınır malların vb. düzenli bir biçimde yerine konulması. (Ayrıntılı bir yerleştirme incelemesi, kişi, ürün, madde ve belgelerin dolaşımlarını en iyi biçimde düzenleyecek devrelerin kurulmasını ve böylece esaslı işletme tasarruflarının gerçekleştirilmesini sağlar.)

—İtfaiyc. *Hortum yerleştirme,* suyu kaynağından yangın noktasına kadar iletmek amacıyla hortumları düzenleme işi. (Bir yerleştirme "düşey", "yatay" ya da "tırmanıcı" [belli bir eğimle yerleştirme] olabilir.)

—Saatç. *Düşey yerleştirme,* çalışma güvenliğini sağlamak için sabit ve işler parçaları üst üste konumlandırma. (Saatin, eksenel bir aralığın var olduğu tüm kullanım konumlarında, sürtünmeyi önlemek için, sabit ve işler parçalar birbirine değmeyecek bir biçimde yerleştirilir.)

—Terz. Bir giysinin seri kesimi sırasında, her parçanın patronunu, kumaş kaybını en aza indirecek biçimde kumaş üzerine uygulama işlemi.

—Uz. havc. Bir uzay aracının içine ya da dışına yararlı bir yükü tespit etme.

—ANSİKL. Çağ. sant. Yerleştirme, kullanılan anlatım araçlarının (heykel, resim, ses, ışık oyunları, video vb.) kendilerine özgü özelliklerini aşma kaygısıyla, seyircinin katılımını sağlama, onu koşullandırma ve kışkırtma isteğiyle ayırt edilir. *Pop art* ve *yeni gerçekçilik* akımlarında ve tümüyle tek bir yapıt olarak tasarlanmış kimi gerçeküstücü sergilerden sonra, yerleştirme büyük boyutlu bir asamblaj, zaman içinde değişmeyen bir sahne görünümünü kazandı (Kienholz'un yerleştirmeleri, Kudo, G. Segal, Oldenburg, Raysse'ın kimi yapıtları). Buna karşılık *happening,* uzam ve zamanın bütünleştiği ve seyircinin, oluşmakta olan rastlantısal ve geçici bir yapıtın etkin ve temel öğesi olduğu bir yerleştirmedir (ABD'de A. Kaprow, J. Dine, Oldenburg; Japonya'da Gutai grubu, Fransa'da Jean-Jacques Lebel vb.). Bazı *eylemler* ve *eylemsel yerleştirmeler,* sanatçının daha kapsamlı bir tasarımına dayanır (Beuys, Vostell). Böylece, birinde "heykel", öbüründe "tiyatro" özelliği daha ağır basan iki kutup ortaya çıkmış ve bunlar arasındaki sayısız olasılıklar işlenmiştir (özellikle *yoksul sanat* tarafından).

Kinetik sanat, görsel yanın ağır bastığı yerleştirmelere yöneldi (Lucas Samaras, Luc Peire vb.). Bu görsel yan, ileri teknolojinin yardımıyla yenilendi, kentsel ve toplumsal boyutlara ulaştırıldı (Almanya'da Schöffer, Zero Gruppe, Fransa'da G. R. A. V., Cruz-Diez, Soto vb.). Kinetik sanatta, uzam ve zaman yapıtla bütünleşerek davranış sorununu ortaya çıkarır; çok esnek bir teknolojinin olanaklarından yararlanan *video* yerleştirmedeyse (Nam June Paik) uzam ve zaman, iletişim sorununu irdelemek için bütünleşirler.

Kimi ressam ve heykelciler yapıtlarına insan ve âlem düzeyinde yeni boyutlar kazandırırken (Étienne-Martin ya da Dubuffet'nin "yaşanabilir" ya da "gerçekleştirilebilir" yapıtları), kimileri de kavramsal sanatın kesinliğinin (Dan Flavin, Kowalski, Morellet, Sanejouand vb.) ve *land art*'a özgü temaların (Christo, Walter de Maria) görüldüğü araştırmalarda, belli bir yeri değiştirir ya da "anlamlı" kılarlar.

YERLEŞTİRMEK → YERLEŞMEK.

YERLİ sıf. **1.** Taşınamayan, başka bir yere götürülemeyen, sabit bir şey için kullanılır: *Yerli dolap. Yerli yüklük.* **—2.** İçinde bulunulan bölgede yetişen bir ürün için kullanılır: *Yerli sebzelerden, meyvelerden tatmak.* **—3.** Yurt içinde üretilen, ortaya konan bir şey için kullanılır: *Yerli mallar. Yerli film.* **—4.** *Yerli yerinde,* kendi yerinde, bulunduğu yere uygun olarak: *Her şey yerli yerinde bulunsun.* ‖ *Yerli yerine,*

B. Hatala - C. N. A. C. Georges-Pompidou

Auto fièvre (1973) W. Vostell'in yerleştirmesi A.R.C. sergisi Art moderne müzesi, Paris

kendine özgü yere. || *Yerli yersiz,* uygun, yerinde, sırası olup olmadığını düşünmeden; uluorta, saçma sapan, anlamsız: *Yerli yersiz sorularla konuşmacıları kızdırdı.*
—Biyocoğ. Belirli bir bölgede kendiliğinden yetişen hayvan ya da bitki türüne denir.
—Yerbil. Bir kayacın, bulundukları yerde oluşmuş bileşenleri için kullanılır. (Eşanl. OTOKTON.) || Aynı düzeyde oluşmuş ve katılaşmış bir magma ve daha geniş anlamda bundan türeyen kayaçlar için kullanılır.

◆ sıf. ve a. **1.** Yaşadığı yerde doğup büyüyen ve ataları da o yerden olan kimse için kullanılır: *Ben bu kentin yerlisiyim.* **—2.** Bir ülkede, sömürgeleşmeden önce yaşayan bir halk ve o halktan olan kimse için kullanılır: *Avustralya yerlileri. Yerli kadınlar.*

◆ a. Tamlayan olarak, yerli halka özgü bir şeyi belirtir: *Yerli mahallesi. Yerli edebiyatı.*
—Kur. tar. *Yerli kulu,* Osmanlılar'da kale muhafızlarının komutanı durumundaki dizdarların buyruğunda görev yapan gönüllü askerlere verilen ad.
—Yerbil. Tektonik bakımdan yer değiştirmemiş oluşum.

YERLİ KARASIĞIR a. KARASIĞIR'ın eşanlamlısı.

YERLİG a. (esk. türkç. *yarlıg*'tan fars. *yerlig*). *Esk.* Ferman.

YERLİLEŞME a. Yerlileşmek eylemi.

YERLİLEŞMEK gçz. f. Bir yerde, bir ülkede çok uzun süre kalıp oranın özelliklerine alışmak, oranın yerlisi gibi olmak: *O ülkeye göçeli yıllar olmasına rağmen bir türlü yerlileşemedi.*

YERLİLİK a. Uzun zamandan beri hep aynı yerde yaşayan hayvan ve bitki türlerinin ya da insan ırklarının bu özelliği.

YERLİSU, Edirne'nin Keşan ilçesine bağlı bucak; 7 271 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Çamlıca,* 1 491 nüf. (1990).

YERMAK TİMOFEYEVİÇ, Don Kazakları'nın atamanı, Sibirya Hanlığı'na karşı girişilen seferin önderi (öl. İrtiş'in kolu, Vagay ırmağında, 1585). Kama bölgesine sığındıktan sonra, İvan IV'ün yeni bir fermanıyla (1574) Uralötesi arazileri kazanan Stroganovlar'ın hizmetine girdi. Yermak 1579 ya da 1581'de Sibirya'da sefere çıktı ve İrtiş kıyılarında Sibirya hanının birliklerini yendi (1582). Han kaçmayı başardı ve birkaç yıl sonra beklenmedik bir anda saldırdı; Yermak geri çekilirken boğularak öldü.

YERMANYETİKLİĞİ a. JEOMANYETİZM'in eşanlamlısı.

YERMASOYA, rumca **Germasogeia** G. Kıbrıs rum kesiminde Limasol ilçesine bağlı köy.

YERME a. Yermek eylemi; zem.

YERMECİ a. Yergici.

YERMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi yermek,* olumsuz yönlerini ortaya koyarak onu kötülemek, kınamak: *Bir bakanı yermek. Bir tasarıyı yermek.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi yermek,* kusurlarını alaylı bir dille ele almak; taşlamak, hicvetmek: *Yapıtlarında yerleşik önyargıları yermek.*

◆ **yerilmek** edilg. f. Yermek işine konu olmak; kınanmak, taşlanmak, beğenilmemek.

YERMELİ sıf. Belirttiği kişiyi, nesneyi, kavramı yeren, aşağılayan, yerici bir özelliği olan bir sözcük, bir terim için kullanılır; aşağılayıcı (örn. *moruk ihtiyar'a, herif adam'a* göre yermeli sözcüklerdir).

YERMERKEZLİ sıf. Başlangıç noktası Yer'in merkezi olarak alınan bir koordinatlar sistemine ilişkin. (Eşanl. JEOSANTRİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Jeod. *Yer'deki bir noktanın yermerkezli enlemi,* bu noktayı Yer'in merkeziyle birleştiren doğrultunun ekvator düzlemiyle oluşturduğu açı. (Yer'in basıklığından ötürü, bir yerin yermezli enlemi, o yerden geçen düşeyin ekvator düzlemiyle oluşturduğu açı olan *coğrafi* ya da *astronomik enlem*'inden farklıdır. Sözkonusu enlem farkı, 45° enleminde on iki derece dakikasına kadar ulaşır.)
—ANSİKL. Astrol. Daha önce Ptolemaios' un ileri sürdüğü gibi astrolojik gök yermerkezlidir: boylamlar, Yer merkezinden gözlemleniyormuş gibi ölçülür ve evlerin konumları, olayların oluştuğu Yer yüzeyinin noktasından değerlendirilir. Kopernik devrimi yalnız astroloji hesaplarını basitleştirmiştir.
—Gökbil. Bir gezegenin günmerkezli boylamı ile yermerkezli boylamı arasındaki uyumu bilmek, Yer üzerindeki bir noktadan yapılan bu gezegenle ilgili gözlemler sonunda yörünge öğelerini hesaplayabilmek için gereklidir (her zaman yermerkezli enlemlere ve boylamlara çevrilebilen dik bahar açıları ve yükselimler). Gözlem sayısı en az altı (bir gezegenin yörüngesinin bağımsız öğelerinin sayısı kadar) olmalıdır. Burada sözkonusu olan, çok iyi bilen iki çözümü Laplace* ve Gauss* tarafından ortaya konulan gök mekaniğinin ana sorunudur.
Kavuşum ya da karşıkonumdaki bir gezegenin (Güneş ile) günmerkezli ve yermerkezli boylamları eşittir (yaklaşık 180°); bu da, Laplace ve Gauss'dan önce, yalnız kavuşum ve karşıkonum anlarında yapılan gözlemlerle ve ana gezegenler için birkaç dereceyi aşmayan bu yörüngenin düzlem eğimi gözardı edilerek (ilk yaklaşımda), ana gezegenlerin yörüngeleriyle ilgili oldukça yaklaşık değerler elde etmeyi sağlamıştır.

YERMERKEZLİLİK a. Esk. gökbil. Yer'i Evren'in merkezi olarak kabul eden ve diğer gezegenlerin Yer çevresinde dolandığını ileri süren gökbilim sistemi. (Ptolemaios'un [İ. S. II. yy.] kurduğu bu sistem, XVI. yy.'a kadar benimsenmiştir.) [Eşan. JEOSANTRİZM.]

YERMOLİN (Vasiliy Dmitriyeviç), rus mimar ve heykelci (öl. 1485'e doğr.). Kremlin surunun yapımına katıldı ve Frolovskiye kuleleri için *Ejderhayla dövüşen aziz Georgius* konulu alçakabartmayı gerçekleştirdi (1464-1466, Tretyakov galerisi). XV. yy.'da Moskova grandüklüğü'nde sürdürülen mimarlık çalışmalarının tarihini yazdı.

YERMUMU a. Miner. OZOKERİT'in eşanlamlısı.

YEROBOAM I (öl. İ.Ö. 910), İsrail krallığı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı (İ.Ö. 931-910). Krallık görevlisiydi, Süleyman saltanatlarının sonunda kuzeydeki aşiretler arasındaki ayrılık hareketine karıştı, Mısır'a sürgüne gitmek zorunda kaldı ve Süleyman'ın ölümüne kadar (İ.Ö. 931) orada kaldı. Roboam'ın sert tutumu Süleyman krallığının bölünmesine yol açtı ve kuzey aşiretleri Mısır'dan dönen Yeroboam'ı kendilerine kral olarak seçtiler. Yeroboam, yeni devletini ustalıkla örgütledi: politik bölünmenin yanı sıra mezhep ayrılığı da ortaya çıktı ve Tapınak'ın bulunduğu Kudüs'ün birleştirici çabalarına karşı koymak amacıyla Yeroboam, biri Dan'da, öbürü Beyt-el'de olmak üzere iki ulusal tapınak yaptırdı ve Kudüs'tekilerden tümüyle ayrı bir tapınma biçimi ve bir ruhban sınıfı örgütledi.

YEROBOAM II (öl. İ.Ö. 743'e doğr.), Yehu hanedanından 13. İsrail kralı (İ.Ö. 783-743). Uzun hükümdarlık dönemi Samiriye'deki arkeolojik kazıların da gösterdiği gibi bir refah dönemi oldu. Şam'daki arami krallığının ve Asur'un güçsüzlüğünden yararlanarak, Kuzey krallığı'nı gücüne yeniden kavuşturmayı başardı. Ancak bu geçici bir canlanmaydı ve ölümünden sonra İsrail krallığı Asur'a bağımlı bir krallık durumuna geldi.

YEROPKİN (Pyotr Mihailoviç), rus mimar ve şehirci (? 1698-Petersburg 1740). İtalya'da öğrenim gördükten sonra, Petersburg'da Amiralık mahallesinin kurulmasında önemli bir rol oynadı. Rusya'da yayımlanan ilk mimarlık yasası onun yönetimi altında hazırlandı (1737-1740), ayrıca Palladio'dan çeviriler yaptı. Volıynskiy'in yandaşı olan Yeropkin darağacında can verdi.

YERÖLÇME a. **1.** Toprakların alansal değerlendirmesi. (Eşanl. HARİTA ALIMI, ALAN ALIMI). **—2.** Arazi parçalarının geometrik elemanlarını ölçme tekniği. **—3.** *Yerölçme belgesi,* bir arazi parçası sınırının değişmesi durumunda, bilirkişi bir ölçmeci tarafından hazırlanan, üzerinde yeni sınır konumu hakkında mal sahiplerinin olurlarının bulunduğu ve kadastro planının düzenlenmesini sağlayan plan.
—ANSİKL. Yerölçme çalışmaları, jalonlar, ölçme zinciri, optik gönye, takeometre vb. özel gereçler yardımıyla, bir doğrunun jalonlanması, iki nokta arasındaki uzaklığın, bir açının ölçülmesi, jalonlanmış bir doğru üzerine dik inmek ya da dik çıkmak gibi işlemleri içerir. Dikkat edilmesi gereken üç durum vardır:
1. Doğru kenarlı poligonal arazi. Yüzey üçgen ve yamuklara ayrılır ve bunların her birinin alanı bulunur. Bu alanların toplamı, arazinin tamamının alanını verir.

optik gönyenin kullanımı

doğru kenarlı poligonal arazi

2. Eğri kenarlı poligonal arazi. Arazi eğri ve doğru kenarlardan oluşan trapezlere ayrılır. Baz olarak alınan kenar; kabul edilir yanılgı payı içinde kalan bir yanılgıyla eğri kenarları doğru kenarlara yaklaştıracak sayıda eşit parçalara bölünür. Eğri kenar parçaları yerine onlara ait kirişler alınarak, her elemanter yamuğun alanı bulunur.

eğri kenarlı poligonal arazi

3. Eğimli arazi. Bu durum, arazi uzaklıklarının yatay düzlem üzerindeki izdüşümlerinin, otoredüktörlü stadimetre ya da yatay porteler şeklinde ölçme zinciri vasıtasıyla ölçülerek (basamaklı ölçme), 1. ve 2. durumlarına indirgenir.

eğimli arazi

YERÖLÇMECİ a. Harita alımını ve yüzey hesaplarını yapan kimse.

YERÖLÇÜM a. TOPOMETRİ'nin eşanlamlısı.

YERÖLÇÜMBİLİM a. JEODEZİ'nin eşanlamlısı.

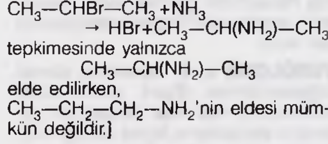
YERÖTE a. Gökbil. Bir gökcisminin yörüngesinin, bu cismin Yer'e maksimum uzaklıkta bulunduğu noktası.

YERÖZGÜL sıf. Org. kim. Pek çok konum izomeri verebilmesine karşın, tepkime mekanizması nedeniyle bunlardan yanlızca bir tanesini oluşturabilen kimya-

kıvrıntılı ve engebeli arazi uzaklıklarının duyarlı ölçüm yapabilen topometre yardımıyla yerölçmesi

sal bir tepkime ya da bir yöntem için kullanılır. [Nükleofil ornatma tepkimelerinin büyük çoğunluğu, yerözgül tepkimelerdir. Örneğin

$CH_3—CHBr—CH_3 + NH_3$
$\rightarrow HBr + CH_3—CH(NH_2)—CH_3$
tepkimesinde yalnızca
$CH_3—CH(NH_2)—CH_3$
elde edilirken,
$CH_3—CH_2—CH_2—NH_2$'nin eldesi mümkün değildir.]

YERÖZGÜLLÜK a. Org. kim. Yerözgül kimyasal bir tepkimenin özelliği.

YERPALMİYESİ a. Tropikal Amerika kaynaklı, *chamaedorea*'ya yakın, boğumlu ince saplı güzel palmiye. (Bil. a. *Geonoma;* birkaçı sıcak serada yetiştirilen 100 kadar tür.)

YERRES, Fransa'da (Essonne) kanton merkezi, Paris bölgesinin güney-batısında, *Yerres* kıyısında; 27 268 nüf. (1992). Kilisede, Raffaello okulu üslubunda. *Meryem'in taç giyişi.*

Pasteur enstitüsü

Alexandre Yersin

YERSAKIZI a. Kimi doğal yağlar ile petrolün damıtılması sonunda katı ya da yarıkatı durumunda elde edilen ya da tortul kayaçların yarık ve çatlakları arasında katı ya da kıvamlı sızıntı halinde bulunan, yakıldığında keskin bir koku yayan, siyah-koyu kahverenginde, hidrokarbon ve hidrojen bakımından çok zengin madde. (→ BİTÜM.)

YERSARMAŞIĞI a. Ormanlarda ve serin yerlerde yetişen, küçük morumsu çiçekli, dörtköşe sürüngen saplı, çokyıllık küçük ot. (Yersarmaşığının çiçekli sapı halk hekimliğinde antispazmodik, öksürük kesici, balgam söktürücü ve kuvvet verici olarak infusyon halinde kullanılır. Bil. a. *Glechoma;* ballıbabagiller familyası.)

YERSARSINTISI a. Deprem; zelzele.

YERSEÇİMLİ sıf. Org. kim. Pek çok konum izomeri verebilmesine karşın, baskın olarak bunlardan yalnızca bir tanesini meydana getiren kimyasal bir tepkime ya da bir yöntem için kullanılır. (Örneğin $CH_3—CH{=}CH_2 + HCl \rightarrow$ $CH_3—CHCl—CH_3 + CH_3—CH_2—CH_2Cl$ tepkimesinde hemen hemen yalnızca $CH_3—CH_2—CH_2—Cl$'nin oluşması oldukça enderdir.)

YERSEÇİMLİLİK a. Org. kim. Yerseçimli bir tepkimenin özelliği.

YERSEL sıf. **1.** Yerle, toprakla ilgili. **—2.** Bir yerle ilgili, bir yere özgü; yerel, yöresel: *Yersel âdetler.*
—Astrofiz. *Yersel çizgi,* Güneş tayfı'nın, Yer atmosferinden kaynaklanan soğurma çizgisi.
—Gezbil. *Yersel gezegen,* yüksek ortalama yoğunluğuyla belirginleşen, ancak oldukça sıradan boyutlara sahip olan Yer tipi gezegen. (Merkür, Venüs, Yer ve Mars yersel gezegenlerdir.)
—Ruhbil. *Yersel belirti,* Lotze'un terminolojisinde uzaysal alana ilişkin bir uyarılmada (görme, dokunma) içerilen ve uyartının yerini saptama olanağı sağlayan bilgi.
—Yerbil. Toprakta oluşan.

yersolucanı

YERSIÇANI a. Zool. Bazen köstebek*'e verilen ad.

YERSİL a. Bir sünger ve bir sıkma düzeneği taşıyan ve elleri ıslatmadan yerleri silmeye olanak veren bir tür paspas.

YERSİN (Alexandre), İsviçre kökenli fransız bakteriyoloji uzmanı (Lavaux, Aubonne yakınında, Vaud kantonu, 1863 - Nha Trang, Annam, 1943). Pasteur enstitüsü'ne girdi (1886), orada Émile Roux ile birlikte, difteri toksininin keşfiyle sonuçlanan araştırmalara girişti. Hong Kong'da veba mikrobunu keşfetti (1894) ve faredeki vebayla insandaki vebanın aynı olduğunu gösterdi; sonra, veba serumu üretmek için Annam kıyısında Nha Trang'da bir laboratuvar kurdu. 1892 ve 1893'te, Annam'ın bilinmeyen bölgelerini keşfetti; Çinhindi'nde, *Hevea brasiliensis*'in (kauçuk ağacı) yetiştirilmesine öncülük etti ve bu ülkede *Cinchona ledgeriana*'yı (kınakına ağacı) yetiştirmeyi denedi.

Yersin ve Kitasato basili. Bakteriyol. Yersin ve japon bakteriyolog Kitasato Şibasaburo (1852-1931) tarafından hemen hemen aynı zamanda keşfedilen veba mikrobu. Morfolojik bakımdan *pasteurella*'yı andıran, çoğu zaman ortasında açık renkli bir alan bulunan ve bazen hiyalin bir kapsül ile çevrili olan Gram negatif kalın bir kokobasildir (spor oluşturmaz). Kamçısı yoktur; hareketli değildir. Yerine göre aeorobi ya da anaerobi yaşar, kolaylıkla boyanır. Özgül veba hıyarcıklarında bol miktarda bulunur. Yersin ve Kitasato basilinin şimdiki adı *Yersinia pestis*'tir. (*Enterobacteriaceae* familyası.)

YERSİNİA a. *Enterobacteriaceae* familyasından bakteri cinsi. (Halihazırda tanımı yapılmış altı türü vardır: Vebanın mikrobu *Yersinia pestis,* insanda ve hayvanlarda mezanter adeniti ve septikopiyohemi yapan *Y. pseudo-tuberculosis,* çocuklarda enterit ve bağışıklık yoksunu kişilerde septisemi yapan *Y. enterocolitica,* çevrede bulunan fakat patojen güçleri tartışmalı olan *Y. intermedia, Y. frederiksenii* ve *Y. kristensenii.*)

YERSİNYOZ a. (fr. *yersiniose*'dan). Patol. *Yersinia* türü bakterilerin neden olduğu enfeksiyon.
—ANSİKL. Yersinyozlar aşağıdaki çeşitlere ayrılır:
1. *Yersinia pestis*'in neden olduğu enfeksiyon: veba;
2. *Yersinia pseudo-Tuberculosis*'in (Malassez ve Vignal basili) neden olduğu belirtiler. en tipik örneği apandisite benzer bir tablo ile mezenter lenf bezleri iltihabı; daha seyrek olanları düğümlü eritem ve septisemili olan biçimidir;
3. *Yersinia enterocolitica*'nın neden olduğu çeşitli hastalıklar. Bundan öncekine benzer mezenter lenf bezi iltihabı, düğümlü eritem ya da septisemili tablolar bunda da gözlenebilirse de, iki klinik tablo bu bakteriye özgü hastalıklardır: genç çocuklarda daha sık rastlanan, genel durumun bozulması, ateş, ishal ve kusmalarla kendini belli eden enterokolit; daha ziyade küçük eklemlerde yerleşen akut poliartrit ve bunlara çoğunlukla eşlik eden sındirim bozuklukları.

YERSİZ sıf. **1.** Barınacak, kalacak yeri olmayan bir kimse için kullanılır: *Yersiz, kimsesiz kalmak.* **—2.** Yerinde olmayan, uygun düşmeyen, anlamsız bir söz, bir davranış için kullanılır: *Yersiz bir önlem.* **—3.** *Yersiz yurtsuz,* barınacak, oturacak yeri olmayan: *Yabancı bir ülkede yersiz yurtsuz kaldım.*

YERSİZLİK a. **1.** Barınacak yeri olmama durumu. **—2.** Yeri yeterli olmama durumu: *Yersizlikten istediğim koltuğu alamıyorum.* **—3.** Uygunsuzluk: *Ettiğim sözün yersizliğini sonra anladım.*

YERSOLUCANI a. Çayırlarda ve nemli yerlerde yaygın, toprağın verimliliğini artıran, çok yararlı halkalısolucan. (*Oligocheta* sınıfı; *Opisthopora* takımı.)
—ANSİKL. Yersolucanlarının Güney yarıküre'de yaşayan *Megascolides australis* gibi bazı dev türlerinin boyu 3 m'ye varır. Yersolucanı toprakta yaşar, yeri kazarken toprağı yutarak kendine yol açar; yuttuğu topraktaki besleyici maddeleri sindirir; hareket ederken sayıca az olan kıllarından yararlanır. Böylece toprağı kazarken onu havalandırır ve tarıma yararlı hale getirir. Gözle görülebilir duyu organlarından ve eklentilerden yoksun olan baş, kuyruk ucundan güç ayırt edilir. Yersolucanı erdişidir, ama çiftleştiği zaman karşılıklı olarak birbirini döller. Klitellum ("semer") yavruların beslenmesi için yumurtaları içeren bir kundak salgılar. Yersolucanı eşeysiz çoğalmaz; ama kazara kopar da iki parçaya ayrılırsa, her parça yenilenme yoluyla kendini tamamlayarak gene tam bir solucan haline gelir.

YERUKALALAR, Andhra Pradeş'te yaşayan göçebe kabile halkı. Sayıları 200 000'i aşkındır. Yerukalalar birçok telugu tamul ve kanara lehçesi konuşurlar. Geleceği haber vermek ve ruhları sağaltmak amacıyla geleneksel olarak köyden köye dolaşırlar. Ayrıca zanaatla uğraşır ve sürü beslerler. Babasoylu bir toplum oluşturan Yerukalalar hinducudur, taptıkları tanrıça Laksmi'ye hayvan kurban ederler.

YERUPAYA *(Nevado),* Huayhuash sıradağlarında doruk ve en yüksek nokta, Peru Andları'nda; 6 634 m. İlk kez, batı cephesinden amerikalı dağcı D. Harrah-J. Maxwell'in ekibi tırmandı. İkinci tırmanma 1968'de gerçekleştirildi: doruğa kuzey-doğu cephesinden L. Patterson ve J. Peterek ulaştılar.

YERÜSTÜ a. Toprağın üst düzeyi, dış bölümü: *Yerüstü ve yeraltı suları.*
— Mad. oc. *Yerüstü tesisleri,* yeraltı maden ocağı işletmesinin tersine, yeryüzünde yer alan, madenle ilgili tüm donanım ve tesisler.
◆ sıf. Bot. Sap taslağının çenekaltı bölütü çimlenme anında uzayan (keneotu, fasulye) ve bu tarzda çimlenen çeneklere denir. (Çeneklerin ilk yaprak görevi yaptıkları çimlenme tipi daima yerüstüdür.)

YERYAĞI a. Petrol.

YERYUVARLAĞI a. Üzerinde yaşadığımız gezegen; yerküre, dünya.

YERYÜZEYSEL sıf. Yerbil. Açık havada oluşmuş (rüzgâr birikintileri, döküntüler).

YERYÜZÜ a. **1.** Dünya gezegeninin kara ve denizlerle kaplı ve üzerinde insanların yaşadığı yüzeyi; yerkabuğu: *Yeryüzünün dörtte üçü sularla kaplıdır.* **—2.** Üzerinde yaşayan insan toplulukları açısından ele alınan dünya gezegeni; dünya, yaşam: *Yeryüzünün yarısını ilgilendiren bir sorun.*

YE'S → YEİS.

YESAG a. (türkç. *yasak*'tan fars. *yesāğ*). *Esk.* **1.** Kanun, nizam. **—2.** Yasak, yapılması men edilen şey.

YESAR a. (ar. *yesar*). *Esk.* **1.** Sol, sol taraf: *"Odanın cihet-i yesarını işgal eden yastık ile cihet-i mukabelesinde bulunan tek bir pencere arasında..."* (H.Z. Uşaklıgil). **—2.** Zenginlik, varlık: *"Hased ol fârig-ül-nîk ü bed-ahval dünyaya/Ki yanında yesar ü fakr ile sûr ü elem birdir"* (Namık Kemal, XIX. yy.).

YESARET, -ti a. (ar. *yesaret*). *Esk.* **1.** Kolaylık. **2.** Zenginlik.

YESARİ sıf. (ar. *yesar* ve -*i*'den *yesārī*). *Esk.* Sola ait, sola ilişkin.
—Esk. mat. UZAY'ın eşanlamlısı. ‖ *Yesari münhani,* uzay eğrisi. (*Gayri müstevi münhani de* denir.) ‖ *Yesari mütenazır,* ters bakışımlı. ‖ *Yesari müstakimler,* aykırı doğrular.

YESARİ (Mehmet), türk halk şairi (Batum 1804-Sinop 1880). Medrese öğrenimi gördü. Saz şairi olarak bir süre ülkeyi dolaştı. Kırşehir bektaşi tekkesi'nde kiler evi babalığı ve türbedarlığında bulundu. Sinop bektaşi tekkesi'nde iki yıl babalık yaptı. Bektaşi inancını dile getiren şiirler yazdı. Hece ve aruzla yazdığı şiirleri mecmualarda dağınık durumdadır.

YESARİ (Mahmut), türk romancı (İstanbul 1895 - *ay. y.* 1945). Hattat Yesarizade Mustafa İzzet'in torunu. 15 yaşındayken *Gıdık* (1910-1911) adlı mizah dergisinde M. Esat imzasıyla karikatürleri çıktı. İstanbul sultanisi'ndeki öğreniminden sonra devlet hesabına Avrupa'ya gönderileceği sırada Birinci Dünya savaşı başlayınca Sanayi-i nefise mektebi'ne girdi (1914); ye-

dek subay olarak Çanakkale'ye gönderildi. Savaştan sonra *Diken* (1918-1919) dergisinde karikatürler yayımladı. Fransızcadan uyarladığı *Fidan Zehra* komedisi *Nedim* dergisinde tefrika edildi (1919). *Yarın* dergisinde tiyatro eleştirileri yazdı (1923). Konularını günlük yaşamdan alan gerçekçi bir halk romancısı olarak tanındı. Toplumun değişik kesimlerinden insanların sorunlarını güçlü bir gözlem ve gerçekçi bir yaklaşımla işledi. Fabrika işçilerinin yaşam koşullarını, geçim güçlüklerini dile getiren *Çulluk* (1927) romanını yazabilmek için bir süre İstanbul'da tütün fabrikasında çalışmıştı. *Pervin Abla* (1927), *Bahçemde bir gül açtı* (1932), *Sevda ihtikârı* (1934) gibi romanlarında batı uygarlığının yanlış anlaşılması üzerinde durdu. *Aksaçlı genç kız* (1928), *Bağrıyanık Ömer* (1930), *Su sinekleri* (1932), *Sağnak altında* (1943) gibi romanlarında aile yapısındaki bozuklukları konu edindi. Toplum sorunlarına değinirken zaman zaman duygusallığa yer verdi. Yalın bir dili, akıcı anlatımı vardı. Yazdığı, çevirdiği, uyarladığı oyunların sayısı 59'dur: *Ayrı oda*, *Çürük merdiven*, *Sürtük* (filme de alındı), *Kaplıca oteli*, *Müthiş bir hastalık*, *Telli turna* vb.

YESARİ (Afif), türk yazar (İstanbul 1922 - *ay. y.* 1989). Romancı Mahmut Yesari'nin oğlu. İlkokuldan sonra özel öğrenim görerek kendini yetiştirdi. Edebiyat yaşamına öykü yazarlığıyla başladı. Bu arada, geçimini sağlamak için gezgin tiyatro topluluklarında oyunculuk, senaryo yazarlığı yaptı, "Muzaffer Ulukaya" takma adıyla yaklaşık 200 polis romanı kaleme aldı; sinema oyunculuğu ve eleştirmenliğini de uğraşları arasına kattı; tiyatro yazarlığına yöneldi ve oyun kişilerini hiç konuşturmayarak onların düşüncelerini bir spiker aracılığıyla izleyiciye iletmeye çalışan, "Düşünce tiyatrosu" adını verdiği oyunlar (*Olduğu gibi* [1966], *Uzak* [1966], *Soytarının biri* 1967) yazdı. Öteki yapıtları: *Tren yolu* (öyküler, 1954), *Artist olmak sanatı* (sinema üzerine yazılar, 1965), *Boşluk* (şiirler, 1970), *Hengâme* (güldürü yazıları, 1980).

Yesemek taşocağı ve heykel atölyesi, Gaziantep'in İslahiye ilçesi merkez bucağına bağlı Yesemek köyü yakınında, Hitit ve Geç Hitit dönemlerinden açık hava heykel atölyesi; 200×300 m'lik bir alanı kaplayan kalıntılar Yakındoğu ve Önasya'nın en büyük açık hava atölyesini oluşturur. İlk kez Felix von Luschan tarafından saptanan (1890) Yesemek kalıntıları, 1947' de B. Landsberger ve Kemal Balkan, 1955-1962 arasında da U. B. Alkım yönetimindeki bir ekipçe incelendi. Çevrede bitirilmemiş yüzlerce heykel taslağı in situ halinde bulundu (kapı aslanları, sefenksler, dağ tanrısı kabartmaları, güneş kursları). İ.Ö. II. binyıl'ın son çeyreği ile İ.Ö. I. binyıl'ın ilk yarısına tarihlendirilen bu heykel ve taslak kabartmalar, İslahiye, Sakçagöze, Sıncırlı (Samal) ve öteki merkezlere gönderiliyordu. Yesemek köyünün 2 km B.'sında, ovada yer alan Yesemek höyüğü'nde yapılan kazılarda Son Tunç çağı, Demir çağı ve Roma dönemlerinden bir yerleşme saptandı.

YESENİN (Sergey Aleksandroviç), rus şair (Konstantinovo, Ryazan ili, 1895 - Sen-Petersburg 1925). Köylü çocuğu idi, İskitler topluluğuna katıldı, 1916'dan başlayarak folklorik motiflerle dolu ahenkli dizelerinde köyünü dile getirdi (*Radunitsa*) ve devrimi ancak belirsiz bir mesihçilik adına kabul etti (*İnoniya*, 1918). İmgecilerin geçici önderi olan (1919-1921) sanatçı, ataerkil yaşantının çöküşünden ve sanayileşmeden ürkerek (*Sorokust*, 1920; *Pugaçev*, 1921) güzellik düşkünü bir bohem sanatçılar topluluğuna sığındı (*Moskova kabatskaya*, 1924) ve Rusya'nın gerçekleriyle uzlaşması (*Russie soviétique* [fr. çev.], *Anna Snegina*, *Motifs persans* [fr. çev.], 1925) intihar etmesini engelleyemedi. İsadora Duncan ile evliydi.

YESENTUKİ, Rusya'da kent, Kafkaslar'ın kuzeyinde, Stavropol'ün güney-güneydoğusunda; 82 000 nüf.

YESEVİ (Ahmet) → AHMET YESEVİ.

YESEVİYE a. (Ahmet *Yesevi*'nin adından *yeseviyye*). Tasav. Ahmet Yesevi'nin kurduğu sünni tarikat (XII. yy.). [Tarikat, müslümanlığı kabul eden Türkler arasında geniş ölçüde benimsendi ve yaygınlaştı. Yeseviye, Kuran ve hadislere sıkı sıkıya bağlı, tüm ibadet ilkelerine uyan, sonraki dönemlerde içinden birçok kolların çıktığı bir tarikattır.]

YE SHENGTAO → YI ŞINGTAO.

YESİR sıf. (ar. *yüsr*'den *yesır*). *Esk.* **1.** Kolay. **—2.** Az.

YESK, Rusya'da kent, Yeya ırmağının Azak denizi'ne döküldüğü yerde; 64 000 nüf. Yün ipliği fabrikası.

YESRİB, müslümanlıktan önce Medine kentinin adı. Bu dönemde kent *Teybe*, *Tabat*, *Medine* gibi adlarla anılıyordu. Hz. Muhammet Mekke'den Medine'ye hicret ettikten (622) sonra kente "Peygamber kenti" anlamına *Medinet ün-Nebi* denildi.

YESRİBİ sıf. (öz. a. *Yesrib* ve ar. *-i*'den *yesribi*). *Esk.* **1.** Medine'yle ilgili. **—2.** Medineli.

Yesse ağacı, İsa'nın, Kutsal Kitap'tan ve geleneklerden yola çıkılarak hıristiyan ikonografisinde düzenlenen soyağacı.
—ANSİKL. İkonogr. Yesse ağacı Ortaçağ'da çok sık canlandırıldı. Yesse yere uzanmış ve uyurken gösterilir. Karnından, göğsünden ya da başından, her dalında İsa'nın atalarından birinin görüldüğü bir gövde çıkar. En tepede Ruhulkudüs'ün nimetlerini canlandıran güvercinler arasında Meryem ve İsa yer alır. XVI. yy.'da ağacın tepesinde çoğu kez Meryem ve Çocuk İsa bulunur. Bazen de, yan dallarda, phylakterionlar tutan ve Mesih'in kral soyunu gösteren peygamberler görülür.
Çek ve alman evangeliariumlarını süsleyen XI. yy.'dan ve XII. yy. başından kalma minyatürlerde, Bourgogne'da yapılmış bir Kutsal Kitap ile bir efsaneler kitabında (Dijon), özellikle de Suger tarafından sipariş edilen Saint-Denis'deki ünlü vitrayda (1144; aynısı Chartres'da da yapıldı) Yesse ağacı canlandırılmıştır. Ayrıca, Amiens, Senlis, Mantes, Laon, Chartres, Rouen, Compostela, Cenova, Orvieto katedrallerinin oymalı taçkapıları, Gisors, İssoudun ve Chaumont kiliselerindeki büyük alçakkabartmalar, rahip sandalyelerini (Solesmes), sunakarkalıklarını (Krakow, Braga) ve dolma duvarlı evleri (Sens) süsleyen ağaç oymalar, freskler (Hildesheim, Santo [Padova]), İngeburge (Chantilly) ve Castillalı Blanca'nın (Arsenal, Paris) mezamir kitaplarındakiler gibi sayısız minyatür sayılabilir. En ünlü Yesse ağacı betimleri XV. ve XVI. yy. fransız vitraylarında yer alır: Roye, Conches, Verneuil, Évreux, Rouen, Elbeuf'teki vitraylar, özellikle de Beauvais'de St-Étienne kilisesi'ndeki E. Leprince'in başyapıtı olan vitray. Alsaceli vitray ustası P. Hemmel de Yesse ağacı temasını çok işlemiştir.

YESTEHLEMEK gçz. f. *Halk.* Büyük aptes bozmak.

YESUİ sıf. (öz. a. *Yesu*, İsa ve ar. *-i*'den *yesu'i*). *Esk.* İsa peygamberle, hıristiyanlıkla ilgili.

YESYENİ sıf. Çok yeni; yepyeni.

YEŞB ya da **YEŞM** a. (ar. *yeşb*, *yeşm*). *Esk.* **1.** Yeşim taşı. **—2.** *Yeşb-i ahdar*, yeşil yeşim taşı. || *Yeşb-i ahmer*, kırmızı yeşim taşı. || *Yeşb-i asfer*, sarı yeşim taşı. || *Yeşb-i hattı*, damarlı yeşim.|| *Yeşb-i Mısri*, esmer yeşim taşı.

YEŞERME a. Yeşermek eylemi.
—Biyol. ve Su ür. kült. Bazı yumuşakçalarda, özellikle istiridyelerde, mikroskobik bir suyosununun (mavi diyatome [*Navicularia ostrearia*]) çıkardığı doğal bir pigmentle solungaçların renklenmesi.

YEŞERMEK gçz. f. **1.** Bitkilerden söz ederken, yaprak sürmek, yapraklanmak: *Yeni dikilen fidanlar yeşermeye başladı.* **—2.** Kırlardan, bir araziden söz ederken, yeşillikle örtülmek: *İlkbaharda çayırların yeşerdiği görülür.* **—3.** Rengi yeşile dönüşmek. **—4.** Bir düşünce, duygu sözkonusuysa oluşmaya başlamak, belirgin biçimde ortaya çıkmak: *Kafasında bir düşünce yeşermeye başladı.*

◆ **yeşertmek** ettirg. f. **1.** *Bir bitkiyi yeşertmek*, onun yeşermesini sağlamak: *Çiçek kurumuştu, tüm çabalarımıza karşın yeniden yeşertemedik.* **—2.** Bir yeri yeşertmek, oranın yeşillenmesini sağlamak; orayı şenlendirmek, canlandırmak. **—3.** *Bir fikri, bir duyguyu yeşertmek*, onun ortaya çıkmasını sağlamak.

YEŞERTİ a. Yeşermiş olan yer; yeşillik.

YEŞERTMEK → YEŞERMEK.

YEŞİL sıf. **1.** Beyaz ışığın ayrışma tayfında, mavi ile sarı arasında yer alan renk; bu renkte olan şey için kullanılır: *Yeşil kurbağa*. *Yeşil ovalar.* **—2.** Bir sıfat ya da adla birlikte bu rengin değişik tonlarını belirtir: *Uçuk yeşil*. *Zümrüt yeşili.* **—3.** Henüz özsuyunu yitirmemiş, tazeliğini koruyan bitki için kullanılır: *Yeşil biber*. *Yeşil fasulye*. *Yeşil otlar.* **—4.** Olgunlaştıkça renk değiştiren meyve ve sebzeler için, ham: *Domatesler henüz yeşil*. *Yeşil kayısı.* **—5.** *Yeşil ışık*, yolun geçişe açık olduğunu gösteren ışık. || *Yeşil ışık yakmak*, bir işin yapılmasına izin vermek, ona izin vereceğini belli etmek (tkz.). || *Yeşil oy*, çekimser oy.
— Ask. *Yeşil birlikler*, barışta kurulup seferberlik hazırlıkları yapılmış olan, çekirdeği mevcut ve planlanmış muharip birliklerle idari lojistik destek birliklere verilen ad.
— Bot. *Yeşil bitki*, klorifilli olan ve bu bakımdan kendibeslek bir yaşam sürebilen bitki.
— Deric. *Yeşil deri*, sepiciliğin temel hammaddesi. (Bu terim, mezbahada hayvanın derisinin yüzülmesinden sonraki şekliyle ham deriyi olduğu kadar tuzlama ya da kurutmayla korunan ham deriyi de belirtir.)
— Fişekç. *Yeşil barut*, üretim sırasında kurutma işleminden önce ayrılan ve bileşiminde hâlâ yüksek oranda uçucu çözücü madde bulunan dumansız barut.
— İkt. *Yeşil oran*, Avrupa Ekonomik topluluğu'nda, ecu* olarak ifade edilen bir ortak tarım fiyatı değerini, topluluk üyesi ülkelerden birinin ulusal parasıyla ifade etmeye yarayan oran. (Yeşil oran, örneğin bir *yeşil frank*'ın değerini ifade eder, bu değer dolaşımdaki frankın değerinden biraz farklı olabilir.)
— Kur. tar. *Yeşil bayrak*, Osmanlılar'da şehzadelerin yeşil atlas kumaştan yapılmış bayraklarına, renginden dolayı verilen ad. (Padişahların yedi sancağından biri ve sadrazamların sancağı da yeşildi.) || *Yeşil direk*, Osmanlılar'da hane-i hassa ağalarının Topkapı sarayı'nda birbirleriyle görüşmek, sohbet edip dinlenmek için toplandıkları yer.
— Mutf. *Yeşil nane*, taze nane. (Türk mutfağında, lezzet ve koku vermesi için birçok yemeğe katılır. yeşil nane bulunmadığı zaman kurusu kullanılır.) || *Yeşil salata* → KIVIRCIK* SALATA. || *Yeşil sos*, içine baharlı otlar ilave edilmiş mayonez.
— Müc. *Yeşil fildişi*, yeni parçalanmış ve tüm özsuyunu yitirmemiş olan fildişi.
— Şarapç. *Yeşil şarap*, iyice olgunlaşmamış üzümlerden yapılan ve rengi yeşile çalan ekşi şarap.
— Şehirc. *Yeşil alan*, kentsel bir alanda bitki örtüsü ile kaplı her türlü açık alan, parklar, bahçeler vb.
— Tarım. *Yeşil budama*, ağaçların yeni sürgünlerini budama. || *Yeşil devrim*, sanayileşmiş ülkelerin tarımlarında kullanılan teknik ve araçların gelişmekte olan ülkelere girmesi, ya da bu ülkelere göre

B. S. I. - Tass ajansı

Sergey Yesenin
Kravçenko'nun suluboya resmi (ayrıntı)
Tretyakov galerisi. Moskova

ayarlanması ve özgül olarak uygulanması. (Yeşil devrim, tarımsal üretimin artmasına yardım etmekle birlikte bu teknikleri uygulama olanakları olanlarla olmayanlar arasındaki sosyal farklılaşmada önemli ölçüde ayrılık yaratır.) ‖ *Yeşil yem,* yeşilken biçilerek hayvanlara verilen ot, tahıl ya da baklagil bitkisi.

— Ulaş. *Yeşil ışık,* geçişin serbest olduğunu gösteren ışıklı trafik işareti.

◆ a. **1.** Yeşil renk: *Duvarı yeşile boyamak.* **—2.** Bu renkte olan giyecek: *Yine yeşiller giyinmişsin.* **—3.** Demiryolu ya da karayolu trafik ışıklarında yolun açık olduğunu gösteren yeşil sinyal: *Kırmızıda durup yeşilde geçmek.* **—4.** *Yeşilden yemek,* tarladaki daha olgunlaşmamış ürünü göstererek karşılığında borç para almak. ‖ *Yeşilini almak,* bir şarabın ve bir besinin ya da bir kumaşın yeşilliğini gidermek.

— Biyol. *İyot yeşili,* bitkilerin odunlaşmış zarlarını boyamaya yarayan boyarmadde.

— Miner. *Antik yeşil* ya da *Mısır yeşili,* beyaz damarlı, yeşil ve siyah renkli mermer. ‖ *Bakır yeşili,* ipeksi malokit. ‖ *Campan yeşili,* Pirene dağlarındaki Campan vadisinden çıkarılan mermer. ‖ *Dağ yeşili* ya da *Macaristan yeşili,* bakır karbonat. ‖ *Floransa yeşili,* antik yeşil mermer. ‖ *Kaz yeşili,* masiko türü. ‖ *Susa yeşili,* Piemonte mermeri.

—ANSİKL. Boyac. • *Yeşil metal pigmentler,* doğrudan doğruya ya da üretim sırasında içine mavi ve sarı metal pigmentler karıştırılarak elde edilir.

1) *Direkt yeşil metal pigmentler*'in en önemlileri krom oksit yeşili, zümrüt yeşili, kobalt yeşilleridir. *Krom oksit yeşili,* alkaliye dayanıklı ya da tabakaları yüksek ısıya dayanıklı olması gereken yüzeyler için hazırlanan boyalarda kullanılır. Askeriyede kullanılan yeşil boyaların temel pigmentlerinden biridir. *Zümrüt yeşili,* pahalı bir madde olduğu için, özellikle ince boyalarda ve alkaliye dayanıklı yüzeyler için hazırlanan boyalarda kullanılır. Hem kobalt, hem çinko oksitleri olan *kobalt yeşilleriyse,* ince boyaların imalinde kullanılır.

2) *Karışım halinde yeşil pigmentler,* krom yeşilleriyle çinko yeşillerini kapsar. *Krom yeşilleri,* bina boyalarında ve sanayide yaygın bir kullanımı olan, krom sarısıyla Prusya mavisinin karışımlarıdır. *Çinko yeşilleri* ise çinko sarısıyla Prusya mavisinin karışımlarıdır. Deniz suyuyla temas eden yüzeyler için hazırlanmış boyalarda kullanılırlar.

• *Çözünür organik boyarmaddeler;* doğal ya da yapay kökenli olan ve organik çözücülerde düşük miktarda bulunan bu maddeler, örtücü gücü bulunmamakla birlikte, yüksek bir renklendirme gücüne sahip solüsyonların yapımında kullanılırlar. Bu solüsyonlar hem renkli vernikler biçiminde, hem de matbaa mürekkeplerinin hazırlanmasında kullanılabilir.

• *Yeşil organik pigmentler*'in en önemlileri ftalosiyanin yeşilleridir. Bunlar ftalosiyanin mavilerinin klorlu ya da klorobromlu türevleridir. Klorobromlu yeşiller klorlu türevlerden daha sarı renktedir.

• *Yeşil lakalar,* pek çok organik boyarmaddenin genellikle metal bir taşıyıcı (alümin, baryum sülfat) üzerine tespitiyle elde edilirler ve bazı matbaa mürekkeplerinde kullanılırlar.

— Eczc. Yeşil renkli bazı boyarmaddelerin ilaçlarda renk verici olarak kullanılmalarına izin verilmiştir. Bunlar çeşitli klorofil türleri gibi doğal maddelerle bazı sentetik boyalardır. Bromkrezol yeşili ve iyot yeşili belirteç olarak kullanılır. Malaşit yeşili sülfat tuzu halinde oksiyür tedavisinde verilir. Metil yeşili kristal viyole ile birlikte Milian antiseptik çözeltisinin hazırlanmasında kullanılır.

— Süslem. sant. Yeşil, döşemecilikte yaklaşık üç yüzyıl boyunca, Fransa kraçiçelerinin rengiydi. Bu gelenek, İsabeau de Bavière'e kadar sürdü.

YEŞİL, Hatay ilinin Dörtyol ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 8 562 nüf. (1990).

YEŞİL (Cemal Ethem), türk devlet adamı (Bağdat 1900-Ankara 1977). Mülkiye mektebi'ni bitirdikten (1921) sonra Maliye müfettişliği, Başbakanlık müsteşarlığı (1942), Cumhurbaşkanı genel sekreterliği (1947) yaptı. 1951'den başlayarak Kâbil, Budapeşte, Varşova büyükelçiliklerinde bulundu. 1965'te emekliye ayrıldı. Mülkiye marşı'nın sözlerini yazan Yeşil'in *Rubailer* (1950) adlı bir kitabı vardır.

YEŞİL AĞAÇKAKAN a. Zool. Avrupa, Anadolu ve İran'da yaygın ağaçkakan. (Yerli kuştur: ovalarda ve yüksekliği 1 700 m'yi aşmayan dağlarda bulunur. Karışık ormanları, meyve bahçelerini, parkları sever. Yer ağaçkakanıdır: besinini daha çok toprakta arar; karıncalar, larvalar, böcekler, meyvelerle beslenir. Bil. a. *Picus viridis;* ağaçkakangiller familyası.)

YEŞİL AYAKLI SUTAVUĞU a. Zool. Asya, Avrupa ve Amerika'da su birikintileri yakınında yaşayan sutavuğu. (Sırtı yeşil kahverengi, karnı külrengi, ayakları yeşildir. Bil. a. *Gallinula chloropus;* sutavuğugiller familyası.)

Yeşil cami, İznik'te, Lefke kapısı yakınında cami, adını renkli çinilerle kaplı minaresinden alır; osmanlı mimarlığının ilk dönem yapılarından olup kentin en büyük ve önemli anıtıdır. Sadrazam Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'nın yaptırdığı (1378-1391/1392) caminin mimarı Hacı Musa'dır. Oldukça derin, yanlara doğru da ikişer kemerle açılan son cemaat yeri ortada yüksek, sekizgen bir kasnağa oturan dilimli kubbe, yanlarda aynalı tonozlarla örtülüdür. Buradan, son cemaat yerinin tekrarı gibi bir mekânla, ana mekâna geçilir. Prizmatik üçgenler üzerinde yükselen, yarım küre biçimindeki ana kubbe 11 m çapındadır. Rumi ve palmet kabartmalarla süslü mermer mihrap Osmanlılar'dan günümüze ulaşan en eski örnektir. Mermer işlemeli taçkapısının yanı sıra, caminin tüm duvarları içten ve dıştan mermer levhalarla kaplıdır.

Yeşil cami
İznik

YEŞİL ÇINGIRAKLIYILAN a. Güney-doğu Asya'da yaşayan ağaççıl yılan. (Küçük omurgalılarla beslenir. Az saldırgandır. Bil. a. *Trimeresurus gramineus;* engerekgiller familyası.)

Yeşil gece, Reşat Nuri Güntekin'in romanı (1928). Çağdaş dünya ve bilim karşısında softaların tutum ve davranışlarını ele alır. Yapıtın kahramanı (Şahin Efendi), Abdülhamit II döneminde bir süre medresede okumuş ve bu çağdışı dünyadan (yeşil gece) uzaklaşarak öğretmen okulunu bitirmiştir. Görevle gittiği Ege kasabasında gerici, çıkarcı çevreyle ödün vermeden çatışmalar yaşar. Ancak Cumhuriyet döneminde yeni döneme ayak uydurmuş görünen gerici kesim gerçek devrimciyi dışlamıştır. Roman Atatürk devrimlerinin gerçekleştiği dönemin eleştirel bir görünümünü verir.

YEŞİL KALKANLIBİT a. Bezelyeye, patatese vb. zarar veren toprak biti. (Bil. a. *Nezara viridula;* kalkanlıyarımkanatlıgiller familyası.)

YEŞİL KARGA a. Zool. MAVİ KUZGUN'un eşanlamlısı.

Yeşil külliye, Bursa kentinde, Çelebi Sultan Mehmet'in döneminden külliye; cami (Yeşil cami), türbe (Yeşil türbe), medrese, hamam, imaret ve han yapılarından oluşur. Yapımına 1419'da başlanıp, 1424'te Murat II döneminde tamamlanan külliyenin mimarı Hacı İvaz'dır. Döneminin mimarlık ve bezeme özelliklerini yansıtan ve Bursa'nın en büyük ve güzel anıtlarından olan camide yeni öğelerle de karşılaşılmaktadır: sultana ayrılan özel daire, ortası havuzlu kubbeli mekân, beşik tonoz yerine kubbeyle örtülü eyvanlar vb. Caminin planı ve mimarisi ana çizgileriyle Yıldırım külliyesi'nin ters T planlı camisini andırır (prizmatik üçgenlere oturan, art arda iki kubbeli ana mekân, yanlarda yivli kubbeli birer eyvan, köşelerde giriş yönünde çapraz tonozlu, mihrap yönündeyse yivli kubbeli odalar). 13 m çapında, 25 m yüksekliğinde, ortası fenerli birinci kubbenin altında şadırvanlı bir havuz yer alır. Bu bölüm, geniş bir bursa kemeri ile basamaklarla çıkılan mihrap bölümünün kubbeli eyvanına açılır. Caminin ön cephesinde son cemaat yeri yoktur, buraya iki katlı (alt kat saray mahfilleri, üst kat hünkâr mahfili ve dairesi) bir giriş eklenmiştir. Tümüyle mermerden ve kesme taştan özenli bir işçilikle yapılmış olan cami, çok zengin ve üstün nitelikli çini, alçı, kalem işi ve ahşap süslemeleriyle dikkati çeker (taçkapı, pencereler, mihrap, duvarlar, mahfiller, kubbelerdeki kalem işleri, kapı ve pencere kanatları). Yapının süslemeleri Nakkaş Ali bin İlyas Ali tarafından 1424'te tamamlanabilmiştir.

• *Yeşil türbe.* Çelebi Sultan Mehmet için yaptırılan ve 1421'de tamamlanan türbe, sekizgen gövde üzerine, yüksek bir kasnağa oturan, 15 m çapında, hafif sivrimsi bir kubbeyle örtülüdür. Adını, firuze renkli çinilerinden alan yapı, Bursa'nın simgesi olup, osmanlı türbe mimarlığının en güzel örneklerindendir. Çelebi Sultan Mehmet'in çini lahdı, çini mihrap ve duvarları kaplayan yeşil çiniler Nakkaş Ali bin İlyas Ali ve Muhammet Mecnun tarafından hazırlanmıştır. (→ Kayn.)

YEŞİL LAPİNA a. Zool. Genellikle sıcak ve ılık denizlerin en sığ kesimlerinden başlayarak 50 m derinliğe inen kıyıların taşlık ve kayalık diplerinde yaşayan kemiklibalık. (Solungaç kapakları ve yanakları pullarla kaplıdır. Bil. a. *Labrus viridis;* lapinagiller familyası; boyu 40 cm'ye kadar.)

YEŞİL MAYMUN HASTALIĞI a. MARBURG HUMMASI'nın eşanlamlısı.

YEŞİL ÖTLEĞEN a. Avrupa ve Asya'nın büyük bölümünde yaşayan göçmen ötücükuş. (Çam ormanlarını, fundalıkları, parkları sever. Bil. a. *Phylloscopus trochiloides;* ötleğengiller familyası.)

YEŞİL PİROPİRO a. Avrupa ve Asya'nın ılıman bölgelerinde bulunan göçmen piropiro. (Karatavuktan küçük, siyah-kahverengi tepeli, boynu ve başının yanları beyaz çizgili, siyah-kahverengi sırtı beyaz benekli bir kuştur. Çamurlu ırmak ve göl kenarlarını sever. Su böcekleri ve larvalarla beslenir. Bil. a. *Tringa ochropus;* çullukgiller familyası.)

YEŞİL SAZAN a. Zool. KILIZBALIĞI'nın eşanlamlısı.

YEŞİL SIRTLI KANARYA a. Kuzey Afrika'da kışlayan ötücükuş. (Başı, gerdanı ve kuyruksokumu sarımsıdır. İlkbaharda daha çok kozalaklı ormanlarında yuva yapar. Tohumlar ve böceklerle beslenir. Bil. a. *Serinus serinus,* ispinozgiller familyası.)

YEŞİL TURNABALIĞI a. Kuzey Amerika'nın tatlısularında yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Esox masquinongy,* turnabalığıgiller familyası, boyu 50 kg ağırlık için 2,5 m.)

Yeşilalıç kalesi ve kutsal alanı, Van'ın Özalp ilçesinde Urartular'dan kalma kale ve kutsal alan, İ.Ö. IX. yy.'da İspuini ve Menua'nın ortak krallıkları döneminde yapılmıştır. 1882'de Prof. J. Wunsch tarafından saptanmış, 1886'da D.H. Müller, daha sonra da W. Belck, Lehmann-Haupt tarafından incelenmiştir. Kutsal alan kayalara oyulmuş basamaklarla ulaşılan bir platform ve üzerinde yazıtı bulunan büyük bir nişten oluşur.

Yeşilay cemiyeti *(Türkiye)*, içki ve uyuşturucu madde alışkanlıklarıyla savaşmak, bunların kötülüklerini halka anlatmak bununla ilgili yayınlar yapmak amacıyla, 1920'de kurulmuş kamuya yararlı dernek. Merkezi İstanbul'da olan derneğin 14 il ve 14 ilçede şubesi vardır.

Yeşilay haftası, içki ve öteki uyuşturucu maddelerin zararlarını topluma ve özellikle çocuklara ve gençlere anlatmak amacıyla, her yıl 1-8 mart arasında düzenlenen etkinlik. Bu etkinlikler Yeşilay derneği ve ilköğretim kurumları tarafından yürütülür. Hafta boyunca ders, konferans, pankart, afiş ve çeşitli yayım yolları ile içkinin ve uyuşturucuların zararları ve neden olduğu kötülükler topluma anlatılır. Bu etkinlikler, Türkiye'de 1934'ten bu yana düzenlenmektedir.

YEŞİLAYCI sıf. ve a. **1.** Yeşilay derneğine üye olan. **—2.** *Tkz.* Alkollü içki ve sigara kullanmayan ve/ya da kullanımına karşı olan kimse için kullanılır.

YEŞİLBACAK a. Avrupa ve Asya'nın kuzeyinde yaşayan piropiro. (Göçmendir: kışı sıcak ülkelerde geçirir. Göl, ırmak kenarlarını, sakin körfezleri sever. Böcek, salyangoz, kurbağa, balıklar ve kurtlarla beslenir. Bil. a. *Tringa nebularis;* çullukgiller familyası.)

YEŞİLBAĞ, İstanbul'un Bağcılar ilçesinin 1987 öncesinde bağımsız belediye olarak taşıdığı ad.

YEŞİLBAĞA a. Zool. Avrupa ve Türkiye'de yayaşan tek ağaçkurbağası türü. (Kuzey-batı, Afrika, Asya ve Avrupa'da yaşar. Bedenli canlı yeşil renktedir. Uzunluğu 4 cm'ye yaklaşır. Bil. a. *Hyla arborea;* ağaçkurbağasıgiller familyası.) [Eşanl. YAPRAK KURBAĞASI.]

YEŞİLBAĞCILAR, Muğla ilinin Yatağan ilçesi Turgut bucağına bağlı belde; 2 077 nüf. (1990).

YEŞİLBAŞ a. Bütün Kuzey yarıküre'ye yayılan yabanördeği. (Türkiye'nin sazlı ve durgun sularında bol bulunur, Beyşehir, Akşehir, Hoyran, Yeniçağ, Amik göllerinde kuluçkaya yatar. Mavimsi yeşil yumurtalarını sazlıklara, akarsu kenarlarına ve hatta ağaçlara bırakır. Yeşil bitkiler, tohumlar, tahıllar, böcekler, balıklar ve solucanlarla beslenir. Bil. a. *Anas platyrhynchos;* ördekgiller familyası.)

YEŞİLCE, Ordu'nun Mesudiye ilçesine bağlı bucak; 3 943 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Yeşilce,* 2 867 nüf. (1990).

YEŞİLÇAM, İstanbul'un Beyoğlu ilçesinde film yapımevi ve şirketlerinin topluca bulundukları sokağın adı. (Ayrıca mecazi anlamda türk sinemasını belirtmek için de kullanılır.) [→ TÜRKİYE, *sinema.*]

YEŞİLÇAY → AĞVA

■ **YEŞİLÇEKİRGE** a. İnce uzun duyargalı, orağımsı yumurtlama borulu bazı sıçrayıcı düzkanatlıların ortak adı.
—ANSİKL. Böcbil. İri bedenli, yeşil ya da sarımsı renkli, çok uzun arka ayaklı (uzun sıçramalar yapmalarına olanak verir), geniş kanatlı yeşilçekirgeler kırlarda yaşarlar. Erkekleri akşam üzeri ve gece çok şiddetli cırlamalar çıkarır. Büyük yeşilçekirge ya da çayır çekirgesi ya da uzun duyargalı çekirgenin *(Tettigonia viridissima)* boyu 3-4 cm'yi bulur; şarkıcı yeşil çekirge *(T. cantans)* büyük yeşilçekirgeye çok benzer. Yeşilçekirgelerin beslenme rejimi karışıksa da etçillik ağır basar. Bununla birlikte meyve ağaçlarına ve sebzelere zarar verebilirler. Sera yeşilçekirgesi *(Tachycines asynamorus)* Uzakdoğu'da sıcak seralara girer, ekinlere, genç bitkilere zarar verir *(Gryllacridae* familyasındandır). Mağara yeşilçekirgesi *(Dolichopoda azami)* de zararlı türlerden biridir.

YEŞİLÇEKİRGEGİLLER a. *Ensifera* alttakımından düzkanatlı familyası. (Üyelerinin temel özellikleri; bedenden daha uzun, çokeklemli duyargalar; yarıküresel gözler; geniş ve yuvarlak ağızlar; erkeklerde bir ses aygıtının, dişilerde yumurtaları toprak içine sokma olanağı veren uzun bir yumurtlama borusunun bulunması. Bil. a. *Tettigoniidae.*)

YEŞİLÇEVRE, Siirt ilinin Baykan ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 206 nüf (1990). Köydeki Veyselkarani türbesi günümüzde de önemini koruyan bir ziyaret yeridir.

YEŞİLÇİFTLİK, Afyonkarahisar ilinin Sultandağı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 291 nüf (1990).

YEŞİLDAĞ, Konya'nın Beyşehir ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 055 nüf. (1990).

YEŞİLDERE, Karaman ilinin merkez ilçesine bağlı bucak; 6 690 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Yeşildere* (esk. *İbrala*), 3 371 nüf. (1990).

YEŞİLGÖLCÜK, Niğde'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 26 042 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Yeşilgölcük,* 4 337 nüf. (1990).

YEŞİLGÖZ a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerde 700 m derinliğe kadar uzanan kesimlerin ortasularında yaşayan kemiklibalık. (Bedeni arka kesime doğru giderek yanlardan yassılaşır. Etçildir. Oldukça derin sularda rastlantısal olarak avlandıklarından iktisadi değeri pek yoktur. Bil. a. *Chrolophthalmus agassizi; Chlorophthalmidae* familyası; boyu 20 cm'ye kadar.)

YEŞİLHİSAR, İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde Kayseri iline bağlı ilçe; 24 427 nüf. (1990); 987 km²; 19 köy. Merkezi, Kayseri'nin 62 km G.-B.'sında *Yeşilhisar* (esk. *Karahisar*), 11 904 nüf. (1990). Tarım. Hayvancılık.

YEŞİLIRMAK, antik **İris,** Orta Karadeniz bölümünde akarsu. Türkiye sınırları içinde doğan ve denize dökülen akarsuların uzunluk bakımından dördüncüsü; 519 km. Kaynağını, Suşehri'nin G.'inde, Kösedağ'ın (2 812 m) B. yamaçlarından alır ve yapısal doğrultulara uygun olarak önce B.'ya yönelir. Üzerinde Almus barajının kurulu olduğu bu yukarı çığırında Tozanlı çayı adı ile bilinen Yeşilırmak, geniş bir yay çizdiği orta çığırında Turhal'dan geçtikten sonra soldan Çekerek ırmağını alır. Amasya K.'inde dağlık kütleyi dik yamaçlı boğazlarla aşar ve Taşova'ya çıkar. Burada D.'dan gelen Kelkit ırmağı ile birleştikten sonra, Canik dağlarını dar ve derin bir vadi ile yararak, kıyıya ulaşır. Burada yaptığı ve Çarşamba ovası adı ile bilinen geniş bir deltanın K.-B. ucunda Karadeniz'e dökülür. Rejimi, düzensiz bir sel özelliği gösterir; sık sık yol açtığı taşkınlar ünlü bir halk türküsünde de dile getirilmiştir. Ağzı yakınlarındaki Çarşamba'da yapılan ölçümlere göre ortalama akımı 177 m³/sn, ama gözlem süresi içinde akımın 1 914 m³/sn'ye çıktığı görüldüğü gibi, ırmağın tamamıyla kuruduğu da olmuştur. Yağmur ve eriyen kar suları ile beslendiğinden ilkbaharda en çok (mayısta ort. akım 656 m³/sn), yaz sonunda en az (ekimde ort. akım 1,5 m³/sn) su geçirir.

YEŞİLIRMAK, rumca **Potamos tu Kambu,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı bucak.

YEŞİLİMSİ sıf. Yeşile çalan, yeşili andıran; yeşilimtırak.

YEŞİLİMTIRAK sıf. Yeşilimsi.

YEŞİLKENT, Kayseri'nin Sarız ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 862 nüf. (1990).

YEŞİLKENT → ERZIN

YEŞİLKÖY, rumca **Aghios Andronikos,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

YEŞİLKÖY, Adana'nın Yumurtalık ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 295 nüf. (1990).

YEŞİLKÖY, esk. **Ayastefanos** ya da **Ayastafanos,** İstanbul'un Avrupa yakasında, Bakırköy ilçesine bağlı semt; Marmara denizi kıyısında seçkin bir banliyödür. Atatürk (esk. Yeşilköy) havalimanı, askeri havalimanı, Hava harp okulu.

Yeşilköy havalimanı → ATATÜRK HAVALİMANI.

YEŞİLLEME → ANA* USULLER.

YEŞİLLENME a. Bitki patol. *Olağanüstü yeşillenme,* genellikle mikoplazma gibi asalaklar yüzünden bitkilerin yeşilden başka renkte olan kısımlarının, özellikle taçyaprakların olağandışı yeşil renk alması.
—Bot. Genç bitkisel organlarda klorofilin belirmesi.

YEŞİLLENMEK gçz. f. **1.** Yeşil duruma gelmek, yeşil olmak; yeşermek. **—2.** *Arg. Bir kimseye yeşillenmek,* ona karşı duyduğu cinsel isteği kendisine sezdirmek, sarkıntılık etmek. **—3.** *Arg.* Başkasının malında gözü olmak, onu elde etmeye çalışmak.

Yeşiller, Çevreci* hareketin siyasal kanadı. Yeşiller, çevreciler tarafından savunulan ilkeleri, siyasal örgütlenmeyle ve meclislere temsilciler göndererek daha etkin biçimde kamuoyuna mal etmek için Avrupa'da siyasal partiler kurdular. Doğanın korunmasını savunan, nükleer enerjinin üretilmesine, askeri bloklaşmalara, her anlamdaki ırkçılığa karşı olan yeşiller, barıştan, toplumların kendi kaderlerine egemen olmalarından yana tavır aldılar. Feministler de bu hareketi desteklediler. Yeşiller Almanya'da büyük gelişme göstererek ülkenin beşinci partisi durumuna geldiler. Diğer Avrupa ülkelerinden İtalya'da, Avusturya'da, Hollanda'da, Finlandiya'da ve İsviçre'de de parlamentoya girmeyi başardılar. Türkiye'de Yeşiller partisi Dr. Celal Ertuğ başkanlığında kuruldu (1988).

YEŞİLLİ sıf. ve a. **1.** Üzerinde yeşil renk hâkim olan ya da yeşil çizgileri, desenleri vb. olan şey için kullanılır: *Yeşilli kravatı mı beğendiniz?* **—2.** Yeşil elbise giymiş kimse için kullanılır: *Şu yeşilli kızı ilk kez burada görüyorum.*

YEŞİLLİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde Mardin iline bağlı ilçe; 22 385 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi, Mardin'in 14 km D.'sunda *Yeşilli,* 10 451 nüf. (1990).

YEŞİLLİK a. **1.** Yeşil olma durumu; yeşil olan şeyin niteliği: *Çayırların, ovaların yeşilliği.* **—2.** Yeşil bitkilerle kaplı yer: *Bir yeşilliğe uzanmak.* **—3.** Salatası yapılarak, çiğ yenen yeşil sebzeler: *Tabağına biraz daha yeşillik almak isteyen var mı?* **—4.** Bir çiçek demetine eklenen yeşil yapraklar, ince dallar: *Güllerin yanına biraz yeşillik ister misiniz?* **—5.** Yeşil ot: *Kuzular için biraz yeşillik toplamak.*
—Tarım. Hayvanlara yem olarak vermek için ya da yeşil gübre olarak gömülmek için kullanılmak üzere olgunlaşmadan önce biçilen tarım bitkisi. || *Yeşillik üretme yeri,* hayvanların ve bazı durumlarda insanların (soya tohumu) beslenmesi için filiz elde etmek amacıyla, genel olarak tahılların, daha ender olarak baklagillerin çimlendirildikleri yerlere verilen ad. (Elde edilen ürünler oldukça pahalı olmakla beraber taze ve vitamin bakımından zengin bir beslenmeye olanak sağlar.)

büyük **yeşilçekirge** *(Tettigonia viridissima)* [dişi]

Nelly Bariand

yeşim (Çin'den gelen kromlu tür)

Réunion des musées nationaux

yeşim rhyton
Çin, XIII. yy.
Guimet müzesi, Paris

B. N., Paris

Yeşu ve savaşçılarının
Eriha'yı ele geçirişi
bir XIII. yy. minyatüründen ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

Yeşilordu, Kurtuluş savaşı sırasında Anadolu'da kurulan örgütlerden biri (1920). Cemiyet, İstanbul'un tutucu çevrelerinin ulusal kurtuluş hareketini bolşeviklikle suçlaması karşısında "halka gerçekleri anlatmak ve onları, milli mücadelenin zaruretine inandırmak" amacıyla kurulmuştu. Cemiyetin genel merkez üyeleri Şeyh Servet (Akdağ), Dr. Adnan (Adıvar), Hakkı Behiç (Bayiç), Eyüp Sabri (Akgöl), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), İbrahim Süreyya (Yiğit), Çerkez Reşit, Sırrı (Bellioğlu), Mustafa (Çantekin), Muhittin Baha (Pars), Nâzım (Öztelli-Resmor) gibi hemen hepsi eski ittihatçı mebuslardan oluşuyordu. Örgütün genel sekreteri Tokat mebusu Nâzım Bey'di. Nizamnamesinde islamcı-komünist ideolojisi açığa çıkan Yeşilordu cemiyeti, hükümete resmi bir bildirim vererek kurulmadığı için gizli bir örgüttü. Ama Mustafa Kemal Paşa örgütten haberdardı ve üyeleri arasında onun yakın çevresinden kimseler de bulunuyordu. Çerkez Ethem'in bu örgüte katılmasıyla Yeşilordu'nun eline ciddi bir silahlı güç geçmesi ve örgütün ilerde denetlenemeyecek tehlikeli bir yola girme olasılığı Mustafa Kemal Paşa'yı cemiyetin faaliyetini durdurmak için harekete geçmek zorunda bıraktı. Ancak bu girişim tümüyle başarılı olamadı, cemiyetin ağırlık merkezi Ethem'in etkili olduğu Eskişehir bölgesine kaydı. Ethem, Eskişehir'de Arif Oruç aracılığıyla *Yeni dünya* adlı bir "İslam bolşevik gazetesi" çıkarmaya başladı. 1920 sonbaharında lağvedilen cemiyetin bazı üyeleri komünist fırkasına, katılırken, bazı üyeleri de gizli Halk iştirakiyûn fırkası hareketinde yer aldılar.

YEŞİLOVA, Akdeniz bölgesinin Göller yöresi'nde Burdur'a bağlı ilçe; 24 657 nüf. (1990); 1 351 km^2; 38 köy. Merkezi, Burdur'un 52 km G.-B.'sında *Yeşilova*, 5 609 nüf. (1990). Tarım. Hayvancılık.

YEŞİLOVA, Aksaray'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 14 035 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi *Yeşilova*, 4 963 nüf. (1990).

YEŞİLOVA, Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 272 nüf. (1990).

YEŞİLOYA, a. Bahç. Bir bahçede tarh sınırlarını belirlemek için şimşirden ya da bodur ağaççıklardan yapılan bordür.

YEŞİLTEPE, Aksaray'ın merkez ilçesi Yeşilova bucağına bağlı belde; 3 618 nüf. (1990).

YEŞİLÜZÜMLÜ, Muğla'nın Fethiye ilçesine bağlı bucak; 8 219 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Yeşilüzümlü*, 2 332 nüf. (1990).

YEŞİLVADİ, İstanbul'un Şile ilçesine bağlı bucak; 3 952 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Yeşilvadi*, 247 nüf. (1990).

YEŞİLYAZI, Tunceli'nin Ovacık ilçesine bağlı bucak; 3 202 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Yeşilyazı*, 393 nüf. (1990).

YEŞİLYAZI, Samsun'un Bafra ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 646 nüf. (1990).

YEŞİLYAZI, Kırıkkale'nin Sulakyurt ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 499 nüf. (1990). Köydeki Küçükşamil camisini Nakşibendi şeyhi Mehmet Bahaeddin yaptırmıştır (1435).

YEŞİLYÖRE, Kahramanmaraş'ın Türkoğlu ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 378 nüf. (1990).

YEŞİLYURT, esk. **İsmetpaşa,** Doğu Anadolu bölgesinde Malatya iline bağlı ilçe; 31 349 nüf. (1990); 568 km^2; 19 köy. Merkezi, Malatya'nın 9 km G.-B.'sında *Yeşilyurt*, 9 184 nüf. (1990). Tarım. Hayvancılık.

YEŞİLYURT, Tokat ilinin İç Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 8 736 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Tokat'ın 56 km güney-batısında *Yeşilyurt*, 5 598 nüf. (1990).

YEŞİLYURT, Manisa'nın Alaşehir ilçesine bağlı bucak; 5 109 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi *Yeşilyurt*, 3 755 nüf. (1990).

YEŞİLYURT, Muğla ilinin merkez ilçesine bağlı bucak; 3 522 nüf. (1990); 3 köy. Merkezi *Yeşilyurt*, 2 297 nüf. (1990).

YEŞİLYURT, Niğde'nin Altınhisar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 044 nüf. (1990).

YEŞİLYUVA, Denizli'nin Acıpayam ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 6 543 nüf. (1990).

YEŞİM a. **1.** Kusursuz biçimde perdahlanabilen, siyah, yeşil ya da beyazımtırak renkli, çok sert başkalaşım kayacı. (Esas olarak bir piroksenden [jadeit] ve lifli amfibollardan [tremolit, aktinot] oluşan yeşim, Antikçağ'ın en eski dönemlerinden beri değerli taş olarak kullanılmıştır [takılar, sanat eşyaları].) **—2.** Bazı mermerler gibi yeşimin renginde olan cilalı kayaç. **—3.** Yeşimden yapılmış eşya. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. *Çin yeşimi*, Çin uygarlığının başlangıcından beri yeşim en değerli, en görkemli gereç sayılmıştır: sertliği, değişik renkleri, parlaklığı, tınısı, pürüzsüz yüzeyi zamanla simgesel, hatta büyüsel bir içerik kazandı. Arılığın, hükümdarın gücünün simgesi olan yeşim, aynı zamanda konfuçiusçuluktaki beş ahlak erdemini de simgeler. Toz haline getirildiğinde taocu-lara ölümsüzlüğü sağlar. Cenaze törenlerinde, cesedin deliklerini tıkayarak ya da kefen yerini tutarak, çürümeyi önler. Yeşime duyulan saygı seramik sanatını da etkilemiştir. "Yeşim" terimi daha çok Türkistan ve Doğu Sibirya kökenli (Çin kökenli değil) olan iki değerli taş türünü, jadeit ve nefriti de kapsar. Üslup bakımından geçirdiği evrimle ve yavaş yavaş ayin eşyasından süs eşyası durumuna geçişiyle bronza yakın bir gelişme göstermiştir. Şang dönemi öncesinden beri bilinen yeşim, Cou hanedanının sonlarında en parlak dönemini yaşamıştır. Bilinen başlıca biçimleri şunlardır: *ge* (bronz taklidi hançer -balta ve baltalı mızrak), *bi* (Gök'ü simgelediği sanılan disk içerisine konmuş disk), *zong* (Yer'i simgelediği sanılan bir küp içine alınmış silindir), kimi zaman tamoyma olabilen insan ve hayvan figürleri, süs parçaları (kopçalar, kılıç kabzaları, kemer tokaları, saç iğneleri...). Yeşim sanatı, imparator Çing Çienlong döneminde (1736-1796), Birmanya'daki yataklar dolayısıyla yeni bir atılım göstermiştir.

YEŞİM (Ragıp Şevki), türk gazeteci, yazar (Leskovik, Makedonya, 1910 - İstanbul 1971). Antalya'da liseyi bitirdi. Mersin'de bir gazeteye yazılar yazarken bir fransız bankasında da çalıştı. Bankanın kapanması üzerine İstanbul'a gelerek gazeteciliğe başladı (1932). Hadise (1948), Yeşim (1965) yayınevlerini kurdu. Öykü (*Beni yakan ateş*, 1935) ve romanlar (*İçimizden biri*, 1936; *Dişi örümcek*, 1937) yazdı. Tarihi romanları tefrika edildi: Hürrem Sultan'ın yaşamını ele alan *Zümrüt gözlü sultan* (1965), Nasrettin Hoca'nın yaşamını ve fıkralarını konu edinen *Dünyayı güldüren adam* (1966), peygamberler tarihiyle ilgili *Allah'ın gazapları* (1967), *Allah'ın peygamberleri* (1968) vb.

YEŞİVA a. (ibranice sözc.). Yoğun ve sürekli biçimde Talmud öğretimi yapılan yükseköğrenim kurumu.

YEŞM → YEŞB.

YEŞU, Musa'nın ardılı, Kutsal Kitap'a göre, vaat edilmiş toprağın fethinde İbraniler'in önderi (İ.Ö. XIII. yy. sonu). Çıkış kitabıyla Yeşu kitabında nakledilen Kenan ülkesinin fethiyle ilgili oluntular, edebiyat ve ikonografi tarafından ele alındı: Özellikle Amalik kavmine karşı savaşta Yeşu'nun güneşi durdurması ve ünlü boru sesleri arasında Eriha'nın alınışı.
—İkonogr. Ortaçağ'da Yeşu, genellikle Yiğitler dizisi içinde betimlenir (Mauberge-on de Poitiers kulesi, Pierrefonds şatosu, St-Bertrand-de-Comminges stallumları, Manta şatosunun freskleri). *Eriha surlarının yıkılması*, Saint Louis mezamir kitabının minyatürlerinde (B. N., Paris), Fouquet'nin *Antiquités judaïques*'inde *(ay y.)* ve Ghiberti'nin bir kabartmasında (Floransa vaftizhanesi'nin kapıları) anlatılar. *Amalik kavmine karşı savaş* tablosu Poussin tarafından (Leningrad), *Amurrular'a karşı savaş*, Poussin (Moskova) ve Tiepolo (Milano) tarafından yapıldı. Yeşu'nun yaşamından sahnelereyse, Santa Maria Maggiore mozaiklerinde, XVI. yy. Brüksel duvar halılarında (Viyana) ve özellikle ünlü bir bizans elyazmasında (X. yy., Vatikan kitaplığı) rastlanır.

Yeşu'nun kitabı, Kenan ülkesinin, Musa'nın ardılı Yeşu'nun kumandasında fethedilmesini anlatan kutsal kitap. Bu fethin, Yeşu'nun kitabında anlatıldığından çok daha çetin geçtiği bilinmektedir.

YET a. Senegal'de *Cymbium* cinsi üyelerine verilen ad.

YETEN (Hakkı), **Baba Hakkı** denir, türk futbolcu (Vodina, Yunanistan, 1910 - İstanbul 1989). Öğrenim gördüğü Halıcıoğlu askeri lisesi'nde oynadığı futbolla adını duyurdu. Askeri lise'den ayrılarak Beşiktaş kulübü'ne girdi (1931). Bu tarihten 1948'e kadar aralıksız 17 yıl sıyah-beyaz formayı taşıdı, kaptanlık yaptı. Forvet hattında özellikle sağiç mevkisinde türk futbolunun en usta oyuncusu olarak kendisini kabul ettirdi. Bir futbolcuda aranan tüm yeteneklere sahipti. Sürati, hücum düzenleyişi, golcülüğü, sağlam vücut yapısıyla mücadelelerden galip ayrılışı, kaptan olarak sahadaki tartışılmaz otoritesiyle ün yaptı ve türk sporunun efsaneleşen adları arasında yer alarak "Baba Hakkı" diye anıldı. Futbolu bıraktıktan sonra beş dönem Beşiktaş kulübü'nün başkanlığını üstlendi, daha sonra kulübün şeref başkanı seçildi. Ölümünün ardından Beşiktaş'ın Fulya'daki tesis ve stadına Hakkı Yeten adı verildi.

YETENEK a. (*yetmek*'ten *yet-enek*). **1.** Bir kimsede doğuştan gelen ya da sonradan kazanılan, onun belli bir alanda başkalarından daha az çabayla başarılı olmasını sağlayan eğilim, yatkınlık; kabiliyet: *Resme yeteneği yok.* (Bk. *ansikl.* böl. Eğit.) **—2.** Bir kimsenin herhangi bir alanda gösterdiği güç: *Öğrenme yeteneği.* **—3.** Bir alanda kendini kanıtlamış, yetenekli insan, kabiliyet: *Büyük bir yetenek. Genç yetenekleri desteklemek.* **—4.** Organların işlevlerini yerine getirme gücü; kabiliyet, hassa: *Görme yeteneğini günden güne kaybetmek.* **—5.** *İş yeteneği*, bir bireyin yapabileceği ve zaman birimine düşen oksijen hacmi olarak belirtilen en yüksek bedensel iş miktarı. (Aerobi yeteneğiyle ölçülen iş yeteneği, bireyin üretebileceği en yüksek bedensel iş miktarının hemen altında gösterebileceği tüm çabalara dayanarak tahmin edilebilir. Aynı şey, Kaslar kütlesini değerlendirme amacını güden bir antropometrik ölçüler topluluğuna dayanarak da tahmin edilebilir. En yüksek çabanın gerçekleştirilmesinin gösterdiği tehlikelerden kaçınmak için bu en yüksek'in altındaki çabadan başlayarak dışdeğerbiçime gidilir.)
—Eğit. *Özel yetenek sınavı*, özel yetenek gerektiren bir yükseköğretim programına başvuranlar arasından istenilen yetenekleri taşıyanları seçip ayırmak amacıyla yapılan sınav. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektron. *Yetenek çarpanı*, çeşitli entegre devre teknolojilerini sınıflandırmak için kullanılan ve bir devre elemanının tükettiği güçle bu elemanın taşıdığı bilginin aktarılma zamanının çarpımına eşit katsayı.
—Ger. day. Bir malzemenin dış kuvvetlere karşı koyabilme gücü (sönümleme yeteneği, biçim değiştirme yeteneği).
—Pedol. *Bir toprağın değiş-tokuş yeteneği*, toprağın kolayca bağlayabileceği bir

iyonun (amonyum iyonu) toplam miktarı. (Toprağın ince mineral [killer ve hidroksitler] ve organik parçaları [humuslu maddeler], toprakla toprak çözeltisi arasında basit [kalsiyum, potasyum, magnezyum gibi mineral elementler] ya da karmaşık iyonların [organik iyonlar] değiştokuş edilmesine yol açan soğurucu özelliklere sahiptir. Toprağın verimliliği, değiş-tokuş yeteneğine bağlıdır ve gübre atılarak bu yetenek geliştirilmeli ve doyma noktasına yakın olmalıdır.)

—ANSİKL. Eğit. Kimilerine göre, öğrenim gibi eğitim de her bireyin genetik varlığına sıkı sıkıya bağlı yeteneklerine dayanır. Böylece, okulda başarı ve başarısızlık bireylerinin az ya da çok yetenekli olmasının sonucudur. Bu tür savlar öncelikle zekâ ölçümüne ilişkin testlerin ve zihinsel katsayının uygulamasını gündeme getirir ve sonuçlar elde edildikten sonra "daha az yetenekliler" için ilk, orta ve yükseköğrenimde çeşitli aşamalar saptanmasını haklı çıkarır. Başka bir deyişle, bu tutum, bilimsel olarak kanıtlanmış bir ayıklama ve daha başlangıçta, zihinsel yeterlikten yoksun oldukları gerekçesiyle okul çağındaki çocukların üçte birinin planlı bir biçimde, diploma almadan yaşama atılmalarını sağlayabilir. Oysa 1921'de H. Wallon tarafından kurulan Fransız Yeni eğitim grubu ve toplumbilimciler, yetenek kavramının biyolojik verilere indirgenemeyeceğini ve toplumsal-ailesel, toplumsal-kültürel ortama ve toplumsal yeniden üretime bağlı olduğunu göstermişlerdi. Bu, çocukta zekânın oluşumda, daha önce Wallon tarafından vurgulanan toplumsal -kültürel ortamın taşıdığı ağırlığın kabul edilmesi demekti. Bourdieu ile Passeron'un gösterdikleri gibi en yeteneklilerin ayrıcalığının temelinde kültürel kalıt ve dil olgusu yatar. Başka araştırmacılar, bütün kişiliği bugünkü toplumun yapısının ve yaşam biçimlerinin derinlemesine belirlediği olgusunu vurguladılar (Lucien Sève, *Marxisme et Théorie de la personnalité* [Marxçılık ve kişilik kuramı], 1969). Bu durumda yetenekleri, pedagojik nedenlerin olduğu kadar sistemin de sonuçları olarak anlamak gerekir.

• *Yetenek sınavı.* Konservatuvarlar, eğitim fakültelerinin resim, müzik, beden eğitimi ve spor bölümleri, güzel sanatlar fakülteleri vb.'ye öğrenci alımı, öğrenci seçme sınavı (ÖSS) puanı ve özel yetenek sınavı sonuçlarına göre yapılır. Merkezi yerleştirme ile bir yükseköğretim programına kesin kayıt hakkı kazanmış adaylar da özel yetenek sınavlarına katılabilirler.

YETENEKLİ sıf. **1.** Belli bir alanda gözle görülebilir bir yeteneği olan kimse için kullanılır; kabiliyetli: *Yetenekli bir müzisyen.* **—2.** Birçok yeteneği olan ya da bir işin gerektirdiği yetenekte olan kimse için kullanılır: *Yetenekli bir genç. Bu işletmede yetenekli yöneticilere gereksinim var.*

YETENEKSİZ sıf. ve. a. Bir şey yapmak için gerekli olan niteliklerden, becerilerden, yetenekten yoksun olan kimse için kullanılır; kabiliyetsiz: *O yeteneksizin biridir, hiçbir işi beceremez.*

YETENEKSİZLİK a. Belli bir şeyi yerine getirmek için gerekli yeteneklerden, niteliklerden yoksun olma durumu, kabiliyetsizlik: *Bir kimsenin spordaki yeteneksizliği.*

YETER sıf. **1.** Gereksinmeyi karşılayacak nicelikteki bir şey için kullanılır; kâfi: *Yeter derecede ısındık, sobayı söndürebilirsin. Bu kadar para bana yeter.* **—2.** *Yeteri kadar,* yetecek ölçüde, gerekecek kadar. ‖ *Yeter ki,* asıl eylemin gerçekleşmesi için gerekli ve yeterli koşulu gösterir: *Koridorda oynayabilirsiniz, yeter ki gürültü olmasın.*

◆ ünl. "Yetişir, kâfi" anlamında ve genellikle sabrın taştığını, kızgınlığı belirtir: *Yeter! Lafım ağzıma tıkılmasın da ne söyleyeceğimi bileyim.*

YETERİNCE be. Yeter sayıda ve ölçüde; gerektiği kadar, gereğince: *İnşaat için yeterince malzeme sağlandı. Üst katlara su yeterince çıkmıyor. Sözlerimi yeterince anladığını sanmıyorum.*

YETERLİ sıf. **1.** Bir işi yapabilme gücü ve yeteneği olan kimse için kullanılır; ehliyetli: *Bu iş için yeterli bir eleman bulunamadı.* **—2.** Niceliği ya da niteliğiyle, gereksinimi karşılayabilen, yetecek kadar olan şey için kullanılır: *Yeterli gelir kaynaklarına sahip olmak. Bu odanın ışığı yeterli değil.* **—3.** Bir sonuç elde etmeye, bir şeyin gerçekleşmesine yetecek yapıda olan: *Bu önlemler enflasyonu tümüyle ortadan kaldırmaya yeterli midir? Bu söylediğin, kızgınlığını açıklamak için yeterli değil?*

—İkt. *Kendi kendine yeterli,* herhangi bir dış yardıma başvurmaksızın temel gereksinimlerini karşılamaya yeterli kaynakları olan bir ülke ya da kişi.

YETERLİK a. **1.** Bir iş için gerekli bilgi ve beceriye sahip olma durumu; ehliyet. **—2.** Bir kimsenin görevini yerine getirebilme gücü, kifayet. **—3.** *Yeterlik önergesi,* bir toplantıda görüşülen bir konu üzerindeki konuşmaların yeterli olduğunu ileri süren önerge. ‖ *Yeterlik sınavı,* devlet görevine alınmada ya da memurlukta terfi etmede uygulanan sınav.

—Dilbil. Yeterlik fiili, fiilin, *-a* (-e) bağfiil ekiyle oluşturulan biçimiyle *bilmek* fiilinin birleşmesinden oluşan ve yeterlik kavramı taşıyan bileşik fiil (yapabilmek [yap-a-bilmek, söyleyebilmek [söyle-y-e-bilmek]). Olumsuzu *-a* (-e) bağfiil ekiyle oluşturulan biçime *-ma* (-me) olumsuzluk eki getirilerek yapılır (yapamamak [yap-a-ma-mak], söyleyememek [söyle-y-e-me-mek]).

YETERLİLİK a. Yeterli olma durumu.

—İstat. İyi bir kestirimcide aranan özelliklerden biri. (Kabaca bir örneklemdeki tüm bilgilerin kullanılması anlamını taşır.)

YETERSAYI a. Bir kurulun toplanabilmesi ya da karar alabilmesi için gerekli üye sayısı; nisap.

YETERSİZ sıf. **1.** Niceliği ya da niteliği yönünden yeter derecede olmayan; eksiği bulunan; kifayetsiz: *Yetersiz beslenme. Enerji için yetersiz kaynaklar.* **—2.** Gerekli bilgi ve yetenekten yoksun kimse için kullanılır; ehliyetsiz: *Yetersiz devlet adamlarınca yönetilmek.*

—Fels. *Yetersiz neden,* Spinoza'ya göre, "etkisiyle, yalnızca kendisiyle bilinemeyen neden" (*Etika,* 3, 1).

—Patol. Organik ya da ruhsal kökenli tüm hastalıklarda bünyenin yetersiz duruma gelmesi. (Bir kalp hastalığında, örneğin bir kapakçık lezyonu yüzünden kalp yetersizliği miyokardın ek çalışmasıyla düzeltilemediği zaman bünye yetersizleşir.) ‖ *Yetersiz beslenme.* Organik ya da işlevsel bozukluk yaratacak kadar uzun süre yetersiz besin almaktan ileri gelen kötü beslenme tipi. —Bundan ileri gelen patolojik durum.

—Psik. Zihinsel yetersizlik gösteren bir özne ve aynı özelliği gösteren bir kişilik yapısı için kullanılır.

YETERSİZLİK a. **1.** Yetersiz olan bir şeyin durumu, özelliği: *Sanayide üretim yetersizliği.* **—2.** Bir kimsede herhangi bir şeyi yapmak için gereken niteliklerin, yeteneklerin, güç ve ya da olanakların bulunmayışı: *Zihinsel çalışmada yetersizlik. İşi eyleme dökmek sözkonusu olunca, yetersizliği hemen ortaya çıktı.* **—3.** Patol. İşlevlerini yeterince yapamayan doku ya da organın durumu: *Kalp yetersizliği.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psik. *Düşünsel yetersizlik,* bir öznenin kendi yaşam çevresinin gereklerine uygun bir biçimde yanıt verebilmesini engelleyen ve akıl yetersizliğinin klasik görünümlerinden birini oluşturan düşünsel güç eksikliği. ‖ *Zihinsel yetersizlik,* düşünsel üretkenliğin yetersizliğiyle belirginleşmekle birlikte, klinik görünümü düşünsel yetersizliğe indirgenemeyen belirti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Patol. Bir dokunun ya da organın yetersizliği genellikle ya anatomik bir lezyona ya da bir anomaliye bağlıdır. Bununla beraber bazı öyle yetersizlikler vardır ki, bunlarda herhangi bir lezyon görülemez: bunlara işlevsel yetersizlik denir.

Temel organlarda ortaya çıkan yetersizlikler büyük önem taşır. Örnek olarak şunlar verilebilir: *kalp yetersizlikleri,* özellikle *kapakçık yetersizlikleri* (bunlar kalpteki deliklerin kapakçıklar tarafından uygun biçimde kapatılmamasından ileri gelir ve fizyolojik olarak, kanın ayrıldığı boşluğa geri dönmesine neden olurlar); *aort* yetersizlikleri;* akciğer alveollarına havanın uygun biçimde gelmesini engelleyen ve kanın oksijen almasını azaltan *solunum yetersizliği;* safra ve glikojen yapıcı ve zehir önleyici işlevleri engelleyen *karaciğer yetersizliği;* kanda azotun aşırı artmasına neden olan *böbrek* yetersizliği.* Bazı bezlerdeki yetersizlikler belirgin bozukluklara neden olurlar: tiroit yetersizliği miksödem, böbreküstü yetersizliği Addison hastalığı vb. yapar.

—Psik. Zihinsel yetersizlikleri belirlemek için, uzun süre düşünsel yetersizliğin derinliğiyle yetinilmişti. Buna göre, salt betimsel açıdan şu derinlik ayrımları yapılabilir: 1) *çok derin yetersizlikler* (özneler bu durumda, J. Piaget tarafından betimlenen duyusal-devinimsel evreden öteye geçemez, yani tek başına beslenemez, sfinkter denetimini yapamaz, hemen hemen konuşamazlar; bu tür yetersizliklere, eskiden *idiyosi* denirdi); 2) *derin yetersizlikler* (özneler bu durumda, günlük işlerini kendi başlarına görebilirler ve konuşmaları, oldukça sınırlı olmasına rağmen, iletişim kurabilmelerini sağlamakla birlikte okulda normal olarak okuyamaz ve yazılı dili hiçbir zaman öğrenemezler; yetişkinlik dönemlerinde akıl yaşları 6'nın altında kalır; bu tür yetersizlikler, eskiden *embesillik* olarak adlandırılırdı); 3) *orta ve hafif yetersizlikler,* tam anlamıyla debillik* anlamına gelir.

Bu yetersizliklerde bilişsel işlemler, yalnız gelişimlerinin ağırlık ya da yetersizliğiyle belirginleşmekle kalmaz, ayrıca gelişimin kedigözlülüğü (bazı kesimler ötekilerden daha geride kalır, en çok da uzaysal-zamansal örgütlenme zarar görmüş gibi görünür), sertlik ve durgunluğu ve özellikle, her şeyden çok sözsel alanda ortaya çıkan kavramlaştırma güçlükleriyle de belirginlik kazanır.

Klasik olarak, *eksojen yetersizlikler* denilen ve organik bir beyin zedelenmesine bağlanan yetersizlikler ile *endojen yetersizlikler* denilen ve böyle bir zedelenmeye bağlanmaları olanaksız olan yetersizlikler arasında bir ayrım yapılır. Bir yetersizliğin kökenindeki beyinsel zedelenmeler çeşitlidir ve rahimsi, ardından rahimdışı yaşamın çeşitli uğraklarında ortaya çıkabilir. Nitekim doğumöncesi zedelenmeler genetik bir hastalıktan (plenilketonuri, fakomatoz vb.), kromozom sapmalarından (trizomi, gonat oluşmamaları) ya da çeşitli embriyopati ve dölüt hastalıklarından ve bazen de doğuştan miksödemlerden kaynaklanabilir. Bununla birlikte, organik bir bozukluğa bağlı yetersizliklerden çoğunun kaynağını doğum ya da doğumöncesi zedelenmeler (erkendoğum, doğum kazaları, nükleer sarılık) ile doğum sırası zedelenmeler (menenjitler, ansefalitler, bazı kafa travmaları, kasılmalı ansefalopatiler, yozlaşma hastalıkları [lökoansefalit ya da lökodistrofiler]), kan şekerinin azalması ve şiddetli su kayıpları oluşturur.

Görünür organik nedeni olmayan zihin yetersizlikleri, hafif ya da orta debillik olaylarının büyük çoğunluğunu kapsamına alır. Organcı bir görüşü benimseyen bazı bilginler, bu olayları ortaya konamayacak kadar belirsiz "çok küçük beyin lezyonları"nın etkisiyle açıklar. Aynı görüşü benimseyen ve bir ana kütle içindeki düşünsel bölümler*in bir Gauss eğrisi çizdiğini ileri süren öteki bilginlerse, zekânın birçok genle belirlenen kalıtsal bir özellikle olduğunu ileri sürerler. Bu dağılımın alt düzey-

leri, onlara göre bu kalıtsal bulaşmanın normal etkisiyle açıklanır ve "üstün zekâlılar" olduğu gibi, "debiller" de vardır.

Yalnız biyolojik etkenleri göz önünde bulundurmak, toplumsal ve bağıntılı etkenlerle ruhsal yaşamdaki ana boyut olan isteği göz ardı etmek demektir. Öteki çocuklar gibi zihince yetersiz çocuk da, kendini biyolojik ve ruhbilimsel etkenlere dayanarak oluşturur. Zihinsel yetersizlik alanında, nedenler (nörolojik zedelenme) ve bu nedenlere bağlanan sonuçlar arasında bir koşutluk eksikliği vardır ve buna "organoklinik sapma" adı verilir. R. Misès'in dediği gibi, "filanca mongoliyen bir idiyosi durumunda saplanıp kalırken, bir başka mongoliyen okula girmeyi başarır."

Zekânın özerk bir işlev olmadığını ve dürtüsel yaşamın değişikliklerine bağlı olduğunu ortaya koyan S. Freud ve M. Klein'ı izleyen J. Bowlby ve R. Spitz, anne ilgisinden yoksun küçük çocukları inceleyerek, uzayan ilgi yokluğunun fizyolojik alanda olduğu kadar düşünsel alanda da, bilişsel işlevlerin yetersiz bir libido yatırımı yoluyla bazen geridöndürülemez bozukluklara yol açabileceğini gösterdiler.

Bir yanda anababaların sosyokültürel çevresi ile öte yanda çocukların düşünsel üretkenliği (İ.Q. ile ölçülür) ve okuldaki başarısı arasındaki sıkı bağlılaşım, özellikle C. Chiland tarafından ortaya kondu (*l'Enfant de six ans et son avenir* [Altı yaşındaki çocuk ve geleceği], 1971). Buna göre çocuklar, sosyokültürel ve iktisadi alanda ne kadar elverişli bir çevrede yetişmişse, İ.Q. o kadar yüksektir. Çevre, sağladığı ya da sağlamadığı uyarımlar yoluyla etkili oluyor gibi görünmektedir. Zihinsel yetersizlikleri sosyokültürel bir engelle açıklanabilen çocukların durumu, uzun süre "sözde debillik" ya da "yalancı debillik" terimiyle adlandırıldı. Bununla birlikte, zihinsel yetersizlik kavramının gerçek ya da varsayılan bir organik zedelenmeye ipso facto (kaçınılmaz olarak) bağlı olmadığı kabul edildiği ölçüde, bu ayrım yararlı olmaktan çıkar.

Erken bir bağıntılı dengesizliğe bağlı şiddetli duygulanım bozuklukları, bilişsel gelişim üzerinde büyük etkiler yapar ve bu bozuklukların upuygun bir tedavisine zamanında girişilirse, bilişsel gelişimde iyileşme görülür. Günümüzde *evrimsel uyumsuzluk* terimiyle adlandırılmak istenen yetersizlik tipi de işte budur. Yetersizlik belirtisinin ortaya çıktığı patolojik zihinsel yapıya göre, üç ayrı patolojik zihinsel yapı tipi vardır. Bunların birincisi, gerçek psikotik süreçlerdeki gibi kişiliğin tam bir çözülmesine yol açmakla birlikte, zihinsel yaşamın zaman zaman birincil süreçler tarafından istilasıyla belirginleşen *psikozlu* tip; ikincisi, nevrozlu savunma mekanizmalarının (bastırım, yerdeğiştirme vb.) düşünce içine sızdığı *nevrozlu* tip ve üçüncüsü de özellikle tutukluk, astemi ve başarısızlık tutumlarıyla ortaya çıkan *çöküntülü* tiptir. Eğer erken ve çokboyutlu bir tedaviye girişilmezse, zihinsel yetersizlik dışındaki belirtiler silinip gitmeye yüz tutacak ve gitgide daha da hareketsizleşen bilişsel yapıların toptan bir sınırlanmasından başka hiçbir şey ortaya çıkamayacaktır.

M. Mannoni'ye göre, çocuktaki debilliğin nedenini her şeyden önce annede aramak gerekir. Ona göre hatta, "organik bir etken sözkonusu olduğu zaman, bir çocuğun yalnız doğuştan gelen bir güçlüğe karşı koymak zorunda kalmadığı, ayrıca annenin, sonunda her ikisinin de ortak varlığı durumuna gelen fantazmalı bir dünyada, bu eksiklikten yararlanma tarzına da karşı koymak zorunda kaldığı bir durumda" bile, bu böyledir. Bundan ötürü Mannoni, öznenin karşılaştığı kendi yetersizliği içinde yalnız kalma ve sadomazoşist tipte bağıntılar içinde birçok ihtimamın nesnesi olarak donup kalma tehlikesini sınırlandırmak amacıyla, hatta organik düzeyde en çok zarar gören çocuklar için bile erken bir psikoterapik müdahale önerir.

YETİ a. İnsan ve hayvanlara özgü doğal yetenek, işlev: *Düşünme, anlama, kavrama yetisi. Kediler karanlıkta görebilme yetisine sahiptirler.*

YETİ a. (tibetçe sözc.). Himalayalar'ın efsanevi hayvanı. (Karlar arasında yaşadığı söylendiğinden basın bu hayvana "kar adamı" adını vermiştir.)

YETİK sıf. *Yöre.* **1.** Yetişmiş, irileşmiş, olmuş. **—2.** Bilgili, olgun, ağırbaşlı.

YETİK (Sami), türk ressam (İstanbul 1878 - *ay. y.* 1945). Harbiye'de okurken Osman Nuri Paşa'dan ve Ali Rıza Hoca'dan resim dersleri aldı. Ayrıca Sanayii nefise mektebi'ni (Güzel sanatlar akademisi) bitirdi ve eğitimini Paris'te sürdürdü (1910-1912). Askeri okullarda resim öğretmenliği yaptı. Özellikle Balkan ve İstiklal savaşlarını konu alan büyük boy tablolarıyla tanındı. Natürmort ve manzara çalışmalarında işlek bir fırçanın yanı sıra boya hamuruna egemen bir tutumla kullanılmış zevkli büyük tuşlar gözlemlenir. İstanbul Resim ve heykel müzesi'yle özel koleksiyonlarda bulunan yapıtlarından başlıcaları şunlardır: *İhtiyar portresi* (1905), *Tuna önünde* (1916-1917), *Karlı manzara* (1922), *Eski Ankara* (1926), *Bergama'da sabah* (1939), *Zekeriya köyünden* (1940), *Kolej sırtlarında sabah* (1944).

YETİM sıf. ve a. (ar. *yetm*'den *yetîm*). Babası ölmüş çocuk için kullanılır: *Beş yaşında yetim bir çocuk. Şu yetime yazık değil mi?*
—*Esk.* **1.** Tek, yalnız, eşsiz: *Dürr-i yetim* (büyük taneli tek inci). **—2.** *Yetim-üt-tarafeyn*, annesi ve babası ölmüş olan çocuk.
—Huk. *Doğuştan yetim*, babasının ölümünden sonra doğan çocuk için kullanılır. (Babasının ölümünden sonra sağ olarak doğan çocuk evlilik içinde doğan bir çocuğun tüm miras haklarından yararlanır.)

YETİM ALİ ÇELEBİ Turnacıbaşıoğlu, türk şair (İstanbul ? - ? 1553). Yeniçeri ocağı'nda bulundu; bir süre içki düşkünü ve serseri yaşam sürdü. Sonra Karamanlı Şeyh Cemalettin'e bağlanarak 15 yıl hizmet etti; onun ölümünden sonra donanmaya girdi, seferlere katıldı. Bu dönemde gemici terimleri kullanarak şiirler yazdı. Kanuni'ye yazdığı bir şiir dolayısıyla silahtarlık görevi verildi. Van seferi sırasında Süleymaniye camisi'nden almakta olduğu ödeneği kaçırmamak için geri döndü; ancak bu para kesildi ve görevinden uzaklaştırıldı. Barbaros Hayrettin Paşa'nın himayesine girdi. Onun zaferlerini yazmakla görevlendirildi. 2 bin beyit yazdıktan sonra Barbaros'un ölümü (1546) üzerine yapıtı yarım kaldı. *Lüccet ül-ahyar* adını taşıyan bir eksik mesnevi günümüze ulaşmadı. Yaşamı yoksulluk içinde sona erdi. *Divan*'ı vardır.

YETİMANE be. (ar. *yetim* ve fars. *-âne*' den *yetimâne*). *Esk.* Kimsesiz, yetim bir kimseye yaraşır biçimde.

YETİME a. (ar. *yetim*'in dişl. *yetime*). *Esk.* Yetim kız çocuğu.
◆ sıf. Benzersiz, eşsiz: *Yetimet-üd-dehr* (benzeri olmayan inci).

YETİMHANE a. Yetim çocukların barındırıldığı, yetiştirildiği kuruluş.

Yetimler a. Din. tar. Husçu bir tarikatın üyeleri. (Yetimler, başkanları Jan Žižka'nın ölümünden sonra bu adı aldılar. Hemen hepsi, ılımlı husçularla birleşen katolikler tarafından Lipany'de [1434] katledildi.)

YETİMLİK a. Yetim olan kimsenin durumu.

YETİNGEN sıf. Azla yetinen kimse için kullanılır; kanaatkâr.

YETİNGENLİK a. Yetingen olma durumu; kanaatkârlık.

YETİNME a. Yetinmek eylemi.

YETİNMEK gçz. f. **1.** *Bir şeyle yetinmek*, onu kendisi için yeterli bularak daha çoğunu istememek, isteklerini onunla sınırlamak; iktifa etmek: *Ufacık bir kârla yetinmek. Bir çocukla yetinmek zorunda kaldılar.* **—2.** *Bir şey yapmakla yetinmek*, yalnızca o hareketi yapmak, onun dışında bir davranışta bulunmamak: *Cevap vermek yerine omuz silkmekle yetindi.*

YETİRMEK → YETMEK.

YETİŞİLMEK → YETİŞMEK.

YETİŞKİN sıf. **1.** Gelişimini tamamlamış, bir kimse için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Evlenme çağına gelmiş genç kız için kullanılır.
◆ **yetişkinler** çoğl. a. Aşağı yukarı yirmi yaşlarında olan ya da bu yaşı geçmiş kimseler: *Yetişkinler için uygulanan bir öğretim programı.*
—Eğit. *Yetişkinler eğitimi*, resmi ya da özel kuruluşlar tarafından türlü alanlarda yetişkinlere bilgi kazandırılmak amacıyla düzenlenip yürütülen planlı eğitim etkinlikleri. (→ YAYGIN* EĞİTİM.)
—ANSİKL. Biyol. Yetişkin sıfatı genellikle döl verebilen hayvan ya da bitki için kullanılır. Bazı hayvan türlerinde ve çokyıllık bitkilerde, döl verme başladıktan sonra da büyüme devam eder. Bazen, başkalaşma bile bu olayı izleyebilir (bu durumda, aksolotl ya da *miastor* sineğinde olduğu gibi pedogenez sözkonusudur). Buna karşılık, genellikle böceklerde, yetişkin, yani imago ne deri değiştirir, ne de büyür. İnsanda ve üstün yapılı omurgalılarda da durum aynıdır, ama o kadar keskin değildir.

YETİŞKİNLİK a. Yetişkin olma durumu.

YETİŞME a. Yetişmek eylemi.
◆ sıf. Yetişmiş: *Çekirdekten yetişme bir ağaç. Okuldan yetişme.*

YETİŞMEK gçz. f. **1.** *Bir kimseye, bir şeye yetişmek*, önde giden ve ilerlemiş olan bir kimseye, bir şeye ulaşmak, aradaki uzaklığı kapatmak: *Çok hızlı gidiyorsunuz, size yetişmem olanaksız.* **—2.** *Bir yere, bir taşıta vb. yetişmek*, oraya, ona vaktinde ulaşmak: *Uçağa yetişmek. Sinemaya yetişmek.* **—3.** *Bir şeye (somut) yetişmek*, uzaktaki, yüksekteki ya da derindeki bir şeye değebilmek, uzanıp dokunabilmek: *Üst raftaki çaydanlığa kolunu uzatsa da yetişemiyordu. Bir sopadan yararlanarak havuzun dibindeki kovaya yetişmek.* **—4.** *Bir kimseye yetişmek*, bir işe başlamış olan ya da daha önce gitmiş olan kimselere katılmak: *Siz başlayın, ben size yetişirim.* **—5.** *Bir kimseye, bir gruba yetişmek*, aradaki farkı kapatarak onlarla aynı düzeye ulaşmak: *Gelişmiş ülkelere yetişmek.* **—6.** Bir şey sözkonusuysa, gereken işlemler ve çalışmalardan sonra belirli bir zamanda bitmek, hazır olmak, tamamlamak: *Elbisem pazartesiye yetişecek. Yazlık dairelerin tamamı en geç mayıs sonuna yetişecekmiş.* **—7.** *Bir şeye yetişmek*, yapabilmek, o işin üstesinden gelmek için gerekli vakti ve olanakları bulabilmek: *Kadıncağız hafta sonları bile fabrikada çalışıyor, ev işlerine nasıl yetişsin?* **—8.** Yardım etmek, yardımına koşmak, bir yardımda, bir müdahalede bulunmak üzere zamanında gelmek: *Doktor yetişmeseydi belki de şimdi hayatta olmayacaktı.* **—9.** Yetmek, yeter olmak, kâfi gelmek: *O ayakkabıyı almaya paran yetişecek mi?* **—10.** Bir bitkiden, tahıldan, sebzeden vb. söz ederken, gelişip büyümek, bitmek, üremek: *Bu yörede çok iyi buğday yetişir.* **—11.** Gelişimini tamamlayıp kendi kendini yönetir duruma gelmek, büyümek: *Artık çocuklar yetişmiş olduğuna göre gezilere çıkabiliriz.* **—12.** Bir kimse sözkonusuysa, gelişimi için gerekli eğitim ve öğrenimi görmüş olmak, deneyim kazanmak: *İyi yetişmiş bir mühendis.* **—13.** Özellikle çocukluk çağını belli bir zamanda yaşamış olmak, büyümek; bir zamanı ya da kimseyi görmüş olmak: *Bizler savaş yıllarında yetiştik. Biz onun dönemine yetişemedik.* **—14.** *Yetiş!, Yetişin!*, yardım isteme durumunda söylenir: *Yetişin, adam öldürüyorlar.* ‖ *Yetişme, yetişmeyesi*, kızgınlıkla söylenen bir ilenme sözü.

◆ **yetişilmek** edilg. f. Yetişmek eylemi yapılmak, ulaşılmak.

◆ **yetiştirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir şeyi (araç tümleci +) bir kimseye, bir şeye yetiştirmek*, onu gitmekte ya da gitmek üzere olan bir kimseye, bir şeye ulaştırmak; ulaşmasını, zamanında bir yerde bulunmasını sağlamak: *Bizi arabasıyla uçağa yetiştirdi. Hastayı doktora, hastaneye yetiştirmek.* **—2.** *Bir şeyi (bir yere, bir kimseye) yetiştirmek*, onun ulaşmasını, iletilmesini sağlamak: *Haberi tez yetiştirin, hemen kalksın gelsin.* **—3.** *Bir şeyi (bir vakte) yetiştirmek*, onun (belli bir zamanda) hazır olmasını sağlamak, tamamlamak, bitirmek: *Yazıyı akşama yetiştirmek zorundasınız.* **—4.** *Bitki* ya da *hayvan yetiştirmek*, onları geliştirip büyütmek, üretmek: *Sebze yetiştirmek. Tavuk yetiştirmek.* **—5.** *Bir kimseyi, bir grubu (araç tümleci +) yetiştirmek*, onu, onları eğitmek, gerekli bilgileri, becerileri kazandırmak: *Kurumun yönetimi için stajyerleri yetiştirmek. Öğretmenleri onları iyi yetiştirmiş.* **—6.** *Bir çocuğu yetiştirmek*, onun gelişip büyümesi için özen göstermek; onları kendilerine yetecek duruma getirmek; büyütmek: *Çocuklarını yetiştirmek anne ve babanın görevi değil mi?* **—7.** *Bir şeyi yetiştirmek*, onun yetmesini sağlamak, eldekiyle gereksinmeyi karşılamak: *Ücretini ay sonuna kadar yetiştirebilmek.* **—8.** *(Bir şeyi) bir kimseye yetiştirmek*, gördüğü, öğrendiği ve söylenmesi sakıncalı olan bir şeyi kötü niyetle bir başka kişiye aktarmak, ispiyonlamak: *Her şeyi öğretmene yetiştirir. Grev yapmayı düşündüğümüzü müdüre yetiştirmiş.*

◆ **yetiştirilmek** edilg. f. **1.** Yetişmesi sağlanmak, ulaştırılmak; zamanında belli bir yerde olması sağlanmak; zamanında bitirilmek: *Vaktinde hastaneye yetiştirilen hastaya ilk müdahale yapıldı. Bu elbisenin çarşambaya yetiştirilmesi gerek.* **—2.** Bitkilerden, hayvanlardan söz ederken, üretilmek. **—3.** Yetişkin duruma getirilmek; eğitilmek: *İyi yetiştirilen gençler. Burada pek çok eleman yetiştirildi.* **—4.** Kötü bir niyetle başka bir kimseye aktarılmak: *Haber hemen müdüre yetiştirilmiş.*

YETİŞMİŞ sıf. Gerekli olan niteliğe ulaşmış bir kimse için kullanılır: *Şu sıralar yetişmiş eleman bulmakta sıkıntı çekiliyor.*

YETİŞTİRİCİ a. Tarım ürünleri üretip yetiştiren kimse; üretici, müstahsil: *Tütün yetiştiricisi. Sebze yetiştiricisi.*

YETİŞTİRİLMEK → YETİŞMEK.

YETİŞTİRİM a. Bir hayvanı terbiye etmek işi ya da tarzı: *Sirk hayvanlarının yetiştirimi.*

YETİŞTİRME a. **1.** Yetiştirmek eylemi. **—2.** Birinin koruyuculuğunda yetişen kimse. **—3.** *Yetiştirme yurdu*, ana baba gözetiminden yoksun ve haklarında koruma kararı alınan 7-18 yaşlarındaki çocukların barındırılıp yetiştirildiği eğitim kurumu.

—Nalbantl. *Yetiştirme nalı*, ön ve art ayakları birbirine değen atlara çakılan nal; ön nalın iç kenarına çok derin ters ayar açılmıştır, art nalın dış kolu ağırlaştırılmış, iç kolu da hafifletilmiştir.

—Ormanc. *Ağaç yetiştirme*, koru ya da orman elde etmek üzere ağaç dikimi ve bakımıyla ilgili işlemlerin tümü.

Yetiştirme yurdu, 13-18 yaş arası korunmaya gereksinimi olan çocukları korumak, onlara bakmak, ilerde bir iş ya da meslek edinmeleri ve topluma yararlı kişiler olarak yetişmelerini sağlamakla görevli kuruluş.

Yetiştirme yurtlarında barındırılıp yetiştirilecek korunmaya gereksinimi olan çocuklarla ilgili kurallar, 24 mayıs 1983 tarih ve 2828 sayılı Sosyal hizmetler ve çocuk esirgeme kurumu kanunu'nda yer alır.

1950 yılında Türkiye'de bu tür yurtların sayısı 4'tü. 1991 yılına varıldığında, bu sayı 91'e ulaştı, 11 378 çocuk korumaya alındı. 1989 yılından itibaren, yetiştirme yurtlarında korunan ve çalışma yaşına gelerek kurumdan ayrılan çocuklara, kurum tarafından toplum içinde destek sağlanarak rehberlik edileceği, kazandıkları bilgi ve becerileri ne ölçüde başarı ile kullandıklarının sürekli olarak izleneceği belirtilmiş ve bu karar uygulamaya konmuştur.

YETİŞTİRMEK → YETİŞMEK.

YETKE a. (*yetmek*'ten). **1.** Yaptırma ya da yasak etme gücü ya da hakkı; otorite, sulta. **—2.** Bir alanda yargılarına, görüşlerine güvenilen kimse; otorite.

—Fels. *Siyasal yetke*, birkaç kişiye ya da bir tek kişiye mal edilen egemenlik ilkesine dayanan yönetim sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. Siyasal yetkenin temeline ilişkin üç büyük düşünce akımı vardır.

• Bazılarına göre siyasal yetke, doğal verilere dayanır. Bu görüş, başlıca Filmer (*Patricarcha or the Natural Power of Kings* [Ataerkillik ya da kralların doğal iktidarı], 1680) ve özellikle Bossuet gibi monarşist düşünürlerce savunulur. Bossuet'ye göre kralların yetkesi, babaların çocukları üzerindeki yetkesinden kaynaklanır. Şöyle der: "İnsanlara ilk insani komutanlık ve yetke düşüncesi, baba yetkesinden geldi [...]. Hepsi, monarşilerle başladı ve hemen hepsi, en doğal durum içindeymiş gibi monarşilerle devam etti. [...] İnsanların hepsi uyruk doğar ve onları itaat etmeye, aynı zamanda bir tek şeye bağlanmaya Baba imparatorluğu alıştırır." (*Politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte* [Kutsal Kitap'ın kendi sözlerinden çıkan siyaset], 2, 1). Bu öğretiye iki bakımdan karşı çıkıldı.

İlkin Pufendorf gibi, siyasal yetkenin baba iktidarına benzetilebileceğini, ancak baba iktidarının da özel bir sözleşmeden başka bir şeye dayanmadığını düşünen kimseler tarafından karşı çıkıldı. Pufendorf şöyle diyordu: "Babaların ve annelerin yetkesi, çocukların varsayılan bir rıza göstermesine, dolayısıyla bir tür örtük sözleşmeye dayanır. Bir yanda baba ve anne, bu sözleşmeyle çocuklarını korumak istedikleri için, ellerinden geldiğince onu iyi yetiştirmeye, doğanın kendilerine yüklediği ödevi titizlikle yerine getirmeye söz verirler; öte yanda çocuk, [...] anababasının ödevlerini yerine getirmeleri koşuluyla, sanki açık bir rıza beyanında bulunmuş kadar güçlü bir biçimde, karşılıklı bir yükümlülük altına girer. Şu var ki bu sözleşme gerçek etkisini, ancak çocuk babasıyla annesinin kendisi için yaptıklarını anlayacak yaşa geldiği zaman gösterir. Çünkü eğer aklını kullanabilme ve anababasının özeni, dolayısıyla bu özenin gerektirdiği yetke olmadıkça kesinlikle hayatta kalamayacağını düşünebilme yeteneğiyle doğmuşsa, anababasının kendisini iyi yetiştirmeleri koşuluyla çocuğun bu sözleşmeye seve seve uyacağını varsaymakta bir yanlışlık yoktur" (*De iure naturae et gentium* [Doğa hukuku ve devletler hukuku], 6, 2, 4).

Doğaya dayanan siyasal yetke öğretisine, Rousseau gibi baba yetkesinin sözleşmeye dayanmayan, doğal niteliğini genellikle kabul etmekle birlikte, siyasal yetkenin baba yetkesinden kaynaklandığına ya da ona benzediğine itiraz eden kimseler tarafından da karşı çıkıldı. Onlara göre baba iktidarı, herşeyden önce ancak geçici bir iktidardı. Rousseau şöyle der: "Doğa yasasına göre baba, ancak yardımı çocuk için zorunlu olduğu sürece onun yöneticisidir; bu sınırın ötesinde, her ikisi de eşit bir duruma gelir." Ayrıca, Bossuet'nin krallık yetkesi konusunda ileri sürdüğünün tersine, "dünyada despotluğun sertliğinden, yönetenin yararından çok yönetilenin yararını düşünen baba yetkesinin tatlılığı kadar uzak hiçbir şey yoktur" (*İnsanlar arasında eşitsizliğin kaynağı ve temelleri üzerine konuşma*) [Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes].

• Bir başka anlayışa göre, kendisine herhangi bir yetke verilen herkes, bu yetkeyi Tanrı'dan alır (tanrısal hukuk öğretisi). Bu görüş, aziz Paulus'tan esinlenir (Romalılar'a mektup, XIII, 1): "İktidarın buyruklarına herkes uysun, çünkü Tanrı tarafından verilmeyen yetke yoktur ve mevcut yetkeler onun tarafından görevlendirilmiştir. Öyleyse, yetkeye karşı gelen kişi, Tanrı'nın kurduğu düzene karşı başkaldırıyor demektir." Genellikle mutlak bir iktidar (tanrısal hukukun mutlakçılığı) yandaşlarının savunduğu bu görüş, her türlü başkaldırı hakkına karşıdır ve Rousseau tarafından sert bir biçimde eleştirilmiştir. Rousseau şöyle der: "Yetkelere itaat edelim. Eğer bu, 'güce boyun eğelim' anlamına geliyorsa, öğüt iyi olmakla birlikte, gereksizdir. Bu öğüde hiçbir zaman karşı çıkılamayacağı karşılığını veriyorum. Her yetke Tanrı'dan gelir, kabul; ama her türlü hastalık da ondan gelir: hekim çağırmak yasaklansın anlamına mı gelir bu?" (*Toplum sözleşmesi* [Contrat social], 1, 3).

• Siyasal yetkenin ancak sözleşmelerden kaynaklanabileceği biçimindeki çok yaygın görüş, örneğin Locke, Pufendorf ve Rousseau tarafından benimsendi. Bu görüş, bütün insanların doğal eşitliği ilkesine dayanır. Ancak bu ilke tüm insanların gerçekten eşit oldukları anlamına değil, insanlar arasında görülebilen bedensel ve düşünsel aykırılıkların, bunlardan bazılarına buyurmak hakkı, bazılarına da itaat etmek görevi veremeyeceği anlamına gelir: "Hiçbir insanın kendi benzeri üzerinde doğal bir yetkesi olmadığına ve güç hiçbir hak doğuramayacağına göre, insanlar arasındaki her türlü yasal yetkenin temeli olarak yalnız sözleşmeler kalır" (*Toplum sözleşmesi*, 1, 4).

YETKECİLİK a. İktidarın yetkeci bir anlayışla benimsenmesi ya da uygulanması. (Yetkecilik, özellikle, kurumların düzenlenmesinde yürütme gücüne öncelik tanınması ve siyasal özgürlüklerin şu ya da bu ölçüde kısıtlanması biçiminde ortaya çıkar.)

YETKELİ sıf. Yetkesi olan, otoriter.

YETKETANIMAZ sıf. Her türlü siyasal ya da düşünsel baş eğmeye karşı çıkan.

YETKİ a. **1.** Bir kimseyi herhangi bir alanda söz sahibi kılan, bir görevi, bir işi yaparken kendi görüşleri doğrultusunda davranabilme, karar verebilme ya da buyurabilme olanağı sağlayan hak; selahiyet: *Yetkileri genişletilerek yeni bir göreve atandı. Çalışma saatlerini değiştirme yetkiniz var mı? Bu iş benim yetkim dışında kalıyor.* **—2.** Bir makamın, bir kurulun vb. bazı edimleri yerine getirebilme hakkı: *İl trafik komisyonu'nun yetkileri artırıldı. Yasama yetkisi Büyük Millet Meclisi'nindir.*

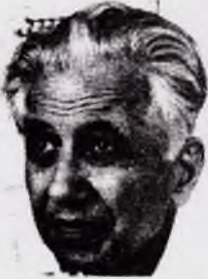
—Antik Rom. *Tribunus yetkisi* (lat. *tribunicia potestas*), pleb tribunuslarının imparatora verdikleri ve her yıl (genellikle 10 aralıkta) yenilenen yetkiler.

—Ask. Sevk ve idare ile çeşitli askeri hizmetleri yürütmek amacıyla kararlar almak, gerekli emirleri vermek ve yayımlamak üzere bir askeri görevliye sağlanan hak. (Yönetimle ilgili bütün etkinliklere ilişkin kararlar alması ve emirler yayımlaması için bir kişiye tanınan yetkiye *tam yetki;* zaman ve yer bakımından sınırlı kararlar alması ve bu kararlara bağlı emirler vermesi için tanınan yetkiye *sınırlı yetki* denir.)

—Bilş. *Kesinti yetkisi*, bir merkezi birim için, önceliği yürütülen programınkinden daha büyük bir kesintiyle durdurulabilme olanağı. (Kesinti yetkisi, özgün bir kütüğün özel bitlerini yerlerine koyan özgün komutların yürütülmesiyle verilir.)

—Huk. Coğrafi bölge açısından bir mahkemenin davaya bakma hakkı. (Eşanl. SELAHİYET.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yetki anlaşması*, bir anlaşmazlığın giderilmesi için tarafların önceden belirli yerdeki mahkeme ve icra dairelerini belirlemeleri. || *Yetki devri*, bir makam ya da organın sahip olduğu kimi yetkileri başka bir makam ya da or-

gana devretmesi. (Örneğin, Anayasa'ya göre TBMM, Bakanlar kurulu'na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verebilir [md. 91].) || *Yetki tecavüzü*, bir makamın yetkisi dışındaki bir işlemi yapması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yetki uyuşmazlığı*, belirli bir dava dolayısıyla iki mahkeme arasında yetki bakımından çıkan uyuşmazlık. (Yetki uyuşmazlığı iki mahkemenin de kendisini yetkili sayması [olumlu yetki uyuşmazlığı] ya da yetkili saymaması [olumsuz yetki uyuşmazlığı] biçimlerinde ortaya çıkar. Bu durumlarda yargı yeri üst mahkeme tarafından belirlenir.) [Eşanl. SELAHİYET İHTİLAFI.]
—İda. huk. *Yetki gaspı*, bir hukuksal işlemin, hiçbir yetkisi olmayan bir makam tarafından yapılması; ağır derecedeki yetki tecavüzü. (Bu durumda yapılan işlem, hukuksal sonuç doğurmaz; işlem yapılmamış sayılır. Yetki gaspında bulunan kişi sorumlu olur.)
—Kamu mal. *Yetki devri*, birinci derecede ita amiri olan bakanın, kendisine verilen harcama yetkisinin bir bölümünü "ödeme emri" göndererek ikinci derecede ita amirine devir ve havale etmesi.
—ANSİKL. Huk. Mahkemelerin yetkileri, yasayla belirlenir (Anayasa md. 142). Hiç kimse yasal olarak bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemede yargılanamaz (Anayasa md. 37). Her mahkemenin yargı yetkisi belirli bir coğrafi bölgeyle sınırlıdır. Bu bölgeye, o mahkemenin yargı çevresi denir. Genel olarak bu çevre, ilçe sınırlarına göre belirlenir. Yetki konusunda ana kural, davalının ikametgâhıdır. Yasada aksine bir kural bulunmadıkça, her dava davalının ikametgâhı olan yer mahkemesinde açılır (Huk. us. muh. k. md. 9). Ancak yasa, kimi davalar için özel yetki kuralları getirmiştir. Örneğin, taşınmaz mallara ilişkin davalar taşınmazın bulunduğu yer mahkemesinde açılır. Türkiye'de ikametgâhı bulunmayanlara karşı açılacak davalar için yetkili mahkeme bunların Türkiye'de son olarak oturdukları yer mahkemesidir. Taraflar, aralarında yapacakları bir sözleşmeyle, yasal olarak yetkili olmayan bir mahkemeyi yetkili kılabilirler. Ancak yetkinin kamu düzenine ilişkin olduğu durumlarda (örneğin boşanma) böyle bir anlaşma yapılamaz. Yetkisiz bir mahkemede açılan davaya davalı itiraz edebilir. Yetkinin kamu düzenine ilişkin olmadığı durumlarda, mahkeme kendiliğinden yetki konusunu incelemez; davalının bir itirazı yoksa, bu tür bir davayı inceleyerek karara bağlar. Davalı, yetki itirazını davanın başında yapar; yetkiye ilişkin itiraz, ilk itirazlardan sayılır. Yetkinin kamu düzenine ilişkin olduğu durumlarda, mahkeme yetki konusunu inceleyeceği gibi, davalı da her zaman yetki itirazında bulunabilir.

Suut Kemal Yetkin

• *Yetki tecavüzü*. Yargı alanındaki yetki tecavüzü, yetkisiz bir mahkemenin davaya bakmasında sözkonusu olur. Bu alandaki yetki tecavüzleri itiraz ve temyiz gibi kanun yollarıyla karşılanır. Böylece yetkisiz mahkemelerce verilen kararlar geçersiz hale getirilir. İdari alandaki yetki tecavüzleri, idare makamlarının yetkileri dışında bir işlem yapmalarında ortaya çıkar. İdare makamlarının işlem ve eylemleri, idare mahkemelerinin (idari yargının) denetimi altındadır. Bir idare organının yetkisi dışında yapmış olduğu işlemler iptal* davasının konusunu oluşturur. Bu işlemler, süresi içinde açılacak iptal davalarıyla geçersiz hale getirilir. (→ İDARİ* DAVA.)

YETKİLEMEK → YETKİLENDİRMEK.

YETKİLENDİRMEK ya da **YETKİLEMEK** g. f. *Bir kimseyi (bir iş için) yetkilendirmek*, onu (o iş için) yetkili kılmak.

YETKİLİ sıf. **1.** Kimi işleri, işlemleri yerine getirme hakkı bulunan kimse, makam için kullanılır; selahiyetli: *Yetkili kişiler, yetkili merciler. Bu konuda yetkili olan validir. Açıklama yapamam, bu konuda yetkili değilim.* —**2.** Bir davaya bakma hakkı olan mahkeme için kullanılır. —**3.** *Bir kimseyi yetkili kılmak*, ona yetki vermek, onu yetkiyle donatmak.
◆ a. Kendisine yetki verilmiş kimse: *Bilgi almak için bir yetkiliye başvurmak. Belediye yetkilileri.*
—Huk. *Kamu yetkilisi*, devlet ya da herhangi bir kamu kuruluşu adına hareket etme yetkisine sahip kimse.

YETKİN sıf. Kendisinden beklenen tüm nitelikleri taşıyan, kusursuz, eksiksiz bir kimse ya da bir şey için kullanılır; mükemmel: *Yetkin bir insan. Yetkin bir güzellik. Yetkin bir çalışma.*
—Arit. *Yetkin sayı*, kendi bölenlerinin hepsinin toplamına eşit olan sayı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ceb. *Yetkin cisim*, K cismi, öyle ki bu cisim için, bir değişkenli ve katsayıları K içinden alınan, K üzerinde indirgenemez her polinomun, ancak K nin üstcisimlerinde yalın kökleri vardır.
—Topol. Kendi yığılma noktalarının kümesine eşit olan bir topolojik uzayın bir parçası için kullanılır.
—ANSİKL. Arit. *Yetkin sayılar.* Eukleides (*Stoikheia*, IX. kitap, 36. önerme), 2^n-1 sayısı asal bir sayı ise

$$2^{n-1}(2^n-1)$$

çarpımının yetkin bir sayı olduğunu tanıtladı. Bu formüle göre, yetkin sayıların bir dizisinin oluşturulabildiği apaçıktır:

$$2(2^2-1)=6,$$
$$2^2(2^3-1)=28, \text{ vb.}$$

YETKİN (Suut Kemal), türk yazar, sanat tarihçisi (Şanlıurfa 1903 - Ankara 1980). İkinci meşrutiyet'ten sonra milletvekili olan yazar Saffet Yetkin'in oğlu. Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi yaptı (1925-1930). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde (1933), Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde (1934) estetik ve sanat tarihi doçenti olarak görev aldı. Milli eğitim bakanlığı güzel sanatlar genel müdürlüğüne getirdi (1939). Profesör oldu (1942). Şanlıurfa milletvekilliği yaptı (1942-1950). Ankara Üniversitesi ilahiyat fakültesi'nde İslam sanatları kürsüsü'nü kurdu (1950). Ankara Üniversitesi rektörlüğünde bulundu (1959-1963). Son görevi Ankara Üniversitesi ilahiyat ve eğitim fakültelerindeydi. Kültür ve sanat sorunlarıyla yakından ilgili *Sanat ve edebiyat gazetesi*'ni çıkarmıştı (1947). İslam ve türk sanatıyla ilgili olarak *İslam mimarisi* (1954), *Türk mimarisi* (1970), *İslam ülkelerinde sanat* (1974) gibi yapıtları yayımladı. Sanat felsefesi ve estetik sorunları üzerinde durdu: *Sanat felsefesi* (1944), *Filozofi ve sanat* (1935), *Estetik* (1936), *Edebiyatta meslekler* (1941; yeni bas. *Edebiyatta akımlar*, 1967), *Estetik dersleri* (1942), *Sanat meseleleri* (1945), *Estetik doktrinleri* (1972). Sanat ve edebiyat konularıyla, yazarlar ve yapıtlarıyla ilgili makaleleri, denemeleri vardır: *Edebiyat konuşmaları* (1944), *Edebiyat üzerine* (1952), *Günlerin götürdüğü* (1958), *Düşün payı* (1960), *Yokuşa doğru* (1963), *Şiir üzerine düşünceler* (1969). [→ Kayn.]

YETKİN (Nüvit), türk siyaset adamı (Malatya 1916). Hukuk fakültesi'ni bitirdi. CHP Malatya milletvekilliği (1954-1960), Kurucu meclis üyeliği (1961), CHP Malatya senatörlüğü (1961-1968) yaptı. İnönü hükümetinde Devlet bakanı olarak yer aldı (1963-1964).

YETKİNLEŞEBİLİRLİK a. Fels. J.-J. Rousseau'ya göre, "içgüdüsel ve hemen hemen sınırsız yeti". Bütün öteki hayvanların hiçbir içgüdüsünden yararlanamayan insan, bu yetiyle "o içgüdülerin hepsini sahiplenmek" ve böylece kendi dışındaki tüm hayvanlar âlemini aşmak olanağını kazanır (*İnsanlar arasında eşitsizliğin kaynağı ve temelleri üzerine konuşma*) [Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes].

YETKİNLEŞMEK gçz. f. Yetkin bir duruma gelmek.

YETKİNLİK a. Yetkin olma durumu; yetkin olan bir kimsenin, bir şeyin özelliği.
—Embriyol. Belirli bir bireyoluş süresi içinde, indükleyici bir dokunun etkisiyle, belirli bir bölgenin ya da organın oluşumunu sağlamak üzere olumlu tepki gösteren alıcı bir dokunun anıklığı.
—Fels. Spinoza'ya göre, gerçekliğin mutlak eşanlamlısı ve birebir eşdeğerlisi. (Spinoza şöyle der: "Gerçeklik ve yetkinlik'ten aynı şeyi anlıyorum" [*Etika*, 2, Tanım 6].) || Leibniz'e göre "somut olarak gerçekliğin, bu gerçekliğe sahip şeylerdeki sınırlarından soyutlanmış olarak düşünülen büyüklüğü. Hiçbir sınırlamanın bulunmadığı yerde, yani Tanrı'da, yetkinlik mutlak olarak sonsuzdur" (*Monadoloji*, 41). || *En yüce yetkinlik*, Kant'a göre, Tanrı'ya vergi şey. (Kant şöyle der: "*Töz olarak* en yüce yetkinlik, yani Tanrı, yani dışsal [pratik akıl bakımından dışsal] yetkinlik, bu varlığın genel olarak bütün erekler için yeterli yatkınlığıdır" [*Pratik aklın eleştirisi*, 1, 2 (Kritik der praktischen Vernunft)]; tanrısal yetkinlik Kant'a göre ahlaki doğanın özüdür.)

YETKİSİZ sıf. Yetkisi olmayan.
—Huk. Kimi işlemleri yapma yetkisi olmayan resmi makamlar için kullanılır. || *Yetkisiz temsil*, yetkisiz olarak başkası adına sözleşme yapma. (Bir kimse yetkisi olmadığı halde başka bir kişi adına sözleşme yaparsa, bu kişi sözleşmeyi onaylamadıkça, alacaklı ya da borçlu olmaz.)

YETKİSİZLİK a. Yetkisiz olma durumu.
—Huk. Bir mahkemenin, bulunduğu yer açısından, bir davaya bakma yetkisinin bulunmaması. (Eşanl. SELAHİYETSİZLİK.) || *Yetkisizlik kararı*, bir mahkemenin belirli bir dava hakkında yargılama yetkisinin bulunmadığına ilişkin kararı. (Bu kararda, mahkemenin yetkili mahkemeyi de bildirmesi ve dosyanın bu yetkili mahkemeye gönderilmesine karar vermesi gerekir. Yetkisizlik kararı son karardır; bu kararla mahkeme davadan elini çeker.)

YETMEK gçz. f. **1.** *(Bir şeye, bir şey yapmaya) yetmek*, bir şeyden söz ederken, başka bir şeyi sağlayabilecek, karşılayabilecek nicelikte, ölçüde olmak, o şey için gerekli tüm nitelikleri, önemi taşımak: *Üretim isteğe yetmiyor. Paran istediğin kitabı almaya yetti mi? Sürdüğü sade yaşam mutluluğuna, onu mutlu etmeye yetiyor. Zeki, ama başarması için bu yetmez.* —**2.** *Bir kimseye yetmek*, o kimseyi hoşnut eden, herhangi bir alanda onu doyuran, daha çoğunu istemesine, bir başka şey, bir başka kişi aramasına gerek bırakmayan bir şey, bir kimse olmak: *Küçük bir araba ona yeter. Hiç arkadaşı yok, yakınları ona yetiyor.* —**3.** *Bir şeye* (mastar +) *yetmek*, küçük, önemsiz gibi görünen bir şeyden söz ederken, belli bir duruma neden olacak kadar etkili olmak, önem taşımak: *Hafif bir deprem bu kuleyi yıkmaya yeter.* —**4.** *Bir yaşa, bir zamana, bir yere yetmek*, ona ulaşmak, erişmek: *Yaş kırka yetti. Ömrünün sonuna yetmek. Sonunda köyüne yetti.*
◆ **yetirmek** ettirg. f. **1.** Yetiştirmek, idare etmek: *Harçlığını ay sonuna kadar yetirmek.* —**2.** *Esk.* Besleyip büyütmek, yetiştirmek: *"Bağ bahçe diktim de meyva yetirdim/Alnı top perçemli yavrı yitirdim"* (Karacaoğlan, XVII. yy.). —**3.** *Esk.* Tamamlamak, yükseltmek: *"Koyun yüze yetir, il anı bine yetirir"* (atalar sözü, XV. yy.). —**4.** *Esk.* Götürmek, ulaştırmak iletmek: *"Yetürür nakmi her gün o mehe bad-ı seher..."* (Ruhi, XVI. yy.).

YETMEZLİK a. Yeterli olamama durumu, yetersizlik: *Kalp yetmezliği.*

YETMEZLİK → YETERSİZLİK.

YETMİŞ as. say. sıf. **1.** Yedi kere on: *Yetmiş yıllık bir yapı.* —**2.** (Addan sonra) "yetmişinci" anlamında bir numaralama, bir sıralama belirtir: *Sayfa yetmiş. Madde yetmiş.* —**3.** *Yetmiş kere*, pek çok: *Bunu sana yetmiş kere söyledim.*
◆ a. Yetmiş sayısı, rakamı (yerine göre

yaş, yüzde vb. belirtir): *Yetmişinde olmasına rağmen çok daha genç gösteriyor.*

Yetmiş ikinci koğuş, Orhan Kemal'in romanı (1954). Yazarın kendi gözlem ve anılarıyla beslenerek İkinci Dünya savaşı yıllarında bir cezaevi koğuşundaki yaşamı canlandırır. Âdembaba denilen yoksul mahkûmların yaşama güçlükleri, temiz yürekli, eliaçık mahkûm Temel Kaptan'dan para koparmak için bir kadın mahkûmun ağzından ona aşk mektupları taşımaları, kaptanın trajik ölümü duygulu bir gerçekçilikle anlatılır; yer yer gülmece öğesinden de yararlanılır. Önce uzun öykü olarak kaleme alınmış, daha sonra yazarınca oyunlaştırılmıştır (1966; Ankara Sanatsevenler derneği'nce 1967'de yılın oyunu seçildi).

Yetmiş yedi şartı, ülkelerinde insan haklarına saygı gösterilmesi için 1 ocak 1977'de çekoslovak yurttaşları tarafından yayımlanan bildirge. Hükümet tarafından bozgunculukla suçlanan ve baskı altına alınan imzacılar, özellikle haksız kovuşturmaya uğrayanlarla ilgili Komite'de, ülkelerindeki siyasal ve hukuksal yolsuzluklar ve özgürlüklere yönelik saldırıyı sürekli bir biçimde herkese duyurarak eylemlerini sürdürdüler.

YETMİŞER üls. say. sıf. Üleştirmede yetmiş sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Direklerin yetmişer metre aralıkla dikilmesi gerekiyor.*

YETMİŞİNCİ sıra say. sıf. Yetmiş sayısıyla belirlenmiş sırada yer alan kimse ya da şey için kullanılır (adsız da kullanılabilir): *Listede yetmişinci sıradasınız.*

YETMİŞLİ sıf. İçinde yetmiş adet bulunan.
—Kur. tar. Osmanlılar'da Yeniçeri ocağı'nda yetmişinci ortaya bağlı olan.

YETMİŞLİK sıf. **1.** Yetmiş birimden oluşan ya da yetmiş birim olabilen şey için kullanılır: *Yetmişlik deste.* **—2.** Yaklaşık yetmiş yaşında olan ya da öyle görünen kimse için kullanılır: *Yetmişlik bir ihtiyar.*

YETMİŞSEKİZLİK a. Dönme hızı dakikada yetmiş sekiz devir olan eski bir plak türü.

Yetmişyediler grubu, Birleşmiş* milletler ticaret ve kalkınma konferansı'nın 1964'te Cenevre'de yapılan birinci toplantısında (I. UNCTAD) kurulan ve toplantıya katılan 77 üçüncü dünya ülkesini içeren grup. O tarihten beri bu grup, gelişmekte olan başka birçok ülkenin katılmasıyla daha da genişledi.

YEU adası, Fransa'nın Atlas okyanusu kıyısında (Vendee) ada. 23 km²; 4 951 nüfuslu (1992) bir komün ve bir kanton oluşturur. Merkezi *Port-Joinville* (kuzey kıyısında). Armorik kütlesinin parçası olan adanın G.'i güzel görünümlü yalıyarlarla sınırlıdır. Güney-doğu kıyısında Eski Şato'nun (XI. ve XIV.-XV. yy.) yıkıntıları. Balıkçılık, su ürünleri yetiştiriciliği (ıstakoz) ve yaz turizmi Yeu'nun başlıca geçim kaynaklarıdır. Petain, 1945'ten ölümüne kadar (1951) burada hapsedildi.

YEVDOKİYA FYODOROVNA LOPUHİNA (Moskova 1669 - *ay y.* 1731), Büyük Petro'nun ilk karısı. 1689'da Petro I'le evlendi ve bir oğulları oldu (Aleksey Petroviç). Gelenekçi muhalefet karşısındaki hoşgörüsünü ya da suç ortaklığını kınayan Büyük Petro, onu Suzdal'daki bir manastıra kapattı (1698). Çareviç Aleksey'e karşı açılan davadan ve onun ölümünden sonra Ladoga'daki bir manastıra, ardından Schlüsselburg kalesine nakledildi ve 1727'ye kadar orada kaldı.

YEVELE (Henry), 1353'ten 1400'e kadar etkinlik göstermiş ingiliz ustabaşı. 1353'te Londra'da adını duyurdu ve 1360'ta kralın hizmetine girdi. Müteahhitlik, yapı gereçleri ticareti ve mimarlık yaptı. 1395'ten başlayarak kardinal Langham ile Richard II'nin (Westminster manastırı) mezarlarını gerçekleştirdi. Dülgerlik ustası Hugh Herland ile birlikte, 1394'ten başlayarak Westminster'deki büyük krallık salonunu yaptı. Kesin olmamakla birlikte, Westminster manastırı'nın (1375'ten başlayarak) ve Canterbury katedrali'nin (1390 yılları) sahınları Yevele'ye mal edilmiştir. Bu ustanın W. Wynford ile birlikte, XIV. yy.'da gelişen düşey üslubun en seçkin temsilcilerinden biri olduğu sanılır.

Yevgeniy Onegin, Puşkin'in manzum romanı (1823-1830). Bıkkın ve küstah bir züppe olan Onegin gençliğini boşa harcar: Tatiana adlı gururlu bir genç kızın aşkını reddeder ve neredeyse zevk için bir düelloda en iyi arkadaşı Lenskiy'i öldürür. Kendini toparlamayı denediğinde artık çok geç kalmıştır. Evlenmiş olan Tatiana onu yanından uzaklaştırır. Onegin, bir kuşağın duyarlı tipini canlandırır. Rus edebiyatının ilk başyapıtı olarak kabul edilen romanın hayranlık uyandırmasındaki en büyük etken, gerçekçilikle şiiri bir arada sunması ve nesnelerle duyguların gerçekliğini araştıran yalın ve müziksel bir dille yazılmış olmasıdır. —Çaykovskiy bu manzum yapıttan, librettosunu K. S. Şilovskiy'in işbirliğiyle hazırladığı 3 perdelik bir opera çıkardı (Moskova, 1879). Bu partisyon bestecinin müzik alanındaki kozmopolitliğini yansıtır. —John Cranko, Puşkin'in şiirinden esinlenerek *Onegin* adlı klasik bir bale ortaya koydu. Müziği (değişik parçalar) Çaykovskiy'e ait olan bu yapıtın düzenlemesini Kurt Heinz-Stolze; dekor ve kostümlerini Jürgen Rose hazırladı; Marcia Haydee, Ana Cardus, Ray Barra ve Egon Madsen'in yer aldıkları Stuttgart Opera balesi'nce Stuttgart'ta sahneye kondu (1965).

YEVM a. (ar. *yevm*). *Esk.* **1.** Gün: *"Ve ilk yevm-i hayatından itibaren tecrübi ve hissi bir ta'lim ve terbiyenin.."* (Baha Tevfik). **—2.** *Yevm-i hareket*, ayrılış zamanı: *"Konferansa memur olmağla yevm-i hareketinden avdetine kadar..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Yevm-i küşad*, açılış günü: *"... encümenin yevm-i küşadında salif-üz-zikr kavaid-i osmaniyye huzur-ı hümayuna arz ve takdim kılındı"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Yevmun cedid, rızkun cedid*, günü gününe yaşama, günlük kazanıp yeme.
—Din. *Yevm-i adha*, kurban bayramı günü. || *Yevm-i ahret*, ahret ya da kıyamet günü, öteki dünya. || *Yevm-i arefe*, bayramdan bir önceki gün. (Zilhiccenin dokuzuna rastlayan bu günde hacılar Arafat* dağına çıkarak haccın ikl rüknünden biri olan vakfe* görevini yerine getirirler.) || *Yevm-i aşure*, muharremin 10. günü. || *Yevm-i Bedr*, Bedir* savaşı'nın yapıldığı gün ya da Bedir savaşı. || *Yevm-i elest*, bedenleri yaratmadan önce Tanrı'nın ruhlarla sözleştiği gün. || *Yevm-i Ficar*, Hz. Muhammet'in gençliğinde Ficar savaşı'na katıldığı gün ya da Ficar savaşı. || *Yevm-i şek* ya da *yevm üş-şek*, şaban ayının 30. günü. (Ramazanın ilk gününe rastlaması olasılığı da bulunduğundan, o güne "kuşkulu gün" anlamına gelen bu ad verildi.) [→ ŞEK.] || *Yevm ül-cemel*, Cemel* (deve) vakası'nın olduğu gün ya da Cemel savaşı. || *Yevm ül-feth*, Mekke'nin fethedildiği gün. || *Yevm ül-fıtr* ya da *id ül-fıtr*, ramazan bayramı günü. || *Yevm ün-nühr*, kurban kesme günü. || *Yevm üt-terviye*, zilhiccenin 8. günü. (Mina'dan dönen hacıların Mekke'ye su getirdikleri gün ya da İbrahim peygamberin kendisinden oğlunu kurban etmesi istenen rüyayı gördüğü gecenin ertesi günü.)
—Esk. gökbil. *Yevm-i kameri*, ay günü. || *Yevm-i kebis*, artıkgün. || *Yevm-i nücumi*, yıldız günü. || *Yevm-i şemsi*, güneşgünü.
—Esk. takvim. *Yevm ül-ehad*, ilk gün; pazar. || *Yevm-ül-cuma*, cuma günü. || *Yevm-ül-erbaa*, dördüncü gün; çarşamba. || *Yevm-ül-hamis*, beşinci gün; perşembe. || *Yevm-ül-ısneyn*, ikinci gün; pazartesi. || *Yevm-üs-sebt*, cumartesi günü.

YEVMEN be. (ar. *yevm*'den *yevmen*). *Esk.* **1.** Belirli bir günde. **—2.** *Yevmen beter*, her gün daha kötü. || *Yevmen-fe-yevmen*, günden güne; gittikçe: *"... ve yevmen-fe-yevmen iş başka renge girmeye başlayıp..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Yevmen min-el-eyyam*, günlerden bir gün.

YEVMİ, YEVMİYE sıf. (ar. *yevm* ve -*î*'den *yevmî yevmiyye*). *Esk.* Günlük, gündelik: *"İş yevmî gazetelerin ilan ettikleri kadar, hiç de sade değildir"* (Mahmut Sadık). *Ceride-i yevmiye* (günlük gazete).

YEVMİYE a. (ar. *yevm*, gün'den *yevmiyye*). **1.** Bir günlük çalışma karşılığı ya da gün hesabıyla ödenen ücret; gündelik: *İşçilere yevmiyeleri dağıtıldı.* **—2.** *Yevmiye defteri*, günlük gelir ve giderin yazıldığı defter

◆ be. Her gün: *Yevmiye harcanan su miktarı.*
—Esk. giy. Gündelik kullanılan başlık. (Genellikle üzerine tülbent sarık sarılırdı.) —On iki dilimli sufi tacı.
—Muhs. ve Tic. *Yevmiye defteri* → GÜNLÜK* DEFTER.

YEVMİYECİ sıf. ve a. Yevmiye ile çalışan kimse için kullanılır.

YEVMİYELİ sıf. Yevmiyeye bağlı olan.

YEVPATORİYA, esk. **Eupatoria,** Ukrayna'da kent, Kırım'ın batı kıyısında; 108 000 nüf. (1989). Liman ve turizm merkezi. Kentin batı kenar mahallelerinde yapılan arkeoloji kazılarında bir yunan yerleşme alanıyla bir iskit kalesinin kalıntıları ortaya çıkarıldı.
—Tar. İ.Ö. VI. yy.'a doğru kurulan ve İ.Ö. II. yy.'da İskitler tarafından işgal edilen yunan kolonisi Kerkhinites'in yerinde, Kırım Hanlığı'nı egemenlikleri altına alan Osmanlılar, XVI. ve XVII. yy.'larda *Gözleve* (rusça *Kozlov*) limanını kurdular. Rusya'ya katılmasından (1783) sonra kent, bugünkü adını aldı. Kırım savaşı sırasında fransız, ingiliz ve türk birlikleri buraya çıkarma yaparak (eylül 1854) Sivastopol'a doğru ilerlediler. Ömer Paşa, burada Ruslar'ı ağır bir yenilgiye uğrattı (Gözleve* savaşı, 17 şubat 1855).

YEVREYNOV (Nikolay Nikolayeviç), rus tiyatro yönetmeni ve yazarı (Moskova 1879 - Paris 1953). Meyerhold gibi, yaşamın tiyatroya yatkınlığını vurgulamaya dönük uzlaşmaların ve tiyatro yöntemlerinin kullanımını özendirerek, 1905-1925 arasında Rusya'da tiyatro sanatının yenilenmesine katkıda bulundu.

YEVTUŞENKO (Yevgeniy Aleksandroviç), rus şair (Zima, Sibirya, 1933). Birçok şiir kitabı (*Razvedçiki gryakuşçego*, 1952; *Tretiy Sneg*, 1955; *Tendresse* [fr. çev.], 1962) olan Yevtuşenko, dogmacılığın olumsuz yanlarını ortaya koyup eleştirmesi (*Masledniki Stalina*, 1962) ve bir özyaşamöyküsü ile (*Yaşantım*, 1963) ün kazandı. Ahlaksal bir iletiyle yüklü yalın şiirlerinde çok güncel konulara değindiği gibi (iş, barış, Küba) tarih üzerinde düşünceler de geliştirdi (*Bratskaya GES*, 1965; *l'Université de Kazan* [fr. çev.], 1970; *les Baies sauvages de Sibérie* [fr. çev.], 1980). 1986'da Etruria şiir ödülü'ne layık görüldü. Yevtuşenko'nun *Yaban yemişleri* (Jagodnıye mesta) ve *Pearl Harbour* (Pearl Harbour) adlı yapıtları türkçeye çevrildi; birçok şiirinden de *Zima kavşağı* adını taşıyan bir derleme hazırlandı.

YEYA, Rusya'da ırmak, Kafkasya'nın kuzeyindeki bölgelerin bir bölümünü akaçlar ve bir "liman"la Azak denizi'ne dökülür; 235 km.

YE-YE sıf. (ing. *yes*, evet'in halk dilindeki biçimi *yeah yeah*'tan). **1.** Sevilen amerikan parçalarından uyarlanan ve 60'lı yıllarda gençlerce çok tutulan bir müzik türü ve şarkılar için kullanılır. **—2.** Bu modayla ilgili olan ya da bu modayı çağrıştıran bir şey için kullanılır: *Ye-ye orkestra. Ye-ye bir gece klübü.*

◆ sıf. ve a. Ye-ye şarkılar söyleyen bir şarkıcı ya da ye-ye müzik hayranı bir kimse için kullanılır.

◆ a. Ye-ye müzik.

YEYGİ a. *Yörs.* Genellikle kış için hazırlanıp saklanan yiyecek ve hayvan yemi.

YEYNİ → YEĞNİ.

YEZ a. (fars. sözc.). *Esk.* Bağ bahçe, tarla, çayır çevresine çekilen dikenli çalı, çit.

YEZAVEL (İ.Ö. IX. yy.), İsrail kralı Ahab'ın karısı. Bir Tir kralının kızı olan Yezavel'in kocasının üstünde kötü bir etkisi oldu, Kenanlılar'ın inançlarına destek çıktı ve Yehova'ya inananlara işkence etti. En büyük düşmanı İlyas peygamberdi.

YEZD, İran'ın orta kesiminde kent, Deşti Kevir'in G.-B. kenarında; 230 483 nüf. (1986). Tekstil sanayisi (yün, pamuk, halı) mekezi. Zerdüştlerin son sığınaklarından biri olan Yezd'de, günümüzde pek az zerdüşt vardır. —*Yezd yönetim bölümü*, 57 000 km²; 574 028 nüf.

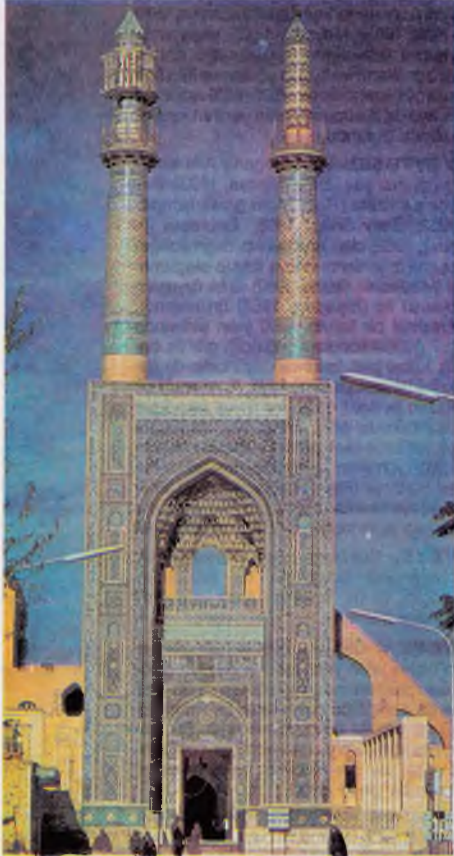
■ —Güz. sant. Kentte birçok güzel türbe vardır. Bunların en eskisinin (Onikiimamlar türbesi) 1037'de yapıldığı sanılmaktadır. 1375'te inşa edilen Ulu cami düşeyliği ağır basan üslubuyla dikkati çeker (iki yanında birer minare bulunan güzel taçkapı).

YEZDAN a. (fars. *yezdan*). **1.** Zerdüşt dininde, iyilik tanrısı. **—2.** Tanrı.

YEZDANİ sıf. (ar. *Yezdan* ve *-î*'den *yezdânî*). *Esk.* Tanrı'yla ilgili, Tanrı'ya ait; tanrısal: *İnayet-i yezdani* (Tanrı'nın lütfuyla).

YEZDİGİRD I (öl. 420), sasani kralı (399-420). Şapur III'ün oğlu. Amcası Behram IV'ün ölümü üzerine tahta çıktı (399). Soyluları, toprak sahiplerini, din adamlarını denetim altına alarak halkının sevgisini kazandı. Bizans'la barış yaparak iyi ilişkiler kurdu. Ülkesindeki hıristiyanlara iyi davranması yüzünden zerdüşt rahipleriyle de arası açıldı. Attan düşerek öldü.

YEZDİGİRD II (öl. 457), sasani kralı (438-457). Behram V'in oğlu. Babasının ölümü üzerine tahta çıktı ve onun Bizanslılar'la başlatmış olduğu savaşı sona erdirdi (442). Zerdüşt rahiplerinin etkisiyle ülkesindeki hıristiyanlara karşı sertlik yanlısı bir tutum izledi ve zerdüştlüğü devletin resmi dini ilan etti (444). Doğu sınırlarını zorlayan Kuşanlar ve Akhunlar'la savaşırken (451), bu durumdan yararlanarak ayaklanan Ermeniler'i kesin bir yenilgiye uğrattı. Daha sonra yeniden Kuşanlar ve Akhunlar'a karşı savaşarak ülkesinin topraklarını genişletti (455). Kıdariler'e karşı çıktığı sefer sırasında öldü.

R. ve S. Michaud-Rapho

Yezd Ulu cami'nin yüksek taçkapısı ve minareleri (1375)

YEZDİGİRD III (617 - Merv yakınında 651), son sasani kralı (632-651). Dedesi Hüsrev II'nin öldürülmesi üzerine (628) başlayan taht kavgaları sırasında kendisini hükümdar ilan ederek başkent Medain üzerine yürüdü ve şehri aldıktan sonra da sasani tahtına oturdu (632). Halit bin Velid komutasındaki islam ordusunun Hire'yi ele geçirmesiyle başlayan (633) Arap-İran savaşı sırasında büyük bir özenle hazırladığı orduyu başkomutanı Rüstem'in buyruğuna vererek Araplar'ın üstüne gönderdi. Ancak, Kadisiye savaşı'nda (637) iran ordusunu yok eden arap kuvvetleri, ertesi yıl da Medain'i kuşatınca, yakınlarıyla birlikte başkentinden kaçmak zorunda kaldı. İşgale uğramamış bölgelerden topladığı askerlerle oluşturduğu bir orduyla Araplar'ı Celile'de karşıladı (638) ve yenilerek Luristan'a çekildi. Yeniden topladığı kuvvetlerle islam ordusuna karşı yaptığı Nihavend meydan savaşı'nı da yitirince (642) ülkesi, Araplar'ın eline geçti. Sığındığı Merv kentinde düşmanlarınca öldürüldü ve böylece sasani hanedanı da ortadan kalkmış oldu.

YEZEK, -ki a. (fars. *yezek*). *Esk.* **1.** Öncü asker. **—2.** Bekçi. **—3.** Casus.

YEZİDİ a. Hariciliğin ibadilik ya da ibazilik mezhebinden türeyerek zamanla ayrı bir din sayılan kolundan olan kişi.

YEZİDİLER, yezidilik* din inancına bağlı olanlar. "Yezidi" adının tam olarak hangi sözcükten geldiği bilinmemektedir. Bu adın Muaviye'nin oğlu Yezit ya da İran'ın Yezd kentinden alınmış olabileceği öne sürüldüyse de yapılan araştırmalar bu savın geçersizliğini kanıtladı. Bugün yezidi adının büyük olasılıkla farsçadaki "Yezdan" (Tanrı) ve Avesta'daki "yazata" (tapınmaya değer görülen) sözcüklerinin bileşiminden türetildiği sanılır.

Yezidilik gerçekte putataparlık, zerdüştlük, yahudilik, hıristiyanlık, müslümanlık gibi dinsel inançların bir karışımıdır. Yezidiler bir yüce yaratıcının varlığına ve Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra tüm yönetimi Tavus adlı meleğe bıraktığına inanırlar. En büyük melek olarak yaratılan Tavus, sonradan Tanrı'ya karşı çıkması üzerine cezalandırıldı. Bu günahı yüzünden 7 bin yıl ağlayan Tavus'un gözyaşları cehennem ateşini söndürdü. Sonunda tövbesini kabul eden Tanrı onu yeniden saygın kıldığına göre, iyilik meleği olan Tavus'u öteki dinlerin şeytan sayarak lanetlemeleri yersizdir. Tavus'un gözyaşları zaten cehennem ateşini söndürdüğünden, cehennemde şeytan bulunmadığı için kötülük de yoktur.

Bu inanca körü körüne bağlı olan yezidiler, Şeyh Âdi adlı birini ya da şamlı ünlü müslüman mutasavvıflarından Âdi bin Müsafir'i (öl. 1162) peygamber sayar ve bazı söylentilere bakılırsa, onun Tavus'taki tanrılık nitelikleriyle ortak yanları bulunduğuna inanırlar. Ayrıca, Hallac, Abdülkadir-i Geylani, Hasan-ı Basri gibi kimi mutasavvıfları da kutsallaştırırlar.

Yezidilerin iki kutsal kitabı vardır: Tavus tarafından yezidilerin kurtuluşu için indirilmiş olan *Kitab ül-cilve* (tecelli kitabı) ve yezidilikle ilgili tarihsel olayları, dinsel törelerle uygulamaları (adap) içeren *Mushaf-ı reş* (kara kitap). Yezidilerin güneşin doğumu ve batımı sırasında olmak üzere başlıca iki dua zamanları; ayrıca, müslümanlarınkine benzemeyen namaz, oruç, hac gibi de ibadetleri vardır. Hac yerleri Şeyh Âdi'nin Musul'un kuzey-doğu'sundaki Şeyhan yöresinde bir vadide bulunan türbesidir. Musul, Halep, Diyarbakır, Mardin, Kilis, Gaziantep, Tiflis ve İran'ın Türkiye sınırına yakın yöreleri yezidilerin başlıca yerleşim merkezleridir. Bunların çoğu kent ve köylerde yerleşik düzeni benimsemiş olmalarına karşın, bazıları da konargöçer yaşam biçimini sürdürürler. Sayıları 80 bin ile 400 bin arasında değişen rakamlarla gösterilir. (→ Kayn.)

YEZİDİLİK a. Yezidiler*in çeşitli dinlerin karışımından oluşan kendilerine özgü inançları.

YEZİT sıf. ve a. (ar. *yezid*). Kendisinden nefret edilen kimseler için sövgü sözü olarak kullanılır.

YEZİT I BİN MUAVİYE (644-Huvvarin, Şam yakınında 683), ikinci emevi halifesi (680-683). Muaviye'nin oğlu ve ardılı. Çocukluğu ve gençliği babasının önce vali sonra halife olarak bulunduğu Şam'da geçti. Müslümanların gerçekleştirdiği ilk İstanbul kuşatmasına katıldı (669). 673'te islam geleneğine aykırı olarak babası tarafından veliaht ilan edildi ve babasının ölümü üzerine halife oldu. Ancak halifeliğini tanımayan halife Ali'nin oğlu Hüseyin ve Abdullah bin Zübeyr ile mücadele etmek zorunda kaldı. Küfe valiliğine atadığı Ubeydullah bin Ziyad'ın Hüseyin'i Kerbela'da öldürtmesi, islam dünyasında yüzyıllarca sürecek çekişmelere yol açtı. Mekke'de halifeliğini ilan eden Abdullah bin Zübeyr'e karşı gönderdiği kuvvetler ise Mekke'yi kuşatmalarına karşın bir sonuç alamadılar. Yezit'in halifeliği sırasında K. Afrika dışında islam fetihleri durdu. K. Afrika'da Ukba bin Nafi, bizans berberi kuvvetlerini Zab ve Tahert'te yendikten sonra Tanca'dan başlayarak Atlas okyanusu kıyılarına kadar ilerledi. Yezit devlet işlerine pek fazla ilgi duymamış, vaktini daha çok şairler, müzik sevenler arasında geçirmiştir. İçki içen ilk halife olması dolayısıyla "Yezit el-humur" diye anılmıştır. Hüseyin'in Kerbela'da öldürülmesi nedeniyle müslümanlar arasında kötü bir ad bırakmıştır.

YEZİT II BİN ABDÜLMELİK (Şam 684 - Şam yakınında, 724), dokuzuncu emevi halifesi (720-724). Halife Abdülmelik'in oğlu. Ömer bin Abdülaziz'in ölümü üzerine halife oldu. Ayaklanarak Basra, Fars, Ahvaz, Kirman'a egemen olan Yezit bin Muhalleb'i ortadan kaldırdı (720). Ömer bin Abdülaziz'in yumuşak siyaseti yerine sertliğe başvurması başta Horasan olmak üzere eyaletlerde huzursuzluğa yol açtı. Halifeliği döneminde Bizans ve Hazarlar'la mücadele etti.

YEZİT III (701 - Şam 744), on ikinci emevi halifesi (744). Velit II'ye başkaldırdı, onun öldürülmesi üzerine halifeliği ele geçirdi; ancak Hums, Filistin, Irak ve Yemame'deki ayaklanmalara karşı koymak zorunda kaldı. Ağır vergileri indirdi, mevali ve zimmilerin durumlarını iyileştirmeye çalıştı, aynı yıl içinde öldü.

YEZİT (öl. 1792), Fas'ın alevi sultanı (1790-1792), Muhammet III'ün oğlu. Tahta çıkmadan önce başkaldırarak ülkede karışıklıklar çıkarttı (1769-1784), ancak her seferinde bağışlandı.

YEZİT BİN MUHALLEB BİN EBUSUFRE, arap yönetici (Şam 672 - Akr 720). Babasının ölümü üzerine (702) onun yerine Horasan valiliğine getirildi. Irak valiliğine atanan Haccac bin Yusuf'la anlaşmazlığa düştüğünden, görevden alınarak hapse atıldı (704). Ancak, hapisten kaçmayı başardı ve emevi halifesi Yezit I'in Remle'de bulunan kardeşi Süleyman'ın yanına sığındı (708). Süleyman halife olunca (715), önce Irak, sonra da Horasan valiliğine atandı. Süleyman'ın ölümü üzerine (717) halife olan Ömer bin Abdülaziz tarafından azledilince (718) ona karşı ayaklandı. Üzerine gönderilen Mesleme bin Abdülmelik komutasındaki halife ordusuna karşı Akr'da yaptığı savaşta yenildi ve tutsak alınarak öldürüldü. Kesik başı Şam'a gönderildi.

YEZİTLİK a. Yezit olma; yezit gibi davranma; kötülük, hainlik.

YEZO, Hokkaido'nun eski adı.

Y. G. Elektrotekn. YÜKSEK GERİLİM* 'in kısaltılması.

YGGDRASİL İskand. mit. Dünyayı taşıyan yaşam ağacı. *Völuspá* ve *Grímnismál*'a göre Yggdrasil, dalları bütün dünyayı kaplayan ve dibinde, her gün tanrılar mahkemesinin kurulduğu *Urd* kuyusunun yer aldığı bir dişbudaktır. Sonsuza dek yeşil kalan bu ağacın yapraklarından incecik bir yağmur yağar. Altında ölüm tanrıçası *Hel*'in yaşadığı bir kök kuzeye, bir diğeri devler ülkesine yönelir; güneydeki üçüncü kökün altındaysa insanlar yaşar.

YI CİENYİNG ya da **YE JİANYİNG,** çinli general ve devlet adamı (Meişien, Guangdong, 1899 - Pekin 1986). Eski Uzun Yürüyüş ve Çin-Japon savaşı savaşçısıydı, Savunma bakanlığına ve politbüro üyeliğine getirildi (1975-1978). 1980-1983 arasında Ulusal meclis daimi komite başkanlığı yaptı, gerçekte Cumhurbaşkanlığı işlevini yerine getirdi. 1982 yılında Cumhurbaşkanı unvanının yeniden kullanılmaya başlanmasıyla görevi resmi bir nitelik kazandıysa da 1983'te Cumhurbaşkanlığından ayrılmak zorunda kaldı.

YIĞDIRMAK → YIĞMAK.

YIĞILCA, Batı Karadeniz bölümünde Bolu iline bağlı ilçe; 22 271 nüf. (1990); 641 km^2; 32 köy. Merkezi, Bolu'nun 59 km K.-B.'sında *Yığılca*, 2 939 nüf. (1990).

YIĞILI sıf. Yığılmış olan: *Masanın üzerine yığılı dosyalar.*

YIĞILIŞMA a. Yığılışmak eylemi; izdiham: *Ulaşım araçlarında yığılışmayı önlemenin yollarını aramak.*

YIĞILIŞMAK → YIĞMAK.

YIĞILMA a. Yığılmak eylemi.
—Ask. Arkadan gelen birliklerin öndeki birliklerin içine girmeleri sonucu, yürüyüş kolunda ortaya çıkan yoğunluk.
—Topol. *Bir A kümesinin a yığılma noktası, a* nın her dolayının, A yı içeren E topolojik uzayının, *a* dan başka bir elemanını içeren noktası. (*a*, A ya ait olmayabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Topol. Açık aralıkların topolojisiyle donatılı $\mathbb{R}$ özel haline tanım uygulanınca, $\mathbb{R}$ nin *a* yı içeren her aralığı, A nın *a* dan başka bir elemanını içerirse, *a*, A nın $\mathbb{R}$ de bulunan bir yığılma noktası olur. Bir (E, *d*) metrik uzayı için, her B(*a*, *r*) açık yuvarı, A nın *a* dan başka bir noktasını içerirse, *a*, A nın E de bulunan bir yığılma noktası olur. Buradan şu sonuç çıkar: *a*, A nın bir yığılma noktası olması için gerek ve yeter bir koşul, A nın *d* için sıfıra yaklaşan, hepsi farklı noktalarından oluşmuş bir $(x_n)_{n\in\mathbb{N}}$ dizisi vardır.

YIĞILMAK → YIĞMAK.

YIĞIN a. **1.** Üst üste konmuş, birikmiş şeylerden oluşan küme, tepe ya da ne olduğu pek iyi seçilemeyen, anlaşılmayan kütle: *Sandıktaki kitap yığını. Çöp yığını. Kazadan sonra araba bir demir yığınına dönmüştü.* **—2.** Birçok insanın bir yerde toplanmasıyla oluşan küme; kalabalık: *Meydandaki yığınları dağıtmaya çalışmak.* **—3.** Bireyin karşıtı olarak toplumsal yönden bağdaşık bir bütün oluşturan insan topluluğu; kitle, kütle: *Yığın kültürü. Yığınlardan güç alan bir eylem.* **—4.** *Bir yığın, yığınla*, birçok: *Yapılacak bir yığın (yığınla) işim var. Yazılı kâğıdınızda bir yığın (yığınla) yanlış var.*
—Bayınd. *Kazı toprağı yığını*, bir demiryolunun yanlarına ya da bir karayolunun banketleri üzerine yığılan molozlar.
—Çiçekç. *Yığın mayalanması*, üzerinde mantar yetiştirilecek olan maddeler yığınının, özgül mikroorganizmaların etkisi altında, gerek kaplarda (sandıklar), gerekse, mayalanma tüneli denen özel bir odada yığın halinde mayalanmaya bırakılması. (Mayalanma maddeler yığınının içinden hava akımı geçirilerek sağlanır.) || *Koruyucu yığın*, bitkileri dondan korumak için yığılan saman, kuru yaprak ya da soğuk gübre yığını.
—İkt. ve Tic. *Yığın halinde*, kömür, mineraller, fosfatlar vb. gibi istif edilmeyi ya da ambalajlanmayı gerektirmeyen mal. — Kamyonla, sarnıç vagonuyla, gemiyle taşınarak tüketiciye teslim edilen ürünün dağıtım biçimi. (Karşıtı: ambalaj, fıçı, bidon içinde.)
—Nük. müh. *Kritik yığın*, bir nükleer reaktörün kalbini oluşturan malzemelerden yapılmış ama içinde çok düşük güçte bir zincirleme nükleer reaksiyonun sürdürülebildiği, genellikle nötron incelemeleri için kullanılan aygıt. (Fransa'da Cadarache Nükleer araştırma merkezi'nde bulunan ve hafif sulu reaktörlerin model çalışmaları için kullanılan Minerve ile hızlı nötronlu reaktörlerin model çalışmalarına yarayan Masurca adlı aygıtlar kritik yığınlara örnektir.)
—Tarım. Geçici ya da kalıcı olarak saklanmak üzere bir yere yığılan, silindirimsi koni biçiminde ot, ekin, sap ya da saman kütlesi. || *Demet yığını*, ekin demetleri bir araya getirilerek yapılan ve ürünün açık havada birkaç ay, hatta birkaç yıl saklanmasına olanak veren büyük yığın.
—Topruhbil. ve Topbil. Aynı duygu ve düşüncelere kapılmış sıradan ve benzer bireyler topluluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tüt. Depolama ya da mayalanma yerinde ya kabında toplanan fazla miktarda tütün. (Orada yavaş yavaş tütünün rengi, kokusu, içimi ve rutubeti homojenleşir. Tehlikeli bir dereceye ulaşarak kızışmaya neden olmasın diye yığının iç sıcaklığı gözetim altında bulundurulmalıdır.)
—ANSİKL. Topruhbil. ve Topbil. Yığınla ilk ilgilenenler Gustave Le bon (*Psychologie des foules* [Yığınlar ruhbilimi], 1895), Gabriel de Tarde (*les Transformations du pouvoir* [İktidarın dönüşümleri], 1899; *l'Opinion et la foule* [Kamuoyu ve yığın], 1901) ve Sigmund Freud'dur (*Massen Psychologie und ich-Analyse* [Yığın ruhbilimi ve benin çözümlenmesi], 1921). Yığınlar ruhbilimi üzerine İngiltere'de daha yeni araştırmalar yapıldı ve Fransa'da Serge Moscovici, daha önceki katkıları tek bir kuramsal bütün içinde birleştiren *l'Âge des foules* (Yığınlar çağı) [1981] adlı yapıtıyla bu konuyu yeniden ele aldı.
Le Bon'a göre birey, tek başınayken düşünceleri ve mantıklı davranmasına rağmen, yığın içinde aşırılığa, şiddet ve paniğe, taşkınlık ve acımasızlığa yatkın bir duruma gelir. Yetenekleri ve bireyselliği gölgede kalırken, bilinçdışı süreçleri üste çıkar. Gücü yalnız yıkmaya yeten yığınlar, ancak yığınlar üzerine içgüdüsel bir bilgiye dayanan, yığınları tutku ve inançlarına hitap ederek yönetmesini bilen ve onlara belli bir yön vermeye, sorunlarına bir çözüm önermeye yetenekli -ölü ya da diri- bir önder tarafından denetim altına alınabilir. Böylece yığınlar, hipnoz altındaki bir birey gibi telkin ve etkilenme yoluyla yönlendirilebilir.
Yığınların ve önderlerinin Le Bon tarafından yapılan bu betimlemesine de Tarde, önderlerin gücünün iletişim sanatı ve bütün toplumsal yaşam biçimleri üzerindeki media etkisiyle incelenmesini ekler.
Psikanaliz varsayımlarını yığınlar ruhbilimine uygulayan Freud'a göreyse önder, geçici olarak yığınsal bireyin ben idealinin yerini alır.

Yığın, Adil Yağcı yönetiminde İstanbul'da yayımlanan on beş günlük siyaset ve düşünce dergisi. Ekim 1946'da yayın yaşamına atılan sol eğilimli derginin belli başlı yazarları arasında A. Kadir (Ali Karasu imzasıyla), Orhan Kemal, Abidin Dino, Abdülbaki Gölpınarlı vb bulunuyordu. Şubat 1947'de sıkıyönetim tarafından kapatıldı.

YIĞINAK a. **1.** Bir şeyin toplandığı, biriktiği, yığıldığı yer; mecma: *Erzak yığınağı.* **—2.** Bir şeyin bir yerde çokça toplanması, birikmesi.
—Ask. Bir harekât için ayrılan büyük kuvvetlerin ve gerekli lojistik desteğin; harekâtın başlanması istenilen bölgeye intikali ve burada toplanması. —Birliklerin eğitim, taarruz ve savunma amacıyla belirli bir yerde toplanması. || *Yığınak bölgesi*, büyük birliklerin genellikle harekât alanında, fiilen harekâta başlamadan önce toplandıkları yer. || *Yığınak planı*, askeri harekâta başlayacak büyük birliklerin muharebe hazırlıklarını gizlice tamamlayacakları yığınak bölgelerine intikallerini ve bu bölgedeki tertiplenmelerini açıklayan ayrıntılı plan. || *Yığınak ulaştırması*, birliklerin yığınak planında belirlenen yerlerine intikal ettirilmesi.

YIĞINLAMAK g. f. Buğday, yulaf, ot gibi tarım bitkilerini biçip kuruttuktan sonra yığın yapmak.

YIĞINSAL sıf. Kitlesel, kitleye ilişkin.

YIĞINTI a. Üst üste yığılmış şeyler kümesi: *Sokak başlarında duran çöp yığınları.*

YIĞIŞIK sıf. Üst üste yığılmış, birikmiş.

YIĞIŞIM a. Molozların çimento durumuna dönüşmesiyle oluşan kütle; konglomera.
—Esk. mim. İmparatorluk döneminde Roma'da kullanılmış yapı gereci. (Küçük malzeme parçalarının karıştırılarak çimento banyosu içine gömülmesiyle oluşan yığışım iki duvar yüzü arasına akıtılır, kimi zaman da kalıplar içine dökülürdü.)
—Krist. Az sayıda atom, iyon ya da molekülden oluşan düzenli birikim.
—Metalürj. Son derece ince biçimde kristallenmiş, örneğin ötektik ve ötektoit pek çok fazdan oluşan metal yapı. (Yığışımlar optik mikroskop altında bakıldığında belirgin parçacıklar [yapısal bileşenler] olarak görünür; bu parçacıkların kendilerine özgü mekanik özellikleri vardır.)
—Yerbil. *Kıtasal yığışım*, art arda gelen dağoluşumlar sırasında meydana gelen kıta büyümesi süreci. || *Tektonik yığışım*, dalma-batma süreçleriyle ilişkili, tektonik ekaylanma tipi mekanizma.

YIĞIŞMA a. Yığışmak eylemi.
—Dilbil. *Anlatımsal yığışma*, semlerin, aralarında özel bir bağıntı bulunmaksızın birbirlerine eklendiği anlamlı birim. (Eşanl. CLUSTER.)
—Sesbil. Söz zincirinde art arda gelen birçok ünsüzün oluşturduğu öbek. (Örn. *ekstra* sözcüğündeki [k s t r].) [Eşanl. CLUSTER.]

YIĞIŞMAK → YIĞMAK.

YIĞMA a. Yığmak eylemi.
—Aktar. *Yığma aygıtı*, bir yığın yapmak için dökme ürünleri sürekli aktarmada kullanılan ve bir bant konveyör üzerine kenetlenen konik bir besleyiciden oluşan mekanik takım. (DÖKÜCÜ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Çiçekç. Korunmak istenen bir yastığın karşısına koruyucu madde biriktirme.
—Deric. Derilerin bastırılmadan önce, az ya da çok uzun bir süre kireç banyosu teknesinin kenarına dizilmesine dayanan eski bir sepicilik işlemi.
—Metalürj. *Toprak yığma*, dökümcülükte, döküm kalıbının çevresini toprakla besleme.
—Ruhbil. *Yığma öğrenme*, ardışık denemeler arasında çok kısa boşluklar bulunan öğrenme. (İng. *Massed learning* sözcüklerinin düz çevirisi.)
◆ sıf. Taşları, tuğlaları üst üste koyup harçla bağlayarak yapılmış olan: *Yığma duvar. Yığma inşaat türü.* || Tahta ve kütüklerle, bindirme yoluyla çivi çakılmadan örülmüş.
—Al. tak. *Yığma taban*, örsün ön bölümünü güçlendiren metal parça.
—Tarım. *Yığma toprak*, ekili ya da dikili bir bitkinin dibine çepeçevre yığılan toprak

Keystone

Yı Cienying (1983'te)

kabartısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Aktar. *Yığma aygıtı.* Kendisi de mekanik olarak çalışan bir döner tablayla donatılmış bir şasi üzerine monte edilmiş bir bant konveyörden oluşur. Bu düzenek, konveyörün ucunun çizdiği çevre üzerinde bir yığın yapmayı sağlar. Yığma aygıtları sabit, raylı ve paletli olabilir.

—Tarım. Yığma toprakta bitki yetiştirme tropikal ülkelerde çok yaygın bir yöntemdir. Her bitkinin etrafında yüzey toprağını toplamak yararlı ve güçlendirici elemanları yoğunlaştırdığı gibi aralıkların temizlenmesini de kolaylaştırır. Yam, patates ve yumruları tüketilen diğer birçok bitki de yığma toprakta yetiştirilir (Melanezya, siyah orkide). Amerika'da kolomböncesi devirde klasik mısır-fasulye-kabak karma tarımı çoğu zaman 1,5-2 m ara ile yığma toprakta yapılırdı.

YIĞMAK g. f. **1.** *Şeyleri üst üste yığmak,* birbirinin üstüne gelecek biçimde yerleştirmek: *Taşları üst üste yığarak duvar örmek.* **—2.** *Şeyleri, bir maddeyi (bir yere) yığmak,* yığın oluşturacak biçimde bir yerde biriktirmek: *Odunları toplayıp yolun kenarına yığmak. İnşaata kum yığmak.* **—3.** Biriktirip saklamak: *Zamdan önce malları yığıp yüksek fiyata satmak. Kışlık odununu, kömürünü alıp bir yana yığmak.*

◆ **yığdırmak** ettirg. f. Yığmak işini yaptırmak: *Odunları kestirip bodruma yığdırmak.*

◆ **yığılmak** dönşl. f. **1.** İnsanlardan söz ederken, bir yerde toplanmak, birikmek: *Gösteriyi izlemek için halk meydanlara yığılmıştı.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, kendini bırakarak yere çökmek: *Öyle yorgundu ki birden olduğu yere yığılıverdi. Merdivenin dibinde yığılıp kaldı.* **—3.** Birikmek: *İşler dağ gibi yığıldı.*

◆ **yığılışmak** gçz. f. Bir yerde çok sayıda toplanmak, birikmek: *Suyun başına yığılıştılar.*

◆ **yığılmak** edilg. f. Yığılmak eylemine konu olmak: *Yolun sağ tarafına yığılan taşlar.*

◆ **yığışmak** işt. f. Bir yerde çok sayıda toplanmak, birikmek: *Çıkış kapısına yığışan insanlar.*

YIKAMA a. **1.** Yıkamak eylemi; suyla ve çoğu kez uygun bir temizleyiciyle arındırma, temizleme. **—2.** *Çamaşır yıkama,* kirli çamaşırları temizleme işi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Anal. kim. Bir çökeltiyi arılaştırmak amacıyla uygulanan işlem. (Yıkama, genellikle süzme işleminden sonra filtre üzerinde toplanan katı maddenin içinden damıtık su ya da uygun bir sıvı geçirilerek yapılır.) ‖ *Yıkama şişesi,* gazların arılaştırıldığı iki borulu şişe.

—Bayınd. Bir kanalı ya da bir ırmak yatağını tıkayan kum, çamur ya da taşları sürüklemek için suyu hızlı bir biçimde akıtma.

—Bes. san. İçkilerin konacağı kapların temizlenmesi ve steril hale getirilmesi işlemi. (Durulama makineleri, kullanılmış şişe ya da kutuların yıkanmasında, işaretli özel şişelerle fıçıların, otomatik makinelerle doldurulmadan önce yıkanmalarında kullanılır. Mayalanma araçlarının [tanklar], süzülen içkinin şişelenmeden önce saklanacağı kapların yıkanması, günümüzde, programlanmış otomatik aygıtlarla yapılır [durulama, deterjan ya da asitle yıkama, son durulama].) ‖ *Yıkama makinesi,* şişe ve fıçıların, doldurulmadan önce temizlenip steril hale getirilmesine yarayan makine.

—Cev. hazl. Ham cevherin içerdiği kısır malzemenin büyük bir bölümünü fiziksel yollarla gidermek için bir lavuarda (kömür için) ya da bir yıkama kutusunda (metal cevherleri için) gerçekleştirilen işlemlerin tümü. (İşlenen ürüne göre yıkanmış kömür ya da konsantre cevher elde edilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Deric. *Makineyle yıkama,* suya basma sırasında koyun derilerini yündeki pisliklerden arındırma işlemi. (Bu işlem, deriyi işleyen yivli silindirli bir makinede yapılır ve aynı anda deri bol suyla yıkanır.)

—Foto. ve Sine. *Bir filmi yıkama,* bir filmi banyo etme.

—Katol. *Ayak yıkama,* bazı kiliseler ve katedrallerde kutsal perşembe akşamı vaazdan sonra İsa'nın son akşam yemeğinde yaptığı harekete öykünen tören: piskopos (ya da rahip) on iki kişinin ayaklarını yıkar. (Ayak yıkama, tören sırasında söylenen ilahilerden birinin ilk sözcüğü olan latince *mandatum* ile de adlandırılır.) [Bk. *ansikl.* böl. İkonogr.]

—Kim. müh. Tozlarından arındırılacak bir gazı, bu gaz içinde asıltı durumunda bulunan toz parçacıklarını tutan bir sıvıyla temas ettirme, işleme. ‖ *Yıkama kabı,* işlenecek bir maddeyi almaşık dikey şekilde çalkalayarak ağırlığı bakımından deriştiren aygıt. (Eşanl. JIG.)

—Mad. oc. ve Karb. kim. *Yıkama kabı,* özellikle yeraltı maden ocaklarında kullanılan Diesel motorlarının egzos gazlarını havaya karışmadan önce temizlemeye yarayan, içinden gazların zorlamalı olarak geçtiği, su dolu arıtma düzeneği.

—Petr. san. Bir ürünü bir tepkinle doğrudan karıştırdıktan sonra durultma ya da yansızlaştırma işleminden geçirerek temizlemeye dayanan arıtma işlemi.

—Sütç. *Yağ yıkama,* dayanma gücünü artırmak amacıyla tereyağında sıvı fazın seyreltilmesi işlemi. (Sanayide sağlık koruma önlemlerinde elde edilen ilerlemeler, aile işletmeleri dışında bu işlemi gereksiz hale getirmiştir.)

—Tarım. mak. *Yıkama kazanı,* yumruları ve kökleri yıkamaya yarayan ve ekseni helezoni lamlı, kafesli bir kasnakla donatılmış su dolu bir silindirden oluşan aygıt. (Yıkama kazanına bir ucundan giren kökler, suda çalkalanan çalkalana, helezoni lamın itmesiyle öteki uca kadar gider.)

—Ted. Hasta bir bölgeden uzun süre sıvı akıtma (delikli drenle yara yıkama, kanülle doğal boşluğu yıkama vb.). ‖ *Mide yıkama,* içindekileri boşaltmak amacıyla mideyi bir sıvı ile doldurup hemen boşaltma işlemi. (Bu yönteme değişik amaçlarla başvurulur: teşhis [yutulmuş Koch basillerinin araştırılması], tedavi [ilaç alımlarından ileri gelen zehirlenmeler] vb. Yıkama ya ağız ya da burun yolu ile yapılır.)

—Tekst. *Yıkama makinesi,* apre işlemleri sırasında, yünlü dokumaları yıkamada kullanılan aygıt. ‖ Boya ve ağartma atölyelerinde, kimi kez boya fazlalığı gidermek için kumaşları yıkamada kullanılan aygıt. ‖ *İlk yıkama,* yapağı denilen kaba yünü, ılık suda çözünen yağlardan temizlemeye dayanan işlem. (Bu işlem, art arda dizilmiş yıkama teknelerinin birincisinde gerçekleştirilir; bu teknede, ayrıca toprak, dışkı vb. gibi yünü kirleten maddeler de giderilir. Teknenin sıcaklığı, yağlar bu teknе içinde tamamen temizlenemeyecek biçimde ayarlanmıştır.)

—ANSİKL. Çamaşır yıkama, kirli çamaşırı temizleme işlemlerinin tümünü içerir: beyaz çamaşırları renklilerden, yünlüleri ipeklilerden vb. *ayırma;* tekstil elyafının ve lekelerin yumuşatılması için *basma;* çamaşırı çok sıcak ya da kaynar suda kirsökücü bir maddeyle *yıkama;* sonunda sudaki kirlerin ve kirsökücü maddelerin arındırılması için *durulama;* çamaşırın parlaklığını artırmak için *ağartma;* çamaşırın suyunu almak için *sıkma* ve *kurutma.* Çamaşır makinesi, ayırma dışında bu işlemlerin tümünü yapar.

Çamaşır yıkama, giderek artan ölçüde, büyük kentlerde, çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilen bir sanayi etkinliğine dönüşmektedir: kiloyla yıkamada, yıkanan çamaşır müşteriye suyu tam olarak alınmış ya da kurutulmuş, ama ütülenmemiş olarak teslim edilir; parça başı yıkamada, çamaşırlar ütülenmiş ve paketlenmiş olarak verilir; ince yıkamadaysa, çamaşır elde yıkanır, çoğu kez kolalanır ve daha iyi bir görünüm vermek için demir ütüyle ütülenir. Self servis yıkama, müşterinin hizmetine çamaşırını yıkaması için özel bir makine sunar.

—Cev. hazl. • *Suyla yıkama,* kömür ya da cevher ile kısır malzeme arasında su içinde ortaya çıkan belirgin yoğunluk farkından yararlanır. Boyutları birbirinden çok farklı olmayan parçalara göre, yoğun ve daha küçük olan parçaların su içindeki çökme hızı (sınır hız), yoğunluğu daha az olan büyük parçalardan daha yüksektir: su içinde, yoğunluğu kömürden dört kez daha fazla olan şistler daha çabuk çökerler.

• *Havayla yıkama,* suyla yıkamaya benzer bir ilkeye göre gerçekleştirilir, ancak ayırma işlemi daha da az duyarlıdır; masa eleğinin arasından aşağıdan yukarı doğru üflenen hava akımının neden olduğu almaşık bir hareketle sallanan *kuru yıkama masaları*'nda gerçekleştirilir.

Bu yıkama yöntemleri, yıkanacak ürünün önceden bir dizi elekten geçirilerek birbirlerine yakın büyüklükteki parçalar halinde sınıflandırılmasını gerektirir.

• *Ağır ortam yıkaması*'nda, yoğunluğu, şistlerin yoğunluğu (2,3) ile kömürün yoğunluğu (1,4) arasında olan bir sıvıdan yararlanılır; böylece, parça boyutu ne olursa olsun kömürün bu ortamda yüzmesi sağlanır; bu nedenle, yıkama işleminden önce bir sınıflandırma yapma gereksinimi duyulmaz. Ağır ortam olarak, öğütülmüş yoğun bir katı maddenin, genellikle magnetit, çok ince parçacıklarını, asıltı halinde içeren su kullanılır; bu asıltı halindeki parçacıklar yoğunluğun artmasını sağlar. Yıkama işleminden sonra, yıkama suyunun içinde kalan magnetit, elektromıknatıslarla geri kazanılır. Çok ince ürünler için, çok daha karmaşık fiziksel kimyasal mekanizmalar gerektirmesine karşın, bir yıkama yöntemi olarak kabul edilen yüzdürme işleminden yararlanılır.

—İkonogr. Ayak yıkama sahnesi hıristiyan sanatçılara birçok kez esin kaynağı oldu: Roma ve Arles'daki lahitler, Dhafni, Fokis (Hosios Lukas kilisesi) ve Venedik'teki (San Marco) mozaikler, Napoli yakınında S. Angelo in Formis'teki fresk, Autun, Daurade (Toulouse), Moissac'taki sütun başlıkları, Saint-Gilles-du-Gard'ın taçkapısı, Guimiliau'daki calvarium, Giotto (Padova'daki Arena), Duccio (Siena'daki *Maestà*), Fra Angelico (Floransa), il Tintoretto (Londra, Madrid), Vignon (Nantes), Fragonard (Grasse) ve Ford Madox-Brown'ın (Londra, Tate Gallery) resimleri. Bu sahne çoğu kez manastırlardaki el yıkama yerlerinin süslemesinde kullanılıyordu: Pavia ve Heiligenkreuz manastırları.

YIKAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (araç tümleci, durum tümleci +) yıkamak,* onları suyla ve çoğu kez bir temizleyici ile (sabun, deterjan vb.) temizlemek, kirini, pasını gidermek, arındırmak: *Çamaşır, bulaşık yıkamak. Arabasını yeni bir deterjanla yıkamak.* **—2.** *Bir yeri, bir şeyi yıkamak,* yağmurdan vb. söz ederken, orayı, o şeyi tertemiz yapmak: *Dünkü yağmur sokakları yıkayıp pırıl pırıl yapmış.* **—3.** *Bir kimseyi, bedeninin bir yerini yıkamak,* suyla ve bir temizleyiciyle (sabun, şampuan vb.) bir kimseyi ya da kendi bedeninin bir yerini temizlemek: *Yatırmadan önce çocuğunu yıkamak. Sabah kalktığında elini yüzünü yıkamak.*

—Anal. kim. Çözünmeyen bir çökeltiden ayrılması istenen ve çözünebilen maddeleri yıkama yoluyla uzaklaştırmak.

—Mad. oc. Fiziksel yöntemler kullanarak mineral ya da kömür içindeki yabancı maddeleri temizlemek.

◆ **yıkanmak** dönşl. f. Kendi kendini, bedenini yıkamak; banyo yapmak: *Bu sıcak nemli havada her gün yıkanmazsam rahat edemiyorum.*

◆ **yıkanmak** edilg. f. **1.** Kiri, pası giderilmek, kirlerinden arındırılmak; temizlenmek: *Bulaşıklar yıkandı mı?* **—2.** Belli bir temizleyici ya da yöntemle temizlenmeyi gerektirmek: *Bu tiftik kazağın ılık suyla yıkanması gerekiyor.*

—Mad. oc. *Yıkanmış kömür,* lavuarda yıkanarak kül oranı düşürülmüş kömür.

—ANSİKL. Güz. sant. *Yıkanan kadın.* Yıkanan kadınlar teması yunan-roma mitolojisi (Venüs'ün doğuşu, Nympheler'in yıkanması) ya da İncil'deki (Suzan yıkanırken) bazı bölümlerle ilişkilidir. Bu konuyu işleyen diğer yapıtlar arasında, Falconet'nin

Giraudon

Yıkanan kadınlar, Jean Honoré Fragonard'ın yapıtı *(Louvre müzesi, Paris)*

A. J. Wyatt

Yıkanan kadınlar, Cézanne'ın tablosu *(Philadelphia müzesi)*

ünlü mermer heykeli (1757), Fragonard, Courbet, İngres, Cézanne (→ YIKANAN KADINLAR), Renoir, Derain, Dufy, Friesz, Dunoyer de Segonzac, Picasso'nun tabloları sayılabilir.

◆ **yıkatmak** ettirg. f. Yıkamak eylemini yaptırmak; temizletmek, arıtmak: *Arabasını garajda yıkatmak. Çamaşırları yardımcısına yıkatmak.*

YIKANABİLİRLİK a. Boyac. Yıkanan bir kuru boya tabakasının, üzerindeki toz, kir ve lekelerden niteliklerini kaybetmeksizin arınabilme özelliği.

Yıkanan kadınlar, Cézanne'ın son döneminde (1898'e doğr. - 1906) yaptığı, kadınların yıkanmasını konu alan üç büyük tablosuna verilen ad: Philadelphia müzesi, Londra'daki National Gallery, Merion'daki Barnes vakfı. Yıkanan kadın ve erkeklerin işlendiği çok sayıda küçük tuvalin (1870'ten itibaren) ardından yapılan bu tablolar, ressamın, insan figürünü bir anıt gibi manzara ve atmosfer içine katma yolundaki en son çabasını ve büyük bir kompozisyonu "açık havada, renkli ve ışıklı gerçek bir Poussin'e" dönüştürme kaygısını yansıtır.

YIKANIRLIK a. Cev. hazl. Bir cevherin, fiziksel, özellikle de gravimetri yöntemleriyle konsantre edilebilme elverişliliği. ‖ *Yıkanırlık eğrisi*, bir malzemenin, kullanılan sıvının yoğunluğuna ya da malzeme içindeki katışkı oranına göre, yıkama işlemiyle konsantre edilebilmeye elverişliliğini gösteren eğri.

YIKANMA a. Yıkanmak eylemi.
—Pedol. Toprakta, çözünür halde (baz elementlerin ve silisin liçingi) ya da asıltı halde bulunan (killerin yıkanması) malzemelerin, genellikle düşey ya da aynı zamanda eğimli sürüklenmesi olayı. (Bu madde sürüklenmesiyle fakirleşen yüzey katları A_2 ya da E katları olarak belirtilir; B ise, zenginleşmiş ya da ilüviyal katları gösterir.)
—Tarım ve Pedol. *Toprak yıkanması*, toprakta ana kayadan (C) ve üst katlardan (A) daha killi bir birikim katının (B_t) ortaya çıkmasına neden olan tanecikli madde (kil ya da limon) göçü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tarım. Toprak yıkanması genellikle düşeydir. Yanlama da olabilir. Özellikle yüzeyseldir ve üst katların kil yönünden fakirleşmesine neden olur. Aynı toprak zincirinin üst katlarında yamaçlar boyunca maddelerin taşınması genel olayına, toprakların üst katlarını sinsi ya da hoyratça aşındıran erozyona karşıt olarak *eğik yıkanma* adı verilir.
Yıkanma, bir taraftan suyun akmasını sağlamak için toprağın yeterli nemlilikte olmasını, diğer taraftan da toprağı oluşturan maddelerin, verimi artırıcı öğelerin eriyiğe geçmesine elverişli olmasını gerektirir. Verimi artırıcı belirli bir element için, yıkanmanın şiddeti esasta iklime, toprağın tipine, elementin kendisine, diğer elementlerin oranına bağlıdır (örneğin, nitrat halindeki azot çok kolay yıkanabilir; buna karşın toprakta iyi tutulan fosfor çok güç yıkanır). Yıkanma ile köklerden uzaklaştırıldığından emilemeyen ve hasatta ürün ile birlikte giden maddelerin miktarı, toprağın kimyasal verimliliğinin korunması için gübre ile karşılanmak ister.

YIKANMAK → YIKAMAK.

YIKATMAK → YIKAMAK.

YIKAYICI a. Yıkama eylemini yapan kimse ya da aygıt: *Ölü yıkayıcısı.*
—Berbl. Bir berberde saçları yıkamakla görevli kişi.
—Kâğıtç. Bir kâğıt ya da karton makinesinin çeşitli organlarını temizlemek için kullanılan basınçlı su püskürtme düzeneği.
—Kim. Bir gaz içinde bulunan katı ya da sıvı parçacıkları yıkama sıvısı denen özel bir sıvıyla temasa sokarak ayırmaya yarayan aygıt.
—Kim. müh. *Pistonlu yıkayıcı*, bir cevherin ağırlığına bağlı olarak deriştirilmesini sağlayan aygıt; cevherin aygıt içinde oluşturulan almaşık dikey hareketi, ya sabit bir ızgara içinden geçirilen almaşık bir sıvı akımıyla ya da durgun bir sıvı içinde bulunan ve işlenecek maddenin üzerine konduğu bir ızgaranın almaşık olarak yer değiştirmesiyle sağlanır. ‖ *Pnömatik yıkayıcı*, pistonlu yıkayıcının çalışma ilkesine göre çalışan ancak sıvı yerine hava kullanılan ya da sıvının hareketinin almaşık bir ritimle gönderilen basınçlı havayla sağlandığı yıkayıcı.
—Oto. *Cam yıkayıcısı*, bir taşıtın ön ve arka camları ile ön far camlarına su ya da özel bir sıvı püskürterek, silecekların camları daha kolay temizlemesine yardımcı olan ve bir depo ile bir pompadan oluşan aygıt.
—Teknol. Sapında temizleme maddesinin konduğu bir bölüm olan ve halı, döşeme temizlemek için kullanılan, döner fırçalı, mekanik ya da elektrikli süpürge.

YIKAYICI AYI a. ÇAMAŞIRCI AYI'nın eşanlamlısı.

YIKI a. Yıkılmış bir kent ya da yapıdan geriye kalan taş, duvar vb.'nin tümü; ören, harabe: *Yıkılarda araştırma yapmak. Eski bir site yıkısı.*

YIKICI sıf. Bir şeyin zarar görmesine, bozulmasına, yıkıma uğrayıp ortadan kalkmasına yol açan kimse ya da şey için kullanılır; tahripkâr: *Her şeye karşı koyan yıkıcı bir tutum. Yıkıcı bir eleştiri. Yıkıcı girişimler.*
—Bot. Çok güçlü gelişmesiyle yeni bir topluluk oluştururken daha önce var olan bir bitki topluluğunu yok eden bitkiye denir. (Sözkonusu bitki yeni topluluğun kurucusu sayılır.)
—Ed. İğneleyici, tehlikeli ve zararlı bir yaklaşımda olan: *Yıkıcı eleştiriler.*
—Patol. Bir dokunun, bir organın tahribine neden olana denir.
◆ a. **1.** Devleti, toplumsal düzeni vb. yıkmaya çalışan kimse; bölücü: *Hükümeti devirmeye çalışan yıkıcılar.* **—2.** Yıkımcı, yıkmacı.

YIKICILIK a. Bir şeyi yıkma, yok etme, bozma; yıkan, bir şeyi bozup yok eden bir kimsenin, bir şeyin özelliği: *Yıkıcılık propagandası yapmak. Bölücü bir grubun yıkıcılığını anlatan bir film.*

YIKIK sıf. Yıkılmış olan; harap, viran: *Yıkık bir ev.*

YIKILMA a. Yıkılmak eylemi.
—Tekst. Kenarsız silindirler ya da çözgü leventleri kullanıldığında, çözgü ipliklerinin, bu silindir ya da leventlerin uçlarında üst üste binmesi sonucu oluşan yükselti.

YIKILMAK → YIKMAK.

YIKIM a. **1.** Yıkmak eylemi: *Gecekonduların yıkımına başlandı.* **—2.** Bir kimsenin, büyük bir zarara, başarısızlığa uğraması, umutsuzluğa düşmesi olgusu; buna yol açan olay, durum; felaket: *Bu beklenmedik harcamalar bizim için bir yıkım oldu. Bu uyuşmazlıklar partimizi yıkıma götürmekte. Kocasının evi terk etmesi bu kadın için bir yıkım olmuştu.* **—3.** *Yıkım olmak*, sözkonusu bir işse, bir kimse için büyük zarara, felakete yol açmak.
—Geom. *Yıkım kuramı*, fransız matematikçi René Thom'un (1972) geliştirdiği kuram. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İnş. Bir yapıyı ya da yapılar topluluğunu yer düzeyine kadar yıkmak eylemi: *Tarlabaşı yıkımları.*
—Psikan. *Yıkım dürtüsü*, dışa yönelik olması bakımından ölüm dürtüsü.
—ANSİKL. Geom. Yıkım kuramının büyük ayrıcalığı, yerbilim, biyoloji, ruhbilim ya da dilbilim gibi geleneksel olarak biçimlenemeyen alanlara uygulanabilmesidir. Böylece René Thom, bu hallerde bile olayların, belirli sayıdaki iç hale elverişli, parametrelerle denetlenebilir olduğunu göz önüne alarak, temel durumlara geometrik model vermenin olanaklı olduğunu doğrulamıştır.
Bir sistemin yapısal kararlılığı -sonsuz küçük tedirginliklere direnim- yerel yapıbilim karmaşıklığına katı sınırlar gerektirir: R. Thom'un güçlü düşüncesi buna dayanmaktadır. Çatışma ve iki yöne ayrılma olanağı bulunduğu durumları incelemek yeterli olur: bu durumda parametrelerin

değerlerine *yıkım değerleri* denir. "Potansiyel" fonksiyonunun minimumları arasındaki yerel kararlı durumlar sınıflanabilir ve 7 temel yıkımın dökümü elde edilebilir.

Yıkım kuramı düzlemden düzlem üzerine diferansiyellenebilir uygulamaların sınıflamasından kaynaklanır. Bu kuram, bir π kıvrımlı düzleminin bir P taban düzlemi üzerindeki izdüşümleriyle aynı basamaktan bir sınıflamayla görüntülenebilir: böylece iki yerel durum tipi ortaya çıkar:
—"kıvrım" yıkımı (şek. 1),
—"dönüm" ya da "büzgü" yıkımı (şek. 2).

Bütün olanaklı biçimlerin F kümesi üzerinde, biçimlerin bir "nitel" eşdeğerlik bağıntısını tanımlamak yeterlidir. Yapıca kararlı biçimler, tanım gereği eşdeğerlidir; bunlar türlü tipler halinde toplanırlar, bir tipten öbürüne geçmek için, süreklilik ilkesine göre, kararsız bir tiple karşılaşılır. (K) *yıkım kümesi* denen, bu kararsız biçimlerin kümesi, F nin kararlı tiplerini sınıflara ayırır.

Problemi yalınlaştırmak için bu durumda geriye ancak, daha kolay sınıflanabilen "yerel enine modeller" yardımıyla, K nin yerel geometrisini, elemanlarının her biri dolayında incelemek ve çeşitli enine modeller arasında eşdeğerlik problemlerine dikkat ederek bu modelleri "yapıştırmak" kalır.

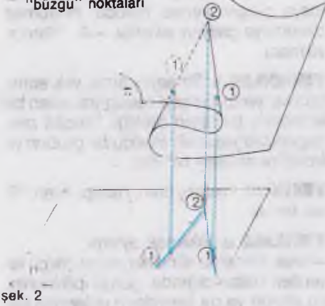
Somut olarak, yıkım kuramı, gözlemlenen olaylardan yola çıkarak bu olayların, hiç olmazsa bir bölümünün nedenlerine inmek olanağını verir.

① "kıvrım" noktaları

şek. 1

② "dönüm" ya da "büzgü" noktaları

şek. 2

yıkım kuramı

YIKIMCI a. Yapıların yıkım işini yapan kimse; yıkıcı, yıkmacı.

YIKINTI a. **1.** Yıkılmış bir şeyden artakalanlar, kalıntılar; enkaz: *Depremde yıkıntılar altında kalan bir kimse.* **—2.** Yıkılma, yıkım: *Uğradığı tüm yıkıntılara karşın ayakta kalabilen bir insan.* **—3.** *(Birine) yıkıntı olmak,* onu zarara sokmak (tkz.).

YIKIŞ a. **1.** Yıkmak eylemi ya da biçimi. **—2.** *Yörs.* Güreş: *Yıkış tutmak.*

YIKIŞMA a. Yıkışmak eylemi.

YIKIŞMAK gçz. f. *Yörs.* Güreşmek.

YIKKIN a. Yıkılmış ya da yıkılacak duruma gelmiş; harap.

YIKKINLIK a. Yıkkın olma durumu; haraplık.

YIKMA a. Yıkmak eylemi.
—Huk. *Yıkma kararı,* kamu güvenliği ve sağlığı, teknik ve öteki nedenlerle varlığı uygun görülmeyen yapıların yıkılması için idare organlarınca verilen karar. (Yasalara aykırı olarak, yapı izni alınmadan inşa edilen binalarla, tehlike yaratan bina ve bacaların yıkılmasına belediyeler karar verir.)

YIKMACI a. Bir yapıyı yıkma işini üstlenen ve yıkıntılarını satın alan kimse; yıkıcı, yıkımcı.

YIKMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (somut) yıkmak,* bir yapıyı çökertmek, parçalayıp dağıtmak, yerle bir etmek; tahrip etmek: *Askerler köprüyü bombalayıp yıktılar. Odayı genişletmek için duvarı yıkmak. Buldozerle eski evleri yıkıyorlar.* **—2.** *Bir insanı, bir hayvanı, bir ağacı vb. yıkmak,* onları yere düşürmek, devirmek: *Bir çelmeyle rakibini yere yıkmak.* **—3.** *Bir şeyi (soyut) yıkmak,* onu ortadan kaldırmak, varlığına son vermek, yok etmek: *Tüm engelleri yıkmak. Bu aksilik tüm tasarılarımızı, umutlarımızı yıktı.* **—4.** *Bir şeyi (soyut) yıkmak,* devirmek, ortadan kaldırmak: *Esas amaçları hükümeti yıkmaktı.* **—5.** *Bir kimseyi yıkmak,* ruhsal gücünü tüketmek, mahvetmek: *Üst üste uğradığı başarısızlıklar onu yıktı;* bir kimsenin bütçesinde büyük bir açığa neden olmak: *Okul taksitlerindeki artış bizi yıktı.* **—6.** *Bir şeyi (bir yere) yıkmak,* onu bir yana eğmek: *Kasketini sol kaşının üstüne yıkmış, naralar atarak geliyor.* **—7.** *Bir suçu, bir sorumluluğu vb. bir kimseye yıkmak,* onu o kimseye atmak, yüklemek, ondan onu sorumlu tutmak: *Hırsızlık yapıp suçu başkasına yıkmak. İşlenen suçların sorumluluğunu topluma yıkmak.* **—8.** *Yükü (bir yere) yıkmak,* onu gelişigüzel bir biçimde indirmek: *Atın üstündeki yükü kapının önüne yıktı.* **—9.** *Yıktın perdeyi eyledin viran,* (karagöz oyununda Karagöz'ün söylediği tekerlemeden genelleşerek) "iyi şeyleri de berbat edecek kötü bir davranışta bulundun" anlamında söylenir. || *Bir kimsenin hatırını yıkmak,* onu kırmak, gücendirmek.

◆ **yıkılmak** dönşl. f. **1.** Bir şey sözkonusuysa, herhangi bir nedenden dolayı ya da kendiliğinden çökmek, göçmek, devrilmek: *Depremde yıkılan duvarların altında kalmak.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, devrilmek, yığılmak; direnme, dayanma gücünü yitirmek: *Sıcaktan bayılıp üzerime yıkıldı. Dişini sık, yıkılma sakın.* **—3.** Bir şey sözkonusuysa, yok olmak, mahvolmak: *Yıkılan umutlar, düşler.* **—4.** *Yıkıl!,* defol, çek git: *Yıkıl git karşımdan, gözüm görmesin seni.* || *Yıkıla yıkıla,* düşecekmiş gibi, yalpalayarak: *Yokuşu yıkıla yıkıla çıkmış, orda kalmıştı.*

◆ **yıkılmak** edilg. f. Yıkmak eylemine konu olmak: *Savaşta yıkılıp yakılmış bir kent. Komutan, askerlere köprünün yıkılmasını emretti. Bütün işler onun üzerine yıkılıyor.*

◆ **yıktırmak** ettirg. f. Yıkmak eylemini yaptırmak: *Bahçe duvarını yıktırmak.*

◆ **yıktırılmak** edilg. f. Yıktırmak eylemine konu olmak: *Eski evlerin yıktırılmasına karşı çıkmak.*

YIKTIRILMAK → YIKMAK.

YIKTIRMAK → YIKMAK.

YIL a. **1.** Dünya'nın Güneş çevresindeki dolanım süresine eşit sayılan uzlaşımsal zaman; sene. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir gezegenin Güneş çevresindeki dolanımını tamamlama süresi: *Mars yılı. Merih yılı.* **—3.** Dünya'nın Güneş çevresindeki dolanımına denk gelen ve 1 ocakta başlayıp 31 aralıkta sona eren on iki aylık süre; sene: *Yılın başı, yılın sonu. Yeni yıl. Yılın dört mevsimi. Bu yıl iyi başladı. Bu yıl, geçen yıl, gelecek yıl. Her yıl bir ağaç diker. Hangi yılda doğdunuz?* **—4.** Asıl sayı sıfatlarıyla birlikte, bir kronolojik sisteme, çoğunlukla da gregorius takvimine göre tarihi belirtilen dönem; sene: *Pompei İ.S. 79 yılında yok oldu. 1453 yılı. 1914-1918 savaş yılları.* **—5.** Başlangıcı belli olmayan on iki aylık süre; sene: *İki yıl süren bir iş. Bu tasarıyı gerçekleştirmek için on yıl çalıştı. Yurtdışında kaç yıl kaldınız? Birkaç yıldır ayrı yaşıyorlar.* **—6.** Bir şeyin başlangıcından itibaren ele alınan on iki aylık dönem; sene: *Savaşın ilk yılları. Hükümdarlığının son yıllarında zaferden zafere koşmuştu.* **—7.** Belli bir alanda iz bırakan olaylar bakımından ele alınan on iki aylık süre; sene: *Kötü bir yıl. Kıtlık ve savaş yıllarını anımsamak. Mahkûmiyet yılları.* **—8.** Bir etkinliğin gerçekleştirildiği, 1 ocakta ya da başka bir tarihte başlayan on iki ay ya da çoğunlukla daha az süren dönem: *Adli yıl. Ders yılı. İki yıl hukuk öğrenimi gördükten sonra okulu bıraktı.* **—9.** ... *yılı,* bir şeyin ya da kimsenin onurlandırıldığı yıl: *Çocuk yılı. Kadın yılı.* **—10.** *Yıl on iki ay,* yıl boyunca, sürekli olarak. || *Yıl uğursuzun,* hakkı olmadığı şeyleri kendisine sağlanan olanakla elde eden ya da layık olmadığı halde beğenilip övülen kimse için söylenir. || *Yıldan yıla,* sürekli bir biçimde yavaş yavaş artarak. || *Yılın adamı,* başarısıyla yıl içinde kendisinden en çok söz ettiren kimse. || *Yıllar,* çok uzun bir süre: *Köprünün yapımı yıllar sürdü;* iyelik ekiyle, ömrün uzunca bir bölümü: *Ona, bu işe yıllarımı verdim.* || *Yıllar yılı,* yıllardan beri: *Yıllar yılı onu gerçek bir dost bilmişti.*
—Eğit. *Öğretim yılı,* okulların açılması ile kapanması arasında geçen zamana verilen ad.
—Kronol. *Yıl başı* → YILBAŞI.
—Takvim. *Adi yıl,* 365 gün süren olağan yıl.
—Tar. *Çılgın Yıllar,* Müttefikler'in 1918'deki zaferinden sonra başlayan ve 1929 bunalımına kadar süren dönem. (Bu dönem, Kuzey Amerika göreneklerinin ve kültürünün [yitik kuşak, müzik, dans, moda, sinema, radyo vb.] etkisinde, Paris'in merkezlik ettiği sanatsal bir kaynaşmayla ve geçmişten kesinlikle kopmuş bir kesim burjuvazinin gösterişçi ve masraflı tüketimiyle belirginleşir.)
—ANSİKL. Yer'in Güneş çevresindeki dolanım süresi (ya da Güneş'in Yer çevresindeki görünür hareketi) yılı tanımlamaya yarar. Seçilen ve yıldızlara oranla sabit ya da hareketli olan başlangıç zamanına göre süreleri birbirinden az farklı çeşitli yılların tanımı elde edilmiştir.

• *Dönencel yıl,* Güneş'in ilkbahar ılım noktasından (γ noktası) art arda iki geçişi arasında geçen zamandır. Daha doğrusu, γ noktasının *ortalama konumu* denilen ve bu noktanın, uğrüm* denilen bütün devinii hareketleri dışında, yalnız ılım noktaları devinmesinin* düzgün gerileme hareketi göz önüne alınarak elde edilen konumdan Güneş'in art arda iki geçişi arasındaki zamandır. Ortalama dönencel yıl, yüzyılda 0,53 sn azalarak, zamanla değişir. 1900 yılının başında (1900,0 dönemi), gökgünlüğü (efemerit) saniyesini tanımlamak için göz önüne alınan süre (1900 için, ortalama dönencel yılın 1/31556925,974 7'sine eşit), ortalama dönencel yılın süresidir. Dönencel yılın bu süresi, kabaca, 365 g 5 sa 48 dak 46 sn, yani 365,242 2 gündür. Çok kesin olmayan bir sonuçla yetinilirse, Güneş'in konumunu yıldızların konumuyla karşılaştırmak yeterlidir. Sezar zamanında (365,25) ve XVI. yy.'da (365,242 5) takvimde* yapılan Gregorius reformu sırasında bu süre yaklaşık olarak biliniyordu.

• *Yıldız yılı,* Güneş'in görünür yörüngesi üzerindeki aynı noktadan art arda iki geçişi arasındaki zamandır (Güneş'in boylamı, tutulum üzerinde, 360° artan sabit bir noktadan itibaren hesaplanır). Yıldız yılı, ortalama dönencel yıldan, Güneş'in ılım noktasının ortalama devinmesine eşit bir yayı (50″,256) katetmesi için gerekli zaman kadar farklılık gösterir. Bu kısa süre için, basit bir orantıyla 0,0141 g, yani 20 dk 23 sn elde edilir. Böylece yıldız yılı, 365,256 3 ortalama güneş günü, yani 365 g 6 sa 9 dk 9 sn'dir.

• *Ayrıksı yıl,* Güneş'in görünür yörüngesinin günberi noktasından art arda iki geçişi arasındaki zamandır. Güneş yörüngesinin büyük ekseni, kendi düzlemi içinde ve doğru yönde yılda yaklaşık 11″ döndüğünden, ayrıksı yıl ile yıldız yılının süreleri arasında, en fazla, 4 dk 45 sn'lik bir fark vardır.

• *Gökbilim yılı*'nın süresi ortalama dönencel yılın süresine eşittir ve uzlaşımsal olarak Güneş'in ortalama boylamı belirli bir değere (sapınç düzeltmesi de hesaba katılarak 280° kabul edilmiştir) ulaştığı anda başlar (dünyanın her yerinde aynı). Bu an, artık yılların düzenlenmesi sayesinde, her yıl "1 ocak" denilen tarihe ya da bir gün öncesine rastlar.

• *Sivil yıl,* belirli bir saat dilimine bağlı

olan belli bir ülke için, 1 ocak günü, bölge zamanına göre saat 0'da başlar. Eski insanların bir bölümü, on iki, on üç kamer ayı kabul ederek, zaman ölçüsünü Ay'ın hareketlerine göre ayarlamışlardı. Bunlar ayrıca, hem *sinodal* kamer ayları (iki gökcisminin hareketleri göz önüne alınarak Ay'ın Güneş'e göre görünür konumları), hem de *yıldız* kamer ayları (Ay'ın Yer çevresindeki dolanımı, Güneş'in neden olduğu evrelerin görünür değişimleri bir yana bırakılırsa) olarak da biliniyordu.

Genel olarak, ay-güneş yılı, takımyıldızlarla birlikte gece ayarlamalarını yapabilmek için göçebe ve kırsal bir yaşam biçimine uyarlanmıştı. İ.Ö. III. binyıl'da Mısır'da, İsa'nın doğumundan oldukça önce Babil'de, İran'da ve Çin'de, Orta Amerika'da yaşayan Mayalar'da (ve aynı modeli kabul eden her yerde; 360 gün + uğursuz sayılan 5 gün) kullanılan Güneş yılı burçlar kuşağıyla birlikte daha yerleşik ve her şeyden önce tarımsal bir yaşama geçişi simgeler.

Yıl tanımlamaları ayrıca zaman içinde de değişmiştir ve günümüzde, ülkelere ve bu ülkelerde egemen olan dinlere göre de değişiklik göstermektedir.

• *Şabbat yılı,* yahudi takviminde her yedi yılda bir gelir. Şabbat gününü dinlenme günü olarak kabul eden halk bu yıl süresince toprağı dinlenmeye bırakır.

• *Büyük yıl,* ya da *kusursuz yıl,* ya da *dünya yılı,* Kaldeliler'de, tüm gezegenlerin aynı göreli konumlarda (aynı doğrultuda) bulunduğu dönemden önceki döneme denk düşüyordu. Buna benzer bir döneme 17 milyar yıldan daha uzun bir süre verilmiştir.

• *Olimpik yıl,* Eski Yunanlılar'da, bir olimpiyadın dörtte birine eşdeğerdi.

Tarihin başlangıcından bu yana, kimi olayları, yıl kavramından ayrı olarak tarihlendirmeye yarayacak (artık yılların getirdiği karışıklıklar nedeniyle) genel bir kronoloji gereksinimini karşılamak üzere, gökbilimciler, günümüzde İ.Ö. 4713 yılına kadar giden ve düzenli olarak 36 525 günlük yüzyıllardan oluşan *Julius* dönemini kullanırlar.

Mısırlılar, Güneş'in dolanımından 6 saat önce sona eren ve tam 365 gün çeken kendi sivil yıllarını kullanıyorlardı. *Belirsiz yıllar* denilen bu yılların ancak 1461 tanesi geçince (Sothis dönemi) sivil yıl ile gökbilim yılı arasında bir uyuşma gerçekleşiyordu.

Romalılar'ın, Romulus tarafından oluşturulan, Numa tarafından geliştirilen ve Güneş'le olan uyumunu korumakla görevli din adamları tarafından altüst edilen sivil yılı, Sezar tarafından yeniden düzenlendi. (→ *Julius* TAKVİMİ.) Sezar, ilkbaharın başlangıcını ılım anına rastlatmak için, içinde bulundukları yıla (İ.Ö. 45) 85 gün eklemek zorunda kaldı; bu da, 445 günlük yıla *karışık yıl* adının verilmesine neden oldu.

Kilise, sivil gereksinimler için Julius yılını kabul etti, ama ama dini bayramları belirlemek için Ay yılı ile Julius yılını bir arada kullandı. Dönencel yıl ile Julius yılı arasındaki uyuşmazlık nedeniyle (1582'de 10 gün), Gregorius XIII yeni bir takvim reformuna girişti. (→ *Gregorius* TAKVİMİ.)

Ruslar, günümüzde 13 gün kadar gerileyen Julius yılını 1918 şubatına kadar kullanmışlardır.

Eski Yunanlılar'ın sivil yılı, hem Ay hem de Güneş yılı'ydı. Saat bölümlerini ihmal eden Yunanlılar, almaşık olarak 29 ve 30 gün çeken 12 aylık bir dizi oluşturdular; buna göre bir yıl 354 gün çekiyordu. Güneş'in ve Ay'ın hareketleri arasında bir uyum sağlamak için, her 19 yıllık dönem, *embolismos* denen, 13 aylık 7 yıl içeriyordu. Bu şekilde, her 20. yıl, yaz gündönümünün izlediği neomenia'da başlıyordu.

Yıl başlangıcı çok değişiktir. Romulus 1 mart, Numa ve Sezar 1 ocak olarak tespit etmiştir. Charlemagne döneminde de yıl başlangıcı 1 marttır; XII. yy.'da Kilise yılın 1. gününü aziz cumartesi olarak saptamıştır; Charles IX ise 1 ocağı seçmiştir. 1 ocakta başlayan Gregorius yılı 1806'da yeniden düzenlenmiştir. Yahudiler de yıla, pazar, çarşamba ve cumaya rastlamıyorsa, Paskalya'da başlarlar.

Ay'a göre düzenlenen *müslümanların yılı* (hicri* yıl), art arda 29 ve 30 gün çeken 12 aydan oluşur (354 gün). Ancak kamer ayı (29 g 12 sa 44 dk 2,9 sn) ile müslümanların itibar ettikleri ay (29 g 12 sa) arasındaki fark (44 dk 2,9 sn) dolayısıyla 30 yılda 11 g 17 dk 24 sn'lik bir fark meydana gelir. Bundan dolayı 30 yıllık devrelerde ötekilerden 1 gün daha fazla olan 11 yıl vardır (fazla günü olan yıla sene-i kebise denir). Bu artık yıllarda zilhicce ayı 30 gün çeker. Böylece müslümanların 30 yılı yaklaşık olarak 30 kere 12 kamer ayına eşittir İslami yıl muharrem ayının birinci günü başlar. Müslümanların dinsel günleri (kandiller, ramazan, ramazan ve kurban bayramları) bu yılı temel alan hicri takvime göre belirlenir.

Montpelier yılanı
(Malpolon monspessulana)
[zehirli; yaklş. 2,40 m]

denizyılanı (dişi)
[*Laticauda colubrina*]
(zehirli; yaklş. 1 m)

YILAN a. **1.** Bedenini yanlara doğru dalgalandırarak yer değiştiren, uzun gövdeli, ayaksız sürüngen. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Sinsice ve haince kötülük eden kimse: *Onun masum görünümüne aldanmıştım, oysa yılanın biriymiş.* **—3.** *Yılan gibi,* soğuk; hainliği davranışlarına yansıyan, sevimsiz kişiler için kullanılır. ‖ *Yılan gibi sokmak,* bir kimseye sinsice zarar vermek, kötülük etmek. ‖ *Yılan gömleği, kavı,* yılanların üzerinden sıyrılarak düşen üst deri. ‖ *Yılan hikâyesi,* bir türlü sona ermeyen, uzayıp giden sorun. ‖ *Yılan kemiği,* işleyeni sürekli tedirginlik içinde bulunduran suç. ‖ *Yılana ağı veren,* kötülük yapacak kişiye yol gösteren, ona akıl veren kimse için kullanılır. ‖ *Yılanın kuyruğuna basmak,* kötü bir kimsenin kötülük yapmasına yol açacak bir davranışta bulunmak.

—Deric. Yılan derileri, türlerine göre çok çeşitli olan renklerinin dekoratif özelliği bakımından aranılan deri türlerindendir. Bunlar özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın büyük yılanlarıdır (piton, boa, kobra, anakonda vb.). Bu yılanlardan elde edilen deriler, sepilendikten ve renklendirme işleminden geçirildikten sonra maroken eşya yapımında kullanılır.

—Din. tar. *Tunç yılan,* Musa'nın yetiştirdiği yılan. Yehova'ya iman etmeyen İbraniler, bu yılana baktıkları zaman iyileşiyorlardı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Giz. bil. Yaşamın ve bağlantılı olarak ölümün, gece değerlerinin ve dolayısıyla ışığın, erkekteki dişilin simgesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. *Tüylü yılan,* genellikle küesal kuşunun tüyleriyle betimlenen kolomböncesi meksika tanrısı Quetzalcoátl'a verilen ad.

—Uluslarar. ikt. *Avrupa para yılanı,* Avrupa Ekonomik topluluğu'na üye devletlerin katıldıkları ve bunların paraları arasında belirli paritelere göre bağlantı kuran para sistemi. (1972'de Basel* anlaşmalarıyla kurulan Avrupa para yılanı, 1979'da yerini Avrupa para sistemi'ne bıraktı.)

—Zool. *Deniz yılanı* → DENİZYILANI. ‖ *Kör yılan* → KÖRYILAN. ‖ *Su yılanı* → SUYILANI. ‖ *Yılan deliği,* yılanın çıktığı delik. ‖ *Yılan gömleği,* yılanların bedenini kaplayan ve her yıl yenilenen deri kılıf.

—ANSİKL. Yılanlar çok uzun gövdeli ve ayaksızdırlar. Daha çok ekvator ve dönenceler bölgesinde ve sıcak ılıman bölgelerde yaşar, kertenkelelerle birlikte pullusürüngenler takımını oluştururlar. Kertenkeleler gibi yılanlarda da enlemesine bir dışkılık yarığı ve erkeklerinde çiftleşme organı olarak iki hemipenis vardır. Bazı kafa kemikleri, özellikle altçeneyi askıda tutanlar çok hareketli olduğundan çok iri avları bile yutabilirler; dişler küçük ve sivri, omurlar öndenobrukludur; ayak-bacak iskeleti hiçbir zaman yoktur, ama boğagiller gibi en ilkel türlerinde kalça kemeri kalıntısına rastlanır. Gözde, bu hayvanlara sabit bir bakış sağlayan saydam bir pul örtüsü bulunur. Bedeni kaplayan deri pulları genellikle küçüktür ve kemikleşmiş deri levhaları asla bulunmaz. Genel olarak hepsinde yalnız sağ akciğer bulunur: akciğer çok uzundur ve bir hava kesesiyle sona erer.

Yılanlar bedenlerini sağa sola dalgalandırarak yer değiştirirler; uzun ve sayıca çok olan kaburgalar, yerden destek alarak bu tip harekete yardımcı olurlar. Yılanlar yırtıcı hayvanlardır; çoğunda zehir bezi vardır ve diş düzeni, bu bezlerle bağlantılı olarak türleri sınıflandırmaya yarar: ze-

YILANLAR

üç yılan türünde diş düzeni

pitonun kafası
oluksuz dişli

Gabon engereğinin kafası
öndenoyuklu dişli

Montpelier yılanı
gerideoyuklu dişli
zehir dişleri çenenin arkasında
(ağzına parmak sokmamalı)

değişik baş tipleri

çukurcuk
(kızılaltı ışın algılayıcı)
mızrakkaşlı Asya çıngıraklıyılanı

Cerastes

engerek

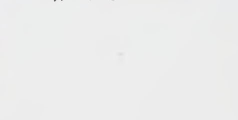
engerek ile suyılanını ayıran özellikler

mokasen (erkek)

mokasen (dişi)

Typhlops ya da köryılan

YILANLAR

Kuzey Amerika mercanyılanı
(Micrurus fulvius)
[zehirli; yaklş. 1 m]

eskülap yılanı (dişi)
[Elaphe longissima]
(zehirsiz; yaklş. 1,60 m)

şah kobra
(Hamadryas hannah)
[zehirli; yaklş. 6 m]

hir dişi bulunmayan oluksuzdişliler; zehir dişi arkada bulunan gerideoyuklular (insan için tehlikeli olmayan yılanlar): zehir dişi çenenin önünde bulunan öndenoyuklular; bu son iki öbekte zehir dişinin önünde zehirin akmasına yarayan bir oluk bulunur; oluklu zehirdişlilerde bu oluk kapanarak kanala dönüşür ve zehir dişi sokucu bir organ olur.

Yılanlara özgü duyu organları arasında şunlar sayılabilir; Jacobson organları (ek koklama keseleridir; ağız boşluğunun tavanına açılır; çatal dilin sivri uçları bunlardaki deliklere girince, hareket sırasında dilin topladığı kokular bu organlarca çözümlenir); gözlerle burun arasında bulunan çukurcuklar (bunlar sayesinde yılanlar kızılatı ışınları algılar, avları sıcakkanlıysa onların yerlerini belirleyebilirler). Yılanların çoğu yumurtlayıcıdır ve parşömenimsi kabuklu yumurtalar yaparlar; engerekler gibi bazı türlerse kuluçkalı vivipardır.

Yılan büyüleyicisi (1907)
"Gümrükçü" Rousseau'nun yapıtı
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

2 700 kadar yılan türü bilinmektedir. Fosil biçimleri enderdir ve yılanların varanlar gibi özel bir kertenkele öbeğinden türemiş olması da tartışmalıdır. Yılanlar üç öbeğe ayrılır: ilkel *Scolecophidia* (*Typhlopidae* ve *Leptotyphlopidae*), *Henophidia* (örnek tipi boayılanı) ve daha gelişmiş zehirli yılanlar olan *Caenophidia*. Bu sonuncular dört önemli familyaya ayrılır: suyılanıgiller, kobragiller, denizyılanıgiller, engerekgiller.

—Din. tar. *Tunç yılan*, Sayılar kitabı'nda (XXI, 4-9), çöldeki uzun yolculukları sırasında İbraniler'in, Yehova'ya iman etmemelerinin cezasını, zehirli yılanlar tarafından sokulmakla ödediklerinden ve birçoğunun öldüğünden söz edilir. Bunun üzerine Musa, "tunç yılan" yetiştirdi ve onu bir direğe bağladı. Bu yılana bakan herkes iyileşiyordu. Bu metin, daha İ.Ö. XIII. yy.'dan önce Sina yarımadasında işletilen bakır madenleriyle ilintili olabilir. Kaldı ki, zehirli yılanların sokmasına karşı bir tılsım olarak kabul edilen bakır yılanlar bulunmuştur. İyileştirici bir tanrı simgesi olan sopaya dolanmış yılan, Doğu ve Akdeniz Antikçağı'nda sık rastlanan bir tasvirdir (Asklepios'un sopası). Hıristiyan geleneği bu simgeyi kendisine imanla bakanları kurtaran çarmıha gerilmiş İsa'nın önbelirtisi olarak ele aldı.

—Giz. bil. Eski Yunanistan'da yılan tıpla, sanatlarla ve şiirle birleştirildi. Uzakdoğu ve arap âlemlerinde de bu simge kutsandı ve olumlu değerleri üzerinde duruldu. Ancak yahudi-hıristiyan gelenekte bu ikiyanlılık da reddedildi ve yılan Şeytan'la bir tutuldu (buna karşılık gnosisçi tarikatlar, yılana büyük bir saygı gösterdi). Haham geleneğinde Tekvin yılanı, kolları ve bacakları olan ve büyük tarihöncesi kertenkeleler cinsinden bir yılan olarak kabul edildi.

YILAN, boylamasına çok geniş bir alanı kaplayan ve Yılancı takımyıldızı tarafından iki parçaya (Yılanın Başı [Serpens caput] ve Yılanın Kuyruğu [Serpens cauda]) ayrılmış ekvatoral takımyıldız. En parlak yıldızı olan *Unuk*'un kadiri 2,7'dir. Sıradan küçük bir dürbünle bu takımyıldızda gözlemlenebilen ilginçlikler arasında, özellikle M5 küresel kümesi, bir bulutsunun içinde yer alan M16 açık kümesi ve kadiri, 357 gün içinde 14 ile 5,6 arasında değişen R Serpentis değişken yıldızı sayılabilir. (→ GÖK haritası.)

YILAN adası, K.-B. Karadeniz'de, Tuna nehrinin deltada ayrıldığı üç koldan en genişi olan Kilia kolu önünde, kıyıdan yaklaşık 30 km açıkta küçük ve alçak ada.

YILAN adası, Ege denizi'nde Çanakkale boğazının G. ağzı ile Bozcaada arasındaki Tavşan adalarını (antik *Kalydne*) oluşturan küçük adaların en D.'da ve kıyıya en yakın olanı 0,08 km². Nüfuslanmamıştır.

Yılan büyüleyicisi, Henri Rousseau'nun tablosu (1,67 × 1,89 m; 1907; Louvre). Çağdaş öncü resim araştırmalarının dışında kalan süsleme amaçlı düşsel "cangıl" örneğini sergileyen yapıt, halk kökenli göze hoş gelen bir resim yapım tekniğini ve evrenle uyuşumun en derin simgelerini bir araya getirir.

Yılan düğümü *(le Nœud de vipères)*, F. Mauriac'ın romanı (1932). Yapıtta, ailesinden intikam alma tutkusuyla yanıp tutuşan bir insanın, yaptığının karşılığı olarak ailesi için kin duyulan bir kimse haline gelişi anlatılır.

YILAN YİYEN KEÇİ a. Zool. BURMA BOYNUZLU KEÇİ'nin eşanlamlısı.

YILANBALIĞI a. **1.** Geniş anlamda, yılanbalığımsılar takımının yılanbalığıgiller familyasına giren türlerin ortak adı. (Denizde üreyen bu balıkların yavruları tatlısuda büyür.). **—2.** Dar anlamda, yılanbalığıgiller familyasının Türkiye sularında bulunan tek türü *Anguilla anguilla*'ya verilen ad.

—ANSİKL. Yılanbalığı *(Anguilla anguilla)* yapışkan bedenlidir (çok küçük pulları mukus bakımından zengin bir deri altında gizlidir) ve yılana benzer; sırt ve kuyrukaltı yüzgeci çok uzundur, eşkenar dörtgen biçimdeki kuyruk yüzgeciyle birleşir; karın yüzgeci yoktur; altçenesi çıkıntılıdır. Çok küçük kapakçık delikleri bu balıkların suyun dışında yaşamalarına ve nemli çayırlarda hareket etmelerine olanak verir.

Yılanbalığı tatlısuda on yıl ya da daha çok yaşadıktan sonra gümüşsü bir görünüm kazanır ve sonbaharda aşağı göçe başlar. Haliçlere girer ve eşeysel ürünleri olgunlaşınca Sargasso denizi'ne ulaşır: Sargasso denizi'nde, mart-nisanda, çok derinlerde, 7 °C sıcaklıkta ve tuzluluğun ‰ 35,5 olduğu kesimde ürer.

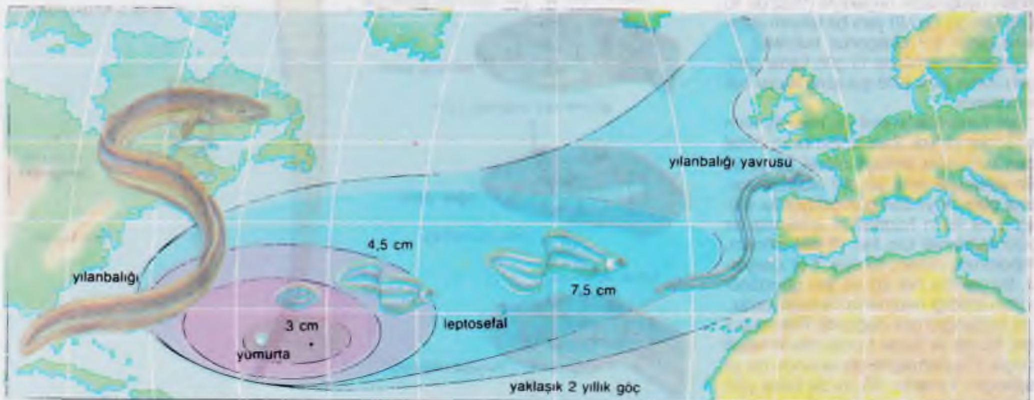
Saydam leptosefal larvalar yumurtalardan çıkar; Atlas okyanusu'nun büyük ilerleme döneminde, 2-3 yaşındaki balıklar Avrupa kıyılarına ulaşır. Bu sırada uzunluğu 7-8 cm olan leptosefaller, silindir biçiminde gövdeli yılanbalığı yavrusu'na dönüşür. Boyu 10 cm'yi bulan yavrular bol bol beslenirler (yengeçleri, tatlısu ıstakozlarını, karidesleri, salyangozları, kurbağaları, balık yumurtalarını yerler) ve saydam bedenleri yavaş yavaş renklenir. 6-20 yaşlarında cinsel olgunluğa erişen yavruları balıkçılar ırmaklarda bol bol avlar.

Gene Sargasso denizi'nde Amerika yılanbalığı *(A. rostrata)* ürer. Özellikle Hint okyanusu ile Büyük Okyanus'un tropikal kesimlerinde birçok başka yılanbalığı türü daha vardır.

Tatlısularda olgunlaşan yılanbalıkları denize indikleri sırada, ırmak, göl ve denizkulaklarının ağzında kurulan özel dalyanlarla, çökertme ağlarıyla, çeşitli pinterlerle, dip paraketeleriyle ve oltayla avlanırlar. Yılanbalığının eti çok lezzetlidir: taze, donmuş, füme, tuzlu, marinat, konserve olarak tüketilir.

Yılanbalığı serumu *ihtiyotoksin* adı verilen, tehlikeli bir zehir içerir: bu zehir, zerk

yılanbalığının Sargasso denizi'nden Avrupa'ya yaptığı göçün evreleri

edildiği hayvanın sinir sistemini etkiler. Ne var ki, yılanbalığının yenmesi hiç tehlikeli değildir.
—Mutf. *Yılanbalığı pilakisi,* zeytinyağında kızartılmış, kırmızı şarapla bir iki taşım kaynatılmış ve sarımsak katılmış yılanbalığı yemeği. (Provence mutfağı.)

YILANBALIĞIANASI a. Avrupa'nın soğuk denizlerinde yaşayan, yılansı bedenli kemiklibalık. (Çıplak derili, sırt ve kuyrukaltı yüzgeci çok uzun, kıyılarda ve hatta acısularda yaşayan, vivipar bir balıktır. Bil a. *Zoarces viviparus; Zoarcidae* familyası; boyu 45 cm.)

YILANBALIĞIGİLLER a. Zool. Üyeleri genellikle sıcak ve ılık denizlerde bulunan, bedenleri yılana benzeyen kemiklibalıklar familyası. (Cinsel olgunluğa gelinceye kadar tatlısularda yaşayan yavruları, cinsel olgunluğa ulaşınca üremek için denize inerler. Karadeniz dahil bütün Türkiye denizlerinde bulunan tek bir türü vardır: yılanbalığı*. Bil. a. *Anguillidae;* yılanbalığımsılar takımı.)

YILANBALIĞIMSILAR a. Örnek türü yılanbalığı olan kemiklibalıklar takımı. (Üç alttakıma ayrılır: *Anguilloidea* [yılanbalığı, murana], *Congroiden* [mığrıbalığı], *Nemichthyoiden* [derin deniz yılanbalıkları]. Bil. a. *Anguilliformes* ya da *Apodes.*)

YILANBAŞI a. At takımlarına süs olarak takılan bir tür deniz böceği kabuğu.

YILANBOYUNLUKAPLUMBAĞAGİLLER a. Üyeleri Güney Amerika'da ve Avustralya'da yaşayan, boynu yılana benzeyen tatlısu kaplumbağası familyası. (Bil. a. *Chelyidae.*)

YILANCI, Yılan* takımyıldızının iki parçası arasında yer alan ekvatoral takımyıldız. 60 ıy uzakta bulunan ana yıldızı Ras Alhague'nin kadiri 2,1'dir. Yılancı takımyıldızının *φ Ophiuchi* yıldızı ise karmaşık geniş bir molekül* buluntunun ortasında yer alır. (→ GÖK haritası.)

YILANCIK a. Streptokokların neden olduğu akut deri enfeksiyonu. (Eşanl. [illegible].)
—ANSİKL. Bir zamanlar, zayıf dirençli bazı kişilerde (ihtiyarlar, diyabetikler, alkol bağımlıları) sık görülen ve ağır bir hastalık olan yılancık, bugün çok seyrek rastlanılan ve tedavi edildiği takdirde hemen hemen her zaman gidişini iyicil tamamlayan bir hastalık olmuştur. Şimdiki tek sorun, ağır olmaktan daha çok üzücü olan, ikide bir nükseden biçimleridir. Yılancık, her zaman A grubu bir streptokoka (beta hemolitik) bağlı bir enfeksiyondur. Mikroplar altderiye bazen göze görünen (yara, ülser), çoğu zaman da ortaya çıkarılması zor bir kapıdan girer.
Yüzdeki yılancık en sık görülenidir. Başlangıcı birdenbire 40° yüksek ateş ve titremedir. Çoğu zaman yavaş yavaş yayılan, şarap kırmızısı renginde bakışımlı bir plak görünür. Çevresi belirgin bir kıvrımla sınırlanmıştır. İltihabın tüm belirtileri görünür; ağrı, şiddetli ödem, kırmızılık, yerel ısının yüksekliği. Antibiyotiklerin (penisilin, makrolitler) etkisiyle hastalık hızla iyiye yönelir.
Yılancık, başka yerlerde, özellikle bacaklarda da görülebilir. Nükseden yılancığa gelince, farkına varılmamış bir diyabeti ya da bir streptokok odağını (diş, bademcik, sinus) aramayı gerektirir. Ne yazık ki, bu araştırma çok zaman bir sonuç vermez.

YILANCIL a. Daha çok yılanla beslendiği için bazen *ibis**'e verilen ad.

YILANDİLİ a. **1.** Sporkeselerinde mekanik tabaka olmayan küçük eğreltiotu. (Bil. a. *Ophioglossum*) —**2.** Tropikal bölgelerde yetişen, metrelerce uzunlukta tırmanıcı eğreltiotu. (Bazı türleri arasına girilemeyecek kadar sık bir örtü oluşturan bu cinsin birkaç türü seralarda yetiştirilir. Bil. a. *Lygodium.*)
—ANSİKL. Yılandilinin boyu ender olarak 20 cm'yi geçer; klorofilli bir tek yaprağı (kısır) ve bunun ortasından çıkan, belki de yaprak kökenli, spor veren bir başağı vardır. Kalın çeperli sporkeseleri çatlama mekanizmasından yoksun olup, enlemesine bir yarıkla açılır.

YILANDİLİ a. Ortaçağ'da prens sofralarında yemekleri denemek ve zehir olup olmadığını anlamak için kullanılan muska.

YILANKARTALI a. İri bedenli, sürüngenleri ve özellikle de yılanları avlayıp yediği için yararlı sayılan ve birçok ülkede koruma altına alınmış gündüzyırtıcısı. (Bil. a. *Circaetus gallicus;* gündüzyırtıcısıgiller familyası.)
—ANSİKL. Senegal ve Etyopya'da kışı geçiren yılankartalı, ağaç tepesinde yuva yapar. Tek bir yumurta üzerinde bir buçuk ay süreyle kuluçkaya yatar. Başta engerekyılanları olmak üzere, kurbağalar, böcekler ve kurtlarla beslenir.

YILANKAVİ sıf. Dolanarak, kıvrılarak giden: *Yılankavi sokaklar.*
—Patol. Bir yandan iyileşirken öte yandan yayılmaya devam eden, yılan gibi kıvrılan deri ya da mukoza hastalıklarına (ülser, yılancık, apse, fistül) denir.

YILANKÖKÜ a. Kütüğü yatay köksaplı, sap ucunda başak biçiminde güzel toplu pembe çiçekli bitki. (Bil. a. *Polygonum bistortum;* karabuğdaygiller familyası.) [Kurtpençesi de denir]

YILANKURDUBALIĞI a. Yılankurdubalığıgiller familyasının Türkiye denizlerinde bulunan üç türüne verilen ortak ad.
—ANSİKL. Genellikle sıcak ve ılık denizlerin 250 m'ye kadar inen çamurlu, kumlu, taşlı diplerinde kıyıya yakın yaşayan bu balıkların bedenleri yılana benzer. Üstçeneleri altçenelerinden biraz uzundur. Etçildirler. Bilimsel adları: *Dalophis imberbis* (boyu 50 cm'ye kadar); *Ophisurus serpens* (2,5 m'ye kadar); *Ophichthus rufus* (60 cm'ye kadar).

YILANKUŞU a. Bazen anhinga*'ya verilen ad.

YILANLAR a. Uzun ve silindir biçimli gövdeli, çatal dilli, ayaksız, pullu sürüngenler alttakımı. (Yılanlarda gözkapağı bulunmadığı gibi kulak davulu da yoktur. Baş iskeleti hafif ve eklemlidir. Kemisinde, ağızda, zehir bezlerine bağlı olan ya da olmayabilen zehirdişleri vardır. Sol akciğerleri genellikle körelmiştir. Skink ve babaköş gibi ayaksız kertenkeleler de bunlara benzer, ama onlar yılan değildir. Bil. a. *Ophidia.*)

Yılanların öcü, Fakir Baykurt'un romanı (1959). Burdur'un küçük bir köyünde yoksul Kara Bayram'ın uğradığı haksızlıkları; Muhtar'la varlıklı Haceli'nin haksızlık ve saldırılarına Bayram'ın anası Irazca'nın direnişini konu edinir. Yaşlı kadının başkaldırmasıyla köydeki yılanların kendilerini ezenlere karşı koyması arasında benzerlik kurulur. Köy gerçeklerini, doğanın ve insanların acımasızlıklarını sergileyen roman *Cumhuriyet* gazetesinin Yunus Nadi roman mükâfatı birinciliğini aldı (1958); filme alındı (M. Erksan, 1962; Ş. Gören, 1985); tiyatroya uyarlandı (E. Orbey, 1966).

Yılanlı kale ya da **Şahmeran kalesi,** Adana'nın Ceyhan ilçesinde, Misis'in K.-D.'sunda, kervan yolu üzerinde ortaçağ kalesi, Bizanslılar ya da Haçlılar tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Sarp bir kayalık üzerinde yer alan kale oldukça sağlamdır. Çevresi 700 m uzunluğundadır ve surlar iki katlı, mazgallı burçlarla berkitilmiştir. Halk arasında kaleye *Şahmeran kalesi* denmesi, yılanlar sultanı Şahmeran ve burada yaşadığına inanılan yılanlarla ilgilidir.

Yılanlı sütun → BURMALI SÜTUN.

YILANLIDAĞ, G.-B. Anadolu'da Menteşe yöresinde, Muğla ovasının K.-D. kenarında dik yamaçlarla yükselen kütle (1 612 m). Yapısında en geniş yeri İkinci Zaman kireçtaşları kaplar; K.-B.'ya doğru Oyukludağ (1 892 m) ile uzanır.

YILANOTU a. Tropikal Amerika'da yetişen, az ya da çok uzun boru ya da silindir taçlı, beyaz, sarı ya da kırmızı çiçekli, zehirli ve sarmaşık çalı. (Kırk kadar tür. Bil. a. *Echites;* zakkumgiller familyası.)

YILANSIBALIKGİLLER a. Bedeni yılanbalığına benzeyen, denizde yaşayan kemiklibalık familyası. (Karın yüzgeçleri, boğazdadır. Bil. a. *Ophidiidae;* yılanbalığımsılar takımı.)

YILANSIKERTENKELEGİLLER a. Yılana benzeyen, bazılarının ayakları iyi gelişmiş olmasına karşılık çoğunun ayakları körelmiş, hemen hemen bütün dünyaya yayılan sürüngen familyası. Birbirinden çok farklı türler içerir. Bil. a. *Anguidae;* kertenkeleler takımı.) [Eşanl. KÖRYILANSIGİLLER]

YILANYASTIĞI a. Kökten sürme yapraklı, şişkin köksaplı çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Arum;* yılanyastığıgiller familyası.)
—ANSİKL. Yöresel olarak yılanbıçağı, yılanekmeği, buzağıotu, filkulağı gibi adlarla da anılan benekli yılanyastığı *(Arum maculatum)* mızrak ucu biçiminde kahverengi lekeli, sarımsı yeşil yenli yapraklarıyla ve bezelye iriliğinde canlı kırmızı renkli sıkı başak halindeki toplu meyveleriyle belirgin bir bitkidir. Bir başka türü *(A dracunculus)* 1 m yüksekliğe erişir; bunun yaprakları bölmelidir; mor renkli büyük bir çiçek yeni ve bunun ortasında aynı boyda siyahımsı kırmızı bir çiçek koçanı vardır.
Türkiye yılanyastığı *(arum)* türleri bakımından zengindir. Başlıca türler Muğla,

yılandili
(Ophioglossum vulgatum)

yılankartalı
(Circaetus gallicus)

yılankökü

Yılanlı kale
Ceyhan, Adana

Antalya bölgesinde *Arum dioscoridis*, Karadeniz bölgesinde *A. italicum*, Karadeniz ve Batı Anadolu bölgesinde *A. orientalis*'tir. *A. italicum*'un taze yaprak ve yumruları, zamk, müsilaj, nişasta, saponin ve bir alkaloit (konisin) içerir. Kurutulmuş yaprak ve yumrularda saponin ve alkaloit eser halinde bulunur. Taze yaprak ve yumruları insan ve hayvan için zararlıdır. Kurutulmuş ve suda kaynatılmış halde zehirli değillerdir. Bu nedenle bazı yörelerde besin maddesi olarak kullanılır. Yumrulardan hazırlanan infusyon ağızdan balgam söktürücü, müshil, taze yapraklar ve yumrular dıştan çıban açıcı ve yara iyi edici olarak kullanılır.

Güneydoğu Anadolu'da *A. dioscoridis* türü gâvurpancarı, sarmalık, yılanpancarı diye anılır ve yaprakları sebze olarak tüketilir. Adana bölgesinde bu türün yapraklarından yapılan bir yemeğe, "tırşık" adı verilir.

Yılanyastığı yaprak ve yumruları ile olan zehirlenmeler ağız ve boğazda yanma, mide ağrısı, dil şişmesi, kusma, ishal, gözbebeği genişlemesi, kalpte aritmi gibi belirtilere neden olur. Zehirlenme ölümle sonuçlanabilir.

benekli yılanyastığı *(Arum maculatum)*

YILANYASTIĞIGİLLER a. Yılanyastığı gibi, çiçekleri koçan biçiminde toplu bulunan birçenekli bitkiler familyası.
—ANSİKL. Yılanyastığıgiller, genellikle kalın, yumrulu ve etli köksaplı, dik ya da sarılgan saplı ya da sapsız çokyıllık bitkilerdir. Değişik biçimli yaprakları çoğunlukla yürek biçimindedir, düz ya da tırtıklı kenarlıdır: *Monstera deliciosa* türünün yaprakları deliklidir. Ender olarak erdişi olan çiçekleri etli bir eksen (koçan) üzerinde toplanmıştır -dişi çiçekler altta, erkek çiçekler üstte- ve çoğunlukla külah biçiminde sarılmış büyük bir çiçek yaprağı (yen) ile çevrilidir. Meyvesi üzümsü, ender olarak kapçıktır. *Monstera*'nın meyveleri ile taronun *(calocasia)* köksapları yenebilir. Yılanyastığıgillerin bazı cinsleri (*Arum, Anthurium, Philodendron ...)* güzelliklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bu familyadaki bitkiler nemli ya da bataklık yerlerde ve çok gölgeli ormanlarda yetişir.

YILANYILDIZI a. Yılanyıldızları sınıfı üyelerinin ortak adı.

YILANYILDIZLARI a. Disksi, alt yüzü yassı, üst yüzü bazen kubbe gibi şiş bedenli, bedeninden birbirinden bağımsız beş kol çıkan (bu özelliğiyle denizyıldızından ayrılır) derisidikenliler sınıfı. (Bil. a. *Ophiura* ya da *Ophiuroidea*.)
—ANSİKL. Yılanyıldızının kolları ince, yuvarlak kesitli, gövdeye oranla çok uzun, dalgalı ve hızlı hareketlere elverişlidir. Kolların ekseni, yanlış olarak "omur" adı verilen, birbirine eklemli ve yumuşak bağ ve kaslarla bağlı çok sayıda küçük kireçli kemikçikten oluşur. Her omur dört levhayla çevrilidir; yandaki levhaların üzerinde çoğunlukla dikenler bulunur; yılanyıldızlarının ayakları körelmiştir, yürüme işlevini yerine getiremez.

yılanyıldızı

Bütün merkezi içorganlar disksi beden içindedir. Sindirim borusunun karın yüzünün ortasında bir ağzı vardır, ama anus yoktur. Üreme bezleri, özel keseler içine açılır; beş koldan her birinin dibinde ikişer tane kese bulunur. Bu on kese, bazı türlerde yavruların gelişmesini sağlayabilir. Yemekborusu çevresinde bir sinir çemberi yer alır ve çemberden çıkan bir merkezi sinir kollardan her birine ulaşır. Damar ağında, deniz suyuna benzeyen ve içinde birkaç amibimsi kürecik bulunan bir sıvı vardır.

Yılanyıldızlarının yumurtalarından *Ofiopluteus* adı verilen ortasularda yaşayan, karmaşık yapılı ve başkalaşmalı bir larva çıkar. Yavrular yeterince gelişince dibe düşer, birbirlerinden ayrılır ve özgür yaşamlarını sürmeye başlarlar.

Yılanyıldızlarının hepsi denizde yaşar ve kıyıdan en derin yerlere (4 000 m'den derin yerlerde bile yılanyıldızlarına rastlanmıştır) kadar diplere yayılır. Bütün denizlerde yılanyıldızı bulunur. Yılanyıldızlarının küçük takımı *Euryales*'in üyelerinin dış görünümü öbürkülerden farklıdır: kollar dallı budaklı olur.

YILBAŞI a. Yılın ilk günü, 1 ocak.
—Kronol. Takvimdeki yılları saymak için başlangıç alınan tarih. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kronol. Ortaçağ'da yılın başlangıcını belirlemek için birçok tarih kullanıldı. Romalılar'ın yılı 1 ocakta başlıyordu ve bu kullanım, Ortaçağ'da bazı ülkelerde sürdü. Fakat, bu tarih her zaman yıldız yılının başlangıç noktası olmakla birlikte, bazı önemli hıristiyan bayramlarının başlangıcı ona tercih edilir; Kilise ise, ayların ilk günlerinin kutlandığı putperest bayramının yerini almak üzere İsa'nın Sünnet gününü bayram olarak belirlemişti. Ortaçağ'da özellikle şunlar kullanılıyordu: *İsa'nın doğum tarihi* (Nativitas) [Yılın başlangıç noktası 25 aralıktı]; *İsa'nın doğumunun Meryem'e haber verildiği tarih* (Muştulama) [Pisa usulünde, İ.Ö. I. yılın 25 mart günü, Floransa usulündeyse, İ.S. I. yılın 25 mart günü yıl başı olarak kullanılırdı] ve *Paskalya tarihi* (akla en az yakın, ama en çok yaygın olandı; Paskalya, tarihi değişken bir bayramdı). Bu tarihin başlangıcının belirlenmesi bazı karmaşık kurallara dayanır. Ayrıca şu kullanımlar kaydedilebilir: *1 eylül yılbaşı*, Bizans'ta ve Yunanistan'da kullanılırdı, *1 nisan yılbaşı*, *1 mart yılbaşı* ya da *Venedik yılbaşı*. Nihayet, 1 ocak yılbaşı, 1563-64'te Charles IX'un buyruğuyla Fransa'da zorunlu kılındı, fakat ancak 1567'de kabul edildi.
• Müslümanlığı benimsedikten sonra Türkler'in de kullandığı hicri takvimde yılbaşı olarak 1 muharrem kabul edilmişti. Mahmut I döneminden başlayarak kullanılan ve Julius takvimine dayanan rumi (mali) senenin başlangıcı ise 1 marttı. Şubat 1917'de yapılan bir düzenlemeyle tarih başlangıcı (hicret) aynı kalmak üzere Gregorius takvimi ve yılı kabul edilince yılbaşı 1 ocak oldu. 1935'te çıkarılan bir yasa ile de 31 aralık öğleden sonra ile 1 ocak gününün tatil olması benimsendi.

YILDIRAK sıf. Parıldayıcı, parıldayan.
◆ a. Şimşek.

YILDIRAMAK gçz. f. *Esk.* **1.** Parıldamak. **—2.** Şimşek çakmak.

YILDIRILMAK → YILMAK.

YILDIRIM a. **1.** Şimşek ve gökgürültüsü ile kendini gösteren ve havada iki bulut arasında ya da bulutlarla yer arasında meydana gelen elektrik boşalması. **—2.** Tamlayan olarak, tamlananın çok çabuk, hızlı yapıldığını belirtir: *Yıldırım nikâhı. Yıldırım harekâtı.* **—3.** *Yıldırım aşkı*, bir kimseye karşı aniden duyulan güçlü aşk duygusu: *Yıldırım aşkına tutulup evlenmeye karar vermek.* || *Yıldırım gibi*, çok hızlı bir biçimde: *Yerinden fırlayıp yıldırım gibi köye doğru koşmaya başladı.* || *Yıldırım nikâhı*, işlemleri süratle gerçekleştirilen nikâh. || *Yıldırımla vurulmuşa dönmek*, ansızın aldığı kötü bir haberle ya da karşılaştığı kötü bir durumla sarsılıp, bitkin ve şaşkın bir duruma gelmek. || *Yıldırımları, şimşekleri üstüne çekmek*, başkalarının kızıp öfkelenmesine yol açacak davranışlarda bulunarak onların saldırılarına, eleştirilerine yol açmak: *Vazgeç bu tür yazılardan, yıldırımları üzerine çekme.*
—Antik. Etrüskler'in ve Romalılar'ın yıldırımı gözlemleyerek ve *Libri fulgurales*'in yardımıyla uyguladıkları bir kehanet yöntemi.
—Mit. İupiter'i simgeleyen zikzak biçiminde mızrak demeti.
◆ sıf. Süratle gerçekleştirilen bir şey için kullanılır.
—Marangl. *Yıldırım birleştirme*, çatı elemanlarının eklenmesinde uygulanan boy birleştirme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Oy. *Yıldırım parti*, satrançta hamle sayısına sınır konmadan oynanan çok kısa süreli (her oyuncu için birkaç dakikadan en çok 10 dakikaya kadar) oyun. (Bu süre içinde mat olan ya da kendine tanınmış olan süreyi aşan oyuncu yenilmiş sayılır.)
—ANSİKL. Marangl. Tek ve çift olmak üzere iki tür yıldırım birleştirme ayırt edilir. Her ikisinde de, eklenen parçaların uçlarına zikzaklı ağız açılır ve bu ağız kırlangıç kuyruğu ya da düz kertikle donatılır. Tek yıldırım birleştirme çivi, kavela, kelepçe ve saplamalarla, çift yıldırım birleştirme kamalarla desteklenir.
—Mit. Yıldırım tanrısı Yunanlılar'da Zeus, Romalılar'da İupiter ve Summanus, İskandinavyalılar'da Thor, Slavlar'da Perun, taocularda da Lei Gong'du.
Eski Yunanlılar ve Romalılar yaygın bir kehanet aracı haline gelen yıldırım olaylarına büyük önem verirdi. Yıldırım bazı brahmacı ve buddhacı hint tanrılarının da simgesidir.

YILDIRIM, Marmara bölgesinde Bursa iline bağlı ilçe; anakent sınırları içinde; 325 159 nüf. (1990); 1 köy. Merkezi *Yıldırım*, 324 377 nüf. (1990).

YILDIRIM (Mevlut), türk halk şairi (Niğde 1896 - ? 1950). Yaşamıyla ilgili bilgi azdır. Birinci Dünya savaşı'nda Çanakkale' de çarpıştı; Kurtuluş savaşı'nda Adana' da fransız işgal kuvvetleriyle yapılan çete savaşlarına katıldı. Şiirlerinde doğa sevgisini işledi.

YILDIRIM (Cemal), türk eğitimci, yazar (Kulp, Diyarbakır, 1925). Hasanoğlan yüksek köy enstitüsü'nü bitirdi. Londra Üniversitesi eğitim fakültesi'nde okudu, ayrıca ABD'de doktora yaptı. 1963'ten başlayarak Ortadoğu teknik üniversitesi'nde mantık, bilim metodu ve bilim felsefesi dersleri okuttu. 1974'te profesör olan Yıldırım ayrıca California State University -Northridge'de konuk öğretim üyesi olarak bulundu (1983-1985). 1985'te emekliye ayrıldı. Başlıca yapıtları: *Bilim felsefesi* (1973), *Bilim tarihi* (1974), *Mantık el kitabı* (1976), *Matematiksel düşünme* (1988), *Evrim kuramı ve dinsel bağnazlık* (1989).

YILDIRIM BAYEZİT → BAYEZİT I.

YILDIRIM dağı, B. Karadeniz bölümünün iç kesiminde, Köroğlu sıradağlarının yüksek doruklarından biri; 2 034 m. Kızılcahamam'ın kuşuçuşu 25 km K.-D.'sunda yer alır. Volkanik gereçlerden (tüf, aglomera, breş) oluşmuştur.

Yıldırım ordular grubu, Birinci Dünya savaşı sırasında İngilizler'in işgal ettiği (11 mart 1917) Bağdat'ı geri almak amacıyla türk ve alman birliklerinden oluşturulan ordular grubu. İlke olarak başında bir alman komutan bulunması ve karargâhının tümüyle alman kurallarına göre, alman subaylarından oluşması öngörülen Yıldırım ordular grubu (Almanlar, "F" ordular grubu diyordu), bir bölümü muharip, çeşitli alman birliklerinin katılımıyla türk birlikleri tarafından oluşturulacaktı. 15 temmuz 1917'de kurulan Yıldırım ordular grubu'nun komutanlığına general (türk ordusunda mareşal) Falkenhayn atandı ve 6. (Halil Paşa [Kut]), 7. (Mustafa Kemal Paşa [Atatürk]) türk orduları, Ordular grubu' nun emrine verildi. Yıldırım ordular grubu'na verilen alman birliklerinin çekirdeğini "Paşa II" kod adıyla anılan ve Asya kolu denilen, üç taburlu, 4 500 kişilik bir piyade alayı oluşturuyordu. Bu mevcut eylül 1917'de 11 000'e, 1917 sonunda 18 000'e yükseldi. Falkenhayn'ın Bağdat'a karşı harekâta girişilmeden önce İngilizler'in bir saldırıyla Süveyş'e doğru geri atılmaları gerektiğini ileri sürerek, bunun Yıldırım'a bağlı birlikler tarafından gerçekleştirilmesini istemesi, Filistin'de savunmada kalınmasını isteyen Bahriye nazırı ve 4. Ordu komutanı (merkezi Şam'da) Cemal Paşa ile anlaşmazlığa düşmesine yol açtı. Sonunda Yıldırım ordular grubu, Sina cephesi ile Kudüs bağımsız sancağı ve Irak'taki harekâtı bağımsız olarak yürütmek yetkisini aldı. Sina cephesinde

bulunan general von Kress komutasındaki birlikler de 8. Ordu adıyla Yıldırım ordular grubu'na bağlandı. Yıldırım'a bağlı 7. Ordu, Yıldırım'ın karargâhı ve Asya kolu ile birlikte Sina cephesine nakledildi. Bu arada Falkenhayn'la anlaşmazlığa düşen 7. Ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa, görüşlerinin türk başkomutanlığınca dikkate alınmaması üzerine istifa etti (ekim 1917) ve yerine Fevzi Paşa (Çakmak) atandı. 28 ekimde Sina-Birüssebi cephesi ikiye ayrılarak batı kesimi 8., doğu kesimi 7. ordulara verildi. 31 ekimde başlayan ingiliz saldırısı karşısında cepheyi tutamayan Yıldırım ordular grubu (Üçüncü Gazze savaşı) 8 kasımda geri çekilmeye başladı. 1 aralıkta 8. Ordu komutanlığından ayrılan von Kress'in yerine Cevat Paşa (Çobanlı) getirildi. Mersinli Cemal Paşa'nın komutasındaki 4. Ordu (birlikleri Şeria ırmağının doğusunda ası Araplar'la savaşıyordu) ile Hicaz, Asir ve Yemen'deki kuvvetler de Yıldırım ordular grubu komutanlığı emrine verildi (25 ocak 1918). Yenilgiden sonra durumu sarsılan ve bu kez Enver Paşa ile anlaşmazlığa düşen Falkenhayn'ın 25 şubatta görevine son verildi ve yerine Liman von Sanders atandı. Filistin cephesinde durum 1918 ortalarından başlayarak Türkler için gittikçe tehlikeli olmaya başlamıştı. Akdeniz'den Amman'a kadar uzanan bu zayıf türk cephesi karşısında İngilizler günden güne artırdıkları kuvvetleriyle dengeyi kendilerinden yana bozmuş bulunuyorlardı. İngiliz saldırısının arifesinde Yıldırım ordular grubu'nun üç ordusundan 8. Ordu, Cevat Paşa'nın; 7. Ordu, ağustos 1918 sonunda yeniden bu göreve atanan Mustafa Kemal Paşa'nın; Şeria'nın doğusunda bulunan 4. Ordu, Mersinli Cemal Paşa'nın komutasındaydı. 16 eylül 1918'de beş kat üstün kuvvetle taarruza geçen İngilizler karşısında 8. ve 7. orduların savunduğu cephe çöktü. 8. Ordu'nun ezilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu'dan artakalanları Şeria'nın doğusuna geçirerek Şam'ın güneyine getirmeyi başardı. Esaslı bir saldırıya uğramayan Şeria'nın doğusundaki 4. Ordu da yarı kuvvetiyle kuzeye çekildi. Mustafa Kemal Paşa'nın inisiyatifiyle Yıldırım ordular grubu'ndan artakalan kuvvetlerle Halep'in kuzeyinde bir savunma hattı kuruldu. 26 ekimde bu hatta taarruz eden ingiliz-arap kuvvetleri püskürtüldü. 30 ekimde Mondros mütarekesi'nin imzalanması üzerine Yıldırım ordular grubu komutanlığından ayrılmak zorunda kalan Liman von Sanders'in yerine Mustafa Kemal Paşa getirildi (31 ekim). 7 ekimde de Yıldırım ordular grubu lağvedildi.

Yıldırımbayezit külliyesi, Bursa'da Bayezit I'in inşa ettirdiği, cami, medrese, darüşşifa, türbe, han, hamam, imaret, misafirhane, aşhane gibi yapılardan oluşan büyük külliye (1399 tarihli vakfiyesi olduğuna göre, bu tarihten önce bitmiş olmalıdır). Cami, ters T (yan kanatlı, zaviyeli) planlı türün ilk anıtsal örneklerindendir. Ana mekân art arda iki kubbe (ana kubbe 12 m çapında, 22 m yüksekliğindedir), yanlarda küçük kubbeli eyvanlar, bunların iki yanında da tekne tonoz örtülü birer odadan oluşur. Caminin en önemli bölümlerinden biri olan anıtsal son cemaat yeri beş kubbelidir, önden beş, yanlardan ikişer bursa kemerlidir. Beyaz mermerden taçkapı eyvanı siyah-beyaz taş örgülü bursa kemeriyle içe açılır. 10 m çapında, 18,80 m yüksekliğindeki bir kubbeyle örtülü, büyük bir eyvan biçimindeki mihrap bölümü, on iki sıra mukarnas süslemeli konsollara oturan, gösterişli bir bursa kemeri ile orta mekâna bağlanır. Kesme taştan yapı, belirsiz derzlerle örülmüş özenli taş işçiliğiyle dikkati çeker. Taş süslemenin yanı sıra alçı ve yer yer çiniler de göze çarpar. Caminin K.-D.'sundaki Yıldırım türbesi (1406'da Yıldırım Bayezit'in oğlu Süleyman Çelebi tarafından yaptırıldı), Ali bin Hüseyin adlı bir mimarın eseridir. Kare planlı, kubbeli yapının önünde üç gözlü, kubbeli giriş revakı bulunur (bu türün ilk örneklerinden). Caminin K.-D.'sundaki medrese uzunlamasına planlıdır, giriş eyvanının karşısındaki kubbeli, büyük dershane, geniş bir kemerle avluya açılır. Avlu revakları uzunlamasına tonozlarla örtülüdür, bunların ardında sekizer medrese odası yer alır. Darüşşifa ilk osmanlı sağlık kuruluşlarından biri olması açısından önemlidir ve planı medreseninkine benzer.

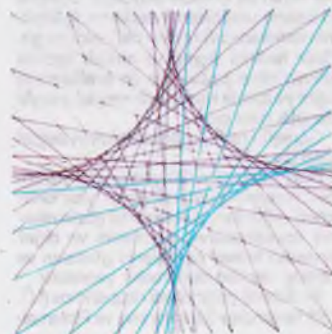
YILDIRIMLIK a. PARATONER'in eşanlamlısı.

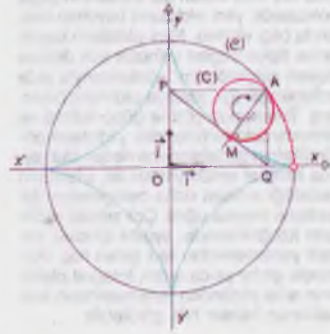
YILDIRIM SAVAŞI a. (alm. *Blitz -krieg*'in karşılığı). **1.** 1939-1941 arasında Wehrmacht tarafından sürdürülen harekâtlara verilen ad; bu harekâtların özellikleri manevradaki cüret, harekete geçişteki sürat ve icraattaki çabukluk sonucunda düşmanın birkaç gün içinde yok edilmesiydi. **—2.** Aynı ayırtedici özelliklere sahip her türlü harekât.

YILDIRIMTAŞI a. FÜLGÜRİT'in eşanlamlısı.

YILDIRMAK → YILMAK.

YILDIZ a. **1.** Kendi kendine ışık saçan ve aydınlık bir nokta biçiminde görülebilen gökcismi. (Bk. *ansikl.* böl. Astrol. ve Gökbil.) **—2.** Bir odak noktasından çıkan kısa çizgilerden, üçgenlerden oluşan şekil: *Beş ışınlı bir yıldız.* **—3.** Bir toplulukta, bir meslekte, bir etkinlik alanında vb. üstün başarı gösteren ya da halk tarafından tutulan ve ayrı bir konumu olan kimse: *Sınıfın yıldızı. Futbol sahalarının yıldızı. Televizyon programlarının yıldızları.* **—4.** Geniş bir halk kitlesi tarafından tanınan ünlü oyuncu ya da şarkıcı; star: *Sinema yıldızı. Müzikhol yıldızı.* **—5.** Bir sinema yıldızı gibi ünlenmeyi sağlayabilecek bir gösteri dalının baş sanatçısı: *Bu revünün yıldızı kim?* **—6.** Ed. Bir kimsenin ününün, başarısının göstergesi ya da bahtı, talihi: *Yıldızı yavaş yavaş sönüyordu. Yıldızına inanmak, güvenmek.* **—7.** Değişik uzlaşımsal değerleri olabilen yıldız biçimindeki (★ ya da ★) basım işareti: *Yıldızlar, eksik sözcükleri belirtiyor.* (Bk. *ansikl.* böl. Matbaac.) **—8.** *Yıldız akmak, kaymak, uçmak,* gökyüzünde hızla yer değiştirmek, akanyıldız görünmek. || *Yıldız barışıklığı,* birbiriyle iyi anlaşma ve hoş geçinme durumu. || *Yıldız falcılığı,* yıldızların etkilerine bakarak insanların yazgısını ve huylarını belirleme işi; müneccimlik. || *Yıldızı dişi,* herkesçe sevimli, cana yakın bulunan. || *Yıldızı düşük,* talihsiz, kötü bahtlı; gözden düşmüş. || *Yıldızı parlamak,* başarılarıyla herkesin dikkatini çekmek, ünlenmek, talihi açılmak. || *Yıldızı sönmek,* ününü yitirmek, gözden düşmek. || *Yıldızları barışmak,* birbirleriyle her yönden iyi anlaşır ve geçinir olmak. || *Yıldızları saymak,* geceleri hiç uyuyamamak.
—Anat. Artkafa, yankafa ve şakak kemiklerinin birleşme yerinde bulunan nokta.
—Bilş. Birçok programlama dilinde çarpma işareti olarak kullanılan dizgi işareti. (A = 3 * B 3 ün B ile çarpılıp sonucun A'ya atanmasını ifade eder.)
—Denizc. Pusulada kuzey yönü.
—Dilbil. Filolojide, yıldız varsayımsal bir biçimin ya da dildeki bir sözcüğün kökeni sayılan yeniden oluşturulmuş bir biçimin önüne konur. Dilbilimde yıldız, dilbilgisi dışı bir cümlenin önüne konur (**Ali görmek onu).*
—Fişekç. Aydınlatıcı pirotekni bileşimlerde küçük topaklardan oluşan dolgu fişeği.
—Geom. Dışbükey olmayan (çok kez düzgün) çokgen. (Beş dallı yıldız, her bir açısının ölçüsü $\frac{\pi}{5}$ olan bir beşgendir.) || *Yıldız eğrisi,* 4 dönümlü iççevrim eğrisi. [Bu eğri (C) nin (ℭ) üzerinde yuvarlanmasından ve $P \in y'Oy$, $Q \in x'Ox$, PQ=R (ℭ) nin yarıçapı olmak üzere (PQ) doğru ailesinin zarfı olarak elde edilir.]
—Gök. mekan. *Yıldız dolanım süresi,* bir gezegenin ya da bir uydunun, uzak yıldızlara göre belirlenmiş bir doğrultudaki kendi yörüngesinin bir noktasından art arda iki geçişi arasındaki zaman aralığı.
—Koregr. *Yıldız dansı,* ilkel halklarda yıldızların (Güneş ya da Ay) devinimini taklit etmeye yönelik (dinsel ya da dindışı) dans. (Bu uygulamalar [Güneş ya da Ay dansları] tanrı gibi kabul edilen yıldızlara duyulan minneti belirtirdi ya da meteorolojik veya fizyolojik bir dileğe bağlı olurdu.)
—Masonl. *Alevli yıldız,* kökeni hermesçiliğe dayanan beş kollu yıldız; uçları arasındaki boşluklarda ışınlar, ortasındaysa G harfi vardır.
—Mat. Çeşitli gösterilişlerde kullanılan yıldız işaretinin kısa adı.
—Matbaac. Açığa vurulmak istenmeyen bir adın yerine konulan işaret ya da işaretler (genellikle üç) bütünü.
—Müc. Bir mücevher taşının, özellikle de bir pırlantanın tablasının sınırlarını belirleyen üçgen biçimindeki sekiz façetadan her biri.
—Niş. mad. *Yıldız nişanları,* simgesi yıldız olan birçok şövalyelik nişanına verilen ad.
—Sine. *Yıldız sistemi,* film sanatçılarını reklam yoluyla ünlendirmeye ve onlara duyulan hayranlığı körüklemeye dayanan film yapım ve dağıtım sistemi.
—Spor. Yaşı, spor dalına göre değişmekle birlikte genellikle 13-16 arasında bulunan genç sporcu.
—Süslem. sant. *Yıldız geçme,* beş, altı köşeli yıldızların, birbirine bağlantılı olarak düzenlenmesinden oluşan motif. || *Beş kollu yıldız* ya da *beşli yıldız,* türk süsleme sanatında kullanılan bir motif. (Mührü süleyman gibi bu süsleme de tılsım olarak kullanılıyordu.)
—Tar. *Sarı yıldız,* İkinci Dünya savaşı sırasında Almanlar'ın, Yahudiler'i elbiselerinin üstüne dikmeye zorladıkları ayırtedici işaret. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. *Yıldız boyama makinesi,* kumaş parçalarının, yatay eksenli iki koşut çerçeveye kenarlarından sarmal biçimde asıldıkları boyama aygıtı; çerçeveler bu yatay eksen çevresinde dönerek, kumaşı, içinde boyarmadde bulunan yarı silindir biçimindeki tekneye daldırırlar. (Bu boyama makinesi, hassas kumaşları boyamada kullanılır.)
—Yahudi. *Davut'un yıldızı,* altı kollu bir yıldızdan oluşan yahudilik simgesi.
—Zootekn. Bazı atların ve sığırların alınlarında bulunan ve yaldızı andıran beyaz leke.

sağda
(C) nin (ℭ) üzerinde yuvarlanmasından oluşan yıldız eğrisi

solda
doğrular zarfı olarak oluşan yıldız eğrisi

◆ sıf. Yıldız biçiminde olana denir.
—Al. tak. Başında haç biçiminde bir iz bulunan bir vida için kullanılır; yıldız başlı vidaları sökmeye ya da sıkıştırmaya yarayan bir tornavida için kullanılır.
—Elektrotekn. *Yıldız bağlama*, çokfazlı sistemlerde kullanılan ve her faza denk düşen çeşitli sargıların ya da düzeneklerin birer ucunu ortak bir noktaya ve öbür uçlarını şebekenin farklı tellerine bağlamaya dayanan gruplandırma biçimi. (Ortak noktaya ***nötr nokta*** adı verilir. Dengelenmiş üçfazlı sistemler sözkonusu olduğunda, herhangi iki tel arasındaki U gerilimi [*bileşik gerilim*] V$\sqrt{3}$'e eşittir; burada V herhangi bir tel ile nötr nokta arasındaki gerilimdir [*yıldız gerilim*].)
—Geom. *Yıldız çokgen*, YILDIZ'ın eşanlamlısı. || *Yıldız çokyüzlü*, yüzleri yıldız çokgenler olan çokyüzlü. (Örneğin yıldız onikiyüzlü.) || *Bir noktadaki yıldız parça*, bir afin uzayın bir A noktasındaki E parçası, öyle ki E ye ait olan M noktası ne olursa olsun [AM] doğru parçası E içindedir. (Bir dışbükey küme kendi noktalarının her birinde bir yıldız parçadır.)
—Havc. *Yıldız motor*, tüm silindirleri, karter çevresine yıldız biçiminde yerleştirilmiş motor.
—Koregr. *Yıldız dansçı*, bazı bale topluluklarındaki hiyerarşide en üstün derece (Paris operası). [Eskiden yalnızca kadın dansçılara verilen yıldız sanı günümüzde erkek dansçılara da verilmektedir.] (Kadın dansçılar için PRİMA BALLERİNA da denir.) || Uluslararası nitelikteki kadın dansçı.
—Nöroanat. *Yıldız gangliyon*, boyun sempatiğinin alt gangliyonu.
—Ted. *Yıldız gangliyon enfiltrasyonu*, çeşitli ağrı sendromlarda yıldız gangliyona uygulanan enfiltrasyon.
—ANSİKL. Astrol. Sabit yıldızlar gezici gökcisimlerinden farklı oldukları gibi, takımyıldızlar da burç sistemlerinden farklı bir referans sistemi oluştururlar. Astrolojide sabit yıldızlardan zamanı ölçmede ve gök ekvatorunu belirlemede yararlanılır; diğer gökcisimleri ise tutulumu, burçlar kuşağını ve uzayı ölçmede kullanılır.
—Gökbil. Yıldızlar ile Güneş'in farklı türden gökcisimleri oldukları yolunda genel ve yaygın bir kanı vardır, fakat Güneş bütün ayırtedici özellikleriyle (boyutları, kütlesi, yoğunluğu, yüzey ve iç sıcaklığı, dolanım hızı, etkinliği vb.) "normal" bir yıldızdır. Buna karşılık, Güneş ile Güneş sistemi'nde bulunan diğer gökcisimleri (gezegenler* ve uyduları, göktaşları*, kuyrukluyıldızlar*) arasında temel bir fark daha vardır: bu cisimler yalnızca Güneş'ten aldıkları ışınımı yansıtırlar, kendileri ışınım kaynağı değildirler; bunun yanı sıra bu cisimlerin ayırt edilebilir bir görünür çapları da vardır. Çıplak gözle ya da orta güçte bir optik aygıtla gözlemlenebilen yıldızlar da Güneş gibi, Gökada* denilen sınırlı bir evrene aittir. Yassı bir disk biçimindeki Gökada, içinden bakıldığında milyonlarca yıldızdan oluşmuş bir ışık kuşağı (Samanyolu*) gibi görünür. Daha güçlü optik aygıtlar, kimileri bizim Gökada'mıza benzer ayırtedici özellikler gösteren, farklı gökadaları* da gözlemlemeyi sağlar.
• *Yıldız görüntüleri*. Yıldızlar bizden o kadar uzakta bulunur ki, en güçlü teleskoplarla bile elde edilen görüntülerinin çoğu noktasaldır, yani yıldızların boyutları hakkında bilgi vermez. Kimi yıldızların boyutlarına ilişkin bilgiler yalnızca son derece duyarlı girişimölçüm* yöntemleriyle elde edilebilmiştir (bk. aşağıya *yıldızların boyutları*). Teleskopun çözme gücü kalitesi ve atmosferdeki türbülanslar yıldızların görüntülerinin genişlemesine neden olur; ayrıca fotoğraf emülsiyonları da, yıldızların parlaklığı arttıkça daha belirginleşen bir ışınlama olayına uğrar. Çok parlak yıldızların fotoğraflarında, aygıtın içindeki parazit yansımalardan ileri gelen haç biçiminde ışınlar ya da ışığın, fotoğraf plakasının arka yüzünden yansımasından kaynaklanan haleler bile görülebilir.
• *Yıldız parlaklıkları. Kadirler.* Yıldızlar, görünür parlaklıklarına göre sıralanarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalar, Hipparkhos* tarafından İ.Ö. 130 yılına doğru, yıldızların çıplak gözle az ya da çok parlak görülmelerine göre gerçekleştirilen görgül sıralamayla aynı ilkeye dayanan bir ölçeğe göre yapılmıştır. *Görünür kadirler** (m) ölçeği denilen bu ölçek, eski görgül "büyüklük" ölçeğinin yerini almıştır. Görünür kadirler, görünür parlaklık logaritmasının yaklaşık 2,5 katıyla orantılıdır. Bu ölçekte sıfır değeri, standart yıldızlar seçilerek saptanmıştır. Bu görünür kadirler ölçeğinde, bir gökcisminin parlaklığı arttıkça kadiri küçülür, hatta negatif değerler alır; bunun yanı sıra gökcisminin parlaklığı azaldıkça kadiri büyür. Görünür parlaklıkları ölçmede kullanılan ve kullandıkları dalga boyuna göre değişen duyarlıklara sahip alıcı tipine bağlı olarak fotografik, görsel, fotogörsel, fotoelektrik ve radyometrik görünür kadirler ayırt edilir. Bir gökcisminin rengine göre bu kadirler farklı değerler alabilir; örneğin bir yıldızın mavi ışıma ile görünür ışımada ölçülen görünür kadirleri arasındaki fark olarak tanımlanan *renk indisi* mavi bir yıldız için negatif, kırmızı bir yıldız içinse pozitiftir.
Gökyüzünün en parlak yirmi yıldızının görsel kadirleri şunlardır:

ADI	GÖRSEL KADİR
α Büyük Köpek *(Sirius)*	– 1,6
α Karina *(Canopus)*	– 0,9
α Erboğa *(Rigil kentarus)*	+ 0,1
α Orion *(İkizlerevi)* [değişken kadir]	+ 0,1
α Çalgı *(Vega)*	+ 0,1
α Arabacı *(Kapella)*	+ 0,2
α Çoban *(Arkturus)*	+ 0,2
β Orion *(Rigel)*	+ 0,3
α Küçük Köpek *(Procyon)*	+ 0,5
α Irmak *(Aşernar)*	+ 0,6
β Erboğa *(Agena)*	+ 0,9
α Kartal *(Altair)*	+ 0,9
α Güneyhaçı *(Akruks)*	+ 1,1
α Boğa *(Aldebaran)*	+ 1,1
β İkizler *(Polluks)*	+ 1,2
α Başak *(Başakçı)*	+ 1,2
α Akrep *(Antares)*	+ 1,2
α Güneybalığı *(Fomalhaut)*	+ 1,3
α Kuğu *(Deneb)*	+ 1,3
α Aslan *(Regulus)*	+ 1,3

Çıplak gözle görülebilen yıldızların kadirlerine göre sayısal dağılımları da şöyledir:
2. kadirden yıldızlar : 53
3. kadirden yıldızlar : 157
4. kadirden yıldızlar : 506
5. kadirden yıldızlar : 1740
6. kadirden yıldızlar: 5170

Güneş'in görünür görsel kadiri – 26,8' dir. Görünür görsel kadirleri 6'dan büyük olan yıldızlar çıplak gözle görülemez. Bir yıldızın M *mutlak kadiri* 10 parseklik* standart bir uzaklıkta bulunduğu zaman bu yıldızın sahip olacağı görünür kadire denk düşen değerdir. Bu M kadiri, görünen kadiri parlaklığa bağlı olarak tanımlayan bir ölçeğe benzer bir ölçeğe göre, yıldızın ışınım* gücünü belirler. Belli bir ışınım gücüne sahip, yani mutlak kadiri bilinen bir yıldızın uzaklığı ne kadar büyükse, görünür kadiri de o kadar büyüktür. Böylece yıldızların uzaklıklarını saptama (gökbilimin temel sorunlarından biri), yıldızın görünür kadirini *ölçme* ve mutlak kadirini *tahmin etme* (tayfının ya da özelliklerinin diğer yıldızlarla karşılaştırılmasıyla) yoluyla olanaklı hale gelir.
Güneş'in mutlak görsel kadirinin değeri + 4,8'dir.
• *Yıldız katalogları*. Bir yıldızın gökyüzündeki konumu iki koordinatıyla iyice belirlenebildiğinden, yıldızların iyi gözlenmemiş koordinatlarını, kadirlerini ve diğer ayırtedici fiziksel özelliklerini gösteren ve *katalog* denilen derlemeler yapılabilir.
İlk düzenli yıldız listesi Hipparkhos (İ.Ö. 130) tarafından düzenlenmiş ve Ptolemaios'un *Almagest* adlı yapıtı sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır. 1 022 yıldızın yer aldığı bu katalog, daha sonra Uluğ Bey, Tycho Brahe (777 yıldız derledi), Hevelius, listeye 500 yıldız daha ekleyen ve yıldız gökbilimine önemli katkılarda bulunan J. Bayer (1603), Halley, Flamsteed, La Caille, Le Monnier, Bode, J. Herschell, B. A. Gould, 47 390 yıldızı kapsayan kataloğu Paris gözlemevi kataloğunun oluşturulmasına temel eşkil eden Lalande gibi gökbilimcilerin çalışmalarına temel oluşturmuştur. Bu çalışmaların dışında, Argelander'in kataloğu, Chacornac'ın tutulum haritaları vb.'nin yanı sıra, özellikle amiral Mouchez'in teşvikiyle gerçekleştirilen ve uluslararası bir yapıt olarak ortaya çıkan gökyüzünün fotografik haritasından da söz etmek gerekir. Yıldız kataloglarının hazırlanması ve yeni verilerin toplanması günümüzde bilişim araçlarının yardımıyla gerçekleştirilmekte ve uzmanlaşmış merkezlerden yönetilmektedir.
• *Takımyıldızlar.* Gökteki* yıldızlar takımyıldızlar* halinde sınıflandırılır; bunların adlandırılma biçimleri çok eskidir, ama günümüzde bunlara kesin bilimsel sınırlar çizilmiştir.
• *Özdevinimler.* Oldukça uzun zaman aralıklarıyla yinelenen ölçümler, yıldızların *sistematik* küçük yer değiştirmelere uğradıklarını göstermiştir. Bu yer değiştirmelere "özdevinim" denir. Özdevinimler, gözlem doğrultusuna dik bir doğrultudaki yer değiştirmelere denk düşer. Bu yer değiştirmeler genellikle yılda 0" ile 1" arasındadır; bununla birlikte kimi yıldızların yer değiştirmeleri yılda 10"yi bulur. Bütün bu devinimlerin genel olarak incelenmesi, Gökada'nın tümünün döndüğünü ortaya çıkarmıştır. Koordinatlardaki özdevinimler dışında, tayf çizgilerinin yer değiştirmelerinin ölçülmesi, Doppler-Fizeau ilkesini uygulayarak yıldızların *radyal hızlarının* (bu kez km/sn cinsinden) kesin olarak bulunmasını sağlar.
• *Yıldız paralaksları*. Yıldızların kimi özdevinimleri, yeryüzündeki bir gözlemcinin Güneş çevresinde 300 milyon km çapında bir yörünge çizmesi nedeniyle, devir süresi tam bir yıl olan düzenli bir durum gösterir. Böylece gözlemlenen bu devinimin genliği, *doğrudan doğruya* yıldızın uzaklığını verir.
Bir yıldızdan normal bir açı altında Yer yörüngesinin yarı-büyük ekseninin görüldüğü açıya "yıllık paralaks" denir. Paralaks, tanıma göre, parsek cinsinden ölçülen uzaklığın tersidir. Paralaksları doğrudan doğruya ölçülmüş olan yıldızların sayısı 10 000 dolayındadır. Bu paralaksların hiçbiri 1" ye ulaşamaz.
• *Yıldız tayfları*. Yıldızların yüzey katmanlarından gelen ışığı, dalga boylarına göre bileşenlerine ayırarak elde edilen yıldız tayfları, renkli ve sürekli bir fondan (sürekli tayf) oluşur. Bu fon üzerinde "soğurma çizgileri" denilen ve kimi dalga boylarında bir ışık zayıflamasına denk düşen bölgeler yer alır. Az sayıdaki kimi özel yıldızların tayflarında ise tam tersine, kimi dalgaboylarında ışığın daha yeğin geldiği "yayım çizgileri"ne rastlanır. Gözlemlenen tayf çizgilerinin çözümlenmesi ve belli sıcaklık ve basınç koşullarında bulunan her kimyasal element için olası durumların dağılımını belirleyen yasalar yardımıyla tayfların yorumlanması, yıldızların yüzey katmanlarında egemen olan fiziksel koşulların ve kimyasal bileşimin ortaya çıkarılmasını sağlar.
• *Kimyasal bileşim*. Çeşitli kimyasal elementlerin Güneş'teki ve diğer yıldızlardaki göreli miktarları birbirine çok yakındır. Yıldızların kütlelerinin % 96 ile 99'u hidrojen ve helyumdan oluşur. Geriye kalan % 4'lük kütleyi oluşturan ağır elementler arasında en çok rastlananlar oksijen, karbon, neon, azot, kükürt ve demirdir. Hidrojen tek başına kütlenin ortalama % 76'sını oluşturur.
• *Yıldızların tayf tipleri*. Yıldızların kimyasal bileşimlerinin benzerliğinden ve gö-

lemlenen tayflarının çeşitliliğinden, yıldız tayflarının bilinmesinin, yıldızlarda var olan kimi koşulların (örneğin yüzey sıcaklıkları ve yoğunlukları) belirlenmesini sağladığı sonucu çıkarılabilir. Tayflar sınıflandırılarak yıldızlar da 35 000 K 2 500 K arasındaki yüzey sıcaklıklara (ışıkküre sıcaklıkları) denk düşen, sürekli *tayf tiplerine* göre sınıflandırılır. Tayf tipleri W, O, B, A, F, G, K, M harfleriyle gösterilir; her kategori de, ayrıca 0'dan 9'a kadar 10 alt kategoriye bölünmüştür. Örneğin İkizlerevi'nin tayftipi M O, Rigel'inki B 8, Aldebaran'ınki K 5, Güneş'inki ise G 2'dir. Bunlara, kataloglarda çok az rastlanan soğuk yıldızları belirten R, N ve S harfleri de eklemek gerekir.

• *Hertzsprung-Russell diyagramı.* Uzaklıkları bilinen yıldızları hem tayf tiplerine hem de kadirlerine göre sınıflandıran Hertzsprung* ve Russell*, yıldızları ışınım güçlerine göre sıralamayı sağlayan ve *Hertzsprung-Russell diyagramı* (1905-1914) adıyla bilinen iki boyutlu bir yıldız sınıflandırması gerçekleştirdiler:
-*cüce* yıldızlar da denilen ana seri yıldızları: Güneş bu sınıfa girer;
-*dev* yıldızlar (tayf tipi FO'dan başlayanlar);
-*üstdev* yıldızlar, mutlak kadirleri (−5) ile (−7) arasında değişir.

Tayf tipine, yani yüzey sıcaklıklarına göre sınıflandırılan yıldızları arasından belli bir yıldız türü ele alındığında, bu yıldız türüne giren üstdev yıldızların ışınım güçleri dev yıldızlarınkinden, dev yıldızların ışınım güçleri ise cüce yıldızlarınkinden daha fazladır. Bu yıldızın, birim yüzeyinden yayımlanan enerji miktarı yalnızca sıcaklığa bağlı olduğundan, bir cücenin yarıçapı, yüzey sıcaklığı kendisiyle aynı olan bir devin ya da bir üstdevin yarıçapından çok daha küçüktür. Ayrıca yeni yıldız sınıfları da keşfedilmiştir. Bu sınıfta yer alan beyaz *cüceler**'in mutlak kadirleri +10 dolayındadır. Işınım güçleri zayıf olmasına karşın bu yıldızlar oldukça sıcaktır; bu da, yarıçaplarının çok küçük olduğu anlamına gelir. Öte yandan, mutlak kadir değerleri gitgide daha kesin olarak hesaplandıkça, diyagram çizgileri de düzeltilmiştir. Hertzsprung-Russell diyagramının daha geliştirilmiş bir hali olan *Morgan diyagramı*'nda her çizgi kalınlığının en fazla yarım kadir olduğu kabul edilmelidir.

• *Yıldızların boyutları.* 1920'de Michelson tarafından bulunan girişimölçüm yöntemiyle açısal boyutları saptanabilen birkaç dev ve üstdev yıldız dışında yıldızların boyutlarını doğrudan ölçmek olanaksızdır. Son derece hassas bir yöntem olan Michelson girişimölçümü, 1970'li yıllarda "spekl" (ya da beneklilik) girişimölçüm tekniğinin uygulanmaya başlamasıyla büyük bir gelişme sağlamıştır. Diğer yıldızların yarıçapları, ışınım güçleri ve yüzey sıcaklıkları veri alınarak hesaplanabilir. Güneş'in yarıçapı bir birim olarak alınırsa, üstdev İkizlerevi'nin yarıçapı 400, dev Arkturus'un yarıçapı ise 22 birim değerini almaktadır. Bilinen en büyük yıldız ε Arabacı'dır. Bu yıldızın yarıçapı Güneş'inkinin 2 700 katıdır: bu yıldız Güneş sistemi'nin merkezinde yer alsaydı, Satürn'de dahil olmak üzere bütün gezegenleri içine alırdı. Buna karşılık cüce* yıldızların yarıçapları Güneş'inkinin yalnızca yüzde biri düzeyindedir; nötron* yıldızlarının yarıçapları ise daha da küçüktür.

• *Tayflarına göre yıldızların uzaklıkları.* Günümüzde, yıldız tayfı uzmanları bir yıldızın hem tayfına, hem de ışınım gücüne göre hangi sınıfa girdiğini hiçbir karışıklığa meydan vermeden belirleyebilmektedirler.

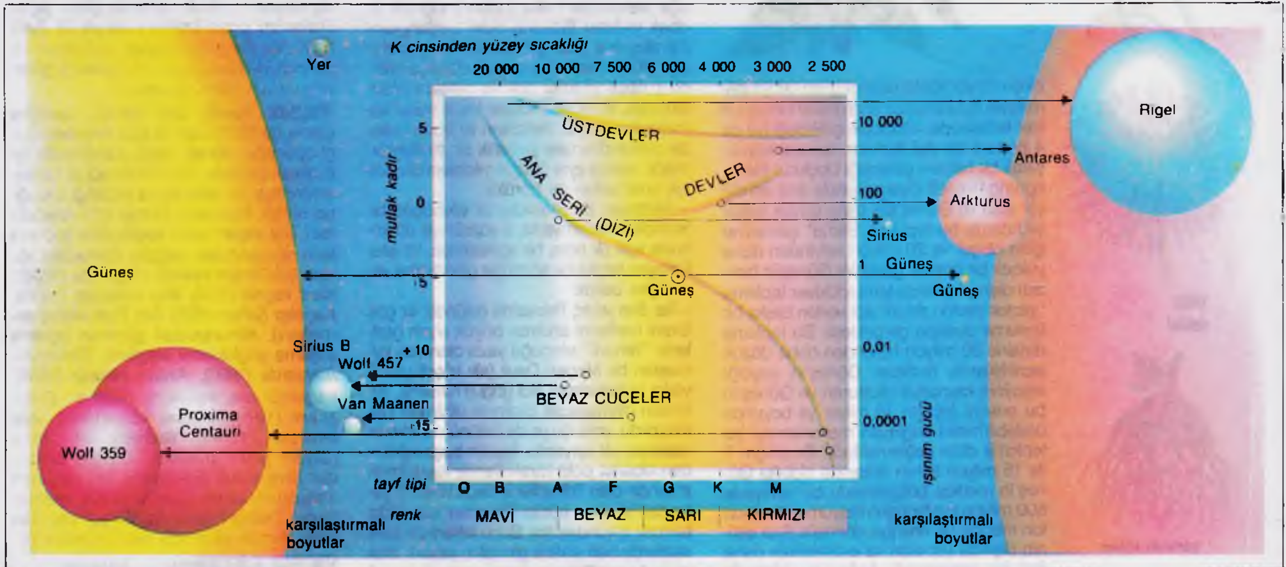
Morgan diyagramı, tayfına ve ışınım gücüne göre sınıflandırılan yıldızların (yarım birimlik bir hata payıyla) mutlak kadirlerini verir. Bir yıldızın bu diyagramdan okunan mutlak kadiri temel alınarak görünür kadirinin hesaplanmasıyla da (% 10 yaklaşıklıkla) uzaklığı ölçülebilir. Böylece de bu yıldızların *tayfgözlemsel paralaksı* saptanır.

• *Yıldızların kütleleri.* Uzayda çok sayıda *çift* yıldız* ya da *çoklu yıldız sistemi* vardır; bunların bileşenleri, Güneş'in çevresinde dönen Güneş sistemi'ndeki gezegenler gibi sistemin ağırlık merkezinin çevresinde evrensel çekim yasasına göre döner. Bu bileşenlerin gözlemlenen hareketlerinin parametreleri mekaniğin yasalarına göre incelenerek, çift yıldızların kütleleri hesaplanabilir. Bu yöntemle bugüne kadar ölçülmüş olan yıldız kütlelerinin değerleri Güneş kütlesinin onda biri ile 60 katı arasında değişir. Yıldızların yarıçaplarının uzunlukları ise, yukarıda da belirtildiği gibi çok daha geniş bir alan oluşturur. Bundan da, üstdev yıldızların kütlelerinin Güneş'in kütlesinden milyonlarca kez küçük, beyaz cüce yıldızların kütlelerinin ise Güneş'inkinden milyonlarca kez büyük olduğu sonucu çıkar.

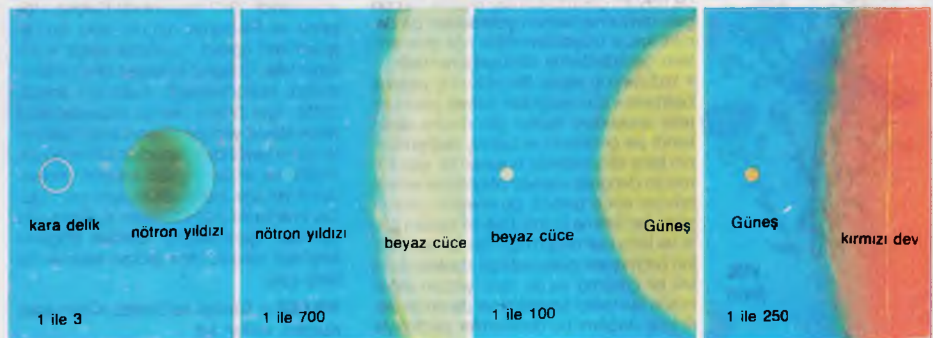
• *Değişken parlaklıklı yıldızlar. Sefeitler.* Yıldızların çok büyük bir bölümünü değişken parlaklığa sahiptir. Bu değişme, kimi yıldızlarda oldukça düzenli, kimi yıldızlarda ise düzensiz olarak meydana gelir. En belirgin örneği δ Sefe olan (adı da buradan gelir) ve parlaklıkları düzenli olarak değişen yıldızlara *sefeit* denir. Parlaklık değişim dönemlerinin yıldızların mutlak kadirlerine bağlı olduğunun keşfedilmesinden bu yana Sefeitler gökbilimcilerden yoğun bir ilgi görmüştür. Bu yıldızların parlaklık değişimi dönemleri gözlemle saptanarak (bu işlem zor değildir) uzaklıkları belirlenebilir.

• *Diğer değişken yıldızlar. Novalar. Süpernovalar. Sıçramalı yıldızlar.* Kimi yıldızların ışınım güçlerinde zaman zaman 12, hatta 22 kadirlik ani ve büyük artışlar gözlemlenir. Uzun süre bu yıldızlar yeni oluşmuş yıldızlar sanılmış sonra yeni yıldız olmadıkları anlaşılmasına karşın *nova** ya da *süpernova** olarak adlandırılmışlardır. Parlamalı ya da sıçramalı yıldızlar birkaç saniye içinde birkaç kadirlik, son derece parlak yıldız durumuna gelebilir: bu yıldızlarda ayrıca Güneş püskürtülerine benzer olaylar da görülür.

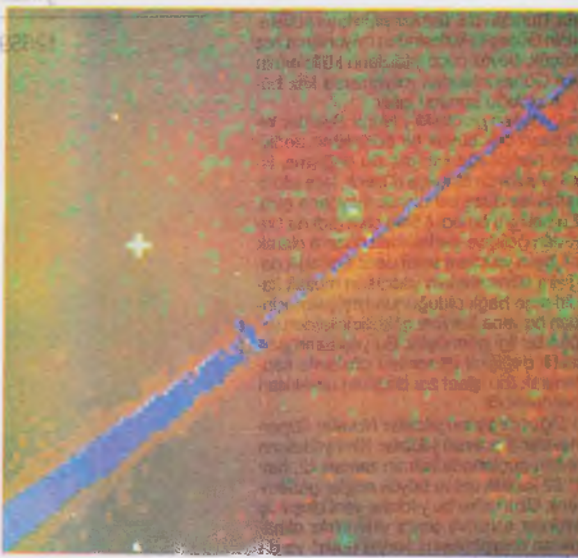
• *Yıldız enerjisinin kaynağı.* Güneş sistemi'nin oluşmasından bu yana, yani yaklaşık 5 milyar yıldır, Güneş, ışınım yoluyla uzaya 4×10^{26} watt'lık bir güç yaymaktadır. Güneş'in ve diğer yıldızların bu kadar uzun bir süre boyunca bu denli büyük bir enerjiyi nasıl yaydığı sorusu uzun zaman gündemde kalmıştır. Bu sorunun yanıtı 1938'de, yıldız enerjisinin ancak sıcaklığın on milyonlarca kelvini bulduğu merkez bölgelerde termonükleer tepkimelerin

altta
Hertzsprung-Russell diyagramına göre gerçekleştirilmiş **yıldız** sınıflandırması (diyagram üzerinde kimi önemli yıldızların konumları gösterilmiş ve diyagramın iki yanında bu yıldızların boyutları karşılaştırılmıştır)

en altta
bir kara deliğin, bir nötron yıldızının bir beyaz cücenin, Güneş'in ve bir kırmızı devin karşılaştırma boyutları

ESA

soğuk bir yıldızın morötesinde incelemeler yapan gökbilim uydusu İUE (International Ultraviolet Explorer) ile elde edilen zayıf dispersiyonlu ve dalga boyu kısa tayfının bilgisayarla düzeltilmiş görüntüsü (tayfın üzerinde, görüntü işleme sırasında ayırma hattını düzeltmede kullanılan bir çizgi seçilmekte)

katmerli

yıldız dahlia)

yumrulu kökler

yıldız (aster)

oluşmasıyla açıklanabileceğinin ortaya çıkmasıyla bulunmuştur. Sözkonusu termonükleer tepkimede, 4 hidrojen çekirdeği (ya da 4 proton) bir dizi tepkime sonucu kaynaşarak bir helyum çekirdeği oluşturur. Hertzsprung Russell diyagramında ana seride yer alan ve Güneş'ten daha büyük kütleli yıldızlarda bu tepkime, Bethe* çevrimine göre oluşur ve 20 milyon kelvinden daha yüksek bir sıcaklık gerektirir. Güneş'in benzeri olan yıldızlarda termonükleer tepkime "proton-proton zinciri" adı verilen başka bir tepkime dizisiyle gerçekleşir. Bu tepkime dizisine 20 milyon kelvinden daha düşük sıcaklıklarda rastlanır. Güneş'in yaydığı enerjinin kaynağını oluşturan ve Güneş'in bu enerjiyi toplam 10 milyar yıl boyunca üretebilmesini sağlayan mekanizmayı bu tepkime dizisi sağlamaktadır. Sıcaklığın 7 ile 15 milyon kelvin arasında olduğu Güneş'in merkez bölgelerinde bir saniyede 600 milyon ton hidrojen helyuma, 4 milyon ton madde de enerjiye dönüşür. Ana serinin dışında yer alan ve evrimlerinin daha ileri bir aşamasında bulunan yıldızlarda farklı termonükleer tepkimeler gerçekleşir: 100 milyon kelvin düzeyindeki sıcaklıklarda helyum çekirdekleri kaynaşarak karbon çekirdeklerine, karbon çekirdekleri de demire kadar ulaşabilen diğer ağır elementlerin çekirdeklerine dönüşebilmektedir.

• *Yıldızların iç yapısı.* Bir yıldızın iç yapısını belirlemek için aşağıdaki fiziksel parametreler arasındaki ilişkiler göz önüne alınır: kendi yer çekiminin ve basınç değişimlerinin karşı etkisi altında bulunan bir gaz küresinin dengesi; merkez bölgelerde termonükleer enerji üretimi; bu enerjinin yıldızın yüzeyine iletilme biçimi. Belli bir toplam kütle ve kimyasal bileşim için bu fiziksel ilişkileri betimleyen matematiksel denklemlerin tek bir çözümü vardır. Yani, yıldızın diğer bütün ayırtedici özellikleri ve parametrelerinin iç dağılımı bu denklemler yardımıyla hesaplanabilir; bu şekilde oluşturulan modeller özellikle yıldızın merkezindeki sıcaklık, yoğunluk ve basınç değerlerini bulmaya yarar. Bu modeller, ışınım güçleri ve sıcaklıkları aynı zamanda kütleleriyle doğru orantılı olan yıldızların, neden yaşamlarının başlangıcında Hertzsprung-Russell diyagramındaki ana seri içinde yer aldığını da açıklamayı sağlar.

• *Yıldızların evrimi.* Yıldızların kimyasal bileşimleri merkez bölgelerde meydana gelen termonükleer tepkimeler nedeniyle sürekli olarak değişir. Böylece, başlangıçta homojen bir bileşimi olan bir gaz bulutunun çekimsel büzülmesiyle oluşan ve belli bir kütlesi olan bir yıldızın hem iç yapısı, hem de parametreleri zamanla farklılaşacaktır. Bununla ilgili olarak yıldız modelleri üzerinde yapılan hesaplamalar, Hertzsprung-Russell diyagramındaki ana seri üzerinde yer alan yıldızların zamanla dev, daha sonra da üstdev yıldızlar sınıfına doğru kayacaklarını ve bu kaymanın sözkonusu yıldızın kütlesi ne kadar büyükse o kadar hızlı gerçekleşeceğini göstermektedir. Örneğin ana seriye göre 10 milyar yıllık bir ömrü olan Güneş, ana seriyi 5 milyar yıl sonra terk ederek kırmızı bir deve dönüşecek, sonra da bir beyaz cüce haline gelerek yaşamını sona erdirecektir. Kütleleri, Güneş'inkinin, 1,5 ile 3 katı arasında değişen yıldızlar yalnızca bir nötron* yıldızına dönüştüklerinde kararlı bir yapıya kavuşacaktır. Kütleleri Güneş'inkinin 3 katından daha fazla olan yıldızlar ise kendi çekimleri nedeniyle büzülecek ve kara delikler*e dönüşeceklerdir.

• *Yıldız öbekleri.* Yıldızlar, bulundukları evrim düzeyine göre, kimyasal bileşimleri yönünden iki öbeğe ayrılır. I. öbek yıldızlar daha yakın zamanlarda oluşmuş, değişik yaşlardaki yıldızlardır. Kimyasal bileşimleri, içinde oluştukları yıldızlararası maddenin kimyasal bileşimine yakındır. Dolayısıyla bu yıldızlar, evrimlerinin sonuna ulaşan daha yaşlı yıldızların patlamasıyla ortaya çıkan ağır elementler bakımından zengindir. II. öbek yıldızlar, Gökada'mızın başlangıcında oluşmuş yaşlı yıldızlardır; bu yıldızlar ağır elementler bakımından oldukça fakirdir. I. öbek yıldızlar disk ve gökada yıldızlarından, II. öbek yıldızlar ise küresel kümelerden oluşur. Yıldızların iki öbek halinde sınıflandırılması şematik bir sınıflandırmadır; ayrıca aynı öbeğin yıldızlarında bolluk anomalileri de görülür.

—Matbaac. Bir metinde, bir sözcüğün bitiminde konulan yıldız, o sözcük ya da konuyla ilgili bir nota, bir açıklamaya, bir sözlükteyse başka bir sözcüğe gönderme yapıldığını belirtir.

—Tar. *Sarı yıldız,* Fransa'da üstünde, az çok ibrani harflerini andıran büyük siyah harflerle "Yahudi" sözcüğü yazılı olan sarı kumaştan bir Magen Davit (altı köşeli yıldız) yıldızı biçimindeydi. Sol göğüs hizasına, yerinden çıkmayacak biçimde dikilmesi gerekiyordu; yokluğu ya da üstünün örtülmesi cezalara yol açıyordu. İşgalin başlangıcından itibaren polis karakollarına kaydolmak zorunda olan Yahudiler'e dağıtılmıştı. 6 yaşından itibaren bütün Yahudiler sarı yıldız takmak zorundaydılar. Bunu takanların belli saatlerde belli yerlere girmeleri yasaktı. Sarı yıldız önce 1939'dan başlayarak, Polonya'da zorunlu duruma geldi, 1941 ekimindeyse Reich ve Çekoslovakya'da yıldız takma emri verildi, 1942 haziranında Belçika, Hollanda ve Fransa'da zorunlu oldu. Bu uygulamanın kökeni, "yuvarlak parça"yı zorunlu kılan Ortaçağ hıristiyan kilise yasalarındaki hükümlerdedir (Laterano konsili, 1215). Aynı önlem, alman düzenlemesini alaya alarak yıldızlar diken fransız halkının bir kısmı tarafından Yahudiler lehine büyük ölçüde ve sık sık yapılan sempati gösterilerine yol açtı. Hollanda'da aynı şey oldu. Danimarka'da kral Christian X, Fransa'da yalnızca "işgal edilmiş" denilen bölgede takılması zorunlu olan yıldızın takılmasına karşı çıktı.

YILDIZ a. İklimbil. ve Denizc. K.'den esen rüzgâra verilen ad.

YILDIZ a. **1.** Bahçelerde yetiştirilen kömeç çiçekli, çokyıllık otsu süs bitkisi. Kömeçlerin ortasındaki borumsu çiçekler sarı, kenerlarındaki dilsi çiçekler beyaz, mor ya da kırmızı olur. (Bil. a. *Aster;* 200 tür; bileşikgiller familyası.) **—2.** Meksika kökenli *Dahlia variabilis, D. juarezii* ve *D. coccinea* türleri arasındaki melezlemelerden türeme süs bitkisi. (Tipik çiçekçi çeşitleri yalın, katmerli, kaktüs, ponpon, cüce yıldız gibi adlarla anılır. Yıldızlar hem tohumla hem çelikle hem de dikim zamanı [mayıs sonu ya da haziran başı] yumruların bölünmesiyle çoğaltılır. Çiçeklenme ağustosta en yüksek noktasına erişir ve don mevsimine kadar devam eder. Bileşikgiller familyası.)

▪ **YILDIZ** (Şaban), türk sendikacı (Nazliç, Yunanistan, 1919). Çatalca ilkokulu'nu bitirdi. İnşaat işçiliği, Bahariye mensucat fabrikası ile Sümerbank feshane fabrikası'nda dokuma işçiliği yaptı. 1946'da, Mensucat işçileri sendikası'na üye oldu. 1951'de, İstanbul Tekstil ve örme sanayii işçileri sendikası'nın genel sekreterliğine seçildi. 1952' de Türk-İş kurucuları arasında yer aldı. 1962'de, Türkiye İşçi partisi'nin (TİP) kuruluşuna katıldı, partinin ilk genel sekreteri oldu (1961-1962). 1961-1971 yılları arasında parti yönetim kurulu ve merkez yönetim kurulu üyeliklerinde bulundu. 1969-1970 döneminde genel başkanlık görevini üstlendi. 1968'de işçilikten emekli olan Yıldız, 12 Mart 1971 hareketinden sonra TİP genel başkanı Behice Boran'ın tutuklanması üzerine başkan vekili oldu. Bu görevi TİP'in kapanışına kadar sürdü.

YILDIZ (Ahmet), türk asker, siyaset adamı (Sürmene, Trabzon, 1921). 27 Mayıs 1960 devrimi'nde yarbay rütbesiyle Milli birlik komitesi üyesi olarak görev aldı. Kurmay albaylıktan emekliye ayrıldı. Yasama görevini 12 Eylül 1980'e değin tabii senatör olarak sürdürdü. Bu süre içinde Kızılay kurumu genel başkanı, Basın-yayın ve turizm genel müdürü olarak da görev yaptı. Halkevleri genel başkanı olarak 12 Eylül 1980'den sonra tutuklandı, yargılandı ve aklandı. Halkevleri genel başkanlığı görevine bir süre daha devam etti.

YILDIZ (Bekir), türk öykücü, romancı (Şanlıurfa 1933). İstanbul'da basımevi dizgi operatörü olarak çalıştı; Almanya'da işçi olarak bulundu; döndükten sonra bir basımevi açtı. Bir süre sonra yazarlığı tek uğraş edindi. Konularını Güneydoğu Anadolu'dan, köy yaşamından, kaçakçılıkla geçinenlerin dünyasından, çağdışı törelerden vb. alan öyküleriyle tanındı: *Reşo Ağa* (1968), *Kara vagon* (1968, May edebiyat ödülü), *Kaçakçı Şahan* (1970, Sait Faik hikâye armağanı). Almanya'daki göçmen işçilerin yaşama güçlüklerini sergiledi: *Türkler Almanya'da* (1966), *Alman ekmeği* (1974). Sağlıksız aile ilişkilerini eleştirdi: *Evlilik şirketi* (1972), *Halkalı köle* (1980), *Aile savaşları* (1984). "Bedrana" ve "Kara çarşaflı gelin" öyküleri, S. Duru tarafından filme alındı. Edebiyatla ilgili görüşleri *Yargılayan zaman içinden* (1984) kitabındadır. *Darbe* (1989) ile Milliyet yayınları 1990 Roman yarışması ödülünü kazandı.

YILDIZ ANASONU → ANASON.

▪ **Yıldız camisi** ya da **Hamidiye camisi,** İstanbul'da Yıldız sarayı yakınında, Barbaros bulvarı üzerinde cami; Abdülhamit II tarafından 1885'te yaptırıldı (planını da sultanın çizdiği söylenir). Belirli bir üsluba bağlanamayan yapı dıştan ve içten zengin süslemelidir (dışa taşkın, gösterişli taçkapı, kubbe içindeki lacivert üzerine altın yaldızlar, kalem işleri, ahşap üzerine sedef kakmalı levhalar, dilimli kemerler, dantel gibi işlenmiş mermer minber). Caminin ön cephesindeki iki katlı hünkâr köşkü, sivri kemerli, gotik pencerelidir. Tek kubbeli yapının avlusunda, 1890 tarihli saat kulesi yer alır.

YILDIZ dağı, Orta Karadeniz ve Yukarı Kızılırmak bölümlerinin sınırında, Tokat'ın yaklaşık 35 Km G.-D.'sunda dağlık kütle (2 552 m), K. Anadolu dağlarının iç sı-

ları üzerinde yer alır. Jeolojik yapısı çok karmaşık olan kütlenin doruk kesimini ofiyolitler, çevresini Kretase kireçtaşları ile Eosen flyschʼleri ve bazalt sokulumları oluşturur.

YILDIZ dağları, esk. **Istranca dağları,** Marmara bölgesinin Trakya kesiminde, Ergene havzası ile Karadeniz kıyıları arasında yer alan orta yükseklikte dağlık kütle. K.-B.'da Bulgaristan sınırından G.-D.'da Durusu (Terkos) gölü yakınlarına kadar yaklaşık 170 km boyunca daralarak ve alçalarak uzanır. Ortalama genişliği K.-B. yarısında 40 km, G.-D. yarısında 15 km olan kütlenin en yüksek doruğu orta kesimde, Demirköy'ün 10 km kadar B.'sındaki Mahya dağıdır (1 031 m); kütle G.-D. kesiminde alçalarak, yükseltisi 500 metreyi aşmayan tepeliklere dönüşür. Yıldız dağlarının K. yamaçları G.-D. Bulgaristan'a taşar; B.'ya doğru uzantısını ise, Tunca vadisinin ötesinde yine Bulgaristan'daki Sakar kütlesi (856 m) meydana getirir. Yıldız dağlarının jeolojik yapısında en geniş yeri, aynı zamanda yüksek doruk kesimini oluşturan başkalaşmış billurlu kayaçlar (gnays, mermer) kaplar. Bunların arasına, özellikle doruk hattının K.'inde, bazıları oldukça geniş yer tutan granitik ve granodioritik plütonlar sokulmuştur. Kütlenin çevresini, eteklerden uzaklaştıkça gençleşen daha yeni tortul oluşuklar (Eosen kireçtaşları; Miyosen ve daha yeni çakıl, kum ve konglomeralar) kuşatır. Alp dağoluş evresinde kıvrımlanmış olan Yıldız dağları, sonraki dönemlerde, binlerce metre kalınlıkta tortulların biriktiği Karadeniz ve Ergene torbalaşma ve çökelme havzaları arasında bir yükselme ve aşınma alanı olmuş, bu arada birkaç kez dış etkenlerle düzleştirilmiş, bugünkü yükseltisine ancak Neojen ve Dördüncü Zaman'daki düşey tektonik hareketlerle erişmiştir. Fazla yüksek olmamasına karşın sık ormanlarla kaplı ve birçok vadi ile derin bir şekilde yarılmış olan kütle, Ergene havzası ile Karadeniz kıyıları arasında ulaşımı zorlaştıran, bu nedenle kıyı şeridinin gelişmesini geciktiren bir engel rolü oynamıştır. Nemli iklimi, kısıtlı tarım toprakları ve çok seyrek nüfusu ile yarıkurak Ergene havzasından tamamıyla farklı bir görünümdeki dağlık alandan Ergene ırmağı ile ona karışan birçok akarsu kaynaklarını alır. (→ Kayn.)

YILDIZ dağları bölümü, esk. **Istranca bölümü,** Marmara bölgesinin en K.'deki ve en küçük bölümü. Engebeli (Yıldız dağları), yağışlı, ormanlık ve tenhadır. Kırsal nüfusun başlıca geçim kaynağını ormancılık, orman ürünleri ve hayvancılık oluşturur. Bölümün başlıca yerleşmeleri, Yıldız dağlarının Ergene havzasına bakan eteklerini izleyen tarihi yol boyunca sıralanmış küçük kentlerdir (Kırklareli, Pınarhisar, Vize, Saray).

Yıldız mahkemesi, Abdülaziz'in intihar etmeyip öldürüldüğüne ilişkin iddialara dayanılarak onun ölümünden (1876) 5 yıl sonra katillerini yargılamak üzere açılan dava ve bu davaya bakan mahkemeye verilen ad (27-29 haziran 1881). *Mirat-ı hakikat* yazarı Çorluluzade Mahmut Celalettin Bey'in (Paşa) padişaha Abdülaziz'in öldürülmüş olduğuna ilişkin bir dilekçe sunması ve Abdülaziz ailesinin de davacı konumuna geçmesi, bir soruşturma komisyonunun kurulmasıyla sonuçlandı. Bu komisyonun yaptığı soruşturmalar sonunda olağanüstü bir mahkeme kurulmasına karar verildi. Yıldız'daki Malta köşkü'yle karakolu yanında kurulan bir çadırda çalışmalarına başladığı için "Yıldız mahkemesi" adını alan yargıçlar kurulunun başkanlığına İstinaf mahkemesi reisi Sürurı Efendi, yardımcılığına aynı mahkemenin ikinci reisi Hristoforidi Efendi, üyeliklere Emin, Tevfik, Hüseyin beylerle Takvor Efendi, savcılığına da Latif Bey getirildi. Şu kişiler de sanık olarak saptandı: eski padişah Murat V'le annesi Şevkefza Sultan, Abdülaziz dönemi saraylılarından Arzıniyaz kalfa, eski sadrazamlardan Mithat ve Mütercim Rüştü paşalar, eski Tophane müşiri ve serasker Damat Mahmut Celalettin ile Murat V'in mabeyin müşiri ve eniştesi Damat Nuri paşalar, Abdülaziz'in mabeyincilerinden Fahri, Seyit, Namıkpaşazade Ali, miralay İzzet ve binbaşı Necip beyler, Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa ve Boyabatlı Hacı Mehmet ağalar. Bu 15 sanıktan Murat V'le annesi mahkemeye getirilmedi, kalfa kadın olduğundan affedildi ve Manisa'da sürgünde bulunan Mütercim Rüştü Paşa'nın da orada sadece sorgulanmasıyla yetinildi.

Yıldız mahkemesinin ilk duruşması 27 haziran günü yapıldı ve 29 haziranda verilen kararın sanıkların yüzüne karşı bildirilmesiyle sona erdi. Karar gereğince 12 sanıktan 10'u (Mithat, Mütercim Rüştü, Damat Mahmut Celalettin, Damat Nuri paşalar, Fahri, Ali, Necip beyler, Pehlivan Mustafa, Cezayirli Mustafa ve Boyabatlı Hacı Mehmet ağalar) idam, öteki 2'si (Seyit ve İzzet beyler) de onar yıl kürek cezasına çarptırıldı. Abdülhamit II, mahkeme kararının incelenmesi için Yıldız sarayı'nda askeriye, mülkiye ve ilmiye ricalinden oluşan 25 kişilik özel bir kurul topladı (20 temmuz). Cezalar bu kurulca da onaylandı. Ancak, Avrupa'dan gelen baskılar karşısında Abdülhamit II, idam cezalarını süresiz kürek ve sürgüne çevirdi. Böylece hükümlüler cezalarını çekmek üzere İzzettin vapuruyla topluca Taif'e gönderildiler (28 temmuz 1881). Daha sonra Mithat ve Damat Mahmut Celalettin paşalar Taif zindanında boğularak öldürüldüler (1884).

Yıldız porselenleri, Abdülhamit II döneminde, Yıldız sarayı'nın bahçesinde kurulan (1892) fabrikada üretilen osmanlı porselenleri. Bunlar yalnızca sarayın gereksinimini karşılamak ve yabancı konuklara armağan edilmek üzere hazırlanıyordu. 1909'da üretimine son verilen bu yapıtlarda batı beğenisi egemen olmakla birlikte, türk motiflerine de yer veriliyordu. 1960'ta Yıldız çini ve porselen fabrikası, Sümerbank'a bağlı olarak yeniden işletmeye açıldı.

Yıldız sarayı, İstanbul'un Beşiktaş semtinde, Beşiktaş ile Ortaköy arasında, Boğaziçi'ne hâkim bir tepe üzerinde osmanlı sarayı kompleksi. Burada ilk kez Selim III, annesi Mihrişah Sultan için bir köşk yaptırmış, daha sonra Mahmut II bu kesime adını veren Yıldız köşkü'nü inşa ettirmiştir. Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde çeşitli yapılardan oluşan Yıldız sarayı, Abdülhamit II tarafından yaptırılan çeşitli köşkler ve dairelerle büyütülmüştür. 7 nisan 1877'de Abdülhamit II'nin Dolmabahçe sarayı'nı terk edip Yıldız sarayı'na yerleşmesinden sonra da *Yıldız sarayı hümayunu* adını almış, korunaklı bir kent görünümünde gelişerek tiyatrosu, kitaplığı, atölyesi ve eczanesi ile ün yapmıştır. Sarayı çevreleyen duvarların Koltukkapı, Saltanat kapısı, Valide kapısı, Mecidiye kapısı olarak anılan dört girişi vardır. Geniş bir alana yayılan ve bir bölümü Balyan ailesince gerçekleştirilen köşkler arasında Mabeyn köşkü, Talimhane köşkü, Malta köşkü, Şale köşkü, Merasim köşkü, Çadır köşkü, Valide köşkü, Bahçıvanbaşı köşkü, Av köşkü, Yeni köşk, Acem köşkü sayılabilir. Günümüzde bu yapılar çeşitli kurum ve kuruluşların kullanımındadır.

Yıldız savaşları, ABD'nin uzay savunma sistemi ile stratejik savunma girişimi (Strategic Defense Initiative) programına verilen ad. Başkan Reagan 23 mart 1983'te düşmanın uzun menzilli füzelerini uzayda imha edebilecek bir program hazırlanacağını açıkladı. Bu programa göre füzesavar sisteminin dört aşamada gerçekleştirilmesi planlanmıştır: 1. *ateşleme aşaması*, SSBC'nin kıtalararası balistik füzelerinin, fırlatıldıktan sonra ilk 2 ile 5 dakika arasında, sıcaklığa duyarlı uydular yardımıyla saptanıp, füzeler ya da yönlendirilmiş enerjili silahlarla yok edilmesi; 2. *ateşleme sonrası aşama*, balistik füzenin taşıyıcı roketten ayrılmasından sonra uzayda yönünü bulana kadar geçen süre; bu süre içinde, savaş başlıkları füzeden ayrılır ve hedeflere yönelir; 3. *orta yol aşaması*, savaş başlıklarının yeniden atmosfere girinceye kadar uzayda yol alması; bu sırada, yönlendirilmiş laser ışınlı silahlar, savunma füzeleri ve kinetik enerjili silah sistemleri etkili olabilir, ayrıca bu aşamada olabildiğince çok başlık yok edilmelidir; 4. *son aşama*, savaş başlıklarının yeniden atmosfere girerek hedefe yönelmeleri; bu aşama 1-2 dakika içinde gerçekleşir ve düşman füzelerinin savaş başlıklarıyla birlikte savunma sistemini yanıltmak için atabileceği "yalancı başlıkları" ayırt edebilme olanağı da çok sınırlıdır.

ABD uzmanları her aşamada füze başlıklarının imha oranını % 50 olarak saptamaktadırlar. Bu da, toplam % 94 başarı demektir. 5 000 savaş başlığının yollanması durumunda bunlardan ancak 300'ü hedefe varabilecektir. Bu da, halkın ya da stratejik hedeflerin çoğunu yok edebilir.

Yıldız savaşları programının açıklanması SSCB'nin tepkisiyle karşılaştı. Bu program nedeniyle SSCB Cenevre'deki silahsızlanma görüşmelerinden çekildi. Reagan-Gorbaçov zirve toplantılarında bu program tartışıldıysa da ABD programı sürdürmekte direndi. NATO Nükleer planlama grubu amerika yıldız savaşları programını desteklediğini açıkladı (mart 1985). Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bloklaşmanın ortadan kalkışından sonra Yıldız savaşları programı askıya alındı.

Yıldız tiyatrosu, Abdülhamit II döneminde Yıldız sarayı için yaptırılan tiyatro salonu (1889). Baş kadın efendi dairesinin bulunduğu blokun bitişiğinde, italyan mimar Valori'ye yaptırıldığı sanılan salon iki katlı olup, 150 kişi alabiliyordu. Balkon biçimindeki üst katta harem kadınları için, önü yaldızlı kafeslerle örtülmüş ve birbirinden sütunlarla ayrılmış localar, ayrıca padişahın özel locası bulunuyordu. İstan-

Yıldız sarayı
toplantı salonu
İstanbul

Bekir Yıldız

Yıldız sarayı ve
Yıldız camisi
XIX. yy., anonim
Mimar Sinan Üniversitesi
İstanbul Resim ve heykel müzesi

bul'da elektrikle aydınlatılan ilk yapılardan biri olan Yıldız tiyatrosu'nda, önceleri italyan ve fransız operet ya da tiyatro toplulukları temsiller verdi. Ernesto Rossi, Benoît-Constant Coquelin, Arturo Stravolo padışahın huzurunda oynadılar. Stravolo ayrıca uzunca bir süre tiyatronun yöneticiliğini yaptı ve yarbaylığa kadar yükseldi. Güllü Agop, Abdürrezzak Efendi gibi dışardan bazı sanatçılar da saray tiyatrosunda görevlendirildi, saray hizmetlileri arasında yetişen Vasıf Bey, Naşıt (Özcan) gibi yetenekli gençler de ilk kez burada sahneye çıktı. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra kısa bir süre kapanan ve kullanılmayan tiyatro, Kültür ve turizm bakanlığı'nca onarılarak yeniden hizmete açıldı (27 mart 1987).

Yıldız üniversitesi, İstanbul'da gündüz yükseköğretimi ile birlikte gece öğretimi de yapan üniversite (1911).

Osmanlılar döneminde Nafıa vekâleti'ne bağlı olarak *Kondüktör mekteb-i âlisi* adıyla Divanyolu'nda (günümüzde Sağlık müzesi) öğretime başladı. Eğitimini daha sonra İstanbul'un çeşitli semtlerindeki binalarda sürdürdü. 1937'de Yıldız sarayı çevresindeki bugünkü (1989) kampüsüne taşındı. Adı, Nafıa fen mektebi olarak değiştirilen okul (1922), Cumhuriyet'ten sonra parasız yatılıya çevrildi (1924). Nafıa fen mektebi yerine *Teknik okul* adıyla öğrenimini sürdürmeye başladı (1937). Kuruluş, Bayındırlık bakanlığı'ndan alınarak Milli eğitim bakanlığı'na bağlandı (1941). Mühendislik bölümünün süresi 3 yıldan 4 yıla çıkarıldı (1943). 1951-1952 ders yılında öteki bölümlerde de teknikerlik öğretimine son verilerek mühendislik öğretimine geçildi. 1958-1959 ders yılıyla birlikte gece öğretimi de yapılmaya başlandı. 1969'da Mühendislik ve mimarlık akademisi adıyla yeniden örgütlenen okul, 1977'de özel yüksekokulların Anayasa mahkemesi tarafından kapatılması üzerine İstanbul Devlet mühendislik ve mimarlık akademisi'ne bağlandı ve 1982'de 41 sayılı kanun hükmündeki kararname ile yeniden düzenlendi. 1993 yılı itibariyle üniversite bünyesinde 6 fakülte (Elektrik-elektronik, Fen-edebiyat, İnşaat, Kimya-metalürji, Makine, Mimarlık fakülteleri) ve 1 meslek yüksekokulu (Yıldız meslek yüksekokulu) vardır. Yıldız üniversitesinde gece öğretimi ve bazı bölümlerde ingilizce öğretim de yapılmaktadır.

Yıldız tiyatrosu
İstanbul

YILDIZ YASEMİN a. Asya'da ve Okyanusya'da yetişen, küçük gevşek talkımlar halinde toplu beyaz çiçekli, sarmaşığımsı ağaççık. (Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *Trachelospermum jasminoides;* zakkumgiller familyası.)

YILDIZBÖCEĞİ a. Bazen ateşböceği* ne verilen ad.

YILDIZÇEVRESİ a. Gökbil. Yıldızın çevresinde olan ya da yıldızın çevresini oluşturan. (Gaz ve tozlar yıldızçevresi zarfları oluşturur.)

YILDIZÇİÇEĞİ → YILDIZ

Yıldızdağı savaşı, Anadolu selçuklu tahtını paylaşan İzzettin Keykâvus II ile Rüknettin Kılıç Arslan IV arasındaki çarpışma (1258). Konya'da cihat ilan eden Keykâvus II, kardeşinin hüküm sürdüğü Kayseri üzerine yürüdü. Ağabeyiyle başa çıkamayacağını anlayan Kılıç Arslan IV, Moğollar'dan aldığı yardım kuvvetleriyle birlikte selçuklu ordusunu Yıldızdağı'nda karşıladı. Yapılan savaşta birleşik orduyu yenilgiye uğratarak Erzincan'a çekilmek zorunda bırakan Keykâvus II, böylece İç Anadolu'yu egemenliği altına aldı.

YILDIZELİ, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde Sivas iline bağlı ilçe; 74 902 nüf. (1990); 2 856 km²; merkez bucağı dışında 3 bucak, 125 köy. Merkezi, Sivas'ın 43 km B.-K.-B.'sında *Yıldızeli* (esk. *Yenihan*), 15 249 nüf. (1990).

YILDIZKARAYEL a. Kuzey ile kuzey-batı arasından esen rüzgâr.

YILDIZLAMAK gçz. f. **1.** Rüzgârdan söz ederken, kuzeyden esmeye başlamak. **—2.** Bulutlar dağılıp yıldızlar görünür olmak.

YILDIZLARARASI sıf. Astrofiz. **1.** Yıldızların arasında yer alan ya da oluşan bir cisim için kullanılır. **—2.** *Yıldızlararası madde,* bir gökadanın yıldızları arasında yer alan, son derece yayınık maddeler (gazlar ve tozlar) topluluğu.

—ANSİKL. Yıldızlararası madde, yıldızların arasına az ya da çok yoğun bulutlar halinde dağılmıştır. Yıldızlararası yayınık yansız gaz, yüzyılın başından bu yana yıldızların tayf bölgesinde ve son yıllarda da yapay uydular sayesinde morötesi bölgede gözlemlenen soğurma çizgileri halinde ortaya çıkar. Böylece, yıldızlararası gaz bulutlarının yapısı belirlenebilmiştir: ana bileşeni oluşturan hidrojenin (% 90) dışında, gaz bulutları yansız atomlar (kalsiyum, potasyum, sodyum), iyonlar (kalsiyum, demir, titan) ve bazı moleküller (CN, CH^+, CH, H_2, CO, OH, C_2) içerir. Hidrojen, ilk kez 1951'de, 21 cm dalga boyunda algılanan tayf çizgisi yayımıyla açığa çıkarılmıştır. Bu yıldızlararası yayınık yansız gaz çok seyreltik (yaklaşık olarak cm^3'te bir atom, yani 10^{-24} g · cm^{-3} düzeyinde bir özgül kütle) ve çok soğuktur (100 K).

Son yıllarda, özellikle de 18 cm dalga boyunda OH molekülünün yayım çizgilerinin 1963'te keşfedilmesinden sonra, yansız ve soğuk yıldızlararası ortamda çok sayıda molekül ortaya çıkarılmıştır. 1982'de, yıldızlararası ortamda kimileri çok karmaşık olan (13 atom kadar) elli kadar molekül biliniyordu (örneğin H_2O, NH_3, H_2CO, CH_3COOH). Bütün bu moleküller hidrojen, oksijen, karbon, azot gibi temel elementlerden oluşmuştur. Bu moleküller, *yoğun molekül bulutları* denilen çok yoğun bulutlar içinde yer alır. Maddenin bu bulutların içinde birikmesiyle cm^3 başına yüzlerce molekül düşer ve bunların kütleleri Güneş kütlesinin yaklaşık 10 000 katı kadardır. Bu bölgelerin ortasında da yıldızlar oluşur.

Sıcak yıldızların yakınında yer alan yıldızlararası gaz iyonlaşmıştır ve *parlak bulutsular** ya da binlerce derece sıcaklığa sahip H II bölgeleri halinde ortaya çıkar.

En son gözlemler, yıldızlararası ortamın, bulutların arasına dağılmış ve *yıldızlararası bulutlararası ortam* denilen bir başka bileşenini ortaya çıkardı. Bu, sıcak (1 000 K düzeyinde), ancak hâlâ yansız bir gazdır. Bu ortamın varlığı ve yorumu hâlâ tartışma konusudur. Yıldızlararası gaz ayrıca 21 cm tayf çizgisiyle diğer gökadalarda da algılanır. Fransa'daki Nançay radyoteleskopları gibi büyük radyoteleskopların kullanılmasıyla, yansız hidrojen içeren binlerce gökada bilinmektedir. Molekül yayımı (özellikle OH ve CO) yalnız çok yakın gökadalarda algılanmıştır. Yıldızlararası gaz miktarı bir gökadadan diğerine değişir ve gökadanın evrimine bağlıdır.

Yıldızlararası toz, oldukça zayıf bir sıcaklıkla belirginleşir. Bu toz, üç gözlem olayıyla kendini gösterir: toz bölgesinden geçen yıldızların ve gökadaların ışığının soğurulması ve kırmızılaşması, toz taneleri tarafından ışığın yayınımı ve son olarak ışığın polarması. Tozlar tarafından soğurulma, dalga boyuyla birlikte değişir; morötesi bölgede kızılaltı bölgeden daha fazladır; bu da, bir toz bölgesinde gözlemlenen cisimlerin kırmızılaşmasını açıklar. Bir sönüm eğrisinin oluşturulması, toz tanelerinin yapısını duyarlılıkla tanımak için gereklidir. Yıldızlararası tozlar tarafından yayımlanan ışığın polarmasını inceleme, biri soğurucu ve yayındırıcı, diğeri polarlayıcı iki tür tanenin varlığının kabul edilmesine neden olur. Toz tanelerinin yapısı üzerine yapılan incelemeler sürmektedir, ancak, henüz yapılan gözlemleri açıklayabilecek bir tane modeli geliştirilememiştir; en geçerli varsayım, tozların bir buz ve grafit ya da silikat karışımı olduğudur. Tozlar genellikle yıldızlararası gazla birlikte bulunur; bu da, kütle tahminini zorlaştırır; toz, dış gökadaların yanı sıra kendi Gökadamız içinde düzensiz olarak dağılmış bir haldedir; moleküllerin oluşumunda büyük bir rol oynadığından yıldızlararası tozların fiziksel özelliklerini bilmek önemlidir; ayrıca bu tozlar, yıldızlararası ortamda yer alan önyıldızların yoğuşma evresine eşlik eder.

YILDIZLI sıf. **1.** Yıldızların göründüğü bulutsuz, duru, açık bir gökyüzü, gece için kullanılır. **—2.** Üzerinde yıldız motifleri olan bir şey için kullanılır: *Yıldızlı bayrak. Yıldızlı bir kumaş.*

—Zool. *Yıldızlı düğüm,* kafadanbacaklı yumuşakçaların örteneğinde bulunan iri sinir düğümü. (Tepki sonucu hayvan kaçtığı sırada yan kasların kasılmasını sağlar.)

YILDIZLI, esk. **Serasor,** Trabzon'un Akçaabat ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 875 nüf. (1990).

Yıldızlı haç nişanı, soylu hanımlara verilen avusturya nişanı. 1668'de Viyana imparatorluk sarayında çıkan ve söylentiye göre bir gerçek Haç'ın kutsal kalıntısı önünde sönen yangından sonra ihdas edildi ve 1669'da papa tarafından onaylandı. Siyah kurdele.

YILDIZLI KÖSTEBEK a. Zool. TEPELİ KÖSTEBEK'in eşanlamlısı.

Yıldızlı oda *(Star Chamber),* 1487'de Henry VII'nin kesin olarak örgütlediği yüce adalet divanı. Westminster sarayı'nın tavanı yıldızlarla süslü bir salonunda toplanan divan, adını bu salondan aldı. Özel konsey üyelerinden oluşan divan, kamu huzurunu bozan ve tahtın otoritesini tehlikeye düşüren kimseleri ve özellikle sıradan mahkemelerin yetki alanı dışında kalan krallık büyüklerini yargılamakla yetkiliydi. XVI. yy. sırasında kaçakçılık, kalpazanlık ve andını bozma suçlarını da yargılamaya başladı. 1641'de Uzun Parlamento tarafından ortadan kaldırıldı.

YILDIZLI VATOZ a. Zool. Eşanl. İĞNELİ VATOZ.

YILDIZPOYRAZ a. Kuzey ile kuzey-doğu arasından esen rüzgâr.

YILDIZSI sıf. Astrofiz. **1.** Bir fotoğraf klişesi üzerindeki görüntüsü yıldızınki gibi noktasal olan, ancak yapısı yıldıza benzemeyen bir gökcismi için kullanılır. **—2.** *Yıldızsı cisim (QSO),* bir optik cisimler örneğinin incelenmesiyle keşfedilmiş kuazar. ‖ *Yıldızsı kaynak (QSS),* bir radyokaynaklar örneğinin incelenmesiyle keşfedilmiş kuazar.

—ANSİKL. Yıldızsı cisimler ve kaynaklar, tayf çizgilerinin kırmızıya doğru büyük bir kayma göstermesiyle yıldızlardan ayrılır. Bunların yıldızsı yapıları tamamen görelidir, çünkü çözme gücü çok yüksek aygıtlarla optik ve radyo alanında yapılan gözlemler, bu cisimlerden kimilerinin daha karmaşık yapılarda olduğunu ortaya çıkarmıştır: örneğin, bir haleyle çevrili parlak çekirdek, optik alanda bir "fışkırma"yla birlikte görülen tıkız çekirdek; radyo alanında çift ve hatta daha karmaşık kaynaklar.

YILDIZSIZ sıf. Açık olmayan, bulutlu gökyüzü, gece için kullanılır: *Yıldızsız bir gece.*

YILDIZTAŞI a. **1.** İçinde ışık altında parıldayan mika taneciklerinin bulunduğu kırmızımsı tonda kuvars türü. **—2.** Çok parlak sonsuz sayıda küçük bakır kristalleri içeren sarımsı cam; 1720'de Venedik'te icat edilmiştir.

YILDIZTEPE, esk. **Boztepe,** Tokat'ın Zile ilçesine bağlı bucak. 27 113 nüf. (1990); 36 köy. Merkezi *Yıldıztepe,* 3 597 nüf. (1990).

YILDIZYELİ a. Kuzeyden esen soğuk yel.

YILDÖNÜMÜ a. Üzerinden bir ya da birçok yıl geçen bir olayın meydana geldiği gün: *Bir zaferin onuncu yıldönümünü kutlamak. Evliliklerinin yirmi beşinci yıldönümü.*

YILGI a. Kimi nesneler, durumlar ya da kişiler karşısında duyulan olağandışı güçlü ve büyük korku; fobi, dehşet: *Yılgıya kapılmak. Ortalığa yılgı salmak.*

YILGIN sıf. Cesaretini yitirmiş, bezmiş, yılmış olan: *Yılgın bir insana cesaret, güven vermeye çalışmak.*
—Kuşç. *Yılgın kuş,* cesaretini yitirmiş, artık av peşinde uçmak istemeyen kuş.

YILGINLIK a. Cesaret, istenç yitimi, yılgın olma durumu; bezginlik: *Ücretlerini alamayan işçilerin yılgınlığı.*

YILIK sıf. Çarpık, eğri bir ağız ya da şaşı göz için kullanılır.

YILIŞIK sıf. Yapmacık gülüşlerle, davranışlarla hoşa gitmeye çalışan, yılışıklığı alışkanlık edinmiş bir kimse, bu kimseye özgü bir davranış için kullanılır: *İnsanı sinirlendiren yılışık bir adam. Yüzünde yılışık bir gülümseme.*

YILIŞIKLIK a. Yılışık olma durumu; yılışık biçime özgü: *Yılışıklık yapma da söylediklerimi dinle.*

YILIŞKANLIK a. Yılışkan olma durumu; yılışkan birine özgü davranış.

YILIŞMAK gçz. f. *(Bir kimseye) yılışmak,* birinin hoşuna gitmek amacıyla bayağı ve yapmacıklı bir şekilde gülmek ya da bu biçimde davranmak.

YILKI a. **1.** At, eşek, gibi tektırnaklı hayvan sürüsü. **—2.** Başıboş bırakılmış at ya da eşek; yılkılık: *Yılkı atı.*

YILKILIK sıf. ve a. Başıboş bırakılmış at, eşek vb.; yılkı: *Yılkılık atları seçip ayırmak.*

YILLAMAK gçz. f. Bir yerde uzun süre kalmak, çok beklemek, işi uzatmak: *Gittiği yerde yıllar, işini bitirip dönmeyi bilmez.*

YILLANMAK gçz. f. **1.** Bir yılını doldurmak. **—2.** Üzerinde uzun bir süre geçmek; eskimek: *Yıllanmış giysiler. Yıllanmış bir çınar.* **—3.** Bir yiyecek, bir içki vb. sözkonusuysa, uzun bir saklanma, dinlenme süresinden sonra özel bir tat, özel bir nitelik kazanmak: *Yıllanmış bir şarap.*
—Şarapç. *Yıllanmış içki,* bir şarap ya da alkolün, az ya da çok uzun bir süre dinlendirilmesiyle kazandığı nitelik, özellikle buke dolayısıyla bu gibi içkilere denir. (Yıllanmış şaraplar genellikle 5-15 yaşındadır.)
◆ **yıllatmak** g. f. Bir yiyeceği, bir içkiyi, vb. uzun süre bekleterek yıllanmasını sağlamak.

YILLATMAK → YILLANMAK.

YILLIK sıf. **1.** Bir yıl için olan: *Yıllık kazanç.* **—2.** *Say. sıf.* + *yıllık,* belirtilen yıl süresince varlığını sürdüren şey için kullanılır: *Yüzyıllık bir bina.* **—3.** *Say. sıf.* + *yıllık,* belirtilen yılı kapsayan etkinlik ya da şey için kullanılır: *Üç yıllık bir çalışma, anlaşma.* **—4.** Her yıl yinelenen, yılda bir yapılan bir şey için kullanılır: *Yıllık izin.*
—Bot. *Yıllık bitki,* filizlendiği yıl içinde çiçek açan, meyve veren ve ölen bitki. (Yıllık bitkiler ⊙ ya da ⊙ işareti ile tanımlanır.)
—Etol. *Yıllık döngü,* süresi 12 aya yakın olan ve hep aynı koşullarda bakım yapıldığı zaman ortaya çıkan iç etkinlik ritmi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Verg. huk. *Yıllık beyanname,* gelir vergisi yükümlüsü gerçek kişilerin, bir takvim yılı içinde elde ettikleri, gelir vergisine tabi kazanç ve iratlarını toplayarak hazırladıkları vergi beyannamesi. (Kazançlarını gerçek usulde hesaplayan ticari, tarımsal ve serbest meslek kazanç sahipleri; tevkif yoluyla vergilendirilmiş taşınır ve taşınmaz sermaye iratları 18 milyon TL'yi aşan yükümlüler; birden fazla işverenden ücret alan ve böylece aldıkları ücretlerin tutarı 18 milyon TL'yi aşan kimseler yıllık beyanname vermekle yükümlüdürler.)
◆ a. **1.** Yılda bir ödenen ücret: *Yıllığı çok ucuz kiralık bir ev.* **—2.** Yılda bir çıkarılan ve o yılla ilgili istatistik, ekonomik, endüstriyel, yönetimsel, bilimsel açıklamalar ya da bir kuruluşun, üyeleriyle ilgili değişik bilgiler içeren kitap; bülten, dergi gibi yapıt; salname. **—3.** *Yıllığına,* bir yıl için, bir yıl süresince: *Yıllığına bir ev tutmak.*
—Ed. Olayları kronolojik sıra izleyerek veren yapıt. ‖ Bazı dergilere verilen ad.
—Gökbil. *Gökbilim yıllıkları,* her yıl sürekli olarak çıkan ve her kuşağın yaptığı keşiflerle zenginleşen, gökbilim gözlemleri derlemesinden oluşan kitap. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. Bir istikrazcının, borcunu, faiz ve anapara olarak belli sayıda yıllar sonunda itfa etmek üzere her yıl bir kez ödediği para. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kamu mal. *Bütçenin yıllık olması ilkesi,* bütçenin TBMM tarafından yalnızca bir yıl için oylanması ve hükümetçe yalnızca bir yıl için uygulanması kuralı.
—Kur. tar. → SALNAME.
—ANSİKL. Etol. Yıllık döngü çeşitli davranışlar bakımından saptanmıştır: amerika yer sincapları, sürekli olarak hep aynı koşullarda (sürekli karanlık, 3°C sıcaklık) yetiştirildikleri zaman, ortalama 10 aylık devrelerle art arda uyanık kaldıkları etkinlik evreleri ve kış uykusu evreleri geçirirler. Birçok kuş türünde, normal olarak uzun günlerde (ilkbahar) erbezi hacminin büyümesiyle başlayan cinsel davranış, bu hayvanlar hep aynı koşullarda (günde 12 sa karanlık, 12 sa aydınlık) yetiştirildikleri zaman 12 aya yakın aralıklarla devam eder.
—Gökbil. En eski gökbilim yıllıkları, Kaldeliler'in gözlemleri ile Hintliler'in kutsal kitaplarında bulunan gözlemler ve Çinliler' in gözlemleridir. Büyük İskender'e Asya seferinde (İ.Ö. 334) eşlik eden Kallisthenes, 1 900 yıldan daha uzun bir sürede çok titiz bir duyarlıkla hazırlanmış bir gözlemler derlemesini Babil'den getirmişti. Çinliler'in, *Matuan-lin* adıyla bilinen yıllıkları, İ.Ö. 613 yılından itibaren 1 835 yıllık bir gözlemler dizisini içerir. Yunanlılar ile Araplar'ın, gökbilimcileri ve gökbilim kitapları bulunmasına karşın, sürekli gökbilim yıllıkları yoktur.
—İkt. Bir kimse, her yıl faizin üstünde bir rant ödediği takdirde, borcunu yavaş yavaş azaltmış olur ve az ya da çok uzun bir sürenin sonunda ondan tümüyle kurtulur: bu tür ranta, vadeli rant ya da yıllık denir. Yıllığın, anaparanın bir bölümünü temsil eden parçasına *amortisman* adı verilir. Yıllıklar, değişken ya da sabit olur: *değişken yıllıklar* farklı miktarlardadır; *sabit yıllıkların* miktarıysa hiç değişmez; böylece, belirli bir faiz oranıyla yapılmış olan bir istikraz, belli bir süre sonunda "amorti" edilir. Yıllıkların hesaplanmasında göz önünde tutulması gereken dört öğe vardır: ödünç alınan para, faiz oranı, yıllığın kendisi ya da ödenecek rant ve nihayet yıllıkların ödeneceği süre. Ödünç alınan anaparayı A, 1 TL'nin bir yıllık faizini *r*, yıllığı *a*, ödemelerin yapılacağı yılların sayısını *n* ile gösterecek olursak, aşağıdaki orantıyı elde ederiz:

$$A = a\frac{(1+r)^n - 1}{r(1+r)^n}$$

Yıllık taksitlerle geri ödeme, çeşitli Avrupa devletlerinde kurulmuş kredi kurumlarının başlıca özelliğini oluşturur. Bu geri ödeme tarzı değişik biçimlerde olmak üzere, devlet istikrazlarında, yaşam boyu gelirlerde vb.'de uygulanır. Eğer yıllık geri ödemelerin süresi bazı olasılıklara bağlıysa, buna *şartlı* yıllık; belli bir süre geçtikten sonra ödenmeye başlayan yıllıklara *müeccel* (geciktirilmiş) yıllık denir. Her yıl bir oranda artıyor ve böylece sayısı düşüyorsa *müterakki* (artan oranda) yıllık; ancak halen yaşamakta olan bir ya da birkaç kişinin ölümünden sonra yararlanılabilecekse *devredilebilir* yıllık sözkonusu demektir. Bir ya da birkaç kişinin hayatıyla sınırlı olduğu zamansa, *yaşam boyu yıllık* adını alır.

YILLIKÇI sıf. ve. a. Yıllıkla çalışan: *Yıllıkçı işçi.*

YILLIKÇI a. Yıllık yazan kimse.
—Roma. tar. İ.Ö. III. ve II. yy.'da romalı tarihçi. (Yıllıkçılar ilk romalı tarihçilerdi. Roma'nın ününü dış ülkelere yaymak için *Yıllık*'larını yunanca yazarlardı.)

Yıllıklar *(Tacitus'un —ı),* [II. yy.], çoğu kaybolmuş on altı kitaptan oluşur (VII, VIII, IX, X. kitapların tamamı ve V, XI ve XVI. kitapların bir bölümü kaybolmuştur). Traianus döneminde kaleme alınan ve 115 -117 yılları arasında kısmen de olsa yayımlanan yapıt, Roma tarihinin Augustus'un ölümünden Neron'un ölümüne kadar olan bölümünü içeriyordu. Tacitus'un, bu yapıtında, akıcı ve özlü bir anlatımla imparatorluk dönemindeki Roma toplumunu enerjik bir biçimde betimlediği ve derin bir gözlemci olduğu görülür.

Yıllıklar *(Tutmosis III'ün —'ı),* bilinen ilk büyük tarihsel yazıta verilen ad; firavun Tutmosis'in Asya'daki 17 seferinin (İ.Ö. 1484-1467) hikâyelerini anlatan bu metin, Karnak'ta, Amon-Re büyük tapınağının en kutsal bölmesini çevreleyen dehlizin kuzey ve batı duvarlarının tüm yüzeyini boydan boya kaplayacak biçimde, 225 satır halinde kazınmıştır.

Yıllıklar, Ennius'un destansı şiiri (İ.Ö. III. yy.'ın sonu). 18 kitabı (bugün 600 dize kalmıştır) Roma tarihini başlangıç döneminden alarak Scipio'ya kadar getiriyordu. Homeros'u taklit ederek, heksametroslar halinde kaleme alınmış ilk latince şiir olan bu yapıt, *Aeneis*'e kadar, Roma'nın en büyük ulusal destanı olmuştur.

YILLIKLI sıf. Ücreti yılda bir verilen: *Yıllıklı iş. Yıllıklı işçi.*

YILMABAŞAR (Jale), türk seramikçi (Samsun 1939). İstanbul Tatbiki güzel sanatlar yüksekokulu'nu bitirdi (1957). Almanya Federal Cumhuriyeti ve ABD'de konusuyla ilgili çalışmalar yaptı. 1964'ten başlayarak İstanbul Tatbiki güzel sanatlar akademisi'nde (Marmara Üniversitesi güzel sanatlar fakültesi) öğretim üyesi olarak görev yapan sanatçı Türkiye'de ve yurtdışında birçok uluslararası sergiye katıldı, kişisel sergiler açtı. Faenza XXVI. Uluslararası seramik yarışması'nda (1968), Münih Uluslararası el sanatları fuarı'nda (1969) altın madalya, İstanbul V. Uluslararası seramik yarışması'nda (1967), İstanbul Kültür sarayı dekorasyon yarışması'nda (1969) birincilik ödüllerini kazandı. 1972'de İrlanda Dünya el sanatları birliği'nce en iyi altı seramik sanatçısından biri seçilen Yılmabaşar'ın büyük boydak düzenleme-

leri, türk köy ve kent yaşamını yansıtan duvar panoları gibi süs ve kullanım eşyası niteliğindeki çalışmalarında da halk geleneğine özgü motif, renk ve anlatım öğeleri çağdaş estetiğin sınırında bütünleşir. *Seramik yöntemleri* adlı türkçe-ingilizce bir kitabı vardır (1980).

YILMAK gçz. f. **1.** Bir işten, eylemden gözü korkup, cesaretini yitirerek onu gerçekleştirmekten vazgeçmek: *En küçük bir güçlük karşısında yılıyor. Amacına ulaşmak için yılmadan çalışmak.* **—2.** Bir şeyden, bir kimseden bıkmak, usanmak, bezmek: *Sıcaktan, gürültüden, işten yılmak. Dedikodulardan yılmak. Bir kimseden yılmak.*

◆ **yıldırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi yıldırmak,* cesaretini kırarak, bir işten, bir tasarıdan vazgeçirmek, onu korkutmak, sindirmek: *Bu işin güçlüklerinden söz ederek beni yıldıramazsın. Alınan önlemler vergi kaçakçılarını yıldıracak mı?* **—2.** Yormak, usandırmak, bezdirmek: *Bu çocuk beni yıldırdı, ne yapacağımı bilemiyorum. Sürekli eleştirilerinle onu yıldırıyorsun.*
—Kuşç. *Kuşu yıldırmak,* kuşu daha uysal ve söz dinler hale getirmek.

◆ **yıldırılmak** edilg. f. Yıldırmak eylemine konu olmak: *Ağır eleştirilerle yıldırılmak.*

YILMALIK a. Saraç. Hamut küpelerini birbirine bağlayan kayış.

YILMAZ sıf. Bir işin güçlüklerinden, engellerden gözü korkup vazgeçmeyen, yılmayan kimse için kullanılır; azimli.

YILMAZ (Şevket), türk sendikacı (Rize 1929). Ortaöğrenimini yarıda bırakarak Zonguldak'ta maden işçisi olarak çalışmaya başladı. 1945'te, Bursa Merinos fabrikası'na işçi olarak girdi. 1946'da, Bağımsız Bursa Mensucat sanayi işçileri sendikası'na üye oldu, uzun süre sendikada çeşitli görevler üstlendi, 1964'te genel başkanlığa getirildi. Aynı yıl bu sendikanın, Türk-İş'e bağlı Tekstil işçileri federasyonu (TEKSİF) ile birleşmesi üzerine TEKSİF Genel başkanı oldu. 1966'da Türk-İş Genel başkan vekilliğine getirildi. 1969'da, Adalet partisi'nden Adana milletvekili seçildi, Çalışma komisyonu başkanlığı görevini üstlendi. Milletvekilliği 1973'e kadar sürdü. Daha sonra sendikacılığa dönerek, 1974-1982 yılları arasında TEKSİF genel başkanı seçildi. Aralık 1992'de seçimi kaybederek başkanlıktan ayrıldı.

YILMAZ (Mesut), türk siyaset adamı (İstanbul 1947). Ankara Üniversitesi Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1971). Köln Üniversitesi İktisadi ve ticari bilimler fakültesi'nde lisansını tamamladı (1974). Özel sektörde yönetici olarak çalıştı (1975-1983). ANAP kurucuları arasında yer aldı, genel başkan yardımcısı ve kasım 1983 seçimlerinde Rize milletvekili oldu. Aralık ayında kurulan ilk Özal hükümetinde Devlet bakanı ve hükümet sözcüsüydü. 1986'da Kültür ve turizm, aralık 1987'de Dışişleri bakanlığına getirildi. Özal'ın cumhurbaşkanı, Akbulut'un başbakan olmalarından bir süre sonra (şubat 1990) bu görevden çekildi. Yeni lider arayışına giren ANAP'ta ilk akla gelen isimlerden birinin sahibiydi. Genel başkanlığa adaylığını koydu ve kazandı. ANAP genel başkanı ve Türkiye'nin 21'nci başbakanı olarak hükümeti kurdu (haziran 1991). Genel seçimlerin 1992' de yapılması beklenirken ağustos 1991' de erken seçim kararı aldı, muhalefet partilerinin başkanlarıyla anlaştı ve erken seçim tarihini belirledi (20 ekim 1991). Seçimlerde Doğruyol partisi'nin en fazla oyu alması üzerine başbakanlıktan ayrıldı ve ANAP'ın 115 milletvekiliyle ana muhalefet partisi lideri konumuna geçti.

YILMAZ GÜNEY, soyadı **Pütün,** türk sinema oyuncusu, yönetmen ve yazar (Adana 1937 - Paris 1984). 1958'de Atıf Yılmaz Batıbeki'nin yönetmenliğini yaptığı *Bu vatanın çocukları* adlı filmde ilk rolünü oynadı. Yazdığı bir öykü nedeniyle hapis yattı (1961-1963). Sonraki yıllarda senaryo yazarı ve oyuncu olarak sinema çalışmalarını sürdürdü. Rol aldığı sıradan bazı filmlerle kısa sürede halk arasında "çirkin kral" olarak ün yaptı. Daha sonra yönetmenliğini ve oyunculuğunu üstlendiği *Seyyit han* (Toprağın gelini) [1968] filmi türk sinemacılığında yeni bir deneme olarak karşılandı. Bunu, o zamana değin Türkiye'de çevrilmiş en iyi film kabul edilen ve italyan yenigerçekçi akımının ilk örneği sayılan *Umut* (1970) izledi. Gerçeği tüm karmaşıklığı ve zenginliği içinde vermeyi deneyen bu filmden sonra *Acı* (1971) ve *Ağıt* (1971) filmlerini çevirdi. 1971 Adana Altın koza şenliği'nde en iyi film seçilen bu çalışmalarla, günümüz türk sinemasının atılımcı kanadına öncülük eden Güney, cinayet suçundan yargılanarak 18 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Hapiste iken *Sürü* (1979), *Düşman* (1980), *Yol* (1982) gibi filmlerin senaryolarını yazdı. *Sürü* ve *Düşman* Zeki Ökten, Cannes film festivali'nde Altın palmiye'ye değer görülen *Yol*, Şerif Gören tarafından filme alındı. 1981'de cezaevinden kaçarak Fransa'ya iltica eden ve yurttaşlıktan çıkarılan Güney, orada *Duvar* (1983) filmini yaptı. Ayrıca *Boynu bükük öldüler* (Orhan Kemal roman ödülü, 1972), *Salpa, Sanık, Selimiye mektupları* adlı kitapları vardır. Öteki filmlerinin başlıcaları: *Alageyik* (1958), *Tütün zamanı* (1959), *İkisi de cesurdu* (1963), *Kasımpaşalı Recep* (1965), *Çirkin kral* (1966), *Hudutların kanunu* (1966), *Kızılırmak-Karakoyun* (1967), *Bir çirkin adam* (1969), *Baba* (1971), *Umutsuzlar* (1971), *Yarın son gündür* (1971), *Arkadaş* (1974).

YINANÇ (Mükrimin Halil), türk tarihçi (Elbistan 1898 - İstanbul 1961). İstanbul'da Darülfünun edebiyat fakültesi tarih bölümü'nü (1919) ve Mülkiye mektebi'ni (1921) bitirdi. Paris'te bilimsel araştırmalarda bulunduktan sonra yurda dönüşünde İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ne ortaçağ tarihi doçenti olarak atandı (1933). Profesör (1941), ordinaryüs profesör (1957) oldu. Çalışmalarını, genelinde türk ve islam tarihi alanlarında yoğunlaştıran ve Türk tarih kurumu'nun da kurucu üyelerinden biri olan Yınanç'ın başlıca yapıtları: *Düsturnamei Enveri* (1928), *Düsturnamei Enveri'ye medhal* (1930) ve en önemli yapıtı olan *Türkiye tarihi. Selçuklular devri* (1944).

YIPRAK sıf. *Yörs.* Yıpranmış, aşınmış, eski: *Yıprak giysiler.*

YIPRAMAK gçz. f. *Yörs.* Aşınıp eskimek, incelip, yıpranmak: *Giysisi yıpramış.*

YIPRANMA a. **1.** Yıpranmak eylemi. **—2.** Bir meslek ya da görevden dolayı ruhsal ya da bedensel yönden uğranılan kayıplar: *Yıpranma tazminatı.* **—3.** Doku bozukluğu; lezyon.
—Psik. *Düşünsel, zihinsel ve ruhsal yıpranma,* bazı düşünsel işlevlerin yaşa ve / ya da çeşitli patolojik süreçlere bağlı zayıflaması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Düşünsel yıpranmada, bilişsel işlevlerin, bunamadaki kadar açık olmamakla birlikte tıpkı onun gibi dönüşü olmayan bir zedelenmesi görülür. Yıpranmaya uğrayan özne bazı alanlarda (özellikle sözsel anlatım ve meslekl otomatizm), eski gerçekleştirme düzeyine hemen hemen özdeş bir gerçekleştirme düzeyini korur, ancak yeni kazanımlar edinme olanağı sağlayan görevler, yıprandırıcı süreçten çok zarar görür.

Testler yardımıyla ruhbilimciler, düşünsel üretkenliğin yaş arttıkça bütün bireylerde azaldığını ortaya koymuşlardır. Yaşlanmaya bağlı bu fizyolojik yıpranma, öznenin bazı sözsel testlerdeki (sözcük dağarcığı ya da bilgi testleri) notundan çok, öteki testlerdeki (zihinsel hesap ve çeşitli öğrenme testleri) notunu etkiler. Öznenin bu iki tip sınamada elde ettiği sonuçların karşılaştırılmasıyla bir yıpranma göstergesi hesaplanır. Hesaplanan gösterge, öznenin yaşı göz önünde bulundurularak beklenen göstergeden daha yüksek olduğu zaman, fizyolojik yıpranmaya, organik ya da ruhsal bir hastalık sürecine bağlı patalojik bir yıpranmanın eklendiği varsayımı yapılır. Genç bir öznenin (örneğin bir şizofrenin, ağır bir nevrozlunun ya da beyninde organik bir zedelenme olan birinin) patolojik yıpranması ve normal olmakla birlikte yaşlı bir öznenin fizyolojik yıpranması arasında önemli nitelik farklılıkları olmasına rağmen, yıpranma göstergelerini hesaplamak olanağını veren testler, fizyolojik yıpranmayla patolojik yıpranmanın psikometri karşısında aynı sonuçları verdikleri varsayımına dayanır. Yıpranmaya duyarlı alttestlerle sağlanan sonuçlar ve yıpranmaya daha az duyarlı alttestlerle sağlanan sonuçlar arasında bir karşılaştırma olanağı veren Wechsler ölçekleri ile Binois ve Pichot sözcük dağarcığı testinden (yıpranmaya az duyarlı) elde edilen sonuçlar ve D 48'den (yıpranmaya duyarlı) elde edilen sonuçlar arasındaki karşılaştırma, Fransa'da en çok kullanılan yıpranma göstergesini ölçme yöntemlerini oluşturur.

YIPRANMAK gçz. f. **1.** Bir nesne sözkonusuysa, zamanla ya da çok kullanılmaktan dolayı eskimek, aşınmak: *Dirsekleri yıpranan bir giysi. Yıpranmış, tüyleri dökülmüş halılar.* **—2.** Bir araç, makine vb. sözkonusuysa, uzun süre fazla ya da yanlış kullanılma yüzünden aşınıp bozulmak, eskisi gibi işlemez olmak: *Yıpranan bir araba, bir makine.* **—3.** *Bir kimse, sinirleri, sağlığı vb. sözkonusuysa,* eski gücü kalmamak, harap olmak: *Birkaç yıl sonra onu çok yıpranmış, yaşlanmış buldum. Ağır yaşam koşullarından yıpranan sinirlerimiz, sağlığımız.* **—4.** Bir kimse sözkonusuysa, ünü, etkisi, saygınlığı azalmak: *Bize, yıpranmış politikacılar değil, yeni adlar gerekli. Adı yolsuzluklara karıştığı için yıpranan bir devlet adamı.*

YIPRATICI sıf. Gücü, direnci kıran, yıpratan bir şey için kullanılır: *Yıpratıcı bir çalışma temposu.*
—Psik. Düşünsel bir yıpranmaya yol açan şey için kullanılır.

YIPRATMAK g. f. **1.** *Bir şeyi yıpratmak,* yıpranmasına, eskimesine, aşınmasına, bozulmasına yol açmak: *Yeni ayakkabılarını çok çabuk yıpratmışsın. Ani ve sert fren arabayı yıpratır.* **—2.** *Bir kimseyi, sinirleri yıpratmak,* gücünü tüketmek, aşırı ölçüde yormak: *Yıllar onu çok yıpratmıştı. Bu olay sinirlerini yıprattı.* **—3.** *Bir kimseyi yıpratmak,* onun etkisini, saygınlığını azaltmak: *Bir politikacıyı yıpratmak için düzenlenen oyunlar.*

YIR ya da **IR** a. **1.** *Esk.* Ezgi, türkü; nağme. **—2.** *Yörs.* Türkü, şarkı. **—3.** Şiir yerine önerilmiş sözcük.

YIRCALI (Sıtkı), türk siyaset adamı (Balıkesir 1908 - Ankara 1988). İstanbul ve Paris hukuk fakültelerini, ayrıca Paris Siyasal bilgiler okulu'nu bitirdi. Balıkesir'de avukatlık yaparken DP'ye girdi ve bu partiden milletvekili seçildi (1946-1960). Gümrük ve tekel (1951-1952), İşletmeler (1952-1954), İktisat ve ticaret (1954-1955), Basın-yayın (1957-1958), Sanayi (1958-1959) bakanlıkları yaptı. 27 Mayıs 1960'tan sonra siyasal yaşamdan uzaklaşan Yırcalı, 1975-1980 arasında AP Balıkesir senatörü oldu. Şiirle de uğraşan Yırcalı'nın *Kilitlenmiş dünya* (1959), *Batıya kalkan tren* (1965) vb. kitapları bulunmaktadır.

YIRIK sıf. *Yörs.* Yarılmış, yırtılmış: *Yırık dudak.*

YIRILMAK → YIRMAK.

YIRLAMAK gçz. f. *Yörs.* Şarkı, türkü söylemek, ırlamak; teganni etmek.

YIRMAK g. f. *Yörs.* *Bir şeyi yırmak,* hafifçe yarmak: *Çıbanı yırmak.*

◆ **yırılmak** edilg. f. Biraz yarılmak, çat-

lamak.

YIRTICI sıf. **1.** Beslenmek için, işgüdüsel olarak başka hayvanları parçalayan, yiyen bir hayvan için kullanılır: *Kaplan yırtıcı bir hayvandır.* **—2.** Kan dökmekten, insan öldürmekten hoşlanan, acımasız bir kimse için kullanılır: *Yırtıcı bir savaşçı.* **—3.** Kavgacı, geçimsiz, sert bir kimse, onun yaradılışı için kullanılır: *Hiç kimseyle dostluk kuramayan yırtıcı bir insan.*

YIRTICI ŞAHİN a. Zool. KIZIL ŞAHİN'in eşanlamlısı.

YIRTICILAR a. Bazı sınıflandırmalarda etçil beslenen, kartal, baykuş gibi kuşları kapsayan üsttakım.

YIRTICILIK a. Yırtıcı, vahşı olma durumu; bu durumda olana özgü davranış özelliği.

YIRTICIMARTI a. **1.** Geniş anlamda, yırtıcımartıgiller *(Stercorariidae)* familyası üyelerinin ortak adı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Dar anlamda, yırtıcımartıgiller familyasından *Stercorarius parasiticus*'un adı.
—ANSİKL. Yırtıcımartılar martıya benzerlerse de çengelli gagaları ve pençeleriyle gerçek yırtıcı kuşlardır: martıları, sümsükkuşlarını, denizkırlangıçlarını kovalar ve bu kuşları kusturarak midelerinden çıkan yiyeceklerle beslenirler. Yırtıcımartılar Antarktika'da ya da kuzey kutbu çevresinde kuluçkaya yatarlar; buna karşılık kışı tropikal bölge kıyılarının açıklarında geçirirler. Türkiye kıyıları açıklarında yaşayan iki türü vardır: yırtıcımartı *(Stercorarius parasiticus)* ve örtülü* burunlu yırtıcımartı.

YIRTIK sıf. **1.** Yırtılmış ya da eskimiş, yıpranmış bir şey için kullanılır: *Yırtık çoraplan yamamak. Yırtık elbiselerle dolaşmak.* **—2.** Cırlak, tiz, keskin bir ses için kullanılır: *Yırtık bir sesle bağırmak.* **—3.** Utanması, çekinmesi olmayan, utanmazca, küstahça konuşan, davranan bir kimse için kullanılır; arsız: *Yırtık bir kadın.* **—4.** *Yırtık dondan çıkar gibi,* bir söze yersiz ve zamansız karışanlar için söylenir (arg.). || *Yırtık pırtık,* parça parça, oldukça yırtılmış, eski püskü.
—*Esk.* Mahmuza alıştırılmış at için kullanılır.

◆ a. **1.** Yırtılma sonucu meydana gelmiş yarık, delik vb.: *Elbisedeki yırtığı dikmek.* **—2.** *Yırtık büyük, yama küçük,* gereksinimler karşısında, eldeki olanakların sınırlılığını anlatır.
—Patol. Travma ile meydana gelen düzensiz kenarlı yaralara verilen ad. || *Kas yırtığı,* birçok kas lifinin kopmasından ileri gelen ve ani ve şiddetli bir ağrının yanı sıra tem bir işlev kaybına neden olan kas yaralanması. (Yırtık yalnız birkaç kas lifini ilgilendirirse lif kopmasından söz edilir.)

YIRTIKLIK a. **1.** Yırtık olma durumu. **—2.** Utanmazlık, arsızlık: *Yırtıklığı konuşmasından, gülüşünden belliydi.*

YIRTILMA a. Yırtılmak eylemi.
—Binc. *Kiriş yırtılması,* zorlu bir hareketten sonra atın bacağındaki iç kirişlerden birinin zedelenmesi ya da kopması. Çoğu kez hafif de olsa, bu zedelenme topallamayla belirir.
—Biyol. *Kas yırtılması,* şiddetli bir çaba sonucu kas liflerinin kopması.
—Havc. *Yırtılma levhası,* bir balon zarfının, pilot tarafından hızla söndürülmesini sağlayan parçası. (Bu levha, inişi kolaylaştırmada ve sepetin yerde sürüklenmesini önlemede kullanılır.)
—Hidr. pnöm. *Yırtılma levhası,* GÜVENLİK* LEVHASI'nın eşanlamlısı.
—Metalürj. Sacın düzlemine koşut bir düzlem boyunca malzemenin ayrılmasına bağlı olarak ortaya çıkan haddeleme özürü. || Sünek biçim değiştirme olanaklarının tamamen sona ermesi durumunda metalin tane düzeyinde meydana gelen yarılma, çatlak. || *Pullu yırtılma,* özellikle kalın bir kaynak yapma işlemi sonunda, bir sacın içyapısında haddeleme düzlemine koşut olarak ortaya çıkan çatlak. (Pullu yırtılmanın metalürjik nedeni, parçaların yapısında bulunan kimi enklüzyonların [kalıntıların] haddeleme işlemi sırasında ezilmesidir.) [→ PULLU.]
—Patol. Bir organda kesici bir aletle değil de başka bir etkiyle meydana gelen yarılma, ayrılma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. *Yırtılma kırığı,* en belirgin özelliği egemen, boyuna yatay bir atım olan altdüşey kırık tipi.
—ANSİKL. Patol. İç boşluğu olan bir organ ani olarak gerilip patlayarak yırtılabilir: dölyatağının, apışarasının, bir anevrizmanın yırtılması; karna gelen bir tekme gibi ezici bir travma ile de yırtılma olabilir; bağırsağın, idrar torbasının yırtılması. Şiddetli bir kas kasılması da yırtılma ile sonuçlanabilir; süvarilerde yaklaştırıcı bacak kaslarının yırtılması, atlı spor yapanlarda achille kirişinin yırtılması.
İçorganların yırtılması ciddi ve tehlikeli ihtilatlara neden olur: 1. karaciğer, dalak, böbrek ya da büyük bir damarın, dışgebeliğin yırtılmasının yol açtığı kanamalar ve buna bağlı şok; 2. bağırsak, mide, safra kesesi yırtılmalarında bu boşlukların içeriğinin karınzarı içine yayılmasıyla gelişen karınzarı iltihabı.

YIRTILMAK → YIRTMAK.

YIRTINMAK → YIRTMAK.

YIRTLAK sıf. *Yörs.* Göz kuyruğu yırtılmış gibi açık duran göz için kullanılır.

YIRTMA a. Yırtmak eylemi.
—Kâğıtç. *Yırtma deneyi,* bir kâğıdın ya da kartonun sağlamlığını kontrol etmek amacıyla yapılan deneme.

YIRTMAÇ a. Çoğunlukla giysilerde etek, paça ya da kol yerinde kumaşı keserek ya da dikişin iki kenarını serbest bırakarak oluşturulan uzunca açıklık.
—Mim. Mukarnaslarda, badem ve diş bölümlerinin yüzeylerine açılan yivlere verilen ad.

YIRTMAÇLI sıf. Yırtmacı olan: *Yanlardan yırtmaçlı bir etek.*
—Terz. *Yırtmaçlı yen,* darlığı nedeniyle, koldan geçmesi için fermuarla ya da başka bir şeyle kapanan yen.

YIRTMAÇSIZ sıf. Yırtmacı olmayan.

YIRTMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (kâğıt, karton, kumaş vb.) yırtmak,* bükülüp katlanan bir şeyi iki ucundan çekerek iki parçaya ayırmak; parça parça etmek: *Eski faturaları yırtmak. Bir kolinin ambalajını yırtmak. Gömleğinden bir parça yırtıp yarasını sarmak.* **—2.** *Bir şeyi yırtmak,* üzerinde bir yırtık, bir yarık oluşturmak: *Sıraya otururken çorabımı çiviye takıp yırttım.* **—3.** *Bedeninin bir yerini yırtmak,* kanatacak kadar derince çiziмek, sıyırmak, tırmalamak: *Dikenler bacaklarımı yırttı. Kedi pençeleriyle elimi yırttı.* **—4.** Güçlü ve tiz bir ses sözkonusuysa, bir yerdeki sessizliği aniden bozmak: *Gecenin sessizliğini yırtan acı bir çığlık.* **—5.** Bir şeyden söz ederken, bedeninin bir yerini acıtmak, zorlamak: *Göğsü yırtan kuru bir öksürük.* **—6.** *Esk.* Bir binek hayvanından söz ederken, sağrısını mahmuzla yaralayarak binilmeye alıştırmak.

◆ gçz. f. *Arg.* Güç, kötü ve sıkıntılı bir durumdan kurtulmak: *Bugün bu işten yırttınız, ama bir dahaki sefere elimden kurtulamazsınız.*

◆ **yırtılmak** edilg. f. **1.** Kâğıt, karton, kumaş vb. gibi bir şeyden söz ederken, iki parçaya bölünmek; parça parça olmak; üzerinde bir yırtık, yarık oluşmak: *Yırtılan mektuplar. Elbisem yırtılmış.* **—2.** Bedenin bir yerinden söz ederken, derince çizilmek, sıyrılmak ya da parçalanırcasına acımak: *Dikenli tellerde elim yırtıldı. Öksürükten göğsü yırtılıyor.* **—3.** Bir kimseden söz ederken, utanması, çekinmesi kalmamak.

◆ **yırtınmak** dönüşl. f. **1.** Parçalanırcasına bağırmak: *Boşuna yırtınma, seni kimse duymaz.* **—2.** Bir şey için çok çaba harcamak: *İşi zamanında bitirmek için yırtınıyor.*

◆ **yırttırmak** ettirg. f. *Bir şeyi bir kimseye yırttırmak,* onun o şeyi yırtmasını sağlamak ya da buna neden olmak: *Gizli belgeleri bana yırttırdı.*

YIRTTIRMAK → YIRTMAK.

YISA ünl. **1.** Birçok kişinin hep birlikte yaptığı işlerde birbirlerini gayrete getirmek için söylenen söz. **—2.** *Yısa beraber,* haydi hep birlikte. || *(Halatı) yısa etmek,* çekmek. || *Yısa yısa,* kimi yörelerde "olsun olsun, en çok, en fazla" anlamında kullanılır: *Yısa yısa üç saat çeker.*

YISA → YİSA.

YIVALAR, Oğuzlar'ın Üçok kolundan Denizhanoğulları topluluğunu oluşturan ve totemleri çakırdoğan olan boylardan biri. (→ OĞUZLAR, TÜRKMENLER.)

YIVIŞIK sıf. **1.** Islak, kaygan, yapışkan bir şey için kullanılır. **—2.** Yılışık.

YIVIŞIKLIK a. **1.** Islaklık, kayganlık, yapışkanlık. **—2.** Yılışıklık.

YIVIŞMAK gçz. f. **1.** Cıvık, yapışkan bir duruma gelmek; cıvıklaşmak. **—2.** Yılışık davranışlarda bulunmak.

YIVIŞ YIVIŞ sıf. ve be. Cıvık cıvık.

Yİ a. Dilbil. LOLO'nun eşanlamlısı.

Yİ → Lİ.

YİBİN, Çin'de (Sıçuan) kent. Yangzı Ciang kıyısında, Yünnan sınırı yakınında; 233 900 nüf. (1990). Ulaşım kavşağı. Kimya. Kâğıt. Seramik. Çay işleme.

YİCHANG → YİÇANG.

YİCHUN → YİÇUN.

Yicing ya da **Yijing** *(Değişimler kitabı),* beş çin klasiğinin *(vucing)* biri ve en eskisi. Song dönemi filozofları, iki temel *yin* ve *yang* kipliğinden başlayarak kurulan 64 heksagramın incelenmesine dayanan bu kehanet elkitabını, kendi metafizik spekülasyonlarının temeli olarak benimsediler.

YİCİNG ya da **YİJİNG,** çinli buddhacı keşiş (635-713). Büyük bir gezgindi, on yıl Nalanda hint üniversitesi'nde kaldı (675-685), Hindistan ve Güney-doğu Asya'yı baştan başa dolaştı. Yazdığı yolculuk hikâyeleri, birinci sınıf birer tarihsel belgedir.

YİÇANG ya da **YİCHANG,** Çin'de liman kenti, Yangzı Ciang (Hubei) kıyısında, bu ırmağın uzun bir dizi çavlanı geçtikten sonra ovaya girdiği yerde; 359 600 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi merkezi.

YİÇUN ya da **YİCHUN,** Çin'de (Heilongciang) kent, Küçük Kiangan'ın güney-batı kenarında; 779 800 nüf. (1990).

YİDDİŞ a. (ing. *yiddish;* alm. *jüdisch,* yahudi'den). Aşkenazi Yahudileri tarafından konuşulan germen dili. (Eşanl. YAHUDİ ALMANCASI.)
—ANSİKL. Yiddiş sözcüğü ilk kez 1649'da, Ukrayna Yahudileri'nin katliamından yakınan, Amsterdam'da yazılmış bir metinde ortaya çıkmıştır. O zamana kadar, bu dile *lashon ashkenaz* (Almanya dili), *hebraïsch teutsch* (alman ibranicesi) ya da *jüdischteutsch* (yahudi almancası) deniyordu. Sözcük dağarcığının ve dilbilgisel yapılarının büyük bölümü göz önünde tutulursa, yiddişin bir germen dili olduğu söylenebilir. Sözcük ve küçültme ekleri açısından önemli bir slav etkisini ve ibranice sözcüklerle karma sözcüklerin (germen ya da slav ekleriyle donanmış ibranice sözcükler) katkısını da belirtmek gerekir. Lehçesel değişimler, ünlülerin söylenişini etkiler. Sözcük dağarcığının seçiminde, değişik konuşucu toplulukları doğdukları bölgeye ya da bağlamadan kaynaklanan belli bir amaca göre belirlenir. Genel olarak, bu söyleyiş ve sözcük dağarcığı aynılıklarına karşın, yiddiş dilini konuşan tüm insanlar birbirlerini anlar. Biraz çabayla al-

yırtıcımartı
(Stercorarius parasiticus)

büyük yırtıcımartı ya da büyük skua
(Stercorarius skua)

yırtılma

mancayı da anlayabilirler; ama Almanlar onları anlamakta güçlük çekerler.

Avrupa'da ortaya çıktıkları dönemde Yahudiler, ibraniceyle aramcanın karışımı *lashon hagodesh*'i (kutsal dil) konuşuyorlardı. IX. yy.'dan başlayarak *la'az*'ı (yabancı halkın dili) kullandılar (XI. yy.'dan sonra Kutsal Kitap ve Talmud yorumcuları, bu kitaplardaki metinleri ya da metinlerde seyrek kullanılan kimi sözcükleri *la'az* dilinde açıkladılar. Ortaçağ kaynaklarının *Lother* (Lotharingia) dedikleri Ren ve Moselle kıyılarındaki ülkede yaşayan dinamik bir grup, lashon hagodesh ile la'az'ı (yahudi roman) kaynaştıran bir dil ve schwaben lehçesiyle bavyera lehçesinden oluşan uluslararası bir karma dil kullandılar. Ticari yolculuklar, bilginlerin gezileri ve göçlerle bu dil Almanya'ya ve slav ülkelerine (Bohemya, Polonya, Rusya) yayıldı.

Yiddiş, kabaca, doğu ve batı yiddiş olmak üzere ikiye ayrılır. Batı yiddiş, Hollanda, Alsace-Lorraine, İsviçre ve Almanya'nın büyük bir bölümü gibi yörelerde Yahudiler'in dinsel alışkanlıklarına bağlıydı. Bu bölgelerin kıyılarında, doğu yiddişle arakesit oluşturan biçimler vardır (Bohemya, Moravya, Batı Slovakya ve Batı Macaristan). Doğu yiddiş, güney-doğu (Ukrayna, Romanya ve Doğu Galiçya), kuzey-doğu (Beyaz Rusya, Litvanya, Letonya) ve orta (Polonya ve Batı Galiçya) yiddişlerine ayrılır. Bu biçimler arasındaki ayrım genellikle söyleyişten kaynaklanır. Doğu yiddişteki ayrımlaşmanın XVI. yy.'da Polonya krallığı ile Litvanya grandükülüğü arasındaki bölünme sırasında ortaya çıktığı sanılır. Bu ayrımlaşmanın nedeni de, söz konusu bölgelere yerleşen Yahudiler'in değişik kökenlerden gelmeleridir.

Yiddiş ibrani abecesiyle yazılır. Aramca ve ibraniceden gelme sözcüklerin yazımı değişmemiştir. Başka kökenden gelen sözcüklerin yazımı, birliği 1936'da kurallara bağlanan kimi uzlaşımlara dayanır. Bu kuralları, en ünlüsü 1925'te kurulan YİVO (Yidisher Visenshaftlikher İnstitut: Yahudi araştırmaları enstitüsü) olan dernekler koymuştur.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, Avrupa'da yiddiş dilini konuşanların sayısında bir azalma oldu. Bunun nedeni, bu dili en çok kullanan Polonya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Baltık ülkeleri, Çekoslovakya, Macaristan ve Romanya Yahudileri'nin uğradığı büyük kıyım ve bu halkların Batı Avrupa'ya göçüdür. Ancak, yiddiş yalnızca sözlü bir dil değildi: aynı zamanda yazılı bir dildi ve yazılı dil olarak da kalmıştır. Dinsel metinlerin çevirisinde ve edebi nitelikli yapıtların yazılmasında kullanılmıştır.

—Ed. Matbaanın bulunmasından önce de sözlü bir edebiyat vardı. Bu edebiyatın temaları iki kaynağa, yahudi dinsel geleneğine ve komşu halklardan alınan unsurlara dayanıyordu. Yakup ben İshak Aşkenazi'nin (Jacob ben İsaac Ashkenazi) Kutsal Kitap yorumlarında ve Elia Levita'nın romanlarında, anlatılan öğreticilik kaygısından ayrılmadığı görülür.

XVIII. yy.'ın ikinci yarısında hasidlik hareketi Doğu Avrupa Yahudileri'nin büyük bir bölümünü içine aldı. Berdiçevli Levi İshak (Lévi İsaac) [1740-1810] ve Bratslavlı Nahman (1722-1811) halkın dili olan yiddiş dilini, doğal bir iletişim ve ortaklaşma aracı olarak görüyorlardı. Bratslavlı Nahman ilk doğaçlama dualarını yarı ibranice yarı yiddiş dilinde okuyor ve inananlarına tanrının huzurunda yüreklerini "Yahudiler'in konuştuğu dille" açmalarını söylüyordu. Böylece halk dili yeni deyimlerle zenginleşti ve "hasid hikâyeleri" denilen yeni bir türün örnekleri (*les Louanges du Becht* [fr. çev.], 1815) bu dille yazıldı.

Aydınlanma çağında hasidliğe karşı güçlü bir muhalefet oluştu *(Haskala)*. Ama yeni düşünceleri benimseyenler yiddiş dilini bir kenara itemediler. Eğitmek ve inandırmak için "okuma yazma bilmeyenler"e kendi dilleriyle seslenmek gerekiyordu. Böylece bir "aydın" edebiyatı doğdu: örnek olarak Mendel Lefin'in (Mendel Lefine) [1749-1826] *Proverbes*'i (fr. çev.), Yosef Perl'in (Joseph Perl) taşlaması *le Rouleau caché* (fr. çev.), İshak Per Livinsohn'un (İsaac Ber Levinsohn) [1788 1860] *le Monde sans maître*'i (fr. çev.), A. B. Gotlober'in yazıları ve İshak Eişel'in (İsaac Eichel) [1756-1806] komedilerini anabiliriz. Romancı İsrael Axenfeld (1787-1866), oyun yazarı ve masalcı Salomon Ettinger (1803-1856), şarkı sözü yazarı Berl Broder (1815-1868), öykücü İ. M. Dick de yiddiş dilinde yazdılar. Bununla birlikte edebiyattaki asıl gelişme Mendel Moşe Sefarim (Mendele Mocher Sefarim) [1835-1917] denilen Abramoviç'in (Abramovitz) [*Kitsur masus Bünyamin haşlişi*, 1878] ve Şolem Aleyhem (Cholem Aleichem) [1859-1916] tarafından tamamlanan "klasikler" üçlüsünün ilki) ve İ. L. Peretz'in (1852-1915) yapıtlarıyla oldu.

1862'de Aleksandr Zederbaum'un (1816-1893) kurduğu ilk haftalık dergi, I. J. Linetzki (1839-1915), J. M. Lifschütz (1830-1878), J. L. Gordon'un yapıtlarını yayımladı. Yahudi kitlelerin öğrenme açlığıyla okumaya sarılması da edebiyatın ve basının gelişmesine katkıda bulundu: Jacob Dineson (1856-1919) ve Şomer (Shomer) [1849-1905] denilen N. M. Şaykeviç'in (N. M. Chaïkevitch) hikâyeleri böylece geniş okur kitlelerine ulaştı, bu durum Abraham Goldfaden'ın (1840-1908) tiyatrosu için de geçerlidir.

XIX. yy.'ın sonu ve XX. yy.'ın başında önemli yazarlar ortaya çıktı: Anski (1863-1920) denilen S. Rapaport, Cholem Asch (1880-1957), David Bergelson (1884-1952), Peretz Hirschbein (1880-1948), Der Nistor (1884-1950) denilen Pinkes Kahanoviç (Pinkhes Kahanovitch), David Pinski (1872-1959), H. D. Nomberg (1876-1927), Abraham Reisen (1876-1953), Zalman Şneur (Zalman Shneour) [1887-1959]. Yahudiler'e uygulanan zulüm, hapishanelerden, toplama kamplarından kurtulan Yahudiler'in Avrupa'nın çeşitli ülkelerine ve başka kıtalara göç etmeye ve buralarda edebiyat merkezleri kurmaya zorladı. Örneğin Perets Markiş (Perets Markich) [1895-1952], Meleş Raviç (Melech Ravitch) [1893-1976], I. J. Singer (1893-1944), O. Varşavskiy'in (O. Varshavsky) [1898-1944] önce Varşova'da, sonra Paris'te kurdukları Khaliastre grubu; Varşova'da B. Heller, Moiz Schulstein (Moise Schulstein), Benjamin Schlevine'den oluşan proleter yazarlar grubu; Hayim Grade (Chaim Grade) [doğm. 1910], Elhonon Vogler (1907-1967), L. Wolf (1910-1943), Abraham Sutzkever'in (doğm. 1913) Vilna'da kurdukları Young Vile grubu; Zişe Landau (Zishe Landau) [1889-1937], Mani Leib (1883-1953), David İgnatoff (1885-1954), İshak Raboy'un (İsaac Raboy) [1882-1944] New York'ta kurdukları Di Yunge grubu; Jacob Glatstein, Aaron Glanz-Leyeles (1889-1966), N. B. Minkoff'un (1893-1958) New York'ta kurdukları İn zikh grubu. Çernovtsiy derneği bünyesinde yer alan yazarlar şunlardı: Salomon Bickel (1896-1969), İtzik Manger (1901-1969), Eliezer Steinbarg (1880-1932), Jacob Sternberg (1890-1973). Yakup Botoşanskiy (Jacob Botoshansky) [1892-1964], J. Goldberg, Samuel Rozansky, Baruh Hager (Barukh Hager), Abraham Zak, Moiz Knapheys (Moise Knapheys), Şneur Wasserman (Shneour Wasserman), Şelomo Suskoviç (Salomon Suskovitch) [doğm. 1906] gibi yazarlar Buenos Aires'te yaşadılar.

Ekim devrimi Rusya'da edebiyatın gelişmesine uygun koşullar (üniversitelerde yiddiş dili kürsülerinin kurulması, tiyatroların, ilk ve ortaokulların, gazetelerin, yayınevlerinin açılması) yaratmıştı, ama tüm bunlar önce 1930'lu yılların sonunda, sonra da 1948'den itibaren iki aşamada ortadan kaldırıldı. Çok sayıda yazar hiçbir iz bırakmadan ortadan yok oldu: İzi Harik (İzi Kharik) [1898-1937], Moiz Kulbak (Moise Kulbak) [1896-1940], Y. Dobruşin (Y. Dobrouchine) [883-1953], İtzik Fefer (1900-1952), David Hofstein (1889-1952), Samuye Halkin (Samuel Halkin) [1897-1960], İshak Kıpnis (Isaac Kipnis) [1886-1974], Zalman Wendroff (1879-1971). Nathan Zabara (1908-1975) gibi bazıları da toplama kamplarından döndüler. Bugün Rusya'daki yiddiş edebiyatı, 1961 yılında kurulmuş olan aylık bir dergi ve her yıl yayımlanan birkaç kitapla sınırlıdır.

XIX. ve XX. yy.'larda çok sayıda göçmen ABD'ye gitti: bunlar arasında David Edelstadt (1866-1892) ve Joseph Bovshover (1873-1915) gibi, Vinchevsky (1856-1932) ve Morris Rosenfeld (1862-1923) ile birlikte işçi şiirinin öncüsü sayılan yazarları, ayrıca N. Meisil (1887-1966), S. Niger (1883-1955), J. Opatoshu (1887-1954), H. Leivick (1886-1962), H. Rosenblatt (1878-1956), Aaron Zeitlin'i (1898-1973) ve 1978 Nobel edebiyat ödülü sahibi İsaac Bashevis -Singer'i (doğm. 1904) saymalıyız. İsrail devletinde, 1982'de *Başlangıç* adlı dergiyle resmi bir biçimde yerleşmiş olan ve özgün örnekleri J. Papiernikov (doğm. 1897) ya da Eli Schechtman (doğm. 1908) tarafından verilen yiddiş edebiyatı, 1976'da Kudüs'te düzenlenen Yiddiş dili ve kültürü dünya konferansı'ndan bu yana özellikle bir gelişme göstermektedir.

Ayrıca "soykırım edebiyatı"ndan da söz etmek gerekir. Nazilerin katlettikleri yahudi toplulukların geçmişine adanan yerel bölge adlarına göre düzenlenen bu yapıtlar, Paris'te Bibliothèque nationale'de *Yizkor* ("Anısına") diye sınıflandırılmış bulunmaktadır. Bu yapıtlarda anılar, denemeler, şarkılar, hikâyeler, öldürülen bölge sakinlerinin adları yer alır. Yazarlarının tümü edebiyatçı değilse de birçok anı ve özyaşamöyküsünün yer aldığı bu ortak yapıtlar insanlık açısından tanıklıklarının yanı sıra önemli birer tarihsel belge niteliği taşırlar.

YİĞİT sıf. **1.** Güçlü, yürekli, cesur bir kimse için kullanılır; kahraman, alp: *Yiğit askerler.* **—2.** Düşüncelerini açıkça söylemekten çekinmeyen bir kimse için kullanılır; mert, gözüpek: *O yiğit bir adamdır, düşündüğünü çekinmeden yüzüne söyler.*

◆ a. **1.** Genç erkek, delikanlı: *Köyün yiğitleri toplanıp bir araya gelmişler.* **—2.** Kişi: *Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır* (atasözü). **—3.** *Yiğit hoş, yancık boş*, genç bir kimsenin yiğit ve iyi biri olduğunu, ancak parası bulunmadığını anlatmak için söylenir.

YİĞİT (İbrahim Süreyya), türk siyaset adamı (İstanbul 1880 - *ay. y.* 1952). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1900). Jön Türk hareketine katıldı, gizli fesat cemiyeti kurmakla suçlanarak üç yıl kalebentliğe mahkûm edildi (1902). Vardar Yenicesi'nde kaymakamken gönüllü olarak Trablusgarp savaşı'na katıldı. Son görevi olan İzmit mutasarrıflığından azledildikten sonra ulusal kurtuluş hareketi içinde yer aldı; Erzurum ve Sivas kongrelerinde delege olarak bulundu, son Osmanlı meclisi'nde ve birinci dönem TBMM'de Saruhan milletvekilliği yaptı. 1923-1950 arasında Kocaeli milletvekiliydi.

YİĞİT dağı, esk. **Haravil dağı,** Doğu Anadolu'da, Başkale havzasının K.-D.'sunda dağlık kütle; 3 468 m. Bazalt bileşiminde genç lavlar ile tüf ve aglomeralardan meydana gelen kütlenin doruk çizgisi Türkiye-İran arasında sınır oluşturur.

YİĞİTBAŞI a. *Esk.* Esnaf loncalarında verilen kararları uygulayan ve gerekli denetimleri yapan kişi. (Malzemenin denetimi, dağıtımı, üretilen malın niteliğinin kontrol edilmesi vb. görevleri vardı. Esnaf arasında çıkan anlaşmazlıklar da yiğitbaşına yansıtılırdı.)

—Folk. Delikanlılar arasında malzemesi ortak sağlanarak düzenlenen toplantılara başkanlık eden, toplantının düzeninden sorumlu olan kişi.

—Soy. oy. Bazı yörelerde köy seyirlik oyunlarını düzenleyen kişilere verilen ad.

YİĞİTÇE sıf. Yiğitliği, cesareti ortaya koyan davranış için kullanılır: *Yiğitçe bir karşı çıkış.*

◆ be. Bir yiğide yaraşır biçimde: *Yiğitçe savaşmak. Yiğitçe dayanmak.*

YİĞİTER (Umran Nazif), türk öykücü (İstanbul 1915 - *ay. y.* 1964). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1936). Savcılık ve yargıçlık (1939-1943), serbest avukatlık (1943-1950) yaptı. DP'den Konya milletvekili seçildi (1950); 1954 seçiminden önce istifa etti. Öldüğü sırada İstanbul'da noterdi. Öykülerinde (*Kara kasketli adam* [1933], *İçimizden birkaçı* [1941], *Yaşamak için* [1948]; *Gar saati* [1951], *Tepedeki ev* [1954]) görevle bulunduğu Zonguldak'taki, daha sonra büyük kentteki gözlemlerini, işçilerin, memurların, küçük insanların yaşamını, sorunlarını gerçekçi bir biçimde anlattı.

YİĞİTLEME a. Halk edebiyatında kahramanlık konularını işleyen, kahramanları öven şiirlere (koçaklama) bazı bölgelerde verilen ad.

YİĞİTLENDİRMEK → YİĞİTLENMEK.

YİĞİTLENMEK ya da **YİĞİTLEŞMEK** gçz. f. Yüreklenmek, cesaret göstermek; cesaretlenmek: *Yiğitlenip üstüne yürümek.*

◆ **yiğitlendirmek** ettirg. f. Yüreklendirmek, cesaretini artırmak, cesaretlendirmek.

YİĞİTLER, rumca **Arsos,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

YİĞİTLER, esk. **Yiğitaliler,** Çanakkale'nin Bayramiç ilçesine bağlı bucak; 4 887 nüf. (1990); 27 köy. Merkezi *Yiğitler,* 290 nüf. (1990).

YİĞİTLEŞMEK → YİĞİTLENMEK.

YİĞİTLİK a. **1.** Bir tehlike karşısında gösterilen cesaret; yüreklilik: *Askerleri yiğitliklerinden dolayı kutlamak.* **—2.** *Yiğitlik etmek,* mertlik, cesaret, yüreklilik göstermek. ‖ *Yiğitlik sende kalsın,* karşısındakinin ters tutumuna karşı özveri, hoşgörü ve alçakgönüllülükle davranmayı öğütlemek için kullanılır. ‖ *Yiğitlik taslamak,* yiğitlik niteliklerinden yoksun olduğu halde yiğitmiş gibi davranmaya, görünmeye çalışmak. ‖ *Yiğitliğe leke (bok) sürmemek,* mertliğe ters düşecek bir davranışta bulunmaktan kaçınmak.

YİĞİTYOLU, esk. **Karbeyaz,** Hatay'ın Altınözü ilçesine bağlı bucak; 8 555 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Yiğityolu,* 2 144 nüf. (1990).

YİJİNG → YİCİNG.

YİLBİK a. *Yörs.* Sara hastalığı.

YİLER ya da **LOLOLAR,** Güney Çin'de, Laos'ta, Vietnam'da ve Tayland'da yaşayan çin-tibet halk topluluğu. Sayıları yaklaşık 5,9 milyondur (1989), büyük bölümü Çin'de yerleşmiştir. Dağ köylerinde yaşayan Yiler, kuru tarım ve hayvancılıkla geçinirler. Dinleri, animizme ve şaman inançlarına dayanır. Giderek çinlileşen Yiler, klan düzeyinde babasoylu ve dıştanevlenmeli, toplumsal düzeydeyse kuzenlerin karşılıklı evliliğinin önemli rol oynadığı içtenevlenmeli bir soysop türü oluştururlar.

YİN a. (çince sözc.). Çin diyalektiğine göre, gerçekliğin iki durumundan biri. (YANG'ın karşıtı.)

—ANSİKL. Çin felsefesinde yin ve yang, bir dairenin siyah ve beyaz yarılarıyla simgelenen ve görüngüsel yaşamın bütün yanlarını ortaya koyan iki tamamlayıcı güç oluşturur. Yin dişi ilke; toprak, karanlık, edilgenlik ve soğurma olarak kabul edilir. Yang ise erkek ilkeyi; göğü, ışığı, etkinliği ve içe girmeyi simgeler. Bu iki ilke, yüce Mutlak'tan (*Taici*) kaynaklanan iki ilke olarak betimlenir ve karşılıklı işleyişleri gerçek evreni süreç... oluşturur.

YİN, çin hanedanı Şang'ın diğer adı.

YİNÇUAN ya da **YİNCHUAN,** Çin'de kent, Ningşia özerk bölgesinin merkezi. Huang Hı yakınında. 329 600 nüf. (1990). Ticaret ve yönetim merkezi. Besin sanayileri. Yün işleme.

YİNE → GENE.

YİNELEME a. Yinelemek eylemi; tekrarlama.

—Bilş. Bir programa ilişkin bir komut dizisinin, bu dizinin ayırtedici nitelikteki bir parametre ya da verisinin bir değeri için yürütülmesi; bu yürütme işlemi, bu değerin değişimi, bu diziden çıkmaya olanak verecek lojik bir sürece neden olmadığı sürece yinelenir.

—Dilbil. SIKLIK'ın eşanlamlısı. ‖ Söylemdeki bir kesitin, aynı bağlamda önceden kullanılmış bir başka kesite gönderme yapma süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ed. Anlatımda ahenk sağlamak için aynı ünsüzün ya da aynı hecenin yinelenmesiyle gerçekleşen ses oyunu. (Eşanl. ALİTERASYON) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ Bir oyun, bir rol, bir konser vb.'nin seyirci karşısında gösterisinden önce öğrenmek amacıyla yapılan hazırlık çalışması.

—Geom. Bir şekli geniş uzamda (toptan) değişmez bırakan ve bir kuvveti özdeş uygulamaya eşit olan dönme. (Örneğin, bir düzgün dörtyüzlü 3'ncü basamaktan dört yineleme ekseni ya da dört tane üçlü yineleme kabul eder.)

—Jeod. *Yineleme yöntemi,* sistematik bölme hatalarını ve rastlantısal okuma hatalarını gidermeye yarayan açı ölçme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mant. *Yineleme doğruluğu kuramı,* Ramsey ve daha az bir derecede Wittgenstein ve Carnap tarafından savunulan bu görüşe göre D (doğru) ve Y (yanlış) üstdilbilim yüklemleri, "A doğrudur" ve "A yanlıştır" üstdilbilim sözcelerinin, sırasıyla "A" ve "A olmayan" sözcelerinin eşdeğerlisi oldukları kabul edilerek, olanaklı bütün bağlamların dışında bırakılabilir.

—Müz. Melodik ya da ritmik bir bölümün, bir cümlenin, bir periyodun ya da bütün bir parçanın tekrarı.

—Nöropsikol. Özellikle sağ beyin yarımküresindeki bir lezyondan kaynaklanan ve harflerin kuyruklarının, daha ender olarak da harflerin bir yinelenmesine dayanan yazı bozukluğu. ‖ İstenilen bir hareketin yerine daha önce yapılan bir hareketi tekrarlama. ‖ *Yineleme bozukluğu,* sözyitimli hastalarda görülen ve sözlü uyarıları (sözcükler, sayılar, cümleler) yanlışsız yinelememek biçiminde beliren bozukluk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psikan. *Yineleme zorlanımı,* belirtilerin, bastırılanların dönüşleri olduğunu ve özellikle değiştirimde genellikle eski çocukluk durumlarını yinelediklerini saptama; üstruhbilim bakımından, S. Freud tarafından haz ilkesinin öteki dünyası ve ölüm dürtüsünün belirtisi olduğu ileri sürülen eğilim. (Bu anlamda haz ilkesi, Freud'a göre bu yineleme eğiliminin sınırını oluşturur; ölüm dürtüsünün hizmetindedir ve bu ilkeye uyan belirtinin yinelenmesi, sınırlı bir durumdur ve yineleme zorlanımı bu durumun genişlemesine yol açar. Başarısızlık ve yazgı nevrozlarıyla travma nevrozlarında belirgin bir duruma gelen yineleme zorlanımı, Freud'a göre en kesin direnişin, yani bilinçdışının ya da o'nun direnişinin belirtisini oluşturur.)

—Tiyat. Bir oyunu yeniden oynamak üzere provasını yapma.

—ANSİKL. Dilbil. *İş yerine geldiğimde babamı karşımda buldum. Orada beni iki saattir bekliyormuş o,* cümlesinde *babam* o ile, *işyeri* de *orada* ile yinelenir. Yinelemeler, gösterici gibi dildışı gerçeğe değil, dilsel bağlama gönderme yapar. *Bu kitap güzel* cümlesindeki *bu*'nun gösterici bir işlevi vardır; *Masanın üstünde bir kitap var, bu kitabı istiyorum* cümlesindeyse *bu,* yineleme işlevi görür. Gösterme adıl ve sıfatları, ilgi adıllarıyla 3. kişi adılları yineleme işlevini üstlenirler. Bazı fiiller ve adıllar da bu işlevi görebilir. Yineleme olguları söylemin tutumlu ve tutarlı biçimde eklemlenmesini sağlar. Bu olgular hem sözdizim, hem de anlambilim tarafından incelenir.

—Ed. Yineleme eski türk şiirinde çok yararlanılan bir ahenk öğesiydi: *"Kün tengri yarakın teg kögüzlüğüm bilgem / Kün tengri yarukın tek kögüzlüğüm bilgem /Körtle tözün tengrim külügüm küzünçüm/Körtle tengrim burkanım bulunçsuzum"* (Gün tanrı ışığı gibi göğüslüm, bilgem; Gün tanrı ışığı gibi göğüslüm bilgem! Güzel, soylu tanrım, ünlüm, koruyanım; güzel, soylu tanrım, Buddha'm, bulunmazım) [Aprın Çor Tigin]. 1. -2. dizelerde *k, g;* 3.-4. dizelerde *t, k, b* yinelenmiştir. Halk edebiyatı (*Karşı yatan kartı kara dağlar karıyıptır"* [Dede Korkut kitabı], "kar" hecesi yineleniyor) gibi divan şiirinde de (*"Dest bûsi arzusuyla ölürsem dostlar / Küze eylen toprağım sunun anınla yâre su"* [Dostlar, onun elini öpmek isteğiyle ölürsem toprağımdan bir kap yapın, onunla sevgiliye su verin], Fuzuli; *s, z* ünsüzleri) pek çok örneği görülür.

—Jeod. *Açı yineleme yöntemi,* Bu yöntemi Johann Tobias Mayer buldu (1761). *Yineleme çemberi,* aynı açının bir teodolitle art arda yapılan ölçümlerinin toplanmasını sağlar. Bu toplam açının her noktadaki ölçme sayısına (yineleme sayısı, gözlem sayısı) bölünmesiyle aranan açı bulunur. Birinci ve ikinci duruma ilişkin bölme hatalarının cebirsel toplamı, yapılan gözlem sayısına (yineleme sayısı) bölünür.

—Nöropsikol. *Yineleme bozukluğu.* İletim sözyitiminin en belirgin özelliğidir; uyarının yapıcı öğelerinin sıralanmasında zorluk ortaya çıkar. İfade ne kadar uzun olursa yanlışlar da o kadar çok olur. Bu bozukluk duyumsal sözyitiminde de görülür: konuşma sağırlığı halinde, hastanın verdiği yanıtın yinelenecek uyarıyla hiçbir ilgisi yoktur; anlama bozukluğunun baskın olduğu hallerde ise eksiklik tek heceli sözcükler için daha belirgindir ve sözcüklerin uzunluğunun yinelemeyi kolaylaştırıcı bir etkisi vardır.

YİNELEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (söz) yinelemek,* onu yeniden söylemek, özellikle iyi duyulmamış, anlaşılmamış ya da vurgulanmak istenen bir sözü bir kez daha birisine yöneltmek; tekrarlamak: *Sorumu yineliyorum, iyi dinleyin. Son cümlenizi anlayamadım, yineler misiniz? Cesaretin varsa o sözü yinele bakalım. Aklını başına toplamasını yineleyip duruyorum.* **—2.** *Bir eylemi yinelemek,* onu bir kez daha yapmak, tekrarlamak: *Bir hatayı yinelemek. Önceki başarısını yineleme di.* **—3.** *Bir şeyi yinelemek,* daha önce söylediği, yaptığı ya da başkası tarafından söylenmiş, yapılmış bir şeyi yeniden dile getirmek, yeniden ortaya koymak; tekrar etmek, tekrarlamak: *Bilinen kuramları yinelemekten başka bir şey yapmıyor. Çok görülmüş numaraları yineleyen bir komedyen.* **—4.** *Bir metni, bir dersi, bir alıştırmayı vb.* yinelemek, onu zihnine yerleştirmek ya da yapmaya alışmak için birkaç kez baştan almak, tekrar etmek, tekrarlamak: *Alacaklarını unutmamak için kendi kendine yineledi. Tiyatrodaki rolünü yinelemek.*

◆ gçz. f. Bir hastalıktan söz ederken, yeniden ortaya çıkmak: *Öksürük sık sık yineliyor.*

◆ **yinelenmek** edilg. f. Bir kez daha ya da üst üste birkaç kez söylenmek, yapılmak; tekrarlanmak: *Yinelenen istekler. Yinelenen intihar girişimleri.*

◆ **yineletmek** ettirg. f. Bir şeyi yeniden söyletmek, yaptırmak: *Bu isteğimi yineletme, hemen yerine getir lütfen. Bir sözcüğü yineletmek.*

YİNELEMELİ sıf. **1.** Üst üste, tekrar tekrar yapılan, yinelenen; mükerrer. **—2.** Dilbil. *Yinelemeli bağlaç,* yinelenerek eş görevli sözcükleri, tümceleri, eşitlik, pekiştirme, birlikte olma ya da karşıtlık ilişkiyle bağlayan bağlaç (*... hem, ... hem, ... de ... de*).
—Akust. *Yinelemeli yankı,* aynı sesi arka arkaya iki ya da birçok kez yineleyen yankı için kullanılır. (Eşanl. TEKRARLI YANKI.)
—Biliş. Birçok kez yinelenen (örneğin döngüler biçiminde) komut dizilerinin kullanıldığı bir hesaplama süreci ya da bir program yapısı için kullanılır. ‖ Kendi kendine anımsayabilecek, yani çalışması sırasında yürütülmesini isteyecek şekilde düzenlenmiş bir program için kullanılır. ‖ Kendine başvuran bir tanım için kullanılır. ("Bir tamsayı ya bir rakam ya da önünde bir rakam bulunan bir tamsayıdır" tanımı, yinelemelidir.) ‖ *Yinelemeli fonksiyon,* tanımında, yine kendisi sözkonusu olan fonksiyon.
—Dilbil. Yinelemelilik özelliğiyle donanmış bir kural ya da öğe için kullanılır.
—Ed. *Yinelemeli uyak,* iki defadan fazla art arda yinelenen benzer uyaklar. ‖ *Yinemeli rondo,* beş dörtlü halinde düzenlenmiş yirmi dizeden oluşan rondo.(İlk dörtlüde yer alan dizelerden her biri sırasıyla öteki dört dörtlünün son dizelerini oluşturur, çoğu kez bu dörtlülere ilk dizenin ilk sözcüklerini yineliyen altıncı bir dörtlü eklenir.)
—Fizyol. *Yinelemeli sistem,* belli bir yanıt elde etmek için yinelenen uyarıların gerekli olduğu fizyolojik mekanizma. (Salgılatıcı sinirlerde, vazomotor aygıtta, vb. olduğu gibi.)
—Müz. *Yinelemeli müzik,* motiflerin sistemli bir biçimde yinelenmesine dayanan müzik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Müz. *Yinelemeli müzik,* 50'li yılların sonunda ABD'de (aralarında J. Cage'in de olduğu) bazı bestecilerin dizisel-cilik sonrası akımının avrupa kökenli etkisinden kurtulmak istemesinden doğdu. Değişik yöntemlerle gerçekleştirilen yinelemeli müzik, yinelemenin etkisiyle geçmiş, şimdi ve gelecek kavramlarının kaybolduğu zamanın değişik bir biçimde algılanmasını sağlar. Bu müzikte estetik yönden çok açık bir biçimde bazı doğu müziklerinden yararlanılsa da, teknik bir yöntemden çok felsefi bir yaklaşıma başvurulur. Bu müziği uygulayan besteciler (Monte Young, Terry Riley, Steve Reich, Phil Glass) özellikle sesin yarattığı ruhsal etkilere önem verirler.

YİNELEMESEL sıf. Dilbil. Fiil kökünde belirtilen eylemin yinelendiğini gösteren bir ekle donanmış ya da yardımcı bir fiille oluşmuş fiil biçimi için kullanılır.

YİNELENEBİLİRLİK a. Biliş. Yinelemeli bir programın niteliği. (Yinelenebilirlik, ardışık çağrıların istifi ve verilerin her çağrı düzeyinde yönetimi için, özel bir program yapısı gerektirir.)
—Ölçbil. *Eş koşullarda yinelenebilirlik,* olabildiğince birbirine benzer koşullarda (aynı ölçü aleti, aynı yöntem, aynı gözlemci vb.) ve kısa bir zaman aralığında yinelendiği de aynı sonucu veren bir ölçümün niteliği. ‖ *Farklı koşullarda yinelenebilirlik,* olabildiğince farklı koşullarda (ölçme aleti, ölçme yöntemi, gözlemci, ölçme yeri değiştirilerek) ve farklı zamanlarda yinelendiğinde aynı sonucu veren bir ölçümün niteliği.

YİNELENİRLİK a. Dilbil. Üretici dilbilgisinde bir kuralın, oluşturucu bir öğenin, türetme sırasında kuramsal olarak sonsuz yinelenme yeteneğini belirten özellik. (Yinelenirlik, bir üretici dilbilgisi kurallarının, sonsuz sayıda cümle üretilmesini sağlayan temel özelliğidir.)

YİNELENME a. Yinelenmek eylemi.
—Biyol. *Bireyoluşsal yinelenme,* bireysel gelişmenin soyun gelişmesini aynen yinelediğini öne süren biyogenetik yasa. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. Bir sürüklenme örtüsünün alt bölümünün tektonik ekaylar biçiminde tekrarlanması.
—ANSİKL. Biyol. Fritz Müller (1864) bir organizmanın gelişme evrelerinin, evrim sırasında o grubun art arda geçirdiği durumların bir yinelenmesi olduğunu düşünüyordu. Benzer bir uyarı daha önce Meckel (1815) ve fransız A. Serres (1842) tarafından da açıklanmıştı. Önceki düşüncelerden ve von Baer'in yasalarından esinlenen Haeckel (1866) aynı olayları, büyük başarı kazanan bir "temel biyogenetik yasa" ile açıkladı: "Bireyoluş soyoluşun kısa bir yinelenmesidir". Aslında, yasa ayrı ayrı göz önüne alınan organlara uygulanır ve organizmanın bütününe uygulanmaz. Balık embriyonunun benzer organlarına sahip olan insan embriyonu hiçbir zaman yetişkin bir balığın organizmasını göstermez. Bununla birlikte bu yasa embriyonlarda görülen ve hiçbir yararı olmayan geçiş organlarının (balina dölütündeki ilkel dişler, memelilerin dölütünün boyun yarıkları vb.) basit bir açıklamasını verir.

YİNELENMEK → YİNELEMEK.

YİNELETMEK → YİNELEMEK.

YİNELEYİCİ sıf. Dilbil. Yeni bir bilgi getirmeden, verilen bilgiyi yineleyen bir gösterge için kullanılır.
—Jeod. Yineleme işlemi yapmaya yarayan ya da bu işlemi gerçekleştiren. ‖ *Yineleyici çember,* yineleme yöntemiyle açı ölçen aygıt. (Yineleyici çemberin içinde bulunan yatay limbus, ister dürbüne bağlanır ve onunla birlikte döner (bu dönüş sırasında dürbün, alidat ve limbus birlikte hareket eder), isterse ondan ayrılır ve sabit kalır. Bu düzenek ölçülecek açıyı limbus üzerine, komşu açılar halinde birçok kez taşımayı, sonunda bir tek okuma yaparak taşınan açıların toplamını bulmayı, sonra bu toplam değeri ölçme sayısına bölmeyi sağlar.)

◆ a. Yineleme işlevini gerçekleştiren aygıt.
—Teknol. *Eşzamanlı yineleyici,* serbest bir tahrik miline bağlanan ve elektriksel olarak bağlı olduğu eşzamanlı vericiyle tamamen aynı biçimde hareket eden eşzamanlı alıcı; bu bütün eşzamanlı bir transmisyon oluşturur. (Böyle bir transmisyon, ancak çok küçük kuvvet çiftlerini aktarabilir.)

YİNELEYİCİLİK a. Dilbil. Aynı anlam özelliğini birçok değişik biçimde yineleyen sözcenin özelliği.

Yingçing, *gök mavisi* anlamına gelen ve Song hanedanı döneminde Ciangşi ilinde yapılan porselenleri (*çingbai* "mavimsi beyaz"da denirdi) belirten çince terim. Bunlar, sırı çok fazla camlaşmış, içe doğru uçuk mavi bir ton alan beyaz parçalardır.

YİNGKOU, Kuzey-doğu Çin'de (Liaoning) liman kenti. Liao Hı'nın ağzında. 401 000 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi (tekstil, besin sanayileri, kâğıt, aletler, petrol rafinerisi) merkezi.

Yingqing → YİNGÇİNG.

Yingzao faşi *(Mimarlık normları),* Çin'de, 1100'de, Songlar döneminde saray mimarı Li Ciai tarafından kaleme alınan mimarlık incelemesi. 1145'ten 1821'e kadar art arda çıkarılan kopyalarıyla günümüze kadar ulaşmış temel bir metindir.

YİNİNG → KULCA.

YİN ŞAN ya da **YİN SHAN,** Çin'de yaşlı kütle. G. D'da en yüksek noktası 2 850 m olan Gobi platosunun kenarındadır.

YİPİN, çoğu zaman *çan** sanatıyla özdeşleştiren "zorlamasız" resmi tarzını belirten çince terim.

YIRIK s. *Yöre.* Yarık, yırtık.

◆ sıf. *Yöre.* Üst dudağı yarık olan kimse için kullanılır.

YİRMİ as. say. sıf. **1.** İki kere on: *Yirmi kişi.* **—2.** (Addan sonra) yirminci anlamında numaralama, sıralama belirtir: *Sayfa yirmi. Bölüm yirmi.* **—3.** Belirsiz ancak büyük, önemli bir sayıyı belirtir; birçok, sayısız: *Bunu size yirmi kez söyledim.* **—4.** *Yirmi yaş,* gençliği simgeler: *Artık yirmi yaşındaki cesaretim, enerjim kalmadı.*

◆ a. **1.** 20 rakamı, sayısı (yerine göre bir ayın 20. gününü, oda, ev numarasını, yüzdeyi vb. belirtir): *Yirmisinde görüşürüz. Yüzde yirmi zam yapıldı.* **—2.** *Yirmi beşlik,* bütün yirmi beş kuruş.
—Anat. *Yirmi yaş dişi,* AKILDIŞI'nın eşanlamlısı.
—Oy. Çok benzediği otuz birden, üç yerine iki kâğıt çekilmesi ve toplam yirmi bir sayıya ulaşmayı ya da yaklaşmayı hedeflemesiyle ayrılan talih oyunu.

Yirmi dört madde antlaşması, 14 ekim 1831'de Londra konferansı'nın ardından imzalanan ve Zeeland Flandre'ının Kuzey Brabant'ın, Doğu Limbourg'un ve Lüksemburg'un almanca konuşulan bölümünün Belçika'nın elinden alınması sonucunu veren antlaşma. Anvers'te Hollanda yararına bir geçiş parası alınmasına da yol açan bu antlaşma, hem Hollanda'da, hem de Belçika'da hoşnutsuzluk uyandırdı ve bu iki ülke, 1839 Londra antlaşması'na kadar kendilerini savaş halinde saydılar. Meclis'te 48 milletvekili bu antlaşmaya karşı oy kullanırken, 58 milletvekili yazgıya boyun eğdi. Böylece uluslararası bir hukuki statüyle, Belçika'nın silahlı ve sürekli tarafsızlığına resmi bir nitelik kazandırılıyor ve bu tarafsızlık İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya ve Rusya tarafından güvence altına alınıyordu.

YİRMİGEN a. Geom. Yirmi açısı dolayısıyla yirmi kenarı bulunan çokgen.

Yirmiler derneği, ekim 1883'te Brüksel'de kurulan sanat derneği. İlk sergisi 1884'te, sonuncusuysa 1893'te açıldı. Derneğin sekreterliğini ve animatörlüğünü yapan O. Maus, Edmond Picard ve Verhaeren ile birlikte *l'Art moderne* (1881-1914) dergisi aracılığıyla grubun sanat anlayışını yaydı, konferanslar (Villiers de L'Isle-Adam, Mallarmé vb) ve konserler düzenledi. Kurucu üyeler Achille Chainaye, Frantz Charlet, Paul Dubois, Ensor*, Willy Finch, Karel Goethals, Khnopff*, Périclès Pantazis, D. de Regoyos*, Willy Schlobach, Van* Rysselberghe, Guillaume Van Strydonck, G. Vogels*, Rodolphe Wytsman ve kısa bir süre sonra istifa eden diğer bazı sanatçılardır. İzlenimci ve yeniizlenimci eğilimlere bağlı kalmalarına rağmen (1887'de Seurat, *Grande Jatte'ta yazın bir pazar günü* adlı tablosuyla katıldı) Yirmiler Salonları tüm avrupa öncü sanatını bağrına bastı (Van Gogh, Gauguin, Toorop, Munch). Yirmiler derneği simgeciliğin tırmandığı dönemde ortadan kalktı ve yerini Libre Esthétique (Özgür estetik) grubuna bıraktı.

Yirmiler grubu, uluslararası para sisteminde yapılan reform nedeniyle Onlar* grubu üyeleri arasında baş gösteren anlaşmazlıkları yumuşatmak için ABD'nin girişimiyle temmuz 1972'de Uluslararası para fonu'nun (İMF) bünyesinde oluşturulan grup: böylece, bazı az sanayileşmiş ülkelerin de (Hindistan, Brezilya, Fas, Etyopya, Arjantin, Meksika, Zaire, Avustralya,

Endonezya, Irak) alınan kararlara katılmaları sağlandı.

YİRMİLİ sıf. Arit. Yirmi sayısını taban olarak alan.

YİRMİLİK a. **1.** Yirmi lira değerindeki para. **—2.** *Esk.* Yarım kuruş değerindeki para, yirmi para.

◆ sıf. İçinde yirmi tane bulunan: *Yirmilik sigara paketi.*

—Nümism. *Yirmilik altın,* Mahmut II döneminde çıkarılan *Cedit* mahmudiye*'lere halk arasında verilen ad.

YİRMİNCİ sıra say. sıf. Yirmi sayısının belirlediği sırada yer alan kimse, şey için kullanılır: *Yirminci yıl. Genel sıralamada yirminci oldu. Yirminci katta oturuyor.*

YİRMİSEKİZ ÇELEBİZADE MEHMET SAİT PAŞA → MEHMET SAİT PAŞA Yirmisekiz Çelebizade.

YİRMİSEKİZ MEHMET ÇELEBİ, türk devlet adamı, yazar (öl. Lefkoşa 1732). 28. yeniçeri ortasından yetiştiği için bu adla tanındı. Darphane nazırlığı, şıkk-ı salis defterdarlığı görevlerinde bulundu; Pasarofça antlaşması (1718) görüşmelerine ikinci delege olarak katıldı. Ahmet III tarafından elçilik göreviyle Fransa'ya yaptığı yolculuğu (1720-1721), *Fransa* sefaretnamesi*'nde anlattı. Yankılar yaratan bu yolculuk, batılı yazarların yapıtlarına da konu oldu (örn. *Nouvelle description de la ville de Constantinople avec la rélation du voyage de l'ambassadeur de la Porte Ottomane et du séjour à la cour de France* [Babıali osmanlı elçisinin yolculuğu ve Fransa sarayında ikameti ile birlikte İstanbul kentinin yeni tanımlanması], 1721). Patrona ayaklanması'ndan sonra, Nevşehirli İbrahim Paşa yanlısı olmakla suçlanarak Kıbrıs'a sürülen Mehmet Çelebi, orada öldü. Türkiye'de ilk basımevinin kurulmasına önemli katkıda bulunan Mehmet* Sait Paşa'nın babasıydı. (→ Kayn.)

YİRMİŞER üls. say. sıf. **1.** Üleştirmede, yirmi sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Her birimize yirmişer sayfa düşüyor.* **—2.** *Yirmişer yirmişer;* yirmişer birimlik öbekler halinde: *Yirmişer yirmişer gruplar oluşturmak.*

YİRMİŞERLİK sıf. İçinde yirmi tane bulunan: *Yirmişerlik paketler.*

YİRMİÜÇ a. Hacı baba diye adlandırılan oyunun başka bir türü olan gazino oyunu. (Plastik bir kubbeyle kaplı olan döner plato üstünde 1'den 14'e kadar numaralanmış 27 delik bulunur.)

■ **YİRMİYÜZLÜ** a. Geom. Yirmi yüzü olan katı cisim. (Bunun 12 köşesi ve 30 ayrıtı vardır. Düzgün yirmiyüzlünün yüzleri eşit eşkenar üçgenlerdir.)

YİSA ya da **YİSSA** ünl. (ital. *issare,* çekmek, kaldırmak'tan). Denizc. Hep birlikte yapılan işlerde, çalışanları gayrete getirmek için kullanılan sözcük. ‖ *Yisa etmek,* hep birlikte çekmek, kaldırmak.

YİSAHAR, Yakup ve Lea'nın beşinci oğlu. İsrail'in on iki kabilesinden birine adını veren atadır. Yisahar kabilesi, Filistin'in kuzeyinde, Ürdün sınırında, Kineret* gölünün güneyinde (Taberiye gölü) küçük bir toprak parçasına yerleşmişti.

YİŞİNG ya da **YİXİNG,** Çin'de (Ciangsu) kent. Çangcou'nun G.'inde. XVI. yy.'dan günümüze kadar, özellikle, kalıba dökülmüş ya da oyulmuş çaydanlık yapımında kullanılan cilalanmış esmer kumtaşının búcaro üretim merkezi; Avrupa'ya XVII.-XVIII. yy.'da, çay taşınmasıyla birlikte getirildi.

YİTİK sıf. Yitmiş, yitirilmiş; boşa harcanmış bir şey için kullanılır; kayıp: *Yitik yıllar.*

yitik kuşak, Gertrude Stein'a mal edilen ve Hemingway'in *Güneş de doğar* (The sun raises also) [1926] adlı romanında benimseyip tekrarladığı ("Siz yitik bir kuşaksınız") deyim; Birinci Dünya savaşı'na ve bunun Amerika'daki sonuçlarına tanık olmuş ya da çarpışmalara doğrudan doğruya katılmış, 20'li yılların ünlü yazarları için kullanılır. En önde gelenleri olan Dos Passos, Fitzgerald, Hemingway, Cummings ve MacLeish'ten, en silikleri olan Malcolm Cowley ve Matthew Josephson'a kadar, bu yazarların hepsi savaşın doğurduğu umutsuzluk duygusunu dile getirirler. Ahlaki bunalım, edebi bunalımla birlikte gider: bir yandan insan gerçeğini, öbür yandan olguların gerçeğini araştırma çabası, bu yazarların üslupta nesnelliğe ve tarihi kopukluğu yansıtan öyküsel ve şiirsel tasarım biçimlerine yönelmelerine neden olmuştur. Yeni sanat, değişik bir yaşam tarzını gerektirir (Greenwich Village'ın bohem hayatı, yurdundan ayrılıp Fransa'ya yerleşme). ABD kültürünün eleştirisine dayanan bu yaşam tarzı, aynı zamanda toplumdan kopma eğiliminden ve lüks ve ihtişam düşkünlüğünden (Fitzgerald'de açıkça görüldüğü gibi) beslenen bir ikiyanlılık gösterir.

YİTİM a. Kaybolma, yok olma olgusu; kayıp: *Görme yitimi.*

—Akışkan. mekan. *Yük yitimi,* bir boru donanımında dolaşan bir akışkanın basıncının azalması. (Eşanl. YÜK KAYBI.)

—Elekt. ve Elektrotekn. *Yitim açısı,* tanjantı, bir dielektrikte yitirilen etkin gücün, ilişkin tepki güce oranına eşit açı. ‖ *Güç yitimi,* bir düzeneğin soğurduğu güçle yararlı gücü arasındaki fark. (Elektrik makinelerinde, yüksek performanslı gereçlerin kullanımıyla azaltılmış çeşitli yitimlerden [mekanik, manyetik, dielektrik ve Joule etkisiyle] kaynaklanan ısının dışarıya atılması, genellikle, az çok karmaşık soğutma düzeneklerinin kullanımını gerektirir.)

—Fiz. Mekanik, elektriksel vb. enerjilerin ısıl enerjiye dönüşerek yararlı biçimde kullanılamaz duruma gelmesi. (Eşanl. KAYIP.)

—Manyet. *Yitim açısı,* değişken rejimde, manyetik indükleme ve alanın ani değerlerinin temel bileşenleri arasındaki faz farkı. (Eşanl. KAYIP AÇISI.) ‖ *Yitim çarpanı,* yitim açısı tanjantının, göreli manyetik geçirgenliğe oranı. ‖ *Manyetik yitim,* zaman içinde değişken bir elektromanyetik alanın etkisindeki bir manyetik gereçte, ısıya dönüşen güç (histerezis yitimleri, Foucault akımlarından kaynaklanan yitimler).

YİTİMLİ sıf. Fiz. Bir enerji yitimine yol açan ya da enerji yitimine konu olan bir sistem için kullanılır. (Karşt. KORUNUMLU.)

—Termodin. *Yitimli yapı,* fizikçi İ. Prigogin'in, denge hallerinden uzaktayken, entropileri başlangıçtaki entropilerinden daha küçük bir hale doğru kendiliğinden değişen sistemlere verdiği ad. (Böyle bir durumda düzenli makroskobik hareketler belirir. Yitimli yapının örneklerine hidrodinamikte [Bénard ruloları], kimyada [salınan tepkimeler] ve özellikle biyolojide [Lotka-Volterra modeli] rastlanır.)

YİTİRİLMEK → YİTMEK.

YİTİRMEK → YİTMEK.

YİTMEK gçz. f. **1.** Nerde olduğu bilinmemek, bulunmamak; kaybolmak: *Sürüden ayrılıp yiten bir kuzu.* **—2.** Görünmez, fark edilmez olmak: *Dağların ardında yiten güneş. Açıklara doğru yüzüp dalgaların arasında yitti.* **—3.** İzi, belirtisi bile kalmamak; yok olmak: *Zamanla yiten âdetler.* **—4.** Elden çıkmak: *Yiten mal varlığımız.* **—5.** Boşa harcanmak, değerlendirilememek: *Yiten yıllar.* **—6.** *Yitip gitmek,* görünmez olmak.

◆ **yitirmek** ettirg. f. **1.** *Bir eşyayı, bir hayvanı, bir kimseyi yitirmek,* ne olduğunu, nerede olduğunu bilememek, onları bulamamak; kaybetmek: *Okulda kitabını yitirmek. Parkta köpeğini yitirmek. Kalabalıkta annesini yitiren bir çocuk.* **—2.** *Bir şeyi (somut ya da soyut) yitirmek, bir özelliğini, bir niteliğini yitirmek,* herhangi bir nedenle artık onlara sahip olmamak, onlardan yoksun kalmak; kaybetmek: *Savaşta evini yitirmek. Makamını, işini yitirmek. Bir kazada gözünü yitirmek. Yaşlandıkça gücünü, umudunu yitirmek. Tadını yitiren bir içki.* **—3.** *Bir kimseyi yitirmek,* herhangi bir nedenle, özellikle de ölüm nedeniyle ondan ayrılmak; kaybetmek: *Bencilliği yüzünden bütün arkadaşlarını yitirdi. Bir kazada tüm ailesini yitirdi.* **—4.** *Bir süreyi yitirmek,* onu iyi kullanamamak, iyi değerlendirememek, boşa harcamak: *Yıllarını boş bir düş uğruna yitirmek. Çok çalışarak, yitirdiği zamanı telafi etmeye çalışmak.* **—5.** *Yolunu yitirmek,* yanlış yola girmek; kaybolmak. **—6.** *Yitirecek zamanı olmamak,* zamanı çok değerli olmak. ‖ *Yitirecek şeyi olmamak,* bir işe girişirken (maddi ya da manevi) değerli gördüğü şeyi olmamak.

◆ **yitirilmek** edilg. f. Yitirmek eylemine konu olmak, eylemi yapılmak.

YİV a. **1.** Bir şeyin yüzeyindeki ince çizgi ya da eşit aralıklarla koşut ya da sarmal olarak uzunlamasına açılan oyuk: *Avuç içindeki yivler. Civata, vida yivleri. Sütundaki yivler.* **—2.** Ek çizgisi: *Kafatası yivi.* **—3.** Saçı ayırma yeri.

—Aktar. *Makara yivi,* ipin, kablonun ya da zincirin geçmesi için bir makaranın çevresine açılan yarıçembersel oyuk.

—Ev eşy. Bir kapağın kenarında bulunan ve kapağın tencereye tam oturmasını sağlayan dairesel oyuntu.

—İşlem. *Yiv açma,* silindirsel bir yüzey boyunca, helisel bir kanal oymaya dayanan işlem. ‖ *Yiv düzeni,* bir vida ya da bir somunu oluşturan yivlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mak. san. Bir cıvatanın, bir vidanın, bir somunun helisel kanalı. ‖ Bu kanalın yaptığı her bir devir.

—Mim. Bir sütunun gövdesini, bir vazonun karnını, bir gömme ayak yüzeyini vb. süslemek için düzenli aralıklarla yinelenerek kullanılan, çoğu kez eğrisel profilli, düşey ya da sarmal olarak yontulmuş uzun içbükey silme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yiv çubuğu,* sütun ya da gömme ayak yivlerini üçte bir yüksekliğe kadar dolduran, halat ya da kamış gibi yontulmuş ya da düz çubuk biçiminde bezeme. ‖ *Burma yivler,* bir sütunun gövdesi ya da bir vazo çevresinde sarmal olarak dönen yivler. ‖ *Çubuklu yivler,* iç bölümleri, yuvarlak ya da yassı, süslü ya da yalın bir çubukla doldurulmuş yivler. ‖ *Kaburgalı yivler,* birbirlerinden düz silmelerle ayrılmış yivler. ‖ *Keskin ayrıtlı yivler,* kaburga ya da düz silmelerle birbirlerinden ayrılmayan yivler. ‖ *Konsol yivleri,* alt bölümleri üst bölümlerinden daha dar olan yivler.

—Parac. Madeni paraların kenarı üstüne oyulan paralel çiziklerden oluşan süsleme. (Yivler paranın iki yüzüne de dikey olup az çok birbirlerine yakındırlar. İçi, elde edilecek yivin profilinin negatifini gösterecek şekilde işlenmiş "yivli" denilen bir kalıp kullanılarak meydana getirilir.)

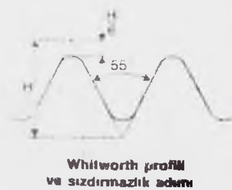
—Sil. Ateşli bir silahın namlusunun içine açılmış, vuruş duyarlılığı artırmak amacıyla mermiye bir dönme hareketi veren helisel yuva. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yiv açma,* ateşli bir silahın namlusunun içinde yivler oluşturma. ‖ *Yiv adımı,* yivli namluların iç yüzeyindeki helisin ardışık iki sarmalı arasındaki uzaklık. ‖ *Yiv eğikliği,* yiv yuvasını oluşturan helise teğet olan çizgi ile namlu ekseninin yaptığı açı.

—Teknol. Dönel bir makine parçası üzerinde, çevre boyunca düzgün olarak dağılmış kanalların her biri; bunlar, benzer kanallar taşıyan bir başka parçayla kavrama oluşturmaya olanak verir. (Bu tahrik biçimi, parçaların serbestçe birbirleri içinde kaymasına olanak sağlar.)

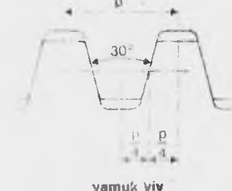
—ANSİKL. İşlem. Bir yiv düzeni helisel bir hareketle silindirsel bir yüzey boyunca yer değiştiren geometrik (üçgen, kare, yamuk, yarıdaire vb.) bir profilden oluşur. Bu yüzeyin iç ya da dış oluşuna göre, erkek ya da dişi yiv düzeninden söz edilir ve bu şekilde elde edilen parçaya *vida* ya da *somun* denir.

Bir yiv düzeninin ayırtedici niteliği, *nominal çap*'ı; doğurucunun, aynı yivin bu doğurucu üzerinden iki geçişi arasındaki uzunluğu olan *adım*'ı; çapsal bir düzlem üzerinde görülen çevre olan *profil* biçimi; *yiv açma yönü* (uzlaşma gereği, erkek

yirmiyüzlü

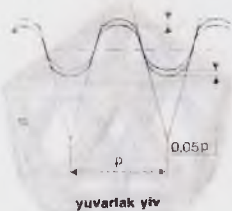
Whitworth profili ve sızdırmazlık adımı

yamuk yiv

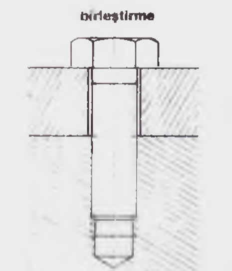
kare yiv

yuvarlak yiv

çeşitli yiv düzeni sistemleri

birleştirme

teknik resimde bir yiv düzeninin gösterimi

parça düşey bir durumda tutulup incelendiğinde, yiv sağa doğru yükseliyor gibiyse "sağ", sola doğru yükseliyor gibiyse "sol" yiv düzeninden söz edilir); ve son olarak doğurucunun bir adım uzunluğu üzerinde karşılaştığı *yiv sayısı*'dır.

En yaygın biçimde kullanılan yiv düzeni sistemi, kenar uzunluğu adım uzunluğuna eşit bir eşkenar üçgenden oluşan, *metrik ISO profili*'dir. Buna göre yiv, dış bölümünde üçgenin yüksekliğinin 1/8'i, iç bölümünde ise üçgenin yüksekliğinin 1/4'ü kadar bir mesafeden kesilmiş durumdadır. Bu kesikler, yiv açılmış iki parçanın birleşmelerini kolaylaştırmaya ve kırılmalara neden olabilecek keskin iç ayrıtları önlemeye yarar. Nominal çap, böylece kesilmiş erkek yiv düzeninin dış çapıdır. İSO sistemi, standartlaştırılmış her çapa denk düşen adımı ve böylece profilin tam biçimini saptar. *Whitworth* ve *sızdırmazlık adımı* sistemlerinde doğurucu üçgenin tepe açısı 55° dir ve kesik bölümleri yuvarlaklaştırılmıştır; bu sistemlerde amerikan *Sellers* sisteminde olduğu gibi, her çapa, parmak başına belirli sayıda yiv denk düşer ve bu da adımı belirler.

Yamuk yiv ve *kare yiv*, hareketin vida ve somunla iletildiği kimi mekanizmalarda ya da yiv düzeninin radyal etkisinin azaltılmak ya da yok edilmek istendiği sistemlerde benimsenmiştir. *Yuvarlak yiv* ise örneğin, vagonlar arasındaki germe dişlileri gibi, darbeye dayanıklı birleştirmelerde kullanılır.

Yiv açılmış bir birleştirmenin erkek ve dişi öğeleri, aynı nominal çapa, aynı adım uzunluğuna ve aynı profile sahip olmalıdır. Genellikle sağ yiv düzeni benimsenmiştir. Bu arada, güvenlik nedenleriyle, birleştirmeye etkiyen kuvvetler, sağ yiv düzenine sahip bir somunun gevşemesine yol açacaksa, bir sol yiv düzeni de benimsenebilir.

Çalışma koşulları, standartlaştırılmış olandan daha büyük bir adım gerektirdiğinde, vida çekirdeğinde yeterli bir kesit sağlamak için, birçok yivli bir yiv düzeni seçilir.

Yiv açılmış birleştirmeler, kimi kez gevşemelerini önlemek amacıyla, bir güvenlik mekanizmasıyla donatılır: erkek parçaya, hareketine uyacak biçimde bir kertikle bağlanmış ve bir kenarı somunun bir yüzüne kapatılarak onu vidaya göre hareketsiz duruma getiren bir karşı somun ya da bir frenleme pulu.

• *Yiv düzenlerinin yapımı*. Dış yiv düzenleri ya *pafta**'lar yardımıyla, ya *yuvarlama* haddeleme*'yle ya da yiv açma torna tezgâhında gerçekleştirilir; bu durumda takım, yiv açılacak parçanınkine oranı, elde edilecek adım uzunluğuna bağlı olarak seçilen bir hızla dönen ana mil tarafından tahrik edilir. Öte yandan iç yiv düzenleri de, özellikle ince işlem gerektiğinde ya da büyük boyutlu parçalar sözkonusu olduğunda, yiv açma torna tezgâhında gerçekleştirilebilir. Çoğu kez, bir somunun yiv düzeni, elle ya da makinede gerçekleştirilen kılavuz çekme işlemiyle yapılır.

Yiv düzenlerinin kontrolü, daha kesin yöntemlerle (örneğin optik yöntemler) kontrol edilmiş dişli bagalar ve dişli tampon mastarlarla yapılır.

Yiv düzeninin hassas olması gerektiğinde, elde edilecek yivin profiline sahip bir taş kullanılır, *taşlama*'yla bitirme yapılır.

Teknik resimde, yivlerin tepesine denk düşen silindir kalın bir çizgiyle (bir kesit sözkonusuysa bu kalın çizgi tarama çizgileriyle kesilir); yivlerin dibine denk düşen silindir ise ince bir çizgiyle gösterilir; eksene göre görünüş ise 270°'lik bir yaydır. Yiv açılmış bir birleştirme sözkonusu olduğunda, vidanın gösterimi, somununkine oranla daha önemlidir.

—Mim. Düz bir sütun gövdesi ışığı hiç tutmaz ve kabartısı iyi algılanamaz. Mısır'da, daha III. binyıl'dan başlayarak dilimli demet sütunlar yapılmış, XX. ve XIII. yy.'lar arasında, gerçek anlamda yivler ortaya çıkmıştır. Bunlar, ya sekizgen kesitli bir gövdenin kabaca yontulmasıyla elde edilmiş yassı yivler, ya da uçlarında daire biçimini koruyan bir gövdenin ayrıtlarını belirginleştirmek için 16, 20 ya da 24 tane olacak biçimde yontulmuş yivlerdir. Yunanlılar da dor üslubu için keskin ayrıtlı yivlerden yararlanmış, ancak gövde kesitini tabana kadar sürdürmüşlerdir. Buna karşılık, ion ve korinthos düzenlerinde, gövdenin dairesel kesiti korunmuş, yarım daire biçimindeki düzenli yivler arasına kaburgalar getirilmiştir. Bu yivlerin uçları da geçiş öğeleriyle alt ve üst bölümlere uyarlanmıştır. İran, roma-bizans sütunlarının ve modern düzenlerin yivleri bu iki türden, özellikle de ikincisinden türemiştir: gömme ayaklarda ve mobilyalarda bu tür yivler uygulanmıştır. Ortaçağ'da ise yiv kullanımı gömme ayaklar ve kemerlerle sınırlı kalmıştır.

Yalın ve doğrusal yivlerin yanı sıra pek çok tür denenmiştir: bezeme amacıyla yapılan çubuklu yivler, burma yivler, bir sütunun gövdesi çevresinde sarmal olarak dönen yivler ya da düzlemsel bir yüzey üzerinde dalgalanan yivler bunlardan başlıcalarıdır.

—Sil. Namlulara yiv açma düşüncesi, XVI. yy.'da doğmuş, ama av tüfeği olarak kullanılan yivli karabinalar XVII. yy.'da yapılmıştır; piyade silahlarında ve toplarda yiv kullanılması ise çok daha sonralara rastlar.

Yivlerin amacı, mermiye kendi ekseni çevresinde hızlı bir dönüş vererek, merminin, mermi yolu üzerinde kararlı olmasını sağlamak ve isabeti artırmaktır. Sonuç, merminin, namlu için sevk* çemberi top mermisinin de gömlek sayesinde iyice oturtulmasıyla elde edilmiştir. Yivler genellikle değişmez adımlı ya da kimi kez gitgide genişleyen adımlıdır.

YİVLEME a. Yivlemek eylemi.
—Nalbantl. Alaturka mıhların ucuna belli bir eğrilik verip sivriltme işlemi.

YİVLEMEK g. f. *Yörs.* **1.** Dikerek eklemek. **—2.** Bileyerek keskinleştirmek, sivriltmek. **—3.** Yiv açmak. **—4.** Köpek sözkonusuysa, koklayarak iz sürmek.

YİVLİ sıf. Üzerinde yiv açılmış olan, yivi olan bir şey için kullanılır.
—Mak. san. Bir kavramada tahriki sağlayacak yivler taşıyan bir mil, bir manşon için kullanılır.
—Mim. *Yivli sütun, yivli gömme ayak*, üzerine, düz silmelerle birbirinden ayrılan yivler açılmış sütun, gömme ayak.
—Sil. *Yivli tüfek* → KARABİNA.

■ **Yivliminare camisi,** Antalya kentinde Hamitoğulları döneminden kalma cami; Mübarizettin Mehmet Bey tarafından yaptırıldı (1373). Yıllık bir kilisenin duvarlarından yararlanılarak inşa edilen cami, korinthos ve ion başlıklı (kimileri başlıksız) on iki sütun üzerinde, türk üçgenlerine oturan altı kubbeyle örtülüdür (kubbeler dıştan kiremit kaplıdır). Kentin simgesi durumundaki Yivliminare ise Alaettin Keykubat I döneminden, daha eski bir camiye aittir. Caminin avlusunda Mübarizettin Mehmet Bey'in, oğlu için yaptırdığı Zincirkıranmehmetbey türbesi vardır. Cami 1934-1969 arasında müze olarak kullanılmıştır.

YİXİNG → YİŞİNG

YİYECEK a. Bir canlının besin olarak tükettiği, yenmeye elverişli olan her şey: *Tatlı, tuzlu yiyecekler. Kolay hazmedilen yiyecekler. Hayvanların yiyeceği.*
◆ sıf. Yenebilen; yenmeye elverişli: *Evde yiyecek bir şey yok.*

YİYİCİ sıf. **1.** Yiyen: *Et yiyici hayvanlar.* **—2.** Rüşvet almaya alışık; rüşvetçi. **—3.** Çok yiyen, obur.

YİYİCİLİK a. Rüşvet almaya alışık olma durumu, bu durumda olan kimseye özgü davranış; irtikâp.

YİYİM a. **1.** Yemek eylemi. **—2.** *(Bir yeri, birini) yiyim yeri etmek, yapmak*, o yeri ya da kişiyi sürekli olarak sömürüp ondan çıkar sağlamak.

YİYİMLİ sıf. Zevkle yenen bir şey için kullanılır: *Yiyimli bir yemek.*

YİYİNTİ a. Yiyecek, yenilecek şeyler.

Yİ YÜENCİ ya da **Yİ YUANJİ,** çinli ressam (öl. Çangşa, Hunan, 1065'e doğr.). Ünlü bir hayvan ressamı olan Yi Yüenci'nin mizah dolu özgür ve güçlü bir üslubu vardı. Özellikle maymun, alageyik, karaca ve yabandomuzu resimlerinde uzmandı.

YİZHAR (Yizhar SMİLANSKY, **S.** — denir), israilli yazar (Rehovot 1916). 40'lı yıllar kuşağının önde gelen yazarlarından; romanlarında bağımsızlık mücadelelerini (*le Bois sur la colline* [fr. çev.], 1947; *les Jours de Tziklag* [fr. çev.], 1958; *Six Contes d'été* [fr. çev.], 1960), İsrail devletinin kuruluşunu, tüm bir halkın umutlarını ve yanılgılardan kurtulmasını (*Conte de la Plaine* [fr çev.], 1964) en inceliklisinden en gündelik olanına kadar uzanan çeşitli dil düzlemlerinde ele almıştır.

YİZRE'EL VADİSİ, Hellenistik çağda **Esdrelon ovası** da denilen ve İsrail devletinin Samiriye ile Celile arasında yer alan ovası. Eskiden bataklıkken kurutulan ve tarıma açılan bu ova, kıyı ovaları ve doğu çölleri arasında bir geçiş yeridir. Kutsal Kitap çağında birçok savaş bu ovada yapılmıştı.

-YL Org. kim. Metil, etil, propil gibi birdeğerli hidrokarbon kökleri ile hidroksil, uranil, karbonil, vanadil gibi oksijen içeren kökleri belirtmekte kullanılan sonek.

YLANG-YLANG a. **1.** *Anonaceae* familyasından çeşitli hoş kokulu ağaçların ortak adı. **—2.** Bu ağaçların çiçeklerinden çıkarılmış parfümlü esans. (Molük adaları, Filipinler, Birmanya ve Réunion'da yetiştirilen *Canangium odoratum* cananga esansını ya da adi ylang-ylang'ı verir; oysa *Artabortys odoratissima*, daha değerli olan gerçek ylang-ylang'ı sağlar.) [ILANG-ILANG biçiminde de yazılır.]

YMCA, YOUNG* MEN'S CHRISTİAN ASSOCİATİON'un kısaltması.

YMİR ya da **YMER,** germen mitolojisinde bir dev.

YMİTTOS dağı → HYMETTOS.

YNGLİNGAR, Vestfold kökenli ~~en eski~~ isveç ve norveç hanedanı. Rivayete göre Harald I Hårfager bu soydandır. Bu hanedanın hükümdarları *Ynglingasaga* adı verilen efsanedeki öykülerin konusunu oluşturur.

YO ünl. **1.** Hayır: *—Kapı mı çaldı? —Yo!* **—2.** İtiraz belirtir: *Yo! Ben sizinle gelmiyorum!*

YOAD, Kudüs rahiplerinin şefi (İ.Ö. IX. yy.'ın sonu - VIII. yy.'ın başı). Atalya'ya karşı bir darbe düzenledi ve genç Yoas'ı tahta çıkardı.

YOAHAZ, İsrail'in 11. kralı (İ.Ö. 814-798). Yehu'nun oğlu olan Yoahaz Suriye'deki arami krallarının süzerenliğini kabul etmek zorunda kaldı. Asurlu Adad-nirari III'ün Suriye krallığı'na karşı giriştiği saldırılar İsrail için olumlu sonuçlar doğurdu.

YOAHAZ, Sellum da denir (öl. Mısır'da), 17. Yahuda kralı (İ.Ö. 609), Megiddo'da acıklı bir biçimde ölen babası Yoşiya'nın ardılı. Üç aylık bir saltanattan sonra firavun Neho II tarafından tahttan indirildi ve Mısır'a sürgüne gönderildi, orada öldü. Yerine kardeşi Elyakim geçti ve adını Yoakin olarak değiştirdi.

YOAKİN ya da **İEKHONİAS,** Yahuda'nın 19. kralı (598-597). Üç ay hüküm sürdü ve Nabukodonosor tarafından tahttan indirildi; Babil'de sürgündeyken öldü.

YOAN EKSARH → İVAN

YOAS, 8. Yahuda kralı (İ.Ö. 835-796), Ahazya'nın oğlu. Atalya'nın emriyle krallık ailesini kılıçtan geçirenlerin elinden kurtuldu ve Yoad rahiplerinin başkanı tarafından kral ilan edildi. Yehova tapınmasını yeniden canlandırdı. Hükümdarlığının sonu, Şam kralı Hazael'le bir çatışma yüzünden sönük geçti ve Kudüs'ü ancak ağır bir vergi ödeyerek koruyabilmesi, saray erkânı ve rahiplerin hoşnutsuzluğuna yol açtı. Kendisine karşı bir komplo düzenlendi ve iki subayı tarafından öldürüldü.

YOAS, 12. İsrail kralı (İ.Ö. 798-783'e doğr.). Hükümdarlığı döneminde iki zafer kazandı: biri şamlı Aramiler'e karşı, diğeri Yahuda kralı Amasias'a karşı: Kudüs surlarının bir bölümünü yıktı ve Tapınak'ın hazinesini yağmaladı.

YOAV, Kutsal Kitap'a göre kral Davut'un, ona en sağlam desteği sağlayan generali. Abşalom* ayaklanması sırasında, Davut'a bağlı kalan birliklerin başına geçti ve Abşalom'u kendi eliyle öldürdü. Davut'un verasetı sorununda, Adonias*'ın tarafını tuttu. Adonias'ın idamından sonra, Süleyman onu da öldürttü.

YOBAZ sıf. ve a. **1.** Körü körüne bağlandığı bir düşünceyi, özellikle de dinsel inancı başkalarına zorla benimsetmeye çalışan kimse için kullanılır; bağnaz: *Yobazların neden olduğu katliam.* **—2.** *Esk.* İri, kaba saba.

YOBAZLAŞMAK gçz. f. Bir yobaza yakışır davranışlarda bulunmaya başlamak.

YOBAZLIK a. Yobaz olma durumu, niteliği; yobaz bir kimseye özgü davranış.

YOD a. (ibranice sözc.). Sesbil. Daraltılı sırt-damaksıl titreşimli ünsüzü [j] *(mayo)* belirtmek için sami abecesinden aktarılmış terim.

YODLER a. (alm. *Jodler*). Hecelere dayanan vokalizlerle, aniden ses alanı değiştirerek (kafa sesi, göğüs sesi) ve büyük aralıklarla seslendirilen sözsüz halk şarkısı. (Avrupa'da Alp bölgelerinde [tirolyen] ve Kafkasya'da olduğu gibi Afrika'da, Melanezya'da, Polinezya'da, Çin'de ve Doğu Hindistan'da uygulanır.) [JODLER biçiminde de yazılır.]

YOEL, Kutsal Kitap'ta adı geçen peygamberlerden biri; İ. Ö. IV. yy.'da yaşadı. İsrail peygamberlerinin kronolojik listesi onunla son bulur. Yehova'nın kararını ve Mesih çağında Ruhülkudüs'ü ilan etti. Bu nedenle "Hamsin peygamberi" diye de bilinir.

YOFE (Abram Fyodoroviç), yahudi asıllı rus fizikçi (Romnıy, Poltava'nın ili 1880 - Sen-Petersburg 1960). Sen-Petersburg Tarım fiziği enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı (1932), fotoelektrik etkiyi inceledi, daha sonra kristallerin ve dielektriklerin fiziksel özellikleri üstüne araştırmalar yaptı.

YOFE (Adolf Abramoviç), yahudi asıllı rus siyaset adamı ve diplomat (Simferopol 1883 - Moskova 1927). Kırımlı Karaimler'den, bir büyük burjuva ailesinin çocuğuydu. RSDİP'ye katıldı. Bir sinir hastalığına tutularak tedavi gördüğü Viyana'da, 1908'den itibaren Troçki'yle birlikte *Pravda*'yı yayımladı. Rusya'da tutuklandı (1912) ve Sibirya'ya sürüldü. 1917'de bolşeviklere katıldı ve partilerinin merkez komitesine girdi. Berlin elçiliğine getirildi (nisan-kasım 1918). Almanya ile bir ittifak antlaşması imzaladı, aralıksız sürdürdüğü devrimci propaganda yüzünden Almanya'dan çıkarıldı. Berlin'de iktidara gelen sosyal demokratlar, görevine yeniden başlamasına izin vermediler. Estonya, Litvanya ve Letonya barış görüşmelerini yönetti (1920) ve elçi olarak Çin ve Japonya'ya gönderildi (1922-1924). Troçki'nin sadık yandaşıydı; onun Merkez komite'den çıkarılması üzerine intihar etti.

YOGA a. (birleşme, birlik anlamında sanskritçe sözc.). **1.** Patancali'nin (İ.Ö. II. yy.) *Yogasutra* metinlerinde sistemli bir biçimde açıklanan aydınlanma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu yöntemden kaynaklanan ve insan etkinliğinin, uyumunun ve soluğunun egemenlik altına alınmasıyla ruhu bedenin zorlamalarından kurtarmayı amaçlayan manevi disiplin.

—ANSİKL. Gerçekte hinduculukta, her türlü kurtuluş sağlama yöntemi "yoga" olarak, yani sınırlı ve sınırsızın birliği biçiminde tasarlanan kurtarıcı bilgiye *(cnana; vidya)* götüren yol olarak kabul edilir. Bu nedenle yoga, hindu metinlerde bir kurtuluş yolu olarak anlaşıldığı için, *bhakti-yoga* (tapınma sevgisi yogası), *cnana-yoga* (bilgi yogası), *karma-yoga* (etkinlik yogası) vb. yogalardan serbestçe söz edilir. Bununla birlikte terimin dar anlamıyla, yani son kurtuluşu amaçlayan felsefe ve somut ahlaki, bedensel, ruhbilimsel ve manevi davranışlar yöntemi olarak yoga, "sekiz aşamalı yoga" *(astanga)* adıyla bilinen ayrı bir bilimdir ve insanı bir noktaya ya da merkezi bir noktaya götüren dairelere yöneltir. Bu sekiz aşama şunlardır: 1. *yama* ya da beş ahlak ilkesi; 2. *niyama*, beş din kuralı; 3. *asana*, duruşlar, 4. *pranayama*, soluğun denetim altına alınması; 5. *pratyahara*, duyuların büzülmesi; 6. *dharana*, bir nokta üzerinde yerleşme; 7. *dhyana*, aynı konu üzerinde uzun uzun düşünme ya da yoğunlaşma; 8. *samadhi*, vecd.

Patancali'nin yaptığı bu sistemleştirme, bugün Patancalı tarafından sergilenenden daha eski bir gelenekten kaynaklanan tüm öteki yogalar için bir karşılaştırma temeli sağlar. Karşılaştırıldığında, *hatha-yoga* adıyla bilinen ve batılı ülkelerde az ya da çok uygulanan yoga, çok sıkı duruş ve solunum çalışmaları aracılığıyla *hatha* ya da çabaya daha çok önem verir. *Laya* ya da *mantra-yoga* olarak adlandırılan bir başka yoga, bir formülün *(mantra)* yoğun ve sürekli yinelenmesiyle *samadhi* durumuna erişmeye çalışır. Yoga, genellikle tantraya sıkı sıkıya bağlıdır. Tantranın başlıca görevi, omurganın alt bölümünde çöreklenen bedensel-ruhsal bir güç ve gizli bir enerji olan kundaliniyi uyandırmak ve onun omurga boyunca sıralanan çeşitli enerji merkezlerinden *(cakra)* geçerek kafatasının tepesine yükselmesini sağlamaktır.

Patancali'nin sekiz aşamalı modelini, öteki hinduculuk okulları da benimsemiş ve kendilerine göre yorumlamışlardır. Örneğin *Bhagavata* okulu, Patancali modelinin sekiz aşamasını bir tapınma düzeyinde bir sevgi uygulaması durumuna getirdi.

Yogacara, Mahayana buddhacılığının okulu. İ.S. II. yy.'da kurulan bu okul, adını IV. ya da V. yy.'da *yogacara-bhumi şastra* (yoganın uygulama aşamaları bilimi) okulu üzerine yazılan bir metinden aldı. Bu okul, *Vicnana-vada* (bilinç öğretisi) olarak da adlandırılır; çünkü gerçekliğin, kozmik akımda birbirini izleyen geçici olayların bilinci olduğunu savunur *(dharma)*. Bu okula göre, algılanan bütün öteki şeyler gerçeklikten yoksundur. Böylece bu okul, theravada buddhacılığının gerçekliğiyle Madhyamika okulunun pratik gerçekçiliğine karşı çıkar.

Yogasutra, yoga biliminin Patancali'ye atfedilen temel metni. Büyük bir olasılıkla İ.Ö. II. yy.'da yazıldı ve eski yoga uygulamasının ilk sistemleştirme ve hinduculuk içinde ona saygın bir yer kazandırma çabası oluşturdu. Günümüzde bu metin, gelenekten kaynaklanan çeşitli yoga biçimleri bakımından bir karşılaştırma noktası niteliğindedir.

YOGİ a. (sanskritçe *yogin*). Yoga yapan ve yoga buyruklarına uyan keşiş. Yoga buyrukları bu keşişe, soluğunu tutma, duyu izlenimlerini silme, düşüncesini yoğunlaştırma ve son olarak bedenine tümüyle egemen olma yeteneğini kazandırır. (Çok ender olarak *yogin* sözcüğü kullanılır.)

YOĞALMAK gçz. f. Varlığı ortadan kalkmak, yok olmak.

◆ **yoğaltmak** g. f. *Br şeyi yoğaltmak;* kullanarak, harcayarak yok etmek; tüketmek: *Yoğalttığımız un miktarı.*

◆ **yoğaltılmak** edilg. f. Yoğaltmak eylemi yapılmak.

YOĞALTILMAK → YOĞALMAK.

YOĞALTIM a. Yoğaltma işi; tüketim: *Buğday yoğaltımı.*

YOĞALTMAK → YOĞALMAK.

YOĞRULMA a. Yoğrulmak eylemi.

—Jeomorfol. Jeolojik katmanların donla parçalanma sonunda biçim değiştirerek belirsiz biçimlerde bir kıvrım karışımına dönüşmesi.

YOĞRULMAK → YOĞURMAK.

YOĞRUM a. (*yoğurmak*'tan *yoğur-um* > *yoğrum*). Yoğurmak eylemi.

YOĞUN sıf. **1.** Fiz. Oylumuna oranla ağırlığı fazla olan bir şey için kullanılır; kesif. **—2.** Sık öğelerden oluşmuş, koyu, kalın, az akışkan bir şey için kullanılır; kesif: *Yoğun bir sos. Yoğun bir sis, bir duman. Yoğun bir kitle.* **—3.** Çok sayıda, sıkışık öğelerden oluşan bir şey için kullanılır: *Otoyoldaki yoğun trafik. Hindistan'daki yoğun nüfus. Yoğun bir kalabalık.* **—4.** Kendisini güçlü bir biçimde duyuran bir şey için kullanılır; güçlü: *Yoğun bir koku. Yoğun bir acı. Yoğun bir coşku.* **—5.** Alışılmış ölçüyü aşan ya da büyük bir çaba gerektiren bir şey için kullanılır; sıkı: *Yoğun bir propaganda. Yoğun bir çalışma, bir antrenman.* **—6.** Birçok olayla, eylemle dolu olan bir şey için kullanılır; dolu: *Yoğun bir iş günü.* **—7.** Az sayıda öğe kullanarak çok derin ve karmaşık düşünceler yansıtan bir şey için kullanılır: *Özlü ve yoğun bir anlatım.*

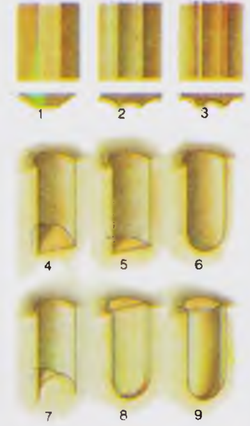
—Fiz. Özgül kütlesi, referans olarak alınmış bir maddenin (gazlar için hava, sıvılar ve katılar için su) özgül kütlesine oranla daha büyük olan bir madde için kullanılır.

—Küm. kur. ve Topol. SIK'ın eşanlamlısı.

—Tarım. *Yoğun tarım,* yüzey birim başına yüksek miktarda emek ve sermaye harcanan ve bunun sonucu olarak yüzey birim başına bol miktarda ürün elde edilen tarım ya da tarımsal üretim. (Yoğun tarıma genel olarak, ama ister istemez değil, küçük işletmelerde yer verilir.)

—Ted. *Yoğun bakım,* sürekli gözetim altında tutulması gereken hastalara her türlü tıbbi yardımı anında uygulama olanağı veren bakım ve tedavi. ‖ *Yoğun bakım ünitesi,* hastanelerde sürekli olarak hekim ve hemşire gözetimi altında tutulması gereken hastaların yatırıldığı bölüm.

YOĞUN, Diyarbakır ilinin Çermik ilçesine bağlı Başarı bucağının, 1987'den önceki adı.

yivler
1. Yassı; 2. Keskin ayrıtlı;
3. Kaburgalı yuvarlak;
4 ve 5. Düz tabanlı; 6. Geçiş öğeli;
7. Tersprofilli;
8. Yassı çubuklu;
9. Yuvarlak çubuklu.

Yivliminare camisi
Antalya

YOĞUNLAŞMA a. Yoğunlaşmak eylemi.
—Embriyol. *Gelişim yoğunlaşması*, bireyoluşsal gelişmede, türün soyoluşsal gelişimine özgü çeşitli evrelerinin bir tek evreye dönüşmesi.
—Psikan. Bilinçdışı bir tasarımın, birçok başka tasarım öğelerini toplayıp bir araya getirmesini sağlayan mekanizma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psikan. Bütün bilinçdışı oluşumlarda (rüyalar, sürçmeler, belirtiler) genellikle saptanabilen yoğunlaşma mekanizmasını ilkin Freud, rüya işinde saptayıp ortaya koydu. Ona göre yoğunlaşım, yalnız yeni birimler oluşturarak rüyanın dağınık düşüncelerini toplayıp bir araya getirmeyi amaçlamakla kalmaz, ayrıca çeşitli tasarım ve düşünce dizileri arasında uzlaşımlar ve ortak terimler yaratmayı da amaçlar ve aynı zamanda sözcükleri nesneler olarak da ele alıp işleyebilir. İlk bakışta sansürden sıyrılıyormuş gibi görünen yoğunlaşma, aslında rüyanın açık öyküsünün okunmasını güçleştirdiği için sansürden kurtulamaz. Ekonomik düzeyde yoğunlaşım, başlangıçta bir dizi başka tasarıma bağlı enerjilerin, özel bir tasarıma yatırım olanağını sağlar.
Lacancı bilinçdışı oluşumlar kuramında yoğunlaşma, mekanizması eğretilemeleri andıran bir "gösterenler sürempozisyonu"na benzetilir. Önceliğin dile ilişkin öğelere verildiği bu varsayıma göre rüyanın imgeleri, ancak gösteren değeri taşımaları dolayısıyla bellekte kalabilir.

YOĞUNLAŞMAK gçz. f. Birçok öğeden oluşan bir şeyden, akışkan bir maddeden, bir duyumdan, bir eylemden vb. söz ederken, yoğun duruma gelmek: *Trafik otoyolda yoğunlaşıyor. Gitgide yoğunlaşan bir koku. Yoğunlaşan toplumsal çalkantı.*
◆ **yoğunlaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi yoğunlaştırmak*, yoğunluğunu artırmak, yoğunlaşmasına yol açmak.

YOĞUNLAŞTIRICI a. Bilş. Bir bilgi işlem sisteminde kullanılan ve kendisine birçok veri iletim yoluyla bağlı birçok uç biriminden gelen verileri almaya ve bunları, tek bir yol üzerinden bilgisayara doğru göndermeden önce yeniden gruplamaya yarayan aygıt. (Veri edinimi çoğu kez karakter karakter ve düşük hızla yapılır: Yoğunlaştırıcı daha sonra, büyük hızla işleme bilgisayarına doğru iletilen bilgi öbekleri oluşturur.)
—Telekom. Az sayıda devreyle, belli sayıda aboneye ya da kullanıcıya hizmet verebilen komütasyon düzeneği. || *Hat yoğunlaştırıcısı*, az sayıda devreyle birbirine bağlı, biri bir abone grubunun yakınında, öbürü bu abonelerin bağlı olduğu komütasyon merkezinde yer alan iki yarıyoğunlaştırıcıdan oluşmuş yoğunlaştırıcı. (Arayan ya da aranan bir abone, ancak iki yarıyoğunlaştırıcı arasında serbest bir devre varsa yerel santrala bağlanır; bu bağlantı tüm iletişim süresince sürdürülür.) || *İletişim yoğunlaştırıcısı, yol yoğunlaştırıcısı*, bir deniz altı kablosu gibi uzun mesafeli bir çoğul bağlantının iki ucuna yerleştirilen ve bunun kapasitesini hemen hemen iki katına çıkarmaya olanak veren yoğunlaştırıcı. (Bu yoğunlaştırıcı, aynı yol üzerinden birçok işaret parçası iletmek için, söyleşmeler arasındaki sessizlik anlarından yararlanır; bu durumda her abone, ancak gerekli zaman boyunca bir yola bağlanır.)

YOĞUNLAŞTIRMA a. Yoğunlaştırmak eylemi.
—Elektron. ve TV. Elektron demetinin bir katot tüpü ya da bir görüntü tüpü ekranındaki çarpma yüzeyinin boyutlarını elektrik ayarlamaları yardımıyla görüntüyü bütün ayrıntılarıyla verecek bir biçimde küçültme. (Eşanl. ODAKLAMA.)
—Nefrol. *İdrarı yoğunlaştırma ve sulandırma deneyleri*, böbreğin idrarı yoğunlaştırma (su kısıtlamasıyla) ve seyreltme (su yüklemesiyle) gücünün değerlendirmesini sağlayan deneylerin tümü. (Normalde idrar yoğunluğu 1 025 ila 1 002 arasında değişebilir.)
—Orm. san. Yanlardan sıkıştırarak odunları iyileştirme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Odunun nitelikleri yoğunluğu ile orantılıdır; bu da ağaç türlerine göre çok değişir. Selülozlu maddenin yoğunluğu yaklaşık 1,54 ve örneğin kayınınki 0,7 olduğuna göre kayının odun dokusunun yarıdan fazla boşluk içerdiği anlaşılır. Bu bakımdan odunlar sınai kullanımlara (yatak, destek parçaları, dokuma tezgâhları için mekik vb.) elverişli duruma getirilmek üzere yüksek basınç altında (1 cm^2'ye 200 ila 300 kilogramkuvvet) sıkıştırılır ve 1,2 ila 1,3 yoğunlukta kararlı som parçalar elde edilir. Yoğunlaştırma doyurma ile aynı zamanda yapılabilir.

YOĞUNLAŞTIRMAK → YOĞUNLAŞMAK.

YOĞUNLUK a. Yoğun olan bir şeyin özelliği: *Sisin yoğunluğu. Fırtınanın yoğunluğu. Bir filmin dramatik yoğunluğu.*
—Akust. *Akustik enerji yoğunluğu*, bir akustik ortamda meydana gelen potansiyel ve kinetik enerjilerin toplamı. || *Kinetik enerji yoğunluğu*, akustik ortamın özgül kütlesinin bu ortamın bir parçacığının hızının karesiyle çarpımının yarısı. || *Potansiyel enerji yoğunluğu*, anlık akustik basıncın karesinin ortamın sıkıştırılabilme modülünün tersiyle çarpımının yarısı.
—Astrofiz. *Yoğunluk dalgaları kuramı*, gökadaların diskleri arasında oluşan çekim alanı tedirginliğinin yayılmasından yola çıkarak gökadaların sarmal yapısını açıklayan kuram.
—Bilş. *Kayıt yoğunluğu*, bir bilgi kayıt ortamı üzerinde, birim boyuta kaydedilmiş ikili öğe sayısı. (Manyetik bir şerit ya da disk üzerindeki kayıt yoğunluğu santimetre başına bit olarak ifade edilir [ing. *bit per inch;* inch başına bit, kısalt. *bpi*].)
—Denizbil. *Yoğunluk akıntısı*, bir deniz akıntısının, eşyoğunluklu yüzeyler eğimince oluşturulan kolu.
—Elekt. *Yoğunluk özgül direnci*, bir metalin özgül direncinin, yoğunluğuyla çarpımı. (Dolayısıyla yoğunluk özgül direnci δ, $\delta = \rho d$ bağıntısıyla, özgül direnç ρ ve yoğunluk d'ye bağlıdır.) || *Hacimsel elektromanyetik enerji yoğunluğu*, bir elektromanyetik alanın var olduğu bir uzay bölgesinde, birim hacimde depolanan enerji miktarı. (Alan vektörü $\vec{E}$ ve indükleme vektörü $\vec{D}$ ile nitelenen bir elektrik alanında,

$$\frac{\delta W}{\delta V} = \frac{1}{2} \vec{E} \cdot \vec{D} \text{ ve}$$

alan vektörü $\vec{H}$ ve indükleme vektörü $\vec{B}$ ile nitelenen bir manyetik alanda

$$\frac{\delta W}{\delta V} = \frac{1}{2} \vec{H} \cdot \vec{B}$$

bağıntıları vardır.) || *Hacimsel yük yoğunluğu*, yükün, bunu içeren hacim öğesine oranının bir noktadaki limiti. || *İletim akımı yoğunluğu*, bir iletkende, hacimsel yük yoğunluğu δ ile elektrik yüklerinin ortalama hızı $\vec{v}$'nin çarpımına eşit vektörel $\vec{j}$ büyüklüğü: $\vec{j} = \delta \vec{v}$. || *Yerdeğiştirme akımı yoğunluğu*, elektriksel indükleme vektörünün, zamana göre türevine eşit vektörel büyüklük. || *Yüzeysel yük yoğunluğu*, bir cismin yüzeyine dağılmış yükün ilişkin yüzey öğesinin alanına oranının bir noktadaki limiti.
—Elektroradyol. *Kemik yoğunluk ölçümü*, kemiğin yoğunluğunun ve kalsiyum oranının ölçümü. (İncelenen kemiğin arkasında yer değiştiren bir sayaçla ölçüm yapılabilir. Kullanılan kaynaklar ya radyoelementler, ya monokromatik yayınlar ya da radyojen tüplerdir. En çok incelenen bölümler el ve önkol kemikleridir. Bir radyografi filmi yoğunlukölçerle ölçülerek de ölçüm yapılabilir.)
—Elektrotekn. *Doğrusal akım yoğunluğu*, bir döner makine için, bir oyuktaki toplam akımın, diş adımına oranı.
—Fişekç. *Doldurma yoğunluğu*, patlayıcı madde kütlesinin, lağım deliğinin uzunluğuna oranı. || *Fişek doldurma yoğunluğu*, fişek içine konan patlayıcı madde kütlesinin bu fişeğin iç hacmine oranı. (Fişek doldurma yoğunluğunun, patlayıcının patlama yeteneğini koruyabilmesi için sınır yoğunluğun altında tutulması gerekir.) || *Kütle yoğunluğu*, sıkıştırılmamış toz ya da granül durumundaki bir patlayıcı madde kütlesinin (ağırlığının) doldurduğu hacme oranı. || *Sıkıştırma yoğunluğu*, toz ya da granül durumundaki bir madde kütlesinin, belirli koşullarda sıkıştırılmasından sonra işgal ettiği hacme oranı. || *Sınır yoğunluğu*, kimi patlayıcılarda fişek doldurma yoğunluğunun aşmaması gereken değer; bu değer aşıldığı takdirde patlayıcı madde ateş almayabilir.
—Fiz. *Bir gazın yoğunluğu*, bir gazın kütlesinin, aynı sıcaklık ve aynı basınçta aynı hacmi işgal eden hava kütlesine oranı. || *Bir katının* ya da *sıvının yoğunluğu*, bu cismin kütlesinin 4 °C'ta aynı hacmi işgal eden su kütlesine oranı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yoğunluk matrisi* ya da *operatörü*, kuvantal kuramda hal kavramının genel matematiksel formalleştirilmesi. (Bir saf hal bir vektör ile tanımlanabiliyorsa bir karma halin ya da karışımın tanımı bir yoğunluk matrisi yardımıyla yapılır. Yoğunluk matrisi kavramı istatistiksel kuvantal mekanikte temel bir rol oynar.)
—Foto. Bir fototipin gri değeri. || *Yoğunluk aralığı*, bir fototipin maksimum ve minimum yoğunlukları arasındaki değer farkı. || *Optik yoğunluk*, bir fototipin ışıkgeçirmezliğinin onluk logaritması. (2'lik bir yoğunluk, 100'lük bir ışıkgeçirmezlik değerindedir.)
—Hematol. *Alyuvarların ortalama hemoglobin yoğunluğu*, 100 ml akyuvarda bulunan hemoglobin miktarı (g olarak). [Kanın rengini (kromi) belirlemeye yarar. Erkekte 32'den aşağı olduğu zaman kan açık renkli (hipokrom), 32'den 38'e kadar normal renkli (normokrom), 38'in üstünde koyu renkli (hiperkrom) sayılır, ama bu sonuncusu hiç görülmemiştir.]
—Mad. oc. *Tahkimat yoğunluğu*, bir galeride birim uzunluğa (m başına bağ sayısı) ya da birim alana (1 m^2'lik bir alandaki tavan cıvatası sayısı) düşen tahkimat öğesi sayısı. (Tahkimat yoğunluğu kayacın dayanımı ve çatlak durumu ile doğrudan bağıntılıdır.)
—Müz. Bir sesin, titreşimlerin şiddetine bağlı olarak uyandırdığı güçlülük duyumu. || Sesin ayırtıları ve niteliğiyle ilgili ıcra terimi.
—Nefrol. *İdrar yoğunluğu*, böbrek salgısının normalde 1,011 ile 1,012 arasında olan yoğunluğu. (Bunu belirlemek için toplam idrar hacmi ile karşılaştırma yapılmak üzere osmolarlığın ölçülmesi tercih edilir.)
—Nüfbil. ve Coğ. *Nüfus yoğunluğu*, yüzey birim (genellikle kilometre kare) başına kişi sayısı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Opt. *Optik yoğunluk*, bir ortamın geçiş (geçiş yoluyla optik yoğunluk) ya da yansıtma (yansıma yoluyla optik yoğunluk) çarpanının tersine ondalık logaritması. || *Tayf yoğunluğu*, akı, yeğinlik vb. gibi bir X büyüklüğü ve bir λ dalga boyu için sonsuz küçük bir $\Delta\lambda$ aralığında X'in ΔX değişiminin bu aralığa oranı.
—Orm. san. Nem oranı % 12 dolayında olan yayvan yapraklı ağaç odununda yoğunluk türlere göre yaklaşık olarak 0,27'den 1'e, hatta daha fazlasına (palmiye) kadar değişir; yoğunluğu 0,50'ye kadar olana *çok hafif;* 0,64'e kadar *hafif;* 0,79'a kadar *yarı ağır;* 0,80 ila 0,95 arasında *ağır;* bu sayının üzerinde *çok ağır* denir.
—Ölçbil. *Yoğunluk şişesi*, katıların ya da sıvıların özgül kütlelerini belirlemekte kullanılan alet. (Eşanl. PİKNOMETRE.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Petrokim. *API* (American Petroleum İns-

titute) *yoğunluğu*, petrol ürünleri yoğunluğunun Baumé derecesine çok yakın derecelerle ifadesi:

$$\text{API yoğunluğu} = \frac{141{,}5}{15\ ^{\circ}\text{C'lık yoğunluk}} - 131{,}5.$$

(Yoğunluğu 0,850 olan bir ham petrol 35° API'dir.)

—Sesbil. Bir sesçil birimin gerçekleştirilmesi sırasındaki titreşim gücü. Yoğunluk, ses tellerinin titreşmesine, eklemleme gücüne ve gırtlakaltı düzeyinin basıncına bağlıdır. (Desibelle ölçülen fiziksel [nesnel] yoğunluk ve öznel yoğunluk vardır.) ‖ *Yoğunluk vurgusu*, yükseklik ve süre vurgularının tersine fiziksel ve öznel yoğunluklarının artışıyla nitelenen vurgu.

—Siber. *Enerji tayf yoğunluğu*, bir işaret için, dar bir frekans bandı içinde yer alan enerjinin bu bandın genişliğine oranı. ‖ *Tayf yoğunluk fonksiyonu*, tayf yoğunluğunun, frekansa bağlı olarak değişimini veren fonksiyon.

—Tarım. *Ağaç, fidan* ya da *tohum yoğunluğu*, yüzey birim başına (m^2, hektar) düşen bitki, ağaç ya da tohum sayısı. (Bir tarım alanındaki bitki yoğunluğu, verim bakımından en başta gelen ve en önemli öğedir. Bazı fitososyologlara göre, bitki yoğunluğu BOLLUK KATSAYISI ile eşanlamlıdır.)

—Tarım ve Pedol. Toprak kütlesinin katı maddenin doldurduğu hacme oranı (gerçek yoğunluk) ya da aynı kütlenin katı madde ve toprak gözeneklerinin doldurduğu hacme oranı (görünür yoğunluk). [Bk. *ansikl.* böl.]

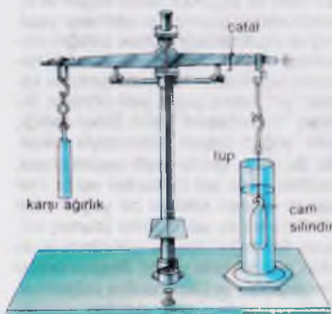
—Taşımc. *Trafik yoğunluğu*, taşımacılık altyapısının bir kesitinde kilometre başına düşen öğelerin (örn. ton-kilometre, yolcu-kilometre, araç-kilometre) kesitin uzunluğuna oranı.

—Termodin. *Hal yoğunluğu*, bir sürekli enerji ortamında ΔE enerji aralığıyla çarpıldığında enerjileri E ve $E + \Delta E$ arasında bulunan birbirinden farklı hallerin sayısını veren E enerjisinin fonksiyonu.

—ANSİKL. Fiz. Çoğunlukla, yanlış olarak iki farklı büyüklük olan *yoğunluk* ile *özgül kütle* birbirine karıştırılır. Bir cismin özgül kütlesi bu cismin birim hacminin kütlesidir. Dolayısıyla özgül kütle kullanılan birim sistemlerine bağımlıdır. Nitekim, demirin özgül kütlesi 7,8 g/cm^3 ya da 7 800 kg/m^3'tür. Katı ya da sıvı bir cismin yoğunluğu özgül kütlesinin 4 °C'taki suyun özgül kütlesine oranıdır. Böylece yoğunluk, birim sistemlerinden bağımsız, boyutsuz bir sayı olur. 4 °C'taki suyun özgül kütlesi 1 g/cm^3 (ya da 1 000 kg/m^3) olduğundan sözgelimi demirin yoğunluğu 7,8'dir.

• KATILARIN YOĞUNLUĞU. Genel ölçüm yöntemi cismin kütlesinin ve aynı hacimdeki suyun kütlesinin mümkün olduğu kadar doğru bir şekilde bulunmasına dayanır. Burada birçok yöntem kullanılır.

Hidrostatik terazi. Bu yöntem Arkhimedes ilkesine dayanır. Cisim (kütlesi m olsun) önce havada, sonra da su içinde tartılır: aradaki fark, yerdeğiştiren su kütlesini verir. Buradan cismin hacmine eşit saf su hacminin 4 °C'taki m' kütlesi bulunur. Yoğunluk şu formülle tanımlanır:

bir sıvının yoğunlukunun ölçümü (Mohr terazisi)

$$D = \frac{m}{m'}$$

Şişe yöntemi. Bu yöntemde yoğunluk şişesi ya da *piknometre* kullanılır. Bu şişenin, incelenecek cismin girebileceği kadar geniş rodajlı bir ağzı ve bunun üzerine geçirilen r işareti çizilmiş kılcal borulu bir ağızlığı vardır. Bir terazi yardımıyla aynı T darası kullanılarak şu dengeler sağlanır:

su dolu şişe + m_1, T'yi dengeler;
su dolu şişe + cisim + m_2, T'yi dengeler;
su dolu şişe + şişe içindeki cisim + m_3, T'yi dengeler.

Çift tartım ile belirlenen cisim kütlesi $m_1 - m_2$'dir; aynı hacmi işgal eden suyun kütlesi ise $m_3 - m_2$ olur; yoğunluk şöyle hesaplanır:

$$D = \frac{m_1 - m_2}{m_3 - m_2}$$

• SIVILARIN YOĞUNLUĞU. *Hidrostatik terazi*. Sabit bir T darası, 1. havada asılı; 2. su içine batmış; 3. incelenecek sıvı içine batmış durumda bulunan ve terazi kefesi altına açılmış olan safralı bir cam küreyi dengeler ve şu üç bağıntı elde edilir:

küre + m_1, T'yi dengeler;
küre − yerdeğiştiren *su* + m_2, T'yi dengeler,
küre − yerdeğiştiren *sıvı* + m_3, T'yi dengeler; buradan yerdeğiştiren sıvı (kürenin hacmi) = $m_3 - m_1$ ve yerdeğiştiren su (aynı hacim) = $m_2 - m_1$ bulunur; bu da,

$$D = \frac{m_3 - m_1}{m_2 - m_1}\text{'yi verir.}$$

Şişe yöntemi. Bu yöntemde katılar için kullanılan, fakat rodajlı ağzı bulunmayan şişe kullanılır. Arka arkaya boş, işarete kadar su dolu, sonra sıvı dolu olarak tartılır.

Sıvı yoğunlukölçerler. Sıvılar için tamamen camdan (herhangi bir sıvı içine daldırılabilmeleri için), safralı ve bilinen M kütleli yüzücüler kullanılır. Bir ek kütle ile r işaretinin çizgisine teğet olacak şekilde, 1. incelenecek sıvı içine (ek kütle: m); 2. su içine daldırılır (ek kütle: m'). Yüzen cisimler ilkesine göre,

$$\frac{M + m}{M + m'} = \frac{\text{yerdeğiştiren sıvı kütlesi}}{\text{aynı hacimdeki su kütlesi}}$$

oranı elde edilir ki, bu da yoğunluk D'dir.

Mohr terazisi. Bir terazi okuna, havada karşı ağırlıkla dengelenen küçük bir cam silindir asılır. Silindir sıvı içine daldırıldığında denge bozulur. Terazi ile konumuna, üzerinde eşit aralıklı dokuz kertik bulunan ok boyunca yerleri değiştirilen çatallar yardımıyla getirilir; bu çatalların farklı ağırlıkları vardır; okun ucunda yer alan en büyük çatal saf suyun silindir üzerindeki itme kuvvetini dengeler; diğer üç tanesi 10, 100 ve 1 000 kez daha hafiftir; belirli bir sıvı için teraziyi denge konumuna getiren çatalların ağırlık ve konumu üç ondalıklı olarak doğrudan yoğunluğu verir.

• GAZLARIN YOĞUNLUĞU. Gazların yoğunluğu genellikle havaya göre hesaplanır.

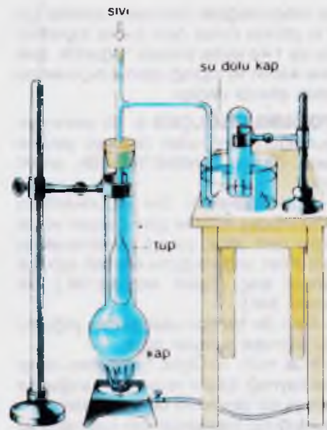
Regnault yöntemi. Aynı sıcaklık ve basınç koşullarında, hacmi bilinen ve önce hava, sonra da yoğunluğu ölçülecek gazla doldurulan bir balonun kütlesi belirlenir.

Bunsen yöntemi. Graham yasasına göre, belli bir gaz hacminin ince çeperli küçük bir delikten akış süresi yoğunluğunun kare köküne eşittir.

Böylece bu süre hava için (t_1), sonra D yoğunluğu aranan gaz için (t_2) ölçüldüğünde şu bağıntı elde edilir:

$$D = \left(\frac{t_2}{t_1}\right)^2.$$

Meyer yöntemi. Sabit ve yüksek sıcaklıktaki bir kap içine, buharlaştırılacak sıvıdan m kadar içeren camdan bir ampul yerleştirilir. Buhar aygıttan kendisininkine eşit hacimde havayı dışarı atar. Bu hava su üzerindeki bir tüp içinde toplanarak, atmosfer basıncındaki v hacmi ölçülür. Böylece

bir gazın yoğunlukunun ölçümü (Meyer yöntemi)

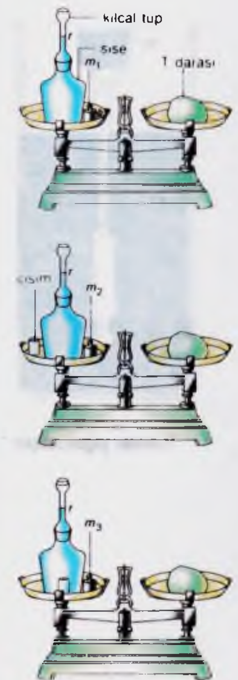
$$D = \frac{m \times 760\,(1 + \alpha t)}{0{,}001\,293\,(H - f)\,v}$$

olur. Burada H, atmosfer basıncı, t ortam sıcaklığı, f ise suyun bu sıcaklıktaki maksimum buhar basıncıdır (H ve f milimetre cıva cinsinden verilir).

—Nüfbil. ve Coğ. *Nüfus yoğunluğu*. Bu pratik, ama nüfusun gereğinden az ya da aşırı yüksek olup olmadığını değerlendirmeyi asla sağlamayan bir kavramdır; yalnızca, insan varlığını betimleyici, yeryüzüne yerleşme eşitsizliklerini ve evrimlerinin anlamını değerlendirmeyi sağlayan bir öğedir. Bazı ulusların nüfus yoğunluğu km^2'ye 2 kişinin altındadır (Moritanya, Libya, Moğolistan), bazılarınınsa, kilometre kareye birkaç yüz kişiyi aşar (Japonya, Almanya, Hollanda, Belçika, İngiltere, Güney Kore). Daha belirgin uç durumlar da vardır: kutup iklimli bazı topraklar ıssız ya da aşağı yukarı ıssızdır (Antarktika, Grönland); küçük, ama bütünüyle kentleşmiş bazılarındaysa nüfus yoğunluğu kilometre kareye birkaç bin kişiyi aşar (Monako, Singapur, Hongkong gibi). Türkiye 1990'da km^2'ye 73 kişiyle nüfus yoğunluğu dünya ortalamasının (1992'de km^2'ye 41 kişi) açıkça üstünde, ama Avrupa'daki sanayileşmiş ülkelerinkinin büyük ölçüde altında olan bir ülkedir. Dünya, bütünüyle ele alındığında, nüfus yoğunluğu haritaları, fiziksel çevrenin çetinliğiyle ya da elverişli tarihsel koşullarla açıklanan önemli eşitsizlikler ortaya koyar. En büyük nüfus odakları Eski Dünya'dadır. En şaşırtıcı nüfus yoğunlukları, Doğu ya da Güney-doğu Asya'da gözlenir. Çin'in güney kesimindeki ya da Cava adasındaki kimi kırsal alanlarda km^2'ye 1 000 kişinin üstünde; kimi kentlerde, özellikle Hongkong'da hektar başına 3 000 kişi. Nüfus yoğunluğu kavramı, toprak düzenlemesi ve kentçilik incelemeleri ya da ayrıntılı coğrafya incelemeleri için son derece yararlıdır. Nüfusun yoğunluğu dışında kavram, yüzeydeki çeşitli iktisadi ya da toplumsal değişkenleri aktarmak için de kullanılabilir; yüzeyin kendi de, bütünüyle ya da bir ölçüde göz önüne alınabilir (yerleşilmiş yüzey; yararlanılan tarım yüzeyi).

—Ölçbil. Yoğunluk şişesi, üzerinde, bir işaret çizgisini taşıyan çok küçük çaplı bir boru bulunan cam bir şişeden oluşur. Yoğunluk şişesiyle, yoğunluk farkından yararlanarak bir sıvının kapladığı hacmin kütlesini, aynı hacimdeki suyun kütlesini ya da su dolu bir şişeye daldırılan bir katının taşırdığı suyun hacminin kütlesini tartmak mümkündür. Genleşme nedeniyle, yoğunluk şişesi titizlikle denetlenen bir sıcaklıkta tutulmalıdır.

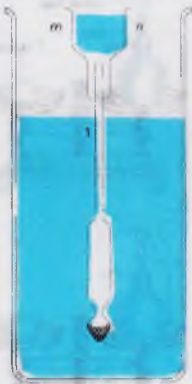
—Tarım ve Pedol. Toprağın katı fazında ölçülen gerçek yoğunluk 2,6 dolayındadır ve toprağı oluşturan taneciklerin kimyasal bileşimine bağlıdır. Düzlem toprak hacmine göre ölçülen görünür yoğunluk, özellikle gözenekliliğe, buna göre de yapıya

bir katının yoğunlukunun ölçümü (şişe yöntemi)

ve sıklığa bağlıdır. Homojen topraklar için 1'in altında oynar, bazı kumlu topraklarda ise 1,4'e kadar yükselir. Yoğunluk, özellikle iklimin ve toprağı işleme biçimlerinin etkisi altında değişir.

YOĞUNLUKÖLÇER a. Bir sıvının yoğunluğunu doğrudan ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. DANSİMETRE.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Akışkan. mekan. *Sıvı yoğunlukölçeri*, Arkhimedes ilkesine göre çalışan ve derişimi (asit, alkol, şurup) belirlenecek bir çözeltinin yoğunluğunu ölçmek için kullanılan araç. (Eşanl. AREOMETRE.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Foto. Bir fototipin alanlarında yoğunluğu ölçmeye yarayan aygıt.
—Nük. müh. ve Ölçbil. İyonlaştırıcı bir ışıma kaynağı içeren ve ışımanın soğurmasını ya da yayınımını ölçerek ortamın yoğunluğunu belirlemek için kullanılan aygıt. (Özellikle toprakların yoğunluğunu ölçmeye yarayan taşınabilir yoğunlukölçerler de gerçekleştirilmiştir.) [Eşanl. DANSİMETRE.]
—Sesbil. Söz belirtkesinde fiziksel yeğinlik, yoğunluk değişimlerini saptamaya yarayan elektronik aygıt.
—ANSİKL. Yoğunlukölçerler, doğrudan yoğunluğu verecek biçimde taksimatlandırılmış aygıtlardır; kimi zaman çeşitli sulu çözeltilerin derişimini tanımlamak üzere derecelendirilirler. Bu durumda, kullanım biçimine göre aygıta *asitölçer, alkolölçer, sütölçer* vb. adları verilir. *Rousseau yoğunlukölçeri*'nde sütün üzerine bir *mn* işareti bulunan camdan küçük bir başlık geçirilmiştir. Aygıt damıtılmış su içine daldırılır; başlık *mn* çizgisine kadar damıtık suyla doldurulursa su düzeyi sütunun 1 taksimatı üzerine gelir. Başlık bir başka sıvıyla doldurulursa, su düzeyindeki taksimat doğrudan yoğunluğu verir. Aygıt yoğunluğu bilinen sıvılar kullanılarak ayarlanır. Yoğunlukölçerler az miktardaki sıvıların yoğunluğunu ölçmeyi sağlar.

Rousseau yoğunlukölçeri

—Akışkan. mekan. Sıvı içindeki hacimleri sabit olan, fakat ağırlıkları azaltılıp çoğaltılabilen *sabit hacimli yoğunlukölçerler* (örneğin Fahrenheit yoğunlukölçeri) ve sıvı içindeki hacimleri sıvının yoğunluğuyla değişen *sabit ağırlıklı* yoğunlukölçerler olmak üzere iki tür yoğunlukölçer vardır. En çok kullanılan yoğunlukölçerler sabit ağırlıklı yoğunlukölçerlerdir. Sabit ağırlıklı bir yoğunlukölçerle bir sıvının yoğunluğu ya da bir çözeltinin derişimi, çok duyarlı olmamakla beraber oldukça çabuk belirlenir.

Bu araçlar eskiden kullanılan *hidroskop*'lara benzer; kimi yazarlara göre Arkhimedes tarafından, diğerlerine göre ise İskenderiyeli Hypatie tarafından icat edilmişlerdir. Çalışmaları, yüzen cisimler ilkesine dayanır. Yüzen bir cisim, ağırlık merkezine yukarıdan aşağıya doğru düşey olarak uygulanmış bulunan P ağırlığı ile ağırlığa ters yönde uygulanan Arkhimedes kaldırma kuvvetinin etkisi altında bulunur; sıvının yer değiştiren bölümünün ağırlığına eşit olan bu *p* kaldırma kuvveti, V_i cismin sıvı içindeki hacmini, *a* ise sıvının özgül ağırlığını gösterdiğinde

$$p = V_i \times a$$

eşitliğiyle verilir. Bu iki kuvvet birbirine eşit ve karşıt yönlü ise cisim dengededir. Dengenin kararlı olabilmesi için kaldırma kuvvetinin uygulama noktasının, cismin ağırlık merkezinin üzerinde olması gerekir. Bu amaçla yoğunlukölçerin altına cıva ya da maden parçalarından oluşan bir safra yerleştirilerek ağırlık merkezi alçaltılır; ayrıca yoğunlukölçerin üst kısmı şişirilerek kaldırma kuvvetinin uygulama noktası yükseltilir.

• *Sabit hacimli yoğunlukölçer.* Dalan kısmının V_i hacmı sabit kalmak koşuluyla değişik özgül ağırlıklı sıvılar içine daldırılan yoğunlukölçerin dengede kalabilmesi için ağırlığının değiştirilmesi gerekir. Bu amaçla, yoğunlukölçerin üzerine yerleştirilmiş bulunan bir terazi kefesine işaretlenmiş kütleler konur. Eklenen ya da çıkarılan kütlelerin ağırlıklarına göre sıvının özgül ağırlığı belirlenir.

• *Sabit ağırlık yoğunlukölçer.* Sıvının özgül ağırlığı değiştiği zaman dalan kısmın V, hacmi de değişir. Bu hacimdeki küçük değişmelerin değerlendirilebilmesi için yoğunlukölçerin üst tarafı üzerinde taksimat bulunan bir çubuk şekline getirilmiştir, bu çubuk üzerinden sıvının serbest yüzü hizasındaki değer okunabilir. Dolayısıyla sabit ağırlıklı yoğunlukölçerler özgül ağırlığın doğrudan doğruya okunmasını sağlarlar ve üzerlerindeki taksimat ne kadar sık ise o kadar duyarlıdırlar. Sudan daha ağır sıvılar için yapılan yoğunlukölçerler saf suya daldırıldıkları zaman su düzeyi çubuğun üst tarafında bulunur; buna karşılık sudan daha hafif sıvılar için yapılanlar saf suya daldırıldıklarında su düzeyi çubuğun alt tarafında yer alır. Bu araçlar, üzerlerindeki taksimata göre *yoğunlukölçer* (bu durumda üzerlerindeki taksimat doğrudan doğruya yoğunluğu verir ve suya daldırıldıklarında 1 değeri okunur; taksimat çizgileri arasındaki mesafe aynı değildir) ya da *asitölçer, alkolölçer, tuzölçer, sütölçer* vb. adlarını alırlar. Bunun nedeni, üzerlerindeki özel taksimatın bir asit, alkol ya da tuz çözeltisinin derişimini veya sütün içindeki yağlı maddelerin oranını vb. vermeleridir; bunlar su içinde 0 taksimatına kadar dalarlar.

• *Baumé yoğunlukölçeri.* Sabit ağırlıklı bir yoğunlukölçerdir. 1961 yılından beri yasal olmayan (Baumé derecesi cinsinden) taksimatı gelişigüzel seçilmiş olmakla beraber Baumé tarafından tasarlanan araç ve birim kullanılarak herhangi bir çözeltinin derişiminin belirlenmesine olanak verir.
1. Bu yoğunlukölçer sudan daha ağır olan bir sıvı için kullanılacaksa ağır bir safra kullanılarak saf suya hemen hemen tamamen dalması sağlanır ve su seviyesinin bulunduğu yer işaretlenerek 0 yazılır. Bundan sonra alet 85 g su ve 15 g deniz tuzu içeren çözeltiye daldırılır ve su seviyesi işaretlenerek 15 yazılır. 0 ve 15 işaretlerinin arası 15 eşit parçaya bölünür ve böylece işaretlemeye devam edilerek yoğunlukölçerin dereceleri elde edilir.
2. Yoğunlukölçer sudan daha hafif olan bir sıvı için kullanılacaksa uygun bir safra kullanılarak araç 10 g deniz tuzu ve 90 g sudan oluşan bir eriyiğe daldırıldığında sıvı düzeyinin gövdeden itibaren çubuğun başladığı yerin biraz üzerinde olması sağlanır ve bu nokta işaretlenerek 0 yazılır. Bundan sonra araç saf su içine daldırılır ve su seviyesinin bulunduğu nokta 10 yazılarak işaretlenir. Bu iki nokta arası 10'a bölünerek işaretlemeye devam edilir. (→ ALKOLÖLÇER, YOĞUNLUKÖLÇER, SÜTÖLÇER, HACİMÖLÇER.)

Bütün bu aygıtlar belirli bir sıcaklıkta taksimatlandırılır. Bu sıcaklıktan başka bir sıcaklıkta kullanılıyorlarsa bir düzeltme yapmak gerekir.

YOĞUNLUKÖLÇÜM a. Sıvıların özgül ağırlıklarının ölçümü. (Eşanl. DANSİMETRİ.)
—Foto. Bir filmin ya da bir fotoğraf plakasının yoğunluğunu ölçme.

YOĞUNLUK-YÜKSELTİ a. Havc. Hava taşıtlarında, yerel sıcaklığa göre düzeltilmiş basınç-yükseltiden yola çıkarak tahmin edilen yükselti.

YOĞUNOLUK, Ordu'nun Ikizce ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 6 563 nüf. (1990).

YOĞUNTAŞ, Kırklareli'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 4 723 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Yoğuntaş* (esk. *Polos*), 930 nüf. (1990).

Yoğurdum, Eskişehir ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan karşılama türü halk oyunu.

YOĞURMA a. Yoğurmak eylemi.
—Mutf. ve Past. Tatlı ya da tuzlu bir hamuru yoğurmak işlemi.
—Polim. Ham kauçuk ya da benzer bir elastomeri, gerek plastikliğini artırmak, gerek katkı ürünlerinin karışmasını kolaylaştırmak amacıyla küçük lokmalara ayırarak yeniden topaklaştırma.
—Spor hek. Masajda en sık kullanılan ve dokuları (kaslar, hücre dokusu, yağ dokusu) parmaklar arasında ovmaya dayanan manevra.
—Sütç. *Peynir yoğurma*, taze peynir yapılırken pıhtıyı homojen hale getirmek için yapılan işlem. (Yoğurma, hamuru, birbirine çok yakın iki merdane ya da silindir arasından geçirerek ya da pıhtı topaklarının çarparken parçalanacağı bir yüzeye basınç altında savrulmasıyla gerçekleştirilir.) || *Yağ yoğurma*, tereyağını homojen hale getirmek, özellikle su fazının çok ince biçimde dağılmasını sağlamak amacıyla uygulanan mekanik işlem.
—Yağ. mad. Margarinin esnekliğinin iyileştirilmesini sağlayan işlem. || Zeytinyağı üretiminde ezilmiş zeytin hamurunu homojenleştirerek yağın özütlenmesini kolaylaştıran aşama.

YOĞURMAK g. f. **1.** Katı ya da toz halindeki bir maddeyi çoğu zaman su ya da başka bir sıvıyla karıştırıp elle sıkıp yumuşatarak hamur durumuna getirmek: *Kil yoğurmak. Unu sütle yoğurmak.* **—2.** *Bir kimseyi bir şeyle (soyut) yoğurmak*, düşüncelerine o şeyle belli bir biçim vermek, bir nitelik kazandırmak: *Bir kimseyi kinle yoğurmak.*
—Mutf. ve Past. Bir kumlu hamurun ya da bisküvi hamurunun malzemelerini, elin ayasıyla ezerek iyice karıştırmak.
—Seram. *Kil yoğurmak*, seramik yapımında kullanılacak kili hamur haline getirmek.

◆ **yoğrulmak** edilg. f. (*yogur-ul-mak* > *yogrulmak*). **1.** Yoğurmak eylemine konu olmak: *Hamur bu kapta yoğrulacak. İlerici görüşlerle yoğrulmak.* **—2.** *Bir şey içinde yoğrulmak*, bir kimseden söz ederken, o şeyle uğraşıp deneyim kazanmak: *Güçlükler içinde yoğrulmak.*

◆ **yoğurtmak** ettirg. f. Yoğurma eylemini yaptırmak.

YOĞURT a. **1.** Maya katılarak koyulaştırılmış süt ürünü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yoğurt çalmak*, yoğurt yapmak için ılık süte yoğurt mayası katmak. || *Yoğurt gibi*, koyu ve katı duruma gelmiş nesneler için söylenir. || *Yoğurdu üfleyerek yemek*, kötü bir deneyim nedeniyle o konuda çok dikkatli davranmak.
—Elekt. eşy. *Yoğurt makinesi*, yoğurdun evde yapılmasını sağlayan elektrikli ısıgeçirmez kapalı kap.
—Mutf. *Yoğurt tatlısı*, yoğurt, un, şeker ve yumurtayla yapılan bir tür hamur tatlısı. || *Sarmısaklı yoğurt*, içine dövülmüş sarmısak katılmış yoğurt. (Bazı yemeklere ve kızartmalara dökülür.) || *Torba yoğurdu*, bez bir torbaya konup asılarak suyu süzülmüş koyu kıvamlı yoğurt.
—ANSİKL. Yoğurt Türkler'in çok eski zamanlardan beri yaptıkları ve Türkiye'de yapılış ve tüketimi pek yaygın olan önemli bir süt ürünüdür. Son yüzyılda Avrupa, Amerika ve Japonya'da tüketimi gittikçe artmakta ve yoğurdun besin değeri ve diyetetik etkileri üzerinde araştırmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Sütteki asitliğin yükselmesi nedeniyle sütün bileşimindeki kalsiyum kazeinattan kalsiyum ayrılarak kazein "jel" haline geçer, yani pıhtılaşır. Bu olaya "yoğurtlaşma" denir. Sütün asitliği, süte "yoğurt mayası" katılmasıyla yükseltilir. Bu maya içinde çeşitli organizmalar, özellikle laktik asit bakterileri vardır. Her zaman istenen kalitede bir yoğurt elde edebilmek için, saf kültürler (starter) kullanılır. Saf yoğurt mayası kültüründe şu iki laktik asit bakterisi vardır: *Straptococcus thermophilus* ve *Lactobacillus bulgaricus*. Bunların ikisi de sütteki şekerden, yani laktozdan, laktik asit meydana getirirse de, özellikle birincisi ayrıca hoş koku ve tat maddeleri de meydana getirir.

Evlerde yoğurt şöyle yapılır: süt kayna-

tılır ve mayalanma derecesi olan 42-44 °C'a kadar soğutulur ve içine bir gün önceki yoğurttan bir miktar katılır. Sıcaklığını koruması için süt kabı ılık bir yerde ve her tarafı sarılmış olarak 4-6 saat bırakılır. Bu süre içinde pıhtılaşan ve koyuca bir kıvam alan yoğurt üstü açılarak serin bir yerde saklanır.

Yoğurt yapımı batı ülkelerinde ve Türkiye'de sanayileşmiştir. Sınai yoğurt yapımında ilk aşama sütün, istenen yağ ve kuru madde bakımından standart hale getirilmesidir. Türkiye'de "tam yağlı" yoğurtlarda yağ oranı % 3, "yarı yağlılar"da % 15, "yağsızlar"da ise % 1,5'tan azdır. Yoğurda daha iyi bir kıvam vermek için süte % 0,1-0,3 oranında pektin ve jelatin katılır, süt homojen hale getirilir. 3 dakika süreyle 90-95 °C'ta tutulur, mayalanmak üzere 43-45 °C'a kadar soğutulur, % 2-3 oranında maya katılarak sıcaklığı 43-45 °C'a ayarlanmış odalarda 2-3 saat bırakılır, elde edilen yoğurt soğutulur, satışa sunulana kadar 4-5 °C'ta korunur.

—Folk. Anadolu'da yoğurdun ilk kez yapılışına ilişkin yaygın bir efsane vardır. Buna göre genç bir kız hıdrellez günü kırlardan çiy toplar. Bir ses bunları süte katarsa her derde deva bir yiyecek elde edeceğini söyler, kız çiyi süte katıp yoğurt yapar. (Anadolu'nun bazı yörelerinde bugün de bu biçimde mayasız yoğurt yapılmaktadır.)

YOĞURTÇİÇEĞİ a. *Halk.* Papatya.

YOĞURTÇU a. Yoğurt yapan ve/ya da satan kimse.

YOĞURTÇULUK a. Yoğurt yapma ve /ya da satma işi.

YOĞURTLU sıf. İçine yoğurt katılmış olan: *Yoğurtlu ıspanak. Yoğurtlu kebap.*
—Mutf. *Yoğurtlu kebap,* üzerine yoğurt dökülerek hazırlanan etli pide. (Küçük parçalar halinde doğranmış ve et suyuyla ıslatılmış pidelerin üzerine şişte pişirilmiş kuşbaşı et ya da köfte konduktan sonra yoğurt, salça, kırmızı biberli kızgın yağ dökülerek yapılır.)

YOĞURTMAK → YOĞURMAK.

YOĞURTOTU a. Dörtköşe saplı, karşıt fakat kulakçıkların aşırı gelişmesinden dolayı halka dizilişli görünen küçük yapraklı, beyaz, sarı ya da kırmızı küçük çiçekli, biryıllık ya da çokyıllık ot. (Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da 300'e yakın türü vardır. Bil. a. *Galium;* kökboyasıgiller familyası.)

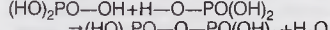
YOĞURUCU a. Polim. Kauçuğu yoğurmaya yarayan makine.

YOĞURUM sıf. Yoğrulacak kadar olan, yoğrulacak miktarda: *Bir yoğurum hamur.*

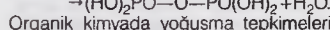
YOĞUŞKU a. Kim. Yoğuşturma yoluyla buharından sıvı durumunda elde edilen ürün. (Eşanl. KONDANSAT.)
—Petr. san. Yatağın basınç ve sıcaklık koşulları içinde gaz halinde kalan ve yüzeye çıktığında sıvıya dönüşen hidrokarbonlar karışımı.

YOĞUŞMA a. Org. kim. Genellikle daha küçük bir başka molekülü (örneğin su) ortamdan uzaklaştırarak daha iri bir molekül oluşturmak üzere iki molekülün birbirine bağlanmasını sağlayan tepkime. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. *Yoğuşma kolonu,* iç içe geçirilmiş çömlek parçalarından elde edilen boru. (Yoğuşma kolonu cıva metalürjisinde zincifrenin kavrulması sonunda oluşan buharların yoğuşturulmasında kullanılır.)
—Polim. *Çokeşli yoğuşma,* çokeşli* bir yoğuşkunun elde edilmesini sağlayan bireşim işlemi. (Eşanl. KOPOLİKONDANSASYON.)
—Termodin. Bir buharın yoğuşmuş bir hale, yani katı ya da sıvı hale geçmesi. || Isıl bir makinenin çevriminde gazın soğuk kaynağa (kondansör) ısı vererek sıvılaştığı evre. || *Yoğuşma çekirdeği,* atmosferde asıltı durumunda bulunan, çevresinde suburharının yoğuşmaya başladığı sıvı ya da katı haldeki küçük parçacık. (Çapı 10^{-6} ile 10^{-7} m arasında değişir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Isıbil. Buhar, silindirden ya da türbinin son kademesinden çıktıktan sonra buharlaşma gizli ısısını bırakarak sıvı hale dönüştüğü bir kondansörden geçiyorsa, buhar makinelerine (pistonlu makineler, türbinler) "yoğuşturma" makinesi denir. Buharlaşma gizli ısısı, soğuk bir akışkana, genellikle de suya verilir. Yoğuşma ne kadar düşük sıcaklıkta meydana gelirse makinenin verimi de o kadar iyidir; çünkü verilen ısıdan kaynaklanan kayıp azalır. Bu sıcaklık makinenin çıkışındaki buhar basıncını belirtir. *Serbest egzoslu* makineler (bu tip makinelerin çevrimi, buharı 100 °C'ta ve atmosfer basıncında yoğuşturan bir yoğuşturma makinesinin çevrimine eşdeğerdir) ve *karşıbasınç*lı* makineler, yoğuşturma makinelerinin karşıtıdır. Karşıbasınçlı makinelerin çevriminde de bir yoğuşma evresi vardır, ancak verilen ısıyı ısıtmada kullanabilmek için oldukça yüksek bir yoğuşma sıcaklığı (dolayısıyla yoğuşma basıncı) seçilir; böylece *kondansör kayıpları* önlenir.

Yoğuşma, kapalı bir hacmin (hazne, makine silindiri vb.) içindeki, bir odanın havasındaki ya da dış havadaki, soğuk bir cismin ya da çeperin yüzeyinde yoğuşan nemli gazlardaki (havagazı, yanma ürünleri) buhardan kaynaklanabilir. Duruma göre, yoğuşma çeşitli sakıncalar doğurur: metal yüzeylerin korozyonu, pas, camların buğulanması, duvar ve boyaların bozulması, küflenme vb. Bu sakıncaları ortadan kaldırmak için yüzeylerin sıcaklığı daima havanın ya da sözkonusu nemli gazların *çiy noktası* sınırının üzerinde tutulmalıdır.
—Org. kim. Yoğuşma tepkimesi, daha karmaşık moleküllerin oluşmasını sağlayan bir ornatma tepkimesidir. Bu terim anorganik kimyada da kullanılmakla birlikte, daha çok organik kimyada kullanılır; örneğin iki molekül fosforik asidin yoğuşması, pirofosforik asidi verir:

$(HO)_2PO{-}OH + H{-}O{-}PO(OH)_2$

$\rightarrow (HO)_2PO{-}O{-}PO(OH)_2 + H_2O.$

Organik kimyada yoğuşma tepkimeleri karbon-oksijen (örneğin esterleşme), karbon-azot (örneğin amit oluşumu) ya da karbon-karbon (alkilleme ya da açilleme) bağlarının oluşmasıyla meydana gelir:

$C_6H_5{-}H + Cl{-}CH_3 \rightarrow C_6H_5{-}CH_3 + HCl$

(Friedel-Crafts tepkimesi).

Yoğuşma tepkimesine girebilecek nitelikte iki işlevsel grup taşıyan bileşiklerde, poliamitler ve polyesterler gibi molekül kütlesi yüksek bileşiklerin oluşmasını sağlayan çokeşli yoğuşma tepkimeleri gözlenebilir.

Yoğuşma tepkimesini hızlandırmak amacıyla yoğuşturulacak bileşiklere, yoğuşturma etkeni, yani katalizör katılır (örneğin Friedel-Crafts tepkimesinde yoğuşturma etkeni olarak alüminyum klorür kullanılır).
—Termodin. Buhar sıkıştırılarak ya da soğutularak ve bu sırada ısı açığa çıkararak yoğuşur. Yoğuşma, çevredeki gazlardan daha soğuk olan bir yüzey üzerinde meydana gelebilir: buhar basıncı, yüzey sıcaklığındaki doymuş buhar basıncından büyükse yoğuşma olur. Yoğuşma yalnız, çapları yeterince büyük olan katışkı maddelerinin çevresinde başlayabileceğinden (yoğuşma çekirdekleri), yüzeyden uzakta bulunan bölgelerde aşırıdoyma* oluşabilir. Buğu, çiy, kırağı, sis ve bulutlar atmosferdeki su buharının yoğuşmasından ileri gelir.

Yüzey gerilmesi nedeniyle, bir su damlasının kararlı olabilmesi için damlanın çapı ne kadar küçükse buhar basıncı da o kadar büyük olmalıdır. Doymuş buhar basıncından çok yüksek olan buhar basıncında bile, çapları başlangıçta yeterince büyük değilse damlalar oluşamaz; damlaların uygun çaptaki katışkı maddelerinin çevresinde oluşmasının nedeni budur. Bu olay bir uçak geçişi sırasında her zaman gözlemlenir. Çok yükseklerde, atmosferdeki su buharı basıncı, doymuş buhar basıncından büyüktür. Reaktörlerden çıkan tozların oluşturduğu çekirdekler üzerinde yoğuşan su buharı açık havada görülen beyaz izleri oluşturur.

YOĞUŞMAZ sıf. Kim. Bir buhar kazanı, bir ısı değiştiricisi, bir buhar makinesi ya da türbinden çıkan ve ortam sıcaklığında yoğuşmayan bir gaz için kullanılır. (Genellikle hava.)

YOĞUŞMUŞ sıf. Fiz. *Yoğuşmuş hal,* cismin atomlarının birbirlerine çok yakın olduğu madde hali. (Katı ve sıvı haller yoğuşmuş hallerdir.)

YOĞUŞTURUCU a. Isıbil. KONDANSÖR'ün eşanlamlısı.
—Petr. san. Arıtma kolonunun tepesinde, buhar halindeki akışkan atıkları, soğuk bir ürün (benzin-ham petrol yoğuşturucusu) ya da yardımcı bir akışkan (su, hava, salamura, soğutucu ürün) yardımıyla yoğuşturmayı ve soğutmayı sağlayan, ısı değiştirici borulu aygıt.
—Soğut. san. *Havalı yoğuşturucu,* doğal ya da zorlamalı hava dolaşımıyla soğutulan bir soğutma donanımının kondansörü. (Eşanl. AEROKONDANSÖR.)

YOHİMBEHE a. (Kamerun dilinde sözc.). Kamerun'da yetişen, morumsu bir odun veren ve odunu maden ocaklarında, demiryollarında, gemi yapımında kullanılabilen ağaç. (Bil. a. *Corynanthe yohimbe.*) [Yerliler yohimbehe kabuğunun kaynamış suyunu tonik ve afrodizyok olarak kullanırlar. Ecza sanayisi de ondan yohimbin elde eder.]

YOHİMBİN a. (fr. *yohimbine; yohimbehe*'den). Eczc. Yohimbehe'den *(Corynanthe yohimbe)* elde edilen alkaloit. (Yohimbin hidroklorürün sempatolitik ve çevresel damarları genişletici etkisi vardır. Afrodizyak etkisi bulunduğu tartışmalıdır.) •

YOK sıf. Yüklem olarak kullanılır, üçüncü kişilerde koşaç almayabilir ve ardından gelen *olan* sıfatfiiliyle birlikte belirten işlevi görür. (Karşt. VAR.) **1.** Somut ya da soyut bir adla, sahip olmamak, içermemek: *Hiç param yok. Oranın hiçbir özelliği yok. Hesapta yanlışlık yok, sonuç doğru. Onun bize hiç saygısı yokmuş.* **—2.** Olmamak, değeri taşır ve öznenin var olmadığını, bulunmadığını, mevcut olmadığını belirtir: *Konuşacak kimse yok. Evde kimsecikler yoktu. Aradığın kitap burada yok. Onun suçlu olduğunu gösteren bir kanıt yok.* **—3.** Öznenin bir eyleme, bir topluluğa katılmaktan yana olmadığını, katılmadığını belirtir: *Ben bu oyunda yokum.* **—4.** Bir yasaklama belirtir; yasak: *İçki yok, sigara yok, gece hayatı yok. İtiraz yok.* **—5.** *Yok yere,* gereği yokken, hiçbir neden bulunmadan: *Yok yere adamcağızın kalbini kırdın.*

◆ a. **1.** Elde olmayan bulunmayan, varlığı olmayan şey: *Yoktan anlamıyor.* **—2.** *Yok etmek,* varlığına son vermek, ortadan kaldırmak. || *Yok oğlu yok,* ortalıkta görünmüyor, hiç yok anlamında kullanılır. || *Yok olmak,* ortadan kalkmak, varlığına son vermek. || *Yok pahasına,* oldukça ucuz, ölü fiyatına. || *Yok satmak,* sözkonusu bir malsa, elde bulunmama yüzünden satamamak, arandığı halde bulunamamak. || *Yok yok,* her şey var, ne istersen bulunur anlamında kullanılır: *Sofrada yok yok.* || *Yok yoksul,* fakir fukara: *Yok yoksul ne kadar aile varsa tümüne yiyecek dağıttılar.* || *Yoktan var etmek,* kendi çabalarıyla yaratmak, ortaya koymak.
—Tem. parç. *Yok olma,* bir parçacıkla bunun karşıt parçacığı arasında, her ikisinin de ortadan kalkıp başka bir dizi parçacığa dönüşmeleriyle sonuçlanan tepkime. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ be. **1.** "Hayır" anlamında kullanılır: *Kitabı okumaya başladın mı? —Yok, daha başlamadım.* **—2.** Birbirine karşıt iki durumdan olumsuz olan ikincisinin başında onu pekiştirmek için kullanılır: *Sınavda ba-*

şarılı olursa üniversiteye gidecek, yok olmazsa çalışmaya başlayacak. **—3.** Savunulan bir düşünceyi doğrulayan sözün başına getirilir: *Yok, doğrusu çok güzel olmuş.* **—4.** *Yok ananın örekesi*, bir şeyin inanılmayacak kadar saçma olduğunu vurgulamak için söylenir (kaba) ‖ *Yok canım*, vurguya göre inanmama, ya da şaşkınlık belirtir: *Yok canım, o bizim yanımızı tutar.* ‖ *Yok devenin başı*, daha da neler, amma da abartıyorsun (tkz.). ‖ *Yok yok*, bir öneriye karşı olumsuz bir tutum bildirir: *Yok yok gitmeyelim.*

◆ bağ. Birinin söylediği sözlerden kuşkulanıldığında ya da sözleri hafifsendiğinde kullanılır: *Yok hastaymış, yok işi varmış, her seferinde gelmemek için bir bahane buluyor.*

—ANSİKL. Cez. huk. *Evrak yok etme.* Bir kimse bir evrakın aslını ya da aslının kaybolması halinde, yasal olarak onun yerini tutacak olan suretini ortadan kaldırır ya da bozar ve bundan bir zarar doğarsa Türk cez. k.'nun 348. maddesi hükümlerine göre cezalandırılır.

—Tem. parç. Yok olma adı genel olarak, başlangıçtaki parçacıklardan daha hafif parçacıklar oluşturan parçacık-karşıtparçacık tepkimelerine ayrılır: örneğin çoğunlukla π mezonları oluşturan nükleon-karşıtnükleon yok olması buna örnek gösterilebilir. Bir elektronla bir pozitron iki ya da üç foton oluşturarak yok olabilir. O zaman kaybolan parçacık ile karşıtparçacığın kütle enerjileri temel olarak son ürünlerin kinetik enerjilerine dönüşür. Yok olma tepkimesinin ürünleri sıfır kütleli parçacıklar olursa, başlangıçtaki parçacık-karşıtparçacık çiftinin kütle enerjisinin sonuçta çıkan parçacıkların kinetik enerjisine dönüşmesi tam olabilir; elektron-pozitron çiftinin fotonlara dönüşerek yok olması buna örnektir. O zaman, doğru olmasa da, "maddenin kaybolduğu ve ışımaya dönüştüğü" söylenir.

Ancak başlangıçtaki enerjileri yeterliyse, parçacık-karşıtparçacık çiftinin daha ağır parçacıklara dönüşmesi mümkün olabilir; örneğin bir elektron ile bir pozitron, bir proton ve bir karşıtproton, ya da π mezonlar vermek üzere tepkimeye girebilir.

Son olarak, parçacık-karşıtparçacık çarpışması basit bir karşılıklı yayınıma, yapı dönüşümü olmadan doğrultu değişimine yol açabilir.

Yok olma olayı karşıtparçacıkların seyrekliğini ve bunların çevremizdeki kısa ömürlülüğünü açıklar: her karşıtparçacık, normal maddeyi oluşturan bakışımlı bir parçacık ile her karşılaşmasında süratle yok olma eğilimi gösterir.

YOKÇU → NİHİLİST

YOKÇULUK → NİHİLİZM.

YOKETME a. Ceb. ELEME'nin eşanlamlısı.

YOKKAİÇİ, Japonya'da kent. Honşu adasında (Mie yönetim bölümü). Ise koyu kıyısında; 274 184 nüf. (1990). Sanayi (metalürji, petrol kimyası, porselen).

YOKKO a. Kolombiya'nın dağlık bölgelerinde yetişen ve kabuğundaki kafeinden (% 2-3) dolayı yerlilerce analeptik ve uyarıcı olarak kullanılan ağaççık. (Bil. a. *Paullinia scarlatina.*)

YOKLAMA a. **1.** Yoklamak eylemi; kontrol: *Araç gereç yoklaması.* **—2.** Belli bir yerde hazır bulunması gereken kişilerin orda olup olmadıklarını anlamak için adlarını okuyarak ya da onları sayarak yapılan denetim: *Toplantıya başlamadan yoklama yapmak. Yoklama sırasında yerinde olmamak.* **—3.** Okullarda öğrencilerin bilgi düzeyini denetlemek amacıyla yapılan sınav: *Yazılı yoklama. Sözlü yoklama.*

—Ask. Kışla, ordugâh, gemi vb.'de sabah ve akşam erat, silah araç ve gereçlerin sayım, durum, bakım işlemlerinin yapılıp yapılmadığının denetimi işlemi. ‖ *Yoklama kaçağı*, askerlik hizmetine başlamadan önce kontrolden geçirileceği yoklama merkezine geçerli bir özür göstermeksizin gelmeyen yükümlü. ‖ *Askerlik yoklaması* → ASKERLİK.

—Ger. day. Bir malzemenin iç yapısını bunun içine girebilen her tür fiziksel işaretle (temel parçacıklar, elektromanyetik ışınma, indüklenmiş akımlar, esnek titreşimler ve sesötesi titreşimler) inceleme. (Eşanl. SONDAJ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—İstat. *Kamuoyu yoklaması*, daha büyük bir küme (anakütle) içinde seçilen bir bireyler ya da istatistik birimler grubu üzerine bilgi toplamaya dayanan ve ya bir betimleme, ya da bir karara varma ereğiyle bu anakütle içindeki bir ya da birkaç niteliğin bazı dağılım özelliklerini tahmin etme amacını güden yöntem. (KAMUOYU YOKLAMASI da denir.) [Bk. *ansikl.* böl. İstat. ve Topbil.]

—Kasapl. Besi durumunu anlamak için, canlı kasaplık hayvanın gövdesinin çeşitli bölgelerinde oluşan yağ birikintisini, hacmini, kıvamını elle yoklayarak saptama. (Başlıca yoklama yerleri diz, kuyruk altı, bel ve kaburgadır.

—Kur. tar. *Yoklama akçesi*, Osmanlılar'da devşirme*'leri yanlarında çalıştıran türk ailelerinden acemi oğlanları kethüdalarının aldıkları para.

—Mak. san. Kalınlığını ölçmek, yüzeyinin halini değerlendirmek, üretimine kumanda etmek vb. amacıyla bir parçanın bir yüzeyini ya da bir çevresini, bir yoklayıcı ile donatılmış bir kontrol ya da kumanda düzeneği ile izlemeye dayanan işlem.

—Reklamc. *İzleyici yoklama*, reklam ürünlerinin, bu ürünlerle ilişkide olan kimseler tarafından algılanması konusunda bilgi toplama tekniği.

—Verg. huk. Yetkili memurlarca yükümlüleri ve yükümlülükle ilgili maddi olayları, kayıt ve konuları araştırma ve saptama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ger. day. Her birinin, çabukluk, fiyat, yoklanan malzemenin kalınlığı, bulunan yapı elemanlarının (tane büyüklüğü, çatlakların ve gözeneklerin yaygınlığı, içerde bulunan maddeler, kompozit malzemelerin kalınlığı) yerlerinin belirlenmesindeki ve değerlendirilmesindeki duyarlılık konularında kendilerine özgü yanları bulunan malzeme yoklama yöntemleri genellikle tahribatsızdırlar. Bu yoklamalar çoğunlukla art arda yapılır: en çabuk ve yuvarlak sonuç veren yöntem (örneğin sesötesi titreşimler) önce uygulanır; daha sonra yalnız sesötesi titreşimlerin şüpheli bulduğu bölgelerin radyografisi alınır. Diğer yöntemler kalıcı bir biçimde seri halde eşlenmiştir: parçaların iç bölümü için sesötesi titreşimlerle otomatik yoklama ve daha sonra parça yüzeylerinin elektromanyetik (Foucault akımları) olarak yoklanması.

—İstat. Yoklamaların (sondaj) kuram ve uygulaması, şu istatistik özelliğe dayanır: eğer N ("büyük" bir sayı) birimlik bir anakütleden, yinelemesiz çekimle n (N'den küçük) birimlik bir örneklem seçilirse bu örneklemdeki bir X değişkeninin $\bar{x}$ ortalaması, ortalaması $\bar{X}$ (anakütledeki X değişkeninin ortalaması) ve standart sapması $\sigma/\sqrt{n}$ (anakütledeki X değişkeninin standart sapması) olan bir normal yasayı çok yakından izler. Bunun anlamı şudur: eğer büyük bir sayıda örneklem alınırsa, saptanan ortalamanın matematik umudu, anakütledeki gerçek, ama bilinmeyen ortalama ve α'nın yeterince büyük olması koşuluyla $|\bar{X}-\bar{x}|$ farkı, çok küçük bir hata olasılığıyla $\alpha\sigma/\sqrt{n}$'den düşük olur. Genellikle yeğlenen $\alpha=2$ ile bu bağıntı, 0,95'lik bir olasılıkla doğru sonuç verecektir. Buna göre, bir örneklemeden elde edilen sonuç bakımından bir güven aralığı saptanabilir ve anakütle içindeki $\bar{X}$'in aranan değeri, yeğlenen bir olasılıkla bu aralık içinde bulunur. Bu aralığın genişliği, örneklemin n birim sayısına (yoklama oranını simgeleyen n/N'e değil), σ standart sapmasına (tahmin edilmesine çalışılan sapma) ve sonuçtaki güven derecesine bağlıdır.

Bu istatistik özelliğin uygulanmasındaki büyük güçlüğü, örnekleme tekniği oluşturur. Buna göre, anakütledeki bireylerden her birinin, elden geldiğince aynı olasılıkla seçilmesinin sağlanması gerekir. N bireyin numaralanmış bir listesi olduğu zaman, bu olanaklıdır (sistemli örnekleme); ancak bu durum, ne yazık ki ender gerçekleşir. Deneysel yöntem denilen yöntemse, örneklemdeki bazı ölçütlere göre, tip birimleri göz önünde bulundurarak ya da kotalar yöntemine (cinsiyete, yaşa, toplumsal ve mesleki kategorilere vb. göre dağılım) başvurarak, anakütledeki dağılımı yansıtmaya dayanır. Bir başka yararlı yöntem de katmanlı* örnekleme yöntemidir. Yoklama yöntemlerinden, imalat denetimi (ardından ürünlerin kalitesi denetlenir), kamuoyu ve piyasa araştırmaları, toplumsal ve iktisadi soruşturmalar, ekili tarım alanlarının saptanması ve hasat tahminleri, biyometrik ve tıbbi incelemeler gibi alanlarda yararlanılır.

—Topbil. Yoklama yoluyla soruşturma (anket), uzun süre birbirinden uzak kalan iki tekniğin, bir yandan bir istatistik sorununa yol açan örnekleme tekniği ve öte yandan, düzenlenmesi ruhbilimin yetki alanına giren sorudizisi tekniğinin birbirine yaklaşmasından doğdu.

Ortaya çıkan ilk sorun, *örneklem*'in oluşturulması sorunudur. Bu konuda genel olarak, rastlantısal örnekleme, bölgesel örnekleme ve kotalı örnekleme gibi üç yöntem kullanılır.

İkinci sorun, üzerinde durulan değişkenlerin sıklık oranını ölçmek olanağı sağlayan pratik gözlem koşullarının saptanmasıdır. Bilgi bazen doğrudan tespitle, ama genellikle örneklemi oluşturan bireylere yönelik sorular yoluyla toplanır. Gözlem aracı bütün durumlarda bir *sorudizisi*'dir ve her sorudizisi önceden hazırlanan ve açık ya da kapalı veya çok şıklı sorulardan oluşan bir liste içerir.

Eğilimi saptamak için zaman boyunca bazen aynı sorunun yinelenmesi gerekebilir. Bu sorunun ya da başka soruların bazen aynı kişilere birbirini izleyen zamanlarda sorulması da gerekebilir. Bu durumda sözkonusu kişiler, sürekli bir örneklem ya da *panel* oluşturur.

Örneklem belirlendikten ve sorudizisi saptandıktan sonra, gerçek anlamıyla soruşturmaya (anket), yani *alan çalışması*'na (ya da *alanda çalışmaya*) başlamak gerekir. Posta yoluyla anketlerden, eksik yanıtları yorumlama olanaksızlığı nedeniyle, ancak çok ender olarak yararlanılır. Telefonlu anketler, ancak incelenecek anakütlenin telefonu olduğu durumlarda yapılabilir. Çok büyük bir çoğunlukla sorular, örneklemi oluşturan ve örnekleme planıyla saptanan bireylere anketçiler tarafından sözlü olarak sorulur. Anketçiler, birçok denetimden geçirilerek bu iş için yetiştirilen kimselerdir.

Anket bittikten sonra *tasnif*, bilişim yardımıyla ve makinelerle yapılır. Ancak tasniften önce bir hazırlık dönemi vardır ve şu işlemleri içerir: yanıtların sınıflanması ve sayısal simgeleştirilmesi (kodlama); bu bilginin makinelerle okunabilecek delikli kart ya da şeritler ve manyetik şeritler gibi araçlara geçirilmesi ve makine için talimatların (program) hazırlanması. Veriler, elektromekanik ya da elektronik sıralayıcı sayaç makineleriyle veya elektronik hesap makineleriyle okunur, dağıtılır ve toplanır. Sonuçlar ya sayaçlar ya da sorulerın ve yanıtların tam metnini, brüt sayıları, yüzdeleri, ortalamaları ve otomatik olarak hesaplanan bütün öteki istatistik parametreleri açıkça içerebilen basılı çizelgeler üzerinde görünür.

Çözümleme ya da *yorum işlemleri*, hazır ya da isteğe göre hazırlanan programların kısmi ayrımlara, düzenli ayrımlara, aşamalandırmaya, bölümlemeye ya da tiplemeler oluşturmaya dayanmalarına göre insan müdahalesi ya da makineler tarafından eşzamanlı olarak ya da birbiri arkasına yapılır. Bu işlemlerin genel ama-

cı, özellikle çokçeşitli çözümlemeden yararlanarak davranışları belirleyen etmenleri ortaya çıkarmak ve aynı zamanda değişkenler için bir ölçübilim düzenlemektir.

—Verg. huk. Vergi usul kanunu'na göre yoklama, vergi dairesi müdürleri, yoklama memurları, yetkili makamlarca bu işle görevlendirilenler ve vergi incelemesine yetkili olan kişiler tarafından yapılır. Yoklamaya yetkili memurlar vergi yasalarının uygulanmasıyla ilgili olarak, Maliye ve gümrük bakanlığı'nca belirlenmiş yöntemler çerçevesinde günlük hasılatı saptamak; 3100 sayılı yasa kapsamına girip ödeme kaydedici aygıt kullanmak zorunda olanların bu zorunluluğa uyup uymadıklarını denetlemek; günü gününe kayıt yapılması zorunlu defterlerin işyerlerinde bulundurulup bulundurulmadığını, faturasız mal bulunup bulunmadığını, levha asma zorunluluğuna uyulup uyulmadığını vb. saptamak; taşıt araçlarını bakanlığın belirleyeceği özel bir işaretle durdurmak ve bulundurulması gereken taşıt pulu, yolcu listesi, fatura, yolcu bileti vb. ile taşınan yolcu ve malların miktarlarını saptamak yetkisine sahiptirler.

YOKLAMACI a. Esk. ask. **1.** Osmanlılar'da kalelerle kalelerin içinde saklanan cephaneyi, top vb. silahları korumakla yükümlü çeşitli sınıflardan erleri denetlemek için merkezden yollanan görevli. **—2.** Barış zamanında bir tımar tevcih edileceğinde, tımar adayının adaylığa uygunluğunu inceleyip kararlaştıran görevli. **—3.** Sefere katılanları yoklama görevlisi.

YOKLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi yoklamak,* durumunu, olup olmadığını, üzerinde, içinde bir şey bulunup bulunmadığını vb. anlamak için elle dokunmak ya da bakarak gözden geçirmek, incelemek; kontrol etmek: *Yumuşak olup olmadıklarını anlamak için domatesleri yoklamak. Karanlıkta bir ses duyunca silahını yokladı. Gümrük memuru bütün bavulları yokluyor. Polis evin her tarafını yokladı ama aradığını bulamadı.* **—2.** *Bir kimseyi yoklamak,* bilgisini, duygularını, niyetini vb. anlamaya çalışmak: *Bir sürü soru sorup aklı sıra beni yokluyordu. Şöyle bir yokla bakalım, niyetleri nedir?* **—3.** *Bir kimseyi yoklamak,* hal hatır sormak amacıyla o kimseyi aramak, onu görmeye gitmek: *Hastanedeki bir yakınını yoklamak.* **—4.** Bir hastalıktan, sancıdan vb. söz ederken, ara ara ancak hafifçe etkisini göstermek: *Kışın romatizmalarım arada bir yokluyor.*

—Ger. day. Sesötesi titreşimler ya da çekiç darbeleri uygulayarak bir parçanın içinde, çatlak vb. gibi bir iç hata bulunup bulunmadığını anlamak.

◆ **yoklanmak** edilg. f. **1.** Bir kimseden, bir şeyden söz ederken, ellenmek, gözden geçirilmek; kontrol edilmek. **—2.** Bir kimseden söz ederken, durumu, düşünceleri, niyeti vb. anlaşılmaya çalışılmak ya da ziyaret edilmek.

◆ **yoklatmak** ettirg. f. Yoklanmasını sağlamak.

YOKLANMA a. Yoklanmak eylemi.

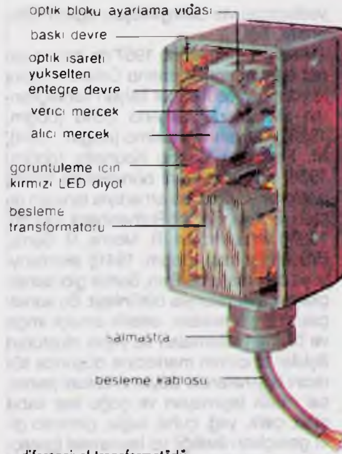
YOKLANMAK → YOKLAMAK.

YOKLATMAK → YOKLAMAK.

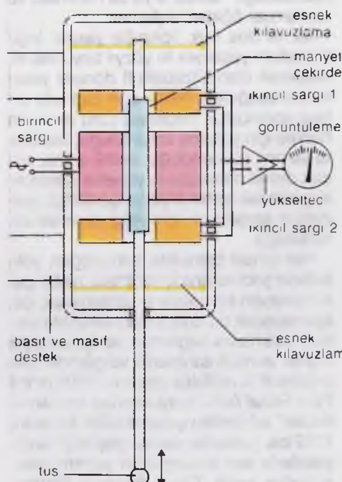
YOKLAYICI a. Mak. san. Bir nesnenin yüzey konumunu, sabit bir referans konumuna göre çok hassas olarak belirlemeye yarayan algılayıcı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ger. day. *Sesötesi yoklayıcı,* bir sesötesi titreşimlerle yoklama aygıtının, verici ve (ya da) alıcı kristali taşıyan ve bir eşleme ortamı (su, yağ) aracılığıyla yoklanacak malzemeye temas eden duyarlı kafası.

—Tarım mak. Bazı tarım makinelerinde bulunan mekanik kontrol organı. (Pancar yaprağı kesme, patates dikme ve çeşitli ürün toplama makinelerinde meyve ya da yumru bulunup bulunmadığını ve kesilip atılacak kısmın kalınlığını basit yoldan anlamaya yarayan bir yoklayıcı sistem bulunur.)

diferansiyel transformatörlü bir yoklayıcının şeması

yansımalı yoklayıcı

—ANSİKL. Yoklayıcılar yerleştirilen makine parçalarının konumlarının ya da yerleri değiştirilerek benzer parçaların kalınlıklarının eşit olup olmadığının kontrol edilmesinde (etalon mastarların kontrolü) kullanılır. Parça, küçük yer değiştirmeleri büyük ölçüde büyüttükten sonra bir ekran üzerinde görünür hale getirilen hareketli bir tuşla temas ettirilir. Hareketli tuş, genellikle, elektrikli bir yerdeğiştirme alıcısına (kapasite değişimli, diferansiyel transformatörlü) bağlıdır ve bununla birlikte hareket eder. Elektriksel dengesizlik işareti yükseltilir, bir galvanometre yardımıyla, ya da sayısal olarak, görünür hale getirilir; röleleri ya da toleransları gösteren ışıklı göstergeleri vb., çalıştırabilir. Bu tür mekanik yoklayıcıların yerini, hareketli donanıma bağlı hafif metalden yapılmış bir kanatla bir manyetik akının ya da ışık akısının (görünür ya da kızılaltı) yolunu tıkayan elektronik yoklayıcılara bırakma eğilimi göstermektedirler.

YOKLUK a. **1.** Var olmama, bir gerçekliği bulunmama olgusu: *Mahkeme kanıt ve tanık yokluğundan dolayı bir karara varamadı.* **—2.** Bir şeyin, bir kimsenin belli bir yerde olmamaları olgusu; bir kimsenin o yerde bulunmadığı süre: *Cebindeki cüzdanın yokluğunu çok geç fark etti. Tatilde annesinin babasının yokluğundan yararlanıp aklına eseni yaptı. Ordan yarım saatliğine uzaklaşmıştım, olay benim yokluğumda meydana gelmiş.* **—3.** Parasal güçlüklerle dolu bir yaşam; fakirlik, yoksulluk: *Yokluk içinde büyümek.*

—Dilbil. *Yokluk durumu,* kimi fin-ugur dillerinde kullanılan ve yokluğu, yoksunluğu anlatan durum. || *Yokluk eki,* bir yokluğu, yoksunluğu anlatan ek (örn. *na: nahoş; -sız: evsiz*). || *Yokluk karşıtlığı,* biri, bir özelliğin varlığıyla, öteki de bu özelliğin yokluğuyla nitelenen iki terim arasındaki sesbilimsel karşıtlık (örn. *titreşimli/titreşimsiz* ya da *genizsil/ağızsıl* karşıtlıkları).

—Huk. Bir hukuksal işlemi geçersiz hale getiren en ileri derecedeki sakatlık. (Yoklukla sakat bir işlem hiçbir hukuksal sonuç doğurmaz. Bu tür işlemlerin geçersiz hale getirilmesi için mahkemece iptal edilmelerine gerek yoktur. Örneğin, evlendirme memuru önünde yapılmayan bir evlenme sözleşmesi hiç yapılmamış sayılır.)

YOKOHAMA, Japonya'da Honşu adasında, Tokyo koyunun batı kıyısında kent, Kanagava yönetim bölümünün merkezi; 3 220 350 nüf. (1990). Eskiden bir balıkçı köyü olan Yokohama, 1859'da batı ticaretine açıldı. 1871'den beri demiryoluyla bağlı olduğu Tokyo'ya yakınlığı sayesinde (30 km), kent ve liman hızla gelişti ve Japonya'nın diğer bölgeleri ve dış ülkelerle başkentin alış-verişini sağladı. Yokohama, Kobe'nin de önünde, Japonya'nın en büyük limanıdır, dışsatımın beşte birini ve dışalımın onda birini sağlar. Yokohama'dan mamul ürünler ihraç

Yokohama'dan bir görünüm

G. Boutin-A. A. A. Photo

edilir: araba, aletler, tekstil ürünleri ve elektrikli aygıtlar. Özellikle petrol, sıvılaştırılmış gaz, demir filizi ve kereste dışalımı yapılır. Alışverişin yarısı ABD'yledir. Tokyo limanlarının (Çiba ve Yokohama ile başkent arasındaki Kavasaki) gelişmesi sonucunda Yokohama limanı metropoliten bölge ticaretindeki tekelini yitirdi. Tokyo ile tamamen birleştiği halde (Tokyo ile Yokohama birlikte *Keihin* kentsel kuruluşunu oluşturur) kozmopolit havasıyla (çin mahallesi, yabancı döneme ait birçok iz) çarpıcı özgünlüğünü korumaktadır. Kentin havuzları ve sanayi tesisleri (petrokimya, demir-çelik, tersaneler, otomobil yapımı, takımtezgâhları, dokuma fabrikaları) Tokyo koyundan kazanılan topraklar üstünde, ticaret mahalleleri kıyı ovasında ve konut kesimi içerideki tepelerde yer alır. Yeniden inşa edilen çeşitli eski anıtlarıyla Sankei parkı.

Yokohama tavuğu, horozlarında kuyruk uzunluğu 1,20 m'ye varabilen süs tavuğu ırkı.

YOKOSUKA, Japonya'da liman kenti, Honşu adasında (Kanagava ili), Tokyo körfezi kıyısında; 433 361 nüf. (1990). Konut ve sanayi merkezi. Japonya'nın en eski savaş limanıdır; çevresinde silah fabrikaları ve tersaneler kurulmuştur.

YOKOYAMA TAİKAN, japon ressam (Mito 1868 - Tokyo 1958). Okakura* ile birlikte, 1898'de, Nihon Bicutsuin'in kurucuları arasında yer alan sanatçı; XIX. yy. sonuyla XX. yy. başında geleneksel japon resminde görülen yenilik hareketinin *(nihon-ga)* öncülerinden biridir. Eski çin ve japon resmini iyi bilmesinden kaynaklanan mürekkep ve boyalarının yüksek niteliği, doğa anlayışı ve pırıltısı, Yokoyama Taikan'ın kimi yapıtlarını japon sanatının en yetkin örnekleri arasına katar (*Ruhgöçü*, 1923 tarihli yatay tomar, Modern sanat müzesi, Tokyo; Fuci dağının çok sayıda görünümü vb.).

Durand-Dessert galerisi

yoksul sanat
Yerleştirme **(1979)**
Jannis Kounellis
Folkwang Museum, Essen

YOKSA bağ. **1.** Bir düşüncenin, bir davranışın, bir tutumun vb. çoğunlukla bir olumsuzluk, bir kısıtlama, bir tehdit içeren karşıt olasılığını anlatmak için kullanılır; aksi halde, aksi takdirde: *Böyle olduğunu bilmiyordum, yoksa engel olurdum. Acele et, yoksa geç kalacaksın. Yüksek sesle konuşun, yoksa dediklerinizi duyamam. Biraz ders çalış, yoksa sınıfta kalırsın. Rahat dur, yoksa dayak yersin.* **—2.** Soru cümlelerinde, merak, kararsızlık, endişe gibi duygular belirtir: *Bu ne telaş böyle, yoksa gidiyor musun? Ne yapsam, yoksa yeniden sınava girsem mi? Hiç aramadı, yoksa başına bir şey mi geldi?;* aralarında duraksanan, kesinlik kazanmayan iki düşünceyi anlatan sözcüklerin, iki yan cümlenin arasına getirilir: *Bugün mü, yoksa yarın mı geliyor? Annem mi, yoksa babam mı gelsin? Parayı ben mi getireyim, yoksa siz mi gelir alırsınız?;* sayılan olasılıkların dışında bir olasılığı belirtmek için kullanılır: *Bu işi sen mi, o mu, yoksa Ahmet mi üstlensin? Bugün mü, yarın mı, yoksa pazar günü mü gitsek?* **—3.** Birbirine karşıt iki yargıdan kabul edilen başa alındığında, yanlış olduğu düşünülenin başına getirilir: *İnsan kendine güvenmeli, yoksa başkalarına değil.*

YOKSUL sıf. ve a. Geçinmekte güçlük çeken, maddi olanakları kısıtlı olan bir kimse, bir topluluk için kullanılır; fakir: *Yoksul bir kadın. Yoksul ailelere yardım etmek. Yoksulların oturduğu mahalle.*
—Tar. ve Sos. huk. *Yoksullar yasası (poor laws)*, İngiltere'de 1563'ten itibaren uygulanan ve 1601'de bir düzene bağlanan, yoksullara yapılacak yardımlara ilişkin çeşitli yasalara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ sıf. Çoğunlukla yoksul insanların yaşadığı bir yer için kullanılır; fakir: *Yoksul bir ülke, çevre.*
—Çağ. sant. *Yoksul sanat* (ital. *arte povera*), çağdaş sanatta 60'lı yılların ikinci yarısında gelişen ve sanatsal yaratımda geleneksel tekniklerin ve pahalı gereçlerin yadsınmasıyla belirginleşen eğilim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Çağ. sant. 1967'de italyan sanat eleştirmeni Germano Celant'ın adını koyduğu yoksul sanat italyan sanatçılarının (M. Merz, Gilberto Zorio [doğm. 1925], Giovanni Anselmo [doğm. 1934], M. Pistoletto, Jannis Kounellis [doğm. 1936] araştırmalarını bünyesinde toplar, *antiform* ve *process art* adıyla tanınan alman (Beuys, Reiner Ruthenbeck [doğm. 1937]) ve amerikan (R. Morris, R. Serra, Bruce Nauman [doğm. 1941]) akımlarıyla ya da Fransa'da Ben, Sarkis gibi sanatçıların çalışmalarıyla bütünleşir. Bu sanatçıların ortak noktası, estetik amaçlı imge ve biçimi yadsımaları ve yapıtı oluşturan ilişkiler zincirinin merkezine düşünce sürecini koymalarıdır. Böylece fiziksel (sanatsal nitelik taşımayan ve çoğu kez kaba olan, çelik, yağ, çuha, tuğla, çimento gibi gereçlerin ilkelliği) ve kavramsal (gereçlerin yoğunluk, katılık, işlenebilirlik, iletkenlik gibi fiziksel ve maddesel özelliklerinin vurgulanması) iki kutup arasında geniş bir deney alanı ortaya çıkar. Tanımı çok geniş tutulan yoksul sanat, anlatımcılığı, yenidadacılığı, "fluxus"u ya da minimalci ve kavramsal öğeleri dışlamaz.
—Tar. ve Sos. huk. *Yoksullar yasası*. İngiliz toplum yaşamını iki yüzyıl boyunca etkileyecek olan Elizabeth II dönemi yasalarıyla aşağıdaki ilkeler açık biçimde ortaya konmuştur: bedensel özrü olmayan herkes için çalışma zorunluluğu; sakatlara yardım yükümlülüğü; krallık adına, ancak dinsel cemaatlerin yönetim çerçevesi içinde tek tip bir örgütün gerekliliği; yardımları karşılamak için vergi alınması zorunluluğu.

Her dinsel cemaatte sulh yargıcı, yoksulların çocuklarına iş verilmesi, hiçbir geliri olmayan kimselere iş sağlanması, çalışamayacak durumda olan sakatlara yardım edilmesini sağlamak ve bu amaçla toprak ve mülk sahiplerini vergilendirmekle görevli iki müfettiş atıyordu. 1601 tarihli Poor Relief Act'ın uygulanması için workhouse* adı verilen çalışma evleri kuruldu. 1782'de, yoksullar yasası geçirdiği değişikliklerle tam anlamıyla bir yardım yasası haline geldi. Önce devrimci Fransa, sonra İmparatorluk Fransası ile girişilen savaşların neden olduğu ekonomik ve sosyal bunalım yıllarında ücret baremi ve asgari ücret esası getirilerek (1795), *yoksullar yasası vergisi*, işçi ve gündelikçilerin acınacak durumdaki ücretlerini yükseltmek amacıyla kullanıldı. O tarihten itibaren yoksullar yasasına karşı şiddetli bir kampanya (bu kampanyalarda Malthus* ateşli konuşmalarıyla dikkati çekti) başlatıldı; daha katı bir hale gelen ve ancak XIX. yy. sonlarında daha insani bir çerçeveye kavuşturulan yasa, sonunda tümüyle kaldırıldı.

Yoksul bir gencin romanı *(le Roman d'un jeune homme pauvre)*, Octave Feuillet'nin romanı (1858). Champcey d'Hauterive markisi olan babası Maxime Odiot' nun sanıyla birlikte borçlarını da devralmış olan delikanlı, Morbihan'da Laroque ailesinin yanında kâhya olarak çalışmaya başlar. Evin kızıyla aralarında umutsuz bir aşk doğar: sonunda tüm engeller ortadan kalkar ve her şey mutlu bir biçimde sonuçlanır.

YOKSULLAŞMA a. Yoksullaşmak eylemi.
—Fels. *Göreli yerleşik yoksullaşma*, ulusal zenginleşmeden ücretli sınıfların, öteki sınıflardan daha az yararlandıkları durum. ‖ *Mutlak yerleşik yoksullaşma*, ücretlinin gerçek yoksullaşması. ‖ *Yerleşik yoksullaşma*, sömürülen bir sınıfın ve öteki egemen olmayan sınıf fraksiyonlarının gitgide derinleşen bir yoksulluğa düşmelerine yol açan toplumsal olay.
—ANSİKL. Fels. Marx ve Engels yerleşik yoksulluğu (alm. *Pauperismus*) yoksullaşmaya, yani sermayenin proletaryayı ücretinden, konutundan ve bedensel varlığından başka hiçbir şeyi olmayan bir duruma düşürmesine yol açan tarihsel bir sürece bağlayarak betimledi ve "toplumsal gelişmenin adeta değerden düşürdüğü" kimselerden, ardından "sanayinin dolaysız kurbanlarından, sayısı, tehlikeli makinelerin, maden ocaklarının, kimya manüfaktürlerinin vb. sayısıyla birlikte artan hastalar, sakatlar ve dullardan" söz etti. Bu sürecin sonunda "yerleşik yoksullaşma, salt yıkıma uğrayan proletaryanın durumu, burjuvazinin baskısına direnmekten vazgeçen proleterin içine düştüğü en alt düzey haline geldi [...]" *(Alman ideolojisi). Komünist parti manifestosu*'nda Marx, yerleşik yoksullaşma sürecini şöyle betimledi. "Çağdaş işçi, sanayinin gelişmesiyle yükselmesi şöyle dursun, tersine durmadan daha aşağıya, sınıfının yaşam koşullarının da altına düşer. Emekçi, yoksul duruma gelir ve yoksulluk, nüfus ve zenginlikten daha da hızlı artar." Bu satırlarda Marx, daha sonra *mutlak yerleşik yoksulluk* olarak adlandırılan yoksulluğu betimliyordu.

Marx'tan sonra bazı bilginler yerleşik yoksullaşmayı, zamanla yükselmeye yetenekli *gerçek ücret* ve kapitalizmin iktisadi gelişmesinden dolayı emekçinin haklı olarak isteyebileceği *iktisadi bakımdan olanaklı ücret* arasındaki farkın artması olarak belirlediler (Sombart).

Sanayileşmiş büyük ülkelerde yüz yıldan beri saptanan yaşam düzeylerinin yükselmesi ve çalışma süresinin azalması olgusu, bazı marxçıların bir *göreli yerleşik yoksullaşma* kuramı geliştirmesine yol açtı. Buna göre belli bir ülkedeki kapitalistlerin gelir paylaşımındaki durumu, emekçilerin büyük bölümüne göre daha hızlı bir iyileşme gösteriyordu.

YOKSULLAŞMAK gçz. f. Yoksul duruma gelmek; fakirleşmek: *Savaş sırasında yoksullaşan bir halk.*
◆ **yoksullaştırmak** ettirg. f. Yoksul duruma getirmek; fakirleştirmek.

YOKSULLAŞTIRMAK → YOKSULLAŞMAK.

YOKSULLUK a. **1.** Yoksul olan bir kimsenin durumu; fakirlik, sefalet: *Yıllarca yoksulluk içinde yaşadı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Verimsizlik, yetersizlik.
—Med. huk. *Yoksulluk nafakası* → NAFAKA.
—Patol. *Fizyolojik yoksulluk*, organizmanın genel beslenme bozukluğu.
—Topbil. *Yerleşik yoksulluk*, nüfusun bir bölümünün sürekli yoksulluğuyla belirginleşen toplumsal olay. ("Yoksulluğun sona ermesi" kaygısı, sanayi devriminin ileriye doğru sıçramasıyla birlikte, daha XIX. yy. ortasında kendini gösterdi. Marxçılar yerleşik yoksulluğu, bir sürecin sonucu olarak incelediler ve yerleşik yoksullaşma* çözümlemesine de bu nedenle giriştiler.)
—ANSİKL. İkt. Yoksullar, her alanda en elverişsiz durumda olan, ortalamadan, normalden en çok sapma gösteren kimselerdir; gelirleri, eğitim, yetişme ve nitelik düzeyleri en düşük, toplum içinde en güçsüz ve etkisiz insanlardır. İktisadi büyüme aynı zamanda hem yoksullaşma, hem de zenginleşme nedenleri doğurur; yoksulluk kalıntı türünden bir şey olmadığı gibi, ortadan kalkmakta olan bir şey de değildir; o, emeğin ve sermayenin değer kazanması ya da değer kaybetmesi sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Belli başlı iki yoksullaşma süreci vardır: 1. emek gücünün değersizleşmesi süreci (nitelik kaybı, erken yıpranma vb. gibi); 2. malvarlığının, tasarrufun değer kaybetmesi süreci (örneğin enflasyon). Böylece, toplumdan "dışlanmışlar"dan ayrı olarak yeni bazı yoksulluk kategorilerinin ortaya çıktığı görülmektedir. J. K. Galbraith'e göre, bu bir uyum sağlama olayıdır; şu anlamda ki, böylelikle bazı kimseler daha düşük bir yaşam düzeyini kabul etmek,

daha düşük bir yaşam düzeyiyle yetinmek eğilimine girerler ve giderek yoksulca yaşamaya alışır, bunu kendi kaderleri olarak görürler. Oscar Lewis'e göreyse, çeşitli özellikleri olan bir yoksulluk "kültürü" vardır: bu, kuşaktan kuşağa devredilen ya da devredilme eğilimi gösteren bir yaşam biçimidir; bu yaşam biçiminde toplumun tümüne ait büyük kurumlara gerçek bir katılım, bu kurumlarla bütünleşme diye bir şey yoktur. Yerleşim bakımından, yoksullar sıkışık ve üst üste yığılmış bir durumda yaşarlar; otarsik ve ilkel bir düzenleri vardır; aile yaşamlarında serbest birleşme büyük bir yer tutar, evlilik genellikle istenmeyen bir şey olarak görülür.

Bu çeşitli iktisadi etmenlerin birbirine katılması sonucu ortaya çıkan yoksulluk kısır döngüsü, ona karşı mücadelede uygun stratejilerin kullanılmasını güçleştirmektedir. Kaldı ki, bu stratejiler de ayrıca tartışma konusudur. Örneğin, J. K. Galbraith, yoksulluğa karşı mücadelenin, gelirlerin yeni bir dağılımını gerekli kılmakla kalmayıp aynı zamanda sağlık, eğitim, konut gibi birçok alanda yardım önlemlerine başvurulmasını gerektirdiğini düşündüğü halde; başka bir amerikalı yazar, George Gilder, çalışma şevkinin gelirlerin bölüşümünde belirleyici bir değişken olduğunu ileri sürmektedir. Bu bakış açısına göre, eğer yoksulluk gerçekten ortadan kaldırılmak isteniyorsa, yoksulların daha az yoksul olmaları amaçlanıyorsa, her türlü risk, girişim ve çalışma duygusunu yok ederek onları daha da bağımlı duruma getirecek bir yeniden dağılım (gelirlerin yeniden dağılımı) politikasından kaçınmak gerekir.

YOKSUN sıf. **1.** *(Bir şeyden) yoksun,* belli bir şeye sahip olmayan, onu yitiren, onun eksikliğini, yokluğunu duyan bir kimse için kullanılır; mahrum: *Bilgi ve beceriden yoksun bir insan. Bir tabak yemekten, sıcak bir giysiden, sevgiden, ilgiden yoksun, sokakta yaşayan çocuklar.* **—2.** *Bir kimseyi (bir şeyden) yoksun bırakmak, etmek, kılmak,* o şeyi elinden almak, ondan yararlanmasına engel olmak, onun eksikliğini, yokluğunu duymasına neden olmak; mahrum etmek: *Bir mahkûmu yurttaşlık haklarından yoksun bırakmak. Bu köy yaşantısı bizi kentin sunduğu nimetlerden yoksun kılıyor. Bu olay beni sizi görme zevkinden yoksun etti.* ‖ *(Bir şeyden) yoksun kalmak, olmak,* o şeyin eksikliğini duymak, yokluğunu çekmek; mahrum olmak.

YOKSUNLUK a. Yoksun olma durumu; mahrumiyet: *Her türlü yoksunluğa katlanmak.*
—Bitki patol. Özümlenebilir bir elementin ya da oligoelementin toprakta yeteri kadar bulunmamasından dolayı bitkilerde görülen özgül patolojik bozukluk. (Azot, fosfor, potasyum, demir, magnezyum, çinko, manganez, bakır, bor vb. eksikliğinden ileri gelen çeşitli yoksunluk hastalıkları bilinmektedir. Pancarda görülen özek hastalığı bir bordan yoksunluk hastalığıdır.)
—Cez. huk. *Kamu haklarından yoksunluk* → KAMU* HİZMETLERİNDEN YASAKLANMA.
—Psikan. *Yoksunluk ilkesi* ya da *kuralı,* psikanaliz kürü sırasında kürü uygulayanın davranışını belirleyen ilke. Bu ilke gereğince, uygulayıcı, hastanın isteklerini yerine getirmeyi ve aktarım sırasında kendisine yüklemeye çalıştığı çeşitli özdeşleştirici rolleri benimsemeyi reddeder. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. *Yoksunluk durumu,* uzun süredir belirli bir uyartı (yeme, içmeyle ilgili, cinsel ya da salt algısal [*duyusal yoksunluk*] vb.) edinmemiş ya da tüketememiş bir organizmanın içinde bulunduğu durum. ‖ *Yoksunluk süresi,* yoksunluğun devam ettiği zaman dilimi. (Güdülenmenin bu süreye bağlı olarak arttığı kabul edilir.)
—ANSİKL. Psikan. Yoksunluk ilkesinin gözetilmesi, hastanın rahatsızlık belirtilerinin yerine başka duyum olanakları koymasını en büyük ölçüde önleyerek isteklerini sürdürmesine ve kür boyunca tekrarlamasına ilişkin gerekli engellemeyi sağlar. J. Lacan bu ilkeyi, psikanaliz uygulayanın rolünü, "ölüm"ün rolüyle özdeşleştirerek yeniden formüle etti. Uygulayıcı için "ölü taklidi yapmak" susmaya, hastanın beklediği cevapları vermeyi reddetmeye, böylece hastanın isteklerinin kısır döngüsünü bozmaya dayanır.

YOKSUNMAK gçz. f. Yoksun duruma gelmek, yoksun olmak, yoksun kalmak.

YOKSUZ sıf. *Halk.* Yoksul.

YOKSUZLUK a. *Halk.* Yoksulluk.

YOKUMSAMAK g. f. *Bir şeyi yokumsamak,* var olan o şeyi yok saymak; inkâr etmek.

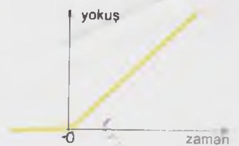
YOKUŞ a. **1.** Yatay bir düzleme göre, aşağı yukarı eğimi olan yer: *Yokuşu tırmanırken tıkanıyorum. Yokuş başında arabanın vitesini küçültmen gerek.* (Karşt. İNİŞ.) **—2.** Kimi zaman "iniş" anlamında kullanılır: *Yokuşta freni patlayan bir araba.* **—3.** *Yokuş aşağı,* yokuşta aşağı doğru. ‖ *Yokuş yukarı,* yokuşta yukarı doğru. ‖ *Bir işi yokuşa koşmak, sürmek,* bir şeyin yapılmasını önlemek için birtakım güçlükler çıkarmak: *Yardımı şurda kalsın, işleri yokuşa sürdü.*
—Mat. ve Siber. $t < t_0$ için $f(t)=0$ ve $t \geqslant t_0$ için $f(t)=a(t-t_0)$ $(a>0)$ bağıntılarını gerçekleyen, zamana bağlı $f(t)$ fonksiyonu. (Bir yokuş, bir basamağın zamana göre integrallenmesinden çıkmaktadır diye düşünülebilir.)

YOKUŞÇU a. Spor. Özellikle tırmanışlarda, yamaçlı yollarda başarılı olan bisiklet yarışçısı.

YOL a. **1.** Karada, suda, havada bir yerden bir yere gitmeyi sağlayan hat (türünü ya da yönünü belirten bir sıfat ya da tamlayanla kullanılır): *Köy yolu. Eski ipek yolu. Çalılıklar arasında kendine bir yol açmak. Havayolu, denizyolu, karayolu.* **—2.** Karada, kent içi ya da kent dışı ulaşım hattı: *Çift yönlü, tek yönlü yol. Üç şeritli yol. Bir yolu onarmak. Asfalt yol.* (Bk. *ansikl.* böl. Tar. ve Bayınd.) **—3.** Bir yerden bir yere giderken izlenecek güzergâh: *Yolunu şaşırmak. Birine yolu göstermek. Yolunu değiştirmek. Orası yolumun üstünde, geçerken uğrarım.* **—4.** Bir yerden bir yere varmak için aşılan uzaklık: *Bir merminin katettiği yol. Öğleden sonra epey yol yaptık.* **—5.** Yolculuk: *Altı saatlik yolumuz var. Yol yorgunluğu. Yol harcı. Yol tezkeresi. Yarın yola çıkıyoruz.* **—6.** İçinden ya da üstünden bir sıvının geçtiği, aktığı yer; oluk, kanal. **—7.** Ensiz uzun çizgi: *Pembe beyaz yollu bir çarşaf.* **—8.** Bir taşıt sözkonusuysa, gidiş çabukluğu; hız: *Tam yol gitmek.* **—9.** Bir işte uygulanan ilke, sistem, yöntem; bilimde, dinde, sanatta ya da dinsel törede bir ustanın bir önderin koyduğu temel: *Eğitim ve öğretimde yeni bir yol denemek. İktisadi bunalımdan kurtulmak için tutulan yol. Hattatlıkta İmad'ın, mimarlıkta Sinan'ın yolu.* **—10.** Bir amaca ulaşmak için başvurulan araç; yöntem, çare: *Bu problemi çözmenin başka yolları da var. Tüm yolları denedim, ancak bir çözüm bulamadım.* **—11.** Bir sonuca, bir ereğe ulaşmak için geçilen aşamalar, izlenen süreç: *Bu düzeye gelebilmek için uzun bir yol katetti.* **—12.** Erek, uğur, maksat: *Bu yolda çok emek harcandı. Senin yoluna canımız feda.* **—13.** Bir kimsenin yaşamını yönlendirmek için izlediği davranış çizgisi, takındığı tutum: *Yolundan sapmamak. Tuttuğu yolu hiç beğenmedim.* **—14.** *İyi (doğru), kötü (eğri) yol,* ahlaksal yönden olumlu ya da olumsuz yaşam biçimi: *Doğru yoldan ayrılmak. Kötü yola sapmak.* **—15.** Doğru olduğu düşünülen davranış biçimi: *Yoldan çıkmak. Bu çocuk yola gelmez.* **—16.** Düzen, olması gereken durum: *İşlerini yoluna koymak.* **—17.** *... yoldan,* bir noktadan bir noktaya ulaştıran aracılar dizisi; kanal: *Olaya diplomatik yoldan el atmak.* **—18.** *Halk. Bir yol,* bir kez, bir defa: *Düşenin dostu olmaz, hele bir yol düş de gör.* **—19.** *(Bir şeye) yol açmak,* davranışlarıyla başkalarının da o işi yapmasına ön ayak olmak, öncülük etmek; istenmeyen bir olaya neden olmak: *Onun buraya sık sık gelişi dedikodulara yol açıyordu.* ‖ *(Bir kimseye) yol açmak,* kalabalık yerlerde saygıdeğer bir kimsenin geçmesi için bir kenara çekilerek ona yol vermek. ‖ *Yol ağzı,* bir yolun başlangıcı ya da öteki yollarla kesiştiği yer. ‖ *Yol almak,* yolda ilerlemek: *Bütün gün hiç dinlenmeden yol almıştık;* bir işte, bir çabada ileri gitmek: *Epeyce yol aldık, işi bitirmek üzereyiz;* yüksek bir mevkiye gelmek. ‖ *Yol aramak,* bir sorunu istenilen sonuca götürebilecek olanak ve çareyi aramak: *Olmuyor, işi hızlandırmak için yeni bir yol aramalıyız.* ‖ *Yol ayrımı,* yolların çatallandığı, birbirinden ayrıldığı yer; yaşam çizgilerinin ayrıldığı yer. ‖ *Yol bel,* geçilecek, yürünecek yol anlamında kullanılır: *Yol bel kar içindeydi.* ‖ *Yol boyu,* geçilen, geçilecek yol: *Yol boyuna dizilmişlerdi;* yolculuk süresi: *Yol boyunca şundan bundan konuştuk.* ‖ *Yol bulmak,* bir işi ya da sorunu istenilen doğrultuda sonuca vardıracak çözümü, çareyi bulmak. ‖ *Yol çizmek,* nasıl davranılacağı, nasıl çalışılacağı üzerine plan yapmak: *Böyle olmaz, kendine bir yol çizmelisin.* ‖ *Yol erkan,* davranış kuralları biçimleri: *Sen yol erkan nedir, bilmez misin?* ‖ *(Bir yeri) yol etmek,* bir işin sonucunu almak için oraya sık sık, sürekli olarak gitmek. ‖ *Yol evladı,* bir tarikat şeyhinin tarikata aldığı kimse (esk.). ‖ *Yol gitmek,* yolda ilerlemek: *İki gün iki gece yol gittik.* ‖ *Yol görünmek,* bir yere gitmek, yolculuk etmek gerekliliği doğmak. ‖ *(Bir kimseye) yol göstermek,* ona örnek olmak, kılavuzluk etmek: *Araba devrilince yol gösteren çok olur* (atasözü). ‖ *Yol gözlemek,* bir kimsenin uzaklardan gelmesini ya da bir şeyin olmasını beklemek, ummak. ‖ *Yol iz bilmek,* davranışlarına yön verecek görgüye, bilgiye sahip olmak: *Yol iz bilmez, aklına eseni söylerdi.* ‖ *Yol kesmek,* ıssız, gözden ırak yerlerde soygunculuk yapmak. ‖ *Yol olmak,* sözkonusu bir davranışa başkalarınca da benimsenerek âdet haline gelmek. ‖ *Yol parası,* yolculukta harcanmak için ayrılan para. ‖ *Yol şaşmak, yol ikileşmek,* birbirine karışıp çatallaşmak (esk.). ‖ *Yol tepmek,* durup dinlenmeden uzun süre yürümek: *Tam on saattir yol tepiyoruz.* ‖ *Yol tutmak,* yaşayış ve davranışlarını kendine özgü bir düzen içinde sürdürmek: *Herkes bir yol tutmuş, gidiyor işte.* ‖ *Yol uğrağı,* yol üstünde bulunan, geçerken uğranılan. ‖ *Yol vermek,* bir şeye ya da kimseye geçmesi için izin vermek: *Arabayı durdurup yayalara yol verdi;* bir kimseyi işten çıkarmak, işine son vermek: *O akşam patron kızmış, hepsine yol vermişti.* ‖ *Yol vurmak,* yol kesmek (esk.). ‖ *Yol yakınken,* sezilen ya da düşünülen kötü sonuç doğmadan, fazla gecikmeden: *Yol yakınken siz bu işten vazgeçin.* ‖ *Yol yapmak,* yol durumuna getirmek, yol oluşturmak: *Kum arabalarının izleri tarlanın ortasını yol yapmıştı.* ‖ *Yol yol,* çizgileri bulunan, çizgi çizgi, çizgili: *Duvarda fırçanın yol yol izleri kalmıştı.* ‖ *Yol yordam,* davranış kuralları, bunlarla ilgili yöntemler: *Yol yordam bilmezin tekiymiş adam.* ‖ *Yol yürümek,* yolda gitmek, ilerlemek: *Hiç durmadan sabaha değin yol yürümüşlerdi.* ‖ *Yola çıkmak,* bir yere varmak, gitmek ereğiyle bulunduğu yerden ayrılmak: *Sabahleyin erkenden yola çıkmıştık.* ‖ *(Aynı, bir) yola çıkmak,* bir işten ya da sorundan söz ederken, aynı sonuca çıkmak, bir kapıya çıkmak. ‖ *Yola, yollara düşmek,* yola çıkmak zorunda kalmak: *Haberi alır almaz yollara düştük.* ‖ *Yola düzülmek,* yola koyulmak. ‖ *Yola gelmek,* sözkonusu bir kimseyse, ters tutumunu bırakmak, istenileni kabul edip uzlanmak: *Sonunda üçü de yola gelmiş, imzayı basmışlardı.* ‖ *(Birini) yola getirmek,* bir kimseyi direnmekten vazgeçirip istenildiği gibi davranmasını sağlamak: *Hepsini güzel*

genç elmalarda bordan **yoksunluk** belirtisi (çok mantarlı ve çok çatlamış üstderi)

t = 0 anında başlayan **yokuş**

Trébeurden'daki (Côtes-du-Nord, Fransa) üzeri örtülü Prajou Menhir yolu III. binyıl sonu

konuşmasıyla etkilemiş, bir bir yola getirmişti. || *Yola gitmek*, yolculuğa çıkmak: *Yarın yola gideceğiz, erken yat.* || *Yola koyulmak*, bir yere gitmek üzere hareket etmek. || *Yola revan olmak*, yola çıkmak, yola koyulmak (esk.). || *Yola vurmak*, yolcu etmek, uğurlamak. || *Yola yatmak*, gösterilen doğru davranış biçimini kabul etmek, yola gelmek. || *Yoldan çevirmek*, gitmekte olan bir kimseyi durdurmak, gitmesini engellemek. || *Yoldan çıkmak*, sözkonusu kadınsa kötü yola düşmek; bir kimseyse doğruluğu herkesçe kabul edilmiş olan bir gidişten ayrılmak, kötülüğe, azgınlığa sapmak. || *Yoldan kalmak*, bir engel yüzünden çıkacağı yolculuk gecikmek, istenilen yere gidememek: *Arkadaşı hastalanınca yoldan kalmış, handa gecelemişlerdi.* || *Yollara, sokaklara dökülmek*, sözkonusu birden çok kimseyse topluca yolda, dışarıda bulunmak: *Gecenin yarısında köy halkı gelenleri karşılamak için yollara döküldü.* || *Yollara düşmek*, bir şeyi ya da kimseyi arayıp bulmak için zorunlu olarak yol yol dolaşmak: *Analar eve dönmeyen oğullarını bulmak umuduyla yollara düşmüştü.* || *Yollarda kalmak*, varacağı yere herhangi bir nedenle zamanında gidememek: *Benzinimiz tükendi, yollarda kaldık.* || *Yolları ayrılmak*, sözkonusu iki kişi ya da grupsa, aralarında görüş ve düşünüş ayrılıkları doğmak, farklı tutumları benimsemek: *Sonunda yolları ayrılmış, karşı partilerde yer almışlardı.* || *Yolları, yolu tutmak*, yoldan kimseyi geçirmeyecek bir düzenleme yapmak, geçeceklere engel olmak: *Polisler yolları tutmuş, kimseyi bırakmıyor.* || *Yolu açık*, önünde bir engel bulunmayan. || *Yolu açmak*, gidiş gelişi önleyen engeli ortadan kaldırmak. || *Yolu almak*, gidilmekte olan yolun sonuna erişmek. || *(Bir yere) yolu düşmek*, o yer gideceği yol üzerinde bulunmak. || *Yolun açık olsun*, "yolda bir engelle, bir kazayla karşılaşmamanı dilerim" anlamında yola çıkanlara söylenen iyi dilek sözü. || *Yolun yolcusu*, kötü yola düşmüş bulunan, doğru yolda olmayan anlamında söylenir: *Desene ki o da o yolun yolcusu.* || *Yoluna*, uğruna: *Senin yoluna hepimizin canı kurban olsun.* || *(Birinin) yoluna bakmak*, bir kimsenin gelmesini beklemek. || *Yoluna baş koymak*, uğruna ölümü bile göze almak. || *Yoluna çıkmak*, bir kimseyi karşılamaya gitmek ya da yolda karşısına çıkmak. || *Yoluna gelmek*, başkasına yaptığı bir kötülük kendi başına gelmek. || *Yoluna girmek*, işten söz ederken, istenilen, düşünülen biçimi almak, düzene girmek: *Göreceksin, birkaç günde her şey yoluna girecek.* || *(Bir işi) yoluna koymak*, onu düzene sokmak, gereken ve istenilen biçime getirmek: *İşlerimi yoluna koyar koymaz gelirim.* || *... yoluna sapmak*, ona yönelmek, başvurmak: *Hile yoluna sapınca müşterilerini yitirmişti.* || *Yolunda gitmek (olmak)*, iyi, düzenli, olumlu bir biçimde gelişmek: *Alışveriş yolunda gitmişti.* || *Yolundan kalmak*, gideceği yere gidememek. || *... yolunu açmak*, hazırlamak. || *Yolunu beklemek*, gözlemek, bir kimsenin gelmesini beklemek. || *Yolunu bulmak*, bir işi yapmak, gerçekleştirmek için gerekli çalışma yöntemini bularak uygulamak; bir işi yapmanın, bir sorunu çözmenin kolayını bulmak; yasal olmayan yollardan kazanç sağlamak (arg.). || *Yolunu değiştirmek*, yürümekte olduğu bir yolu herhangi bir nedenle bırakıp başka bir yola geçmek: *Karşıdan onun geldiğini görünce hemen yolunu değiştirmişti.* || *Yolunu kaybetmek*, hangi yolu izleyeceğini, hangi yoldan gideceğini bilememek. || *(Birinin) yolunu kesmek*, yürüyen birinin önüne geçerek yürümesine engel olmak, onu engellemek. || *Yolunu sapıtmak*, doğru yoldan ayrılıp kötü yola yönelmek. || *Yolunu şaşırmak*, yanlış yola gitmek; kötü yola sapmak, doğru yoldan ayrılmak. || *(Bir kimsenin) yolunu tıkamak*, ona engel olmak. || *(Bir yerin) yolunu tutmak*, bir yerden ayrılıp bir yere doğru gitmeye başlamak: *Hemen kasabanın yolunu tuttuk.* || *(Bir işin) yolunu yapmak*, bir işi yapılabilir kılmak ya da onu olumlu sonuca ulaştıracak hazırlığı yapmak. || *Yoluyla*, belli bir ulaşım hattını kullanarak: *Yurtdışına denizyoluyla gitmek;* bir şeyden yararlanarak, aracılığıyla, vasıtasıyla: *Bir haberi basın yoluyla yaymak;* belli bir yönteme, usule uygun olarak: *Bir işi yoluyla yapmak;* bir tamlayanla bir ilacın kullanma tarzını anlatır: *Ağız yoluyla alınacak bir ilaç.* || *Tüm yollar Roma'ya çıkar*, aynı amaca değişik yollardan ulaşılabilir.

—Aktar. *Yuvarlanma yolu*, üzerinde tekerlek ya da tekercikler yardımıyla köprülü krenlerin, palanga ya da çıkrık arabalarının, konveyör arabalarının hareket ettiği, çok değişik biçimde ray ya da profil demir.

—Anat. Organizmanın çeşitli kanallarına verilen ad (dışkulak, içkulak, kalburkemiği, gözyaşı vb. yolları).

—Anat. ve Fizyol. Organik bir sıvının salgılanmasına ve atılmasına yarayan organ, yapı ve kanalların tümü (safra, gözyaşı, idrar vb. yolları).

—Anat. ve Patol. Normal ya da patolojik bir oluşumun yer değiştirirken geçtiği yerler.

—Antik. *Kutsal yol*, Atina'dan Eleusis'e varmak için tören alayının izlediği yol; büyük bir tapınağa (Olympia, Delphoi, Parthenon) giden yol; Roma forumu'nun arasından geçerek Capitolium'a giden zafer yolu. || *Roma yolları*, eski Romalılar tarafından yapılan yollar ve güzergâhlar bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Arkeol. Kimi tapınakların önünde taş blok ya da heykel (sfenks vb.) sıralarıyla oluşturulmuş geçit. (Sözgelimi, aslan heykellerinden oluşan Delos'taki yol, arkaik yunan döneminden kalmadır.)

—Ask. *Yol kabiliyeti*, biçimi, bakımı, eğimi, virajları, hava koşulları, yol üzerindeki öteki gidiş gelişler, kullanılan araç tipi vb.'yi göz önüne almak koşuluyla, bir karayolu üzerinde bir yerden bir yere taşınabilecek araç tutarı (yol araç kabiliyeti) ya da taşınabilen yükün tonajı (yol tonaj kabiliyeti). || *Yol kapasitesi*, belirli bir yol üzerinde, bütün trafik şeritlerinden yararlanılarak elde edilebilecek azami trafik akımı. (*Saatte araç* ya da *günde araç* biçiminde ifade edilir.) || *Yol kapaması*, düşman araçlarının bir yol üzerindeki intikallerini kısıtlamak ya da engellemekte kullanılan ve genellikle ateşle korunan barikat ya da engel. || *Yol keşfi*, bir yolun askeri amaçlarla, genellikle havadan dikkatle araştırılması. —Belirli bir yolun durumu ya da yol üzerinde hareket halinde bulunan düşman kuvveti hakkında bilgi edinmek için yapılan keşif. || *Askeri yol, stratejik yol*, askeri harekât için kurulmuş kara irtibat yolu.

—Balist. *Mermi yolu*, hareket halindeki bir cismin, özellikle de bir merminin ağırlık merkezinin havada ya da uzayda çizdiği doğru. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bayınd. *Yol dışı*, bir kamu yolunun yapımı için belirlenmiş sınırların dışında kalan arazi parçası. || *Yan yol*, ana yola koşut olarak düzenlenmiş yol.

—Biyokim. *Pentozlar yolu*, PENTOZLAR DÖNGÜ*SÜ'nün eşanlamlısı.

—Ceb. *Bir grafın yolu*, her birinin bitim noktası ondan sonrakinin başlangıç noktasıyla çakışan yay dizisi.

—Cez. huk. *Yol kesme*, yollarda gizlenerek ya da bekleyerek gelip geçenlerin mallarını zorla alma biçiminde işlenen yağma suçu (Türk cez. k. md. 497).

—Dağc. Bir doruğa tırmanmada izlenilen yol. (Doruğa varmak için genellikle kullanılan yolu belirtmek için *normal yol*'dan [genellikle en kolay yol], en ilginç yolu belirtmek için de *klasik yol*'dan söz edilir.)

—Deniz huk. *Yola elverişlilik*, bir geminin donatımı, yükü, yakıtı, kumanyası ve gemi adamlarının yeterliliği bakımından yapacağı yolculuğun tehlikelerine karşı koyabilecek nitelikte olması.

—Denizc. Hız. || *Yol istemek*, yelken yarışında, parkur işareti gibi bir engel yakınında diğer yelkenliden serbest geçiş için uzaklaşmasını istemek. || *Yol kesmek*, makineleri stop ederek, yelken söndürerek ya da kürekleri siya ederek bir geminin, bir teknenin hızını azaltmak. || *Ağır yol*, bir geminin ya da teknenin dümen dinleyebilecek biçimde minimum hızda yol alması. || *İleri yol*, bir geminin maksimum hızda yol alması. || *Ulaşım yolları*, gemilerin seyrettikleri limanlar arasında izledikleri rotalar. (Bu rotalar, seyir güvenliği bakımından deniz trafik yoğunluğuna göre belirlenmiştir.) || *Yaya yolu*, iç su yollarında, yedekleme işleminin yapıldığı kıyının karşısında bulunan, yayalara ya da atlara ayrılmış yol.

—Dy. *Yol alçaltma*, kimi sanat yapılarının, özellikle tünellerin altındaki yolların elektrifikasyonu sırasında, akım dağıtım kabloları ile gabari arasındaki mesafeyi de hesaba katarak, kateneri yerleştirmek için uygulanan işlem. || *Yol değiştirme*, bir trenin meydana gelen olağandışı bir durum nedeniyle normal güzergâhını değiştirmesi. || *Yol vermek*, yol çalışmaları, kaza vb. nedeniyle yolun trafiğe kapanmasından sonra trenlere geçiş izni vermek. || *Yol yükseltme*, altına sıkıştırılmış balast katmanı yerleştirerek bir demiryolunun düzeyini değiştirme. || *Barınma yolu*, tek hatlı bir demiryoluna iki ucundan bağlantılı olan ve aynı hat üzerinde seyreden iki trenin karşılaşmasını önlemek için kullanılan hat.

—Elektrotekn. *Yol verici*, bir makineyi ve gerektiğinde, yol verme koşullarını düzenlemek için gerekli düzenekleri çalıştırmaya ya da durdurmaya yarayan organlar bütünü. || *Bir motora yol verme*, motoru dingin halden rejim hızına geçirme. (Kalkış terimi, motorun dingin hali terk ettiği an için kullanılır. Bir motorun kalkışı sırasında ve yol verme boyunca soğurduğu akım, kimi kez bir yol verme reostasıyla sınırlanır.) || *Yıldız-üçgen yol verme*, üç fazı, normal çalışma koşullarında üçgen bağlı olan motorlara uygulanabilen ve bu üç fazı, kalkış anında ve yol verme başında, yıldız bağlamaya dayanan yol verme biçimi.

—Fizs. mekan. Bir hareketlinin katettiği mesafe. || *Yol ve zaman denklemi*, noktasal bir M hareketlisinin bir hareketi için, her *t* anına, hareketlinin yörüngesi üzerindeki *s* eğrisel apsisini eşlik ettiren fonksiyon.

—Havc. *Yaklaşma yolu*, bir havalimanının terminal bölgesinde uçaklara ayrılmış ve genellikle radyobiykınlarla işaretlenmiş yol.

—Hidr. pnöm. Bir akışkanın, tıkama ya da açma organının konumuna göre bir valfte, bir dağıtıcıda izlediği yol.

—Huk. *Kanun yolları* → KANUN.

—İş huk. *Yol parası*, işçilerin işe gidiş geliş masrafını karşılamak üzere, kimi işyerlerinde işçilere ödenen para.

—Kur. tar. *Yol hasekisi*, Osmanlılar'da sefere çıkan padişahın maiyetinde görev yapan ve Enderun'dan seçilen hasekilere verilen ad.

—Mad. oc. Yeraltında çeşitli eğimlerde açılmış her türlü bağlantı galerisi. || *Tavan, taban yolları*, bir cevher yatağında pano-nun iki yanından ve iki ayrı kattan birbiri-

ne koşut olarak sürülen nakliyat ve havalandırma yolları.
—Mak. san. Çeşitli mesleklerde bir aygıtın ya da takımın yer değiştirmesini kolaylaştıran her tür donanıma verilen ad. || *Yuvarlanma yolu,* bir rulmanda yuvarlanan öğelerin (bilyalar, iğneler) dayandığı iki yüzeyden her biri.
—Mat. çözlm. $\mathbb{R}$ nin bir [*a*, *b*] doğru parçasından, $\mathbb{R}^2$ nin ya da herhangi bir topolojik uzayın D parçası içine sürekli uygulama. || D *açığının yolu,* değerlerini D içinden alan yol. || *Diferansiyellenebilir yol,* [*a*, *b*] den $\mathbb{R}^2$ düzlemi içine $\gamma:t \mapsto \gamma(t)$ uygulaması, öyleki $\gamma(t)$ noktasının $x(t)$ ve $y(t)$ koordinatları sürekli diferansiyellenebilir fonksiyonlardır. || *Kapalı yol,* başlangıcı ve bitimi çakışan yol. (Eşanl. DEVRE.) || *Parça parça diferansiyellenebilir yol,* [*a*, *b*] den $\mathbb{R}^2$ içine γ sürekli uygulaması, öyleki [*a*, *b*] nin kısmi aralıklara bir altbölümü vardır ve bu aralıkların her birine γ nın kısıtlaması sürekli diferansiyellenebilirdir.
—Matbaac. ÇATLAK'ın eşanlamlısı.
—Meteorol. Tedirginlik akımlarının genellikle izlediği güzergâh.
—Opt. *Optik yol,* bir ışık ışınının bir noktadan bir başkasına gitmesi için gerekli zaman içinde ışığın boşlukta katettiği mesafe. (OPTİK UZUNLUK da denir.)
—Ormanc. *Bakım yolu* ya da *sınır yolu,* ormanda bölmeleri ve kesim alanlarını birbirinden ayıran ve bu alanlarda dolaşmayı kolaylaştıran, düz ve dar yol. (Genişliği 0,80 ila 2 m olan bakım ya da sınır yolları, özellikle ormanda envanter yapılırken kullanılır.) || *Orman yolu,* işletme gereksinimlerini karşılamak üzere orman içinde açılan yol.
—Örg. Bir örgünün ilmik sütunlarındaki düşey görünümlü kusur. (Yol, genellikle bazı iğnelerin bozukluğundan ya da ayarsızlığından, kimi zaman da yatakların yıpranmasından ve iğne kanallarının dağılımındaki düzensizlikten kaynaklanır.)
—Patol. *Yanlış yol,* bir kateterizm sırasında aletin yanlış gitmesi yüzünden doğal bir boruda açılan yara.
—Sesbil. *Ses yolu,* söz organlarının, yutak ve ağız boşluklarından oluşan ve her iki ucunda ses telleri ve dudaklarla sınırlı bölümü. (Eşanl. SES OLUĞU.)
—Spor. *Yol yarışçısı,* yol yarışında uzmanlaşmış bisiklet yarışçısı.
—Tasav. *Yol evladı* ya da *oğlu,* şeyh tarafından tarikata alınan kimse.
—Tekst. Bir kumaşın yüzeyindeki renkli çizgilerden her biri. || Kimi kez kumaşların yüzeyinde görülen ve gerek kullanılan malzemenin düzensizliğinden, gerek doku sıklığının eşitsizliğinden, gerekse kumaşları dinkleme sırasında oluşan bir hatadan kaynaklanan kabarık çizgi.
—Telekom. *İletim yolu,* iki nokta arasında, tek bir yönde bir işaret iletimi sağlamak için gerekli araçların tümü. (Birçok iletim yolu çoğullamayla, ortak bir iletim ortamını paylaşabilir. Bir iletim yolu, ilettiği işaretlerin yapısıyla ya da bandının genişliğiyle ya da ikili verdisiyle nitelenebilir: telefon yolu, telgraf yolu, veri yolu, 8MHz'lik yol, 94 Mb/sn'lik yol.)
—Ulaş. *Tercihli yol* → TERCİHLİ.
—ANSİKL. Antik. *Roma yolları.* Düz çizgi halindeki yol ilkesine uymaktan uzak olan bu yollar genellikle önceki galya yollarının kıvrımlılığını izlerler. Yolun yapısı da, çok tabakalı ve taş döşemeli kuramsal tipe göre çok daha çeşitli ve genellikle daha basittir. Çok tabakalı ve taş döşemeli tipe ancak ayrıcalıklı yollarda rastlanır. İtalya'da yolların bakımıyla *curatores viarum* görevliydi. Posta hizmetleri için konak yerleri *(cursus publicus),* masrafları devlet tarafından karşılanarak yolculuk edenler için resmi hanlar yer yer ayrılmıştı. Romalılar için yollar egemenliklerinin temellerinden biriydi. Bu devlet yolları dışında birçok köylerarası yol taşra sitelerine bağlıydı.
Cumhuriyet döneminde İtalya, Roma'dan başlayarak çevreye yayılan bu tür büyük yollarla donantıldı. Roma'dan Capua'ya giden *via Latina* ve Roma'dan Adriya denizi'ne uzanan *via Salaria*'nın, bunların en eskileri olduğu sanılmaktadır. Kıyıyı izleyerek Roma'dan Capua'ya giden *via Appia,* Appius Claudius Caecus (İ.Ö. 312) tarafından yaptırılan ve döşenen ilk yoldur. Bu yol Pontino bataklıklarını, yığma toprak üzerinde, düz bir hat halinde geçiyordu. Sonradan Capua'dan Brindisi'ye kadar uzatıldı. Diğer büyük yollar şunlardı: Lucania'da *via Popilia* (İ.Ö. 132); Kuzey-batı'nın büyük sahil yolu *via Aurelia,* Ariminum'a giden italyan yollarının başlıcası olan ve *via Emilia* (İ.Ö. 187) ile devam ederek Parma ve Piacenza'ya ulaşan *via Flaminia* (İ.Ö. 220). Eyaletlerde yol şebekesi özellikle İmparatorluk'un ilk iki yüzyılının ürünüdür. Galya'da en eski yol Cenevre dağından Pireneler'e uzanan *via Domitia*'dır. Galya-roma yol şebekelerinin çıkış noktaları Lyon, Chalon ve Reims'ti. Britanya adasında şebekenin çıkış noktası Londra'ydı. Germanya'da Ren ve Tuna'nın roma kıyıları boyunca, Kuzey denizi'nden Karadeniz'e kadar *limes*'in tahkimli karakollarını ve kamplarını birbirine bağlayan büyük bir yol uzanıyordu. Bu yol Aquileia'yı önemli bir kavşak noktası haline getiren bir dizi alp yoluyla italyan yol şebekesine bağlanıyordu. Balkanlar'da, Dalmaçya yolu, önemli *via Egnatia* yoluyla Dyrrachium'dan (Draç) Selanik'e kadar uzanıyordu. Yunanistan'da çok az yol, Anadolu'daysa tam tersine birçok yol vardı. Bunlardan biri ortadan geçen eski kraliyet yolunun yerini almıştı, bir diğer yolsa kıyıyı izliyordu. Suriye ve Filistin'de biri kıyı boyunca uzanan, diğeri Petra'yı Palmira'ya bağlayan iki anayol vardı.
Yolların birçoğu daha sonra da kullanıldı (Galya'da Brunehaut şoseleri, *via Appia*) ve antikçağ yollarının birçoğu üzerinde, ortaçağ ya da yeniçağ yolları yapıldı.
—Balist. Silahın verdiği ilk itme kuvvetiyle boşluğa fırlatılan mermi yerçekiminin etkisi altındadır: bu nedenle mermi yolu bir paraboldür. Atış hava içinde yapıldığında, mermi, ayrıca ikinci bir kuvvetin etkisinde kalır: silahın mermiye verdiği itme hareketine karşı koyan hava direnci; bu durumda, mermi yolu bir parabolden daha eğik olduğundan merminin hızı azalır. Mermi yollarının incelenmesi, atışın incelenmesi için gereklidir; bu inceleme klasik mermilere (top mermileri) ya da özitimli mermilere (roketler, güdümlü mermiler, uydular) göre farklılık gösterir.
• *Bir top mermisinin mermi yolu, sapma* açısı*'nı belirleyen doğrultu bakımından, mermi dönüşüne ve erim bakımından da ilk çıkış hızına ve *çıkış* açısı*'na (*p*) bağlıdır. Ayrıca mermi yolu aşağıdaki öğelerle de belirlenir: *yükseliş* açısı* (*n*); çıkış* hattı ile atış* hattı arasındaki *kaldırma açısı* (*r*) [bu açı kundağın esnekliğine bağlıdır ve her zaman küçüktür]; *nişangâh* açısı* (*h*); *toprak* açısı* (*s*); vuruş noktasında nişan hattının mermi yolu teğetiyle yaptığı *varış açısı* (α) ya da *vuruş noktasındaki eğim açısı;* topun yatay düzlemi ile bunun mermi yoluna yeniden değdiği noktadaki teğet arasında kalan, *atış cetvellerindeki düşüş açısı* (γ); hedeften geçen yatay düzlem ile mermi yoluna değen teğet arasında kalan, *vuruş noktasındaki mermi yolunun eğim açısı* (γ') [bu açı, atış cetvellerinde gösterilmemiştir, ama $\operatorname{tg} \gamma' = \operatorname{tg} \gamma \left(1 - \frac{2H}{3F}\right)$ formülünün yardımıyla hesaplanır; F tepe noktasını, H ise hedef ile silah arasındaki yükselti farkını gösterir]; merminin girişini belirleyen *vuruş açısı* ya da *düşüş* açısı* (β).
Yükseliş açısı artırıldığında, erim de artar ve bu açı yaklaşık 45° ye ulaştığında, maksimum noktadan geçer ve sonra azalır. Birinci durumda atış "dalıcı", ikinci durumda ise "düşey" adını alır. Olası bütün mermi yollarının zarfı (güvenlik eğri*si) özellikle uçaksavar atışlarında gereklidir. Sahra topları ve havan topları, maksimum ile minimum arasında erimler gerçekleştirmek için genellikle değişik imla hakları kullanırlar. Tapalar, top mermilerini kara ya da hava hedeflerine belli bir uzaklıkta, yani mermi yolunun belli bir noktasında patlatmayı sağlar. (→ TAPA.) Son olarak, kimi top mermilerinde, mermi yolunun belirli anında (genellikle yükselme sırasında) mermilerin hızını artırmayı sağlayan ek bir itici imla hakkı bulunur.
• *Roketlerin mermi yolu,* roketlere özgü ve yerdeki rüzgâra karşı çok duyarlı olan bir itme evresi ile top mermisinin mermi yoluna benzeyen bir balistik evre kapsar.
• *Güdümlü mermilerin mermi yolları*'nın birçok tipi vardır. MSBS ve SSBS gibi stratejik güdümlü mermiler *balistik mermi yolları*'yla belirlenilir. İki odağından biri Yer'in merkezinde bulunan bir elips olan balistik mermi yoluna, merminin itimi için minimum bir enerji gerektirdiğinden *minimum enerjili mermi yolu* denir; bu durumda, elipsin ikinci odağı, fırlatma noktasını hedefte birleştiren doğru üzerinde yer alır. Son olarak, güdümlü merminin itiminde aşırı bir enerji kullanıldığında, *mermi yolu, aşırıenerjili mermi yolu* adını alır; bu enerji atışı, dalıcı ya da uzak atışlar yapmayı sağlar.
Taktik güdümlü mermilerde, merminin yönlendirilme, itme (roket-motorlar, remjetler, türbojetler) ve uçuş (yerden havaya, havadan havaya, havadan yere vb.) biçimine bağlı olan değişik mermi yolları kullanılır.
Uçuşunun bir bölümünü suyun altında, diğer bölümünü havada gerçekleştiren fransız SM 39 gibi değişik ortamlı güdümlü mermilerin ortaya çıkması *hava mermi yolu*'nun yanı sıra *deniz altı mermi yolu*'nu da gündeme getirmiştir. (→ YÖRÜNGE-ÇİZİMİ.)
• *Yapay uyduların mermi yolları* koniktir (elipsler, çember, parabol, hiperbol), çünkü bu uydular, gezegenler gibi, Kepler yasalarına uyan hareketlere sahiptir.

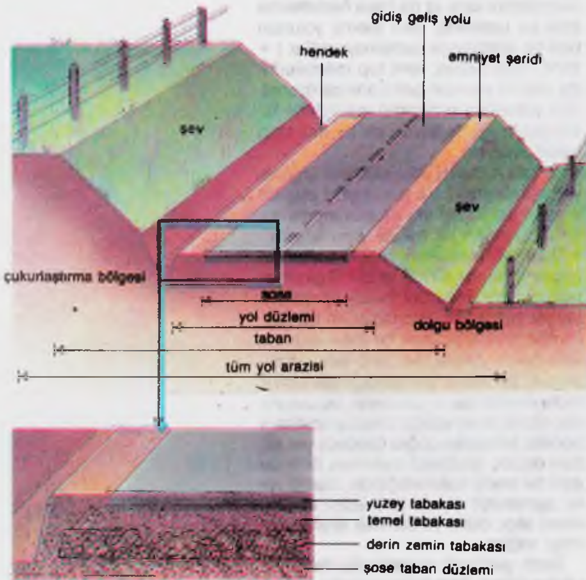
klasik bir merminin mermi yolu

MERMİ YOLU
çıkış hattı
atış hattı
nişan hattı
tepe noktası
hedef (vuruş noktası)
yatay düzlem
atış cetvellerinin düşüş noktası
erim

(*s*, toprak açısı; *h*, nişangâh açısı; *n*, yükseliş açısı; α, varış açısı; β, düşüş açısı ya da vuruş açısı; γ', mermi yolunun vuruş noktasındaki eğim açısı; γ, atış cetvellerindeki düşüş açısı; *p*, çıkış açısı; *r*, kaldırma açısı)

—Coğ. *Yollar ve karayolu ulaşımı.* Modern karayolu ağı, otomobil sayısındaki gelişmeye ek olarak, her yerde görülebilen hız ve trafik artışını, her arazide gidebilen taşıtların yapımını, otomobillerin büyük bir kısmında kullanılabilen sıradan donanımlarsa şöyle üstünkörü düzeltilmiş ilkel yollarda gidiş gelişlerin artmasındaki gelişmeyi açıklama olanağı vermektedir; bununla birlikte, çeşitli ülkelerdeki yol ağlarının değerini belirtmek ve öteki kara ulaşım ağlarına göre karayolu ağının büyük ölçüde gelişmesini değerlendirmek güçleşmektedir; çünkü bir ülkede, en başta engebelerden ve bitki örtüsünden oluşan engellere rağmen bütün noktalara büyük çapta ulaşımı karayolu sağlamaktadır.

Gerçekten, teknik ilerlemeler büyük bir uyum olanağı sunmaktadır. Demiryolundan çok farklı olarak bir karayolunda % 20 ile 25 eğime ve saç tokası biçiminde dönemeçlere yer verilebilir; köprüler, tüneller, yarmalar ve daha başka yapımlar her türlü engeli aşma olanağı sağlar. Kala kala yalnız iklim (don, kar), hatta geçici akarsular (taşkınlar ve seller) sorun olabilir. O zaman genellikle geçici, bazen mevsimlik çözümlere başvurulur (dağlarda kışın, tropikal bölgede yağmur mevsiminde yolların kapatılması) ve bazen de yeterli çözümler kullanılır (tuzlama, kar küreme). Karayollarının altyapısı için gerekli yatırım, trafiğin en düşük miktarıyla karşılandığı takdirde ekonomik olmaktadır.

bir yol kesiti ve şoseden ayrıntı

Bu bakımdan ekonomistler ve sonuç olarak karar makamları, bazı noktaların sıkışmasıyla karşı karşıya bulunmaktadırlar. İzin verilen maksimum debiler, yolun boyuna profiliyle, fakat aynı zamanda şeritlerin sayısı ve genişliğiyle, kavşakların düzenlenmesiyle de orantılıdır. Trafik büyük ölçüde düzensizdir: gün içinde önemli değişiklik gösterdiği gibi (gündüz ve gece trafiği, yemek saatleri, almaşık gidişlere bağlı noktalar), haftalık (iş günleri trafiği ve hafta sonu trafiği) ve mevsimlik değişiklikler de (tatil gidiş ve dönüşleri) göstermekte, ayrıca o yerdeki otomobil sayısının artması da sürekli değişiklik yaratmaktadır. Belli noktaların sıkışması büyük çapta yatırımı gerektirirken yapılmış olan altyapı da kullanılma zamanının en büyük bölümü için gereğinden çok donatılmış gibi görünebilir.

Bunlardan başka, çoğu zaman sosyo-ekonomik güçlüklerden çok, doğal ortama ilişkin güçlüklerle karşı karşıya bulunan güzergâhlar sözkonusudur: köyler arası yollarla kentler arası ikinci derece yolları biçimlendiren kısımlar, verimli tarım alanlarından ya da kentlerin içinden geçmek gerektiğinde toprak fiyatları yol güzergâhının dolanmasına neden olabilir, konut bölgesine dokunmamak da sapmalara ve büküntülere yol açabilir. Ayrıca kent içi yolların kentlerin büyüme tarzına ve ritmine ve şehircilik planlarına bağımlı olduğu açık bir gerçektir.

Bunları belirttikten sonra, demiryoluyla bir karşılaştırma yapılacak olursa, karayolundan kent içi yol ağına hemen hemen sürekli bir giriş olduğunu, böylece hareket noktasıyla varış noktası arasında tam bir taşıma yapıldığını, bununla birlikte normal karayolu ağıyla otoyol ağı arasında temel bir ayrım bulunduğunu belirtmek gerekir. Duraklama ve park sorunları önemli bir dert olmakla birlikte, kentlere maksimum giriş birinci kategorideki karayollarından olur. Otoyol ağıysa demiryolu ağıyla büyük benzerlik gösterir: kente ancak belirli ve zorunlu geçiş noktalarından, yani kavşaklardan girilebilir. Yol altyapısının, mekân düzenlemesi üzerindeki etkileri bakımından iki yol ağı arasındaki fark çok büyüktür. Konutlar ve ekonomik etkinlikler klasik yolun iki yanında yol boyunca yer alır, ama kavşaklarda bunlar daha bir yoğunluk kazanır (Üçüncü dünya'da pek çok yerleşim yeri karayolu kavşaklarında toplanmıştır); otoyol bu bakımdan yarar sağlamaz, ama değiştiricilerin yakınlığı nedeniyle, etkinlik bölgelerinde bir arada ya da ayrı ayrı yer alan büyük ticari kuruluşları ve fabrikaları kendine çeker.

Yukarıda işaret edilen yol ağının önemini değerlendirme güçlükleri, dünya çapında çeşitli ülkeler arasındaki önemli aykırılıkları algılamaya engel değildir; bu aykırılıklar ülkenin büyüklüğü ve yaşam düzeyiyle açıklanabilir. Japonya, Batı Avrupa'daki sanayileşmiş ülkeler, nispeten küçük olduklarından en yoğun karayolu ağına sahiptirler: Japonya'da 1 000 km² için 2 948 km karayolu, Belçika'da 4 154 km, Fransa'da 1 457 km. Büyüklüğü nedeniyle ABD'de yoğunluk 673 km'ye, Avustralya'da 106 km'ye, Kanada'da 49 km'ye düşer. Ama hem ülkenin büyüklüğü, hem gelişme düzeyi Üçüncü dünya ülkelerinde yoğunluğun genel olarak 100 km'nin altında kalmasına neden olur: Endonezya'da 45 km, Peru'da 40 km, Mali'de 12 km. Otoyollara gelince, onlar büyük ölçüde sanayileşmiş ülkelere özgüdür: ABD'de 88 641 km, Batı Avrupa'da 30 058 km, Japonya'da 2 579 km, Doğu Avrupa'da 2 166 km. Bu bölgelerden başka yalnız Güney Afrika Cumhuriyeti (1 330 km) ile Güney Kore'de (1 225 km) bir parça gelişmiş otoyol ağı vardır.

Karayollarının çoğu ve otoyolların hepsi, geçtikleri yerlerde, kent topluluklarından ve en önemli eksenlerdeki ekonomik etkinlik kutuplarından, ikinci derecedeki yollarla küçük yollarsa köylerden ve kasabalardan yolcu ve yük taşırlar. Bu arada bir bölgeye öncü yerleşme ve çalışmaları götürmek amacıyla yapılan giriş yollarını, (Transamazónica) kıtalararası bağlantı yollarını (Panamerikan karayolu), stratejik yolları ayrıca belirtmek gerekir. Bundan başka, bir yol ağının hiyerarşisi ve örgütü devletlerin merkeziyetçi (Fransa, Türkiye) ya da federasyon şeklinde yapılanmış (Almanya, ABD) oluşuna göre değişik biçimde düzenlenmiş olabilir.

Bu karayolu altyapıları ülkedeki taşıtlarca kullanılır; taşıtların cinsi de yolcu ya da yük taşımasına, bireysel ya toplu taşıma için kullanılmasına, ulaşım örgütünün tipine göre çeşitlenir. (→ OTOMOBİL.)

Yolcu taşımada karayolu toplu taşıma araçları, demiryolu ve hava taşımacılığıyla büyük rekabet içindedir. Bunlara verilen önem ülkelerin büyüklüğüne, gelişmişliğine ve taşımacılık siyasetine bağlıdır. Kimi ülkelerde büyük merkezler arasındak yolcu ve yük taşımacılığı demiryoluyla su yoluna ve bir ölçüde hava yoluna yüklenmiş, kısa mesafede bölgesel taşımaları, turistik hizmetleri, öğrenci taşımacılığını ise karayolu üstlenmiştir (Batı Avrupa ülkeleri). ABD ve Türkiye gibi demiryolunun yetersiz kaldığı ülkelerdeyse karayolunda toplu taşımacılık (otobüs işletmeleri) büyük önem taşımaktadır. Bunların başlıca rakibiyse özel arabalardır. Ama özellikle şehir içi ve şehirler arası trafik bakımından bir ayrım yapılarak özel arabalarla taşınan kişi sayısının ve gidilen yol miktarının istatistiğini çıkarmak çok güçtür.

Karayolundaki yük taşımacılığıyla diğer çeşitli kara ulaşım araçları arasındaki rekabeti ölçüye vurmak daha kolaydır. Demiryolu ağına rağmen sanayileşmiş ülkelerde karayolu yük taşımacılığı üstünlük taşımaktadır: Üçüncü dünya ülkelerindeyse demiryolunun yetersizliği nedeniyle zaten başta gelmektedir.

Demiryoluyla taşıma daha ucuzdur. Buna karşılık karayolu taşımacılığında çok büyük bir esneklik vardır: seferlerin çok kesin saatlere bağlı olmayışı, yükün küçük miktarda taşınabilmesi, kapıdan kapıya taşıma, daha yaygın alanlara taşıma vb. Karayoluyla yük taşımacılığının kısa mesafedeki üstünlüğü tartışma götürmez, ama devletlerin çoğu, bazen zorlama olarak uzun mesafeler için ille de demiryolunu yeğlemektedirler.

Bu iki ulaşım tarzının yapıları farklı olduğundan rekabet koşullarını değerlendirmek çok güçtür. Kara taşıtlarının kullandığı yolların yapımı ve bakımı devlete ve yerel idarelere aittir; bunlar da ancak gerekirse yatırımları araba vergileriyle ya da otoyollarda taşıtlardan alınan paralarla (Fransa, İtalya, Türkiye vb.) karşılamaya çalışırlar (Almanya gibi ülkelerde otoyolda para alınmaz). Buna karşılık, demiryolu idaresi genellikle kendi yapım ve bakım giderini kendi karşılar.

Bundan başka, demiryolu taşımacılığı, bazen tekelde toplanma biçiminde tedrici bir gelişme sonunda (ABD), bazen devletleştirme gibi hoyrat bir tarzda tek bir ulaşım işletmesi olma eğilimindedir. Bu işletme, kamu yararı gözeterek bazen gelire göre daha düşük tarifeler uygular ve zararı sübvansiyonla karşılanır. Sayıca çok olan karayolu işletmelerinin yapısı daha karmaşık görünmektedir. Önce kendi araçlarıyla yalnız kendi ihtiyacı için taşıma hizmeti gören sınai ve ticari işletmelerle üçüncü kişilere hizmet veren uzman taşımacılık işletmeleri arasında bir ayrım yapmak gerekir. Bunların oranı ülkeden ülkeye değişir. Uzmanlaşmış taşımacılık işletmeleri de tek bir kamyonu olandan büyük taşımacılık şirketlerine kadar çok değişik büyüklükte olabilirler.

—İda. huk. Özel mülkiyet konusu topraklarda bulunan yolların dışındaki tüm yol-

yol yapımının şeması

lar kamu emlaki sayılır. Kamuya ait yolların bir kısmı genel, bir kısmı ise yerel yollardır. Genel yollar ülkenin çeşitli yerlerini birbirine bağlayan ve devlet tarafından yapılan yollardır. Bir il bölgesi içindeki çeşitli yerleri birbirine bağlayan yollara yerel yollar adı verilir. Yerel yolların yapımı il özel idarelerine aittir. Belediye sınırları içindeki yollara da cadde ya da sokak adı verilir. Kamu yolları devredilemez. Bunlar kamu hizmetine ayrılmıştır. Kamu yolları ipotek edilemez, kiraya verilemez, haczedilemez. Bu yolların tapu siciline kaydedilmelerine de gerek yoktur. Kamu emlaki sayılmalarının sonucu olarak bu yollar üzerinde zamanaşımı yoluyla özel mülkiyet kurulamaz. Hiç kimse kamu yolları üzerinde nesnel hukuk kurallarınca tanınan yararlanmanın dışında kişisel bir hak iddia edemez.

—Tar. ve Bayınd. İnsanoğlu uzun bir süre, çeki düzen verilmemiş topraklarda yürüdü: doğal yollar insanların ve hayvan sürülerinin defalarca aynı yerden geçmeleriyle oluşuyordu; yayla ve dağ yollarının çoğu böyle ortaya çıktı. Maden çağına özgü *kalay yolu* (Cornwall, Sen vadisi, Rhône vadisi), *amber yolu* (Baltık denizi, Karadeniz ya da Adriya denizi), *İpek yolu*, (Çin, Levant) gibi yol deyimleri yalnızca ticaret mallarının değiş tokuş doğrultusunu göstermek içindir.

İnsan eliyle yapılmış ilk yolların Asya' da Çinliler'in, Amerika'da İnkalar'ın eseri olduğu söylenebilir; ordularını bir yerden bir yere ulaştırmak ve yönetim işlerini yürütülebilmek için Avrupa'ya yolu sokanlar Romalılar'dır. Roma yolu, bugün bile kalıntılarına rastlanan, üstü geniş taşlarla kaplı, dayanıklı ve sağlam malzemeden yapılmış bir şosedir. Demiryolu ağının kuruluşuna kadar (Batı Avrupa'da ve ABD' de XIX. yy.'ın ikinci yarısı) karada bütün ulaşım ve ticari alışveriş, su yoluyla birlikte karayoluyla sağlandı. Gerçek anlamda karayolu başlangıçta, ancak çok az sayıda güzergâh üzerine yapıldı; yol ağları arasındaki bağlantılar da çok seyrekti; yollar sistemli olarak, siyasal amaçlarla yapılıyordu: Galya'daki roma yolları, merkezi krallığın uzak yerlere ulaşmasını kolaylaştırmak için hepsi Paris'e varan fransız kral yolları. Yolların işlevi yüzyıllar boyunca, tüm anlamıyla ekonomik olmaktan çok, stratejik ve siyasal kaldı. Ama gene de bu yollarda eşya ve mal taşınıyordu; taşınan miktar fazla değildi, ama mallar genellikle çok değerliydi.

Uzun bir zaman şoseler pek az bakım gördü; yollar ırmaklarla kesiliyor ve ancak sığ bir yerinden aşılabiliyordu; kışın yolları kullanmak güçleşiyordu. Ancak, XVIII. ve XIX. yy.'da sağlam şose yapımında önemli ilerlemeler kaydedildi. İskoçyalı mühendis McAdam, kendi adını taşıyan, basınçla sıkıştırılmış yolu icat etti. Basınç merdanesi 1836'da ortaya çıktı. Asfaltlama ancak XX. yy.'ın başlarında belirdi ve iki savaş arasında da beton şoseler gelişti.

XIX. yy.'daki ekonomik değişiklikler yolun rolünü tamamiyle değiştirdiği gibi karayollarında da çok büyük bir gelişme sağladı. Batı Avrupa ülkelerinde yollar insanları maden ocaklarına ve fabrikalara taşıyor, tarım ürünlerinin satışına geniş ufuklar açıyordu. Trafik hacmi genişledi. Yol yapımında binlerce insan ve at kullanıldı. Ama ulaşımda dönüm noktası demiryollarının yapımıdır. Bir anda yolcu sayısında ve taşınan mal miktarında göz kamaştırıcı bir artış oldu. At arabasıyla taşımacılık, demiryolunun rekabetiyle karşılaştığı her yerde ortadan kalktı, ancak rayın ulaşamadığı bölgelerde ve trafiğe açılan yeni istasyonlara giden yol kesimlerde hız kazandı. XX. yy.'ın sonlarında, Fransa'da da, Almanya'da da, İngiltere' de de yollar boş değildir; ama, daha çok tren garlarının bulunduğu yerlerin etkisi altında, ana trafik akımlarının yönleri değişmiştir; yük taşınan karayollarının boyu 30 km'yi aşmaz; çoğu zaman bu yolların başlangıcı ya da bitimi bir tren istasyonudur.

• *Yolların özellikleri.* Bir karayolu, dolgu toprak ve emniyet şeridiyle sınırlı bir ya da birkaç şoseden oluşur; bazı yollarda ayrıca iki yanda bisikletliler, yayalar ve biniciler için yan yol şeritleri bulunur.

Şose* çoğu zaman kazılarak ya da doldurularak düzlenmiş ve uygun malzemeyle döşenip bastırılmış bir tabaka ya da tabandan oluşan doğal zemine oturur; ancak doğal engeller (akarsular, vadiler, dağlar, yerleşim yerleri) bulunmasına rağmen, kestirme ve düz bağlantı kurmak gerektiğinden gittikçe daha sık olarak, çok büyük mimari yapılar (büyük köprüler, viyadükler, tüneller) yapılması da gerekli olmaktadır; bazı dağ yolları neredeyse tümüyle birbirini izleyen tünellerle çok yüksek viyadüklerden oluşmaktadır.

Modern bir karayolunun geometrik özellikleri hızlı taşıtların uyguladığı V hızına göre belirlenir. Yolun kapasite*si, önceden saptanabilen akış hızına uygun olmalıdır, kapasite özellikle şerit sayısını ve şerit genişliğini belirlemeye yarar (hızlı bir yol üzerinde şerit genişliği 3,50 m olmalıdır). İki şeritli (gidişli-gelişli) ikinci derecede yollar 5-6 m genişliğindedir.

Bir yolun düz bölümü doğru çizgilerle değirmi eğrilerden oluşur; eğriler kesintisiz eğrilerle (genellikle, eğriliği yayla orantılı olarak artan klotoit yaylarla) birleşmiştir. Değirmi eğrilerde kabul edilebilir en küçük yarıçap V=100 km/sa için 600 m, 140 km/sa için 1 200 m'dir; bu değerler düz yerlerdeki otoyollarda kabul edilen değerlerdir. Kısa dağ yollarında kuşkusuz bu yarıçap daha küçüktür; ara yollarda, eksen üzerindeki yarıçap 20-30 m'ye kadar düşebilir.

Çember yaylarıyla birleşmiş doğrulardan oluşan uzunlamasına profil, önceden saptanabilir trafiğin hacmi ve yapısı göz önünde tutularak, eğimleri olabildiğince sınırlayabilecek, yokuş başlarında elverişli bir görüş uzaklığı sağlayacak ve fazla süratli eğim değişiklikleri nedeniyle hoş olmayan düşey hızlanmaların girişini engelleyecek biçimde ele alınır. Bunun sonucu olarak, düzlük bölgelerde saatte 140 km' lik bir hız için yapılmış düz ova otoyollarında, sivri açılarda (bayır tepesi) kabul edilebilir en küçük yarıçap 18 000 m, çukur açılardaysa (vadi dipleri) 6 000 m'dir. Bu normlara uyma zorunluğu çoğu zaman geniş çapta toprak yığmayı gerektirir.

Ağır bir trafik akışı bulunan yollarda, % 4 ila 6'yı aşan eğimlerden kaçınılır; dağ yollarındaysa % 10'un aşıldığı görülür. Yolun enlemesine profil eksene göre bakışımlıdır; yamaçta dışa doğru % 2 ile 3 (kaplanmamış bazı şoselerde % 5'e kadar çıkabilir) eğim olur. Dönemeçlerde şose, merkezkaç kuvvetinin yol açtığı ivmeyi kısmen gidermek için içe doğru eğik (genellikle % 3 ila 7) yapılır. Ayrıca, kısa çaplı virajlarda, uzun araçların dönmesini kolaylaştırmak için yola ek bir genişlik verilir.

Modern karayolları güvenlik ve rahatlık sağlayacak yüzey özelliklerine (düzgünlük, sağlamlık) sahip olmalıdır. Yol bakımının amacı bu niteliklerin korunmasını sağlamaktır.

Büyük yollarda (özellikle otoyollar), sürücüye görüş rahatlığı, daha doğrusu, sürekli ve uyumlu bir görüş açısı kazandırmak amacıyla yol düzlemiyle uzunlamasına profil arasında belli bir eşgüdüm sağlanmıştır. Yolların daha mükemmelleşmesi amacıyla yaygın olarak uygulanan bilgisayarla hesaplama yöntemi, sürücüye yol boyunca sunulan görüş açılarının çizimine olanak verir.

Yeterli bir güvenlik ve yeterli bir akış için zorunlu olan kavşak* düzenlemeleri de, işaret* sistemleri gibi, yol tasarımcısının en başta gelen düşüncesidir. Uyumlu bir geometriye, ikinci derecede mimari yapıtların ölçülülüğüyle ve yol boylarının göze hoş gelecek biçimde düzenlenmesiyle yolların doğal çevreyle bütünleşmesine çalışılır. Yerleşim alanlarının çevresinde, hendekler, setler, ekili alanlar ve yol düzeyinin uygun yapılışıyla, trafiğin yarattığı gürültünün azaltılması yoluna gidilmektedir.

• *Karayolunun işletilmesi.* Karayolu altyapısına, özellikle akış hızı konusunda, en yüksek verimi kazandırmanın yanı sıra, kaza sayısını ve şiddetini azaltmak amacı, kamu yönetimlerini trafiği bir düzene bağlamaya yöneltmiştir.

Bu düzenleme, hız sınırlandırması, bazı yollarda tek yön uygulaması, ağır vasıta geçişini ya da bazı hareketleri (örnek olarak sola dönüş) yasaklamak gibi önlemlerle kendini gösterir; bu önlemler sürekli ya da geçici olabilir. Bir güzergâhta, yeşil şerit uygulaması, kullanıcıya doğrudan bilgi veren düzenlemeler, kitlesel bir trafik akışının başlamasından önce, iletişim araçlarıyla sürücülere verilen öğütler, yolların yükünü hafifletici işaret sistemleri, yol ağının verimini artırmaya yönelik önlemlerdir.

Yolların kış bakımı (karların kürenmesi, tuzlama), bir kaza anında müdahaleler, zor durumdaki yolculara yardım da yol işletmesinin alacağı önlemler arasındadır.

YOLAĞZI a. Bir yola sapılan yer, bir yolun giriş bölümü.

YOLAK a. *Yörs.* Patika.

YOLALAR → DİOLALAR.

YOLANDE DE FLANDRE ET DE HAİNAUT (öl. 1219), Doğu latin imparatoriçesi (1217-1219), Hainaut ve Flandre kontu Baudouin V'in kızı. 1193'te, Pierre II de Courtenay ile evlendi. Doğu latin imparatoru olan kardeşi Henri ölünce (1216), baronlar imparatorluk tacını Yolande ile kocasına verdiler. Karı koca Roma' da taç giydiler (1217). Yolculuk sırasında Pierre, Epeiros despotu tarafından tutsak alındı ve hapiste öldü. Yolande İstanbul'a gelmeyi başardı ve imparatorluğu beceriyle yönetti.

Yolaşan höyük. Arkeol. Kadirli'nin (Adana) 12 km kadar G.-B.'sında, Ceyhan nehri yakınında höyük; 1951'de yürütülen Kilikia araştırmaları sırasında saptandı ve yüzeyde Hellenistik ve Roma dönemlerinden buluntulara rastlandı.

YOLBAŞI, esk. **Keferellap,** Mardin'in Midyat ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 771 nüf. (1990).

YOLBOYU a. Geçilen, geçilecek yol; güzergâh.

YOLBOYU, esk. **Pirinçlik,** Diyarbakır'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 16 406 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi *Yolboyu,* 1 778 nüf. (1990).

YOLCU a. 1. Yolculuk yapan, özellikle de

kamyon — asfaltlama makinesi — lastık tekerlekli silindir

4 yüzey tabakası

bir taşıtla bir yerden bir yere giden (ve araç görevlileri dışındaki) kimse: *Tren değiştiren yolcular. Yolcuların pasaportlarını göstermeleri rica olunur. Yolcuların şoförle konuşmaları yasaktır.* **—2.** Yolculuğa çıkmaya hazırlanan kimse: *Biletimizi aldık, yarın yolcuyuz.* **—3.** Doğması beklenen bebek: *Yolcunuz ne zaman geliyor?* **—4.** İyileşmesi umutsuz, ölmek üzere olan hasta. **—5.** *Bir kimseyi yolcu etmek,* yola çıkacak kimseyi uğurlamak, geçirmek. || *Yolcu salonu,* istasyon, liman, otogar gibi yerlerde yolcuların taşıt bekledikleri, oturup dinlendikleri yer. || *Abbas yolcu,* yolcu olacak, yola çıkacak kimse anlamında söylenir.
—Denizc. *Yolcu gemisi,* on ikiden fazla yolcu taşıyabilen gemi. (→ GEMİ.) || *Yolcu motoru,* altıdan fazla yolcu taşıyabilen motor.
—İsl. → SEFER.
—ANSİKL. Deniz huk. Yolcu armatöre bir sözleşmeyle bağlıdır. Gemi disiplinine uymak zorunda olan yolcu, "batma, çatışma, karaya oturma, patlama, yangın vb." gibi kazalar sözkonusu olduğunda armatör tarafından tazmin edilir. Buna karşılık, kaza yukardaki sebeplerin dışında bir sebepten kaynaklanmışsa armatörün yolcuyu tazmin etmesi sözkonusu olamaz.

YOLCU-KİLOMETRE a. 1 kilometre uzaklığa taşınan 1 yolcuya karşılık gelen hava trafiğinde kullanılan ölçü birimi.

YOLCULUK a. **1.** Genellikle uzak bir yere iş, eğlence, inceleme, araştırma vb. amaçlarla gidip, gelme; gezi, seyahat: *Avrupa yolculuğu. İş yolculuğu. Yolculuğu sevmek. Yolculuğunuz nasıl geçti?* **—2.** Herhangi bir taşıtla bir yere gidiş ya da geliş: *Tren yolculuğu. Otobüs yolculuğu.* **—3.** *Yolculuk etmek, yapmak,* bir yerden başka bir yere gitmek ya da gelmek: *Bu sıcakta otobüsle yolculuk etmek beni çok yordu;* uzak yerleri gezip dolaşarak görmek: *İtalya'ya yaptığımız yolculuk çok eğlenceli geçmişti.* || *Son yolculuk,* ölüm.
—Masonl. Bazı ritlerde, gizli derneklere girmek isteyenlerle, bir alt dereceden bir üst dereceye ulaşmak isteyen dernek üyelerinin geçmek zorunda olduğu sınamalar.
—Taşımac. Şehir taşımacılığında, tek bir araçtan yararlanan (otobüs, metro, tramvay vb.) tek bir kişi tarafından katedilen yolu esas alan yolcu trafiğini hesaplama temel birimi.
—ANSİKL. Ed. *Yolculuk notları.* İ.Ö. XIV. yy.'dan kalma, Mısır'ı anlatan anonim bir yapıttan, çağdaş yolculuk notlarına, ünlü yazarların (Montaigne, Goethe) ve kâşiflerin (Kristof Kolomb, Bougainville, Mungo Park) kaleme aldıkları da içinde olmak üzere, yolculuk notları illa edebi değer taşıması gerekmeyen, bir dönemin mekânsal ve düşsel değişikliklerini gösteren bir ifade biçiminin doğmasına yol açmıştır. Tıpkı etnolojinin özetten yola çıkarak özgün bir tip yaratabildiği gibi (Michel Leiris'in *l'Afrique fantôme*'u), Joseph Conrad *Karanlığın yüreği* (Heart of Darkness, 1902) adlı yapıtında Afrika'yı ustalıkla anlatmasını Livingstone'a borçludur. Yolculuklarda kullanılan araçlar ve egemen dünyayı algılama anlayışı zamanla değiştiğine göre, gezi notlarına biçimini verecek olan da yolculuğun hangi taşıtla ve nereye yapıldığıdır. Kristof Kolomb'un yolculuk notları, bir yandan kendi içinde bu anlayışta bir reform niteliği taşırken, öte yandan hıristiyanlıktan ve İspanya'dan ayrı tutulamaz bir mekânsal düzenin açıkça var olduğunu söylemekten geri kalmaz. Bilimsel seferler (Darwin), sömürge fetihleri (Stanley, Brazza) gerçeğin ortaya çıkarılmasında kültürün ve bilgi kuramının kesin bir rolü olduğunu gösterir: çünkü bilinmeyen orada gerçek bir yeni dünya ise, burada da hem egzotizmin imgesi, hem keşfin ve fethin yasallaştırılmasıdır. Araştırma her zaman başkalarının sırtından geçinme tarzıdır: yolculuğu yapan kişinin gittiği yerlerin bir tür dökümü niteliğindeki yolculuk notları, yolculuğa komuta eden kişinin kimliğini ele verir. (→ GEZİ.)

YOLDAŞ a. **1.** Bir kimseye yol arkadaşlığı yapan, ona eşlik eden kimse. **—2.** Bir kimsenin sevincini, üzüntüsünü, sorunlarını paylaşan ve çoğu zaman onunla birlikte yaşayan kimse; arkadaş, dost: *Yıllar süren bir yalnızlıktan sonra kendine bir yoldaş bulmak.* **—3.** Ortak bir görüşü benimseyenlerden her biri; daha dar anlamda, komünist partinin üyesi olmasa da onun ilkelerini benimseyen, ilkelerine uyan kimse. (Bu deyimi ilk kez Trotçki kullanmıştır.)
—Gökbil. Bir çift yıldız sisteminin en az parlak bileşeni. (Dolaylı birçok yöntem, karanlık da denilen görünmez yoldaşları saptamayı sağlar.)
—Tar. Osmanlı sarayında bir kalfanın eğitimi altında bulunan acemi cariyelerin, birbirine seslendiklerinde kullandıkları terim. — Yeniçerilerin birbirine seslenme biçimi.

YOLDAŞLIK a. Yol arkadaşlığı.

YOLDİA a. Parlak bir deriyle kaplı, elips biçiminde, kaygan ve yassı kavkılı ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Kuzey denizlerine özgü bu yumuşakçaların fosillerine Dördüncü Zaman buzul çökellerinde rastlanır. *Nuculanidae* familyası.)

YOLDURMAK → YOLMAK.

YOLDÜZER a. BULDOZER'e karşılık olarak önerilen sözcük.

YOLE a. (fr. *yole;* hollandaca *jol;* danca *jolle*'den). Kürekle yürütülen, sakin sularda yapılan yarışlarda ve seyirlerde kullanılan, dar ve uzun biçimli, hafif tekne.

YOLGEÇEN a. Yalnızca herkesin gelip geçerken uğradığı, girip çıkanın belirsiz olduğu yer anlamına gelen *yolgeçen hanı (gibi)* deyiminde geçer: *Yolgeçenhanı gibi bir ev. Burası yolgeçen hanı değil, istediğin saatte gelip gidemezsin.*

YOLGEÇEN, Adana ilinin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy, 850 nüf. (1990). 1951 yılından itibaren gerçekleştirilmiş olan Kilikia araştırmalarında, bu köyün, Demir çağı ile Roma dönemi arasına tarihlendirilen küçük bir höyük üzerine kurulmuş olduğu anlaşılmıştır.

YOLİZLER a. Elektron. Elektriklenmiş bir taşıyıcının bir manyetik alan içindeki yörüngesini görünür kılan aygıt. (Eşanl. HODOSKOP.)
—Tem. parç. Gerek bir etkileşimden sonra ortaya çıkan, gerek bir gelen demet içindeki parçacıkların yörüngelerinin, uzayın hangi bölgesinde yer aldığını belirlemeye olanak veren algılayıcılar (çoğu kez parıldayıcı lamları) sistemi. (Eşanl. HODOSKOP.)

YOLLAMA a. Yollamak eylemi; gönderme.

YOLLAMAK a. **1.** *Bir kimseyi bir yere yollamak,* onun, belli bir amaçla bir yere gitmesini sağlamak; yola çıkarmak, yolcu etmek; göndermek: *Çocuklarını ingilizce kursuna yollamak. Konuklarımızı dün yolladık. Yaralıları o bölgedeki hastaneye yolladılar.* **—2.** *(Bir kimseye, bir yere) bir şey yollamak,* bir kimsenin ya da bir şeyin aracılığıyla onun o kimsenin eline geçmesini, o yere ulaşmasını sağlamak; iletmek, göndermek: *Borcumu sana bir arkadaşla yolluyorum. Postayla havale yollamak. Cenazeye çelenk yollamak. Bir arkadaşına selam yollamak.* **—3.** *Bir kimseyi bir kimseye, bir yere yollamak,* o kimsenin belli bir hizmet görmesi için o kimseye o yere gitmesini öğütlemek; salık vermek, göndermek: *Beni o göz doktoruna bir arkadaşım yolladı. Sizi yolladığım otelden memnun kaldınız mı?* **—4.** *Bir kimseyi yollamak,* onun artık istenmediğini, kendisine gereksinim olmadığını belirterek gitmesini istemek; göndermek: *Boyacının işi bittiyse parasını verip yollayalım.* **—5.** *Bir nesneyi bir kimseye, bir yere yollamak,* onu atmak, fırlatmak; göndermek: *Topu bana yolla. Uzaya roket yollamak.*

◆ **yollanmak** dönşl. f. Bir yere gitmek üzere yola koyulmak, yola çıkmak, bir yere doğru yürümek: *Kente ineceksek geç olmadan yollanalım. Deniz kıyısına doğru yollanmak.*

◆ **yollanmak** edilg. f. Yollamak eylemine konu olmak; gönderilmek: *İmzalanacak olan belge müdüre yollandı mı? O kurumların denetlenmesi için bir müfettiş yollanacak.*

YOLLANMA a. Yollanmak eylemi; gönderilme, yola koyulma.

YOLLANMAK → YOLLAMAK.

YOLLARBAŞI, Karaman ilinin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 028 nüf. (1990).

YOLLU sıf. **1.** Bir belirteçle birlikte, yolu belli bir nitelikte olan: *Kentin dar yollu eski mahallesi.* **—2.** Kalın çizgili, çubuklu bir kumaş için kullanılır: *Mavi yollu dokuma çarşaflar.* **—3.** Hızlı giden bir taşıt için kullanılır: *Yollu gemi.* **—4.** Kurallara uygun bir biçimde yapılan bir iş için kullanılır: *Bu yollu bir iş değil, benim içime sinmedi.* **—5.** ...... *yollu,* belirtilen biçimde: *Bu yollu davranışlar hoş karşılanmaz. Düşüncelerini şaka yollu dile getirmek.*

◆ sıf. ve a. *Arg.* Kolayca elde edilen kadın.

YOLLU DİŞLİSAZANCIK a. Sıcak denizlerde, özellikle de Akdeniz'de yaygın kemiklibalık. (Besleyici değeri yoksa da süs balığı olarak akvaryumlarda beslenir, olta balıkçılarınca yem olarak kullanılır. Bil. a. *Aphanius fasciatus;* dişlisazangiller familyası.) [Eşanl. DALABABALIĞI.]

YOLLUG TİGİN, türk yazar (Orhon VIII. yy.). Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarının (→ ORHON VE YENİSEY YAZITLARI) yazarıdır. Yazıtlarda kendisini "Kültigin atısı (yeğeni)" diye tanıtır. İki yazıtı Bilge Kağan'ın ağzından söylenmiş biçimde kaleme aldı; ilkini 20, ikincisini 34 günde yazdı.

YOLLUK a. **1.** Yolculuk sırasında yenmek üzere hazırlanan yiyecek. **—2.** Yolculuğa çıkacak olan kimseye verilen armağan. **—3.** Yere serilen ince uzun kilim, halı ya da keçe.
—Huk. Sürekli ya da geçici görevle bir yere gönderilen memura (kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin) yol giderlerini karşılamak üzere ödenen para. (Memurlara ödenen yolluk, maaş derecelerine ve gidilecek yere göre değişir. Kural olarak yolluk peşin ödenir.) [Eşanl. HARCIRAH.]
—Metalürj. Bir fırında döküm kanalı. || Yüksekfırından çıkan erimiş metalin döküm kalıplarına akıtıldığı kanal. || Dökümcülükte, besleme sisteminin kalıp boşluğunun girişindeki bölümü. || Bir ham parça kalıbında metal döküm ağzı. || *Cüruf yolluğu,* cürufun ocaklardan dışarı atıldığı kanal. || *Döküm yolluğu,* döküm deliğinden uzanan oluk. || *Düşey yolluk,* sıvı metalin döküm yolluğu ya da yollukları üzerinden döküm kalıbına akıtıldığı dikey boru.

YOLLUKLANDIRMAK g. f. Metalürj. **1.** Dökümcülükte yolluk sistemini tasarlayıp düzenlemek. **—2.** Bir kalıp içine metalin dökümünü ilk olarak başlatmak.

YOLMA a. **1.** Yolmak eylemi. **—2.** *Yörs.* Sapı orakla biçilmeyecek kadar kısa kalmış ekin.
—Deric. Bir derinin üstderisini ve kıllarını, kimyasal işlem, bakteri ya da enzim etkisiyle yumuşatmaya yarayan ve böylelikle kılların yolunmasını kolaylaştıran sepileme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. Yünü ve deriyi ayrı ayrı kullanabilmek için, yünü işlenmemiş koyun postundan ayırmaya dayanan işlem. (Bk. *an-*

sikl. böl.) || *Yolma makinesi,* yolma işleminde kullanılan makine.

—ANSİKL. Deric. Derideki kılların alınması, sepileme sırasında, derinin, kireç banyosu olarak adlandırılan alkali banyoda işlenmesiyle gerçekleştirilir. Banyo, genellikle içine sodyum sülfür eklenen kireç sütünden meydana gelir. Kireç banyosunun etkisiyle, üstderi ve kıllarda (keratin) az ya da çok güçlü bir çözülme meydana gelir; bu da üstderiyle kılların, yolma sırasında ovulması ya da yalnızca ovalanarak yıkanmasıyla alınmasına olanak sağlar. Keratinleri yok etme hızı ve şiddeti, alkalilik ve eriyiğin, indirgeyici maddeler (sodyum sülfür) açısından yoğunluğuyla orantılıdır. Bu nedenle kılların yok edilmesi için gerekli süre birkaç saatten birkaç güne kadar değişebilir. Kireç banyosu altderi üzerinde de etkide bulunur. Genellikle banyo şeklinde yapılan kıl alma işlemi, yıkama ve badana vurma sırasında da gerçekleştirilebilir. Kıl yolma aynı zamanda bakterilerin (sıcakta kıl yolma) ya da enzimlerin deriyi etkilemesiyle de gerçekleştirilebilir.

—Tekst. Koyun derilerini yolma işlemi, yüne olabildiğince az zarar vermelidir. Yünü değerli koyun postlarını yolma, deri yalnız bir yan ürün olarak kabul edildiğinde hamlama yöntemiyle gerçekleştirilir; değerlendirilmek istenen deriyse, badanalama yöntemi uygulanır.

YOLMAK g. f. **1.** *Bir şeyi yolmak,* sabit durduğu yerden çekip çıkarmak, koparmak: *Zararlı otları yolmak. Kafasındaki beyaz saçları yolmak. Tavuğun tüylerini yolmak.* **—2.** *Tkz. Bir kimseyi yolmak;* hileyle, kurnazlıkla parasını elinden almak: *Birini kumarda yolmak. Kadın, adamcağızı iyice yolduktan sonra terk edip gitti.*

—Deric. Sepilemeden önce, derilerdeki kılları almak. || Kireç banyosunun etkisiyle yumuşayan ve hafif bir çekmeyle kendini bırakan kıl ya da tüyü deriden almak.

—Tekst. Yünü, koyun postundan ayırmak.

◆ **yolunmak** dönşl. f. Büyük bir üzüntüye kapılarak çırpınmak.

◆ **yolunmak** edilg. f. **1.** Çekilip çıkarılmak, koparılmak. **—2.** Hile ve kurnazlıkla, parası elinden alınmak, kumarda kaybetmek: *Dün gece iyice yolunduk.*

◆ **yoldurmak** ettirg. f. Yolmak eylemini yaptırmak: *Tavuğun tüylerini yoldurmak.*

YOLNA a. *Esk.* Miğfer.

YOLÖLÇER a. Bir otomobilin ya da bir yayanın katettiği yolu ölçmeye yarayan alet. (Eşanl. ODOMETRE.)

YOLÖLÇÜM a. Bir otomobilin ya da bir yayanın katettiği yolun ölçümü. (Eşanl. ODOMETRİ.)

Yol su ve elektrik → YSE.

YOLSUZ sıf. **1.** Yolu olmayan bir yer için kullanılır: *Yolsuz bir köy.* **—2.** Kurallara aykırı, uygunsuz bir iş için kullanılır: *Yolsuz işlere kalkıştığından başı belaya girdi.* **—3.** Törelere, toplumun ahlak anlayışına aykırı davranan kimse için kullanılır: *Kendisine kuşkuyla bakılan yolsuz bir adam.* **—4.** *Arg.* Parasız, züğürt: *Bugünlerde yolsuzum.* **—5.** Yavaş giden bir taşıt için kullanılır: *Yolsuz bir kamyon.* **—6.** *Yolsuz yöntemsiz,* kuralına göre yapılmayan, belli bir yönteme göre olmayan.

—*Esk.* İşlediği bir suçtan dolayı, bir esnaf ya da spor birliğinden, bir tarikattan, vb. atılmış olan kimse için kullanılır.

YOLSUZLUK a. **1.** Yolu olmama durumu: *Köyleri yolsuzluktan kurtarmak.* **—2.** Bir görevi, bir yetkiyi kötüye kullanarak yapılan yasaya, kurallara aykırı eylem: *Adı yolsuzluklara karıştığından tüm saygınlığını yitirdi.*

YOLTUTUM a. Oto. ve Dy. Bir taşıtın üzerinde hareket ettiği yol ile bağlantısı. (Bk. *ansikl.* böl. Oto. ve Dy.)

—ANSİKL. Dy. Yoltutum, bir cer kuvveti gerçekleştirmek için tekerleklerinin ray üzerine oturmasını sağlayan bir olaydır. Bu olay, jantta meydana gelebilecek iç kuvvet ile devindirici tekerleklere uygulanan ağırlık arasındaki oran olarak tanımlanan *aderans ağırlığı* ve *aderans katsayısı* ile ayırt edilir. Bu katsayı çeşitli parametrelere göre karmaşık bir biçimde değişir: temas halindeki yüzeylerin yapısı ve durumu, çeşitli maddelerin (yağ, su, kuru yaprak, kalamin, kum) varlığı ve ayrıca çeşitli devindirici tekerlekler arasındaki bağlantı, süspansiyon ve kasa bağlantısı, cer kuvvetinin uygulanma biçimi vb. Buharlı lokomotifler için, % ∓ 50'lik bir toleransla genellikle 0,22'lik bir katsayı kabul edilir. Cer kuvvetinin *patinaj* sınırına kadar duyarlılıkla ayarlanabildiği elektrikli lokomotiflerde bu katsayı hemen hemen 0,50'ye ulaşır. Modern lokomotiflerde patinaj önleyici bir düzenek, patinaj oluşumunu anında önler.

—Oto. Bir otomobil için yoltutum, devindirici tekerleklerin taşıdığı ağırlığa, zemin cinsine, zeminin nem ve fiziksel durumuna ve lastiğin yapısına bağlıdır. Lastik düzse ya da sırt desenleri aşınmışsa yoltutum minimumdur. Yoltutum, zemindeki engebelere bağlı olarak sürekli değişir ve bu nedenle, taşıtın tekerleklerinden hiçbiri hareket sırasında diğerleriyle aynı yoltutumu göstermez. Kötü bir yoltutum, tekerleklerin savrulmasına ve patinajına neden olur. Yoltutum, aynı zamanda lastiklerin cinsine, lastik tabanının desenine ve özellikle yuvarlanma sırasında lastiğin ıslak zemindeki suyu boşaltma yeteneğine bağlıdır.

YOLUK sıf. **1.** Tüyleri yolunmuş olan. **—2.** Tarazlanmış saç için kullanılır **—3.** *Yoluk tavuğa dönmek,* saçlarını çok kısa kestirmek ya da saçını sakalını dibinden kestirmek (tkz.).

YOLUNMA a. Yolunmak eylemi.

—Kâğıtç. Üretim ya da baskı sırasında yüzeyine kendi iç kohezyonundan daha büyük bir çekme kuvveti uygulanan kâğıdın veya karton yüzeyinin yıpranması.

YOLUNMAK → YOLMAK.

YOLUNTU a. **1.** Tıraş edilmiş ya da kesilmiş saç. **—2.** Yolunmuş olan şey.

YOM a. *Yörs.* **1.** Uğur, iyi talih, iyi haber. **—2.** *Yom tutmak,* uğurlu saymak.

YOMA a. Denizc. **1.** Sabit ve ağır manevralarda, gemileri bağlamada, yedekleme işlemlerinde kullanılan, üç ya da dört kollu çelik ya da sentetik halat. **—2.** *Yoma bağı,* yomaları ya da ayrı kalınlıktaki iki halatı birbirine bağlamada kullanılan bağ. — Bir filikanın baş parimasını gemilere ya da rıhtımdaki halkaya bağlamada kullanılan özel düğüm. || *Yoma bükümü halat,* sola bükülmüş halat kollarının bir arada sağa bükülmesiyle oluşturulan üç kollu ip halat. || *Yoma ırgatı,* yomaların virasında kullanılan ırgat. || *El yoması,* çımayla gitmede kullanılan yoma. (Geminin büyüklüğüne göre burgatası da değişir.) || *Izbarçolu yoma bağı,* kurtağzı ya da loçalardan geçmesi gerekmeyen iki halatı birbirine eklemede kullanılan bağ. || *Mezevoltalı yoma bağı,* rıhtıma, şamandıraya ya da başka bir gemiye verilecek bir halatın kısa gelmesi durumunda, başka bir halatı bu halata eklemek için yapılan özel bir düğüm. || *Yedek yoması,* gemileri yedeğe alıp çekmede kullanılan kalın halat ya da parima.

YOMBELER, İOMBELER ya da **BAYOMBELER,** Zaire'de yaşayan bantu halk. Kongolar'ın kültür topluluğunun bir alt grubunu oluştururlar. Yombeler, anasoylu soyzincirinden gelen yakın soysoplara dayalı bölünümsel toplumlar oluştururlar.

YOMEİ TENNO (540-587), 31. japon imparatoru (586-587). Bitatsu tenno'nun ardılı. Oğlu Şotoku Taişi'nin öğütlerine uyarak Mononobe ve Nakatomi klanlarının gösterdiği açık direnişe rağmen, 587' nin başında buddhacılığı benimsedi.

Yomiuri Şimbun, 1874'te Koyasu Takaşi tarafından kurulan günlük japon gazetesi. Sabah gazetesiydi; bir pazar eki (1926) ve bir akşam baskısı (1931) çıkarmaya başladı. 1941'de, en eski japon gazetesi *Hoşi Şimbun*'u satın aldı. *Yomiuri Şimbun* günlük gazete olarak dünyanın en yüksek tirajlı yayın organıdır. 1955'te ingilizce baskı çıkarmaya başladı; *The Daily Yomiuri.* 1977'de, ABD'de yaşayan Japonlar'a gazetenin son baskısını ulaştırmak amacıyla *New York Yomiuri Press*'i kurdu.

Yom Kipur, yahudi dininin en büyük bayramlarından biri; yahudi yılbaşısından (Roş* Aşana) on gün sonra kutlanır ve yahudi takvimi bir ay takvimi olduğundan eylül sonuyla ekim başına rastlar. Yom Kipur, Büyük Af günü, yani Tanrı'ya ve yakınlara karşı işlenen suçların bağışlanması için kefaret ve dua günüdür.

YOMRA, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde Trabzon iline bağlı ilçe; 30 669 nüf. (1990); 206 km²; 20 köy. Merkezi, Trabzon'un 12 km D.'sunda *Yomra,* 7 335 nüf. (1990).

YOMSUZ a. *Yörs.* Uğursuz, meşum.

YOMSUZLUK a. *Yörs.* Yomsuz olma durumu, uğursuzluk.

YONAGO, Japonya'da liman kenti, Honşu adasının (Tottori ili) güney-batısında; 131 908 nüf. (1990). Besin sanayileri. Çelik fabrikası. Tekstil.

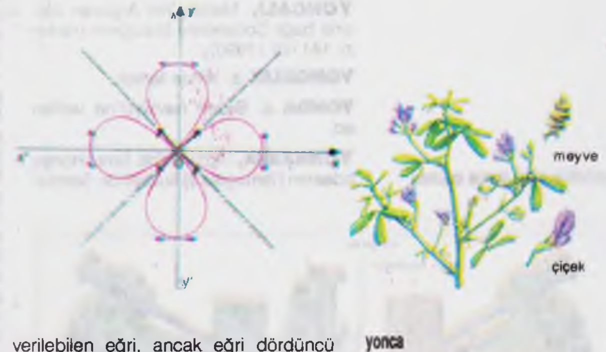
YONATAN, Şaul'un oğlu. Babasının da yaşamını kaybettiği Gilboa savaşı'nda (İ.Ö. 1010'a doğru) öldü. Yonatan'ın dostu olan Davut'un, onun ve babasının anısına yazdığı ağıt (II Samuel I, 17-27), eski ibrani şiirinin en değerli yapıtlarından biridir.

YONCA a. Bol proteinli olduğu için bütün dünyada yaygın biçimde yetiştirilen çokyıllık yem bitkisi. (Bil. a. *Medicago;* kelebekçiçekligiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Bayınd. *Yonca yaprağı kavşak,* yolların farklı düzlemlerde kesişmesiyle oluşan ve dört yapraklı bir yonca görünümünü alan kavşak. (Bu düzenleme, tüm yönler arasında hiçbir kesişme olmadan ilişki sağlar.)

—Elektron. Gigahertz bandında kullanılan ve "ilerleyen dalga"lı denen, yüksektici elektron tüplerinin dalga geciktirme sistemine verilen, dört yapraklı yonca biçimindeki yapı.

—Geom. *Dört yapraklı yonca,* dik düzgülü koordinat sisteminde bir Descartes denklemi $(x^2+y^2)^3-(x^2-y^2)^3=0$ biçimine

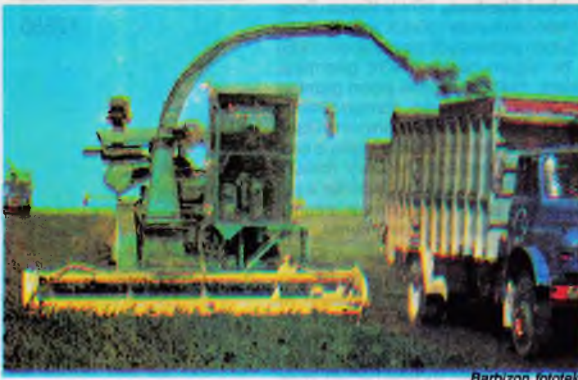
yonca

verilebilen eğri, ancak eğri dördüncü derecedendir. (Parametrik denklemleri: $x=\cos t \cdot \cos 2t$; $y=\sin t \cdot \cos 2t$ dir.)

—Mim. *Yonca yaprağı,* her birinin merkezi, bir eşkenar üçgenin tepelerinden birinin üzerinde bulunan, kesişen üç çemberden oluşan süs motifi. (Özellikle gotik dönemde pencere şebekelerinde, kafes oymalı korkuluklarda görülür.)

◆ sıf. Yonca biçiminde olan.

—Geom. *Yonca düğüm,* bir düzlem üzerindeki izdüşümü yonca biçiminde olan basit düğüm. (İki tip olanaklıdır.)

Barbizon fototeki

biçen, kıyan ve yükleyen bir makine ile **yonca** hasadı

—Mim. *Yonca plan,* tam bir çember çevresinde gruplandırılmış üç dilimi ya da absidası bulunan merkezi plan. —Bir çember yayı boyunca gruplandırılmış yuvarlak üç absidası bulunan bir kilise korosunun planı.

—ANSİKL. Yem bitkilerinin imparatoriçesi sayılan yonca Türkiye'nin her tarafında yetişebilen, ot verimi ve kalitesi yüksek bir bitkidir. Son yıllarda hayvan beslenmesinin yanı sıra, yaprak unu pastalara katılarak insan beslenmesinde de kullanılmaktadır. En çok üretilen türü adi yoncadır *(Medicago sativa).* oldukça uzun ömürlü (7-10 yıl) olan bu tür ya tek başına ya da kendisi gibi uzun ömürlü başka bitkilerle birlikte ekilir. Bileşik yaprağı üç yapraktan oluşur; morumsu mavi küçük çiçekleri sık başaklar halinde topludur. Meyveler helezon biçiminde 3-4 sarmal kıvrımlıdır. Tohumları küçük bir böbrek biçiminde ve sarı renktedir. Hektar başına 20-40 kg ekilir. Yoncanın yerleşme ve gelişmesi bir bakteri *(Rhizobium meliloti)* ile ortak yaşam sürecinde gerçekleşir.

Su gereksinimi çok yüksek olan bitki yılda birkaç kez biçilebilir. İyi nitelikli bir ot elde etmek amacıyla kurutulabilir, silolanır, suyu giderilip merada da tüketilebilir. Yüksek verimli bir bitki olduğundan bitkisel protein kaynağıdır. Derine giden kazık kökleri toprağın niteliğini artırmaya yarar. Yonca büyük miktarda kalsiyum (bunun için yansız ya da baz esaslı bir toprak gerekir) ve potasyum ister, buna karşılık toprağı azot bakımından zenginleştirir.

YONCA KÖKÜ KINKANATLISI a. Yonca köklerinde düşey dehlizler açan ya da çeşitli kelebekçiçeklilerin saplarında yaşayan kabukböceği. (Üçgül tarlalarını harap edebilir. Bil. a. *Hylastinus obscurus;* kabukböceğigiller familyası.)

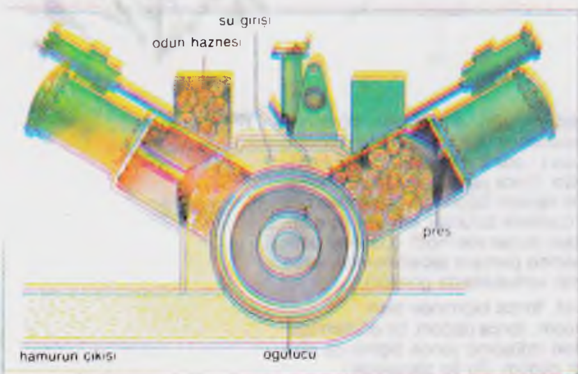
YONCALI, Malatya'nın Arguvan ilçesine bağlı Çobandere bucağının merkezi; 141 nüf. (1990).

YONCALIK a. Yonca tarlası.

YONDA a. Bazen havtüyü*'ne verilen ad.

YONEZAVA, Japonya'da kent, Honşu adasının (Yamagata ili) kuzeyinde, Sendai'nin G.-D.'sunda; 92 800 nüf. İpek işlemeciliği. Elektrik gereçleri. Kereste sanayisi. —Yakınlarında sıcak kaplıca kaynakları.

hazneli iki presli **yonga** makinesi

YONGA a. Kesilen, yontulan, rendelenen bir şeyden çıkan, dökülen kırıntı; kamga: *Demir yongası. Ağaç yongası.* (Bk. *ansikl.* böl. Marangl. ve Orm. san.)

—İnş. *Taş yongası,* yontulan bir mermer ya da taş bloktan çıkan kırpıntıların tümü.

—Marangl. *Yonga levha,* özel makinelerde yonga ve talaş haline getirilmiş ağaç ürünlerini sentetik reçine tutkallarıyla ısı ve basınç altında karıştırıp sıkıştırarak elde edilen suni tahta. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Orm. san. *Yonga çıkarmak,* boya çıkarılacak odunları, suda kaynatmasını kolaylaştırmak üzere kıymık halinde ince ve küçük parçalara ayırmak. ‖ *Yonga makinesi,* küçük kütüklerden ambalaj talaşı elde etmeye yarayan odun işleme makinesi. (Kütükler sabit ve kesici aygıtlar hareketli olabileceği gibi tersi de olabilir.) — Yonga levha ya da kâğıt hamuru yapmak amacıyla odundaki lif demetlerini birbirinden ayırmaya yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Süslem. sant. Bir malzemenin (özellikle değerli), yontulması ve işlenmesi sırasında ortaya çıkan artık kırpıntılar, parçacıklar.

—Şapkac. Fötr şapka yapımında kesimden sonra kenarların düzeltilmesi sırasında çıkan ince artıklar.

—Taşoc. *Taş yongası,* işlenen bir bloktan kopan mermer parçası.

—Yerbil. *Tektonik yonga,* anormal teğet bir dokanakta rastlanan ve gerek substratuma, gerek yerdeğiştirmiş kütleye, gerekse bir ara alana bağlı olan arazi parçası.

—ANSİKL. Kâğ. san. Genel olarak iki tip talaş makinesi vardır; birincisinde odun kütükleri yongalaştırılmak üzere sulu ortamda bıçaklara doğru kuvvetlice bastırılır, diğerinde, biri ekseni çevresinde hızla dönen iki metal disk bulunur ve su içinde bunların arasına atılan odun parçaları yonga haline gelir.

—Marangl. Yonga levhalar, *yatık yongalı levhalar* (yongaları levha yüzüne genellikle koşut olan levhalar) ve *dik yongalı levhalar* (yongaları levha yüzüne genellikle dik olan levhalar) olmak üzere iki değişik biçimde yapılır. *Sunta,* doğrama ve ambalaj işlerinde kullanılan *delikli sunta,* ucuz mobilya ve lambri yapımında kullanılan, yüzü suni reçineyle kaplanmış *suntalam* yonga levha türleri arasında yer alır. Yüzey durumuna göre zımparalanmış, zımparalanmamış, kaplamalı, cilalı ya da laklanmış türleri de vardır. Her tür mobilya, kapı, taban, tavan, duvar kaplamasında ve diğer dekorasyon işlerinde kullanılan yonga levhalar, ucuzlukları ve biçim değiştirmemeleri nedeniyle günümüzde, masif ağaç ve kontratablaların yerini almış durumdadır.

—Marangl. ve Orm. san. Orman sanayisinde tipik yonga, rendeden çıkan uzun bir şerittir. Kesici ağzı yontma kalemi gibi çalışan modern testerelerin çıkardığı talaş, küçük yongalardan oluşmuş sayılabilir. Özellikle stroboskopi sayesinde yonga oluşumunun incelenmesi odun işleme makinelerinin çalışma koşullarını iyileştirmeyi sağlamıştır. Modern işletmelerde talaş gibi yonga da aynı makineler tarafından toplanmaktadır. Çok yer tutan ve fazla değerli olmayan talaş ve yonga, uzun zaman yalnız yakacak olarak kullanılmıştır. Yonga levha yapımının gelişmesi günümüzde bunların daha verimli kullanılmasını sağlamıştır.

YONGALAMA a. Taröne. Bir taş kütlesinden yonga çıkarma.

YONGAR a. Üç telli bağlama; küçük bulgari.

YONGCING ya da **YONGZHENG** (1677-1736), Mançu hanedanından (Çing) Çin imparatoru (1723-1736), Kangşi'nin oğlu ve ardılı. Katolik misyonerlere eziyet etti.

YONGDİNG'HI ya da **YONGDİNG HE,** Kuzey Çin'de ırmak, Hai Hı'nın kolu. Yongding Hı'nın son derece şiddetli taşkınları Guanting barajının kurulmasıyla önlendi.

YONGLI ya da **YONGLE** (1359-1424), Ming hanedanından Çin imparatoru (1403-1424). Başkentini, birçok yapılarla donattığı Pekin'e taşıdı. Annam'ı ele geçirdi (1406) ve Moğolistan'ı işgal etme girişiminde bulundu. Endonezya'ya ve Hint okyanusu'na seferler yaptırdı.

YONGZHENG → YONGCING.

YONİ a. (sanskritçe sözc.). Hinduculukta, linga (ferç) ile bağlantılı olarak yaratıcı gücün belirtici simgesi olan vulvanın imgesi.

YONMAK g. f. *Halk.* Yontmak.
◆ **yonulmak** edilg. f. Yontulmak.

YONKERS, ABD'de (New York) kent, Hudson'ın doğu kıyısında, banliyösü olduğu New York'un K.'inde; 188 080 nüf. (1990). Makine ve elektronik aygıtlar yapımı. Halı. Hazırgiyim.

YONNE, Fransa'da (Paris havzası) ırmak, Sen'in kolu (sol kıyıdan) 293 km (havzası yaklaşık 11 000 km²). Morvan'da, Prénelay dağı eteğinden doğan Yonne, ağaçlıklı derin boğazlarda akar. Beuvron'u aldığı (sol kıyıdan) Clamecy'den ve Auxerre'den geçer. Daha sonra Serein ve Armançon'u sağ kıyıdan alır. Joigny, Sens, Pont-sur-Yonne'dan geçer ve Montereau köprüsünde Sen'e kavuşur. Kanal içine alınan Yonne, Nivernais kanalıyla bağlandığı Auxerre ile Montereau arasında ulaşıma elverişlidir

YONNE, Fransa'da (Bourgogne bölgesi) *département;* 7 427 km², 323 096 nüf. (1992). Merkezi *Auxerre.* 3 *arrondissement* (Auxerre, Avallon ve Sens), 40 kanton ve 450 komün.

Département, Paris-Lyon ekseni üstündeki ayrıcalıklı konumu nedeniyle sanayinin çeşitli merkezlere dağıtılması amacına yönelik uygulamalardan yararlanmıştır (Soleil otoyolu Yonne'dan geçer). Makine ve metal eşya yapımının ağır bastığı sanayinin diğer önemli kolları kimya ve elektrikli gereçler yapımıdır. Sanayi Auxerre-Sens ekseni üstünde, Yonne vadisinde toplanmıştır.

YONO, Japonya'da (Honşu) kent, Tokyo'nun büyük kuzey banliyösünde; 72 300 nüf. Konut merkezi. Makine ve besin sanayileri.

YONT a. Hergeleyle gezen başıboş at.

YONTACAK a. Nalbantl. SUNTIRAÇ'ın eşanlamlısı.

YONTAN (Gürel), türk iç mimar ve sahne tasarımcısı (İstanbul 1938). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi iç mimarlık bölümü'nü bitirdi (1963). Çalışmalarını iç mimar, dekor tasarımcısı, illüstrasyoncu ve art direktör olarak sürdürdü. Türkiye'de ve yabancı ülkelerde gerçekleştirdiği tatil köyü (Antalya-Kızıltepe, Alanya vb.), turizm bürosu (Brüksel ve Londra), uluslararası fuar pavyonları gibi yapıtlarıyla tanındı. Yarışma yoluyla katıldığı bu çalışmalar nedeniyle Bayındırlık bakanlığı (1964), TMMOB (1975), Mimar Sinan üniversitesi (1983) vb. kurumların birincilik ve başarı ödüllerini kazandı. *Tom Sawyer, Küçük savaşçı, Dağdaki kaynak* vb. kitapların illüstrasyonlarını ve birçok piyesin (*Sade vatandaş Şvayk, Kan ve gül, Halide* vb.) dekor-giysi tasarımlarını yaptı. Yaşar Kemal'in bazı öyküleriyle *Kuyucaklı Yusuf*'u İsveç televizyonuna aktardı.

YONTAR, 1752'de La Caille tarafından, parlak Fomalhaut yıldızının doğusunda keşfedilen ve önceleri "Heykeltıraş Atölyesi" olarak adlandırılan, küçük güney takımyıldızı. Bu takımyıldız, en parlağı, 4,5. kadirden olan zayıf parlaklıkta yıldızlardan oluşur. Ama, aralarında bölgesel Öbek*'e

ait, 280 000 ıy uzakta yer alan küçük bir eliptik gökada da bulunan, kimi gökadaları da kapsar.

YONTKUŞU a. Zool. Bir kuyruksallayan türü.

YONTMA a. Yontmak eylemi.
—Dişç. cerr. Sabit ya da takma bir protezi (örneğin kuron, köprü) yerleştirmek için dişin mine ya da dentin tabakasının bir kısmını alma işlemi.
—Heykc. ve Parac. *Doğrudan yontma,* heykelci ya da oymacının, yapıtını son şekliyle doğrudan yontmasına dayanan teknik. (Heykelci desenlerden, patronlardan ya da panolardan, hacim verilmiş bir taslaktan yararlanarak taşı, ağacı vb. yontar; madalya oymacısı, çeliği, yani madalyanın vurmakalıbını ya da erkekkalıbını doğrudan işler.)
—İnş. ve Taşoc. Bir örgüde yer alacak taşları kesme ve işleme biçimi. (Bk. *ansikl.* böl. İnş.) || Kesici aletler ya da aşındırıcılar yardımıyla, bir taşın çeşitli yüzlerine istenen görünümü verme işlemi. || *Kaba yontma,* yontma ya da oyma yoluyla işlenecek bir taşa uygulanan ilk düzeltme işlemi. || *Kalınlık yontma,* bir taşı çaplama.
—Nalbantl. *Tırnak yontma,* eski nalı söktükten sonra tırnağı kesme ve düzeltme işlemi.
—Ruhbil. *Kendine yontma,* çocuklarda çok sık görülen, çevresindeki nesneleri ve kişilerin sevgisini kendi tekeline alma eğilimi.
—Seram. Çamur kalemi (taslak kalemi) ya da oluklu kalemle, kalıptan kusurlu olarak çıkan kabartma figürlerin ya da süslemelerin fazlalıklarını giderme ve oyuklarını derinleştirme işlemi. || *Yontma tekniği,* seramik eşya üzerine, pişim öncesinde, yontucu bir aletle gerçekleştirilen süsleme tekniği.
—Taşoc. *Kaba yontma,* moloz taşları hazırlama ve işleme.
◆ sıf. **1.** Yontulmuş ya da yontularak yapılmış olan: *Yontma heykel.* **—2.** *Yontma taş devri* → YONTMATAŞ.
—ANSİKL. İnş. Taş inşaat, uygulandığı ilk günlerden beri, duvarı oluşturan blokların boyutlarına, biçimlerine, sertliklerine ve yapının statik özelliklerine göre uygun bir biçimde dağıtılıp yerleştirilmesi sorununu ortaya koydu. Bu etkenleri bir arada ele alma gereği, iri ya da ufak öğelerden oluşan örgünün biçimlenmesinde yol gösterici oluyordu. En eski yapılar, çoğu kez kabaca yontulmuş büyük bloklardan oluşuyordu (kyklops örgüleri ve çokgen örgüler). Duvar ustaları uzun yıllar bu ilkeye bağlı kaldı: Mykenai'deki "Atreus hazinesi" bloklarından biri en az 45 m³'tür. Mısır'da ve Kolomböncesi Amerika'da bu tür örneklerden çok sayıda bulunur. O dönemlerde inşaat ustaları, yapılarının yalnız durağan kuvvetleri karşılamasını istiyorlardı. Kararlılığı da, kuru olarak, yani hiçbir harç kullanmadan büyük bir özenle birleştirdikleri ağır bloklarla sağlıyorlardı. Çok gelişigüzel biçimlerde olabilen bu bloklar, en büyük kohezyonu sağlayacak biçimde birbirine kenetleniyordu. Bu büyük kütleleri ilkel yöntemlerle taşımak ve yerleştirmek gerektiğinden, yoğun bir el emeğine ihtiyaç duyuluyordu. Bol ve nitelikli insan emeği, sert taştan yapılan ve basit ilk yontma aletlerinin yetersizliğini telafi ediyordu.

Daha sonraları, metal aletler yontma işlemini kolaylaştırdı. Blokların hacmi küçüldü ve sayıları arttı. Karmaşıklaşan birleştirme işlemi karşısında, hacimleri bir araya getirmede daha özenli bir araştırma gerekti; böylece, taşları kesme konusundaki bilgi ve deneyim arttı. Açıklıkların, tek parçalı değil, birleştirilmiş öğelerle geçilmesi sorunu, kemer, tonoz ve düz atkılarla çözüldü ve her bir öğenin, öteki öğelerin kendisine uyguladığı itme kuvvetleriyle yerinde durduğu deneysel olarak saptandı. Romalılar taş kesme sanatında üstün bir başarı gösterdilerse de, birleştirme teknikleri, son derece hafif yapıların gerçekleştirildiği Ortaçağ'da, özellikle mükemmelleşti.

Taşların biçimiyle kararlı bir yapı elde etmeye olanak veren hacim ve biçim orantılarının tümüne *stereotomi* denir. Stereotomi, tasarı geometriden yararlanan Monge'un çalışmalarıyla belli kurallara bağlanmıştır.

Günümüzde, hacimlerin birbiriyle ilişkisi, gereç dayanımı ve statik sorunları, örgü ustasının uzmanlık alanına girer. Usta, gerçek boyutunda hazırladığı bir taslak yardımıyla blokların nasıl yontulacağını belirler. Bu taslak, taş yontma şablonlarının hazırlanmasına yarar ve taşçılar, kendilerine verilen bu şablonlar yardımıyla blokları yontarlar.

YONTMAK g. f. **1.** *Bir şeyi yontmak,* belli bir biçim vermek amacıyla, keskin bir araçla dış bölümünü biçmek, işlemek; tıraş etmek: *Mermeri yontan bir heykelci. Bir elması yontmak. Kalemi yontmak.* **—2.** *Bir kimseyi yontmak,* parasını azar azar çekmek, sızdırmak. **—3.** *Kendine yontmak* → KENDİ.
—Cerr. Keskin ağızlı bir aletle bir yüzeyden ince bir parça almak.
—Metalürj. *Yolluğu yontmak,* yolluk düzeneğini tamamen ya da kısmen tıraşlamak.
◆ **yontulmak** edilg. f. **1.** Yontmak eylemine konu olmak. **—2.** *Tkz.* Bir kimseden söz ederken, kabalıktan, görgüsüzlükten kurtulup toplum törelerine uygun bir biçimde davranmaya başlamak; incelmek: *Aldığı bunca eğitime rağmen bir türlü yontulmadı.* **—3.** Bir şeyden (soyut) söz ederken, değişik biçimlerde değerlendirilmek, yorumlanmak: *Herkese göre yontulan bir yasa.*

YONTMATAŞ a. Tarihöncesi çağın en eski dönemi. (Eşanl. PALEOLİTİK.)
◆ sıf. Bu dönemle ilgili.
—ANSİKL. "Yontmataş" terimi 1865'te J. Lubbock tarafından, yontma taş aletlerin kullanıldığı dönemi belirtmek için ortaya atıldı. (Cilalı taş aletlerin görüldüğü bunu izleyen döneme Yenitaş denir.)

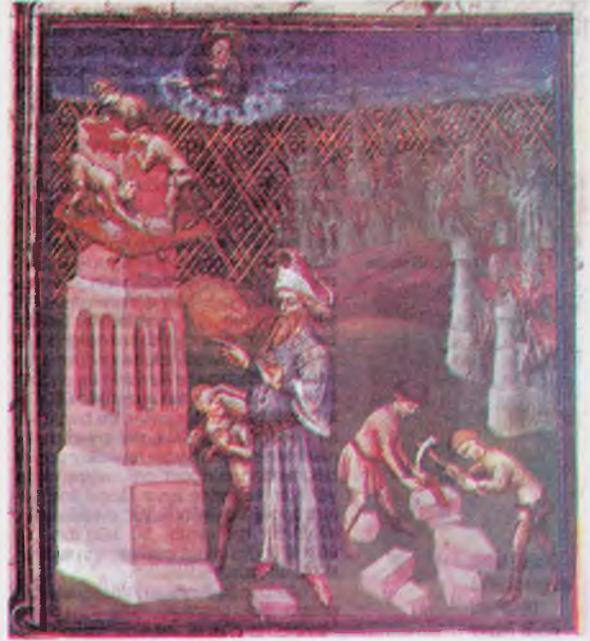
Yontmataş'ın başlangıcı, insanoğlunun etkinliğinin bugün bilinen en eski örneklerine (yaklaşık günümüzden 3 milyon yıl önce) denk düşer. Bunlar, çakıltaşlarının işlenmesiyle (pebble culture; en eskileri günümüzden 1 500 000 yıl öncesine uzanır) ve hayvan kemiklerinin bilinçli olarak kırılmasıyla elde edilmiş ilkel aletlerdir. Güney Afrika'da ve Afrika'nın doğu kesiminde (Etyopya, Kenya) bu tür aletlere bol miktarda rastlanmıştır.

Yontmataş genellikle üç evreye ayrılır (alt ya da eski, orta ve üst); ancak, geçiş dönemlerinin çok uzun olması ve çeşitlilik göstermesinden ötürü bunların sınırları kesinlikle belirlenememiştir.

• *Alt Yontmataş.* Çakıltaşı aletlerin yavaş yavaş enderleşmesiyle ayırt edilir. Taş yontma yöntemlerinin iyileşmesi, abbeville* kültüründe ikiyüzlü aletlerin ve birkaç yalın biçime sınırlı (çentikli ve dişli kazıyıcılar) yongalı bir taş endüstrisinin gelişmesine olanak verdi. Abbeville* kültürü Fransa'da, büyük bir olasılıkla Günz-Mindel buzullararası döneminde, günümüzden yaklaşık 400 000 yıl önce başladı. Abbeville kültürü aletlerinde görülen yavaş gelişim süreci, Mindel buzullaşması sırasında acheul* kültürüne vardı; acheul kültürü Riss-Würm buzullararası dönemine, hatta belki de Würm buzullaşmasının ilk evresine kadar gelişmesini sürdürdü. Acheul kültürü ikiyüzlülerin incelmesi ve yonga çıkarılarak gerçekleştirilen aletlerin yaygınlaşmasıyla ayırt edilir: kazıyıcılar çeşitlenir, uçların yanı sıra yankazıyıcı ve kalemlerin ilk örnekleri ortaya çıkar. Acheul kültürünün orta evresinde Levallois* taş yontma tekniği büyük ölçüde yaygınlaşır. Acheul kültürüyle aynı dönemde Avrupa'da, yonga çıkartılarak gerçekleştirilen aletlerin bol miktarda görüldüğü, buna karşılık ikiyüzyülerin var olmadığı endüstriler ortaya çıkar: clacton*, öncharente, moustieröncesi endüstrileri. Bu sonuncusu Riss buzullaşması sırasında görülen gerçek anlamda bir moustier* endüstrisi sayılabilir.

• *Orta Yontmataş.* Bu dönem aslında, Riss buzullaşması endüstrilerinin, Würm buzullaşmasının ilk yarısında, İ.Ö. 100 000-50 000 arasında gösterdikleri gelişmeden ibarettir. Orta Yontmataş esas olarak moustier endüstrisi ve bu endüstrinin çeşitli yerel türleriyle ayırt edilir; İtalya'da "pontino", Almanya'da altmühl*, Ortadoğu'da yabrud* endüstrileri. Çeşitli adlandırmalara ve çok sayıda evreye karşın tüm bu endüstriler, tip ve teknoloji bakımından türdeş bir bütün oluşturur. Üst Yontmataş, Würm buzullaşmasının ikinci ve üçüncü evrelerini ayıran ara dönemde, İ.Ö. 35 000'e doğru başlar. Üst Yontmataş, alt ve orta evrelerden, taş yontma tekniğinin, dilgilerin elde edilmesine olanak verecek biçimde gelişmesiyle ayırt edilir. O döneme kadar ikiyüzlüler, kazıyıcılar, uçlar, bıçaklarla sınırlı olan aletler çeşitlenir: yankazıyıcılar, kalemler, deliciler, işlenmiş dilgiler, değişik ok ve mızrak uçları, ikiyüzlü yapraksı nesneler, mikrolitler görülmeye başlanır. Teknolojik ve üslupsal gelenekler belirgindir. Taş endüstrisinde görülen değişikliklere koşut olarak kemik aletler de gelişir: mızraklar, zımbalar, delikli iğneler, zıpkınlar.

• *Üst Yontmataş.* Bu dönem, birbirinden bağımsız iki teknoloji geleneğinin aynı za-

Lauros-Giraudon

taşları yontma ve kesme
aziz Augustinus'un *Civitas Dei* adlı yapıtının XV. yy.'da hazırlanmış fransızca elyazmasından bir minyatür (Babil kulesi'nin yapımını yöneten Nemrud)
Belediye kitaplığı Boulogne-sur-Mer

P. Tetrel-Explorer

Yontmataş
el izleriyle çevrili nokta bezekli atlar grubunun sağ bölümü
Pech-Merle (Fransa) mağarası
madeleine kültürü

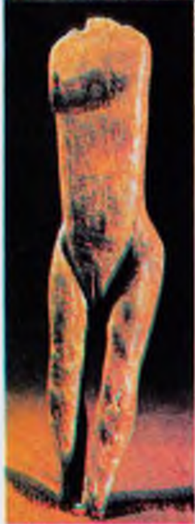
YONTMATAŞ

Lauros-Giraudon

süslü kemik aurignac kültürü *Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain -en-Laye*

J. Oster-musée de l'Homme

Laugerie-Basse (Fransa) mağarasında ele geçen "uygunsuz Venüs" heykeli mamut dişi madeleine kültürü *musée de l'Homme, Paris*

Giraudon

la Mouthe (Fransa) mağarasında ele geçen taş bir lambanın üzerine bir dağ keçisi figürü kazınmış sırt bölümü, madeleine kültürü *Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain-en-Laye*

manda görülmesiyle belirginleşir: kökeni acheul geleneğine bağlı kimi moustier endüstrilerine bağlanabilecek olan châtelperron* ya da eski périgord* evreleri ve La Quina* tipi moustier endüstrisiyle bazı benzerlikler gösteren aurignac* kültürü. Châtelperron evresinden sonra üst perigord ya da gravette* kültürü gelir. Bu kültür Fransa'da, aurignac kültürünün geç evreleriyle, aynı dönemde büyük bir gelişme gösterir. İ.Ö. 18 000'e doğru, aurignac -périgord süreci Fransa ve İspanya'da, kökeni henüz pek iyi bilinmeyen solutré* endüstrisi ile kesintiye uğrar. Solutré endüstrisi, Würm buzullaşmasının son iki evresini ayıran bol yağışlı bir döneme denk düşer. Soğuğun geri gelmesiyle birlikte, badegoule* evresi ya da madeleine kültürünün eski evresi solutré endüstrisinin yerini alır. Badegoule evresinin taş endüstrisi tipoloji bakımından aurignac kültürüyle birçok benzerlik gösterir. Bu benzerlikler badegoule evresini, dar anlamda bir madeleine* kültüründen (bu kültür tipoloji bakımından périgord geleneğine daha yakındır) kesinlikle ayırır. Madeleine kültürü tipolojik gelişimini azil* evresine dek sürdürür. Azil evresi, bu kültürün İ.Ö. 9000'e doğru ortaya çıkan en son aşaması olarak kabul edilebilir.

Châtelperron evresinin Avrupa'daki karşılıkları çok çeşitlidir: Orta Avrupa'da "szeleta" endüstrisi, İtalya'da "uluzzo" evresi, Rusya'da kostenkiy* evresi, Ortadoğu'da emire* endüstrisi ve baradost* evresi. Gravette kültürü İ.Ö. 28 000-26 000 arasında, Don vadisine kadar tüm Batı Avrupa'ya yayılır. Aurignac kültürü de Batı ve Orta Avrupa'nın büyük bir bölümünde ilginç bir evre biçiminde ("pavlov" evresi) görülür. Solutré* endüstrisinin yayılma alanı büyük bir olasılıkla Fransa ve İspanya ile sınırlıdır. "Salpêtrière" evresi, badegoule evresinin Akdeniz havzasının K.-B.'sındaki karşılığıdır. Madeleine kültürünün Avrupa'daki yerel biçimleri, İngiltere'de creswell* evresi, Almanya'da hamburg* kültürü, İtalya ve Güney-doğu Fransa'da romanelli* kültürü, Güney Avrupa'da da geç gravette kültürü evreleridir.

Afrika'da Üst Yontmataş oldukça geç ortaya çıkar. Kuzeyde, iber-mağrib* evresi, ancak İ.Ö. 18 000'e doğru, uzun bir ater evresinden sonra görülür. Güneyde, "stillbay", "sango" ve "faurmesmith" kültürleri büyük bir olasılıkla Avrupa'daki Üst Yontmataş'a denk düşer.

Amerika kıtası geç bir tarihte, büyük bir olasılıkla İ.Ö. 18 000'e doğru iskân edilmiştir. Sık sık daha erken tarihler öne sürülmekteyse de şimdilik bunlar tartışma konusudur.

• *Anadolu*'da Yontmataş dönemi insanı mağaralarda, kaya sığınaklarında ya da geçici açık hava yerleşmelerinde yaşıyordu. Bu dönemin buluntuları özellikle Antalya (Karain, Beldibi, Belbaşı, Öküzini), Isparta (Kapaliin), Hatay Samandağ (Mağaracık), İstanbul (Yarımburgaz), Dicle -Fırat havzaları (Şanlıurfa [Söğüt tarlası, Biris mezarlığı] Hilvan Akçaviran [Kirli mevkisi], Samsat [Şehremuztepe], Kahramanmaraş [Yağlık ve Direkli mağaraları]), Samsun (Tekkeköy), Gaziantep (Dülük) yörelerinde yoğunlaşmaktadır. Buralarda, Alt ve Orta Yontmataş dönemlerinin cheiles, acheul, micoque, clacton, levallois, moustier, Üst Yontmataş döneminin ise aurignac kültürlerine ilişkin zengin buluntulara rastlanmıştır. (→ TÜRKİYE.)

• *Yontmataş topluluklarının yaşam biçimleri.* Yontmataş toplulukları, büyük bir olasılıkla göçebe ya da yarı göçebe olan avcı-toplayıcılardı. Açık havada ya da sığınaklarda yer alan konutlarda, abbeville kültüründen başlayarak bir mekân düzenleme kaygısı görülür. Alt Yontmataş'ta görülmeye başlanan temel konut öğeleri (ocak yerleri, döşeme) Orta Yontmataş boyunca gelişerek (basit yapılar, mezarlar), Üst Yontmataş'ta, Kostenkiy ve Pincevent'da ortaya çıkarılan örnekler gibi gerçek birer konut düzeyine erişir. Yontmataş insanının içinde yaşadığı çevreyle olan ilişkilerini ele alan araştırmalar, hammadde değiş tokuşunun ve konutlarda belli bir uzmanlaşmanın varlığını ortaya koymuştur. Bu da toplumsal örgütlenmenin başlamış olduğunu gösterir.

Sanatın ilk izlerine Üst Yontmataş'ta rastlanır: resim ve heykelde bu dönemde muazzam bir gelişme görülür. (→ TARİHÖNCESİ.) Geçyontmataş*, Yenitaş'ın belirgin özelliği olan yiyecek üretiminin başlamasından önce yaşayan son avcı-toplayıcı topluluklara denk düşer.

• *Günümüzde Yontmataş araştırmaları.* Bunlarda başlıca iki eğilim görülür: tarihöncesi insanının gelişim evrelerini saptamak ve onun davranışını daha iyi anlamak. Doğa bilimleri, fizik ve kimyadaki gelişmelerin bu araştırmalara büyük katkısı olmuştur. Tarihleme yöntemleri sayesinde insanın ilk etkinlikleri 3 milyon yıl önceye kadar götürülebilmiştir. Bu etkinlikler Afrika'nın doğu kesiminde Olduvai* boğazı, Omo vadisi ve Melka* Konture'de saptanabilmiştir. Chillac*'ta ortaya çıkarılan buluntular, Fransa'daki ilk Yontmataş iskânını günümüzden yaklaşık 1 800 000 yıl öncesine götürür.

Yerbilim, paleoklimatoloji, paleontoloji ve paleobotanik sayesinde Yontmataş'taki doğal çevreler ve tarihöncesi insanını bunlara uyum göstermek için neler yaptığı daha iyi bilinmektedir. Kazı yöntemlerinin gelişmesi ve Pincevent, Etiolles, Verberie'nin bulunması, madeleine kültürü konutlarının ve toplumsal örgütlenmesinin incelenmesine olanak vermiştir.

YONTU a. HEYKEL'in eşanlamlısı.

YONTUCU a. HEYKELCİ'nin eşanlamlısı.

◆ sıf. Kendi çıkarını düşünen.

YONTUCULUK a. Yontu yapma sanatı; heykelcilik, heykeltıraşlık.

YONTUK a. **1.** Yontulmuş yer. **—2.** Yontulmuş parça.

◆ sıf. Yontulmuş olan.

YONTULMA a. Yontulmak eylemi.
—Jemorfol. Aşınımın, çıkıntılı engebelerin düzgünleşmesine yönelen işlevi. (Eşanl. TESVİYE.) || *Yontulma yüzeyi*, bu etki sonucu ortaya çıkan yerel genişlikte düz yüzey biçimi. (Eşanl. AŞINMA YÜZEYİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Jeomorfol. Yontulma yüzeyi kavramı, birkaç binden on binlerce kilometre kareye yayılan ve düzgünlüğüyle dikkati çeken (en çok birkaç kalıntı engebe görülür) topografyalar için, yapısal özellikler göz önüne alınmadan kullanılır. Böyle yüzeylerin varlığı gözlemin bir verisidir, ancak gözlemden sonra bu yüzeylerle ilgili açıklama yapma çabalarının hiçbiri tam anlamıyla tanıtlayıcı olamamıştır. Malzeme kaybı karalar üzerindeki aşınıma bağlanabilmiştir; denizin etkisiyle aşınma olayı, yüz yıl kadar önce ileri sürüldüğü gibi genelleştirilemez; ayrıca, yontulmanın döngüsel (W. M. Davis'e göre, tektonik kararlılık bağlamında eğimlerin kademeli olarak azalması) ya da iklimsel (L. C. King'e göre, kurak tropikal iklim altında yamaçların koşut gerilemesi) olma özellikleri de hâlâ tartışma konusudur.

YONTULMAK → YONTMAK.

YONTUNÇ (Ahmet Kenan), türk heykelci (İstanbul 1904). Sanayii nefise mektebi'nde bir yıl okuduktan sonra Almanya'ya giderek heykel atölyelerinde çalıştı. 1925'ten sonra bazı okullarda öğretmenlik, 1947'den sonra da İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde asistanlık ve modlaj öğretmenliği yaptı. 1969'da emekliye ayrıldı. Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre önce gerçek modelden çalışarak meydana getirdiği maskla tanınan sanatçı, Milli eğitim bakanlığı'nın özel izniyle çeşitli yarışmalara katıldı. İstanbul'da ve Türkiye'nin çeşitli kentlerindeki *Atatürk* heykellerinden başka ufak boyda büstleri ve heykelleri de bulunmaktadır.

YONU a. *Yörs.* Yontma taş.
—İnş. *Kaba yonu*, kabaca düzeltilmiş yontma taş.

YONULMAK → YONMAK.

YORAM, 9. İsrail kralı (İ.Ö. 852-841). Ahab'ın oğlu. Erkek kardeşi Ahazya'dan sonra hükümdar oldu. Kardeşi Ahazya'nın kısa hükümdarlığı döneminde (853 -852) başlamış olan Moab ayaklanmasını bastırmaya girişti. Ne var ki iyi başlayan seferi, Moab kralı Mesa'nın stelinde anlatıldığı gibi, başarısızla son buldu. Şamlı Aramiler'e karşı giriştiği bir sefer sırasında generallerinden Yehu, onu öldürerek iktidarı ele geçirdi.

YORAM, 5. Yahuda kralı (İ.Ö. 848-İ.Ö. 841), Atalya'nın kocası. Hükümdarlık döneminde Edomlular'a, Filistinliler'e ve Araplar'a karşı başarısızlıkla sonuçlanan seferler yaptı. Atalya'nın etkisiyle Kenan inanışlarına desteklediği için halk tarafından sevilmedi.

YORCK VON WARTENBURG (Ludwig, *kont*), prusyalı mareşal (Potsdam 1759 - Klein Oels, günümüzde Oleśniczka, Polonya, 1830). Prusya ordusunda subayken itaatsizliğinden ötürü Friedrich II tarafından 1779'da ordudan atıldı, Cape'te Hollandalılar hesabına savaştı, 1787'de yeniden Prusya ordusuna girdi. 1807 sonunda general oldu, ordunun yeniden kurulmasına katkıda bulundu, Rusya'da Büyük Ordu'ya yardımcı Prusya kolordusuna kumanda etti (1812), kralın izni olmadan Tauroggen anlaşması'nı imzaladı (aralık) [Prusya'nın tutum değiştirmesinin başlangıcı]. Bautzen, Leipzig (1813), Montmirail, Laon (1814) savaşlarında yararlıklar gösterdi ve 1815'ten sonra büyük şerefler kazanmış olarak emekliye ayrıldı.

YORDAM a. **1.** Yöntem, usul: *Bir işi yapmak için yolunu yordamını bilmek gerekir.* **—2.** *Yörs.* Çalım, gösteriş. **—3.** *Yörs.* Kılavuz, yardımcı. **—4.** *El, göz yordamıyla*, yatkınlık, alışkanlık, dokunarak ya da gözle oranlayarak: *Karanlıkta kapıyı el yordamıyla bulmak. Köy göz yordamıyla iki yüz metre ilerimizdeydi.*
—Bilş. ALTPROGRAM'ın eşanlamlısı.

YORDAMLI sıf. *Yörs.* **1.** Elinden iş gelen, eli yatkın, becerikli. **—2.** Çalım satan, kurumlu.

YORDAMSIZ sıf. *Yörs.* Elinden iş gelmeyen, beceriksiz; yol yordam bilmeyen, patavatsız.

YORDURMAK → YORMAK.

YORGA a. Biniciyi sarsmayan bir at yürüyüşü; rahvan.

Yorgaki Dandini → GEORGE DANDIN.

YORGALAMA a. Tıp. Parmak ve baldır kaslarının felcinden ileri gelen kusurlu yürüyüş biçimi. (Ayak yukarıya doğru bükülemediğinden ayak ucu vurmasın diye dizin çok yukarı kaldırılmasını gerektiren bir yürüyüştür. Atların yorga [rahvan] yürüyüşünü andırdığı için bu adla anılır.)

YORGALAMAK gçz. f. Attan söz ederken, yorga yürümek.

YORGAN a. **1.** Yatakta örtünmeye yarayan ve içi pamuk, yün, kuştüyü vb. ile doldurulup dikilmiş bez bir kılıftan oluşan örtü. **—2.** *Yorgan döşek yatmak*, iyice hasta olmak. || *Yorgan gitti, kavga bitti*, anlaşmazlığa yol açan nedenin ortadan kalkmasıyla çekişmenin sona erdiğini vurgulamak için söylenir. || *Yorgan kaplamak*, yorgana çarşaf geçirmek. || *Yorgan kavgası*, çıkar sağlama, bir şeyi kendi yararına kullanma konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık; post kavgası. || *Yorganına göre ayak uzatmak* → AYAĞI'NI YORGANINA GÖRE UZATMAK.

YORGANCI a. Yorgan, yastık, şilte gibi şeyler diken ya da satan kimse.

YORGANCILIK a. Yorgan dikme zanaatı.

YORGANTEPE → NUZİ.

YORGİ ARİSTİDİ PAŞA (Suguros) → ARİSTİDİ PAŞA.

YOROO BACANOS, rum asıllı türk besteci ve ut sanatçısı (Silivri 1900 - İstanbul 1977). Küçük yaşta babası lavtacı Lambo'dan ut çalmasını öğrendi. Uzun

yıllar gazinolarda ut çaldı. İstanbul Belediye konservatuvarı icra heyeti üyeliğinde bulundu. İstanbul radyosu'ndan emekli oldu (1976). Kemençeci Aleko Bacanos' un kardeşidir. Başlıca yapıtları: *Hâlâ kanayan kalbimi aşk ateşi dağlar* (mahur şarkı, sengin semai), *Gülmedim güldürmedim bilmem kabahat kimdedir* (kürdilihicazkâr şarkı, zengin semai), *Sevdâsı henüz sînede gönlüm gibi sağdı* (hüzzam şarkı, türk aksağı).

YORGUN sıf. **1.** Genellikle uzun süren bir çaba, çalışma, zorlama sonucu verimlilik düzeyi düşen, gücü azalan, yorulmuş bir kimse, bir hayvan için kullanılır: *Çok yorgunsun, tatile ihtiyacın var.* **—2.** Yorgunluk belirtileri taşıyan şey için kullanılır: *Yorgun bir yüz. Yorgun bir zihin. Yorgun hareketler.* **—3.** *Yorgun argın,* çok yorulmuş, gücü kuvveti tükenmiş olarak: *Uzunca bir yürüyüşten sonra eve yorgun argın döndük.*

◆ a. *Yorgunu yokuşa sürmek,* yapılması, gerçekleştirilmesi zaten güç olan bir işin, daha da güç koşullar içinde yerine getirilmesini istemek, işi yokuşa sürmek.

◆ be. **1.** Yorgun olarak: *Dün gece eve çok yorgun geldi.* **—2.** *Yorgun düşmek,* aşırı ölçüde yorularak bitkin duruma gelmek: *Daha öğlen olmadan yorgun düşmüştüm.*

Yorgun savaşçı, Kemal Tahir'in romanı (1965; Yunus Nadi armağanı'nı aldı). Kurtuluş savaşı'nda Mütareke'den düzenli ordunun kuruluşuna kadar geçen dönemi konu edinir. Yapıtın kahramanı Cehennem Yüzbaşı Cemil (Yorgun savaşçı) Birinci Dünya savaşı'ndan yenilgiyle çıkmış ordunun özverili, gözü pek, idealist subay kadrosunun düşünce ve davranışlarını temsil eder. Roman, İttihat ve Terakki'nin siyasal eylemini, Mütareke'de Osmanlı devleti başkentindeki kaynaşmaları, Anadolu'da çete savaşı biçimindeki ilk direnişleri, dağılmış ordunun kalıntılarının derlenip toparlanışını ve göreve başlamasını vb. belgelere, anılara (Cemil'in arkadaşı Selahattin'in anıları daha sonra kitap haline getirilmiştir: *Yüzbaşı Selahattin'in romanı,* İ. Selçuk 2 c, 1973-1975) dayanarak canlandırır. *Yorgun savaşçı* 1979'da TRT için Halit Refiğ tarafından filme uyarlandı, ancak gösterime girmedi. 1983'te filmin sakıncalı bulunduğu ve kopyalarının yakıldığı açıklandı. 1993'te, Tunca Yönder'in, gene aynı oyuncularla gerçekleştirdiği ikinci bir versiyonu HBB televizyonunda yayıma girmeden bir kopyası bulundu ve TRT'nin birinci programında dizi olarak gösterildi.

YORGUNLUK a. **1.** Uzun süreli bedensel ya da zihinsel yoğun ve sürekli bir çabadan ileri gelen ve o çabayı ya da işi sürdürmeyi gittikçe zorlaştıran bitkinlik hali. (Yorgunluk fizyolojik bir olgudur. Ruhsal bir olgu olan ve herhangi bir çaba dışında ve çok zaman belirli hiçbir neden olmadan beliren asteniden ayırt edilmelidir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Yorgunluk çıkarmak, yorgunluğunu çıkarmak,* dinlenmek; yaptığı işten yorgunluğunu unutturacak kadar iyi bir sonuç elde etmek. ‖ *Yorgunluk kahvesi,* yorgunluğu gidermek, dinlenmek için içilen kahve. ‖ *Yorgunluğunu almak,* dinlenerek kendi yorgunluğunu gidermek; bir başkasını dinlendirerek yorgunluğunu gidermek.

—Nörobiyol. *Çağnşım yorgunluğu,* duyusal yanıtlarda alışkanlık olduğunu gösteren olay. ‖ *Kas yorgunluğu,* kritik rejim aşıldığı zaman kaslarda ortaya çıkan etkinlik kısıtlılığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım. *Toprak yorgunluğu,* ürünlerde görülen ve nedeni zor açıklanabilen verim azalması ya da kötü verim. (Yorgunluk, aynı parsel üzerinde aynı bitkinin üst üste yıllarca ekilmesinden doğabilir. Bir yoncalıkta çoğunlukla nodozite bakterilerinin bir virüs tarafından tahribi sonucu meydana gelir.)

—ANSİKL. Nörobiyol. *Kas yorgunluğu.* Bir kas haddinden fazla etkinlik gösterdiği zaman, onun kasılma gücünde ya da kasılma hızında bir azalma olduğu gözlemlenir. Bu azalma ya sözkonusu kasın yeterince kanla beslenememesi ya da enerji üreten metabolizma olaylarının kısıntıya uğramasıyla ilgili olabilir. Bu kısıtlanmaların sinir sistemince algılanması mevzii kas yorgunluğunun yorgunluk duyumu doğurmasına yol açar. Dakikada 60 atışlık kalp kasıntıları, yorgunluğa yol açmayan bir çalışma örneğidir.

—Spor hek. ve Tıp. Spor eyleminde yorgunluk, yavaşlama, beceriksizlik, kramplar, soluma güçlüğü ve kalp atımlarının anormal hızlanmasıyla kendini belli eder. Laktik asit gibi toksinler organizmada birikir, dokular daha az oksijen alır. Yorgunluk, bedensel aşırı çaba, iyi düzenlenmemiş bir antrenman, uzun süreli bir yarışmadan sonra görülebilir. Yarışma sırasında kaslarda ya da kirişlerde arızalara neden olabilir.

Yorick, Danimarka kralının soytarısı. Shakespeare *Hamlet**'in mezarlık sahnesinde ona imada bulunur (V,I). —Sterne bu adı takma ad olarak kullanmıştır.

YORİTOMO → MİNAMOTO NO YORİTOMO.

YORK, Büyük Britanya'da (North Yorkshire) kent, *York ovası*'nda, Ouse kıyısında; 106 600 nüf. (1989). Demiryolu gereçleri. Demiryolu müzesi. Üniversite.

—Tar. Eskiden büyük bir breton merkezi olan bu önemli kavşak, büyük bir roma kolonisi (*Eboracum* ya da *Eburacum*) ve adanın askeri başkenti durumuna geldi. VI. yy.'da Anglar tarafından fethedilen kent Northumbria krallığı'nın başkenti, VII. yy.'da piskoposluk, sonra uzun süre Canterbury ile rekabet eden başpiskoposluktu. Alcuin zamanında okullarının ünü tüm Avrupa'da yayılmıştı. IX. yy.'da Danimarkalılar bölgeyi ele geçirdiklerinde, York'u başlıca yerleşmelerinden biri yaptılar. İngiltere'nin kuzeyinin norman fethine karşı direnişi York ve bölgesinin XI. yy. sonunda yerle bir edilmesine yol açtı, ama burası, kısa sürede eski önemine kavuştu. Zengin bir tarım bölgesinin anakent durumundaki York, tüm Ortaçağ'da krallığın Londra'dan sonraki ikinci kenti oldu. XVII. ve XVIII. yy.'da kırsal zanaatçılığın Yorkshire'da gelişmesi zenginliğinin devamını sağladı, ama daha o yıllarda büyük limanların gerisinde kaldı. XIX. yy.'da daha da geriledi ve etkinlikler, yönetim bölgesinin batı kesimindeki sanayi kentleri çevresinde toplandı.

—Güz. sant. Çeşitli gotik dönemleri yansıtan bugünkü katedralin yapımına 1220' ye doğru çaprazsahınla başlandı. Sekizgen biçimindeki rahipler salonu yaklaşık 1260-1280'de yapıldı. Sahın ve koro yeri (düşey üslupta) XIV. yy.'dan, büyük kule, fener ve iki cephe kulesi XV. yy.'dan kalmadır. XII.-XV. yy.'da yapılan birçok vitray pencereleri süsler (XIII. yy.'dan kalma "Five Sisters" grizayları, kabartma taklidi resim, çaprazsahının kuzey kolunun bitiminde yan yana beş hançeri kemer). XV. yy.'dan kalma ve yüzeyi ahşap bir yapı olan S. William's College ve XVII.-XVIII. yy.'dan kalma (kilise haznedarının eski konutu) Treasurer's House, katedralin eklentileri arasındadır. Kentte başka kiliseler, 1080'de yapılmış Saint Mary manastırı' nın yıkıntıları, koni biçiminde bir tümsek üstünde XIII. yy.'dan kalma bir anakule, korporasyonların eski merkezleri (Merchant Adventurers' Hall) ve çok sayıda özgün eski ev vardır. Büyük bölümü XIII. yy.'dan kalma, çok iyi korunmuş bir sur, eski kenti hemen hemen bütünüyle kuşatır.

YORK burnu, Avustralya'nın en kuzey ucu, Torres boğazına doğru uzanır; büyük Carpentaria körfezini Mercan denizi'nden (Büyük Okyanus) ayıran kütlesel *York yarımadası*'nın (Queensland) ucudur.

YORK düklüğü, XIV. ve XV. yy.'larda, ingiliz kraliyet ailesi üyelerinin sahip oldukları başlıca "şeref payeleri"nden biri. İlk York dükü Edward II'nin oğlu Edmund of Langley'di. Torunu Richard, ayrıca, annesi tarafından Lionel of Clarence'in soyundan geliyordu. Taht üzerindeki hakları dolayısıyla Lancaster ailesi için tehlikeli bir rakipti. Bu durumun doğurduğu korkular ve tutkular, 1455-1485 arasında İki* Gül savaşı adıyla bilinen iç savaşlara yol açtı. Stuartlar'ın iktidara gelmesinden bu yana unvan, kralın ikinci oğlu tarafından taşınmaktadır.

YORK (Edmund OF LANGLEY, *—dükü*). [King's Langley, Hertfordshire, 1341 - *ay. y.* 1402], Edward III'ün oğlu. Fransa, Bretagne ve İspanya'da savaştı. Zalim Pedro'nun kızı Castillalı İsabel ile evlendi. Richard II döneminde birkaç kez naiplik yaptı, ama 1399 devrimi sırasında Henry IV'e boyun eğdi.

YORK (Edward PLANTAGENET, *—dükü*) [1373'e doğr. - 1415], Edmund of Langley' in büyük oğlu. 1397'de Appelantlar'a karşı Richard II'ye yardım etti, bu sayede başkomutan unvanını ve yeni topraklar elde etti, fakat 1399 devriminde kralın safından ayrıldı. Henry V döneminde Fransa'ya hizmet etti ve Azincourt'de öldürüldü.

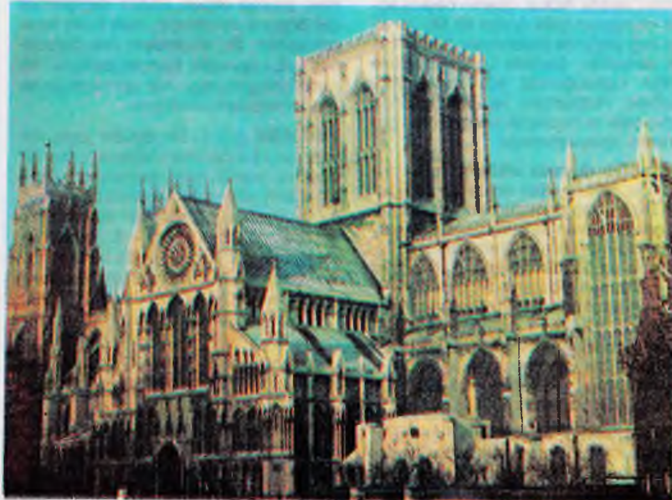
YORK (Richard, *—dükü*) (1411-Wakefield 1460). York dükü Edward Plantagenet'in yeğeni; Cambridge earl'ü Richard'ın ve Anne Mortimer'in oğlu. 1415'te amcasının ölümü ve aynı yıl babasının idam edilmesi, onu York sarayının tek vârisi yaptı. Öte yandan 4. Marche kontunun kızı olan annesi, Clarence dükü Lionel'in soyundan geliyordu. Richard'ın tahta çıkma hakkı, kral Henry VI'nınkilerden daha üstün olarak kabul edilebilirdi. Bu durum lancaster soyundan mirasçı olabilecek, kraliyet ailesini ve Beaufortlar'ı endişelendirdi. Bunlar, kraliçenin yardımıyla, bu tehlikeli rakibi ortadan kaldırmanın yollarını aradılar. 1455'te, tehdit edildiğini hisseden Ri-

musée de l'Homme

ikiyüzlü alet
acheul kültürü
musée de l'Homme
Paris

Myers-Rapho

York katedrali
(XIII. yy. başı - XV. yy. sonu)

chard ingiliz soylu sınıfının bir kısmını çevresinde toplayarak şiddetle karşılık verdi. Bu İki* Gül savaşı'nın başlangıcı oldu. Saint Albans'ta zafer kazanan (mayıs) York dükü hükümet üzerinde büyük ölçüde etkili oldu. Ama 1456'da, Henry VI'nın iyileşmesini lancasterci bir tepki hareketi izledi. York, Warwick'i kendi tarafına çekti. Eylül 1459'da, kraliçenin hazırlıklarının yarattığı tehditle karşı karşıya kalan Richard tahtı ele geçirme iddialarını açığa dökerek çatışmayı yeniden başlattı. Hapisteki Henry VI ile bir uzlaşmanın ardından temmuz 1460'ta Northampton'daki müttefiklerin zaferi, Richard'ın tahta geçmesini sağlamış gibi göründü. Ama Richard aralık ayında, kraliçenin ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı ve öldürüldü. —Büyük oğlu EDWARD, onun haklarını devraldı ve 1461'de kral Edward IV olarak tahta çıktı.

YORK (James, *—dükü*), James II*'nin, İngiltere tahtına çıkmadan önce taşıdığı unvan.

YORK (Frederick, *—dükü*) [Londra 1763 - *ay y.* 1827], George III'ün ikinci oğlu. Halk tarafından çok seviliyordu. 1798'de, Britanya silahlı kuvvetlerinin başkomutanlığına atandı. Nüfuz ticaretinin alıp yürümesine göz yumdu. 1809'da, eski metresi Mary Ann Clarke'ın bu konudaki açıklamaları bir skandalin patlak vermesine yol açtı.

YORKE yarımadası, Avustralya'da (Güney Avustralya) yarımada, Spencer körfeziyle Saint Vincent körfezi arasında.

YORKE (Philip), 1. **Handwicke** kontu (Dover 1690 - Londra 1764), 1737'den 1756'ya kadar Büyük Britanya Lord-chancellor'u.

YORKSHİRE, Büyük Britanya'da büyük tarihi kontluk. Ortaçağ'da dini ve askeri York metropolü çevresinde toplanmıştı. Sonradan, daha iyi yönetilebilmesi için üç bölüme ayrıldı: Kuzey (yönetim merkezi York), Batı (Leeds çevresinde) ve Doğu (Hull çevresinde) bölümleri (tümünün yüzölçümü 16 592 km²). 1974 idari reformunda Yorkshire'ın doğusundan alınan topraklar üzerinde iki yeni yönetim bölümü kuruldu (Cleveland ve Humberside) ve kendisi de üç bölgeye ayrıldı (North Yorkshire, West Yorkshire ve South Yorkshire). Bu üç bölgenin toplam nüfusu 4 005 000'di.

Tarihi Yorkshire, batıya doğru, Ouse nehri ile başlıca kollarının çıkıp Kuzey denizi'ne doğru aktıkları Pennin sıradağlarının kumtaşlı yaylalarının büyük bir bölümü üzerinde uzanır. Dağın eteklerinde uzun bir killi çöküntü alanı yer alır (K'de York vadisi, G.'de Trent vadisi). Bu çöküntü alanına Doğu'da Cleveland Hills, Yorkshire Moors ve Yorkshire Wolds'un cuestaları ve yüksek tortul yaylaları hâkim durumdadır. Pennin yaylaları, Moorlar ve Woldlar, dağ eteği kentleri için büyük su haznelerine sahiptirler; özellikle koyun yetiştiriciliğinde yararlanılan bu yerler hemen hemen ıssızdır. Nüfus, ülkenin başlıca kömür havzasının (yıllık üretim 80 Mt) yer aldığı dağ eteğinde toplanmıştır. Kömür birçok sanayinin, özellikle Leeds-Bradford kentler topluluğunda yün sanayisinin, Sheffield, Rotherham ve Doncaster'de demir-çelik ve bıçakçılık sanayilerinin gelişmesini kolaylaştırmıştır.

Yorkshire domuz ırkları, ingiliz domuz ırkı. XIX. yy.'dan sonra Uzakdoğu'dan ithal edilen damızlık erkek domuzların (çok döl veren ve kolay yağlanan hayvanlar) Güney Avrupa'dan getirilen domuzlarla (et kalitesi yüksek olan büyük boy hayvanlar) çiftleştirilerek ıslah edilmesiyle İngiltere'nin kuzey-doğu'sunda York ve Lincoln kontluklarında elde edilmiştir. Asyalı domuz kanının gittikçe artan oranına göre bu yüzyılın başında üç altırk vermiştir: küçük Yorkshire, orta boy Yorkshire, büyük Yorkshire.

YORKSHİRE PUDDİNG a. (ing. *yorkshire pudding*). Un, yumurta ve sütle hazırlanan ve sığır yağıyla fırında pişirilerek sığır rostosunun yanında sunulan bol baharatlı kalın galeta. (İngiliz mutfağı.)

YORKSHİRE-TERYE a. İngiliz kökenli süs köpeği. (Uzun ve sık tüylerinin burun ucundan kuyruğa kadar bütün sırt boyunca iki tarafa ayrılıp vücudun iki yanına sarkmasıyla belirgindir. Yorkshire-terye sadık, etkin bir ev köpeğidir.)

YORKSHİRE WOLDS, Büyük Britanya'nın (North Yorkshire, Humberside) kuzey kesiminde yükseklikler çizgisi, Humber haliciyle Hertford ırmağı arasında. Burası sarp kesimi B.'ya bakan bir kıyı yüzey şeklidir; daha sert kireçtaşlı jura tipi kayaçların altındaki yumuşak kayaçların (marn) aşınmasıyla oluşmuştur.

YORKTOWN, ABD'de (Virginia) köy, Richmond'un G.-D.'sunda. Devrimden önce önemli bir liman olan, Cornwallis komutasındaki İngilizler'in savunduğu, Rochambeau ve Washington'un yönetimindeki fransız-amerikan kuvvetlerinin saldırdığı bu yer 19 ekim 1781'de teslim oldu; bu olay Bağımsızlık savaşı'nın sonunu belirledi.

YORMA a. Yormak eylemi.
—Nalbantl. *At yorma,* huysuzlanan atları nallamadan önce koşturma.

YORMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı yormak,* bir iş ya da eylemi yapmak için onları zorlayarak güçlerini tüketmek; bedesel bir yorgunluk duymalarına yol açmak; bitkin düşürmek: *Beden eğitimi öğretmeni, bu güç hareketlerle çocukları çok yoruyor. Binici atını fazla koşturup yoruyor. Bu iş beni çok yordu.* **—2.** *Bir kimseyi yormak,* ondan, aşırı ölçüde düşünsel bir etkinlik göstermesini isteyerek ya da onu böyle bir etkinlik içine sokarak zihinsel yorgunluk duymasına yol açmak; bunaltmak: *Üç saat süren bir matematik dersi çocukları çok yorar. Bu öğretmen verdiği uzun ödevlerle öğrencilerini çok yoruyor* **—3.** *Bir organı yormak,* onu zorlayarak işlevini gerektiği gibi yerine getirmesine engel olmak: *Bu ışık gözleri yoruyor. Ağır yemekler mideyi yorar. Merdiven çıkmak kalbimi yordu.* **—4.** *Bir kimseyi yormak,* onu rahatsız ederek, canını sıkarak, usandırmak: *Saçma sapan sorularıyla beni yoruyor.*
—Tarım. *Toprağı yormak,* aynı bitkiyi birkaç yıl üst üste ekerek ya da toprağı çok sömüren bir bitkiyi sürekli yetiştirerek toprağı fakirleştirmek.

◆ **yorulmak** dönşl. f. **1.** Bir kimse, bir hayvan sözkonusuysa, yorgun düşmek, yorgunluk duymak: *Şu sıralar çok yoruldum, birkaç gün tatil yapıp dinleneceğim. Yorulan atları değiştirmek.* **—2.** Bir organ sözkonusuysa, aşırı biçimde zorlanması yüzünden işlevini gereği gibi yerine getiremez olmak: *Bu ince, sık yazıları okumaktan gözlerim çok yoruldu.* **—3.** Bir aygıttan (motor vb.) söz ederken, fazla çalıştırılmaktan dolayı direnci azalmak, iyi çalışmamak. **—4.** Uğraşmak, sıkıntıya girmek; zahmet etmek: *Fikrimi değiştirmek için boşuna yorulmayın, ben kesin kararımı verdim. Siz yorulmayın, ben hallederim.* **—5.** Usanmak, bıkmak, bezmek: *Yaşamaktan yorulmak. Her gün aynı şeyleri yinelemekten yoruldum.*

YORMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeye) yormak,* onu bir nedene bağlamak, onu bir durumun belirtisi, işareti saymak, ona (belli) bir anlam yüklemek, yorumlamak: *Onun bu tutumunu neye yormalı? Susmasını o işi yaptığına yormuştum.* **—2.** *Bir şeyi iyiye, kötüye yormak,* iyi ya da kötü bir anlam vererek, onu yorumlamak: *Bu erken gelişi iyiye mi, kötüye mi yoralım?* || *Hayra yormak,* iyi bir sonuç çıkacağını düşünmek ya da söylemek; onu uğurlu saymak.

◆ **yorulmak** edilg. f. Olumlu ya da olumsuz bir nedene bağlanılmak; yorumlanmak.

◆ **yordurmak** ettirg. f. *Bir şeyi bir kimseye yordurmak,* o kimseye o şeyin yorumunu yaptırmak: *Rüyasını bir falcıya yordurmak.*

YORO, Honduras'ın kuzey kesiminde kent, yönetim bölgesi merkezi; 4 100 nüf. —*Yoro yönetim bölgesi,* 7 939 km², 355 000 nüf. (1991).

YOROZLU (Şenol), türk ressam (Trabzon 1950). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi Yüksek resim bölümü'nü bitirdi (1978). Bir süre Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde incelemelerde bulundu. 1978'den başlayarak kişisel sergiler açtı ve karma sergilere katıldı. 1984'te İsveç'in Västeras kentine yerleşti. Yeni eğilimler sergisi birincilik (1979), Viking özgün baskı yarışması başarı (1983), Vakko resim yarışması büyük (1984), Ankara sanat kurumu resim (1985) vb. ödülleri kazanan sanatçı, son kuşak ressamları arasında kişisel ve bağımsız bir anlatım diline ulaşmayı amaçlayan arayışlarıyla dikkati çeker.

YORTAN mezarlığı. Arkeol. Manisa'nın Kırkağaç ilçesi Gelenbe bucağına bağlı Bostancı (esk. Yortan) köyü yakınında mezarlık. Burada P. Goudin ve M. V. Chapot tarafından başlatılan sistemsiz kazılar (1900-1901), daha sonra K. Bittel tarafından bilimsel yöntemlerle sürdürüldü. İlk Tunç çağına tarihlendirilen mezarlıkta, ölülerin hoker durumunda gömüldükleri küp mezarlar ortaya çıkarıldı. Küplerin ağızları D.'ya dönüktü ve yassı taşlarla kapatılmıştı. Çevrede ayrıca ölü armağanı olarak bırakılmış kazıma ya da kabartma tekniğinde bezenmiş, siyah ya da koyu gri renkli, perdahlı çanak çömlekler, idoller, ağırşaklar, metal eşyalar bulundu. Yortan, İlk Tunç çağının ölü gömme kültürüne ışık tutması açısından önemlidir.

YORTMAK gçz. f. *Yörs.* **1.** İşsiz güçsüz gezmek dolaşmak; sürtmek. **—2.** Çalımla yürümek; kasılmak.

YORTU a. (yun. *eorti,* özel gün, bayram'dan). Hıristiyan bayramı: *Paskalya yortusu.*

YORUBA a. Yorubalar tarafından konuşulan, kva grubundan nijer-kongo dili.

YORUBALAR, Nijerya'nın güney-batısında yaşayan halk. Aynı zamanda, Togo ve Benin'de de yerleşmişlerdir ve sayıları yaklaşık 22 milyondur. Tarım ve el sanatları ticaretiyle (ahşap heykeller) geçinirler. Soydan gelen bir şefin saptadığı toprak dağılımı ve bireysel mülkiyet zorunlu bir toplumsal-ekonomik koşuldur. Babasoylu akraba ailelerden oluşan geniş aileler, temel toplumsal birimi oluşturur. Yorubalar, geleneksel inançlarının birçoğunu (ilahlar tapınağı, yaratıcı tanrı) korumakla birlikte, kültür düzeyi yüksek bir halktır.

Sağlam bir biçimde yapılanmış ve kimi zaman geç tarihlere kadar ayakta kalabilmiş köylü devletler biçiminde bir araya gelmiş olan Yorubalar, İfe*, Oyo*, Nupe*, Ijebu ve Benin* gibi krallıklar kurdular. XV. yy. başında kurulan bu krallıklar önemli bir askeri güce dayanıyorlardı. İktidar, bir kralın elindeydi. Kralın elinde olan ve uzun mesafeler arasında yapılan ticaretin başka yerlerde kentsel bir uygarlığa dayanan bu büyük devletlerin temelini oluşturduğu sanılmaktadır.

YORUCU sıf. **1.** Bedensel ya da zihinsel yorgunluğa yol açan, yoran bir şey için kullanılır: *Yorucu bir iş. Yorucu bir yürüyüş.* **—2.** Can sıkan, bunaltan bir kimse ya da bir şey için kullanılır; bezdirici: *Bitmez tükenmez sorularıyla yorucu bir iş arkadaşı. Yorucu bir bekleyiş.*

YORULABİLİRLİK a. Yorgunluğa karşı direnç eksikliği.

YORULMA a. Yorulmak eylemi.
—Ger. day. Yinelenen mekanik zorlamalardan kaynaklanan ve bir malzemenin, statik etkilerden doğan gerilmelerden daha küçük gerilmeler altında kopmasına yol açabilen bozulma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yorulma deneyi,* yinelemeli kuvvetlerin etkisindeki bir parçanın, ömür süresini ölçmeye dayanan teknolojik deney. (Yorulma

sınırı, parçanın hemen hemen sonsuza dek taşıyabileceği yüktür.) ‖ *Yorulma formülü,* prizma biçimindeki bir cismin herhangi bir lifinin yorulmasını her hal için, dış kuvvetlere, prizmanın kesitine ve göz önüne alınan lifin konumuna bağlı olarak, veren formül.

—ANSİKL. Ger. day. Yinelenen ya da almaşmalı kuvvetlerin etkisi altında bulunan metal parçalar, en büyük gerilme, esneklik sınırından daha küçük olsa bile kopabilir. Gerilmeler ne kadar küçükse bu parçaların ömrü o kadar uzundur (Wöhler eğrisi). Laboratuvarlarda yorulma deneyleri metal bir deney parçasına özel makineler üzerinde almaşık çekme-sıkıştırma ya da bükme kuvvetleri uygulayarak gerçekleştirilir; bir saniyede uygulanan çevrim sayısı az çok büyük olabilir. Çeliklerin büyük bölümü için zorlamaların ritmine bağlı olan bir kritik gerilmeden daha küçük gerilmelerin uygulanması halinde kopma çok uzun bir zaman sonra oluşur. MPa (1 MPa= 1 N/mm²= 0,102 kgf/mm²) cinsinden ifade edilen bu gerilme çeliğin yorulma sınırıdır.

Çok küçük bir çatlak kopmanın başlangıcını oluşturur; çatlak, enine kesitte uygulanan gerilmeyi karşılamaya yetecek kadar sağlam malzeme kalmayıncaya kadar kademeli olarak yayılır; bu durum oluşur oluşmaz ani kopma olur. Kopmanın olduğu kesitte görülen düz bölge, çatlak kenarlarının uzun süre etki altında kalmasından kaynaklanır; görünüm taneli bölge son kopma sırasındaki parçalanmanın oluştuğu bölümdür. Yinelenen gerilmeler etkisinde bırakılan metal parçalar, milimetre kareye düşen kuvvetler hiçbir zaman yorulma sınırını aşmayacak biçimde tasarlanır. Bu da kesitleri farklı olan bölgelerin eğrilik yarıçapı büyük bir bölümle birleştirilmelerini ve yüzeylerin durumuna özen gösterilmesini zorunlu kılar.

YORULMAK → YORMAK.

YORULMAZ (Haydar Rifat), türk hukukçu, yazar ve çevirmen (İstanbul 1877 - *ay. y.* 1942). Darüşşafaka lisesi'ni, Yüksek iktisat ve ticaret okulu'nu, İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Avukatlık yaptı. Emil Ludwig, Buharin, Lenin, İyi Gustav, Balzac, Tolstoy, Dostoyevskiy vb. yazarlardan yaptığı çevirileri "Dün ve yarın tercüme külliyatı" adıyla yayımladı. *Farmasonluk* (1934) adlı bir incelemesi vardır.

YORUM a. **1.** Bir metnin, bir yapıtın anlaşılması güç yanlarına açıklık getirmek, daha iyi anlaşılmasını sağlamak için bazı açıklamalar yaparak aydınlığa kavuşturma; bu açıklamaların yapıldığı söz ya da yazı; tefsir: *Okuduğunuz şiirin yorumunu yapabilir misiniz? Bu yorum öyküye yeteri kadar açıklık getirmemiş.* (Bk. *ansikl.* böl. Ed.) **—2.** Bir haberi, bir olayı vb. belli bir görüş açısına göre inceleyip açıklayarak değerlendirme; onlarla ilgili olarak açıklayanın bakış açısını yansıtan görüşler: *Günün olayı ve yorumu. Başbakanın son söyleviyle ilgili değişik yorumlar.* **—3.** Gizemli ya da simgesel bir şeyi anlamlandırma; ondan çıkarılan anlam; tabir: *Bir düşün yorumu.* **—4.** Bir kimsenin sözlerinin ya da eylemlerinin başkaları tarafından belli bir biçimde değerlendirilmesi; onlara yöneltilen genellikle olumsuz eleştiri: *Yaptığınız yorum çok hatalı, onun kötü bir niyeti yoktu. Tutumu türlü yorumlara yol açıyor.* **—5.** Bir icracının aletini çalma, bir oyuncunun sahne ya da perdede rolünü oynama, sergileme biçim ya da tarzı: *Bir piyanistin parlak yorumu. Büyük bir sanatçının doğru, yalın ve doğal yorumu.* (Bk. *ansikl.* böl. Müz). **—6.** *Yorum yok!,* yorum yapmayınız, susunuz; bir şey söylememeyi yeğlerim, siz karar verin.

—Ask. Askeri bakımdan gereken bilgileri sağlamak amacıyla kroki, harita, hava fotoğrafı vb.'den inceleme, çözümleme ve karşılaştırmayla bir sonuç çıkarılması.

—Ask. havc. *Fotoğrafik yorum,* hava keşiflerinde elde edilen bilgileri, uzlaşımsal işaretlerle fotoğraflar üzerine işleme.

—Dilbil. *Anlamsal yorum,* üretici dilbilgisinde, sözdizimsel oluşturucu tarafından üretilen yapılara bir anlam vermeyi sağlayan işlemler dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. İnsanın, bilinmeyen bir nesnenin çeşitli öğelerini, bu nesneyi kendisi için anlaşılabilir hale getirecek yeni bir biçim, yeni bir görünüm içinde toplaması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. Yasa, tüzük ve yönetmeliklerde yer alan bir hukuk kuralını ya da bir sözleşmedeki irade beyanını açıklama, ona bir anlam verme. (Eşanl. TEFSİR.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—İsl. → TEFSİR.

—Mant. *Bir D dilinin, diğer bir D′ dilinde yorumlanması,* D dilinin terimleriyle D′ dilinin terimleri arasında, D dilindeki K kuramının teoremleriyle D′ dilindeki K′ kuramının teoremlerini bağlantılı hale getirecek biçimde kurulan karşılıklı bağlılık. ‖ *Biçimselleştirilmiş bir belitsel kuramın yorumu,* bir kuramın simgelerini, nesneler ve bu nesneler arasındaki simgelerle birleştirme işlemi; bu işlemin sonucu.

—Psikan. Psikanalizcinin, psikanaliz seansları sırasında hastasından elde ettiği verilerin gizli anlamını simgesel boyutları içinde ortaya koyması ve böylece onu bilinçdışı isteği konusunda aydınlatması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. *Anlamsal yorum.* Üretici dilbilgisi, tabanın ürettiği yapıları yorumlayacak anlamsal bir oluşturucu düşüncesine 60'lı yıllardan sonra ulaştı. Dönüşümlerin, yugulandıkları yapıların anlamını etkilemediği düşüncesinden kalkan J. Katz ve J. Fodor, ardından J. Katz ve P. Postal, derin yapıları, aralarındaki sözdizimsel bağıntılara dayanarak (evrensel nitelikli anlamsal özellikler biçiminde belirtilen) sözlüksel itemlerin anlamını kaynaştırmaya yarayan yansıtma kuralları dizgesiyle yorumlamayı önerdiler. Bu işlem, bir cümlenin anlamsal düzlemde iyi kurulup kurulmadığına, bulanık olup olmadığına ve doldurmalarla nasıl bağıntıya sokulacağına karar vermeye yarar. Bu, N. Chomsky' nin *Aspects of the Theory of Syntax*'ında önerilen sözdizimsel modelle "standart kuram" deyiminin belirttiği anlamsal bileşen türünün birleşimidir. Ne var ki, çok sayıda görgül gözleme dayanan bazı dilbilimci, anlamsal bileşenin hem derin yapıları, hem de yüzeysel yapıları yorumladığı görüşünü önerdiler. Bunlara göre derin yapılar, Eden, Amaç, Araç vb. tematik bağıntıları elde etmeye; yüzeysel yapılar da, dönüşümler sırasında yer değiştiren mantıksal işlemciler alanını, topikleştirme olguların, yineleme bağıntılarını üstlenmeyi sağlayan kavramlardır. Böylece anlamsal gösterim mantıksal bir biçim olur. İşte kuramın bu yeni türü "genişletilmiş standart kuram" adını taşır.

—Ed. Hermeneutikten ayrı düşünülemeyen ve filologlarla Kutsal Kitap bilginlerinin başvurdukları yorum çalışması, öncelikle, sürekli okumalarla gelecek kuşaklara aktarılan dinsel metinleri konu alıyordu. Tektanrıcı büyük dinlerde yorum çalışması kutsal metinler üzerineydi. Yaratıcılığın İskenderiye ve Geç İmparatorluk dönemlerinde olduğu gibi, sönük kaldığı ya da ideolojik bir biçimselleştirmeden öteye gitmediği dönemlerde, yorum çalışmaları en büyük gelişmeyi gösterdi. Skolastikte de, daha sonra Thomas Aquinus'un yeniden canlandıracağı, kapsamlı Aristoteles yorumları dikkati çeker. Budé, Casaubon gibi hümanistler modern filolojik okumanın temellerini ortaya koydular. Muret (*Commentaire sur les "Amours" de Ronsard* [Ronsard'ın "Amours"u üzerine yorum], 1553) ve Voltaire (*Commentaire sur Corneille* [Corneille üzerine yorum], 1764) ise kurallara bağlı bir okumanın biçimlerini saptadılar. Yorum türü, sonunda, her yapıtı daha önceki yapıtların yeniden ele alınması olarak tanımlayan genelleştirilmiş yoruma dönüştü: bu süreç-Lautréamont (*Maldoror'un şarkıları* [les Chants de Maldoror], 1868-69) ve Nabokov (*Pale Fire,* 1962) ile birlikte yaratıcı yöntem haline gelerek, bir göndermeler sistematiğine göre yeniden yazım kavramına vardı. Yorum hem paradigma, hem değişken veri olarak düşünülen ve hermeneutik ve retorik belirlemelerin ve değiştirmelerin kalıbı olarak kabul edilen bir model kavramına dayanır.

—Fels. Nietzsche, yorum etkinliğinin esaslı gördüğü iki özelliği üzerinde ısrarla durur: 1. yorum daima yaratıcıdır: "birey, eylemlerini düzenleyen değerleri ancak kendi kendisinden alabilir, çünkü o da geleneksel parola sözcükleri bireysel olarak yorumlamak zorundadır. Formülü icat eden o olmasa bile, bunun hakkında kişisel bir yoruma sahiptir, hiç olmazsa yorumlayıcı olarak yaratıcıdır" (*Der Wille zur Macht* [Güçlülük istenci]); 2. tek bir mümkün yorum yoktur; bu demektir ki, varlığın kendisi de anlamca son derece kaypak ve yorumu gerektiren bir şeydir: "temelde yalnızca bir tek doğru yorumun bulunduğunu varsaymak, bana psikolojik ve deneysel bakımdan yanlış görünüyor. Gerçi, doğru olmayan'ı sayısız durumlarda belirleyebiliriz, ama doğru'yu hiçbir zaman..."

—Huk. Hukuk kurallarının doğru olarak uygulanması, bunların doğru anlaşılmasına bağlıdır. Bu nedenle, özellikle hukuk uygulamasında yorumun önemli bir yeri vardır. Yasalar genel kurallar koyarlar. Bu kuralları somut bir olaya, bir anlaşmazlık konusuna doğru olarak uygulamak; bunların doğru yorumlanmasına bağlıdır. Yüksek yargı organları kimi kuralların nasıl anlaşılması gerektiği konusunda içtihat niteliğinde kararlar verirler. Yargı organlarınca yapılan yorumların yanı sıra hukuk bilginlerinin yaptığı yorumların da önemi vardır. Türk med. k., yorumla ilgili kimi ilkeler koymuştur. Buna göre yasa sözüyle ya da özüyle değindiği tüm konularda uygulanır. Yasada konuya ilişkin bir kural yoksa, yargıç örf ve âdete göre, o da yoksa kendisi yasa koyucu olsaydı o konuda nasıl bir kural koyacak idiyse ona göre karar verir. Yargıç bunu yaparken bilimsel öğretiden ve yargı kararlarından yararlanır (md. 1).

—Müz. Yorumcu notalanmış müzik yapıtının verilerinden yola çıkarak onu kendi düşüncesine göre yeniden yaratır; bu "yeniden yaratma" bir nesnel ya da öznel etkenler bütününe dayanır. Asıl müziksel notalamanın ve bununla ilgili imlerin dışında, dinamizm (yoğunluk, ayırtılar) ve agogik (tempo) de tüm yorumların başlıca nesnel temelini oluşturur. Cümleleme ve üslup eserin yapısından (biçim ve dil) ve tarihsel havasından doğar. Sonunda yazılı belgeye kesinlikle uyulmasını sağlayan bu esas çerçevelerin ötesinde, yorumcunun kişiliği sözkonusu olur.

—Psikan. Freud'a göre, bir rüyanın yorumlanmasında hastayı rüyasının gizli içeriği, onda dile gelen bilinçdışı istekleri ve fantazmaları hakkında bilinçlendirilmesi amaçlanır. Psikanalizcinin, hastanın kendisine anlattığı şeylerin anlamını, onda gerçek bir aktarım oluşmadan önce hastaya anlatması doğru değildir, çünkü "acımasız" ve zamansız yorumlar hastanın tedaviye direnişini artırmaktan başka bir işe yaramaz.

Gerçekten de, psikanalist, aktarım sırasında hastanın kendisini koyduğu yerden, yeni Lacan'ın deyişiyle isteğin nedeni olan *a* nesnesinin yerinden yorum yapar. Psikanalistin sözü ancak aynı zamanda hem bu yerde bulunması, hem de yorumuyla bu yeri gözden düşürmesi durumunda etkili olabilir. Tedavide aktarımdan yararlanmanın temel koşullarından biri budur. J. Lacan'a göre, tedavi seanslarının belli bir gösteren üzerinde toplanması, bir yorum biçimi oluşturur. "Böylelikle, indirgenmesi olanaksız bir gösteren'in (hastayı ve aynı zamanda özneyi egemenliği altında tutan ilk bastırılmış travmatik gösteren) ortaya çıkarılması sağlanır".

Melanie Klein ise, önce seans sırasın-

da dile getirilen duygular üzerinde durarak hemen orada, en derin ve en önde gelen boğuntuyu yorumlamaya ve böylece onu gidermeye çalışır. Bu çalışma, aktarımın evrimine karşı koyan engellerin aşılmasına olanak sağlar ve hastanın insight*'ını geliştirerek onu gerilemeye karşı güçlendirir. Yorum çalışması sonucunda hasta yalnızca kişiliğinin hangi bölümünün kendisine açıklandığını bilmekle kalmaz, aynı zamanda kişiliğinin o bölümü "olur". Ancak bu değişiklik hastanın kişiliğinde bir gelişme gerektirir.

YORUMBİLİM a. **1.** Fels. Göstergeleri, bir kültürün simgesel öğeleri olarak yorumlama kuramı. **—2.** Dinsel metinler üzerine bilimsel yorumlarda, aynı zamanda hem metnin sözcük anlamını, hem de varoluşsal anlamını, yani insanlık tarihindeki evrensel değerini belirlemeye olanak sağlayan kuralların tümü. (Eşanl. HERMENEUTİK.)

YORUMCU a. **1.** Bir tarih, edebiyat vb. metni üzerine yorumda bulunan kimse. **—2.** Radyoda ya da televizyonda haberlerin, bir röportajın yorumunu yapmakla görevli gazeteci.
—Güz. sant. Bir sanat yapıtını şu ya da bu biçimde çeviren, dile getiren, yansıtan kişi: *Büyük bir Wagner yorumcusu.*

YORUMLAMA a. Yorumlamak eylemi.
—Bilş. Bir programı, bir derlemede sözkonusu olacağı gibi, makine diline çevirmeden, doğrudan doğruya komut komut çözümleme ve yürütme.
—Koregr. *Müziksel yorumlama,* belli bir müziksel kalıp üzerinde yapılan koregrafik doğaçlama alıştırması.

YORUMLAMAK g. f. **1.** *Bir metni, bir yazarı yorumlamak,* o metni, o yazarın yapıtını bir yorum yaparak açıklamak, anlaşılır kılmaya çalışmak; tefsir etmek: *Kuran'ı yorumlamak. Homeros'u yorumlamak. Ödev olarak bir tasavvuf şiirini yorumlamamız gerekiyor.* **—2.** *Bir haberi, bir olayı vb. yorumlamak,* onları incelemek, açıklamak, bazı gözlemler yaparak değerlendirmek; onunla ilgili değişik görüşler belirtmek: *Kamuoyunu uzun süredir ilgilendiren bir konuyu yorumlamak. Bir spor karşılaşmasını yorumlamak.* **—3.** *Bir şeyi yorumlamak,* ona gizemli ya da simgesel bir anlam yüklemek; tabir etmek: *Bir rüyayı, bir kehaneti yorumlamak.* **—4.** *Bir sözü, bir eylemi (belli bir biçimde) yorumlamak,* onlara belli bir anlam vermek, belli bir biçimde anlamak, açıklamak, kendi görüş açısına göre anlamlandırmak: *Onun bu tutumunu nasıl yorumlarsınız? Cevap vermediğinize göre bunu "evet" olarak yorumlayabilir miyim? Sözlerimi yanlış yorumladınız.* **—5.** *Bir müzik yapıtını yorumlamak,* onu bir müzik aletiyle çalmak, sesiyle söylemek; seslendirmek: *Liszt'i kusursuz bir biçimde yorumlayan bir kemancı. Başkasının şarkısını yorumlamak.* **—6.** *Bir rolü yorumlamak,* onu sinemada, tiyatroda vb. oynamak, canlandırmak: *Hamlet'i yorumlamak.*

◆ **yorumlanmak** edilg. f. **1.** Belli bir biçimde anlaşılmak, anlamlandırılmak, açıklanmak: *O bakış değişik biçimlerde yorumlanabilirdi.* **—2.** Seslendirilmek, canlandırılmak, özgün bir biçimde sunulmak: *Piyanoyla yorumlanan bir parça. Genç bir sanatçı tarafından yorumlanan Aida.*

YORUMLANMAK → YORUMLAMAK.

YORUMLAYICI sıf. Bir yorum getiren; açıklayıcı.
—Huk. *Yorumlayıcı hükümler,* sözleşme taraflarının açık olmayan irade beyanlarını yorumlayan, bu beyanlara açıklık getiren hukuk kuralları.

◆ a. Bilş. Yüksek düzeyli bir dile ilişkin genel çeviri programı; bu çeviri programında, yüksek düzeyli dilde yazılmış programın her bir komutu, bu komutlar okundukça çözümlenir ve yürütülür.

YORUMSAL sıf. Yorumla, yorumlamayla ilgili.
—Bilş. Yorumlama tekniklerinden yararlanan bir program için kullanılır.
—Dilbil. *Yorumsal bileşen,* üretici dilbilgisinde, sesbilimsel ve anlamsal bileşenlere, sözdizimsel bileşenle bir karşıtlık kurmak için verilen ad. (Sesbilimsel bileşen, cümlelerin yüzeysel yapılarını, sesçil bir gösterimle yorumlar; anlamsal yorumlama*yla yükümlü anlamsal bileşense, hem derin, hem de yüzeysel yapılarda devreye girer).
—Psikan. Psikanaliz yorumuna ilişkin.

YOSA BUSON → BUSON.

YOSAFAT, 4. Yahuda kralı (İ.Ö. 870 - İ.Ö. 848). Oğlu Yoram'ın İsrail kralı Ahab'ın kızı Atalya ile evlenmesi birbirine düşman iki krallık sülalesi arasında bir dostluk paktının oluşmasını sağladı. Hükümdarlık dönemi oldukça bolluk içinde geçti.

YOSAFAT vadisi, simgesel adlı ("yargıç Yehova") vadi. Yoel'in kitabına (IV, 2 -12) göre, Yehova son yargı gününde ulusları yargılamak için burada toplayacaktır. Geç bir inanışa göre burası Kudüs'ün D.'sundaki Kidron* vadisiyle özdeşleştirilmiştir.

YOSELYANİY (Otar), gürcü film yönetmeni (Tiflis 1934). İlk uzun metrajlı filminden (*Listopad,* 1967) başlayarak, özgün, iğneleyici, fantezi dolu ve doğduğu ülke Gürcistan'ın törelerini ve geleneklerini duyarlı bir biçimde sergileyen yapıtlarıyla kendini kabul ettirdi. Başlıca filmleri: *Zil pevcij drozd* (1970), *Pastoral* (1976), *Euskadi* (1983), *Les favoris de la lune* (1984) [Venedik film festivali büyük ödülü], *Le petit monastère en Toscane* (1988), *Et la Lumière fut* (1989) [Venedik film festivali büyük ödülü].

Yosemite National Park, ABD'de (Kaliforniya) ulusal park, sierra Nevada'nın batı yamacında, *Yosemite*'i alarak büyüyen Merced'in yukarı vadisinde; 3 081 km². Dördüncü Zaman buzulları etkisiyle biçimlenmiş vadiler birçok gölle kaplıdır ve yanlarında çok yüksek diklikler yükselir. Yaz ve kış (kış sporları) turizmi.

YOSİF (Lazar YOVÇEV), Bulgarlar'ın ikinci eksarhı (Kalofer 1840 - Sofya 1915). 1878'de eksarh oldu, Bulgar kilisesi'nin özerkliğini savundu ve 1884'te Babıâli'den Ohrid ve Üsküp piskoposluklarının kurulması iznini elde etti.

YOSMA a. **1.** Genç, güzel, fettan kadın. **—2.** Çok süslü giyinen, aşırı boyanan kadın.

YOSMALIK a. Yosma olma durumu, niteliği; yosmaca davranış.

YOSU, Güney Kore'de liman kenti, Kore boğazı kıyısında; 173 164 nüf. (1990). Gemi yapımı merkezi. Petrol rafinerisi. Petrol kimyası. Balıkçılık.

YOSUK a. (türkç. sözc.). *Esk.* Miğfer.

YOSUN a. **1.** Tallibitkilerin yeşil ve çok hücreli olanlarına verilen genel ad. (Suların yüzünde ya da içinde yetişenlere *suyosunu* denir.) **—2.** Yerde toprağın, taşların, kayaların ya da ağaçların üzerinde yetişen çiçeksiz otsu bitki. (Eşanl. KARAYOSUNU.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Anorg. kim. *Yosun külü,* suyosunu ve vareklerin yakılması sonunda geride kalan ürün. || *Yosun sodası,* vareklerden elde edilen sodyum hidroksit. (Buna varek sodası da denir.)
—Mutf. Bazı yosunlar (başta fukus ve laminarya) uzakdoğu mutfağında, özellikle de Japonya'da kombunun ve bazı perhiz yemeklerinin hazırlanmasında kullanılır.
—Ormanc. *Yosun katı,* orman ekosisteminde, toprağın hemen üstünde yer alan yosun örtüsüyle belirgin bitki katı.
—ANSİKL. Yosunlar daha çok yerde yetişen, çiçeksiz küçük bitkilerdir; büyüyen kısmı genellikle yapraklı saplardan oluşur. Bu sapların hücresel yapısında iki bölge göze çarpar: oldukça eş çaplı parankimamsı hücrelerden oluşan bir dış bölge (bir üstderiye benzetilemez); çok uzun ve ince çeperli küçük hücrelerden oluşan bir iç bölge (damarlı bitkilerin damarlarından çok farklı olmakla birlikte bu hücreler gene de su iletiminde bir dereceye kadar rol oynarlar). Yapraklı bitkiler bunlarda gametofite tekabül eder, yani genetik varlıklarında yalnız *n* sayıda kromozom bulunur, oysa üstün yapılı bitkilerde yapraklı bitki *2n* kromozomludur. Yosunlar ve ciğeryosunları çiçeksiz bitkilerin *bryophyta* ya da *yosunlar* şubesini oluştururlar.

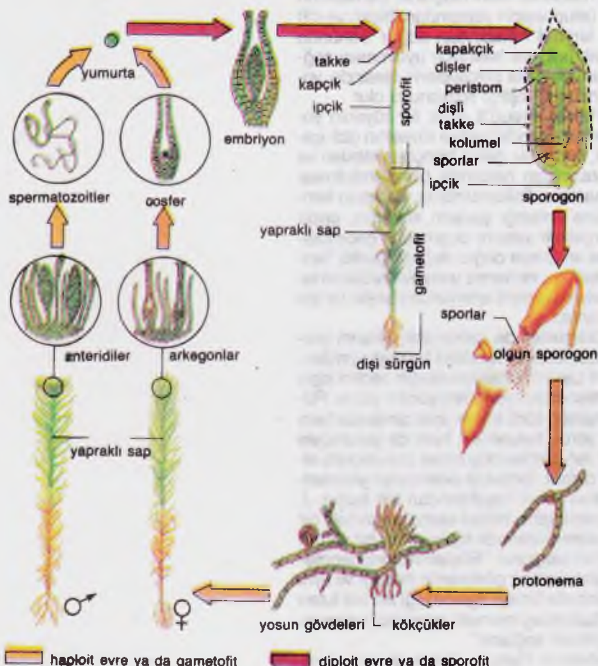
Birbirlerine sıkı sıkıya bitişik olan yapraklı saplar gerek tepelerinde (akrokarp yosunlar), gerek yan kısımlarında (plörokarp yosunlar) erkekorganlar (anteridi) ya da dişi organlar (arkegon) taşırlar. Bitki olgunlaşınca anteridilerden çıkan anterozoitler yağmur ya da çiy suyunda yüzerek arkegonlardaki oosferlere ulaşırlar. Döllenmeden sonra yumurta, yapraklı bitki üzerinde asalak olarak yaşayan bir sporofit (ya da sporogon) başlangıcı olur. Bu sporofit, içinde sporların geliştiği bir kapsülle sona eren küçük çıplak bir saptan oluşur. Bir takkeyle korunan bu kapsül bir kapakçık ve genellikle kenarları tırtıklı bir peristomla kapalıdır. Kuru bir günde takke uçar, peristomun dişleri kapakçığı patlatır ve sporlar etrafa saçılır. Bu salıvermeden sonra sporlar yere düşer ve çimlenerek üzerine köksü uzantılar (rizoit) bulunan yeşil uzun haploit bir iplikçik halindeki protonema'yı verir; yapraklı saplar bundan gelişir. Gerçek köklerin ve damarların bulunmayışı yosunların bol miktarda yeraltı suyu kullanmalarını engeller: bunlar daha çok yapraklarıyla yağmur sularını emerler; taşların üzerinde yetişen türler, tıpkı barındırdıkları çok küçük hayvanlar (iplikkurtlar; tekerleklikurtlar, tardigratlar) gibi yavaşlamış bir yaşam sürerek (anhidrobiyoz) aylarca kuraklığa dayanırlar.

Bataklık yosunları *(sphagnum)* öldükten sonra birikerek turbaları meydana getirirler.

YOSUNBİLİM a. Karayosunları ile ciğeryosunlarını inceleyen botanik bölümü.

YOSUNCUL sıf. Gelişme çevrimlerinin büyük bir bölümünü yosunlar arasında geçiren canlılar için kullanılır. (Yosuncul fauna çok kurak koşullara dayanabilen ve ilk yağmurlar düşer düşmez hızla gelişen küçük hayvanlardan oluşur [tekerleklikurtlar, iplikkurtlar, tardigratlar].)

YOSUNHAYVANLARI a. Tepesinde bir

dokunaç tacı olmak üzere bir iskelet-barınak içinde yer alan ve koloni halinde bir yere yapışık yaşayan, ufak boyda, sapsız hayvanlar öbeği. (Yosunhayvanları tamamen birbirinden farklı iki şubeyi içeren yapay bir öbektir: *Entoprocta* şubesi üyeleri sölomsuzdur; anusu dokunaç tacının dışında bulunan *Ectopracta* şubesi üyeleriyse sölomludur ve *Phoronidia* ve kolsuayaklılar ile birlikte *Lophophoria* üstşubesinde yer alır.

YOSUNLANMAK gçz. f. Yosun bağlanmak; üzerinde, içinde yosun oluşmak.

YOSUNLAR a. Karayosunları, bataklıkyosunları ve ciğeryosunları gibi karada ya da kısmen suda yaşayan, yapraklı ya da yaprağımsı uzantılı, köksüz ve damarsız bitkiler şubesi. (Bil. a. *Bryophyta.*)
—ANSİKL. Yosunların birliği üreme ve gelişmelerindeki benzerliğe dayanır. Bu birliğin başlıca özelliği büyüme ve gelişme çevriminin art arda, almaşık olarak bir gametlibitki ve bir sporlubitki evresinden geçmesidir.
1. *Haploit gametlibitki evresi.* Eğer koşullar uygunsa, spor çimlenir, ipliksi ya da lamelimsi bir protonema verir, bunun üzerinde klorofilli ve yapraklı bir sap ya da bir tal gelişir. Yapraklı sap (ya da tal) yeterince geliştiğinde, sap hücrelerinden bazıları erkek organları (anteridi), dişi organları ya da her ikisini oluşturur. Anteridide oluşan anterozoit, örneğin ince bir tabaka halindeki yağmur suyu içinde yüzerek arkegona ulaşır, onun boynundan geçer ve hücre-yumurtayı (oosfer) döller. Erkek ve dişi çekirdeklerin kaynaşmasından sonra bir döllenmiş yumurta (zigot) oluşur; 2. *Diploit sporlubitki evresi.* Döllenmiş yumurta bölünür ve gametlibitkinin üstünde asalak yaşayan bir sporogon durumuna gelir. Sporogonun bir sapçığı (kıl) ve bir kapsülü (sporkesesi) vardır. Bir kromozom indirgenmesi sonucunda sporlar kapsülün içinde meydana gelir; kapsül açılıp da sporlar salıverilince yere düşer, orada çimlenirler ve böylece üreme çevrimi tamamlanır. Yosunlar damarsız oluşlarıyla eğreltilerden ayrılırlar. Onların yapraklı sapları gametlibitki evresidir ve büyük üstünlük taşır.
Bu bitkiler taldan ya da yapraklı saptan ayrılan ve yeni bireyler veren tomurcuklarla, tohumsuz olarak çoğalırlar (doğal çelikleme).

YOSUNLAŞMAK gçz. f. Yosun haline gelmek.

YOSUNLU sıf. İçinde yosun üreyen; yosunla kaplanmış olan: *Yosunlu su. Yosunlu kaya.*

YOSUNLUK a. Yosunlarla kaplı yer.

YOSUNSU sıf. Yosunu andıran.
—Nörobiyol. *Yosunsu lifler,* birçok sinirsel yapıdan, özellikle Varol köprüsü çekirdeklerinden gelerek beyincik korteksine yönelen sinir lifleri. (Beyincik korteksinin tanecikli hücrelerinde son bulur ve bu hücreler üzerinde uyarıcı rol oynarlar, tanecikli hücreler de Purkinje hücrelerini uyarırlar.)

YOŞİDA ŞİGERU, japon siyaset adamı (Tokyo 1878 - Oiso, Tokyo yakını, 1967). Dışişleri bakan yardımcısı (1928), Londra büyükelçisi (1936-1939) oldu; savaşın uzatılmasını önlemeye çalıştığı gerekçesiyle hapsedildi (1945). Liberal parti'nin başkanı oldu, 1946'da ilk kez bir hükümet kurdu ve ülkeyi liberalleştirmeye girişti. Mayıs 1947'de sendikaların baskısıyla hükümeti düştü; ekim 1948'den aralık 1954'e kadar iktidarı yeniden ele geçirdi. Muhafazakârlarla bir koalisyon kurmayı kabul etmek zorunda kaldı ve MacArthur'un yeniden yayılımcılığı sağlayan Dodge iktisadi istikrar planına (19 aralık 1948) karşı gelmedi. Yoşida, 1949'dan başlayarak, toprak reformu uygulamasını sınırlamaya çalıştı ve ABD'nin isteği üzerine ülkesinin belirli bir oranda yeniden silahlanmasını sağladı (1950'de bir "yedek polis"in oluşturulması). Bu ödünler ve bir japon-amerikan güvenlik paktının imzalanmasıyla ABD'nin işgal rejimine son veren ve ülkesini yeniden uluslararası düzeyde egemenliğe kavuşturan San Francisco barış antlaşması'nın imzalanmasını sağladı. Ama gittikçe artan otoriteciliği 1953'te Diyet meclisi'nin feshedilmesine ve çoğunluğu kaybetmesine neden oldu. Yoşida, ertesi yıl istifa etti.

YOŞİDA YOŞİŞİGE, japon film yönetmeni (Fukui 1933). 1960'a kadar Kinoşita'nın asistanlığını yaptı ve ilk uzun metrajlı filmiyle dikkati çekti: *Rokudenaşi* (1960). Daha sonraki filmleri, onun, japon "yeni dalga"sının en özel yapımcılarından biri olduğunu kanıtladı. 1964'te kendi film yapım şirketi Gen dai Eigaşa'yı kurdu. Bazı filmleri: *Mizu de kakareta monogatari* (1965), *Rengoku Eroica* (1970), *Kokuhakutei coyu-ron* (1971), *Kaigen Rei* (1973).

YOŞİHARA CİRO, japon ressam (Osaka 1905 - Aşiya, Hyogo ili, 1972). İkinci Dünya savaşı öncesinde Japonya'da soyut sanatın öncülüğünü yapan sanatçı 30'lu yıllarda yenilikçi Kyuşitsukai grubunu, daha sonra da, 50'li yılların başında Gutai* grubunu kurdu. Bu grubun sanat anlayışı, action painting ve happening'e yakın düşen lirik bir doğallığa ve ortak bir yaratıma dayanıyordu. Yoşihara Ciro 60'lı yıllarda yalın ve eylemsel bir resme (renkli zemin üzerine beyaz çemberler) yöneldi.

YOŞİHİTO → TAİŞO TENNO.

YOŞİMURA CUNZO, japon mimar (Tokyo 1908). Tokyo Üniversitesi'ndeki öğrenimini tamamladıktan sonra, Paris'te Le Corbusier'nin yanında yetişmesini tamamladı. Japonya'da, Amerikalı Antonin Raymond ile ortaklık kurdu (1931-1942), 1943'te kendi bürosunu açtı. 1955'te gerçekleştirdiği Uluslararası Tokyo evi yeni japon mimarlığı üzerinde büyük etki yaptı. Başlıca yapıları arasında, Tokyo'da N.C.R. Building (1962), Aiçi güzel sanatlar okulu (1965) ve New York'taki Japonya evi (1971) sayılabilir.

YOŞİNOBU → TOKUGAVA YOŞİNOBU.

YOŞİTSUNE → MİNAMOTO NO YOŞİTSUNE.

YOŞİVARA, Edo'da (günümüzde Tokyo) eğlence semti. XVII. yy. başından beri yanmadanın en etkin ticaret merkezi olduğu dönemde Edo'ya akın eden fahişeleri ve şarkıcıları barındırdı. Buraya sık sık giden zengin satıcılar *(çonin)* artistlerin ve yazarların koruyuculuğunu yaptılar.

YOŞİYA (öl. İ.Ö. 609), Yahuda'nın 16. kralı (İ.Ö. 640 - İ.Ö. 609). Tesniye'nin ve Yeremya'nın kitabının da tanıklık ettiği gibi, hükümdarlığı süresince önemli bir dinsel yenilenme (622) görüldü. Yoşiya'nın Megiddo savaşı'nda ölmesi ulusal bir felaket olarak karşılandı.

YOŞKAR-OLA, Rusya Federasyonu'na bağlı Mari Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti; Kazan'ın K.-B.'sında; 242 000 nüf. (1989). Duyarlı makineler.

YOUDEN (William J.), ingiliz kökenli amerikalı istatistikçi (Townsville, Avustralya, 1900 - Washington 1971). Tarım ürünleriyle ilgili istatistiksel tahminlerde kullanılan örnekleme tekniklerini geliştirdi ve bir çifte kontrol yöntemi ortaya koyarak bunu harekât analizcisi olarak katıldığı İkinci Dünya savaşı'nda kullandı. National Bureau of Standards'da (Ulusal standartlar ofisi) [1948], aletlerin kalibrajı ve laboratuvarlar arasında deneylerin birleştirilmesi amacıyla yeni teknikler geliştirdi.

YOULOU (Fulbert), kongolu devlet adamı (Madibou, Brazzaville yakınında, 1917 - Madrid 1972). Katolik rahibi (1946), Brazzaville belediye başkanı (1956), hükümet başkanı (kasım 1958), daha sonra da Kongo Cumhurbaşkanı (kasım 1959) oldu. Kurmak istediği tek partili düzene karşı çıkan sendikaların baskısıyla 1963'te istifa etmek zorunda kaldı; tutuklandı, 1965' te hapisten kaçtı.

Ectoprocta **yosunhayvanları** *(Flustra)*

YOUNG (Edward), ingiliz şair (Upham, Hampshire, 1683 - Welwyn, Hertfordshire, 1765). Çıkarcı rahip, saray şairi (*The Last Day,* 1713; *On the Late Queen's Death and His majesty Accession,* 1714), trajediyi denedi: *Busiris* (1719), *The Revenge* (1721). Siyasal deneyiminden boş gururu eleştiren bir yergi çıkardı: *The love of Fame, The Universal Passion* (1725-1728). Saray papazı oldu, gözden düştü ve Welwyn'de yönetici oldu. Karısı, damadı ve evlilikdışı kızı Narcissa'nın ölümü onu değiştirdi. 1742'den 1745'e kadar tüm Avrupa'da *Nights* adıyla ün yapan *The Complaint or Night Thoughts on Life, Death and İmmortality*'yi yayımladı, bu yapıt hüzünlü ve dinsel havasını önromantizme kabul ettirdi.

YOUNG (Arthur), ingiliz tarım uzmanı (Londra 1741 - *ay. y.* 1820). Başarısız siyasal denemeler ve romanlar yayımladıktan sonra, tarıma yöneldi, toprağa merak sardı ve *The Farmer's Letters to the People of England*'ı (İngiltere halkına çiftçi mektupları) yayımladı (1768). Tarım alanındaki deneyleri başarısızlıkla sonuçlandıysa da, kuramsal yapıtları, dikkate değer gözlem yeteneğini ortaya koydu. Başlıca yapıtları: *A Tour through the Southern Counties of England and Wales* (İngiltere ve Wales'in güney illerinde bir gezinti) [1768], *Letters concerning the Present State of the French Nation* (Bugünkü fransız ulusuna ilişkin mektuplar) [1769], *A Tour through the North of England* (İngiltere'nin kuzeyinde bir gezinti) [1771], *Annals of Agriculture* (Tarım yıllıkları) [1784-1809]; ve ingiliz yönetim bölgelerine ilişkin monografiler.

National Portrait Gallery

Edward Young
ressamı bilinmeyen bir portreden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

YOUNG (Thomas), ingiliz hekim ve filolog (Milverton, Somerset, 1773 - Londra 1829). Yunanca, latince, fransızca, italyanca, ibranice, farsça, arapça öğrendi. Aynı zamanda botaniğe, felsefeye, son olarak da tıbba ve temel tıp bilimlerine merak sardı. Göz merceğinin çeşitli uzaklıkları net görmek için uyum sağlama niteliğini ve ışıktaki girişim olgusunu keşfetti. Eski mısırbilimi alanında çalışırken uzun elips biçimindeki ayraçların içinde bulunan sözcüklerin ses değeri taşıyan işaretlerle yazılmış olduğunu sezdi.

Young modülü, BOYUNA ESNEKLİK* MODÜLÜ'nün eşanlamlısı.

Thomas Young

YOUNG (Brigham), amerikalı dini lider (Whitingham, Vermont, 1801 - Salt Lake City 1877). Joseph Smith'in ardılı. İllinois'den Utah'a yapılan büyük mormon toplu göçünü yönetti ve Salt Lake City'yi kurdu.

YOUNG (James), iskoç kimyacı (Glasgow 1811 - Edinburgh 1883). Taşkömürü ve şistlerden damıtma yoluyla elde edilen yanıcı yağ ve katı parafin sanayisini kurdu.

YOUNG (Charles Augustus), amerikalı astrofizikçi (Hanover, New Hampshire, 1834 - *ay. y* 1908). 1869'da, Güneş'in tam bir tutulum sırasında, renkkürenin ilk tayfını elde etti ve tacın tayfında 530,3 nm dalga boyunda parlak ve yeşil bir ışın keşfetti. Önceleri bu ışının bilinmeyen bir elementten, koronyum*dan kaynaklandığı

J. P. Leloir

Lester W. Young (1959'da)

general Yousouf

G. Freund

Marguerite Yourcenar (1971'de)

sanıldı, ancak daha sonra on üç kez iyonlaşmış bir demir ışını olduğu anlaşıldı.

■ **YOUNG** (Lester Willis), **Prez** (Başkan) lakabıyla anılır, amerikalı caz tenor saksofoncusu (Woodville 1909 - New York 1959). King Oliver'la ve Walter Page'in Blue Devils'iyle çalıştı, 1934'te Fletcher Henderson'un topluluğunda Coleman Hawkins'in yerini aldı. 1936'da ilk kez Count Basie' nin orkestrasıyla plak doldurdu, o tarihte katıldığı bu orkestrada 1940'a kadar çalıştı. Tamamen yeni türden bir doğaçlamacıydı, bop devriminin habercisi oldu. JATP'in turnelerine katıldı, kulüplerde solist olarak çalıştı. Garip ve düşçül bir kişilikte olan Lester Young, klasik cazdan modern caza geçişin simgesidir. Saksofoncular (Charlie Parker'dan Stan Getz'e kadar) üzerinde son derece etkili oldu. 1944'te, Gjon Mili'in ünlü filmi *Jammin' the blues*'da rol aldı. En önemli plakları: *Lady Be Good* (1936), *One O'clock Jump* (1937), *The World Is Mad* (1940), *Blue Lester, A Ghost of a Chance* (1944), *These Foolish Things, Lester Leaps in* (1946), *Neenah* (1950), *Louise* (1956), *I Can't Get Started* (1959).

Young istikrazı, *Young planı*'nda öngörülen ve % 5,5 faizle Almanya yararına basılan ve altın koşuluna bağlanan uluslararası iktikraz bonoları, 1939'da Hitler ödemeleri durdurdu.

Young noktaları → WEIERSTRASS NOKTALARI.

Young planı, 11 şubat 1929'da Paris'te toplanan müttefikler arası bir komisyonca 7 haziran 1929'da kabul edilen plan. Bu plan Birinci Dünya savaşı sonunda Almanya'nın ödemesi gereken savaş tazminatına ilişkin Dawes planı'nın yerini aldı. Komisyon üyelerinden amerikalı uzman Owen D. *Young*'ın (1874-1962) adıyla anılan plan, ödenecek tazminat tutarını 59 yıllık taksit olarak saptadı. Böylece borç 1988'de bitecekti. Plan Almanlar'ın borcu ile Müttefikler'in borçları arasında fiili bir bağ kuruyordu. Alman yıllık taksitlerinin (37) "koşulsuz bölümü" savaş zararlarının tazminine ayrıldı ve hemen kullanılabilir kılındı. Yeni Almanya alacaklı devletlere, Reich adına yazılı olan ve yıllık taksitlerin ertelenmesi bölümünün tamamını ya da bir kısmını parayla ifade edilen tahviller (borç senetleri) verecekti. Bu tahvillerin satışından elde edilen para alacaklı devletlere uzun süreli bir dizi taksidi bekleme yerine kısa sürede para edinme olanağı sağlayacaktı. Buna karşılık borcun ertelenebilir ya da "koşullu bölüm"ü (22 yıllık taksit) müttefikler arası ödemelere ayrılmıştı. Bu işlev için bir Uluslararası Ödemeler bankası kuruldu; bankanın merkezi Basel olarak saptandı. Banka tazminat ödemelerini kolaylaştıracak ve daha geniş planda, birbirine kredi açma yoluyla uluslar arasında mali ilişkileri artıracaktı.

1931 alman mali krizi ve "Hoover moratoryumu" bütün devletlerin savaş borçlarını bir yıl ertelemekle Almanya'nın borçlarını ödeme olasılığını tümüyle yok etti. 17 mayıs 1930'da yürürlüğe giren Young planı, tıpkı Dawes planı gibi işlemedi.

Young Men's Christian Association *(YMCA)*, 1844'te, Londra'da, delikanlıları bedensel, ahlaksal ve dinsel açıdan korumak amacıyla sir George Williams tarafından kurulan protestan dernek. Paris kongresi'nde (1855) örgütlendi ve bütün dünyaya yayıldı. 7 ya da 8 milyon dolayında üyesi vardır. Kadınlara yönelik benzer bir dernek olan ve 1884'ten bu yana varlığını sürdüren *Young Women's Christian Association*'unsa (YWCA) 700 000 ya da 800 000 üyesi bulunmaktadır.

Young-Helmholtz kuramı. Fizyol. Renkli duyumları açıklamak için Th. Young tarafından önerilen ve Helmholtz tarafından geliştirilen görme kuramı. Bu kurama göre, retinanın her bir elemanına üç sinir lifi ulaşır, bunlardan biri kırmızı titreşimlerle, ikincisi mor titreşimlerle, üçüncüsü yeşil-maviye ilişkin ara titreşimlerle uyarılır. Beyaz ışık ve karmaşık renkli duyumlar üç lifin ya da herhangi ikisinin birlikte uyarılmasıyla ortaya çıkacaktır. Nüanslı algılar ise üç lif türünün değişik uyarılmasının sonucudur.

YOUNGİNA a. Üst Perm döneminde fosil diyapsit sürüngen cinsi. (Genellikle, günümüzde yaşayan kertenkelelerin atası sayılırlar. *Eosuchia* takımı.)

YOUNGSTOWN, ABD'de (Ohio) kent, Mahoning ırmağı kıyısında; 115 400 nüf. Apalaşlar'dan çıkarılan madenkömürü ve Superior gölü bölgesinden çıkarılan demir cevheri XIX. yy.'ın sonundan başlayarak kentin sanayi alanındaki gelişmesini hızlandırdı; çelik fabrikası, alüminyum metalürjisi, kâğıt, büro gereçleri, makine sanayileri, kauçuk. Üniversite. Müze.

■ **YOURCENAR** (Marguerite DE CRAYENCOUR, **Marguerite** —denir), fransız kadın edebiyatçı (Brüksel, 1903-Northeast Harbour, Maine, ABD, 1987). Baba tarafından Flandre bölgesinin fransız kesiminde yerleşmiş eski bir aileden, anne tarafından ise Belçika'ya çok sayıda edebiyatçı ve siyaset adamı vermiş Wallon bir ailenin soyundan gelen Yourcenar, çok yolculuk yaptı, ABD'ye yerleşti, ve fransız yurttaşlığından çıkmadan amerikan uyruğuna geçti. *Hadrianus'un anıları* (Mémoires d'Hadrien, 1952) adlı romanıyla üne kavuştu. *Zenon* (l'Œuvre au noir, 1968) adlı bir roman, *Doğu öyküleri* (Nouvelles orientales, 1938) adlı bir hikâye kitabı, ayrıca şiirler, denemeler (*Sous bénéfice d'inventaire*, 1978), ailesine ilişkin anı kitapları (*Souvenirs pieux*, 1973; *Archives du Nord*, 1977) ve hindu gizemciliğine olduğu kadar eski ve modern Yunanistan'ın lirizmine duyduğu ilgiyi belirten çeviriler yayımladı. Ölüm teması (*Mishima ou la Vision du vide*, 1981) ile her şeyin gelip geçiciliği teması (*Comme l'eau qui coule*, 1982; *le Temps, ce grand sculpteur*, 1984) sanatın ve yalnızlığın ayna oyunlarına temel oldu. Fransız akademisi'ne seçilen ilk kadın üyedir (1980).

YOUSKEVİTCH (İgor), amerikan vatandaşlığına geçen (1944) rus kökenli dansçı (Moskova 1912). B. Nijinska'nın topluluğunda (1934) ve Wójcikowski balesi'nde (1935) yer aldıktan sonra Ballet russe de Monte-Carlo'ya girdi (1938) ve *Gaîté parisienne*'i (1938), *Étrange Farandole*'ü (1939) ilk kez oynadı. 1946'dan 1955'e dek Ballet Theatre'da başarılı bir meslek yaşamı sürdü (*Aleko, Romeo ve Juliet, Kuğu gölü* ve *Gülün hayali*). Sonra 1956-1960 yılları arasında Ballet Nacional de Cuba, Ballet Theatre ve Ballet russe de Monte-Carlo'da konuk sanatçı oldu. 1971'de Texas Üniversitesi'nde ders vermeye başladı.

■ **YOUSOUF** (Joseph VANTİNİ ya da VANİNİ, — denir), fransız general (Elbe adası 1808 - Cannes 1866). Bir süre köle olarak Türkler'in elinde kaldı, sonra Fransa' nın hizmetine girerek tümgeneral Bourmont'a çevirmenlik yaptı (1830), daha sonra Abdülkadir'e karşı yürütülen mücadelede önemli bir rol oynadı. Yerlilerden oluşan bir süvari birliği kurarak Annaba' yı ele geçirdi (1832). Muaskar'da yararlık göstermesi (1841) üzerine albaylığa terfi ettirildi (1842). Ayrıca, Abdülkadir'in sarayının ele geçirilmesinde (1843), İsly muharebesi'nde (1844) ve Laguat saldırısında (1852) yararlıklar gösterdi. Türk süvari birliği başıbozukların komutanı olarak Kırım savaşı'na katıldı (1854). Cezayir'e dönüşünde, Büyük Kabiliye (1856-57) ve Fas (1858-59) seferlerinde ün kazandı, sonra Cezayir eyaleti komutanlığını üstlendi (1864). 1865'te, Montpellier'de 10. tümenin başına getirildi.

YOUYOU a. (bir çin lehçesinden). Denizc. Tek ya da bir çift kürekle yürütülen, ayna kıçlı tekne.

YOVL a. (ing. *yawl*, hol. *jol*, yole'den). Denizc. Grandi ve bocurum direkleriyle donatılmış iki direkli yelkenli. (Grandi direğinden oldukça kısa olan bocurum direği, teknenin arka uç kısmında yer alır.)

YO-YO a. Birbirine bir eksenle tutturulan ve bu eksene sarılmış bir tel üzerinde indirilip çıkarılan, tahta ya da başka bir maddeden yapılmış iki tekerlekten oluşan oyuncak.

YOZ sıf. **1.** Kaba, adi, bayağı: *Yoz, terbiyesiz bir adam.* **—2.** İyi niteliklerini yitirmiş, bozulmuş; soysuz, dejenere: *Yoz bir toplumda yetişen bozguncular.* **—3.** Doğada olduğu gibi kalmış olan, işlenmemiş: *Yoz toprak. Yoz bir bitki.* **—4.** Terbiye edilmemiş, vahşi: *Yoz kısrak.* **—5.** *Yörs.* Kısır.

—Ceb. E×E *üzerinde tanımlı f yoz bakışımlı ikili doğrusal biçimi*, çekirdeği sıfıra indirgenmeyen ve E nin y vektörü ne olursa olsun $f(x, y)=0$ olacak biçimde E nin sıfır olmayan bir x vektörü var olan ikili biçim. (Çekirdeğin sıfıra indirgendiği halde, bakışımlı ikili doğrusal biçime yoz değil denir; E nin her vektörüne dikgen, sıfır olmayan bir vektör yoktur.)

—Fels. *Yoz bilinç*, Nietzsche'ye göre, güçlü bir özgürlük özleyişinin şiddetle bastırıma uğramasından kaynaklanan ruhsal durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. Bir eğriden ya da bir yüzeyden söz ederken ayrışmış olmak. ‖ *Yoz ikilenik*, indirgenmiş denkleminde kimi katsayıları sıfır olan ikilenik.

—Meyvc. *Yoz ağaç*, çok dal ve yaprak verip de meyve vermeyen ağaç.

—Tarım. *Yoz toprak*, henüz işlenmemiş toprak.

—ANSİKL. Fels. *Yoz bilinç*. Nietzsche şöyle yazar: "İçe bastırılmış, itilmiş, hapsedilmiş ve dolayısıyla ancak kişinin kendi üstüne boşalabilen ya da saldırabilen içgüdü: işte bu ve yalnız bu içgüdüdür ki, başlangıç halindeki *yoz bilinç*'i oluşturur." (*Zur Genealogie der Moral* [Ahlakın soykütüğü üzerine], 2, 17.)

YOZEİ TENNO (868-949), 57. Japonya imparatoru (877-884). Hükümdarlığı döneminde, bir Fucivara, Mototsune, ilk kez bir tür saray bakanlığını belirten, *kampaku* unvanını elde etti (882). İmparatorun akıl hastalığı belirtileri gösterdiğini farkeden Mototsune 884'te kendisini tahttan indirerek yerine Koko tenno'yu geçirdi.

YOZEİ TENNO, 107. Japon imparatoru → GO-YOZEİ TENNO.

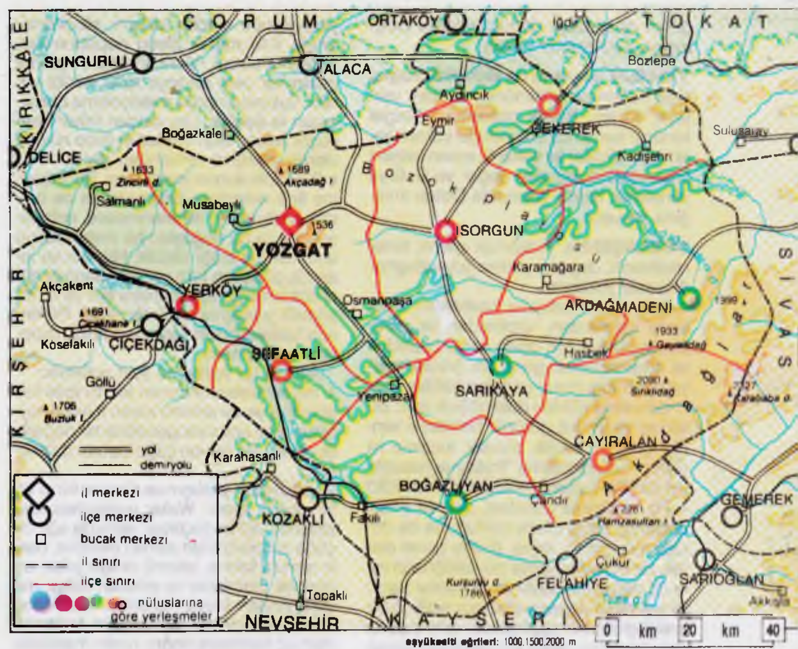
■ **YOZGAT** (66), büyük kesimi İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde yer alan, K.-D.'da küçük bir kesimi Orta Karadeniz bölümüne taşan il; 579 150 nüf. (1990); 14 123 km²; merkez ilçe dışında 13 ilçe, 6 bucak, 636 köy. Merkezi *Yozgat*; 50 335 nüf. (1990).

Yüzey şekilleri bakımından ilin başlıca özelliğini Bozok platosu adı verilen geniş ve yüksek aşınım düzlükleri oluşturur. Ortalama 1 100-1 200 m yükseltideki bu plato Delice ırmağı ve kollarıyla K.-D.'daki Çekerek ırmağı tarafından yarılmıştır. Platonun K. kesimi üzerinde yer yer birkaç yüz metre daha yüksek bazı tepeler yer alır (Zincirli dağı 1 633 m, Akçadağ 1 689 m, Çıngırdaklı tepe 1 536 m). İlin G.-D. kesiminde ise yüksek düzlükleri Kızılırmak vadisinden ayıran Akdağlar (2 327 m) kütlesi G.-B.'dan K.-D.'ya doğru uzanır.

Jeolojik bakımdan ilin büyük bir kesiminde temeli, başkalaşmış billurlu kayaçlarla geniş granitik sokulumlardan meydana gelen ve yer yer ofiolitlerle kesilen bir kütle oluşturur. Bazı araştırmacıların cambriaöncesi, bazılarının mezozoyik olarak yaşlandırdıkları Kırşehir ya da Kızılırmak masifinin K.-D. uzantısı olan bu temeli geniş alanlarda oligosen ve miosen yaşlı tuzlu ve jipsli seri ile volkanik ara tabakalı neojen çökelleri örter. Denizsel etkilerden uzak olan Yozgat ilinde İç Anadolu'nun K. ve K.-D. kesimlerini karakterize eden şid-

detli karasal bir iklim hüküm sürer. Kışlar karlı, uzun ve soğuktur (ocak ort. sıcaklığı Yozgat −1,8 °C; Akdağmadeni −0,8 °C); ama kışın sıcaklık −20 °C'ın altına da düşebilir (ölçülen en düşük sıcaklık Akdağmadeni −24 °C; Yozgat −23,7 °C). Yazlar kısadır ve sıcaklık pek fazla yükselmez (Yozgat'ta ağustos ort. 19,5 °C). G.-D.'daki daha yağışlı yüksek dağlık kesim bir yana bırakılırsa, yıllık yağış tutarı bulunulan yere göre 300-600 mm arasında değişir (Yozgat 525, Akdağmadeni 500, Sorgun 419, Yerköy 285 mm). En yağışlı mevsim kış ve ilkbahardır. İl topraklarının bitki örtüsü de bu iklim şartlarını yansıtır. En geniş yeri doğal ya da antropojen bozkırlar kaplar. Platonun daha yüksek kesimleri ile dağlık alanlarda K.'de meşe, G.-D.'da ise düşük kış sıcaklıklarına uymuş sarıçam ormanları görülür. İl topraklarının en büyük kesimi sularını Delice ırmağı ve kolları ile Kızılırmak'a, K.-D.'daki küçük bir kesimi ise Çekerek ırmağı ile Yeşilırmak'a gönderir. Her iki akarsu da ilkbaharda yağışlar ve eriyen kar suları ile taşan, yazın kuruyacak kadar cılızlaşan düzensiz bir sel rejimi gösterir.

1990 sayımı sonuçlarına göre km²'de ancak 41 kişiyi bulan nüfus yoğunluğu ile Yozgat ili Türkiye ortalamasının çok altında nüfuslanmıştır. Nüfus artış hızı da Türkiye ortalamasından çok daha düşüktür (1985-1990 döneminde ‰ 13 dolayında). Bu durum özellikle kırsal yerleşmelerden büyük kentlere eskiden beri yönelen iç göçlerin bir sonucudur. Kentleşme oranı da düşüktür; nüfusun ancak % 35,9 kadarı kent sayılabilecek yerleşmelerde yaşar. Ama bunların en büyüğü olan Yozgat bile nüfus bakımından küçük bir şehir sayılır. İlçe merkezleri ise nüfusları 5 000-30 000 arasında değişen küçük kasabalardır. Düzlüklerin geniş yer kapladığı Yozgat'ta tarıma ayrılan topraklar il yüzölçümünün % 36'sına yakın ve birçok ile göre oldukça yüksek sayılacak bir orana erişir. Tarlaların en büyük kesimi (% 84) tahıla ayrılmıştır. Bunların başında ekili toprakların 2/3 kadarını kaplayan buğday gelir. Yozgat yılda 600 000 tonu aşan ürünü ile Türkiye'nin en önemli buğday üretim alanlarından biridir. Diğer tarım ürünleri arasında başlıcaları şekerpancarı, baklagiller (özellikle mercimek ve nohut) ve bazı yumrulu bitkilerdir (soğan, patates). Hayvancılık ve hayvan ürünleri ilin geleneksel gelir kaynaklarından biridir. Yozgat özellikle koyun (800 000 başa yakın) ve sığır sayısının çokluğuyla dikkati çeker. İlin başlıca yeraltı kaynakları Akdağ çevresindeki çinko-kurşun cevheri ile demir (Sarıkaya), krom, manganez, fluorit cevherleri ve Sorgun linyit yataklarıdır. Sanayi gelişmemiştir; ilin Türkiye imalat sanayindeki payı ancak ‰ 1 dolayındadır. Bunun başlıca nedenlerinden biri il topraklarının yüzyıllar boyunca Türkiye'nin ulaşım bakımından en geri kalmış, en sapa bölgelerinden biri olmasıdır. Bu durum ancak 50'li yıllardan sonra bir ölçüde değişmiştir. Yozgat'ın turizm potansiyeli bakımından başlıca özelliklerinden biri, il sınırları içinde (Alişar) ya da yakınlarında (Boğazköy, Alacahöyük) hitit yerleşmelerine ait çok önemli kalıntıların bulunmasıdır.

YOZGAT, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde kent; aynı addaki ilin merkezi; 50 335 nüf. (1990). Ankara'dan karayolu ile 217 km uzakta.

Bozok yaylasının yüksek bir kesiminde, Yerköy'de Delice ırmağına kavuşan Yozgat suyu'nun kaynak kesimindeki geniş vadisi içinde ve yamaçlarında kurulmuş olan kentin Ankara-Sıvas karayolu üzerinde önemli bir konumu vardır. Demiryolu bağlantısını 42 km G.-B.'daki Yerköy istasyonu sağlar. Kentin K.'inde ve G.'inde güzel korusu ile ünlü Çamlıktepe (1 683 m) ve Nohuttepe adı verilen üzeri düzleşmiş iki sırt yükselir. Eskiden bir ara antik *Tavium* kentinin yerinde olduğu sanılan Yozgat aslında XVIII. yy.'da Bozok aşireti adı altında bir birlik oluşturan türkmen boylarının önderi Çapanoğulları tarafından kurulmuş nispeten yeni bir kenttir. En parlak dönemini Çapanoğulları'nın yönetimi sırasında yaşayan ve bu arada birçok yapılarla donatılan Yozgat'ın nüfusu bazı kaynaklara göre XIX. yy. ortalarında 20 bin dolayındaydı. Ulaşılması güç, sapa bir yörede bulunan kentin nüfusu aynı yüzyıl sonlarında azalarak 15 bine, 1927 yılında ise 11 bine inmişti. Cumhuriyet döneminde de uzun süre duraklayan kent nüfusu ancak 1950'li yıllardan başlayarak, yavaş da olsa artmaya başladı ve 1955'te 14 783'e, 1960'ta 18 305'e, 1970'te 27 788'e ulaştı; 1990'da 50 000'i aştı.

• TARİH. Bozok yöresinin çok eski çağlardan (hitit) beri sürekli bir yerleşim olmasına karşın bugün il merkezi olan Yozgat, XVIII. yy. başlarında Teke Türkmenleri'nin bir kolu olan Çapanoğulları tarafından bir köy olarak kuruldu ve Bozok sancağının Kızılkoca nahiyesine bağlandı. Çapanoğlu aşiretinin reisi Çopur Ömer Ağa'nın oğlu Ahmet Paşa, daha sonra burasını bayındırıp geliştirerek kentleşmesini sağladı. Onun oğlu Süleyman Bey döneminde (1772-1813) eşkıya ve aşiret yolsuzlukları önlendi. Süleyman Bey'in ölümünü (1813) fırsat bilen Mahmut II, Çapanoğulları'nın Bozok'taki egemenliğine son verdiği gibi, sancağı da önce muhassıllık olarak Kayseri mutasarrıflığına, sonra da yine sancak konumunda Sıvas eyaletine bağladı. Mehmet Ali Paşa ayaklanması sırasında (1832-1841) mısır ordusunca işgal edilen Yozgat, İbrahim Paşa'nın atadığı bir mütesselim tarafından yönetildi. Londra antlaşması'yla yeniden osmanlı egemenliğine geçen kent, bu kez de Bozok sancağının merkezi olarak Ankara vilayetine bağlandı. Kurtuluş* savaşı sırasında kent ve yöresinde Kuvayı* milliye hareketine karşı başlayan Çapanoğlu ayaklanması, Çerkez Ethem kuvvetlerince hemen bastırıldı (1920). Cumhuriyet'ten sonra TBMM kararıyla adı Yozgat'a dönüştürülen ilin merkezi oldu (1927). Ayrıca, Alişar höyüğünde kazılara başlandı. Yozgat Termo-elektrik santralı hizmete girdi (1937). Merkezi Doğankent olan deprem, şehirde can ve mal kaybına yol açtı (1939). [→ Kayn.]

• MİMARLIK. Yozgat kentindeki osmanlı yapıları Çapanoğulları dönemindendir. Mustafa Bey'in yaptırdığı (1779), kardeşi Süleyman Bey'in kimi bölümler eklettiği (1794) Ulu cami (Çapanoğlu camisi), tek kubbeli ana mekân ile üç kubbeli son cemaat yerinden oluşur. Bu yapıyı süsleyen ve döneminin önemli örnekleri arasında yer alan duvar resimlerinin çoğu günümüzde yok olmuştur. Cevahiraliefendi camisi'nin (1788) zengin bezemeleri de badana ile sıvanmıştır. Son cemaat yerinin üst katındaki kadınlar mahfili, barok üslupta, yaldızlı kalem işleriyle süslüdür. 1800'de yaptırılan Çavuşoğlu camisi'nde de ana mekânın önünde iki katlı son cemaat yeri vardır. Son dönem osmanlı ahşap camilerinin ilginç örneklerinden biri olan bu caminin en önemli özellikleri ahşap bezemeleri ve cami, çeşme, ordugâh, doğa içinde evler gibi yapı motiflerinin işlendiği duvar resimleridir. (→ Kayn.)

Yozgat ayaklanmaları, Kurtuluş savaşı sırasında Yozgat ve çevresinde çıkan gerici ayaklanmalar.

• *Birinci yozgat ayaklanması* (15 mayıs - 27 temmuz 1920), Yozgat'ın nüfuzlu ailelerinden Çapanoğulları'nın kışkırtması sonucunda çıktı. Kuvayı milliye'ye karşı bir tutum alan Çapanoğulları, padişah adına ayaklandılar ve Yozgat'ın denetimini ele geçirdiler. Yunanlılar'ın genel bir saldırıya hazırlandığı günlerde, Ankara hükümetini zor durumda bırakan ayaklanma, Çerkez Ethem kuvvetleri tarafından bastırıldı.

• *İkinci Yozgat ayaklanması* (5 eylül - 30 aralık 1920). Deli Hacı, Hasan, Küçükağa adlı elebaşıların yönettiği ayaklanma, kısa sürede Devecidağ bölgesine yayıldı. Ayaklanma, milli kuvvetler tarafından bastırıldı.

Yozgat müzesi, Yozgat kentinde, tarihi Nizamoğlu konağı'nda açılan müze; 1977'de başlayan çalışmaların bitiminden sonra 1985'te ziyarete açıldı. Burada daha çok yöreye özgü etnografik yapıtlar sergilenmektedir. Kentteki Kanlıoğlu kona-

YOZGAT

Yozgat genel görünüm

ğı'nın da müzeye dönüştürülmesi çalışmaları sürmektedir (1989).

YOZGAT suyu ya da **BOZOK suyu,** Orta Kızılırmak bölümünde akarsu, yaklaşık 40 km. Bozok platosunun Yozgat kentinin kurulmuş bulunduğu yüksek kesiminde ofiolitler ile volkanik eosen fasiyesi arasındaki dokanakta doğar ve G.-B.'ya yönelerek Yerköy yakınında Delice ırmağına kavuşur.

YOZLAŞMA a. Yozlaşmak eylemi; temel niteliklerini, değerini yitirme; soysuzlaşma: *Ahlaksal yozlaşma.*

—Bitki patol. *Yozlaşma hastalıkları,* bitkilerde virüslerden, viroitlerden ve mikoplazmalardan ileri gelen çeşitli bozukluk ve düzensizliklerin genel adı. (Virüslü hastalıkların tohumsuz çoğalan bitkiler üzerindeki etkisi dölden döle gittikçe artar. Bu etki az ya da çok görünür belirtilerle kendini gösterir: cılızlık, cücelik, incelme ve gittikçe verimsizleşme. Yozlaşma hastalıkları özellikle patates ve asmada önemlidir.)

—Fiz. *Yozlaşma derecesi,* aynı öz enerji değerine sahip düzey çokluğu ya da durağan durumlar sayısı. (Daha genel olarak, bir fiziksel kuvantal büyüklüğünün aynı öz değerine, çeşitli öz durumlar karşılık geliyorsa yozlaşmadan söz edilir.) || *Bir enerji düzeyinin yozlaşması,* aynı sistemdeki (elektron, atom vb.) durağan birçok durumun öz enerji değerlerinin çakışması.

—Nörol. *Yozlaşma hastalıkları,* ortak bir işlevleri olan bir ya da birkaç nöron bütününü (örn. piramidal sistem, arka kök -kordon sistemi, Purkinje hücreleri) etkileyen ilerleyici bir nöron yozlaşması sonucunda gelişen ve çoğunlukla kalıtsal olan hastalıkların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. Bir hücrenin (hücre içi organitler ve sitoplazma, nadiren de çekirdek düzeyinde) ya da bir dokunun, normal öz işlevlerini yitirecek, hatta kendisi ortadan kalkacak derecede kötüleşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || KANSERLEŞME'nin eşanlamlısı. || *Karaciğer-mercek yozlaşması,* WILSON HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

—Psik. → DEJENERELEŞME.

—ANSİKL. Nörol. Yozlaşma hastalıkları, günümüzde bilinen tüm nedenlerin dışında ortaya çıkar ve beyin kabuğunu (yaşlılığa bağlı bunama, Alzheimer hastalığı, Pick hastalığı), beyin tabanındaki gri çekirdekleri (Parkinson hastalığı, Huntington koresi), beyincik sistemini (beyincik-oliva atrofisi, oliva-pons-beyincik atrofisi), omuriliği (amiyotrofik dışyan skleroz, Friedreich hastalığı, Charcot-Marie hastalığı), çevresel sinir sistemini (Déjerine ve Sottas hastalığı, Thévenard hastalığı) etkileyebilir.

—Patol. • *Hücre yozlaşması.* Yozlaşma esasında tersinebilen, yani düzelebilen yarı ölümcül bir olgudur. Yozlaşan hücre normal hacmini koruyabileceği gibi, büyüyebilir ya da küçülebilir de. Örneğin, *Zenker mumsu yozlaşması,* uzun süreli ateşli hastalıklar sırasında, çizgili kas liflerinin eozinofil türdeş kütleler haline dönüşmesidir. Bunlarda kas lifleri kaybolmuştur; Waller yozlaşması ise, hücre merkezinden ayrılmış bir sinir lifinin değişimidir.

Hücre yozlaşmalarının görünümleri çeşitlidir: bulanık şişme (mitokondrilerin şişmesi, endoplazma retikulumunun genişlemesi), tanecikli yozlaşma (atrositoz), kofullu yozlaşma (endoplazma retikulumunun sarnıçlarının genişlemesi, mitokondrilerin şişmesi, değişik içerikli yabancı cisimcikler), sulu yozlaşma (yüzey değişiklikleri, endoplazma retikulumunun genişlemesi, artrositoz, mitokondrilerin şişmesi, sitoplazma içinde çeşitli içerikli yabancı cisimcikler), asidofil yozlaşma (mitokondrilerin şişmesi, sayılarının artması, endoplazma retikulumunun büzülmesi, sitoplazma proteinlerinin parçalanması), yağlı yozlaşma (zarların parçalanmasıyla yağ damlacıklarının ortaya çıkması, plazma ve mitokondri içi yağ birikintileri, yalancı miyelin biçimlenmeleri), glikojenli yozlaşma (glikojen tanecikleri ile sitoplazma proteinlerinde parçalanma), hiyalin yozlaşma (endoplazma retikulumunun büzüşmesi, pürtüklenmesi ve zarların dış yüzeylerinde madde birikimi, sitoplazma içinde 8-10 mm'lik liflerin depolanması). Yozlaşma süreci, hücrenin nerden gelirse gelsin her çeşit saldırıya karşı verdiği yanıttır. Saldırıların çoğu metabolizma bozuklukları ile ilişkilidir. Öte yandan ihtiyarlayan hücre nekroz olup ölmezden önce normal olarak yozlaşma evresinden geçer.

• *Sinir dokusunun yozlaşması.* Bu yozlaşma fizik saldırılara (travmalar ya da cerrahi kesilmeler), zehirlenmelere, enfeksiyonlara ya da doğuştan bir metabolizma anomalisine bağlı olabilir. Hayvan ve insanda gözlenen bazı yozlaşmaların nedeni açıklanamamıştır, bunlara ilkel ya da idyopatik yozlaşma denir (örneğin, Parkinson hastalığındaki kara madde içi nöronların yozlaşması).

Ayrı iki tip yozlaşma ayırt edilebilir:
1. *miyelinsizleşme* denen birinci tipte her sinir lifini ya da aksonu saran miyelin kaybolur, ama aksonda genellikle bir değişiklik olmaz. Bu lezyon çoğu zaman düzelebilir;
2. *aksonların yozlaşması* denen, ikinci tip iki çeşide ayrılır: Waller yozlaşmasında, aksonlar bütün geçtikleri yerlerde ağır ölçüde zedelendikleri zaman (kesilme, baskı altında kalma, iskemi) ortaya çıkar; uç kısımlar parçalanır ve ortadan kalkar, miyelin ondan sonra kaybolur; aksonların *yavaş yozlaşması,* ilk ortadan kalkacak olan uç kısımlara doğru besin maddelerinin taşınma bozukluklarından ileri gelir, sinir lifi çevreden merkeze doğru yozlaşır. Bu olaya Anglosaksonlar *dyingback* (geriye doğru ölüm) derler.

Sinir lifi yozlaşırsa, lifin boyu da yetersizse hücrenin gövdesi de yozlaşabilir: buna *gerilek yozlaşma* denir. Bunda kromatinin erimesiyle beraber hücre gövdesi şişmeye başlar ve nöronun yok olmasıyla sonuçlanabilir.

Bazen bir nöronun yitimi onun sinir verdiği başka nöronların da zarar görmesine neden olur: buna da *transsinaptik yozlaşma* denir.

enfeksiyonlu **yozlaşma** bulunan asma yapraklarında lekeler

YOZLAŞMAK gçz. f. Maddi ya da manevi iyi niteliklerini, değerlerini yitirmek; soysuzlaşmak, dejenere olmak: *Yozlaşan bir toplum.*

—Fiz. *Yozlaşmış düzey,* bir atom, molekül ya da çekirdek sisteminin yozlaşma gösteren enerji düzeyi. || *Yozlaşmış madde,* ısıl çalkalanmadan kaynaklanan alışılagelmiş basıncı, Pauli dışlama ilkesinin elektronlar üzerindeki etkisinden kaynaklanan kuvantal kökenli basınç karşısında göz ardı edilebilen çok yüksek yoğunluklu madde. (Yozlaşmış maddenin termodinamik özellikleri, klasik termodinamikle tahmin edilen özelliklerden çok farklıdır. Beyaz cüce yıldızlar ile nötron yıldızlarının çok yoğuşuk yıldızı maddesi, temel olarak serbest elektronlu yozlaşmış bir gaz [beyaz cüceler] ile serbest nötronlu yozlaşmış bir gazdan [nötron yıldızları] oluşur.)

—Patol. Bir hastalıktan söz ederken, iyicilken ağırlaşmak; bir urdan söz ederken, iyicilken kanserleşmek.

◆ **yozlaştırmak** ettirg. f. Yozlaşmasına yol açmak; soysuzlaştırmak, dejenere etmek: *İnsanı yozlaştıran, bozuk bir toplum düzeni.*

YOZLAŞTIRMAK → YOZLAŞMAK.

YOZLUK a. Yoz olma durumu; yoz olanın niteliği.

YÖK → YÜKSEKÖĞRETİM KURULU.

YÖN a. **1.** Bir şeyin belli noktalara, özellikle anayönlere bakan yanlarından, yüzlerinden her biri: *Evin bu yönü sabah güneş alıyor. Bir dağın kuzey yönü, güney yönü.* **—2.** Bir kimsenin, bir şeyin baktığı yan, taraf: *Beni tanımamazlıktan gelip başını başka yöne çevirdi. Bir nesneyi her yöne döndürmek.* **—3.** Bir devinimin, devinim halindeki bir cismin, özellikle trafiğe açık bir yolda taşıtların izlediği çizgi; doğrultu: *Attığı top kale direğine çarpıp yön değiştirdi. Tek yönlü yol. Karşı yönden gelen arabayla çarpıştık.* **—4.** Bir kimsenin, bir şeyin bir yere giderken ya da bir yerden gelirken izlediği yol: *Siz hangi yöne gidiyorsunuz? Ankara yönünden gelen otobüs. Kaybolan çocuğu bulmak için her yöne dağıldılar.* **—5.** Bir etkinlikte, bir eylemde vb. takınılan tutum, izlenen çizgi: *Dış siyasette belirlenen yön. İkide bir yön değiştirmek. Araştırmalarda izlenen yön çok olumluydu. Söyleşi birçok yönde gelişti.* **—6.** Oluş biçimi, özellik, görünüm, ilgi alanı, açı, yan: *Her yönden kusursuz bir insan. İşin gizli yönü. Çok değişik yönleri olan bir insan.* **—7.** *(Bir şeye) yön vermek,* yeni bir düzen, yeni bir biçim ya da doğrultu kazandırmak: *Gazetenin başına geçmiş, ona eskisinden farklı bir yön vermişti.* || *Yönden,* bakımdan, açıdan: *Soruna bu yönden bakılırsa sonuç değişir.*

—Denizbil. *Yön değişimli akıntı,* yörüngesi değişmeyen, ama dönem dönem tersine akan (bazı gelgit akıntıları gibi) akıntı.

—Dy. *Yön göstergesi,* üzerinde yön sayısı kadar ok ya da beyaz ışık bulunan ve soldan başlayarak sayıldığında makiniste yön bildirisini veren işaret.

—Geom. Yönlü* yay kavramına bağlı kavram. (Bir yön ya doğru [ya da pozitif], ya ters [ya da negatif] olabilir. Bir uzay eğrisi halinde → HELİS.) || *Yönü aynı olan* (aynı biçimde *zıt yönlü*) *(A,B) ve (C,D) çiftnoktaları,* sırayla (AB) ve (CD) taşıyıcıları koşut olan çiftnoktalar, öyleki ABCD bir dışbükey (aynı biçimde çapraz) bir dörtgen oluşturur. (Bu durumda $k \in \mathbb{R}^{+*}$ [aynı biçimde $k \in \mathbb{R}^{-*}$] olmak üzere $\overrightarrow{AB} = k \cdot \overrightarrow{DC}$ dir.) || *Trigonometrik yön,* saat ibrelerinin "dönme" yönüne ters olan yön.

—Gökbil. ve Topogr. *Yön bozmak,* nişan aygıtının doğrultusunu bozmak.

—Kâğıtç. *Enine yön,* kâğıt düzleminde makine yönüne dik olan yön. (Bir yaprağın fiziksel özellikleri göz önüne alınan yöne göre değişiklik gösterir. Bu aykırılık, liflerin yönlenmesine ve kurutma işlemi sırasında yaprağa uygulanan çekmenin şiddetine bağlıdır.) || *Makine yönü,* kâğıt ya da kartonun, kâğıt veya karton yaprağının makine üzerindeki akış yönüyle aynı olan yönü.

—Manyet. *Bir aygıta yön vermek,* bir aygıtı önceden bilinen yer yükselimine göre ve mıknatıslanmış bir iğne yardımıyla yönlendirmek.

—Metalürj. *Tercihli yön,* bir metaldeki farklı tanelerin özel bir doğrultuda kristalografik ortak yönlenmesi.

—Nöropsikol. *Mekânsal yön yitimi,* beyin korteksi lezyonları nedeniyle soyut mekân ilişkilerini bilme ve kullanma yeteneğinin (topografik kavramların yitimi) ya da bilinen yerlerde yönünü belirleme yeteneğinin (topografik bellek yitimi) kaybolması. || *Zaman-mekânsal* ya da *mekân-zamansal yön yitimi,* bunamaların ve Korsakov* sendromunun özelliğini oluşturan ve kişinin zaman ve mekân içinde yerini belirleyememesi biçiminde kendini gösteren yönyitimi. || *Zamansal yön yitimi,* zaman içinde yön belirleme yeteneğinin kaybolması.

Yön, İstanbul'da yayımlanan haftalık siyasi dergi (aralık 1961 - haziran 1967). Derginin ilk sayısındaki "Aydınların ortak bildirisi"nde, Türkiye'nin modern dünyada ayakta kalabilmesi için toplumsal ve ekonomik kalkınmayı süratle başarması gereği vurgulanıyordu. Derginin, yöneticisi ve başyazarı Doğan Avcıoğlu'da ifadesini bulan ve daha sonra bir siyasi harekete dönüşen (yön hareketi ve Sosyalist kültür derneği) temel yaklaşımı, işçi sınıfının yeterince güçlü olmadığı Türkiye'de halktan yana dönüşümlerin, aydınların öncülüğünde sol-kemalist bir yönetimle gerçekleşebileceği biçimindeydi. Radikal bir toprak reformu, iktisadi ve siyasi alanlarda tam bağımsızlık, devlet güdümünde hızlı bir sanayileşme görüşlerini savunan dergi, bu doğrultuda milli petrol, boraks ve öteki yeraltı kaynaklarının millileştirilmesi kampanyalarından sonra yabancı sermayeye ve NATO'ya karşı kampanyalar açtı. Bir siyasi kavga dergisi olmasının yanı sıra, çeşitli sol görüşlerin dile getirildiği bir forum niteliğini de taşıyan ve edebiyata oldukça geniş yer veren Yön'e yazanlar arasında Cemal Reşit Eyüboğlu, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Sadun Aren, Nimet Arzık, Şev-

ket Süreyya Aydemir, Çetin Altan, Aziz Nesin, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Mihri Belli, Attila İlhan, Selahattin Hilav, Muzaffer Erdost gibi sol aydınlar bulunuyordu.

YÖNDEŞ sıf. Yönü aynı olan, aynı yöne bakan iki ya da daha çok şey için kullanılır.
—Geom. *Yöndeş açılar,* {Ax, Ay} ve {Bx, Bz} yarıdoğru çiftleri, öyleki A, [B, *x*) e ya da B, [A, *x*) e ait olur ve [A *y*) ile [B *z*), sınırı (AB) olan aynı bir yarıdüzlemde bulunurlar. [[A, *y*) ve [B, *z*) yarıdoğrularının taşıyıcıları koşutsa, her iki yöndeş "açılar"ın ölçüleri aynıdır.]

YÖNELDİRİM a. Yöneltme; bir kimseye yapacağı işle, tutacağı yöntemle ilgili bilgi verme.

YÖNELİK sıf. *Bir kimseye, bir şeye yönelik,* onlara yönelmiş ya da yöneltilmiş olan: *Bir kimseye yönelik saldırılar. Geleceğe yönelik tasarılar.*

YÖNELİM a. **1.** Yönelme durumu. **—2.** Kendi durumunu, konumunu başka yerlere göre belirleme. **—3.** Bireyin karşılaştığı karmaşık, sorunlu durumlarda yönünü, tutumunu belirlemesi: *Hükümetin uluslararası siyasetteki yönelimi.*
—Biyol. Tekyanlı çeşitli fiziksel uyarılara (ışık, yerçekimi) ya da kimyasal uyarılara (nem, bazı iyonların bulunması vb.) yanıt olarak bitkisel organlarda görülen büyüme doğrultusu. (Eşanl. TROPİZM.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Etol. Fiziksel ya da kimyasal nitelikte bir dış uyartının yarattığı yönelme tepkisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fels. Eylemin erişmeyi amaçladığı hedef. (Kant'a göre, eylemlerimizin ahlaki değerini oluşturan şey, edimin sonucu değil, yönelimidir.) || Husserl'e göre, bilincin, imgelem, algı, bellek vb.'ye bir anlam vermesini sağlayan özel tavrı.
—Graf. Özellikle noktasal gerçekleştirmede, diferansiyel bağıntıları etkili bir biçimde çizmeye olanak veren görsel değişken.
—Spor. *Yönelim yarışı,* yaya yapılan ve amacı, genellikle 2-16 km uzunluğundaki (kuşuçuşu olarak) ve işaret noktalarıyla (menzil ya da işaret ışıkları) belirlenmiş bir güzergâhı, ayrıntılı bir harita ve bazen bir pusula yardımıyla en hızlı şekilde tamamlamak olan yarış. (Özellikle geçen yüzyılın sonunda ortaya çıktığı İskandinavya'da, sonra da Orta Avrupa'da gelişen yönelim yarışı, altmış kadar ülkede yapılmaktadır ve bugün bir olimpiyat sporudur.)
—Uz. havc. Bir uzay aracının eksenlerinin bir referans üçdüzlemlisine göre doğrultusu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Biyol. *Işığayönelim* (fototropizm), tekyanlı aydınlanma durumunda kara bitkilerinin saplarında görülür ve sapın ucunun ışık kaynağına yönlenmesiyle bir "büyüme eğrisi" biçiminde kendini gösterir. *Yereyönelim* (jeotropizm) bitki saplarının yerçekimine (ya da deneysel olarak uygulanan aynı türden kuvvetlere) tepkisidir. Tamamen deneysel bir *galvanotropizm* de gözlemlenmiştir. *Suyayönelim* (hidrotropizm) ve *nemeyönelim* (suyun, nemin aranması) hemen bütün köklere özgüdür. Bazı iyonlardan (Cu) kaçan ya da, tersine bazıları (K) tarafından çekilen köklerde kemotropizm görülür. Çiçektozu borusunun büyümesi tepecik tarafından salgılanan çözünür maddelerin yayılmasıyla yönlendirilir. Genel olarak köklerin ve sarmaşık bitki saplarının katı cisimlerin çevresine dolanma tepkisine *haptotropizm* ya da *tigmotropizm* denir.
—Etol. Davranış mekanizması olarak yönelme kavramı J. Loeb tarafından bitkiler için öne sürüldü (1890), sonra hayvanlara da yaygınlaştırıldı ve sonunda hayvansal davranışları açıklamak için tamamen mekanist bir kuram yaratıldı. H. S. Jennings (1906) ve G. Viaud bu kuramı eleştirerek değiştirdiler. Viaud'ya göre iki türlü yönelim vardı: "gerçek" yönelim ve yalancı yönelim. Gerçek yönelimler dış etmenlerce yaratılan, yöneltilen ve sürdürülen yanıt ivmeleri biçiminde belirir (bunlar en yüksek uyarı yasasına uyan ve uyumsal olmayan tepkilerdir); yalancı yönelimler (bunlara pati de denir) bireye uyarıcı etmenler karşısında rahatlık sağlayan tepkilerdir; bundan dolayı uyumsal niteliklidirler.
Yönelim kavramı genellikle yer değiştirmeli yönelme tipindeki bütün tepkiler için kullanılır.
—Uz. havc. Bir uzay aracının atmosfer dışındaki hareketi birbirinden tamamen bağımsız iki harekete ayrılır. Birincisi, aracın ağırlık merkezinin gök mekaniği yasalarıyla belirlenen bir yörünge boyunca yer değiştirmesi; ikincisi ise, aracın kendi ağırlık merkezi çevresindeki kinetik momentin korunumu yasasına uygun olan harekettir. Bu ikinci tip hareket aracın yönelimini etkiler. Hiçbir düzeltici etki yoksa, araç, ağırlık merkezinden geçen bir eksenin çevresinde açısal sabit bir hızla döner. Başka bir deyişle, araç sürekli olarak kendi çevresinde takla atar. Yer'in ilk yapay uyduları (özellikle Sputnik, Vanguard, Explorer) bu durumdaydılar, ancak bu tip yönelim değişimi aracın yüklendiği karmaşık görevlerle (Yer'i ya da yıldızları gözlemleme, bir uzay buluşmasını gerçekleştirme, iniş manevraları, bir telekomünikasyon uydusunu yönlendirme) bağdaşmaz. Bu nedenle, çeşitli yönelim kararlılaştırma* yöntemlerine başvurmak gerekir.

YÖNELİŞ a. Yönelmek eylemi ya da biçimi.

YÖNELME a. Yönelmek eylemi.
—Balıkç. Elektrikle balık avında, elektrik akımının verilişine bağlı olarak balığın belli bir yöne gitmesi.
—Dilbil. Genel olarak ikincil nesne tümleci işlevini belirten, latince, yunanca vb. dillerde kullanılan durum. || Türk ve fin-ugur dillerinde bir yere doğru hareketi anlatan durum. || *Yönelme durumu,* (türkçede ve fin-ugur dillerinde kullanılır) adın belirttiği kavrama dönüşü ya da yönelişi belirten durum. (Eşanl. DATİF, DATİVUS, -E hali.) || Genel olarak ikincil nesne tümleci işlevini belirten latince, yunanca vb. dillerde kullanılan durum.
—Etol. *Yönelme tepkisi,* dış ortamdaki (biyotik ya da abiyotik) bazı uyarıcı etmenlerin etkisiyle yaratılan ve statik ya da dinamik bir yönelme tepkisi biçiminde ortaya çıkan hareketlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. *Yönelme refleksi* ya da *tepkisi* (ya da *yönelme-araştırma refleksi*), Pavlov'un, doğrudan doğruya bilgi toplamaya yönelik davranışlara verdiği ad.
—ANSİKL. Dilbil. Yönelme durumu, ad ya da ad işlevinde kullanılan bir sözcüğe ünlü uyumlarına bağlı olarak -a, -e eki getirilerek oluşturulur. Bu eke, yönelme (durumu) eki denir. Yönelme durumundaki sözcük (yönelmeli tümleç), bir fiille bağlandığında eylemin neye (GÜZELE *tutkunum*), nereye (YÜZÜME *bakıyordu*) yöneldiğini bildirir; andırış (*Burası* BİR MASAL KENTİNE *benziyor*); amaç ya da nedenlilik (*Tatilde* AVLANMAYA *gideceğiz*); değer (İŞ UCUZA mal oldu), *bitiş* (Samsun'dan ERZURUM'a *vardı*) ilgisi kurar; eylemin sürüp gittiğini anlatır (*İstanbul'dan* ANKARA' *ya dönüyordu*); nicelik (BEŞ YILA *mahkûm oldu*) ilgisi kurar.
Yönelmeli tümleçler yüklemi tümledikleri gibi sıfatları da tümlerler (YURDUNA *bağlı bir insan*). Yönelme durumundaki sözcükler kimi ilgeçler ya da ilgeç işlevindeki kimi sözcüklerle belirteç olarak kullanılan öbekler (AKŞAMA *değin bekledik*) oluştururlar. (→ İLGEÇ.)
—ANSİKL. Etol. *Yönelme tepkileri.* Mekânda yönelme. Bir ya da birçok (fiziksel ya da kimyasal) abiyotik dış etmenden ileri gelir. Bu tip yönelme, çoğu zaman kesin bir uyartı-yanıt ilişkisine dayanır ve tropizm ya da taksi biçiminde açığa vurulur. Işığa, yerçekimine, neme, ısıya vb. yönelme tepkileri bu kategoriye girer.
• *Duruştaki denge hali.* Bazı etoloji uzmanlarına göre, hareket tepkisinin yokluğu, bireyin iç ortamının, dış ortamındaki etmenlerin anlık değerleriyle dengede bulunması anlamına gelir. Mekânda kararlılık, memelilerin içkulağındaki yarıçembersel kanallar gibi denge organlarınca denetlenir. Bireyin çevredeki şekilli bir öğeye (herhangi bir nesne, bir hemcins ya da başka türden bir hayvan olabilir) yönelmesi. Bu yönelme tepkisi, bireyin kendisine yönelik değişik nitelikteki uyarıları algılamasına bağlıdır. Böyle uyartıların uyarıcı değeri, sözkonusu bireyin türüyle, yaşıyla, cinsiyetiyle ve o andaki iç durumuyla bağıntılıdır. Bireyin çeşitli duyu alıcıları bu tipteki uyartılara duyarlı olabilir: peygamberdevesinin avına doğru yönelmesinde fotoreseptörler, uyartı koklamayla ilgiliyse kemoreseptörler (gece kelebeklerinin erkeklerinden feromonların salgılanması; etçillerin koklayarak avlarının yerini bulması), böceklerin ve kuşların işitme organları, balıkların yanal çizgisindeki elektroreseptörler, kitonlar (yumuşakça), arılar, bazı göçmen kelebekler, yunuslar vb. gibi çok değişik hayvanlarda çeşitli organlarda bulunan ve yerin manyetik alanına göre yönelme sağlayan manyetik (Fe_3O_4) billurlu ufacık iğneler vb. Etkili bir yönelmenin olabilmesi için hayvanın, yukarıda sıralanan iletişim araçlarından gelen birçok veriyle karşılaşması gerekir.
Bir türün üyelerinde belli bir uyartıya karşı sabit bir tepki yoktur: yanıt bireyin yaşına (olgunluk ve deney), cinsiyetine, hatta etkinlik ritimleriyle ilintili zaman öğesine (günün, yılın belli zamanları) bağlıdır. N. Tinbergen, bazı ötücükuş yavrularının, ilk yumurtadan çıkışlarından sonra ilk günlerde yuvanın her titreyişinde yönelme tepkisi gösterirken, sonraları ancak yuvanın sadece bir yanından, yani onları beslemek için ana babanın konduğu yandan gelen titreşimlere karşı tepki gösterdiklerini, daha sonralarıysa tepkiye bir titreşimin değil görsel bir uyartının, yani besin getiren ana ya da babanın beden biçiminin yol açtığını ortaya koydu.
Yönelme tepkileri, zamana bağlı olarak da değişebilir. Bu durumda bellek süreçleri işe karışır. Bu olgu, kovandaki peteklerin üzerinde 8 çizerek dans ederken öğrendiği dört değişik yönü aklında tutan arıda görülür (arı her bir yön için kovanın ve güneşin duruşuna göre köşelerden birini belirler). Öğrenilen bölgenin kullanım sırasında uygulanması, tıpkı iç saatte olduğu gibi, zaman belirlemeyi ve bulmayı gerektirir; o da, burada, "güneşin uzaydaki görünür yer değiştirme hızı"nın bellekte tutulmasına dayanır. Belleğin yönelme olgularındaki rolüne ilişkin başka örnekler göçmen hayvanlarda görülebilir: bunlar gökteki yıldızların konumu gibi uzak görsel işaretler (gece göç eden kuşlar) ya da balıklardaki çok duyarlı kemoreseptörlerin algıladığı kimyasal öğeler gibi işaretler olabilir (sombalığı, gençliğini denizde geçirdikten sonra doğduğu akarsuyu, bu suyun fiziksel-kimyasal niteliklerini hatırlayarak bulur).

YÖNELMEK gçz. f. **1.** *Bir yere, bir şeye, bir kimseye yönelmek,* bir kimseden söz ederken, yüzünü ona doğru çevirmek, ona bakmak ya da ona doğru gitmek, ilerlemek; bir şeyden, özellikle gözlerden, bakışlardan söz ederken, ona çevrilmek: *Çıkış kapısına yönelmek. Çığlık atınca bütün bakışlar ona yöneldi.* **—2.** *Bir şeye (soyut) yönelmek, bir etkinliğe yönelmek,* onu amaç olarak seçmek, benimsemek, onunla ilgilenmek, kendini ona adamak: *İyiye, güzele yönelmek. Sanat yaşamındaki başarısızlıklardan sonra ticarete yöneldi. Ona, bilimsel çalışmalara yönelmesini önerdiler.* **—3.** *Bir kimseye, bir şeye yönelmek,* bir şeyden söz

ederken, o kimseyi, o şeyi hedef almak, onlarla ilgili olmak: *Başbakana, icraatına yönelen bir eleştiri.*
—Metalürj. *Tercihli yönelme* ya da *yönelme dokusu*, metal tanelerinin kristal yönelmesinin, yeğlenen özel bir doğrultuya göre ortak düzenlenimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ yöneltmek ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (somut) bir yere, bir şeye, bir kimseye yöneltmek,* oraya, onlara doğru çevirmek, doğrultmak: *Işıkları sahneye yöneltmek. Terörist silahını rehinelere yöneltti.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) bir şeye, bir kimseye yöneltmek,* eylemini, ilgisini vb. onlar üzerinde toplamak, yoğunlaştırmak: *Bütün dikkatini bu soruna yöneltti. Geçmişe sünger çekerek bütün düşüncelerini geleceğe yöneltmek. Öfkesini birine yöneltmek.* **—3.** *Bir kimseye bir şey yöneltmek,* ona yüklemek, onu hedef almak: *Bir kimseye bir suçlama, bir eleştiri yöneltmek.* **—4.** *Bir kimseyi bir etkinliğe yöneltmek,* onunla ilgilenmesini, bir etkinliği seçmesini, benimsemesini sağlamak; o kimseyi yönlendirmek: *Çiftçileri tarımdan vazgeçirip hayvancılığa yöneltmek. Bir çocuğu okumaya yöneltmek.* **—5.** *Sözü bir kimseye yöneltmek,* ona hitap etmek. **—6.** *Bir kimseye soru yöneltmek,* soru sormak. **—7.** *Bakışlarını bir kimseye, bir şeye yöneltmek,* onlara bakmak: *Herkes bakışlarını ona yöneltmişti.*

◆ yöneltilmek edilg. f. Yöneltmek eylemine konu olmak.

◆ yöneşmek işt. f. Aynı yöne yönelmek.
—ANSİKL. Metalürj. *Tercihli yönelme.* Metal tanelerinin kristalografik doğrultularının dağılımı raslantısal olabildiği gibi, tam tersine katılaşma, farklı katı fazların dönüşümü ya da biçim değiştirme işleminden sonra ortaya çıkan yeniden kristallenmeye bağlı olarak örgüsel bir ağ yapının (kristal kafesin) özel konumunu da alabilir.

Elementel küp görünümündeki örgüsel ağ yapı eşyönlü (izotrop) değildir: fiziksel ve mekanik özellikler, göz önüne alınan doğrultuya göre değişir. Örneğin yeniden kristallenmiş ve çekilmiş bir bakır telin esneklik modülü, tercihli olarak yönlendirilmemiş bir telinkinin iki katı olabilir; yönlendirilmiş taneli sac denen ve transformatör yapımında kullanılan manyetik bir sacın histerezisle kaybı, yönlendirilmemiş bir sacınkine göre üçte bir kadardır. Soğuk çekme işleminden geçirilmiş çok yumuşak çelik bir sac, biçim değiştirme işleminden sonra belli bir heterojenlik gösterir (soğuk çekme kulakları), ancak çok derin bir soğuk çekme işlemi için belli bir yönlendirme yararlı olabilir.

YÖNELMELİ sıf. Yönelme durumunda olan.

YÖNELMİŞLİK a. Fels. **1.** Skolastikçilere göre, insanın dikkatini bir nesneye doğru çevirebilme ve onun hakkında bilgi edinebilme yeteneği. **—2.** Husserl'e göre, bilincin daima bir nesneye çevrili olma özelliği.
—ANSİKL. Yönelmişlik kavramı ilk kez skolastik düşüncede ortaya çıktı. Daha sonra bir yana bırakıldı. Ancak XIX. yy.'dadır ki, Franz Brentano *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (Deneysel açıdan ruhbilim) adlı kitabında bu kavramı yeniden ele aldı. Brentano bu kitabında özne ile yüklem arasındaki bağı yargının özü yapan her türlü kuramı reddediyor ve bunun yerine yargının temel özelliğini, bilincin içkin nitelikte, kendi dışında olmayan bir nesneyle ilişkisi olarak tanımlıyordu. Brentano'nun etkisinde kaldığını her zaman kabul etmiş olan Husserl, şöyle der: "Burada Brentano'nun olağanüstü hizmetini takdirle anmak gerekir. İlk kez o, ruhbilimde bir reform girişimini başlatarak ruhsal'a (fiziksel'in karşıtı olarak) özgü nitelikleri araştırdı ve bu niteliklerden birinin de yönelmişlik olduğunu gösterdi. Kısaca, 'ruhsal olaylar' biliminin her zaman ve her yerde bilincin yönelimsel yaşantılarıyla ilgilenmek durumunda olduğunu kanıtladı" (*Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie* [Avrupa'da bilimleri saran bunalım ve transsendental görüngübilim]).

Böylece, Husserl'in Brentano'dan aldığı ders, doğrudan doğruya düşünce ve bilinç anlayışıyla ilgilidir. Bu anlayış, hiçbir zaman zihnin ve dünyanın nesnel bir verisiyle tatmin olmaz; daima düşüncenin, herhangi bir nesneyi konu almasından önceki etkinliğinin temellerine dönmeyi zorunlu kılar.

Demek oluyor ki, yönelmişlik bilincin bir nesneyi hedef almak, daima herhangi bir *şeyin* bilinci olmak yeteneğini gösterir. Yönelmişlikte bilinç, incelenmeye elverişli bir nesnel zihin gerçekliği değil, fiilen var olan ya da var olabilecek olan bir nesneye doğru sürekli bir yönelmedir. Böylece, görüngübilim, yönelmişlik kavramını kullanmakla, bir nesnenin bilinci'nin yerine eylem halindeki bilinci koyar.

YÖNELTİCİ sıf. Yöneltme işlevi olan, yöneltmeye yarayan.
—Radiletiş. *Bir antenin yöneltici elemanı,* istenen yayım doğrultusuna göre, bir antenin beslenen bir elemanının önüne yerleştirilen ve bu doğrultudaki yayımı güçlendirmeye yarayan iletken öğe.
—Topogr. Bir yöneltme işlemi gerçekleştirmeye yarayan ya da gerçekleştiren bir aygıt için kullanılır.

YÖNELTİLMEK → YÖNELMEK.

YÖNELTİM a. Yöneltmek eylemi.
—Coğ. Bulunulan yerde ana yönleri belirleme işlemi.

YÖNELTME a. **1.** Yöneltmek eylemi. **—2.** Bir kimseye yapacağı iş, izleyeceği yöntemle ilgili bilgi verme, özellikle öğrencileri eğitim alanında, gelecekteki mesleklerinin seçiminde yönlendirme işi.
—Eğit. Öğrenciyi, başarılı uyum sağlayabilmesini kolaylaştırmak amacıyla yönetmelik hükümleri, öğretim programı, eğitsel kol çalışmaları gibi okul çalışmalarıyla yakından ilgili konularda bilinçlendirme süreci. ‖ Öğrencilerin, ileride seçecekleri üst öğrenim dallarını göz önünde tutarak okul çalışmalarına yön verme işi.
—Sil. ve Savunm. Bir güdümlü mermiye ya da bir uzay fırlatıcısına kendi ağırlık merkezi çevresinde, hareketler iletme ve bu hareketleri denetleme işlevi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Topogr. *Nivo yöneltme ekseni,* düzecin en yüksek noktasından geçen teğet. (Nivo ekseni yatay bir çizgidir.)
—ANSİKL. Sil. ve Savunm. Güdümlü mermiler ve uzay fırlatıcıları, itimleri için büyük ölçüde roket*-motorlardan yararlanır. Hedefe ulaşmayı sağlayan bir ideal yörüngeye uyma, bu roket-motorun itmesini denetleyebilmeyi ve yönlendirebilmeyi gerektirir. Bu amaçla çeşitli yöntemlerden yararlanılır: ana motorun basitliğini korumasını sağlayan, yönlendirilebilir küçük yardımcı iticiler kullanma (Rusya'da en çok yararlanılan teknik budur); lüleden çıkan sıcak gaz huzmesine engeller yerleştirme. Bu engeller, kanatçıklar (alman V2* güdümlü mermisi) ya da lüle ıraksağına yerleştirilmiş enjektörlerin arasından çıkan akışkan huzmeleri (örneğin, fransız MSBS -M-20 güdümlü mermisinin ikinci katında kullanılan sıvı freon) olabilir; hidrolik ya da elektrikli bir servokriko etkisiyle çalışan eklemli lüleler kullanma; aerodinamik dümen etkisinden yararlanma.

Yukarıda sıralanan organların dışında, bir güdümlü merminin yöneltme sistemi, açısal hız algılayıcı organlardan oluşur: cayrometre*ler. Güdüm sistemiyle sağlanan bilgiler ile cayrometrelerle elde edilen bilgiler, kumanda bloku denilen otomatik bir pilot içinde birleştirilir. Kumanda bloku, huzme saptırıcı organlara yönelik doğrultma komutlarını hazırlar.

YÖNELTMEK → YÖNELMEK.

YÖNENME a. Dilbil. → SESLENİM

YÖNERGE a. Bir işin nasıl yürütüleceği, o işte hangi yöntemlerin kullanılacağı hakkında, yetkili kimselerce alt aşamadakilere ya da örgütlere verilen bilgi, buyruk; direktif, talimat.
—Ask. Barışta ve seferde görevlerin yürütülebilmesi için görevle ilgili her türlü ilke ve yöntemi saptayan yazılı yayın.
—Siber. *Yönerge değeri,* bir kumanda düzeneğinde bir büyüklük gerektiren değer. (Eşanl. TALİMAT DEĞERİ.)

YÖNEŞİK sıf. Nörobiyol. Vücudun değişik yerlerinden ya da farklı duyu birimlerinden gelen uyarıları alan sinirsel yapılara denir.

YÖNEŞME a. Yöneşmek eylemi.
—Nörobiyol. Farklı yerlerden gelen uyarıların bir sinir hücresinde bütünleşmesi. ‖ *Çokduyumsal yöneşme,* farklı duysal uyarıların (görsel ve işitsel ve/ya da derisel) aynı nöron üzerinde toplanması. (Talamusta, bazı çekirdeklerin nöronları ancak tamamen ayrı duysal uyarılara yanıt verirler: bunlar özgül olarak nitelendirilen çekirdeklerdir; diğerleri ise hem görsel, hem işitsel, hem de derisel uyarılara yanıtlarlar; bunlar yöneşik ya da özgül olmayan çekirdeklerin nöronlarıdır.) ‖ *Çokyönlü yöneşme,* vücudun farklı bölgelerinden gelen duysal mesajların aynı nöron üzerinde toplanması. (Talamusun özgül çekirdeklerinde, nöronlar yalnız vücudun tek ve sınırlı bir alanından gelen uyarılara yanıt verirler ve bu da uyarının yerinin belirlenmesini sağlar; yöneşik çekirdeklerin nöronları vücudun çok uzak bölümlerine yanıt verirler: örneğin iki ayak ya da tüm gövde yahut vücudun yarısı.) ‖ *Uzaysal yöneşme,* bir nöronun uyarılma durumunun, diğer birçok nörondan gelen sinirsel uyarıların toplanması ya da yöneşmesiyle güçlenmesi. ‖ *Zamansal yöneşme,* bir nöronun uyarılma durumunun, aynı kaynaktan gelen uyarının hızlı yinelenmesiyle güçlenmesi.
—Oftalmol. ve Psikol. *Çiftgöz yöneşmesi,* iki göz küresinin retina üzerinde oluşacak görüntüyü sarıbenek üzerine düşürecek biçimde sabit bir nesneye doğru yöneşmeleri. (Çiftgöz yöneşmesi, 3 m'den az uzaklıkların tahmininde kullanılan, içduyularla ilgili bir göz hareketi ölçütü sayılır, çünkü bunun ötesinde, nesnenin uzaklaşmasıyla değişmez. Yöneşme yetersizliği astenopiye neden olur.) [Eşanl. KONVERJANS.]

YÖNEŞMEK → YÖNELMEK.

YÖNETEN a. Astrol. Bulunduğu gökevine ya da yükselme durumuna bağlı olarak bir evin bitim noktalarını ya da bir horoskopik etkenin burçlar kuşağında tuttuğu yerin tümünü etkisi altında bulunduran gezegen.

YÖNETİCİ a. **1.** Bir kurumu, bir kuruluşu, bir topluluğu, vb yöneten, onun başında bulunan kimse; idareci: *Bu adam şirketin yöneticilerinden biridir. Orkestra yöneticisi.* **—2.** *Apartman yöneticisi,* kat mülkiyeti esasına dayanan binalarda yönetim işlerini üstlenmiş kimse.
—Astrol. Bir burcu etkisi altında tutan, dolayısıyla o burçta bulunan horoskopik etkenleri, özellikle de o burcun kapsadığı tüm evi, hatta bazen bitimi o burca yakın olan evi yöneten gezegen.
—Bilş. Makine tarafından art arda işlenen diğer programların bilgisayarda yürütülmesini yöneten, denetleyen ve düzenleyen bir bilgisayar işletim sistemine ait program.
—Müz. *Koro yöneticisi,* bir vokal topluluğun başında yer alan kimse. ‖ *Müzik yöneticisi,* orduya ya da polis örgütüne bağlı bir müzik topluluğunu yöneten askeri ya da sivil müzikçi. ‖ *Orkestra yöneticisi,* konserde ve lirik tiyatroda bir topluluk tarafından seslendirilmesi gereken yapıtların icrasını yönetmekle görevli müzikçi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sirk. *Hava yöneticisi,* özellikle Amerika'da, sirklerde havada yapılan gösterilerin (trapez, kaygan ip) tasarımcı ve sorumlusu.

—Siyas. bil. Yönetilenin karşıtı olarak, parlamento ya da hükümet üyesi sıfatıyla siyasal iktidarı elinde tutan kişi.
◆ sıf. Yönetici durumunda olana denir.
—Fels. *Yönetici ilke,* bir araştırmayı, bir akılyürütmeyi, bir davranış biçimini yönlendiren temel.
—Siyas. bil. ve Topbil. Yöneten, siyasal iktidara sahip olan kişi ve grup için kullanılır. || *Yönetici sınıf,* ekonomik, politik ve ideolojik açıdan, öteki toplum grupları üzerinde büyük bir etkisi olan grup.
—ANSİKL. Müz. XVII. ve XVIII. yy.'larda orkestra yöneticisine "tempo tutucu" denirdi. Görevi yere bir değnekle vurarak ya da bir kâğıt tomarını sallayarak zamanları belirtmekti. Bu işi bir kemancı üstlenince orkestrayı yayıyla yönlendirir, bir klavsenci ya da orgcu ise yerinden yönetirdi. Yavaş yavaş orkestra yöneticisi çalgıcılar kitlesinden ayrıldı ve sonunda nota sehpasının önünde ayakta durarak herkese egemen bir konuma geçti. Değnek 1810'a doğru kullanılmaya başladı ve yavaş yavaş benimsendi.

YÖNETİCİLİK a. Bir kurumun vb. yöneticisi olma durumu; yöneticinin görevi; idarecilik.

YÖNETİLİŞ a. Yönetilmek eylemi ya da biçimi.

YÖNETİLME a. Yönetilmek eylemi.

YÖNETİLMEK → YÖNETMEK.

YÖNETİM a. **1.** Yönetmek işi; bir kurumu, bir kamu kuruluşunu ya da özel bir işletmeyi, bir işi çekip çevirme; bir topluluğun, toplu bir çalışmanın başında bulunma, ondan sorumlu olma; idare: *Şirketin yönetimini becerikli bir müdür üstlendi. Ünlü şefin yönetimindeki orkestra.* (Bk. *ansikl.* böl. Eğit.) **—2.** Bir kurumu yöneten kimselerin tümü; idare: *Sendikalara bakılırsa yönetim hiçbir görüşmeye yanaşmıyormuş.* **—3.** *Yönetim kurulu,* bir kuruluşu yönetmekle görevli kişilerden oluşan kurul; idare heyeti.
—Ask. Planlama, öncelik derecelerini saptama, harekât tarzlarını bir formüle bağlama ve bunlara bağlı olarak kararlar verme işlemi. || *Askeri yönetim,* silahlı kuvvetlerin destek ve bakımından kaynaklanan yönetimle ilgili sorunların tümü; bu sorunları çözmekle görevli kişi ya da makam. (Levazım hizmetleri, deniz ve hava kuvvetleri personel başkanlıkları, kendi ordularının yönetimine bizzat katılırlar.)
—Bilş. *Yönetim bilişimi,* bilişimin, yönetim problemlerinin çözümüne uyarlanan bölümü.
—Eğit. *Yönetim örgütü,* bir okulun gereği gibi yönetilmesi, eğitim amaçlarının en iyi biçimde gerçekleştirilmesi ve görevliler arasında uyum ve işbirliğinin sağlanması için ödev ve sorumlulukların bilinmesi, çalışanlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesi bakımından tasarlanıp geliştirilen kuruluş. — Bir eğitim kurumunun çalışmalarını düzenlemek, yürütmek ve yönetmekten sorumlu olan görevliler.
—Fizyol. *Solunum yönetimi,* solunum hareketlerini düzenleyen mekanizmaların tümü. (Kalp kasının tersine akciğerlerin ve solunum kaslarının kendi kendine çalışma özelliği yoktur. Beyin sapının ağsı oluşumunda solunum hareketlerinin ritim ve özdevinimini düzenleyen solunum merkezleri vardır. Ender olarak akciğer kökenli bozukluklar bu düzenin bozulmasında rol oynayabilir [hipovantilasyon ya da hipervantilasyon].)
—Huk. *Yönetim kurulu,* tüzel kişilerde yönetimle görevli organ, idare meclisi. || *Yönetim planı,* kat mülkiyetine tabi taşınmazlarda ana taşınmazın yönetimiyle ilgili plan, belge.
—İş örgüt. *Amaçlara göre yönetim,* işletmelerde, sorumlulukların dağıtılması ve görevlerin uzmanlık dışı duruma getirilmesi ilkelerine dayanan, hedef ve amaçları belirleyici bir sistem ile önceden kurulmuş bir sonuç değerlendirme yöntemi kuran yönetim biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çoklu yönetim,* bir işletmenin, çeşitli düzeylerdeki kadrolarınca oluşturulan komiteler aracılığıyla yönetilmesi.
—İş topbil. *Yönetim personeli* ya da yalnızca *yönetim,* bir işletmenin yönetimince, görevlerin yapılması konusunda işçi ve memurlara emir verme yetkisiyle donatılmış kişilerin tümü.
—İşl. ikt. Bir işletmeyi örgütleme, yönetme; yöneticilik işlevi, görevi, mevkisi: *Bir araştırmanın, bir işin yönetimini sağlamak. Servis şefi, işletmenin yönetimini vekâleten üstlenecek.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mil. muhs. Milli muhasebinin kurumsal kesimi. || *Kamu yönetimi,* toplum yararına ticari olmayan hizmetler üreten ya da gelirlerin ve ortak mal varlığının yeniden dağılımını yapan, zorunlu ödemeleri ve sübvansiyonları tahsil eden kuruluşların tümü. || *Özel yönetim,* aileler yararına ticari olmayan hizmetler üreten ve kâr amacı gütmeyen kuruluşların tümü (aileler bu kuruluşları gönüllü katkı esasına göre finanse ederler).
—Rad. ve TV. *Yayın yönetim,* radyo ve televizyonda, hazırlanmış program bantlarını sıraya koyup, yayında herhangi bir aksaklık olmadan sağlıklı akışı sağlama. (Radyo ve televizyonda bu görevi üstlenmiş yayın yönetim müdürlükleri vardır.)
—Telekom. *Uzaktan yönetim,* genellikle enerji yüklü donanımların uzağında bulunan, merkezileştirilmiş kumanda sistemi ve donanımı.
—ANSİKL. Eğit. Yönetim eğitimi XIX. yy.'ın sonunda ABD'de başladı (ilk Business School olan Wharton School, 1881'de Pennsylvania Üniversitesi'nde kuruldu). Gene ABD'de bazı özel ve devlet üniversitelerinde işletme yönetimi eğitimi yapan bölümler kuruldu. Harvard, Chicago, Columbia, Northwestern, Stanford ve Wharton üniversitelerine bağlı Business school' lar bunların en ünlüleridir. MBA (Master of Business Administration) diploması, İkinci Dünya savaşı'nı izleyen yıllarda, yöneticilik ya da işletmecilik öğrenimi yapanlardan büyük ilgi görmüştü. Ancak Avrupa'daki öğrenim kurumlarının da yetkin bir düzeye ulaşmasıyla bu fark günümüzde kapanmıştır.
—İş örgüt. *Amaçlara göre yönetim.* Bu yönetim biçiminin amacı, işletmenin sorumluluk merkezlerini daha dinamik bir çalışmaya özendirmektir. Bunun için, bu sorumluluk merkezlerinden her birinin yerine getirmekle yükümlü olduğu işler ve çalışmanın etkinliğine verilecek ödüller açık bir biçimde belirlenir. Amaçlara göre yönetim, her sorumlunun, göz önünde tutmak zorunda olduğu hedef-araç kompleksinin seçiminde asgari bir yetkiye sahip olmasını gerektirir (bu anlamda bazen *amaçlara göre katılımcı yönetim* deyimi de kullanılır). Her sorumlu, etkinliğinin global verimliliğine göre -başvurulan araçlarla elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak- değerlendirilir. Bu bakımdan, amaçlara göre yönetim, görevlerin uzmanlık dışına çıkarılması (her sorumlunun kendi sonuçlarının gerçek sahibi olabilmesi için) ve sorumlulukların dağıtılması (gerçek bir girişimcilik zihniyetinin kuruluşun bütün düzeylerine yayılabilmesi için) ile birlikte gider.
—İşl. ikt. Yönetimin birinci görevi, işletmenin içinde bulunduğu durumu aydınlatmak (genel iktisadi koşulların incelenmesi, piyasa çözümlemesi), kuruluşun genel yönelimini ve erişilmesi istenen hedefleri belirlemektir. Oluşturulan projelerin başarıyla uygulanabilmesi için gerekli araçların tasarlanması ve bir araya getirilmesi de (yapı ve olanakların organizasyonu) yönetime düşer. Nihayet, bu olanakları harekete geçirmek ve işletmeyi tümüyle işler durumda tutmak da (insanların idaresi, amaçlara ulaşılıp ulaşılmadığının denetlenmesi) yine yönetimin görevidir.

Yönetim üzerine iki inceleme *(Two Treatise of Government),* Locke'un yapıtı (1690). Hobbes'un despotizm kuramına karşı, Locke, liberal yönetim kuramını ileri sürer. Locke'un bu kuramı, demokratik devlet kuramlarının tohumlarını içerir. Bu yapıt, Locke'un siyasal özgürlüğün savunucusu olarak tanınmasına yol açtı.

YÖNETİMCİLİK a. Bazı toplumbilimcilere ve özellikle amerikalı Burnham'a göre, modern dünyanın günümüzde klasik sosyalizmden olduğu kadar, liberal kapitalizmden de uzak bir teknokrasi yönünde gösterdiği gelişme eğilimine verilen ad.

YÖNETİMSEL sıf. Yönetimle ilgili, idari.
—İşl. ikt. *Yönetimsel yoğunluk,* bir işletmede çalıştırılan yönetici işçilerle üretici işçiler arasındaki oran. (Görünüşe göre, bu oran işletmenin büyümesiyle birlikte artmaz, hatta tersine azalır.)
—Siyas. bil. *Yönetimsel rejim,* İsviçre'nin siyasal yönetim sistemi. Bu sistemde yürütme yetkisini, Parlamento tarafından seçilen 7 üyeli konsey kullanır.

YÖNETİŞ a. Yönetmek eylemi ya da biçimi.

YÖNETME a. Yönetmek eylemi.

YÖNETMEK g. f. **1.** *Bir kurumu, bir kuruluşu yönetmek,* onların belli koşullara, yasalara, kurallara uygun biçimde varlıklarını, etkinliklerini sürdürmelerini sağlamak; onlardan birinci derecede sorumlu olmak, başkanlıklarını yapmak; idare etmek: *Yedi yıl boyunca ülkeyi sağduyuyla yönetti. Bir fabrikayı, bir tiyatroyu, bir okulu yönetmek. Orduyu yönetmek.* **—2.** *Bir topluluğu, bir etkinliği yönetmek,* o topluluğun etkinliğini belli bir biçimde gerçekleştirmesini, yürütmesini sağlamak, onu yönlendirmek, bir etkinliğe, bir çalışmaya yön vermek; idare etmek: *Orkestrayı yönetmek. Askeri harekâtı yöneten general. Bir filmi, bir oyunu yönetmek.* **—3.** *Bir kimseyi yönetmek,* onun, kendi istediği doğrultuda davranmasını sağlamak: *Beni istediğin gibi yönetemezsin.*
—Müz. Oldukça yüksek sayıda şarkıcı ve çalgıcının gerçekleştirdiği bir müziksel seslendirmeyi yürütmek, yönlendirmek.
◆ **yönetilmek** edilg. f. Yönetilmek eylemine konu olmak; idare edilmek: *Bir diktatör tarafından yönetilen ülke.*
—İkt. *Yerinden yönetilmek,* bir idari ya da siyasi yetki sözkonusu olduğunda, merkezi iktidar karşısında bağımsız olmak.

YÖNETMELİK a. Bir kurumun, bir kuruluşun vb. çalışma yöntemini belirleyen ve bu kurumda, bu kuruluşta yer alanların uymaları gereken kurallar bütünü; bu kuralların yazılı olduğu belge; talimatname: *Okul yönetmeliği. Bir kuruluşun yönetmeliği. Sınav yönetmeliğine uymamak.*
—Ask. Asker kişilerin uyması gereken ve onların çeşitli etkinlik alanlarındaki çalışmalarını düzenleyen teknik ya da hukuksal kuralların tümü. (Genel disiplin yönetmeliği, garnizon hizmetleri, iç hizmet, muharebe ve eğitim hizmetleri yönetmelikleri bu kurallara örnek gösterilebilir.)
—Huk. Yasa ve tüzük hükümlerini açıklamak ve bu hükümleri daha somut durumlara uygulamak üzere idare organlarınca hazırlanan yazılı hukuk kuralı. (Eşanl. TALİMATNAME.)
—ANSİKL. Huk. Türk hukukunda benimsenen ve genel hukuk teorisine de uyan kurallar sıralanışında en üstte Anayasa, bundan sonra da sırasıyla tüzükler ve yönetmelikler yer alır. Tüzüklerin, yasaların uygulanmasını sağlamak için çıkarılabilmelerine karşılık, yönetmelikler hem yasaların hem de tüzüklerin uygulanmasını kolaylaştırmak için çıkartılır. Tüzükleri çıkarmaya yetkili organ yalnız Bakanlar kurulu iken, yönetmelikler, Bakanlar kurulu tarafından olduğu gibi, Başbakan ve yasayla yetkili kılınan kamu tüzel kişileri tarafından da çıkartılabilir. Yönetmelikler yasalara ve tüzüklere aykırı kurallar içeremezler. Hangi yönetmeliklerin *Resmi gazete*'de yayım-

lanacağı yasa ile belirtilmiştir. İdarenin öteki işlemleri gibi, yönetmelikler de yargı denetimine bağlıdır; bunlara karşı idari yargı yoluna başvurulabilir.

YÖNETMEN a. **1.** Bir kurumu, kuruluşu, işyerini vb. yöneten kimse. **—2.** Basın yayın ya da sanat alanındaki bir çalışmayı yöneten, bir sinema ya da tiyatro yapıtının gerçekleşmesini sağlayan kimse: *Derginin genel yayın yönetmeni. Bu filmin yönetmeni kim? Yeni bir oyunu sahneye koyan yönetmen.*

—Sine. ve TV. Bir film ya da bir televizyon yayınının gerçekleştirilmesinden sorumlu kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Yönetmen en azından çekimleri yönetir. Çoğu kez Hollywood *director*'larının çalışmaları ise bununla sona erer Oysa ki yönetmenin görevi genellikle daha geniş bir alanı kapsar: senaryonun kendisi tarafından yazılmadığı koşulda, senaryo çalışmalarına katılır; çekimi hazırlar; kurguyu yönetir. Kısacası yönetmen bir filmin gerçekleştirilmesi için senaryo yazarı, görüntü yönetmeni, sanat yönetmeni ve oyuncular arasında işbirliğini sağlayan ve filmin bir sanat ürünü niteliği kazanmasında baş sorumluluğu olan kişidir.

YÖNETMENLİK a. Yönetmen olma durumu; yönetmenin görevi, görev yeri.

YÖNETSEL sıf. Yönetimsel.

YÖNEYLEM a. İstat. *Yöneylem araştırması*, özellikle iktisadi etkinliğe ilişkin sorunların, bu sorunların taşıdığı kısıtlamalar da göz önünde tutularak, bir ya da birkaç ölçüte göre, en iyi kararları almayı sağlayacak biçimde, akılcı çözüm ve irdeleme tekniklerinin tümü.

—ANSİKL. İstat. İkinci Dünya savaşı sırasında, anglosakson askeri sorumluları, kararların bilimsel olarak hazırlanması gerektiğini düşündüler. Hava savunması için radarların yerleştirilmesi, denizaltılara karşı savaşın düzenlenmesi, deniz güçlerinin boyutlanması gibi özel ivediliği olan operasyonlara hızlı çözüm getirmek gerekiyordu. "Operational research" deyimi buradan çıktı. Fizikçi Blackett ile ekibinin elde ettikleri sonuçlar ilginçti: Büyük Britanya'nın hava savunması, Atlas okyanusu'nu geçen konvoyların korunması vb. durumlarda etkinlik gitgide artmıştı. Yardımcı araçlara gerek kalmadan, yalnızca var olan araçların daha iyi kullanılmasıyla, kayıp ve zararlar büyük ölçüde azaltıldı. Bu başarı, bir yandan karma bir ekip oluşturularak, öte yandan tam ve güvenilir bilgi toplanarak, özellikle de, yalnızca *karara yardım* sağlayıp bunun dışında karar alıcıların yerini almama istemiyle elde edildi.

Barış sağlandıktan sonra, kullanılan tekniklerin ve sorunlara yaklaşım yöntemlerinin tümüyle farklı nitelikte sorunlara uygulanabileceği görüldü: özellikle girişimler, kendilerine sınırlı kaynak ve araçlardan en iyi nasıl yararlanılacağını gösterecek olan yöneylem araştırmasına başvurmakla çok şey kazanabilirlerdi. (Hammadde, makine ve türlü donanımın daha iyi kullanımı, yatırımların iyi planlanması vb. gibi). Yöneylem araştırması, işletmelerin teknik, ticari, mali vb. geleneksel bölümleri çerçevesinde çalışmaktan kaçınmalıydı. Bu çevrede görüşler, kaçınılmaz olarak farklı, çoğunlukla da karşı olacaktı. Soruna tümüyle bütünsel olarak yaklaşılacak, ama aynı zamanda olabildiğince değişik açılardan bakılacaktı. Her yöneylem araştırması, incelenen soruna ilişkin değişik branşlardaki uzmanlara -incelenen çalışma alanında uzman mühendisler, bilişimciler, istatistikçi ve matematikçiler, iktisatçılar, giderek bir fizikçi ya da psikolog gibi- işbirliği yaptırmaya çalışır. Araştırmanın, ekipçe ele alınması gerekir.

Hizmetinde bileşimin sağladığı çok güçlü hesap araçları olmasaydı, yöneylem araştırması (Y.A.) gelişmez ve birçok alanda yalnız tasarı olarak kalırdı.

Y.A.'nın ele aldığı sorunlar üç alanda toplanabilir:

Birincisi "düzenleyimsel", yani olanaklı çözüm sayısı "a priori" olarak çok fazla olan sorunlardır. Bir örneği yerleştirme sorunlarıdır: 25 işe 25 kişi yerleştirilecekse, olanaklı çözüm sayısı $25! = 1{,}55\ 10^{25}$ tir. Her biri için saniyenin milyonda biri bir süre kullanılmak üzere, bir bilgisayarla en iyi işin sayılmasına kalkışılsa, 4 milyar yüzyıldan daha çok zaman alırdı. Demek ki, düzenleyim sorunlarının ortak yanı sayımın olanaksızlığıdır: Bunları çözmek için, optimal yolalma, proje düzenlemeleri, filo, ulaşım, turne, yerleştirme düzenleri vb. durumlarda "Graph (Path)" kuramına ya da Boole cebirine, özellikle petrol sanayisi gibi birçok uygulamalara kaynak olan doğrusal programlamada matris cebirine dayanan tam ya da yaklaşık algoritmalara başvurulur. Bu araçlar, dinamik programlama, buldurucu araştırma gibi birtakım özgül tekniklerle tamamlanır.

İkincisi rastlantısal (ya da "stokastik") sorunların alanıdır: belirsizlik karşısında karar alma. Çözüm araçları artık istatistikler, Markov sürecine ve zincirlerine ağırlık veren olasılık hesabı ve de benzeştirim'dir (simülasyon). Bunlarla, telefon ve bilişim sistemleriyle ağlarında önemli uygulama alanları bulan kuyruk sorunları, stoklamaya, yıpranmaya, araç-gerece güvenilirliğe, donanıma ve yenilenmesine ilişkin sorunlar işlenir. "Düello" denen ve oyun kuramı yardımıyla incelenen üçüncü alan, çatışma durumlarına, rekabet sorunlarına ilişkindir.

Yöneylem araştırması, durumların karmaşıklığı nedeniyle sağduyu ve önsezinin yetersiz kaldığı alanlarda çoğunlukla başarılı olur. Bir problem ne denli karmaşık olursa olsun, onu, bilişime başvuran bir çözüm yönteminin tamamladığı şematik bir modele indirgemekle, yöneylem araştırması bir kararın sonuçlarını öngörme olanağını yaratır.

YÖNLENDİRİCİ a. Opt. Renksemez yakınsak bir mercek ile bu merceğin odak düzleminde yer alan aydınlatılmış bir yarıktan meydana gelen ve sonsuzda bir görüntü veren optik alet. (Eşanl. KOLİMATÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dilbil. Özelliği bildiriye gönderme yapmak olan dilsel kod birimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıbil. Güneş toplayıcısını Güneş'e doğru yönlendirmekte kullanılan sistem. (Yönlendirme tek bir eksen çevresinde ya da iki eksene göre gerçekleştirilebilir. Yönlendirme organlarına, önceden hazırlanmış bir programa göre "kapalı çevrimle" ya da Güneş'in görünür hareketlerini izleyen bir toplayıcının işaretlerine göre "açık çevrimle" kumanda edilebilir.)

—Tem. parç. Bir demetin parçacıklarını, doğrultularına ya da hareket miktarlarına göre seçmeye yönelik, yoğun malzemeden, genellikle de kurşundan, üstü yarık blok. (Eşanl. KOLİMATÖR.)

◆ sıf. Opt. Doğrultma yapmaya yarayan optik bir alet için kullanılır.

—Dy. *Yönlendirici boji, yönlendirici dingil,* hareket yönüne göre lokomotifin ön bölümüne yerleştirilen ve kurbalara girişi kolaylaştırıcı bir geriçekme düzeneğiyle lokomotif şasisine bağlı olan boji ya da dingil. || *Yönlendirici levye,* bağımsız levyeli ve mekanik kilitlemeli bir makas postasında, birçok güzergâhın belirli bir ortak noktasından, belirli bir doğrultuya denk düşen tüm kilitlemeleri gerçekleştirmeye olanak veren levye.

—Ruhbil. *Yönlendirici görüşme,* görüşmeyi yapanın, tutum ve sorularıyla, görüşülen kişiye pek az cevap serbestliği bıraktığı görüşme biçimi.

—ANSİKL. Dilbil. R. Jakobson'da, yönlendiriciler yaklaşık gösterici kavramıyla eşdeğerdir. Yönlendiriciler, işlevleri, kişiler ya da sözcenin oluşum, sözceleme oluşuyla bağlama olan dilbilgisi birimleri sınıfıdır; bildiriyi duruma "yönlendirirler". Örneğin *ben* oluşum öznesiyle sözcü üreteni birleştirir, oysa *o* bunları ayırır. Adıllar (kişi kategorisi), zaman, görünüş ve kip yönlendiricilerdir.

—Opt. Bir yakınsak merceğin odağına yerleştirilen bir ışık noktasından çıkan ışın demeti, mercekten geçtikten sonra silindirsel bir demete dönüşür. Silindirsel demet içine ikinci bir yakınsak mercek yerleştirilirse, ışık noktasının görüntüsü bu ikinci merceğin odağında oluşur. Birinci merceğin odağına yerleştirilen ışık noktası genellikle bir retikülün kıllarının çakışma noktasıdır. Mercek ile odağına yerleştirilmiş retikülün oluşturduğu sisteme *yönlendirici* denir. Yönlendiriciler bir dürbünün optik eksenini birçok kez aynı doğrultuya getirmeye yarar. Dürbünün objektifi, yukarıda değindiğimiz ikinci mercek işlevi görür. Böylece, yönlendirici retikülünün görüntüsü dürbün retikülü ile çakıştırılır.

YÖNLENDİRİLEBİLİR sıf. Geom. İki eşdeğerlik sınıfı farklı olduğuna göre bir parametrelenmiş yay ya da bir yüzey için kullanılır. (Yüzeyler için ikiyanlı deyimi de kullanılır. Böyle olmayan kimi yüzeylere biryanlı denir: Örneğin Klein şişesi, Möbius bandı ya da Steiner yüzeyi gibi.)

YÖNLENDİRİLEBİLİRLİK a. Geom. ve Topol. Bir yayın ya da bir yüzeyin yönlendirmeye elverişli olması.

YÖNLENDİRİLMEK → YÖNLENDİRMEK.

YÖNLENDİRME a. Yönlendirmek eylemi.

—Biliş. Uygulamada aldığı değere göre, birçok olası dizi arasından programı uygulamaya elverişli komut dizisi seçimini gösteren, önceden belirlenmiş koşul. (Yönlendirmeler, bir programın sıralı uygulamasını kesmeyi sağlar.)

—Ceb. n *boyutu sonlu olan, aynı yönlendirmeli bir* E *gerçek vektör uzayının tabanları*, E^n nin *n*-lileri olarak göz önüne alınmış, E nin (a_i) ve (b_i) tabanları, öyle ki *n* tane a_i vektörlerinin (b_i) tabanı üzerindeki determinantı pozitiftir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *Yönlendirme halatı,* bir bumbayı, bir sereni ya da bir çubuğu cundasından yönlendirmede kullanılan halat.

—Geom. Yönlendirmek eylemi ya da bu eylemin sonucu. (İki eşdeğerlik sınıfı çakışmışsa geometrik yayın ya da yüzeyin ancak bir tek yönlendirmesi olur.) || *Bir afin uzayın yönlendirmesi,* bu uzaya eşlik eden vektör uzayının yönlendirmesine çoğu kez bağlı olan yönlendirme. || *Fazlar doğrusunun yönlendirmesi,* bu gerçek vektörel doğru üzerinde, bu doğrunun iki yarıdoğrusunun seçimi.

—Haritc. Bir planda ya da haritada temel noktaların doğrultusunu, özellikle Kuzey'i belirtmek için yapılan işlem.

—İnş. Bir yapıyı uygun konumda yerleştirmek eylemi.

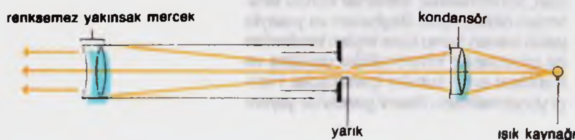
—Jeod. *Yönlendirme hatası,* bir teodolitin dürbününde optik eksenle geometrik eksenin koşut olmamasından doğan hata. (Yönlendirme hatası dürbünle karşılıklı ölçüm yapılarak düzeltilir.)

—Opt. Bir dürbünü belirli bir yöne yöneltmek, doğrultmak eylemi.

—Polim. *Çifteksenli yönlendirme,* bir plastik madde filminin birbirine dik iki eksene göre yönlenmesini sağlayan yöntem. (Buna iki eksenli yönlendirme de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Siber. Bir sistemin gelişmesini, belli bir hedefe doğru ya da uyulması zorunlu bir programa göre, uygun organlar (kumanda) yardımıyla sistemin durumunu değiş-

bir yönlendiricinin ilke şeması

tirebilen bir ya da birçok büyüklük üzerine etkiyerek ve davranışının istenildiği kadar iyi olmasını sağlayarak (denetim) yönetmeyi amaçlayan elle ya da otomatik olarak gerçekleştirilen işlem. (Kumanda işlemleri, yönlendirme sisteminin, denetim organları ya da işlemleriyle saptanan gerçek davranışı ile istenilen davranışı arasındaki sapmayı azaltacak biçimde düzenlenmiştir.) || *Aşamalı yönlendirme*, AŞAMALI KUMANDA* nın eşanlamlısı. || *Doğrudan sayısal yönlendirme*, etkileyicilere klasik ayarlayıcılardan geçmeksizin, doğrudan bilgisayarla kumanda edildiği, bilgisayarla yönlendirme biçimi. || *Optimal yönlendirme*, OPTİMAL KUMANDA*'nın eşanlamlısı.

—Telekom. *Uzaktan yönlendirme*, bilgilerin ve uzaktan ölçümlerin yöneltildiği ve uzaktan kumandaların makinelere ve aygıtlara yollandığı bir merkezden, genellikle çoklu bir donanımı yönlendirme. (Uzaktan yönlendirme, elektrik enerjisi üreten ve dağıtan şebekeler gibi coğrafi bakımdan dağılmış donanımlarda uygulanır. Ölçüm sonuçları, gerekli kumandaları otomatik olarak gerçekleştirebilen ve diğer durumlarda karar öğelerini işlemcilere sunabilen organlarda çözümlenir.)

—Topogr. *Yönlendirme pusulası*, yöneltme bölüntüleri çap uçları biçiminde çizilmiş, koruyucu bir kutu içine yerleştirilen, bir milin ucunda serbestçe duran uzun, mıknatıslı iğne. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ceb. *n* boyutu sonlu olan bir E gerçek vektör uzayının, E^n nin *n*-lileri olarak alınmış tabanlarının kümesi üzerinde, "yönlendirmesi aynı olmak" bağıntısı bir eşdeğerlik bağıntısıdır ve bir B tabanı seçilmişse, bu bağıntı bir iki sınıfa parçalanış tanımlar: biri, seçilen B tabanının sınıfı, yani B ile yönlendirmesi aynı olan tabanların kümesi, bunlara doğru ya da pozitif tabanlar denir, biri de B ile yönlendirmesi aynı olmayan tabanların sınıfı, bunlara ters yönlü ya da negatif tabanlar denir. Bu sınıflardan birini seçmek, E vektör uzayı için bir yönlendirme seçmek ya da E yi yönlendirmek demektir.

—Polim. Çifteksenli yönlendirme sırasında molekül zincirleri, film düzlemine paralel olarak yerleşir; tekeksenli yönlenmenin tersine bu zincirler aynı düzlem içinde birbirlerine paralel olmadıkları gibi belli bir düzensizlik de gösterirler. Bu şekilde oluşan yönlenmenin derecesi, çifteksenli yönlendirmenin gerçekleştirildiği iki ayrı yönde, malzemeye uygulanan çekme derecelerine bağlıdır. Bu yolla elde edilen malzemenin çekmeye karşı direnci, tekeksenli bir malzemeninkinden daha düşük, ama amorf bir malzemeninkinden daha yüksektir. Uygulanan yönlendirme yöntemleri ile bu yöntemlerin uygulandığı sıcaklık, sözkonusu malzemenin türüne bağlıdır. Çifteksenli yönlendirme yoluyla hazırlanan filmler, camsı geçiş sıcaklığı ile yumuşama sıcaklığı arasındaki bir sıcaklıkta işleme sokulduklarında, işlenmemiş filmlere oranla çekmeye karşı kusursuz bir direnç, iyi bir bükülgenlik, kusursuz bir dokunun yüzeyi, özellikle büzülerek çekmek için iyi bir yatkınlık gösterirler. Çifteksenli olarak yönlendirilmiş filmler, fotoğrafçılıkta, saydam kaplama malzemeleri olarak işe yarayan ince filmlerin hazırlanmasında (kılıf, zarf), özellikle besin sanayisinde çeker ambalaj malzemelerinin yapımında kullanılır.

—Topogr. Yönlendirme pusulası bir plançete ya da takeometreye bağlıdır. Plançete ya da takemotre, mıknatıslı iğne, yöneltme çizgileri arasına gelinceye kadar çevrilir, bu sağlandığında aletin sıfır bölüntüsü ya da plançete üzerindeki karelerine manyetik kuzeyle belli bir açı yapar. Küçük alandaki plan alımlarında bu açı değişmez; sıfırın yönü bir sonraki istasyondakiyle koşut kalır. Yönlendirme pusulası, mıknatıslı iğne yöneltme çizgileri arasına geldiğinde plançete coğrafi kuzeyi ya da Lambert kuzeyini gösterecek biçimde bağlanır.

YÖNLENDİRMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi yönlendirmek*, o kimseye, tutum ve davranışlarını belirlemesinde, yapacağı seçimlerde vb. yol göstermek: *Bir çocuğu yeteneklerine göre yönlendirmek. Üniversiteye girmek isteyen öğrencileri yönlendirmek.* **—2.** *Bir eylemi, bir etkinliği yönlendirmek*, belli bir biçimde gelişmesini sağlamak, ona belli bir yön vermek: *Bir araştırmayı, bir tartışmayı yönlendirmek.*

—Ceb. *Sonlu boyutlu bir E gerçek vektör uzayını yönlendirmek*, E nin bir B tabanını, dolayısıyla B ile aynı yöndeki bütün tabanların sınıfını seçmek.

—Geom. Geometrik bir yay üzerinde ya da bir yüzey üzerinde, yayım ya da yüzeyin yönlenmiş olması için (+ işaretiyle nitelendirilen) belirli bir eşdeğerlik sınıfı seçmek.

—Topogr. *Bir plançeteyi yönlendirmek*, plançeteye bir pusula yerleştirmek (böylece her istasyonda plançetenin kuzeye yönelmesi için, mıknatısı iğneyi işaretli çizgilerin arasına gelecek biçimde çevirmek yeterli olacaktır).

◆ **yönlendirilmek** edilg. f. Yönlendirmek eylemine konu olmak.

—Radiletiş. *Yönlendirilmiş anten*, kimi doğrultularda diğer doğrultulara oranla daha yüksek nitelikte bir ışıma üretmek için düzenlenmiş yayım anteni ya da özellikle belli bir doğrultudan gelen ışımaları almak için düzenlenmiş alıcı anten.

YÖNLÜ sıf. **1.** Yönü olan ya da belirtilen nicelikte yönü olan. **—2.** Çok, tek sözcükleriyle, taraflı; görünümlü: *Çok yönlü bir sorun. Tek yönlü bir sevgi.* **—3.** *Halk.* Uygun: *Yönlü bir söz.*

—Elektroakust. *Yönlü hoparlör*, belirli doğrultularda çok daha yüksek bir akustik enerji yayan hoparlör. || *Yönlü mikrofon*, yanıtı, gelen akustik dalganın bir ya da birçok doğrultusu için bir maksimum gösteren mikrofon.

—Geom. *Yönlü açı*, İKİLİ AÇISI*'nın eşanlamlısı. (Buna karşılık olan küme $\mathcal{A}$ ile gösterilir. Bu adı kullanmanın sakıncası vardır, çünkü bu kavram hiçbir halde karşılaştırma uzayının yönüne bağlı değildir, ama yalnızca dönme kavramına bağlıdır.) || *Yönlü doğru parçası*, ÇİFTNOKTA'nın eşanlamlısı. || *Yönlü üçgen*, nokta üçlüsü. || *Yönlü yay*, üzerinde parametrelenmiş yaylardan oluşan iki eşdeğerlik bağıntısının tanımlandığı geometrik yay; bu bağıntılardan her birine değişik bir işaret verilir; bunun için: "ancak ve ancak, I den J üzerine $f=g \circ \varphi$ olan φ eşyapı uygulaması sıkı artansa (I, *f*), (I, *g*) ye eşdeğerdir" biçiminde tanımlanan eşdeğerlik bağıntısından yararlanılır.

[Sınıflardan biri + ya da doğru yönü, öbürü − yönü tanımlar. Kimi geometrik yayların ancak bir yönü vardır: örneğin,

$I = \left[-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2} \right]$ ve $f: t \mapsto (\cos t, \sin^2 t)$ ile tanımlanan, $\mathbb{R}^2$ nin (I, *f*) yayı böyledir; bu *f* için, $\varphi(t)=(-t)$ olmak üzere φ eşyapı uygulaması azalandır ve $f \circ \varphi=(-t)$ yi gerçekler.] || *Yönlü yüzey*, üzerinde, parametrik gösterimlerden oluşan iki eşdeğerlik bağıntısının tanımlandığı Σ yüzeyi; bu eşdeğerlik bağıntısı: "ancak ve ancak V den U üzerine $g = f \circ \Phi$ olan Φ eşyapı uygulamasının Jacobi determinantı pozitifse (U, *f*), (V, *g*) ye eşdeğerdir" biçimindedir. (Sınıflardan biri + işaretini alır ve Σ^+ ile gösterilir; öbürü, − işaretini alır ve Σ^- ile gösterilir.)

YÖNLÜLÜK a. Yönlü olma durumu.

—Metalürj. Özel bir doğrultuda yönlendirilmiş bir alaşımın kimi ayırtedici fiziksel, kimyasal ya da mekanik özellikleri. (Yönlülük kristal ölçeğinde atomların, metal parça ölçeğinde tanelerin, enklüzyonların ya da çökeltilerin anizotropisinden [ayrı yönlülük] kaynaklanır; sanayide ise sacın sünekliğinin her yönde aynı olmamasından ileri gelen bir anizotropiye bağlı olarak soğuk çekme kulaklanmaları biçiminde ortaya çıkar.)

—Radiletiş. *Bir antenin yönlülüğü*, bir antenin göz önüne alınan doğrultuda oluşturduğu ışıma yeğinliğinin, uzayın bütün doğrultularındaki ışıma yeğinliklerinin ortalama değerinin oranıyla nicel olarak ifade edilen ayırtedici nitelikteki özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Radiletiş. Işıma yeğinliği, uzay açısı birimi başına bir doğrultudaki yayım gücüdür; böylece, uzayın bütün doğrultularındaki ortalama ışınım yeğinlikleri değerinin 4π ile çarpımı toplam yayım gücüne eşit olur; bir antenin yönlülüğü, yitimlerinden bağımsızdır. Anten yitimsizse, yönlülüğü göz önüne alınan doğrultudaki izotrop kazancına eşittir. Yönlülük ve kazanç genellikle desibel ile ifade edilir.

YÖNSEME a. Ruhbil. Belli bir amaca ya da sonuca yönelen, etkinliğe dönüşmeyen etki gücü; temayül.

YÖNSEMEZ sıf. İzotrop.

YÖNSER sıf. Anizotrop.

YÖNSÜZ sıf. **1.** Yönü olmayan. **—2.** Belli bir amaca yönelik olmayan; amaçsız.

YÖNTEM a. **1.** Zihnin, bir gerçeğe ulaşmak ya da onu kanıtlamak üzere mantığa uygun bir biçimde işlemesi; düzenli düşünme; metot: *Yöntem kuramdan farklıdır.* **—2.** Bir sonuca ulaşmayı sağlayan ve mantığa uygun biçimde düzenlenmiş ilkelerin, kuralların, evrelerin bütünü: *Bilimsel yöntem. Çözümleme yöntemi. Tedavi yöntemi.* **—3.** Bir eylemi, bir işi, bir etkinliği sonuca götürmek için akla uygun olarak izlenen yol; sistem: *Hiçbir çalışma yöntemin yok. Anketlerde bu yöntem pek güvenilir sonuçlar vermiyor. Bana, onu tavlayacak iyi bir yöntem söyle.* **—4.** Şu ya da bu üretimi, etkinliği vb. gerçekleştirmeyi sağlayan yolların, usullerin tümü (genellikle çoğul kullanılır): *Tarımsal yöntemler. Satış yöntemleri.*

—Fels. Düşüncenin ve çalışmanın bir amaca göre düzene konulması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Deneysel yöntem*, olayları gözlemlemek, onlardan varsayımlar çıkarma ve bu varsayımların sonuçlarını düzenli ve nesnel bir sınamayla doğrulama yolu.

—İkt. Herhangi bir imalatın, üretimin, etkinliğin gerçekleştirilmesini olanaklı kılan teknik, işlem biçimlerinin tümü; işlem biçimleri: *Tarımsal yöntemler, sınai yöntemler. Satış yöntemleri.* (Eşanl. METOT, USUL, YOL.)

—Kim. ve Teknol. Bir kimyasal tepkimeyi gerçekleştirmek ya da malzemelerin işlenmesini sağlamak amacıyla izlenen yol, usul. || *Kuru yöntem*, sıvı madde kullanmadan işlem gerçekleştirme yolu. || *Yaş yöntem*, sıvı bir ortamdan yararlanarak ya da çeşitli çözücüler kullanarak işlem uygulama biçimi.

—Ormanc. *İşletme yöntemi*, amenajmanla belirlenen ve ağaç topluluğunun en iyi koşullarda işletilmesini ve yenilenmesini sağlamaya yarayan yöntem. (Ormancı başlıca iki işletme yöntemi arasında seçim yapacaktır: baltalık ve koru ormanı. Baltalıkta yenilenme kütükten fışkıran sürgünlerle, koruda yenilenme tohumla sağlanır)

—ANSİKL. Fels. Yöntem kaygısı Platon'la başladı: "Ne türden olursa olsun, bir şeyin doğasını incelemek için, bu tarzda davranmak, yani yöntemli bir biçimde bilinmek ve başkalarına öğretilmek istenen şeyin önce basit mi, yoksa karmaşık mı olduğunu düşünmek; sonra, eğer basitse, onun niteliklerini, ne üzerinde ve nasıl etkili olduğunu anlamaya çalımak gerekmez mi?" (*Phaidros*, 270). Aristoteles'te yöntem genellikle keşfetme olanağı sağlayan şeydir, ama bazen bilginin kendisiyle özdeşleştiği de olur: "Bütün sanatlar, zihnin bütün yöntemli araştırmaları ve aynı zamanda bütün eylemlerimiz [...] erişmeyi istediğimiz bir iyiliği her zaman hedef alıyor gibidir" (Aristoteles, *Ethika Nikomakheia* [Nikhomakos ahlakı], 1,1,1). Fakat, Aristoteles'te evrensel bir değer taşıyan, bütün bilimler için geçerli olan bir yönteme rastlanmaz, çünkü her bilim kendi konusu tarafından belirlenmiştir ve ken-

dine özgü bir yöntem kullanır. (→ CİNS*LERİN AKTARILMAZLIĞI.)

Fakat, yöntem kavramının en yaygın olarak içerdiği öğe, düzenli bir biçimde izlenecek bir yön, bir yol fikridir. Bunun için, yöntemin, titiz bir biçimde uyulduğu takdirde bilgiyi artırma olanağını sağlayan bir program olarak anlaşılmasında şaşılacak bir yan yoktur: "Bazı düşünce ve kurallardan bir yöntem oluşturdum; bu yöntemle, bilgimi derece derece artırabileceğimi ve onu yavaş yavaş yükseltebileceğimi sanıyordum" (Descartes, *Metot üzerine konuşma*, 1, 3). Böylece, Descartes ilk kez yöntemi, tek ve evrensel bir şey olarak, aklın kendisi olarak gösteriyordu. "İmdi, yöntemden, bazı kesin ve kolay kuralları anlıyorum; öyle ki, bu kurallara tam olarak uyan herkes, onlar sayesinde hiçbir zaman yanlışı doğru sanmaz ve gereksiz zahmetlere girmeksizin doğru bilgiye erişebilir" *Aklın idaresi için kurallar* [Règles pour la direction de l'esprit], 4). Bu tür evrensel bir bilgi yöntemi kurma isteğine Leibniz'de de rastlanır.

Gerçekten de, Leibniz, bir evrensel yöntem fikrini en çok savunan filozoflardan biridir: Leibniz, nasıl tıp bütün vücutlar için aynı ise, yöntemin de ("aklın tıbbı" olarak) bütün akıllar için aynı olduğuna ve onların hepsini hakikate ulaştırabileceğine inanıyordu. "Tüm bilimleri, bir Okyanus sayabiliriz. Bütün, her yerde sürekli, kesintisiz ve bölüntüsüzdür, ama insanlar ancak onun bazı bölümlerini kavrarlar ve bunlara işlerine geldiği gibi adlar verirler" (*İnsan zihni üzerine bir araştırma* [Nouveaux Essais sur l'entendement humain], 4, 13, 1). Leibniz'in, ars combinatoria*'sında öğelerini ve evrensel karakteristiğini verdiği bu yöntem, Descartes'ın mathesis universalis düşüncesine benzetilebilirse de, Leibniz'in, Descartes'ın apaçıklığa ve doğal ışığa (akla) çağrıda bulunmasını şiddetle eleştirmesiyle ondan ayrılır.

Yöntem kavramının evrimi, Hegel'le birlikte başladı. Hegel'e göre, "yöntem, bütünün katıksız özselliği içinde açıklanan yapısından başka bir şey değildir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Önsöz"). Bu demektir ki, yöntem, deneyin içeriğinden ayrı ve deneyden önce gelen biçimsel bir gerçeklik değildir: o, kendini açıp yaymış durumuyla içeriğin ta kendisidir. Bu nedenle yöntem, spekülatif mantıkta açıklanır ve onun yeri orasıdır (spekülatif mantık, eski metafiziğin yerini aldığı ölçüde). Şu halde, "felsefe biliminin hakiki yöntemi olabilecek tek şey üzerine daha geniş ve kesin bilgiler verme işi mantığa düşer; çünkü yöntem, bu mantığın kendi iç hareket biçimi hakkındaki bilinçtir" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Giriş").

Diyalektik ve maddeci düşüncenin ortaya çıkmasıyla birlikte, yöntemin, akıl tarafından bilgilerini artırmak amacıyla keyfi, bir biçimde kurulmuş bir kurallar bütünü olduğu düşüncesi son buldu. Nitekim marxçılık, yöntemi, bazı ilkelere göre ve belli bir düzen içinde çözümleme ve inceleme biçimi olarak tanımlamakla birlikte, bu ilkeleri ve bu düzeni doğal ve tarihsel nesnel gerçeklikten ayırmaz: "Yazar, bir araştırma yöntemi adını verdiği ve benim onu kullanış tarzımı takdirle karşıladığı şeyi büyük bir doğrulukla tanımlarken, diyalektik yöntemi tanımlamaktan başka bir şey yapmamaktadır. Elbette ki, açıklama yolu, araştırma yolundan biçimsel bakımdan farklı olmak zorundadır. Araştırma, konuya bütün ayrıntılarıyla egemen olur, onun çeşitli gelişme biçimlerini çözümler ve bunların iç bağlılığını keşfeder. Bu iş tamamlanınca ve ancak o zaman, artık gerçek hareket, bütünü içinde anlatılabilir. Eğer bu başarıyla yapılırsa, yani maddenin yaşamı onun ideal kopyası içinde yansımış hale gelirse, ortaya çıkan görüntü insanda a priori bir inşa sanısı doğurur."

"Benim diyalektik yöntemim, temelde Hegel'inkinden yalnız farklı değil, aynı zamanda onun tam karşıtıdır. Hegel'e göre, idea adı altında kişileştirdiği düşünce, gerçekliğin yaratıcısıdır; gerçeklik, yalnızca ideanın görüngüsel bir biçimidir. Bana gelince, bunun tersine, düşüncenin hareketi, gerçek hareketin insan beynine taşınmış ve aktarılmış bir yansısından başka bir şey değildir" (Marx, *Kapital* [alm. 2. bas.], sonsöz).

XIX. yy.'ın ikinci yarısında tek bir yöntem düşüncesi büsbütün ortadan kalktı. Bilim düşüncesinin bunda büyük katkısı oldu. Claude Bernard gerçi hâlâ bir "deneysel yöntem" den söz ediyordu, ama bu, aslında, bilim alanlarına göre çoğalıp çeşitlenmiş bir yöntemler bütününden başka bir şey değildi: "Keşifler yapmayı sağlayacak yöntem diye bir şey olamaz [...] Yalnızca, iyi yöntemler, doğanın bize vermiş olduğu yetileri geliştirmemizi ve daha iyi kullanmamızı öğretebilir, kötü yöntemlerse bunlardan yararlanmamızı engelleyebilir" (Claude Bernard, *Deneysel tıbbın incelemesine giriş* [Introduction à l'étude de la médecine experimentale] 1, 2, 2).

YÖNTEM (Ali Canip), türk yazar (İstanbul 1887-*ay. y.* 1967). Ortaöğrenimini babasının sürüldüğü (1902) Selanik'te tamamladı (1906). Hukuk mektebi'nin son sınıfından ayrıldı. Fecr-i âti topluluğu içinde yer alarak bu topluluğun ilkeleri doğrultusunda "sanat sanat içindir" görüşüne uygun şiirler yazdı. Ancak *Genç kalemler* dergisinin yayına başlamasıyla (1911) birlikte Ömer Seyfettin ve öteki arkadaşlarıyla Yeni* lisan hareketinin savunucularından oldu. Selanik'in Yunanlılar'ca işgali (1912) üzerine İstanbul'a döndü. Liselerde, Öğretmen okulu'nda öğretmenlik yaptı. Yazılarıyla Milli edebiyat akımının ilkelerini savundu (*Milli edebiyat meselesi ve Cenap* [Şahabettin] *Bey'le münakaşalarım*, 1918), hece vezni ve sade türkçeyle şiirler yayımladı. Kurtuluş savaşı'nda Anadolu'ya geçerek bu dönemde ve daha sonra öğretmen, lise müdürü, maarif müfettişi olarak çalıştı; liseler için bir ders kitabı (*Edebiyat*, 1926) yazdı. Milletvekili seçildi (Ordu, 1934; Çanakkale, 1950). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak ders verdi. Öteki yapıtları: *Epope ve edebi nevilerle mesleklere dair malumat* (1927), *Türk edebiyatı antolojisi* (1933), *Ömer Seyfettin, hayatı ve eserleri* (1935).

YÖNTEMBİLİM a. **1.** Bilimsel uygulamanın, bu uygulamanın dayandığı ilkelerin ve kullanılan araştırma yöntemlerinin gözlemlenmesiyle sürdürülen mantıksal ve sistematik inceleme. **—2.** Özel bir alanın incelenmesine uygulanan araştırma yöntem ve tekniklerinin tümü.

YÖNTEMBİLİMSEL sıf. Yöntembilimle ilgili; metodolojik.

YÖNTEMLİ sıf. ve be. Belli bir yöntem kullanılarak yapılan; belli bir yönteme uygun olarak; metotlu: *Yöntemli bir anket, bir araştırma. Yöntemli çalışmak.*

YÖNTEMLİLİK a. Bir işi, bir yönteme dayanarak düzenli bir biçimde yapma.

YÖNTEMSİZ sıf ve be. Herhangi bir yönteme dayanmayan; bir yönteme dayanmayarak; metotsuz: *Yöntemsiz bir çalışma. Yöntemsiz çalışmak.*

YÖNTEMSİZLİK a. Yöntemsiz olma durumu; düzensizlik.

YÖRE a. **1.** Bir bölgenin yakın yerlerini kapsayan sınırlı bölümü, dolay, havali, mahal: *Antalya yöresini gezmek. Ağrı yöresine özgü gelenekler.* **—2.** Çevre, etraf: *Yanında yöresinde kimse kalmadı.* **—3.** Değirmenlerde, taşla kasnak arasında kalan ve hayvan yemi olarak kullanılan iri un.

YÖRECİ sıf. Yöreciliğe ilişkin olana denir.

YÖRECİLİK a. Bir toplumsal grubun, bir etnik, dinsel, mesleksel topluluğun, bir bölümünü oluşturduğu daha geniş topluluğa karşı çıkarak kendi törelerini korumaya çalışma eğilimi.

YÖREKENT a. BANLİYÖ'ye karşılık olarak önerilen sözcük.

YÖRESEL sıf. Belli bir yöreye ilişkin, oraya özgü olan bir şey için kullanılır; yerel, mahalli: *Yöresel âdetler. Yöresel sorunlar.* —Dilbil. Belli bir bölgeye özgü bir sözcük ya da deyiş için kullanılır. || *Yöresel dil*, ulusal çerçevede, resmi dilden ayrılan ve kullananların bu dilin durumuna ve aktarımına ilişkin sorunu bir bildirişim ve kültür sorunu olarak gördükleri dil.

YÖRESELLEŞMEK gçz. f. Belli bir yöreye özgü nitelikler kazanmak; yerelleşmek, mahallileşmek.

◆ **yöreselleştirmek** ettirg f. Yöresel duruma getirmek, yerelleştirmek, mahallileştirmek.

YÖRESELLEŞTİRMEK → YÖRESELLEŞMEK.

YÖRESELLİK a. Yöresel olma durumu; niteliği; yerellik: *Sanatta, edebiyatta yöresellik.*

YÖRESİZ sıf. Yöresi olmayan.
—Fizs. kim. *Yöresiz bağ*, bağ elektronlarının iki özel atomun yakınında bulunmadığı, buna karşın ikiden çok atomu kapsayan bir molekül yörüngesinin yapısına katıldığı durumda ortaya çıkan bağ. (Yöresiz bağlara hidrojen köprülerinde, aromatik moleküllerde ve metaller ile alaşımlarda rastlanır.) [YEREL* BAĞ'ın karşıtı.] || *Yöresiz kılmak*, yöresizlik durumuna geçirmek, yöresizleştirmek.

YÖRESİZLİK a. Fizs. kim. **1.** Bir molekül ya da bir iyonda ikiden çok atoma bağlanan bir elektronun durumu. **—2.** Bir elektronun böyle bir duruma gelmesi. **—3.** Bir melokül ya da bir iyonda iki ya da daha çok atom üzerinde ortaya çıkan bir elektrik yükünün durumu.
—ANSİKL. Fizs. kim. Molekül ya da iyon içindeki ortak değerlikli kimyasal bağlarla ilgili olarak en son yapılan tanımlamalarda, biri σ, diğeri π olmak üzere iki tip bağ ayırt edilir. σ tipi bağda, iki atom arasında bağlanmayı sağlayan iki elektron, özellikle iki atom çekirdeği arasında yoğunlaşır: bunlara *yerel elektronlar* denir. π tipi bağda ise iki elektron, çekirdekleri ayıran boşluktan önemli ölçüde uzaklaşır; dolayısıyla yayınık bir elektron dağılımı sözkonusudur; bunlara da *yöresiz elektronlar* denir. Yalnız iki atom göz önüne alındığında yöresizlik zayıftır; ancak moleküsel yapı uygunsa elektronların yöresizliği üç (alil katyonların, köklerin ve anyonların durumu) ya da daha çok atoma (örneğin benzende π elektronları altı atom üzerinde yöresizleşir) yayılabilir.
Yöresizlik molekül ya da iyon kararlılığının artmasıyla ortaya çıkar (rezonans enerjisi) ve *mezomerlik* kuramının temelini oluşturur.

YÖREÜSTÜ sıf. *Yöreüstü dil*, ORTAK* DİL'in eşanlamlısı.

YÖRGÜÇ PAŞA Lala, türk vezir (XV. yy.). Amasya sancakbeyliğine atanan şehzade Murat'ın (sonradan Murat II) lalası olarak göreve onunla birlikte gitti (1418). Murat II tahta çıkınca (1421), Tokat ve yöresinde osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Türkmenler'in üzerine gönderildi. Ayaklanmayı başarıyla bastırınca vezirliğe getirildi (1429).

YÖRÜK ya da **YÜRÜK** a. (esk. türkç. sözc.). Orta, G. ve B. Anadolu ile Rumeli'de konargöçer yaşamı sürdüren türkmen boylarından olan kişiye XIV. yy. sonlarından başlayarak verilen genel ad.

◆ a. [Tamlayan olarak] Yörükler'e özgü, onlara ilişkin olanı belirtir: *Yörük çadırı.*
—Etnol. *Yörük çadırı*, yörüklerin mesken olarak kullandığı kıldan dokunmuş, tavanlı bir tür çadır. (*Kıl çadır, kırk pencereli ko-*

nak da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Kur. tar. Osmanlılar'da yeniçerilere katılan yaya askerlere verilen ad.

—Mutf. *Yörük kebabı,* koyun etiyle hazırlanan bir tür kebap. (Soğan, yağda kavrulduktan sonra tencereye iri parçalar halindeki koyun eti, baharat, tuz, havuç ve salça katılıp pişirilir. Yanına et suyunda haşlanmış erişte konur.)

—ANSİKL. Etnol. Yörük çadırı genellikle deve tüyünden dokunur. Bunun yerine keçi kılı, koyun yünü kullanılarak yapılanları da vardır. Dokuma sırasında kıllar birbiriyle örtüştüğünden yağmur geçirmez. Orta direk çevresinde 5, 7, 9 direk üzerine kurulur, büyüklüğüne göre iki ya da üç kapılıdır. Tavanın ortasında havalandırmayı sağlayan tütsü deliği bulunur. Çadır etekleri kazıklara, el dokuması kolanlarla bağlanır. Yer ve iç duvarlar, el dokuması yörük kilimleriyle bezelidir. Genellikle birkaç bölmeden oluşur. Yatma ve oturma yerleri ayrıdır. Büyüklerinde hayvanlar için de ayrı bölme bulunur. Yerlere minder ve yastıklar döşenir. Konuklar kapının karşısına gelen bölümde ağırlanır. Herkesin oturabileceği yer belirlenmiştir. El dokuması erzak, giyecek çuvalları aynı zamanda dekoratif bir öğe oluşturur.

YÖRÜK (Mustafa Asım), **Nasuhefendizade**, türk din bilgini (İstanbul 1853 - *ay. y.* 1943). Kuleli* vakası yüzünden sürgünde bulunan babası Uşşaki Mehmet Nasuh Efendi'nin yanında büyüdü. Öğrenimini İstanbul'da bitirerek icazet aldı (1889). Huzur dersleri mukarrirliğine yükseldi (1909). Darülfünun edebiyat ve ilahiyat bölümlerinde, Mülkiye'de ders verdi. İkinci meşrutiyet'te İstanbul mebusu seçildi; Âyan meclisi reisliği yaptı.

YÖRÜK (Abdülhak Kemal), türk hukukçu (İstanbul 1897 - *ay. y.* 1974). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1922). Çeşitli kamu görevlerinde bulundu; avukatlık yaptı. İstanbul Mülkiye mektebi'ne devletler özel hukuku profesörü olarak atandı. İstanbul Hukuk fakültesi'nde hukuk felsefesi, hukuk başlangıcı ve devletler hukuku derslerini okuttu. Kurucu meclis üyeliğine saçildi (1960), milletvekili oldu (1961). Adalet bakanlığı yaptı (1962-1963). Yeniden milletvekilliğine seçildi (1965). Başlıca yapıtları: *Devletler hususi hukuku* (1937), *Hukuk başlangıcı* (1944), *Hukukun umumi prensipleri* (1949), *Hukuk felsefesi* (1952).

YÖRÜK ALİ EFE → ALİ EFE Yörük.

Yörük kırka kadın zeybeği, Anadolu'da Yörükler'in yaygın olduğu yörelerde, kadınlar tarafından oynanan zeybek türü bir halk oyunu. Oyun yörük kadınının yiğitliğini ve fedakârlığını simgeler.

YÖRÜKLER, Anadolu ve Rumeli'de göçebe bir yaşam sürdüren türk topluluklarına verilen genel ad. Eski türkçe "yörümek" fiilinden türetilen "yörük" sözcüğü ilkin göçebe Türkmenler'i yerleşik düzene geçenlerden ayırt etmek için kullanıldı, daha sonra tüm göçebe toplulukları kapsadı.

Cengiz yasası'na eski türk destanlarından geçtiği öne sürülen "yörük" sözcüğü, vergi veren, seferlere katılan, göç ve yerleşme hakkı tümüyle hükümdar ya da komutanlığa ait asker anlamı taşıyordu. 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya gelen oğuz boyları, XIII. yy.'da Anadolu'ya yayıldı; XIV. yy.'da Anadolu'nun hemen her yöresinde yaşamaya başladılar. Bunlardan yerleşik düzene geçenlere türkmen, göçebe yaşam sürdürenlere yörük dendi. Yörükler'in ilk kez Bayezit I döneminde Rumeli'ye geçtikleri öne sürülürse de ilk dönem osmanlı kayıtlarına göre bu geçiş Türkler'in Gelibolu'ya ayak basmasıyla başladı ve fetihlerle genişledi. Murat I döneminde hızlanan göçle Saruhan yöresinden Serez'e kalabalık gruplar halinde gönderilen Yörükler, yapılacak fetihlere de yardımcı oldular. Yörükler'in Rumeli'ye geçirilmesi ve fethedilen yerlere yerleştirilmesi, daha sonraları Osmanlı devletinin genel bir siyaseti oldu. Yerleştirme Bayezit I döneminde yoğun biçimde sürdü, özellikle Filibe, Serez ve Üsküp çevresi tümüyle türkleştirildi. Yörükler, Timur istilasından sonraki şehzade kavgaları sırasında da gerektiğinde birbirine karşı kullanılmak üzere Rumeli'ye gönderildiler. Sonraki dönemlerde belli bir yavaşlama görülmesine karşın Rumeli'ye geçiş, XVIII. yy. sonlarına değin sürdü. Bu göçlerin bir bölümü isteğe bağlı, bir bölümü de zorunlu yerleştirme olarak gerçekleştirildi.

Yörükler Anadolu'da Türkmenler'le birlikte bugün Sıvas, Ankara, Bolu, Kastamonu, Balıkesir, Manisa, Kütahya, Afyon, Uşak, İzmir, Aydın, Antalya, Konya, Adana, Hatay, Gaziantep ve Maraş illerinin bulunduğu geniş alanda bulunuyorlardı. Bunlardan Ankara, Tokat, Kırşehir yöresinde yaşayan Ulu-Yörükler ile daha geniş bir topluluk olan Ankara Yörükleri, Orta Anadolu yaylasında; Bolu Yörükleri adı verilen grup Aydın, Honaz, Nif, Çeşme, Bozdoğan, Bolu, Tefenni çevresinde; Söğüt Yörükleri adı verilen grup Bursa, Gönen ve İnegöl çevresinde yaşıyordu. Danişmentli cemaati denen büyükçe grup Aksaray, Kırşehir, Aydın, Adana gibi geniş bir alana yayılmıştı. Anadolu'dakilerin dağınık durumuna karşın Rumeli'dekiler daha örgütlüydüler ve belli yerlerde yaşıyorlardı. İstanbul'dan kuzeye doğru Selanik Çatalcası'na değin yayılmışlardı. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında askeri bir unsur olan Yörükler'e bu topraklarda bazı ayrıcalıklar tanınmış ve görevler verilmişti. Bayezit I döneminden sonra teşvik edici önlemlerle yerleşik yaşama geçmeye yöneltildiler.

XVII. yy. sonlarında Osmanlı devletinin içinde bulunduğu kargaşa ortamında Yörükler arasında da karışıklıklar çıktı. Devlet merkezi otoriteyi korumak ve karışıklıkları önlemek amacıyla Yörükler'i zorunlu yerleşmeye tabi tuttu. Rumeli'dekiler "Evladı fatihan" adı altında örgütlendi ve bunlardan askeri amaçlarla geri planda yararlanıldı. Anadolu'dakilerse yerleşmeye zorlandı, karşı gelenler sürüldü ya da askeri güçlerle sindirildi. XIX. yy. ortalarından başlayarak yerleştirme daha düzenli biçimde gerçekleştirildi. Yerleşme bölgeleri saptandı ve özellikle G.'deki Yörükler'in yerleştirilmesini sağlamak amacıyla Fırka-i ıslahiye adlı bir askeri güç oluşturuldu. Bugün büyük bölümü yerleşik yaşama geçmiş durumdadır. Anadolu'nun bazı yörelerinde, özellikle Toroslar'da geleneksel yaşamlarını sürdüren topluluklara da rastlanmaktadır. Çoğunluğu sünni ya da alevi olmakla birlikte eski türk inanışlarının izlerini taşımaktadır. Geçimlerini çoğunlukla hayvancılık, orman işleri vb.'den sağlarlar. Zengin bir folklorları vardır. Gelenek ve törelerine bağlıdırlar. (→ Kayn.)

YÖRÜKOĞLU (Atalay), türk hekim (Boğazlıyan, Yozgat, 1928). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1953). ABD' de Pittsburgh ve Michigan üniversitelerinde çocuk ve erişkinler psikiyatrisi dalında uzmanlık eğitimi gördü. Yurda dönüşte Hacettepe Üniversitesi tıp fakültesi'nde öğretim üyeliğine getirildi, doçent (1969), profesör (1975) oldu. Avrupa konseyi'nde toplumsal araştırmalar uzmanı (1971), ABD Miami Üniversitesi'nde konuk profesör olarak çalıştı. Hacettepe Üniversitesi tıp fakültesi çocuk ruh sağlığı kliniği başkanı oldu. Pittsburgh Academy of Medicine Simonton Outstanding Award'ı (1960), Türk dil kurumu bilim ödülü'nü aldı (1979). Türk dil kurumu, Kültür bakanlığı çocuk yayınları kurulu ve UNESCO ulusal komitesi eğitim kurulu üyeliklerinde bulundu. Radyo ve TV konuşmaları, gazete ve dergilerde yayımlanan yazıları aracılığıyla sağlıklı çocuk-aile ilişkileri, ruhsal bozukluk gösteren çocuklara nasıl yaklaşılacağı vb. konularda toplumu aydınlatmaya çalıştı. Başlıca yapıtları: *Çocuk ruh sağlığı* (1978), *Ruh sağlığı ve hastalıkları* (ortak [1980]), *Değişen toplumda aile ve çocuk* [1983], *Gençlik çağı* (1985). Yörükoğlu 1985'te Türk İş bankası pedagoji büyük ödülü'nü kazanmıştır.

yörük çadırı
Türk ve islam eserleri müzesi
İstanbul

YÖRÜNGE a. **1.** Bir gökcisminin çekim etkisiyle kendisinden daha büyük bir gökcisminin çevresinde uzayda çizdiği yol. (Bir yörünge kendi öğe*leriyle tanımlanır.) **—2.** Belirli bir noktaya göre hareket halindeki bir noktanın çizdiği eğri; mahrek. **—3.** *Yörüngesine oturmak (oturtmak),* sözkonusu yapma bir uyduysa, istenilen yörüngede hareket etmek (etmesi sağlanmak), bir işse, amaçlanan yönde gelişmek, yoluna girmek (yoluna koymak).

—Astrol. *Yörünge alanı,* bir aspektin etkinliğini sürdürdüğü bölge. (Mantıksal olarak, bir yörüngenin büyüklüğü, aspekti meydana getiren etkenlerin yaklaşma hızlarıyla orantılı olarak hesaplanmalıdır, yeni açısal uzaklık olarak değil de zaman olarak ölçülmelidir.)

—Atom. fiz. Atomun her elektronuna ayrı bir yol çizen Bohr gezegen modelinden miras kalan eski bir terminolojiye göre bir atom elektronunun enerji düzeylerinden her biri.

—Ceb. *Üzerinde bir G grubu oluşturulan bir E kümesinin bir x elemanının yörüngesi,* E üzerinde "$gx = y$ olan $g \in$ G varsa $x \mathcal{R} y$ dir" ile tanımlanmış eşdeğerlik bağıntısı $\mathcal{R}$ olmak üzere modülo $\mathcal{R}$ eşdeğerlik sınıfı.

—Fiz. *Yörünge momenti,* hareket halindeki bir parçacığın hareket miktarının momenti. (Kuvantum kuramında, yörünge momenti bir vektörel işleyendir; modülünün karesinin öz değerleri ile herhangi bir eksen boyunca yer alan bileşeninin değerleri kuvantalanmıştır. Yörünge momentini işleyeni, bir kuvantal sistem üzerinde gerçekleştirilen dolanımların gösteriminde önemli bir rol oynar.)

—Fiz. ve Kim. *Atom* ya da *molekül yörünge kuşağı,* bir atomdaki bir elektronun, bir moleküldeki bağ elektronlarının uzaysal dağılımı. (Kuvantum kuramında, elektronun dalga fonksiyonu modülünün karesi, yeralma olasılığı sıklığını gösterdiği ölçüde, "yörünge" sözcüğü, genellikle "dalga fonksiyonu"nun eşanlamlısı olarak anlaşılır. Yörüngeleri atom elektronlarına atamanın olanaksızlığı bilindiğinden, Bohr gezegen modeline özgü yörünge kavramının yerini yörünge kuşağı kavramı almıştır.)

—Geom. Bir işaretle donatılı bir afin uzayda parametrelenmiş bir yayın görüntüsü. (Parametre, kinematikteki gibi zaman olduğunda özellikle bu sözcük kullanılır.)

—Gökbil. ve Uz. havc. *Yörünge çizmek,* bir gökcisiminden ya da bir uydudan söz ederken, bir başka gökcisiminin çevresinde dolanmak. || *Yörüngede,* yereksenli bir uydudan söz ederken, belirtilen yerde bulunma. || *Yörüngeden çıkma,* yapay bir uydunun, bir gökcismi çevresindeki kararlı bir yörüngeden ayrılarak, bu gökcisminin atmosferindeki bir yörüngeye geçmesi.

(Bir uydu, yükseltisi yetersiz hale gelince, insan müdahalesi olmaksızın yörüngeden çıkabilir. Ama, ayrıca, yararsız hale gelen bir uydu imha edilmek ya da yere indirilmek amacıyla da yörüngeden çıkartılabilir.) || *Yörüngeye girme,* yereksenli bir uydunun, önceden saptanmış bir konuma gelebilmesi için yaptığı manevraların tümü. || *Yörüngeye oturtma,* bir uzay aracını ya da bir uyduyu bir yörüngeye yerleştirmeyi sağlayan işlemlerin tümü.

YÖRÜNGEALTI sıf. Uz. havc. **1.** Yer çevresinde, kararlı bir yörünge üzerinde kalabilmek için gerekli olan hızdan daha düşük hızda hareket eden bir uzay aracının hızı için kullanılır. **—2.** Bu hızda hareket eden bir uzay aracı ya da bu hızla gerçekleştirilen bir uçuş için kullanılır. (Sondafüzeler, büyük ölçüde yörüngealtı hızlarda uçan araçlardır: bunlar uzayda kısa süreli bir uçuş yaparlar, ancak tam bir dolanım gerçekleştirmeden Yer'e düşerler. Amerikalı astronot Alan Shepard*'ın ilk uçuşu bir yörüngealtı uçuştu.)

YÖRÜNGEÇİZİM a. **1.** Bir uzay aracının, bir güdümlü merminin yörüngesini kestirmeyi ve belirlemeyi sağlayan tekniklerin ve hesap yöntemlerinin tümü. **—2.** Bu yörüngeyi çizmeye ya da yeniden oluşturmaya dayanan işlem.

—ANSİKL. Bir güdümlü merminin yörüngeçizimi üç amaç için gerçekleştirilir:

1. fırlatma merkezinin ve çevresinin güvenliğini sağlamak. Yörüngeler, güdümlü mermi belli sınırları aşmadan önce müdahale edilebilmesi için (uzaktan kumandayla güdümlü merminin imhası) "gerçek zaman"a göre düzenlenmelidir; bunun için, genellikle bir iz masası üzerinde atış öncesi çizilmiş bir yörüngeye göre güdümlü merminin hareketi gözlemlenir;
2. güdümlü mermiyi izleyecek aygıtları (uzaktan kumanda, uzaktan ölçüm antenleri, kameralar, teodolitler vb.), güdümlü mermiyi her an istenilen doğrultuda tutmayı sağlayan açısal öğelerle desteklemek;
3. fırlatmadan sonra güdümlü merminin uçuş sırasındaki davranışını incelemek ve gerçek hareketlerini kumanda edilen hareketleriyle karşılaştırmak.

Güdümlü mermilerin yörüngeçizimini gerçekleştirmeyi sağlayan araçlar içinde en yaygın olarak kullanılanı izleme radarıdır; bu radar, görüş alanı ve uzaklığı ne olursa olsun güdümlü merminin yörüngeçizimini gerçekleştirmeyi sağlar; bir güdümlü mermide genellikle, radar ile güdümlü mermi arasındaki bağlantı kalitesini ve böylece de ölçüm kuvveti ile duyarlılığını artıran yanıtlayıcı bir radar bulunur. Güdümlü mermi görüş alanında kaldığı sürece, yörüngeçizim "sineteodolitler" gibi optik aygıtlarla gerçekleştirilebilir; bu aygıtlar güdümlü mermiyi filme almayı ve böylece de zamana ve bir referansa göre güdümlü merminin açısal konumlarını saptamayı sağlar; birçok sineteodoliti kesiştirerek güdümlü merminin son derece duyarlı bir yörüngeçizimi elde edilir. Ayrıca, girişimölçüm tipi (güdümlü mermi tarafından yayımlanan bir dalganın evre farkının iki anten arasındaki ölçümü) ya da kızılaltı tipi (güdümlü merminin sıcak noktasını izleme) diğer aygıtlar da kullanılır.

YÖRÜNGESEL sıf. Gökbil. ve Uz. havc. Bir yörüngeye ilişkin.

YS, IV. ya da V. yy.'da deniz tarafından yutulduğuna inanılan efsanevi breton sitesi. Finistère'de Douarnenez körfezi kıyılarında kurulmuş olduğu rivayet edilen site, dalgalara karşı bir seddeyle korunuyordu ve bu seddeyi kapayan kapının biricik anahtarı kral Gradlon'daydı. Kralın kızı, bir gece sevgililerinden biri onuruna verilen bir ziyafette yapılan çılgınlıklara bir yenisini eklemek üzere anahtarı çaldı, seddenin kapısını açtı ve kentin okyanus suları altında kalmasına neden oldu.

B. N. Paris

Eugène Ysaye
Bibliothèque nationale Paris

YSAYE (Eugène), belçikalı kemancı ve orkestra şefi (Liège 1858 - Brüksel 1931). Vieuxtemps ile çalıştı ve çok genç yaşta uluslararası turnelere çıkmaya başladı. 1883'te Paris'e yerleşti ve burada C. Franck, V. d'İndy, Chausson, Magnard, Debussy ve Ropartz ile tanıştı ve Raoul Pugno'nun yardımıyla bunların yapıtlarını tanıttı. Brüksel konservatuvarı'nda profesörlük yaptı (1886-1898), bu kentte Quatuor Ysaye'yi (1894) ve Société de concerts Ysaye'yi (1895) kurdu. 1918-1922 arasında ABD'de Cincinnati orkestrası'nı yönetti. 1922'de Belçika Kraliyet capellası koro şefliğine atandı. Kendini öğretime vererek bir dizi ünlü yorumcu yetiştirdi. Bazı büyük besteciler yapıtlarını ona ithaf ettiler (Franck bir sonatını, Chausson *Poème*'ini, Debussy dörtlüsünü). Ysaye, keman konçertoları, tek keman için altı sonat ve başka bazı çalgı yapıtları besteledi.

YSENBRANDT (Adriaen) → İSENBRANT (Adriaen).

YSER, Fransız ve Belçika Flandre'nda kıyı ırmağı; 78 km. Saint-Omer'in K.'inden doğar, 36 km sonra sınırı aşar, Beveren yakınından geçer, Nieuwpoort'u aştıktan sonra Nieuport-les-Bains'de sona erer.

Yser savaşı (18-27 ekim 1914), Kuzey denizi'ndeki limanlara karşı girişilen alman saldırısını durdurmak için Fransızlar'ca desteklenen belçika kuvvetlerinin "Flandre muharebesi" sırasında giriştiği durdurma savaşı. Belçikalılar Anvers'i terk ettikten ve sulama şebekesini açarak araziyi suya boğmak üzere 17 ekim 1914'te Yser' in arkasına çekildikten sonra, general Urbal komutasındaki fransız birliklerince ve özellikle amiral Ronarc'h'ın deniz piyadelerince desteklendiler Belçika birlikleri 23 ekime kadar on iki alman kolordusuna karşı direndiler, ama ister istemez araziyi suya boğarak Yser kıvrımını terk etmek zorunda kaldılar. 27 ekimde su Nieuwpoort'tan Diksmuide'e kadar araziyi kapladı. Diksmuide, 10 kasımda Almanlar tarafından ele geçirildiyse de cephe, 1918'e kadar, sular altında kalan arazinin gerisinde yer aldı ve buraları o yıl 15 ekimde müttefik kuvvetler karşı yönde aştılar.

YSTAD, İsveç'te (Malmöhus) liman kenti, Baltık denizi kıyısında, Malmö'nün G.-D.'sunda; 15 000 nüf. Eski kentte, Ortaçağ'dan kalma bir kilise ve çeşitli güvercinlikli evler vardır Eski fransisken manastırında tarih müzesi. Ticaret merkezi. Tarım makineleri. Besin sanayileri. Balıkçılık.

Yt sistemi. Hematol. Yt^a ve Yt^b adı verilen iki antijenle temsil edilen alyuvar kan gruplarının tümü. Yt^a antijeni insanların % 99'unda bulunur.

YU dağı → YÜ.

YUAN → YÜEN.

YUAN JİANG → YÜEN CİANG.

YUAN MEİ → YÜEN MEİ.

YUAN SHİKAİ → YÜEN ŞİKAİ.

YUBİ burnu, Sahra'nın batı kıyısında yüksek burun, Fas'ta (Tarfaya ili). *Yubi burnu* yerleşme alanı, İfni, Saguía el-Hamra ve Rio de Oro'yu egemenliğinde bulunduran ispanyol hükümetinin merkezi oldu.

YUCATÁN, Meksika'nın G.-D. kesiminde yarımada. Cenote denilen dairevi çöküntüler bulunan, karstlaşmış kireçtaşlı bir platodur. Yucatán (39 340 km²; 1 362 940 nüf. [1990]; merkezi *Mérida*) ve Campeche eyaletleri, Quintana Roo arazisiyle birlikte Meksika'nın bu kenar yarımadasında uzanır. Yağışlı Petén ormanının yerini burada, mevsimi gelince yapraklarını döken yağışsız bir orman alır, sonra kuzeye doğru dikenli çalılıklar görülür.

Yucatán özellikle Mayalar'a ait arkeolojik alanlarının olağanüstü çekiciliğiyle tanınır. Mayalar, İspanya-Meksika kültürünü uzun süre kabul etmeyen yerli halkın temelini oluşturur. Yarımadada bugün bile nüfusun yarısı bir maya lehçesi konuşur. Yucatán gerçek tarım devrimini XIX. yy.'ın sonunda büyük tarım işletmelerinde sisal üretiminin gelişmesiyle yaşadı (1870-1910). 1910 devrimi birçok kamulaştırmaya yol açtı; toprakların yüzde 60'ı ejidos'lara verildi ve 1964'te lif üretme fabrikaları millileştirildi. Sisal üretimi, fiyatların düşmesi nedeniyle uzun süredir bunalımdadır.

Yucatán'ın meskûn tek bölümü, Mérida kenti ile Progreso limanının bulunduğu kuzey-batı'dır. Campeche ve Quintana Roo'nun nüfusu çok azdır. Tek zenginlik kaynağı orman ve çiklet zamkıdır (sakız için). Bugün demiryolu ve karayolu bağlantıları Yucatán'ı Meksika'nın geri kalan bölümüne bağlamaktadır: Veracruz-Campeche-Mérida demiryolu, Quintana Roo'ya ulaşan kıyı yolu ve iç yollar. Kıyı şeridinde, yarımadanın kuzey-doğu ucunda Cancún turistik tesisleri kurulmuştur.

—Tar. Maya uygarlığı burada çok gelişti (Chichén İtzá, Mayapán, Uxmal vb. arkeoloji alanları). [→ MAYALAR.] Kıyıları 1506'da keşfedilen ve 1517'den itibaren İspanyollar tarafından araştırılıp incelenen yarımada 1527-28'de Hernán Cortés'in subaylarından Francisco de Montejo tarafından fethedildi. 1524'te Mérida kenti kuruldu. Bağımsızlıktan sonra Yucatán, 1839-1843 arasında Meksika'dan ayrılarak bağımsız oldu ve hatta Amerikan birliği' ne katılmak için ABD'ye başvuruda bulundu. 1843'te, kızılderili ayaklanmalarının en önemlisi olan "kastlar savaşı" patlak verdi ve yarımadanın doğu bölgesinde fiilen bağımsız bir Maya devletinin kurulmasıyla sonuçlandı. Son direniş yuvası ancak 1902'de yok edilebildi.

YUCI → YÜTSİ.

YU DAFU → YÜ DAFU.

YUDA HA LEVİ → HA LEVİ.

YUDA HANASSİ (Prens), bilgeliği ve ermişliği ile tanınan haham (135-220). Mişna'da, sözlü Yasa'nın geleneklerini ve öğretilerini topladı.

YUDAHİN (Konstantin Kuzmiç), rus türkolog (Omsk 1890 - ? 1975). Taşkent Öğretmen okulu'nda okudu (1906-1910); öğrenimini Orta Asya Üniversitesi'nde tamamladı (1915). Sen-Petersburg Üniversitesi'nin Doğu enstitüsü'nde türkolog S. E. Malov yönetiminde çalıştı. Doğu Türkistan'da Uygurlar'ın yaşam ve kültürlerini tanıdı, uygurca öğrendi (1915-1920). Moskova Doğu bilimleri enstitüsü'nde uygurca kürsüsü başkanlığına getirildi (1932). Bilimler akademisi'nin türkoloji kolunda sekreter, Doğu bilimleri enstitüsü'nde uzman olarak görev aldı. 1944'te Moskova boşaltılınca önce Fergana'ya gitti; Kırgız hükümetinin çağrısı üzerine Bişkek'te Bilimler akademisi dil, edebiyat ve tarih enstitüsü'nün kırgız dili kolunu yönetti (1944-1952). Çalışmalarını özbekçe, yeni uygurca ve kırgızca üzerinde yoğunlaştırdı; Sözlükler yayımladı: *Uzbeksko-russkıy slovar* (Özbekçe-rusça sözlük, 1927) *Kirgizsko-russkıy slovar* (Kırgızca-rusça sözlük, 1940; bu sözlük türkçeye de çevrildi, 1945-1948).

YUDA MAKABİ → MAKABİLER.

YUDA ŞOMRON, Batı Şeria'da İsrail'e ait bölge; arazi, haziran 1967 savaşı'ndan beri İsrail'in işgalindedir.

YUDENİÇ (Nikolay Nikolayeviç), rus general (Moskova 1862 - Cannes 1933). Kafkas ordusu kumandanı sıfatıyla (1916) Erzurum ve Trabzon'da kazandığı zaferlerle tanındı. 1919'da, İngilizler'in desteğiyle Estonya'da 20 000 kişilik bir ordu kurdu, bolşeviklere karşı harekete geçti ve Petrograd banliyösüne kadar ilerledi (20 ekim 1919). Estonyalılar ve İngilizler tarafından yalnız bırakılınca süratle geri çekildi ve Fransa'ya sığındı (aralık 1919).

YUDİT, Tevrat'taki Yudit'in kitabında anlatılan yahudi kadın kahraman. Nabukodonosor'un birlikleri tarafından kuşatılan Bethulia halkına cesaret verdikten sonra, hileyle düşman generali Holophernos'un çadırına girer ve onun uykuda olmasından yararlanarak kafasını keser, böylece de düşman birliklerinin bozguna uğrayıp kaçmasını sağlar.

—İkonogr. Yudit, Ortaçağ'da Meryem Ana'nın habercisi sayılırdı. İtalyan Rönesans'ında ise tiranlara karşı direnişin (Lucretia ile birlikte) simgesi olarak ele alındı. Yudit genellikle Holophernos'un başını saçlarından yakalamış olarak canlandırılır. Michelangelo (Sistina capellası), Sodoma (Siena), Domenichino (Roma), Veronese (Cenova), Yaşlı Palma (Floransa) Cranach (Viyana'da iki versiyon), Baldung Grien (Nürnberg), Bronzino (Floransa), Allori (Floransa), G. Reni (Roma), B. Cavallino (Napoli, Stockholm), Valentin (Toulouse) gibi ressamlar, Donatello (Floransa), Pozzi (Milano), Ladatte (Louvre) gibi heykelciler bu temayı işlemişlerdir. Yudit' in öyküsünün bölümleri Chartres katedrali çaprazsahnının kuzey bölmesinde ve Paris'te Sainte-Chapelle'deki vitraylarda yer alır. İl Tintoretto (Madrid'deki üç tablo), il Caravaggio (Roma), A. Gentileschi (Floransa), Valentin (Malta), Rubens (Braunschweig) Holophernos'un öldürülmesi sahnesinden esinlenmişlerdir. Yudit'in Holophernos'un başını hizmetçisinin torbasına sokuşunu işleyenler ise, Mantegna (Dublin'deki grizay tekniğinde yapılmış resim; Floransa'daki desen) ve il Correggio' dur (Strasbourg). Genç Giorgione, kahramanı, ayakta, elinde yere sarkmış kılıcı, bir ayağı yerdeki kafanın üzerinde canlandırmıştır (Leningrad). Botticelli küçük bir panosunda (Floransa), başının üstünde Holophernos'un kesik kafasını taşıyan hizmetçisiyle birlikte Yudit'in Bethulia'ya dönüşünü resmetmiştir; Yudit bu yapıtta elinde bir kılıç ve bir zeytin dalı tutar.

YUDUM a. (*yutmak*'tan *yut-um*>*yudum*). **1.** Bir içişte yutulabilen sıvı miktarı: *Bir yudum su içmek.* **—2.** *Yudum yudum*, yudumlayarak; azar azar, yavaş yavaş.

YUDUMLAMA a. Yudumlamak eylemi.

YUDUMLAMAK g. f. *Bir içeceği yudumlamak*, onu yudum yudum, yavaş yavaş; tadına vara vara içmek: *İçkisini yudumlamak.*

◆ **yudumlanmak** edilg. f. Yudumlanmak eylemine konu olmak.

YUDUMLANMAK → YUDUMLAMAK.

YUDUMLUK sıf. Bir yudum miktarında olan: *Bir yudumluk suyun kalmış.*

YUF ünl. (yansıma sözc.). **1.** Vurguya göre üzüntü, kınama, nefret belirtir. **—2.** *Yuf ervahına*, "yazıklar olsun, lanet olsun" anlamında kullanılan ilenme sözü.

◆ a. *Yuf borusu*, eskiden kullanılan, boynuzdan yapılmış bir tür boru; nefir. || *(Birine) yuf borusu çalmak*, üzüntü, kınama ve nefretini bir kimseye bildirmek.

YUFKA a. **1.** Oklava ya da merdane ile açılan, ince, yuvarlak hamur yaprağı. **—2.** Pideden daha ince açılmış, sacta pişen bir tür ekmek. (*Yufka ekmeği* de denir.) **—3.** *Yufka açmak*, hamuru oklava ile yufka durumuna getirmek.

—Mutf. *Yufka ekmeği*, mayasız hamurdan pide biçiminde yapılıp sacta pişirilen bir tür ekmek. || *Yufka böreği* → YUFKABÖREĞİ. || *Baklava yufkası*, baklava yapımında kullanılan çok ince açılmış yufka. || *Çarşı yufkası*, çarşıda satılan hazır yufka.

◆ sıf. **1.** Çabuk kırılan, ince, dayanıksız bir şey, zayıf, dayanıksız bir kimse için kullanılır: *Bu kutu da pek yufka. Sen de çok yufkaymışsın.* **—2.** *Yufka yürekli*, acıklı durum ve olaylardan hemen etkilenip üzülen, herkese acıyan kimse için kullanılır: *O bu manzaraya hiç dayanamaz, yufka yüreklinin biridir.*

—Denizc. *Yufka su*, seyre elverişsiz, sığ su.

YUFKABÖREĞİ a. Mutf. Çarşı yufkasıyla yapılan bir tür börek. (Sakız kabağı, beyaz peynir, yumurta, maydanoz, yağ, tuz ve karabiberle hazırlanan içi, şerit biçiminde kesilmiş yufkalara koyup muska gibi katlayarak yapılır. Üzerine yumurta sürülüp fırına verilir.)

YUFKACI a. Yufka, kadayıf vb. yapan ve/ya da satan kimse.

YUFKACILIK a. Yufkacının işi.

YUFKALI sıf. Yufka ile yapılan, yufka içeren.

—Mutf. *Yufkalı kebap*, et suyuyla ıslatılmış yufka ya da yufka ekmeğinin üzerine kebap edilmiş et konarak yapılan yemek. (Üzerine salça ve kırmızı biberli yağ dökülür. Yoğurtlu da yapılır.)

YUFKALIK sıf. Yufka yapmaya yarayan, yufka yapmaya uygun: *Yufkalık un.*

◆ sıf. Zayıflık, dayanıksızlık.

YUGA, hindu evrenbiliminde dünya çağlarından her birini belirten sanskritçe sözc. (*Krita-yuga, treta-yuga, dvapara -yuga* ve *kali-yuga* adındaki toplam dört yuga'nın giderek azalan süreleri sırasıyla 4 000, 3 000, 2 000 ve 1 000 tanrı yılıdır [ama insan yılı olarak bu süreler çok daha uzundur].)

YUGOSLAV sıf. ve a. Yugoslav halkından olan. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. (Tamlayan olarak) Yugoslavya'ya ya da Yugoslavlar'a ilişkin: *Yugoslav folkloru.*

—İşlem. *Yugoslav işi*, geleneksel giysilere uygulanan renkli işleme. (Pamuk ya da yün ipliğiyle yapılır; çapraz iğne en göze çarpan işleme türüdür.)

—ANSİKL. *Güney Slavları* anlamına gelmekle birlikte bu sözcük, pratikte, etnik kökeni ve dili ne olursa olsun bütün Yugoslavya vatandaşları (iki önemli azınlık olan Arnavutlar ve Macarlar başta olmak üzere, bunların hepsi slav değildir) için kullanılır. Güney Slavları'ndan olmalarına rağmen, Bulgarlar bunun dışındadır. Oysa, XIX. yy.'da Balkanlar'da oturan slav halkların siyasi bağımsızlığı ve birliği için çalışan milliyetçi çevrelerce ortaya atılan "yugoslav" sözcüğüyle bütün Güney Slavları belirtilmek isteniyordu. Sırp-hırvat dilinde, Jugosloven (Yugoslav) ve Južnosloven (Güney Slavı) ayrımı vardır.

YUGOSLAVYA, Güney Avrupa'da, Balkan yarımadasında yer alan ve iki cumhuriyetten (Sırbistan ve Karadağ) oluşan federal devlet; 102 173 km^2; 10 394 000 nüf. (1992). Başkenti *Belgrad.* Resmi dili *sırpça.*

COĞRAFYA

Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan yeni Yugoslavya ile Birinci Dünya savaşı sonrasında krallık olarak kurulup (1918-1919), İkinci Dünya savaşı'ndan sonra federal bir yapıya dönüşen Yugoslavya (1945-1991) arasında coğrafi açıdan önemli farklar vardır. Eski Yugoslavya Federatif Sosyalist Cumhuriyeti yaklaşık 226 000 km^2'lik bir alanda 6 federe cumhuriyet ile 2 özerk bölgeden oluşuyordu: Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya ve Karadağ federe devletleri ile Sırbistan'a bağlı Kosova ve Voyvodina özerk bölgeleri. Bu federasyonun nüfusu 24 milyona yakındı. 1992'de kurulan yeni Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ise eskisinin yarısından daha az bir alanda ve gene eskisinin yarısından daha az nüfuslu iki federe devletten oluşmaktadır: Sırbistan ve Karadağ.

Yeni Yugoslavya'nın güneyi (Karadağ ve Kosova) dağlık, kuzeyi (Kuzey Sırbistan ve Voyvodina) ovalıktır. Ova kesimiyle uzantılarında Tuna nehri ile kollarının (Sava. Tisza, Morava) üzerinde ve ayrı ayrı küçük dağ kütlelerinin (Fruska Gora) yer yer yükseldiği löslü alçak platolarda kısmen bataklık, alüvyonlu geniş vadiler birbirini izler. Kara ikliminin hüküm sürdüğü bu bölgede Yugoslavya'nın en verimli toprakları, makineli büyük tarıma elverişli alanlar yer alır. Bölge, dağlık Yugoslavya'dan birtakım tepelerle ayrılır; buradaki *podgora* (dağeteği) kesimlerinde çok sık bir köylü nüfusunu barındıran karmaşık eski topraklar yer alır. Başkent Belgrad, kuzeydeki bu verimli bölgenin ortasında Sava'nın Tuna'ya kavuştuğu yerdedir.

Yudit'in dönüşü
(1470'e doğr.-1472)
Botticelli
Uffizi galerisi, Floransa

nüfus

Yugoslavya yukarıda belirtildiği gibi 1991'e kadar 6 cumhuriyetli federal bir devletti. Bunlarda altı "ulus" ve pek çok sayıda "milliyet" yaşıyordu.

Her cumhuriyet de az çok karışık bir etnik yapıya sahipti.

—Hırvatistan'da büyük çoğunluğu Hırvatlar oluşturuyordu (% 78), en büyük azınlık ya da milliyet ise Sırplar'dı (% 12);

—Slovenya'nın nüfusunun % 90'dan fazlası Slovenler'den oluşuyordu;

—Bosna-Hersek daha karışıktı: % 43,7 Boşnak (müslüman Sırp), % 31,3 Sırp, % 17,3 Hırvat, vd.;

—Makedonya esas olarak Makedon (% 66,6) ve Arnavutlardan (% 21) oluşuyordu; biraz da Türk, Sırp ve Bulgar vardı;

—Sırbistan'da Sırplar çoğunluktaydı (% 66,4), ondan sonra yüzde doksanı Kosova'da olmak üzere Arnavutlar geliyordu (% 19,6). Ayrıca Voyvodina'da kalabalık bir macar azınlık (% 21,7) ve Sırbistan'ın tümünde daha az oranda Hırvat, Boşnak, Türk, vb. milliyetler bulunuyordu.

—Karadağ'da Karadağlı denen Sırplar çoğunluktaydı (% 61,5). Ayrıca kalabalık bir boşnak topluluğu (% 17,4) ve diğer milliyetler bulunuyordu.

Özet olarak eski Yugoslavya'da başta Arnavutlar olmak üzere, macar, rom (çingene), bulgar, rumen ve türk gibi milliyetler yer alıyordu. Ülkede büyük çoğunluk (Sırplar, Hırvatlar, Boşnaklar ve Karadağlılar) ortak dil olan sırp-hırvat dilini konuşuyor, Slovenler, Arnavutlar, Macarlar ve Türkler ise kendi dillerini kendi bölgelerinde kullanıyorlardı.

1870-1914 arasında yoğunlaşan ve iki dünya savaşı arasında da küçümsenmemesi gereken ekonomik nedenli göç hareketi 1960'a doğru yeniden canlanmış ve 1965-1973 arasında en yüksek düzeyine ulaşmıştı. Bunun üzerine yetkililer, 1965 ekonomik reform uygulamasının yol açtığı işsizliğin tırmanmasını sınırlayan bir süreci önce hoş karşıladılar, sonra denetim altına aldılar. O tarihlerde gidilen başlıca ülkeler işgücü açığı bulu-

ESKİ
YUGOSLAVYA

nan Batı Avrupa devletleriydi (Almanya ve daha az ölçüde Fransa, Avusturya, İsveç, İsviçre); ama eski okyanusötesi göç de ABD'ye, Kanada ve Avustralya'ya doğru yeniden başlamıştı. Dünya bunalımı bu hareketleri büyük ölçüde yavaşlatırken dönüşler çoğaldı. 1981 nüfus sayımına göre ülke dışında "geçici" olarak oturan ve Yugoslavya nüfusunun parçası sayılan 875 000 kişi vardı.

Ülke içinde de ekonomik gelişme çok yoğun bir coğrafi ve toplumsal-mesleki hareketlilik gösteriyordu. Kırsal nüfusun oranı (1948'de % 67) gittikçe düşerken kentsel nüfusun oranı hayli yükseldi (1990'da % 56).

1991 öncesinde ekonomi

• *Örgütlenme ilkeleri.* Eski Yugoslavya, üretim araçlarının çoğunun kolektifleştirildiği sosyalist bir devletti. 1946-1948 ulusallaştırılmasından doğan *kamu mülkiyeti kesimi* sanayiyi, madenleri, bankaları, sigorta şirketlerini, ulaşım ve dağıtımın büyük bölümünü kapsıyordu, ama kamu mülkiyeti tarımda azınlıktaydı. İşlenen toprakların % 85'i özel kişilerin elindeydi; 1953 tarım reformu bu kişiler için işlenebilir toprak mülkiyetini 10 ha olarak belirlemişti. *Özel mülkiyet kesimi* zanaatçılığın, hizmetlerin (otelcilik, lokantacılık) bir bölümünü de içine alıyordu. Bu kesim kapsamında etkin nüfusun dörtte birini oluşturan 2 500 000 emekçi vardı. Ekonominin örgütlenmesi başlangıçta SSCB'nin ekonomi modeline dayandırılmış ve Yugoslavya, beş yıllık plan uygulamasına geçen ilk halk demokrasisi olmuştu (1947). 1948'de sosyalist kampla arasının açılmasından sonra başlanan özyönetim denemesi, bu tarihten 1991'e kadar yugoslav sisteminin düzenleyici ilkesi ve başlıca ayırtedici göstergesi oldu.

Toplumsal özyönetim (drustveno samoupravljanje) ortaklaşa emek örgütlerinin (işletmeler) zorunlu örgütlenme biçimiydi, bu örgütlenme biçiminde emekçiler, yöneticiyi seçen ve işletmenin politikasını belirleyen işçi konseyini seçerlerdi. Yönetimin vesayetinden kurtulmuş olan işletme ulusal ya da yabancı muhataplarıyla sözleşmeli ilişkiler kurar ve böylece artık iflasın koruyucu şemsiyesine sığınamazdı. Cumhuriyetlerin, özerk illerin ve komünlerin geniş ekonomik yetkilere sahip olduğu yugoslav sistemi birçok çıkarın ve karar merkezinin varlığına dayanıyordu; bu merkezler arasında hakemlik çoğu kez zordu. Plan burada tüm buyurucu niteliğini yitirir ve bir yönlendirme ve geleceğe yönelik bir belgeye dönüşürdü. Federasyon kredi, para, vergilendirme, dışalım rejimi ve fiyatlarla ilgili önlemlerle müdahalede bulunur; fiyatları istisnai olarak dondurabilirdi. Böyle bir sistem, birçok emekçiyi işletmelerin ve toplumsal kurumların yönetimine gerçekten katma konusunda elverişli olduğunu ortaya koydu. Bununla birlikte, sözkonusu sistem ücretlerde büyük eşitsizliklere, aşırı kapasite kullanımı ya da dar boğazlar nedeniyle de bölgesel gelişmede koordinasyon yetersizliğine, sosyo-ekonomik ilişkilerde belli bir disiplinsizliğe ve fiyatların, ücretlerin ve dış borçların dizginlenmesinde denetim yetersizliğine yol açtı.

• *Tarım.* Sosyal hâsılanın % 14-15'ini sağlayan tarım, kamu kesimi ile özel kesim arasında çarpıcı bir karşıtlık gösteriyordu. Birincisi (ekilen toprakların % 15'i) çoğu Voyvodina ve Slovenya'nın verimli ovalarında kurulmuş olan tarım sanayisi kombinalarından oluşuyordu. Birleşmelerden doğmuş olan bu kombinalar büyük tarımsal üretim gruplarıyla (buğday, mısır, ayçiçeği, şekerpancarı) hayvan yetiştirme istasyonlarını imalat sanayisi birimleriyle (un, yağ, konserve fabrikaları) birleştiriyordu. Bazıları perakende satışı, işletme lokantacılığını, hatta otelcilik ve turizm gibi alanları da etkinlik kapsamına alıyordu. Özel kesimde ise, tersine, ekilen toprakların % 85'ini kaplayan 2 milyon işletme, yerinde tüketim ve kamu kesimine oranla daha düşük randıman nedeniyle ticari tarım ürünlerinin ancak yarısını sağlıyordu. Tam gün çalışılmayan en küçük işletmeler ise ailelere yalnızca ek bir gelir sağlıyordu. En büyükleri hızla modernleşmeye ve 1970'li yıllarda, ülkenin özellikle kuzey kesiminde uzmanlaşmaya başlamıştı.

• *Madenler, enerji, sanayi.* Eski Yugoslavya otuz yılda sanayileşmiş bir ülke oldu. Sanayi ve madenler 3 milyona yakın emekçiyi istihdam ediyor, sosyal hâsılanın % 40'ını gerçekleştiriyor ve dörtte birinden azını işlenmemiş ürünlerin oluşturduğu dışsatımın başlıca bölümünü sağlıyordu. Petrol üretimi (4,5 Mt) yetersizdi ve iç üretimden daha fazlası SSCB, Libya ve Irak'tan satın alınıyordu. 1970'li yıllarda hidrokarbonların pahalılaşması hidroelektrik potansiyelin değerlendirilmesi (Tuna'nın Demir Kapılar'da Romanya'yla işbirliği içinde düzenlenmesi) ve kömür kaynaklarının işletilmesi (en başta linyit, özellikle Kosova'da) yönündeki ilginin yoğunlaşmasına yol açtı. Linyit üretimi 60 Mt'a, elektrik üretimi Krsko nükleer santralının (Slovenya) devreye girmesiyle 66 TWsa'e yaklaştı. Bosna'da demir filizi (2 Mt'dan az) orta çaplı (4 Mt çelik) ve dağınık bir demir-çelik sanayisini besliyordu. O dönemde Yugoslavya bakır (Sırbistan), kurşun, çinko (Kosova'da) ve boksit (Sibenik ve Titograd alüminyum kombinaları) çıkarımında ve imalat sanayisinde dünyanın önde gelen ülkelerinden biriydi. Akdeniz çevresinde kerestede kendi kendine yeterli tek ülkeydi (toprakların % 34'ü orman). İmalat sanayisi klasik teknolojili kollara dayalıydı, otomobil, gemi yapımı, madenler ve demiryolları donanımı, traktör ve tarım makineleri, türbinler, tekstil, mobilya. Buna karşılık Yugoslavya havacılık, bilgiişlem, nükleer

alanda başka ülkelere bağımlıydı ve sanayi donanımının önemli bir bölümünü dışardan alıyordu.

1967 tarihli bir yasayla izin verilen yabancı yatırımlar önemli teknolojik katkının sağlanmasına olanak verdi, ama sanayi gelişmesinin finansmanında sınırlı bir rol oynadı.

• *Ulaşım ağının kurulması ve gelişimi.* 1939'da Yugoslavya'nın karayolu ve demiryolu altyapısı çok zayıftı. Savaştan sonra çalışmalar önce demiryolları üstünde yoğunlaştırıldı. Karayolu ulaşımı özellikle 1960'tan sonra gelişti; kaplanan yolların uzunluğu 9 000 km'den (1962) 122 000 km'ye (1989) ve otomobil parkı sayısı da 146 000'den 4 milyon araca ulaştı (1990). Karayolu yavaş yavaş dağlık bölgeleri ulusal ulaşım ağına bağlamaya başladı. Titograd-Üsküp, Titograd-Belgrad, Dubrovnik-Belgrad gibi ülkeyi enine kesen birkaç karayolunun tamamlanması iç kesimin baştan başa Adriya ana karayolunun geçtiği kıyı kesimine bağlanmasına olanak verdi. Bu arada demiryolu ağı da yaygınlaştırıldı (1989'da 9 000 km'den fazla). 1976'da tamamlanan ve pahalı bir teknik başarı olan Belgrad-Bar hattı Sırbistan'ın Karadağ'da daha yakın bir deniz kapısına kavuşmasına olanak verdi.

• *Büyüme ve bunalım.* 1945-1980 arasında Yugoslavya, düzensiz olmasına karşın hızlı ve kamu kesiminde sürekli istihdamın sağlandığı bir ekonomik büyüme gösterdi. Bu süreç, işletmelerin rekabet gücünü iyileştirmeye yönelik bir reform uygulamasının sonucu olarak yalnızca 1965-1969 arasında kesildi. Uluslararası konjonktürün göç hareketine çok elverişli olmasına karşın daha o tarihte hissedilen işsizlik artışı 1973'ten sonra hızlandı. 1969'da 331 000 olan iş talebinde bulunan kayıtlı insan sayısı 1983'te 888 000'e çıktı (etkin nüfusun % 9'u; % 1,4'ü Slovenya'da, % 20'si Kosova'da). Bununla birlikte, aynı sürede kamu kesimindeki işçi sayısı da 3,6 milyondan 6 milyona çıktı, yani (etkin nüfusun % 42'sinden % 60'ına); oysa kendi adına çalışan köylülerin sayısı 4 milyondan 2 milyona düşüyordu.

Sosyal hâsıla, 1955-1980 arasında yılda ortalama % 6,5 ve sanayi üretimi de % 9 oranında arttı; İspanya ve Yunanistan'dakiyle karşılaştırılabilecek bu gelişme farklı koşullarda gerçekleşti: daha az yabancı yatırım, daha çok otofinansman. Kırk yılda (1951-1991) tarımın sosyal hâsıla içindeki payı % 31'den % 11,7'ye düşerken, sanayinin ve madencilik kesiminin payı % 22'den % 48'e çıktı. Tarımsal üretim değeri (sabit fiyatlarla hesaplandı) 3,1 kat, sanayi üretim değeri 12 kat, toplumsal hâsıla da 6,4 kat arttı. Uluslararası ortam bu büyümeyi 1970'e kadar kolaylaştırdı; bu tarihten sonra güçlükler, dünya bunalımı çerçevesinde birikti "petrol şoku", dış pazarlarda artan rekabet.

Bununla birlikte, büyüme, önemli dış ticaret açığına karşın sanayi üretiminin iki kat arttığı 1970'li yıllarda da sürdü; bu açık, uzun süre günlük ödemeler dengesi düzeyinde göçmen işçilerin gönderdiği, turizm ve ticaret filosunun sağladığı gelirlerle kapatıldı. Ama ağır bir dış borç birikti (1983'te yaklaşık 20 milyar dolar, dış gelirlere eşdeğer). 1979'da petrol fiyatlarının, doların, faiz ve ödeme oranlarının birdenbire yükselmesi dış ticaret açığını artırdı ve zayıflıkları ortaya çıkan büyümenin geleceğini tehlikeye düşürdü: iç pazarın genişlemesine bel bağlayan, ama rekabet gücünü geliştirmeye ve dışsatıma önem vermeyen, dışalıma dayalı ikameci bir sanayileşme; tamamlayıcı olmaktan çok birbirine rakip ve her biri, ekonomiyi ülke düzeyinde ihmal ederek eksiksiz bir üretim aygıtıyla donandığını ileri süren cumhuriyetler (bunun sonucunda cumhuriyetler düzeyinde sözgelimi demir-çelik, petrokimya, otomobil, kereste sanayilerinde ortaya çıkan sanayi yoğunlaşmaları).

Yetkililer 1980'de ekonomide, enflasyonla, yatırım fazlalığı ve dış ticaret açığıyla mücadele eden enerjik bir "istikrar" politikası uygulamaya başladılar. Dışalım önemli ölçüde azaldı, ama dışsatım da dünya çapındaki durgunluk nedeniyle geriledi ve ticaret dengesi önemli ölçüde açık verdi. Bununla birlikte, kısmen turizm gelirleri (yılda 1,5 milyar dolar fazlalık) ve göçmenlerin gönderdiği dövizler (aynı miktarda net girdi) yardımıyla ödemeler dengesi açığı yarı yarıya azaldı ve Yugoslavya borcunu ödeyebilecek güce kavuştu. Bu, kamu harcamalarının ve halkın yaşam düzeyinin açık biçimde kısıtlanmasıyla sağlanabildi.

• *Bölgesel eşitsizlikler ve gelişme.* Eski Yugoslavya'da Bosna-Hersek, Makedonya ve Karadağ cumhuriyetleri ile Kosova ili resmen az gelişmiş bölgeler olarak kabul edilmişlerdi ve bu nedenle federal yardım alıyorlardı. Yüksek nüfus artışı nedeniyle bu dört bölgede nüfus, dışarıya doğru göç hareketlerine karşın ulusal ortalamadan daha hızlı artarak, toplam nüfusun % 30,5'inden (1948) % 36,6'sına (1981) ulaşmıştı. Kosova, nüfusu en yoğun olan ve en hızlı artan, en geri kalmış bölge durumundaydı.

Anayasa'nın milliyetler arasında eşitlik ilkesi bölgesel farkları azaltacak ekonomik politikaların uygulanmasını gerektiriyordu. Kaldı ki, geri kalmış bölgeler kömür, demir dışı maden filizi ve ağaç kaynaklarının büyük bölümüne, ayrıca yüksek bir hidroelektrik potansiyele, işgücü rezervine ve turistik çekiciliğe sahipti. Bölgesel gelişme politikası, "kötü gelişmiş cumhuriyetler ve Kosova ili hızlandırılmış kalkınma finansmanı federal fonu"na dayanıyordu. Her cumhuriyet ve özerk ilin vergi katkısından oluşan bu fondan (sosyal hâsılanın yaklaşık % 2'si) dağıtılan miktarı bu dört bölge istediği gibi kullanabilirdi ve uzun vadede ödemek zorundaydı. Bu yardım adı geçen üç cumhuriyete önemli bir destek, Kosova'ya da ekonomik kalkınmasının finansmanı için başlıca kaynağı sağlıyordu. Yugoslavya, 1950'den sonra beş yıllık dönemlerle, yatırımlarının dörtte ve üçte birini az gelişmiş bölgelere ayırıyor; buralardan sosyal hâsılasının ancak % 22'sini sağlıyordu. Bu yöndeki çabalar ciddi olmakla birlikte yeterli sonuç doğurmuyordu. Makedonya ve Karadağ ulusal ortalamadan biraz daha hızlı gelişirken bu durum Bosna-Hersek ve Kosova'da gerçekleşmemişti. Öte yandan, nüfus artış hızının ortalamanın üstünde olduğu dikkate alınırsa, tüm az gelişmiş bölgelerin, özellikle Kosova'nın kişi başına düşen hâsıla bakımından gerilediği görülür: Kosova'da bu hâsıla değer bakımından Slovenya'dakinden altı kat daha düşüktü. Bu görece başarısızlığın kısmi nedeni, yatırımların genellikle çok sermaye isteyen, az iş yaratan (bu bölgelerin en önemli sorunu) ve federal yetkililer tarafından belirlenen temel ürün fiyatlarının görece düşük düzeyi nedeniyle az verim sağlayan madenlere ve temel sanayiye yönetilmesiydi. İmalat sanayisi daha çok gelişmiş bölgelerde kurulmuştu; bu bölgelerde işletmeler, altyapıdaki ilerlemelerin olağanüstü olmasına karşın "Yugoslavya Midi"sine yatırım yapmaya pek istekli değildirler. Genel olarak söylemek gerekirse sözkonusu olan, arayı kapamaktan çok koşut bölgesel gelişmeyi sağlamaktı; yalnızca Kosova geriden gelmekteydi. 1981'de bu ili sarsan karışıklıkların ve arnavut kökenli halkın istemlerinin kaynağı elverişsiz bir toplumsal ekonomik durumdu. Nitekim bütün bu bölgesel eşitsizlikler, etnik farklılıkla birlikte ülkenin parçalanmasında önemli rol oynayacaktı.

TARİH

Arkeolojik bulgular Balkanlar'ın bir parçası olan Yugoslavya topraklarında insan yerleşiminin Alt Yontmataş çağına (İ.Ö. yaklş. 200-100 bin) değin indiğini göstermektedir. Daha kalıcı yerleşmelerin ortaya çıkışı Yenitaş çağına rastlar. Bu çağda eski avrupa uygarlığının (İ.Ö. 7000-3500) odaklarından biri olan bölgede özellikle ırmak vadileri, hayvancılık ve toprak ekiminin yanı sıra el sanatlarında da oldukça gelişmiş yerleşik toplulukları barındırıyordu. Rusya bozkırlarından gelen ve Hint-Avrupa dilleri konuşan yarı göçebe kavimlerin bölgeye girişi İ.Ö. 3500 dolaylarında başladı. Askeri aristokrasilerce yönetilen bu kavimlerin Adriyatik kıyılarına kadar uzanan akınları, bölgede kentsel uygarlığın gelişimini uzunca bir dönem kesintiye uğrattı.

Göç dalgalarını izleyen dönemde bölgede İllyrialılar, Daçyalılar, Makedonlar ve Traklar yer yer kısa ya da uzun ömürlü egemenlikler kurdular. Bu arada savaşçı daçyalı ve trak krallıkları zaman zaman bölgedeki halkları boyunduruk altına alarak doğuda güçlü bir konum elde ettiler. Daha sonra Philippos II'nin yönetiminde yükselen Makedonya krallığı, İ.Ö. IV. yy. ortalarından başlayarak yunan nüfuzunu bölgenin büyük bölümüne yaydı.

Bölgedeki yerel aristokrasiler bazı küçük Illyria krallıkları dışında kararlı bir devlet yapısı yaratamadılar. Bunun başlıca nedeni kuzeyden ve doğudan istilaların sürmesiydi. İ.Ö. III. yy. başlarında Tizsa'nın doğusundan gelerek güneye doğru ilerleyen Keltler, gelişmiş demir teknolojileri sayesinde yerel kabilelere kolayca boyun eğdirdiler.

Makedonya hegemonyasının sarsılmasıyla bir süre bağımsız kalan bölge, İ.Ö. III. yy. sonlarında Roma'nın istilasına uğradı. Bölge halklarının roma egemenliğine girmemek için gösterdiği sert direniş ancak bir dizi savaşla kırılabildi. Bunu izleyen romalılaştırma sürecinde bölge halkı roma ordularının önemli bir asker kaynağı durumuna geldi. Bölgeyi İllyricum, Pannonia ve Moesia eyaletlerine ayıran Romalılar, ticari ve askeri amaçlarla geniş bir yol ağı inşa ederek çeşitli kentler kurdular.

Balkanlar'a III. yy.'da giren Gotların istilası çok geçmeden Roma'nın merkezi denetiminin zayıflamasına yol açtı. Bölgenin büyük bölümünü ele geçiren Gotların yarattığı yıkımı hun, bulgar ve avar akınları izledi. Bu arada Roma İmparatorluğu'nun 395'te resmen ikiye ayrılmasıyla Sava ve Tuna ırmaklarını izleyen bir hat, Batı ve Doğu arasındaki sınır olarak belirlendi. Ostrogotların 476'da Batı Roma'yı yıkmasından sonra, Balkanlar Doğu Roma'nın (Bizans) nüfuz alanı içinde kaldı. Ama zayıf imparatorluk yönetimi bölgedeki otorite boşluğuna son veremedi.

Barbar akınlarının yol açtığı karışıklık V. yy. sonlarında Karpatlar'ın kuzeyinden gelen Slavların bölgeye yayılması için uygun bir zemin hazırladı. Öteki halkların tersine askeri bir aristokrasiye dayanmayan ve yerleşik yaşam biçimine daha yatkın olan Slavlar, VI. yy. başlarında Aşağı Tuna'yı aşarak boş alanlara yerleşmeye yöneldiler. Bölgede denetimi yeniden sağlamaya çalışan Bizans imparatoru Iustinianos I, bu slav topluluklarından ücretli sınır muhafızları olarak yararlanma yoluna gitti. Bir süre sonra Avarlara bağlanan Slavlar, Balkan içlerine yönelik saldırılara giriştiler. Avar baskısının ortadan kalkmasını izleyen dönemde Bizans imparatoru Herakleios, slav kökenli sırp ve hırvat kabilelerini Dalmaçya kıyılarına yerleştirdi. Bizans yardımıyla Avarları ve Bulgarları doğuya sürerek bütün bölgeye yayılan bu kabileler, zamanla bölgenin daha eski slav topluluklarıyla karıştılar.

• *İlk slav devletleri.* Bölgenin siyasal parçalanmışlıkla belirlenen ortaçağ başlarındaki karmaşık tarihi iki ana etkenle açıklanabilir. Her şeyden önce bölge, yayılmaya çalışan çevredeki güçlü devletlerin çatışma alanı içinde bulunuyordu. Frank, macar ve bulgar devletlerinin

oluşturduğu bu kuşatma zincirini, bölge üzerindeki hak iddialarını canlı tutan Bizans İmparatorluğu tamamlıyordu. Değişik slav öğelerinin damgasını taşıyan yerel devletlerin, bu büyük devletlere karşı uzun süre ayakta kalması güçtü. Slavların zayıflığına yol açan ikinci ana etken ise kararlı ve merkezi bir yapıya engel oluşturan kapalı toplumsal ve siyasal örgütlenmeydi. Slav toplumunun temelini oluşturan *zadruga* adlı geniş aileler, genelde tek bir soy çizgisinin belirlediği köylerde bir araya gelmişti. Köylerin *zupan* adlı bir şefin çevresinde toplanmasıyla daha büyük siyasal birlikler ortaya çıkıyordu. Akrabalığa ve yerel bağlara dayanan bu sistem, yalnızca dış tehdit durumlarında daha geniş bir örgütlenmeye olanak veriyordu. Birleşik slav devletlerinin kurulmasından sonra da bu sistem bir ölçüde varlığını sürdürdü. İki ana etkene bağlı olarak slav topluluklarının çoğu farklı gelişim çizgisi gösterdi. İlk slav krallıklarından Slovenya ve Hırvatistan krallıkları Ortaçağ'da batılı Kutsal Roma-Germen ve Macaristan devletlerinin egemenliğine girerken Sırbistan krallığı daha özgür bir gelişme gösterdi.

Çeşitli slav halklarını özümleyerek geniş bir alana yayılan Sırplar'ın yaşadığı topraklarda Bizans egemenliği, askeri *thema*'lardan oluşan bir sisteme dayanıyordu. Bizans imparatorları sistemi ayakta tutmak için slav kabile birliklerini birbirlerine karşı kullanıyorlardı. Ama bizans gücünün zayıf olduğu dönemlerde bu yerel güçler bir *veliki zupan* (büyük *zupan*) altında bir araya gelerek belirli bir kesimde denetimi sağlayabiliyordu. Gerçek anlamda ilk sırp devleti Vlastimir adlı bir *zupan*'ın 850'de güneydeki Sırpları bulgar yayılmasına karşı birleştirmesiyle ortaya çıktı. Bu devletin Bizans'la bağlarını koruması bölgede hıristiyanlığın ortodoks çizgisini izlemesinde ve kiril alfabesinin yayılmasında önemli rol oynadı. Bu özellikler bugünkü Karadağ ve Sırbistan'ı hırvat ve sloven dünyasından ayıran farklı bir kültürel ortam yarattı.

Vlastimir'in ölümünü izleyen dönemde Sırbistan, önce Simeon I'in (925-927), ardından Samuel'in (980-1014) kurduğu bulgar imparatorluklarına bağlandı. Bizanslıların 1018'de bölgeye yeniden egemen olmasından sonra Sırplar'ın bağımsızlık mücadelesi iki ayrı devletin çevresinde gelişti. X. yy. sonlarında kurulmuş olan ve bugünkü Hersek ile Karadağ'ı içine alan Zeta adlı devlet, Adriyatik kıyılarının bir bölümünü ve iç kesimde Belgrad'a kadar uzanan toprakları ele geçirdiyse de uzun süre ayakta kalamadı. XI. yy. sonlarına doğru ortaya çıkan ve başlangıçta bugünkü Novi Pazar (Yeni Pazar) yöresine egemen olan Raska adlı devlet ise, Stefan Nemanja'nın 1167'de *veliki zupan* olmasından sonra genişleyerek eski Zeta topraklarında denetimi sağladı. Sonraki yıllarda Nemanja hanedanı papadan kral unvanı alarak (1216) ve ayrı bir kilise örgütlenmesi kurarak (1219) Sırbistan'ı bağımsız bir güç durumuna getirdi. Bu arada Bizans'ın, haçlı kuvvetlerinin eline geçmesi (1204) üzerine yeniden yayılmacılığa yönelen Bulgarlar'ın işgal ettiği sırp toprakları adım adım geri alındı. Hanedanın dokuzuncu hükümdarı Stefan Dusan (1331-1355) giriştiği fetihlerle bugünkü Arnavutluk ve Karadağ ile Bosna'nın doğu kesiminin yanı sıra Tesalya, Epir ve Makedonya'yı kendisine bağlayarak Sırbistan'ı en geniş sınırlarına ulaştırdı. Sağlam temellere dayalı bir yönetim kuran ve dinin birleştirici işlevini kullanarak kültürel bir canlanma başlatan Nemanja hanedanının önemli bir katkısı da tarım, madencilik ve ticareti geliştirilmesi oldu.

• *Osmanlı dönemi.* Osmanlılar, XIV. yy.'ın ikinci yarısında Vardar ve Morava vadilerini izleyerek Balkanlar'daki hıristiyan devletlere karşı akınlar düzenlemeye başladılar. Stefan Dusan'ın ölümünden (1355) sonra parçalanmaya yüz tutan Sırbistan, bu akınları durduracak etkili bir direniş gösteremedi. Edirne'nin düşüşünden sonra Sırplar'ın sağladığı geçici birlik, bir dizi yenilgiyle kısa sürede dağıldı. Osmanlı fetihlerinin genişlemesiyle birlikte birçok slav despotu osmanlı egemenliğini tanıyarak ayakta kalmaya çalıştı. Yerel güçlerin sürekli saf değiştirdiği bu süreçte hıristiyan soyluların gücü adım adım kırılırken, önemli kentler de art arda osmanlı yönetimine girdi. Özellikle Arnavutluk'ta köylülerin slav feodal beylere duyduğu tepki, osmanlı ilerleyişini önemli ölçüde kolaylaştırdı. Birleşik sırp, bosna ve bulgar kuvvetlerinin zaman zaman elde ettiği başarılar bu süreci tersine çevirmeye yetmedi.

Bulgar çarı İvan'ın 1371'de Osmanlılarla uzlaşması, Balkanlar'daki hıristiyan cephesinin çözülmesini sağladı. Sırp prensi Lazar komutasındaki slav kuvvetlerinin I. Kosova savaşı'nda (1389) yenilmesiyle, osmanlı yayılmasının önü bütünüyle açıldı. Osmanlı egemenliğini tanıyan sırp despotlarının elinde, Belgrad çevresinde küçük bir devlet kaldı. XV. yy. başlarında Anadolu'daki savaşlar nedeniyle duraklayan osmanlı ilerlemesi, Murat II'nin başa geçtiği 1421'den sonra yeniden hız kazandı. Bu dönemde Balkanlar'daki osmanlı egemenliğine son vermek amacıyla Macarlar'ın öncülüğünde düzenlenen haçlı seferleri boşa çıktı. Sırp bağımsızlığının son kalesi olan Smederevo ve çevresi bir dizi sefer sonunda 1459'da ele geçirildi. Bosna ve Hersek'in kesin olarak fethi ise 1463'te tamamlandı. Sonraki yıllarda müslümanlığın hızla yayıldığı Bosna, Osmanlıların bölgedeki en güçlü dayanağı durumuna geldi. Çeşitli seferlere karşın işgal edilemeyen Karadağ ise zaman zaman Osmanlılara vergi ödeyerek bağımsızlığını korudu.

Avrupa'daki siyasal güçler arasında beliren bölünmeler, Osmanlıların Balkanlar üzerinden Avrupa içlerine yönelmesi için elverişli bir ortam yarattı. Macaristan'a yönelik ilk seferinde Belgrad'ı alan (1521) Kanuni Sultan Süleyman, Mohaç savaşı'ndan (1526) sonra Pannonia havzasını ve Slovenya'nın büyük bölümünü osmanlı topraklarına kattı.

Osmanlıların Batı'ya doğru genişlemesi 1529'daki başarısız I. Viyana kuşatması'yla durdu. Böylece Balkanlar'da ortaya çıkan dengeyi bozmaya yönelik girişimler uzun bir süre sonuç vermedi. Ama 1590'larda Habsburgların desteğiyle Tuna boyunca Osmanlılara karşı yeni bir cephe açıldı. Bunun üzerine ortaya çıkan çatışmalarda Osmanlıların bazı yenilgiler almasıyla güç dengesi değişmeye başladı. Viyana'yı ele geçirerek durumu tersine çevirmek isteyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683'teki seferde uğradığı bozgun, Osmanlıların gerilemesinde belirleyici bir dönüm noktası oldu. Bozgunun ardından Avusturya birlikleri Belgrad'ı alarak Sırbistan içlerine kadar ilerlediyse de, 1690'daki Osmanlı karşı saldırısıyla yeniden Tuna'nın gerisine çekildi.

Osmanlı ordularının 1697'de birkaç cephede uğradığı yenilgiden sonra ağır koşullar içeren Karlofça antlaşması (1699) imzalandı. Bu antlaşmayla Macaristan'ın büyük bölümüyle birlikte Hırvatistan ve Slovenya, Habsburgların eline geçti. Bu tarihten başlayarak Balkanlar'daki osmanlı egemenliği sarsılma sürecine girdi.

Geniş topraklara yayıldığından karmaşık bir toplumsal dokuya dayanan Osmanlı devleti'nde, müslüman olmayan halklar, millet adı verilen dinsel topluluklara ayrılmıştı. Çoğunlukla ortodoks olan balkan halkları bu sisteme göre öncelikle İstanbul patriğinin yönetimi altında bulunuyordu. Ama zamanla balkan ortodokslarına ulusal temele dayalı bir kilise örgütlenmesine gitme izni verildi. Böylece Sırplar 1557'de Pec'te bağımsız bir patriklik oluşturdular. Bu adım sırp ulusal bilincinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Pec'teki patriklik başta yargı, vergi toplama ve eğitim olmak üzere Sırplarla ilgili birçok kamu görevini yürütme yetkisine sahipti.

Sırp ve öteki slav toprakları Rumeli böylerbeyliğinin bir parçasıydı. Beylerbeyliğin altında osmanlı yönetim sistemine uygun olarak eyalet, sancak ve kazalar yer alıyordu. Osmanlı yönetimi temelde vergi toplamaya ve düzeni korumaya önem veriyor, bunların dışında yerel halkın yaşamına pek karışmıyordu. Toprağın işlenmesinde osmanlı tımar sistemi geçerliydi. Reaya konumunda olan hıristiyanlar askeri hizmet yükümlülüğünden bağışıktı. Ödedikleri vergiler müslümanlara göre yüksek olmakla birlikte, geçmişle karşılaştırıldığında daha hafifti. Toplumsal yaşamda hıristiyanlara getirilmiş bazı kısıtlamalar vardı. Ama din değiştirenlere her alanda yükselme yolu açıktı. Hıristiyan gençleri asker ve saray hizmetlisi olarak yetiştirmeye yönelik devşirme sistemi, Osmanlılarca izlenen özümleme politikasının başlıca aracıydı.

Balkanlar'daki fetih ve savaşların önemli bir sonucu da göç ve nüfus hareketlerinin karmaşık bir etnik yapı ortaya çıkarmasıydı. Bu süreçte bazı milliyetler geniş ve birbirinden kopuk alanlara yayılırken, çeşitli yörelere türk toplulukları yerleşti.

• *Güney Slav devletlerinin ortaya çıkışı.* Fransız devrimi ve onu izleyen savaşlar Avrupa'daki güç dengesini kökten değiştirirken, Balkanlar üzerinde de derin bir etki bıraktı. Napoléon'un bölgeye müdahalesi Karadağ'da önemli değişiklikler yarattı. Osmanlı egemenliği dışında kalan Karadağ'ın yönetimi 1516'dan sonra yerel halk meclislerince seçilen ve *vladika* olarak bilinen Cetinje (Çetine) piskoposlarının eline geçmişti. Sonraki dönemde osmanlı kuvvetlerinin bölgeyi işgal girişimleri sonuçsuz kalmış ve *vladika*'lık 1696'dan sonra Njegos hanedanının babadan oğula elde tuttuğu bir makam niteliğini kazanmıştı. Osmanlı devleti'ne karşı Rusya'yla ilişkilerini geliştiren ve Napoléon savaşları'nda (1800-1815) etkin olarak Rusya'nın yanında yer alan Karadağ, Viyana kongresi'nden topraklarını bir kat artırmış olarak çıktı. Sonraki yıllarda da Rusya'nın yakın müttefiki olarak uluslararası planda bağımsız devlet konumunu pekiştirdi ve Osmanlıların toprak kayıplarını giderme çabalarını püskürttü.

Balkanlar'a yönelik rus ilgisi, osmanlı yönetimine karşı muhalefetin giderek yükseldiği Sırbistan'ı da etkiledi. Rusya ve Avusturya'nın 1787-1791 arasında Osmanlı devleti'ne karşı yürüttüğü savaş sırasında sırp ayaklanmaları başladı. Yeniçerilerin yerel halk üzerindeki baskısı 1804 ilkbaharında yeni bir ayaklanmaya yol açtı. Karayorgi olarak bilinen Yorgi Petroviç adlı bir tüccarın önderlik ettiği ayaklanma, Osmanlı sarayının da yeniçerilerin başıbozukluğuna karşı olması nedeniyle kısa sürede başarıya ulaştı. Ertesi yıl Karayorgi'nin çağrısıyla toplanan *Skupstina* adlı parlamento özerklik talebinde bulununca, Sırbistan'a büyük bir osmanlı ordusu gönderildi. Rusya'dan destek alan Sırplar uzun süre bu orduya başarıyla karşı koydular. Ama Napoléon tehdidi karşısında Rusya'nın 1812'de Osmanlı devleti'yle barışa gitmesinden sonra sırp direnişi kırıldı. Karayorgi yandaşlarıyla birlikte Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldı.

Osmanlıların giriştiği sindirme harekâtı, nisan 1815'te Milos Obrenovic'in önderliğinde yeni bir sırp ayaklanmasını başlattı. Napoléon tehlikesinden kurtulmuş olan Rusya'nın ağırlığını ortaya koyması ve birbirini izleyen askeri yenilgiler, Osmanlı devleti'ni ayaklanmacılarla görüşmeye oturmak zorunda bıraktı. Aralık 1815'te imzalanan antlaşma uyarınca Milos, Sırbistan prensi olarak tanındı. Ayrıca Osmanlı devleti'ne bağlı kalma koşuluyla Sırbistan'a *Skupstina* ile silahlı kuv-

vetlerini koruma ve yerel işlerde söz sahibi olma gibi ödünler verildi. Ülkeye 1817'de dönen Karayorgi'yi ortadan kaldırarak konumunu pekiştiren Milos, Osmanlılarla yürüttüğü uzun görüşmelerin ardından ağustos 1830'da sırp tahtının çocuklarına geçmesini kabul ettirerek Sırbistan'a tam özerklik verilmesini sağladı. Böylece Güney Slavları arasında yeni bir güç odağı yükselirken, Obrenovic ve Karayorgiyeviç aileleri arasında kanlı bir çekişme başladı.

• *Ulusal bilincin uyanışı.* Güney Slavların XIX. yy. başlarında Avrupa'daki yeni düşünce akımlarıyla tanışması özellikle dil, edebiyat ve kültür alanında ulusal kaynaklara dönüş yönünde güçlü bir eğilim doğurdu. Bu gelişmeye büyük ölçüde Habsburg topraklarında kümelenmiş olan orta tabaka ve aydın çevreler öncülük etti. Illyria eyaletlerinin ortadan kaldırılmasından sonra yoğun bir macarlaştırma kampanyasının başladığı Hırvatistan'da 1830'larda bir gazete çıkaran Ljudevit Gaj (1809-1872), sırp, hırvat ve sloven dillerini bütünleştirme çabasına girdi. Sırp aydınlarından Dositej Obradovic'in (1743-1811) standart bir sırp edebiyat dili yaratma girişimlerini sürdüren Vuk Stefanovic Karadzic (1787-1864), bilimsel yazım sistemiyle kiril alfabesini sırpçaya uyarladı, halk edebiyatı araştırmalarıyla sözlük derleme çalışmalarını yürüttü. Öte yandan ilk sloven dilbilgisi kitabını yayımlanan Jernej Kopitar'ın çalışmalarının bir ürünü olarak 1843'te ilk slovence gazete çıkmaya başladı. Çeşitli yugoslav (güney slav) dillerinde yazılan edebiyat yapıtları, bölgede bir kültürel yakınlaşma ortamı yaratarak siyasal birlik düşüncesinin gelişmesine önemli katkıda bulundu.

• *Yeni Sırbistan.* Yugoslav topraklarında en güçlü ulusal hareketin beşiği olan Sırbistan, Milos'un yönetimi altında düzenli bir devlet olma yönünde önemli adımlar attı. Ama askeri ve ekonomik alandaki reformlara karşın, uygulanan baskıcı politikalar çok geçmeden geniş bir muhalefet doğurdu. 1839'da tahttan çekilmek zorunda kalan Milos'un yerine geçen oğulları Milan III ve Mihailo III'de siyasal karışıklıkların üstesinden gelemedi. Mihailo'yu yurtdışına kaçmak zorunda bırakan 1842'deki ayaklanma sonunda Karayorgi'nin üçüncü oğlu Aleksandr prens oldu. Avusturya ve Rusya arasındaki tarafsızlık politikası yüzünden konumu sarsılan Aleksandar da 1859'da tahttan indirildi. Yaşlı Milos'un kısa prenslik döneminden sonra 1860'ta yeniden başa geçen Mihailo, yönetim alanındaki reformlarıyla ve getirdiği yeni kurumlarla devletin temellerini sağlamlaştırdı. Mihailo'nun 1868'de öldürülmesi üzerine küçük yaşta prensliğe getirilen kuzeni Milan IV, devlet işlerini doğrudan üstlendiği 1872'den sonra Avusturya'ya yakın bir dış politika izleyerek panslavist akımdan uzak durmaya çalıştı. Ama 1875'te Bosna-Hersek'te osmanlı yönetimine karşı başlayan ayaklanma karşısında tutumunu değiştirerek temmuz 1876'da Karadağ ile birlikte Osmanlı devleti'ne savaş açtı.

Osmanlı-sırp savaşı başlangıçta Sırbistan'ın aleyhine geliştiyse de Rusya'nın devreye girerek 1877'de osmanlı topraklarına saldırması dengeyi bozdu. Osmanlı-rus savaşı'nın sonunda imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşması'yla (3 mart 1878) Balkanlar'da Rusya'yı güçlendiren bir durum ortaya çıktı. Bunun üzerine diğer büyük avrupa devletleri araya girerek Berlin antlaşması'nı (13 temmuz 1878) dayattılar. İkinci antlaşma uyarınca Rusya'nın daha önce kabul ettirdiği Bulgaristan prensliği'nin sınırları daraltılırken, tam bağımsızlık statüsü kazanan Sırbistan'a bazı yeni topraklar verildi. Sınırları bir kat daha genişletilen, Karadağ'ın bağımsızlığı da resmen tanındı. Bosna ve Hersek ise görünüşte osmanlı vilayetleri olarak kalmakla birlikte Avusturya'nın yönetimine bırakıldı.

Berlin antlaşması sonrasında Avusturya'nın onayı olmadan başka devletlerle antlaşma yapmama sözü karşılığında askeri ve siyasal desteğin yanı sıra ülkesi için ticaret ve gümrük kolaylıkları elde eden (1881) sırp prensi Milan, ertesi yıl kendini kral ilan etti ve Avusturya'nın desteğine güvenerek Bulgaristan'a savaş açtı (1885). Ama ağır bir yenilgiyle sonuçlanan savaş, içeride Avusturya'ya bağımlılığa karşı gelişen muhalefetin daha da güçlenmesine yol açtı. Tahttan çekilmek zorunda kalan (1889) Milan'ın yerine küçük yaşta geçen oğlu Aleksandr, yönetimi doğrudan üstlendikten (1893) sonra izlediği baskıcı politikalarla birçok çevreyi karşısına aldı. Sonunda kanlı bir saray darbesiyle Obrenovic hanedanı devrilerek Karayorgiyeviç ailesinden Petar I başa getirildi (1903). Petar'ın liberal yönetimi ülkeye siyasal istikrar ve hızlı bir ekonomik gelişme getirdi. Bu dönemde Sırbistan'ın başka ülkelerle de ticari ilişkiler kurmaya yönelmesi, Avusturya'yla Domuz savaşı (1906-1909) olarak bilinen gümrük çatışmasına yol açtı. Tarım ürünleri için yeni pazarlara yönelerek Fransa ve Almanya ile yakınlaşmaya giren Sırbistan, aynı zamanda Sırpların yaşadığı bütün toprakları birleştirmeyi hedef alan bir dış politika temelinde dikkatini Balkanlar'da genişlemeye çevirdi.

• *Balkan savaşları.* Aralarındaki sorunları bir yana bırakarak Osmanlı devleti'ne karşı bir cephe oluşturan Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan, ekim 1912'de başlayan I. Balkan savaşı'yla kısa sürede osmanlı kuvvetlerini Makedonya'dan Doğu Trakya'ya çekilmeye zorladı. Büyük devletlerin araya girmesiyle imzalanan Londra antlaşması'ndan (30 mayıs 1913) umduğu sonucu alamayan Bulgaristan'ın eski müttefiklerine saldırması II. Balkan savaşı olarak bilinen yeni bir çatışmaya yol açtı. Bu çatışmayı sona erdiren Bükreş antlaşması'yla (10 ağustos 1913) Karadağ topraklarını genişleterek Sırbistan'la ortak bir sınıra kavuştu. Sırbistan ise Makedonya'nın orta ve kuzey kesimiyle birlikte güneye doğru büyük bir toprak parçası elde etti. Buna karşılık Avusturya'nın baskısı sonucunda sırp ve karadağ birliklerinin işgal ettiği bazı topraklar yeni kurulan Arnavutluk'a verildi.

Yeni çizilen sınırlar kalıcı bir barış yaratmadığı gibi büyük devletlerin çatışmasını Balkanlar'a kaydırdı. Bulgaristan'ın destek almaya çalıştığı Avusturya, savaşlardan güçlü çıkan ve doğu yönünde yayılma çabaları önünde engel oluşturan Sırbistan'a ders vermek için bahane aramaya başladı. Böylece Avrupa'nın barut fıçısı durumuna gelen bölgede Avusturya veliaht prensi Franz Ferdinand'ın bir sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi (haziran 1914), beklenen kıvılcımın parlamasına yetti. Sırbistan'a ağır bir ültimatom veren Avusturya, bir hafta geçmeden resmen savaş açtı. Daha önceki saflaşmalar büyük devletleri de zincirleme savaşın içine çekerek Avrupa genelinde bir çatışma başlattı.

• *Birinci Dünya savaşı.* Avusturya'nın ilk iki saldırısını püskürtmekle birlikte 1914-15 kışındaki tifo salgınıyla büyük ölçüde kırılan sırp ordusu, İtilaf kuvvetlerinden destek alamayınca avusturya, alman ve bulgar birliklerinin 1915 sonbaharında giriştiği harekât karşısında bozguna uğradı ve çetin kış koşullarında Arnavutluk boyunca geri çekilerek Korfu adasına sığındı. Sırbistan'ın büyük bölümünü işgal eden avusturya kuvvetleri Karadağ'ı da ele geçirdi. Alman ve bulgar kuvvetlerinin Makedonya'daki ilerlemesi ise Yunanistan sınırına dayandı. 1916 sonbaharında Selanik'e çıkarma yapan İtilaf birlikleri hiçbir harekât yapamadan yerinde çakıldı. Bölgedeki büyük yığınağa karşın kilitlenen savaş, Yunanistan'ın haziran 1917'de İtilaf saflarında yer almasından sonra yeni bir evreye girdi. 1918 yazına doğru saldırı konumuna geçen İtilaf kuvvetleri, Makedonya cephesini yararak alman ve bulgar birliklerine ağır bir darbe indirdi. Aynı dönemde Avusturya'ya karşı birkaç koldan başlatılan saldırıda sırp ordusu da önemli rol oynadı. Habsburg monarşisinden kopmalarla güç duruma düşen Avusturya, kasım 1918'de teslim olmak zorunda kaldı.

Savaş döneminin önemli bir cephesi de Güney Slavlar'ın siyasal birlik yönünde attığı adımlar oldu. Daha savaşın başlarında sırp, hırvat ve sloven kökenli politikacı ve aydınların bu amaçla Londra'da kurduğu Yugoslav komitesi, yeni ve birleşik bir devleti savunan çevrelerin sözcüsü durumuna geldi. Yugoslav komitesi ile sürgündeki sırp hükümeti temsilcilerinin temmuz 1917'de imzaladığı Korfu bildirisi'yle bu program ilk kez somut bir biçim kazandı. Bildiri temelde farklı ulusal ve dinsel toplulukların eşit haklarla yer alacağı, demokratik ilkelere dayalı bir anayasal monarşi kurulmasını öngörüyordu. Bu gelişme Habsburg yönetimi altında olan hırvatlar ve slovenler arasındaki bağımsızlık mücadelesini de güçlendirdi. Aynı yıl örgütlenen Yugoslav ulusal konseyi açıkça Güney Slav birliğini savunmaya başladı. Yugoslav komitesi'nin önemli bir başarısı da savaşa girmek için İtilaf devletleri'nden Slovenya ve Dalmaçya'nın bir bölümünü topraklarına katma sözü almış olan İtalya ile belirli bir uzlaşma sağlaması oldu.

Habsburg monarşisinin çöküşe doğru gitmesi güney slav milliyetçiliğine yeni bir hız kazandırdı. Bir dizi ayaklanmaya sahne olan Hırvatistan, *Sabor*'un ekim 1918'de aldığı kararla Macaristan'a bağımlılığa resmen son verdi. Bu sırada Dalmaçya'daki İtalyan ilerlemesi sürdüğünden, güney slav halkları düzenli orduya dayanan Sırbistan'ın çevresinde kenetlendi. Kasım 1918'de Cenevre'de bir araya gelen Yugoslav komitesi, Yugoslav ulusal konseyi ve sırp partilerinin temsilcileri Karayorgiyeviç hanedanı altında birleşmeyi öngören bir plan hazırladı. Öte yandan Karadağ'da toplanan bir ulusal meclis de Sırbistan'a katılma kararı aldı. Sırp naip prensi Aleksandr I, aralıkta babası Petar'ın yönetiminde Sırp, Hırvat ve Sloven krallığı'nın kurulduğunu açıkladı. İtalya'ya bazı toprakları bırakarak ve öteki komşularla bir dizi antlaşma imzalayarak sınırlarını çizen yeni krallığı, içeride savaşın yol açtığı büyük yıkımı giderme ve yönetim yapısını biçimlendirme gibi daha ağır sorunlar bekliyordu.

• *Sırp, Hırvat ve Sloven krallığı.* Ortak ve köklü kurumlardan yoksun olan yeni devletin, birbirinden kopuk çok sayıda etnik ve dinsel topluluğu barındırması nedeniyle, kasım 1920'de kurucu meclis için yapılan seçimlerde karmaşık ve çok renkli bir bileşim ortaya çıktı. Mecliste çoğu etnik temellere dayanan 15 dolayında partinin temsilcileri yer aldı. Yeni anayasanın hazırlanmasında temel görüş ayrılığını üniter ya da federal bir devlet yapısının benimsenmesi oluşturdu. Federal devlet ilkesinin reddedilmesinden sonra Hırvatistan köylü partisi'ne bağlı temsilciler meclisten çekildi. Bir bakana yönelik suikastın ardından da meclisteki komünistlerin üyeliğine son verildi. Böylece sırp radikal ve demokratik partilerinin müslüman temsilcilerle oluşturduğu ittifak, son derece merkezi bir sistem getiren anayasayı meclisten kolaylıkla geçirdi. Yeni anayasa sırp ulusal gününe rastlayan 28 haziran 1921'de yürürlüğe girdi.

Radikal parti'den Nikola Pasic'in başbakanlığı altında kurulan çeşitli hükümetler, Sırplar arasındaki siyasal çekişmelerin yanı sıra hırvat ve sloven ayrılıkçılığıyla da baş edemedi. Pasic'in 1925'te hırvat lideri Stjepan Radic'le sağladığı işbirliği sonucunda oluşturulan koalisyon hükümeti de başarısızlığa uğradı. Baskı, ayrımcılık ve yolsuzluklar nedeniyle tırmanan siyasal gerginlik, karadağlı bir

milletvekilinin haziran 1928'de iki hırvat milletvekilini öldürmesi ve Radic'i ağır biçimde yaralamasıyla doruğuna ulaştı. Hırvat milletvekilleri parlamentodan çekilerek Zagreb'de ayrı bir meclis topladı. Sloven önderi Anton Korosec'in başbakanlığı üstlendikten sonra parlamentoya işlerlik kazandırmak için gösterdiği çabalar da sonuçsuz kaldı.

Tahta 1921'de çıkmış olan Aleksandr I, bu gelişmeler üzerine ocak 1929'da parlamentoyu dağıtarak anayasayı yürürlükten kaldırdı ve kişisel bir diktatörlük kurdu. Bir süre sonra da ülkenin adını Yugoslavya olarak değiştirdi ve yerel yönetim yapısını yeniden düzenledi. Etnik, dinsel ve bölgesel partileri kapatarak geniş çaplı baskılara girişti. Eylül 1931'de yürürlüğe giren yeni anayasayla görünüşte temsili hükümet sistemine dönüldüyse de, Yugoslav Ulusal partisi'nin (sonradan Yugoslav Ulusal birliği) egemen olduğu güdümlü bir yönetim sürdürüldü. Hırvat önder Vladimir Macek'in öncülük ettiği Birleşik muhalefet adlı blok, seçimlere katılmakla birlikte etkili olamadı. Bu arada İtalya'ya ve Macaristan'a kaçan birçok Hırvat, ayrılıkçı Ustasa adlı örgütü oluşturarak terör eylemlerine girişti.

Aleksandr'ın ekim 1934'te Fransa'da bir ustasa militanınca öldürülmesinden sonra tahta küçük yaştaki oğlu Petar II geçti. Naip olarak yönetimi üstlenen Petar'ın amcası Prens Pavle, 1935 seçimlerinin ardından başbakanlığa, bir uzlaşma ortamı yaratması beklenen Milan Stojadinovic'i getirdi. Yumuşama yönünde bazı adımlar atmakla birlikte etkisiz hükümetiyle şiddet olaylarının önünü almayan Stojadinovic, aralık 1938'deki seçim zaferinin ardından fazişan eğilimlere destek vermesine tepki gösteren bakanlarının istifası üzerine başbakanlıktan çekildi. Yerine geçen Dragisa Cvetkovic, daha önce Pavle'nin isteği doğrultusunda Macek'le gizlice yürüttüğü görüşmeleri sonuçlandırarak ağustos 1939'da bir uzlaşmaya vardı. Hırvatistan'a yarı özerk bir statü verilmesinin ardından yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu ve antidemokratik seçim yasasını değiştirme hazırlıklarına başlandı. Ama Avrupa'daki savaş havasına bağlı olarak belirlenen dış tehdidin yol açtığı siyasal bunalım, anayasal sorunları çözme umudunu boşa çıkardı.

Komşu ülkelerle toprak anlaşmazlıklarından kaynaklanan dış tehditlere karşı önceleri Fransa'ya dayanmaya çalışan Yugoslavya, aynı zamanda Küçük antant (1920-21) ve Balkan antantı (1934) gibi bölgesel ittifaklarla konumunu güçlendirme çabasına girdi. Ama içerideki baskıcı rejimin de etkisiyle fransız desteğinin zayıflaması, ülkeyi giderek alman yayılmasına açık bir duruma getirdi. Almanya'yla kurulan sıkı ekonomik bağlar, çok geçmeden Üçlü pakt'a (Almanya, İtalya ve Japonya) katılma yönünde yoğun bir baskıyı getirdi.

II. Dünya savaşı'nın hemen başlarında bölgede üstün konuma geçen Mihver devletleri'ne karşı Yugoslavya'nın izlemeye çalıştığı tarafsızlık politikası ancak mart 1941'e değin sürdürülebildi. Hükümetin bu tarihte alman baskısına boyun eğmesi üzerine, askeri bir darbeyle Pavle'nin naipliğine son verilerek genç kralın yönetimi eline alması sağlandı. Ama SSCB'ye saldırmadan önce güney kanadını güvence altına almak isteyen Almanya, bir ay sonra büyük bir kuvveti Yugoslavya üzerine sürdü.

• *İkinci Dünya savaşı.* Birkaç koldan başlayan alman saldırısına karşı koyamayarak dağılan Yugoslayva ordusu iki hafta içinde teslim oldu. Atina'ya kaçmak zorunda kalan kral ve bakanları, daha sonra Londra'ya geçerek bir sürgün hükümet oluşturdu. Bu arada askeri yenilgiyi izleyen düzenlemelerle Yugoslavya birkaç parçaya bölündü. Slovenya'nın büyük bölümü doğrudan Almanya'ya bağlandı. İtalya daha önce hak iddia ettiği Slovenya'nın güneyi ile Dalmaçya'nın önemli bir bölümünü aldı. Karadağ'ı işgal eden italyan birlikleri göstermelik bir meclisle bağımsızlık ilan etti. Arnavutların çoğunlukta olduğu Kosova gibi Yugoslavya toprakları da gene italyan nüfuzu altındaki Arnavutluk'a verildi. Voyvodina'nın büyük bölümü Macarlarca ilhak edilirken, Banat doğrudan alman yönetimine girdi. Sınırları önce daralan Sırbistan'da kukla bir rejim başa geçirildi. Sırbistan ve Makedonya'nın geri kalan kesimi Bulgaristan'a bırakıldı. Bosna-Hersek'in bağlandığı Hırvatistan'da ise Ustasa'nın önderi Ante Pavelic'in yönetiminde faşist bir rejim kuruldu.

Faşist hırvat rejimi elindeki topraklarda Nazi uygulamalarını bile aşan acımasız bir soykırım harekâtına girişti. Yahudi ve çingene azınlıklarla birlikte Sırpların büyük bir bölümü ortadan kaldırıldı. Sırpların önemli bir bölümü de katolikliği benimsemeye zorlandı. Ustasa çeteleri katolik din adamlarıyla birlikte kırsal kesimde terör estirmeye başladı.

Yugoslavya ordusundan artakalan bazı birlikler, bozgundan hemen sonra Albay Draza Mihajlovic'in önderliğinde, Çetnikler olarak bilinen çeteleri kurdular. Karadağ'da kukla yönetimin ilanıyla birlikte yerel ayaklanmalar başladı. İşgale karşı bir başka direniş odağı da Josip Broz Tito yönetimindeki Yugoslavya komünist partisi'nin temmuz 1941'de başlattığı silahlı ayaklanmayla ortaya çıktı. Partizanlar olarak anılan komünist gerillalar eylül 1941'de Uzice kentini ele geçirdikten sonra, Sırbistan ve Bosna'nın bazı yörelerini içine alan bir sovyet cumhuriyeti oluşturdular. Bütün ülkeyi "Büyük Sırbistan" çevresinde yeniden birleştirme hedefini güden Çetniklerin izlediği strateji, Müttefiklerin bölgede başlatacağı bir harekâtı temel alıyordu. Federal bir cumhuriyet programıyla ortaya çıkan Partizanlar ise direnişi bütün ülkeye yayacak bir stratejiyi öngörüyordu. Bu nedenle Mihver kuvvetlerinin direniş hareketini ezmek için ekim 1941'de başlattığı saldırı karşısında eşgüdüm sağlanamadığı gibi, Çetnikler ve Partizanlar arasında sert ve kanlı bir çatışma kaçınılmaz hale geldi.

• *Bağımsızlık mücadelesi ve Partizanların zaferi.* Mihver saldırısı üzerine Bosna'ya çekilerek "işçi tugayları"na dayalı yeni bir savaş taktiğini seçen Partizanlar, italyan, alman, ustasa ve çetnik birliklerinin mart 1942'de giriştiği harekâttan sonra Bosna'nın kuzey-batı kesimini üs edindi. Tito'nun kasım 1942'de topladığı Yugoslavya antifaşist ulusal kurtuluş konseyi (AVNOJ) direniş hareketinin bütün yugoslav halklarını birleştirecek bir siyasal programa kavuşmasını sağladı.

Müttefiklerin Balkanlar'a çıkarma yapmasından önce Yugoslavya'daki partizan hareketini boğmak isteyen almanlar, 1942-43 kışında toptan imhayı hedef alan yeni bir harekât düzenlediler. Öncelikle çetnikleri saf dışı ederek konumlarını sağlamlaştıran partizan kuvvetleri, ardından alman kuşatmasını yararak Karadağ'ın Durmitor bölgesine geçtiler. Mayıs 1943'te bu bölgeye yönelik ikinci alman kuşatma harekâtı da boşa çıktı. Üstün alman birlikleriyle şiddetli çarpışmalardan sonra sarp bir geçidi aşan partizan kuvvetleri sonunda Bosna'nın orta kesimine ulaşmayı başardı. Yugoslavya'nın bağımsızlık mücadelesinde bir dönüm noktası sayılan bu zafer, aynı zamanda partizan hareketine Müttefiklerin siyasal ve askeri desteğini sağladı. İtalya'nın Müttefiklere teslim olmasından sonra Partizanların denetimine giren geniş kıyı şeridi, silah ve askeri gereç almak için önemli bir kapı durumuna geldi. Bu arada kasım 1943'te ikinci toplantısını yapan AVNOJ, bir "geçici hükümet" oluşturduğunu ilan etti.

Mayıs 1944'te Tito'nun karargâhına yönelik son alman saldırısını da atlatan Partizanlar, sonraki aylarda işgal kuvvetlerini Sırbistan'a doğru geriletmeye başladı. Aynı sıralarda bozgun içindeki alman ordularını izleyen Kızıl ordu Romanya ve Bulgaristan sınırlarına dayanmış bulunuyordu. Daha önce bağımsız bir çizgide direttiği için Stalin'in tepkisini çekmiş olmakla birlikte Moskova'ya giderek sovyet ileri harekâtıyla belirli bir eşgüdümü sağlayan Tito, bir yandan da Londra'daki sürgün hükümetiyle görüşmelere oturdu. Tito'ya önemli bir siyasal ağırlık kazandıran görüşmeler sonunda kurtarılmış bölgelerde kurulan ulusal kurtuluş komiteleri geçici yönetim organları olarak kabul edildi. Çetniklerle iç savaş biçimini alan Sırbistan'daki partizan ilerleyişi, alman ordularının geri çekildiği sonbahara doğru büyük ölçüde başarıya ulaştı. Partizan kuvvetleri ile sovyet birliklerinin ortak harekâtıyla ekim 1944'te Belgrad ele geçirildi. Sürgün hükümetinin başbakanı Ivan Subasic'in Belgrad'a dönmesinden sonra koalisyon niteliğinde bir geçici hükümet oluşturuldu. Bütün Yugoslav toprakları Partizanların denetimine girerken, son çetnik kalıntıları da temizlendi.

• *Tito'nun Yugoslavyası.* Savaş sonrasında bazı çatışmalara karşın Trieste'yi İtalya'ya ve slovenlerin yaşadığı bazı toprakları Avusturya'ya bırakan Yugoslavya, öteki sınır sorunlarını ise büyük ölçüde sürtüşmeyle karşılaşmadan çözdü. Daha direniş döneminde Partizanlarla sıkı işbirliği yapan Enver Hoca yönetimindeki Arnavutluk, Kosova'da yugoslav yönetimine karşı gelişen protesto eylemlerine karışmaktan kaçındı. Yugoslav ve bulgar partileri arasında daha önce gündeme gelen bir Balkan federasyonu oluşturma planı ise bir cumhuriyet olarak düzenlenen Makedonya konusundaki anlaşmazlık, Müttefiklerin karşı çıkışı ve Yunanistan'daki iç karışıklıklar nedeniyle bir yana bırakıldı.

Kasım 1945'teki seçimlerde komünistlerin önderliğindeki Halk cephesi'nin kazandığı büyük zaferin ardından, ocak 1946'da federal bir cumhuriyet yapısını öngören yeni anayasa yürürlüğe kondu. Böylece Tito'nun yönetimi altında sosyalist bir sistem kurmaya yönelik adımlar atılırken, yeni düzene karşı koymaya çalışan muhalif güçler etkisiz hale getirildi.

Tito'nun sosyalist inşa ve dış politika alanlarında sovyet etkisi dışında kalma çabaları, çok geçmeden Stalin'le sert bir çatışma doğurdu. Kominform yugoslav yöneticilerin politikasını ansızın mahkûm etti (haziran 1948) ve onları sapmacılık ve ulusçulukla suçladı. Kamuoyunun SSCB'yi desteklememesinden yararlanan Tito partiyi ve orduyu temizledi ve sovyet blokuna karşı direndi. Ekonomik bunalımın önüne geçebilmek için Batı'nın yardımını kabul etti. İşletmelerin yönetimi seçilen işçi konseylerine, kamu hizmetlerinin yönetimi de sosyal yönetim komitelerine verildi. Ülke özyönetim uygulayan büyük komünlere bölündü. Bu reformlar, ocak 1953 Anayasası'yla onaylandı. Komünist parti'nin VI. Kongresi (kasım 1952) Halk cephesi'ni Emekçi halkın sosyalist ittifakı'na dönüştürdü. Komünist parti, Komünistler birliği adını aldı. Bununla birlikte demokratikleşmenin sınırları, 1954'te Milovan Djilas'ın, "yeni yönetici sınıf" üstüne makaleleri nedeniyle Merkez komite'den ihracıyla ortaya çıktı. Dış ilişkilerde Yugoslavya, komşularıyla ilişkilerini iyileştirdi: Trieste'yi İtalya'ya bırakırken B bölgesini ilhak etti (Londra antlaşmaları, ekim 1954); yunan komünizmini desteklemekten vazgeçerek Yunanistan ve Türkiye ile Ankara antlaşması'nı (1953), sonra da bir ittifak (Bled, 1954) imzaladı. Stalin'in ölümünden sonra SSCB yöneticileri, diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını önerdiler (haziran 1953); mayıs 1955'te bu gerçekleşti. Kendine özgü bağlantısızlık politikasını sürdüren Tito eylül 1961'de,

Belgrad'da genel silahsızlanma, sömürgeciliğin tasfiyesi ve Birleşmiş milletler örgütü'nün yeniden örgütlenmesi yönünde kararlar alan bir konferansa başkanlık etti. Yugoslavya'nın ulusal komünist partiler arasındaki ilişkilerde merkeziyetçiliğe son verilmesi dileği, ülke içinde cumhuriyetler, milliyetler ve hatta komünler ile millileştirilmiş işletmeler düzeyinde benimsendi. Ekonominin yeniden inşası birkaç aşamada oldu: dinarın devalüasyonu ve bir "ağır dinar" çıkarılması (ocak 1966), yabancı sermayenin ulusal işletmelere katılımına izin verilmesi, vergilerin artırılması (1967) ve kârların dağıtımında reform.

16 mayıs 1967'de Tito oybirliğiyle, beşinci kez cumhurbaşkanlığına seçildi. Bu yeniden seçilme kural dışı bir durumdu, çünkü 1963 Anayasası uyarınca, rejimin diğer yöneticilerinin aynı göreve arka arkaya iki kezden fazla gelmemesi ilkesine kesin biçimde uyuluyordu. Ekim 1966'da Tito'nun 1937'den beri yürüttüğü Komünist parti genel sekreterliği görevi kaldırıldı, ama Tito, Yugoslavya Komünistleri birliği başkanlığına seçildi. Kongresini mart 1969'da toplayan Birlik, bir yürütme bürosunun kurulmasını onayladı. Büro, Tito'dan başka, cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin temsilcilerinden oluşuyordu; ayrıca siyasal azınlıklar da Komünist parti içinde görüşlerini dile getirmeye çağrıldı. Bununla birlikte milliyetçi kaynaşmalar önemli bir sorun oluşturdu. Temmuz 1971'de uygulanmaya başlanan bir anayasa reformu, federal kurumlarda değişiklik yaptı: 22 üyeli (her cumhuriyetten 3, her bölgeden 2 kişi) bir ortak başkanlık kurulu oluşturuldu. 29 temmuzda Meclis Tito'nun cumhurbaşkanlığını onayladı ve onu 5 yıl için yeni ortak başkanlık kurulu başkanı olarak seçti. Hırvatistan'da patlak veren geniş çaplı bir milliyetçi bunalım, aralık 1971'de hırvat yöneticilerin görevden alınmalarıyla sona erdi. Bir yıl sonra birkaç sırp ve sloven yönetici de tasfiye edildi.

Yeni kışkırtmaların önünü almak için Tito, partiyi daha uyanık olmaya çağırdı; böylece parti ülkenin siyasal yaşamına daha fazla katıldı. 1971'de başlatılan anayasa reformu, 1973-74'te ortak başkanlık kurulu ve üye sayısının 22'den 9'a düşürülmesiyle tamamlandı. O tarihten sonra "delege" adını alan parlamenterler, işletmelerde seçilen özyönetim komitesine bağlı gruplar tarafından seçildiler; federal eşgüdüm alanında yetkileri artırıldı. Şubat 1974'te ilan edilen Anayasa, bir Federal meclis ve Cumhuriyetler ve iller meclisi'nden oluşan Federal bir meclis daha oluşturdu. Mayıs 1974'te Tito ömür boyu devlet ve parti başkanı seçildi. Parti X. Kongresi'nde altı federe cumhuriyete ve iki özerk bölgeye tanınan geniş egemenliği dengelemek amacıyla yönetim organlarını artan bir merkeziyetçilik yönünde değiştirdi. Bununla birlikte hükümet ekonomik durumu düzeltmeyi başaramadı; enflasyon arttı; pazar ekonomisinin uygulanması, kârları yetkililer tarafından sınırlandırılmaya çalışılan bir iş adamları sınıfını ortaya çıkardı. Ayrıca, özyönetim uygulaması, işletmelerin çıkarlarıyla ülke kalkınma planlarını bağdaştırmanın zorluğunu ortaya koydu. Yetkililer, aydınlar arasında bir muhalefetin sürüp gittiğini ve muhalif komünistlerin bir hareket oluşturmaya çalıştıkları gerçeğini kabul etmek zorunda kaldılar. Nihayet şubat 1975'te kurumsal reform, anayasal düzeni savunmak için bir Federal konsey'in kurulmasıyla tamamlandı. Bu konsey, parti ve hükümet üyelerinden oluşuyordu.

Dış politikada Yugoslavya, bağımsızlık ve bağlantısızlık ilkelerine bağlı kaldı. Haziran 1969'da Moskova'da toplanan Komünist partileri konferansı'na katılmayı reddeden Tito, Çavuşesku'nun da desteğini alarak iç işlerine karışmama öğretisine bağlılığını ve Sovyetler'in sınırlı egemenlik görüşünü reddettiğini açıkladı. Makedonya üstündeki bulgar talepleri, Bulgaristan ile Yugoslavya arasında bir gerginliğe yol açtı. Eylül 1971'de Brejnev, Belgrad'a geldi: Sovyetler Birliği Yugoslavlar'a kendi sosyalizmlerini kurma hakkını tanıdı. Bu yakınlaşma, karşılıklı ziyaretler ve önemli bir ekonomik anlaşmanın, imzalanmasıyla (kasım 1972) belgelendi. Yugoslavya, Bulgaristan ile de barıştı ve Batı Almanya ile ilişkilerini iyileştirdi.

Mayıs 1980'de mareşal Tito öldü ve daha sonra iktidar, 1974'te belirlenen ve çok karmaşık olan ortak ve nöbetle yönetim ilkeleriyle sürdürüldü. Tito ölünce Yugoslavya Cumhuriyeti Ortak başkanlık kurulu başkanı olan bosnalı Czijetin Miajatovic'ten sonra bu göreve sırasıyla sloven Sergej Kraighor (mayıs 1981), sırp Petar Stamboliç (mayıs 1982), hırvat Mika Spiljak (mayıs 1983), sonra karadağlı Veselin Djuranovic (mayıs 1984), Radovan Vlajkovic (mayıs 1985), Sinan Hasani (mayıs 1986), Lazar Mosjov (mayıs 1987), Raif Dizdarevic (mayıs 1988), Janez Drnovsek (mayıs 1989) getirildiler; hepsi de titocu yönelişe bağlıydılar. Ağır bir ekonomik bunalım ve Kosova bölgesinde sürüp giden bir karışıklıkla karşı karşıya kaldılar.

Etnik gerilim, zaman zaman tırmanarak sürdü (1985-1989). Enflasyonun % 140'a çıkması (1987 sonu) ekonomik bunalım yanında siyasal bir tehdit de oluşturuyordu. Bir tarımsal sanayi kombinasının (Agromerc) 865 milyon dolar değerindeki karşılıksız bonoyu piyasaya sürdüğünün ortaya çıkması üzerine Cumhurbaşkanı yardımcısı Hamdiya Pozderac istifa etmek zorunda kaldı (eylül 1987). İMF ile yeni bir anlaşma yapıldı; dış borçlar yeni vadeye bağlandı. Yapılan Anayasa değişikliğiyle piyasa ekonomisi yolunun açılması, devlet müdahalesinin azaltılması, özel girişimin cesaretlendirilmesi benimseniyor; Sırbistan yönetimine daha çok yetki verilerek etnik huzursuzluğun yaygın olduğu Kosova ve Voyvodina özek bölgelerinde denetimin sağlanması öngörülüyordu. Ocak 1989'daki Merkez komitesi toplantısında Komünist partisi önderi Stipe Suvar, fikirlerin serbestçe tartışıldığı çoğulcu düzeni savundu. Şubat 1989'da ilk bağımsız muhalefet partisi, Sosyal demokrat parti kuruldu.

• *Parçalanma, iç savaş ve yeni Yugoslavya.* 1990'da SSCB'nin ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerin komünizmi terkederek çok partili demokratik düzene yönelmeleri Yugoslavya'yı derinden etkiledi. Ortam zaten hazırdı. Önce 1990'da Slovenya komünistleri Yugoslavya Komünistler birliği'nden ayrıldılar. Aynı yıl Hırvatistan'da yapılan seçimleri muhalefetteki Demokratik birlik kazandı. 1991 yılı boyunca Sırpların yönetimindeki Yugoslav halk ordusu ile sloven, hırvat ve boşnak kuvvetleri arasında kıyasıya bir iç savaş yaşandı. Yıl sonuna doğru Yugoslav ordusu bu devletlerden çekilirken Bosna-Hersek sırpları ayrı bağımsızlık ilan ederek Bosna'da müslümanlara karşı etnik temizlik hareketine giriştiler. Bu ikinci iç savaş devam ederken, aralık 1991'e gelindiğinde 6 cumhuriyetten oluşan eski Federal Yugoslavya'nın yerinde 5 ayrı devlet kurulmuş bulunuyordu: Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Makedonya ve yeni Yugoslavya. Bunlardan ilk üçü başta Almanya olmak üzere başka devletlerce resmen tanındılar. Makedonya'nın tanınmasıysa, adından dolayı Yunanistan tarafından engellendi. 27 nisan 1992'de Sırbistan ve Karadağ tarafından oluşturulan ve kendini eski Yugoslavya'nın mirasçısı ilan eden yeni Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ise uluslararası Kamuoyunca ambargoyla karşılandı. Batılı devletler Sırbistan'ı ve 1986'dan beri iktidarda bulunan Sırp lider Slobodan Miloseviç'i Bosna'daki savaşın kışkırtıcısı saymayı sürdürdüler ve yeni Yugoslavya'yı eskisinin devamı gibi kabul etmeyi

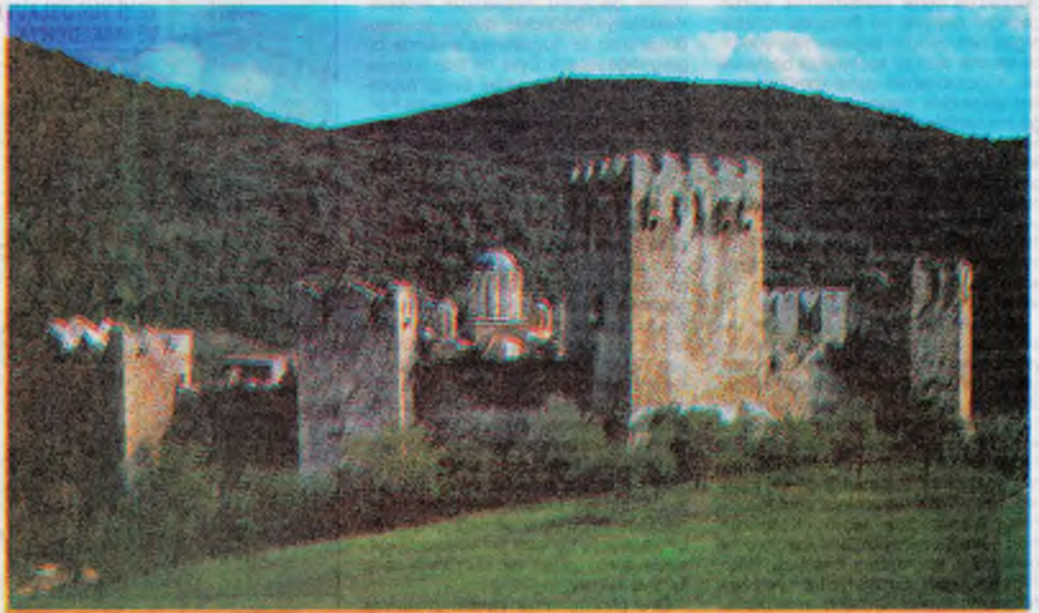

YENİ YUGOSLAVYA

reddederek, izlenen politikaları onaylamadıklarını gösterdiler. BM Güvenlik konseyi Karadağ'la birlikte Sırbistan'ı resmen saldırganlıkla suçladı ve bu ülkeye kapsamlı yaptırımların uygulanmasını öngören bir önergeyi benimsedi. Bu yaptırımlar zorunlu tıbbi malzemeler dışında bir ticaret ambargosunun konmasını, Sırbistan'la bağlantılı sivil hava ulaşımının bütünüyle yasaklanmasını, yurtdışındaki bütün sırp varlıklarının dondurulmasını, yugoslav diplomatların sınırdışı edilmesini, bütün kültürel, sportif ve bilimsel ilişkilerin askıya alınmasını ve başka önlemleri kapsıyordu. Ekimde de Güvenlik konseyi'nden BM onaylı insancıl yardım çalışmaları dışında Bosna üzerindeki bütün uçuşların yasaklanmasına ilişkin bir karar çıktı.

Milosevic rejimi kısmen de olsa ablukayı aşmayı başardı. Rusya resmi düzeyde Yugoslavya'ya yönelik BM yatırımlarını destekliyordu. Ama Rus hükümeti, devlet başkanı Boris Yeltsin'in Balkanlar'daki ABD politikasına ödünler verdiği yönündeki hücumları hesaba katmak zorundaydı. Sırbistan, Yunanistan hükümetinden de maddi ve manevi destek alıyordu. BM'nin koyduğu ambargoya karşın Belgrad'a ulaştırılan petrolün büyük bölümü Atina hükümetinin üstü örtülü desteğiyle Yunanistan'dan geçiyordu. Kalan bölümü ise Romanya'nın gizli işbirliği sayesinde Tuna yoluyla ya da Bulgaristan üzerinden taşınıyordu. Bununla birlikte Batılı ülkelerin Yugoslavya'ya uyguladığı yaptırımlar etkisini duyurmayı sürdürdü.

Saygın bir yazar ve eski bir rejim muhalifi olmanın yanı sıra ateşli bir sırp milliyetçisi olarak da tanınan Dobrica Cosic'in haziran 1992'de yeni Yugoslavya'nın cumhurbaşkanlığına seçilmesi, Miloseviç karşıtları arasında bir siyasal değişim umudunu doğurdu. Ama katılım oranının oldukça düşük düzeyde (Sırbistan'da % 60, Karadağ'da % 50) kaldığı 31 mayıstaki seçimler, eski komünistlerin oluşturduğu iktidardaki Yugoslavya sosyalist partisi'nin % 68'lik bir çoğunluk elde etmesiyle sonuçlandı. Bütün olup bitenlerden sonra gerçek bir değişim yolunun açılabileceği yönündeki umutlar, Ka-

Manasija manastırı
sırp sanatı, XV. yy.

liforniya'ya göç etmiş bir sırp olan Milan Panic'in temmuz 1992'de Sırbistan başbakanlığına getirilmesiyle bir kez daha güç kazandı. Panic BM yaptırımlarının kaldırılmasını sağlamak amacıyla bir dizi yurtdışı gezisine çıktı. İçerde de savaş karşıtı bir tutum takındı ve Miloseviç'e sert eleştiriler yöneltmeye başladı. Hatta önde gelen bir Milosevic yandaşını federal hükümetteki görevinden aldı.

Aralık 1992'de bir arada yapılan Sırbistan parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde demokratik muhalefet yenilgiye uğradı. Miloseviç karşısına aday olarak çıkan Panic'i rahat bir çoğunlukla geçerek yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi. Hırvatistan ve Bosna'da sivil halka yönelik baskınlara izin vermiş aşırı bir politikacı olan Vosijlav Seselj'in başkanlığındaki Radikal parti seçimlerden ikinci büyük parti olarak çıktı. Kötü ün sahibi olan Beyaz Kaplanlar'ın lideri aşırı milliyetçi Zeljko Raznjetovic ("Arkan"), Arnavutların seçimleri boykot ettiği Kosova'dan seçilerek parlamentoya girdi. Kosova'da Arnavutlar 24 mayıs 1992'de gayri resmi olarak kendi seçimlerini yapmış ve ardından Batı Avrupa'da sürgün hükümeti kurarak bağımsız bir cumhuriyet ilan etmişlerdi. Kışkırtmalar sonucunda sırpların Bosna'daki gibi bir "etnik temizleme" hareketine girişmesinden çekinen yerel arnavut liderlerin yatıştırıcı çabalarına karşın Kosova bölgesindeki huzursuzluk giderilemedi.

Panic, 29 aralık 1992'de milletvekillerinin oybirliğiyle desteklediği bir güvensizlik önergesi sonucunda düşürüldü. Ocak 1993'te Federal meclis geçici başbakanlığa Radoje Kontic'i getirdi. 28 haziranda Zoran Lilic, görev süresi dolan Dobrica Cosic'in yerine Yugoslavya cumhurbaşkanı seçildi.

Üstte:
Manzara
Nadezda Petrovic'in yapıtı

Altta:
Kırmızı kitap
Marko Celebonovic'in yapıtı
özel kol.

ASKERİ TARİH

Sırp ordusuna karadağlı ve avusturya-macar unsurların katılımıyla 1917'de kurulan yugoslav ordusu, daha sonra zorunlu askerlik hizmeti ilkesini benimsedi (1923). 16 piyade, 2 süvari, 1 muhafız tümenine dağılmış 116 000 askeriyle, yeterli tankı ve modern uçağı olmayan yugoslav ordusu, tam seferberlik halindeyken Almanlar'ın beklenmedik saldırısına (nisan 1941) uğradı ve birkaç gün içinde yok edildi. (• BALKAN SEFERİ.) Bu baskından kurtulan albay Mihailovic'in çetnikleri, ileri bir tarihte bir müttefik çıkarması umuduyla, silahlı direnişi sürdürdüler. Diğer yandan, SSCB'nin Almanya tarafından istila edilmesinden (22 haziran 1941) sonra Komintern'in emirleri doğrultusunda Tito, Makedonya ve Bosna'da komünist partizanları örgütledi. İlk proleter tugayı, aralıkta kuruldu. 1943'te Tito, 300 000 kişiye komuta ediyordu. İngilizler ve Amerikalılar tarafından desteklenen her iki örgüt alman ve italyan kuvvetlerine karşı amansız savaşlar verdiler ve 40-50 tümeni durdurdular. Ancak daha sonra birbirlerine düştüler: çarpışmalar, nazi vahşilikleri, kardeş kavgaları, 305 000'i savaşçı 1 700 000 kişinin ölümüne yol açtı. İngilizler tarafından terk edilen (1944) Mihailovic sonunda tasfiye edildi. Kurtuluş'tan sonra 800 000 partizan yugoslav halk ordusunun kurulmasını sağladı.

1969 yasasıyla düzenlenen Yugoslavya'nın genel halk savunması, erkeklerde 16-60 ve kadınlarda 16-55 yaş arasındaki herkesin Yugoslav Komünist birliği yönetiminde silah altına alınmasına olanak vermekteydi. Federal organ olan yugoslav halk ordusunun yanı sıra her topluluk, cumhuriyetler çerçevesinde kendi alan savunma kuvvetlerini ve kendi sivil savunmasını hazırlıyordu. Bunların örgütlenmesinden, seferber edilmesinden ve bütçesinden cumhuriyetler sorumluydu. 1971 hırvat bunalımından sonra yugoslav halk ordusu "kombine kurmay heyetleri" aracılığıyla, "toplulukların sosyalizmin kazanımlarına yönelik her tür tehdide karşı özsavunmasını ve özkorunmasını sağlamak üzere" alan savunma kuvvetleri üstünde belli bir denetim kurdu: yugoslav halk ordusu kuvvetlerin seferber edilmesini, partizan tugaylarının yardımıyla istila yollarının kapatılmasını sağlayacaktı; alan savunma kuvvetleriyse yerel savunmayla istila edilen bölgede gerilla hareketinden sorumlu olacaktı. Kesin bir saldırı taktiği, bir savunma stratejisiyle bütünleşiyordu. 1991'de cumhuriyetler arasında başlayan iç savaşta bu alan savunma kuvvetleri, federal orduya karşı savaşta cumhuriyetleri savunmakta işe yaradı.

yugoslav (sırp) sanatı

Ortaçağ sırp mimarlığı XII. yy.'ın sonunda, Studenica* manastırı Meryem kilisesi ile ortaya çıktı. Yunan haçı plan şemasına göre inşa edilmiş bu kesme taş yapının tek sahnı bir bizans kubbesiyle örtülüdür; dışı roman, içi bizans üslubunda bezenmiştir. Zica, Mileseva, Sopocani (XIII. yy.), Decani* (XIV. yy. başı) kiliseleri hem roman hem bizans özellikleri gösteren bu üslupta yapıldı. Daha sonra bu tarz bırakıldı ve Pec, Gracanica (XIV. yy.), Ravanica, Kalenic, Manasija'da (XV. yy.) yeni yapılan kiliselerde makedonya üslubu benimsendi. Kural haline gelen bu üslup, modern döneme kadar yürürlükte kaldı (Belgrad Sv. Marko kilisesi, 1931). Sırp ve Makedonya resim sanatları aynı kaynaklardan yararlanır. Görsel Üslup ve Studenica ya da Mileseva'da benimsenen ikonografik program, Nerezi'ye bağlanır. Aristokrat özlü olan bu sanatın en parlak örneği Sopocani kilisesi'ndedir (1260'a doğr.). Decani ve Gracanica kiliselerindeki resimler, Üsküp'teki Sveti Nikita'da görülen "ansiklopedik" tarza bağlanırlar. Kosova meydan

savaşı'ndan (1359) sonra, düşün yaşamı Morava vadisindeki manastırlara (Ravanica, Kalenic ve Manasija) çekildi. Bu manastırlarda, Aynaroz'dan gelmiş sanatçı keşişler, anlatımcı resim sanatını, lirik ve şövalyece bir yönde yenilediler. İstanbul'un fethiyle bu sanat sona erdi, yaşam kaynağından koptuktan sonra, eski örnekleri yinelemekle yetinen bir derleme niteliğine büründü.

Günümüze ulaşan en eski sivil mimarlık örnekleri kalelerdir (Golubac, Smederevo, XV. yy.), çünkü taş, öbür yapılarda ancak XIX. yy.'da kullanılmaya başlandı. Bu yapılara önceleri osmanlı üslubu, ardından, bizans öğeleriyle karışık batının akademik biçimleri egemen oldu. 30'lu yıllarda Milan Zlokovic (1898-1965) bazı yenilikler getirdiyse de, gerçek değişim ancak 1956'da, Novi Beograd'ın inşasıyla gerçekleşti.

Modern resim XIX. yy.'da, Konstantin Danil'in (1798-1873) "Biedermeier" üslubunda portreleriyle Voyvodina'da (o dönemde Macaristan'a aitti) doğdu. Djura Jaksic'in (1832-1878) romantizmi ve Djordje Krstic'in (1851-1907) gerçekçiliğinin ardından, Uros Predic (1857-1953) ve Paja Jovanovic'in (1859-1957), sırp resmini derinlemesine etkileyen akademik tarzı ortaya çıktı. Yalnızca N. Petrovic* kendine özgü bir yol izlemeyi başardı. İki dünya savaşı arasındaki dönemde, Petar Dobrovic (1890-1942), Milo Milunovic (1897-1967), Milan Konjovic (doğm. 1898), Petar Lubarda (1907-1974), Pedja Milosavljevic (doğm. 1908) gibi sanatçılarla, Cézanne ve A. Lhote etkisi ağır bastı. Djordje Andrejevic-Kun (1904-1964) marxçı eğilimli toplumsal eleştiri akımını benimsedi. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, eskiye dönük bir figüratif üslubu benimseyen Lazar Vujaklija (doğm. 1914), informel sanata bağlı çalışmalar yapan Branislav Protic (doğm.

Yugoslavya'da iç savaşın ve Bosna-Hersek dramının kronolojisi

25 haziran 1991	Hırvatistan ve Slovenya bağımsızlığını ilan etti.
25 eylül 1991	Birleşmiş milletler Yugoslavya'ya karşı ambargo kararı aldı.
1 ekim 1991	Yugoslavya federal ordusu, Doğu Hırvatistan ve Adriyatik kıyılarında harekât başlattı.
21 aralık 1991	Bosna-Hersek sınırları içindeki Sırplar, düzenledikleri referandumun ardından bağımsızlıklarını ve ayrı bir cumhuriyet kurduklarını ilan ettiler.
15 ocak 1992	AT, Slovenya ve Hırvatistan'ı tanıdı.
4 şubat 1992	Bosna-Hersek sınırları içinde Hırvatlar'la ilk etnik çatışma başladı.
21 şubat 1992	BM Güvenlik konseyi oybirliğiyle, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'a 14 000 kişilik güç göndermeye karar verdi.
29 şubat 1992	Bosna-Hersek'te bağımsızlık için oylama yapıldı ve halkın büyük çoğunluğu bağımsızlıktan yana oy kullandı.
3 mart 1992	Bosna'nın bağımsızlığı, Sırpların katılmadığı bir referandumla bir kez daha onaylandı.
4 nisan 1992	AT Bosna-Hersek'i tanıdı. Hemen ardından, Bosna sınırları içindeki Sırplar kendi cumhuriyetlerini ilan ettiler. Aynı gün, ilerleyen saatlerde, Sırpların önderliğindeki federal ordu Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna'da harekât başlattı.
27 nisan 1992	Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne bağlı iki özerk cumhuriyet olan Sırbistan ve Karadağ, eski cumhuriyetlerin temsilcisi olduklarını ilan ettiler.
22 mayıs 1992	Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Slovenya BM'ye kabul edildi.
27 mayıs 1992	Saraybosna'da ilk sırp saldırısı. Ekmek kuyruğunda bekleyen 20 kişi öldürüldü, 70 kişi yaralandı.
30 mayıs 1992	BM, Sırbistan ve Karadağ'a karşı tam yaptırım uygulanmasını kararlaştırdı.
29 haziran 1992	Fransa cumhurbaşkanı Mitterand, sırp saldırılarına rağmen Saraybosna'ya gitti, ardından bölgeye insani yardım başladı.
17 temmuz 1992	Bölgede ilk ateşkes imzalandı. Londra'da bir araya gelen Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Sırbistan temsilcileri ateşkese imza attı.
2 ağustos 1992	ABD hazırladığı bir raporla, Sırbistan'daki toplama kamplarını uluslararası kamuoyuna ilan etti. BM Güvenlik konseyi raporu onaylandı.
13 ağustos 1992	Birleşmiş milletler Güvenlik konseyi etnik temizliği kınadı.
26-27 ağust. 1992	Londra'da Yugoslavya konferansı toplandı.
28 ağustos 1992	Sırpların bütün ağır silahları BM'nin denetimine vermesi kararlaştırıldı.
15 eylül 1992	BM, Bosna'daki barış gücünün mevcudunu arttırdı.
9 ekim 1992	BM, Bosna semalarını askeri uçuşa yasak bölge ilan etti.
28 ekim 1992	Uluslararası arabulucular Bosna-Hersek için merkezi bir hükümet ve 10 özerk bölgeden oluşan yeni bir model önerdi.
30 ekim 1992	Bosna-Hersek sınırlarındaki Sırplar, müslümanların güçlü olduğu bölgelerde ilerlemeye başladı.
18 aralık 1992	ABD Dışişleri bakanı Laurence Eagleburger, Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç'i savaş suçlusu ilan etti.
2-4 ocak 1993	Cyrus Vance - Lord Owen barış planı taraflara sunuldu.
6 şubat 1993	Bosna'daki müslümanlar ve sırp liderler, Vance-Owen'ın sunduğu Bosna haritasını reddetti.
1 mart 1993	Amerikan insani yardımı Doğu Bosna'ya hava yoluyla ulaştırıldı.
25 mart 1993	Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Alia İzzetbegoviç ile Hırvatistan temsilcisi Mate Boban New York'ta barış anlaşması imzaladı.
12 nisan 1993	BM'nin ardından NATO da Bosna-Hersek üzerinde askeri uçuşu yasakladı, yasağı ihlal eden uçakların düşürüleceğini duyurdu.
17 nisan 1993	Güvenlik konseyi, eski Yugoslavya'ya uygulanan yaptırımları sıkılaştırmayı kararlaştırdı. Sırbistan ablukaya alındı.
21 nisan 1993	Savaşan taraflar Serebrenika'yı silahlardan arındırılmış bir bölge olarak kabul eti.
28 nisan 1993	Sırbistan Devlet Başkanı Miloseviç'in kabul etmesine rağmen, Bosna Sırpları Owen barış planını reddetti.
1 mayıs 1993	Clinton, Sırbistan'ın bölgedeki hareketini durdurmak için ek önlemlere (gerekirse askeri) başvurulmasını kararlaştırdı.
2 mayıs 1993	Bosna'daki Sırplar'ın lideri Karadziç, parlamentonun da onaylaması kaydıyla Atina zirvesinde hazırlanan barış planını kabul etti.
6 mayıs 1993	Bosna'daki Sırplar'ın parlamentosu, Atina'da Karadziç'in kabul ettiği barış planını onaylamak yerine halkoyuna sunmayı kararlaştırdı.
16 haziran 1993	Sırbistan Cumhurbaşkanı Miloseviç ile Hırvatistan Cumhurbaşkanı Tudjman, Bosna-Hersek'in federal veya konfederal bağlamda üç ulusa bölünmesi üstünde anlaştılar. Ancak batılı devletler bu çözüme karşı çıktı.

1931), simgeci Zivojin Turinski (doğm. 1935), gerçeküstücülüğe yönelen Dado* ve Velickovic*, ve birçok başka ressam sivrildi. Bizans sanatının tanımadığı bir dal olan heykelcilik ise, Sırbistan'da ancak Mestrovic'ten etkilenen Split kökenli Toma Rosandic (1878-1958) ve Bourdelle'in izleyicisi portreci Sreten Stojanovic ile (1898-1960) ortaya çıktı. Olga Jancic (doğm. 1929) ve Olga Jevric (doğm. 1922) figüratif olmayan heykellerle kendilerini tanıttılar. Yeni kuşak sanatçıları arasındaysa özellikle, çoğu metalden uzamsal kompozisyonlar gerçekleştiren Mladen Marinkov (doğm. 1947) dikkati çeker.

YUGOSLAVYACILIK a. Tar. Güney Slavlar'ın bağımsız bir devlet kurmak amacıyla girişmiş oldukları hareket.

YUĞ a. (fars. *yūğ*). *Esk.* Boyunduruk.

YUĞ a. (türkç. *yığlamak*, ağlamak sözcüğüyle ilgili). *Yuğ töreni*, eski Türkler'de ölünün ardından düzenlenen tören. (Bu törende sagu [örn. *Divanü lügat it-türk*'teki Alp Er Tunga sagusu] denilen ağıtlar söylenirdi.)

YUH ünl. (yansıma sözc.). **1.** *Tkz.* Beğenmeme ve öfke belirtir. **—2.** Topluca haykırılan ve hoşnutsuzluk ve öfke belirten söz. **—3.** *Yuh çekmek*, yuhalamak. ‖ *Yuh olsun*, yazıklar olsun.

YUH a. (fars. *yūh*). *Esk.* Güneş.

YUHA ünl. (yansıma sözc.). **1.** Beğenilmeyen bir kimse ya da durum karşısında topluca haykırılan aşağılama sözü. **—2.** *Yuha çekmek*, bir kimseyi aşağılamak için "yuha" diye bağırmak; yuh çekmek.

YUHALAMAK g. f. *Bir kimseyi yuhalamak*, ona "yuha" diye bağırmak; yuh çekmek: *Maçta hakemi yuhalayan izleyiciler.*

◆ **yuhalanmak** edilg. f. Yuhalamak eylemine konu olmak: *Yuhalanan şarkıcı.*

YUHALANMAK → YUHALAMAK.

YUHANNA, İncilci *(aziz)*, İsa'nın havarisi (öl. Efes 100'e doğr.). Kardeşleri Büyük Yakup ve Petrus'la birlikte İsa'nın ilk tilmizlerindendi. Havari Yuhanna, İsa'nın görevlisi olmadan önce büyük bir olasılıkla Vaftizci Yahya'nın tilmiziydi. Kilise geleneği, dördüncü İncil'i, Yuhanna'nın Mektubu adını taşıyan üç katolik mektubu ve Yeni Ahit'in Vahiy bölümünü ona mal eder. Fakat, ne bu yazılardan herhangi birinin havari Yuhanna'ya ait olduğu, ne de dördüncü İncil'de geçen "sevgili şakirt" deyiminden onun anlaşılması gerektiği kesin sayılabilir. Havari Yuhanna'nın yaşamına gelince, bu konuda geleneğin anlattıklarında gerçek tarihin payıyla efsanenin payını ayırmak güçtür. Eski yazarlara göre, Yuhanna, Anadolu'ya hıristiyanlığı yaymış, sonra Domitianus döneminde Patmos adasına sürgün edilmiş ve uzun ömrünü Traianus döneminde Efes'te tamamlamıştır.

—İkonogr. Aziz Yuhanna genellikle Vahiy kitabını ya da dördüncü İncil'i yazmakta olan bir genç adam (ya da nadiren bir ihtiyar) olarak gösterilir. *Soissons Saint-Médard manastırı evangelianumu*'nda (B. N., Paris) bir minyatür resmi; Donatello (Floransa katedrali), P. Vischer (*Aziz Sebaldus'un avı*, Nürnberg), adı bilinmeyen bir fransız heykelcisi (*Aziz Yuhanna haçın dibinde*, Loché'den [İndre-et-Loire] gelme [Louvre]) tarafından yapılmış heykelleri; Fra Angelico (Nicolaus V capellası, Vatikan), Memling (Brugge), Van der Goes (Viyana), il Correggio (S. Giovanni Evangelista kilisesi [Parma]), Domenichino (Leningrad, Milano), A. Cano (*Aziz Yuhanna'ya görünen hayal*, Londra), Valentin (Versailles), Rubens (Mechelen) tarafından yapılmış resimler vardır. Bazen aziz Vaftizci Yahya'nın (Giotto, Floransa; Van Eyck [*Kuzulu sunakarkalığı*]; Metsys, Anvers; Bourdichon, Napoli), ya da aziz Yakup'un yanında (Bellini, Venedik), bazen de İncil yazarları (Jordaens, Louvre) ya da havariler arasında (Dürer, Münih) gösterilir. Chartres, Bourges ve Ste-Chapelle (Paris) katedrallerinin vitraylarında, Giotto'nun S. Croce'deki ya da Filippino Lippi'nin S. Maria Novella'daki fresklerinde Yuhanna'nın yaşamından dizi halinde sahnelere rastlanır. İncil yazan aziz Yuhanna'ya geleneksel olarak bir kartal eşlik eder. Yuhanna, aynı zamanda İsa'nın yaşamından bazı sahnelerde de (özellikle son Yemek'te onun omuzuna yaslanmış olarak) görülür.

Lauros-Giraudon

İncilci aziz Yuhanna
Saint-Pierre katedrali'nin
bir vitrayından ayrıntı (1350'ye doğr.)
Beauvais'nin yapıtı

I. S. E. I.

Yukawa Hideki

YUJNO SAHALİNSK, Rusya'da kent, Sahalin adasının güneyinde; 157 000 nüf. (1990). Besin sanayileri. Ağaç sanayisi.

YUKAGİRCE a. Yukagirler tarafından konuşulan dil. (Bazı dilbilimciler, yukagirceyi ayrı bir dil olarak görür ve paleosibirya dilleri arasına koyarlar; bazılarıysa samoyedceyle olan kimi benzerliklerine dayanarak ural ailesine bağlarlar.)

YUKAGİRLER, Yakutistan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan halk. Sibirya'nın en eski halklarından biri olan Yukagirler, Kolima havzası ırmakları boyunca göçebelik eden ren geyiği avcılarıydı. Yakutlar'ın ve Çukçeler'in büyük etkisinde kalan Yukagirler'in sayısı günümüzde pek azalmıştır (400 kadar). Özellikle hayvan yetiştiriciliğiyle geçinirler.

YUKARI a. (*-de* ve *-den* durumlarında içses düşmesine uğrayarak *yukarda* ve *yukardan* biçimini alabilir). **1.** Üstte bulunan konum, yer: *Onlar yukarıda oturuyorlar. Yukarıdan bir şey düştü.* **—2.** Bir şeyin yukarıya, gökyüzüne yakın bölümü: *Dağın yukarısı.* **—3.** Eğimli bir yerin yüksekte kalan yanı: *Yukarıdan deniz görünüyor.* **—4.** Hiyerarşik bir düzende üst makamlar, yetkili kimseler: *Emir yukarıdan geldi.* **—5.** Bir metnin başları: *Yukarıda belirtilenler.* **—6.** *Yukarıdan almak*, karşılıklı görüşmelerde kabul edilmesi güç şeyler söylemek, ağır önerilerde bulunarak yumuşak davranmaktan kaçınmak. ‖ *(Birine) yukarıdan bakmak*, kendini bir kimseden üstün görmek. ‖ *Yukarısı*, üst makam: *Yukarısı, bu uygulamalara ne der, bilmiyorum.*

◆ sıf. **1.** Bir şeye göre üstte bulunan şey için kullanılır: *Yukarı kat.* **—2.** Bir sıralamada üstte yer alan, benzerlerine göre yüksek bir düzeyde olan bir şey için kullanılır; üst: *Mesleğinde yukarı kademelere ulaşmak. Toplumun yukarı tabakaları.* **—3.** Akarsuyun kaynağına yakın yerler ya da oldukça yüksekte yer alan bölgeler için kullanılır: *Yukarı Fırat. Yukarı Alpler.*

—Coğ. *Yukarı çığır*, akarsu çığırının kaynağına daha yakın olan bölümü.

◆ be. **1.** Üst konuma yönelme belirtir: *Yukarı bakmak. Yukarı çıkmak.* **—2.** Değerce, nitelikçe, nicelikçe bir başka kimse ya da şeyden daha yüksek bir düzeyi belirtir: *Fiyatlar yukarı fırladı.* **—3.** *Yukarı tükürsem bıyık aşağı tükürsem sakal*, birbirine karşıt iki durum, iki taraf ya da sakıncaları eşit iki davranıştan birini yeğleyememeyi anlatmak için söylenir.

YUKARI FIRAT bölümü, kabaca bir üçgene benzeyen D. Anadolu bölgesinin, K. ve B.'daki öteki bölgeler arasına bir kama gibi sokulan B. yarısına verilen ad. Doğu Anadolu bölgesinin tarım ve sanayi bakımından en gelişmiş, çeşitli ve zengin maden yataklarından (özellikle krom, demir ve bakır) içeren yörelerini kapsar.

YUKARI KIZILIRMAK bölümü, İç Anadolu bölgesinin D. Anadolu ve Karadeniz bölgeleri arasına, Kızılırmak'ın yukarı çığırı boyunca sokulan üçgen biçimli bölümüne verilen ad. Hayvancılık ve tarımın başlıca geçim kaynağı olduğu bölümde nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasından az, kentleşme oranı düşüktür.

YUKARI KOTTO, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde il; 86 650 km²; 58 838 nüf. (1988). Merkezi *Bria*.

YUKARI MURAT-VAN bölümü, D. Anadolu bölgesinin, yaklaşık olarak, K.'de Aras nehri, G.'de Bitlis eski kültesi arasında kalan ve Van gölünü de kapsayan kesimine verilen ad. Türkiye ortalamasının çok altında nüfuslanmıştır. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık ve hayvan ürünleridir.

YUKARI SAKARYA bölümü, İç Anadolu bölgesinin, Porsuk ırmağının orta ve aşağı havzası ile Sakarya nehrinin yukarı havzasını kapsayan K.-B. bölümüne verilen ad. İç Anadolu bölgesinin tarım, sanayi, ticaret bakımından en gelişmiş, en önemli, en yoğun nüfuslu kesimini oluşturur ve Ankara, Eskişehir gibi büyük kentleri içerir.

YUKARI SAKARYA ovaları, İç Anadolu'nun K.-B. kesiminde, K.'de Sivrihisar dağları ile G.'de Emirdağları ve Yazılıkaya platosu arasında, Sakarya nehrinin yukarı çığırı ve kaynak kolları boyunca uzanan, geniş alanlarda hemen hemen yatay neojen tortulları ve alüvyonlarla kaplı düzlüklere verilen ad.

YUKARI SANGHA, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin batı kesiminde il; 44 350 km²; 235 300 nüf. Merkezi *Berberati*.

YUKARI VOLTA → BURKİNA FASO.

YUKARI ZAİRE, Zaire'de il, ülkenin kuzey-doğu kesiminde yer alır; 503 239 km²; 5 073 000 nüf. (1991). Merkezi *Kisangani*.

YUKARIBEY, İzmir ilinin Bergama ilçesine bağlı bucak; 8 837 nüf.; 15 köy. Merkezi *Yukarıbey*, 2 030 nüf. (1990).

YUKARIBİNATLI, rumca **Pano Polemidia,** G. Kıbrıs rum kesiminde Limasol ilçesine bağlı köy.

YUKARIBOYNUYOĞUN, Giresun ilinin Güce ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 999 nüf. (1990).

YUKARIÇİĞİL, Konya'nın Ilgın ilçesi Aşağıçiğil bucağına bağlı belde; 4 956 nüf. (1990).

YUKARIDAMLALI, Ordu'nun Kumru ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 294 nüf. (1990).

YUKARIDİKMEN, rumca **Pano Dikomo,** KKTC'de Girne ilçesine bağlı köy.

YUKARIDUDULLU, İstanbul'un Üsküdar ilçesi sınırları içinde yerleşme.

YUKARIGÖKLÜ, Şanlıurfa'nın Halfeti ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 6 640 nüf. (1990).

YUKARIIŞIKLI, Van'ın Erciş ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 829 nüf. (1990).

YUKARIKAŞIKARA, Isparta ilinin Yalvaç ilçesi Kumdanlı bucağına bağlı belde; 2 244 nüf. (1990).

YUKARIKATIKLI, Erzurum'un Tortum ilçesi Şenyurt bucağına bağlı Serdarlı beldesinin eski adı.

YUKARIKAYALAR, Konya'nın Derebucak ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 563 nüf. (1990).

Remy
Yukon; Yukon ırmağı kıyısında Dawson'dan bir görünüş

YUKARIKIZILCA, İzmir'inKemalpaşa ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 075 nüf. (1990).

YUKARIPİRİBEYLİ, Konya'nın Çeltik ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 016 nüf. (1990).

YUKARIOVA → CEYHAN OVASI.

YUKARISALAT ya da **SALAT,** Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı bucak, 16 984 nüf. (1990); 28 köy. Merkezi *Yukarısalat*, 2 016 nüf. (1990).

YUKARIYİRİKLER, Adana'nın Pozantı ilçesine bağlı Kamışlı bucak merkezinin eski adı.

YUKAVA HİDEKİ, japon fizikçi (Tokyo 1907 - Kyoto 1981). İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, ABD'de uzun süre kalan ilk japon öğretim üyelerinden biridir. 1955'te Japonya'ya döndü ve Kyoto Üniversitesi'nde yeniden ders vermeye başladı. Mezonlar ve alanların kuvantal kuramı üstüne çalışmaları ona 1949 Nobel ödülü'nü kazandırdı. 1935'te ortaya attığı varsayıma adı verildi. İki yüklü parçacık arasındakl elektromanyetik etkileşimin bu "gizil" foton parçacıkları arasındaki değiş-tokuşun bir sonucu olarak kabul edilmesini göz önüne alan Yukava, nükleonlar arasındaki nükleer etkileşimin, bu ara kuvantон nükleonları, yani mezonlar arasındaki değiş-tokuştan doğduğunu varsaydı. Heisenberg bağıntılarına dayanarak ve nükleer kuvvetlerin etkili olduğu uzaklığın değerini göz önüne alarak (çekirdek boyutlarının büyüklüğü düzeyinde, yaklaşık 10^{-15} m) daha 1935'te bu kuvantonların kütlesini ve yaşam süresini hesaplayabileceği verileri buldu. Yukava'nın tamamen kuramsal olan öngörüsü bir yıl sonra doğrulandı; Anderson ve Blackett kozmik ışınları çözümlerken mezonu (ya da pionu) deneysel yoldan buldular.

Yukiguni, Kavabata Yasunari'nin romanı (1935; son biçimiyle 1948'de basıldı). Soğuğun, zamanın akışını ve duyguların gelişimini değiştirdiği, hem gerçek, hem mitik bir ülkede yaşanan olanaksız bir aşkın geçici mutlulukları anlatılır.

YUKO a. (japonca sözc.). Judoda ya rakibi tam olarak yana düşürerek ya da yerde 25 saniyeyi geçmemek koşuluyla en azından 20 saniye hareketsizleştirerek elde edilen teknik üstünlük.

YUKON, Kuzey Amerika'nın kuzey kesiminde (Kanada ve Alaska) ırmak, Bering denizi'ne dökülür; 2 554 km. Lewes ve Pelly ırmaklarının Fort Selkirk'te birleşmesiyle oluşan Yukon çok kollu bir deltayla son bulur.

YUKON, Kanada'nın kuzey-batı ucunda federal arazi; 482 515 km^2; 27 797 nüf. (1991). Merkezi *Whitehorse.*

Yukon, dağlarla (Kayalık Dağlar'ın uzantısı olan Selwyn ve Ogilvie dağları; 6 000 m'yi aşan Saint Elias dağı) çevrili yüksek bir platoyu çevreler. Kuzey Buz denizi kıyısı ile yüksek dağlar dışında arazi, en büyük zenginliklerinden biri olan kuzey ormanıyla (ladin, çam) kaplıdır. Yukon, özellikle maden kaynaklarına sahiptir; madenlerin bir bölümü işletilmektedir (altın, gümüş, kurşun, çinko, bakır, amyant, kömür). Bunların değerlendirilebilmesi için tam bir karayolu ağı inşa edilmiştir. *White Pass and Yukon* demiryolu bu ağı Skagway'e bağlar. Whitehorse tek önemli kenttir; birçok maden kentinin nüfusu 500 ila 1 500'ü geçmez (Dawson, vaktiyle bir *boom town* olduktan sonra bugün hemen hemen bir hayalet kente dönüşmüştür).

YULAF a. **1.** Başakçıları gevşek salkım halinde bulunan ve taneleri özellikle at yemi olarak kullanılan tahıl. (Bil. a. *avena;* buğdaygiller familyası.) **—2.** Bu bitkinin tohumu.

—ANSİKL. En az 2 000 yıldan beri yetiştirilen bir tahıl olan yulaf iki seksiyona ayrılır: Batı Akdeniz kökenli *aristulatae* grubu ve Moğolistan kökenli *denticulatae* grubu. Tarım yulafları *(A. sterilis, A. fatua)* ikinci seksiyona girer.

Tahıllar arasında dünyada buğday, çeltik, mısır, darı ve arpadan sonra altıncı sırada yer alan yulaf gittikçe daha az üretilmektedir. Bunun birinci nedeni tarımın makineleşmesi, tarımda, ulaşımda ve orduda kullanılan at sayısının çok büyük ölçüde azalmasıdır. Hayvan yemi olarak kullanımı sürmektedir, fakat besin değeri diğer tahıllara göre düşük ve başka kullanım alanları önemsiz olduğundan üretimde gerileme devam etmektedir.

Türkiye'de tahıl tarımı içinde yulafın yeri önemsizdir (arpa ekim alanının yirmide biri, buğday ekim alanının ellide biri). Bunun bir nedeni de Türkiye'de yem olarak arpanın başta gelmesidir. Ayrıca iklim koşulları da ülkenin tamamında yulaf tarımına elverişli değildir; yulaf tarımı ancak Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yapılabilmektedir.

80'li yılların sonunda dünya yulaf üretimi 50 Mt dolayındaydı. Rusya başlıca üreticidir (12,3 Mt); onu biraz uzaktan ABD (1991'de 3,5 Mt) ve Kanada (2,4 Mt), Almanya (1,8 Mt), Polonya (1,9 Mt) ve Avustralya (1,4 Mt), İsveç (1,4 Mt), Finlandiya (1,1 Mt), Fransa (0,8 Mt), Arjantin (0,7 Mt), Çin (0,6 Mt), Büyük Britanya (0,6 Mt), İspanya (0,4 Mt), Norveç (0,4 Mt) izler.

Türkiye'nin yıllık üretimi 300 000 t dolayındadır (toplam tahıl üretiminin % 1'i).

—Mutf. Yulaf unundan çorba ve lapa yapılır. Yulaftan elde edilen alkol viski yapımında kullanılır.

YULAR a. **1.** Bir yere bağlamak ya da çekip götürmek için bir hayvanın boynuna geçirilen ya da başlığına takılan ip. **—2.** *(Birinin) yuları birinin elinde olmak,* bir kimsenin denetimi, yönetimi altında bulunmak, ona bağımlı olmak (kaba.). ‖ *(Bir) yular eksik,* kaba, görgüsüz, anlayışsız kimseler için söylenir (tkz.). ‖ *Yuları ele vermek, kaptırmak,* kendi istediği gibi özgürce davranmamak, başkasının söylediklerine uymak zorunda kalacak bir duruma düşmek (tkz.).

—Nalbantl. *Kuvvetli yular,* nallama sırasında hayvanı zapt etmeye yarayan kıldan ya da yünden örülmüş sağlam yular.

YULE (George Udny), ingiliz matematikçi (Haddington, East Lothian, 1871 - Cambridge 1951). Uzun süre kaynak kitaplar arasında yer alan *An İntroduction to the Theory of Statistics* (1911) adlı yapıtıyla Cambridge'de istatistik doçenti oldu. Birleşme, bağlılaşım ve yakıştırma kavramları üstüne incelemeleri, rastlantısal dağılımlar kuramını, biyometri ve edebiyat alanında istatistiksel çalışmaları ona borçluyuz.

YULUĞ (Ali Haydar) → HAYDAR BEY.

YUMACIK → YUMAKÇIK.

YUMAK a. **1.** Top biçiminde sarılmış ip, iplik, yün vb.: *Yün yumağı.* **—2.** Hamurdan açmak üzere, el ölçüsüyle ayrılan parça; topak. **—3.** *Yumak yapmak,* yumak haline getirmek; hamuru yumaklara ayırmak. ‖ *Yumak yumak,* küçük yumaklara benzer biçimde; tombul tombul.

—Bot. Talkım yapısında, ama sapları çok kısa çiçeklerden oluşan çiçek topluluğu (küskut).

—Eşy. *Yumak kabı,* plastik maddeden yapılmış, kapağı delikli kutu; içine yerleştirilen yumağın, örgü sırasında karışmadan çözülmesini sağlar.

—Kuşç. Kuşlarda, özellikle de gündüz ve gece yırtıcılarında taşlıkta toplanarak daha sonra ağızdan dışarı atılan çeşitli besin kalıntıları (kıllar, telekler, kemikler, bağalar, kavkılar) yığını. (Yumağı inceleyerek hem yırtıcı kuşun beslenme rejimi üstüne bilgi edinilebilir, hem de yırtıcının yararlı mı, zararlı mı olduğuna karar verilebilir.) ‖ *Pamuk yumak,* avlanmada kullanılan doğan, şahin gibi kuşların midesi dolduğunda, genellikle kuşun avıyla birlikte kustuğu sindirimi kolaylaştıran teleklerin ve kılların yerine aynı görevi yapması için yutturulan küçük pamuk tutamları.

—Petrokim. ve Su işler. Üzerinde katışkıların topaklaştığı, topaklaşmayla yağ giderme işlemi sırasındaki hidrokarbonlar ya da etkinleştirilmiş çamurlu istasyonlardaki temizleme bakterileri gibi katı parçacıkların tümü.

—Polim. *İstatistik yumak,* makromolekülü bir zincirin kendi üzerine ardışık olarak katlanması sonucu aldığı biçim. (Çok sert

olan ve çözelti durumunda belli bir uzama gösteren kimi makromoleküller ancak uzun mesafelerde bükülürler. Buna karşılık daha esnek olan kimileri yumuşaklaşmış bir biçim alırlar. Böyle bir yumağın biçimi ve boyutları sürekli değiştiğinden, bu tür bir yumak "istatistik" sıfatıyla nitelenir.)

—Tekst. *Yumak işçisi*, iplikleri yumak haline getiren makineyi kullanan işçi. || *Yumak sarma*, YUMAKLAMA'nın eşanlamlısı. || *Yumak sarma makinesi*, dikiş ipliklerini, örgü ipliklerini, sicimleri vb.'yi yumak haline getirmeyi sağlayan makine.

◆ sıf. *Say. sıf.* + *yumak*, iplik yün vb.'yi yumak ölçüsüyle belirtir: *Bir kazak için iki yumak yün daha gerekecek.*

YUMAK a. Düz ya da kıvrık kenarlı yapraklı, oval ya da sivri başakçıklardan oluşan gevşek ya da tıkız demetler halinde küme çiçekli, çokyıllık otsu küçük bitki. (250'den fazla tür; bil. a. *Festuca;* buğdaygiller familyası.)

—ANSİKL. Doğal çayırlarda bulunan ve geçici otlaklar oluşturmak için de kullanılabilen yumak, tarımda büyük önem taşıyan bir yembitkisidir. Çayır yumağı *(Festuco pratensis)* sert ve nemli iklimlerin bitkisidir, soğuğa ve kuraklığa iyi dayanır. Toprak konusunda fazla titiz olmayan çayır yumağı, ortamın çoraklığına da direnç gösterir ve su baskınına elverişli sulak topraklarda bile kullanılabilir. Çabuk sertleşen bir ot olduğundan hayvan yemi olarak kullanımı oldukça dikkat ve özen ister. Kamışsı yumak *(Festuca arundinaria)* çayır yumağından daha büyüktür ve daha güçlü tutamlar oluşturur.

Toprağın aşırı kuraklık ve nemliliğine de diğerinden fazla dayanıklıdır. Yaşlandıkça sertleşen ve erken tüketilmesi gereken oldukça büyük ve kekre bir hayvan yemi verir. Yumak bir baklagille karıştırıldığında hayvanların severek yediği bir yem olur.

YUMAK g. f. Yıkamak.

◆ **yunmak** dönşl. f. **1.** Kendini yıkamak, yıkanmak. **—2.** *Yunmuş arınmış, yunmuş yıkanmış*, yıkanıp tertemiz olmuş; kötülüklerden sıyrılmış.

◆ **yunmak** edilg. f. Bir şeyden söz ederken, yıkanmış olmak.

YUMAKÇIK a. Anat. ve Fizyol. Genellikle küre biçiminde olan her tür yumaksı yapı. (Bu ad genellikle ya salgıcı ve damarsal yapılara verilir [omurgalılarda böbrekteki Malpighi yumakçığı, batrakta nefridyum yumakçığı, balanoglossus yumakçığı], ya da koklama soğancıkları gibi küremsi nöropil alanlara verilir.) [YUMACIK da denir.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nöroanat. Özellikle beyincik korteksinin tanecikli tabakasında (beyincik yumakçığı) ve talamusun dış yan dizsi cisminde (talamus yumakçığı) belirginleşen özel sinaptik yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oftalmol. Bazı hastaların gözlerinin önünde dolaştığını sandıkları ya da camsı cisim içinde gerçekten yüzen hafif cisim.

—ANSİKL. Anat. ve Fizyol. Böbrek yumakçıkları (Malpighi cisimcikleri), bir süzme odasına doğru sarkan bir yumaktan oluşur. Yumakçık, getirici ve götürücü atardamarlara bağlı kılcaldamar kangallarından (damarsal kutup), kılcaldamarlar arası mezanşim hücrelerinden ve kesintili bir epitelyum örtüsünden (podositler) oluşur. Süzme odası, idrar borusuyla devam eden yassılaşmış bir epitelyumla döşelidir. Yumakçık bir süzme organıdır. (Eşanl. GLOMERÜL.)

—Nöroanat. • *Beyincik yumakçığı*. Tanecikli hücrelerin dendritleri bir Golgi hücresinin aksonu ve yosunsu liflerin uçlarıyla sinaps yaparlar. Bu sinaps bütünü bir glia kapsülüyle sarılıdır.

• *Talamus yumakçığı*. Beyincik yumakçığına benzer bir yapıdır; retina ve artkafa lobu korteksinden gelen akson uçları ile dış yan dizsi cisim hücrelerinin dendritlerinden oluşur.

YUMAKLAMA a. Yumaklamak eylemi.

—Tekst. Özellikle el örgüsünde kullanılacak yün ya da pamuk ipliğini yumak haline getirme. (Eşanl. YUMAK SARMA.)

YUMAKLAMAK g. f. *Bir şeyi (ip, iplik, yün vb.) yumaklamak*, yumak biçimine getirmek, yumak yapmak.

◆ **yumaklanmak** edilg. f. Yumak durumuna gelmek.

YUMAKLANMA a. Yumaklanmak eylemi.

—Pedol. Su içinde asıltı halde olan toprak koloitlerinin, humus ve killerin yumaklar halinde topaklaşması. (Bk. *ansikl.* böl. Bayınd.)

—ANSİKL. Bayınd. Killerin yumaklanması ırmak haliçlerinde balçık oluşumunu başlatır; buralarda, mevsimine göre oldukça önemli miktarlarda koloidal kille yüklü ırmak suları denizin tuzlu sularıyla karşılaşınca, tuzlu su bu yumaklanmaya yol açar. Böylece oluşan geniş balçık birikintileri deniz ulaşımını engellediğinden, geçiş ve kanalların bakımı için taraklama yapılması gerekir.

YUMAKLANMAK → YUMAKLAMAK.

YUMAKLAŞMA a. Fizs. kim. TOPAKLAŞMA'nın eşanlamlısı.

YUMAKLAŞTIRMA a. Su işler. Bir sıvıda, asıltı halindeki pislikleri yumaklar halinde birleştirmeye dayanan temizleme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yumaklaştırma havuzu*, dağıtım sularında, tortulu kent ya da sanayi sularında bulunan pisliklerin yumaklaştırılması için kullanılan havuz.

—ANSİKL. Su işler. Yumaklaştırma, genellikle, koloidal maddeleri asıltı halinde tutan elektrik yüklerini bir yumaklaştırıcı yardımıyla nötr duruma getiren bir pıhtılaştırma işleminden sonra yapılır. Pıhtılaştırma sırasında karışım durmadan karıştırılmalıdır. Gerçek anlamıyla yumaklaştırma, değişik pisliklerin böylece oluşan tanelerin etrafında bir araya getirilmesidir. Bu sırada su, yumağın dağılmaması için ağır ağır karıştırılmalıdır. Yumaklaştırmanın ardından, ya bir çökeltme ya da bir yüzdürme işlemi gelir.

YUMALAR, Kuzey Amerika Kızılderilileri. Colorado ve Kaliforniya'nın alçak vadiler bölgesinde, Arizona'da, Yeni Meksika'da ve Meksika'daki Sonora eyaletinde dağınık yaşarlar. Tarım ürünleri, yabani bitki toplayıcılığı, biraz da avcılıkla (tavşan) geçinirler.

YUMBRİLER ya da **Fİ TONG LUANG,** soyu tükenmek üzere olan Tayland ve Laos halkı. Ormanda göçer olarak dolaşan 40 dolayında bireyden oluşurlar. Palaung-ua öbeğinden bir dil konuşurlar. Toplayıcılık yaparlar, sabit konutları yoktur, zanaatla uğraşmazlar, babasoylu klanlar halinde örgütlenmişlerdir. Dinsel inançlarına, şamanların aracılık ettiği doğaüstü yaratıklar egemendir.

YUMDURMAK → YUMMAK.

Yumen → YÜMIN.

YUMİ a. (japonca sözc.). Ortaçağ'da japon yayına verilen ad.

YUMMAK g. f. *Gözünü, ağzını, elini* vb. *yummak*, kısarak ya da sıkarak kapamak.

◆ **yumdurmak** ettirg. f. Yummasını sağlamak.

◆ **yumulmak** dönşl. f. **1.** Gözlerden, ağızdan, ellerden vb. söz ederken, kapanmak ya da kısılmak, kapanır gibi olmak: *Uykusuzluktan gözleri yumuluyor.* **—2.** *(Bir yere) yumulmak*, oraya büzülmek: *Çocuk korkup köşeye yumuldu.* **—3.** *(Bir şeye) yumulmak*, bir kimseden söz ederken, iştahla yemeğe girişmek, büyük bir istekle bir işe sarılmak: *Öyle acıkmıştı ki, gelir gelmez sofraya yumuldu. Derslere yumulmak.*

—Şahinc. Avcı kuştan söz edildiğinde, avının üzerine çullanıp yere fırlatmak.

YUMRU a. **1.** Bot. Çok gelişmiş olan parankima dokusu bol yedek besin içeren sap, kök, köksap ya da bunların dalları üzerinde oluşan şişkinlik. (Sürekli organlar olan yumrular ayrıca genellikle o türün çoğalmasını da sağlar. Patates nişastalı bir yumrudur.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Yuvarlak ve şişkin şey: *Duvara çarpınca alnında bir yumru oluştu.* **—3.** *Yumru yumru* → YAMRU* YUMRU.

—Denizbil. *Çokmetalli yumru*, çapı birkaç milimetreyle birkaç santimetre arasında değişen, okyanusların diplerinde bulunan metal oksitlerinin bir çekirdek çevresinde yaprak yaprak ve eşmerkezli olarak kabuk bağlamasıyla oluşan, küre biçiminde, kahverengimsi taş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. Güvertenin, zincir sürtünmesi nedeniyle aşınmasını önlemek için, zincirlerin geçtiği yere yerleştirilen metal bilezik. || Sandal, filika vb. deniz araçlarında bordaların aşınmasını önlemek için yapılmış çıkıntı.

—İnş. *Sert yumru*, bir mermerde ya da kristalli bir kayaçta kusur oluşturan, farklı yapıdaki yumru.

—Tıp. Genellikle yuvarlak, sert ve bazen de deri altında olan anormal oluşum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. İçinde bulunduğu kayaçtan, bileşimi ve / ya da yapısı bakımından farklı olan, santimetreden desimetreye kadar değişen boyutlarda taşlaşma. (Bk. *ansikl.* böl.) || Birkaç desimetre boyunda yuvarlaklaşmış kütle. || Kendinden farklı cinste bir kayaçta bulunan, düzgün olmayan bir biçimde yuvarlaklaşmış mineral kütle (örn. tebeşir içinde çakmaktaşı yumruları). || Bazı killi kireçtaşlarında bulunan ve düzgün olmayan topaklar biçiminde parçalanmış kayaç.

—Yerbil. ve Pedol. Bir kayaç ya da toprakta, yapı ve bileşim bakımından, oluşumu öbür kesimlerinden farklı olan ve malzemenin yavaş yavaş bünyesine katılması sonucu büyümüş ve çeşitli biçimler almış (yumurta biçiminde, dallı, memeli) bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Şişkin, kabarık, yuvarlak biçimli.

—Bot. *Yumru kök*, yedek besinle yüklü ana ya da yan kök (basurotu, yıldızçiçeği).

—ANSİKL. Bot. Yumrular kökler ya da saplar üzerinde, yeraltında ya da yerüstünde oluşabilir.

Kök yumruları (pancar, havuç), kazıkkök şişkin bir kütle halini aldığı taktirde daha çok yumru kök olarak tanımlanır. Patates, yeralması, kestere köksapların şişmesiyle meydana gelir. Yerüstü organlarda doğan yumrular yumrucuk adını alır (örneğin sarmısağın çiçek topağındaki, yamın koltuk altındaki yumrucuklar).

Yumrulu bitkiler insanlık için çok önemli bir besin kaynağıdır. Patatesten başka, nemli tropikal bölge halklarının beslenme rejiminde manyok, yam, tatlı patates ve taro geniş çapta kullanılır.

Bütün yumruların bol su içermek (% 65 ila 80) ve bol glusit taşımak (en başta nişasta) gibi temel özellikleri vardır. Buna karşılık proteince fakirdirler (% 1 ila 4).

Bütün gerçek yumrulu türler tohumsuz çoğalabildiğinden (yumruların ya da çe-

kamışsı yumak *(Festuca arundinaria)*

yumak (koyun yumağı) *[Festuca ovina]*

yumru (yeralması)

liklerin ekilmesi, dikilmesi), her türde, genetik değişiklik yapmaksızın kolayca çoğaltılabilen pek çok yetiştirmelik tipler bulunmaktadır. Siklamende, çiğdemde, çeşitli zambakgillerde sapın alt kısmında gelişen yumrular, besleyici maddelerle dolu ve çoğunlukla bitkinin üremesine elverişli yumrucuklar veren soğanlardır. (→ YUMRULAŞMA.)
—Denizbil. *Çokmetalli yumrular.* Yumruların içindeki maden oranı çok değişiktir: sözgelimi Büyük Okyanus'ta ortalama değerler % 29,8 Mn, % 4,8 Fe, % 1,4 Ni, % 1,2 Cu ve % 0,2 Co'tır. Yumrular özellikle derin deniz tepelerinin bulunduğu bölgelerde, 3 500-4 000 m'nin altında, yüzeysel yığışmaların az çok sürekli bir döşeme gibi dibi kapladığı yerlerde bulunur; bunların en önemlisi Hawaii ile Kuzey Amerika arasında uzanır. Yumruların oluşumu, karmaşık yapısı henüz aydınlatılamamış, ekoloji, akıntı, jeokimya koşullarının sonucudur. Yumruların çıkarılması büyük teknolojik, siyasal sorunlar yaratmıştır. Teknolojik sorunların büyük ölçüde çözümlenmesine karşılık, derin deniz diplerinin işletilmesine ilişkin uluslararası bir yasa hazırlanması gerektiğinden siyasal sorunları çözülememektedir.
—Tıp. Kimi yumrular akut gelişir: bunlar genellikle bacaklarda gelişen "düğümlü eritem"; diz çevresinde, bileklerde ya da omuzlarda 24-48 saat içinde gelişen romatizmal yumrular, alın ve kafa derisinde görülen Fereol ve Meynet yumruları gibi sıcak ve kırmızıdır. Bazıları haftalarca, aylarca sürebilir ve subakut gelişir: sarkoidom, tüberkülom, leprom, frengi gomları, mantar yumruları buna örnektir. Diğerleri ise, yağlı bir madde şırıngası yüzünden olanlar gibi süreğen olabilir (oleom). Ellerde görülen Heberden* yumruları ve Bouchard* yumruları artroza özgüdür.
—Yerbil. Tortul kayaçlarda bulunan yumrular çeşitli bileşimlerde olabilir: fosfatlı, silisli, kireçli, dolomitli, demirli. Çoğunlukla, biyolojik kökenli bir çekirdek çevresinde (mikrofosil, test artığı, daha ender olarak tam makrofosil) eşmerkezli bir yapıdadır. Genellikle tortullaşmadan sonra kayaçlar içinde dolaşan çözelti haldeki iyonlar tarafından ve gerek taşoluş sırasında, gerekse daha sonraki, hatta güncel yıkanmalar sırasında oluşmuşlardır; yosunlar ve bakteriler kimyasal süreçte önemli bir rol oynar. Polimetalik yumrular okyanusların dibinde görülür. Yumru terimi, magma kayaçları için de kullanılmaktadır.
—Yerbil. ve Pedol. Yumrular, suların dolaşımıyla taşınan ve bir çekirdek çevresinde, çoğunlukla eşmerkezli katmancıklar halinde biriken malzemenin çökelmesiyle oluşan mineral kütlelerdir. Bu sürece elverişli yataklarda, dağınık ya da toplu halde bulunurlar. Sıkça rastlanan yumru türleri, hem fiziko-kimyasal, hem biyolojik mekanizmalar sonucu oluşabilir. Karbonatlı, tuzlu ya da daha ender olan silisli yumruların oluşumuna, mevsimlik farkların kuvvetli olduğu yarıkurak iklimlerle çöl iklimleri elverişlidir. Çernozemlerdeki krotovinalar ve lös bebekleri bu tiptedir. Yumrulaşmanın en son ve çoğu kez en eski biçimleri kireçli, alçılı vb. kabuklaşmalar ve zırhlardır. Nemli tropikal ülkelerde, ferromanganlı ya da alüminli yumrular bazen önce kabuk, sonra da zırh biçiminde (demirli ve/ya da boksitli) az ya da çok kütlesel çok büyük gelişmeler gösterirler. Asit ve organik ortamların organoferik yumruları alyosların oluşumuna yol açar.

YUMRUBAŞ a. Denizc. Birim başına oluşan dalga alanını değiştirerek ilerlemeye karşı direncini azaltmak amacıyla bir geminin baş bodoslamasının alt bölümünde yer alan şişkinlik. (Yumrubaş, geminin hız performanslarını iyileştirmeyi sağlar. Geminin tipine [hızlı kargo gemisi, konteyner gemisi, tanker] göre biçimi daha uzun ya da daha kısa olabilir.) [Eşanl. BALB, SOĞANBAŞ.]

YUMRUCUK a. Küçük yumru, hafif şişkinlik.
—Dağc. Bir buzul ya da bir kar örtüsünün ortasındaki tek kayalık.
—Zool. TOPUZCUK'un eşanlamlısı.

YUMRUK a. **1.** Parmakları sıkılarak kapanmış el: *Yumruğunu sıkmak. Kapıya yumrukla vurmak.* **—2.** Elin bu biçimiyle yapılan vuruş, yumruk darbesi: *Yediği yumruğun etkisiyle beyni sarsıldı.* **—3.** Baskı: *Düşman yumruğu altında.* **—4.** *(Birine) yumruk atmak, indirmek,* yumrukla vurmak. || *Yumruk gibi,* büyüklüğü yumruk kadar olan şeyler için kullanılır: *Yumruk gibi lokmaları art arda yutuyordu.* || *(Birine) yumruk göstermek,* onu korkutmak, korkutucu davranışlarda bulunmak. || *Yumruk hakkı,* zorbalıkla alınan şey. || *Yumruk kadar,* küçük olması gereken nesneler için iri, büyük anlamında kullanılır; *Yumruk kadar bir böcek duvarda yürüyordu;* büyük iri olması gerekli şeyler için de küçücük anlamında kullanılır: *Yumruk kadar çocuk bu işin üstesinden nasıl gelir? Yumruk kadar bir karpuz.* || *Yumruk mezesi,* içki içildikten sonra meze kullanılmayarak yumruğun tersiyle ağzın silinmesi durumu. || *Yumruk yumruğa gelmek,* birbirlerine yumruk savurmak, yumruklaşmak. || *Yumruğuna güvenmek,* isteklerini kaba güce dayanarak gerçekleştirmek isteyenler, yalnızca kendi kol gücüne dayananlar için kullanılır.
—Antik. *Yumruk dövüşü,* yalnız yumruk kullanılarak yapılan karşılaşma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Binc. *Yumruk gevşetme,* bir atın çalışma sırasında biraz daha rahatlaması ve baş-boynunu uzatması için binicinin elindeki dizginleri gevşetmesi.
—ANSİKL. Antik. Hellen, Etrüsk ve Roma halkları eğlence ve dinsel bayramlar dolayısıyla yumruk dövüşleri düzenlerlerdi. Şampiyonlar efsanevi kahramanlarla bir tutulur ve en ünlü şairlerce (Homeros, Pindaros, Vergilius...) övülürlerdi. Bilinen ilk şampiyon, İzmirli Onostamos İ.Ö. VII. yy.'da XXIII. Olimpiyat oyunları'nda ödüllendirildi. Yumruk dövüşçüleri yumruklarına deriden şeritler sararak (zırhlı eldiven) çıplak dövüşürlerdi. Yüzyıllar içinde dövüşlerde şiddet ve acımasızlık arttı. Deri madeni parçalarla daha da sertleştirilince vuruşlar öldürücü olmaya başladı. Pankras ve gladyatör dövüşleri gibi yumruk dövüşleri de Roma İmparatorluğu' nun son döneminde sirk oyunlarının kanlı gösterileriyle kötüleşti. İ.S. 393'te Theodosius I, Olimpiyat oyunları gibi bu dövüşü de kesin olarak yasakladı.

YUMRUKÇAL tepesi → BOTEV tepesi.

YUMRUKLAMAK g. f. Yumrukla vurmak: *Bir kimseyi yumruklamak. Göğsünü yumruklamak. Kapıyı, masayı yumruklamak.*

◆ **yumruklanmak** edilg. f. Yumrukla vurulmak.

◆ **yumruklaşmak** işt. f. Birbirine karşılıklı yumruk atmak, yumruk atarak dövüşmek.

YUMRUKLANMAK → YUMRUKLAMAK.

YUMRUKLAŞMA a. Yumruklaşmak eylemi; yumrukla yapılan dövüş.

YUMRUKLAŞMAK → YUMRUKLAMAK.

YUMRUKOYUNCUSU a. Spor. Boksör.

YUMRUKOYUNU a. Spor. Boks.

YUMRUKTOPU → PUNCHİNG-BALL.

YUMRULANMAK ya da **YUMRULAŞMAK** gçz. f. Yumru biçimini almak, yumru olmak.

Fransa-Dunkerque şantiyeleri

1972'de denize indirilen *Cetra-Centaurus* cevher-petrol gemisinin baş bodoslamasındaki yumrubaş

YUMRULAŞMA a. Bot. Bitkilerin bazı bölümlerinin yedek besin biriktirme organlarına dönüşmesi.
—ANSİKL. Yumrulaşma, metabolizma ve organogenez olgularının etkisi altında doğal olabileceği gibi patolojik de olabilir (böcekler, mantarlar). Doğal yumrulaşma daha çok saçakköklü (yıldız) ya da kazıkköklü (havuç, pancar, şalgam) bitkilerden meydana gelir; sonuncu durumda yumrulaşma toprak üstündeki sapın alt bölümlerine kadar yayılır: kök boynu ve ötesi. Toprakaltı yatay (yerelması) ya da dikey (safran) saplar ile topraküstü saplar da yumrulaşabilir. Bu değişiklikler bütün yapraklar (etli bitkiler) ya da yalnız yaprak sapları üzerinde de gözlemlenebilir.
Yumrulaşmanın başlaması yaprakların fotosentez etkinliğine, iklime (fotoperiyot, sıcaklık) ve türe bağlı iç etkenlere bağımlıdır. Yumrulaşma önce etkin bir hücresel bölünme, arkasından hücrelerin önemli ölçüde eş çaplı büyümesi ile belirgindir; hücreler plastlarında (nişasta), protoplazma boşluklarında (inülin, protitler, alöron taneleri) ya da sitoplazmalarında, bitkinin başka bölümlerinden, genellikle fotosentezin merkezi olan yapraklardan gelen maddeleri biriktirirler. Biriken maddeler önce yapraklarda çözünür, sonra kalbursu borularda dolaşır ve yedek olarak birikecekleri yerlerde önce izomerleşmeye, sonra polimerleşmeye uğrarlar. Biriktirilen son ürün türlere göre değişir: pancarda sakaroz, yerelması ve hindibada inülin, patateste nişasta, yumrulu papirüste lipitler.
Bu yedekler bitkinin kötü mevsimde canlı kalmasını sağlar; pek çok bitki türü doğal olarak yumrulaşma eğilimi taşıdığından insanlar ve hayvanlar için besleyici maddeleri bol ve gittikçe irileşen organlar vermek üzere seçilmiş ve islah edilmiştir.

YUMRULAŞMAK → YUMRULANMAK.

YUMRULMAK → YUMURMAK.

YUMRULU sıf. Bot. **1.** Yumrusu olan (kök, köksap, gövde). **—2.** Yumru veren.
—Yerbil. Yumrular içeren.

YUMRULUK a. Yumru olma durumu.

YUMRULUKERTENKELEGİLLER a. Üyeleri babaköşe benzeyen kertenkeleler familyası. (Çin'de hem karada, hem suda yaşayan bir türü [*Shinisaurus crocodilurus*] ve Orta Amerika'ya özgü, karada yaşayan 3 türü [*Xenosaurus* cinsinden] vardır. Bil. a. *Xenosauridae.*)

YUMRUSİNEĞİGİLLER a. Böcbil. Bazen mazısineğigiller*e verilen ad.

Aschendorf-Vandystadt

yumurta pozisyonundaki kayakçı

yumurta ve temrenlerden oluşan silme

bazı hayvan türlerinde yumurtalar

YUMUK sıf. **1.** Yumulmuş, kapanmış ya da bu izlenimi veren göz, ağız, el vb. için kullanılır. **—2.** Tombul, yumuşak. **—3.** *Yumuk gözlü*, gözkapakları şiş ve yumulmuş gibi olan. || *Yumuk yumuk*, tombul tombul.

YUMUKLAŞMAK gçz. f. Yumuk duruma gelmek.

YUMULMAK → YUMMAK.

YUMULU sıf. Yumulmuş olan; yumuk.

YUMURCAK a. **1.** Yaramaz, hareketli, sevimli küçük çocuk; afacan: *Bu yumurcağa tüm haşarılıklarına rağmen kızamıyorum.* **—2.** Veba hastalığında koltuk altında ya da kasıkta çıkan çıbana halk arasında verilen ad.

YUMURMAK g. f. **1.** Derleyip toplamak. **—2.** Katlamak, kıvırmak, büzmek.

◆ **yumrulmak** dönşl. f. (*yumur-ul-mak* > *yumrulmak*). Derlenip toplanmak; katlanmak, kıvrılmak, büzülmek.

YUMURTA a. **1.** Bir dişinin bedeninde oluşan, yedek besin içeren ve koruyucu zarlarla kaplı olan, yumurtlama ve döllenme olayından sonra da aynı türden bir yavrunun oluşmasını sağlayan canlı hücre. (Doğurgan türler sözkonusu olduğunda "yumurta" sözcüğü embriyonu ve yan bölümlerini belirtmek için kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bazı kuşların, balıkların vb. yumurtladığı besin maddesi (türünü belirten bir tamlayanla kullanılır): *Kaz yumurtası. Balık yumurtası.* **—3.** Tamlayansız, tavuk yumurtası: *Rafadan yumurta. Kahvaltıda yumurta yemek.* **—4.** İnsanda ve hayvanların bazılarında erbezi: *Koç yumurtası.* **—5.** Onarılacak bir çorabın içine, gergin durması için sokulan, yumurta biçiminde tahtadan, mermerden vb. yapılmış gereç. **—6.** *Yumurta akı*, yumurtanın sarısını kuşatan, piştiği zaman beyaz bir renk alan, albümince zengin bölüm. || *Yumurta kapıya gelmek, dayanmak*, yapılacak bir iş için çok az zaman kalması yüzünden aşırı ölçüde sıkışmak. || *(Arkasında, sırtında) yumurta küfesi yok ya!*, verdiği sözden kolayca cayanlar, yön ve tutum değiştirmekte bir sakınca görmeyenler için söylenir. || *Yumurta sarısı*, yumurtanın ortasında asıl hücreden oluşan ve yumurta akıyla kuşatılmış olan kısım; bu kısmın rengi. || *Yumurta zarı*, yumurta akıyla kabuğu arasında bulunan, bunları birbirinden ayırmaya yarayan ince zar. || *Yumurtadan daha dün çıkmış*, deneyimden yoksun olmasına karşın bilgiçlik taslayan, ukala kimseler için söylenir. || *Yumurtaya kulp takmak*, her şeye bir bahane bulmak, akılla bağdaşmayan eleştirilerde bulunmak. || *Yumurtayı çalkalamak*, kuluçkadan söz ederken, üstüne yattığı yumurtayı çevirmek.

—Biyokim. *Yumurta akı*, sürüngenlerde ve kuşlarda "sarı"nın (ya da dar anlamında yumurtanın) çevresini saran su bakımından zengin proteinli çözelti. (Yumurta çevresinde yer alan yumurta akı özellikle embriyon için su yedeği oluşturur.)

—Biyol. Döllenebilir olgun dişi gamet. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Alesit yumurta*, memelilerin ya da batrağın yumurtalarında olduğu gibi, tohumla birlikte ancak çok az miktarda besleyici yedek besin içeren, bu bakımdan besinlerini dışardan, genel olarak ananın organizmasından almak zorunda kalan yumurta (viviparlık). || *Amnioslu yumurtası*, sürüngenlerin ve kuşların yumurtladığı, yumurta akıyla (embriyon için gerekli su ve protein), sonra parşömensi ya da kalkerli bir kabukla sarılı sarıdan ve tohumdan (asıl yumurta) oluşan iri boy yumurta. (Embriyon, sıvı dolu bir amnios kesesi içinde gelişir, böylece yavruların gelişmesi için bu hayvanların suya dönmelerine gerek kalmaz. Keselilerin ve etenelilerin yumurtası da amnioslu yumurtadır, ama vitellüs yedeklerini yitirmiş ve etenelenmeyi sağlamak üzere dölyatağı mukozasına bağlanmıştır.) || *Döllenmiş yumurta*, zigotun günlük dildeki adı. || *Döllenmemiş yumurta*, kadınların ve dişi hayvanların yumurtası, bitkilerin oosferi gibi döllenebilir dişi hücre. || *Kapalı yumurta*, temel olarak gaz alış verişi için dış ortama bağımlı olan ve bir kabuk içinde kapalı bir sistem oluşturan yumurta. (Kuş yumurtası kapalıdır.) || *Kış yumurtası*, birçok hayvan türünün (tekerleklikurtlar, *Cladocera*, yaprakbitleri) sonbaharda yumurtladığı koruyucu kalın bir kabukla kaplı olan ve ancak ertesi ilkbaharda gelişen yumurta. || *Telolesit yumurta*, kafadanbacaklıların, sürüngenlerin ve kuşların yumurtası gibi iri vitellüslü ve yüzeysel embriyonlu yumurta.

—Böcbil. *Yumurta sarısı bezi*, böceklerde ovositlerin olgunlaştığı yumurtalığın uç bölümü. || *Yumurta zarfı*, *Dictyoptera* ve düzkanatlılar takımından böceklerin yumurtalarının bulunduğu kılıf. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Eşy. *Yumurta makası*, dişli ve içe dönük ağızlarıyla rafadan yumurtanın ucunu kesmeye yarayan bir tür makas. || *Yumurta pişirici*, rafadan yumurtaları istenilen kıvamda pişirmeye yarayan elektrikli alet.

—Folk. *Paskalya yumurtası*, Paskalya'da geleneksel olarak hazırlanan, kaynar suda haşlanmış, kabuğu boyalı yumurta. (Saklanmış yumurtaların çocuklar tarafından bulunup ortaya çıkartılması geleneği antropologlarca çoğu kez ilkbaharda doğanın yenilenmesinin bir simgesi olarak yorumlanır.)

—Giz. bil. Canlıların gizilgüç olarak içerdiği tohumun simgesi, ölümsüzlüğün ve yaşama geri dönüşün amblemi. (Yumurtanın akı ve sarısı, hatta kabuğu kâhinlikte ve büyücülükte kullanılmıştır.)

—Kasapl. Büyükbaş hayvanların but kısmında, diz ekleminin iç kısmından kalça eklemine doğru uzayan yumurta biçimindeki et parçası.

—Kuşbil. *Yumurta dişi*, kuş yavrularında üst gaganın ucunda bulunan ve yumurtadan çıkma sırasında kabuğu kırma olanağı veren çok sert konik çıkıntı.

—Kuşç. *Cılk yumurta*, döllenmemiş yumurta.

—Mim. ve Süslem. sant. Bazı silmeleri ve başlık çanaklarını süslemekte kullanılan yumurta biçiminde alçakkabartma bezek. (Yumurtalar birbirinden temrenlerle ayrılır.)

—Spor. *Yumurta pozisyonu*, kayak sporunda hız yapabilmek amacıyla kayakların paralel ve aralıklı (ya da açık), dizlerin bükülmüş, gövdenin de öne doğru eğik olduğu aerodinamik pozisyon.

—Tavukç. *Yumurta tavuğu* ya da *ırkı*, yenecek yumurta üretimi için yetiştirilen tavuk. || *Yumurtadan kesilme* ya da *yumurta zoru*, genellikle bir yetiştirme kusuruna bağlı olarak yumurtlamanın geçici olarak durması.

—Zool. *Yumurta kanalı*, hayvanlarda yumurtalıkta oluşan dişi gametlerin dışarı atılma yolu. (Yumurta kanalı çeşitli organlardan türeyebilir: yumurta kesesinin uzantısı, nefridyum, sölom kanalı. Omurgalılarda *Müller kanalı* adıyla anılan bu kanal pronefroz kanadının ve / ya da Wolf kanalının ya da ilkel üreterin evrimiyle oluşur.) || *Yumurta kesesi*, kırmızböceklerinde yumurtaları içeren yumurtalık boşluğu. || Yumurtlanan yumurtaları içeren mumsu kılıf. || *Yumurta olgunlaştırma kesesi*, *Malacostraca* altsınıfından bazı kabukluların erişkin dişisinde göğüs ayaklarının dibinde bulunan yaprakçıktan oluşan kese. (Bu kese bir kuluçka odasıdır: yumurtalar bunun içine yumurtlanır ve orada gelişir.) || *Yumurtadan çıkma*, gelişmesini tamamlayan hayvan yavrusunun yumurtanın kabuğunu kırarak ya da delerek dışarı çıkması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Deniz yumurtası*, Akdeniz'de bulunan yenebilir yalın bir tulumlu olan *Microcosmos* cinsi üyelerinin ortak adı. (Bk. *ansikl.* böl.)

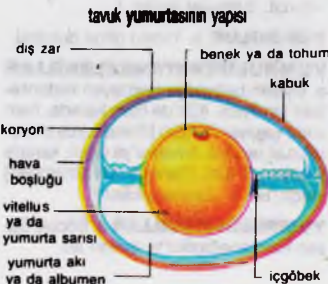
◆ sıf. **1.** Yumurta biçiminde. **—2.** *Yumurta ökçe, yumurta topuk*, biraz sivri, orta yükseklikte oval ökçe.

—ANSİKL. Biyol. Yumurta, bol yedek besin, az mitokondri içeren çekirdeği dış zara yapışık olan iri bir gamettir. Türlere göre, ya birincil ovosit evresinde (askaris), ya ikincil ovosit evresinde (omurgalılar) ya da ovotit evresinde (denizkestanesi), yani mayoz bölünmeden ve kutup yuvarcıklarının atılmasından önce, o esnada ya da sonra döllenir.

Kadında yumurta yumurtlamadan sonraki iki ya da üç gün içinde fallop borusunun dış üçte birinde döllenir. Çölyoskopi yoluyla alınan yumurta, besleyici bir ortamda spermayla temas ettirilip (in vitro dölleme) birkaç gün sonra tekrar döl yatağı boşluğuna konabilir (halk arasında "tüp bebek" adı verilen teknik). [→ DÖLLENME, OVOGENEZ, YUMURTLAMA.]

—Bot. Bir yumurtayı betimleyen üç olgudan (oluşum, döllenme ve yumurtlama) üçüncüsü olan yumurtlama, bitkilerde alt gruplar dışında istisnadır. Spor* ve tohum* gibi kapalı organlar, hayvanlarda yumurtanın üstlenmiş olduğu dağılma ve saklanma rollerini oynamaktadır. Bu ba-

tavuk yumurtasının yapısı

tavuk yumurtasının gelişmesi

kımdan, ana bitkiyi terk etmeden gelişen (yosunlar, eğreltiler) ya da onu tohum durumuna geldikten sonra terk eden (tohumlubitkiler) bitki zigotlarına terimde aşırı (ama kullanışlı) bir anlam genişlemesi yapılarak "yumurta" denmiştir. Bununla birlikte bazı suyosunlarında (kavuşursuyosunları, fukuslar) yumurta suya bırakılır ve ancak tutunacak bir dayanak bulduğu vakit gelişir; aynı şekilde, ilkel mantarlarda (ovomisetler), yumurta, organizmanın dışında açıkça farklılaşmıştır; döllenmeden ancak uzun bir zaman sonra gelişir ve döl için ölümcül olan elverişsiz koşullara dayanır.

—Böcbil. Yumurta zarfı, içinde yumurtaların bulunduğu bölmelere ayrılmış, meşin gibi sert bir kılıftır. Örneğin hamamböceklerinin, yumurtladıktan sonra bir süre karınlarının art ucunda taşıdıkları yumurta böyle bir kılıfın içindedir. Peygamberdevelerinde bütün yumurtalar helmeli bir maddeye gömülüdür; bu madde katılaşınca kâğıt kıvamında bir zarf oluşturur ve bir iplikle bitkilere tutturulur. Çekirgelerde yumurta zarfı yere gömülür.

—Eczc. Yumurta akı şurupların berraklaştırılmasında kullanılır. Asitlerle ve metal tuzlarıyla zehirlenmelerde, emülsiyon şeklinde, panzehir olarak verilir.

—Mutf. Yumurta, beslenmede önemli bir yeri olan değerli bir besin maddesidir. En çok kullanılan tavuk yumurtasıdır. Kaz, hindi, ördek yumurtalarından da yararlanılır. Tek başına hazırlop, rafadan, alakok pişirilebildiği gibi başka besinlerle birlikte menemen, peynirli, kıymalı, pastırmalı, sucuklu yumurta; omlet, çılbır vb. yemekler de yapılır. Birçok yemeğin hazırlanmasında, terbiye edilmesinde ya da soslarda yumurtadan yararlanılır. Bazı kek, pasta, hamur tatlıları vb.'nin de ana malzemesidir.

—Tavukç. Yumurtanın kabuğu, kuluçkaya konacak ya da yenecek yumurtanın korunmasını sağlamak için bütün ve sağlam olmak gerekir. Kabuğun sağlamlığı hem kalınlık, hem mekanik direnç bakımından ölçülebilir; kuşun aldığı su ve besinlerdeki kalsiyum oranına bağlıdır. Kabuğun rengi genetik bir özelliktir. Tavuk yumurtalarında beyaz, az çok koyu kahverengi (avrupa ve amerikan ırkları), yeşilimsi mavi (Araucana tavuğu) olabilir.

—Tavukç. ve Ev ekon. Bir tavuk yumurtasının ağırlığı 40-80 g arasında değişir. Taze yumurtanın hava boşluğunun derinliği 6 mm'den daha azdır. Hava boşluğu 4 mm'den daha az olan yumurtalar "günlük" sayılır ve rafadan yenilebilir. Hava boşluğunun hacmı yumurtanın bayatlamasıyla birlikte artar ve yumurta gevşemeye başlar.

Taze yumurta ağır, dolgun, kabuğu parlak ve kadifemsidir. Bir yumurtanın taze olup olmadığını anlamak için, yumurta bir ışık kaynağına tutularak bakılır, ya da bir tabağa kırılır; taze yumurtanın sarısı dolgun ve sıkı, kenarı hafifçe sulu yapışkan bir akla çevrilidir; daha bayat bir yumurtanın sarısı cıvık, akı çok suludur. Yumurta olabildiğince ışıksız ve hava akımının olmadığı yerlerde 12 °C'tan düşük sıcaklıkta saklanabilir. Beslenmede çok besleyici olan tavuk yumurtası kullanılır.

—Zool. Hayvanların çoğu yumurta yumurtlar ve doğuran (vivipar) hayvanlara karşıt olarak yumurtlayıcı (ovipar) olarak nitelenir. Yumurtası daha karnındayken açılarak yavru yapan (ovovivipar) hayvanlar da vardır. Bazı kemiklibalıklarla amfibyumlarsa paravivipardır, yani yumurta yumurtlandıktan sonra ana ya da baba tarafından bir vücut kıvrımının içinde saklanarak kuluçkalanır (erkek denizatının yumurtaları karın cebine alıkoyması gibi).

Kuşlardaysa dış kuluçkalama vardır. Her gruptan pek çok hayvan yumurtalarını toplu olarak altında saklar ya da bir yuvada güvenlik altına alır. Genellikle doğurucu (vivipar) olan köpekbalıkları dörtköşe iri yumurtalarını suyosunlarına yapıştırırlar. Kemiklibalıkların yumurtaları genellikle küçük ve tam yuvarlaktır. Amfibyumların yumurtaları nispeten iri ve oldukça yumuşak kıvamdadır. Sürüngenlerin yumurtaları uzuncadır ve kabukları genellikle parşömenimsidir. Kuşların yumurtalarında genel kural olarak uçlardan biri küçük, diğeri büyük olur. Kireçli olan kabuk yumurtlanmadan az önce bir sıvının sertleşmesiyle oluşur. Yumurta ile bu kabuk arasında bir "zar" bulunur. Zarın alt yumurta kanalı mukozasından salgılanan ve vitellüsün, yani "yumurta sarısı"nın üstünde yer alan albüminoit bir sıvı (yumurta akı) ile doludur.

Kabuğun sertliği ne olursa olsun, yavru kuş, yumurtadan çıkacağı zaman, üst gagasının ucundaki "yumurta dişi" denen sert bir çıkıntıyla yumurta kabuğunun en zayıf noktasına vurarak büyük ucundan deler.

• *Yumurtadan çıkma.* Kurbağada *(Alytes)* yavru iribaş burun deliklerinden eritici bir sıvı salgılayarak yumurtanın zarını deler, sonra bu deliği genişletir. Başka kurbağa yavrularında burnun ucunda "yumurta dişi" denen ve bıçak ödevi gören geçici bir organ bulunur. Aynı diş kuşlarda da vardır. Erişkin böceğin nemf kılıfından dışarı çıkması, özellikle kızböceklerinde uzun ve zahmetli bir işlem halini alabilir. Sineklerde pupanın üzerindeki çıkma yarığı çizgisinin konumu bu böcekleri ortoraf ve sikloraf olarak sınıflandırmaya yarar.

YUMURTAASALAĞIGİLLER a. Böcek ve örümcek yumurtalarında asalak yaşayan ve larvası siklopoit bir evre geçiren zarkanatlı böcekler familyası. (Bil. a. *Scelionidae.*)

—ANSİKL. *Proctotrypidae* familyasına yakın bu geniş familyanın başlıca cinsleri şunlardır: kelebek yumurtalarında asalak olan *Telenomus*, tahtakurularında asalak olan *Microphanurus*, düzkanatlıların yumurta zarfında asalak olan *Mantibara*. Bunlardan *Mantibara* (ya da *Rielia*) *mantıcıda* peygamberdevesinin kanatlarının altına saklanır ve kendi yumurtalarını konak böceğin yumurtaları arasına karıştırır.

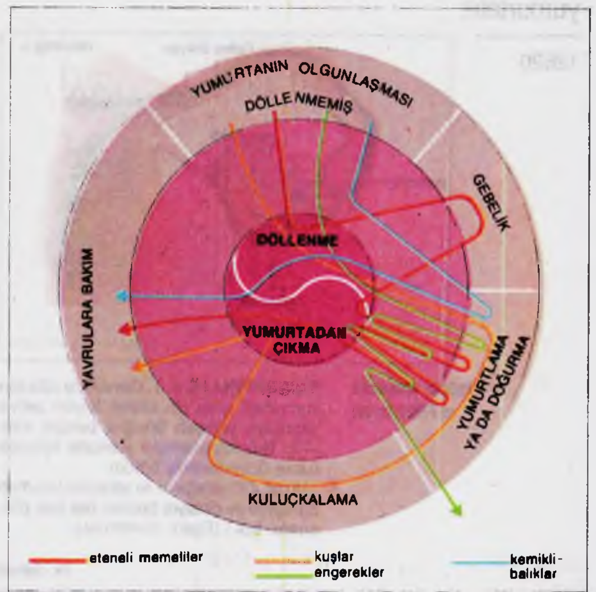
YUMURTABAZ a. (*yumurta* ve fars. *-baz*'dan *yumurta-baz*). Esk. sey. oy. Türk seyirlik oyunlarında yumurtalarla gözbağcılık ve el çabukluğu gösterileri yapan sanatçı.

YUMURTABİLİM a. Yumurtaların oluşumu, yapısı vb. ile uğraşan bilim dalı.

YUMURTACI a. Yumurta satan kimse.

YUMURTACIK a. Bot. Tohumlubitkilerde meyveyaprağın, döllenmeden sonra tohuma dönüşen farklılaşmış bölümü. (Türlerin çoğunda, her meyveyaprak birçok yumurtacık taşır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Bot. Tohumlubitkilerde gelişmesinin sonuna varan yumurtacık dört bölümden oluşur: *göbekbağı*, *örtenek*, *evin* ve *embriyon kesesi*. İçinden bir odun-soymuk demeti geçen göbekbağı yumurtacığa besisuyu taşımaya yarar ve onu eteneye bağlar; göbekbağı çok kısa ise ya da hemen hemen hiç yoksa yumurtacığa *sapsız* denir. Örtenek genel olarak iki zardan oluşur: dıştakine *primin* ya da *birincizar*, içtekine *sekondin* ya da *ikincizar* denir; örtenek yumurtacığın bir noktasında, *mikropil* denen küçük bir delik bırakır. Bazı asalak bitki familyalarında *(santalales)* örtenek bulunmaz. Evin, yedek besince zengin hücrelerden oluşan yumurtamsı bir kütledir. Yumurtacığın göbekbağına bağlandığı noktaya göbek ve evinin yumurtacık kılıflarına bağlandığı noktaya *şalaz* denir. Göbek, şalaz ve mikropilin bulundukları konuma göre yumurtacık *düz* ya da *ortotrop*, *kıvrık* ya da *anotrop*, *eğik* ya da *kampilotrop* olarak nitelenir.

çeşitli hayvan öbeklerinde yumurtanın evrimi

• *Gelişme.* İlk olarak etenenin yüzeyinde hafif bir memecik biçiminde evin belirir; sonra, arka arkaya sekondin ve primin doğar ve nihayet, yumurtacık tamamlanır. Evinin tepesinde ve epidermin altında yer alan hücre iki kardeş hücreye bölünür: üstteki, ilerde, takkeyi; diğeri, üç defa arka arkaya bölündükten ve meyoz geçirdikten sonra embriyon kesesini oluşturacaktır. Son olarak, bu kese, iki kutbunun her birinde, bölmeli üçer hücre ve serbest bir çekirdek içerir; mikropile yakın kutupta, ortadaki hücre *oosfer** olup, döllendikten sonra *bitki taslağı yumurta* olacaktır; çok ender olarak döllenen (mimoza) iki yan hücre sinerjitlerdir; karşı kutupta üç antipot gözükür. İki serbest hücreye gelince, embriyon kesesinin ortasına gelerek orada bir *ikincil çekirdek* halinde kaynaşırlar (2 n kromozom). Bu çekirdeğin döllenmesiyle de *albumen yumurta* doğar (3 n kromozom).

Açıktohumlularda örtenek normal olarak basittir; evin mikropil yakınında, *çiçektozu odası* denen hafif bir çukurluk yapar; endosperm denilen embriyon kesesi, çok sayıda n kromozomlu hücre taşır; bu hücreler arasında üst uca yakın olan bazıları, daha fazla gelişir, ovoit (oosfer) olurlar, bunların üst başında döllenmeyi kolaylaştıran dar bir ağız yer alır (arkegon boynu). Döllenmeden sonra, oosfer yumurtaya dönüşür ve endospermden beslenen bir bitki taslağı verir.

yumurtacık
1. Mikropil; 2. Birinci zar; 3. İkinci zar; 4. Embriyon kesesi; 5. Evin; 6. Etene; 7. Göbekbağı; 8. Göbek; 9. Şalaz.

YUMURTACIL sıf. Pulkanatlıların yumurtalarında gelişen yumurta yiyici böcekler (örneğin *Trichogramma*) için kullanılır.

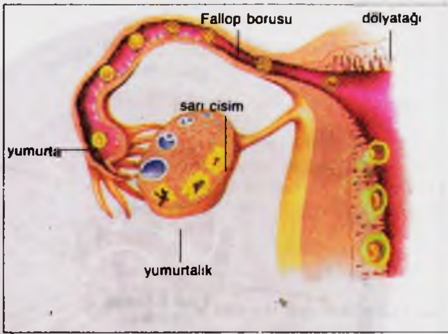
◆ a. Yumurtacıl böcek.

YUMURTACILIK a. Yumurta üreticiliği ya da yumurta satma işi.

YUMURTAKIRICI a. Böcbil. Böcek larvasının yumurtadan çıkmak için koryonu delmekte kullandığı organ.

YUMURTALI sıf. Yumurta içeren, içine yumurta katılarak pişirilmiş ya da üstüne yumurta kırılmış, sürülmüş vb. yiyecek için kullanılır: *Yumurtalı kek. Yumurtalı ıspanak. Yumurtalı pide.*

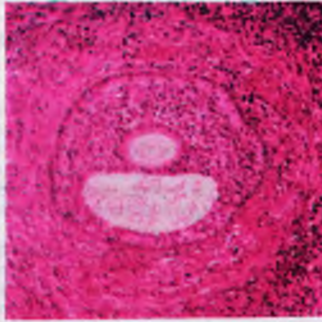
—Balıkç. YÜKLÜ'nün eşanlamlısı.

kadında yumurtalık ve Fallop borusu

YUMURTALIK a. **1.** Genellikle rafadan yumurtayı içine dik olarak koyup servis yapmaya yarayan fincana benzer kap. **—2.** Buzdolaplarında yumurta koymak üzere düzenlenmiş bölüm.
—Anat. Dölyatağının iki yanında bulunan bakışımlı iki cinsiyet bezinin her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. OVARYUM.]

Dr. Julliard

insan yumurtalıkı folikül içinde yumurta (büyütme: yaklaşık 50 kat)

—Binc. *Yumurtalık koruyucu*, iç kısmı keçe ile kaplanmış ve atın ayağının yumurtalık bölümünü berelenmekten koruyan deri parçası.
—Bot. Kapalıtohumlu bitkilerde çiçeğin yumurtacıkları içeren ve döllenmeden sonra genellikle meyveye dönüşen kısmı. (Bitkilerin yumurtalığının hayvanlarınkiyle hiçbir benzer tarafı yoktur ve embriyonları barındırdığı ve beslediği için daha çok dölyatağı ile karşılaştırılabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Üst durumlu yumurtalık*, diğer çiçek kısımlarının bağlandığı yerden yukarıda kalan yumurtalık.
—El sant. *Yumurtalık çekici* → ŞİŞİRME ÇEKİCİ*.
—Kad. doğ. *Yumurtalık iltihabı*, yumurtalıkta mikroplardan ileri gelen hastalık durumu. (Eşanl. OVARİT.)
—Zool. Hayvanlarda dişi gametleri (ovosit ya da yumurta) meydana getiren üreme organı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Anat., Fizyol. ve Patol. Kadında yumurtalığın uzunluğu 3 cm, genişliği 2 cm, kalınlığı 1 cm'dir. Nispeten hareketli olmakla birlikte, dölyatağına dölyatağı yumurtalık bağıyla ve Fallop borusuna Richard perdesi denilen bir saçakla bağlıdır. Yumurtalık çukurcuğu düzeyinde leğen kemiğinin çeperine dayanır. Ancak göbeği karın zarıyla örtülü olduğundan karın zarı dışı bir organ sayılır. Kesitte, işlevsel organitleri içeren bir kabuk bölgesi ve çok damarlı bir özek bölgesi görülür. Kabuk bölgesinde doğumda 400 000 birincil folikül bulunur, ama bunların yalnız 400 ila 500'ü olgunlaşıp yumurta verebilir.

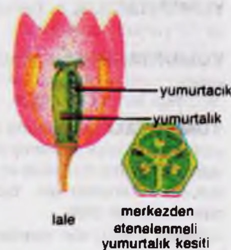
Yumurtalığın, birbiriyle yakından ilgili bir içsalgı, bir de dışsalgı işlevi vardır. Bu işlevler, birincil kesecikler adı verilen temel birimler tarafından yerine getirilir.

Yumurtalığın *dışsalgı işlevi* her ay, döllenmek üzere bir yumurtanın dışarı atılmasıyla sonuçlanır. (→ FOLİKÜL.)

Yumurtalığın *içsalgı işlevi*, cinsel çevrimin farklı evrelerinde üç tip cinsel steroit hormonun salgılanmasını sağlar: östrojenler bütün foliküllerdeki iç teka, sonra da sarı cisim tarafından salgılanır. Görünüşe göre *projesteron* yalnız sarı cisim tarafından salgılandığından ancak yumurtlamadan sonra ortaya çıkabilir. Az miktarda salgılanan androjenler ise stroma ve göbek düzeyinde salgılanır.

Yumurtalıklarda iyicil urlar (sert ya da sıvı, kist) ya da kötücül urlar görülebilir. Komşu dokulardaki bir enfeksiyon (Fallop borusu-yumurtalık iltihabı, aneksit) yumurtalıkları da sarabilir. Yumurtalıklarda sayı anomalisi (eksik ya da fazla), konum, biçim ya da gelişme anomalileri görülebilir. Pratikte, yumurtalıklar genellikle zor ya da kusurlu çalışır ve bu kusurlar âdet düzensizlikleri, ağrılar ve kısırlık biçiminde ortaya çıkar. Bu duruma genellikle yumurtalık hacminin artışı ve küçük kesecik kistlerinin çoğalması eşlik eder. Yumurtalık distrofileri de sözkonusu olabilir ve Stein -Leventhal sendromu, sklerokistik yumurtalık iltihabı ve yumurtalık uyarılma anomalileri bu çerçeve içinde sayılabilir.
—Bot. Yumurtalık bir ya da birçok meyveyaprağın kenarlarının kaynaşmasıyla ortaya çıkmış içi oyuk bir organdır. Dişiorganın alt bölümünü oluşturur ve üzerinde doğrudan doğruya boyuncuk ve tepecik yer alır. Erkekorganlarla ve çiçek örtüsü de yukarısında yer alırsa yumurtalığa *alt durumlu*, değilse *üst durumlu* denir. Çok meyveyapraklı yumurtalık bölmeli, yani birçok odacığa bölünmüş (meyveyaprak başına bir tane) olabilir. Etenelenme*, yani yumurtacıkların yumurtalık çeperlerine bağlanışı familyalara göre değişir. Yumurtacıklar merkeze ya da bölmelere yapışık olma dışında hemen her zaman meyveyaprakların kenarlarına bağlıdır.
—Kad. doğ. Yumurtalık iltihabı nadiren tek başına olur. Çoğunlukla Fallop borusu ve geniş bağın iltihabı ile birlikte olur. İltihap akut ya da süreğen olabilir. Bir doğum sonrasında ya da istemli olsun olmasın bir düşük sonrasında görülebilir; bu durumda mikroplar alelade mikroplardır (streptokok ya da stafilokoklar). Yumurtalık iltihabı cinsel yoldan geçen bir hastalık sonucu da olabilir, o zaman enfeksiyon klamidya ya da mikoplazmaya bağlıdır.
—Zool. Süngerlerde üreme organı yoktur; knidliler gibi onlarda da ancak belki de entoblast tabakasından geldiği sanılan döl hücresi kümeleri bulunur. Yumurtalık yassısolucanlarda ortaya çıkar, ovogenez ve vitellogenez işlevleri birbirinden ayrılır. Vitellogenez bezlerinin sayısı genellikle pek çok olduğu halde ancak bir ya da iki yumurtalık bulunur. Diğer öbeklerin çoğunda, dişi gametlerin olgunlaşmasını da, vitellusla yüklenmesini de aynı bez sağlar. Yumurtalıklar, halkalısolucanlarda ya da *Balanoglossus*'ta olduğu gibi nadiren bölütlü organlardır: çoğunlukla bir ya da iki tanedir. Yumurtaları dışarı salma yolu bulunmayabilir; o zaman gametler, bazı halkalısolucanlarda olduğu gibi yumurtalık çeperinin yırtılmasıyla ya da asıl işlevi başka olan organlar, özellikle metanefridyumlar yoluyla dışarı atılır. Ama çoğunlukla, gametlerin çıkmasına yarayan özel yapılar, yeni yumurta kanalları bulunur. Derisidikenlilerde yumurtalık sayısı, her ışınlararası bölgede bir tane olmak üzere 5 tane (denizkestanesi), ya da 10 tane (denizyıldızı) ya da bir tane (denizhıyarı) olabilir.

Yumurtalıklar dişi gametleri değişik olgunluk aşamalarında dışarı atar: tulumlularda ya da bağırsaksolucanında ovosit I, omurgalılarda ovosit II, denizkestanesinde ovotit. Omurgalılarda daima iki yumurtalık vardır (ama kuşlarda bunlardan biri erişkin yaşta körelir). Yumurtalıklar embriyondaki mezonefrozun bitişiğindeki bağır plevrasının kalınlaşmasından doğar; omurgalı hayvan sınıflarına göre değişik embriyonsal kökenli birincil gonositler gelip bu kalınlaşmanın içine yerleşirler. Yumurtalık bu farklılaşmamış embriyonsal üreme bezinin kabuk bölümünün gelişmesinden doğar ve dişi gametlerin olgunlaşması foliküllerde meydana gelir; her folikülde, ek vitellogenez hücreleriyle sarılı bir döl hücresi bulunur; döl hücresini o folikül hücreleri besler.

lale ve bezelyede yumurtalık

YUMURTALIK, Akdeniz bölgesinde Adana iline bağlı ilçe; 20 957 nüf. (1990); 501 km²; 19 köy. Merkezi, Adana'nın yaklaşık 81 km G.-D.'sunda, İskenderun körfezinin K. kıyısında *Yumurtalık* (esk. *Ayas*), 3 583 nüf. (1990). Petrol boruhattı terminali.

YUMURTAPİÇİ a. **1.** Geniş anlamda, yumurtapiçigiller familyası üyelerinin ortak adı. **—2.** Eski Dünya'nın hemen her yanında tatlısuların yakınında bulunan, küçük bedenli kuş. (Avlarını [yumuşakçalar, su böcekleri] yakalamak için sürekli dalar ve kamışlar arasında yüzen yuvalar yaparlar. Bil. a. *Podiceps ruficollis;* yumurtapiçigiller familyası.) || *Altın yumurtapiçi*, Arktik bölgede yaşayan, bembeyaz boyunlu, Akdeniz kıyılarında kışlayan yumurtapiçi. Bil. a. *Podiceps auritus;* yumurtapiçigiller familyası.)

YUMURTAPİÇİGİLLER a. Parmakları loplu, kürkü andıran sık tüylü, tatlısuların çevresinde yaşayan dalgıçkuşu familyası. (Çoğu Amerika'ya özgü 17 tür içerir. Bil. a. *Podicipedidae*.)

YUMURTLAMA a. **1.** Yumurtlamak eylemi. **—2.** Bir canlının dişisinde, yumurtalığın düzenli aralıklarla, yumurta çıkartma işlevi.
—Balıkç. *Yumurtlama yeri*, her türün kendine özgü bir yumurtlama yeri vardır; sular altında kalmış çayırlar ve otlu alanlar, turnabalığının üremesine elverişlidir; oysa alabalıklar çakılla kaplı alanları yeğler. İnsanların yaptığı çalışmalar (taraklama vb.), göçmen türlerin alışılmış yumurtlama yerlerine ulaşmalarına mani olan aşılması güç engeller (barajlar, eşikler vb.), suların kirlenmesiyle birlikte, bazı türlerin yok olmasında ana etken olmaktadır.
—Biyol. Döllenmemiş ya da döllenmiş yumurtaların dişi tarafından yumurtlanıp vücut dışında açıldığı üreme biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Yumurtalığın belli aralıklarla bir yumurta salıvermesi. (Bk. *ansikl.* böl. Kad. hast.) || *Aşın yumurtlama*, dişi tarafından yumurtlanan yumurta sayısının anormal artışı.
—Böcbil. *Yumurtlama borusu*, bazı bö-

ceklerin, özellikle çekirgelerin, asalak arıların vb. dişilerinde, karnın art ucunda bulunan ve yumurtalarını gelişmeleri için elverişli her ortama koyma olanağı veren sivri aygıt.
—Zool. *Yumurtlama mevsimi*, kuşların yumurtladıkları mevsim.
—ANSİKL. Biyol. Yumurtlama hayvanlarda genel kuraldır. Doğurma (*viviparlık**) memeliler dışında çok az türde görülür. Fakat birçok yumurtlayıcıların pek çoğu yumurtladıktan sonra yumurtalarını vücut boşluğunda barındırır ve onları bu boşluğun iç duvarından geçişme yoluyla besler. Bu üreme biçimine *paraviviparlık** denir. (→ KULUÇKA.)
Hayvancılık tekniğinde, günümüzde bazı evcil memelilerin dişilerinde aşırı yumurtlama sağlamak üzere özel hormon işlemleri uygulanmaktadır. Bununla birlikte bu olayı programlamak çok zordur, çünkü bu yol ikiz doğum sağlamak için (sığırlar) geçerli bir şekilde kullanılamaz. Buna karşılık, bugün büyük bir gelişme gösteren embriyon naklinde büyük rol oynamakta ve bu işlemin ilk aşamasını oluşturmaktadır: embriyonları alınacak olan dişiye aşırı yumurtlama yaptırılır, hayvana yapay tohumlama uygulanır ve birkaç gün sonra döllenmiş yumurtalar döl yatağından alınarak alıcı dişilere aktarılır.
—Kad. hast. Kadında yumurtlama her ay gerçekleşir. Yumurtalığın kabuk tabakasında bulunan foliküller FSH'nin etkisi altında başlangıç, birincil ve boşluklu folikül evrelerinden geçerler. Bununla beraber, her devrede yalnız bir folikül olgunlaşır, ötekiler büyümekten alıkonur ve körelirler. Olgunlaşan folikül, folikül sıvısının artması nedeniyle gerginleşir, şişer. Gonadotrofinlerin etkisiyle E ve F prostaglandinlerinin miktarı folikül sıvısında artar. Yumurtlama, hipofizde birikmiş olan fazla miktardaki LH'nin birdenbire boşalmasını izler. O zaman yumurtalığın yüzeyinde stigma denilen bir şişlik peyda olur, burası yumurtayı salıverecek olan kansız ve ince bölgedir. Salıverme, 28 günlük âdet devresinin 14. günü meydana gelir. Yumurtlamadan sonra yumurta keseciğini kılcal damarlar kaplar ve onu sarı cisme dönüştürür.
• *Yumurtlama bozukluğu,* âdet devresi içinde yumurtlamanın gecikmesi, zamanından önce olması ve yokluğu ile belirgin yumurtalık işlev bozukluğu. (Nedeni nadiren yumurtalığın kendisidir. Çoğunlukla arabeynin hipofiz gonadostimülinlerine kumandasındaki bir dengesizliğe bağlıdır; yumurtlama bozukluğu âdet bozukluklarının ve kısırlığın kaynağıdır.)
• *Yumurtlama tutukluğu.* Ya gebeliği önlemek için ya da endometrioz ve dismenoreye karşı kullanılır. Bütün cinsel hormonlar, yeterli miktarda ve âdet devresinin erken günlerinde verildiğinde yumurtlamaya engel olabilir. Genellikle östrojenlerle projestatiflerin âdet devresinin 5. ila 26. günleri arasında birlikte verilmesi gelenek haline gelmiştir.
• *Yumurtlamanın indüklenmesi.* Yumurtlama indükleyicileri yumurtlama yokluğundan ileri gelen kısırlıklarda kullanılır. Bunun için ya klomifen adlı sentetik östrojene ya da âdetten kesilmiş kadınların idrarından elde edilen FSH ve LH etkisine sahip gonadotrofinlere başvurulur. Bu son ilaçlar, çok etkili olduklarından, aşırı uyarımla çok çocuklu doğumlara neden olabilirler.
—Vet. Yumurtlama bazı hayvan türlerinde (tavşan, kedi) çiftleşme ile; bazı türlerde ise kendiliğinden olur. Yumurtlama zamanının bilinmesi, aşım ve döllenme için çok önemlidir ve türlere göre önemli ölçüde değişir:
kısrak: kızışmanın sonundan 24-48 saat önce;
inek: kızışmanın başlangıcından 18-30 saat sonra;
koyun: kızışmanın başlangıcından 24-48 saat sonra;
keçi: kızışmanın başlangıcından 12 saat sonra;
domuz: kızışmanın başlangıcından 30-48 saat sonra;
köpek: erkeğin aşmasından sonra 3 ila 5 gün arası.
—Zootekn. Kuşların yumurtlaması cinsel hormonlarla kontrol edilen fizyolojik bir mekanizmadır. İlk yumurtanın yumurtlanmasıyla erişilen yaş cinsel olgunluğa tekabül eder. Cinsel olgunluk türlere göre çok değişkendir ve hem beslenme koşullarına, hem büyüme dönemindeki aydınlanma ritmine bağlıdır. Sıkı bir besin kısıtlamasıyla geciktirilebileceği gibi artan bir ışıklanma ritmiyle de (günlük aydınlanma döneminin giderek artması) erkenleştirilebilir. Uygulamada, yumurtlama başlar başlamaz elverişli boyda yumurta elde etmek için cinsel olgunluk biraz geciktirilmeye çalışılır; çünkü hayvanlar ne kadar erken yumurtlarlarsa ilk yumurtalar o kadar küçük olur, bu da onların pazarlanmalarını önler.
Yumurtlama eğrisi, bütün üretim dönemi boyunca (bir yıl) 100 tavuğun bir günde yumurtladığı yumurta sayısındaki değişimi ortaya koyar. Eğride üç parametreye bakılır: yükseliş (ilk yumurta ile maksimum yumurtlama [yumurtlama doruğu] arasında hafta olarak geçen dönem), doruk (yumurtlama doruğunun değeri) ve devam (doruktan başlayarak azalan yumurtlama eğrisi). Islah çalışmaları sayesinde yumurtanın ortalama ağırlığı da yükseltilerek bu üç parametrenin büyük ölçüde iyileştirilmesi sağlanmıştır. Sanayi çapında tavuk yetiştiriciliğinde, yiyecek yumurta üretimi için kullanılan tavukların verimi çok iyidir: % 95'e varan yumurtlama doruğuna iki hafta içinde ulaşılır, beş haftada toplam yumurta sayısı 250 ila 300 arasında değişir; yumurtanın ortalama ağırlığı 60 ila 65 g arasındadır. Et tavuğu (piliç) üretimine yarayan anaç tavuklarda zooteknik performanslar daha düşüktür: toplam yumurta sayısı 150 ila 200 arasındadır, yumurtlama doruğu ender olarak % 85'i geçer; bu arada yumurtanın ortalama ağırlığı yumurtlama sonunda çoğunlukla 70 g'ın üzerindedir.

YUMURTLAMAK g. f. **1.** Yumurta yapmak, vermek: *Bol yumurtlayan bir tavuk.* **—2.** *Tkz.* Bir kimseden söz ederken, uydurup söylemek ya da söylenmemesi gereken şeyi açığa vurmak: *Dur bakalım, yine neler yumurtlayacak? Her zamanki boşboğazlığıyla yine her şeyi yumurtladı.*

◆ **yumurtlatmak** ettirg. f. Yumurta yapmalarını sağlamak: *Bazı besinler kümes hayvanlarını iyi yumurtlatır.*

YUMURTLAMASIZ sıf. Kad. hast. **1.** Yumurta yokluğuyla bağıntılı olan. **—2.** *Yumurtlamasız âdet görme,* yumurtlama olmadan dölyatağı kanamasıyla son bulan zaman bölümü. (Projesteronun hazırlamadığı bir endometriyumda meydana gelen bu kanamaya "yoksunluk kanaması" adı verilir. Normal âdetlerle bu aynı anlama gelmez ve çoğu zaman düzensiz biçimde ortaya çıkar. Bu bir çeşit âdet bozukluğudur; özellikle ergenliği izleyen ve menopozdan az önceki aylarda görülür ki, bu dönemler olağan yumurta yokluğu dönemleridir.)

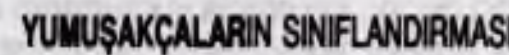
YUMURTLATMAK → YUMURTLAMAK.

YUMURTLAYICI sıf. ve a. Yumurta yumurtlayana ya da yumurtlayabilme yetisi olana denir.
◆ sıf. Zool. Dişisi yumurta yumurtlayan türler için kullanılır.
◆ a. Yumurta yapan dişi kuş.

YUMUŞ a. *Yörs.* İş, hizmet buyruğu.

YUMUŞACIK sıf. (*yumuşak-cık > yumuşacık*). Bir şeyin, bir kimsenin yumuşaklığını vurgulamak için kullanılır; çok yumuşak, hoşa giden bir yumuşaklıkta: *Yumuşacık bir yastık. Yumuşacık bir insan.*

YUMUŞAK sıf. **1.** Katı olmayan, dokunulduğunda, üzerine basıldığında içe doğru göçüveren bir şey için kullanılır: *Yumuşak bir hamur, bir macun. Tereyağı yumuşaktır.* **—2.** Dokunulduğunda kolayca biçim değiştirebilen bir şey için kullanılır: *Bu kuştüyü yatak öyle yumuşak ki insan yatınca içine gömülüveriyor.* **—3.** Sert, gergin olmayan, kolaylıkla bükülebilen, esnek bir şey için kullanılır: *Körpe, yumuşak dallar. Yumuşak bakır tel.* **—4.** Dokununca hoş bir duyum uyandıran kaygan, pürüzsüz bir şey için kullanılır: *Yumuşak saçlar. Yumuşak bir kumaş. Yumuşak bir ten.* **—5.** Sert olmayan, kolaylıkla kırılabilen, kesilebilen, işlenebilen bir madde için kullanılır: *Yumuşak bir kaya. Yumuşak bir tahta.* **—6.** Kesilmesi, ağızda çiğnenmesi kolay olan yiyecekler için kullanılır: *Taze, yumuşak ekmek. Yumuşak biftek.* **—7.** Ilıman bir iklim; sert ve şiddetli olmayan hava olayları için kullanılır: *Yumuşak bir iklim. Yumuşak bir esinti.* **—8.** Hoşgörülü, sevecen ya da uysal bir kimse için kullanılır: *Çocuklarına karşı yumuşak bir baba. Sessiz sedasız, yumuşak bir kızcağız.* **—9.** Hırçınlık, kızgınlık ve öfke içermeyen, sevecenlik yansıtan, okşayıcı, tatlı bir şey için kullanılır: *Yumuşak bakışlar. Yumuşak bir tonda konuşmak. Yumuşak sözler.* **—10.** Birdenbire ve kesik kesik olmayan, sarsıntı yapmayan bir şey için kullanılır: *Yumuşak adımlar. Yumuşak hareketler. Yumuşak iniş.* **—11.** Keskin ve sert olmayan bir çizgi, özellikle yüzün, bedenin yuvarlak çizgileri için kullanılır: *İpeğin yumuşak kıvrımları. Dinlenmiş bir yüzün yumuşak hatları.* **—12.** Özellikle siyasal alanda uzlaşma yanlısı bir kimse, bir topluluk, esnek, ılımlı bir yasa, bir rejim vb. için kullanılır: *Yumuşak bir parti lideri. Yumuşak bir muhalefet. Yumuşak bir yönetmelik.* **—13.** *Yumuşak ağızlı,* kolayca gem vurulabilen hayvan için kullanılır. ‖ *Yumuşak başlı,* başkalarıyla uyum sağlayabilen, uysal: *Yumuşak başlı bir çocuktur, sözünüzden dışarı çıkmaz.* ‖ *Yumuşak iniş,* uzay araçlarının yere yavaşça konar gibi inişi. ‖ *Yumuşak su,* kireç oranı az olan su. ‖ *Yumuşak yüzlü,* başkalarını gücendirmemek için kendisinden istenilen her şeyi yapan, her isteği karşılamaya çalışan kimse için kullanılır: *Kendine yazık, bu kadar da yumuşak yüzlü olma.*
—Anat. *Yumuşak kısımlar,* (kemiklere karşıt olarak) etli bölümlerin tümü.
—Binc. *Yumuşak el,* atı yönetmede ya da çalışma sırasında sert hareketlerden kaçarak sakin ve yumuşak davranan binici.
—Fiz. Dalga boyu büyük, bu nedenle de enerjisi düşük olan ve madde içine az nüfuz eden bir X ışıması için kullanılır.
—Foto. *Yumuşak fotoğraf,* yalnızca yumuşak ışıkları ve açık gölgeleri bulunan fotoğraf.
—Metalürj. Haddeleme ve çekiçleme yoluyla yassılaştırılabilen, sünek, kırılganlık göstermeyen ve pek sert olmayan bir metal için kullanılır. ‖ *Yumuşak çelik,* karbon oranı yaklaşık % 0,1-0,2 arasında değişen, köşebent, putrel ve sac yapımında kullanılan konstrüksiyon çeliği. ‖ *Manyetik yumuşak alaşım,* örneğin yumuşak demir gibi kalıcı mıknatıslanması çok zayıf olan alaşım.
—Orm. san. Uluslararası ticarette, yayvan yapraklıların sert oduna karşıt olarak reçinelilerin oduna denir. (Burada sözkonusu odunların sertliği ile doğrudan doğruya ilişkili olmayan bir sınıflandırmadır. Bununla birlikte, bütünü içinde göknar, ladin, çam odunu, meşe ve gürgen odunundan daha az sert ve daha hafiftir.) ‖ Sertliği 1,5 ila 3 arasında yer alan reçine-

YUMUŞAKÇALARIN SINIFLANDIRMASI

siz oduna denir. (Sertlik 1,5'in altında ise *çok yumuşak* denir.) || *Yumuşak odun,* dokusu zayıf olan, yani, ilkbahar odunundan daha sıkı ve daha sert olan yaz odunu oranının yıllık katmanda az olduğu odun örneği. (Koru ormanında yetişen meşenin odunu genellikle baltalık orman meşesinin odunundan daha yumuşaktır.)

—Sesbil. Sert ünsüze göre, eklemlenişi önemsiz bir kas gerilimiyle gerçekleşen bir ünsüz için kullanılır. (Titreşimli ünsüzler, titreşimlilere göre yumuşak ünsüzlerdir. Ama, titreşimliliğini yitirip yumuşak ünsüz olarak kalanlar da vardır.) || *Yumuşak artdamaksıl* → ARTDAMAKSIL.

—Şarapç. *Yumuşak şarap,* dengeli ve dolgun şarap.

—Tarım. *Yumuşak buğday,* sert buğday karşıtı olarak, nişasta oranı yüksek olan buğday.

—Tekst. Kendiliğinden keçeleşmeyen tüyler ve kıllar için kullanılır.

—Yerbil. Biçim değiştirme sırasındaki davranışı çevredeki arazilerin malzemesinden daha plastik olan ve bir katmanda ya da jeolojik bir düzeyde bulunan bir malzeme için kullanılır.

YUMUŞAKBÖCEKGİLLER a. Yakıböceğigiller *(Meloidae)* familyasına eskiden verilen ad. (Bil. a. *Cantharidae.*)

YUMUŞAKÇA a. Zool. Yumuşak bedenli, omurgasız hayvan. (Bu hayvanlar yumuşakçalar öbeğinde toplanır.)

YUMUŞAKÇABİLİM a. Yumuşakçaların inceleyen bilim.

◆ sıf. Yumuşakçabilime ilişkin.

YUMUŞAKÇABİLİMCİ a. Yumuşakçabilim uzmanı.

YUMUŞAKÇALAR a. Salyangoz, istiridye ve ahtapot gibi yumuşak gövdeli, omurgasız hayvanlar şubesi. (Bil. a. *Mollusca.*)

—ANSİKL. Tipik bir yumuşakçanın bedeni bir baş, bir içorganlar kütlesi ve bir ayaktan oluşur; bunların hepsi manto denen bir zarla kaplıdır; mantonun başlıca görevi kavkı salgılamaktır. Yumuşakçalarda bakışım hemen hemen ikiyanlıdır; beden bölütlü değildir, ama bazı organlarda bölütlenme izlerine rastlanır. Genellikle etli olan ayak çoğunda sürünerek yürümeye (karındanbacaklılar), yeri delmeye (ikiçenetliler), yüzmeye ve besinleri yakalamaya yarar (kafadanbacaklılar). Manto bir kavkı salgılar; kavkı iki çenetli, koni biçiminde, helezon gibi kıvrık, deri altında körelmiş durumda, birçok levhaya bölünmüş (kiton), sarmal bölgelere ayrılmış *(Nautilus)* olabilir; kavkı erişkinde büsbütün yok olabilir, ama embriyonda muhakkak bulunur.

Sinir sistemi, birbirine birleşeklerle ve bağlarla bağlı üç çift gangliyondan oluşur; beyin gangliyonları başta, ayak gangliyonları ayağın yakınında, içorgan gangliyonları içorganların yakınında yer alır; ama bütün sinirler, kafadanbacaklılarda olduğu gibi merkezi bir kütle halinde bir araya gelerek çok gelişmiş tam bir beyin halini alabilir. Yemekborusu, daima, beyin ve ayak gangliyonlarından ve onları birbiren bağlayan birleşek ve bağlardan oluşan bir halkanın ortasından geçer. Yumuşakçaların çoğunda, gözler (kafadanbacaklılarda çok gelişmiştir). İşitme kesecikleri, tatma papillaları ve dokunma cisimcikleri gibi duyu organları çok gelişmiştir.

Başta bulunan ağızda, kafadanbacaklılarla karındanbacaklılarda besinleri törpü gibi sürterek parçalamaya yarayan bir *dişlidil* bulunur; bu organ ikiçenetlilerde yoktur. Bağırsaklar ve mide beslenme rejimine göre değişiktir; bir karaciğer-pankreas ve tükürük bezleri vardır. Anus arkadadır, ama karmaşık bükülmeler yüzünden ağza yakın bir yere de gelebilir.

Dolaşım sistemi karıncıkları kulakçıkları olan bir kalp ile genellikle çok gelişmiş bir atardamar ve toplardamar ağından oluşur, ama ilkel tiplerde bu sistem organlar arası boşluklara dönüşür. Kan solungaçlarda temizlenir; ama karındanbacaklı akciğerli yumuşakçalarda solungaç bulunmaz, onların yerini manto boşluğunu kaplayan bir kılcaldamar ağı alır; hava bu boşluğa girer. Kan, içindeki hemosiyanin nedeniyle mavi renklidir; lökosit içerir ve çok boldur.

Böbrek iki çift boşaltıcı organ halindedir; genel eşeysel boşluğa, perikart boşluğuna, sonra manto boşluğuna açılır; eşeysel ürünleri ve sidiği orada dört delikle dışarı atılır.

Salgı bezleri her zaman aynı derecede gelişmiş değildir, bu nedenle bakışımsızlık gösterir. Cinsler ayrıdır, ama bazı karındanbacaklılar (salyangoz) erdişidir.

Sölom iki boşluk halindedir; birinde eşeysel bez, ötekinde perikart bulunur. Yu-

muşakçaların yumurtaları bol vitellüslü olduğundan genellikle iridir. Yumurtalar genellikle çok karmaşık organlarda ayrı ayrı ya da bir arada bulunabilir. Larva yüzücüdür ve bir perdeyle kaplı örtülü bir evre geçirir; bu evre kafadanbacaklılarda yoktur ve karındanbacaklı kara yumuşakçalarında larva iri bir vitellüsle örtülüdür.

Yumuşakçaların çoğu etçil, kalanı otçuldur. Bir bölümü başka hayvanlarda ortak, hatta asalak yaşar. Yumuşakçalara bütün kıtalarda (karada ve tatlısularda) çok yüksek bölgelere kadar ve denizlerin yüzünden en derin yerlerine kadar rastlanır; derinlerdeki bazı kafadanbacaklılar gelişmiş aygıtlarıyla ışık saçarlar. Büyüklükleri bir milimetrenin altında olabileceği gibi birkaç metreye de ulaşabilir, bazı kafadanbacaklıların uzunluğuysa 10 m'yi geçer. Yumuşakça fosilleri katmanlı arazilerin çoğunda Cambria devrinden başlayarak bulunur. Yumuşakçaların çoğu (istridye, midye, ahtapot, salyangoz vb.) insanlar tarafından yenir. Bazıları inci verir (istiridye, *Pinna*). Karındanbacaklıların bazı bezlerinden eskiden kırmızı boya, kafadanbacaklılarınkinden de mürekkep ya da sepya elde edilirdi.

Yumuşakçalar beş sınıfa ayrılır: 1. ilkel-yumuşakçalar (kiton); 2. karındanbacaklılar (genellikle sarmal kavkılıdırlar); 3. *Scaphopoda* (sayıca çok azdırlar [Dentalia]); 4. ikiçenetliler (bunlara yassısolungaçlılar ve baltaayaklılar da denir); 5. kafadanbacaklılar (çok gelişmiş olan bu sınıfta ammonitler, ahtapotlar, mürekkepbalıkları ve *Nautilus*'lar bulunur).

YUMUŞAKÇAMSILAR a. Milne-Edwards'ın 1843'te ortaya attığı sınıflandırmada, *Ectoprocta*'larla birleşik tulumluları yapay olarak bir araya toplayan altbölüm. (Bil. a. *Molluscoidea*.)

YUMUŞAKLIK a. **1.** Yumuşak bir kimsenin, bir şeyin özelliği, yumuşak olma durumu: *Yatağın yumuşaklığı. Havanın yumuşaklığı. Kadife yumuşaklığı. Bu çocuklar babalarının yumuşaklığı yüzünden çok şımardılar. Rejimin yumuşaklığı.* **—2.** *Yumuşaklıkla*, hırçın, kırıcı olmadan; tatlılıkla: *Sorunu yumuşaklıkla çözümleyelim.*

YUMUŞAKYÜZGEÇLİLER a. Tek yüzgeçlerine desteklik eden ışınlar yumuşak, parçalı ve çatallı olan kemiklibalıklar öbeği. (İlkel kemiklibalıklar takımlarının çoğunu kapsar. Dikensi ışınlı *Acanthopterygii*'lerle karşıtlaşır. Bu terim artık kullanılmamaktadır. Bil. a. *Malacopterygii*.)

YUMUŞAMA a. **1.** Yumuşamak eylemi. **—2.** Siyasal gerginliğin azalması, uluslararası ilişkilerin düzelmesi. (Eşanl. DETANT.)
—Antropol. İnsanın kafatası kalınlığının azalması, çıkıntıların (kaş kemerleri gibi) hafiflemesi, yüzün küçülmesi ve iskeletin kuntluğunu bir ölçüde kaybetmesi süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Binc. At çalıştıran binicinin bir süre sonra bacak ve el yardımlarını hafifletmesi, ata biraz soluk verdirmesi.
—Boyac. Başlangıçtaki sertliğin azalması şeklinde görülen, bir boya ya da verniğin bozulma türü. (Bu bozulma çoğu zaman, bağlayıcının kimyasal yapısının kimyasal, fiziksel ya da fiziko-kimyasal tepkimeler aracılığı ile [hidrolizlenme, sabunlaşma, fotolitik etkiler vb.] bozunmasından kaynaklanır.)
—Nörol. *Beyin yumuşaması*, hastalanan bölgeye kan götüren atardamarın tıkanmasından ileri gelen beyin dokusu nekrozu. (Eşanl. ANSEFALOMALASİ, BEYİN ENFARKTÜSÜ.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Arka beyin yumuşaması*, arka beyin atardamarı gövde ve dallarının tıkanmasından ileri gelen beyin enfarktüsü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *omurilik yumuşaması*, MİYELOMALASİ'nin eşanlamlısı. ‖ *Ön beyin yumuşaması*, ön beyin atardamarının kan verdiği bölgede meydana gelen ve karşı taraftaki bacakta daha belirgin olmak üzere yarım felç ve nasırlı cisim sendromu yaratan doku nekrozu. ‖ *Sylvius yumuşaması*, arka beyin atardaman gövde ya da dallarının tıkanmasına bağlı beyin enfarktüsü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. Genellikle tromboz ya da amboliyle damar tıkanmasına bağlı bir nekrobiyoz sonucunda, bir dokunun öğeleri arasındaki bağlantının azalması ve bazen tamamen ortadan kalkması. ‖ Sert bir dokunun sertliğini yitirmesi.
—Petr. san. *Yumuşama noktası*, normal koşullar altında belli bir yumuşama derecesine ulaşan bitümlü bir ürünün sıcaklığı. ("Bilya ve halka" yönteminde, bu, 9,5 mm'lik bir çelik bilyanın, bir kalorimetrede hafifçe ısıtılmış ve incelenecek ürünle doldurulmuş 16 mm'lik bir halkadan geçtiği sıcaklıktır.)
—Sesbil. Sert bir ünsüzün yumuşak bir ünsüze dönüşmesi. Genellikle bir titreşimlileşmeyle ortaya çıkar (örn. [k]'den [g]'ye geçiş).
—ANSİKL. Antropol. Yumuşama, pithecanthropuslar'ın *(Homo erectus) Homo sapiens* yönünde evrim geçirmesi sırasında meydana geldi ve Homo sapiens'te de avcı-toplamacı yaşam biçiminden tarımcı -hayvan yetiştirici yaşam biçimine geçiş boyunca devam etti. Bu evrimin genetik mi, yoksa yeni yaşam koşullarında genomun kendini başka bir biçimde göstermesi sonucu mu olduğu bilinmemektedir.
—Nörol. • *Beyin yumuşaması*. Görülen belirtiler yumuşamanın yerine ve genişliğine bağlı olup ancak oraya kan götüren damarlara bakılarak bir sınıflandırma yapılabilir.

Karotis damar sistemi: yumuşama iç karotisin kan götürdüğü alanın tümüne yayılabilir, ama genellikle dallardan birinin alanıyla sınırlı kalır: ön beyin, sylvius ya da ön koroit atardamarları.

Vertebrobaziler alan: yumuşama, soğanilikteki (Wallenberg, Babinski-Nageotte sendromları), Varol köprüsündeki (Millard -Gubler, üst ve alt Varol köprüsü sendromları) ve beyin sapındaki (Weber sendromları, beyin sapı Foville sendromları) kısa çevresel ve ortaya yakın atardamar alanlarını, üst ve alt beyincik atardamarı alanlarını ve arka beyin atardamarı alanını (talamus sendromu, artkafa lobunu tutan kısmi arka sendrom) sarabilir.

omurilik sistemi: yumuşama genel olabilir ya da yalnız ön yahut arka omurilik alanlarını sarabilir.

Yumuşamaya neden olan iki büyük mekanizma vardır: *tromboz* ve *amboli*. Tromboz damar boşluğunda genellikle gittikçe artan bir tıkanma yapar ve ateroskierozdan, arteriolosklerozdan (diyabet), atardamar iltihaplarından (frengi, komşu dokulardaki enfeksiyonlar) ve travmalardan ileri gelebilir; amboli uzaktaki bir damar çeperindeki (iç karotis) ya da kalpteki (mital darlığı, atrium kulakçık fibrilasyonu, miyokard enfarktüsü) bir trombüsten doğar. Yağ ya da gaz ambolileri de sözkonusu olabilir.

• *Arka beyin yumuşaması.* Kısmi ya da tam olabilir.

Kısmi sendromlar daha sıktır ve bir beyin sapı (Weber, kırmızı çekirdek, Foville beyin sapı ve Parinaud sendromları) ve talamus sendromuna yol açabilirler. Atardamarın beyin korteksini besleyen dallarındaki bir tıkanmaya bağlı kısmi arka sendromlar (özellikle kalkarin atardamarda gözlenir) artkafa lobunu sarar, lezyonun karşı tarafında homonim bir dış yan hemianopsi, ve lezyon üstün yanküredeyse, yazıları anlama güçlüğü ile ortaya çıkar. Çift taraflı lezyonlar gözbebeği reflekslerinin sağlam kaldığı ve göz dibinin normal olduğu görme kaybı biçiminde belirti veren korteks körlüğüne neden olur.

Çok daha nadir olan *tam sendrom*, artkafa, talamus ve beyin sapı belirtilerini birlikte içerir.

• *Sylvius yumuşaması.* Atardamarın derin ya da yüzeyel alanını, ya da her iki alanı birden sarabilir ve bu durumda tam bir sylvius yumuşamasına yol açar.

Derin sylvius yumuşaması duysal belirti olmaksızın, lezyonun karşı tarafında, korteks tipinde, nispi yarı felç biçiminde belirti verir.

Yüzeysel yumuşama lezyonun karşı tarafında, yüz ve kolda daha belirgin olmak üzere, aynı bölgede duysal belirtilerin eşlik ettiği bir yarıfelç, yine lezyonun karşı tarafında bir dış yan homonim hemianopsi ve bir astereognozi oluşturur. Ayrıca, üstün yarıküre lezyonlarında, bir sözyitimi (anartri, Broca sözyitimi, Wernicke sözyitimi) ve (tasarı ya da hem tasarı, hem hareket düzeyinde) apraksi gözlenir; üstün olmayan yarıküre lezyonlarında ise, anozognozi ile birlikte bir asomatognozi izlenir.

Tam sylvius yumuşaması bu iki tablonun belirtilerini kapsar ve yarı felç lezyonun şiddetiyle orantılıdır. Burada, kalp ya da karotis atardamarından gelen ambolİler özellikle sıktır.

YUMUŞAMAK gçz. f. **1.** Kolayca biçim değiştirecek, bükülebilecek, kesilecek ya da dokunulduğunda hoş bir duygu uyandıracak duruma gelmek, sertliğini, katılığını yitirmek: *Sıcakta yumuşayan tereyağ. Isınınca yumuşayan bir maden. Saçlarını yağmur suyundan yumuşadı. Bayat ekmek buharda yumuşar.* **—2.** Bir kimseden söz ederken kızgınlığı, inadı geçmek, daha hoşgörülü olmak: *Çocuğun ağlamasına dayanamayıp yumuşamak.* **—3.** Bir şeyden söz ederken, şiddeti azalmak; daha ılımlı duruma gelmek: *Güneyden gelen esintiyle yumuşayan hava. Öfkesi geçince sesi yumuşadı. Yumuşayan yasalar.*
—Antropol. Yumuşama süreci geçirmek.
—Bes. san. Pastırma yapımı için kesilen etlerde ölüm sertliği sonrasında meydana gelen gevşeme. (Yumuşayan etlerin bozulması kolay olacağından etlerin ölüm sertliği çözülmeden tuzlanması gerekir.)

◆ **yumuşatmak** ettirg. f. *Bir şeyi, bir kimseyi yumuşatmak*, yumuşamasını sağlamak, yumuşak duruma getirmek: *Hamuru sütle yumuşatmak. Bu krem tenimi yumuşattı. Bir kimseyi alttan alarak yumuşatmak. Uzlaştırıcı sözlerle havayı yumuşatmak.*
—Boyac. Kurumuş bir boya tabakasının bağlayıcı maddesini, üzerine yeni bir tabaka boya sürerek kısmen çözmek.
—Metalürj. Dökme demir ya da bir çeliğin bileşiminde bulunan karbon ve yabancı madde oranını yükseltgeme tepkimesiyle azaltmak. ‖ *Altını yumuşatmak*, bileşiminde bulunan katışkı maddelerini uzaklaştırmak.
—Parf. Bir kokulu bileşik ürün sözkonusuysa, kimi eksikliklerini gidererek ya da örterek bileşimine kusursuz bir yetkinlik kazandırmak için bileşenleri arasındaki uyumu iyileştirmek.
—Res. *Çevre çizgilerini, renkleri yumuşatmak*, bunları daha az göze batar duruma getirmek.
—Su. işler. Bir suyun sertliğini azaltmak için, içindeki erimiş kalsiyum ya da magnezyum tuzlarının tamamını ya da bir bölümünü dışarı atmak.

◆ **yumuşatılmak** edilg. f. Yumuşak duruma getirilmek.

YUMUŞATICI sıf. ve a. **1.** Yumuşatan, yumuşaklık veren ilaca denir. (Yumuşatıcılar yakı, kompres, ıslatma şeklinde ha-

ricen uygulanabildikleri gibi, lavman, gargara ve kaynatılmış bitki özü şeklinde dahilen de verilebilirler.) **—2.** Hafif müshil etkisi yaratarak peklik gidermeye yarayan ilaç. (Helmeler, parafin ve zeytinyağı, gerilim azaltıcı madde gibi bağırsak çeperini kayganlaştırıcı etki gösteren mekanik yumuşatıcılar ve meyve, bal, gliserin gibi şekerli yumuşatıcılar olmak üzere çeşitlere ayrılır.) [Eşanl. LAKSATİF.]

◆ a. Yumuşatıcı işlevi gören şey ya da madde.

—Foto. *Çevre yumuşatıcısı*, çevre çizgilerinin yumuşak olması için görüntüyü oluşturan ışık ışınlarının yoluna yerleştirilen kaş, maske ya da filtre.

—Kim. **1.** Sıcak ya da soğuk su dağıtım şebekesinde ya da bir ısı üretim sisteminde kireç oluşumunu önleyen madde ya da suyun kirecini çözerek çamaşır ya da kap kacak üzerine çökelmesini engelleyen ve ana maddesi fosfatlardan oluşan temizleme ürünü. **—2.** Kireçli sert sularla yıkanan çamaşırların katyonik gerilim etkin maddelerin etkisi altında sertleşmesini önleyen durulama ürünü.

—Nefrol. *Yumuşatıcı hastalığı*, süreğen ve aşırı yumuşatıcı kullananlarda (özellikle kadınlar) görülen sendrom. (Potasyumun dışkı ile atılması yüzünden azalmasına bağlı olarak böbrek borucuklarını ve dokulararasını saran süreğen bir böbrek hastalığına neden olabilir ve bazen böbrek yetersizliğine de dönüşebilir.)

—Ted. Dinlendiren, gevşeten, yatıştıran ve yumuşatan nesnelere ve etkilere denir.

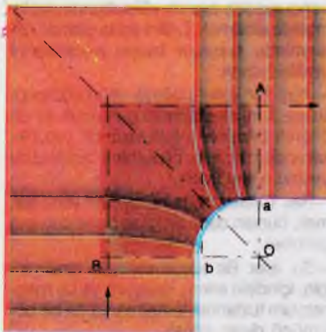
—Tekst. Tekstil maddelerinin dokunumunu yumuşatmak için, apre olarak kullanılan organik madde. || Yıkama sonunda, tekstil maddelerinin yumuşaklığını korumak ve kimilerinde statik elektrik oluşumunu önlemek için kullanılan, dördüncül amonyum tuzları serisinden, ana maddesi katyonik gerilimetkin bir madde olan ürün.

YUMUŞATILMAK → YUMUŞAMAK.

YUMUŞATMA a. Yumuşatmak eylemi.

—Ask. Bir hava indirme ya da amfibik harekâtından önce hedef bölgesindeki düşman direncini kırmak ve azaltmak amacıyla, özellikle hava ve deniz kuvvetleri ile kara füze ve topçu silahlarıyla yapılan ateşle destek görevine verilen ad.

—Ed. Açık bir biçimde dile getirilmesi kaba sayılan ya da hoş olmayan bazı düşünce ya da olayları hafifleterek, yumuşatarak anlatma. (Yumuşatma ile "öldü" yerine *göçtü, hayata gözlerini yumdu, dünyasını değiştirdi* vb. denir. Bir retorik değişmecesi olarak yumuşatmada dolaylama, yeğinseme, anıştırma vb. gibi söz sanatlarından yararlanılabilir, hatta karşıtlamalarda olduğu gibi bir sözcüğü ya da deyimi asıl anlamının karşıtı bir anlamda kullanma yoluna gidilebilir.)

yumuşatma: sahanlığın iki yanında ilk iki basamak ucunun çizimi O'ya doğru eğilir (O, çıkış çizgisine dik Aa ile Bb çizgilerinin kesişme noktasıdır)

—İnş. Köşe sahanlığına yakın basamaklarda limon kirişinin çıkıntı yapmasını önlemek için bitişik basamakların uçlarını birbirine yaklaştırma.

—Mutf. Eti, mekanik ya da kimyasal yoldan yumuşatma işlemi.

—Su işler. *Suyu yumuşatma*, sudaki kalsiyum ve magnezyum tuzlarının oranını azaltma.

—Tekst. Boyanacak ham ipek ipliklerini, sıcak su teknelerine birkaç kez batırıp çıkarma. || Tekstil maddelerine esneklik kazandırarak dokunumlarını iyileştirmeye ya da kimi dönüştürme işlemlerini kolaylaştırmaya yönelik işlem. (Yumuşatma, liflerin daha iyi kaymasını sağlar ve makinelerde çalışmayı [hurda ya da şerit halindeki elyaftan iplik çekimi, kumaşları tüylendirme, konfeksiyon ürünlerinin dikilmesi] kolaylaştırır.)

YUMUŞATMAK → YUMUŞAMAK.

YUN (İsang), koreli besteci (Tongyong 1917). Müzik öğrenimini Paris ve özellikle Berlin'de tamamladı (1956-1959) ve 1964'te Berlin'e yerleşti. 1968'de ülkesinin gizli servislerince kaçırılarak Seul'de hapse atıldı. 1969'da serbest bırakıldı ve yeniden Berlin'e döndü. 1973'ten beri Berlin Sanat akademisi'nde profesörlük yapmaktadır. Yun, Doğu'nun (özellikle Kore'nin) müzik gelenekleriyle Batı'nınkilerin bir sentezini yapmaya ve asya müziğinin icra biçimlerini ve şiirini ileri batı tekniğinde dile getirmeye çalıştı. Yapıtları: *7 çalgı için müzik* (1959), *Loyang* (oda orkestrası için) [1962], *Fluktuationen* (1964) ve *Reak* (1966) [orkestra için], *Sesli borular* (org için) [1967], *Kaydırmalar* (viyolonsel için) [1970], bir viyolonsel konçertosu (1976), flüt ve oda orkestrası için bir konçerto (1977), bir klarinet konçertosu (1981) ve bir keman konçertosu (1982) ve operalar: *Der Traim des Liu-Tung* (Nürnberg, 1965), *Die Witwe des Schmetterlings* (Nürnberg, 1968), *Geisterliebe* (Kiel, 1971) ve *Sim Tjong* (Münih, 1972).

YUNA a. *Halk.* Hayvanın sırtına, eyerin altına konan bir tür belleme.

YUNA, Dominik Cumhuriyeti'nde ırmak, Samana körfezine dökülür; 160 km. Vadisi zengin bir tarım bölgesidir.

YUNAK a. *Yörs.* Yıkanılan yer; hamam.

YUNAK, İç Anadolu bölgesinde Konya iline bağlı ilçe; 39 419 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 2 bucak, 22 köy. Merkezi, Konya'nın yaklş. 190 km K.-B'sında *Yunak*, 10 499 nüf. (1990). Tarım. Hayvancılık.

YUNAN sıf. ve a. Yunanlı, yunanistanlı.

◆ a. (Tamlayan olarak) **1.** Yunanistan'a, Yunanlılar'a ilişkin: *Yunan halkı. Yunan müziği. Yunan yarımadası.* **—2.** *Yunan ayağı*, ikinci parmağın başparmaktan daha büyük olduğu ayak. || *Yunan başlığı*, fes biçiminde püsküllü başlık. || *Yunan burnu*, yunan heykellerindeki gibi, alın çizgisiyle düz bir çizgi halinde devam eden düz burun. || *Yunan profili*, yunan burunlu yüz.

—Din. *Yunan ortodoks kilisesi*, Yunanistan'daki bağımsız ortodoks hıristiyan kilisesi. (Doğrudan doğruya ortodoks kilisesi anlamına da gelir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yunan katolik kiliseleri, birleşik yunan kiliseleri*, UNİAT* KİLİSELER'in eşanlamlısı. || *Yunan melki patrikliği*, MELKİ* PATRİKLİĞİ'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. *Yunan ortodoks kilisesi.* Yunanistan, 1833'te bağımsızlığını elde edinceye kadar İstanbul patrikliği'ne bağlı kaldı ve 1850'de İstanbul patrikhanesi tarafından Atina başpiskoposunun yönetiminde bir sinod kilisesi olarak tanındı. Onikiada, Girit, Patmos ve Aynaroz kiliseleri Fener Rum patrikhanesi'ne bağlı kaldılar; aynı zamanda Makedonya yunan piskoposlukları üzerinde de hak sahibi olan Fener patrikhanesi bu haklarını şimdi Yunan kilisesi'ne devretmiş bulunmaktadır.

Yunan antolojisi, X. yy.'da Konstantinos Kephalas'ın, daha önce Meleagros, Selanikli Philippos ve Agathias'ın (İ.Ö. I. yy.-İ.S. VI. yy.) derledikleri antolojilerden yola çıkarak bir araya getirdiği yunan epigramları derlemesi. *Palatiane Anthologia*'da toplanan ve adaklar, cinsellik, cenazeler, ahlakla ilgili olan ya da bir yergi içeren bu 5 300 epigram, Yunanistan'daki şiir ve günlük yaşam konusunda eşsiz bir bilgi kaynağıdır.

Yunan birlikleri, Eski Yunanistan'da federatif devletler topluluğu. Yunan siteleri, zorlu bir bağımsızlık isteğine karşın kısa ya da uzun ömürlü kümeler halinde bir araya gelmekten hiçbir zaman vazgeçmediler. (XIX. yy. tarihçilerinin "birlik" adıyla niteledikleri bu devletler topluluğunu eski Yunanlılar birçok anlama çekilebilecek esnek bir sözcük olan *koinon* sözcüğüyle belirtiyorlardı.) *Korinthos birliği* ikinci Med savaşı sırasında bütün yunan devletlerini bir araya getirdi; "Lakedaimonlular ve müttefikleri." (*Peloponisos birliği* kendini böyle adlandırıyordu) birlikten çekilince, Atina, adalardaki ve İonia'daki sitelerin birliği olan *Delos birliği*'nin (→ ATİNA KONFEDERASYONU) başına geçerek onu kısa sürede büyük bir imparatorluk haline getirdi, bu da Yunanistan'ı Peloponisos savaşı'na bulaştırdı. Az kentleşmiş ülkelerde etnik tabana dayalı (*ethne:* örneğin *Tesalya birliği*'nin bulunduğu ve kendi *tagos*'unun emri altında önemli rol oynayabileceği Akarnania) ya da özerkliğini korumayı bilen (IV. yy.'dan kalma bir metinden [*Oksyrhynkhos Hellenleri*] çok mükemmel bir yönetim örgütüne sahip olduğu anlaşılan federal bir devlet halindeki Boiotia siteleri) daha sürekli ve daha dengeli birlikler de vardı; Hellenistik çağda bazı siteler yeni durumlardan yararlanarak büyük bir güç haline geleceklerdir. *Akhaia* birliği* (İ.Ö. 281'de yeniden kuruldu) Makedonya'ya karşı ayaklanarak (Aratos' un yönetimi altında, 251) Peloponisos'u birleştirmeyi başardı (191); aynı biçimde *Aiotolialılar* da (→ AİOTOLİA birliği) Lamia savaşı'nda önemli rol oynadılar ve Delphoi tapınağı'nı ele geçirdiler. Bu birliklerdeki *(koina)* kurumlar temelde geleneksel sitelerdekilerden farklı değildi: bir birinci meclis düzenli aralıklarla toplanıyordu ve federal devletin bünyesindeki sitelerin ya da halkların temsilcilerinden oluşan bir konsey devlet yetkililerini doğrudan doğruya denetliyordu; her üye devlet aynı hak ve görevlere sahip olduğundan bir hegemonya sorunu yoktu. Yeni hukuki durumların ortaya çıkması (Akhaia'da, ortak bir siteye bağımlı olmayan federal yurttaşlık, Aiotolia'ya bağlı siteleri bir tür hukuk topluluğu haline getirmek için içe dönük politika) artık toprağa dayalı güçle siyasal özgürlüklerin kullanımı bağdaşmazlığa düşmeyeceğinden, Roma onları yok etmiş olmasaydı, bu birliklerin yunan dünyasını köklü biçimde değiştirebileceğini göstermektedir.

Yunan muharebesi madalyası, Abdülhamit II döneminde, Osmanlı-Yunan savaşı nedeniyle bastırılan gümüş madalya (1896). 25 mm çapında, 5,95 g ağırlığında olan ve beratla verilen bu madalyanın ön yüzüne defne dalı ortasında sultanın tuğrası işlenmişti.

Yunan savaşı, Yunanistan'ın yenilgisiyle sonuçlanan Türk-Yunan savaşı (1897). Osmanlı İmparatorluğu, ayaklanan Girit'e bir işgal birliği gönderen ve Tesalya'dan saldırıya geçen Yunanistan'a savaş açtı (17 nisan 1897). Gazi Ethem Paşa'nın komuta ettiği türk kuvvetleri, 18 nisanda yunan kuvvetlerinin işgalinde bulunan Milona geçidine taarruza geçti, 24 nisanda geçidi ele geçirdi ve 25 nisanda Yenişehir'e girdi. Golos (Volos) limanını almak amacıyla Velestin mevzisine yaptıkları saldırı (27-30 nisan) sonuçsuz kalan türk birlikleri, 5 mayısta tahkimli Çatalca (Farsala) mevzilerini işgal etti; çekilen yunan kuvvetleri Dömeke'de mevzilendi. 7 mayıs günü Velestin tepeleri, 8 mayısta Golos, 12 mayısta Tirhala türk birliklerinin eline geçti. Yunanlılar 17 mayısta başlayan türk saldırısı karşısında son dayanak noktaları Dömeke'de de tutunamadılar (Dömeke* savaşı) ve Othrys dağlarına (Furka geçidi) çekildiler. Türk kuvvetlerince buradan da atılan Yunanlılar, Lamia yönünde çekilirken büyük devletlerin araya girmesiyle ateşkes yapıldı (19 mayıs). 4 aralıkta İstanbul'da imzalanan barış antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu, kazandığı zafere karşın, Tesalya'da lehine yapılacak küçük bir sınır düzeltmesi ile 100 000 000 franklık bir savaş tazminatı elde edebildi.

Yunan savaşı gazileriyle şehitleri ailelerine iane sergisi madalyası, Abdülhamit II döneminde, Yıldız sarayı' nın bahçesinde, şehitlerin aileleri yararına açılan sergi (Evladı şüheda ve malüliyni guzzatı asakiri şahane iane sergisi) dolayısıyla bastırılan madalya (1897). Yaldızlı gümüş, gümüş ve bakırla nikel karışımından bastırılan bu madalyalar sergiye bağışta bulunanlara ya da eşya alanlara verilmek üzere hazırlanmıştı.

YUNAN-BUDDHA sanatı sıf. Gandhara buddhacılığından esinlenen sanat için kullanılır. (Bu terim, XX. yy. başında "klasik" etkinin plastik sanatlar katkısının önemini vurgulamak için kullanıldı.)

YUNANCA a. Dilbil. Yunanlılar tarafından konuşulan hint-avrupa dili.

—ANSİKL. II. bin başlarında, kuzeyden gelen Hint-Avrupalılar tarafından Balkan yarımadasına getirilen yunancanın hint-avrupa diline göre özelliği ünlü tınılarının korunmasıyla titreşimli ve titreşimsiz kapantılıların bulunması ve aynı zamanda birçok durumda ıslıklının silinmesinden yarı ünlü (digamma) *w*'nin aşamalı biçimde ortadan kalkmasından ve eski *yod* etkisiyle beliren çok sayıdaki damaksıllaşmadan kaynaklanan önemli ses değişimleridir. Çıkma ve araç durumlarının yok olmasına karşın ad çekimi çok az değişmiştir; buna karşılık, bir fiilin en eski metinlerde rastlanan çokbiçimliliği birçok yenilenmenin belirtisidir. Mykenaililer'in kullandığı dil, ancak 1953'te çözülen Pylos, Knossos, Thebai, Mykenai'daki yazıtlar aracılığıyla belirlenmiştir: bu yazıtlar, toplumsal *(basileus, vanaks, dulos)* ya da dinsel *(hiereus, Athena, Hera, Dionysos)* sözlüğün eski terimlerini ortaya çıkartarak kullanılan dilin, yunancanın arkaik bir türü olduğunu göstermiştir. Ne var ki, büyük bir olasılıkla Homeros'un Akhalar'ının dili olan Mykenai diline ilişkin bilgilerimiz, metinlerin özelliği ve yaygın olarak çizgisel B denen ve eski dudaksıl damaksıl ünsüzü yazmaya yarayan birçok gösterge bulunmasına karşın titreşimli, titreşimsiz soluklu ayrımına, ikili ünlüleri belirtmeye, ünlülerin uzunluğunu ve sözcüklerin son ünsüzünü göstermeye olanak vermeyen Akdeniz kökenli hecesel bir yazı dizgesi ve metinlerin özelliği nedeniyle çok kısıtlıdır. Yunancanın tarihinde çok önemli bir evre, I. bin başlarında, eski yazı dizgesine göre çok daha kesin ve kolay olan bir abecenin sami halklarından aktarılmasıdır. Batıdaki ve doğudaki yunanlılar tarafından değişik biçimlerde geliştirilmelerine karşın, bu abece, Kıbrıslılar dışında tümünce benimsendi; XI. yy.'a dek, tutucu lehçelerinde, her dizideki kapantılıların belirtilmesinde yetersiz kalmasına karşın, Mykenaililer'inkinden çok daha gelişmiş olan bir yazı dizgesi kullandılar.

XII. yy.'a doğru kuzeyden gelen hint-avrupa kökenli bir başka topluluk olan Dorlar'ın bölgeye yerleşmesi, ilk yunanlı işgalcilerin coğrafi dağılımlarını kökünden değiştirdi: Dorlar'ın baskısı Tesalya ve Boiotia'da yerleşmiş Aiolisliler'i Midilli adasına ve komşu Küçük Asya kıyılarına göçe zorladı; Attike ve Euboia (Eğriboz) İonialılar'ı, Dorlar'ın bölgedeki varlığından çok etkilenmemelerine karşın, Paros, Naksos, Delos, Sisam adalarına ve Anadolu kıyısının en güney kesimine yerleştiler; Peloponisos Akhalar'ı ya Arkadhia dağlarının iç kesimlerine çekildiler ya da doğuya doğru giderek Küçük Asya'nın güneyindeki Pamphilia'ya ve özellikle de Kıbrıs'a yerleştiler. Tüm kuzey-batı Yunanistan'a ve Peloponisos'un büyük bir kesimine yerleşen Dorlar baskı alanlarını, Ege denizi' nin en güneyindeki adalara, Thera'ya (ya da Santorini), Girit'e ve Rodos'a doğru genişlettiler. Ama, çeşitli yunan halklarının, dolayısıyla da lehçelerinin sonraki dönemlerin yazıtları aracılığıyla gözlemlenebilen bu yeni dağılımı, Sicilya'nın, Güney İtalya' nın, Galya'nın güney kıyılarının, Dalmaçya kıyılarının Pontos Eukseinos bölgesinin ve Libya kıyılarının yunan egemenliğine girdiği büyük sömürgeleştirme hareketleriyle daha da genişlemiştir. Bu nedenle, ilk yunanca yazıtlardan birinin Napoli'nin karşısındaki İschia adasında bulunan euboia ticaret merkezinde çıkması hiç şaşırtıcı değildir.

Yazıt ve metinlerin belgelenme tarihlerindeki, sayılarındaki ve özelliklerindeki çeşitlilik, yunanca lehçelerine ilişkin bilgilerin değişik düzeylerde olmasına yol açmıştır: en tutucu lehçeler olan Arkadhia ve Kıbrıs lehçelerine ilişkin hiçbir edebi metin yoktur. Pamphylia lehçesinden hasar görmüş ve neredeyse anlaşılmaz yaklaşık otuz satırlık bir yazıt dışında, yalnızca mezar yazılarıyla ithaflar kalmıştır. Buna karşılık, midillili şairler Alkaios ve Sappho'nun yapıtlarını 600'lü yıllardan önce yazmalarına karşın, Midilli'deki yazıtlar IV. yy.'dan önce pek zengin değildi. Bunun dışında, Aiolis ve İonia lehçelerinin karışımı bir dille yazan Homeros'tan çok etkilenmiş Hesiodos'tan Theokritos'a şiirsel metinlerdeki dilin yapaylığı, yazarların kullandığı lehçe özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlamaz.

Genel çizgileriyle, öteki lehçelerde uzun *a* kullanılan yerlerde bir uzun *e*'nin kullanıldığı iki lehçe daha iyi bilinmektedir: tarihçi Herodotos'un yapıtını yazdığı İonia lehçesi ve yalnızca şairlerin, Aristophanes' in, tarihçi Thukydides'in, Platon'un ve Demosthenes'in değil, sayıları her gün artan çok sayıda yazıtta da kullanılan Atinalılar' ın lehçesi, Attike lehçesi.

Siyaset ve düşünce alanında Atina'nın ayrıcalıklı yeri, İonia lehçesine özgü biçimler yerine, Attike lehçesinin, çarpıcı özelliklerinden arınarak doğudaki fetihlerle Büyük İskender tarafından bu bölgelere yayılmasını, Mısır'dan Sindhu'ya resmi dil olmasını sağladı. Yunanistan'da da, Yunanlılar ile yabancıların ortak dili olan bu koine, İ.Ö. IV. yy.'dan başlayarak yavaş yavaş öteki lehçelerin yerini aldı ve imparatorluk döneminde yazıtlarda görülen kısa süreli ve kısıtlı birkaç canlanma girişimine karşın, tüm lehçeleri ortadan kaldırdı. Yalnızca Lakonia'da eski lehçe varlığını, Tsakonia lehçesinin modern biçimi altında sürdürdü, öteki eski lehçeler II. yy.'da yok oldular.

Kutsal Kitap'ın (İ.Ö. II. yy.), Yeni Ahit'in ve birçok mısır papirüsünün yunanca çevirileri, bu ortak dilin evrimindeki başlıca çizgilerin görülmesini sağlar. İkilin ve istek kipinin ortadan kalkması, baştaki soluklunun yumuşaması ve ilgeçlerin giderek artan işlevleri eski attike lehçesine oranla dile giren yeniliklerdir. İlenme tabletlerindeki halk dili, İ.Ö. III. yy.'dan başlayarak ünlülerin nicel almaşmasındaki değişimi belirtir.

Hıristiyanlık çağıyla, halk dili ve arı dil arasındaki kopukluk giderek arttı. İ.S. II. yy.'da, yazarların attike lehçesi kurallarına dönme kararı yalnızca ikinci sofistike (Aelius Aristides) özgü bir olay değildi, çünkü aziz Basileios ve aziz İoannes Khrysostomos gibi hıristiyan hatipler de aynı yolu benimsediler.

Ortak dil, ancak I. yy.'da temel değişimlere uğramış ve bizans yunancası aracılığıyla modern yunancaya ulaşmıştır. -*i* kap-

YUNANCA ABECE

1	2	ad	değer (eski yunanca)	çevriyazı (modern yunanca)
Α	α	alpha	a	a
Β	б, β	beta	b	v
Γ	γ	gamma	g	gh
Δ	δ	delta	d	dh
Ε	ε	epsilon	e *(kısa)*	e
Ζ	ζ	dzeta	dz	z
Η	η	eta	e *(uzun)*	i
Θ	θ	theta	th (t *soluklu)*	th
Ι	ι	iota	i	i
Κ	ϰ	kappa	k	k
Λ	λ	lambda	l	l
Μ	μ	mu	m	m
Ν	ν	nu	n	n
Ξ	ξ	ksi *ya da* xi	ks *ya da* x	ks
Ο	ο	omikron	o *(kısa)*	o
Π	π	pi	p	p
Ρ	ρ	rho	r	r
Σ	σ, ς	sigma	s	s *ya da* ss
Τ	τ	tau	t	t
Υ	υ	upsilon	u	y
Φ	φ	phi	ph (p *soluklu)*	f
Χ	χ	khi	kh (k *soluklu)*	kh
Ψ	ψ	psi	ps	ps
Ω	ω	omega	o *(uzun)*	o *(uzun)*

1 Büyük, 2 Küçük

sayan ikili ünlülerin kısa ünlülere indirgenmesi (*oi* > *i*, *ei* > *i*, *ai* > *e*) *e*, *ü* ve *i* ünlülerinin *i* biçiminde yansızlaşması, eski titreşimli ve soluklu kapantılılarının ıslıklılara dönüşmesi sözcüğün sesçil yapısını değiştirmiştir. Eski müzikal vurgu yerine, vurgulu ünlünün uzamasına yol açan bir yeğinlik vurgusunun geçmesi nedeniyle ritim de değişmiştir. Ad biçimbiliminde, ünsüz çekimi, yerini giderek ünlü çekimine bırakmıştır. Eski fiil çekimi yerine *-ō*'la fiil çekimi kullanılmaya başlamıştır. Yönelme durumunun ortadan kalkması, ilgece dayalı belirtme durumunun gelişmesi, belirli geçmiş zamanla gelecek zamanın dolaylama yapılarıyla anlatılması ve fiilin ad biçimlerinin kullanım dışı bırakılması sözdizimini derinden etkilemiştir. Bizans döneminin ikinci bölümünde (1100'den sonra) ad çekiminin, sondaki genizsilin yumuşamasıyla yalınlaştığı ve hem türetmenin gelişmesine ve bileşik ad üretmeye, hem de çok sayıda aktarmaya bağlı olarak sözcük dağarcığının genişlediği görülür.

Dil coğrafyası açısından III. yy.'da İranlılar'ın, özellikle de VII. yy.'da müslümanların yayılımı sonucu, İskender'den beri yunancanın konuşulduğu geniş topraklar giderek klasik dönemdeki yunancanın konuşulduğu sınırlara inmiştir.

Bizans dönemindeki sözlüğe, adalarda venedik kökenli denizcilik ve ticaret terimleri, haçlı seferleri sırasında Peloponisos'ta ve Kıbrıs'ta fransızca kökenli, makedonya'da slav kökenli terimler girmiştir. Ama bu aktarma sözcükler halk dilini pek etkilememiştir. Buna karşılık, 1453'te Bizans İmparatorluğu'nun Türkler tarafından fethedilmesiyle sözlükte türkçenin etkisi çok büyük olmuştur. 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla, kuzey lehçesine oranla vurgusuz ünlüleri koruma özelliğini taşıyan ve özellikle doğudan göç edenler olmak üzere Yunanlılar'ın büyük çoğunluğu tarafından anlaşılan Peloponisos lehçesi yeni ortak dil oldu. Yunan devletinin kuruluşu sırasında, II. yy.'dan beri halk diliyle arı dili karşıtlaştıran ikidillilik sorunu hâlâ gündemdeydi. Yüzyılın başından beri, yunanca kökenli olmayan öğeleri dışlayan ve okullarda öğretilen arı yunanca kamu kuruluşlarıyla Kilise'nin de dilidir ve eski ortak dilin doğal ve canlı ürünü demotike lehçesinin karşıtıdır. 1917'den beri ilkokullarda okutulan demotike lehçesi uzun zamandan beri yazar ve şairler tarafından kullanılmaktadır. Bu iki uç arasında, karma bir dil vardır. Sözkonusu karma dil, eskiden arı dilin alanı olan, bilim ve hukuk gibi alanlarda giderek yaygınlaşmaktadır.

YUNANİSTAN

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

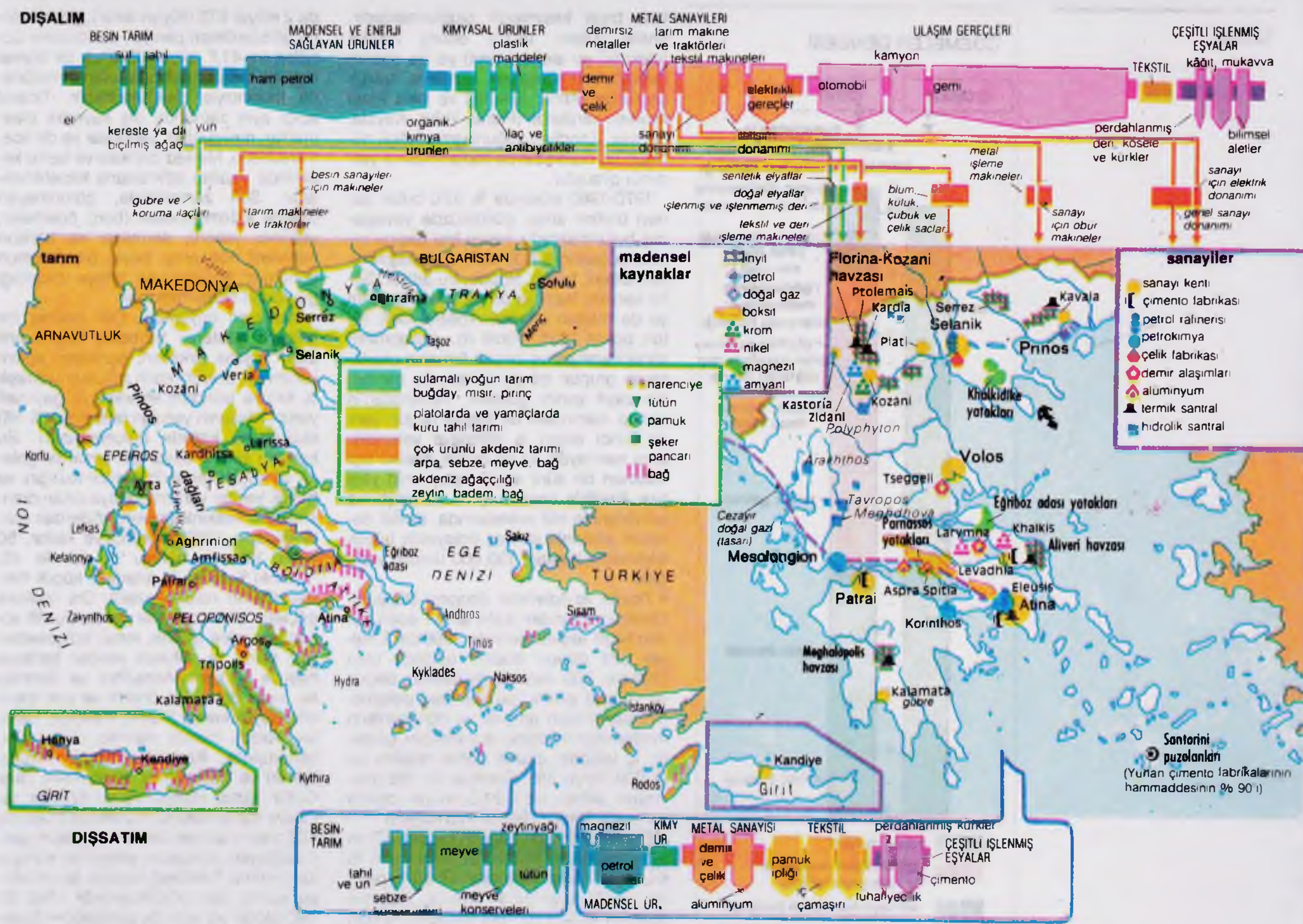
YUNANİSTAN, bugünkü yunancada **Ellas** ya da **Hellas**, Avrupa'nın Akdeniz bölümünde devlet; 132 000 km²; 10 288 000 nüf. (1992). Başkenti *Atina*. Resmi dili *yunanca*.

COĞRAFYA
doğal çevre

Yunanistan Alpler bölgesinde bulunmaktadır; ülke Avrupa ve Asya taşküre levhaları arasında vaktiyle bulunan eski bir okyanusun *(Tethys)* yok olmasıyla oluşmuştur; ofiyolitik bir kabuktan arta kalanlar (Smolikas) ve Dinar sistemindeki kıvrımlı dağlarla bütünleşmiş deniz tortulları (Parnassos) bu okyanusun varlığını kanıtlamaktadır. Yunanistan yayı, bugün de süren Afrika kütlesinin Avrupa'nın altına dalması biçiminde gelişen hareket nedeniyle oluşan gerilmeler sonucu meydana gelmiştir: bu yay önde Girit ve Kythira açıklarında, Girit'ten başlayarak D. ve K.-D.'ya doğru eğilen İon ve Pindos kıvrımlarında ve Ege'deki eşmerkezli volkanik cephelerde (Santorini, Sakız) belirgindir; arkada kalan Ege denizi'yse Miyosen'den beri etkin bir gerilme bölgesidir (depremler). Bu tektonik, yapısal bölgeleşmeyi açıklar: net kıvrımlı dış batı alanı (kireçtaşlı tepeler, killi ve çakıllı oluklar); başkalaşım nedeniyle daha az belirgin kıvrık dokulu ve Neojen, Üst Neojen ve Dördüncü Zaman'dan kalma çöküntü havzalarıyla (Makedonya ovası ve Tesalya, Ege denizi, Lakonia çukuru, Korinthos körfezi vb.) karışmış, yüksek tepelerin (Olympos) oluşumunu sağlayan genç fay yarlarıyla sınırlı iç batı alanı.

Bugün de süren tektonik hareketlilik kıyıların biçimini, takımadaların dağılımını, dağ ve ova zincirlerinin şeklini, aşındırma yüzeyleriyle, sismotektonik parçalanma sonucu kabarmış maddelerden oluşan yamaçların keskin olmayan çizgilerini açıklar; alüvyonla dolmuş ovalar ve karstlı çöküntülerin dışında düz bir topografyayla ender olarak karşılaşılır.

Yüzey şekillerindeki çeşitlilik de bu lito-

lojik çeşitliliğe uyar: yüzey şekilleri, yükseltiye (buz yalakları, tepelerde derin sel havuzları, koni biçiminde dağ etekleri, fazla geniş olmayan gelgitlerle beslenen kıyı deltaları) ve siklon akımları açısından bulundukları yere göre değişir; bu akımlar, "akdeniz" iklimi koşullarında yağışı düzenler (kireçtaşlarının derinlemesine eriyişi, çamurlu uzun yamaçlar, B.'da, rüzgâra karşı bölgelerde daha sık yarıklarla dolu vadiler, D.'da, rüzgâr altındaki bölgelerde kireçtaşı kabuklu kısa dağ etekleri).

İklim genel olarak akdeniz tipindedir. Ortalama sıcaklık temmuzda Peloponisos'ta 27 °C, Makedonya'nın K.'inde 25 °C dolayındadır. Ocakta ortalama sıcaklık Makedonya'nın K.'inde 4 °C'ı geçer, G.'inde 10 °C'a ulaşır. Yaz her yerde çok kurak geçer. Ancak bu özellikler çeşitli etkenlerle değişir; bu etkenlerin başında da enlem gelir: *vardarak* gibi kuzeyden gelen soğuk hava akımları Trakya ve Makedonya'yı etkiler. Kıtanın içi, hatta Peloponisos bile kışları daha soğuktur, havzalar da yazın çok kuraklaşır. Batı kıyısına daha çok yağmur düşer: burada yıllık ortalama 1 m'yken, Ege kıyılarında 500 mm'dir. Dağlarda ve Kuzey ovalarında kışın çok sert geçmesi, zeytin yetiştirilmesini engeller.

Doğudaki havzalarda doğal bitki örtüsü bozkır tipindedir. Diğer yerlerde, özellikle de kıyı boylarıyla adalarda Akdeniz tipi bitki örtüsü görülür: kozalaklılar, pırnal ormanları, makiler ve dikenli çalılar. Yamaç ve ova eteklerinde bağlar, zeytinlikler ve meyve ağaçları bulunur.

Yapı ve iklim koşulları Yunanistan'da uzun süre nüfus dağılımının modernleşmesini engellemiştir: yüzey şekillerinin yol açtığı parçalanma, su kaynaklarının değerlendirilmesinin zorluğu, fosilleşmiş enerji kaynaklarının azlığı, yazın kuraklık, kışın da yükseltilerdeki soğuk, ekilebilir ürünlerin çeşitliliğini azaltmakta, yaygınlaşmasını da önlemektedir.

nüfus ve ekonomi

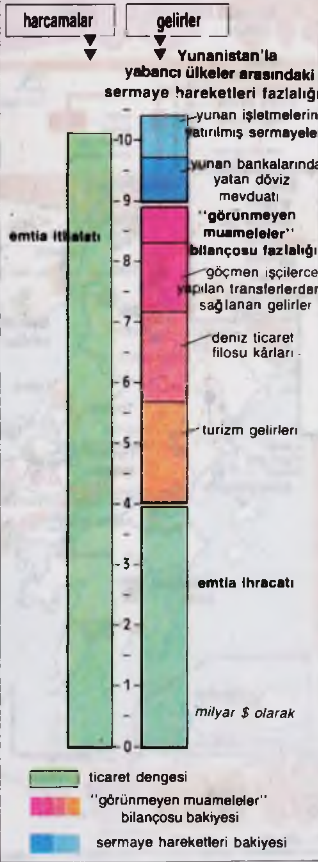
Sırasıyla ‰ 10,1 ve 9,2 dolaylarında olan bugünkü doğum ve ölüm oranlarıyla, Yunanistan'ın nüfusu 1991 sonunda 10,2 M'a ulaştı. Bu ağır artışın yanı sıra, ülkenin AT'ye katılış dönemi boyunca, derin yapısal, sosyo-ekonomik ve uzamsal değişiklikler ortaya çıktı (kırsal nüfusun azalması, kentleşme, sanayileşme).

• *Tarım alanındaki değişiklikler.* Ancak dörtte biri sulanabilen toplam 35 000 km² ekili arazi, etkin nüfusun % 28,5'i tarafından işlenmekte ve gayrısafi yurtiçi hâsılanın % 16'sını sağlamaktadır. Ancak verimlilikteki artışlar, kırsal nüfusun göçünün ve işlenmemiş toprakların yaygınlığının doğurduğu zararı karşılar. Su kaynaklarından yeterince yararlanılmamaktadır. Modernleştirilen tahıl üretimi 5 Mt dolayındadır (1,6 Mt buğday, 1,7 Mt mısır, 0,4 Mt arpa ve 100 000 t pirinç). Sulanan ovalarda, tahıl üretimiyle birlikte, binlerce küçük işletmede yapılan ve bunların geçimini sağlayan şekerpancarı üretimi, şeker fabrikaları çerçevesinde düzen içine alınmış olmasına karşın, istikrarlı değildir (1979'da 2,8 Mt, 1980'de 1,5 Mt, 1990' da 2,5 Mt). Pamuk rekoltesi (255 000 t), zeytinyağı (300 000 t) ve tütün (124 000 t) üretimi, on beş yıldan beri kısmen piyasalara bağlı olarak, aynı miktarlar düzeyinde gidip gelmektedir. Geleneksel kuru üzüm rekoltesi giderek düşmekte, buna karşılık sanayileşmiş avrupalı alıcılarla ortadoğulu alıcılarca istenen sofralık üzüm ve şarap (5 Mhl), turunçgiller (800 000 t) ve öteki meyvelerin üretimi düzenli bir biçimde artmaktadır. Ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişikliklerin bir göstergesi de besin maddelerinin, evlerde yapılan genel tüketimin % 37'den azını (1964'te % 47 idi) oluşturmasına karşın, süt (1,7 Mt) ve et (0,5 Mt) üretiminin artmasıdır. Modern tarım bölgelerinde besi hayvancılığının (tavuk, domuz) ve süt mandıralarının çoğalmasından ileri gelen bu artışın gizlediği gerçek, geleneksel hayvancılığın gerilemesi ve dağlarda çobanlık yapılan alanların marjinal duruma gelmesidir.

Tarımsal evrimin özelliği, öztüketimin azalması, bir bölüm üretimin sanayi ve ticaret filyerleriyle (imalat aşamaları) bütünleşmesi ve dış pazar arayışıdır. Geçmişin ağırlığı, dağınık küçük işletmeler, toprak fiyatlarının yükselmesi, bireysel gelirlerin düşüklüğü, az çalışmayı gerektiren kültürlerin korunması, hatta bunun daha fazla çalışmayı olanaklı kılan altyapı tesislerinin varlığına karşın böyle olması ve tarım ürünleri dışalımının süregitmesi biçiminde kendini göstermektedir.

• *Sanayi atılımı.* Sanayi etkinlikleri, konut ve bayındırlık işleri dahil, etkin nüfusun % 27,1'ini, yani yaklaşık 2,8 milyon kişiyi, başka bir deyişle, birinci kesimin tümünden biraz fazlasını istihdam etmektedir. Sanayi etkinlikleri, gayrısafi yurtiçi hasılanın % 25'ini, hizmetler % 56'sını, madenler % 2'sini sağlamaktadır.

Ülkede elektrik tüketimi, kişi başına 3 400 kWsa'i geçer. Toplam elektrik üretimi 35 TWsa'in üstündedir ve bunun % 70'i linyitten, % 30'u hidrolik kaynaklardan elde edilir. Dışarıdan alınan hidrokarbonlara bağımlılık sürekli olarak artmaktadır.

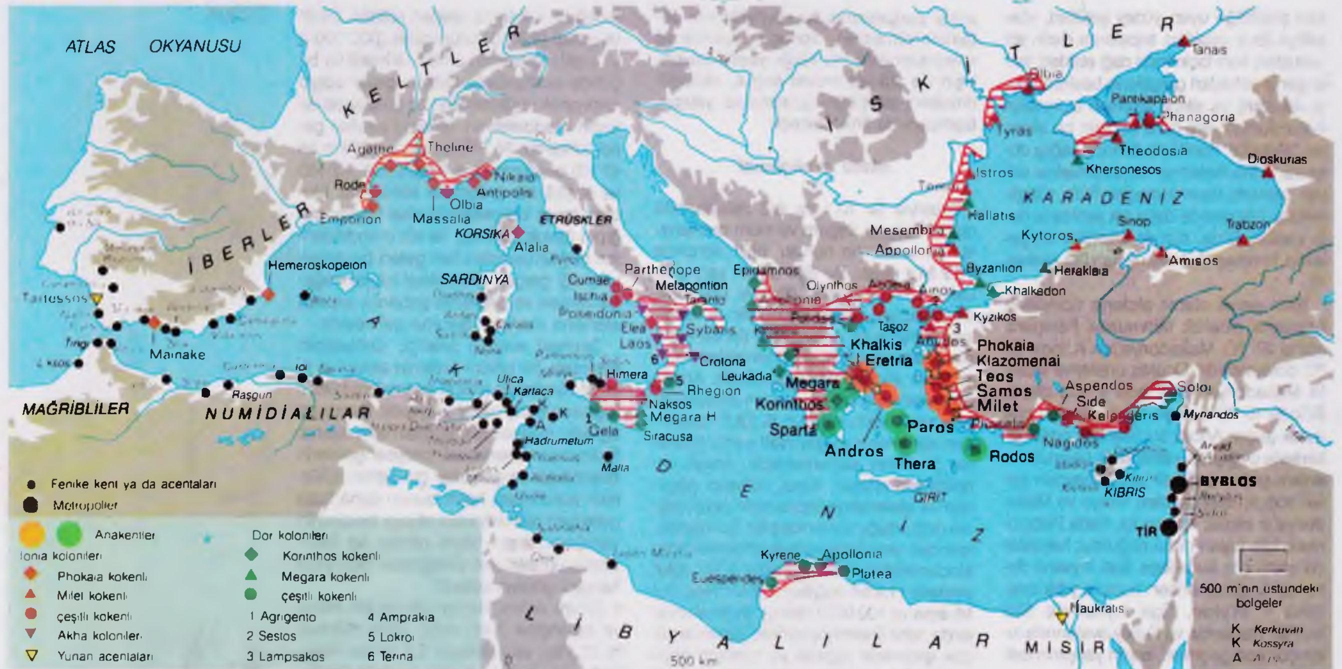
belli başlı kesimlerini oluşturmaktadır. İmalat (besin, tekstil, odun), montaj (elektrikli ev aletleri, taşıt) ya da onarım (tersaneler) sanayileri, özellikle büyük kentlerde (Atina, Selanik) ve bazı ikinci sıradaki kentlerde (Patrai, Volos, Kavala, Larissa, Kandiye) yoğunlaşmış, etkin nüfusun bu merkezlerde toplanmasına yardımcı olmuştur.

1970-1980 arasında % 93'ü bulan sanayi üretimi artışı, günümüzde yavaşlamış bulunmaktadır. Halen kişi başına ortalama gelirin 6 000 dolara yaklaşmasının nedeni, büyük ölçüde, bu artıştır. Buna karşılık, ham ya da az işlenmiş tarım ya da maden ürünleri -kösele, deri, tütün, boksit, barit, kremit vb.- dışsatımının sürekli artması ve birçok firmanın uluslararası gruplar içinde olması, bu sanayinin zayıf yanını gösterir. Yunanistan'ın sanayi alanındaki bir başka özgün yanı da ikinci elden iş görmeye yetenekli, ama sermayesi kıt ve düşük nitelikli işçi kullanan bir sürü küçük işletmenin yanı sıra, özellikle enerji, taşıma ve ulaştırma sektörlerinin kilit noktalarında, devlet denetimi altındaki on beş dolayında büyük işletmenin (toplam 130 000 ücretli) varlığıdır.

• *Ticaret ve ödemeler dengesi.* Dünya ticaretinin 0,5'inden azını temsil eden yunan ticari alışverişlerinde 1990'da 8 milyar 663 milyon doların üstünde olan (1964'te 300 milyon) dışsatımın değeri ve yapısal evrimi, bu alandaki gelişmenin, yatırımların artışına ve donanımların modernleştirilmesine dayandığını gösterir. İç talepten destek gören dışalım ise (1 000 kişiye 150 otomobil ve 195 televizyon alıcısı, vb.) 21,5 milyar dolara yaklaşmaktadır (1964'te 873 milyon).

Dış ticaretin son dağılım biçimi, AT'nin payı (dışalımın % 64,3'ü), dışsatımın % 64,1'i) ile gelişmekte olan ülkelerin payının (% 17,1 ve 18,8) artarak, Japonya (dışalım % 5,9) ve ABD (dışsatım % 5,6) da 2 milyar 575 milyon dolar), göçmenlerin gönderdikleri paralar, denizcilerin ücretleri ve 41,7 milyon DWt'luk bir ticaret filosunu denetim altında tutan armatörlerin kazancıyla dengelenmiştir. Ticaret açığı aynı zamanda dış kaynaklı plasmanlar, mevduatlar, yatırımlar ya da ticari kredilerle, Merkez bankası ve kamu kesimince yapılan istikrazlarla kapatılmaktadır. Son zamanlarda, görünmeyen ödeme kalemlerindeki (borç ödemeler, yabancı yatırım, sermaye ve kârların transferi) hızlı artış, böyle bir durumun günümüz koşullarında ortaya çıkardığı güçlükleri göstermektedir.

• *Kentlerin büyümesi.* Çok oransız bir gelişme gösteren hizmetler kesimi (irili ufaklı taşıma şirketleri, bankalar, eğitim kurumları, ticaret) etkin nüfusun yaklaşık % 44'ünü istihdam etmekte ve gayrısafi yurtiçi hâsılanın yarıdan fazlasının (% 56) oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Bu kesimin sürekli büyümesi kırsal bölgelerin ve küçük kentlerin donatımsızlığını ve büyük kentler yararına ortaya çıkan oransızlıkların keskinleşmesini gözlerden saklamaktadır. 1990'a gelinceye kadar, 50 ilden 10'unun nüfusu % 25 ile 42, 11'ininki % 15 ile 24 artarken, küçük illerden 6'sının nüfusu azaldı. Dış ülkelere göçlerin bilançosu sıfır ya da pozitif sonuç vermekle birlikte, kırsal bölgelerden göç sürdü ve nüfusun yarıdan fazlasını başlıca iki kent (Atina-Pire ve Selanik) ile, ikinci derecede önemli ve çok işlevli dört büyük kentte (Patrai, Kandiye, Larissa, Volos), hizmet merkezi olan (Aleksandrupolis, Katerini, Kozani, Tırhala, Verria) ve bazan özel donatımlara (Batı Girit'in kapısı Hanya) ya da özel bir sanayiye sahip bulunan kentlerde (1980'de 100 milyon doların üstünde dışsatım geliri sağlayan, dünyanın yetiştirme kürkçülük merkezi Kastoria) topladı. Bu niceliksel evrim, kent görüntülerinde köklü bir değişikliğe yol açtı. Bu değişikliğin özelliği, inşaat alanının yoğunluğu ve enflasyonun etkisiyle azan bir spekülasyon ortamı içinde kaçak konutların alabildiğine çoğalmasıdır.

FENİKE YAYILMASI (İ.Ö. IX.-VI. YY.) VE YUNAN KOLONİLERİ (İ. Ö. VIII.-VI. YY.)

1960'tan önce daha çok konut ve tarıma, 1970'ten önce de taşıma ve ulaşıma giden toplam kamu yatırımlarının % 35'i, 1970'ten bu yana enerji kesimine ayrılmaktadır. Çimento (13 Mt), boksit (2,5 Mt) alüminyum (125 000 t), gübre (1,8 Mt), amonyak (0,29 Mt) ve ferronikel üretimi, oldukça modern ama henüz eksikleri olan bir temel sanayi donanımının ile yapılan alışverişlerin çok üstüne çıktığını göstermektedir. Ortak pazar'a yapılan dışsatımın değerinin %61'den fazlası işlenmiş maddelerden (yarısından çoğu tekstil ürünleri) % 26,5'i ise besin maddelerinden oluşmaktadır. Ticaret dengesi açığının, eski bir eğilim uyarınca, giderek artması, dünya ekonomik bunalımı nedeniyle yavaşlamış, turizm gelirleri (1990'

TARİH
antik Yunanistan

Bölünmüş yer şekilleri Yunanistan'ı tam

İ.Ö. VI. YY'DAN İ.Ö. III. YY'A KADAR YUNAN DÜNYASI

anlamıyla parçalara ayırmıyorsa da rahat bir ulaşımı engelliyordu; ayrıca çoğu pek küçük olan "doğal bölgeler"in fazlalığı da hellen sitelerinin birbirinden farklılığını pekiştiriyordu. Toprak kolayca tarım yapılmasına elverişli değildi: bağlar ve zeytinlikler boldu; ama buğdayı sürekli olarak dışardan almak gerekiyordu ve bu zorunluk, sitelerin politikasının değişmez bir öğesi olmuştu. Yeralatı kaynakları da fazla değildi; yine de Laurion'daki gümüş damarlarıyla Pangaion dağındaki altın yatakları Antikçağ'da para üretimine yetmişti. Böylece ekonomik zorunluluklar sonucu Yunanlılar, tehlikelere karşın, yakınlarındaki denize yöneldiler; küçük koylar geceleri barınmaya elverişliydi, Ege denizi'ndeki adalar da Trakya, Pontos Eukseinos (Karadeniz) ve Küçük Asya yolu üstünde birer durak görevini üstlendiler. Antik Yunanistan bugünkü Yunanistan'ın yarısından küçüktü; Ege denizi, Olympos ve Amprakia körfeziyle sınırlanmıştı, Makedonya ve Epeiros dışarda kalıyor, Tesalya'yı ancak kaplıyordu; denizle değil, toprakla uğraşılan, ağaçlık bir ülkeydi. Ancak çok kısa bir süre içinde bu dar sınırları aştı. Bakır çağının başından beri Ege'nin iki kıyısında da komşu uygarlıklar hüküm sürmekteydi; daha sonra sömürgeleştirme döneminde Yunanistan, Sicilya, Güney İtalya (Büyük* Yunanistan) ve Akdeniz çevresinin büyük bir bölümünü, en azından Fenike ya da Kartaca egemenliğinde olmayan bölgeleri ele geçirdi; bu arada komşu ülkeler de (Epeiros, Makedonya) yavaş yavaş hellen uygarlığının bir parçası haline geliyorlardı. Sonunda İskender İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla doğan hellen krallıkları, hellenleştirme sürecini güçlendirdiler; Roma'nın fetihleri de bunu tüm Roma İmparatorluğu'na yaydı. Yunanistan'ın tarihi toprakları açısından sınırlı bir ülkeyi ilgilendirse de, hellenizmin tarihi tüm antik dünyayı kapsar.

• *Hellenöncesi dönemler.* Yunanistan'daki ilk işgaller İ.Ö. 40000 yılına dek uzanır, ancak çok ender olarak sürekli bir işgal yaşanmıştır. Cilalı taş çağına geçildiğinde (doğuya göre biraz daha geç olarak V. ve III. bin yıllarında) büyük göçlerin etkisiyle yerleşim bölgeleri arttı (özellikle Tesalya'da). Bu, genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir uygarlıktı, yine de yalnızca Melos (Milos) adasında çıkarılan doğalcamın yayılması, Kyklades adalarında deniz yollarının önemli ölçüde kullanıldığını gösteriyordu. İ.Ö. 3000 yılına doğru büyük bir olasılıkla yeni işgalciler Kyklades adalarını sömürgeleştirerek maden kullanımını yaygınlaştırdılar; seçkinlere ait silah ve süs eşyalarının bulunması soylu bir sınıfın varlığını gösterdiğinden, toplumun bir hiyerarşi kurduğu söylenebilir. *Eski Hellas* adıyla anılan dönemin (İ.Ö. 2600-1950) en göze çarpan özelliği belli bir nüfus artışı oldu; kimi yerleşim bölgeleri (Argolis'te) yakıldı, minyas denilen bir çömlekçilik türü gelişti, yeni cenaze törenleri ("cista"lı mezarlar) yapılmaya başlandı: bunlar, büyük bir olasılıkla yeni bir halkın, Hellenler'in gelişini gösteriyordu.

• *Mykenai uygarlığı.* II. binyıl'ının başında Ege dünyası Girit'teki Minos uygarlığının egemenliği altına girdi, krallar yazıyı bildiklerinden topraklarındaki iktisadi etkinliği saraylarından yönetiyor, donanmaları denizlerde dolaşarak Mısır'a, Suriye'ye, Lipari adalarına dek parlak sanat ürünleri olan eşyalar ihraç ediyordu. İ.Ö. XVI. yy.'dan sonra Truva'da, Kıbrıs'ta, Peloponisos'ta (Mykenai) uygarlık merkezleri doğdu. İ.Ö. XV. yy.'ın ortasında Girit sarayları (Knossos dışında) yıkıldı; Mykenaililer adaya yerleştiler, yunancayı bir hece sistemine göre *(Minos çizgisel B)* yazmayı öğrendiler. Yunanistan'daysa güçlü krallıklar kuruldu (Peloponisos'ta, Mykenai, Tyrins, Pylos; Boiotia'da Gla). İ.Ö. 1200 yılına doğru Dorlar'ın işgaliyle Mykenai uygarlığı birden son buldu.

• *Hellen Ortaçağı (İ.Ö. XII.-VIII. yy.).* Dorlar'ın akını, özellikle Homeros ve Hesiodos'un metinlerinden bilindiği kadarıyla, karanlık bir dönemin başlangıcı oldu. Arkeolojik araştırmalar çeşitli yeniliklerin ortaya çıktığını gösterdi: demir kullanımı, geometrik süslü yeni seramikler, ölülerin yakılması. İşgaller, hellenöncesi zamanlardan beri toplulukları Küçük Asya'ya doğru iten hareketi güçlendirdi. Kuşkusuz, hellenizmi belirleyen yenilikler de yavaş yavaş burada oluştu. İşgalin dağıttığı insan grupları az bilinen bazı yöntemlerle bir araya geldiler, kentsel bir yerleşim birimiyle kırsal bir alanda *(khora)* oluşan siteler *(polis)* halinde örgütlendiler. Bu çok küçük siyasal birimlerde bile toplumsal grupların farklılaştığı görüldü: tek zenginlik kaynağı olan toprak, sürüler ve meclise giriş hakkı kralın *(basileus)* yakınlarına, soylulara aitti; küçük köylüler ve zanaatçılar ya da serbest çalışanlar *(demiurgos)*, yalnızca bir danışma meclisi olan *(agora*)* da sessiz figüran rolü oynamaktan öteye geçemiyorlardı; yoksul gündelikçi işçiler,

yani *thesler* ve köleler siyasal yaşamın ve ordunun tümüyle dışındaydı. Ancak bu bölünmüş topraklarda ortak bir uygarlık yayılıyordu: dinsel bir bağdaşma ilkel tanrıları birleştirdi (hellen tanrılar dünyası, insanbiçimli bir toplulukta çeşitli görevler yüklenmiş tanrıların belli bir hiyerarşi içinde düzenlenmesine dayanıyordu). Yarımada dışındaki yunan toplulukları dinsel bir birliğe ulaştılar (adalarda yaşayan İonialılar, Deloslu Apollon'a tapıyorlardı, Mykale burnunda ion, Knidos'ta da dor tapınakları vardı). Aoidosların (yunan halk ozanları) yolculuklarıyla da ortak bir kültür oluştu, yazı bulundu.

• *Arkaik zamanlar (İ.Ö. VIII. yy.-V. yy. başı).* Bu dönemin adı arkeolojiden alınmıştır ve yunan sanatının başlangıcını kapsar. Arkaik dönemde kırsal ve ilkel ataerkil yaşam, çeşitli dallara ayrılmış bir ekonomiye dönüştü; aynı zamanda Homeros türü krallık yerini aristokrasiye bıraktı, zaman zaman da bunu, demokrasinin oligarşiye karşı zaferi izledi. Bu evrim ilk olarak Küçük Asya'daki sitelerde görüldü; İ.Ö. VIII. yy.'dan başlayarak, Asya'da aristokrasi iktidarı ele geçirdi, bunu genel olarak krallık iktidarının zamanla parçalanarak bir yıl süreli yüksek memurluklara (VII.yy. başında Atina'da arkhon, kral ve polemarkhos) dönüşmesiyle başardı; krallık döneminin eski meclisi olan *bule**, artık meslekten yetişmiş yüksek memurlardan oluşuyor, siteyi halk meclisinin *(ekklesia*)* denetimi olmaksızın yönetiyordu. Böylece doğuştan ya da zenginlik sonucu ayrıcalık kazanan bir azınlık (Eupatrides) toprakları ve iktidarı elinde tutmaktaydı. İ.Ö. VIII.yy.'dan VI. yy.'a dek süren sömürgeleştirme sonucu Akdeniz kıyılarında, Karadeniz'e bağlı denizlerden İspanya'ya dek yunan siteleri kuruldu. Bu göç, önceleri toplumsal karışıklıklara da yol açan tarım bunalımları nedeniyle, sonra da yeni ticaret ilişkileri kurma isteğiyle başlamıştı. Böylece Milet, Propontis (Marmara denizi) ve Karadeniz kıyılarında sömürgeler kurdu. Marsilya ise, Galya hatta akıncı toplulukların yaşadığı Rhône kıyılarında ticaret bölgeleri oluşturdu. Geleneksel iktisadi ilişkileri değiştiren sömürgeleştirme, oligarşik sitelerde iki yönden hoşnutsuzluğa yol açtı: ticaret ve zanaat yoluyla zenginleşen soylu olmayan kişiler siyasal haklar da elde etmek isterken, bol miktarda düşük fiyatlı buğdayın gelişiyle iflas ederek topraklarını alacaklılara bırakmak zorunda kalan gündelikçi işçiler ve küçük köylüler, toplumsal bir devrim talebinde bulundular. Atina'da Solon, Midilli'de Pittakos (İ.Ö. VI.yy. başı) gibi yasa koyucular, anlaşmazlıkları çözümlemekle görevlendirilerek herkese uygulanabilecek yazılı yasalar *(nomoi)* oluşturdular. Bu reformların yetersizliği tümüyle geçici yeni bir siyasal çözüme neden oldu: birçok sitede, bir *tiran* tüm yetkiyi elinde topladı.

Tiran rejimleri çoğunlukla (özellikle, Peisistratos'un "iyi bir yurttaş" olarak yönetime geçtiği Atina'da) toplumda dengeyi sağladı, ancak ardıllarının yeteneksizliği, aristokrasinin çabaları ve özellikle de yurttaşların artık siyasal sorumluluklarını üstlenme isteği nedeniyle fazla uzun sürmedi. Arkaik dönemde oluşturulan kurumların değeri, site birliğinin önemi, *med* savaşları* (490-479) sırasında açıkça ortaya çıktı. Marathon'da (İ.Ö. 490) atina piyadesi, sitenin, birliğin gücünü temsil ettiğini gösterdi; Salamis'te (480) sitenin zafere ulaşmak için bütün insan kaynaklarını kullanabileceği görüldü: en yoksul *thesler* bile kürekli kadırgalarda savaşarak yeni bir saygınlığa ulaştılar.

• *Atina* konfederasyonu ve Atina'nın manevi üstünlüğü (İ.Ö. 479-431).* Atinalı Aristeides, İonia ve Hellespontos'taki (Çanakkale boğazı) adalarda bulunan sitelerin çoğunu *Delos birliği* adıyla anılan bir birlikte topladı. Bu birliğin amacı, bütün Asya Yunanistanı'nı pers egemenliğinden kurtarmaktı (477). Yönetim merkezi Delos'ta bulunan birlik, sitelerin özerkliğine dokunmadı, ama federal kurulun başkanlığıyla harekâtın yönetimini Atina'ya verdi ve Kimon'un komutasındaki bağlaşıklar Eurymedon zaferiyle (468) Ege'yi yeniden ele geçirdiler, Atina ile Büyük Kral (pers imparatoru) arasında yapılan Kallias anlaşması'yla bu durum kesinleşti (449). Ancak bu arada konfederasyon, Atina'nın egemenliğinde bir "imparatorluğa" dönüşmüştü. Atina bağlaşıklarından vergi *(phoros)* alıyor, onların topraklarındaki *klerukhia**'ları artırıyordu: ayrıca halkın baskısı üzerine, Korinthos'a ve Sparta Peloponisos birliğine karşı siyasal egemenliğini tüm Yunanistan'a yaymayı amaçlıyordu. 454'ten sonra Atina'nın "silahlı emperyalizmi" başarısızlığa uğradı ve Otuz Yıl barışı Atina ve Peloponisos birliklerinin bir arada yaşamasını karara bağlayarak Yunanistan'ı iki etki alanına böldü (446). Bu kısa süreli bir barış oldu, ama Perikles Atinası'nda klasik uygarlığın gelişimini sağladı. Kısa bir dönem (446-431) hellenizm, Atina'da yunan uygarlığının doruğunu oluşturan bir noktaya ulaştı. Gerçekten de Atina, görkemli yapılan, sanat ve bilim alanındaki üretkenliğiyle tüm siteleri geride bıraktı, memurlukları tüm yurttaşlara açıp devlet hizmetindekileri *mistophoria* ile aylığa bağlayarak demokrasinin zaferini simgeledi. Yine de bu düşünsel parlaklığa ve denizlerdeki etkinliğe rağmen Perikles, kuşkusuz en büyük amacına, yani Yunanistan'ın düşünsel ve iktisadi birliğine ulaşamadı.

• *Egemenlik için savaşım (İ.Ö. 431-359).* Büyük sitelerin egemenlik emelleri, küçüklerin özerklik ve özgürlük *(eleutheria)* istekleriyle karşı karşıya geldiğinden, çatışmalar daha da karışıklaştı ve neredeyse sürekli duruma geldi. Ege kıyıları ve adalarını zor yoluyla birleştiren Atina konfederasyonu, Orta Yunanistan'a yayılmış olan Sparta Peloponisos konfederasyonu ile çatıştı (431-404) ve böylece *Peloponisos* savaşı*, demokratik ve denizci bir devletle, aristokratik ve karasal bir devleti karşı karşıya getirdi. Perikles'in stratejisi başarısızlıkla sonuçlandı, sitelerine sığınan binlerce Atinalı veba salgınına uğradı. Düşman orduları Attike'nin kırsal bölgelerini yağmaladılar. Küçük toprak sahipleri iflas etti. Alkibiades'in isteğiyle yapılan Sicilya seferinin (415-413) yenilgiyle sonuçlanması, Delos birliği'ni sarstı; Persler ile birleşen Spartalı Lysandros'un Aigos-Potamos'ta kazandığı zafer (405) Atina'yı 404 barışını kabullenmeye zorladı ve bu barışla Atina, kalelerini, donanmasını ve topraklarını yitirdi, Sparta'ya bağlandı.

Yunanistan'ı Atina tiranlığından "kurtardığını" ileri süren Sparta'nın zaferi, aslında, Atina egemenliğinin yerini Lakedaimon (Sparta) egemenliğinin almasıyla son buldu. Sparta, ya kendisine gerekli dareikosları (Persler'in altın sikkesi) sağlayan Persler ile anlaşmaya varmak ya da Asya'daki Yunanlılar'ı korumak zorundaydı. Sonunda bir seçim yapan Sparta, Antalkidas barışı ile pers imparatoru Artakserkses II'ye Küçük Asya'daki siteleri verdi, buna karşılık asıl Yunanistan'daki üstünlüğünü sağlama aldı (386). Böylece Persler yenilgilerinden yüzyıl sonra Yunanistan'a politikalarını kabul ettirmiş oldular. Ama Atina ve Thebai birbirlerine yanaştılar (379); Epaminondas komutasındaki Thebaililer' in zaferi (371), Sparta egemenliğine son verdi.

Bu kez de Thebai kıta Yunanistan'ında kendi egemenliğini kurmaya çalıştı; Atina konfederasyonu'nu yeniden kurdu. (→ ATİNA KONFEDERASYONU.) Thebai Yunanistan'ın her yerinde müdahalelerde bulunmayı sürdürdü ve Sparta'nın ihanetini tekrarlayarak Persler ile anlaştı, bu da Atina ile Sparta'nın yakınlaşmasını sağladı (369). Mantineia'da bir zafer kazanmasına karşın (362) Thebai, sonuçta Peloponisos üstündeki emellerinden vazgeçmek zorunda kaldı. O dönemde Yunanistan' da üç birlik varlığını sürdürüyordu; ancak bu zayıf "denge" sürekli savaşlarla yıpranmış, birleşememiş, yazgısını bir önderin ortaya çıkmasına bağlamış bir ülkenin durumunu yansıtmaktaydı.

• *İ.Ö. IV. yy.'da site bunalımı.* IV. yy.'da yunan sitelerinin çoğu bunalımlar yaşadı. Sparta gibi aristokratik sitelerde bu bunalım gittikçe daha gözü pek bir plutokrasiye yol açarken Atina gibi demokratik sitelerde de, kısa oligarşi denemelerinden (Dörtyüzler devrimi [411], Otuzlar tiranlığı [404-403]) sonra giderek güçsüzleşen bir demagojiye (yığın egemenliği) ulaşıldı. Siteler, savaşların sonucu olarak toplumsal çatışmalarla çalkalandı; zengin tüccarlar, imalatçılar ve büyük toprak sahiplerinden oluşan bir azınlık, kölelerle rekabet etmek zorunda kalan yoksul ve huzursuz *demos*'la karşı karşıya geldi; demokratik rejime rağmen, devlet, köleliği sürdürüyordu. Yoksulluk ve siyasal karışıklıklar kiralık asker çetelerinin doğmasına yol açıyordu. Bütün düşünürler, sitede reform yapılması gerektiğini hissettiler (İsokrates, Ksenophon, Platon); ayrıca Sicilya tiranlarının yaptıkları işler Yunanistan'da beğenilmeye başlanmıştı. Bundan da daha tehlikeli bir gelişme, bireyin yurttaşlık yasasına karşı çıkarak haklarını ve özgürlüğünü istemesiydi; bütün düşünsel yapıtlarda bu bireycilik göze çarpıyordu. Sokrates düşüncesi, bireyin site karşısındaki bağımsızlığını savunduğundan, Sokrates'in yargılanması da, ortaya çıkan bu huzursuzluğu yansıtmaktaydı. Aynı hoşnutsuzluk din alanında da gözüktü; geleneksel inançlar yetersiz ya da işlevsiz hale geldiğinden, büyücülük ya da batıl inançlar ön plana çıktı; Asklepios'un avutucu dini yeni yandaşlar kazandı. Sitenin geleneksel çerçevesine karşı savaşan birey, başka tür topluluklar aramaya başladı, böylece az çok gizli, eski tarikatlar, aristokratik etaryalar (siyasal örgüt) ya da halk sınıfının toplandığı Dionysos'a tapan thiasoslar (dinsel örgüt) ortaya çıktı.

İçerde tehlikelerle karşı karşıya kalan site, dışardan da tehdit altındaydı. Yunanlılar siyasal iflasın bilincindeydiler; Antalkidas barışı yüzünden uğradıkları aşağılanmayı unutamıyorlardı: başta İsokrates olmak üzere hatipler, birliğin gerekliliğini vurguluyorlardı ve eski birliklerin başarısızlığı da hellenizmin canlı gücünü ancak bir kralın yeniden toparlayabileceği düşüncesini uyandırıyordu.

• *Makedonyalı Philippos'un girişimi (İ.Ö. 359-336).* Makedonya kralı Philippos II, güçlü eylem olanaklarıyla (falanjlar, istihkâmcılar, Pangaion dağındaki altın yataklarının işletilmesi) donattığı feodal krallığını, merkezi bir monarşi haline getirmişti. Sitelerin arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak, Fokisliler'e karşı kutsal bir savaşa giriştiği gerekçesiyle Yunanistan'a girdi (356-353); geçtiği her yerde, Trakya'da, Khersonesos'ta (Gelibolu), Khalkidike'de Atina kurumlarıyla karşılaştı. Ancak, barış yanlısı site, yaşam kaynaklarını ve bağımsızlığını tehdit eden bu tehlikeyi görmezlikten geldi. Philokrates barışı'ndan (346) sonra Philippos, Yunanistan'ın kuzeyinden başka Orta Yunanistan'da da mevziler ele geçirmişti; ayrıca Delphoi'deki Amphiktyonia (yunan sitelerinin dinsel nitelikli birliği) kurulunda, eskiden Fokisliler'e ait olan iki oy hakkına da sahip çıktı; çatışma bundan sonra, kralla atinalı hatip Demosthenes arasındaki bir çeşit mücadeleye dönüştü; Demosthenes ayrıca kendi yurttaşlarının uyuşukluğu ve bencilliğiyle de savaşmak zorundaydı. Demosthenes, Aiskhines ile Philokrates'in Makedonya kralına katılmalarına, Eubulos ile dostlarının barışçı bir tutum takınmalarına karşın, Atina'nın savunmasını örgütledi, silahlanmaya kaynaklar ayrıldı, bağlaşıklar arandı ve eski düşmanlıkları bir yana iten Demosthenes, Thebai, hatta Pers İmparatorluğu'yla anlaşmayı düşündü. Ancak savaş hazırlığında geç kalınmış, Attike-Boiotia birliği harekete geçtiğinde iş işten geçmişti. Görünüşte Lokrisliler'e

karşı açtığı ikinci kutsal savaş, Philippos'a Boiotia'yı işgal etme olanağı sağladı, yunan birlikleri Khaironeia savaşı'nda (338) bu bölgeyi kurtaramadılar. Böylece yunan sitelerinin bağımsızlığı sona ermiş oldu. 338 barışı Thebai'yi mahvettiyse de, Atina'ya pek dokunmadı, ama Khersonesos'u ve konfederasyonunu elinden aldı. Korinthos birliği'nin kuruluşu, Yunanistan'ın tümünü kapsayan bir örgütlenme sağladı; "özgür" denilen siteler barış içinde yaşamak ve bu birliğe katılmak zorunda kaldılar, Philippos da birliğin başkomutanı *(hegemon)* oldu. Birliğe bir amaç vermek isteyen Philippos, Asya'yı ele geçirmek üzere hazırlıklara başladı, ama yola çıkmadan önce öldürüldü (336).

• *İskender ve Ahemeni krallığı'nın yıkılışı.* Yunanlılar, Philippos'un oğlu Büyük İskender ile Korinthos anlaşması'nı yenilediler ve bir başkaldırı girişimi, Thebai'nin yerle bir edilmesiyle sonuçlandı. İskender'in Asya'ya gidişi sırasında Yunanlılar, onun yunan sitelerini kurtarmaya gittiğine inanmış gözükerek girişimini desteklediler; aslında İskender, yeni bir dünya kurmaya gidiyordu; hellenizm de Adriya denizi'nden Sindhu'ya (İndus) kadar hükmedecek bir kralın kişiliğini yücelterek yeni bir ideolojiyi ortaya çıkaracaktı.

• *İskender'in ölümünden Roma'nın eline geçinceye kadar Hellas.* İskender'in ölümünden sonra, Yunanistan yine eski bağımsızlığına kavuşmayı denedi. *Lamia savaşı* (323-322) sitelerin birliğini sağlayamadı ve Antipatros'un zaferiyle sonuçlandı. Böylece Yunanlılar, koşulsuz teslim oldular (322). Daha sonra Yunanistan, Antipatros'un ölümünün ardından başlayan savaşlara sürüklendi. Antipatros'un ardılı Polyperkhon, onun oğlu Kassandros ve Antigonos'un oğlu Demetrios Poliorketes, Yunanistan'ı ele geçirmek için aralarında savaştılar. Sonunda ülke, Makedonya ile birlikte 277 yılında Poliorketes'in oğlu ve Antigonos hanedanının kurucusu Antigonos Gonatas'ın eline geçti. Parçalanmış, yıkılmış olan Yunanistan, sayısız toplumsal bunalım geçirdi; nüfusu büyük ölçüde azaldı. Makedonya kralları, ülkedeki egemenliklerini değişik yöntemlerle sürdürdüler: bazen sitelere bir epistates ve bir garnizon yerleştiriyorlar, bazen sitelerin başlıca iki yöneticisini atamakla yetiniyorlar, kimi zaman da bir tirana ya da herhangi bir siyasal partiye dayanıyorlardı. Atina yine düşünsel etkinliğin merkeziydi; stoacı ve epikurosçu düşünürler okullarını burada kurdular. Aitolia ve Akhaia'da halklar ve siteler birleşebildi ve iki birlik (konfederasyon) oluşturdu. Bunlar, eski Yunanistan'da ön planda rol oynadılar: özgün anayasaları özgürlükle, o dönemdeki bir devlet için belli bir boyuta ulaşma zorunluluğunu birleştirerek.

• *Yunan bağımsızlığının sonu ve Roma egemenliği.* İ.Ö. III. yy.'da Roma, Balkanlar'a uzanarak Makedonya kralını Yunanistan'dan kovdu. Kynos Kephalai zaferi'nden (197) sonra Flamininus, tüm yunan sitelerine bağımsızlığını geri vereceğini bildirdi (İsthmia oyunları [196]). Ancak uygulamada ülkeye aşırı titiz bir protektora yerleştirdi; yerel burjuvazilerin desteğini kazanmak isteyen romalı valiler, toplumsal gerginlikleri artırdılar; Romalılar'ı destekledikleri halde yeterince ödüllendirilmeyen Akhalar ayaklandı ve bu Yunanistan'ın bağımsızlığının sonu oldu (146); ülke bundan böyle, Makedonya valisinin gözetimine verildi. Zamanla bütün hellen dünyası roma egemenliğine geçti (Bergama krallığı'nın miras olarak Roma'ya bırakılması [133], Suriye eyaletinin örgütlenmesi [64-63], Mısır'ın ele geçirilmesi [30]). Mithridates'in Küçük Asya ile Yunanistan'ı kurtarma girişimi (İ.Ö. 88-84) bir yenilgiyle sonuçlandı (Atina çok sert bir kuşatmadan sonra Sulla tarafından alındı). Yunanistan, *iç savaşlar* sırasında çatışma alanı oldu; Yunanlılar'ın Pompeius'u desteklemesine karşın Sezar, Yunanistan'a iyi davrandı, Korinthos'ta bir sömürge kurdu (bu sömürge 146'da yıkıldı); ancak Augustus, imparatorluğu yeniden örgütlediği sırada ülke mahvolmuştu. Tesalya Makedonya'ya bağlandı, Epeiros bir procurator'un yönetimine verildi, Yunanistan'ın geri kalan bölümü de Korinthos prokonsülünün yönetimindeki Akhaia eyaletini oluşturdu. Şiirsel ve atletik yeteneklerini yüceltmek için Yunanistan'a gelen Neron (İ.Ö. 67), Yunanlılar'ın bağımsızlığını ilan etti ve siteleri vergiden bağışık tutacağını bildirdi; ama bu uygulama da sonuçsuz kaldı. Hadrianus ya da Marcus Aurelius gibi hellen hayranı imparatorlar eski inançlara, eski sitelerin saygınlığına ilgi duydular. Yunanistan artık bir tür kültür müzesi olmuştu: iyi bir eğitim ancak Yunanistan'a bir yolculuk yapıp atinalı hatiplerle filozofların çevresinde bir süre bulunarak tamamlanmış sayılıyordu. Oyunlar (olimpiyatlar), soygunculara rağmen, turist çekiyordu. Yunanistan hâlâ düşünsel etkisiyle övünmekteydi, ama Küçük Asya'da özellikle Efes; Suriye'de de Antakya gibi büyük kentler bu üne gölge düşürmeye başlamışlardı. Ülke daha sonra yeniden, akıncı toplulukların tehdidiyle karşı karşıya kaldı (İ.Ö. 267'de Atina, Gotlar ve Heruller tarafından alındı); ancak Constantinus, imparatorluğu yeniden örgütleyerek tehlikeyi uzaklaştırdı. Hıristiyanlık, hellenizme rakip olarak ortaya çıktı; 381'de imparator Theodosius, çoktanrılı dini yasakladı; 395'te Olimpiyat oyunları son kez düzenlendi. Antik Yunanistan, yerini bizans dünyasına bıraktı.

Bizans döneminde Yunanistan

395'ten sonra Doğu İmparatorluğu'nun bir parçası olan Yunanistan, akınlara birçok kez uğradı: Vizigotlar, Ostrogotlar, Hunlar, Slavlar (547'den sonra), Avariar (591), Kıbrıs'ı (649) ve Rodos'u (654) alan Araplar. Slavlar ülkenin iç bölümlerini sömürgeleştirmek istediler; bu arada IX. yy.'dan sonra hıristiyanlığı kabul ettiler ve ülkede oturanlar da kıyılara ve adalara doğru çekildiler.

Yönetim örgütü değişti, tehlike nedeniyle başlarında birer strategos (komutan) bulunan *thema*lar,* yani askeri bölgeler kuruldu (Yunanistan'da bunlardan dört tane bulunuyordu). Ama özellikle Batı İmparatorluğu'nun çöküşünden (476) sonra Yunanistan, Bizans İmparatorluğu'nda kültürel açıdan önemli bir yere geçti. Theodosios II, bir Yunanlı olan karısı Eudoksia'nın etkisiyle, İstanbul'da bir yunan üniversitesi kurdu (425) ve yargı kararlarının hellen dilinde verilmesini sağladı. İustinianos 529'da birer paganlık yuvası olarak görülen Atina'daki felsefe okullarını kapattı; ancak kararnamelerinden çoğunu da yunanca yayımladı. 630'a doğru Herakleios *basileus* unvanını benimsedi ve yunancayı resmi dil ilan etti; hıristiyan kilisesi de bu dili kullanarak yaygınlaşmasına katkıda bulundu.

Yunanistan, imparatorluğu kasıp kavuran din savaşlarına sürüklendi ve 727'de ikonakırıcılar (kiliselerdeki ikonaları kaldırmak isteyen) imparator İsauriali Leon III'e karşı ayaklandı. Doğunun geri kalan yöreleri gibi Yunanistan da 1054 yılındaki dinsel bölünmeye (ortodoksluğa) katıldı ve İstanbul patrikliğine bağlandı.

Kıbrıs'ı yeniden alan (746) imparator Konstantinos V, Araplar'ı bir süre durdurdu, ancak Araplar 826'da Girit'i yeniden ele geçirdiler (961'de yeniden Bizans'a geçti), sonra da Selanik'i aldılar (904). Daha sonra Bulgarlar geldi ve bulgar çarı Samuil, Thermopylai'ye dek ilerledi; Basileus II tarafından yenildi (Sperkhios, 996); 1001 yılında Normanlar Epeiros'a çıktılar, Euboia (Eğriboz) ve Attike'yi yağmaladılar (1147).

Bu akınlar Yunanistan'ı yoksulluğa itti. Pek çok köylü kentlere doğru aktı, kırsal kesimde büyük feodal topraklar oluştu. Hükümdarlar, akıncılara karşı sık sık Venedik Cumhuriyeti'nden yardım istediklerinden, Venedik, karşılığında ticari üsler elde etti. Üçüncü haçlı seferi sırasında İngiltere kralı Aslan Yürekli Richard, Kıbrıs'ı ele geçirdi (1191), ertesi yıl bu adayı Kudüs kralı Gui de Lusignan'a verdi, bu krallık 1489'da Venedik topraklarına katıldı.

Dördüncü haçlı seferi (1204) bir latin imparatorluğunun kurulmasıyla sonuçlandı. Bu imparatorluğun başına Flandre kontu Baudouin getirildi. Baudouin, Trakya'yı da egemenliği altına aldı; öte yandan frank prenslikleri kuruldu: Selanik krallığı (1222'de yeniden Bizans'ın eline geçti), Akhaia* ya da Mora prensliği (Peloponisos), Atina dükıüğü. (→ İSTANBUL LATİN*İMPARATORLUĞU.)

Yunan imparatorları Franklar'a ve Venedikliler'e karşı Cenevizliler'den (Cenovalılar) yardım isteyerek onlara Phokaia'yı (1275), Khios (Sakız [1304] ve Lesbos (Midilli) [1355] adalarını verdi. XV. yy.'da imparatorlar topraklarının büyük bir bölümünü yeniden ele geçirdiler.

türk egemenliği

Sırpsındığı* savaşı'ndan (1364) sonra Gümülcine (Komotini), Serez (Serrai), Drama ve Kavala kentlerini ele geçiren Türkler, ilk kez yunan topraklarına ayak bastılar. Yıldırım Bayezit döneminde Tesalya (Thessalia), Yenişehir (Larissa), Vardar (Aksios), Selanik (Thessaloniki) ve Halkidikya (Khalkidike) fethedildi (1392); Epir'in (Epeiros) ve Mora (Peloponisos) yarımadasının bir bölümü osmanlı topraklarına katıldı (1397). Fetret devri'nde (1402-1413) Bizanslılar'a geri verilen, onların da para karşılığında Venedikliler'e devrettiği Selanik, Murat II tarafından ikinci kez fethedildi (1430); Epir'in başkenti Yanya (İoannina) ele geçirildi (1431); Mora despotluğu haraca bağlandı (1446). İstanbul'u fethettikten (1453) sonra Fatih Sultan Mehmet, bir latin dukalığının merkezi olan Atina'yı aldı (1458) ve Attike bölgesini bir sancak olarak Rumeli beylerbeyliği'ne bağladı; Mora üzerine yürüyüp burada hüküm süren iki rum despotluğunu ortadan kaldırdı (1460), merkezi Patras (Patrai) olan bir sancakbeyliği durumuna getirdi. Böylece Mora'da Navarin (Pylos) ile İnebahtı (Naupaktos ya da Lepanto) ve Ege, Akdeniz'de birtakım adalar gibi venedik yönetimindeki yerler dışında tüm Yunanistan osmanlı egemenliğine girdi. 1499-1503 Türk-Venedik savaşı sonunda İnebahtı (1499), Modon (Methone), Navarin ve Korone (1500) kaleleri fethedilerek tüm Yunanistan anakarası osmanlı topraklarına katıldı. Kanuni döneminde Rodos (1522), Kyklades ve Sporadlar grubu takımadaları (1537); ertesi yıl da avrupalı korsanlara yataklık yapan İskiri (Skyros), İstendil (Tinos), Andros (Andhros), Koyunluca (Serifos) gibi bazı ada ve adacıklar türk yönetimine bağlandı (1538). Kıbrıs 1571'de, Girit 1669'da türk egemenliğine girdi. Karlofça antlaşması (1699) gereğince Mora ve Ayamavra adası Venedikliler'e bırakıldıysa da 1714-1718 Türk-Venedik savaşı'na son veren Pasarofça antlaşması'yla (1718) geri alındı.

Bu arada, köylülerine kendi toprakları üzerinde mülkiyet hakkı, tacirleriyle gemicilerine deniz ticaretinde büyük kolaylıklar tanınan ve tam bir dil, din özgürlüğüne sahip olan Rumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda öteki hıristiyan uyruklara oranla çok daha ayrıcalıklı bir durumdaydılar. Özellikle İstanbul'da yaşayan Fenerliler* zenginleşip bir burjuvazi oluşturdular, Babıâli'de tercümanlık başta olmak üzere voyvodalık gibi önemli yönetsel görevlere atandılar. Diğerleri tüccar olarak doğu ve batı kıyılarına, özellikle de Rusya'ya kadar yayıldılar; kimileri çarın hizmetine girdi (Kapodhistrias).

Yunanlılar'da ulusal duyguların uyanışı, XVIII. yy.'da başlıca iki nedenle gerçekleşti: Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi; Akdeniz'e inmek isteyen Rusya'nın Osmanlılar'ın ortodoks uyruklarını kışkırtma-

sı. Rum-yunan davasını benimseyen Rusya'nın Mora'da kışkırttığı ilk ayaklanma hareketi (1770) bastırıldıktan sonra, rus çariçesi Yekaterina II ile Avusturya-Macaristan imparatoru Joseph II'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşım planı içinde yer alan ve Bizans'ın diriltilmesini öngören "Grek projesi"nden cesaret alan Yunanlılar, ortodoks bağımsızlığı ve Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma amacı doğrultusunda iki "eterya" (hetairia) kurdular (1787). Bunlardan Filiki eterya bilim ve edebiyat çalışmalarını yönlendirici bir cemiyet biçiminde ortaya çıkarken, şair Righas'ın kurduğu Etniki eterya ise gizli bir devrim cemiyeti kimliğine büründü. Fransız devrimi (1789) sonucunda Avrupa'da yayılmaya başlayan milliyetçilik akımlarından etkilenen ve avrupa ile ilişki kuran rum aydınları da yunan bağımsızlığı yönünde çalışmalara başladılar.

Righas'ın idamı üzerine (1798) dağılan Etniki eterya, daha sonra Odesa'da çar Aleksandr I'in yaveri yunanlı Aleksandros İpsilanti'nin başkanlığında yeniden kuruldu (1814). İstanbul'da da rum patriği Gregorios başta olmak üzere birçok piskopos ve Fenerliler'in önemli bir bölümü "eterya"ya katıldı. Yunan başkaldırısının ilk belirtileri, Tepedelenli Ali Paşa ayaklanması sırasında görüldü (1820). Ruslar'ın hemen yardımına koşacağını sanan Aleksandros İpsilanti, çevresine topladığı 3 bin kişiyle Boğdan'da ayaklandı. Ancak, başarısızlığa uğrayarak Avusturya'ya sığınmak zorunda kaldı. Bu arada, Tepedelenli'yi cezalandırmakla görevlendirilen Mora valisi Hurşit Ahmet Paşa'nın tüm eyalet askerini alıp Yanya'ya gitmesini fırsat bilen Patras başpiskopusu Germanos, 10 bin kişinin başına geçerek osmanlı yönetimine karşı ayaklandı (12 şubat 1821). Patrai (Patras) vakası denen ve yunan ayaklanmasının başlangıcı sayılan bu olay kısa sürede tüm Yunanistan karasına ve adalarına yayıldı; Mora'dan Eğriboz'a, Sisam ve Girit'e, hatta Selanik ve yöresine sıçradı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ayaklanmaya tepkisi sert oldu: ayaklanmada parmağı olan patrik Gregorios, patrikhanenin orta kapısına asıldı; bazı piskoposlar da tutuklanıp idam edildiler. Öte yandan, ayaklanmacılar Mora'daki Tripolis'i ele geçirdikten sonra Pidavro (Epidauros) kasabasında bir kongre (1-12 ocak) toplayarak yunan bağımsızlığını ilan ettiler ve Aleksandros Mavrokordhato'yu ilk ulusal meclis başkanlığına seçtiler (1822). Metternich'in politikasını izleyen Rusya ve Avrupa devletleri ayaklanma karşısında tarafsız kaldılar; ancak Avrupa ve ABD'nin antik Yunanistan'ın saygınlığından etkilenen kamuoyu ayaklanmayı coşkuyla karşıladı. Yunanistan'a gönüllü, silah ya da para yollayan hellen dostluk komiteleri kuruldu. Tüm çabalarına karşın, yeniçerilerin disiplinsizliği yüzünden bu başkaldırı hareketini ezmeyi başaramayan Mahmut II, Mora valiliğine atadığı Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi (1824). Modon limanı önlerinde karaya çıkan İbrahim Paşa'nın modern ordusu, Navarin kalesini ele geçirdikten sonra iki yıl içinde tüm Mora'yı ayaklanmacı güçlerden temizledi, ayaklanmanın merkezi durumundaki Mesolongion (1826) ve Atina ele geçirildi (1827). Ancak, ayaklanma tam bastırıldığı sırada Avrupa devletlerinin işe karışması, durumu değiştirdi. İngiltere, Fransa ve Rusya, Metternich'e karşın imzaladıkları Londra protokolu'yla (6 temmuz 1927) özerk bir Yunanistan kurulmasını kararlaştırdılar ve bu karara uymadığı takdirde asilere yardım edeceklerini Babıâli'ye bildirdiler. İstanbul hükümetinin bu tehdide önem vermemesi üzerine ingiliz-fransız-rus birleşik donanması Navarin koyunda yatan Osmanlı-Mısır donanmasını yaktı (Navarin* baskını, 20 ekim 1827). İbrahim Paşa'ya bir boşaltma sözleşmesi imzalattırıldı ve fransız ordusu Mora'yı işgal ederken, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı (1828). Türk-Rus savaşı'na son veren Edirne antlaşması'yla (14 eylül 1829) Arta körfezinden Volos körfezine çizilen sınırın güneyinde kalan topraklar, Eğriboz ve Kyklades adalarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı özerk bir devlet durumuna geldi. Daha sonra Babıâli, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın verdikleri bir nota üzerine Yunanistan'ın bağımsızlığını onayladı (24 nisan 1830).

Londra protokolü'yle (3 şubat 1830) İngiltere, Fransa ve Rusya, Saksonya-Coburg prensi Leopold'a yunan tacını sunarak uygulamada Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımış oldular. Leopold tacı kabul etti; ancak Kapodhistrias ondan önce davrandı, başkent olarak Nafplion'u seçti, Mavrokordhato'nun önderliğindeki liberal burjuvalara karşın diktatörlüğünü güçlendirdi. Ancak, 9 ekim 1831'de öldürüldü. Bir karışıklık döneminden sonra Londra antlaşması (7 mayıs 1832) Yunanistan'ı hukuksal olarak üç büyük güç tarafından korunan bağımsız bir krallık yaptı. Taç Bavyera prensi Otto'ya verildi.

Yunanistan krallığı

Otto başkenti Atina'ya taşıdı (1834), ama yönetimi ve orduyu Almanlar ile doldurduğundan uyruklarının düşmanlığını kazandı. Kallerghis önderliğinde gerçekleştirilen bir darbe (eylül 1843) sonucu, kral bir Anayasa getireceğine söz verdi; 1844 martında bir Ulusal meclis anayasayı kabul etti. Vergi mükelleflerinin oylarıyla işbaşına getirilen bir meclis ve kralın atadığı, yaşam boyu görevde kalacak üyelerden oluşan bir Senato kurulduysa da, parlamenter rejim yerleştirilemedi. Böylece Otto, Rusya'nın desteğiyle yetkilerini sürdürebildi.

Durumdan hoşnut olmayan İngiltere 1850 yılının başında Pire limanını abluka altına aldı. Ama bu beceriksizce girişim, üstelik o sırada çar da padişaha Yunan kilisesi'nin yönetimsel bağımsızlığını kabul ettirmek için araya girince, Rusya'nın etkisini artırmaktan başka bir işe yaramadı. Kırım savaşı sırasında (1854-1856) Yunanlılar'ın Rusya'ya duyduğu yakınlık ve Epeiros ve Tesalya'daki osmanlı vilayetlerinde çıkan rum ayaklanmaları, Fransa ile Büyük Britanya'nın birliklerini Pire'ye çıkarmalarına neden oldu, birlikler 1857'ye dek Pire'de kaldı.

13 şubat 1862'de Nafplion kışlası Otto'ya karşı ayaklandı, 22 ekimde ayaklanma Atina'ya sıçradı, İngilizler'in desteklediği Dhimitrios Vulgharis, kralın tahttan indirildiğini açıkladı. İngiltere, Yunanistan Doğu Akdeniz'de Hindistan yolu üzerinde çok önemli bir noktada bulunduğundan, ülkede etki sahibi olmak istiyordu; bu nedenle Wales prensinin kayınbiraderi Danimarka prensi Georgios'u Yunanistan kralı olarak seçti (ekim 1863). İngilterede yeni hanedanı kendine bağlamak için İonia takımadalarını Yunanistan'a verdi (1864). 1864 Anayasası hükümdarın haklarını kısıtladı ve genel oy sistemini getirdi. 1866'da Georgios I Girit'te Osmanlılar'a karşı bir ayaklanma başlattı, ancak büyük güçler tarafından desteklenmeyen ayaklanma bastırıldı. 1877-1878 Türk-Rus savaşı sırasında, Yunanlılar Tesalya'ya girdiler, bu vilayetin büyük bir bölümü -ayrıca Epeiros'un da bir parçası- 1881'de Yunanistan'a verildi.

Giritliler 1896 martında, yunanlı gönüllülerin de desteğiyle ayaklandılar, 1897 şubatında da Theodhoros Dhilighiannis başkanlığındaki yunan hükümeti Girit'e asker çıkardı. Prens Konstantinos komutasındaki yunan askerleri Makedonya'ya girdiler, ama ağır bir yenilgiye uğradılar. Türk birlikleri Atina'ya doğru ilerlerken büyük güçlerin araya girmesiyle bir ateşkes sağlandı; İstanbul antlaşması'yla da (aralık 1897) Girit'e Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde özerklik verildi. 1898 eylülünde Girit'teki yeni ayaklanmalar sonucu, büyük güçler adada bir yüksek komiserlik oluşturarak, bu göreve de kralın ikinci oğlu Prens Georgios'u getirdiler. Georgios'un otoriter tutumu 1905'te bir ayaklanmaya yol açtı ve yerine Aleksandros Zaimis getirildi.

Sırplar'ın, Yunanlılar'ın ve Bulgarlar'ın, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birleşmesiyle 1908 ekiminde başlayan Balkan bunalımı Yunanistan'da ve Girit'te ulusçu bir harekete yol açtı, Venizelos, Girit'in Yunanistan'a bağlandığını açıkladı. 1909 ağustosunda bir bölüm asker birleşerek bir darbe yaptı, ardından da Venizelos Başbakan oldu (1910). Bundan sonra Venizelos Rumlar'ın oturduğu bütün toprakları birleştirmek için durmaksızın çalışmaya koyuldu. Öte yandan, 1911'de temel özgürlükleri sağlayan ve ülkenin yeniden örgütlenmesini başlatan bir anayasayı oya sunarak kabul ettirdi. Rusya'nın araya girmesiyle Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile birleşti (mayıs 1912); bu

ÇAĞDAŞ YUNANİSTAN'IN OLUŞUMU

Balkan cephesi Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı (18 ekim 1912) [→ BALKAN SAVAŞI.] Yunan ordusu Epeiros ve Makedonya'yı işgal etti, Selanik'i (kasım 1912), Yanya'yı (şubat 1913) ele geçirdi. 1913 martında Georgios I öldürüldü, tahta, Almanya İmparatoru Wilhelm II'nin eniştesi olan Konstantinos geçti. 1913 mayısında toplanan Londra konferansı ilk savaşı sona erdirdi, ama Makedonya'nın paylaşımı sorunu, Bulgaristan ile bir yandan eski bağlaşıkları, bir yandan da Osmanlı İmparatorluğu ile Romanya arasında ikinci bir savaşa yol açtı (haziran 1913). Bulgaristan'ın yenilgisinden sonra imzalanan Bükreş anlaşması'na (ağustos 1913) göre Yunanistan, Makedonya'nın büyük bir bölümünü, Selanik'i, Khalkidike'yi, Kavala'yı, Güney Epeiros'u, Girit'i, Sisam, Sakız, Lesbos (Midilli) ve Limni adalarını aldı.

Birinci Dünya savaşı sırasında yunan hükümeti kralın arkasında toplanan alman yanlılarıyla, Venizelos'un çevresinde toplanan İtilaf devletleri yanlıları, arasında ikiye bölündü. İtilaf devletleri Çanakkale savaşı'nı başlatınca, Venizelos Yunanistan'ın da savaşa girmesini önerdi, ama Konstantinos onu görevden ayrılmaya zorladı (6 mart 1915). Venizelos, seçimler sonunda yeniden iktidara geldi; Sırbistan'ın işgali sırasında (ekim 1915) 1913 antlaşması'nın gereklerini yerine getirmek istedi, gizlice İtilaf devletlerine Selanik'e asker çıkarmalarını önerdi; sonra da görünüşü kurtarmak için protesto etmekle yetindi. 5 ekimde yeniden istifa etmek zorunda kaldı, yerine önce Zaimis, sonra da Stefanos Skuludhis geldi, Skuludhis, İttifak devletlerinin işine gelen bir yansızlık politikası sürdürürken İtilaf devletleri de ültimatomlar yağdırdı.

1916 eylülünde Venizelos, amiral Kunduriotis ve general Dhanglis'in Selanik'te bir cumhuriyet hükümeti kurmaları, Konstantinos'un İttifak devletleriyle anlaşmaya gitmesine neden oldu, bu politika da general Sarrail'in 1917 mayısında Tesalya'yı işgal etmesiyle sonuçlandı, 11 haziranda Sarrail, İtilaf devletleri yüksek komiseri aracılığıyla Konstantinos'un tahttan çekilmesini isteyen bir ültimatom verdi. Kral buna boyun eğdi, tahtı ikinci oğlu Aleksandros'a geçti, o da Venizelos'u çağırdı. 26 haziranda Yunanistan, İttifak devletlerine savaş açtı.

Savaştan sonra, Bulgaristan ile imzalana Neuilly (kasım 1919) ve Osmanlı İmparatorluğu ile imzalanan Sevr (ağustos 1920) antlaşmalarıyla Yunanistan'ın istekleri tam olmasa da yerine getirildi: Neuilly antlaşması'na göre Batı Trakya ve Aleksandrupolis (Dedeağaç) çevresindeki Ege kıyıları, Sevr antlaşması'na göre de Doğu Trakya, İmroz ve Bozcaada, İzmir ve çevresi Yunanistan'a verilecekti.

Türkiye'den daha büyük pay almak amacıyla, Sevr'i tanımayan Mustafa Kemal'e karşı savaşa giren Venizelos, 1920 eylülünde meclisi dağıttı; ancak 14 kasım seçimlerinde yenilgiye uğrayarak Paris'e yerleşti. Ekimde Aleksandros I öldü, 5 aralıkta yapılan halk oylaması sonucu Konstantinos I yeniden kral oldu. 1921 ocağında, İtilaf devletlerinin teşvikiyle, Başbakan Gunaris, Anadolu'da genel saldırıya geçti. Türk-Yunan savaşı, Mustafa Kemal'in ordusunun Yunanlılar'ı yendiği parlak zaferlerle sonuçlandı, Yunanlılar 1922 ekiminde Mudanya ateşkes antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldılar.

Albay Plastiras önderliğindeki Venizelos yanlıları, eylülde Konstantinos I'i, Georgios II lehine tahttan çekilmeye zorladılar, Plastiras ve Ghonatas'ın devrim komitesi yönetimi ele geçirmiş oldu; Gunaris ve yenilgiden sorumlu tutulan generaller kasımda idam edildi. Yunanistan, Lozan antlaşması (temmuz 1923) ile İzmir'i, Meriç nehrinin ötesindeki Doğu Trakya'yı bırakmak ve komşularıyla azınlıkları mübadele etmeyi kabullenmek zorunda kaldı. Yalnızca 200 000'inin göç ettiği 1 400 000 mülteci, ekonomik durumu daha da ağırlaştırdı. Bu güçlükler muhalefet partilerinin oluşmasına yol açtı: Papanastassiu'nun Demokratik birlik partisi, güçlü bir işçi sendikasına dayanan Komünist parti. Yine de, Metaksas'ın kralcı askeri darbe girişiminden (kasım 1923) sonra yapılan aralık seçimleri Venizelos yanlılarının zaferiyle sonuçlandı; Georgios II çekildi, amiral Kunduriotis naip oldu (18 aralık 1923).

Yunanistan Cumhuriyeti

25 mart 1924'te ilan edilen cumhuriyet, nisanda yapılan bir halkoylamasıyla da onaylanarak, amiral Kunduriotis Cumhurbaşkanı oldu. Ama ülke kargaşaya sürüklendi. General Pangalos 1925 haziranında iktidara geldi ve az sonra bir diktatörlük kurdu, 1926 ağustosunda general Kondhylis bu diktatörlüğü yıkarak Kunduriotis'i yeniden Cumhurbaşkanlığına getirdi. Çoğunluğu kimsenin sağlayamadığı seçimlerden sonra, Zaimis bir cumhuriyet birliği hükümeti kurdu, 1927 haziranında parlamenter bir Anayasa yayımlandı. İç durum, mali güçlükler nedeniyle zorlaşmıştı. 1928'de konsey başkanlığına getirilen Venizelos meclisi dağıttı, ağustos seçimlerini büyük bir çoğunlukla kazanarak kişisel iktidarını sürdürme olanağını buldu. Ama eski yayılmacı politikasına son vermek zorunda kalarak önce İtalya ile (eylül 1928) sonra Yugoslavya (mart 1929) ile birer dostluk anlaşması imzaladı. 1930'da Ankara'yı resmen ziyaret etti ve 1931'de İnönü'yü Yunanistan'da ağırladı, Kıbrıs'taki ulusçu hareketi de desteklemedi. Politikasında yaptığı bu değişiklik ve mayıs 1932'de altın para biriminin terk edilmesi, Venizelos'u istifaya zorladı (mayıs 1932); yerini önce Papanastasiu, kasım seçimlerinden sonra da Halkçı parti önderi Tsaldharis aldı.

General Plastiras'ın yeni bir darbe girişiminden sonra (mart 1933) general Kondhylis iktidarı ele geçirdi (mart 1935) ve 10 ekim cumhuriyetini kaldırdı.

krallığın yeniden kurulması

Bir halkoylaması sonucu Georgios II 1935 kasımında yeniden tahta çıkarken, Venizelos da sürgüne gitti. Kral önce Dhemerdzis'e bir hükümet kurdurduktan sonra, general Metaksas'ın 1927 Anayasası'nı kaldırmasına, parlamentoyu dağıtmasına ve 1936'dan ölümüne (1941) dek sürecek bir diktatörlük kurmasına izin verdi.

1934 şubatında Balkan antantı'na katılan Yunanistan, Arnavutluk'un İtalya'ya katılmasından (nisan 1939) sonra Mussolini tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. 28 ekim 1940'ta italyan ordusu yunan topraklarına girdi. (→ BALKAN SAVAŞLARI.) Yunanlılar, İtalya'ya şiddetle direndiler, 1941 nisanında Almanlar İtalya'nın yardımına koştu. Korinthos'un alman paraşütçülerince ele geçirilmesinden sonra 27 nisanda Atina düştü, 28'inde de düşman tüm Mora yarımadasını ele geçirdi. Georgios II Britanya koruması altındaki Girit'e çekildi. 20 mayısta alman paraşütçüleri adaya saldırdılar. 27 mayısta Hanya'nın Almanlar'ın eline geçmesi üzerinde, İngilizler 1 haziranda adadan ayrıldılar, Georgios II de hükümetiyle Mısır'a yerleşti. Almanlar Atina'da general Tsolakoghlu başkanlığında kukla bir hükümet kurdular; bu yönetime karşı, 1942 martından başlayarak çeşitli kuruluşlar etkin bir gerilla savaşı sürdürdüler: komünistler EAM'da (Ulusal kurtuluş cephesi) ve ELAS (Ulusal halk kurtuluş ordusu); ılımlılar da EKKA (Toplumsal ve ulusal kurtuluş hareketi) ve EDES'te (Yunan ulusal demokratik ordusu) toplanmışlardı.

10 mart 1944'te Svolos bir Geçici ulusal kurtuluş komitesi oluşturdu. Georgios II, başta Papandreu olmak üzere tüm siyasal eğilimlerin temsilcilerini sürgündeki hükümete çağırdı, Yunanistan'a da ancak bir halkoylaması sonucunda döneceğine söz verdi. Romanya'daki sovyet saldırısı nedeniyle, Almanlar 1944 ekiminde Yunanistan'ı boşalttılar, İngilizler Pire'ye çıktı (14 ekim). Ancak solcu direnişçiler komünistlerin yönetiminde bir ulusal cephe oluşturarak silahları bırakmayı reddetti ve İngilizler'e karşı savaşa başladı (3 aralık). O zaman kral yetkilerini bir naibe, Atina metropoliti Dhamaskinos'a devretti. Dhamaskinos general Plastiras'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi (ocak 1945). EAM-ELAS ile Varkiza antlaşması imzalandı (12 şubat). 31 mart 1946 seçimleri sırasında sağın şiddetli kampanyası karşısında, sol partiler seçimi boykot ettiler; halkçılar (kralcılar) da seçimi kazanarak 1 eylülde bir halkoylaması düzenleyip Georgios II'yi tahta çıkardılar.

Eski komünist direnişçiler krallığa katılmayı redddettiler, kuzey dağlarında iç savaş başladı. General Markos, 1947 aralığında Epeiros'ta Konitsa'da Özgür Yunanistan geçici hükümetini kurdu, Sovyetler tarafından da desteklendi. Markos'a karşı önce İngilizler, 1947 martından sonra da Amerikalılar savaştı.

Paris'te İtalya ile imzalanan barış antlaşması (şubat 1947) sonucu, Yunanistan, Rodos ve Onikiadayı aldı. Az sonra Georgios II öldü (nisan), yerine kardeşi Paulos I geçti, Paulos I'in, ölümünden sonra (1964) oğlu Konstantinos II izledi. İç savaş ancak 1949 ekiminde, general Papaghos komutasındaki hükümet ordusunun, isyancıların başlıca merkezi olan Ghrammos dağlarını ele geçirmesiyle son buldu. Mart 1950 seçimlerinde general Plastiras'ın "merkez sol" hükümeti iktidara geldi (nisan 1950); sağ partiler mareşal Papaghos önderliğinde Hellenik toparlanma adı altında yeniden örgütlendiler, Venizelos'un oğlu da Merkez birliği'ni kurdu.

Stratejik önemi dolayısıyla Yunanistan amerikan yardımından bolca yararlanarak NATO'ya girdi (şubat 1952).

Papaghos 1952 kasımında yeni hükümeti kurdu. Maliye bakanı Markezinis, durumu düzeltmek amacıyla drahminin değerinj düşürdü (nisan 1953); Çekoslovakya ve Doğu Almanya ile ticaret anlaşmaları imzaladı (1954). Komşu ülkelerle bir yumuşama politikası izledi: 1953'te Yugoslavya ve Türkiye ile anlaşmalar imzaladı, SSCB ile diplomatik ilişkileri yeniden kurdu. Papaghos'un ölümünden (ekim 1955) sonra, Konstantin Karamanlis hükümeti iktidara geldi; Ulusal radikal birlik (ERE) partisi'ne dayanan Karamanlis, 1963'e dek iktidarda kaldı. Mayıs ayında sol milletvekili Lambrakis'in öldürülmesi üzerine 11 haziranda istifa etti. 3 kasım 1963 ve 16 şubat 1964 seçimleri, Merkez birliği'nin zaferiyle sonuçlandı, bu partinin lideri Georgios Papandreu iktidara geldi.

6 mart 1964'te ölen kral Paulos I'in yerine geçen oğlu Konstantinos II, 18 eylülde Danimarka prensesi ile evlendi.

Kıbrıs olayı büyük bir bunalımın patlak vermesine yol açtı. Kıbrıs bağımsızlığını kazanınca (1959), *Enosis* (Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi) yanlısı Yunanistan, Kıbrıs'taki rum çoğunluğu destekledi. Ancak 1965 ocağında sonra, SSCB birden başpiskopos Makarios'tan uzaklaştı, türk tezlerine yanaştı: o zaman Papandreu sakınarak bir uzlaşma yolu aradı; Kıbrıs Rumları ve yunan basını, Papandreu'yu kıbrıslı Rumlar'ın davasını yüzüstü bırakmakla suçladılar. 15 temmuz 1965'te Papandreu, kralı Anayasa'yı çiğnemekle suçlayarak istifasını verdi.

Ortay çıkan bunalım, eylül ayında Stefanopulos başkanlığında, sağın desteklediği bir uzlaşma hükümetiyle çözümlendi. Ancak yeni hükümet ülkeyi istikrara kavuşturamadı, Papandreu lehine gösteriler yapıldı (mart 1966), hükümette de Kıbrıs konusunda anlaşmazlıklar çıktı. 1968 temmuzunda Papandreu seçime gidilmesini istedi. Stefanopulos 1966 aralığında istifa etti, kral İoannis Paraskevopulos'u

parlamento dışı üyelerle bir hükümet kurmakla görevlendirdi. 13 ocak 1967'de kurulan bu hükümet 30 martta istifa etti. Kanellopulos Başbakan oldu, 14 nisan 1967'de meclisi dağıttı, 28 mayısta seçim yapılmasını kararlaştırdı.

askerlerin dönemi

20 nisanı 21 nisana bağlayan gece, seçim kampanyasının başlamasına iki gün kala, birkaç subay (general Stylianos Pattakos, albay Papadhopulos, albay Makarezos) bir askeri darbe yaptılar. Konstantinos Kollias başkanlığındaki yeni hükümet (İçişleri bakanı general Pattakos, Başbakan yardımcısı ve Savunma bakanı general Spandidhakıs'ti) kral Konstantinos' un önünde ant içti.

Her şeyden önce antikomünist ve "partilerüstü" olduğunu bildiren yeni hükümet, hemen, öncelikle aşırı sola yönelik sert önlemler aldı. "Albaylar rejimi" yurtdışında Kıbrıs dolayısıyla yeni bir bunalımla karşılaştı: Ankara'nın gittikçe artan baskısıyla, 1967 kasımında, türk birlikleriyle birlikte kendi birliklerini de adadan çekmeyi ilke olarak kabul etmek zorunda kaldı. 13 aralıkta kral Konstantinos bir "karşı-darbe" gerçekleştirmek istediyse de, başaramadı ve Roma'ya sığındı. Papadhopulos Başbakan, general Zoitakis de krallık naibi oldu.

1968 eylülünde yapılan referandum sonucu kabul edilen yeni Anayasa, yetkileri esas olarak yürütme gücünün elinde topladı, ordunun devlet içinde öncelikli bir yere sahip olduğunu vurguladı.

1968 yaz ve sonbaharında güçlü bir muhalefet ortaya çıktı: merkezci bir militan olan Alekas Panaghulis albay Papadhopulos'a bir suikast düzenledi; 3 kasımda Atina'da Georgios Papandreu'nun cenazesi dolayısıyla bir gösteri yapıldı. Ama muhalefet örgütlenmekte zorluk çekiyordu. Parti liderlerinin çoğu, eski bakan Konstantin Karamanlis ve G. Papandreu'nun oğlu Andreas Papandreu gibileri sürgündeydi. Andreas Papandreu 1968'de Panhellenik kurtuluş hareketi'nin (PAK) önderliğine getirildi. PAK, Yurtsever cephe (aşırı sol) ve "Demokratik savunma" hareketi (merkez sol) arasında yapılan bir anlaşma sonucu, 2 nisan 1969'da Stockholm'da ortak direniş yapıları oluşturuldu. Ama gerçekte muhalefet bölünmüştü.

1970'ten sonra gerçek iktidar yalnız albay Papadhopulos'un elinde bulunuyordu. Seçime gitmeyi reddeden albay, 1970 başlarında, üyeleri ya hükümet tarafından atanan ya da toplumsal meslek kuruluşlarınca seçilen bir danışma organı kurdu. Naip Zoitakis'i uzaklaştırarak devlet aygıtına elkoydu (mart 1972). 1971'de belli bir yumuşama gerçekleştirmeye çalıştı: askeri mahkemeler yerlerini sivil mahkemelere bıraktı, tutuklu kampları kapatıldı. Ama 25 mart 1971'de (Türkler'e karşı 1821 ayaklanmasının yıldönümünde) sol ve kralcı sağ kanattan 133 kişi demokrasiye geri dönülmesini istedi. Hükümet buna siyasal davalar açarak karşılık verdi.

Albay Papadhopulos, muhalefetin kralın lehine dönmesinden korkarak, 1 haziran 1973'te cumhuriyeti ilan etti, bu karar 29 temmuzda yapılan halkoylamasında da onaylandı, Papadhopulos Cumhurbaşkanı oldu. 14 kasım 1973'te Atina ve diğer üniversitelerden gelen öğrenciler Atina Teknik üniversitesi'ni işgal ederek ayaklanma çağırısında bulundular. Halkın bir bölümünden de destek gören öğrenciler, 17 kasımda Silahlı kuvvetler tarafından, kanlı bir baskın sonucu üniversiteden dışarı çıkarıldılar. Aynı gün sıkıyönetim ilan edildi, askeri mahkemeler oluşturuldu. 25 kasımda Papadhopulos, general Gizikis önderliğinde bir cunta tarafından devrildi, Gizikis kendini Cumhurbaşkanı ilan ederek yeni bir hükümet kurdu. Anayasa askıya alındı, sıkıyönetim uzatıldı. Muhalefete karşı baskılar genişlerken, Yunanistan, Avrupa'nın en yüksek enflasyon düzeyine yaklaştı.

demokratik rejime dönüş

1974 temmuzunda Kıbrıs ile süren anlaşmazlık, Cumhurbaşkanı Makarios'un Kıbrıs Ulusal muhafız örgütü'nde bulunan yunanlı subayları, EOKA'lı aşırıları desteklemekle suçlayarak, bunların hemen ülkeyi terk etmelerini istemesiyle su yüzüne çıktı. Cunta bir darbe düzenleyerek Makarios'u devirdi. Türk ordusu müdahale ederken, Yunanistan da ulusal muhafızlara destek gönderdi.

Ancak kendi yarattıkları duruma karşı koyamayan askerler, ordunun da çeşitli kümelere bölünmesi sonucu, 23 temmuzda iktidarı sivillere bıraktılar.

Sürgünden çağrılan Konstantin Karamanlis özgürlükleri getirecek önlemler aldı, 29 temmuzda da aşırı sağdan ilerici sola kadar birçok siyasal eğilimi temsil eden geçici bir hükümet kurdu. İki komünist parti hükümetin dışında bırakıldıysa da, üyeler arasında yakınları bulunan "iç komünist parti" hükümeti destekledi. 1 ağustosta bir anayasal karar alınarak, 1952 Anayasası yeniden yürürlüğe kondu, ancak Anayasa'nın krala ilişkin tüm maddeleri, ilk seçimlere dek askıya alındı; sendikal özgürlükler geri verildi. Bir yandan da bir ekonomik atılım programı uygulamaya çalışan Karamanlis, 1974 kasımına dek Devlet başkanlığı unvanını elinde tutan. Gizikis'in onayına sunduğu kararnamelerle ülkeyi yönetti. Bu anayasal karara göre, bundan böyle silahlı kuvvetler komutanları Savunma bakanlığı'nca atanacaktı. Az sonra ordu, polis ve güvenlik örgütünde bir temizlik yapıldı.

17 kasım 1974'te yapılan seçimleri Karamanlis'in Yeni demokrasi partisi kazandı, 300 sandalyenin 221'ini elde etti; 8 aralıkta yapılan halkoylaması sonucunda da oyların % 69,2'siyle monarşinin kaldırılarak cumhuriyetin kurulmasına karar verildi. Yeni hükümet 1974 aralığında başkanlık rejimini öngören bir anayasa taslağı hazırladı. Taslak 7 haziran 1975'te Meclis tarafından onaylandı.

Rejim 20 kasım 1977 seçimleriyle daha da yerine oturdu, Yeni demokrasi partisi, Andreas Papandreu önderliğindeki Sosyalist parti (PASOK) karşısında 43 sandayle kaybetti. 5 mayıs 1980'de K. Karamanlis Cumhurbaşkanı seçildi, Yeni demokrasi partisi'nin yeni lideri Gheorghios Rallis Başbakan oldu (10 mayıs); Yunanistan AET'ye girdi. Ancak ekim 1981 genel seçimlerini Sosyalist parti kazandı, parti lideri A. Papandreu Başbakan oldu. Mart 1985'te PASOK, Karamanlis'in yeniden seçilmesine karşı çıktı ve cumhurbaşkanlığı seçimini PASOK adayı Hristos Sartzetakis kazandı.

Yunan karasularının genişletilmesi girişimi, kıta sahanlığı sorunları, Limni adasının Lozan antlaşması'nın hükümlerine aykırı olarak silahlandırılması, türk bilimsel araştırma gemisi Piri Reis'in Ege denizi'nde araştırma yapmasına Yunanistan'ın karşı çıkması Türkiye ile ilişkileri gerginleştirdi. Papandreu, Yunanistan NATO'dan çıkarsa Türkiye ile savaşın kaçınılmaz olacağını ileri sürdü (1987). Türk araştırma gemisi Sismik I'in Ege'de petrol sondaj araştırmalarına başlaması Yunanistan tarafından, Ege adaları üzerindeki egemenliğine karşı bir hareket olarak değerlendirildi. Gerginleşen ortam iki ülkenin de tartışmalı bölgelerde petrol arama girişiminden vazgeçmesi üzerine sona erdi. 30-31 ocak 1988'de Başbakan Papandreu ile Başbakan Özal İsviçre'nin Davos kentinde bir araya geldi. İki lider, 1987'de olduğu gibi, iki ülkeyi savaşın eşiğine getirebilecek bunalımlardan kaçınılacağını açıkladılar. Özal, 13-15 haziran 1988'de Atina'yı ziyaret etti.

Haziran 1989'da yapılan seçimlerde PASOK yenilgiye uğradı. Koskotas rezaleti diye de bilinen Girit bankası yolsuzluğu gibi olaylar iktidar partisini yıpratmıştı. Mitsotakis liderliğindeki Yeni demokrasi birinci sırada yer almakla birlikte, salt çoğunluğu sağlayamadı. Ülkenin 36 yıldır koalisyon deneyimi olmadığı için, çözüm yeni bir seçimde arandı. Yeni demokrasi ile sol ittifak geçici bir koalisyon hükümeti kurmak konusunda anlaştılar. Böylece kurulan Tzannis Tzannetakis başkanlığındaki hükümet temmuzda göreve başladı. Papandreu hakkında muhalefet liderlerinin telefonlarını dinletme ve rüşvet alma, görevi kötüye kullanma gibi iki ayrı konuda soruşturma açıldı ve Papandreu Yüce divan'a sevk edildi (eylül 1989).

Tzannetakis hükümeti ekimde istifa ederek yerini Yannis Grivas başkanlığındaki seçim hükümetine bıraktı. Ancak kasım ayında yapılan seçimlerde Yeni demokrasi bir kere daha çoğunluğu kaçırdı. Partiler, altı aydan önce üçüncü bir seçime gitmekten kaçınmak için bir uzlaşmaya vardılar. Ksenofon Zolotas'ın başkanlığında bütün partilerin yer aldığı bir hükümet kuruldu. 8 nisan 1990'da yapılan seçimlerde 300 sandalyenin yarısını kazanan Yeni demokrasi lideri Mitsotakis 26 nisanda hükümeti kurdu. 4 mayısta Konstantin Karamanlis cumhurbaşkanı seçildi. Meclis çoğunluğunun 2 sandalyeye dayanmasından kaynaklanan zaafına ve halkın hoşnutsuzluğuna rağmen Mitsotakis hükümeti, bir kemer sıkma politikasını uygulamaya koydu. Bu arada 8 eylül 1990'da Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı için yapılan referandum, Yunanistan tarafından kaygıyla karşılanırken, hükümet yeni Makedonya devletini tanımayacağını açıkladı. Görevi kötüye kullanma suçundan hakkında dava açılan Papandreu ocak 1992'de aklandı. 31 temmuz 1992'de yunan parlamentosu, Maastricht antlaşmasını 8'e karşı 286 gibi anlamlı bir çoğunlukla onayladı.

1989 ağustosunda Ege'de gerçekleştirilen NATO tatbikatı, Türkiye ile Yunanistan arasında sürtüşmelere yol açmıştı. Aynı tarihte Yunanistan'ın AT'nin Türkiye'ye yönelik ekonomik yardımları konusundaki itirazı reddedildi. 1990'da sosyalist rejimlerin çözülmesiyle şiddetlenen etnik düşmanlıklar, iki ülkenin ilişkilerini etkiledi. Batı Trakya'da, nüfusu 120 000'i bulan türk azınlığın siyasal baskılara karşı direnişe geçmesi, birbirlerini kışkırtıcılıkla suçlayan hükümetlerin bazı başkonsolosları sınır dışı etmesine sebep oldu. Buna rağmen her iki ülke de öngörüşmeler için açık kapı bırakmayı uygun gördü. Bağımsızlığını kazanan Makedonya da, yeni devleti tanımayacağını bildiren Yunanistan ile, bağımsızlığa sıcak bakan Türkiye arasında yeni bir anlaşmazlık konusu oldu. 1992'de Yunanistan'ın Türkiye ile ilişkilerini düzeltme çabaları bir dostluk anlaşmasının metni üzerinde görüşmelerin başlanmasını sağladıysa da, Kıbrıs sorununun çözümünü engelleyen güçlükler bu görüşmelerin de tıkanmasına yol açtı.

SAVUNMA

1988'de savunma bütçesi GSMH'nin % 4,25'ini buluyordu. Askerlik hizmeti 20 ila 24 ay arasında değişmekteydi. Genel olarak amerikan malzemeleriyle donatılmış olan yunan silahlı kuvvetleri (1992'de 160 000 asker, 400 000 yedek) iyi bir harekât düzeyine sahip olmakla birlikte, 1967'den sonra kadrolarında yapılan temizlikten ve mayıs 1973 askeri darbe girişiminin ardından egemen olan ruhsal bunalımdan ciddi olarak etkilendi. 1992'de 116 000 mevcudu olan kara kuvvetleri, 10 piyade tümeni, 1 zırhlı tümen, 1 mekanize tümen, 2 ve 5 zırhlı tugaydan oluşmaktadır. Yunan ordusu eski amerikan tanklarının yerine fransız AMX 13'lerini almıştır. Deniz kuvvetlerinde (19 500 kişi) 10 denizaltı, 17 destroyer ve yüzlerce çeşit gemi vardır, bunların arasında Exocet füzeleriyle donatılmış 13 fransız "Combattante" hücumbotu da bulunmaktadır. Hava kuvvetleri

(25 000 kişi), çoğunluğu amerikan tipi 470 savaş uçağı, 50 nakliye uçağı ve 18 helikopterden oluşmaktadır. Bunlara 30 000 kişilik bir jandarma kuvveti eklenmektedir. Bir ordu ve dört kolordunun ihtiyatları 400 000 kişi dolayındadır.

KURUMLAR

1951-52'de değiştirilen 1911 Anayasası, meşruti bir krallık öngörmekteydi. 8 aralık 1974 halkoylamasından sonra kurulan cumhuriyet, parlamenter rejimi getiren 11 haziran 1975 Anayasası'yla da onaylanmıştır. 5 yıl için Parlamento tarafından seçilen Cumhurbaşkanı Başbakanı ve hükümet üyelerini atar. Ayrıca yasaları veto hakkı da vardır; ancak bu veto, Parlamento' nun salt çoğunluğunun oyuyla yürürlükten kaldırılabilir. Parlamento 4 yıl için, doğrudan genel oyla seçilir.

Anayasa'nın 111. maddesi, eski kral Konstantinos'un cumhurbaşkanlığına adaylığını koymasına ve siyasal parti kurmasına olanak sağlar.

EDEBİYAT

eski yunan edebiyatı

Eski yunan edebiyatı on beş yüzyıllık bir dönemi kapsar; sürenin bu kadar uzun olması tüm edebiyat türlerini uygulayabilmesine olanak sağlamıştır. Sırasıyla destan, lirik şiir, tiyatro, hitabet türlerinde örnekler verirken, düşünceye yönelik tutumunu da aralıksız sürdürmüş, bunun sonucu olarak batı düşüncesini derinden etkilemiştir. Anlatımının güzelliği, her türlü uygarlığı sarsan kaygıları ve büyük akımları yansıtmasıyla, belirli bir avrupa kültürünün kökenini oluşturdu ve uzun süre bu kültürün tek örneği olarak göründü. Tarihi boyunca, yunan edebiyatının merkezi değişip durmuştur. Önce İonia ve Ege adaları (başlangıcından Med savaşlarına kadar), sonra Atina (Attike dönemi), ardından İskenderiye (Hellenistik dönem), daha sonra Roma en sonunda da Bizans (Roma ve Bizans dönemi).

• *İon-dor dönemi (İ.Ö. IX. yy.-IV. yy.'ın başı).* Yunan edebiyatı İonia'da doğdu. Kökenine ilişkin kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, Homeros öncesinde uzun bir edebiyat geleneği olduğu kesindir. Günümüze ulaşan ilk yapıtlar olan *İlyada* ve *Odysseia* kitara eşliğinde tanrıların ve kahramanların serüvenlerini okuyan şairler olan aoidoslar tarafından söylenen uzun bir şiir geleneğinin sonucuydu. Bu iki büyük epik şiir yapıtı başka destanların doğmasına yol açtı; bunlar da biri Truva efsanesini, öteki Thebai efsanelerini işleyen başlıca iki gruba ayrılan *Çevrim*'i oluşturdu. Fakat kısa bir süre sonra yeni edebiyat türleri ortaya çıkmakla gecikmedi: İ.Ö. 700'e doğru, Hesiodos ile birlikte bilgeliğin izlerini taşıyan öğretici şiir ve özellikle lirik şiir. Bu türlerden koro tararfından söylenen lirik şiir (Alkman, Stesikhoros), eleji (Kallinos, Tyrtaios, Mimnermos, Theognis, Phokylides), iambos (Arkhilokhos), epigram (Keoslu Simonides), skholion ya da sofra başı şarkısı (Terpandros) İonia'da ve Ege adalarında ortaya çıktı, tutkulu aşk şiirini ise Lesbos okulu (Alkaios, Sappho) yarattı. Şiirin tüm alanlarında görülen bu büyük patlama İ.Ö. VI. yy.'ın başında felsefi düşüncenin ve tarihsel araştırmanın doğması sonucu ilk düzyazı yapıtlarının ortaya çıkışıyla aynı döneme rastlar. Kimi filozoflar (Ksenophanes, Parmenides, Empedokles) yapıtlarını manzum olarak yazmayı sürdürürken, bir kısım filozoflar (Anaksimandros, Herakleitos) şiiri bırakıp düzyazıya geçerler. Aynı dönemde logographoslar da tıpkı ilk yunan tarihçi Miletoslu Hekataios gibi ilk tarihsel edebiyat taslaklarını verirler.

• *Attike dönemi (İ.Ö. V.-IV. yy.).* Med savaşlarını kazanan Atina düşünce alanında üstünlüğü ele geçirdi ve hellen dünyasının sanat başkenti durumuna geldi. Yunan edebiyatının bu altın çağında Pindaros ve Bakkhylides gibi şairlerin temsil ettiği lirik şiir büyük bir başarı kazandı. Gene bu dönemde tiyatroda da bir atılım görüldü. Trajedi, yüzyıllar boyunca batıda üretilen tiyatro yapıtlarına damgalarını basan Aiskhylos, Sophokles ve Euripides ile doruk noktasına ulaştı. Aynı biçimde Aristophanes'in düş gücü yergili fantezisiyle komedi de doruk noktasına ulaştı (Eupolis, Kratinos). Aynı tarihlerde, İ.Ö. V. yy.'ın ikinci yarısında ve IV. yy. boyunca düzyazının alanı genişledi. Tarih alanında Herodotos'un renkli anlatıları, Thukydides'in değerli görüşleri izledi, ardından da Ksenophon geldi. Hukuk ve siyaset alanlarında da söz sanatı gitgide daha önemli bir yer tutmaya başladı ve birçok hatip yetişti (Antiphon, Andokides, Lysias, sonra İsokrates, özellikle Demosthenes, Aiskhines, Lykurgos); öte yandan Platon'un ve Aristoteles' in diyalogları ve felsefe yapıtları yunan düşüncesinin ne kadar geniş, ne kadar derin bir düşünce olduğunu gösterir.

• *Hellenistik dönem (İ.Ö. IV. yy. sonu-II. yy.).* İskender'in tahta çıkışından sonra, Atina, parlak felsefe okullarına ve son derece gelişmiş komedisine (Menandros) karşın üstünlüğünü yitirdi.

Ptolemaioslar'ın sanatçıları, bilginleri çevrelerinde topladıkları İskenderiye hellenizmin merkezi oldu. Bergama, Antakya, Pella, Rodos ve Siracusa da yunan uygarlığının merkezleriydi. Yapıtlar sayıca çoktu, ama yaratıcılık açısından eskisi kadar güçlü değillerdi. Bununla birlikte, bilgince arayışlar içerisinde oluşu ve zarif, özenli yapısıyla dikkati çeken yeni bir şiir akımı ortaya çıktı. "İskenderiye şiiri" adı verilen şiir, destan (Rodoslu Apollonios), öğretici şiir (Aratos), epigram ve hymnos (Kallimakhos) gibi eski türleri yeniden canlandırdı, bir yandan da özgün bir tür olan mimosu (Herondas) ve en ince duyguları dile getiren buccolica tarzı şiiri (Theokritos) yaratarak zenginleşti. Bu dönemde ayrıca dilbilim ve edebiyat eleştirisi alanında büyük araştırmalar ve yorumlar yapıldı (Bizanslı Aristophanes, Aristarkhos). Matematiksel coğrafya (Eratosthenes) ve tarih (Polybios) alanında da bu zihinsel etkinliklere bir ilgi duyulduğu görülür.

• *Roma ve bizans dönemi (İ.Ö. I. yy.-İ.S. IV. yy.).* İmparatorluğun kuruluşuyla birlikte, Roma uygar dünyanın merkezi, latince ise en üstün edebiyat dili durumuna geldi. Bununla birlikte, tüm Akdeniz havzasında yunanca konuşulmaya devam edildi ve birçok tarih (Halikarnassoslu Dionysios, Arrhianos, Appianos), ahlak felsefesi (Plutarkhos, Epiktetos, Marcus Aurelius), coğrafya (Strabon, Pausanias) yapıtı yunanca yazıldı. Bir tür taklit edebiyatı, zorla klasik çağın geleneklerini canlandırmaya ve sürdürmeye çalışmaktaydı. Gerçekte, Samosatalı Lukianos'un temsil ettiği ahlaksal yergi sayılmayacak olursa, yunan edebiyatında III. yy.'da bir gerileme başlar. Bundan sonra tarih (Dion Kassios) hiçbir özgün yanı olmayan özenli anlatılara dönüştü, belagat çökmüş bir sanatın sönük bir taklidi olarak kaldı. Sadece felsefi akımlar (Plotinos, Porphyrios) platonculuğa yeniden geçerlilik kazandırdı. Bu dönemde edebiyat yapıtlarının sayısı fazla kabarık değildir. IV. yy.'da hıristiyanlığın savunuculuğunu yapan düşünürler (Kaisareialı Eusebios, Nazianzoslu Gregorios, aziz Basileios, aziz İoannes Khrysostomos) bir yeniden doğuşa yol açtılar: ama bundan sonra hellenizmin yazgısını Bizans belirleyecekti.

modern yunan edebiyatı

Modern yunan edebiyatının tarihi, bir yandan, çoğu kez acıklı olaylarla dolu olan ve özgürce gelişebildiği dönemler yaşadığı pek söylenmeyen hellenizmin yazgısına, öte yandan Yunanistan'a özgü bir sorun olan dil sorununa yakından bağlıdır; "dil sorunu" sözü, İskenderiye attikeciliğinden başlayarak katı kalıpçı bir aydın dili -daha sonra katharevusa ya da özleştirmeci dil olacaktır- ile doğal bir biçimde Kutsal Kitap'ın ve ortaçağ metinlerinin dilinden kaynaklanarak halk diline ya da demotikeye doğru gelişme gösteren koine arasındaki ayrılığı kapsar. Onikiada'nın 1948'de Yunanistan topraklarına katıldığı ve demotikenin Yunanistan'ın resmi devlet dili olarak kabulünün ancak 1976'da gerçekleştiği düşünülecek olursa, halkın ulusal kimliğini dışa vuracak bir edebiyat dili oluşmasının ne kadar uzun zaman alacağı ve ne kadar zor olacağı açıkça görülür; kaldı ki bu halk, bir dilsel birlik oluşturmaya çabalamış, ancak hellenizme kendi bilincine varabilmesi için gerekli olan değişmez siyasal sınırların bulunmayışı bunu geciktirmiş ya da felce uğratmıştır.

• *Başlangıcından Bizans'ın yıkılışına.* Modern yunan duyarlığı, çoğu kez antik çağlara kadar inen sözlü anlatım geleneğine bağlı halk şarkılarında ortaya çıkar; temaları ve biçimleri daha XII. yy.'da hemen hemen kesinleşmiş olan ve Osmanlılar'a karşı direnen savaşçıları anlatan bu "klephtes" şarkıları, XVIII. yy.'da nitelik açısından en kusursuz düzeyine ulaştı. Bu aşk, ölüm, gurbet, iş şarkılarının tümünde, bu baladlar da modern yunan şiirinin gözde ölçüsü kullanılmıştı: 8/7 ritmi üzerine temellenen ve eski prosodi sisteminin yerini alan on beş heceli dize ya da "politik" dize. Bu ezgiler yunan şiirinin en değerli örneklerini oluştururlar ve modern yunan lirizminin kurucuları (başta Solomos) doğal olarak bunlardan esinlenmişlerdir.

Koşuk biçiminde yazılan ve günümüze ancak geç dönem bir versiyonu ulaşan (XIV. yy.) *Digenis Akritas*, kaynağını Bizans İmparatorluğu'nun sınır muhafızlarına *(akritai)* adanmış sözlü ezgiler olan akritas şarkıları çevriminden alır. Doğu etkileriyle, batıya özgü kahramanlık romanlarından izlerinin pek de bir birlik oluşturamadığı bu yapıtlar, yeni doğmakta olan yunan duyarlılığını yansıtırlar. *Kallimakhos ve Khrysorroe* gibi şiir biçiminde yazılan ve hellenistik romanlardan da izler taşıyan birçok kahramanlık romanında Batı'nın (Bizans İmparatorluğu'nun bir bölümü Franklar tarafından işgal edilmiştir) etkisi görülür. *İskender'in tarihi* ise yakın zamana kadar denizcilerin Ege denizi'ndeki sirenlere İskender'in yaşadığını ve hüküm sürdüğünü söylediği örneğinde de görüldüğü gibi daha çok halk geleneğinden izler taşır: *Mora kroniği* Peloponisos'un Franklar tarafından işgalinin düzyazıya benzeyen bir şiir diliyle anlatılmış öyküsüdür.

Kırsal kesim insanının sorunlarını anlatan halk ezgilerinin tersine, Komnenoslar dönemindeki Bizans'ta yaşayan yoksul insanların yaşamını iğneli bir dille gözler önüne seren "haberci" nitelikte şiirler, çok daha ilginçtir. Bizans'ın Türkler'in eline geçişinden bir süre önce öğretici ve eğitici bir edebiyatın geliştiği görülür, bu edebiyat İstanbul'un fethinden sonra ise, Chrétien de Troyes tarzında elden ele dolaştırılan küçük kitapçıklarla sürdürülmüştür.

• *Bizans'ın düşüşünden bağımsızlığa: bir sentez arayışı.* 1453'ten 1821'e kadar hellenizmin edebiyattaki evrimi, türk egemenliğini kabul etme ya da karşı çıkma durumuna göre birbirinden çok farklı iki çizgi izledi.

Ada edebiyatı ve Girit rönesansı. Yunan dünyası tümüyle osmanlı egemenliğine girmiş değildi, Ege ya da İon denizi'nde, batılı kolonlar olan Cenovalılar ve Venedikliler tarafından işgal edilmiş birçok ada ayrıcalıklı bir statüden yararlandı, çünkü kolonlar, birinci planda ticari ve stratejik çıkarlarını düşündüklerinden, yunan yurttaşlarının bölgelere ya da toplumsal yapılara göre az çok zengin bir edebiyat yaşamı geliştirmelerine ses çıkarmıyorlardı. Böylece 1522'ye kadar bağımsız kalan Rodos'ta, tıpkı 1566'da ele geçirilen Sakız adasında olduğu gibi aşk şiiri gelişti. 1570'te türk egemenliğine giren Kıbrıs'ta

ise petrarcacılıktan alabildiğine etkilenen, ama nitelik açısından son derece başarılı, özellikle de uyak ve sone biçimindeki ustalığıyla dikkati çeken bir şiir gelişti. Ama 1204-1669 tarihleri arasında Venedikliler'in egemenliğinde yaşamış olan "Regno di Candia"da, yani Girit'te yoğun bir edebiyat yaşamı görülür; XVI. ve XVII. yy.'da çok sayıda değerli yapıt bu dönemin "Girit rönesansı" olarak tanımlanmasını sağlamıştır.

Bu yapıtların çoğu italyan yapıtları model alınarak yazılmışsa da ele alınış biçimleri, havaları, üslupları tümüyle Yunanlılar'a özgüydü ve Cornaro'nun *Erotokritos*'unda (1650'ye doğr.) ya da Khortadzis'in *Erophile*'sinde (1637) olduğu gibi giritli sanatçının yaptığı "uyarlama" örneğinden çok daha üstündü. O dönemde ortaya konulan yapıtların çeşitliliği (yergiler, pastoraller, özellikle tiyatro yapıtları) bunların tadına varabilecek türdeş ve kültürlü bir toplumun var olduğunu gösterir. Cornaro'nun hem aşk şiiri hem ulusal destan niteliğindeki *Erotokritos*'unu yazdığı dönemde, Kandiye gerçek bir sanat merkezi durumundaydı ve El Greco yüzyıl önce buradan ayrılıp İtalya'ya gitmişti. Türk egemenliğinden sonra bu mirası İon denizi'ndeki adaların halkları devraldılar, Solomos bundan yararlanmasını bildi.

Patrikhane'nin, Babıâli'nin ve Fenerliler'in İstanbul'u. İstanbul'da sorun, yaratmak değil, birçok aydının Batı'ya gidişi sonucu zayıflamış olan mirası elde tutmaktı.

Patrikhane, halk dilinden yararlanmaktan kaçınmayarak vaazlar ve çeviriler yoluyla ulusal kimliği ve inançı ayakta tutmaya çalışıyordu. Kilise o zaman, XVIII. yy.'ın ortasına kadar ilerici bir rol oynadı, bu rolü üstlenenlerse XVII. yy.'da Kyrillos Lukaris ve XVIII. yy.'da, Voltaire'i yunancaya çeviren ve Yekaterina II'nin sarayına giren Evghenios Vulgharis'tir (1716-1806). Ama bu dönem her şeyden önce, osmanlı padişahının, yönetimde önemli görevler verdiği yunanlı bir memur aristokrasisi olan Fenerliler'in ağır bastığı dönemdir. Aydın sınıfından olan bu insanlar, Aydınlanma çağı fransız okulundan etkilendiler, bilgiye ve ahlaka önem verdiler, ama gerçek edebiyat ürünlerine kapalı kaldılar, Kaisarios Dapondes'in yaptığı gibi eski sevimli şiirlere yöneldiler. Bu yazarların, bu dönemin sonunda, Batı ile ilişkileri sonucu, halk diliyle ulusal özgürlüğü özdeşleştirme eğilimindeki bir burjuva ve tüccar sınıfı ile dil sorunları konusunda çatıştıkları görülür. Katardzis'in Psichari'den yaklaşık bir yüzyıl önce ortaya attığı kuramsal bildiri buydu; öte yandan Vilaras (1771-1823) ve özellikle Righas Feraios demotike diliyle yurtsever şiirler yazdılar. Devrim öncesi bu kaynaşma Fenerliler'i tutucu bir katılığa itti, aynı dönemde Kilise'de de bu tür bir eğilim görüldü. Özleştirmecilerle halk dili yanlıları arasındaki çatışma, ayrıcalıklı tutucularla liberal burjuvalar arasındaki karşıtlığı ortaya koyuyordu. Korais'in önerdiği "orta yol" ise iki tarafı da doyurmadı.

• *Bağımsızlık. İonia okulu ve Atina okulu (1820-1880).* Ortaya çıkan bu bölünme, bağımsızlığın hemen ardından birbirine taban tabana zıt iki edebiyat okulunun doğuşuyla somutlaştı. Zakyntoslu şair D. Solomos'un (1798-1857) güçlü kişiliği, uzun süredir beklenen şiirsel sentezi gerçekleştirmiştir: önemli bir yeri olan Girit sözlü anlatı geleneğine dayanarak çok kısa bir sürede hem tinsel, hem şiirsel açıdan nitelikli yapıtlar ortaya koydu, böylece modern yunan şiirinin kurucusu oldu. Hemşehrisi Andreas Kalvos, büyük esin gücüne karşın, *Odai*'sinde yapay bir dil ve ölçüyle yavanlığı artan yeniklasikçilikten öteye geçemedi. Solomos'un dostları ve izleyicileri (Typaldos, Tertsetis) onun mirasını paylaşarak bir ionia okulu oluşturdular; bu okulun ince duyarlığı ve halk dilini kullanmadaki ustalığı Atina okuluyla çelişiyordu. Atina okulu gerçekte, eskiye dönük, gerici Fener anlayışının sığınağı olmuştu, ama bu akımın şoven anlayışı Musset, Byron ve Béranger'ye öykünen ve en önemli temsilcilerini Sutsos ile A. Rizos Rangabe (1809-1892) kardeşlerin oluşturduğu, ikinci derecede bir romantizmle çelişmiyordu.

• *1880 kuşağı ve demotikeciliğin zaferi.* Fener romantizminin aşırılıkları edebiyatı bir çıkmaza sürüklemişti. Hellen edebiyatı bu çıkmazdan ancak bir yandan ionia okulunun Atina'daki edebiyat çevreleriyle ilişkilerini sağlayan A. Valaoritis (1824-1879) ve A. Laskaratos (1811-1901) gibi yazarların etkisi, öte yandan da İ. Polylas (1826-1896) ve E. Roidhis (1836-1904) gibi yazarların eleştiri alanındaki çabaları ve düzyazı üzerine çalışmalarıyla kurtulmuştur. O sırada ülke yönetimine gelen burjuvazi de demotike dilinin kullanılmasında kesinlikle kararlıydı. Bu kuramı geliştiren, demotikeciliğin bildirgesi olarak tanımlanacak olan *Mon voyage* (1888) adlı yapıtıyla yunan dili ve kültürü uzmanı Jean Psichari (1854-1929) oldu. 1930'a kadar yunan edebiyat yaşamında egemen olan Kostis Palamas'ın (1859-1943) güçlü kişiliği bu akımı şiirde ortaya koydu. Palamas'ın çevresinde bir "yeni Atina okulu" oluştu, ama bu okul, fransız parnas okulunu, fransız simgeciliğini ve alman idealizmini taklitle yetindi.

• *1920 yılları bunalımı ve 1930 kuşağı.* Tarihsel demotikeciler kuşağını izleyen kuşak hem ulusal, hem edebi bir sorunla karşı karşıya kaldılar: bir yandan Anadolu'da yenilgiye uğramaları (1922) Venizelos'un uyandırdığı ulusçu hevesleri boşa çıkararak bu genç kuşağı bir küçük Balkan devleti olarak kalacak bir Yunanistan'da yaşamaya zorladı; öte yandan gençler, kendilerinden önceki kuşağın demotike dilini kullanmasının edebiyat açısından değer taşıyan bir yapıt yazılmasına yeteceğinin bilincine vardılar. Karyotakis'in (1896-1928) şiirlerindeki kinik uyanış ve G. Theotokas'ın (1906-1966) *Esprit libre* (fr. çev.) [1929] adlı yapıtında dile getirdiği istekler, yeni bir kuşağın, yani düzyazıda olduğu kadar şiirde de Yunanistan'ı modernleştirmeyi amaçlayan 30'lu yıllar kuşağının ortaya çıktığını gösteriyordu. Bir yandan Palamas'ın ağırlığı duyulurken, öbür yandan, A. Sikelianos'un (1884-1951) coşkulu lirizmi yalınlık peşinde koşan gençleri rahatsız ediyordu. Bu yalınlığın en kusursuz örneğini o dönemde henüz tanınmayan İskenderiyeli Kavafis (1863-1933) verdi. Seferis (1900-1971), *Mithistorema* (1935) adlı yapıtıyla, çağdaş şiire hellenizmin tüm temalarını da içeren hem modern, hem klasik bir yapıt kazandırdı. Öte yandan A. Embirikos (1901-1975) ve N. Engonopulos (doğm. 1910) gibi şairler fransız gerçeküstücülüğünün yolundan gittiler, Odhysseas Elytis (doğm. 1911) ise ötekilerden daha bağımsız bir tutum izledi.

Düzyazı alanında, Nikos Kazancakis'in (1883-1957) bireysel çabaları bir yana bırakılacak olursa, daha önce Papadhiamandis (1851-1911) ya da A. Eftaliotis (1849-1923) gibi yazarların örneklerini verdikleri yöresel öykü, yerel havayı anlatan roman -Kazancakis de zaman zaman bunu yapmaktan geri kalmamıştı- düzeyinin aşılmasına özen gösterildi. Ksenopulos (1867-1951) ya da K. Theotokis'in (1872-1923) öncülük ettiği yazarlar çağdaş insanın kent yaşamında karşılaştığı ruhsal ve toplumsal sorunlara değinen gerçek bir modern roman yaratmak istediler. Bu açıdan 1930 kuşağı kendisinden beklenenleri veremedi: Theotokas'ın (*Argo*, 1933) ya da A. Terzakis'in (doğm. 1907) romanları tarihsel freskler, İ. Venezis (doğm. 1904) ve S. Myrivilis'in (1892-1969) romanları ise başarılı sayılabilecek "savaş romanları"dır. Fotis Kondoğlu (1896-1965), tıpkı K. Politis (1893-1974) gibi Küçük Asya'yı anlatan şiirler yazdı.

• *Çağdaş edebiyat.* Şiir alanında da, düzyazı alanında da 1930 kuşağının yapamadıklarını, bu kuşağın İkinci Dünya savaşı'ndan sonra olgunlaşan kimi üyeleri ve "bozgun kuşağı" adı verilen 1950 kuşağı gerçekleştirdi. Faşist bir diktatörlüğün (1936-1941) ve son derece acımasız bir dönem olan alman işgalinin ardından Yunanistan iki zor dönem daha geçirdi: 1946'dan 1950'ye kadar sürerek ülkenin gücünü tüketen ve solun ezilmesiyle sonuçlanan iç savaş ve tüm demokrasiyi ortadan kaldıran albaylar cuntası (1967-1974). Bunca deneyim, yazarları bir tanıklık edebiyatına yöneltti, bu edebiyatın en güzel örneklerini Ritsos'un (doğm. 1909) şiirleriyle Stratis Tsirkas'ın (1911-1980) *Cités à la dérive* (fr. çev.) adlı romanı oluşturur. Kuşkusuz, bu arada Seferis ya da *Aksiyon esti* (1959) ile en ustaca kurulmuş yapıtını veren Elytis gibi savaş öncesi dönemin usta yazarları da yeni yapıtlar vermeyi sürdürüyorlardı. Bu arada Kazancakis romana ancak savaştan sonra geçti (*Aleksi Zorba*, 1946). Ancak daha sonraki kuşakta yenilikler daha belirgindi: düzyazıda G. İoannu (doğm. 1926), A. Franghias (doğm. 1921), D. Hatzis (doğm. 1913); tiyatroda İ. Kambanellis, İ. Skurtis; şiirde İ. Sinopulos, M. Sakhturis, M. Anaghnostakis, G. Themelis gibi sanatçılar teknik açıdan kusursuz bir biçim yaratarak modern yaşamı ve geleneksel toplumu derinden sarsan kitle turizminin yol açtığı amerikanlaşmanın yarattığı bunalımı dile getirdiler. Örneğin V. Vassilikos (doğm. 1933), K. Taktsis (doğm. 1927), Spyros Plaskovitis (doğm. 1920), M. Kumandareas (doğm. 1933) ülkenin uğradığı yapı değişikliğini yansıttılar.

FELSEFE

Yunan felsefesi, İ.Ö. VII. yy.'da, İonia'da, hellen dünyasının doğu yakasında doğdu. Aristoteles'in deyişiyle, "doğa (*physis*) üzerine fikir yürüten fizikçiler", ilk kez olarak varlığın ilkesini mit, din ve geleneğin dışında araştırmaya başladılar. Bu ilk filozofların yapıtlarını, ancak daha sonra gelen tarihçilerin topladıkları parçalarından bilebilmekteyiz; zaten, Platon ve Aristoteles dışında bütün öteki yunan filozofları için de durum aynıdır. Miletli Thales, Anaksimenes ve Anaksimandros'tan, birincisi her şeyin ilkesini suda, ikincisi havada, üçüncüsü de sonlu olmayan'da buldular. Efesli Herakleitos'a göre, ilk ilke ateşti ve düşünce ya da akıl (*logos*), sürekli bir değişme içinde olan kozmosa düzen veriyordu.

İ.Ö. VI. yy.'da pers istilaları, felsefi spekülasyonun ağırlık merkezini Büyük Yunanistan'a kaydırdı. Ksenophanes, Elea okulunu kurdu. Bu okulun en ünlü temsilcisi olan Parmenides, Herakleitos'un sürekli değişikliğine karşı sürekli varlığı düşüncenin temel koşulu yaptı. Onun öğrencisi Elealı Zenon, pythagorasçılara karşı, onların ve benzerlerinin koyutlarından çelişkili sonuçlar çıkarmaktan oluşan bir diyalektik kullandı. Ksenophanes'in çağdaşı olan Sisamlı Pythagoras, sayılarla ilgili spekülasyonlarını, büyük etkiler yapan tanrıbilimsel-matematiksel bir kuram halinde geliştirdi.

İ.Ö. V. yy.'da, Klazomenaili Anaksagoras, zekâ'yı (*nus*) hareketin nedeni yaptı. Agrigentolu Empedokles ise, kendi evrenbiliminde doğanın dört öğesine, hareke te getirici iki ilke olarak sevgi ve nefreti kattı. Leukippos ile Sokrates'in çağdaşı olan Abderalı Demokritos, savundukları cisimcikler fiziği ile atomculuğun ve felsefi maddeciliğin babası oldular.

Atina'da, İ.Ö. V. yy.'ın ikinci yarısında, yani demokrasinin doruğuna ulaştığı dönemde, *sofistler* (Abderalı Protagoras, Leontiumlu Gorgias, Keoslu Prodikos, Elisli Hippias) inandırıcı konuşma tekniğini geliştirdiler ve doğayı insanoğlunun ortaya koyduğu ve uzlaşmaya dayanan yasalarla karşıtlaştıran göreceli bir hümanizm anlayışını yaymaya koyuldular.

Atina kamuoyunca sofistlerle bir tutulan Sokrates (hiçbir yazılı metin bırakmamıştır), aslında onların düşmanıydı. *Physis* üzerine spekülasyonları bir yana bırakan Sokrates, araştırmalarını ahlaksal ve siyasal boyutlarıyla insan'a yöneltti. Sokrates' in öğretisi, felsefe için yeni bir hareket noktası oluşturdu; öyle ki, kendisinden önce gelen düşünürler, geleneksel olarak, "sokratesöncesi" düşünürler diye adlandırıldılar. Sokrates'in en ünlü öğrencisi, Platon'dur. Diyalog biçiminde yazılmış olan yapıtları, günümüze tümüyle kalmıştır. Platon'un idealar kuramı, çeşitli biçimde yorumlanarak batı düşüncesini besledi. Kurduğu okul, *Akademia*, onun ölümünden sonra da Speusippos, Ksenokrates, Polemon ve Atinalı Krates'in başkanlığında varlığını sürdürdü.

Stageiros'ta doğan Aristoteles, önce Platon'un Akademia'sına devam etti, ama daha sonra kendi okulu *Lykeion*'u kurdu. Aristoteles, Platon'un birbirinden ayrı idealarının yerine mantık kavramını koydu ve bir biçimsel mantık, bir fizik, bir metafizik, bir ruhbilim, bir ahlak ve bir politikadan oluşan son derece geniş kapsamlı bir sistem meydana getirdi. Onun erekçi nedensellik anlayışı, XVII. yy.'ın başlarına kadar egemen felsefe anlayışı olarak kaldı. Aristoteles'ten sonra Lykeion'u Theophrastos ve Lampsakoslu Straton yönettiler.

Fakat, kendilerini Sokrates'in öğrencisi sayan filozoflar yalnızca Platon ve Aristoteles değildir. "Küçük sokratesçiler" de ustalarının eleştirel ironisini kulandılar. *Megara okulu*, Megaralı Eukleides, Miletli Eubulides ve Megaralı Stilpon'la yenieleacı bir didişim uygularken, *kinikler* de Antisthenes ve Sinoplu Diogenes'le uzlaşımsal kuralları hor gördüklerini ve özgürlüğü toplumsal yaşamdan uzaklaşmakta bulduklarını saldırgan bir üslupla açıkladılar. Kyreneli Aristippos'un öğretisi *kyrenecilik* ise, Sokrates'in ünlü "kendi kendini bil" formülünü, hazzı iyilikle özdeşleştiren bir hazcılık yönünde yorumladı.

İ.Ö. IV. yy.'ın sonunda başlayan Hellenistik dönemle birlikte, bilimler felsefeden bağımsız bir gelişme göstermeye başladılar (Eukleides, Arkhimedes, Apolionios) ve felsefeye yeni bir anlam kazandıran iki büyük sistem ortaya çıktı: stoacılık ve epikurosçuluk. Siteler çağı artık kapanmış ve büyük imparatorluklar çağı başlamıştı; kendi kendisi üzerine dönen birey, kişisel mutluluğunu artık kendisine bir ahlak pratiği kabul ettiren bir evrensel görüşte arıyordu. Eski stoacılık ve onun büyük önderleri, Kitionlu Zenon ve Kleanthes ve Khrysippos (III. yy.) hakkında pek az şey biliyoruz. Bu düşünürlere göre, evren birdir ve onun düzeni içkin bir tanrısal ilkeden kaynaklanır. Bu düzeni anlamak demek, tutkudan ve bahtsızlıktan kurtulmak ve bilgenin sarsılmaz mutluluğuna erişmek demektir. Epikuros'un yapıtlarından da elimizde ancak bazı parçalar bulunmaktadır ve onun hakkındaki bilgilerimiz özellikle latin tilmizi Lucretius'un *De natura rerum* (Evrenin yapısı) adlı yapıtına dayanmaktadır. Demokritos'un atomculuğuna yeniden saygınlık kazandıran Epikuros, bir maddeci fizik kurarak bundan doğal ve ılımlı bir haz ahlakı çıkardı.

Zenon ve Epikuros'un çağdaşı olan Pyrrhon, mutluluğun anahtarını yargının askıya alınmasında buldu; ruh dengesinin ancak bu sayede kurulabileceğini ileri sürdü. Bu görüş, kuşkuculuk diye bilinir. Yeni Akademia, Arkesilaos'la birlikte, stoacı dogmacılığa karşı giriştiği saldırılarla kuşkuculara yaklaştı ve 156'ya doğru okulun yönetimini üstlenen Karneades, olasıcılıkçı bir bilgi kuramını savundu.

I. yy.'dan başlayarak yunan düşüncesi, roma çerçevesi içinde gelişti. Yunanistan' dan gelen filozoflar Roma'ya yerleşerek burada kendilerine tilmizler edindiler. Panaitios, orta stoacılığı bir tür hümanizme ve kültür felsefesine doğru yöneltirken, Apameialı Posidonios da bir evrensel sempati öğretisini savundu. Epikurosçuluk, Sidonlu Zenon ve Gadaralı Philodemos tarafından temsil edildi. Yeni Akademia son parlak günlerini Larissalı Philon ve Askalonlu Antiokhos ile yaşadıktan sonra Ainesidemos'la yeniden pyrhonculuğa bağlandı.

İsa'dan sonraki ilk iki yüzyılda, her ikisi de yunanca yazan köle Epiktetos ile roma imparatorlu Marcus Aurelius sayesinde stoacılık son bir kez daha parladı. Bu iki düşünür de, fizik, mantık ve metafiziği bir yana bırakarak, ahlaki düşünce ve vicdan muhasebesi pratiği üzerinde yoğunlaştılar. Fakat, II. yy.'dan başlayarak stoacılığa duyulan ilgi, platonculuk lehine giderek kayboldu. Alegorik bir biçimde yorumlanan yahudilikle platoncu idealizmin bir bireşimini oluşturan İskenderiyeli Philon'un yapıtları, platonculuğun yeniden doğuşunda kesin bir rol oynadı. Ayrıca, mısır kültleriyle zenginleştirilmiş yunan düşünce mirasına sahip çıkma iddiasında olan pagan tanrıbilimci, rahip ve filozof Plutarkhos'un platonculuğundan da söz edilebilir. Aristotelesçilik de bir ölçüde yeniden saygınlık kazandı; ama II. yy.'ın sonunda Aphrodisiaslı Aleksandros ve Simplikios daha çok yayımcı ve yorumcu idiler.

Yunan (pyhthagorasçılık ve özellikle platonculuk) ve doğu etkilerinin özgün bir bireşimi olan, İskenderiye kökenli yeniplatonculuk, III. yy.'da Plotinos tarafından temsil ediliyordu. İskenderiye'de Ammonios Sakkas'ın öğrencisi olan ve daha sonra Roma'ya yerleşen Plotinos, *Enneades* adlı yapıtında, duyulur dünyadan düşünceler dünyasına, oradan da, bir dizi dayantılar aracılığıyla, her şeyin kendisinden çıktığı Bir'e yükselmeyi sağlayan bir çilecilik önerisiyle felsefeyi gizemciliğin sınırlarına doğru çekti. Porphyrios, İamblikhos ve Proklos, yeniplatoncu geleneği, İskenderiye okulunun son ustası ve pagan yunan felsefesinin son temsilcisi Damaskios'a kadar sürdürdüler (İ.S. VI. yy.).

Bununla birlikte, hellenizm, kilise babaları sayesinde, hıristiyanlığın içinde de devam etti. Aziz Paulus'un açtığı yoldan giden apologiacılar (hıristiyan inancını yazılarıyla savunan kilise babaları), II. yy.'ın başında İustinos'la Platon'a ve stoacılara sahip çıktılar. Gnosisçi din sapkınları, Basileides, Valentinus ve Markion, yeniplatonculuğa yakın bazı şemalar kullandılar ve İskenderiyeli Klemes ile Origenes, reddiyelerini hellenizmle sürekli bir karşılaştırma temeline dayandırdılar. IV. ve V. yy.'larda, Doğu'da, Kaisareialı Eusebios ve Nazianzoslu Gregorios, büyük yunan filozoflarının derinden etkisi altında kaldılar. Bu arada, yeniplatonculuğa yakın bir düşünür olan Areiopagosçu Dionysios, yunan düşüncesiyle hıristiyan düşüncesini mistisizm içinde uzlaştırmaya çalıştı. Bizans'ta, tanrıbilim, İoannes Damaskenos' un büyük kişiliği sayesinde XV. yy.'a kadar canlılığını tümüyle korudu ve XI. yy.'dan başlayarak, Psellos'tan Gemistos Plethon'a kadar bilim ve felsefede yeniden bir canlanma görüldü.

ARKEOLOJİ VE SANAT
eski yunan sanatı

Yunan sanatı klasik beğeninin oluşumunda ve sanat tarihinde çok önemli bir rol oynar. Romalılar da yunan sanatını örnek alınacak bir kaynak olarak görmüş, birçok romalı (Yaşlı Plinius, Vitruvius) büyük yunan sanatçıların yapıtlarının listesini çıkartmış ve kopyalarını yaptırmıştır. Bu uygulama hep sürmüş, özellikle Rönesans döneminde ve alman Winckelmann' ın sanat tarihinin bilimsel temellerini attığı XVIII. yy.'da büsbütün önem kazanmıştır. XIX. yy.'da klasik sanat, yaşayan bir varlık olarak görülmüştür. Bu görüşe göre klasik sanat, bir oluşum evresi olarak kabul edilen arkaik dönemden sonra doruğa çıkmış, daha sonra da yaşlanarak yozlaşmıştır. Aslında bu dönemleştirme, yunan tarihi ve özellikle edebiyatının da aynı biçimde dönemlere ayrılmasından kaynaklanıyordu. Bu kuram uzun süre büyük başarı kazandı, sonunda da yunan sanatını tek başına ortaya çıkmış insan aklının bir mucizesi olarak tanımlamaya kadar gidildi. Ancak, bir süreden beri arkeologlar doğu krallıklarının yunan sanatına yaptığı katkıları ve -bu sanatı basit bir etnografik incelemeye indirgemek pahasına- sanatla toplum arasındaki sıkı ilişkileri vurguluyorlar.

•*Geometrik dönem.* Mykenai dünyasının sonunu getiren olaylar, sanatın sarayın

ESKİ YUNANİSTAN'DA SANAT

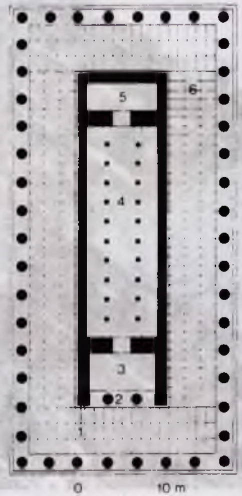
Dupaquier-Atlas-Photo

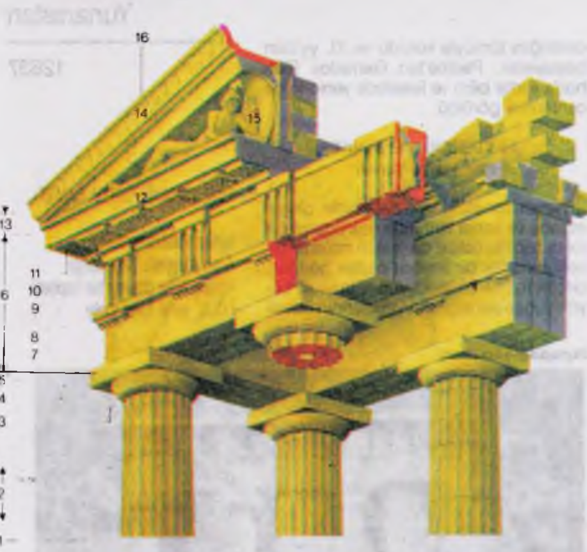
mimar Kallikrates'in Atina Akropolisi'nde yaptığı Athena Nike tapınağı'nın cephesi İ.Ö. V. yy.'ın ikinci yarısı

Korfu'daki Artemis tapınağı'nın cephesi dor düzeni İ.Ö. 590'a doğr. (*H. Schleif'ın bir yeniden kurma denemesine göre*)

Korfu'daki peripteros Artemis tapınağı'nın planı 1. Anta; 2. *in antis* sütunlar; 3. Pronaos; 4. Naos ya da cella; 5. Opisthodomos; 6. Peristylon.

dor düzeninde bir yunan tapınağının başlıca öğeleri
1. Dor düzeni sütununun yivi; 2. Kasnak; 3. Halkalar; 4. Çanak; 5. Abak 6. Saçaklık; 7. Baştaban; 8. Damlalar; 9. Triglif; 10. Metope; 9. ve 10. Friz; 11. Furuş; 12. Korniş; 13. Alınlık; 14. Eğik korniş; 15. Alınlık tablası; 16. Dere.

hizmetinde olduğu bir krallık uygarlığını ortadan kaldırmıştı. İ.Ö. XI. yy.'da Yunanistan'da yalnızca savaşçı bir aristokrasinin yönettiği, yoksullaşmış küçük topluluklar yaşıyordu. Bilinen sanatlar bronz sanatı ve seramikti. Bunların uzam görüşü ve kullandıkları süsleme motifleri, sözkonusu döneme geometrik dönem adının verilmesine yol açtı. Aralarında Argolis ve Attike atölyelerinin de bulunduğu birkaç büyük atölye ön plana çıkmıştı (Dipylon mezar kapları). IX. yy.'ın sonlarına doğru, hayvan figürleri, sonra da deniz savaşları, savaş arabası geçitleri, ölülerin sergilenmesi gibi soyluların yaşamından kesitler canlandırıldı. O sırada yapımına başlanan büyük tapınaklarda, bronz ustalarının yapıtları ele geçti: süslü silahlar, kazanlar, sacayakları, plastiğin doğuşunu vurgulayan küçük heykeller.

•*Doğu üslubu ve arkaik dönem (İ.Ö. VIII.-VI. yy.).* Nüfusun artması, sömürgecilik ve sitenin ortaya çıkışı, VIII. yy. sonundaki büyük patlamayı açıklar. Doğu'dan gelen değerli eşya meraklı sanatçıları dağarcıklarını genişletmeye iterken, toplum da artık büyük dinsel yapılar yaptırabilecek kadar örgütlenmişti. "Doğu üslubu dönemi" olan VII. yy. insansal teknik ve zihinsel açıdan büyük bir canlılık çağıydı. İlk merkez Korinthos oldu; buradaki çömlekçiler küçük şarap ve kokulu yağ kabı yapımında (aryballos, alabastron, oinokhoe) ustalaştılar. Süslemelerde çiçek ve doğaüstü hayvan motiflerine büyük yer ayrılıyordu. Resimde çizgileri kazımak ya da açık renk fırça darbeleriyle hacimleri vurgulamak gibi değişik teknikler kullanılmaktaydı. Doğu Yunanistan'da da özellikle hayvan frizli kaplar gözdeydi.

Büyük mimarlık dönemi VII. yy.'da başladı; bu alanda ahşabın ve pişmemiş tuğlanın yanı sıra yontulmuş taş ve mermer de kullanıldı. Yarım yüzyıl geçmeden klasik mimarlıkla dor ve ion düzeninin başlıca kuralları geliştirildi. Dor düzeni büyük bir olasılıkla Delphoi'de önemli bir rol üstlenen Korinthos'ta doğdu. İon düzeninin ise iki merkezi vardı: Kyklades adaları (Delos adasındaki başlıca yapıları Naksoslular gerçekleştirdi) ve etrafı tek sıra sütunla çevrili (peripteros) büyük tapınakların (Didyma, Efes) ilk örneğini yaratan Sisam.

Heykel sanatı, tapınak süsleri (Korfu'daki alınlık, Delphoi ya da Paestum'daki metopeler, Delphoi'deki Siphnos hazine binasının frizi) ya da tamoyma kore ve kuros heykelleri olarak kendini gösterdi. Heykel sanatının ilk dönemi (VIII. yy.) belli bir nedene bağlı olmaksızın Daidalos'

Hippodamos'un eski yunan kenti Miletos (Milet) için yaptığı (İ.Ö. 475'e doğr.) planın bir yeniden kurma denemesi
1. Ticaret limanı; 2. Kuzey (savaş) limanı; 3. Kamu etkinliği bölgeleri; 4. Konut bölgeleri (değişik modüllerle); 5. Delphinion; 6. Palaestra; 7. Gymnasion; 8. Kuzey pazar yeri; 9. Buleuterion; 10. Nymphaion; 11. Agoralar; 12. Stadion.

Milet kentinin Kuzey limanı kesimi (*Berlin'deki Staatliches Museum'da bulunan bir makete göre*)
1. Ticaret limanı; 2. Kuzey (savaş) limanı; 3. Kamu etkinliği bölgeleri; 4. Konut bölgeleri (değişik modülleri); 5. Delphinion; 6. Palaestra; 7. Gymnasion; 8. Kuzey pazar yeri; 9. Buleuterion; 10. Nymphaion.

un adıyla anılır. VI. yy.'da, özellikle de 550'den sonra anatomik arayışlarda gelişme görüldü.

Yine bu dönemde, en iyi yunan çömlekçileri ve ressamları Atina'ya çalışmaya geldiler; pişirildikten sonra kırmızı zemin üzerinde beliren siyah figürlerle süslü kaplar büyük bir teknik ustalığı ortaya koyuyordu; ancak bu ustalık 525'e doğru geliştirilen kırmızı figürlerde daha da belirginleşti: siyaha boyanmış zemin üzerinde yer alan kırmızı figürler artık kazınarak değil, fırçayla boyanmış ayrıntılarla zenginleştiriliyordu. (Bu kapların özelliği olan siyah sırlı görünüm usta bir pişirme yöntemi sayesinde elde ediliyordu.)

Apollon; Olympia'daki Zeus tapınağı'nın batı alınlığından ayrıntı; mermer İ.Ö. 460'a doğr. (*Olympia müzesi*)

Scala

Nimatallah-Ziolo

bir genç kadının mezar steli; mermer İ.Ö. V. yy. sonu (*Ulusal müze, Atina*)

•*Klasik dönem.* Pers istilası, yağmalar nedeniyle, ama özellikle kafa yapılarında ve ülkenin siyasal dengesinde yarattığı değişikliklerle, yunan sanatının gelişiminde kesin bir kopuşa yol açtı. İ.Ö. 490 yıllarından başlayarak, heykellerdeki arkaik gülümseme yerini *ciddi üslup*'a bıraktı. İlk klasik dönemin başlangıcında egemen olan bu üslubun başyapıtları arasında Delphoi araba sürücüsü, Olympia tapınağı heykelleri sayılabilir.

Ama kurduğu üstünlükle Atina Yunanistan'ın sanat başkenti olmuştu; heykelci Myron ve Polykleitos, ressam Polygnotos gibi zamanın sanatçıları Atina'da toplanıyorlardı. 449'dan sonra kent Akropolis'te geniş bir inşaat programına girişti. Perikles Parthenon çalışmalarının başına Pheidias'ı getirdi; Pheidias, mimar İktinos'un da yardımıyla, dor peristylonunun gücünü ion üslubu süslemelerin güzelliğiyle birleştirdi. Onun ardından, Mnesikles de, Propylaion adıyla anılan anıtsal bir giriş yaptı. Erekhtheion ve Athena Nike tapınağı, Peloponisos savaşı sürerken, zarif ion düzeninin zaferini ortaya koyuyordu.

Atina'nın yenilgisi klasik kuralların yenilenmesine yol açtı; bu değişiklikler ikinci klasik dönemin (IV. yy.) özelliklerini oluşturarak çeşitli bölgesel atölyelerin yeniden canlanmasını sağladı. Atina yine de önemli bir merkez olarak kaldı. Özellikle Praksiteles insan boyutlarına yeni kurallar getirdi; sanatçının yapıtları değişik bir dinsel duyarlığı ortaya koyuyordu (Knidos Aphrodite'si). Peloponisos'ta korinthos düzeni ortaya çıktı. Skopas Tegea'daki Alea tapınağı'nda bu düzenin en iyi örneğini verdi. Bütün bölge, özellikle de Epidauros ve Nernea, bu sütun başlığını benimsedi.

Ama, Küçük Asya ve Makedonya'daki hükümdarlar yunan sanatçılarını kendi kentlerine çekmeye başlamışlardı, bu da değişimin bir göstergesiydi. Mausolos bu sanatçıların en ünlülerini Halikarnassos'taki kendi mezarını yapmakla görevlendirdi. Yakın geçmişte yapılan kazılar da, Makedonya'nın rolünün gittikçe arttığını gösterdi.

•*Hellenistik sanat.* İskender'in fetihleri yeni bir dönemin başlamakta olduğunu haber verir. Birçok yunanlı ele geçirilen doğu krallıklarına yerleşti ve Eski Yunanistan'a duydukları özlem sonucu geçmiş yüzyılların klasik örneğini benimsedi; bu örnek sürekli taklit edildi. Krallar sanatçıları kendilerini yüceltmek için kullanma amacındaydılar. İskender, heykelci Lysippos ve ressam Apelles'e kendisini önce fatih, sonra da tanrı olarak canlandırmalarını buyurarak bu konuda onlara öncülük etmişti.

Saraylar sanat ortamını belirlediler; helenistik sanat da sık sık başlıca krallık baş-

Scala

tayını emziren kısrak; geometrik dönem bronz heykeli
Ulusal müze, Atina

A. Thomas-Explorer

bir deve saldıran aslan Delphoi'deki Sifnoslular hazine binasını süsleyen devler savaşı frizinden (kuzey frizi) ayrıntı ionia sanatı, İ.Ö. 525'e doğr.
Delphoi müzesi

photothèque Mus. nat.

baykuş biçiminde vazo çokrenkli seramik korinthosöncesi üslup, İ.Ö. VII. yy.
Louvre müzesi, Paris

Yıkanan Aphrodite Vienne (Fransa) yakınında Sainte-Colombe'da ele geçen heykel Bithynialı Doidalses'in İ.Ö. III. yy. ortalarında yaptığı bir heykelin kopyası; mermer
Louvre müzesi, Paris

photothèque des Musées nationaux

photothèque des Musées nationaux

çalparalı dansçı kadın Aighina'da ele geçen pişmiş toprak heykelcik İ.Ö. III. yy.'ın üçüncü çeyreği
Louvre müzesi, Paris

geyik avı: Pella'da çakıltaşlarıyla yapılmış Gnosis imzalı bir mozaikten ayrıntı; İ.Ö. III. yy. başı

Faillet-Ziolo

Hannibal

askerin gidişi; Akhilleus ressamı tarafından süslenmiş beyaz zeminli lekythos; attike seramiği İ.Ö. V. yy.'ın üçüncü çeyreği (*Ulusal müze, Atina*)

L.-Y. Loirat-Explorer

Bergama'daki Dionysos tapınağı (ön planda) ve tiyatro (solda) İ.Ö. III. yy.

D. Colomb-Atlas-Photo

Mistra'daki Brontokhion manastırı'nın Afendiko adı verilen kilisesi (1311'e doğr.)

kenti olan İskenderiye'nin sanatıyla karıştırıldı; oysa İskenderiye'nin sanat ürünleri pek iyi bilinmemektedir. Büyük Zeus sunağı ve ölmekte olan Galatlar grubu, Bergama krallarının zaferini simgeliyordu. Bu son heykel grubu yeni bir tamoyma heykelcilik anlayışını sergilemekteydi: tamoyma heykellerde artık tek bir kişi değil, kabartmalarda olduğu gibi bütün bir olay canlandırılıyordu. Böylece Rodos okulunun *Laokoon* gibi büyük yapıtlarında da gözlemlenen ruhsal, hatta duygusal özellikler, vurgulanmaya başladı; aynı durum *Semendirek zaferi* ya da *Milos Venüsü* gibi yapıtlar için de sözkonusudur.

Krallık sanatı, kentlerin çarpıcı gelişimini unutturmamalıdır. Antik şehirciliğin türleri bu dönemde belirlendi: revaklarla çevrili düzenli alanlar (Magnesia e epi Maiandroi, Priene), kat kat sıralanmış teraslar (Bergama), surlar (Rodos). El sanatları, günlük yaşamın dekorunu süslüyorlardı: mozaikler (Pella, Delos), mermer, bronz ve pişmiş toprak küçük heykeller (Myrina).

Erken hıristiyanlık ve Bizans dönemleri

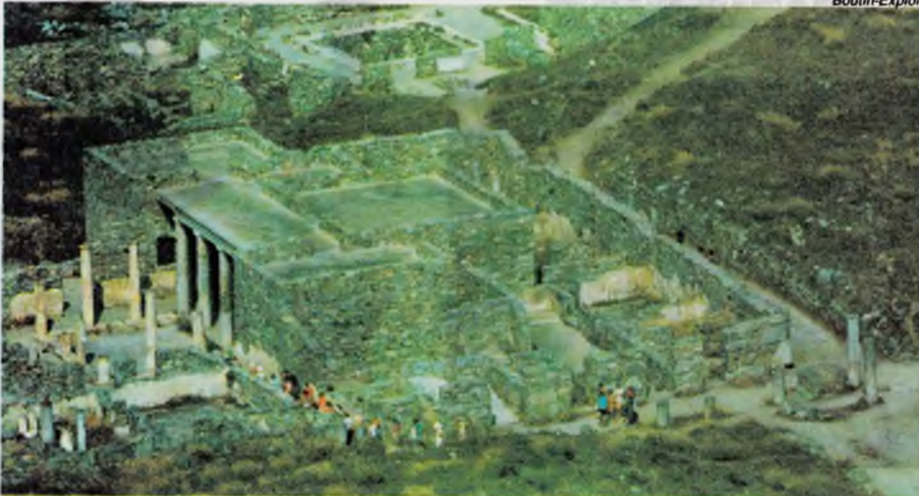
Erken hıristiyanlık döneminde mimarlık çarpıcı bir gelişme gösterdi. Modern dönemde toprakların giderek derin sürülmesi ya da büyük yapıların inşa edilmesi çeşitli bınaların ortaya çıkmasına neden oldu. Bütün bölgeler bu tür kalıntılarla zenginleşti. Eurytania, Epeiros ve Onikiada'da 80'den fazla kilise vardır. Yunan mimarlığı, başlangıçta, bizans mimarlığıyla aynı gelişimi gösterdi: bazilikalar en sık rastlanan yapı türüydü. Bunlar, üç ya da beş sahınlı oluyor, kimi zaman çıkıntılı bir absidası, bazen de çaprazsahnı bulunuyordu. Yüzyılın başına dek iyi korunan Selanik'teki Aghios Demetrios bazilikası'na (Kasımiye camisi) dayanılarak yapılabilecek tahminlere göre, ilk bazilikaların tümü ahşap bir çatıyla örtülüydü. Bu yapılar kimi zaman küçümsenmeyecek boyutlara ulaşırdı: örneğin Korinthos yakınlarındaki Lekhaion bazilikası 100 m boyundaydı. Bu ilk dönemde (IV.-VI. yy.) başka plan tipleri de uygulandı: serbest haç planlı kiliseler (Paros'taki Katapoliani kilisesi), merkezi planlı kiliseler (Selanik'teki Aghios Georgios kilisesi [Hacısüleymanefendi camisi]) ve Philippoi'deki B bazilikası gibi kubbeli bazilikalar. Kubbe, Bizanslılar için taşıdığı simgesel değer nedeniyle kısa sürede çok gözde bir mimari öğe oldu. VI. yy.'dan başlayarak kubbe bazilika planına oldukça başarılı bir biçimde uyarlandı (Boiotia'daki Skripu, Selanik'teki Aghia Sophia [Ayasofya]), çok geçmeden de yapının genel planını belirleyen başlıca öğe haline geldi. Yapı hemen hemen bir kare biçimini alarak kapalı yunan haçı planlı kilise türünü (dört kolu eşit boyutta olup bir kare içinde yer alan haçvari kilise) oluşturdu. Bu mimari tarz Ortaçağ'da yunan mimarlığının en değerli özelliği olarak kabul edildi, öyle ki G. Millet, bizans mimarlığında bir yunan okulundan söz etti. Orta Bizans dönemindeki birçok kilise bu üslupta yapılmıştır: taş ve tuğlalardan oluşan duvar örgüsü ve seramoplastik öğeler yapıyı güzelleştirir. Birçok örnek arasında Atina kiliseleri ve özellikle Dhafni* bazilikası ile Fokis'teki Hosios Lukas kilisesi sayılabilir. Bunlar Ortaçağ yunan sanatının başyapıtlarını oluştururlar. Bir bölümünde mozaik süslemeler korunmuş, ayrıca Hosios Lukas'ı süsleyen eşsiz güzellikteki mermer levhalar bugüne dek gelmiştir. Yunan haçı planlı kiliseler, Bizans döneminin sonuna dek birkaç değişiklikle yapılmaya devam edildi. Mora'nın eski başkenti Mistra, Palaiologoslar dönemi (XIII.-XV. yy.) sanatı açısından gerçek bir müze-kenttir. Bu kentteki yapılarda, kare plandan kubbeye çeşitli geçiş yöntemleri (küresel bingi ve tonoz bingi) büyük bir ustalıkla uygulanmıştır. Mistra'nın özelliklerinden biri de üstüne bir bazilika planı oturtulmuş haçvari plandır (Brontokhion manastırı'nın bir parçası olan Afendiko kilisesi'nde olduğu gibi). Palaiologoslar döneminde mozaik yerine resim kullanılmaya başlanmış, ancak süslemenin güzelliği nitelik açısından değişmemiştir.

modern Yunanistan'da sanat

Yunanistan'ın Türkler'ce XV. yy.'da ele geçirilmesi özellikle mimarlık açısından bi-

Delos'taki Maskeler evi İ.Ö. II. yy.

Boutin-Explorer

H. Stierlin-Ziolo

Hosios Lukas manastırı (Fokis) ana kilisesi ya da katholikon'unun (1011'e doğr. ya da 1042) iç görünüşü

zans geleneğinden kopulmasına yol açtı. Resim sanatı bir yandan Aynaroz dağında, bir yandan da Girit'te, daha sonra da Venedik egemenliğindeki İonia takımadalarında sürdü. Böylece dinsel resimde üç üslup ortaya çıktı: oldukça gerçekçi olan Aynaroz dağı resmi (XVI. yy.'da giritli ressamların da katılımıyla), daha gelenekçi olan girit resmi ve XVIII. yy.'da italyan etkisiyle batı sanatının değerlerini benimseyen ionia okulu.

Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuştuğu 1821'den günümüze dek, yunan sanatında iki akım görüldü: hellen, bizans, halk ve doğu kaynaklarına bağlı gelenekçi akım ve her dönemde batı sanatının bir parçası olmaya çalışan yenilikçi akım. İlk başta Almanya'nın etkisi ağır bastı. Atina'daki kamu binaları (Akademi, Üniversite, Ulusal kitaplık...) çoğunlukla bavyeralı mimarlar tarafından yeniantik tarzda yapıldı. Yunanlı sanatçılar eğitim görmek için Münih'e gittiler. (Münih Birinci Dünya savaşı'na dek başlıca merkez olarak kaldı.) Bu sanatçıların arasında ressam Nikiforos Lytras (1832-1904), Konstandinos Volanakis (1837-1907) ya da Nikolaos Ghyzis (1842-1901) sayılabilir. Akademici anlayışın egemen olduğu bu resmi sanatın yanı sıra bizans ya da doğu kökenli anlatım biçimi de halk sanatına sığındı; bu adsız sanatçıların arasından Theofilos (1866-1934) gibi gezgin ressam türünde bir sanatçı ön plana çıktı.

Daha sonra, Konstandinos Maleas (1879-1928), Odhysseus Fokas (1865-1946), özellikle de izlenimciler ve fovistlerden etkilenen Konstandinos Parthenis (1878-1967) gibi ressamlar ve Rodin'den etkilenen heykelci Konstandinos Dhimitriadhis (1881-1943) [bu son ikisi Atina Güzel sanatlar okulu'nda ders verdiler] sayesinde Atina ile Paris arasında bir ilişki kuruldu. 30'lu yıllarda bir ölçüde sanat tarihçisi Christian Zervos'un (1889-1970) kuramsal çalışmaları sayesinde, çeşitli sanatçılar yunan sanatını ileri eğilimlere açtılar: anlatımcı ressam Gheorghios Buzianis (1885-1959), cézanneci Spyros Papalukas (1892-1957), kübist eğilimli ressam ve eğitici Nikos Ghikads (ya da Ghika) [doğm. 1906], gerçeküstücü eğilimli Nikos Engonopulos (doğm. 1910), heykelci Mikhail Tombros (doğm. 1889) vb. Le Corbusier ve C.İ.A.M. (Uluslararası modern mimarlık kongreleri, 1933) etkisinin egemen olduğu mimarlık alanında da özellikle Dhimitrios Pikionis (1887-1968) anılabilir. Bu modern akımların yanı sıra dinsel konuları işleyen yazar ve ressam Fotis Kondoğlu (1896-1965), Spyros Vassiliu (doğm. 1902), Ghiannis Tsarukhis (doğm. 1909), Dhiamandis Dhiamandopulos (doğm. 1914) gibi ressamlar ve yapıtının bir bölümü nedeniyle mimar D. Pikionis ülkenin bizans ya da halk kökenli tarihsel kaynaklarından yararlandılar.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra başlıca iki doğrultuda büyük bir kaynaşma dönemi başladı: bir yanda, Nikos Nikolau (doğm. 1909), Ghiannis Moralis (doğm. 1916), Gheorghos Sikeliotis (doğm. 1917) gibi ressamlarla bir "yunanlılık" arayışı, bir yanda da Aleksandhros Kondopulos (1905-1975) ve Ghiannis Spyropulos (doğm. 1912) gibi ressamların soyut resme geçmeleriyle çağdaş arayışlar. Bu sanatçılara Khristos Lefakis (1906-1968), Thanos Tsingos (1914-1965) ya da Khristos Karas (doğm. 1930) gibi ressamlar, Gheorghios Zogolopulos (doğm. 1903), Klearkhos Lukopulos (doğm. 1908), Akhilleus Aperghis (doğm. 1909) gibi heykelciler izledi. Daha sonra, Gheorghios Vakirtzis ya da Ghiannis Ghaitis (ikisi de 1923'te doğdu) gibi ressamlar aracılığıyla figüratif resimde bir yenilenme görüldü; iki ressam da, birincisi acımasız, ikincisi hoşgörülü alaycı bir gözle, topluma eleştirel bir açıdan yaklaştılar. Aynı figüratif canlanma Ghiannis Parmakelis (doğm. 1932) ve Gheorghios Gheorghiadis (doğm. 1934) gibi heykelcilerde de gözlemlendi. Yunan sanatının arayışları gittikçe batı sanatının genel eğilimleriyle birleşti; çoğu sanatçı geçici ya da kalıcı olarak yurtdışında yaşamaya başladı. Fransa'da çalışmış ya da çalışmakta olanların arasında, mimar Kandilis* dışında, Prassinos*, Konstantin Bysantios (doğm. 1924), Alekos Fassianos (doğm. 1935) gibi ressamlar, Philolaos (doğm. 1923), Yerassimos Sklavos (1927-1967), teknolojik sanatın öncüsü Takis* gibi heykelciler ve plastik sanatçı olmakla yetinmeyip, günümüz toplumunda sanatı sorgulayıcı "performanslar" sahneye koyup oynayan Theodoros* sayılabilir.

A. Morain

Pire'de 1827'de Karaıskakıs konaklama yeri
Theofilos'un yapıtı (özel kol.)

MODERN YUNANİSTAN'DA SANAT

Kırmızı aşk (1978)
Alekos Fassianos'un yapıtı (özel kol.)

A. Morain

Giysi dolabı (1968), Pavlos'un yapıtı
(keskiyle kesilmiş renkli kâğıt tomarları)
[özel. kol.]

A. Morain

MATEMATİK

Eski Yunanistan'ın matematik tarihi bakımından iki büyük dönem ayırt edilir: İ.Ö. VI. yy.'dan III. y.y.'a dek süren klasik dönem ya da Hellen dönemi; İ.Ö. III. yy.'dan İ.S. VI. yy.'a dek süren İskenderiye dönemi ya da Hellenistik dönem. Yunan matematik metinlerini daha sonraki yorumlardan anlıyoruz; Pappus'un (İ.S. VI. yy.) *Synagoge Mathematike*'si (Matematik koleksiyonu), Proklos'un *Skholia epi tu protu bibliu ton Stoikheion tu Eukleidu* (Eukleides'in elemanlarının I. kitabı üzerine yorum) adlı yapıtı (İ.S. VI. yy.), arapça çeviriler ve çeviri metinleri arasında en önemlileridir. Proklos'un yorumu, Aristoteles'in bir öğretilisi Eudemos tarafından İ.Ö. IV. yy.'da yazılmış yunan matematiğinden bir tarih kalıntısının özdeş baskısını yapmış gibi göz önüne alınmaktadır; Eudemos, Miletos'lu Thales'i (VII. yy.' ın son üçte biri-VI. yy.'ın yarısı) ve Pythagoras'ı yunan geometrisinin kurucusu olarak anar. Büyük gezginlerin Mısır ve Babil uygarlıkları ile ilişkileri vardı, bunlar geometri ve cebir bilgilerine derinden derine tümüyle yeni biçim vererek onları özümlüyorlardı. Gerçekten, Yunanlılar'ın eski uygarlıkların kılgıcılığıyla araları yoktu ve matematiği soyut ve tümdengelimli duruma getirdiler. Klasik yunan uygarlığı, rekabet, kavga ruhu, olimpiyat oyunları ve sözlü çekişmelerin barış belirtileri olduğu *agon* ile belirginleşmiş "bir söz uygarlığı"dır; matematik önermeleri orada artık, denemeye dayalı olguları yansıtan yalın veri kümeleri değil, tartışma konuları olurlar, dolayısıyla çürütülebilirler. Tanıtlama gerekliği, Tha-

les'in kurucusu olduğu İon okulunda daha önce dile getirilmiştir.

Hellen matematiği çeşitli merkezlerde ve okullarda geliştirilmiştir. Pythagoras okulu (VI. yy.'ın ortasında Kroton'da kurulmuştur), "her şey sayıdır" istencesinden anlaşıldığı gibi, aynı zamanda hem bütün hem de yapı etkeni olan belirli bir sayı kavramı üzerine kurulu bilginin bir öğretisini hazırlıyor. Pythagorasçılar sayıları, birimlerin ayrık bir koleksiyonu olarak göz önüne almışlar ve onları, geometrik biçimler halinde dizilmiş nokta gruplarıyla özdeşleştirmişlerdir. Bu uzaysal kavramdan başlayarak gelişen aritmetik, tam ve pozitif sayılarla sınırlanır. Aritmetik geometrik ve görseldir: sayıları simgeleyen geometrik düzenlemelerin biçimini inceler ve ondan başlıca özellikleri çıkarır. Pythagorasçılar, bu okulda pek gözde olan müzikle gerçekten ilgisi bulunan, tamsayı oranlarının bir kuramını hazırlar; ancak bu oranlarda sayı statüsü yoktur ve oranlar daha çok iki tamsayı arasındaki bağıntılar gibi göz önüne alınmışlardır. Dolayısıyla iki büyüklük, ancak ortak bir ölçüye sahip olduklarında ("eşölçekli" olduklarında) karşılaştırılabilirler, öyle ki bunlardan her biri ortak ölçünün ancak bir tam katıdır. Oysa, bir karenin köşegeninin, karenin kenarıyla ortak bir ölçüsü yoktur ve oranları ($\sqrt{2}$:1) tam sayılarla ifade edilemez. Bu "eşölçeksiz" sayıların aritmetik varlığa dayanmadan keşfi, derin bir şaşkınlığa ve toplumun tamsayılara pythagorasçı tam uygunluğunun bir başarısızlık işaretine neden oldu.

Elea okulu (İ.Ö. V. yy.), süreklinin kesikliliğe dayanarak yorumunu engeller. Bölünemez ilk eleman varlığını göklere çıkaran atomcu görüşe o zaman, sayıyı, uzayı, zamanı, maddeyi sonsuz bölünebilir olarak düşünen sürekli yanlısı görüş karşı çıkıyordu. Bu iki varsayımın yol açtığı açmazları açıklamak için Zenon dört paradoks ileri sürmüştür, bunlardan en ünlüsü *Akhilleus ve kaplumbağa* paradoksudur: kaplumbağa ile yarış yapan Akhilleus kendini iyi oyuncu olarak görüyor ve kaplumbağaya bir öndelik veriyor. Kaplumbağanın çıkış noktasıyla arasında kalan uzaklığı alırken kaplumbağa da aynı biçimde ilerliyor; Akhilleus ile kaplumbağa arasındaki uzaklık kuşkusuz kısalıyor, ama kaplumbağanın öndeliği devam ediyor. Akhilleus, kaplumbağa ile aralarındaki yeni uzaklığı kapatırken, kaplumbağa da ilerliyor vb. Uzaklık sonsuza bölünebilirse, Akhilleus hiç bir zaman kaplumbağayı yakalayamaz. Pythagoras'tan Platon'a giden (İ.Ö. IV. yy.) dönemin matematiksel gerçekleştirmeleri üzerine pek az bilgiye sahibiz. Proklos'a göre bilinen matematiksel gerçeklerin kalıtı artmış ve geometricilerin, sonuçları sistemli biçimde bir araya getiren geometri elemanlarının kaleme alınmasına yöneltmiştir. Sakızlı Hippokrates, eğri bir yüzeyin ilk kareleştirmesi Hippokrates aycıklarını gerçekleştiriyor. Küpün iki kat*ını alma ve bir açının üçeşbölüm*ü problemini çözme girişimleri artıyor. Platon'un bir çağdaşı Theaitetos, orandışı sayıların incelenmesini sürdürüyor. Platon kendi eğitimsel sisteminde matematiğe önemli bir yer veriyor. Akademi'nin alınlığını süsleyen "geometrici olmayan buraya giremez" yazıtı buna tanıktır. Platon, matematiksel nesnelerin soyut ayırtediciliğini bütünüyle anladı. Gerçek dünya ile "düşünler" dünyası arasında ayrım yaptı. Algılanabilir nesneler değişmeye uğradıkları ve ancak öznel olarak algınabildikleri halde, nesnelerin modelleri değişmez, daimi ve evrenseldirler. İşte Akademi felsefecileri, bilgiyi besbelli ölümsüz düşün dünyasında arıyorlar. Matematik aklı, kavranılır özlerin düşünülmesine hazırlar. Bundan böyle deneye her başvuru, tanıtlama düzlemi üzerinde olanaksız duruma gelir; yalnızca tümdengelimli akılyürütme, sonuçlar düzeyinde kesinlikler gösterir.

Eukleides'in *Stoikheia*'ları (İskenderiye, İ.Ö. III. yy.) tanıtlayıcı ve tümdengelimci bu iki gerektirmeye en iyi yanıt verir. Tanıtlamasız kabul edilen kimi tanımdan, belitten ve koyuttan, sistemli bir açıklamada gittikçe karışık duruma gelen önermeler çıkarılır. Bu yapıt klasik yunanda matematiksel yaratının doruk noktasını oluşturmuş ve iki bin yıldan fazla sürede bir kesinlik modeli olarak göz önüne alınmıştır. II. kitap "geometrik cebir" denen ve Pythagoras okuluna kadar giden konunun temellerini atıyor. Bunda, bütün nicelikler geometrik olarak, sayılar doğru parçalarıyla, iki sayının çarpımları bunlara karşılık olan dikdörtgenin alanıyla vb. gösterilir. Alanları birbiri üzerine getirme yöntemi, ikilenik denklemlerin köklerinin geometrik olarak çizilmesine olanak verir. Ancak cetvel ve pergel gerektiren üç farklı çizimi bir araya sokar. Basit uygulamada, verilen bir doğru parçası üzerine, verilen bir şekle benzer ve yine verilen bir başka şekle (yüzeyce) eşit bir şekil çizmek sözkonusudur. Eksik olarak üst üste getirmede, aranan şeklin tabanı verilen doğru parçasını tam olarak örtmez, artık olarak üst üste getirmede taban uzatılmış doğru parçası üzerine çizilir. V. kitapta ele alınan ve çoğu kez Sakızlı Eudoksos'a dayandırılan orantılar kuramı, her zamanın matematik literatüründen seçilmiş bir parça oluşturur. Bu kuram eşölçekli büyüklüklere olduğu gibi eşölçeksiz büyüklüklere de uygulanır onların ölçüsünü kurar. Eukleides karşılaştırılabilen büyüklükleri saptıyor (Arkhimedes beliti) ve iki oranın eşit olması için gerek ve yeter koşulları gösteriyor ve büyüklük oranlarının kümesi üzerinde bir tümel sıralama getiriyor, bundan zarif ve mantıksal bakımdan hemen hiç yetersizlik göstermeyen bir biçimde büyüklüklerin özelliklerini ve oranlarını çıkarıyor. Eukleides' in yapıtı klasik yunan matematiğinin bireşimini gerçekleştiriyor. Eukleides gibi Hellen çağı ile Hellenistik çağın birleşme yerinde olan Bergamalı Apollonios koni kesitleri üzerinde daha önceki bilgileri sistemleştirip genelleştiriyor.

İskenderiye* okulunda gelişen, Arkhimedes, Ptolemaios, Heron ve Diophantes'in şekilleri kadar şaşırtıcı güzellikteki şekillerle üstünlük kazanan matematik, klasik bilgilerden yararlanıyor ve inceleme alanını, mekaniği, gökbilimi ve trigonometriyi içine alıncaya kadar genişletiyor.

MÜZİK

eski yunan müziği

Eski yunan müziğinin tarihi üç ayrı döneme ayrılabilir: İ.Ö. VIII. yy.'ın başına kadar süren, tanrılara özgü, efsanevi tarihöncesi dönem; *1. katastasis* (İ.Ö. VIII. yy.-VII. yy. başı); *2. katastasis* (İ.Ö. VII. yy. ortası -İ.S. IV. yy.). 1. katastasis solo sanatının doruğa ulaşmasıyla belirlenir; 2. katastasis ise toplu sanat ve koral lirizm dönemidir; bu dönem aynı zamanda felsefecilerin (Pythagoras, Platon, Aristoteles), uygulamalı kuram ve müziksel notalamaya ilgili kesin bilgiler bırakan (Aristoksenes'ten Alypios'a dek) kuramcıların zamanı ve müziğin sayılarla ilgili olduğu, ahlaki ve eğitici bir önem taşıdığı çağdır.

Kuram şunları içerir: 1. *armoniler:* Platon'a göre kalıplara bağlı makamlar ya da az çok düzenli ethos'lu ıskalalardır; 2. *sistemler:* temel olarak dörtlüye dayanan (basit, tam, eksilmiş) aralıkların kendi aralarında oluşturdukları yapısal öbekleşme; 3. *türler:* diyatonik, kromatik ve sesteş türler; yani sistemin sınırlarını belirleyen güçlü derecelerin arasına zayıf derecelerin yerleştirilmesi: 4. *görünümler:* bir uyumun içerdiği aralıkların ve sıralarının dökümüne denk gelirler; 5. *tonlar* ya da *troposlar:* tüm sistemi tizleştirmeyi ya da pesleştirmeyi sağlayabilecek on beş perde seçeneği saptamaya yönelik yöntemler.

Ritim bölünmez bir süre olan *birinci zaman* birimine dayanırdı. Bölünmez süreler birleşerek bileşik süreleri oluştururdu. Ölçüleri belirten ayaklar düzenli ya da "usdışı" olabilirdi. Uygulamada çalgılar insan sesi eşliğinde ya da solo olarak çalınırdı. Telli çalgıların en önemlileri *lira* ya da *kithara* ve bunlardan doğan çalgılardı (*barbitos, phormigks*); bunları arp -psalterion ailesi (*psalterion, trigonon, sambyka, nablas, samikion, epigoneion, pektis, magadis*) ve 3 telli *pandura* (lavtalar ailesi) izlerdi. Üflemeli çalgılar arasında başta tek ya da çift dilli *aulos* olmak üzere *syrigks* (flüt), *salpigks* (trompet), *keras* (boynuz) ve *hydraulis* (orgun atası) vardı. Bir yandan *tympanon*, diğer yandan *kymbalonlar, krotalonlar* ve *seistron* derili çalgıları ve idyofonları oluştururdu.

İ.Ö. III. yy.'dan sonra uygulanmaya başlanan ve kullanılagelen ion abecesine dayanan klasik notalamanın iki türü vardı: enstrümantal ve vokal. Bu notalama sayesinde Eski Yunanlılar'dan (İ.Ö. III. yy.-İ.S. III. yy.) kalan az sayıdaki notalanmış bazı belgeler eski durumlarına uygun bir biçimde düzenlenebilmiştir.

yunan halk müziği

Kökleri Antikçağ'a ve Bizans ortaçağı'na dek uzanır. Şiire ve halk danslarına sıkı sıkıya bağlı olan bu müzik türü temelde teksesliydi ve eşlik ettiği en eski şarkılar İ.S. IX. yy.'ın ötesine uzanan baladlardı (*paralogai*). Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında yer alan nöbetçilerin (*akritai*), içinde bulundukları koşulların etkisiyle doğan *akritas* şarkıları da bu döneme aitti. *Klephtes* dizisi özellikle Osmanlı döneminde başkaldıran Yunanlılar (*klephtesler*) ile ilgili, XVIII. ve XIX. yy.'lara ait şarkılar içerirdi. Tarihsel şarkılar, aşk şarkıları ve geleneksel ayinlerle bütünleşen şarkılar yelpazesi de çok zengindi. Şiirde görülmeyen kıta kesimi müzikte yer alır ve bir, bir buçuk ya da iki dizeden oluşurdu. Makamsal özellik her yerde kendini gösterirdi. En sık rastlanan *re* makamının ve kromatik olan (2. artıklı) ya da olmayan başka makamların yanı sıra, pentatonik ve tetratonik ıskalalar da kullanılırdı. Ezgisel hareket neredeyse her zaman inici bir çizgi izler, ritimse çoğunlukla serbest ya da düzensiz ve karmaşık olurdu. İdyofonlar özellikle maşa, üçgen ve zilleri; derili çalgılar değişik tamburlar ve tefi; üflemeli çalgılar değişik flütler, klarinet, gayda ve ilkel obuayı (*pipiza*); telli çalgılarsa türlü lavtalar, viyeller (*lira, kemanes, keman*) ve masa kitharalarını (*kanonaki, sanduri*) kapsardı.

yenihellen müziği

Osmanlı egemenliği döneminde (1453 -1828) halk şarkılarının ve bizans müziğinin dışında varlığından söz edilemeyen bu müzik türü ilk kez İonia adalarında ulusal marşı yazan N. Mantzaros (1795-1873) ve P. Karrer (1829-1896), S. Samaras (1863-1917) adlı bestecilerle başladı. 1871'de, Atina konservatuvarı'nın kuruluşundan sonra, D. Lavrangas (1860-1941), G. Lambelet (1875-1945), E. Riadhis (1880-1935), M. Varvoghlis (1885-1967) ve özellikle de M. Kalomiris (1883-1962) ile Ulusal müzik okulu doğdu. Bu okul Bizans ve halk müziğine özgü öğelerle belirlendi. Bu öncülerden başka, D. Levidhis (1886-1951), G. Sklavos (1888-1976), A. Kondis (1899-1965), P. Petridhis (1892 -1977), G. Ponirdhis (doğm. 1892), D. Mitropulos (1896-1960), A. Nezeritis (doğm. 1897) ve belki de en önemli besteci olan N. Skalkotas'ın (1904-1949) adları anılabilir. Ayrıca A. Kundurof (1897-1969), A. Evanghelatos (doğm. 1903), Th. Karyota-

Lauros-Giraudon

antik yunan müziği
lir çalan adam
Berlin ustası'na mal edilen
kırmızı figürlü bir kraterden
ayrıntı
attike sanatı, İ.Ö. V. yy.
Lunaret konağı, Montpellier

kis (doğm. 1903), S. Mikhailidhis (doğm. 1905), L. Zoras (doğm. 1905), K. Kydhoniatis (doğm. 1908), G. Kazasoğlu (doğm. 1910), G. Platon (doğm. 1910), G. Georgiadhis (doğm. 1912), M. Pallantios (doğm. 1914), D. Dhraghatakis'i (doğm. 1914); çağdaş akımların içinden de Papaioannu (doğ. 1910), A. Logothetis (doğm. 1921), G. Sissilianos (doğm. 1922), A. Kunadhis (doğm. 1924), J. Khristu (1926-1970), M. Adhamis (doğm. 1929), N. Mamangakis (doğm. 1929), N. Rotas (doğm. 1929), J. İoannidhis (doğm. 1930), S. Vasiliadhis (doğm. 1933), Th. Antoniu (doğm. 1935), D. Terzakis (doğm. 1938), G. Kurupos (doğm. 1942), G. Aperghis (doğm. 1945), V. Katsulis (doğm. 1949), M. Travlos (doğm. 1950), ve kuşkusuz, fransız uyruğuna geçen ve matematiği "kozmik" bir müziğin hizmetine sunan İ. Xenakis'in adını da anmak gerekir.

YUNANİSTANLI sıf. ve a. Yunanistan halkından olan: *Yunanistanlı Türkler.*

YUNANLI sıf. ve a. Yunanlılar'dan olan: *Yunanlı bir kadın. Türkiye'de yaşayan bir yunanlı.*

YUNDCİYAN çoğl. a. (türkç. *yont* > *yund, -cı ve fars. -ān* çoğul ekinden *yund -ciyān*). → MADİYAN-I HASSA.

YUNGANG ya da **YUN-KANG,** Vei hanedanı hükümdarlarınca, 460-493 arasında, Datong (Şanşi) yakınında yaptırılan çin buddhacılığı mağaraları. Buradaki heykellerde, çin estetik anlayışının yavaş yavaş Orta Asya yoluyla Hindistan'dan gelen temalarla karıştığı görülür: yüzlerinde "arkaik" denen kişiliksiz bir gülümseme taşıyan henüz yassı insan figürleri ve yunan-buddha kıvrımlarını şemalaştıran keskin bükümler, Longmın köşeli üslubunun habercisidir.

YUNGAS a. (kiçua dilinde sözcük). Bolivya'da ve Güney Peru'da K.'e doğru uzanan ve bol bol ılık yağmurlar alan Doğu Cordillera vadilerine verilen ad.

YUNGAY, Peru'da (Ancash yönetim bölgesi) kent, Huaraz'ın K.'inde; 20 000 nüf. 1970'te bir yer sarsıntısı sonunda yıkıldıktan sonra yeniden kuruldu.

YUN HE → YÜN HI.

YUN-KANG → YUNGANG.

YUNMAK → YUMAK.

YUNMALIK a. GUSÜLHANE'nin eşanlamlısı.

YUNMENG → YÜNMING.

YUNNAN → YÜNNAN.

YUNNANFU → YÜNNANFU.

YUN SHOUPİNG → YÜN ŞOUPİNG.

YUNT (Mustafa Şevket) **Manisalızade,** türk din ve hukuk bilgini (İstanbul 1878 - *ay. y.* 1951). Medreselerde ders verdi. İslam hukukuyla ilgili yapıtları vardır: *Kadı Beyzavi ile Ebussuut arasında bir mukayese, Kitab ün-nafakat, Usul-i fıkıh dersleri, Hukuk-i aile kararnamesi şerhi* vb.

YUNT dağı, Ege bölgesinde Manisa ovasının K.-B.'sında büyük ölçüde tahrip edilmiş neojen ve daha yeni andezitik lav, tüf ve aglomeralardan oluşmuş volkan yapıları kümesinden meydana gelen geniş dağlık kütle (1 074 m).

YUNT OĞLANI → MADİYAN-I HASSA.

YUNTDAĞI, İzmir'in Bergama ilçesine bağlı *İsmailli* bucağının 1987'den önceki adı.

YUNUS → YUNUSBALIĞI.

YUNUS, rumca **Kolool,** G.Kıbrıs rum kesiminde Limasol ilçesinde köy.

YUNUS, kuzey gökküresinde, Kuğu* nun güneyinde yer alan ve en parlağı 4. kadirden çıplak gözle görülebilir otuz kadar zayıf parlaklıklı yıldızdan oluşan ve konumuyla bir eşkenar dörtgene benzeyen küçük takımyıldız. (→ GÖK haritası.)

YUNUS, Yeroboam II döneminde (İ.Ö. 783-743) yaşamış ibrani peygamberi. II. Krallar kitabı'nda (XIV, 25) dolaylı olarak anılır. İ.Ö. IV. yy.'ın sonunda yazılmış olan öğretici nitelikli Yunus'un kitabı, takma adın benzerliği nedeniyle kendisine mal edilmiştir. Kuran'da ise 109 ayetten oluşan X. surenin adı *Yunus suresi*'dir. Özellikle Saffat suresinde (XXXVII, 140-147) Yunus'un Ninova halkını doğru yola getirmek için peygamber olarak gönderildiği; ancak, kent halkının onun sözlerine uymadığı; bunun üzerine kentten öfkeyle ayrılan Yunus'un kaçmak için bir gemiye bindiği; ama gemi hareket edemediğinden yolcular arasında bir suçlu bulunduğuna ve kura kime çıkarsa onun denize atılacağına karar verildiği, kurayı yitiren Yunus'un suya atıldığı ve bir balık (yunus balığı adını ondan alır) tarafından yutulduğu; sonra hasta olarak çorak bir yere bırakıldığı; yanında bitiveren bir balkabağının gölgesinde dinlenip kendine geldiği ve sonunda yeniden kavmine gönderildiği yazılıdır. Eski Ahit'te (Tevrat) Amathi'nin oğlu Yunus kıssasının sonu şöyle anlatılır:...balığın karnında kendisine dua eden Yunus'u bağışlayan Tanrı, balığı kusturarak onu yeniden Ninova'ya gönderir. Kente gelen Yunus, onlara Tanrı'nın Ninova'yı yıkacağını söyleyince, kral başta olmak üzere tüm kent halkı doğru yola döner. Bunun üzerine Tanrı da onlara acıyıp kenti yıkmaktan vazgeçer. Ancak, kendisini yalancı çıkardığı için Tanrı'ya küsen Yunus, artık yaşamak istemediğini söyleyerek O'ndan canını almasını diler. Tanrı onun yanı başında bir asmakabağı yaratır, sonra da hemen kurutur ve bitkinin kurumasına acıyan Yunus'a şöyle seslenir: "Sen emek vermediğin bir asmakabağına acıyorsun da ben emek vererek yarattığım 120 bini aşkın Ninova kenti halkıyla bir o kadar da hayvana acımayayım mı?" Bu söz üzerine yanılgısını anlayan Yunus, Tanrı'dan af dileyerek tövbe eder.

YUNUS BEY, Hamitoğulları'nın Antalya kolu (Tekeoğulları) beyi (öl. 1323). Hamitoğulları beyi Dündar Bey'in kardeşi. Dündar Bey Antalya'yı ele geçirdikten (1320) sonra kent ve yöresinin yönetimini ona bıraktı (1321).

YUNUS BEY Has, türk kaptanıderya (öl. 1473). Hamza Bey'in yanında yetişti. Onun azledilmesi üzerine yerine kaptanıderyalığa getirildi (1456). Ceneviz dukalığı'na karşı bir deniz seferine çıkarak onların yönetimindeki İmroz, Taşoz, Semendirek ve Limni adalarını ele geçirdi. Azledilerek bir sancakbeyliğine gönderildi (1460). Bir söylentiye göre itaatsizlikten idam edildi; bir başkasına bakılırsa Otlukbeli* savaşı'nda (1473) vuruşurken şehit oldu.

YUNUS BEY Miralay, türk asker (İstanbul 1844-Plevne 1877). Harbiye'yi bitirip piyade mülazımı (teğmen) olarak orduya katıldı (1863). Yüzbaşı rütbesiyle Girit'te (1866), kolağası olarak Yemen'de (1869) çarpıştı. Binbaşı rütbesiyle Gazi Osman Paşa ordusunun Vidin'de bulunan karargâhına gönderildi (1876). Birinci Plevne savunması sırasında gösterdiği büyük yararlıktan ötürü miralaylığa yükseldi ve tabyalardan birine kendi adı verildi. İkinci saldırıda kendi adıyla anılan tabyayı savunurken vurularak şehit oldu.

YUNUS BİN ÖMER BİN MUHAMMET ES-SAKAFİ, Emeviler'in Irak valisi (öl. Şam 744). 725'te Yemen, 738'de Irak valiliğine atandı. Kan dökücülüğü ile ün yapan Yusuf, ilk iş olarak eski Irak valisi Halit bin Abdullah'ı tutuklayarak öldürttü. Horasan valisi Nasr bin Seyyar'ı halifenin gözünden düşürerek burayı da kendisine bağlamak istediyse de başaramadı. Velit II'nin öldürülmesinden (1743) sonra, Kelbiler'den Mansur bin Cumhur Irak valiliğine atanınca kaçmak zorunda kaldı. Belka'da saklanmaya çalıştıysa da ele geçirilerek Şam'da hapsedildi. Yezit III'ün ölümü (744) üzerine çıkan iç savaş sırasında öldürüldü.

M.Mathelin

Yungang
Prabhistaratna buddhası ile Şakyamuni buddhası arasındaki görüşme
10 no.'lu mağaradan bir kabartma
İ.S. V. yy.

YUNUS EFENDİ Seyrekzade, türk kazasker (öl. İstanbul 1652). İlmiye'de yetişti. Sınıfına özgü aşamalardan (medrese müderrisliği ve kadılık) geçtikten sonra, Edirne kadılığından (1635) Rumeli kazaskerliğine (1647) ve bu görevine ek olarak nakibüleşraflığa (1648) getirildi. Azledildi (1649). Rumeli kazaskeri oldu (1650).

YUNUS EL-KÂTİP, arap müzikçi (Medine VIII. yy.). İran asıllıdır. Müzikçi ve şair olarak ün kazandı. Şam'da emevi halifelerinden Hışam ve Velit II'nin saraylarında çok sevilen bir ses sanatçısı oldu. *Kitab ün-nagam* ve *Kitab ül-kıyam* adlı yapıtları vardır.

YUNUS EMRE, türk şair (XIII. yy.'ın ilk yarısı - XIV. yy. başları). Yaşamıyla ilgili kesin bilgi yoktur. Hakkındaki menkıbelere, kendi şiirlerine, bazı tarihsel belgelere dayanan edebiyat araştırmacıları XX. yy. başlarından itibaren onunla ilgili değişik varsayımlarda bulundular. Bu araştırmalara göre uzunca bir yaşam sürerek 1308'den sonraki bir tarihte ölmüştü. Bir belgeye göre 1240-1320 yıllarında yaşamıştı. Porsuk suyunun Sakarya'ya karıştığı yerdeki Sarıköy'den yetişmiş ve orada ölmüştü (günümüzde yaptırılan anıtmezarı buradadır). Öte yandan Karaman'da doğup yaşadığı, gene orada öldüğü de ileri sürülür. Bu görüşte olan araştırmacıların dayandığı belgelere göre Horasan'dan Karaman'a göç etmiş bir şeyh ailesindendi. Babasının adı İsmail'dir. Varlıklı bir kişiydi. Öte yandan Anadolu'nun daha başka yerlerinde de (Bursa, Afyonkarahisar, Isparta, Sıvas, Erzurum vb.) mezarları (belki de makamları) bulunduğu ileri sürülür. Hakkındaki menkıbelere göre öğrenim görmemiştir; okuma yazma da bilmez. Oysa şiirlerinden, çağının bilimlerini öğrendiği, arapça ve farsça bildiği anlaşılmaktadır. Buna göre medresede okumuş olmalıdır. Bektaşi *Velayetname*'sine göre gençliğinde çiftçilikle uğraştı, sonradan Taptuk Emre adlı şeyhin müridi oldu.

Onun tekkesinde uzun yıllar hizmet ettikten sonra dervişlik geleneğine uyarak gurbete çıktı; halkı tarikat yoluna çağıran şiirleri geniş bir çevreye yayıldı. İlahileri XX. yy. başına kadar tekkelerde okundu, onun yolunu izleyen (Sait Emre, Âşık Paşa, Kaygusuz Abdal, Hacı Bayram, Eşrefoğlu Rumi, Hatayi, Niyazi-i Mısri vb.), hatta onun mahlasını kullanan (Miskin Yunus, Derviş Yunus, Âşık Yunus, Yunus Dede vb.) şairler yetişti. F.Köprülü'nün *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar* (1918) yapıtında onun yaşamını ve şiirlerini konu edinmesinden sonra aydınlar, edebiyat çevreleri, geniş okur topluluğu onunla büyük ölçüde ilgilendi. Edebiyat tarihçileri, hakkında pek çok inceleme yayımladı. Dilinin arılığı, anlatımının şiirsel gücü, dinsel inancında içtenliği, aşk, ölüm gibi evrensel şiir konularını etkileyici biçimde anlatışı vb. dolayısıyla bütün türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri sayıldı. Günümüzde onun asıl büyük değerinin ise her dinden, her inançtan insanlara aynı gözle bakan insan sevgisinden (Uluslararası Yunus Emre semineri'nin [1971] konusu onun hümanist görüşüydü) kaynaklandığı kabul edilmektedir. (→ Kayn.)

Saint-Maximin'de (Var, Fransa) Sainte-Madeleine bazilikası'ndaki gömütte bir sandukayı süsleyen (İ.S. IV. yy.) yunusbalıkları

Lauros-Giraudon

yunusbalığı (sağda doğuran bir dişi [yavrular daima kuyruktan gelişle doğarlar])

YUNUS NADİ, soyadı **Abalıoğlu,** türk gazeteci, yazar, siyaset adamı (Fethiye 1880 - Cenevre 1945). Abalızade ailesinden Halil Efendi'nin oğlu, gazeteci Nadir Nadi ile Doğan Nadi'nin babası. Galatasaray'ı bitirdikten sonra Hukuk mektebi'ne yazıldı. Aynı tarihlerde Baba Tahir'in çıkardığı *Malumat* gazetesine yazmaya başladı. Ancak Abdülhamit II yönetimine karşı kurulan bir gizli derneğe üye olmaktan tutuklanıp Midilli adasında hapis cezasına çarptırıldı (1901). İkinci meşrutiyet'in ilanı üzerine yeniden İstanbul'a dönüp *İkdam, Tasvir-i efkâr* gazetelerinde çalıştı, Selanik'te yayımlanan *Rumeli* gazetesine de başyazılar yazdı. Aydın mebusu seçildi (1911). Birinci Dünya savaşı sonunda çıkarmaya başladığı *Yeni gün* gazetesiyle bir yandan Mondros mütarekesi ve sonuçlarını eleştirirken, bir yandan da Kurtuluş savaşı'na destek verdi. Gazetesinin kapatılması üzerine Ankara'ya kaçtı ve *Yeni gün*'ün yayımını burada sürdürdü (1920). İzmir milletvekili olarak TBMM'de bulundu (1920-1923). Muğla milletvekilliğiyle 1943'e değin sürdürdüğü bu görevinin yanı sıra İstanbul'da *Cumhuriyet* gazetesini yayımlamaya başladı (1924) ve ölümüne değin bu gazetenin başyazarlığını yaptı. Ölümünden sonra *Cumhuriyet* gazetesi, anısına Yunus* Nadi armağanı yarışması düzenledi. Başlıca yapıtları: *İhtilal ve inkılab-ı osmani* (1908), *Ali Galip hadisesi* (1955), *Çerkez Ethem kuvvetlerinin ihaneti* (1955), *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da* (1955), *Kurtuluş savaşı anıları* (1978).

yunuslama

Yunus Nadi armağanı yarışması, Yunus Nadi Abalıoğlu adına, kurucusu olduğu *Cumhuriyet* gazetesinin 1946'dan bu yana düzenlediği yarışma. Edebiyat, basın, toplumsal ve kültürel sorunlar vb. alanlarını kapsar. Her yıl belirlenen farklı bir dal ve konuda Yunus Nadi'nin ölüm yıldönümü olan 28 haziranda verilir. Armağan alan yapıtlardan bazıları: *Yılanların öcü* (Fakir Baykurt, 1957-1958), *Anadolu ihtilali* (Sabahattin Selek, 1965-1966), *Anzavur* ve *İkinci hedef* adlı senaryolar (Güngör Dilmen ve Oktay Arayıcı paylaştı, 1969-1970), *Türk dilinin tarihi akışı içinde Atatürk ve dil devrimi* (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), *Sırtlan payı* (Attila İlhan, 1974 -1975).

YUNUS PAŞA, türk sadrazam (öl. Salihiye 1517). Yeniçeri ocağı'nda yetişti. Yeniçeri ağalığından Anadolu (1511), Rumeli (1514) defterdarlığına atandı. Ridaniye* savaşı'nda şehit olan Hadım Sinan Paşa'nın yerine sadrazamlığa ve bu görevine ek olarak Mısır valiliğine getirildi (1517). Aynı yıl Mısır valiliğinden azledilmesi üzerine Selim I'den hesap sormaya kalkışınca idam edildi.

YUNUSBALIĞI ya da **YUNUS** a. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan bazı etçil memeli hayvanların ortak adı.

—ANSİKL. Yunusbalıkları, balinalar takımından hayvanlardır. Deniz yunusbalıklarının en yaygın türleri yunusbalığı (*Delphinus delphis*, uzunluğu 2,50 m'yi bulan çok gezgin bir tür) ile Risso yunusbalığıdır *(Grampus griseus)*. Commerson yunusbalığı *(Cephalorhynchus commersoni)* Patagonya kıyılarında yaşayan bir türdür. Akburunlu yunusbalığının *(Lagenorhynchus albirostris)* boyu 3 m'ye ulaşabilir ve yazın Spitzberg'e kadar yaklaşır. Uzun burunlu yunusbalığı *(Stenella longirostris)* Gine körfezindeki tropikal türlerin en küçüğüdür. Tropikal sularda daha pek çok yunusbalığı türüne rastlanır, bunlardan Amazon ırmağında yaşayan boto *(Sotalia fluviatilis)* ya da İravadi yunusbalığı *(Orcaella brevirostris)* gibileri bu büyük ırmaklarda yukarılara kadar çıkarlar. Uzun ve ince burunlu tatlısu yunusbalıkları arasında şunlar sayılabilir: Ganj'da yaşayan susuk *(Platanista gangetica)*, Amazon'da yaşayan butu *(Inia geoffroyensis)*, Çin'deki göl yunusbalığı *(Lipotes vexillifer)* ve 1,50 m boyuyla yunusbalıklarının ve balinagillerin en küçüğü olan La Plata yunusbalığı *(Stenodelphis blainvillei)*.

Bilimsel incelemesi (delfinoloji) hayli derinlemesine yapılmış olan adı yunusbalığı ilginç bir hayvandır: 1. derisi süngersi yapısıyla burgaçları etkilenmeden atlama olanağı vererek hayvanın yüzmesini sağlar: hayvan bu sayede büyük bir hıza ulaşabilir (63 km/sa), 7 m yüksekliğe kadar sıçrayabilir vb.; 2. retinasının karmaşık ve özgün bir hücre yapısı vardır; 3. hızlı ve uzun süreli dalışlara çok yatkındır; 4. sesle iletişim sistemi son derece karmaşıktır (yaklaşık olarak 400 değişik işaret) ve gerçek bir dil rolü oynayabilir, bazı ses ya da sesötesi dalgalarla ikili bir haberleşme sağlayabilir (bu konuda bazı veriler saptanmış bulunmaktadır); 5. beyni insan beyni kadar gelişmiş sayılabilir ve buna bağlı olarak çok güçlü bir toplumsal davranışı vardır (yardımlaşma), acıya ve hazza karşı çok duyarlıdır (dahası, insanlara karşı gösterdiği dostluk hiç de masal değildir).

—Ask. denizc. 1965'ten beri, birçok ülkenin deniz kuvvetleri (amerikan deniz kuvvetleri bu dönemde özel bir birim oluşturdu), çok derinlere dalabilme, hızlı hareket edebilme, sesleri algılayıp yayımlayabilme gibi çeşitli özellikleri nedeniyle yunusbalıklarıyla ilgilenirler. Ama özellikle akustik alanında yunusbalıkları deniz kuvvetlerinin dikkatini çekmiştir. Gerçekten de yunusbalıklarının, bir sonarın özelliklerine benzer şaşırtıcı özellikleri vardır; yayımladıkları sesler yalnız ulaştıkları uzaklık bakımından değil, biçimi ve özellikleri ne olursa olsun her türlü engeli aşma bakımından da dikkat çekicidir. Yunusbalığı "sonarı", savaş gemilerinde kullanılan mekanik sonarlardan farklı olarak, çok değişik frekanslarda (sesötesinden çok daha düşük frekanslarda) işaretleri oldukça kısa bir zaman içinde yayımlar.

—İkonogr. Hıristiyan anıtlarında yunus, Antikçağ'dan kalma bir inanışa göre, sırtında taşıdığı ruhların göçünü simgeler. Yunus kurtuluş inancıyla birleştirilir, kimi zaman Yunus peygamberi yutan dev balina ile karıştırılır. Sırtında yunanlı ozan Arion'u taşırken de temsil edilir.

YUNUSBALIĞIGİLLER a. Zool. YUNUSGİLLER familyasının eşanlamlısı.

YUNUSEMRE, esk. **Sarıköy,** Eskişehir'in Mihalıççık ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 402 nüf. (1990).

Yunusemre müzesi, Eskişehir'in Mihalıççık ilçesi merkez bucağına bağlı Yunusemre köyünde açılan müze (1974); Yunus Emre'nin türbesinin yanında küçük bir bölüm oluşturur. Burada ozanın şiirleri, temsili resimleri, onunla ilgili belge ve kitaplar sergilenmektedir.

YUNUSGİLLER ya da **YUNUSBALIĞIGİLLER** a. Yeniay biçiminde tek soluk delikli, üyeleri küçük ya da orta boyda olan dişlibalinalar familyası. (Birçok türü çekici gösteri ve numaralar yapmak üzere havuzlarda [delfinaryum] yetiştirilir. (Bil. a. *Delphinidae*.)

—ANSİKL. Yunusgillerin 20 cins içinde 55 türü bilinmektedir. Bunlara genel olarak yunusbalığı ya da domuzbalığı denir, başka adla anılanları da vardır: beluga, falyanos vb. Bunların hepsi avcı ve gezgindir. Çoğunda beyin çok gelişmiştir.

YUNUSLAMA a. Havc. Bir uçağın, kanat açıklığına koşut ve ağırlık merkezinden geçen bir eksen çevresinde yaptığı salınım hareketi. (Yatay kuyruk takımı, yunuslama hareketlerine karşı koyar.)

YUNUSOĞLU, Adana'nın Yüreğir ilçesi Doğankent bucağına bağlı köy; 3 207 nüf. (1990).

Yunus'un kitabı, Kutsal Kitap'ı oluşturan kitaplardan biri; İ.Ö. IV. yy. sonunda yazılmış ve geleneğin yanlış bir yorumu sonucu peygamber kitapları sırasına konulmuş eğitici metin. Kitabın baş kişisinin, peygamber Yunus*'la hiçbir ilişkisi yoktur. Kitapta adı geçen Yunus, söylendiğine göre, Tanrı'nın Ninova halkına tövbe etmeyi öğütlemeye gitmesi yolundaki isteğine karşı geldi; bir fenike gemisine bindi, gemiciler tarafından suya atıldı ve üç gün bir balinanın karnında kaldı; kurtulduktan sonra pişman olarak Ninova'ya gitti. Kitap, bir dış görünüşten başka bir şey olmayan fantezi türünden tarihsel kurgular üzerine inşa edilmiş bir edebi yapıtıdır. Örneğin IV. babdaki dönüşüme uğrama (hayali) ve Yehova'nın son konuşması şaşılacak kadar açık bir evrenselcilik öğütler. Asi bir peygamber olan Yunus, Yehova'nın iyilik-

lerini İsrail kavminin tekelinde tutmak ister.
—İkonogr. İsa'nın sözlerine dayanan tanrıbilimciler, Yunus'un kişiliğinde Diriliş'in bir simgesini gördüler. Yunus'un yaşamından sahneler, ilk hıristiyan sanatında, yeraltı mezarlıklarındaki resimlerde (Roma, II.-IV. yy.'lar), Laterano, Uffizi, Arles müzelerindeki lahitlerde, kupa, lamba ve fildişi eşyalar üzerinde görülür. Aynı temaya VI. -XI. yy. bizans minyatürlerinde (*Paris'teki yunanca mezmurname*, B. N.; Basileios II'nin *Menologion*'u [Vatikan]; *Hludov Mezmurnamesi* [Moskova]), Güney İtalya kiliselerinin ambonlarında ve kürsülerinde (Gaeta, Sessa Aurunca) ve Klosterneuburg'da Verdunlü Nicolas'ın ambonunda da rastlanır. Michelangelo, Yunus'u Sistina capellasının tavanına resmetti. Ayrıca Rubens'in (Nancy) ve G. Dughet'nin (Windsor) *Denize atılan Yunus*, S. Rosa'nın *Ninovalılar'a vaaz* (Kopenhag) adlı tablolarını sayabiliriz.

YUPANQUİ (Héctor Roberto CHAVERO, **Atahualpa** denir), arjantinli gitarcı, şarkıcı, şair ve yazar (El Campo de la Cruz, Arjantin, 1908 - ? 1992). 6 yaşındayken keman, sonra da gitar çalmayı öğrendi. 1943'te, *Cerro Bayo* adlı ilk yapıtını yayımladı. Aynı tarihte kendi bestelediği şarkılarla resitaller vermeye başladı. 1948'de Fransa'ya gitti, uluslararası üne kavuştu. Tam bir klasik repertuvarı ve arjantin folklor müziği üzerine derin bilgisi vardı. Arjantin folklorunun yeniden doğuşuna katkıda bulundu. 1 500'den fazla şarkı besteledi. Birçok şiir (*Piedra sola: Guitarra*, 1958) ve düzyazı (*El canto del viento*, 1965 vb.) yapıt yayımladı.

YUPİK a. Alaska'nın güneyinde ve Sibirya'da konuşulan eskimo lehçeleri bütünü.

YU QİULİ → YÜ ÇIULİ.

YURACARECALAR, Güney Amerika Kızılderilileri; Urular adıyla da anılırlar. Solotolar (doğuda) ve Mansiñolar (batıda) diye iki altgruba ayrılırlar. Yuracarecalar, eskiden içtenevli ve aile reislerinin otoritesine tabi küçük bağımsız birimlere bölünmüş durumdaydılar. Tarım (büyü ve din karışımı uygulamalara yol açıyordu) ve av (toplumsal saygınlığa sahip olmayı gerektiriyordu) ürünleriyle besleniyorlardı. Dinleri şamanlıktı ve ayrıca çeşitli efsanelere inanıyorlardı.

YURAK a. Samoyedce; Yenisey'in ağzındaki Kanin yarımadasında yaklaşık 20 000 kişi tarafından konuşulur. (Eşanl. NENETS.)

YURDADÖN (Mehmet), türk atlet (Sarıkamış, Kars, 1954). Atletizme Kars'ta başladı (1972) ve kısa sürede başarılı olarak 2 000 m'de 5,17,8 ve 5 000 m'de 13,56,8' lik dereceleriyle Türkiye rekorlarını kırdı (1974). 40. Atatürk koşusunda 29,51 ile birinci (1975) gelirken ertesi yıl Balkan Kros şampiyonası'nda altın madalya kazandı (1976). 1978 ve 1982'de aynı koşuda yine birinci geldi. Helsinki'deki 16. Dünya oyunlarında 10 000 m'de birincilik, Balkan şampiyonası'nda aynı mesafede ikincilik elde etti (1982). Aynı yıl 5 000 m'de 13,33, 70'lik ve 10 000 m'de 28,35,06'lık dereceleriyle Türkiye rekorlarını kırdı.

YURDAKUL (Mehmet Emin), türk şair (İstanbul 1869 - *ay. y.* 1944). Salih Reis adında bir balıkçının oğlu. Geçim güçlüğü yüzünden Mülkiye idadisi'nden ayrılmak zorunda kaldı (1877); Mekteb-i hukuk'taki öğrenimi (1889-1891) de aynı nedenle yarım kaldı. Yeteneğini gören Sadrazam Cevat Paşa tarafından korundu; memur olarak bazı devlet dairelerinde çalıştı. 1897 Türk - Yunan savaşı sırasında yazdığı şiirleri (örn. Cenge giderken) derleyen, hece vezniyle, halk diliyle yazılmış *Türkçe şiirler* (1899) kitabı, ona birdenbire büyük ün kazandırmıştı. Avrupalı türkologlar (örn. E. J. Gibb) bu şiirlerin dayandığı temeli türk şiiri için çıkış yolu olarak gösteriyorlardı. İkinci meşrutiyet'ten sonra türkçülük hareketinin öncüleri arasında yer aldı (bu dönemde şu kitapları yayımlandı: *Türk sazı* [1914], *Ey Türk uyan* [1914], *Ordunun destanı* [1915], *Turan'a doğru* [1918]). Hicaz (1909), Sıvas (1910), Erzurum (1911) valiliği yaptı. Musul mebusu oldu (1913). Kurtuluş savaşı'nda Anadolu'ya geçerek Adana ve Antalya'da şiirleri, konuşmalarıyla direnişi destekledi. Zaferden sonra Şebinkarahisar, Şanlıurfa, İstanbul milletvekilliği yaptı (bu dönemdeki yapıtları şunlardır: *Aydın kızları* [1920], *Mustafa Kemal* [1928], *Ankara* [1939] vb.). Edebiyatı toplumun hizmetinde bir araç sayıyor, halkın kolay kavrayacağı bir dil ve anlatımdan yararlanmayı amaçlıyordu (*"Zavallı ben, elimdeki şu üç telli saz ile/Milletimin felaketli hayatını söyleyim/Dertlilerin gözyaşını çevrem ile sileyim"*). Başlıca konuları yurt sevgisi, Türkler'in kalkınıp ilerlemesi (Anadolu, Yurdumun iniltisi, Irkımızın türküsü, Ey türk uyan şiirleri vb.), yoksul, ezilmiş, korunmaya muhtaç insanların durumu (Zavallılar, Ahretlik, Zavallı kayıkçı vb.), özverili davranışlar, evlat sevgisi (Ah analık yahut Zeyneb'in duası, Ana ile kızı, Kesildi mi ellerin vb.), özgür düşünce, uygarlık değerleri (Gutenberg, Martin Luther, İlim vb.) oldu. Ancak hece vezninin alışılmış kalıpları yanında 15,16,18 gibi alışılmamış kalıplara başvurması, lirizmden uzaklaşması, şiirinin etkisini ve kalıcı olmasını önledi. Bununla birlikte sanatını dayandırdığı ilkeler ve ulusal konulara heyecanlı yaklaşımı Milli edebiyat akımının önemli bir kaynağını oluşturdu. (→ Kayn.)

YURDAKULER (Muzaffer), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1915). Kurmay albay rütbesindeyken 27 Mayıs 1960 devrimi'ne katıldı; Milli birlik komitesi içinde yer aldı. 1961-1980 arasında Cumhuriyet Senatosu doğal üyesiydi.

YURDU a. İğnenin deliği.

YURESHA (Jelko), hırvat dansçı (Zagreb 1937). 1958'de, Split Ulusal opera'sında solo dansçı oldu, 1960'ta London's Festival Ballet'e girdi ve burada *Sylphides*, *Romeo ve Juliet* (Romeo rolünde) ve *Fındıkkıran*'ı (Prens rolünde) yorumladı. 1962-1966 arasında Royal Ballet topluluğu'na katıldı, 1967'den sonra da Belinda Wright'la birlikte (1961'de evlenmişti), mesleğini bağımsız dansçı olarak sürdürdü. 1984'te, İzlanda Ulusal bale topluluğu'nda çalışmaya başladı.

YURGA, Rusya Federasyonu'nda kent, Sibirya'da, Novosibirsk'in kuzey-doğusunda; 75 000 nüf. Makine sanayileri.

YURİKO (Yuriko Kituchi, denir), japon kökenli amerikalı kadın dansçı (San José, Kaliforniya, 1920). 1930-1937 arasında Konami İshii dans topluluğu'yla birlikte sahneye çıktı. 1944'te Martha Graham School'a girdi. Martha Graham'ın öğrencisi olan ve 1967'ye kadar onun çalışma arkadaşı olarak kalan Yuriko, onun belli başlı birçok yapıtlarında rol aldı (*Canticles for İnnocent Comedians*, 1952; *Embattled Garden*, 1958; *Clytemnestra*, 1958). 1960'ta kendi yönetimindeki toplulukla New York'ta sahneye çıktı. 1968'de, *The Cry, Strange Landscape, Forgotten One* adlı oyunları sahneye koydu. Daha sonra kendini öğretmenliğe verdi (Martha Graham School, Brooklyn College, Köln Yaz akademisi).

YURİY DOLGORUKİY (1090'a doğr. - Kiev 1157), Rostov-Suzdal prensi, daha sonra Kiev veliki knyazı (1149-1151 ve 1154-1157). Vladimir Monomah'ın altıncı oğlu. 1125'te başkenti Suzdal olan bağımsız bir prenslik kurdu ve böylece Rostov-Suzdal pernsleri soyunun kurucusu oldu. Rusya'nın kuzey-doğu'sunda birçok kent inşa ettirdi. Geleneğe göre Moskova'yı kuran da odur (1147). Uzun mücadelelerden sonra Kiev tahtına çıkmayı başardı.

YURİY VSEVOLODOVİÇ (1188-1238), Vladimir veliki knyazı (1212-1216 ve 1218 -1238). Bulgarlar'a ve Mordvinler'e karşı giriştiği seferler sırasında Volga'ya kadar uzanan babası Vsevolod Bolşoye Gnezde'nin başlattığı işleri sürdürdü ve Nijni Novgorod'u kurdu (1221). Batu Han'ın moğol ordusuna karşı yaptığı muharebede öldürüldü.

YURMALA, Letonya'da kent, Riga'nın batısında; 66 500 nüf (1991). İklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi. Hazırgiyim. Tuhafiyecilik. Kereste sanayisi.

YUROKLAR, Algonkin Kızılderilileri. Kaliforniya'nın kuzey-batı ucunda oturuyorlardı. Kuzey-batı kıyı kültürü alanına giriyorlardı. Yuroklar, balıkçılık alanları üzerinde miras yoluyla geçen bir mülkiyet sistemine sahiptiler. Geçim ekonomilerinin başlıca kaynağını oluşturan balıkçılığa ek olarak biraz da kara avı yapıyorlardı. Hiyerarşik bir sosyal sınıflar sistemine göre (soylular, köleler) örgütlenmişlerdi, ama kendilerine özgü bir siyasi düzenleri yoktu, temel toplumsal birimleri geniş ailelerdi. Yuroklar her yıl dünyanın yenilenmesi şerefine kutlanan büyük bir dini bayram sırasında bir araya gelirlerdi. Bu tören her şeyden önce aralarındaki kabile bağlılığı ruhunu besliyordu.

YURT a. **1.** Bir kimsenin doğup büyüdüğü ya da yurttaşı olduğu ve duygusal olarak bağlı bulunduğu ülke; vatan: *Yurdunu savunmak. Uzun bir ayrılıktan sonra yurduna döndü. Yurdunu çok özlemek.* **—2.** Bir şeyin ilk çıktığı ya da bolca bulunduğu yer: *Zeytin ağacının yurdu Akdeniz bölgesidir. Tütünün, kahvenin, futbolun yurdu.* **—3.** Bazı nitelik ve değerleri kendinde taşıyan birçok insanın bulunduğu yer: *Edirne pehlivanlar yurdudur.* **—4.** Belli kategoriden olan insanların barındığı, bakıldığı, tedavi edildiği kurum: *Öğrenci yurdu. Düşkünler yurdu. Yaşlılar yurdu. Sağlık yurdu.* **—5.** Belli bir alana özgü bir işin öğretildiği kuruluş: *Biçki dikiş yurdu.* **—6.** Oturulacak, barınılacak yer; ev, bark: **—7.** *Esk.* Sahip olunan arazi; emlak. **—8.** Yörükler'in yazın ya da kışın oturduğu yer. **—9.** *Yurt tutmak*, bir yeri kendine yurt edinmek, oraya yerleşmek, bağlanmak.
—Etnogr. → TOPAKEV. —Moğollar'da ve göçebe Türkler'de birbirine yakın birkaç ailenin çadır halkından oluşan topluluk; bu ailelerin kullanmasına ayrılmış, içinde çadırlarının bulunduğu toprak parçası.
—Eğit. Öğrencilerin barınma, yatma, yemek yeme, çalışma ve dinlenme gereksinimlerini karşılamak üzere devlet, özel kurumlar ya da kişiler tarafından açılan ve yönetilen kuruluş.

Yurt ansiklopedisi, Anadolu yayıncılık aş tarafından 1981'den başlayarak yayımlanan on bir ciltlik ansiklopedi. İlk on ciltte Türkiye'yi, illerin abecesel düzenlemesiyle veren ansiklopedinin on birinci cildinde Türkiye'nin doğal ve yönetsel yapısı, tarihi, kültür varlığı vb. konular topluca işlendi.

Yurt ve dünya, Pertev Naili Boratav tarafından Ankara'da yayımlanan aylık siyasal düşünce dergisi. Adnan Cemgil'in sorumlu yazıişleri müdürlüğünü yaptığı dergi, ocak 1941'de yayımlanmaya başladı, mart 1944'te kapandı. Başlıca yazarları arasında Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Behice Boran, Sefer Aytekin, Hüsemattin Bozok, Rıfat Ilgaz, Sabahattin Ali, Muzaffer Şerif Başoğlu vb.'nin yer aldığı *Yurt ve dünya*'da felsefe, toplumbilim, ekonomi, tarih, edebiyat konuları marxçı öğreti açı-

sından tartışma gündemine getirildi. İkinci kez, Türkiye İşçi partisi adına Behice Boran'ın imtiyaz sahibi, Yavuz Ünal'ın da yazıişleri müdürü olarak yayımladıkları dergi, ocak 1977'den sonra iki ayda bir olmak üzere yeniden yayımlandı; 1980'de kapandı.

YURTALAN (Kâzım), türk asker ve siyaset adamı (öl. Erzurum 1963). Binbaşı rütbesindeyken emekliye ayrıldı. Vilayeti şarkiye müdafaai hukuk cemiyeti üyesiydi. Erzurum kongresi'ne (1919) Tortum delegesi olarak katıldı. Erzurum Belediye başkanlığı yaptı (1946-50).

YURTBAŞI, Elazığ'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 362 nüf. (1990).

YURTBİLGİSİ → YURTTAŞLIK* BİLGİSİ.

YURTDIŞI sıf. Yurt sınırları dışında yer alan, yapılan bir şey için kullanılır: *Yurtdışı yolculuklar.*

◆ a. Yabancı ülkelerin herhangi biri ya da tümü: *Yurtdışında yaşamak, gezmek. Yurtdışından ulaşan haberler.*

YURTİÇİ sıf. Yurt sınırları içinde yer alan, yapılan bir şey için kullanılır: *Türk hava yolları'nın yurtiçi seferleri.*
—Ask. *Yurtiçi bölge komutanlığı,* yurtiçi bölgesinde savunmanın gereklerini yerine getirmekle görevli komutanlık. (Görevi, garnizon etkinlikleri, muharebe ve ulaştırma işleri, sağlık etkinlikleri, levazım işleri gibi çeşitli etkinliklerle uğraşmaktır.) ‖ *Yurtiçi bölgesi,* harekât alanı dışında kalan ulusal toprakların tümüne verilen ad. ‖ *Yurtiçi savunması,* "Geri bölge emniyeti" ve "Bölge hasar kontrolü" denilen iki ayrı görevle yerine getirilen savunma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. *Geri bölge emniyeti.* Dost kuvvetlere, faaliyetlere ve tesislere karşı, olası ya da gerçek bir tehdit oluşturan düşman taarruzlarının, sabotaj etkinliklerinin, gerilla sızmalarının ve düşman psikolojik harekâtının etkilerini en az düzeyde tutmak için alınan önlemler.
• *Bölge hasar kontrolü.* Düşman etkinliklerinden, doğal olaylardan meydana çıkan önemli kaza ve afetlere karşı, bu olayların ortaya çıkmasından önce, olay sırasında ya da sonradan hasar olasılığını azaltmak ve etkinliklerini en az düzeyde tutmak için alınan önlemler.

YURTLANDIRMAK → YURTLANMAK.

YURTLANMAK gçz. f. Bir yeri yurt edinmek, oraya yerleşmek, yer yurt sahibi olmak.

◆ **yurtlandırmak** ettirg. f. Bir kimseye ya da topluluğa yer, yurt sağlamak, bir yere yerleştirmek; iskân etmek: *Göçmenleri yurtlandırmak.*

YURTLUK a. Tarlası, otlağı, ormanıyla bir bütün oluşturan geniş arazi; malikâne.
—Tar. Osmanlı devletinde, gelirinden yararlanma hakkı yaşam boyu kullanılmak koşuluyla verilen toprak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. *Yurtluk* ve *ocaklık* adıyla anılan topraklar, genellikle Doğu Anadolu'daki türkmen beylerine ya da aşiret reislerine verilirdi. Yurtluğun sahibi ölünce, toprak aynı koşullarla devlet tarafından bir başkasına sahiplendirilir ya da sancağa dönüştürülürdü. Yurtluğun çıplak mülkiyeti (rakabe) devlete ait olduğundan, tasarruf sahibi burasını satamaz, hibe ya da vakfedemez, sadece bu yerin şer'i ve örfi vergilerini alabilirdi. Yurtluk ve ocaklık, tımar ve zeametten farklı olarak mutlaka bir hizmet karşılığında değil de geri alınamaz biçimde bazı yönetsel ve hukuksal haklara sahip kişilere verilirdi. Seferde, yurtluk sahipleri savaşçılarıyla birlikte bulundukları eyalet beylerbeylerinin sancakları altına girerlerdi.

YURTOĞLU (Selahattin), **Yüzbaşı Selahattin** denir, türk asker (Edirne 1892 - Ankara 1956). Harp okulu'nu teğmen rütbesiyle bitirdi (1912), Trablusgarp, ardından Balkan savaşı'na katıldı. Birinci Dünya savaşı'nda İran içlerinde, Irak'ta, Kafkas cephesinde savaştı. Mütareke'de İstanbul'a döndü, albay Bekir Sami Bey'in (Günsav) yaveri olarak, Batı Anadolu'daki direnişi örgütleme çalışmalarında görev aldı, Kurtuluş savaşı'na katıldı, 1926'da emekli oldu. Anıları, gazeteci Yazar İlhan Selçuk tarafından *Yüzbaşı Selahattin'in romanı* adıyla iki ciltte özetlenerek yayımlandı.

YURTPINAR, esk. **Murtunagürlü,** Antalya'nın merkez ilçesi Aksu bucağına bağlı belde; 3 180 nüf. (1990).

YURTSAL sıf. Yurtla ilgili.

YURTSAMAK gçz. f. Yurdunu özlemek, sıla hasreti çekmek.

YURTSAN (Ferit İbrahim), türk hekim (İstanbul 1873 - *ay y.* 1943'ten sonr.). Yüzbaşı rütbesiyle Askeri tıbbiye'yi bitirdi (1897). Türk-Yunan savaşı'na katıldı, dönüşte Prof. Cemil Topuzlu'nun yanında bakteriyoloji ihtisası yaptı. Bir süre bakteriyolojihanede Dr. Maurice Nicole'ün yanında çalıştı, tıbbiyede histoloji muallim muavinliğine atandı. Karantina tababeti hizmetine girdi (1899); Cide, Mekke, Medine, Kamaran, Beyrut tahaffuzhaneleri başhekim yardımcılıklarında bulundu. 1901'de İstanbul'da çıkan veba salgını nedeniyle padişahın iradesiyle şehremaneti bakteriyologluğuna atandı. Burada çalışırken Türkiye'nin ilk özel bakteriyolojihane ve röntgen laboratuvarını kurdu. Belsoğukluğu tedavisinin teknik yöntemlerini uygulamaya başladı ve menenjitlerle ilgilenerek ülkede bir epidemik menengokok bulunduğunu gösterdi. İkinci meşrutiyet'te (1908) askerlikten istifa ederek Karantina meclisi'ne hükümet üyesi oldu, tensikatta çıkarıldı. Mütarekeden sonra eski görevine getirildi. Bu sırada Türkiye'nin ilk özel sağlık yurdu sayılan Fatih sağlık yurdu'nu açtı, burasını kısa sürede örnek bir kuruluş haline getirdi. Karantinadaki görevinden ayrıldı, sağlık yurdunu Divanyolu'na taşıdı ve buradaki çalışmalarını 1943'e değin sürdürdü.

YURTSEVER sıf. ve a. Yurdunu, ulusunu tutkuyla seven ve onu korumak, ilerlemesini sağlamak için hiçbir özveriden kaçınmayan kimse; vatansever.

Orson Welles'in (solda) yazdığı, yönettiği ve oynadığı *Yurttaş Kane*'den (1940) bir sahne

YURTSEVERLİK a. **1.** Yurtsever bir kimsenin niteliği; vatanseverlik. **—2.** Yurtsever bir kimseye özgü davranış; vatanseverlik.

YURTSUZ sıf. **1.** Yurttaşı olduğu bir ülke bulunmayan. **—2.** Kalacak, barınacak yeri olmayan: *Evsiz yurtsuz kalmak.*

YURTTAŞ a. Bir devlet içinde medeni ve siyasi haklara, özellikle de seçmen olma hakkına sahip kişi (yabancıların karşıtı olarak): *Türkiye'de milletvekilleri yurttaşlar tarafından seçilir.* (Eşanl. VATANDAŞ.)
—Antik. *Yurttaş tacı,* Roma'da savaş sırasında, ölümü göze alarak bir romalı yurttaşın canını kurtarmış olan kişiye sunulan meşe yapraklarından taç.
—ANSİKL. Yurttaşın tanımı ve yurttaş olmayandan ayırımı için tarih boyunca ve bulunulan yerlere göre çeşitli ölçütler kullanıldı: önce doğum yeri, özellikle aile kökeni ölçü alındı: Roma'da yurttaş, haklarını yitirmemiş ve *tria nomina*'ya (üç ad) [*praenomen, nomen* ve *cognomen*] (ön ad, ad ve ortak ad) sahip olan yurttaşın oğludur. Kuşkusuz çok eski olan bu tanım, eski sitelere, çok az sayıdaki yurttaşla çok sayıdaki ahaliye karşı koyma olanağı verdi. Günümüzde bile bireylerin çoğunun yurttaşlığını kanıtlayan ölçüt budur.
Sonra hukuki ölçü gelir: yasayla yurttaş sayılan herkes yurttaştır. Bu kavram da roma kökenlidir. Roma'da geçerli usullerden biri de, yenilenlere, müttefiklere, sonra da eyaletlerde yaşayanlara, çok büyük bir incelikle sınıflandırılmış, tam ya da kısmi roma yurttaşlığı dağıtılmasıdır. Bu yasal ölçüt, bugün de yurttaşlığa alma, yurttaşlığı seçme hakkı tanıma ya da daha başka hukuki kararlarla yurttaşlık elde etme gibi çeşitli biçimler altında geçerlidir.
Bir de ekonomik, daha doğrusu mali bir ölçüt kullanılır: belirli tipte ve belirli miktarda malvarlığına sahip olan ve belirlenmiş koşullar altında devlet bütçesine katkıda bulunan kişi yurttaştır. Bu ölçüt genellikle, yurttaş olanla olmayanı birbirinden ayırmaya değil, yurttaşlar arasında yurttaş olup tüm siyasal haklarını gerçek anlamda kullananları belirlemeye yarar. Böylece, kendisini onurlandıran bir niteliğe karşı ödevlerinden başka hiçbir yükümlülüğü olmayan "edilgen" yurttaşa karşılık bir "etkin" yurttaş kavramı ortaya çıkar. Antikçağ'dan beri oligarşik yunan sitelerinde bu ayrım yapılıyordu. Roma'daki sınıflar sistemi de bu ayrımı dile getirir. Fransız devrimi, 1791 anayasası ile bu kavrama hukuki bir biçim verecek ve bundan, XIX. yy.'da çok gözde olan bir vergi sistemi ortaya çıkacaktır.
Yurttaşlık kişiye birtakım haklar kazandırır, ama buna karşılık en başta vergi borcu ve askerlik olmak üzere birtakım yükümlülükler de getirir. (→ SİTE.)

Yurttaş Kane *(Citizen Kane),* yönetmenliğini Orson Welles'in yaptığı amerikan filmi (1941). Orson Welles'in henüz adı bilinmeyen bir gençken yazdığı, yönettiği ve oynadığı bu film, sinema tarihinin en önemli olaylarından biridir. Parçaları birbirini tamamlayan psikolojik bir kurguyla, çok zengin bir basın kralının portresini çizen yönetmen, toplumsal başarı hayalini, "benlik"in derinliklerindeki sırları, psikanalitik aktarımların belirsizliklerini sorgular.
Düş yanı ağır basan bu film, özellikle çekim ve kurguyla ilgili alışılmış sinema kurallarının çoğunu altüst etmiştir (görüntü derinliğinin dramatik amaçlarla kullanılması, alışılmamış çerçevelemeler).

YURTTAŞLIK a. **1.** Yurttaş olma durumu. (Eşanl. VATANDAŞLIK.) **—2.** *Yurttaşlık bilgisi,* yurttaşlık ödev ve haklarını, devlet ve hükümet örgütlerini kapsayan bilgi; bu bilgilerin öğretildiği ders. (Eşanl. VATANDAŞLIK BİLGİSİ, YURTBİLGİSİ.)
—Uluslarar. huk. Kişiyi bir devlete bağlayan siyasal ve hukuksal bağ. (Eşanl. VATANDAŞLIK.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Çifte yurt-*

taşlık, bir kişinin aynı zamanda iki devletin yurttaşı olması.

—ANSİKL. Uluslarar. huk. Gerçek kişilerin yurttaşlığı, devletin tek yönlü ve kendi koyduğu kurallara göre belirlenir. Kimi insanlar, birden çok devletin yurttaşlığına sahip olabilirler. Yurttaşlık konusunda çıkabilecek anlaşmazlıklar konusunda uluslararası hukuk, "fiili" yurttaşlık ölçütünü daha geçerli sayar.

Tüzel kişilerin ve şirketlerin yurttaşlık durumunun saptanmasında birçok ölçüt kullanılır: tüzel kişinin ya da şirketin merkezi; denetim (yöneticilerin ve ortakların çoğunluğu); katılma. Bu tür kuruluşların yurttaşlık durumu, yabancı malların ulusallaştırılmasına ilişkin önlemler ve diplomatik korunmanın uygulanması açısından önem taşır. Tüzel kişilerin yurttaşlığında uygulanacak ölçütler konusunda bir anlaşmazlık çıkarsa, uluslararası yargıç çok hassas bir konuyu çözüme kavuşturmak durumunda kalır.

BM İnsan hakları evrensel bildirgesi' nin 15. maddesi şu ilkeyi koymuştur: "Herkes bir yurttaşlık hakkına sahiptir. Hiç kimse keyfi olarak yurttaşlığından ya da yurttaşlık değiştirme hakkından yoksun bırakılamaz."

Yurttaşlık terimi, monarşilerde ve sömürge ülkelerde yaşayan halkın devlete bağlılığını ifade etmek için kullanılan *tabiyet* (uyrukluk) teriminin yerini almıştır. Türk hukukunda "yurttaşlık" kavramı 1924 Anayasası'yla başlar.

Günümüz türk hukukunda yurttaşlığı düzenleyen kurallar Anayasa, Türk vatandaşlığı kanunu ve bu kanunun uygulanmasıyla ilgili yönetmelikte yer alır. Anayasa'ya göre, türk devletine yurttaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türk'tür. Yurttaşlık, yasanın öngördüğü koşullarda kazanılır ve yine yasada belirtilen durumlarda kaybedilir. Yurttaşlıktan çıkarmayla ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz.

• *Türk yurttaşlığının kazanılması:* 1) yasa yoluyla; 2) yetkili makamın kararıyla; 3) seçme yoluyla. Yasa yoluyla türk yurttaşlığının kazanılması nesep, doğum yeri ve evlenme nedenlerinden birine dayanır. Türk babadan olan ya da türk anadan doğan çocuklar türk yurttaşıdırlar. Yabancı anadan evlilik dışında doğan çocuk, nesebin düzeltilmesi, babalığa hüküm ve tanıma yollarından biriyle bir türk yurttaşına nesep bağıyla bağlanırsa, doğumundan başlayarak türk yurttaşı olur. Türkiye' de doğan ve yurttaşlığını ana babasından doğumla kazanamayan çocuklar, doğumlarından başlayarak türk yurttaşıdırlar. Bir Türk'le evlenen yabancı kadın türk yurttaşlığına geçmek istediğini bildirdiği ya da yurtsuz kaldığı veya evlenmekle eski yurttaşlığını kaybettiği takdirde türk yurttaşlığını kendiliğinden kazanır. Yetkili makam kararıyla yurttaşlığın kazanılması, Bakanlar kurulu'nun kararıyla yurttaşlığa alınmadır; türk hukukunda yurttaşlığa alınma kararını vermeye yetkili makam, Bakanlar kurulu'dur. Seçme yoluyla yurttaşlığın kazanılması, türk yurttaşlığını kaybeden küçükler ve evlenmeyle türk yurttaşlığını kaybeden kadınlar için sözkonusu olur. Ana ya da babalarına bağlı olarak yurttaşlıklarını kaybeden küçükler, reşit olmalarından başlayarak bir yıl içinde türk yurttaşlığını seçebilirler. Evlenmeyle türk yurttaşlığından ayrılan kadın, bu evliliğin sona ermesinden başlayarak, üç yıl içinde türk yurttaşlığına dönebilir.

• *Türk yurttaşlığının kaybı:* 1) yasa yoluyla; 2) yetkili makamın kararıyla; 3) seçme yoluyla. Yasa yoluyla türk yurttaşlığının kaybedilmesi, evlenmede sözkonusu olur; yabancıyla evlenen türk kadını kocasının yurttaşlığını seçmişse türk yurttaşlığını kaybeder. Türk yurttaşlığından çıkmada yetkili makam, Bakanlar kurulu'dur; yurttaşlıktan çıkma, Bakanlar kurulu'nun iznine bağlıdır. Seçme yoluyla yurttaşlığın kaybı, türk yurttaşlığını kazanan çocuklar ve evlenmeyle türk yurttaşlığını kazanan kadın için sözkonusudur. Türk vatandaşlığı k. bu iki durumla ilgili koşulları ayrı ayrı belirtmiştir (md. 27, 28).

YUSCARÁN, Honduras'ın güney-doğu kesiminde kent, El Paraíso yönetim bölgesinin merkezi; 1 800 nüf.

Yuste manastırı, İspanya'da, Hieronymus tarikatı manastırı (Extremadura, Cáceres ili). Karl V 1556'da buraya çekildi XV.-XVI. yy.'dan kalma kilise ve manastır.

YUSUF, İbraniler'in atası, Yakup'un sondan bir önceki oğlu. Erkek kardeşleri tarafından kervancılara satılan Yusuf, Mısır' da köle oldu, ama daha sonra firavunun baş vezirliğine yükselmeyi başardı. Yusuf hikâyesinin özü genellikle Hyksoslar'ın istilasına (İ.Ö. XVIII. yy.) bağlanır. Gerçekten de, Yusuf'un zenginliği, Asya kökenli firavunlar dönemi ortamında daha iyi anlaşılmaktadır. (→ İBRANİLER.) Hikâye her ne kadar krallık döneminde kaleme alınmışsa da, naklettiği eski söylentilerin Mısır'a özgü havası önemle belirtilmeye değer. Ancak, Yusuf'un görevinin ne olduğu (krallık mallarının yöneticisi, saray nâzırı, Baş vezir) iyice anlaşılmamaktadır. Hikâyede ne Yusuf'u hizmetine alan firavunun, ne de Çıkış (Hicret) sırasındakinin adı belirtilmiştir. Bu durum, Roland de Vaux'nun da *Histoire ancienne d'Israël* (İsrail'in eski tarihi) [1971] adlı kitabında belirttiği gibi, geleneğin eski efsaneleri naklettiği ve hikâyenin büyük bir atayı Mısır'ın kraldan sonra gelen birinci adamı yaparak övüp yüceltmek endişesiyle davrandığı izlenimini ister istemez uyandırmaktadır.

—İkonogr. Yusuf'u tek başına gösteren resim ve heykeller çok azdır (Chartres katedrali'nin kuzey çaprazsahınındaki heykel), fakat yaşamından sahnelere, daha V.-VI. yy.'larda, *Tekvin'in Viyana nüshası*'ndaki ve *Aşburnham Torahı*'ndaki (B. N., Paris) minyatürlerde ve *Maximianus vaiz kürsüsü*'nde (Ravenna) rastlanır; daha sonra aynı sahneler, S. Maria Antiqua (Roma), San Savino ve Pisa'daki Campo Santo (B. Gozzoli) kiliseleri fresklerinde, Chartres, Bourges ve Auxerre katedralleri vitraylarında, Raffaello'nun Vatikan Loggiaları'ndaki resimlerinde ve Andrea Del Sarto'nun iki tablosunda da (Floransa) görülür. Ayrıca, Rembrandt'ın (Basel, Berlin, Leningrad), Murillo'nun (Londra), Tintoretto'nun (Madrid), Genç Gérard'ın (Angers) yağlıboyalarıyla Rembrandt'ın *Hapse götürülen Yusuf* ofortunu sayalabiliriz.

YUSUF *(aziz)*, ilk üç İncil'e göre, Meryem Ana'nın kocası, doğramacı, daha doğrusu meslekten ağaç işçisi, Davut'un uzak torunu ve İsa'nın babalığı. Yusuf Meryem' den farklı olarak, İsa'nın peygamberlik yaşamında rol oynamaz. Yusuf'a geç tarihte (VIII. yy.) saygı Doğu'da başlamış ve oradan Batı'ya geçmiştir.

—İkonogr. Yusuf'u tek başına gösteren resim ya da heykellere Ortaçağ'da seyrek rastlanır (T. Gaddi'nin S. Croce'deki [Floransa] freski). Yeni Ahit'in çeşitli olaylarında sıkça görülür: *Meryem'in taliplerinin sınanması* (çiçek açan asa mucizesi), Giotto'nun (Arena, Padova) ve Luini'nin (Milano) tabloları; *Meryem'in evlenmesi* (Raffaello, Milano), Muştulama konusunda *Yusuf'un birinci rüyası* (Castelseprio'daki fresk; G. de La Tour, Nantes), aynı türden sayılabilecek olan Reims katedrali taçkapısındaki ünlü alaycı Yusuf ile *Mérode'un Muştulaması*'nda (Flémalleli Usta'ya maledilir) dükkânında çalışan Yusuf, *Nativitas, Yusuf'un ikinci rüyası* (*Basileios II'nin Menologion*'undaki minyatürler, Vatikan; St-Lazare katedrali'ndeki [Autun] sütun başlığı; Pistoia katedrali vaiz kürsüsü [Giovanni Pisano]; Giotto'nun freskleri [Padova]; Amiens katedrali koro bölümündeki oturma yerleri; Rembrandt'ın Berlin ve Budapeşte'de, L. Giordano'nun Madrid'te, F. De Troy'un Toulouse'daki resimleri). Ayrıca, *Kutsal* Aile* ve *Mısır'a kaçış.** XVI. yy. ikonografisi, Yusuf'un yaşamıyla ilgili iki yeni sahnenin daha yaygınlık kazanmasını sağladı: İsa ve Meryem'in kolları arasında *Yusuf'un ölümü* (iyi ölüm'ün azizi) [L. Giordano, Viyana; Tassel, Langres; Goya, Valladolid] ve Yusuf'un *Taç giyme*'si (L. Giordano, Napoli; Van Cleve, Gent; Zurbarán, Sevilla). Ayrıca, Michael Willmann'ın Grüssau'daki (Silezya) Sankt Joseph kilisesi'ndeki fresk dizisini, Moretto'nun (Londra), G. Reni'nin (Leningrad) ve Guerchino'nun (Floransa) tablolarını sayabiliriz.

—Ed. Divan edebiyatında Yusuf, güzelliğin, doğruluğun simgesi olarak canlandırılır. İnsanoğlunun yaşamı boyunca çektiği çileler, kardeşleri tarafından kuyuya atılan, köle olarak satılan, iftiraya uğrayarak hapsedilen Yusuf'un başına gelenlere benzetilir. Yaşamı *Yusuf* ile Züleyha* mesnevilerinde dinsel, didaktik, lirik farklı yorumlarla anlatılmıştır. Nâzım Hikmet'in *Yusuf ile Menofis* oyununda ise zindan arkadaşı duvarcı ustasıyla bir çatışmayı yaşar; güçlünün yanında yer alan, fırsatlardan yararlanmaya çalışan bir çıkarcı, bir işbirlikçidir.

Lauros-Giraudon

Yusuf'un kardeşleri tarafından tanınması Gérard'ın yapıtı Güzel sanatlar müzesi, Angers

Lauros-Giraudon

Georges de La Tour'un *Dülger aziz Yusuf* tablosu *(Louvre müzesi, Paris)*

YUSUF Siminkalem, türk hattat (XVII. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Aklâm-ı sitteyi Demircikulu Yusuf Efendi'den meşk etti. Yazıda başarılı olduğundan *Siminkalem* sanıyla anılırdı. Gülşeniye tarikatından olduğu için de yazılarını kimi zaman *Gülşeni* biçiminde imzalardı. Ahmet Karahi-

sari'nin okuluna bağlı olan sanatçının çok az yapıtı vardır.

YUSUF (Mulay ya da Mevla) [öl. 1927], Fas'ın alevi sultanı (1912-1927). Üvey kardeşi Mulay Hafız'ın tahttan el çekmesinden sonra sultan ilan edildi.

YUSUF (Süreyya), makedonyalı türk dilbilimci ve yazar (Köprülü, Makedonya, 1923 - Burhaniye 1977). Ortaöğrenimini Üsküp'teki Büyük medrese'de yaptı. Halk kurtuluş ordusunda görev aldı. Savaş bittikten sonra Belgrad Üniversitesi şarkiyat bölümü'nü bitirdi (1951). Priştine, Üsküp, Prizren'de türkçe öğretmenliği, 1973'ten başlayarak Priştine Felsefe fakültesi şarkiyat kürsüsü öğretim üyeliği yaptı, *Çevren* ve *Sesler* dergilerini yönetti. Birçok türk yazar ve şairini sırp-hırvatçaya çevirdi; eleştiri, deneme, inceleme yazıları Türkiye ve Yugoslavya dergilerinde yayımladı. Başlıca yapıtları: *Dilimiz ve biz* (1972), *Dilbilgisi* (1975), *Yugoslavya türk şiiri antolojisi* (1976), *Öyküler* (1981), *Tiyatro oyunları* (1984).

YUSUF I BİN TAŞFİN (öl. 1106), Murabıtlar hanedanından berberi Fas hükümdarı (1061-1106). Marakeş'i kurdu (1062) ve başkent yaptı. Kuzey Fas'ı fethetti (Fas, 1069), Orta Mağrib'i Cezayir'e kadar ele geçirdi. İşbiliye'deki (Sevilla) abbasi emiri el-Mutemit tarafından, hıristiyanlara karşı savaşmak üzere İspanya'ya çağrıldı. León ve Castilla kralı Alfonso VI'yı Batliyos yakınında Zalaca (ya da Sagrajas) savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrattı (1086), sonra Zaragoza'da kalmalarına izin verdiği Hudiler dışında Endülüs'teki (Andalucía) küçük emirlikleri (Tavaif-i müluk) ele geçirdi ve İspanya'yı Murabıtlar'ın yönetimi altına soktu.

YUSUF II (Ebu Yakup) [öl. 1184], Fas'ın muvahhit hükümdarı (1163-1184), Abdülmümin'in oğlu ve ardılı. Müslüman İspanyası'nın fethini tamamladı, ancak Castillalı Alfonso VIII'e karşı çok çetin çatışmalara girdi. Santarém kuşatmasında ölümcül bir yara aldı.

YUSUF III EL-MUSTANSIR BİLLAH (öl. 1227), Fas'ın muvahhit hükümdarı (1224-1227), Muvahhit şeyhlerin koruması altında hüküm sürdü. Hükümdarlığında, Fas kargaşa içine düştü.

YUSUF IV (Ebu Yakup en-Nasır Lidinillah) [öl. 1307], Fas'ın merini hükümdarı (1286-1307). Babasının el-Cezire'de ölümü üzerine hükümdar ilan edilen Yusuf IV başkaldırılara karşı koymak zorunda kaldı. Tlemsen'in abdülvadi hükümdarına karşı mücadeleye girişti; 1299'dan 1307'ye kadar Tlemsen kentini kuşattı ve kentin önünde, ilerde Mensure kenti adını alacak olan sürekli bir ordugâh kurdurdu. Öldürüldü.

YUSUF BALİ, türk din bilgini (öl. Bursa 1490). Molla Yegân'ın oğlu. Medrese öğrenimi gördü. *Kitab-ı taharet* adlı yapıtı yazdı. Şerhleri de vardır: *Şerh-i mevakıf, Hidaye şerhi.*

YUSUF BEY, türk tarihçi (Anabolu [Nafplion] 1806 - İstanbul 1873). Mora ayaklanması sırasında (1821) Yunanlılar'ın kuşattığı Anabolu kalesinde 22 ay mahsur kaldı. Kale teslim olduktan sonra bir ingiliz gemisiyle, önce İzmir'e geçti, ardından da İstanbul'a geldi. Başlıca yapıtları: Şeyh Şamil'in mücahit olarak savaşlarını anlatan üç bölümlük *Tarihi mir Yusuf, Tarih-i Dağıstan.*

YUSUF BİN ABDURRAHMAN EL-FİHRİ, Emeviler'in son İspanya valisi (öl. 759). İspanya'daki arap kabileleri arasındaki çekişmelerin ve ülkedeki karışıklıkların arttığı bir dönemde arap kabileleri önde gelenlerinin oybirliğiyle vali seçildi (746). Emeviler'in Şam'daki halifesi Mervan II, ister istemez bu seçimi kabullenmek zorunda kaldı. Yusuf bin Abdurrahman, aldığı önlemlerle ülkede dirlik ve düzeni sağladı. Ancak, Emevi halifeliğinin yıkılması (750) ve Yusuf'un bazı atamalarının hoşnutsuzluğa yol açması İspanya'yı yeniden karıştırdı. Donanma komutanı Amir bin Amr el-Kureyşi'nin çıkardığı ayaklanma (755), Yusuf'un durumunu büsbütün tehlikeye soktu. Emevi halifelerinden Hişam'ın torunu Abdurrahman bin Muaviye'nin Abbasiler'den kaçarak İspanya'ya geçmesi İspanya'daki kargaşayı büyük boyutlara ulaştırdı. Bir kısım arap kabilesi Abdurrahman'ı desteklerken bir kısmı ve vali Yusuf, ona karşı çıktılar. Kent halkı Kurtuba'yı (Córdoba) Abdurrahman'a teslim etti (temmuz 756). Yusuf, Abdurrahman'a bir süre daha karşı koyduysa da sonunda tutsak edildi ve öldürüldü.

YUSUF BİN ABDÜLLATİF, türk tarihçi (öl. İstanbul 1547). Kanuni döneminde çağdaşı olan Şerif Şafii adlı birinin yazmasını örnek alarak yazdığı *Sübhat ül-ahbar fi tühvet ül-ahyâr* başlıca yapıtıdır. Âdem'den Süleyman I'e kadar yaşamış ünlü tarihsel kişiler hakkında geniş ve ayrıntılı bilgiler veren yapıt, ayrıca tarihsel olayları da anlatır. XIX. yy. ortalarında düş ürünü resimlerle süslenen yapıt, Abdülmecit dönemine kadar gelen olaylar da eklenerek yeniden hazırlanıp yayımlandı.

YUSUF BİN HALİL, türk mutasavvıf (XV. yy.). Halveti tarikatında şeyhliğe yükseldi. *Miyar ül-esrar vel-esrar vel-ahbar* adlı yapıtını İsfendiyaroğlu İsmail Bey adına kaleme aldı.

YUSUF BİN HÜSEYİN Kirmasti, türk din bilgini (öl. 1514). Bursa'da medrese öğrenimi gördü. Edebiyat bilimleriyle ilgili yapıtları vardır: *Haşiye-i şerh-i mutavvel, Kitab ül-müntehab minel maani, Şerh-i vikaye.*

YUSUF BİN MEHMET MİLEVİ Vekilzade, türk tarihçi (XVIII. yy.). Mısır valisi Abdi Paşa'nın isteği üzerine bazı arap yazarlarının *Vefiyet ül-âyan, Hüsn ül-muhadare fi ahbar-ı Mısri'l-Kahire* gibi Mısır ve başkent Kahire ile ilgili yapıtlarını yalın bir dille türkçeleştirdi. Ayrıca, birçok yazma kopyaları da vardır.

YUSUF BİN MUSA, İbni Müncem de denir, türk tarihçi (XV. yy.). Balıkesirli olan yazar, Mehmet II döneminde rumcadan yaptığı ve bunlara yerli kaynaklardan aldıklarıyla kendi bilgilerini de ekiediği *Tarih-i Konstantiniye* (1476); *Tarih-i Ayasofya* (1479) gibi tarih çevirileriyle tanındı. Daha sonra bunları meddah ve izleyicileri için efsaneleştirip basitleştirerek hazırlaması sonucu her iki yapıt da halk arasında elden ele dolaştı.

YUSUF BÜLÜKKİN BİN ya da **BOLOGGİN BİN ZİRİ** (öl. 984), Mağribli Ziriler berberi hanedanının kurucusu. 972'de Fatımi hükümdarı el-Muizz adına, babası Ziri'nin yerine Orta Mağrib valisi oldu, Mısır'a giderken, el-Muizz'den, İfrikiye ve Mağrib komutanlığını aldı (973). İspanya Emevileri'nin bağlaşığı Zenate Berberleri'yle mücadeleyi sürdürdü, Septe dışında bütün Mağrib'i ele geçirdi.

YUSUF DEDE, Şeyh Neyzen, Çengi Yusuf Dede de denir, türk çeng ve ney sanatçısı (Konya ? - İstanbul 1670). İlk müzik derslerini Konya mevlevihanesi'nde aldı. İstanbul'a gelerek Galata mevlevihanesi'ne kapılandı. Murat IV'ün musahipliğinde bulundu. Beşiktaş mevlevihanesi şeyhi oldu. Ölümüne kadar bu görevde kaldı. *Mesnevi*'ye 120 000 beyit nazire söyledi. Hz. Muhammet'in mucizelerini anlatan farsça *Ravzat ün-nur* adlı bir yapıtı vardır. Günümüze hüseyni makamında *Feryad-ı Yusuf* adlı bir peşrevi kaldı.

YUSUF EFENDİ Şami, İmam-ı sultani de denir, türk din bilgini, devlet adamı (Şam 1586 - İstanbul 1647). Şam'da öğrenim gördü. Halvetiliği benimsedi. Osman II döneminde geldiği İstanbul'da Sultanselim camisi imamı, daha sonra padişah imamı oldu. Osman II öldürülünce sürüldüğü Şam'da Selimiye medresesi müderrisi ve Şam müftüsü olarak görev yaptı. Murat IV ile Revan seferine katıldı (1635). İbrahim döneminde şehzadelerin öğretimiyle görevlendirildi (1642); Rumeli kazaskeri oldu (1646). Bu görevdeyken öldü.

YUSUF EFENDİ Kel, türk yönetici (Alanya ? - İstanbul 1696). Bir süre maliye hizmetlerinde çalıştıktan sonra kasapbaşı, cebecibaşı (1686), Halep muhassılı, baş defterdar (1690), baş muhasebeci (1694), darphane emini (1694) ve tersane emini (1695) olarak görev yaptı.

YUSUF EFENDİ Hacı, türk defterdar (öl. İstanbul 1751). Maden kalemi baş halifeliğinden baş defterdarlığa getirildi (1738). Azledilerek eski görevine gönderildi (1739). İkinci kez baş defterdar oldu (1741). Nişancı olarak görevden ayrıldı (1742). Nişancılıktan üçüncü kez baş defterdarlığa atandı (1743). Azledilip emekliye ayrıldı (1746).

YUSUF EFENDİ Ahizade → AHİZADE YUSUF EFENDİ.

YUSUF EL-HEREVİ, iranlı hattat (Herat ? - *ay. y.* 1350 ?). *Yusuf Horasani* ve *Şah Yusuf* olarak da bilinir. Aklâm-ı sittede ünlüydü. Kimi kaynaklar hat sanatını Yakut el-Mustasımi'den öğrendiğini bildirirlerse de bu bilgi yanlıştır.

YUSUF HAS HACİP, türk şair (Balasagun, [Kuz-Ordu] yaklş. 1018 - ? 1069' dan sonr.). *Kutadgu* bilig* adlı manzum siyasetnamesini Balasagun'da yazmaya başladı (1067); Doğu Karahanlı devletinin başkenti Kaşgar'a giderek (1068) tamamladı. Tabgaç Buğra Kara Han'a sunduğu bu yapıt dolayısıyla has haciplik (mabeyncilik) görevine getirildi. Yapıtında sağlığından uzun uzun yakındığına bakılarak yaşamının bundan sonra uzun sürmediği kabul edilmektedir.

Yusuf ile Züleyha, divan edebiyatında birçok şairin mesnevilerine konu olmuş aşk öyküsü. Yusuf* peygamberin başından geçenler (Yakup'un oğlu Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması, Mısır'da Züleyha'nın yasak aşkına karşılık vermediği için zindana atılması, zindanda yaptığı düş yorumları, sarayda göreve getirilmesi, kardeşleriyle karşılaşması vb.) *Kuran*'da "öykülerin en güzeli" diye adlandırılarak geniş bir biçimde anlatılmıştır (Yusuf suresi, 111. ayet). Türk edebiyatında Ali (1232), Şeyyat Hamza (XIII. yy.), Süli Fakih (XIII. yy. sonu) gibi şairler konuyu dinsel anlamıyla yorumladı. Tasavvufta ise kahramanın başından geçenler ruh-gönül-nefis-dünya-akıl-iman-ilim menfaat-gurur (buna ek olarak kin vb.) arasındaki çatışmaların simgesi olarak canlandırılıyordu. Hamdullah Hamdi (1449-1503), Kemalpaşazade (1469-1534), Taşlıcalı Yahya (öl. 1582) gibi şairlerin mesnevilerinde ise Yusuf'un çileli yaşamı, Züleyha ile aşk serüveni sürükleyici bir öykünün motifleri olarak işlendi.

YUSUF İZZET PAŞA, türk asker (Yozgat 1876 - Ankara 1922). Harp okulu'nu (1896), Harp akademisi'ni (1900) bitirdi. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katıldı; kolordu komutanlığı yaptı. 1915'te mirlivalığa (tümgeneral) yükseldi. Kurtuluş savaşı sırasında Anadolu'ya geçerek Batı cephesi'nde önce İhtiyat grubu komutanı sonra 3. Grup komutanı oldu. Bolu milletvekili seçildi (1920-1922).

YUSUF İZZETTİN, türk şehzade (İstanbul 1857 - *ay. y.* 1916). Padişah Abdülaziz'in oğlu, Mehmet V (Reşat) tahta çıkınca veliaht oldu. Kendisinin tahta çıkarılmayacağı evhamına kapıldı ve sürekli bu evham içinde yaşadı. Sonunda Zincirlikuyu'daki köşkünde, bilek damarlarını ustura ile keserek intihar etti. Ölümünden sonra yerine şehzade Mehmet Vahdettin Efendi veliaht oldu.

YUSUF KADIR HAN, (öl. 1032), karahanlı hükümdar (1026-1032). Kardeşi

olan Mansur Arslan Han dervişliği yeğleyerek kağanlıktan çekilince (1024) tahtı zorla ele geçiren Ahmet Togan Han'ı öldürerek tahta çıktı (1026). Gazneli Mahmut ile anlaşarak karahanlı tahtında hak iddia eden yeğeni Ali Tigin'in müttefiki Selçukoğlu Arslan Bey'i yakalatıp hapsettirdi. Yusuf Kadır Han ölünce oğlu Şerefüddevle Ebu Şuca Süleyman bin Yusuf ile öteki hanedan üyeleri arasındaki taht kavgası, ülkenin Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasıyla sonuçlandı.

YUSUF KÂMİL PAŞA, türk sadrazam (Arapkir 1808 - İstanbul 1883). Gökbeyi sülalesinden Akkoyunlu Mehmet Bey'in oğlu. Memurluk yaşamının ilk dönemi Mısır'da geçti. Orada Zeynep Hanım'la evlenerek Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın damadı oldu. Eşiyle birlikte İstanbul'a döndükten (1853) sonra Meclisi vâlâ başkanlığına getirildi; Fénelon'un *Télémaque* adlı yapıtını fransızcadan türkçeye çevirdi (1859); Üsküdar'da hayrat olarak Zeynepkâmil hastanesi'ni yaptırıp halkın hizmetine açtı (1862) ve Fuat Paşa'nın istifası üzerine sadrazam oldu (1863). Abdülaziz'in Mısır gezisi sırasında Fuat Paşa'nın yeniden padişahın gözüne girip sadrazamlığa getirilmesi sonucu azledilerek eski görevine gönderildi (1863). Yıldız* mahkemesi'nde (1881) eski sadrazamlardan Mütercim Rüştü Paşa aleyhinde tanıklık yaptı.

YUSUF MEDDAH, türk şair (XIV. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. *Varka* ve Gülşah* adlı aşk mesnevisiyle (1368) tanınır. Bu yapıtından Mevlana'ya bağlılık duyduğu, mesleğinin meddahlık (kıssahanlık) olduğu, yani topluluklara hikâyeler, menkıbeler anlattığı ya da okuduğu anlaşılmaktadır.

YUSUF MISRİ Hacı, türk tezhipçi (XVIII. yy.). Ahmet III dönemi saray tezhipçilerindendi. Müstakimzade Süleyman Saadettin Efendi, ünlü tezhipçi Ali* Üsküdari'nin hocası olduğunu bildirir.

YUSUF MUHLİS PAŞA, türk yönetici (Serez 1783 - *ay. y.* 1843). Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli eyaletlerinde valilik yapan Ayani İsmail Bey'in oğlu. Özel eğitim gördü. Selanik vilayeti yönetiminde görev aldı (1808). Babasının ölümünün (1813) ardından vezir rütbesiyle önce Eğriboz muhafızı, sonra Halep valisi oldu. Bu görevdeyken azledilerek Kütahya'ya sürüldüyse de çok geçmeden Karaburun ve İğneada muhafızlığına getirildi. Varna muhafızıyken Türk-Rus savaşı sırasında kaleyi Ruslar'a teslim etmesi vatan hainliği olarak kabul olunarak görevinden azledilip mallarına elkonuldu (1829). Affa uğrayarak Belgrad muhafızlığına atandı (1834). Bir süre Aydın müşirliğinde bulunduktan sonra, getirildiği (1841) Rumeli valiliğinden azledilerek (1842) Serez'e sürüldü ve orda öldü.

YUSUF PAŞA Kalavun, türk baş defterdar (öl. İstanbul 1623). Maliye kalemi'nde yetiştikten sonra vezir rütbesiyle baş defterdarlık görevinde bulundu (1619-1620). Maraş beylerbeyliğine atandı (1622). Osman II'nin öcünü almak için ayaklanan Abaza Mehmet Paşa'nın saflarında yer aldıysa da onun tarafından öldürüldü.

YUSUF PAŞA Emirgûneoğlu → EMİRGÛNEOĞLU (Tahmasp Kuli Han).

YUSUF PAŞA Silahtar, asıl adı **Joseph Maskoviç,** türk kaptanıderya (Dalmaçya ? - İstanbul 1646). Boşnak kökenlidir. Ermeni Mustafa Ağa adlı bir bölük ağasının köleliğinden yetişerek saray hizmetine alındı ve silahtarlığa kadar yükseldi. En gözde musahipleri arasında yer aldığı Sultan İbrahim'in iki yaşını doldurmamış kızı Fatma Sultan ile nikâhlanarak saraya damat oldu. Vezirlik rütbesiyle baş muhasipliğe getirildi (1644). Aynı yıl kaptanıderyalığa atandı. Girit seferine (30 nisan 1645) kaptanıderya ve serdar olarak katıldı. İki ay kadar süren bir kuşatmadan (27 haziran - 22 ağustos 1645) sonra Hanya kalesini fethetti ve "Hanya fatihi" diye ün yaptı. Ancak, düşmanlarının kışkırtması sonucu Sultan İbrahim'in buyruğu ile İstanbul'a dönüşünde idam edildi.

YUSUF PAŞA Gürcü, türk sardazam (XVIII. yy.). Prut* savaşı'nda çarı elden kaçırmış olmakla suçlanan Baltacı Mehmet Paşa'nın azledilmesi üzerine yeniçeri ağalığından sadrazamlığa getirildi (1711). Rus sorununu çözümlemede başarılı olamadığı için görevden alınarak bir sancakbeyliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı (1712).

YUSUF PAŞA Koca → KOCA YUSUF PAŞA.

YUSUF PAŞA Neyzen, türk besteci ve neyzen (İstanbul 1820 - *ay. y.* 1885). Beşiktaş mevlevihanesi şeyhi Sait Dede'nin oğlu. Ney derslerini babasından aldı. Muzikayı hümayun'a girdi (1839). Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz'e mabeynci ve musahip oldu. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi üzerine ferik (orgeneral) rütbesindeyken saraydan ayrıldı. Bugün elde 40'a yakın yapıtı vardır. Bazı yapıtları: *Hicaz peşrevi* (devrikebir), *Hicaz sazsemaisi, Hicaz hümayun peşrevi* (devrikebir), *Neveser peşrevi* (hafif).

YUSUF RAMİ BEY, türk hekim (Faluga, Beyrut, 1856 - *ay. y.* 1916). Ortaöğrenimini Beyrut'ta tamamladı; zekâ ve çalışkanlığıyla Beyrut mutasarrıfının ilgisini çekerek İstanbul'a gönderildi. Askeri tıbbiye'ye girdi, yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu (1881). Aynı yıl okulun ilmi teşrih (anatomi) bölümünde Mazhar Paşa'nın yanına muallim muavini olarak atandı. Sivil tıbbiye'de anatomi muallimi oldu, iki görevi birlikte yürüttü. Mazhar Paşa'nın emekli olması üzerine Askeri tıbbiye'de de muallimlik yaptı. Öğretim yaşamındaki başarıları nedeniyle çeşitli nişanlarla ödüllendirildi, tıp dergilerinde yazıları yayımlandı. *İmdad-ı mecruhin* (1886) adlı bir yapıtı vardır.

YUSUF SITKI Mardini, türk din bilgini (Mardin 1816 - 1903). Mardin'de öğrenim gördü; müftülük, kadılık, kazaskerlik görevlerinde bulundu. Gazali'nin *İhyayı ulum üd-din* adlı yapıtının çevirisini ve şerhini meydana getirdi; bu yapıtı yüzünden jurnal edilerek Abdülhamit II tarafından Bitlis'e sürgün edildi. Zemahşeri'den çevirilerini *Nevabig ül-kelim* yapıtında derledi.

YUSUF SİNANETTİN PAŞA → SİNAN PAŞA.

YUSUF SİNEÇÂK, türk şair (Yenice Vardar, Yunanistan, ? - İstanbul 1546). Şair Mehmet Hayreti* ile kardeşti. Medreseden yetişerek ilmiye mesleğine girdi. Önce İbrahim Gülşeni'ye daha sonra mevleviliğe bağlandı. Edirne mevlevihanesi şeyhiyken valinin mevlevihane vakıflarına el uzatmasıyla başlayıp uzayan olaylar üzerine İstanbul'a göçtü. Sütlüce'ye yerleşerek orada öldü. Şiirlerinde hurufilik inancı ve Mevlana'ya candan bağlılığı görülür. *Mesnevi*'den seçmelerle oluşturduğu *Cezire-i Mesnevi* adlı güldestesi mevleviler çevresinde çok beğenilmiş, Şam mevlevihanesi şeyhi Bağdatlı İlmi Dede, Cevri (seçme 40 beytin şerhi), Şeyh Galip tarafından şerh edilmiştir.

YUSUF ŞABAN, türk ciltçi (XVI. yy.). Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Menakıb-ı hünerverân* adlı yapıtında, döneminin önde gelen ciltçileri arasında adı geçer, ancak yaşamına ilişkin bilgi yoktur.

YUSUF YİNAL, Büyük Selçuklu devletinin kurucusu Selçuk Bey'in dördüncü oğlu (öl. Maveraünnehir 994). Selçuklu Oğuzları arasında kendisine bağlı Türkmenler *Yinallılar* ya da *Yinaliyan* diye anılır. Yusuf Yinal Bey, Selçuklular'a karşı Karahanlılar'ın safında savaşan Cend emiri Alpkara Baran tarafından Maveraünnehir bölgesinde düzenlenen bir baskın sonunda öldürüldü. Bu baskında Selçuklu Oğuzları 8 000 kişi kaybettiler.

YUSUF ZİYA PAŞA, türk yönetici (öl. Trabzon 1880). Seraskerlik kalemi'nde yetiştikten sonra serasker müsteşarlığı, muhasebat reisliği ve maliye müsteşarlığı görevlerinde bulundu. İki kez Maliye nazırlığı (1871 ve 1876) yaptı. Defterhane ve orman nazırı oldu. Son görevi Trabzon valiliğiydi.

Yusufağa kitaplığı, Konya kentinde, Selimiye camisi'nin B. köşesinde kitaplık. Yapımını 1794'te Yusuf Ağa'nın başlattığı kitaplık, 1795'te Mehmet Sadık tarafından bitirildi. Kesme taştan, kare planlı yapı, sekizgen kasnağa oturan kubbeyle örtülüdür. Kitaplık üç cephede yer alan, iki dizi halinde düzenlenmiş yuvarlak kemerli 22 pencere ile aydınlanmaktadır. Ziya Paşa Konya valisi iken, kitaplarının bir bölümünü buraya armağan etmiştir.

YUSUFÇA, Burdur'un Gölhisar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 180 nüf. (1990).

YUSUFÇA MİRZA, akkoyunlu şehzade (öl. 1472'den sonr.). Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kardeşi Cihangir Mirza'nın oğlu. Askeri eğitim görerek yetişti. Osmanlılar Karamanoğulları üzerine yürüyünce, Uzun Hasan kendisine sığınan Karamanoğlu Kasım ve Pir Ahmet Bey'in isteği ile 20 000 kişilik bir orduyu Osmanlılar'a karşı sefere çıkardı. Bu ordu Tokat'ı aldıktan sonra ikiye ayrıldı. 10 000 kişilik akkoyunlu kuvvetinin başına geçen Yusufça Mirza Akşehir ve yöresine doğru ilerlediyse de Beyşehir'de şehzade Mustafa komutasındaki osmanlı ordusuna yenilip tutsak düştü (1472) ve İstanbul'a gönderildi.

YUSUFÇUK a. Mayıs, haziran aylarında sular üstünde büyük sürüler halinde uçuşan, narin bedenli, iri kafalı kızböceği (Bil. a. *Libellula depressa;* kızböceğigiller familyası.)

yusufçuk
(Libellula depressa)
[dişi]

YUSUFÇUKGİLLER a. Böcbil. KIZBÖCEĞİGİLLER familyasının eşanlamlısı.

YUSUFÇUKLAR a. Böcbil. KIZBÖCEKLERİ takımının eşanlamlısı.

YUSUFELİ, Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünün iç kesiminde Artvin iline bağlı ilçe; 37 060 nüf. (1990); 2 327 km^2; merkez bucağı dışında 4 bucak; 54 köy. Merkezi, Artvin'in 72 km G.-B.'sında *Yusufeli,* 3 954 nüf. (1990). Tarım. Hayvancılık.

YUSUFİ a. (öz. a. *Yusuf*'tan ar. *yusufi*). Esk. giy. **1.** Padişah, sadrazam, vezirler ve yüksek dereceli devlet erkânının giydiği, üstü geniş, başa geçen kısmı dar, dilimli bir tür kavuk. **—2.** *Yusufi destar,* yusufi adı verilen kavuk üzerine sarılan bir tür sarık.

YUSUFİYE (EL-), esk. **Louis-Gentil,** Fas'ta (Asfi ili) kent, Gantur platosunda; 22 400 nüf. Fosfatlar.

YUSUF-U HAKİKİ, türk mutasavvıf (XV. yy.). Hacı Bayram Veli'ye bağlanarak onun yanına yerleşti. Manzum *Hakikatname, Muhabbetname, Metali ül-iman* gibi yapıtları vardır.

YUSYUMRU sıf. (*yumru*'dan pekiştirilerek). Yumru durumuna gelmiş bir şeyin, bu niteliğini vurgulamak için kullanılır.

YUSYUVARLAK sıf. (*yuvarlak*'tan pekiştirilerek). Çok yuvarlak, tam bir daire ya da küre biçiminde olan: *Yusyuvarlak bir yüz, bir kafa.*

YUŞO (Kaiho Şoeki, denir), japon ressam (Omi ili 1533 - Kyoto 1615). Kyoto'nun Tofuku-ci adlı zen tapınağında Kano Motonobu'nun tilmizi. Lavi tarzındaki incelikli manzaralarında, Liang Kai'den de esinlendi.

YUTAĞIYARIKLI a. Yutağının iki yanında yarıklar bulunan hayvan için kullanılır.

YUTAĞIYARIKLILAR a. Zool. STOMOKORDALILAR şubesinin eşanlamlısı.

YUTAĞIYARIKLILIK a. Yutağıyarıklı hayvanların özelliği.

YUTAK a. Anat. **1.** Kafatasının altından yemekborusunun başlangıcındaki halka kıkırdağa kadar uzanan kaslı zarlı kanal. **—2.** *Yutak atardamarı*, dış karotis atardamarının bir dalı. (Yutağın yan çeperi boyunca yukarıya doğru çıkar ve arka beyin zarı atardamarı ile son bulur.) || *Yutak sınır ağı*, dil-yutak, akciğer-mide (vagus) ve büyük sempatik sınırlerinin yutak dallarının birleşmelerinden meydana gelen ve yutağın yan çeperleri üzerinde yer alan sınır ağı.
—Biyol. Boynun içinde, besinlerin ağızdan yemek borusuna geçtiği yer.
—Böcbil. Bağırsağın ağızdan hemen sonra gelen ön bölümü. (Gerçek ağzı bulunmayan emici böceklerde, yutak emme organını işleten bir pompa gibi çalışır, bu bölüme bazen *emici kursak* da denir.)
—Karş. anat. *Yutak kökenli bezler*, omurgalılarda yutak bölgesinde bulunan ya da dörtayaklılarda, suda yaşayan omurgalılara özgü solungaç organlarının dönüşüme uğramasıyla oluşan lenfoit organlar. (Tiroit, timüs, paratiroit ve bademcik bezleri ile son solungaç cismi yutak kökenli bezlerdir.)
—ANSİKL. Anat. Kafatasının altında, ilk beş boyun omur kemiğinin önünde bulunan yutağın yan kısımlarında boynun iri damarları ve bazı sinirler (dil, yutak, vagus ve büyük dil altı sinirleri) yer alır.
Yutağın ön yüzü deliklerden oluşmuştur: yukarıdan aşağıya doğru şunlar görülür: burun boşluklarının arka delikleri ve östakı borusunun delikleri, sonra, damak eteği dayanakları ve bademciklerle sınırlı boğaz uzantısı, daha sonra dil, küçük dil, gırtlak girişi ve bu organın arka yüzü. Yutak üç kısma bölünebilir: üst yutak ya da burun-yutak, ağız yutağı ya da arka ağız ve alt yutak ya da yemekborusu yutağı.
Yutak solunum havasının geçmesine yol verir; gırtlak sesi harmoniklerini güçlendirerek ses oluşumunda ve yutmada rol oynar; sindirim ve solunum yolları yutak düzeyinde çakışır.
—Karş. anat. Terimin geniş anlamında, birçok omurgasız hayvan şubelerinde olduğu gibi (knidliler, mercanlar, kaburgalı medüzler, yassısolucanlar, tekerleklikurtlar, ipsisolucanlar, solucanlar, halkalısolucanlar ve sülükler, ectoprocta, bazı yumuşakçalar, onikoforalar, bazı eklembacaklılar, bazı derisidikenliler) sindirim aygıtı kaslı ise, yutak bunun ön kısmını oluşturur. Dar anlamında, bu sindirim bölümü yutak değildir, ancak sindirim boşluğunu dışarıya bağlayan yarıklar varsa (solungaç yarıkları) buna yutak denebilir. Yutak, enteropneustol, tulumlular ya da kafatassızlar (balrak) gibi bazı ikincilağızlı omurgasızlar ile yuvarlakağızlıların larvalarında ve solungaç süzgeçlerine sahip kurbağa yavrularında ve bazı balıklarda temel olarak mikrofaj beslenme organıdır. Sözgelimi tulumluların yutağının büyük ölçüdeki karmaşıklığı bu beslenme işlevinden ileri gelir. Yutak aynı zamanda yardımcı bir solunum işlevi de üstlenir ve bütün prochordata ile suda yaşayan omurgalılara (yuvarlakağızlılar, balıklar ve amfibyum larvaları) özgü solungaç yapılarını taşır. Çeneliağızlı omurgalıların çoğunun makrofaj beslenmeye geçişi ile bu solunum işlevi kara omurgalılarında kendiliğinden ortadan kalkar. Bu iki işlevine (mikrofaj beslenme ve solunum) paralel olarak yutak, dörtayaklılarda varlığını sürdüren belirli sayıda bez ya da lenf divertikülleri taşır.
—Patol. Solunum ve sindirim yollarının kavşağı olan yutakta meydana gelen hastalıklar, yutma, soluma ve seslenme işlevlerini etkiler. Enfeksiyonlar çoğunlukla yutaktaki lenf oluşumlarından birisi üzerindedir: yutağın ağza yakın bölümünde bademcik (→ ANJİN ve BADEMCİK* İLTİHABI) ya da burun arkası bölümünde adenoit etçikler. Bu burun etçiklerinin büyümesine, bebeklerde ve küçük çocuklarda sık rastlanır. Ortakulak östakı borusu yoluyla yutakla bağlantılı olduğundan bu etçiklerdeki iltihaplar çok zaman akut ortakulak iltihapları gibi iltihaplara neden olur ve sık sık yinelenme eğilimi gösterir. Yutak çeperi mukozasının iltihabı (farenjit) akut ya da süreğen olabilir. Yutak urları ağız ve alt bölümlerinde burun arkası bölümünden daha fazla görülür. Çocuktaki burun arkası fibromu önemli kanamalara neden olabilir. (→ BURUN* KANAMASI.)
—Vet. Yutak iltihabının (farenjit) bir adı da *anjin*'dir (akut, flegmonlu, süreğen). Atlara özgü divertiküller olan gırtlak ceplerinde besin parçalarının birikmesi periyodik soluğanlığa yol açabilir.
Yutak felci, süreğen yutak iltihabının olası bir komplikasyonudur. Bu durumda yemlerin ve sıvıların yutulması hemen hemen imkânsızlaşır; hayvan açlıktan ya da yabancı cisim pnömonisinden ölür.

yutak kesiti
1. Yutak bademciği;
2. Yumuşak damak;
3. Geniz;
4. Damak bademciği;
5. Yutak-ağız bölümü;
6. Epiglotis;
7. Yutakaltı;
8. Ari-ariteneoideus kas;
9. Ses telleri;
10. Solukborusu;
11. Yemekborusu.

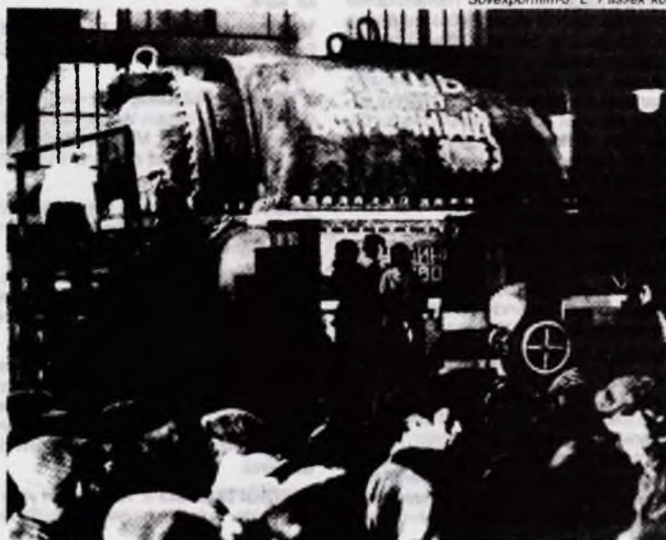
yutak düzeyinde yutma olayı
1. Lokma;
2. Epiglotis;
3. Yutak;
4. Gırtlak.

YUTAKALTI a. Anat. Solunum ve sindirim yollarının birleşeğinde bulunan, gırtlağın kenarından yemekborusunun ağzına uzanan ve gırtlak önünde tepesi aşağı basık koni biçiminde bir yapı olarak gözlenen bölge. (Yutakaltı, lokma boğazdan geçtiği sırada onu kavrayan armutsu sinuslerle yanlardan sınırlanmıştır. Burada [özellikle armutsu sinusler düzeyinde] yutak ya da gırtlak kökenli olan ve tedavisinde gırtlağın kısmen ya da tamamen çıkartılmasını gerektiren kanserlere sık rastlanır.)

YUTAKÜSTÜ a. Böceklerde dudağın iç yüzünde bulunan zarsı ya da az çok kitinleşmiş çıkıntılı bölüm.
—ANSİKL. İkikanatlıların (sivrisinek, büvelek) yutaküstü, alttaki özdeşiyle (yutakaltı) kaynaşarak bir çeşit kanal oluşturur: zehirli tükürük buradan akarak sokucu hortumun içine ulaşır.

YUTARHÜCRE a. FAGOSİT'in eşanlamlısı.

YUTKEVİÇ (Sergey Yosifoviç), rus film yönetmeni (Sen-Petersburg 1904 - Moskova 1985). Dekorcu ve tiyatro yönetmeniydi; Kozintsev ve Trauberg ile birlikte FEKS'i (Acayip aktör fabrikası) kurdu ve sessiz sinemanın sonlarında ilk filmlerini gerçekleştirdi: *Kruzeva* (1928). Ülkesinin en ünlü yönetmenlerinden oldu: *Zlatiye gori* (1931), *Karşı plan* (Vstreçnıyi) [F. Ermler ile birlikte; 1932], *Çelovek s ruz em* (1938), *Yakov Sverdlov* (1940), *Novye pohozdenija şvejka* (1943), *Velikij voin Albanii Skanderberg* (1954), *Othello* (1956), *Svet nad Rosiej* (1958), *Banja* (Mayakovskiy'in yapıtından, çizgifilm; 1962), *Lenin v Polşe* (1966), *Sjuzet dlja nebolsogo raskaza* (1968), *Majakovskij smeetsja* (A. Karanoviç ile birlikte, 1976), *Lenin v Parize* (1981).

Sovexportfilm-J. L. Passek kol.

yönetmenliğini Sergey Yutkeviç'in yaptığı (F. Ermler ile birlikte) *Karşı plan* (1932) adlı filmden bir sahne

YUTKUNMA a. Yutkunmak eylemi.

YUTKUNMAK gçz. f. **1.** Ağzında biriken tükürüğünü yutmak ya da bir şey yutuyormuş gibi gırtlağını hareket ettirmek. **—2.** Bir şeyi söylemekle söylememek arasında duraksamak: *Bir süre yutkundu sonunda her şeyi itiraf etti.* **—3.** *(Bir şey karşısında) yutkunmak*, elde etmek istediği bir şeyin yokluğunu çekmek.

YUTMA a. Besinlerin ağızdan mideye geçmesi. (Bk. *ansikl.* bol.)
—Ceb. *Yutma yasası*, bir T kafesinin, her (a, b) eleman çifti için geçerli olan iki $a \wedge (a \vee b) = a$ ile $a \vee (a \wedge b) = a$ eşitliğinin ifade ettiği özellik, burada $a \vee b$ ve $a \wedge b$ sırayla, T kafesinde a ile b nin en küçük üst sınırı $\sup(a, b)$ yi ve a ile b nin en büyük alt sınırı $\inf(a, b)$ y göstermektedir. (Bu iki eşitlik, a nın $a \vee b$ ile üstten sınırlanması ve a nın $a \wedge b$ ile alttan sınırlanmasından sonuçlanır.)
—Küm. kur. $\mathfrak{m} + \mathfrak{n} = \mathfrak{n}$ ise iki $\mathfrak{m}$ ve $\mathfrak{n}$ kardinalının gerçeklediği bağıntı (bu durumda $\mathfrak{n}$, $\mathfrak{m}$ yi yutuyor denir).
—Vet. *Yanlış yutma*, bir cismin ya da besinin solukborusuna kaçması. (Çok zaman, bir ilaç sonda ile mideye verilmek istenirken, sondanın yanlışlıkla solukborusuna girmesi sonucunda görülür.)
—ANSİKL. Yutma dört aşamada gerçekleşir; *ağız aşaması*: ağız kapalı olarak dil damağa dayanır ve lokmayı yutağa doğru iter; *yutak aşaması*: solunum yolları kapanır ve yutağın büzücü kasları lokmayı yemek borusuna iter; *yemekborusu aşaması*: sığamsallık lokmayı mide ağzına kadar ilerletir; *mide ağzı aşaması*: geniş bir biçimde açılan mide ağzı besinlerin mideye inmesine yol verir. Son üç aşama refleks olarak gerçekleşir.

Yutma bozuklukları bir yutak-gırtlak kavşağı hastalığının (nörolojik felç ya da koma, ur, travma) ikincil belirtileridir ve solunum yollarına yabancı besin maddelerinin kaçmasına yol açabilir.

YUTMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir yiyeceği yutmak,* onları ağızdan yutağa geçirerek mideye indirmek: *Hap yutmak. Lokmalarını çiğnemeden yutmak. Tükürüğünü yutmak.* **—2.** *Bir şeyi yutmak,* onu büyük bir iştahla yiyip bitirmek; silip süpürmek: *O kadar açtı ki bir tepsi böreği yuttu.* **—3.** *Bir kimseyi, bir şeyi yutmak,* bir şeyden söz ederken, içine alıp yok etmek; görünmez kılmak: *Azgın dalgalar yaşlı balıkçıyı, sandalını bir anda yuttu.* **—4.** *Sesleri, heceleri, sözcükleri vb. yutmak,* tam ve doğru olarak söyleyememek: *Bu çocuk r'leri yutuyor.* **—5.** *Bir şeyi, bir yeri yutmak,* onu ele geçirmek, bünyesinde sindirmek: *Düşmanın Ankara'yı yutmasına izin verilmedi. Küçük kuruluşları yutan dev holdingler.* **—6.** *Sesi, ışığı yutmak,* kimi nesnelerden söz ederken hafifletmek, zayıflatmak: *Odadaki halı ve perdeler sesi yutuyor.* **—7.** *Tkz. Bir kimseyi yutmak,* üstün gelerek onu ortadan kaldırmak, yok etmek: *O senin kolay yutamayacağın bir rakip.* **—8.** *Bir kitabı, bir bilgiyi yutmak,* o kitaptaki bilgiyi çok iyi öğrenmek ya da belli bir alanda geniş bilgisi olmak: *Kitabı yuttuğunu söylüyordu oysa sınavda başarısız olmuş. Bu adam fiziği yutmuş.* **—9.** *Tkz. Bir sözü yutmak,* ona inanmak, kanmak: *Bu yalanı kimse yutmaz. O kadar saf ki ne söyleseniz yutar.* **—10.** *Tkz. Bir sözü yutmak,* karşılığını vermemek, tepki göstermemek, katlanmak; bir şey söylemek isteyip kendini tutarak söylememek: *O hareketleri nasıl yuttum ben de bilmiyorum. Ona verecek cevabım vardı ama tatsızlık çıkmasın diye yuttum.* **—11.** *Tkz. Bir kimsenin bir şeyini yutmak,* o kimseye ait olan bir şeye elkoymak, ona sahiplenmek: *Ödünç aldığı kitabımı yuttu.* **—12.** *Tkz. Para yutmak,* bir şeyden, bir işten, bir girişimden söz ederken, çabuk ve çok miktarda harcanmasına yol açmak: *Para yutan kumar makineleri. Bu görkemli çalışmalar büyük sermayeler yuttu.* **—13.** Oy. Bir şey alarak oynanan bir oyunda bir kimseyi yenmek, elindekileri almak: *Beni tavlada yine yuttu. Bütün bilyalarımı yuttu.*

—Balıkç. Bir balıktan söz edildiğinde, yemi, zokayı ya da su yüzeyindeki bir sineği kapmak.

◆ **yutturmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseye bir yiyeceği, bir ilacı vb. yutturmak,* yutmasını sağlamak. **—2.** *Tkz. Bir şeyi bir kimseye yutturmak,* kusurlu, bozuk vb. bir şeyi ona kabul ettirmek: *Bu sakat malları sağlam diye yutturmuşlar.* **—3.** *Tkz. Bir sözü bir kimseye yutturmak,* onu o söze inandırmak: *Bu hikâyeyi polise yutturamazsın.*

—Zootekn. Kümes hayvanlarına (kaz, hindi vb.) besleyici ve yağlandırıcı lokmaları zorla ve kısa sürede yedirmek.

◆ **yutturulmak** edilg. f. Yutturmak eylemine konu olmak.

◆ **yutulmak** edilg. f. **1.** Boğazdan mideye indirilmek; büyük bir iştahla yenip bitirilmek: *Lokmalar iyi çiğnenmeden yutulmamalıdır. O akşam bütün yemekler yendi yutuldu.* **—2.** Ele geçirilmek; bir kimseden söz ederken, alt edilmek: *Tekeller tarafından yutulan küçük şirketler. O kolay yutulacak bir rakip değil.* **—3.** Tam ve doğru olarak söylenmemek: *Sözcük sonlarında yutulan hece.* **—4.** Kabul edilmek, inanılmak, katlanılmak: *Böyle bir yalan yutulur mu? Yenir yutulur bir hareket değil.* **—5.** Oyunda yenilmek, para kaybetmek: *Ne kadar yutuldun?*

YUTTURMA a. Yutturmak eylemi.

YUTTURMACA a. **1.** Dinleyenin anlayamayacağı biçimde yapılan söz oyunu. **—2.** Aldatmaca: *Bu karar aslında büyük bir yutturmaca.*

YUTTURMAK → YUTMAK.

YUTTURULMAK → YUTMAK.

YUTUCU sıf. Yutma özelliği olan.

—Arit. Gerçek sayılarda sıfır için kullanılır, çünkü hangi gerçek sayı olursa olsun sıfırla çarpımı daima sıfıra eşittir.

YUTULMA a. Yutulmak eylemi.

YUTULMAK → YUTMAK.

YUTUM a. Yutmak eylemi ve biçimi.

YUVA a. **1.** Kuşların ve kimi hayvanların (sürüngenler, balıklar, böcekler) yumurtlamak, kuluçkaya yatmak ya da yavrulamak ve yavruların büyütmek amacıyla hazırladıkları barınak: *Leylek yuvası. Kartal yuvası. Tavşan yuvası.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kimi hayvanların toplu halde yaşadığı yer: *Karınca yuvası.* **—3.** İçinde bir ailenin yaşadığı ve sıcak, sevecen bir ortam olarak ele alınan ev; ocak: *Sıcak bir yuvadan yoksun büyümek.* **—4.** Okul öncesi çocukların bakıldığı eğitim kurumu. **—5.** Bir kimsenin, genellikle kimsesizlerin ya da yaşlıların kendilerini güven içinde hissettikleri yer: *Bu kuruluş yaşlı, bakıma muhtaç kimselere yuva oldu.* **—6.** Bir şeyin içine yerleşmiş olduğu ya da yerleştirildiği oyuk: *Göz yuvası. Diş yuvası. Yuvasına oturmayan bir vida.* **—7.** Özellikle kuşku uyandıran ya da kötü nitelikli kimselerin çok sayıda bulunduğu, toplandığı yer: *Haydut yuvası.* **—8.** Bir şeyin çokça birikmesine, istenmeyen canlıların çok miktarda çoğalmasına elverişli yer: *Mobilyalardaki bu oyuklar bir toz yuvası haline gelmişti. Mikrop yuvası. Böcek yuvası.* **—9.** Bir etkinliğin sürdürüldüğü, bir bilginin öğretildiği yer: *İlim, irfan yuvası.* **—10.** *Yuva kurmak,* evlenip yeni bir ev açmak: *Ben de bir yuva kurmak, çoluk çocuk sahibi olmak isterim.* || *Yuva yapmak,* kuşlar, böcekler vb.'den söz ederken, barınaklarını oluşturmak: *Ağaçlara yuva yapmış kargaların sesiyle uyanırdık.* || *Yuvasını bozmak,* aile düzenini yıkmak, ailenin dağılmasına yol açmak. || *Yuvadan uçmak,* evinden, ailesinden ayrılmak. || *Yuvasını dağıtmak,* kurulu ev düzenini bozmak. || *Yuvasını yapmak,* bir kimseyi hak ettiği en ağır cezayla cezalandırmak, hakkından gelmek (tkz.). || *Yuvasını yıkmak,* sözkonusu bir kimseyse, birinin eşinden boşanmasına yol açmak; bir kimsenin kendisiyle, eşinden ayrılarak kendi aile düzenini yok etmek. || *Kartal yuvası,* ulaşılması kolay olmayan barınak, yüksek bir yere yapılmış sığınak.

—Ambal. Sergilenecek bir malı yerleştirmek için bir amalajda açılan oyuk.

—Anat. *Yuva çukuru,* kürekkemiğinin kolkemiği ile eklemlenerek omuz başını meydana getirdiği çukur. || *Yuva halkası,* kürekkemiğindeki eklem çukurunun çevresinde bulunan ve çukurun derinliğini artırmaya yarayan lifsi-kıkırdaksı halka.

—Doğramc. *Yuva açmak,* matkap ya da burgu ile tahta üzerine delik açmak.

—Dy. *Yuva açma,* yol elemanlarını (ray, yatak, sela, makas parçaları) oluşturan metal parçaları tespit etmek için traversler üzerine kertik açmaya dayanan işlem. || *Yuva kenarı,* bir traverste ray tabanın dayandığı yuva. || *Ray yuvası,* traversin, yuva açma yüzeyini oluşturan rayın oturabilmesi için ray tabanı genişliğince hafifçe oyulmuş üst bölümü.

—Elektrotekn. İçine, bir elektrik kontağı sağlamak için bir broş yerleştiren, rijit ya da esnek, iletken parça.

—Hidr. pnöm. Bir valf gövdesinin, tıkayıcının sızdırmazlık yüzeyi ile sızdırmaz bir biçimde temas eden sızdırmazlık yüzeyi.

—İnş. *Boru yuvası,* yağmur iniş borusunun geçmesi için bir duvara, bir saçaklığa açılan delik. || *Derz yuvası,* duvarcıların alçı ya da harç akıtmak için taşlar arasında bıraktıkları boşluk. || *Kanat yuvası,* kapatılan bir kapının kasa içinde yerleştiği yer. || *Kiriş yuvası,* bir dikmenin ayağına kiriş ucunun yerleştirilmesi için açılan kertik. || *Mertek yuvası,* bazı ahşap çatılarda mertek uçlarının yerleşmesi için damlalık aşığında açılan yuva.

—İstihkc. Saldıran tarafın, ele geçirdiği bir tahkimat üzerinde tutunmak amacıyla açtığı siper.

—İşlem. Nakış makinelerinde, iğnelerin oturduğu oyuk parça.

—Kilitç. Kilit dilinin oturması için alınlığa ve karşılığa açılan kare (mandal) ya da dikdörtgen (sürgü) oyuk.

—Mad. oc. Sarma ve direk ucunu yerleştirmek için bir üretim yeri duvarında ya da galeri tabanında açılan oyuk.

—Mak. san. Bir parçaya, bir başka parçanın bir bölümünü (örneğin vida başı) yerleştirebilmek için açılmış oyuk. || *Yuva açma,* bir torna ya da delik işleme tezgâhı yardımıyla, bir parçanın içine düz dipli, silindir biçiminde kısa bir yuva açmak işlemi.

—Marangl. Vida ve zıvana deliğine, kiniş kanalına, diş boşluğuna verilen genel ad.

—Müc. Yuvarlak bir inciyi ya da façetasız değerli bir taş yerleştirmek için bir metalde açılan oyuk.

—Nalbantl. *Mıh başı yuvası,* nal oluğuna açılan ve içine mıh başları yerleştirilen delik.

—Oto. *Tekerlek yuvası,* tekerleklerin yerleştirilmesi, her tekerleğin askı donanımının salınım yapması ve ön tekerleklerin sağa sola kırılması için bir otomobilin ya da bir hizmet taşıtının (kamyon, otobüs) karoserinde açılmış, genellikle yarısilindirsel boşluk. || *Yay yuvası,* eski otomobillerde, askı donanımı yayının yerleştirildiği, dingil üzerindeki düz yüzey.

—Saatç. YATAK'ın eşanlamlısı.

—Sil. *Şarjör yuvası,* otomatik silahlarda, mermi yatağına art arda giren belli sayıda fişeğin yerleştirildiği boşluk. (Önceleri kabza [Mannlicher tüfeği] ya da kundak [Lebel tüfeği] içinde yer alan şarjör yuvaları daha sonra fişeklerin bir şarjör yardımıyla namluya sürüldüğü mekanizma kutusuna yerleştirilmiştir.) [Eşanl. ŞARJÖR YATAĞI.] || *Tapa yuvası,* bir top mermisinde, imla hakkını yerleştirmek ve tapayı vidalamak için açılmış delik.

—Taşoc. Ana kütleden koparmak ya da kopmuş bir parçanın boyutlarını küçültmek için, kesici bir alet yardımıyla bir taş blokunda açılan kertik.

—ANSİKL. Zool. Kuş yuvası biçim, madde ve yer bakımından, türden türe değişir. Kuşun yerde yaptığı küçük bir çukur biçiminde olabilir (tavukgiller, çamurkoşurları). Bu çukur çeşitli gereçlerle döşenebileceği gibi (martılar, denizkırlangıçları), hav tüyleriyle de kaplanabilir (kaz, ördek). Kupa biçimindeki yuvalar çoğunlukla dalların arasına yapılır. Bunlar çok hafif olabilir (güvercinler) ve birçok ötücükuşlarda olduğu gibi, değişik gereçler (yosun, kök, ot, örümcek ağı, tüy, telek vb.) kullanılarak yapılır. Kupa derin olabilir ve yanlarından dallara asılabilir (sarıasma) ya da kamışlara tutturulabilir (ardıçkuşu). Üstten kapılı ve yandan kapılı olabilir (uzun kuyruklu baştankara). Asılı kese biçimindeki yuvalar keçeden yapılır (çulhakuşu) ya da liflerden örülür (dokumacıkuşları). Kimi yuvalar çiğnenip duvarlara yapıştırılan (kırlangıç) ya da dallara tutturulan topraktan (çömlekçikuşu) yapılır. Sağanların yuvaları kuru tükürükle yapıştırılmış çeşitli gereçlerden, hatta salt tükürükten oluşur (salangalar: Uzakdoğu'daki kırlangıç yuvaları). Yuva çoğu zaman bir ağaç gövdesindeki doğal bir oyuğa (gece yırtıcıları, çavuşkuşu) ya da duvar deliğine (kızılkuyruk) yapılır. Oyuk, kuşun kendisi tarafından yere yapılabileceği gibi (yalıçapkınları, bazı kırlangıçlar) ağaca da oyulabilir (ağaçkakan). Güvenlik çeşitli yöntemlerle artırılabilir: koloni halinde yuvalanma, tehlikeli böceklerin (bazı ekzotik kuşlar için yabanarısı, karınca, termit) yakınına hatta termit ve karınca yuvalarının içine yuva yapma (ağaçkakan, kuruku, papağan). İlginç yuvalar arasında, daha birçoklarının yanı sıra şunlar sayılabilir: cumhuriyetçi dokumacıkuşlarının ortak yuvası, dal-

dallarla örülmüş yuva
(saksağan)

keçeden asma yuva
(çulhakuşu)

liflerden dokunmuş asma yuva
(dokumacıkuşu)

yüzer yuva
(dalgakuşu)

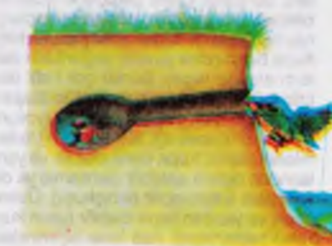
gıçkuşunun yüzer yuvası, flamanın örme yuvası, terzi ötleğenin dikme yuvası (→ ORTHOTOMUS) ve Avustralya kaya ötleğeninin, örümcek ağlarıyla bir tavana asılı yuvası.

Balıklardan erkek dikencebalığı ağzıyla taşıdığı otları ve kökleri kullanarak ve derisinden salgıladığı sümüksü bir maddeyle bunları birbirine yapıştırarak künk biçiminde bir yuva yapar. *Macropodus*'ların yuvası, çeperleri sertleşmiş tükürükten yapılmış, hava kabarcıklarıyla dolu yüzer bir yuvadır. Amfibyumlardan yeşil kurbağa, ağaçlarda reçineyle yuva kurar; bir başkası küçük bir su alanını duvarla çevirip içinde yaşar; kimi kurbağalarsa suların üstüne sarkan dallara sümüksü maddeyle yuva yaparlar: burada yumurtadan çıkan iribaşlar doğrudan doğruya suya düşerler. Memelilerde, özellikle kemirgenler (ekin fareleri, fındıkfaresi vb.) yuva yaparlar. Yuva yapıcı eklembacaklılar arasında en ilginç olanlar örümcekler, toplu ya da yalnız yaşayan zarkanatlılar ve eşkanatlılardır (yani termitler). En garip yuvalar *Migal*'lerin yuvalarıdır; bunlar düzgün kazılmış, pürüzsüz çeperli, bazen ipekle döşenmiş kuyulardır; çiğnenmiş topraktan yapılmış bir ya da birkaç kapakla kapalıdır; bir menteşe ile kuyuya bağlı olan kapak istendiği zaman açılıp kapanabilir. Dişi *Migal*, yumurtalan yumurtlayıp bir kundakla sardıktan sonra kuyunun dibine bırakır, kapağını kapatır ve yavruların yumurtadan çıkmasını bekler; yuvalar çıkınca kapağı açar.

Kazıcı zarkanatlıların çoğu yuvalarını toprakta kazar, odacıklara ayırır. İçine besin konan her odacığa bir yumurta bırakılır. Soliter arılar da benzer yuvalar yaparlar, ama içine besin olarak bal koyarlar. *Megachile*'ler bu yuvaların çeperlerini kıyılmış yapraklarla, *Anthocopa*'lar taçyapraklarla donatırlar vb. Bu böceklerden bazıları larvalarının her biri için yaprak ayasından bir kılıf yapar, bu kılıfın iki ucunu bir yaprak kıymığıyla kapatırlar. Kimi zarkanatlıların (yabanarıları, soliter balarıları vb.) dişisi çiğnenmiş toprak kullanarak duvarlara yapışık, ağaçların kovuğuna yerleşik vb. gerçek yuvalar yapar. Toplum halinde yaşayan zarkanatlılarda (evcil arı hariç), yuva ve koloni kışı dinlenerek geçirmiş olan bir dişinin ürünüdür. Bu dişi önce birkaç petekgözü yapar, bunların içine yumurtlar, çıkan larvaları çıktıkça besleyip büyütür. Bunlar nemf olduktan sonra tam böcek halini alırlar. Büyüyen bu kısır dişiler (işçiler) ana yabanarısına yardım için hemen işe koyulurlar; nüfus arttıkça yuva da genişleyip büyür. Eşekarılarının yuvaları az düzenli, balmumundan petekler topluluğudur, içinde bal yedekleri de bulunur. *Vespa* cinsinden yabanarıları yeraltında yuva yapar. En büyük yuvalarsa termit yuvalarıdır.

çiğnenmiş topraktan yuva
(kırlangıç)

topraktan oyma yuva
(yalıçapkını)

toplu yuva
(cumhuriyetçi dokumacıkuşu)

YUVA, Antalya'nın Elmalı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 366 nüf. (1990).

YUVACI a. Kur. tar. Osmanlılar'da saraydaki avcılara atmaca, şahin ve doğan sağlamak için bunları yuvalarında bulup yakalayarak saraya teslim edenlere verilen ad. (Kendilerine bu hizmetleri karşılığında tımar verilirdi.)

YUVACIK, rumca **Hrisilliu,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

YUVACIL sıf. Yuva yapan hayvanlar, özellikle kuşlar için kullanılır.

YUVAK a. LOĞ*'un eşanlamlısı.

YUVALAMAK gçz. f. Yuva yapmak: *Baharda bu ağaca bir kırlangıç yuvalamıştı.*

YUVALANMA a. **1.** Yuvalanmak eylemi. **—2.** Yuva yapıp yerleşme.

—Biyol. Memelilerde ve kadında döllenmiş yumurtanın, dölyatağına gelerek kendisini almak için hazırlanmış dölyatağı mukozasına girmesi ve orada bir çeşit yuva edinmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kad. hast. *Yuvalanma önleyici madde, aygıt, yöntem,* döllenmiş yumurtanın dölyatağı mukozasında yuvalanmasına engel olan madde, alet ya da yöntem. (Spiral, yuvalanmayı önleyici bir aygıttır.)

—ANSİKL. Kadında yuvalanma döllenmeden sonra 5.-6. günlerde, yumurta blastula evresindeyken meydana gelir ve endometriumda, tam bir östroprojestatif hazırlığın varlığı varsayımına dayanır. Yumurtanın yaşı ile endometriumun hazırlık durumu arasındaki her türlü eşzamansızlık kısırlık nedeni olabilir. Gebeliği önleme amacıyla dölyatağı boynuna yerleştirilen spirallerin etki mekanizmalarından biri belki de yuvalanmada tutukluk yaratmasıdır.

YUVALANMAK gçz. f. **1.** Yuva kurmak, yuva yapıp yerleşmek. **—2.** *Bir yerde yuvalanmak,* orayı üs edinmek: *Dağlarda yuvalanan eşkıya çeteleri.* **—3.** *Ask.* Silah görünmeyecek bir biçimde gizlenmek.

YUVALI sıf. Yuvası olan, bir yuva içinde bulunan.

YUVAR a. **1.** Organizmadaki türlü sıvılarda (kan, lenf, irin, süt) bulunan yuvarlak ya da oval hücre (türünü gösteren bir sıfatla, birleşik adlar oluşturulur): *Akyuvar. Alyuvar.* **—2.** *Yuvar yuvar,* yuvarlanır gibi, yuvarlanırcasına: *Yuvar yuvar koşmak.* || *Ak yuvar* → AKYUVAR. || *Al yuvar* → ALYUVAR. || *Kan yuvarları,* çeşitli kan hücrelerinin ortak adı.

—Genet. *Kutup yuvarı,* meyoz sırasında yumurta hücresinden kopan, hemen hemen yalnız çekirdek maddesi içeren, küçük sitoplazmalı artık hücre. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. Bir kürenin içindeki noktaların kümesi.

—Gökbil. Yeryuvarlağı gibi düzgün olmayan küresel biçim: *Havayuvarı.*

—Topol. bir (E,d) metrik uzayının, değişmez bir noktasından uzaklığı, pozitif bir r gerçek sayısıyla üstten sınırlanan E elemanlarından oluşmuş parçası. (Eşanl. DAİRE.) || *Merkezi* a *olan açık yuvar,* $B(a, r) = \{u / d(a, u) < r\}$ yuvarı. || *Merkezi* a *olan kapalı yuvar,* $B(a, r) = \{u / d(a, u) < r\}$ yuvarı. ($a \in \mathbb{R}$ ve $r \in \mathbb{R}^+$ için $\mathbb{R}$ deki açık yuvarlar $]a-r, a+r[$ aralıklarıdır, $\mathbb{R}$ deki kapalı yuvarlar da $[a-r, a+r]$ aralıklarıdır.)

—ANSİKL. Genet. Meyozun birinci ve ikinci bölünmelerinin her birinde atılan bir kutup yuvarı meydana gelir. Dişi meyozu bu nedenle yalnız tek bir işlevsel yumurtacık oluşturur.

İnsanda ve hayvanlarda, iki spermatozoidin iki çekirdekli yumurtaları döllemesi sonucu meydana geldiği düşünülen XX/XY mozaik erdişi bireyler bilinmektedir. Bu çift çekirdekli yumurtaların, ikinci kutup yuvarının atılmaması nedeniyle oluştuğu sanılmaktadır. Birinci kutup yuvarının atılmamasıyla triploit, yani üç haploit kromozom dizisi taşıyan organizmaların oluşmasına yol açar.

YUVARCIK a. Bot. Baklagillerde ve bazı buğdaygillerde alöron taneciğinin içindeki yuvarlak ya da oval cisim. (Yuvarcık, suda ve seyreltik asitlerde çözünmeyen kalsiyum ve magnezyum inositol heksafosfatından oluşur.)

YUVARİÇİ sıf. Hematol. Bir yuvarın içinde bulunan.

YUVARLAK sıf. **1.** Daire ya da küre biçiminde olan bir şey için kullanılır: *Top yuvarlaktır. Yuvarlak bir masa, bir tabure. Yuvarlak bir yüz.* **—2.** Daire ya da küreye benzer bir biçimi olan, kavis çizen bir şey için kullanılır: *Yuvarlak omuzlar. Yuvarlak hatlar.* **—3.** *Yuvarlak, toparlak hesap,* sayıların büyüklüğüne göre, onlar ya da yüzler basamağı atıldıktan ya da tamsayıya tamamlandıktan sonraki hesap. || *Yuvarlak konuşmak,* değişik yorumlara açık sözler söylemek. || *Yuvarlak masa toplantısı,* genellikle uluslararası ilişkilerde, toplantıya katılanların eşit düzeyde ele alındığının belirtilmesi amacıyla yuvarlak bir masa çevresinde yapılan toplantı. || *Yuvarlak laflar,* açlıktan, somutluktan yoksun olan konuşma: *Bırak bu yuvarlak lafları da konunun özüne in.* || *Yuvarlak toparlak sayı,* yüze kadar yalnızca on'un, ya da bine kadar yalnızca yüz'ün katlarını gösteren sayı (mat.).

—Arit. *Bir* a *gerçek sayısının kurallı tam yuvarlağı,* a nın, $[2a]-[a]$ ya eşit en iyi tam yaklaştırması, burada $[a]$, a nın kısaltılmış biçimidir. ($\sqrt{3}$ ün kurallı yuvarlağı 2 ye eşittir.)

—Dilbil. *Yuvarlak ünlü,* dudakların toplanıp yuvarlaklaşmasıyla biçimlenen ünlü [o], [ö], [u], [ü].

—Hat. Kıvrımları nerdeyse daire biçiminde olan, eğri bacaklı, yuvarlak karınlı yazıya denir.

—Nalbantl. *Yuvarlak keski,* SICAK KESKİ*'nin eşanlamlısı.

—Says. çözlm. ve Bilş. *Yuvarlak yanılgı,* verilen bir sayılama sisteminde (onluk, ikilik vb.), bir x sayısı yerine gösterimi daha yalın bir x^* sayısı koymakla yapılan yanılgı. (Örnekler: $\pi = 3{,}141\ 592\ 653...$ yerine $\pi^* = 3{,}141\ 6$ konması; $x = 5{,}121\ 212\ 121\ 21...$ yerine $x^* = 5{,}121\ 2$ konması.) [Binlerce ya da milyonlarca işlemi ortaya koyan karışık hesaplar yapıldığı sırada, yuvarlak hataların birikimi ve yayılımı, elde edilen sonuçta önemli yanılgılara neden olur.]

—Tar. *Yuvarlak kafa* (Roundhead), 1642 ingiliz devriminin ilk yıllarında Parlamento yanlılarına takılan ad; partinin aktif üyeleri olan birçok püriten uzun saç modasının yaygın olmasına karşın saçlarını kısacık kestiriyordu.

Yuvarlak masa konferansı (kasım

1930 - aralık 1932), Büyük Britanya ile Hindistan temsilcileri arasında Londra'da toplanan konferans. Mac-Donald başkanlığındaki konferans üç kez toplandı (kasım 1930 - ocak 1931; eylül-aralık 1931; kasım -aralık 1932), ikinci toplantıya Gandhi'nin de katılmasına karşın, ingiliz ve hintli üyeler bir Anayasa taslağı oluşturamadılar.

Yuvarlak masa şövalyeleri → ARTHUR.

Yuvarlak masa toplantıları, 27 Mayıs devrimi'nden sonra yeniden sivil yönetime geçilirken, rejimin temel noktaları üzerinde bir anlaşmaya varmak için Milli birlik komitesi ile siyasi parti temsilcileri arasında, Çankaya'da Cumhurbaşkanı Gürsel'in başkanlığında yapılan toplantılar. 31 ağustos-5 eylül 1961 arasında yapılan toplantılar sonunda yayımlanan ortak bildiride DP iktidarının meşruluğunu yitirdiği vurgulandıktan sonra 27 Mayıs devrimi'nin, Yassıada yargılamalarının siyasal tartışma konusu yapılmaması, seçimlerin hukukiliğine gölge düşürülmemesi, Atatürk devrimlerinin korunması, dinin siyasete karıştırılmaması, yıkıcı akımlara karşı ortak cephe alınması, dış siyasette birlikte hareket edilmesi konularına yer verildi. Toplantıya CHP, AP, YTP, CKMP ve Memleketçi serbest parti temsilcileri katıldı.

YUVARLAKAĞIZLILAR a. **1.** Zooitlerinin açıklığı kaygan ve kapakçıksız olan, denizde yaşayan, *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanları takımı. (Bil. a. *Cyclostomata*). **—2.** Günümüzde suda ya da dış asalak olarak yaşayan, çok ilkel, çenesiz omurgalı öbeği. (Bu anlamda yuvarlakağızlılar çenesizlerin üç sınıfından ikisini oluşturur. Bil. a. *Cyclostoma.*) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Çenesizler altşubesi, klasik sınıflandırmalarda ikiye ayrılır: zırh oluşturan, güçlü ve örtenek kökenli iskeletli fosil türleri kapsayan *Ostracoderma* (eski sınıflandırmalarda *Placoderma*'larla birlikte "zırhlıbalıklar"ı oluştururdu); günümüzde yaşayan, ilkel iskeletli ve kemikli yuvarlakağızlılar (sırt ipi erişkinde varlığını sürdürür, iskelet genellikle lifli ya da kıkırdaklıdır). Yuvarlakağızlılarda beden yılana benzer, çift yüzgeçler yoktur. Başın arkasında, yanlarda değişik sayıda yuvarlak solungaç deliği bulunur. Yuvarlak ağız çekmen görevi yapar. Yumurtadan çıkan larvalar mikrofajdır, başkalaşmalar geçirerek erişkin olur. Erişkinler balıklarda dışasalak yaşar. Yuvarlakağızlılar iki öbeğe (kimi bilim adamlarına göre sınıf, kimilerine göre takım) ayrılır: bofabalığımsılar ve *Myxiniformes.*

YUVARLAKBAZ a. (*yuvarlak* ve *-baz*' dan, *yuvarlak-bâz*). Esk. sey oy. Yuvarlak cisimlerle gözbağcılık ve el çabukluğu gösterileri yapan sanatçı.

YUVARLAKKURTLAR a. Zool. YUVARLAKSOLUCANLAR'ın eşanlamlısı.

YUVARLAKLAŞMA a. Yuvarlaklaşmak eylemi.

—Sesbil. Yuvarlak ünlülerin söylenişi sırasında dudakların öne doğru uzandığı eklemleme hareketi.

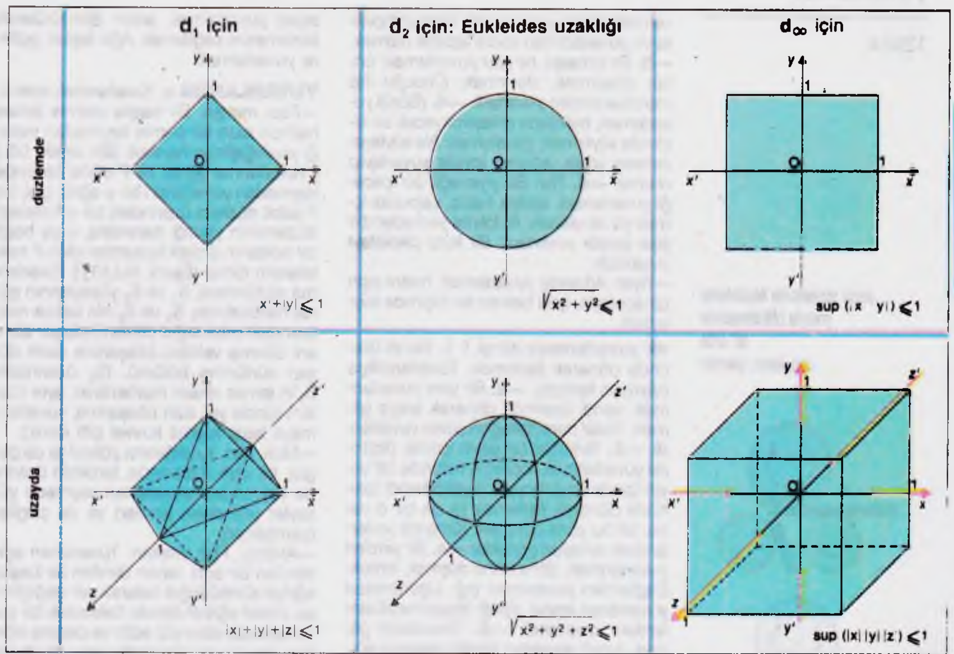
YUVARLAKLAŞMAK gçz. f. Yuvarlak bir biçim almak.

◆ **yuvarlaklaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi yuvarlaklaştırmak,* onu yuvarlak duruma getirmek, yuvarlaklaşmasını sağlamak.

—Sesbilg. Sesçil birimlerden (ünlü, ünsüz) söz ederken, dudakların yuvarlaşmasıyla gerçekleşen bir eklemlenmesi olmak. || *Dudakları yuvarlaklaştırmak,* bazı sesleri çıkartmak için dudakları daire biçimine getirmek.

YUVARLAKLAŞTIRMA a. Yuvarlaklaştırmak eylemi.

—Orm. san. Kontrplak için levha çıkarmak üzere soymadan önce tomruğun tam yuvarlak hale getirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

düzlemde ve uzayda değişik üç uzaklık için birim yuvarlar

—ANSİKL. Orm. san. *Yuvarlaklaştırma.* Soyma makinesinin sürekli levha verebilmesi için tomruğun kesinlikle tam silindir biçiminde olması gerekir. Silindir biçimi tam oluncaya kadar, tomruğun eğribüğrülüğüne bağlı olarak yalnız düzensiz kalınlıkta levhalar çıkar. Yuvarlaklaştırma kimi zaman frezeleri olan ve büyük çaplı tornalar gibi çalışan özel makinelerde gerçekleştirilir.

YUVARLAKLAŞTIRMAK → YUVARLAKLAŞMAK.

YUVARLAKLIK a. Yuvarlak olma durumu, yuvarlak bir şeyin özelliği.

YUVARLAKSOLUCANLAR a. Bölütsüz kurtsu bedenli hayvanlar şubesi. (Eskiden "yuvarlak kurt" adıyla bilinen bu hayvanların örnek tipi bağırsaksolucanıdır. Şube 5 altşubeye ayrılır: tekerleklikurtlar, *Gastrotricha, Echinedera,* ipsisolucanlar ve ipliksikurtlar. Bil. a. *Nemathelminthes.*) [Eşanl. YUVARLAKKURTLAR.]

YUVARLAMA a. Yuvarlamak eylemi.

—Mak. san. *Yuvarlama yiv açma tezgâhı,* bir vida üzerinde yivler oluşturmada kullanılan takım tezgâhı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mat. çözlm. Bir ölçü ya da bir hesap sonucu elde edilen bir sayının yaklaşık bir değerini almaktan oluşan işlem.

—Metalürj. *Yuvarlama haddeleme,* metalleri sıcakta ya da soğukta plastik biçim değiştirme yoluyla şekillendirme işlemi; parçaların kalınlıklarını kimi yerde azaltmaya, kimi yerde artırmaya dayanan bu işlem, dönme hareketi yapan ve her iki yandan sürekli olarak dövülen bir parçanın sıcakta ezilmesi, parçaya dik ya da teğetsel bir hızla dönen iki matris arasından geçirilen sözkonusu parçanın dövülmesi (enine haddeleme) ya da hareketli merdaneler arasından geçirilen sacın bükülmesi yoluyla gerçekleştirilir. (Buna HADDELEME YUVARLAMA da denir). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Sac yuvarlama makinesi,* kazancılıkta, sacı çelik merdaneler arasında bükmeye yarayan makine.

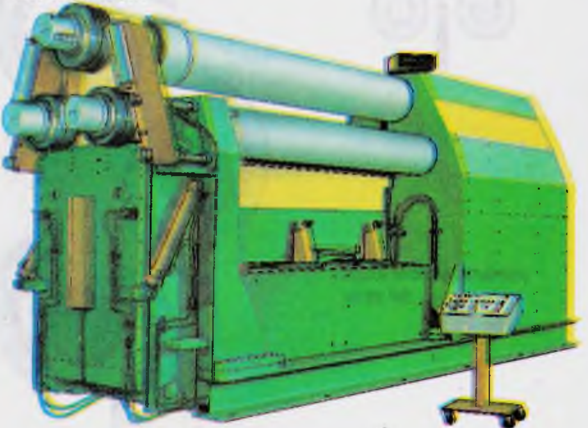
—ANSİKL. Mak. san. Bir yuvarlama yiv açma tezgâhı çalışması sırasında talaş oluşturmaz. Yiv açılacak çubuk, oluşturulacak yiv baskılarını taşıyan iki dişikalıp arasına sıkıştırılır. Bu iki dişikalıptan biri sabittir, diğeri ise enlemesine yer değiştirir. Baskının etkisindeki çubuk, iki dişikalıp arasında bir dönme hareketiyle sürüklenir ve aynı zamanda her devirde bir adım ilerler. Bu yöntem özellikle, dayanımı 60 daN/mm²'yi geçmeyen metallerin kullanıldığı vida üretiminde uygulanır.

Bk. resim sayfa 12654

—Metalürj. Yuvarlama haddeleme işleminin uygulandığı tezgâhların biçimine göre değişik profillerde parçalar elde etmek mümkündür. Metal, iki düzlem tezgâh arasında işlendiğinde bir silindir elde edilir. Ancak kimi tezgâhlarda özel profilli, hatta dairesel olmayan parçalar üretilebilir; örneğin tezgâhlara kremayer biçimi verilerek küçük dişliler elde edilebilir. Çelik bilyalar genellikle yuvarlama haddeleme yoluyla üretilir. Vida yivlerinin yuvarlanma haddelenmesi, iki tekercik, iki çizgili cetvel arasında ya da tırtıl kafalı bir tornada gerçekleştirilir. Ayrıca sacların bükülmesi işleminden türetilmiş bir yuvarlama haddeleme yöntemi daha uygulanmaktadır; paralel eksenli üç merdanenin boşluğundan sacın geçirildiği bu yöntemden yararlanarak, büyük çaplı borular ya da çemberler elde edilebilir. Serbest olan üst merdane ile fırdöndü işlevi gören iki alt merdane arasındaki boşluk, sacın eğiminin ayarlanmasını sağlar.

YUVARLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi yuvarlamak,* yuvarlak ya da silindir biçimindeki bir nesneyi kaldırmadan kendi çevresinde döndürerek yerini değiştirmek: *Bir fıçıyı yuvarlamak. Ağır bir kayayı yuvarlamak.* **—2.** *Bir şeyi yuvarlamak,* kendi üzerinde döndürerek tomar yapmak ya da döndürerek yuvarlak ve düzgün bir biçim

Haco belgesine göre

üç merdaneli yuvarlama makinesinde yuvarlama haddeleme

sacın **yuvarlama** haddeleme yoluyla bükülmesinde art arda uygulanan işlemler

yuvarlama haddeleme yoluyla dişli yapımı

vermek: *Halıyı yuvarlamak. Hamur topaklarını yuvarladıktan sonra tepsiye dizmek.* **—3.** *Bir kimseyi, bir şeyi yuvarlamak*, onları düşürmek, devirmek: *Çocuğu itip merdivenlerden yuvarladı.* **—4.** *(Sözü) yuvarlamak*, belirsizce anlaşılmayacak bir biçimde söylemek; gevelemek: *Ne söyleyeceksen söyle, ağzının içinde yuvarlayıp durma.* **—5.** *Tkz. Bir yiyeceği, bir içeceği yuvarlamak*, istekle, hazla, çabucak içmek ya da yemek: *İki lokma yemeden bir şişe şarabı yuvarladı. Bir kutu çikolatayı yuvarladı.*

—Tiyat. *Ağzında yuvarlamak*, metni aşırı bir aceleyle, belli belirsiz bir biçimde söylemek.

◆ **yuvarlanmak** dönşl. f. **1.** Kendi üzerinde dönerek ilerlemek: *Yuvarlandıkça büyüyen kartopu.* **—2.** *Bir yere yuvarlanmak*, kendi üzerinde dönerek oraya gitmek: *Metal para koltuğun altına yuvarlandı.* **—3.** *Yerlerde, bir şeyin içinde, üstünde yuvarlanmak*, toprağın üstünde, bir şeyin içinde boyluboyunca yatıp kendi üzerinde dönerek ilerlemek ya da bir o yana, bir bu yana dönmek: *Karlarda yuvarlanarak oynayan çocuklar.* **—4.** *Bir yerden yuvarlanmak*, döne döne düşmek, inmek: *Dağlardan yuvarlanan çığ. Uçurumdan yuvarlanan araba. Ayağı kayıp merdivenlerden yuvarlandı.* **—5.** *Yuvarlanıp gitmek*, kendi olanakları içinde yaşamını sürdürmek; beklenmedik bir anda ölmek: *Adamcağız üç gün içinde yuvarlanıp gitti.* ‖ *Yuvarlana yuvarlana*, döne döne, yuvarlanarak: *Yukarıdan bir kaya parçası yuvarlana yuvarlana bize doğru geliyordu;* yuvarlanır biçimde, yuvarlanır gibi yapılan yürüyüşü belirtir.

—Fizs. mekan. *Yuvarlanan eğri*, taban denilen ve sabit kalan bir düzlemsel eğri üzerinde kaymadan yuvarlandırılan düzlemsel eğri.

◆ **yuvarlanmak** edilg. f. Yuvarlamak eylemine konu olmak.

◆ **yuvarlatmak** ettirg. f. *Bir şeyi (bir kimseye) yuvarlatmak*, onun döndürülerek ilerlemesini sağlamak: *Ağır taşları işçilere yuvarlatmak.*

YUVARLANMA a. Yuvarlanmak eylemi.

—Fizs. mekan. Bir başka cisimle temas halinde olan bir cismin kaymadan yaptığı yerdeğiştirme hareketi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yuvarlanma eğrisi*, bir P eğrisi üzerinde kaymadan yuvarlanan bir π eğrisi gibi, bir P sabit düzlemi üzerindeki bir π hareketli düzleminin yaptığı harekette, π ye bağlı bir noktanın ardışık konumları olan P noktalarının tümü. (Eşanl. RULET.) ‖ *Yuvarlanma sürtünmesi*, S_1 ve S_2 yüzeylerinin göreli hareketinde, S_1 ve S_2'nin temas noktasındaki ortak teğet düzleminde yer alan, ani dönme vektörü bileşenine denk düşen sürtünme bölümü. (S_2 üzerindeki S_1'in temas etkileri momentinin, aynı düzlem içinde yer alan bileşenine, yuvarlanmaya karşı koyma kuvvet çifti denir).

—Mak. san. *Yuvarlanma yüzeyi* ya da *çizgisi*, bir dişli düzeninde, birbirleri üzerinde kaymadan yuvarlanan saymaca yüzeyler (silindirler, koniler) ya da çizgiler (çemberler).

—ANSİKL. Fizs. mekan. *Yuvarlanan eğri* denilen bir eğri, *taban* denilen bir başka eğriye sürekli teğet kalarak yer değiştirirse, birinci eğrinin ikincisi üzerindeki bir yuvarlanmasından söz edilir ve değme noktası, her iki eğri üzerinde aynı uzunlukta yaylar çizer. Bu yaylar eşit değilse, bir eğri diğeri üzerinde yuvarlanırken aynı zamanda da kayar. Her an, yuvarlanan eğrinin tabanla temas noktası, yuvarlanan eğri hareketi için bir ani dönme merkezidir. Yuvarlanan eğriye değişmez bir biçimde bağlı olan her nokta bir yuvarlanma eğrisi çizer. Sürekli bir hareket gerçekleştiren her düzlem şekil, belli bir yuvarlanan eğrinin belli bir taban üzerinde yuvarlanmasıyla sürüklenmiş olarak kabul edilebilir.

Benzer biçimde, bir katı cismin bir başka katı cisim üzerinde yuvarlanması, her an iki yüzeye değme noktalarında teğet bir ani dönme ekseni çevresinde gerçekleşir. Bir katının, sabit bir nokta çevresindeki en genel hareketi, her birinin tepeleri sabit bir noktada yer alan, hareketli bir koninin sabit bir koni üzerinde yuvarlanmasına her an indirgenebilir.

—Jeomorfol. Yuvarlanma her zaman bir felakete sonuçlanır: ani ve hacimseldir; genellikle bir alttan oyma olayı sonunda, örneğin bir kayaç dirseğini (dağ yamacı, yarık) açıkta bırakır ve dengenin böylece yavaş yavaş bozulması sonucu kayaç yerinden koparak yuvarlanır. Yuvarlanmalar her zaman sarp yamaçlarda görülür. Çok ani gelişir, kimi zaman bütün bir köyü örter, vadileri kapatır.

YUVARLANMAK → YUVARLAMAK.

YUVARLATMAK → YUVARLAMAK.

YUVAROYNAK a. Anat. Yüzeyleri birinde içbükey, diğerinde dışbükey yarımküre biçiminde olan iki parçanın birleşmesiyle oluşan eklem tipi. (Kalça eklemi bir yuvaroynaktır.)

YUVASEVER sıf. Yavruları uzun süre yuvada kalan ve ana-baba tarafından yuvada beslenen hayvanlar, özellikle de kuşlar için kullanılır.

YUVASEVMEZ sıf. Yavruları doğduktan ya da yumurtadan çıktıktan az sonra yuvayı terk eden hayvanlar, özellikle kuşlar için kullanılır.

YUVGU a. *Yörs.* Loğ taşı, merdane, silindir.

YUVGULAMAK g. f. Loğlamak, üzerinden silindir geçirmek.

YUXİKOU → YÜŞIKOU.

YUZEN, XVII. yy. sonunda Kyoto'da Yuzen Miyazaki'nin bulduğu, *kamogava* da denilen bir japon kumaş boyama yöntemini belirten japonca sözcük. Kumaşlar pirinç hamuruna batırılmış bir çubukla boyanarak çok çeşitli motifler elde edilir.

YUZOVKA → DONETSK.

YÜ ya da **YU dağı,** Tayvan'ın en yüksek doruğu; 3 950 m.

YÜBUSET a. (ar. *yübūset*). *Esk.* Nemsizlik, kuruluk.

YÜCE sıf. **1.** Her şeyin ve herkesin üstünde olan; ulu: *Yüce Tanrım.* **—2.** Üstün nitelikleriyle hayranlık uyandıran kimse için kullanılır; ulu: *Yüce önderimize minnettarlığımı bildiririm.* **—3.** Çok değer verilen, soyluluğu ve büyüklüğüyle diğerlerinden ayrılan bir şey için kullanılır: *Yüce bir dava için savaşmak.* **—4.** Büyüklüğü ve yüksekliği hayranlık uyandıran bir şey için kullanılır: *Yüce dağlar aşmak.*

—Fels. Kant'ta, duyarlılığın sınırlarını aşan şeye denir. (Kant şöyle der: "Biz *mutlak olarak büyük* olan şeye yüce deriz" (*Yargı gücünün eleştirisi*, 1, 1, 2).

—Siyas. bil. *Yüce divan* → YÜCE DİVAN.

◆ a. En yüksek yer.

—Fels. Kant'a göre, belirli bir biçimi olmayan ya da bir bütünsellik düşüncesi içeren her türlü nesne karşısında duyulan haz. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. Kant şöyle der: "Doğadaki güzellik nesnenin biçimiyle ilgilidir, o zaman güzellik sınırlılıktadır; oysa yüce (alm. *Erhaben*), belirli bir biçimi olmayan bir nesnede de bulunabilir, yeter ki onda, ya da onun yardımıyla sınırsızlık canlandırılmış olsun ve buna karşın düşüncede bu sınırsızlığa bütünsellik kavramı katılabilsin. Böylece, güzellik, anlığın belirlenmemiş bir kavramının tasarımına, yücelik ise aklın belirlenmemiş bir kavramının tasarımına uygun düşer gibi görünür" (*Yargı gücünün eleştirisi*, 1, 1, 2).

YÜCE (Kâmran), türk tiyatro oyuncusu (Elazığ 1926 - Çorlu 1986). İstanbul Hukuk fakültesi'nde okurken Küçük sahne' de *Fareler ve insanlar* oyunuyla sahneye çıktı (1951). 1959'da Karaca tiyatro'da, 1961'den başlayarak Kent oyuncuları'nda çalıştı. Burada *Hamlet, Yarın cumartesi, Raşomon, Martı, İçerdekiler, Vanya dayı, Babalar ve oğullar* vb. piyeslerde oynadı, bazı piyesleri sahneye koydu. 1953'te Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *Halıcı kız* filmiyle sinemaya başladı. *Lejyon dönüşü, Yalnızlar rıhtımı, Pembe kadın, Batak* vb. filmlerde rol aldı. Turne için Edirne'ye giderken Çorlu yakınlarında meydana gelen bir trafik kazasında yaşamını yitiren sanatçının ayrıca *Gölge* (1955), *Soyunuk* (1962), *Güneş yorgunu atlar* (1971) adlı şiir kitapları bulunmaktadır.

YÜCE (Ali), türk şair (Hatay 1928). Düziçi köy enstitüsü'nü bitirdi (1951); bir süre köy öğretmenliği yaptı. Ankara Gazi eğitim enstitüsü sınavlarını vererek ingilizce öğretmeni oldu (1961). Şiirlerinde, yaşadığı çevreyi, toplumsal sorunları yer yer taşlamaya yönelerek konu edindi: *Halk çağı* (1981; Yeditepe, TDK, Nevzat Üstün ödülleri), *Şiir sıcağı* (1985, Ö. F. Toprak ödülü), *Antakya çarşıları* (1986), *Şiir Tufanı* (1989) vb. Şiir anlayışı *Şiirin dili, yapısı, işlevi* (1975) kitapçığında; çocukluk anıları, yetiştiği yörenin köy gerçekleri *Şeytanistan* (1976) romanındadır.

YÜCE (Hüseyin), türk ressam (Kütahya 1928). Doğduğu Güvençci köyünde çobanlık yaparken resimle ilgilendi. Özel bir eğitim görmemesine karşın, ressam Cemal Bingöl'ün desteğiyle Ankara'da açtığı (1966) ilk sergisi büyük ilgi topladı. Bunu Türkiye'nin çeşitli kentlerinde ve yurtdışında açtığı sergiler izledi. Devlet resim ve heykel sergisi'nde iki kez (1974, 1979) başarı ödülü kazandı.

Yüce divan, Anayasa mahkemesi'nin, Cumhurbaşkanı, Bakanlar kurulu üyeleri ve Anayasa'da belirtilen öteki yüksek devlet sorumlularını görevleriyle ilgili suçlardan dolayı yargılarken aldığı ad. Yüce divan'da savcılık görevini Cumhuriyet baş-

savcısı ya da başsavcı vekili yapar. Yüce divan kararları kesindir (Anayasa md. 148).

YÜCEBAĞ, Batman'ın Sason ilçesine bağlı bucak; 6 556 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Yücebağ*, 2 031 nüf. (1990).

YÜCEKÖK (Mehmet Nakiyettin), türk asker ve siyaset adamı (Nasliç 1866 - İstanbul 1947). Harp okulu'nu bitirdi. Askeri okullarda öğretmenlik yaptı. Daha sonra İttihat ve Terakki'ye dönüşen Osmanlı hürriyet cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı (1906). Cumhuriyet döneminde Elazığ (1927-1931), Muş (1931-1939) milletvekilliğinde bulundu. Serbest cumhuriyet fırkası'nın (1930) kuruluşuna katıldı. Selanik Askeri rüştiyesi'nde Atatürk'ün fransızca öğretmenliğini yapmış ve saygısını kazanmıştı.

Yücel, Muhtar F. Enata tarafından İstanbul'da yayımlanan aylık fikir ve edebiyat dergisi. 23 şubat 1935'te atatürkçü bir dergi olarak yayın yaşamına atılan *Yücel*, daha çok yükseköğrenim gençliğine yöneldi. Genelde CHP politikasına koşut bir çizgi izlemesine karşın, zaman zaman tek parti iktidarının resmi görüşlerine aykırı yayınları yüzünden geçici sürelerle kapatıldı. İktidar değişikliği sırasında (1950) bir süre yayınına ara verdi. Özenli sayfa düzeni, temiz baskısı, özellikle de içeriği yönünden dönemin önde gelen dergilerinden biriydi. Kasım 1955'te yeniden yayımlandıysa da, ağustos 1956'ya değin on sayı çıktıktan sonra kapanmak zorunda kaldı. Ali Fuat Başgil, Samet Ağaoğlu, Yusuf Mardin, Muhtar Körükçü, Orhan Burian, Vedat Günyol, Behçet Kemal Çağlar, Celal Sılay, Cavit Orhan Tütengil, Mustafa Baydar, Nusret Hızır, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Fikret Adil vb. dergide sık rastlanan imzalardı.

YÜCEL (Hasan Âli), türk eğitimci, yazar ve siyaset adamı (İstanbul 1897 - *ay. y.* 1961). Edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi (1921). İzmir Erkek öğretmen okulu, İstanbul Kuleli askeri lisesi, İstanbul Erkek lisesi'nde türkçe, edebiyat, felsefe ve toplumbilim dersleri verdi (1921-1927). Maarif müfettişi (1927-1930), Fransa'da öğrenci müfettişi (1930-1932), Ankara Gazi eğitim enstitüsü müdürü (1932-1933), Ortaöğretim genel müdürü (1933-1935) olarak görev aldı. İzmir'den milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi (1935), sandalyesini 1950'ye kadar korudu. Milli eğitim bakanlığı yaptı (1938-1946). Bu görevi sırasında köy enstitülerinin kurulmasında (1940), Bakanlık bünyesi içinde bir Tercüme bürosu oluşturularak dünya klasiklerinin (496 kitap) türkçeye çevrilip yayımlanmasında, çeşitli meslek okullarının açılarak teknik öğretimin gelişmesinde, Üniversite yasası'nın çıkarılarak (1946) Bakanlık yetkilerinin üniversitelere devredilmesinde, devlet opera ve tiyatrosunun kurulmasında, çok sayıda ansiklopedi ile sanat ve eğitim dergisinin yayımlanmasında, eğitim ile ilgili çeşitli kongrelerin ve şûraların toplanmasında etkin rol oynadı. 1950 seçimlerini kazanamayınca siyasetten çekilerek İstanbul'a yerleşti. İş bankası kültür yayınları'nı yönetti (1955-1960). UNESCO Türkiye Milli komisyonu üyeliği (1958) yaptı. Şiirlerini 1921-1928 arası *Dergâh, Yarın, Yeni mecmua* ve *Hayat* dergisinde, kültürel ve toplumsal konulardaki makale ve denemelerini 1936-1960 arası *Akşam, Cumhuriyet* ve *Dünya* gazetelerinde yayımladı. Başlıca yapıtları: *Türk edebiyatı nümuneleri* (Hıfzı Tevfik [Gönensay] ve Hammamizade İhsan ile birlikte, 1926), *Mantık ve metodoloji* (1928); *Goethe, bir dehanın romanı* (inceleme, 1932), *Türk edebiyatına toplu bir bakış* (inceleme, 1932), *Dönen ses* (şiirler, 1933), *Pazartesi konuşmaları* (makaleler, 1937), *Sizin için* (çocuk şiirleri, 1938), *İçten dıştan* (makaleler, 1938), *Türkiye'de ortaöğretim* (1938), *Davam* (1947), *Davalar ve neticeleri* (1950), *Hürriyet'e doğru* (makaleler, 1955), *İyi vatandaş iyi insan* (makaleler, 1956), *Kıbrıs mektupları* (1957), *Edebiyat tarihimizden* (1957), *İngiltere mektupları* (1958), *Hürriyet gene hürriyet* (2 c, 1960, 1966), *Dinle benden* (şiirler, 1960), *Allah bir* (şiirler, 1961).

YÜCEL (Süreyya), türk mimar (İstanbul 1903 - *ay. y.* 1970). İstanbul'da Ticaret mektebi'ni ve Sanayii nefise mektebi'ni bitirdi (1926). İstanbul ve Ankara'da, kadastro heyetlerinde mimar ve ressam olarak görev aldı. Ankara, Trabzon, Afyonkarahisar, Kahramanmaraş'ta mimar olarak çeşitli devlet ve belediye görevlerinde bulundu. Vakıflar genel müdürlüğü'nde restoratör mimar olarak çalıştı ve pek çok yapının onarımında etkin rol oynadı (İstanbul Yeni cami hünkâr kasrı, Atikalipaşa, Fethiye, Süleymaniye, Hırkaişerif, Şemsipaşa camileri, Karakulak suyu tesisleri, Edirne Selimiye camisi, Manisa Muradiye, Sultan ve Ulu camileri, Bursa Ulu camisi, İnegöl İshakpaşa camisi, Söğüt Ertuğrulgazi türbesi vd.).

YÜCEL (Can), türk şair (İstanbul 1926). Hasan Ali Yücel'in oğlu. Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi klasik filoloji bölümü'nü bitirdi. Bir süre Cambridge Üniversitesi'nde okudu. BBC'de çalıştı. Bir çevirisi yüzünden 7,5 yıla hüküm giydi. 1974'te aftan yararlandı. İlk şiir kitabı *(Yazma)*, 1950'de yayımlanmış; ayrıca dünya şiirinden bazı ürünleri oldukça özgür bir söyleyişle türkçeye aktarmıştı (*Her boydan*, 1959). Fakat asıl ününü 1970' lerde kara mizaha, siyasal ve toplumsal taşlamaya geniş yer veren, halk dilinden, hatta argodan, atak çağrışımlardan yararlanan yapıtlarıyla kazandı: *Sevgi duvarı* (1973), *Bir siyasinin şiirleri* (1974), *Ölüm ve oğlum* (1976), *Beşibiyerde* (1985), *Çok bi çocuk* (1988), *Kısa devre* (1990), *Kuzgunun yavrusu* (1990), *Gece vardiyası albümü* (1991).

YÜCEL (Ali), türk güreşçi (Tokat 1929 - İstanbul 1981). Güreşe çocuk yaşta karakucakla başladı. Güreşmeyi, öğrenim için gittiği Ankara'da grekoromen ve serbest dallarda sürdürdü. İstanbul'da İstanbul Güreş kulübü'ne girdi (1947). Üstün tekniği, atak ve kıvrak oyunlarıyla kısa sürede adını duyurdu, milli takıma seçildi (1949). Aynı yıl türk güreşçilerinin Avrupa'nın çeşitli kentlerine yaptıkları turneye katıldı ve yaptığı sekiz güreşin hepsini kazandı. Yine aynı yıl düzenlenen Avrupa şampiyonası'nda bütün rakiplerini yenerek şampiyon oldu. Avrupa grekoromen şampiyonası'nda ikinciliği elde etti (1950). Dünya serbest güreş şampiyonası'nda 52 kg'da birinci gelirken "En teknik güreşçi" seçildi (1951). Ertesi yıl İsveç'teki bir güreş turnesinde güreşçi Bektaş Can ile birlikte bir mağazadan saat çalmakla suçlandı. Kanıt yetersizliği nedeniyle İsveç polisi tarafından serbest bırakılmasına karşın Türkiye'ye dönüşünde yaşam boyu boykotla cezalandırıldı. Bundan sonraki yaşamı sıkıntı ve yokluk içinde geçti. Zamanın Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından affedildiyse de (1960) ilerlemiş yaşı nedeniyle güreşte varlık gösteremedi. Bir süre Güreş federasyonu antrenörü olarak çalıştı ve Ali Rıza Alan'ı yetiştirdi. Ölüsü, bir spor salonunda bulundu.

YÜCEL (Tahsin), türk öykücü, dilbilimci (Elbistan, Kahramanmaraş, 1930). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi fransız dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi. Bu bölümde asistan oldu; doçentliğe (1971), profesörlüğe (1978) yükseldi. Öykülerinde özellikle doğup büyüdüğü durgun kasabanın yaşamından izler yansıttı; karmaşalı insan davranışlarını, derinliği ilk bakışta fark edilmeyen kişilikleri sergiledi: *Haney yaşamalı* (1955, Sait Faik armağanı), *Düşlerin ölümü* (1959, TDK ödülü), *Ben ve öteki* (1983). Günlük yaşamın, eğitim, bilim, siyaset çevrelerinin kara mizahını yaptı: *Vatandaş* (1975), *Aykırı öyküler* (1989). Fransızca yapıtlarıyla (*L'Imaginaire de Bernanos* [1969]; *Figures et messages dans la Comédie humaine* [1972]; *Anlatı yerlemleri* [Coordonnées narratives, 1979]) yapısalcılık akımına katkıda bulundu; edebiyat yapıtlarının çözümlenmesinde göstergebilim yöntemini uyguladı. Ayrıca bu konuyla ilgili bir el kitabı hazırladı (*Yapısalcılık* [1982]). Bir süre Türk dil kurumu yönetim kurulu üyeliğinde bulundu (1972-1982); dil devrimiyle ilgili *Dil devrimi ve sonuçları* (1981) adlı bir yapıtı kaleme aldı. Çeşitli edebiyat ve kültür sorunlarıyla ilgili denemeleri *Yazın ve yaşam* (1982), *Yazının sınırları* (1982), *Eleştirinin ABC'si* (1991) adlı kitaplarında toplanmıştır. 1992 yılında yayımlanan *Peygamberin son beş günü* adlı romanı ile 1993 Orhan Kemal Roman Armağanı'nı aldı.

YÜCEL (Erdem), türk arkeolog, müzeci (İstanbul 1936). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi klasik arkeoloji bölümü'nü bitirdi (1963). Bursa Arkeolojik müzesi'nde, İstanbul Vakıflar başmüdürlüğü eski eserler müşavirliği'nde görev aldı, vakıf müzelerinin kuruluş çalışmalarını ve yönetimini üstlendi (1964-1971). Türk ve islam eserleri müzesi, Divan edebiyatı müzesi, Kocaeli (İzmit) müzesi, İstanbul Türbeler müdürlüğü, İstanbul Kültür müdürlüğü, Ayasofya müzesi ve Rumelihisarı müzesi'nde yönetim kadrolarında görev aldı. Çeşitli kongre, sempozyum ve seminerlerde verdiği tebliğlerinin ve makalelerinin yanı sıra *Boğaziçi koruları* (1970), *Yeni cami hünkâr kasrı* (1972), *Gebze ve Eskihisar* (1976), *Hırkai saadet dairesi* (1981), *Hagia Sophia* (1983, 1984), *Ayasofya müzesi* (1986), *Chora* (1986), *The Great Palace* (1987), *The Mosaics of Hagia Sophia* (1988), *Trabzon and Sumela* (1988), *Trabzon* (1988), *Blue Mosque* (1989) gibi yapıtları vardır.

YÜCEL (Erkan), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen (Ankara 1944 - İzmir 1985). İlk oyunculuk deneyimini Ankara halkevi'nde edindi. Meydan sahnesi'nde, 1964'ten başlayarak da Ankara Sanat tiyatrosu'nda çalıştı. 12 Mart sonrasında iki yıl tutuklu kaldı. Devrimci Ankara sanat tiyatrosu'nu (DAST) ve Ankara Halk tiyatrosu'nu kurdu. Oyuncu ve yönetmen olarak kendini geniş kitlelere kabul ettiren sanatçı, aynı yıllarda *Endişe, Bereketli topraklar üstünde, Hakkâri'de bir mevsim* vb. filmlerde de rol aldı. *Endişe*'deki rolüyle 20. San Remo Film festivali'nde en başarılı erkek aktör seçildi. (1977). *Müfettişler müfettişi* adlı oyundaki rolüyle Ankara Sanatsevenler derneği en iyi erkek oyuncu ödülü'nü kazandı (1980). Bir film çekimine giderken, İzmir-Kuşadası yolunda meydana gelen trafik kazasında öldü.

YÜCELEN (Ali Ulvi), türk kemancı (Kütahya 1925), Gazi eğitim enstitüsü müzik bölümü'nü (1947) ve Köln Yüksek müzik

Hüseyin Yüce
Landscape

Hasan Âli Yücel

Tahsin Yücel

akademisi'ni (1955) bitirdi. Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'nda, 1959'dan 1962'ye değin Hannover Niedersachsisches senfoni orkestrası'nda çalıştı, ayrıca Helikon yaylı çalgılar dörtlüsü'nde birinci kemancı olarak yer aldı. 1964'te Yücelen* yaylı çalgılar dörtlüsü'nü kuran ve yöneten sanatçı Devlet opera ve balesi genel müdürlüğü de yaptı (1984-1986).

YÜCELEN (Reyyan), türk kemancı (Ankara 1956). Ali Ulvi Yücelen'in kızı. Ankara Konservatuvarı yaylı çalgılar yüksek bölümü'nü bitirdi (1975). Alman hükümetinin bursuyla keman eğitimini Münih'te Prof. Otto Büchner, Freiburg'da Prof. Wolfgang Marschner ile sürdürdü ve "Meisterklasse" derecesini aldı. İndiana (ABD) Üniversitesi'nde Prof. Mimi Zweig'in keman pedagojisi derslerini de izleyen sanatçı, Yücelen yaylı çalgılar dörtlüsü üyesi ve Ankara Devlet konservatuvarı öğretim üyesidir.

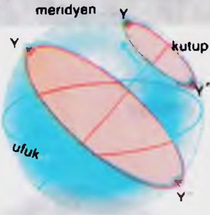
YÜCELEN (Çağıl), türk kemancı (Ankara 1962). Ankara Devlet konservatuvarı'nda Suna Kan'ın öğrencisi oldu ve yüksek bölümü pekiyi dereceyle bitirdi (1979). Müzik eğitimini İtalya'da ve Viyana'da sürdüren sanatçı, Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'nda solocu ve Ankara Devlet konservatuvarı'nda öğretim üyesi olarak görev yapıyor.

Yücelen yaylı çalgılar dörtlüsü, oda müziğini geniş kitlelere tanıtmak ve sevdirmek amacıyla Ali Ulvi Yücelen* tarafından Ankara'da kuruldu (1964). Kuruluşundan bugüne elli dolayında yapıtı dağarına katan topluluk, Türkiye'de ve yabancı ülkelerde birçok konser verdi, ayrıca radyo ve TV programlarında yer aldı.

YÜCELER, Ordu ilinin Ünye ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 734 nüf. (1990).
—Arkeol. Prof. Kılıç Kökten'in 1963'te Ünye yöresinde gerçekleştirdiği araştırmalarda, bu köyün yakınında, Ceviz deresi sekilerinde Alt, Orta ve Üst Yontmataş dönemlerinden çeşitli aletlere, dağ yamaçlarında mağara sığınaklara rastlandı.

YÜCELİK a. Yüce olma durumu, ulviyet; *Onun yüceliğine sınır çizilemez.*

YÜCELİM a. Gökbil. **1.** Günlük hareket nedeniyle, bir gökcisminin çizdiği yükselim dairesi ile bir yer meridyeninin kesiştiği iki noktadan her biri. (Eşanl. ÜSTGEÇİŞ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bir gökcisminin, bu iki noktanın her birinden geçtiği an. **—3.** *Yücelim noktası,* gökyüzündeki bir gökcisminin, bir yerin meridyeninden geçerken ufuk üzerinde ulaştığı en büyük yüksekliğe denk düşen nokta. (Eşanl. ÜSTGEÇİŞ NOKTASI.)
—Astrol. Meridyene vardığında ufkun üzerindeki günlük yolunun ortasına ulaşan tutulum noktasına denir.
—ANSİKL. Gökbil. İki yücelimden birine, *üst* Y, diğerine *alt* Y' denir. Birincisi, başucu doğrultusuna en yakın, ikincisi ise en uzak olan noktadır. Kuzey yarıküre'de bulunan bir gözlemciye göre, ufkun üzerindeki bir gökcisminin yükseliği, üst yücelim için maksimum, alt yücelim için ise minimumdur. Yükselimi, eşyükseltinin değerinden daha yüksek değerde olan yıldızlar için iki yücelim de ufkun üstünde yer alır: yıldız ne doğar, ne de batar ve sürekli olarak ufkun üzerinde bulunur. Bunlara kutupçevresi yıldızları denir.

bir kutupçevresi yıldızı ile doğuşlu ve batışlı bir yıldızın yücelimleri

İllustration belgesine göre

Yüen Şikai (1912'de)

YÜCELME a. Yücelmek eylemi.
—Astrol. Burçlar kuşağında, bir gezegene isabet edebilecek beş durumdan biri. ‖ *Yücelme yeri,* bir gezegenin içinden geçtiği zaman, sempati ve saygı uyandırdığı burç.

YÜCELMEK gçz. f. Bir kimse ya da topluluk sözkonusuysa, üstün nitelikleriyle hayranlık uyandırmak, saygınlık kazanmak, yüce bir duruma gelmek: *Ulusumuz daha da yücelecek, kalkınıp gelişecektir.*
—Astrol. *Yücelmiş olmak,* bir gezegen sözkonusu olduğunda, yücelme yerinde bulunmak. (Geleneksel yedi gezegenden her biri, burçlar kuşağının özel bir burcunda yücelir: Güneş Koç'ta, Ay Boğa'da, Merkür Başak'ta, Venüs Balık'ta, Mars Oğlak'ta, Jupiter Yengeç'te ve Satürn Terazi'de.)
—Gökbil. Bir gökcisminden söz ederken, belli bir yerin meridyeninden geçmek.
◆ **yüceltmek** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir toplumu yüceltmek,* onu yüce bir duruma getirmek.
◆ **yüceltilmek** edilg. f. Yüceltmek eylemine konu olmak.

YÜCELTİCİ sıf. Psikan. Bir yüceltime yol açan.

YÜCELTİLMEK → YÜCELMEK.

YÜCELTİM a. Psikan. Cinsel dürtünün, başlangıçtaki cinsel amacı, buna yakın, ama kültürel bakımdan işlenmiş cinsel olmayan başka bir amaçla değiştirmesi süreci. (Bu sürece, nesnenin, toplumsal bakımdan daha değerli başka nesnelerle değiştirilmesi süreci eşlik eder.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Psikan. Freudcu kuramda, yüceltim kavramı pek açık değildir ve kendisine yakın süreçlerden (idealleştirme, tepkisel oluşumlar, bastırım, amaçta tutukluk) farkı da iyice belirtilmemiştir. Ayrıca, yüceltimin, "cinsellikten arınmış" bir cinsel enerjiye bağlı olabileceği de düşünülebilir ki, böyle bir şey freudcu kuramda bir mantıksızlığa işaret etmekten geri kalamaz. M. Klein'a göre yüceltim, yıkıcı dürtülerin zarara uğrattığı iyi nesnelerin onarılmasında rol oynayan bir süreçtir.

YÜCELTME a. Yüceltmek eylemi.

YÜCELTMEK → YÜCELMEK.

YÜ ÇİULİ ya da **YU QIULİ,** çinli siyaset adamı (Ci'an İdare bölgesi, Ciangşi, 1914). Batı Çin'de yardımcı siyasi komiserlik (1949-1955), Petrol sanayisi bakanlığı (1958-1972) ve Plan komisyonu başkan yardımcılığı (1965) yaptı. IX. Kongre'de (nisan 1969) ve X. Kongre'de (ağustos 1973) Merkez komitesi üyeliğine seçildi. Bir süre önemli bir görev olan Plan komisyonu başkanlığını üslendi (1972-1980), Başbakan yardımcılığı (1975-1982) ve parti askeri komisyonu sekreterliği (1982-1987) yaptı.

YÜ DAFU ya da **YU DAFU,** çinli yazar (Fuyang, Ciciang, 1896 - Sumatra 1945). Tokyo'da öğrenim gördü, burada Yaratı derneği'ni kurdu, özyaşamöyküsel hikâyeleriyle çin edebiyatında ilk kez içebakış yöntemini kullandı (*Çin-lun,* 1921; *la Brébis perdue* [fr. çev.], 1928).

YÜE, I. yy. - VI. yy. arasında Ciciang'da, Şaoşing yakınındaki Guyan'da üretilen ilk çin seladonlarının adı. Bu üretime IX.-XI. yy. arasında, biraz daha doğuda, Yuyao' da yeniden başlandı.

YÜE a. Çincenin lehçesi; Guandong'un büyük bir bölümünde ve Guangşi'nin güney-doğu'sunda konuşulur.
—ANSİKL. Öteki lehçelerden daha tutucu olan yüe, eski çincedeki, sözcük sonunda bulunan ünsüz ve 6 titremli bir dizge (standart çincedeki 4 titremli dizgeden farklı) kullanımını sürdürür. Kanton'da konuşulan dil Hongkong ve Makao'da da kullanılır. Ayrıca, dünyanın çeşitli yerlerine yayılmış çinli göçmenlerin büyük çoğunluğu da yüe konuşur.

YÜEÇİLER, türkçesi saptanamadığı için, adı çin kaynaklarında belirtildiği gibi verilen eski ve önemli türk topluluğu. Çin kaynaklarında Çin'in kuzey komşuları olarak belirtilen bu topluluk, İ.Ö. III. yy.'da kendi içinde Antsai, Kangçu, Tayüan ve Büyük Yüeçiler olmak üzere 4 kola ayrılmıştı. Bunlardan Antsailer, Kangçular'ın kuzey-batı'sında otururlar, yurtlarına da "Alanliao" denirdi. Daha sonra bunlar Soğdaklar, Alanlar ve Massagetai halkı olarak üçe bölündüler. Suhsieh, Fumo, Yüno, Çi ve Aoçien adlı 5 boydan oluşan ve 600 bin kişilik bir topluluk olan Kangçular, önceleri Çilien dağının kuzey eteklerinde yaşarlarken, Hunlar'ın baskısı yüzünden batıya göçtüler ve Soğd'da (bugün Semerkand) Kangçu devletini kurdular. 300 bin kişilik bir topluluk olan Tayüanlar'ın yurdu bugünkü Fergana bölgesiydi. 400 bin kişilik bir topluluk olan Büyük Yüeçiler, önceleri Hunlar ve Usunlar' la birlikte konargöçer olarak Tunhuang ile Çilien dağı arasındaki bölgede yaşarlardı. Hunlar tarafından yenilgiye uğratılmaları üzerine (İ.Ö. II. yy.) yine kendileri gibi toharca konuşan Usunlar'la birlikte batıya göçtüler. Bunların bir bölümü (Küçük Yüeçiler) Hindistan ve Afganistan taraflarına giderek Kuşanlar'a katıldılar ve Kuşana* İmparatorluğu'nu kurdular. Geride kalan Yüeçiler ise, hun egemenliği altına girene (İ.Ö. 177) kadar birbirinden kopmuş küçük beylikler halinde yaşadılar. Yüeçiler genelinde orta boylu, mavi ya da yeşil gözlü, kumral kişilerdi. Erkekleri gür sakallı ve uzun saçlıydı.

YÜEFU, bir şiir türünü belirten çince sözcük. Kökeni halk ağıtlarına uzanan bu şiir türü, hanedan ilahileriyle birlikte anlatıya dayalı şiirleri, savaş ya da aşk şarkılarını bir araya toplar. Bu şiirleri içeren en büyük derleme XII. yy.'da Guo Maoçien tarafından hazırlanmıştır.

YÜEN, a. Çin Halk Cumhuriyeti'nin başlıca para birimi.

YÜEN ya da **YUAN,** Çin* İmparatorluğu'nda 1280'den 1368'e kadar hüküm süren moğol hanedanı.

YÜEN CİANG ya da **YUAN JİANG,** Çin'de ırmak, Dongting gölüne dökülür, Hunan eyaletini akaçlar; 800 km.

YÜEN MEİ ya da **YUAN MEİ** çinli yazar (Hangcou 1716 - Nankin 1797). Usta bir şairdi (özellikle yedi adımlı *lüşi* türünde), ayrıca eleştirel denemeler, fantastik öyküler (*Zi Buyu,* 1796) ve bir yemek kitabı (*Şidan,* 1796) yazdı.

YÜEN ŞİKAİ ya da **YUAN SHİKAİ,** çinli devlet adamı (Şiangçing, Hınan, 1859 - Pekin 1916). Li Hongcang'ın yardımcısıydı, 1882 ayaklanmasından sonra Kore'deki çin birliklerinin komutanlığına getirildi (1884) ve 1885'ten 1894'e kadar imparator temsilcisi olarak burada kaldı. Avrupa tarzında eğitilen ilk çin ordusunu düzenledi. 1898'de, imparatoriçe Tsişi'nin reformcu imparator Guangşü'ye karşı düzenlediği tutucu darbenin başarıya ulaşmasını sağladı ve reformcu girişimlere son verdi. Bokserler ayaklanması sırasında yabancıları korudu (1900), sonra Cili'de (Hıbei) kral naibi olarak Li Hongcang'ın yerini aldı (1901) ve burada yönetim ve eğitim alanlarında reformlara girişti. İmparatoriçe tarafından Pekin hükûmetinde yer almaya çağrıldı, önce Dışişleri bakanlığına (eylül 1907), sonra da Büyük Konsey başkanlığına atandı, Tsişi ölünce sürgüne gönderildi (1908). Cumhuriyetçi ayaklanmayı (ekim 1911) bastırmak için yeniden göreve çağrıldı ve tam yetkiyle Başbakanlığa atandı. Şanghay'da, cumhuriyetçi liderlerle görüşerek ve genç imparatoru tahttan feragat etmeye (şubat 1912) zorlayarak iktidarını güçlendirmeye çalıştı. Sun Yat-sen, onun karşısında geri çekildi. Cumhurbaşkanı seçilen (ekim 1913) Yüen Şikai ülkeyi diktatörce yönetti, eyaletlere askeri valiler yerleştirdi, Parlamento'yu kapattı, Guomindang'ı feshetti, 1913 seçimlerini kazandı ve kendisine on yıl için yönetim yetkisi ve kendinden sonra gelecek olan kişiyi seçme hakkı veren bir Anayasa çıkardı (mayıs 1914). ABD tarafından tanınan Yüen Şikai, bu ülkeye petrol arama izni verdi ve kredi almak için, ülke maliyesini denetleyecek uluslararası bir bankalar konsorsiyumu kurulmasını kabul etti.

İmparatorluğun yeniden kurulmasını öngören bir plebisit sonunda tahta çıkmaya hazırlandığı sırada patlak veren Güney

ayaklanması Yüen Şikai'yi bu isteğine veda etmek zorunda bıraktı (1916). Cumhurbaşkanı yardımcısı Li Yüenhong, Cumhurbaşkanı oldu.

Yüenyı *(bahçe bakımı),* Ciangsu'da bahçe mimarı, ressam ve okumuş bir kişi olan Çiçıng'ın yazıp 1635'te yayımladığı çin bahçe sanatı kitabı (3 cilt).

YÜĞRÜK sıf. **1.** İyi yürüyen, iyi koşan hayvan, genellikle at için kullanılır: *"Atın yüğrük olsun, kılıcın keskin olsun".* **—2.** Eline ayağına çabuk, çevik, çalışkan, güçlü.

YÜK, -kü a. **1.** Bir taşıtın, bir hayvanın ya da bir kimsenin yüklendiği, taşıdığı şeylerin tümü: *Kamyonların yükünü boşaltmak. Sırtındaki yükle yokuşu tırmanmak.* **—2.** Bir taşıyıcının taşıyabildiği miktar: *Bir kamyon yükü kömürümüz kaldı. Bir eşek yükü odun.* **—3.** Eşya: *Tüm yükü bir yatak dengi ve iki valizden oluşuyordu.* **—4.** Ağırlık: *Köprü, bu kadar yükü nasıl kaldırır?* **—5.** *Esk.* Yüklük. **—6.** Yüklenilmesi, taşınması gereken ağır görev, sorumluluk: *'Ailesini geçindirme yükünün altında ezilip kalmak.* **—7.** Tedirginlik veren şey, insanı ezen ve sıkan iş, tasa: *Vicdanımı bir yükten kurtardınız.* **—8.** Rahimdeki çocuk, cenin. **—9.** *Esk.* Yüz bin akçe tutarında para. **—10.** *Yük hayvanı,* üzerine semer ya da çul konarak yük taşıtılan hayvan. **—11.** *Yük altına girmek,* güç ve ağır bir görevin yapılmasını üstlenmek: *Doğrusu, böyle bir yük altına girmek istemem.* || *(Birine) yük olmak,* zahmetli, güç ve sıkıntılı bir işini bir kimseye yaptırmak ya da onu kendi işleriyle yormak; kendisinin de ödemesi, paylaşması gereken bir masrafı başkasına çektirmek. || *Yük vurmak,* at, eşek vb. bir hayvandan söz ederken yük yüklemek. || *Yükte hafif pahada ağır,* taşınması kolay, fazla yer tutmayan, ama büyük bir değer taşıyan eşya için söylenir. || *Yükünü almak,* taşıyabileceği, alabileceği kadarını yüklenmiş olmak: *Araba yükünü almıştı.* || *Yükün altından kalkmak,* kendisinden istenen ağır bir işi yerine getirmek; kendisine yapılan bir iyiliğe, bir şeyler yaparak karşılığını vermek. || *Yükünü tutmak,* pek çok para kazanmış olmak, zenginleşmek: *Savaş yıllarında yükünü tutmuştu.*

—Akışkan. mekan. Bir akışkanın, içinde bulunduğu kabın çeperlerine uyguladığı basınç. || Belirli bir nokta üzerinde bulunan düşey akışkan yüksekliği. || *Geometrik yük yüksekliği,* beslediği pompanın üzerinde bulunan bir deponun yüzeyi ile pompanın ekseninin bulunduğu düzey arasındaki fark.

—Aktar. *Yük asansörü,* iki kılavuz arasında kayan metal bir kafes içinde yükleri düşey doğrultuda taşıyan aygıt. || *Yük zinciri,* bir kaldırma aygıtında, aktarılacak yükü bir ucundan kaldırmaya yarayan zincir. || *Yararlı yük,* bir taşıtın yüklü toplam ağırlığı ile yüksüz ağırlığı arasındaki fark.

—Balıkç. Balık oltalarının ya da ağlarının üzerine takılan deniz ya da tatlısu otları ve yosunları.

—Bayınd. *Yük boşalması,* hidrolik çalışmalarda, suya batırılmış bir keson içindeki basınç azalması. (Yük boşalması kendiliğinden oluşabileceği gibi, belirli düzenlemeler yoluyla da sağlanabilir.) || Bir yeraltı kazısı yakınındaki gerilme ya da gerilmelerin azalması sonucunda, arazinin maruz kaldığı tersinmez değişimlerin tümü. || *Yük boşalmasına bağlı parçalanma,* kazı sırasında açığa çıkan kayaç parçalarının kimi zaman patlayıcı nitelikte de olan parçalanması.

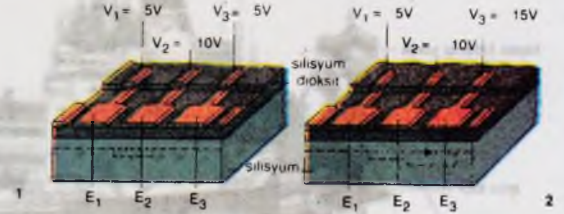
—Deniz huk. *Yük alacaklıları,* deniz taşımacılığında yük üzerinde rehin hakkı olan alacaklılar. || *Yüke elverişlilik,* gemi ambarlarının yükü kabule, taşımaya ve korumaya elverişli olması. || *Yükleme süresi,* deniz taşımacılığında taşıyanın, malın yükletilmesi için ayrıca tazminat istemeye hakkı olmaksızın, beklemek zorunda olduğu süre. (Bu süre, sözleşmeyle belirlenmemişse örf ve âdete göre saptanır.) [→ STARYA.]

—Denizc. Bir gemiye yüklenmiş malların tümü. || *Yük birimi,* tek bir işlemde yükleme-boşaltma yapılabilecek şekilde gruplandırılmış yük. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yük direği,* sabit tabanlı, uzunluğu ayarlanabilen vinçli direk. (Bir yük direği donanımı, yük bumbalarından, halat aksamından, makaralardan, kancalardan ve çıkrıklardan oluşur.) || *Yük gemisi,* çeşitli yükleri taşımada kullanılan gemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yük hacmi,* bir geminin yük taşıma bölümlerinin (ambarlar) metre küp olarak hacmi. (Bu hacim genellikle tahıl ve balya hacmi olarak hesaplanır. Balya hacmi tahıl hacminden her zaman küçüktür.) || *Yük kapasitesi,* bir geminin taşıyabileceği yükün ton cinsinden miktarı. || *Yük manifestosu,* bir geminin yükünü oluşturan mallarla ilgili bütün bilgileri (malın cinsi, miktarı, yüklendiği liman, varış limanı, sahibinin adı vb.) içeren belge. (Bu belge aynı zamanda yükün gemiye teslim edildiğinin bir göstergesidir. Kaptan, bu manifestoyu imzaladığı anda yükün bütün sorumluluğunu üstlenir.) || *Yük sayma,* gemiye alınan yük kolilerinin sayılarak denetlenmesi. (Yük sayma genellikle hatalı olabilir; bu nedenle, hem gemide hem de karada birer puantör vardır.) || *Değerli yük,* değerli metaller, mücevherler vb. || *Dökme yük gemisi,* kuru dökme yükleri taşımada kullanılan yük gemisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eksik yük,* yükleme-boşaltma işlemi sırasında bir yükün manifestoda yazılı miktardan daha az çıkması. (Bu durumda, tarafsız sürvey kurullarınca yapılan tespit ve ölçümler sonucu kesin karara varılır. || *Güverte yükü,* kısa kabotaj seferi yapan gemilerin güvertesine istiflenmiş yük. || *Hafif yük,* hacmi büyük, ancak ağırlığı az olan yük. (Navlun, bu tür yüklerin hacimlerine göre alınır.) || *Kuru yük gemisi,* ağır ve büyük boyutlu koliler halindeki yükleri taşımak için özel olarak düzenlenmiş gemi. || *Sıvı yük gemisi,* sudkostik, metanol, sülfürik asit, nitrik asit gibi kimyasal sıvı ürünleri taşımak için düzenlenmiş sarnıçlı yük gemisi. || *Tehlikeli yük,* gemiye ya da gemiye yüklenmiş diğer yüklere zarar verebilecek ya da can güvenliğini tehlikeye sokabilecek nitelikte yük. || *Ticari yük,* gemi mürettebatının kişisel eşyası, gemi erzakı ve tüketim maddeleri dışında kalan her şey.

—Dy. *Yük vagonu,* özellikle yük taşımacılığında kullanılan vagon. || *Bir trenin yükü,* bir trenin boş ağırlığı (boş yük ve yolcu vagonlarının ağırlığı) ile faydalı ağırlığın (taşınan yüklerin ve yolcuların ağırlığı) toplamı.

—Elekt. *Elektrik yükü,* bir cismin ya da maddesel bir sistemin temel elektrik yüklerinin cebirsel toplamı. (SI'de elektrik yükü birimi coulomb'dur [C].) || *Temel elektrik yükü,* bir protonun taşıdığı $e=1{,}6 \cdot 10^{-19}$ C'lık elektrik miktarı. (Bir elektronun elektrik yükü − e'dir).

—Elektron. *Yük doğrusu,* yükseltici bir öğenin çıkış ağında, bu öğenin, yük direnci göz önüne alındığı zamanki çalışma bölgesini tanımlayan doğru. || *Yük empedansı* ya da *direnci,* etkin bir öğenin çıkış devresine seri bağlanan ohm empedansı ya da direnci. || *Yük eşlemeli öğe,* bir elektrik yükünün bir silisyum alttepken içinde yer değiştirmesi ve depolanması ilkesinden yararlanan, hem sayısal hem örneksel bir entegre devre teknolojisiyle üretilmiş yarıiletken devre öğesi. Sözkonusu teknoloji, klasik teknolojilere oranla daha büyük bir tümleşmeye olanak verir ve büyük tümleşme yoğunluklu ve düşük maliyetli belleklerin üretiminde kullanılır. İşlenen işaretler örneksel olabileceğinden, kaydırma kütüğü gerçek bir geciktirme hattına dönüşür ve işaretleri örneksel düzeyde sayısal tekniklerle işlemeye olanak verir. Alttepken içinde yer değiştiren yükler, bir foton akısıyla oluşturulduğunda, düzenek, mükemmel bir kuvantal etkinliğe ve çok düşük bir öz gürültüye sahip bir görüntü algılayıcısına dönüşür. (Eşanl.CCD.) || *Uzay yükü,* uzayın bir bölgesinde, elektronların ya da iyonların varlığından kaynaklanan elektrik yükü. (Bir hacim başına uzay yükü, *uzay yükü yoğunluğu* adını alır.)

Bir yük eşlemeli öğede yük aktarım olayı: elektrotlara uygulanan kutuplanmaların işaret değiştirmesi, silisyum içindeki hareketsiz yüklerin yer değiştirmesine olanak verir.
1. Depolanmış yükler;
2. Aktarılan yükler.
E_1, E_2, E_3, elektrotlar
V_1, V_2, V_3, gerilimler (volt).

—Elektrotekn. Güç soğuran düzenek. || Bir düzeneğin verdiği güç. || *Yük çarpanı,* bir dağıtım ağında, maksimum yükün kullanım süresinin, göz önüne alınan zaman aralığının toplam süresine oranı. (Bu aynı zamanda, göz önüne alınan zaman aralığı boyunca, ortalama güç değerinin maksimum yük değerine oranıdır.) || *Yük direnci,* bağlı olduğu devrede, gerilim değişimleri ne olursa olsun, akımı değişmez bir değerde tutmak için öngörülmüş direnç. (Bir hidrojen atmosferi içinde yer alan ve özgül direnci sıcaklıkla değişen demir filamanlarından oluşabilir.) [Eşanl. BALAST.] || *Yük katsayısı,* birim yüzeyi, bir birim potansiyele getirmek için gerekli elektrik miktarı; bir makinenin ortalama gücünün, anma gücüne oranı. || *Artık yük,* bir kondansatörde, ilk boşalmadan sonra kalan elektrik miktarı. (Yüksek gerilimli, zırhlı yeraltı kablolarında, besleme akımının kesilmesinden sonra, çoğu kez tehlikeli bir artık yük kalır. Artık enerji, kablolar hâlâ gerilim altındaymışçasına önlemler alınarak ve iletkenleri topraklanarak zararsız hale getirilir.)

—Fiz. Bir fiziksel sistemi özünde belirleyen ve sistemin etkisi altında kaldığı etkileşimlere egemen olan kimi büyüklüklerin genel adı. (Örneğin elektrik yükü.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Genet. *Genetik yük,* bir topluluğun içinde bulunan çeşitli genotiplerdeki en yüksek seçici değerden ortalama seçici değerin çıkarılmasıyla elde edilen değerin en yüksek seçici değere oranı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ger. day. Bir yapıya etkiyen dış kuvvet. || *Kopma yükü,* az miktarda aşıldığında, bir yapının, bölümlerinden birinin ya da birçoğunun kısmen ya da tamamen parçalanmasına yol açan yük. (Sınır dayanım haline denk düşer.)

—Havc. *Yük faktörü,* statik deneyler sırasında bir uçağa ya da bir uçak öğesine uygulanan güvenlik katsayısı. (Sivil uçaklar için 6 olan yük faktörü, manevra sırasında önemli gerilmelere karşı koymak zorunda olan av uçaklarında 13 dolayındadır.)

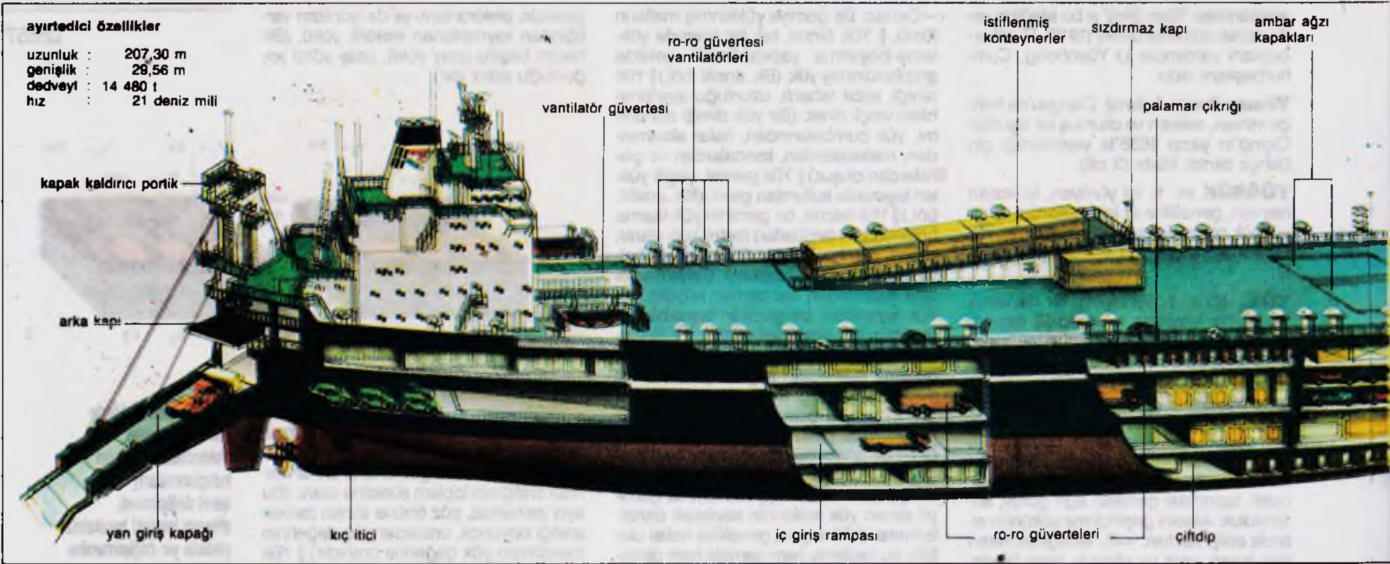
—Hidr. pnöm. *Bir supabın yükü,* çaplanmış bir yay ya da karşıağırlıklı bir lövye ile sağlanan supabın açılmasına karşı koyan hareket.

—Hidrol. Bir akarsu tarafından çözünmüş ya da asıltı halde taşınan ya da yatağının dibinde yuvarlanan malzemelerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sınır yük,* belli bir güçteki bir akımın taşıyabileceği maksimum yük.

—Isıt. havld. *Klimatizasyan yükü,* bir klimatizasyon donanımında, ısıl bilançonun fiziksel öğesi. (Gerek bir ısı, gerek bir nem katkısından ya da ısı ya da nem kayıplarından oluşur.)

—İnş. *Munzam yük* → EK* YÜK.

—Kim. müh. *İşlem yükü,* bir tesiste işlem sırasında bulunan madde miktarı. || *Katalizör yükü,* bir reaktöre, bir birime katılan katalizör miktarı. || *Tükenen yük,* başlangıçtaki etkinliğini yitirdiği için özel bir işlemle yenileştirilmesi ya da etkinleştirilmesi gereken katalizör. || *Yeni yük,* bir işleme

KONTEYNER TAŞIYICI BİR RO-RO YÜK GEMİSİNİN KESİTİ

soğuk hava depolu

çokamaçlı

dökme yük

otomobil

konteyner

cevher

ÇEŞİTLİ YÜK GEMİSİ TİPLERİ

tesisini besleyen ürün, örneğin bir damıtma birimine yüklenen ham petrol, reforming birimine yüklenen nafta.

—Mal. ikt. Vergi tutarının ya da kamu harcamalarının ulusal gelir hacmine oranla ağırlığı.

—Metalürj. Dökümcülükte sıvı metal basıncını dengelemek için döküm kalıbı üzerine konan ağırlık. || Belli bir işlem için bir fırın, bir yüksekfırın vb.'ye bir kerede konan ya da yüklenen maddelerin tümü. || *Yük sıcaklığı*, fırın içindeki yükün ulaştığı sıcaklık düzeyi. || *Yalancı yük*, bir kupol fırınında, örneğin farklı iki erime yatağını birbirinden ayırmak için normal yüke ilave edilen ek kok yükü.

—Nük. müh. Bir nükleer reaktöre yerleştirilen yakıt topluluğu.

—Polim. Plastik maddelerle elastomerlerde kullanılan heterojen katkı maddelerine verilen genel ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || Her yeni dökme kalıplama işleminde kalıba konan madde kütlesi. || *Enjeksiyon yükü*, her presleme işleminde enjeksiyon kalıbına yüklenen madde kütlesi.

—Ruhbil. *Çalışma yükü*, çalışmaya özgü zorunlulukların işçi üzerindeki etkilerinin tümü. (İki türü vardır: 1. *fiziksel çalışma yükü*, bireyin, işini yaparken harcadığı enerji; 2. *zihinsel çalışma yükü*, özellikle bilişsel çalışma sırasında harcanan enerji. Belli bir anda, belli bir kişi için çalışma yükünün belirlenmesinde birbirini karşılıklı olarak etkileyen birçok etken rol oynar. Çalışma yükünün ölçülmesi sorunu henüz çözülmüş değildir.) || *Duygusallık yükü*; bir tasarımın bir öznede güçlü duygusal tepkilere yol açma olanağı.

—Taşımac. *Trafik yükü* → TRAFİK YOĞUNLUĞU*.

—Teknol. Kesikli olarak beslenen bir aygıta bir defada konan madde miktarı.

—Telekom. *Bir hattın, bir devrenin* ya da *bir aygıtın yükü*, iletim hattının ya da başka düzeneğin çıkış uçlarına bağlanan uygun empedanslı devre.

—Uz. havc. *Yararlı yük*, bir uzay aracının belirli bir görev sırasında taşıyabildiği donanım ya da donanımların tümü.

—ANSİKL. Denizc. • *Yük birimi*. Yük birimleri arasında, fork-liftlerle (çatallı yükleyici) yüklenip boşaltılabilen paletler (ya da yükleme platformları), biçimi (kasa, sepet, katı ya da sıvı dökme yük) ne olursa olsun her türlü yükü alabilen, koşutyüzlü ka-

C. G. M. belgesine göre

palı konteynerler ve özel gemiler tarafından çekilerek yük gemisinin bordasına kadar getirilen barçlar olarak üçe ayrılır. Bu barçlar da, koşutyüzlü bir biçime sahiptir ve çok büyük boyutlu yüzer konteynerler olarak kullanılır.

• *Yük gemisi.* İlk yük gemileri, John Bowes adlı gemi (1852) gibi, kömür taşımak amacıyla Büyük Britanya'da inşa edildi.

72 m uzunluğunda, 1 200 dedveyt ton ağırlığında olan bu gemiler 8 deniz mili yapıyordu. 1929'da, denizde can güvenliğini koruma konusunda gerçekleştirilen uluslararası konferanstan sonra, uluslararası deniz hukukuna göre yük gemisi terimi, 12'den fazla yolcu taşımayan yük gemileri için kullanılmaya başladı; 12'den fazla yolcu taşıyan gemilere ise yolcu gemisi denildi.

40'lı yıllarda, yük gemilerinin başlıca örneği, İkinci Dünya savaşı'nın başında Müttefikler'e ait deniz ticaret filosunun uğradığı ağır kayıpları gidermek için, ABD'de seri olarak üretilen (2 700 kadar) *Liberty ship*'lerdir. Uzunluğu 133 m olan bu gemi tipi 10 400 dedveyt tondu ve saatte 10,5 deniz mili yapabiliyordu.

Günümüzde, ağır ya da dökme yükleri taşımak için özel olarak düzenlenmiş yük gemilerinin (cevher gemileri, dökme yük gemileri) varlığı, hava taşımacılığının rekabeti, yükleme-boşaltma giderlerinin yüksekliği yük gemisi kavramında değişiklik yapılmasına yol açtı.

Yük gemileri çeşitli sınıflara ayrılır:
1. çok değişik yükleri taşımada kullanılan klasik yük gemileri. Kaptan köprüsü kıçta yer alan bu gemiler, hızlı yükleme-boşaltma yapılmasını sağlayan geniş ambar ağızlarıyla donatılmıştır ve güverte aralarının azlığı nedeniyle geniş hacimlere sahiptir. Gemide bulunan otomatik yükleme-boşaltma donanımları fazla bir mürettebat gerektirmez;
2. aynı anda ya da almaşık olarak konteynerler, çeşitli yükler, fıçılanmış sıvılar taşıyabilen ve ayrıca da araba almak için araba güverteleri olan çokamaçlı yük gemileri. Bu gemilerin de otomatik donanımları ve çok sayıda yükleme-boşaltma aygıtları vardır. Çokamaçlı yük gemilerinin en moderni olan çokamaçlı politermik yük gemileri, dondurulmuş yiyecekler ile çeşitli yükleri, genellikle aynı bölmede taşıyabilir;
3. muz, kömür, ro-ro, konteyner gemileri. Klasik yük gemileriyle aynı boyutta olan bu gemiler de yük gemisi ailesinde yer alır.

Bu sınıflandırma, özellikle uzak yol yük gemileriyle ilgili olmakla birlikte, yük gemisi olarak kullanılan kabotaj gemileri için de geçerlidir.

• *Dökme yük gemisi.* Dökme yük gemileri, genellikle *ağır dökme yük gemileri* (cevher gemileri, ing. *ore carriers*), *hafif dökme yük gemileri* (kömür ve tahıl gemileri, ing. *bulk carriers*) ve *karma dökme yük gemileri* (çimento, kükürt, kimyasal ürün taşıyan tankerler, kereste, boru vb. taşıyan gemiler) olarak üçe ayrılır. Cevher-petrol gemileri (ing. *ore/oil carriers* ya da *OO*) ve cevher-dökme yük-petrol gemileri (ing. *ore/bulk/oil carriers* ya da *OBO*) gibi kimi bileşik dökme yük gemileri, sıvı hidrokarbonlar da taşıyabilir.

—Fiz. Bir sistemi belirleyen büyüklükler iki çeşittir. Bir kısım, bir parçacığın konumu ya da hızı gibi sistemin durumuna bağlıdır. Diğerleri değişmezdir ve sistemin özünde türünü belirtirler; böylece kimliğini tanımlamaya ve evrimi sırasında sürekliliğini belirlemeyi sağlarlar. Bu büyüklükler "yük" genel terimi ile tanımlanırlar. Temel düzeyde, fiziksel yükler kuvantalanmıştır: temel parçacıklar bu yükleri, karşılıklı birimlerinin basit tam katları olarak taşırlar. Çeşitli yük tipleri fiziksel cisimler arasında etkileşim tiplerinin çoğulluğuna denk gelir. Her yük bir "korunum yasasına" uyar, yani bileşik bir sistemin toplam yük değeri, sistemin dönüşümleri sırasında aynı kalır: bu arada yükün bireysel değeri çeşitli bileşenleri için değişebilir. Birçok durumda, bu korunum yasası kısmidir ve ancak bazı etkileşimler için geçerlidir. *Elektrik* yükü fiziksel yükün birinci ve en tanınmış örneğidir. Ek olarak herhangi bir özgüllük taşımayan "yük" sözcüğü çoğunlukla doğrudan elektrik yükünü tanımlar. Bu da mutlak bir korunum yasasına uyar. Bir cismin elektrik yükü ayrıca elektromanyetik alana "kaynak" olarak hizmet etme özelliğine de sahiptir, yanı cismin etkisi altında kaldığı elektromanyetik kuvvetlerin şiddetini ölçme özelliğini gösterir. Diğer önemli yükler arasında, *baryon* yükü ve *lepton* yükü (kuvantalanmış olmalarından dolayı kimi zaman "baryon sayısı" ve "lepton sayısı" da denir) baryonlar ile leptonların oluşturduğu bu büyük temel parçacık kategorilerini tanımayı sağlar. Kuvvetli etkileşimler (ya da hadron etkileşimleri) kuramında kimi zaman, *tuhaflık*, *renk*, *sihir* gibi tamamen yerinel adlar verilmiş çeşitli yükler kabul edilmektedir.

—Genet. Farklı seçici değerlerin oluşmasına neden olan genotipler bir topluluk içinde aynı anda bulunuyorsa, bu topluluğun ortalama seçici değeri W, "en iyi genotip"e tekabül eden en yüksek seçici değerden daha düşüktür

$$L = \frac{W_{Max} - W}{W_{Max}}$$ oranına "genetik yük" adı verilir.

Bu yükün önemi topluluğun çokbiçimliliğini koruyan, yani kolektif ata mirası içindeki çeşitli genlerin aynı anda ve kalıcı varlığını sağlayan mekanizmalara bağlı olarak çok değişkendir. En basit örnek, homozigotlarda seçici değerde azalma yaratan çekinik bir genin varlığının dönüşlü değişinimlerle korunması durumudur. Burada sözkonusu olan hal bazı genetik hastalıklar için geçerli olduğu sanılan bir modeldir. Bu durumda genetik yükün bu değişinimlerin sayısına eşit olduğu söylenebilir. Yani son derece küçüktür. Büyük sayıda lokusun çokbiçimliliği, topluluk tehdit altında kalmaksızın böylece korunmuş olur, ama bu yolla yerlerinde kalmış olan genlerin sayısından çok az olmak gerekir.

Yüksek sıklıkta birçok alel içeren bir dengeyi açıklayan basit seçici bir model heterozigotların üstünlüğüne dayanan modeldir; üç genotipin seçici değerlerinin aşağıdaki gibi olduğu iki alel durumunda

$$\frac{A_1A_1}{1-s} \qquad \frac{A_1A_2}{1} \qquad \frac{A_2A_2}{1-t}$$

denge sıklıklarının

$$p_1 = \frac{t}{s+t} \qquad p_2 = \frac{s}{s+t}$$

ve genetik yükün $L = \frac{st}{s+t}$ olduğu saptanır.

En iyi bilinen örnek orak hücre anemisidir; bunda, $s=0{,}15$, $t=0{,}83$ değerlerine karşılık L=% 12,7'dir; bir başka ifadeyle, iki alelin bu lokusta alıkonması için topluluğun ödediği bedel, her kuşaktaki çocukların % 13'ünün ölümüdür. Böyle bir mekanizmanın ancak çok sınırlı lokus sayısı için çokbiçimliliğin korunmasını açıklayabileceği apaçıktır.

Oysa, lokusların önemli bir bölümünün, belki de çoğunluğunun çokbiçimli olduğu gitgide daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu çelişkiyi çözebilmek için iki yol üzerinde araştırma yapılmaktadır:
1. hiç olmazsa bir ilk yaklaşımla, bir lokusta bulunan çeşitli alellerin bireylerin seçici değeri üzerinde etkisi olmadığı kabul edilmektedir; bunlar "yansızdır". Şu halde değişinimle ortaya çıkmış bir alelin oluşu ancak türeyen olasılıklara bağımlıdır, bu durumda genetik yük, tanım gereği sıfırdır;
2. daha klasik olarak, bir bireyin seçici değerini, birçok lokusta yer almış genlerin etkileşimine bağımlı kılan karmaşık modeller incelenmektedir. Deneysel sonuçlar gibi gözlem verileri de burada çok az kullanılabilir durumdadır; girişimin temeli bilgisayarlar üzerinde yapılan "yalancı deneylere" dayanmaktadır. Bu yapmacıklar, bir lokusun kromozom üzerindeki yerine göre evrim ritmini değiştiren "birbirine geçme etkisi" gibi kimi zaman beklenmeyen olayları da ortaya çıkarmaktadır. Böylece, katlanılabilir bir genetik yük pahasına çok sayıda lokusun çokbiçimliliğinin korunmasını açıklayan modeller tasarlanabilir. Fakat çeşitli karakterler arasında varlığı kabul edilen etkileşimin önemli sonuçlarından biri bir alelin oluşunun kendi ayırtedici özelliklerinden çok komşu genlerin ayırtedici özelliklerine bağlı olduğudur; böylece bağımsız nedensellik dizilerinin etkisiyle karşı karşıya kalınmış olur, bu da, A. Cournot'ya göre rastlantının tanımlarından biridir.

—Hidrol. Çeşitli yük tipleri vardır:
1. *Taban yükü,* suyun yalnızca boyutunda birkaç desimetrelik bir bölümünde gerçekleşir, sürükleme ya da sıçramayla taşınır: alüvyonların en iri parçalarıdır (çakıllar, iri kumlar); ova ırmaklarına özgüdür (Loire);
2. *Asıltı yük,* su içinde türbülans ya da elektriksel olaylarla (koloitler) tutulan daha ince taneciklerden oluşur (killer, miller, kimi zaman kumlar) [koloitler için, asıltı yükün özel bir tipi olan, koloit yük'ten söz edilir];
3. *Çözünmüş yük,* çözelti halde taşınan ve sulardan kimyasal özelliğini belirleyen malzemeden oluşur.

Çeşitli yük tiplerinin oranı ırmağın eğimine, debisine, havzasının yapısına ve daha çok iklime göre değişir. Tropikal orman ya da savan ırmaklarının taban yükü çok zayıftır; buna karşılık kurak bölgelerin her taşkında yataklarına serbest kırıntılı maddeleri getiren uved'lerinde çok fazladır. Ilıman bölgede, taşınan toplak yük çoğunlukla asıltı haldeki malzemeden oluşur. Ova ırmaklarında, özellikle ormanlık bölgelerde, çözünmüş maddeler daha çoktur. Yarıkurak ortamda, asıltı yük çok büyük miktarlara ulaşabilir. Colorado ya da Huanghı gibi ırmaklarda m³'te 100, 200, hatta 400 kg mil taşınır.

Katı yükün ölçülmesi zordur. Bununla birlikte, hidroelektrik ve sulama amaçlı bütün barajların verimliliğini incelemek için bu değerin bilinmesi gerekmektedir.

—Polim. Yükler, hem plastik karışımının maliyet fiyatını düşürmek, hem de ana malzemenin özelliklerini iyileştirmek ya da kimi kusurlarını gidermek amacıyla geniş ölçüde kullanılır. Maliyet fiyatını düşürmek amacıyla kullanıldıklarında, ana malzemenin temel özelliklerini bozacak ya da zayıflatacak nitelikte herhangi bir etki göstermemeleri gerekir. Dolayısıyla ideal bir

yükte aranan temel özellikler maliyet fiyatının düşük olması, ısı ve ışığa karşı yüksek bir direnç göstermesi, plastikleştiricilere oranla daha zayıf bir soğurma gücü taşıması ve reçineyle tam bir uyum sağlamasıdır.

Uygulamada kullanılan yük çeşitleri arasında özellikle şunlar sayılabilir:
—plastik maddelerin mekanik özelliklerini iyileştiren pekiştirici yükler, özellikle karma malzemelerin gelişimine bağlı olarak büyük bir önem kazanmışlardır; bunlar lif (doğal, sentetik, anorganik lifler; cam, karbon, bor) ya da toz halinde (kauçukta karbon siyahı, çok ince metal tozları) bulunabilirler;
—ısıya karşı yüksek bir direnç gösteren yükler: kaolen, silis ve türevleri;
—kimyasal direnç gibi özgül bir özelliği olan yükler (ağaç unu, grafit, doğal topraklar, amyant).

YÜKÇÜ a. Sırtında ya da elinde yük taşıyarak geçimini sağlayan kimse, taşıyıcı, hamal.

YÜKÇÜLÜK a. Yük taşıma işi, hamallık, taşıyıcılık.

YÜKGİDERİCİ a. Havc. Dümenlerin, kumandalar üzerine yaptığı etkiyi azaltan mekanik ya da aerodinamik düzenek. (Yükgidericiler, aynı zamanda otomatik de olabilir; ancak, her durumda, pilotun daha az yorulmasını sağlar ve güvenliği artırırlar.)

YÜKGİDERME a. Havc. Dümen kırma sırasında kumandalar üzerine binen yükü azaltmayı sağlayan olay.

YÜKLEM a. Dilbil. **1.** Sözcedeki öteki öğelerin işlevlerinin çevresinde düzenlendiği, cümlenin temel öğesi. (Temel cümlede, ad sentagmasına oranla fiil sentagması: *Köpek* HAVLADI.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bir fiil aracılığıyla, özneye ya da nesneye verilen bir varoluş biçimini ya da bir niteliği gösteren terim.
—Mant. *Yüklem yargısı,* ilişki yargısına karşıt olarak, yüklemleme yargısı.
—Mant. ve Fels. Bir özne hakkında ileri sürülen ya da ona ait olduğu söylenen şey. (*Bilgelik Sokrates'e aittir* ya da *Sokrates bilgedir* örneğindeki *bilgelik/bilge,* yüklemdir. Bu sorunsalı ilk ortaya atan Aristoteles'tir: ona göre, yüklem, bir önermede özneye atfedilen, yüklenen şeydir. Örneğin, *sanatçılar filozoftur* önermesinde *filozof* bir yüklemdir. Aristoteles'in özellikle vurguladığı bir nokta da, bir özneye ait yüklemlerin sonlu sayıda olması gerektiği, yoksa tanım yapmanın imkânsız olduğudur.) || *Yüklemler hesabı,* yüklemler halinde çözümlenmiş önermelerin genel özelliklerini inceleyen mantık bölümü. (Eşanl. NİCELEME KURAMI.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *N-ci yüklem,* içinde *n* kadar serbest değişken bulunan bir biçimsel dilin formülü.
—ANSİKL. Geleneksel olarak temel cümlenin iki öğeden oluştuğu kabul edilir: özne (hakkında konuşulan varlık, nesne) ve yüklem (varlık ya da nesne hakkında söylenen). Örneğin, *çocuk yürüyor, çocuk bir elma yiyor, çocuk üzgündür* cümlelerinde, *yürüyor, bir elma yiyor, üzgündür, çocuk*'a bağlı yüklemlerdir.

L. Tesnière'e göre, bu temel mantıksal şema, cümlenin kurucu öğelerinin üstlendiği işlevler yelpazesinin tümünü açıklayamaz. Bu nedenle, L. Tesnière sözkonusu işlevler ağını, temel öğesi yüklem (ya da genel olarak fiil) olan bir bağımlık dizgesine göre ele alır.

Üretici dilbilgisinde, kimi zaman fiil sentagması (sentagma bileşeninin [C →AS + FS] ilk kuralının yeniden yazımıyla elde edilen ikinci kurucu) ad sentagmasıyla karşıtlaştırılmak için, yüklemsel sentagma deyimiyle belirtilir.

Mantıksal-anlamsal düzeyi kullanan kuramların son zamanlardaki gelişimi, mantıksal yüklem kavramının sık kullanılmasına yol açtı: bu durumda, çeşitli gerekçelerle bağıntılı bir işlemleyici sözkonusudur. Örneğin, *çocuk kitabı öğretmene veriyor* tümcesinin mantıksal gösterimi: VERMEK *(çocuk, kitap, öğretmen)* biçimindedir; fiil yüklemsel değişmeyen, gerekçeler de bireysel değişmeyenlerdir.
—Mant. *Yüklemler hesabı,* yüklemler üzerinde çıkarım kurallarından yararlanılarak yapılır. Bu kurallar arasında, önermeler hesabının aksine olarak, nicelendiricileri içeren kurallar bulunabilir. Yüklemler hesabı genellikle aşağıdaki türlere ayrılır: *birinci dereceden salt yüklemler hesabı,* birey değişmezi simgesi ya da işlevsel simge içermez ve yalnızca değişkenlerden (*x, y,* vb. gibi) oluşan terimlere sahiptir; *birinci dereceden uygulamalı yüklemler hesabı* ise, özel işlevler (-, ., vb.) ve ilişkiler ("... daha büyüktür") içerir (bu uygulamalı hesapların en basiti, hiç şüphesiz, *eşitlikli yüklemler hesabı*'dır; burada, ikili yüklem için özel bir simge bulunur: "="). *İkinci dereceden hesap:* oldukça çeşitli metalojik özellikleri olan ikinci dereceden yüklemler hesabı, yüklemler üzerinde nicelendirmeye elverişlidir ('her ö özelliği için...'); Peano aritmetiği, ikinci dereceden biçimselleştirmeye bir örnektir.

Yüklemler hesabı mantığı, genellikle aristotelesçi mantığın modern çeşidi olarak görülür. Fakat, önerme işlevi, yüklem işlevi ve nicelendirici gibi kavramları ilk kez Frege, *Begriffsschrift* (Kavram yazısı) [1879] adlı yapıtında kullandı. Birinci ve ikinci dereceden hesaplar ayrımı her ne kadar Russell'ın mantık tipleri kuramında (1908) dolaylı olarak içerilmiş durumdaysa da, ancak Hilbert ve Ackermann'ın *Grundzüge der theoretischen Logik* (Kuramsal mantığın ilkeleri) [1928] adlı yapıtlarında açıkça ortaya konulmuş ve birinci dereceden yüklemler hesabı ancak burada sistemli ve bağımsız bir biçimde incelenmiştir (kaldı ki, birinci basımda yanlış olarak verilen yerinekoyma kuralı tanımı, ancak üçüncü basımda [1949] doğru bir biçimde formülleştirilmiştir). Yüklemler hesabının çeşitli aksiyomatikleri için birçok özyeterlilik* tanıtlamaları yapılmıştır. Bunlardan biri de Herbrand'ın tanıtlamasıdır (1930). Gödel, 1930'da yüklemler hesabının tamlığını kurdu, ama bu sonucun özanlamının tanıtlaması Henkin'in eseridir (1947).

YÜKLEME a. Yüklemek eylemi.
—Aktar. Malzemeleri taşıma aracı üzerine yerleştirmeye dayanan aktarma işlemi. || *Yükleme adaptörü,* bir çatallı yükleyici arabanın tablasına uyarlanabilen tutma parçası.
—Ask. *Yükleme planı,* askeri birliklerin ya da çeşitli ikmal maddelerinin bir yerden başka bir yere taşınmaları için ulaştırma araçlarına bindirilme ve yüklenmelerini düzenleyen ayrıntılı plan.
—Bilş. Bir programı, yürütülmesi amacıyla ya da verileri, işlenmeleri amacıyla, bir bilgisayarın merkezi belleğine yerleştirme işlemi. || Bir manyetik şeridi bir sürücü üzerine ya da bir delikli kart paketini bir okuyucuya, işletilmek koşuluyla yerleştirme. || Bir bilgiyi, işlenmesi ya da belleğe aktarılması amacıyla bir bilişim sistemine kaydetme. (Yükleme genellikle, bir görüntüleme ve kontrol ekranına bağlı alfasayısal bir klavye aracılığıyla gerçekleştirilir.) [Eşanl. GİRME.] || *İlk yükleme,* bir bilgisayarı çalıştırmanın ilk evresi; kablolu bir başlatım programını yürütmeye daha sonra işletim sisteminin, bilgisayarın tümel çalışmasını yönetmeye ve sonraki işlerin yürümesini, işlenmesini ve birbirini izlemesini sağlamaya yarayan genel programların yerleştirmeye dayanır.
—Dilbil. *Yükleme durumu,* fiille, onun belirttiği eylemden doğrudan etkilenen tümleç (nesne) arasındaki dilbilgisel bağıntıyı belirten durum (örn. *BABAMI seviyorum*). Türkçede yükleme durumu, ad ya da ad işlevi gören bir sözcüğe ünlü uyumlarına bağlı olarak *ı (-i-u-ü)* eki getirilerek oluşturulur. Bu eke *yükleme (durumu) eki* denir. (Eşanl. BELİRTME DURUMU, AKUZATİF, ACCUSATİVUS.)
—Denizc. *Yükleme hattı markası,* suya azami batma noktasını belirtmek için ticaret gemilerinin teknesine, sancak ve iskele bordalarına bozulmayacak biçimde zımbayla işlenen marka. (Bir geminin çeşitli yükleme hattı markaları fribord hesabıyla belirlenmiştir. 80 register tondan yukarı bütün gemilere uygulanması zorunlu olan bu marka kılavuz gemileri, gezinti yatları ve liman tarak gemileri için zorunlu değildir.) || *Yükleme limanı,* bir ticaret gemisinin yükünü alıp denize açıldığı liman. || *Yükleme yeri,* yapacağı yükleme için, bir gemiye liman içinde ayrılmış yer.
—Elektrotekn. *Bir akümülatörü yükleme,* akümülatörden, boşalmanınkine zıt yönlü bir akım geçirme.
—Havc. *Yükleme planı,* bir nakliye uçağının uçuş sırasında taşımak zorunda olduğu çeşitli yüklerin ağırlık ve dağılım olarak tanımı. (Bir sivil uçağın yükleme planı, uçuştan önce pilotun sorumluluğunda yapılır.)
—İnş. *Yüklemeyle sınama yöntemi* (ing. *trial-load method*), kemer barajları yatay (kemerler) ve düşey (duvarlar ya da konsollar) öğelere ayırarak bu öğelerin ortak noktalarında (düğümler) radyal, teğetsel ve burulmaya bağlı biçim değiştirmelerin her iki öğede de aynı olduğunu yazmaya dayanan hesap yöntemi.
—Mad. oc. *Cevher* ya da *taş yükleme,* kazıyla oluşturulan yığın halindeki mineral ya da kayacın kürekle (elle yükleme) ya da makine kepçesiyle (mekanik yükleme) bir taşıma aracına yüklenmesi.
—Muhs. *Rasyonel yükleme,* analitik muhasebede, sabit giderleri, ürünlerin maliyet hesaplarına bu ürünler için harcanan emek birimleriyle orantılı olarak kaydetme yöntemi.
—Nük. müh. Bir reaktörü nükleer yakıtla besleme eylemi.
—Petr. san. *Yükleme yeri,* büyük tonajlı petrol gemilerine denizde yükleme yapmayı sağlayan donanımların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Artık yükleme,* bir petrol gemisinin tanklarındaki yıkama artıklarını denize boşaltmadan üzerlerine ham petrol yüklemeye dayanan ve ingilizce "load on top" adıyla bilinen yöntem. (Böylece ham petrolle karışan artıklar, denize atılacak yerde yükle birlikte boşaltılır.) [Eşanl. LOAD ON TOP.]
—Teknol. Yükün bir fırına, kesikli olarak çalışan bir işleme aygıtına ya da yakıtın ocağa yerleştirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl. Isıbil.)
—Topruhbil. Bir gözlemleyicinin bir olay ile bir kişi (eylemci) ya da dış dünyadaki bir nesne (çevre) arasında sürekli bir nedensellik kurmasını sağlayan bilgi süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Isıbil. Katı yakıtla çalışan ocaklar genellikle yükleme biçimine göre sınıflandırılır. *Elle* yükleme ocak kapısından kürekle yapılır. Yerçekimiyle *sürekli* yükleme, ızgara üzerindeki yakıt ve cürufların yanma ve temizleme sonucu azalmasına bağlı olarak bir bunker içindeki yakıtı, eğik ya da hareketli bir ızgara üzerine dökmeye dayanır. Mekanik yüklemede bir kürek

Kuzey denizi'ndeki (Norveç karasuları) petrol yükleme yeri

C. F. E. M.

ya da itici kullanılır. Ocağa giren yeni yakıtın, tutuşma durumundaki katmanın altından ya da üstünden verilmesine göre ocak *alttan* ya da *üstten* yüklemeli adını alır.

Elle yükleme düşük güçlü ocaklarla sınırlıdır. Günümüzdeki, katı yakıtlı sanayi ocaklarında mekanik ızgara üzerine sürekli yükleme ya da alttan bir itici kullanarak yapılan mekanik yükleme yöntemlerinden yararlanılır. Belli bir gücün üzerinde bu ocakların yerine, toz kömürle çalışan ocaklar kullanılır; bu tip ocaklarda yükleme toz kömür-hava karışımı üflenerek yapılır.

—Petr. san. Petrol gemilerini yükleme, genellikle üretim bölgelerinin yakınında, liman altyapısının yetersiz ya da gemi boyutlarına elverişsiz olduğu yerlerde yapılır. Her duruma özgü kriterlere göre çeşitli tipte yükleme yerleri geliştirilmiştir. Petrol, stoklama donanımlarından (kara ya da deniz) sualtı boruhatlarıyla getirilir, sonra dip ile su yüzeyi arasında bağlantıyı sağlayan esnek borularla yukarı basılır ve mafsallı bir kol yardımıyla petrol gemisinin tanklarına doldurulur. Yükleme yeri kimi kez, mürettebatı helikopterlerle getirilen gerçek bir yapay ada büyüklüğünde olabilir.

—Topruhbil. Yükleme sürecinin temelinde, insanın, çevresindeki dünyayı belli sayıda değişmez nedensellik ilişkilerine indirgemesi gerektiği düşüncesi yer alır. Yükleme kuramları, P. Fauconnet'nin çalışmalarından (*la Responsabilité. Étude de sociologie* [Sorumluluk. Bir toplumbilim incelemesi] (1928) ve yüklemeyi, kişilerarası ilişkiler kuramının ayrılmaz bir parçası haline getiren F. Heider'in incelemelerinden (1958) büyük ölçüde esinlendi. Bir yandan, E. E. Jones ve K. E. Davis, öbür yandan H. H. Kelley, yükleme kuramını iki ayrı yönde geliştirdiler.

Jones ve Davis (1965), başkasının edimlerinin nedenlerini algılama sorunu üzerinde durdular. Gözlemci, gözlemlenen kişinin kendine özgü bir davranışının kaynağını anlamaya çalışır ve bunun için ya değişmez ve sürekli ya da bir dış baskıya karşı tepki türünden güdüleme bulmaya çalışır. Bunu yapabilmek için, gözlemcinin, eylemde bulunan kişinin gerçekleştirdiği eylemin sonuçlarını bildiğini, bu eylemi yapma gücüne sahip olduğunu ve belli bir durumda bu eylem ile yapılabilecek başka eylemler arasında bir seçim yapma özgürlüğüne sahip olduğunu varsayması gerekir. Jones ve Davis'e göre, toplumsal kurallara (normlara) uygun olmayan bir edim, bunu yapanın ayırtedici özellikleri konusunda, kurallara uygun bir edimden daha çok bilgi sağlar.

Kelley ise, analizinde (1967), tersine, iç yüklemenin karşıtı olarak ele aldığı bir dış yüklemenin koşullarını saptamaya çalışır. Örneğin, bir filmi beğenen bir kimse, bu beğenişini, bu tip filmlere olan eğilimiyle mi, yoksa filmin kendine özgü nitelikleriyle mi açıklaması gerektiğini düşünür. Gözlemci, çevrenin nedensel yapısını bilişsel bakımdan iyice kavrayabilmek için nesnede bulunan değişmez ve sürekli özellikler arar. Değişmez'in aranması, gerçek nedenleri, nesnel gerçekliği kavrama güdülenmesinde kendini gösterir. Çünkü Kelley'e göre hakikat, "nesnededir". Böylece etki, var olduğu zaman, var olan etkene (nesne, varlık); var olmadığı zaman da, var olmayan etkene yüklenir. Etkilerde görülen değişiklik, karşılığın bir nesneye bağlı olan özgül niteliğine, zaman içinde aynı kalmasına ve birçok kimse arasında bir consensus'ün varlığına oranla incelenir.

YÜKLEME-BOŞALTMA a. **1.** Bir gemiye yük almak ya da bir gemideki yükü boşaltmak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yükleme-boşaltma yeri,* bu işlemlere ayrılmış yer.

—Dy. *Yükleme-boşaltma yolu,* doğrudan doğruya vagonlardan karayolu taşıtlarına yükleme ya da boşaltma yapmak için düzenlenmiş yol.

—ANSİKL. Denizc. Ticaret gemilerinde, yükleme-boşaltma işlemleri, *yükleyici* ya da *istivador* denilen özel girişimciler tarafından yapılır. Ticaret gemilerinin yükleme-boşaltma işlemleri, geminin türüne ve taşınan malların cinsine göre çeşitli biçimlerde uygulanır;

-*kaldırma* yoluyla yükleme-boşaltma, gerek geminin kendi donanımları (yük direkleri, vinçler, döner köprüler), gerek liman araçları (raylı ya da tekerlekli vinçler, çeşitli portikler), gerekse yüzer vinç dubaları kullanılarak geminin ambar ağzında yapılır;

-*ro-ro* (roll on-roll of) yoluyla yükleme-boşaltma, gemi teknesindeki yükleme kapılarından giren tekerlekli taşıtlarla gerçekleştirilir;

-*doğrudan* yükleme-boşaltma, elevatör arabalar yardımıyla yükün rıhtımdan doğrudan gemiye verilmesiyle yapılır;

-*yüzdürme* yoluyla yükleme-boşaltma, barç taşıyıcı gemilerle gerçekleştirilir;

-*pompalama* yoluyla yükleme-boşaltma, sıvı dökme yük (hidrokarbonlar, şarap, rom vb.) taşıyan gemilerde yapılır;

-*emme* yoluyla yükleme-boşaltma, yalnız tahıllara uygulanır;

-*döner dolaplarla* yükleme-boşaltma sandıklanmış yükler ve muz hevenkleri için kullanılır, toz halindeki maddeler ise *taşıyıcı bantlar*'la gemilere yüklenir ya da boşaltılır.

Armatörler, gemilerinin limanlarda kalma süresini azaltmak için, yükleme-boşaltma işlemlerini hızlandıracak çeşitli yöntemler araştırmışlardır: yüklerin, bir seferde yüklenip boşaltılabilecek yük birimleri (konteynerler) halinde gruplaştırılması, ro-ro ve yüzdürme gibi (özellikle modern gemiler için) yeni yöntemlerin uygulanması, bir yandan ambar ağzı sayısını artırarak ya da ambar ağızlarını genişleterek, bir yandan da limandaki ve gemideki yükleme-boşaltma aygıtlarının gücünü ve hızını yükselterek klasik kaldırma yöntemlerinin geliştirilmesi.

YÜKLEME-TAŞIMA a. Mad. oc. Bir üretim yerinde, kazılan cevherin nakliye araçlarına yüklenerek taşınmasıyla ilgili işlemlerin tümü.

YÜKLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi bir şeye (üzerine, içine) ya da bir hayvana yüklemek,* taşınacak, kaldırılacak, nakledilecek bir şeyi (yük, eşya, araç, gereç vb.) ona koymak, yerleştirmek: *Bavulları arabaya yüklememe yardım edin. Görevliler kasaları, sandıkları vagonlara yüklüyorlardı. Yükü bir katıra yüklemek.* **—2.** *Bir taşıtı yüklemek,* taşınması gereken belli ağırlıktaki yükü onun içine ya da üstüne koymak, yerleştirmek: *Kamyonu yüklemek.* **—3.** *Bir şeyi bir kimseye yüklemek,* ağır bir işi, bir sorumluluğu o kimseye vermek, o kimseyi yükümlülük altına sokmak: *Bu görevi de size mi yüklediler? Parçaların denetlenmesi işini bana yüklediler.* **—4.** *Bir suçu, kusuru vb. bir kimseye yüklemek,* onun hesabını ondan sormak, onu sorumlu tutmak, onun üstüne atmak: *Tüm kabahati zavallı kıza yüklediniz.*

—Bilş. Bir yükleme gerçekleştirmek. || Bir programı, yürütülmesi amacıyla ya da birtakım verileri işlenmeleri amacıyla, bir bilgisayarın merkezi belleğine yerleştirmek. || Bir manyetik şeridi bir şerit sürücüsüne takmak, bir delikli kart paketini bir okuyucuya yerleştirmek.

—Denizc. *Aşırı yelken yüklemek,* yelkenle seyreden bir gemiden söz ederken, aşırı rüzgârda, yelkenleri camadana vurmadan açmak.

—Elektrotekn. Bir düzeneği (motor, üreteç vb.) güç üretecek duruma getirmek. || DOLDURMAK'ın eşanlamlısı.

—Isıt. havld. *Kazanı yüklemek,* sürekli yanmasını sağlamak için katı yakıtla beslemek.

—Mad. oc. *Cevher* ya da *taş yüklemek,* bir taşıma aracı içine cevher ya da taş doldurmak.

—Metalürj. *Bir fırını yüklemek,* bu fırına işlenecek ürünleri koymak.

◆ **yüklenmek** dönşl. f. **1.** *Bir şeyi yüklenmek,* bir yükü kendi üzerine yüklemek: *Sırt çantasını yüklenip yola çıktı.* **—2.** *Bir şeyi yüklenmek,* bir işi yapmayı kabul etmek, sorumluluğu üzerine almak, üstlenmek: *Bir çocuğun bakımını yüklenmek.* **—3.** *Bir kimseye, bir şeye yüklenmek,* kendi ağırlığını onlara vermek, onlara yaslanmak, bedeniyle üzerlerine abanmak: *Tüm gücüyle kapıya yüklenip kırdı.* **—4.** *Bir kimseye yüklenmek,* o kimsenin bir şey yapması için üstüne düşmek, onu zorlamak: *Boşuna bana yüklenmeyin, istediğinizi yapmayacağım.*

—Örg. *Yüklenmiş ilmik,* iğnenin gagasında tutulan uzun bir ilmikten ve bir ya da birden çok britten oluşan ilmik. Bu iplikler, iğnenin örmekte olduğu ilmik sırasına katılarak işlenir.

◆ **yüklenmek** edilg. f. Yüklemek eylemine konu olmak, yüklemek eylemi yapılmak: *Bavullar arabaya yüklendi.*

◆ **yüklenilmek** edilg. f. Yüklenmek eylemine konu olmak.

◆ **yükletmek** ettirg. f. *Bir şeyi bir kimseye yükletmek,* yüklemek eylemini ona yaptırmak.

◆ **yükletilmek** edilg. f. Yükletmek eylemine konu olmak: *Bavullar hamallara yükletildi.*

YÜKLEMLEME a. Dilbil. Yüklemlemek eylemi, bir yüklemin oluşumu.

—Mant. ve Fels. Bir özneye bir yüklem yükleyen önerme ya da böyle bir önermenin özne ile yüklem arasında kurduğu ilişki. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yüklemleme yargısı,* bir yüklemin, bir öznede içerilmiş bulunduğunu dile getiren yargı.

—ANSİKL. Mant. ve Fels. Aristoteles, iki ana yüklemleme tipi ayırır: 1. bir özne hakkında bir şeyin söylenmesinden oluşan yüklemleme *(dicitur);* 2. bir öznede bir şeyin içerilmiş bulunmasından oluşan yüklemleme *(inesse).* "Varlıklar arasında kimileri hiçbir öznede bulunmamalarına karşın bir özne hakkında ileri sürülür: örneğin *insan* bir özne için bir insanın bilgisi olarak ileri sürülür; oysa o hiçbir öznede yoktur. Başka bazı varlıklar ise, bir öznenin içinde bulunurlar, ama hiçbir özne hakkında ileri sürülmezler (*bir öznenin içinde* derken, bir öznenin içinde onun bir parçası olarak bulunmadığından, kendisinde bulunduğu şeyden ayrılmayan şeyi anlıyorum: örneğin, dilbilgisi bir öznede vardır, onun ruhunun bilgisidir, ama hiçbir özne hakkında ileri sürülemez" (*Kategoriler,* 2).

YÜKLEMLEMEK g. f. Dilbil. Özne işlevli bir ad sentagmasına bir yüklem vermek, özneyle ilgili bir şeyi bir yüklem aracılığıyla söylemek.

YÜKLEMLENEBİLİR sıf. **1.** Fels. ve Mant. Bir özne hakkında söylenebilen, ileri sürülebilen, o özneye uygulanabilen şey. **—2.** Fels. Skolastik gelenekte, yüklem sınıflarından (cins, tür, ayrım, özgü, ilinek) birine ilişkin olan.

YÜKLEMSEL sıf. **1.** Dilbil. ve Mant. Yükleme, yüklemlemeye ilişkin. **—2.** Dilbil. Yüklem işlevi üstlenmiş bir öğe için kullanılır. **—3.** Geleneksel dilbilgisinde, bir tek yükleme indirgenmiş cümle için kullanılır.

YÜKLEMSİ a. Dilbil. A. Martinet'de, bir yayılımın yüklemsel çekirdeği. ("gelecek", *Çocuk gelecek* cümlesinde yüklemdir, ama yüklemin "sanırım" olduğu *sanırım gelecek* cümlesinden yüklemsidir.)

YÜKLENİCİ a. Bir işi yüklenen kimse, müteahhit.

—Matbaac. Baskı işlemi tamamlandıkça kâğıt ya da formaların aktarılmasını ve alınmasını sağlamak amacıyla baskı makinelerinin sonuna eklenen bölüm.

◆ sıf. Bir işi üstüne alan, yüklenen: *Yüklenici firma.*

Faucheux

traktörlü yükleyici ile gübre aktarma

YÜKLENİLMEK → YÜKLEMEK.

YÜKLENME a. Yüklenmek eylemi.

YÜKLENMEK → YÜKLEMEK.

YÜKLETEN sıf. ve a. Navlun sözleşmesi uyarınca taşınacak yükü gemiye veren kimse için kullanılır.

YÜKLETİLMEK → YÜKLEMEK.

YÜKLETMEK → YÜKLEMEK.

YÜKLEYİCİ sıf. ve a. Yükleme işini yapan kimse için kullanılır: *Yükleyici işçiler geceleri de çalışmalarını sürdürdüler.*

◆ a. Ağır yükleri kaldırma, taşıma ya da yükleme işinde kullanılan araç, makine.
—Aktar. Düzgün biçimli yükleri, iki ya da daha çok düzeyde birbiri üzerine yerleştirmede kullanılan istifleme ve aktarma aygıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Aktar. ve Bayınd. Ön bölümünde, krikolar üzerinde yükselebilen eklemli bir kepçe bulunan, palet ya da lastik tekerlekler üzerine monte edilmiş özdevinimli bir şasiden oluşan malzeme (kum, taş, kömür vb.) yükleme makinesi. (Yükleyiciler, maden ocaklarında yığın halindeki malzemeyi almaya ve bir konkasörü beslemeye yarar.) [Eşanl. LODER.]
—Bayınd. *Geri boşaltmalı yükleyici*, kepçesi önden doldurulabilen ve makinenin üzerinden geçirilerek arka tarafa boşaltılabilen bir tür yükleyici. || *Kepçeli yükleyici*, ön bölümünde bir yükleyici donanımı, arka bölümünde de ters kepçeli bir kazıcısı bulunan özdevinimli makine.
—Bilş. Bir bilgisayarın merkezi belleğine, önceden çevrilmiş ya da derlenmiş bir program yerleştirmeye olanak veren genel program. || *Otomatik yükleyici*, bir bilgisayarı, merkezi belleğine işletim sisteminin temel çekirdeğini yazarak başlatmaya olanak veren kablolu ya da mikroprogramlı yükleyici.

yükleyici

Société M. I. C.

—Denizc. Bir ticaret gemisinin yükleme -boşaltma işlerini yapan kimse. (Genellikle İSTİVADOR* denir.)
—Elekt. Bir akümülatörü yüklemeye yarayan aygıt. (Genellikle alternatif akımla beslenir ve bir doğrultucu, bir ayarlama reostası ve bir kontrol aygıtından oluşur.) [Eşanl. ŞARJ ALETİ.]
—Karb. kim. Kok fırınlarına kömür yüklemeye yarayan özel makine.
—Mad. oc. ve Karb. kim. Gevşek malzemeleri, taşıma araçlarına (kamyon, bont konveyör, vagon ...) ya da cevher işleme aygıtlarına (kırıcı, kok fırını ya da dinlendirme havuzu) yüklemede kullanılan makine. || *Kok fırını yükleyicisi*, içine kömür doldurularak kok fırınına sürülen, büyük sac kasa. (Fırına sürüldükten sonra kasanın sökülebilir yan kapakları çıkarılır ve kömür fırında kalacak biçimde tablası dışarı çekilir.)
—Metalürj. Çelik fırınlarının metalle beslenmesini sağlayan aygıt. (Örneğin bir Martin fırını yükleyicisi, ucuna bir kıskaç ya da bir kepçenin monte edildiği uzun çelik bir koldan oluşur; kıskaç ya da kepçeyle taşınan metal, kıskacın ağzının açılması ya da kepçenin devrilmesi yoluyla fırın içine boşaltılır.) || Ergitme aygıtlarının yüklenmesi işinde çalışan kimse.
—Tarım mak. *Traktörlü yükleyici*, bir traktörün önüne monte edilmiş kaldırıcı bir çataldan oluşan hidrolik yükleyici. || Kökleri, yumruları, yem bitkilerini, gübreyi yüklemeye yarayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Aktar. Bir yükleyici temelde üzerinde düşey yönde hareket eden yatay bir tabla ya da yatay ve birbirine koşut iki çatal bulunan düşey bir çerçeveden oluşur. Kaldırma hareketi, duruma göre, tamburlu bir vinç, bir el vinci, üst kısımda, gönderme makarası bulunan bir el vinci, bazen bir hidrolik krikoyla sağlanır. Öte yandan, kaldırma düzeneği yatay düzlem üzerinde hareketi sağlayan bir araba üzerine yerleştirilmiştir. Bir yükleyici elle çalıştırılabileceği gibi kısmen ya da tamamen mekanik olabilir; bu son durumda elektrik enerjisinden ya da ısıl enerjiden yararlanılır.
Birim yüklerin sürekli aktarılmasında ve istiflenmesinde kullanılan kimi kayışlı taşıyıcılara da bazen "yükleyici" denir.
—Tarım mak. Birbirinden farklı iki tip yükleyici vardır: traktörler üzerine uyarlanan *hidrolik yükleyiciler* ve *devingen yükleyiciler.* Birinciler tarım traktörlerinin önüne, ya da daha seyrek olarak arkasına yerleştirilen ve hidrolik krikolarla çalıştırılan bir ya da birkaç eklemli koldan oluşan aktarma aygıtlarıdır. Kolların ucuna, çeşitli tarımsal ürünlerin (gübre, sap, yembitkisi, toprak vb.) aktarılmasında kullanılan çatallar ya da kaplar takılır.

YÜKLEYİCİ-TAŞIYICI a. Mad. oc. Maden ocaklarında yükleme ve boşaltma işlemlerinde kullanılan lastik tekerlekli makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mad. oc. ve Bayınd. Kendi yükünü ya da çektiği römorkun yükünü boşaltmaya yarayan hidrolik bir kolla donatılmış motorlu taşıt.
—ANSİKL. Mad. oc. Lastik tekerlekli yükleyici-taşıyıcılar bir Diesel ya da elektrik motoruyla donatılmıştır. Makinenin önünde, dört devindirici tekerleğin sağladığı kuvvetle yığın içine daldırılan bir kepçe bulunur. Makine, yüklü kepçeyi kaldırır ve geri manevra yaparak birkaç yüz metre uzaklıktaki bir dökme yerine boşaltır. Yükleyici-taşıyıcıların kullanılmaya başlamasıyla birlikte üretim yerlerindeki taşımacılık demiryollarına ya da konveyörlere bağımlı olmaktan çıkmıştır. Bu makinelerin güçleri taşıdıkları yüke bağlı olmakla birlikte, galeri boyutlarıyla sınırlıdır. Yeraltı uygulamalarında en iyi koşullarda güç 400 kW'a, faydalı yük de 20 tona çıkabilir.

YÜKLÜ sıf. **1.** Yükü olan, üstünde yük bulunan: *Tomruk yüklü vagonlar.* **—2.** Yapılacak çok işi bulunan, yoğun bir uğraş içinde olan kimse için kullanılır: *Bu hafta çok yüklüyüm, senin işi haftaya bitiririm.* **—3.** Yoğun bir biçimde ve aşırı ölçüde çok çalışmayı gerektiren şey için kullanılır, ağır, güç: *Çok yüklü bir çalışma takvimi. Yüklü bir program.* **—4.** Pek çok, oldukça fazla: *Piyangodan yüklü bir ikramiye kazandılar.* **—5.** *Yörs.* Gebe, hamile. **—6.** *Arg.* Çok sarhoş. **—7.** *Arg.* Paralı, zengin.
—Su ür. kül. Yumurtalarını bırakmaya hazır, yapay üretilen balıklar için kullanılır. (Eşanl. YUMURTALI.)
—Zootekn. Gebe hayvana denir.

YÜKLÜK a. Evlerde yatak, yorgan vb. konulan, büyük bir dolap biçimindeki yer, yük.

YÜKSEK sıf. **1.** Aynı türden ölçüt olarak alınmış bir başka şey ya da ortalamaya göre dikey yönde, altı ile üstü arasındaki uzaklığı çok olan bir şey için kullanılır: *Evi bizimkinden daha yüksektir. Yüksek bir tavan. Yüksek topuklu ayakkabı.* **—2.** Belirli bir yere göre daha yukarıda bulunan; belli bir yükseklikte kurulmuş: *Yüksek katlardan birinde oturmak. İlaçları çocuğun uzanamayacağı yüksek bir yere koymak.* **—3.** Şiddeti, gücü, etkisi fazla olan şey için kullanılır: *Radyoyu biraz kıs, sesi çok yüksek. Yüksek ısıdan etkilenmek.* **—4.** Miktarca fazla olan: *Yüksek dozda ilaç almak.* **—5.** Rütbe ya da mevki bakımından üstün olan: *Yüksek rütbeli bir subay. Yüksek bir makam.* **—6.** Ruh ve karakter yönünden güçlü, normal değerler ölçüsünün üzerinde olan, yüce, erdemli: *Yüksek bir karakter. Yüksek bir ruh.* **—7.** *Yüksek fiyat*, bir şey için istenen değerinin üstünde fiyat. || *Yüksek perdeden konuşmak*, yüksek sesle konuşmak; kendini karşısındakinden üstün gören bir tutumla sert bir biçimde konuşmak; yapılması oldukça zor şeyleri kolayca yapacakmış gibi bir havayla konuşmak. || *Yüksek ses*, çok uzaktan işitebilecek nitelikte olan ses. || *Yüksek sosyete*, toplumsal konumları, yaşama biçimleri vb. yönden gözde olan kişilerin oluşturduğu topluluk.
—Ask. *Yüksek askeri şûra* → ŞÛRA. || *Yüksek bombardıman*, 15 000 fitin (feet) üstünde, bomba salış yüksekliğinden yapılan yatay bombardıman. (*Yüksek hava tarruzu* da denir.) || *Yüksek sevk ve idare*, en yüksek aşamadaki askeri komuta makamlarıyla siyasal makamların (devlet ve hükümet başkanları, ilgili bakanlıklar) topyekûn savunma gücüyle ilgili olarak, savaş alanında uyguladıkları strateji.
—Binc. *Yüksek bukağılıklı*, genellikle bukağılığı uzun ve dikeye yakın olan ata denir. (Bu tipte bir at binek için daha elverişli ve rahattır, ama kısa bukağılıklı ata göre daha naziktir, çabuk sakatlanabilir.)
—Dilbil. *Yüksek almanca*, Güney ve Orta Almanya ile Avusturya'da konuşulan ve evrimi modern almancanın doğmasına yol açan germence lehçeler bütünü.
—Grav. ve Heykc. *Yüksekbaskı*, bir malzemenin yüzeyini, işlenmemiş bölümler bir desen oluşturacak tarzda oyma yöntemi. (Yalpılı alçakkabartmalar, bir ölçüde çukurlaştırılmış emaylar ve özellikle estamp için hazırlanmış tahta, linoleum vb. üstüne] ve "yüksek" kısımları baskıda siyah çıkan kabartma gravürler, yüksekbaskıdır.)
—Huk. *Yüksek mahkeme*, bir yargı alanında en son kararı veren mahkeme. (Türkiye'de adli yargı alanındaki yüksek mahkeme Yargıtay, idari yargı alanında ise Danıştay'dır.)
—İkt. *Yüksek çevrimler* ya da *inşaat çevrimleri*, bazı ekonomilere özgü olarak ve inşaat programlarındaki dalgalanmalara

bağlı gibi gözüken 17 ile 22 yıl süreli iktisadi çevrim. (→ KONJONKTÜR.)

—Masonl. *Yüksek dereceler,* masonlardan bile gizli tutulan ve kuramsal olarak yalnızca Kutsal Kent'in yardımsever şövalyelerine verilen en üst dereceler.

—Matbaac. *Yüksek baskı,* sökülüp takılabilen çukur matbaa karakterleriyle mekanik yolla yazı yazma tekniği.

—Metalürj. *Yüksek fırın* → YÜKSEKFIRIN.

—Meteorol. *Yüksek basınç alanı,* ANTİSIKLON'un eşanlamlısı.

—Müz. *Yüksek hava,* yörüklerin yoğun olduğu yörelerde, özellikle Bursa ve çevresinde tiz seslerin egemen olduğu ezgilere verilen ad.

—Oto. *Yüksek devirli,* motorlu bir taşıtın vites kutusunun yüksek tahvil oranı için kullanılır (değeri, 1/1'den yüksektir, yani prizdirekte beslenen son tahvil oranını artırır); bu tahvil oranıyla sağlanan hız. (Bu tür yüksek devirli bir tahvil oranı, motor yeterli bir kuvvet çifti sağladığında, prizdirekten daha yüksek bir hızda yol almayı sağlar ve bu koşullarda motor daha düşük bir hızda döndüğünden yakıt tüketimi prizdirekteki yakıt tüketiminden daha az olur. Bununla birlikte, bu tahvil oranı ancak uzun yolda ve yeterince yüksek bir hızda kullanılır. Yüksek devirli tahvil oranı kimi kez otomatik olarak geçilir.)

—Oy. *Yüksek oynamak,* yere sürülen peyi ya da kazanılacak parayı yüksek tutarak oynamak; büyük oynamak. —Bazı iskambil oyunlarında, aynı elde oynanan kâğıtlardan daha büyük kâğıt oynamak.

—Patol. *Yüksek nabız,* hızlı nabız.

—Sesbil. *Yüksek ünlü,* dilin, ağız boşluğunun üst kesimine doğru kalkmasıyla çıkartılan ünlü (örn. [i], [ü] ve [u]).

◆ a. **1.** Yukarıda bulunan, üst tarafta olan yer: *Yükseklerde daha çok üşüyeceksiniz.* **—2.** *Yükseklerde dolaşmak,* elde edilmesi çok güç şeyleri istemek ve bunu yansıtan bir tutum içinde olmak. ‖ *Yüksekten atmak, yüksekten uçmak,* yapamayacağı, üstesinden gelemeyeceği şeyleri yapabilir, başarabilirmiş gibi söylemek, mangalda kül bırakmamak: *Onun yüksekten attığına bakma, elinden hiçbir iş gelmez.* ‖ *(Birine) yüksekten bakmak,* kendini, karşısındakinden üstün niteliklerle donatılmış olarak görmek.

◆ be. Büyük para ile: *Yüksek oynamak.*

Yüksek adalet divanı, 27 Mayıs devrimi'yle işbaşından uzaklaştırılan DP iktidan sorumlularını yargılamak üzere kurulan olağanüstü mahkeme (1960). Milli* birlik komitesi'nce yürürlüğe konan ve 1924 Anayasası'nın yerini alan 28 maddelik geçici Anayasa'ya dayalı olarak hazırlanmış 18 haziran 1960 tarihli geçici yasayla atanan Yüksek adalet divanı, Bakanlar kurulu'nun önerdiği adaylar arasından Milli birlik komitesi tarafından seçilen şu kişilerden oluşturuldu: Yargıtay 1. ceza dairesi başkanı Salim Başol başkanlığında 8 asil ve 6 yedek üye; bir başsavcı (Yüksek soruşturma kurulu üyesi Altay Ömer Egesel) ve yardımcısı. Yüksek adalet divanı Ankara'dan İstanbul'a geldi (3 ekim 1960); buradan da eski cumhurbaşkanını, başbakanı, bakanları, son dönem DP iktidarı milletvekillerini ve bunların suçlarına katılanları yargılamak üzere duruşmaların yapılacağı Yassıada'ya geçti (14 ekim 1960). [→ YASSIADA YARGILAMALARI.] Kararlar açıklandıktan (15 eylül 1961) sonra çalışmalarını bitirmiş olan Yüksek adalet divanı üyeleri yine eski görevlerine döndüler.

Yüksek ihtisas hastanesi *(Türkiye),* Ankara'nın Sıhhiye semtinde Sağlık bakanlığı'na bağlı eğitim hastanesi. 113'ü doktor, 351'i hemşire, 615'i sağlık ve yardımcı sağlık personeli olmak üzere 1 079 kişiyle modern teşhis ve tedavi hizmetleri vermektedir. Hastanede 5 servis, 6 poliklinik (kardiyoloji, kardiyovasküler cerrahi, gastroenteroloji, gastroenteroloji cerrahi, üroloji ve diş) ve 1 acil koroner servisi bulunmaktadır. 16 grup halinde tetkik ve uygulama yapılan laboratuvarları vardır. Yatak kapasitesi 400'dür.

Yüksek mahkemesi *(ABD),* federal yasalarla federe devlet yasalarının federal Anayasa'ya uygunluğunu denetlemekle görevli en yüksek amerikan federal mahkemesi. ABD Başkanının, Senato'nun da onayını alarak, yaşam boyu atadığı sekiz yargıç üye ile bir başkandan (chief justice) oluşur. Yüksek mahkeme devlet, bakan ya da büyükelçilerin taraf olduğu davalara ilk derece mahkemesi olarak bakar. Normal mahkemelerin verdiği kararları da yargıtay mahkemesi olarak inceler. ABD Yüksek mahkemesi, 1937'de, New Deal sırasında, Roosevelt'e karşı çıkarak önemli bir rol oynadı. 1972'de 4'e karşı 5 oyla ölüm cezasının anayasadışı olduğunu açıkladı.

Yüksek mühendis okulu → İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ.

Yüksek oyun, Yörükler'in yoğun olduğu yörelerde, özellikle Bursa ve çevresinde yüksek* hava adı verilen ezgiler eşliğinde oynanan karşılama türü halk oyunu.

Yüksek öğretmen okulu, lise ve dengi okullara öğretmen yetiştirmek üzere açılan yüksekokul.

Darülmuallimin-i âliye adıyla 1890 yılında İstanbul'da idadiler ve dengi okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla öğretime başladı. Öğrenim süresi iki yıl olan okul, fen ve edebiyat bölümlerinden oluşuyordu. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra öğretmen okulları düzenlenirken Darülmuallimin-i âliye Darülfünun'a bağlandı (1909). Okul, Cumhuriyet'in ilanından sonra yeniden düzenlendi (1925) ve adı önce *Yüksek muallim mektebi,* sonra *Yüksek öğretmen okulu* olarak değiştirildi. Öğretim yönünden üniversiteye, meslek eğitimi ve yönetim yönünden Milli eğitim bakanlığı'na bağlı olan Yüksek öğretmen okulu'na üniversitelerin fen ya da edebiyat fakültelerine kayıt hakkını kazanmış adaylar arasından ayrı bir seçme sınavını başaranlar alındı. Ancak, lise mezunlarının öğretmenliğe ilgi göstermemesi yüzünden yeterli sayıda lise öğretmeni yetiştirilemez oldu. 1959'dan başlayarak ilköğretmen okullarının son sınıfına geçenlerden seçilenler Yüksek öğretmenokulu'nda "hazırlık sınıfı" adıyla açılan özel sınıfta yetiştirildikten sonra devlet lise sınavından geçirilerek üniversite sınavına sokuldu. Bu yolla İlköğretmen okulu öğrencilerinin de üniversitelere devamı sağlanmış oldu. Bu tür yüksek öğretmen okulu önce Ankara'da açıldı (1959), sonra İstanbul'daki Yüksek öğretmen okulu da aynı modele uyduruldu, ardından İzmir'de de bir yüksekoğretmen okulu etkinliğe geçti (1964). 1974-1975 ders yılıyla birlikte ilköğretmen okullarının *öğretmen lisesi* durumuna getirilmesi ve üniversitelerin öğretmenlik formasyonu vermeye başlaması nedeniyle yüksek öğretmen okullarına öğrenci alınması durduruldu (1978).

1980'de eğitim enstitüleri, öğrenim süreleri 3 yıldan 4 yıla çıkarılıp yüksek öğretmen okulu olarak örgütlendirildi. Sayısı 10'a indirilen bu kuruluşlar, 20 temmuz 1982'de eğitim fakültelerine dönüştürüldüler.

Yüksek planlama kurulu, iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı planlamada Bakanlar kurulu'na yardımcı olmak amacıyla kurulmuş, Başbakanlığa bağlı karma yüksek kurul. 1962'de oluşturuldu, statüsü 20 aralık 1991 tarih ve 470 sayılı kanun hükmünde kararnameyle yeniden düzenlendi. Kurul, Başbakan'ın başkanlığında toplanan, Başbakanın belirleyeceği en çok 4 Devlet bakanı ile Dışişleri, Maliye ve gümrük, Tarım ve köyişleri, Sanayi ve ticaret, Enerji ve tabii kaynaklar, Bayındırlık ve iskân, Ulaştırma bakanlarından oluşur. Başbakanın bulunmadığı toplantılara, onun belirleyeceği Devlet bakanlarından biri başkanlık yapar. Kurulan sekreterya hizmetlerini DPT müsteşarlığı yürütür.

Yüksek sağlık şûrası (YSŞ), sağlık işlerinin düzenlenmesiyle görevli şûra. Şûra, Sağlık bakanı tarafından seçilerek Başbakan'ın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onayıyla atanan dokuz kişiden oluşur. Bu üyelerin yanında biri bakanlık müsteşarı olmak üzere Sağlık bakanlığı örgütünde çalışan dört doğal üye de bulunur. YSŞ, Sağlık bakanı'nın ya da onun uygun gördüğü bir görevlinin başkanlığında, seçilmiş üyelerin en az beşinin katılmasıyla toplanır, 2/3 çoğunlukla karar alır. Ankara'da şubat, mayıs ve kasım aylarında en az onar gün olağan toplantılarını yapar, sürekli çalışan bir kurul değildir. Sağlık bakanlığı'nın vereceği sağlık sorunlarına ilişkin konularda görüş ve önerilerini bildirmek; sağlık konularına ilişkin kanun, tüzük ve yönetmelikleri inceleyip yetkili merci olarak görüş bildirmek; hekimlik ve sağlık konularında çalışan personelin, mesleklerinin uygulanmasından doğan adli (tıbbi, hukuki) sorunlarında bilirkişi olarak bilimsel görüş bildirmek başlıca görevleri arasındadır.

Yüksek ziraat enstitüsü, üniversite düzeyinde tarım öğretimi yapmak üzere Ankara'da kurulan enstitü (1933).

Kuruluşunda Tabii ilimler, Ziraat, Ziraat sanatları, Veteriner fakültelerinden oluşuyordu. Bir yıl sonra Orman fakültesi de enstitü bünyesi içinde yer aldı. Öğretim üyesi sorunu Nazi Almanyası'ndan çıkarılan ya da bu yönetimden kaçan profesörlerden bir kısmının enstitüde görevlendirilmeleriyle çözümlendi. Bu durum, İkinci Dünya savaşı'nın bitmesinden (1945) sonra alman profesörlerin ülkelerine dönmelerine kadar sürdü. Yüksek ziraat enstitüsü 30 haziran 1948 tarih ve 5234 sayılı yasa'yla *Ziraat* fakültesi* adı altında Ankara Üniversitesi'ne bağlandı.

YÜKSEK-BAĞLILIK a. Elektroakust. ve Telekom. **1.** Bir ses kayıt ya da üretim sisteminin ya da bir radyo alıcısının, kaydettiği ya da ilettiği işaretlerde, göz ardı edilebilecek kadar zayıf bozulmaların bulunması niteliği. **—2.** Bu niteliği gösteren donanımları gerçekleştirmede kullanılan tekniklerin tümü. (Eşanl. HI-FI.)

YÜKSEKFIRIN a. Metalürj. Demir cevherlerinin indirgenerek indirgeyici ergitme işleminin gerçekleştirildiği, dökme demir (ham demir) ile ferromanganez ve diğer demir alaşımlarının hazırlandığı kokla ısıtılan düşey gövdeli aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Metalürj. Yüksekfırının, kok kömürü ve önceden yüksek sıcaklığa dek ısıtılmış havanın yanmasıyla oluşan ısı ve indirgen gazlar yardımıyla demir cevherleri ve eriticilerin indirgen bir ortamda ergitilmesi sonucu sıvı dökme demirin elde

Kakogava (Honşu'nun güneyinde, Japonya) demir-çelik kompleksindeki yüksekfırın ve yardımcı tesisler

bir yüksekfırının kesiti

Solmer belgesine göre

Usinor belgesine göre

yüksekfırın ve yardımcı tesisler

edilmesini sağlar. Karbonlu sıvı dökme demir (font) ile cevher gangındaki indirgenmemiş oksit, eritici ve kok küllerinden oluşan silikatlı akışkan cüruf, fırının haznesinde toplanır.

• *Yüksekfırının tanımlanması ve çalışma ilkesi.* Bir yüksekfırında yukarıdan aşağıya doğru şu bölümler bulunur; en üstte, tozlu gazların basınç etkisi altında arıtma düzeneklerine gönderildiği borulardan oluşan dört gaz çıkış kanalı; onun altında mineral maddelerle kokun almaşık katmanlar halinde çevresel ve radyal bir dağılıma göre ve sızdırmaz bir biçimde yüklenmesini sağlayan düzenek, yani fırın ağzı; onun altında da yüksekfırın tepkimelerinin meydana geldiği göbek ve hazne üstünü, ayrıca hazne üzerindeki tüyer kuşağını kapsayan fırın gövdesi yer alır. Hazne çeperinin üst ya da alt kesimlerine açılmış bir ya da daha çok delik bulunur; alttaki delik ya da deliklerden font ile cürufun bir bölümü, üstteki delik ya da deliklerden de cürufun geriye kalan bölümü alınır.

Tüyer kuşağı üzerindeki yükün yüksekliği 22-30, haznenin derinliği 4-6 m arasında değişir. Günde 1 000-10 000 t pik demirin üretildiği yüksek fırınlarda hazne çapı 6-14, ağız çapı 5-11 m arasında bulunur.

Gerektiğinde oksijen oranı yükseltilmiş (% 21-25) sıcak hava (1 100-1 300 °C), sayıları 14-40 arasında değişen tüyerlerden fırın içine yüksek hızla (180-250 m/sn) üflenir; bu hava önceden 1 500 °C'a dek ısıtılmış kok kütlesi içinde bir çukur oluşturur ve kokun çok yüksek sıcaklıkta (2 100-2 350 °C) yanmasını sağlayarak CO, H_2 ve N_2'den oluşan bir gaz karışımı açığa çıkarır. Ancak çok pahalı olan kok tüketimini azaltmak için yanma bölgesine toz kömür, katran, fuel-oil, doğal gaz ya da kokhane gazı gibi yardımcı yakıtlar püskürtülür.

Bu yolla meydana getirilen gazlar, yük kolonu içinde dağılır ve ısılarını bırakıp oksitleri indirgeyerek fırın ağzına doğru hızla (4-8 sn) yükselir. Böylece ergiyerek ya da yanarak azalan yük, 6-8 saatte yavaş yavaş aşağı doğru iner; 950 °C'a dek hızla ısınır ve bu eşiğe, kokun CO_2'yle olan ısıalan yükseltgenme tepkimesi kinetiğinin önemli bir rol oynamasıyla birlikte erişilir:

$CO_2+C \rightarrow 2CO$ (1).

Bu tepkime, demirin indirgenmesini sağlamak için yeterli bir indirgeme potansiyelini koruyabilmesi amacıyla gövde gazının kısmen yenilemesini sağlar:

$FeO+CO \rightarrow Fe+CO_2$ (2).

Demir III oksitlerin önindirgenmesi, ancak önısıtma kinetiği ve gazların yayınımıyla sınırlıdır:

$Fe_2O_3+CO_2 \rightarrow 2FeO+CO_2$

$Fe_3O_4+CO \rightarrow 3FeO+CO_2$ (3).

Yüksekfırın gövdesinde meydana gelen FeO ve CO tepkimesi (2), hemen dengeye erişir ve erimeden önce demirin indirgenme derecesi -fırına yüklenen demirli maddelerin indirgenebilirliği çok yüksek olduğundan- genellikle indirgen gazın miktarıyla sınırlıdır.

Tüyerlere hidrokarbon püskürterek indirgen gazlara hidrojen katılması, ısı aktarımını, indirgenme tepkimelerini ve gazların yenileştirilmesini hızlandırır. Bölümsel olarak önindirgeme işleminden geçen demir oksitler, eriticilerle birlikte sıvılaşır ve oksitli cüruflar, tüylerden gelen ve karşı akımla dolaşan gazlarla aşırıısıtılmış kok kolonu içinden geçerek aşağıya doğru inmeye başlar. Bu cüruflar kokla temas ettiğinde tümüyle indirgenir; meydana gelen karbonlu demir (font), gangından ayrılarak hazneye doğru akar; eriticiler ile kok küllerini çözündüren gang, bileşiminde daha çok kalsiyum ve alümina silikatları bulunan bir cüruf meydana getirir; buna izabe ya da yüksekfırın cürufu denir.

Meydana gelen izabe cürufunun ağırlığı, cevherin zenginliğine ve kok külünün oranına göre değişir. Zengin cevherlerde ton başına 285 kg olan cüruf miktarı, fakir cevherlerde 1 050 kg'a dek çıkar. Cürufun erimesi, yakıt tüketimini ton başına 150-200 kg artırır. Cürufun bileşimi (CaO/SiO_2 indisi: 1,2), 1 400 °C'ta yeterli bir akışkanlık ve aşağıdaki genel tepkimeye göre dökme demir ve gazlardan ileri derecede kükürt gidermeyi sağlamak için serbest kalsiyum bakımından uygun bir oran elde edilinceye dek ayarlanabilir:

$S+(CaO)+1/2\ Si \rightarrow (CaS)+1/2\ (SiO_2)$(4);

bu tepkime, yüksek sıcaklıkta silikatların kok karbonuyla indirgenmesinden sonra dökme demir içinde çözünen silisyumla gerçekleştirilir:

$(SiO_2)+C \rightarrow SiOg+CO$

$SiOg+C \rightarrow Si+CO$ (5).

S ve *Si* dökme demir içinde, (CaO), (CaS) ve (SiO_2) izabe cürufu içinde çözünmüş olarak, SiOg gaz halinde bulunur.

Yükün bileşiminde bulunan fosfor ve manganez, ortalama bileşimi aşağıda verilen dökme demir içinde indirgenir:

C : % 4,3-4,7;
Si: % 0,3-0,7;
Mn: % 0,4-0,7;
P : % 1,7 (Lorraine) ve % 0,080-0,130
S : % 0,020-0,040.

Dökme demir damlacıkları haznenin dibinde 1 450/1 525 °C sıcaklıktaki dökme demir banyosu üzerinde bulunan cüruf katmanı arasında arılaşarak, son sıcaklık ve bileşimlerine erişir.

Düzenli aralıklarla açılan döküm deliğinden önce dökme demir, sonra aynı anda dökme demir ile cüruf ve daha sonra da cüruf alınır. Döküm deliği önünde, 10-15 m uzunluğunda derin ve geniş bir kanal bulunur; bu kanalda toplanan cüruf ve dökme demir, daha sonra sifonlama yoluyla hacimleri 60-600 t arasında değişen "torpil" "pipo" ya da "fıçı" biçimindeki ağzı açık, düşey ya da yatay potalara aktarılır.

Ayrı bir yere aktarılan cüruf, açık havada çukurlarda ya da su içine daldırılarak soğutulur; bu şekilde granül durumuna getirilen cüruf, hidrolik özelliklerinden dolayı çimento sanayisinde kullanılır.

Gazlar, çıkış sıcaklıklarının üzerindeki tüm ısılarını bıraktıktan sonra yük kolonundan dışarı çıkar (80-150 °C).

Yükün akışkanlaşmasını geciktirerek yüksekfırının üretimini artırmak için gazlar, "Septum" vanalarından ya da üfleme havasının sıkıştırma enerjisinin bir bölümünü (% 25-40) geri kazanmayı sağlayan genleştirme türbininde genleştirilerek, fırının ağzı 0,6-2 barlık bir basınç altında tutulur.

Arıtılmış gazların bileşiminde yaklaşık % 21 CO, % 3 H_2 bulunur. Bu gazların ısıl güçleri çok düşük olduğundan (ideal ısı 1 güç m^3 başına 650-750 kilokaloridir) özellikle reküperatör aygıtlarının, kok fırını ve öteki fırın bataryalarının, türbokörük ve türboüreteçlerin buharla beslenmesini sağlayan buhar kazanlarının ısıtılmasında sınırlı olarak kullanılır. Ancak bunların diğer demir-çelik sanayisi gazları ile birlikte kimya sanayisi hammaddesi olarak kullanılması araştırılmaktadır.

Ergime yatağının türüne göre kok tüketimi, bir ton dökme demir başına 435-550 kg arasında değişir. Yakıttan tasarruf etmek amacıyla yardımcı yakıtlar kullanılmak istendiğinde, her 70 kg kok kömürü için fırın içine 60 kg fuel oil, 75 kg toz kömür ya da 90 m³ doğal gaz püskürtmek gerekir.

İriliklerine göre ayrılmış doğal cevherlerin özgül ısı tüketimi değişik olmakla birlikte oldukça yüksektir; toz durumundaki cevherin kullanımı zengin cevherler için bile çok sınırlıdır. Bu tür cevherlerin indirgenme ve ergime yatkınlıklarını artırmak için yüksek oranda eritici ve çeşitli katkı ürünleri katarak peletleme ya da sinterleme (topaklaştırma) gibi ısıl metalürjik önişlemlerden geçirilmesi gerekir.

Kok kömürü ve ergime yatağı, kontrol edilmiş katmanlar halinde fırına yüklenmeden önce özenle gözden geçirilir ve elenerek tartılır. Sıcaklık ve gaz ölçme sondaları, yüklerin fırın ağzındaki ve gazların tüm kesimlerdeki dağılma durumunu ölçmeye yarar. Madde ve gaz dağılımlarını gerektiği biçimde ayarlayabilmek için yükleme çanları, değişken geometrik biçimler oluşturmakta kullanılan plakalar, eğilebilir döner oluklar gibi mekanik araçlardan yararlanılır.

Dökme demir ve cürufun, gaz ve tozların etkisine karşı iyi bir direnç göstermesi için aygıtın çeperleri ateşe dayanıklı malzemelerden yapılmış tuğlalarla kaplanır; bu nedenle haznede karbon, hazne üstünde yarıgrafit ya da alümin, gövde tabanı ve göbekte silisyum karbür, gövdede mullit kullanılır. Bu ateşe dayanıklı malzemeler, içinde basınçlı soğuk suyun dolaştırıldığı serpantinler döşenmiş düşey dökme demirden plakalar ve sık aralıklarla yatay olarak döşenmiş bakır "kutularla" etkin bir biçimde soğutulur. Bütün bu plaka ve kutular, gerektiğinde dıştan su püskürtülerek soğutulan yekpare, sızdırmaz ve kalın bir zırh (25-100 mm) içine yerleştirilir.

Bir yüksekfırının çalışma süresi, 5-10 yıl arasında değişir; ancak koruyucu bakım amacıyla o da yalnızca bir günü geçmeyecek biçimde ayda ya da üç ayda bir durdurma dışında aralıksız çalışır.

Bir yüksekfırının asıl maliyetini yardımcı tesisler oluşturur ve bu tesisler, şu birimlerden meydana gelir: 1. zenginleştirilmiş yüksekfırın gazıyla ısıtılan tuğla yığınları üzerindeki havanın çevrimsel olarak yüksek sıcaklığa dek ısıtılmasını sağlayan cowper aygıtları (3 ya da 4). Üfleme havasının yeniden gaz çevrimi ya da toz kömür püskürtülmesiyle birlikte plazmalarla elektriksel olarak ısıtılması henüz araştırma safhasındadır; 2. yükleri hazırlama ve yükleme tesisleri; 3. yüksekfırın ağzındaki gaz arıtma birimleri; 4. pompalama ve ısıtma birimleri; 5. körük takımı; 6. aşırı oksijenli hava santralı; 7. pik döküm ve cüruf işleme tesisleri; 8. ateşe dayanıklı döküm malzemelerinin bakım atölyeleri; 9. yardımcı yakıt (fuel-oil, kömür) hazırlama ve püskürtme tesisleri.

• *Özel dökme demirler.* Dökümcülükte kullanılmak üzere silisyum oranı yüksek (% 2-3) dökme demirler ile manganez (Spiegel ve karbonlu ferromanganez), silisyum, hatta kromlu demir alaşımlarının (ferrosilisyum ve düşük oranlı ferrokrom) hazırlanmasında küçük boyutlu fırınlardan yararlanılır.

• *Özel yüksekfırınlar.* Kimi yüksekfırınlar, özel ergime yataklarına (nikel cevherlerinin ergitilmesinde kullanılan alçak fırınlar) ya da çeşitli ısıtma yöntemlerine uyum sağlayacak biçimde inşa edilir: odun kömürü fırınları (Brezilya), elektrotlu ya da plazmalı fırınlar (henüz geliştirilme aşamasındadır) [İsveç].

YÜKSEKGEÇİREN sıf. Elektroakust., Elektron. ve Telekom. *Yüksekgeçiren filtre,* uygulamada, yalnızca frekansı belirli bir frekanstan yüksek salınımları geçiren elektriksel filtre.

YÜKSEKKABARTMA a. Kompozisyonu oluşturan esas bölümlerin (bunlar bir zemine bağlı ya da bağımsız olabilir), canlandırılan figür ya da nesnelerin gerçek oylumunun yarısıyla dörtte üçü arasında değişen bir oranda çıkıntı yaptığı kabartma. (Bu oran yarı yarıya olduğunda *yarımkabartma* denir.)

YÜKSEKLİK a. **1.** Bir şeyin tabanından tepesine kadar olan boyutu: *Direğin yüksekliği yedi metredir. Duvar iki metre yüksekliktedir.* **—2.** Bir şeyin, düşey boyut üzerinde, bulunduğu belirli konum: *Depodaki suyun yüksekliği iki metreyi buldu.* **—3.** Yükselti, irtifa: *Dağın yüksekliği. Bir yerin denizden yüksekliği. Hava basıncı yüksekliğe göre değişir.*

—Akustik., Sesbil. ve Fizyol. Frekansın yüksek ya da alçak olmasına göre, sesin tiz ya da pes olarak nitelenmesine yol açan periyodik bir sesin, frekansına bağlı işitme duyusunun özelliği. (Sesbilgisinde, yükseklik değişimleri, çeşitli derecelerde, ayırıcı, sınırlayıcı işlevler üstlenir. Bu işlevler sözcük titrem, vurgu ya da cümle düzeyinde [titremleme] etkilidir.)

—Antropol. Bir antropolojik nirengi noktasının, yere olan düşen mesafesi. || İki anatomik nirengi noktası arasında ölçülen düşey mesafe (örneğin, burun yüksekliği).

—Denizc. *Su yüksekliği,* su düzeyini dipten ayıran uzaklık. || *Su yükseklik eğrisi,* gelgit olayının etkili olduğu yerlerde, su düzeyinin günlere göre alçalma ve yükselme değerlerini gösteren eğri.

—Geom. Düzlemin ya da uzayın kimi şekillerinin tabanlarına dik olan ve tabana eşlik edip tepeden (varsa) geçen doğru. || Bu doğruca taşınan ve onu tanımlamaya yarayan doğru (ya da düzlem) ile tepe arasında kalan doğru parçası. || Bu doğru parçasının uzunluğu. || Bir birim seçildiğine göre, bu uzunluğun ölçüsü olan gerçek sayı. (Yön, çoğu kez sözün gelişine göre verilir; aşağıdaki belirlemeler birinci tanımla ilgilidir; oysa üçüncü tanımı ilgilendiren sonuçlar besbellidir.) || *Açısal yükseklik* → AÇISAL. || *Bir dörtyüzlünün yüksekliği,* bir köşeden geçen ve karşı yüzü içeren düzleme dik olan doğru. (Dört yüksekliğin aynı bir noktadan geçmesi gerekmez.) || *Bir piramidin yüksekliği,* tabanın (üçgen olmayan yüz) düzlemine dik olan ve karşı köşeden geçen doğru. || *Bir prizmanın yüksekliği,* tabanlarını içeren koşut iki düzleme dik olan doğru. || *Bir silindirin (cisim) yüksekliği,* bu silindiri sınırlayan koşut iki düzleme dik olan doğru. || *Bir üçgenin yüksekliği,* bir köşeden geçen ve karşı kenarın taşıyıcısına dik olan doğru. (Üç yükseklik, yükseklik merkezi denen bir noktada kesişir.) || *Bir yamuğun yüksekliği,* küçük ve büyük tabanın, koşut olan taşıyıcılarına dik olan doğru.

—Gökölçm. *Bir gökcisminin yüksekliği,* bu gökcisminin doğrultusu (çapı görünebiliyorsa merkezinin doğrultusu) ile ufuk düzlemi arasındaki açısal uzaklık. (Bir gökcisminin yüksekliği başucu uzaklığının tamamlayıcısıdır.) || *Güneş'in, bir yıldızın, bir gökcisminin yüksekliğini almak,* bu gökcisimlerinin ufka en yakın olduğu uzaklığı ölçmek.

—İnş. *Kilittaşı yüksekliği,* bir kemerde ya da bir tonozda tepe noktası ile üzengi hattının yatay düzlemi arasındaki uzaklık. || *Korkuluk yüksekliği,* genellikle bütün korkuluklar için benimsenen 1 m dolayındaki yükseklik.

—Koregr. *Yükseklikte,* serbest olan bacağın ikinci ya da dördüncü pozisyonda önde, kalça düzeyine çıkarılarak üzerine basılan bacakla 90°'lik bir açı oluşturduğu pozisyon için kullanılır. (Ara pozisyona *yarım-yükseklikte;* [bazen 135°'den de büyük bir açı oluşturacak biçimde] daha yükseğe kaldırıldığı pozisyona da *büyük yükseklikte* denir.)

—Mak. san. *Euler yüksekliği,* akışkanın ideal kabul edilmesi halinde, türbomakinelerde çarktan akışkana ya da akışkandan çarka verilen enerji miktarını gösteren yükseklik. (Çarkın geometrik yapısı göz önünde tutularak hesaplanan Euler yüksekliği, hem akışkanın ideal olduğu hem de çarktaki kanat sayısının sonsuz olduğu varsayımına dayandığından uygulamada gerçekleştirilemez.) || *Kuramsal yükseklik,* sonlu sayıda kanat için ideal akışkan halinde elde edilen ve yukarıda belirtilenden daha küçük olan yükseklik.

—Ölçbil. *Barometrik yükseklik,* cıvalı bir barometrede sütundaki ve kaptaki cıva düzeyleri arasındaki fark.

—Radyotekn. *Bir antenin (düşey) gerçek* ya da *eşdeğer yüksekliği,* bütün uzunluğu boyunca, yayımda kullanılan ve yatay düzlemde aynı alanı oluşturacak olan gerçek antenin uçlarındaki akımın genliğine eşit değişmez genlikli bir akım dolaşan saymaca düşey bir antenin yüksekliği; alımda kullanılan gerçek antenin uçlarındaki elektromotor kuvvetin, elektrik alanının düşey bileşenine oranı. (Aynı anten için, bu iki tanım eşdeğerdir.) || *Bir iyonosfer katmanının gizil yüksekliği,* yansıyan elektromanyetik dalgaların hızı, ışığın boşluktaki hızı olsaydı, aynı gecikmeyle, belli bir iyonosfer katmanınkiyle aynı yansımayı oluşturacak olan saymaca bir aynanın yükseltisi. (Bu gizil yükseklik, iyonosfer sondajlarıyla belirlenir.)

—Ruhbil. *Yükseklik korkusu,* yüksek bir yerden dik aşağı bakıldığı zaman duyulan iç sıkıntısı, aşağı bakma korkusu.

—Sil. *Patlama yüksekliği,* topçu nişancısının, mermilerin hedefin çok üstünde patladığını gördüğü açı; bir nükleer hava atışında, barut imla hakkının patladığı uzaklık. (Hedefin düşey doğrultusundan itibaren ölçülür.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Topogr. *Yükseklik farkı,* aynı fiziksel bütünün (raylar, bir yolun kenarları vb.) iki yakın noktası arasındaki düzey farkı.

—Yerbil. *Bir kıvrımın yüksekliği,* bir kıvrımın doruğuyla dibine teğet düzlemler arasındaki eksen düzleminde ölçülen yarıyükseklik.

—ANSİKL. Sil. *Patlama yüksekliği,* bir nükleer hava atışında, atışın sürdürülebilmesi için gerekli en önemli öğedir, çünkü patlamanın neden olduğu hasar ve kayıp üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Bu yükseklik, silahın özelliklerine bağlıdır ve toprağın kirlenmesini koşullandırır (radyoaktiflik ve serpintiler). Ayrıca güvenlik yarıçapını da hesaplamayı sağlar.

yükseklikte ve yarım-yükseklikte çıkarılmış serbest bacak

YÜKSEKOKUL a. Belirli bir mesleğe yönelik eğitim-öğretime ağırlık veren yükseköğretim kurumu. (Yüksekokullarda lisans düzeyinde öğretim yapılır. Lisans öğretiminin süresi en az dört yıldır. Meslek yüksekokullarında ise, süresi en az iki yıl olan önlisans öğretimi verilir.)

YÜKSEKOVA, esk. **Gevar,** Doğu Anadolu bölgesinde, Hakkâri iline bağlı ilçe; 2 290 km²; 69 003 nüf. (1990). Merkez bucağı dışında 2 bucak, 34 köy. Merkezi *Yüksekova,* 28 486 nüf. (1990). Hayvancılık ve hayvan ürünleri.

YÜKSEKOVA ya da **GEVAR ovası,** D. Anadolu'nun Hakkâri bölümünde, Cilo ve Sat dağları ile İran sınırındaki dağlar arasında K.-B.-G.-D. doğrultusunda uzanan ve taban yükseltisi 1 900 m'yi geçen geniş alüvyal düzlük. Sularını Nehil ırmağı ile Zap nehrine boşaltır.

YÜKSEKOVALAŞMA a. Jeomorfol. Önbuzul alanında, gerilemeye neden olan donla parçalanma ve kırıntıları yerel olarak yeniden dağıtan don oynamasının çifte etkisi altında yamaçların yüksek bölümlerinde sekiler oluşması.

YÜKSEKÖĞRENİM a. Ortaöğretim düzeyi üstündeki öğrenim: *Bu karar, yükseköğrenimini yurtdışında yapacakları ilgilendiriyor.*

Yükseköğrenim kredi ve yurtlar kurumu (YURTKUR), yükseköğretim öğ-

rencilerine kredi, beslenme ve barınma konularında hizmet vermek üzere kurulan ve merkezi Ankara olan kurum (1961).

Öğrenci yurtları hizmetini, 1993 başı itibariyle, yükseköğretim kurumlarının yoğun olduğu 55 il, 12 ilçede 125 yurt ile sürdüren kurum, gene aynı yıl başvuruda bulunan 64 804 yükseköğrenim öğrencisinin % 68'ini yurtlara yerleştirdi, öğrenim kredisi için başvuran 104 500 yükseköğrenim öğrencisinden 70 000'ine, harç kredisi için başvuran 89 826 öğrenciden 27 638'ine sözü edilen kredileri sağladı.

YÜKSEKÖĞRETİM a. **1.** Ortaöğretimin üstünde, üniversite, akademi ve yüksekokullar ile bu eğitim kurumlarını yönetmek görevini ve sorumluluğunu taşıyan birimlerden oluşan örgüt: *Bir yükseköğretim kurumuna kaydını yaptırmak.* **—2.** Ortaöğretim sonrası üniversite, akademi, teknik ve yüksek meslek okulları gibi eğitim kurumlarınca planlanıp uygulanan en az iki yıllık öğretim: *Yükseköğretim sınav sisteminde değişiklik yapıldı.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Cumhuriyet ile birlikte ilköğretim ve ortaöğretim yeniden düzenlenirken, yükseköğretim alanında da önemli değişiklikler öngörüldü. 1933 reformuyla İstanbul Darülfünunu kapatıldı ve yerine çağdaş anlamda bir yükseköğretim kurumu olan İstanbul Üniversitesi kuruldu. Bu tarihten sonra ülkenin gelişmesine koşut olarak yeni üniversiteler açıldı. 1946'da yürürlüğe giren 4936 sayılı yasa'yla üniversitelerin özerkliği ve tüzel kişiliği hükme bağlandı. 1960 tarih ve 115 sayılı yasay'la 4936 sayılı yasa'nın bazı maddeleri değiştirilerek üniversitelere yönetimsel özerklik de tanındı. 12 mart döneminde (1971) Anayasa değiştirilirken hazırlanarak 1973'te yürürlüğe konan 1750 sayılı yasa'nın 69. ve 70. maddeleri hükümete bazı durumlarda üniversitelere elkoyma yetkisi verdi. Ancak, Anayasa mahkemesi bu maddeleri üniversite özerkliğine ve Anayasa'ya aykırılıkları gerekçesiyle iptal etti (3 aralık 1975 sayılı *Resmi gazete*). 1970'li yıllarda Türkiye'de değişik işlevlere sahip, farklı statülerde yükseköğretim kurumları bulunuyordu. Bu kuruluşlar arasında yeterli bir eşgüdüm de yoktu. ayrıca, yeterli hazırlık yapılmadan açılmış yeni üniversitelerin çözüm bekleyen çeşitli sorunları vardı. 6 kasım 1981'de 2547 sayılı Yükseköğretim yasası çıkartılarak yükseköğretim kurumlarının teşkilat, işleyiş, görev ve sorumluluklarında bir bütünlük sağlanması öngörüldü. Yükseköğretimin örgütlenmesini sağlayan 2809 sayılı yasa'yla tüm yükseköğretim kurumları üniversite*lere bağlandı (1983).

Yükseköğretim kurumlarında 1987 yılında 481 600 olan öğrenci sayısı, dört yılda % 46,5 artarak, 1991 yılında 705 409'a ulaştı ve çağ nüfusu içinde yükseköğrenimden yararlananların oranı % 11,2'ye yükseldi. "Yükseköğrenim gelişme ana planı" çalışmaları tam sonuçlanmadan ve sonuçlar değerlendirilmeden açılan fakülte ve yüksekokullara, eğitim ve fiziki altyapı eksiklikleri giderilmeden öğrenci alınması, eğitimin genel niteliğini olumsuz yönde etkilerken; öğretim elemanı sayısı da plan hedefinin gerisinde kalarak 34 469 oldu (1991).

Yükseköğretim kurulu (YÖK), yükseköğretim kurumlarının öğretimini planlamak, düzenlemek, yönetmek, denetlemek; bu kurumlardaki eğitim-öğretim ve bilimsel araştırma etkinliklerini yönlendirmek; aynı kurumların yasada belirtilen amaç ve ilkeler doğrultusunda oluşturulmasını, geliştirilmesini ve üniversiteler için ayrılmış kaynakların etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamak, öğretim elemanlarının yetiştirilmesi için gerekenleri yapmakla görevli kuruluş.

YÖK başkanı ile 7 üyesi Cumhurbaşkanı'nca tercihen rektörlük yapmış kişiler arasından seçilir. Geri kalan üyeleri, Cumhurbaşkanı'nın onayıyla, Bakanlar kurulu (7 üye), Üniversitelerarası kurul (7 üye), Genelkurmay başkanı (1 üye), Milli eğitim bakanı (2 üye) tarafından seçilir (toplam 24 üye). Milli eğitim bakanı gerekli gördüğü durumlarda kurula başkanlık eder.

YÜKSEKUÇAR a. Çok yükseklerde uçabilen güvercin. (Yüksekuçarlar 15 ila 20 saat uçuş halinde kalabilirler. Bunların çeşitli ırkları vardır: yalnız uçan solo yüksekuçarı, stralsunder yüksekuçarı [Pomeranya güvercini], Dantzig yüksekuçarı, Varşova yüksekuçarı.)

YÜKSELEN sıf. Gök mekan. Bir gökcisminin doğuşu ile meridyenden geçişi arasında, bu gökcisminin gökküresi üzerinde yaptığı görünür hareket için kullanılır.

—Anat. Aşağıdan yukarıya doğru çıkan organlara denir. || *Yükselen aort,* sol karıncıktan aort yayına kadar uzanan başlangıç kısmı. || *Yükselen kolon;* körbağırsakla karaciğer açısı arasındaki kalınbağırsak parçasına bazen verilen ad.

—Bot. Başlangıç bölümleri yatay iken sonra dikelen bütün organlara denir. || *Yükselen besisuyu,* ağacın damarlarında, köklerden yapraklara doğru çıkan ham besisuyu.

—Mad. oc. *Yükselen ayak,* kazı arını yatay doğrultuda, nakliyat yollarıysa damar eğimi doğrultusunda olan uzun ayak. (Kazı arını aşağıdan yukarıya doğru ilerler.) || *Yükselen havalandırma,* bir ocağa, en alt kot olan kuyu dibinden verilen temiz havanın, doğal havalandırmada olduğu gibi ocağın üst kotlardaki kesimlerine yükselerek hareket ettiği havalandırma tipi. || *Yükselen üretim yöntemi,* cevherin, aşağıdan yukarıya doğru, her kattan yatay dilimler halinde alındığı üretim yöntemi.

YÜKSELİM a. Gökölçm. Bir gökküresi noktasının ekvator düzlemine açısal uzaklığı; bu uzaklık ekvator düzleminden itibaren K.'ye doğru artı ve G.'ye doğru da eksi olarak 0 ile 90° arasında ölçülür. (Yükselim ile dik bahar açısı, gökyüzündeki bir gökcisminin konumunu tanımlamada kullanılan ekvatoral koordinatları oluşturur.)

YÜKSELİŞ a. Yükselmek eylemi ya da biçimi.

—Bors. *Yükselişe dönük piyasa,* borsada kurları yükselen piyasa. || *Yükselişe oynayan,* borsada kurların yükselmesini bekleyen spekülatör için kullanılır. (Karşt. DÜŞÜŞE* OYNAYAN.)

—Esk. sil. *Yükseliş dolabı,* namluya, atış yapacağı uzaklığa göre verilmesi gereken açıyı sağlayan düzenek. (*İrtifa dolabı* da denir.)

—Hırist. Bakire Meryem'in, ölümünden sonra bedensel olarak göğe çıkması ve oradaki yaşamı. (Bk. *ansikl.* böl.) || 15 ağustosta kutlanan dinsel bayram.

—İkonogr. Meryem'in yükselişini canlandıran sanat yapıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sil. Bir namlu ekseninin ufka göre yaptığı eğim. || *Yükseliş açısı,* ateşli bir silahın atış hattı ile ufuk düzlemi arasındaki açı. (Yükseliş açısı, nişangâh açısı ile toprak açısının cebirsel toplamına eşittir.) || *Yükseliş açısı aygıtı,* görmeden atış yapan silahlarda nişan aletinin yüksekliği ayarlamada kullanılan aygıt. (Namluya takılmış bir gövde üzerine oturtulmuş hava kabarcıklı bir nivodan oluşur. Hedefe karşılık gelen yükseliş açısını bu iki öğe arasında saptadıktan sonra, hava kabarcığını işaretler arasına getirecek biçimde namlunun eğimi değiştirilir.) || *Yükseliş hattı,* bir hedefe yöneltilmiş topta, namlu ekseninin uzantısı. || *Mermi yolu yükseliş açısı,* mermi yolunun bir noktasında, teğet doğrultusunun yatay düzlemle yaptığı açı.

—ANSİKL. Hırist. Bakire Meryem'in yükselişi, papa Pius XII'nin 1 kasım 1950'de yayımladığı resmi tanım uyarınca, katolik inancının kabulü zorunlu dogmalarından biridir. Bu dogma, Geleneğe, özellikle de XVI. ve XVII. yy.'larda yapılan tanrıbilim çalışmalarına dayanır. Ancak, katolik tanrıbilimi Meryem'in Yükselişi'ne inanmayı zorunlu saymakla birlikte, onun hangi koşullar içinde ve nerede bedensel olarak göğe yükseldiğini belirtmez.

—İkonogr. Bizans sanatında, ölüm döşeğindeki Meryem'in ruhunun yükselişi, İsa'nın kucağına aldığı kundaklı bir çocuk biçiminde canlandırılmıştır. Duccio da, *Maestà*'nın (Siena katedrali) bir panosunda yükseliş sahnesini böyle ele almıştır. Batı sanatında Meryem, havarilerin yanında, melekler tarafından göğe çekilirken gösterilir: Orsammichele'de (Floransa) Orcagna'nın yaptığı tabernaculum, Paris Notre-Dame katedrali absidasının dışını süsleyen bir alçakkabartma (XIV. yy.), Donatello'nun Brancacciler'in mezar anıtındaki kabartması, barok heykel sanatının hareketli yapıtları (Cenova'daki Albergo dei poveri'de Puget, Rohr kilisesi'nde de E. Q. Asam'ın yapıtları). Resim sanatında Yükseliş sahnesi Fra Angelico, Ghirlandaio (Floransa, S. Maria Novella), Mantegna (Eremitani capellası, Padova), Filippino Lippi (S. Maria sopra Minerva kilisesi, Roma) tarafından işlenmiştir. Tiziano'nun Venedik'teki S. Maria Gloriosa dei Frari kilisesi'nde bulunan tablosu, italyan sanatındaki yeni bir Yükseliş yorumlamasını temsil eder: Meryem meleklerin yardımıyla değil, tek başına göğe yükselir. Guido Reni'nin yapıtı, Poussin'inki gibi daha klasik bir anlayıştadır. Rubens, Yükseliş temasını on iki kez ele almıştır (Anvers katedrali, Brüksel, Viyana müzeleri). Lemoyne'ın Paris'teki St-Sulpice kilisesi tavanına yaptığı resmi ve Murillo ile Prud'hon'un tablolarını da saymak gerekir.

YÜKSELME a. Yükselmek eylemi.

—Astrol. ve Gökbil. Ufuk üzerinde yükselen bir gökcisminin yaptığı hareket.

—Denizbil. *Yükselme süresi,* deniz düzeyinin sürekli yükseldiği zaman dilimi. || *Soğuk su yükselmesi,* derinlerdeki suyun yüzeye doğru gerçekleştirdiği hareket. (Eşanl. UPWELLING.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Denizc. Bir yalpa darbesi sonucunda aniden doğrulan bir geminin yaptığı enlemesine hareket.

—Dilbil. *Yükselme durumu,* yukarı doğru bir hareketi gösteren fin-ugur dillerindeki durum.

—Havc. ve Meteorol. *Yükselme akımı,* yukarıya doğru yönelmiş düşey bir bileşen içeren ve planör pilotları tarafından kullanılan hava akımı. (Bk. *ansikl.* böl. Meteorol.)

—Hidrol. *Yatak yükselmesi,* bir akarsu yatağı tabanının alüvyal çökellerinin birikmesi sonucu yükselmesi.

—Koregr. Dansçının sıçrama ve "havada" hareketler gerçekleştirme yeteneği. || Bir harekette ulaşılan düzey.

—Kuşç. Avcı kuştan söz edildiğinde, avını görebilmek ve saldırıya geçmek amacıyla kuşun belli bir yüksekliğe çıkması.

—Pedol. *Toprak suyu yükselmesi,* mineral öğelerin sürüklenmesine akaçlama sularıyla karşı koyan olay. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. Taşkürenin bir bölümünün yukarıya doğru gelişen ve engebelerin oluşmasına yol açan devinimi. (Yükselme bir sıradağın bazı bölümlerinde [Alpler'de Mont-Blanc tipi dış kristalli kütleler] ya da dağoluşum kuşaklarının dışında görülür [Vosges-Karaorman bütününün yükselmesi ve ortada bir rift oluşması].)

—ANSİKL. Denizbil. *Soğuk su yükselmesi.* Kuzey yarıküre'de kıyıya göre sol yandan, Güney yarıküre'de'yse sağ yandan eğik olarak esen bir rüzgârın etkisiyle soğuk su yükselmesi gerçekleşir. Bu olay, tropikal bölge enlemlerindeki karaların batı kıyılarında alizelerin etkisiyle hemen hemen sürekli gerçekleşir. Daha yüksek enlemlerde soğuk su yükselmesi ya mevsimlik (Fas'ta olduğu gibi) ya da geçicidir (Portekiz'de). Besleyici öğeleri fotosentezin gerçekleştiği yüzey tabakalarına taşıdığı için, soğuk su yükselmesi biyolojik üretkenliği destekler.

—Meteorol. Birlikte meydana gelebilen dört temel yükselme akımı vardır: 1. *dinamik yükselme akımları,* alçak katmanlar-

daki hava kütlelerinin yakınsamasından kaynaklanır; 2. *engebeden kaynaklanan yükselme akımları*, engel ve sürtünme etkisinden ileri gelir; 3. *ısıl yükselme akımları*, yeryüzündeki sıcaklık farklarından kaynaklanır: hava sıcak topraklar üzerinde yükselir. (Bu *ısılkonveksiyon* mekanizması planör uçuşlarında kullanılır. Örneğin bir buğday tarlası ile bir bataklık arasındaki birkaç derecelik fark, sakin havada bu mekanizmanın harekete geçmesini sağlar. En güçlü yükselmeler, planörlerin 1 000 m' nin üstüne çıkmasına olanak verir); 4. *kararsız yükselme akımları*, ısıl gradyanı çok yüksek olan hava kütlelerinde meydana gelir.

—Pedol. Toprak suyu yükselmesi alkali bazları ve özellikle kalsiyumu ilgilendirir. Kurak topraklarda kılcallığa ve buharlaşmaya (tuzlu kabukların oluşması) bağlıdır. Daha genel olarak bu yükselmeler toprak hayvanlarının yol açtığı biyolojik harmanlanmanın ve özellikle bitkilerin neden olduğu biyojeokimyasal çevrimlerin sonucudur; bitki kökleri, yaprak biyokütlesi içinde deriştirdikleri elementleri emer ve bunları toprağa humus olarak geri verir.

YÜKSELMEK gçz. f. **1.** Sözkonusu bir şeyse, yukarı doğru çıkmaya başlamak, yukarı doğru yönelmek; bir yerse, yüksekliği artmak: *Bulutlar yavaş yavaş yükseliyor. Evin bacasından dumanlar yükseliyordu. Nehrin suları birden yükseldi. Köyün yakınında arazi birden yükseliyor.* **—2.** Yukarı doğru yönlenmiş, dikilmiş olmak; yüksekliğiyle belirginleşip göze çarpmak: *Uzaklarda yükselen çan kulesi. Gecekonduların yanında kocaman apartmanlar yükseliyor.* **—3.** Sayıca, nicelikçe, değerce vb. daha yüksek olmak, artmak: *Banka faizleri yükseliyor. Dolar yine yükseldi. Ateşi yükselmek. Ölü sayısının yükselmesinden korkuluyor.* **—4.** Bitkilerden söz ederken, büyümek, uzamak: *Bakımsız kalan bahçede yabani otlar dize kadar yükseliyordu.* **—5.** Bir ses sözkonusuysa, güçlenmek, uzaktan işitilecek biçimde hızlı çıkmak: *Evden bir feryat yükseldi.* **—6.** Bir kimsenin maaşı, ücreti, bir şeyin fiyatı sözkonusuysa, artmak, zam görmek: *Bu ay maaşlar yükselecek. Televizyon fiyatları çok yükseldi.* **—7.** Bir kimse ve görevi sözkonusuysa, aşaması artmak, terfi etmek: *Kısa zamanda şefliğe yükseldi.* **—8.** Zihinsel, tinsel, toplumsal vb. yönden daha üstün bir düzeye gelmek, erişmek; gelişmek, yücelmek: *Yükselmek, daha iyi bir iş için okumak. Büyük şampiyonlar düzeyine yükseldi. Toplumun yaşama düzeyi yükseldi.*

—Denizc. *Dalgada iyi yükselmek*, bir gemiden söz ederken, dalga etkisiyle rahatça ve sallanmadan yükselmek. || *Enlemde yükselmek*, bir gemiden söz ederken, ekvatordan kutba doğru gitmek.

◆ **yükseltmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (somut) yükseltmek*, onun yüksekliğini artırmak, yukarı kaldırmak: *Bahçe duvarını yükseltmek.* **—2.** *Bir şeyi yükseltmek*, onun değerini, sayısını, oranını vb. artırmak; yükselmesine neden olmak: *Kimi bankalar faizleri yükseltti. Yiyecek fiyatlarını yükseltmek.* **—3.** *Bir kimseyi yükseltmek*, onu rütbe ve mevki bakımından daha yüksek duruma getirmek, terfi ettirmek: *Başarılı çalışmaları nedeniyle onu genel müdürlüğe yükselttiler.* **—4.** *Bir şeyi (soyut) yükseltmek*, onu daha değerli, daha üstün ve saygın bir düzeye çıkarmak, yüceltmek: *Büyük, köklü ve uygar uluslar, varlıklarının yapısını milli kültürlerinin temelleri üzerinde yükseltenlerdir.*

—Elektron. Bir gerilimi, bir akım yeğinliğini ya da elektriksel bir gücü, bir yükselteç yardımıyla artırmak.

◆ **yükseltilmek** edilg. f. Yükseltmek eylemine konu olmak.

YÜKSELTEÇ a. Elektron. **1.** Bir elektrik işaretinin verdiği akım yeğinliğini, bunun bir yük içinde oluşturduğu gücü ya da bu işaretin gerilimini yükseltmeye yarayan elektronik devre. (Eşanl. AMPLİFİKATÖR, KUVVETLENDİRİCİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *A, B* ya da *C sınıfı yükselteç*, iletim rejimi, kutuplanmanın belirlediği sınıfa bağlı olan yükselteç. || *Birim kazançlı yükselteç*, 1'e eşit gerilim yükseltmesi nedeniyle, empedans adaptörleri sınıfında yer alan, güç yükseltici elektronik düzenek. || *Diferansiyel yükselteç*, çıkış işareti (akım ya da gerilim) iki giriş gerilimi arasındaki farka bağlı olan elektronik yükselteç. || *Doğru akım yükselteci*, çok alçak frekanslı işaretleri ya da çok yavaş değişen ve dönemsel olmayan elektriksel büyüklükleri kuvvetlendiren yükselteçlere, yanlış olarak verilen ad. || *Geribeslemeli yükselteç*, çıkış işaretinin bir bölümü giriş işaretinden elde edilen ve böylece sistemin, bileşenlerinin karakteristiklerindeki değişimlere karşı tümel duyarlığı azaltılmış olan yükselteç. (Geribeslemeli yükselteç özellikle, okyanusaşırı bağlantılar gibi, uzun mesafeli telefon bağlantılarının yineleyicilerinde kullanılır.) || *İşlemsel yükselteç*, çıkış işareti, bir ya da birçok giriş işaretinin toplam, integral, türev vb. gibi matematiksel bir fonksiyonu olan geribeslemeli elektronik yükselteç. (İşlemsel yükselteçler özellikle örneksel diferansiyel çözümleyicilerde ve örneksel simülatörlerde kullanılır.) || *Manyetik yükselteç*, manyetik bir malzemedeki alan ile indükleme arasındaki bağıntıdan yararlanan ve özellikle otomatik denetim sistemlerinde kullanılan yükselteç. || *Parametreli yükselteç*, işaretin ani genliğiyle değişen, doğrusal olmayan kapasitif ya da self indüktanslı bir reaktans taşıyan yükselteç.

—Arıc. Kovanın üzerine yerleştirilen ve kenarları kovanla aynı boyda olan altsız ve kapaksız kasa. (Yüksekliği kovanın tipine göre Langstroth tipinde aynı, Dadant tipinde yarı yarıya değişir; yükselteç, bal yapımı mevsiminde verimi artırmak amacıyla kovanların üzerine yerleştirilir.)

—Elektroakust. Yüksek-bağlılık niteliğine sahip bir müzik setinde, hoparlörlerden önce gelen öğe. (Eşanl. AMPLİFİKATÖR, KUVVETLENDİRİCİ.)

—Foto. *Işıltı* ya da *parlaklık yükselteci*, karşısındaki fluorışıl tabaka üzerinde, ışıltısı hedef üzerinde oluşan görüntünün birkaç katı olan bir görüntü oluşturan, ışığa duyarlı hedefli elektron tübü. (Radyografik bir görüntünün ışıltısını büyük ölçüde artıran bu aygıt, radyolojide, radyasyon dozunu azaltmaya yarar.)

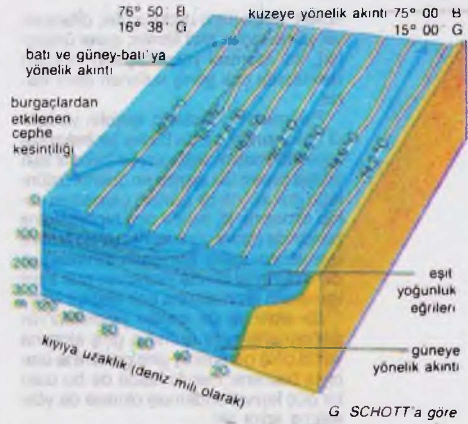
—Ölçbil. AMPLİFİKATÖR'ün eşanlamlısı.

—Siber. Dış bir kaynaktan enerji alarak, bir olayın yeğinliğini artıran aygıt. (→ DENETİM.)

—Tarım mak. *Bağlantı yükselteci*, tarımda kullanılan traktörlerde debriyaja basmadan ve motorla hareket tekerlekleri arasındaki iletimi kesmeden bir aktarma hızından başka bir aktarma hızına geçebilmeyi sağlayan mekanizma.

—ANSİKL. Elektron. Yükselteçler, ayrık etkin öğeler (örneğin çiftkutuplu ya da alan etkili tranzistorlar) ya da tümleşik etkin öğeler (örneğin işlemsel ya da videofrekans yükselteçleri) kullanılarak gerçekleştirilir.

Elektromanyetik dalgalarla yapılan iletişim tekniğinde ve denizaltı kabloları gibi çok uzun telefon devrelerinde ara bağlantı amacıyla kullanılır. Elektronikte çeşitli yükselteç türleri vardır. Bunları bir frekans ölçütüne göre sınıflamak mümkündür. *Doğru akım yükselteçleri* çok alçak frekanslı işaretleri iletir ve sıcaklıkla değişmeden çalışmalıdırlar; ölçme tekniklerinde kullanılırlar. *Yüksek frekans yükselteçleri* kimi zaman ayarlı ya da seçici, kimi zaman da geniş bantlı ya da dönemsizdir. *Videofrekans yükselteçleri* özellikle televizyon ve radar akımlarında kullanılır ve birkaç hertzden birçok megahertz'e dek uzanabilen geçirme bantları vardır. Çeşitli katlar arasındaki bağlantı ve yükleme ölçütü, direnç ve kapasiteli, transformatörlü ve ayar devreli yükselteçler ortaya çıkarır. *Alçak gürültülü yükselteçler* bir alıcı zincirinin ilk katını oluşturur; çünkü zincirin toplam gürültüsü, eğer kazancı büyükse ilk katın gürültüsüne aşağı yukarı eşit olur.

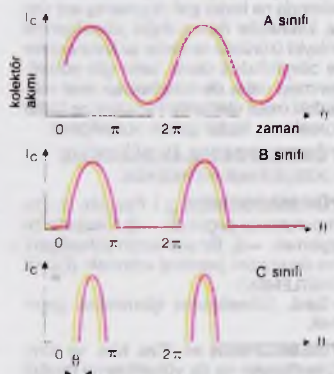
G. SCHOTT'a göre

soğuk su yükselmesi (haziran 1931'de Peru akıntısı) hafif yüzey suyu açıklara sürüklenirken, kıta kenarlarında bu suyun yerini derinlerden gelen soğuk sular alır (yüzey eşsıcaklık çizgilerinin durumu bunu açıkça gösterir)

A sınıfı bir yükselteç minimum bozulma ile işaretlerin gücünü kuvvetlendirmede kullanılır. Bir transzistorun bu tip çalışmasında, kolektör akımı I_c işaretin dönemi süresince sıfırdan farklıdır, verim düşüktür. B sınıfı bir yükselteçte sinüzoidal bir uyarma için, I_c akımı dönemin yarısı süresince sıfırdır. Push-pull montajında, her biri yükü farklı yarıdönem süresince besleyen, B sınıfı çalışan iki tranzistor birleştirilir: bozulmayı azaltmak amacıyla, her etkin öğenin iletimde kaldığı süre bir yarıdönemden biraz büyüktür: böylece de A-B sınıfı çalışılmış olunur. C sınıfında, iletim yarıdönemden küçük 2 θ_0 süresince sağlanır. Bu tip yükselteçler armonikleri yoketmek amacıyla ayarlı yükle kullanılırlar. Çok küçük θ_0 açılma açıları için verim çok yükselir (yüksek frekanslı güç yükselteçleri).

İşlemsel bir yükselteç aşağıdaki sıralanan özelliklere sahip doğrusal bir tümleşik devredir: kazancı 100 000 ya da daha fazla; bir yandan bir önceki katın özelliklerini bozmamak, diğer yandan da geribesleme çevriminin özelliklerine etkimemek için, çok yüksek giriş empedansı; yük empedansının çıkış gerilimini etkilemesini önlemek amacıyla çok düşük çıkış empedansı; doğru akımdan birçok megahertz'e kadar uzanan ve yüksek frekanslarda zayıflama ve faz kayması bulunmayan çok geniş bir geçirme bandı; giriş işaretinin yokluğunda sıfır çıkış gerilimi. Genel olarak bu devrenin, birincisi doğrudan (+), ikincisi evirici (−) olan iki fark girişi ve tek çıkışı vardır; kimi modellerde ise bir fark çıkışı da bulunabilir. Bu yükselteçler kimi zaman toprağa göre pozitif ve negatif olan iki besleme gerektirirler. İşlemsel yükseltecin özelliklerini geribesleme devresi belirler: akımı ters yöne çeviren ya da çevirmeyen gerilim yükselteçleri akım-gerilim ve gerilim-akım çevi-

YÜKSELTEÇ SINIFINA GÖRE KOLEKTÖR AKIMININ DEĞİŞİMİ (ELEKTRONİK)

ricileri, empedans uydurucular, diferansiyel yükselteçler, aktif filtreler, işaret üreteçleri, vb. işlemsel yükselteçlerin modern devrelerde çok geniş kullanım alanı vardır.

Parametreli yükselteç, işaretin ya kendi frekansında, ya da başka bir frekansta kuvvetlenmesini sağlayan bir frekans tayfı ortaya çıkarır. Bu aygıtın en önemli üstünlüğü çok küçük bir gürültü çarpanına sahip olmasıdır ki, bu da onu hiperfrekans bandında (radar yankılarının ya da iletişim uydularının ilettiği işaretlerin alınması) ya da radyogökbilimde rastlanan çok zayıf işaretlerin alınmasında çok değerli kılar.

Bir akım ya da *gerilim yükselteci*'nin performansı çıkış akımının giriş akımına ya da çıkış geriliminin giriş gerilimine oranıyla belirlenir. Her iki halde de bu oran bir güç kuvvetlendirmesi olmasa da yükseltme adını alır.

Bir *güç yükselteci*'nin davranışı ise çoğu zaman desibel olarak ifade edilen ve "kazanç" adını alan çıkış gücünün giriş gücüne oranı ile belirlenir.

YÜKSELTGEME a. Kim. Genellikle oksijenin başlattığı ve bir atom ya da bir molekülden elektronların uzaklaştırılmasını sağlayan kimyasal tepkime. (Örneğin demir oksitlerin meydana geldiği demirin yükseltgenmesi sırasında, demir atomlarından kopan elektronlar oksijen atomlarına bağlanır: $2Fe+O_2 \rightarrow 2FeO$.) [Yükseltgeme, indirgemenin karşıtıdır.] (Eşanl. OKSİTLEME.) || *Yükseltgeme potansiyeli,* bir yükseltgenme tepkimesinin ölçülen potansiyeli.

—Metalürj. *Anotsal yükseltgeme,* metal ve alaşımları, yüzeylerinde koruyucu bir oksit katmanı oluşturarak kaplama yöntemi. (Anotsal yükseltgeme, *anotlama* adı altında daha çok alüminyumun kaplanmasında kullanılır ve buna *elektrokimyasal yükseltgenme** de denir.) [Aloksal ya da eloksal yöntemi.]

—Tekst. Kumaşlara uygulanan indigo boyama işleminde, açık havada basit oksitlenme etkisiyle dokuma üzerine fularlamayla tespit edilen çözünür beyaz indigonun, çözünür mavi indigoya dönüştüğü evre.

—Yağ. mad. Havanın oksijeni, doymamış yağlı maddeleri soğukta yavaş yavaş (acılaşma), sıcakta hızla yükseltger (ısılyükseltgeme). Bu sırada meydana gelen kimyasal tepkimeler, oldukça karmaşıktır ve yağlı maddeleri oluşturan yağ asitlerinin bileşimi ile tepkimenin meydana geldiği koşullara sıkı sıkıya bağlıdır. Bu tepkimeler genellikle bir çifte bağ içeren bir mol yağ asidi üzerine bir mol oksijenin bağlanmasıyla birlikte başlar. Bu bağlanma ya bir hidroperoksit (tepkime soğukta meydana gelmişse) ya da bir halkalı peroksit (tepkime 60-120 °C arasındaki bir sıcaklıkta meydana gelmişse) oluşumuna yol açar. Peroksitler daha sonra ikincil yükseltgenme ürünlerine bozunur; eğer bu bozunma yağ zincirlerinin kopması biçiminde gerçekleşmişse meydana gelen ürünler uçucu, kopma olmaksızın ya da yağ zincirlerinin polimerleşmesi sonucu meydana gelmişse, uçucu değildir. Yağlı maddeler, yapılarında ne kadar çok doymamış asit varsa, tokoferoller denen doğal yükseltgenme önleyici ürünlerle ne kadar az korunuyorsa ve bileşimindeki demir, bakır gibi yükseltgenmeyi daha da kolaylaştıran eser miktardaki metal elementlerinin oranı ne kadar yüksekse o kadar çabuk yükseltgenir.

YÜKSELTGEME-İNDİRGEME → YÜKSELTGENME-İNDİRGENME.

YÜKSELTGEMEK g. f. Fizs. kim. **1.** Oksit durumuna geçirmek. **—2.** Oksijenle birleştirmek. **—3.** Bir elementin yükseltgenme derecesini (sayısını) artırmak. (Eşanl. OKSİTLEMEK.)

—Tekst. Yükseltgeme işleminden geçirmek.

YÜKSELTGEN sıf. Fizs. kim. ve Kim. Yükseltgeyen ya da yükseltgeme özelliği olan kimyasal bir madde için kullanılır. (Bu tür maddelerin kendileri kolayca indirgenirken, karşılarındaki kimyasal maddeyi yükseltgerler.) [Eşanl. OKSİTLEYİCİ.]

◆ a. Oksijen verebilen ya da daha genel bir ifadeyle elektron bağlayabilen kimyasal madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fizs. kim. ve Kim. Yükseltgen olarak en çok kullanılan maddeler şunlardır:

1. *havanın oksijeni, ozon, hidrojen peroksit* (oksijenli su); özellikle havanın oksijeni gerek solunum, gerek çeşitli yanma olaylarında temel bir rol oynar;
2. *halojenler;* özellikle klor ve brom, genellikle alkali ortamda, örneğin Javel suyu biçiminde;
3. *nitrik asit,* derişik *sülfürik asit;* laboratuvarlarda ve kimya sanayisinde çok yaygın olarak kullanılırlar;
4. *metal oksitler;* bunlardan en çok kullanılanları manganez dioksit, krom VI oksittir;
5. *tuzlar;* potasyum permanganat, alkali kromat ve bikromatlar, kloratlar, nitratlar vb. gibi yükseltgen özelliği olan tuzlar.

YÜKSELTGENEBİLİR sıf. Fizs. kim. Yükseltgenmeye yatkın olan ya da yükseltgenebilen bir madde için kullanılır.

YÜKSELTGENEBİLİRLİK a. Fizs. kim. Oksijenle birleşebilen ya da daha genel bir ifadeyle yükseltgenme derecesini artırarak bileşik oluşturmaya yatkın özelikleri olan bir maddenin belirgin niteliği.

YÜKSELTGENME a. Fizs. kim. **1.** Bir element ya da bir iyonun elektron vererek daha yüksek bir değerliğe erişmesi. (Eşanl. OKSİTLENME.) **—2.** *Yükseltgenme sayısı* ya da *derecesi,* bir kimyasal bileşmede, bir elementin yükseltgenme derecesini değerlendirmeyi sağlayan sayı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Aşırı yükseltgenme,* bir oksidin perokside dönüşümü. — Daha önce yükseltgenmiş bir maddenin daha üst bir değerliğe erişmesi olayı. || *Elektrokimyasal yükseltgenme,* elektronların uzaklaştırılmasını ya da atom ya da iyonların pozitif yükle yüklenmesini sağlayan anot süreci. (Buna anotsal yükseltgeme de denir.)

—Bes. san. *Aşırı yükseltgenme,* sirkecilikte asetik asidin bazı sirke bakterilerinin etkisiyle karbondioksit ve suya dönüşmesi.

—Kim. *Yükseltgenme önleyici,* herhangi bir ortamda çok az miktarda bulunması halinde bile kendiliğinden yükseltgenmeyi engelleyen madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Polim. *Yükseltgenme önleyici,* benzin, sıvı yağ, yağlı vernik, makromoleküllü malzeme vb. gibi kimi maddelere katıldığında, yükseltgenmenin etkilerinden ileri gelen parçalanmayı geciktirerek ve bu ürünlere kusursuz bir yaşlanma sağlayarak ömürlerini uzatan etken. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Biyokim. Hücre düzeyinde yükseltgenme olgularının yaşamsal olgular arasında büyük önemi vardır. Oksidazların katalizi yoluyla oksijenin doğrudan tutulmasından (Warburg) ya da dezhidrazların etkisiyle hidrat gidermesinden ileri gelebilen bu olgular, hücre içindeki enzim etkinliklerinin sonucudur; sonunda enerji üretimine ve zehirli maddelerin atılmasına yarar.

Bitkilerde yükseltgenme, çimlenme dönemi dışında daha az yoğundur. Açığa çıkan karbondioksidin büyük kısmı karbonhidratların yanmasından, diğer kısmı da kokusal mayalanmalardan kaynaklanır. Aromalı cisimler ile albüminoit türevlerine gelince, bunların çoğu bitkilerin içinde reçine, balsam, uçucu yağ, mum vb. olarak depolanır. Yağlı maddeler, yağlı tohumların çimlenmesi sırasında kullanılır.

—Fizs. kim. *Yükseltgenme sayısı* ya da *derecesi.* Elementlerin moleküllerinde atomlar bakışımlı bir rol oynar ve birbirlerine ortak değerlik bağlarıyla bağlanırlar. Bu molekülleri oluşturan elementlerin yükseltgenme sayısı 0 (sıfır) kabul edilir. Bileşik cisimlerin moleküllerinde bağlar az çok iyonsal bir nitelik taşır: elektronegatif elementlere negatif bir *yükseltgenme sayısı,* elektropozitif elementlere pozitif bir *yükseltgenme sayısı* verilir. Bu yükseltgenme sayısının değeri, tüm bağlar elektron değerliğiyle oluşmuşsa element atomunun alabileceği elektrik yükünü gösterir; dolayısıyla bu sayı, element atomunun kaybedeceği pozitif ya da negatif elektron sayısını verir. Bundan, bir molekülde, tüm elementlerin yükseltgenme sayılarının cebirsel toplamının 0 (sıfır) olduğu anlaşılır. Yalın bir iyonda yükseltgenme sayısı, bu iyonun yüküne eşittir (birim olarak elektron yükünün mutlak değeri alınır); karmaşık bir iyonda bu yük, iyon içinde yer alan elementlerin yükseltgenme sayılarının cebirsel toplamını gösterir.

Yukarıda anlatılanlara göre hidrojenin, ametallerle meydana getirdiği bileşiklerde yükseltgenme sayısının +1 olduğu anlaşılır (metal hidrürlerinde –1'dir). Olağan oksitlerde oksijenin yükseltgenme sayısı –2'dir. Bu değerler, suyun (H_2O) yükseltgenme sayısının 0 (sıfır) olduğunu gösterir. Buna bağlı olarak başka yükseltgenme sayıları da bulunabilir; örneğin HCl' de klorun yükseltgenme sayısı –1; SO_2'de, kükürdün yükseltgenme sayısı +4 vb.'dir.

Bir kimyasal tepkime sırasında bir elementin yükseltgenme sayısı değişiyorsa, bir yükseltgenme-indirgenme tepkimesi (redoks) sözkonusudur. Bu tepkimede, yükseltgenme sayısı artan element yükseltgenmiş, yükseltgenme sayısı azalan element indirgenmiş olur. Moleküllerde yükseltgenme sayılarının toplamı 0 (sıfır) olacağından, meydana gelen değişmeler, birbirini dengeler. Bu sayıların bilinmesi, kimyasal tepkimeleri gösteren denklemlerin denkleştirilmesini sağlar.

Kimi zaman aynı element kısmen yükseltgenir ya da indirgenir; böyle bir tepkimeye "tersdeğişim" tepkimesi denir. Yükseltgenme sayısı kavramı, ayrıca bir çözeltinin normalitesinin tanımlanması için yükseltgen ve indirgenlerin niceliklerinin karşılıklı olarak belirlenmesinde de önemlidir.

—Kim. *Yükseltgenme önleyiciler.* Moureu ve Dufraisse'in hidrokinonu incelemelerinden bu yana yükseltgenme önleyici özellikleri olan ve yükseltgenebilen ürünlerin çok iyi biçimde korunmasını sağlayan doğal ya da yapay pek çok bileşik bulundu. Ancak bu ürünlerin besin maddelerindeki kullanımı pek çok ülkede kimi kurallara bağlanmış ve yönetmeliklerle düzenlenmiştir.

—Polim. Plastik maddelerin, elastomerlerin ya da tekstil elyafının temel bileşenlerini meydana getiren polimerlerin yükseltgenmesi, zincirlerin kopmasına, ağlaşmaya ya da zincirlerin yanal gruplarının değişmesine yol açabilir. Bu değişmeler ya malzemelerin biçimlendirilmesi sırasında (dökme kalıplama, fışkırtma kalıplama vb.) ya da sonra ortaya çıkabilir ve malzemelerin özelliklerinde ciddi bozulmalara neden olur. Polimerlerde yükseltgenmeyle ortaya çıkan bozunma tepkimeleri, çeşitli hidroperoksitlerin oluşmasıyla meydana gelen köksel mekanizmalarla gerçekleşir. Yükseltgenme önleyiciler, bozulmanın yayılmasına yol açan serbest kökleri ya da bunların doğmasına neden olan hidroperoksitleri etkisiz maddeler durumuna dönüştürerek etki ederler. En çok bilinen yükseltgenme önleyiciler arasında özellikle aminler, fenol türevleri, kükürtlü ve fosforlu türevler yer alır. Yükseltgenme sonunda meydana gelen parçalanmanın morötesi ışınların etkisiyle de ortaya çıkabileceği göz önüne alınarak, kimi morötesi soğurucuları da yükseltgenme önleyici maddeler arasında saymak gerekir.

YÜKSELTGENME-İNDİRGENME ya da **YÜKSELTGEME-İNDİRGEME** a. Fizs. kim. **1.** Yükseltgen bir madde ile indirgen bir maddenin birbiri üzerine yap-

tığı karşılıklı etki; bu etki aynı anda hem indirgenin yükseltgenmesi, hem de yükseltgenin indirgenmesi biçiminde ortaya çıkar. (Eşanl. REDOKS.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—2. *Yükseltgenme-indirgenme potansiyeli,*

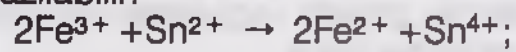
$$\text{Yük} + ne^- \rightleftarrows \text{İnd}$$

biçiminde bir yükseltgenme-indirgenme tepkimesini belirten (Yük ve İnd, yükseltgen ve indirgen etkenlerdir) ve

$$E = E^0 + \frac{RT}{nF}\ \ln \frac{[\text{Yük}]}{[\text{İnd}]}$$

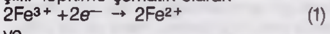
formülüyle ifade edilen E potansiyeli; bu formülde E^0 standart potansiyeli, R gaz değişmezini, T mutlak sıcaklığı, F Faraday değişmezini, [Yük] ve [İnd] yükseltgen ve indirgen etkenlerin *etkinlik**lerini gösterir. (Yükseltgenme-indirgenme gerilimi biyolojide genellikle rH simgesiyle belirtilir.)
—Kim. *Yükseltgenme-indirgenme ölçümü,* bir bileşenin niceliğini belirlemek için yükseltgenme-indirgenme tepkimelerinden yararlanılarak yapılan kimyasal çözümleme tekniği. (Eşanl. OKSİDOREDÜKSİYON ÖLÇÜMÜ.)
—ANSİKL. Fizs. kim. Yükseltgenme dar anlamıyla bir madde üzerine oksijen bağlanması, indirgenme ise bunun tam tersi bir olaydır. Zaten bu iki olayın her ikisi de genellikle aynı anda meydana gelir. Örneğin $2CuO+C \rightarrow 2Cu+CO_2$ tepkimesinde, karbon yükseltgenirken bakır oksidin indirgendiği görülür. Bu tepkimede bakır oksit yükseltgen, karbon indirgendir; tepkime de bir yükseltgenme-indirgenme tepkimesidir.

Halojenler, kükürt vb. gibi pek çok element kimi tepkimelerinde oksijen gibi davranır. Bunların özellikle metaller ile hidrojen üzerindeki etkileri oksijenin etkisiyle karşılaştırılabilir. Örneğin sodyumun oksijen içinde yandığı gibi klor içinde de yanması, metalin yükseltgenmesidir. Sodyumun klor içinde yanması sonunda NaCl ya da daha doğrusu Na^+Cl^- elde edilir; çünkü sodyum klorür iyonlardan oluşur. Sodyumun Na^+ iyonuna dönüşmesi, sodyumun yükseltgenmesidir; çünkü tepkime elektron kaybıyla gerçekleşir. Buna karşılık klorun, klorür iyonuna (Cl^-) indirgenmesi elektron kopmasıyla meydana gelir. Olaya bu biçimde yaklaşmak, yükseltgenme ve indirgenme kavramlarının büyük ölçüde genelleştirilmesini sağlar ve bu genelleştirme çözeltide, yalın iyonlar arasında meydana gelen yükseltgenme-indirgenme tepkimelerine de doğrudan uygulanabilir. Örneğin demir III tuzu çözelti halinde kalay II tuzu tarafından demir II tuzuna indirgenir; bu sırada kalay II tuzu da yükseltgenerek kalay IV tuzu durumuna dönüşür; tepkime öz olarak şöyle yazılabilir:

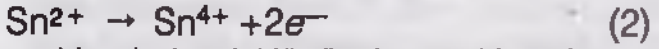
$$2Fe^{3+} + Sn^{2+} \rightarrow 2Fe^{2+} + Sn^{4+};$$

bu tepkimeden demir III iyonunun bir elektron alarak demir II iyonuna indirgendiği, kalay II iyonunun iki elektron yitirerek kalay IV iyonuna yükseltgendiği anlaşılır. Tepkime şematik olarak

$$2Fe^{3+} + 2e^- \rightarrow 2Fe^{2+} \qquad (1)$$

ve

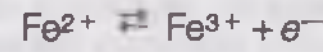

$$Sn^{2+} \rightarrow Sn^{4+} + 2e^- \qquad (2)$$

tepkimelerine bölünür; bu tepkimede e^- elektron yükünü (negatif) belirtir.

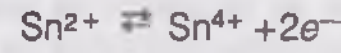
Öte yandan tuz çözeltilerinin elektrolizi de birer yükseltgenme-indirgenme olayıdır; katotta indirgenme, katotun taşıdığı elektronların pozitif iyonları yani katyonları yansızlaştırarak indirgemesi biçiminde gerçekleşirken, anotta oluşan yükseltgenme, negatif iyonların yani anyonların verdiği elektronların anotta soğurulması sonunda meydana gelir.

• *Yükseltgen ve indirgenlerin gücü.* Belirli bir yükseltgen, genel olarak tüm indirgenleri yükseltgeyemez: çözelti durumundaki brom, bir iyodürü iyoda yükseltger, ancak bir klorürü klor durumuna yükseltgeyemez. Burada tam ters bir olay görülür ve klor, bromürlerden bromu açığa çıkarır. Çünkü klor, iyot ya da bromdan daha güçlü bir yükseltgendir. Buna karşılık, örneğin I^- iyonu, Cl^- iyonundan daha güçlü bir indirgendir. Tepkimelerin sonuçlarını önceden kestirebilmek için yükseltgen ya da indirgenleri güçlerine göre sınıflandırmak oldukça önemlidir. Bunun için de *redoks çiftini* ele almak gerekir: böylece bir yandan elektronların açıkça yer aldığı yarı-tepkimelerle gösterilen sistemler belirtilirken, diğer yandan yükseltgenme-indirgenme tepkimeleri ayırt edilebilir; dolayısıyla yukarıdaki (1) ve (2) numaralı tepkimeler için bunlara denk düşen redoks çifti yazılabilir:

$$Fe^{2+} \rightleftarrows Fe^{3+} + e^-$$

ve

$$Sn^{2+} \rightleftarrows Sn^{4+} + 2e^-$$

Bir yükseltgenme-indirgenme tepkimesi genel olarak $\text{Yük} + ne^- \rightleftarrows \text{İnd}$ biçiminde yazılır. "Yük", yükseltgen etken, "İnd" ise, indirgen etkendir. Bu yükseltgenme-indirgenme tepkimesi, bir redoks potansiyeliyle dengelenir ve tanımlanır:

$$V = V_0 + \frac{RT}{nF}\ \ln \frac{[\text{Yük}]}{[\text{İnd}]}$$

Bu formülde T mutlak sıcaklığı, R gaz değişmezini, F Faraday değişmezini, [Yük] ve [İnd] yükseltgen ve indirgen etkenlerin etkinliklerini, V_0 standart potansiyeli gösterir. (→ tablo.)

Yükseltgen ya da indirgenler basit olarak güçlerine göre sınıflandırıldığında, redoks çiftlerinin düzenli bir listesi elde edilir. Bu liste tümüyle kimyasal verilerden yola çıkılarak düzenlenebilir; ancak bunun için elektrot potansiyeli kavramının yanı sıra redoks çiftlerinin nicel bir sınıflandırmasını da veren pil kuramına başvurmak gerekir, böylece daha doyurucu sonuçlar elde edilebilir. Bir pil genellikle redoks dengelerinin kurulduğu iki bölümden (iki yarım pil) ya da iki elektrot*tan meydana gelir. Bu dengelerin çok değişik yapıları vardır ve bu da farklı elektrot tiplerine denk düşer.

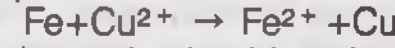
Redoks elektrotu, içinde belirli bir redoks dengesinin oluştuğu bir çözeltiye daldırılan ve bu çözeltiden etkilenmeyen bir metalden (platin, grafit vb.) meydana gelir; örneğin: demir II ve demir III tuzu,

$$Fe^{2+} \rightleftarrows Fe^{3+} + e^-;$$

asitli permanganat ve manganez II tuzu, $MnO_4^- + 8H^+ \rightleftarrows Mn^{2+} + 4H_2O + 5e^-$. Elektronların, çözeltiye ya da dış devreye doğru hareket etmesini sağlayan metal elektrot, redoks dengesinin herhangi bir yöne doğru yer değiştirmesini olanaklı hale getirir.

V_0'ın ölçümü (kimi zaman çok zordur), normal (ya da *standart*) *elektrot potansiyelleri* (ya da redoks) *çizelgesi* denen bir listenin hazırlanmasını sağlar. Bu çizelge, özellikle çeşit metallerin, her biri bir metal tuzu çözeltisiyle temas halindeyken çıkarılmış normal elektrot gerilimlerini içerir; bu yolla elde edilen bir sınıflandırma, doğal olarak bir metalin iyon durumuna geçme eğilimine, yani az ya da çok elektropozitif ya da indirgen olma niteliğine bağlıdır. Örneğin redoks çifti metallerinkine benzeyen hidrojen, bir metal olmamasına karşın bu listede yer alabilir. Listede hidrojenin üstünde yer alan metaller hidrojenden daha elektropozitiftir.

Bu liste ayrıca "bir metalin bir başka metalle yerdeğiştirme" tepkimeleri denen kimyasal yükseltgenme-indirgenme tepkimelerinin yönünün önceden kestirilmesini de sağlar. Örneğin bakır II çözeltisine daldırılan bir demir lamanın bakırla hemen kaplanacağı ve aynı anda demirin, demir II iyonları (Fe^{2+}) durumunda çözeltiye geçeceği bilinir. Meydana gelen kimyasal tepkime,

$$Fe + Cu^{2+} \rightarrow Fe^{2+} + Cu$$

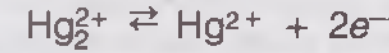
biçiminde yazılır; bu bir yükseltgenme-indirgenme tepkimesidir; bu tepkime sırasında bakırdan daha indirgen olan demir, bakır II iyonlarını indirgeyerek metal bakır durumuna dönüştürür ve çözeltide bakır iyonlarının yerine geçer. Dolayısıyla aşağıdaki çizelgeye göre bu tür tepkimeler önceden kestirilebilir: bir metal, listede kendinden daha altta bulunan tüm metallere yer değiştirtebilir; bu kestirim, kendinden daha üst sıralarda bulunan metaller tarafından açığa çıkartılabilen hidrojen (sudan ya da asitli çözeltilerden) için de geçerlidir.

Daha genel olarak redoks potansiyelleri listesi, redoks çiftlerinin kesin biçimde sınıflandırılmasını ve yükseltgenme-indirgenme tepkimelerinin de önceden kestirilmesini sağlar; örneğin;

$$Sn^{2+} \rightleftarrows Sn^{4+} + 2e^-$$

ve

$$Hg_2^{2+} \rightleftarrows Hg^{2+} + 2e^-$$

biçiminde iki redoks çifti ele alındığında,

$$Sn^{2+} + 2Hg^{2+} \rightarrow Sn^{4-} + Hg_2^{2+}$$

tepkimesi mümkündür; yani,

$$Pt/Sn^{2+},\ Sn^{4+}\ |\ Hg_2^{2+},\ Hg^{2+}/Pt$$

pili, Sn^{2+}'nin yükseltgenmesi ve Hg^{2+}'nin indirgenmesi yönünde dış devreye kendiliğinden bir akım veriyorsa, kalay II iyonu, cıva II iyonunu indirgeyebilir; bu tepkimenin olabilmesi için kalay II iyonundan kopan elektronların aynı anda cıva II iyonuna bağlanması gerekir; bu da pilin dışındaki akımın (uzlaşımsal olarak kabul edilen akım) cıvalı yarım pilden kalaylı yarım pile doğru gitmesi, yani kısaca cıvalı yarım pil → kalaylı yarım pil doğrultusunda hesaplanan elektromotor kuvvetin pozitif olması durumunda gerçekleşir; böylece $e = +0{,}91 - (+0{,}15) = +0{,}76$V olur. Kaldı ki, cıva II iyonunun kalay II iyonuyla indirgenmesinin cıva I tuzunun oluşmasıyla sınırlanamayacağı, deneyin de gösterdiği gibi tepkimenin, cıva metalinin oluşumuna dek süreceği önceden kolayca kestirilebilir.

Bununla birlikte daha kesin olarak söylemek gerekirse, elektrot gerilimlerinin çeşitli etkenlere, özellikle de indirgenmiş ve yükseltgenmiş biçimin etkinliklerine, dolayısıyla derişimlerine bağlı olduğu belirtilmelidir; bu durumun doğal bir sonucu olarak, standart elektrot potansiyellerinin tek bir yorumundan çıkarılan sonuçlarda, özellikle bu potansiyeller ele alınan redoks çiftlerinde birbirinden çok az farklıysa çeşitli değişiklikler görülebilir; bu durumda tepkime tam olarak gerçekleşmez ve kimyasal bir dengeye ulaşır.

normal (ya da standart) elektrot potansiyelleri tablosu

REDOKS ÇİFTİ	25 °C'ta V_0 (volt)	REDOKS ÇİFTİ	25 °C'ta V_0 (volt)
$Li \rightleftarrows Li^+ + e^-$	– 3,0	$Sn^{2+} \rightleftarrows Sn^{4+} + 2e$	+ 0,15
$K \rightleftarrows K^+ + e^-$	– 2,92	$Cu^+ \rightleftarrows Cu^{2+} + e^-$	+ 0,16
$Ca \rightleftarrows Ca^{2+} + 2e^-$	– 2,87	$Cu \rightleftarrows Cu^{2+} + 2e^-$	+ 0,34
$Na \rightleftarrows Na^+ + e^-$	– 2,71	$2I^- \rightleftarrows I_2 + 2e$	+ 0,53
$Mg \rightleftarrows Mg^{2+} + 2e^-$	– 2,35	$Fe^{2+} \rightleftarrows Fe^{3+} + e$	+ 0,77
$Al \rightleftarrows Al^{3+} + 3e^-$	– 1,67	$Ag \rightleftarrows Ag^+ + e$	+ 0,80
$Zn \rightleftarrows Zn^{2+} + 2e$	– 0,76	$Hg \rightleftarrows Hg^{2+} + 2e^-$	+ 0,85
$Fe \rightleftarrows Fe^{2+} + 2e^-$	– 0,44	$Hg_2^{2+} \rightleftarrows 2\ Hg^{2+} + 2e$	+ 0,91
$Cd \rightleftarrows Cd^{2+} + 2e^-$	– 0,40	$2Br^- \rightleftarrows Br_2 + 2e$	+ 1,06
$Sn \rightleftarrows Sn^{2+} + 2e^-$	– 0,14	$2Cl^- \rightleftarrows Cl_2 + 2e^-$	+ 1,36
$Pb \rightleftarrows Pb^{2+} + 2e$	– 0,13	$Mn^{2+} + 4\ H_2O \rightleftarrows MnO_4^- + 8\ H^+ + 5e$	+ 1,50
$Fe \rightleftarrows Fe^{3+} + 3e^-$	– 0,04	$2F^- \rightleftarrows F_2 + 2e$	+ 2,9
$H_2 \rightleftarrows 2\ H^+ + 2e$	– 0,0000		

Nihayet kimi redoks çiftlerinde elektrot potansiyeli, çözeltideki H^+ iyonlarının derişimine, yeni pH'sine ya da başka bir deyişle az ya da çok asitli olmasına bağlı olabilir; aşağıdaki tepkime bu tür bir redoks çifti için iyi bir örnektir:

$$Mn^{2+} + 4H_2O \rightleftarrows Mn_4^- + 8H^+ + 5e^-;$$

bu tepkime aynı zamanda kimi koşullarda permanganat iyonunun yükseltgen özelliğini de gösterir.
—Kim. Yükseltgenme-indirgenme ölçümü için ayarlanmış (normal ya da onda bir normal) yükseltgen ya da indirgen çözeltiler kullanılır. Normal çözelti, litre başına bir mol elektron alabilen (yükseltgen) ya da verebilen (indirgen) bir çözeltidir. Normluluğu aynı olan çözeltilerde tepkime, hacim hacime gerçekleşir. Normlulukları N_1 ve N_2 olan farklı çözeltiler için tepkimeye giren hacimler v_1 ve v_2 olursa, $v_2/v_1 = N_1/N_2$ olur. Normluluğu bilinmeyen N_1 çözeltisinin, bilinen v_1 hacmiyle tepkimeye giren ayarlanmış N_2 çözeltisinin v_2 hacmini bulmak için, tepkime tamamlandığında renk değiştiren yükseltgenme-indirgenme belirteç*lerinin özelliklerinden yararlanılır.

YÜKSELTGENMEK edilg. f. Fizs. kim. **1.** Oksit durumuna geçmek. **—2.** Yükseltgenme derecesi artmak. (Eşanl. OKSİTLENMEK.)

YÜKSELTİ a. Yerkabuğu üzerindeki bir yerin deniz düzeyine göre belirlenen yüksekliği. (Deniz yüzeyi dalga ve gelgit gibi hareketlerle değiştiği için yükseltinin belirlenmesinde bazı ülkeler ortalama deniz yüzeyini, bazı ülkeler ise en alçak deniz düzeyini esas alırlar.) [*Rakım* ya da *irtifa* da denir.]
—ANSİKL. *Yükseltilerin belirlenmesi.* Yükseltiler nivelman işlemleriyle hesaplanır. Deniz düzeyinde yükselti belirlemek için, kıyıda *temel nokta* ya da *nivelman sıfırı* denilen bir başlangıç noktası seçilir. Gelgitölçer denilen özel bir aygıtla, denizin ortalama düzeyi belirlenir, buna sıfır düzeyi denir. Bu düzey temel alınarak da herhangi bir yerin yükseltisi belirlenir.
• *Yükseltinin insan üstündeki etkisi.* Yükselti, organizmayı, özellikle solunan havadaki oksijenin kısmi basıncının azalmasıyla, toplam basıncın düşmesiyle, sıcaklığın ve nem oranının azalmasıyla ve güneş ışınlarıyla etkiler. Çok büyük yükseltilerde bunlara organizmaya zararlı etki yapan başka etkenler de eklenir: kozmik ışınlar, havanın iyonlaşması. Dağlarda akut dağ tutmasının (yükselti tutması da denir) ortaya çıkmasında, özellikle kısmi oksijen basıncının çok fazla düşmesi rol oynar. Hastalık, soluk alıp verme ritminin sıklaşmasıyla, nabzın hızlanmasıyla, atardamar basıncının (tansiyon) yükselmesiyle, duyu organlarının bozulmasıyla, sinir-kas etkinliğinin azalmasıyla, zihni davranışlardaki bozukluklarla kendini gösterir. Dağ tutmasının en belirgin yanı, yok olma duygusu ve her türlü dış uyarıya karşı kayıtsızlıktır. Bunları çok geçmeden bilinç yitimi, sonra solunumun durması, daha sonra kalp atışlarının yavaşlaması ve durması izler. Süreğen dağ tutması, bireyin yükseltiye uyarlanamamasından doğabileceği gibi çevreye uyum yetisinin kaybolmasından da doğabilir. Hastalığın soydan gelme olasılığı yüksektir, akut dağ tutmasından sonra ve bazen, çevreye uyum edinildikten uzun zaman sonra ortaya çıkar. Giderek ilerleyen bir asteniyle, yer yer kan basma olaylarıyla, kalp-damar ve kan bozukluklarıyla, sindirim bozukluklarıyla belirti verir. Bir kalp-damar hastalığı bulunan kişilerin çok yüksek bölgelerde kalmaları kesinlikle doğru değildir; çocukların da belirli yükseltilerin üstüne çıkarılmamaları gerekir (10 yaşına kadar 2 000 m, 16 yaşına kadar 3 000 m).
Özellikle Himalaya seferlerinde yapılmış gözlemler, yükselti arttıkça uyarlanmanın güçleştiğini ve uyum sağlama süresinin uzadığını ortaya koymuştur. İdmanlı bir dağcının 7 000 m yükseltiye uyarlanması için yaklaşık üç hafta, 8 000 m'ye uyarlanması için altı hafta geçmesi gereklidir. 8 000 m'nin ötesinde, insan çok çabuk yorulur, bu yüzden çaba harcarken oksijen kullanmak gerekir. En iyi yöntem ''testere dişi'' usulüyle uyum yöntemidir denebilir: art arda 5 000, 6 000, 6 500 m yükseltiye çıkma, sonra toparlanma yükseltileri denen daha düşük yükseltilere (4 700, 5 000, 5 300 m vb.) inme.
Havacılarda, yükselti tutması aşırı hareketlilikle belirgin yükselti sarhoşluğu (çırpınma, saldırganlık, keyiflenme ve saçma sapan gevezelik) biçiminde olabileceği gibi uyuşukluk ve uyuklama ile birlikte bir çöküntü sendromu biçiminde de olabilir. Her iki yükselti tutması da bilinç yitimine doğru ilerler.
• *Yükseltinin bitkiler üzerindeki etkisi.* Yükselti bitkilerin dağılımını etkilediği gibi morfoloji ve fizyolojilerini de etkiler.
Çalılar ve ağaççıklar orta yükseltilerde (1 400-2 000 m) genellikle yatay biçim alırlar. Bazı bilginlere göre bunun nedeni karın ağırlığıdır (mekanik etmen). Kimi bilginlere göreyse neden dalların alt yüzü ile üst yüzü arasındaki büyüme eşitsizliğidir. Orta yükseltilerde birtakım odunlu bitkiler bulunur, ama bunlar tamamen yere yatık durumdadırlar, örneğin cüce söğütler böyledir, bunlarda yükseklik 5 cm'yi, uzunlamasına büyüme de yılda bir santimetreyi geçmez. Biyolojisi buna çok yakın olan gümüşkök, cüce küreçiçeği ve cüce cehri gibi bitkilerde de durum aynıdır. Odun sistemindeki bu cılız büyüme yukarı yükseltilerde (2 000-2 800 m) daha da belirgindir. Orta yükseltilerde daha sık görülen ağaççık ve çalılar bu düzeyde daha seyrektir ve bu tür bitkiler çok sıkışık yumak görünümü alırlar. Yazın gözalıcı renkte çiçeklerle donanırlar (sapsız silene, bazı taşkıranlar, androsaces). Bu yükseltideki bitkilerin çoğu çokyıllıktır: bunlar ya tıkız kamefitlerdir (tomurcukları yerden az yukarıda olan ve gerek rüzgâra ve dipten toprak aşınmasına karşı koyabilmek, gerek kar örtüsüyle korunabilmek için birbirine sokulan bitkiler) ya da hemikriptofitlerdir (tomurcukları yer yüzeyinde olan ve önceki yılın yaprak kalıntılarıyla ve ince kar örtüsüyle korunabilen çokyıllık bitkiler). Bu düzeyde biryıllık bitkiler çok enderdir (Atlas dağları'nda 3 800 m'den yukarıda hiç bulunmaz).
Gaston Bonnier aynı bitkileri (bazen aynı bitki yumağından alınan parçaları) hem dağda, hem ovada yetiştirerek bitkilerin uyum esnekliğini göstermiştir; normalde büyük saplı (1,5 m) olan yerelması yükseklerde yetiştirildiğinde rozet gibi yere yapışık bir bitkiye dönüşür; ovada cılız olan doğal tüylülük, bitki yüksek yerlerde yetiştirildiğinde büyük ölçüde artar. Aynı zamanda yaprak yüzeyinin küçüldüğü, ama kalınlığının arttığı görülür; ayrıca klorofil miktarı ile klorofilli parankima arttığı gibi çiçeklerdeki renklenme derecesi de artar. Bu etki nitelik bakımından değil nicelik bakımından kendini gösterir.
Lascombes özellikle gece soğuğunun dağ bitkilerinin morfolojisi üzerinde önemli rol oynadığını göstermiştir. Bu soğuk erimiş glusitlerin iletimine engel olur, bu da özellikle hücre zarlarında yapı değişikliğine ve hücrelerin küçülmesine neden olur. Bundan başka, dağ yaşamı organik asitlerin metabolizmasında değişikliğe ve poliploitlerin daha sık belirmesine yol açar görünmektedir.

YÜKSELTİCİ sıf. Yükseltmeyi sağlayan şey için kullanılır.
—Dilbil. Anlamı, belirtilen düşünce ya da nesneyi daha elverişli ve iyi yanıyla gösteren bir özellik taşıyan terim için kullanılır.
—Dy. *Yükseltici kenar tahtası,* bir lokomotif tenderinin kapasitesini artırmak için kullanılan metal levha ya da ağaç tahta.
—Havc. ve Meteorol. Yükselti kazanmayı sağlayan bir hava akımı için kullanılır.
—İnş. *Yükseltici menteşe,* eski evlerde, eşiksiz kapılarda, kapının halı ve kilime sürtünmeden yükselerek açılmasını sağlayan menteşe türü.
—Teknol. Sıvıları (özellikle suyu) yüksek bir yere basmaya yarayan bir pompa için kullanılır.
◆ a. Yükseltme işlevi gören şey.
—Dişç. cerr. *Diş yükselticisi,* kökü çıkarmak için, diş ile kök arasına yerleştirilen ve iş gören kısmı bir lam ya da kıvrık sivri bir uç olan cerrahi alet.

YÜKSELTİLMEK → YÜKSELMEK.

YÜKSELTİM a. Geom. P düzleminin *f* eşçizimi, öyleki bu eşçizim için nokta nokta değişmeyen bir D doğrusu ile D nin değişmez bir A noktası vardır ve A dan geçen her doğru geniş uzamda değişmez. (D, yükseltimin *ekseni,* A da *merkezidir.* Yükseltim, D nin ve A ile doğrusal iki M, *f*(M) noktalarının verilmesiyle belirlenir. Değişmeyen biricik noktaları D nin noktalarıdır.)

YÜKSELTİÖLÇER a. Yükseltiyi ses sondajı, elektromanyetik sondaj, radar ya da barometrik ölçüm aracılığıyla gösteren düzenek. (Eşanl. ALTİMETRE.)
—Havc. *Kaydedici yükseltiölçer,* BAROGRAF'ın eşanlamlısı.

YÜKSELTİÖLÇÜM a. Yükseltilerin belirlenme tekniği; bunun sonucu.
—Haritc. Engebenin genellikle kotlanmış noktalar ve eşyükselti eğrileri yardımıyla geometrik gösterimi.
—Jeod. NİVELMAN'ın eşanlamlısı.

YÜKSELTME a. Yükseltmek eylemi.
—Dilbil. Bir terimin daha iyi bir anlama büründüğü anlamsal değişim.
—El sant. Maden sanatlarında, yüksek ve derin kapların işlenmesinde, genellikle dıştan çekiçleme biçiminde uygulanan bir teknik. (Yükseltme tekniğinde eserin boy ve biçimine göre küçük ya da büyük üstü düz örsler [genellikle T örs] ve bir tarafı düz, ötekisi dışbükey olmak üzere iki yüzlü çekiçler kullanılır.)
—Elektron. Bir yükselteç yardımıyla elde edilen gerilim, akım yeğinliği ya da elektriksel güç artışı. (Yükseltme ya da bunun değişimleri desibel cinsinden ifade edilebilir; yükseltecin, aynı giriş direnci ve yük direnci değerine sahip olduğu durumda, gerilim yükseltmesi, güç kazancıyla aynı değerdedir.) [Eşanl. AMPLİFİKASYON, KUVVETLENDİRME.] || *Yükseltme katsayısı,* bir triyot tüpünde, anot gerilimi değişimleriyle, anot akımında anot aynı değişimleri oluşturan ızgara gerilimi değişimleri arasındaki oran. || *Bir aygıtın yükseltme gücü* ya da *yükseltme,* çıkışta elde edilen yükseltme etkisindeki büyüklük değerinin, yükseltecin girişine uygulanan büyüklüğün değerine oranı.

YÜKSELTMEK → YÜKSELMEK.

YÜKSÜK a. **1.** Dikiş dikerken, iğnenin parmağa batmadan itilebilmesini sağlamak için ortaparmağa takılan, ucu kapalı kesik koni biçimindeki metal ya da plastik koruyucu. **—2.** *Yüksük kadar,* oldukça az miktarda, pek önemsiz. || *(Bir şeyi) yüksükle ölçmek,* onu esirgemek, çok az vermek.
—Bot. Bitki köklerinin ucunu örten kısım. (Dış kısmından dağılarak ve iç kısmından yeniden oluşarak koruyucu bir rol oynadığı sanılmaktadır.)
—Denizc. *Yelkenci yüksüğü,* yelken dikme, yamama ya da gradin halatını yelken yakalarına tutturmada kullanılan ve yelkencinin avuç içini tamamen saran demir plaka; yelkene batırılacak iğne bu plakaya tutturulur.
—El sant. *Hasır örme yüksüğü,* hasır, özellikle hint kamışı dalları örmeye yarayan, ucu çıkıntılı, dikiş yüksüğü biçimli küçük alet.
—Elektrotekn. *Yalıtkan yüksük,* elektrik kablolarının döşenmesi sırasında, ekranlanmış bir iletkenin uçlarını, kablo özleri-

ne geçiş bırakarak tıkamaya yarayan, uygun biçimli yalıtkan parça.
—Nük. müh. Reaktöre sokulacak kontrol çubuklarını ya da çeşitli düzenekleri içeren bir ucu kapalı boru.
—Saraçl. Saraçların dikiş dikmede kullandığı, ucu açık D harfi biçimli metal halka. || *Yüksük kayışı*, yüksüğe geçirilen kendi üstüne katlanmış deri şerit.

YÜKSÜKOTU a. Kırlarda ya da ormanların ağaçsız yerlerinde yetişen, bazı türleri süs ya da tıp bitkisi olarak yetiştirilen, az yapraklı, eldiven parmağı biçiminde kırmızı, sarı, ya da beyaz zigomorf çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *digitalis;* sıracagiller familyası.)
—ANSİKL. Yüksükotları iki ya da çokyıllık çok zehirli bitkilerdir. Antikçağ'dan beri idrar söktürücü etkisi için kullanılan kırmızı çiçekli yüksükotunun *(Digitalis purpurea*, kalp güçlendirici olduğu ancak XVIII. yy.'da anlaşılmıştır. Ekildikten iki yıl sonra, çiçek açacağı zaman toplanıp kurutulan yapraklar, özel kokulu ve acı lezzetlidir. Glikozitler (digitoksin, gitoksin vb.), saponinler, tanen içerirler. Eskiden infusyon halinde kullanılırdı. Günümüzde kırmızı çiçekli yüksükotu yapraklarından elde edilen glikozitlerle hazırlanan ve dijitalin denilen ilaçlar kalp kuvvetlendirici ve idrar söktürücü olarak kullanılmaktadır. Dijitalin kalp kasılmalarını yavaşlatır, güçlendirir ve düzgünleştirir. Ne var ki, yüksükotu glikozitleri vücutta biriktiğinden dikkatli kullanılmak ister. Birikimi daha az, atılımı daha çok ve çabuk olan preparatlar yeğlenir: heteroglikozitlerden asetil kökünün varlığı ile ayrılan heterozitler (lanaglikozitler), yani yünlü yüksükotu *(D. lanata)* glikozitleri.
İnsanda 10 g kuru, 40 g taze yaprak, hayvanlarda 25-140 g taze yaprak öldürücü zehirlenmelere yol açar.
Türkiye'de 8 kadar yüksükotu türü yabani olarak yetişmektedir. Dağılım alanları ve adları şöyledir: Muğla yüksükotu *(Digitalis cariensis, D. davisiana);* Güney Anadolu; pas renkli yüksükotu *(D. ferruginea)* Karadeniz bölgesi; büyük çiçekli yüksükotu *(D. grandifolia)* ve yeşil çiçekli yüksükotu *(D. viridiflora)* Kırklareli; Doğu yüksükotu *(D. lamarckii* ya da *orientalis)* Kuzey ve Orta Anadolu; yünlü yüksükotu *(D. lanata)* Trakya; Truva yüksükotu *(D. trojana)* Çanakkale, Balıkesir; kırmızı çiçekli yüksükotu *(D. purpurea)* Türkiye'de süs bitkisi olarak yetiştirilmekte, yabani olarak bitmemektedir.
Türkiye'deki yüksükotunun hekimlikte eskiden kullanıldığına ilişkin bilgi yoktur. Dijitalinli kalp ilaçları öteden beri ithal yoluyla sağlanmaktadır.

YÜKSÜNMEK gçz. f. **1.** *(Bir şeyden, bir kimseden) yüksünmek*, bir kimseyi kendine yük olarak görmek, yük saymak: *İnsan sevdiği kişilerden, sevdiği işten yüksünmez.* **—2.** *Yörs.* Üşenmek, tembellik etmek.

YÜKSÜZ sıf. Balıkç. Yumurtalarını bütünüyle boşaltmış dişi balık için kullanılır.
—Oto. *Yüksüz çalışma*, RALANTİ'nin eşanlamlısı.

YÜKÜM a. Yapılması zorunlu olan iş ya da bir işi yapma zorunluluğu; mecburiyet, mükellefiyet: *Askerlik, vergi yükümü.*

YÜKÜMLENMEK g. f. *Bir şeyi yükümlenmek*, onun sorumluluğunu üzerine almak; tekeffül etmek: *Onların kirasını ben yükümleniyorum.*

YÜKÜMLÜ sıf. ve a. **1.** Yükümü olan kimse için kullanılır; mükellef: *Bu görevi yerine getirmekle yükümlüsün.* **—2.** *Bir kimseye bakmakla yükümlü olmak*, onun tüm gereksinimlerini karşılama durumunda bulunmak: *Bakmakla yükümlü olduğu kişiler.*

YÜKÜMLÜLÜK a. **1.** Yükümlü olma durumu; *Yükümlülüklerinin ayrımında olmamak.* **—2.** Yüküm; mükellefiyet. **—3.** *Yükümlülük altına girmek*, bir konuda sorumluluk yüklenmek: *Böyle bir yükümlülük altına girmek istemem.*
—Huk. Bir hukuk kuralı gereği, kişilerin yerine getirmek zorunda olduğu davranış biçimi, mükellefiyet. || *Sosyal yükümlülükler*, işçileri sosyal açıdan korumak için işletmelere yasayla yükletilen parasal yükümlülükleri (sosyal sigorta primi, ücretli izin, sağlık hizmeti vb.).
—Kamu mal. *Ayni yükümlülük*, kişiye bağlı olmadan, yani yükümlünün kişisel ve ailevi durumu dikkate alınmadan bir iktisadi öğe üzerine getirilen yükümlülük. (Emlak vergisi, Kurumlar vergisi gibi.) || *Şahsi yükümlülük*, kişinin şahsına bağlı olan, tüm ödeme gücünü göz önünde tutan yükümlülük. (Askerlik görevi, kişisel gelir vergisi gibi.)
—Uluslarar. huk. *Uluslararası yükümlülük*, bir devletin kendi ülkesinde egemenlik haklarından bazılarını kullanmaması ya da bunları başka bir devletin kullanmasına izin vermesi konusunda getirilen yükümlülük. (Örnek olarak şunlar gösterilebilir: Chablais ve Faucigny'nin tarafsızlaştırılması [1815/1860-1920]; Gex ülkesindeki serbest bölge; Huningue'nin tahkim edilmesi yasağı [1815].)

YÜKÜN → İYON.

YÜKÜNMEK gçz. f. *Esk.* Birinin önünde, saygı göstermek amacıyla eğilmek, yere kapanmak: *"Arap verdi selamın izzet ile/Yükündü şah önünde hizmet ile"* (Faziletname, XVI. yy.).

YÜLGÜ a. *Esk.* Tıraş bıçağı; ustura.

YÜLÜK sıf. *Esk.* Yülünmüş, ustura ile tıraş edilmiş.

YÜLÜMEK g. f. *Esk.* Bedendeki fazla kılları ustura ile almak; tıraş etmek: *"Saç ve sakalını yülüdüler"* (Dede Korkut kitabı, XIV. yy.).

Yümın ya da **Yumen,** Çin'in (Gansu) batı kesiminde petrol yatağı, 1953'te bulundu, çıkartılan petrol aynı yerde arıtılmaktadır.

YÜMN a. (ar. *yümn*). *Esk.* Uğur, bereket, bahtiyarlık: *"Nazm-ı Nedim gibi yümn ü saadet ile"* (Nedim, XVIII. yy.).

YÜMNA sıf. (ar. *eymen*'in dişl. *yümnā*). *Esk.* Sağda bulunan, sağ: *Dide-i yümna* (sağ göz).

YÜMNİ, YÜMNİYE sıf. (ar. *yümn* ve *-ī*'den *yümnī*, dişl. *yümniyye*). *Esk.* **1.** Uğurla ilgili, uğura ait. **—2.** Uğurlu.

YÜMNİ, asıl adı **Mehmet Emin,** türk şair (Süleymaniye, Irak, 1845 - İstanbul 1924). Medrese öğrenimi gördü. Süleymaniye'de bazı memurluklarda bulundu. İstanbul'da farsça öğretmenliği, Hoy'da konsolosluk, çeşitli kentlerde savcı yardımcılığı, bidayet mahkemesi başkanlığı yaptı. Farsça şiirleri, türkçe şiirlerinden daha başarılı sayılmıştır. Yapıtları: *Kahraman-ı Katil, Heft peyker, Nasayih ül-etfal, Müntehebat-ı eşar-ı farisi, Perde-i esrar.*

YÜMNİYE → YÜMNİ.

Yümüktepe. Arkeol. Mersin'in 3 km kadar K.-B.'sında, Soğuksu vadisinde höyük. 1936-1939 ve 1946-1947'de ingiliz J. Garstang tarafından gerçekleştirilen kazılarda Yenitaş döneminden islam dönemlerine değin uzanan otuz üç yapı katı saptandı. XXXIII.-XXV. yapı katları Yenitaş dönemini kapsar. Son Yenitaş döneminde (XXVI.-XXV. katlar) taş temelli, art arda dizili odalardan oluşan büyük yapılar (ağıl) ortaya çıkarılmıştır. Obsidyenden ve kemikten aletler yanında, ağırlıklar, ağırşaklar, ilkel taş mühürler, kazıma çizgi, nokta, boya bezekli, perdahlı çanak çömlekler öteki buluntulardır. XXIV.-XIIA katları kapsayan Bakırtaş döneminde taş temelli, evler, ağıllar, yuvarlak temelli silolar vardır. Son Bakırtaş döneminde (XVI. kat), testere dişli, köşeleri kuleli, iç cephesi kazamatlı bir savunma duvarı ile çevrili (Anadolu'nun en eski savunma yapısı) bir yerleşme saptanmıştır. Taş havanlar, oltalar, obsidyenden ve bakırdan bıçaklar, bakır iğneler, tel Halef ve el-Ubeyd türü seramikler önemli buluntulardır. Tunç çağları XII B-IX. katları içerir; tunçtan bıçaklar, mızrak uçları, toplu iğneler, mühürler, iki kadın heykelciği, ayaklı kadehler, gaga ağızlı testiler küçük buluntuları oluşturur. VIII.-V. katlar Hitit dönemini kapsar. Testere biçiminde sur duvarları Boğazköy örneklerini anımsatır. Daha üst katlar Yunan (Kıbrıs türünde seramikler), Bizans ve İslam (sırlı seramikler) dönemlerini içerir. (→ Kayn.)

YÜN a. **1.** Koyunun vücudunu gömlek gibi saran ve kırkılarak tekstil malzemesi olarak kullanılan elyaf. **—2.** Güzün kırkılan koyun kılı (yaz başında kırkılana yapağı denir). **—3.** Bazı hayvanlardan (alpaga, deve, keşmir keçisi, lama, tavşan vb.) elde edilen yumuşak elyaf. **—4.** Saf ya da karışık yünden veya sentetik liften yapılan örgü ipliği: *Kazak örmek için yün almak.*
—Bot. Bazı bitkisel organların üzerini kaplayan uzun, ince ve karışık kılların tümü.
—Seram. ve Camc. *Anorganik yün*, görünümü yünü az ya da çok andıran ve temel bileşkeni anorganik elyaf olan malzemelerin genel adı. (Türleri, kökenlerine göre ayırt edilir: *cam yünü, cüruf yünü.*) [Bugün, *anorganik elyaf* terimi yeğlenmektedir.]
—Tekst. *Ana yünü*, yetişkin koyundan elde edilen yün. || *İnce yün*, çok az kalınlıkta, orta uzunlukta, düzgün ve çok büklümlü, yumuşak elyaftan oluşan yün (örneğin merinos yünü). || *Ham yün*, henüz işlenmemiş yün. || *Kaba yün*, kalın, uzun ya da kısa, az büklümlü ve az yumuşak elyaftan oluşan yün. || *Kasapbaşı yünü* → KASAPBAŞI. || *Kırkım yünü*, canlı koyunun üstünden kırkılarak alınan yün. || *Kuzu yünü*, iki yaşından küçük koyunlardan elde edilen yün. || *Paçavra yünü*, eski yün giysilerin, kumaşların mekanik yollarla parçalanmasıyla elde edilen ve tarama, eğirme işlemlerinden sonra yeniden kullanılan yün. (Paçavra yünü, konfeksiyon fabrikalarında triko artıklarından çıkarıldığında, normal kırkım yününden kolay ayırt edilemeyen yüksek kaliteli bir yün elde edilir.) || *Pösteki yünü*, yüzülmüş koyun derisinden elde edilen yün. (Tabakhaneye gelen pöstekiler hemen ya da 7-8 ay asılarak kurutulduktan sonra zırnıklanarak yünleri alınır; buna göre elde edilen yünün kalitesi de değişir. Bu yün kireç ve zırnığın etkisiyle sertleştiğinden kırkım yününe göre daha düşük kalitelidir.) || *Sırtta yıkanmış yün*, canlı hayvanın üzerinde, kırkılmadan önce soğuk suyla yıkanmış yün. || *Tam yıkanmış yün*, önce sıcak suyla, sonra sabunla yıkanarak yağlıtısı tamamen giderilmiş yün. || *Tarak yünü* → TARAK. || *Yağlı yün*, yıkanmamış yün. || *Yarı yıkanmış yün*, kırkıldıktan sonra ılık suyla yıkanmış yün.

◆ sıf. Yünden yapılmış: *Yün kazak. Yün kumaş.*
—ANSİKL. Tekst. Yün (ya da yapağı) koyunun derisinin içinde az ya da çok derinde bulunan kıl köklerince üretilir. Kılların (yün liflerinin) çok hücreli bir yapısı vardır. Üstte pulcukları oluşturan yassı hücrelerden bir kutikula bölgesi ve onun altında iğsi hücrelerden oluşan bir kabuk bölgesi bulunur. Kabuğun içinde hücreler iki yanlı bir dağılım gösterir: bir yanda, çekirdek kalıntılarının hâlâ görülebildiği tam hücrelerden oluşan üreğen kabuk ve öte yanda makrofibrillere ayrılmış "patlak" hücrelerden oluşan düz kabuk. Merinos yünü lifindeki bu iki yanlı yapı ona özgü kıvırcıklığın nedenidir. Kaba yünlerde, kılın ortasında içi boş hücrelerden oluşan bir orta kanal bulunur. Koyunun üstündeki yünün sıklığı, ırklara göre santimetre karede 1 200 kıl (en kaba yünler) ile santimetre karede 9 000 kıla (en ince yünler) kadar değişir. Koyun ayrıca yağ ve ter bezleriyle, *yağlıtı** denen ve yün kıllarını birbirine yapıştırmaya yarayan bir madde salgılar; bu maddenin oranı yününün ağırlığının % 15 ila % 75'i arasında değişir.

kırmızı çiçekli yüksükotu *(Digitalis purpurea)*

yünlü yüksükotu *(Digitalis lanata)*

küçük yüksükotu *(Digitalis lutea)*

Yün çok değerli bir tekstil maddesidir. Dokuma sanayisi bakımından yünler iki kısma ayrılabilir: kaba yünler, ince yünler. Yerli koyun ırklarından elde edilen yünler kabadır, giyim için kumaş yapımına elverişli değildir. Bunlardan ancak halı, kilim, battaniye, keçe gibi şeyler yapılır. Merinos ve merinos melezi koyunlardan elde edilen yünlerse incedir, her türlü yün giysi yapımına çok elverişlidir; kumaş, triko vb.

Yün, iklim koşullarına göre koyunlar yılda bir ya da iki kez kırkılarak elde edilir. Türkiye'de koyunlar çoğunlukla yılda iki kez kırkılır. İlkbahar ya da yaz başı kırkımına genellikle yapağı, sonbahar kırkımına da yün denir. Yapağı, yani kış yünü uzun olduğundan her türlü dokuma ve örgü işlerine elverişlidir, güz yünü ise kısa elyaflıdır ve bu yüzden kullanım alanı çok sınırlıdır. Ancak güzün kuzulardan elde edilen yün ilk kırkım yünü olduğundan ve bunların özel kullanım yerleri de bulunduğundan makbul sayılır. Ayrıca merinos kuzu yünleri iki buçuk üç santimetre lüle uzunluğunda ve yumuşak olduğundan bunların tekstil sanayisinde bazı önemli kullanım yerleri vardır.

yünün inceliği

Yün liflerinin uzunluğu, koyun ırkına göre 35 ila 350 mm arasında değişir. Ama yünün kalitesini ve fiyatını belirleyen en önemli özellik inceliktir. Yün inceliği mikroskop altında yapılan çap ölçümüyle belirlenir ve saf merinoslarda 16μm ila 37 μm arasında değişir; melez merinoslarda 50 μm'ye kadar çıkar. Sanayide ve ticarette yün inceliği şu ölçülerle gösterilir.

incelik *(mikron)*	alman-fransız *ölçüsü*	ingiliz ölçüsü *(sortimenti)*
18	AA	74 S
18,5	AA/A	70 S
19	AA/A	64-70 S
20	A	64 S
22	AB	60-64 S
24	B	60 S
25	BCI	58-60 S
26	CI	58 S
26,5	CI/CII	56-58 S
27	CII	56 S
27,5	CI/DI	50-56 S
28,5	DI	50 S
30	D	48 S
31	DII	46 S
33	DII/E	40-46 S
34	E	40 S
35,5	E/EE	36-40 S
37	EII	36 S

düzgünlük, yoğunluk ve esneklik

Düzgünlük yün elyafını oluşturan kılların bir ucundan öbür ucuna kadar aynı incelikte ve sağlamlıkta olmasıdır. Normal ve sağlıklı bir yün kılı, yün sanayide işlenirken her türlü işleme rahat dayanır. Güzel taranır ve bu sırada fazla zayiat vermez.

Yünde türdeşlik ve yoğunluk da önemli niteliklerdir. Türdeşlik istenilen incelikteki yapağının bir gömlekte (bir kırkımda koyunun sırtından alınan yün) ve hatta bir sürüde hep aynı olmasıdır. Aslında bir koyunda bile düzgünlük ve incelik yünün vücutta bulunduğu yere göre farklılık gösterir. En ince ve türdeş yün omuzda ve kaburgalar üzerinde bulunur. Yoğunluk ise bir santimetre kareye düşen yün kılı miktarının fazlalığıdır. Yoğunluk arttıkça kıl inceliği de artar.

Yünde aranan önemli niteliklerden biri de esnekliktir. Esneklik yündeki büklümlerden ileri gelir. Yün lifleri, yün ne kadar ince olursa o kadar sık büklümlü olur. Bu da, 140-200 MPa'lık bir kopma yükü altında % 30 ila % 50'lik bir kopma uzaması gösteren yünün esneme özelliğini kısmen açıklar. Mikroskop altında boylamasına incelenen yün, ayırtedici özellikte pullu bir görünüm sunar. En ince yünler, en fazla görünür oldukları halde en küçük pullara sahip olanlardır. Kuzuların kırkılmasıyla elde edilen yünler ince uçlu olmasına karşın, yetişkin hayvanlardan alınan yünler kesik koni uçludur. En iyi kalite yün iki yaşındaki hayvanlardan elde edilir; yün kalitesi yaklaşık beş yıl boyunca değişmez, sonra yün daha sert bir hale gelir.

Yün, *keçeleştirme** işlemine yatkındır; iplik çekimi ya da dokuma işlemi gerçekleştirilmeden kumaşa dönüştürülebilir; bu özellik, yünlü kumaşları *dinkleme** işleminde büyük bir yarar sağlar.

Kimyasal bakımdan, yün, proteinli ve keratinli bir elyaftır. α- aminoasitlerin (glikol, lösin, glutamik asit, arginin, sistin vb.) yoğuşmasıyla oluşmuş uzun protein zincirlerinden meydana gelen keratinin makromolekül yapısı belirlenmiştir. Sistin, komşu zincirler arasındaki yanal bağı "sistin köprüleri" ile sağlar. Yün, 100 °C'a kadar ısıyla bozulmaz. 150 °C'a doğru, sülfürlü maddeler açığa çıkar ve daha yüksek sıcaklıkta, yanmış boynuz kokusu yayarak kömürleşir. Nem oranı, % 18,25 olarak belirlenmiştir. Kimi işlemler, özellikle de klorlu ortamda yapılan işlemler, yüne ilginç çekmezlik özellikleri kazandırır ve yıkama sırasında meydana gelebilecek keçeleşmelere engel olur. Ticari bakımdan, yünler çeşitli kategoriler halinde sınıflandırılmıştır Koyunların doğrudan doğruya kırkılmasıyla elde edilen ve *ana yünü* denilen yünler, yağlı (yağıltısı üstünde duran) yünleri, "yıkanmış yün" denilen, sırtta yıkanmış yünleri ve tam yıkanmış (yağıltısı tamamen giderilmiş) yünleri içerir. Yetişkin koyun yünlerinden her zaman daha yumuşak ve daha keçeleşebilir olan kuzu yünleri, ayrı bir sınıflandırmaya tabi tutulur.

"İkincil" yünler, fazla kaliteli olmamasına karşın en çok kullanılan yünlerdir. Bu kategori içinde şu tip bir sınıflandırma yapılır: salgın hastalıktan ölmüş koyunlardan kırkılan "ölü hayvan yünü", ölmüş hayvanlardan kimyasal yöntemlerle alınan "kasapbaşı yünü", kasaplık hayvandan kırkılan "pösteki yünü". Ayrıca, yünün bütün özellikleri korunarak "yolma" işlemiyle elde edilen yünlerden de söz etmek gerekir. İkincil yünler arasında, yün paçavralarını işleme yoluyla elde edilen tarama döküntüleri ve kırpıntı yünleri de yer alır.

• *Dünya üretimi.* Yün, Avrupa'da çok eskiden beri bilinen tekstil maddelerinden biridir. Ortaçağ'da, çok ince yünlü merinos koyunlarından büyük bir sürüye sahip olan İspanya başta olmak üzere, gelişmiş bir yün sanayisi vardır. Diğer Avrupa ülkeleri yalnız oldukça kaba yünlü koyunlar besliyordu; XVIII. yy.'da, bu ülkeler ispanyol merinoslarını kendi iklimlerine alıştırmaya çalışmıştır. XIX. yy.'ın ikinci yarısında, G. yarıküre'nin, ABD'nin doğusunun ve D. Asya steplerinin değerlendirmesi yoluna gidilmiş ve geniş çayırlar, küçükbaş hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır. Günümüzde, yün üretiminin büyük kısmı (yaklş. 3,4 Mt ham yün) bu bölgelerde gerçekleştirilir. Üretimde (1,1 Mt, dünya üretiminin yaklş. 1/3'ü) olduğu gibi dışsatımda da Avustralya birinci sırayı alır (720 000 t) ve çok ince yünler üretir, Yeni-Zelanda dışsatımda ikincidir (230 000 t). Çin, koyun sürüsü bakımından ikinci, yün üretimi bakımından Yeni-Zelanda' dan (310 000 t) sonra üçüncü sırada gelir (240 000 t). La Plata ülkeleri (Arjantin ve Uruguay) melez yün üretiminde uzmanlaşmıştır. G. Afrika Cumhuriyeti, halı sanayisinde kullanılan sert yünler üretir.

Avrupa, İkinci Dünya savaşı'ndan önce üretimin % 15'ini gerçekleştirirken, bugün ancak % 5'ini sağlamaktadır. İngiltere, özellikle uzun ve yumuşak melez yünler üretir. Fransa'da, temel olarak merinos yünlerine dayanan üretim, ulusal sanayinin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktır. Diğer üretici ülkeler, Güney Amerika' da, Akdeniz çevresinde, Yakındoğu'da ve Ortadoğu'da yer alır. Türkiye'nin yıllık yün üretimi 85 000 t dolayındadır.

Çin ve Amerika Birleşik Devletleri dışında, bütün bu ülkeler, oldukça zayıf tüketicilerdir. Bu nedenle dünya genelinde, büyük uzaklıklar arasında yün ticareti oldukça etkindir. Güney yarıküre ülkelerinin dışsatımı özellikle Japonya, ABD ve Avrupa ülkelerine yöneliktir.

• *Yün sanayisinin coğrafyası.* Bu konuda ülkeleri üç gruba ayırmak gerekir. Ortadoğu ve Akdeniz havzasındaki eski yün üretici ülkeler, çökmekte olan ve dünya ölçeğine göre çok zayıf bir zanaatsal sanayiyi korumuşlardır. Büyük sanayi ülkeleri yün üretiminde kullanılan donanımların büyük bir bölümüne sahiptir. Yün ipliği üretiminde ABD başta gelir (635 000 t). Onu sırasıyla İtalya (560 000 t), Japonya (260 000 t), Büyük Britanya (150 000 t), Belçika (102 500 t), Fransa (75 000 t) ve Almanya (56 700 t) izler. Hollanda, İtalya, Polonya, İsviçre, vb. de önemli yün ipliği üreticileridir. Üçüncü grup ülkeler ise, Güney yarıküre'deki büyük yün üreticilerinden oluşur: Arjantin, Avustralya, Güney Afrika ve Uruguay; ancak sözü edilen bu ülkelerin payları hâlâ çok kısıtlıdır ve rekabetleri, sanayileşmiş ülkeleri henüz ciddi olarak tehdit edecek noktaya varmamıştır.

YÜN HI ya da **YUN HE, Da Yun Hı** ya da **Da Yun-ho** ("Ulaşım ırmağı") da denir, İmparatorluk* kanalının çince adı.

YÜN MAYMUNU a. *Zool.* TAVŞAN TÜYLÜ MAYMUN'un eşanlamlısı.

YÜNLÜ sıf. **1.** Yünü olan. **—2.** Yünden, yünlü dokumadan yapılmış: *Yünlü battaniye. Yünlü elbise.*

—Bot. Hayvanların yününe benzer tüylerle kaplı bir bitkiye ya da bitki bölümüne denir.

—Böcbil. *Yünlü bit,* yüne benzeyen beyaz havtüyleriyle donanan yaprakbiti.

—Giy. *Yünlü deri,* tıraş edilmiş ve ters çevrilmiş koyun derisi; bu deriden yapılan giysi.

◆ a. Yün kumaş ya da bu kumaştan yapılmış giysi: *Yünlülerimiz bu tarafta. Yünlülere zam geldi.*

—ANSİKL. *Türkiye'de yünlü sanayisi*'nin gelişmesi özellikle Tanzimat'tan sonra başlamış, Cumhuriyet döneminde hızlanmıştır. Ancak, günümüzde yünlü sanayisinin gelişmesi henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu sanayi kolunun gelişmesini kısıtlayan başlıca etkenlerden biri yurtiçi yapağı üretiminin düşük düzeyde olması nedeniyle hammadde yetersizliğidir. Öte yandan, yünlü sanayisi ürünlerinde boya, apre ve terbiye işlemlerinin uluslararası standartlara uygunluğunun sağlanamamış olması ve gelişmiş ülkelerin tekstil ürünlerine kotalarla getirdiği dışsatım kısıtlamaları da yünlü sanayisinin gelişme hızını sınırlandırmaktadır. Türkiye'de, 1991'de, 62 500 000 m yünlü dokuma, 99 000 t yün ipliği üretilmiş, 1 100 000 m dokuma, 3 000 t iplik dışsatımı yapılmıştır. Dışalım ise, aynı yıl 1 500 000 m yünlü dokuma, 1 100 t iplik olarak gerçekleşmiştir. (→ DOKUMA VE GİYİM SANAYİSİ.)

YÜNLÜK a. Esk. giy. Yeniçerilerin giydiği börkün, tüylük* de denen ve balıkçıl kuşu teli, turna teli, tüy vb. takmaya yarayan bölümü.

YÜNLÜKLÜ sıf. Yünlüğü olan.

—Esk. giy. *Yünlüklü keçe,* önünde tüy takılmak üzere özel yeri olan yeniçeri börkü. (Yeniçeri subayları kullanırdı.)

YÜNLÜKSÜZ sıf. Yünlüğü olmayan.

—Esk. giy. Tüy takmak için özel bölümü olmayan yeniçeri börkü.

YÜNMING ya da **YUNMENG,** Çin'de, Hubei ilinde arkeolojik buluntu yeri. Burada, 1975'te, üzerinde özellikle Çin hanedanı dönemi yasa metinleri bulunan 1 000'den fazla bambu tablet ele geçti. Bunlar ilk yazılış biçimleriyle günümüze ulaşmış en eski hukuk metinleridir (İ.Ö. 221-207).

YÜNNAN ya da **YUNNAN,** Güney Çin'de il; 436 200 km²; 36 972 610 nüf. (1990). Merkezi *Kunming.* Çin illerinin en dağlık olanıdır; Saluen, Mekong ve Yukarı Yangzi Ciang ırmaklarının derin vadiler açtığı B. kesiminde doruklar 6 000 m'yi aşar. Birçok yarık içermesine karşın, yükseltinin daha az olduğu Orta ve Doğu Yünnan'ın bir platoya benzediği söylenebilir. Göllerin ve 56 000 km²'lik bir karstın bulunduğu birçok havza, ilin bu bölümündeki yüzey şekilleridir. Bölgenin en belirgin özelliği her şeyden önce, yükseltiye bağımlı tropikal iklimdir; 1 900 m yükseklikteki Kunming'de yıllık ortalama sıcaklık 16 °C'tır (temmuzda 20 °C, ocakta 9,7 °C). Yılda, yalnızca yazın olmak üzere 1 170 mm yağış alır; kışlar kurak ve güneşli geçer, ilin adı ("bulutların [Sıçuan] güneyinde") da bu özellikten kaynaklanır. Çarpıcı farklılıklar gösteren yükselti, (özellikle batıda), çok çeşitli bitki örtülerinin oluşumuna (burada 10 000 bitki türü sayılmıştır) ve birkaç katlı bir tarıma olanak verir; 800 m'ye kadar şekerkamışı ve pamuk, 1 700 m'ye kadar portakal, 2 500 m'de çay ve pirinç, daha yüksekte buğday ve tütün. Bu tarım çok çeşitli halkların uğraşıdır; nüfus yoğunluğunun km²'de 75 kişi olmasına karşın Yünnan Çin'in en çok "azınlık" yaşayan ilidir. Çinlileşme burada geç bir tarihte başlamıştır; uzun süre boyun eğmeyen halklar XX. yy. başlarına kadar Pekin hükümetini epey sıkıntıya sokmuştur. İlin ulaşımı oldukça zordu; fransız yapımı "Yünnan demiryolu", 1950'ye kadar bölgeye açılan modern tipteki tek ulaşım yoluydu. Bugün Kunming, demiryoluyla Guiyang'a ve daha da ötede Çongçing'e ve Guangşi'ye bağlanmıştır. Sanayi hâlâ az gelişmiştir; madenkömürü ve demirle birlikte başlıca yeraltı zenginlikleri olan çinko, bakır ve kalay metalürjisi en önemli sanayi etkinlikleridir.

YÜN ŞOUPİNG ya da **YUN SHOUPİNG,** çinli ressam (Vucin, Ciangsu, 1633 - öl. 1690). Çing hanedanı dönemi başlarında yaşayan "altı büyük usta"dan biri; manzara ressamı Vang Huei yakın dostuydu, *mogu* ("kemiksiz") tekniğiyle yapılmış çiçek resimleri alanında uzmanlaştı. Yongcın ve Çienlong (XVIII. yy. başı) dönemleri porselen süslemeleri üzerinde büyük etkisi oldu.

YÜPÜRMEK gçz. f. *Yörs.* Telaşla öteye beriye, sağa sola seğirtmek, koşmak.

YÜREGİR (Ahmet Remzi), türk gazeteci, siyaset adamı (Adana 1892 - *ay. y.* 1952). Öğretmen okulu'nu bitirerek öğretmenlik yaptı. Mondros mütarekesi'nin imzalanmasından sonra bölgenin yabancı askerler tarafından işgaline karşı Avni Bey (Doğan) ile birlikte *Adana* ve *Yeni Adana* gazetelerini yayımladı (1918); yazılarıyla halkın direniş bilincini canlı tutmaya çalıştı. Kayseri Müdafaai hukuk cemiyeti'ni kurdu (1919). 1930'da Serbest Cumhuriyet fırkası'na girdi. 1946-1950 arası CHP'den Adana milletvekilliği yaptı.

YÜREGİRLER, Oğuzlar'ın Üçok kolundan Dağhanoğulları topluluğunu oluşturan ve totemleri kılıç olan boylardan biri. (→ OĞUZLAR, TÜRKMENLER.)

YÜREĞİL, esk. **Medreseboğazı,** Balıkesir'in Sındırgı ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 296 nüf. (1990).

YÜREĞİR, Akdeniz bölgesinde Adana iline bağlı ilçe; anakent sınırları içinde; 369 529 nüf. (1990); 2 bucak, 78 köy. Merkezi *Yüreğir*, 273 829 nüf. (1990).

YÜREĞİR ovası, Akdeniz bölgesinde, Çukurova'nın Seyhan ve Ceyhan arasında kalan kesimine, buraya yerleşen bir türk boyu nedeniyle verilen ad.

YÜREK a. **1.** Kan dolaşımını sağlayan organ. (→ KALP.) **—2.** Korkusuzluk, cesaret; yüreklilik: *Onlara karşı çıkmak, yürek ister.* **—3.** Duyguların kaynağı; gönül, sevgi: *Benim yüreğim sana ait. Anne yüreği buna dayanmaz.* **—4.** Acıma: *Sende hiç yürek yok mu?* **—5.** Bir kimsenin ruhsal yaşamı; iç: *Yüreğime bir korku düştü.* **—6.** Bir ülkenin, bir yerin, bir kuruluşun vb. etkinlik merkezi; kalp: *Bu ülkenin yüreği, bu kentte atıyor.* **—7.** Yürek biçimindeki şey, nesne: *Mumdan bir yürek.* **—8.** *Yörs.* Mide, karın, iç: *Yüreği bulanmak. Yüreği kazınmak.* **—9.** *Yürek acısı*, büyük ve derin üzüntü. ‖ *Yürek çarpıntısı*, yüreğin çabuk ve hızlı bir biçimde vurması; korku, merak, kaygı gibi kimi nedenlerle duyulan iç tedirginliği. ‖ *Yürek karası*, yapılan kötü bir işten ya da işlenilen bir günahtan sonra duyulan ve insanın içini kemiren sürekli pişmanlık. ‖ *(Bir kimsede) yürek Selanik*, bir kimsenin çok korkak olduğunu belirtmek için şaka yollu söylenir. ‖ *Yürek yarası*, insanın içinde derin iz bırakmış büyük keder. ‖ *Yüreği ağzına gelmek*, birden aşırı ölçüde korkmak: *Babasının içeriye girdiğini görünce yüreği ağzına gelmişti.* ‖ *Yüreği bayılmak*, çok acıkmak. ‖ *Yüreği burkulmak*, acı veren bir olay ya da durum karşısında çok üzülmek: *Çocukların ortada kaldığını düşününce yüreği burkuldu.* ‖ *Yüreği cız etmek, cızlamak*, birden içi sızlamak, birine ya da bir şeye çok acımak. ‖ *Yüreği çarpmak*, aşırı ölçüde duyulan heyecan yüzünden yüreği hızlı hızlı çarpmak; korku, merak, kaygı gibi nedenlerle tedirginlik duymak. ‖ *Yüreği dar*, çabuk sıkılan, sıkıntılı. ‖ *Yüreği dayanamamak*, içinde katlanılması olanaksız büyük bir acı duymak: *On sekizindeki oğlunun ölümüne hangi ana yüreği dayanır ki o da dayansın.* ‖ *Yüreği delik deşik*, çok acı çekmiş, dertli. ‖ *Yüreği dolu*, birisine ya da bir şeye karşı içinde kin taşıyan, hınçlı. ‖ *Yüreği ezilmek*, acı, üzüntü duymak; açlık duymak. ‖ *Yüreği ferahlamak, hafiflemek*, üzüntü ve kederden kurtularak rahatlamak. ‖ *Yüreği geniş*, hiçbir şeyi kendine dert etmeyen kimse için kullanılır. ‖ *Yüreği hop etmek, yüreği hoplamak*, birdenbire çok korkarak heyecanlanmak. ‖ *Yüreği kabarmak*, midesi bulanmak; içi daralıp sıkılarak derince bir soluk alma gereksinimi duymak. ‖ *Yüreği kaldırmamak, yüreği götürmemek*, üzücü bir olay ya da duruma katlanamamak, dayanamamak: *Yaşlı kadının feryatlarını yüreğim kaldırmıyordu, fena oluyordum.* ‖ *Yüreği kalkmak*, korkup heyecanlanmak. ‖ *Yüreği kararmak*, içini karamsarlık ve sıkıntı kuşatmak. ‖ *Yüreği katı*, acıma duygusundan yoksun olan, acımasız, katı yürekli. ‖ *Yüreği katılmak*, çok ağlamaktan ya da soğuktan nefesi tutulmak, tıkanmak. ‖ *Yüreği oynamak*, birdenbire heyecanlanmak ya da korkmak: *Karanlıkta birinin kendine doğru geldiğini sezince yüreği oynadı.* ‖ *Yüreği parçalanmak, yüreği parça parça olmak*, birinin içine düştüğü üzücü duruma çok acımak: *Onları böyle aç sefil gördükçe yüreğim parçalanıyordu.* ‖ *Yüreği pek*, katı yürekli, acımasız; yürekli, cesaretli. ‖ *Yüreği rahatlamak*, içini buran, sıkıntıya sokan kaygı, merak ve üzüntüden sıyrılmak: *Bu haberle yüreğim rahatladı, ferahladım doğrusu.* ‖ *Yüreği serinlemek*, kaygısı, üzüntüsü bir ölçüye kadar azalıp dağılmak. ‖ *Yüreği sıkılmak*, içi daralmak, bunalmak. ‖ *Yüreği sızlamak*, derin bir acıma duygusuyla sarsılıp üzülmek, çok acımak: *Ağlaşıp bağrışan o insanlara baktıkça yüreğim sızlıyor, ama elimden bir şey gelmiyordu.* ‖ *Yüreği soğumak*, düşmanından öç alarak içi ferahlamak ya da onun uğradığı bir yıkıma sevinmek. ‖ *Yüreği şişmek*, sürekli olarak üzücü ve can sıkıcı şeyler dinlemekten sıkılıp bunalmak. ‖ *Yüreği tükenmek*, bir konu ya da sorunla ilgili olarak çok konuşmaktan halsiz düşmek. ‖ *Yüreği ürpermek*, korku ve ürküntü duymak. ‖ *Yüreği yağ bağlamak*, istediği bir şeyin gerçekleşmesinden büyük bir kıvanç duymak. ‖ *Yüreği yanmak*, büyük bir üzüntü ve acıma duymak: *Onu böyle zayıflamış, bitkin bir durumda görünce yüreği yanmıştı*; büyük bir felakete uğramak. ‖ *Yüreği yaralı*, büyük bir acıya ya da yıkıma uğramış olan: *Kusuruna kalmayın, yüreği yaralı, ne dediğini bilmiyor.* ‖ *Yüreği yerinden oynamak*, birdenbire çok korkmak ya da aşırı ölçüde heyecanlanmak. ‖ *Yüreği yufka*, acıklı, üzüntülü durumlara katlanamayan, hemen üzülen, yufka yürekli. ‖ *Yüreğinden geçmek*, düşünmek, hayal etmek: *Yüreğinden geçenleri bir türlü anlatamıyordu.* ‖ *Yüreğinden gelmek*, bir şeyi severek, isteyerek yapmak. ‖ *Yüreğinden kan gitmek*, derin, sarsıcı bir acı içinde bulunmak. ‖ *Yüreğine dert olmak*, bir şeyi yapamamış, yerine getirememiş olmaktan üzüntü duymak: *İstediği parayı gönderemedim, yüreğime dert oldu.* ‖ *Yüreğine inmek*, şiddetli bir üzüntünün etkisiyle birdenbire ölmek; ölümüne yol açacak ölçüde çok üzülmek. ‖ *(Birinin) yüreğine işlemek*, bir söz ya da bir davranıştan çok derin bir üzüntü duymak, etkilenmek: *Onun söyledikleri yüreğine işlemişti, unutamıyordu.* ‖ *Yüreğine kar yağmak*, bir şeyi ya da kimseyi kıskanarak üzülmek. ‖ *Yüreğine od, ateş düşmek*, bir yıkıma uğrayarak içi yanmak, büyük bir acı duymak. ‖ *Yüreğine oturmak*, aşırı biçimde bir şeye üzülmek; büyük ölçüde etkilenmek: *Yaptıkları yüreğine oturmuştu, bir türlü içinden atamıyordu.* ‖ *Yüreğine su serpilmek*, sözkonusu bir kimseyse, içini kemiren, onu bunaltan bir üzüntü ve kaygı, aldığı ferah bir haber ya da ortaya çıkan yeni bir durumla azalmak, hafiflemek: *Mektupla yazılanlar yüreğine su serpmiş, birazcık rahatlamıştı.* ‖ *Yüreğini boşaltmak, dökmek*, içini buran dert ve sıkıntıları birine anlatarak ferahlamak. ‖ *Yüreğini eritmek, sızlatmak*, bir kimseyi aşırı ölçüde üzmek. ‖ *Yüreğini hoplatmak, oynatmak, kaldırmak*, bir kimseyi birden korkutup heyecanlandırmak. ‖ *Yüreğini pek tutmak*, korku ve ürküye kendini kaptırmamak. ‖ *Yüreğini serinletmek*, bir kimsenin derdini, sıkıntı ve üzüntüsünü hafifletmek. ‖ *(Birinin) yüreğini tüketmek*, kendisine anlatılan bir şeyi kolay kolay anlamayarak anlatanı büyük ölçüde yormak. ‖ *Yüreğini tüketmek*, bir şeyi karşısındakine tam olarak anlatabilmek için sürekli konuşarak yorulmak. ‖ *Yüreğinin yağı erimek*, korkulacak, kötü bir sonuç ortaya çıkacak diye çok kaygılanmak ya da üzülmek. ‖ *Yürekler acısı*, çok üzücü, çok acıklı: *Yürekler acısı bir görünüm, insan bakamıyor.*
—Denizc. *Yürek boğata*, MANDAGÖZ* BOĞATA'nın eşanlamlısı.
—İkonogr. Üsluplaştırılmış yürek temsili. (Hıristiyanlıkta, üzerinde alevler bulunan yürek, Tanrı sevgisini simgeler. Yürek, İsa'nın "Kutsal Yürek"inin ve imanın da simgesi olabilir. İyilikseverlik alegorisi, elinde alevli bir yürek tutabilir. Kimi zaman bu figür, aziz Augustinus, azize Caterina da Siena, azize Teresa'nın belirgin işaretidir. Oklarla delinmiş yürek ise dindışı aşkın simgesidir.)
—Mim. ve Süslem. sant. *Mızraklı yürek*, yürek biçiminde yapraklarla uçları aşağıya doğru bakan mızraklardan oluşan ve klasik üslupta yaygın olarak kullanılan bezeme.
—Saatç. *Yürek kam*, kronometre ve sayaçlarda kullanılan, yürek biçiminde parça.

mızraklı yürek

YÜREKLENDİRMEK → YÜREKLENMEK.

YÜREKLENMEK gçz. f. Korkusundan, yılgınlığından sıyrılmak, yiğitlenmek; cesaretlenmek.

◆ **yüreklendirmek** ettirg. f. Yüreklilik, cesaret vermek, yüreklenmesini sağlamak.

YÜREKLİ sıf. Tehlikeyi, acıyı, sıkıntıyı korkusuzca göğüsleyebilen kimse için kullanılır; cesaretli, cesur: *Tüm güçlüklere karşı koyabilen yürekli bir kadın. Ölümü göze alan yürekli biri.*

YÜREKLİLİK a. **1.** Tehlikeyi, acıyı, aksilikleri göğüslemeyi sağlayan tinsel güç; cesaret, yiğitlik. **—2.** Yürekli kimseye yakışır davranış: *Yürekliliğinden ötürü ödül-*

lendirilmek. *Yüreklilik göstermek.* **—3.** *Yüreklilikle,* korkmadan, cesurca, yiğitçe: *Ölümü yüreklilikle karşılamak. Gerçekleri büyük bir yüreklilikle dile getirmek.*

YÜREKMİDYESİ a. Zool. *Cardium** cinsinden midyelerin ortak adı.

YÜREKMİDYESİGİLLER a. İkiçenetli yumuşakça familyası. (Örnek tipi yürekmidyesi [*Cardium*] olan bu familyanın üyeleri bütün yerküredeki denizlere ve acısulara yayılır. İkinci Zaman katmanlarından başlayarak fosillerine rastlanır.)

YÜREKSİZ sıf. ve. a. Yürekli olmayan, cesaretsiz, korkak; tabansız: *Gerçeği yüzüme söyleyemeyecek kadar yüreksizsin. O yüreksizden böyle bir şey beklenemez.*

YÜREKSİZLİK a. Yüreksiz bir kimsenin niteliği, yüreksizce davranış; cesaretsizlik, korkaklık, tabansızlık: *Yüreksizlik etme de oraya git.*

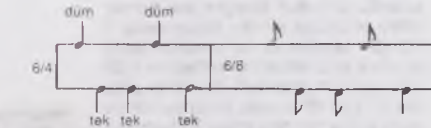
YÜREKTEN sıf. ve be. Art niyetsiz, içten; saf duygularla, hiçbir art düşünce taşımaksızın, içtenlikle: *Yürekten bir ilgi. Bir kimseyi yürekten sevmek.*

YÜREKYAPRAĞI a. Bataklıklarda yetişen beyaz çiçekli çokyıllık ot. (Bil. a. *parnasia;* taşkırangiller familyası.)

YÜRÜK sıf. Çabuk yol alan, çabuk yürüyen, hızlı giden.

◆ a. → YÖRÜK.

YÜRÜK Müz. **1.** Bir eserin icrasında usulünün hızlılığını anlatmak için kullanılan terim. **—2.** *Yürük aksak,* 9/8'lik aksak usulünün daha hareketli icra edilen şekli. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yürük semai,* türk müziğinde bir küçük usul. (Bk. *ansikl.* böl.); klasik türk müziğinde bir form. (Bk. *ansikl.* böl.)

yürük semai

—ANSİKL. Müz. Yürük aksak usulünün 9/16 yazılması gerekirse de bu birimle hiç yazılmamıştır. Yürük aksak usulüne İsmail Hakkı Bey tarafından *Çifte sofyan* adı verilmiştir.
• *Yürük semai,* altı zamanlı ve beş vuruşludur. Türk müziğinin hemen hemen her türünde ve formunda yer alır. Mevlevi ayinlerinin üçüncü selamlarının ikinci yarısı ile ilahilerin bestelenmesinde kullanılmıştır. 6/4'lük ve 6/8'lik mertebeleri vardır.
• *Yürük semai* formundaki eserler klasik fasıllarda sazsemailerinden önce okunan son sözlü eserlerdir ve yürük semai usulüyle bestelenmişlerdir.

YÜRÜME a. Yürümek eylemi: *Yürüme refleksleri olan çocuk. Kazadan sonra yürümeyi yeniden becerebilmek için çok zaman geçti.* (Bk. *ansikl.* böl. Nörol. ve Çoc. hekim.)
—Biyol. Hayvanların yatay ya da hafif eğimli bir yüzey üzerinde, yalnız bu düzeye dayanan çift uzantıların almaşık hareketinden yararlanarak yer değiştirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fotogram. *Resim yürümesi,* bir fotoğraf klişesi üstünde, çekim makinesine göre göreli bir devinim halindeki bir noktanın görüntüsünün çizgi biçiminde oluşması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nörol. ve Çoc. hekim. *Otomatik yürüme,* yenidoğanın vücudu dik tutulup tabanı yere düz bastırıldığında ve hareketlerine yardım edildiğinde vücudunun tümüyle yer değiştirmesine benzeyen hareket. (Gebeliğin 8. ayından itibaren var olan otomatik yürüme 2. ve 3. ay arasında normal olarak yok olur.)
—Olasıl. *Rastlantısal yürüme,* her an, alınan yolun ve doğrultunun rastlantı ile belirlendiği eğri.
—Sirk. *Tavanda yürüme,* akrobatın, üzerine halkalar takılmış bir alet altında, baş aşağı ve ayaklarını halkalara geçirerek yaptığı sirk gösterisi. (Bazen halka yerine mıknatıslı bir levha kullanılır, akrobat da bu durumda özel ayakkabılar giyer.)
• *Hatalı yürüme,* basketbol ve hentbolda top süren oyuncunun top kendisindeyken topu zıplatmadan bir adımdan, başka bir durumda da üç adımdan fazla yürümesinden kaynaklanan hata. (Bu şekilde yürümesi durumunda top rakip tarafından oyuna sokulur.)
—Zool. *Yürüme ayakları,* böceklerde ve kabuklularda, çene ayaklarının, yüzme ayaklarının, dölleme ayaklarının vb. tersine, yalnızca yürümeye yarayan ayaklar.
—ANSİKL. Biyol. Yürüme suyun dibinde, suyun yüzeyinde ya da karada toprak üstünde olabilir.
1. *Suyun dibinde,* kırlangıçbalıkları göğüs yüzgeçlerinin serbest kılçıklarını kullanarak yürür; yengeçler yanlamasına, ıstakoz ve langust ve tatlısularda yaşayan birçok böcek larvası, öne doğru yürür;
2. Tatlısularda *suyun yüzeyinde* yalnız bazı böcekler yürüyebilir: gerris, hydrometre, gyrinus ve daha başka böcekler. Bunlar su savan özel düzenekler sayesinde suyun yüzeyindeki ince filmi yarmadıkları için su üzerinde yürümeyi başarırlar.
3. *Karada toprak üstünde* hemen hemen bütün hayvanlar (özellikle eklembacaklılar ve omurgalılar) yürür. Bu iki şubede, yalnız bazı nadir türler, uçuşta (sağan), sıçramada (kurbağa, kanguru) ya da sürünmede (yılan) çok özelleşmiş olduklarından yürümezler. Mühendispervanegillerin tırtıllarında, tatlısu hidrasında, sülüklerde ve uzun dikenli denizkestanelerinde (cidaris) görülen bir çeşit arşınlama da yürümeye benzetilebilir.

Dörtayaklılarda yürümede normal olarak köşegenlere denk gelen iki ayağın aynı anda ileri atıldığı görülür. Bir hayvan aynı anda iki sol ayağını, sonra iki sağ ayağını ileri atarsa buna *rahvan** yürüme denir. *Tırıs* hızlı yürümeden az farklıdır.
—Fotogram. Resim yürümesi iki farklı nedenle oluşabilir: filmin ışıklama süresi boyunca resmi çekilen nesnenin devinimi, ya da çekim makinesinin yer değiştirmesi. Hava fotoğrafçılığında uçağa bağlanmış olan kamera, poz süresi boyunca metrelerce yer değiştirir, 1 000 km/sa'te bir saniyede 280 m, yani 1/100 saniyede 2,80 m yol alır. Gözlenen nesnenin herhangi bir noktası klişe üstünde bir çizgiye dönüşür; bu çizgi fotoğrafın netliğini ciddi bir biçimde bozar. Yürümesiz fotoğraflar elde etmek için hızlı obtüratörlü kameralar (saniyede 1/500) ve düşük hızla yol alabilen uçaklar kullanılır (250 km/sa).

Resim yürümesinde, bir noktanın görüntüsü, uçuş doğrultusu yönünde bir çizgiye dönüşür; bu çizginin uzunluğu şu bağıntıyla elde edilir. $F = \frac{tvp}{H}$ burada t poz süresi, v uçağın hızı, p çekim makinesinin odak uzaklığı, H de uçağın sözkonusu noktaya göre yükseltisidir.
• Nörol. ve Çoc. hekim. Bebek kol ve bacaklarını eşgüdümle hareket ettirebildiği andan itibaren emekleyerek yer değiştirebilir, ama yürüme bir de ayakta durmayı gerektirir. Sekizinci aydan sonra çocuk koltukaltından tutulduğunda dik durur, ama kısa bir süre sonra dizleri bükülerek düşer. Dokuzuncu aya doğru, ellerinin yardımıyla kendi başına ayakta durur, 10 ila 12. aylar arasında ayağa kalkabilir, hatta desteksiz dik durabilir. Kendi başına ilerleyebilmesi 14. aya doğrudur. Yürüme, beyincik işlevlerinin olgunlaşmasıyla orantılı olarak 4-5 yaşına kadar gittikçe gelişir.

YÜRÜMEK gçz. f. **1.** Adım atarak ilerlemek, gitmek: *Kapıya kadar yürüyüp aniden geri döndü. Yürürken sık sık ayağı burkulur.* **—2.** Bedenin bazı yerleriyle yere basarak ilerlemek: *Dört ayak üzerinde yürümek. Ellerinin üzerinde yürüyen bir cambaz.* **—3.** Ayakları üzerinde basıp dolaşabilecek duruma gelmiş olmak: *Bu çocuk bir yaşında yürüdü. Hasta felçli olduğundan yürüyemiyor.* **—4.** Bir yere yayan gitmek ya da yayan gezmek, yürüyüş yapmak: *Ben otobüse binmiyorum, yürüyeceğim. İşine yürüyerek gitmek. Deniz kıyısında biraz yürüyelim.* **—5.** Bir şeyden söz ederken, karada ya da denizde yer değiştirmek: *Güneye yürüyen buzullar.* **—6.** Çabuk gitmek, yol almak: *Yürü, yoksa geç kalacağız. Lütfen yürüyün, yolu tıkamayın.* **—7.** Bir şeyden söz ederken, bir yere kadar gelmek, bir yere ulaşmak, orayı kaplamak: *Irmak taşınca sular bizim evin içine kadar yürümüş.* **—8.** Bir şeye, bir kimseye, üzerlerine yürümek, onlara saldırmak; hücum etmek: *Kente yürüyen düşman orduları. Adamın üstüne yürüyüp yumruk atmaya başladı.* **—9.** Bir işten, bir etkinlikten söz ederken, belli bir biçimde ilerlemek ya da istendiği gibi gelişip gerçekleşmemek: *Bu iş yavaş yürüyor. Yürümeyecek bir tasarı.* **—10.** Bir işi, bir davranışı belli bir sonuca ulaşıncaya kadar sürdürmek ya da fazla ileri gitmek: *Güreşçilerimiz takım halinde birinciliğe yürüyor. Her yolu deneyip kadını çıldırtıncaya kadar yürüdüler.* **—11.** Zaman sözkonusuysa geçmek, değişmek, ilerlemek: *Hayat yürüyor, biz farkına varamıyoruz.* **—12.** Bir kimse sözkonusuysa, işinden ayrılmak: *Yeni sekreter de yürümüş.* **—13.** Faizden söz ederken, işlemek, hesap edilmek: *Şimdi faizler yüzde kaçtan yürüyor?* **—14.** *Arg.* Bir kimse sözkonusuysa, ölmek: *O adamcağız da yürümüş.* **—15.** *Arg.* Bir nesne sözkonusuysa, çalınmak: *Çantam yürümüş.* **—16.** *Yürü, marş,* yürüyüşü başlatmak için verilen komut. **—17.** *Arg. Yürü!* (taş arabası), kovulan birine "bas git, defol" anlamında söylenir. || *Yürüyen merdiven,* büyük yapılarda üst katlara çıkmak ya da alt katlara inmek için kullanılan ve elektrikle çalışan hareketli merdiven.
—Ulaş. *Yürüyen bant,* mekanik olarak çalışan tekercikler ya da merdaneler üstünde hareket eden ve belli bir güzergâh boyunca insan ya da eşya taşımaya yarayan şerit halinde sahanlık. || *İvmeli yürüyen bant,* düşük hızlı (saniyede 0,60-0,90 m) bir giriş ve bir çıkış bölümü ile bu ikisinin arasında hızın giriştekinin 4 ila 6 katına çıktığı bir ara bölümü bulunan yürüyen bant. (Araştırma konusu yapılmış ya da yapılmakta olan nektometrik taşıma sistemleri kapsamındaki ivmeli yürüyen bantların hemen hepsi paletlerden ya da plakalardan oluşur; bunların birbirine göre hareketi hızda değişimi sağlamaya olanak verir. Bu hareket yan yana kayma ile sağlanabileceği gibi plakaların üst üste kaymasıyla da sağlanabilir.)

◆ g. f. Yayan geçmek, katetmek: *Araba bozulunca bütün yolu yürümüşler.*

◆ **yürünmek** edilg. f. Yayan gitmek, ilerlemek, gezmek, yol almak eylemi yapılmak: *Bu çamurlu yolda yürünmez.*

◆ **yürütmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi yürütmek,* ayakları üzerinde gitmesini, ilerlemesini, yol almasını sağlamak; ona yürümek işini yaptırmak: *Bebeğini yürütmeye çalışan bir anne. Bizi taksiye bindirmeyip saatlerce yürüttü.* **—2.** *Bir etkinliği, bir işi yürütmek,* sürdürmek, gerektiği gibi yapmak: *Tiyatroyla sinemayı bir arada yürütmek. Yürütemeyeceğin bir işi üzerine alma.* **—3.** *Bir tasarıyı, bir planı, bir yasayı yürütmek,* uygulamaya geçirmek, uygulamak. **—4.** *Düşünce, fikir, muhakeme vb. yürütmek,* tartışılmak ya da kabul edilmek üzere açıklamak, bildirmek, ileri sürmek: *Bilgi sahibi olmadığım bir konuda fikir yürütemem.* **—5.** Tkz. *Bir kimseyi yürütmek,* onu işinden ya da bulunduğu yerden çıkarmak, atmak; kovmak: *Yolsuzluğa karıştığını öğrenince onu burdan yürüttüler.* **—6.** *Arg. Bir nesneyi yürütmek,* onu çalmak; aşırmak: *Her girdiği dükkândan bir şey yürütmeyi âdet edinmiş.*
—Bilş. Bir bilgisayarda, bir komut ya da sıralı bir komut dizisinin gerektirdiği işlemi gerçekleştirmek.

◆ **yürütülmek** edilg. f. Yürütmek işine konu olmak.

YÜRÜNMEK → YÜRÜMEK.

YÜRÜRLÜK a. **1.** Uygulanma, geçerli olma, gereğinin yapılabilir olması durumu; meriyet: *Yürürlükteki yasalar.* **—2.** *Yürürlüğe girmek,* bir yasa, yönetmelik, karar vb. sözkonusuysa, uygulanmaya başlanmak, uygulanması için saptanan zaman gelmiş olmak: *Yasanın bu maddeleri yayımlanış tarihinden üç ay sonra yürürlüğe girecektir.* || *Yürürlükte olmak,* yasa, karar, iş vb. sözkonusuysa, uygulanmakta olmak. || *Yürürlükten kaldırmak,* uygulanmaz olmak: *Söylediğiniz yasa geçen yıl yürürlükten kaldırıldı.*
—Huk. Yasa, tüzük ve yönetmelik gibi hukuk kurallarının geçerli ve uygulanabilir nitelikte olması. || *Yürürlükten kalkmak,* yasa, tüzük ve yönetmelik gibi hukuk kurallarının uygulanabilme özelliğinin kalmaması, geçerli olmaktan çıkması.

YÜRÜTEÇ a. Yeni yürümeye başlayan çocukların yürümelerine yardımcı olan araç.
—Cerr. Kemik kırıkları tedavi edilen yaralıların koltuk değneklerini kullanıbilmesinden önce yürümesini sağlayan düzenek. (Hasta iki eliyle madeni dikey bir çerçevenin yatay çubuğuna tutunur ve yer değiştirebilmek için bunu iteler.) [Eşanl. VOLKER.]
—Çoc. bak. Küçük bir çocuğa destek olarak onun ilk adımlarını atmasını sağlayan tekerlekli kasnağa tutturulmuş kaba kumaştan bir tür külot.

YÜRÜTME a. **1.** Yürütmek eylemi. **—2.** Yasaları uygulama işi; icra. **—3.** Merkezi ve yerel yönetim kuruluşlarının tümü. **—4.** *Yürütme kurulu,* bir kuruluşu yasa, tüzük ve yönetmeliklerin hükümlerine göre yönetmekle görevli kurul.
—Anayas. huk. Devlet örgütünde Cumhurbaşkanı, hükümet ve idare tarafından yerine getirilen yönetim işlevi. || *Yürütme gücü,* hükümet aracılığıyla kullanılan devlet gücü, icra kuvveti. || *Yürütme organı,* hükümet ya da Bakanlar kurulu. || *Yürütme yetkisi,* devlet işlerinin görülmesiyle ilgili olarak hükümet tarafından kullanılan yetki, icra selahiyeti.
—İda. huk. *Yürütmenin durdurulması* → DURDURULMA.
—Müz. ve Tiyatr. Göstericinin sahnede olduğu kadar sahne gerisinde de düzenli bir biçimde ilerlemesini sağlayan sahne amirinin görevi. || *Yürütme projektörü,* bir oyuncuyu sahnede yer değiştirirken izleyen projektör.
—ANSİKL. Anayas. huk. Yürütme, devletin üç temel işlevinden biridir (ötekiler yasama ve yargı). Anayasa'ya göre yürütme işlevi Bakanlar kurulu'na (hükümete) aittir. Bakanlar kurulu bu işlevinden dolayı yasama organına karşı sorumludur. Klasik parlamenter rejimlerde yürütme ile yasama arasında kesin bir işbölümü vardır. Cumhurbaşkanı yürütme içinde sayılsa da bu işlevinden dolayı sorumluluk, yine Başbakan ve ilgili bakana aittir. Bu nedenle yürütme ya da yürütme organı denildiği zaman asıl kastedilen hükümet ve Bakanlar kurulu'dur. Yürütme ve idare arasında da bir ayırım yapılır. İdare yürütme organının teknik nitelikteki işlerini kapsar. İdarenin işlevi kamu hizmetlerinin yerine getirilmesidir. İdarenin işlevi kamu hizmetlerinin yerine getirilmesidir. Yürütme deyimi daha çok siyasal nitelikteki hükümet işleri için kullanılır. Hükümet (yürütme) ve idare ayırımı işlevsel bir ayırımdır. Organik olarak idare organları yürütmenin içindedir.

YÜRÜTMEK → YÜRÜMEK.

YÜRÜTÜLMEK → YÜRÜMEK.

YÜRÜTÜM a. Bir kararı, bir yargıyı yerine getirme, uygulama, infaz.

YÜRÜYENONAYAKLILAR a. Üyelerinin çoğu dipte yüzerek değil yürüyerek yer değiştiren (ıstakoz, pavurya, yengeçler vb.) ve bir alttakım içinde yer alan onayaklı kabuklular öbeği. (Bil. a. *Reptantia.*)

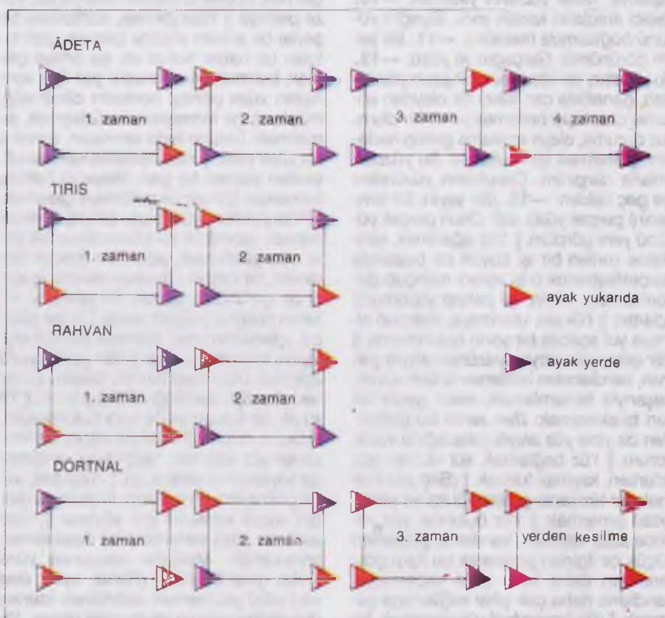
YÜRÜYÜŞ a. **1.** Yürümek eylemi ya da biçimi: *Geçirdiği kazadan sonra normal yürüyüşüne kavuşması zaman aldı. Ahenkli bir yürüyüş. Yürüyüşünü çocuğunkine uydurmak.* **—2.** Spor, beden eğitimi ya da gezmek amacıyla yapılan ve katedilen uzaklık, harcanan çaba açısından ele alınan yürüme: *Her gün bir saat yürüyüş yapmak. Yürüyüş ayakkabısı. Parkta yürüyüşe çıkalım. Üç kilometrelik bir yürüyüş.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Bir istek ya da karşı görüşü ortaya koymak, gösteri yapmak amacıyla örgütlenmiş bir biçimde, topluca yürüme: *Sessiz yürüyüş. Üniversitelilerin barış yürüyüşü.* **—4.** *Yürüyüş yapmak,* spor amacıyla yürümek; bir dileğin yerine getirilmesini sağlamak ya da bir olayı protesto etmek amacıyla topluca yürümek: *Ücretlerin azlığından yakınan sağlık personeli dün büyük bir yürüyüş yaptı.* || *Yürüyüşe çıkmak,* dolaşmaya, gezinmeye çıkmak. || *Yürüyüşe geçmek,* bir yerden başka bir yere gitmek ya da bir yeri ele geçirmek amacıyla yola çıkmak.
—Ask. Yaya ve motorlu birliklerin karadan yaptıkları intikallere verilen ad. (İdari ve taktik yürüyüş olarak ikiye ayrılır.) || *Eğik yürüyüş,* ilk yürüyüş yönüne eğik olan bir yönde yapılan hareket. || *Gece yürüyüşü,* düşman ateşinden ve gözetlemesinden, sıcak hava koşullarının etkisinden korunmak amacıyla geceleri yapılan yürüyüş. (Bu tür yürüyüş yorucu ve denetimi güç olduğu kadar yürüyüş hızını da yavaşlatır. Gece yürüyüşü, düşmana baskın amacıyla da düzenlenebilir.) || *Gündüz yürüyüşü,* düşman etkisinin mevcut olmadığı zamanlarda gündüzleri yapılan yürüyüşe verilen ad. (Bu tür yürüyüşler gece yürüyüşüne oranla daha hızlı ve daha az yorucudur.) || *Motorlu yürüyüş,* motorlu araçlarla yapılan yürüyüş türü. (Bu tür yürüyüşle çok sayıda birlik uzak yerlere kısa zamanda ulaşabilir. Ancak, düşman keşif ve ateşine karşı iyi önlem almak gerekir. Birliğin muharebe öncesi gücünü korumak, yorulmasını önlemek amacıyla bu tür yürüyüş yapılabilir. || *Yürüyüş derinliği,* bir yol üzerinde bir yürüyüş kolu için ayrılan ya da yürüyüş kolu tarafından doldurulan yolun km olarak uzunluğu. || *Yürüyüş emri,* yazılı ya da sözlü olarak bir birliğin ya da askerin bir yerden başka bir yere intikali için verilen emir. (Hareket ve varış noktaları, izlenecek yol, kullanılacak taşıt bu emirde belirtilir.) || *Yürüyüş hızı,* bir yürüyüş elemanı ya da kolunun emredilen ortalama hızı koruması için yürüyüş hızını düzenleyen üst makam tarafından ayarlanmış hızı. || *Yürüyüş kararı* ya da *vezni,* bir erin bir dakika içinde attığı adım sayısı. || *Yürüyüş kolu,* belli bir bölgeye ulaşmak ya da belli bir bölgeden uzaklaşmak için aynı yolu kullanan, aynı komutanın emir ve komutası altındaki yaya, zırhlı ya da motorlu birlikler. || *Yürüyüş planı,* bir birliğin ulaşacağı yere iyi bir durumda ulaşmasını sağlamak amacıyla düzenlenen plan.
—Müz. *Armoni yürüyüşü* ya da *armonik yürüyüş,* bakışımlı bir biçimde, eşit aralıklarla, çıkarak ya da inerek yinelenen *(örnek)* akort öbeği. (Yürüyüş geçkili olabilir ya da olmayabilir.)
—Spor. *Yürüyüş yarışı,* adi yürüyüşten doğan atletizm yarışı. (Yürüyüş yarışları yolda ya da pist üzerinde yapılır: özellikle olimpiyat oyunlarında uygulanan klasik mesafeler pist üzerinde 20, yolda 50 km' dir; ayrıca Paris-Strasbourg ya da Strasbourg-Paris örneğinde olduğu gibi 500 km'den daha uzun bir mesafeyi kapsayan yürüyüş yarışları da [1982'de, Paris-Colmar] yapılmaktadır.
—Zool. Bazı dörtayaklılarda ayakların ileri atılışına bağlı ilerleme biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bedensel bir etkinlik olarak yürüyüş herkese tavsiye edilebilir. Yürüyüşe engel bir özür varsa elbet tavsiye edilmez: her türlü omurga hastalığı, her çeşit bacak anomalisi (genu valgus, varus, ayaklardaki duruş bozuklukları, bacaklarda uzunluk, kısalık).
—Zool. Bazı dörtayaklılarda (at, zürafa, antilop vb.) dört türlü temel yürüyüş görülür: *âdeta, tırıs, rahvan* ve *dörtnal.* Çok sadeleştirilerek denebilir ki, âdeta dört eşit zamandan, öteki üç yürüyüşse başlıca iki zamandan oluşur: dörtnal için bir önler -bir arkalar; tırıs için köşeleme bir sağ-sol, ve köşeleme öbür sağ-sol, rahvan için iki sol-iki sağ. Gerçekte birlikte atılan iki ayak hiçbir zaman yere aynı anda basmaz. Şunu da belirtmek gerekir ki, sıçramada olduğu gibi hayvanın yerle temasının kesildiği tek yürüyüş biçimi dörtnaldır.
Atta yürüyüşler (âdeta, tırıs, dörtnal) doğuştan olabileceği gibi sonradan terbiye ile de kazanılabilir. Doğal yürüyüş hareketlerindeki bozukluklardan bazı kusurlu yürüyüşler doğar: *rahvan, bozuk tırıs, atlayış* vb. Başlıca edinsel yürüyüşler *ispanyol âdetası* ve *tırısı, okul âdetası* ve *piaffer'* dir. Vücut sürekli olarak yerle temasta bulunursa yürüyüş yürümeye, vücut bir sü-

Ruszniewski-Vandystadt

bir yürüyüş yarışının çıkışı (Moskova Olimpiyat oyunları, 1980)

ATLARDA YÜRÜYÜŞ

re yerden kesilince de sıçramaya benzer. Bacaklar çok açıldığında uzun adımlı, tersi durumda kısa adımlıdır. Her adımda vücut yerden fazlaca yukarı kalkıyorsa, yürüyüş yüksek, yere yakın kalkıyorsa alçak sayılır.

YÜRYA a. Denizc. Bir halatı, bir tirentiyi, bir yomayı kuvvetle çekme.

YÜSR a. (ar. *yüsr*). *Esk.* **1.** Kolaylık. **—2.** Zenginlik, refah.

YÜSRA sıf. (ar. *eyser*'in dişl. *yüsra*). *Esk.* Solda bulunan; sol.

YÜSRÜ a. Kimi ince işlerin yapımında kullanılan siyah renkli bir ağaç; bu ağacın kökü.

◆ sıf. Bu ağaçtan yapılmış olan: *Yüsrü tespih.*

YÜŞİKOU ya da **YUXİKOU,** Çin'de (Anhuei) yerleşme, Yangzi Ciang kıyısında, yönetimsel bakımdan bağlı olduğu Vuhu'nun karşısında. Kömür limanı.

YÜTSI ya da **YUCİ,** Çin'de (Şanşi) kent; 183 500 nüf. (1990). Tekstil makineleri. Pamuk işleme.

YÜZ a. **1.** Başın saç, kulaklar, çene altıyla sınırlı olan ve gözlerin, burnun, ağzın, yanakların bulunduğu ön bölümü; surat, çehre: *Yuvarlak, uzun, soluk, güzel bir yüz. Yüzünü yıkamak. Yüzü kızarmak.* (Bk. *ansikl.* böl. Anat.) **—2.** Yüzüyle özdeşleştirilen kişi: *Yeni yüzler aramak. Aynı yüzleri görmekten bıkmak.* **—3.** Kişinin karakteri, duyguları vb. ile ilgili bıraktığı izlenim, yansıttığı ifade bakımından ele alınan çehre: *Yüz ruhun aynasıdır. Yüzünden iyi bir insan olduğu anlaşılıyor. Gerçeği öğrenince yüzü değişti.* **—4.** Bir kimsenin önceki olumlu davranışlarına dayanarak kendisine tanıdığı hak, sahip olduğu itibar ya da birinden beklediği hoşgörüye güvenerek gösterdiği cüret: *Borcumu hemen ödeyeyim ki gene istemeye yüzüm olsun. Siz bu davranışlarınızla insanda yüz bırakmıyorsunuz! Ne yüzle karşıma çıkıyorsun?* **—5.** Utanma: *O adamda da hiç yüz yokmuş!* **—6.** Yüzey, satıh: *Dünya yüzünde kimsem yok. Suyun yüzüne çıkmak.* **—7.** Bir şeyin ön yanı, cephesi ya da dışa bakan düşey yanlarından her biri: *Binanın yüzü güneş görmüyor. Dağın doğu yüzü.* **—8.** Bir kumaşın, bir giysinin vb. gösterişli olan, dışa gelen bölümü: *Bu kumaşın yüzü tüylü. Paltosunun yüzü solmuş.* **—9.** Bir şeyin görünen bölümünde kullanılan kumaş; yastığa geçirilen kılıf: *Koltukların yüzünü değiştirmek gerek. Yorgan yüzü satenden yapılmış. Yastık yüzlerini yıkamak.* **—10.** Kesici araçların keskin yanı: *Bıçağın yüzünü boğazımda hissettim.* **—11.** Bir şeyin görünümü: *Gerçeğin iki yüzü.* **—12.** *Bu yüzden, bir kimsenin, bir şeyin yüzünden*, genellikle can sıkıcı bir olaydan sorumlu olan kişiyi belirtmek ya da bir olumsuz duruma, olaya açıklama getirip nedenini göstermek için kullanılır: *Bu yüzden onlarla dargınım. Çocukların yüzünden işe geç kaldım.* **—13.** *(Bir şeyin, bir kimsenin) gerçek yüzü*, aslı: *Onun gerçek yüzünü yeni gördüm.* || *Yüz ağartmak*, kendisine verilen bir işi büyük bir başarıyla gerçekleştirerek o işi vereni mahçup düşürmemek: *Aferin, iyi çalışıp yüzümüzü ağarttın.* || *Yük akı*, utanmaya, mahcup olmaya yol açacak bir yönü bulunmama. || *(Bir işten) yüz akıyla, yüzünün akıyla çıkmak*, kendisinden beklenen işi tam olarak, başarıyla tamamlamak, eksik gedik bir yan bırakmamak: *Ben senin bu girişimden de yine yüz akıyla çıkacağına inanıyorum.* || *Yüz bağlamak*, süt vb.'den söz ederken, kaymak tutmak. || *(Biri) yüz bulmak*, bir kimsenin gösterdiği ilgi ve yakınlıktan şımarmak. || *Yüz bulunca, yüz verince astar istemek*, kendisine gösterilen küçük bir ilgiden şımararak bu ilgiyi gösterenden daha fazla yetki koparmaya, kendisine daha çok çıkar sağlamaya çalışmak. || *(Bir kimseden) yüz çevirmek*, bir kimseye karşı gösterdiği ilgi ve yakınlığı kesmek, dirsek çevirmek. || *Yüz etmek*, alacaklısını borçlusuna ya da borçlusunu alacaklısına havale etmek ya da alacağını verecekle vereceğini alacakla karşılama yoluna gitmek. || *Yüz geri etmek*, gidilen bir yerden vakit geçirmeksizin geri dönmek ya da geri kaçmak. || *Yüz göstermek*, belirmek, ortaya çıkmak, görünmek. || *Yüz göz, yüzü gözü*, bütün yüzü, yüzünün tümü: *Yüz göz toz toprak içindeydi.* || *Yüz göz olmak*, aralarındaki saygılı olma, birbirine karşı dikkatli davranma durumu kalmamış olmak, laubali bir biçimde senlibenli olmak: *Bunlarla yüz göz olma, sonra söz dinletemezsin.* || *Yüz kalıbı*, insan yüzünün alçıyla alınmış kalıbı, mask. || *Yüz kızartıcı*, utanılacak ya da utandırıcı söz ve davranış için kullanılır: *Yüz kızartıcı bir suçtan hapis yatmıştı.* || *Yüz kızartmak*, bir kimseye utana sıkıla bir şey için yalvarmak: *Yüzümü kızartıp yardım istedim.* || *Yüz kızdırmak*, bir şey için utanıp sıkılmayı göze almak. || *Yüz surat davul derisi, yüz surat eşek derisi, yüz surat hak getire, yüz surat mahkeme duvarı*, utanma duygusundan yoksun, arsız ve yüzsüz kimseler için söylenir: *Ne söylersen söyle, utanacak değil ya, onda yüz surat davul derisi.* || *Yüz sürmek*, aşırı ölçüde sevgi, saygı gösterilen birinin karşısına çıkarken eşiğine, ayağına doğru -yüzünü yere sürercesine- eğilmek. || *Yüz takınmak*, bir duyguyu yüze verilen bir biçim ya da anlatımla dışa vurmak: *Onu görünce hemen asık bir yüz takınmış, konuşmasını kesmişti.* || *(Bir şeye) yüz tutmak*, bir şeye yönelmek, kendini ona vermek (esk.). || *(Bir şey belli bir durum almaya) yüz tutmak*, bir durum olmak üzere bulunmak ya da olma yönünde gelişip ilerlemek: *Yıkılmaya yüz tutmuş bir koca konakta bir başına yaşıyordu.* || *Yüz verdik deliye, çemrendi sıçtı halıya*, gösterilen ilgi ve yakınlıktan şımarıp terbiyesizce davranışlarıyla, kendisine yakınlık ve ilgi gösteren kimseyi zarara sokanlar için kullanılır. || *Yüz verince astar istemek*, yüz bulunca astar istemek. || *(Birine) yüz vermek*, bir kimseye karşı ilgi ve yakınlık göstererek onun tüm davranışlarını hoş karşılamak: *Yüz verirsen işte böyle şımarır, ne seni dinler ne de beni.* || *Yüz yazısı*, kimi yörelerde, özellikle de kırsal kesimlerde, gelinin yüzüne yapıştırılan telli pullu süsler. || *Yüz yüze bakmak*, birbiriyle sürekli ilişki içinde bulunmak, konuşur ve görüşür durumda olmak: *Öyle sözler söylemeyin, komşusunuz, yüz yüze bakacaksınız.* || *Yüz yüze gelmek*, birdenbire yüzleri birbirine gelecek biçimde karşılaşmak, karşı karşıya gelmek: *Köşeyi dönerken onunla yüz yüze gelmişti.* || *Yüze çıkmak*, sözkonusu bir şeyse bir sıvının yüzüne çıkmak; gizli tutulan bir haber, sorun vb. ise ortaya çıkmak, belirmek: *Aralarındaki gizli ilişki sonradan yüze çıkmış, herkesin diline düşmüşlerdi;* bir kimseyse yüzsüzleşmek, şımarmak: *Üstüne fazla varmayın, sonra o da yüze çıkar.* || *Yüze duramamak*, kendisinden istenen bir şeyi, isteyenin hatırını kırmamak için yerine getirmeye çalışmak. || *Yüze gülmek*, sözkonusu biriyse, içten olmayan, yapmacık bir tutum takınarak güler yüz göstermek, yalandan dostluk taslamak; bir nesne, bir yerse sevimli, iç açıcı bir görünümü olmak: *Ev pırıl pırıl, insanın yüzüne gülüyor sanki.* || *Yüze gülücü*, içtenlikten uzak biçimde dostluk taslayan, ikiyüzlü, riyakâr. || *(Bir şeyin) yüzü açılmak*, üstündeki kirden, pastan arınarak güzelliği, parlaklığı ortaya çıkmak. || *Yüzü ak*, bir kusuru ya da ayıbı bulunmayan, erdemli, onurlu. || *Yüzü ak olsun*, bir kimseden söz ederken, "sağ olsun" anlamında söylenen iyi dilek sözü. || *Yüzü asık, yüzü gülmeyen*, somurtkan, küskün ve dargın suratlı kimseler için söylenir. || *Yüzü asılmak*, yüzü somurtkan bir ifade almak, somurtmak: *Mektubu okuyunca yüzü asıldı, iyice karardı.* || *(Rahat, uyku, dert vb.) yüzü görmemek*, belirtilmek istenen durumdan yoksun ya da uzak olmak: *Yarım yüzyıllık ömründe bir gün bile rahat yüzü görmemişti.* || *Yüzü gözü açılmak*, cinsel ilişkileri öğrenmek ya da utangaçlığını, sıkılganlığını yitirmek; toplumsal ilişkilerini geliştirmeye, bu yolla çevresini, dünyada olup bitenleri anlamaya, kavramaya başlamak. || *Yüzü gülmek*, neşelenmek, ferahlamak sevindirici güzel bir duruma kavuşmak: *Son yağmurlarla köylünün yüzü güldü. Bırak somurtmayı, yüzün gülsün biraz.* || *(Birine) karşı yüzü kalmamak, yüzü olmamak*, bir kimseden daha önce birçok istekte bulunduğu için yeni bir istekle karşısına çıkmaktan utanmak, sıkılmak. || *Yüzü kara*, bir ayıbı, bir suçu ya da utanılacak bir yanı bulunan. || *Yüzü karışmak, yüzü allak bullak olmak, yüzü alabora olmak*, kötü, can sıkıcı bir olay, durum ya da haber karşısında duyduğu üzüntü yüzüne yansımak: *Gazeteye bakar bakmaz yüzü karışmıştı.* || *Yüzü kasap süngeriyle silinmiş*, kendisine yöneltilen en ağır suçlamalardan bile etkilenmeyen, utanıp sıkılması olmayan kimse için söylenir. || *Yüzü kızarmak*, bir şeyden utanıp sıkılmak. || *(Bir kimseye) yüzü olmamak*, bir kimseye karşı bir kusuru bulunuşundan ya da ondan daha önce birçok şey istemiş oluşundan ötürü artık yeni bir şey isteyecek durumda olmamak. || *Yüzü pek*, karşısındakini kırma ya da gücendirme kaygısı çekmediği için kendisinden istenenleri kolayca geriye çeviren, birine söylenmesi güç olan şeyleri rahatça söyleyebilen. || *Yüzü sıcak*, sevilen, hoşlanılan. || *Yüzü sirke satmak*, hoşnutsuzluğu yüzünden anlaşılmak, yüzünün ifadesi hoş olmamak. || *Yüzü soğuk*, sevimsiz, hoşlanılmayan, ürkütücü. || *(Bir şey söylemeye) yüzü tutmamak*, utanıp sıkıldığı için bir kimseye bir şey söylemeye, ondan bir şey istemeye çekinmek: *Yoo benim yüzüm tutmaz, ona sen söyle. (Bir şeyin) yüzü yazılı kalmak*, kullanılmak ya da yenilmek için hazırlanmış bir şey hiç dokunulmamak, olduğu gibi kalmak. || *Yüzü yerde*, başkalarını hor görmeyen, herkesle dostluk, ilişki kurabilen, kendini üstün görmeyen kimse için söylenir. || *Yüzü yere gelmek, yüzü yere geçmek, yüzünün derisi yere geçmek*, herhangi bir nedenle aşırı ölçüde utanıp sıkılmak. || *Yüzü yok*, bir kimseden söz ederken, kendisine karşı bir kusuru bulunduğu ya da daha önce çok şey istediği birinden yeni bir istekte bulunamayacağını belirtmek için kullanılır. || *Yüzü yumuşak*, karşısındakini gücendirmemek için kendisinden istenilen her şeyi yapan kimse için söylenir. || *Yüzünde şeytan tüyü var*, herkese kendisini sevdiren kimseler için kullanılır. || *(Bir durumu) yüzünden akmak*, herhangi bir durumda olduğu yüzüne yansımak, yüzünden belli olmak: *Hırçınlığı yüzünden akıyor sanki.* || *Yüzünden, suratından düşen bin parça olmak*, canının çok sıkıldığı ya da öfkeli ve sinirli olduğu yüzünden açıkça belli olmak. || *Yüzünden, yanağından kan damlamak*, çok sağlıklı olduğu yüzünün renginden anlaşılmak, belli olmak. || *Yüzünden okumak*, bir kimsenin hangi durumda olduğunu, ne duyup ne düşündüğünü yüzünden anlamak; bir şeyi ezbere değil yazılı kâğıttan okumak. || *(Birinin) yüzüne atılmak*, özellikle de bir büyüğüne karşı kırıcı, kaba ve saygısızca sözler söylemek. || *(Birinin) yüzüne atmak*, birşeyi beğenmeyip onu getirene öfkeli ve aşağılayıcı bir tutumla geri vermek. || *(Birinin) yüzüne bağırmak*, bir kimseye karşı kırıcı, kaba sözleri saygısızca ve öfkeyle bağıra bağıra söylemek. || *(Birinin) yüzüne bakamaz olmak*, yaptığı kötü bir iş ya da davranış yüzünden kimsenin karşısına çıkacak gücü ya da cesareti kendinde bulamamak. || *Yüzüne bakılır*, bir kimsenin güzelce olduğunu, çirkin denemeyeceğini belirtmek için kullanılır. || *Yüzüne bakılmaz*, bir kimsenin çok çirkin olduğunu vurgulamak için kullanılır. || *(Birinin) yüzüne bakmamak*, ilgi ve yakınlık göstermemek, önemsememek: *Gittiğine pişman olmuştu, kimse yüzüne bakmamıştı toplantıda;* darılıp

gücenmek: *Söylediklerimi yapmazsan yüzüne bakmam, bilesin.* || *Yüzüne bakmaya kıyılmaz,* bir kimsenin çok güzel olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Yüzüne bir daha bakmamak,* darılıp küsmek, konuşmamak: *O olaydan sonra en yakın arkadaşları bile bir daha yüzüne bakmamışlardı.* || *Yüzüne durmamak,* kendisinden istenilen bir şeyi geri çevirememek, hayır diyememek ya da bir kimsenin vermesi gerektiği halde vermeye yanaşmadığı bir şeyi istememek. || *Birinin) yüzüne gelmemek,* bir kimsenin işlediği kabahati bilmezlikten gelmek, kabahatini, yüzüne karşı söylememek: *Yüzüne gelme, o kendisi anlasın suçunu.* || *Yüzüne gözüne bulaştırmak,* bir işin üstesinden gelmemek, onu başarmak şöyle dursun daha da kötü duruma sokmak. || *Yüzüne gülmek,* bir kimseye dalkavukluk etmek. || *(Bir şeyin) yüzüne hasret kalmak,* o şeyi bulamamak, ondan yoksun olmak: *Burada kuru ekmeğin yüzüne bile hasret kaldık.* || *Yüzüne kan gelmek,* benzi pembeleşerek sağlığına kavuşmak, solgunluğu kalmamak. || *Yüzüne kapanmak* → KAPI*LAR YÜZÜNE KAPANMAK. || *(Birinin yüzüne karşı,* bir kimsenin karşısında ve kendisinden korkup çekinmeden: *Yüzüne karşı her şeyi açık açık söyledim.* || *Yüzüne tükürseler yağmur yağıyor sanır,* bir kimsenin aşırı ölçüde arsız ve onursuz olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Yüzüne vurmak, yüzüne çarpmak,* bir kimsenin yaptığı bir kabahati açıkça yüzüne karşı söyleyerek onu ayıplamak, kınamak: *Söylediği yalanı yüzüne vurmakla iyi ettin, bir daha yapmasın.* || *(Birinin) yüzünü ağartmak,* yaptığı bir işle ya da sağladığı bir başarıyla özellikle de yakınlarının övünç duyacağı bir durum kazandırmak, onlara övünme olanağı vermek: *Elde ettiğin bu sonuçla sen hepimizin yüzünü ağarttın, seninle övünüyoruz.* || *Yüzünü buruşturmak, yüzünü ekşitmek,* yüzüne memnun olmadığını belirten bir ifade vermek: *İçeride toplananları görünce yüzünü buruşturdu.* || *Yüzünü gören cennetlik,* uzun süre ortalıkta görünmeyen ya da çok seyrek görünen kimseler için söylenir. || *(Birinin) yüzünü görmemek,* bir kimseden söz ederken, onu uzun süredir görmemiş olmak: *Nereye gitmişti, nerelerdeydi, nicedir yüzünü görmemiştim;* bir şeyden söz ederken ona gereksinim duymak, hasretini çekmek: *Kıtlık yıllarında buğday unundan yapılan ekmeğin yüzünü görmedik.* || *(Birinin) yüzünü gözünü açmak,* bir çocuğa ya da gence bilmediği, edinmediği birtakım cinsel bilgiler kazandırmak. || *(Birinin) yüzünü güldürmek,* bir kimseyi mutlu kılacak bir iş yapmak, ona yardım etmek, iyilikte bulunmak. || *(Birinin) yüzünü kara çıkarmak,* bir kimsenin öne sürdüğü bir savda yanıldığını ortaya koyarak onu utandırmak. || *Yüzünü kızartmak, yüzünü kızdırmak,* bir işi utanarak, onurunu, gururunu hiçe sayarak yapmak: *En sonunda yüzünü kızartarak ondan da borç istemişti.* || *(Birinin) yüzünü kızartmak,* bir kimseyi utanacak bir duruma düşürmek, utanıp sıkılmasına, mahcup olmasına yol açmak. || *Yüzünü şeytan görsün,* hoşlanılmayan, sevilmeyen birine karşı duyulan nefreti vurgulamak için kullanılır. || *Yüzünü yazmak,* kimi yörelerde, özellikle de köylerde gelinin yüzünü süslemek. || *Yüzünü yere getirmek, yüzünü yere vermek,* bir kimsenin utanmasına, mahcup olmasına yol açacak bir davranışta bulunmak: *Düşmanı sürüp çıkardık kasabadan, komutanımızın yüzünü yere verecek bir iş yapmadık.* || *(Bir işten) yüzünün akıyla çıkmak,* yüz akıyla çıkmak. || *Yüzünün derisi kalın, yüzü pençe,* utanma, arlanma, sıkılma duygusundan yoksun, arsız kimseler için söylenir. || *Yüzünüze güller,* kusuntu, dışkı vb. iğrenç şeylerden söz edileceği zaman "affedersiniz" anlamında söylenir.

—Anat. *Yüz açısı,* yüzün çeşitli özelliklerinin (prognatizm, yükseklik vb.) ölçümü için kullanılan açıların her biri. || *Yüz atardamarı,* dil atardamarının üstünde, dış karotisten doğan, sonra yüzün ön kısmından geçmek üzere altçeneyi dolanan atardamar. (Komşu kaslara birçok dal verir.) || *Yüz siniri,* kafa sinirlerinin yedinci çifti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Antropol. *Yüz göstergesi,* yüz yüksekliğinin (burun kökünden itibaren) iki elmacık kemiği arası mesafeyle bölümünün 100 ile çarpımı.

—Ayakkc. Ayakkabı sayasının ayağın üstünü ve parmaklarını örten ön bölümü.

—Cerr. *Yüz germe ameliyatı,* LİFTİNG'in eşanlamlısı. || *Yüz plastiği,* yüzün bir madde kaybına uğramasından ötürü öz derisi ile onarımı. (Eşanl. MELOPLASTİ.)

—Cez. huk. *Yüz kızartıcı suçlar,* zimmet, ihtilas, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, hileli iflas gibi suçların ortak adı.

—El sant. *Bıçak yüzü,* bıçağın kesici kenarı.

—Elektrotekn. *Kutup yüzü,* döner bir makinenin kutuparası kafacığının kenarında bulunan ayağın ya da kutup parçasının yüzeyi.

—Eşy. Yastığa geçirilen ince kumaştan kılıf.

—Folk. *Yüz yazısı,* renklendirmek ve güzelleştirmek için yüze yapılan süsleme; makyaj. (Anadolu'da özellikle düğün, nişan vb. özel günlerde yapılırdı. Yüz yazısını daha çok bu işte beceri sahibi deneyimli kadınlar yapardı. Bunlar aklık, allık, rastık, sürme, laden ben, yapıştırma vb. kullanarak gelinin yüzünü süslerlerdi. Büyük kentlerde, özellikle İstanbul'da bu işi meslek edinmiş kadınlar vardı.) || *Yüz yazmak,* yüze makyaj yapmak.

—Geom. E_3 uzayının bir çokyüzlüsünü sınırlayan çokgen. || Sonlu herhangi boyuttaki bir uzayın bir çokyüzlüsünü sınırlayan, bir aşırıdüzlem parçası dışbükey çokyüzlü. || Bir ikidüzlemli kesmenin sınırını oluşturan yarıdüzlem. || Bir çokyüzlü kesmenin sınırını oluşturan düzlem kesme. || *Komşu* ya da *bitişik yüzler,* bir çokyüzlünün ortak bir ayrıtı bulunan yüzleri.

—İkonogr. *Kutsal yüz,* Calvarium'a çıkışı sırasında acı çeken İsa'nın yüz hatlarını gösteren tasvir.

—İnş. Bir duvarın, kesme taş, beton vb.'den görünen dış yüzeyi. || *Duvar yüzü,* üzerinde hiçbir çıkıntı bulunmayan duvar bölümü. || *Kaba yüz,* yontulmamış ya da perdahlanmamış taş ya da beton yüzey. || *Pencere eteği yüzü,* pencere parapetini oluşturan taşlar.

—Kad. doğ. *Yüzden geliş,* baştan gelişin arkaya yatık türü. Bu çeşit gelişte dölüt başının çenealtı-bregma çapı üst darlığı aşar.

—Kâğ. san. *Elek yüzü* ya da *alt yüz,* bir kâğıt ya da karton yaprağının, üretim sırasında makine eleğiyle temas eden yüzü. || *Keçe yüzü* ya da *üst yüz,* düz tabla üzerinde üretilen kâğıt ya da kartonların, eleğin ters tarafındaki yüzü. (Bu yüz genellikle daha düzgün ve daha parlaktır.)

—Manyet. *Kutup yüzü,* yararlı manyetik akının geçtiği mıknatıs yüzeyi.

—Matbaac. *Ön yüz,* kâğıt tabakasının birinci sayfayı içeren forması; basılmış tabakanın birinci sayfayı içeren yüzü. || *Arka yüzü,* tabakanın ikinci sayfayı içeren forması; basılmış tabakanın bu sayfayı içeren yüzü.

—Müc. Pırlanta olarak yontulmuş taşların baklava biçimindeki façetalarından her biri.

—Nörol. *Yüz felci,* yüz kaslarının çevresel ya da merkez sinirlerine bağlı felci. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yüz nevraljisi,* ÜÇÜZSİNİR* NEVRALJİSİ'nin eşanlamlısı. || *Yüz siniri.* (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yüz spazmı,* gözkapaklarının büzücü kasından başlayan, sonra zamanla tüm yüz kaslarını saran klonik ya da tonik sarsıntılar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Saatç. Eksenler, fener dişliler vb. üzerinde bulunan, silindirsel yüzeye dik bölüm.

—Tek. res. Bir yüzeyin ötekilerden bir ayrıtla ayrılmış bölümlerinden her biri. || Bu bölümlerin aynı düzlemde oluşturdukları bütün.

—Tıp. *Yüz belirtisi,* CHVOSTEK BELİRTİSİ'nin eşanlamlısı.

—Zootekn. Atın ve bazı hayvanların başında, altta burun kemik ve kıkırdaklarından başlayıp üstte göz hizasına kadar uzanan ön bölümü. || *Yüz çukuru,* köpeğin somağı ile alnı arasında kalan çukur kısım.

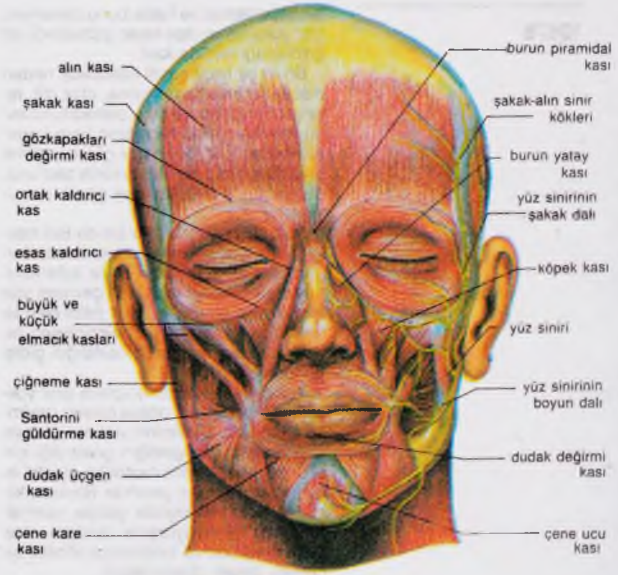
—ANSİKL. Anat. Kafatasının ön-alt bölümünde bulunan yüz iki kısımdan oluşur: üstçene ve altçene. Altçene tek kemikten oluşur. Üstçene ise, aralarından birinin (üstçene kemiği) çevresinde kümelenmiş on üç kemikten oluşur: üstçene kemiği dışında kalan bu kemiklerin adları şöyledir: elmacık kemiği, tırnakçık kemiği, alt boynuzcuk kemiği, burun kemiği, damak kemiği (hepsi çift), ve son olarak, ortada bulunan ve tek olan sapankemiği.

Yüz kasları mimik hareketlerini sağlayan deri kaslarıdır. Bütün bu kaslara yüz siniri kumanda eder; duyarlık ise üçüz sinir ve yüzeysel boyun sinir ağının dalları tarafından sağlanır. Damarlar dış karotisin bir dalı olan yüz atardamarından gelir. Gözler, kulaklar, burun ve ağız yüzün kısımlarıdır.

• *Yüz siniri.* Soğanilik-Varol köprüsü oluğunun dış yan çukurcuğundan çıkar ve VII. yan sinir (Wrisberg ara siniri) ile VIII. sinir (işitme siniri) eşliğinde içkulak kanalına doğru ilerler. Fallope kanalına girer, şakak kemiğinin kaya parçasından çıkar, çenealtı tükürük bezinin içinden geçer ve üst gözkapağını kaldırıcı kas dışında yüzün hareketle ilgili çeşitli kaslarına dağılır. Yüz sinirinin bir zarara uğraması, lezyonun yerine göre, merkezi ya da çevresel tipte bir yüz felcine neden olur.

—Karş. anat. Kafa sinirlerinin VII. çifti olan yüz siniri, suda yaşayan omurgalılarda hiyoit yay bölgesinin sinirini sağlar, özellikle köpekbalıklarında spirakulumdaki solungaç sinir ağını oluşturur. Karada yaşayan omurgalılarda endoblastik solungaç kesesinin ortakulağa dönüşmesi, bu sinirin altçene dalının kulakdavulunun iç yüzüne yerleşmesini sağlar.

—Nörol. • *Yüz felci.* 1. *Çevresel sinir kökenli yüz felçleri,* yüz siniri köklerinin çıktığı çekirdekteki ya da bu ana sinirin kendisindeki bir bozukluktan ileri gelir. Sonuçta lezyonun bulunduğu yandaki yüz kaslarının tümünü, yani alt ve üst yüz sinirleri alanını saran bir felç ortaya çıkar. Alt yüz siniri felci yüzde bir bakışımsızlık yaratır ve yüz çizgileri sağlam tarafa doğru çekilir ve bu belirtiler kendiliğinden ya da istemli yüz hareketi yapıldığında daha da belirginleşir. Üst yüz siniri felci Charles Bell belirtisine yol açar: felçli tarafta gözkapak-

yüzdeki deri kasları

ları kapatılamaz ve hasta bunu denerken, göz yukarıya ve dışa kayar, gözbebeği üst gözkapağı altında kalır.

Böyle bir felce çeşitli hastalıklar neden olabilir: enfeksiyonlar (zona, akut otit, tetanos, frengi, çocuk felci, poliradikülonevrit), travma (şakak kemiğinin kaya kısmının kırıkları), ur (beyinsapı gliomu, işitme siniri nörinomu, çenealtı tükürük bezi uru), damarsal bir olay (tümsek çıkıntı yumuşaması).

Soğuğa bağlı yüz felci (ya da Bell hastalığı), gerçek neden ve mekanizması bugün de bilinmediği için böyle adlandırılmıştır, ama en sık rastlanan çevresel yüz felçlerinden biridir. Nadir bir ihtilat olan ve felçten spazma geçişle belirginleşen bir yarı yüz spazmı dışında hastalığın gidişi genellikle iyicildir.

Yüz kasları elektromiyografisi sinir yoksunluğu belirtilerini ortaya çıkarır; devimsel birim potansiyellerinin yeniden çıkması sinir işlevinin geri geldiğini gösterdiği için bu inceleme özellikle hastalığın gidişini izlemek bakımından yararlıdır. Böylece, klinik ve elektromiyografik gidişte, normalde iki ay içinde iyileşme olmazsa, sinir üzerindeki baskıyı kaldırmaya yönelik bir cerrahi girişim düşünülebilir.

2. *Merkez kökenli yüz felçleri* Rolando kıvrımını yüz siniri çekirdeklerine bağlayan liflerin lezyonundan ileri gelir. Felç lezyonun karşı tarafındaki yarı yüzü sarar ve alt yüz siniri bölgesinde daha çok göze çarpar. Burada yüz kasları elektromiyogramı normaldir. Nadiren tek başına gelişen bu felç genellikle yarım vücut felcinin bir parçasıdır ve aynı omurilik soğanı sendromunun belirtilerinden birini oluşturur.

• *Yüz spazmı*. Yüz spazmı tek taraflı olduğunda, bir ura ya da atlas-artkafa ekleminin oluşum bozukluğuna bağlı bir yarım yüz spazmı oluşturur. Çok daha sık olarak, spazm evresine geçmiş soğuğa bağlı bir yüz felcinin sonucudur. Ayrıca herhangi bir nedene bağlı olmadan da ortaya çıkabilir: nedeni belirsiz yarım yüz spazmı.

İki taraflı olduğunda, gözkapaklarında yol açtığı kapanmanın verdiği sıkıntıyla Sicard yalancı yüz spazmını (ya da Meige orta yüz spazmını) oluşturur.

YÜZ as. say. sıf. **1.** Doksan dokuz artı bir ya da on kere on: *Yüz haneli bir dama tahtası. Sınava yüz kişi katıldı.* **—2.** (Addan sonra), yüzüncü anlamında numaralama, sıralama belirtir: *Sayfa yüz.* **—3.** Belirsiz, büyük ya da küçük bir sayıyı belirtir: *Size bu konuyu yüz kere anlattım. Yüz sözcük öğrenmekle bir dili biliyor geçinmek.*

◆ a. 100 rakamı, sayısı (yerine göre bir oda, ev, dosya vb. numarasını belirtir).

Yüz çiçek kampanyası, Mao Zidong'un mayıs 1956'da, taocu felsefeci Cuangzi'nin yüz okuluna göndermede bulunarak "yüz çiçek açsın, yüz okul yarışsın" sloganıyla başlattığı kampanya. Mao bu kampanyayla çin bürokrasisinin aşırılıklarından hoşnut olmayan halkı harekete geçirmek istedi. Duvar gazeteleri ve gösterilerle yürütülen bu kampanya partiyi ve orduyu sarstı. Altıncı haftanın sonunda rejim tartışılır gibi oldu. Parti yöneticileri, kısa süre içinde "çalışma biçiminin düzeltilmesi" adı altında bir kampanya açtılar. Bu tutum demokratik merkezciliğe dönmekti; ilk temizlik hareketiyle karşılaşanlar yönetim, aydın çevreleri ve üniversiteler oldu. Bu kampanyanın binlerce kurban verdiği daha sonra öğrenilecekti.

■**Yüz florinlik yapıt,** Rembrandt'ın en ünlü ofortlarından biri olan *Hastaları iyileştiren İsa*'ya (1649) verilen ad. Tartışmalı bir geleneğe göre, bir sanatseverin yapıta sahip olmak için onun yüzeyini (282×393 mm) florinlerle kaplamasından dolayı estampa bu ad verilmiştir. Gravürde İsa, onu alaylı bakışlarla süzen ferisilerle kıskanç hekimlerin ortasında hastaları iyileştirirken görülür. Yapıt, cesur tekniği, ışık-gölge oyunları ve dinsel havasıyla dikkati çeker.

Yüz Gün, Napoléon I'in Elbe adasından dönüp (20 mart 1815) Paris'e gelişinden ikinci kez tahttan feragat edişine (22 haziran) kadar süren son saltanat dönemi. Elbe adasından kaçan Napoléon, yaklaşık 1 000 kişiden oluşan bir askerî birlik topladıktan ve Ney ile Labédoyère'in birliklerinin de kendisine katılmasını sağladıktan sonra Paris'e girdi. Cambacérès (Adalet), Davout (Savaş), Fouché (Polis), Carnot (İçişleri) ve Caulaincourt (Dışilişkiler) ile bir hükümet kurmayı tasarladı. Temsili bir rejim kurmak gerektiğini anladığından ve iktidara yalnızca önde gelen kişileri ortak etmek istediğinden meşruti bir monarşi kurmaya girişti. Benjamin Constant'in yazdığı İmparatorluk anayasası'nın ek maddesini, 1 haziranda Champ de-Mars'ta resmen ilan etti. Bu madde iki meclis öngörüyordu: atamayla kurulan bir Yüksek meclis ve bir Temsilciler meclisi. Halkoylamasına sunularak onaylanan bu madde savaş korkusunu gideremedi. Viyana kongresi'nde bir araya gelen müttefik büyük devletler kendisini uluslar arasında yasadışı ilan ederken Napoléon yeni birlikler topladı. Bu arada ardında, batısında ayaklanma halinde ve öteki birçok ilde ayaklanmaya hazır bir Fransa bıraktı. Waterloo bozgunu (18 haziran) Napoléon'u oğlu yararına ikinci kez tahttan el çekmek zorunda bıraktı (22 haziran) ve Napoléon, Saint Helena'ya gitmek üzere *Bellorophon* gemisiyle yola çıktı. 6 temmuzda müttefikler Paris'e girdiler ve Louis XVIII, 8 temmuzda yeniden tahta çıkarıldı.

Yüz Yıl savaşları (1337-1453), Valois Fransa'sıyla önce Plantagenetler, sonra da Lancasterler İngiltere'sini karşı karşıya getiren savaş. Bu savaş, aslında, bir feodal kavga ile ona eklenen bir hanedan çatışmasının sonucudur. Feodal kavga olarak, Yüz Yıl savaşları, Henry II'nin İngiltere tahtına çıkışından (1154) Louis IX ile Henry III arasında Paris antlaşması'nın imzalanmasına (1259) kadar Plantagenetler ile Capetler arasında süregelen mücadelenin bir devamıdır. Paris antlaşması'yla Louis IX, Henry III'e Guyenne üzerinde fief hakkı tanıyor, İngiltere kralı da buna karşılık Fransa kralına vasallık ve sadakat yemini ediyordu. Fakat o tarihten sonra ingiliz hükümdarlar, prensliklerinin tam bağımsızlığını elde etmeye çalışırlarken, fransız monarşisi de Guyenne'i geri almak ve böylece Plantagenetler'in kıta üzerindeki imparatorluklarını fethetmek isteğiyle hareket ettiler. Bir hanedan çatışması olarak Yüz Yıl savaşı, başlangıçta Fransa kralı Philippe VI de Valois ile İngiltere kralı Edward III arasında çıktı. Her iki hükümdar da, Capetler'in dolaysız son temsilcisi olan Güzel Charles IV'ün ölümü (1328) üzerine, Fransa tacını elde etmeninin çaresini arıyorlardı. Ölen kralın yeğeni olmasına rağmen, Edward III, kadınların tacı oğullarına devretmeye yetkili olmadıkları bahanesiyle Fransa tahtından uzaklaştırıldı.

Savaş, 1337'de, Philippe VI'nın Guyenne'e elkoyduğunu ilan etmesiyle başladı (24 mayıs). Edward III, buna, Fransa krallığı üzerinde hak iddia ederek ve Guyenne için 1329'da verdiği bağlılık sözünü hükümsüz sayarak karşılık verdi (7 ekim).

ingiliz fetihleri (1338-1360)

Çarpışmalar, Edward III'ün kendisine harekât üssü yapmak istediği Flandre'da başladı. Edward III, Flandre kontunun desteğini elde etmek için ingiliz yünlerinin flaman kentlerine ihracını yasakladı. Yoksulluğa düşen kentler, ayaklanarak (ocak 1338) Edward III'e katıldılar (3 aralık 1339) ve onu kral olarak tanıdılar. Bu başarının ardından, Plantagenet hanedanı, Philippe VI'nın filosuna karşı L'Ecluse (Sluis) deniz zaferini kazandı (24 haziran 1340), Veraset savaşı'ndan yararlanarak Bretagne'a çıkartma yaptı (1341) ve Saint-Vaast-la-Hougue'da (1345) büyük bir süvari hücumuna girişerek fransız süvari gücünü Crécy'de ezdi (26 ağustos 1346) ve Calais'yi zapt etti (4 ağustos 1347). 28 eylül 1347'de imzalanan ve veba salgını nedeniyle 1355'e kadar uzatılan bir mütarekeden sonra ingiliz saldırısı, Kara Prens'in (Edward) komutasında yeniden başladı, Fransa kralı İyi Jean II Poitiers yakınında bozguna uğratılarak esir alındı (19 eylül 1356). Kötü Charles II'nin çevirdiği dolaplara, E. Marcel tarafından yönetilen Paris ayaklanmasına (şubat 1358) ve köylü isyanlarına (jacquerieler) [mayıs 1358] karşı uğraşmak zorunda kalan veliaht Charles (müstakbel Charles V) Brétigny antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı (24 ekim 1360). Bu antlaşmayla Edward III, Fransa tahtından vazgeçmesi karşılığında, geniş Aquitania arazisini bütün egemenlik haklarıyla birlikte elde etti.

Fransızlar'ın kalkınması (1360-1380)

Fransızlar Charles V sayesinde kalkındılar. Charles V, Edward III'ü müttefiklerinden (Navarra, Bretagne, Flandre) ayırdı, Guyenne'in istirdadını ilan etti (30 kasım 1368), orduya çekidüzen verdi. Böylece fransız ordusu, Guesclin'in ustaca kumandası altında, beş liman (Calais, Bordeaux, Bayonne, Brest, Cherbourg dışında, İngilizler'in elindeki bütün toprakları geri aldı.

mütareke yılları (1380-1411)

İngiltere ve Fransa'da henüz reşit olmamış iki kralın -Richard II (1377) ve Charles VI (1380)- tahta çıkması ve bunların va-

Larousse

Yüz florinlik yapıt
yapıtın tümü ve iki ayrıntı
Rembrandt'ın ofortu (1649)
Condé müzesi, Chantilly

him iç güçlüklerle karşılaşmaları (ingiliz köylülerinin ayaklanması, 1381; Armagnaclar'la Bourgognelular'ın mücadelesi, 1407), savaşa ara verilmesine yol açtı: iki hasım taraf, 1388'den başlayarak 1411'e kadar süren mütarekeler yaptılar.

Lancasterler'in fetihleri (1411-1435)

Savaş, Lancaster dükü Henry IV'ten askeri yardım isteğinde bulunan (1411) Korkusuz Jean'ın girişimiyle yeniden başladı. Babasının bekle-gör politikasını bir yana bırakan Henry V, Normandiya'ya çıktı (1415 ve 1417), fransız ordusunu Azincourt'ta bozguna uğrattı (25 ekim 1415), Normandiya'yı fethetti (1417-1420) ve Charles VI'yı Troyes antlaşması'nı (21 mayıs 1420) ımzalamak zorunda bıraktı. Charles VI, bu antlaşmayla, Henry V'i ardılı olarak kabul ediyordu. Bu antlaşmayı geçersiz sayan veliaht Charles, kendisini Charles VII adıyla Fransa kralı ilan etti; ama otoritesini ancak Loire'ın güneyindeki ülke topraklarında yürütebiliyordu. Fakat, Jeanne d'Arc sayesinde durum değişti. Jeanne d'Arc, Orléans'ı kurtardı (8 mayıs 1429), İngilizler'i Patay'da yendi (18 haziran) ve Charles'a Reims'te resmen taç giydirtti (17 hazıran). Böylece Charles VII, Bourgogne dükü İyi Philippe III'ün tarafsızlığından da (Arras antlaşması, 21 eylül 1435) yararlanarak, krallığın yeniden ele geçirilmesine girişti.

fransız fetihleri (1435-1453)

Ulusal duyguların uyanmasından yararlanan Charles VII, nisan 1436'da Paris'e girdi, Normandiya'yı (Formigny zaferi, 15 nisan 1450) ve arkadan Guyenne'i (Castillon zaferi, 17 haziran 1453) fethetti. Bordeaux'nun da alınmasıyla (19 ekim 1453) Yüz Yıl savaşları son buldu. Fakat, barış antlaşması Picquigny'de ancak 29 ağustos 1475'te ımzalandı ve Calais ancak 1558'de geri alınd.

Yüz Yıl savaşları Fransa'da birliğin ve monarşik merkeziyetçiliğin gelişmesini kolaylaştırdı; buna karşılık, İngiltere'de baronluk sisteminin kurulmasına katkıda bulundu ve kısmen de 1450'de patlak veren İki Gül savaşı'na neden oldu.

Yüz yıllık yalnızlık *(Cien años de soledad)*, Gabriel García Márquez'in romanı (1967); yazar bu yapıtında, düşsellikle gerçekliği karıştırarak, çok zengin bir üslupla, Kolombiya'da Macondo adlı düşsel bir kasabanın ve bu kasabanın kurucusu olan, davranışları şaşırtıcı, aynı zamanda da kendini "yalnız yazgı"sına bırakmış Buendía ailesinin öyküsünü anlatır.

YÜZBAŞI a. Ask. Silahlı kuvvetlerde üsteğmen ile binbaşı arasındaki rütbe ve bu rütbedeki subay. (Birliklerde bölük ya da batarya komutanlığıyla görevlendirilirler. Bu rütbedeki bekleme süreleri 9 yıldır; 3 yıllarını tamamladıklarında *kıdemli yüzbaşı*, 6 yıllarını tamamladıklarında da *önyüzbaşı* olurlar.)

YÜZBAŞI SELAHATTİN → YURDOĞLU (Selahattin).

Yüzbaşının kızı *(Kapitanskaya doçka)*, A. S. Puşkin'in romanı (1836). Dekoru Pugaçev'in kanlı ayaklanması, cinayetleri ve yağmaları oluşturur. Yüzbaşının kızına âşık genç bir subay adayı olan Grinev tanımadan Pugaçev'i bir kar fırtınasından kurtarır. İsyancılara tutsak düşer, ama Pugaçev'i kurtardığı için canı bağışlanır. Olay örgüsü ikincil bir değer taşır: kopan bu korkunç kıyamette kahramanlar çok küçük kalırlar. Rus romanının kaynağında yer alan bu yapıt güçlü bir şiirsel hava içeren bir tür destandır.

YÜZBAŞIOĞLU (Şerif), türk besteci ve orkestra şefi (İstanbul 1932 - *ay. y.* 1981). İstanbul Belediye konservatuvarı'nı bitirdi (1954), aynı kurumda armoni öğretmenliği, İstanbul radyosu batı müziği yayınları şefliği (1961-1964), Şehir orkestrası şefliği (1964-1967) yaptı. Hafif müzik alanındaki çalışmalarıyla çeşitli uluslararası etkinliklere katılan sanatçı *Perhaps one day* adlı bestesiyle Apollonia festivali dördüncüsü seçildi (1968). Bazı yapıtları yabancı ülkelerde plağa alındı.

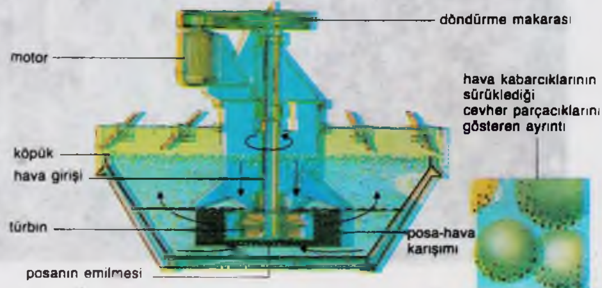
YÜZDE a. **1.** Yüz birim, yüz öğe üzerinden belirtilen oran: *Bir anketin sonuçlarını yüzdelerle göstermek.* **—2.** Herhangi bir işten elde edilen gelirden yüze oranla alınan ücret; yüzdelik: *Satışlardan yüzde almak.*
—Anal. kim. *Yüzde bir normal çözelti*, normal çözeltiden yüz kez daha az derişik titre erilmiş çözelti.
—Bank. ve Tic. *Yüzde on, yüzde yirmi vb.*, bir malın satışının tüccara sağladığı ve yüz lirada on lira, yüz lirada yirmi lira vb. biçimde belirtilen kazanç. || *Yıllık yüzde kırk, elli vb. ile para yatırmak*, bir tutarı kırk, elli vb. faizle bir özel kişiye ya da bir işletmeye ödünç vermek ya da bir bankaya mevduat olarak yatırmak.
◆ sıf. **1.** Bir sayı sıfatıyla kullanıldığında yüze bölünen bir şeyin o kadarlık bölümünü, niceliğini belirtir. (Bu biçimde kullanıldığında % ile belirtilir): *Gelenlerin yüzde sekseni yer bulamadı. Bu yatırımdan yüzde yirmi kârım var.* **—2.** *Yüzde yüz*, hiç kuşkusuz, tümüyle gerçek olarak, muhakkak: *Yüzde yüz siz haklısınız;* bütünü, tümü, tamamı: *Kârın yüzde yüzünü kendisi alıyor.*
—İstat. *Yüzde bir* → YÜZEBÖLEN. || *Yüzde birlik*, bir diziyi sayıları eşit ya da aralıklı yüz gruba bölen elemanın büyüklüğü.

YÜZDELİK a. Yüzde hesabına göre belirlenen ücret ya da komisyon; yüzde: *Yüzdelikle çalışmak. Yüzdelik almak.*
—Arit. YÜZLÜ.
—Ölçbil. *Yüzdelik ölçek, taksimat*, yüz eşit parçaya bölünmüş ölçek, taksimat.

YÜZDÜRME a. Yüzdürmek eylemi.
—Camc. *Float-glass* denen düz cam üretim yöntemi; erimiş cam, sıvı kalay banyosu üzerine dökülür ve orada sürekli bir şerit oluşturur.
—Kim. müh. Çok ince öğütülmüş bir madde karışımını, bu karışımda bulunan maddelerden bazılarının sulu bir ortamda hava kabarcıkları üzerine yapışması, dolayısıyla yoğunluklarını yapay olarak azaltması özelliklerinden yararlanarak uygulanan ayırma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. Bir maddeyi yerçekimi kuvvetini tam olarak karşılayan dengeleyici bir kuvvet yardımıyla belirli bir yüzey üzerinde belli bir yükseklikte dengede tutma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Su işler. Olası bir yumaklaştırmadan sonra, genellikle küçük hava kabarcıkları yardımıyla, pislikleri temizlenecek suyun yüzeyinde toplamaya dayanan arıtma işlemi. || *Elektrikle yüzdürme*, suya daldırılmış ve elektrik gerilimi altındaki maden bir levhanın yüzeyinden çıkan çok küçük hava kabarcıkları yardımıyla çamurları ayırma ve koyulaştırma işlemi. || *Havayla yüzdürme*, hava pompalama yoluyla, bir atık suda asılı halinde duran maddelerin daha iyi ayrılmalarını sağlamak için yapılan işlem. (Kabarcıklar, taneciklere tutunur, bu da kaymak alma yoluyla dışarı atılmalarını kolaylaştırır.)
—ANSİKL. Kim. müh. Yüzdürme, en çok kullanılan bir cevher zenginleştirme yöntemidir. Sanayide metal olsun ya da olmasın tüm mineral maddelerin, özellikle de işletilen mineral kaynakların en önemli bölümünü oluşturan sülfürlü cevherlerin zenginleştirilmesinde bu yöntemden yararlanılır.
Yüzdürme yöntemi, minerallerin fizikokimyasal yüzey özelliklerine dayanır. XIX. yy.'ın sonunda Avustralya'da bulunan bu yöntem, yararlı maddeyi yüzeye "çıkartmak" öteki maddeleri dibe "çöktürmek" için çeşitli bileşenlerin yüzey gerilimini değiştirerek cevherlerde bulunan elementlerin ayrılmasını sağlar. Gerçekten de kimi mineraller su içine daldırıldığında susevmez özellikler gösterir: yüzeyleri ıslanmaz ve aynı zamanda banyo yüzeyine çıkan hava kabarcıklarına tutunma eğilimi taşır. Öteki maddeler hava kabarcıklarını izlemez ve banyo içinde asıltı durumunda kalır. Yüzdürme, hücreler içindeki değerli mineralleri susevmez duruma getirerek ayırmaya dayanır. Hücrelerin altından hava üflenir, hava kabarcıklarının oluşması ve kararlılığı, köpük yapıcı maddelerin (cam yağı, alkoller, krezilik asit) katılmasıyla daha da kolaylaştırılır. Ayırma işlemi, çevrime sokulan ve özgül etkileri olan tepkin maddeler yardımıyla başarılı şekilde sürdürülür; *toplayıcı* denen bu maddeler (ana bileşeni amin ya da ksantatlardan oluşan organik bileşikler: petrol yağları), yararlı madde parçacıkları üzerine seçimsel olarak sıvanarak, bunların oluşturulan hava kabarcıklarına tutunmalarını sağlar; böylece sıvı yüzeyine çıkarılan yararlı madde parçacıkları, kendilerini aygıtın dışına sürükleyen köpük üzerinde yüzer; öteki tepken maddelerse, seçimsel çöktürücü ve pH ayarlayıcıları (duruma göre sodyum hidroksit, kireç ya da sülfürik asit) olarak etki eder.
Yüzdürme yoluyla yapılan işlemin verimi şu etkenlere bağlıdır: yüzdürülecek yararlı madde parçacıklarının doğru olarak yapılmış tane dağılımı (100-200 μm); özgül kimsayasal tepkenlerin seçimi (hâlâ büyük ölçüde deneylerle belirlenir); sanayide kullanılan büyük boyutlu hücrelerde yüzdürme kinetiğinin denetimi.
Yüzdürmeyle başlangıçta cevherlerde bulunan yalnız bir madde işlenebiliyordu; ancak *diferansiyel yüzdürmeyle* çokmetalli cevherlerin işlenmesine de başarıyla uygulanan yeni bir teknik geliştirildi. Diferansiyel yüzdürmede farklı cevherlere art arda etki ettirmek üzere çöktürücü ve etkinleştiriciler (genellikle bakır sülfat gibi metal tuzları) kullanılarak pek çok cevherin ayrılması sağlanır. Yüzdürme işlemi, *yüzdürme hücreleri*'nde yapılır; dibinde posanın (işlenecek madde, katkı ürünleri ve sudan oluşan karışım) toplandığı sandık biçimindeki bu yüzdürme hücrelerinde içi oyuk, düşey eksenli bir pervane bulunur; pervanenin deliğinden hava üflenerek hücre içinde bir köpük oluşturulur; yukarı çıkan ve sandığın üst bölümünde toplanan köpük, cevher ya da arı kömürü sürükleyerek taşırma yoluyla buradan alınır. Yüzdürme hücreleri genellikle bir batarya halinde gruplandırılır ve böylece geri kazanılacak cevher durumundaki posanın ayrımsal olarak özütlenmesi sağlanır. Bu teknik, başta fosfatlar ve fluorit olmak üzere metal olmayan cevherlerin işlenmesinde de giderek yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu nedenle yüzdürme, günümüzde zenginleştirme tekniklerinin ilk sırasında yer alır.
—Metalürj. *Yüzdürmeyle ergitme.* Bu yöntemde metal örnek, özel biçimli bir indükleyici içine yerleştirilir ve bu indükleyici yüksek frekansta akım üreten bir jeneratörle beslenir. İndükleyicinin meydana getirdiği elektromanyetik alan ile metal kütlesi içinde indüklenmiş akımların yarattığı alan arasındaki etkileşim, herhangi bir maddesel destek olmadan metal kütlenin yüzmesini sağlar. Metal içinde indüklen-

bir yüzdürme hücresinin şematik kesiti

KHD-Humboldt Wedag'ın belgesine göre

Amax Inc.

Leadville (Colorado, ABD) yakınındaki Climax fabrikasında molibden cevheri **yüzdürme** hücreleri

mış akımlar ısınmaya ve ergimeye yol açar. Herhangi bir taşıyıcı kullanmadan metalin sıvı durumda tutulabilmesi, potalardan kaynaklanan kirlenme sorunlarını da ortadan kaldırır. Sıvı metal kütlesinin iyice karışması ve soğuk noktaların bulunmaması, bileşimleri bakımından yüksek homojenlikte alaşımların elde edilmesini sağlar. Yüzdürme yöntemi, ikincil vakum ya da gaz altında uygulanabilir. 100 kHz frekansında 60 kW'lık aperyodik bir jeneratör kullanılarak yüzme durumunda tutulan sıvı metal kütlesinin ağırlığı bakır için 400 g, alüminyum için 200 g, titan için 100 g'dır.

YÜZDÜRMEK → YÜZMEK.

YÜZDÜRÜCÜ sıf. Yüzmek eylemini yaptıran, yüzdüren.

YÜZDÜRÜLME a. Yüzdürülmek eylemi.

YÜZDÜRÜLMEK → YÜZMEK.

YÜZEBİLİR sıf. Cev. hazl. Yüzdürme işlemiyle geri kazanılabilir bir mineral için kullanılır.

YÜZEBİLİRLİK a. Cev. hazl. Bir mineralin su yüzünde kalma özelliği.
—Denizc. Bir cismin toplam ağırlığına karşıt olarak, bu cismin su içinde kalan bölümünü etkileyen ve suyun kaldırma kuvvetinden kaynaklanan güç. (Suya batmış hacim, cismin ağırlığına denk bir kaldırma kuvveti oluşturuyorsa, yüzebilirlik *olumlu*'dur ve cisim yüzer; suya batmış hacim yetersizse, cismin ağırlığı kaldırma kuvvetinden fazladır ve yüzebilirlik *olumsuz*'dur, cisim batar.) || *Yüzebilirlik katsayısı*, su yüzeyinde seyreden bir denizaltının su üstündeki hacmi ile su altındaki toplam hacmi arasındaki oran. (İlk denizaltıların yüzebilirlik katsayısı % 5 ile 10, 1899'da yapılan *"Narval"* denizaltısınınki ise % 41'di; modern denizaltılarda ise bu oran yaklaşık % 25'tir.) || *Yüzebilirlik sınırı*, bir gemi teknesinin su üstündeki hacmi; geminin batmadan taşıyabileceği ağırlığı gösterir.

YÜZEBÖLEN a. İstat. Bir nicel özelliğin değerlerinin değişim aralığını sıklıkları eşit yüz alt kümeye bölen değerlerin her biri. (Birinci yüzebölen öyle bir değerdir ki, değerlerin yüzde biri onun altında kalır vb. gibi. 10. yüzebölen 1. onabölenle; 25. yüzebölen 1. dördebölenle, 50. yüzebölen ortalayan değerle vb. çakışır.)
—ANSİKL. Farklılaşma psikol. Bir kişinin bir testte aldığı notun yüzde bire çevrilmesi ham puanı onunkinin altında olan kütlenin yüzdesini belirtir. Demek ki, ham puanı yüzebölen bir değere çevirmek, kişiyi 100 kişilik bir örneklem grubunda sınıflamaktır. Yüzebölen, bir bireyin örneklem grubundaki sırasının doğru görüntüsünü verirken, bir notla öteki arasındaki farkı yanlış görüntüler. Psikolojik açıdan ölçekler eşit değildir. Çünkü, notlardaki toplama (bunların Gauss dağılımı gösterdikleri varsayımına göre) ortalamaya doğru en yüksek düzeydedir ve bu noktanın her iki yanında ölçümlerin yoğunluğu gitgide azalır (daha aralıklı olur). Bunun yüzebölenlere yansımasından kaçınılamaz. Bunlar, uçlara göre, dağılımın ortasında birbirlerine daha yakın olurlar. Bu durum, ham puanın yüzebölenlere (yüzde birlere) dönüştürülmesinin önemli sakıncalarından biridir.

YÜZEGELEN sıf. *Yörs.* İleri gelen, seçkin: *Kasabanın yüzegelen kişileri.*

Yüzellilikler, Kurtuluş* savaşı sırasında düşmanla işbirliği yaptıkları ve ulusal harekete karşı çıktıkları gerekçesiyle Lozan barış görüşmelerinde adları sonradan saptanarak Türkiye dışına çıkarılması kararlaştırılan kişilere verilen ad. Lozan* antlaşması (24 temmuz 1923) uyarınca 1914-1922 arası dönemi kapsayan bir genel af zorunluluğuyla karşılaşan Ankara hükümeti, antlaşmaya 150 kişilik bir istisna maddesi koydurdu. Adları antlaşmanın imza tarihinden yaklaşık bir yıl sonra saptanan 150 kişinin mallarının tasfiyesine ve yurtdışına çıkarılmasına karar verildi. Büyük çoğunluğu önceden (1922) yurtdışına gitmiş olan Yüzellilikler, daha sonra türk vatandaşlığından da çıkarıldı (1927). Ancak, 1938'de kabul edilen bir yasayla affedilerek yurda dönmelerine izin verildi. Yüzellilikler listesini oluşturan çeşitli gruplar: yaveri has Kiraz Hamdi başta olmak üzere padişah Vahdettin'in maiyeti (8); eski şeyhülislam Mustafa Sabri başta olmak üzere Kuvayı inzibatiye yanlısı kabine üyeleri (6); Kuvayı inzibatiye başkomutanı Süleyman Şefik Paşa başta olmak üzere Kuvayı inzibatiye mensupları (7); Sevr* antlaşması'nı imzalayan osmanlı delegeleri (3); mülkiye ve askeriyeden kişiler (32); Çerkez Ethem ve avanesi (9); Çerkez kongresi'ne delege olarak katılanlar (18); polisler (13); gazeteciler (13); toprak sahipleri ve öteki kişiler (41). Vahdettin ve Damat Ferit Yüzellilikler'den değildi. (→ Kayn.)

YÜZENBAHÇE a. Aztekler'ce üzerinde ağaççıklar ve çiçekler yetiştirilen ve toprakla kaplı sallardan oluşan yüzer bahçe.

İHİ

kâğıt hamuru üretiminde kullanılan bir **yüzer** fabrikanın iki barçından birinin yedekte çekilerek götürülmesi (bir brezilya şirketi için japon firması IHI tarafından 1976-77'de inşa edildi)

YÜZER üİş. say. sıf. **1.** Üleştirmede, yüz sayısıyla belirtilen çokluktaki şey için kullanılır: *Yüzer kişilik topluluklar oluşturdular.* **—2.** *Yüzer yüzer,* yüzer birimlik öbekler halinde: *Sayfaları yüzer yüzer tomar yapmak.*

YÜZER sıf. Sürekli suda bulunan, yüzen.
—Ask. *Yüzer köprü* → KÖPRÜ.
—Balıkç. *Yüzer ağ,* gerekli yerlere takılan yüzdürücüler ve mantarlar sayesinde av sırasında iki su tabakası arasında yüzer halde kalan ağ. || Av sırasında akıntıyla sürüklenmesine izin verilen ağ. || *Yüzer livar,* balıkları canlı saklamaya yarayan, kenarları delikli yüzen sandık. || Balıkçı teknesinde, balıkların canlı saklandığı bölme. || *Yüzer olta,* kurşunu ve iğnesi dibe değmeyecek biçimde bir yüzdürücüyle donatılmış olta.
—Denizc. *Yüzer fabrika,* su kenarındaki bir sanayi atölyesinde inşa edilen ve daha sonra kullanım yerine kadar su yoluyla çekilerek götürülen fabrika. (Kimi kez *yüzer fabrika* adı, kullanım alanına kadar yüzdürülerek götürülen birimler için kullanılır, bu durumda, karayoluyla, bir deniz taşıtı aracılığıyla götürülenlere *taşınan fabrika* denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yüzer malzeme,* su üzerinde yer değiştirebilecek biçimde düzenlenmiş, gemi, tekne ya da yüzer duba dışındaki her tür sal, yapı ya da birleştirme malzemesi. || *Yüzer tesis,* havuz, dok, yük iskelesi, gemi hangarı gibi su üzerinde yer değiştirmeksizin sabit duran tesis.
—ANSİKL. Denizc. Yüzer fabrikalar (açık deniz petrol platformları dışında, oteller ve yüzer yerleşim mahalleleri de bunlar arasında yer alır) çeşitli kolaylıklar sunar. Bu fabrikalar bir yandan teknik olarak gerçekleştirilmelerine elverişli yerlerde inşa edilebilirler; öte yandan da yapımcı şirketler, zor taşınan sökülebilir parçalar ya da ağır koliler gönderme sorunundan ve özellikle uzak ülkelerdeki taşeronluk problemlerinden kurtulurlar. Bu fabrikalar ayrıca hareketlilik bakımından da belli bir üstünlük sağlar: bir kez inşa edildikten sonra, bunlar başka yerlerde kullanılmak için yer değiştirebilir ve hatta bakım ya da değişiklikler yapılmak üzere inşa edildikleri ülkeye geri gönderilebilirler. 1958'de Exxon şirketi tarafından Libya için beton bir duba üzerine inşa edilen bir petrol rafinerisi ilk yüzer fabrikayı oluşturur. Daha sonra 1962'de bu tip yapılar işlevsel hale gelmiştir. Ama bu fabrikaların sayısındaki artış, 1975'ten sonraya rastlar. Günümüzde, elektrik santralları ya da amonyak, kâğıt hamuru, doğal gaz sıvılaştırma ve deniz suyunun tuzunu giderme fabrikaları gibi çok sayıda proje ve uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu birimlerin kimilerinin uzunluğu 200 m'yi, genişliği ise 40 m'yi geçer, ama gelecekte orta boyutlardaki birimlerin bile, bu boyutlarda olacağı sanılmaktadır. 1980'den bu yana, yarıdalgıç büyük taşıyıcı barçların pazara girmesiyle, fabrikayı barç üzerinde yüzdürmeksizin bir koli gibi özel gemilerle taşıma eğilimi ortaya çıkmıştır. Öte yandan, yüzer fabrikalar git gide modüler bir anlayışa göre gerçekleştirilmekte ve önceden birleştirilmiş belli sayıda ağır öğeler halinde ayrılmaktadır. Yüzer fabrika üreticisi başlıca ülkeler arasında Japonya, ABD, Rusya, Isveç, Norveç, Fransa yer alır. Alıcı ülkeler ise genellikle Ortadoğu, Güneydoğu Asya ve Güney Amerika ülkeleridir, ama iyice sanayileşmiş ülkeler arasında da yüzer fabrika alanlar vardır.

YÜZEREV a. Nehir turizminde kullanılmak ya da yüzer konut olarak yararlanılmak amacıyla düzenlenmiş kamaralı mavna.

YÜZERGEZER sıf. ve a. Hem karada hem suda kullanılabilen araba, tank, uçak gibi araçlar için kullanılır; amfibi.

YÜZERKINKANATLIGİLLER a. Böc bil. DALICIBÖCEKGİLLER familyasının eşanlamlısı.

YÜZERLİK sıf. Yüz tane olan, yüz tanesi bir arada olan: *Yüzerlik kutular yapmak.*

YÜZERTOP a. Şamandıra.

YÜZETKEN a. Fizs. kim. Suya seyreltik çözelti halinde katıldığında suyun yüzey gerilimini azaltan amfifil molekül.
—Dokubil. Akciğer hava keseciklerini kaplayan karmaşık madde. (Fosfolipit bakımından zengin gergin kısmı, tanecikli pnömositlerce sentezlenir. Yüzeyetken madde, alveollerin çökmesini, sönmesini önleyerek, solunum olaylarında önemli rol oynar. Doğuştan yüzetken yokluğu, yenidoğanda hiyalin zarlar hastalığının nedenidir.)

YÜZETKİN a. Fizs. kim. Sulu çözeltisi, kütlesine oranla arayüzeylerde daha yüksek bir derişim gösteren madde. (Yüzetkinler, gerilimetkin maddelerdir; bu tür maddelerin özelliklerinden daha çok temizleme işinde yararlanılır.)

YÜZEY a. **1.** Bir cismin dışı, dış yüzü; satıh. **—2.** Bir sıvının, suyun üst yüzü. **—3.** Soyut bir şeyin ilk göze çarpan yönü: *Konunun yüzeyinde kalmak.*
—Boyac. Boyacının sıva, boya, vernik ya da benzer bir malzemeyle kaplayacağı nesnenin dış yüzü.
—Dalga ve titr. *Dalga yüzeyi,* dönemli bir dalganın belli bir bileşeninin aynı anda aynı faza sahip olduğu noktalar kümesi. (Bir noktadaki dalga yüzeyi normali, yayılma doğrultusudur.)
—Dy. *Yuvarlanma yüzeyi,* ray ve bandajın, yuvarlanma sırasında, birbirine değen bölümleri.
—Fiz. *Yüzey gerilimi,* denge halindeki sıvı yüzeyin genişlemesini sağlamak için birim uzunluğa uygulandığı varsayılan kuvvet. (Eşanl. KILCAL DEĞİŞMEZLİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Fiz. ve Kim. *Yüzeyler bilimi,* bir katı ile bir başka ortam (katı, sıvı ya da gaz) arasındaki süreksizlik bölgesinin fiziksel ve kimyasal özelliklerini saptamayı ve o bölgede oluşan olayları incelemeyi amaçlayan araştırma alanı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. kim. *Yüzey etkeni,* molekülünde çözünmeyi sağlayabilen işlevsel bir grup ile suya karşı az ilgi gösteren bir kökün bulunduğu kimyasal bileşik. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yüzey gerilimi,* bir sıvının iyonları ya da molekülleri arasındaki çekimden doğan ve yüzey ya da arayüzeyde ortaya çıkan gerilim. (Denkleşmemiş molekül kuvvetlerinden kaynaklanan bu gerilim, kılcallık, sıvı yüzeylerinin büzülmesi, damla ve kabarcıkların küre biçimini alması gibi kimi olaylara yol açar ve birim uzunluğa etkiyen kuvvet olarak ölçülür.)
—Foto. *Duyarlı yüzey,* bir fotoğrafın duyarkatını, plakayı, filmi ya da kâğıdı belirten genel ad.
—Geom. Sonlu ya da sonsuz bir uzay parçasının sınırı ya da çevresi olarak tanımlanabilen kuramsal matematik nokta kümesi. (Uygulanabilir bir yüzey için "kâğıt yaprağı" iyi bir model oluşturur.) ‖ Boyutu üçten büyük ya da üçe eşit bir E afin uzayında, $\mathbb{R}^2$ nin bir A parçasının, A dan E içine *g* fonksiyonuyla, (A, *g*) parametrelenmiş* bir yüzey olacak biçimde görüntüsü. ‖ *Zincir yüzeyi,* bir zincir eğrisinin doğrultmanı etrafında dönmesiyle doğurulan yüzey.
—Isıbil. *Kazanın ızgara yüzeyi,* üzerine kömür dökülen delikli yüzeyin tümü; bu yüzeyden giren yanma havası küllükten ocağa geçer.
—İnş. *Döşeme yüzeyi,* üzerine parke, döşeme karosu ya da kaplama yerleştirilen kâgir yüzey.
—İşlem. *Yüzey işleme,* özel tezgâhlar ya da aygıtlar kullanarak düzgün ve düzlemsel yüzeyler oluşturmayı sağlayan işlem. ‖ *Yüzey işleme tezgâhı,* yüzey işlemede kullanılan tezgâh. ‖ *Başlama yüzeyi,* işlenmemiş bir parçanın, diğer yüzeylerini işleyebilmek için tezgâh üzerine temas eden yüzey. ‖ *Birleşik yüzeyler,* aralarındaki geometrik bağıntı aynı anda ya da en azından ara parça sökülmeden bir işleme gerektiren yüzeyler. ‖ *Referans yüzeyi,* daha sonra gerçekleştirilecek işlemlere ve denetimlere örnek oluşturan işlenmiş yüzey.
—Jeomorfol. *Yoğuşma yüzeyi,* bir arada bulundukları ince malzemenin ayrılması sonucu yüzeyde toplanan kaba malzeme. (Daha sonra alttaki malzemeyi koruyan yoğuşma yüzeyi rüzgârın [çöllerde rüzgâr süpürmesi yüzeyi ya da regler] ya da akarsuların etkisiyle oluşabilir.)
—Kim. müh. *Özgül yüzey,* bir birim kütle içinde bulunan madde taneciklerinin toplam yüzeyi. (Özgül yüzey, gram başına genellikle metre kare cinsinden ifade edilir ve bir maddeyle gerçekleştirilen kimyasal tepkimeye açık arayüzeyi belirtir: heterojen katalizde daha çok özgül yüzeyi yüksek olan bileşenler yeğlenir.)
—Metalürj. *Yüzey hazırlama,* yüzey işlemi uygulanacak parça yüzeylerinin temizlenmesi amacıyla uygulanan işlem. ‖ *Yüzey işlemi,* aşınma, korozyon ve ısı etkisine karşı belirgin direnç özellikleri kazandırmak ya da temizlemek amacıyla metal parçaların yüzeyine uygulanan işlem. ‖ *Yüzey kusuru,* çeşitli işlemler sırasında metal yüzeylerinde çukurlar ya da damarsı çıkıntılar biçiminde ortaya çıkan özürlerin genel adı. ‖ *Yüzey sertleştirme,* metal parçalarda yalnızca yüzeylerin sertleştirilmesi amacıyla uygulanan işlem. ‖ *Yüzey soğuma eğrisi,* ısıl işlemden geçirilmiş bir metal parça yüzeyinde soğuma hızını gösteren eğri. ‖ *Birleşme yüzeyi,* bir döküm kalıbında, kalıbın iki bölümünü birbirinden ayıran yüzey. (Bu yüzey kimi zaman düz olmayabilir.)
—Su yapı. *Eğik yüzey,* bir geminin bir havuzdan ötekine geçişini sağlayan ve eğik bir düzlem üzerine tespit edilmiş raylar üzerinde hareket eden bojilerle taşınan su dolu bir tekneden oluşan yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Teknol. *Yüzey durumu,* bir cismin yüzeyinin yapısı ve pürüzlülüğü.
—Vet. ve Zootekn. *Aşınma yüzeyi,* besinlerin ya da karşıt dişin sürtünmesi sonucu memeli bir hayvanın dişlerinin aşınmasıyla ortaya çıkan düz ya da kabartmalı yüzey. (Aşınma yüzeyinin görünümü hayvanın yaşı ve kimi durumda, çiğneme kusurları hakkında bilgi verir.)
—Yerbil. *Peklemiş yüzey,* tortullarda, iki katmanı ayıran, demir oksitlerle örtülü ve biyoturbalaşma etkisinde, tortullaşma sürekliliğinde bir duraklama, hatta geçici bir çıkma gösteren yüzey. ‖ *Süreksizlik yüzeyi,* bir kayaçta (çatlak), bir arazide (anormal bir dokanağa yol açmaz) sürekli olmayan yüzey. ‖ *Katmanlaşma yüzeyi,* aynı petrografik yapıdaki iki katmanı ayıran süreksizlik. ‖ *Tektonik yüzey,* atımsız arazi kırığı.
—ANSİKL. Boyac. Yüzeyler iki grupta toplanabilir: gözenekli yüzeyler (alçı, kireçli ya da çimentolu harçta yapılmış sıva, beton, tahta, karton, bez vb.) ve gözenekli olmayan yüzeyler (esas olarak metaller ve metal alaşımları). Bütün yüzeyler boyanmadan önce çok özenli bir hazırlığı gerektirir. Bu hazırlığın amacı yüzey ile ilk boya tabakası arasına, yüzeye mümkün olduğu kadar fazla yapışma gücü gösteren ve aynı zamanda, ilk boya tabakası için de bir tutunma temeli oluşturan bir tabaka yerleştirmektir. Bu işlem daima, yüzeyin üzerinde bulunabilecek zararlı yabancı maddelerin uzaklaştırılması için dikkatli bir temizlikle başlar.
—Fiz. Yüzey gerilimi olayları bir sıvının serbest yüzeyinde gözlemlenir. Bunlar, var olan diğer kuvvetlerin izin verdiği ölçüde bu serbest yüzeyi küçültmeye çalışırlar. Örneğin, havada asıltı halindeki küçük bir su damlacığı (sis) gerçekte yalnız yüzey gerilimine bağlıdır; bu gerilim de, ona, belirli bir hacim için en küçük olası yüzeyi sağlayan biçimi, yani küre biçimini verecektir.
Yüzey gerilimi olayı, moleküllerarası kuvvetlerin varlığından kaynaklanır. Bir yüzey molekülünün, derindeki bir molekülden daha az komşu molekülü olduğundan, derindeki bir molekülü yüzeye getirmek için, yani serbest yüzeyi artırmak için bağları koparmak gerekir. Buna karşılık, kendiliğinden oluşacak olay yüzey azalmasıdır.
Bir sıvının serbest yüzeyinin bir bölümünün azalmasını önlemek için, yüzeye teğet düzlem içinde, sınırın her noktasında yer alan ve bu sınıra dik olan kuvvetleri kenarlarına uygulamak gerekir. Sınırın bir *dl* uzunluğu için kuvvetin değeri şu şekil-

studio des Grands-Augustins-Explorer
Nivernais kanalı üzerinde seyreden yüzerev

İnbel
Charleroi-Brüksel kanalı üzerindeki Ronquières (Belçika) eğik yüzeyi

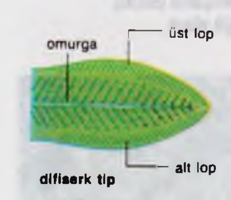

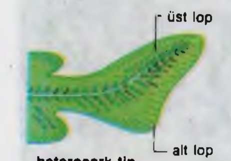

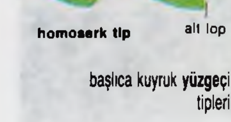

çeşitli su hayvanlarının yüzgeçleri

başlıca kuyruk yüzgeçi tipleri

de ifade edilir: $dF = Adl$, burada A, belirli bir sıvının (belli bir sıcaklıkta) ayırtedici nitelikteki değişmezidir. N/m olarak ifade edilen A değişmezi, "yüzey gerilimi değişmezi" ya da yalnızca "yüzey gerilimi" olarak adlandırılır.

Bir küresel ayırım yüzeyinin iki yüzü arasındaki basınç farkı. Yüzey gerilimi bu yüzeyi azaltmaya ve böylece de kürenin hacmini küçültmeye çalışır. Böylece kürenin içinde ortaya çıkan üstbasınç, denge konumunda, yüzey geriliminin etkisini dengeler.

Kürenin içi ile dışı arasındaki bu basınç farkı (Laplace yasası) $\Delta p = 2A/r$'dir (*r*, kürenin yarıçapı). Bu bağıntı, özellikle, küresel bir aymerceğin iki yüzü arasındaki basınç farkını ve kılcal bir borudaki düzey farkını (Jurin* yasası) hesaplamayı sağlar.

—Fiz. ve Kim. *Yüzeyler bilimi.* Bir katı ile bir başka ortam arasındaki arayüzeyi etkileyen olaylar çok çeşitlidir ve çok büyük bilimsel ve teknik bir öneme sahiptir: mekanikte, sürtünme, aşınma, yağlama ve polisaj; aderans; metalürjide, korozyon ve koruyucu katmanlar, yüzey işlemleri, tanelerarası ayrışma; elektron engeli etkisi, ince katmanlar; yüzde tutma ve heterojen kataliz. İlgili yüzey katmanının, olayın ve malzemenin cinsine göre birkaç yüz pikometreden birkaç mikrometreye kadar değişen bir kalınlığı vardır. Bu katmanın temel ayırtedici özellikleri yapı (kristalli ya da amorf), doku (çeşitli bileşenlerin düzenlenişi) ve kimyasal bileşimdir (içerdiği elementler, bu elementlerin derişimi, bu derişimin derinliğe bağlı olarak değişimi [derişim profili] ve bu elementlerin oluşturduğu bileşiklerin cinsi). Yüzeyleri çözümlemede birçok yöntem kullanılır; bu yöntemler, incelenen örneği, uygun enerji ve türdeki parçacıklar akısının, bir manyetik ya da elektriksel alanın ya da bir ısıl akının etkisinde bırakmaya ve geriyayınmış gelen parçacıkları ya da yayımlanan ikincil parçacıkları algılamaya dayanır. Temel yöntemler, optik mikroskopla ölçme, iletimli ya da taramalı elektron mikroskopuyla ölçme, alan yayımlı (elektron ya da iyon) mikroskopla ölçme, X ışınlarının ya da yavaş elektronların kırınımı, çeşitli tayfölçümler (optik, kızılaltı, Auger), X fluorışıması, elektron mikrosondası, kütle tayfölçümü, iyon yayınımı vb.'dir. Bu yöntemlerin her biri çeşitli fiziksel ve/ya da kimyasal ayırtedici özellikler hakkında bilgiler verir.

—Fizs. kim. *Yüzey etkenleri,* daha çok çözelti durumunda ortaya çıkan ayırtedici fizikokimyasal özellikler taşır ve bu özellikler yüzey enerjisi ve gerilimi, arayüzey enerjisi ve gerilimi, yayılma sonunda oluşan yapışma enerjisi ve gerilimi ile bağlanma açısı kavramlarında ifadelerini bulur. Yüzey etkenleri anyonsal yüzey etkenleri, katyonsal yüzey etkenleri, amfolit yüzey etkenleri ve iyonsal olmayan yüzey etkenleri olarak dörde ayrılır. Anyonsal yüzey etkenlerinde bir ya da daha çok işlevsel grup vardır ve bu gruplar, yalnızca eksi yüklü organik bir iyon ile çözünmeyi sağlayan metalsel ya da metal niteliğinde bir iyon vererek sulu çözelti içinde iyonlaşabilirler. Katyonsal yüzey etkenlerinde bir ya da daha çok işlevsel grup bulunur; bu gruplar ancak artı yüklü organik bir iyon ile çözünmeyi sağlayan genellikle anorganik ve eksi yüklü bir iyon vererek sulu çözeltide iyonlaşır. Amfolit yüzey etkenlerinde de bir ya da daha işlevsel grup bulunur; sulu çözeltide iyonlaşan bu gruplar, ortamın koşullarına bağlı olarak ürüne anyonsal ve katyonsal yüzey özellikleri kazandırırlar. İyonsal olmayan yüzey etkenleri ise sulu çözelti içinde iyon oluşturmazlar. Bunların sudaki çözünürlükleri, molekküllerinde suya karşı yüksek ilgi gösteren işlevsel grupların bulunmasına bağlıdır.

—Su yapı. *Eğik yüzey.* Tekne, yapıyı birleştiren iki havuzdan biri ya da diğeriyle bağlantıyı sağlayan sızdırmaz iner-kalkar kapaklarla donatılmıştır. Ayrıca bu havuzların her birinin ucunda da iner-kalkar kapaklar bulunur. Bir bağlama düzeneği, geminin havuzdan tekneye geçişini sağlamak için (ya da tersi) havuz kapaklarını ile tekne kapaklarını birleştirmeyi sağlar.

Ayrıca, teknenin, geminin ilerleme yönünde yer değiştirdiği boylamasına eğik düzlemler (Belçika'da, Charleroi Brüksel kanalı üzerindeki Ronquières yapısı [90 m × 12 m boyutundaki iki tekne % 5'lik bir eğimle almaşık olarak iner çıkar] ve Sibirya'da, Yenisey üzerindeki Krasnoyarsk yapışı) ve teknenin ilerleme yönüne dikey olarak yer değiştirdiği yanlamasına eğik düzlemler de (Marne au Rhin kanalı üzerindeki Arzviller yapısı [40 m × 6 m'lik bir tekne 44,55 m'lik bir yokuşu % 41'lik bir eğimle iner ya da çıkar]) vardır.

YÜZEYCİK a. Böceklerin birleşik gözünü oluşturan temel birimlerin her biri. (Her yüzeycik bir dış görme bölümünden [kornea ya da petek] oluşur; bunun altında billurlu bir koni ve algılayıcı bir bölüm [retinül] vardır.) [Eşanl. OMMATIDYUM.]

◆ sıf. Birleşik gözün tek bir yüzeycığıyle ilgili.

YÜZEYKÜRE 1. Yerkürenin tümünü iki yarıküre biçiminde düzlem harita üzerinde gösterme. **—2.** Yer'i gösteren coğrafi küre.

—ANSİKL. Yüzeykürede sorun, küre biçiminde olan Yer yüzeyinin özgün niteliklerini bir düzlem üzerinde göstermektir. İlk yüzeykürelerin eksikliği ve çizimlerindeki biçim bozuklukları düzlem-küre çelişkisinden kaynaklanır. XV. yy.'dan başlayarak matematiksel izdüşümlere başvuruldu. *Ortogonal izdüşüm* de ekvator düzlemi bir düzlem biçiminde göz önüne alınır ve Yer yüzeyinin herhangi bir noktasının düzlem içindeki izdüşümünün bu noktanın kendisini gösterdiği varsayılır. Böylece iki yarıküre iki daire şeklinde çizilir; meridyenler kutuptan yaldız biçiminde yayılan doğrulardan, paraleller ise çemberlerden oluşur. Bu izdüşümün sakıncası, kutup bölgesinin açılımının çok iyi vermesine karşılık ekvator bölgesini göz ardı etmesidir. Ayrıca izdüşüm düzlemi olarak bir meridyen alınabilir. Bu yöntemde meridyenler elipslerden, paraleller de doğrulardan oluşur.

Stereografik izdüşüm iyi bir yüzeyküre sağlar; kürenin bir noktası merkez alınarak, izdüşüm teğet düzleme ya da büyük daire üzerine düşürülür. Bu ters çevirerek dönüştürmedir: açılar aynen korunur ve çemberlerin izdüşümü her birini izleyerek alınır. Bu çizim, ekvator, bir meridyen, ufuk çizgisi vb. üzerinde uygulanabilir.

YÜZEYSEL sıf. **1.** Yüzeye ilişkin, yüzeyle ilgili; sathi: *Bir duvarın yüzeysel nemi.* **—2.** Bir kimsenin derin duyguları anlatmayan ya da öyle görünen davranışı için kullanılır: *Yüzeysel bir nezaket. Yüzeysel bir neşe.* **—3.** Yüzeyde kalan, derinliği olmayan şey için kullanılır: *Soruna ilişkin yalnızca yüzeysel düşünceleri olmak. Yüzeysel bir görüş.* **—4.** Aceleye getirilmiş, üstünkörü yapılmış, şişirilmiş bir iş için kullanılır: *Yüzeysel bir çalışma.* **—5.** Derin düşünemeyen, derin düşünme yeteneğinden yoksun bir kimse için kullanılır: *Hoş olmasına hoş bir çocuk ama yüzeysel. Yüzeysel bir insan.*

—Akust. ve Elektromanyet. *Yüzeysel güç* ya da *yüzeysel güç yoğunluğu,* bir yüzeyin arasından iletilen akustik ya da elekromanyetik bir dalganın birim enine alan başına gücü.

—Dilbil. *Yüzeysel yapı,* üretici dilbilgisinde, derin yapıda dönüşümler sonucu üretilerek gerçekleştirilmiş cümlenin sözdizimsel düzenlenişi.

—Tarım. *Yüzeysel akaçlama,* yüzeysel suların akıtılmasıyla toprağın kurutulması. (Yüzeysel akaçlama, uygun yüzey çalışmalarıyla kolaylaştırılır: pulluk izi, ark, hendek.)

YÜZEYSELLİK a. Yüzeysel olan bir şeyin durumu; niteliği.

YÜZGEÇ a. **1.** Bazı su hayvanlarında (omurgalılar ve kafadanbacaklı yumuşakçalar) yüzme organı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Anal yüzgeç* ya da *kuyrukaltı yüzgeci* → ANAL. ‖ *Göğüs yüzgeci* → GÖĞÜS. ‖ *Karın yüzgeci* ya da *pelviyen yüzgeç,* balıklarda bedenin arka kesiminde bulunan ve yüzüşün dengesini sağlayan çift yüzgeç. Normal olarak anusun tam önünde bulunan [karındaki konumu] karın yüzgeçleri, kemiklibalıkların evrimi sırasında bazen göğüs yüzgeçlerinin altına [göğüsteki konumu], bazen de boğazın altına [boyundaki konumu] kaydı.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Kuyruk yüzgeci* → KUYRUK. ‖ *Sırt yüzgeci* → SIRT. ‖ *Yağ yüzgeci,* kuyruk yüzgeciyle sırt yüzgeci arasında bulunan, ışınsız, küçük yüzgeç.

◆ sıf. *Yörs.* İyi yüzen kimse ya da hayvan için kullanılır.

—ANSİKL. Balıklarda iki tip yüzgeç vardır: dörtayaklıların yürüme ayaklarının homoloğu olan *çift yüzgeçler;* hayvanın bakışım düzleminde bulunan *tek yüzgeçler.* Çift ya da tek yüzgeçler, kıkırdaklıbalıklarda *yüzgeçkökü,* kemiklibalıklarda *Yüzgeçsapı* adı verilen iskelet ışınlarına desteklik eder. Tek yüzgeçler arasında, *sırt yüzgeci* ya da yüzgeçleri (ön ışınları kireçleşmiş ya da kemikleşmiş olabilir), *kuyrukaltı yüzgeci* ya da yüzgeçleri (anusun ardında, karın yüzündedir; ön ışınları kemikleşmiş olabilir), *kuyruk yüzgeci* (kuyruğun ucunda düşey durur) sayılabilir. Kuyruk yüzgeci köpekbalıklarında ve kıkırdaklıbalıklarda yatay düzleme göre bakışımsız (*heteroserk* kuyruk yüzgeci) ya da bakışımlıdır (ciğerlibalıkların *difiserk,* kemiklibalıkların *homoserk* kuyruk yüzgeçleri). Sırt ve ya da kuyrukaltı yüzgeçlerinin hareketi, hayvanın yavaş ilerlemesini sağlar; oysa kuyruk yüzgeci kuyruk hareketlerini suya aktarır ve hızlı yüzme olanağı verir. Tek yüzgeçler de yüzmeye denge kazandırır. Kalamarlarda ve mürekkepbalıklarında (kafadanbacaklılar) bu denge sağlama ve yavaş yüzme görevlerini iki yatay yüzgeç üstlenir. Bazı ilkel kemiklibalıklarda, sırt yüzgecının arkasında, iskelet ışınlarından yoksun küçük bir yağ yüzgecine de rastlanır.

Çift yüzgeçler iki çifttir. Kemiklıbalıklarda göğüs yüzgeçleri kafatası kemiklerine bir kemerle eklemlenir. Yüzme keseleri bulunmayan kıkırdaklıbalıklarda göğüs yüzgeçleri eğik olarak eklemlenir ve su içinde balığın dengesini sağlayan bir karşı ağırlık oluşturur; buna karşılık, yüzme keseleri bulunan, dolayısıyla da suda "ağırlıksız" olan kemiklibalıklarda eklemlenme düşey olarak gerçekleşmektedir. Göğüs yüzgeçleri yavaş ilerleme, dönüşler yapma ve hız kesme olanağı verir. Vatozlarda göğüs yüzgeçleri başa yapışarak "disk"i oluşturur. Karın yüzgeçleri, eksenel iskeletten bağımsız bir kemere eklemlenir ve normal olarak karında, anusun tam önünde bulunur; yalnız, bazı balıklarda evrim sonucu öne kaymış (göğüsteki konumu)hatta boğazın altına kadar gelmiş (boyundaki konumu) olabilir; karın yüzgeçlerinin görevi daha çok denge sağlamaktır.

Dörtayaklıların yürümeye yarayan ayakları, suda yaşamaya uyarlanma sonucu (özellikle deniz kaplumbağalarında, birçok İchtyosauria'lar, plezyozorlar, Mosasaurus'lar vb. gibi birçok fosil sürüngende,

balık yüzgeçleri

penguenler gibi bazı kuşlarda ve memelilerin üç takımında [balinalar, denizinekleri ve yüzgeçayaklılar]) yüzgeçlere dönüşebilmiştir. Ayağın genişleyerek yüzme paletine dönüşmesi, ya parmak sayısının (çokparmaklılık) ya da parmak kemiği sayısının artmasıyla gerçekleşmiştir. Dönüşüm ya dört ayağı birden (sürüngenler, yüzgeçayaklılar) ya da yalnızca ön ayakları (kuşlar) etkilemiştir. Balinalarda ve denizineklerinde, arka ayaklar yok olarak yerlerine iskelet desteği bulunmayan, yatay düzlemde uzanan (balıklarda olduğu gibi düşey düzlemde değil) güçlü bir kuyruk yüzgeci gelişmiştir.

YÜZGEÇAYAKLILAR a. Suda yaşayan ve ayakları yüzgece dönüşmüş olan mors, denizaslanı ve fok gibi hayvanları içeren eteneli memeliler takımı. (Bil. a. *Pinnipedia.*)
—ANSİKL. Yüzgeçayaklılarda gövde tıknaz, baş yuvarlak, boyun biraz belirgindir. Ayaklar, özellikle her parmağın devamı olan ve yanındakine bir perde ile bağlanan lifli-kıkırdaklı bir bölüm sayesinde yüzme paletine dönüşmüştür. Bunlar, özellikle arkadakiler, çok kısa olduğundan karada yürümeyi foklarda olanaksız kılar (bunlar ancak karınlarının üzerine dayanarak yürürler), denizaslanlarıyla morslardaysa oldukça acemice bir yürüyüşe olanak verir. Yüzgeçayaklılar büyük boy hayvanlardır, ağırlık 100 kg ile (menevişli fok) 4 t arasında değişir (denizfili). Diş düzeni balıkla beslenmeye uyarlanmıştır (avları parçalamaktan çok tutmaya yarayan üçtümsekli azılar). Yüzmeyi foklarda daha çok arka üyeler, denizaslanlarındaysa ön üyeler sağlar. Deri çok sık ve ince kıllarla kaplı, kılların dibi birçok yağ beziyle doludur; bunlar kılları yağlayarak susavar hale getirir; ayrıca, derinin altında ısı yalıtkanı görevi yapan bir yağ tabakası bulunur. Yüzgeçayaklılar, balık, ayrıca kabuklu hayvan, kafadanbacaklı, yassısolungaçlı yumuşakça, deniz kuşları vb. yiyerek beslenirler; balıkları ve derinlerdeki hayvanları yakalamak için suya dalarlar ve dolaşım sistemindeki bazı uyarlanmalar sayesinde soluk almadan su altında 20 dk kadar kalabilirler. Üreme karada olur (su içinde çiftleşme çok enderdir) ve önceki doğumdan birkaç gün sonra döllenme gerçekleşir. Blastositin yuvalanması değişik olduğundan on iki aylık bir "görünür gebelik" göze çarpar. Yavru özellikle son derece bol lipitli bir süt sayesinde çok hızlı büyür ve yuvadan çabuk ayrılır. Yüzgeçayaklılar özellikle kutup denizlerinde boldur. Etleri, yağları ve özellikle kürkleri için avlanırlar.

YÜZGEÇKÖKÜ a. Balıkbil. Kemiklibalıklarda embriyonların yüzgecine desteklik eden iskelet ışını. (Erişkinlerde yüzgeçsapının etkisiyle geriye kayan yüzgeçkökü. *Salmonidae, Charachidae* gibi familyaların üyelerinde yağ yüzgeçlerine destek olur.)

YÜZGEÇLİ sıf. ve a. Zool. Yüzgeci olan.

YÜZGEÇSAPI a. Kemiklibalıklarda yüzgece desteklik eden, bölütlü, kemikli iskelet ışını. (Embriyon kökenli olan her yüzgeçsapı, iki sıra pulun dönüşüm geçirmesiyle oluşur ve embriyon yüzgecinin iskeletini oluşturan yüzgeçkökünün dışarıya doğru kaymasına yol açar.)

YÜZGEÇSİZ DENİZİĞNESİ a. Genellikle sıcak ve az serin denizlerin 15 m'ye kadar inen sazlı, yosunlu diplerinde yaşayan iki deniziğnesi türünün orta adı. (Deniziğnesigiller familyası.)
—ANSİKL. İpliksi uzun gövdeli bu kemiklibalıkların kuyruk yüzgeci gelişmemiştir. *Entelurus aequoreus*'un boyu 50 cm'yi, *E. anguineus*'unki 30 cm'yi bulur. Erkekleri, yumurtaları karınları altında olgunlaştırır.

YÜZGÖRÜMLÜĞÜ a. Güveyin düğün gecesi geline verdiği armağan.
—ANSİKL. Folk. Anadolu'da gerdek gecesi güveyin duvağı açmadan önce geline değerli bir armağan vermesi geleneği vardır. Verilen armağan güveyin durumuna göre bir arsa, hayvan, ev, değerli bir takı, gümüş eşya vb. olabilir. Güvey yüz görümlüğünü vermedikçe gelinin duvağını açamaz; yüz görümlüğü vermemek törelere aykırı sayılır. Bugün de Anadolu'da yaygın bir gelenektir.

YÜZGÜ a. Tekst. Doğal ipek kozalarından çile yapma sırasında, ilave ipliği oluşum halindeki ham ipek ipliğine ekleme işleminin gereken biçimde gerçekleşmemesi nedeniyle ham ipek ipliğine iyice kaynaşmayan serbest ve sarkan bir uç biçimde ortaya çıkan hata.

YÜZKARASI a. Utanılacak, kimse, şey ya da durum: *Bu çocuk ailenin yüzkarası. Bu yolsuzluk şirketimiz için bir yüzkarasıdır.*

YÜZLEMECE sıf. Yüz yüze yapılan; vicahi.
◆ be. Yüzüne karşı, vicahen: *Arkadan değil yüzlemece söylemeli.*

YÜZLEMEK g. f. *Bir kimseyi, yalanını, suçunu vb. yüzlemek,* yüzüne karşı söyleyip onu utandırmak, yüzüne vurmak: *Yalanını yüzleyince kıpkırmızı kesildi. Onun yaptığını biliyordum, ama onu herkesin içinde yüzlemek istemedim.*
◆ **yüzleşmek** işt. f. *Bir kimseyle, birbiriyle yüzleşmek,* gerçeğin ortaya çıkması amacıyla bir tanık önünde bir kimseyle ya da birbiriyle yüz yüze gelip sözlerini yinelemek: *Yalan söylediği için benimle yüzleşmekten kaçınıyor.*
◆ **yüzleştirmek** ettirg. f. İki kişiyi yüz yüze getirerek bir sözün doğruluğunu, söylenip söylenmediğini saptamak: *Onları mahkemede yüzleştirecekler.*

YÜZLENMEK gçz. f. Şımarmak, yüz bulmak.

YÜZLER a. Arit. **1.** Yüz birimlik grup. **—2.** Ondalık sayılamanın her sınıfında üçüncü basamaktan birimler: *Binlerin yüzleri, milyonların yüzleri.*

YÜZLEŞMECE be. Yüz yüze gelerek: *Sorunu yüzleşmece tartışıp konuşmak.*

YÜZLEŞMEK → YÜZLEMEK.

YÜZLEŞTİRME a. Yüzleştirmek eylemi.
—Huk. Bir kişinin öteki tanık, davacı ya da sanıklar önünde sorguya çekilerek, ifadelerin karşılaştırılmasına olanak sağlayan sorgu biçimi.

YÜZLEŞTİRMEK → YÜZLEMEK.

YÜZLÜ sıf. **1.** Yüzü herhangi bir nitelikte olan: *Melek yüzlü kadın.* **—2.** Şımartılmış, yüz bulmuş kimse için kullanılır: *Ne kadar yüzlü çocuk, ne görse isterim diye tutturuyor.* **—3.** *Yüzlü yüzlü,* utanıp sıkılmadan, hiç çekinmeden yüzü varmış gibi: *Hem arkamızdan bizi yeriyor hem de yüzlü yüzlü bize geliyor.*

YÜZLÜ sıf. Arit. Paydası yüz olan kesirler ya da yüzün taban olarak alındığı her oran için kullanılır. (YÜZDELİK de denir.)

YÜZLÜK a. Yüz olarak kullanılan şey: *Yorgan yüzlüğü.*
—Arıc. Arıcı maskesi.

YÜZLÜK a. **1.** Nümism. Abdülmecit döneminde, 1843'te bastırılan 100 kuruş değerinde osmanlı altını. (1846'dan sonra onluk [desimal] sisteme geçilerek yüzlük altın liralar çıkarıldı. Yüzlüklerin basımı Murat V ve Abdülhamit II dönemlerinde de sürdü.)
◆ sıf. Yüz birimden oluşan ya da yüz birim alabilen şey için kullanılır: *Yüzlük desteler. Yüzlük kutular.*
—Mat. Yüzlük birimler bölüğü.

YÜZLÜKLEME a. İstat. Bir dağılımı eşit sıklıkta yüz sınıfa ayırma yöntemi.

■**YÜZME** a. **1.** Yüzmek eylemi. **—2.** Yüzme sporu. **—3.** *Artistik yüzme,* belli sayıda harekete dayanan bir tür su balesi. Ya-

Press Sports
kurbağalama

Aschendorf-Vandystadt
kravl

Presse Sports
sırtüstü kravl

Fr. Heillot
kelebek

Yüzme rekorları (1 temmuz 1993)

	Dünya		Avrupa		Türkiye	
ERKEKLER						
serbest						
50 m	21" 81	Tom Jager (ABD 90)	22" 33	N. Rudolf (Alm. 91)	23" 77	Emrah Gültekin (GS)
100 m	48" 42	Matt Biondi (ABD 88)	49" 18	Stephan Caron (Fr. 91)	53" 18	Derya Büyükuncu (GS)
200 m	1' 46" 69	Giorgio Lamberti (İta. 89)	1' 46" 69	Giorgio Lamberti (İta. 89)	1' 51" 11	Uğur Taner (GS)
400 m	3' 45" 00	Yevgeni Sadovi (BT 92)	3' 45" 00	Yevgeni Sadovi (BT 92)	4' 13" 02	Gökhan Attaroğlu (GS)
800 m	7' 46" 60	Kieren Perkins (Avustr. 92)	7' 50" 64	Vladimir Salnikov (Eski SSCB 86)		
1 500 m	14' 43" 48	Kieren Perkins (Avustr. 92)	14' 50" 36	Jorg Hoffmann (Alm. 91)	16' 52" 60	Can Ergenekon (GS)
kurbağalama						
100 m	1' 01" 29	Norbert Rozsa (Mac. 91)	1' 01" 29	Norbert Rozsa (Mac. 91)	1' 06" 1	Hakan Kıper (ALTAY)
200 m	2' 10" 60	Mike Barrowman (ABD 91)	2' 11" 98	Nick Gillingham (İng. 92)	2' 23" 73	Hakan Kıper (ALTAY)
sırtüstü						
100 m	53" 86	Jeff Rouse (ABD 92)	54" 67	Martin Lopez-Zubero (İsp. 91)	56" 88	Derya Büyükuncu (GS)
200 m	1' 56" 57	Martin Lopez-Zubero (İsp. 91)	1' 56" 57	Martin Lopez-Zubero (İsp. 91)	2' 02" 28	Derya Büyükuncu (GS)
kelebek						
100 m	52" 84	Pablo Morales (ABD 86)	53" 08	Michael Gross (Alm. 84)	55" 60	Uğur Taner (GS)
200 m	1' 51" 69	Melvin Stewart (ABD 91)	1' 48" 17	Giorgio Lamberti (İta. 89)	2' 04" 08	Can Ergenekon (GS)
karışık						
200 m	1' 59" 36	Tamas Darnyi (Mac. 91)	1' 59" 36	Tamas Darnyi (Mac. 91)	2' 13" 94	Derya Büyükuncu (GS)
400 m	4' 12" 36	Tamas Darnyi (Mac. 89)	4' 12" 36	Tamas Darnyi (Mac. 91)	4' 44" 22	Derya Büyükuncu (GS)
serbest bayrak						
4x100 m	3' 16" 53	Jacobs, Dalbey, Jager, Biondi (ABD 88)	3' 17" 11	Hnikin, Prigoda, Tayanoviç, Popov (BT 91)	3' 45" 61	Galatasaray
4x200 m	7' 11" 95	Lepikov, Picnenko, Tayanoviç, Sadovi (BT 92)	7' 11" 95	Lepikov, Picnenko, Tayanoviç, Sadovi (BT 92)	8' 21" 97	Galatasaray
karışık bayrak						
4x100 m	3' 36" 92	Rouse, Diebel, Morales, Olson (ABD 92)	3' 39" 96	Eski SSCB yüzme ekibi (88)	4' 04" 88	Milli takım
BAYANLAR						
serbest						
50 m	24" 79	Yang Vinyi (Çin 92)	25" 28	Tamara Costache (Rom. 86)	27" 90	Banu Vahapoğlu (GS)
100 m	54" 48	Jenny Thompson (ABD 91)	54" 73	Kristin Otto (Alm. 86)	59" 97	Berna Büyükuncu (GS)
200 m	1' 57" 55	Heike Friedrich (Alm. 86)	1' 57" 55	Heike Friedrich (Alm. 86)	2' 11" 65	Berna Büyükuncu (GS)
400 m	4' 03" 85	Janet Evans (ABD 88)	4' 05" 84	Anke Moehring (Alm. 89)	4' 25" 21	Nesrin Özgün (İYİ)
800 m	8' 16" 22	Janet Evans (ABD 89)	8' 19" 53	Anke Moehring (Alm. 87)	9' 09" 10	Nesrin Özgün (İYİ)
1 500 m	15' 52" 10	Janet Evans (ABD 88)	16' 13" 55	Astrid Strauss (Alm. 84)		
kurbağalama						
100 m	1' 07" 91	Silke Hoerner (Alm. 87)	1' 07" 91	Silke Hoerner (Alm. 87)	1' 12" 77	Tuba Güvelioğlu (KYİ)
200 m	2' 25" 35	Anita Nall (ABD 92)	2' 26" 71	Silke Hoerner (Alm. 88)	2' 16" 42	Tuba Güvelioğlu (KYİ)
sırtüstü						
100 m	1' 00" 31	Krisztina Egerszegi (Mac. 91)	1' 00" 31	Krisztina Egerszegi (Mac. 91)	1' 09" 82	Nida Zühal (KINALIADA)
200 m	2' 06" 62	Krisztina Egerszegi (Mac. 91)	2' 06" 62	Krisztina Egerszegi (Mac. 91)	2' 26" 21	Nesrin Özgün (İYİ)
kelebek						
100 m	57" 93	Mary Meagher (ABD 81)	59"	Kristin Otto (Alm. 88)	1' 05" 47	Nida Zühal (KINALIADA)
200 m	2' 05" 96	Mary Meagher (ABD 81)	2' 07" 82	Cornelia Polit (Alm. 83)	2' 21" 00	Nida Zühal (KINALIADA)
karışık						
200 m	2' 11" 65	Lin Li (Çin 92)	2' 11" 73	Ute Geweniger (Alm. 81)	2' 27" 06	Nida Zühal (KINALIADA)
400 m	4' 36" 10	Petra Schneider (Alm. 82)	4' 36" 10	Petra Schneider (Alm. 82)	5' 13" 27	Nida Zühal (KINALIADA)
serbest bayrak						
4x100 m	3' 39" 46	Haislett, Torres, Martino, Thompson (ABD 92)	3' 40" 57	Otto, Stellmach, Bofinger, Seick (Alm. 86)	4' 13" 13	Milli takım
4x200 m	7' 55" 47	Stellmach, Strauss, Moehring, Friedrich (Alm. 87)	7' 55" 47	Stellmach, Strauss, Moehring, Friedrich (Alm. 87)	9' 18" 89	Milli takım
karışık bayrak						
4x100 m	4' 02" 54	Loveless, Nall, Ahmann-Leighton, Thompson (ABD 92)	4' 03" 69	Kleber, Geweniger, Geissler, Meinecke (Alm. 84)	4' 43" 50	Milli takım

Not: SSCB dağıldıktan sonra uluslararası yarışmalara "Birleşik takım" adı altında giren ülkelerin sporcularının milliyeti BT simgesiyle gösterilmiştir.

rışmalarda hareketlerin doğruluk ve estetiği puanlamayı belirler.
—Biyol. Dibe dayanmadan, su içinde ya da yüzünde etkin yer değiştirme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Birim yoğunluğun altında ya da ona eşit bir yoğunluk sayesinde suyun içinde ya da yüzeyinde çaba sarf etmeden duran canlı varlığın durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bot. *Yüzme kabarcığı,* bir su bitkisinin yüzmesini ya da suda dik durmasını sağlayan gaz dolu boşluk. (Yüzme kabarcıklarına fukusların yapraklarında rastlanır. Damarlı bitkilerde, yüzme kabarcıkları çeşitli organların üzerinde oluşabilir: kökler [bataklık sazı], yaprak sapı [sukestanesi, susümbülü].)
—Boyac. *Yüzme önleyici,* yüzme olaylarını önlemek için bir boyaya katılan maddeye denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Yüzme yüzeyi,* çevre uzunluğu olarak su kesimi alındığında, su düzeyi ile gemi teknesinin kesişmesiyle belirlenen yüzey.
—Spor. *Yüzme hocası,* yüzme öğretmeye yetkili ve bir yüzme havuzunun ya da bir plajın denetimini üstlenebilecek kişi. ‖ *Serbest yüzme,* yarışmacıların istedikleri yüzme stilini kullandıkları yüzme yarışı. (Aslında yarışmacılar, en hızlı yüzme biçimi olduğu için kravl'ı kullanırlar. Bununla birlikte *karışık bayrak yarışı* ya da *karışık bireysel yarış*'ta serbest yüzme kulvarı zorunlu olarak kelebek, kurbağalama ya da sırtüstüden başka bir stille tamamlanmalıdır; çünkü bunlar serbestle birlikte bu iki yarışmanın zorunlu stilleridir.
—Tekst. Uçlarından kumaşın diğer yüzüne geçen bir çözgü ipliği (çözgü yüzmesi) ya da bir atkı ipliği (atkı yüzmesi) tarafından dokuma yüzeyinde oluşturulan atlama. (Atlamanın üzerinden geçtiği iplik sayısına göre 2'li, 3'lü vb. yüzmeden söz edilir. Yüzme, daha sık dokulu kumaşlar üretmeyi sağlar, ancak kumaşın sertliğini azaltır ve tarazlanmasını kolaylaştırır.) ‖ *Atkı yüzmesi,* kimi atkı ipliklerinin, bir dokumanın armür raporunda, dokumanın tersinde yüzmeler oluşturacak biçimde toplanması.
—Zool. *Yüzme bacağı* ya da *yüzme paleti,* *"Macrura"* öbeğinden onayaklı kabuklularda, sondan bir önceki halkada bulunan ve iki yüzme paletinden oluşan çift uzantı. (Telson ile iki yüzme bacağından oluşan bütün, 5 yassı loplu bir kuyruk yüzgeci görevi yapar.) ‖ *Yüzme kesesi, Actinopterygii* öbeğinden balıkların birçoğunda bulunan, gaz dolu boşluk. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Biyol. Yüzme hemen hemen her zaman, su kütlesini destek yapıp geriye doğru iten yüzme paletleriyle sağlanır; bunun yarattığı karşı tepki gövdeyi ilerletir. Bu paletler kimi hayvanda kürek gibi (yengecin ve kurbağanın yüzdürücü ayakları, ördeğin perdeli ayakları, bazı böceklerin arka ayakları, deniz kaplumbağalarının, fokların yüzgeçleri), kimi hayvan-

da da almaşık burgu hareketiyle suyu burgulayan boyana küreği ya da pervane gibi hareket eder (balıkların ve balinaların kuyruk yüzgeçleri). Ama çoğu hayvanlarda hiçbir özel organ bulunmaz, uzun ya da yassı olan vücut dalgalanarak ilerler (yılanlar, yılanbalığı, bofabalığı, vatoz). Bazı kabuklular (karides, ıstakoz, böcek), kuyruk yüzgeçlerini gövdeye doğru çekerek, gerisingeri yüzmeleri ile tanınmışlardır. Kafadanbacaklılar da (mürekkepbalığı, ahtapot) geriye doğru yüzerler, ama bambaşka bir yöntemle öne doğru basınçlı bir su sütunu püskürtürler, bu da onları geriye doğru iter.

Düz ve dengeli yüzme balıklarda kuyruktan başka yüzgeçlerle sağlanır: özellikle sırt, anus, göğüs yüzgeçleri.

Bazı balıklarda özel bir yüzme konumu vardır: denizatı, sırt yüzgecini boyana küreği gibi kullanarak başı yukarıda dik yüzer; yassı balıklar (pisi, dil, kalkan) bir yanları her zaman üste dönük olarak yüzerler.

Pek çok akciğerli hayvan, amfibyumlar (kurbağa), sürüngenler (timsah), memeliler (su aygırı) burun deliklerini su dışında tutarak yüzerler; başka memeliler (fok, balina) ve başka sürüngenler (deniz kaplumbağası) uzun süre su altında kalabilirler. Nihayet, doğanın kendilerine yüzme için hiçbir olanak sağlamadığı köpek, geyik gibi hayvanlar bile gerektiği zaman gayet iyi yüzerler.

• Yüzen yaratıkların çoğu belirgin biçimde sınırlı, az çok küresel, hava (ya da benzer bir gaz) ya da yağ dolu yüzme kabarcıklarına sahiptir: fukus ve sargassumların hava kesecikleri, protistlerin (noctiluca) ve balık yumurtalarının (sardalya) yağlı damlacıkları, nummulitlerin ve kafadanbacaklıların (nautilus, ammonit, mürekkepbalığı) kavkılarının havalı bölmeleri, bazı balıkların yüzme keseleri, mersinbalıklarının yağlı karaciğeri, borulumeduzaların ortak yüzme kabarcıkları bu rolü oynar. Deniz memelilerinin (kaşalot, fok), derisinin altında sudan daha hafif bol yağ bulunur. Gölcüklerde yaşayan bazı örümcekler ve böcekler hava kabarcıklarından destek alırlar, makropodus balığı ile janthina yumuşakçası ise yuvalarını mukoza köpüsü ve hava kabarcıklarından yaparlar. Yüzmekten hoşlanmayan velella (selentere) ve yelkenlibalık gibi hayvanlar rüzgârdan bir perde açarlar. Kayık biçiminde oyma ile yüzme ise çok enderdir (sivri tatlısu salyangozu, dalgıçkuşu yuvası).

—Boyac. Yüzme önleyici madde, değişik renklerde birçok pigment içeren bir boyada ve bu boyanın sürülmesi sırasında pigmentlerin gerek yüzeyde, gerekse sürülen boya kütlesi içinde düzensiz dağılımını önlemeye yarar Çeşitli sebeplerden kaynaklanabilen bu kusurla birçok biçimde mücadele edilebilir; iyi bir formülleme, iyi bir yapım ve yüzey gerilimi yaratıcı özgül maddeler katma.

—Spor. Yarışlarda dört yüzme stili (*kurbağalama*, crawl*, (kravl), sırtüstü* kravl,* ve *kelebek*) uygulanır.

Yüzme, 1896'da Olimpiyat oyunlarının yeniden düzenlenmesiyle birlikte oyunların içinde yer aldı (ama bayanlar arası yarışlar ancak 1912'de yapılmaya başlandı). Yüzme sporu uluslararası planda, 1908'de Londra'da kurulan (on Avrupa ülkesi tarafından) ve bugün beş kıtadan 110 ülkenin üye olduğu Uluslararası yüzme federasyonu tarafından yönetilir. Ayrıca aynı federasyon yüzmeyle ilişkili sporları da (sutopu, atlama) yönetir. Türkiye'de yüzme dalında ilk etkinlik 1932-33 yıllarında görüldü. O tarihlerde yüzme sporu çalışmalarını atlama ve sutopuyla birlikte İdman cemiyetleri ittifaki teşekkülü'ne bağlı olarak sürdürdü. Ancak 1957'de Yüzme, atlama, sutopu federasyonu'nun bağımsız bir nitelik kazanmasıyla birlikte modern yüzme havuzlarının yapımına başlandı ve yüzme sporu da hızlı bir gelişim içine girdi. Olimpiyat oyunlarının dışında yüzmede gerçekleştirilen büyük yarışlar, ilki 1973'te yapılan ve 1978'den beri 4 yılda bir yinelenen dünya şampiyonalarıdır.

—Zool. Yüzme kesesi sindirim borusuna bağlı bir divertikül dür; bulunduğu türlerde açık (ilkel olarak kabul edilen fizostomlar) ya da kapılı (fizoklistler) olmak üzere yemekborusuna bağlıdır; bazı türlerdeyse (afizler) bulunmaz. Yüzme kesesi omurganın ve böbreklerin altında, sindirim borusunun üst yanında bulunan bir organdır. Hava kanalıyla yemekborusuna açıldıktan başka, ringabalığı gibi bazı türlerde bağırsağa da açılır ve özellikle kulakla bağlantı kuracak şekilde birçok uzantı da yapabilir.

Yüzme kesesi hidrostatik bir organdır: fizoklistlerde bir büzgen kasla iki odaya ayrılmıştır ve çeperleri bolca damarlıdır. Ön odada, kandan gaz (özellikle azot) çıkarıp keseye dolduran gaz bezi bulunur; arka odada gaz kesesi vardır; burası gazın yüzme kesesinden kana geçmesini sağlar. Bu iki organın etkinliği sayesinde balık, bulunduğu derinliğe göre, suyun basıncına bir karşı basınçla her an karşı koyabilir; bu karşı basınç onun dış hacmini, dolayısıyla yoğunluğunu suyunkine eşit olarak korumasına ve hiçbir kas gücü harcamadan bulunduğu düzeyde kalabilmesini sağlar. Buna karşılık düzey değiştirmeye uyum yavaştır, bu nedenle sık sık dikey yer değiştiren ya da sürekli olarak dipte kalan balıklarda yüzme kesesi yoktur.

Yüzme kesesi ses çıkaran bazı balıklarda (örneğin yutak dişlerini birbirine sürterek ses çıkarma) rezonans davulu ya da kese çeperinde rezonans yaratabilen belli frekanstaki titreşimler için ses algılama organı görevi de yapar. Sazanlarda gaz kesesinin ön odası ilk gövde omurlarından çıkan dörder kemikçikten oluşan bir çift zincirle içkulağa bağlıdır. Sardalyagiller gibi bazı familyalardaysa kulak çevre sıvısıyla temas eden iki kese divertikülü vardır. Tümkemiklilerde yüzme kesesinin hava ile solunum görevi de bulunduğundan bu organla, sindirim borusunun bir başka ön divertikülü olan akciğerlerle benzeşme sorunu ortaya çıkar.

YÜZME a. Yüzmek eylemi, deriyi soyma, çıkarma.

—Kasapl. *Yüzme bıçağı,* hayvanları yüzmek için kasaplıkta kullanılan küçük bıçak. ‖ *Yüzme çizgisi,* yüzme işlemini gerçekleştirmek amacıyla, kasabın kestiği hayvanın derisi üzerinde açtığı yarık. (Yüzme çizgisi, anusu boğazın orta kısmıyla birleştiren hat boyunca gerçekleştirilir. Derinin kalitesi açısından çok düzgün olması önemlidir.)

—Tar. Eskiden, mahkûmun diri diri derisini yüzmeye dayanan işkence.

YÜZMEK gçz. f. **1.** Bir su hayvanından söz ederken suda doğal olarak yer değiştirmek, ilerlemek. **—2.** Bir insandan söz ederken bazı özel kol ve bacak hareketleriyle su altında ya da üstünde ilerlemek: *Denizde, havuzda yüzmek. Su altında yüzmek. Karşı kıyıya yüzmek.* **—3.** Yüzme sporu yapmak: *Çocukluğundan beri yüzüyor.* **—4.** Bir şeyden söz ederken, bir sıvının yüzeyinde batmadan durmak, suyun hareketi, rüzgârın etkisi vb. ile yer değiştirmek: *Denizde yüzen karpuz kabukları, tahta parçaları, plastik şişeler.* **—5.** Bir yiyecekten söz ederken, bol miktardaki bir sıvının içinde bulunup iştah açıcı bir görünüm sunmamak: *Yağda yüzen fasulye tanelerini, et parçalarını görünce yemekten vazgeçtim.* **—6.** *Bir şey içinde yüzmek,* o şeyle kaplanmak, ona bulanmak: *Ev toz pislik içinde yüzüyor.* **—7.** *Bir durum içinde yüzmek,* o durumun en aşırı derecesinde bulunmak: *Bolluk, varlık içinde yüzmek.* **—8.** *Bir giysi içinde yüzmek,* o giysi ona bol gelmek: *Bu pantolon bana büyük geldi, içinde yüzüyorum.*

—Bors. *Yüzen kıymetler,* bir emisyonda, çıkarılan kıymetlerin plase edilemeyen bölümü. (Bazen bir rant, devlet istikrazı, şirket esham ya da tahvilatı emisyonundan sonra, çıkarılan kıymetlerin tümü mali piyasa tarafından emilmeyebilir. Bu durumda emisyon bakiyesi, plasman kuruluşlarının elinde kalır. Yüzen kıymetler adı işte bu bakiyeye borsada verilir.)

—Fizs. *Yüzen cisim,* bir bölümü sıvıya batmış, bir bölümü ise sıvıya batmamış olarak dengede duran katı cisim. (Bu denge durumunda, cismin ağırlığı yer değiştiren sıvının ağırlığına eşittir ve her ikisinin ağırlık merkezleri aynı düşey üzerindedir.)

—Zool. *Yüzen larva,* derisidikenlilerde, *dipleurula* evresinden önce ortaya çıkan yüzücü gastrula.

◆ **yüzülmek** edilg. f. Yüzmek, suda ilerlemek eylemi yapılmak: *Artık bu kıyılarda yüzülmez.*

◆ **yüzdürmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi yüzdürmek,* yüzmesini sağlamak ya da yüzmek eylemini yaptırmak. **—2.** *Bir şeyi yüzdürmek,* su yüzünde durmasını, ilerlemesini sağlamak: *Kütükleri ırmakta yüzdürmek.* **—3.** *Bir tekneyi yüzdürmek,* kızaktan suya indirmek ya da batmış, oturmuş durumdayken yeniden yüzer duruma getirmek: *Batık gemiyi yüzdürmek.*

—Denizc. Batmış ya da karaya oturmuş bir gemiyi yeniden yüzer duruma getirmek. ‖ Kuru havuzdaki bir gemiyi, havuza su alarak yüzer duruma getirmek. ‖ Kızak üzerindeki bir gemiyi suya indirmek.

—Kim. müh. Bir malzemeyi yüzdürme işlemine uğratmak. ‖ Yüzdürme işlemi sırasında ayrılması istenen bir madde ya da bir parçacığın köpük içine geçmesi için hava kabarcıklarına yapışmasını sağlamak: çok ince öğütülmüş cevherleri basınçlı hava ve köpük yapıcı maddelerin etkisiyle özütlenmek istenen elementler bakımından zenginleştirmek.

—Metalürj. Yerçekimi kuvvetini karşılayan dengeleyici bir kuvvet etkisiyle bir metali bir yüzey üzerinde yüzme durumunda tutmak.

◆ **yüzdürülmek** edilg. f. Yüzdürmek eylemine konu olmak.

YÜZMEK g. f. **1.** *Deriyi yüzmek,* soyarak çıkarmak. **—2.** *Bir hayvanı yüzmek,* derisini soyup çıkarmak. **—3.** *Halk. Bir kimseyi yüzmek,* aldatarak ya da zorunlu kılarak bir şey karşılığında gereğinden fazla para almak: *O lokantada derinizi yüzerler.* **—4.** *Yüze yüze kuyruğuna gelmek, yüzüp yüzüp kuyruğuna gelmek,* bir işin büyük bir bölümünü yapıp bitirecek duruma gelmek.

◆ **yüzülmek** edilg. f. **1.** Derisi çıkarılmak: *Koyun yüzüldü.* **—2.** Derisi sıyrılmak: *Duvara çarpınca parmağımın derisi yüzüldü.* **—3.** Sömürülmek.

—Güz. sant. Derisi soyulmuş olarak gösterilen insan ya da hayvan figürleri için kullanılır. (Özellikle alçı model biçiminde yüzülmüş insan ya da hayvan figürleri güzel sanatlar okulu ya da akademi öğrencilerine, kasların, damarların ve eklemlerin konum ve biçimlerini inceleme olanağı sağlar. Houdon'un *Yüzülmüş insan*'ı [1767], bu tür insan figürlerinin en tanınmışıdır.)

◆ **yüzdürmek** ettirg. f. Derisini soydurmak: *Kuzuyu kasaba yüzdürmek.*

◆ **yüzdürülmek** edilg. f. Yüzdürmek eylemine konu olmak.

YÜZNUMARA a. Boşaltım gereksiniminin giderildiği yer; hela, ayakyolu, tuvalet.

YÜZÖLÇME a. Deric. Bir derinin yüzünü ölçme işi; bu işlem sonucu elde edilen yüzölçümü.

YÜZÖLÇMEK g. f. Deric. Bir derinin yüzünü ölçmek. (Ölçüm, ayak kare olarak belirtilir.)

YÜZÖLÇÜMÜ a. **1.** Bir şeyin, bir yerin yüzeyini ölçme. **—2.** Bu ölçme sonunda elde edilen nicelik: *Dünyanın yüzölçümünü biliyor musunuz?*

—Geom. ALAN'ın eşanlamlısı.

YÜZSUYU a. **1.** Onur, saygınlık. **—2.** *(Birine) yüzsuyu dökmek,* bir kimseye bir işini yaptırmak için onurunu sarsacak öl-

Yüzülmüş insan
Jean Antoine Houdon'un yapıtı
bronz, 1767
École nationale des beaux-arts
Paris

Réunion des musées nationaux

İngiltere'de XIV. yy.'da işlenmiş altın ve yakuttan yapılan ve "Kara Prens" denen **yüzük**
Louvre müzesi, Paris

Réunion des musées nationaux

Bourgogne dükü Korkusuz Jean'a ait değerli taşlarla süslü altın yüzük *(Louvre müzesi, Paris)*

Réunion des musées nationaux

üzerine Piccolomini'nin silahları ve papa Pius II'nin adı işlenmiş kristal taş kaşlı, yaldızlı bakır **yüzük**
İtalya, XV. yy.
Louvre müzesi, Paris

çüde yalvarıp yakarmak. || *(Birinin) yüzsuyu hizmetine,* bir işin bir kimsenin hatırı, onun saygınlığı için yapıldığını belirtmek için söylenir.

YÜZSÜRÜ a. Oltutaşı (Erzurum taşı) üzerine gümüş savatlı tanelerden oluşan tespih. (Gümüş tel kakmalı örnekleri de vardır.)

YÜZSÜZ sıf. Utanması, sıkılması olmayan, hiçbir şeyden, kimseden çekinmeyen kimse için kullanılır; arsız, sırnaşık: *Yüzsüz bir yalancı. Öyle yüzsüz ki hiçbir şey olmamış gibi karşıma çıkmaya cesaret edebiliyor.*

YÜZSÜZCE sıf. ve be. Yüzsüz bir biçimde, arsızca, utanmazca: *Yüzsüzce herkesten para koparmaya çalışıyor.*

YÜZSÜZLEŞMEK gçz. f. Yüzsüz duruma gelmek; arsızlaşmak: *Şımartıla şımartıla iyice yüzsüzleşti.*

◆ **yüzsüzleştirmek** ettirg. f. Yüzsüz duruma getirmek: *Bu kadar hoşgörülü davranma, çocuğu yüzsüzleştiriyorsun.*

YÜZSÜZLEŞTİRMEK → YÜZSÜZLEŞMEK.

YÜZSÜZLÜK a. Yüzsüz bir kimsenin tutumu, davranışı; utanmazlık, sıkılmazlık.

YÜZÜCÜ sıf. ve a. Amatör ya da profesyonel olarak yüzme sporu yapan kimse.
—Bot. *Yüzücü anterozoitler,* natris açıktohumluların anterozoitleri. || *Yüzücü yapraklar, bitkiler,* nilüfer gibi, durgun, suların yüzünde, bir yüzü su altında öteki yüzü havaya dönük duran yapraklar, bitkiler.
—Camc. Cam banyosu yüzeyinde yüzen ve camın kısmen içine gömüldüğü, ısıya dayanıklı malzemeden yapılmış engel.
—Giy. *Yüzücü mayosu,* yarış mayosundan esinlenerek hazırlanmış, sutyen kısmı olmayan ve askıları mayonun gövde kısmıyla bütünleşen tek parça mayo.

YÜZÜCÜ a. **1.** Kasaplık hayvanların derisini yüzen kimse. **—2.** *Halk.* İnsanları sömüren kimse.

YÜZÜCÜ KESELİ a. Tropikal Amerika'da, Meksika ile Arjantin arasındaki ırmak ve göllerde yaşayan keseli hayvan. (Gececidir, balıklar ve kabuklularla beslenir. Bil. a. *Chironectes minimus;* keselisıçangiller familyası.) [Eşanl. YAPOK.]

■ **YÜZÜK** a. **1.** Süs olarak parmağa takılan, kimi zaman da simgesel bir nitelik taşıyan takı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yüzük oyunu: *Bir iki el yüzük oynamak.* **—3.** *Yüzük parmağı* → YÜZÜKPARMAĞI. || *Yüzük takmak,* nişanlanmak. || *Yüzüğü geriye çevirmek, yüzüğü atmak,* evlenme sözünden caymak, nişanı bozmak. || *Şövalye yüzük,* üst kısmı, arma ya da baş harf kazınmış ya da çakma bir taşla süslenmiş bir tabla biçiminde genişleyen madeni yüzük.
—Din. *Papaz yüzüğü,* katolik başpapazların parmaklarına taktıkları, hakkedilmemiş değerli bir taşla süslü altın halka. (Bu yüzük, Kilise'ye bağlılığın simgesidir.)
—Folk. *Nişan yüzüğü* ya da *nikâh yüzüğü,* evliliğin simgesi sayılan, genellikle altın, platin vb.'den yapılmış halka. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Söz yüzüğü,* birbiriyle sözlenen çiftlerin taktığı, genellikle gümüş vb.'den yapılmış halka.
—Kuyumc. *Yüzük kaşı* → KAŞ. || *Yüzük mezürü,* yüzüklerin çapını ölçmeye yarayan, derecelendirilmiş maden koni.
—Müz. Yay topuğunun, kıl tutamlarını eşit bir biçimde bölüştüren ve düz durmalarını sağlayan metal bölümü. || Bir üfleme çalgının değişik eklentileri arasına ve kalağının kenarına yerleştirilen, çıkıntılı, bağımsız bölümü. (Tahta, fildişi, bağa ya da metal olabilir.)
—Oy. *Yüzük oyunu,* bir fincan vb. içine saklanan ya da ipe geçirilip elden ele dolaştırılan yüzüğü bulmaya dayanan oyun. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İşaretleme yüzüğü,* hilebazların oyun kâğıtlarını işaretlemek için kullandıkları halka.
—Tıp. *Tüberkülin yüzüğü,* tüberkülin alerjisini aramak için altderiye sokulan, tüberkülin emdirilmiş üzeri iğneli plastik yüzük. (Bu yüzük tipine, deri yoluyla yapılan çiçek ya da B.C.G. aşısı da emdirilebilir.)

Réunion des musées nationaux

kırmızı akik ve lacivert taşıyla bezenmiş bölmeli altın **yüzük**
Mezopotamya, III. binyıl'ın başları *(Louvre)*

J. Guillot-Connaissance des Arts

mineli altın **yüzük**
Güney Almanya ya da İtalya
XVI. yy. *(özel kol.)*

Dekoratif sanatlar müzesi

Jean Desprès yapımı **yüzük** (1937)
platin, pırlanta, gök zümrüt
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

Finlandiya büyükelçiliği, Fransa

gümüş **yüzük**
finlandiyalı Paula Häivaoja (1970)

—ANSİKL. Mücevheratın evrensel olarak en yaygın biçimlerinden biri olan yüzük, süs olarak kullanılmadan önce simge olarak kullanılmıştır. Eski Mısır'da, yüzüklerin kaşı üzerinde, sonsuzluğun simgesi olarak bir nilüfer çiçeği, bir göz ya da bir bokböceği resmi bulunuyordu. Antikçağ'da Yunanistan ve Roma'da ilk yüzüklerin üzerinde mühür vardı: yüzük kaşını süsleyen yer yer kazınmış taşın izi tam bir imza oluyordu; kullanışı kolaylaştırmak için yüzük bazen bir kordonla boyna asılıyordu. Yüzük aynı zamanda, papanın taşıdığı aziz Petrus yüzüğü ya da kardinal ve piskoposun taktığı yüzük gibi, bir erk ya da saygınlık simgesi de olabilir; Roma'da İ.Ö. IV. yy.'a doğru altın yüzüğü şövalyeler takıyordu (*şövalye* yüzük adı buradan gelir). Yüzüğün en yaygın türü, nişan ya da evlilik yüzüğüdür. Bir aşk belgesi olarak biçimi iki kişinin birliğini çağrıştırabilir: tokalaşan iki el, birbirine geçmiş iki zincir halkası, birbirine yapışık iki yürek. Venedik doge'si tarafından denize atılan yüzük, kentin denizle birliğini simgelemek istiyordu. Yüzük ideolojik bir yükümlülüğü de simgeleyebilir: ilk hıristiyanların taktıkları bir balıkla süslenmiş yüzük. XVIII. yy.'da batıda lonca yüzükleri, mesleklerin simgelerini yansıtırdı.

Rönesans döneminde yüzük-saatler ortaya çıktı. XVII. ve XVIII. yy.'larda çerçeveler, tıraşlanmış taşların tüm parlaklıklarını ortaya koymak için daha da kibarlaştı. Genel olarak yüzüklerin biçimi mücevheratın gelişmesini izledi.

• *XX. yy.'da yüzük.* Art nouveau ile, A. Mucha ve C. L. Tiffany gibi sanatçılar, madene kadın-çiçekler işlediler ve taşları, inci, mine ve fildişiyle birleştirdiler. 1920'lerde yüzükler çoğunlukla platinden yapıldı ve taşlar tırnaklar arasına yerleştirildi. M. Ernst, A. Calder, J. Cocteau, G. Mathieu, S. Dalí, G. Braque gibi sanatçılar mücevherle ve özellikle yüzüğün estetiğiyle ilgilendiler: G. Braque taşın üzerine Hekate'nin profilini çıkardı; Dalí, salyangoz biçiminde bir yüzük çizdi. Taşın değeri bu yaratıcılar için ikincil plana düştü, öyleki Man Ray bu aykırı tutumu elması altının içinde kaybettirmeye kadar vardırdı. 1950'lerde Torün, salt biçim aşkına gümüş yüzükler yaptı. Bugün, çağdaş mücevherciler, elin ya da parmağın üzerinde ışıl ışıl parlayan yeni biçimler yaratmak için süslü yüzüğün katı çerçevesinden çıktılar ve çoğu zaman renkli taşları (kuvars, gök zümrüt, akik) pırlantayla birleştirdiler.
—Folk. Nişan yüzüğünün geçmişi çok eskilere dayanır. İlk örnekleri birbiriyle birleşmiş iki el ya da bir halkaya yerleştirilmiş bir çift yüzük taşı biçimindeydi ve birleşmeyi simgeliyordu. Daha sonra yalın bir biçim aldı, daha çok altın, platin vb. değerli madenlerden düz bir halka biçiminde yapıldı. Pırlanta, elmas vb. değerli taşlarla bezeli olanları da vardır. Nişanda sağ ele takılır, nikâhtan sonra sol ele geçirilir, bağlılığı simgeler. Osmanlılar döneminde evlenen çiftlerin yüzük taşıması geleneği yoktu. Yüzük vb. takılar düğün armağanı olarak veriliyordu. Cumhuriyet döneminden sonra özellikle kentlerde ve büyük yerleşmelerde yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bununla birlikte Anadolu'nun gelenekselliğini koruyan birçok yöresinde bugün de yaygın bir uygulama değildir. Özellikle kadınlar, giyimleri, kullandıkları renkler, baş bağlama biçimleri vb. ile evli olduklarını belli ederler.
—Oy. Anadolu'da uzun kış geceleri düzenlenen toplantıların önde gelen oyunlarındandır. Çeşitli biçimlerde oynanır. Katılanlar iki gruba ayrılıp yüzüğü bir fincan içine koyarlar. Oyun sırası kendisinde olan grup fincanları birer birer açarak

yüzüğü bulmaya çalışır, açılan her fincan, arayan gruba sayı yazılır. İlk açışta yüzük bulunursa, oyun sırası karşı tarafa geçer. Bir oynanış biçimi de yüzüğü ipe geçirip bir halka oluşturduktan sonra avuç içinde elden ele geçirmektir. Ebe olan yüzüğü bulamazsa ceza verilir, bulursa yüzüğü avucunda bulduğu oyuncu ebe olur. Anadolu'da çok yaygın bir ev oyunudur.

YÜZÜKOYUN be. Yüzü bedeninin ön tarafı yere gelecek biçimde: *Yüzükoyun yatmak.*

YÜZÜKPARMAĞI a. Genellikle yüzük takılan, başparmaktan sonra dördüncü parmak. (Nişan ya da evlilik yüzüğü takılır.)

YÜZÜLME a. Yüzülmek eylemi.

YÜZÜLMEK → YÜZMEK.

Yüzülmüş sığır, Rembrandt'ın imzalı ve tarihli (1655) başyapıtlarından biri. Ağaç üzerine gerçekleştirilmiş olan bu yapıtı (94×67 cm) 1857'de Louis Viardot, Napoléon III'ün koleksiyonu için satın aldı. Tablo bugün Louvre'dadır. Daha önce ya da o sırada bu temayı işleyen ressamların aksine Rembrandt, betimlemeye dayalı bir analize gitmek yerine, olağanüstü güçlülükte lirik ve barok bir bakış ortaya koyar. Bu bakış, Delacroix ya da Soutine gibi birbirinden çok farklı ressamları etkilemiştir. Özellikle Soutine'in 1925 tarihli üç tablosunda *(Amsterdam, Buffalo, Grenoble)* bu etki hissedilir.

YÜZÜNCÜ sıra say. sıf. **1.** Yüz sayısının belirlediği sırada yer alan bir kimse, bir şey için (adsız da) kullanılır: *Yüzüncü sayfayı okuyun. Yarışmada yüzüncü olmak.* **—2.** Yüz yılda bir olan bir şey için kullanılır: *Yüzüncü yıl kutlamaları.*

Yüzüncü yıl üniversitesi, Van'da üniversite. Yükseköğretim kurumlarını düzenleyen 2089 sayılı yasa'ya göre kuruldu (1982-83 ders yılı). 1992-93 ders yılında üniversite bünyesinde, 5 fakülte (Eğitim, Fen-Edebiyat, İlahiyat, Veteriner, Ziraat), 8 yüksekokul (Adilcevaz Meslek, Ahlat Meslek, Bitlis Meslek, Erciş Meslek, Hakkâri Meslek, Tatvan Meslek, Van Meslek, Van Sağlık hizmetleri Meslek) yer almaktadır.

YÜZÜSTÜ be. **1.** Yüzü yere gelecek biçimde: *Yüzüstü düşmek.* **—2.** *(Bir kimseyi) yüzüstü bırakmak,* o kimseyi yapayalnız, güç koşullar içinde bırakmak: *Hasta karısını yüzüstü bırakıp yurtdışına gitmişti.* ‖ *(Bir işi) yüzüstü bırakmak,* o işi zamanında tamamlamamak, onu olduğu gibi bırakmak, yapmayı sürdürmemek: *İşleri yüzüstü bırakıp gelmeyi içime sindiremiyorum.* ‖ *Yüzüstü kalmak,* sözkonusu bir işse zamanında yapılmayıp olduğu biçimde durmak, el atılmamak.

YÜZYIL a. **1.** Yüz yıllık süre: *Bir yüzyıl boyunca etkili olan bir sanat akımı.* (Eşanl. ASIR.) **—2.** Takvim başı kabul edilen zamandizimsel bir başlangıç noktasından ileriye ya da geriye doğru 1-100, 101-200, 201-300 vb. olarak hesaplanıp numaralanan yüz yıllık dönemlerden her biri: *Hicri V. yüzyıl İsa'dan önce III. yüzyıl.* **—3.** İsa'nın doğumundan başlayarak numaralanan yüz yıllık dönemlerden her biri: *XVII. yüzyıl yazarları.* **—4.** İçinde yaşanılan zaman; çağ, asır: *Yüzyılımızın yenilikleri.*
—Esk. Rom. *Yüzyıl şarkısı,* yüzyıl oyunlarının üçüncü gününde okunan şiir. ‖ *Yüzyıl oyunları,* her *saeculum*'da (110 yıl) bir gerçekleştirilen halk oyunları. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Esk. Rom. Yüzyıl oyunları'nın düzenlenme dönemleri pek belirli değildi. Bu oyunlar, İ.Ö. 249'da, İ.Ö. 146'da, İ.Ö. 17'de, İ.S. 88'de ve İ.S. 204'te düzenlendi (*saeculum*'un süresinin 110 yıl olarak belirlenmesi geç tarihlere rastlar). Yüzyıl oyunları, 31 mayıs-3 haziran arasında Roma'da üç yer (*Tarentum, Capitolium* ve *Palatium*) çevresinde yapılırdı. Oyunlar, kurban sunmalar, sahne oyunları ve sirk gösterilerinden oluşurdu. Ayrıca, bir geçit töreni yapılır ve bu geçit sırasında 27 genç erkekle 27 genç kızdan kurulu bir koro, oyunlar dolayısıyla özel olarak yazılmış (249'da Livius Andronicus, 17'de Horatius tarafından) bir *carmen*'i dans ederek söylerdi. Yüzyıl oyunları, Roma'yı koruyan tanrısal gücü yeni bir dönem için pekiştirmek amacını taşırdı.

YÜZYILLIK sıf. **1.** Varlığı yüz ya da yaklaşık yüz yıldır süren bir şey için kullanılır: *Yüzyıllık bir ağaç.* **—2.** Çok uzun süren bir şey için kullanılır: *Yüzyıllık yalnızlık.*
—Gökölçm. ve Gök. mekan. *Yüzyıllık değişimler,* dönemleri birkaç yüzyılı kapsayan ve bu nedenle kısa bir zaman aralığında sürekli olarak artan ya da azalan bir işlevle betimlenen değişimler. (Eşanl. SEKÜLER DEĞİŞİMLER.)
—Hidrol. ve Denizbil. *Yüzyıllık taşkın* ya da *dalga,* yıllık görülme olasılığı % 1 olan taşkın ya da dalga.

YVAİN (Maurice), fransız besteci (Paris 1891 - Suresnes 1965). *Ta bouche* (1922), *Gosse de riches* (1924), *Au soleil du Mexique* (1935) ve *le Corsaire noir* (1958) adlı yapıtlarıyla fransız operetine yenilik getirdi. İlk şarkıları ve bu arada *Mon homme* adlı şarkısı Maurice Chevalier ve Mistinguett aracılığıyla büyük ün kazandı.

YVELİNES, Fransa'da (Île-de-France bölgesi) *département;* 2 284 km^2; 1 307 150 nüf. (1992). Merkezi *Versailles.* Nüfus, özellikle Sen vadisinde, sanayinin geliştiği kesimlerde (otomobil sanayiinin bulunduğu Poissy ve Flins, vb.), Versailles çevresinde ve yenikent Saint-Quentin-en-Yvelines'de yoğunlaşır. Ormanlar ve tarım alanları hâlâ *département*'ın büyük bölümünü kaplar. Paris'le ulaşımının çok kolay olmasına karşın, *département*'da hem hizmetler kesimi hem de araştırma-geliştirme sanayileri gelişmiştir.

Réunion des musées nationaux

Yüzülmüş sığır (1655)
Rembrandt'ın yapıtı
ağaç üzerine yağlıboya
Louvre müzesi, Paris

YVERDON-LES-BAİNS, esk. **Yverdon,** İsviçre'de (Vaud kantonu) kent, Neuchâtel gölünün güneyinde; 21 000 nüf. (1992). Roma döneminden kalıntılar. XIII. yy.'da yapılmış şatoda, 1805-1825 arasında pedagog Pestalozzi'nin kurumu etkinlik gösterdi. Bugün kent müzesi ve kitaplığı buradadır. Büro makineleri. Demiryolu onarımı. Tütün. Kaplıca tesisi.

YVETOT, Fransa'da (Seine-Maritime) kanton merkezi; 10 968 nüf. (1992). M. İngrand'ın yaptığı vitrayların ön plana çıktığı yuvarlak planlı kilise (1951-1956). Pazar. Besin ve tekstil sanayileri.

YVON VİLLARCEAU (Antoine), fransız gökbilimci ve matematikçi (Vendôme 1813 - Paris 1883). 1846'da Paris gözlemevi'ne girdi, burada başta büyük bir ekvatoral olmak üzere çok sayıda alet yaptı. 1848'de simitin üçüncü bir çembersel kesit sistemini keşfetti. Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1867).

KAYNAKÇA

Yalçın (Hüseyin Suat). E. Suat, *Hüseyin Suat Yalçın ve şiirleri* (İstanbul, 1943).

Yalçın (Hüseyin Cahit). S. Hızarcı, *Hüseyin Cahit Yalçın hayatı, sanatı, eseri* (İstanbul, 1969). —B. Ercilasun, *Servet-i fünun'da edebi tenkit* (Ankara, 1981). —Ö. F. Huyugüzel, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın hayatı ve edebi eserleri üzerinde bir araştırma* (İzmir, 1984).

Yarımburgaz mağarası. Ş. A. Kansu, *Marmara bölgesi ve Trakya'da prehistorik iskân tarihi bakımından araştırmalar, 1959-1962* (Türk tarih kurumu belleteni, sayı 27/4, 1963); *Yarımburgaz mağarası'nda TTK adına yapılan prehistorya araştırmaları ve Tuzla kalkolitiğinde yeni gözlemler* (Türk tarih kurumu VII. Kongre raporları, 1972). —M. Özdoğan, A. Koyunlu, *Yarımburgaz mağarası: 1986 yılı çalışmalarının ilk sonuçları ve bazı gözlemler* (Arkeoloji ve sanat dergisi, sayı 32-33, 1986). —M. Özdoğan, *Yarımburgaz mağarası 1986 yılı kazı çalışmaları* (V. Araştırma sonuçları toplantısı, II, 1988). —G. Arsebük, *Yarımburgaz 1988* (Kazı raporu, 1988).

Yassıada batıkları. G. Bass, *Underwater archaeological expedition to Turkey* (National geographic society dergisi, 1968); *Underwater archaeological expedition to Turkey 1967* (National geographic society dergisi, 1974). —G. Bass, Van Doorninck, *A fourth century shipwreck at Yassı Ada* (American journal of archaeology, sayı 15/1, 1971); *Excavations of a late Roman shipwreck at Yassı Ada* (National geographic society dergisi, 1978); *Yassı Ada I: A seventh century Byzantine shipwreck* (Texas, 1982). —C. Pulak, *1982 Yassı Ada sualtı kazısı* (V. Kazı sonuçları toplantısı, 1984); *Yassıada sualtı kazısı-1983 sezonu* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, 1985).

yaylacılık. M. Sarıbeyoğlu, *Aşağı Murat bölgesinin beşeri ve iktisadi coğrafyası* (İstanbul, 1951). —X. de Planhol, *De la plaine pamphylienne aux lacs psidiennes* (Paris, 1965). —C. A. Alagöz, *Anadolu'da yaylacılık* (Ankara, 1938). —J. Frödin, *Quelques traits de la végétation et de l'habitat pastoral de la Turquie du Nord* (Geographisca Annaler, XIV, heft 3-4, Stockholm, 1932). —A. Tanoğlu, *Nüfus ve yerleşme* (İstanbul Üniversitesi yayınları, no. 1183, İstanbul 1969).

Yazar (Mehmet Behçet). R. N. Evrimer, *Mehmet Behçet ve Tahsin Nahit* (İstanbul, 1961).

Yazılıkaya. A. Larache, *le panthéon de Yazılıkaya* (Journal of Cuneiform studies, sayı 6, 1947). —K. Bittel, *Das hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya* (Berlin, 1975). —R. Naumann, *Eski Anadolu mimarlığı* (Ankara, 1975). —E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (İstanbul, 1983).

Yedi uyurlar. N. Kum, *Eshab-ı Kehf'in tarihçesi* (Tarsus, 1951). —

L. Massignon, *Sept dor mants d'Ephèse 'Ahl al-Kahf' en islam et en chrétienté* (8 bölüm, Paris, 1955 -1963). —E. Gürsoy-Naskali, *Ashabü'l-Kahf. A treatise in eastern Turki* (Helsinki, 1985). —*Risale-i hazret-i sultan ashab ül-kehf* (İstanbul, 1985). —F. Sümer, *Ashabü'l -kehf yedi uyurlar* (İstanbul, 1989).

Yeni Osmanlılar. Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar tarihi*, sadeleştiren: Z. Ebüzziya (3 c, İstanbul, 1973-1974). —K. Bilgegil, *Yakınçağ türk kültür ve edebiyatı üzerine araştırmalar I. Yeni Osmanlılar* (Belleten, sayı 186, Ankara, 1984).

yeniçeri, Mehmed Esad, *Üss-i zafer* (İstanbul, 1243 [1827]). —S. M. Alus, *Yeniçeriler ve eski türk ordusu* (İstanbul, 1933). —İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilatından kapıkulu ocakları I. Acemi ocağı ve Yeniçeri ocağı* (Ankara, 1943). —M. Akdağ, *Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. V, sayı 3, Ankara, 1947). —N. Berkay, *Yeniçerilerin yok edilmesi ve ordunun yeniden kurulup gelişmesi* (Ankara, 1949). —R. E. Koçu, *Yeniçeriler* (İstanbul, 1964). —Ş. Ünver, *Yeniçeri kışlaları* (Belleten, sayı 160, Ankara, 1976).

Yenivalide külliyesi ve **Yeni cami.** A. S. Ülgen, *Yeni cami* (Vakıflar dergisi, sayı II, 1942). —E. Yücel, *Yeni cami hünkâr kasrı* (Arkitekt dergisi, sayı 320, 1965). —M. Sözen, *Türk mimarisinin gelişimi ve Mimar Sinan* (1975). —O. Aslanapa, *Osmanlı devri mimarisi* (1986).

Yeşil külliye. M. R. Kural, *Çelebi Mehmet'in Yeşil türbesi ve 1941 -43 restorasyonu* (Güzel sanatlar dergisi, sayı 5, 1944). —A. S. Ünver, *Yeşil türbe mihrabı* (İstanbul, 1951). —S. Çetintaş, *Yeşil cami ve benzerleri cami değildir* (İstanbul, 1958). —E. H. Ayverdi, *Osmanlı mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat devri* (İstanbul, 1972). —Ş. Yetkin, *Anadolu'da türk çini sanatının gelişmesi* (İstanbul, 1972). —M. Sözen, *Türk mimarisinin gelişimi ve Mimar Sinan* (İstanbul, 1975). —Y. Demiriz, *Osmanlı mimarisinde süsleme* (İstanbul, 1979). —O. Aslanapa, *Osmanlı devri mimarisi* (İstanbul, 1986).

Yetkin (Suut Kemal). Hacettepe üniversitesi, *Suut Kemal Yetkin'e armağan* (Ankara, 1984).

yezidiler. Giridi Mustafa Paşa, *Abede-i iblis yahut taife-i bagiye-i yezidiyeye bir nazar* (Musul, 1323 [1907]). —M. Ş. (Yaltkaya), *Yezidiler* (Darülfünun edebiyat fakültesi mecmuası, c. I, no. 3-4, İstanbul, 1926). —A. A. Semenov, *Küçük Asya yezidilerinin şeytana tapmaları* (Darülfünun edebiyat fakültesi mecmuası, 1931). —H. Başbuğ, *Yezidilik inancı* (İstanbul, 1987).

Yıldız dağları. H. N. Pamir, F. Baykal, *Istranca masifinin jeolojik yapısı* (Türkiye jeoloji kurumu bülteni, cilt 1, sayı 1, Ankara, 1947). —İ. Ketin, *Türkiye jeolojisine genel bir bakış* (İstanbul, 1983).

Yirmisekiz Mehmet Çelebi. Ali Süavi (yay.), *Yirmisekizçelebizade Mehmet* (Paris, 1872). —*Sefaretname-i Fransa* (İstanbul, 1304 [1886]). —F. R. Unat, *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri* (Ankara, 1968). —Ş. Rado (yay.), *Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa seyahatnamesi* (İstanbul, 1979).

Yozgat. (Tar.) Y. Bafralı, *Yozgat seyahatnamesi* (İstanbul, 1888). —S. Duygu, *Yozgat tarihi ve Çapanoğulları* (İstanbul, 1953). —A. F. Koç, *Bütün yönleriyle Yozgat* (Ankara, 1961). —*Yozgat il yıllığı 1967 ve 1973.*

—Mim. R. Arık, *Yozgat Çapanoğlu camisi* (Önasya dergisi, sayı 74, 1971); *Batılıaşma dönemi türk mimarisi örneklerinden Anadolu'da üç ahşap cami* (Ankara, 1973); *Yozgat'ta resimli bir cami ve bir ev* (Sanat dünyamız dergisi, sayı 7, 1976). —H. Acun, *Çapanoğlu camii* (Türkiyemiz dergisi, sayı 26, 1978).

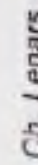
Yörükler. H. Şölen, *Aydın ili ve Yörükler* (Aydın, 1945). —Ö. L. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler* (İktisat fakültesi mecmuası, c. XI. sayı 3-4, İstanbul, 1950). —M. Aktepe, *XIV ve XV. asırlarda Rumeli'nin Türkler tarafından iskânına dair* (Türkiyat mecmuası, c. X, İstanbul, 1953). —M. T. Gökbilgin, *Rumelinde Yörükler, Tatarlar ve evlad-ı fatihan* (İstanbul, 1957). —M. Eröz, *Yörük türkmen köyleri* (VI. Sosyoloji konferansları, İstanbul, 1966). —F. Sümer, *Oğuzlar* (İstanbul, 1972).

Yunus Emre. A. Gölpınarlı, *Yunus Emre'de öztürkçe kelimeler* (Türkiyat mecmuası, c. IV, İstanbul, 1934); *Yunus Emre* (İstanbul, 1936); *Yunus Emre ve tasavvuf* (İstanbul, 1961). —M. Kaplan, *Yunus Emre ve nebatlar* (Türkiyat mecmuası, c. XII, İstanbul, 1955). —M. F. Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar* (Ankara, 1966). —Ş. Tekindağ, *Büyük türk mutasavvıfı Yunus Emre hakkında araştırmalar* (Belleten, sayı 117, Ankara, 1966). —N. Yesirgil (C. Kudret), *Yunus Emre* (İstanbul, 1966). —İ. Binark ve N. Sefercioğlu, *Yunus Emre hakkında bir bibliyografya denemesi* (Ankara, 1970). —*Uluslararası Yunus Emre semineri 6-8 eylül 1971* (İstanbul, 1971). —C. Öztelli, *Belgelerle Yunus Emre* (Ankara, 1977). —T. S. Halman, *Yunus Emre and his mystical poetry* (İndiana, 1981).

Yurdakul (Mehmet Emin). A. M. Gürkaynak, *Mehmet Emin Yurdakul hayatı ve eserleri* (Bilecik, 1937). —H. Yücebaş, *Milli şairimiz Mehmet Emin Yurdakul* (İstanbul, 1947). —F. Oğuzkan, *Mehmet Emin Yurdakul hayatı, sanatı, eserleri* (İstanbul, 1961). —E. N. Gökşen, *Mehmet Emin Yurdakul* (Ankara, 1963).

Yümüktepe. J. Garstang, *Prehistoric Mersin, Yümüktepe in the Southern Turkey* (Oxford, 1953). —R. Naumann, *Eski Anadolu mimarlığı* (Ankara, 1975).

Yüzellilikler. C. Kutay, *Yüzellilikler faciası* (İstanbul, 1955). —İ. Soysal, *150'likler kimdiler, ne yaptılar, ne oldular?* (İstanbul, 1988).

Z a. Türk abecesinin yirmi dokuzuncu ve sonuncu harfi; daraltıcı, art dişetsil, ötümlü ünsüzü [z] belirtmeye yarar.

—ANSİKL. *Sesbilgisi.* Yunanca *zêta*, fenikece *zai* (ibranice *zayin*) ile eşdeğerlidir ve aramcada "silah" anlamına gelir. Latincede, eski dönemde, iki ünlü arasındaki *s*'yi belirtmek için *z* kullanılırdı, ancak bu durumdaki *s*'nin [z]den [r]ye dönüşmesiyle işlevini yitiren *z*, İ.Ö. IV. yy.'da latin abecesinden çıkarılmıştır. İ.Ö. I. yy.'ın ortalarında, yunancadan aktarılan sözcüklerdeki [z]yi belirtmek için yeniden abeceye katılmıştır.

Z türkçede yansımalılar ve türevleri dışında (*zır zır, zırla-, zırıl zırıl, zırıltı, zangır zangır, zangırda-, zangırtı, zart zurt, zıp zıp, zıpla-, zıngır zıngır, zıngırda-, zirzop, zonkla-*) sözcük başında bulunmaz. İçseste ve sonseste bolca bulunur: *az, kaz, uz, yavuz, kız, ucuz; azık, yazık, uzak, kızak, yazıl-, gezin-*. Alıntı sözcüklerde ise sözcük başında içseste ve sonseste bolca görülür: *zaman, ziyafet, zarar, zehir, zooloji; bazen, kaza, mezar, nazar, lezar; beyaz, maraz, naz, moloz.*

• *Tarihsel sesbilgisi.* Arapçada çıkış yerleri birbirinden farklı olan dört *z* sesi vardır: ;ذ=ẕ ; ز=z ; ض=ż, ظ=ẓ. Bu dört ses, türkçedeki alıntı sözcüklerde hep aynı *z* sesi ile karşılanır. Ancak (ż) sesi bulunduran kimi sözcükler, konuşma diliyle geçtiğinden olacak, (d) ile kullanılır: *kadı* (oysa aynı kökten *kaza*), *Rıdvan, darb* (aynı zamanda *zarb*), *darbe dalalet. Hizmet* sözcüğü ise *d*>*z* gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Aynı kökten gelen *hâdim, hademe, huddam* gibi sözcüklerde bu gelişme görülmez.

Anadolu ağızlarında *s-*>*z-* gelişmesi görülür: *sabah* > *zabah, sebze* > *zebze, sopa* > *zopa, soba* > *zoba, sünbül* > *zümbül*. Bunlardan birkaçı yazı diline de girmiştir: *sanaᶜāt* > *zanaat, surna* > *zurna, samġ* > *zamk, sebzevat* > *zerzevat*. Buna karşılık *z-* > *s-* gelişmesi de görülür: *zaᶜferān* > *safran, zukkāk* > *sokak*.

Türkiye türkçesinde seyrek olarak *z*> *s* gelişmesi görülür: *kögüz* > *göğüs, izde-* > *iste-, sekiz on* > *seksen, tokuz on*> *doksan;* emir eki *-sun/-sün* de eski türkçede *-zun/-zün*'dür. *z* > *s* gelişmesi, seyrek olarak alıntı sözcüklerde de görülür: *iżtırāb* > *ıstırap*.

Eski türkçedeki ḍ sesi, orta türkçe döneminden sonra *y* ve *z* olmak üzere ikiye ayrılır. Eski Anadolu türkçesinde *ḍ* > *y* olmuştur: *aḍak* > *ayak, koḍ-* > *koy-, keḍ-* > *gey-* 'giymek' gibi. Ancak tek örnekte *ḍ* > *z* olduğu görülür: *iḍi* > *izi* 'Tanrı'. Bunun yanında gerçek anlamında *iḍi*> *iye* 'sahip' gelişmesi de görülür. *İzi* biçiminin doğu türkçesinden ödünçleme olarak alındığı anlaşılmaktadır. Yakutçada *ḍ* > *z* > *t* gelişmesine uğrar: *aḍak* > *atah* 'ayak', *kuḍruk* > *kuturuk* 'kuyruk', *keḍ-* > *ket-* 'giymek', *kadıŋ* > *hatıŋ* 'kayın ağacı'. Çuvaşçada ise *ḍ* > *z* > *r* gelişmesi görülür: *aḍak* > *azak* > *ura* 'ayak', *oḍġan-* > *uzġan-* > *vıran-* 'uyanmak', *kadıŋ* > *kazıŋ* > *hurın* 'kayın ağacı', *toḍ-* > *toz-* > *tır-* 'doymak'. Bu gelişmeye "rothasizm = zeleşme" adı verilmiştir. Kimi dilciler çuvaşçadaki biçimin ana türkçedekinin devamı olduğunu, bir *r*> *ḍ* > *z* gelişmesinin sözkonusu olduğunu öne sürerek bir "zetasizm = zeleşme" bulunduğunu varsayarlar. Yakutçada eski türkçedeki *z* sesleri de *s* olur: *sekiz* > *agıs, öküz* > *ogus, kız* > *kıs, kaz* > *hās, kaz-* > *has-*. Çuvaşçada ise eski türkçedeki *z*'ler *r* olarak görülür: *yüz* > *s'er, yaz-* > *s'ır-, tiz* > *çer* 'diz', *ayaz* > *uyar, yaz* > *s'ur* 'ilkbahar', *toz* > *tar*.

Çuvaşça ve yakutça dışındaki çağdaş türk lehçelerinde de benzer gelişmeler görülmektedir:

-z> *-s* (Kuzey-doğu lehçelerinde): *kaz-* > *kas-, kız* > *kıs* (oyrot, teleüt, şor, lebet, sagay, koybal, kaça, küerik), *biz* > *bis* (karaim), *öz* > *ös* (kırgız), *ağız* > *aus* (kazak). Karakalpakçada 1. çoğl. iyelik eki *-ımız* > *-ımıs*. 2. çoğl. iyelik eki *-ıŋız* > *-ınıs* olur. Karakalpakça, kazakça, kırgızca, özbekçe ve kazan türkçesinde *-maz/-mez* olumsuz geniş zaman eki *-mas/-mes* olur. bu gelişme harizm ve çağatay yazı dillerinde de görülür.

Başkırtçada *z*> *ḍ* gelişmesi görülür: *biz* > *biḍ, kaz* > *kaḍ, kızıl*> *kiḍil*. Türkmencede de hynalu ve hazar ağızları dışında düzenli olarak *z* > *ḍ* gelişmesi görülür: *biz* > *biḍ, temiz* > *temiḍ, söz* > *söḍ, beŋzeş* > *meŋdeş* 'benzer'.

ş> *z* (koybalca): *kişi* > *kizi, tişi* > *tizi* 'dişi', *işik* > *izik* 'kapı'.

-s-> *-z-* (altay türkçesi): *arkası* > *arkazı, basar* > *bazar, kelse* > *kelze* 'gelse'.

z Arit. ve Mat. çözlm. Karmaşık bir sayıyı ya da fonksiyonlar kuramında bir karmaşık değişkeni gösterir. $z = x + iy$.

—Ceb. bir denklem sisteminde çoğu kez üçüncü bilinmeyeni gösterir.

—Geom. Tasarı geometri ve analitik geometride "kot" denen üçüncü koordinatı gösterir. (Z olarak da yazılır.)

Z Atom fiz. ve Çekird. fiz. Atom sayısını belirtir.

—Dalga ve titr. Bir empedansı belirtir.

—Genet. *Z kromozomu,* dişisi heterogametli canlılarda iki cinste ortak olan eşey kromozomu. (Kuşlarda ve bazı böceklerde görülen bu durumda, erkeğin formülü ZZ, dişinin formülü WZ'dir.)

Zambezi çavlanları (Zambiya)

—İstat. *Z dağılımı*, iki değişke (varyans) oranının

$$\frac{1}{2}\log\frac{n_2 s_1^2}{n_1 s_2^2}$$

biçimindeki logaritmik dönüşümünün dağılımı. (s_1^2 ve s_2^2 ana kütle değişkesinin iki bağımsız kestirimcileri, n_1 ve n_2 serbestlik dereceleridir.) || *Z dönüşümü*, bağlılaşım (korelasyon) katsayısına ilişkin

$$Z=\frac{1}{2}\log\frac{1+r}{1-r}$$

biçimindeki dönüşüm. (Bağlılaşımla ilgili sorunların küçük örneklemlerdeki çözümünde, normal dağılımdan yararlanmayı sağlar.)
—Tem. parç. Zayıf etkileşimlerin aracısı olan yansız bozonun simgesi (Z^0).

Z- Org. kim. Bir çifte bağın yerleşmesini tanımlamakta kullanılan önek.

$\mathbb{Z}$ Arit. Bağıl tamsayılar kümesini, yani {... (−3); (−2); (−1); 0; 1; 2; 3;...} ü temsil eden simge. $\mathbb{Z}^+$ ile gösterilen, {0; 1; 2; ...} ye eşit altküme pozitif bağıl tamsayılar kümesidir; $\mathbb{Z}^-$ ile gösterilen, {... (−3); (−2); (−1); 0} a eşit altküme negatif bağıl tamsayılar kümesidir. $\mathbb{N}=\mathbb{Z}^+$ ve $\mathbb{N}\subset\mathbb{Z}\subset\mathbb{D}\subset\mathbb{Q}\subset\mathbb{R}\subset\mathbb{C}$ bağıntısı vardır.
—ANSİKL. Bir toplamayla donatılı $\mathbb{Z}$ kümesi değişmeli bir grup yapısındadır, kuruluşu, toplamayla donatılı $\mathbb{N}$ doğal tamsayılar kümesinin bir bakışımlaştırmasıyla* elde edilir. Gerçekten $\mathbb{N}$ içinde toplama iç işlemdir, birleşmeli ve değişmelidir, 0'ı etkisiz eleman kabul eder, ayrıca $\mathbb{N}$ nin her elemanı toplama için düzgündür; buna karşılık sıfır olmayan her *n* tamsayısı, $\mathbb{N}$ içinde (ters de denen) bakışımlı kabul etmez ve *a* ile *a'* gibi iki doğal sayı verildiğine göre $x+a'=a$ denkleminin, ancak $a'\leqslant a$ ise $\mathbb{N}$ içinde bir çözümü vardır $\mathbb{Z}$ içinde her *a'* elemanı $(-a')$ ile gösterilen bir ters eleman kabul ettiğine göre, bu denklemin daima bir $x=a+(-a')$ ya da çıkarmayla gösterilen, $x=a-a'$ çözümü vardır. $\mathbb{Z}$ içinde çarpma, $\mathbb{N}$ deki çarpmanın uzantısı olacak biçiminde tanımlanır ve toplamaya göre dağıtımlıdır; dolayısıyla iç işlemdir, birleşmeli ve değişmelidir, 1 i etkisiz eleman kabul eder; ayrıca $(\mathbb{Z},+,\times)$ bir değişmeli birim halka yapısındadır. $b-a\in\mathbb{Z}^+$ ise $a\leqslant b$ sıralama bağıntısıyla donatılmış bu halka, tümel olarak sıralanmış bir Arkhimedes halkası olur. Bu da gerçekte aritmetikte incelenen halka yapısı ve katlar, bölenler, Eukleides bölmesi, asal* sayılar, asal çarpanlara ayırma, ideal kavramının temel örneğini oluşturur.

$\mathbb{Z}/n\mathbb{Z}$ Arit. Modülo *n* kalan sınıflarının* değişmeli birim halkasını gösterir. (*n* bir asal sayı ise bu halka bir cisim olur.)

fenike

klasik yunan

büyük klasik latin (Tory)

Z HARFİNİN EVRİMİ

IV.-IX. yy. onsiyal ve yarı onsiyal

büyük işlek yazı, I.-III. yy.

büyük kitap yazısı, V. yy

işlek yazı, IV.-VII. yy.

alman büyük ve küçük XVI.-XX. yy.

fransız batarda XV.-XVI. yy.

gotik, XI.-XIII. yy.

carolina küçük

-Z [-IZ, -İZ, -UZ, -ÜZ]. Kimi sayı adlarından ad soylu sözcükler türetir: *İkiz* (iki-z), *üçüz* (üç-üz), *beşiz* (beş-iz) vb.

ZA ya da **ZAY** sıf. (fars. *zāyiden*, doğmak'tan *zā*, *zāy*). *Esk.* "Doğuran" anlamında bileşik sözcükler türetir: *fitne-za* (fitne çıkaran; fitneci), *nadire-za* (nadir bir şey ortaya çıkaran), *nükte-za* (nükte yapan), *sühen-za* (söz doğuran; söz söyleyen) vb.

ZA a. (ar. *zā'*). **1.** "Ze" harfinin arapça adı. **—2.** *Za-yı muceme*, noktalı z. ("ra"dan ayırt etmek için bu ad verilmiştir; *ra -yı mücmele* de denir.)

ZA a. (ar. *zā'*). **1.** "Zı" harfinin arapça adı. **—2.** *Za-yı muceme*, noktalı z. ("tı"dan ayırt etmek için bu ad verilmiştir.)

ZA sıf. (ar. *za*). *Esk.* "Bu", "şu" anlamıyla bileşik sözcükler türetir: *Bade-za* → BADEZA, *ha-ke-za* → HAKEZA.

ZA ya da **EL-HAY** (uved), Doğu Fas'ta ırmak, Muluya'nın kolu (sağ kıyıdan); yaklş. 300 km. Irmak, Doğu Fas'ın platolarının büyük bölümünü akaçlayan bir uvedler bütünüyle birleşerek oluştu.

ZAAF a. (ar. *za'f*). **1.** Bir kimsenin, bir şeye olan düşkünlük; onlara karşı aşırı bağlılıktan doğan istenç zayıflığı, o kimseye, o şeye karşı koyamama: *Büyük oğluna büyük bir zaafı vardı. Ona olan zaafından yararlanıp sana her istediğini yaptırıyor. İçkiye olan zaafı yıkımına yol açtı.* **—2.** Bir kimsenin karşı koyamadığı, istencini kullanamadığı şey; zayıf nokta: *Bir kimsenin zaaflarını bilmek.*
—*Esk.* Zayıflık. || *Zaf-ı basar*, göz zayıflığı. || *Zaf-ı piri*, ihtiyarlıktan ileri gelen halsizlik.
—Ed. *Zaf-ı telif*, bir yazının kompozisyon açısından kusurlu olması; düşüncelerin, belli bir mantıksal sıra gözetilmeden sıralanması (takdim ve tehir), söylenmesi gerekenin söylenmemesi (hıfz), söylenmemesi gerekenin ise söylenmesi (zikr).

ZAANDAM, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) kent, Amsterdam'ın (Zaanstadt komünü) kuzey-batı banliyösünde. 1697'de Zaandam'da kalan Büyük Petro'nun kulübesi. Besin sanayileri. Metalürji. Kereste sanayisi. Kimya ve eczacılık ürünleri. Tersaneler. Elektrik gereçleri.

ZAB dağları ya da **ZİBAN dağları,** Güney Cezayir'de dağlar, B.'da Uled Neyil dağlarıyla D.'daki Avras kütlesi arasında; *Cebel Mimuna*'da 1 313 m. Hodna havzasıyla Sahra arasında, ortalama yüksekliği 450 m olan kolay bir geçittir. —*Zab* ya da *Ziban vahası*, Zab ve Avras dağlarının G.'inde uzanır.

ZABABA, kutsal şehri Kiş olan sümer -akkad tanrısı. Hititler'in hatti kökenli savaş tanrısı Vurunkatte*'nin karşılığıdır.

ZABALETA (Juan DE), ispanyol yazar (Madrid 1610'a doğr.-1670'e doğr.). Felipe IV'ün kronikçisi. 1664'de kör oldu. Cáncer y Velasco ve Matos Fragoso ile birlikte *comediao*'lar yazdı *(El ermitaño galán)*. Özellikle, döneminin tiplerini ve geleneklerini anlatan ve o çağın gündelik yaşamı üstüne güvenilir bir belge niteliğinde olan *El día de fiesta por la mañana* (1654) ve *El día de fiesta por la tarde* (1659) adlı yapıtlarıyla ünlüdür.

ZABALETA (Nicanor), ispanyol arpçı (San Sebastián 1907 - *ay. y.* 1993). Arp repertuvarına büyük katkıda bulundu: XVI., XVII. ve XVIII. yy.'lara ait özgün yapıtları unutuldukları yerden bulup çıkardı ve birçok yeni yapıtın (G. Tailleferre, E. Krenek, S. Bacarisse, D. Milhaud, H. Villa-Lobos, A. Ginastera, J. Rodrigo'nun [*Aranjuez konçertosu*'nun gitar uyarlaması] yapıtları) doğmasını sağladı.

ZABARELLA (Giacomo ya da Iacopo), italyan filozof (Padova 1532 - *ay. y.* 1589). Varlık üzerinde düşünmeden önce, ruhsal ve fiziksel olguları incelemek gerektiğini ileri sürdü (*De methodis*, 1578).

ZABAYKALİYE → BAYKALÖTESİ.

ZABIT, -ptı a. (ar. *żabt*'tan). *Esk.* **1.** Huk. TUTANAK'ın eşanlamlısı. **—2.** Zapt. **—3.** *Zabıt tutmak*, tutanak düzenlemek.
—Huk. *Zabıt kâtibi*, mahkemelerde duruşma zabıtlarını tutmak ve öteki yazı işlerini yürütmekle görevli adliye memuru.

ZABITA a. (ar. *żabt*'tan *żabıṭa*). **1.** İda. huk. Kamu düzenini sağlamak ve suç işleyenleri adli makamlara teslim etmekle görevli iç güvenlik örgütü. (Eşanl. KOLLUK.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Kent belediyesinde temizlik, fiyat vb. belediye hizmetlerini denetlemekle görevli örgüt; bu örgüte bağlı memur. (*Belediye zabıtası* da denir.)
—Vet. *Hayvan sağlık zabıtası*, yurtdışından ithal edilen, yurtdışından gelip transit geçen ve yurtiçinde bulaşıcı ve salgın hastalıklara tutulduğu bildirilen hayvanların ve bunların barınma yerlerinin ya da kesime verilecek hayvanların sağlık açısından denetlenmesini belirleyen kurallarin tümü.
—ANSİKL. İda. huk. Zabıta, iç güvenliğin ve kamu hizmetlerinin korunmasıyla yerine getirilmesinin bir aracıdır. Zabıta kuvvetlerinin işlevi iç güvenliği sağlamaktır. Bu nedenle sıkıyönetim durumu dışında,

kural olarak, askeri kuvvetlerin dışındadır. Zabıta kuvvetleri idare makamlarının (mülki idarenin) denetimi altındadır. Zabıta, amaç bakımından idari (önleyici) ve adli olmak üzere ikiye ayrılır. İdari zabıta, kamu düzenini bozacak hareketleri önleyerek toplum içinde düzenin sürdürülmesini amaçlar ve tümüyle idare organlarının denetimi altındadır. Adlı zabıta ise, bir suçun işlenmesinden sonra harekete geçer, suçluyu ve suç delillerini toplayarak adlı makamlara teslim eder. Adlı zabıtanın amacı, daha çok adli niteliktedir ve bu zabıta adli makamların (savcıların) otoritesi altında çalışır. İşlev bakımından birbirinden farklı olmalarına karşın, Türkiye'de bu iki zabıta aynı örgüt ve personel (polis ve jandarma) tarafından yerine getirilir. Türkiye'de idari zabıtayla adli zabıta arasındaki ayrım, aynı örgüt içindeki basit bir işbölümünden ibarettir; idari zabıtadan ayrı bir adli zabıta örgütü henüz kurulmamıştır. Zabıta, çalışma alanı açısından ikiye ayrılır: genel zabıta ve özel zabıta (hizmet zabıtası). Genel zabıta, tüm ülkede güvenliği sağlayan zabıtadır. Genel zabıta hizmetleri polis ve jandarmayla yürütülür. Bu zabıta İçişleri bakanlığı'na bağlıdır. Özel ya da hizmet zabıtası, belirli hizmet alanlarında çalışan zabıtadır: orman zabıtası, gümrük zabıtası, sağlık zabıtası vb. Bu zabıta kuvvetleri, ilgili kurumların idare amirlerinin denetimi altındadır. Bunların dışında yerel yönetim organlarına (belediye) ve köylere bağlı zabıta da vardır. Belediye zabıtası, belediyenin çalışma alanı içinde zabıta yetkisini kullanır. Bu zabıta, tümüyle belediye başkanının emri altında çalışır. Köy ve mahalle bekçileri de zabıta kuvvetlerinin yardımcısıdırlar. (→ Kayn.)

ZABITNAME a. (ar. *żabṭ* ve fars. *name*'den *żabṭ-name*). *Esk.* Tutanak.

ZABİ ya da **ZABY** a. (ar. *zabi*, *zaby*). *Esk.* Karaca, ahu.

ZABİH sıf. (ar. *zebḥ*'ten *zabiḥ*). *Esk.* Eti yenen hayvanları kesen.

ZABİT, -ti (ar. *żabṭ*'tan *żābiṭ*). *Esk.* Subay. (Rütbesi teğmenden binbaşıya kadar olan askerler için kullanılırdı.)
—Denizc. Ticaret gemilerinde, emir ve komuta yetkisi olan gemi adamı: *Güverte zabiti, telsiz zabiti* vb.
◆ sıf. *Esk.* Yönetme gücü olan, dediğini yaptıran.

ZABİTAN çoğl. a. (ar. *żabiṭ*'in fars. çoğl. *żābiṭan*). *Esk.* **1.** Subaylar. **—2.** *Zabitan-ı aklam,* resmi dairelerde kalemlerin başında bulunan kimseler.

ZABİTLİK a. *Esk.* Zabit olma durumu.

ZABŁOCKİ (Franciszek), polonyalı yazar (Volinya'da 1752 - Końskowola 1821). Czartoryski sarayı'nda öğretmendi, Stanisław Poniatowski'nin ünlü "perşembe öğle yemekleri"nin sürekli konuklarından biri oldu. Odlar, hicivler, masallar ve idiller yazdı. İtalyan ve fransız yapıtlarından esinlenen oyunlarıyla özellikle modern polonya komedisinin babası sayılır (*Zabobonnik*, 1781; *Freyk w Zalotach* 1781; *Sarmatyzm,* 1789).

ZABOL, İran'da kent, Sistan'da, Hilmend'in G.'inde, Afganistan sınırı yakınında; 25 000 nüf. — Yakınlarında, 1383'te Timur'un yakıp yıktığı eski *Zerenc*'in yıkıntıları.

ZABOLOTSKİY (Nikolay Alekseyeviç), rus şair (Kazan 1903 - Moskova 1958). Felsefeci bir şair olarak NEP karşısında duyduğu şaşkınlığı dile getirdi. *(Colonnes,* [fr. çev.], 1929), insan çabasında anarşik bir doğanın düzenleyici ilkesini gördü (*le Triomphe de l'agriculture* [fr. çev.], 1933) ve insanda hayvansallığa üstün gelen aklı yüceltti (*la Petite Fille laide* [fr. çev.], *la Vieille Actrice* [fr. çev.], 1955-56). Şiiri, bir yandan klasik anlayışa, bir yandan da Hlebnikov'un tümtanrıcılığına bağlanır.

ZABRUS a. Koşarkınkanatlı cinsi. (Bu cinsin üyelerinden ekin kamburböceği ya da ekinkurdu [*Zabrus tenebrioides*] Türkiye'de tahıl ürünlerine büyük zararlar verir: larvası geceleri yüzeye çıkarak yaprakları ve yeni sürgünleri yer; gene gececi olan erişkini başağa kadar tırmanarak taneleri kemirir.)

ZABRZE, Polonya'da kent, Yukarı Silezya'da. Katowice bitişikkentinin en önemli maden ve sanayi merkezlerinden biri; 203 400 nüf. (1990). Kömür ve kok kömürü çıkarımı. Madencilik gereçleri.

ZABY → ZABİ

ZAC → ZAÇ

ZACAPA, Guatemala'da kent, yönetim bölgesi merkezi, rio Motagua vadisinde; 12 700 nüf. Demiryolu kavşağı. Besin sanayileri. *—Zacapa yönetim bölgesi;* 2 690 km², 164 737 nüf. (1992).

ZACATECAS, Meksika'da kent, eyalet merkezi; 68 000 nüf. Demiryolu ve madencilik (gümüş, kurşun, bakır ve çinko). Dökümevi. Tütün imalatı. 1548'e doğru kurulan kent, bölgedeki gümüş ve bakır madenleri sayesinde zenginleşti; ilginç anıtları vardır (churrigueresco üslubunda katedral [1730-1760] vb.) *—Zacatecas eyaleti,* 75 040 km²; 1 278 279 nüf. (1990). Batı sierra Madre'nin bir bölümü ve iç platoda yayılır. Gelir kaynaklarını madenler (gümüş, altın, kurşun, çinko, kalay, antimuan, manganez, cıva) ve tarım (şekerkamışı, tütün, besin sanayileri) oluşturur.

ZACATECOLUCA, Salvador'da kent, La Paz yönetim bölgesinin merkezi, San Salvador'un G.-D.'sunda; 20 800 nüf.

ZACCARİA (Benedetto), cenevizli amiral (öl. 1307). Önemli ticari seferler gerçekleştirdi ve Mikhael VIII Palaiologos'tan Phokaia'nın imtiyazını aldı. 1284'te Pisalılar'a karşı kazanılan Meloria zaferinde başlıca rolü oynadı. Sancho IV'ün Güzel Philippe'in (bu kral için İngiltere'yi ablukaya almayı amaçlayan bir plan hazırladı) amirali oldu.

ZACCONİ (Lodovico), italyan besteci ve kuramcı (Pesaro 1555 - Fiorenzuola di Focara, Pesaro, 1627). Önce Venedik, sonra Graz ve Münih kiliselerinde koro yöneticiliği yaptı. Kontrapunto konusunda önemli kuramsal yapıtlar yazdı. Bunlardan biri *Prattica di musica...* (Müzik pratiği) [1. bölüm, 1593; 2. bölüm 1622] adını taşır.

ZACCONİ (Ermete), italyan oyuncu (Montecchio 1857 - Viareggio 1948). Verismo akımına bağlıydı, hem komedide, hem trajedide başarılı oldu ve İbsen'in yapıtlarında oyun arkadaşı Duse ile yeteneğini kanıtladı. Sinemadaki oyunlarıyla uluslararası bir üne kavuştu: *Cœur de gueux* (J. Epstein, 1936), *les Perles de la couronne* (S. Guitry, 1937). İtalyan tiyatrosunun repertuvarına İbsen ve Strindberg'in oyunlarını kazandırdı.

ZACHARİAE (Justus Friedrich Wilhelm), alman yazar (Frankenhausen, Thüringen, 1726 - Braunschweig 1777). Pope'u taklit ederek yazdığını söylediği, kabagüldürü destanı *Der Renommiste*'de (1744), Leipzig'in seçkin öğrencileriyle jenalı öğrencilerin kaba törelerini karşılaştırdı.

ZACHARİASEN (William H.), amerikalı fizikçi (Langesund, Norveç, 1906 - Santa Fe, ABD, 1980). Chicago'da profesör oldu (1930), X ışınlarının kırınımı üstüne çalışmaları ve camın yapısı üstüne düşünceleriyle tanındı; camla ilgili olarak "düzensiz ağ varsayımı"nı ya da "Zachariasen ve Warren varsayımı"nı ortaya attı.

ZACHAU (Friedrich Wilhelm) → ZACHOW.

ZACHER (Gerd), alman besteci ve orgcu (Meppen, Ems, 1929). Darmstadt yaz kurslarına katıldı ve 1954-1957 arasında Santiago (Şili) alman İncil kilisesi'nde (Evangelische Kirche) kantorluk ve orgculuk yaptı. 1957'de, Hamburg'da Lutherkirche'nin baş orgcusu, 1968'de Lübeck kilisesi müzik direktörü, 1970'te Folkwang Yüksekokulu'na (Essen) bağlı İncil kilisesi müzik enstitüsü müdürü oldu. Zacher, çağdaş org müziği yorumcularının başta gelenlerinden biridir: Cage, Lipeti *(Etüd I),* Kagel, onun için besteler yaptılar. Besteci olarak, özellikle org için yapıtlar verdi: *Diferencias* (1961), *Text* (1963), *Die Kunst einer Fuge* (1969) vb.

ZACHOW ya da **ZACHAU** (Friedrich Wilhelm), alman orgcu ve besteci (Leipzig 1663 - Halle 1712). Halle'de Marienkirche'nin orgcusu ve koro şefi. Händel'e öğretmenlik yaptı. Verimli bir besteciydi, kantatlar, motetler, org için koraller ve daha başka klavye parçaları besteledi.

ZACİR, ZACİRE sıf. (ar. *zacr*'den *zacir,* dişl. *zacire*). *Esk.* Engelleyen, yasaklayan.

ZACİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *zacir*'in çoğl. *zacırat*). *Esk.* Yasaklayanlar, önleyenler.

ZACİRE → ZACIR

ZACK (Léon), rus kökenli fransız ressam (Nijni-Novgorod 1892 - Paris 1980). 1920'de Rusya'dan ayrıldı, bir süre Floransa ve Berlin'de kaldıktan sonra Paris'e yerleşti (1923). Önce "yenihümanist" bir akım içinde yer aldı, ardından anlatımcılığı benimsedi. 1946-1947'den sonra soyutlamaya yöneldi. Üslubu önceleri resim gerecinin zenginliğiyle, sonra aydınlık ve saydam renklerin zarif uyumuyla ayırt edilir. Dinsel sanata da ilgi duymuş ve vitray taslakları hazırlamıştır (Sacré-Cœur kilisesi, Toulouse, 1959).

ZAÇ a. (ar. *zac*). Esk. kım. **1.** Kükürtle demirin bileşimlerinden biri. **—2.** *Zaç yağı* → ZAÇYAĞI. ‖ *Zac-ı Kıbrıs,* göztaşı.

ZAÇYAĞI a. Yaldızcıların, gümüş kaplamacıların, kalaycıların, saykalcıların vb., temizlenmeleri için madeni eşyaları batırdıkları asitli çözelti.

ZAD a. (ar. *zad*). *Esk.* **1.** Yiyecek, azık: *"Bazıları zâd u zahirelerini yükletecek deve bulamadıklarından..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.) **—2.** *Zad ü zevad,* yiyecek tedarikı.

ZAD sıf. (fars. *zaden*, doğmak'tan *zad*). *Esk.* "Doğmuş", "doğan", anlamında bileşik sözcükler türetir: *mader-zad* (anadan doğma), *melek-zad, peri-zad* (melekten, periden doğma; çok güzel), *nev-zad* (yeni doğmuş) vb.

ZÂD ya da **ZÂDE** ünl. (ar. *ziyade*'den *zad, zāde*). *Esk.* **1.** "Çoğalsın", "artsın" anlamında kullanılır. **—2.** *Zâd-Allah,* "Allah artırsın", "ziyade olsun" anlamında dua sözü. ‖ *Zâde faziletühu,* erdemleri, faziletleri artsın. ‖ *Zâde ömrühu,* ömrü artsın.

ZADAR, Hırvatistan'da kent, Adriya denizi kıyısında; 43 000 nüf. Balıkçılık ve ticaret limanı. Meyve ve balık konservesi fabrikaları. Maraskino (kiraz likörü) imalatı. Tütün. Tekstil. (ital. *Zara.*)
—Tar. Kuzey Dalmaçya kıyısında bir liman olan Zadar, Ravenna'nın düşmesinden (751) sonra Bizans İmparatorluğu'nun Adriya kıyısındaki en önemli üssü oldu. Bu imparatorluk gerileyince Zara (Zadar'ın italyanca adı) Dalmaçya özerk dükluğü'nün merkezi durumuna geldi (IX. yy. başları). Coğrafi konumu nedeniyle Macaristan ve Venedik'in göz diktikleri kent birkaç kez Venedik egemenliğine girdi. Zara, son olarak bir süre Macar ve Napoli egemenliği yaşadıktan (1358-1409) sonra 1409-1797 arasında Venedik devletinin bir parçası oldu. İtalya krallığı'na (1805-1809), sonra Fransa İmparatorluğu'nun İllyria eyaletlerine (1809-1813) katılan Zadar 1813-1918 arasında Avusturya'ya geçti. Venedik'in mirasçısı olan birleşmiş İtalya, Rapallo antlaşması'yla (12 kasım 1920) Zadar'ı banliyösüyle birlikte (110 km²) aldı. Yugoslavlar tarafından işgal edilen (1944) kent en sonunda Yugoslavya'yla birleşti (Paris antlaşması, 1947) ve yeniden Zadar adını aldı.
—Güz. sant. Roma döneminden kalıntılar. Roma, Ortaçağ ve Venedik döneminden sur kalıntıları. Birçok Ortaçağ kilisesi: IX. yy.'dan kalma yuvarlak, büyük biryapı olan üç absidalı Sv. Donat kilisesi, X. yy.'dan kalma Sv. Petar Stari kilisesi, yapımı 1105'e uzanan Sveta Marija manastırı (manastırda özellikle Zadar kuyumcu iş-

M. Levassort

Zadar
Sveta Marija kilisesi
eski benedikten manastırı
(XV. yy.'da yeniden yapılan cephe
XII. yy.'ın başından kalma çan kulesi)

lerini içeren hazine [XI.-XVI. yy.]), XII. yy.'dan kalma Sv. Grizogono kilisesi, XIII. yy. gotik üslubunda yapılmış fransisken kilisesi (barok dönemde elden geçirildi) ve Hırvatistan'ın roman üslubunda en önemli anıtı olan XII.-XIII. yy.'da yapılmış Sveta Anastasija katedrali (freskler, hazine). Arkeoloji müzesi.

ZADE a. (fars. *zāde*). *Esk.* Oğul, evlat.

◆ sıf. "Doğmuş" anlamında bileşik sözcükler oluşturur: *haram-zade* (gayrimeşru çocuk; piç), *merdüm-zade* (insanoğlu), *peri-zade* (periden doğmuş) vb.

ZÂDE → ZÂD.

ZADEGÂN çoğl. a. (fars. *zāde*'nin çoğl. *zādegan*). *Esk.* Soylular (XIX. yy.'da fr. *aristocrates*, karşılığı olarak kullanılmıştır): *"Bir şehir halkı bile değil, o şehrin zadegân tabakası ordularıyla, donanmalarıyla..."* (Y. K. Beyatlı).

—Kur tar. *Zadegânı ilmiye*, Osmanlılar'da üst rütbeli ulemanın çocukları için kullanılan deyim.

ZADEGİ a. (fars. *zade* ve *-ī*'den *zādegī*). *Esk.* Soylu olma, soyluluk.

ZADIDİL a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

düm düm
5/8
tek tek

zafer usulü

Zadig *(Zadig ou la Destinée)*, Voltaire'in öyküsü (1748; 1747'de *Memnon* adıyla yayımlandı). Bileğinin hakkıyla başbakan olan genç ve bilge Zadig'in haksız yere kraliçe Astarté'nin sevgilisi olduğundan kuşkulanılır. Babil'den kaçmak zorunda kalan Zadig bir dizi deneyim geçirir ve birçok gizi ortaya çıkarır. Sonra ülkesine döner ve kraliçe Astarté ile evlenerek barış ve erdeme dayanan bir hükümdarlık kurar. Voltaire "Evren'in değişmez düzeni" ne karşıt olarak Dünya'nın karışıklığını ileri sürse de, bu yol gösterici anlatıda Tanrı'ya olan inancını dile getirir ve filozof-kralı Tanrı'nın insanlar arasındaki somut temsilcisi olarak görür.

Ossip **Zadkine**
Odalık
çokrenkli ağaç, 1936
Réattu müzesi, Arles

Lauros-Giraudon

ZADKİNE (Ossip), fransız uyruğuna geçmiş rus heykelci (Vitebsk 1890 Neuilly-sur-Seine 1967). Üç yıl Londra'da kaldıktan sonra 1909'da Paris'e yerleşti, kübizmi ve Montparnasse sanatçılarının araştırmalarını keşfetti. Doğ... dan yontma yöntemiyle (ağaç, taş) ya ... a bronzdan gerçekleştirdiği yapıtlarında, hacimlerin bireşimini sağlama kaygısı görülür. Bu kaygı, başta zenci sanatı ve kübizm (*Kadın biçimleri*, 1918, Zadkine müzesi, Paris) olmak üzere, çok çeşitli üslup ve akımların etkilerini ortaya koyar. 20'li yıllardan başlayarak, üslubunun sertliği, içbükey ve dışbükey düzlemlerin (*Orpheus*, 1930, Paris kenti Art moderne müzesi), ardından boşluk ve doluluukların (*Biçimlerin doğuşu*, 1947, Zadkine müzesi) düzenlenmesiyle yumuşayarak barok bir lirizme ulaşır. Trajik bir anlatıma ya da belli bir şiirselliğe ulaşmada, biçimdeki kesikliklerin ve boşlukların önemli bir dinamik işlevi vardır. Bu şiirsellik içinde, doğa ve insan öğelerinin bağdaştırılması panteist bir esinden kaynaklanır (*Bir dağ için heykel*, 1958, Zadkine müzesi). Sanatçı *le Maillet et le Ciseau* (Tokmak ve yontma kalemi) ve *Souvenirs de ma vie* (Yaşamımdan anılar) [1968] adlı iki yapıt kaleme almıştır. Paris'te Assas sokağı'ndaki atölyesi bugün Zadkine müzesi'ne dönüştürülmüştür.

ZAF a. (ar. *zaʿf*). *Esk.* Hemen öldürme.

ZAFER a. (ar. *zafer*). **1.** Savaşta kazanılan başarı; utku, yengi: *Sakarya zaferi. Düşmana karşı zafer kazanmak.* **—2.** Büyük çaba sonunda bir savaşımda, bir uğraşıda ya da bir yarışmada, bir oyunda elde edilen olumlu sonuç: *Alkole karşı zafer kazanmak. Takımımızın dünya çapındaki zaferini kutluyoruz.* **—3.** *Zafer takı*, bir zaferi simgeleyen tak.

—*Esk. Zafer-şiar*, başarı gösteren: *"..gerdune-i zafer şiarından kemal-i azamet ve vekar ile iniyor"* (Muallim Naci). ‖ *Zafer-yab*, başaran, zafer kazanan: *"Hak sizi anlara galib ve zafer-yâb etti"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Tak-ı zafer* → TAKIZAFER.

—Antik Rom. *Zafer arabası*, zafer kazananların Capitolium'a gitmek için bindikleri ve beyaz atlar tarafından çekilen iki tekerlekli araba.

—Esk. Rom. *Zafer alayı*, büyük bir zafer kazanmış romalı generallerin Roma'ya girişi için düzenlenen tören. (Bk. *ansikl.* böl. Esk. rom. ve İkonogr.)

—Tar. *Zaferlerin zaferi*, Araplar'ın Nihavend savaşı'na verdiği ad. (Bu savaş sonunda İran'ı ele geçirip sasani monarşisine son verdiler [642].)

—ANSİKL. Antik. Eski Yunanlılar zaferi, Pallas'ın kızı ve tanrıların habercisi *Nike*'nin adını vererek tanrılaştırdılar; bu adı ayrıca birçok tanrının, özellikle de Athena'nın lakabı olarak kullandılar. Roma'da *Zafer*'e *(Victoria)* İ.Ö. 292'de Palatium tepesi üzerinde bir tapınak yapıldı. Buradaki kültün başlangıçta Nike kültüyle ilgisi olmadığı sanılmaktadır. Ancak, Cumhuriyet'in sonundan başlayarak, Victoria tasvirleri elenistik dönem heykellerinden esinlendi. Zaferin simgeleri hurma dalı ile taçtı. Savaş kazananlar onun adına heykeller dikerlerdi. Doğu seferlerinden sonra Sulla, zafer oyunlarını başlattı. Augustus, Senato'nun toplantı salonuna Actium'un anısına bir *Zafer sunağı* yerleştirdi. Zafer Roma'da imparatorluk erkinin güvencelerinden biriydi. İmparatorun onunla ayrıcalıklı bir ilişkisi vardı (gerçek zaferleri savaş alanlarında her ne kadar generaller kazanıyorlardıysa da tek "muzaffer" imparatordu).

—Esk. Rom. Savaş kazanmış bir generale ve ordusuna Senato'nun verebileceği en büyük onur, Capitolium'da bir kurban töreniyle sonuçlanan parlak bir zafer alayı düzenlemekti. İstenilen koşulları (yüksek magistratus niteliğini taşımak, en az 5 000 düşman askerinin ölümüyle sonuçlanan kesin bir zafer kazanmış olmak) yerine getirmişse, muzaffer general, dört beyaz atın çektiği bir savaş arabasına biner, erguvan rengi bir ihram giyer ve başına yaldızlı defne yapraklarından yapılmış bir taç takardı. Önünde senatörler, düşmandan alınan ganimetler ve eserler giderdi. İmparatorun arabasının yanında atlı subaylar ilerlerdi. Askerlerin generallerine sözle şakalar yapma hakkı vardı. Generalin arkasında, önünde sonunda bir insan olduğunu unutmamasını hatırlatan bir köle dururdu. Alay, Campo Marzio'dan hareket ederek, kenti bir baştan bir başa geçer ve kutsal yoldan Capitolium'a varırdı. Capitolium'da kumandan tanrılara bir kurban sunar ve tacını İupiter heykelinin dizlerine bırakırdı. Daha sonra, yenik komutanlar Tullianum'a götürülerek öldürülürdü. Auğustus döneminden başlayarak yalnızca imparatorlara zafer alayı düzenlendi.

—İkonogr. Nike tipi yunan arkaik döneminden başlayarak biliniyordu; ancak bu tipin en ünlü örneği, Paionios'un Olympia'da ele geçen kanatlı Nike heykeli (Olympia müzesi) İ.Ö. 420 dolaylarına tarihlenir. Harmaninin uçuşması, biçimlerdeki duyarlılık ve giysinin saydamlığı ionia üslubunu anımsatır. Atina Akropolis'indeki Athena Nike tapınağı'nın korkuluğu, Zafer tanrıçaları alayını gösteren bir frizle bezelidir. Agora'daki Zeus stoası'nda, akroter işlevi gören çok değişik üslupta bir Zafer figürü ortaya çıkarıldı. Semendirek* zaferi (Louvre) ve bir İ.Ö. IV. yy. heykelinin Roma döneminde yapılmış bronz kopyası olan Brescia zaferi'ni de saymak gerekir. Roma sanatında Zafer figürü, taklarda ya da sikkelerin arkayüzlerinde zafer arabalarıyla birlikte sıkça kullanılmıştır. Modern sanatta da bu figüre önemli bir yer verilmiştir: Rönesans dönemi zafer alayları, Paris'teki Carrousel zafer takı'nın köşelikleri, Louvre revakını süsleyen Cartellier'nin zafer arabası, Ph. de Champaigne'in *Zafer'in taç giydirdiği Louis XIV* (Louvre) adlı tablosu vb.

• *Zafer alayı*, Antikçağ'daki zafer alaylarını yansıtan anlatı ve kabartmalar, Rönesans dönemi italyan hümanistlerinde geçmişin debdebesini yeniden canlandırma isteği uyandıracaktı. 1491'de Medici ailesinden Muhteşem Lorenzo, Francesco Granacci'yi, Plutarkhos'un anlattıklarına dayanarak Paulus Aemilianus'un zafer alayının bir eşini Floransa'da düzenlemekle görevlendirdi. Bir süre sonra, Camillus'un zafer alayının da bir benzeri gerçekleştirildi. Piero di Cosimo bu şenliklerin bazılarının hazırlanmasında çalıştı. Daha 1443'te Aragónlu Alfonso, Napoli'ye göz kamaştırıcı bir biçimde girmiş ve bu olay Castel Nuovo zafer takında bir alçakkabartmayla canlandırılmıştı. Federico da Montefeltro evlendiği gün Piero Della Francesca'ya zafer kazanmış bir komutan kılığında resmini yaptırmıştı (Uffizi, Floransa). Malatesta da Rimini tapınağı'ndaki

anıtmezarında kendini aynı biçimde canlandırttı. Mantegna, Gonzagalar için, Mantova sarayını süslemek üzere *Sezar'ın zafer alayı* adlı tablo dizisini (bugün Hampton Court'ta) hazırladı. G. Romano *Titus ile Vespasianus' un zafer alayı*'nı(Louvre) gerçekleştirdi, bu tür temaları işleyen duvar halısı örnekleri hazırladı. Charles VIII ile Louis XII'nin italyan kentlerine, Henri II'nin de 1549'da Paris'e girişinde (J. Goujon ve J. Cousin tarafından düzenlendi), bu antikçağ anılarının etkisi sezilir. Burgkmair, Altdorfer ve Dürer tarafından gravürleri yapılan *Maximilian'ın zafer alayı*'nda da aynı antik kaynaktan esinlenilmiştir.

Zafer şenliklerinde yararlanılan arabalar, XIV. yy.'dan başlayarak bazı tinsel nitelikleri yüceltmek için kullanıldı: aziz Francesco' nun erdemlerini (Assisi bazilikası'nda, Giotto ve öğrencileri tarafından), Kilise'yi ve hıristiyanlığın yedi kutsal eylemini (Napoli' deki S. Maria Incoronata'da) yücelten, aziz Thomas Aquinus'un başarısını dile getiren (S. Maria Novella, Floransa) freskler; *İyi hükümet* (Siena belediye sarayı, A. Lorenzetti tarafından) ve *Ölüm* (Campo santo, Pisa) freskleri. Leprince'in italyan sanatından esinlenerek gerçekleştirdiği "Zafer arabaları vitrayı"nda (1525-26, Rouen), Âdem ile Havva'nın, Şeytan'ın ve Meryem'in alayları üst üste betimlenmiştir. Zafer alayı teması mitolojik tanrılara da uygulanmıştır: Raffaello'nun *Galateia'nın zafer alayı* (Farnesina), Signorelli'nin *Pan'ın zafer alayı* (1945'te Berlin'de yok oldu), Poussin'in *Flora, Pan, Bacchus, Neptunus ve Amphitrite'nin zafer alayları*. (→ GİRİŞ.)

Lauros-Giraudon

Pan'ın **Zafer** *alayı*
Poussin'in yapıtı
Louvre müzesi, Paris

ZAFER a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. (Beş zamanlı ve dört vuruşludur. Rauf Yekta Bey tarafından yapılmıştır. Abdülhak Hamit Tarhan'ın *Tekbir*'inin bestelenişinde kullanıldı; başka örneği yoktur.)

Zafer *(Victory, an Island Tale)*, Joseph Conrad'ın romanı (1915). Bir düşler ülkeside yaşayan baron Axel, "Bir bağ kuran kişi, mahvolmuş demektir" diyerek her türlü ilişkiden kaçar. Bir kadınlar "orkestra"sından ayırdığı Lena, onu soylu bir ölüme sürükleyecektir.

Zafer, DP'nin yayın organı olarak Ankara'da çıkarılan günlük siyasal haber ve yorum gazetesi. Mümtaz Faik Fenik'in başyazarlığını yaptığı gazete 30 nisan 1949' da yayın yaşamına girdi, 27 mayıs 1960'ta kapandı. Yazı kadrosunda Burhan Belge, Adviye Fenik, Bahadır Dülger, Ahmet Muhip Dıranas, Fazıl Ahmet Aykaç, Orhan Seyfi Orhon vb. bulunuyordu.

ZAFER (Nurettin), türk güreşçi (Düzce, Bolu, 1916 - *ay.y.* 1991). Güreşe 14 yaşında başladı. İlk uluslararası başarısı Avrupa Serbest güreş şampiyonası'nda 62 kg' da kazandığı birincilikti (1949). 1951 Helsinki Dünya şampiyonası'nda 62 kg'da şampiyon oldu. Güreşi bıraktıktan sonra bir süre Tekel'in güreş takımını çalıştırdı.

Zafer anıtı, Afyonkarahisar'da, kentin yunan işgalinden kurtarılışının anısına dikilen anıt; avusturyalı heykelci H. Krippel' in yapıtıdır ve 1935'te açılmıştır. Düşmanı ayakları altına almış Türk'ü simgeleyen tunçtan anıtın kaidesinin ön cephesinde Atatürk'ün portresi, öteki cephelerde de Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'ın harita üzerinde bir çalışmaları, halkın sancağı öpmesi, mehmetçiğin bir süngü saldırısı betimlenmiştir.

ZAFER burnu, rumca **Andrea** burnu, KKTC'de, adanın Amanos dağlarına doğru bir parmak gibi uzanan dar ve uzun *Kırpaşa* (eski *Karpas*) yarımadasının ucundaki burun.

Zafer odası, Afyonkarahisar'da, kentin düşman işgalinden kurtarılmasından sonra, garp cephesi karargâhı olarak kullanılan binanın (daha sonra Emniyet müdürlüğü) bir salonunda açılan müze. Afyonkarahisar belediyesi'nce düzenlenen müzede Atatürk'ün o günlerde kullandığı eşyalar, Kurtuluş savaşı ile ilgili haritalar, belgeler, fotoğraflar ve resimler sergilenmektedir.

ZAFERAN a. (ar. *za'ferân*). Esk. bot. **1.** Safran. **—2.** *Zaferan-ı ahen, zaferan-ı hadid*, safran tozu. ‖ *Zaferan-ı kâzib*, yalancı safran, papağan yemi. ‖ *Zaferan-ı Yemen*, Yemen safranı.

ZAFERANİ sıf. (ar. *za'ferân* ve *-î*'den *za'ferânî*). *Esk.* Safrana benzeyen, safran renginde olan.

ZAFERNAME a. (ar. *zafer* ve fars. *name*'den *zafer-name*). *Esk.* Bir zaferi anlatan ya da öven yapıt.

Zafername, şeyhülislam Karaçelebizade* Abdülaziz Efendi'nin (1591/1592 -1658) tarih yapıtı. Asıl adı *Tarih-i feth-i Revan ve Bağdat* olan, sadrazam ve Bağdat serdarı Kemankeş Kara Mustafa Paşa adına yazılmış bir monografi niteliğindeki yapıtta, Revan seferi ve Bağdat'ın alınışı anlatılır. Dili oldukça ağdalı olan yapıtın yazma nüshası İstanbul Üniversitesi türkçe yazmalar bölümü'ndedir.

Zafername, Ziya Paşa'nın sadrazam Âli Paşa'ya yöneltiği siyasal yergi yapıtı. Sadrazamın Girit ayaklanmasıyla ilgili yanlış politikasını, çevresindekilerin kişiliklerini, tutum ve davranışlarını ağır bir dille eleştirir. Kaside biçimindeki başlangıç metni, Âli Paşa'nın dalkavuklarından İzmit mutasarrıfı Fazıl Paşa'nın ağzından yazılmıştır. Bunu, kaside için yazılmış gösterilen bir tahmis (karantina kâtipliğinden emekli Hayri Efendi'nin ağzından), bir şerh (zaptiye müşiri Hüsnü Paşa'nın ağzından) bütünler. Böylece yönetimin bozuklukları, zulüm, rüşvet olayları, siyasal beceriksizlikler vb., gözler önüne serilir.

Zafername-i Hazret-i Sultan Murat Han, Kütahya alaybeyi Harimizade İbrahim Çavuş'un "Harimi" mahlası ile yazdığı tarih yapıtı. Serdarıekrem Lala Mustafa Paşa'nın isteği ile yazılan yapıtta, Murat III' ün İran'a karşı kazandığı zafer anlatılır. Yapıt, 1578-1590 Türk-İran savaşı'nın güvenilir kaynaklarından biri sayılır.

Zafername-i Timur Gürgân, iranlı Şerafettin Aliyyül Yedi'nin tarih yapıtı. İran ve Irak hâkimi İbrahim bin Şahruh bin Timur' un buyruğuyla 1421-1425 arası yazılan yapıtta, Timuroğulları'nın tarihi anlatılır.

ZAFERTACI a. Sülükdalla sona eren yapraklarıyla desteklere tutunan, yumru köksaplı sarmaşık bitki. (Afrika ve Asya kökenli bir bitkidir, Avrupa'da sıcak seralarda süs için yetiştirilir. En güzel türü Malabar zambağı da denen, kırmızı-turuncu çiçekli zafertacıdır [*Gloriosa superba*]. Zambakgiller familyası.)

ZAFİR sıf. (ar. *zafer*'den *zafir*). *Esk.* Zafer kazanmış, galip.

ZAFİRULLAH HAN (Sir Muhammet), pakistanlı siyaset adamı (Sialkot, Hindistan, 1893 - Lahor, Pakistan, 1985). Lahor'daki Devlet yüksekokulu'nda öğrenim gördükten sonra Londra King's Collage'dan hukuk diplomasını aldı (1914). Bir süre avukatlık yaptı. 1926'da Pencap Yasama konseyi'ne girdi. 1931-1932 arası Tüm Hindistan islam birliği başkanlığını yürüttü. Milletler cemiyeti'nde Hindistan baştemsilciliğini üstlendi. Pakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra dışişleri bakanlığı ve BM'de Pakistan temsilciliği yaptı (1947-1954, 1961-1964). 1964'te Uluslararası adalet divanı'ndaki görevine döndü, 1970-1973 arasında bu mahkemenin başkanlığını üstlendi.

ZAFİYET a. (ar. *za'f*'tan *za'fiyyet*). **1.** Bedenindeki yedek besin birikimi tükenmiş ya da sinir sistemi zayıflamış bir kimsenin durumu; güçsüzlük, dermansızlık: *Çok çalışıp kötü beslendiğinden zafiyet geçiren bir işçi. Sinir zafiyeti.* **—2.** Zayıflık: *Ahlaki zafiyet.*

ZAFRA a. Küba'da şekerkamışı hasadı.

ZAFRA, İspanya'da kent, Extremadura' da (Badajoz ili), sierra Morena'nın K.'inde; 11 900 nüf. XV.-XVI. yy.'da yeniden yapılmış güzel şato (günümüzde parador). Candelaria kilisesi (XVI. yy.). XV.-XVII. yy.'dan kalma S. Clara manastırı ve Santiago hastanesi.

ZAGAİN çoğl. a. (ar. *zağine*'nin çoğl. *zağâ'in*). *Esk.* Kinler, nefretler.

ZAGAN, Polonya'da kent, Aşağı Silezya' da Zielona Gora'nın G.'inde, Bóbr kıyısında, 26 000 nüf. Tekstil (yün). Demiryolu kavşağı.

ZAGAZİG, Mısır'da kent, Aşağı-Mısır' da eş-Şarkiye ilinin merkezi, büyük bir sulama kanalının kıyısında; 274 400 nüf. Bu kent, eski Bubastis harabeleri yakınlarındaki bir yerde, su işleriyle uğraşan işçilerin geçici konaklama yeri olarak kuruldu. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Ticaret (pamuk) merkezi.

ZAGHAUA a. Çad'da konuşulan, sahra öbeğinden dil.

ZAGLÛL (Sa'd), mısırlı siyaset adamı (Garbiye, Aşağı Mısır, 1860 - Kahire 1927). Avukat. 1919'da, Mısır'ın özgürlüğünü isteyen heyetin başına geçti ve milliyetçi

Scala

Zafer (Nike)
[eskiden kanatlıydı]
Mendeli Paionios'un yapıtı
mermer
ionia sanatı, İ.Ö. 420'ye doğr.
Olympia müzesi

Vefd partisi'ni kurdu. 1921'de Seychelles adalarına sürüldü, 1923'te serbest bırakıldı, Başbakan (1924) ve 1926'da da Millet meclisi başkanı oldu.

ZAGON a. (bulgarca sözc.). *Arg.* Yasa, yol, yöntem; racon.

ZAGORA, Fas'ta kent, Atlas'ın G.'inde, Draa kıyısında. Çölün kenarında turizm merkezi.

ZAGORE, Bulgaristan'da bölge, Sredna Gora'nın güney yamacında, Stara Zagora ve Nova Zagora çevresinde. Sulu tarım (şeftali).

ZAGORSK, Sergeyev-Posad'ın 1930 - 1991 yılları arasında taşıdığı ad.

ZAGÓRSKİ-OSTOJA (Włodzimierz), polonyalı general (Saint-Martin, Fransa, 1882 - 1927 ?). 1914'te avusturya genelkurmayında yüzbaşıydı. Polonya lejyonu kurmay başkanı oldu (1914-1916). Piłsudski ile anlaşamadığı için bu görevden ayrıldı. Brest-Litovsk antlaşması'ndan sonra, Haller'le beraber SSCB'ye gitmeyi denedi, ama tutuklandı, sonra imparator Karl tarafından affedildi. Sovyet-Polonya savaşı'nda (1920), Haller'in emrinde kuzey cephesinde görev yaptı. Piłsudski'nin hükümet darbesine engel olmaya çalıştı; Wilno'da hapsedildi, serbest bırakıldıktan sonra ortadan kayboldu.

ZAGOSKİN (Mihail Nikolayeviç), rus yazar (Ramzay, Penza ili, 1789 - Moskova 1852). Komedileriyle ün kazandı, Moskova İmparatorluk tiyatrosu yöneticiliğine getirildi ve W. Scott tarzında tarihsel roman akımını başlattı (*Yuriy Miloslavskiy,* 1829; *Roslavlev,* 1831).

ZAGRA-İ ATİK, Osmanlılar'ın Stara* Zagora'ya verdikleri ad. Murat I döneminde Lala Şahin Paşa tarafından fethedilen kent (1364), önce bir kaza merkezi olarak Filibe sancağına, Tanzimat'tan sonra da Edirne'ye bağlandı (1846). Doksanüç harbi'nde (1877-1878 Türk-Rus savaşı) rus kuvvetlerince işgal edildi. Berlin* antlaşması'yla (1878) kurulan Bulgaristan'a bırakılması sonucu kesin olarak türk yönetiminden çıktı.

ZAGREB, Hırvatistan'ın başkenti; 930 753 nüf. (1991), (alm. *Agram*). Kent önce tepelerde, Sava ırmağı ovasıyla ormanlık Medvednica kütlesinin (1 035 m) birleştiği yerde, Ortaçağ'ın derebeylik ve piskoposluk merkezleri Gradec ve Kaptol yerleşmeleri çevresinde gelişti. Eski kent başlıca yönetim ve ticaret işlevlerini, XIX. yy. sonunda Cumhuriyet meydanı ile demiryolu arasında dama tahtası planına göre kurulan yeni kente bıraktı. Kentteki iş merkezinin kalbi bugün burada atar. Kent, yakın tarihe kadar Sava yönünde, sonra ırmağın ötesinde yayıldı. Önemli bir karayolu ve demiryolu kavşağı olan Zagreb, Hırvatistan'ın en önemli sanayi merkezidir (demiryolu makineleri ve gereçleri, kimya ve eczacılık, tekstil, tarıma dayalı besin). Kentte her yıl önemli bir uluslararası fuar düzenlenir.

—Tar. Eski bir roma, sonra hırvat (VIII. yy.) kenti olan Zagreb, adını, Macarlar tarafından ele geçirilişinden sonra aldı. László I, burada bir piskoposluk kurdu (1093). Kral Béla IV'ün serbest kent olarak tanıdığı (1242) Zagreb, daha sonra hırvat milliyetçiliğinin ocağı oldu. Hırvatistan-Slovenya'nın başkenti olan (1867) Zagreb'de, monsenyör Strosmajer (ya da Strossmayer) tarafından bir üniversite kuruldu (1874). Hırvatistan krallığı'nın başkenti olan (1941) Zagreb, nisan 1945'te kurtarıldı ve Hırvatistan Cumhuriyeti'nin başkenti oldu (kasım 1945).

—Güz. sant. XIII.-XV. yy.'lardan kalma olan ve XVI. yy. başında surlarla çevrilip, XIX. yy.'da değişikliğe uğratılan gotik katedral. 1400'de yapılmış gotik taçkapılı Sv. Marko, XVII. yy.'da yapılmış barok Sveta Katarina, XVIII. yy.'da yapılmış barok Sveta Marija kiliseleri. Avusturya barok tarzı saray. Yenibarok üslubunda Ulusal kütüphane (1895); art nouveau üslubunda ulusal kütüphane ve üniversite (1913). XIX. ve XX. yy.'lara ait yapılarda Arkeoloji müzesi, Strosmajer galerisi (eski ustalar), Modern sanat galerisi (XIX. ve XX. yy.'lar hırvat sanatı; estamp bölümü), Dekoratif sanatlar müzesi, Etnografya müzesi (avrupadışı ve hırvat koleksiyonları). 1650'de yapılmış, eski Azize Chiara rahibeleri manastırı'nda kent müzesi; XVIII. yy.'dan kalma bir sarayda Doğa bilimleri müzesi; eski cizvit manastırında Naif sanat galerisi; heykeltıraş Meštrović'in atölyesi.

ZAGREUS. Yun. mit. Phrygia, Trakya ya da Girit kökenli tanrı; Zeus ve Persephone'nin oğlu. Orpheus kültünde önemli bir rol oynardı. Bazen Dionysos, bazen de Hades ile bir tutuldu.

ZAGROS, İran'ın G.-B. kesiminde sıradağlar, İran platosunu K.-D.'da Mezopotamya ovasından ve G.-B.'da Basra körfezinden ayırır. Türk sınırından (burada Doğu Toroslar'la birleşir) Bender Abbas'ın yukarı kesimine ve Hürmüz boğazına kadar 1 800 km boyunca K.-B.'dan G.-D.'ya doğru uzanır; ortalama genişliği 250 km'dir; Isfahan'ın G.-G.-B.'sındaki orta bölümünde yüksekliği 4 500 m'yi aşar. Zagros sıradağları, G.-D.'da Fars havzaları kesiminde alçalır ve parçalanır. Yapısal ve morfolojik bakımdan Zagroslar G.-B.'dan K.-D.'ya doğru uzunlamasına üç bölümden oluşur: tortul bir alan (Arabistan platformunda kıyı kıvrımları ve jura tipi uzun sırtlar biçiminde giderek daha da sıklaşan yerli kıvrımlar [bu kıvrımlarda derin koyaklar yer alır]); okyanusun jeosenklinal kırılması sonucunda oluşmuş ofiyolitik ve radyolaritik bir alan; başkalaşma alanı (çok sayıda püskürmenin meydana geldiği orta İran platformunun kenarı). Akdeniz ikliminin egemen olduğu, yeterince yağış alan (doruklarda yılda 600-800 mm), gür bir meşe ormanıyla kaplı olan Zagroslar'da yerleşik yaşam için tüm doğal koşullar vardır. Buna karşılık Ortaçağ'da türk -moğol istilalarının kasıp kavurduğu bu sıradağlar, o dönemden bu yana, yerli halkın temelini oluşturan yarı göçebe Kürtler'le Lurlar'dan başka, güçlü konfederasyonlar biçiminde örgütlenmiş çok önemli göçebe toplulukları (farsça konuşan Bahtiyariler, türkçe konuşan Kaşkaylar, Türkler, Araplar ve Acemler'le karışmış Hamseler) barındırır; ne var ki, giderek yerleşik düzene geçme eğilimi gösteren ve bu eğilimi uygulamaya dönüştüren günümüz kuşağı üzerinde bu konfederasyonların etkileri çok azalmıştır.

ZAGUVAN *(cebel),* Tunus sırtında sarp dağ; yaklş. 1 290 m. Televizyon verici istasyonu. Antikçağ'daki *Zeugitanus* dağıdır.

ZAGZAGA a. (ar. *zağzağa*). *Esk.* Anlamsız, saçma söz.

ZAĞ a. Kılağı'ya halk arasında verilen ad.

ZAĞ a. (fars. *zāġ*). *Esk.* **1.** Karga: *"Zağdır ol murdara gitsin şekkeristan istemez"* (Eşrefoğlu Rumi, XVII. yy.). **—2.** *Zağ-ı siyah,* kara karga; uğursuz kimse.

ZAĞAN a. (fars. *zağān*). *Esk.* Çaylak.

ZAĞANOS PAŞA Mehmet, türk vezir, kaptanıderya (öl. Balıkesir XV. yy.). Rum kökenli olduğu, devşirildiği ya da müslümanlığı kabul ederek Enderun'a alındığı da söylenir. Enderun'da yetişti. Bu sırada şehzade Mehmet (Fatih Sultan Mehmet) ile dostluk kurarak ona latince ve rumca öğrettiği gibi onun güvenini de kazandı.

Zağanos Paşa'nın Mehmet II'ye olan yakınlığı Mehmet II'nin ilk padişahlığı yıllarında sadrazam Çandarlı Kara Halil Paşa tarafından hoş karşılanmadı. Mehmet II'nin onu vezir yapması ve Zağanos Paşa'nın genç padişaha İstanbul'un alınması gerektiği düşüncesini aşılamaya çalıştığının duyulması buna karşı olan Çandarlı ve Saruca Paşaların kendisine olan düşmanlıklarını büsbütün artırdı. Çandarlı ve çevresi durumu Murat II'ye aktardılar. Haçlılar'ın Osmanlılar üzerine yürümesi üzerine yeniden tahta geçen Murat II, sadrazamının etkisinde kalarak Zağonos Paşa'yı vezirlikten uzaklaştırdı, Gelibolu'ya sürdü (1443). Murat II'nin ölümünün ardından yeniden hükümdar olan Mehmet II ise Zağanos'a vezirliğini geri verdi (1451). Zağanos Paşa, İstanbul'un alınması için yapılan tüm hazırlıklara katıldı; Rumelihisarı inşaatında görev yaptı ve burçlardan birine onun adı verildi. İstanbul'un kuşatılması sırasında kentin düşmesi uzun sürünce kuşatmanın kaldırılmasını isteyen Çandarlı Halil Paşa, Molla Yegân vb.'nin aksine, kuşatmada ısrar edilmesini savundu. Kuşatmada Haliç cephesine komuta etti, Cenevizliler'in Galata kolonisini Bizans'a herhangi bir yardımda bulunmalarını önlemek amacıyla abluka altında tuttu. İstanbul'un alınmasından hemen sonra Galata'nın da barış yoluyla Osmanlılar'a geçmesini sağladı. Fatih'in ilk Mora seferinde İstanbul muhafızlığı yaptı (1458). Mora'da çıkan ayaklanmayı bastırmak üzere Mora sancakbeyliğine atandı (1460). Trabzon-Rum İmparatorluğu'na

A. Betry-F. Kohler

Zagreb
Cumhuriyet meydanı (arka planda katedral [XIII.-XV. yy.'lar])

Adriyan Dimitriyeviç **Zaharov** Sen-Petersburg'daki Amirallik binası'nın (1806-1823) kısmi görünüşü

R. Percheron-Ziolo

açılan sefere katıldı (1461) ve Trabzon'un alınmasından sonra buranın ilk sancakbeyi oldu. Damadı Veli Mahmut Paşa sadrazamlıktan azledilince o da gözden düştü ve Gelibolu sancakbeyliği ile kaptanıderyalığa atanıp İstanbul'dan ayrıldı (1463). Bu görevden ve devlet işlerinden ayrıldıktan sonra Balıkesir'de oturmaya zorunlu tutuldu (1466). Bu kentte ve sancakbeyi olarak görevde bulunduğu Trabzon'da çeşitli hayır kurumları ve köprüler yaptırdı; Trabzon'da kendi adıyla anılan bir de mahalle vardır.

ZAĞAR a. Daha çok aşağı av hayvanlarının, özellikle de kuş ve tavşanların avında kullanılan av köpeği.

—ANSİKL. Zağarlar ferma köpekleridir; yani ya hareketsiz durup avı gördüğü yere doğru bakarak ya da başlarını yere eğip ve kuyruklarını dimdik tutup hareketsiz durarak avın yerini gösteren köpeklerdir. İyi ferma yapan köpekler, sahipleri yaklaşıncaya kadar avı kaçırmazlar, ancak aport emrini alınca avı uçurur ya da yatağından kaldırırlar.

ZAĞARA a. (ar. *zıhâre*'den). *Esk.* Yakanın üzerine dikilen kürk.

ZAĞARCI a. Kur. tar. **1.** Osmanlılar'da padişahların av köpeklerine bakan ve padişahlarla birlikte avlanmaya katılan görevlilere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Zağarcı ortası*, Yeniçeri ocağı'nda 64. orta.

—ANSİKL. Yeniçeri ocağı'nın 64. ortasına bağlı olan zağarcıların çoğu yayaydı. Bunlar, padişahların avlarında bir ellerinde zağar cinsi av köpekleri, bir ellerinde de "hezaran" denilen ucu gümüşlü bir değnek taşırlardı. Zağarcıların bir bölümü de avlara atları ve köpekleriyle giderlerdi. Atlı ya da yaya, bu saray görevlileri *zağarcıbaşı* ya da *ser zağari* denilen yüksek rütbeli yeniçeri zabitinin maiyetindeydiler. Osmanlı padişahları arasında giderek av merakı tavsayınca, avcılıkla ilgili hizmetler kapıkullarından alınıp saray bostancılarına verildi. Yeniçeri ocağı ile birlikte Zağarcı ocağı da kaldırıldı (1826).

ZAĞCI a. Bileyici.

ZAĞCILIK a. Bileyicilik.

ZAĞLAMA a. Zağlamak eylemi; kılağılama.

ZAĞLAMAK g. f. Kılağılamak: *Bıçağı, kılıcı zağlamak.*

◆ **zağlanmak** edilg. f. Zağlamak eylemine konu olmak; kılağılanmak.

ZAĞLANMA a. *Halk.* Zağlanmak eylemi.

ZAĞLANMAK → ZAĞLAMAK.

ZAĞLI sıf. Bilenmiş, keskin; kılağılı.

ZAĞMA ya da **ZAHMA** a. Binc. ÜZENGİ* KAYIŞI'nın eşanlamlısı.

ZAHA ya da **ZANKA.** Tar. coğ. Antikçağ'da, yunan kaynaklarında, Gümüşhane'nin yerinde kurulu olan yerleşmeye verilen ad. (Daha sonra *Argyropolis* adını aldı.)

ZAHAÇİNLER, Moğolistan'ın kuzey-batı'sında yaşayan moğol ırkından halk. Sayıları 11 000 kadardır (1968) ve moğolcanın halha lehçesini konuşurlar. Yurtlarda yaşayan, yarı göçebe, çoban ve bazıları da çiftçi olan Zahaçinler, 1921 devriminden bu yana geleneklerinden birçoğunu (arkaik şamanlık, tibet buddhacılığı [birçok lama manastırı], toplumsal hiyerarşi [laik feodaller, din adamları, yarı serfler]) kaybettiler. Aynı şekilde, ataerki ve klan düzeni de sosyalizmden sonra ortadan kalktı.

ZAHAROV (Adriyan Dimitriyeviç), rus mimar (Petersburg 1761 - *ay. y.* 1811). Petersburg Güzel sanatlar akademisi'nde parlak bir öğrenci olması, çeşitli Batı ülkelerini gezmesini (1783-1787) ve dönüşte aynı akademinin öğretim kadrosuna kabul edilmesini sağladı (1803'ten başlayarak burada mimarlık sınıfını yönetti). En önemli çalışması, Amirallik binası'nın yeniden yapımıdır (1806-1823). Bu yapıda, yalın yüzeylerle gömme sütun gruplarını almaşık bir düzen içinde kullanarak, kentin bir deniz limanı olarak işlevini, 300 m uzunluğunda yeniklasik bir tapınak biçiminde vurgulamıştır.

ZAHAROV (Matvey Vasilyeviç), rus mareşal (Sen-Petersburg 1898 - Moskova 1972). İkinci Dünya savaşı'nda başarı gösterdi, 1957'de Almanya'daki rus kuvvetlerine komuta etti. 1959'da mareşalliğe yükseldi. Uzun süre Genel kurmay başkanı oldu (1960-1972).

ZAHAROV (Rotislav Vladimiroviç), rus koregraf (Astrahan 1907 - Moskova 1984). Bolşoy tiyatrosu'nda bale yöneticiliği yaptı (1936-1956). Koregrafi fakültesi GİTİS'in kurucuları arasında yer aldı. Lunaçarskiy tiyatro sanatı enstitüsü'nde ders verdi (1951). Yapıtları: *Bahçesaray çeşmesi* (Bahçisarayskiy fontan) [1934], *Kafkas mahkûmu* (Kavkazski plennik) [1938], *Taras Bulba* (1941), *Tunç süvari* (Myednıy vsadnik) [1949], *Kırmızı haşhaş*'ın (Krasnıy mak) bir versiyonu (1946), *İtalya göğü altında* (1952). *Koregrafın sanatı* (1959) adlı bir kitabı vardır.

ZAHARYA, rum asıllı türk besteci (XVIII. yy.). Fener patrikhanesi'nin baş hanendeliğinde bulundu. Kimi kaynaklarda müslüman olup *Mir Cemil* adını aldığı kayıtlıdır. Ahmet III ve Mahmut I'in huzurunda hanendelik ettiği söylenir. Bestelediği pek çok eserinden günümüze 17'si ulaşmıştır. Bazı besteleri: *Düşmesin miskin gönüller zülf-i anber-bülere* (hicazhümayun beste, ağır çenber), *Çeşm-i meygûnun ki bezm-i meyde cânân döndürür* (segâh beste, ağır çenber).

ZAHARYAN (Garbis), türk boksör (İstanbul 1930). Boksa küçük yaşta başladı (1944). Amatör olarak yaptığı 200 karşılaşmanın yalnız 7'sinde yenildi. Uluslararası karşılaşmaların çok az oluşu nedeniyle 1 kez milli olabildi (1949). İstanbul'da lübnanlı boksör Jeres'i sayı ile yenerek Ortadoğu şampiyonluğunu kazandı (1964). Profesyonelliğe geçtikten sonra 51 maç oynadı (1964-1968). Boksu bıraktıktan sonra bir süre antrenörlük yaptı.

ZAHEDAN, İran'da kent, Belucistan'da; 18 000 nüf. Pakistan'a giden demiryolunun başlangıç noktası.

ZAHF a. (ar. *zahf*). *Esk.* **1.** Sürüngenlerin sürünmesi. **—2.** Sürünerek, ayaklarını sürüyerek yürüme. **—3.** Emekleme. **—4.** Kalabalık bir asker topluluğunun düşman üzerine yürümesi. **—5.** *Zahf-ı sabi*, çocuğun emeklemesi.

ZAHİDANE be. (ar. *zâhid* ve fars. *-ane*'den *zahıdane*). *Esk.* Sofuca, tutucu bir biçimde.

ZAHİDE sıf. (ar. *zahid*'in dişl. *zahide*). *Esk.* Sofu, aşırı dindar.

ZAHİDİ GEYLANİ, asıl adı **Tacettin İbrahim**, iranlı mutasavvıf (Geylan XIII. yy.). Geylan'daki dergâhında şii inançlarını yaydı. Safevi soyunun kurucusu Erdebilli Şeyh Safiyettin, müridi ve damadıydı; Zahid'in ölümünden sonra tarikat postuna Safiyettin oturdu.

ZAHİF, ZAHİFE sıf. (ar. *zahif*, dişl. *zâhife*). *Esk.* Sürünerek yürüyen.

◆ **zahife** a. Esk. zool. Sürüngen.

ZAHİL, ZAHİLE sıf. (ar. *zehel*'den *zahil*, *zahile*). *Esk.* Unutkan, ihmalkâr.

ZAHİP sıf. (ar. *zehab*'dan *zahib*). *Esk.* **1.** Giden, gidici. **—2.** Bir düşünceye ya da sanıya kapılan. **—3.** *Bir şeye zahip olmak*, kapılmak, uymak: *"Bu şehrin halkına yeni bir şeyi haber verdiğimize zahip değiliz"* (Y. K. Beyatlı).

ZAHİR be. (ar. *zuhur*'dan *zahir*). **1.** Görünüşe göre, anlaşılan: *Sen böyle bir şeyi ilk kez görüyorsun zahir.* **—2.** Kesinliğe yakın bir olasılıkla, herhalde: *Bize de bir yardım eden bulunur zahir.*

◆ sıf. *Esk.* **1.** Açık, belli, ortada: *"Cerahat olmasa azada zahır olmaz kan"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Zahir ü pınhan*, açık ve gizli: *"Hasret yaşı taşumda firak adı içümde / Halüm bu durur sana didüm zahir ü pinhan"* (Vasfi, XVI. yy.).

◆ a. **1.** Görünüş, görünüm. **—2.** Bektaşiler için kendi inançlarının dışındaki kimse. **—3.** *Zahirde*, görünüşte.

ZAHİR a. (ar. *zahir*). *Esk.* Dizanteri.

ZAHİR sıf. (ar. *zahr*'dan *zahir*). *Esk.* **1.** Arka çıkan, destekleyen **—2.** *Zahir olmak*, desteklemek: *"Bu çıraklık devresinde azim ve iradeye zahir olmak ve her vakit kabil olan zaaflardan ictinab etmek için ..."* (H. C. Yalçın).

ZÂHİR sıf. (ar. *zahir*). *Esk.* Genellikle yıldız için parlak anlamında kullanılır: *Necm-i zâhir* (parlak yıldız).

ZAHİR a. (ar. *zahir*). Fas sultanının fermanı.

ZÂHİR → MELİK ÜZ-ZAHİR.

ZAHİR (Abdullah **EZ-**), suriyeli yazar (Halep 1680 - Hünşare 1748). Arap edebiyatı rönesansının öncülerinden biridir. Hünşare'deki Vaftizci Yahya manastırı'nda ilk arap basımevini kurdu ve çok sayıda felsefe, dinbilim ve edebiyat yapıtı bıraktı.

ZÂHİR BİEMRİLLAH (Muhammet bin

Nâsır), abbasi halifesi (öl. Bağdat 1226). Babası halife Nâsır tarafından veliahtlığa atandıysa da (1189) kısa süre sonra azledilerek yerine küçük kardeşi Ali getirildi. Ali ölünce (1215) yine veliaht oldu. Babasının ölümünün ardından geçtiği halifelik makamında çok kısa süre (1225-1226) kaldı ve döneminde önemli bir olay çıkmadı.

ZÂHİR EL-ÖMER, göçebe arap kabilelerinden Beni Zeydan'ın reisi (öl. Akkâ 1775). Safer bölgesinde Osmanlılar'a karşı bir ayaklanma başlatarak Taberiye'de de duruma egemen oldu ve bölgedeki osmanlı yöneticilerini ortadan kaldırmak amacıyla öteki arap kabileleriyle anlaştı. Ardından Akkâ'yı da alarak kenti kendisine merkez yaptı. Mısırlı Osman Paşa, komuta ettiği osmanlı kuvvetleriyle ayaklanmacıların üzerine yürüdüyse de Akdeniz'deki rus donanmasının asilere destek ve yardımı nedeniyle bir başarı sağlayamadı ve Sayda yakınlarında yenildi (1772). İki yıl sonra osmanlı kuvvetleri Akkâ'yı kuşatınca, kaçmak isterken öldürüldü.

ZAHİR ŞAH (Muhammet) [Kâbil 1914], Afganistan kralı (1933-1973), Nadir Şah'ın oğlu. Babasından sonra tahta çıktı Türkiye ve İran'la Sadabad paktını imzaladı (1937). Ülkesini İkinci Dünya savaşı'na sokmamayı başardı, demokratik bir anayasa hazırlattı (1964), Pakistan ve Çin'le sınır anlaşmazlıklarını çözmeye çalıştı (1963), Rusya'dan ekonomik yardım sağladı. Bir darbeyle devrilerek (17 temmuz 1973) sürgüne gönderildi.

ZAHİRBİN sıf. (ar. *zāhir* ve fars. *bin*'den *zāhir-bin*). *Esk.* Bir şeyin dış görünüşüyle ilgilenen, görünüşe aldanan.

ZAHİRBİNANE be. (ar. *zahir*, fars. *bin* ve *-ane*'den *zahir-binane*). *Esk.* Üstünkörü.

ZAHİRDE be. Görünüşte.

ZAHİRE a. (ar. *zahire*). Gerektiğinde kullanılmak üzere saklanan yiyecek, özellikle tahıl: *Zahire deposu.*
—Kur. tar. *Zahire nazırı*, Osmanlılar'da ordunun, sarayın, hastane ve imaret gibi kuruluşların, kent fırınlarının gereksinimi olan her türlü zahireyi sağlamakla görevli Zahire nezareti'nin amirine verilen ad. (Bu görev, 1837'de kaldırıldı.) ‖ *Zahire nezareti*, Osmanlılar'da ordunun, çeşitli devlet kuruluşlarının, kentin gereksinimi olan her türlü zahireyi sağlamakla görevli devlet kurumu. (Nezaret, gerekli zahireyi bunları almakla görevli olan memurları aracılığıyla Karadeniz ve Akdeniz iskelelerinden sağlar, gerektiğinde çiftçiye tohumluk buğday da dağıtırdı.)

ZAHİRECİ a. Zahire alım satımı yapan.
—Pnömol. *Zahireci hastalığı*, buğdayda asalak yaşayan bir böceğin yaptığı organik tozların solunmasından ileri gelen ve buğday unuyla uğraşan değirmencilerle zahirecilerde görülen akciğer hastalığı.

ZAHİREN be. (ar. *zāhir*'den *zahiren*). *Esk.* **1.** Görünüşte, dış görünüşe göre, dıştan: *"Hiçbir muharririn kitabı, hatta en felsefisi bile bana bu zahiren sade görünen kadın kadar hüsn-i tesir hâsıl etmemişti"* (H. E. Adıvar). **—2.** *Zahiren ve batınen*, dış görünüş ve içyüzü bakımından.

ZAHİRETTİH EL-MARAŞİ Seyit, iranlı komutan ve tarihçi (1412-1476). Soylu bir ailedendi ve köklü bir öğrenim gördü. Gilan hükümdarı Muhammet'in sarayında bir süre hükümdarın oğlu Mirza Ali'nin hocalığını yaptı. Gilan ordusunun düzenlediği birçok sefere komutan olarak katıldı. Taberistan, Ruyan ve Mazenderan'ın tarihi konusundaki yapıtı *Tarih-i Taberistan ve Ruyan ve Mazenderan* adını taşır.

ZAHİRETTİN MUHAMMET → BABUR.

ZAHİRİ sıf. (ar. *zahir* ve *-i*'den *zahiri*). **1.** Görünen, görünürde olan. **—2.** İçten olmayan, yapmacık: *Zahiri bir incelik.*
—Elekt. *Zahiri güç*, GÖRÜNEN* GÜÇ'ün eşanlamlısı.
—Opt. *Zahiri odak*, GİZİL* ODAK'ın eşanlamlısı.
—Tüt. *Zahiri koku*, yaprak ya da kıyılmış iken duyulan, fakat yandığı zaman, yani duman fazında duyulmayan tütün kokusu.

ZAHİRİ (Muhammet es-Semerkandi), iranlı yazar (XII. yy.) Maveraünnehir'de, sondan bir önceki karahanlı prensi döneminde, Semerkand sarayının yazmanlık dairesinin başında bulundu. İran'ın islam öncesi ve islamlık döneminde görev yapmış 74 devlet adamına mal edilen sözlerin derlemesi olan *Miroir des Princes* (fr. çev.) dışında, *Bin bir gece masalları*'nda (Elf leyle ve leyle) olduğu gibi, bir ana öykü çerçevesinde toplanan masallara iyi bir örnek olan ünlü *Kırk vezir hikâyesi*, ya da *Sindbatname*'nin en yetkin uyarlamasını gerçekleştirdi: çekirdek öyküde kahraman ölüme mahkûm olur; öteki masallar, infazın ertelenmesini sağlar. Yapıt, kadınların siyasal yaşama katılmalarının bir eleştirisidir. Kaynağı tartışılmakla birlikte, islami-yetöncesinde var olan yapıtın arapça versiyonu XIII. yy.'da İspanya'da çevirisi yapılarak Avrupa'ya yayılmıştır.

ZAHİR-İ FARYABİ (Ebülfazl Tahir bin Muhammet), iranlı şair (Faryab ? - Tebriz 1201). Türkler'in çoğunlukta bulundukları bir çevrede yetişti. Nışapur'daki Nizamiye medresesi'nde döneminin geçerli bilimlerini öğrendi. Aynı yerde kapılandığı bir türk hükümdarı için kasideler yazdı. Ardından Isfahan, Mazenderan ve Azerbaycan'da bulundu ve buradaki hükümdarlar için de kasideler kaleme aldı. Anadolu selçuklu sultanlarından Rüknettin Süleyman Şah için yazdığı bir kaside dolayısıyla bol armağanlarla ödüllendirildi. Ölünce Tebriz'de Surhab denilen şairler mezarlığına gömüldü. Şiirlerini *Divan*'ında toplamıştır.

ZAHİRİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *zahiri*'nin çoğl. *zāhiriyyat*). *Esk.* Dışgörünüşler.

ZAHİRİYE sıf. (ar. *zahiri*'nin dişl. *zāhiriyye*). Görünen, meydanda; yapmacık.

ZAHİRİYE a. Tasav. Kuran ve hadislerin görünüşteki (zahiri), açık anlamlarından başka hiçbir yorum kabul etmeyen, kıyasa yer vermeyen sünni mezhep.
—ANSİKL. Zahiriye mezhebi Kuran ayetlerinin yalnızca görünüşteki anlamlarına önem verir, mecazi anlamlarını kabul etmez. Onlara göre din tanrısal, kıyas ise akılsaldır, insan aklıyla ise tanrısal sorunlar çözümlenemez. Kuran ve hadisler yorumlanarak onlardan yeni anlamlar çıkartılamaz. Kurtuba'da (Córdoba) ortaya çıkan (994) bu mezhep, Endülüs'te İbni Hazm (öl. 1064) tarafından geliştirilip yayıldı ve Endülüs Emevileri tarafından resmi mezhep olarak benimsendi, Emevi devletinin yıkılmasından sonra XII. ve XIII. yy.'larda Kuzey Afrika'da çok sayıda yandaş buldu.

ZAHİRPEREST, -ti sıf. (ar. *zahir* ve fars. *perest*'ten *zāhir-perest*). *Esk.* Dış görünüşe önem veren.

ZAHİT sıf. ve a. (*zühd*'den *zahid*). *Esk.* **1.** Dinin buyruklarını yerine getirip, yasak ettiklerinden sakınan kimse için kullanılır. **—2.** Hoşgörüsüz, aşırı sofu bir kimse için kullanılır. **—3.** Alevilere göre, kendi inançlarında olmayan kimse için kullanılır.

ZAHİYE a. (ar. *zāhiyye*). *Esk.* Bir ülkenin ya da kentin dışındaki açıklık yer.

ZAHL a. (ar. *zahl*). *Esk.* **1.** İntikam, öç. **—2.** Düşmanlık, nefret.

ZAHLE, Lübnan'da kent, Bekaa'da; 45 000 nüf. (1990). Maruni, melki ve yunan ortodoks piskoposlarının merkezi olan Zahle, Lübnan dağlarının doğu yamacında yaşayan hıristiyan kökenli halkların da merkezidir. Yüksekliği (1 000 m) ve vadisinin serinliği nedeniyle birçok yazlıkçıyı çeker. Elma ve kiraz bahçeleri, bağcılık. Damıtımevi.

ZAHLE (Carl Theodor), danimarkalı siyaset adamı (Roskilde 1866 - Kopenhag 1946). Milletvekili oldu (1895-1939), 1905'te radikal solun kuruluşunda görev aldı ve 30 yıldan fazla radikal sola önderlik etti. Başbakan (1909-10 ve 1913-1920), 1929-1935 arasında Adalet bakanı.

ZAHM sıf. (ar. *żahm*). *Esk.* İri, kalın: *Zahm-ül-izam* (kalın kemikli).

ZAHM a. (fars. *zahm*). *Esk.* **1.** Yara: *"Vaktiyle isabet eylemiş ok; / Zahmından onun bugün eser yok"* (A. H. Tarhan). **—2.** *Zahm-dar, zahm-har, zahm-hurde, zahmnak, zahm-zede*, yaralı, yaralanmış: *"Kendi içlerinden hangisini biraz zaafla zahmdâr görürler ise anın başına üşüşüp paralamakta bulunmuşlar idi"* (Ahmet Mithat, XIX. yy.). ‖ *Zahm-kâr, zahm-res, zahm-zen*, yaralayan, yara açan. ‖ *Zahm-ı çeşm*, göz yarası; nazar. ‖ *Zahm-ı hançer*, hançer yarası. ‖ *Zahm-ı kalb*, gönül yarası: *"Ah, ey medârı bende melâl ü meserretin, / Etdin mi zahm-ı kalbimi his, ağlıyor musun?"* (Tevfik Fikret). ‖ *Zahm-ı tig*, kılıç yarası: *"Zahm-ı tigin kanı geydürdükçe pirahen mana"* (Fuzuli, XVI. yy.) ‖ *Zahm-ı zeban*, dil yarası.

ZAHMA → ANA* USULLER.

ZAHME a. (fars. *zahme*). *Esk.* **1.** Vurma, çarpma. **—2.** Yara. **—3.** Mızrap. **—4.** Kudüm çalarken kullanılan uzun ve ucu topuzlu değnek. (Uçları hafif toplu olup üzerine keçe ya da çuha sarılır. Çeşitli ağaçlardan yapılan zahmelerin en makbulü, gül ağacından olanıdır.) **—5.** Üzengi kayışı.

ZAHMET, -ti a. (ar. *zahmet*). **1.** Sıkıntı, eziyet, güçlük, yorgunluk: *Bin bir zahmetle yokuşu tırmandı. Zahmetime değmedi.* **—2.** *Zahmet çekmek*, güç ve yorucu bir duruma düşmek, güçlükle karşılaşmak, sıkıntı çekmek: *Gelinceye kadar çok zahmet çekmiş.* ‖ *Zahmet etmek, zahmete girmek*, sözkonusu bir kimseyse biri için yorgunluğa katlanmak ya da masraf yapmak; bir yere kadar gitmek: *Bizim daireye kadar zahmet ederseniz, ben ilgilenirim.* ‖ *(Birine) zahmet olmak*, bir kimse için yapılan bir işten yorulmak ya da bir masrafa girmek: *İstemem, size zahmet olur.* ‖ *Zahmet olmazsa*, "lütfen, rica ederim" anlamında söylenen bir nezaket sözü: *Zahmet olmazsa şunu tutar mısınız?* ‖ *(Birine) zahmet vermek*, bir kimseye sıkıntı vermek. ‖ *Zahmete, zahmetine değmek*, bir iş için verilen emeği karşılayacak bir sonuç elde etmek. ‖ *Zahmete sokmak*, bir kimseyi masraf etme zorunda bırakmak ya da yormak. ‖ ... *zahmetine katlanmak, katlanmamak*, onu yapmaya değer bulmak, bulmamak: *Söylemek zahmetine katlanırsan biz de anlarız. Yerinden kalkmak zahmetine bile katlanmadı.*

ZAHMETLİ sıf. Güç, yorucu sıkıntılı: *Zahmetli bir iş. Zahmetli bir yolculuk.*

ZAHMETSİZ sıf. Sıkıntı, güçlük çekilmeden, yorulmadan yapılan, kolay: *Zahmetsiz kazanç. Zahmetsiz bir iş.*

ZAHMETSİZCE be. Zahmetsiz bir biçimde; kolayca.

ZAHMİ, türk halk şairi (Çankırı ? - ? 1863). Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Medrese öğrenimi gördüğü bilinir. Hece ve aruz vezinleriyle yazdığı şiirlerinde bektaşi inancını dile getirdi.

ZAHO → ZAHU.

ZAHR a. (ar. *zahr*). *Esk.* **1.** Geri, arka, sırt. **—2.** Kâğıt vb.'nin arka yüzü.
—Ask. tar. *Kuvvet üz-zahr*, geride bekletilen güvenlik kuvvetleri, artçı.
—Esk. gökbil. *Zahr üd-dübb-i ekber*, Büyükayı takımyıldızının yedi yıldızından birinin adı. ‖ *Zahr-ül-cebbar*, Orion takımyıldızının en parlak yıldızı. ‖ *Zahr-ül-Esed*, Aslan burcunun en sekiz yıldızından biri.

ZAHRA a. Deniz kıyılarında bahçelerde yetiştirilen, 2 ila 4 m yüksekliğinde süs ağacı. (Kuzey Amerika kökenli bir bitkidir. 300 kadar türü yetişir. Bil. a. *Baccharis halimifolia;* bileşikgiller familyası.)

ZAHRADNIČEK (Jan), çek şair (Mastnik 1905 - Uhřinov 1960). Yapıtlarında insanlık acısını ve hıristiyanlık ruhunu dile getirdi (*Pokušeni smrti*, 1930; *Jeřáby*, 1933; *Pozdraveni slunci*, 1937; *Korouhve*, 1940; *Stará země*, 1946); hapisane şiirlerinde (1968'de Roma'da yayımlanan *Rouška Veroničina;* 1981'de Toronto'da yayımlanan *Dum strachu*) Stalin zulmünü anlattı.

ZAHREZ çöküntüsü, Cezayir'de uzun oluk. G.'indeki Uled Neyil dağlarıyla Seba Rus'un küçük tepeler dizisi arasında uzanır.

ZAHRİ sıf. (ar. *zahr* ve *-î*'den *zahrî*). *Esk.* Arkaya ait, arkayla ilgili.

ZÄHRİNGEN, Berthold I (öl. 1078) tarafından kurulmuş alman prensler ailesi. Franken ve Schwaben imparatorlarının hasmı olan Breisgau kökenli Zähringenler, Heinrich IV'e karşı papanın tarafını tuttular. Soylulara karşı kentlerle birleşerek İsviçre'de sahip oldukları toprakları genişlettiler ve Freiburg im Breisgau'yu (1120), Fribourg'u (İsviçre) [1157], Bern'i (1191) kurdular. İmparator Lothar III sayesinde, Konrad von Zähringen'in kişiliğinde Bourgogne rektörlüğüne gelen Zähringenler, Bourgogne kontu Renaud III'ü Payern'de yendiler (1133). Daha sonra Ghibellinolar'ın safında yer alarak Friedrich I Barbarossa'dan Arles krallığı vicariusluğunu ve arkadan da Lozan, Cenevre ve Sion'un kilise koruyuculuğunu elde ettiler (XII. yy.). 1211'de, Berthold V, Ulrichen'de Savoia kontu Tommaso I'e yenildi ve ölümünde (1218) toprakları kayınbiraderi Ulrich III von Kyburg'a geçti. İmparator Rudolf von Habsburg, Ulrich III'ün torunudur.

ZAHRİYE a. (ar. *zahr* ve *-iyye*'den *zahriyye*). *Esk.* Bir kâğıdın arka yüzündeki yazı; şerh.
—Ciltç. Elyazmalarında, başlık bulunan ilk sayfadan önceki, temellük kaydı olan, çoğunlukla tezhipli, boş sayfa. (Bu sayfada kimi zaman kitap başlığı, müellifi, ünlülerin düşünceleri, bir beyit vb. bulunabilir. Fatih Sultan Mehmet dönemi kitaplarında zahriye çift sayfadır.)

ZAHU ya da **ZAHO,** K. Irak'ta küçük kent; Habur gümrük kapısının 12 km ötesinde, Irak transit yolu üzerinde.

ZAİB sıf. (ar. *zevebân*'dan *zâʾib*). *Esk.* Erimiş maden için kullanılır.

ZAİBATSU a. (japonca sözc.). Japonya'da ekonominin farklı kesimlerinde çalışan işletmelerden oluşan konglomera.
—ANSİKL. Girift bir iştirakler ağına dayanan, ana şirketleri bulunmayan ve bir araya getirdikleri bellibaşlı şirketlerin yöneticilerden oluşan bir grup tarafından yönetilen zaibatsular, 23 temmuz 1946 tarihli imparatorluk kararnamesi ve 1947 tarihli yasalarla ortadan kaldırıldı. Tröst karşıtı yasanın değiştirilmesi (1953) ve kömür işletmeleri ve dış ticaretle ilgili yasalar (1955) yardımıyla yeniden kurulan ve ülkenin iktisadi yaşamına egemen olan zaibatsular ve bunlardan Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo ve Yasuda, Japonya'nın iktisadi bakımdan hızla kalkınmasını sağladılar. Zaibatsular, Japonya'da özellikle kimya ve gemi yapımı sanayilerinde belirleyici bir rol oynarlar.

ZAİF sıf. (ar. *zeyf*'ten *zâʾif*). *Esk.* Sahte ya da eksik akçe için kullanılır.

ZAİF → ZAYIF.

ZAİFİ, asıl adı **Pir Mehmet,** türk şair (Üsküp ? - ? 1559). Müderrislik yaptı. Bazı kaynaklar İznik'te görevliyken azledildiğini belirtir. *Sergüzeşt-i Zaifi* adlı yapıtı özyaşamöykusüdür. Dinsel, ahlaksal öğütleri, çağının bazı bilgilerini kapsayan yapıtları vardır: *Gülistan* çevirisi (1543), *Bağ-ı behişt* (1554), *Bostan-ı nesayih* (Attar'ın *Pendname*'sinin çevirisi, 1555), *Gülşen-i mülûk* (1557), *Sabr ül-mesaip, Risale-i cevahir.*

ZAİK, ZAİKA sıf. (ar. *zevk*'ten *zâʾik*, dişl. *zâʾika*). *Esk.* Tat alan, zevk duyan.
◆ **zaika** a. Esk. biyol. Tat alma duyusu: *"Eski göz yaşlarının tuzu dudaklarımızdan silinsin ve yedi asır esaretin acı tortularını zaikamız ebediyen unutsun"* (Cenap Şahabettin).

ZAİKAVİ sıf. (ar. *zaʾika* ve *-î*'den *zâʾikavî*). Esk. biyol. Tat almayla ilgili.

ZAİL sıf. (ar. *zeval*'den *zâʾil*). *Esk.* **1.** Sürekli ve kalıcı olmayan, yok olan, ortadan kalkan: *"Kalbimdeki ihtirak-ı hâil / Zâil değil, âh, belki sâil"* (A. H. Tarhan). **—2.** Geçen, geçmiş. **—3.** *Zail etmek*, yok etmek, ortadan kaldırmak: *"Değildim men sana mail sen etdin aklımı zâil"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—4.** *Zail olmak*, kaybolmak: *"Bu kavimlerde totem müessesesi tamamiyle zail olur"* (F. Köprülü).

ZAİLE sıf. (ar. *zâʾil*'in dişl. *zâʾile*). *Esk.* **1.** Kaybolan. **—2.** Geçen: *Hadise-i zaile* (geçen olay).
—Esk. sil. Zırhın uzun eteklisine verilen ad.

ZAİLİSKİY ALATAV → İLİÖTESİ ALATAVI.

ZAİM sıf. (ar. *zeʿâmet*'ten *zaʿîm*). *Esk.* Timar sahibi.
◆ a. **1.** Kefil. **—2.** Prens.

ZAİM (Turgut), türk ressam (İstanbul 1906 - Ankara 1974). 1923'te girdiği İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. Kısa bir süre Paris'te kalıp Türkiye'ye döndükten sonra Müstakil ressamlar ve heykeltıraşlar birliği'ne, 1933'te D grubu'na katıldı. Ortaöğrenim kurumlarında resim öğretmenliği, Devlet tiyatrosu'nda sahne tasarımcılığı yaptı. Öz ve biçimde ulusal kaynaklardan yararlanarak evrensel bir anlatıma ulaşmayı amaçlayan sanatçı, yapıtlarında özellikle geleneksel Anadolu halk resminin ve motiflerinin doğal dokusuna önem verdi. *Orta oyunu, Yeni cami kemeri, Güvercinler, Halı dokuyan kızlar* vb. ilk tablolarında görülen geometrik üsluplaştırma kaygısından uzak plastik işçiliği, yaşamının sonuna değin sürdüren Zaim, çeşitli tarihlerde katıldığı Devlet resim ve heykel sergilerinde birincilik ve ikincilik ödülleri kazandı.

ZAİM MİR MEHMET Kâtip, türk tarihçi (XVI. yy.). *Câmi üt-tevarih* adlı tarih yapıtını kâtip olarak yanında çalıştığı Sokullu Mehmet Paşa'ya sundu. Yapıtta Akkoyunlular, Selçuklular, Osmanlılar'ın ortaya çıkışı ve kendi dönemi ile ilgili bilgilerin yanı sıra, müslümanlığın doğuşundan önceki ve sonraki 25 devlet hakkında bilgi verir.

ZAİMİS (Thrasivoilos), yunanlı siyaset adamı (Kalavrita, Peloponisos, 1825 - Atina 1880). Otto'nun düşmesinden sonra İçişleri bakanı oldu (1862) ve Kopenhag'a prens Georgios'a tacı sunmaya gitti ve onun adına Ionia adalarını aldı (1863). Hükümet başkanı olarak (1869), Türkiye'yle savaşmamak için Girit sorununun ele alındığı Paris konferansı'nda öngörülen ödünleri vermeyi kabul etti, daha sonra yerine Aleksandhros Kumunduros geçti ve Zaimis Adalet bakanı oldu (1877-78).

ZAİMİS (Aleksandhros), yunanlı devlet adamı (Atina 1855 - Viyana 1936). Milletvekili (1885), Adalet bakanı (1890-1892), daha sonra hükümet başkanı (1897-1899; 1901-02) oldu. Girit'te yüksek görevli olarak Yunanistan kralı Georgios'u temsil etti (1906-1911). Merkez bankası müdürü (1913) ve yeniden hükümet başkanı oldu (ekim-kasım 1915; haziran-eylül 1916 ve mayıs-haziran 1917). Ama İttifak devletlerinin ültimatomu üzerine kralla birlikte çekildi. Kondhylis'in yerine geçerek bir birlik kabinesi oluşturdu (aralık 1926 - haziran 1928). Kunduriotis'in istifasından sonra Cumhurbaşkanı oldu (1929-1935).

ZAİMZADE HASAN FEHMİ, türk şair (Varna 1878 - Tebriz 1916). Oflu bir kereste tüccarının oğlu. Mühendishane-i berri-i hümayun'un idadi bölümünü bitirdikten sonra hastalığı nedeniyle öğrenimi bıraktı (1894). Devlet memurluklarında bulundu; siyasal düşünceleri dolayısıyla müebbet kalebent olarak Trablusgarp'a sürüldü (1896). 9 ay sonra bağışlanarak çevirmenlikle Trabzon'a gönderildi, Mısır'a kaçtı (1897). Mısır komiseri Ahmet Muhtar Paşa'nın yardımıyla Viyana'ya gitti (1898). Hukuk ve iktisat öğrenimi görerek Mısır'a döndü ve paşanın özel kâtipliğini yaptı. Komiserlik baş kâtibi oldu. Meşrutiyet'ten sonra Tebriz'de baş şehbenderlik yaptı. Duygusal şiirleri (*Elem ve sitem; Hacle-i ebkâr* [1912]) vardır.

Turgut Zaim
Köylü kadınlar

ZAİNER (Günther), alman gravürcü ve matbaacı (Reutlingen ? - Augusburg 1478). 1463'te Strasbourg'a yerleşti 1468'de matbaanın Augusburg'a girmesini sağladı. *Meditationes de vita de Christi*'nin (İsa'nın hayatı üzerine düşünceler) ilk basımını gerçekleştirdi ve halk diliyle yazılmış, ağaç üstüne gravürlerle süslenmiş yapıtlar yayımladı. —Yakın akrabası JOHANN (Reutlingen ? - Ulm 1527'ye doğr.), Ulm'daki ilk matbaacıdır (1472). Resimli kitaplar yayımladı.

ZAİR sıf. (ar. *ziyaret*'ten *zâʾir*). *Esk.* Ziyaret eden, ziyaretçi: *"Kızcağızın bu tarzda bir zaire hiç alışmadığı yüzünden, bakışından belli idi"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

ZAİRE a. Zaire'nin para birimi.

ZAİRE ya da **KONGO,** Orta Afrika'da ırmak; uzunluğu 4 700 km; akaçladığı havza 3 800 0000 km²; ortalama debisi, ağzında 42 000 m³/sn. Güney Şaba'da 1 420 m yükseltide doğar (bu kesimde Lualaba adıyla anılır); durgun bölümlerle ve ivintilerle kesilen (Tshungu çavlanları) bölümler Kisangani'ye kadar art arda sıralanır: ırmağa, Kisangani'de Zaire (ya da Kongo) adı verilir. Orta kesimdeki alüvyon ovalarında genişleyen ve adalarla dolan ırmak yatağı, Ubangi'ye kavuştuğu yerin aşağısında, dar kesimlerle birbirlerinden ayrılan bir dizi göl kalıntısı oluşturur. Sonra, kumtaşları içinde oyduğu dar ve uzun bir geçitte 200 km'den fazla akar, Kasai'yi alır, Mbamou adasının bir bölümünü kaplayan Kinshasa ve Brazaville'e ait Stanley Pool (günümüzde Pool Malebo) gölüne dökülür. Son olarak ırmak, 300 km boyunca engebeli bir yatakta akar ve bütün bu çığırı boyunca, Matadi'ye (açık deniz gemileri buraya kadar girebilir) 100 km uzaklığa kadar ulaşıma asla izin vermez.
Bol ve çeşitli kaynaklardan (ırmak bol sulu bölgelerde ve her iki yarıkürede yer alan havzalarda akar) beslendiğinden Zaire'nin rejimi oldukça karmaşık ama düzenlidir; debisi aralıkta birinci maksimum noktasına (60 000 m³/sn), mayısta ikincisine ulaşır; suları öncelikle ağustosta (29 000 m³/sn), sonra da martta çekilir. Irmak, kollarıyla birlikte, 13 000 km'lik bir iç su ulaşım ağı oluşturur; ne var ki, ulaşımda gene de sorunlar vardır (yatağı sürekli kumla dolmaktadır, su bitkileri yatağı kaplamaktadır vb.). Çok canlı olan balıkçılık, tütsülenmiş balık ticaretini beslemektedir. Zaire'de henüz bir bölümü değerlendirilebilen büyük bir hidroelektrik potansiyeli vardır (İnga barajı).

ZAİRE, Orta Afrika'da devlet; 2 345 000 km²; 41 151 000 nüf. (1992). Başkenti *Kinshasa.* Resmi dili *fransızca.*

COĞRAFYA
doğal ortam

Orta Afrika'nın yerbilimsel tarihinin başlıca evreleri Zaire'nin bugünkü morfolojik görünümünü oldukça iyi açıklamaktadır. Bütün Cambriaöncesi dönemi boyunca birbirini izleyen dağoluş çevrimleri, sonunda düzleşen ve madence zenginleşen bir kıta sert tabanı ya da kalkanı yarattı. Pa-

ZAİRE

leozoyik'ten Üçüncü Zaman'a kadar, özellikle karalarda meydana gelen aşınma sonucunda, yüzey çöküntülerinde çoğunlukla kumtaşlı, kalın, tortul kütleleri birikti. Miyosen'de tektonik hareketlerin başlıca iki sonucu oldu: bir yandan az ya da çok yüksek kenar kabarmalarıyla sınırlanan geniş bir çanağın oluşması; öte yandan, çöküntü çukurlarına ve yanardağ püskürmelerine yol açan önemli kırılmalar. Böylece birkaç büyük fiziksel birim ortaya çıktı.

K.-B.'da 300-500 m yükseltide, Zaire ve Ubangi ırmaklarıyla yapay biçimde sınırlanan ve sık bir akarsu ağıyla oyulan bir birikinti çanağı uzanır; zaman zaman taşkınlar sonucu su altında kalabilen geniş ovalar, yukarıya doğru, kumlu ve kuru taraçalar arasına sokulur. Belirgin bir şev ya da düzenli bir eğim, 1 000 m'nin üstüne kadar yükselen ve ırmakların açtığı derin ve yeşil vadilerle yarılan platolara geçişi sağlar. Üçüncü bir yüksek bölümse çeşitli görünümler sunan eski arazilerden oluşmuştur: orasında burasında inselbergler bulunan yüksek platolar (Batı Şaba, Uele), birbirini izleyen apalaş tipi tepeler ve sıradağlar (Mayombe), çöküntü çukurlarının yanında (Upemba) dorukları düzleşmiş oturaklı kütleler (Mitumba, Kibara dağları). Karşıtlıkların daha belirgin olduğu D. kesiminde tektonik derin çöküntüler, kıyılarında granit yapılı horstların (Ruvenzori) ya da yanardağ yapılarının (Virunga dağları) yükseldiği göllerle (Tanganyika, Kivu) kaplı riftler bulunur. B.'da dar bir deniz cephesi, alçak platolarla, genellikle bataklık olan kumlu bir kıyı şeridini kapsar.

Zaire'de üç iklim rejimi hüküm sürer. Orta kesimine ekvator iklimi egemendir: bütün yıla yaygın, yılda 1 500 mm'nin üstünde yağmur, çok az değişken, ortalama 26 °C sıcaklık, aşırı hava nemliliği. Kuzey ve Güney kesimlerinde tropikal bir iklim vardır: 3-7 ay süren kurak bir mevsim, genellikle şiddetli sağanaklar, yıl boyunca 6 -10 °C sıcaklık farkı. Yükselti (D.'da) iklim kuşaklarında değişikliğe yol açar: yamaçlar arasında büyük yağış farklılıkları, yüksek olmayan sıcaklık ortalamaları (16-18 °C); sürekli kar ve buzla kaplı Ruvenzori. Benguela akıntısının serin sularından etkilenen deniz cephesi, bulunduğu enleme göre anormal derecede kuraktır (yılda 800 mm yağış). Bu iklim özellikleri akarsu rejimlerini etkiler: her iki yarıkürede birden yer alan Zaire ırmağı havzası tüm yıl boyunca beslenir. Orta ve Doğu kesiminde yer alan çok sayıdaki gölün iktisadi önemi çok büyüktür (ulaşım ve özellikle balıkçılık).

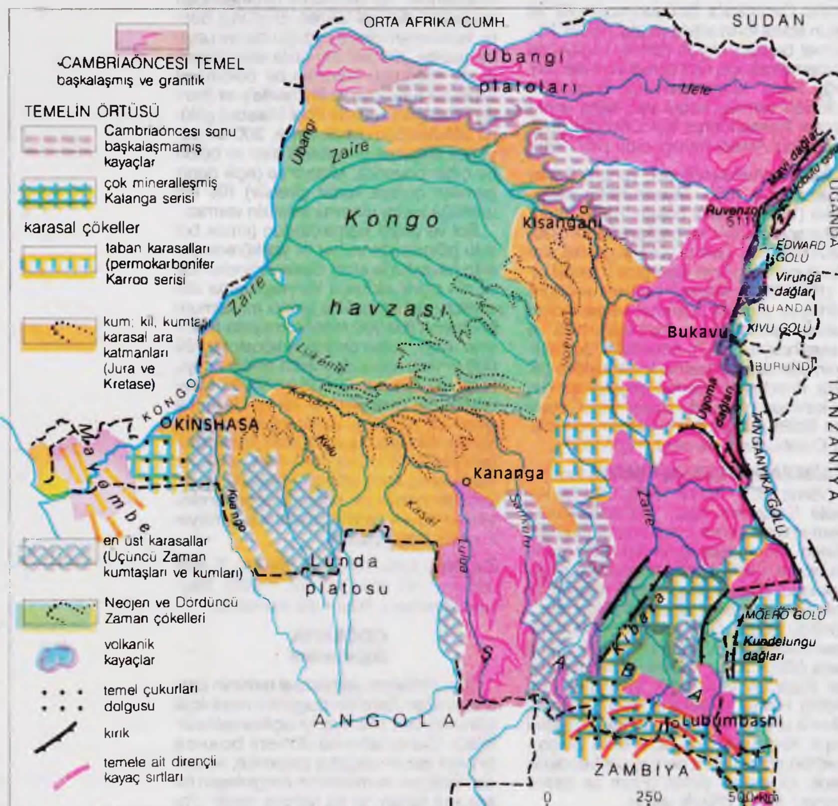
Topraklar üç büyük tip bitki örtüsü arasında bölüşülmüştür: gölgeli gür bir orman (1 milyon km²) orta kesimin aşağı bölümüyle doğudaki yer biçimlerinin bir bölümünü kaplar ve koridorlar halinde platolar bölgesine kadar uzanır. Yağ palmiyesinin varlığı buraya insan elinin ulaştığını gösterir. Bu bitki örtüsü tipini, görünümü yerel fiziksel ve insansal koşullara göre değişen (otluk, çalılık, ağaçlık savan) savan izler; Şaba'da ve Güney-batı'da mevsimi gelince yapraklarını döken seyrek bir orman yer alır; burada ağaçların altında sürekli bir ot örtüsü bulunur. Doğunun yüksek dağlarının yamaçlarında bitki örtüsünün basamak basamak sıralanması alışılmış bir görünüm sunar: nebelwald, sonra bambu ormanı, çalılık ve fundalıklar, lobelyalı, kuşotlu ve yosunlu dağ bitki örtüsü.

nüfus

Nüfus 500'den fazla kabileye bölünmüştür; bu kabileler belli bir alana iyice yerleşmiş büyük "aileler" biçiminde toplanabilir: Kongolar (Aşağı Zaire), Tekeler (Zaire ve Kvilu arasında), Mongolar, Lubalar (Orta-Güney), Lundalar (Yukarı Şaba) vb. İletişim dilleri özel şivelerin üstünde yer alır, ama fransızca resmi dildir. Nüfusun gelişimine ilişkin verilere göre 1985-1990 arası doğum oranı % 4,5, ölüm oranı % 1,3, doğal nüfus artış hızı ise % 3,2'dir. 1992 yılı nüfus sayımına göre nüfus yoğunluğu km²'ye 17 kişidir. Ancak nüfus dağılımı düzensizdir: daha yoğun nüfuslanma eksenleri G.-B.'da, K.'de ve K.-D.'da uzanır ve hemen hemen ıssız bölgelerle çelişir; yerel farklılıklar da kimi zaman çok belirgindir. Ayrıca yoğun bir kırsal göç, hızlı bir kentleşmeye dayanak oluşturmuştur (kentsel nüfus % 44,2). Başkent ile bazı bölgesel merkezlerin (Kananga, Lubumbashi, Mbuji-Mayi) nüfusu yarım milyonu aşmıştır; en az on iki kentin nüfusu 100 000'den fazladır.

ekonomi

Kırsal nüfus hâlâ geniş ölçüde kendi

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

kendine yeterli bir ekonomi düzeninde yaşar. Tarım teknikleri gelenekseldir: elverişsiz alanların tarıma açılması ve orman içi açma alanlar, çapa kullanımı, işgücünün aile içinden sağlanması, ekilen alanlarda almaşık ekim. Manyok üretimi Güney-batı'da, pişirimlik muz Zaire kıvrımında ve Doğu'da, mısır Güney-doğu'da egemen üretimdir; yerfıstığı ve fasulye tamamlayıcı bir rol oynar. Palmiyeden, palmiye yağı ve palmiye şarabı elde edilir. Tarım üretimi artık ülke gereksinimlerini karşılayamamaktadır, bu nedenle pahalıya mal olan dışalım gerekmektedir. Göller ve akarsular gibi kıyıda da balıkçılık gerilemektedir. Hayvancılık 1,5 milyon baş sığıra dayanır. Orman işletmeciliği sınırlanmıştır. Ticari amaçlı tarım, köylü plantasyonlarıyla tarıma dayalı sanayi işletmelerinin işidir. Başlıca üretim kalemleri, 1991 rakamlarıyla palmiye yağı (178 000 t), manyok (18 227 000 t), kahve (102 000 t), kauçuk (10 000 t) ve muzdur (1 820 000 t); pamuk, kakao, tütün ve kınakına ikinci sıradadır. Yeraltı kaynakları zengindir; biraz petrol (1990'da 10,3 milyon varil), ama özellikle maden filizleri elde edilir; bakır (1991'de 291 500 t), kobalt, çinko (25 200 t), gümüş, manganez, kalay Şaba'da çıkarılır; altın (4,5 t) Şaba ile kuzey-doğudan gelir; çoğu sınai olan elmas Kasai'de üretilir. En önemlisi İnga barajı (Aşağı Zaire) olan 30 kadar elektrik santralından 6 TWsa elektrik elde edilir; İnga barajı bir yüksek gerilim hattıyla Şaba'ya bağlanmıştır. Oldukça erken gelişen ağır sanayi ve imalat sanayisi üç merkez çevresinde toplandı (Lubumbashi, Kinshasa ve Kisangani) ve şu alanları kapsadı: madenlerin işlenmesi, besinsel tarım ürünlerinin işlenmesi ve tekstil, çimento üretimi ve kereste işleme, kimya. Oldukça geniş bir alanı kapsayan işletmeler binlerce işçinin çalıştığı büyük kuruluşlardır.

Ulaşım yollarının yetersizliği gelişmenin önündeki engellerden biridir. Suyolu (16 000 km'si seyire elverişli) taşıma araçları yavaştır ve 1960'tan önceki kadar etkin değildir. Kısmen elektriklenen, ama raylar arası aralığın farklı olduğu demiryolları (5 200 km) birbirlerine kötü bağlanmış birkaç ağ oluşturur: Afrika'nın D. ve B. kıyılarına ancak komşu ülkelerden geçerek (Angola kıyısı Zaire'ye yıllardır kapalıdır) ulaşılabilir; birkaç kesinti pahasına (su+demiryolu) Matadi limanına ulaşan "ulusal hat" bunun dışında kalır. Kötü durumdaki araba vapurları ve köprülerle kesilen karayolu ağı yetersizdir ve zaman zaman kullanılamaz duruma gelir; trafik kentler çevresinde yoğunlaşır. Buna karşılık havayolları ağı çok gelişmiştir (otuz kadar havalimanı); Zaire Havayolları iç hatlarda tekeldir.

Bakır, kahve, kobalt, elmas, dünya pazarı fiyatlarına çok bağlı olan Zaire'nin başlıca dışsatımını oluşturur. Acele ve çelişkili kararlar (işletmelerin önce ulusallaştırılması, sonra eski durumuna getirilmesi) arasında bocalayan ekonomi kötü yönetimden ve enflasyondan zarar görmektedir. İflasın eşiğine gelecek kadar ağır bir biçimde borçlanan ülke ödemeler dengesi açığının azaltılmasına dayatan Uluslararası para fonu'nun denetimine bırakılmıştır.

TARİH

Kongo çanağının uzak geçmişi iyi bilinmemektedir. Çünkü yazılı kaynaklar yetersizdir ve sözlü gelenekler ise köle ticareti ve sırt taşımacılığından zarar görmüştür. Ülke tarihinin, krallıkla yönetilen geniş devletler için pek elverişli olmayan büyük orman bölgesi ile sözkonusu devletlerin zenginleştiği savan bölgeleri arasında farklılık gösterdiği sanılmaktadır. Büyük orman, zenci tarımcıların seyrek ormandan kovduğu Pigmeler'in ya da Bingalar'ın yurdu oldu. Bugünkü öbür toplulukların (Bantular) yerleşme evreleri bilinmemektedir (bunlar merkezi devletler kurmadılar). Irmak, oyma kayıklarıyla suyolundan yararlanan ve tüccar bir halkın (Lokeleler) ortaya çıkmasına neden oldu.

1500'e doğru üç zengin ve güçlü devlet, Kongo ırmağının aşağı çığırının K.'ine ve G.'ine yerleşti: Loango krallığı, Makoko'nun yönetimindeki tyo krallığı (teke) ve Kongo* krallığı. XVI. yy.'da Makoko krallığı Kongo'dan daha geniş ve daha güçlü olmasıyla tanınıyordu. Daha 1620'den önce Pool'un yukarısında köle ticareti tekeline sahipti ve köle ticareti özellikle Loango, Malimba ve Cabinda'da çok acımasızdı. Bu ticaretle zenginleşen Makoko vasallar, yavaş yavaş özgürlüklerini elde ettiler.

Çok sayıda küçük şeflik, XVI. yy.'dan önce Tanganyika gölü ile Yukarı Kasai arasındaki bölgeye yerleşti. XVI. yy.'da Şaba'da, hanedanları ortak kökenli olan luba* ve lunda* krallıkları ortaya çıktı. Luba krallığı Lomami ve Lualaba'nın yüksek vadileri arasında kuruldu; XVIII. yy.'da Tanganyika gölüne ulaştı. Ama içine aldığı şeflikler kısa sürede bağımsızlıklarına kavuştular. XIX. yy.'da G.'de Çokueler ve D.'da Msiri yönetimindeki Yekeler tarafından istila edilen bu krallık, 1885'te bir iç savaş

EKONOMİ

sonunda ortadan kalktı. XVII. yy.'da Lunda krallığı Zambezi'nin yukarı havzasından Kasai'ye ve Şaba'nın güney-doğu'suna kadar uzanıyordu. XVIII. yy.'da hükümdarlar, Şaba'nın kuzey kesimini ve askeri bir valiye (Kazembe) bırakılan Luapula vadisini ele geçirdiler ve Kazembe burada vasal bir hanedanlık kurdu. Bu hanedan, XVIII. yy. sonunda Tele'nin kuzeyine yerleşmiş portekizli tüccarlar ve doğu kıyısındaki arap tacirler ile ilişki kurdu. 1850'de krallığı istila eden Çokueler, 1898'de buradan kovuldular, ama Kuango'da ilerlediler.

Gabon'dan gelen kuba kabileleri, XVI. yy. boyunca Kuango'ya yerleştiler. Yagalar'ın kovmasıyla da Kasai ırmağının yukarı kesimine doğru ilerlediler. Sankuru, Kasai ve Lulua arasına yerleşen krallık en parlak dönemini XVIII. yy. ortasında yaşadı ve XIX. yy.'da, özellikle kral Mbop Mabiine ma Mboul'un uzun saltanat döneminde (1835-1885) istikrar kazandı. XIX. yy.'da Şaba'da *nyamvezi* Msiri tarafından kurulan yeke krallığı ortaya çıktı. Msiri'nin 1891'de ölmesi üzerine Kazembe, toprakların bir bölümünü geri aldı. XIX. yy., her yerde toplulukların yer değiştirme hareketleriyle dikkati çeker. Büyük Göller'den gelen Arap asıllı Suahililer'in baskısıyla Doğu'da yaşayan Bantular, Ubangi vadisinden çıkarıldıktan sonra Kongo vadisine gittiler. Halkların birbirine karışmasıyla simsar ve korsan kabileler (Ngalalar ya da "ırmak insanları") oluştu. Çünkü aynı dönemde, Avrupalılar ile Araplar'ın ortaya çıkmasıyla geleneksel ticaret yolları değişikliğe uğramıştı.

Devlet yapıları ateşli silahların kullanılması karşısında ayakta kalamadı. Kendisini en iyi savunabilen kuba krallığı bile, Belçika kralı Léopold II'nin saldırılarına karşı fazla bir şey yapamadı.

Eylül 1876'da Léopold II Brüksel'de, Afrika'yı "uygarlığa" açmak için bir Uluslararası coğrafya konferansı topladı. Resmi amacı Afrika'nın taranmasını teşvik ve köleliğe karşı mücadele etmek olan Uluslararası afrika derneği burada kuruldu. Kongo'nun, siyah kıtanın iç kesimlerine geçiş yolu olarak önemini kavrayan kral, Stanley ve Brazza'ya kendi çalışmalarına katılma önerisinde bulunurdu. Stanley bu öneriyi kabul etti. Léopold II, aynı zamanda ticari amaçlı bir keşfi de öngören Yukarı Kongo inceleme komitesi'ni kurdu (kasım 1878). Ağustos 1879'da Stanley, Kongo'nun ağzına ulaştı ve Vivi'yi kurdu; bu arada Afrika'ya dönen Brazza, 10 eylül 1880'de Makoko'yla bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma, kasım 1882'de fransız parlamentosu tarafından onaylandı. Léopold II böylece dizginleri kaptırma tehlikesiyle karşılaştı: öbür devletler de telaşa kapıldılar. Uluslararası afrika derneği'nin yerini alan Uluslararası Kongo derneği kendini, Kongo havzasında ticaret ve seyir özgürlüğü verilmesi karşılığında ABD (1884) ve Fransa (bu ülkeye, Dernek topraklarını satışa çıkardığı takdirde bir önalım hakkı tanındı) tarafından dost devlet olarak kabul edilmesini sağladı: Bu arada İngiltere, el altından Portekiz'i ırmak havzasının bir bölümü üstündeki "tarihi hakları"nı istemesi yönünde kışkırtıyordu. 1885'te 1884-85 Berlin* konferansı'nın sonucu olan Berlin genel senedi, bağımsız Kongo devletinin varlığını kabul etti. Léopold II'nin hükümdarı olduğu bu devletin Belçika'yla birleşmesi tamamen kişiseldi. Nisan 1885'te Belçika parlamentosu krala yeni devletin başkanı olma yetkisini verdi. Bağımsız devletin getirdiği ağır yükleri hafifletmek için kral, 1889 Brüksel konferansı'nı topladı. Bu konferans, kölecilik aleyhtarı önlemler kararlaştırdı ve anlaşmalı Kongo havzasına sokulan mallar üstünden girmelik hakkı alınmasını yasaklayan Berlin senedi'nin 4. maddesini değiştirdi. 1890'da kral, Belçika'dan 25 milyon franklık bir avans istemek zorunda kaldı ve buna karşılık Kongo'yu ülkesine devretti; Belçika, avansın geri ödenmemesi durumunda on yıl sonunda Kongo'yu ilhak etme hakkını aldı. 1908'de Belçika parlamentosu kralın mirasını üstlendi.

Belçika Kongosu'nda yerli halka yönelik politika himayeci bir anlayışa dayanıyordu; Katolik kilisesi bu konuda büyük bir rol oynadı. Özellikle şefliklerde, yerli mahkemelerin düzenlenmesine ilişkin 1920 reformları, özgür devletin kurumlarına oranla gerçek bir ilerlemeyi ifade ediyordu. 1934 ve 1935 kararnameleri Kongolular'ın kendi toprakları üstündeki haklarını görece sağlamaya yönelikti. Ne var ki, bu topraklara doğrudan sahip çıkamıyorlardı ve kamulaştırmalar (4 milyon hektarın üstündekiler) yasaya aykırı görülüyordu. 1886'da kurulan kamu kuvvetlerince sağlanan düzen, birbirinden bağımsız ayaklanmalar (özellikle iki dünya savaşı sırasında) ve bağdaştırmacı hareketler (özellikle kimbangizm) yüzünden bozuldu.

Kongo'nun kaynaklarının değerlendirilmesi, iki savaş arasında hızlandırıldı. "Yerli köylülük" denen politika, yerleşme biçimini belirlemeye, koşullara daha uygun tarım sistemleri oluşturmaya, tarımsal çalışmalarının kazancını Afrikalılar'a bırakarak yaşam düzeyini yükseltmeye yönelikti. Tek ürüne dayalı tarımın yarattığı tehlikeler katı bir düzenlemeyle giderildi. Belçika Kongosu ulusal tarım inceleme enstitüsü tarımsal araştırma alanında çok etkili bir araçtı. Bununla birlikte ekonomik yaşam işletmeyle görevli büyük şirketlerin elinde kaldı. Sağlık çalışmalarının önemli olmasına karşılık, genellikle yerli dillerde yapılan öğrenim, fransızcanın, uzun bir süre yalnızca dar bir seçkinler grubu tarafından öğrenilmesine yol açtı. Bu grup, ancak İkinci Dünya savaşı'ndan sonra daha geniş biçimde oluştu. Léopoldville'deki Lovanium üniversitesi 1954'te kuruldu.

İkinci Dünya savaşı Belçika Kongosu'nu, çatışmalar boyunca sterlin bölgesine soktu. Ülke, Müttefikler'e başlıca hammaddeleri sağlayan önemli ülkelerden biri oldu; bakır, kalay ve öbür madenlerin üretimi artarken, Uzakdoğu'nun yerini almak için kauçuk ağacı plantasyonları kuruldu. Nükleer enerjisinin gelişimi için uranyum talebi, savaş sonrasında belçika ekonomisinin gelişmesini sağlayan etkenlerden biri oldu.

Bununla birlikte, Kongo afrika milliyetçi hareketlerinin uyanışından ve komşu Fransız İmparatorluğu'nun sömürgesizleştirilmesinden etkilendi. 1950'de Kongo kültür örgütü olarak kurulan Abako, 1957 belediye seçimlerinde parlak bir zafer kazandı. Başkanı olan Joseph Kasavubu genel seçimler yapılmasını ve özerkliğe geçilmesini istedi. Elisabethville'de patlak veren karışıklıkları (kasım 1958) Léopoldville'de kanlı olaylar izledi (ocak 1959) ve 13 ocakta Gaston Eyskens başkanlığındaki belçika hükümeti reformlar ilan etti.

Brüksel'de toplanan Yuvarlak masa konferansı 19 şubat 1960'ta bir anlaşmayla sonuçlandı; bu anlaşmaya göre 30 haziran 1960'ta Kongo'nun bağımsız olması kararlaştırıldı. Bu arada il meclisleri ve geniş bir özerkliğe sahip olan il yönetimleri seçildi. İki meclis karşısında sorumlu olan bir Başbakanın başkanlığında bir hükümet kuruldu. Kongo Ulusal hareketinden Patrice Lumumba, Başbakan oldu. Bağımsızlık ilan edilince de Joseph Kasavubu, cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı oldu. Çok geçmeden meydana gelen karışıklıkların en önemlisi, belçikalı subayların vesayetini kabul etmeyen kamu kuvvetinin ayaklanmasıydı. 11 temmuzda Katanga ili başkanı Moiz Çombe bu zengin maden bölgesinin bağımsızlığını ilan etti, ama belçika birlikleri bölgeyi denetimleri altına aldılar. Lumumba tarafından çağrılan Birleşmiş milletler'e bağlı mavi bereliler duruma müdahale etmeyince Lumumba, SSCB'ye çağrıda bulunmakla tehdit etti. Bunun üzerine Kasavubu, Parlamento tarafından desteklenmesine rağmen Başbakanından ayrıldı ve yerine Joseph İléo'yu getirdi (5 eylül). 14 eylülde, albay Mobutu iktidarı ele geçirdi; Cumhurbaşkanlığını Kasavubu'ya bıraktı ve Lumumba'yı tutuklattı. Lumumba, ocak 1961'de Katanga'ya nakli sırasında öldürüldü. Mobutu 1961'de iktidarı sivillere devretti.

Merkezi iktidar yalnızca Léopoldville ve Ekvador illerini kısmen denetleyebiliyordu: Lumumba'nın siyasal vârisi Antoine Gizenga Doğu İli'ne ve Kivu'ya, Albert Kalonji de Kasai'nin güney kesimine dayanıyordu; Çombe ise, belçikalı birliklerin ayrılmasına rağmen Katanga'da iktidarını pekiştirdi. Maden birliğinin desteklediği Çombe beyazların denetiminde güçlü bir ordu kurdu. Çombe'yle yapılan görüşmenin başarısızlığa uğraması üzerine Katanga'nın ayrılmasını bastırma girişimleri 1961 ve 1962'de Birleşmiş milletler kuvvetleri tarafından yürütüldü. Ocak 1962'de Adoula hükümeti Stanleyville'in ayrılıkçılığına son vermeyi ve Gizenga'yı göz altına almayı başardı. Parlamento'nun ekonominin kötüye gitmesine ve büyüyen anarşiye karşı gittikçe artan muhalefeti, Kasavubu'yu Parlamento'yu kapatmaya (eylül 1963) ve yeni bir Anayasa hazırlamak üzere bir komisyon atamaya yöneltti. Haziran 1964'te referandumla onaylanan ve Başkanının yetkilerini artırmaya yönelik olan anayasa tasarısı, karşıtlıkları şiddetlendirdi. Temmuzda Kasavubu Çombe'yi yeni hükümeti kurmaya çağırdı; bu gelişme Lumumba'nın sosyalist düşüncelerinden esinlenen bir "Ulusal kurtuluş komitesi"nin yönettiği Kuilu ayaklanmasını güçlendirdi. Stanleyville'de Christophe Gbenyé'nin yönetiminde bir "Kongo Halk Cumhuriyeti" hükümeti kuruldu. Belçikalı paraşütçülerin Stanleyville'e müdahalesi, Pierre Mulele tarafından yönetilen isyancı birlikleri ormana kaçmak zorunda bıraktı.

Çombe'nin partisi olan "Kongo Ulusal konvansiyonu"nun mart-nisan 1965 genel seçimlerinde kazandığı başarı, Çombe ile Kasavubu arasındaki rekabeti şiddetlendirdi. Ekimde Kasavubu, Çombe'yi Başbakanlıktan alarak yerine, milletvekili olmayan Evariste Kimba'yı getirdi. Kurumların görevlerini yerine getirememesi general Mobutu'ya 25 kasım 1965'te iktidarı ele geçirme fırsatını verdi. Kendisini Cumhurbaşkanı ilan eden Mobutu Parlamento'yu feshetti; Anayasa'yı askıya aldı ve Léonard Mulamba'yı Başbakanlığa atadı. Bununla birlikte huzur sağlanamadı ve 1966'da çeşitli komplolar bastırıldı. Mobutu, Mulamba'dan ayrıldı ve Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı görevlerini üstlendi.

1967'de referandumla onaylanan bir anayasa bir başkanlık rejimi kurdu: başkan 1970'te genel oyla seçilecekti. Biri muhalif olmak üzere iki partiye izin verilecekti. Dış politikaya milliyetçi bir doğrultu kazandırıldı ve bunun sonucunda Lumumba'nın itibarı iade edildi. O tarihte madenler konusunda Kongo ile Belçika arasında bir anlaşmazlık çıktı: haziran 1966 tarihli bir yasa, maden şirketlerini merkezlerini Kongo'da bulundurma zorunda bıraktı. Maden birliğinin yasaya uymayı reddetmesi, birliğin Kongo'da tasfiye edilmesine ve bu kuruluşun etkinliklerini yürütmekle görevli bir Kongo Genel maden şirketi'nin kurulmasına yol açtı. Haziran 1967 tarihli bir mali reformla Zaire kuruldu.

Mobutu, sert bir baskı uyguladı. Kaçırılan ve temmuz 1967'den beri Cezayir'de hapsedilen Moiz Çombe 29 haziran 1969'da öldü; önde gelen siyaset adamı Justin Bomboko Dışişleri bakanlığı görevinden alındı.

Ulusal güvenlik konseyi'nin yardımıyla Mobutu, o tarihten itibaren tüm yetkileri elinde topladı. 31 ekim 1970'te genel oyla Cumhurbaşkanı seçildi; aralıkta kabul ettirdiği yeni bir anayasa reformu, her tür muhalefet partisi yasaklandığı için tek parti olan Halk devrim hareketi aracılığıyla Mobutu'nun iktidarını daha da güçlendirdi. Öğrenciler eylemlerini sürdürdüler ve Lovanium ve Kisangani üniversiteleri 1971 yılı boyunca kapatıldı. O tarihte Devlet başkanı "özgünlük" politikasını kabul ettirdi ve 27 ekim 1971'den itibaren Kongo-Kinshasa'nın Zaire olmasına karar verdi. Küçük ve orta ticaret işletmeleri yalnızca Zaireliler'e bırakıldı (1972); 1973'te ekonomiyi "zaireleştirme"ye yönelik köklü ön-

lemler alındı. Dünya maden fiyatlarının elverişli olması ve maden sektörünün hızlı gelişimi, belli bir istikrarı kolaylaştırdı, ama tarım sektörü bunalıma girdi.

Bununla birlikte, Mobutu iktidarı daha da güçlendi. Hükümet ve Halk devrim hareketi yürütme konseyi'nin yerine tek bir yapı, Ulusal yürütme konseyi kuruldu. Temmuz 1974'te, yeni bir anayasa değişikliği sayesinde Devlet başkanı otomatik olarak Ulusal yasama konseyi ile Ulusal yürütme konseyi'nin başkanı oluyordu. 1977'de Şaba'nın katangalı asilerce istila girişimi Fas ve Fransa'nın yardımıyla bastırıldı. 1978'de fransız paraşütçü birlikleri, Zaire hükümetine düşman olan birlikler tarafından kuşatılan maden kenti Kolwezi'yi kurtarmak için müdahalede bulundular.

Aralık 1978'de, sonra ağustos 1984'te yeniden seçilen Başkan Mobutu, Uluslararası para fonu uzmanlarının gizli, ama sıkı denetimini kabul etmek zorunda kaldı. Ekonomiye istikrar kazandırmaya yönelik bir plan, haziran 1979'da Zaire ile Fon arasında bir anlaşma konusu oldu. Eylül 1982 milletvekili seçimleri Parlamento'ya 248 yeni milletvekilinin (310 üstünden) seçilmesine yol açtı. Ama henüz ne ekonomik durum ne de siyasal durum iç açıcı değildi, Cumhurbaşkanı Mobutu, Başkomutanlık, Meclis başkanlığı, Savunma ve Güvenlik bakanlıklarından sonra hükümet başkanlığını da üstlendi (ekim 1986). Mayıs 1987'de İMF ile yeni bir anlaşma yapıldı; dış borçlar yeni vadeye bağlandı. Mobutu ocak 1989'da Belçika ile sömürge yönetiminin kalkmasından sonraki düzeni belirleyen 1960 ve 1976 anlaşmalarını tanımadığını, Belçika'ya olan borç ödemelerini durdurduğunu açıkladı.

Nisan 1990'da Mobutu, çokpartili demokrasiye geçileceğini bildirdi. Ancak yeni bir anayasa tasarısı hazırlamak üzere gerçekleştirmeye karar verdiği ulusal konferans, öğrenci eylemleri, muhalefet partilerin artan baskısı, art arda gerçekleşen işçi grevleri gibi iç karışıklıklar nedeniyle toplanamadı. Şubat 1992'de genç katolik din adamlarının, ulusal konferansın toplanması isteğini dile getirmek amacıyla düzenledikleri protesto yürüyüşüne, polisin silahla karşılık vermesi büyük bir tepkiyle karşılandı. Nisan 1992'de oturumlarına yeniden başlanan ulusal konferans, kendini en yüksek organ ilan etti. Konferansın gündem maddeleri arasında yeni anayasanın hazırlanması, geçiş döneminin düzenlenmesi, yeni yürütme organlarının oluşturulması ve silahlı kuvvetlerin yeni konumunun belirlenmesi yer alıyordu. Konferans kararlarının uygulanmasını denetlemek üzere kurulan Yüksek cumhuriyet konseyi Etienne Tshisekedi'yi başbakan atadı. Ancak Mobutu'ya, yetkilerini Tshisekedi'ye bırakması için yapılan uluslararası baskılar sonuçsuz kaldı ve Mobutu şubat 1993'te Tshisekedi'yi fiilen azletti.

EDEBİYAT

→ ZENCİ AFRİKA*.

SANATLAR

Zaire ırmağı havzasında plastik sanatlar üretimi o kadar bol ve çeşitlidir ki, bunu bölgelere göre incelemek âdettendir. Beş bölge ayırt edilir Kongo halkı ve aynı soydan halklarda (ırmağın ağzının güneyinde) sanat, figüratif bir doğalcılık anlayışıyla ele alınan insan tasvirlerine ayrıcalıklı bir yer verir; canlı bir çokrenklilik ve aksesuvarlarda avrupa esinli öğeler, giysiler ve yapım tarzı da bu anlayışı güçlendirir. Kubalar ve Kasai iline komşu halklar bölgesinde, uzmanlaşmış derneklerde bir araya gelen sanatçılar, topluma kabul edilme törenlerinde kullanılan maskelerden başka, tanrısal kral ve maiyetinin önde gelen kişileri için saygınlık ifadesi olan çok sayıda eşya üretir; bu eşyaların hepsinde zarif geometrik motifler vardır. İouba bölgesi hemen hemen bugünkü Şaba ilini kapsar. Heykelcilik burada, biçimlerin yuvarlatılması, insan ölçülerine uyulması, çeşitli takı öğelerini canlandırma kaygısı, psikolojik bir anlatım arayışıyla dikkati çeker. Bu sonuncu özellik, belirgin üslupsal benzerlikler gösteren on iki kadar figürü yaratmış olduğu söylenen anonim sanatçı Buli Ustası'nın yapıtlarında görülür. Kasai ırmağıyla batıda Angola ve güneyde Zambiya sınırları arasında kalan bölgede, Lunda-Çokueler sanatı etkindir. Bunların sanatları Kubalar'ınkini çağrıştırır; ev eşyalarında aynı süsleme özelliği aynı canlı anlatım ve heykelden çok portreye eğilim dikkati çeker. Kuzeyde Ubangi ırmağı ve güneyde Maï Ndombé göllerinden (batıda) Kivu gölüne (doğuda) kadar uzanan bir sınırla çevrili bölge, üslup bakımından bütünlük gösterir; Maniema ormanlarında yaşayan Legalar ile Bembalar'ın sanatının kasai sanatından az ya da çok etkilenmiş olması bu olguyu değiştirmez. Zaire ırmağı havzası sanatlarına özgü görece doğalcılık burada görülmez; biçimlerin kübik hacimleri ve geometrik görünümleri insan vücudu ile yüzlerin işlenmesinde belirgindir. Birçok kesimlerden oluşan Legalar toplumunun yapısı *Bvame* loncasına dayanır; bu loncada rütbeler dereceden dereceye el değiştiren fildişinden yapılmış küçük heykeller ve maskelerle belirlenir. Zandeler ve Mangbetular'da siyasal yapı ve büyük kral saraylarındaki gösteriş ve lüks merakının körüklediği rekabet, uygulamalı sanatların gelişmesini hızlandırmıştır.

ZAİRELİ sıf. ve a. Zaire'den, Zaire halkından olan.

ZAİT sıf. (ar. *ziyade*'den *za'id*). *Esk.* **1.** Çoğalan, artan: *"Bu zâid masrafı çocuklarına hasretmekle..."* (H. C. Yalçın). **—2.** Gereksiz, fazla: *"Hâcer üzerindeki ince yün elbiseyi de zâid gördü"* (H. Z. Uşaklıgil).
—Esk. mat. Artı. ‖ *Zait namütenahi,* artı sonsuz.

ZAJACZKOWSKİ (Ananiasz), polonyalı türkolog (Wilno 1903 - Roma 1970). Kraków Jagellon üniversitesi'nde türkolog T. Kowalski'nin öğrencisi oldu. Doğubilim öğrenimi gördü (1925-1929). Bitirme tezini ana dili olan karaim dilindeki ekler üzerine yaptı: *Sufiksy imienne i czasownikowe w jezyku zachodnio-karaimskım* (basımı 1932). Berlin'e gitti ve ünlü torkolog Williy Bang-Kaup'un yanında türk dilleri alanında çalıştı. Varşova Üniversitesi türkoloji bölümü doçentliğine (1933), daha sonra da profesörlüğüne (1946) atandı. Varşova ve Breslau üniversitelerinin Doğubilim enstitülerinde müdürlük yaptı. Karaim dilinin yanı sıra anadolu türkçesi, kıpçak, hazar dilleriyle de uğraştı. Hazar kültürünün Karaim Türkleri'ne etkisi üzerinde araştırmalarda bulundu: *Khazarian Culture and its İnheritors* (1947). Kutb'un *Hüsrev ü Şirin*'ini yayımladı: *Najstarsza wersya turecku Husrav u Şirın Qutba* (1953-1961, 3 c.). Anadolu türkçesine ilişkin *Studja nad jezykim staroosmanskim* (1934-1937, 2 c.) öğrencisi J. Reychman ile birlikte hazırladıkları osmanlı-türk diplomasisi elkitabı olan *Zarys dyplomatyki osmanskoturecklej* (1955, ingilizcesi 1968) vb. yapıtları vardır. Karaimler'in bilimsel dergisi olan *Mysl karaimska*'yı (1039 1952) ve bunun devamı olan *Przeglad orıentalistyczni*'yi (1952-1953) çıkardı.

ZAJACZKOWSKİ (Wlodzimierz), polonyalı türkolog (Wilno 1914 - Kraków 1982). Kraków Jagellon üniversitesi felsefe fakültesi'nde öğrenimine başladı (1933). Türkolog K. Kowalski'nin yanında çalıştı. "Arapça ve farsçadan batı karayim diline geçen kelimeler" adlı teziyle üniversiteyi bitirdi (1937). Bir süre aynı üniversitenin Doğu dilleri bölümü'nde asistan olarak çalıştı. Wilno'da bir okulda tarih öğretmenliği yaptı. Polonya Bilimler akademisi'ndeki görevi sırasında Karay metinlerini inceledi. *Gagavuzların tarih, dil ve etnografyası* adlı çalışmasıyla doktorasını verdi (1949). Kraków Üniversitesi doğu dilleri fakültesi'nde doçent (1953) ve profesör (1969) oldu. Türkoloji bölüm başkanlığına atandı (1973). Karaylar ve Gagavuzlar üzerindeki çalışmalarıyla tanınır. 1979'da kurulan Polonya-Türkiye derneği'nin Kraków kolu başkanlığına getirildi. Başlıca yapıtları: *Jezyk i folklor Gagauzow z Bulgarii* (Bulgaristan'daki gagavuzların dili ve folkloru, 1966), *Die mongolischen Elemente in der karaimischen Sprache* (Karay dilindeki mogol öğeleri, 1960).

ZAJECAR, Sırbatistan'da kent, Timok vadisinde; 28 000 nüf. Madenkömürü havzası. Bakır madeni. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Porselen. Camcılık., Mobilyalar

ZAK, -kı a. (fars. *zāk*). *Esk.* Dölyatağı.

ZAKAL → ZEKKER

ZAKARPATSKAYA OBLAST → UKRAYNA (*Karpatardı —sı*).

ZAKARPATSKAYA RUTENYA → RUTENYA (*Karpatardı —sı*).

ZAKİ sıf. (ar. *zekā*'dan *zāki*). *Esk.* Saf, temiz kimse için kullanılır.

ZÂKİR, ZÂKİRE sıf. (ar. *zikr*'den *zākir,* dişl. *zakire*). *Esk.* Anan, zikreden.
—Tasav. müz. Tekkelerdeki ayin ve devranlarda ilahi okumakla görevli hanende. (Bunlar, ilahilerin yanı sıra, özellikle devran sırasında tekbir getirerek dervişlerin heyecanlanıp kendilerinden geçmelerini sağlarlardı. Bazı tarikatlarda ilahilerden başka kaside ve şugal da okurlardı. Zâkirlerden kuruluk okuyucuların başında bulunan kişiye de *zâkirbaşı,* denirdi.)

◆ **zâkire** a. Esk. fels. Bellek, hafıza (fr. *memoire* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

ZÂKİRİN ya da **ZÂKİRÛN** çoğl. a. (ar. *zākir*'in çoğl. *zākirin, zākirūn*). *Esk.* Zikredenler, ananlar.

ZAKKAR → ZEKKER.

ZAKKAY, Erihalı zengin sarraf ya da aşarcı. Boyu çok kısa olduğundan, İsa'yı daha iyi görebilmek için bir çınar ağacının tepesine çıktı ve onu evine aldı, (Luka XIX, 1-10). İsa'nın öğretisinden etkilenerek mallarını yoksullarla paylaştı. Hıristiyan efsanelerinde aziz Petrus'un yoldaşı olduğu ve azizin ona, Kaisareia piskoposluğunu verdiği anlatılır.

ZAKKUM a. 5 m yüksekliğe erişebilen, çalı görünümünde küçük ağaç. (3 ya da 4'ü bir arada çevrem yapraklı, değirmi 5 yuvarlak lop halinde açılmış beyaz ya da pembe çiçeklidir. Bil. a. *Nerium oleander;* zakkumgiller familiyası.)
—ANSİKL. Akdeniz havzasının bitkisi olan zakkum sel yatağı kıyılarında, taşlık yerlerde biter. Bütün kısımları zehirdir, hatta yağmurlarla dere sularına önemli ölçüde zehir aktaran bir bitkidir. Bununla birlikte, Akdeniz ülkelerinde park ve bahçelerde süs bitkisi olarak çok kullanılır (birçok süs çeşidi vardır.)
—Halk hek. Zakkum çok zehirlidir. Bir gram yaprak insanda tehlikeli zehirlenmelere neden olur. Mide bağırsak bozuklukları, kusma, ishal, nabız yavaşlaması, solunum güçlüğü, kalp yetmezliği yapar ve ölüme neden olur.

zakkum (*Nerium oleander*)

ZAKKUMGİLLER a. Cezayirmenekşesi, zakkum, *Landolphia* gibi bitkilerden oluşan familya. (Bil. a. *Apocynaceae.*)

ZAKOPANE, Polonya'nın güneyinde kent, Podhale çöküntüsünde, Tatralar'ın

eteğinde; 30 000 nüf. Ülkenin başlıca kış sporları merkezi olan kent, aynı zamanda, 900 m yükseklikte büyük dağ turizmi ve iklimi sağlığa yararlı tedavi (kaplıcalar, sanatoryum) merkezidir. Kent geleneksel özelliklerini ve dağ kenti niteliklerini korumuştur (mimarlık, folklor, el sanatları okulları) ve bunlar en iyi biçimde değerlendirilmektedir.

ZAKROS, Doğu Girit'te arkeolojik yer. Burada bir Minos dönemi kentiyle, yaklaşık İ.Ö. 1575'e tarihlenen geniş bir saray kompleksi bulunur. 1961'den bu yana sarayda kazı çalışmaları sürdürülmektedir.

ZAKRZEWSKİ (Stanisław), polonyalı tarihçi (Lvov 1873 - *ay. y.* 1936). Lvov Üniversitesi'nde profesördü (1907); Polonya tarihinin en eski dönemleri üzerine birçok değerli kitap yazdı: *la Genèse de la nation polonaise* (fr. çev.) [Polonya ulusunun doğuşu], 1908; *Problèmes historiques* (fr. çev.) [Tarihsel sorunlar], 1908, *Boleslas le Vaillant* (fr. çev.) [Yiğit Boleslas], 1925 vd.

Zakum, Basra körfezinde (Abu Zabi) denizaltında petrol yatağı, petrol boruhattıyla Das adasındaki terminale bağlıdır.

ZAKUSKİ a. (rusça *zakuska,* ordövr'den). Yemekten önce bir arada sunulan çeşitli sıcak ya da soğuk yiyecekler; meze. (Rus mutfağı.)

ZAKYNTHOS, İonia adalarının (Yunanistan'a bağlı) en güneydeki adası, Peloponisos'un açıklarında, B.'sı kireçtaşlı yüksek platolardan, D.'su tepelerden ve ovalardan oluşan bu ılıman iklimli adada verimli tarım alanları, özellikle bağlar vardır. Adada sık sık deprem olur. —*Zakynthos nomosu,* 406 km²; 30 200 nüf.

—Tar. Homeros söylencelerine göre, Zakynthos, İthakı krallığı'na bağlıydı. Akhaialılar'ca sömürgeleştirilip Atina konfederasyonu'na sokuldu. Ortaçağ'da art arda Bizans İmparatorluğu'na, Normanlar'a (XI. yy.), Venedikliler'e geçti (XV. yy.'dan sonra); bunlar adayı yerleşim alanı yaptılar ve kendi zamanlarına özgü birçok anı bıraktılar. 1797'den sonra Zakynthos, öteki İonia adalarının yazgısını paylaştı. 1809'dan 1863'e kadar İngilizler'in elinde kaldı, sonra Yunanistan'a geçti.

ZAKYNTHOS, Yunanistan'da kent, Zakynthos *nomos*'unun merkezi; 9 300 nüf. Venedikliler'den kalma hisar. Müze.

ZÂL sıf. (fars. *zāl*). *Esk.* **1.** Saçları beyazlaşmış yaşlı kimse için kullanılır. **—2.** Zalim, zulmeden: *"Ey Fuzuli, dehr-i zalin sen firîbinden sakın / Olma gafil er gibi diren özün merdâne tut"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—3.** *Zal-ebru,* hilal. ‖ *Zal-i felek,* zalim felek: *"Bir güzel sev duymasın anma sakın zal-i felek"* (Nedim, XVIII. yy.).

ZAL → ZEL.

ZALA, Macaristan'da yönetim bölgesi. Slovenya ve Hırvatistan sınırı boyunca uzanır; 3 786 km²; 310 000 nüf. (1990). Merkezi *Zalaegerszeg.* Petrol.

Zalaca ya da **Sagrajas savaşı** → ZELLAKA SAVAŞI.

ZALAEGERSZEG, Macaristan'da kent, Zala yönetim bölgesinin merkezi, Tuna ötesinde; 53 500 nüf. Demiryolu merkezi. Hazırgiyim. Kimyasal ürünler. Yakınında petrol yatakları.

ZALAM a. (ar. *zalam*). *Esk.* **1.** Karanlık: *"Fikir esrar içinde uçar, nazar zalâm içinde gaip olur"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). **—2.** Zalimlik, haksızlık. **—3.** *Zalam-ı zulm,* zulmün karanlığı: *"Herkes oluyor gulam-ı zulmü / Ondan çoğalır zalam-ı zulmü"* (A. H. Tarhan).

ZALAMBDODON sıf. (yun. *dza-,* güçlü, *lamda,* "λ" harfi ve *odus,-ontos,* diş'ten). **1.** Bir tek iç dişçiği olan azı için kullanılır. **—2.** Bu çeşit azı dişi bulunan memeli türleri için kullanılır.

◆ a. Tanrekler, selenodontlar, altın köstebekler ve Üçüncü Zaman'da yaşamış bazı fosil türler gibi zalambdodon dişli böcekçile verilen ad.

ZALAMEA (Jorge), kolombiyalı yazar (Bogotá 1905 - *ay. y.* 1969). Deneme ve tiyatro yazarıydı, Saint-John Perse'i ispanyolcaya çevirdi, *Los Nuevos* dergisinin kurucuları arasında yer aldı; diktatörlük üzerine düzyazı biçiminde yergili bir şiir yazdı.

ZĂLAU, Romanya'da kent, Transilvanya'da, Apuseni kütlesinin K.'inde; 17 200 nüf. Ticaret ve tarım merkezi. Kereste sanayisi. Arkeoloji müzesi.

ZALEME çoğl. a. (ar. *zalim*'in çoğl. *zaleme*). *Esk.* Zalimler, zulmedenler.

ZALESKİ (Józef Bohdan), polonyalı şair (Bohatıyrka, Ukrayna, 1802 - Villepreux 1886). Polonya'da "Ukrayna okulu" denen romantik okulun temsilcilerindendi (*Les Ondines,* 1829 [fr. çev.]); çok tutulan "romanslar"ında *(Rusalki)* ve tarihsel şiirlerinde (*Duch od stepu,* 1841) genellikle kazaklardan söz etti. 1830 ayaklanmasına katıldı ve Fransa'ya sığınmak zorunda kaldı.

ZALEUKOS, İtalya'da Lokroi kentinin belki de düşsel yasakoyucusu (İ.Ö. VII. yy.). Cicero zamanında, Lokroi halkı onun anısına hâlâ büyük bir saygı duyuyordu. Söylentiye görte Athena'nın etkisiyle İ.Ö. 660'a doğru çok sert bir yasa çıkardığı söylenir.

ZALEW SZCZECİNSKİ, Oder ırmağının ağzındaki Szczecin denizkulağının lehçe adı; 687 km² (400 km²'si Polonya'da); derinliği 9 m. 3 büyük geçitle Baltık denizi'ne bağlıdır.

ZALEW WİSLANY, alm. **Friesches Haff,** Vistül denizkulağının lehçe adı, Gdansk körfezinin (ya da Zatoka Gdanska) doğu kıyısında; uzun bir kum oku (ya da Mierzeja Wislana) denizkulağını Baltık denizi'nden ayırır. Yüzölçümü 838 km²'dir (510 km²'si Rusya'da; tek geçit yeri buradadır). Bu deniz kulağına, Vistül'ün sularının (Nogat) bir bölümüyle Doğu Mazurya'nın kuzey yamacından inen küçük ırmaklar dökülür.

ZALIYGİN (Sergey Pavloviç), rus yazar (Durasovka 1913). Mühendisken edebiyatla ilgilenmeye başladı, kırsal edebiyatın Sibirya'daki temsilcisi oldu. 1954'te tarımsal sorunlarla ilgili denemeler yazmaya başladı. İnsan-doğa ilişkilerini dikkatle inceledi (*les Sentiers de l'Altaï,* 1962 [fr. çev.]), içsavaşla ilgili romanlarında bazı kadroların dogmacılığını (*Solenaya Pad,* 1968; *la Commission,* 1975 [fr. çev.] ve aşırı boyutlara varan kolektifleştirmeyi (*Au bord de l'Irtych,* 1964 [fr. çev.]) eleştirdi.

ZALİL sıf. (ar. *zıll*'dan *zalil*). *Esk.* Gölgeli: *Zıll-ı zalil* (gölgesi koyu olan).

ZALİM sıf. ve a. (ar. *zulm*'den *zālim*). Zulmeden, haksız ve acımasız davranan: *Çocuğu o zalimin elinden zor kurtardım. Zalim bir hükümdar.*

ZALİMANE be. Acımasızca, gaddarca, zalimce.

ZALİMCE sıf. ve be. Acımasızca: *Zalimce bir eleştiri. Bir kimseyi zalimce dövmek.*

ZALİMİN çoğl. a. (ar. *zālim*'in çoğl. *zalimin*). *Esk.* Zalimler, acımasızlar, kıyıcılar.

ZALİMİYET, -ti a. (ar. *zālim* ve *-iyyet*'ten *zālimiyyet*). *Esk.* Zalimlik, kıyıcılık, acımasızlık.

ZALİMLİK a. Zalim bir kimsenin niteliği; zalimce davranış; zulüm: *Zalimliği herkesin gözünü korkutuyordu.*

ZALİYANU. Mit. Hitit panteonunda dağ tanrısı; İlluyanka efsanesi'nde de adı geçer.

ZALLAM sıf. (ar. *zulm*'den *zallam*). *Esk.* Çok zalim, acımasız.

Zalmahmutpaşa külliyesi, İstanbul'un Eyüp semtinde, vezir Zal Mahmut Paşa'nın Mimar Sinan'a yaptırdığı külliye (1551); cami, iki medrese, türbe ve çeşmeden oluşan küçük bir yapılar topluluğudur. Külliye, eğimli bir alana uygun olarak iki basamak halinde düzenleniş planı ile dikkati çeker. Caminin ana mekânı kubbeyle örtülüdür. Yukarı medrese bu yapıyı D., B. ve K.'den U biçiminde çevreler. Mihrap çini ve malakâri süslemelidir. Avluda sekiz sütuna oturan konik çatılı bir şadırvan vardır. L planlı aşağı medresede, sütunlu revaklar ardına odalar yerleştirilmiştir. Kubbeyle örtülü, sekiz köşeli türbenin önünde dört sütunlu bir giriş revakı vardır. Çeşme avlunun D. duvarına bitişiktir.

ZALMOKSİS, Getae-Daçyalılar'ın önce yer, sonra gök-güneş tanrısı. Yunanlılar'ca benimsendi ve İ.Ö. VI. yy.'da bir yasa koyucu sayıldı; onun için yapılan esrarlı tapınma ayinleri Eleusis ayinlerini andırıyor ve yeni başlayanlara çok katı bir ahlak anlayışı aşılıyordu.

ZALOKOSTAS (Gheorghios), yunanlı şair (Epeiros 1805 - Atina 1858). İtalya'da eğitim gördü; şiir çalışmalarında "arı" dil ve "demotike" dili arasında ve Solomos'un mirasını sürdürmekle Sutsos kardeşlere öykünme arasında bocaladı (*Botzaris,* 1850; *Misolonghi,* 1851).

ZALTBOMMEL, Hollanda'da (Gelderland) kent, Waal'in kıyısında; 8 300 nüf. Eski tahkimli yer. Kulesi XV. yy.'dan kalma kilise; XVI. ve XVII. yy.'dan kalma evler. Ticaret (sebze ve meyve) merkezi. Tersaneler ve makine sanayileri. Kimya. Grafik sanayisi. Kereste sanayisi.

ZALÛM sıf. (ar. *zulm*'den *zalūm*). *Esk.* Gaddar, çok zalim.

ZÁLUZÍ, Çek Cumhuriyeti'nde yer, Bohemya'da. Petrol kimyası.

ZAM, -mmı a. (ar. *ḍamm*). **1.** Bir kimsenin maaşını, bir şeyin fiyatını vb. artırma. **—2.** *Zam gelmek,* bir şeyin fiyatı artmak: *Demire yine zam geldi.* ‖ *Zam görmek,* bir şey sözkonusuysa, fiyatı artırılmak, yükseltilmek: *Benzin, bir yıl içinde tam dört kez zam gördü;* bir kimseyse, ücreti artmak: *İşçiler bu yıl da zam görmedi.*

—Esk. dilbilg. → ZAMME.

—Huk. *Çocuk zammı,* memur ve işçilere kimi durumlarda çocuklarının sayısına göre ödenen ek ödeme.

—İsl. huk. Var olana, bir şeye bir başkasının ilave edilmesi, katılması. ‖ *Zamm-ı mütevelli,* gerektiğinde hâkimin mütevellinin yanına bir mütevelli daha ataması. ‖ *Zamm-ı vasi,* görevini gereği gibi yerine getiremeyen vasinin yanında bir vasinin daha görevlendirilmesi.

ZAMA. Tar. coğ. Numidia'da yer, Scipio Africanus burada Annibal'ı yendi ve Kartacalılar'ı barış yapmak (İkinci Pön savaşlarının sonu, İ.Ö. 202) zorunda bıraktı. Burası, günümüzde Kef'in G.-D.'sundaki *Cama* dır.

ZAMA, Japonya'da (Honşu) kent, Yokohama'nın (Kanagava ili) B.'sında; 112 100 nüf. (1990).

ZAMAİM çoğl. a. (ar. *zamime*'nin çoğl. *zama'im*). *Esk.* Ekler, ilaveler.

ZAMAİR çoğl. a. (ar. *ḍamir*'in çoğl. *ḍama'ir*). *Esk.* İçyüzler.

—Esk. dilbilg. Adıllar. ‖ *Zamair-i istifhamiye,* soru adılları. ‖ *Zamair-i işariye,* işaret adılları. ‖ *Zamair-i mübheme,* belgisiz adıllar. ‖ *Zamair-i mülkiye, zamair-i izafiye,* iyelik ekleri. ‖ *Zamair-ı* şahsiye, kişi adılları.

ZAMAK a. (tesc. edil. a.). Metalürj. Bileşiminde alüminyum, magnezyum, kimi zaman da bakır bulunan ve mekanik konstrüksiyonda yaygın olarak kullanılan çinko alaşımlarının ticari adı.

ZAMALA a. (ar. sözc.). Çadırları, hizmetkârları, sürüleri ve mallarıyla birlikte bir arap reisinin evi.

ZAMAN a. (ar. *zeman*). **1.** Olayların birbirini izlediği sonsuz bir ortam olarak düşünülen soyut, temel kavram: *Bir olayı zaman ve mekân içindeki yerine oturtmak.* **—2.** Şimdinin geçmiş olmasını sağlayan ve çoğunlukla dünyayı, varlıkları etkileyen bir güç olarak düşünülen kesintisiz hareket: *Zamanın nasıl geçtiğini anlamadım. Zamanın ilerleyişi, akışı. Zaman her şeyi unutturur. Zamanla her şey düzelir.* **—3.** Ölçülebilir bir nicelik olarak düşünülen süre; vakit: *Bu yöntem size zaman kazandırır. Her gün yollarda çok zaman kaybediyoruz. Bütün bunlar çok kısa zamanda gelişti.* **—4.** Bu sürenin, belli bir olayın, bir eylemin gerçekleştiği sınırlı bölümü, an; belli bir işe ayrılan, belli bir iş için alışılmış saatler; vakit: *O zamana kadar böyle bir güzellik görmemiştim. Eve geldiğim zaman yağmur yağmaya başlamıştı. Ona nefes alacak zaman bırakmadınız. Öğle zamanı. Uyku, yemek, iş zamanı.* **—5.** Önceden saptanmış ya da uygun olan an, vakit: *Zaman geldi, artık kalkalım.* **—6.** İçinde yaşanılan dönem: *Zaman artık o zaman değil. Zamana ayak uydurmak.* **—7.** Bir etkinlik, bir üretim türü, belli bir özellik vb. ile belirlenen dönem; mevsim, vakit: *Orak zamanı. Kiraz zamanı.* **—8.** Bir kimsenin yaşadığı, bir olayın, kimi koşulların belirlediği ya da sözü edilen dönem, çağ, devir, vakit: *Atatürk'ün zamanında. Savaş zamanı. Kıtlık zamanı. Zamanın devlet adamları.* **—9.** Olaylar dizisi içinde tuttuğu kesin yer bakımından ele alınan, süresi belirsiz dönem: *Geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman. O zamanlar Paris'te yaşıyordum. Kötü bir zamanda karşılaştık.* **—10.** Bir iş için tanınan süre; mühlet, vakit: *Soruları yanıtlayabilmemiz için bize biraz zaman verin.* **—11.** Bir kimsenin istediği gibi yararlanabileceği süre, boş vakit: *Zamanını boş işlere harcıyor. Bana ayıracak zamanınız var mı?* **—12.** Uygun, elverişli an, ortam; fırsat, vakit: *Ona bir ders vermenin tam zamanıydı. Kitap okuyacak zaman bulamıyorum.* **—13.** *Zaman bırakmak, zaman tanımak,* bir iş için belirli bir süre vermek ya da ayırmak. || *Zaman doldurmak,* bir şeyin saatini beklerken herhangi bir şeyle ilgilenmek. || *Zaman kazanmak* → VAKİT KAZANMAK. || *Zaman kollamak,* bir işi yapmak için fırsat beklemek, olanak yakalamaya çalışmak. || *Zaman öldürmek,* boş ve yararsız şeylerle vakit geçirmek. || *Zaman vermek,* bir işin yapılması için belirli bir süre ayırmak: *Bize dört aylık bir zaman verirseniz bitiririz.* || *Zaman zaman,* ara sıra, belli olmayan zamanlarda, kimi zaman: *Buraya zaman zaman uğrar.* || *Zamana uymak,* yaşama biçimini ve davranışlarını içinde bulunulan çağın gereklerine, koşullarına göre düzenlemek: *Zaman sana değil, sen zamana uyacaksın.* || *Zamanı dolmak,* bir iş için verilmiş olan süre sona ermek. || *(Bir şeyin) zamanı geçmek,* bir şeye artık gerek kalmamak ya da o şeyin mevsimi geçmek: *Zamanı geçti, artık pamuk ekilmez ki.* || *(Bir şey yapacak) zamanı olmak, olmamak,* o şeyi yapmak için gerekli zamana sahip olmak, olmamak: *Onu görmeye gidecek zamanım olmadı.* || *Zamanında,* geç kalmadan; en uygun anda: *Zamanında yetişemezsek cezalı duruma düşeriz;* bir zamanlar, eskiden. || *Zamanla,* üzerinden bir süre geçtikten sonra, giderek: *Zamanla alışırsınız, böyle kalmaz.*

—Ask. *Zaman çerçevesi,* nükleer savaşta kendisine nükleer silah tahsis edilmiş olan komutanlığın bunu kullanabilme zaman aralığını içeren süre. (12 saat gibi.) || *Zaman fasılası,* birbirini izleyen araçların ya da yürüyüş birlik, grup ya da kollarının belirli bir noktadan geçerken aralarında bulunan zaman fasılası. (Bu fasıla, öndeki birlik kol sonunun, o noktayı terk ettiği andan, kendisini izleyen birlik kol başının aynı noktaya varış anına kadar geçen zamandır.) || *Zamanca derinlik,* bir yürüyüş kolunun yol üzerinde belirli bir noktayı kol başı ve kol sonu ile geçmesi için gerekli zamana verilen ad. || *Zamanca ateşler,* zaman ve yer bakımından önceden hazırlanan ve ateş zaman cetveline göre yapılan ateşlere verilen ad. || *Zamanlı hedef,* daha önceden üzerine yer ve zaman bakımından planlanan ateşin yöneltileceği hedeflere verilen ad.

—Bilş. *Bağlantı zamanı,* bir bilgisayar uç birimi kullanımının başlangıç ve bitiş anlarını ayıran zaman aralığı. || *Çevrim zamanı,* bir işlem birimi için, art arda gelen iki komutun ya da bir bilgisayar belleği için, okuma ya da yazım sırasındaki iki erişimin başlangıç anlarını ayıran zaman aralığı. || *Temel zaman,* bir lojik devrede ya da bir bilişim kümesinde, işlemleri eşzamanlayan saat dönemine eşit temel zaman aralığı.

—Cerr. Bileşik bir ameliyatı oluşturan özel ameliyatların her biri.

—Denizc. *Denkleştirilmiş zaman katsayısı,* yarış yatlarının ratinglerini karşılaştırarak elde edilen ve tüm yarışçıların şanslarını eşitleyecek biçimde, bir yarışçıya bir parkuru tamamlaması için verilen gerçek zamanla çarpılan rakam.

—Dilbil. Zamanı belirleme işlevini gerçekleştiren dilbilgisel kategori. Bu işlev, özellikle fiil biçimlerinin değişimiyle, konuşucuyla söylemi, temel fiille ona bağlı fiiller arasındaki zamansal bağıntıların değişiminde kendini gösterir. (Bk. *ansikl.* böl.) || Fiil çekimindeki fiil dizilerinden her biri (şimdiki zaman, geçmiş zaman vb.). || *Zaman ilgeci,* bir zaman tümcesinde kullanılan ilgeç. (...*zaman, -den sonra, -den beri* vb.) || *Zaman tümleci,* temel cümlenin fiiline göre bir anı, bir dönemi, bir süreyi belirten tümleç.

—Elektron. *Çıkış zamanı,* bir işaretin, alçak düzeyden yüksek düzeye geçişi için gerekli süre (sıfır ile maksimum arasında değil, genellikle maksimum değerin % 10'u ile % 90'ı arasındadır.) || *Depolama zamanı,* bir uyarma işaretinin ortadan kalkması ile bir yanıt işaretinin ortadan kalkması arasındaki süre. || *Gecikme zamanı,* bir uyarma işaretinin ortaya çıkışı ile bir yanıt işaretinin ortaya çıkışı arasında geçen süre. || *İniş zamanı,* bir işaretin, yüksek düzeyden alçak düzeye geçişi için gerekli süre (maksimum ile sıfır arasında değil, genellikle maksimum değerin % 90'ı ile % 10'u arasındadır).

—Elektrotekn. *Belirleyici zaman,* bir zamanlama rölesinin göz önüne alınan fonksiyonunu niteleyen zaman büyüklüklerinden biri.

—Esk. huk. *Zamanı rücu* → CAYMA* TAZMİNATI.

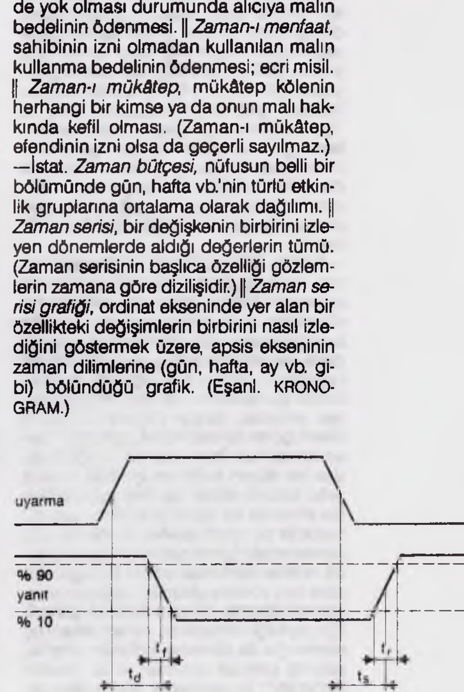
—Fiz. Olayları art arda geliş sırası içinde işaretlemeyi sağlayan parametre. || Önceki parametrenin son ve ilk değerleri arasındaki farkla ölçülen bir olayın süresi. || *Öz zaman aralığı,* aynı yerde oluşan iki olay arasındaki bir R_0 işaretinde ölçülen zaman aralığı. (Öncekine göre düzgün ötelenme hareketi yapan bir R işaretiyle ölçüldüğünde bir öz zaman aralığı sözkonusu olmaz.)

—Gökbil., Kronol. ve Ölçbil. *Atom zamanı* (AT, *Atomic Time*), bir atom saatinden elde edilen bilgilerden çıkartılan zaman ölçeği. || *Eşgüdümlü evrensel zaman* (CUT, *Coordinated Universal Time*), dünyada yayımlanan saat işaretlerini düzenleyen kabul edilmiş uluslararası kurallara göre saat işaretleriyle yayınlanan zaman ölçeği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Evrensel zaman* (UT, *Universal Time*), Greenwich sivil zamanı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Gökgünlüğü zamanı* (ET, *Ephemeris Time*), gökmekaniğiyle, özellikle de Ay'ın hareketlerinin incelenmesiyle elde edilen sonuçlardan çıkarılan zaman ölçeği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Güneş zamanı,* Güneş merkezinin saat açısına dayanılarak ölçülen zaman. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Uluslararası atom zamanı* (İAT, *International Atomic Time*), birçok atom saatinden sağlanan verilerle, Uluslararası saat bürosu tarafından düzenlenen zaman ölçeği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yersel dinamik zaman* (TDT, *Terrestrial Dynamic Time*), gökgünlüğü zamanına çok yakın olan ve uluslararası atom zamanına 32,184 sn eklenerek elde edilen zaman ölçeği. || *Yıldız zamanı,* ilkbahar noktasının saat açısından yola çıkarak elde edilen zaman ölçeği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıl. mot. İçten yanmalı bir motor çevriminin evrelerinden her biri (iki, dört zamanlı motor).

—İsl. huk. Bir şeyin mislinin ya da değerinin ödenmesi. (Zaman genellikle bir haksız fiil sonucu doğar.) || *Zaman-ı amel,* bir işi üstüne alma, taahhüt etme, kefil olma. || *Zaman-ı gurur,* hileyle satılan maldan zarar gören müşterinin zararını satıcının karşılayacağına kefil olma. || *Zaman-ı mebi,* henüz teslim edilmemiş, ancak parası ödenmiş olan malın satıcı elinde yok olması durumunda alıcıya malın bedelinin ödenmesi. || *Zaman-ı menfaat,* sahibinin izni olmadan kullanılan malın kullanma bedelinin ödenmesi; ecri misil. || *Zaman-ı mükâtep,* mükâtep kölenin herhangi bir kimse ya da onun malı hakkında kefil olması. (Zaman-ı mükâtep, efendinin izni olsa da geçerli sayılmaz.)

—İstat. *Zaman bütçesi,* nüfusun belli bir bölümünde gün, hafta vb.'nin türlü etkinlik gruplarına ortalama olarak dağılımı. || *Zaman serisi,* bir değişkenin birbirini izleyen dönemlerde aldığı değerlerin tümü. (Zaman serisinin başlıca özelliği gözlemlerin zamana göre dizilişidir.) || *Zaman serisi grafiği,* ordinat ekseninde yer alan bir özellikteki değişimlerin birbirini nasıl izlediğini göstermek üzere, apsis ekseninin zaman dilimlerine (gün, hafta, ay vb. gibi) bölündüğü grafik. (Eşanl. KRONOGRAM.)

t_r: çıkış zamanı (rise time)
t_f: iniş zamanı (fall time)
t_d: gecikme zamanı (delay time)
t_s: depolama zamanı (stocking time)

zaman (elektronik)

—İşlem. *Gizli zaman,* bir makine üzerinde bir parçayı işlerken, aynı parçayı ya da bir başka parçayı bir başka işleme hazırlama zamanı.

—Kronol. ve İda. huk. *Yasal zaman,* bir ülke ya da bir bölgede belli bir meridyenin sivil zamanına denk düşen, yasayla belirlenmiş zaman ölçeği.

—Mat. *En kısa zaman eğrisi,* değişmez iki nokta arasında, ağırlıklı bir maddesel noktanın sürtünmesiz ve ilk hızsız en kısa zamanda yol almak için, üzerinde kayması gereken eğri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. Ölçünün bölümlerinden her biri. (Bir ölçünün, içerdiği bölüm sayısına göre [2, 3, 4, 5 ya da daha çok] 2, 3, 4, 5 vb. zamanlı olduğu söylenir. Her zaman da kendi içinde 2 ya da 3 zaman birimine ayrılır.) || *Kuvvetli zaman,* bir ölçünün en vurgulu zamanı. (I. zaman çoğunlukla kuvvetli bir zaman olmasına karşın uygulamada her zaman vurgulu değildir, çünkü vurgu ölçüden çok cümlenin yapısına bağlıdır.)

—Nörobiyol. *Zaman değişmezi,* uyarılgan hücrelerin zar direnci ile zar iletim kapasitesinin çarpımı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ormanc. *Kesim zamanı,* bir müteahhide satılan ve ihtiyata ayrılmamış olan or-

man bölümünü tamamen kesmek üzere müteahhide tanınan kesim süresi.
—Saatç. *Zaman etalonu,* karşılaştırma görevi yapan çok kesin bir zamanı belirlemede kullanılan düzenek. (Piezoelektrik kuvars, saatlerde çok duyarlı bir zaman etalonu veren bir rezonatördür.) || *Zaman dişlisi,* eksenleri akrep ve yelkovanı taşıyan, hız düşürücü dişli dizisi.
—San. *Ayrılmış zaman,* bir işçiye, belirli bir işi yapması için tanınan süre. (Ayrılmış zaman üzerinden gerçekleştirilen her süre tasarrufu, işçiye bu süreye göre hesaplanan bir ek ücret [prim] alma hakkı sağlar.)
—Siber. *Ölü zaman,* bir kumanda zincirinin ya da bir ayarlama döngüsünün bir öğesi için, bir giriş işaretinin uygulanmasıyla buna denk düşen çıkış işaretinin başlangıcı arasında geçen zaman. (Ölü zamanlar, döngülü sistemlerin kararsızlık nedenlerinden birini oluşturur.)
—Yerbil. Jeolojik sürenin en büyük konvansiyonel birimi. (Zamanları belirtmek için seçilen adlar yaşamın gelişimindeki değişiklikleri yansıtır: *Birinci Zaman* [eski yaşam (320 milyon yıl)]; *İkinci Zaman* [ara yaşam (180 milyon yıl)]; *Senozoyik* [yeni yaşam (85 milyon yıl)]. Ayrıca *Birinci* [Paleozoyik için], *İkinci* [Mezozoyik için] ve *Üçüncü* [Senozoyik için; kimi bilim adamlarına göre *Dördüncü* Zaman'ı içerir, kimilerine göre de içermez] Zaman terimleri de kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra *Arkeozoyik* [yaklaşık 4 milyar yıl] kimi kez bir zaman olarak kabul edilir, kimi kez edilmez.)
—ANSİKL. Dilbil. Dilbilgisinde "zaman" terimi, hem olayların akışını, yaşamların ve eylemlerin birbirini izlemesini gösteren bir sürekliliği ya da gerçek zamanı, hem de bu algılamanın dile getirilmesine yarayan dilsel gerçekleşmeleri; yani fiilin biçimsel belirtilerini, zaman belirteçlerini vb. nitelemek için kullanılır. Zamanı, birbirini izleyen anlardan oluşan çizgisel bir bütün olarak gören kinetik model, zamanın, "önce olmak"tan "sonra olmak"a doğru giden bir düzen bağıntısı içindeki sonsuz anlar bütünü olarak ele alınmasını sağlar. Bu eksende bir işaret noktasının seçimi, topolojik bir uzamı belirler. Bu işlemle, söz zamanındaki (işitme zamanıyla eşanlı) işaret noktası zamansal uzamı konuşucuya göre ters yönlere giden iki parçaya ayırır: gelecek/geçmiş. İşaret noktasının güncelliğe yayıldığı varsayılırsa, zaman ekseni üç uzama (ya da döneme) bölünür: *şimdiki, geçmiş, gelecek zamanlar* ya da *"mutlak zamanlar".* Bu kesitlerde, sözü edilen zamanı simgeleyen başka işaret noktalarının seçimi, işaret noktasıyla bağımlılık ilişkisindeki yeni bir üçlünün ortaya çıkmasına yol açar: öncelik, eşanlılık, sonralık ya da "görece zamanlar". Zamansal kavramsal dizgenin bütünü anlatımını fiil zamanlarında (fiil çekimi) ve bazı zaman belirteçlerinde bulunur: *dün, bugün, yarın (mutlak); arifesinde, ertesinde (görece).*

Bakış açısı değiştirilip oluşların gerçekleşmesi ele alındığında, oluşum başlangıcı ve sonuyla sınırlı zaman aralıkları belirlenir, buna göre de bir oluşun gözlemci tarafından belirlenen tarihte bitmiş, bitmemiş, oluşum içinde ya da oluş sözcesinin içinde bulunduğu söylenebilir ve süresiyle sıklığı belirlenebilir. Görünüşe ilişkin bu durumun, fiilin zamansal dizgesinde de bir karşılığı vardır: yalın biçim/bileşik biçim karşıtlığı, bitmiş/bitmemiş karşıtlığını açıklar. Ancak, sözkonusu durumu destekleyen, zamana bağlı başka dilsel gerçekleşmeler de vardır: fiillerin anlamsal yapısı bitmemişlik belirten fiiller *(yürümek),* bitmişlik belirten fiiller *(çıkmak),* sürerlik belirten fiiller *(bilmek),* sonuç belirten fiiller *(patlamak);* dolaylamalar; zaman belirten kimi belirteçlerin tarihi *(gece, gündüz),* süreyi *(bir saat),* sıklığı *(pazar)* gösteren sentagmalarda bir araya gelmesi; bu durumlarda ilgeçlerin kullanılması ya da kullanılmaması: *Bugünden itibaren ve üç gün boyunca, her gece beşte, beş dakika arayla iki defada ilacını vereceksiniz.* Temel tümcedeki oluşla yakınlığı *(Nuri bağırdığı zaman, Leyla korktu),* sonralığı *(Bedri gittikten sonra Leyla bulaşıkları yıkadı)* ya da önceliği *(Nuri uyanmadan önce Leyla gelmişti)* belirten yan tümceler de, *Nuri uyuduğu zaman Leyla gider* gibi cümlelerde daha belirgin olan, görünüş değeriyle yüklüdür.

Konuşucunun dünyasına gönderme yapıldığında da başka tipolojiler ortaya çıkar. Bir eksen gerçek dünyayı, öteki eksen de gerçek dışı dünyayı simgeler. Bildirme kipinin şimdiki zamanıyla hikâye bileşik zamanı temel nitelik taşır. Birinci eksende şimdiki zaman, birleşik zamanla gelecek zamana karşıttır; ikinci eksende de, hikâye birleşik zamanı, koşul birleşik zamanla mişli geçmişin hikâyesi arasında yer alır. Öte yandan, bir düz çizgi ya da değişik yönlere giden çizgilerle gösterilen varsayımsal ya da olası dünyalar, dilek kipiyle çeşitli zamanlarının ve kip olarak ele alınan koşul birleşik zamanla gelecek zamanın alanına girer.
—Fels. Bazı filozoflar zamanın nesnelliğini yalnızca gökcisimlerinin hareketine bağladılarsa da, yunan ontolojisi, zamanı ölçme ve saymanın bu pratik yöntemiyle yetinmedi. Özellikle Platon, zamanın yaratılışı miti aracılığıyla, evrenin görünüşü gerisindeki gerçek yapısıyla ilgili kuramsal problemi ortaya koydu. *Timaios* adlı yapıtında, zamanın yaratılışının, ruhun yaratılışından sonra geldiği tezini ileri sürdü. Aristoteles, Platon'un ortaya attığı zaman sorununu, zamanın doğasını ruhun doğasına bağlamak suretiyle yeniden formülleştirdi. Aristoteles, zamanı, hareketin ölçüsü, zaman duygusunu da insanın ayırtedici bir özelliği olarak tanımladı. Fakat, Aristoteles'te zamansal boyut, peşinen zamanın mekâna indirgenmesine dayanır, çünkü ona göre ruhun değişmediği durumlarda (uyku hali gibi) zaman bizim için bilinmez olur.

Aziz Augustinus'un içebakışı, ilk kez, ruhun kendi kendisi hakkındaki deneyiminin ışığını gelecek beklentisine çevirdi. Aziz Augustinus, içsellik boyutu üzerinde durarak ve düşünce konusu olarak zamanın kendisini değil de zaman bilincini alarak, bir hareketin birbirini izleyen anlarına indirgenen aristotelesçi zaman anlayışının ontolojik çıkmazından kurtuldu.

Kant'ta, "zaman (alm. *Zeit*), bütün sezgiler için temel işlevi gören zorunlu bir tasarımdır. Genel olarak görüngülerden zamanı dışlamak olanaksızdır, ama zaman içinde görüngüleri pekâlâ soyutlayabiliriz. Demek oluyor ki zaman a priori olarak vardır. Görüngüler ancak onun içinde gerçeklik kazanır. Tüm görüntüler ortadan kalkabilir, ama zamanın kendisi (görüngülerin genel olanak koşulu olmak bakımından) asla ortadan kaldırılamaz" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1, 1).

Mekân ve zaman, deneyin iki ayrı türüne aittirler. Mekân yalnızca dış duyuyu etkileyen şeyi verdiği için, Kant'ta zaman, mekâna oranla bir ayrıcalığa sahiptir: "Zaman, genel olarak bütün görüngülerin a priori biçimsel şartıdır." Kant, zamanı, katıksız sezgi olarak, iç duyu verilerine özgü hale getirmekle, Heidegger'e göre, gerçekte zamanın hakiki sezgi kipi olarak gelişebileceği alanı genişletmiş oldu.

Hegel'de "zaman fiilen var olan kavramın kendisidir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Önsöz"). Bu bakımdan, zaman her türlü hakikatin evetlenme yeridir; ama bu evetleme upuygun olmayan, tasarıma ait bir evetlemedir: "Zaman, salt dış Nefis'tir; Nefis tarafından sezgilenir, ama kavranamaz." "Kavram, onu tasarımsal dışkınlığından koparıncadır ki, zaman, hakikatı içinde ortaya çıkar ve 'kavranmış tarih' olur" (*ay. ypt.*).

Marx, doğa felsefesinin tarih dışı görüşünü bu noktadan hareketle eleştirir. "Hegel'de doğa, İdea'nın kendi kendine yabancılaşması olarak, zaman içinde hiçbir gelişme gösteremez, yalnızca mekân içinde çeşitliliğini açıp yayabilir; böylece, içerdiği bütün gelişme derecelerini aynı zamanda ve biri ötekinin yanında yer alacak şekilde sergiler ve hep aynı süreçleri ebediyen tekrarlamaya mahkûm bulunur".

Freud'a göre, Marx'ın erişmeyi amaçladığı tarihi gerçek, erişilemezdir, çünkü özne "asli bağlılığın keşfini olanaksız kılan" bir anlayışsızlık ilişkisi içinde bulunur (Freud'un Fliess'e 25 mayıs 1897 tarihli mektubu). Merleau-Ponty'ye göre, "her doğan şimdiki an, zamana bir mıh gibi saplanıp ebedilik iddiasında bulunur" (*Phénoménologie de la perception* [Algının görüngübilimi]); bu yüzden, Freud'un belirti (semptom) adını verdiği "uyumsuzluklar"ı doğuran, bireyin şimdiki tarihi içinde geçmişin yeridir.
—Gökbil., Kronol. ve Ölçbil. Gökbilimde karşılaşılan genel sorun, yalnızca sürelerin ve zaman aralıklarının (*kronometri* sorunu) ölçümüne değil, genellikle herhangi bir olayı *genel* bir *kronoloji* içinde belirtmeye dayanır; bu nedenle, bir başlangıç anı ile bütün durumlarda başvurulabilecek kesin bir ölçü biriminin tanımlanmış olması gerekir. Buna da, bir zaman ölçeği oluşturma denir.
• *Yıldız zamanı.* Yer'in kendi çevresinde dönmesi bir ilk zaman ölçümü verir ve bir dönme süresi, bir *yıldız günü*'nü oluşturur. Fakat, gerçekte, yıldız zamanının tanımlanması göründüğünden daha karmaşıktır. Yıldızların küçük öz devinimlerinden kurtulmak ve Güneş'in belli bir andaki konumunu hesaba katabilmek için, yıldız günü, ılım* noktasının yani γ noktasının bir dönüş süresiyle tanımlanır; bu nokta, bütün yıldızların koordinatları (çok az değişken) için başlangıç noktası olarak kullanılır. Böylece, kullanılan her bir yıldızın, o andaki koordinatlarını hesaba katmak şartıyla, yıldız zamanının belirlenmesinde çok sayıda yıldızdan yararlanılabilir.

Ama, γ noktası da tutulum üzerinde sabit değildir. Bu nokta, yıldız gününün düzenliliği üzerine değil, süresi üzerine etki eden düzgün bir devinme* hareketiyle (günde yaklaşık 0,01 sn) ve uğrüm*ün karmaşık ve dönemsel hareketleriyle yer değiştirir. Uğrümden kaynaklanan bu sonuncu hareketler hesaplarla ortadan kaldırılır ve yalnızca düzgün devinme hareketiyle yer değiştiren ve *ortalama ılım* denilen bir γ noktası göz önüne alınır: kaba gözlemlerle elde edilen gerçek yıldız zamanına karşılık, bu yolla tanımlanan zamana *ortalama yıldız zamanı* denir.

Ama, yapılan son incelemeler, Yer'in dönme hızının sabit olmadığını göstermiştir:

1. dönme hızı yüzyıllık bir yavaşlamaya uğrar; bu yavaşlama kuşkusuz çok zayıftır, ama günden güne artan etkileri, gökbilimsel olayların İsa'dan bu yana 3 sa 20 dk kadar ilerlemesine yol açmıştır;
2. bu dönme hızı, Yer hareketinin en küçük değişimlerine duyarlı olan Ay hareketindeki düzensizliklere uygun olarak ve ancak oluştuktan sonra anlaşılabilen düzensiz ve ani çalkalanmalara uğrar;
3. ayrıca mevsimlik değişmelere uğrayan bu dönme hızı, mayıs ayında saniyenin yüzde birkaçı kadar yavaşlar ve ekim ayında aynı miktarda artar;
4. dönme ekseninin Yer'e göre hafifçe çalkalanması da dönme hızını etkiler (enlemlerin değişme olayı).

• *Güneş zamanı.* Günlük yaşam koşulları, bir güneş zamanının göz önüne alınmasını gerektirir; ama zamanın Güneş'e bağlanması yalnız hesap yoluyla, γ noktasına göre Güneş'in her andaki kesin konumu bilinerek yapılır. Böylece tanımlanan Güneş zamanı (hiçbir zaman doğrudan kesin bir biçimde ölçülemez), günlerin, haftaların, ayların, yılların, yüzyılların vb.'nin belirlenmesinde kullanılan tek *hesap birimi*'dir.

Ama, bu zamanın hesaplanmasında Güneş'in kendisi referans olarak alınmaz, çünkü hem tutulum üzerindeki hareketi düzensizdir, hem de tutulum düzlemi dönme eksenine dik değildir. Böylece, eşleme cetvelleriyle, düzgün bir hareketle ekvatoru (tutulumu değil) çizen bir *ortalama Güneş* tanımlanır. Gerçek Güneş ile ortalama Güneş'in meridyenden geçiş saatleri arasındaki sapmaya (bu sapma doğal olarak değişkendir) *zaman denklem*'i* denir. Bu sapma, yaklaşık +15 ile –15 dk arasında değişir.

Yıldız zamanı birimi ile ortalama Güneş zamanı birimi arasındaki denklik kolayca bulunur: bir dönencel* yıl sonunda, Yer kendi çevresinde *n* kere dönüş yaparsa, yerdeki bir gözlemci için Güneş ancak (*n* – 1) kere doğar. *Seksen günde devri-âlem* adlı romanında Jules Verne'in açıkladığı sorun budur. Dönencel yılın süresi bilindiğinden, şu denklem kurulabilir

366,242 2 yıldız günü
=365,242 2 ortalama güneş günü

• *Evrensel zaman.* Evrensel zamanı belirlemek için, Greenwich gözlemevi'nden geçen meridyenle hemen hemen çakışan bir meridyen seçilmiştir (kesin tanımı karmaşıktır). Sonra Yer, bir saatlık farklara denk düşen 24 *dilim** e bölünmüştür. Her ülke (genişliğine göre) bu uluslararası dilimlerin bir ya da birkaçına bağlanır. Kimi ülkeler, mevsime göre saat dilimi değiştirirler (yaz saati, kış saati). Bu şekilde tanımlanan zamana *yasal zaman* denir. Bağlı olunan dilimin numarasını bilmek, herhangi bir olayın anını, evrensel zaman (UT) denilen uluslararası bir sisteme göre belirlemeyi sağlar.

• *Uluslararası atom zamanı.* Bilim adamları tarafından olayların tarihini kesin olarak saptamada kullanılan bu zaman ölçeği, uluslararası saniyelerin kesiksiz olarak art arda gelmesiyle oluşur (bir uluslararası saniye, sezyum 133 atomunun iki enerji düzeyi arasındaki geçişe denk düşen ışınımın 9 192 631 770 dönemlik süresidir). İAT, çeşitli kuruluşlarda işleyen atom saatlerinden elde edilen işaretlere dayanılarak Uluslararası saat bürosu'nca düzenlenmiştir.

• *Eşgüdümlü evrensel saat.* Hem Yer'in kendi ekseni çevresindeki dönmesi, hem de Güneş'in yıldızlar arasındaki hareketi nedeniyle, Güneş'in aynı meridyene yeniden gelişi, günlük yaşamın ve deniz seyirlerinin gerektirdiği uluslararası zaman ölçeğinin temelini oluşturur. Bu ölçek, IAT ölçeğiyle çakışmaz; bu nedenle, *eşgüdümlü evrensel zaman* (CUT) denilen bir zaman ölçeğine uyan saat işaretleri yayımlanır. 1 ocak 1972'den sonra tanımlanan bu ölçek, İAT gibi uluslararası saniyelerin art arda gelmesiyle oluşmakta, ancak numaralanması, hemen hemen 0,9 saniyeden az bir farkla evrensel zaman ölçeğiyle çakışmaktadır. İAT ve UT ölçekleri birbirlerinden çok ayrıldığında, CUT ölçeği saniyelerini numaralamada, genellikle haziran ve aralık sonunda bir atlama yapılır.

Türkiye'de kullanılan yasal zaman, eşgüdümlü evrensel zamana iki saat eklenerek elde edilen zamandır.

• *Gökgünlüğü zamanı.* Gökbilimde, Güneş sistemi'nin mekanığını hesaplamada kullanılan bir zaman ölçeğidir. Yer'in Güneş çevresindeki ötelenme hareketinden elde edilmiştir ve ilke olarak Güneş'in görünür boylamı ölçülerek hesaplanır. Ancak, Güneş'in boylamı, şimdilik kesin olarak gözlemlenemediği için, onun yerine, on üç kere daha hızlı değişen Ay boylamı gözlemlenir. "Gökgünlüğü zaman saniyesi" denilen gökgünlüğü zaman birimi, dönencel yıl* süresinin (bu süre az miktarda değiştiğinden, daha kesin olarak 1900 yılı başındaki dönencel yıl süresi) belirli bir kesridir (1/31 556 925,974 7). 1976'da, Uluslararası gökbilim birliği, gökbilimsel gökgünlüklerindeki gökgünlüğü zaman ölçeğini, 1984'ten itibaren, birimi uluslararası saniye olan ve uluslararası atom zamanı ölçeğine 32,184 saniye eklenmesiyle elde edilen yersel dinamik zaman ölçeğiyle değiştirilmesini önerdi.

—Mat. Galilei daha önce bir noktadan öbürüne gitmek için, doğruçizginin en kısa zamana karşılık gelmediğine dikkat çekti. Leibniz, Newton, L'Hospital, Jean ve Jacques Bernoulli tarafından aynı zamanda çözülmüş olan en kısa zaman eğrisi, dış bükeyliği düşey bir düzlemde yukarı doğru yönelmiş bir çevrim eğrisini çözüm kabul eder. Bu eğriye ilgi duyulması, özellikle değişim problemleri üzerine dikkat çekmesinden ileri gelir.

—Nörobiyol. *Zaman değişmezi.* Zar direnci R_m ve zar iletim kapasitesi C_m olursa zaman değişmez (*t*) şöyle olur: $t = R_m \cdot C_m$. Bu değişmez, hücre zarının iki iletken ortam arasına yerleşmiş bir yalıtkan olduğu anlamına gelir. Demek ki ona, birbirine paralel uzunluk birimiyle ifade edilen hem bir direnç, hem bir kapasite atfedilebilir. Bundan ötürü, yerel uyarıcı bir akım tedrici biçimde zarı yükleyecektir. Zaman değişmezi, elektrot düzeyinde, deneysel olarak yerel potansiyelin son değerinin % 84'üne ulaşmak için geçen zamanı temsil eder. Ölçülmesi, sınır zarının fiziksel niteliklerini anlamaya yarar.

ZAMÂN a. (ar. *żaman*). *Esk.* **1.** Kefil olma. **—2.** Bir şeyin karşılığını ya da değerini vererek zarara karşı kefil olma, garanti. **—3.** *Zamân altına almak*, bir şeyin değerini ödemeyi ya da yerine yenisini koymayı sağlamak, garantilemek.

Zaman, Tanzimat, Kurtuluş savaşı ve Cumhuriyet dönemlerinde yayımlanan bazı süreli yayınların adı. —1872 ya da 1873'ten başlayarak Mustafa Efendi tarafından Selanik'te çıkarılan haftalık gazete. *Rumeli* gazetesinin devamı olarak yedi yıl kadar yayımlandı.— Tüccarbaşı Hacı Derviş Efendi'nin (daha sonra Paşa) imtiyaz sahibi, Muzafferittin Galip Bey'in başyazarı olduğu haftalık gazete. 25 aralık 1891'den başlayarak Lefkoşa'da çıkan gazete bir yandan ingiliz sömürgeciliğine ve Enosis'e karşı direnmek, ulusal bilinci canlı tutmak, türk kamuoyunun sesini duyurmak gibi amaçlar doğrultusunda yayın yaparken, bir yandan da Jöntürkler'e sayfalarını açtı. Ancak bu durum padişah tarafından tepkiyle karşılandı; Hacı Derviş'e verilen paşalık rütbesi ve nişanları geri alındı. İlerici yazarların gazeteden ayrılıp, *Yeni zaman* adlı bir başka gazete çıkarmaları (1892) üzerine gitgide önemini yitirerek 2 eylül 1900 günü çıkan 423. sayıda kapandı. — Cevat İbrahim'in sahibi, Fuat Fazlı'nın sorumlu müdürü olduğu günlük gazete. 1918-1919 yıllarında İstanbul'da yayımlandı. — 1975'ten başlayarak İstanbul'da yayımlanan günlük haber ve yorum gazetesi.

ZAMAN ŞAH (öl. Herat 1803), Afganistan hükümdarı (1793-1800). Afganistan'da Dürrani hanedanının kurucusu Ahmet Şah Dürrani'nin torunu, Timur Şah'ın oğlu. Babasının ölümü üzerine kardeşleri Hümayun ve Mahmut'u saf dışı bırakarak tahta çıktı (1793). Horasan'da Avşarlar'la başlattığı İran savaşları (1794), Zendler ve Kaçarlar'la da sürdü (1797). Kaçarlar'ın ilerleyişini durduramadığı gibi, kardeşi Mahmut'un ayaklanmasını bastırmak için döndüğü Afganistan'da da kendi hanedan üyelerince hoş karşılanmadı. Yenilgiye uğrattığı Mahmut, İran'a kaçıp Feth Ali Han'ın yanına sığınarak savaşımını oradan sürdürdü (1798). Sihler ve Marathalar üzerine yaptığı iki seferden Hindistan'daki topraklarının büyük bölümünü yitirmiş olarak döndü (1800). İran'da bulunan kardeşiyle birleşen büyük kabile reisleri, aynı yıl onu tahttan indirip gözlerine mil çekerek Herat'ta bir zındana attılar ve Mahmut'u Afganistan hükümdarı ilan ettiler.

ZAMANAŞIMI a. Yasanın belirttiği koşullarda bir işin, bir borcun vb. üzerinden belli bir zaman geçmesiyle geçersiz kalması, süreaşımı, müruruzaman.

—Huk. Bir hakkın kazanılması ya da kaybı sonucunu doğuran, yasayla belirlenmiş bir sürenin geçmesi. || Kovuşturmanın yapılmasına ya da verilen cezanın infazına engel olan ve yasaca belirlenen bir surenin geçmiş olması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kamu mal. *Kamu alacaklarında zamanaşımı*, kamu tüzel kişilerinin, vadesi gelip de ödenmeyen alacakları için, borçlularına karşı hak iddia edemeyecekleri süre (6183 sayılı Amme alacaklarının tahsil usulü hakkında k.'a göre, kamu alacağı, vadesinin rastladığı takvim yılını izleyen takvim yılının başından itibaren beş yıl içinde tahsil edilmezse zamanaşımına uğrar. Zamanaşımından sonra yükümlünün kendi isteğiyle yapacağı ödemeler kabul edilir.)

—ANSİKL. Huk. Hukukun değişik dallarında zamanaşımıyla ilgili çeşitli düzenlemeler yer alır. Borçlar hukuku, bir alacağın belirli bir süre istenmemesi nedeniyle alacağın zamanaşımına uğrayacağını belirtir. Borçlar k.'nda zamanaşımı süreleriyle ilgili değişik düzenlemeler vardır. Bu yasaya göre zamanaşımıyla ilgili özel bir hüküm bulunmayan durumlarda her alacak on yıllık zamanaşımına tabidir (md. 125). Bu ana kuralın yanında farklı zamanaşımı süreleri de vardır. Örneğin haksız fiilerden ve sebepsiz zenginleşmeden doğan borçlardaki bir yıllık süre gibi (md. 60). Zamanaşımına uğramış alacağa karşı borçlunun zamanaşımı defini ileri sürmesi gerekir. Borçlu bu defiyi ileri sürmez ve alacağı öderse bunu geri isteyemez; yapılan ödeme geçerlidir. Hak düşürücü sureden farklı olarak zamanaşımı, alacak hakkını ortadan kaldırmaz, yalnızca alacağı isteme yetkisini ortadan kaldırır. Zamanaşımı süresinin dolması borçluya alacağın zamanaşımına uğradığı biçiminde bir savunma olanağı yaratır. Zamanaşımı alacağın vadesinin dolmasıyla başlar. Yasada öngörülen kimi durumlarda bu sürenin işlemesi durur ya da kesilir. Türk med. k.'nda da zamanaşımıyla ilgili çeşitli kurallar vardır (md. 119, 129, 130, 436, 437, 638, 639 vb.). Bu yasada yer alan zamanaşımı ilişkin kuralların en önemlileri aynı hakların kazanılmasıyla ilgilidir. Genel zamanaşımı başlığı altında belirtilen maddeye göre, önemli bir neden yokken tapu kütüğünde malik olarak kendi üzerine kayıtlı olan bir taşınmaza aralıksız ve çekişmesiz on yıl süreyle ve iyi niyetle zilyet olan kimsenin o taşınmaz üzerindeki mülkiyet hakkına itiraz edilemez (md. 638). Yasa, özel zamanaşımı başlığı altında düzenlediği başka bir maddede, tapu kütüğüne kayıtlı olmayan taşınmazlar için bu süreyi yirmi yıl olarak belirlemiştir (md. 639).

Ceza hukukunda zamanaşımı kamu davasını ve cezayı düşüren nedenlerden biridir. Kural olarak, yasada aksi yazılı olmadıkça, her suç zamanaşımına uğrar. İşlenen suçun ağırlığına göre yasada öngörülen sürenin geçmesiyle kamu davası düşer (Türk cez. k. md. 102). Bu süre örneğin ölüm ve ömür boyu hapis cezalarını gerektiren suçlarda yirmi yıl, yirmi yıldan aşağı olmayan ağır hapis cezasını gerektiren suçlarda on beş yıldır (md. 102). Cezalar da zamanaşımına tabidir. Yasada öngörülen zamanaşımı süreleri içinde yerine getirilmeyen cezalar düşer, artık yerine getirilemez. Örneğin ölüm ve ömür boyu ağır hapis cezaları otuz yıl, yirmi ve yirmi yıldan çok ağır hapis cezaları yirmi dört yıl içinde zamanaşımına uğrar (Türk cez. k. md. 112). Ceza zamanaşımı hükmün kesinleştiği günden başlar.

ZAMANBİLİM a. KRONOLOJİ'nin eşanlamlısı.

ZAMANBİLİMSEL sıf. KRONOLOJİK'in eşanlamlısı.

ZAMANDAŞ sıf. Aynı zamanda olan, aynı zamanda ortaya çıkan.

—Fels. Aristoteles'e göre, "sözcüğün en basit ve en temel anlamıyla, aynı zaman da ortaya çıkan ve hiçbiri ötekinden daha önce gelmeyen şeylere denir" (Aristoteles, bu şeylerin "zaman içinde zamandaş [yun. *hama*]" olduklarını belirtir [*Kategoriler*, 13]; karşıtı mekânsal zamandaşlıktır ve bu da "belli bir anda belli bir yerde bulunan bütün şeyler"e denir. [*Physika*, 5, 3]). || Kant'ta, aralarında karşılıklı ilişki bulunan şeylerin varlığına denir. (Kant şöyle der: "Deneysel sezgide bir şeyin algısı başka bir şeyin algısından sonra ge-

ponponlu zambak (*Lilium pomponium*)

ak zambak (*Lilium candidum*)

lebiliyor ve onun yerini alabiliyorsa ve bunun tersi de mümkünse, o şeyler zamandaştır" [*Salt aklın eleştirisi* (Kritik der reinen Vernunft), 1, 12].)

ZAMANDAŞLIK a. Zamandaş olma durumu.
—Fels. Kant'ta, şeylerin varlığının zamansal belirlenimi. (Kant şöyle der: "Demek ki, zamandaşlık, çeşitli şeylerin aynı zamanda var olmasıdır" [*Salt aklın eleştirisi* (Kritik der reinen Vernunft), 1, 1, 2].)

ZAMANDİZİN a. KRONOLOJİ'nin eşanlamlısı.

ZAMANDİZİNSEL sıf. KRONOLOJİK'in eşanlamlısı.

ZAMANE a. (ar. *zemāne*). **1.** Çağ, devir. **—2.** Yakınma, küçümseme içeren bir anlamda, şimdiki zaman: *Zamane çocukları.* **—3.** *Zamane adamı,* günün koşullarına göre durum ve davranış değiştiren kimse.

ZAMANEN be. (ar. *zemān*'dan *zemānen*). *Esk.* **1.** Süre bakımından. **—2.** Vaktinde.
—İsl. huk. *Zamanen muhayee,* ortak bir menfaatin belli sürelerle paylaşılması. (Bir arazinin ortaklarından birinin araziyi bir yıl, öteki ortağın ertesi yıl ekip biçmesi gibi.)

ZAMANİ sıf. (ar. *zemān* ve *-ī*'den *zemanī*). *Esk.* Zamanla ilgili, zamana ait.

ZAMANLAMA a. Bir işin, bir eylemin çeşitli gerçekleşme evrelerine denk düşen zamanları gözleme, saptama ya da tahmin etme.
—Homeopat. Bir ya da birkaç homeopatik ilacın benzerlik yasasına göre araştırılması ve saptanması için başvurulan temel kiplik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kad. hast. *Zamanlamalı hap,* gebeliği önleyici normal hapın aksine, belirli bir zaman bölümüne göre bileşenleri ve alınan miktarı değişen, ama birinci günden yirmi birinci güne kadar değişiklik yapılmadan kullanılan gebeliği önleyici hap.
—Siber. Belirli bir zaman aralığıyla giriş işaretinden ayrılan bir çıkış işareti oluşturma.
—Ted. Çeşitli ilaçların gün boyunca ne zaman verilmesi gerektiğini saptama.
—Teknol. *Zamanlama düzeneği,* bir aygıtın programlayıcısı içinde bulunan ve bir işlemin başını ve sonunu önceden ayarlamaya olanak veren entegre düzenek.
—ANSİKL. Homeopat. Zamanlamalar, kiplikler içinde önemli bir yer tutar. S. Hahnemann, doğal devrelerin (mevsimler, gece-gündüz) bazı işlevler ile birçok hastalık belirtilerinin ortaya çıkmasındaki rolleri üzerine dikkat çekmişti. Bir zehirlenme kazasına uğrayan ya da üzerinde etkin bir ilacın patojenik denemesi yapılan bir insanda görülen benzer kipliklerle karşılaştırmıştır. Örnek olarak, belli başlı bazı ilaçların zamanlama bakımından neden oldukları bozuklukların artışı gösterilebilir: sabah vaktinin sonuna doğru kükürdün; ikindi sonunda kibritotunun; gecenin ilk saatlerinde arseniğin ilaç olarak alınması.

ZAMANLAMAK g. f. Bir iş, bir eylem için en uygun zamanı seçmek, o işin sürdürülebilmesi için zamanı planlamak.

ZAMANLAYICI a. **1.** Saatç. Bir zaman aygıtının makinesinde saatin bölümlerini (yarım saat, çeyrek saatler, dakikalar, saniyeler) göstermeye yarayan bölüm. **—2.** Görece kısa bir zamanı belirtmeye (sınırlamaya) yarayan küçük aygıt. (Bazı zamanlayıcılarda, mekanik, elektromekanik ya da pnömatik bir saat makinesi bulunur; bunlar elektrikli ev aygıtlarını, park saatlerini vb. programlamaya yarar.)
—Siber. Zamanlama işlemini gerçekleştiren aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Siber. Zamanlayıcılar, elektrikli ya da pnömatik bir kondansatör yüklemesi gibi fiziksel olaylardan ya da mekanik (saat hareketleri) ya da genellikle elektronik zamanlama devrelerinden yararlanır; bir mikroişlemciyle kumandada, zamanlayıcılar kumanda programının ayrılmaz bir parçasıdır.

ZAMANLI sıf. ve be. **1.** Uygun bir zamanda. **—2.** *Zamanlı zamansız,* uygun ya da uygun olmayan rasgele bir zamanda: *Zamanlı zamansız bana gelirler.*

ZAMANLILIK a. Fels. Zaman içinde olan şeyin niteliği.

ZAMANSAL sıf. Dilbil. Zaman kategorisine, fiilin zamanına ilişkin olan.

ZAMANSIZ sıf. Uygun olmayan bir zamanda yapılan; vakitsiz: *Zamansız bir iş.*
◆ be. Uygun olmayan bir zamanda.

ZAMANTI suyu, Akdeniz bölgesinin iç kesiminde akarsu. Seyhan ırmağının en uzun ve en önemli kaynak kolu; 308 km. Uzunyayla'yı kuşatan yüksek dağlardan inen kolların birleşmesiyle oluşur. G.-B'ya yönelerek zikzaklı çığırı boyunca D. Toros sıralarını, dar boğazlarla yarar ve Karsantı'nın 10 km kadar K.-D.'sunda Göksu ile birleşerek Seyhan ırmağını meydana getirir. Kar suları ve yağmurlarla beslenir; ortalama akım 20 m^3/sn; mayısta en çok (ortalama 91 m^3/sn), ekimde en az (ortalama 10 m^3/sn) su geçirir.

ZAMAZİNGO a. *Arg.* **1.** Adı birden anımsanamayan küçük, önemsiz bir şeyi belirtmek için kullanılır; zımbırtı, zamkinos. **—2.** Dost, metres; zamkinos.

■ **ZAMBAK** a. Ilıman bölgelerde yetişen büyük çiçekli, soğanlı, gösterişli bitki (100 tür; *lilium* cinsi; zambakgiller familyasının tipik örnek tipi). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Zool. *Deniz zambağı, Encrinus* cinsi üyelerinin ortak adı.
—ANSİKL. Bot. Zambaklar, dik saplı, türlere göre çok değişik yapraklı, çoğunlukla keskin kokan büyük çiçekli soğanlı bitkilerdir; çiçekler sapın ucunda tek tek ya da salkım halinde bulunur. Her çiçekte salıncak başaklı altı erkekorgan vardır. Meyve üç bölmeli bir kapçıktır. Doğu kökenli ak zambak *(Lilium candidum)* 1 m yüksekliğe erişir; bahçelerde hoş kokulu, saf beyaz güzel çiçekleri için yetiştirilir. Nokta nokta kahverengi benekli, koyu kırmızı çiçekler açan nahoş kokulu dağ zambağı yüksek dağlarda yetişir. Ayrıca şu türlere sık rastlanır: küçük kırmızı çiçekli Çin zambağı; turuncu ya da sarı zambak; uzun çiçekli japon zambağı vb. Zambaklar hafif, biraz kuru bir toprak ister; soğanlarıyla çoğaltılırlar. Bahçelerin süslenmesine ya da ticari amaçla kesme çiçek üretimine yönelik çok sayıda melez elde edilmiştir. Ak zambak Türkiye'de İzmir, Karaburun, Söke-Bafa gölü, Marmaris, Bodrum yörelerinde yabani olarak da yetişir. Bunun taze soğanı halk hekimliğinde idrar ve balgam söktürücü olarak kullanılır, dıştan çıbanların olgunlaşması için uygulanır.
Çiçeklerin su buharıyla damıtılmasından elde edilen zambak suyu, derideki leke ve sivilcelerin tedavisinde, çiçeklerin bir süre zeytinyağı içinde tutulmasıyla elde edilen zambak yağı parfümeride kullanılır.
—Tar. ve Süslem. sant. Zambak çiçeği hint ve antikçağ sanatında çok sık kullanılan bir süsleme motifidir. Ortaçağ'da zambak, saflığın ve Meryem Ana'nın simgesiydi. Fransa kralı tarafından arma olarak kabul edilmesi kullanımının çok yayılmasını sağladı.

ZAMBAKGİLLER a. Almaşık, bütün ve kimisinde etli yapraklı, çepeçevre sarılı güzel çiçekli otsu ya da ağaçsı birçenekli bitkiler familyası. (240 cins içinde 4 000 kadar türü kapsayan geniş bir familyadır; başlıca cinsler: zambak, soğan, kuşkonmaz, inciçiçeği ve lale. Bil. a. *Liliaceae;* zambaklar takımı.)
—ANSİKL. Zambakgillerin erdişi ya da nadiren bireşeyli olan çiçekleri tek tek dal ucunda ya da salkım, koçan, kömeç, ya da başak halinde toplu olur. Her çiçeğin üç parçadan oluşan, çoğunlukla renkli tacımsı bir çanağı, yine üç parçadan oluşan renkli bir tacı, normal olarak çıkıntılı üçerli iki halka halinde dizili 6 erkekorganı vardır. Yumurtalık üstdurumlu olup üç bölmelidir; meyve kapsül ya da etli üzümsüdür. Zambakgillerin bir kısmı bahçelerde ve seralarda süs bitkisi (zambak, inciçiçeği, lale vb.), sebze (kuşkonmaz, pırasa, sarmısak), ilaç bitkisi (çiğdem, sarısabır, yalancı çöpleme) ve tekstil bitkisi (Yenizelanda keteni) olarak yetiştirilir.

ZAMBAKLAR a. Birçenekli bitkiler takımı. (Zambaklar takımı, hasırsazıgiller, zambakgiller, *Dioscoreaceae* [yam], nergisgiller, süsengiller familyalarına dağılmış yaklaşık 5 000 türü kapsar. Hepsinde çiçek formülü zambağınkı gibidir ve çiçeklerde familyalara göre serbest ya da altdurumlu olan yumurtalığın eksenine yapışık olarak birçok yumurtacık bulunur.) [Bil. a. *Liliiflorae.*]

ZAMBEZİ, Güney Afrika'da ırmak; 2 260 km. 1 600 m yükseltide, Zaire, Zambiya ve Angola sınırından doğar. 1 240 000 km^2 genişliğindeki havzası aynı zamanda, Zimbabve (ırmak Zambiya ile Zimbabve'nin sınırını çizer) ve Mozambik'te (bu ülkede 820 kilometre yol alır) aktıktan sonra büyük bir deltayla Hint okyanusu'na dökülür. Böylesine önemli bir hidrografya yapısı için debisi yüksek değildir: çığırı boyunca yeterince beslenmediği için denize saniyede ancak 3 000 m^3 su akıtır. Bu "yalancı dev"in uzunlamasına profilinde yer alan ivinti ve çavlanların en ünlüsü Victoria Falls, jura tipi bir bazalt mostrasını aşarak 108 m yükseklikten aşağı dökülür. Irmak üstündeki en önemli iki hidroelektrik tesis, Zambiya'daki Copperbelt ile Zimbabve kentlerinin gereksinimlerini karşılayan Kariba barajıyla, elektriğinin büyük bölümü Güney Afrika'ya satılan Mozambik'teki Cabora Bassa barajıdır.

ZAMBEZİA, eskiden Zambezi havzasını oluşturan bölgelere verilen ad. — Mozambik'te, Beira'nın K.-D.'sunda yönetim bölümü; 105 008 km^2; 2 619 281 nüf. (1991). Merkezi *Quelimane.*
—Tar. Zambezia havzası XVI. yy.'da Portekizliler tarafından bulundu, ancak coğrafi olarak XIX. yy.'da Livingstone (1851 -1864) ve R. İvens'in (1877) seferleriyle keşfedildi. Serpa Pinto, Angola'dan Mozambik'e kadar uzanan bölgede bir birlik kurma düşüncesini gerçekleştiremedi.

■ **ZAMBİYA,** esk. **Kuzey Rodezya,** Güney Afrika'da devlet; 746 000 km^2; 8 303 000 nüf. (1992). Başkenti *Lusaka.* Resmi dili *ingilizce.*

COĞRAFYA
doğal çevre

Zambiya, büyük bir bölümü 1 200 -1 500 m yükseklikteki düzlüklerden oluşan yüksek bir bölgedir. Art arda gelen birçok aşınma çevrimi Cambriaöncesi eski sert tabanı biçimlendirerek inselberglerin yükseldiği tepe ve platolardan oluşan bir yüzey şekli meydana getirmiştir. Şaba sınırına doğru, D.'da Muchinga dağlarında ve bazı tepelerin 2 000 m'yi aştığı K.-D. sınırı boyunca yükselti artar. K.-D.'dan G.-B.'ya gidildikçe art arda tektonik çukurlar (Luangva ve Zambezi ırmaklarının çukurları) sıralanır; B.'da sert taban Kalahari çölünün kumlu çökeltileriyle kaplıdır. G.'den (yılda 700 mm'den az yağış) K.'e doğru artan yağışlar, burada 1 100-1 500 mm'ye ulaşır. Yağış mevsimi yaklaşık 6 ay (kasım-aralıktan nisana kadar) olmakla birlikte, yıllar arasında oldukça büyük değişiklikler gösterir ve ülkede, tarım için tam bir felaket olan anormal kurak yıllar yaşanır. Yükseklerde sıcaklık düşer; serin mevsim boyunca (nisan-ağustos) sıcaklık 10 °C'ın altına inebilir ve bölgede don olayı da ender değildir; en yüksek sıcaklığa sıcak mevsimin sonunda (kasım: 30 °C'tan fazla) rastlanır. Ülkenin büyük bir bölümü seyrek ormanlarla ya da *miombo*'larla (fazla sık olmayan, yaprak döken ağaçlar, otsu bitki örtüsü) kaplıdır, ama tarla açma

yüzünden savan alanları genişlemiştir. Belli dönemlerde sular altında kalan geniş bölgeler, çöküntü havzalarına yayılır: ülkenin batısı, Bangweulu gölü havzası. Luangva ve Zambezi akarsuları boyunca baobab ağaçlarından oluşan savanlar uzanır. Zambezi ve kolları (Kafue ve Luangva) ülkenin dörtte üçünü akaçlar; suların kimi zaman bataklıklar halinde yayıldığı zayıf eğimli akışlar çağlayanlarla kesilir. Kuzey-kuzey-doğu bölgesi Zaire havzası içinde yer alır.

nüfus ve ekonomi

Nüfusu, XVI. ve XVIII. yy.'lar arasında kuzeyden gelen yaklaşık 70 bantu kabilesi oluşturur. Lunda krallığı'ndan gelme başlıca topluluklar arasında, kuzeydoğuya yerleşen Bembalar, Loziler (batıda), Kaondeler (orta ve kuzeyde), Tongalar (güneyde) yer alır; güney-doğudaki kimi kabileler zulu topluluğundandır. Nüfus yoğunluğu (km²'ye 11 kişi) düşüktür ve dağılım eşit değildir; oldukça kalabalık kıyı kesimleri, neredeyse bomboş, geniş bölgelerle birbirinden ayrılır; kuzey-güney demiryolu koridoru, Yukarı Zambezi, Mozambik sınırı ve doğu eyaletinin kuzeyi kalabalıktır. Yoğun bir kente göç akışı, kırsal kesimi bir bölüm yetişkin insandan yoksun bırakmış ve özellikle maden yatakları bölgesinde kent nüfusunun artışına neden olmuştur: başkentin dışında, 100 000 nüfuslu kent sayısı yarım düzineyi bulmuştur: Kitwe, Ndola, Chingola. Köylüler ormanları yakarak açtıkları tarlalar üzerinde düşük verimli bir tarım uygularlar; bugün doğu bölgelerinde uygulanan "çitimene sistemi" geniş bir alandaki ağaç dallarını keserek, yığın halinde yakmak ve toprağı sürmeye bile gerek duymadan küllere tohum serpmek biçiminde yapılır. Besin tarımında ağırlık tahıl (kocadan, darı, mısır) ve ekimi yaygınlaşan manyoktadır; ancak, çok yakın tarihlere kadar, bu kesim, kalkınma planlarında ihmal edildiğinden, üretim kentlerin gereksinimini karşılayamamakta ve dışalımlar zorunlu olmaktadır. Ülkenin bir bölümünde uyku hastalığı yüzünden yasaklanan sığırcılık (3 milyon baş), daha çok batı bölgesinde (Barotseland) ve pek de verimli olmayan yöntemlerle uygulanmaktadır. Kuzeydeki göl ve akarsularda balıkçılık gelişmiştir (64 484 t balık) ve Copperbelt kentlerini besler. Ticari tarım, Kalomo ve Kabwe demiryolu boyunca, Mbala ve Chipata çevresinde gelişmiştir: mısır, tütün (5 000 t), pamuk (69 000 t) ve süt. Çok sayıda çiftçinin ülkeden ayrılmasıyla bu etkinlikler azalmıştır. Yetkililer, bunları yerli işletmecilere devrederek, şekerkamışı, ayçiçeği, soya, buğday, pirinç ekimini ve kümes hayvancılığını özendirmeye çalışmaktadır.

ZAMBİYA

EKONOMİ

DIŞALIM
BESİN-TARIM
ENERJİ SAĞLAYAN ÜRÜNLER
KİMYASAL ÜRÜNLER
METAL SANAYİLERİ
ULAŞIM GEREÇLERİ
TEKSTİL
ÇEŞİTLİ İŞLENMİŞ EŞYALAR
bitkisel yağlar
hayvan yemi
buğday
kok
ham petrol
anorganik kimya
ilaç
gübre
plastik maddeler
el aletleri
motor
çelik sac
tarım makineleri
maden sanayisi makineleri
elektrikli makineler
sanayi donanımı
iletişim donanımı
demiryolu gereçleri
ağır vasıtalar
dokuma
işlenmiş kauçuk
kâğıt, mukavva

çayırbozma tarımı: darı
köy bahçeleri: balkabağı, patates, bezelye, yerfıstığı, baharat
toplama: üzümsü meyve, meyve, kök, tırtıl, çekirge vb.
çapa ve sabanla yapılan tarım: manyok, mısır, darı
köy bahçeleri: sebze, yumru, tütün, pirinç, baharat, vb.
ticari ürünler (mısır, yerfıstığı, pamuk, vb.)
kahve
pamuk
yerfıstığı
hintdarısı
tütün (Virginia, Burley)
şekerkamışı
başlıca orman işletme bölgeleri
tek sanayi sektörü olan kent
petrol rafinerisi
petrol boruhattı
kimya sanayisi
makine yapımı
tekstil (iplikçilik, dokuma)
besin sanayisi
çimento, seramik
kâğıt hamuru, kâğıt
hidroelektrik santral
madenler
bakır
kurşun-çinko
kömür
manganez
ametist
pirit
uranyum
maden merkezi
bakır ve kobalt arıtımevi
yol
demiryolu
tasarı halinde demiryolu
tasarı halinde yol

DIŞSATIM
ENERJİ
METAL SANAYİLERİ
rafine bakır
kurşun, çinko
kobalt
mısır
BESİN-TARIM
elektrik
ÖBÜR İŞLENMİŞ EŞYALAR

Myers-A. A. A.

Zambiya'da geleneksel pazar

Devletin toplam gelirinin önemli bir bölümü Copperbelt bölgesindeki bakır yataklarından sağlanır; ancak ulusallaştırılmış olan madenin dünya pazarına yöneltilmesinde güçlük çekilmektedir; 420 000 t dolayındaki üretim, tüm dışsatımın büyük bir bölümünü oluşturur. Bakır yanında, kobalt (4 674 t), altın ve gümüş çıkartılır; kurşun ve çinko (12 350 t) Kabwe yakınından elde edilir. Zambiya'da karbon üretilmekle birlikte, kömürleştirilmesinde güçlük çekilir. Şaba yakınlarında kaçak elmas arayıcılığı yoğun biçimde sürdürülmektedir. Kariba ve Kafue santrallarından elde edilen elektriğin bir bölümü dışarı satılmaktadır. Bir boruhattı ile Darüsselam hidrokarbonları Ndola'ya gönderilir. Sanayide ağırlık bakır rafinerilerindedir; dokuma, kımyasal ürünler (gübre, lastik, kâğıt hamuru, petrol arıtma), besin ürünleri, içki ve tütün öteki önemli dallardır. Toplam nüfusun yaklaşık % 35'ini oluşturan 2 700 000 dolayında insan iktisaden faaldir.

En önemli sorun ulaşımdır. İç kesimlerdeki ulaşım ağı fazla yaygın değildir (6 700 km asfaltlanmış yol) ve yağmur mevsiminde daha da kötüleşir; ancak iki demiryolu vardır ve ülkenin pek çok yerine ulaşım kolay değildir. Dış bağlantılar güçlükle yapılabilmektedir: 1975'te çin yardımı ile tamamlanan Tazara ya da Tanzam (Tanzaniya-Zambiya) demiryolunun işletilmesinde büyük güçlükler çekilmektedir. Batıdaki Zaire ve Angola demiryolu kesik olduğundan dış taşımacılığın yarıdan fazlasını Zimbabve ve Güney Afrika üzerinden geçirmek gerekmektedir. Ağır borç yükü altında bulunan Zambiya mali bakımdan güç durumdadır.

TARİH

Bugünkü Zambiya'nın başlangıçta Tva Pigmeleri'nin yerleşim yeri olduğu sanılır. Maden uygarlığı buraya, daha sonraki bantu çiftçilerin göçleri aracılığıyla gelmiş olmalıdır. Kalambo Falls (İ.S. IV.-XIV. yy.) ve Batoka platosu gibi arkeolojik sitlerdeki buluntulardan anlaşılacağı gibi, bu Bantular melezleştiler. X. yy.'a doğru Orta Zambiya'ya çoban topluluklar yayılırken, doğudaki topluluklar oldukça yoğun bir bakır üretimi geliştirdiler. Luba ve Lunda (Zaire) ülkelerinden gelen ve haklarında pek az kesin bilgi bulunan serüvencilerin kurduğu şefliklerin anısı sözlü geleneklerde hâlâ yaşar. Bu şeflikler doğudaki Chewalar, Bembalar ve Bisalar, ülkenin iç kesimlerindeki, genellikle Luba kökenli Lulualar, Lambalar ve Limalar arasında son derece yaygındır. XVIII. yy.'dan başlayarak, Luapula vadisi çevresinde üslenmiş Kazembe (Lunda şefinin taşıdığı unvan) krallığı ile Yukarı Zambezi'ye (Barotseland) yerleşen Lozi krallığı daha önemlidir. Önceleri ticaret bölgede sınırlı bir (tuz, demir, bakır) gelişme gösterdi. Daha sonra Portekizliler bölgesi özellikle Luangva ve Kazembe havzasından gelip Bisalar tarafından Zambezi vadisine gönderilen fildişini de kapsayan daha genel bir ticaret ortamına soktu. Bu arada ırmağın aşağı vadisinde altın bulunması birçok çatışmalara neden olmuştur.

XIX. yy. ortalarında, Zulu (Mkanda chewa krallığı'nı ele geçiren Mpezeninin ngoni krallığı) savaşlarıyla kuzeye püskürtülen Ngoniler ve Lozi krallığı'na saldırarak yenilgiye uğrayan Kololoiar (sotha kökenli) gibi istilacılar ortaya çıktı.

Bembalar, köle kaçakçılığı dışında, uzak yol ticareti yapmak için arap ve suahili tacirleriyle birleştiler.

Livingstone, 1853-54 ve 1858-1860 yılları arasındaki seferleri sırasında Kololo krallığı'nı, tva yaylasını gezdi ve Zambezi ırmağının çığırını saptadı. Son seferi (1866-1873) misyonlar kurmak içindi. Afrika'nın parçalanması sırasında, Orta Afrika'nın britanya kuvvetleri tarafından işgaline 1891'de Zambezi'nin kuzeyine yerleşen Cecil Rhodes'in British South Africa Company (BSAG) şirketi neden oldu. Rhodes'in, Katanga'ya yerleşmek isteyen adamları burada bağımsız Kongo devletiyle karşılaştı. Kongo ile Zambezi arasındaki sınırı suların ayrılma çizgisi üzerinde saptayan 1885 antlaşması ile zengin bakır yataklarının önemli bir bölümü Büyük Britanya'ya bırakılmış oldu. Rhodes'in adamlarından Alfred Sharpe, Kazembe ile anlaşmalar imzalarken, Frank Lochner, Lozi kralı Levanika ile anlaştı ve Rhodes adına Lozi'lerin Ndebeleler'e karşı korunmaları karşılığında önemli maden yataklarını işletme konusunda önemli ödünler elde etti. 1890'da alman Güney Doğu Afrika'sı ile Britanya etki bölgesi arasındaki sınırı 1891'de Portekiz sınırını belirleyen bir antlaşma yapıldı. Bugünkü Zimbabve'nin bir parçası olarak kabul edilen ülkenin işgali 1899'da tamamlandı ve ülke ikiye ayrıldı. Bu iki bölge, 1911'de Kuzey Rodezya ile birleşti. BSAC Güney Afrika ve Güney Rodezya'nın işgücü kaynağı olması dışında burasıyla pek ilgilenmedi. Kimberley'den gelen demiryolu 1904'te Zambezi'ye, 1910'da Katanga'ya ulaştı. Bu hat boyunca beyaz sömürgeciler yerleşti. Bunların isteği üzerine, 1924'te Kuzey Rodezya, bir Yasama konseyi kurularak imparatorluğun sömürgesi durumuna getirildi. Önemli bakır yataklarının keşfedilmesi de aynı döneme rastlar.

Siyasal yaşam, 1948'de Northern Rhodesia Congress'in kurulmasıyla örgütlendi ve kentlerde varlık gösteren bu kuruluş, 1951'de Notrhern Rhodesia Africa National Congress'e dönüştü. Bu arada, 1953'te Rodezya ve Nyassaland federasyonu kuruldu ve Avrupalı göçmenleri ve yatırımları buraya çekti. Federasyon içinde, Güney Rodezya'nın üstünlüğü belli bir hoşnutsuzluk yaratırken (→ ZİMBABVE), bakır fiyatları 1956'da büyük bir düşüş gösterdi.

Genel sekreterliği 1953'ten bu yana Kenneth Kaunda'nın yaptığı African National Congress (ANC) etkinlik ve saygınlığına yeniden kavuştu. Kaunda, 1958'de arkadaşlarıyla birlikte, Zambia African National Congress'i (ZANC) kurdu ve ardından United National İndependence Party (UNİP) başkanı oldu (1960). Colonial Office'in 1961'de Kuzey Rodezya için önerdiği yeni Anayasa çeşitli olaylardan ve bir düzeltmeden sonra 1962'de kabul edildi. Ekimde yapılan seçimlerde, UNİP ve ANÇ oyların üçte ikisini aldı ve 1963'te federasyon kaldırıldı. 1964'te yapılan genel seçimde UNİP iktidara geldi ve Kaunda Başbakan oldu. 24 ekim 1964'te bağımsızlık ilan edildi: Zambiya, Commonwealth bünyesinde bir cumhuriyet, Kaunda da Devlet başkanı oldu. BSAC haklarını Zambiya hükümetine sattı. Yeni devlet, Londra ile artık yalnızca Rodezya olarak adlandırılan Güney Rodezya arasında çıkan bunalımın yarattığı sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. Zambiya'nın dışa açılmasını sağlayan tek yol olan demiryolu Rodezya ve Mozambik'in elindeydi. Bu bağımlılığı azaltmak amacıyla, Tanzaniya ile bir anlaşma imzalandı (1966) ve ikl ülkeyi Hint okyanusu'na bağlayan yollar geliştirildi. Çin'in yardımıyla, Tanzaniya'yı kateden bir demiryolu yapılmasına karar verildi ve bu yolun 1975'te açılması öngörüldü. Başkan Kaunda, Rodezya, Mozambik ve Güney Afrika'da gelişen ulusal hareketleri desteklediğini açıkladı, bunlara hem yardım etti, hem sığınma olanağı sağladı. Bu arada, Zambiya için yaşamsal bir önem taşıyan Kariba barajından sağlanan enerjinin ortaklaşa kullanımının tehlikeye girmesini önlemek için, Rodezya ile tam bir kopma içine girmekten kaçınıldı. Rodezya, ocak 1973'te sınırlarını kapayarak, bakır dışsatımını durdurdu. 1974 kasımında önemli silahlı çatışmalar patlak verdi. 1975'te Angola'da Lobito demiryolu da kesildi.

1968 seçimlerinde, 105 sandalyeden 80'ini UNİP kazanırken, ANC 23 sandalye aldı. Daha sonraki seçimlerde de bu denge korundu. Aralık 1973'te Kenneth Kaunda, yeniden Başkan seçildi; aralık 1978'de ve ekim 1983'te görev süresi yeniden uzatıldı. Kaunda, ülkede sıkı bir denetim uyguladı. Simon Kapwepwe'nin başını çektiği sağ muhalefet, etnik ayrılıklardan yararlanarak iktisadi yaşamda devlet ağırlığına karşı çıktı. Bunun dışında, Uluslararası para fonu, Zambiya yönetimi üzerinde sıkı bir denetim uyguladı. İçten içe var olan hoşnutsuzluk (kendiliğinden patlak veren grevler), köylerden kentlere göç ve çok sayıda işçinin Güney Afrika'ya geçişi huzursuz bir ortam yarattı. İMF'nin önerileri doğrultusunda uygulanan kemer sıkma politikası ve zamlar karışıklığa neden oldu (aralık 1986). Ekim 1988'de Kaunda altıncı kez Cumhurbaşkanı seçildi. Aynı tarihte yapılan genel seçimlerde tek yasal parti olan Birleşik ulusal bağımsızlık partisi Meclis'teki yerini korudu. Gide-

rek çoğalan dış borçlar ve % 122,5'lere ulaşan enflasyon iç huzursuzluğu arttırdı. Mısır fiyatlarının iki katına çıkarılması üzerine haziran 1990'da Lusaka'da başlayan gösteriler şiddet kullanılarak bastırıldı. Ayaklanmacıların giriştiği darbe girişimi Kaunda'ya bağlı askerler tarafından bastırıldı Kenneth Kaunda 1991'de yapılması planlanan seçimler öncesinde muhalefet partilerinin kurulmasına izin veren yasayı onayladı (kasım 1990). Ekim 1991'de yapılan parlamento ve başkanlık seçiminde Kaunda ve partisi ağır bir yenilgi aldı. Çokpartili demokrasi hareketi partisi (MMD) mecliste çoğunluğu kazanırken, parti başkanı Frederick Chiluba ülkenin yeni devlet başkanı oldu. Yeni başkan süratle ekonomiyi iyileştirme çalışmalarına girişti. Eski başkan Kaunda yeni iktidara karşı örgütlü bir direnişe hazırlanınca, Frederick Chiluba mart 1993'te "demokrasiyi koruyabilmek" amacıyla olağanüstü hal ilan etti.

ZAMBİYALI sıf. ve a. Zambiya'dan, Zambiya halkından olan.

ZAMBO a. (isp. *zambo*). Amerika'nın İspanyollar tarafından sömürgeleştirilmiş bölümünde bir zenciyle bir hintlinin evlenmesinden doğanlara verilen ad. (Brezilya'da bunlara *cajusos* ya da *cajus* denir.)

ZAMBOANGA, Filipinler'de liman kenti; Mindanao'nun batı yarımadasının ucunda, Basilan boğazı kıyısında; 444 000 nüf. (1990). Sedef işleme. Kopra, kereste ve meyve dışsatımı.

ZAMBUR sıf. Yamru yumru, eğri büğrü anlamına gelen "Kambur zambur" deyiminde kullanılır.

ZAMENİS a. Ilıman bölgelerde yaşayan, iri suyılanı cinsi. (Gececidirler. Yerde yaşarlar ve kemiricilerle, kuşlarla beslenirler. Suyılanıgiller familyası.)

ZAMFİRESCU (Duiliu), rumen siyaset adamı ve yazar (Plăimeşti, Ploieşti yakınları, 1858 - Bükreş 1922). Dışişleri bakanlığı ve Millet meclisi başkanlığı yaptı; ülkesindeki ve İtalya'daki doğayı dile getiren "manzaracı" bir şair oldu (*Autres Horizons*, 1894 [fr. çev.]; *Poezii nouă*, 1899). *Viata la tară* (1894-1898) adlı roman dizisinde sade ve basit yaşamın erdemlerini, yükselme hırsının tuzaklarıyla karşılaştırdı (*Tănase Scatiu*, 1907).

ZAMİLE a. (ar. *zāmile*). *Esk.* **1.** Ağır olmayan, küçük yüz. **—2.** Yük hayvanı.

ZAMİME a. (ar. *żamm*'dan *żamīme*). *Esk.* Eklenmiş, ilave edilmiş şey, ek.

ZAMİN sıf. (ar. *zamān*'dan *żamin, żamīn*). *Esk.* Kefil olan, bedelini ödeyen: "... *ânın izni olmadıkça başkası onları ihtitâb edemez, ederse zâmin olur*" (Mecelle-i ahkâm-ı adliye'den).

ZAMİR a. (ar. *żamīr*). Dilbilg. ADIL'ın eşanlamlısı.
—*Esk.* **1.** Bir şeyin içi, içyüzü. **—2.** Yürek, vicdan.
—Esk. dilbilg. *Zamir-i munfasıl*, başka sözcüğe bitişik olmayan adıl.

ZAMİTES a. İkinci Zaman tabakalarında bulunan sikadofita grubundan fosil bitki. (Yaprakları günümüzdeki zamyaların yaprağına benzer.)

ZAMK a. (ar. *şamġ*'dan). Bazı ağaçların gövdelerinden kendi kendine ya da açılan bir çentikten sızan ve eriyiği yapıştırıcı olarak kullanılan yapışkan, camsı madde.
—Ağ. yet. *Ağaç zamkı*, gülgillerden kiraz, erik, kayısı gibi bazı ağaçların gövde ve dallarında meydana gelen zamk. (Yöresel olarak kiraz zamkı, ağaç pisi, ağaç püsü, kedi balı, kitre, ferkân gibi adlar da verilir.)
—Bür. ger. Çeşitli yapıştırma işlerinde kullanılan yapıştırıcı.
—Eczc. Karbonhidrat yapısında az ya da çok koyu kıvamlı, yapışkan madde. (Bazı bitkilerin gövdesinden kendi kendine ya da gövde yaralanınca sızar. Su ile temas edince kuvvetle şişerek koyu kıvamda koloidal bir çözelti ya da peltemsi bir kütle oluşturur. Zamklar eczacılıkta, apreleme işlerinde, yapıştırıcı ve vernik yapımında kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Kim. *Serisin** denen bir proteinden oluşan ve ipek lifini meydana getiren iki temel üründen biri.
—Matbaac. Taşbaskı ustalarının, resmi korumak amacıyla taşbaskı taşlarına sürdükleri sıvı.
—Tekst. *Zamk çıkarmak* ya da *zamk gidermek* → ZAMKSIZLAMAK.
—Zool. Onikoforların avlarını yakalamak için fışkırttıkları koyu akışkan madde.
—ANSİKL. Eczc. Zamkların başlıca bileşeni karbonhidratlardır. Bunlar alkolde, organik çözücülerde ve yağlarda çözünmezler. Su ile, ya arapzamkında olduğu gibi koloidal çözeltiler, ya kitrede olduğu gibi koyu süspansiyonlar ya da müsilajlar oluştururlar.

Eczacılıkta kullanılan başlıca zamklar şunlardır: *Kitre* bazı geven türlerinin (*Astragalus gummifer* vb.) açıkta kurumuş koyu salgısıdır. Yumuşatıcı etkili olup tablet ve pastil yapılması için gerekli müsilajın hazırlanmasında kullanılır.

Arapzamkı, Senegal akasyasının *(Acacia verek)* gövde ve dallarından kendi kendine ya da bunların çizilmesiyle çıkan salgıdır. Zamklı posyon ve göğüs yumuşatıcı bazı patların hazırlanmasında kullanılır.

Keçiboynuzu zamkı, keçiboynuzu *(Ceratonia siliqua)* tohumlarının ezilmesiyle elde edilir. Keçiboynuzu ishale karşı etkilidir Tohumlardan sanayide koyulaştırıcı olarak yararlanılır.

Guar zamkı, *Cyamopsis tetragonolobus* tohumlarından elde edilir. Bileşiminde galaktan ve mannan bulunur. Çok koyu kıvamda olup bağırsak hareketlerini hızlandırıcı etki gösterir.

Karaya ya da *sterculia zamkı*, *Sterculia urens*'ten elde edilir, bağırsak tımarı ve bağırsak çalışmasının düzenlenmesi için kullanıldığı gibi deriyi tahriş etmeyen yapışkan niteliklerinden dolayı da kullanılır.

ZAMK AĞACI a. Genellikle zamk veren ağaçlara verilen ad. (Başlıca örneği yağış miktarı 500 mm'den düşük olan Afrika sahil bölgelerinde yaygın biçimde yetiştirilen ve dikenli küçük bir ağaç olan arapzamkı ağacıdır [*Acacia senegal*]. Bu ağaca Sahra'nın güneyinde, Moritanya'da ve Somali'de rastlanır. Çorak ve kurak alanları ağaçlandırmak için çok elverişli bir ağaçtır [Senegal, Nijerya, Sudan].)

ZAMKİNOS a. *Arg.* **1.** Adı birden anımsanamayan önemsiz bir şeyi belirtmek için kullanılır: *Şu zamkinosu versene.* **—2.** Dost, metres. **—3.** *Zamkinos etmek*, savuşmak, uzaklaşmak, kaçmak.

ZAMKLAMA a. Zamklamak eylemi.
—Kâğ. san. Yapışkan duruma getirmek için bir kâğıt ya da karton yaprağının yüzeyinin tümüne ya da bir bölümüne uygun bir yapıştırıcı sürmek işlemi. || *Zamklama makinesi*, zamklı ya da yapışkan kâğıt hazırlamaya yarayan makine.
—Matbaac. ve Taşbask. Özelliklerini korumak amacıyla bir taşbaskı taşını ya da ofset kalıbını arapzamkıyla kaplamak işlemi.

ZAMKLAMAK g. f. Zamk sürmek: *Bir zarfın kenarlarını zamklamak.*
—Matbaac. Baskı işlemine girmeyen bölümleri nem çeker bir tuzla kaplamak amacıyla, taşbaskı taşının ya da ofset plakasının üzerinden bir seyreltik asit ve arapzamkı karışımı (taşbaskı hazırlığı) geçirmek.
—Yapış. Yapıştırılmak istenen maddeler üzerine elle ya da özel araçlarla bir yapıştırıcıyı uygulamak, sürmek.

◆ **zamklanmak** edilg. f. Bir yere zamk sürülmek ya da zamk bulaşmak.

ZAMKLANMAK → ZAMKLAMAK.

ZAMKLAŞMA a. Bol miktarda zamk üretimi ile belirgin bitki hastalığı.
—ANSİKL. Çekirdekli meyve ağaçları (şeftali, kayısı, kiraz, erik) zamklaşmaya sık yakalanır. Nedenleri değişiktir; travmalar, fizyolojik bozukluklar, mantarlar (örneğin *coryneum*) ya da böcekler. Turunçgillerin zamklaşmasına *Phytophthora citrophithora* adlı mantar neden olur.

ZAMKLI sıf. Üstüne zamk sürülmüş, zamklanmış: *Zamklı kâğıt. Zamklı pul. Zamklı zarf.*

ZAMME ya da **ZAM** a. (ar. *żamme, żamm*). Esk. dilbilg. **1.** Ötre (ٌ) işareti. **—2.** *Zamme-i makbuza-i hafife*, (ü) sesi veren ötre. || *Zamme-i makbuza-i sakile*, (u) sesi veren ötre. || *Zamme-i mebsute-i hafife* (ö) sesi veren ötre. || *Zamme-i mebsute -i sakile*, (o) sesi veren ötre.

ZAMMETMEK g. f. (ar. *zamm*'dan). *Esk.* Katmak, eklemek.

ZAMORA, İspanya'da kent, Castilla-León'da il merkezi, Duero kıyısında; 58 600 nüf. Yönetim ve ticaret merkezi. Uzun zaman Mağribliler ile hıristiyanlar arasında çekişme konusu olan bu tahkim edilmiş eski kentte, çeşitli plan ve süslemeleriyle roman üslubunda on iki kadar kilise vardır. En ilgi çekici olanı katedraldir (1151-1174): geçmişi karmaşık bir yapıt olmakla birlikte katedralin ünlü cimboriosu özel olarak Aquitania'nın roman üslubundaki çan kulelerinden etkilenmiştir; Rodrigo "Alemán" ustaya mal edilen (aynı zamanda Plasencia, Ciudad Rodrigo ve kısmen Toledo katedrallerindeki arkalıklı oyma sıralar da bu sanatçının yapıtıdır) arkalıklı oyma sıralar (1496-1506). Katedral müzesinde flaman halı koleksiyonu, bu arada XV. yy.'ın ikinci yarısında yapılmış *Truva savaşı* adlı devasa bir Tournai duvar halısının dört parçası. —*Zamora ili*, 10 559 km^2; 221 896 nüf. (1990). Oldukça yüksek olmasına karşılık az engebeli bir bölgedir. En yüksek platolarda kuru tarım yapılır (buğday, bakla ve nohut, iki yılda bir ekim yapılarak). Sınıra doğru Duero kıyısında bağlar, badem ağaçları, portakal bahçeleri görülür. K.-B.'da en engebeli bölge olan Puebla de Sanabria'da koyun yetiştiriciliği ilk sırayı alır.

ZAMORA (Antonio VAZQUEZ DE), ispanyol oyun yazarı (Madrid 1660'a doğr. - *ay. y.* 1728'e doğr.). Bir soylu olan Zamora Felipe V'in meclisinde yer aldı, Hindistan işleri bakanı oldu. Tarihsel oyunlarında *(Mazariegos y Monsalves)* komedilerinde, dinsel dramlarında *(Judas İscariote)* Calderón'a öykündü.

ZAMORA (Niceto ALCALÁ) → ALCALÁ ZAMORA.

ZAMORA (Ricardo), ispanyol futbolcu (Barcelona 1901 - *ay. y.* 1978). Futbol tarihinin ilk büyük kalecisi, 1920'den 1936'ya kadar ispanyol milli takımının kalesini korudu.

ZAMORA-CHİNCHİPE, Ekvador'un güney-doğusunda il; 20 000 km^2; 66 167 nüf. (1990). Merkezi *Zamora* (1 600 nüf.)

ZAMOSC, Polonya'nın güney-doğusunda kent, Roztocze yüksekliklerinin ve Lublin platosunun sınırında; voyvodalık merkezi; 46 000 nüf. XV. yy.'ın sonundan XVIII. yy.'ın sonuna kadar kale, kültür ve ticaret merkezi. Rönesans üslubunda (XVI. yy.'ın sonu) piskoposluk kilisesi. —*Zamosc voyvodalığı* (6 980 km^2 ve 490 400 nüf. [1991]) ül[illegible] en az kentleşmiş yöresidir (nü[illegible] % 22'si). Buna karşılık, güney-ba[illegible]simi dışında verimli bir bölgedir (başı[illegible] ürünler buğday ve şekerkamışı). So[illegible]amanlarda Roztocze yüksekliklerinin [illegible] florasını ve manzaralarını korumak amacıyla küçük bir milli park kurulmuştur.

ZAMPA (Luigi), italyan film yönetmeni (Roma 1905 - *ay.y.* 1991). Senaryocu ve asistan olarak çalıştı. İlk filmini 1941'de gerçekleştirdi. En iyi yapıtları yenigerçekçi akımın içinde yer alır: *Vivere in pace*

Rhône-Poulenc Agrochimie

japon eriği dalında zamklaşma

(1946), *Anni difficili* (1948), *Processo alla Città* (1952).

ZAMPARA a. (fars. *zenpare*'den). **1.** Sürekli kadın ve aşk serüvenleri peşinde koşan erkek; çapkın. **—2.** *Arg.* Bir kadının dostu, sevgilisi.

ZAMPARALIK a. *Tkz.* **1.** Kadınlara ve cinsel zevklere aşırı düşkünlük. **—2.** Zampara bir kimsenin niteliği. **—3.** *Zamparalık etmek*, çapkınlık, hovardalık etmek, kadın peşinde koşmak.

ZAMPİERİ (Domenico) → DOMENİCHİNO.

ZAMKSIZLAMA a. Tekst. Özellikle sap üzerindeki elyafı biyolojik yolla (çürütme) ve mekanik hazırlamanın çeşitli evrelerinde topaklanmış lifler üzerindeki elyafı da kimyasal yolla elde etmek amacıyla soymuk elyafı (keten, kenevir, rami vb.) ile kabuklu elyafın (jüt, dah vb.) lif demetleri arasındaki yapışkan maddeyi parçalamaya dayanan işlem.

ZAMKSIZLAMAK gçz. f. Tekst. Zamksızlama işlemini gerçekleştirmek. (ZAMK ÇIKARMAK, ZAMK GİDERMEK de denir.)

ZAMYA a. (lat. *zamia*). Bot. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen tüysü bileşik yapraklı, kısa gövdeli ağaç. (30 tür; *Cycadales* takımı, açıktohumlular altşubesi.)

ZAMYATİN (Yevgeniy İvanoviç), rus yazar (Lebedyan, Tambov yakınları, 1884 - Paris 1937). Demokratik ortama bağlı olan Zamyatin önceleri yergili anlatılarında taşraya özgü uyuşukluğu (*Ujezdnoe*, 1913), orduyu ve İngiltere'de gördüğü endüstri uygarlığını eleştirdi (*Zemlemer*, 1918). Sovyet toplumuna ayak uyduramayan (*J'ai peur* [fr. çev.], 1921), yapıtlarının yayımlanmasına izin verilmeyen yazar, simgesel yer değiştirmelerle, taş devrine geri döndüğünü düşündüğü bir Rusya'yı anlattı (*la Caverne* [fr. çev.], 1921; *Mamai* [fr. çev.], 1924) ve bir-kurgu romanda (1920'de yazdığı ve 1924'te yurdışında yayımlanan *Nous autres* [fr. çev.]) geleceğin totaliter dünyasını dile getirdi. 1931'de yurtdışına göç ettiyse de üslubuyla rus yazarların üzerindeki etkisini sürdürdü.

Zanclidae familyasından bir balık

ZAN, -nnı a. (ar. *zann*). **1.** Sanma, şu ya da bu biçimde olduğunu düşünme, sanı, kuşku: *Karanlıkta izleniyorum zannına kapıldım.* **—2.** Bir suçu işlemekle suçlanma, suçlu olarak görülme: *Bir kimseyi zan altında bırakmak. Bu işi benim yaptığımı zannetti, bu zandan nasıl kurtulacağımı bilemiyorum.* **—3.** *Zan etmek* → ZANNETMEK.

ZAN MEŞESİ a. Kuzey Afrika'da yetişen ve yapacak ya da yakacak kaliteli odun veren, soymuğu bazen sepilemede kullanılan meşe türü *(Quercus mirbeckii).*

ZANAAT, -tı a. (ar. *şınā'at*'tan). İnsanların maddeye dayanan gereksinimlerini karşılamak için yapılan, belli bir eğitimin yanı sıra deneyim ve ustalık da gerektiren el emeğine dayalı etkinlik, meslek: *Terzilik, demircilik zanaatı. Bu zanaatta usta olmak için yıllarca bir atölyede çıraklık yaptı.* —ANSİKL. Zanaat etkinlikleri, çeşitli eşyanın üretimini, tesisini, bakımını ya da onarımını ve bazı hizmetlerin arzını kapsar. Zanaat, bazı etkinlik ve büyüklük ölçütlerine göre ticaret ve sanayiden ayrılır. Zanaat işletmeleri özellikle el emeği temeli üzerine kurulmuş olduklarından, yalnızca hazır alınmış ürünlerin satışıyla uğraşan ticari işletmelerden açıkça farklıdırlar. Hukuk bilimi, bu ölçüte dayanarak, ticaret hukukunun ve özellikle, bunun malların tasfiyesi ve iflas durumunda borçların ödenmesi ile ilgili hükümlerinin zanaatkârlara uygulanmasını kabul etmez. Bununla birlikte, tüccarların yararına olan bazı yasa hükümleri (ticari icarlar gibi) zanaatkârların da yararlanabilecekleri biçimde genişletilmiştir.

Öte yandan, zanaat işletmeleri, çok küçük olmalarıyla da öteki işletmelerden ayrılırlar. Nitekim, meslekler kesimine bağlı işletmelerin tanımlanmasında personel kavramı da işe karışır: bir zanaatkâr, ister tek başına çalışsın, ister bir ya da birkaç kalfanın yardımından yararlansın, daima bir "zanaat" işletmesinin başıdır. Çalışanların sayısıyla ilgili bu görüş, oldukça keyfi niteliktedir. Fakat, küçük ticari üretim ve az iş bölümü ölçütleri her zaman geçerli olmadığından, zanaatın, yalnızca işletmeler hiyerarşisindeki yerini belirleyen bu ölçüte göre tanımlanamayacağı açıktır.

Zanaat işletmesi, genellikle büyük seri üretimi dışlayan ve kişisel ya da kaliteli bir nesneler üretmeye yönelen bir işletme olarak da tanımlanabilir. Onun bu özelliği, bazı etkinlik dallarında, nispeten sınırlı sayıda, ama çok çeşitli kullanım değeri taşıyan ve yapılacak teknik işlere büyük bir yatkınlık gösteren bir donanım kullanılmasına yol açar. Gerçi birçok etkinlik dalında yatırımlar önemli bir yer tutar (örneğin, bazı ikinci elden üretim etkinliklerinde [genel mekanik, torna işleri] ya da bazı besin maddelerinin üretiminde [fırıncılık, pastacılık]), ama üretim etkenleri arasında işgücünün payı daima ağır basar. Nihayet, zanaat işletmeleri, işleri parçalara bölünmesini dışlayan çalışma biçimleri (bu durum daha büyük işletmelere oranla ücretliye daha önemli sorumluluklar yükleyebilir) ve müşterilerle ayrıcalıklı ilişkiler kurabilmeleriyle (ürünlerinin ve sundukları hizmetlerin kalitesi, yeni ihtiyaçlara hızla uyum sağlayabilmeleri [satış sonrası hizmetler] ve oturma yerlerine yakın olmaları nedeniyle toplum yaşamına, kentlerin ve kırsal bölgelerin canlılık kazanmasına katkıda bulunmaları sayesinde) öteki işletmelerden ayırt edilebilirler. (→ ESNAF.)

ZANAATÇI a. Belli bir zanaatla uğraşan, bir zanaatı meslek edinmiş emekçi, küçük girişimci: *Bu biblovu ancak usta bir zanaatçı onarıp eski haline getirebilir.* —Tar. Ortaçağ'da Floransa'da bir meslek ya da "sanat" derneğinin üyesi. (Çoğu zaman bu sanat ustaları, *popolo grasso*'dan [besili kişiler] olan soylular ya da zengin tüccarlardı.)

ZANAATÇILIK a. Bir zanaatla uğraşma.

ZANAATKÂR a. Zanaatçı.

◆ sıf. Bir zanaatta ustalaşmış kimse için kullanılır.

ZANAATKÂRLIK a. Zanaatçılık.

ZANAPA → HALKAPINAR.

ZANARDELLİ (Giuseppe), italyan siyaset adamı (Brescia 1826 - Maderno 1903). 1848-1849 ve 1859'da Brescia'da birçok ayaklanma girişimine katıldı. Sol kanattan milletvekili seçildi (1860). 1876'dan başlayarak birçok bakanlık görevine getirildi ve Meclis başkanı oldu (1892). Adalet bakanlığını üstlendi (1881-1883, 1887-1891, 1897), Ceza yasası reformunu gerçekleştirdi (1901-1903).

ZANAZZO (Luigi ZANAZZO, **Giggi** — denir), italyan yazar (Roma 1860 - *ay. y.* 1911). G. G. Belli geleneği doğrultusunda roma lehçesiyle, folklorik öyküler, şiirler ve komediler yazdı (*Novelle, favole e leggende romanesche*, 1907; *Versi romaneschi*, 1921-1923).

ZANBUR a. Müz. Tefe gerilen deriye verilen ad.

ZANCLE, Messina'nın eski adı.

ZANCLİDAE a. (yun. *dzaklon*, orak). Üyeleri bütün dünyadaki mercan kayalıklarında bulunan, yandan basık bedenli, sırt yüzgecinde uzun bir kamçı bulunan kemiklibalıklar familyası. (Çok parlak renkli olduklarından deniz akvaryumlarının çok aranan balıklarındandırlar. Çok küçük omurgasızlarla beslenirler. *Acanthuridae* familyasına yakın sayılırlar.)

ZAND (Herbert), avusturyalı yazar (Knoppen, Bad Aussee yakınında, 1923 - Viyana 1970). Şiirler (*Die Glaskugel*, 1953) ve romanlar (*Die Sonnenstadt*, 1949; *Erben des Feuers*, 1961) yazdı. Çağdaş dünya boyutunda bir hümanizmi tanımlamaya çalıştı.

ZANDELER ya da **AZANDELER,** Orta Afrika Cumhuriyeti, Sudan ve Zaire arasında dağılmış halk. Zandeler üç gruba ayrılır: abandia, anunga ve avungara. Bu gruplar, üstün durumda olan avungara fatihler klanına mensup krallar tarafından yönetilir. XIX. yy.'da kurulan zande devleti, boyun eğdirilen çok sayıda etniyi bir araya toplar. Bu etnilerin kültürleri homojen olmaktan uzaktır. Güçlü bir toplumsal tabakalaşma, soyluları, özgür insanları ve köleleri birbirinden ayırır. Yarı göçebe çiftçiler olan Zandeler, dağınık konutlarda oturan aile toplulukları biçiminde örgütlenmişlerdir.

ZANDER (Gustaf), isveçli hekim (Stockholm 1835 - *ay. y.* 1920). Pek çok mekanoterapi aygıtı gerçekleştirerek ilgili uzman kuruluşlarda bunları uyguladığı için adı bu yöntemlere bağlı olarak anılır.

ZANDOMENEGHİ (Federico), italyan ressam (Venedik 1841 - Paris 1917). Büyükbabası ve babası heykelciydi. Venedik akademisi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak Risorgimento'ya katıldı, daha sonra Floransa'da macchiaioli grubuyla ilişkiye girdi ve 1874'te Paris'e yerleşti. Uslubu verismo'dan (italyan gerçekçiliği) macchiaioli grubunun leke tekniğine (*Diego Martelli yazarken*, 1870, Pitti sarayı, Floransa), ardından izlenimciliğe (*Anvers meydanı*, 1880, Ricci-Oddi galerisi, Piacenza) doğru gelişme gösterdi. Renoir, Degas, Toulouse-Lautrec ile dost oldu, izlenimcilerin 1879, 1880, 1881, 1886 sergilerine katıldı. Bir figür ressamı olan Zandomeneghi yaşamının sonlarında, Odilon Redon'un yapıtlarını anımsatan natürmortlar gerçekleştirdi.

ZANDVOORT, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) sayfiye ve turizm merkezi. Kuzey denizi kıyısında, Haarlem'in B.'sında; 16 500 nüf. 4,2 km'lik bir otomobil yarış pisti.

ZANELLA (Giacomo), italyan yazar (Chiampo, Vicenza, 1820 - Cavazzale, Vicenza, 1888). Rahip oldu (1843), olguculukla tinselliği birleştiren klasik tarzda birkaç şiir derlemesi yazdı.

ZANESVİLLE, ABD'de (Ohio) kent, Columbus'un D.'sunda, Licking'in kolu Muskingum'un kıyısında; 28 700 nüf. Camcılık. Seramik. Elektrik donanımı. Çelik fabrikası. Tarım gereçleri. Çimento fabrikası. Besin sanayileri.

ZANGEZUR dağları, Ermenistan Cumhuriyeti'nde dağ sırası, Gökçe gölünün doğusunda, Azerbaycan sınırı (Kaputcuk'ta 3 904 metre) yakınında, 130 km boyunca uzanır. Bakır ve molibden madenleri.

ZANGIRDAMA a. Zangırdamak eylemi.

ZANGIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Güçlü bir ses çıkararak titremek, sallanmak: *Patlamadan camlar zangırdadı.*

◆ **zangırdatmak** ettirg. f. *Bir şeyi zangırdatmak*, zangırdamasına yol açmak.

ZANGIRDATMAK → ZANGIRDAMAK.

ZANGIRTI a. (yansıma sözc.). Sert bir cismin şiddetli bir biçimde titremesi ya da sarsılmasıyla oluşan ses: *Fırtınalı bir gecede camların zangırtısından uyuyamamak.*

ZANGIR ZANGIR be. Bir sarsıntının ya da titremenin şiddetini belirtir: *Camları zangır zangır sallamak. Korkudan zangır zangır titremek.*

ZANGOÇ a. (ermenice *jamgoç; jam*, ki-

lise ve *goç*, çağrı'dan). **1.** Kilise hizmetini gören, kutsal eşyalarla ilgilenen, çan çalan kimse. **—2.** Görünüşü korku veren kimse.

ZANGOÇLUK a. Zangocun işi, görevi.

ZANGUEBAR kıyısı ("Zenc ülkesi"), Afrika'nın doğu kıyısının eski adı. Somali'nin güney sınırıyla Mozambik'in kuzeyi arasında, bir dizi mercan adasıyla çevrili (Lamu, Pemba, Zanzibar [kıyının adı buradan gelir]) ve V biçiminde oyulmuş (Mombasa, Bagamoyo, Darüsselam) birçok koy içerir.

ZANGWİLL (İsrael), ingiliz yazar (Londra 1864 - Midhurst, Sussex, 1926). Rus göçmeninin oğluydu, öğretmenlik ve gazetecilik yaptı. Yahudi topluluklarının yaşamını anlatan, "gerçekçiliğin" mizahtan groteske tüm çekicikleri bir araya getirdiği bir kronik yazdı: *Children of the Ghetto* (1892), *Dreamers of the Ghetto* (1893), *The King of Schnorrers* (1894), *The Mantle of Elijah* (1900), *The Melting Pot* (1908). Siyonist enternasyonalin birinci başkanı (İnternational Jewish Territorial Organization) olan Zangwill Yahudiler'in Dickens'ıdır.

ZANİ, ZANİYE sıf. (ar. *zinā*'dan *zānī*, dişl. *zāniye*). *Esk.* Zina işleyen.

ZANKA a. (rusça *sanka*, kızak'tan). İki atlı kızak.

ZANKA → ZAHA.

ZANKİMAR suyu, çığırının büyük kesimi İran Azerbaycanı'nda olan akarsu. Ağrı dağının G.'indeki kaynak koluna Türkiye'de *Sarısu* denir. İran-Nahçıvan sınırında Aras nehrine kavuşur.

ZANKOV (Dragan) → CANKOV.

ZANKTAŞI a. Mahalle çeşmelerinde kullanılan aynataşı.

ZANLI sıf. ve a. Sanık.

ZANNEDİLMEK → ZANNETMEK.

ZANNETMEK g. f. (*zan etmek>zannetmek*). **1.** Tahmin etmek, olası görmek, sanmak: *Bildiğini zannetmiyorum, bilse sana söylerdi. —Davete o da gelecek mi? —Zannetmem.* **—2.** Öyle bir duyguya kapılmak, sanmak: *Öyle heyecanlandım ki kalbim duracak zannettim.*

◆ **zannedilmek** edilg. f. Sanılmak.

ZANNEYLEMEK g. f. Zannetmek, sanmak.

ZANNİ a. (lombardia-venedik lehçesinde *Giovanni*'nin bozuk söylenişi). Commedia dell'arte'de soytarı uşak tipi. (ZANİ diye de yazılır.)

ZANNİ sıf. (ar. *zann*'dan *zanni*). *Esk.* Sanıyla ilgili, sanıya ait.

ZANNİCHELLİA a. (venedikli botanikçi *Zannichelli*'nin adından). Acı ve tatlı sularda yetişen otsu bitki. (*Potamogetonaceae* familyası.)

ZANNİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *zanni*'nin çoğl. *zanniyyat*). *Esk.* Sanılar, asılsız kuşkular.

ZANTEDESKİYA a. Uzun saplı temren biçiminde yapraklı, beyaz büyük çiçekli süs bitkisi. (Köksapı çok uzundur. Bil. a. *zantedeschia;* yılanyastığıgiller familyası.)

ZANTHOXYLUM a. Bot. XANTHOXYLUM'un eşanlamlısı.

ZÂNÛ a. (fars. *zanû*). *Esk.* **1.** Diz: *"Kan oturdu sille-i efsûstan zânûlara"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Zânû-be-zânû,* diz dize. ‖ *Zânû-ber-zemin,* diz çökerek. ‖ *Zânû-zede, zânû-zen,* diz çöken.

ZANUSSİ (Krzysztof), polonyalı film yönetmeni (Varşova 1939). Toplumsal eleştiri ağırlıklı bir akıma öncülük etti: *Kristalin yapısı* (Struktura krysztalu) [1969], *Aile yaşamı* (Zycie rodginne) [1971], *Aydınlanma* (Ilumi nacja) [1973], *Bilans kwartalny* (1975), *Barwy ochromme* (1978), *İmperative* (1982), *Rok spokojnego slonca* (1984), *Gdzieskolwiek jest, jeslis jest* (1988), *Stan Posiadania* (1989).

ZANZALOS → BARADAİ (Yakup).

ZANZİBAR ya da **ZANZİ** a. (öz. a. *Zanzibar*'dan). **1.** Üç zar ve iki ya da daha fazla oyuncuyla oynanan şans oyunu. **—2.** Zarların üçünde de aynı sayıyı getiren ve bu oyundaki en güçlü kombinezonu oluşturan zar atışı.

ZANZİBAR, Hint okyanusu'nda mercan adası, Afrika kıtasına 36 km uzaklıkta; 1 658 km²; 310 000 nüf. Merkezi *Zanzibar.*

• COĞRAFYA. Kıyıları alçak ve bataklık olan adayı bir tepeler zinciri (en yüksek doruğu 216 m) boydan boya aşar. Sıcak ve nemli iklim kıyı ovalarında pirinç tarımının, başka yerlerdeyse hindistancevizi yetiştiriciliğinin (balıkçılıkla birlikte ada ekonomisinin temelini oluşturur) gelişmesine olanak vermektedir. *—Zanzibar adaları* ve *Pemba* Tanzaniya'nın adalar bölümünü (2 642 km²; 560 000 nüf.), Araplar'ın (% 7), Hintliler'in (% 4) ve Zenciler'le melezlerin (toplam % 90) yaşadığı eski *Zanzibar devleti*'ni oluşturur.

• TARİH. Antikçağ'da ve Ortaçağ'da Araplar'ın ve İranlılar'ın uğradıkları bu adada, IX.-X. yy.'dan beri Araplar ve daha çok Bantu Zenciler (bunlar kisvahili konuşurlar) otururlar. Adanın en gönençli zamanı, o dönemde önemi Kilva'nınkine hiç de eşit olmamakla birlikte, XII.-XIII. yy.'lardır. Çiftçi ve balıkçı olan Zanzibarlılar Güney-batı Asya ve Güney Arabistan'la çok uzaktan önemli çapta ticaret yaparlardı. Portekizliler burasını Doğu Afrika' daki egemenliklerinin merkezi yaptılar (1503-1730).

XIX. yy.'ın başında, kıyının hükümdarı olan Maskat imamı (1804-1856) Sait bin Sultan, Zanzibar'ı işgal edip (1830) başkentini oraya taşıdı (1832) ve Mombasa ile Kilva da içinde olmak üzere bütün kıyı kentlerine iktidarını zorla kabul ettirdi. Zanzibar kısa zamanda en büyük ticari merkez oldu, oysa kurulan karanfil üretim işletmeleri bir avuç büyük arap ailesinin elindeydi ve işçi olarak köleler çalıştırılıyordu. 1847'de fiyatlar korkunç bir düşüş gösterince işletmeciler hindistancevizi üretimini geliştirdiler. Sait bin Sultan'ın ölümünde oğlu Macit, Zanzibar sultanı oldu. İç bölümlerde ticaret, özellikle fildişi ve köle ticareti gelişti. (→ TANZANİYA.) Yerli cemaat para babalarının ve yerel etkinlikleri önemli ölçüde geliştiren kapitalist burjuvazinin aracılığıyla önemli bir rol oynadı.

1850'den sonra alman tacirler çıkageldi. İngiltere konsolosu sir John Kirk 1864' ten başlayarak önce Macit üzerinde, sonra onun yerini alan kardeşi Bargaş üzerinde güçlü bir etki kurdu; ama İngiltere o zamanlar her türlü siyasi müdahaleye karşıydı. 1873'te Bargaş köle ticaretine son verilmesini onayladı ve içeriye doğru giden ana yol boyunca garnizonlar yerleştirdi.

Deutsche Ost Afrika Gesellschaft'ın temsilcisi Carl Peters, içteki şeflerle birçok protektora anlaşmaları yaptı (1884-85). Bir ingiliz-alman çatışmasından sakınmak için sultanın kıta üzerindeki mülkü Deutsche Ost Afrika Gesellschaft (Tanganyika) ile British East Africa Company (Kenya) [1 kasım 1886 anlaşması] ve İtalya (Somali, 1889) arasına nüfuz bölgelerine ayrıldı. Zanzibar ve Pemba adaları, Delgado burnu ile Tana'nın ağzı arasında kalan kıyı ve birkaç kıyı limanı (Kismayu, Mogadiscio, vb.) ve bunların gerisindeki 10 millik alandan ibaret kalan sultanlık, sonunda kıta üzerindeki bu kıyı topraklarını ingiliz (1887) ve alman (1888) şirketlerine kiralamak zorunda kaldı. Yalnız adalar kendi otoritesi altında kaldığından sultan da Büyük Britanya'nın protektorasını kabullendi (4 kasım 1890); Büyük Britanya protektora hakkını, kıta kıyı bölgesine ve Helgoland'a karşılık ödün olarak Almanya'ya bıraktı. Suahili-Arap muhalefeti 1888-89'da Abuşiri'nin yönetiminde şiddetli, ancak kısa bir ayaklanmayla ortaya çıktı.

Bununla birlikte, tarım işletmelerinde işçilik yapmak üzere büyük Svahili göçü ortaya çıktı: daha 1888'de sayıları 45 000 Arap ve 18 000 Asyalı'ya karşılık 50 000'e ulaştı. 1897'de kölelik tümüyle kaldırıldı. Halkın çok sevdiği sultan Halife bin Harud 1911'den 1961'e kadar hüküm sürdü. Büyük Britanya 1960'ta Zanzibar'a özerk bir rejim tanıdı ve 1963'te Commonwealth bünyesinde bağımsızlık ilan edildi; ancak toplumsal durum kilitlenmiş durumdaydı, ekonomik ilişkilerle çaprașık ırk etmenleri olduğu gibi duruyordu.

Sultanın desteklediği arap partisi Zanzibar Nationalist Party, Şeyh Muhammet Şamte Hamadi'nin kurduğu muhafazakâr hükümette Pemba People's Party ile ortaklaştı. Zencilerin sözcüsü olarak Parlamentoda azınlığı, ama ülkede çoğunluğu temsil eden (temmuz 1963'te oyların % 54'ü) ve Şeyh Karume tarafından yönetilen Afro Shirazi Party muhalefeti oluşturuyordu. Uganda kökenli ve mesihçi John Okello hoşnutsuzluğa katalizör oluyordu. C. M. Babu'nun yönettiği Umma partisi ise sol arap muhalefeti ile birkaç afrikalı muhalif grubu bir araya getiriyordu. Bir ayaklanma sonucu sultan Halife ve Başbakanı adadan kovuldu. Köleliğin intikamı olarak girişilen arap kıyımı birkaç hafta içinde 8 000 can aldı. Umma hakem rolü oynamaya çalıştı, Kübalılar'la Çinliler'i yardıma çağırdı. Okello'dan kurtulan ve Nyerere tarafından resmen desteklenen Karume bir ingiliz müdahalesinden korktuysa da müdahale olmadı. Tek gerçek güç olan Darüsselam hükümeti 22 nisan 1964'te Tanganyika ile birleşmeyi sağladı, yeni birleşik devlet 30 ekimde Tanzaniya* adını aldı, Karume Cumhurbaşkanı yardımcısı oldu.

ZANZİBAR, Tanzaniya'nın ada bölümünün merkezi, Tanzaniya adasının batı kıyısında; 125 000 nüf. Araplar burayı Doğu Afrika'nın en büyük limanı yaptılar, önce Zanzibar'dan köle ve fildişi satışında yararlanan Araplar, daha sonra karanfil (Pemba adasında üretilir) ve balık dışsatımını buradan yürüttüler. Kentte bazı tüketime hazırlama (balık konserveleri, karanfil yağı, hindistancevizi lifi) fabrikaları vardır.

ZANZOTTO (Andrea), italyan yazar (Pieve di Soligo, Treviso, 1921). Yapıtlarında ilkel manzaraların dolaysız güzelliğini, bilinçdışı derinliklere dek giden dil ve ruh yolculuğuyla birleştirdi (*Dietro il paesaggio*, 1951; *Elegia e altri versi*, 1954; *Vocativo*, 1957; *La belta*, 1968; *Gli sguardi i fatti e senhal*, 1969; *Pasque*, 1974; *Galateo in bosco*, 1979; *Fosfeni*, 1982).

ZAOCUANG ya da **ZAOZHUANG,** Çin'de (Şadong) kent, Cining'in güneyinde; 337 100 nüf. (1990). Kömür çıkarımı. Termik santral.

ZAO WOU-Kİ, fransız uyruğuna geçmiş çinli ressam (Pekin 1921). Geleneksel çin resim anlayışıyla yetişti (Hangcou Güzel sanatlar okulu, 1934-1940) ve avrupa sanatından (Picasso, Matisse) etkilendi; 1948'de Paris'e yerleşti, orada taşbaskıya ve gravüre başladı, lirik soyutlamayı ve yeni yeni ortaya çıkmakta olan informel soyutlamayı keşfetti. Önceleri Klee'ye yakın bir anlayışta olan (*Kadın ve arkadaşları*, 1951, Art moderne ulusal müzesi, Paris) resmi, uzakdoğu ve batı katkılarının sentezini yapmaya yönelik "hayali bir dil"e doğru gelişti. O dönemden başlayarak soyutlama anlayışı, boşlukların ve doluluktarın ritmik oyununa, renklerin zarif ve aydınlık uyumuna ve hem dingin hem de fırtınalı, uçsuz bucaksız informel "manzaralar" ortaya koyan eylemsel bir hareketliliğe (*Mistral*, 1957, Guggenheim Museum, New York; *10-9-72. En mémoire de May,* Art moderne ulusal müzesi, Paris) dayanır. Yapıtları arasında desenler ve gravürler önemli bir yer tutar.

ZAO ZAN, Japonya'da yanardağ, Honşu'nun kuzeyinde, Yamagata'nın G.-D.'

sunda; 1 841 M. Yamaçlarında kış sporları ve iklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi.

ZAOZHUANG → ZAOCUANG

ZAP suyu → BÜYÜK ZAP

ZAP suyu ya da **KÜÇÜK ZAP, Aşağı Zap** da denir, K.-D. Irak'ta akarsu. Irak'la Iran arasında sınırı oluşturan dağlık kesimden inen kolların birleşmesiyle oluşur; Büyük Zap'a hemen hemen koşut bir çığır izleyerek Kerkük'ün K.'inden geçer ve soldan Dicle'ye kavuşur.

ZAPARTA → SAPARTA

Archivo I. N. A. M., Mexico

Emiliano **Zapata**

■ **ZAPATA** (Emiliano), meksikalı devrimci (Anenecuilco, Morelos, 1879'a doğr. - hacienda de Chinameca, Morelos, 1919). Morelos yerli köy topluluğunda küçük mülk sahibi bir melezdi; çeşitli mesleklerde çalıştı: katırcılık, at bakıcılığı vb. 1910'da, köyündeki insanlar tarafından topluluğun şefi seçildi; topluluk mülkiyetini ortadan kaldıran 1857 yasalarından yararlanan büyük şeker üreticilerinin vurgunculuğuna karşı köylülerin topraklarını savundu. Mart 1911'de, Madero'nun köylerdeki toprakların geri verilmesi programından etkilenerek onu desteklemek üzere ayaklandı. Güney'in en önemli devrimci lideri durumuna geldi, ama Madero vaatlerini yerine getirmediği için, onunla da mücadele etti. 1911'de, köylerde zorbalıkla elkonulan toprakların geri verilmesini isteyen "Ayala planı"nı yayımladı. Doğum yeri olan Morelos'ta kesinlikle desteklenmesi yanında, etkisi Orta Meksika'yı da aştı, Huerta'ya karşı mücadeleye girişti, 1914'te Mexico'yu işgal etti. 1915'ten 1919'a kadar Carranza'ya karşı savaştı. Morelos köylerinin güçlü silahlı birliğinin lideri olarak, toprak isteğinden hiçbir zaman vazgeçmedi. Askeri bakımdan yenilgiye uğradı, ama mücadelesini hep sürdürdü, bir ihanet sonucunda tuzağa düşürülerek öldürüldü.

ZAPATA yarımadası, Küba'nın batısında bataklık yarımada, D.'da Batabano körfezinin ağzını kapatır.

ZAPATEADO a. (isp. *zapata*, ayakkabı'dan). Dansçının topuklarını ritimli bir biçimde yere vurarak oynadığı ispanyol dansı. (Zapateado aynı zamanda Meksika'da da çok tutulan bir danstır.)

Ch. Lenars

Zapotekler'de sanat Monte Albán'da bulunan ve bir tanrıyı canlandıran çokrenkli pişmiş topraktan ölü külü kabı

ZAPATERO a. (isp. *zapatero*). Tropikal Amerika'da yetişen ve saman sarısı renginde, çok ince dokulu, sert ve ağır bir odun veren ağaç. (Odunu ince marangozlukta, kaplamacılıkta, torna işlerinde kullanılır. Boyanarak abanoza benzetilebilir. *Gossypiospermum* cinsi; *Flacourtiaceae* familyası.)

ZAPETRA. Tar. coğ. Malatya'ya bağlı Doğanşehir'e Bizans döneminde verilen ad. (Kimi kaynaklarda *Zibatra* olarak da geçer.)

ZAPODİDAE a. Zool. SIÇRAYANSIÇANGILLER familyasının bilimsel adı.

Zapoliarnoye, Batı Sibirya'nın doğu'sunda doğal gaz yatağı.

Keystone

Antonin **Zápotocký**

ZAPOLSKA (Gabriela KORWIN-PIOTROWSKA, **Gabriela** — denir), polonyalı kadın yazar (Podhajce, Ukrayna, 1857 - ...wów 1921). Oyuncu olan Zapolska, 1892-1894 yılları arasında Paris'teki Théâtre-Libre d'Antoine'da, sonra da 1895'te Œuvre tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Yergili komediler yazdı (*la Petite Grenouille* [fr. çev.], 1897; *Moralnosć Pani Dulskiej* 1906; *Mademoiselle Maliczewska* [fr. çev.], 1910) ve natüralist bir çizgi izleyerek yahudi düşmanlığını, toplumsal sefilliği, burjuva zihniyetini eleştiren, kadın haklarını savunan romanlar, öyküler ortaya koydu (*l'Avant-enfer* [fr. çev.], 1889, *la Ménagerie humaine* [fr. çev.], 1893; *l'Amour saisonnier* [fr. çev.], 1905).

ZAPOLYA ya da **SZAPOLYAİ,** slavon kökenli macar ailesi. Şu üyeleriyle ünlüdür: İSTVAN (öl. 1499), Matyas I Corvinus'un yaveriydi; Polonya kralı Kazimierz IV'ün oğluyla, daha sonra Türkler'le savaştı (1479-1481), Avusturya'yı fethetti ve buraya vali oldu (1481-1485), Matyas ölünce Władysław Jagellon'un tahta çıkmasını sağladı (1490). Kızı, Władysław'ın kardeşi ve Polonya kralı Zygmunt ile evlendi. — JÁNOS, Macaristan kralı ve İstvan'ın oğlu. (→ JÁNOS ZÁPOLYA.) —JÁNOS ZSIGMOND, Macaristan kralı ve János'un oğlu. (→ JÁNOS ZSİGMOND.)

ZAPOROGLAR, Dniepr'in ivinti noktalarının (*porogi*) ötesine yerleşmiş olan Kazaklar. Zaporog seç'i (XVI.-XVIII. yy.) bağımsızlığı için büyük bir mücadele verdi. Ama Mazepa'nın yenilgiye uğramasından sonra 1711'de Kırım Tatarları'na sığınmak zorunda kaldı. 1734'te yeniden kurulan bu örgüt 1775'te Yekaterina II tarafından lağvedildi. Boyun eğmeyi reddeden Kazaklar Dobruca'ya gittiler. Eski Zaporoglar'ın bir bölümüyse 1792-93'te Kuban kıyılarına yerleştiler.

ZAPOROJİYE, esk. **Aleksandrovsk,** Ukrayna'da kent, Dniepr'in dirseğinde, büyük Dnieproges barajının yanında; 884 000 nüf. (1989). Irmak limanı ve demiryolu kavşağı. Metalürji, makine sanayileri ve elektrikli gereçler yapımı, kimya. Yakınında, nükleer santral.

ZAPOTEK a. Zapotekler tarafından konuşulan, otomang ailesinden dil.

■ **ZAPOTEKLER,** Oaxaca vadisinde (Meksika), kolomböncesi uygarlıkların klasik döneminde (İ.S. 250-950) doruğa ulaşan bir uygarlığın kurucusu halk. Yalın ve uyumlu bir mimari (özellikle Monte* Albán ve Mitla* kentlerinde görülebilir), özellikle matematik ve kronoloji yazısı olarak kullanılan hiyeroglif tarzında bir yazı, Yağmur ve Bitki tanrısı ile Mısır (yiyecek bitkisi) tanrısının ve Ateş tanrısının (bunlar çoğunlukla ölü külü kaplarının üzerinde resmedilmiştir) üstünlüğüne dayanan bir din, büyük bir olasılıkla teokrasiye dayalı siyasal bir düzen bu uygarlığın en belirgin özellikleridir. XIII. yy'da Mikstekler bu halkı yerlerinden kovarak topraklarını ele geçirdiler.

Yaklaşık 215 000 kişiden oluştuğu düşünülen Zapotekler bugün bir köylü topluluğu olarak yaşamakta (tekeşli, babayerli ve genellikle içtenevli), temel olarak tarımla geçinmekte ve vaftiz hısımlığı bu halk arasında önemli bir toplumsal bağlantı etmeni olarak rol oynamaktadır.

■ **ZÁPOTOCKY** (Antonín), çek devlet adamı (Zákolany, Kladno yakınları, 1884 - Prag 1957). Duvar işçisiydi; 1900'de Sosyal demokrat parti'ye katıldı, Avusturya'ya karşı propaganda suçundan tutuklandı, 1915 yılında serbest bırakıldı. 1920'de büyük siyasal grevleri düzenleyenler arasında yer aldı. Bu yüzden yeniden tutuklandı. Çekoslovakya Komünist partisi'nin kurucularından biridir. 1922'den 1925'e kadar parti sekreterliği üyeliğinde bulundu. 1925'ten 1938'e kadar milletvekiliydi; 1929'dan sonra kızıl sendikalar sekreterliği yaptı ve 1929, 1931 ve 1932 grevlerinin başlıca yöneticilerinden biri oldu. 1939'da, Çekoslovakya'yı işgal eden naziler tarafından tutuklandı ve Oranienburg toplama kampına gönderildi, 1945'te ülkesinin Genel çalışma konfederasyonu sekreteri oldu ve 1948 şubat olaylarında önemli bir rol oynadı. Konsey başkanlığına getirildi. 1950'de konfederasyon'daki tüm sorumluluklarını bıraktı, 1953 martında, K. Gottwald'ın ölümünden sonra Cumhurbaşkanı oldu.

ZAPPA (Francis VINCENT, **Frank** — denir), amerikalı gitarcı, şarkıcı ve besteci (Baltimore 1940). Zenci rhythm and blues'una olduğu kadar Edgard Varèse'in yapıtlarına da meraklı, komple yazar, yorumcu, hatta sinema ve video yönetmeni olan Frank Zappa, her telden çalan üstün yetenekli bir kişi olarak kendini gösterdi. 1964'te Mothers of Invention grubunu kurdu. 1972'de "Elektrikli büyük orkestra"yı (The Great Wazoo) oluşturdu. 1975'te Captain Beefheart'la (Don Van Vliet) ortak çalışmaya başladı. 1979'da iki perdelik bir rock operası yazdı: *Joe's Garage*. Bazı yapıtları: *Freak out!* (1966), *Uncle Meat* (1969), *Hot Hats* (1969), *200 Motels* (Zappa'nın 1971'de çevirdiği bir filmin özgün bandı), *Roxy and Elsewhere* (1974), *Sheik Yerbouti* (1979), *Tinsel Town Rebellion* (1981), *Jazz From Hell* (1986), *You Can't Do That on Stage Anymore* (1987).

ZAPPİ (Giovan Battista Felice), italyan yazar (İmola 1667 - Roma 1719). Accademia degli Arcadi'nin kurucularındandı. Şiirlerinde Anakreon'un etkisi sezilir.

ZAPT a. (ar. *żabt*). **1.** Zapt etmek eylemi. **—2.** *Bir yeri, bir şeyi zapt etmek*, onu zorla ele geçirmek, almak: *Bir kaleyi zapt etmek*. **—3.** *Bir kimseyi, bir hayvanı zapt etmek*, güç kullanarak onları engellemeye, durdurmaya, onlara hâkim olmaya çalışmak: *Atın gemini çekiyor ama onu güçlükle zapt ediyordu*. **—4.** *Bir şeyi (soyut) zapt etmek*, tutmak, önlemek: *Öfkesini zapt etmek için dişlerini sıkıyordu*. **—5.** *Bir şeyi (söz) zapt etmek*, yazıya geçirmek, yazıyla saptamak: *Söylenenleri olduğu gibi zapt etmek*. **—6.** *Bir şeyi (bilgi) zapt etmek*, hatırda tutmak (esk.)

—Ask. *Zapt ve müsadere* → ELKOYMA.

—Deniz huk. *Geminin zapt ve müsaderesi*, savaş hukuku kurallarına göre yabancı gemilere elkonarak gerçekleştirilen mülkiyet edinme biçimi. (10 temmuz 1940 tarih ve 3894 sayılı Denizde zapt ve müsadere yasası'na göre zapt olunan gemi ve malın müsaderesi mahkeme kararıyla olur. Kararın kesinleşmesiyle, zapt edilen gemi ve mal Türk devletinin malı olur.)

—Huk. *Zapta karşı güvence*, satın alınan bir mal üzerinde üçüncü kişilerin hak iddia ederek yapacakları müdahalelere karşı alıcının sahip olduğu güvence. (Satılan şey üçüncü kişi tarafından alıcının elinden alınırsa satıcı bundan dolayı alıcıya tazminat ödemek zorundadır [Borçlar k. md. 189].)

ZAPTİYE a. (ar. *zabṭ* ve *-iyye*'den *zabṭiyye*). Esk. ida. Osmanlılar'da toplumda güvenliği sağlamakla görevli askeri polis örgütüne ve bu örgütte çalışan görevliye verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Zaptiye nazırı*, Zaptiye nezareti'ni yöneten en üst düzey görevlisine verilen ad. ‖ *Zaptiye nezareti*, Osmanlılar'da tüm kolluk ve güvenlik kuvvetlerinin bağlı olduğu nezarete verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İstanbul'da, Tanzimat ilan edilmeden (1839) önce yeniçeri ağaları, bostancıbaşılar ve kaptanpaşalar kentte güvenliği sağlamakla yükümlüydüler. Bu görev taşrada mütesellimler, sancakbeyleri, beylerbeyleri tarafından yerine getirilirdi. Tanzimat ilan edildikten sonra zaptiye ile ilgili işler yeni baştan ele alınarak yeni kurallara bağlandı. Kabul edilen bir yasa (1869) ile kent içlerinde zaptiye örgütünün yerini, sivil nitelikteki bir kuruluş olan polis örgütü aldı. Zaptiye örgütü, askeri bir yapısı olduğundan bölük, tabur ve alaydan oluşur; birlik komutanlarına "bölük ağası", "tabur ağası" ve "alay beyi" denirdi. 1879'da zaptiye örgütü kaldırılarak yerini jandarma* aldı.

• *Zaptiye nezareti*, Osmanlılar'da günümüzdeki Emniyet genel müdürlüğü'nün görevlerini üstlenmişti, bütün güvenlik işlerinin sorumlusu Zaptiye nazırı tarafından yönetilirdi. Nazırın maiyetinde nazır yardımcıları, muhasebeci, mektupçu vb. yöneticiler görev yaparlardı. Nezarette, ayrıca, çeşitli konularda görev yapan komisyonlar ve müfettişler de vardı.

Zaptiye çavuşu madalyası, Abdülmecit döneminde yararlılıkları görülen zaptiye çavuşu ve polislere verilmek üzere çıkarılan madalya (1860/1861). Gümüşten bastırılan madalyalar (yalnızca dört ta-

ne bastırıldı) 37 mm çapında, 24,17 g ağırlığındaydı.

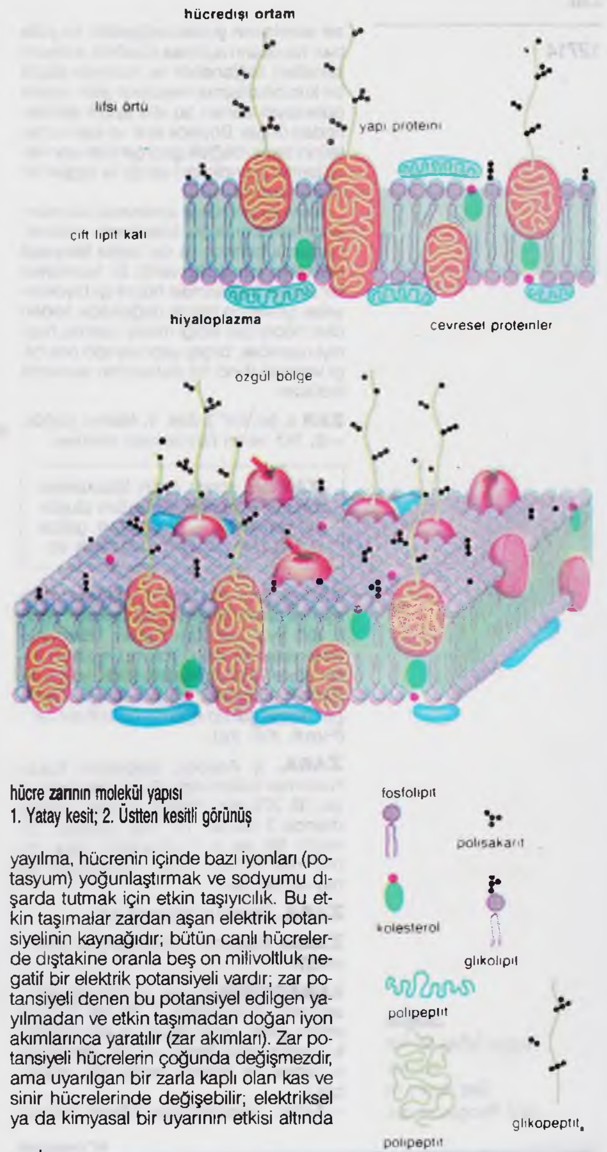
ZAPTURAPT a. (ar. *żabṭ* ve *rabṭ*'tan *żabṭ u rabṭ*). **1.** *Esk.* Sıkıdüzen, disiplin. **—2.** *Zapturapt altına almak*, düzeni, disiplini sağlamak.
—Nalbantl. *Zapturapta alma*, usulüne uygun biçimde nal çakmak için hayvanı terbiye etme; bunun için, atı yorma*, yavaşa* vurma, ayakları askıya alma, travayda* nallama, uyuşturucu ilaç verme ve yatırarak nallama yöntemlerinden yararlanılır.

ZAR a. **1.** Başta tavla olmak üzere türlü oyunlarda kullanılan ve kemik, fildişi, plastik gibi maddelerden yapılıp altı yüzünde, birden altıya kadar benekler bulunan küçük küp biçimindeki gereç. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Zarlarla oynanan ve ereği sayı ya da sayı kombinezonları gerçekleştirmek olan oyun: *Zar atmak, oynamak.* **—3.** *Zar almak*, oyunu kazanmak. ‖ *Zar atmak*, oyunda zarı fırlatmak. ‖ *Zar gelmek*, zar oyununda şansı iyi gitmek. ‖ *Zar tutmak*, istediği sayıyı getirebilmek için atmadan önce zarı parmaklar arasında ustaca tutmak; bu yolla istediği sayıyı getirmek. ‖ *Zarını bozmak, zarını kırmak*, sözkonusu tavla oynayan biriyse, zarının iyi gelmeyişini ya da oyunda yenilişini yanında oturan bir kimseye bağlamak, ondan bilmek: *Yanıma oturunca zarımı bozdu.* ‖ *Hileli zar*, hile yapan oyuncunun tanıması için işaretlenmiş, köşeleri yuvarlaklaştırılmış ya da cıvalı zar.
—ANSİKL. Zar atmak Mısır ve Doğu'da çok eski zamanlardan bu yana bilinmekle birlikte, söylencelerde zarın icadı Truva savaşı sırasında yunan komutanlarından biri olan Palamedes'e mal edilir. *Odyssei-a*'da, Odysseus'un sarayı önünde zar atarak bekleyen damat adaylarına tanık oluruz. Birçok yunan vazosu (Vatikan'da Eksekias amforası) benzer sahnelerle süslüdür. Etrüsk ve Roma sanatında da karşımıza çıkan bu sahneler XVII. yy.'da Mathieu Le Nain, Valentin, David Teniers vb.'nin gözde konuları oldular.
Ortaçağ'da zarlar sert tahta, kemik ya da fildişinden yapılmaktaydı: zar yapımı uzun bir süre önemli bir sanayi dalını oluşturdu. Zarlar uzman zanaatçılar tarafından imal ediliyordu; zar yapımı yol açabileceği hile ve sahtekârlıkları önlemek amacıyla sıkı bir biçimde denetleniyordu. Zar oyunu XIII. yy.'da özellikle öğrenciler arasında öylesine yaygınlaştı ki, Fransa kralı Saint Louis bu oyunu resmen yasaklamak zorunda kaldı.

ZAR a. **1.** *Esk.* İnce perde ya da örtü. **—2.** *Esk.* Kadınların giydiği çarşaf, car. **—3.** *Zar gibi*, çok ince, saydam şeyler için kullanılır.
—Akışkan. mekan. Diyafram görevi yaparak bölmeleri ayırmaya yarayan sızdırmaz ve hareketli çeper. (Zar, bir kumanda, ayar, pompa, akümülatör görevi de yapabilir.) [Eşanl. MAMBRAN.]
—Anat. İki ortam arasına yerleştirilen ve bazı olgulardan (diyaliz, süzme, osmoz, ince süzme) yararlanarak bazı bileşenlerin atılmasını ya da yoğunlaştırılmasını sağlayan, gözenekli bir maddeden ince çeper
—Anat. ve Biyol. İki boyutlu yayılan, esnek, sarıcı, bir ya da birkaç katlı, korumayı sağlayan ve içerdeki organlarla kimyasal alışverişi denetleyen organ ya da organit. (Hayvansal organizmalarda deriden [örtenek] başka iç zarlar da vardır: bunlar duruma göre sümüksü, seröz ya da lifsi epitelyumlardır. Her hücre bir hücre zarı ile sınırlıdır ve ökaryotsa, ayrıca bir de çekirdek zarı içerir. Pektinli selülozdan bir zarla kaplı olan bitki hücresinin, içinde koful zarları da bulunur. Birçok hücre organitinin, genellikle çift katlı olan örtüsüne de zar adı verilir: çekirdek [çekirdek zarı], mitokondri [mitokondri zarı], plastlar [plast zarı]. Kloroplastlarda, iç zar, katlanarak, taneciklerin kat kat görünmesine neden olan "ibikleri" oluşturur.) [Bk. *ansikl.* böl. Nörobiyol.]

—Asalbil. *Prolijer zar*, çoğalabilen hidatik kistin iç boşluğunun iç sınırı.
—Bayınd. *Sızdırmazlık zarı*, bir dolgu içine (baraj) ya da bir yüzey üzerine (baraj, kanal ya da kazı şevi) yerleştirilen esnek ve sızdırmaz bir gereçten yapılmış ince katman.
—Elektroakust. Elektroakustik bir türdönüştürücünün, akustik bir basınç etkisiyle kolayca titreşime girmesi için uyarlanmış ya da titreşerek bir ses dalgası üreten bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fiz. *Helyum zarı* ya da *Rollin zarı*, aşırıakışkan helyumla, yani λ noktası üzerindeki helyumla temas halinde olan tüm yüzey boyunca yükselen ince, sıvı helyum pelikülü. (Eşanl. HELYUM FİLMİ.)
—İnş. *Baca zarı*, bir baca içindeki duman yollarını birbirinden ayıran ince bölme.
—Kad. doğ. İnsan yumurtasını saran kılıf. (İki kat olan bu zar içten dışa doğru amnios ve koryon adlarıyla anılır. İkisi de dölyatağı kökenli üçüncü bir zara tutunur.) ‖ *Zar yırtılması*, dölütü saran zarların gebelik ya da doğum sırasında yırtılması, amnios sıvısının akmasına ve dölyolundan gelebilecek enfeksiyonlara yol açması. (Bu nedenle yırtılmadan hemen sonra dölütün çıkması gerekir. Yırtılma kendiliğinden olabildiği gibi yapay da gerçekleştirilebilir. Doğum ağrıları sırasında dölyatağı boynunun kısmen ya da tam açıldığı zaman kendiliğinden meydana gelir. Zamansız olarak gebelik sırasında da zarlar yırtılabilir. Doğum hareketlerini başlatmak ya da hızlandırmak amacıyla hekim tarafından yapay olarak yapılır.)
—Patol. *Yalancı zar*, bazı iltihapların etkisiyle mukozalar üzerinde oluşan beyazımtırak fibrin tabakası. (En belirgin örneği, kuşpalazı anjininde genzi kaplayan yalancı zardır.)
—Şarapç. Tam dolu olmayan kaplarda bırakılmış alkollü içkilerin ve şarabın üzerinde rastlanan ve mikoderma *(Candida mycoderma), saccharomyces* ve asetobakter gibi mikroorganizmalardan meydana gelen ince küf tabakası.

◆ sıf. Zar biçiminde olana denir.
—İnş. *Zar duvar*, kimi Ortaçağ kiliselerinde sahnın iki bölmesini birbirinden ayıran ve genellikle bir kemerle taşınan enlemesine duvar. (İşlevi çatı makaslarına yardımcı olmak ya da duvarları desteklemektir.)
—ANSİKL. Elektroakust. Hoparlörlerde, zar, akım değişimlerini mekanik salınımlara dönüştüren "düzenek"e bağlıdır. Zar, salınımları içinde bulunduğu ortamda geniş bir hacme iletir ve burada, bu salınımlar ses dalgaları biçiminde yayılır. Zarlar, karton ya da emdirilmiş dokuma ve hatta yeterince ince plastik malzeme ya da alüminyum gibi hem hafif, hem de rijit bir malzemeden yapılır. Konik biçimleri onlara daha iyi bir rijitlik sağlar.
—Nörobiyol. *Hücre zarı.* Hücrelerin ve özellikle sinir hücrelerinin (nöron) birbirinden bir zarla ayrıldığı XX. yy.'ın başında anlaşıldı. İlk biyokimyasal çözümlemeler bu zarların yağ ve protein bakımından çok zengin olduklarını gösterdi. Elektronik mikroskopla elde edilen görüntüler zarların üst üste üç tabakadan oluştuğunu ortaya çıkardı, buna dayanılarak ortada yağların, içte ve dışta proteinlerin bulunduğunu öneren bir yapı modeli tasarlandı. Ama biyokimya, zarların dış yüzünde polisakkaritlerin varlığını ortaya koyduğu gibi kriyodekapaj teknikleri de ikimolekülü bir yağ tabakası içinde büyük protein taneciklerinin bulunduğunu ortaya çıkardı. Hücre zarları hücre içi ve hücre dışı ortamlar arasında su, iyon, oksijen ve organik madde alışverişini düzenler. Bundan başka hücreler arası ilişkilerde de rol oynar, öyleki, iki hücre, zarlarının dış yüzünün kimyasal bileşimiyle karşılıklı olarak birbirini tanıyabilir. Bu alışverişlerde birçok süreç işe karışır: basit yayılma (örneğin su ve oksijen), kendiliğinden yayılması zor olan maddeler (glukoz, aminoasitler) için taşıyıcılardan yararlanılarak kolaylaştırılan

hücre zarının molekül yapısı
1. Yatay kesit; 2. Üstten kesitli görünüş

hücre zarının çeşitli bileşenleri

yayılma, hücrenin içinde bazı iyonları (potasyum) yoğunlaştırmak ve sodyumu dışarda tutmak için etkin taşıyıcılık. Bu etkin taşımalar zardan aşan elektrik potansiyelinin kaynağıdır; bütün canlı hücrelerde dıştakine oranla beş on milivoltluk negatif bir elektrik potansiyeli vardır; zar potansiyeli denen bu potansiyel edilgen yayılmadan ve etkin taşımadan doğan iyon akımlarınca yaratılır (zar akımları). Zar potansiyeli hücrelerin çoğunda değişmezdir, ama uyarılgan bir zarla kaplı olan kas ve sinir hücrelerinde değişebilir; elektriksel ya da kimyasal bir uyarının etkisi altında

zar duvar
(Orcival'daki [Puy-de-Dôme, Fransa] Notre-Dame kilisesi sahnı, XII. yy.)

Archives photographiques Monuments historiques

zar akımlarının şiddeti değişebilir; bu yolla bazı kanalların açılması (özellikle sodyum kanalları) sağlanabilir ve hücrede güçlü bir kutupsuzlaşma meydana gelir: eylem potansiyeli denen bu etki eylem akımlarından doğar. Böylece sinir ve kas hücrelerinin zarları değişik geçirgenlikte iyon kanallarının (iyonoforlar) varlığı ile özgün bir nitelik kazanır.

Memelilerin hücre zarlarında hücrelerarası iletişimin başka tiplerine de rastlanır: bunlarda hormon ya da başka kimyasal maddeler için alıcılar vardır. Bir hormonun bir alıcıya bağlanması hücre içi biyokimyasal işlevlerde birçok değişikliğe neden olur; hücre zarı aldığı mesaj üzerine, hücreyi uyaracak, birşey yapması için ona bilgi verecek ikinci bir habercinin sentezini indükler.

ZAR a. (ar. *zarʿ*). *Esk.* **1.** Meme, göğüs. **—2.** Süt veren hayvanların memesi.

-ZAR fars. sonek. (*-zār*). Sözcüklerin sonuna eklenerek yer adları oluşturur: *çemenzar* → ÇEMENZAR, *gülzar* → GÜLZAR, *lalezar* → LALEZAR vb.

ZÂR sıf. (fars. *zār*). *Esk.* **1.** Ağlayan: *"Ana âşık mı direm pişesi zâr olmayıcak"* (Vasfi, XVI. yy.). **—2.** Zayıf, bitkin: *"Beni derdinle yeter zâr ettin / Yok mu insafın a zalim söyle"* (Fıtnat Hanım, XVIII. yy.) **—3.** *Zâr zâr,* ağlayarak, ağlaya ağlaya: *"Nola ger hasret çeküp ağlarsa bülbül zâr zâr"* (Fuzuli, XVI. yy.).

ZARA, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde Sivas iline bağlı ilçe, 38 275 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 3 bucak, 131 köy. Merkezi, Sivas'ın 69 km K.-K.-D.'sunda *Zara,* 16 073 nüf. (1990). Tahıl, hayvancılık ve hayvan ürünleri.

ZARA, Zadar'ın italyanca adı.

ZARA, Libya'da, Trablusgarp'ta petrol yatağı.

ZARABANDA a. (isp. *zarabanda;* fars. *serbend,* türban'dan). **1.** İlk kez 1583'te ortaya çıkan, üçerli ölçülü ve ağır tempolu ispanyol halk dansı. **—2.** Bu dansla aynı tempo ve nitelikte beste. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Zarabandanın kökeni belirsizdir (Andalucía, Amerika [Chaco, Yucatán]). Kösnül yönünden dolayı yetkililerce yasaklanmasına karşın varlığını korudu ve değişim geçirerek yavaş ve ağırbaşlı birnitelik kazandı; ancak en azından Cervantes zamanında her iki biçimi de bir arada yaşamış olabilir. XVII. yy. italyan sanatçılarının bestelediği zarabandalar canlı ve neşeliydi. Oysa Händel ve Bach'ın süitlerinde, Couperin'in *Concerts royaux*'sunda ve Muffat'dan başlayarak çok kesin bir biçimde, ağır ve görkemli bir özellik kazandı. Zarabanda, içlerinde Debussy de olmak üzere birçok sanat müziği bestecisinin yeniden ele aldığı bir halk müziği örneğidir.

ZARAFET a. (ar. *zarāfet*). İncelik, güzellik; zariflik.

—*Esk.* *Zarafet-perver,* inceliğe düşkün olan.

Zaragoza
Nuestra Señora del Pilar bazilikası
Genç Herrera'nın ve V. Rodriguez'in yapıtı

M. Levassort

ZARAGOZA, İspanya'da kent, Aragón'da il merkezi, Ebro kıyısında, Gállego'yla Ebro'nun birleştiği yerin yakınında; 592 686 nüf. (1990). Burası büyük bir yönetim, askerlik (askeri akademi), üniversite, ticaret ve sanayi (makine sanayisi, tarım makineleri, demiryolu gereçleri, elektrik gereçleri, besin sanayileri, tekstil) merkezidir. Bulvarın G.'inde *(calle del Coso),* güzel caddelerin bulunduğu yeni mahalleler uzanır ve G.'e ve G.-B.'ya doğru hızla yayılır. —*Zaragoza ili,* 17 252 km^2; 842 427 nüf. (1990). Çok geniş olmasına karşılık nüfusu azdır; Ebro vadisinin sulanan alanları dışında pek gelişmiş değildir.

—Tar. Eskiden *Salduba* adıyla Fenikeliler'ce kurulan, İ.Ö. I. yy.'da yıkılan, *Caesaraugusta* adıyla Augustus tarafından roma kolonisi olarak yeniden yapılan (İ.Ö. 24-23) ve Arap egemenliğinde adı *Sarakusta*'ya dönüşen kent, Vandallar'ın, sonra, Süevler'in (452) eline geçti. 541'de Childebert tarafından kuşatıldı; 631'de Dagobert'in ve 712'de Araplar'ın eline geçti; Kurtuba (Córdoba) halifeliğine bağlandı. 778-780 arasında Charlemagne tarafından işgal edildi, ama XI. yy. başında bağımsızlığını kazandı. Daha sonra Zaragoza Arap krallığı'nı oluşturdu. Bu krallık kentin Aragón kralı Alfonso I tarafından yeniden fethine (Reconquista) kadar [1118] yaşadı. O tarihte Zaragoza, Aragón'un başkenti, başpiskoposluk (1317) ve bir üniversite merkeziydi (1474). Yönetimsel ayrıcalıklarla donatılan Zaragoza, Madrid başkent olunca siyasal önemini yitirdi. Muhalefet hareketlerini ortadan kaldırarak kentin özgürlüklerini sınırlayan Felipe II'nin merkeziyetçi mutlakıyetçiliğine karşı fuero*larını korumaya çalıştı.

XVIII. yy.'da Felipe V, Zaragoza'nın elindeki son ayrıcalıkları da aldı; çünkü kent, kendisine karşı arşidük Karl'ı (daha sonraki imparator Karl VI) desteklemişti. Bağımsızlık savaşı sırasında kent, Palafox'un yönetimi altında iki kuşatmaya karşı koydu: birincisi (haziran-ağustos 1808) Verdier'ye karşı, ikincisi (aralık 1808 - şubat 1809) keşişlerin ve kadınların kahramanca direnişi karşısında kenti ancak ev ev, sokak sokak çarpıştıktan sonra ele geçirebilen Moncey ve Lannes'a karşı. Kentin üçte biri yıkıldı, nüfusun da yarıya yakını öldü. Nuestra Señora del Pilar kilisesi'nin değerli eşyaları, Fransızlar'ın istediği tazminatı ödemek için kullanıldı. Zaragoza 1813'te Suchet'yi yenen İspanyollar tarafından geri alındı.

—Güz. sant. Eski kent Ebro'nun güney kıyısındadır. Dar sokaklarının iki yanında birçok eski ev korunmuştur. XI. yy.'da müslüman hükümdarların eski sarayı olan El Caferiye (Aljafería) özellikle Katolik Krallar zamanında değişikliğe uğratıldı ve genişletildi. Korunmuş olan camisi, İspanya islam dinsel mimarisinin ender izlerinden biridir. XII. yy.'da roman üslubunda başlanan San Salvador katedrali'nin yapımı XIV. yy. gotik ve mücear üslubunda sürdürüldü (baştarafı tuğladan mücear bezemeli; XVI. yy. başında yıldız damarlı cimborio; gotik üslubunda kaymak taşından baş sunakarkalığı, XVI. yy.'dan kalma oyma trascoro ve başka sanat yapıtları). Bir Meryemana *capilla*'sının bulunduğu Nuestra Señora del Pilar bazilikası 11 kubbeli ve 4 kuleli dev bir dörtgendir; Genç Herrera'nın tasarladığı bu yapıtı XVIII. yy.'da V. Rodriguez değiştirdi (zengin iç süslemeler; D. Forment'in yaptığı kaymak taşından sunakarkalığı; değerli eşya). Başka birçok anıt arasında şunları sayabiliriz: San Pablo (D. Forment'in yaptığı sunakarkalığı), Santa Magdalena kiliselerinin mücear üslubundaki kuleleri (XIV. yy.), San Engracia kilisesi'nin plateresco üslubundaki taçkapısı, XVI. yy.'dan kalma Audiencia (eski Luna kontlarının sarayı) ve Lonja, Argillo kontlarının sarayı (XVII. yy.), barok üslubunda San Juan de los Panetes kilisesi (1720). Katedralde, Gotik ve Rönesans çağlarının (XIV.-XVI. yy.) flaman halıları bakımından zengin bir Piskoposluk müzesi vardır. İl müzesi tarihöncesine, roma ve islam arkeolojisine (eskiden El Caferiye'de bulunan zengin süsleme parçaları), Ortaçağ ve Rönesans (heykel ve resim) sanatlarına, modern resme (Goya salonu) ayrılmıştır.

ZARAİF çoğl. a. (ar. *zarif*'in çoğl. *zarāʾif*). *Esk.* Zarifler, narin, ince şeyler.

ZARANGAE. Esk. coğ. Drangiane'nin kuzeyinde yaşayan halk.

ZARAR a. (ar. *żarar*). **1.** Bir kimsenin, bir şeyin, bir olayın yol açtığı maddi ya da manevi kayıp, çıkar yitimi ya da kötü sonuç; dokunca, ziyan: *Kazaya siz neden olduğunuza göre, zararı ödemek zorundasınız. Don üzüm bağlarına büyük zarar verdi. Bu tutumu yüzünden ilişkimiz büyük zarar gördü.* **—2.** Bir girişimde harcanan para: *Kâr ve zararın hesaplanması;* bir girişimde edilen kârdan fazla para harcama, kaybedilen para miktarı: *Borsada zarar etmek. Bir milyarlık zararımız var.* **—3.** *Zarar çekmek,* zarara uğramak, ziyan etmek (esk.). ‖ *Zarar etmek,* ticarette ya da alışverişte bir şeyin satışından alış değerini çıkaramamak: *Domatesler çürüyünce çok zarar etmiş, verdiği parayı bile çıkaramamıştı.* ‖ *(Birinden) zarar gelmek,* kötülük gelmek: Ondan bize zarar gelmez. ‖ *Zarar görmek,* bir kötülüğe uğramak, kötü bir sonuca yol açacak bir biçimde bir şeyden etkilenmek: *Ekinler kuraklıktan çok zarar gördü.* ‖ *Zarar vermek,* kötülük etmek, kötülüğü dokunmak. ‖ *Zarar ziyan,* uğranılan bir zararı pekiştirici bir biçimde anlatmak için kullanılır: *Zarar ziyan çok mu?* ‖ *Zarara uğramak,* kötü bir durumun içine düşmek, kötü bir durumla karşılaşmak. ‖ *(Birini) zarara sokmak,* birine zarar vermek. ‖ *Zararda olmak,* alışverişte bir işe yatırdığı parayı çıkaramamak, kâr edememek. ‖ *Zararı dokunmak,* bir şeye kötü bir etkisi olmak, kötülüğü dokunmak: *Ağır ağır yaparsan, bu hareketin bir zararı dokunmaz.* ‖ *Zararı olmamak,* kötü bir sonuca ya da etkiye yol açmamak. ‖ *Zararı yok,* özür dileyenlere söylenen incelik sözü. ‖ *Zararına,* zarar ederek yapılan bir işi, bir eylemi belirtir: *Zararına satışlar. Eldeki malları zararına sattılar.* ‖ *(Bir kimsenin) zararına,* zarar göreceği, kayba uğrayacağı biçimde sonuçlanan bir işi, bir eylemi belirtir: *Bu iş senin zararına. Konuşması onun zararına olur.* ‖ *Zararla kapanmak,* bir ticari girişimi zarar ederek sona erdirmek.

—Cez. huk. *Anıtlara zarar verme,* bir kimsenin kamuya ait ya da kamu hizmetinde kullanılan ya da bir din ve mezhebin ibadetine ayrılmış yapılara zarar vermesi. (Türk. cez. k.'na göre bu eylemler suçtur. Kültür ve tabiat varlıklarını koruma k. bu suçların yasa kapsamına giren kültür varlıklarına karşı işlenmesi halinde cezanın artırılacağını öngörür.)

—Huk. Bir kimsenin mal varlığında ya da kişisel değer ve varlıklarında kendi iradesi dışında meydana gelen azalma. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Maddi zarar,* bir kimsenin mal varlığında meydana gelen zarar ‖ *Manevi zarar,* bir kimsenin kişisel değer ve varlıklarında meydana gelen zarar.

—Isl. huk. *Zarar-ı âm,* genel zarar, bir topluluğa, bir köy, kasaba sokak halkına ya da bunların malına verilen zarar. ‖ *Zarar-ı has,* bir ya da birkaç kişiye verilen zarar. ‖ *Zarar-ı maddi,* mala, cana ve organlara verilen zarar. ‖ *Zarar-ı manevi,* şeref ve

haysiyeti zedeleyen, sağlık ve özgürlüğe engel olan zarar.
—Kur tar. *Zarar-ı lahm* (et zararı), Osmanlı devletinde İstanbul dışındaki mezbahalarda Yeniçeri ocağı'na ucuz et satma zorunluğu. (Zararına et satışının yarattığı açık piyasa toptan değerine göre Fatihsultanmehmet vakfı'nca karşılanırdı. Zarar-ı lahm, Yeniçeri ocağı'yla birlikte kaldırıldı.)
—Ormanc. *İşletme zararı*, bir ağaç ya da ormanı, umulan en yüksek verimi veremeyecek yaşta ya da büyüklükteyken kesmekten doğan odun kaybı ve mali zarar. (Çok genç ağaçlar için sözkonusu olduğu gibi çok yaşlı ağaçlar için de sözkonusu olabilir.)
—Psik. *Zarara uğrama düşüncesi*, öznenin, maddi ya da manevi bakımdan bir engellemeye uğrayacağı konusunda beslediği hezeyanlı düşünce. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uluslarar. huk. *Zararla karşılık*, bir devletin, kendisine karşı düşmanca eylemde bulunan bir devlete karşılık vermek üzere aldığı şiddet önlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Huk. Zarar, haksız fiilden doğan sorumluluğun önemli bir öğesidir. Bir kimsenin, hukuka aykırı bir eylemden sorumlu tutulabilmesi için başkasına verilmiş bir zararın doğmuş olması gerekir. Zararın asıl anlamı mal varlığında meydana gelen azalmadır. Manevi zarar bir kimsenin yaşamı, sağlığı, ünü vb. değerleri açısından gördüğü zarardır. Maddi zarar olarak nitelenen mal varlığındaki azalma, doğrudan doğruya bu mal varlığındaki bir bölümün (ya da tümünün) kaybı olabileceği gibi beklenen kazançtan yoksunluk da olabilir. Haksız fiilden doğan zararın kanıtlanması bunu iddia eden tarafa düşer (Borçlar k. md. 42). Bir kimseye ister bile bile, ister savsama yoluyla olsun, haksız olarak zarar veren kimse bu zararı tazmin etmekle yükümlüdür (Borçlar k. md. 41). Yargıç, tazminatın türünü ve kapsamını duruma ve kusurun ağırlığına göre belirler.
—Psik. *Zarara uğrama düşüncesi.* Bu tür düşünceler, (soyguna uğrama, konuta saldırı, eşi tarafından aldatılma), yaşlılık bunamalarında sıkça görülür. Ameliyat ya da kaza geçirmiş bazı paranoyak yapılı hipokondrililerde de bu tür düşüncelere rastlanır.
—Uluslarar. huk. Zararla karşılığın uluslararası hukukun ihlali olarak kabul edilebilmesi için, 2. maddesinde her tür "kuvvet kullanma ya da kuvvet kullanma tehdidi" nin uygulamasını yasaklayan BM antlaşması'nı beklemek gerekti. *"Önleyici zararla karşılık"* kavramı, BM tarafından takbih edilen bazı eylemleri yasallaştırmak için ileri sürülmüş ve böylece soyut olarak, çok geniş anlamda meşru müdafaa kavramına bağlanmıştı: İsrail'in, Lübnan'a müdahalesi sırasında, topraklarını tehdit eden Filistinliler'e karşı ve Bağdat yakınında bulunan Irak nükleer reaktörünü hava saldırısıyla imha ederken (7 haziran 1981) ileri sürdüğü sav buydu.

ZARARLI sıf. **1.** Bir kimseye, bir şeye olumsuz etkisi olan, zarar veren bir şey için kullanılır; tehlikeli: *Sigara gençler için zararlıdır. Alkol sağlığa zararlıdır.* **—2.** Varlığı ve yaşam biçimiyle başkalarına zarar veren bir canlı varlık için kullanılır: *Zararlı bir böcek.* **—3.** Tutum ve davranışlarıyla başkalarına kötülüğü dokunabilen kimse için kullanılır; kötücül: *Zararlı arkadaşlar.* **—4.** Zarara, kayba yol açan bir şey için kullanılır: *Bu hatalı girişim şirketimiz için çok zararlı oldu.* **—5.** *Zararlı çıkmak*, bir işin ya da girişimin sonunda zarar etmek, kimi şeyleri yitirmek: *İyi düşün, sonunda zararlı çıkarsın.*

◆ a. Zool. Tarıma, av hayvanlarına, insana ya da biyolojik ortama zarar veren hayvan ya da böcek.
—Tarım. *Tarım zararlıları*, tarım bitkilerine ve ürüne dadanan hayvanların tümü. (En önemlilerine iplikkurtları, yumuşakçalar, karındanbacaklılar, çokayaklılar, örümcekler [özellikle akarlar], sinekler, kuşlar ve memeliler [tavşangiller, kemirgenler ve böcekçiller] arasında rastlanır.)

ZARARSIZ sıf. **1.** Dokuncası, zararı, tehlikesi olmayan bir şey için kullanılır: *Zararsız bir oyun. Zararsız bir şaka.* **—2.** Başkalarına ilişmeyen, tehlikeli olmayan bir insan için kullanılır: *Zararsız bir deli.* **—3.** İnsana ya da başka hayvanlara saldırmayan bir hayvan için kullanılır. **—4.** İyice, orta halli, kötü değil: *Dün akşamki film nasıldı? —Zararsız bir film.*
—Bakteriyol. ve Virol. Bulunduğu canlıda ya da belirli bir ortamda çok az çoğalabilen mikroorganizmaya denir. (Bu karakter yapısal olabileceği gibi başlangıçta zararlı olan bir türün zamanla değişime uğramasından da doğabilir.)
—Tıp. *Zararsız ur*, kanserli olmayan, kötücül olmayan ur.

ZARASPE (Hector), arjantinli dansçı (Tucumán 1931). Henüz on yaşındayken ispanyol dansını öğrendi, modern dansı inceledi, 1947'den Buenos Aires'te Esmee Bulnes'in yanında klasik dans üzerinde çalışmaya başladı. Colón tiyatrosu'na (Buenos Aires) girdi (1949-1952). 1951'de ders vermeye başladı. 1964'te, Robert Joffrey okulu'na, American Ballet Center'e girdi, Viyana operası'nda (1966), Het Nationale Ballet'de (1969-70), Köln Dans akademisi'nin yaz dönemi kurslarında (1970) konuk profesörlük yaptı. Rio de Janeiro Belediye tiyatrosu bale bölümü müdürü oldu (1971-1973). Daha sonra mesleğini bağımsız pedagog olarak sürdürdü.

ZÁRATE, Arjantin'de (Buenos Aires) kent, Paraná ırmağı kıyısında; 61 500 nüf. Ticaret ve sanayi (et konserveleri, kırtasiye, süt ürünleri) merkezi.

ZARATİT a. (fr. *zaratite;* ispanyol mineralog *Zarate*'nin adından). Miner. Kübik sistemde yer alan doğal nikel hidrokarbonat.

ZARATUŞTRA → ZERDÜŞT.

ZARAUZ, İspanya'da (Bask ülkesi, Guipúzcoa) sayfiye merkezi, San Sebastián'ın G.-B.'sında; Gaskonya körfezi kıyısında; 15 300 nüf.

ZARCO (João Gonçalves), portekizli denizci (öl. Funchal 1421'den sonr.). Gemici Henrique sülalesine bağlı soylu bir kişiydi. 1417'de Henrique tarafından Tristão Vaz Teixeira ile birlikte Afrika kıyılarının keşfini sürdürmekle görevlendirildi, 1418'de Porto Santo adacığını, sonra, ikinci bir gezide Madeira'yı buldu.

ZARF a. (ar. *zarf*). **1.** İçine mektup, belge vb. koymaya yarayan ve kenarları yapıştırılıp kapatılan, cep biçimi verilmiş kap: *Adresi zarfın üstüne yazmak.* **—2.** İçine kahve fincanı ya da bardak oturtulan gümüş, altın vb. madenlerden yapılmış süslü kap.
—*Esk.* Kap, kılıf, mahfaza. ‖ *Zarf ile mazruf*, bir şeyin dış görünüşü ile içyüzü.
—Ciltç. Kitap kabı, mahfaza.
—Çekird. fiz. Hem dış kimyasal etkilerden korumak, hem de radyoaktif parçalanma ürünlerinin soğutma akışkanına bulaşmasını önlemek için bir nükleer yakıtı çevreleyen kılıf. ‖ *Zarf çıkarma*, bir nükleer yakıtı zarfından ayırmak için gerçekleştirilen işlemlerin tümü.
—Dilbil. BELİRTEÇ'in eşanlamlısı. ‖ *Zarf tümleci* → BELİRTEÇ* TÜMLECİ.
—Geom. Bir eğri ya da yüzey ailesinin elemanlarının her birine teğet olan eğri ya da yüzey. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Isıbil. Modern kazanlarda su borularını saran ve ısıtma odasını oluşturan, yalıtılmış sızdırmaz kılıf. ‖ *Buhar zarfı*, BUHAR GÖMLEĞİ*'nin eşanlamlısı.
—Isıl. mot. *Silindir zarfı*, bir buhar makinesinde, silindirin iç yüzeyinde yoğuşma oluşumunu önlemek için silindir çevresinde oluşturulan ve içinde kazandan gelen buhar dolaştırılan çeper.
—Isıt. havld. Bir ısıtma aygıtının ısıtıcı gövdesini korumak ya da ısı yalıtımını sağlamak için kullanılan, delikli ya da deliksiz sökülebilir kılıf.
—Topol. E *üzerinde tanımlı bir* f_i $(i \in I)$ *sayısal fonksiyon ailesinin alt (aynı biçimde üst) zarfı*, E üzerinde

$$\forall x \in E, \quad f(x) = \operatorname{Inf}_{i \in I} f_i(x)$$

[aynı biçimde $\forall x \in E, \quad f(x) = \operatorname{Sup}_{i \in I} f_i(x)$]

ile tanımlanan fonksiyon $f = \operatorname{Inf}_{i \in I} f_i$ [aynı biçimde

$$f = \operatorname{Sup}_{i \in I} f_i$$

denir].)
—ANSİKL. Geom. Zarf ile eğri ya da yüzey ailesi arasındaki değme noktalarına ayırtediciler denir.

Bir eğri kendi teğetlerinin zarfı olarak göz önüne alınabilir. (Başka zarf örnekleri için → YILDIZ* EĞRİSİ, KONİK, DELTA* EĞRİSİ, ELİPS.) Bu son halde bir çember ailesinin bir zarfı sözkonusudur. İlk üçü doğru ailelerinin zarflarına örnekler oluşturur. Burada ayrıntıya gireceğimiz hal budur. Bir parametreli $(D_t)_{t \in I}$ doğru ailesinin zarfı, bir (I, *f*) parametreli bir eğri yayıdır, öyleki her (*t*, *f*(*t*)) noktasında, D_t doğrusu bu yaya teğettir.

E_2 *afin Eukleides uzayında*

$$m = a(t) + \lambda(t) \cdot v(t)$$

olmak üzere [*a* ve *v*, C^2 (I, E_2) nin elemanları] $(D_t)_{t \in I}$ doğru ailesi genellikle bir (I, *f*) zarfı kabul eder, burada *f*, türevlenebilir ve

$$a' + \lambda v' + \mu v = 0$$

ın çözümü olan λ için

$$f(t) = a(t) + \lambda(t) \cdot v(t)$$

olacak biçimde bir fonksiyondur. Daha belirgin olarak $(D_t)_{t \in I}$, descartesçı denklemi

$$a(t) \cdot x + b(t) \cdot y + c(t) = 0$$

olan doğru ailesi ise ve $(O, \vec{i}, \vec{j})$ E_2 nin bir afin işareti olduğuna göre $f(t) = \varphi(t) \cdot \vec{i} + \psi(t) \cdot \vec{j}$ ise aşağıdaki biçimde düşünülür:
1. *f*(*t*), D_t ye ait olmalıdır, dolayısıyla $\forall t \in I$,
$a(t) \cdot \varphi(t) + b(t) \cdot \psi(t) + c(t) = 0$; (1)
D_t nin bir doğrultu vektörü olmalıdır, öyleyse
$\forall t \in I, a(t) \cdot \varphi'(t) + b(t) \cdot \psi'(t) = 0$ dır. Birinci denklemin türevi alınıp ikinciden yararlanılırsa
$\forall t \in I$,

$$a'(t) \cdot \varphi(t) + b'(t) \cdot \psi(t) + c'(t) = 0. \quad (2)$$

elde edilir. Karşıt olarak {(1),(2)} sisteminin her (*x*, *y*) çözümü aranan zarfı gösterir.

E_3 *afin Eukleides uzayında*, $m = a(t) + \lambda \cdot v(t)$ ile tanımlanan $(D_t)_{t \in I}$ doğru ailesi,

$$\{a(t),\ v(t),\ v'(t)\}$$

nin bir bağlı aile olması dışında, genellikle zarf kabul etmez.

ZARFÇI a. Tenha bir yere zarf bırakan, sonra da zarfı bulup alan kimseyi suçlayarak, korkutarak para sızdıran dolandırıcı.

ZARFÇILIK a. Zarfçının uyguladığı dolandırıcılık biçimi.

ZARFFİİL → BAĞFİİL.

ZARFINDA ilg. Belli bir sürede, belli bir süre içinde: *Bir ay zarfında taşınmamız gerekiyor.*

ZARFİYET, -ti a. (ar. *zarf* ve *-iyyet*'ten *zarfiyyet*). Esk. dilbilg. Bir sözcüğün belirteç olma durumu, belirteç olarak kullanılması.

ZARFLAMA a. Zarflamak eylemi.
—Çekird. fiz. Nükleer bir yakıtı bir zarfla kaplamak işlemi.

ZARFLAMAK g. f. *Bir mektubu, bir belgeyi vb. zarflamak*, onları bir zarfın içine koymak.

◆ **zarflanmak** edilg. f. Zarf içine konulmak: *Bütün davetiyeler zarflandı.*
—Geom. Bir eğri ya da yüzey ailesi için zarf olarak, bir eğri ya da bir yüzeyi kabul etmek.

ZARFLANMAK → ZARFLAMAK.

ZARGANA a. Zarganagiller familyasının Türkiye'de yaşayan 2 türüne (*Tylosurus chorum* [boyu 60 cm'ye kadar] ve [*T. acus*] 1 m'ye kadar) ve 2 alttürüne (*Belone belone euxini* [70 cm'ye kadar] ve [*B. belone gracilis*] 80 cm'ye kadar) verilen ortak ad.
—ANSİKL. Denizde yaşayan, uzun bedenli, balıklara özgü yeşil kemikli, uzun bir gaga ile son bulan uzun kafalı, koni biçiminde dişli kemiklibalıklardır. Bedenleri sikloit pullarla kaplıdır. Kuyruklarının her yanında pullardan oluşan bir karina bulunur Etçil beslenen bu balıklar ilkbahar ve yaz aylarında lezzetli olur.

zargana

ZARGANAGİLLER a. Üyeleri sıcak ve ılık denizlerde yaşayan kemiklibalık familyası. (Bil. a. *Belonidae.*)
—ANSİKL. Zarganagiller uzun ve ince bedenli, güçlü dişlerle donanan gaga biçiminde ağızlı, uzun burunlu balıklardır. Çok hızlı yüzerler. Başlıca düşmanları köpekbalıkları, tonbalıkları ve yunusbalıklarıdır. Türkiye'de zargana* ortak adıyla bilinen 2 türü ve 2 alttürü vardır.

ZARGANAMSILAR a. Üyeleri denizde yaşayan, yarı ilkel (sikloit pullar, yumuşak yüzgeçler) yarı gelişmiş (fizoklist) özellikli, sırt ve kuyrukaltı yüzgeci geride bulunan kemiklibalıklar takımı. (Dört familyası vardır: zarganagiller, uskumrumsugiller, uçanbalıkgiller ve yarımgagalıgiller. Bil. a. *Beloniformes.*)

ZARİA ya da **ZAZZAU,** kökeni çok eski olan, ama çok az bilinen hausa krallığı. Yayılma dönemi (efsanevi kraliçe Amina ile) XV. yy.'da, fetihlerle ve surların yapılmasıyla belirgindir. Krallık XV. yy.'ın ikinci yarısında Muhammet Rabbo tarafından islamlaştırıldı. Çok geçmeden, Rabbo hanedanı yerini Turunka hanedanına bıraktı. Yeni başkent Zaria o zaman kuruldu, ama XVI. yy.'ın eşiğinde krallık önce Kano*'ya, sonra da XVII. yy.'ın başında Bornu*'ya bağımlı duruma geldi. Kororofolar'ın istilasına uğrayan krallık, Nupeler' in gittikçe artan etkisine karşın güneydeki topraklar üzerinde egemenliğini korumuş ve kuzeydeki öteki hausa devletlerini parçalayan rekabetin dışında kalmışa benzer. Zaria, 1808'de, pöl saldırısı sırasında Pöller'in eline geçen son hausa kenti oldu ve bir emirliğe dönüştü.

ZARİA, Nijerya'da (Kano eyaleti) kent, Kano'nun G.-B.'sında; 334 700 nüf. (1991). Aynı adla anılan eski Hausa krallığı'nın başkentidir. Kent, yakınında sepicilerin, boyacıların ve sepetçilerin toplandığı semtleri bulunan bir duvarla çevrilidir. Ticaret, üniversite ve sanayi (tütün, elektrik gereçleri, bira fabrikası, bisikletler, yayınevi) merkezi.

ZARİBE a. (ar. *zaribe*). Esk. huk. **1.** Bir kimsenin ödemekle yükümlü olduğu haraç, cizye, gümrük vergisi vb. **—2.** Bir kölenin efendisine sağladığı kazanç.
—İsl. huk. Kölenin çalışarak efendisine vermesi gereken kazancı, zimminin ödeyeceği cizye.

ZARİF sıf. (ar. *zarafet*'ten *zarif*). **1.** Hoş, çekici bir görünümü olan, davranışları, güzel konuşmasıyla beğeni uyandıran bir kimse için kullanılır: *Zarif, kibar bir kadın.* **—2.** Güzel bir biçimi, hoş bir görünümü olan, seçkin, zevkle seçilmiş ya da ortaya konmuş bir şey için kullanlır: *Zarif bir elbise. Zarif bir armağan. Zarif bir buket. Zarif bir salon.* **—3.** Nükteli, incelikli, yumuşak bir söz, bir anlatım için kullanılır: *Zarif bir üslup. Zarif bir çeviri.*
—Mat. Açık, yalın ve ustalıklı bir kuram, bir tanıtlama için kullanılır.

ZARİFANE be. (ar. *zarif* ve fars. *-ane*' den *zarifane*). *Esk.* Kibarca, nazik bir biçimde.

ZARİFE sıf. (ar. *zarif*'in dişl. *zarife*). *Esk.* İnce, narin, kibar.
◆ a. İnce, narin şey.

ZARİFİ, asıl adı **Şeyh Ömer,** türk şair (Rusçuk? - *ay. y.* 1795). Sadiye tarikatı şeyhiydi. Şiirleri *(Divan)* öğretici nitelik taşır. *Nasihatname* ya da *Pendname* mesnevisi, ahlak konularını kapsar (bas. 1906).

ZARİFİPOL (Paul), rumen eleştirmen (Yaş 1874 - Bükreş 1934). Almanya'da filoloji öğrenimi gördü, ardından üslup incelemesine ve rumen edebiyatının özelliklerini çözümlenmeye yöneldi (*Sur le style* [fr. çev.], 1928; *Artistes et idées littéraires roumaines* [fr. çev.], 1930; *Essai de précision littéraire* [fr. çev.], 1931).

ZARİFLİK a. **1.** Hoş ve çekici davranışları ve zevkinin seçkinliğiyle başkalarından ayrılan bir kimse; o kimsenin tutum ve davranışlarının özelliği: incelik, zarafet: *Fransız kadınının zarifliği. Oturup kalkmasındaki, hareketlerindeki zarifliğe hayrandım.* **—2.** Zevkli ve yalın bir güzelliğe sahip olan bir şeyin niteliği: *Bir mobilyanın, bir giysinin zarifliği.* **—3.** İnce ve hoş bir anlatımın özelliği: *Bir makalenin zarifliği.*
—Mat. Bir kuramda, bir tanıtlamadaki açık ve ustalıklı bir yalınlık.

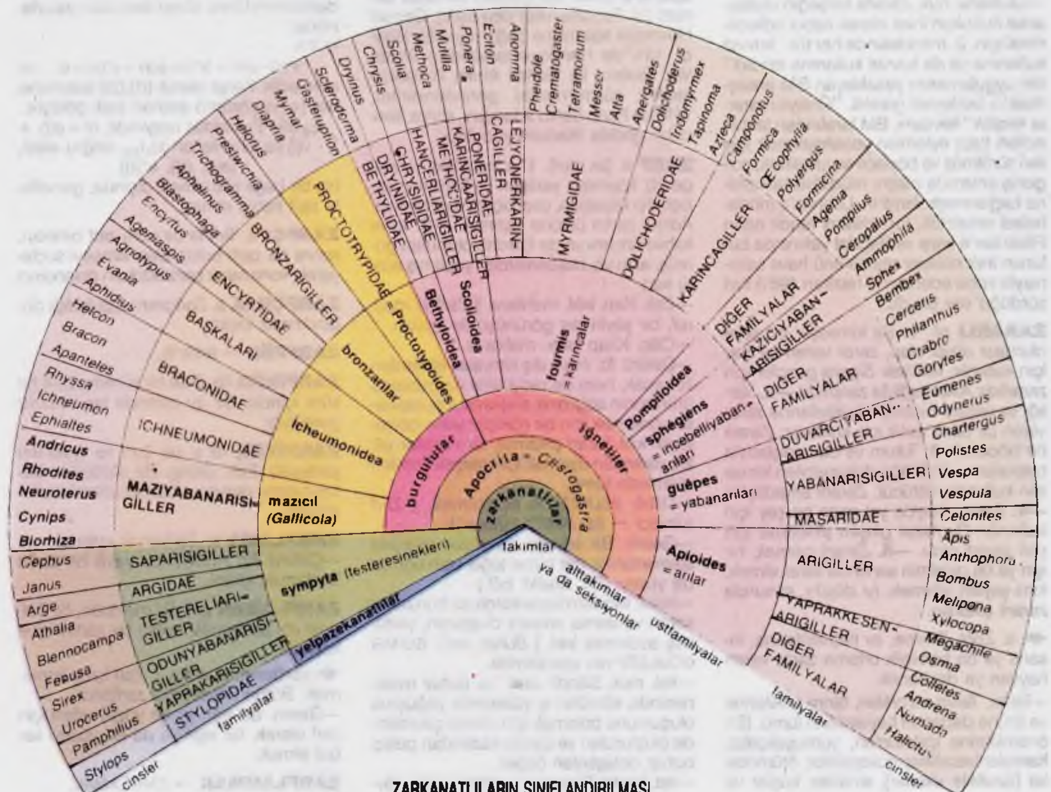
ZARİH a. (ar. *zarih*). *Esk.* Mezar, kabir.

ZARİSKİ (Oscar), rus kökenli amerikalı matematikçi (Kobrin, Brest yakınında, 1899). Harvard'da profesör oldu. Özellikle cebirsel geometri konusunda çalıştı; "Zariski topolojisi" ile cebirsel geometri bir değişmeli cisimleri de kapsadı; bu çalışma, A. Grothendieck'i şemalar kuramına, J.-P. Serre'i de soyut katlı uzaylara ilişkin demetler kavramını genelleştirmeye yöneltti.

Zariski topolojisi, bir K^n vektör uzayı üzerinde tanımlı (K değişmeli cisim), açık kümeleri K^n nin cebirsel kümelerinin tümleçleri olan topoloji. Bu, ayrık olmayan topolojiye örnek oluşturur.

ZARİ ZARİ be. (fars. *zari*'den). Yakınarak, sızlanarak: *Zari zari ağlamak.*

ZARKANATLILAR a. Arı, yabanarısı, karınca gibi dört zar kanadı olan ve altçenesi parçalamaya, diğer ağız parçaları sıvıları yalamaya ve emmeye elverişli bulunan tümbaşkalaşmalı böcekler takımı. (Bil. a. *Hymenoptera.*)
—ANSİKL. Zarkanatlılarda, aynı yandaki ön ve arka kanat çengellerle (humulus) birbirine tutunur: kanatlar çok küçük olabileceği gibi hiç de bulunmayabilir. İlk karın bölütü göğse (toraks) bağlıdır ve çoğunlukla ve bazen ince uzun bir boğumlanmayla karnın geri kalan bölümünden belirgin biçimde ayrılır. Dişide karnın ardında delici (testlere ya da burgu) ya da yaralayıcı (iğne) bir organ bulunur. *Sym-*

ZARKANATLILARIN SINIFLANDIRILMASI

phyta öbeği üyeleri dışında larvalar ayaksızdır; nemfler çoğu zaman bir kozaya sarılı olur.

Zarkanatlılar iki alttakıma ayrılır. Karın bölümü geniş çapta göğse bitişik ve larvaları ayaklı olan *Symphyta* (testeresineği ve *Sirex*); göğüsle karın arasında ince bir bağlantı bulunan ve larvaları ayaksız olan *Apocrita*. *Apocrita* alttakımı da kendi içinde, hepsi asalak olan burgulular (*Cynips*, *Ichneumon*, bronzarılar) ve erişkinleri cinsiyet ve işlev bakımından çokbiçimlilik gösteren pek çok toplumsal türü içeren iğneliler (karınca, arı, yabanarısı) gibi öbeklere ayrılır. Zarkanatlılarda döl verimi çok yüksektir (evcil arıda 100 000 yumurtaya kadar) ve döllenmemiş yumurtalardan erkek çıkar (isteme bağlı partenogenez).

Erişkinler hemen hemen yalnız balözü ile beslenirler: bu nedenle yalayıcı-emicidirler. Larvaların besinleriyse çok değişiktir: mazı üreten testeresinekleri ile *Cynips*'lerin larvaları bitkicil, arılarınki balcıldır (arılar balözü, çiçektozu ve tükürük sıvısını kursaklarında karıştırıp yoğurarak bu besini hazırlar); başka eklembacaklılarda asalak yaşayan burgulularınlarvaları ya da evcil yabanarısı larvalarıysa etçildir; karıncaların çoğunda larvalar hepçil beslenir.

Yuva yapan iğneliler (toplumsal böcekler) yuvalarını yerin ve bitki saplarının içine yaparlar ya da kilden işleyerek örerler. Arılarda balmumu, deri bezlerinden salgılanır. Kimi türler larvalarını ağızdan besin vererek günü gününe besler, kimileriyse her birini bir peteğe kapatıp yanına bal kıvamında bir macun ya da iğne ile sokup uyuşturduğu böcekleri bırakır (böylece larvalar hep taze besin yemiş olur).

Burgulular yumurtalarını, başka böceklerin yumurtalarının, larvalarının ya da nemflerinin içine bırakırlar.

Zarkanatlılar kınkanatlılarla birlikte tür bakımından en kalabalık böcek öbeğidir (100 000'den fazla) ve bunların pek çoğu henüz tanımlanamamıştır. Zarkanatlılar dünyanın her tarafında yaygındır. Bunların ilk fosil biçimlerine Jura devri tabakalarında rastlanır. Böceklerin en gelişmişleri olan burgulular ve özellikle iğneliler, ayrıca, çiçekli bitkilerin gelişimine katkıda bulunmaktadır.

ZARKEMİK a. Anat. İnsanda ve memelilerde, hemen hemen küp biçiminde olan ayak tarağı kemiği.

ZARLI sıf. Zarı olan.

ZARLİNO (Gioseffo), italyan besteci ve müzik kuramcısı (Chioggia 1517 - Venedik 1590). Venedik'te A. Willaert'in yönetiminde kompozisyon öğrenimi gördü. 1565'te San Marco bazilikası capella ustalığına atandı. Besteleri, kuramsal yazıları (*Institutioni harmoniche* [1558], *Dimonstrationi harmoniche* [1571] ve *Sopplimenti musicali* [1588]) kadar değerli değildir. Kuramsal yapıtlarında, armonik gamın çeşitli notalarının frekans oranlarını açıkladı. Zarlino'nun kuramları, V. Galilei ve G. M. Artusi tarafından eleştirilmekle birlikte, müzik dilinin modern tonal sisteme doğru gelişmesine katkıda bulunmuştur.

ZARMAGANDA, Niamey'in doğusunda, Nijer'in sol kıyısında kumtaşlı plato. (Fosilleşmekte olan Azaouak vadileriyle, eskiden Ayr'da gelen suları akaçlayan kollarının vadileri platoyu derin biçimde yarmaktadır.)

ZARO AĞA, bir buçuk yüzyıldan fazla yaşamış türk (Mutki, Bitlis, 1777 - İstanbul 1934). Doğduğu köyden genç yaşta İstanbul'a gelerek işçilik ve hamallık yaptı. Ortaköy camisi ile Üsküdar'daki Selimiye kışlası'nın inşaatında çalıştı. Padişah Abdülhamit I, Selim III, Mustafa IV, Mahmut II, Murat V, Abdülhamit II, Mehmet Reşat ve Vahdettin'in dönemleri ile Cumhuriyet dönemini yaşayan ve dünyanın en uzun ömürlü insanları arasına giren Zaro Ağa, Avrupa ve ABD'de gezdirilerek bu niteliği ile tanıtıldı. Yaşamının son yıllarında kendisine, İstanbul belediyesi'nde hizmetli sınıfında bir görev verilmişti.

ZARP a. (ar. *żarb*). **1.** *Esk.* Vurma, dövme; darp. **—2.** *Halk.* Güçlü, şiddetli etki: *Acının zarbından bayılmak.* **—3.** *Zarp musluğu*, vana.

ZARPLI sıf. *Halk.* Etkisi güçlü olan.

ZARRÂ a. (ar. *żarra'*). *Esk.* Keder, sıkıntı, bela.

ZARSI sıf. Anat. Zara benzeyen, zar görünümünde olan: *Zarsı doku.*
—Anat. Zara ya da aponevroza benzeyen.
—Zool. Eklemli hayvanlarda, örteneğin sert kısımlarını birbirine bağlayan, genellikle renksiz, esnek örtüler için kullanılır. || *Zarsı kanatlar*, kınkanatlar gibi sert, katı ve kitinleşmiş olmayan kanatlar. (Zarkanatlılarda dört tane zarsı kanat vardır, düzkanatlılarla bazı eşkanatlılarda üst kanatlar yarı zarsı ve çeşitkanatlılarda hemelitraların uca doğru olan yarısı zarsıdır.)

ZARTA a. (ar. *żarta*). **1.** Yellenme. **—2.** *Zartayı çekmek*, ölmek (arg.)

ZART ZURT a. **1.** Kendini önemli bir kişi gibi göstermek için atıp tutma, bağırıp çağırma: *Zartı zurtu sevmemek.* **—2.** Değersiz ve boş söz. **—3.** *Zart zurt etmek*, yüksekten atıp tutarak çıkışmak; saçma sapan, gereksiz şeyler söylemek.

ZARUG a. Denizc. Kızıldeniz'de kullanılan, tek direkli, latin donanımlı küçük yelkenli.

ZARURET, -ti a. (ar. *żarūret*). **1.** Zorunluk, zorunluluk: *Vergi ödeme zarureti.* **—2.** Yoksulluk, sıkıntı: *Zaruret içinde yaşamak.*
—Ed. *Zaruret-i vazn*, aruz vezninde sözcükleri kalıplara uydurmak için imale*, zihaf* gibi kuraldışı kullanışlara yer verilmesi zorunluluğu.
—İsl. Dinsel yasakları geçici olarak yapılabilir kılan zorunlu durum. (Dinin bir yasağına uyulduğunda ya da dinin sakıncalı saydığı bir işten kaçınmaya kalkışıldığında yaşamsal bir tehlike baş göstermesi durumunda bu yasak geçici olarak bozulabilir. Bu zorunlu duruma *zaruret*, zaruret nedeniyle yasağa uymamaya *ruhsat*, zarurete karşın yasağa uymaya *azimet* denir.)
—İsl. huk. Yasak olan bir şeyin yapılmasını haklı kılan özür (örneğin, bir başkasının malına zarar vermek yasaktır; ancak kendisine saldıran bir başkasının hayvanını öldürmek, zaruret sayılır).

ZARURİ sıf. (ar. *żarūret*'ten *żarūrī*). Zorunlu, mecburi: *Zaruri giderler. Zaruri bir ziyaret.*
—Med. huk. *Zaruri geçit hakkı* → GEÇİT* HAKKI.

ZARURİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *żarūrī*'nin çoğl. *żarūriyyāt*). *Esk.* Zorunluluklar, yapılması mutlaka gerekli şeyler.
—İsl. *Zaruriyat-ı diniye*, her müslümanın bilmesi ve kesinlikle iman etmesi gerekli konu, inanç ve davranışlar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bunlar Allah'a, meleklere, peygamberlere, ahret gününe, kitaplara, kadere inanmak; Kuran ve bildirdiklerini, Hz. Muhammet'ten rivayet edilen mütevatir hadisleri kabul etmektir. Zaruriyat-ı diniyeye inanmak farzdır; inanmayanlar kâfir sayılırlar. Beş vakit namazın, ramazan orucunun, zekâtın, haccın, cihadın farz; hırsızlığın, zinanın, içki içmenin, yalan söylemenin günah olduğunu bilmek ve bunları yapmaya ya da yapmamaya iman etmek zarurat-ı diniyedendir.

ZARURİYE sıf. (ar. *żarūrī*'nin dişl. *żarūriyye*). *Esk.* Zorunlu, ister istemez yapılacak olan: *İhtiyacat-ı zaruriye* (karşılanması zorunlu gereksinimler). *Masarif-i zaruriye* (zorunlu giderler).
—Esk. mant. *Zaruriye-i mutlaka*, mutlak kesin zorunluk.

ŻARY, Polonya'da kent, Aşağı Silezya'da, Zielona Gora'nın G.-B.'sında; 35 000 nüf. Tekstil (özellikle pamuk). Elektroteknik.

ŽÁRY (Štefan), slovak şair (Poniky 1918). Başlangıç ürünleri olan gerçeküstücü çalışmaların (*Zodiaque* [fr. çev.], 1941; *l'Âge stigmatisé* [fr. çev.], 1944) ardından toplumcu gerçekçiliğe (*Terre promise* (fr. çev.), 1947; *Quelle bonne odeur!* [fr. çev.], 1954) yöneldi; bu arada doğa ve kişisel yazgı duygusunun son derece canlı tuttu (*Icare éternellement vivant* [fr. çev.], 1960; *Voyage à la recherche du colibri* [fr. çev.], 1966). Çocuklar için şiirleri (*le Coucou* [fr. çev.], 1963) ve Rimbaud, Apollinaire, Lorca, Ungaretti'den yaptığı çevirileri de vardır.

ZARZAİTİN, Cezayir Sahrası'nda yer, Libya sınırı yakınında. Petrol yatağı.

ZARZİS, Güney Tunus'ta (Mednin ili) sayfiye merkezi ve balıkçılık limanı, Cerbe adası yakınındaki El-Kantara yarımadasının kıyısında; 12 000 nüf. Yeni kent sulanan zeytin ağaçları ve palmiye ağaçlarının ortasındaki eski Roma sitesi *Gergis*'in yerinde kurulmuştur. Sualtı avcılığı ve sünger avcılığı.

ZAR ZOR ya da **ZOR ZAR** be. **1.** İstemeyerek, gönülsüzce: *Onu buraya zar zor getirdim.* **—2.** Zorlukla, ucu ucuna: *Trene zar zor yetiştik.*

ZARZUELA a. (isp. *zarzuela*, krallık konutu ve Madrid tiyatrosu *Zarzuela*'nın adından). Söylem ve şarkının dönüşümlü olarak birbirini izlemesiyle belirlenen ispanyol tiyatro ve müzik gösterisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mutf. Kaya balığını, kabuklu deniz hayvanlarını, vb., içine sarmısak katılmış domatesli bir sosla hafif ateşte pişirerek yapılan ve kızarmış ekmek parçalarıyla servise sunulan yemek. (İspanyol mutfağı.)
—ANSİKL. XVII. yy.'da Calderón de la Barca tarafından İspanya sarayı için ortaya konan zarzuela, 2 görkemli perdeden oluşuyordu. XVIII. yy.'da tek perdeye indirgendi, şair Ramón de La Cruz'un yapıtlarıyla çok tutuldu. Sonra italyan operasının gölgesinde kalarak unutuldu, ancak XIX. yy. ortalarında J. Gaztambide y Garbayo (1822-1870), F. A. Barbieri (1823 -1894) ve R. Chapí (1851-1909) gibi bestecilerle yeniden önem kazandı.

ZASKAR, Himalaya'da dağ kütlesi, Hindistan'daki Keşmir'de. Büyük Himalaya'nın K.'inde ve Suru ile Satlec arasında, Sindhu ve Ladakh yukarı vadisinin G.'inde; yüksekliği 7 000 m'den fazladır.

ZASULİÇ (Vera İvanovna), rus kadın devrimci (Mihaylovka, Smolensk yakınında, 1849 - Petrograd 1919). Soylu bir aileden olmasına rağmen, çok genç yaşta devrimci çevrelerin eylemlerine katıldı ve Neçayev ile ilişki kurdu. 1869'da ilk kez hapse girdi, çıktıktan sonra bakunici gruplara katıldı. 1877'de, Petersburg'a yerleşti. 24 ocak 1878'de, kent valisine tabancayla ateş etti. 1878 martında serbest bırakıldı, yurtdışına gitti, 1879'da gizlice Rusya'ya döndü, 1880'de yeniden dışarı gitti. 1883'te marxçılığı benimsedi ve Marx ve Engels'in bazı yapıtlarını rusçaya çevirdi. 1899 sonunda, gizlice Rusya'ya döndü, Rus sosyal demokrat işçi partisi'ne girdi. Partinin ikinci kongresinden (1903) sonra, Rusya'da menşeviklerin liderlerinden biri oldu. 1914-1917 arasında rus hükümetinin savaş çabalarını destekledi ve bolşevik devrimini düşmanca karşıladı. Rousseau, Voltaire, I. Enternasyonal vb. üzerine çeşitli yazılar yazdı.

ZAŞHAPUNA. Mit. Hatti kökenli hitit tanrısı, Fırtına tanrısı'nın çevresindeki tanrılardandı ve adına İlluyanka efsanesi'nde de rastlanır.

ZAT, -tı a. (ar. *żat*). **1.** Kimse, kişi, genellikle erkek: *Bu zatı tanıyor musunuz? Temiz kalpli, insaniyetli bir zattır.* **—2.** *Esk.* Kendi, öz. **—3.** *Esk.* Cevher, asıl. **—4.** *Zat işleri*, özlük işleri.

Tass

Vera İvanovna Zasuliç

Presse Sports
Emil Zátopek

—Esk. *Zatı âli*, iyelik ekleri alarak bir kimsenin yüksek şahsiyetini belirtir: *Zat-ı âliniz. Zat-ı âlileri*. ‖ *Zat-ı devlet*, devlet sahibi yüce kişi. ‖ *Zat-ı fehamet-penahi*, sadrazam. ‖ *Zat-ı mülukâne*, padişah. ‖ *Zat-ı şahane*, padişaha hitap ederken ya da ondan söz ederken kullanılır. ‖ *Zat-ı şerif*, kutsal kişi. ‖ *Zat-üs-südur*, yürekte gizli olanlar. ‖ *Biz-zat* → BİZZAT. ‖ *Haddi zatında* → HAD.
—Ed. *Zat ül-metali* → MATLA.

ZAT, -tı sıf. (ar. *zū*'nun dişl. *zāt*). *Esk.* **1.** Sahip, malik kadın için kullanılır. **—2.** Eski tıpta iltihaplı hastalık; biyoloji, botanik, vb. de sınıf, tür belirten terimler oluşturur.
—Esk. anat. *Zat-ür-reseyn*, biri kolda, biri de uylukta bulunan iki kas türü. ‖ *Zat-ür-rüus-ı selase*, uç tarafı üçe ayrılan, biri kolda, biri uylukta bulunan iki kas türü. ‖ *Zat-üş-şerafet-is-selase*, kalbin sağ karıncık ve kulakçığı arasında bulunan kapakçık.
—Esk. biyol. *Zat-ül-cinseyn*, iki cinslilik.
—Esk. bot. *Zat-ül-esmar*, meyveli. ‖ *Zat-ül-filka*, gelişmesi çekirdek ayrılmasıyla olmayan bitki. ‖ *Zat-ül-filkateyn*, ikiçenekliler. ‖ *Zat-ül-ilkah-ı hafiye*, aşılanması çiçekle olmayan bitkiler. ‖ *Zat-ül-ilkah-ı hafiye-i hücreviye, zat-ül-ilkah-ı hafiye -i viaiye*, aşılanması damar içinde olan bitkiler; damarlı çiçeksizler. ‖ *Zat-ül-ilkah-iz-zahire*, aşılanması çiçekle olan bitkiler. ‖ *Zat-üz-zehreteyn*, ikiçiçekli bitkiler.
—Esk. fiz. *Zat-ül-hareke*, otomatik. ‖ *Zat-ül-harekiyet*, otomatizm.
—Esk. gökbil. *Zat-ül-kürsi* → ZATÜLKÜRSİ.
—Esk. jeol. *Zat-ül-elvan*, birkaç renk gösteren saydam maden. ‖ *Zat-ül-levneyn*, iki renk gösteren saydam maden.
—Esk. tıp. *Zat-ül-asab-ı basari*, göz sinirleri iltihabı. ‖ *Zat-ül-azm*, kemik dokusu iltihabı. ‖ *Zat-ül-cefn*, gözkapağı iltihabı. ‖ *Zat-ül-cenb* → ZATÜLCENP. ‖ *Zat-ül-husye*, testis iltihabı. ‖ *Zat-ül-karniye*, gözdeki kornea tabakası iltihabı. ‖ *Zat-ül-kasabat-ı şariye*, soluk borusunun iç yüzeyinin iltihaplanması. ‖ *Zat-ül-kebed*, karaciğer iltihabı. ‖ *Zat-ül-kilye*, böbrek iltihabı. ‖ *Zat-ül-kilye-i zülali*, böbrek iltihabı nedeniyle idrarda albümine rastlanması. ‖ *Zat-ül-mafsal*, eklem iltihabı. ‖ *Zat-ül-mebiz*, yumurtalık iltihabı. ‖ *Zat-ül-mesane*, sidik torbası iltihabı. ‖ *Zat-ül-meşime*, gözdeki damartabaka iltihabı. ‖ *Zat-ül-mültehime*, gözkapağı ile göz yuvarlağı arasındaki zarın iltihaplanması. ‖ *Zat-ül-ukad*, beze iltihabı. ‖ *Zat-ül-üzn-i dahili*, içkulak iltihabı. ‖ *Zat-ül-üzn-i harici*, kulak yolu iltihabı.‖ *Zat-ül-verid*, toplardamar iltihabı. ‖ *Zat-ün-rahim*, rahim iltihabı. ‖ *Zat-ür-rie* → ZATÜRREE. ‖ *Zat-üs -sehaya*, beyin zarı iltihabı. ‖ *Zat-üs-sehaya-yı derni*, beyin veremi. ‖ *Zat-üs-sıfak*, karınzarı iltihabı; peritonit. ‖ *Zat-üs-sıfak-ı nifasi*, lohusa perinotiniti. ‖ *Zat-üs-simhak*, kemik zarı iltihabı. ‖ *zat-üs-sulbe*, gözdeki dıştabaka iltihabı. ‖ *Zat-üs-şebekiye*, gözdeki ağtabaka iltihabı. ‖ *Zat-üş-şegaf*, kalpzarı iltihabı. ‖ *Zat-üş-şiryan*, atardamar iltihabı. ‖ *Zat-üt-tabl*, kulakzarı iltihabı.
—Esk. zool. *Zat-ül-cild-i azmi, zat-ül-haraşi-fi-l-müşaşaa*, derileri kemikleşmiş balıklar. ‖ *Zat-ül-efvah-ı embubi*, ağzı boru gibi olan hayvancıklar. ‖ *Zat-ül-efvah-il-cenbiye*, köpekbalığı vb. hayvanlar. ‖ *Zat-ül-ercül-il-batniye*, karındanbacaklılar. ‖ *Zat-ül-ercül-il-cezriye*, köktenbacaklılar. ‖ *Zat-ül-ercül-il-keffiye*, perdeayaklılar. ‖ *Zat-ül-ercül-il-kesire*, çokayaklılar. ‖ *Zat-ül-ercül-il-mafsaliye*, eklembacaklılar. ‖ *Zat-ül-ercül-il-meşkuka*, çatal tırnaklılar. ‖ *Zat-ül-ercül-ir-resiye*, baştanayaklılar. ‖ *Zat-ül-esabi-il-müfrede*, tektırnaklılar ‖ *Zat-ül-esabi-il-müzdevice*, ayakları eşit parmaklı iri hayvanlar. ‖ *Zat-ül-eyd-il-erbaa*, dört elli hayvanlar. ‖ *Zat-ül-ezfar*, parmakları birbirinden ayrı ya da pençesi olan hayvanlar. ‖ *Zat-ül-fıkarat*, omurgalılar. ‖ *Zat-ül-galsame-i daime*, biçimini değiştirmeyen kurbağa. ‖ *Zat-ül-hufeyre-i res*, 20 m uzunluktaki tenya. ‖ *Zat-ül-hurtum*, hortumlular. ‖ *Zat-ül-ibre*, iğneli böcekler. ‖ *Zat-ül-izam-it-tamme*, eklemleri kemikleşmiş balıklar. ‖ *Zat-ül-kasabat*, trakeliler. ‖ *Zat-ül-kisi*, keseliler. ‖ *Zat-ül-kurun-il-mücevvefe*, boşboynuzlular. ‖ *Zat-ül-kurun-is-sakıta*, geyik, karaca gibi boynuzları kimi zaman düşen hayvanlar. ‖ *Zat-üt-lisan*, avustralya kirpisi. ‖ *Zat-ül-miskab*, tekdeliklier. ‖ *Zat-üs-sedaya*, memeliler. ‖ *Zat-üs-sedaya-yı bahriye*, deniz memelileri. ‖ *Zat-üs-sukabat*, delikliler. ‖ *Zat-üs-sukabat-ı gayrı müşaara*, madraporalar. ‖ *Zat-üt-teneffüs-il-müzdevic*, hem suda hem karada yaşayan hayvanlar.

ŽATEC, Çek Cumhuriyeti'nde (Kuzey Bohemya bölgesi) kent, Ohre kıyısında; 19 500 nüf. Şerbetçiotu ve meyve tarımı yapılan bir bölgenin merkezi.

ZATEN be. (ar. *zāten*). Bir durumun, bir eylemin, bir niteliğin vb. önceden var olan bir nedene bağlı olduğunu, kaçınılmazlığını, doğallığını belirtir; aslında: *Zaten büyük beklentilerim yoktu, onun için düş kırıklığına uğramadım. Zaten geç kalmıştık, taksiyle de gitseydik yetişemezdik. Böyle olacağı belliydi zaten.*

ZATİ sıf. (ar. *zāt* ve *-ī*'den *zatī*). *Esk.* **1.** Kişiye değgin; kişisel, özel: *Zati bir konu. Zati eşya.* **—2.** Öze, asla ilişkin.

ZATİ, türk şair (Balıkesir 1471 - İstanbul 1546). Asıl adının Bahşi, İvaz, Satı ya da Satılmış olduğu ileri sürülür. Düzenli öğrenim görmedi. Bir süre Balıkesir'de çizmecilik yaptı. İstanbul'da Bayezit II, Selim I, Süleyman I dönemlerinde bu padişahlara ve devlet büyüklerine sunduğu kasidelerin caizeleriyle geçindi. Yaşlılığında Beyazıt camisi avlusunda şairlerin uğrak yeri olan bir remilci dükkânı açtı; aralarında Baki'nin de bulunduğu genç şairlerin yetişmesine katkısı oldu. Büyük hacimli bir *Divan*'ı (Gazeller bölümü: 1-3 c., 1968-1987) dışındaki yapıtları: Bayezit II'nin Edirne yolculuğuyla ilgili *Edirne şehrengizi*, dönemin şairleriyle şakalaşmalarını derleyen *Mecmuat ül-letaif*, *Siyer-i nebi ve mevlit*, bir aşk mesnevisi olan *Şem ü pervane, Ferruhname*. (→ Kayn.)

ZATİ, asıl adı **Şeyh Süleyman,** türk şair (Gelibolu ? - Keşan 1738). Bursalı halveti şeyhi İsmail Hakkı'nın halifelerindendi. Şeyhine uzun yıllar hizmet ettikten sonra Keşan'da kendi zaviyesini açtı. Yapıtları: ilahilerinin de yer aldığı *Divan, Sevanih ün-nevadir fi marifet il-anasır* (bu iki yapıtın birlikte bas. 1841, 1872), mensur tasavvuf yapıtı *Miftah ül-mesail*.

ZATİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *zatī*'nin çoğl. *zātiyyāt*). *Esk.* Kişiye özel şeyler.

ZATOKA GDAŃSKA, Baltık denizi'nde yarıçember biçiminde geniş körfez. Polonya'nın doğu kıyısında yaklaşık 100 km'lik bir girinti oluşturur (en derin yeri 117 m) ve az tuzludur (‰ 7-8). Vistül, körfez dibinin dolmasına yol açan bir deltayla Zatoka Gdańska'ya dökülürken, doğu kıyıları kıyı akıntılarının getirerek çok büyük bir denizkulağını (Zalew Wiślany) ayıran uzun bir kıyı oku halinde yığdığı gereçlerle dengelenir. Daha düzensiz olan batı kıyılarını, Pomeranya kıyısında başlayarak 35 km boyunca uzanıp körfezin ortasına ulaşan Hel oku korumaktadır; ülkenin en büyük liman bütünleri (Gdańsk-Gdynia) de işte bu kıyıda bulunmaktadır.

ZÁTOPEK (Emil), çek atlet (Kopřivnice 1922). Mukavemet yarışçısıydı; 1948'de 10 000 m'de, 1952'de 5 000 m, 10 000 m ve maratonda olimpiyat şampiyonu, 1950'de 5 000 m ve 10 000 m'de ve 1954'te 10 000 m'de Avrupa şampiyonu olarak bu daldaki üstünlüğünü kabul ettirdi. Dünyada ilk kez saatte 20 km'yi geçerek 5 000 - 30 000 m arasındaki tüm rekorları kırdı.

ZATÜLCENP a. (ar. *zāt* ve *cenb*'den *zāt-ül-cenb*). PLOREZİ'nin eşanlamlısı.

Zat ül-himme → ZELHİMME.

ZATÜLKÜRSİ a. (ar. *zāt* ve *kürsi*'den *zāt-ül-kürsi*). Esk. gökbil. Altıkardeş takımyıldızı.

ZATÜRREE a. (ar. *zāt* ve *ri'e*'den *zāt-ür-ri'e*). PNÖMONİ'nin eşanlamlısı.

***Zauberberg** (Der)*, Thomas Mann'ın romanı (1924). 1912-1924 yılları arasında yazılan yapıt bu süreç içerisinde gelişen önemli tarihsel olaylarla zenginlik kazanır. Davos'taki bir sanatoryum çerçevesinde, Birinci Dünya savaşı'nın hemen sonrasındaki avrupa uygarlığını sergiler ve ölüm ile zaman konuları üzerine lirik düşünceleri yansıtır.

***Zauberlehrling** (Der)*, [Büyücü çırak], Goethe'nin baladı (1797). Bir büyücü yamağı süpürgeyi insan kılığına sokar ve kuyudan su çekmeye yollar, ama büyüyü sona erdirmek için kullanacağı sihirli sözleri unutur. —Bu balad Paul Dukas'a üç tema üzerine kurulan ve çok başarılı bir orkestralaması olan *Scherzo symphonique* (1897) adlı yapıtı esinlendirdi.

ZAUDİTU ya da **ZAWDİTU** (Addis Abeba 1876 - *ay. y.* 1930). Etyopya imparatoriçesi (1916-1930). Menelik'in kızı olan Zauditu 1916'da tahttan indirilen yeğeni Lic İyasu'nun yerini aldı ve ölünceye kadar ülkeyi yönetti. Ama gerçek iktidar 1930'da Haile Selasiye adıyla tahta çıkan ras Tafari'nin elindeydi.

ZAVA a. El sant. Bakırcılıkta kullanılan T harfi biçimli bir tür örs. (Uzunluğu 45-70 cm, yüksekliği 30-35 cm'dir. Tezgâha dik olarak tespit edilir. Emzik yapımında, maşrapa ağzı ve boğazı vurmada, ibrik, güğüm boğazları çıkarmada kullanılır. Düz kısmında dip dövülür. Düz ve oluklu olmak üzere iki türü vardır.) [*Zava T örsü* de denir.]

ZAVABIT, -tı çoğl. a. (ar. *żabıṭa*'nın çoğl. *żavabıṭ*). *Esk.* Kurallar, koşullar: *Zavabıt-ı idare* (yönetim kuralları). *Zavabıt-ı nahviye* (sözdizimi kuralları).

ZÁVADA (Vilém), çek şair (Ostrava 1905 - Prag 1982). Köken olarak Silezya'nın "kara ülke" bölgesindendi, işgal altında daha da belirginleşen acı ve trajik çalışmalarıyla dikkati çekti (*Panychida*, 1927; *Siréna*, 1932; *Hradní věž*, 1940; *Povstání z mrtvých*, 1946). 1949'dan sonra iyimser görünmeye çalıştıysa da kökleşmiş karamsarlığını üzerinden atmayı başaramadı (*Město světla*, 1950; *Polní kvítí*, 1955; *Jeden život*, 1963; *Au seuil* [fr. çev.], 1970; *Merci, la vie* [fr çev.], 1977).

ZAVALLI sıf. ve a. (ar. *zevāl*'den). **1.** Acınacak durumda olan, kendisine acıma ve şefkat duyulan bir kimse için kullanılır: *Zavallı kadıncağızın dünya başına yıkılmıştı. Zavallının sağlığı çok bozulmuş.* **—2.** Güçsüz, âciz bir kimse için kullanılır: *Nasıl davranacaklarını bilemeyen zavallı ana babalar. İşe nereden başlayacağını bilemiyor zavallı.* **—3.** Küçümsenen ve öfke uyandıran bir insanı aşağılamak için kullanılır: *Zavallı budala! Sen bir zavallısın.*

Zavallı çocuk, Namık Kemal'in 3 perdelik trajedisi. Genç tıbbiye öğrencisi Ata ile ailesi tarafından varlıklı bir paşaya verilmek istenen Şefika arasındaki gizli aşkı ve bunun yol açtığı trajik sonu konu edinen piyes, 1874 başlarında Güllü Agop'un Osmanlı tiyatrosu'nda oynandı. 1949'dan sonra yeni harflerle yapılmış baskıları da vardır.

ZAVALLILIK a. Zavallı olma durumu; çaresizlik: *İnsanların yaşam karşısındaki zavallılığı.*

ZAVATTİNİ (Cesare), italyan yazar ve film senaryocusu (Luzzara 1902 - Roma 1989). Gazetecilik ve tiyatro eleştirmenliği yaptı, sinemayla çok genç yaşlarında ilgilendi; A. Blasetti'nin *Quattro passi tra le nuvole* (1942) ve De Sica'nın *Evladıma kıymayın* (1943) adlı filmlerinin senaryosunu yazarak yenigerçekçiliğin en önemli kuramcılarından biri oldu; De Sica ile birlikte çalışması savaş sonrası italyan sinemasını büyük ölçüde etkiledi (*Kaldırım çocukları*, 1946; *Bisiklet hırsızları*, 1948; *Milano mucizesi*, 1950; *Umberto D*, 1951). 1951'de en iddialı tasarılarından birini *(Italia mia)* gerçekleştirdi, ama bu çalışmasının sonunu getiremedi ve italyan sineması da uluslararası alanda elde ettiği ünü yavaş yavaş yitirmeye başladı. 1953'te Zavattini, yönetmenliğini Antonioni, Fellini, Lizzani, Maselli ve Risi'nin yaptığı bir araştırma filmi olan *Amo-*

re in città'da toplumsal sinemayla ilgili bir bağ kurmaya çalıştı. Ardından De Sica ile çalışarak *(il Giardino dei Finzi-Contini)* senaryo çalışmalarını sürdürdü. Başlıca yapıtlarından bazıları: *I poveri sono matti* (1937), *Toto il buono* (1943), *Ipocrita 43* (1955), *Come nasce un sogetto cinematografico* (1959). Ayrıca *La verità-à-à-à* (1979) adlı filmin yönetmenliğini yaptı.

ZAVENTEM, Belçika'da (Brabant) Brüksel'in D.'sunda, Brüksel havalimanının G.'inde komün; 25 400 nüf.

ZAVİL a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Mahur ile nikriz makamlarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bugün elde 80 kadar zavil beste vardır. Makamın eski adı *zavili* idi.)

ZAVİLİISFAHAN a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Isfahan ile karcığar makamlarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. XV. yy.'da bir süre kullanılmış olan bu makamdan elde örnek bulunmamaktadır.)

ZAVİLİSEGÂH a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZAVİYE a. (ar. *zaviye*). *Esk.* **1.** Köşe. **—2.** Bakış açısı, görüş: *Bir olaya aynı zaviyeden bakmak.*
—Esk. fiz. *Zaviye-i sürat,* açısal hız.
—Esk. gökbil. *Zaviye-i semtiye,* başlangıç noktası bakımından kuzey yönüne bağlı, ufuk düzleminin üzerindeki açı. || *Zaviye-i semt-un-nazir,* başlangıç noktası ile yıldız yönünün gözlemcinin gözünde oluşturduğu açı. || *Zaviye-i semt-ür-res,* başlangıç noktası ile herhangi bir yıldızın gözlemcinin gözünde oluşturduğu açı. || *Zaviye-i şakuliye,* gözlemcinin bulunduğu noktadan geçen ve ufuk düzlemine dikey olan düzlem içindeki iki nokta ile gözlem aracının objektif merkezini oluşturan açı. || *Zaviye-i ufkiye,* bulunduğumuz ufuk düzlemi üzerinde gözlem aracının objektif merkezi ile belli bir noktanın oluşturduğu açı.
—Esk. mat. AÇI'nın eşanlamlısı. || *Zaviye-i dahile,* iç açı. || *Zaviye-i hadde,* dar açı. || *Zaviye-i harice,* dış açı. || *Zaviye-i kaime,* dik açı. || *Zaviye-i mücavire,* komşu açı. || *Zaviye-i münferice,* geniş açı. || *Zaviye-i mücesseme,* uzay açı. || *Zaviye-i müsteviye,* düzlem açı. || *Zaviye-i müsteviye-i mütemmime, zaviye-i munzama,* bütünler açı. || *Zaviye-i müsteviye-i tamme,* tam açı. || *Zaviye-i tamamiye,* tümleç açı. || *Zaviye-i zû-kesir-ül-vucuh,* çok düzlemli açı.
—Tasav. Sufinin ibadet için çekildiği ıssız yer. || Küçük tekke*. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Zaviyenişin,* zaviyede kalan dervişlere verilen ad.
—Esk. tıp. *Zaviye-i ayniye,* göz pınarı.
—ANSİKL. Tasav. Zaviyeler, daha çok yerleşim merkezlerinin dışına, yol kıyılarına kurulurdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarında, Anadolu'nun türkleşip müslümanlığın yayılmasında zaviyeler etkin rol oynadılar. Zaviyeler, dinsel işlevlerinin yanı sıra, yolcuların barınmaları, yiyip içmeleri yönünden toplumsal bir işlevi de yerine getirdikleri gibi bölgenin güvenlik ve esenliğinin sağlanmasını da üstlendiler; boş toprakların yerleşim yerleri durumuna gelmesi, işlenmesi gibi işlerde de zaviyelerin önemli katkıları oldu. Merkezi yönetim, bu yararlı etkinlikleri karşısında zaviyelere vergi bağışıklıkları tanıdı. İmparatorluk, Anadolu ve Avrupa topraklarına yerleşip duruma tam egemen olunca zaviyelerin işlevleri eskisine oranla önemli ölçüde azaldı. Yeni zaviyeler açılması için zaviyedarın işinin ehli olması, zaviyenin yol güzergâhında bulunması, yolculara iyi bir hizmet verilmesi gibi koşullar konuldu. XV. yy.'dan sonra zaviyeler dinsel bir kurum, güvenlik ve esenliği sağlayan bir derbent*, bir misafirhane durumuna geldiler. Cumhuriyet'ten sonra tekkelerle birlikte zaviyeler de kapatıldı.

ZAVİYE, İran'da, Urmiye gölünün G.-D.'sunda, eski Zibia kalesinin kurulduğu alanda arkeolojik buluntu yeri. 1947'de köylüler tarafından burada ortaya çıkarılan İ.Ö. I. binyıl'dan kalma bir prens mezarında, bronz bir tekne içinde, altın, gümüş ve fildişi eşyalardan oluşan bir hazine ele geçirildi. Bu parçalar, İskitler'in yanı sıra Asurlular'ın ve Zagros bölgesinde yaşayan kavimlerin eseridir. Çarpma çakma tekniğinde yapılmış altın takılar ve süs eşyaları, altın ve gümüş kaplar, gümüş koşum takımları, mobilyaları ya da sandıkları süslemiş olan oymalı fildişi levhalar çeşitli dünya müzelerine dağılmıştır. Bu yapıtların büyük bir bölümü İ.Ö. VIII. yy.'ın son 20 yılı ile İ.Ö. VII. yy.'ın başlarına tarihlenir.

ZAVİYE (*cebel* **EL-**), Suriye'de dağ kütlesi, Garb'ın D.'sunda. Kubbe biçiminde yükselmiş Suriye platformunun kenarında yer alır ve bir fay dikliğiyle Asi ırmağı vadisinin yanında yükselir.

ZAVİYEDAR A. (ar. *zaviye* ve fars. *dar'* dan *zāviye-dār*). Tasav. Küçük tekke şeyhi.

ZAVİYETAN ya da **ZAVİYETEYN** a. (ar. *zaviye*'nin ikili çoğl. *zaviyetan, zaviyeteyn*). Esk. mat. **1.** İki açı. **—2.** *Zaviyetan-ı mütekabiletan,* ters açılar. || *Zaviyetan-ı mütekabiletan-ı dahiletan,* içters açılar. || *Zaviyetan-ı mütekabiletan-ı haricetan,* dışters açılar. || *Zaviyetan-ı mütevafikatan,* yöndeş açılar.

ZAVİYEVİ sıf. (ar. *zaviye* ve *-i*'den *zāviyevī*). Esk. mat. Açıyla ilgili, açısal.
—Esk. fiz. *Zaviyevi sürat,* açısal hız.

ZAVURT → AVURT.

ZAWDİTU → ZAUDİTU.

ZAWİERCİE, Polonya'da kent, Yukarı Silezya'da, Katowice bitişikkentinin kuzey-doğu sınırında; 62 000 nüf. Demir-çelik ve metalürji. Tekstil (pamuk). Camcılık.

ZAWİEYSKİ (Jerzy), polonyalı yazar (Radogoszcz, Łódź yakınları, 1902 - Varşova 1969). Varşova'daki Reduta ve Ateneum tiyatrolarında sahneye çıktı, bir ara siyasete ilgi duydu, bir romanla edebiyat yaşamına atıldı (*Gdzie jestes, przyjacielu?,* 1932). Daha sonra tiyatroya dönerek oyunlar yazmaya başladı ve çağdaş bir sorunsalı, özellikle de ahlaksal ve ulusal değerlerin korunmasını dile getirirken, Antikçağ'dan ya da Kutsal Kitap'tan seçtiği konulardan yararlandı (*Mażdoskonały,* 1945; *Rozdroze milosci,* 1946; *le Salut de-Jacob* [fr. çev.], 1947).

ZAY → ZA.

ZAYA a. (ar. *żay*'dan *żaya*). *Esk.* **1.** Terk edilmiş yer. **—2.** Gelir getiren bina. **—3.** Tarla, çiftlik.

ZAYA a. (ar. *żaya*). *Esk.* Elden çıkma, kaybolma.

ZAYAS Y SOTOMAYOR (María DE), ispanyol kadın edebiyatçı (Madrid 1590 - 1661'e doğr.). Bir komedi *(La traición en la amistad)* yazdı, ama özellikle öykü kitaplarıyla tanındı (*Novelas ejemplares y amorosas,* 1637-1647; *Parte segunda del Sarao y entretenimientos honestos,* 1649). Öykülerinde açık bir gerçekçilik ve kimi zaman müstehcenliğe varan bir erotizm göze çarpar.

ZAYENDE RUD, İran'da ırmak Zagros' un kuzey-doğu yamacında; 350 km. Isfahan vahasını sular. Harun'un yukarı sularını alarak (tünel biçimindeki 3 km'lik bir kanal aracılığıyla) gürleşir. Vahanın yukarısında, ovanın girişinde, aşağı çığırı kıyılarındaki sulama etkinliklerinde yararlanılan 1,25 km^3 kapasiteli bir biriktirme barajı vardır.

ZAYIF sıf. (ar. *za'f*'tan *za'if*). **1.** Şişmanın, semizin karşıtı olarak eti, yağı az olan bir insan, bir hayvan için kullanılır: *Bu çocuk çok zayıf olmasına karşın oldukça çevik. Zayıf bir inek.* **—2.** Bedensel gücü yerinde olmayan bir canlı varlık ve onun bedeni için kullanılır; işlevini gerektiği gibi yerine getiremeyen bir organ, yeteri kadar gelişmemiş bir yeti için kullanılır: *Hasta ameliyattan sonra yürüyemeyecek kadar zayıftı. Zayıf bir yapısı var. O zayıf omuzlarıyla bu yükü kaldıramaz. Gözleri çok zayıf. İradesi zayıf biri.* **—3.** Korunmasız, savunmasız bir kimse için kullanılır: *Düşman karşısında kendini zayıf hissetmek.* **—4.** Belli bir alandaki bilgisi, yeteneği yeterli olmayan bir kimse ve onun bilgisi, yeteneği için kullanılır: *Zayıf bir öğrenci. Bu çocuğun matematiği çok zayıf. Zayıf bulunan adaylar elendiler* **—5.** Kişiliği, istenci yeteri kadar güçlü olmayan, kolay pes eden bir kimse için kullanılır: *Kimseye "hayır" diyemeyen zayıf bir insan. Çocuklarına karşı zayıf bir baba.* **—6.** Gücü, yetkesi ya da olanakları yetersiz olan, işlevini, görevini yerine getiremeyen bir kimse, bir topluluk, bir örgüt için kullanılır: *Zayıf bir başbakan. Zayıf bir hükümet. Zayıf bir ordu. Zayıf bir parti.* **—7.** Yoğunluğu, enerjisi, etkisi az ya da yetersiz olan, güvenilir olmayan, önem taşımayan, değeri düşük olan bir şey için kullanılır: *Zayıf bir ışık. Zayıf bir ses. Zayıf bir umut. Zayıf bir olasılık. Zayıf bir not. Zayıf bir çaba.* **—8.** Yeteri kadar sağlam, dayanıklı olmayan bir şey için kullanılır: *Zayıf bir bina. Zayıf bir ip.* **—9.** Niteliği, değeri düşük olan, yetersiz bulunan bir iş, bir çalışma için kullanılır: *Zayıf bir ödev. Kitabın son bölümü çok zayıf.* **—10.** *Zayıf düşmek,* sözkonusu bir kimseyse, zayıflamak ya da güçsüzleşmek: *O hastalıktan sonra zayıf düştü, bir türlü kendini toparlayamadı.* || *Zayıf düşürmek,* güçsüzleştirmek: *Bu tutum kamuoyu karşısında onu zayıf düşürür.* || *Zayıf nahif,* çok zayıf.
—Astrofiz. Fazla yeğin olmayan bir ışıma kaynağı için kullanılır.
—Fiz. *Zayıf etkileşim,* radyoaktifliğe ve daha genel olarak da birçok parçacığın bozunmasına neden olan temel etkileşim.
—Fizs. kim. Kütle etkisi yasası uygulanabilecek kadar çok az ayrışmış bir elektrolit için kullanılır.
—Hidr. bağl. *Zayıf harç,* bileşiminde az miktarda kireç ya da çimento bulunan harç.
—İş örgüt. *Zayıf noktalar şeması,* bir sistemle ya da bir teknik düzene zarar veren bellibaşlı aksaklıkların nedenlerini (sarma, korozyon, aşınma vb.), bütünden başlayıp bunu alt bütünlere, sonra da tek tek parçalara bölerek gösteren ağaç biçiminde şema. (Aksaklıkların sayısı genellikle olasılıklar hesabıyla bulunur. Böylece, hassas noktaların saptanması, doldurma işlemlerinin gecikmeden yapılması, kullanılmaz duruma gelen parçaların ya da iyi işlemeyen alt bütünlerin zamanında değiştirilmesi sağlanır.)
—Mad. oc. *Zayıf kömür,* uçucu madde oranı düşük olan (% 10 ile 15 düzeyinde) ve yanınca topaklaşmayan kömür. (Zayıf kömür sanayide kullanılan kusursuz bir yakıttır.)
—Parac. *Zayıf para,* sıkleti ve ayarı düşük ve diğer paralara oranla değeri az olan para.
—Patol. *Zayıf nabız,* parmakla zor fark edilen nabız.
—Sesbil. Kimi zaman, sert ünsüzlere karşıt olarak, yumuşak ünsüzler için kullanılır. || *Zayıf konum,* söz zincirindeki yeni değişimlere (silinme, benzeşim) yol açan bir sesbirimin konumu.
◆ a. **1.** Zayıf not: *Karnesinde beş tane zayıfı var.* **—2.** *Zayıf almak,* bir dersten geçer not almamak: *Türkçe'den zayıf almış.*

ZAYIFLAMA a. Zayıflamak eylemi.
—Dalga ve titr. Genliğin, katedilen uzaklıkla birlikte azalması. (Uzay-zaman bağımlılığı $-e^{-kx}\cos(\omega t+\varphi)$ ile gösterildiğinde, *k*'ya *zayıflama değişmezi,* bunun tersine de *zayıflama uzunluğu* denir.
—Denizbil. Büyük gelgitle ölü sular arasında genliğin azaldığı zaman dilimi.
—Elektron. Bir elektronik montajda giriş büyüklüğü (gerilim ya da akım) ile çıkış büyüklüğü arasındaki oranın, desibelle ifade edilen zıtlığı.

Giraudon

Zaviye hazinesinden gelen muflon başı biçiminde rhyton altın. İ.Ö. VII. yy. *özel k. [illegible], New York*

—Fiz. Akustik, elektriksel ya da elektromanyetik bir gücün uzayda git gide azalması; nicel olarak, başlangıç noktasındaki bir gücün, bitiş noktasındaki güce oranı ya da bu oranın logaritması olarak ifade edilir.
—Fizyol. Hastalık, yoksunluk ya da beslenme rejimi yüzünden vücudun hacminin ve ağırlığının gittikçe azalması.
—Sesbil. Kas geriliminin azalmasıyla sert bir ünsüzün yumuşak ünlüye dönüşmesi.

ZAYIFLAMAK gçz. f. **1.** Bir kimseden söz ederken, bedenindeki yağları eritmek, kilo vermek ya da gücünü yitirmek, zayıf düşmek: *Zayıflamak için düzenli olarak rejim ve jimnastik yapıyor. Geçirdiği zor günlerden sonra onu zayıflamış, çökmüş buldum.* **—2.** Bir şeyden söz ederken, gücü, dayanıklılığı, şiddeti vb. azalmak; işlevini yerine getiremez duruma gelmek: *Grevcilerin direnci zayıflıyordu. Ses gittikçe zayıflıyor. Zamanla zayıflayan bellek.*

◆ **zayıflatmak** ettirg. f. Zayıflamasına yol açmak: *Yüksek ateş çocuğu zayıflattı. Ekonomik krizler ülkeyi zayıflatıyor.*
—Foto. Bir fototipin yoğunluklarını azaltmak.
—Kuşç. Avda kullanılan kuşların (doğan, şahin) daha iyi uçabilmeleri için kilo vermelerini sağlamak.
—Metalürj. Kil bakımından fakir ya da bileşiminde kil bulunmayan kum katarak döküm kumunun kil oranını düşürmek.

ZAYIFLATICI a. Elektron. Bir devrede belli bir zayıflama oluşturmayı sağlayan sabit ya da ayarlanabilir düzenek.
—Elektron. ve Telekom. Bir elektrik büyüklüğünün (akım, gerilim ya da daha genel olarak güç) genliğini azaltmayı sağlayan düzenek.
—Foto. Zayıflatma işleminin gerçekleşmesini sağlayan kimyasal ayraç.

ZAYIFLATMA a. Bakteriyol. Kimyasal yoldan (antisepsi) ya da fiziksel etkilerle (ısı, ışık, ışınım vb.) ya da yaşlandırarak bir mikrobun patojen gücünü azaltma. (Eşanl. ETKİSİZLEŞTİRME.)
—Foto. Bir fototipin yoğunluklarını azaltmaya yönelik düzeltme işlemi.

ZAYIFLATMAK → ZAYIFLAMAK.

ZAYIFLAYIŞ a. Zayıflamak eylemi ya da biçimi.

ZAYIFLIK a. **1.** Eti yağı az olan bir kimsenin, bir hayvanın, bedenlerinin durumu: *Bu adamın zayıflığı insanı ürkütüyor. Hasta bir çocuğun kollarının, bacaklarının zayıflığı.* (Bk. *ansikl.* böl. Fizyol. ve Patol.) **—2.** Bedensel güçten yoksun olma durumu; bir organın, bir yetinin yetersizliği: *Bünyenin zayıflığı. Görme zayıflığı.* **—3.** İstencini kullanamayan, kendine hâkim olamayan, sözünü geçiremeyen bir kimsenin özelliği: *Hemen ağlamaya başlayıp zayıflığını ortaya koydu.* **—4.** Gücü, bilgisi, yetkesi ya da olanakları sınırlı olan, işlevini, görevini yerine getiremeyen bir kimsenin, bir topluluğun vb. özelliği: *Bir hükümetin zayıflığı. Öğrencilerin zayıflığı neden kaynaklanıyor?* **—5.** Yoğunluğu, etkisi, değeri düşük olan, yeteri kadar güvenilir olmayan, önem taşımayan bir şeyin özelliği: *Işığın zayıflığı. Gerçekleşme olasılığının zayıflığı. Ödevin zayıflığı.* **—6.** Sağlam, dayanıklı olmayan bir şeyin özelliği; dirençsizlik: *Köprünün zayıflığı.*
—ANSİKL. Fizyol. ve Patol. Zayıflık, genellikle göz önüne alınan kişinin ağırlığı ile, aynı cinsten, aynı boyda ve aynı yaşta olan normal bir kişinin ağırlığı arasındaki farkla değerlendirilir. İdeal ya da kuramsal ağırlığın hesabı birçok formül kullanılarak kolayca yapılabilir. (→ AĞIRLIK.)
İzotopla diseksiyon yöntemleri, organizmadaki çeşitli yağ boşluklarının çok iyi değerlendirilmesini sağlamaktadır. Yağ kütlesi / vücut ağırlığı oranı erkekte % 10'dur, kadında % 14'ten aşağı olursa o kimseye zayıf denir.
Genellikle bünyece zayıf olanlar, zengin ve çeşitli bir beslenme ile birlikte ergenlik çağından başlayarak hep aynı ağırlıktadırlar. Genel durumları iyi, yorgunluğa dayanıklılıkları normaldir; bununla beraber, çok zaman bir karakter dengesizliğine, ruhsal bir değişkenliğe ve taşikardi nöbetlerine rastlanır. Bu zayıflık, kimi zaman, estetik yönden hoş karşılanmayabilir ve yapılabilecek olan tedavi denemelerini haklı gösterebilir. Buna karşılık bazı zayıflar, ağırlık yetersizliklerine pek dayanamazlar: başdönmeleri, yorgunluk, kaslarda bitkinlik, libidoda yavaşlama, âdet düzensizlikleri. Bunun kökeninde genellikle yanlış ve kötü beslenme alışkanlıkları bulunur.
Edinsel zayıflığın çeşitli nedenleri vardır: açlık ve kötü beslenme gibi sosyal -ekonomik nedenler az gelişmiş ülkelerde sık görülür, ama bu türlü zayıflıklara, batılı ülkelerin bazı kesimlerinde de, örneğin ve özellikle ihtiyarlarda ve çocuklarda rastlanır; genç kızlardaki zihinsel iştahsızlık, yaşama içgüdüsünü yitirmiş, özellikle yalnız kalmış ihtiyarlarda görülen ruhsal anoreksi gibi ruhsal kökenli nedenler; patolojik nedenler.
Zayıflığın patolojik nedenleri çok çeşitlidir: sindirim hastalıkları (dişlerdeki bozukluklar, kusmalar, yutma güçlüğü, sindirim kanalı iltihapları [ülserli kolit] gibi normal bir beslenmeye engel haller), kötü sindirim özümlemesi (pankreatit, pekreas kanseri, kalınbağırsak kanseri); bulaşıcı hastalıklar, derindeki irinlenmeler, ilerlemiş kanser hastalıkları (kanserlilerde iştahsızlık kemoterapi ile daha da artar); metabolizma hastalıkları (diyabet, hipertiroidi, böbreküstü bezi yetmezliği).
• *Metabolizma vargıları,* organizmanın enerji yedekleri temelde yağ dokusundan oluşur: 70 kiloluk bir erkekte 12 kg. Aşağı yukarı 90 000 kalori değerinde olan bu kütle 1 500 kalori hesabıyla iki aylık enerji harcaması demektir. Fakat bu muazzam yedeklerden gelen yağ asitlerinin hareke te geçmesi önce ketoza, sonra da steatoza yol açar. Öte yandan, organizmanın şeker yedekleri çok azdır (1 200 kalori) ve minimum gereksinmeleri ancak 48 saat karşılayabilir. Bundan sonra başlıca glukoz kaynağını glukoz yapıcı aminoasitler oluşturur: kas ve içorgan proteinleri.
Demek ki beslenme eksikliği, sindirim mukozalarının özellikle bağırsak mukozasının ve kasların yavaş yavaş atrofisi ile sonuçlanır. Daha alt düzeyde içsalgı bezleri (tiroit, pankreas) ve hematopoyetik doku bu atrofiye katılır. Azot metabolizmasında negatif bir gelişme ortaya çıkar. Zayıflama ilerler, önce kas dokusu kaybolur, yağ dokusu kısmen yerinde kalır. (Vücut ağırlığının yitimi, kan proteinlerinin azlığına bağlı ödemler tarafından gizlenebilir.)
İştahsızlık hızla yerleşir, tükürük salgısı azalır. Çok zaman önemli olan halsizliğe tansiyon düşüklüğü, kalp rahatsızlıkları eşlik eder (yavaş ya da hızlı nabız). Zayıflamış, beslenmesi bozulmuş kişide yeniden beslenme çok yavaş artırılmalıdır.

ZAYİ sıf. (ar. *ziyā*ᶜ'dan *zāyi*ᶜ). **1.** Yitmiş, kaybolmuş olan; yitik, kayıp. **—2.** Yok olmuş, elden çıkmış; mahvolmuş. **—3.** Boş, işe yaramaz; yararsız.

◆ a. **1.** Kaybolma, yitme. **—2.** *Zayi etmek,* yitirmek, kaybetmek. || *Zayi olmak,* yitmek, kaybolmak. || *Zayiinden vermek,* kaybolan bir belgenin yerine yenisini vermek.

ZAYİAT, -tı a. çoğl. (ar. *zayi*ᶜ'in çoğl. *zayi*ᶜ*at*). **1.** Yok olan, zarara uğrayan şeyler. **—2.** İnsan açısından ele alınan kayıplar, yitikler. **—3.** *Zayiat verdirmek,* büyük ölçüde zarar ziyan vermek; insanca kayba uğratmak. || *Zayiat vermek,* zarar ziyan görmek; insanca kayba uğramak.
—Ask. Öldüğü, yaralandığı, hastalandığı, enterne edilmiş olduğu, düşman eline geçtiği, kaybolduğu bildirilen ve bu nedenle birlik elinden çıkmış bulunan ya da bulunduğu yer ve durumu saptanamamış kimseler. (İzinsiz birlikten ayrılma ya da firar bu tanımın dışında kalır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Zayiat raporu,* muharebe sırasındaki personel kayıplarına ilişkin çeşitli bilgilerin bir araya getirilerek birleştirildiği rapor. (Sürekli düzenlenen zayiat raporları gelecekle ilgili personel istekleri bakımından önem taşır. Bu rapor sayesinde personel mevcudunun sürekli izlenmesi ve denetimi sağlanmış olur.) || *Zayiat tahmini,* personel subayı tarafından, gelecek günlere ilişkin personel kayıp tahminleri. (İlerdeki personel gereksinmelerinin zamanında karşılanması, birliğin personel ve dolayısıyla muharebe gücünün korunması amacıyla personel subayı bu tahmini sürekli olarak yapar. Zayiat tahminlerindeki başvurulan sayısal bilgilerle zayiat hesaplanmasında her muharebe türüne göre değişik zayiat etkenleri ve yöntemleri kullanılır.) || *Zayiat tesiri,* mermilerin hedef üzerinde meydana getirdiği tahribat oranı.
—ANSİKL. Ask. Ölü, yaralı, tutsak, kayıp ve hasta sayıları toplamı zayiat miktarını gösterir. Nükleer bir silahın etkilerinden doğan zayiat, *ani zayiat, kısa süreli zayiat* ve alınan nükleer dozların niceliğine bağlı olarak zaman içinde kendini gösteren *uzun süreli zayiat* biçiminde ayrılır.

ZAYİÇE a. (ar. *zeyc*'den fars. *zāyiçe*). Esk. **1.** Yıldızların belli zamanlardaki yerlerini, konumlarını gösteren çizelge. **—2.** *(Birinin) zayiçesine bakmak,* yıldızlara bakarak bir kimsenin geleceğini okumak.

ZAYTSEV (Boris Konstantinoviç), rus yazar (Orel 1881 - Paris 1972). Çehov'unkine (1954'te onun hakkında bir deneme yazdı) benzeyen dünyası, kahramanların her şeye rağmen sakin kaldıkları, umarsız ve hüzün dolu bir dünyadır (*les Loups* [fr. çev.], 1906; *l'Étrange Voyage* [fr çev.], 1927). Modern maddecilik karşısında manevi hayata derinlik kazandırmayı önerdiği (*les Arabesques d'or* [fr. çev.], 1926) özyaşamöyküsel romanlar (*le Voyage de Gleb* [fr. çev.], 1937) ve gezi yazıları (*Valaam,* 1936) kaleme aldı.

ZAZEN a. (japonca *zazen,* oturur durumda düşünceye dalmak). Japon Soto tarikatınca uygulanan zen tipi. (Bu okula göre düşünceye dalma [murakebeye varma] sakin bir odada, yere bağdaş kurup bel ve baş dik tutularak, ağır ve düzenli bir ritimle soluk alınarak, gözler açık durumda, eller üst üste konarak zihni her türlü arzudan uzaklaştırıp gevşek bir dikkat içinde yapılmalıdır. Bu tip düşünceye dalmayı, Japonya'ya Soto tarikatının kurucusu ünlü Zen üstadı Şoyo Daişi XIII. yy.'da sokmuştur.)

ZAZZAU → ZARİA.

Zborów antlaşması, 1649'da Zborów'da (günümüzde Zborov, Ternopol oblastı) kazak hetmanı Boğdan Hmelnitskiy ile Polonya kralı Jan II Kazimierz arasında imzalanan antlaşma. Bu antlaşmayla Kiev, Çernigov ve Bratslav voyvodalıkları kazaklara bırakılıyor ve kendilerine buralarda oturan yahudi ve cizvitleri sürme yetkisi tanınıyordu.

ZBOROWSKİ (Léopold), polonyalı tablo satıcısı ve şair (Varşova 1890'a doğr. - Paris 1932). Birinci Dünya savaşı'nın arifesinde Paris'e gitti (orada edebiyat öğrenimi yaptı ve bir şiir kitabı yazdı), Montparnasse'ın sanat çevresiyle yakın ilişki kurdu, Modigliani, Utrillo, Kisling, Zadkine gibi sanatçıları destekledi.

ŽĎ'ÁR, Çek Cumhuriyeti'nde (Güney Moravya bölgesi) kent, Sázava kıyısında; 25 000 nüf. Hazırgiyim. Ayakkabıcılık. Şatoda kitap müzesi.

ZDARSKÉ VRCHY, Çek Cumhuriyeti'nde orta yükseklikte dağlar ve tepeler bölgesi. Zdárske Vrchy, Moravya'daki yamaçlar bütünü içinde yer alır.

ZDUNSKA WOLA, Polonya'nın orta kesiminde kent, Łódź'un G.-B.'sında; 39 000 nüf. Tekstil (pamuk, şapkacılık) ve tekstil makineleri üretimi merkezi. Brno havzasına eğemendir. Turistik bir bölgedir

ز
ze

ZE a. (ar. *ze*). Arap abecesinin on birinci, osmanlı abecesinin on üçüncü harfi. Ebcet hesabında 7 sayısının karşılığıdır.

ZEAKSANTİN a. (fr. *zéaxanthine*'den). Org. kim. β-karotenden türeyen ve mısırın sarı pigmentini oluşturan $C_{40}H_{56}O_2$ formülü dialkol.

ZEAMET, -ti a. (ar. *zeᶜāmet*). *Esk.* Osmanlılar devrinde sipahilerin aldığı en büyük tımar.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde yıllık geliri 20 binle 100 bin akçe arasında olan toprak dirliği. (Bk. *ansikl.* böl.). ‖ *Zeamet beratı,* zeametin verildiğini belirten resmi belge. ‖ *Zeamet bedeli,* devletin gerektiğinde zaimin (zeamet sahibi) haklarını hazineye mal etmesi üzerine zaime bağlanan aylık. (Zaim, kendisinden beklenen görevleri yerine getirmezse, devlet zeametini ondan bedelsiz de alabilirdi.) ‖ *Zeamet rüusu,* zeametin verilmesine ilişkin belgeler. (Zeamet de tımar gibi yalnız kılıç hakkı olarak değil, dirlik olarak da verilebilirdi.) ‖ *Zeamet tevcihatı,* tımarın büyüğü olan zeametin hak sahibine verilmesi.
—ANSİKL. Zeamet denen toprak dirliğinin yıllık geliri 20 bin akçeden başlar ve 50 bin akçenin üstündeyse, buna "ağır zeamet" denirdi. Tımarlılar gibi, zaimler de, birer komutan sayılırlardı. Bunlar zeametlerinin bulunduğu yerde oturmak, orada yönetsel görevler yapmak ve asker yetiştirip hazırlamakla yükümlüydüler. Zeametin tabanına (20 bin akçe) "kılıç" denir, geri kalanı "hisse" adıyla anılırdı. Bir zeamet ölüm nedeniyle boşaldığında, ölenin savaşacak yaşta ve yetenekte oğlu varsa, dirlik ona verilir; ölenin oğlu henüz küçük yaştaysa, görev yapabilecek yaşa gelene kadar cebeli* göndermesi koşuluyla tevcihat yine ona yapılırdı. Ancak, oğula verilen zeametin babasına ayrılmış olanla eşit değerde bulunması gerekmez, oğulun hissesi düşürülebilirdi. Yine de babası şehit olanlara yapılan tevcihat, eceliyle ölenlerin oğullarına verilen zeamete oranla daha değerli olurdu. Zeametler kesin olarak zaimin malı sayıldığından, rüsum-ı örfiye ve rüsum-ı şeriyesinin tümünü zaim alır, sancak beyleriyle subaşılar buna karışamazlardı. Barışta zaim, sancakbeyine bağlı sayılmaz, zeametinin sınırını saldırgan amaçlara yönelik olarak kimse aşamaz, toprağında bir suçlu varsa onu ancak kendisi tutabilirdi. Seferde cebelileriyle birlikte yöresinde bulunduğu sancakbeyinin sancağı altına girerdi. Zeamet de tımar gibi Tanzimat'tan sonra kaldırıldı (1840).

ZEAMETLİ sıf. ve a. (ar. *zeᶜamet*'ten). *Esk.* Büyük tımar sahibi.
—Kur. tar. *Zeametli çavuş,* Osmanlı devletinde "Sehengânı Divanı hümayun" da denen gedikli divan çavuşlarından zaim olanlar.

ZEAMİ MOTOKİYO, japon tiyatro oyuncusu (1363-1443). Ünlü Kanami'nin oğlu. Babasıyla birlikte geleneksel no tiyatrosunun repertuvarındaki piyeslerin yarıdan fazlasını yazdı, *Kadenşo* adlı yapıtında Kanze okulunun tiyatro öğretisini derledi. Metni 1909'da bulunan ve 1960'ta yayımlanan incelemeleri *les Traditions secrètes du nō*'nun (fr. çev.) çizgisindedir.

ZEATİN a. (fr. *zéatine*). Biyokim. Başlangıçta mısırdan çıkarılan sitokinin.

ZEBAD a. (ar. *zebād*). *Esk.* **1.** Misk yağı. **—2.** Misk kedisi.

ZEBAN a. (fars. *zebān*). *Esk.* **1.** Dil, tat alma organı. **—2.** Konuşulan dil, lisan: *"Beni bir gün anıp dildarım almazmış zebanına"* (Vasfi, XVI. yy.). **—3.** Lügat; lehçe. **—4.** *Zeban-aver,* çok söyleyen; düzgün ve akıcı söz ya da şiir söyleyen. ‖ *Zeban-dıraz,* uzun dilli; geveze: *"Nihad Bey'in zamanı ekâbiri hakkında bu suretle zeban-dırazlığa tasaddisi tabiatının muktezası olmakla beraber..."* (Ali Fuat). ‖ *Zeban-gez,* keskin dilli; doğru ve acı konuşan. ‖ *Zeban-zed* → ZEBANZET.

ZEBANE a. (fars. *zeban*'dan *zebane*). *Esk.* **1.** Terazi dili. **—2.** Alev, ateş: *"Yâ bir zebânedir ki yanıp nar-ı ışkdan"* (Vasfi, XVI. yy.). **—3.** *Zebane-keş,* alevli, alevlenen. ‖ *Zebane-paş,* alev çıkaran, alev saçan.

ZEBANİ a. (ar. *zebanī*). **1.** İslam inanışına göre cehennemlikleri cehenneme atmakla görevli melek; cehennem bekçisi. **—2.** Görünüşü korku veren iriyarı kimse.
—ANSİKL. Kuran'da zebaniler ile ilgili ayetlerin başlıcalarında şunlar anlatılır: "Cehennem, bekçileri olan zebanilerin pusuda kaldıkları bir yerdir" (LXXVIII, 21), "Üzerinde on dokuz bekçisi vardır. Biz cehennemin işine bakanları ancak meleklerden tayin ettik" (LXXIV; 30, 31), "İnananlar, kendinizi ve aileniz halkını çırası insandan ve taştan olan ateşten koruyun. Ateşe katı yürekli, katı yüzlü zabaniler memurdur" (LXVI, 6), "Zebanilere şöyle denecek: Tutun bunu, sürükleyerek cehennemin ortasına atın. Sonra da başına kaynar su azabını dökün. Zebaniler diyecekler: Tat bakalım şimdi, işte bu dünyadayken şüphelendiğin azaptır" (XLIV, 47). Halk arasında cehennemin ve zebanilerin yöneticisi olan meleğe *Malik* adı verilmiştir.

ZEBANİYAN çoğl. a. (ar. *zebanī*'nin fars. çoğl. *zebāniyān*). *Esk.* Zebaniler.

ZEBANZET sıf. (fars. *zebān-zeden,* söz söylemek'ten *zebān-zed*). *Esk.* **1.** Konuşma sırasında sıkça kullanılan söz için kullanılır. **—2.** Yaygınlaşmış, herkesçe bilinen söz için kullanılır: *"Siyasi bir fransız şarkısının zebanzed olmuş böyle bir nakaratı vardır"* (Y. K. Beyatlı).

ZEBAR ya da **ZİBAR,** K.-D. Irak'ta Büyükzap vadisinde, Pırıs dağı eteklerinde kent. Birinci Dünya savaşı'ndan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun Musul vilayeti merkez sancağına bağlıydı.

ZEBAYİH çoğl. a. (ar. *zebiḥa*'nın çoğl. *zeba iḥ*). *Esk.* **1.** Kurbanlar, kurban olarak kesilmiş hayvanlar. **—2.** Kurbanlık hayvanlar, horoz, koç, deve vb. hayvanlar.

ZEBDANİ ya da **ZEBEDANİ,** Suriye'de (Şam ili) kent, Bereda ırmağı kıyısında Antilübnan'da; 12 000 nüf.

ZEBELLA a. Çok iriyarı, ürkütücü kimse.

ZEBER a. (fars. *zeber*). *Esk.* **1.** Üst, üst taraf. **—2.** *Zeberdest,* el üstünde tutulan; âmir, hakim; üstat, usta.

ZEBERCEDİ sıf. (ar. *zeberced* ve *-ī*'den *zebercedī*). *Esk.* **1.** Zebercetle ilgili. **—2.** Zebercede benzeyen, onun renginde olan; fıstıki.

ZEBERCET a. (ar *zeberced*). Miner. Krizolit.

ZEBERİN be. (fars. *zeber*'den *zeberin*). *Esk.* Üstteki; üst: *Reb-i zeberin* (üst dudak).

ZEBH a. (ar. *zebḥ*). *Esk.* **1.** Boğazlama, kesme. **—2.** Kurban etme: *"Kurban bayramı gibi ki kavm-i İsrail için bidayette ilk doğan çocuklarının zebhine mal oluyordu"* (Cenap Şahabettin). **—3.** *Zebh etmek,* boğazlamak, kesmek, kurban etmek: *"Zebh ettikleri kurbanların bağırsaklarını yakıp lâmını bulunan râhip ve saire ekl ederlerdi"* (Mehmet Tevfik).

ZEBİB a. (ar *zebib*). *Esk.* **1.** Kuru üzüm. **—2.** Kuru incir.

ZEBİD, Yemen'de kent; 25 000 nüf. Ticaret ve el sanatları merkezi.

ZEBİH, ZEBİHA sıf. (ar. *zebḥ*'ten *zebiḥ,* dişl. *zebiḥa*). *Esk.* **1.** Kurbanlık; kurban edilecek hayvan için kullanılır. **—2.** Kurban edilen, kesilen hayvan için kullanılır.

ZEBİR a. Zool. ZEBRA'nın eşanlamlısı.

ZEBR a. (ar. *zebr*). *Esk.* **1.** Kitap. **—2.** Kitap, defter sayfası. **—3.** Yazı. **—4.** Yazı yazma. **—5.** Söz.

ZEBRA a. (portekizce sözc.). Ata yakın ve postu çizgili memeli hayvan. (Eşanl. ZEBİR.)
—ANSİKL. Zebralar 3 türe ve 6 alttüre ayrılabilir: ender bulunan Burchell ya da Lauw zebrası *(Equus burchelli burchelli),* Chapman zebrası *(E. b. antiquorum),* Grant zebrası *(E. b. boehmi),* Grevy zebrası *(E. grevyi),* Cape zebrası *(E. zebra zebra),* ve Hartmann zebrası *(E. z. hartmanni).*
Zebraların hepsi Afrika'da, Güney Afrika'dan Somali'ye kadar uzanan alanda bulunur; Cape zebrası Cape ilinde ve Transkei'de, Hartmann zebrası Angola ve Namibya'da, Grevy zebrası Etyopya ve Somali'de yaşar; geri kalan üç alttür coğrafi açıdan Orange ilinden (Burchell zebrasının belki de soyu tükenmiştir) Zambiya ve Tanzaniya'ya (Chapman zebrası) ve Kenya'ya kadar (Grant zebrası) uzanır. Zebralar bir erkeğin çevresinde toplanan birçok dişi ve yavrulardan oluşan sürüler halinde yaşarlar. Dişiler her 4 yılda bir yavru yapar. Eskiden Güney Afrika'da çok yaygın olan dördüncü bir zebra türünün *(E. quagga)* XIX. yy.'da kökü kurutulmuştur.

ZEBRA KAYASI a. Zool. ÇİZGİLİ KAYA'nın eşanlamlısı.

ZEBRANO a. ZİNGANA'nın eşanlamlısı.

ZEBRASOMA a. (fr. *zèbre,* zebra ve yun. *soma-atos,* beden'den). Yanlarında düşey çizgiler bulunan, kuyruk sapındaki dikenleri dikilebilen, cerrahbalıkları öbeğinden kemiklibalık cinsi. (*Zebrasoma*'lar mercan kayalıklarında bulunan, daha çok otçul balıklardır *Acanthuridae* familyası.)

ZEBRZYDOWSKİ (Mikołaj), polonyalı siyaset adamı (1553 - Kraków 1620). Krallık büyük mareşali (1596) ve Kraków valisi (1601) oldu, 1606'da Zygmunt III Vasa'ya karşı szlachta'nın yasal ayaklanmasını ilan etti ve Sandomierz konfederasyonu'nun yönetimini üstlendi. 1607'de krala bağlı birlikler tarafından yenilgiye uğratıldı ve özür dilemek zorunda kaldı.

ZEBU a. (belki de tibet dilinde *zeba,* deve hörgücü'nden). Asya'ya ve tropikal Afrika ile Madagaskar'a özgü, evcil, gevişgetiren, memeli hayvan. (Bil. a. *Bos indicus;* boynuzlugiller familyası; sığırlar oymağı.)
—ANSİKL. Zebu sığır büyüklüğündedir. Sığırdan daha önce, belki de İ.Ö. V. binyıl'da evcilleştirildiği sanılmaktadır. Sığırdan başlıca ayrılığı omuzunun üzerinde büyücek bir kas tümseğinin bulunması ve değişik büyüklükte olabilen özgün boynuzlarıdır (bazı ırklarda boynuzların uzunluğu 1,20 m'yi bile aşar). Zebu uysal ve dayanıklı bir hayvandır; sıcak iklimlere çok iyi dayanır. Her iki türün iyi yanlarından yararlanmak için zebu ile sığır çiftleştirilir. Zebu, Amerika ve Avustralya'ya da götürülmüştür.
—Deric. Zebu derisi sığır derisi gibi sepilenir ama hayvanın sırtındaki hörgüç nedeniyle işlenmesi daha zordur.

ZEBUN sıf. (fars. *zebūn*). *Esk.* **1.** Güçsüz, zayıf, aciz: *"O dakikadan itibaren o gözler ümitsiz, zebun, meyus bir aşkın âlâmını bana hıçkırıklarla anlatmış..."* (H. E. Adıvar). **—2.** *Zebun etmek,* aciz bırakmak, çaresiz kılmak: *"Yârân-ı vefâkârı zebun etti ecel"* (Y. K. Beyatlı). **—3.** *(Birinin) zebunu olmak, birine zebun olmak,* bir kimseye aşırı düşkün olmak, onu çok sevmek. **—4.** *Zebunküş* → ZEBUNKÜŞ.

ZEBUNİ a. (fars. *zebūn* ve *-ī*'den *zebūnī*). *Esk.* Zayıflık, güçsüzlük.

ZEBUNKÜŞ sıf. (fars. *zebūn* ve *küş*'ten *zebūn-küş*). *Esk.* Düşkünü, acizi ezen.

ZEBUNKÜŞLÜK a. *Esk.* Zebunküş olma durumu, niteliği.

ZEBUNLAŞMAK gçz. f. Güçsüz, zayıf, aciz duruma gelmek.

Zebur, Allah tarafından Davut peygambere indirildiğine inanılan kutsal kitap. Davut un Allah'a yakarışlarını ve çeşitli ilahileri içerir. *Davut'un mezmurları* anlamına *Mezamir-i Davut* diye de anılan kitapta 150 mezmur yer alır. Kitabın ahlaksızlık içine düşen, doğru yoldan sapan yahudi kavmine Allah yolunu göstermek için indirildiğine inanılır. Kuran'da Zebur için şöyle denir: "Davut'a Zebur'u verdik" (IV, 163); "Peygamberlerin

zebu

Grevy zebrası
(Equus grevyi)

Chapman zebrası
(Equus burchelli antiquorum)

Equus quagga
XIX. yy.'da yok edilmiştir

kimilerini kimilerinden üstün kıldık. Davut'a da Zebur'u verdik" (XVII, 55); "Biz Tevrat'tan sonra Zebur'da yazmıştık" (XXI, 105). Kuran'a göre, Zebur Tanrı tarafından gönderildiği gibi saklanamamış, sonradan değiştirilmiştir. Zebur'da yer alan konular birçok şair, ressam ve heykelcinin yapıtına konu olmuştur.

ZECCA (Ferdinand), fransız film yönetmeni (Paris 1864 - ay. y. 1947). Müzikhol sanatçısı bir ailede dünyaya geldi; Charles Pathé' nin yanında görev aldı. Vincennes'deki Pathé stüdyolarının yeniden düzenlenmesinden sonra mizansen şefliğine atandı. Oyuncu, senaryo yazarı, yapımcı olarak 1900'den 1905'e kadar bir dizi kısa metraj, dram ve komedi filmi yaptı. İlk büyük başarısı *Histoire d'un crime*'dir (Bir cinayetin öyküsü) [1901]. Öteki başlıca yapıtları *Sept Châteaux du diable* (Şeytanın yedi şatosu) [1901], bir bakıma gerçekçi sinemaya yol açan *Victimes de l'alcoolisme* (Alkolizmin kurbanları) [1902] ve *Dreyfus olayı* (l'Affaire Dreyfus) [1907].

ZECCAC a. (ar. *zücac*'dan *zeccac*). *Esk.* Cam eşya yapan zanaatçı.

ZECH (Paul), alman yazar (Briesen, bugün, Wąbrzeżno, Polonya, 1881 - Buenos Aires 1946). Bonn, Heidelberg ve Zürich'te öğrenim gördükten sonra insanlıkçı ideali seçerek maden işçiliğine yöneldi. 1934'te Arjantin'e göç etti. Anlatımcılığın etkısında lirik, dramatik (*Erde*, 1925) ve romanesk (*Ich bin du*, 1926) türünde eserler verdi.

ZECİR, -cri a. (ar. *zecr*). *Esk.* **1.** Önleme, engelleme. **—2.** Zorlama, zorla yaptırma: *"Tıfl tek kim okurdular zecr ile Kuran ana"* (Fuzuli, XVI. yy.) **—3.** Eziyet etme.

ZECR → ZECİR

ZECREN be. (ar. *zecr*'den *zecren*). *Esk.* **1.** Engelleyerek, yasaklayarak. **—2.** Zorlayarak. **—3.** Eziyet ederek.

ZECRİ sıf. (ar. *zecr* ve *-i*'den *zecri*). *Esk.* **1.** Zorlayan, zorlayıcı. **—2.** Engelleyen. **—3.** *Zecri tedbir*, bir şeyi zorla yaptırmak için başvurulan yöntem, alınan önlem.

ZECRİYE a. (ar. *zecriyye*). *Esk.* Alkollü içkilerden alınan vergi.

ZED a. (fars. *zeden*, vurmak'tan *zed*). *Esk.* **1.** Vurma, vuruş. **—2.** *Zed ü hord*, savaş.

◆ sıf. "Vuran", "vurucu" anlamında bileşik sözcükler oluşturur: *gûş-zed* (kulağa çalınan, duyulan), *zeban-zed* → ZEBANZET vb.

ZEDE sıf. (fars. *zeden*, vurmak'tan *zede*). *Esk.* "Vurulmuş", "tutulmuş" anlamında bileşik sözcükler türetir: *afet-zede* → AFETZEDE, *bela-zede* (belaya uğramış), *harik-zede* (yangına uğramış), *kaza-zede* → KAZAZEDE, *musibet-zede* (musibete uğramış), *ser-zede* → SERZEDE, *sevda-zede* (sevdaya uğramış) vb.

ZEDELEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (somut) zedelemek*, çarparak, vurarak, yüzeyini örseleyerek, onu çürütmek, berelemek, hırpalamak: *Sandığı sallayarak içindeki meyveleri zedelemiş. Düşünce, dizini zedeledi. Kalemin sert ve sivri ucu kâğıdı zedeliyor.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) zedelemek*, üzerinde olumsuz bir etki yaratmak, maddi ya da manevi zarara uğratmak: *Söylediği yalanlar ilişkimizi zedeliyor. Savaş ticaret hayatını da zedeledi. Özgürlüklerin kısıtlanması demokrasiyi zedeler.*
—Teknol. BERELEMEK in eşanlamlısı.

◆ **zedelenmek** edilg. f. **1.** Vurma, çarpma, çizme vb. sonucu berelenmek, çürümek, hırpalanmak. **—2.** Olumsuz bir biçimde etkilenmek, zarar görmek.

ZEDELENME a. Zedelenmek eylemi, bu eylem sonucunda ortaya çıkan yara, bere, çizik vb.
Foto. *Zedelenme izleri*, kullanılmamış bir filmin banyosu sırasında mekanik bir etki sonucu yüzeysel bir aşınmayla yer yer bozularak ortaya çıkan açık ya da koyu lekeler.
—İnş. ve Heykc. Bir kesme taşın, bir taş heykelin yüzeyinde kazara oluşan kopma, bere.

ZEDELENMEK → ZEDELEMEK

ZEDELGEM, Belçika'da (Batı Flandre) komün, Brugge'nin G.'inde; 20 000 nüf. Metalürji (bisikletler, tarım makineleri). Besin sanayileri. Mobilyalar.

ZEEBRUGGE, Belçika'da (Batı Flandre, Brugge komünü) sayfiye merkezi ve liman, Kuzey denizi kıyısında. Petrol limanı ve sanayi (makine, camcılık) merkezi. Büyük Britanya'ya yolcu gemisi seferleri. Balıkçılık.
—Ask. tar. Nisan 1918'de, amiral Keyes'in komutasındaki Britanya filosu, Almanlar tarafından deniz hareket üssü olarak donatılmış olan Zeebrugge limanının ağzını kapatmayı başardı.

ZEELAND, ("denizin ülkesi"), Hollanda'nın güney-batısında il; 1 785 km^2; 355 600 nüf. (1989). Merkezi *Middelburg*. Birçok deniz koluyla girintili çıkıntılı bir görünüm kazanan il, verimli tarım (tahıl, şekerpancarı, meyve) topraklarına karşın halkı dışarıya göçü sürdürdüğünden uzunca bir süre çevreden kopukluğunun acısını çekti. Ama, Delta planının uygulamaya konmasıyla, Zeeland ile Rotterdam arasında ulaşım büyük ölçüde canlandı, il yeniden kalabalıklaşmaya başladı ve ilde yeni sanayi tesisleri kuruldu (özellikle Vlissingen limanı yakınında). Günümüzde Zeeland Flandre'ı (Anvers'in B.'sında). Escaut halici aracılığıyla sağlanan ulaşımın nimetlerinden yararlanmaya başladığından Belçika topraklarıyla çevrili olmanın getirdiği olumsuzluklardan kurtulmuştur.
—Tar. Geç Ortaçağ'da kontluk olan, daha sonra çeşitli senyörlüklere bölünen ve Flandre kontluğuyla Hollanda kontluğu arasında tarafsız bir bölge sayılan Zeeland, XII. yy.'da Hollanda kontluğu ile birleşti. Bundan sonra Hollanda'nın kaderini paylaşarak önce Bourgogne sülalesine (1428), sonra da Karl V'e bağlandı. Felipe II'ye karşı erkenden başkaldıran Zeeland, 1579'da Utrecht sözleşmesi'ni imzalayarak Birleşik Eyaletler'den biri durumuna geldi. Napoléon I döneminde bir fransız département'ı olan (1810) Zeeland, 1815'ten beri Hollanda krallığı'nın bir parçasıdır. Sık sık denizin hücumuna uğrayan bölge, 1944-45 askeri harekâtlarından zarar gördü (özellikle Walcheren).

ZEEMAN (Reinier NOOMS, — denir) → NOOMS (Reinier).

Hollanda basın burosu. Paris
Pieter Zeeman

ZEEMAN (Pieter), hollandalı fizikçi (Zonnemaire, Zeeland, 1865 - Amsterdam 1943). Amsterdam'da profesör oldu, 1896'da kendi adını taşıyan etkiyi bulmasıyla tanınır (bk. bir sonraki mad.). Bu buluş, bir yandan elektrik kuramını doğrularken, bir yandan da optik ve astrofizik alanlarında çok önemli gelişmelere neden oldu. Zeeman, 1915'ten 1918'e dek, Doppler-Fizeau olayını doğrulamak için devingen ortamlarda ışığın yayılmasını inceledi; bu araştırmaların sonuçları, görelilik kuramlarını doğruladı. (Lorentz ile birlikte 1902 Nobel fizik ödülü.)

Zeeman etkisi, bir atomun elektronlarının enerji düzeylerinde manyetik alan etkisi altında gözlenen tedirginlık, bu olay incelenen maddenin yayım çizgileri tayfının değişmesiyle kendini gösterir.
Zeeman 1896'da sodyum buharının yaydığı tayf çizgilerini incelerken, içinde buhar bulunan bir ampule bir manyetik alan uyguladığında çizgilerden kimilerinin çoğaldığını gözlemledi. Çizgilerin çoğalması, manyetik alan olmadığında atomun uyarılmış düzeylerine özgü bir yozlaşma nın "artmasına" denk düşer. Gerçekten de bir atomdaki bir elektronun enerjisi, manyetik alan olmadığında açısal J momentinin yönüne göre değişmez. J = ||J|| normu, yalnızca, atom elektronunun enerjisi ifadesinde sözkonusudur, bu da manyetik alan olmadığında uzayın izotropluk özelliklerini, yani sistemin dönmeye bağlı olarak değişmezliğini gösterir. Atomun bir manyetik alan etkisindeki bir uzay bölgesinde yer alması durumunda aynı şey sözkonusu değildir: bu durumda manyetik alan ayrıcalıklı bir doğrultu oluşturur; böylece sistemin kendi çevresinde dönmesine bağlı olarak ortaya çıkan değişmezliği de geçerliliğini yitirir. Elektronun açısal J momentinin, manyetik alanınkine göre yönü, bu durumda büyük bir önem kazanır ve elektronun enerjisi bu iki yönün kendi aralarında oluşturduğu açıya bağlıdır. Oysa kuvantum kuramında J'nin herhangi bir doğrultuya göre yönü (dolayısıyla özellikle uygulanan alanın yönü), kuvantalanmıştır. Manyetik alanla etkileşim halinde bulunan elektronun enerjisi de aynı şekilde kuvantalanır. Örneğin açısal momenti J=l değeriyle ifade edilen bir elektronun durumu ele alındığında, J vektörü, belirli bir doğrultu boyunca bileşeninin +1, 0 ve −1 değerlerine denk düşen üç ayrı yönünü de alabileceğinden bu durum üç çeşit yozlaşma gösterir. Ancak sözkonusu düzey manyetik alan etkisi altında üç ayrı yöne denk düşen 3 "altdüzey"e bölünür. Bu durumda atom tayfında ve eleme kuralları da göz önüne alındığında 3 tayf çizgisi ortaya çıkar, oysa burada manyetik alan etkisi altında ancak bir tayf çizgisi görünür. Zeeman altdüzeylerinin varlığı, ayrıca manyetik rezonans olayıyla da kendini gösterir.
Zeeman etkisi görüldüğü gibi bir bakışım özelliğine bağlı yozlaşma durumunun (dönmeye bağlı değişmezlik), bu bakışım bozulduğunda (özel yönün, yani uygulanan manyetik alan yönünün ayrıcalıklı duruma getirilmesi) ortadan kalkmasının tipik bir örneğini oluşturur.

ZEFAT → SAFED.

ZEFFİRELLİ (Franco), italyan tiyatro ve film yönetmeni (Floransa 1923). Meslek yaşamına aktörlük ve dekoratörlükle başladı, sonra İtalya'nın en çok aranan opera ve tiyatro yönetmenlerinden oldu. Sinema sanatını Antonioni, Rossellini ve Visconti'nin asistanlığını yaparak öğrendi, 1958'de ilk filmi *Camping*'i gerçekleştirdi, ama başarılı olamadı. Bir süre tiyatroya döndükten sonra *Hırçın kız*'ı (The Taming of the Shrew) [1967] ile *Romeo ve Juliet*'i (Romeo and Juliet) [1967] çevirdi. Daha sonra *Brother Sun and Sister Moon* (1973; burada estetik ve dekoratörlük niteliklerini bir kez daha gösterdi), *Gesù di Nazareth* (1978), *la Traviata* (1982), *Otello* (1986) ve *Hamlet* (1990) gibi yapıtları sahneye koydu.

ZEFİR a (fr. *zephyr*, lat. *zephyrus*, yun. *dzephuros*'tan). Genellikle çocuk giysileri ve erkek gömlekleri yapmakta kullanılan ince pamuklu kumaş.

ZEFİR a. (ar. *zefir*). *Esk.* Soluğu dışarı verme, nefes verme.

ZEGADŁOWİCZ (Emil), polonyalı yazar (Bielsko 1888 - Sosnowiec 1941). Poznań'da anlatımcı eğilime yakın Zdrój ("Kaynak") edebiyat grubundandı. Sonra modern uygarlığa karşı bölgeciliği destekleyen Czartak adını verdiği kendi grubunu kurdu. Halk baladları (*Ballady o powsinogi Beskidzkie*, 1923) ve özyaşamöyküsel hikâyeler (*Zywot Mikolaja Srebrempisaniy*, 1927-1929) yazdı. Ortaçağ misterlerini ve ibretlerini çağrıştıran tiyatro oyunları da kaleme aldı (*les Visionnaires* [fr. çev.], 1924; *la Vigile* [fr. çev.], 1932).

ZEGAN a. (fars. *zegan*). Esk. zool. Çaylak.

ZEGHERS (Gerard) → SEGHERS.

ZEHADET, -ti a. (ar. *zehadet*). *Esk.* **1.** Dine, dinin emirlerine aşırı bağlılık. **—2.** *Zehadetmend*, dindar.

ZEHADETLÜ unl. (ar. *zehadet*'ten). *Esk.* Din adamlarına ve şeyhlere karşı kullanılan hitap sözü.

ZEHAP a. (ar. *zehab*). *Esk.* **1.** Gitme.

gidiş: *Zehab ü iyab* (gidip gelme). **—2.** Bir düşünceye kapılma; kuşku; sanı; *"Benim fena zehabımdan mı nedir, içimden şöyle sesleniyorum"* (R. H. Karay). **—3.** *Zehab-ı batıl,* batıl inanç.

ZEHEB a. (ar. *zeheb*). *Esk.* Altın.

ZEHEBÎ sıf. (ar. *zeheb* ve *-î*'den *zehebî*). *Esk.* **1.** Altınla ilgili. **—2.** Altından yapılmış. **—3.** Altına benzeyen.

ZEHEBÎ (Şemsettin Muhammet **EL-**), arap tarihçi ve hadisçi (Silvan, Diyarbakır, 1274 - Şam 1348). Şam'da hadis dersleri verdi, çok sayıda kitap yazdı. Bunlardan biri de islamlığın doğuşundan 1340'a kadar uzanan dönemi kapsayan 12 ciltlik *Tarih ül-islam*'dır.

ZEHEBÎN sıf. (ar. *zeheb*'den *zehebîn*). *Esk.* Altından yapılmış.

ZEHEBİYE a. (altın yaldızlı anlamına gelen ar. sözc.). Eskiden Nil'de yolcu taşımak için kullanılan kayık. (Bazen çok şatafatlı olan bu kayığın boyu 30 m'yi bulabilirdi ve direğinde üçgen biçiminde bir yelken taşırdı. Birçok kürekçi tarafından götürülürdü.)

ZEHEBİYE a. KÜBREVİYE'nin eşanlamlısı.

ZEHEBİYET, -ti a. (ar. *zeheb* ve *-iyyet*'ten *zehebbiyet*). *Esk.* **1.** Kim. Aurik asit ile bir tuzun birleşmesinden oluşan maden. **—2.** *Zehebiyet-i amonyak,* aurik asidin amonyakla birleşmesinden oluşan tuz. || *Zehebiyet-i potas,* aurik asidin potas ile birleşmesinden oluşan tuz.

ZEHHAR sıf. (ar. *zehr*'den *zehhâr*). *Esk.* Dalgalı, coşkun deniz için kullanılır.

ZEHİ ya da **ZİHİ** ünl. (fars. *zehi, zihi*). *Esk.* "Ne iyi", "ne güzel" anlamında beğenme sözü: *"Zihi ten kim dün ü gûn kıldı itâat"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.).

ZEHİB sıf. (ar. *zeheb*'den *zehîb*). *Esk.* Altınla kaplanmış.

ZEHİR, -hri a. (fars. *zehr*'den). **1.** Organizmaya yeterli miktarda girdiğinde yaşamsal işlevleri tahrip eden ya da bozan madde. **—2.** Bazı hayvanlar ve bitkiler tarafından salgılanan ve genellikle sokma ya da katma ile vücuda girebilen zararlı sıvı; ağı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ed. Kötü duygular, öfke, kötülük: *İçinin zehrini boşalttı. Bütün zehrini kustu.* **—3.** *Zehir etmek* → ZEHRETMEK. || *Zehir gibi,* tadı çok acı olan şeyler için kullanılır: *Zehir gibi, yiyebilirsen ye;* çok sert, ısırıcı ve etkileyici olan hava için kullanılır: *Dışarda zehir gibi bir ayaz var;* çok becerikli, işinde usta olan kimse için kullanılır: *Zehir gibi bir şoför;* üstün, aşırı: *Zehir gibi bir zekâ.* || *Zehir olmak* → ZEHROLMAK. || *Zehir olsun,* yedirilip içirilen birinden bir kötülük görüldüğü zaman söylenir. || *Zehir zemberek,* çok sert ve acı söz için kullanılır. || *Zehir zıkkım,* son derece acı. || *(Yediği) zehir zıkkım olsun,* bir kimseye ilenç olarak söylenen söz.

—*Esk. Zehr-âb,* acı su. || *Zehr-âbe,* zehirli su; kaygı: *"tesis olunurken daha, bir dest-i hıyanet / bünyânına katmış gibi zehrâbe -i lanet"* (Tevfik Fikret). || *Zehr-agîn,* zehir dolu; çok acı. || *Zehr-alud,* zehirli. || *Zehr-amiz,* zehirli; acı. || *Zehr-bar,* zehir yağdıran; çok çok acı. || *Zehr-dar,* zehir yüklü, zehirli. || *Zehr-efşan,* zehir saçan: *"onun firakı olurken içimde zehr-efşan / nasıl görür gözüm âsâr-ı fecri şevk-âlud"* (Tevfik Fikret). || *Zehr-nak,* zehirli: *"Kalbinde zehrnak bir şeyin seylabını hissetti"* (H. Z. Uşaklıgil). || *Zehr-i mar,* yılan zehri.

—Biyokim. *Zehir giderme,* organizmanın endojen ya da eksojen zehirli maddeleri yansızlaştırması ya da atmasıyla sonuçlanan biyolojik süreçlerin tümü.

—Kim. müh. Kataliz gibi kimyasal bir etki ya da yüzdürme gibi bir işlem sırasında çok az miktarda bulunması halinde bile normal alışverişi bozan ya da bunları engelleyen element. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nük. müh. *Nükleer zehir,* nötronları şiddetle soğuran madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Teknol. *Zehir giderme,* bir atığın zehirlilik özelliğini, işleme sokmadan ya da atmadan önce giderme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zool. *Zehir bezi,* zarkanatlılarda, zehrin alkali öğesini üreten bez. || *Zehir çengeli,* zehirçengellilerde başlıgöğüsün önünde yer alan ve duyargalıların duyargalarına denk gelen çift uzantı. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. KELİSER.] || *Zehir kıskacı,* örümceğimsilerin zehir çengeli. (esk.) —Günümüzde, *Chilopoda* öbeğinden çokayaklıların zehir çengeli. (Zehir kıskaçları hareket ayaklarının birinci çiftinin iki güçlü çengele dönüşmesiyle oluşur ve kerpetenin ağzı gibi çalışır. Hayvan, ısırdığı zaman, zehir bezlerinden gelen zehri ısırılan yere akıtır.)

◆ sıf. *Zehir hafiye,* göz açtırmayan, sert kimse (alay yollu kullanılır).

—ANSİKL. Zehirlere bitkilerde istisnai olarak rastlanır. Örneğin ısırgan bunlardan biridir ve zehrini ancak batarak akıtabilir. Buna karşılık hayvanların hemen hemen bütün şubelerinde zehirli türler vardır: kirpikliler trikosist fırlatır; knidlilerin ve daha başka türlerin yakıcı kapsülleri vardır; denizkestanelerinin kıskaçlı dikencikleri, kafadanbacaklıların ve karındanbacaklılardan *conus*'un tükürük bezleri zehirlidir. Çeşitli vatozlar (denizkedisi) kuyruklarında bir ya da birkaç zehirli iğne taşır, buna karşılık trakunya ile *synanceia*'nın iğneleri yüzgeçlerinde ya da solungaç kapaklarındadır. Sürüngenlerden bir kertenkelenin ve helodermanın ısırması tehlikelidir, ama önden oyukdişli yılanların ya da olukluzehirdişlilerin (kobra, çıngıraklıyılan, engerek vb.) çengelli zehir dişleri ve öldürücü zehri vardır. Erkek gagalımemelinin ayağında zehirli bir mahmuz bulunur. Eklembacaklılardan akreplerin zehirli kuyruk iğnesi; bazı örümceklerin ve bazı kırkayakların bir çift zehir çengeli vardır. Böcekler arasında sokarak zehir akıtanlar yalnız iğneli zarkanatlılardır (arı, yabanarısı, bazı karıncalar).

Sokma, ısırma ya da bir yaraya değme ile vücuda giren hayvan zehirlerinin etkili maddesi çoğunlukla kan ya da sinir sistemi üzerinde enzim etkisi yapan proteinlerdir. Oysa mukozada herhangi bir lezyon bulunmadığı hallerde bunların ağızdan alınmaları zararsızdır.

Hayvan ve bitki zehirleri genellikle polipeptit yapısında toksinler içerir. Bazıları sinir merkezlerini etkileyerek başağrısı, kusma, solunum güçlüğü, felç gibi sinirsel bozukluklara neden olurlar. Bazı başka zehirler kanı etkiler. Antikoagülan ve kanamaya neden olan kobra zehrinden başka bütün yılan zehirleri koagülasyon hızlandırıcıdır. Nihayet birçok hayvan zehri anafilaksi tepkilerine neden olabilecek uyarıcı maddeler içerirler.

—Cez. huk. Halkın içeceği sulara ve yiyeceğe ya da içeceği şeylere zehir katarak tehlike yaratan kimse beş yıldan on beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır (Türk cez. k. md. 394).

—Eczc. Hayvan zehirleri eskiden olduğu gibi günümüzde de tedavide kullanılmaktadır.

Arı *(Apis mellifica)* zehrinin hemoliz yapıcı, nörolitik ve damar genişletici etkisi vardır. Bazı romatizma türlerinin tedavisinde iğneyle verilerek ve ağrı kesici ya da kan çekici olarak krem şeklinde kullanılır. Karınca, yabanarısı ve eşekarısı zehirleri de aynı amaçla kullanılabilir. Kurbağa *(Bufo bufo)* zehrinin kalp kuvvetlendirici ve yüzeysel anestezik etkisi vardır. Semender zehri de benzer etki gösterir.

Yılan zehirleri arasında en çok kanamaya karşı olan etkisi nedeniyle engerek *(Vipera redi)* zehri ile ağrı kesici bir nörotoksin ve bazı urların tedavisinde sitolitik etkilerinden yararlanılan enzimler içeren kobra *(Naja tripudians)* zehri kullanılır. *Bothrops jararaca* ve *Lachesis atrox* gibi bazı yılanların zehirleri, içerdikleri pıhtılaştırıcı enzim nedeniyle kan dindirici etki gösterir

—Kim. müh. Zehir, katı bir katalizörün yüzeyini bozarak etkinliğini yok eder. Zehirlenme mekanik bir bozulmadan ileri gelebildiği gibi (katı yağ filmi, ince toz katmanı, kontak yöntemiyle sülfürik asit üretiminde piritlerdeki arsenik III oksit), eğer yüzey tersinmez bir biçimde etkilenmişse kimyasal bir bozulmadan da kaynaklanabilir.

—Nük. müh. *Nükleer zehir.* Bir nükleer reaktörde, bir nükleer zehrin oluşması ya da eklenmesi reaktiflik üzerine olumsuz bir etki yapar ve zincirleme tepkimeyi durdurma eğilimi gösterir. Parçalanma tepkimesinin yol açtığı *parçalanma zehirleri* (en önemlileri ksenon 135 ile samaryum 149'dur) ile reaktifliği düzenlemek için reaktöre özellikle eklenen zehirler birbirinden ayrılır. Bu sonuncu zehirler, *katı* (bu durumda, hareketli kumanda çubukları ya da salkımları içinde yer alırlar) ya da *çözünür* (soğutma akışkanına ya da yavaşlatıcı akışkana karıştırılırlar) halde olabilirler. *Tüketilebilen zehirler* ise, soğurdukları nötronlarla parçalandıklarından reaktörün çalışması sırasında yavaş yavaş yok olurlar. Zehir olarak kullanılan maddelerden biri de, borik asit (çözünür zehir) ya da bor karbür (katı zehir) biçiminde yararlanılan bordur.

—Teknol. Zehir giderme çeşitli işlemlerle gerçekleştirilebilir: asit ya da baz atıkları birbirleriyle ya da tepkin maddelerle yansızlaştırma; kimi iyonların yükseltgenme durumunu değiştirme — böylece, başlangıç hali çok zehirli olmasına karşın son maddeler dış ortam tarafından kabul edilebilir olduğundan, altıdeğerli krom üçdeğerli kroma, oksitli siyanürler de siyanatlara indirgenir; son ürün toprak görünümünde bir cevhere benzediğinden zehirli iyonları çözünmez kılan silisli bir ağ içine hapsetme.

—Toksikol. Zehirlerin bir kısmı ani ve şiddetli etki gösterir ve hücresel canlı maddeyle birleşip kararlı bileşikler oluşturarak biyolojik yapıların tahribine ve hücrenin ölümüne yol açar. Kuvvetli asitler ve bazlar, cıvalı bileşikler gibi madensel zehirlerin çoğu böyledir Kimi zehirlerse hücresel canlı maddeyle birleşince kolayca eski hale dönebilen bileşikler oluşturur. Bunlar çoğunlukla geçici etkili zehirlerdir. Anesteziklerde, yorgunluk zehri gibi organik zehirlerde, bazı bakteri toksinlerinde, bazı alkaloit ve heterozitlerde de durum aynıdır. Bazı zehirlerin özgüllüğü çok dar sınırlıdır, öyleki, düşük dozlarda, bazı anatomik yapılar, bazı enzimler ya da alıcı bölgeler üzerinde etki gösterip diğerlerine dokunmazlar. Bu nedenle böyle zehirlerin çoğu, uygun dozlarda ilaç olarak kullanılabilir ve bazı organların ya da aygıtların işlevlerini hızlandırmak ya da hafifletmek için kullanılabilir. Örneğin morfin ağrı alıcılarının etkinliğinde tutukluk yapar, striknin kas uyarılganlığını kolaylaştırır, dijitalin kalp kasılmasını düzgünleştirir vb. Daha başka bazı zehirler hücre çoğalması için gerekli öğelere (çekirdek DNA'sı) çok sınırlı, ama kararlı bir biçimde tutunurlar (ortak değerlikli bağlantılar). Böylece kalıtsal değişikliklere (değişinim) ya da kimyasal kanserleşmeye yol açabilirler. Bazı zehirler antikor oluşumuna ve alerjik hastalıkların ortaya çıkışına neden olabilirler.

Sentez yoluyla, yalnız bazı canlı varlıklara (bakteriler) ya da bazı canlı kanserli hücrelere saldırabilen maddeler üretilebilmiştir ve böylece enfeksiyon hastalıkları ve kanserler için kemoterapi çağı başlamıştır. (→ PANZEHİR ve ZEHİRLENME.)

—Zool. Örümceklerde zehir çengelleri kalın ve güçlüdür, dipteki güçlü parçanın içindeki çentikte pençe biçimindeki üç parça yer alır ve başlıgöğse kadar uzanan zehir bezi kanalı bu pençenin ucundaki bir deliğe açılır. Örümcekler avlarını bu zehir çengelleriyle ısırırlar ve parçalamadan önce onları uyuşturur ya da sersemletirler. Zehir çengelleri nesneleri tutup taşımaya yaradığı gibi bazı hallerde yeri eşmeye de yarar.

hayvan kökenli zehirler ve zehirli maddeler

hayvan grubu	*cins ya da tür*	*sokma aygıtı*	*zehirlenmeye neden olan zehirli madde*	*patojen ya da zehirli etki ya da fizyopatolojik tepkiler*	*zehirlenmelerin önlenme ya da tedavisi*
selentereler	denizgülü, meduzalar, physalia	yakıcı kapsüller	talasin, konjestin	kaşıntı, kurdeşen, bağırsak damar genişlemesi, sinirsel bozukluklar	antihistaminikler, kortikoitler, şok varsa adrenalin
derisidikenliler	denizkestanesi	kıskaçlı dikencik		felç, solunum bozuklukları	yardımcı solunum
yumuşakçalar	kafadanbacaklılar, karındanbacaklılar (conus)	boynuzsu çeneler (tükürük bezleri)		felç edici etki	yardımcı solunum
akrepler		kuyruk iğnesi		şiddetli yerel ağrı, soluma güçlüğü, uyuşukluk, kalp bozuklukları	kan alma, yarma, özel serum, reanimasyon
örümcekler		zehir çengelleri		yerel nekroz tepkisi, anüri	kalp ve sinir tedavisi
zarkanatlı böcekler	arı	arka iğne	asit zehir, alkali zehir	anafilaksi şoku, kaşıntı, ödem	iğnenin çıkarılması, şok varsa adrenalin
	yabanarısı	arka iğne	sinir felç edici toksolesitin (fosfolipit)	anafilaksi şoku	aynı tedavi ve reanimasyon
köpekbalıkları	denizkedisi	kuyruk iğnesi		şiddetli yerel ağrı, ihtilaç	
kemiklibalıklar	trakunya, synaceia	solungaç kapağında ve sırt yüzgecinde iğne		şiddetli yerel ağrı, mikropların girmesi	potasyum permanganat ya da hipoklorit (Javel suyu) ile yıkama
amfibyumlar	kurbağa, dendrobates	iğne yok	büfotenin, büfotalidin, büfotalin, büfotoksin, hemolitik madde	damar daralması, poliüri, tansiyon yüksekliği, bağırsak sığamsallığının durması (deneysel etki)	
öndenoyuklu yılanlar	kobra	oluklu çengel dişler	nörotoksin, kanama yapıcı madde	yerel ödem (bazen hafif), kusma, hıçkırık, kalp aritmisi, solunum bozuklukları, kollaps	kanatmak, yarmak, damar sıkıcı bağ, panzehir serum
olukluzehirdişli yılanlar	engerekler	içi oyuk çengel dişler	nörotoksin, koagülasyon yapan maddeler	şiddetli yerel ağrı, yerel nekroz, karın ağrıları, kollaps	yardımcı solunum aynı tedavi, ülkelere ve yılan türlerine göre uygun panzehir serumlar

ZEHİRÇENGELLİLER a. Bir çift ağız önü uzantısı (zehir çengelleri) ve bir çift ağız ardı uzantısı *(duyu ayakları)* bulunan ve bedenin ön bölgesinin *(prosoma)* öteki eklembacaklılarda dengi bulunmayan eklembacaklılar altşubesi. (Bunlarda eşeysel borular sekizinci bölütte dışarı açılır. Zehirçengelliler iki sınıfa ayrılır: örümceğimsiler ve *pycnogonida;* bazı bilginler *Merostomata* öbeğini de bu altşubeye sokarlar. Bil. a. *Chelicerata.*)

ZEHİRLEME a. Zehirlemek eylemi.

ZEHİRLEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı zehirlemek,* öldürmek amacıyla onlara zehir vermek, yiyeceklerine, içeceklerine vb. zehir katmak; ağılamak: *Belediyenin zehirlediği köpekler.* **—2.** *Bir kimseyi zehirlemek,* bir şeyden söz ederken, bir kimsenin bünyesine zarar vermek: *Kirli hava, sigara insanları zehirliyor.* **—3.** *Bir kimseyi, bir topluluğu zehirlemek,* onlara bünyesine zarar veren maddeler kullandırtmak, kötü alışkanlıklar kazandırmak ya da zararlı olduğu düşünülen düşünceler duygular aşılamak: *Gençleri zehirleyen uyuşturucu satıcıları. Çocuğu genç yaşta bu çarpık fikirlerle zehirlediler.* **—4.** *Kendini zehirlemek,* zehir içerek kendini öldürmek; organizmaya zararlı maddeler kullanmak: *Bu acıya dayanamayıp kendini zehirledi. Şu sigarayla kendini zehirliyorsun.* **—5.** *Suyu, havayı vb. zehirlemek,* onlara zehir katmak, zehirli maddelerle onları kirletmek: *Suikast amacıyla kuyuları zehirlemek.*

—Cez. huk. *Zehirleyerek adam öldürme,* adam öldürme suçunun ağırlaşmış biçimi. (Adam öldürme suçu zehirlemeyle gerçekleştirilirse verilecek ceza ömür boyu ağır hapistir [Türk cez. k. md. 449].)

◆ **zehirlenmek** edilg. f. ve dönşl. f. **1.** Öldürülmek amacıyla zehir verilmek: *Zehirlenen şehzadeler.* **—2.** Organizmaya giren zehirli bir maddenin etkisiyle hastalanmak ya da ölmek; ağılanmak: *Bayat balıktan zehirlenip hastaneye kaldırıldı. Konserveden zehirlenen birçok kişi yaşamını yitirdi.* **—3.** Bir şeyden söz ederken, organizmaya zararlı duruma gelmek; kirlenmek: *Fabrika dumanlarıyla zehirlenen hava.* **—4.** Kötü alışkanlıklar edinmek ya da zararlı sayılan düşüncelerin, duyguların etkisinde kalmak: *Esrarla, sapık fikirlerle zehirlenen gençlik.*

◆ **zehirletmek** ettirg. f. Zehir verilerek bir kimsenin öldürülmesini ya da bir şeye zehir katılmasını sağlamak.

ZEHİRLENME a. **1.** Canlı bir organizmaya, bozukluk yaratacak miktarda zehirli madde girmesi ya da içerde birikmesi. (Zehirlenme akut, subakut [birkaç hafta sonra] ya da süreğen [birkaç ay ya da birkaç sene sonra] olabilir. Bazen de, alınan miktarı dışa atılan miktardan yüksek olan bir zehirin birikimine bağlıdır.) [Bk. *ansikl.* böl. Patol.] **—2.** Hızla ölüme neden olabilen ya da en azından, normal işlevleri hissedilir derecede değiştirebilen her maddenin zararlı dozunun organizma üzerindeki etkisi. (Bk. *ansikl.* böl. Toksikol.) **—3.** Isırma ya da sokma ile bir hayvan zehrinin organizmaya girmesi ve bundan doğan patolojik olguların tümü. (Sıcak ülke hayvanları dışında zehirlenmelere en sık neden olan hayvanlar sürüngenler [engerek], zarkanatlılar [arı, yabanarısı], örümcekgiller [akrep, örümcek] ve bazı deniz hayvanlarıdır [trakonya, medüz, denizkestanesi].)

—Kim. müh. Bir katalizörün etkinliğinin kaybolmasına neden olan bozulma. (Bu bozulma, ya katalizörün fiziksel durumunun değişmesinden ya da etkin merkezlerini tıkayan katışkı maddelerinin yüzeye soğurulmasından ileri gelir.)

—Nük. müh. Bir nükleer reaktörde, nötronları yakalayan bir ya da birçok cismin varlığı nedeniyle reaktifliğin azalması.

—Patol. Metabolizma ürünü iç zehirlerin ya da dıştan alınan zehirlerin organizmada yarattığı afetlerin tümü.

—Toksikol. *Zehirlenmelerle savaş merkezi,* zehirlenmelerin önlenmesi ve tedavisiyle uğraşan uzman sağlık merkezi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Vet. *Koyun gebelik zehirlenmesi,* kanda ve dokularda ketonlu cisimlerin birikmesiyle belirgin beslenme hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Patol. Zehirlenmeler kaza ya da cinayet zehirlenmeleri, mesleki zehirlenmeler (kurşun, benzen vb.) ilaç zehirlenmeleri ya da uzun süre alınan maddelerden doğan zehirlenmeler, işleme maddeleri (besin katkıları, kimyasal artıklar, kirlenme) zehirlenmeleri, toksinlerden ve bazı biyolojik sistemlerde biriken metabolizma ürünlerinden (besin zincirleri) doğan zehirlenmeler, tütün, alkol ve bazı uyuşturucular gibi "sosyal" zehirlerden ileri gelen zehirlenmeler gibi çeşitlere ayrılır. Zehirlenmenin ağırlığı, ilgili maddenin zehirlilik derecesine, alınma biçimine, alınan miktara ve kişinin dayanıklılığına bağlıdır.

Çocuklarda kaza sonucu görülen zehirlenmeler üzerinde yapılan incelemeler bunların en çok 2 ya da 3 yaşlarında olduğunu göstermektedir. Sıklık sırasına göre zehirlenmeye neden olan maddeler şunlardır: paraklorobenzen (haşarat ilaçları), çamaşır suyu (Javel suyu), kodein (öksürük şurubu), aspirin, bulaşık sıvıları, fenobartibal, prometazin, atropin, kodetilin (öksürük şurubu), sulu boyalar ve çamaşır-bulaşık yıkama tozları. Bu tür zehirlenmelerde ölüm oranı 14 yaşından küçük çocuklarda % 10'dur.

• *Hayvanlarda zehirlenmeler.* İlaçlardan ya da besinlerden kaynaklanabilir. Besinlerle birlikte pek çok zehirli maddeler yutulabilir. Bunlar arasında, lezzet katkıları (tuz), zehirli tuzak yemleri (strikinin, çinko fosfür, talyum tuzları), gübreler, yabancı ot ilaçları (bakır sülfat), haşarat ilaçları (arsenikliler, sentetik organik maddeler), topraktan gelen maddeler (fluor, molibden), ve birçok bitkiler sayılabilir. Genellikle bu çeşitli zehirlenmeler sindirim ve sinir bozuklukları biçiminde ortaya çıkar. Bununla beraber bazılarının özel belirtileri vardır. Nitratlar, kloratlar, bakır sülfat, acıçiğdem, düğünçiçeği, cıvalı maddeler hemoglobinüriye neden olurlar; acı bakla, revenala, kuşotu sarılık, turpgillerden bazı sebzeler (lahana, şalgam, kolza), su turpu, yabani tere ile zehirlenme solunum bozuklukları yapar. Ferula, eğreltiotu purpuraya neden olur. Karabuğday, koyunkıran, ışıldüyarlılığı artırır.

—Toksikol. Konuya ilişkin şu noktaları belirtmek yerinde olur:

1. belli bir maddenin zehirliliği incelenen türle bağıntılıdır ve enzimsel uyumla hafifleyebilir;

2. zehirlenme etkisi alınan doza, her bireyin duyarlılığına, zehrin organizmaya giriş yerine, seyrelti derecesine ve zehri id-

rarla, dışkıyla ya da solunumla atacak boşaltım mekanizmalarının durumuna göre değişir;
Zehirlenme solunum, sindirim, deri, deri altı ya da damar içi yolla olabilir.
Zehirli madde doğrudan doğruya dokuları tahrip ediyorsa etkisi *yakıcı*, yaşam için gerekli sistemler ya da işlevler üzerindeki etkisiyle hücreleri tahrip ediyorsa (hemoliz, hepatit) *hücre eritici*'dir (sitolitik); yalnız sinir ya da kalbe özgü hücre uyarılganlığı olguları üzerinde etkiliyse (hipnotikler, ihtilaç yapanlar) *işlevsel* sayılır.
Zehrin vücuttan atılmasına kadar kalp ve solunum etkinliği sürdürülebilirse işlevsel zehirlerin etkisi tersinirdir, yani işlevler eski hale dönebilir. Organizma suda ya da yağlarda eriyen zehirleri emer, çoğunlukla onları karaciğer düzeyinde mikrozom yükseltgenmesiyle değişikliğe uğratır ve genellikle suda eriyen metabolitleri idrarla atar. Organizmanın bu genel eylemi kural olarak bir zehirden arındırma yoludur, ama bazen metabolitler ilk ana maddeden daha zehirli çıkar.
Zehirlenme belirtileri özellikle adli tıp açısından önem taşır:
1. *anımsatıcı belirtiler*, yani kurban ya da sanığın uğraş ve alışkanlıkları ve kullanabileceği zehirler;
2. zehire göre değişen çok çeşitli *semptomatik olgular;*
3. ya doğrudan ilgili dokuları ya da dolaylı olarak bazı özel organları ilgilendiren *anatomik lezyonlar;*
4. kimyasal ve biyolojik yöntemlerle *zehrin araştırılması;*
5. yapılan gözlemleri denetlemeyi, belirlenen lezyonları yeniden oluşturmayı hatta, eğer ayrıştırılamamışsa, zehrin yapısını belirlemeyi sağlayan *fizyolojik deneme.*
• Zehirlenmelerle savaş merkezleri, çoğunlukla zehirlenmelerin sıklığını göz önünde bulunduran amerikalı çocuk hekimlerince ilk defa 1953'te Amerika Birleşik Devletleri'nde kuruldu. Avrupa'da 1958'den sonra gelişmeye başladı ve erişkin zehirlenmelerini önlemeye ve tedaviye koyuldu.
Organizasyonları, başlıca bir telefon şebekesi ve buna yardımcı olan bir acil yardım servisidir. Bu servis, ilk bakımı sağladıktan sonra acil olarak klinik toksikoloji servislerine nakli sağlar. Bu sayede akut zehirlenmelerin tedavisi büyük gelişmeler kaydetmiştir:
-karbon oksit zehirlenmesinde basınç altında oksijen tedavisi;
-çoğunluğu uyku ve yatıştırıcı ilaçlardan ileri gelme koma hallerinde yardımcı solunum ve kalp bakımı, gözetimi;
-yakıcı maddelerle meydana gelen sindirim kanalı nekrozlarında geniş cerrahi müdahaleler:
-yapay böbrekle böbrek dışı temizlemeler, kömür sütunu üzerinde emmeler, hücreleri tahrip edebilecek maddelerle olan zehirlenmelerde kan süzme ya da yaşam için kaçınılmaz olan hücrelerin fonksiyonlarını uyarma.
Bu vesile ile birçok panzehirler keşfedilmiş ve geliştirilmiştir: maden kelatlayıcıları; asetilsistein (parasetamol zehirlenmesi); Prusya mavisi (talyum zehirlenmesi); hidroksokobalamin (siyanürlerle zehirlenme).
Zehirlenmelerle savaş merkezleri, bundan başka, bir de gün geçtikçe cemiyetin sırtına artan bir ekonomik yük olan insan zehirlenmelerinin salgınlarını, öldürücülük ya da sakatlayıcılıklarını kıymetlendirecek olan bilgisayara kayıtlı bir fiş ve dosya sistemine sahiptirler.
İntihar eğilimlerinin incelenmesi de, kişide neden olacakları tehlikeli olayların saptanmasında ve bunların medikososyal önlemlerle önlenmesinde çok önemli rol oynar.
—Vet. Gebelik zehirlenmesi, genellikle ikiz ya da üçüz gebe olan koyunlarda görülür ve doğumdan iki hafta önce başlar. Aşırı bitkinlik hali ile kendini belli eder Çok zaman dört ila on dört gün içinde ölümle sonuçlanır. Hastalığın nedeni besin dengesizliğidir; yetersiz beslenmeden ileri gelebileceği gibi aşırı protein ya da karbonhidrat alımından da ileri gelebilir.

ZEHİRLENMEK → ZEHİRLEMEK.

ZEHİRLETMEK → ZEHİRLEMEK.

ZEHİRLİ sıf. Canlı organizmalara zarar veren, zehir içeren ya da salgılayan ve yutulduğunda ya da yalnızca temas edildiğinde rahatsızlığa, hatta ölüme yol açan maddeler, bitkiler, hayvanlar için kullanılır: *Zehirli petrol artıkları. Zehirli mantar. Zehirli yılan.*
—Biyol. Avlarına ya da avcılarına tamamiyle özgül bir organ kullanarak zehir akıtabilen hayvanlara ve bitkilere denir: *Zehirli yılan.* || Bazen, zehrini avının ya da avcısının içine akıtmadan temas yoluyla (doğrudan ya da yakın mesafeye yayarak) onu tahriş edebilen ya da zehirleyebilen hayvanlara ya da bitkilere denir (bazı kurbağalar, ahtapot, *mancenillia*). || Zehir içerene, zehir salgılayana denir: *Bu hayvanın ısırması zehirlidir. Zehirli bez, zehirli organ.*
—Eczc. Zehir içeren maddelere denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. *Zehirli madde* → UYUŞTURUCU.
—ANSİKL. Eczc. Zehirli maddeler bitkisel, hayvansal ve madensel kaynaklı olabilir. Düşük dozlarda yararlı olabilen bu maddeler, bu dozun aşılmasıyla zehir etkisi gösterirler. Bunlar, tehlikeli maddeler, toksik maddeler ve uyuşturucular olmak üzere sınıflandırılırlar. Zehirli maddelerin ticareti ve saklanması gibi hususlar yasalarla belirlenmiştir. Türkiye'de 984 sayılı yasa, ilaçlarla, sanat ve tarımda kullanılan zehirli maddelerin ve kimyasal etken maddelerin satıldığı yerlerle ilgilidir. Eczanelerde kullanılan ilaç ve kimyasal maddelerin satıldığı ticarethanelerin sahibi ya da sorumlu müdürü eczacı olmalıdır. Bu gibi yerler, o bölgenin en büyük mülki amirine yapılan başvuru ve Sağlık bakanlığı' nın izni ile açılır. İlaçlar dışında çeşitli imalat işleri ve tarımda kullanılan diğer zehirli maddelerin satıldığı yerler için eczacı sorumlu müdür koşulu aranmaz. Ayrıca, zehirli maddelerin depo edilmesi, saklama koşulları, alıcıya verilmesi, gerekli defterlerin tutulması gibi hususları belirleyen bir yönetmelikle, bu maddelerin satıldığı yerlerle ilgili yasa hükümleri içeren bir başka yönetmelik de bulunmaktadır.

ZEHİRLİBALIK a. Sıcak ve ılık denizlerde dip çamuruna gömülerek yerleşik yaşayan, yırtıcı balık. (Sırt yüzgeçleri kısadır. *Batrachoididae* familyası.)

ZEHİRLİLİK a. Zehirli olma durumu.
—Patol. Zehirli olanın niteliği. (Zehirlilik, tüm canlıların kimyasal bir ürüne olan dayanıklıları ile sınırlı zararlı bir niteliktir. Alınan miktara ve alınma koşullarına göre tek alım, canlı yaratığın yaşam süresine oranla kısa zamanda yinelenen dozlarla alım, ya da aynı koşullarda uzun bir süre alım zararlı etkileriyle kendini gösterir.)
—Tıp tar. Bir maddenin, 1 kg ağırlığındaki canlı hayvanı öldürmek için gerekli miktarı.

ZEHİRSİZ sıf. Tıp. Zehri, zehirliliği olmayan: *Zehirsiz mantar*

ZEHİRSİZLEŞME a. Tıp. Bir ürünün, fiziksel-kimyasal ya da metabolizma işlemiyle zehirliliğini kaybetmesi.

ZEHKİR → ZİHGİR.

ZEHL a. (ar. *zehl*). *Esk.* **1.** Dalgınlık yüzünden unutma. **—2.** Unutarak bir şeyi ihmal etme, geciktirme.

ZEHR a. (ar. *zehr*). **1.** Çiçek. **—2.** *Zehr-ür-rebt*, çuha çiçeği. || *Zehr-us-salus*, hercai menekşe.

ZEHR → ZEHİR.

ZEHRA sıf. (ar. *ezher*'in dişl. *zehrâ*). *Esk.* Yüzü çok beyaz ve parlak olan kadın için kullanılır

Zehra, Nabizade Nâzım'ın romanı; yazarın ölümünden sonra *Servet-i fünun*'da tefrika edildi (1895); kitap halinde basıldı (1896; yeni harflerle ilk kez 1954). Natüralist akıma bağlı olarak roman kahramanının (patronunun kızı Zehra ile evlenen Suphi) değişen koşullar ve farklı toplumsal çevrelere bağlı olarak davranışlarındaki değişmeleri sergiler. Cariyesine gönül verip onu nikâhladığı için Zehra'nın acımasız intikamına hedef olan Suphi, işinden olup tulumbacı koğuşuna kadar düşer: bir cinayet işledikten sonra sürgüne gönderilir. Roman, yazıldığı dönemin İstanbul yaşamını, Boğaziçi görüntüsünü, Beyoğlu ve Şehzadebaşı eğlencelerini, cinayet kovuşturması gibi sahneleri gözleme dayanarak canlandırır. Süslü dil ve anlatımına karşılık özellikle halktan kişilerin sade dille konuşturulması, tulumbacı ağzına yer verilmesi dönemine göre yeniliktir.

ZEHRA BACI, türk halk şairi (İstanbul 1870 - *ay. y.* ?) Şahkulu Sultan tekkesi'ne (Merdivenköyü) bağlı bektaşiydi. Tarikat inançları yanında özellikle kadınların saygınlığını dile getiren, haklarını savunan nefesler söyledi.

ZEHRE a. (ar. *zehre*). *Esk.* **1.** Çiçek. **—2.** *Zehret-üd-dünya*, dünyanın rengi ve latifliği.
—Esk. bot. *Zehre-i ceresiye*, çançiçeği. || *Lifafe-i zehre*, çiçeklerin etrafında zarf oluşturan yapraklar.

ZEHRE a. (fars. *zehre*). *Esk.* **1.** Öd, safra. **—2.** Yiğitlik, cesaret. **—3.** *Zehre-çak, zehre-terak*, ödü patlamış; çok korkmuş. || *Zehre-dar*, cesur, yürekli.

ZEHRETMEK g. f. *Bir şeyi (bir kimseye) zehretmek*, tatsızlık çıkararak o kimsenin o şeyden zevk almasına engel olmak: *Yine kavga çıkarıp bu geceyi de bana zehretmeyin. Hayatı bir kimseye zehretmek.*

ZEHRFUSS (Bernard), fransız mimar (Angers 1911). Roma büyük ödülü'nü birincilikle kazandı, akdeniz mimarlığından etkilendi (1943-1948 arasında Tunus ve Cezayir'de çalıştı; 60'lı yıllarda yeniden K. Afrika'da [Tunus Üniversitesi] etkinlik gösterdi); gerçekleştirdiği konutlarda (Boulogne-Billancourt, Nancy, Paris), fabrikalarda (Flins'de Renault, Tours'da Mame basımevi), şirket merkezlerinde (la Défense), elçiliklerde, okullarda (Le Havre, Tunus) özellikle betonu kullandı. La Défense'taki C.N.İ.T.'in (Centre national des industries et des techniques) [1958) ve Paris'teki Unesco merkezinin (1958, 1966 ve 1969) yapımına katkıda bulundu.

ZEHROLMAK gçz. f. Bir şeyden zevk almayı beklerken üzüntü ve tatsızlıkla karşılaşmak (*Zehir olmak* biçiminde de kullanılır): *Hastalanınca tatili zehroldu.*

ZEHUK sıf. (ar. *zehk*'ten *zehûk*). **1.** Kısa ömürlü, geçici, kalıcı olmayan. **—2.** Boş, yararsız.

ZEİD (Fahrünisa) → ZEYT.

ZEİDAE a. Zool. DÜLGERBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

ZEİFORMES a. Dülgerbalığımsılar takımının bilimsel adı.

Zeigarnik etkisi (ruhbilimci Bluma W. *Zeigarnik*'in adından). Ruhbil. Bir ereğe yönelik herhangi bir iş, belli bir anda, bu işi yapandan bağımsız bir olay tarafından kesintiye uğratıldığı zaman, belleğin daha çok bu kesintiye eşlik eden ayrıntıların anısını korumasına yol açan etki.

ZEİN a. (fr. *zéine*). Mısırdan çıkarılan protein. (Memelilerin yaşamı ve büyümesi için gerekli triptofan ve lizin gibi birçok aminoasitten yoksun olan zein insanın protein gereksinimini karşılayamaz.)

ZEİNER (Lukas), isviçreli vitray ressamı (Zürich 1454 - ? 1513'ten önce). XVI. ve XVII. yy.'larda İsviçre'de çok yaygın olan, armalarla süslü bir dindışı vitray türünü (bunlar "İsviçre vitrayları" adıyla tanınır) yaratan ilk kuşak sanatçılardan biridir. En önemli yapıtı, Baden diyeti toplantı salo-

nu için gerçekleştirdiği armalı vitraylar dizisidir (bugün Basel müzesi'nde ve özel koleksiyonlardadır).

ZEİR a. (ar. *ze'ir*). *Esk.* **1.** Aslan kükreyişi. **—2.** Hastalık sonucunda insan bedeninin çeşitli içorganlarında beliren hırıltı ya da ses.

ZEİRAPHERA GRİSEANA a. Böcbil. Melezlerde yaşayan gri yaprakbüken. (Bu tırtılların zaman zaman ortaya çıkan toplulukları, Alp sıradağlarında melezlerin yapraklarını dökmesine neden olur. Yaprakbükengiller familyası.)

Zeis bezleri (alman hekim Eduard *Zeis*'in adından [1807-1868]), KİRPİK* BEZLERİ'nin eşanlamlısı.

ZEİSS (Carl), alman mekanikçi ve optikçi (Weimar 1816 - Jena 1888). 1846'da Jena'da optik atölyeleri kurdu.

Ullstein
Carl Zeiss

ZEİST, Hollanda'da (Utrecht ili) kent, Utrecht'in D.'sunda; 62 000 nüf. Metalürji. Telekomünikasyon aletleri. Besin sanayisi. Boyalar. Grafik sanayisi.

ZEİTBLOM (Bartholomäus), alman ressam ve gravürcü (Nördlingen 1455'e doğr. - Ulm 1518'e doğr.). Ulm'a yerleşti, Schwaben manastırları ve kiliseleri için çok sayıda sunakarkalığı yaptı (Stuttgart müzesi'ndeki üç örnek; Blaubeuren kilisesi'nin sunakarkalığı; Louvre'daki panolar [*Muştulama*], Nürnberg müzesi'nde Dürer'den esinlendiği *Yakınma*).

ZEİTZ, Almanya'nın Saksonya Anhalt eyaleti sınırları içinde kent, Beyaz Elster kıyısında yer alır; 44 000 nüf. Linyit çıkarımı. Makine sanayileri. Kimya sanayileri. Dökümevi. Deri. Besin sanayisi. Kozmetik sanayisi.

ZEİTZLER (Kurt), alman general (Gossmar 1895 - Hohenaschau 1963). 1914'te piyade subay adayı idi, 1939'da albay oldu, 1940-1942 arasında Kleist'ın kurmay başkanlığını yaptı. Halder'in yerine OKH* başkanlığına getirildi (eylül). Doğu cephesinde izlenecek strateji konusunda Hitler'le sık sık anlaşmazlığa düştü ve sonunda görevden uzaklaştırıldı (1 temmuz 1944), yerine Guderian atandı (21 temmuz).

ZEJEL a. (isp. sözc.) Ed. İspanyol Ortaçağ edebiyatında, mustarip şiirinden türemiş nazım biçimi.

ZEK a. (rusça sözc. *zakliyuçeniy*'ın kısalt.). Eski SSCB'de Gulag kamplarındaki tutuklulara verilen ad.

ZEKÂ a. (ar. *zeka'*). **1.** Kavramsal ve akılsal bilgi edinmeye yönelik zihinsel işlevlerin tümü; anlık: *Zekânın ayrıcalıklı alanı matematik midir?* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir insanın belli bir duruma uyma, koşullara göre etkinlik araçları seçme yatkınlığı; kavrama gücü; ayırt etme yetisi: *Bu iş asgari bir zekâ gerektirir. Birinin zekâsından kuşkulanmak.* **—3.** Üstün zihinsel yetenekleri bakımından ele alınan kimse: *Büyük bir zekâ.* **—4.** İnsan etkinliklerinin herhangi bir alanında anlama, düşünme, öğrenme kaygısı güden ve bu etkinliğe uygun bir tutum takınan bir kimsenin niteliği: *Pratik bir zekâya sahip olmak.*
—Bilş. *Yapay zekâ*, çözüm algoritması kesin çizgileriyle açık olarak gösterilmeden problemleri çözmek amacıyla bir bilgisayarda program tarafından kullanılan kuram ve tekniklerin tümü.
—Ruhbil. *Zekâ testi*, bir öznenin başarısını başka öznelerin başarılarıyla karşılaştırarak, zekâ düzeyini kestirmeye yönelik sınama. || *Zekâ yaşı* → YAŞ.
—ANSİKL. Ruhbil. Jean Piaget bilişsel gelişim üzerine bir kuram önerdi, bu gelişimin ilerleyen evrimini, yaşla bağıntılı olarak yapıların ilerleyen bir kuruluşu olarak tanımladı. Buna göre, zekâ yapıları işlemlerin eşgüdümüyle biçimlenir ve bu işlemler göreli olarak kararlı ve dengeli bir duruma eriştikleri zaman, bir gelişim evresi oluşturur. Evreler aşağıdaki sırayı izler:
-duyusal-devimsel* evre (0-2 yaş arası);
-önişlemsel* evre;
-somut* işlemler evresi;
-biçimsel* işlemler evresi.
Bu evrelerin sırası değişmez, zorunlu bir nitelik taşır ve her kademe, bir önceki dönemin edinçlerini kendine katarak, bütünün bir yeniden örgütlenmesine yol açar.
Bir yapının dengesi, işlemlerin eşgüdümüne bağlıdır. İşlemlerin eşgüdümü ne kadar genişse yapının dengesi o kadar kararlıdır. Düzenli katılımlar ve tersinirliğin edinimi bu yaygın dengelemenin koşulları olarak görünür. Gerçekten de işlemlere özgü tersinirlik, biyolojik düzenlemeleri sürdürür ve dış ortamla alış verişlerine bağımlı açık bir sistem olan organizma, kendi iç dengesini bu düzenlemelerle sağlar. İşlemlere özgü bir tersinirlik, bir işlemin kendi tersi ile geçersiz kılınmasına yol açar; ancak bu çıkış noktasına dönüş ne işlemi, ne de amacını değiştirir ve böylece düşünsel işlevler bir dünya bilgisine erişme olanağı bulur.

ZEKÂ a. (ar. *zekā'*). *Esk.* Saflık, duruluk, katışıksızlık.

ZEKÂB a. (fars. *zekab*). *Esk.* Yazı mürekkebi.

ZEKÂİ (Mustafa), türk şair (İstanbul?-*ay. y.* 1812). Üsküdar muhafızı İbrahim Paşa'nın oğlu. Öğrenimini bitirdikten sonra bir süre Divan kalemi'nde çalıştı. Şabani şeyhlerinden Simavlı Hasan Efendi'ye bağlandı; hilafet aldı. Şehremini'deki Ümmi Sinan tekkesi şeyhliğine getirildi (1805). Şeyh Nasuhi'nin *Risalet ül-Velediye*'sini şerh etti. Tasavvufu konu edindiği şiirlerinin yer aldığı *Divan*'ı basılmıştır (1842).

ZEKÂİ DEDE (Hafız Mehmet), türk besteci (İstanbul 1824 - *ay. y.* 1897). Küçük yaşta sesinin güzelliğiyle dikkati çekti. 19 yaşında hafız oldu. Eyyubi Mehmet bey ve Dede Efendi'den müzik dersleri aldı. Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den de sülüs ve nesih yazı öğrendi. Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısı üzerine iki kez Mısır'a gitti. Burada arapça ilahilerini (şugl) besteledi. Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Osman Selahattin Dede'ye kapılandı (1867). Darüşşafaka'ya müzik öğretmeni oldu (1882). Ölünceye kadar bu görevde kaldı. Oğlu Hafız Ahmet Irsoy'dur. Zekâi Dede'nin elde 5 ayini, 95 kâr, beste, ağırsemai ve yürüksemaisi, 36 şuglü ile 157 tane küçük formda bestelediği yapıtları vardır. Bestelerinden örnekler: *Serde hevâ-yı kâkül dilde hayâl-i cânân* (suznak nakış II. beste, lenk fahte), *Gönlüm heves-i züff-i siyehkâre düşürdüm* (hisarbuselik nakış, yürüksemai), *Bin cefâ görsem ey sanem senden* (acemaşiran beste, muhammes), *Yine bağlandı dil bir nev-nihâle* (neva şarkı, yürüksemai).

ZEKÂİ PAŞA → HÜSEYİN ZEKÂİ PAŞA.

ZEKAN a. (ar. *zekan*). *Esk.* Çene: *Çah-ı zekan* (çene çukuru).

ZEKANİ sıf. (ar. *zekān* ve *-i*'den *zekāni*). *Esk.* Çeneyle ilgili.

ZEKÂT a. (ar. *zekāt*). İsl. Zengin* müslümanların mal ve paralarından her yıl yoksullara vermekle yükümlü bulundukları kırkta birlik pay.
—ANSİKL. Zekât, "islamın şartları" denilen 5 temel görevden biri olarak Hz. Muhammet'in Medine'ye göçmesinden 2 yıl sonra farz kılındı. Zekâtın farz olması Kuran'ın buyruğu kadar, Peygamber'in de buyruk ve uygulamalarına dayalıdır. Ayrıca, tüm müslümanlar daha sonra da zekâtın farz olduğu konusunda tam bir görüş ve uygulama birliği içinde bulundular.
Zekâtın farz olmasının başlıca koşulları: 1. *müslüman olmak* (müslüman olmayanlar öncelikle bu dine girmekle yükümlü olduklarından, kendilerine zekât farz değildir. Zekât verseler bile bu davranışları ibadet yerine geçmez); 2. *özgür olmak* (köleler ve herhangi bir nedenle mallarını kullanma kısıtlılığı [hacir] altında bulunanların zekât vermeleri farz değildir); 3. *akıllı ve ergin olmak* (islam hukukunda akıl ve erginlik tüm yükümlülüklerin koşulu olduğundan, bu nitelikleri tam anlamıyla taşımayan çocuklar ve akıl hastaları zekât vermekle yükümlü değildirler); 4. *nisap* ölçüsüne ulaşmak* (mal ya da paranın zekât yükümlülüğüne konu olabilmesi için nisap ölçüsüne ulaşması koşulu aranır: gümüşte nisap 200 dirhem [640 g], altında 20 miskal [96 g], devede 5 adet, sığırda 30 adet, koyun ve keçide 40 adet. Para ve öteki malların nisabı altın ya da gümüşün değerine göre hesaplanır. Bir malın nisabının saptanmasında temel gereksinimler [havaic-i asliye] hesap dışı tutulur. Ayrıca, yalnız gelir getiren mallar göz önüne alınır); 5. *havelan-ı havl* (bir müslümanın zekât vermekle yükümlü tutulabilmesi için nisap ölçüsünde mala sahip olmasından başlayarak aradan bir yıl geçmesi gerekliliği vardı , yıl içindeki azalma ve artmalar göz önüne alınmaz; ancak, tarım ürünleri zekâtı için bir yıl geçme koşulu aranmaz).
Kuran'ın Tevbe suresi'nde (IX, 60) kendilerine zekât verilebilecek olanlar şöyle sıralanır: 1. *yoksullar* (fukara) [nisap ölçüsünde malı bulunmayanlar]; 2. *miskinler* (mesakin) [temel gereksinimlerini bile karşılayamaz durumda olanlar]; 3. *zekât tahsildarları* (amiller) [bunların topladıkları zekât, gerekli yerlere harcanmak üzere hazineye aktarılır]; 4. *müellefe-i kulub* (yeni müslüman olup gönülleri islamlığa ısındırılmak istenenler); 5. *köleler* (mükâtep) [özgürlüklerini satın almak için efendileriyle anlaşmış bulunanlar]; 6. *borçlular* (borçlarını ödeyecek durumda olmayanlar ya da borçlarını ödediklerinde mal ve para varlıkları nisap ölçüsünün altında kalanlar); 7. *yolcular* (ülkelerinde malları bulunsa bile yolda gereksinim içinde bulunan kişiler).
Öte yandan, bir müslümanın "usul" (baba, dede vb.) ve "füru" (çocuklar, torunlar vb.) denen yakın akrabalarıyla eşine zekât vermesi caiz değildir. Zekâta değer görülen akrabalar, kardeşler başta olmak üzere yukarıda belirtilenler dışında kalanlardır. Ayrıca, yakın ve uzak komşuların daha dindar ve erdemli olanları da yeğlenebilir. Zekât verirken niyet etmek gerekliyse de bunu alan kişiye verilenin zekât olduğunu açıklamak gerekmez. Zekât (nisap ölçüsünü aşmamak koşuluyla), bir kişiye verilebileceği gibi, çeşitli kişiler arasında da bölüştürülebilir. Zekâtlık mallar 6 öbeğe ayrılır: 1. *Altın, gümüş, ziynet eşyası ve nakit paraların zekâtı.* En az 20 miskal altını, 200 dirhem gümüşü ve bunların birinin değerinde ziynet eşyası ya da nakit parası bulunan müslüman zengin kişi sayıldığından, bu mallarının nisap oranı olan kırkta birini zekât vermesi farzdır. 2. *Madenlerin zekâtı.* Fıkıh kitaplarında doğal yeraltı zenginlikleri olarak tanımlanan madenler başlıca 3 bölümde incelenir: a) altın, gümüş, bakır, kalay, nikel, demir gibi izabeye (ateşle yumuşatılıp eritilmeye) elverişli madenler. Bu tür madenlerin beşte biri zekât payı olarak devlete verilir; b) kireç, taş, alçı, yakut, elmas gibi izabeye elverişli olmayan madenlerden zekât payı ayrılması gerekmez. Bunların tümü toprak sahibine ya da bunları bulup işletene aittir; c) su, petrol, zift gibi sıvı durumdaki madenlerden de zekât vermek gerekmez. Ancak, cıva madeni, sıvı olmasına karşın birinci türdeki madenler arasına girer. Eski fıkıh bilginlerinin ekonomik değeri yüksek olan cıva hakkındaki bu görüşlerini göz önünde tutan bazı çağdaş müslüman bilim adamları, bugün çok önemli ekonomik değer kazanan petrol, likit gaz vb. gibi sıvı madenlerden de devletin zekât payı alması gerektiğini savunmaya başladılar. 3. *Koyun ve keçilerin zekâtı.* 40'a kadar zekâttan muaf olan bu küçükbaş hayvanların 40-120'si için 1 koyun ya da keçi; 121-200'ü için 2 koyun ya da keçi; bundan sonraki her 100'ü için de fazladan bir koyun ya da keçi zekât verilir. Zekât verilecek hayvanın 1 yaşını dol-

durmuş olması gerekir. 4. *Sığır ve mandaların zekâtı*. Büyükbaş hayvanların zekât nisabı otuzdur. 30-39 sığır ya da manda için 2 yaşına girmiş bir dana; 40-50'si için 3 yaşına girmiş bir sığır ya da manda; 60'ta 2 yaşına girmiş iki dana; bundan sonraki her 30 sığır ya da manda için bir dana ve her 40 sığır ya da manda için de bunlara bir sığır eklenerek zekât verilir. Sığır ve mandanın erkek ya da dişisi zekât verilebileceği gibi, bunların karşılığı para ya da başka bir değerli malla da ödenebilir. 5. *Ticaret mallarının zekâtı*. Ticaret amacıyla üretilen ya da alım satımı yapılan malların (tekstil, besin maddeleri, sanayi hammaddeleri vb.) nisap ölçüsü, bu maddelerin 20 miskal (96 g) altın tutarındaki değerleridir ve bunlar için değerlerinin kırkta biri oranında zekât verilir. 6. *Tarım ürünlerinin zekâtı*. Tüm toprak ürünlerinin onda biri zekât olarak verilir (→ ÖŞÜR.)

ZEKÂVET, -ti a. (ar. *zekavet*). *Esk.* **1.** Zekâ, anlama, kavrama becerisi: *"Zekâvet ve feraseti, ilm-i cedeldeki keskinliği..."* (Ahmet Hidayet). **—2.** *Zekâvetmend*, zeki, akıllı. || *Zekâvet-i dersasane*, kötülüğe çalışan zekâ.

ZEKER a. (ar. *zeker*). *Esk.* **1.** Erkek. **—2.** Erkeklik organı.

ZEKERİYA (Necati), makedonyalı türk yazar ve şair (Üsküp 1928 - *ay.y.* 1988). İkinci Dünya savaşı nedeniyle düzenli bir öğrenim göremedi. Savaştan sonra açılan öğretmen kursunu bitirerek bir süre öğretmenlik yaptı (1947-1950), aynı yıllarda ilk yazıları yayımlandı. Çeşitli türk kültür derneklerinin kurulmasında ve türkçenin Yugoslavya Türkleri arasında edebiyat dili olarak yerleşmesinde etkili çalışmalarda bulundu. *Pioner, Sevinç, Birlik, Tan, Sesler* vb. dergi ve gazetelerin yayın kurullarında görev aldı. Makedon edebiyatının önemli yapıtlarını türkçeye, ayrıca türk yazarlarını makedoncaya çevirdi. Bir bölümü Türkiye'de de yayımlanmış olan başlıca yapıtları: *Kırmızı küpeler* (şiir, 1958), *Bizim sokağın çocukları* (öykü, 1961), *Yeşil nerde* (şiir, 1975), *Lorka soyutlaması* (şiir, 1976), *Bizim sokağın Romeo ve Jülyet'i* (öykü, 1978), *Çağdaş Makedonya şiiri* (1978), *Çağdaş Yugoslavya şiiri antolojisi* (1983), *Mavide yaşamak* (şiir, 1988).

ZEKERİYA EFENDİ Hacı Bayramzade, türk şeyhülislam (? 1514- İstanbul 1593). Şair Şeyhülislam Yahya Efendi'nin babası. Öğrenimini İstanbul'da tamamlayarak müderris oldu. Kanuni döneminde İran seferine katıldı. Halep, Bursa ve İstanbul kadılıklarında bulundu (1574-1581). Anadolu kazaskerliğine atandıktan (1581) sonra şeyhülislamlığa getirildi (1592). "Meyli" mahlasıyla yazdığı şiirleri vardır.

ZEKERİYA EL-ENSARİ BİN MUHAMMET, arap fıkıh bilgini (Senike, Mısır, 1421 - Kahire 1519). Şafii fıkhında uzmandı 20 yıl kadar Kahire'de kadılık yaptı. Başlıca yapıtları: *Esn ül-metalip fi şerhi ravz it-talip, Tuhfet ül-bari alâ sahih il -Buhari, Lübb ül-usul.*

ZEKERİYAZADE ÇELEBİ, türk tarihçi (XVI. yy). Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında (1520-1566) yaşadı. Tersane kâtibi olarak görev yaptı. Beş makaleden oluşan *Farah* adlı yapıtında Piyale* Paşa'nın deniz savaşlarını anlatmıştır.

ZEKİ sıf. (ar. *zeka*'dan *zeki*). **1.** Nesneler, olaylar vb. arasındaki ilişkileri çabuk anlayan, kolay kavrayan, zekâ düzeyi yüksek bir kimse için kullanılır: *Zeki bir insan.* **—2.** Zekâ belirtisi olan; zekânın varlığını yansıtan bir şey için kullanılır: *Zeki bir bakış.* **—3.** İnsana benzetilerek ele alınan bir hayvan için kullanılır: *Zeki bir köpek.*

ZEKİ, ZEKİYE sıf. (ar. *zekâ*"dan *zeki*, dişl. *zekiye*). *Esk.* Temiz, saf, halis.

ZEKİ BEY, türk gazeteci (öl. İstanbul 1911). Hasan Fehmi ve Ahmet Samim'den sonra İkinci meşrutiyet döneminde öldürülen üçüncü gazeteci. Galatasaray'ı ve Mülkiye'yi bitirdi. Babıâli tercüme kalemi'nde, Düyunu umumiye'de çalıştı, ayrıca fransızca öğretmenliği yaptı. *Şehrah, Mizan, Serbesti* gibi gazetelerde ittihatçıları eleştiren yazılarıyla tanındı. Bir brom madeni ocağının işletilmesi için yabancı ülkelerden alınan krediyle ilgili yolsuzluklar ve Maliye vekili Cavit Bey'in yeni kurulan Türkiye Milli bankası'nın ortağı bulunduğuna ilişkin bir yazı dizisinin hazırlıkları içindeyken tabancayla vuruldu.

ZEKİ DEDE (Elhac Mehmet), türk hattat (Bursa 1821 - İstanbul 1881). Medrese eğitimi gördükten sonra Bâbızemin camisi imamlığı ve şeri mahkemede kâtiplik yaptı. Bursa mevlevihanesi şeyhi Mehmet Dede'ye bağlanarak çile çekti. 1854'te İstanbul'a geldi; Yusuf Kâmil Paşa'nın konağında kütüphane memuru olarak görev aldı, maaşla Mesnevi'yi okuttu. 1874'te Üsküdar mevlevihanesi şeyhliğine getirildi. Fetvahane'de nestalik yazı öğretti. Nestalik yazıyı Sahib-i Kalem-i Efşâr adlı iranlı bir hattattan öğrendiğinden, yazısı iran üslubundadır. Osman I'in onarım yazıtı ile, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın mezar taşı yazısı onun eseridir.

ZEKİ MEHMET AĞA, türk besteci ve tanbur sanatçısı (İstanbul 1776 - Hicaz 1846). Tanburi Numan Ağa'nın oğlu. Tanbur çalmasını babasından öğrendi. Enderun'a girdi. Mahmut II'ye musahibi şehriyari oldu. Hac sırasında koleradan öldü. *Ferahfeza* (muhammes), *Ferahnak* (zencir), *Neva* (devrikebir) peşrevleri, *Zavil* ve *Ferahnak* (aksaksemai) sazsemaileri vardır.

ZEKİ PAŞA (Mustafa), türk asker (İstanbul 1849 - *ay. y.* 1914). Öğrenimini tamamlayıp erkânıharp yüzbaşı olarak orduya katıldı (1872). Yaverliğe atanarak Saray'a girdi. Rütbesi livalığa yükseldi (1882) ve Askeri okullar nazırı oldu. Bir süre Tophane müşirliğinde bulundu. İkinci meşrutiyet'te (1908) rütbesi geri alındı. Başlıca yapıtları: *Tabiye misalleri, Sunuf-i selase tabiyesi, Makine-i âliye.*

ZEKİYE → ZEKİ.

ZEKKER, ZAKKAR ya da **ZAKAL,** Ege kökenli olduğu sanılan ilkel bir korsan topluluğu; bu korsanların Mısır kıyılarına yaptıkları saldırılara özellikle Ramses III karşı koydu.

ZEL a. (ar. *zel*). Arap abecesinin dokuzuncu, osmanlı abecesinin on birinci harfi. Ebcet hesabında 700 sayısının karşılığıdır.

ZEL ya da **ZELLE** a. (ar. *zell, zelle*). *Esk.* **1.** Ayağı kayma, sürçme. **—2.** Yanlış bir iş yapma, yanılma. **—3.** Ufak suç. **—4.** *Zellet-ül-kadem*, ayak sürçme.
—İsl. *Zellet ül-kari*, Kuran'ı kuraldışı okuyan. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Zellet ül-kari, dört büyük fıkıh mezhebi (hanefi, şafii, hanbeli, maliki) Kuran'ın halife Osman'ın yazımına uygun olarak okunmasını şart koşmuşken, buna aykırı bir biçimde okuyandır. Kuran Hicaz arapçasının 7 lehçesiyle (Kureyş, Temim, Zebbe, Kinane, Kays, Hüzeyl, Beni Esed) okunur. Nafi, İbni Kesir, Ebu Amir, İbni Amir, Asım, Hamza ve Kisai Kuran'ı 7 ayrı biçimde (7 lehçeyle) okuyan ünlü imamlardır. Ayrıca, Kuran'ı başka lehçelerde okuyan 3 ünlü imam daha vardır: Ebu Cafer, Halef, Hallad. Hanefi mezhebine göre bu 10 okunuş biçimi de caizdir. Ancak, bunların dışındaki okunuşlarda namaz sahih (geçerli) olmaz. Şafiilerdeyse, ancak 7 biçimde okunan Kuran'la namaz sahih olur, ötekilerle geçersizdir. Bu 10 okunuş biçiminin dışındaki okumalara "şaz kıraatlar" (kuraldışı okumalar) denir.

ZELA, bugün **Zile.** Tar. coğ. Anadolu' nun Pontos bölgesinde kent. Mithridates hanedanı döneminde Anahita'nın kutsal merkezi olarak önem kazandı. Mithridates VI Eupator Roma'ya karşı burada zafer kazandı (İ.Ö. 67). Daha sonra Sezar Pharnakes II'yi Zela yakınlarında yendi (Sezar'ın veni, vidi, vici "geldim, gördüm, yendim" sözü bu zaferle ilgilidir). Tepedeki Anahita tapınağı'nın yerini Bizans ve Türk döneminde bir kale almıştır. K.-D.'da küçük bir tiyatro kalıntısı vardır.

ZELALET, -ti a. (ar. *zelâlet*). *Esk.* Aşağılanma, hakirlik, alçalma.

ZELANDA (Yeni-) → YENİ-ZELANDA.

ZELANTİ a. (ital. sözc.). Hırist. Roma' da dini konularda ödüncülüğe yatkın politikaların tersine, katı bir politika güdülmesinden yana olan'dın adamlarına verilen ad.

ZELAYA, Nikaragua'da yönetim bölgesi, Antiller denizi kıyısı boyunca uzanır; 70 285 km²; 298 900 nüf. (1990). Merkezi *Bluefields*. Bu yönetim bölgesinin kıyı bölgeleri Mosquitolar ülkesinde uzanır.

ZELAYA (José Santos), nikaragualı devlet adamı (Managua 1853 - New York 1919). Liberal görüşlüydü; 1893'te otuz yıldan beri iktidarda bulunan muhafazakârları devirdi. Kilise'ye karşı ve milliyetçi bir diktatörlük kurarak ülkeyi modernleştirmeye ve Orta Amerika'daki askeri güçleri birleştirmeye çalıştı. Amerika Birleşik Devletleri'ne düşman olan Zelaya, kendisine başkaldıran muhalifler arasında çarpışan amerikalı iki serüvenciyi kurşuna dizdirdi. ABD'nin baskısıyla 1910'da ülkeden ayrılıp sürgüne gitmek zorunda kaldı.

ZELAZİL çoğl. a. (ar. *zilzil*'in çoğ' *zelâzil*). *Esk.* Uzun etekler.

ZELAZİL çoğl. a. (ar. *zelzele*'nin çoğl. *zelâzil*). *Esk.* Yer sarsıntıları, depremler: *"Buradaki hareketler oradaki zelazil-i şedidenin serpintisi imiş"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

ZELE, Belçika'da (doğu Flandre) komün, Dendermonde'un K.-B.'sında; 19 600 nüf. Metalürji. Tekstil ve halı.

ZELEG *(cebel)*, Batı Fas'ta dağ, Fas iline ve Sais ovasına egemendir.

ZELEL a. (ar. *zelel*, eksiklik). Ed. Aruz vezninde mefâîlün (·———) cüzünden fa'l (—) cüzünün meydana getirilmesine verilen ad (fa'l cüzü türk aruzunda kullanılmamıştır).

ZELENA PÉCINA, Bosna-Hersek'te kaya sığınağı. Burada, Yenitaş'ın baskı ve boyalı bezekli seramiğin kullanıldığı eski bir evresinden, Vucedol seramiğinin görüldüğü bir Bakırtaş'a geçişi yansıtan katmanlar ortaya çıkarıldı.

ZELENÇUKSKAYA, Rusya'da yer, Kafkasya'nın güneyinde. Yakınında, 1979'da hizmete giren dünyanın en büyük teleskopu (birincil aynasının çapı: 6 m) bulunan gözlemevi ve halkasının çapı 576 m olan radyoteleskopla donatılmış radyoastronomi gözlemevi.

ZELENODOLSK, Rusya'da kent, Volga'nın sol kıyısında, Kazan'ın yukarısında; 77 000 nüf. Kereste kombinası. Hazırgiyim.

ZELENOGRAD, Rusya'da kent, Moskova'nın K.-D.'sunda; 158 000 nüf. (1989). 1960'ta kurulan bu yeni kent, bir konut ve sanayi merkezidir.

ZELEŃSKI (Tadeusz), **Boy** takma adıyla tanınan polonyalı yazar (Varşova 1874 - Lwów 1941). "Genç-Polonya" döneminde hekimlik yaptı, 1905'ten başlayarak Kraków'daki "Küçük yeşil balon" klübüne katıldı ve hiciv şiirleri yazmaya başladı (*les Petits Mots* 1916). 1909'da Balzac'ın *la Physiologie du mariage* [fr. çev.] (Evliliğin fizyolojisi) adlı yapıtıyla, fransız edebiyatının başyapıtlarını çevirmeye girişti ve "Boy kitaplığı"na 100'ü aşkın kitap kazandırdı. Çevirilerinin başına, hem bir çözüm-

ذ
zel

leme yöntemi, hem de bir kültür felsefesi öneren önsözler yazdı: *Etudes et essais sur la littérature française* (fr. çev.) [Fransız edebiyatı üzerine inceleme ve denemeler], 1920-1922; *Proust et son époque* (fr. çev.) [Proust ve dönemi], 1958. Tiyatro eleştirmenliği yaptı (*Flirt z Melpomena*, 1920-1932), uzmanlık alanı dışında kalan toplumsal sorunlarla, din adamlarının işlevi (*Nos occupants* [fr. çev.], 1932) ya da kadının durumu (*l'Enfer des femmes* [fr. çev.], 1933) gibi konular üzerine yazıları sert polemiklere yol açtı. Ayrıca *Marysieńka Sobieska* (1937) adlı yapıtıyla, kral Sobieski'nin mektup yazma sanatındaki ustalığını ortaya koydu. Naziler tarafından kurşuna dizildi.

ZELEŞME a. Sesbil. Bir ünsüzün [z] sesine dönüşmesiyle sonuçlanan değişim.

ŽELEZNÝ BROD, Çek Cumhuriyeti'nde kent, (Kuzey Bohemya). Jablonec nad Nisou'nun G.'inde, Jizera'nın yukarı vadisinde; 7 100 nüf. Camcılık teknik okulu. Sanayi (plastik, cam, tekstil) ve turizm merkezi.

Zelhimme ya da **Zat ül-himme,** türkçe *Battalname**'nin kaynaklarından biri olan arapça kahramanlık hikâyesi (XI.-XII. yy.). Abbasiler döneminde Malatya ve çevresinde yaşayan Beni Kilab adlı arap kabilesinden hikâyeciler meydana getirdi. Battal Gazi'nin bazı serüvenleri burada Sahsah adlı arap kahramana mal edilmiş; Battal'a yapıtın ancak ikinci bölümünde ve ikinci dereceden bir kahraman olarak yer verilmiştir.

ZELİHA → ZÜLEYHA.

ZELİL sıf. (ar. *zillet*'ten *zelil*). *Esk.* **1.** Aşağılanan, hor görülen; aşağılık: *"Herkesi o kadar zelil, sefil ve şayan-ı merhamet buldu ki..."* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** *Zelil etmek*, aşağılamak, hor görmek.

ZELİLANE be. (ar. *zelil* ve fars. *-āne*'den *zelilane*). *Esk.* Aşağılık bir biçimde.

ZELİLİ sıf. (ar. *zelil* ve fars. *-ī*'den *zelili*). *Esk.* Alçaklık, hakirlik.

ZELK ya da **ZELKA** a. (ar. *zelk*, *zelka*). *Esk.* **1.** Kayma, sürçme, tökezleme. **—2.** *Zelka-yı kadem*, ayak sürçmesi.
—Esk. tıp. *Zelk-ül-ema*, şiddetli ishal.

ZELKOVA a. Doğu ve Batı Asya'da doğal olarak yetişen çok dekoratif ağaç ya da ağaççık. Beş türünden yalnız biri (gürgen yapraklı zelkova [*Zelkova carpinifolia* ya da *Z. crenata*]) Doğu Anadolu'da, Muş ve Siirt yöresinde yetişir. Zelkovanın odunu karaağacınkine benzer ve kaplamacılıkta kullanılır. (Zelkovalar gerek yaprakları, gerek genel görünüşü bakımından beğenilen ve parklarda yetiştirilen güzel süs ağaçlarıdır.)

zelkova
(Zelkova carpinifolia [crenata])

ZELL AM SEE, Avusturya'da (Salzburg ili) kent, Zell gölü kıyısında, Pinzgau'nun orta kesiminde, 757 m yükseltide; 7 500 nüf. Yaz ve kış sporları turizmi.

Zellaka savaşı, mağribli Murabıtları'n Castilla kralı Alfonso VI'ya karşı kazandıkları zafer (1086).

ZELLE → ZEL.

ZELLER (Eduard), alman filozof (Kleinbottwarr, Württemberg, 1814 - Stuttgart 1908). Tübingen (1840), Bern (1847) ve Marburg'da (1849) tanrıbilim, Heidelberg (1862) ve Berlin'de (1872) felsefe okuttu. Hegel'e tepki olarak Kant'a döndü, Marburg okuluna bağlandı. Başlıca yapıtları: *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung* (Tarihi gelişimi içinde yunan felsefesi) [1844-1854], *Grundrisse der Geschichte der grieschen Philosophie* (Yunan felsefesi tarihinin temelleri) [1883].

ZELLER (Marie André), fransız general (Besançon 1898 - Paris 1979). Genelkurmay başkanı ve ordu müfettişi oldu (1955), bakanla anlaşmazlığa düşünce görevinden çekildi (1956) ve ihtiyata ayrıldı (1958). General de Gaulle tarafından göreve çağrılarak (13 mayıs 1958) yeniden genelkurmay başkanlığına atandı ve emekli oluncaya kadar (1959) bu görevde kaldı. Salan, Jouhaud ve Challes ile birlikte Cezayir hükümet darbesine (nisan 1961) katılmaktan sorumlu tutularak darbenin başarısızlığa uğramasından sonra adalete teslim oldu. Görevden alınarak yüksek askeri mahkemede yargılanıp on beş yıl hapse çarptırıldı ve Tulle hapishanesine kapatıldı (1961). Affa uğrayıp salıverildikten (1966) sonra gene eski haklarına kavuştu (1974).

ZELLER SEE ya da **UNTERSEE** ("İç Göl"), Konstanz gölünün aşağı kesimindе girinti. Burada, Stein am Rhein'de Ren ırmağı doğar ve Konstanz gölünün güney kıyısındaki alman kenti Konstanz'ın kıyısında uzandığı bir boğaz aracılığıyla gölün geri kalan bölümüne bağlanır.

ZELMİRA a. Larvası çürük tahtalarda yaşayan sivrisinek cinsi. (*Mycetophilidae* familyası.)

ZELOT a. (fr. *zélote*, yunanca *dzelotes*'ten). Tar. İ.S. 6 yılında Yahudiye'nin Roma'nın eyaleti olduğu sırada doğan ve 66-70 yıllarındaki Roma işgaline karşı yahudi ayaklanmasında etkin bir rol oynayan yahudi ulusçu hareketinin üyelerine verilen ad. (Son savunma yerleri, 73'te teslim olan Massada kalesiydi.)

ZELOTES a. Genellikle siyah bedenli, pek iri olmayan örümcek cinsi. (Sıcak ve ılıman bölgelerde en az 150 türü yaşar. *Drassidae* familyası.)

ZELOTTİ (Giambattista), italyan ressam (Verona 1526 - Mantova 1578). Veronese'nin öğrencisi ve yardımcısıydı; Palladio'nun Fanzolo'daki villa Emo gibi birçok yapısını taşkın bir üslupta resimlerle süsledi. Venedik'teki San Marco kitaplığı'nın tavan süslemeleri de onun yapıtıdır.

ZELTEN → NASIR (Libya).

ZELTER (Carl Friedrich), alman bestecі, orkestra şefi ve pedagog (Berlin 1758 - *ay. y.* 1832). 1800'de Berlin Krallık şan akademisi başkanlığına atandı. Berlin Üniversitesi'nin kuruluşunda (1809) müzik profesörlüğü yaptı. 1803-1813 arasında "devletin, kentin, Kilise'nin ve okulun müzik yaşamının yeniden düzenlenmesi" üzerine yedi bilimsel incelemeden oluşan bir dizi yayımladı. Haydn'ın *Yaradılış* (Die Schöpfung) ve *Mevsimler* (Die Jahreszeiten) adlı yapıtlarının Berlin'de ilk kez seslendirilmesini sağladı. Goethe'ye müzik danışmanlığı yaptı. Öğrencileri arasında Mendelssohn ve Meyerbeer de vardı. 1829'da Krallık kütüphanesi müzik bölümü'nün kurulması çalışmalarına katıldı ve J. S. Bach'ın yapıtlarının yeniden ilgi görmesine yardımcı oldu *(Mattheus Passion)*. Besteci olarak başlıca yapıtları: 200 lied, kantatlar, dinsel müzik ve erkek sesi için birçok koro parçası.

ZELTNER-NEUKOMM (Gerda), almanca yazan isviçreli edebiyat eleştirmeni (Zürich 1915). Fransız edebiyatı, özellikle yeni roman üzerine incelemeleriyle tanındı. (*Die eigenmächtige Sprache* [Keyfi konuşma] 1965), bu edebiyatın İsviçre'nin almanca konuşan kesimindeki yankılarından söz etti (*Das Ich ohne Gewähr*, 1979).

ZELTWEG, Avusturya'da (Steiermark) kent, Mur vadisinde: 8 000 nüf. —Yakınında, 5,9 km'lik bir otomobil yarış pisti.

ZELUL sıf. (ar. *zellet*'ten *zelūl*). *Esk.* **1.** Yumuşak başlı, uysal. **—2.** Yavaş.
◆ a. Hecin devesi.

ZELULİ sıf. (ar. *zelūl* ve *-ī*'den *zelūli*). *Esk.* **1.** Yumuşak başlı. **—2.** Sabırlı, dayanıklı.

ZELVE ya da **ZİLVE** a. Çift öküzünün boyunduruktan çıkmaması için boynunun iki yanından dik olarak boyunduruğa geçirilen çubuk.

ZELVE vadisi, Ürgüp'ten geçerek Avanos'un D.'sunda, Kızılırmak'a kavuşan Eraslan deresinin, volkanik tüfler içinde oluşmuş çok sayıda ve çeşitli peribacalarıyla ünlü kollarından biri. Yörede hıristiyanlığın ilk dönemlerinden kalma pek çok mağara sığınağı, küçük kiliseler vardır.

ZELZAL ya da **ZİLZAL** a. (ar. *zelzāl*, *zilzāl*). *Esk.* **1.** Sarsılma, titreme. **—2.** Deprem.

ZELZATE, Belçika'da (Doğu Flandre) komün, Gent Terneuzon deniz kanalı kıyısında; 13 000 nüf. Kimya sanayileri. Demir-çelik.

ZELZELE a. (ar. sözc). Deprem, yersarsıntısı.
—*Esk.* **1.** Sarsıntı, sarsılma. **—2.** *Zelzele -endaz*, yeri sarsan. ‖ *Zelzele-nüma*, *zelzele-nüvis*, sarsıntıyı gösteren; sismograf. ‖ *Zelzelet-üs-saa*, kıyamet zelzelesi.
—Sig. *Zelzele sigortası* → DEPREM* SİGORTASI.

ZEM, -mmi a. (ar. *zemm*). *Esk.* **1.** Bir kimseyi kınama, ayıplama: *"O ne çiçektir! Ne çiçektir biliriz! Denilir. Bir yabancı bunu tercüme etse zanneder ki bir methiyedir. Bilakis zemdir"* (R. H. Karay). **—2.** *Zemm etmek* → ZEMMETMEK.
—İsl. huk. Bir kişinin bir başkası aleyhinde suçlamada bulunması, kişisel bir durumunu açıklaması, onun namus ve şerefine dokunacak fiilleri yaptığını söylemesi.

ZEM a. *Yörs.* Seram. **1.** Desen fonu. **—2.** Boyanmamış seramik rengi.

ZEMAHŞERİ, asıl adı **Ebülkasım Mahmut; Carullah** da denir, türk dilbilimci, din bilgini, şair (Zemahşer, Harizm, 1075 - Üregenç, Ceyhun kıyısı, 1144). Çocukluğunda bir bacağı kesildiği için takma bacakla geziyordu. Siyasal olduğu sanılan bir nedenle yaşamının son yıllarını hapiste geçiren babası onun oturarak çalışabileceği bir meslek olduğu için terzi yanında yetişmesini istedi; ancak Zemahşeri medresede okudu. Öğrenimini Bağdat'ta Nizamiye medresesi'nde sürdürdü. Hadis, fıkıh, kelam gibi din bilimleri yanında arapça ve dilbilim konusunda da uzman olarak yetişti. Uzun süre Mekke'de kaldı; Arap yarımadasını da dolaşarak arapçanın yerel ağızlarını, gelenek ve görenekleri inceledi. Mekke'de geçen yaşamı dolayısıyla Carullah (Tanrı'nın komşusu) diye anıldı. Bağdat'a giterek ünlü bilginlerle görüştü, dersler verdi; kendisi de o sıralarda 66 yaşında bulunduğu halde ünlü bilgin Ebu Mansur el-Cevlaki'den ders gördü ve icazet aldı. *Mukaddimet*ül-edep* adlı ünlü arapça sözlüğünün harizmşah hükümdarı Atsız'a sunarken eklediği satıraltı türkçe çevirisi türk dili tarihi, etnografya vb. bakımından büyük önem taşır. Öteki yapıtları: *el-Keşşaf* (*Kuran* tefsiri, kendisinden sonra yazılan pek çok tefsire kaynak oldu), *el-Minhac fi usul-iddin*, *Mucem ül-hudut*, *Rüus ül-mesāil* (fıkıhla ilgili üç yapıt), *Dallat ün-naşit* (feraizle ilgili), *Menasik ül-Hac* (hac ziyaretinin kuralları), *Muhtasar ül-muvafaka* (hadisle ilgili), *el-Mufassal* (dilbilgisiyle ilgili), *Esas ül-belaga* (arapçanın önemli bir sözlüğü), *Nevabig ül-kelim* (Seçilmiş özdeyişler), *Atvak üz-zehep* (ahlak konularıyla ilgili makaleler, öğütler), *el-Mustaksa fi'l-emsal* (eski arap atasözleri), *Divan* vb.

ZEMAİM çoğl. a. (ar. *zemime*'nin çoğl. *zemā'im*). *Esk.* Kötü, beğenilmeyen, ayıplanan haller.

ZEMAİTE (Julia Antonovna ZYMANTİENE, **Julia** — denir), litvanyalı kadın yazar (Bukante 1845 - Mariampole 1921). Küçük bir soylu olan Zemaite bir serfle evlendi ve bir köylü yaşamı sürdü. 1861 reformu'ndan sonraki Litvanya köylerinin açık ve bilinçli bir betimlemesini yaptığı anlatılarında, toprak sahiplerinin ve kulakların

açgözlülüğünü, yönetimin keyfiliğini, Kilise'nin suç ortaklığını ve yüceltmediği bir kitlenin henüz bulanık olan özlemlerini dile getirdi (*Un soir d'automne* [fr. çev.], 1894; *Topylis, la Bru* [fr. çev.]; *Petras Kurmalis*, 1897-98; *Sur le domaine* [fr. çev.], 1907). Ayrıca bir "özyaşamöyküsü" (1921-1931) ve komediler yazdı.

zemaituka ırkı, Litvanya kökenli, çok dayanıklı rus midillisi ırkı.

ZEMAN → ZAMAN.

ZEMAN (Karel), çek film yönetmeni (Ostromer 1910 - Gottwaldov 1989). Reklam desinatörü olarak işe başladı; birçok kısa metrajlı film yaptı, sonra çizgifilm tekniğini denedi (*Vánočni sen*, 1946; *Pan Prokouk*, dizisi, 1947-48; ilk uzun metrajlı filmi *Král Lávra*, 1950), resimle kuklayı birleştirdi (*Poklad Ptačiho ostrova*, 1952), sonra kuklalar dünyasına canlı aktörler kattı (*Cesta do pravěku*, 1955). *Vynález zkáry* (1957) adlı filmde, Hetzel basımındaki eski gravürlerden yararlanarak Jules Verne'den başarılı bir uyarlama yaptı. Mizah anlayışını ve ustalığını ortaya koyan sonraki filmleri (*Baron Prašil* [1961], *Bláznova kronika* [1964], *Ekradená Vzducholod* [1966] *Na Kometě* [1969]) ile Méliès' nin en sadık izleyicilerinden biri olduğunu gösterdi.

ZEMANEN be. (ar. *zeman*'dan *zemanen*). *Esk.* Zaman bakımından, zamanca.

ZEMANET, -ti a. (ar. *zemânet*). *Esk.* **1.** Kötürüm olma. **—2.** Afet, bela.

ZEMANİ sıf. (ar. *zeman* ve *-î*'den *zemani*). *Esk.* Zamanla ilgili.

ZEMANİYAN çoğl. a. (ar. *zemani*'nin fars. çoğl. *zemaniyan*). *Esk.* İnsanlar.

ZEMBEREK a. (fars. *zenbürek*'ten). **1.** Saatç. Mekanik kol ve duvar saatlerinin, çalarsaatlerin çalışması için gerekli enerjiyi sağlayan devindirici organ. (Zemberek, karbon çeliğinden ya da özel bir çelikten yapılmış bir lamadır; günümüzde genellikle, sarmal olarak bir tulumba içine sarılmıştır.) **—2.** Kapılara takılan yaylı kapama düzeneği. **—3.** *Zembereği boşanmak*, kendini tutamayarak uzun uzun gülmek.
—Esk. sil. Çelik ya da pirinçten yapılmış, dört köşeli, başparmak kalınlığında, keskin uçlu ok. (Kurma yayla atıldığından askerlerin zırhını delecek güçteydi.)

ZEMBEREKÇİ ya da **ZENBEREKÇİ** a. Kur. tar. **1.** Osmanlılar'da Yeniçeri ocağı'nın "zemberek" denilen bir tür ok kullanılan 82. cemaat ortasına verilen ad. (Bunlar, Etmeydanı'nda eğitim yaparlardı.) **—2.** *Zemberekçi ortası*, Yeniçeri ocağı'nda 82. ortaya verilen ad.

ZEMBEREKÇİBAŞI a. Yeniçeri ocağı'nda zemberekçilerin komutanına verilen ad. (Bunların 25 akçe gündelikleri vardı; tımara çıkanları 30-40 bin akçelik zeamet alırlardı. Sorguçlarına balıkçıl kuşu tüyü takar, vaşak ya da samur kürk giyerlerdi. Terfi edenler haseki ve baş haseki olurlardı.)

ZEMBEREKLİ sıf. Zembereği olan: *Zemberekli saat.*
—Esk. sil. *Zemberekli musket*, hayvan ile taşınan eski, küçük top. (Osmanlı ordusunda kullanılan ateşli silahlardandır. Fitilli tüfek ve fitilli musketten sonra kullanılmıştır. Daha sonra bunların yerini çakmaklı tüfek almıştır.)

ZEMBİL a. (ar *zinbil*, *zenbil*'den). Hasırdan, sazdan örülerek yapılmış kulplu torba.

ZEMBİLLİ ALİ EFENDİ, asıl adı **Alaettin Ali Cemali,** türk şeyhülislam (Karaman ? - İstanbul 1525/1526). Öğrenimini Karamanlı Hamza'nın, İstanbul'da Molla Hüsrev'in ve Bursa'da Hüsamettin Efendi'nin yanında tamamladı. Kapılandığı Muslihittin Efendi'nin kızı ile evlendi. Bayezit II döneminden başlayarak gerek derin bilgisi, gerekse adaletli davranışıyla geniş bir ün sağladı; imparatorluğun birçok yerinde müderrislik yaptıktan sonra şeyhülislam oldu (1503) ve ölümüne kadar bu görevi başarıyla yürüttü. Dengeli ve temkinli tutumuyla Yavuz Sultan Selim'in birçok haksız ve aşırı sert eylemini önledi, yüzlerce kişiyi ölümden kurtardı, birçoklarının azledikleri görevlerine dönmelerini sağladı. Kendisinden herhangi bir konu hakkında fetva isteyenlere kolaylık olsun diye evinin penceresinden bir "zembil" sarkıtır, zembili yukarı çekip fetvasını yazarak yine zembile koyar ve aşağı sarkıtırdı. Bu nedenle "Zembilli" lakabıyla ün yaptı ve anıldı. Zeyrek'te yaptırdığı bir mektebin yakınlarındaki mezarlıkta gömülü olan Zembilli Ali Efendi'nin çeşitli risalelerinin yanı sıra fıkıh ile ilgili *el-Mutahharat* adlı bir yapıtı vardır. (→ Kayn.)

ZEMBİLOTU a. Rüzgârda sallanan uzun saplı yassı başakçıkları gevşek ve hafif bir salkım halinde sarkan birçenekli otsu bitki. (Bil. a. *Briza*; buğdaygiller familyası.) [Türkiye'de birkaç türü yetişir: koca zembilotu *(B. maxima)*, adi zembilotu *(B. media)*, küçük zembilotu *(B. minor)*, başaklı zembilotu *(B. spica)* vb.]

ZEMEN a. (ar. *zemen*). *Esk.* Zaman, vakit.

ZEMHERİ a. (ar. *zemherir*, şiddetli soğuk'tan). **1.** Kış mevsiminde 21 aralık - 30 ocak arasındaki 40 günlük soğuk döneme takvimlerde verilen ad. (Halk dilinde *karakış* da denir.) **—2.** *Zemheri zürefası gibi*, kışın çok ince giysi giyenler için alay yollu söylenir.

ZEMHERİ fırtınası, takvimlere göre genellikle 7 ocakta, bazı takvimlere göre 6-9 ocak arasında meydana gelen sayılı fırtına. İstatistiksel araştırmalara göre gerçekleşme olasılığı % 67.

ZEMHERİR → ZEMHERİ.

ZEMİLER, Kolomböncesi Antilleri'nde putlar. (Zemiler tebeşirden, taştan, pamuktan ya da pişmiş topraktan yapılırdı.)

ZEMİM, ZEMİME sıf. (ar. *zemm*'den *zemim*, dişl. *zemime*). *Esk.* Beğenilmeyen kötü huy, hal, davranış için kullanılır: *Ahlak-ı zemime* (kötü ahlak).

ZEMİN a. (fars. *zemin*). **1.** Basılan, üzerinde hareket edilen ya da bir şeyin oturduğu yatay yüzey; taban, döşeme, toprak, yer: *Odanın zemini duvardan duvara halı kaplıydı. Araba kaygan zeminde patinaj yaptı. Zemin fazla yumuşak olduğundan burada ev yapılamıyor.* **—2.** Tablo, kumaş vb. gibi desenli nesnelerde, üzerinde şekillerin, motiflerin belirdiği düzlem; fon: *Pembe zemin üzerine beyaz çiçekli bir duvar kâğıdı.* **—3.** Bir konunun, bir eylemin dayandırıldığı esas, temel. *Tartışmayı akılcı bir zemine oturtmak.* **—4.** Neden, konu: *Bu durum ana kız arasında bir anlaşmazlık zemini oluşturdu. Bir öyküye zemin olan olay.* **—5.** Yürütülecek eyleme uygunluğu bakımından ele alınan koşullar belli bir etkiye, düşünce akımına açık, duyarlı kimse ya da topluluk; ortam: *Taraflar arasında bir anlaşma zemini yaratmak. Tasarılarını gerçekleştirebileceği bir zemin arıyor. Bu gençler yeni müritler arayan mezhepler için uygun bir zemin oluşturuyorlar.* **—6.** *Zemin hazırlamak*, neden olmak; daha sonra gerçekleştirilecek bir şeye uygun ortam yaratmak. || *Zemin katı*, yerkatı. || *Zemin ve zamana uygun*, konuya ve içinde bulunulan koşullara uygun düşen söz için kullanılır. || *(Herhangi bir) zeminde*, herhangi bir konuda: *Böyle bir zeminde konuşacak, başka şeylere dokunmayacaksınız.*
—*Esk.* **1.** Yeryüzü, dünya: *"Fürûğ-i nûr-ı ruhından münevver oldu zemîn"* (Vasfi, XVI. yy.) **—2.** *Zemin-bus*, yeri öpen; saygıyla eğilen. || *Zemin-dar*, vali, hâkim. || *Zemin-gîr*, toprağa, yere yapışan; yatalak. || *Zeminkâr*, konuşma sırasında çeşitli bahanelerle asıl konuya girmekten kaçınan. || *Zemin-kûb*, ayağını yere vuran; çengi, dansöz. || *Zemin-peyma* ya da *zemin-peymay*, yer ölçen; çok yolculuk eden. || *Zemin-i mürde*, boş, ıssız yer. || *Zemin-i üftade*, boş bırakılan ekilmeyen toprak.
—Akışkan. mekan. *Zemin etkisi*, taşıma işlevi, esnek ya da rijit eteklerle (zemin ya da su yüzeyi bu eteklerin alt çeperini oluşturur) sınırlı bir ya da birçok boşluk içine, vantilatörlerle üflenen düşük basınçlı havayla sağlanan tutunma sistemlerinin özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bayınd. *Zemin mekaniği*, genel mekanik biliminin, bayındırlık ve inşaat çalışmalarında tüm kütle ve altyapı sorunlarını inceleyen dalı.
—Dantelc. *Dantel zemin* üzerinde dantel motiflerinin yer aldığı ağlar ya da ilmikler bütünü.
—El sant. Halının bordürler içinde kalan orta bölümü. || *Zemin halısı*, bazı yörelerde *taban halı*sı*'na verilen ad. || *Zemin odası*, bazı yazma atölyelerinde yazmalara fon renginin basıldığı oda.
—Güz. sant. Bir nesnenin, bir motifin kabarık ya da renkli olarak ondan ayrıymış gibi durduğu yüzey.
—İklimbil. *Zemin terselemesi* → TERSELEME.
—Matbaac. Bir dizgiye altlık oluşturan renk ya da resim. (Hisse senetleri, tahviller, banknotlar vb. genellikle bir zemin üzerine (düz zemin, şasili zemin) basılır. || Sayfa bağlamada, sayfaları ayıran boşluklardan her biri. (*Büyük zemin*, dış marjı; *küçük zemin*, iç marjı oluşturur.) || *Yitik zemin*, marjlara doğru taşan ve son şeklini almış baskı üzerinde kâğıdın kenarına kadar yayılan resim.
—Mim. *Zemin katı*, bir yapının toprağa oturduğu düzeydeki ya da ondan az yüksekteki kat.
—Müz. Sözlü eserdeki ilk bölüm.
—Parac. Üzerinde baş resmi ve öbür motiflerin kabartma olarak yer aldığı bir madalyanın ya da paranın pürüzsüz yüzü.
—Spor. *Zemin örtüsü*, oyun ya da antrenman alanını (jimnastik, boks, judo vb.) örten değişik kalınlıkta kumaş ya da plastik yer örtüsü.
—Süslem. sant. *Zemin doldurmak*, motifleri çizilip tahrir çekilmiş ve altın sürülmüş bir tezhipte, araları uygun renklerle boyamak.

◆ sıf. Zemini oluşturana denir.
—Al. tak. *Zemin testere*, kıl testere.
—Tekst. *Zemin doku* ya da *örgü*, bir kumaşın alt dokusu ya da örgüsü. (Eşanl. FON.)
—ANSİKL. Akışkan. mekan. *Zemin etkisi*. Gerçek anlamıyla zemin etkisi, *h* kaçış yüksekliğinin, yani zemin ile etek kenarı arasındaki uzaklığın, eteğin D temel boyutuna (çembersel bir etek sözkonusu olduğunda çapına) oranıyla belirtilir. *Hava yastıklı taşıtlar* da denilen zemin etkili taşıtlar, tüketilen hava miktarının değeri, ancak *h*/*D* oranı % 1'den düşükse ekonomik olur; bu da, fransız mühendis Bertin*'i esnek etekler yapmaya yöneltmiştir. (→ HAVAYASTIKLI* TEKNE ve HAVAYASTIKLI* TREN.)

ZEMİNİ Yozgatlı, asıl adı **Haşim,** türk halk şairi (Yozgat 1839 - *ay y.* 1908). Yozgat'ta esnaf kâhyalığı, dava vekilliği yaptı. Bektaşi, bir ara da rufai tarikatlarında bulundu. Hicivler yazdı. Halkın yaşamına, kıtlığa tanıklık eden destanları vardır.

ZEMİNLİK a. Yeraltı barınağı.

ZEMİSTANİ a. Esk. giy. BARANİ.

ZEMİSTANİYE a. (fars. *zemistan* ve ar. *iyye*'den *zemistaniye*). Kur. tar. Padişahın her yıl yeniçeri ağası başta olmak üzere tüm ocak ağalarına ve yeniçeri kâtibine dağıttığı kışlık giysi ya da kumaş. (Yazın dağıtılana da *bahariye** denirdi. Ocak ağaları, ayrıca, zemistani bedeli olarak her kış belirli miktarda bir para da alırlardı.)

ZEMLEMEK g. f. *Yörs.* Seram. Kütahya seramikçiliğinde, desen fonunu boyamak.

B.S.I.

Julia Zemaite

zembilotu

ZEMLİNSKY (Alexander VON), avusturyalı besteci ve orkestra şefi (Viyana 1871 - Larchmont, New York eyaleti, 1942). Viyana konservatuvarı'nda öğrenim gördükten sonra, Viyana'da müdürlük (Karlstheater'de) ve orkestra şefliği (Volksoper ve Hofoper'de) yaptı (Gustav Mahler'in ardılı olarak), Prag'da Deutsches Landestheater'de (1911), Deutsche Musikakademie'de (1920), daha sonra Krolloper'de (Berlin), Otto Klemperer'le birlikte, yine orkestra şefi olarak çalıştı (1927-1932). Avusturya'ya döndükten sonra çeşitli turnelere çıktı, ama Anschluss yüzünden ABD'ye göç etmek zorunda kaldı (1938). Kız kardeşi Mathilde, ustası olduğu ve yapıtlarını her zaman savunduğu Schönberg'le evlendi. Başlıca yapıtları: 3 senfoni, bir *Lyrische Symphonie* (soprano, bariton ve orkestra için, 1923), *Sarema* (1897), *Der Traum görge* (1906), *Der Zwerg* (1922), *Der Kreidekreis* (1932) adlı operalar, oda müzikleri, melodiler.

ZEMMAM sıf. (ar. *zemm*'den *zemmām*). *Esk.* Kötüleyen, kınayan: *"Çekiştireceği adamın kılığı, kıyafeti, konuşma tarzı zemmamlığının baharı, tuzu, biberi gibi idi"* (R. H. Karay).

ZEMMETMEK g. f. (ar. *zemm*'den). Esk. Yermek, kınamak, kötülemek.

zemskiy sobor. Tar. Çar tarafından ya da onun yokluğunda metropolit ya da patrik tarafından toplantıya çağrılan Rusya temsilciler meclisi (1550-1653 dolayları). Zemskiy soborlar ya da "Tüm rus toprakları meclisi", üst düzeydeki din adamları, boyarlar duması ve hizmet görevlilerinin temsilcileri ve dışmahalle sakinlerinden *(posad)* oluşuyordu. Çoğu zaman bir danışma meclisi görevi yapan bu meclisler, karışıklıklar sırasında (1605-1613) Rusya'da en büyük otorite durumuna geldi. XVII. yy.'ın ikinci yarısında önemlerini yitirdiler.

ZEMSTVO a. (rusça sözc.). Tar. Avrupa Rusyası'ndaki illerde yerel yönetimi sağlayan meclis (1864-1917).
—ANSİKL. 1864 yasası'yla ilçe ve il zemstvoları kuruldu. İlçe zemstvoları üç seçmen grubu tarafından seçilirdi: toprak sahipleri, kentliler ve köylüler. Bu zemstvolar da üyeleri arasından il zemstvolarının üyelerini seçerlerdi. Bu meclisler yönetimin vesayeti altındaydı: kararları üzerinde valilerin durdurma ve erteleme hakkı vardı. Zemstvoların görevlerinin bir bölümü zorunlu (yolların, kamu yapılarının, posta şebekesinin bakımı), bir bölümü seçmeceydi (tarıma ve yerel sanayiye yardım, kamu sağlığı ve ilköğretim). 1890 yasası zemstvoların özerkliklerini önemli ölçüde sınırladı, birinci seçmen kuruluna, yani toprak sahiplerine mutlak çoğunluk sağladı. Böylece zemstvo bir soylular kuruluna dönüştü.
Zemstvolar köyleri modernleştirmeye çalıştılar: köylerde ilköğretimi yaydılar, sağlık yardımı sağladılar. Liberal düşüncelere aracılık ettiler. XIX. yy.'ın sonunda, aralarında eşgüdüm sağlamak amacıyla 1896'da ilk ulusal kongrelerini yaptılar. Zemstvo liberalleri kent aydınlarının bir bölümüyle yakınlık kurdular ve kasım 1904'teki kongre sırasında bir ulusal meclis isteminde bulundular. Birinci Dünya savaşı sırasında, prens Lvov tarafından yönetilen Zemstvolar birliği ile Kentler birliği ortak bir komite kurdular: *zemgor.* Komitenin amacı hükümetin yetersizliklerini karşılamak üzere destek sağlamaktı.

ZEMUN, Belgrad kentinin banliyösü; Tuna nehrinin kıyısında, Sava kavşağının yukarısında.

ZEMZEM a. (ar. *zemzem*). **1.** Kâbe yakınında bulunan bir kuyu; bu kuyunun müslümanlarca kutsal sayılan suyu. **—2.** *Zemzem kuyusuna işemek,* adının anılmasını sağlamak için herkesi kızdıracak kötü bir iş yapmak (kaba). || *(Bir ötekinin yanında) zemzemle yıkanmış,* onunla karşılaştırıldığında, çok iyi nitelikte.
—*Esk. Âb-ı zemzem,* zemzem suyu. || *Bi'r-i zemzem, çah-ı zemzem, çeh-i zemzem,* zemzem kuyusu.
—ANSİKL. İsl. Zemzem kuyusunun hangi tarihte açıldığı belli değildir. Kimi tarihçiler suyun ilk kez eski arap kavimlerinden biri olan Âd kavmi tarafından bulunduğunu ve kullanıldığını belirtirken, dinsel kaynaklar suyun İbrahim peygamber ya da karısı Hacer ile oğlu İsmail tarafından bulunduğunu öne sürerler. Müslümanlıktan önce de Zemzem kuyusu vardı ve suyu kutsal sayılıyordu. Müslümanlık bu inancı benimseyerek sürdürdü. Günümüzde de (1989) Zemzem suyu'nu hacıların bir kaba koyup yurtlarına götürmeleri, bunu ziyaretçilerine sunmaları bir gelenektir. Müslümanlar arasında ölmek üzere olan kişinin ağzına birkaç damla Zemzem suyu damlatma geleneği de sürmektedir.

ZEMZEM a. (ar. *zemzem*). *Esk.* Yavaşça, hafif sesle türkü söyleme.

ZEMZEM a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZEMZEMAT, -tı çoğl. a. (ar. *zemzeme*'nin çoğl. *zemzemāt*). *Esk.* Ezgiler, şarkılar: *"Ne ağaçlarda zemzemat-ı riyah/Ne hadaikte ihtizaz-ı cenah"* (Cenap Şahabettin).

ZEMZEME a. (ar *zemzeme*). *Esk.* **1.** Ezgili ses. **—2.** Şarkı, nağme: *"...gözlerinin önünde yağan bu siyahlıklar, denize döküldükçe bir zemzeme-i vapesin ile boğulan bu zulmetler..."* (H. Z. Uşaklıgil). **—3.** *Zemzeme-dar,* ahenkli. || *Zemzeme-pira,* şarkı söyleyen.
—Müz. Yanına geldiği makamda bir kürdi dörtlüsü ile karar verileceğini gösteren terim. (Sabazemzeme, hicazzemzeme, aşiranzemzeme gibi.)

ZEMZEMEKÜRDİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZEMZEMLİK a. Ağzı gümüş kapaklı çin sürahisi. (Bunlara zemzem konduğu için bu adla anılırlardı. Hindistan'dan Mekke'ye, oradan da İstanbul'a getirilen çin sürahilerinin İstanbul'da yapılanları da vardı.)

ZEN sıf. (fars. sözc.). *Esk.* "Vurucu vuran, atan, çalan" anlamında bileşik sıfatlar oluşturulur: *dest-zen* (el vurucu; işe başlayan), *hande-zen* (kahkaha atan), *reh-zen* (yol kesen).

ZEN a. (fars. *zen*). *Esk.* **1.** Kadın: *"Uyuşmadı gönlüm merd ile zenle"* (Neyzen Tevfik). **—2.** *Pire-zen* → PİREZEN.

ZEN a. (japonca *zen*, çince *çan;* sanskritçe *dhayana,* derin düşünce, murakabe). XII. yy.'da Eisai ve XIII. yy.'da Şoyo Daişi tarafından Çin'den Japonya'ya sokulan önemli bir buddha okulu.
◆ sıf. Zen'e ilişkin.
—ANSİKL. Eisai, çan* buddhacılığının çin Linci (japonca: Rinzai) geleneğine bağlıydı. Linci geleneği, koan'a ve ustanın el çırparak ve ani darbeler indirerek uyandıracağı şiddetli şok etkisine büyük önem veriyor ve bunun yoğun düşünceye dalmış öğrencinin aydınlanmaya *(satori)* ermesine yardım edeceğine inanıyordu. Şoyo Daişi tarafından Japonya'ya sokulan zen ise, sükunet *(zazen)* içinde oturarak düşünceye dalma yöntemini tercih etmekte, aydınlanma deneyiminin ancak bu yoldan gerçekleşebileceğini ileri sürmekteydi. Her iki okul da öğretmenin öğrenciyi bilgilendirmesine ağırlık verir, kutsal metinlerin ve öğretilerin rolünü en aza indirir. XVI. yy.'da, zen keşişleri gerek diplomat, gerekse yönetici olarak Japonya'nın tarihinde önemli bir rol oynadılar ve ülke kültürüne büyük bir katkıda bulundular; çay seremonisi, no tiyatrosu gibi japon kültür modellerinin esin kaynağı oldular. Zen ustası aynı zamanda çin yenikonfuçiusculuğuna da büyük önem verir. Günümüzde, zen pratiği, Japonya sınırlarını büyük ölçüde aşmış bulunmaktadır.
—Güz. sant. XV.-XVI. yy.'larda Japonya'da en parlak dönemini yaşayan zen, bu ülkenin estetik anlayışını değiştirdi. Coşku içinde büyük bir hızla, her türlü akılcı denetimin dışında mürekkeple yapılan resim (sumi-e) zenin en çok tercih ettiği ifade tarzıdır. Zen resminin ilk büyük temsilcileri Cosetsu, Tenşo Şubun ve Sesşu adındaki keşişler oldu. Bunların kusursuz bir lavi tekniğiyle yapılmış peyzajları, seyredenlerde kendiliğindenlik yanılsaması uyandırır. Zen, ayrıca, çanoyu ya da çay sanatı ve bununla ilişkili bütün sanatlar üzerinde de son derece etkili oldu: seramikçilik, mimarlık, bahçe sanatı, çiçek düzenlemesi, bambu ve metal işçiliği, laka sanatı.

ZENA (Gaspare İNVREA, **Remigio** — denir), italyan yazar (Torino 1850 - Cenova 1917). Geç romantik dönem şairlerindendi (*Poesie grige,* 1880); romanlarında Verga'nın (*La Bocca del lupo,* 1892), sonra da Fogazzaro'nun (*L'Apostolo,* 1901) etkisinde kaldı.

ZENABİR çoğl. a. (ar. *zenbūr*'un çoğl. *zenabir*). *Esk.* Eşek arıları.

ZENADIK ya da **ZENADIKA** çoğl. a. (ar. *zındik*'ın çoğl. *zenadık, zenadıka*). *Esk.* Zındıklar, münafıklar.

ZENAGALAR ya da **ZNAGALAR,** Moritanya'da, soylu Araplar'a ve savaşçılara vergi bağıyla bağlı berberi kökenli halk.

ZENAH ya da **ZENAHDAN** a. (fars. *zenah, zenahdan*). *Esk.* Çene: *"Bakma ey dîde zenahdânına mahbûbların"* (Fuzuli, XVI. yy.) **—2.** *Çah-ı zenehdan,* çene çukuru: *"Gönlümde görür oldum ol çah-ı zenehdanı"* (Fuzuli, XVI. yy.).

ZENALE (Bernardino), italyan ressam ve mimar (Treviglio, Bergamo yakınında, 1456'ya doğr. - Milano 1526). 1485'ten yüzyılın sonuna kadar Bernardo Butinone ile birlikte, özellikle Treviglio kilisesi çokkanatlısının yapımında çalıştı. *İsa'nın alaya alınışı* (1503, özel kol., İsola Bella) adlı yapıtı Foppa ve Bramante'nin etkilerini taşır.

ZENAN sıf. (fars. *zeden,* vurmak'tan *zenān*). *Esk.* "Vuran", "vurarak" anlamında bileşik sözcükler oluşturur: *şimşir-zenan* (kılıç vuran, kılıçla dövüşen), *ta'ne-zenan* (söverek) vb.

ZENAN çoğl. a. (fars. *zen*'in çoğl. *zenān*). *Esk.* Kadınlar: *"...onun zevk ü safâsı, vefâ-yı zenân ve ebr-i tâbistân gibi nâ-pâyidârdır"* (Ebüzziya Tevfik). *Mekr-i zenan* (kadınların hilesi, fendi).

ZENANA a. (hindi kökenli sözc.). Tekst. Ev giysileri, sabahlık vb. yapımında kullanılan, ipekli ya da pamuklu, dökümlü kumaş.

ZENANE be. (fars. *zen* ve *-āne*'den *zenāne*). *Esk.* Kadınca, kadın gibi.

ZENANİR çoğl. a. (ar. *zünnār*'ın çoğl. *zenanir*). *Esk.* Papazların bellerine bağladıkları kuşaklar.

Zenanname, Enderunlu Fazıl'ın mesnevisi (bas. *Defter-i aşk* içinde 1837, ayrıca 1839). Çeşitli ulus, bölge ve kentlerin kadınlarının (hintli, acem, arap, rum, ermeni, yahudi, ispanyol, rus vb.) özelliklerini konu edinir. Yerel deyimlere bolca yer veren mesnevi kadınlar hamamını, mahalle baskınını anlatan bölümler gibi yerel yaşamla ilgili bölümleri dolayısıyla değer taşır.

ZENATELER ya da **ZENATE,** K. Afrika'nın yüksek yaylalarında yaşayan ve zenetia lehçesi konuşan önemli bir konargöçer berberi topluluğu. Harici mezhebinden, Sanhaca Berberileri'nin geleneksel düşmanı ve Fatımiler'in hasmı olan Zenateler, VII. yy.'ın sonlarında Tlemsen'de Abdülvadiler hanedanını kurdular. X. yy.'

da Kurtuba (Córdoba) Emevileri'ne bağlandılar. Daha sonra Fas'ta Meriniler hanedanını kurdular (1196-1495). Vattasiler ve Sadi şerifleri tarafından devletleri ortadan kaldırıldı. Bu kabile topluluğu üyelerine K. Afrika'da bugün de rastlanır.

ZENATİYE a. Cezayir ve Fas'ta Zenateler tarafından konuşulan berberi lehçesi.

ZENB a. (ar. *zenb*). *Esk.* Günah, suç.

ZENBAK → ZAMBAK.

ZENBEREKÇİ → ZEMBEREKÇİ.

ZENBİL → ZEMBİL.

ZENBUR a. (ar. *zenbūr*). *Esk.* **1.** Eşekarısı; balarısı. **—2.** *Zenburvar,* arı gibi. ‖ *Zenbur-ı asel,* balarısı.

ZENBURANE be. (ar. *zenbūr* ve fars. *-āne*'den *zenbūrāne*). *Esk.* Arı gibi.

ZENBUREK, -ki a. (fars. *zenbūrek*). *Esk.* Zemberek.

ZENC a. (ar. *zenc*). *Esk.* Siyah, kara.

ZENC, IX. yy.'da Doğu Afrika kıyılarından getirilerek Basra yöresindeki tuzla ve tarlalarda çalıştırılan zencilere Araplar'ın verdikleri ad. Bunlar, Ali bin Muhammet'in önderliğinde Abbasiler'e karşı ayaklanınca, halife Mutemit kardeşi Muvaffak'ın komutasındaki güçlü bir orduyu zenci kölelerin üzerine gönderdi. Muvaffak, iki yıl (882-884) kadar süren çarpışmalardan sonra Ali bin Muhammet'i tutsak aldığı gibi, zenciler tarafından kurulan Muhtare kentini de yerle bir etti.

ZENCAN, İran'da kent. Tahran'ın K.-B.'sında; 215 261 nüf. Yünlü ve pamuklu el dokuma tezgâhları XIX. yy.'da babilik merkeziydi.

ZENCANİ (İzzettin Abdülvahap bin İbrahim), arap dilci (öl. 1257). Bir süre Musul'da yaşadıktan sonra Bağdat'a yerleşti. Başlıca yapıtları: arapça fiillerin çekimiyle ilgili *Mebâdi fi't-tasrif,* arapça sözdizim konusunda *el-Hâdi fi'n-nahv,* usturlabın kullanılışı hakkında *Risale.*

ZENCAR → ZENGAR.

ZENCEBİL a. (ar. *zencebil*). *Esk.* **1.** Zencefil. **—2.** Şarap.
—Esk. bot. *Zencebil-i Acem,* İran çinisi elde edilen bir devedikeni cinsi. ‖ *Zencebil-i Şami,* andızotu.

ZENCEFİL a. Hindistan ve Malaysia'da yetişen, eti köksaplı, saz duruşlu büyük ot. (Bil. a. *Zingiber officinale;* zencefilgiller familyası.)
—ANSİKL. Tıbbi zencefil dönenceler bölgesinde yetiştirilir. Kurutulan ve öğütülen köksaplı baharat olarak kullanılır. Ortaçağ'da tarçın ile birlikte en beğenilen baharattı ve XVIII. yy.'a kadar öyle kaldı. Bugün zencefilin piyasada iki çeşidi vardır: boz zencefil ve ak zencefil. Ak zencefil kurutmadan önce kabukları soyulan köksaplardan elde edilir. Jamaika zencefili Hint zencefiline göre daha zayıftır. Anglosakson ülkelerinde yaygın olarak pastacılıkta ve bazı sosların yapımında kullanılır. Zencefil Çin'de baharat ya da şekerleme olarak kullanılır. Reçel ve meyve ezmeleri hazırlamakta da kullanılır ve bazı içeceklerin bileşimine girer.

ZENCEFİLGİLLER a. Zencefil gibi, tropikal bölgelerde yetişen birçenekli bitkiler familyası. (Yaklaşık 1 400 tür; bil. a. *Zingiberaceae.*)
—ANSİKL. Zencefilgillerin çiçeklerinde kısa ve kaynaşmış 3 loplu bir çanak vardır, taçyapraklar hemen hemen tamamıyla serbesttir. Üstteki taçyaprağın altında yer alan bir tek erkekorgan verimlidir, diğerleri dudak biçiminde iki taçyapraksı erkekorgana dönüşmüştür. Zencefilgillerin, kalın ve boğumlu köksapları diğer maddelerin yanı sıra uçucu yağlar içerir. Lezzeti acımsı ve keskin olduğu için baharat olarak kullanılır. Hepsi tonik, uyarıcı ve midevi bitkilerdir; içlerinden çoğu baharların bileşimine girer. Çiçeklerinin güzelliğinden dolayı zencefilgiller süs bitkisi olarak da makbuldür. Başlıca cinsleri şunlardır: *hedychium, curcuma* (zerdeçal), *amomum; zıngiber* (zencefil), *costus.*

ZENCEFİLOTU a. Hindistan'da yetişen ve köksaplarından bir esans (palmarosa) elde edilen bitki *(Cympopogon martinii).*

ZENCEFRE a. (ar. *zincefr, züncüfr*'den). Miner. → ZİNCİFRE.

ZENCİ a. Özellikle deri pigmentlerinin koyu renkte olmasıyla (ama yalnız bununla değil) ayırt edilen insan (BEYAZ'a, SARI'ya karşıt olarak).
—Kur. tar. *Zenci hadımlar,* osmanlı saraylarında harem dairesinde ve padişah hizmetinde görev yapan zenci kadın ağalar.
—Zootekn. *Yeleli zenci,* süs güvercini ırkı. (Tüylerinin parlak beyazlığına karşılık başı siyahtır.)
◆ a. (Tamlayan olarak) zencilere özgü bir şeyi belirtir: *Zenci müziği.*
—Sant. *Zenci sanatı,* XX. yy.'da Batı sanatının kimi akımlarını (fovizm, kübizm, anlatımcılık) esinleyen afrika zenci sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. XIX. yy.'ın sonunda ve XX. yy.'ın ilk otuz yılında zenci sanatı, "zenci ırk"ın beşiği Afrika kıtasından gelen plastik ürünleri belirtiyordu. O dönemde "zenci" sıfatı daha çok, Avrupa'daki akademik sanatın savunucularına "garip", hatta "barbar" görünen nesneleri küçümsemek için kullanılıyordu. Akademicilerden kendilerini ayırmak için modern sanatın yaratıcıları (kübistler, anlatımcılar, ardından gerçeküstücüler) tersine, afrika sanatı ürünlerinin plastik niteliğini ya da simgesel değerini vurguladılar. Nihayet "zencilik" hareketi düşünürleri ve şairleri, Afrika'daki her türlü sanatsal anlatımı nitelemek ve değerlendirmek için bu sıfatı kendilerine mal ettiler. "Zenci" terimi artık afrika kültürlerinin saygınlıklarına yeniden kavuşmalarının simgesi olmuştu. 1966'da Dakar'da, Léopold Sédar Senghor'un öncülüğünde "birinci zenci sanatları festivali" düzenlendi.

ZENCİLİK a. Zencilerin kültürel ve tinsel değerlerinin tümü; bu özel kültüre bağlı olma bilinci.
—ANSİKL. "Zencilik" terimi 1935'ten az önce, Léopold Sédar Senghor, Aimé Césaire ve Alioune Diop'un yazılarında kullanılmaya başlandı. Senghor'un "Afrika zenci kültür mirası, değerleri ve özellikle uygarlık anlayışı" olarak gördüğü zencilik kavramı, Césaire'e göre "zenci yazgısını, geçmişini, kültürünü benimseme ve kabullenme olgusu" olarak tanımlandı. Alioune Diop ise zenciliği "zenci özelliği ve bu özelliğin saygınlığını açıklama istemi" olarak gördü. 1969 Cezayir tüm Afrika kongresi'nden bu yana pek çok yazar ve kuramcı, zencilik kavramının bugünkü dünyanın sorunlarının anlaşılmasında yetersiz kalan ve "doğruyu görmek gerektiğinde zenci gözüyle bakmaya yönelten" ve geçmişe bağlılığı dile getiren bir kavram olduğunu ileri sürdü. (→ ZENCİ AFRİKA* edebiyatı.)

ZENCİR → ZİNCİR.

ZENCİR a. **1.** Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (120 zamanlı ve çifte-düyek, fahte, çenber, devrikebir ve berefşan gibi beş büyük usulün birleşmesinden meydana gelmiştir.) **—2.** *Eksik zencir,* zencir usulünün son halkası olan berefşan usulünün dışında kalan dört usul ile oluşan kalıba verilen ad. (*Murabba zencir* de denir.) ‖ *Nim zencir,* zencir usulünü oluşturan beş usulün yarı değerindeki usullerin birleşmesine verilen ad.

ZENCİREK a. (fars. *zencir* ve *-ek,* küçültme eki'nden *zencirek*). *Esk.* Küçük zincir.
—Süslem. sant. Elyazmalarında sayfaların yazılı bölümlerini çevreleyen, zincir biçiminde, altın yaldızlı bezeme. (Kitap kapaklarında ve levhalarda da kullanılıyordu.)

ZENCİRİ a. (fars. *zencir* ve *-i* 'den *zenciri*). *Esk.* Zincire vurulacak deli.

ZENCİRİYAN çoğl. a. (fars. *zencirî*'nin çoğl. *zenciriyān*). *Esk.* Zincirlik deliler.

ZENÇE a. (fars. *zen* ve *-çe,* küçültme eki'nden *zençe*). *Esk.* Sokak kadını.

ZEND a. (ar. *zend*). *Esk.* **1.** Çakmak demiri. **—2.** Bilek kemiği.

ZEND a. Dilbil. Kimi kez AVESTA DİLİ'ne verilen ad.

Zend-Avesta → AVESTA.

ZEND DİLİ a. Eski farsçanın bir lehçesi. (Firdevsi, bu lehçeden kalmış sözcükleri derlemiş, *Şehname*'sinde bunlara yer vermişti. Bugünkü farsçada da bu sözcüklerden bazıları yaşar.)

ZENDAN a. (ar. *zend*'in çoğl. *zendān*). Esk. anat. Dirsek ve bilek arâsında bulunan iki kemik.

ZENDE a. (ar. *zend*'den fars. *zende*). *Esk.* Çakmak demiri.

ZENDEKA a. (ar. *zendeka*). *Esk.* Zındıklık, kâfirlik, münafıklık.

ZENDLER ya da **ZENDİYE,** İran'da hüküm süren hanedan (1750-1794). Adını Muhammet Kerim Han Zend'den alır. Muhammet Kerim Han, Nadir Şah'ın öldürülmesini (1747) izleyen yıllarda ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanarak Fars ve Isfahan bölgelerinde hükümdarlığını ilan etti. Bir süre Kaçarlar'la savaştıktan sonra ülkesinde dirlik ve esenliği sağlamayı başardı. Ölümünden sonra kardeşleri ve oğulları arasında taht kavgası çıktı. Bundan yararlanan Kaçarlar, hanedanı ortadan kaldırdılar.

ZENDOST, -tu sıf. (fars. *zen* ve *dūst*'tan *zen-dūst*). *Esk.* Kadınlara düşkün, zampara erkek için kullanılır.

ZENDOSTİ sıf. (fars. *zen-dūst* ve *-î*'den *zendūstî*). *Esk.* Zamparalık.

ZENDRİNİ (Bernardino), italyan hidrolik uzmanı (Saviore, Brescia, 1679 - Venedik 1747). Padova'da öğrenim gördükten sonra, 1704'e doğru Venedik'e yerleşti, burada, tıp, fizik, matematik, gökbilim ve meteoroloji konularında çeşitli kitaplar yayımladı. Özellikle seddelerle ilgili inceleme ve uygulamalarıyla tanınır: bu seddeleri, Venedik lagününü çevreleyen kıyı şeridinde, hollanda yöntemlerinden esinlenerek gerçekleştirdi.

ZENEB a. (ar. *zeneb*). *Esk.* Kuyruk.
—Esk. bot. Sap. ‖ *Zeneb-i amm,* birleşik yaprakların sapı. ‖ *Zeneb-i varak,* yaprak sapı. ‖ *Zeneb-i zehra,* çiçek sapı. ‖ *Zeneb-ül-esed,* arslan kuyruğu. ‖ *Zeneb-ül-feres, zeneb-ül-hayl,* atkuyruğu.
—Esk. gökbil. *Zeneb-üd-Dücace,* Kuğu burcunun sonundaki yıldız. ‖ *Zeneb-ül-kaytus,* Balina takımyıldızı.

ZENEBİ sıf. (ar. *zeneb* ve *-î*'den *zenebî*). *Esk.* Kuyrukla ilgili, sapla ilgili.

ZENEBİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *zenebî*'nin çoğl. *zenebiyyāt*). Esk. bot. Yaprakçıkların her birinin ufak sapları.

ZENEK, -ki a. (fars. *zen* ve *-ek,* küçültme eki'nden *zenek*). *Esk.* Küçük kadın, kadıncık.

Zener diyodu. Elektron. Evrik direnci, *Zener gerilimi* ya da *çığ olayıyla delinme gerilimi* denilen belli bir gerilimin ötesinde hızla düşen ve besleme gerilimlerini kararlaştırmada kullanılan yarıiletken diyot.

Zener kartları. Parapsikol. Beş biçimli (kare, daire, haç, yıldız, dalgalı çizgiler) oyun kartları. Bulan kişinin adıyla anılan bu kartları J. B. Rhine ve okulu tarafından parapsikoloji deneylerinde kullanılır.

ZENG a. (fars. *zeng*). *Esk.* **1.** Zenci. **—2.** Demir vb. pası. **—3.** Zil.

ZENG GUOFAN → ZING GUOFAN.

ZENGÂR ya da **ZENCAR** a. (fars. *zengār*'dan ar. *zencār*). *Esk.* Göztaşı.

zencefil

ZENGEN, Konya'nın Ereğli ilçesi Çakmak bucağına bağlı belde; 2 854 nüf. (1990).

ZENGİ a. (fars. *zengi*). *Esk.* Zenci.

ZENGİLER, Mezopotamya ve Suriye'de hüküm süren atabey hanedanı (1127-1222). Hanedanın kurucusu İmadettin Zengi, 1094'e kadar Büyük Selçuklular'ın Halep valiliğini yapan Aksungur'un oğluydu. Selçuklu sultanı Mahmut II tarafından Musul valisi ve sultanının iki oğluna atabey atandı (1127). Musul'daki üssünden hareketle Suriye ve Diyarbakır'ın türk ve arap egemenlerine karşı bir fetih siyaseti izleyen Zengi, Suriye'yi Halep dahil, Humus'a kadar zapt etti. Şam'daki Böriler'e egemenliğini kabul ettirdikten sonra, Haçlılar'ın elindeki Urfa'yı aldı (1144). Selçuklu sultanlarına zaman zaman meydan okuyan Zengi'nin 1146'da öldürülmesinden sonra toprakları oğulları arasında bölündü. Oğullarından Seyfettin Gazi, Musul merkez olmak üzere Mezopotamya'nın; Nurettin Mahmut, Halep merkez olmak üzere Suriye'nin yönetimini ele aldılar. Nurettin, Haçlılar'a karşı başarılı savaşlar verdi, Büriler'in elindeki Şam'ı topraklarına kattı. Nurettin'in ölümünden (1174) sonra Zengiler, Mısır'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan ve Suriye'de genişleyen Eyyubiler'le karşı karşıya geldiler. 1181'de Halep kolu, Musul koluna katıldı. İzzettin Mesut I, Musul'u iki kez kuşatan (1182-1185), Selahattin Eyyubi'nin egemenliğini kabul etti ve Şehrizor ile Zap arasındaki topraklarını ona bıraktı. Zengiler'in sonuncusu Nasırettin Mahmut'un ölümü (1221) üzerine saltanat naibi Bedrettin Lülü'nün Musul atabeyi tanınmasıyla Zengiler hanedanı sona erdi. Hanedanın 1170'ten beri Sıncar'da hüküm süren başka bir kolu da 1220'de melik Eşref tarafından ortadan kaldırıldı.

ZENGİN sıf. **1.** Çok parası, malı mülkü olan, maddi yönden rahat bir yaşam süren kimse için kullanılır; varsıl, varlıklı: *Zengin insanlar. Zengin bir aileden gelmek.* **—2.** Ekonomik durumu iyi olan, bolluk içinde yaşayan bir topluluk, bir toplum için kullanılır: *Zengin bir kasaba. Zengin ülkeler ve yoksul ülkeler.* **—3.** Çok sayıda ve üstün nitelikli öğeler içeren ya da birçok olanak sunan bir şey için kullanılır: *Zengin bir kitaplık. Zengin bir sofra. Zengin bir dil. Araştırmamız için zengin bir kaynak.* **—4.** Bol ürün veren bir şey için kullanılır: *Zengin topraklar. Zengin bir maden.* **—5.** Fiyatı, değeri yüksek olan, gösterişli bir şey için kullanılır: *Zengin bir giysi. Zengin bir konak.* **—6.** Belli miktarda toplu parası olan bir kimse için kullanılır: *O arabayı satın alabilecek kadar zengin değilim. Bugün maaş aldım, zenginim: içkiler benden.* **—7.** *Bir şey bakımından, bir şeyce zengin,* o şeyi önemli oranda, nicelikte içeren bir şey için kullanılır: *Vitamin bakımından zengin bir yiyecek. Bilgi yönünden zengin bir yapıt.*
—Mant. Kendisinden türediği mantık dilinin değişkenlerinden daha yüksek tipte değişkenler içeren bir mantık dili için kullanılır.
—Ed. *Zengin uyak* → UYAK.

◆ a. **1.** Parası, malı mülkü çok olan kimse: *Yeni zenginler.* **—2.** *Zengin çocuğu,* zengin bir aileden gelen ve paranın şımarttığı çocuk. **—3.** *Zengin olmak,* çok para ve mal mülk edinmek: *Kısa sürede çok zengin olmuştu.*

ZENGİNERKİ a. Plutokrasi.

ZENGİNLEŞME ya da **ZENGİNLEME** a. Zengin duruma gelme.

ZENGİNLEŞMEK ya da **ZENGİNLEMEK** gçz. f. **1.** Bir kimseden, bir topluluktan söz ederken, para, mal mülk edinmek, servet yapmak: *Kısa zamanda zenginleşen bir sanayici. Turizmle zenginleşen bir ülke.* **—2.** Bir kimseden söz ederken bilgisi artmak, düşünsel alanı genişlemek: *Böyle aydın bir insanla konuşurken zenginleştiğimi hissediyorum.* **—3.** Yeni öğeler kazanarak kapsamı genişlemek: *Son elli yılda yapılan çalışmalarla zenginleşen dilimiz.*
—Nük. müh. *Zenginleşmiş element,* belirli bir izotopa göre izotop oranı doğal izotop oranının üzerinde olan kimyasal bir element için kullanılır.

◆ **zenginleştirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi zenginleştirmek,* zengin duruma getirmek, zenginleşmesini sağlamak: *Gelişen endüstri bu bölgeyi zenginleştirdi. Yeni sözcüklerle bir dili zenginleştirmek.* **—2.** Daha süslü ve şatafatlı bir görünüm kazandırmak: *Salonu zenginleştiren tablolar, mobilyalar.*
—Cev. hazl. *Bir cevheri zenginleştirmek,* bir cevhere zenginleştirme işlemini uygulamak.
—Müz. *Bir ezgiyi zenginleştirmek,* o havaya süsler, bir çeşitlemeler dizisi ya da bir gelişim bölümü eklemek.
—Nük. müh. Bir kimyasal elementin izotoplarından birinin oranını artırmak.

ZENGİNLEŞTİRME a. Zenginleştirmek eylemi.
—Cev. hazl. *Zenginleştirme atölyesi,* genellikle maden ocağı karosunda yer alan ve çeşitli cevher hazırlama işlemlerinin gerçekleştirildiği tesis. (Metal cevherlerine özgü olan bu adlandırmanın yerine diğer maddeler sözkonusu olduğunda, *işleme atölyesi, lavuar, fabrika, konsantrasyon atölyesi* kullanılır.) || *Cevherleri zenginleştirme,* cevherlerin yararlı element bakımından konsantrasyonunu artırmak, cevher hazırlama tepkimelerinin ileri süreçleriyle bunları daha kolay işlenir hale getirmek ve hazırlama işlemlerinden önce ganglar gibi cevherin kısır bölümlerini gidermek için uygulanan çeşitli mekanik, fiziksel ya da fiziksel ve kimyasal yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İş örgüt. *İşlevlerin zenginleştirilmesi,* bir iş postasına daha nitelikli ve daha sorumlu bir içerik kazandırmak amacıyla işi yeniden yapılandırma yöntemi. (Bu sistemde, örneğin daha önce özel kalifiye personel tarafından yapılan hazırlık, ayar, denetim ve bakım işleri, belli bir ücretliye verilir. Böylece, bu ücretli üretim ve donatım üzerinde daha büyük bir sorumluluk yüklenmiş olur.)
—Metalürj. *Havayı zenginleştirme,* çeşitli demir-çelik ürünü hazırlama yöntemlerinde, verimi daha da artırmak amacıyla fırına üflenen havaya arı oksijen katma tekniği.
—Nük. müh. Bir elementin belirli bir izotopunun oranının artırıldığı süreç. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ormanc. Bir ağaç topluluğuna orada bulunanlardan daha değerli ağaç türlerini sokmak ya da önceden orada bulunuyorlarsa oranlarını artırmak amacıyla başvurulan ormancılık tekniği.
—ANSİKL. Cev. hazl. Cevherleri zenginleştirme, cisimlerin fiziksel (büyük oranda) ve kimyasal özelliklerinden yararlanan çok sayıda yöntemle gerçekleştirilir. Bu tekniklerin her biri, biri ayırma diğeri de konsantre etme olan iki işlemden oluşur. Fiziksel tekniklerde özellikle, maddeleri yoğunluklarına göre ayıran gravimetriden, maddelerin yüzey gerilimlerindeki değişimlere göre gerçekleşen yüzdürmeden, çeşitli geçirgenlik ve iletkenlik farklılıkları üzerine etkiyen manyetik ve elektrik ayırmalardan yararlanılır. Kimyasal yolla zenginleştirme işlenmiş maddelere uygulanan liçing işlemiyle gerçekleştirilir.
—Nük. müh. Örnek olarak, doğal uranyum üç izotopun, uranyum 238'in (% 99,28), uranyum 235'in (% 0,71) ve uranyum 234'ün karışımıdır. Hafif sulu nükleer reaktörlerin yakıtlarının üretimi için kullanılan uranyum, örneğin % 3,25 oranında uranyum 235 içerir. Bu uranyumun (uranyum 235'ce) zenginleştirildiği ve zenginleştirmenin de % 3,25 olduğu söylenir. Nükleer silahlarda istenen zenginlik % 95'ten fazladır.

Örneğin A ve B gibi iki izotoptan oluşmuş bir elementi, A izotopunca zenginleştirmek için, A ve B izotoplarını ayırabilecek bir süreç bulmak gerekir. Dolayısıyla zenginleştirme yöntemleri, aynı bir elementin izotoplarının ya da bu izotoplarla oluşmuş bileşiklerin fiziksel ve fizikokimyasal küçük farklılıklarına dayanır. Zenginleştirme yöntemlerinin sınai çapta uygulanması özellikle nükleer enerjinin gelişmesine gerekli maddeleri, daha çok ağır su ve zenginleştirilmiş uranyumu kapsar.

Normal suda, H_2O formülündeki 6 700 su molekülüne karşılık D_2O formülünde bir molekül ağır su bulunur (D, hidrojenin atom kütlesi 2 olan izotopudur). Nükleer kullanım için suyun ağır su bakımından oranının % 99,75'e çıkarılması gerekir. Bunun için çeşitli zenginleştirme yöntemleri kullanılmaktadır. Fransız yöntemi amonyak ve hidrojen molekülleri arasında D ve H izotoplarının değişimini kullanır: amonyağın NH_3 krakingınden elde edilmiş azot ve hidrojen karışımındaki döteryum, bir katalizör yanında amonyak akımını döteryumca zenginleştirir.

Nükleer reaktörlerin çoğunda kullanılan yakıtlardaki uranyum, 235 atom kütleli izotopça zenginleştirilmiştir. Sanayide kullanılan ilk bir izotop ayırım yöntemi *gaz yayınımı*'nın özelliklerinden yararlanmaktadır. Bir gazın gözenekli bir bölmeden geçiş hızı bu gazın molekül kütlesine ters orantılıdır, böylece molekül kütleleri M_1 ve M_2 olan iki gaz karışımın v_1 ve v_2 hızları oranı şöyle olur:

$$\frac{v_1}{v_2} = \sqrt{\frac{M_2}{M_1}}.$$

Bu orana ayrılma çarpanı denir. Doğal uranyum zenginleştirilmek için gaz halde uranyum heksafluorür (UF_6) haline getirilir. Ancak, bir bölümü uranyum 238, öbür bölümü uranyum 235 içeren iki çeşit UF_6 molekülleri arasındaki molekül kütleleri (bu kütleler sırasıyla 352 ve 349'dur) farkı o kadar azdır ki kuramsal ayrılma çarpanı ancak 1,0043 olur. Üstelik, işlemin sürdürüldüğü koşullar kuramsal koşullar olmadığından, gerçek ayrılma çarpanı daha da küçüktür (yaklaşık 1,002). Dolayısıyla izotop ayırma fabrikalarında, seri halde çok sayıda yayınım *kademe*'si kullanmak gerekir (bk. *şekil*). Her kademeden sonra yayınan gaz yeniden sıkıştırılmalıdır; ve böylece donanımın enerji tüketiminin hemen hemen bütünü kompresörlere gider. Eurodif* fabrikasında, kimileri 25 m yüksekliğe erişebilen 1 400 kademe yer alır. Yılda % 3,25 zenginleştirmeli 2 500 t uranyum üretir ve tükettiği 3 000 MW güç, her biri 900 MW'lık 4 reaktörlü nükleer santraldan sağlanır. Gaz yayınımıyla çalışan diğer büyük uranyum zenginleştirme donanımları ABD, SSCB ve Büyük Britanya'dadır.

Üretim kapasitesi bakımından sınai uranyum izotopu ayırma yöntemlerinden ikincisi *merkezkaçlama*'dır. Büyük hızda dönen bir merkezkaçlayıcıda en ağır moleküller çevrede toplanır. Çevresel hızın karesiyle orantılı olan birim ayrılma çarpanı 1,5'e erişebilir, ama merkezkaçlayıcıların birim kapasiteleri sınırlı kalır. Bu bakımdan, bu yöntemi kullanan bir zenginleştirme fabrikasında seri halde az sayıda kademe bulunmasına karşılık paralel halde çok sayıda makineye gerek duyulur. Merkezkaçlamayla zenginleştirme yapan iki fabrikadan biri Hollanda'da Almelo'da ve diğeri İngiltere'de Capenhurst'tedir. Hizmete girme yılı 1990 olarak öngörülmüş daha büyük bir fabrika ABD'de tasarlanmıştır.

Uranyum izotoplarını ayırmada kullanılan diğer yöntemler arasında şunlar sayılabilir:
—aerodinamik yöntemler ve özellikle, AFC'de profesör Becker tarafından geliştirilmiş, uranyum heksafluorür ve bir hafif gaz (hidrojen ya da helyum) karışımından oluşmuş gaz huzmesinin merkezkaçla-

mayla "dış kabuğunun soyulmasına" dayanan lüleli yöntem (bk. *şekil*).

—Fransız atom enerjisi komiserliği tarafından incelenen karışmayan fazlar arasında *kimyasal alışverişler* yöntemi. İki faz, büyük boyutlu darbeli kolonlarda tersakımlı olarak temasa getirilir. Hemen hemen aynı miktarda yatırımla, aynı kapasitede çalışan böyle bir yöntemin gaz yayınımıyla çalışan bir donanımdan dört kat az enerji tüketeceği tahmin edilmektedir. Bu zenginleştirme yöntemi askeri amaçlı çok zenginleştirilmiş uranyumun gizlice üretimine elverişli değildir.

İzotoplardan birinin monokromatik bir *laser*'le seçmeli olarak uyarılmasına dayanan yöntem gibi başka yöntemler de incelenme halindedir.

ZENGİNLEŞTİRMEK → ZENGİNLEŞMEK.

ZENGİNLİK a. **1.** Büyük para, mal, mülk varlığı; zengin olan bir kimsenin, bir topluluğun durumu: *Her fırsatta zenginliğini gözler önüne seren bir türedi. Bir ailenin zenginliği.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Herhangi bir şeyi büyük miktarda içeren ya da üretebilen bir şeyin özelliği: *Bir maden yatağının zenginliği. Toprağın zenginliği.* **—3.** Bir ya da birçok öğeyi önemli sayıda içeren bir şeyin durumu: *Bu kitaplık elyazmalarının zenginliğiyle ünlüdür.* **—4.** Düşün ya da sanat alanında renkliliği, çeşitliliğiyle dikkati çeken bir şey için kullanılır: *Anlatım zenginliği. Sözcük dağarcığının zenginliğiyle tanınmış yazar.* **—5.** Değerli, pahalı ya da şatafatlı bir şeyin özelliği; görkem: *Bir sarayın, dekorasyonun zenginliği.*

—Isıl mot. Motora aynı anda giren hava ve yakıtın miktarları arasındaki oran. (Hava/benzin oranı ya da hava/yakıt oranı da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Nük. müh. *Bir izotop karışımının, belirli bir izotopa ilişkin zenginliği*, bir izotopun mol sayısının var olan öbür izotopların toplam mol sayısına oranı.

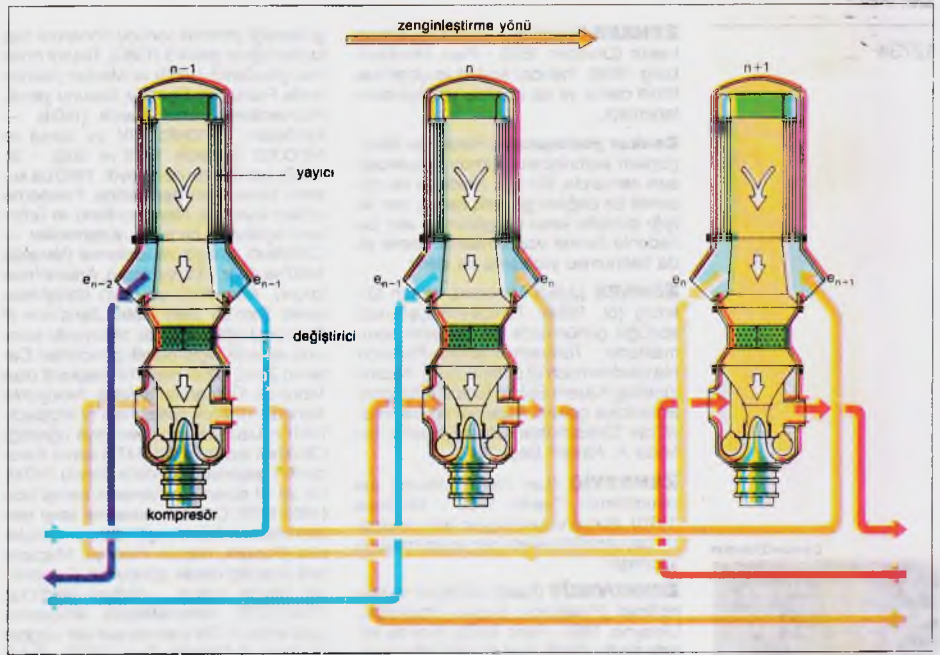
◆ **zenginlikler** çoğl. a. Bir ülkenin, bir bölgenin gereksinimlerini karşılamakta yararlanılan kaynaklar: *Doğal zenginlikler. Yeraltı zenginlikleri.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Isıl mot. Kullanılan yakıtın cinsine bağlı olarak hava/benzin oranının genellikle yaklaşık 16/1 düzeyinde bir optimum değeri vardır. Bileşiminde daha çok hava bulunan bir karışıma "fakir" karışımı adı verilir. Fakir karışımlar motorun daha az yakıt tüketmesini sağlar, ancak böyle bir çalışma motor organları için tehlikeli olabilir. Dolayısıyla karışım oranını çok duyarlı bir biçimde denetlemek gerekir. Bu denetim elektronik bir sistemle gerçekleştirilir. Bileşiminde optimum orandan daha az hava bulunan bir karışıma "zengin" karışım adı verilir. Zengin karışımlar kalkış sırasında ya da kapış durumunda maksimum bir güç elde etmeyi sağlar. Çok zengin karışımlar motorun istenilen biçimde çalışmasını önler, yakıt tüketimini artırır ve aşırı bir kirlenmeye yol açarak motorun organlarını yıpratır.

—İkonogr. Antikçağ'da zenginlik, tanrı Plutos'un çizgileriyle canlandırılmıştır. Yaşlı Kephisodotos'un ünlü bir heykel grubunda (bir kopyası Münih'te) Plutos tanrıça Eirene'nin kolları arasında görülür. Genelde zenginlik, elinde bir bereket boynuzu tutan, mücevherlerle süslü bir kadın olarak temsil edilirdi.

—İkt. İktisat bilimi, uzun süre, zenginliğin incelenmesini konu almıştı. Merkantilistler, zenginliğin parada, değerli madenlerde (altın ve gümüş) bulunduğunu, çünkü bunların bir savaş hazinesi olarak kullanılabildiğini ve dolayısıyla devlet için bir kudret kaynağı oluşturduğunu ileri sürüyorlardı. Merkantilistlere karşı çıkan fizyokratlar ise, gerçek zenginliğin, toprağın ve doğanın ürünlerinde bulunduğunu savunuyorlardı. Adam Smith, zenginlikleri, "yaşam için zorunlu ve elverişli şeyler" olarak görüyordu. J.-B. Say, ekonomi politiği "zenginliklerin ortaya çıkış, dağıtılış ve tüketiliş biçiminin açıklanması" olarak tanımlıyordu. Uzun süre klasik bir değer atfedilen bu tanım, günümüzde artık terk edilmiştir.

Zenginliklerin oluşması ve bölüştürülmesi üzerine düşünceler (*Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*), Turgot'nun 1766'da yayımlanan kitabı. Turgot bu kitabında fizyokratların görüşlerini açıkladıktan sonra sanayinin tümden kısırlığını belirtir, üretimde emeğin rolü üzerinde ısrarla durur, mübadeleyi ve rekabeti kösteklediği için dolaylı vergilerin kaldırılmasını tavsiye eder.

Uranyumu izotopsal olarak **zenginleştirme:** ardışık üç yayınım kademesinin şeması. Bir kademede ilke olarak, gözenekli yayınım engellerinin yer aldığı bir yayıcı, yayınan gazı bir sonraki kademeye göndermek üzere yeniden sıkıştıran bir kompresör ve sıkıştırmayla ısınan gazı istenen sıcaklığa getiren bir değiştirici bulunur. *n* kademesi e_n zenginliğinde sıkıştırılmış UF_6'yı alır. Engellerde yayınanın yarısında e_{n+1}'den biraz fazla zenginleşme vardır (zenginleşmiş akı). Yayınma olmadan çıkan diğer yarısının zenginleşmesi ise e_{n-1}'den biraz azdır (fakirleşmiş akı). Bir kademeyi besleyen UF_6 bir önceki kademenin zenginleşmiş akısıdır ve buna bir sonraki kademenin fakirleşmiş akısı katılır.

ZENGÛLE a. (fars. *zengûle*). *Esk.* **1.** Çıngırak. **—2.** Tefin zili.

ZENGULE ya da **ZİRGÜLE** a. Müz. **1.** Türk müziğinin 11. basit makamı. (Eskiden zengule denilirken sonraları zirgüle olarak adlandırıldı. Hicaz ailesi denilen dört basit makamdan biridir. Karar perdesi dügâh [*la*]; güçlüsü hüseyni [*mi*] perdesidir. Donanımına si bakiye bemolü [*si* ♭], do bakiye diyezi [*do* #], fa koma diyezi [*fa* ♮] ve sol bakiye diyezi [*sol* #] konulur. Tek başına az kullanılmış olan zirgüle makamı, hicaz makamı içinde de kullanılmıştır.) **—2.** *Zengule perdesi* → ZİRGÜLE PERDESİ.

ZENGULEBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZENGULEGERDANİYE a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

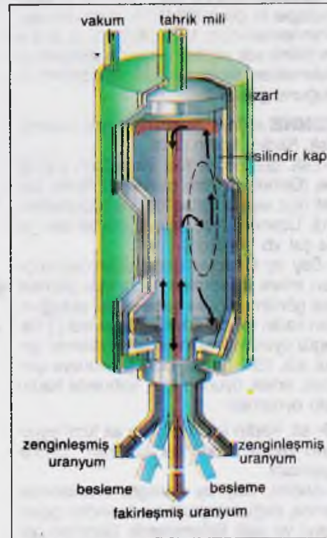
ZENGULEGEVEŞT a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZENGULEMAYE a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZENGULENEVRUZ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZENGULESELMEK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZENGULEŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

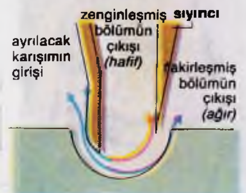

Bir merkezkaçlayıcı, içinde vakum oluşturulmuş koruyucu bir zarf içinde çok büyük hızda dönen silindirsel bir kaptan oluşur. Uranyum heksafluorür merkezde bulunan bir borudan girer ve çıkar. İki heksafluorür molekül türü üzerinde ayırma etkisi merkezkaç kuvvet etkisi ile gazın silindir kap içindeki hareketinin birleşiminden kaynaklanır.

ZENİCA, Bosna-Hersek'te kent, Bosna vadisinde; 63 500 nüf. Demir-çelik merkezi. Metalürji araştırma enstitüsü. Bölgesinde (Vares) demir çıkartılır.

ZENİM a. (ar. *zenm*'den *zenîm*). *Esk.* **1.** Bir kavme, topluluğa sonradan katılan kimse. **—2.** Soyu bozuk, soysuz kimse için kullanılır.

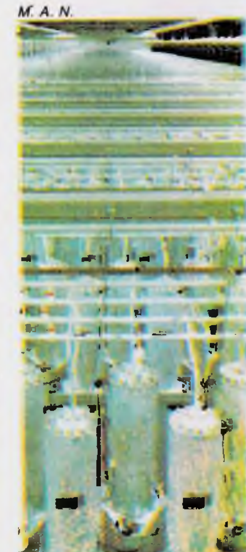
ZENİT a. (fr. *zénith*). Gökbil., Gököļçm. ve Jeod. BAŞUCU'nun eşanlamlısı.

Becker yönteminin ilkesi. Yöntemin temel öğesi çok küçük boyutlu bir lüledir (milimetrenin kesri kadar); buradan çıkışta gaz karışımı, uranyum 235'ce zenginleşmiş bir hafif bölüme ve uranyum 235'ce fakirleşmiş bir ağır bölüme ayrılır

Almelo'da (Hollanda) uranyum **zenginleştirme** fabrikasında merkezkaçlayıcılar

M. A. N.

ZENKER (Friedrich Albert VON), alman hekim (Dresden 1825 - Plau, Mecklenburg, 1898). Trişinozu keşfetti ve çizgili kas lifinin camsı ya da mumsu yozlaşmasını tanımladı.

Zenker yozlaşması. Patol. Kas lifinin, çizgileri kaybolacak biçimde bozulması; aynı zamanda, lifin ana maddesi de düzensiz bir dağılım gösterir, camsı, sert ve ışığı şiddetle kıran bir görünüm alır; bu nedenle Zenker yozlaşmasına, camsı ya da balmumsu yozlaşma da denir.

ZENKER (Julius Theodor), alman türkolog (öl. 1884). Türkçe-arapça-farsça sözlüğü günümüzde de değerini korumaktadır: *Türkisch-Arabisch-Persisch Handwörterbuch* (2 c, 1866-1876). Kazanlı türkolog Kâzem Bek'in türkçe dilbilgisini almancaya çevirdi: *Allgemeine Grammatik der Türkisch-Tatarischen Sprache von Mirza A. Kasem Beg*, 1848.

ZENKEVİÇ (Lev Aleksandroviç), rus denizbilimci (Tsarev 1889 - Moskova 1970), Rusya'yı çevreleyen tüm denizlerin hayvanbilimsel yönden araştırmalarını yapmıştır.

ZENKOVSKİY (Bazil), rus filozof ve tanrıbilimci (Proskurov, bugün Hmelnitski, Ukrayna, 1881 - Paris 1962). Kiev'de felsefe okuttu (1916), Rus devrimi'nden sonra Belgrad'a, oradan da Paris'e gitti. 1942'de rahipliğe kabul edildi. Almanlar tarafından sürüldü. *Histoire de la philosophie russe* (fr. çev.) [Rus felsefesi tarihi] (1953-54) adlı kitabında Sergey Bulgakov'un tezlerini eleştirdi ve *Fondements de la philosophie chrétienne* (fr. çev.) [c. 1: *Gnoséologie* (fr. çev.) 1960; c. 2: *Cosmologie* (fr. çev.) 1964] (Hıristiyan felsefesinin temelleri, c. 1: *Bilgikuramı*; c. 2: *Evrenbilim*) adlı yapıtında taviz vermeyen ve geleneklere sıkıca bağlı bir tanrıbilimci olduğunu gösterdi.

ZENNE a. (fars. *zenan*'dan osm. *zenne*). *Esk.* Kadın, kadın cinsi.
—Esk. giy. *Zenne fesi*, kadınların giydiği fes. (Genellikle üzeri çeşitli biçimlerde bezeli olur, tepeyi yükseltmek amacıyla takılırdı. Üzerine krep, vala vb. örtüler atılır ya da şal vb. sarılırdı.)
—Sey. oy. Ortaoyununda kadın rolüne çıkan erkek. (Kadınların sahneye çıkması hoş görülmediği ve hatta yasak olduğundan kadın rolünü erkekler üstlenirdi.) || Karagöz oyunundaki kadın tiplemelerinin genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Zenneye çıkmak*, erkek oyuncu için, sahnede kadın rolü oynamak.
◆ sıf. Kadın işi; kadınlara ait kimi eşyaların biçimi hakkında kullanılır: *Zenne ayakkabı*.
—ANSİKL. Sey. oy. Karagöz oyunlarında zenne, değişik toplum sınıflarından gelen genç ve yaşlı tiplemelerdir. Gençleri gönül işlerinde, yaşlıları ise gülmece öğesini destekleme de kullanılan figürlerdir. Genellikle olumsuz çizilmişlerdir. Ahlak kurallarını çiğner, kocalarını aldatır, paraya önem verir, iç güzellikten çok dış güzellikle ilgilenirler. Evli zenneler çok konuşan, kocalarını usandıran tiplemelerdir. Para için her şeyi yapabilen bir kişiliktedirler. Geleneksel türk tiyatrosundaki saygıdeğer kadın tiplemeleri, anneler ya da platonik sevgi bağını sürdüren genç kişilerdir.

ZENNE, fr. **Senne,** Belçika'da ırmak, Dijle'nin kolu (sol kıyıdan) 103 km. Hainaut' da doğar, Halle ve Brüksel'den geçer.

ZENNECİ a. (osm. *zenne*'den). *Esk.* Kadın eşyası satan kimse: *"Zenneciler şimdi ona çok para vermezler"* (H. R. Gürpınar).

ZENNELİK a. (osm. *zenne*'den). Erkek oyuncunun kadın rolüne çıkması.
◆ sıf. Kadınlara özgü eşya için kullanılır.

ZENO, venedikli denizci ailesi. Başlıca üyeleri: CARLO, venedikli amiral (Venedik 1334 - *ay. y.* 1418). Chioggia savaşı'nda gösterdiği yararlılık sonucu donanma baş kaptanlığına getirildi (1380), Beyrut önlerine gönderildi (1403) ve Medon yakınlarında Fransız ve Ceneviz filosunu yendi. Provveditore olarak atandı (1404). — Kardeşleri, ANTONIO (XIV. yy. sonu) ve NICCOLO (Venedik 1326'ya doğr. - öl. 1402), her ikisi de denizciydi. 1390'da kuzeyin bilinmeyen denizlerine, Faerøerne adaları kıyılarına, Newfoundland ve Grönland açıklarına bir sefer düzenlediler. — CATERİNO, gezgin ve diplomat (Venedik 1450'ye doğr. - XV. yy. sonu), Antonio'nun torunu, Arabistan'ı ve İran'ı dolaştıktan sonra Şam'da ölen Pietro Zeno'nun *(il Dragone)* oğlu. 1472'de akkoyunlu sarayına venedik elçisi olarak gönderilen Caterino Zeno, Uzun Hasan'ın başkenti olan Tebriz'de Osmanlılar'a karşı Akkoyunlu -Venedik dostluk antlaşması'nı imzaladı. Fatih'in Uzun Hasan'ı yenilgiye uğrattığı Otlukbeli savaşı'ndan (1473) sonra Karadeniz'i geçerek Venedik'e döndü (1474). On iki yıl süren Türk-Venedik savaşı'nda (1463-1475) Osmanlı devletine karşı yardım istemek üzere çeşitli avrupa saraylarına (Papalık, Napoli, Polonya, Macaristan) yine elçi olarak gönderildi. Gezilerini bir kitapta anlattı. —Yeğeni NICCOLO (1515-1575), matematikçiydi. Amcasının gezi anılarını *Dei commentari del viaggio di Persia di Caterino Zeno* (1558) adlı bir kitapta yeni baştan yazdı ve kitaba Antonio ile Niccolo'nun Atlas okyanusu'nun kuzey bölgelerine yaptıkları seferin öyküsüyle bir de haritasını ekledi.

ZENO (Apostolo), italyan yazar (Venedik 1668 - *ay. y.* 1750). *Giornale de' Letterati d'Italia*'nın kurucularından, Venedik'te, Metastasio'dan önce imparatorluk şairi oldu. Bu göreve melodrama, özerk bir edebiyat türü niteliği kazandıran "operia seria" reformunda elde ettiği başarı üzerine getirildi. Alessandro ve Domenico Scarlatti, Händel ve Vivaldi'nin bestelediği 60 kadar libretto yazdı (*Lucio Vero* [1700]; *Merope* [1711]; *Ifigenia in Aulide* [1718]; *Andromaca* [1724]; *Semiramide* [1725]).

ZENO, yunanlı mimar (İ.S. II. yy.). En ünlü yapıtı, günümüze ulaşan roma tiyatrolarının en görkemlilerinden biri olan Aspendos tiyatrosu'dur.

Lauros-Giraudon
kraliçe Zenobia Palmira'dan gelen bir kabartmadan ayrıntı *Ulusal müze, Şam*

■ **ZENOBİA** (öl. İtalya, İ.S. 274'ten sonr.), Palmira kraliçesi (266-272). İkinci kocası Odenathus'un ölümünden sonra ondan olan oğlu Vaballathus'un vasisi olarak hüküm sürdü. Palmira'yı Doğu'nun gerçek başkenti yapmak istedi. Romalılar'ın geçici bir zayıflığından yararlanarak Suriye' yi, başkenti Antiokheia'yı ve Küçük Asya' nın büyük bir bölümünü denetim altına aldı. Mısır'ın, Roma egemenliğinden bir süre kurtulmasını sağladı. 271 yılının sonunda Aurelianus, Zenobia ile Persler arasında bir antlaşma yapılması durumunda tehlikeli olabilecek bu ayrılık hareketini bastırmaya karar verdi. 272'de Palmira'yı işgal etti; tutsak düşen Zenobia Roma'da imparator tarafından kutlanan zafer gösterilerine çıkarıldı.

ZENODOROS, İ.Ö. II. yy. ve İ.S. I. yy. arasında yaşadığı sanılan yunanlı matematikçi. Theon ve Pappus'a göre, eşçevreli şekiller konusunda bir kitap yazdı, bu kitapta özellikle düzgün eşçevreli çokgenler arasında, daha çok sayıda kenarı olanların alanının daha büyük olduğunu tanıtladı. Yüzeyi eşit olan katı cisimler arasında en hacimlisinin küre olduğunu sezinledi.

ZENON, karialı yunanlı (İ.Ö. III. yy.). 20 yıl boyunca, Ptolemaios Philadelphos'un dioiketesi (maliye bakanı) Apollonios'un Philadelpheia'daki (El-Fayyum) malikânesinin vekilharçlığını yaptı. Papirüsler üzerine yazılmış arşivleri, Yunanlılar'ın Mısır ve lagos dünyasındaki (Suriye, Karia) etkinliklerinin (toplum düzeni, toprakların hukuki yapısı vb.) incelenmesi bakımından büyük bir önem taşır.

ZENON Kitionlu, yunan filozof (İ.Ö. 335'e doğr. - 264). Zengin bir tüccarın oğluydu, 312'ye doğru Atina'ya yerleşti. Krates'ten, ardından Stilpon ve Ksenokrates' ten ders aldı; stoacılığı benimsedi ve Herakleitos evrenbiliminin, kinik etiğin ve aristotelesçi mantığının bir bölümünün bireşimini yaparak stoacılığa çok büyük bir ilgi kazandırdı. Aristoteles'i incelemesinden kaynaklanan Ortaçağ'a kadar yüzyıllar boyunca yürürlükte kalan dilbilgisi terminolojisini, Kitionlu Zenon ile Khrysippos saptadılar. Zenon özellikle "erek" ya da "ereklilik" (yun. *telos*) kavramını tanımladı. Ona göre bu kavram, "doğaya uygun olarak, yani erdemli olarak yaşamak" anlamına geliyordu.

ZENON Elealı, yunanlı filozof; Parmenides'in öğrencisiydi, İ.Ö. 490-485 arasında doğdu ve Diogenes Laertios'a göre, doğduğu kentin bir tiranının verdiği işkence cezasında öldü. Varlığın birliğini ortaya koymak için, ünlü kanıtlarıyla harekettin, dolayısıyla çokluğun olanaksızlığını tanıtlamaya çalıştı. Zenon'un paradoks (ya da çatışkı) olarak adlandırılan kanıtları (kaplumbağaya hiçbir zaman yetişemeyen Akhilleus, uçan ve hareketsiz olan ok vb.), düşünce tarihinde büyük bir rol oynadı. Bu paradoksların çürütülmesi, Zenon'un son derece küçük ve bölünmez öğelere kadar bölünebilir olarak kabul ettiği uzam ve zaman üzerindeki görüşünün eleştirisine dayanıyordu ve bu eleştiri, günümüzde yeni uzam ve zaman görüşleri önerilmesine yol açtı. Elealı Zenon bir doğa incelemesi, tartışmalar, Empedokles üzerine eleştirel bir yorum gibi yapıtlar yazdı. Simplikios felsefi diyaloğu, onun bulduğunu söyler. Zenon'un paradokslarını Aristoteles, *Physika* adlı yapıtında (kitap 9) açıklayıp eleştirdi.

ZENON Sidonlu, epikurosçu filozof. İ.Ö. 100 yılına doğru epikurosçu okulun başına geçti. Atina'da Cicero ve Philomedes'e hocalık etti. Yapıtlarının çoğu günümüze, Herculanum papirüsleri sayesinde ulaşmıştır.

ZENON (426'ya doğr. - 491), İsaurialı Doğu imparatoru (474-491). Leon I'in kızıyla evlendi, Leon II'nin naipliğini yaptı, onun ölümünden sonra tek başına hüküm sürdü. Halk tarafından hiç sevilmiyordu, ayaklanan İstanbul halkının tahta çıkardığı Basiliskos'a karşı iki yıl çarpıştıktan sonra iktidara gelebildi. Yardım gördüğü Ostrogotlar'ı İtalya'ya Theodorich'in üzerine göndererek onları başından savdı (488). Monofizizmden doğan din kavgaları üzerine *Birlik fermanı*'nı ya da *Henotikon*'u (482) ilan etti. Bu ferman Roma ile Doğu arasındaki ayrılıkçılığa neden oldu.

Zeno'nun bilinci *(La Coscienza di Zeno)*, İtalo Svevo'nun romanı (1923). Psikanalizin doğruluğunu ve etkinliğini yadsımayı amaçlayan bir özçözümleme olarak dikkati çeker. Svevo, gerçek entrikanın dışında, "özüyle alay"a yer veren ve freudçu söylemi alaya alan çok özel bir mizah anlayışı geliştirir.

ZENPARE → ZAMPARA.

ZENPEREST sıf. (fars. *zen* ve *perest*' ten *zen-perest*). *Esk.* Kadına düşkün erkek için kullanılır.

ZENPERESTANE be. (fars. *zen-perest* ve *-āne*'den *zen-perestāne*). *Esk.* Zamparaca.

ZENPERESTLİK a. (fars. *zen-perest*' ten). *Esk.* Zamparalık.

ZENTA → SENTA.

Zenta meydan savaşı, 1683-1699 Türk-Avusturya savaşı'nın bir evresi (11 eylül 1697). Ulaş* (Olasch) savaşı'nı (27 ağustos 1696) kazandıktan sonra Edirne' ye dönen Mustafa II, buradan son Avusturya seferine çıktı (17 haziran 1697). Belgrad'da kendi başkanlığında toplanan savaş meclisinde, sadrazam Elmas Mehmet

Paşa'nın sakıncalı bulmasına karşın, Tuna'dan Banat yakasına geçip Erdel üzerine gidilmesine karar verildi (10 ağustos). Öte yandan, casusları aracılığıyla 240 bin kişilik türk ordusunun hareket planını öğrenen avusturya kuvvetleri komutanı mareşal prens Eugène, büyük bir hızla Tisa (Tisza) kıyılarına ulaşarak Zenta (Szenta) önlerinde mevzilendi. Bu arada, padişahla ordunun büyük bölümünü Tisa üzerine kurdurduğu köprüden karşı kıyıya geçiren Elmas Mehmet Paşa, tam kendisiyle geriye kalan askerler de geçecekken, Avusturyalılar'ın iki noktadan top ateşine tuttuğu köprü yıkıldı. Prens Eugène tüm gücüyle (Hammer'e göre 100 bin kişi) beri yakada kalan 60 bin kişilik Mehmet Paşa kuvvetlerini kuşatırken, padişahla karşı kıyıya geçmiş olan ordunun büyük bölümü savaşa katılamadı. Sonuçta sadrazam, Anadolu beylerbeyi Mısırlızade İbrahim Paşa ve birçok sancakbeyi ve komutanla birlikte 20 bin asker şehit düştü; 10 bini de suda boğuldu; Mehmet Paşa'nın koynundaki Mührü hümayun bile düşman eline geçti. Bu facia üzerine morali bozulan padişahla ordusu aynı gece ordugâhlarını, tüm ağırlıklarını ve hazinelerini Avusturyalılar'a bırakarak Temeşvar'a (Timişiora) çekildi. Bu bozgundan ötürü Osmanlılar 1697'yi "Zenta yılı" diye anmaya başladılar.

ZEOLİT a. (fr *zéolite;* modern bilimsel latince *zeolithus;* yun. *dzein*, kaynak ve *lithos*, taş'tan). Miner. Alkali ve toprak alkali metallerin hidratlı, doğal alüminosilikatlarından oluşan gruba verilen ad.

—ANSİKL. Genel formülü $M_{2n}O$, Al_2O_3, $xSiO_2$, yH_2O (burada *n* M katyonunun değerliğidir) olan zeolitler, köşelerinde yer alan oksijenle kendi aralarında birbirine bağlı olan AlO_4 ve SiO_4 dörtyüzlülerinden oluşur. Bu dörtyüzlüler, içlerinde M^+ katyonlarının noktalar halinde dağıldığı bir kanal, kristal kafesi, atom boşluğu örgüsünü çevreleyen çokyüzlüler halinde biraraya gelir; M^+ katyonları ise, bu noktalarda AlO_4 dörtyüzlülerinin taşıdığı negatif yükü dengeler. Boylarına ve çokyüzlülerin yerleşim düzenine, dolayısıyla kanalların hacmine ve biçimine göre ayırt edilen birçok zeolit türü vardır; bu da moleküllerin seçmeli olarak yüzde tutulmasını sağlar (eleme). Ayrıca, M^+ katyonlarının yerine H^+ protonları koyarak asitli bir kataliz etkisi elde edilir. Bireşim yoluyla, yeni bir yapıda ya da katyonlarının oranı ya da türü bakımından değişik zeolitler elde edilmiştir (alkaliler, toprak alkali metaller, nadir topraklar vb.). Zeolitler sanayide seçici yüzde tutan maddeler (akışkanları kurutma, sanayi gazlarını temizleme), molekül elekleri (hidrokarbonları ayırma) ve katalizör (petrol krakingi) olarak kullanılır.

ZEOLİTLEŞME a. Petrogr. Bir kayaç içindeki zeolitlerin kristalleşmesine yol açan hidrotermal olay.

ZEON a. Bizans ayin düzeninde, kudastan önce kutsal çanağın içine boşaltılan suyun ısıtıldığı kap. (Bu kaynar su hıristiyanların inancını simgeler.)

ZEOTROP sıf. (fr. *zéotrope*). Fiz. Eşkaynama olayı göstermeyen, yani sabit bir basınçta kaynatıldıklarında bileşimleri ile kaynama sıcaklıkları sürekli olarak değişen karışımlar için kullanılır.

ZEPHİYE a. (ar. *zebh* ve *-iyye*'den *zebhiyye*). *Esk.* Kasaplardan kestikleri hayvanlar için alınan vergi.

ZEPHYRİON (lat. *Zephyrium*). Tar. coğ. Hellenistik dönemde, Mersin kentinin yerinde bulunan yerleşmenin adı.

ZEPHYROS, Antikçağ'da, tanrılaştırılmış batı rüzgârı.

ZEPLİN a. (öz. a. *Zeppelin*'den). 1900 ile 1930 arasında Almanlar tarafından yapılan omurgalı güdümlü balon.

ZEPPELİN (Ferdinand, *kont* VON), alman subay, sonra sanayici (Konstanz 1838 - Berlin 1917). Subay olarak Amerikan iç savaşı'na katıldıktan sonra, 1870-71'de Fransa'ya karşı savaştı, sonra birçok askeri ve diplomatik görevlerde bulundu. 1890'da emekliye ayrıldı ve kendini zeplin yapımına verdi. Bunlardan ilkini 1900 yılının sonlarına doğru Konstanz gölü üzerinde denedi. Ancak zeplini ilk bulan kişi değildir. Zeplin yapımıyla ilgili ilke beratını 1873'te fransız Spiess almıştı ve yapımını 1910'da gerçekleştirmişti.

ZER a. (fars. *zer*). *Esk.* **1.** Altın: "*Sanır zer hall ile âyet yazılmış rûy-ı şemşire*" (Nedim, XVIII. yy.) **—2.** Para. **—3.** *Zer-endud*, altın yaldızlı: "*... zer-endud izleri muhafaza etmekle beraber...*" (Muallim Naci). ‖ *Zer-feşan*, altın saçan, altın dolu: "*... en zer-feşan sarayların sükkânına sorunuz*" (Baha Tevfik). ‖ *Zer-gûn*, altın renginde. ‖ *Zer-nigâr*, altınla işlenmiş. ‖ *Zer-sine*, altın göğüslü. ‖ *Zer-i deh penci*, bakırla yarı yarıya karıştırılmış altın. ‖ *Zer-i dest-efşar*, elle biçim verilecek kadar yumuşak ve saf altın; Hüsrev Perviz'in elinde tuttuğu altın. ‖ *Zer-i magribi, zer-i şeş-seri*, saf altın. ‖ *Zer-i tıla*, yaldız altını.

—Nümism. *Zer-i kamer-tâb*, üzerinde ay resmi bulunan altın para. ‖ *Zer-i kâmil*, tam, halis, ayarı eksiksiz altın. ‖ *Zer-i mahbub*, Mustafa II döneminde tuğralı olarak bastırılan altın sikke. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Zer-i maklub*, kalp altın.

—ANSİKL. Nümism. Önceleri Mısır'da bastırılan altın sikkelere Zer-i mahbub deniliyordu, ancak bunlar daha sonra yaygınlaşmış ve İstanbul'da da kesilmiştir. Ahmet III döneminde İstanbul'da bastırılanlara İslambol zer-i mahbubu denilmiştir. Zer-i mahbubların yarımları da vardı ve bu sikkelerin basımı daha sonraki padişahlar döneminde de ayarı düşürülerek sürdü.

ZER a. (ar. *zer'*). *Esk.* **1.** Tohum ekme: "*Götürüp çokları ortaya zer eyler güstah*" (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Ürün, ekin. **—3.** *Zer ü zar*, tahıl ve süt ürünü.

—Tasav. Çile ve oruca sufilerin verdikleri ad.

ZERÂB a. (fars. *zer* ve *āb*'dan *zer-āb*). *Esk.* **1.** Yaldız mürekkep. **—2.** Beyaz şarap.

ZERABİ çoğl. a. (ar. *zürbī*'nin çoğl. *zerābī*). *Esk.* Güzel döşemeler.

ZERÂFE ya da **ZERRÂFE** a. (ar. *zerrāf, zerrāfe*). *Esk.* Zürafa.

ZERAH, Kutsal Kitap'a göre (*Tarihler II*, XIV, 8-14) bir Yahuda kralına yenilen etyopyalı firavun. Osorkon II adlı firavunla aynı kişi olduğu ya da bir göçebe arap kabilesinin reisi olduğu düşünülmüştür (İ.Ö. IX. yy.).

ZERALDA, Cezayir'de (Cezayir vilayeti) komün, Sahil kıyısı yakınında; 14 600 nüf.

—Yakınında, turistik tesisler.

ZERARİ çoğl. a. (ar. *zürriyyet*'in çoğl. *zerārī*). *Esk.* Soylar, nesiller, kuşaklar.

—İsl. huk. Eş ve çocuklar.

ZERAVENT a. (fars. *zerāvend*). Esk. bot. LOĞUSAOTU'nun eşanlamlısı.

ZERBAF a. (fars. *zer* ve *bāf*'tan *zer-bāf*). *Esk.* Sırmalı kumaş dokuyan kimse.

ZERBAFTE sıf. (fars. *zer* ve *bāfte*'den *zer-bāfte*). *Esk.* Sırma ile dokunmuş, sırmalı kumaş için kullanılır.

ZERBEFT a. (fars. *zer* ve *beft*'ten *zer-beft*). *Esk.* Sırmalı kumaş: "*Ehl-i haşmet kisvetin zer-beft eder bilmez kim ol*" (Fuzuli, XVI. yy.).

ZERBİYYA a. (ar. *zarbiyya*). Cezayir'de geleneksel olarak üretilen yumuşak halı.

ZERCEDVEL a. (fars. *zer* ve ar. *cedvel*'den *zer-cedvel*). Süslem. sant. Elyazmalarında, sayfa kenarlarına altınla çekilen çizgi.

ZERD sıf. (fars. *zerd*). *Esk.* **1.** Sarı. **—2.** Sararmış, solgun, soluk: "*Zerd eyler ise benzimi mihrin aceb midir / Olmaz garib hâki zer eylerse kimyâ*" (Vasfi, XVI. yy.).

ZERDAB a. (ars. *zerd* ve *āb*'dan *zerd-āb*). *Esk.* **1.** Beyaz şarap. **—2.** Safra. **—3.** İrin, iltihap.

ZERDALİ a. (fars. *zerd*, sarı, ve *ālū*, erik). Kayısı ağacının ufak ve üzeri hafif tüylü meyve veren doğal çeşidi ve bunun acı çekirdekli meyvesi. (→ KAYISI.)

ZERDE a. (fars. *zerde*). Mutf. Pirinç, safran, şeker, ararot ve suyla yapılan bir tür pelte. (Pirinç haşlandıktan sonra içine şeker ve suda ezilmiş safran katılır. Ararot suyla karıştırılıp hepsi birlikte pelte kıvamına gelinceye değin kaynatılır. Üzerine kuş üzümü ve fıstık konur. Anadolu'nun birçok yöresinde düğün ve sünnet töreni yemeklerinin geleneksel tatlısıdır.)

ZERDEÇAL a. (fars. *zerde-çub* ya da *zerde-çav*'dan). **1.** Tropikal Asya'da, Avustralya'da ve Okyanusya'da yetişen köksaplı ot. (Bil. a. *Curcuma;* 30 tür; zencefilgiller familyası.) **—2.** Bu otun, beyaz, sarı ya da safran sarısı renginde, nişastaca çok zengin, kokulu kalın köksapı. (Bundan bir çeşit ararot ve kurkumin denilen bir boya maddesi çıkarılır. Toz haline getirilen köksap ya tek başına ya da ingiliz hardalına karıştırılarak kullanılır.) [Eşanl. HİNT SAFRANI.]

—ANSİKL. Mutf. Zerdeçal, yemeklere çeşni ve lezzet vermek için kullanılır. Öğütülen köksapı ingiliz hardalına katılır.

ZERDEÇUB ya da **ZERDEÇAV** a. (fars. *zerde* ve *çūb*'dan *zerde-çūb* ya da *çāv*'den *zerde-çāv*). *Esk.* Zerdeçal boyası.

ZERDEVA a. **1.** → SANSAR. **—2.** Bir tür sansar kürkü. (Aynı adlı hayvanın postundan yapılan değerli bir kürktür.)

ZERDOST sıf. (fars. *zer* ve *dūst*'tan *zer-dūst*). *Esk.* Cimri, pinti.

ZERDUZ sıf. (fars. *zer* ve *dūz*'dan *zer-dūz*). *Esk.* **1.** Altın ve sırma işleyen kimse için kullanılır. **—2.** Sırmalı, sırmayla işlenmiş: "*Zerdûz palan vursan eşek yine eşektir*" (Ziya Paşa, XIX. yy.).

—Ciltç. *Zerduz cilt*, kitabın kabını oluşturan mukavvanın göbeğinin ve kenarlarının kesilerek buralara kadife eklenmesi ve bu kadifenin sırma ile işlenmesinden meydana gelen cilt. (*Zerduz kap* da denir.)

◆ a. El sant. *Zerduz işi*, sırma teli, yan yana çok ince iplikle desen üzerine tutturarak yapılan bir tür işleme. (Genellikle kadife vb. kalın kumaşlar üzerine uygulanır. Kumaşın yüzüne motife göre yerleştirilen sırma tel, ince bir iplikle tutturularak yapılır. Daha çok kaftan, ok kesesi vb.'nin işlenmesinde kullanılmıştır.)

ZERDUZAN çoğl. a. (fars. *zer-dūz*'un çoğl. *zer-dūzān*). *Esk.* Sırma işi yapan ustalar.

ZERDUZİ a. fars. *zer-duz* ve *-ī*'den *zer-dūzī*). Ciltç. Deri üzerine altın işlemeli cilt.

ZERDÜŞT (Rhages ?, İran, İ.Ö. 628 - öl. İ.Ö. 551), zerdüştçülük ya da mezdekiliğin kurucusu; Hindistan'daki yandaşlarına, parsi adı verilir. Bilgelik tanrısı Ahuramazda'nın kendisine göründüğünü ve ondan doğruluğu yaymak görevini aldığını ileri sürdü. Ahuramazda'nın en büyük tanrı olduğunu, öteki birçok tanrı arasında, yalnız ona tapmak gerektiğini savundu. Bugün zerdüştçülük öğretilerinde, Zerdüşt'ün kendisine atfedilebilecek payı saptamak çok güçtür.

ZERDÜŞTÇÜLÜK a. Fels. MEZDEKİLİK' in eşanlamlısı.

ZERDÜŞTİ sıf. (*Zerdüşt*'ün adından *zerdüştī*). *Esk.* Zerdüşt dininden olan kimse için kullanılır; mecusi, ateşperest.

ZEREFŞAN sıf. (fars. *zer* ve *efşan*'dan *zer-efşān*). *Esk.* **1.** Altın saçan. **—2.** Altın kakmalı.

◆ a. Bir lale cinsi.

Ferdinand von Zeppelin
Erwin Emerich'in yaptığı bir portreden ayrıntı
Konstanz müzesi

—Süslem. sant. Serpme altınla yapılan süsleme. || *Zerefşan ebru,* serpme altınla yapılan ebru.

ZEREFŞAN sıradağları, Orta Asya'da dağ sırası, en yüksek doruğu 5 000 m'dir. Türkistan sıradağlarıyla birlikte Alay'dan ayrılır. Alay'dan ayrıldığı yerde, buzullardan inen ve çığırının ilk 300 km'si boyunca dar ve derin bir vadiyi izledikten sonra Turan çöküntü alanına dökülen *Zerefşan* selsuyu doğar. Orta Asya'nın en eski vahalarından *Zerefşan vahası*'nın sulanmasını sağlayan ırmak, Amu Derya'ya ulaşamadan yavaş yavaş kurur. Buhara ve Semerkand Orta Asya tarihinin temel taşlarıdır ve günümüzde, bu iki kent çevresinde, yoğun yöntemlerle yapılan sulu tarım (pamuk, meyveler ve sebzeler) gelişmektedir. Zerefşan ırmağı sularının bir bölümünün, G.'e yöneltilmesiyle Karşi bozkırı sulanırken, Amu Derya'dan ayrılan bir kanal Buhara'nın su gereksinimini karşılar.

ZEREN (Zeki), türk hekim (İstanbul 1900 - *ay. y.* 1973). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1923), cerrahi uzmanı oldu. Bir süre çeşitli hastanelerde cerrahlık yaptıktan sonra, Tıp fakültesi'ne doçent olarak atandı (1933). Profesörlüğe (1942), ordinaryüs profesörlüğe (1952) yükseldi, emekliye ayrıldı (1973). Anatomi ve genel tıpla ilgili elliyi aşkın yayını olan Zeren, özellikle tıp terimlerini türkçeleştirme alanındaki çabalarıyla tanınır. Türkçeleştirilmiş bir anatomi terimleri sözlüğü vardır. Başlıca yapıtları: *İnsan anatomiasında hazım takımı* (N. A. Berkol'la [1935]), *Sistematik anatomi* (N. A. Berkol ve M. A. Oya'yla [1939-1945]), *Anatomi sözlüğü ve türk anatomi terimleri* (1946), Küçük tıp terimleri kılavuzu (F. Noyan'la [1948]), *Topografik anatomi* (1948-1949), *Bir ciltte anatomi* (1959).

ZERENC. Tar. coğ. İran'ın D.'sunda, Hilmend nehrinin sağ kıyısında kent; Ortaçağ'da Sistan bölgesinin merkeziydi. İslamlıktan önce de önemli bir yerleşme olan Zerenc, Sasaniler döneminde büyük bir kentti. VII. yy.'da Araplar'ın eline geçti. X. yy.'da Samaniler'in, 1002'den sonra da Türkler'in egemenliğine girdi. XIII. yy.'ın başlarında moğol, 1383'te de Timur'un istilasıyla yıkıma uğradı. XVI. yy.'da Safeviler döneminde ortadan kalktı.

ZERENDERZER a. (fars. *zer* ve *ender*'den *zer-ender-zer*). Süslem. sant. **1.** Sarı altın üzerine yeşil altınla yapılan süsleme. **—2.** *Zerenderzer nokta,* altın zemin üzerine, gene altınla yapılan nokta.

ZERENDUD a. (fars. *zer* ve *endūd*'dan *zer-endūd*). Süslem. sant. Kâğıdın üzerine sıvama altın sürülmesi işlemi. (İslam sanatında bu altın yaldızlı kâğıtların üzerine minyatür yapılırdı.)

ZERGER a. (fars. *zar* ve *-ger*'den *zerger*). *Esk.* Kuyumcu; altın işleyen.

ZERGERAN çoğl. a. (fars. *zerger*'in çoğl. *zergerān*). *Esk.* Kuyumcular.

ZERGERDAN a. (fars. *zer,* altın ve *gerdān*'dan *zer-gerdān*). Esk. sil. Boğazına ustasının nişanı olarak altın tel sarılmış menzil oku.

ZERGERİ a. (fars. *zerger* ve *-ī*'den *zergerī*). *Esk.* Kuyumculuk.

ZERHIRED sıf. (fars. *zer* ve *ḫıred*'den *zer-ḫıred*). *Esk.* Para ile satın alınmış köle için kullanılır.

ZERHUN *(cebel),* Batı Fas'ta kütle, Önrifler engebe bütünü içinde yer alır; 1 119 m. Zerhun, Meknes platosuna egemendir. Ortasında kutsal Muley-İdris kenti bulunur.

ZERİ sıf. (ar. *zerʿ*). *Esk.* Çabuk ve kolay olan: *Mevt-i zeri* (kolay ölüm).
—İsl. huk. Arşınla ölçülebilen (kumaş gibi) şey.

ZERİ sıf. (ar. *zerīʿ*). *Esk.* Araya giren, aracılık eden, şefaatçı.

ZERİA a. (ar. *zeriʿa*). *Esk.* **1.** Bahane, vesile. **—2.** Fırsat.

ZERİK a. Vet. AĞRIMA'nın eşanlamlısı

ZERİN sıf. (fars. *zer*'den *zerin*). *Esk.* **1.** Altın gibi, altına benzeyen. **—2.** Altınla ilgili. **—3.** *Zerin-kâse, zerin-külah, zerin-sedef,* Güneş. || *Zerin-şah,* kamış kalem. || *Zerin-i zar,* sarı benizli; solgun.

ZERİNE a. (fars. *zerin*'den *zerine*). Esk mutf. Ekmek kırıntılarıyla yapılmış çorba.

ZERİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *zerʿī*'den çoğl. *zerʿiyyāt*). *Esk.* Arşınla ölçülen şeyler.

ZERK, -ki a. (ar. *zerk*). *Esk.* **1.** Eskiden sofilerin giydiği mavi cüppe. **—2.** Riya, ikiyüzlülük. **—3.** *Zerk-alud,* yalan söyleyen, riyakâr. ||• *Zerk-fürûş,* ikiyüzlü.

ZERK, -ki a. (ar. *zerk*). *Esk.* **1.** Bir sıvıyı şırınga ile verme, akıtma. **—2.** *Zerk etmek,* bir sıvıdan söz ederken, şırınga ile vermek, akıtmak.

ZERKA, Ürdün'de kent; 318 005 nüf. (1989). Petrol rafinerisi.

ZERKA sıf. (ar. *ezrak*'ın dişl. *zerkā*). *Esk.* **1.** Uğursuzluğuyla tanınmış bir arap kadının adından kinaye olarak, mavi gözlü kadın için kullanılır. **—2.** Mavi.

ZERKALİ (Ebu İshak İbrahim bin Yahya **EZ-**), arap gökbilimci ve matematikçi (1029'a doğr. - Córdoba 1100). Toledo emiri el-Memun'un gökbilimcisi oldu, çeşitli gözlem araçları icat etti, kentin su saatlerini ve *Toledo cetvelleri* denen ilk gökbilim cetvellerini yaptı. İki yüzyıl sonra çıkan Alfonsina cetvelleri, Toledo cetvellerinin ancak düzeltilmiş ve iyileştirilmiş şeklidir.

ZERKÂR sıf. (fars. *zer* ve *kār*'dan *zer-kār*). *Esk.* Sırmayla işlenmiş, sırmalı.
—Esk. giy. *Zerkâr libas,* sırmalı kumaştan yapılmış giysi.

ZERKÂRİ a. (fars. *zer-kār* ve *ī*'den *zerkārī*). *Esk.* Altın işlemecilik, sırmacılık.

◆ sıf. Sırma taklidi tellerle dokunmuş; zerkâra benzeyen.

ZERKAULEN (Heinrich), alman yazar (Bonn 1892 - Hofgeismar 1954). 1914'te gönüllü yazıldı ve büyük bir başarı kazanan savaş şiirleri yazdı. *Lieder vom Rhein* (1923) adlı yapıtıyla, "ren iyimserliğinin ozanı" sayıldı. Ayrıca, romanları ve hikâyeleri (*Anna und Sigrid,* 1933) vardır.

ZERKEŞ a. (fars. *zer,* altın ve *keşi*, çeken'den *zer-keş*). *Esk.* Altın tel yapan usta.

◆ sıf. Altınla işlenmiş ya da dokunmuş.
—Esk. giy. *Zerkeş libas,* sırma ile işlenmiş ya da dokunmuş kumaştan yapılmış giysi.

ZERKÛB a. (ar. *zer* ve *kūb*'dan *zer-kūb*). *Esk.* Altını döverek yaldız ya da varak yapan usta.

ZERKÜLAH a. (fars. *zer,* altın ve *külāh*'tan *zer-külāh*). Esk. giy. Saray kapıcılarının başlarına giydiği, üzeri altın tellerle işli külah.

ZERMATT, İsviçre'de (Valais kantonu) komün, Viège (Visp) vadisinde 1 616 m yükseltide, Monte Rosa, Matterhorn ve Weisshorn kütleleri arasında; 3 550 nüf. Zermatt, İsviçre'nin en işlek turizm merkezlerinden biridir: kış sporları ya da gezi merkezleri. Zermatt-Gornergrat arasında kremayer demiryolu.

ZERMELO (Ernst), alman matematikçi (Berlin 1871 - Freiburg 1953). 1935'te, Hitler rejimini protesto etmek için Freiburg Üniversitesi'ndeki onursal profesörlük unvanından vazgeçti. 1946'da yeniden göreve alındı. Cantor'un kümeler kuramı üstüne çalışmalarını inceledi, iyi düzen teoremini tanıtladı: "Her küme iyi düzenlenmiş olabilir". 1908'de kümeler kuramına ilişkin ilk belitlemeyi açıkladı; bu belitleme 20'li yıllarda Fraenkel ve Skolem tarafından tamamlandı. Zermelo, matematiğin yanı sıra fizik ve matematiğin pratik problemlere uygulanması konularına büyük ilgi duydu.

Zermelo-Fraenkel kümeler kuramı, kümeler kuramı için Zermelo ve Fraenkel tarafından ortaya konan belit dizgesi.

Zermelo kümeler kuramı, yerine koyma şeması yerine kavrama şemasının (daha zayıf) konduğu kümeler kuramı.

Zermelo teoremi, her kümenin bir sıra sayısıyla bijeksiyon durumuna konabildiğini sağlayan teorem. Kümeler kuramının bu teoreminin tanıtlanması, gerçekte buna eşdeğer olan seçim belitini gerektirir (seçim belitine sık sık *Zermelo beliti* denmesi buradan gelmektedir).

ZERMÜHRE a. (fars. *zer* ve *mühre*'den *zer-mühre*). Süslem. sant. Altın yaldızlı yüzeyleri parlatmakta kullanılan, akik, süleyman taşı, yeşim ya da ağaçtan yapılmış, ucu sivri ya da toparlak alet. (Bu aletle parlatılmış işlere de *pesend* denir.)

Zernakitepe. Arkeol. Van gölünün ve Erciş'in hemen K.'inde urartu kenti kalıntısı; G., B. ve K.-D.'dan gelen ulaşım ağının kavşak noktasındaydı. Burada ortaya çıkarılan kentin, Argisti II'nin kurduğu *Titumnia** olup olmadığı kesinlik kazanmadı. Oldukça geniş bir alana yayılan kentin çevresi surla çevrilidir, akropisi K.-B.'dadır. İki odalı, ön avlulu yapılar, dik kesişen cadde ve sokaklarla ızgara planlı bir yerleşme düzeni elde edilmiştir. Zeylan deresi üzerinde kurulan baraj ve sulama kanallarıyla Erciş ovası sulanmaktaydı.

ZERNEZ, İsviçre'de (Graubünden kantonu) yaz ve kış sporları merkezi, İnn'in sağ kıyısında, Spöl'e kavuştuğu yerde, 1 472 m yükseltide; 920 nüf.

ZERNİKE (Frederik), hollandalı fizikçi (Amsterdam 1888 - Naarden 1966). Groningen Üniversitesi'nde gökbilim asistanı oldu, 1920'den sonra bu üniversitenin matematiksel fizik, kuramsal mekanik ve teknik fizik kürsülerine başkanlık etti. 1934'ten sonra, özellikle optik alanında çalıştı. Evre karşıtlığı yöntemi üzerindeki araştırmalarının sonuçlarını bu dönemde yayımlamaya başladı; doğrudan iletilen ışığın ve cisme çarparak kırınıma uğrayan ışığın olası ayrılmasından yararlanan bu yöntem, çok saydam ayrıntıların bile mikroskopla görülebilir duruma gelmesini sağladı; böylece, genellikle canlı hücreleri öldüren bir boyarmaddenin mikrobiyolojide kullanılmasını engelledi. Zernike bu buluşuyla 1953 Nobel fizik ödülü'nü kazandı.

ZERNİŞAN a. (fars. *zer* ve *nişān*'dan *zer-nişān*). Süslem. sant. Metal üzerine altın kakma tekniğiyle yapılan süsleme. (Osmanlı döneminde kılıç, makas, hattat kalemtıraşı, mahfaza vb. üzerine yaygın olarak uygulanırdı.)

ZERNUCİ (Burhanettin), arap felsefeci (XII. yy.). Ebubekir ve Mansur el-Fergani'nin yanında yetişti. Hanefi mezhebinin niteliklerini öven ve uyulması gerekli koşullarını açıklayan *Talim ül-muteallim tarik üt-taallum* bugüne kalan tek yapıtıdır.

ZERNÜVİS sıf. (fars. *zer* ve *nüvis*'ten *zer-nüvis*). *Esk.* Müzehhip, altın yaldızla yazı yazan hattat.

Zero Gruppe, 1957'de Düsseldorf'ta H. Mack* ve Otto Piene (doğm. 1928) tarafından kurulan sanat grubu; 1961'de bunlara Günther Uecker de (doğm. 1930) katıldı. O sırada sanat çevrelerine egemen olan soyut anlatımcılığa karşıt bir anlayışı benimseyen grup, Klein, Fontana, kinetik sanatçılar ve Yeni Gerçekçiler'in de etkinlik gösterdiği bir alana -mekân, ışık, modern gereçlerin ve teknolojinin yarattığı olanaklar- yöneldi. 1967'de dağılan grup üyelerinin araştırmaları arasında doğal ya

Ullstein Bilderdienst

Clara Zetkin (1906'ya doğr.)

da kentsel çevre boyutunda büyük tasarılar, "duman" ya da "ateş" yapıtları ve programlanmış ışıklı heykeller (Piene), yüzeyi çivi gruplarıyla "hareketlendirilmiş" beyaz nesne ya da yapılar (Uecker) yer alır.

ŻEROMSKİ (Stefan), polonyalı yazar (Strawczyn, Kielce yakınında, 1864 - Varşova 1925). Kısa sürede "Doyumsuz yürek" lakabıyla anıldı, çok genç yaşta, ölümünden çok sonra yayımlanan (1953 -1956) tutku dolu günlükler yazmaya başladı, daha ilk öykülerinde (*Rozdzióbia nas kruki*, 1895) kamuoyunu sarstı ve *Dzieje grzechu* (1908) ile skandal yarattı. Polonyalılar'a etnik ve tarihsel kişiliklerini yeniden kazandırmak için mücadele etti (*Syzyfowe prace*, 1898),1863 ayaklanmasını (*Wierna rzeka*, 1912) ve özellikle Polonya'nın Napoléon'un seferlerine katkısını (*Popioły*, 1904) anımsattı. Halkın yoksulluğundan sorumlu tuttuğu burjuvaziyi eleştiren, bağımlılığı öven (*Ludzie bezdomni*, 1900) Żeromski, 1905 devrimi'ni selamladı, ancak gerçekten katılmadı (*Róża*, 1909). Son büyük romanı *Przedwiośnie'* de (1925) bir uyarı olarak kalan Ekim devrimi'ni de kabul etmez. Bu dönemin yansıması *Walka z Szatanem* (1916-1919) üçlemesinde görülebilir. Ayrıca oyunlar da yazan (*Ucieka mi przepióreczka*, 1924) Żeromski, patetik öğe ile biçim ustalığını, çağının gerçeklerinin keskin ve hoşgörüsüz bilinciyle bağdaştırmayı başardı.

ZERRA a. (ar. *zirā'at*'tan *zerrā'*). *Esk.* Ziraatle uğraşan kimse, çiftçi.

ZERRAD a. (ar. *zerd*'den *zerrad*). *Esk.* Zırh ören usta.

ZERRÂFE → ZERÂFE.

ZERRAK, -kı sıf. (ar. *zerk*'ten *zerrāk*). *Esk.* İkiyüzlü, hilekâr.

ZERRAT, -tı çoğl. a. (ar. *zerre*'nin çoğl. *zerrāt*). *Esk.* Zerreler, küçük parçacıklar: *"Varlığının en gizli zerratına hükmeden şeye tabii bir arzu ve emel hiç karışamazdı"* (H. E. Adıvar).

ZERRE a. (ar. *zerre*). **1.** Çok küçük parçacık: *Kum zerreleri.* **—2.** *Esk.* Molekül. **—3.** *Zerre kadar,* hiç mi hiç: *Onu zerre kadar sevmiyordu.* ‖ *Zerra kadar.. olsaydı*, bir şeyden söz ederken, onun çok az da olsa bulunmadığını belirtmek için kullanılır: *Zerre kadar sorumluluk duygusu olsaydı, böyle davranır mıydı hiç?* ‖ *Zerresi kalmamak, zerresi olmamak, zerresi yok,* bir şeyden söz ederken, hiç kalmamak, bitmek, tükenmek anlamında kullanılır: *Pirincin zerresi kalmamıştı evde.*
—Ed. Divan edebiyatında sevgilisinin ağzı (küçüklüğü dolayısıyla); âşık ve âşığın gönlü (güneşe benzetilen sevgilinin karşıtı) için kullanılan benzetme öğesi.

ZERRECE be. Zerre kadar, azıcık olsun: *Beni zerrece önemsemiyor.*

ZERREN ya da **ZERRİN** a. NERGİS'in eşanlamlısı.

ZERREVİ sıf. (ar. *zerre* ve *-ī*'den *zerrevī*). *Esk.* Zerreyle ilgili.
—Esk. kim. Molekülle ilgili, moleküler.

ZERRİN sıf. (fars. *zerrīn*). *Esk.* **1.** Altından yapılmış: *"Zaman gelir yine zerrin kadeh alır eline"* (Şeyhülislam Yahya, XVII. yy.). **—2.** Sarı: *"Hulyânın, o şi'r-i zerrin-per-i şebabın, âşiyân-ı latifi yatak odasıdır"* (H. Z. Uşaklıgil). **—3.** Parlak.
—Bot. Nergis.
—Esk. giy. *Zerrin kemer,* altın tellerle yapılmış ya da altın paftalı kemer. ‖ *Zerrin külah,* zülüflü ağalar denen saray iç oğlanlarının görev başında ve törenlerde giydikleri som sırma işlemeli keçe külah.

ZERRİNKADEH a. Süs bitkisi olarak yetiştirilen nergis türlerinden biri *(Narcissus poeticus).* [→ NERGİS.]

ZERRİŞTE a. (fars. *zer* ve *rişte*'den *zer -rişte*). *Esk.* Sırma tel.

◆ sıf. Altın renginde, sarı.

ZERSA ya da **ZERSAY** sıf. (fars. *zer* ve *sā, sāy*'dan *zer-sā, zer-sāy*). *Esk.* Altın vurak yapan.

ZERŞİKÂF a. (fars. *zer* ve *şikāf*'tan *zer -şikāf*). Süslem. sant. Boya ile altın yaldızın birlikte kullanılmasıyla yapılan süsleme, boyalı halkâr.

ZERŞİNAS sıf. (fars. *zer* ve *şinas*'tan *zer -şinās*). *Esk.* Altından anlayan; sarraf.

ZERTAR a. (fars. *zer* ve *tār*'dan *zer-tār*). *Esk.* **1.** Sırma tel. **—2.** Güneş ışını.

ZERVARAK a. (fars. *zer* ve ar. *varak*'tan *zer-varak*). Kâğ. Aharlanıp mührelendikten sonra üzerine altın serpilmiş bir tür değerli kâğıt.

ZERVER sıf. (fars. *zer* ve *-ver*'den *zerver*). *Esk.* Altın yaldızlı, altın yaldızla süslenmiş.

ZERYNTHİA a. Zool. THAİS cinsinin eşanlamlısı.

ZERZEVAT, -tı a. (fars. *sebze*'nin ar. çoğl. *sebzevāt*'tan). Sebze.

ZERZEVATÇI a. Sebze satan kimse; sebzeci.

ZERZEVATÇILIK a. Sebze satma işi; sebzecilik.

ZERZİ, Irak'ta Zagros dağlarında (Kürdistan), tarihöncesi buluntu yeri. Kebarah evresini andıran ancak çentikli uçların ve dilgilerin daha sıkça görüldüğü bir Geç Yontmataş evresine adını vermiştir. Çanidar'da yapılan tarihlemeler, zerzi evresinin X.-VIII. binyıllar arasında yer aldığını göstermiştir.

ZESEN (Philipp VON), alman yazar (Priorau, Dessau yakınında, 1619 - Hamburg 1689). Anakreon'u anımsatan alegorik şiirler ve pastoral türde romanlar yazdı (*Adriatische Rosemund*, 1645; *Simson*, 1679).

ZEŞER → COSER.

ZEST a. (fr. *zeste*). Bazı yiyecekleri ya da içecekleri kokulandırmakta kullanılan, ince kıyılmış portakal, limon ve ağaçkavunu kabuğu.

ZETA a. Yunan abecesinin altıncı harfi (Z, ζ). *Zai* ya da *zayin* denen fenike göstergesinden türemiştir, [dz] ünsüz öbeğini ya da [z] ünsüzünü belirtmeye yarar.
—Mat. çözlm. *Zeta fonksiyonu, s* değişkeninin

$$\zeta(s) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s}$$

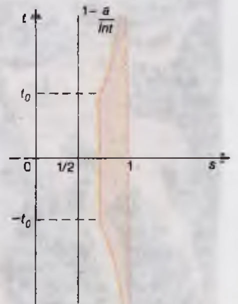
biçiminde tanımlanan fonksiyonu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mat. çözlm. Zeta fonksiyonu matematik araştırmada tümüyle özel bir rol oynar: bu fonksiyon aritmetikle çözümleme arasında özel bir rol oynadı. Bu fonksiyondan özellikle Euler, Dirichlet, Çebıyşev, Riemann,

$$\zeta(s) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s} = \prod_{i=1}^{\infty} \left(1 - \frac{1}{p_i^s}\right)^{-1}$$

bağıntısında asal sayıların dağılımını daha iyi anlamak için yararlandılar, burada p_i, asal sayıların bütün ardışık değer değerlerini alır, s de gerçek bir değişkendir. Kuşkusuz "asal sayılar teoremi"ni [$\pi(x)$, x ten küçük, asal sayıların sayısı olmak üzere $\lim_{x \to \infty} \frac{\pi(x)}{x} \cdot \ln x = 1$, $\pi(x)$] tanıtlamak amacıyla, bu fonksiyonu, s karmaşık değişkeninin fonksiyonu gibi göz önüne alarak ona ilişkin bilgileri ilerleten Riemann oldu. 1859'da tanıtlamamakla birlikte o, bu fonksiyon üzerine beş sanı ortaya attı, bunlardan dördü 35 yıl sonra Hadamard ve von Margolt tarafından tanıtlanmış olacaktır. Günümüzde hâlâ tanıtlanmamış olan, "Riemann varsayımı" diye bilinen iddia şudur: "$\zeta(s)$nin bütün karmaşık sıfırları $\Re e(s) = 1/2$ doğrusu üzerindedir." 1951' de Turan, son derece çetin bir tanıtlamayla "$\zeta(s)$ nin sıfırsız bir bölgesi"ni bulmayı başardı: belirli iki t_0 ve a değişmezi için bu bölge, karmaşık düzlemin yanda çizgiyle gösterilen parçasıdır.

$$\zeta(s) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s} \text{ nin } \Re e(s) > 1$$

için mutlak yakınsak bir seri olduğunu söyleyelim.

zeta fonksiyonu

ZETA. Tar. coğ. Önceleri *Dioclea* adıyla anılan, yaklaşık olarak Karaorman'ı kaplayan bölge. 1360-1421 arasında Balša hanedanının, 1426-1499 arasında Crnojevićler'in egemenliğinde kaldı; bölgedeki derebeyler Venedikliler'in desteği sayesinde uzun süre Türkler'e karşı bağımsızlıklarını korudular.

ZETES. Yun. mit. Yunanlı kahraman; rüzgâra dönüştürülen Boreas'ın çocuklarından (Boreadai) biri.

ZETETİK sıf. ve a. (fr. *zététique;* yun. *dzetetikos,* araştırmayı seven, kuşkucudan). Pyrrhon yandaşı yunan filozoflar için kullanılır.
◆ a. Bir sorunun çözümünü bulmaya yönelik felsefe yöntemi. Bu yönteme göre, çözülmesi istenen sorun çözülmüş varsayılır ve bu çözümden baştaki terimlere kadar gidilerek her aşamanın doğruluğu denetlenir. (Bu yöntemin genellikle kuşkucu okuldan kaynaklandığı söylenir.)

B. İ. P. Archives

Stefan Żeromski

ZETHOS. Yun. mit. Zeus ile Antiope'nin oğlu, Amphion'un ikiz kardeşi. Güçlü bir yapıya sahip olan Zethos, Thebai'nin kuruluşu sırasında, kardeşi Amphion'un çaldığı flütü dinleyerek sırtında taş taşımıştı.

ZETHUS a. Sıcak ülkelerde yaşayan, ağzında çiğnediği yapraklarla yuva yapan yabanarısı cinsi. (Duvarcıyabanarısıgiller familyası.)

ZETKİN (Clara), alman kadın devrimci (Wiederau, Saksonya 1857 - Arhangelskoye, Moskova yakınları, 1933). Öğrenciyken, 1878'de Alman sosyal demokrat partisi'ne katıldı. Partinin yasaklanmasından sonra, 1880'den 1890'a kadar İsviçre'de ve Paris' te kaldı. II. Enternasyonal'de büyük etkinlik gösterdi ve kadın sorunları konusunda uzmanlaştı. Almanya'ya dönüşünde, sosyalist bir kadın gazetesini yönetti ve SPD'nin sol kanadına katıldı. Savaşa karşı çıktı, 1915'te Spartakus grubuna, daha sonra 1917'de Bağımsız sosyalist parti'ye ve 1919 martında Komünist parti'ye girdi. Komünist enternasyonal'in yönetici organlarında üyeydi ve 1920'den 1933'e kadar Reichstag'ta yer aldı.

ZETLAND adaları → SHETLAND adaları.

ZETUT a. Bir süsen türünün *(İris juncea),* Cezayir'de yiyecek olarak kullanılan soğancığı.

ZEUGİTANA, Afrika'da eski yöre, günümüzde Tunus'un K.'ini karşılar. Uzun zaman Prokonsül Afrikası'nın egemenliğinde kaldı ve adını ancak Geç imparatorluk döneminde aldı. Başlıca kenti *Kartaca.*

ZEUGLODONTİDAE a. (yun. *dzengle,* boyunduruk, *odus-ontos,* diş ve *eidos,* görünüm'den). Eosen devrinde yaşamış fosil balina familyası. (Özellikleri ilkel, bedeni yılansı, dişleri hâlâ birbirinden çok farklıydı. Fosillerine Mısır'da ve Kuzey Amerika'da rastlanmıştır. *Archaeocetacea* takımı; boyu 12-20 m.)

ZEUGMA. Tar. coğ. G.-D. Anadolu'da, Kommagene bölgesinde kent; Nizip-Birecik yolunda, Fırat nehrinin B. kıyısında, Birecik'in hemen karşısındaydı. Seleukos I Nikator döneminde, Büyük İskender'in ırmağı geçtiği yerde *Euphrates üzerindeki Seleukeia* adıyla kuruldu (İ.Ö. IV. yy.). Konumu nedeniyle stratejik ve ticari açıdan önem kazandı. İustinianos kenti yüksek, geniş surlarla çevirdi. 637'de arap ordularının eline geçti. Günümüzde *Belkıs hara-*

beleri olarak anılan kalıntılar Nizip'e bağlı Kavunlu köyünün yakınındadır (nekropolis ve mozaik kalıntıları [Herakles'in on iki işi konulu mozaik önemlidir]). Buluntular Gaziantep, Ankara Anadolu medeniyetleri, İstanbul Arkeoloji, Paris Louvre, Berlin ve Leningrad müzelerindedir.

ZEUGOPTERUS PUNCTATUS a. Atlas okyanusu'nda Norveç ile Gaskonya körfezi arasında çok yaygın yassı kemiklibalık. (Sağ yanına yatarak dinlenir; gözleri birbirine çok yakındır; kuyrukaltı yüzgecinin ön bölümü göğüs yüzgeçlerine yapışıktır. Kalkanbalığıgiller familyası. Aynı cinsten Türkiye sularında yaşayan iki tür vardır: *Zeugopterus* [*Lepidorhimbus*] *boscii* ve Z. [L.] *whiffliagonis*.)

ZEUKSİS, İ.Ö. V. yy.'ın sonu ile İ.Ö. IV. yy.'ın başında etkin, Herakleia'da (Lukania) doğmuş yunanlı ressam. Platon ve Aristophanes'in de sözünü ettiği bu sanatçı Antikçağ'da çok ünlüydü. V. yy.'ın sonlarında Agrigento'da, Crotona'da ve Makedonya kralı Arkhelaos'un sarayında çalıştı. Pek yaygın olmayan konular arıyordu: Lukianos'un uzun uzun betimlediği, iki küçük kentauros'u emziren bir dişi kentauros; zincire vurulmuş bir Marsyas; Atina'daki Aphrodite tapınağı'nda başında güllerden yapılmış bir taç bulunan bir Eros, yılanları boğan bir çocuk Herakles; Crotonalılar'ın sipariş verdiği Helene konulu resim için kentin beş genç kızına modellik yaptırmıştı. Yapıtlarında kişilerin ruhsal durumundan çok ışık-gölge oyunlarına önem veriyor, güçlü, gerçekçi bir anlatım yaratmaya çalışıyordu.

ZEUNERİT a. (fr. *zeunérite;* alman mühendis G. *Zeuner*'in [1828-1907] adından). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan hidratlı doğal uranyum ve bakır arsenat. (Parıltısı sedefli, rengi yeşildir.)

ZEUS. Yun. mit. Eski Yunanlılar'ın en büyük tanrısı, Kronos ile Rhea'nın oğlu. Çizgisel B yazılı tabletlerde de sözü edilen, kesinlikle hint-avrupa kökenli Zeus kültü tüm hellen kavimlerinde görülür; kaynağını büyük bir olasılıkla Girit, Dodone ya da Arkadhia'dan (Lykeos dağı) alır. İlk Zeus'un atmosfer olaylarının, özellikle de parlaklığı, fırtınaları ve yağmurlarıyla göğün simgesi olduğu sanılır. Günlük yaşamlarında Atinalılar yağmurdan hep Zeus'u sorumlu tutarlardı. Öte yandan, sigis*'i taşıyan Yıldırım tanrısı Zeus, şimşeklerin çakıp söndüğü ıssız dorukların da (İthome, Lykeos, Tayghetos, Hymettos, Pelion, Aynaroz, Pangaion, İda, Olympos dağları) tanrısıydı. Denizciler ondan, tıpkı Poseidon'dan korktukları gibi korkarlardı. Evrenin Kronos'tan sonra gelen efendisi olduğu için, yeraltı dünyası da onun yabancısı değildi ve çoğu zaman Hades ile bir tutulurdu. Aileleri, atina fratrilerini, siyasal meclisleri, pazar yerlerini, siteleri *(Zeus Polieus)* ve hellen topluluğunu *(Zeus Panhellenios)* gözeten Zeus, insan topluluklarının koruyucu tanrısıydı. Ayrıca güç durumdaki savaşçılara yardım eden ve savaşlar kazandıran kurtarıcı *(Soter)* tanrıydı. Bütün bunlardan başka Zeus bir adalet tanrısıydı: çoğunlukla "iyiliksever" *(Meilikhios)* adıyla anılır ve pişmanlık duyan günahkârlar ona yakarırlardı. Ancak Zeus, suçluları ve tehlikeli bir biçimde sivrilen kahramanları (Prometheus) cezalandırırdı. Mutlak olarak her şeye kadir değildi, kaderin yasalarına boyun eğerdi. Bununla birlikte Hellenistik ve Roma dönemlerinde, Zeus'ta da, onunla bir tutulan İupiter ile Serapis'te de, filozoflar arasında yaygın olan tektanrıcılık eğilimlerini açıklamaya yetecek her şey bulunmuştur.

Mitoloji Zeus'un yaşamöyküsünü ayrıntılı bir biçimde ele alır. Kronos bütün çocuklarını yutmaya kalkıştığı zaman Zeus'u annesi kurtarmıştı. Girit'e saklandı ve keçi Amaltheia'nın sütüyle beslendi. Daha sonra Kronos'u tahtından indirip yerine geçti ve Olympos'a yerleşti, Titanlar'a ve devlere karşı Olympos'u savundu. Metis, Themis, Demeter, Mnemosyne, Aphrodite, Leto ve nihayet kız kardeşi Hera ile evlendi. Hera, sık sık hayvan kılığına girerek kadınları baştan çıkaran ve sayısız serüvenlere girişen (Alkmene, Danae, Europe, Leda vb.) kocasını kıskanıyordu. Tanrının Yunanistan'da en çok saygı gösterilen tapınağı Dodone'dedir (Epeiros). Arkadhia ve Messinia'da da Zeus'a, Lykeos ve İthome dağlarındaki eski tapınaklarda tapılıyordu. Büyük önem kazanan Olympia tapınağı'nda ise her beş yılda bir ünlü oyunlar düzenlenirdi. Atina'da, Akropolis'in G.'inde bir Zeus tapınağı vardı. Attike'deki başlıca şenlikleri *buphonia* (boğa kurban edilmesi), oyunlarla yapılan *olympieia* ve *diasia*'ydı

—İkonogr. Başlangıçta Zeus kültü aerolitlere bağlıydı. Yeraltı tanrıları döneminde Zeus bazen yılan biçiminde temsil edilirdi. Zeus'un canlandırıldığı başlıca yapıtlar şunlardır: tanrıyı zırhlı başlık giymiş olarak gösteren daidalos dönemine ait küçük bir bronz heykel (Olympia); yine Olympia'da ele geçen arkaik dönemden kalma bronz bir baş; Korfu alınlığında devlerle savaşan Zeus; Dodone'de ortaya çıkarılan bronz heykelcik yıldırımlı Zeus. Pheidias'ın Olympia'daki büyük tapınak için yarattığı Zeus tipi uzun süre sanatçıları etkiledi. Bu, tanrıyı, tahtına oturmuş olarak, bir elinde zafer, öbür elinde asasıyla gösteren dev bir krizelefantin heykeldi. Heykel ancak bazı sikkeler ve belki de bazı antik parçalar (Boston ve Kyrene'deki başlar ve Kyrene'de ortaya çıkarılan dev Zeus heykeli [IV. yy.]) yoluyla tanınmaktadır. Zeus ayrıca Atina Akropolis'indeki arkaik alınlıkta, Sifnoslular'ın Delphoi'de yaptırdıkları hazine binasının frizinde, Oympia tapınağı'nın D. alınlığında, Parthenon'un D. alınlığında (bugün kaybolmuştur) ve frizinde, Theseion'da, Selinus (Zeus ile Hera) ve Bologna'daki (Zeus ile Hebe) alçakkabartmalarda temsil edilmiştir. Zeus, Devlerin savaşı, Athena'nın doğuşu ya da tanrının Alkmene, Semele ya da Danae ile olan aşk serüvenlerini ele alan resimli vazolarda da görülür. Sakallı ve ihtişamlı Zeus tipi, latin tanrısı İupiter'e (dev boyutlu Otricoli büstü, Vatikan) esin kaynağı oldu.

Zeus sunağı, Bergama'da Hellenistik dönem mimarlığının en görkemli anıtlarından biri; Bergama kralı Eumenes II (İ.Ö. 197-159) tarafından, Galatlar'a karşı kazanılan zafer anısına yaptırılmıştı. Zeus ve Athena'ya adanan sunak, Athena tapınağı'nın G.'indeki teras üzerine, geniş bir alanın ortasına herhangi bir tapınakla bağlantısı olmadan kurulmuştur. Günümüze ancak temelleri ulaşabilen anıt, Carl Humann'ın girişimleriyle 1878'de başlatılan kazılar sonucu, Osmanlı devletinin de izniyle sökülerek Berlin'e götürülmüş ve özel bir salonda yeniden kurulmuştur. Üç basamaklı bir podyum üzerindeki mermer sunak üç yandan, at nalı biçiminde, sütunlu galerilerle çevriliydi. Kaideyi süsleyen, yüksekkabartma friz hellenistik heykelciliğinin ve Bergama heykelcilik okulunun en başarılı örneğini oluşturur. 120 m uzunluğunda, 2,30 m yüksekliğindeki frizde gigantomakhia (tanrılar ve devler savaşı) işlenmiştir ve kabartmalarda tüm yunan tanrı ve tanrıçaları yer alır. Sütunlu galerinin iç duvarlarında Bergama krallığı' nın atası sayılan Telephos'un öyküsü betimlenmiştir. Bu sunak daha sonra Roma' da Augustus tarafından yaptırılan Arapacis anıtı'na örnek olmuştur. (→ Kayn.)

ZEUXEVANİA SPLENDİDULA a. Hamamböceklerinin asalağı olan zarkanatlı böcek. (Bayrakyabanarısıgiller familyası.)

ZEUZERA a. Kanatları siyah ya da mavi benekli, dar ve beyaz olan, kalın gövdeli gecekelebeği cinsi. (Tırtılı çeşitli ağaçların gövdesinde gelişir ve ağaç gövdelerinde derin dehlizler açar. Mavi süzgeçkelebeğinin [*Zeuzera pyrina*] tırtılı çok çeşitli meyve ağaçlarında ve bazı orman ağaçlarında iki yıl yaşar. Keçigüvesigiller familyası.)

ZÉVACO (Michel), fransız yazar (Ajaccio 1860 - Eaubonne, Yvelines, 1918). Paul Féval ile Paul de Kock'un çizgisinde çok sayıda silahşörlük romanı yazdı (*Pardayanlar,* 1907; *Buridan,* 1911).

ZEVAD çoğl. a. (ar. *zād*'ın çoğl. *zevād*). *Esk.* Yiyecekler. *Zad ü zevad* (azıklar).

ZEVAHİR a. (ar. *zahire*'nin çoğl. *zevahir*). **1.** Bir şeyin dışardan görünüşü; dışyüz, görünüm. **—2.** *Zevahiri kurtarmak,* bir işi gerektiği gibi değil de yalnızca yapmış olmak için rasgele, üstünkörü yapmak; görünüşü kurtarmak.

ZEVAİD a. İsl. huk. Vakıflarda hizmet karşılığı olmaksızın bir kimseye herhangi bir nedenle karşılıksız verilen şey.

ZEVAL, -li a. (ar. *zevāl*). *Esk.* **1.** Yok olma, ortadan kalkma: "*...henüz mevcud olmakla beraber zevale yüz tutmuştur*" (F. Köprülü). **—2.** Bozulma, düşme: "*Tedrici bir sükût ve zevâl devri geleneğini seziyordu*" (Ragıp Hulusi). **—3.** Suç, kabahat: *Elçiye zeval olmaz* (atasözü). **—4.** Öğle zamanı, saat on iki: "*Büyük bir güneş zeval noktasına yaklaşmış, ortalığı çiy, şedit ve beyaz bir ziya içinde bırakmıştı*" (Ömer Seyfettin). **—5.** *Zeval bulmak, zevale ermek,* çökmek, bozulup yok olmak. || *Zeval napezir,* geçici olmayan, kalıcı. || *Zeval-pezir,* kalıcı olmayan, son bulan. || *Zeval vakti,* gün ortası, öğle. || *Zeval vermek,* zarar vermek ya da yok etmek. || *Zeval vermemek,* korumak, varlığını sürdürmek: *Tanrı devlete millete zeval vermesin.* || *Zevale yüz tutmak,* bozulmaya, yok olmaya, çökmeye başlamak, yönelmek. || *(Birine), zevali olmak,* bir kimseye zararı dokunmak, zararlı olmak.

—Din. *Zeval vakti,* öğle namazı vaktinin girmesinden önce, güneşin tam ortada bulunduğu vakit. (Yaklaşık 30 dakika kadar sürdüğü kabul edilen bu vakitte namaz kılmak caiz değildir.)

ZEVALİ sıf. (ar. *zevāl* ve *-ī*'den *zevālī*). *Esk.* **1.** Yok olmayla ilgili. **—2.** Öğle vaktiyle ilgili. **—3.** *Zevali saat,* alafranga, saat; öğle vaktini, tam on ikiyi esas alan saat.

ZEVALSİZ sıf. (ar. *zeval*'den). *Esk.* Yok olmayan, ortadan kalkmayan.

ZEVAT, -tı çoğl. a. (ar. *zāt*'ın çoğl. *zevāt*). *Esk.* **1.** Kişiler, kimseler; önemli şahıslar: "Bu mürebbiyeler, sonradan görme olmayan bazı zevatın bile ücretle istihdam ettikleri kimselere karşı..." (H. C. Yalçın). **—2.** *Zevat-ı madude,* sayılı kimseler.

ZEVAYA çoğl. a. (ar. *zāviye*'nin çoğl. *zevāyā*). *Esk.* **1.** Köşeler, dönemeçler. **—2.** Küçük tekkeler, zaviyeler.

—Esk. mat. Açılar. || *Zevaya-yı mütecavire,* yöndeş açılar. || *Zevaya-yı mütenazıra, zevaya-yı mütekabile,* karşılıklı açılar.

ZEVC → ZEVÇ.

ZEVCAT, -tı çoğl. a. (ar. *zevce*'den çoğl. *zevcāt*). *Esk.* Kadın eşler, zevceler.

ZEVCE a. (ar. *zevce*). *Esk.* Bir erkeğin evlendiği kadın; eş, karı.

ZEVCELİK a. *Esk.* Zevce olma durumu; eşlik, karılık.

ZEVCEYN a. İsl. huk. Karı koca.

ZEVÇ a. (ar. *zevc*). *Esk.* **1.** Erkek eş, koca: "*Ömrünün en güzel zamanlarını kollarında geçirdiği bir müşfik zevç mi?*" (H. E. Adıvar). **—2.** Çift, iki şeyden oluşan bütün. **—3.** Bir çifti oluşturan her bir parça. **—4.** Karı kocanın her biri.

ZEVEBAN a. (ar. *zevebān*). *Esk.* Ergime, erime.

ZEVİ çoğl. a. (ar. *zū*'nun çoğl. *zevī*). *Esk.* **1.** Sahipler, malikler. **—2.** *Zevi-l-ervah,* ruh sahibi olanlar; canlılar: "*...üstad-ı*

B. N., Paris

Döğüşmeye hazırlanan Zeus bir lekythostan ayrıntı yunan sanatı *Bibliothèque nationale, Paris*

kudret zevi-l-ervah ü cemadatı halk ü tezyine ne kadar sanat bezl etmiş..." (Ebüzziya Tevfik). || *Zevi-l-hayat,* yaşayanlar, ömrü olanlar: *"Gezer, koşar, uçar, güler... güler bütün zevi-l-hayat"* (Tevfik Fikret). || *Zevi-l-ihtiram,* saygı değer kimseler. || *Zevi-l-iktidar,* iktidar sahibi kimseler. || *Zevil-l-itibar,* itibarlı sözü geçen kimseler. || *Zevi-l-ukul,* akıl sahibi kimseler: *"...hizmet-i şakkade zevi-l-ukule bir dereceye kadar vekâleti cihetiyle..."* (Ebüzziye Tevfik).
—Esk. zool. *Zevi-l-enyab,* azı dişliler. || *Zevi-l-mefasıl,* eklemli hayvanlar. || *Zevi-s-sedaya,* memeliler.
—İsl. huk. *Zevil ensâb,* yakınlar, akrabalar. || *Zevil erham,* ölüye yakınlığı olan ve ölüye doğrudan mirasçı olabilecek, nesep yönünden bir yakınının (ashabı feraiz) ya da asabesinin bulunmaması halinde ona mirasçı olabilecek kişiler. (Zevil erham dört sınıftır: 1. ölenin kızlarının oğlu ve kızı, oğlunun kızının kız ve oğulları; 2. ölenin sahih olmayan büyükbabaları, büyükanaları; 3. ölenin kız kardeşlerinin kız ve erkek çocukları, oğlan kardeşlerinin kızlarıyla onların oğul ve kız çocukları, ana bir kardeşlerinin kız ve erkek çocukları; 4. hala, ana bir amca, dayı, teyze, asabeden olmayan dede ve nine çocukları vb.)
—Tasav. *Zevi'l-ayn,* halkı zahiri, halkı batını görenler. || *Zevi'l-ukul,* halkı zehiren, halkı batınen görenler.

ZEVİ (Bruno), italyan mimar ve kuramcı (Roma 1918). Harvard'daki Graduate School of Design'ı ödül alarak tamamladı, savaştan sonra İtalya'ya döndü ve Wright'un organik bir mimarlık için geliştirdiği kuramlar adına akılcı düşüncelere karşı savaş açtı. Roma okulu (Mario Ridolfi, Luigi Moretti vb.) onun bu girişimine karşı duyarlı davrandı. Zevi, Roma'da Ulusal mimarlık enstitüsü'nü ve *Architettura* dergisini yönetti; Venedik'te, ardından Roma'da mimarlık tarihi profesörü olarak görev yaptı. Çeşitli gazetelerde eleştiri yazıları yazmaktadır ve çok sayıda kitabı yayımlanmıştır: *Verso un' architettura organica* (Organik bir mimarlığa doğru) [1945]; *Frank Lloyd Wright* (1948); *Saper vedere l'architettura* (Mimarlığı görmeyi bilmek) [1948]; *Storia dell'architettura moderna* (Modern mimarlığın öyküsü) [1950]; *Architettura e storiografia* (Mimarlık ve tarih yazma sanatı) [1951]; *Architettura in nuce* (Gelişen mimarlık) [1960]; *Erich Mendelsohn: opera completa* (Erich Mendelsohn: bütün yapıtları) [1970]; *Saper vedere l'urbanistica* (Sehirciliği görmeyi bilmek) [1971].

ZEVK, -ki a. (ar. *zevk*). **1.** Bir gereksinimin, bir isteğin, bir eğilimin doyuma ulaşmasının bir kimsede yarattığı hoş duyum; haz, hoşnutluk: *Zevkle kitap okumak. İnsanlar değişik şeylerden zevk alırlar.* **—2.** Hoşa giden, eğlendiren, insanda hoşnutluk duygusu uyandıran şey: *Müzik onun tek zevki.* **—3.** Bir kimsenin, bir topluluğu, bir dönemi belirleyen ölçütlere göre güzeli çirkinden ayırt etme yetisi; bir kimsenin ya da bir topluluğun estetiğe dayalı görüşü, seçimi: *Zevk sahibi olmak. Zevkle döşenmiş bir ev. Çağımızın zevkini yansıtan eşyalar.* **—4.** Cinsel haz; doyum. **—5.** Nezaket sözlerinde onama, hoşnutluk belirtmek için kullanılır; haz: *Yeniden görüşmek zevkine erişeceğimizi umarım.* **—6.** Eğlence: *Zevk âlemi.* **—7.** Tat, lezzet: *İçkinin damakta bıraktığı zevk.* **—8.** *(Bir şeyden) zevk almak, zevk duymak,* ondan hoşlanmak, tat almak: *Müzikten zevk almak;* ona ilgi duymak, onu sevmek: *Hiçbir şeyden zevk almaz oldu. Yaşamdan yeniden zevk almaya başlamak.* || *Zevk ehli,* eğlenmeyi, hoşça vakit geçirmeyi seven kimse. || *Zevk etmek,* eğlenmek. || *Zevk için,* zorunlu olmadan, hoşça vakit geçirmek için: *Bu işte zevk için çalışıyor;* altay etmek için: *Zevk için ona takılıp gülüyorlardı.* || *Zevk u safa,* eğlenme, eğlence. || *(Bir kimseye) zevk vermek,* onda hoşnutluk uyandırmak: *Sizi dinlemek bana zevk verdi.* || *Zevki çıkmak,* hoşa gitmek, haz alınmak: *Sensiz bu toplantıların zevki çıkmıyor.* || *Zevki selim,* gelişmiş, incelip yetkinleşmiş beğeni: *Salt para yetmez, biraz da zevki selim gerekir.* || *Zevki selim sahibi,* algılama, beğeni yönünden tam gelişmiş, yetkinleşmiş olan. || *(Kendi) zevkinde olmak, zevkine bakmak,* sadece kendi eğlencesini düşünmek, başka bir şeye aldırış etmemek: *Kendi zevkine bakar, evmiş, çoluk çocukmuş hiç düşünmezdi.* || *Zevkine gitmek,* hoşuna gitmek. || *Zevkine mecbur,* eğlenmeye, zevke düşkün. || *(Bir şeyin) zevkine varmak,* bir şeyin güzelliğini, tadını bütün yönleriyle, gereği gibi duymak. || *(Bir şeyin) zevkini, tadını çıkarmak,* o şeyin güzelliğinden, tadından olabildiğince çok yararlanmak. || *(Bir şey, birinin) zevkini okşamak,* hoşuna gitmek, beğenisine uygun olmak. || *Zevkten dört köşe olmak,* aşırı ölçüde keyiflenmek, çok zevk duymak: *Haberi alınca zevkten dört köşe olmuştu* (arg.).
◆ çoğl. a. **1.** Bir kimsenin kişiliğine uygun eğilimlerinin, seçimlerinin tümü: *Sade, basit zevkleri olmak. Pahalı zevkleri olmak.* **—2.** *Zevkler ve renkler tartışılmaz,* herkes kendi tercihlerini yapma, olayları kendine göre değerlendirme hakkına sahiptir (atasözü).
—Esk. *Zevk u safa, zevk u tarab,* eğlence. || *Zevk-alud,* zevkle karışık. || *Zevk-bahş,* zevk veren. || *Zevk-cu,* eğlence arayan, zevkine düşkün. || *Zevk-yab,* zevk alan: *"Diyanetle hikmetin bir karışımını dinlemekle zevkyâb olacağına emindim"* (H. Z. Uşaklıgil). || *Zevk-i dil,* gönlün zevki. || *Zevk-i imtizac,* uyuşma, bir bir olma zevki: *"Birlikte öyle tatlı zamanlar geçer ki rûh / ister seninle bir ebedi zevk-i imtizac"* (Tevfik Fikret). || *Zevk-i ruh-ı dildar,* sevgilinin yanağından alınan zevk. || *Zevk-i selim,* en yüksek derecedeki zevk; sezme yeteneği: *"...binlerce yıl evvelki zevk-i selimlerini sanatkârlıklarını parlak bir surette göstermektedirler"* (F. Köprülü). *"Ayırıp tercih edeceğiz ki burada zevk-i selim hissimizden başka bize bir rehberlik eden yok..."* (Baha Tevfik). || *Zevk-i suret,* görünüşün verdiği zevk. || *Zevk-i vasl,* kavuşmanın zevki.

ZEVKAN be. (ar. *zevk*'ten *zevkan*). *Esk.* Zevk bakımından, zevk açısından.

ZEVKBAHŞ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZEVKİ sıf. (ar. *zevk* ve *-i*'den *zevki*). *Esk.* Zevkle ilgili, zevke ait.

ZEVKİ KADIN, Osman III'ün üçüncü kadını (XVIII. yy.). İstanbul'da, Fındıklı'da kendi adıyla anılan çeşmeyi yaptırmıştır.

ZEVKİDİL a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZEVKİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *zevki*'nin çoğl. *zevkiyyāt*). *Esk.* Zevkle, eğlenceyle ilgili şeyler.

ZEVKLENMEK gçz. f. **1.** Zevk duymak. **—2.** *Bir kimseyle, bir şeyle zevklenmek,* onlarla eğlenmek, alay etmek: *Siz benimle zevkleniyor musunuz?*

ZEVKLİ sıf. **1.** Zevk veren, hoşa giden, eğlenceli bir şey için kullanılır: *Zevkli bir gezi. Zevkli bir oyun.* **—2.** Güzeli çirkinden ayırt edebilen ve seçimlerinden ince bir estetik duygusuna sahip olduğu anlaşılan kimse için kullanılır: *Zevkli bir kadın olduğu giyiminden belli.* **—3.** Güzellik duygusu uyandıran, estetik ölçülere uygun bir şey için kullanılır: *Zevkli bir ev.*
◆ be. Seçkin bir zevki yansıtır biçimde: *Zevkli giyinmek.*

ZEVKSİZ sıf. **1.** Zevk vermeyen, hoşa gitmeyen, tatsız bir şey için kullanılır: *Zevksiz bir iş.* **—2.** Estetik değerlerden yoksun bir kimse için kullanılır: *Zevksiz bir adam.* **—3.** Beğenilmeyen, güzellik duygusu uyandırmayan bir şey için kullanılır: *Zevksiz bir dekorasyon.*
◆ be. Zevk yoksunluğunu yansıtır biçimde: *Evini çok zevksiz döşemiş.*

ZEVKSİZLİK a. Zevk yoksunluğu, zevksiz bir kimsenin, bir şeyin özelliği: *Zevksizliği aldığı armağandan belli. Bir işin zevksizliği. Giyim tarzının zevksizliği.*

ZEVKUTARAB a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Şevkicedit ve arabankürdi makamları ile aynı yapıdadır. Aynı diziye sahip olan bu üç makamın adları çeşitli müzikçiler tarafından değişik zamanlarda verilmiştir. Eldeki kaynaklara göre Selim III döneminde zevkutarab olarak adlandırılmıştır.)

ZEVRA öz. a. (ar. *Zevrā'*). **1.** Bağdat şehrine verilen ad. **—2.** Dicle nehrine verilen ad.

ZEVRAK, -kı a. (ar. *zevrak*). *Esk.* **1.** Kayık, sandal: *"Hurremabada varınca gideyim zevrak ile"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** İnce sırça şişe; Mekke'de yapılan ve içine zemzem konulan sırça şişe. **—3.** Çiçek kadehi, çiçek vazosu. **—4.** *Zevrak mektubu,* Mekke'de hacılara zemzem dağıtan hademeye hediye edilen eşyayı bildiren mektup. || *Zevrak-süvar,* kayığa binmiş. || *Zevrak-ı derun,* gönül gemisi.
—Esk. denizc. Eskiden küçük gemilere verilen ad. || *Zevrak-ı şerif,* padişahın bindiği kayık.

ZEVRAKÇE a. (ar. *zevrak* ve fars. *çe,* küçültme eki'nden *zevrakçe*). *Esk.* Küçük kayık: *"Zevrakçe, o bir neşeli gehvare-i sevda / Bir lâne-i cevval"* (Tevfik Fikret).

ZEVVAK, -kı sıf. (ar. *zevk*'ten *zevvāk*). *Esk.* **1.** Bir şeyden çok fazla tat alan. **—2.** Bir şeyi çok deneyen.
—Kur. tar. → ÇAŞNİGİR.

ZEVVAKİN a. (ar. *zevvāk*'ın çoğl. *zevvākin*). Kur. tar. *Zevvakini hassa* → ÇAŞNİGİR.

ZEVZEK sıf. ve a. (fars. *Sebük-seng,* çabuk, hafif'ten). Ölçüsüzce davranan ve tatsız ve çok konuşan bir kimse için kullanılır: *Ne zevzek çocuk. Bırak şu zevzeği.*

ZEVZEKÇE sıf. ve be. Zevzek bir insana özgü davranış, eylem için kullanılır: *Zevzekçe bir konuşma.*

ZEVZEKLENMEK gçz. f. Zevzeklik etmek.

ZEVZEKLİK a. **1.** Zevzek bir kimsenin özelliği. **—2.** Zevzekçe davranış ya da konuşma. **—3.** *Zevzeklik etmek,* zevzekçe konuşmak, davranmak: *Zevzeklik etme, biraz ciddi ol.*

ZEY a. (ar. *zey'*). *Esk.* Herkes tarafından duyulma, bilinme.

ZEYA, Rusya'da ırmak, Doğu Sibirya'da, Amur'un kolu (sol kıyıdan) 1 242 km (havzası 233 000 km^2).

ZEYANİ (Ebulkasım bin Ahmet), faslı vali ve tarihçi (Fas 1734 - *ay. y.* 1833). Berberi Zeyan kabilesinden olduğundan "Zeyani" diye anılır. Öğrenimini Fas'ta tamamladı. Sultan Muhammet bin Abdullah'ın sarayında hizmete girdi. Elçi olarak İstanbul'a gönderildi (1786). Fas'a dönüşünde bir süre Sicilmase valiliğinde bulundu. Görevinden ayrılarak İstanbul ve Mekke'ye gitti. Fas'a ikinci dönüşünde (1796) sultan Mevlay Süleyman kendisine yine çeşitli görevler verdi. Mağrib ve Maşrık devletlerinin tarihi ve coğrafyasını konu edinen yapıtı *el-Tercüman el-Mugrib an düvel el-Maşrik ve'l-Mağrib* adını taşır.

ZEYANİLER → ABDÜLVADİLER.

ZEYBAKİ → ZİBAK.

ZEYBEK a. **1.** Bir efenin yanında bulunan, yiğitliği ve gözü pekliğiyle öne çıkmış, kızanların eğitimiyle görevli kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Özellikle B. Anadolu'da efelere verilen ad. || *Zeybek havası,* zeybek oyunlarına eşlik eden ezgiler. || *Zey-*

bek oyunları, zeybeklerden kaynaklandığı öne sürülen, özellikle B. Anadolu'da yaygın bir halk oyunu türünün genel adı. (Kısaca *zeybek* de denir) [Bk. *ansikl.* böl.]
—El sant. *Zeybek bıçağı*, genellikle zeybeklerin kullandığı bir tür kama.
—Folk. Dört takımdan oluşan tulumbacı sandığı.
—ANSİKL. Zeybekler, birçok araştırmacı tarafından değişik boylara ve örgütlenmelere bağlanır. Kimilerine göre düzeni, güvenliği sağlamakla görevli bir asker sınıfı, kimilerine göre bir esnaf birliği, kimilerine göre de bir denizci topluluğuydu. Zeybekler, çocukluktan geleneklere bağlı olarak yetiştirilir, vukuat sahibi (kız kaçırma, çetecilik, dağa kaldırma vb.) olmayan genç zeybek sayılmazdı. Kızanlardan gözü pekliği ve yiğitliğiyle kendini belli edenler zeybek olur, yiğitlikte en üstün olan "efe" adını alırdı. Zeybekler kızanları eğitir ve yönetirdi. Efelerle kızanların giyim ve saç biçimlerinde farklılıklar vardı. Efelerin oyununa kimse katılmazdı. Katılan olursa eleye meydan okumuş sayılırdı. Zeybekliğin geleneksel yapısı XIX. yy.'da eşkıyalığa karşı alınan önlemler nedeniyle dağıldı. Bununla birlikte, zeybekler Kurtuluş savaşı sırasında önemli yararlılıklar gösterdiler.
• *Zeybek oyunları*. Aydın, Muğla, Çanakkale, Balıkesir, Manisa, Burdur, Denizli, Afyonkarahisar, İzmir, Bursa, Uşak, Kütahya zeybek oyunları açısından en zengin yörelerdir. Zeybeklerin tek, çift, toplu ve ağır zeybek olmak üzere başlıca dört biçimi vardır. En ünlüsü 9/4'lük vuruşlu aksak ölçüdeki ağır zeybektir. Zeybek oyunlarının tüm bu dört biçimden biriyle oynanır. Kimi yöresel ayrılıklar görülmekle birlikte zeybeklerin giyimi başlık, boyalı yazmadan sarık, mintan üzerine canfes gömlek, sallama kollu işlemeli cepken, açık mavi ya da lacivert çuhadan diz çakşırı, sırma işli tozluk, yemeni ve bele sarılan kalın kuşaktan oluşur. Fişeklik ve bele sokulan silahlar giyimi tamamlar. Zeybek oyunları yörelere göre değişik adlarla ya da ezgisinin adıyla da anılır. Tümünde ortak olan figürler diz çökme, diz üzerinde yürüme, dönme, yere el vurma, durma ve düz yürümedir. Genellikle erkek oyunu olmakla birlikte kadın zeybekleri de vardır.
—Müz. Zeybek havaları, ağır ya da orta aksak usulünde olup ağır çalınır. Aksak (yürük) olan zeybeklere Ege'de *kadın zeybeği* denir. Zeybek temposu, aksak ve oynak usulleri çerçevesinde olmakla birlikte raksa özgüdür. İcrada davul ve zurnanın bulunması şarttır.

ZEYBEKKÖY, rumca **Aghios Eustathios**. KKTC'de Gazi Mağusa' ilçesine bağlı köy.

ZEYC → ZİC

ZEYD (Fahrünnisa) → ZEYT

ZEYD BİN ALİ ZEYNELABİDİN, On iki imam'dan dördüncüsü olan Zeynelabidin'in oğlu (öl. Kûfe 740). Hüseyin'in öldürülmesinden sonra Ali'ye bağlı olanlar Zeyd'in çevresinde toplandı. Bir ara halife ilan edildi. Emevi halifesi Hişam'ın gönderdiği Basra valisi Yusuf Sakafi'nin kuvvetleri tarafından öldürüldü.

ZEYD BİN AMR, arap şair (Mekke VI. yy.). Halife Ömer'in amcasının oğlu. Hz. Muhammet islam dinini yaymaya başlamadan önce, Zeyd, İbrahim peygamberin benimsediği tek Tanrı'ya bağlanmıştı; şiirlerinde bu inancı dile getirdi. Hz. Muhammet, peygamberliğinden önce onunla görüşmelerde bulundu.

ZEYD BİN HARİSE, sahabe (Suriye 574 ? - Mute, Doğu Ürdün, 629). Hz. Muhammet'in eşi Hatice'nin kölesiydi. İslam dinine ilk girenlerden oldu. Hicretten sonra Hz. Muhammet'in Mekke'de kalan çocuklarını Medine'ye götürdü. Peygamber Medine'den ayrıldığı sıralarda ona vekillik yaptı. Komutan olarak katıldığı Mute seferinde öldü.

ZEYD BİN SABİT EL-ENSARİ, sahabe (Medine ? - ? 665). Babasının savaşta müslümanlar tarafından öldürülmesinden sonra çocuk yaştayken islam dinine girdi. Hendek savaşı'ndan başlayarak Hz. Muhammet'in bütün savaşlarına katıldı. Peygamber'in bir süre kâtipliğini yaptı. Kâtiplik görevini halife Ebubekir ve Ömer'in yanında da sürdürdü. Ömer'e, Medine'den ayrıldığı sırada vekillik yaptı. Osman döneminde bir süre devlet hazinesini yönetti. *Kuran*'ın toplanmasına yardımcı oldu; ilk kez yazıya geçirdi. Birçok hadis ondan derlendi.

ZEYDAN (Circi), lübnanlı yazar (Beyrut 1861-Kahire 1914). İslam uygarlığı ve arap edebiyatı konusunda, arap âlemi üzerindeki tarih incelemelerinin gelişmesine yardımcı olan tarihsel yapıtlar yazdı.

ZEYDİ a. Zeydiye mezhebine bağlı kimse.
◆ sıf. Zeydiye mezhebiyle ilgili.

ZEYDİLER → RESSİLER

ZEYDİYE a. Şii mezheplerinden biri. (Adını, kurucusu Zeyd bin Ali Zeynelabidin'den [VIII. yy.] alır. Sünniliğe en yakın şia kollarından biridir. Zeydiye inancına göre, Hz. Muhammet'ten sonra imamlık Ali'nin hakkıdır; aynı anda iki ayrı ülkede iki imam bulunabilir, büyük günah işleyenler (kebair) tövbe etmeden ölürlerse sürekli cehennemde kalırlar. Günümüzde [1989] Yemen'de bu mezhepten olanlar vardır.)

ZEYEGAN → ZEYG

ZEYER (Julius), çek yazar (Prag 1841 - *ay. y.* 1901). Alsace kökenli, "kozmopolit" ve yurtsever olan Zeyer epik yapıtlarını çek, fransız ve kelt efsaneleriyle besledi (*Vyšehrad*, 1880; *Karolinská epopeja*, 1896). Oyun (*Sulamit* 1883; *Doña Sancha*, 1898) ve tarihsel öyküler (*Ondřej Černyšev*, 1876) dışında, özyaşamöyküsel nitelikler taşıyan iki ruhbilimsel roman (*Jan Maria Plojhar*, 1891) ve Paris'te geçen bir olayı anlattığı *Dům u tonoucí hvězdy*'yi (1897) yazdı.

ZEYG ya da **ZEYEGAN** a. (ar. *zeyġ*, *zeyġan*). *Esk.* **1.** Bir tarafa eğilme, meyletme. **—2.** Kuşkulanma. **—3.** Doğruluktan ayrılma.

ZEYİL, -yli a. (ar. *zeyl*). *Esk.* **1.** Bir şeyin devamı, sonradan eklenen kısmı, eki. **—2.** Kuyruk. **—3.** Etek: *Tavil-üz-zeyl* (eteği uzun; iffetsiz kadın). **—4.** Son, sonuç. **—5.** *Zeyl olmak*, eklenmek: *"Fakat her hale kalb ağrısına zeyl olan, müzmin ve gizli bir illetti"* (H.E. Adıvar).
—Esk. anat. *Zeyl-i dudi-i averi*, körbağırsak.
—Ed. Bir yazıya ek olarak yazılan yazılar. [Bir yapıtı tamamlamak için yazılan başka bir yapıt. (Örn. *Zeyl-i siyer-i Veysi*. [Veysi'nin *Siyer*'ine yapılan ek].)

ZEYİLNAME a. Sig. Sigortada yapılan değişiklikleri gösteren ve poliçeye eklenen belge.

ZEYLEİ (Fahrettin Ebu Muhammet Osman bin Ali), arap fıkıh bilgini (Zeyle ? - Karafeisugra 1342). Hanefi fıkhı konusunda uzmandı. Kahire'de fıkıh okuttu; fetvalarını verdi. Ünlü yapıtı *Tebyin ül-hakayık alâ kenz id-dekayık*'tır.

ZEYLEİ (Cemalettin Abdullah bin Yusuf), arap fıkıh bilgini (Zeyle ? - Kahire 1360). Fıkıh ve hadis konularında bilgisiydi tanındı. *Keşşaf*, *Hidaye* gibi yapıtlardaki hadislerin kaynaklarını araştırdı. Bu konuyla ilgili yapıtı Şihabettin ibni Hacer tarafından özetlendi.

ZEYLEN be. (ar. *zeyl*'den *zeylen*). *Esk.* Ek olarak, altta: *"Kanuni maddeye zeylen ek gibi!..."* (Neyzen Tevfik).

ZEYLHANE a. Müz. Saz eserlerinde, özellikle peşrev ve sazsemailerinde dördüncü haneden sonra gelen haneye verilen ad.

ZEYLİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *zeyli*'nin çoğl. *zeyliyyât*). *Esk.* Zeyiller, ek olarak yazılan yazılar.

ZEYN a. (fars. *zeyn*). *Esk.* Süs: *"Nigârhâne-i İran'a zeyn olan hûban / Ne yâda geldi ne akl ü hayâle devrinde"* (Y. K. Beyatlı).

ZEYNE, İçel ilinin Gülnar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 499 nüf. (1990).

ZEYNEBİ (Ebülkasım Ali bin Tirad), abbasi vezir (öl. 1144). Ölen babasının yerine nakib ül-nukeba oldu (1098). Görevinden ayrılan vezir Celalettin bin Sadaka'ya vekâlet etti (1122). Aynı göreve halife Müsterşit tarafından asaleten getirildi (1129). Müsterşit'in öldürülmesinin (1135) ardından çıkan karışıklıklarda selçuklu sultanı Mesut'tan destek sağlayarak Raşit'in yerine el-Muktefi'yi halifelik makamına çıkarttı (1136). Yeni halife ile anlaşmazlığa düşünce Mesut'un yanına sığındı.

ZEYNEL BEY, akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu (öl. Otlukbeli 1473). Babası tarafından Kirman valiliği ile görevlendirildi. Osmanlılar'a karşı, babasının yönlendirmesiyle Karamanlılar'ın saflarında yer aldı (1471). Otlukbeli* savaşı'nda Akkoyunlular'ın sağ koluna komuta etti ve bu savaşta öldü.

ZEYNEL PAŞA, türk beylerbeyi ve vezir (öl. 1528). Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sırasında yeniçeriler arasında disiplini sağlayamadığından idam edilen Hemdem Paşa'nın yerine Karaman beylerbeyliğine getirildi ve Çaldıran savaşı'nda osmanlı ordusunun sağ kanadına komuta etti (1514). Anadolu beylerbeyi olarak Mercidabık (1516) ve Ridaniye (1517) meydan savaşlarına da katıldı. İkinci vezirliğe yükselerek Kefe sancağı muhafızlığına atandı. "Zeyni" mahlası ile yazdığı şiirleri de vardır.

ZEYNELABİDİN → ALİ BİN HÜSEYİN (Zeynelabidin).

ZEYNELABİDİN BİN ALİ, tunuslu asker ve siyaset adamı (Sus 1936). Elektrik mühendisi olarak eğitim gördü; sonra orduya geçti. İç güvenlik konularında uzmanlaştı. 1970 yılları ortalarından başlayarak işçi sendikalarının ve tutucu müslüman örgütlerinin eylemlerinin bastırılmasında önemli görevler üstlendi. Fas'ta askeri ataşelik, Varşova'da büyükelçilik yaptı. Nisan 1986'da İçişleri bakanı, ekim 1987'de Başbakan atandı. 7 kasım 1987'de Cumhurbaşkanı Habib Burgiba'yı kansız bir darbeyle indirerek onun yerine geçti. Nisan 1989'daki seçimde, tek aday olarak, oyların % 99'unu aldı; Cumhurbaşkanı seçildi.

ZEYNELABİDİN BİN HALİL, türk hekim (XVII. yy.). Yaşamı hakkında yeterli bilgi yoktur. Yemek içmek ve giyinmeye ilişkin *Şifa ül-fuad* (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi, tıp no. 260) adlı yapıtını Murat IV'e sundu. Ayrıca çay ve biber üzerine yazdığı risaleleri vardır.

ZEYNELABİDİN EFENDİ Çelebizade, türk şeyhülislam (? 1752 - İstanbul 1823). Medrese öğrenimi gördü. Çeşitli yerlerde müderrislik yaptı. Üsküdar kadısı (1795) oldu. Edirne ve Mekkei Mükerreme (1801) ve İstanbul payeleri (1802) aldı. Nakibüleşraf olarak bir süre görev yaptıktan sonra azledilmişken şeyhülislamlığa getirildi (1815). Talebi ulum gösterileri üzerine bu görevden de azledilerek (1818) Bursa'ya sürüldüyse de ertesi yıl affa uğradı.

ZEYNELABİDİN EFENDİ Şeyh, türk siyaset adamı (öl. 1938'den sonr.). Nakşibendi şeyhiydi. İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra Konya milletvekilliği yaptı (1908-1912). Hürriyet ve İtilaf fırkası'nın ön-

de gelen üyelerindendi. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden (1913) sonra Gemlik'e sürüldü. Mütareke'de İstanbul'a döndü, 1919'de Âyan meclisi üyeliğine getirildi ve Vahdettin üzerinde büyük nüfuz kazandı. Bozkır ve Konya ayaklanmalarını kışkırttı. Türkiye'den kaçmak zorunda kaldı ve Yüzellilikler listesine alındı.

ZEYNEP, Hazreti Muhammet'in kızı (Mekke 600-Medine 630). Annesi Hatice. Peygamber'in teyzesinin torunu Ebülas ile evlendi. Hz. Muhammet islam dini için çağrıda bulunduğu zaman Ebülas kabul etmemiş, fakat islam dinine giren Zeynep ile evliliğini sürdürmüş ve ona iyi davranmıştı; bundan dolayı Peygamber Ebülas'ı hayırla andı. Hicretten bir süre sonra Zeynep de çocuklarıyla birlikte Medine'ye göçtü. Ebülas ise ticaret için gittiği, Şam'dan dönerken müslümanlara esir düştü; Zeynep'in yardımıyla mallarını kurtardıktan ve Mekke'ye dönüp sahiplerine dağıttıktan sonra islam dinini kabul etti (628). Bundan sonra Medine'de nikâhları yenilendi. Medine'ye göçerken bir saldırıya uğramış ve devesinden düşerek beli kırılmış olan Zeynep bu rahatsızlığın sonucu genç yaşta öldü.

ZEYNEP BİNTİ CAHŞ, asıl adı **Berre,** Hz. Muhammet'in 7. eşi. (Mekke 592 ? - 643?). Peygamber, halasının kızı olan Zeynep'i, azatlı kölesi Zeyd bin Haris ile evlendirdi. Kısa süren bu evlilikten sonra Zeynep'in ikinci evliliği Hz. Muhammet ile oldu. Onunla ilgili olarak Ahzab suresi'nin bazı ayetleri indi; bunlara göre Müslümanlar'ın hangi akrabalarının kızlarıyla evlenebilecekleri, Peygamber'in evlilikleri, eşleriyle ilgili bazı konular hükme bağlandı. Hayırseverliğiyle tanınan Zeynep'ten 11 hadis aktarıldı.

ZEYNEP BİNTİ HUZEYME, Ümm ül-mesakin deniyordu, Hz. Muhammet' in eşlerinden biri (Medine VI. yy. sonu - *ay. y* 626). İlk eşinden ayrılmış, ikinci eşi Ubeyd bin el Haris ise Bedir savaşı'nda ölmüştü. Peygamber'le evliliği 2 ya da 8 ay sürdü.

ZEYNEP HATUN, türk şair (Kastamonu ya da Amasya ? - Amasya 1474). İyi bir öğrenim gördü. Amasya kadılarından İshak Fehmi ile evlendi. Mehmet II adına düzenlediği *Divan*'ı günümüze ulaşmadı. Divan şiirinin ortak motiflerini, erkek şairlerin aşk anlayışını sürdüren ürünler verdi: *"Zeynep ko meyli ziynet-i dünyaya zen gibi/Merdane var sadedil ol terk-i ziver et"* (Zeynep, dünya süslerine kadın gibi yönelmeyi bırak. Erkekçesine saf gönüllü ol, süsü bırak).

ZEYNETTİN (Ebubekir Muhammet), zeyniye tarikatının kurucusu (Havaf 1356 - Herat 1435). Mısır'da öğrenim gördü. Horasan'a dönerek tarikatını yaydı. Yapıtları: *Risalet ül-vesaya, el-Evrad üz-zeyniye, Silsilet üs-sofiye.*

ZEYNETTİN BİN ALİ, Şehid-i sani de denir, şii imamiye mezhebi fıkıhçısı (? 1505 - Kahire 1558). Bir hadisin araştırılması niteliğindeki "ilm üd-dıraya" (anlama bilimi) konusunda yapıtı bulunanlardan ilkidir. Şiiler, memluk sultanı tarafından öldürülen (1384) Muhammet bin Mekki'yi Şehid-i evvel (ilk şehit), Kanuni Sultan Süleyman'ın buyruğuyla öldürülen Zeynettin bin Ali'yi Şehid-i sani (ikinci şehit) diye anarlar. İkisinin de fıkıh konusunda *Ravzat ül-behiye* ve *Mesalik ül-efham* adlı yapıtları vardır.

ZEYNİ EFENDİ Akmahmutzade, türk şeyhülislam (? 1667 - İstanbul 1753). Medrese öğrenimi gördü. Mısır ve ardından İstanbul kadısı (1707) oldu. Nakibüleşraf görevine getirildi (1710), aynı yıl Anadolu, daha sonra Rumeli kazaskerliğine (1720) atandı. Şeyhülislamlık görevinde bulundu (1740-1748).

ZEYNİYE a. Sühreverdi tarikatının bir kolu.

—ANSİKL. Adını Herat'ta tarikatı kuran Zeynettin Hafi'den (XV. yy.) alır. Özel törenleri ve zikirleri olan tarikat, Sühreverdiliğin tüm kurallarını benimser; müslümanlığın kurallarını eksiksiz uygular. Tarikat, Şeyh Abdüllatif tarafından Bursa'da, Şeyh Vefa tarafından İstanbul'da yayılmıştır.

Zeyno, D. Anadolu bölgesinde, özellikle Ağrı ve çevresinde, kadınlar tarafından oynanan halay türü bir halk oyunu. En az altı kişiyle oynanan oyunun geçmişi XIX. yy.'a dayandırılır.

ZEYREK, -ki sıf. (fars. *zirek*). Anlayışlı, zeki, uyanık.

ZEYREK a. KETEN'in eşanlamlısı.

Zeyrek camisi ya da **Pantokrator manastırı kilisesi,** İstanbul'un Zeyrek semtinde kiliseden çevrilme cami. XII. yy.'da İoannes II Komnenos tarafından kurulmuş büyük bir tesisin merkeziydi. Bitişik üç yapıdan oluşan kilisenin ortası imparator ailesinin mezar capellasıydı. G.'deki en büyük yapının döşemesi ve duvarları çok zengin mozaiklerle süslüydü, camları vitraylıydı. İstanbul'un fethinden sonra XV. yy.'da camiye dönüştürüldü ve ilk müderrisi olan Zeyrek Mehmet Efendi'nin adından ötürü Zeyrek camisi adıyla anılmaya başlandı.

ZEYREKLİK a. Anlayışlı, zeki, uyanık bir kimsenin özelliği.

ZEYREKYOKUŞU a. (İstanbul'un Zeyrek semtinde bulunan yokuşun adından). Esk. giy. Bir tür hotoz. (Yüksek bir hotoz olduğundan bu ad verilmiştir.)

ZEYT, -ti a. (ar. *zeyt*). *Esk.* **1.** Zeytinyağı. **—2.** Yağ: *Hamız-ı zeyt* (acıbadem yağı). **—3.** *Zeyt-i hırva,* hintyağı. || *Zeyt-i müşemma,* yakı. || *Zeyt-i tayyar,* kokulu, uçucu yağ.

—Esk. kim. *Zeyt-i gayri müceffif,* kurumayan, donmayan yağ. || *Zeyt-i nüceffif,* kuruyan, donan yağ.

—Esk. mad. *Zeyt-i hacer,* petrol.

ZEYT (Fahrünnisa), türk ressam (İstanbul 1901 - Amman 1991). Tarih yazarı ve diplomat Şakir Paşa'nın kızı, yazar Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı) ile ressam Aliye Berger'in kardeşi. 1920'de Sanayii nefise mektebi'nde başladığı resim öğrenimini Paris'te Rançon akademisi Stalback atölyesi'nde sürdürdü. Türkiye'ye döndükten sonra bir süre Namık İsmail atölyesi'nde çalıştı. Irak'ın Ankara büyükelçisi Prens Zeyt ile evlendi (1934). 1942'den başlayarak D grubu içinde yer aldı ve ilk kişisel sergisini aynı yıllarda evinde açtı. Daha sonra eşinin görevi nedeniyle Türkiye'den ayrılan sanatçı, Avrupa'nın çeşitli kentlerinde açtığı sergilerle sanat çevrelerinin dikkatini çekti; yapıtları Londra, Paris, New York vb. merkezlerin belli başlı müzelerine alındı. Ürdün kraliyet, italyan Rispoli, fransız Commandeur des arts et des lettres nişanlarının sahibi olan Zeyt, eşinin ölümünden sonra Amman'a yerleşmişti.

ZEYTİN a. **1.** Gümüş renginde, uzunca oval yapraklı, yenebilen ya da yağ veren etli meyveli ağaç. (Bil. a. *Olea;* zeytingiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu ağacın taze iken yeşil, olgunlaşınca kara olan ve yüksek oranda sıvı yağ içeren meyvesi. **—3.** *Zeytin dalı,* barış simgesi sayılan yapraklı zeytin dalı. || *Zeytin yağı* → ZEYTİNYAĞI. || *Zeytin yeşili,* koyu nefti yeşil.

—Bot. *Siyah* ya da *kara zeytin,* tam olgun hale geldikten sonra toplanan ve yemeklik olarak ya da yağ çıkarılmak üzere kullanılan zeytin. || *Yeşil zeytin,* olgunlaşmadan toplanan ve acı suyundan arındırıldıktan sonra salamuraya konan yemeklik zeytin.

—Mim. ve Süslem. sant. *Zeytin silme,* zeytin tanelerine benzer süs motifi.

—Mutf. *Zeytin dolması,* çekirdeği çıkartılıp içine balık ezmesi, küçük doğranmış turşu vb. konmuş zeytin. (Zeytinyağı ve sirke içinde korunur.) || *Zeytin ezmesi,* bir süre sıcak suda bırakılarak yumuşatılmış zeytinleri kevgirden geçirip çekirdeğini ve kabuğunu ayırarak yapılan püre. (İçine zeytinyağı ve sirke katılır. Kanapelerde, kahvaltılık olarak kullanılır.)

◆ sıf. **1.** Zeytin ağacından yapılmış, zeytin kaplama: *Zeytin masa.* **—2.** *Zeytin gözlü,* yuvarlak olmayan, iri yeşil ya da siyah gözlü.

—ANSİKL. Zeytinin yaprakları kışın dökülmez. Küçük, beyazımsı yeşil renkli, tek taçyapraklı çiçekleri yaprakların koltuğunda salkım halinde topludur. Önemli türü Avrupa zeytinidir *(Olea europea);* bunun iki çeşidi vardır: aşılı zeytin (*O. eurepea* var. *oleaster*) ve halk arasında "delice" denilen yabani zeytin (*O. europea* var. *sylvestris*). Zeytinin anayurdu Anadolu'dur; yayılma alanı Türkiye, Yunanistan, İtalya, Kuzey Afrika, Portekiz, İspanya ve Güney Fransa'dır. Zeytin bölgesi denilen ve kışın en düşük sıcaklığı − 8°C'ın üstünde olan iklimlerde yetişir; 400 m'den daha yüksek yerlerde nadiren rastlanır. Boyu 12-15 m'ye ulaşan bu ağaç budanmadığı zaman piramit biçimini alır. İnce marangozlukta kullanılan sert odunu, sarı renkli, esmer damarlıdır. Yetiştiği toprağın niteliği önemli değildir. Tohumdan ya da çoğunlukla çelikleme yoluyla çoğaltılır. Sulanabilen bölgelerde hektar başına

Aliye
Fahrünnisa Zeyt

zeytin silme

zeytin

200-300 ağaç dikilir. Verim zeytinliğin yaşına, sulama olup olmadığına ve yıla göre çok değişkendir (zeytin, çoğunlukla, belirgin biçimde iki yılda bir meyve verir). Ağacın ömrü oldukça uzundur (beş yüz ila bin, hatta iki bin sene).

Zeytinin başlıca zararlıları zeytin sineği *(Dacus oleae)*, zeytin güvesi, kırmızböceği, *othioryncus* gibi böcekler ve karaballık denen mantar hastalığıdır.

Türkiye'de zeytin kuzeyde Artvin'den başlayarak Güney-doğu'da Mardin'e kadar bütün kıyı boylarında yetişir; zeytinlikler kıyıdan 150-200 km içerilere ve deniz düzeyinden 700 m yüksekliğe kadar uzanır.

Zeytin genellikle eğimli, kireçli ve zayıf topraklarda, sulanmayan yerlerde yetiştiği için Türkiye büyük bir zeytin üretim potansiyeline sahiptir. Bugün için bu potansiyelin ancak dörtte biri kullanılmaktadır. 37 ilde 460 000 hektara yakın zeytinlik vardır; delicelik (yabani zeytinlik) halindeki ve zeytinden başka ürünün zeytin kadar ekonomik yarar sağlamayacağı alanlarsa bunun iki katını bulur. Bugün Türkiye'de yaklaşık 85 milyon zeytin ağacı vardır. Türkiye zeytin üretiminde İtalya (yılda 3 Mt), İspanya (2,7 Mt) ve Yunanistan'dan (1,6 Mt) sonra gelir. Zeytin bir yıl iyi, bir yıl kötü ürün veren bir bitki olduğundan üretim yıldan yıla dalgalanma gösterir (1979'da 430 000 t, 1980'de 1 350 000 t, 1985'te 600 000 t, 1986'da 1 010 000 t, 1991'de 600 000 t). Yağ tüketiminin sürekli artışı nedeniyle zeytinlikler ve zeytin üretimi 1950'den bu yana sürekli artış göstermiştir. Örneğin 1945-1970 arasında zeytin ağacı sayısı 2,5 kat, zeytin üretimi 4 kat artmıştır. Elde edilen zeytinin büyük kısmı yağ çıkarmakta kullanılır. İhraç edilen zeytin ve zeytinyağı miktarı önemsizdir.

ZEYTİN BİTİ a. Böcbil. ZEYTİN KABUKLUBİTİ'nin eşanlamlısı.

ZEYTİN burnu, rumca **Elaias burnu**, KKTC'de Kırpaşa yarımadasının G. kıyısında, Gazi Mağusa körfezini K.'den sınırlayan burun.

ZEYTİN GÜVESİ a. Uzun ve saçaklı kanatlı, gri kelebek. (Zeytin ağaçlarına zarar verir: larvası genç sürgünlere ve meyvelere saldırır. Bil. a. *Prays olerellus; Hyponomeutidae* familyası.)

Zeytin iklimi → AKDENİZ İKLİMİ.

ZEYTİN KABUKBÖCEĞİ a. Zeytin çiçeklerini ve tomurcuklarını sokarak patlatan, yaprakların biçimini bozan kırpıkkanatlı böcek. (Bil. a. *Phlœothrips oleœ; Phlœothripidae* familyası.)

ZEYTİN KABUKLUBİTİ a. Böcbil. Küremsi, siyahımsı kahverengi bedenli, zeytinlere ve turunçgillere zarar veren kabuklubit. (Doğal düşmanlarıyla bu zararlıya karşı yapılacak yoğun biyolojik mücadele etkili olmaktadır; biyolojik mücadelede kullanılan düşmanlarının başında *Scutellista cyanea* ve *Encrytidae* familyasından bir zarkanatlı olan *Metaphycus helvolus* gelis. Bil. a. *Saiseetia oleae;* kabuklubitgiller familyası.) [Eşanl. ZEYTİN KOŞNİLİ, KARA KOŞNİL, SIRTI HAÇLI KOŞNİL, ZEYTİN BİTİ.]

ZEYTİN KOŞNİLİ a. Böcbil. ZEYTİN KABUKLUBİTİ'nin eşanlamlısı.

ZEYTİN YAZICIBÖCEĞİ a. Böcbil. FILİZKIRAN'ın eşanlamlısı.

ZEYTİNBAĞI, esk. **Tirilye,** Bursa'nın Mudanya ilçesine bağlı bucak; 8 581 nüf. 1990); 13 köy. Merkezi *Zeytinbağı*, 2 399 nüf. (1990). Zeytin üretimi, turizm.

ZEYTİNBELİ, Adana'nın Yumurtalık ilçesi merkez bucağına bağlı belde: 2 218 nüf. (1990).

ZEYTİNBURNU, Marmara bölgesinde, İstanbul'un Avrupa yakasında, anakent sınırları içinde ilçe ve aynı addaki ilçenin merkezi; 165 679 nüf. (1990). Zeytinburnu İstanbul'da ilk gecekondu yerleşmesinin başladığı alandır, sanayileşmenin gelişmesine koşut olarak gecekondulaşma da hızlanmıştır.

ZEYTİNCİ, a. Zeytin ağacı yetiştiren ve / ya da zeytin ticareti yapan kimse.

ZEYTİNCİLİK a. Zeytin yetiştirme ve/ya da zeytin satma işi.

ZEYTİNDAĞ, İzmir'in Bergama ilçesine bağlı bucak; 9 394 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Zeytindağ*, 4 202 nüf. (1990).

Zeytindağı, Falih Rıfkı Atay'ın yapıtı (1932). Yazar Birinci Dünya savaşı'nda yedeksubay olarak Dördüncü ordu komutanı Cemal Paşa'nın karargâhında görev yapmıştı. Suriye'deki harekâtı, izlenimlerini *Ateş ve güneş* yapıtında dile getirdi (1918). Sonradan bu kitapla birlikte yayımlanan anılarında, Cemal Paşa'nın kişiliğiyle ilgili anekdotları, ordunun karşılaştığı güçlükleri, arap dünyasının Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutumunu, Osmanlı devletinin izlediği yanlış politikayı vb. sergiledi. Adını Kudüs'teki kutsal dağdan alan yapıt bu çevreyi, çölü, savaşı, yenilgiyi etkili bir anlatımla konu edinir.

ZEYTİNGİLLER a. Zeytin ve yasemin gibi, yeryüzünün sıcak ve ılıman bölgelerinde yetişen bitişik taçyapraklı ağaç ya da ağaççıklar familyası. (Bil. a. *Oleaceae;* zeytinler takımının örnek tipi.)

—ANSİKL. Zeytingiller, genellikle karşıt, basit ya da bileşik yapraklı, çoğunlukla erdişi çiçekli ağaç ya da ağaççıklardır. Meyve tek çekirdeki, etli ya da kapçıktır. Belli başlı cinsler: zeytin, dişbudak, kurtbağrı, altınçanı, yasemin, leylak.

ZEYTİNKAVKILIGİLLER a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça familyası. (Üyelerinin temel özelliği ayaklarında enine bir oluk bulunması ve bu oluğun çok geniş olan ön bölümünün her kenardan kavkı üzerine taşmasıdır. Kavkıları pürüzsüz, kaygan, yarısilindir biçiminde ve kapaksız ya da kapaklıdır. Zeytinkavkılıgiller sıcak ve tropikal denizlerde yaşar. Bil. a. *Olividae*.)

ZEYTİNLİ sıf. Üzerinde ya da içinde zeytin olan.

ZEYTİNLİ, Balıkesir'in Edremit ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 414 nüf. (1990).

ZEYTİNLİ, Adana ilinin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 322 nüf. (1990). Adana-Tarsus demiryolu üzerinde bir istasyon konumundaki köyün yakınında üstü düz, terasları basamaklı bir höyük saptandı; kazı yapılmadı.

ZEYTİNLİK a. Zeytin ağaçları olan, zeytin ağaçları yetiştirilen yer.

ZEYTİNLİK, esk. **Sirya,** Artvin'in merkez ilçesine bağlı bucak; 4 136 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Zeytinlik*, 439 nüf. (1990).

ZEYTİNLİK, İzmir'in Ödemiş ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 724 nüf. (1990).

ZEYTİNLİK dağı, Kudüs kentinin doğusunda yer alan dağ. Kudüs ile arasında Kidron vadisi vardır. Eski ve Yeni Ahit'te sıkça sözü edilir. İsa'nın tutuklandığı Getsemani bahçesi tepenin yamacındaydı. Resullerin işleri'ne göre İsa burada göğe yükselmiştir.

ZEYTİNLİOVA, Manisa'nın Akhisar ilçesine bağlı Palamut (esk. *Yayaköy*) bucağının merkezi; 4 802 nüf. (1990).

ZEYTİNOĞLU (Kemal), türk siyaset adamı (Eskişehir 1911 - Londra 1959). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'ni bitirdikten sonra Viyana'da doktora yaptı. DP'den Eskişehir milletvekili seçildi (1946-1959). Adnan Menderes kabinelerinde Bayındırlık bakanı (1950-1955) olarak yer aldı. Kıbrıs konusunda toplanacak konferansa katılmak için Başbakan Adnan Menderes'le birlikte İngiltere'ye giderken düşen uçakta öldü.

ZEYTİNOVA, İzmir'in Bayındır ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 985 nüf. (1990).

ZEYTİNSİ sıf. Zeytine benzeyen, zeytin biçiminde olan: *Zeytinsi meyve.*

—Bot. *Zeytinsi meyve*, DRUPA'nın eşanlamlısı.

ZEYTİNYAĞI a. **1.** Zeytin tanelerinden çıkarılan bitkisel yağ. **—2.** *Zeytinyağı gibi üste çıkmak*, bir konuda kurnazca davranarak kendisinin suçlu olmadığına herkesi inandırmak, haksız olduğunu kabul etmeyerek, kendini haklıymış gibi göstermek.

—Eczc. *Tıbbi zeytinyağı*, bulanıklığının giderilmesinden ve havasının alınmasından başka bir işlem görmemiş ham zeytinyağı. Özel bir işlemle elde edilen steril, nötral zeytinyağı, şırınga edilebilen yağlı çözeltilerin ve kolirlerin hazırlanmasında kullanılır. Ağız yolu ile alınan zeytinyağı yumuşatıcı, iç sürdürücü ve koleretik etkilidir.

ZEYTİNYAĞLI sıf. ve a. Zeytinyağı ile pişirilmiş ya da hazırlanmış yemekler için kullanılır: *Zeytinyağlı dolma.*

◆ sıf. Zeytinyağı ile pişirilmiş olan.

—Mutf. *Zeytinyağlı dolma*, soğan, pirinç, baharat, dolma fıstığı, kuş üzümü ve zeytinyağı ile hazırlanan harcı çeşitli sebzelere doldurarak yapılan yemek. (Asma yaprağı, lahana, dolmalık biber, patlıcan vb. sebzelerle hazırlanır) || *Zeytinyağlı iç*, zeytinyağı ile hazırlanmış dolma içi.

ZEYTUN → ZEYTİN.

ZEYTUN, Birinci Dünya savaşı'ndan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun Halep vilayeti Maraş sancağına bağlı ilçe ve bu ilçenin yaklaşık 5 000 nüfuslu merkezinin adı. Günümüzde yerinde *Süleymanlı* bucağı vardır.

Zeytune *(el-)*, Tunus'ta cami ve önceleri yalnızca geleneksel islami bilimler üstüne eğitim yapan, daha sonra çağdaş konulara da açılan öğretim merkezi.

ZEYTUNİ sıf. (ar. *zeytūn* ve *-ī*'den *zeytūnī*). *Esk.* Zeytin rengine çalan kahverengine dönük yeşil renkte olan.

ZEYTUNİYE a. (ar. *zeytūn* ve *-iyye*'den *zeytūniyye*). Esk. bot. Zeytingiller.

Zeyvehöyük → PORSUK höyük.

ZEYYAD (Tevfik), filistinli şair (Nasıra 1929). Nasıra belediye başkanıydı, şiir kitaplarında, şiirlerine büyük doğallık katan filistin lehçesini kullandı (*J'étreins vos mains* [fr. çev.] 1969; *Enterrez vos morts et levez-vous* [fr. çev.] 1969).

ZEYYAL, -li sıf. (ar. *zeyl*'den *zeyyāl*). *Esk.* **1.** Kuyruğu olan, kuyruklu. **—2.** Uzun etekli.

ZEYYANİLER → ABDÜLVADİLER.

ZEYYAT, -tı sıf. (ar. *zeyt*'ten *zeyyāt*). *Esk.* Zeytinyağı çıkaran ya da satan kimse için kullanılır.

ZEZERE, Portekiz'de ırmak, Tajo'nun kolu (sağ kıyıdan), sierra da Estrela'dan doğar; 200 km. Hidroelektrik tesisleri.

ZGHORTA ya da **ZIRTA,** Lübnan'da yer, Lübnan dağının eteğinde, Trablusşam'ın yakınında; 19 000 nüf.

ZGIERZ, Polonya'nın orta kesiminde kent, Łódź'un K.'inde; 52 000 nüf. Łódź' un sanayi uydukenti olan Zgierz, yünlü mallar, hazırgiyim, boya kimyası ve mekanik üzerine uzmanlaşmıştır.

ZGORZELEC, Polonya'nın güney-batısında kent, Nysa (Neisse) kıyısında, Görlitz'in (Almanya) karşısında; 33 000 nüf. Sanayi (deri, makine sanayisi, kırtasiye) merkezi

ZHANG AİLİNG → CANG AİLİNG.

ZHANG DAQİAN → CANG DAÇİEN.

ZHANGHUA → CANGHUA.

ZHANGJİAKOU → CANGCIAKOU.

ZHANG RUİTU → CANG JUİTU.

ZHANG SENOYOU → CANG SİNG-YOU.

ZHANG TİANYİ → CANG TİENYİ.

ZHANG XUAN → CANG ŞÜEN.

ZHANG XUELİANG → CANG ŞÜELİ-ANG.

ZHANGYE → CANGYE.

ZHANG ZHİDONG → CANG CİDONG.

ZHANG ZUOLİN → CANG ZUOLİN.

ZHANJİANG → CANCİANG.

ZHAO BOJU → CAO BOCÜ.

ZHAO DAN → CAO DAN.

ZHAO DANİAN → CAO DANİEN.

Zhaolun → CAOLUN.

ZHAO MENGFU → CAO MİNGFU.

ZHAO SHULİ → CAO ŞULİ.

ZHAO ZİYANG → CAO ZİYANG.

ZHEJİANG → CİCİANG.

ZHELİNG geçidi → CİLİNG.

ZHENG → CİNG.

ZHENG XİE → CİNG ŞİE.

ZHENGZHOU → CİNGCOU.

ZHENHAİ → CİNHAİ.

ZHİTLOWSKY (Chaim), yiddiş dilinde yazan amerikalı filozof ve yazar (Vitebsk yakınları, Beyaz Rusya, 1865 - New York 1943). Bir sosyalist rus örgütünün üyesiydi. Yiddiş dilinin ulusal dil olarak kabul edilmesi için çalışan öncülerden biri oldu ve çok sayıda deneme ve öğretici inceleme kitabı yayımladı (*Un Juif aux Juifs* [fr. çev.], 1892; *le Socialisme et la morale* [fr. çev.], 1938; *le Sens de la vie* [fr. çev.], 1945).

ZHONGYANG SHAN → CONGYANG ŞAN.

ZHOU → COU.

ZHOU CHEN → COU ÇIN.

ZHOU DUNYI → COU DUNYİ.

ZHOU ENLAİ → COU INLAİ.

ZHOU FANG → COU FANG.

ZHOUKOUDİAN → COUKOUDİEN.

ZHOUSHAN → COUŞAN.

ZHOU WENJU → COU VINCÜ.

ZHOU YANG → COU YANG.

ZHOU ZUOREN → COU ZUOJIN.

ZHUANG → CUANG.

ZHUANGZİ → CUANGZİ.

ZHU DE → CU DI.

ZHU GUANGQİAN → CU GUANGÇİ-EN.

ZHUJİANG → CUCİANG.

ZHU SHİJİE → CU ŞİCİE.

Zhushujinian → CUŞUCİNİEN.

ZHU Xİ → CU Şİ.

ZHUZHOU → CUCOU.

ZI a. (ar. *ẓı*). Arap abecesinin on yedinci, osmanlı abecesinin yirminci harfi. Ebcet hesabında 900 sayısının karşılığıdır.

ZIBARMAK gçz. f. *Arg.* **1.** Ölmek, gebermek. **—2.** Uyumak, sızmak.

ZIBIN a. **1.** Bebeklere iç çamaşırı olarak giydirilen ince pamukludan yapılmış önü çapraz kavuşan kısa ve kollu iç gıysi. **—2.** Eskiden kaftan altına giyilen kısa gömlek. **—3.** Pamuklu kumaştan yapılmış mintan.

ZIDDAN ya da **ZIDDEYN** a. (ar. *żıdd*'dan ikili çoğl. *żıddān, żıddeyn*). *Esk.* İki karşıt kutup, iki zıt şey: *Zıddan-ı la-yectemian* (bir araya gelmesi olanaksız iki zıt şey). *İctima-ı zıddeyn* (iki karşıt ucun birleşmesi).

ZIDDİ a. (ar. *żıdd* ve *i*'den *żıddi*). *Esk.* **1.** Karşıt, ters. **—2.** Bir şeyin karşıtıyla ilgili.

ZIDDİYET a. (ar. *żıdd*'dan *żıddiyet*). **1.** Karşıtlık; zıtlık. **—2.** Geçimsizlik, çekememezlik, zıtlık.

ZIF a. (ar. *żı'f*). *Esk.* Bir şeyin sayısal açıdan iki katı.

ZIFR a. (ar. *żıfr*). *Esk.* **1.** Tırnak. **—2.** Çengel. **—3.** Pençe.

ZIH a. (fars. *zıh, zih* bir şeyin kenar kısmı, kenarı'ndan). **1.** Giysilerin kol, yaka, etek vb. kenarlarına dikilen şerit ya da kaytan: *Pantolon zıhı.* **—2.** Marangoz işlerinde ince kenar pervazı. **—3.** Sayfayı çerçeveleyen çizgi. **—4.** Keman yayının kirişi.
—İnş. SU'yun eşanlamlısı.
—Organol. Telli ya da saplı çalgıların ses tablasını ve sırtını çevreleyen ince kenar süsü.

ZIHARE a. (ar. *ẓahr*'dan *żıhare*). *Esk.* Bir yiyeceğin dışı.

ZIHLAMAK g. f. *Bir şeyi zıhlamak,* kenarına zıh geçirmek.
◆ **zıhlanmak** edilg. f. Zıhlamak eylemine konu olmak.

ZIHLANMAK → ZIHLAMAK.

ZIKKIM a. (ar. *zaḳḳūm*'dan). **1.** Zehir, ağı. **—2.** Zararlı etkileri bakımından ele alınan içki, sigara vb.: *Yeter artık içme şu zıkkımı.* **—3.** *Zıkkım iç! (ye), zıkkımın kökünü iç! (ye),* bir içeceği, yemeği beğenmeyen ya da zararlı bir şey içen, yiyen bir kimseye duyulan kızgınlığı belirtir. ‖ *Zıkkım olsun* → ZEHİR.

ZIKKIMLANMAK gçz. f. Yemek, içmek (öfke belirtir).
◆ g. f. Bir şeyi yemek, içmek: *Her akşam şu rakıyı zıkkımlanmasan olmaz mı?*

ZIL, -llı a. (ar. *żıll*). *Esk.* **1.** Gölge: *"Bir zıl olayın bu halde memdud / Yarın açılır ya bâb-ı mesdud"* (A. H. Tarhan). **—2.** Koruma, himaye altına alma. **—3.** *Żıll ü zıya,* gölge ve ışık: *"... yer yer zıll ü ziyadan mürekkeb resimler teşkil ediyor"* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Zıll-alud,* gölgeli. ‖ *Zıll-ı memdud,* uzamış gölge. ‖ *Zıll-ı zalil,* koyu gölge. ‖ *Zıll-ullah,* Allah'ın gölgesi; halife ve hükümdarlara verilen unvan.
—Tasav. *Zıll-ı evvel,* Allah. ‖ *Zıll-ı sani,* dünya.

ZILAL, -li çoğl. a. (ar. *żıll*'den *żılal*). *Esk.* **1.** Gölgeler: *"Sankı leylin zılal-i hamuşu / canlanır piş-i irtiabımda..."* (Tevfik Fikret). **—2.** *Zılal-i ehval,* korkunun gölgeleri. ‖ *Zılal-i emvat,* ölülerin gölgeleri: *"... belki de zılal-i emvatın gündüz çekildikleri sıyah fezaya yuvarlandım"* (H. E. Adıvar).

ZILALE a. (ar. *żılal*'den *żılāle*). *Esk.* Gölgelik.

ZILF a. (ar. *żılf*). *Esk.* Sığır, koyun, keçi gibi hayvanların çatal tırnağı.

ZILGIT a. **1.** *Tkz.* Çıkışma, gözdağı, azarlama. **—2.** *Yörs.* Bağırıp alkışlayarak beğenisini belirtme. **—3.** *(Birine) zılgıt vermek,* bir kimseyi korkutmak, azarlayıp paylamak, ona gözdağı vermek. ‖ *Zılgıt yemek,* iyice azarlanıp paylanmak.

ZILGIT a. Müz. Tefin iç kısmına dizili metal halkalara verilen ad.

ZILLİ sıf. (ar. *żıll* ve *-i*'den *żıllī*). *Esk.* Gölgeyle ilgili, gölgeye ait.
—Esk. mat. Tanjanta ait.

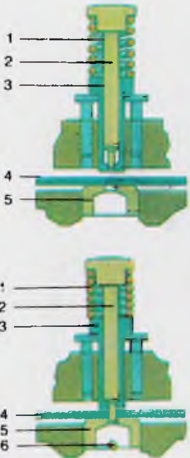
ZILLİYET, -ti a. (ar. *żıll* ve *-iyyet*'ten *żılliyyet*). *Esk.* **1.** Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olması nedeniyle hükümdarların ya da halifelerin niteliği. **—2.** *Zilliyet-penah,* Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan hükümdarın ya da halifenin sağladığı sığınak; hükümdarlık.

ZIMAD a. (ar. *żımād*). *Esk.* **1.** Yaranın üstüne merhemle birlikte sarılan sargı. **—2.** İlaç, yakı, lapa. **—3.** *Zımad-ı hardal,* hardal yakısı.

ZIMAR a. (ar. *żımār*). *Esk.* Namus, ırz.

ZIMBA a. (fars. *sunbe,* delgeç'ten). **1.** Delgeç. **—2.** Delgeçle açılan delik. **—3.** Birçok kâğıt yaprağı tutturmaya yarayan ince tel ve bu teli kâğıtlara geçirmeye yarayan araç.
—Ayakkc. *Zımba süsü,* genellikle, bağcık deliklerinin bulunduğu, gambanın kulak bölümünde yer alan değişik çerçeveli süsleme deliği.
—El sant. *Boş zımba,* bakır levha üzerine yuvarlak delik açmada kullanılan bakırcı aleti. (Daire biçimli ağzı keskindir. Keskin ağzı bakır levha üzerine konup çekiçle vurularak delik açılır.) ‖ *Nokta zımba,* matkapla delinecek yeri işaretlemekte, perçin deliği açmakta kullanılan bakırcı aleti. (Küçük boyluları, bakır kaplar üzerine noktacıklar biçiminde süsleme yapmakta da kullanılır.)
—Grav. Üzerine çekiçle vurarak kazıma işleminde kullanılan ucu sivri çelik çubuk.
—İnş. *Ahşap zımba,* kurşun bir borunun iç yüzeyini işlemede ya da kaplama çinkolarını biçimlendirmede kullanılan ahşap silindir.
—Mak. san. Malzemeleri biçimlendirmek için uygulanan çeşitli işlemlerde (masif parçalara delik açma), dişi kalıplarla ya da paftalarla (ekstrüzyon, dövme, kesme, soğuk çekme), birlikte kullanılan çok sert takım. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Sacları zımbalamada kullanılan takım. ‖ *Zımba tezgâhı,* aynı işlevi mekanik olarak yerine getiren makine. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *El zımbası,* yalnızca fazla kalın olmayan sacları zımbalamada ve küçük boyutlu delikler açmada kullanılabilen takım.
—Marangl. Bir delme aletiyle açılmış delikleri genişletmeye ya da çaplamaya yarayan kare kesitli, yarıyuvarlak, sapsız takım.
—Matbaac. Tipografi karakterlerinin dökümünde kullanılan, üzerine kabartma harfler kazınmış çelik çubuk.
—Nalbantl. *Sıcak* ya da *soğuk zımba,* sıcak ya da soğuk nala mıh delikleri açmak için kullanılan sivri uçlu çelik alet.
—Saraç. Saracın deri şeridi delmekte kullandığı alet.
—Torönc. Kemiksi bir gereçten yapılmış bir ucu sivri küçük alet.
—Teknol. *Zımba makinesi,* dokuma parçaları, deri, karton vb. üzerine zımba takmaya yarayan aygıt ya da makine.
—ANSİKL. Mak. san. Aşınmaya karşı yüksek dayanım göstermesi gereken sıcak ya da soğuk metal biçimlendirme zımbaları, yüksek sertlik gösteren malzemelerden (kromlu yüksek karbon çelikleri, hız çelikleri ya da kobaltlı tungsten karbür) yapılır. Çelik zımbaların ömrü, bir yüzeysel sertleştirme işlemiyle uzatılabilir. (→ NİTRÜRLEME, SEMANTASYON, KROMLAMA.) Zımbaya uygulanacak ısıl işlemin ve yüzeysel işlemin seçiminde, ısıl (sıcakta biçimlendirme) ve mekanik (darbeler) içkuvvetler göz önüne alınır.

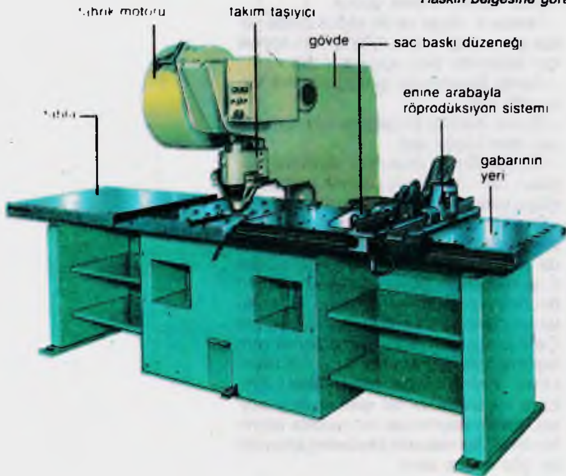
ظ
zı

bir zımba tezgâhının çalışma şeması 1. Yay; 2. Zımba; 3. Baskı çubuğu; 4. Sac; 5. Dişi kalıp; 6. Kesme

zımba tezgâhı

Raskin belgesine göre

• *Zımba tezgâhı*. Zımba tezgâhları, bir blok içine tespit edilmiş ve elde edilecek deliğin biçimine sahip değiştirilebilir bir dişi kalıp taşıyan bir gövdeden ve bunun üzerinde, vida ve volanlı, levyeli ya da hidrolik bir kumanda mekanizmasına bağlı zımbayı taşıyan bir kazıktan oluşur. Bu mekanizma zımbayı, dişi kalıp üzerine konmuş zımbalanacak parça üzerine düşey olarak indirmeye ve buraya, parçanın kesilmesini sağlayacak bir basınç uygulamaya olanak verir.

ZIMBALAMA a. Zımbalamak eylemi. —Mak. san. Zımbalamak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mak. san. Sacların kalıplanması için makine imalatında ve kazancılıkta çok kullanılan zımbalama işlerinde bir el zımbası kullanılır. Büyük seri halindeki işler ve büyük çaplı delikler için, kesme presine monte edilen, çoğunlukla çok zımbalı zımba tezgâhları kullanılır.

ZIMBALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi zımbalamak*, üzerinde zımba ile delik açmak. **—2.** *Bir şeyi (bir şeye) zımbalamak*, zımba ile tutturmak. **—3.** *Arg. (Bir kimseyi) zımbalamak*, bir kimseyi bıçaklamak, bıçakla vurmak, öldürmek.
—Mak. san. Bir zımbayla işaretlemek ya da delmek. || Bir yolcu biletini, kullanıldığını ya da kontrol edildiğini belirtmek için, özel bir pensle delmek. || Bir sactan, elde edilecek deliğin biçimine sahip bir zımba kullanarak ve çok güçlü bir basınç etkisiyle bir metal pul kesmek.
—Marangl. Zımba kullanarak bir deliği genişletmek.

◆ **zımbalanmak** edilg. f. Zımbalamak eylemine konu olmak.

ZIMBALANMAK → ZIMBALAMAK.

ZIMBALI sıf. **1.** Zımbalanmış olan. **—2.** *Zımbalı defter*, kolay koparılmasını sağlamak için yaprakları en az iki yerinde zımba ile delinerek tutturulmuş defter.

ZIMBILLI tepesi mağaraları, Kastamonu-Boyabat yolu üzerinde, Taşköprü yakınında doğal mağaralar. Tepenin nümülitli kalkerleri içinde yer alırlar. Kılıç Kökten'in 1947'de yörede gerçekleştirdiği tarihöncesi araştırmalarında, bu mağaraların karşısında doğal kaya sığınakları saptandı. Bu mağara ve kaya sığınaklarında sileks yonga kültürüne ilişkin bulgular elde edildi.

ZIMBIRDATMAK g. f. **1.** *(Telli bir çalgıyı) zımbırdatmak*, bir çalgıyı acemice çalmak. **—2.** *(Bir şeyi) zımbırdatmak*, bir şeyden çirkin ve kulağı tırmalayan sesler çıkarmak.

ZIMBIRTI a. (yansıma sözc.). **1.** Herhangi bir şeyden ya da telli bir çalgıyı acemice çalarak çıkarılan çirkin ses. **—2.** Bu çirkin sesi çıkaran şey. **—3.** *Tkz.* Adı anımsanamayan ya da söylenilmek istenmeyen bir şeyi belirtmek için kullanılır.

ZIMN a. (ar. *żımn*). *Esk.* **1.** Bir şeyin içi, iç tarafı. **—2.** Açıkça söylenmemiş, üstü kapalı bir biçimde hissettirilen düşünce ya da söz, içteki maksat. **—3.** Amaç, istek.

ZIMNEN be. (ar. *żımn*'dan *żımnen*). Üstü kapalı bir biçimde, dolaylı olarak: *Açıkça darıldım demedi, ama zımnen anlattı.*

ZIMNINDA ilg. (ar. *żımn*'dan). *Esk.* Dolayısıyla, belirtilen nedenle: *"Bela zımnında rahat olduğun izhar eder halka"* (Fuzuli, XVI. yy.).

ZIMNİ sıf. (ar. *żımn* ve *-i*'den *żımnî*). Üstü kapalı olarak yapılan ya da söylenen, dolayısıyla anlatılan; gizli: *Zımni bir tehdit. Bir yazının zımni anlamı.*
—Esk. mat. KAPALI'nın eşanlamlısı. || *Zımni tabi*, kapalı fonksiyon.
—Huk. *Zımni irade beyanı*, hukuksal sonuç doğuran bir iradenin (isteğin) açıkça değil, kapalı ve dolaylı bir biçimde belirtilmesi. || *Zımni kabul*, bir sözleşmenin yapılmasında, yapılan öneriyi (icap) açıkça değil üstü kapalı bir biçimde kabul etme. (Öneriyi yapan kimse, gerek işin niteliğinden, gerek durumun gereği dolayısıyla, açık bir kabul beklemek zorunda olmadıkça, öneri uygun bir süre içinde reddedilmemişse, sözleşme yapılmış sayılır.)

ZIMNİYE sıf. (ar. *żımnî*'nin dişl. *żımnîye*). *Esk.* Açıkça olmayan, üstü kapalı: *İfade-i zımniye* (üstü kapalı ifade). [→ ZIMNİ.]

ZIMPARA a. (fars. *sumpāre*'den). **1.** Miner. Bileşiminde çok sert alümin kristalleri bulunan ve aşındırıcı olarak kullanılan kayaç. (Zımpara koyu renklidir, sertliği bileşimindeki demir oksit miktarıyla ters orantılı olarak değişir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Zımpara kâğıdı. **—3.** Zımparalama işlemi: *Kaplamalar zımparadan çıkmadı.*
—Aşındc. *Zımpara bandı*, bez ya da kâğıt bir taşıyıcı üzerine uygulanmış aşındırıcıların kullanım biçimlerinden biri; taşıyıcı malzemenin uçları üst üste bindirilmeden, bir yapıştırıcı yardımıyla sıkıca birbirlerine eklenerek sonsuz bir bant elde edilir. (Zımpara bandı, genellikle devindirici makaralarla tahrik edilir. Örneğin camların keskin kenarlarını pahlamada kullanılır.) || *Zımpara kâğıdı*, yüzeyi çakmaktaşı tozuyla kaplanmış, aşındırıcı olarak kullanılan kâğıt.
—İşlem. *Zımpara taşı*, yüzlerinden biri üzerinde çalışan ve düzlemsel yüzeyleri düzeltmede kullanılan taşlama taşı.
—Kâğ. san. *Zımpara kâğıdı*, zımpara tozuyla sıvanmış ve polisajda kullanılan kâğıt.
—Mak. san. *Zımpara motoru*, temel olarak iki yatağın taşıdığı yatay bir milden oluşan ve ortasından geçen bir kasnak sistemiyle ya da bir elektrik motoruyla döndürülen, iki ucunda ya taşlama taşları ya da keçe, pamuk vb.'den diskler taşıyan küçük boyutlu takım tezgâhı. || *Zımpara tezgâhı*, aşındırıcı bir taşlama taşını tahrik eden ve gerekli güvenlik düzeneklerini (koruyucular, parça destekleri ve maksimum değeri devir / dakika ya da metre/saniye olarak yapımcı firma tarafından belirtilmesi ve makine tanıtım levhasına yazılması zorunlu olan hız ayar düzeneği) içeren takım tezgâhı.
—Marangl. *Zımpara makinesi*, ahşap yüzeyleri zımparalamada kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müc. *Zımpara tozu*, perdah makinelerinin taşlarından dökülen ve kurutulduktan sonra zımparanın kullanıldığı işlerde kullanılan zımparayla karışık madde.
—Orm. san. *Zımpara freze*, tahta işlemede kullanılan ve profili karmaşık bir silme veren özel freze.
—Tekst. *Zımpara makinesi*, dokumaları zımparalamada kullanılan makine. (Girişte, dokumayı iyice germeyi ve büyük bir hızla dönen, zımpara kaplı bir silindire temas ettirmeyi sağlayan birçok silindirden oluşur. Daha sonra dokuma, zımparalama sırasında oluşan döküntüleri temizleyen bir fırçadan geçer.)
—ANSİKL. Marang. Zımpara makinelerinin birçok türü vardır. Genellikle geniş yüzeyli tablaları perdahlamada kullanılan *bant zımpara makineleri*'nde zımpara bandı biri sabit diğeri gerdirme düzenli iki kasnak çevresinde döner. Zımparalanacak parça sonsuz bir yüzeyle mekanik olarak kasnaklar altına getirilir. *Diskli zımpara makinesi* genellikle masif parça başlarını değişik açılarda zımparalamada kullanılır. Bu makinelerde zımparalanacak parça diskin yanağı ya da bir yüzeyi üzerine tespit edilir; bu durumda parça elle itilir. *Silindir zımpara makinesi* eğmeçli parçaları zımparalamada kullanılır, makine miline değişik çaplarda metal, sert ağaç ya da kauçuktan silindirler takılabilir. Çalışma sırasında zımparanın yalnız bir yerinden aşınmaması ve iş parçasını yakmaması için silindir kendi ekseni boyunca aşağı yukarı salınım yapar. *El zımpara makinesi* normal zımpara makineleriyle yapılması mümkün olmayan işlerde kullanılır. *Diskli ve bantlı el zımpara makineleri* daha çok kalın talaş kaldırmayı gerektiren doğrama ve parke zımparalama işlerinde, *titreşimli el zımpara* makineleriyse ince perdah işlemlerinde kullanılır. Sanayide kullanılan otomatik zımparalama makineleri (otomatik baskılı bant zımpara makinesi, silindirli kontak zımpara makinesi, çift taraflı kenar zımpara makinesi) yüzey düzeltmenin yanı sıra parçayı ölçüsüne getirme işlevi de görürler.
—Miner. Zımpara bir başkalaşım kayacıdır ve temelde korindondan oluşur. Toz ya da çeşitli büyüklükte tanecik haline getirilerek taşları (suyla ıslatılarak) ya da metalleri (yağla karıştırılarak) perdahlamada kullanılır. Kâğıt ya da bez üzerine zımpara tozları tutkalla yapıştırılırsa *zımpara kâğıdı* ya da *bezi* elde edilir.
Zımpara, günümüzde yalnız biley taşı ve taşlama taşı yapımında, toz halindeyken, optik yüzeyleri yontmada, perdahlama ve alıştırma işlemlerinde kullanılır.

ZIMPARALAMA a. Zımparalamak eylemi.

ZIMPARALAMAK g. f. *(Bir şeyi) zımparalamak*, bir şeyin yüzeyini zımpara ile aşındırmak, parlatmak.
—Deric. *Başı zımparalamak*, sığır derilerinde boynun ve başın kalın kısmını inceltmek.
—Kürkç. Derileri, perdahtan önce inceltmek.
—Tekst. Dokumalara zımparalama işlemini uygulamak.

◆ **zımparalanmak** edilg. f. Zımparalamak eylemine konu olmak.

ZIMPARALANMAK → ZIMPARALAMAK.

ZINDIK sıf. ve a. (ar. *zındīḳ*). Tanrı'ya ve ahrete inanmayan; dinsiz.
—ANSİKL. İsl. Başta Kuran olmak üzere, hadislere, ahrete, kıyamet gününe inanmayanlar hakkında kullanılan "zındık" sözcüğü, müslümanlıktan sonra ortaya çıktı. Müslümanlığın ilk dönemlerinde, bu dinden önceki inançlarını sürdürenlere de "zındık" denildi. Sünniliğin bazı aşırı kesimi, islam dininden olmayan, şeriata bağlanmayan herkesi zındık olarak kabul eder.

ZINDIKİ a. (ar. *zındīḳ* ve fars. *-ī*'den *zındīḳī*). *Esk.* Zındıklık.

ZINDIKİYET, -ti a. (ar. *zındīḳ* ve *-iyyet*'ten *zındīḳiyyet*). *Esk.* Zındıklık.

ZINDIKLIK a. Tanrı'ya ve ahrete inanmama.

ZING GUOFAN ya da **ZENG GUOFAN,** çinli devlet adamı (Hınan 1811 - Nankin 1872). Gönüllü kuvvetleriyle Taipingler'i yendi (1852) ve Hankou'yu onlardan geri aldı. Ciangşi ve Ciangsu'nun kral naibi oldu (1860). Nankin'in alarak (1864) ayaklanmayı sona erdirdi, ama

Şandong'ta köylü eylemini bastırmayı başaramadı (1867). Cili (bugün Hıbei) [1869], daha sonra Nankin kral naibi, Ciangşi ve Ciangsu genel valisi oldu (1871); Batı'ya özel görevle kurullar göndererek imparatorluğu çağdaşlaştırmaya çalıştı.

ZINGADAK be. (yansıma sözc. *zınk'* tan). Ansızın ve sarsıntı ile: *Zıngadak durmak.*

ZINGILDAMAK gçz. f. (yansıma sözc. *zıngıl'*dan). Zangırdamak.

ZINGIL ZINGIL be. (yansıma sözc.). Zangır zangır.

ZINGIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc. *zıngır'*dan). Sarsıntıyla ses çıkarmak; zangırdamak.

◆ **zıngırdatmak** ettirg. f. *Bir şeyi zıngırdatmak,* zıngırdamasına neden olmak; zangırdatmak.

ZINGIRDATMAK → ZINGIRDAMAK.

ZINGIRTI a. Zangırdama sesi.

ZINGIR ZINGIR be. Zangır zangır.

ZINK, -kı a. (yansıma sözc.). **1.** Hızla giden bir şeyin birdenbire durduğunda çıkardığı sesi belirtir. **—2.** *Zınk diye durmak,* hızla giden bir şeyden söz ederken birdenbire durmak. || *Zınk diye susturmak,* bir kimseyi karşılık veremeyecek bir duruma düşürmek.

ZIP, -pı a. (yansıma sözc.). **1.** Zıplayan ya da birdenbire fırlayan bir şeyin devinimini ya da çıkardığı sesi anlatır. **—2.** *Zıp diye çıkmak,* beklenmeyen bir yerden ansızın ortaya çıkmak. || *Zıp zıp,* zıplayarak: *Zıp zıp hopluyor.* || *Zıp zıp zıplamak,* çok sevindiğini havaya sıçrayarak belli etmek.

ZIPÇIKTI sıf. ve. a. **1.** Ansızın ortaya çıkan, sivrilen bir kimse için kullanılır; türedi: *Şu zıpçıktı kalkmış bize akıl öğretiyor.* **—2.** Ciddi olmayan, taşkın davranışlı kimse için kullanılır; zıpır.

ZIPIR sıf. ve a. *Tkz.* Taşkın davranışları olan, çılgınlık yapan kimse için kullanılır; delişmen.

ZIPIRLIK a. Zıpır, delişmen bir kimsenin niteliği; bu kişiye özgü davranış: *Zıpırlık etmek.*

ZIPKA a. (rusça *zipun,* şayaktan yapılmış köy giyeceği *zipkunka, zipka'*dan). Giy. **1.** Karadeniz kıyılarında yaşayan halkın geleneksel giyeceği olan dar paçalı potur. (Bele uçkurla bağlanır, bacakları sımsıkı sarar. Ağı körüklüdür, bu ağ bacaklara serbestlik sağlar. Genellikle siyah renkli kumaştan yapılır) **—2.** *Saltanat zıpkası,* saltanat kayıklarındaki hamlacıların giydiği beyaz renkli zıpka.

ZIPKIN a. (fars. *zūpin,* mızraktan kısa bir tür silah'tan). **1.** Büyük balıkları ve özellikle balinaları avlamak için kullanılan, bir ucu keskin ve tırtıklı, öteki ucu tutamaklı alet. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Zıpkın topu,* balina, kaşalot vb. hayvanları avlarken zıpkını uzaktan fırlatmaya yarayan top. || *Zıpkın ucu,* balık zıpkını ucuna yerleştirilen çentikli sivri demir.

—Esk. sil. Mızraktan kısa, hilal biçiminde iki kancalı delici silah. || *Zıpkın başı,* zıpkının metalden yapılmış sivri ucu ile bunun üzerindeki hilal biçiminde iki kancadan oluşan ana parçası.

—Tarönc. Ucu kemik ya da ren geyiği boynuzundan yapılan, bir ya da iki sıra dikeni olan av aleti. (Madeleine kültüründe ortaya çıkan zıpkın kullanımı, Büyük Okyanus'un ve Atlas okyanusu'nun kuzeyinde yaşayan kimi kavimlerde devam etti.)

—ANSİKL. Zıpkının, genellikle, ağaçtan bir sapı ve ok biçiminde demirden bir ucu bulunur. Alet, fırlatılmasına engel olmayacak şekilde çöreklenen ve fırlatıldıktan sonra geri getirilmesine yarayan bir ipe bağlıdır. Balina avında çok büyük zıpkınlar kullanılır ve bunlar tüfek ya da topla fırlatılır: ip yerine de uzun kalın bir halattan yararlanılır ve hızla çözülmesi için halat bir makaraya sarılır.

ZIPKINCI a. Zıpkınla balık avlayan kimse.

ZIPKINCILIK a. Zıpkınla balık avlama.

ZIPLAMA a. Zıplamak eylemi.
—Müz. Her notadan sonra telden ayrılan ve sıçrayışı elin belli bir pozisyonundan kaynaklanan hızlı ve kısa yay çekişi.

ZIPLAMAK gçz. f. **1.** Bir şeyden söz ederken, yere çarpıp yukarı fırlamak: *Zıplayarak merdivenlerden yuvarlanan top.* **—2.** Bir kimseden, bir hayvandan söz ederken, bulunduğu yerde havaya doğru fırlamak; sıçramak, hoplamak: *Sevinçten zıplamak. Kırlarda zıplayan tavşanlar.* **—3.** *Zıplaya zıplaya,* zıplayarak, sıçrayarak.

◆ **zıplatmak** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir şeyi zıplatmak,* zıplamalarını sağlamak; hoplatmak, sıçratmak: *Çocuğu zıplatmak. Topu zıplatmak.*

—Balıkç. Su yüzeyinde kayan yapay sineğin hatalı olarak yönünü değiştirmesi üzerine, oltayı kesintili hareketlerle çekerek sineği zıplatıp av için uygun yere getirmek.

ZIPLATMAK → ZIPLAMAK.

ZIPPADAK be. (yansıma sözc.). Uygun olmayan, beklenmedik bir yerde ya da zamanda; ansızın: *Zıppadak karşımıza çıktı.*

ZIPZIP a. **1.** Çocukların oyunda kullandıkları, taş, plastik, cam vb.'den yapılmış küçük yuvarlak; bilye, misket. **—2.** Bir yerinden lastik bir bağa asılarak zıplatılan içi talaş dolu ve top biçimindeki çocuk oyuncağı.

ZIRAR a. (ar. *zırar*). *Esk.* Zarar ziyan verme.

ZIRCAHİL sıf. Çok cahil.

ZIRDELİ sıf. Aşırı deli, çılgın.

ZIRGAM a. (ar. *zırġam*). *Esk.* Aslan.

ZIRH a. (fars. sözc.). **1.** Eskiden savaşlarda kesici, batıcı silahlardan korunmak için giyilen, demir ve telden yapılmış gömlek, miğfer, kolçak vb.'den oluşan savunma silahları bütünü. (Bk. *ansikl.* böl. Sil.) **—2.** Savaş gemilerinin ve kimi savaş araçlarının gelen mermilerden etkilenmesini önlemek için dışlarına kaplanan çelik levha. (Bk. *ansikl.* böl. Ask.) **—3.** Ed. Dış etkilerden, saldırılardan korunmak için yapılan hazırlık, alınan tutum: *Gelebilecek eleştirilere karşı zırh kuşanmak.*

—*Esk. Zırh-baf,* zırh ören; zırhçı. || *Zırh-came,* zırhtan elbise, zırhla kaplanmış giysi. || *Zırh-dar, zırh-puş,* zırhlı, zırh giymiş. || *Zırh-duz,* zırh halkalarını yapan kimse; zırhı delen ok. || *Zırh-kaba,* zırh. || *Zırh-kürte,* kısa zırh. || *Zırhveş,* zırh gibi: *"Bu cismüm zahm-ı tīrinden zırh-veş göz göz olmuştur"* (Vasfi, XVI. yy.).

—Elektrotekn. *Kablo zırhı,* bir elektrik kablosunu, mekanik dış etkilere karşı korumayı sağlayan metal kılıf.

—Esk. sil. *Zırh eteği,* zırh gömleğin zincir halkalardan örülmüş, baldırları kesici ve delici silahlardan koruyan alt bölümü. || *Zırh önü bağlama elemanı,* zırh gömleğin önünü kapatan, perçinlerle takviye plakasına tutturulmuş, çengel ve yuvadan oluşan kilit düzeneği. || *Zırh yakası,* zırh gömleğin boynu koruyan, zincir halkalardan örülmüş ya da metal levhalardan oluşan parçası. || *Sağrı zırhı,* yakın dövüşte hayvanın sağrısını silah darbelerinden koruyan parça. (Demirden yapılmış dikdörtgen levhaların, zincir halkalarla birbirine tutturulmasından meydana gelir.)

—İstihkc. Tahkimatların en önemli kısımlarını koruyan ve 1875'ten beri kullanılan metal yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalürj. Bir yüksekfırında, tüyer kuşağının karşısında bulunan hazne çeperi; bu çeperi meydana getiren ya da bu çeperin üzerine kaplanan dökme demirden hazırlanmış levha. || *Zırh levhası,* bileşiminde % 0,2-0,4 karbon, % 1,3-5 krom, % 1,5-3,5 nikel, % 0,1-0,5 molibden bulunan, tank ve savaş gemisi yapımında kullanılan alaşım çeliği.

—Nük. müh. Bir ışıma kaynağıyla korunacak bölge arasına yerleştirilen koruma düzeneği. (Daha basit düzenekler için *ekran* sözcüğü de kullanılır; bir reaktör çevresinde biyolojik ya da ısıl korumayı sağlayanlar için ise *kalkan* sözcüğü yeğlenir.)

—Pedol. Demir, alümin, hatta manganez birbuçukoksitlerin birikimi sonucu oluşan, çok sertleşmiş yüzeysel oluşum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psikan. *Karakter zırhı,* nevrozlu karakterde, benin bir savunma mekanizması olarak ortaya çıkan özelliklerin tümü. || *Kas zırhı,* karakter zırhının fizyolojik alandaki eşdeğerlisi. (Reich'ın düşüncesinin, karakter incelemesinden bitkisel tedavi ve biyoenerjiye doğru evrilmesi, bu kaymaya yol açtı.)

—Sil. *Zırh delici* → ZIRH DELİCİ* MERMİ.

—Zool. Birçok hayvan öbeğinde dış iskeletin öndeki öğelerine verilen ad: kabuklularda başlıgöğüs, böceklerde tergit, sümüklüböceklerde ilkel kavkı, bazı kurbağalarda boynuzsu ense levhaları vb. || Fosil "zırhlıbalıklar", kınkanatlılar, tatu vb. gibi bazı hayvanların sert örteneğine verilen ad.

◆ sıf. Demirden, çelik telden yapılmış ve koruyucu işlevi olan.

—Esk. sil. *Zırh eldiven,* savaşçının ellerini kesici ve delici silahlara karşı koruyan, zincirden örülmüş, torba biçiminde eldiven. || *Zırh gömlek,* bedeni kesici ve delici silahlardan koruyan, zincir halkalardan örülmüş uzun gömlek.

—ANSİKL. Ask. Zırh, taşıtları, topları, gemileri, uçakları, bazı helikopterleri ve eskiden kara tahkimatlarını, çeşitli mermilerin etkilerine karşı korumak amacıyla kullanılan ve araştırma ve denemeler sonunda belirlenmiş bir profili olan, yapı ve kalınlık açısından güçlendirilmiş alüminyum (bir ya da birçok kalınlıkta) ya da çelikten (alaşımlı ya da alaşımsız) bir kaplama maddesidir. En çok kullanılan zırh, krom, nikel ve tungsten gibi diğer madenlerle alaşımlı ya da alaşımsız su verilmiş çeliktendir. Kimyasal olarak işlenmiş kalın cam da, makineli tüfek mermilerine karşı etkili bir koruma sağlar.

Eski gemilerde kum torbaları ya da zincirlerle sınırlanan korunma, XIX. yy.'ın ikinci yarısından bu yana çelik levhalardan oluşan gemi zırhıyla sağlanır; zırhlı ya da kruvazör deyince akla gelen de bu zırhtır. İkinci Dünya savaşı öncesinde zırh büyük gemilerde, makineleri ve geminin hayati bir önem taşıyan bölümlerini topçu atışlarından ve uçak bombalarından korumaya yönelik bir ya da birçok 130-170 mm'lik köprüden, kulelerden ve blockhaus koruma sisteminden ve 200-400 mm'lik bir zırh çemberinden meydana geliyordu. Amerikan ağır uçak gemilerinin köprüleri dışında zırh, modern gemilerde yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır.

Uçak ve *helikopter zırhları,* yüzey ve kalınlık bakımından gemi zırhlarından daha zayıftır. Bu zırhlar, pilot mahalli ve kabinini, yakıt depolarını, topların ve cephanenin bulunduğu yeri korumak için yapılmıştır. Rus saldırı uçağı İL-2 Stormovik (1941-1945) ve amerikan çift reaktörlü saldırı uçağı Fairchild A-10 Thunderbolt II'nin (1972) zırhları, tümüyle özeldir. İkinci Dünya savaşı sırasında japon uçaklarının ağır kayıplar vermesinin (1941-1945) başlıca nedeni, zırhlı bir korumadan yoksun olmalarıydı.

Tank ve diğer taşıtların *zırhları,* 1917-1918 yapımı fransız ve ingiliz tanklarından (keskin açılı ve eğimsiz düz yüzeyli, kalınlığı az 8-17 mm, kabaca dövülmüş çelik levhalardan oluşuyordu) bu yana çok gelişmiştir. İkinci Dünya savaşı'ndaki ilk kuşak tanklarında kulelerin ve özellikle ön bölümlerin ortalama zırh kalınlığı en fazla 30-40 mm idi. Rus yapısı T-34'ün öncüsü olduğu bir sonraki kuşağın, genel-

Lauros-Giraudon

tek ve çift sıra dikenli kemik zıpkınlar madeleine kültürü
Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain-en-Laye

likle basık bir dış görünüşü, akıcı ve yuvarlaklaştırılmış hatları, tek bir parçadan dökülmüş kasa ve kulesi vardır. İkinci Dünya savaşı'nın en ağır tankı Tiger II, en çok 185 mm'lik bir zırha sahipti. Tankların kule ve kasalarının dış görünüşü çok önemlidir; çünkü tankın dış yüzü ne kadar eğimli ve yuvarlak olursa, delici ve çukur imla haklı mermilerin girme gücü o kadar az olur. Günümüzde, paralel tabakalardan oluşan karma zırhlar, klasik zırhların yerini almaktadır. Bunlar, madeni özellikleri ayrı olabilen ve bazı durumlarda az yanıcı motorin ile dolu bir soğurma bölgesini içeren, birçok madeni levhanın üstüste getirilmesiyle oluşturulan zırhlardır. Maliyet fiyatının sürekli artışı, yapımı daha masraflı ve zor olan çelikten döküm kulelerin yerini mekanik kaynaklı kulelerin almasına neden olmuştur. Fakat bu zırhların hiçbiri, günümüzde kullanılan ve çok düşük mesafeden, 300 mm'den daha kalın sacı delebilen mermilere dayanamaz. Buna karşın, çukur imla haklarının füzyon etkisini ortadan kaldıran hafif alaşım ve seramik kaplı 2 çelik levhadan oluşan yeni bir zırh olan ingiliz yapısı Chobham Armour'a karşı, çukur imla hakları tamamıyla etkisiz kalır.

Diğer savaş araçları (zırhlı personel taşıyıcıları ve keşif araçları) daha az korunmalıdır. Brezilya yapısı, zırhlı personel taşıyıcı EE-11 Urutu'nun, haddeden geçirilerek birleştirilmiş ve termik bir işlemden geçirilmiş farklı sertlikte iki kat çelik levhalarla zırhlanmış bir kasası bulunur. Dış tabaka içtekinden daha sert ve kırılmaya karşı daha dayanıklıdır. Alüminyum zırhlar üzerinde araştırmalar ABD'de 1955'e doğru başladı. Hafif keşif tankı Alvis Scorpion, zırhlı keşif aracı Daimler Fox (Büyük Britanya) ve amerikan yapısı zırhlı personel taşıyıcı M-113 gibi çok yaygın bazı araçların, ağırlıklarının azalmasına olanak veren, alüminyum zırhları vardır. Bu zırhların cm²'de yoğunluğu, ilk hızı yüksek, sert çekirdekli ve küçük çaplı mermilerin vurması dışında, eşit bir dayanıklılığa karşın, klasik çelik zırhlarınkinden daha düşüktür. Alüminyum zırhlar, çelik zırhlara oranla üç kat daha kalın olmak zorundadır, fakat, buna karşın dokuz kat daha sağlamdırlar. Yine de bu zırhlar, çeliğin daha etkili olduğu savaş tankları için pek uygun değildir.

—İstihkc. Savaş gemilerinin en önemli parçalarını (bataryalar vb.), daha sonra da tahkimatların en önemli kısımlarını (toplar, gözetleme kuleleri) yivli topların (1859-60) yıkıcı etkilerinden korumak üzere XIX. yy.'da metal zırhların icat edilmesi metalürjideki ilerlemeler sayesinde mümkün oldu. Geliştirilen tekniğe bağlı olarak, kullanılan metaller, sırasıyla, haddelenmiş demir, dökme demir (Gruson yöntemi), karma metal ve son olarak da, içinde nikel-krom bulunan özel çeliklerdir. Zırhların bir bölümü (zırhlanmış kazamatlar vb.) sabit, bir bölümü (dönen kuleler vb.) hareketlidir.

—Pedol. Tropikal kuşağın en yaygın toprakoluşum süreçlerinden birinin sonucu olan zırh, bazların ve silisin profil dışına çıkmasına bağlı olabileceği gibi, çeşitli kökenlerden (kolüvyonlar, alüvyonlar) gevşek bir malzemenin eğik yıkanmayla birbuçukoksit bakımından zenginleşmesi sonucu bir süreç sonunda da görülebilir. Kurak mevsimde su kaybı derinliklerde demir ve alümin tuzlarının çökelmesine yol açar. Ancak gevşek üst katların temizlenmesi sonucu doyma katı ortaya çıkar ve sertleşir.

—Sil. Bazen gösterişli bir biçimde işlenmiş deri, metal ya da çelik halka ya da levhalardan yapılan zırh, XVII. yy.'ın başına kadar silahların gelişimine bağlı olarak yeni parçalarla daha da kusursuzlaştırıldı; ancak bu parçaların ağırlığı artırarak etkinliği azalttığı ve taktikte değişiklik gerektirdiği göz önüne alınarak zırh zamanla hafifletildi. 1914'te hâlâ zırh giyen süvariler vardı; başlıksa bugün de kullanılmaktadır. Zırhlı araçlardaysa ortak bir zırh donanımı vardır.

Boy zırhı Batı'da yaklaşık iki yüzyıl (XV. ve XVI. yy.) kullanıldı. Bu zırh büyük bir ustalıkla birbirine eklenmiş yüz dolayında parçadan oluşur: başı örten *tolga;* boğazı koruyan *çenelik, omuzluk tepeliği;* kolu örten *kolçak* ve *zırh eldiveni;* göğsü koruyan *göğüslük;* karnı ve kalçaları örten *etek;* bacakları koruyan *kalçalık, dizlik, bacaklık* ve *ayaklık.*

Eski Türkler'de çokal, çukal, savut gibi adlarla anılan zırh takımı, miğfer, zırh gömlek, göbeklik, kolçak, zırh eldiven, dizçek gibi parçalardan oluşur. Mısır memluk zırhları yuvarlak ya da yassı demir halkalı ve örmeydi. Ayrıca önü, kol altları ve sırtı çelik levhalarla güçlendirilmişti. Kollar ve dizler çelik kolçak ve dizçeklerle korunuyordu. Bu tür zincir-örme zırhlar, Avrupa'nın tümüyle çelikten yapılmış, ağır zırhlarından daha kullanılışlı ve hafifti. İran zırhları da genellikle zincir-örme biçimindeydi; göğüs ve sırt büyük, yuvarlak, çelik levhalarla korunuyordu. Türk ve memluk zırhlarına benzeyen bu örneklerin yanı sıra çar ayine denilen, dört çelik levhadan meydana gelen iran zırhları vardı. Bunlarda göğsü, sırtı ve kol altlarını kaplayan dört parça metal levha, kayışlarla birbirine ve bedene bağlanıyordu.

XV.-XVI. yy. memluk zırhlarıyla büyük benzerlik gösteren osmanlı zırhları da zincir-örme biçimindeydi. Bunların önü, kol altları ve sırtı, uzun, çelik levhalarla desteklenmişti. Ayrıca dirsekle bilek arasına kolçaklar tutturulmuştu (bu kolçakların dönemlerinin motif ve yazılarıyla süslü güzel örnekleri vardır). XVII. yy.dan sonra daha çok tümüyle zincir örgülü, hafif zırhlar yaygınlaşmıştır. Padişahlar ve paşalar gümüş ve altın kakmalarla süslü, üzerlerine Kuran'dan ayetler yazılmış zırhlar giyerlerdi. Zırhların vücudu zedelememesi için de, zırhın altına pamukludan, kalınca gömlekler giyilirdi. Bunların ketenden ve ipekten yapılmış olanları da vardı ve üzerlerine koruyucu olarak ayetler, dualar yazılmıştı.

Hayvanları kesici ve delici silah darbelerinden koruyan zırh takımları alın zırhı (bunlar yekpare ya da parçalıydı), boyunluk ya da boyun kalkanı, göğüs ve sağrı zırhları gibi parçalardan oluşuyordu.

ZIRH KUYRUKLU YILAN a. Sri Lanka ve Hindistan'da yaşayan, 50 cm uzunluğunda yılan. (Küt kuyruğunun ucu silindire benzer ve özel bir zırhla örtülüdür. Bil. a. *Uropeltis grandis;* zırhkuyruklugiller familyası.)

ZIRHKUYRUKLUGİLLER a. Sivri kafalı, kısa ve yuvarlak bedenli, kuyruklarının ucunda silindire benzeyen bir disk bulunan, çok iyi kazıcı, pullusürüngenler familyası. (Bu yılan familyasının üyeleri Sri Lanka ile Hindistan'da yaşar. Bil. a. *Uropeltidae.*)

ZIRHLAMA a. Mermilerin etkilerine karşı bir aracı, bir sığınağı zırhla donatma.
—Ask. denizc. Bir savaş gemisini zırhla kaplama.
—Elekt. ve Elektron. EKRANLAMA'nın eşanlamlısı.
—İşlem. Belirginleşmesi istenen bir nakış motifinin çevresini metal, pamuk, ipek ya da yün iplikle işleme.

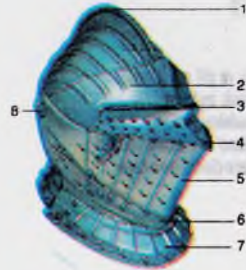
ZIRHLANDIRMAK → ZIRHLANMAK.

ZIRHLANMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, zırh giymek. **—2.** Bir araç sözkonusuysa, zırhla kaplanmak. **—3.** Ed. *(Bir şeye karşı) zırhlanmak,* o şeyden etkilenmemek için hazırlıklı olmak, ona karşı katı bir tutum almak: *Duygu sömürülerine karşı zırhlanmak.*

◆ **zırhlandırmak** ettirg. f. **1.** Bir şeyi zırhlandırmak, zırhla kaplamak. **—2.** Bir kimseyi zırhlandırmak, ona zırh giydirmek, zırhlanmasını sağlamak.

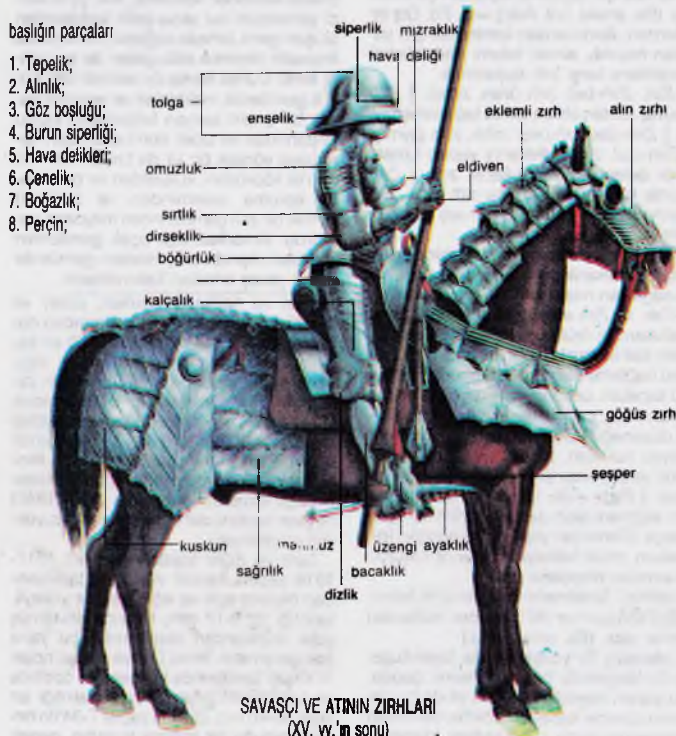
ZIRHLAYICI a. Elektrotekn. Yalıtkan elektrik kablolarını korumak için tel ya da çelik şerit halinde bir zırhla kaplayan makine.

ZIRHLI sıf. Zırh kuşanmış bir kimse ya da zırh kaplanmış bir araç için kullanılır: *Zırhlı süvari. Zırhlı kule.*
—Ask. *Zırhlı araç,* bir zırhla kaplı, kısmen silahla donatılmış ve özdevimli savaş aracı. (Tekerlekli, tırtıllı ya da yarı tırtıllı olabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Zırhlı birlik,* tanklardan, zırhlı keşif ya da emniyet birliklerinden oluşan ve kara muharebesi için donatılıp yetiştirilmiş, çeşitli sınıflardan karmaşık bir birlik. (Bu birlik, kara kuvvetleri havacılık birlikleri, esnek ve süratli bir muharebe şebekesi, seyyar bir lojistik sistemi ile desteklenir. Görevi, düşman kuvvet-

başlığın parçaları

1. Tepelik;
2. Alınlık;
3. Göz boşluğu;
4. Burun siperliği;
5. Hava delikleri;
6. Çenelik;
7. Boğazlık;
8. Perçin;

SAVAŞÇI VE ATININ ZIRHLARI
(XV. yy.'ın sonu)

lerini taarruzla dağıtmak, öteki birlikler için gerekli keşfi, emniyeti ve tanksavar savunmasını hazırlamaktır.) || *Zırhlı keşif birliği*, muharebe harekâtı sırasında düşmanın keşif harekâtına karşı koyup güvenliği sağlamak görevini üstlenen hafif ve oynak keşif birliği. || *Zırhlı muharebe grubu*, bir ya da daha çok tank, zırhlı piyade ve zırhlı keşif taburlarının komuta ve denetimini sağlamak amacıyla bir kolordu kuruluşuna verilmiş birlik. || *Zırhlı otomobil*, bir top ya da makineli tüfekle donatılmış, tekerlekli (bazen tırtıllı) hızlı zırhlı araç. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Zırhlı personel taşıyıcı*, tam tırtıllı, sınırlı olarak zırhlandırılmış, akımı (debisi) düşük ırmaklar ile küçük göllerde, engebeli arazide hareket etme yeteneğine sahip, havadan paraşütle atılabilen,personel ve yük taşımak amacıyla kullanılan araç. || *Zırhlı piyade*, düşmana ateş ve manevrayla yaklaşarak imha etmek, düşman hücumunu yakın muharebeyle püskürtmek ve tanklara destek sağlamak amacıyla kurulmuş birlik. (Zırhlı muharebe araçlarıyla oluşturulur.) || *Zırhlı topçu*, zırhlı birliklerdeki kısmen zırhlandırılmış, kundağı motorlu topçu birliği. || *Zırhlı tümen*, çeşitli zırhlı ve makineli piyade ve destek birliklerinden oluşan büyük zırhlı birlik.

—Elektrotekn. Sargıları çevreleyen bir ya da birkaç dış büküm taşıyan bir elektrik devresine sahip bir elektrik makinesi (transformatör, üreteç, motor, elektromıknatıs) için kullanılır. || *Zırhlı kablo*, bir zırhla donatılmış yalıtkan kablo.

—Zool. Bir zırhla kaplı hayvan için kullanılır.

◆ a. Ask. denizc. Hayati noktaları kalın zırhlarla korunmuş, güçlü top bataryaları bulunan, genellikle büyük tonajlı, açık deniz gemisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. • *Zırhlı araç*. XX. yy.'ın başında otomobil üzerine silah monte etme fikri doğdu: silah ve araç hafif bir zırhla korunuyordu. Böylece ilk zırhlı araç ortaya çıktı. O zamandan bu yana, teknik ilerlemeler ve kullanım öğretileri zırhlı araçların daha da gelişmesini ve tüm sınıflara yayılmasını sağladı. 1980 yılı itibariyle bilinen zırhlı araçlar şunlardır: *zırhlı keşif araçları, tanklar* (savaş tankları, avcı tankları, füzeatar tanklar vb.) ve bunların benzerleri (özdevimli toplar, köprü kurucu tanklar, onarım tankları vb.); *küçük tırtıllı araçlar*, özellikle amfibi harekâtları için yapılmış araçlar; piyade ve istihkâm destek araçları, *ileri hat zırhlı araçları, istihkâm savaş araçları, piyade savaş araçları* ve *zırhlı personel taşıyıcıları*.

—Ask. tar. Birinci Dünya savaşı'nda ingiliz ve fransız ordularında, savaş alanında hareket edebilen, tel örgüleri ezerek geçebilen ve piyadenin yaklaşmasını engelleyen, makineli tüfek yuvalarını imha eden ilk *tanklar* kullanılmaya başladı. *Tanklar* alman cephesini çökerten ve 1918'de Müttefikler'in zafer kazanmasını sağlayan başlıca silah oldu. Haziran 1917'den itibaren, ingiliz komutanlığı, general H. J. Elles'in komutasında *Royal Tank Corps* adı altında yeni bir sınıf oluşturdu. Savaş bittiğinde İngilizler'in yaklaşık 600, Fransızlar'ın ise 4 000 kadar tankı vardı. Buna karşın Almanlar bu yeni araca pek önem vermediler.

1918 sonrasında, Müttefikler tarafından iki görüş karşı karşıya geldi. Özellikle Büyük Britanya'da (John Fuller, G. Martel, Liddell Hart) ve Fransa'da (J. Doumenc), birinci görüşü destekleyenler general Estienne'in şu görüşüne dayanıyorlardı: "savaş, tanklar savaşıyla başlayacak [...], çok hareketli ve motorlu kundaklarla donanmış topçuların desteğinde bulunan hızlı tanklar, motosikletler ve zırhlı araçlar tank yığınlarına yol gösterecekler..." De Gaulle'ün *Vers l'armée de métier* (Muvazzaf orduya doğru) [1934] adlı kitabında yeniden ele alacağı bu düşünceler, Guderian'ın *Achtung! Panzer* (Tanklara dikkat!) [1937] adlı kitabında kuramını yaptığı ve *Panzerdivisionen*'iyle (Panzer tümeni) 1939-40'ta uygulayacağı öğretinin temelini oluşturur. Buna karşılık öbür görüş, birlikte harekâta katılan tankların düşman mevzilerine girmesi gerektiğini kabul etmekle birlikte, tankları kesin olarak piyadeye bağlar.

Versailles antlaşması'yla tank imal etmesi yasaklanan alman ordusu, Rusya'da ve İsveç'te çeşitli tank örnekleri üzerinde çalıştı ve manevralarını maketlerle yaptı. Daha sonra, Almanya'da da açıkça zırhlı araçlar üzerinde çalışmaya başlandı; savaş sonrası ilk alman tankı (20 t, 75 mm'lik bir top) 1926 yılında Rheinmetall şirketi tarafından gizlilik içinde tasarlandı. III. Reich'in iktidara geçmesinden sonra tank birlikleri kuruldu; 1934'te bir *Panzerbrigade* (Panzer tugayı) oluşturuldu, 1935'te üç *Panzerdivisionen* (Panzer tümeni) düzenlendi. 1938 sonbaharında da iki tümen daha hazır duruma getirildi. Son tümen 1939'da oluşturuldu. Guderian ise *Achtung! Panzer* (1937) adlı kitabında zırhlı araçların stratejik kullanımını tanımlamıştı.

İkinci Dünya savaşı'nın başında tank -uçak ikilisi, alman taktiğinin kesin sonuç almasını sağladı. 1 eylül 1939'da her biri 250-300 tanklık 6 Panzerdivisionen Polonya'ya taarruz etti ve üç haftada Polonya'yı ele geçirdi. 10 mayıs 1940'ta Panzerler, belli bir düzene uymadan ve belli bir hat gözetmeden Belçika ve Fransa'ya saldırdılar. Tankların görevi, düşman yuvalarından gelecek direnişin taarruzun hızını kesmesine izin vermeden düşman cephesini dağıtmaktı; sözkonusu düşman yuvalarını ortadan kaldırmaksa motorize piyadeye ve yarma harekâtını sürdüren uçaklara bırakılıyordu. Zırhlı vurucu gücü, topçu hazırlığı olmaksızın aniden ortaya çıkan panzerlerle (bunlar bazen zırhlı birliklerle [*Panzerkorps*] beraber hareket ediyorlardı) sağlanıyordu.

İkinci Dünya savaşı sırasında, orduların gücü zırhlı birliklerinin sayı ve yeteneklerine göre değerlendirildi. İlk sırada yer alan Almanya, zırhlı üstünlüğünü 1942'de müttefik ordularına (ve *Armoured Division*'larına) ve Ruslar'a kaptırdı. Rusya'ya karşı bir saldırı başlatmak için Almanya 1941'de 23 Panzerdivisionen oluşturmuştu, fakat sonra bunlardan her birinin gücünü 180 kadar tankla sınırlamak zorunda kaldı. Wehrmacht, Rusya'daki Panzerkorps gücünü dört zırhlı grupta *(Panzergruppen)* topladı. Bu gruplar 1942'de zırhlı ordulara *(Panzerarmeen)* dönüştüler, ancak bir süre sonra bu ordular, genelkurmayın muharebenin akışına bağlı olarak her düzeyde kolordunun başına getirdiği kuruluşlar haline geldi.

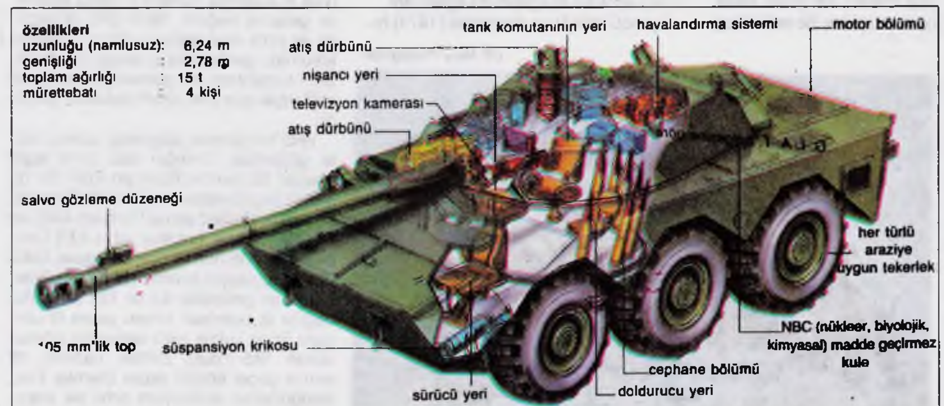
Zırhlı araçların etkinliği, yalnızca birliklerinin düzenlenmesi ve kullanım biçiminden kaynaklanmaz; kullanılan malzemenin niteliği de önemli bir rol oynar. Bu nedenle T 34'ler ortaya çıkıncaya kadar alman tankları Rusya'da rus tanklarına üstünlük sağladılar. Bu üstünlük aynı şekilde Libya'da da İngilizler'e karşı, 1942'de Churchill ve Sherman'lar ortaya çıkıncaya dek sürdü (El-Alameyn). Alman zırhlı saldırı güçlerinin ölçüsüz bir biçimde kullanılması, malzemelerin hızla yıpranması, birliklerin gücünün kısmen ve çok gecikmeli olarak tamamlanmasına yol açtı. Bu yıpranma, hava üstünlüğünün el değiştirmesi ve tanksavar savunmasının sürekli olarak gücünü artırmasıyla daha da büyüdü. Tanksavar savunması alanında Kursk (temmuz 1943) savaşı bir dönüm noktası oldu.

Tank daha da güçlendiğinde, diğer sınıftan birliklerin tankı desteklemesine olarak veren özel zırhlı araçlar geliştirildi: zırhlı personel taşıyıcıları, motorlu toplar, istihkâm taşıtları vb. (Avrupa'da Müttefikler'in taarruzları sırasında [1944], amfibi tankların çıkarmalarına destek sağlamıştı.) Almanlar, 1940-1945 yılları arasında, 6-12 kişi taşıyan yarı tırtıllı zırhlı araçlar (S d K f 250 ve 251 standart modeli) sayesinde tanklarla birlikte ilk hatta savaşacak 19 motorize piyade tümeni *(Panzergrenadierdivisionen)* oluşturarak bu alanda yenilik yaptılar. Her iki taraf da yapımlarını kolaylaştırmak amacıyla, ayrı amaçla kullanılan araçlar için benzer kasalar, motorlar ve rulman takımları kullanarak *zırhlı araç sistemleri*'ni gerçekleştirdiler. 130 000 zırhlı araçla ABD üretim bakımından başta geliyordu; Rusya yaklaşık 100 000, Almanya yaklaşık 50 000 ve Büyük Britanya 30 000 zırhlı araçla ABD'yi izlediler.

İkinci Dünya savaşı sırasında zırhlı araçlar, piyade ve helikopterlerce kullanılan hafif tanksavar silahlarının (roketler ve telgüdümlü füzeler) gittikçe etkin bir biçimde kullanımı ve aynı biçimde birçok tank topundan atılan çukur imla haklı mermilerin yaygın olarak kullanımı karşısında zor durumda kaldılar. Kore savaşı (1950-1953) güçlü tankların yararını ortaya koyduysa da atom silahının ortaya çıkışı tanklara dayalı saldırı harekâtının pek gerçekçi olmadığı düşüncesinin doğmasına yol açtı. Ancak daha sonra bu görüş terk edildi ve 1965'ten sonra nükleer silahın kullanıldığı savaşlar için de zırhlı araç asıl öğe olarak kabul edildi. Gerçekten de su geçirmez bir tank, zırhı sayesinde, nükleer maddelerle kirlenmiş bölgelerden geçerken mürettebatını korur.

Tanksavar silahlarının artışı, zırhlı araçların ateş güçleri, basık biçimlerinden kaynaklanan korunma yetenekleri ve artan hızlarının yanı sıra devingenliğe de önem verilmesini sağladı. Bunun sonucunda, ingiliz yapısı Chieftain, amerikan yapısı M 48 ve M 60 gibi 50 t'luk tanklar gene de kullanılmakla birlikte, ağır tankların çoğu terk edildi (buna karşılık M 60, füzeatabilen ilk tanktır [152 mm'lik füzeatar topu Shillelagh]). Orduların çoğu, savaş tankları da denilen ve ağırlıkları 35 ya da 40 ton arasında değişen (fransız yapısı AMX 30, alman yapısı Leopard, rus yapısı T 55, T 62, T 64, T 72 ve daha sonra T

fransız AMX 10 RC zırhlı otomobil

Cadillac gage Company

amerikan **zırhlı** hafif keşif aracı Cadillac Gage Commando V-150 (kulesi 90 mm'lik bir top ve iki makineli tüfekle [biri ortak eksenli] donatılmıştır)

80, isviçre yapısı P 58 ve 61, isveç yapısı S gibi) orta tankları tercih ederler.

Buna koşut olarak hafif zırhlı araçlar da pek çok bakımdan gelişme gösterdi. Tırtıllı hafif destek tankları (AMX 13, Amerikan yapısı Chaffee M24), tank avcı araçları (rus yapısı PT76 ve PT85), tekerlek üzerine bindirilmiş zırhlı keşif araçlarının yanı sıra tüm sınıflarda, savaş tanklarını desteklemeye yönelik çeşitli zırhlı araçlar geliştirildi. Önceleri basit olanaklarla (fransız zırhlı personel taşıyıcısı, amerikan yapısı M113, rus yapısı tırtıllı BTR 50) taşınan piyade sınıfı,

US Army

amerikan FMC M-113 **zırhlı** tırtıllı personel taşıyıcı

daha sonra kendi araçlarıyla (fransız yapısı AMX 10 P, alman yapısı Marder, rus yapısı tekerlekli BMP ve BTR 60 P) savaşa katılmaya başladı.

Bu zırhlı araçların çoğu amfibidir. Hafif amerikan tankı Sheridan, havadan taşınabilir ve Shillelagh füzeleri atan bir tanktır. 70'li yıllarda farklı türde hafif zırhlı araçların tank alaylarında bir araya getirilmesiyle mekanize denilen büyük birlikler kuruldu (rus piyade tümeni, amerikan mekanize ve zırhlı tümeni, Bundeswehr zırhlı bombaatarlar birliği). Bu birlikler çerçevesinde araçların zırhı, toplar kadar (105 ve 155 mm'lik fransız yapısı toplar, 105 mm'lik ingiliz yapısı A660 t, 155 mm'lik amerikan yapısı M109, rus SU serisi) istihkâm araçlarını da ilgilendirir.

Üçüncü (1967) ve dördüncü (1974) İsrail Arap savaşları, tanksavar silahlarının yeterli olmadığını ve tank toplarının, düşman tanklarına en etkili rakip olduğunu göstermiştir. Oysa, İkinci Dünya savaşı'nı izleyen çarpışmalarda, belirleyici silah olarak görünen zırhlı araçların taktik ve stratejik kullanımı pek sözkonusu olmamıştı. Ancak Varşova paktı 1991 yılında kaldırıldığı sırada, NATO'nun 9 000 tankına karşılık 30 000 tanka sahip durumdaydı. Batı ulusları günümüzde zırhlı araç ve tanksavar güçlerini yeniden düzenlemeye ve artırmaya girişmişlerdir. Sözgelimi Büyük Britanya ve Fransa'da tugay düzeni kaldırılmış, yerine tümen düzeni getirilmiştir.

• *Zırlı otomobil.* İlk zırhlı otomobiller (1902-1903) hafif bir zırhla korunan normal bir araba kasasıyla bir makineli tüfekten oluşuyordu (az sayıda yapılan fransız yapısı Charron-Girardot-Voigt, avusturya yapısı Austro-Daımler). Örneğin ağustos 1914'te fransız ordusunun tek bir zırhlı otomobili bile yokken, Belçika'da alman kuvvetlerini tedirgin etmek ve keşif için Minerva modeli zırhlı otomobiller aktif bir biçimde kullanılıyordu. 1914 ve 1918 yılları arasında her iki taraf da pek çok model geliştirdi (en başarılı ve en çok kullanılan modeller ingiliz yapısı Rolls-Royce; fransız yapısı White-Laffly, Renault, Peugeot ve Panhard; Almanya'da kamyon kasası üzerine monte edilen Ehrhardt BAK; İtalya'da Lancia 1 ZM, Fiat ve İsotta-Fraschini; Rusya'da arka tırtıllarıyla Austin-Putilov). Bu araçlar pratikte oto yolunu terk edemezler, özerklikten yoksundurlar, korunmaları ve donanımları yetersizdir. Batı cephesinde yerlerini tanklara bırakan ve savaşa pek katılmayan bu araçlar, Ortadoğu'daki savaşlarda ve 1918'den sonra sömürge savaşlarında ve çeşitli sindirme harekâtlarında önemli bir rol oynadılar.

İkinci kuşak zırhlı otomobiller (1928-1945) birinciye oranla büyük bir gelişme gösterdi (daha büyük bir özerklik ve hız, daha kalın zırh, 75 mm'ye kadar toplar, her türlü araziye yatkınlık). Büyük Britanya Commonwealth'ın yardımıyla 1928 ve 1943 yılları arasında *armoured car, scout car, light reconnaissance car* adı verilen 40 000'den fazla zırhlı araç üretirken (Lanchester, Daimler, Guy, Humber MkI, AEC, Coventry, Marmon-Herrington), Fransa da, hafif mekanize ve zırhlı tümenlerde kullanılan zırhlı otomobiller (AMD, Laffly-80M, Panhard 165/177 ve 178 ve hafif tanklara benzer, tırtıllı AMR Renault VM 1933 ve ZT 1935) ve zırhlı araçlar (tekerlekli ve tırtıllı AMC Schneider P16, Renault YR ve ACGI) geliştirdi. Almanya 1933'ten sonra, 1941'e kadar üretilecek yabancı modellerden telsiz araçları bakımından daha iyi donanmış, pek çok modeli bulunan 4 tekerlekli (Kfz 13, sdKfz 221), 6 tekerlekli (sdKFZ 232), 8 tekerlekli (sdKFz 231, 234 Puma) gelişmiş zırhlı otomobiller imal etti. Amerikan yapısı Ford M-8 Greyhound ve T-17EI Staghound, 1943'ten sonra çok tutuldu. İtalya ve Rusya bu dönemde zırhlı otomobillere pek ilgi göstermediler ve ürettikleri modeller de (Fiat Autoblinda AB-40/42 hariç) yeterince gelişmiş değildir. 1939-1945 dönemine ait zırhlı otomobillerin ulaşım yollarını korumak, gerillaya karşı savaşmak, keşif, zırhlı tümenlere yol göstermek ve irtibat sağlamak için çok yararlı oldukları görüldü.

1945'ten sonraki gelişmeler sürekli, hatta gözalıcıdır. Örneğin bazı *zırhlı keşif araçları* 90 mm'lik (Panhard EBR-75) 76 mm'lik (ingiliz yapısı Alvis FV-601 Saladin), 90 mm'lik (fransız yapısı Panhard AML ve ERC-90 Sagaie, brezilya yapısı EE9 Cascavel) ve 105 mm'lik (fransız yapısı AMX-10RC) toplarıyla tankları imha edebilirler. Ağırlıkları genellikle 4,5 ile 12 t arasında değişir (8 tekerlekli alman yapısı Rheinstahl Sppz Luchs zırhlı otomobili istisnai olarak 19,5 t'dur). Zırhları nadiren 15 mm'yi geçer (ingiliz yapısı Daımler Fox, kategorisinin alüminyum zırhlı tek aracıdır). Günümüzde tekerlekli keşif araçlarının çoğu amfibidir (tekerlekler, pervane ya da su püskürtmeli itiş sistemi). Daha önce EBR Panhard ve Alvis Saladin gibi modellerde yeterli olan, güç arazide hareket yeteneği, dingilleri kolayca bükülebilen alman yapısı UR-416 ve karoseri ile mesafesi 0,90 m olan salınımlı kirişli arka süspansiyona sahip brezilya yapısı EE-9 Cascavel'de daha da geliştirilmiştir. Panhard AML ve ERC Sagaie gibi zırhlı araçların üzerine monte edilen havanlar da (60 ya da 81 mm'lik) başarılı olmuştur. BRDM-1 (BTR-40 p de denir) ve BRDM-2 gibi rus zırhlı otomobilleri ile, Daimler Fox ve SS-11 füzeleriyle donatılmış AML Panhard gibi keşif araçlarında tanksavar füzeleri vardır. Çok yaygın olmalarına karşın, vurucu güce ve tankları koruma yeteneğine sahip olmadıkları için zırhlı otomobiller, savaş alanlarında sonuç getirici silahlar değildir. Zırhlı ve mekanize tümenlerin, keşif araçlarının zırhlı birliklerin hareketlerini örtmekte ve kılavuzluk etmekte yetersiz kalmasından kaynaklanan ağır kayıplar vermesi (özellikle Ortadoğu'da 1973'te 4'üncü İsrail-Arap savaşı'nda) önlenmek isteniyorsa, zırhlı otomobiller üzerinde önemle durulması yerinde olur.

—Ask. denizc. Zırhlılar, İkinci Dünya savaşı'na kadar savaş filolarının temel öğesi olmuştur; ilk modern büyük zırhlı, mühendis Dupuy de Lôme tarafından 1858-59 arasında inşa edilen fransız gemisi *Gloire*'dır. Su kesiminin 2 m altına kadar inen 120 mm kalınlığında bir zırhla korunmuş olan bu gemi 6 000 t'du. Topları tek bir batarya halinde dizilmişti, ama, o tarihten sonra topların sayısı azaltıldı, sonra da taretlere yerleştirildi. Zırhlının tarihi, "topun zırhlıya karşı savaşının" tarihinden başka bir şey değildir, çünkü zırhlıların ortaya çıkışıyla birlikte toplar sürekli bir gelişme göstermiştir. Zırhın kalınlığı ve dayanıklılığı artırılırken aynı zamanda topların gücü de artırılmıştır. 1906'ya kadar, bir zırhlının klasik silah donanımı büyük çaplı 4 toptan (305 mm), seri atışlı orta çaplı on iki kadar top (127-167 mm) ile küçük çaplı birkaç toptan oluşuyordu. 1906'da hizmete giren *Dreadnought* zırhlısı, yalnız 305 mm'lik 10 toptan oluşan silah donanımıyla yeni bir değişiklik getirdi. Bununla birlikte, bu düşünce hızla ortadan kalktı ve hafif toplar yeniden ortaya çıktı. 1922'de, Washington konferansı, zırhlıların maksimum tonajını 35 000 t ile sınırladı. Bununla birlikte, İkinci Dünya savaşı sırasında, savaşan ülkeler çok büyük zırhlılar inşa ettiler: Almanlar'ın *Bismarck*'ı (45 000 t), Amerikalılar'ın *Missouri*'si (45 000 t) ve Japonlar'ın *Yamato*'su (55 000 t). Ancak, zırhlı, uçak-gemilerinin ortaya çıkışıyla ikinci plana düştü. Savaş filolarında, güçlü uçaksavar silahları sayesinde hava savunmasında ve amfibi harekâtlarda destek ateşi yapan gemi olarak kullanılmaya başladı. 1950-1960'tan bu yana, zırhlılar belirgin bir biçimde ortadan kalkmıştır. Çeşitli ülkelerin donanmalarında yer alan zırhlılar da, silahları sökülerek okul gemisine dönüştürülmüştür. Deniz savaşında gelecek, nükleer denizaltılar ile uçak-gemilerinindir.

US Navy Photograph

1945 nisanında Okinava çıkartması sırasında japon mevzilerine ateş açan "New Mexico" sınıfı amerikan **zırhlısı** (deplasman: **33 400 t** silah donanımı: üçlü gruplar halinde 4 tarete yerleştirilmiş 356 mm'lik 12 top)

ZIRHLI YAYINBALIĞI a Güney Amerika'da yaşayan, bedeni kemik levhalarıyla örtülü, havayı soluyabilen yayınbalığı. (Kurak mevsimlerde karaya çıkarak göğüs yüzgeçleri üzerinde hareket edebilir. Üstçenesinde 4 bıyığı vardır. Bil. a. *Callichthis asper;* yayınbalığıgiller familyası; boyu 10 cm.)

ZIRHLIAMFİBYUMLAR a Birinci Zaman ve Trias tabakalarında fosil olarak bulunan amfibyumlar öbeği. (Genellikle bugünkü amfibyumlardan daha iri olan zırhlıamfibyum türlerinde kafatası kubbesi tamamen kemikleşmişti ve yassıydı; içinde boşluklu kanallar bulunan kemikler su yaşamına uyarlanmış durumdaydı. Bu hayvanlar *Apsidospondyla* altsınıfının fosil bölümünü oluşturur. Günümüzdeki hayvan-

bilimcilerin çoğu onları çok eşitsiz iki üst-takıma ayırma eğilimindedir: *Labyruthodonta* ve *Phyllospondyla*, diğer bir kısmı bunlara *Lepospondyla* takımını da eklemektedir. Bil. a. *Stegocephali*). [Eşanl. ZIRHLIBAŞLILAR.]

ZIRHLIBAŞLILAR a. Paleont. ZIRHLI-AMFIBYUMLAR öbeğinin eşanlamlısı.

ZIRHLIKABUKLUGİLLER a. Çeşitli böcek türlerini içeren, yürüyen, onayaklı kabuklular familyası. (Üyeleri özellikle tropikal ve yarıtropikal denizlerde yaşar. Bunun birlikte bazı türleri daha soğuk sularda da bulunur: örneğin langust türü olan *Palinurus elephas*.)

ZIRILDAMAK gçz. f. **1.** Sürekli söylenip sızlanarak hoşnutsuzluğunu açığa vurmak; zırlamak, zırıldanmak: *İşini bitirene kadar zırıldayıp durdu.* **—2.** Sürekli ağlamak; zırlamak, zırıldanmak.

ZIRILDANMAK gçz. f. Zırıldamak.

ZIRILTI a. **1.** Zırıldama sesi ya da zırıldamak eylemi, sızlanma: *Yine zırıltıya başlama. Her gün senin zırıltını dinlemekten bıktım.* **—2.** Can sıkan çalgı ya da hoşa gitmeyen müzik, ezgi, ses vb.: *Radyodaki şu zırıltı başımı ağrıttı.* **—3.** Geçimsizlik nedeniyle çıkan kavga; sürtüşme, çekişme. **—4.** Adı anımsanmayan ya da söylenmek istenmeyen bir şeyi belirtmek için kullanılır; zımbırtı. **—5.** *Zırıltı çıkarmak*, bir anlaşmazlık yüzünden kavga çıkarmak.

ZIRIL ZIRIL be. Sürekli bir zırıldamayı belirtir; zırıldayarak: *Zırıl zırıl söylenmek, ağlamak.*

ZIRLAK sıf. Sürekli zırlayan, ağlayan.
◆ a. Cırcırböceği.

ZIRLAMA a. Zırlamak eylemi.

ZIRLAMAK gçz. f. **1.** Can sıkıcı bir biçimde sürekli ağlamak; zırıldamak: **—2.** Sürekli yakınmak, söylenmek; zırıldamak.
◆ **zırlatmak** ettirg. f. *Bir kimseyi zırlatmak*, zırlamasına yol açmak: *Oyuncağını elinden alıp da çocuğu zırlatma.*

ZIRLATMAK → ZIRLAMAK.

ZIRNIK a. (fars. *zernih*'ten). **1.** Doğal arsenik sülfür. **—2.** Herhangi bir şeyin en küçük, önemsiz ve işe yaramaz parçası (olumsuz cümlede kullanılır): *Mirasından bir zırnık alamazsın.* **—3.** *Zırnık (bile) koklatmamak*, en ufak bir şey vermekten kaçınmak. || *Zırnık (bile) vermemek*, en küçük bir şey dahi vermemek.
—Deric. Zırnık, kireç kaymağıyla birlikte yolma işleminde kullanılır. Sepileme çalışmalarında İran ve Çin kökenli doğal sarı zırnık kullanımı çok eskidir. Yapay zırnıklar, ana madde olarak daha etken olan arsenik pentasülfür katılarak hazırlanır.

ZIRTA → ZGHORTA.

ZIRTAPOZ sıf. *Arg.* Delişmen, zıpır, haytа.

ZIRTAPOZLUK a. *Arg.* Delişmenlik, zıpırlık, haytalık.

ZIRT PIRT, ZIRT ZIRT be. *Tkz.* İkide birde, sık sık ve uygunsuz anlarda: *Zırt pırt lafa karışıyor.*

ZIRVA sıf. ve a. (fars. *zer*, altın ve *pa*, ayak; *zerpa*'dan). **1.** Saçma sapan, boş ve anlamsız söz için kullanılır: *Zırva sözler. Senin zırvalarını dinleyemem.* **—2.** *Zırva tevil götürmez*, saçma bir düşünceyi savunmaya kalkanlara çabalarının boş olduğunu anlatmak için söylenir.
◆ a. Mutf. Zerdeye benzer bir tür tatlı. (İncir, üzüm, hurma, pirinç ve şekerden yapılır.) || Lapa gibi pişirilip üzerine tuz ya da şeker ekilerek yenen zerdeye benzer bir yiyecek.

ZIRVALAMAK gçz. f. Boş ve anlamsız sözler söylemek, saçma sapan konuşmak; saçmalamak: *Sarhoş olunca zırvalamaya başladı.*

ZIR ZIR be. Sürekli ve bıktırıcı bir sesi belirtir: *Zır zır ağlamak. Zır zır ötmek.*

ZIT, -ddı sıf. (ar. *zıdd*). **1.** Başka bir şeye aykırı, ters düşen, onunla çelişki içinde olan şey için kullanılır; karşıt: *Dünya görüşlerimiz çok zıt. Zıt fikirler.* **—2.** *Zıt düşmek*, iki şeyden söz ederken, birbirlerinin karşıtı olmak. || *(Biriyle) zıt gitmek*, bir kimseyle zıtlaşmak, onun söylediklerinin, isteklerinin tersini yapmak, terş davranmak. || *(Bir şey, birinin) zıddı olmak*, bir şeyden hiç hoşlanmamak, ondan bir tedirginlik duymak. || *(Bir şey, birinin) zıddına basmak, zıddına gitmek*, o şey ona ters geldiğinden kendisini sinirlendirmek; sinirine dokunmak.
—Dalga ve titr. KARŞIT'ın eşanlamlısı.

ZITGERİLİM a. Elektrotekn. *Zıtgerilim teli* ya da *hattı*, alternatif akımla beslenen kimi elektrik hatları üzerine, katener hattına koşut ve zıt fazlı olarak yerleştirilen debisiz elektrikhattı; çevredeki metal parçalarında (telekomünikasyon hatları, dikenli teller vb.) oluşacak indüklenme etkilerini yok etmeyi sağlar.

ZITLANMAK gçz. f. *Bir kimseye zıtlanmak*, ona ters davranmak, karşı çıkmak.

ZITLAŞMA a. Zıtlaşmak eylemi; çekişme.

ZITLAŞMAK gçz. f. **1.** İki ya da daha çok kişiden söz ederken, birbirine ters davranmak, birbirlerinin eylemini engellemek, söylediklerinin, isteklerinin tersini yapmak: *Annesiyle her gün zıtlaşıyorlar.* **—2.** Birbirine karşıt olmak.

ZITLIK a. Zıt olma durumu; karşıtlık: *Renklerin zıtlığı. Eşler arasındaki zıtlık.*

ZIVANA a. (fars. *zebāne* ve *zevāne*, terazi dili'nden). **1.** İki ucu açık küçük boru. **—2.** Tütün çubuğunun, piponun, sigaranın ucuna geçirilen bir tür ağızlık. **—3.** Birbirine geçen şeylerde dilin girmesi için açılmış, genellikle dikdörtgen kesitli yuva; zıvana deliği. **—4.** Makara, değirmen taşı gibi nesnelerin ortasındaki yuvaya geçirilen mil. **—5.** *(Birini) zıvanadan çıkarmak*, çok sinirlendirmek, öfkelendirmek, taşkınca davranışlarda bulunmasına yol açmak. || *Zıvanadan çıkmak*, çok sinirlenip öfkelenmek; delice ve taşkınca davranışlarda bulunmak; aklını oynatmak.
—Denizc. *Destemora zıvanası*, yelkenli gemilerde, ana direk başının, destemora üzerindeki deliğe geçecek biçimde yontulmuş bölümü. || *Direk zıvanası*, bir direğin, güverte ya da omurga üzerine açılmış ıskaçaya oturması için yontularak biçimlendirilmiş topuk bölümü. || *Iskaça zıvanası*, direk ya da çubuk topuklarının geçmesi için güverte ya da omurga üzerine açılmış ıskaça.
—Fişekç. Lağım deliklerine, toz halinde, yani fişeklenmemiş patlayıcı maddeleri doldurmada kullanılan plastik boru.
—İnş. *Tabla zıvanası*, silmeli, geleneksel bir kapı levhasına çepeçevre açılan ve kapının kasaya takılmasına yarayan zıvana.
—Marangl. Birleştirilecek ağaç ya metal parçalardan birine çıkıntılı olarak yontulmuş uç (zıvana dili) ile öbür parça üzerinde bu ucun girmesi için açılmış genellikle dikdörtgen kesitli delikten (zıvana deliği) oluşan bütün. || *Zıvana deliği*, ağaç ya da metal bir parça üzerine, bu parçayla birleştirilmek istenen başka bir parçanın zıvana dilinin girmesi için açılmış delik. (Eşanl. DİŞİ ZIVANA.) || *Zıvana dili*, üzerine bir zıvana deliği açılmış bir parçayla birleştirilmek için başka bir parçanın kenarında bırakılan çıkıntı. (Eşanl. ERKEK ZIVANA.) || *Zıvana makinesi*, ağaç işleme atölyelerinde, zıvana yapımında kullanılan takım tezgâhı. || *Hampaylı zıvana birleştirme*, zıvana deliğinde başağaç yönünde delinmemiş bir bölüm bırakılarak yapılan geçme. || *Yarım açık zıvana birleştirme*, zıvana deliğinin karşı cumbadan çıkmayacak biçimde açılmasıyla yapılan geçme.
—Organol. Bir klavsen registerince, mızrap çubuklarının kaymasını sağlamak için bırakılmış boşluk. || Keman ve viyola burguluklarında, iki burgu deliği arasında yer alan ve içinden burgu telleri geçen boşluk.
—Teknol. *Zıvana dili*, bir metal parçanın, çıkıntı yapan ve genellikle başka bir parçanın, kertik ya da zıvana deliği gibi ilişkin bir girintisine giren bölümü. (Eşanl. ERKEK ZIVANA.)

ZIVANALI sıf. **1.** Zıvanası olan. **—2.** *Zıvanalı sigara*, bir ucunda kartondan zıvana bulunan sigara.
—Marangl. *Zıvanalı birleştirme*, birine zıvana deliği, öbürüne zıvana dili açılmış iki ağaç parçasını birleştirerek yapılan geçme. (Zıvanalı birleştirme, özellikle çatı elemanlarının bağlanmasında, kapı, pencere geçmelerinde, masa, sandalye ve koltukların ayak-kayıt birleştirmelerinde çok sık uygulanan bir birleştirme türüdür.) || *Açık zıvanalı birleştirme*, zıvana deliğinin karşı cumba ve başağaçtan çıkacak biçimde açılmasıyla elde edilen geçme. || *Çift zıvanalı birleştirme*, çift zıvana dili ve deliğinden oluşan birleştirme. || *Yabancı zıvanalı birleştirme*, her iki parçaya da açılmış deliğe yabancı bir parça yerleştirerek yapılan birleştirme. || *Yarım açık zıvanalı birleştirme*, zıvana deliğinin karşı cumbadan çıkmayacak biçimde açılmasıyla yapılan geçme.

ZIVANASIZ sıf. **1.** Zıvanası olmayan. **—2.** Kaçık, delişmen.

ZIVARIK → ALTINEKİN.

ZİYA a. (ar. *żiyaʿ*). **1.** Kaybolma, yitme. **—2.** Yitim, kayıp. **—3.** *Ziya-ı ebedī*, ölüm, ölme. || *Ziyaı savt*, ses yitimi.
—*Esk.* nörol. *Ziya-yı intizam*, ataksi. || *Ziya-yı şemm*, koklama yitimi.
—Esk. ruhbil. *Ziya-yı hafıza*, bellekyitimi. || *Ziya-yı kelam*, sözyitimi. || *Ziya-yı kıraat*, okumayitimi. || *Ziya-yı şahsiyet*, kişilik kaybı.
—Esk. tıp. *Ziya-yı elem*, acı yitimi, analjezi. || *Ziya-yı his*, duyu yitimi. || *Ziya-yı savt*, ses yitimi.

ZİYÂ çoğl. a. (ar. *żayʿa*'nın çoğl. *żiyaʿ*). *Esk.* **1.** Tarlalar. **—2.** Küçük çiftlikler.

ZIYK → DIYK.

ZIYKISADIR a. (ar. *żiyk* ve *şadr*'dan *żiyk-ı şadr*). *Esk.* Nefes darlığı.

ZIYPAK sıf. (ar. *zibak*, cıva'dan). *Yörs.* Üzerine basıldığında kayan; kavgan

ZIYRYANOVSK, Kazakistan'da kent, Semipalatinsk'in D.-G.-D.'sunda; 56 000 nüf. Çinko metalürjisi. Tuğla fabrikası. Besin sanayisi. Hazırgiyim.

Zİ- ar. önek. *(zi-)*. *Esk.* "Sahip anlamında bileşik sözcükler yapar: *zihayat* → ZİHAYAT, *zikıymet* → ZIKIYMET, *zinüfuz* (nüfuzlu, sözü geçer), *ziruh* → ZIRUH, *zişan* → ZİŞAN, *zivekar* → ZİVEKAR.

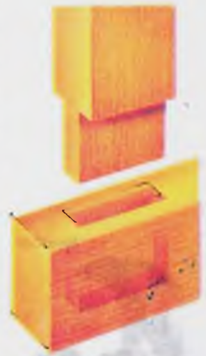
ZİAB çoğl. a. (ar. *zi'b*'in çoğl. *zi'āb*). *Esk.* Kurtlar.

ZİAMET → ZEAMET.

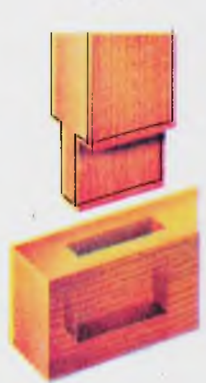
ZİANİ (Pietro), venedikli siyaset adamı (öl. Venedik 1229), Venedik dukası [1205-1229]. Venedik İmparatorluğu'nu düzenledi, Bulgarlar'a ve Yunanlılar'a karşı İstanbul'u ve Friedrich II'ye karşı Lombardia birliği'ni destekledi.

ZİANİ (Pietro Andrea), italyan besteci (Venedik 1616'ya doğr. - Napoli 1684). Venedik San Marco kilisesi'nde orgcu olarak Cavalli'nin yerine geçti (1669) ve meslegini Napoli'de tamamladı. Operanın bu kente girmesine katkıda bulundu. Oratoryolar ve sonatlar da yazdı.

ZİAR NAD HRONOM, Slovakya'da kent, Banská Bystrica'nın güney-batısın-

zıvana deliği (ve zıvana dili)

zıvana dili (ve zıvana deliği)

da yer alır; 19 200 nüf. Macaristan'dan aldığı boksiti işleyen alüminyum kombinası.

ZİB a. (fars. *zib*). *Esk.* **1.** Süs: *"Cur'a cürá mey içib zib-i cemal artırdın"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Zib ü fer,* süs ve parlaklık. || *Zib ü ziver,* süs.

ZİB a. (ar. *zi'b*). *Esk.* **1.** Kurt. **—2.** *Zib-i Yusuf,* suçlu olmadığı halde cezalandırılan kimse.
—Esk. tıp. *Da-üz-zib,* kurt hastalığı; açlık, doymazlık.
—Esk. zool. *Zib-i bahri,* deniz kurdu denilen yırtıcı bir balık.

ZİBA sıf. (fars. *ziba*). *Esk.* **1.** Süslü: *"Ey bürka-yi ziba! Görünür pâk ü müzehher / Zir-i ham ü tâhında en âlûde ve safil / Sima-yı hakikat"* (Tevfik Fikret). **—2.** Güzel: *"Faş kılma ağyara ol ziba yüzünü lutf kıl"* (Nebi, XVI. yy.).

ZİBAK ya da **ZEYBAK** a. (fars. *jive*'den ar. *zibak, zeybak*). *Esk.* Cıva.

ZİBAKİ ya da **ZEYBAKİ** sıf. (ar. *zibak, zeybak* ve *-i*'den *zibaki, zeybaki*). *Esk.* Cıva ile ilgili.

ZİBAN dağları → ZAB dağları.

ZİBAR → ZEBAR.

ZİBAVER sıf. (fars. *zib* ve *aver*'den *zib-aver*). *Esk.* Süsleyen.

ZİBAYİ a. (fars. *ziba* ve *-i*'den *zibayi*). *Esk.* **1.** Süslülük. **—2.** Güzellik, yakışıklılık.

ZİBEFZA sıf. (fars. *zib* ve *efza*'dan *zib-efza*). *Esk.* Güzelleştiren, süsleyen.

ZİBENDE sıf. (fars. *zib-enden*'den *zib-ende*). *Esk.* **1.** Süslü. **—2.** Yakışıklı, güzel: *"... rical-i devlet ve ulema-yı millet dairelerine zibende ve muhteşem adamlar gelirler ki..."* (Ebüzziya Tevfik).

ZİBHA a. (ar. *zibha*). Esk. patol. Kuşpalazı.

ZİBİDİ sıf. ve a. **1.** Gülünç görünümlü kısa ve dar giyimiyle dikkati çeken kimse için kullanılır. **—2.** Yersiz, zamansız, saçma sapan davranışları olan kimse için kullanılır.

ZİBİDİLİK a. Zibidiye yaraşan davranış.

ZİBİL a. (ar. *zibl*). *Esk.* Süprüntü, çöp, gübre.

ZİBO, Çin'de (Şandong) kent, Cinan'ın D.'sunda; 1 138 074 nüf. (1990). Birçok madenkömürü merkezinin yerleşme alanı. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Sanayi seramiği. Kimya.

ZİBR a. (ar. *zibr*). *Esk.* **1.** Yazı. **—2.** Mektup, kitap.

ZİC ya da **ZEYC** a. (ar. *zic, zeyc*). Esk. gökbil. Yıldız hareketlerini ve yerlerini göstermek için düzenlenmiş cetvel: *"... 468 sene-i hicriyyesinde vaz olunan târîh-ı celâli tevârîh-i şemsiyyenin esahhı olmağla ehl-i zîc beyninde bir mikyas-ı sahih olmak üzere muteber ve müstameldir"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

ZİCHY (Mihály), macar ressam ve desinatör (Zala 1827 - Petersburg 1906). Budapeşte ve Viyana'da öğrenim gördü. 1857'de rus imparatorluk ailesinin hizmetine girdi, 1859'da Petersburg sarayı'nın ressamlığına getirildi. Büyük bir kesinlik ve parlak bir üslupla çizdiği suluboya resimleri ve desenlerinde, birbirini izleyen dört hanedanın saltanat dönemleri boyunca rus sosyetesinde yaşanan olayları sadık bir biçimde aktardı. Ayrıca edebiyat yapıtları için resimlemeler (Goethe, Lermontov, İ. Madách, J. Arany) yaptı.

ZİCK (Johannes), alman ressam (Lachen 1702 - Würzburg 1762), Würzburg sarayı'nı (1750) ve Bruchsal şatosu'nu (1751-1754) süsleyen barok tarzda resimler ve Rembrandt çizgisinde küçük boyutlu tablolar yaptı. —Oğlu ve öğrencisi JANUARİUS (Münih 1730 - Ehrenbreitstein, bugün Koblenz, 1797), daha klasik bir üslupla Wiblingen (1778) ve Rot (1784) [Baden-Württemberg] manastırları ile Koblenz (1785) ve Mainz (1787) sarayları için tavan freskleri gerçekleştirdi.

Keystone

Karl Waldemar Ziegler

ZİCRONA a. Başka böceklerin kanını emen bit cinsi. (*Zicrona cærulea,* yaprakböceklerine ve patatesböceklerine saldırarak yok eder: bu böceklerin yumurtaları, larvaları ya da tırtılları sokar. Kalkanlıyarımkanatlıgiller familyası.)

ZİDÂ sıf. (fars. *zidā*). *Esk.* Parlatan, pası giderip temizleyen.

ZİDANTA, hitit kralı (İ.Ö. XVI. yy. ilk yarısı). Yaşamına ilişkin bilgilere Telibinu'nun belgelerinde rastlanmaktadır. Önceli Hantili'yi ve Hantili'nin vârisi olan oğlu Kaşşeni'yi öldürterek tahta çıktı. Ancak kendisi de oğlu Ammuna tarafından öldürüldü.

ZİDE ya da **ZİDET** ünl. (ar. *ziyāde*'den *zide, zidet*). *Esk.* **1.** "Artsın", "çoğalsın", "çok olsun" anlamında dua ve iyi dilek sözü. **—2.** *Zidet fazluhu,* erdemi, bilgisi çok olsun. || *Zidet kadruhu,* itibarı çok olsun.

ZİDVAR a. Bot. CEDVAR'ın eşanlamlısı.

ZİEGFELD (Florenz Jr.), amerikalı müzikhol revüsü yapımcısı (Chicago 1868 - Hollywood 1932). Buffalo Bill ile birlikte turneye çıktı; sonra Barnum'dan esinlenerek, özellikle Amerika'da atlet Sandow'u (1883) ve dansöz-şarkıcı Anna Held'i (1896) tanıtmak için onun eşsiz yöntemlerini benimsedi. Ama büyük ününe, 1907 tarihinde yaratıp başarıya ulaştırdığı eşsiz bir gösteri türüyle, yani revü ile kavuştu. 1909'dan sonra *Ziegfeld's Follies* adıyla sergilediği revüler gösteriş, sevimlilik, cüret ve tanıttığı yıldızlar (Sophie Tucker, Fanny Brice, Lilian Lorraine, Eddie Cantor, W. C. Field, Will Rogers, Billy Burke [Florenz Ziegfeld]) bakımından geleneksel müzikhol temaşasında devrim yarattı. Wall Street'in çöküşü Ziegfeld'i de iflasa sürükledi.

ZİEGLER (Jules Claude), fransız ressam, heykelci ve seramikçi (Langres 1804 - Paris 1856). İngres'in öğrencisiydi, en önemli yapıtı Paris'teki Madeleine kilisesi'nin yarım kubbesini süsleyen anıtsal resimlerdir (1835-1838). Ziegler daha sonra Almanya'da seramik üzerinde çalışmaya başladı ve 1839'da Voisinlieu'de (Beauvais yakınında) bir atölye kurdu; orada XVI. yy. tarzında, tuzla sırlanmış ve alman ya da müslüman seramiklerinden esinlenen motiflerle (yapraklar, burmadallar, figürler vb.) bezenmiş kahverengi greler yaptı.

ZİEGLER (Karl Waldemar), alman kimyacı (Helsa, Kassel yakınında, 1898 - Mülheim an der Ruhr 1973). 1943'te Mülheim'da karbon üzerine araştırmalar yapan Max-Planck enstitüsü'nün müdürü oldu. Organometal bileşikleri inceledi, daha sonra yüksek polimerler teknolojisi üstünde çalıştı. Doğrusal yapıda polietilenlerin alçak basınçta üretimi yöntemini geliştirdi; bu yöntem için özel bir katalizör yaptı (titan tetraklorür ve alüminyum trietil). İtalyan Natta ile 1963 Nobel kimya ödülü'nü paylaştı.

Ziehen-Oppenheim hastalığı. Nörol. BÜKÜLME DİSTONİ'Sİ'nin eşanlamlısı.

Ziehl-Neelsen boyası, asitlere ve alkole dirençli *mycobacterium* cinsinden bakterileri, özellikle Koch basili *(Myobacterium tuberculosis)* ile Hansen basilini *(Myobacterium lepræ)* ortaya çıkarmak için kullanılan boyama yöntemi.

ZİELENS (Lode), hollandaca yazan belçikalı yazar (Anvers 1901 - *ay. y.* 1944). Dok işçiliği ve *Volksgazet*'te gazetecilik yaptı, natüralist romanlarında doğduğu kentin yoksul halkını anlattı (*le Sang obscur* [fr. çev.], 1930; *Mère, pourquoi vivons-nous?* [fr. çev.], 1932; *Tout se paye* [fr. çev.], 1944).

ZİELONA GORA, alm. **Grünberg,** Polonya'nın batısında kent, Oder'in kıyısında, Büyük Polonya (fakat tarihsel açıdan Aşağı Silezya'nın etkisi altındadır) ovasının kenarında, voyvodalık merkezi; 113 300 nüf. (1990). Sanayi (tekstil, demiryolu gereçleri) merkezi. —*Zielona Góra voyvodalığı* (8 868 km² ve 660 000 nüf. [1991]) Orta Oder'in kıyısındadır. Oldukça yumuşak bir iklimi varsa da, daha çok ormanlarla örtülü toprakları fazla verimli değildir. Başlıca ürünleri çavdar, patates ve kümes hayvanlarıdır. Özellikle güneyde, tekstil ve çeşitli makine yapım etkinliklerinin ağır bastığı birçok küçük kent vardır. Bazı enerji kaynakları (linyit, doğal gaz ve petrol) işletilmektedir.

ZİEMİA LUBUSKA → LUBUSZ toprağı.

ZİERİKZEE, Hollanda'da (Zeeland) kent, Schouwen-Duiveland adasında; 8 900 nüf. Ada Zeeland'ın başlıca kentidir. Kale kapıları (XIV.-XVI. yy.), XVI. yy.'dan kalma belediye konağı, kalkan duvarlı eski evler. Müze. Yapı gereçleri. Motorlar. Tekstil. Balık ve midye yetiştiriciliği.

ZİETEN kontları (VON), prusyalı general ailesi. —HANS JOACHİM (Wustrau 1699 - Berlin 1786), ünlü hafif süvarilerini Silezya üzerine sürdü (1745); Torgau'da (1760), saldırılarıyla zaferi belirledi. —HANS ERNST (Dechtow 1770 - Warmbrunn 1848) Leipzig'de (1813), Waterloo'da (1815) kendini gösterdi, 1817'ye kadar Fransa'da, Prusya işgal birliğine komuta etti; 1835'te mareşalliğe yükseltildi.

ZİFAF a. (ar. *zifaf*). **1.** Gerdeğe girme; gerdek. **—2.** *Zifaf gecesi,* evliliğin ilk gecesi.

ZİFİR a. (fars. *zehr*'den, *zifir*). **1.** Tütün dumanındaki tanecikler fazındaki bileşenlerin toplamı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Karanlık. **—3.** Acılık. **—4.** *Zifir gibi,* çok karanlık.
—ANSİKL. Zifir, yapışkan sıvıdan katıya kadar değişik kıvamda, kara ya da koyu esmer renkte, yanık kokulu, sudan daha ağır, karmaşık bileşimli bir maddedir. Sıvı yağlar, duman isi, fenol içerir. Suda çözünmez, isli bir alevle yanar.

ZİFİRİ sıf. (fars. *zifir* ve *-i*'den *zifiri*). **1.** Zifir gibi kara, çok kara. **—2.** *Zifiri karanlık,* çok karanlık: *Ortalık zifiri karanlıktı.*

ZİFOS a. (yun. *siphnos* ya da *somphos*'tan). **1.** Yerden sıçrayan çamur. **—2.** *(Birine) zifos atmak,* bir kimseye laf atmak; kara çalmak, iftira etmek.
◆ sıf. ve be. Yararsız, boş: *Bu işin sonu da zifos çıkacak.*

ZİFOS a. **1.** Denizc. Gemi direklerinde, patrisa, istiralya gibi sabit donanımların kapele edildiği en yüksek yer. **—2.** Yelkenli gemilerde, kontra kapelesiyle direk şapkası arasında kalan uç bölüm.

ZİFT a. (ar. *zift*). **1.** Karb. kim. Petrol, taşkömürü ve odun katranının ya da diğer organik maddelerin damıtılması sonunda geride kalan artık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Zift gibi,* çok acı. || *Zift yesin, ziftin pekini yesin,* verilen bir yemeği beğenmeyip yemeyenlere, "ne yerse yesin" anlamında öfkeyle söylenen söz.
—ANSİKL. Karb. kim. Zift, kıvamlı ya da katı, kolayca eriyen ve topaklaştırıcı özelliği olan siyah ya da kahverengi bir maddedir. Normal taşkömürü katranından ayrımlama yoluyla elde edildiğinde yoğunluğu 15 °C'ta 1,25-1,35 arasında değişir. Bileşiminde özellikle antrasen, karbon ve bitüm bulunur; ince taşkömürü tozlarının topaklaştırılmasında, boya, vernik ve elektrot yapımında kullanılır; ayrıca sızdırmazlık sağlayan kaplama malzemelerinin bileşimine katılır. Ziftler, elde edildiği maddenin adı başa getirilerek söylenir: *petrol zifti, taşkömürü zifti, pamuk yağı zifti* vb.

ZİFTE, Mısır'da kent, Aşağı Mısır'da (Garbiye ili), Nil'in doğu kolunun batı kıyısında; 37 900 nüf. Sulama barajı.

ZİFTİNMEK → SİFTİNMEK.

ZİFTLEME a. Ziftlemek eylemi.

ZİFTLEMEK g. f. *Bir yeri, bir şeyi ziftlemek,* onu ziftle kaplamak, onun üzerine zift sürmek.

◆ **ziftlenmek** edilg. f. Ziftlemek eylemine konu olmak, zift sürülmek: *Kopuk kablolar birleştirilip üzerleri ziftlendi.*

ZİFTLENMEK g. f. "Yemek" anlamında hakaret yollu kullanılır; tıkınmak: *Yine neler ziftleniyorsun?*

◆ gçz. f. Bir işten kendisine yolsuz çıkar sağlamak.

ZİFTLENMEK → ZİFTLEMEK.

ZİGANA dağları, Doğu Karadeniz dağlarının Trabzon'un G.'indeki kesimine verilen ad. Bazı dorukları yer yer 3 000 m'ye yaklaşan (Yaylatepe 2 652 m) ve aşan (Deveboynu tepesi 3 082 m) bu dağların yapısında en geniş yeri volkanik ara tabakalı Kretase oluşukları kaplar; doruk kesiminde granitik plütonlar yüzeyler. Dördüncü Zaman'a ait buzullaşma izleri (sirkler, sırk gölleri, buzultaş setleri) yaygındır.

ZİGANA geçidi, Trabzon-İran transit yolunun Maçka ile Torul arasında Zigana doğlarını aştığı yüksek (2 010 m) geçit.

ZİGAPOFİZ a. (fr. *zygapophyse*). Omurlardaki eklem çıkıntısı. (Her omurun ön yüzünde bir çift bulunur ve öndeki omurun arka yüzündeki çift çıkıntı ile eklemlenir.)

ZİGETVAR ya da **SİGETVAR,** macarca **Szigetvár,** G.-B. Macaristan'da kent. Hırvatistan sınırına 15 km uzaklıkta, Drava ırmağına karışan Fekete suyunun kollarından biri üzerinde.
—Tar. Kanuni'nin ölümüyle sonuçlanan Zigetvar* seferi sırasında (1566) Türkler'ce fethedildi. İkinci Viyana* kuşatması bozgunundan (1683) sonra tüm Macaristan'la birlikte osmanlı yönetiminden çıkarak Avusturyalılar'ın egemenliği altına girdi (1689).
—Mim. Surlarının ve burçlarının bir bölümü Osmanlı döneminden olan Zigetvar kalesi, günümüzde de kentin ilgi çeken anıtlarındandır Kalenin 1566'da fethinden hemen sonra yaptırılan Kale (Sultansüleyman) camisi 1963'te onarılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın otağını kurduğu ve kısa bir süre sonra öldüğü Turbek'te, oğlu ve ardılı Selim II, babasının anısına bir türbe, cami, tekke ve kışla yaptırmıştır (Kanuni'nin içorganları altın bir mahfazaya konup, otağın içinde açılan bir çukura gömülmüştü). Türbenin yerine daha sonra barok üslupta bir kilise inşa edilmiştir. Alipaşa camisi de (1577/1578), 1712'de kiliseye dönüştürülmüştür.

Zigetvár ya da **Szigetvar seferi,** Kanuni Sultan Süleyman'ın son gazası (1 mayıs - 1 eylül 1566). Birikmiş yıllık vergileri ve Avusturyalılar'ca işgal edilen kentleri (Tokaj ve Serenc) geri istemek için Viyana'ya gönderilen türk elçisi Hidayet Çavuş'un, orada, Maximilian II tarafından hapse atılması üzerine artık savaşın kaçınılmaz olduğuna karar veren sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, 72 yaşındaki hasta padişahı 13. gazası olan Zigetvar seferi'ne çıkmaya zorladı. Böylece aslında Sokullu'nun yönetiminde İstanbul'dan yola çıkan (1 mayıs) Kanuni'nin başında bulunduğu 100 bin kişilik türk ordusu, Zemlin (Semlin) konağında, önceden haber salınan Erdel (Transilvanya) banı János Zsigmond ile Kırım hanı Devlet Giray kuvvetlerinin de katılmasıyla (29 haziran) sayısını 150 bine yükselttikten sonra Essek köprüsünden geçerek (19 temmuz) Zigetvar'a ulaştı ve iç içe iki sağlam kalenin koruduğu kenti kuşattı (5 ağustos). Üç parçadan oluşan kentin önce "Eski Zigetvar" denen bölümü (13 ağustos), sonra da "Yeni Zigetvar" (19 ağustos) ele geçirildi. Zigetvar dış kalesine yeniçerilerin önderliğinde yapılan birinci (26 ağustos), ikinci (29 ağustos) ve üçüncü (2 eylül) genel saldırılar başarısızlıkla sonuçlandı. Yeniçerilerin lağım patlatarak surlarda gedik açmaları sonucu dış kale fethedilince (5 eylül), Kanuni'nin teslim önerisini reddeden ve 5 bin askerini yitirmiş olan kale komutanı kont Nicolas Zriny, geriye kalan 15 bin kişilik kuvvetiyle iç kaleye çekildi. İç kale türk ordusunca odun yığınlarıyla çevrilerek ateşe verildiği sırada (6 eylül gecesi) hasta döşeğinde yatmakta olan Kanuni öldü. Padişahın ölümünü bir karışıklık olasılığına karşı askerlerden gizleyen Sokullu, Kütahya sancakbeyi şehzade Selim'i (Selim II) tahta çağırmak için Hasan Çavuş'u bir mektupla hemen yola çıkardı. Bu arada, odun yangınıyla kuşatılan ve yanmakla teslim olmak ikilemi arasında kalan kont Zriny, askerlerinin başına geçerek şiddetli bir huruç (çıkış) hareketi yaptıysa da kendisi vurulup öldü, askerlerinin ölmeyenleri teslim oldular. Ancak, iç kaleye giren türk ordusunun öncü kuvvetleri (yaklaşık 5 bin kişi), oradaki barut deposunun patlaması sonucu yaşamlarını yitirdiler (7 eylül). Sonunda 5 ağustostan 7 eylüle kadar süren 34 günlük bir kuşatmadan ve Kanuni'nin ölümünden sonra fethedilen Zigetvar'ın sancakbeyliğine Peçuy (Pécs) muhafızı İskender Bey'i atayan Sokullu, padişahın öldüğünü bilmeyen ordunun başında Belgrad'a döndü. (→ Kayn.)

ZİGGURAT a. (asur dilinde *ziggurratu*). Arkeol. Tepeye doğru gidildikçe daralan üst üste birçok platformdan (bunların tepedeki en küçüğünde bir tapınma odası yer alır) oluşan mezopotamya kökenli dinsel yapı.
—ANSİKL. En eski zigguratlar III. Ur hanedanı döneminde (İ.Ö. 2111-2003) görülür. Bu dönemde Aşağı Mezopotamya'daki birçok kentte zigguratlar inşa edilmiştir. Daha sonra Mari, Babil'in yanı sıra Asur, Dur Sarrukin gibi Akkad kentleri de bu tür yapılarla donatılmıştır. Elam'da Sus'ta büyük bir olasılıkla bir ziggurat vardı; Çogazanbil'de ise (Sus'un G.-D.'sunda) birinci katında tapınma mekânları ve odalar bulunan bir ziggurat kalıntısı (İ.Ö. XIII. yy.) ortaya çıkarılmıştır. Sitenin en önemli tanrısının tapınağıyla ilişkili olan zigguratın dinsel törenlerdeki işlevi iyi bilinmemektedir. Ancak bu yapının hem ilk dağın simgesi hem de gökle yerin kavuştuğu ve tanrıların etkinliklerinin geçtiği yer olduğu düşünülmektedir. Akaçlama sistemleri ve pişmiş tuğla kaplamalarıyla yetersiz bir biçimde korunan ve Yenibabil hanedanı döneminden (626-539) sonra hiç onarım görmemiş olan bu çiğ tuğla kütleler, günümüzde genelde şekilsiz birer yığın halindedir; en iyi korunmuş zigguratlar Çogazanbil, Ur, Barsippa ve Dur-Kurigalzu'dadır. Ancak yalnızca görkemli kütleleri bile bu yapılara efsanevi bir nitelik kazandırmaya yeter: Babil kulesi efsanesi kaynağını Babil zigguratından alır. Kimi modern araştırmacılar, Babil kulesinin, sitede yaşayan bir yazıcının hayal ettiği ideal yapının boyutlarında olduğunu (taban kenarı 90 m, yüksekliği 90 m) savunmuşlardır.

Ziggurat, bale yapıtı; 1967'de Londra'da New Ballet Rambert'in yorumladığı bu yapıtın bale ve koregrafisini Glen Tetley, müziğini Stockhausen (*Gesang der Jünglinge* ve *Kontakte*'nin 1. bölümü), dekorlarını Nadine Baylis, aydınlatmasını John B. Read, projeksiyonu Alan Cunliffe yaptı.

ZİGNEMALES a. Tatlısularda yaşayan, spor oluşturmayan, fakat karşıt cinsiyetli teksıra hücrelerden oluşan, ipliklerin hücre köprüleri kurarak birleşmesiyle (merdivensi birleşme) eşeyli çoğalan suyosunları takımı. (Bu çoğaltma tipinde erkek hücre, karşısında bulunan dişi hücreye, bir yumurta oluşturmak üzere içeriğini boşaltır [spirogyra, zygnema cinsleri]; kimi zaman yumurta tam bir izogamiyle köprünün ortasında oluşur [mougeotia cinsi]. Türler plastlarının ya da kromatoforlarının biçimiyle de ayırt edilirler. Kavuşursuyosunları sınıfı.)

ZİGODAKTİL sıf. (fr. *zygodactyle*). Zool. Ağaçkakan, gugukkuşu ve papağanda olduğu gibi dış yandaki bir parmağı arkaya dönük olan kuşlar için kullanılır. (Böylece iki parmağı öne, iki parmağı arkaya dönük olan bu kuşlara eskiden "tırmanıcılar" denirdi.)

ZİGOMORF sıf. (fr. *zygomorphe*). Bot. Bezelye, menekşe, nevruzotu, orkide gibi genellikle yalnız dikey bir bakışım düzlemi olan çiçeklere denir.

ZİGOMORFLUK a. Bot. Düşey bir düzleme göre ikiyanlı bakışım gösteren çiçeklerin bakışım tipi. (Bu tip çiçeklere yanlış olarak "düzensiz" de denir.) Bununla birlikte "düzensiz" denizkestanelerinde olduğu gibi zigomorf çiçeklerde atalarının üçlü ya da beş halkalı ışınsal bakışım izlerine de rastlanır: zigomorfluğu çok ileri bir evrimin belirtilerinden biri saydıracak derecede her çevremde, her çanakta vb. çok sayıda parça bulunması.

ZİGON a. (fr. *gigogne*'dan). Üçlü ya da dörtlü gruplar halinde birbirinin içine geçebilecek biçimde yapılmış sehpa takımı.

ZİGONG, Çin'de (Sıçuan) kent, Kızıl Irmak havzasında, Çıngdu'nun G.-G.-D.'sunda; 384 400 nüf. (1990). Petrol ve doğal gaz. Kimyasal gübre. Makine.

ZİGOSPOR a. (fr. *zygospore*). *Zigomycetes* sınıfından mantarların zigotu andıran özel hücresi. Bir gametanjiden ya da iki dalcığın eşeysel kaynaşmasından meydana geldiğinden bireyselleşmiş gametler olmadığı halde zigotu ve kalın çeperleri, dağılmaya yatkınlığı ve elverişsiz koşullara dayanıklılığından dolayı da sporu andırır.

Zigoş, Trakya yöresinde yaygın, karşılama türü bir halk oyunu. Adını B. Trakya'da Drama ile Kavala arasındaki Zigoş köyünden almıştır. Elde mendillerle çifte davul zurna eşliğinde oynanır. Ağırdan başlayıp giderek hızlanan oyuna bazı bölümlerinde yalnızca davul eşlik eder. B. Trakya Türkleri arasında da yaygındır.

ZİGOT a. (fr. *zygote*; yun. *dzygun,* kavuşturmak, hayvan koşmak). Bitkilerde olduğu gibi insanlarda ve hayvanlarda da döllenmiş yumurtaya, yani henüz bölünmemiş, ama gene de diploit ($2n$ kromozomlu) olan yumurtaya verilen bilimsel ad. (Zigot bir canlının üreme çevriminin başlangıç noktası ya da yeni bir bireyin iki hücresi olarak da tanımlanabilir.)

ZİGOTEN sıf. (fr. *zygotène*). Biyol. *Zigoten evresi,* meyoza özgü ilk indirgeme mitozunda profazın ikinci evresi. (Bu evre, homolog kromozomların boylu boyunca yan yana eşleşmesiyle belirgindir.) [Eşanl. EŞLEŞME EVRESİ, SİNAPSİS.]

ZİGUINCHOR, Senegal'de liman kenti, Casamance bölgesinin merkezi, Casamance'ın aşağısında; 73 000 nüf. Balıkçılık ve balık konserveciliği (kabuklular ve balık). Besin (yağlar, reçeller ve baharat) sanayileri.

ZİGURAT → ZİGGURAT.

ZİH → ZIH.

ZİHAF a. (ar. *ziḥaf*). Ed. Aruz vezninde sözcüklerin kalıba uydurulması için uzun hecelerin kısa okunması. (Karşt. İMALE.)
—ANSİKL. Ed. Zihaf, bir aruz kusurudur. Ancak söyleyişe uygun düşen, dinleyeni yadırgatmayan örnekleri hoş görülür. Örn. "*Nedir bu tali ile derdi Nef'i-i zârın / Ne şûhu görse mülayim dedikçe âfet olur*" (Bu inleyen Nef'i'nin kaderden çektiği nasıl bir derttir? Hangi güzeli sevip yumuşak başlı dese bela oluyor.) [Nef'i]. Bura-

da bir kapalı ve bir uzun heceden oluşan Nef'i (——) sözcüğü, vezin gereği bir kapalı ve bir kısa hece biçiminde (—·) okunmakta, ancak bu söyleyiş çirkin görünmemektedir.

ZİHAFAT, -tı çoğl. a. (ar. *zihaf*'ın çoğl. *zihāfat*). Esk. ed. Zihaflar.

ZİHAM a. (ar. *zihām*). *Esk.* **1.** Kalabalık: *"Göksü bir na-hoş heva şimdi Çubuklu pek zihâm"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Darlık, sıkıntı.

ZİHAR a. (ar. *zihār*). *Esk.* Kasık kemiği ya da belin alt kısmı.

ZİHAYAT, -tı sıf. (ar. *zi-* ve *hayāt*'tan *zihayat*). *Esk.* Canlı, yaşayan: *"Her zihayat, çiçek, ağaç, ferd-i beşer, esasen kendi şerait-i teşekkülünün heyet-i mecmuasını camidir"* (Necmi).

ZİHGİR ya da **ZEHKİR** a. (fars. *zih* ve *gir*'den *zih-gir*). Esk. sil. Kemankeşlerin yayı çekerken sağ ellerinin başparmaklarına taktıkları bir tür yüzük, halka. (Bunlar fildişinden, kemikten, boynuzdan ya da metalden yapılırdı ve yay çekilirken kirişin başparmağın birinci boğumunu zedelememesi için kullanılırdı.) [Eşanl. ŞAST ya da ŞEST.]

ZİHİ → ZEHİ.

ZİHİN, -hni a. (ar. *zihn*). **1.** İnsanın, yaşamı boyunca edindiği bilgileri depolayıp saklamasını ve daha sonraları güncel yaşama uygulayarak kullanmasını sağlayan işlevlerin tümü. **—2.** Hafıza, bellek: *Anlattıklarının hiçbiri zihnimde kalmadı. Zihinde tutmak.* **—3.** Anlayış, kavrayış: *Zihni açık bir çocuk.* **—4.** *Zihin açıklığı*, anlama ve kavrama gücü. || *Zihin açmak*, daha iyi anlar ve kavrar duruma getirmek. || *Zihin hesabı*, kâğıda kaleme başvurmadan, doğrudan doğruya akıldan yapılan hesap. || *Zihin jimnastiği*, düşünme, neden sonuç ilişkisi kurma gibi zihinsel yetileri geliştirmeye yönelik etkinliklerin tümü. || *Zihin karışıklığı, zihin bulanıklığı*, düşünceler arasında bağıntı kuramama durumu ya da bu bağıntının yitimi. || *Zihin yormak*, bir şey üzerinde çok düşünmek. || *Zihni açılmak*, daha iyi anlar ve kavrar duruma gelmek: *Ortaokula başladıktan sonra çocuğun zihni açıldı.* || *Zihni bulanmak, zihni karışmak*, düşündüğü şeyler altüst olmak ya da ne yapacağını şaşırmak, bilememek. || *(Bir şeye) zihni saplanmak*, zihnini takıldığı şeyden kurtaramamak. || *(Bir şeye) zihni takılmak*, zihni sürekli olarak çözmek istediği bir sorunla meşgul olmak, onun üzerinde durmak. || *(Bir şeyi) zihnine yerleştirmek*, bir şeyi unutamayacak biçimde bellemek, aklında tutmak. || *(Bir kimse, bir şeyle) zihnini bozmak*, kendini bir soruna aşırı ölçüde vermek, sürekli olarak onu düşünmek. || *Zihnini çelmek*, bir kimseyi etkileyerek onu istediği yöne sürüklemek ya da baştan çıkarmak. || *(Bir şey, birinin) zihnini bulandırmak*, bir şeyde kuşkulu bir yön görmek, kuşkuya düşmek. || *Zihnini dağıtmak*, gerektiği ölçüde açık seçik düşünememek, düşüncelerini bir noktaya toplayamamak. || *(Bir şey, birinin) zihnini kurcalamak*, o şey ikide bir aklına gelip kendisini düşündürmek. || *(Biri, kendi) zihnini kurcalamak*, bir şeyi anlamaya, düşünüp kavramaya çalışmak. || *Zihnini oynatmak*, delirip çıldırmak, aklını oynatmak.

ZİHİNCİ sıf. Zihinciliğe ilişkin.

◆ sıf. ve a. Zihincilik yanlısı.

ZİHİNCİLİK a. Fels. Ruhbilimin, "bilincin çeşitli durumları"nı incelemesi gerektiğini, bunun en iyi yönteminin de içebakış olduğunu ileri süren görüş.

ZİHİNSEL sıf. Zihin etkinliğiyle ilgili şey için kullanılır: *Büyük bir zihinsel çaba gösterdi. Zihinsel çalışma.*

ZİHNEN be. (ar. *zihn*'den *zihnen*). *Esk.* Zihin bakımından; zihinden: *Zihnen yorgun olmak.*

ZİHNİ, ZİHNİYE sıf. (ar. *zihn* ve *-ī*'den *zihni*, dişl. *zihniyye*). *Esk.* Zihinle ilgili: *Hesab-ı zihni* (akıldan yapılan hesap).

ZİHNİ Bayraktar, Abo Ağa da denir, türk halk şairi (Kars XVIII. yy.'ın ikinci yarısı - ? 1830'dan sonr.). Kars valisinin sarayının basılması olayına karıştı; İran'a kaçarak bir yıl Revan'da kaldı. Bağışlanarak Kars'a döndü. Sınır boylarında kahramanlık göstererek serhat beyi oldu. Hikâye söyleyen halk şairlerinden biri olarak ün kazandı.

ZİHNİ (Hacı Mehmet), türk din bilgini (İstanbul ? - ? 1913). Medrese öğrenimi gördü. Galatasaray sultanisi ve Mülkiye mektebi'nde öğretmenlik yaptı. Maarif meclisi üyeliğinde bulundu. Arap dil ve edebiyatıyla, islam diniyle ilgili yapıtları vardır: *Meşahir ün-nisa, Kitab üt-teracim.*

ZİHNİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *zihni* nin çoğl. *zihniyyāt*). *Esk.* Zihinle ilgili şeyler, anlayışlar.

ZİHNİYE → ZİHNİ.

ZİHNİYET, -ti a. (ar. *zihn*'den *zihniyyet*). Gelenek göreneklerin, alışkanlıkların vb. etkisiyle bir toplum ya da topluluğun bireylerinde oluşan davranış, düşünüş ve değerlendirme biçimlerinin tümü: *Günümüz gençliğinin zihniyeti. Memur zihniyetiyle bu işi yürütemezsiniz.*

ZİHUATANEJO, Meksika'da (Guerrero) sayfiye merkezi, Büyük Okyanus kıyısında, Acapulco'nun K.-D.'sunda; 20 000 nüf.

ZİKAVEİ, ŞÜCİAHUEİ ya da **ZİKAWEİ, XUJIAHUİ,** Çin'de yerleşme, Şanghay'ın güney-batı banliyösünde, XIX. yy.'ın ortalarından beri Çin'deki cizvit misyonunun başlıca merkezlerinden biridir.

ZİKIYMET, -ti sıf. (ar. *zi-* ve *kıymet*'ten *zikıymet*). *Esk.* Değerli: *"Yıldız yağmasını müteakip hazinede ne kadar zi-kıymet eşya varsa Brüksel'de haraç mezat satıldı idi"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

ZİKİR, -kri a. (ar. *zikr*). **1.** Anma, söyleme, sözünü etme. **—2.** Tanrı'nın adını art arda anarak yapılan bir tür ibadet. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Zikir etmek* → ZİKRETMEK. || *Zikri geçmek*, anılmak, sözü ya da adı geçmek. || *Zikri fikri bir olmak*, sözleri ve davranışları arasında bir tutarlılık bulunmak.

—Tasav. *Zikr-i aleni*, dervişlerin topluca ve sesli olarak yaptıkları zikir. || *Zikr-i avam*, halkın bilinçsiz olarak yaptığı zikir. (Ücret karşılığı yapılan zikri de içeren bu ibadet türü, kişiyi genelinde ikiyüzlülük [rıya], kendini büyük görme [kibir], böbürlenme [gurur] gibi güçsüzlüklerden kurtarmaz). || *Zikr-i cehri*, yüksek sesle yapılan zikir. || *Zikr-i hafi*, tek başına ve gizli yapılan zikir. || *Zikr-i havas*, bilim adamlarınca yapılan ve kendini her tür maddi duygulardan arındırıp maneviyata yöneltmek amacını taşıyan bilinçli zikir. || *Zikr-i kalbi*, içten ve sessizce yapılan zikir. || *Zikr-i mukayyet*, Peygamber'in özel zaman ve mekânlarda yapılmasını öğütlediği zikirler. (Yemek yerken, yola çıkarken, nikâh kıyılırken, yatağa yatarken vb. edilecek dualar bu zikrin kapsamı içine girer). || *Zikr-i mutlak*, belirli zaman ve yerlere bağlı olmadığı için her zaman ve her yerde yapılabilen zikirler. || *Halka-ı zikir*, tekkede dervişlerin halka halinde bir araya toplanarak yaptıkları zikir.

—ANSİKL. Zikir, özellikle tasavvuf tarikatlarında çok önemlidir ve bunun biçimi yüzünden birçok tarikat birbirinden ayrılır. Bu nedenle her tarikatın kendine özgü bir zikir düzeni vardır. Mevlevilik gibi bazı tarikatlarda Tanrı adını anmak ve bunu belirli sayıda söylemekle Tanrı ile bütünleşileceğine, O'nun dışında her şeyin unutulacağına inanıldığından, zikir sema* ile birlikte yapılır. Bektaşilikte zikirler genellikle sazlı sözlü olur. Kadiri, rıfai ve halveti tarikatlarında Tanrı'nın 7 ad ya da sıfatla anılması gerekir. Ancak, tüm tarikatlarda zikrin amacı birdir: insanın gönlünü Tanrı sevgisiyle doldurmak, dervişin Tanrı bilincini geliştirmek ve olabildiğince dünyasal bağlardan kurtularak tanrısal benliğe ulaşmak.

ZİKLON a. (fr. *zyklon*'dan). Anorg. kim. Almanlar'ın 1943-1945 yılları arasında gaz odalarında kullandıkları prusik asit, yani hidrosiyanik aside verdikleri almanca ad.

ZİKRA a. (ar. *zikr*'den *zikrā*). *Esk.* **1.** Anma. **—2.** Ders alınacak şey, örnek. **—3.** Öğüt.

ZİKRAL a. (tesc. edil. a. *Zicral*'den). Metalürj. Bileşiminde çinko bulunan ve spor malzemelerinin (kayak ve sopalar vb.) yapımında kullanılan alüminyum alaşımlarının genel adı.

ZİKRETMEK g. f. (*zikir etmek* > *zikretmek*). **1.** *Bir kimseyi, zikretmek*, onun adını söylemek, sözünü etmek, onu anmak: *Romancılarımızın arasında onun adını zikretmeden geçebilir misiniz?* **—2.** *Bir şeyi, bir olayı, durumu vb. zikretmek*, onu sözkonusu etmek, anmak, ifade etmek: *Yukarıda zikrettiğim gibi bu olay artık kapanmıştır.* **—3.** Tanrı'nın adlarını art arda söylemek.

ZİKREVEYH BİN MİHREVEYH, karmatiler*'in reislerinden (öl. 907). Abbasiler'e karşı karmatiler in giriştiği ayaklanmalara katıldı (899). Ancak, halife Mutezit'in aldığı sert önlemler nedeniyle bir süre gizlenerek etkinlik göstermedi. Mutezit'in ölümünün (903) ardından karmatiler bu kez daha kapsamlı bir ayaklanma başlatınca, Zikreveyh'in adamlarının çabası sonunda Bedeviler de ayaklanarak abbasi kuvvetlerini bozguna uğrattılar (903). Zikreveyh, kalabalık bir ordu ile Kûfe'ye yürüyüp kenti aldı (907). Ancak, Kadisiye'de Vasıf bin Suvartekin komutasındaki abbasi ordusuyla giriştiği çarpışmada (907) yaralandı ve kısa bir süre sonra öldü.

ZİKZAK a. (alm. *zickzack*'tan). **1.** Art arda birbirine ters yönde açılar yapan kırık çizgi. **—2.** Sık sık yön değiştiren, kararlı olmayan davranış ya da düşünce: *Sanat yaşamı zikzaklarla doluydu.* **—3.** *Zikzak yapmak*, ikide bir sağa sola yön değiştirmek ya da sık sık düşünce ve tutum değiştirmek.

—Mim. Bir dizi kırık çubuktan oluşan sürekli bezeme. (Normandiya roman sanatının ayırtedici bir motifidir.)

—Terz. *Zikzak makinesi*, düz dikiş yanında zikzak vb. dikişler de yapan makine.

◆ sıf. Zikzak biçiminde olan.

—Ask. denizc. *Zikzak seyir*, savaş sırasında, bir geminin uçak ya da denizaltı saldırılarından korunmak için zikzaklar çizerek yaptığı seyir.

—Elektrotekn. *Çokfazlı devreleri zikzak eşleme*, her kolu, değişik fazlara ait sargılardan oluşan çokfazlı sargıları yıldız biçiminde bağlama.

—Tekst. *Zikzak çözgü tarağı*, elle dokumada, çözgülerin montajı için dokumacılar tarafından kullanılan, yuvarlak ve sık dişli oynak büyük tarak. || *Zikzak tahar*, BALIKSIRTI* TAHAR'ın eşanlamlısı. || *Ayarlanabilir zikzak çözgü tarağı*, sonsuz vidayla ayarlanabilen zikzak tipte açık çözgü tarağı.

—Terz. *Zikzak dikiş*, üst üste gelmeden yan yana yerleştirilmiş iki parçayı, dikiş makinesinde birbirine tutturma usulü.

ZİKZAKLI sıf. Zikzak biçiminde olan.

ZİL a. **1.** Bir kimseyi çağırmak, ona bir şeyi duyurmak vb. için kullanılan ve bir çanla bu çana vurarak çınlama sesi çıkaran bir tokmaktan oluşan araç ya da düzenek: *Kapının zili bozulmuş. Zil çaldı, derse girelim.* **—2.** Bu aracın ya da düzeneğin çıkardığı ses: *Zili duymadınız mı?* **—3.** *Zil (gibi)*, aşırı ölçüde sarhoş (arg.). || *(Nerde ise) zil takıp oynayacak*, bir durum ya da sonuçtan aşırı ölçüde memnun olup sevinenler için söylenir.

—Elektrotekn. *Elektrik zili*, bir elektromıknatıs tarafından harekete geçirilen çekici, bir rezonans kutusuna çarpan bir titreşim düzeneğinden oluşmuş akustik çağrı aracı.
—Müz. Türk müziğinde bir usul vurma çalgısı. (Yuvarlak olan ve pirinçten yapılan zilin ortasından geçen deri ya da ip tutamaklar ellere takılır ve iki zil birbirine çarpılarak çalınır. Pirinçten yapılan zillere az oranda altın katılarak tınısının artması sağlanır. Her iki elin baş ve orta parmaklarına takılarak çalınan küçük ziller, rakkaseler tarafından kullanılır. Mehterde ve tekkelerde çeşitli boylarda kullanılan zillere *halile** denir.)
—Saatç. *Zil kampanası*, zil düzeneği olan saatlerde, üzerine bir tokmağın vurduğu çan. || *Zil düzeneği*, bir zaman aygıtında, saatleri, yarım ve çeyrek saatleri, dakikaları ve gerektiğinde uyanış saatlerini bildiren mekanik, elektromekanik ya da elektronik düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Saatç. Zil düzeneği, ziller, gonglar, elektromıknatıslar (titreşim düzenekleri), hoparlörler (müzikal ezgiler) yardımıyla gerçekleştirilir. Otomatik ve tekrarlı (istenildiğinde bir butona basılarak uygulanan) olmak üzere iki tip zil düzeneği ayırt edilir. Saat başlarında, yarım ve çeyrek saatlerde, dakikalarda çalan zil düzenekleri ile tekrarlı ve otomatik olarak çalan büyük zil düzenekleri de vardır.
◆ sıf. *Arg.* Parasız: *Bu ay yine zilim.*

ZİL İZZET, türk halk şairi (İstanbul ? - *ay. y.* 1910). Askeri sanat okulundan tornacı olarak yetişti. Beşiktaş muhafızı Yedi -Sekiz Hasan Paşa'nın himayesini gördü. Beşiktaş'ta, Saman iskelesi'nde çalgılı kahvesi vardı. Güzel sesi, ustaca düzenlediği cinaslı manileriyle tanındı.

ZİLAHY (Lajos), macar yazar (Nagyszalonta, bugün Salonta, 1891 - Novi Sad, Voyvodina özerk bölgesi, Sırbistan 1974). Başarılı romanları (*Halátos tavasz*, 1922; *A Lelek Kiralszik*, 1932) ve ruhbilimle fazla ilgilenmeden günlük yaşam tablolarının canlılığıyla değer kazanan, ustalıklı entrikalarla dolu oyunlarıyla (*Le soleil brille* [fr. çev.], 1924; *A. Ssüz es a Gödölye*, 1937; *Clochers de bois* [fr. çev.], 1943) üne ulaştı. 1948'de ABD' ye yerleşti.

ZİLAL, -li çoğl. a. (ar. *zell*'in çoğl. *zilāl*). *Esk.* Alçaklar, aşağılık olanlar.

ZİLAN deresi, yeni **İncesu çayı,** Doğu Anadolu'nun Van bölümünde akarsu; yaklaşık 50 km. Aladağ volkan kütlesinin G. yamaçlarından doğar ve Erciş'in B.'sında Van gölüne dökülür.

ZİLCİYAN (Mike), ermeni kökenli türk zil yapımcısı (İstanbul 1906 - ABD 1978). Üç yüz yıldan bu yana, dünyaca ünlü türk zillerinin yapımıyla uğraşan Zilciyan ailesinden Kerope'nin torunu. Bir süre İstanbul Belediye konservatuvarı'nın şan bölümüne devam etti.1923'te Sağmacılar'da kurduğu dökümhanesini yeniledi. Firmanın tanınmış ustası Vram Haçıkyan idi. Dünyanın birçok orkestrasının zillerini yaptı. ABD'ye göç etti.

ZİLE, Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde, Tokat iline bağlı ilçe; 107 973 nüf. (1990); 1 510 km^2, merkez bucağı dışında 2 bucak, 114 köy. Merkezi, Tokat'ın 63 km B.-G.-B.'sında *Zile* (antik *Zela*), 46 090 nüf. (1990).
—Arkeol. ve Mim. Maşat höyük kazılarında ortaya çıkarılan tabletlerden edinilen bilgiye göre Zile, Hititler döneminde *Anziliya* adıyla anılıyordu. Anziliya'nın kurulduğu tepede (Zile höyüğü) yerleşmenin en alt katmanı İlk Tunç çağa tarihlendirilmektedir. Bunun üzerindeki hitit, demir çağı, pers, hellenistik, roma, bizans, selçuklu ve osmanlı katlarıyla, günümüzdeki askeri yapılar, bulunturdan tahrip olmasına neden olmuştur. Zile'ye 20 km kadar uzaklıktaki Maşat* höyük, yöre tarihinin Bakırtaş dönemine değin indiğini göstermektedir.
Türk döneminin ilk yapılarından olan Ulu cami (1267) kaymakam Necmettin Bey tarafından yeniklasik üslupta yenilenmiştir (1909). 1497 tarihli Boyacıhasanağa camisi, 1640'ta onarılmıştır. Yapı üç kubbeli son cemaat yeriyle, tek kubbeli ana mekândan oluşur. Çifte hamam (1656/1657) Tacettin İbrahim Paşa vakfıdır.

Zile ayaklanması, Kurtuluş* savaşı sırasında Tokat vilayetinde TBMM hükümetine karşı girişilen tutucu başkaldırı hareketi (27 mayıs - 13 haziran 1920). Müdafaai* hukuk cemiyeti'nin kararlarını kendi görüşleriyle bağdaştıramayan avukat Uvan Ali, çevresine topladığı Şeyh Abdüsselam, Ayancıoğlu Mehmet, azledilmiş eski nahiye müdürü Nacı, eski mal müdürünün oğlu İhsan, postacı Nâzım'la arkadaşları ve kendisine katılan 100 kadar çerkez atlısıyla birlikte Ankara hükümetine karşı ayaklandı (27 mayıs). Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen süvari binbaşısı Hilmi Bey, Çorum müfrezesinin başında Zile'ye gönderildi (3 haziran). Ancak, kasaba halkının da kendilerine katılmasıyla güçlenen ayaklanmacılar, kuşatma altında tuttukları Zile'ye girdiler (7 haziran). Binbaşı Hilmi Bey müfrezesi, kısa bir sokak çarpışması sonunda aynı gün Zile kalesine çekildi. Kaymakam (yarbay) Cemil Cahit (Toydemir) komutasında Zile'nin 15 km uzağındaki Bağlarpınarı köyüne gelen 5. Piyade tümeni (9 haziran), kaza müftüsüyle birlikte çevre köyler halkının da ayaklanmacılara katılması üzerine Zile kalesindeki Hilmi Bey müfrezesinin bir gün önce bunlara teslim olduğunu öğrendi. Bunun üzerine, Cemil Cahit Bey, yönetimindeki yetersiz güçlerle Zile'ye girmekten vazgeçti. Öte yandan, Zile'yi ele geçirmiş olan ayaklanmacılar, Müdafaai hukuk cemiyeti üyelerinin evlerini yağmaladılar, kaza müftüsünü kaymakamlığa getirdiler. Bu arada, Yıldızeli garnizonunu da kendi komutası altına alan Cemil Cahit Bey, ayaklanmacılara teslim olmaları için 24 saat süre tanıdı (11 haziran). Ertesi gün şiddetli bir saldırı sonunda asi güçleri bozan Cemil Cahit kuvvetleri, Zile'ye girdi (12 haziran). Ayaklanmanın elebaşlarından Uvan Ali, Şeyh Abdüsselam ve Ayancıoğlu Mehmet yakalanarak öldürüldü; ertesi gün de ayaklanma tam anlamıyla bastırıldı. Daha sonra kurulan (1 temmuz 1920) askeri mahkeme kararıyla ayaklanmacı ve kışkırtıcı olarak saptanan 22 kişi idam edildi.

ZİLHİCCE a. (ar. *zi-* ve *hicce*, bir kez hacca gitme'den *zi-l-hicce*). *Esk.* Kamer takviminin on ikinci ve son ayı. (Kurban bayramı bu ayın onuncu gününe rastlar ve hacca bu ayda gidilir.)

ZİLİ a. *Yörs.* Bazı yörelerde sili* dokumalara verilen ad.

ZİLİNA, Slovakya'da kent, Váh vadisinde; 88 300 nüf. XIII. yy.'dan kalma roman üslubunda kilise ve diğer anıtlar. Demiryolu kavşağı. Demiryolu ve taşımacılık yüksekokulu. Sanayi (selüloz, plastik maddeler, hazırgiyim) merkezi. Váh'ın sol kıyısında Budatin (içinde bölge müzesi) şatosu.

ZİLKADE a. (ar. *zi-* ve *ka'de* namazdaki oturuş'tan *zi-l-ka'de*). *Esk.* Kamer takviminin on birinci ayı: *"Zi'l-kadenin evvelinde ey yâr / Hatmoldu bu kıssa ol haber -dar"* (Sevdai, XVI. yy.).

ZİLLA a. Örümcek cinsi. (Üyelerinin başlıca özelliği, ağın dışında bulunan hayvanı ağın ortasına bağlayan ipliktir. *Argiopidae* familyası.)

ZİLLE (Heinrich), alman desinatör ve taşbaskıcı (Radeburg 1858 - Berlin 1929). Kendi kendini yetiştirdi, yeni sanayi toplumunun proletaryasına yakınlık duydu, temaları bakımından gerçekçiydi, anlatım ve nükte gücüyle karikatüre yaklaştı. Albümler yayımladı ve *Lustige Blätter, Jugend* ve *Simplicissimus* dergilerine yapıtlar verdi.

ZİLLEBEKE, Belçika'da (Batı Flandre) eski komün, İeper'in 4 km G.-D.'sunda; günümüzde İeper'le birleşmiştir. Birinci Dünya savaşı'nda, Zillebeke, İeper* savaşı (kasım 1914) sırasında alman ilerlemesinin son noktası oldu. 1917'de kurtarılan kentte, 1918'de yeniden şiddetli çarpışmalar yapıldı.

ZİLLERTAL, Tirol'de vadi (Avusturya), İnnsbruck'un D.'sunda, İnn'in bir kolu bu vadiden geçer. Çevredeki dağlara bu vadinin adı verilmiştir. Kış ve dağcılık (Mayrhofen, Zell am Ziller) sporları merkezi.

ZİLLET, -ti a. (ar. *zillet*). Hor görülme, alçalma, alçaklık.

ZİLLİ sıf. Zili olan, zil takılmış bir düzenek için kullanılır.
◆ a. 1.*Arg.* Edepsiz, şirret kadın için kullanılır. **—2.** *Zilliyi kırmak, zilliyi susturmak*, karnını doyurarak açlığını gidermek.

ZİLLİMAŞA a. **1.** Müz. Türk halk müziğinde kullanılan bir vurma çalgı. (Maşa biçiminde olup, uçlarında ziller vardır. Dize vurularak çalınır.) **—2.** Edepsiz, şirret kadın.

ZİLSİZ sıf. **1.** Zili olmayan. **—2.** *Zilsiz oynamak*, çok sevindiğini hareketleriyle belli etmek.

ZİLVE → ZELVE

ZİLYET a. (ar. *zi-* ve *yed*'den *zi-l-yed*). Huk. Bir eşyayı elinde bulunduran, eşya üzerinde fiili egemenlik kurmuş olan kimse.

ZİLYETLİK a. Huk. **1.** Bir eşya üzerindeki fiili egemenlik; bir eşyayı elde bulundurma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Asli zilyetlik*, bir eşyayı malik sıfatıyla elde bulundurma. || *Doğrudan zilyetlik*, bir eşyayı başkasının aracılığı olmadan elde bulundurma; eşya üzerindeki fiili egemenliğin başkasının aracılığı olmadan kullanılması. (Örneğin, eşyanın sahibinin ya da kiracının zilyetliği.) || *Dolaylı zilyetlik*, bir eşyayı başkasının aracılığıyla elde bulundurma; eşya üzerindeki fiili egemenliğin başkasının aracılığıyla kullanılması. (Örneğin, kiraya verilmiş bir eşya üzerinde kiraya verenin zilyetliği, dolaylı zilyetliktir. Çünkü eşya üzerindeki egemenlik, ancak kiracı aracılığıyla kullanılmaktadır.) || *Feri zilyetlik*, bir eşyayı mülkiyet hakkı dışında bir nedene dayanarak elde bulundurma. || *İştirak halinde zilyetlik*, birden çok kişinin, birlikte hareket ederek bir eşyayı elde bulundurmaları. (Bu durumda hiç kimse tek başına eşya üzerinde egemenlik kuramaz. Eşya üzerindeki egemenlik, ancak ortaklaşa bir davranışla kurulabilir.) || *Müşterek zilyetlik*, birden çok kişinin, birlikte hareket etmek zorunda kalmadan, bir eşyayı elde bulundurmaları. (Bu durumda ise ortakların her biri, eşya üzerinde egemenlik kurabilir. Bir evi ortaklaşa kiralayanların durumunda olduğu gibi.)
—ANSİKL. Eşya üzerindeki fiili egemenlik olan zilyetlik, çoğu kez bir hakka dayanmakla birlikte, herhangi bir hakka dayanması gerekmez. Bir eşya üzerinde hiçbir hak sözkonusu olmasa da zilyetlik kurulabilir. Zilyetlik çoğu kez mülkiyet, kira vb. haklara dayanır. Ama hiçbir hakka dayanmayan zilyetlikler de vardır. Zilyetlik dışsal bir görüntüdür ve hukuk düzeni, bunu bir hakka dayanıp dayanmadığına bakmaksızın korur. Bir kimse, hak sahibi olduğunu iddia ederek kendiliğinden başkasının zilyetliğine son veremez. Haklı olduğunu ileri süren kişi zilyede karşı dava açarak onun zilyetliğine son vermek durumundadır. Hukuk düzeni, hiçbir hakka dayanmayan fiili durumu korumakla toplumun düzenini sağlamayı amaçlamıştır. Bir eşya üzerindeki zilyetlik fiili egemenliğin ele geçirilmesiyle başlar ve bu egemenlik kaybedilinceye kadar sürer. Zilyetliğin bir hakka dayandığı varsayılır. Eşyayı elinde bulunduran kişi bunu hangi hakka dayandırdığını ileri sürüyorsa o hakkın varlığı karine olarak kabul edilir. Bunun aksini ileri sü-

Lajos Zilahy

ren kişi, iddiasını kanıtlamak durumundadır. Fiili durumun bir hakka dayanmadığı kanıtlanana kadar bu durum korunarak toplumun düzeni korunur.

Zilyetlik kendi başına bir hak değil, bir fiili durum olduğu halde bu durumun korunması için zilyede kimi haklar tanınmıştır. Türk med. k.'na göre zilyet, tüm gasp ve saldırı eylemlerini zor kullanarak savma hakkına sahiptir (md. 894). Başkasının zilyet olduğu bir şeyi gasbeden (zorla alan) kimse, o eşya üzerinde daha üstün bir hakkı olduğunu ileri sürse bile, onu geri vermekle yükümlüdür. Ancak bu iddiasını hemen kanıtlarsa geri vermesi gerekmez (md. 895). Bir şeye zilyet olan kimsenin zilyetliği saldırıya uğrarsa, saldıran o şey üzerinde hak iddia etse bile zilyet ona karşı dava açabilir. Bu davayla zilyet, saldırının kaldırılmasını ve gördüğü zararın ödenmesini ister (md. 896). Taşınmaz mal zilyetliğine yapılan tecavüzlerin önlenmesine ilişkin 4 aralık 1984 tarih ve 3091 sayılı yasa, zilyetliğe yapılan saldırıların dava yoluna başvurmadan idari yoldan da önlenebilmesini öngörür. Bu yasaya göre, taşınmaz malın saldırı ya da müdahaleye uğraması halinde vali ya da kaymakamlar tarafından saldırı ya da müdahalenin önlenmesine karar verilir ve taşınmaz mal yerinde zilyedine teslim edilir (md. 2). Zilyetliğin idari yoldan korunmasında başvuru zilyetliğe yapılan saldırı ya da müdahalenin öğrenilmesinden başlayarak 60 gün içinde yapılmalıdır. Saldırı ya da müdahalenin oluşundan bir yıl geçtikten sonra bu makamlara başvuruda bulunulamaz (md. 4).

ZİLZAL → ZELZAL.

ZİLZEN a. Müz. Türk müziğinde zil çalan sanatçıya verilen ad.

ZİLZURNA be. **1.** Sarhoşluğun aşırılığını vurgular: *Zilzurna sarhoş.* **—2.** *Zilzurna olmak,* kendini bilemeyecek ölçüde sarhoş olmak: *O akşam hepimiz zilzurna oluncaya kadar içmiştik.*

ZİMA, Rusya'da kent, doğu Sibirya'da, Oka kıyısında, İrkutsk'un kuzey-batısında; 42 000 nüf. Kereste sanayisi. Reçineler. Hazırgiyim.

ZİMAM a. (ar. *zimām*). *Esk.* **1.** Yular, dizgin. **—2.** İdare, yönetim: *"Zımamın hangi ellerdeyse, artık onlarınsın sen"* (M. A. Ersoy).

ZİMAM a. (ar. *zimam*). *Esk.* Kendi tarafının çıkarını koruma, gözetme zorunluluğu.

ZİMAMDAR sıf. ve a. (ar. *zımam* ve fars. *dār*'dan *zimam-dar*). *Esk.* **1.** Yular tutan kimse. **—2.** Yönetici, idareci.
—Kur. tar. Osmanlılar'da padışah ata binerken atını, atla ilerlerken yularını tutan görevli. (Bu göreve, Saray'ın güvenini kazanmış kimseler getirilirlerdi.)

ZİMAR a. İsl. huk. Elden çıkmış ve yeniden ele geçirilmesi beklenmeyen mal (İspatlanamayan gasp malı ya da emanet gibi.)

ZİMAZ a. (fr. *zymase*). ENZİM'in eski eşanlamlısı.

ZİMBABVE, Rodezya platosunda altın üretim bölgesinin G.-D.'sunda, Monomotapa'nın merkezlerinden biri sayılan eski bir kente ait sit. IV. yy.'da meskûndu (Demir çağı), sonra terk edildi, bin yıl sonra Leopard's Kopje II adıyla bilinen kültürden insanlar buraya yerleştiyse de Zimbabve, daha önce, Hint okyanusu'na bağlı ticari ilişkilere girmiş bulunuyordu (Zimbabve II). Bunu izleyen dönemde (Zimbabve III) yapılar için dışardan taş getirildiği, kıyıda altın ve fildişi ticaretini kontrol altında tutan merkeziyetçi bir politika izlendiği anlaşılmaktadır. Zimbabve IV (1350-1450) yüksekliği on metreyi bulan surlarıyla, sarayı ve koni biçimindeki kalesiyle sitin en parlak dönemidir. Portekizliler geldiklerinde sit gene terk edilmiş bulunuyordu (yani 1500'den önce).

ZİMBABVE, esk. **Güney Rodezya,** sonra **Rodezya,** Afrika'nın G.'inde devlet; 390 000 km²; 9 500 000 nüf. (1989). Başkenti *Harare.* Resmi dili *ingilizce.*

COĞRAFYA

• *Garip bir yazgı.* Salt sömürge koşullarına bağlı olarak biçimlenen bu devlet, yer şekilleri nedeniyle merkezileşmeye pek az elverişlidir. Geleneksel olarak, yükseltiye göre üç kata ayrılır: Yüksek Veld (1 400 m'nin üstünde), Harare ve Bulavayo çevresindeki orta sırtın tümünü kaplar; Bulavayo'nun bir kolu, bu kesimi, Mozambik kıyı ovasının üstünde 2 600 m'ye kadar ulaşan doğudaki yüksek topraklara bağlar. K.-B. ve G.-B.'daki Orta Veld 700-1 400 m arasındaki yükselti diliminde yer alır; Alçak Veld ise Limpopo ve Zambezi vadileri boyunca uzanır. Ülke doğanın verilerine hiç denk düşmediği gibi etnik zorunluluklara da uygun düşmemektedir: zenci nüfusun % 18'ini oluşturan Ndebeleler'in toprağı olan Matabele'deki ayaklanmanın da gösterdiği gibi, egemen etnide yönlendirici güç yoktur: öte yandan büyük Şona topluluğu (% 75) birçok altgruplara bölünmüş durumdadır; bu da milliyetçi hareketin birleşmesini uzun süre engellemiştir.

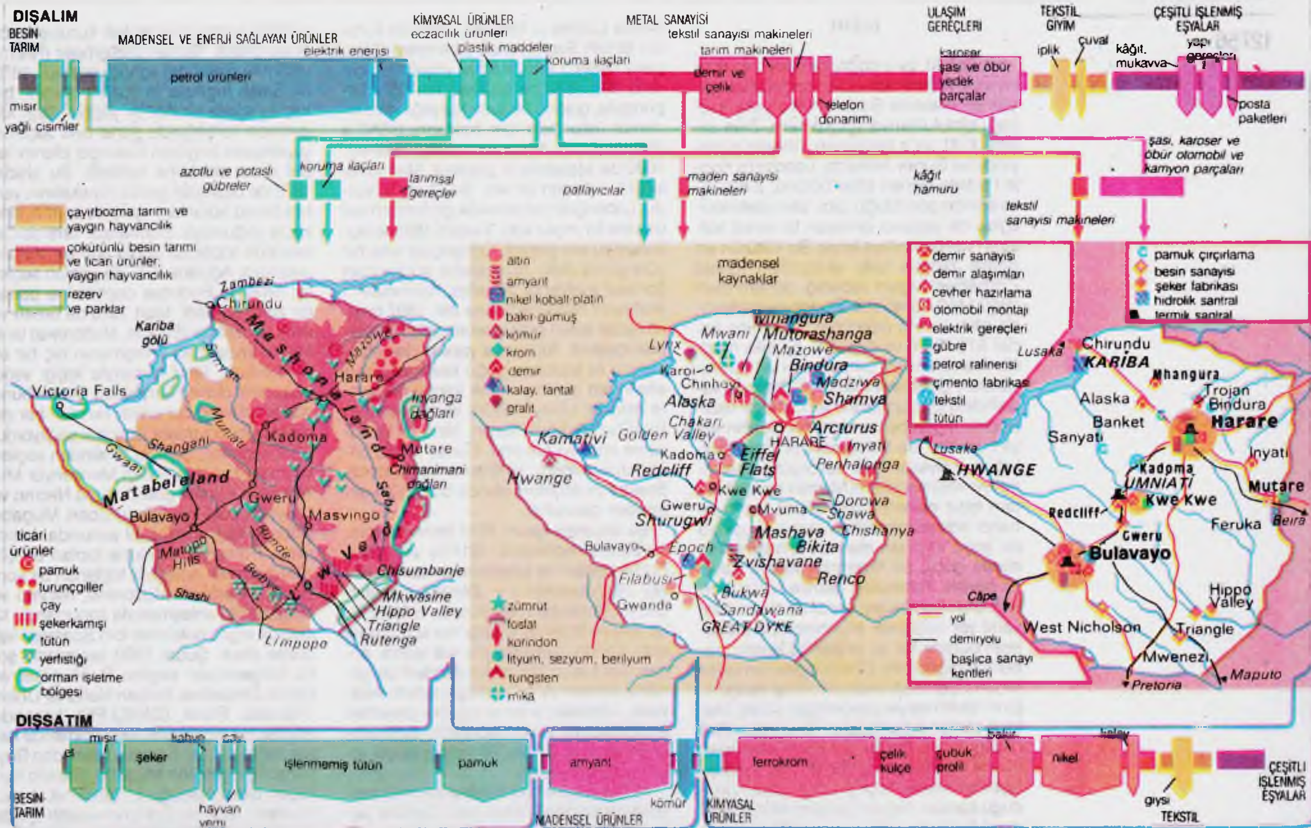
Sömürgeciliğin kaynağı altın damarının bulunmasıdır: altın madeninin işletilmesine kapitalist bir şirket olan British South Africa Chartered Company'nin yönetiminde başlandı; şirket 1889-1923 arasında ülkeyi yönetti, bir demiryolu ağı döşeyerek (1897'de Kimberley-Bulavayo, 1902'de Salisbury [günümüzde Harare]- Beira, 1904'te Bulavayo-Victoria Falls) ülkeyi kapalılıktan kurtardı; demiryolu ağı ancak 1955'te Lourenço Marques'e (günümüzde Maputo) ulaşan bir hattın yapımıyla tamamlandı. 1890'da, Salisbury altın bölgesinin tam ortasında kurulmuştu, ama yeraltında daha birçok maden bulunmaktadır: özellikle bazalt kayaçların çıkıntı şeklinde yeryüzüne fırladığı o tuhaf görünümlü Great Dyke'ı belirtmek gerekir; ülkeyi hemen hemen tam ortasından kuzey-güney doğrultusunda, yaklaşık 480 m uzunlukta ve 5-10 km genişlikte geçen Great Dyke'ta kromit, platin ve nikel yatakları bulunmuştur. Amyant, bakır ve itabirit (% 61-72'si demir) bakımından zengin olan billurlu sert taban, K.-B.'da Wankie kömür havzasını içine alan Karoo tortullarıyla düzensiz biçimde örtülmüştür.

1907'den itibaren avrupalı kolonların çoğunun yerleşmesini sağlayan tarımdır. Yer biçiminin ve iklimin gerekleri bu yerleşmenin Yüksek Veld'de, özellikle Bulawayo-Harare ekseninin iki yanında, elli kilometre kadar genişlikte bir şerit üstünde gerçekleşmesini zorunlu kıldı; bu bölge sağlığa elverişli serin sıcaklıklardan yararlandığı gibi, kuru tarım için yeterli yağışı da almaktadır. Kalabalık afrikalı nüfusun bu beyaz yerleşmeye başlangıçta karşı koymasına karşın beyazların gerçekleştirdiği bu soygun bütün Rodezya tarihi boyunca kuvvetle hissedilmiştir.

• *Ekonomik ikilik.* Zimbabve sömürge döneminden, ayrı, ama birbirini tamamlayan iki ekonomi devraldı. Sistemin köşe taşı, toprakların otoriter bir anlayışla yeniden dağıtılmasıydı. 1908'de Afrika derebeylik topraklarının (rezervler) yasal bir statüye kavuşmasından sonra toprak ayrımcılığı yönündeki ilk adım 1930'da Land Apportionment Act'ın kabul edilmesiyle atılmış oldu; 1969'da bu Act'ı tamamlayan Land Tenure Act'ın uygulanması nüfusun yer değiştirmesine yol açtı. Gerçek bir yaz-boz görünümündeki toprak dağılım haritası iki bileşeni bir araya getiriyordu: tüm afrikalı nüfusun % 60'ını 176 000 km²'lik bir alanda barındıran Tribal Trust Lands (TTL), buna karşılık 168 000 km² genişliğindeki toprakları aralarında bölüşen 6 000 avrupalı çiftliği, TTL'ler içinde, geleneksel kiralama rejimine bağlı toprakların yanında özel mülkiyet alanlarının (14 000 km²'nin üstünde) açılması ya da 1977'de her afrikalıya, o tarihe kadar yalnızca beyaz işletmelere ayrılmış olan bölgelerde mülkiyet edinme hakkının verilmesi, gerekli sermaye olmadığı için sonuçları alınamayan hukuksal kolaylıklardı. "Rezervler"deki şiddetli demografik baskı sonucunda kişi başına yararlanılabilen alan 1890'da 78 ha iken 1977'de 8 ha'a düştü; 1960'ta "rezervler", afrikalı nüfusun te-

ZİMBABVE

EKONOMİ

mel besin maddesi olan mısırı dışardan almaya başladılar. Üstelik ilkel bir işletme biçiminin aşırılıklarından da (otlakların aşırı bir biçimde kullanılması ve yeterince nadasa bırakmadan yapılan besin bitkileri tarımı) zarar görmektedir Özellikle Limpopo'nun K.'inde, Sabi ırmağının alçak vadisinin iki yanında sulanan alanların düzenlenmesi "kabile arazileri"ndeki toprakların açlığını yatıştırmadı; bu yedek işgücü olarak yaşayan 4,5 milyon kişiden 2,6 milyonunun nüfus fazlası olduğu hesaplanmıştır. Toprağın bölünmesi, böylece yerli halkın kendilerine zorla kabul ettirilen, işte çalışmasına ve bu nedenle göç etmesine yol açtı; TTL'lerde yaşayan afrikalı ailelerin yarıdan fazlasının gelirleri çoğunlukla "beyazlar"ın ekonomisinde kullanılan aile reisinin ücretine bağlıdır.

Avrupalı kolonların ortalama yüzölçümü 2 150 ha olan çiftlikleri, 1975'te, 350 000 afrikalı ücretli kullanmaktaydı. Dış ticaret gelirlerinin yarısını karşılayan, bu modern tarım kesimi, öncelikle ticaret amaçlı tarım ürünlerine dayanıyordu. 1965'te, Birleşmiş milletler tarafından kararlaştırılan uluslararası yaptırımların şokunu kaldıran ve üretim kalemlerini konjonktüre göre hızla değiştirmek zorunda kalan da aynı kesim oldu: tütün üretimine fazlaca bağlı üretimin çeşitlenmesi "beyazlar"ın tarımını daha dayanıklı bir duruma getirdi, hatta besin ürünleri dışsatımı (öncelikle sığır eti, mısır ve şeker) 1966 ile uluslararası ambargonun son yılı olan 1978 arasında 3,5 kat arttı.

60 000 maden işçisine 140 000 sanayi işçisi eklenir. Ekonomik yaptırımlar Rodezya ekonomisini, dışalımın yerini alabilecek imalat kollarını geliştirmek zorunda bırakınca, sanayi üretimi hacmi 1965-1974 arasında % 142 oranında artmıştır (özellikle üretimin üçte birini karşılayan ve sanayi kesiminde istihdamın dörtte birini kapsayan metal ve metalürji sanayileri). Sömürgenin Güney Afrika ve Portekiz'in (Mozambik'in kurtuluşundan önce) yardımından yararlandığını kabul etmek gerekir; böylece Rodezya, uluslararası ablukayı kısmen etkisizleştirebilme olanağını elde etmiştir: bunun sonucunda petrol dışalımı, 1976'da, Beira-Umtali boruhattının kapanmasına karşın 1966-1978 arasında beş kat artarken aynı sürede maden filizi ve işlenmiş ürün dışalımı 4 katına çıktı. Bununla birlikte, sanayi kesimi yavaş yavaş üretim araçlarının kötüleşmesi, nitelikli işgücü eksikliği (% 80'i beyaz üreticiler) ve iç pazarın darlığı (ücretlerin düşüklüğü ve mali kesimin sınırları) sorunuyla karşılaştı. Böylece, 1965'te 109'dan 1974'te 231'e çıkan sanayi üretimi göstergesi daha sonra 1974-1978 arasında yaklaşık % 20 oranında geriledi. "Beyazlar"ın ekonomisi afrikalı işgücü artışını istihdam etme güçlüğüyle karşılaşınca, bunalım özellikle 1976'dan başlayarak gerilla hareketinin yayılmasını kolaylaştırdı; savaşın ocak 1980 ateşkesine kadar sürmesi ekonomik güçlükleri artırdı.

• *Geleceğe yönelik belirsizlikler.* Bağımsız Zimbabve yöneticilerinin önündeki manevra alanı dardır: ülkelerinin ekonomik çıkarlarına zarar vermeden, eşitsizliklerin hızla düzeltilmesini isteyen halklarının özlemlerini karşılamak zorundadırlar, çünkü halkın % 3,5'i ulusal gelirin üçte ikisini almaktadır.

Yeni iktidar, öncelikle topraksız köylülerin (16-30 yaş grubundaki erkek nüfusun % 40'ı) sabırsızlığını göğüslemek zorundadır. Oysa her radikal çözüm avrupalı çiftçilerin başlamış olan göçünü hızlandıracak, tarımsal üretimin (1980'de % 80'i "beyazlar"ın çiftliklerinden geliyordu) çökmesine ve kırsal işsizliğin tırmanmasına (bu tarım kesimi afrikalı işgücünün % 38'ini istihdam etmektedir) yol açabilecektir. Bunun sonucunda Harare hükümeti zorla kamulaştırmalara girişmedi, ama kullanılmayan ya da az kullanılan Avrupalılar'a ait toprakların 4,5 milyon hektarının afrikalı köylülere verilmesinin olanaklı olduğu görüldü: bir başlangıç programı (1980-1983) 1 milyon hektar toprağın 18 000 aileye dağıtılmasını öngörüyordu. Aynı zamanda ingiliz yardımının bir bölümü toprakların geri alınmasında kullanıldı.

Yeni yöneticilerinin pragmacılığına karşın, Zimbabve yüksek bir hızla süren Avrupalılar'ın göçü (% 8'i kentliler) sorunuyla karşılaştı: son göçmen akını yılı 1975'ti (2 000 kişi gelmişti) ve o tarihten beri bu eğilim tersine döndü. 1976'da 275 000 olan beyaz topluluğun nüfusu artık 150 000'den fazla değildi ve nitelikli işgücünün üçte birinden fazlası da yakın bir tarihte ülkeden ayrılmayı yeğledi. Kamu hizmetlerine Afrikalılar'ın yerleştirilmesine karşılık aynı durum sanayi için geçerli değildi; bu kesimde işyerleri üstündeki ırk ayrımcılığı işgücünün nitelikli duruma gelmesini uzun süre yavaşlattı. Sanayiye, maden çıkarımı (altın [13 t], amyant [250 000 t], krom, nikel vb.) ve tarım üretiminin değerlendirilmesi (şeker, pamuk) egemendir, bununla birlikte, tütünün büyük bölümü (90 000 t) işlenmeden dışa satılır. Ticaret dengesi, az bir farkla açık verir. Coğrafi ve tarihi konumu nedeniyle Güney Afrika, Zambiya ve Büyük Britanya ülkenin başlıca ticari muhataplarıdır.

Zimbabve, aynı zamanda güney afrikalı komşusuna bağımlılıktan da kurtulmak zorundadır: Mozambik'le demiryolu bağlantılarının yeniden kurulmasına karşın Zimbabve'nin satın aldığı ya da sattığı malların % 80'inin taşımacılığı güney Afrika limanlarından yapılır; madenlerin % 90'ı ve sanayinin % 80'i güney afrika ağırlıklı yabancı çıkarların denetimindedir. Pretoria hükümeti 1978-1981 arasında 20 000 zimbabveli maden işçisini ülkelerine geri göndererek her yıl 60 000 kişinin iş pazarına girdiği Limpopo'nun K.'inde gizli işsizliği artırdı.

Yeni devlet, Afrikalılar'ın yaşadığı kırsal bölgeleri kasıp kavuran bir savaşın yol açtığı zararları da ortadan kaldırmak zorundadır; bu bölgelerde yaklaşık 1 milyon kişi "stratejik köyçükler"de toplanmış, 250 000 kişi de kentsel merkezlere sığınmıştır, ayrıca bir o kadarı da yabancı ülkelere iltica etmektedir.

Bununla birlikte, Zimbabve'nin ekonomik gelişimini düze çıkarmak için birtakım üstünlükleri (toprak ve yeraltı zenginlikleri, ulaşım yolları altyapısı, imalat sanayisi) vardır.

TARİH

Buraya III. yy.'a doğru geldikleri sanılan ve ateşi kullanmasını bilen topluluklar, büyük bir olasılıkla Boşimanlar'a yakın taşçağı topluluklarıydı (Gokomere, Ziwa sitleri). X.-XI. yy.'a tarihlenen, ülkenin güneyinde ve Güney Afrika'da, Leopard's Kopje I adıyla bilinen sitler bütünü, Zimbabve sitinde görüldüğü gibi, altın işletmeciliğine de yabancı olmayan bir kırsal kültürün varlığını ortaya koyar. Bu kültürün en parlak zamanı ünlü akropolisin (Great Zimbabwe) taştan yapıldığı dönem olan 1350-1450 dönemidir. Rodezya platosunda altın üretimi (sömürge dönemine kadar 570-700 t) ve dışsatımı bir lüks madde ticaretinin (çin porselenleri ve iran fayansları) gelişmesini sağladı. Limpopo vadisindeki Mapungubwe ile Zambezi vadisindeki İngombe İlede'de birçok altın eşya bulundu. Bu Monomotapa imparatorluğunun siyasal ve dinsel örgütlenmesinde kıyı kesimindeki müslüman topluluklardan fazla etkilenmediği sanılır. Belki yabancı kökenli olmayan, ama halk gibi o da şona ırkından olan bir aristokrasinin elinde güçlü bir hiyerarşik yapıya sahip bir devletti. Portekizliler gelince iktidar merkezi platonun kuzey kenarına doğru (Tavara) yer değiştirdi. Monomotapa sülalesinin burada XV. yy. ortasında kendini kabul ettirdiği sanılır. Chidzungwe'nin bakır ve Orta Zambezi vadisinin fildişi zenginliğinin işletilmesiyle zenginleşen sülale, Matope zamanında iktidarını Tavara'dan Hint okyanusu'na doğru genişletti. Kıyı kesiminde (Manekweni), Portekizliler'in karşılaştıkları Kitewe krallığı'ndan önce kurulduğu sanılan, hayvan yetiştiricilerinin egemenliğinde bulunan aynı kültüre sahip olan bir krallığın yaşadığı biliniyor.

Portekizliler'le şona krallıkları arasındaki ilişkiler, altmış yıl kadar dostça sürdü. Bir serüvenci olan António Fernandes, 1512-1516 arasında bütün bu Kitewe, Manica, Tavara ve G.-B.'da, bugünkü Matabele'deki Butwa krallıklarını gezdi. İlk olaylar, bir cizvitin Monomotapa'yı hıristiyanlaştırma girişimi sırasında patlak verdi. Bu cizvit, 1561'de müslümanların kışkırtması sonucunda öldürüldü. 1568'de, altın üretim bölgesini denetim altına almak amacıyla Francisco Barreto yönetiminde bir birlik hastalıktan kırıldı. Portekizli tüccarlar, kılıçtan geçirilen araplaşmış Suahililer'in ve onların soyundan gelen melezleşmiş toplulukların yerini aldılar; Zambezi'nin alçak vadisinde yarıbağımsız *prazeiro*'lar, Tete ve Sena'da da garnizonlar kuruldu. XVII. yy. boyunca Monomotapa, yavaş yavaş öbür şonalı devletlerin denetimini yitirdi. Bunun üzerine başkanlarına changamira unvanı verilen Rozwi sülalesi, Butwa krallığı'nı yönetmeye başladı. Platonun güneyinde Great Zimbabwe gibi yığma taştan kentler kuruldu. Portekizliler'le oldukça canlı bir ticaret başladı. Monomotapa Mukombwe 1684'te changamira Dombo'ya yenildi ve 1693'te de öldü. Veraset kavgaları sırasında, Dombo Portekizliler'i kovdu, 1695'te altın üreticisi Manica'yı işgal etti ve Portekizliler'in platoya her türlü müdahalesine karşı çıktı. Portekizliler'le ticaret Zumbo (Zambezi ve Luangva ırmaklarının kavşağı) üzerinden yapıldı ve kervanlar, yalnızca onların hizmetindeki Afrikalılar'dan oluşturuldu. Butwa'nın egemenliği tüm XVIII. yy. boyunca, daha sonra Malavi'ye geçen Zwangendaba'nın yönetimindeki bir grup jere (Ngoniler) tarafından yıkılana kadar sürdü. 1837'de Pretoria yakınında Boerler'e yenilen Ndebeleler ya da Mzilikazi'nin Matabeleler'i (Ngoniler'in kuzey kolu), Limpopo'yu aştılar ve yerle bir edilmiş Zimbabve platosunun batı bölümüne (Matabele) yerleştiler. Şonalar'a haraç verdiler ve Bulavayo kralının çevresinde toplanan zulu tipinde bir toplum oluşturdular.

1885'te Cecil Rhodes, Bechuanaland üstünde koruma yönetimi kurma konusunda Londra'yı ikna etti. 1889'da kurulan British South Africa Chartered Company (BSAC) artık kuzeye yönelmek için serbestti. 1888'de Mzilikazi'nin oğlu Lobengula, gülünç bir para karşılığında madenler üstündeki tüm haklarını BSAC'a (British South Africa Company) devretti. 1890'da Matabele'yi geçerek Mashonaland'a yerleşen bir kol, Salisbury'yi kurdu. Lobengula'nın esneklik göstermemesi üzerine bir ingiliz kolu 3 kasım 1893'te Bulavayo'yu ele geçirdi. Lobengula kısa bir süre sonra öldü. Ndebeleler, arkasından Şonalar ayaklandı. Rhodes, Ndebeleler'i silahlarını bırakmaya ikna etti. 1897 başına kadar süren polis operasyonları da ötekileri bastırdı. Toplumsal yapıları parçalanmış bu iki topluluk, çoğu kez hayvanları ellerinden alınmış olarak kapalı bölgelere atıldılar. Ülkeyi 1923'e kadar yöneten BSAC'ın ağırlığına karşın, 1898'de bir Yasama konseyi kuruldu. Güney Afrika birliği'nin kurulduğu 1910'da beyaz kolonlar, Boerler'in denetimi altında bu örgüte girmekten çekindiler.

Bu seçenek kasım 1912 tarihli bir referandumla reddedildi. 1911'de eski Zimbabve platosu ve çevresindeki alanlar, Kuzey Rodezya'dan (→ ZAMBİYA) ayrılan Güney Rodezya'yı oluşturdu. 1923'te ülke, Büyük Britanya krallığı'nın sömürgesi oldu; Londra tarafından bir vali atandı, ancak ülke beyaz kolonların elindeki bir yürütme konseyiyle iç özerkliğe sahipti. Anayasa, Afrikalılar'a karşı ayrımcı önlemler öngörüyordu. Hem ekonomik, hem ideolojik planda Güney Afrika'nın güçlü etkisi görülmekteydi.

1940 savaşının yol açtığı ekonomik patlama beyaz göçü hızlandırdı. Özellikle Salisbury ve Bulavayo'ya yerleşen beyaz topluluğun nüfusu 1954'te 80 000 iken 1960'ta 222 000'e çıktı. Toprakların yarıdan fazlası kolonlara verildi. 1953'te, ezici çoğunluğu oluşturan yerli halkla kaynaşmamak için Kuzey'le birleşmeyi kabul etmeyen bu kolonlar yönetimin zenciler geçmemesi için Kuzey Rodezya ve Nyassaland'la birleşmek istediler. Referandum sonucunda onaylanan Federasyon, 1 ağustos 1953'te ilan edildi. Federal hükümete, Başbakanı çıkaran güneyli kolonlar egemendi; 1953-1956 arasında sir Godfrey Huggins (1955'te lord Malvern oldu), sonra sir Roy Welensky. 1962 sonunda Nyassaland, mart 1963'te de Kuzey Rodezya Federasyon'dan ayrıldılar. Federasyon 31 aralık 1963'te ortadan kalktı. 1964'te Zambiya adını alan Kuzey Rodezya'nın bağımsızlığıyla birlikte Rodezya adı artık, yalnızca eski Güney Rodezya'yı belirtmekteydi.

1965'te, 1962'den beri iktidarda olan Rodezya cephesinin lideri İan Smith seçimleri kazandı ve tek yanlı olarak bağımsızlığını ilan etti. Büyük Britanya ise bağımsızlık koşulları olarak seçim yasasının zenciler yararına gözden geçirilmesini ve her tür ırk ayrımının kaldırılmasını öne sürmüştü. İngiliz hükümeti oldubittiye, BM'ye çağrıda bulunarak ve başta petrol ambargosu (BM tarafından da 1966'da onaylanan yaptırım) olmak üzere ekonomik yaptırımlarla karşılık verdi; BM üyelerini yeni yönetimi tanımamaya çağırdı. Rodezya Cumhuriyeti mart 1970'te ilan edildi ve o tarihten başlayarak bütünüyle güney afrika modelini izledi. Ama 1945'e doğru, sendika yöneticisi Joshua Nkomo'nun girişimiyle bir halk hareketi doğmuştu; J. Nkomo demiryolu işçileri grevi ile 1951'de genel grev düzenledi. Barışçı yöntemler kullanan Güney Afrika African National Congress'i (ANC) örnek alan ve yine Nkomo'nun öncülüğünde benzer bir hareket 1957'de ortaya çıktı. Bu hareket 1960'ta National Democratic Party (NDP) ve 1962'de hemen yasaklanan Zimbabwe African Popular Union (ZAPU) adını aldı. Rahip Sithole'nin Zimbabwe African National Union'u ise (ZANU) 1963'te kuruldu. Piskopos Muzorewa da 1971'de yeni bir ANC kurdu; bu örgüt Lusaka anlaşması'ndan sonra öbür afrikalı kuruluşları bir araya getirdi. Yapılan görüşmeler (Nkomo ve Smith arasında) sonuç vermedi. 1976'da Smith İngilizler'in çözüm planını, birkaç ay sonra ekonomik yaptırımların kaldırılması karşılığında genel oyla seçimler yapılmasını öngören Kissinger planını kabul etme pahasına reddetti. Bu arada, 1972'de başlayan gerilla hareketinin yanı sıra beyaz kolonların girişi ve sermayenin kaçışı yoğunlaştı. Ekim-aralık 1976'da Cenevre'de toplanan konferans bir sonuca ulaşmadı. Ağustos 1977'de yapılan seçimler, Smith'in Rodezya cephesi'ne parlak bir zafer sağladı. Mart 1978'de Smith ve ılımlı yöneticiler (Sithole, Muzorewa) tarafından imzalanan anlaşmanın hiç bir etkisi olmadı. Ama fazlasıyla kaygı verici ekonomik durum karşısında Owen-Young çözüm planı kabul edildi; bu plan her zamanki gibi beyazlara üstünlük sağlıyordu. 1979 seçimleri, Şonalar tarafından seçilen ve başbakan ilan edilen Monsenyör Muzorewa'yı iktidara getirdi; buna Nkomo ve Sosyalist parti'nin lideri Robert Mugabe şiddetle karşı çıktılar. Yıl sonunda, Londra'da, Rodezya sorununa toptan bir çözüm getirmek amacıyla toplanan bir konferans 21 aralıkta Muzorewa, Nkomo ve Mugabe'nin anlaşmasıyla sonuçlandı. 12 aralıkta ingiliz hükümeti lord Soames'i vali olarak atadı. Şubat 1980 seçimlerini şona bölgesinden seçilen R. Mugabe'nin partisi Zimbabwe African National Union -Patriotic Front (ZANU-PF) kazandı, Nkomo da, Matabele'deki seçimlerde başarı sağladı. Lord Soames tarafından Başbakanlığa getirilen Mugabe, Nkomo'nun İçişleri bakanı olduğu bir hükümet kurdu. 13 nisan 1980'de Commonwealth içinde Zimbabve'nin bağımsızlığı ilan edildi. Başkent Salisbury, 1982'de Harare adını aldı. Tam bir ekonomik bunalım içine giren ülke, hem iç güçlüklerle hem de dünya bunalımıyla karşı karşıya kaldı. Şubat 1983'te Nkomo, ZANU'nun merkezine düzenlenen bir suikast ve özellikle Ndebele bölgesinde başlayan bir dizi olay üzerine hükümetten uzaklaştırıldı. İlk kongresi ağustos 1984'te bağımsızlıktan bu yana toplanan ZANU, ülkeyi "sosyalist devrim"e yöneltti ve tek partili bir rejimin kurulmasına çalıştı; ZAPU bu projeye şiddetle karşı çıktı. Ama Zimbabve, ekonomik alanda Güney Afrika'ya bağlı kaldı ve bu ülkeyle ticari anlaşmalarını sürdürdü. 1985 seçimlerinde ZANU'nun başarısı sosyalist siyasetin benimsenmesi olarak değerlendirildi. 1987 ekiminde anayasa değişikliği yapılarak başkanlık rejimine geçildi. 30 aralıktaki Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Mugabe'nin isteği doğrultusunda ZAPU, ZANU ile birleşti (1987). Mugabe, yeni partinin başkanı ve genel sekreteri seçildi. Rejim karşıtları için genel af çıkarıldı (1989). Mart 1990'da yapılan seçimlerde ZANU oyların çoğunluğunu topladı. Mugabe, rakibi Edgar Tekere karşısında % 80'e yakın oy alarak yeniden başkan seçildi. Temmuz ayında 25 yıldır süren olağanüstü hal yürürlükten kaldırıldı. Afrika'nın güneyindeki birçok ülkeyi uzun süredir etkileyen kuraklık, 1992'de Zimbabve için de ciddi sorunlar yarattı: 4,5 milyondan fazla insan açlıkla karşı karşıya kaldı.

ARKEOLOJİ VE SANAT

Afrikalılar'ın yaptığı en eski yapıtlardan olan bazı taştan heykeller (XV. yy.'dan kalma kuş insanlar, yılan taşına oyulmuş kuşlar) Zimbabve kaynaklıdır. Bu heykeller, 1868-1871 arasında ortaya çıkarılan Zimbabve akropolisi yıkıntıları arasında, steatitten küçük heykel ve çanak çömlek parçalarıyla birlikte bulunmuş, ama kesin tarihleri henüz saptanamamıştır. Bu bütünün, Monomotapa hükümdarlarının yapıtı olduğu sanılır.

ZİMEM çoğl. a. (ar. *zimmet*'in çoğl. *zimem*). *Esk.* Borçlar, zimmetler.

ZİMMERMANN (Johann Baptist), alman ressam ve yalancı mermer ustası (Gaispont, Wessobrunn, Bavyera, 1680 - Münih 1758). Wessobrunn yalancı mermer ustaları okulunun temsilcilerindendir; kiliseler için dekorlar yaptı, 1720'de Bavyera sarayına çağrıldı ve Schleissheim şatosu'nun, daha sonra da Cuvilliés'nin yönetiminde Nymphenburg şatolarının (Amalienburg pavyonunu da anmak gerekir) ve Münih Rezidenz'inin bazı salonlarının süsleme çalışmalarında görev aldı. Hafif ve zarif bir rokoko üslubuyla gerçekleştirdiği freskleri, daha çok 1740-1750 yıllarına aittir Ayrıca birçok ustanın da yardımıyla küçük kardeşi Dominikus'un en başarılı yapıtlarından bazılarının (Steinhausen, Wies) bütün süslemelerini (yalancı mermerler ve tavan resimleri) yaptı.

ZİMMERMANN (Dominikus), alman mimar (Gaispont, Wessobrunn yakınında, 1685 - Wies 1766), Johann Baptist Zimmermann'ın kardeşi. Önce yalancı mermer ustalığı yaptı, mimarlık mesleğine 1716'da Dillingen and der Donau yakınında, Mödingen manastırı ile başladı. Başyapıtları, Schwaben'de Steinhausen hac kilisesi (1727-1733), Ulm yakınında Günzburg cemaat kilisesi ve Wieskirche'dir (1746-1754). Süslemelerin canlı zenginliği ve planların özgünlüğü (bir galeri ile çevrelenmiş oval koroyerleri; bunlar yine oval planlı sahınlara eklemlenirler) sayesinde Zimmermann alman rokoko sanatının ustalarından biri sayılır.

ZİMMERMANN (Armin), alman amiral (Blumenau, Brezilya, 1917 - Bonn 1976). 1945'te orduda görevliydi; daha sonra, sivil yaşamda, kıyıların mayınlardan temizlenmesiyle ilgilendi, Bundeswehr'e girdi (1956). Londra deniz ataşesi oldu; Danimarka'da NATO kurmayında (1962) ve bakanlıkta görev yaptı; Kuzey denizi donanmasına komuta etti (1968), deniz kuvvetleri müfettişi oldu (1970). 1972'den ölümüne kadar Bundeswehr genel müfettişi olarak (ordular kurmay başkanı) *innere* Führung*'a tam bir saygıyla uyulmasını sağladı.

ZİMMERMANN (Bernd Alois), alman besteci (Bliesheim, Köln yakınında, 1918 - Königsdorf, bugün Köln'de, 1970). 1950'de Köln Üniversitesi müzikbilim enstitüsü öğretim üyeliğine, ardından bu kentin yüksek müzik okulu bestecilik profesörlüğüne getirildi. İzlenimci dönem denilen ilk dönemi *Alagoana* (1940-1950) balesiyle başladı, son derece dramatik keman konçertosu (1950) ve özellikle *Bir bölümlü senfoni* (1947-1953) ile sürdü. Trompet konçertosu'nda (1954) geniş ölçüde cazdan yararlanırken, 2 piyano için *Perspektiven* (1956) ve "Canto di speranza" denilen birinci viyolensel konçertosunda dizisel bir eğilim vardı.

1957'de Jakob Lenz'in *Die Soldaten** adlı başyapıtını keşfetti ve bir operaya dönüştürdü. Çoğulcu dönem denilen ikinci yaratıcı dönemi böyle başladı. Gerçek bir çağdaş viyolonsel çalma teknikleri kılavuzu olan viyolonsel sonatı (1960), alto ve 25 çalgıcı için *Antiphonen* (1962) ve viyolonselci Siegfried Palm'a ithaf edilen bir tür imgesel bale olan "pas de trois biçiminde" viyolonsel ve orkestra konçertosu (1966) gibi yapıtlar bu dönemin ürünüdür.

Bestecinin durai dönem denilen son yaratıcı dönemi, *Tratto I* (1966) adlı elektronik yapıt ve viyolonsel ve piyano için *Intercomunicazione* (1967) ile başladı. Intercomunicazione'de viyolonselle, uzun uzatmalar yaptı ve çeyrek tonlar kullandı. Bu nu son dinginlik yapıtı olan büyük orkestra için *Photoptosis* prelüdü (1968) izledi. Ardından orkestra, caz orkestrası, manyetik bant, 3 koro, soprano, bariton ve anlatıcı için bestelenen *Genç bir şair için Requiem* (1969) adlı umutsuzluk uçurumu geldi. Bu yapıttan da sonra, orkestra için *Stille und Umkehr* (1970), viyolonsel için *Dört kısa etüd* (1970) ve son olarak 2 anlatıcı, bas ve orkestra için *Ich wandte mich um und sah an alles Unrecht, das geschah unter der Sonne* (1970) adlı yapıtları besteledi. Bu son yapıtı tamamladıktan sonra, daha bir hafta geçmeden ve Tanrı düşüncesini savaşlar ve totalitarizmle parçalanan acımasız bir dünya imgesiyle bağdaştırmanın olanaksızlığı karşısında intihar etti.

Zimmermann tepkimesi. Biyokim. İdrardaki 17 ketosteroitlerin dozunun belirlenmesinde kullanılan renk tepkimesi. (Alkali ortamda metadinitrobenzen ile boyamada erguvani kırmızı renk ortaya çıkar.)

Zimmerwald konferansı, 5-8 eylül 1915'te, İtalyan sosyalist partisi, isviçreli sosyalist R. Grimm ve menşevik Martov'un girişimiyle, Zimmerwald (Bern yakınında) adlı bir isviçre köyünde toplanan uluslararası sosyalist konferans. Konferansa 11 ülkeden 30 delege katıldı. Aralarında italyan, bulgar, leton, Polonya, Rusya bolşevik ve menşevik partilerinin resmi temsilcileriyle birlikte, öteki partilerdeki fraksiyonların delegeleri ve bireysel olarak katılan tanınmış fransız ve alman sosyalistleri de vardı. Konferansta Troçki tarafından yazılan, ilhaksız bir barıştan yana ve halkların kendi kaderini tayin hakkını doğrulayan bir bildirge kabul edildi. "Zimmerwald solu" denilen ve başında özellikle Lenin ve Zinovyev'in olduğu devrimci azınlığın yetersiz bulduğu bu bildirge Almanya, Belçika ve Fransa'nın sosyalist kutsal birlik partileri tarafından çok kötü karşılandı. Buna rağmen konferans, önemli sonuçlar verdi: özellikle Fransa'da, savaş düşmanlığı akımını güçlendirdi; bolşeviklere, uluslararası bir sosyalist topluluk karşısında düşüncelerini açıklamak olanağını sağladı ve son olarak uluslararası bir sosyalist komisyonunun kurulmasına yol açtı; şubat 1916'da bu komisyon, Kienthal* ikinci uluslararası konferansı için çağrıda bulundu.

ZİMMET, -ti a. (ar. *zimmet*). **1.** Bir ticaret kuruluşunun borçlarının tümü. **—2.** Bir memurun (para, kıymetli evrak, mal vb. konusunda) görevi gereği üstlendiği sorumluluk: *Zimmetindeki malları işten ayrılırken teslim etmek. Zimmetinde çok para var.* **—3.** Bir kimsenin sorumluluğunu üstlendiği için ödemek zorunda olduğu para, borç: *Ayrılan muhasebecinin epeyce zimmeti vardı.* **—4.** *Esk.* Koruma zorunluluğu. **—5.** *(Bir hesabı, birinin) zimmetine geçirmek*, bir hesabı bir başkasının borcuna katmak, ona eklemek. || *(Bir parayı, kendi) zimmetine geçirmek*, kendisine emanet edilmiş bir malı ya da parayı kendisine mal etmek, kendisi için kullanmak.

—Cez. huk. Bir memurun kendisine emanet edilen ya da görevi gereği koruması ya da denetlemesi için kendisine verilen para, sênet ya da malı zimmetine geçirmesi, kendine mal etmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. tar. *Zimmet kalemi*, Osmanlı devletinde maliye teşkilatının Baş muhasebe kalemi'ne bağlı ve Devlet alacaklarını toplamakla görevli daireye verilen ad. (Bu kalemin kâtiplerine de "zimmet halifesi" denirdi.) || *Zimmet pusulası*, bir alacağın tutarını gösteren hesap pusulası.

—İsl. huk. Ahd, eman, güven, hak. || *Akd-i zimmet*, bir islam devletine vatandaş olmayı kabul etme. || *Ehl-i zimmet*, müslümanlar tarafından kendilerine vatandaşlık hakkı tanınmış gayri müslimler.

—Muhs. Bir ticari işletmenin borçlarının tümü. || *Zimmet fişi*, ticari kuruluşların ve bankaların muhasebe kayıtlarına geçmesi gereken bir borç işlemine ait bilgileri ve borcun miktarını gösteren belge. (Bu fişler, borç işlemi kasa yoluyla yapılıyorsa "kasa zimmet fişi", muhasebe yoluyla yapılıyorsa "muhasebe zimmet fişi" adını alır.) || *Zimmet ve matlup*, aktif ve pasif ya da borç ve alacak. || *Bir tutarı zimmetine mahsuben geçirmek*, muhasebe kayıtlarında bu tutarın ödendiğini göstermek.

—ANSİKL. Cez. huk. Zimmet suçunun oluşması için gerekli unsurlar şunlardır: 1. failin memur sıfatını taşıması; 2. memurun para ya da para niteliğindeki bir evrak ya da senedi ya da malı ele geçirmesi; 3. bu para, evrak, senet ya da malın memura emanet olarak verilmesi ya da görevi gereği bunları koruması ya da denetimi altında bulundurması; 4. suç işleme kastının bulunması (Türk cez. k. md. 202). Zimmet suçu ancak bir memur tarafından işlenebilir. Suçun oluşması için memurun suç işleme kastının bulunması da şarttır. Zimmet suçunu işleyen kişi altı yıldan on yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır ve doğan zararın iki misli kendisine ödetilir. Zarar hafifse bir yıl ağır hapisten başlar. Suçtan doğan zarar yargılamadan önce tümüyle ödenirse, ceza yarıya kadar indirilir; zarar yargılamanın başlamasından sonra ama karardan önce tümüyle ödenirse cezanın üçte biri indirilir (Türk cez. k. md. 202).

ZİMMETLENDİRMEK g. f. Bir şeyi, bir kimsenin sorumluluğuna vermek, bırakmak.

ZİMMİ sıf. ve a. (ar. *zimmet*'ten *zimmî*). İsl. huk. İslam devleti uyruklu gayri müslim vatandaş. (Zimmi, islam devletinin egemenliğini kabul eden müslüman olmayan kişidir. Zimmilerin can, mal ve namus güvenliği, uyrukluğuna girdikleri müslüman devlet tarafından sağlanır. Buna karşılık zimmiler de devlete cizye vermekle yükümlüdürler.)

—Sey. oy. Türk gölge oyununda müslüman olmayan tiplemelere verilen ad.

ZİMNİCEA, türkç. **Zimniça**, G. Romanya'da Tuna ırmağı kıyısında kent. Bükreş'in yaklaşık 110 km G.-B.'sında.

ZİMNİÇA, türkç. **Kışlaköy,** Doğu Bulgaristan'da küçük kent; İslimiye'nin (Sliven) yaklaşık 25 km G.-D.'sunda.

ZİMOJEN sıf. (fr. *zymogène*). Biyol. *Zimojen göç*, hücrelerin kendi enzimlerini yapma özelliği; özel bezlerin organizmaya gerekli enzimleri üretme yeteneği.

◆ a. Biyokim. PROENZİM'in eşanlamlısı.

ZİMONÜKLEİK sıf. (fr. *zymonucléique*). Biyokim. Bitkilerden (maya mantarları) çıkarılan ve daha sonra ribonükleik asit (RNA) olduğu anlaşılan bir nükleik aside denir.

ZİMOROWİC (Józef Bartłomiej), polonyalı şair (Lwów 1597 - *ay. y.* 1677). Doğduğu kent belediye başkanı oldu, hicivler, ilahiler, Lwów'un bir kroniği ve özellikle de barok bir anlayışla yaşamın hazlarını, ölüm ve tarihin acımasızlığı açısından ele alıp işlediği *Idylles ruthènes*'i (fr. çev.) [1663] yazdı.

ZİMOROWİC (Szymon), polonyalı şair (Lwów 1608'e doğr. - Kraków 1929). Kardeşi Józef Bartłomiej'in düğünü için yazdığı derlemesiyle (*Roksolanki ezyli Ruskie lanny*, 1654) üne kavuştu. Acı ve ölümle evrensel bir değer gibi gördüğü aşkın verdiği cinsel hazzı aynı açıdan değerlendiren bu yapıtta barok tema, Slavlar'ın düğün törenleri ve halk ritimleri ile birleşir.

ZİMRİDA, İ.Ö. XIV. yy.'da Sayda kralı. Amarna tabletlerine göre Mısır'ın rakibiydi.

ZİMRİ-LİM, Mari kralı (İ.Ö. 1778'e doğr. - 1758). Yahdun-Lim'in (öl. 1798'e doğr.) oğlu. Yamhad kralının yardımıyla babasının krallığını geri aldı, devletini kuzeye doğru genişletti ve Mari sarayını tamamlattı. Ama Hammurabi'ye yenildi, tahttan indirildi (1758), Hammurabi'ye boyun eğdi (1760).

ZİN a. (fars. *zin*). *Esk.* Eyer: *Zir-i zin* (eyerleme, palan vurma).

ZİNA a. (ar. *zina'*). Evli bir kimsenin ken-

di rızasıyla, eşinden başkasıyla cinsel ilişkide bulunması.

—İsl. huk. Aralarında şeriatça cinsel ilişkiye izin veren bir bağ olmadan, bir erkekle (zani) bir kadının (zaniye) cinsel ilişkide bulunması.

—ANSİKL. Huk. Zina, Türk ceza kanunu'na göre suç sayılan bir eylemdir (md. 440, 441). Zinanın suç sayılmasının nedeni, evlilik birliğini, dolayısıyla kamu düzenini korumaktır. Ceza kanunu'na göre karının kocasından başka bir erkekle cinsel ilişkide bulunması zina suçunu oluşturur. Koca ise karısıyla birlikte oturduğu evde ya da herkesçe bilinecek şekilde açıkça bir kadınla karı koca gibi yaşıyorsa zina suçunu işlemiş olur. Her iki durumda da kadın ve erkek hapisle cezalandırılır. Kadının ya da erkeğin işlediği zina suçunun takibi şikâyete bağlıdır. Şikâyet hakkı eşe tanınmıştır.

Türk medeni kanunu'na göre zina mutlak boşanma nedenlerindendir (Türk med. k. md. 129/1). Medeni kanun zinada karı ve koca bakımından herhangi bir ayrım yapmaz. Karı ya da koca bir başkasıyla bir kez de olsa cinsel ilişkide bulunursa boşanma nedeni gerçekleşmiş olur. Zina nedeniyle boşanma davası açan kişi, zinayı kanıtlamakla yükümlüdür. Zina nedeniyle ayrıca ceza kovuşturması yapılmışsa, ceza mahkemesi kararı kesin kanıt kabul edilir. Karı ve kocanın zina yaptığı kanıtlanırsa yargıç boşanmaya karar verir. Eşlerden biri zinayı affederse dava hakkını kaybeder.

ZİNABE a. (ar. *zinābe*). *Esk.* Bir şeyin arkası, arka tarafı.

ZİNAD çoğl. a. (ar. *zend*'in çoğl. *zinād*). *Esk.* **1.** Çakmaklar. **—2.** *Zinad-ül-hacer*, çakmaktaşı.

—Esk. anat. Bilekler.

ZİNBERG (İsrael), yiddiş dilinde yazan rus yazar (Lanovits, Volinya, 1873 - Vladivostok 1939). Rusça yayımlanan *Encyclopédie juive*'in (fr. çev.) redaktörü (1908-1913), başlangıcından *Haskala*'ya kadarki dönemi ele alan *Histoire de la littérature juive* (fr. çev.) [1929-1937] adlı bir yapıt yazdı, 1938'de tutuklandı ve Vladivostok yakınlarında bir kampta öldü.

ZİNCİBEREN ya da **ZİNGİBEREN** a. (fr. *zingibérène*'den). Org. kim. Zencefil esansının ana bileşeni olan $C_{15}H_{24}$ formülünde, seskiterpenler grubundan hidrokarbon.

ZİNCİDERE, esk. **Erciyes,** Kayseri'nin Talas ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 6 731 nüf. (1990).

ZİNCİFRE ya da **ZENCEFRE** a. (fars. *zencefr*'den). Miner. Kırmızı renkli doğal cıva sülfür.

—ANSİKL. HgS formülündeki doğal zincifrenin yoğunluğu 8 ile 8,2, sertliğiyse 2 ile 2,5 arasında değişir; rengi kırmızıböceğininkine benzeyen güzel bir kırmızıdır; yarısaydam ve elmas parlaklığındadır; kırık yüzeyleri düzensiz bir kavkı görünümündedir. Zincifre sivri bir romboedrden türeyen küçük kristaller halinde bulunur. Taneli, kimi zaman tıkız kütleler, elyaf ya da toz halinde de görülür. Zincifre kristalleri romboedrik sistemin enantiyomorf yarıyüzlülük özelliği gösterir. Polarılmış ışığı döndürme gücü kuvarsın döndürme gücünün 15 katına eşittir; bu yüzden, polarılmış ışığı sağa ve sola döndüren türleri bilinir.

Zincifrenin damıtılmasıyla elde edilen, kübik sistemden bir başka türü daha vardır: *metasinabarit* ya da *metazincifre*.

Zincifre cevheri; şistli, kristalli kayaçlarda, başkalaşım kayaçlarında bulunur.

ZİNCİR a. (fars. *zencir*'den). **1.** Birbirine bağlı ya da iç içe geçmiş madeni, plastik vb. halkalar dizisi: *Köpeği zincirle bağlamak. Boynunda altın bir zincir vardı. Bisikletin zinciri, pedalı tekerlek dişlisine bağlar.* **—2.** Birbiri ardından, kesintisiz biçimde gelen şeylerin oluşturduğu dizi: *Olaylar zinciri. Bizler bir zincirin halkalarıyız.* **—3.** Her biri bir önceki kişinin yaptığı şeyi aynen kendisinden sonrakine yapan bir grup insanın katıldığı iş yöntemi: *Bir yardımlaşma zinciri oluşturmak.* **—4.** Özgür düşünce ve davranışı engelleyen toplumsal, duygusal, töresel vb. bağımlılık: *Zincirlerini kıran halk.* **—5.** *Esk.* Hükümlülerin eline, ayağına vurulan demir bağ, pranga. **—6.** *Bir kimseyi zincire vurmak*, bir kimseyi prangaya vurmak ya da özgürlüğünü elinden almak.

—Anat. Şişkinlik gösteren öğelerin ardışık dizilişi. (Örneğin kemikçik zinciri, gangliyon zinciri, karın, leğen, göğüs sempatik zinciri.)

—Ask. denizc. *Abluka zinciri*, yelkenli gemiler döneminde, Ortaçağ'dan itibaren, bir limanın girişini kapatmada kullanılmış zincir. (Daha sonra yerini yavaş yavaş sallara bırakmıştır. Günümüzde ise, bir liman, gerektiğinde kazıklarla kapatılır.)

—Aydınlt. *Işık zinciri*, aynı kablo üzerine seri ya da paralel olarak monte edilmiş dekoratif lambalar kümesi.

—Balıkç. *Zincir yaka*, trol ağını ağırlaştırmak için ağın zincirle donatılmış alt yakası.

—Bilş. Birbiri ardına yerleşmiş aynı tip öğeler kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ceb. Tam sıralanmış E kümesi, yani öyleki E nin herhangi iki elemanı, E içinde tanımlanmış olarak* verilen bir sıra bağıntısı yardımıyla karşılaştırılabilir. || *Bir grafın zinciri*, her ayrıt, uçlarından biriyle öncekine ve sonrakine bağlanmak üzere, ayrıt dizisi.

—Ciltç. Ciltlenecek kitabın sırtı üzerinde, başta ve etekte, dikiş iplikleriyle oluşturulan düğümlerin tümü.

—Dağc. *Dağcı zinciri*, tırmanış sırasında aynı iple birbirine bağlanmış dağcılar grubu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dantelc. *Dantel zincir*, bir dantelin üst kısmında yer alan ve süslenecek eşyanın üstüne dikilebilen küçük kenar süsü.

—Denizc. Birbirine geçirilmiş bir dizi metal ya da plastik bakladan oluşan ve demirleme sistemlerinde, palangalarda ve vardavelalarda kullanılan malzeme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Zincir bosa*, tel halatları bosaya vurmada kullanılan, belli uzunlukta, ince zincir. —Zinciri bosaya vurmak için, güverteye sıkıca bağlanmış, bir çımasında maça kilidi bulunan parça zincir. || *Zincir dikişi*, bir bastika ya da makarada işletilecek bir halatı zincire eklemede kullanılan dikiş türü. || *Zincir hırça kilidi*, demir zincirlerinin çımalarını zincirlikteki hırça mapasına bağlamaya yarayan özel bir kilit. || *Zincir kastanyolası*, ırgata vurulmuş bir zincirin akış hızını kontrol altında tutan kastanyola. || *Zincir maçası*, zincir bosaların çımalarına bağlanarak demir zincirini tutmayı sağlayan özel maça. || *Zincir manikası*, demir zincirinin ırgattan zincirliğe ulaşıncaya dek içinden geçtiği çelik boru. || *Zincir misbaço*, yelkenli gemilerde, cıvadrayı alttan geminin talimarına bağlamada kullanılan zincir köstek. || *Dümen zinciri*, bir tekerlek yekeyle kumanda edilen ve dümeni sağa sola çevirmeyi sağlayan zincir. || *Sintine zinciri*, sintineye kolayca su geçebilmesini sağlamak için, baştan kıça kadar uzanan zincir. (Baş ve kıç doğrultusunda hareket ettirilerek delikler temizlenir.)

—Dilbil. *Söz zinciri*, zaman içinde birbirini izleyerek sözceler oluşturan ayrık dilsel birimler biçiminde tasarlanmış dil. (F. de Saussure'ün ortaya çıkardığı bu deyim [fr. *chaîne parlée*] dilin çizgisel özelliğini vurgular. Söz zincirinin incelenmesi, her şeyden önce sentagma bağıntılarının incelenmesidir.)

—Ed. → İADE.

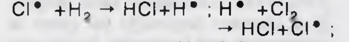
—El sant. Çiti*'ye bazı yörelerde verilen ad. (*Dığdı* da denir.) || *Zincir iğnesi*, zincir görünümlü, ilmekli bir işleme iğnesi. (Giyim süslemede, başka işleme iğneleriyle birlikte nakışta kullanılır. Biçimine göre; kolye, fiyonk, tepeli, kare, geçmeli, çubuklu, örgü zincir iğnesi vb. adlar alan birçok türü vardır.)

—Elektrotekn. *Senkronaltı zincir*, SENKRONALTI KASKAT*'ın eşanlamlısı.

—Esk. sil. Dövenin (kamçı topuz) sapı ile vurucu topuzunu birleştiren parça.

—Fişekç. *Piroteknik zincir*, her biri kendinden sonra gelen öğenin çalışmasına kumanda eden piroteknik elemanlar dizisi; birbirlerine kumanda eden piroteknik elemanların tümü.

—Fizs. kim. *Zincir tepkimesi*, tepkime sırasında oluşan ürünlerin tepkimenin giderek gelişmesine katkıda bulunduğu kimyasal tepkime mekanizması. (Bu mekanizmada bir başlangıç tepkimesi, kimi kararsız maddeler oluşturur; daha sonra bu maddeler kendi aralarında tepkimeye girerek son ürünün yanı sıra ayrıca kararsız bir kök verir; bu kök de sırası geldiğinde yeniden tepkimeye girer ve böylece çok kısa bir sürede rastlantısal molekül kopmalarına da yol açan zincirleme bir tepkime dizisi ortaya çıkar. Örneğin hidroklorik asidin [HCl] ışık etkisi altındaki bireşimi, zincir tepkimesine iyi bir örnektir; ışık etkisiyle oluşan ilk tepkime klor molekülünü $Cl_2 \rightarrow Cl^{\bullet} + Cl^{\bullet}$ biçiminde ayrıştırır; bundan sonra başlayan tepkime zinciri şu şekilde gelişir:

$Cl^{\bullet} + H_2 \rightarrow HCl + H^{\bullet}$; $H^{\bullet} + Cl_2 \rightarrow HCl + Cl^{\bullet}$;

vb.; bu durum ya tepkime kabının çeperleriyle temas etme, ya daha önce oluşan bir molekülün etkimesi, ya da kimi zaman bir yavaşlatıcının etkisi sonucu zincirin kopmasına dek sürer.) [Buna zincirleme tepkime de denir.] || *Elektrolitik zincir*, bir pil oluşturan bir sistemde elektrotlar ile elektrolitlerin art arda sıralanışını şematik olarak gösterme biçimi.

—Havc. *Güdüm zinciri*, bir hava yolu boyunca sıralanan radyoelektrikli güdüm düzeneklerinin tümü. (Yeryüzünde bulundukları bölgelere göre, uçaklar Decca* ya da Loran* zincirleriyle ya da havadaki konumlarını her an duyarlı olarak belirlemeyi sağlayan tamamen farklı bir yöntemle güdümlenirler.)

—Hematol. *Ağır zincirler hastalığı*, hastaların serumunda hafif polipeptit zincirlerden yoksun ağır, tam olmayan, aynı immünoglobülin sınıfına ya da alt-sınıfına ait tekdüze bir polipeptit zincirleri kümesi bulunmasıyla tanımlanan, immünoproliferatif sendrom. (Serum içinde bulunan polipeptit zincirlerinin gama [γ] (Franklin hastalığı), alfa [α] (alfa zincirleri hastalığı) ya da mü [μ] (mü zincirleri hastalığı) tipinde olmasına bağlı olarak günümüzde ağır zincirler hastalıklarının üç çeşidi bilinmektedir.)

—İnş. *Zincir eğrisi kemer, tonoz*, eğrisi ters olarak göz önüne alındığında iki ucundan asılmış bir zinciri andıran kemer, tonoz.

—İş örgüt. ve İş topbil. İşleme zinciri yöntemine göre üretim ya da montaj çalışmaları yapmak üzere kurulmuş sanayi tesisi. || *İşleme zinciri*, imal edilecek ürünün, bu üretim süreci içinde yer alan iş postalarından her birinin önünden belirli ve değişmez bir hızla otomatik olarak geçirilmesinden oluşan üretim tarzı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İşlem. *Zincir işi*, iğneyle ya da tığla yapılan, birbirinin içine geçmiş bir dizi zincir halkası görünümünde nakış.

—Jeod. *Üçgen zinciri*, genellikle bir meridyen (meridyen zinciri) ya da bir paralel (paralel zinciri) doğrultusu boyunca uzanan, birbirine eklenmiş üçgenler dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Jeod. ve Topogr. *Zincirle ölçme*, bir uzaklığı ölçme zinciriyle belirleme. || *Ölçme zinciri*, baklalarla uzatılabilen 10 m uzunluğunda bir zincir ya da 10, 20 ve 50 m uzunluğunda, bölüntülü çelik şerit.

—Kâğ. san. Kâğıt bandın sarıldığı bobin üzerinde, nemin daha fazla olduğu bölümde oluşan çembersel kıvrım. (Genellikle kâğıdın enine yöndeki kuruma eşitsizliğinden kaynaklanır.)

—Koregr. İcracıların el ele tutuşup her iki

yana doğru ilerleyen bir halka oluşturarak yaptıkları dans figürü.

—Kilitç. *Emniyet zinciri*, kapının aralanabilmesi için yapılmış güvenlik düzeneği (bir kertiği olan bir kutudan ve bir platin üzerine tespit edilmiş ucu küçük topuzlu bir kanca bulunan bir zincirden oluşur).

—Mak. san. Birbirleri üzerine kapanan (zincir halkaları) ya da aralarında mafsallanan (zincir baklaları) birbirinin aynı halka biçimindeki elemanların art arda dizilmesi ile oluşan ve bir şeyi bağlamaya ya da bir hareketi iletmeye yarayan bükülgen bağ (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kalibre zincir*, baklalarının boyutları üzerine geçtiği makaranın izlerine uyan zincir. ‖ *Kare zincir*, halkaları uzun ve ikiye bükülmüş olan zincir. ‖ *Katalan zinciri*, ikili olan her bir halkanın diğer iki tanesinin içinden geçtiği zincir. ‖ *Kinematik zincir*, bir mekanizmada çeşitli iletim organlarından oluşan bütün. ‖ *Sonsuz zincir*, bir dönme hareketini iletebilmek için iki ucu birleştirilen zincir. ‖ *Galle zinciri*, baklaları özel bir çark üzerine geçen millerle birbirine bağlanan yan levhalardan oluşan zincir. ‖ *Yassı zincir*, halkaları yassı olan ve sadece bir düzlem üzerinde bükülebilen zincir. ‖ *S zincir*, halkaları Ş biçiminde bükülmüş olan zincir. ‖ *Vaucanson zinciri*, her bir halkasının uçları diğerinin gövdesi üzerine mafsallanan zincir.

—Masonl. *Birlik zinciri*, masonların el ele tutuşarak oluşturdukları ve kardeşlik birliğini simgeleyen çember.

—Mim. ve Süslem. sant. *Zincir baklası*, bir silme üzerinde, benzerlerine takılmış halka biçiminde kabartma ya da boyalı bezek.

—Org. kim. *Molekül zinciri*, kimi açık formülleri düzlemsel olarak gösterme biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. Lenf bezleri dizisi. ‖ *Kaburga zinciri*, raşitiklerde, kaburgalarla kaburga kıkırdaklarının birleşme yerlerinde görülen şişlikler. (Kaburga zincirine raşitik hayvanlarda, özellikle de köpek inciğinde rastlanır.)

—Parapsikol. Manyetizmacılara göre iki ya da daha çok kişinin iradeleri arasında kurulan bağlantı.

—Pedol. Toprak zinciri, bir yamaç boyunca sürekli biçiminde değişen toprak tiplerinin art arda gelmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Polim. *Makromolekül zinciri*, bir polimerin temel yapısını oluşturan birim motiflerin (monomerler) birleşmesiyle meydana gelen bütün. (Makromolekül zinciri hem doğrusal [doğrusal polietilen ya da polimetilen]

$$\sim CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2\sim$$

hem de dallı [dallı polietilen]

$$-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2-CH_2\sim$$

CH$_2$
CH$_2$
CH$_2$

olabilir.)

—Siber. *Ana etki zinciri*, ölçme organı ya da ana karşılaştırıcı ile ayarlanan donanım arasında yer alan bütün organlardan oluşmuş etki zinciri. ‖ *Ana geribesleme zinciri*, ayarlanan donanım ile ölçme organı ya da ana karşılaştırıcı arasındaki bütün organları içeren geribesleme zinciri. ‖ *Doğrudan etkili ek zincir*, işareti, yalnız referans büyüklüğünün değişimlerinden etkilenen ek zincir. ‖ *Ek etki zinciri*, ana etki zincirinin dışındaki her tür etki zinciri. ‖ *Etki zinciri*, bir ölçme organı ya da bir karşılaştırıcı ile ayarlanan donanım arasındaki yolun tamamı ya da bir bölümü boyunca, tek yönde işaretler gönderen otomatik denetim zinciri. ‖ *Geribesleme zinciri*, ayarlanan donanım ile ölçme organı ya da karşılaştırıcı arasındaki yolun tamamı ya da bir bölümü boyunca, tek yönde işaretler gönderen ayarlama zinciri. ‖ *İkincil etki zinciri*, toplam yolun bir bölümüne işaretler gönderen etki zinciri. ‖ *İkincil geribesleme zinciri*, toplam yolun bir bölümüne işaretler gönderen geribesleme zinciri. (Bir ana etki zinciri, etki zincirleri ve ikincil geribesleme zincirleri içerebilir.) ‖ *Otomatik denetim* ya da *ayarlama zinciri*, bir otomatik denetim gerçekleştirmek amacıyla işaret yayımı, iletimi ve alımı sağlayan öğelerin tümü.

—Soğut. san. *Soğuk zincir* ya da *soğutma zinciri*, bozulabilir besin maddelerini üretimden tüketime kadar soğutarak uygun bir biçimde saklayabilmek için peş peşe kullanılan araçların tümü.

—Tic. Aynı niteliğe sahip ticari kuruluşların tümü (oteller, mağazalar vb.) ‖ *Gönüllü kuruluşlar zinciri*, perakendeci işletmelerle bir ya da birden fazla toptancı işletme arasında alım, yönetim ve satım işlerini ortaklaşa düzenlemek amacıyla (her birinin hukuksal ve mali bağımsızlığını korumak koşuluyla) kurulan ortaklık. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ ***Soğuk zincir***, dayanıksız besin maddelerini (et, süt, meyve, sebze vb.) bozulmadan tüketicilere ya da ilk üretildikleri yerden alınarak işlenecekleri yere ulaştırabilmek için soğutucu donanımı olan araçlarla sağlanan taşıma sistemi.

—Topol. Bir (E, *d*) metrik uzayının, $i \subset \{1, ..., n-1\}$ için $d(x_i, x_{i+1})$ in sıkı pozitif bir gerçek sayıyla üstten sınırlandığı sonlu $x_1, ..., x_n$ nokta sistemi. (Bu gerçek sayı α olduğuna göre α-zincir diye adlandırılır; $a = x_1$ ve $b = x_n$ ise bu *a* ile *b* yi birleştiriyor denir.)

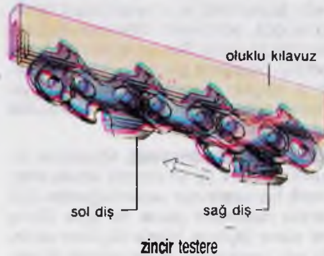
◆ sıf. Zincir biçiminde olan.

—Elektron. *Zincir bağlama*, KASKAT* BAĞLAMA'nın eşanlamlısı.

—Elektrotekn. *Zincir eşleme* ya da *bağlama*, KASKAT* EŞLEME ya da BAĞLAMA'nın eşanlamlısı.

—Koşumc. *Zincir dikiş*, KAZAYAĞI* DİKİŞ'in eşanlamlısı.

—Orm. san. *Zincir testere*, orman sanayisinde ve ağaç kesiminde kullanılan ve bir makinenin döndürdüğü kesici baklalardan oluşan eklemli testere.

zincir testere

—ANSİKL. Bilş. Bir bilgisayar ortamında, zincir değişik uzunlukta bit ya da karakter dizisidir. İşlenmelerini, yani zincirin yerdeğiştirmesini öğelerin yerdeğiştirmesini, iki zincirin bağlanmasını vb. özel komutlar sağlar. Programlama dillerinin büyük bir bölümünde, zincirleri tanımlama ve bunları işleme olanağı sağlayan işleyenler bulunur. Bir derleyici için program, çözümlenmesi ve çevrilmesi gereken bir karakter zinciridir. Bir işleme zinciri, art arda geçişi işlenecek bilişim uygulamasının yürütülmesini gerçekleştirecek bir program kümesinin birbirine eklenmesidir. Yönetim uygulamalarında (ödeme zinciri, muhasebe zinciri vb.) bir işleme zinciri, bilgisayarda tanımlanmış bir sırayla işlenir.

—Dağc. Normal bir dağcı zinciri üç dağcıdan oluşur; en usta dağcı önde yürür, en acemi ise ortada; inişte ise, usta dağcı, arkadaşlarının güvenliklerini sağlamak için en arkadan gelir. Zincir mesafesi tırmanılacak yolun zorluğu oranında geniş tutulur. Zorlu çıkışlarda daha hızlı ve daha emin olan ikili zincir, her tırmanıcının sırası geldiğinde öne geçmesi durumunda "dönüşlü" olarak adlandırılır.

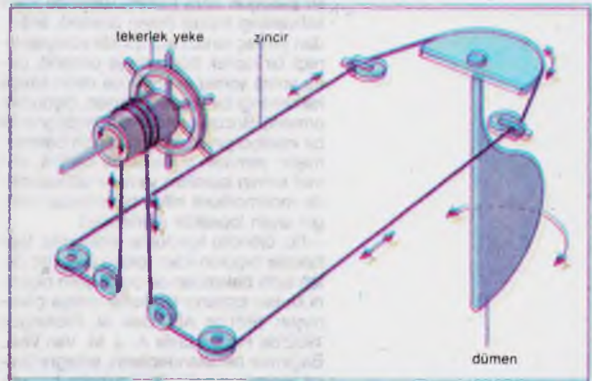
—Denizc. Demirlerin tutması için, 1840'a doğru halatların yerine zincirler kullanılmaya başladı. Demir zincirleri, birbirlerine kaynakla eklenmiş demir ya da çelikten baklalardan oluşur. Bir baklanın dayanımı, ortasına hidrolik sıkıştırmayla bir lokma yerleştirilerek artırılır; bu durumda baklaya, *lokmalı bakla* denir. Uzunluğu 27,5 m (15 kulaç) olan bir zincir bir *kilit zincir* oluşturur. Kilit zincirler birbirlerine özel *zincir kilitleri* yle eklenirler. Son kilit zincirinin çıması zincirlikteki bir hırça mapasına *zincir hırça kilidi* yle bağlanır. Kimi gemilerde, bu kilit zincir, fırtınalı havalarda ya da çarpışma durumunda zinciri laçka etmeyi sağlayan bir hırça kancasıyla tutturulmuştur. Ticaret gemilerinde kullanılan demir zincirlerin boyutları sınıflandırma şirketlerinin kurallarına göre saptanmıştır (örneğin 90 m'lik bir gemide en az 240 kulaçlık, 115 m'lik bir gemide 270 kulaçlık ve 150 m'lik bir gemide de 300 kulaçlık zincir kullanılır.)

—İş örgüt. ve İş topbil. Zincir yöntemi, önemli yatırımlara gerek göstermesi nedeniyle ancak büyük seri halinde üretimlerde kullanılır. Birbirini izleyen iki iş postası arasında bir stoklama evresi yer alıyorsa, buna "serbest" zincir denir: burada her işçi, öteki işçilerden ayrı bir çalışma biçimi ve temposu benimseyebilir. İşçiler, kendilerine verilen işi sınırlı ve sabit bir süre içinde yapmak zorunda oldukları zamansa, "kumandalı" zincir sözkonusudur.

• *İşleme zinciri*. Yerine göre imalat zinciri ya da montaj zinciri de denilen işleme zinciri, daha sanayileşmenin başlangıcında kendisini belli eden iş bölümünün doğurduğu bir sonuçtur. Sanayi, önce atölye evresinden geçti. Atölye içinde iş, birbirinden farklı ve birbirinden kopuk iş postalarının bir araya gelmesi biçiminde kendini gösteriyordu; gittikçe daha büyük yerlerde toplanan bu iş postalarının arasında işlevsel bir bağlantı bulunmuyordu. Atölye içinde görevlerin bu bölünüşünü ilk kez Marx farketti ve buna "atölye içinde teknolojik iş bölümü" adını verdi (1850). Ama, işleme zinciri, yaygın bir biçimde ancak daha sonra, XIX. yy.'ın sonu ile XX. yy.'ın başında, otomobil yapımıyla birlikte ortaya çıktı (Detroit'te). Bu evrim iki etkene bağlıdır: 1. işin gittikçe daha çok otomatikleşmesi ve dolayısıyla işçinin yaptığı işlemlerin basitleşmesi; 2. iş postalarının tüm üretim mekanizmasıyla kaynaşıp bütünleşmesi. Üretim araçları sahibi için makineleşmenin maliyeti gittikçe artıyordu. Bu durumda kapitalist ülkelerde makineler ve görevler, bu artışa koşut olarak, işin rasyonelleştirilmesi yönünde gelişti. Rasyonelleştirmenin amacı, kârın artırılması (yatırımların karşılanabilmesi için prodüktivitenin artması gerekiyordu) ve emeğin vasıfsızlaştırılması sürecinin hızlandırılması (personel maliyetinin düşürülmesi için) idi.

Böylece, işler giderek daha çok yinelemeye dayanan ve dolayısıyla işçi için ileri derecede vasıflı olmayı gerektirmeyen bir durum aldı. Yapılacak işi işçinin önüne getiren taşıma makineleri, işi süreklileştirdi ve böylece işleme zinciri için, ayrı ekipler kurulmasına yol açtı: 1. işleme zinciri sürecinde giriş ve çıkışları denetleme ekipleri; 2. ayarlama ve kontroller için süreci durdurma ekipleri; 3. denetim ve gözetim ekipleri; 4. bakım ekipleri.

dümen zinciri

birkaç **zincir** tipi

Ayrıca, işleme zinciri yüzünden emeğin vasıf kaybına uğraması, benzer iş postalarında çalışan kişilerin birbirleriyle değiştirilebilmesine yol açtı. Bu sistem bazı ters etkiler de doğurdu: tekdüzelilik, işe karşı ilgisizlik, işten kaçma. Bu sakıncalar, işin otomatikleştirilmesi ve çeşitli biçimlerde yeniden yapılandırılması (görevlerin genişletilmesi, işin zenginleştirilmesi) yoluyla giderilmeye çalışılmaktadır.

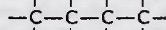
—Jeod. Türkiye'de 1'inci derece nirengi ağı 180-200 km uzunlukta nirengi zincirlerinden oluşur. Zinciri oluşturan üçgenlerin kenar uzunlukları 25-35 km arasındadır.

Türkiye'nin 1'inci derece nirengi ve nivelman ağını oluşturan üçgen zincirleri, yaklaşık 37°, 39°, 40°, 41° kuzey paralelleri ile 27°, 29°, 30°, 33°, 36°, 38°, 40°, 42°, 44° doğu meridyenleri boyunca uzanmaktadır.

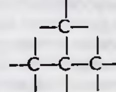
—Mak. san. Zincirler bir diğerine geçen ve çalışma sırasında belirli bir açısal hareket yapabilen çok değişik biçimde halkalardan ya da baklalardan oluşur. Başlıca iki amaçla, ya halatlar gibi bağlama elemanı olarak ya da kayışlar gibi iletim aracı olarak kullanılırlar. Baklaları kaynaklı olan ya da olmayan, payandalı vb., olan birinciler her yönde bükülebilir. Dişli çarklar üzerine takılan ikinciler yalnız bir düzlemde bükülebilirler: Galle, Vaucanson zincirleri, masuralı, dişli zincirler vb. örnek gösterilebilir.

Zincirli bir iletim sisteminde zincirin baklalarına uyan dişlerle donatılmış iki çark ile sonsuz bir zincir kullanılır. Böyle bir zincirli iletim "devinimbağlı"dır: hareket (kayış ve kasnaklı olan iletimin aksine) kayma olmaksızın iletilir.

—Org. kim. *Molekül zinciri.* Karbon atomları kendi aralarında birbirlerine kararlı bir biçimde bağlanır; karbondan başka hiçbir element, bu derece kararlı bir bağlanma gösteremez. Bu atom grupları, karbon zincirlerini oluşturur. Bu zincirler, açık (yağ serisi ya da asiklik seri) ya da kapalı (halkalı seri) olabilir. Açık zincirler,

üstteki şemada olduğu gibi doğrusal ya da alttaki şemada görüldüğü gibi dallı olabilir:

Ayrıca halkalı bileşiklerde de yanal zincirler (açık ya da kapalı, doğrusal ya da dallı) bulunabilir; bu zincirler uçlarından biriyle halkanın meydana getirdiği kapalı bir zincire bağlanır.

—Pedol. Topografyanın harekete geçirdiği süreçlerin (aşınım, verevine yıkanma) yol açtığı hareketlerle birbirine bağlı olan toprqklar yamaç boyunca toprak zinciri adı verilen ardışık diziler oluşturur. Ilıman ülkelerdeki toprak zincirine örnek olarak Fransa'nın kuzey-doğu'sunda kireçtaşı platosu yamaçlarında Duchaufour tarafından betimlenen zoprak zinciri gösterilebilir: platonun terra fuscası üzerinde kalın kahverengi toprak (kayın ormanı), ardından yamaç rendzinası tipinde yüzeysel kireçli bir toprak (tüylü meşe ormanı), daha sonra yamacın eteğinde derin kireçli kahverengi bir toprak (gürgen, dişbudak ormanı). Bocquier, tropikal iklimde granitli bir inselbergin dibinde şu zinciri betimlemiştir: yamacın yukarısında kaolinli, demirli kırmızı topraklar, yamacın alt kesiminde monmorilonit killeri bakımından zengin siyah topraklar (vertisoller).

—Tic. Gönüllü kuruluşlar zincirinde, toptancılar örgütün lideri rolünü oynarlar. Zaten tarihi bakımdan da bu dağıtım biçimini ilk kez toptancı bakkallar ortaya çıkarmıştır: 1921'de ABD'deki M. Flickinger, 1932'de Hollanda'da A. J. M. Van Well. Bağımsız perakendecilerin, entegre ticaret biçimlerinin (özellikle şubeler halinde örgütlenmiş olanların) rekabetine karşı durumunu güçlendirmeyi amaçlayan bu sistem, toptancılarla parekendeciler arasında bir çıkar birliği kurulmasına dayanır. Bir satın alma grubu oluşturan sistemde, perakendeci müşteriler bir mal sağlama sözleşmesiyle (tekel hakkı tanıyan ya da tanımayan) bölge toptancısına bağlanılırlar; üyeler, alımların merkezileşmesinin sağladığı avantajlardan başka, zincirin merkezi organlarının çeşitli hizmetlerinden yararlanırlar (reklam, yönetim ve ticaret danışmanlıkları, mağazaların düzenlenmesi, malların sergilenmesi vb.).

ZİNCİRBENT ya da **ZİNCİRBEND** a. Ed. *Zincirbent (zincirleme) ayaklı koşma* → AYAKLI.

ZİNCİRCİ a. Müc. Değerli ya da değersiz bir madenden, modeline göre, her türlü zinciri ve kilidini yapabilen usta.

Zincire vurulmuş Prometheus *(Prometheus desmotes),* Aiskhylos'un trajedisi (tarihi bilinmez). *Kurtarılmış Prometheus*'u ve *Ateş taşıyan Prometheus*'u (kaybolmuş yapıtlar) içeren bir üçlemenin ilk piyesidir. Hesiodos'tan esinlenen Aiskhylos, Zeus ile insanlığa iyilik etmekle kalmayıp ona uygarlığı taşımış olan işkence gören Titan arasındaki çatışmayı sergiler. Hephaistos'un bir kayaya zincirlediği Prometheus, onu cezalandıran Zeus'un aşırılığına aynı aşırılıkla karşılık verir. Şiddet şiddeti doğurur ve Titan kendisine eziyet eden tanrısal güce kafa tutarak aynı gururu gösterir. Bu üçlemenin kaybolmuş iki trajedisinde şiddetin yerini bir uyuma bıraktığı düşünülebilir. Zeus, bilgece bir ılımlılığa kavuşurken, başkaldıran Titan dünyanın yeni düzenine boyun eğecektir.

Zinciriye ya da **Sincariye medresesi,** Diyarbakır'da, Ulu cami'nin B.'sında medrese (1198); mimar İsa Ebu Dirhem' in eseridir. Revaklı, küçük avlulu, tek katlı yapının en belirgin bölümü büyük eyvanıdır. Bunun sağ ve solunda beşik tonozlu iki oda, soldakinin köşesinde kubbeli bir mekân vardır. Avluya açılan medrese odaları bakışıksız planlıdır. Dıştaki yalınlığına karşılık, içten zengin taş işçiliğiyle dikkati çeker (revak kemerleri, konsollar, yazı frizleri).

Zinciriye medresesi, Mardin'de artuklu anıtı; XIV. yy. sonlarında artuklu emiri Melik İsa tarafından yaptırıldığından *Sultanisa medresesi* olarak da anılır. Geniş bir alana yayılmış, büyük ölçülere varan, iki avlu çevresinde, iki kat halinde düzenlenmiş gelişkin planıyla dikkati çeken yapı cami, türbe ve çeşitli ek mekânlardan oluşur. D. ve B. uçlarındaki dilimli kubbeleri ve D.'daki anıtsal taçkapısı da medresenin ayırtedici özellikleridir; B.'daki kubbe türbeyi, D.'daki ise camiyi örter. İki dizi mukarnaslı çerçeve içine alınmış olan taçkapı, kûfi yazı kuşağı, örgülü sütunçeleri bağlayan üç dilimli kemer, bitkisel motifli rozetlerle süslüdür.

ZİNCİRLEME a. Zincirlemek eylemi.

—Biliş. Bir bellekte, her kayıtta bir sonrakinin adresini belirten bir bölgenin bulunduğu, düzenleme biçimi. || Bir öğenin işlenmesinin bir diğerini hazırladığı her tür işleme yöntemi.

—Koregr. Koregrafik bir cümleyi oluşturan adım ve zaman dizisi; karmaşık bir adım olarak ele alınan bu dizinin kendisi (*bourrée* adımlar *relevé* zamanlar). [Çoğu henüz XIX. yy.'dan önce belirlenmiş olan klasik zincirlemeler koregrafların düzenlemelerinde değişik bileşimler gerçekleştirmelerini sağlıyor ve aynı düzenlemenin değişik bölümleri arasında bir geçiş işlevi görüyordu.]

—Tiyat. Oyundaki oluntuların bağlantısını belirten tiyatro terimi. (Çeşitli hikâye bölümlerinin zincirlenmesi, dramatik anlatıya özgü bir özelliktir ve epik anlatıdaki kesintilere karşıttır.)

◆ sıf. Birbiri ardından yinelenen, birbirini izleyen, art arda gelen şey için kullanılır: *Zincirleme intiharlar. Zincirleme kaza.*

—Ed. MÜSELSEL'in eşanlamlısı.

—Fiz. ve Nük. müh. *Zincirleme tepkime,* kimi koşullar altında komşu çekirdeklerde benzer tepkimeler oluşturmaya elverişli parçacıkların yayımlandığı nükleer tepkime; bu süreç bu şekilde giderek yayılır. (Zincirleme tepkimeden, nükleer reaktörlerde ve silahlarda yararlanılır.) [Bk. *ansikl.* böl. Nük. müh.]

—Koregr. Çok hızlı ya da fazla geniş olmayan sık adımlar için kullanılır.

—Mant. *Zincirleme tasım,* A, B'dir; B, C'dir; C, D'dir..., M, N'dir; öyleyse A, N'dır biçimindeki tasım. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oto. *Zincirleme kaza,* üç ya da daha fazla taşıtın çarpışması.

—ANSİKL. Nük. müh. *Zincirleme nükleer tepkime.* Çalışmakta olan bir nükleer reaktör, kimi ağır atom çekirdeklerinin, örneğin uranyum 235 izotopunun çekirdeklerinin bir dizi parçalanmaya uğramasıyla oluşan zincirleme nükleer tepkimenin kaynağıdır. Bu parçalanma tepkimelerin her biri bir çekirdeğe bir nötronun çarpmasıyla oluşur ve bu tepkime sonucu ortaya çıkan nötronlar da ayrıca başka parçalanmalara yol açar. Ortalama olarak her parçalanma tepkimesi bir başka parçalanma tepkimesini bu şekilde sağlayabiliyorsa, reaktör içindeki parçalanma sayısı ve dolayısıyla reaktörün gücü değişmez kalır.

—Mant. En alışılmış anlamıyla zincirleme tasım, birinci ve sonuncu önerme dışında, ne kadar önerme varsa o kadar basıt tasıma ayrıştırılabilecek bir bileşik tasımdır: A, B'dir; oysa B, C'dir, öyleyse A, C'dır vb. Örnek: ırmağın sesinden onun aktığı, öyleyse donmadığı, öyleyse üstünden geçilemeyeceği sonucunu çıkaran Kurnaz tilki'nin zincirleme tasımı.

ZİNCİRLEMEK g. f. **1.** *(Bir kimseyi, bir hayvanı, bir şeyi)* [*bir şeye, bir kimseye*] *zincirlemek,* onu bir zincirle bağlamak: *Bir köpeği zincirlemek. Mahkûmları ayaklarından birbirine zincirlemek. Kasaları birbirine zincirlemek.* **—2.** *(Şeyleri) zincirlemek,* onları art arda sıralamak.

◆ **zincirlenmek** dönşl. f. **1.** Art arda sıralanmak. **—2.** Birbirine sıkıca bağlanmak.

◆ **zincirlenmek** edilg. f. Zincirlemek eylemine konu olmak, zincirle bağlanmak.

ZİNCİRLENME a. Zincirlenmek eylemi.

—Biliş. Bazı programlama dillerinde yararlanılan ve iki liste ya da iki nitelik zincirini uç uca getirerek bir tek liste ya da nitelik zinciri durumuna getirmeye dayanan işlem. (Karşt. BÖLME.)

—Dilbil. Dilbilimsel birimlerin belli bir düzen içinde yan yana konması ve art arda gelişi. (Örneğin ses zinciri, sesbilimsel düzeyde sesbirimler zincirlenmesidir.)

—Fels. Fikirlerin, kavramların birbirini izleyişi. || Maddi olguların nedenselliğe göre birbirini izleyişi.

ZİNCİRLENMEK → ZİNCİRLEMEK.

ZİNCİRLİ sıf. **1.** Zincirle bağlanmış olan: *Zincirli bir köpek.* **—2.** Zinciri olan şey için kullanılır: *Zincirli bir kolye.*

—Al. tak. *Zincirli boru anahtarı,* sıkıştırılmak, gevşetilmek ya da hareket ettirilmek istenen boruya sarılan bir zincir ya da bir kayış taşıyan bir kolla donatılmış takım.

—Süslem. sant. *Zincirli şemse,* zincir biçiminde bordürlü şemse.

—Topol. *İyi zincirli uzay,* $\alpha > 0$ ne olursa olsun, içinde, elemanlarının herhangi ikisini birleştiren bir α-zincir bulunan metrik uzay. (Bir uzay bağlantısızsa iyi zincirlidir. Bu özelliğin karşıtı doğru değildir. Q buna bir örnek oluşturur. Buna karşılık, yalnızca iyi zincirli değil de ayrıca tıkızsa, bu durumda küme bağlantısızdır.)

ZİNCİRLİ a. Nümism. Ahmet III döneminde bastırılan, fındık ya da fındıklı olarak da anılan altın sikkelere verilen ad. (→ FINDIK.)

ZİNCİRLİ, Gaziantep ilinin İslahiye ilçesi

Fevzipaşa bucağına bağlı köy; 289 nüf. (1990).
—Arkeol. Köyün bulunduğu yerde, aynı adla anılan höyükte 1882-1894'te C. Humann, R. Koldewey ve Felix von Luschan tarafından kazı yapıldı. Bu kazılarda Geç Hitit dönemi krallıklarından Samal (Salmanasar döneminde aramca adı Bit-Gabbar) devletinin merkezi ortaya çıkarıldı. İ.Ö. X. yy. sonlarında bir Arami hanedanının hüküm sürdüğü Samal, İ.Ö. 853-830 arasında Asur'a bağlandı ve haraç ödemek zorunda kaldı. İ.Ö. 738'den sonra yeniden Asur'a bağlandı. Hanedanının son kralı Bar-Rekûb, Salmanasar V'e (İ.Ö. 727-722) karşı ayaklandıysa da büyük bir yenilgiye uğradı. Samal kralları (Kilamua, Panamu I, Bar-Rekûb fenikece ya da aramca yazıtlar bıraktılar.
Kazılarda çember biçiminde çift duvarlı surlar ortaya çıkarıldı. Daha yüksek duvarlı iç kale çeşitli savunma bölümlerinden oluşuyordu. En yüksek noktada hilani türünde yapılar vardı. Yapılar geç hitit-arami üslubunda ortostatlarla süslüdür (Berlin müzesi, İstanbul Arkeoloji müzeleri). Ayrıca geç hitit, arami ve asur etkileri taşıyan heykeller, sütun kaideleri bulunmuştur. (→ Kayn.)

ZİNCİRLİK a. Denizc. Gemilerde demir zincirlerinin istiflendiği özel bölmeleri. (Genellikle baş pikte yer alır.)

ZİNCİRLİKUYU, Konya'nın Kulu ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 099 nüf. (1990).

ZİNCİRSİ sıf. Anat. Tespihe benzer biçimde yer yer boğumlar ve genişlemeler gösteren kanal, kordon ya da liflere denir.

ZİNDAH GAZİ → MÜBAREK GAZİ.

ZİNDAN a. (fars. *zindan*). **1.** Eskiden mahkûmların kapatıldığı karanlık ve ürkütücü hapis yeri, hapishane. **—2.** Çok karanlık ve sıkıntılı yer. **—3.** *(Birine, bir yeri, hayatı) zindan etmek,* o kimse için yaşanmaz, zevk alınmaz bir duruma sokmak: *Hele onlarla işbirliği yapsın, bu evi ona zindan ederim.* || *Zindan gibi,* çok karanlık, bunaltıcı ya da iç sıkıcı yer için kullanılır. || *(Bir yer) zindan kesilmek,* çok karanlık duruma gelmek; içinde bulunana sıkıntı ve bunaltı veren bir durum almak. || *Zindan olmak, zindan kesilmek,* yaşanmaz, zevk alınmaz bir havaya bürünmek: *Sen gittikten sonra buralar bana zindan oldu.*
—ANSİKL. Osmanlılar'a Bızans'tan kalan Ayvansaray'daki Anemas* kulesi ve Zındankapı gibi yerler, zindan olarak kullanıldı. Bunun dışında Fatih Sultan Mehmet tarafından onartılan Yedikule, uzun süre zindan işlevi gördü. Rumelihisarı'na ise, daha çok askeri suç işleyenler hapsedildi. Hafif suç ışleyenler Zindankapısı'na, hırsızlık ve zina suçundan cezaya çarptırılan kadınlar Babacafer zindanı'nda cezalarını çekerlerdi.

ZİNDAN dağı, B. Karadeniz bölümünün D. kesiminde, İsfendiyar (Küre) dağlarında Abana'nın G.'inde dağ kütlesi; 1 717 m. Yapısında başkalaşmış billurlu kayaçlar ile Mesozoyik oluşukları başlıca yeri tutar. Önemli orman işletme alanı.

ZİNDAN mağarası, Akdeniz bölgesinin iç kesiminde Göller yöresi'nde Eğridir gölünün G.-D.'sundaki kireçtaşı-ofiyolit sınırında açılmış mağara. Uzunluğu 1 km' yi geçen mağaranın içinde küçük bir yeraltı deresi vardır.

ZİNDANCI a. Zindan bekçisi.

Zindanda *(Le mie prigioni),* italyan yazar S. Pellico'nun özyaşamöyküsel anlatısı (1832). Yazar bu yapıtında, Avusturya'nın Spielberg kalesinde on yıl süren siyasal mahkûmluğunu anlatır. Yapıtta, anıların şiirselliğiyle hıristiyan tevekkülünün, bir yurtseverin ateşli yapısını uyumlu bir biçimde yumuşattığı görülür.

ZİNDANDELEN → PALAMUTBALIĞI.

ZİNDANİ a. (fars. *zindan* ve *-i*'den *zindani*). *Esk.* **1.** Zındancı, gardıyan. **—2.** Zindana atılmış suçlu.

ZİNDANİYAN çoğl. a. (ar. *zindani*'nin çoğl. *zindaniyan*). *Esk.* **1.** Gardiyanlar. **—2.** Zindana atılan suçlular. **—3.** Zindanlıklar, zindanlık suçlular.

ZİNDE sıf. (fars. sözc.). **1.** Dinç, canlı, sağlam. **—2.** *Zinde güçler,* bir toplumda olup bitenleri dikkatle izleyen, toplumun yönlendirilmesinde etkili olan, gruplar, kadrolar, topluluklar.
—Esk. *Zinde-bad,* "yaşasın" anlamında iyi dilek sözü. || *Zinde-dar,* geceleri uyanık kalan: *"Fener o ruhların aynıdır ki gark-ı hayal, / Yaşar ümid ile şeb-zinde-dar-ı şevk ü kesel"* (Tevfik Fikret). || *Zinde -dil,* dınç, gönlü dinç: *"Çemende zinde -dil ü taze-rû durur gülzar"* (Vasfi, XVI. yy.).
◆ be. Sağlıklı bir biçimde, dinç olarak: *Bu sabah çok zinde kalktım. Zinde uyanmak.*

ZİNDEGÂN çoğl. a. (fars. *zinde*'nin çoğl. *zindegan*). *Esk.* Canlılar, dinç ve sağlıklı olanlar.

ZİNDEGİ a. (fars. *zinde* ve *-i*'den *zindegi*). *Esk.* Zindelik, canlılık: *"Ey lâşe-i zindegî, sürüklen!..."* (A. H. Tarhan).

ZİNDELİK a. Zinde olma durumu, dinçlik, canlılık, sağlamlık.

ZİNDER, Nijer'de kent, aynı adı taşıyan yönetim bölgesinin merkezi, ülkenin orta kesiminin doğusunda. Zinder, 1926'ya kadar Nijer kolonisinin merkeziydi. Güneydeki yerfıstığı üretilen kesimle kuzeydeki göçebe hayvancılık yapılan kesimin birleştiği yerde bulunan, oldukça önemli bir pazar oldu. Son zamanlardaki kuraklık çiftçiler ya da büyük zarar gören hayvan yetiştiricilerinin Zinder'e akın etmesine yol açınca, 1988'de kentin nüfusu 119 838'e ulaştı. (Böylece Zinder, Nijer'in ikinci büyük kenti oldu.)

ZİNDERUD a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZİNDERUDİ (Hüseyin), iranlı ressam (Tahran 1937). 1961'den sonra Paris'e yerleşti, kûfi yazı geleneği ile İran dekoratif sanat geleneğini birleştirerek, ritimli kaligrafik gösterge ve biçimlerden meydana gelmiş soyut bir resme yöneldi. En önemli yapıtlarından biri olan Kuran süslemesini (1970-1973) özellikle anmak gerekir.

ZİNEB a. (fr. *zinèbe*). Tarımda kullanılan sentetik mantar ilacı. (Deride ve mukozalarda tahrişe ve böbrek rahatsızlıklarına yol açabilir.)

ZİNGANA a. Tropikal Afrika'da (Kamerun, Gabon) yetişen ve koyu kahverengi damarlı, daha çok kaba dokulu yarı ağır ve yarı sert açık sarımsı esmer bir odun veren ağaç. Odunu mobilyacılıkta, iç yapı işlerinde, dekorasyonda kullanılır. (*Microberlina* cinsi; erguvangiller familyası.) [Eşanl. ZEMRANO]

ZİNGARELLİ (Nicola Antonio), italyan besteci (Napoli 1752 - Torre del Greco 1837). Anfossi ve Sacchini'den ders aldı; 1781'de kendini, 34 operasının ilki olan *Montezuma* operasıyla tanıttı. Başyapıtı *Giulietta e Romeo* (Scala di Milano, 1796), hadım Crescentini için yazıldı. 1804'te Roma'daki San Pietro katedralinin capella yöneticiliğine getirildi, ardından Napoléon tarafından Paris'e çağrıldıysa da, 1813'te yeniden İtalya'ya döndü. Rossini' nin kazandığı başarılar üzerine, sahneden ayrılmak zorunda kaldı. Operalarından başka, birçok din müziği yazdı.

ZİNGARO a. (çoğl. *zingari*). İtalyancada Çingeneler'e verilen ad.

ZİNGEL ASPES a. Tatlısuda yaşayan sarımsı kahverengi bedenli, tatlısu levreğine benzeyen ama üstçene dişleri birbirinden iyice uzak olan küçük balık. (Rhône, Ren ve Tuna ırmaklarında çok yaygındır. Tatlısulevreğigiller familyası.)

ZİNGEM, Belçika'da komün, Doğu Flandre'da, Oudenaarde'ın K.'inde; 6 400 nüf.

ZİNGİBERACEAE a. Bot. ZENCEFİLGİLLER familyasının bilimsel adı.

ZİNGİBERALES a. Zencefil, muz, ravenala ve strelitzia gibi birçenekli bitkiler takımı. (*Zingiberales* takımı, erkekorganlarının çoğu başçıksız erkekorgansı parçalara dönüşmüş zigomorf çiçekli türleri kapsar. Başlıca dört familyası vardır: zencefilgiller, *Marantaceae* [maranta], *Cannaceae* [kana] ve muzgiller.)

ZENGİBEREN → ZİNCİBEREN.

ZİNHAR be. (fars. *zinhār*). Esk. Sakın, aman, asla: *Onun adını zinhar ağzına almayacaksın.*

ZİNJANTHROPUS a. (*Zinj*, bu fosilin bulunduğu yerin adı ve yun. *anthropos,* insan'dan). L. Leakey'in 1959'da, Tanzanya'nın Oldoway katmanlarının hemen altında bulduğu *Australopithecus*'a verdiği ad. (Bu fosilin, 75 milyon yaşında olduğu saptandı.)

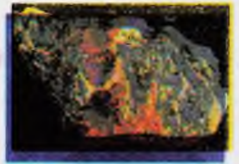
ZİNKALÜMİNİT a. (fr. *zincaluminite*'ten). Miner. Hidratlı doğal alüminyum ve çinko sülfat. (Mavimsi küçük heksagonal levhalar halinde bulunur.)

ZİNKAT a. (fr. *zincate*). Anorg. kim. **1.** Çinko hidroksitten türeyen ve asit rolü oynayan tuz. (Örneğin sodyum zinkat [Na_2ZnO_2] gibi alkali zinkatlar çözünür.) **—2.** Formülü ZnO_2^{2-} olan iyon.

ZİNKENİT a. (fr. *zinkénite*). Miner. Heksagonal sistemde yer alan kurşun tiyoantimonit; metal görünümlü uzun iğneler halinde bulunur.

ZİNKİT a. (fr. *zincite*). Miner. Heksagonal sistemde yer alan, ZnO formülündeki doğal çinko oksit. (Çinko cevherlerinin metalürjik olarak işlenmesinde kullanılan fırınların bazı bölümlerinde zaman zaman oluşan oksitle aynı yapıdadır.)

Larousse

zinkit
Franklin maden ocağından (New Jersey, ABD)

ZİNKONİT a. (fr. *zinconise*'den). Miner. Kimi zaman hidrozinkite verilen ad. (Eşanl. ÇİNKO ÇİÇEĞİ.)

ZİNKOZ a. (fr. *zincose*). Pnömol. Çinko tuzlarının solunmasından ileri gelme, genellikle iyicil pnömokonyoz.

Zinn kirişi (alman anatomici Johann Gottfried *Zinn*'in [1727-1759] adından), gözün dört doğru kasının ortak çıkış kirişi. Göz çukurunun dibine yapışır ve iki deliğin çevresini sarar: içteki delikten görme siniri ve göz atardamarı girer; *Zinn halkası* da denen dıştaki delikten burun siniri, ortak göz hareket siniri, dış göz hareket siniri geçer.

ZİNNEMANN (Fred), Avusturya asıllı amerikan film yönetmeni (Viyana 1907). Meslek yaşamına Paris ve Berlin'de kameraman yardımcılığıyla başladı ve Robert Siodmak'la birlikte *Menschen am Sonntag*'ın (1929) senaryosunun yazımında ça-

U.A.C.-Marinie kol.

Gary Cooper
Fred **Zinnemann**'ın yönettiği *Kahraman şerif* (1952) filminin bir sahnesinde

lıştıktan sonra ABD'ye göç etti. Paul Strand tarafından işe alındı ve onunla birlikte *Redes*'i (1934-35) çevirdi. 1942'de uzun metrajlı film çekimine başladı ve *The Search*'ün (1948) başarısından sonra Hollywood'un en gözde yönetmenlerinden oldu. *The Men* (1950) ve *Teresa* (1951) adlı filmlerden sonra Oscar'la ödüllendirilen *Kahraman şerif* (High Noon, 1952) ve *İnsanlar yaşadıkça* (From Here to Eternity, 1953) ile başarının doruğuna ulaştı. Diğer filmleri: *Oklahoma* (1955), *A Hatful of Rain* (1957), *The Nun's Story* (1959), *Behold a Pale Horse* (1964), *Dürüst bir adam / Her devrin adamı* (A Man for All Seasons, 1966), *Julia* (1977), *Five Days One Summer* (1982).

ZİNNİK, Soignies'in (Belçika) hollandaca adı.

ZİNNUR sıf. (ar. *zi-* ve *nūr*'dan *zi-n-nūr*). *Esk.* Nurlu.

ZİNNUREYN a. (ar. *zi-n-nūr*'un ikili çoğl. *zi-n-nūreyn*). İki kez nurlu. (Halife Osman, Hz. Muhammet'in iki kızıyla evlendiğinden bu lakabı almıştır.)

ZİNNWALDİT a. (fr. *zinnwaldite;* İsviçre'deki *Zinnwald* yerleşim biriminin adından). Miner. Monoklinik sistemde yer alan, mika grubundan anorganik madde. (Bileşiminde lityum ve fluor bulunan bu maddeye kalaylı granitlerde rastlanır.)

Keystone

Zinovyev

ZİNOVYEV (Grigoriy Yevseyeviç RADOMIYSLKİY, —denir), rus devrimci (Yelizavetgrad, 1883 - ? 1936). Küçük burjuvaziden yahudi bir ailenin çocuğuydu, 1901 yılında RSDİP'e katıldı ve 1902'de tutuklanmaktan kurtulmak için ülke dışına kaçtı. 1903 yılında partinin bölünmesi sırasında bolşeviklere katıldı, ardından Güney Rusya'ya dönerek gizli siyasal etkinliğine yeniden başladı. 1904 yılında hastalanarak tekrar İsviçre'ye gitti. Rusya'ya döndü ve 1906'dan başlayarak Petersburg'un işçi mahallelerinde yaşadı. Bu dönemde, başkentteki en önemli bolşevik yöneticilerden biriydi. 1908'de tutuklandı, serbest bırakılınca İsviçre'ye gitti ve çeşitli bolşevik gazetelerin yönetimine katıldı. 1914'te savaş ilan edildiği sırada, Lenin'le birlikte Galiçya'daydı. Onunla İsviçre'ye geçti, Zimmerwald konferansı'nda (eylül 1915), ardından Kienthal konferansı'nda (nisan 1916) partisini temsil etti ve nisan 1917'de, Almanya üzerinden Rusya'ya döndü. Lenin'in nisan tezlerine katıldıktan sonra Zinovyev, basında ve toplantılarda çok geniş bir etkinlik gösterdi. 10 ekimde Kamenev'le birlikte, Bolşevik parti merkez komitesinin silahlı ayaklanmayı gündeme getiren kararına karşı çıktı ve 18 ekimde gene Kamenev'le birlikte, hazırlanan ayaklanmayı kınayan bir makale yayımladı. Davranışı nedeniyle Lenin tarafından çok sert bir biçimde eleştirilmekle birlikte, partideki sorumluluklarını korudu ve Bolşevik kasım (ekim) devrimi'ne katıldı. Bolşeviklerin kazanması üzerine, öteki sosyalist partilerle bir koalisyon hükümetinin kurulmasını savundu. Ukrayna'da kısa bir görevden sonra, aralık 1917'de Petrograd sovyeti başkanlığına seçildi. 1919'da Komünist enternasyonal yürütme kurulu başkanlığına getirildi ve 1926'ya kadar bu kurulun başında kaldı. 1924'te Kamenev ve Stalin'le birlikte, Troçki'ye karşı troykayı kurdu. Ancak, 1925'te, Stalin'e karşı yeni muhalefetin yöneticilerinden biri durumuna geldi. Kısa bir süre içinde azınlıkta bırakılarak, temmuz 1926'da siyasal bürodan çıkarıldı ve yıl sonunda da yürüttüğü Enternasyonal başkanlığı kaldırıldı. Aralık 1927'de, Troçki'yle birlikte partiden çıkarıldı. Birkaç kez özeleştirisini yapması üzerine, 1928-1932 arasında, ardından 1933-34 arasında partiye yeniden alındı. Ocak 1935'te, Kirov'un öldürülmesindeki "manevi sorumluluğu" gerekçesiyle 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Ancak ağustos 1936'da, Kamenev'le birlikte, Moskova duruşmalarından birinde suçlu görüldü, ölüm cezasına çarptırıldı ve cezası yerine getirildi. 1923'te Alman devrimi'nin sorunları üzerine yazdığı yapıt, en önemli yapıtıydı. 13 haziran 1988'de SSCB Yüksek mahkemesi, 1936'da Zinovyev hakkında verilen kararı iptal etti.

ZİNOVYEV (Aleksandr Aleksandroviç), ayrılıkçı rus yazar (1922). Değişik türleri (deneme, şiir, anlatı; trajik, grotesk) karıştırarak sayısız yapıt ortaya koydu ve 'totaliter olgu'ya, komünist düzene yöneltiği yergi dolu bakış açısından yaklaştı (*Ziyayuşçiye vıysotıy*, 1976; *l'Avenir radieux* [fr. çev.], 1977; *la Maison jaune* [fr. çev.], 1980; *Homo sovieticus*, 1983). Polemik yapıtlarında da aynı konuları işledi (*Sans illusion* [fr. çev.], 1979; *Nous et l'Occident* [fr. çev.], 1981). Yayımlanan son kitaplarından bazıları şunlardır: *The Way to Calvary* (ing. çev.) [1985], *The Madhouse* (ing. çev.) [1986], *Para Bellum* (1987), *Perestroika in Partygrad* (ing. çev.) [1992].

ZİNPUŞ a. (fars. *zin* ve *pūş*'tan *zin-pūş*). *Esk.* Eyer örtüsü.

ZİNTUHİ. Mit. Hitit panteonunda, hatti kökenli Güneş tanrıçası Vuruşemu'nun torunu.

ZİNZENDORF (Nikolaus Ludwig, *kont* VON), sakson din önderi (Dresden 1700 - Herrnhut 1760). Moravyalı* kardeşler kilisesi'ne bugünkü biçimini kazandırdı, XVIII. yy. protestan dinsel yeniliğinde büyük bir rol oynadı. Öğretisi, Luther'in öğretisine benziyordu. Hollanda, Baltık devletleri ve Kuzey Amerika'da Moravyalı kardeşler toplulukları kurdu.

Zion, ABD'de Chicago yakınında, İllinois'de, nükleer santral.

ZİP a. (tesc. edil. a.). Çok sıkı kapanan bir fermuar türü.

ZİPAŞLA. Tar. coğ. Arzava* konfederasyonu'nu oluşturan, küçük, bağımlı devletlerden biri.

Zipf yasası, 1936'da ABD'li toplumbilimci George Kingsley *Zipf* (1902-1950) tarafından ortaya atılan sözlüğün yapısına ilişkin yasa. Bu yasaya göre, bir bütüncede, sözcüklerin sıklığı, sıralarıyla (azalan sıklıklar listesindeki sözcüklerin sıra numarası) ters orantılıdır. Bu gözlem, sözcüğü çok sık kullandıkları ve az kullanılan sözcüklerin sıklığının hemen düştüğü anlamına gelir. Sözkonusu yasa, dilsel etkinlikte en az çaba ilkesinin örneğidir ve belleğin yapısıyla bağıntılıdır.

ZİPHİDAE a. Zool. GAGALIBALİNAGİLLER familyasının bilimsel adı.

ZİPOLİ (Domenico), italyan besteci ve orgcu (Prato 1688 - Córdoba, Arjantin, 1726). Napoli'de A. Scarlatti'den, Roma'da Pasquini'den ders aldı. 1716'da klavye için önemli bir yapıtlar derlemesi yayımladı. *Sonate d'intavolatura per organo e cimbalo* adını taşıyan bu derleme, birçok kez yeniden yayımlandı. İsa Birliği'ne katıldı, bir misyonerler grubuyla birlikte Paraguay'a gitmek üzere Sevilla'dan gemiye bindi, ancak şiddetli bir fırtınadan sonra Buenos Aires'te karaya çıkarak, Córdoba'ya tanrıbilim öğrenmeye gönderildi. Roma'da ve Córdoba'da cizvitlerin orgcusu olarak, çok büyük bir ün kazandı. *Sant' Antonio di Padova* (1712), *Santa Caterina* (1714) gibi oratoryolarıyla, Frescobaldi ve Pasquini'nin ardılı sayılır.

ZİPPALANDA. Tar coğ. Hatti ülkesinde tanrı kenti; Firtina tanrısı'nın kutsal merkeziydi. Çeşitli hitit antlaşma metinlerinde adı geçen kentin yeri bilinmemektedir.

ZİPPEİT a. (fr. *zippéite;* avusturyalı mineralog F. X. M. *Zippe*'nin adından). Miner. Hidratlı doğal uranyum sülfat.

ZİPZİBİ a. Müz. → DEĞNEK.

ZİR a. (ar. *zir,* göğüs). *Esk.* Atın göğsü. boyunla gövdenin birleştiği yer. —Dil. Fas'ta dağın ova ile birleştiği yer, dağeteği anlamında kullanılırken, benzetme yoluyla at için kullanılır.

ZİR sıf. ve a. (fars. *zir*). *Esk.* **1.** Alt, aşağı: *"...mezkûr mazbata tercümeleri zîrde irad olunur"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Zir ü zeber, zir ü bala,* alt üst: *"Artık Devlet-i Aliyeyi zir ü zeber etmek işten bile olmadığı..."* (Ahmet Midhat, XIX. yy.). || *Zir-i bagal,* koltukaltı: *"Çok hacıların çıktı haçı zîr-i bagalde"* (Ziya Paşa, XIX. yy.). || *Zir-ı bal,* kanat altı. || *Zir-ı pay,* ayak altı: *"Zir-i pâyında zemin derya mıdır sahra mıdır?"* (Nef'i, XVII. yy.). || *Zir-i ser,* baş altı. || *Zir-i zemin,* yeraltı.
—Ciltç. *Zir-i meşk* → ALTLIK.

ZİR a. (ar. *zir*). *Esk.* **1.** Sazın en ince teli. **—2.** *Zir ü bam* ya da *zir ü bem,* sazın en ince ve en kalın teli.

ZİR → YENİKENT.

ZİRA bağ. (fars. *zira*). İki tümceyi bağlarken bağlı bulunduğu tümcenin açıklayıcı ve nedensel değerini belirtir; çünkü: *Geç kaldım, zira araba arızalandı.*

ZİRA a. (ar. *zıra'*). *Esk.* Dirsekle ortaparmağın ucu arasındaki uzaklığa denk bir uzunluk ölçüsü; yaklaşık 75-90 cm'lik uzunluk: *"Toprak üç zira derinliğinde kazıldıktan sonra üzerinde kûfi hatla Haza Kabrü Ebi Eyyûb kitabesi olan bir sanduka çıkmış"* (Y. K. Beyatlı).

ZİRAAT a. (ar. *zira'at*). Tarım, çiftçilik.

Ziraat bankası *(Türkiye Cumhuriyeti),* tarımsal etkinlikleri ve bu alandaki girişimleri desteklemek amacıyla kurulan banka. 1863'te Mithat Paşa tarafından "Memleket sandıkları" adıyla kuruldu. 1883'te "Menafi sandıkları" adını aldı. 1888'de, adı Türkiye Ziraat Bankası olarak değiştirilerek örgütsel yapısı genişletildi. 1916'da çıkartılan bir yasayla idari yapısı yeniden düzenlendi. 1924'te çıkartılan bir yasayla da bankaya tüm bankacılık işlemleri yapmak ve tarım kredileri dışında her türlü kredi açmak yetkisi verildi ve statüsünde yapılan bir değişiklikle anonim şirkete dönüştürüldü. Nihayet, 1937'de yürürlüğe giren 3202 sayılı yasa'yla Türkiye Cumhuriyeti Ziraat bankası adını alarak bir İktisadi devlet teşekkülü konumuna getirildi. Bankanın başlıca görevleri şunlardır: tarımsal ürünlerin üretilmesi, işlenmesi, değerlendirilmesi ve pazarlaması ile ilgili finansman desteği sağlamak, kaynak yaratmak ve gerekli kredileri düzenlemek; ulusal ekonomi ile uyum içinde sermaye birikimine yardım etmek ve böylece daha fazla yatırım kaynağı yaratarak tarım kesiminin kalkınma bankacılığı görevini üstlenmek; banka kaynaklarının kalkınma planı ve yıllık programların hedeflerine uygun olarak kullanılmasını ve etkin bir biçimde uygulanmasını sağlamak amacıyla kesim bankası olarak çalışmak; her türlü kredi, bankacılık, sigorta acentalığı ve borsa işlemleri yapmak vb. Ziraat bankası'nın bu görevleri yanında önemli bir görevi de kooperatifçiliktir. Banka, tarımsal kooperatiflerin kurulmasını destekler, bunların yönetimleri için eleman yetiştirir, kooperatifler kurulduktan sonra da bunların denetimini üstlenir ve mali yapılarına uygun bir biçimde destek sağlar. Bankanın ana hizmet birimleri Zirai krediler, özel tarımsal krediler, Güneydoğu Anadolu projesi kredileri, Su ürünleri kredileri, Kooperatifler, Risk değerlendirme, Kurumsal krediler, Bankacılık hizmetleri, Fon yönetimi, Menkul değerler, Bireysel bankacılık, Bankacılık kartları, Dış muameleler, Dış ilişkiler ve İştirakler müdürlüklerinden oluşur. Bankanın Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, Konya, Samsun, Van, Malatya, Trabzon, Edirne, Kayseri, Antalya, Afyon ve Denizli bölge müdürlükleri. 1280'i yurt içinde, 4'ü KKTC'de, 3'ü (Londra, Frankfurt ve New York) yurtdışında, 2'si Antalya ve Mersin serbest bölgelerinde olmak

üzere toplam 1289 şubesi; 26 şanj ofisi, 50 bürosu ve 11 yurtdışı temsilciliği bulunmaktadır. Ziraat bankası'nın 1990 sonu itibariyle özkaynakları toplamı 1 trilyon 285 milyar 700 milyon TL, toplam mevduatı 21 trilyon 376 milyar 200 milyon TL olmuştur. Banka aynı dönemde 17 trilyon 264 milyar 200 milyon TL'lik kredi açmıştır. Ziraat bankasının, başta Türkiye Halk bankası, Türkiye Vakıflar bankası, Türkiye Tütüncüler bankası, TC Merkez bankası, Türk ticaret bankası, Başak sigorta, Gübre fabrikaları, Türkiye Şeker fabrikaları olmak üzere çok sayıda banka ve kuruluşta iştirakleri vardır. Merkezi Ankara'da olan Ziraat bankası'nda 1990 yılı sonu itibariyle 40 367 kişi çalışmaktaydı.

Ziraat fakültesi, tarım alanında öğretim yapmak üzere çeşitli üniversitelere bağlı olarak kurulmuş yükseköğretim kurumları.

1993 başı itibariyle Türkiye'de, 15 üniversitenin bünyesinde ziraat fakültesi vardır. Bunlardan Ankara Üniversitesi ziraat fakültesi, 1948 yılında Yüksek* ziraat enstitüsü'nün fakülteye dönüştürülmesiyle oluşturuldu. 1955 yılında Ege üniversitesi ziraat fakültesi, 1957 yılında Atatürk üniversitesi ziraat fakültesi, 1970 yılında ise Çukurova Üniversitesi ziraat fakültesi kuruldu. İzleyen yıllarda Adnan Menderes üniversitesi, Akdeniz üniversitesi, Dicle üniversitesi, Gaziosmanpaşa üniversitesi, Harran üniversitesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam üniversitesi, Mustafa Kemal üniversitesi, Ondokuz Mayıs üniversitesi, Selçuk üniversitesi, Uludağ üniversitesi ve Yüzüncü yıl üniversitesi'nde ziraat fakülteleri açıldı.

Ziraat odaları birliği *(Türkiye)*, tarımsal konularda meslek hizmeti görmek, meslek ahlakını, meslek birliğini korumak, mesleki çalışmayı kolaylaştırmak amacıyla 15 nisan 1957 tarih ve 6964 sayılı yasayla kurulmuş, tüzel kişiliği olan kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu. Merkezi Ankara'da olan Ziraat odaları birliği'nin taşra örgütü, dokuz bölge kuruluşu ve toplam 647 ziraat odasından oluşur. Her il ve ilçede ziraat odası vardır. Birliğin görevlerinden bazıları şunlardır: odalar arasında işbirliği ve uyum kurulmasını sağlamak, odalar arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları kesin olarak çözüme kavuşturmak, Türkiye tarımı hakkında resmi makamlara bilgi ve önerilerde bulunmak vb.

Ziraat okulları, tarımsal alanda çalışmak üzere teknisyen düzeyinde eleman yetiştirmek amacıyla, Tarım ve köyişleri bakanlığı'nın Teşkilatlanma ve destekleme genel müdürlüğü'ne bağlı olarak kurulan ve eğitim yapan meslek okulları.

ZİRAATÇİ a. Tarımcı.

ZİRAATÇİLİK a. Tarımcılık.

ZİRAHM a. (ar. *zi-* ve *rahm*'den *zirahm*). *Esk.* Soya dayanan, soydan gelen akraba.
—İsl. huk. *Zirahm-ı mahrem*, nikâhlanmaları şeriatça haram olan hısımlar. (Usul ve füru, kardeşler, kardeş çocukları gibi.)

ZİRAİ sıf. (ar. *zira'at*'ten *zira'i*). Tarımsal.
—Tarıms. ikt. *Zirai araştırma enstitüleri* → TARIMSAL* ARAŞTIRMA KURUMLARI.

Zirai donatım kurumu *(Türkiye)* [TZDK], tüzel kişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı iktisadi devlet teşekkülü. İlgili olduğu bakanlık, Tarım ve köyişleri bakanlığı'dır. Üreticinin gereksinim duyduğu tüm tarım girdilerini üreterek ya da sağlayarak karşılamak amacıyla 1944'te kuruldu. 8 haziran 1984 tarih ve 233 sayılı kanun hükmünde kararname ile yeniden düzenlendi. Başlıca görevleri şunlardır: tarımda kullanılan her türlü traktör, tarım iş makineleri, araç ve gereçleri ve bunların yedek parçalarını, her çeşit kimyasal gübre, tarımsal mücadele ilacı ve bunların hammadde ve yardımcı maddelerini üretmek ve satmak; üreticilerle işbirliği yaparak tohumluk, fide, fidan ve damızlık sağlamak; bu işler için gerekli araştırma kurumları kurmak ve işletmek; çalışma alanına giren malların dışalımını ve dışsatımını yapmak vb. Kurumun ana hizmet birimleri Ticaret ve pazarlama dairesi, Tarım dairesi, Yatırımlar dairesi, Tesis, makine ve ekipman dairesi başkanlıklarından oluşur. Adana'da 11, Ankara'da 28, Antalya'da 19, Aydın'da 21, Balıkesir'de 11, Bursa'da 13, Diyarbakır'da 17, Erzurum'da 19, Eskişehir'de 15, İskenderun'da 14, İstanbul'da 28, İzmir'de 11, Kastamonu'da 11, Kayseri'de 21, Konya'da 14, Malatya'da 17, Manisa'da 14, Mersin'de 7, Muş'ta 10, Sakarya'da 13, Samsun'da 20, Sıvas'ta 22, Trabzon'da 17, Urfa'da 7 ve Van'da 6 tane bölge müdürlüğü vardır. Kuruma bağlı müesseseler şunlardır: Ziraat aletleri ve makinaları fabrikaları müessesesi (Adapazarı), Tarım makinaları ve ekipman işletmesi (Adapazarı), Traktör işletmesi (Adapazarı). Bağlı işletmeler ise Tarım makinaları imalat işletmeleri (Adana, Ankara, Erzurum, İzmir, Kırklareli, Şanlıurfa), Tarım makinaları araştırma enstitüsü (Pamukova) ve WP Kükürt fabrikası'ndan (Manisa) oluşmaktadır. TZDK' nin Gübre fabrikaları taş, Güneydoğu sanayi ve ticaret aş, TÜMOSAN, Yem sanayi taş, TÜGSAŞ Türkiye Gübre sanayi aş vb. kuruluşlarda iştirakleri vardır.

ZİRAM a. (fr. *zirame*). Meyve ağaçlarının, bağların, tahılların ve sebzelerin çeşitli hastalıklarıyla mücadelede kullanılan, insanlar için az zehirli mantar ilacı.

ZİRAR a. İsl. huk. Başkasını zarara sokma.

ZİRDEST sıf. (fars. *zir* ve *dest*'ten *zir -dest*). *Esk.* El altındaki ahali; baskı altında tutulan halk.

ZİRDESTAN çoğl. a. (fars. *zır-dest*'in çoğl. *zir-destān*). *Esk.* Âcizler.

ZİRE a. (fars. *zire*). *Esk.* Kimyon.

ZİREFKEND sıf. (fars. *zir*, alt ve *efkend'* den *zir-efkend*). Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (XIII. yy.'ın öncesine ait olan makam, yüzyıllar boyunca çeşitli değişikliklere uğramıştır. Kimi kaynaklarda: hüseyni [*mi*]'de buselik, gerdaniye [*sol*]' de çargâh, çargâh [*do*]'da çargâh, hüseyniaşiran [*mi*]'de saba. Başka kaynaklarda ise: rast [*sol*]'ta mahur, hüseyniaşiran [*mi*]'da ruhnüvaz, çargâh [*do*]'ta çargâh, hüseyniaşiran [*mi*]'da saba şeklinde gösterilmiştir. Elde 8 kadar ve yalnızca saz eseri olarak örneği bulunan makamın adı kimi kayıtlarda *zirefkende* olarak geçer.)

ZİREFKENDİBÜZÜRG a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZİREFKENDİKÛÇEK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZİREFKENDİRUMİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZİREK → ZEYREK.

ZİREKİ a. (fars. *zirek* ve *-i*'den *zireki*). *Esk.* Zeyreklik.

ZİRGÛLE → ZENGULE.

ZİRGÛLE PERDESİ a. Türk müziğinde orta sekizlinin 18'inci perdesi. (Rast [*sol*] notu önüne küçük mücennep diyezi ya da dügâh [*la*] notu önüne bakiye bemolü konularak gösterilir.)

ZİRİLER, biri İfrikiye'de, öteki İspanya' da iki kol halinde hüküm süren berberi hanedanı. Senhace Berberileri'nden olan Ziriler, Hariciler'den Ebu Yezit tarafından kuşatılan Fatımiler'in başkenti Mehdiye' ye yardım ettiler. Fatımi halifesi Muizz, başkentini Kahire'ye taşırken, Bülükkin bin Ziri'yi İfrikiye valiliğine atadı (972). Bülükkin, geleneksel düşmanları Zenateler'le mücadeleyi sürdürerek Septe dışında bütün Mağrib'i zapt etti. Ardılı Mansur bin Bülükkin (984-996) Zenateler'e karşı mücadeleyi sürdürdü. Badis bin Mansur döneminde (996-1016) batıdaki bölgeler ailenin Hammadiler* koluna geçti. Başkenti Kayrevan olan İfrikiye'yi ellerinde tutan ana kol Ziriler'den Muizz bin Badis (1016 -1062) fatımı egemenliğini tanımayarak abbasi halifesine bağlılığını bildirdi (1041). Bunun üzerine Fatımiler'in, Ziriler'in üzerine gönderdiği göçebe Hilal ve Süleym kabileleri onları Kayrevan'ı boşaltarak kıyıdaki Mehdiye'ye çekilmek zorunda bıraktılar. Temim bin Muizz (1062-1108), İfrikiye kentlerini yeniden ele geçirmeye çalıştı; etkinliğini özellikle kıyı kentlerine yönelterek bir deniz gücü oluşturdu. Sicilya'nın Normanlar'ın eline geçmesine engel olamayan Temim'in çabalarını ardılları Yahya bin Temim (1108-1116) ve Ali bin Yahya (1116-1121) sürdürdüler. Son ziri hükümdarı Hasan bin Ali (1121-1148) Normanlar'ın saldırısı karşısında tutunamayarak muvahhidi hükümdarı Abdülmümin'e sığındı. Sicilya kralı Roger II, Mehdiye'yi ve Tunus kıyılarını ele geçirdiyse de kısa bir süre sonra Ziriler'e ve Hammadiler'e ait topraklar Murabıtlar'ın eline geçti.
• *İspanya Zirileri.* Yeğeni Badis bin Mansur'a karşı ayaklanan, ancak tutunamayarak İspanya'ya kaçan Zevi, Endülüs emevi halifeliğinin çöküşünden sonra Gırnata (Granada) başkent olmak üzere bağımsız bir emirlik kurdu (1012). Badis bin Habbus'un uzun süren saltanatı döneminde (1038-1073) gücünün doruğuna ulaşan Ziriler'in Gırnata'daki iktidarına Murabıtlar tarafından son verildi (1090).

ZİRİN sıf. (fars. *zir*'den *zirin*). *Esk.* Aşağıdaki, alttakı.

ZİRKALLOY a. (tesc. edil. a. *Zircaloy'* dan). Metalürj. Zirkonyum ve diğer çeşitli metal alaşımlarına (özellikle kalay, demir ve krom) verilen ad; çok iyi mekanik, ısıl ve kimyasal özellikleri olan bu alaşımların ayrıca paslanmaz çeliğe oranla nötronları daha az soğurma gibi bir üstünlüğü vardır; bu nedenle kimi batı ülkelerinde normal suyla yavaşlatılıp soğutulan nükleer reaktör yakıtları için zarflama (kılıflama) malzemesi olarak kullanılmaktadır.

ZİRKELİT a. (fr. *zirkelite;* alman mineralog F. *Zirkel*'in [1838-1912] adından). Miner. Doğal kalsiyum zirkonat ve titanat.

ZİRKEŞHAVERAN a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Dilkeşhaveran makamının eski adı. Zirkeş sonraları "dilkeş" biçimine dönüşmüştür. Zirkeşhaveran adı ile günümüze ulaşmış örneği yoktur.)

ZİRKEŞHÜSEYNİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZİRKEŞİDE sıf. (fars. *zir* ve *keşide*'den *zir-keşide*). *Esk.* Altı çekilmiş.

ZİRKEŞİDE a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZİRKON a. (fr. *zircon*). Miner. Zirkonyum silikattan oluşan, saydam, doğal değerli taş; renksiz, sarı, yeşil, kahverengi, kırmızı -turuncu, mavi-yeşil türleri vardır. (Kırılma indisi yüksek olduğundan parlaklık bakımından elmasa benzer.)

ZİRKON a. (fr. *zircone*). Anorg. kim. Formülü ZrO_2 olan zirkonyum oksit; suda çözünmemesine karşın anorganik asitlerde çözünür ve 2 700 °C'a doğru ergir; ateşe dayanıklı, beyaz, zehirli bir tozdur; potaların, özel camların, tıbbi gereçlerin ve piyezoelektrik kristallerin yapımında kullanılır.

ZİRKONAT a. (r. *zirconate*). Anorg. kim. Zirkonyum asit anhidritinden (ZrO_2) türeyen tuz.

Nelly Bariand

zirkon (Madagaskar'da çıkarılmıştır)

ZİRKONİL a. (fr. *zirconyle*). Anorg. kim. Kimi zirkonyum tuzlarının bileşiminde bulunan ikideğerli ZrO kökü.

ZİRKONYUM a. (fr. *zirconium*, *zircon*, zirkon'dan). Anorg. kim. Titana benzeyen beyaz-gri metal. (Simgesi Zr olan kimyasal element.)

Atom numarası: 40
Atom kütlesi: 91,22
Ergime sıcaklığı: 1 852 °C
Kaynama sıcaklığı: 4 377 °C
Özgül kütlesi: 6,5 g/cm³
Yükseltgenme derecesi: +4
Elektron biçimlenmesi:
[2, 8, 18, 8] $4d^2 5s^2$
İzotopları: 81-99
Doğal zirkonyum:
^{90}Zr (% 51,46), ^{91}Zr (% 11,23)
^{92}Zr (% 17,11), ^{94}Zr (% 17,40)
^{96}Zr (% 2,80)

—ANSİKL. M. H. Klaproth, zirkonyumun oksidi olan zirkonu 1789'da buldu; zirkonyumu ise ilk kez 1824'te J. J. Berzelius karışık olarak elde etti; arı olarak ancak 1925'te A. E. Van Arkel ile J. H. de Boer tarafından hazırlandı. Zirkonyum metalürjisi, zirkonyumun nötron soğurmasına karşı çok düşük etkin kesitinden dolayı nükleer reaktör yakıtlarında zarflama malzemesi olarak kullanılmasıyla birlikte 1950'li yıllarda önemli bir gelişme gösterdi. Ancak bu tür bir kullanım için zirkonyumu tüm cevherlerinde birlikte bulunduğu hafniyumdan ayırmak gerekir; çünkü hafniyum büyük ölçüde nötron soğurur ve bu özelliğinden dolayı aynı reaktörlerin kumanda çubuklarında zirkonyumla birlikte kullanılır.

• *Kimyasal özellikleri.* Zirkonyum kimyasal özellikleri bakımından titana çok benzer; ama her şeyden çok, kendisinin +4 yükseltgenme derecesinde bulunduğu bileşikler oluşturmaya büyük bir eğilim gösterir. Zirkonyumla hafniyum arasında olağanüstü bir benzerlik vardır (özellikle atom ve iyon yarıçapları birbirine çok yakındır). Zirkonyum düşük sıcaklıkta tepkimeye girmemesine karşın halojenler, oksijen, azot, kükürt, karbon, bor ve hidrojenle doğrudan bileşir; hidrojenle stokiyometridışı hidrürleri oluşturur. Havada ısıtıldığında parlak bir ışık vererek yanar. Asit ve bazların etkisine karşı yüksek bir direnç gösterir.

• *Zirkonyum bileşikleri.* Zirkonyumun en önemli bileşiği doğal durumda bulunan zirkondur (ZrO_2). 2 700 °C'a doğru ergiyen zirkon, ateşe dayanıklı beyaz bir katıdır. (Bk. *şema.*) Bu nedenle pota yapımında kullanılır. Bazlarla birleşerek sodyum zirkonat (Na_2ZrO_3) gibi zirkonatları, asitlerle birleşerek zirkonyum tuzlarını verir. Hidrofluorik asidin zirkon üzerine etki ettirilmesi sonunda elde edilen zirkonyum tetrafluorür (ZrF_4), metal fluorürlerle K_2ZrF_6 gibi kompleksler oluşturur.

En önemli klorürü olan zirkonyum tetraklorür ($ZrCl_4$), klorun metal üzerine etkimesi sonunda elde edilir. Zirkonyum tetraklorür, beyaz bir katıdır; suyla temas ettiğinde ayrışarak kristalleşmiş bir madde olan *zirkonil klorür*'ü ($ZrOCl_2$) verir.

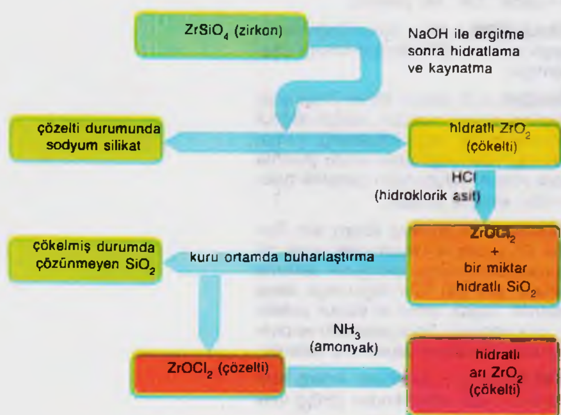
Zirkonyumun en önemli cevheri, $ZrSiO_4$ formülünde bir silikat olan *zirkon'*dur. Ayrıca formülü ZrO_2 olan bir oksidi (badeleyit) daha bilinmektedir. Zirkonun bileşimindeki hafniyum oranı, kısmen sabit ve genellikle % 2 düzeyinde bulunur.

• *Metalürjisi.* Zirkonyum metali, zirkonyum klorürün magnezyum (Kroll* yöntemi) ya da sodyumla (Hunter yöntemi) indirgenmesi yoluyla hazırlanır. Zenginleştirilen cevher, akışkan yatakta 1 200 °C'ta karbon eşliğinde klorlama işleminden geçirilir; böylece zirkonyum-hafniyum-silisyum klorürden oluşan bir karışım elde edilir. Silisyum klorür seçimsel yoğuşturmayla uzaklaştırılırken, zirkonyum ve hafniyum klorür ya sıvı-sıvı özütleme ya da bir çözücü ($KCl+AlCl_4$) içine katılan klorür karışımının damıtılması yoluyla ayrılır (daha ekonomik olan S yöntemi). Klorüründen indirgenerek elde edilen ve bileşiminde çeşitli katışkı maddeleri bulunan sünger durumundaki metal, ya 1 000 °C'ta ileri vakum altında damıtılarak ya da kimi zaman da *Van* Arkel yöntemi*'yle arılaştırılır. Tepkinliği çok yüksek olduğundan zirkonyum tükenen elektrotlu bir ark fırınında ergitilmesi gerekir; tükenen elektrot koşullara göre ya metalden ya da ergitilecek alaşımın elementlerinden hazırlanır. Arı zirkonyum külçeleri elde edebilmek için art arda yapılan iki ergitme işlemi uygulamak gerekir. Metal, bilinen klasik yöntemlerle biçimlendirilir (dövme, haddeleme, preste tel halinde çekme); ancak tepkinliği çok yüksek olduğundan metalin yüksek sıcaklıkta havada uzun süre bekletilmemesi gerekir.

Zirkonyum nükleer sanayisindeki uygulamaları dışında (Zırkalloy-2 alaşımları: Sn: % 1,4; Fe: % 0,4; Cr: % 10; Ni: % 0,05; Zirkalloy-4 alaşımları: Zirkalloy-2 alaşımlarıyla aynı bileşimde, ancak bunlarda Ni bulunmaz ve Fe oranı % 0,20'dir), organik ya da anorganik pek çok tepkin maddenin etkisiyle meydana gelen korozyona karşı yüksek bir direnç gösterdiğinden kimya sanayisinde, gaz giderici olarak elektronik sanayisinde ve flaş lambası filamanlarının yapımında kullanılır. Metalürjide alaşım halinde değerlendirilir; bileşiminde % 13 oranında zirkonyum bulunan ferrozirkonyum ya da ferrosilisyum-zirkonyum alaşımlarından eriyik halindeki çelik banyolarının arılaştırılması ve sakinleştirilmesinde yararlanılır. Zırh levhaları yapımında kullanılan kimi nikel-manganez çeliklerinin bileşimine girer (% 3); kimi dökme demirlerde tanenin arılaştırılmasını sağlamak ve küresel grafitli dökme demirlerde karbonun grafitleşmesini hızlandırmak amacıyla kullanılır; ayrıca mekanik özelliklerini geliştirmek ve daha çok da akmaya karşı direncini artırmak için magnezyum alaşımlarının bileşimlerine katılır; çok düşük oranlarda (% 1'den daha az) kimi alüminyum alaşımlarının bileşimine girer.

Zirkonyum sülfatın kuvvetli sepileme özellikleri vardır; bu özelliklerden yararlanılarak beyaz, yumuşak ve dayanıklı deriler elde edilir.

zirkondan zirkonyum oksit hazırlama şeması

ZİRKOTERMİ a. (fr. *zircothermie*). Metalürj. Ateşe dayanıklı özel metallerin hazırlanmasında indirgen olarak zirkonyum kullanan metalotermi.

ZİRNİH → ZIRNIK.

ZİRNİHİ sıf. (fars. *zirnīḫ* ve *-ī*'den *zirnīḫī*). *Esk.* Zırnık renginde, sarı renkli.

ZİRUH sıf. (ar. *zi-* ve *rūḥ*'tan *zirūḥ*). *Esk.* Canlı: *"Sema yıldızları, feza uzaklıkları, arz ormanları, zirūhları ve bütün muazzam su ve topraklarıyla yandı"* (H. E. Adıvar).

ZİRVE a. (ar. *zirve*). **1.** Bir engebenin en yüksek noktası; doruk, tepe: *Dağın zirvesi.* —**2.** *Bir düzenin en üst aşaması, bir durumun en yüksek derecesi, doruk: Mesleğinde zirveye ulaşmak. Şöhretin zirvesinde olmak.* —**3.** *Zirve toplantısı, zirve konferansı,* devlet başkanları ya da en yetkili kimselerce yapılan ve uluslararası sorunların görüşüldüğü toplantı.

—Ask. *Askeri zirve,* düşman yönünde, topografik doruğun önünde bulunan, sırtı görmeye ve ateş altına almaya olanak veren eğim değişim hattı.

askeri zirve — topografik zirve — geri sırt — sırt

askeri zirve ve topografik zirve

ZİRYAB (Ebülhasan Ali bin Nafi), arap müzikçi (Irak 789 - Kurtuba [Córdoba] 857'ye doğr.). İshak el-Mavsılî'nin (767-850) öğrencisiydi. Bağdat'tan ayrılarak müslüman Batı'ya gitti ve Abdurrahman II'nin hükümdarlığı döneminde (822-852) ilkin Kayrevan'a, ardından Kurtuba'ya yerleşti. Ezgileriyle birlikte on bin şarkıyı ezbere bilecek kadar güçlü bir belleği vardı; müslüman İspanya'nın müzik geleneklerini kurdu ve çağının sanatını derin bir biçimde etkileyen birçok reform yaptı; özellikle ses sınavına ve eğitim yöntemlerine, andalucía müzik gösterisinin *(nuba)* iyi düzenlenmiş dört bölüm biçiminde saptanmasına, ut yapımıyla ve eski tahta mızrap yerine kartal teleğinden kesilmiş bir mızrabın geçirilmesiyle ilgili yeniliklere yönelik eğitbilim uygulamalarına yol açtı.

ZİRYANLAR → KOMİLER.

ZİRZOP, -pu sıf. ve a. *Tkz.* Delişmen, zıpır.

ZİRZOPLAŞMAK gçz. f. Uygunsuz, yakışıksız davranışlarda bulunmak, delişmence davranmak.

ZİRZOPLUK a. **1.** Zırzop bir kimsenin özelliği; davranışı. —**2.** *Zirzopluk etmek,* delice ve dengesizce davranışlarda bulunmak.

ZİSTERSDORF, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) burg, Viyana'nın K.-D.'sunda, Çekoslovakya sınırına birkaç kilometre uzaklıkta; 6 200 nüf. Petrol çıkarım merkezi.

ZİŞAN sıf. (ar. *zi-* ve *şan*'dan *zişan*). *Esk.* Şanlı, yüce: *"Sen bir şeh-i zi-şansın şahen-şeh-i devransın"* (Nef'i, XVII. yy.).

ZİŞAŞAA sıf. (ar. *zi-* ve *şa'şa'a*'dan *zi-şa'şa'a*). *Esk.* Gösterişli, parlak.

ZİŞT, -ti sıf. (fars. *zişt*). *Esk.* **1.** Çirkin: *"Vakıfâ göz yum cihanın bakma hub ü ziştine"* (Vakıf, XVIII. yy.) —**2.** *Zişt-ru,* çirkin yüzlü.

ZİŞTİ a. (fars. *zişt* ve *-i*'den *ziştī*). *Esk.* Çirkinlik.

ZİŞTOVİ, Bulgaristan'da (Veliko Tirnovo yönetim bölümü) kent, Tuna kıyısında; 25 000 nüf. Irmak limanı. Besin ve kimya sanayileri. Bulgaristan Yüksek maliye ve muhasebe enstitüsü merkezi.

—Tar. Murat I döneminde sadrazam Çandarlı Ali Paşa tarafından fethedildi (1388). Bu kentte imzalanan Ziştovi* antlaşması'ndan (1791) sonra çıkan Pazvantoğlu* ayaklanması sırasında (1797-1807) bir süre ayaklanmacıların işgalinde kaldı. Doksanüç harbi'nde (1877-1878 Türk-Rus savaşı) Ruslar'ın eline geçti. Berlin* antlaşması'yla (1878) kurulan Bulgaristan'a verilerek türk yönetiminden çıktı.

Ziştovi antlaşması, 1788-1791 Türk-Avusturya savaşı'na son veren barış antlaşması (4 ağustos 1791). Türk-Rus savaşı'na (1787-1792) Avusturya'nın Osmanlı

devletine karşı Rusya'nın yanında katılması üzerine (1788) İsveç de, Rusya'ya karşı Türkiye'nin yanında savaşa girdi. Daha sonra yapılan Türk-Prusya dostluk antlaşması (31 ocak 1790) nedeniyle İsveç'ten sonra Prusya'nın da tehdidi karşısında kalan Avusturya, bir yandan da Fransız devrimi'nin (1789) ürkütücü baskısı altında Prusya ile Reichenbach antlaşması'nı imzaladı (27 temmuz 1790). Buna göre Osmanlılar'la ateşkes yapmayı, son savaşta aldığı yerleri Türkiye'ye geri vermeyi ve yalnız Hotin kalesini Türk-Rus savaşı'nın bitimine kadar elinde tutmayı kabul etmek zorunda kalan Avusturya, Yerköyü'nde Türkler'le 9 aylık bir ateşkes imzaladı (19 eylül 1790). Daha sonra Ziştovi'de (bugün Sviştov) türk ve avusturya delegeleri arasında Reichenbach antlaşması'yla aynı hükümleri kapsayan bir barış antlaşması yapıldı (4 ağustos 1791). Yedi maddelik bir sınır protokolü ve ayrıca 14 maddeden oluşan Ziştovi antlaşması gereğince Belgrad kalesi, Bükreş ve bu savaşta işgal edilen öteki topraklar Osmanlı devletine geri verilirken, Irşeve-i atik (Stara Orsova) ve yöresi Avusturyalılar'a bırakıldı. Böylece 3 yıl 5 ay 24 gün sürmüş olan bu Türk-Avusturya savaşı sona erdi.

ZİTA VON BOURBON-PARMA, Avusturya imparatoriçesi, Macaristan kraliçesi (Villa Pianore, Viareggio yakınları, 1892 - Viyana 1989). Robert von Bourbon-Parma'nın ikinci eşinden doğan Zita, Karl (daha sonra Karl I unvanıyla imparator oldu) ile evlendi (1911).

ZİTEK (Josef), çek mimar (Prag 1832 - *ay. y.* 1909). Prag Teknik üniversitesi'nde mimarlık profesörüydü. Başkentte, yeni Rönesans üslubundaki ulusal tiyatroyu (1868-1884), Karlovy Vary'de *Mlýnská kolonáda*, Prag'da *Rudolfinum* gibi dikkate değer yapıları gerçekleştirdi.

ŽITNÝ OSTROV → OSTROV adası.

ZİTTAU, Almanya'nın Saksonya eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Lausitz'in yukarısında; 42 000 nüf. Linyit madenleri. Tekstil (pamuk) ve otomobil (kamyonlar) sanayileri. Takım tezgâhları. Turfanda sebze ve meyve üretimi.

Zitvatoruk antlaşması, 1593-1606 Türk-Avusturya savaşı'na son veren barış antlaşması (11 kasım 1606). İki devlet arasında 13 yıldır sürüp gitmekte olan bu uzun savaşta birçok kez başlayıp sonuçsuz kalan Türk-Avusturya barış görüşmeleri, bu işi kesin bir çözüme bağlamak için Zitva (Szitva) suyunun Tuna'ya döküldüğü noktada bulunan Zitvatoruk (Szitvatorok) kasabasında yeniden başladı (20 ekim 1606). Budin beylerbeyi Ali Paşa'nın başkanlığında Budin kadısı Habil, Ali Paşa kethüdası Âdem ve Budin eşrafından Nasrettinzade Mustafa efendilerden oluşan türk heyeti, Estergon'dan Zitvatoruk'a gelmiş olan Komorn kalesi komutanı baron von Mollard başkanlığında 6 kişiden oluşan Habsburg İmparatorluğu temsilcileriyle görüşme masasına oturdu. 23 gün süren ve oldukça çetin evreler geçiren görüşmeler sonunda Zitvatoruk antlaşması imzalandı (11 kasım 1606). Yirmi yıl için yapılan 17 maddelik antlaşmanın önemli hükümleri şöyle özetlenebilir: 1. Bu son savaşa kadar Avusturya İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'na vermekte olduğu 30 bin duka altını tutarındaki yıllık haraç kaldırılacaktır. 2. Bu barış antlaşmasının imzalanmasından sonra imparator Rudolf II yalnız bir kezle sınırlı kalmak üzere osmanlı padişahına 200 bin kuruş (yaklaşık 27 bin duka altını) tazminat verecektir. 3. Zitvatoruk antlaşması'nın onaylanmasından başlayarak her üç yılda bir osmanlı padişahına ve sadrazamına isteğe bağlı olarak armağanlar verilecekse de bunların değerleri ve tutarları belirli olmayacaktır. 4. Osmanlı padişahıyla Avusturya'nın Habsburg imparatoru yazışmalarında eşitlik kuralına uyacaklardır. 5. Osmanlı devleti bu gibi yazışmalarda Avusturya imparatoruna bu zamana kadar olduğu gibi "kral" demeyecek, "kayser" ya da "imparator" unvanıyla hitap edecektir. 6. İki taraf birbirinin topraklarına saldırmayacak ve bu tür saldırılarda alınabilecek tutsaklar hemen karşılıklı geri verileceği gibi, zarar ve ziyan da karşılıklı olarak tazmin edilecektir. 7. Sınır boyu anlaşmazlıklarında Osmanlı İmparatorluğu adına Budin beylerbeyi ve Avusturya İmparatorluğu adına da Yanıkkale (Raab) komutanı hakem olacaklardır. 8. Bu antlaşma yalnız Ahmet I ile Rudolf II için değil, bunların ardılları için de zorunlu olarak geçerlidir. 9. İspanya Habsburgları'nın bu antlaşmaya katılma ve maddelerinden yararlanma yetkisi vardır.

Zitvatoruk antlaşması'nın en önemli özeliği Kanuni'nin Avrupa'ya İstanbul antlaşması'yla (1533) resmen kabul ettirmiş olduğu türk üstünlüğüne 73 yıl sonra (1606) son vermesi ve Osmanlı İmparatorluğu ile avrupa devletleri, özellikle Avusturya arasında hukuksal bir eşitliğe yol açmasıdır. Yerli ve yabancı tarihçiler bu antlaşmayı genelinde Osmanlı devletinin duraklama dönemi başlangıcını belirleyen bir belge olarak kabul ederler.

ZİVEKAR sıf. (ar. *zi-* ve *vekar*'dan *zivekar*). *Esk.* Vekarlı, gururlu.

ZİVER a. (fars. *ziver*). *Esk.* Süs: *"Güneş kim alemedir hüsn-i ziver / Hadeng-i heybetinden dahi titrer"* (Şahidi, XV. yy.).

ZİVER (Tırnakçızade Mehmet Sıtkı), türk şair, yazar (İstanbul 1812 - *ay. y.* 1873). Kadı Seyit Mustafa'nın oğlu. Medrese öğrenimi gördü. Babasının görevle bulunduğu Kahire ve Mekke'de öğrenimini sürdürdü. Kadılık yaptı; Şûrayı devlet üyeliğinde bulundu. Nakşıbendiliğin halidi koluna bağlıydı. *Divan*'ı ve *Malakat-ı edebiye, Metalib-i nafia* gibi yapıtları vardır.

ZİVER PAŞA → AHMET SADIK ZİVER PAŞA.

ZİVİRCİK a. Akdeniz bölgesinde yetişen, yaprakları su yeşili renginde ve alt yüzleri biraz tüylü, tohumları çok zehirli küçük ağaç. (Bil. a. *anagyris;* kelebekçiçekligiller familyası. Kokarçalı adıyla da anılır.) [Eşanl. KATIRKUYRUĞU.]

—ANSİKL. Zivircik Ege ve Akdeniz bölgelerinde, kıraç yerlerde ve kayalıklarda yaygın olarak yetişir. Tohumları birçok alkaloit (sitisin, anagirin vb.) içerir. Çok zehirli olduğundan tedavide müshil, kusturucu, kurt düşürücü olarak nadiren kullanılır. Silifke yöresinde tohumları yağ ile dövülerek elde edilen merhem yara iyi edici olarak dıştan sürülür.

Bütün bitki ve özellikle fasulyeye benzeyen tohumları çok zehirli olduğundan yenmesi çok tehlikelidir.

ZİVKOVİC (Peter), sırp general ve siyaset adamı (Negotin 1879 - Paris 1947). Krallık muhafız birliği komutanıyken, kral Parlamento'yu feshedip diktatörce bir yönetime gittiği sırada hükümeti kurmakla görevlendirildi (1929 - 1932) ve 1941'de ülkesinden ayrıldı.

ZİY, -yyi a. (ar. *ziyy*). *Esk.* **1.** Dış görünüş, kılık kıyafet: *"... ne diyelim ki ziyy-i islamda oldukları halde..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Ziyy-i ulema,* ulema kıyafeti.

ZİYA a. (ar. *ziyā'*). *Esk.* **1.** Işık, aydınlık: *"Çocuk gibi masum kalan mavi gözleri hayat ve ziyaya daha yeni açılıyordu"* (H. E. Adıvar). **—2.** *Ziya-dar* → ZİYADAR. || *Ziya-feşan* → ZİYAFEŞAN.

—Esk. fiz. *İnikas-ı ziya* → İNİKAS.

ZİYA Adanalı, türk şair (Adana 1859 - Afyon 1932). Adana rüştiyesi'nde okudu. 16 yaşındayken o sırada Adana valisi olan Ziya Paşa için yazdığı hicviyeyi vali konağının kapısına yapıştırdı. Ne ceza alacağı merak edilirken, yeteneğini fark eden Ziya Paşa onu öğrenim görmesi için İstanbul'a gönderdi. Ancak bir süre Tıbbiye'de okuduktan sonra okulu bıraktı. Evkaf nezareti'nde memurluk yaparken edebiyat çevrelerine girdi; Muallim Naci'den yakınlık gördü. İçki düşkünlüğü, hükümet aleyhindeki hicviyeleri, taşkın davranışları sonucu tutuklandı. Arkadaşları onu kurtarmak için akıl hastası olduğunu ileri sürdüler. Bir süre akıl hastanesinde kaldıktan sonra Fizan'a sürüldü; oradan Mısır'a kaçtı (1894). Bağışlanarak İstanbul'a dönüşünde Sadrazam Cevat Paşa'nın yardımıyla Afyonkarahisar evkaf müdürlüğüne atandı (1895); bu görevinden emekliye ayrıldı (1910). Vatan, özgürlük, aşk, yaşam felsefesine yer veren şiirleri kitap halinde derlenmedi.

ZİYA BEY Santuri, soyadı **Santur,** türk santur ve ney sanatçısı (İstanbul 1868 - *ay. y.* 1952). Aziz Dede'den ney öğrendi, Zekâi Dede'den meşk etti. Kasımpaşa mevlevihanesi'ndeki ayinlere ney çalarak katıldı. Santuri Ethem Efendi'den santur dersleri aldı. Darülelhan'da ney, santur, keman, ut ve keman dersleri verdi. Santurun perdelerini türk müziği ses sistemine uyacak biçimde düzenleyip geliştirdi. Santur ve ney için metot yazdı. *Nühüft* ve *Suznak sazsemaileri* vardır.

ZİYA BEY Bestenigâr → BESTENİGÂR ZİYA BEY.

ZİYA BEY İhtilalci → MEHMET ZİYA BEY.

ZİYA GÖKALP → GÖKALP (Ziya).

Ziya Gökalp müzesi, Diyarbakır'da, Ziya Gökalp'ın doğup büyüdüğü evde açılan müze (1956). 1979'da kapanıp 1981 yılı sonunda yeniden açılan müzede düşünürün kitapları, yazıları, eşyaları, yazı yazdığı ya da çıkardığı dergiler, Diyarbakır şeriye mahkemesi sicilleri sergilenmektedir. Müzenin ayrıca zengin bir kitaplığı bulunmaktadır.

ZİYA HURŞİT, türk siyaset adamı (Hemşin 1892 - İzmir 1926). Almanya'da gemi inşaatı ve telsiz öğrenimi gördü. Kurtuluş savaşı başlangıcında Trabzon delegesi olarak Erzurum kongresi'ne katıldı. 1920'de Lazistan (Rize) milletvekili oldu. Gönüllü olarak Kurtuluş savaşı'nda görev aldı, ayrıca Yozgat İstiklal mahkemesi üyeliğine getirildi. Muhalefet grubuyla işbirliği yaptı, özellikle de Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi (1923) olayı muhalefetini sertleştirmesine yol açtı. Sakarya zaferinden sonra "Bir millet putunu kendi yapar, kendi tapar" diye TBMM tahtasına yazdı. İkinci dönemde milletvekili seçilmeyince Mustafa Kemal'i TBMM'deki locasında öldürmeyi planladıysa da bunu gerçekleştiremedi. Terakkiperver fırka'ya girdi ve partinin Samsun, Amasya örgütlerini oluşturmaya çalıştı. Daha sonra İzmir suikastını hazırladı ve planı uygulamak için İzmir'e gitti. Yapılan bir ihbar sonucu yakalanarak suç ortaklarıyla birlikte İstiklal mahkemesi'nde yargılandı. Ali Çetinkaya başkanlığındaki mahkemece ölüm cezasına çarptırıldı. Suikastı gerçekleştirmeyi tasarladığı Kemaraltı camisi yakınlarında asılarak idam edildi.

ZİYA NURİ PAŞA → BİRGİ (Ziya Nuri).

ZİYA PAŞA, asıl adı **Abdülhamit Ziyaettin,** türk şair, devlet adamı (İstanbul 1829 - Adana 1880). Galata gümrüğü kâtiplerinden Feridettin Efendi'nin oğlu. Süleymaniye'deki Mekteb-i ulum-i edebiye'yi bitirdi (1845). Sadaret kalemine memur oldu. Buradayken şiirle ilgileniyor, rint yaşamı sürdürüyordu. Bu dönemde divan edebiyatı yolunda şiirler yazdı. Otuz yaşlarındayken Reşit Paşa'nın yardımıyla saraya kâtip olarak girdi. Burada başıboş yaşamı bırakarak fransızca öğrendi. Âli Paşa'nın sadrazamlığı sırasında saraydan uzaklaştırıldı; Kıbrıs, Amasya vb. mutasarrıflıkları ile Meclis-i vâlâ üyeliği vb. memurluklarda çalıştı. Meşrutiyet yönetimini gerçekleştirmek üzere kurulan Yeni Osmanlı

cemiyeti'ne girdi. İkinci kez Kıbrıs mutasarrıflığına atandığı zaman Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısına uyarak Namık Kemal'le birlikte Paris'e kaçtı (1867). Bir süre sonra Londra'ya geçerek orada Yeni Osmanlılar'ın organı olarak çıkmaya başlayan (1868) *Hürriyet* gazetesinde Namık Kemal'le birlikte çalıştı. Mustafa Fazıl Paşa'nın Babıâli ile anlaşması üzerine bir süre Cenevre'de yaşadı, Âli Paşa'nın ölümü üzerine İstanbul'a döndü (1871). Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra Maarif müsteşarı oldu (1876). Kanunuesasi encümeni üyeliğinde bulundu. Abdülhamit II döneminde vezirlik rütbesiyle Suriye valiliğine gönderildi. Daha sonra Konya, Adana valiliklerine atandı. Son görevi sırasında Adana'da öldü. "Şiir ve inşa" adlı makalesinde türk edebiyatının sade dil ve anlatıma yönelmesini, halk şiiri kaynağından yararlanmasını öngörmüştü. Kendi şiirinde ise, Divan edebiyatı geleneğine büyük ölçüde bağlı kaldı. *Harabat* (3 c, 1874) adlı büyük antolojisinde divan edebiyatının değerlerini sergiledi. Bununla birlikte yazılarında, hatta şiirlerinde batı uygarlığının üstünlüklerini gösterdi; zulme, haksızlığa, suiistimale, geriliğe şiddetli bir dille eleştiriler yöneltti. *Defter-i âmal* adlı basılmamış çocukluk anılarında, dönemi için çok sade bir yazı dili kullandı. Divan edebiyatının geleneksel biçimleriyle, yer yer edebiyatın anlatım özellikleriyle yazılmış şiirleri, içeriği kadar akıcılığı dolayısıyla halkın dilinde yinelenen özdeyişler haline geldi. Günlük yaşamla, inançlarla, toplumsal sorunlarla ilgili *Terkibi bent* ve *Terciibent*'i Tanzimat'tan günümüze kadar en çok sevilmiş, en çok okunmuş ürünlerdendir. Siyasetine ağır eleştiriler yönelttiği Âli Paşa hakkındaki yergi yapıtı *Zafername**, gene Âli Paşa yönetimiyle ilgili *Rüya* (bas. 1910), *Veraset mektupları* (bas. 1910) gibi yapıtları, yazıldığı yıllarda çok etkili olmuş ürünlerdendir. Şiirleri *Eş'ar-ı Ziya* (1881), *Külliyat-ı Ziya Paşa* (1925) adlarıyla, ölümünden sonra derlenmiştir. (→ Kayn.)

ZİYA PAŞA, türk besteci, kanun ve ut sanatçısı (İstanbul 1849 - *ay. y.* 1929). Suphi Ziya Özbekkan'ın babası. Atina, Berlin sefaret kâtipliği; Belgrad ortaelçiliği; Roma, Viyana, Paris ve Washington büyükelçiliklerinde bulundu. Ticaret ve Maarif nazırlığı, Âyan meclisi üyeliği yaptı. Darülelhan'a müdür oldu. 1904'te besteciliğe başladı. Besteleri: *Ey gül ne aceb silsile-i müşk-i terin var* (nişabürek yürüksemai), *Bin zeban söylersin ol çeşm-i sühân perdaz* ile (nişabürek şarkı, müsemmen), *Mest-i nâzım kim büyüttü böyle bî perva seni* (nişabürek şarkı, yürüksemai).

ZİYA ÜL-HAK (Muhammet), pakistanlı general ve devlet adamı (Cullundur 1924 - İslamabad 1988). 1972'de generalliğe getirildi, 1976'da genelkurmay başkanı oldu. 1977 seçimleri sonunda Pakistan iç savaşın eşiğine gelince Ziya ül-Hak askeri darbe yaptı ve 1978'de Pakistan devlet başkanı oldu. 1984'teki islamlaştırma konusunda bir referandumla iktidarına yasallık kazandırdı ve başkanlığını beş yıl daha uzattırdı. Mart 1985'te Cumhurbaşkanlığına başladı. Muhalefetin artan gösterilerine karşı tutucuların desteğini sağlamak için medeni hukuk yerine şeriat yasalarını uyguladı. 17 kasım 1988'de uçağına yapılan sabotajla öldürüldü.

J. C. Francolon-Gamma

Muhammet Ziyad Barre (1977'de)

ZİYAD BARRE (Muhammet), somalili devlet adamı (Yukarı Cuba bölgesi 1919). 1966'da genelkurmay başkanı oldu, 1969'da Başkan Şermarke'nin öldürülmesinden sonra iktidarı ele geçirdi ve SSCB'nin desteğiyle islama bağlılığını doğrulamayı da göz ardı etmeden ülkeyi sosyalizme yöneltti. SSCB Etyopya devrimine yardım etmeye karar verince, rus uzmanları ülkeden çıkardı (1977) ve Batı'dan yardım istedi. 1980 ve 1986'da yeniden Devlet başkanlığına seçildi. 1987'de Muhammet Ali Samater'i Başbakanlık, oğlu Maslah Muhammet Ziyad Barre'yi Mukdişo yöresi askeri komutanlığı görevine getirdi. 1990 sonunda Birleşik Somalı Kongresi'nin başlattığı ayaklanma sırasında başkentten kaçmak zorunda kaldı (1991). 1992'de yönetimi tekrar ele geçirmek üzere bir girişimde bulunduysa da, başarısız olunca Nijerya'ya sığındı.

ZİYADAR sıf. (ar. *ziyā*ᶜ ve fars. *dār*'dan *ziyā*ᶜ*-dār*). *Esk.* Parlak, aydınlık, ışığı bol.

ZİYADE sıf. (ar. *ziyāde*). **1.** Çok, daha çok, fazla: *Sizi daha ziyade dinlemek istemiyorum.* **—2.** *Ziyade olsun,* yemek yiyenlere ya da yemeğe buyur edenlere "Tanrı sofranıza bereket versin" anlamında söylenen söz.

◆ a. *Esk.* Artma, çoğalma.

—Ed. Müstezat gazelde tam dizeleri izleyen kısa parçalara verilen ad. (→ MÜSTEZAT.)

—İsl. huk. *Ziyade-i munfasıla-i gayri mütevellide,* asıldan doğmayan ayrıca elde edilen fazlalık. (Ev, dükkân kirası gibi.) || *Ziyade-i muttasıla-i gayri mütevellide,* asıl şeye sıkı bir biçimde bağlı olan, ondan ayrılamayan fazlalık. (Evin boyası gibi.) || *Ziyade-i muttasıla-i mütevellide,* asıl maldan doğan ve ondan ayrılamayan fazlalık. (Ağacın büyümesi gibi.) || *Ziyade-i mütevellide,* asıl şeyden doğan ve ondan ayrılabilen fazlalık. (Meyveler ve hayvan yavruları gibi.)

—Mim. Büyük osmanlı camilerinde, ana yapı ile çevre duvarları arasında kalan kesim.

—Müz. KOMA'nın eski adı.

ZİYADELEŞMEK gçz. f. Artmak, çoğalmak.

ZİYADESİYLE be. Gerekenden, olağandan çok; fazlasıyla: *Ziyadesiyle karnını doyurmak.*

ZİYADETULLAH I BİN İBRAHİM (öl. 838), İfrikiyeli Aglebiler'in emiri (817-838). Sicilya'nın fethiyle sonuçlanan sefer 827'de onun emirliği sırasında başladı. Kayrevan'daki ulucamiyi onarttı.

ZİYADETULLAH II BİN MUHAMMET (öl. 864), Aglebi hanedanı hükümdarı (863-864). Kısa süren saltanatından sonra yerine Ebülgaranik II Muhammet geçti.

ZİYADETULLAH III BİN ABDULLAH (öl. Kudüs 909), Aglebi hanedanı hükümdarı (903-909). Saltanatı döneminde hanedanın Kuzey Afrika'daki, özellikle İfrikiye'deki etkinliği adamakıllı sarsılmıştı. Kuzey Afrika'da bir şii devleti kurmak isteyen Fatımiler'e karşı önlem almaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Şiiliği benimseyen Keteme Berberileri üzerine gönderdiği ordu yenilince, Mısır'a sürüldü; ziyaret için gittiği Kudüs'te öldü ve Aglebi hanedanı ortadan kalktı.

ZİYADİLER, arap hanedan. Yemen'de hüküm sürdüler (818-1018). Ziyat bin Ebihi'nin soyundan geldikleri öne sürülür. Zebit'te oturan ve Abbasiler'e bağlı olan Ziyadiler hanedanının ilk emiri Muhammet bin Abdullah'a (818-859) halife Memun, Yemen ve yöresinin yönetimini vererek bölgedeki alevi etkinliğini önleyip durdurmakla görevlendirdi. Horasan'dan sağladığı kuvvetlerle Yemen'e giden Muhammet bin Abdullah kısa sürede duruma egemen olduğu gibi etki alanını da genişletti. İkinci ziyadi emiri İbrahim bin Muhammet döneminde (859-901) Hadramut kaybedildiği gibi hanedanda gözle görülür bir zayıflama baş gösterdi. İbrahim'in ölümünün ardından Zebid geçici bir süre için Karmatiler ile Zeydiler'in işgaline uğradı. Hanedan, son emir Abdullah bin İshak (981-1018) ile birlikte son buldu.

ZİYAETTİN EFENDİ, türk şeyhülislam (İstanbul 1837 - *ay. y.* 1909). Öğrenimini tamamladıktan sonra Fetvahane pusula odası'nda göreve başladı, fetva musahhihliğinde bulundu. İstanbul payesini aldı (1869). Urfa kadılığına getirildi (1875). İstanbul kadılığına atandıktan (1897) kısa süre sonra Anadolu kazaskerliği payesine yükseldi. Rumeli kazaskeri olduğu yıl (1909), şeyhülislamlığa atandı. Aynı yıl 13 nisanda görevinden ayrıldıysa da ertesi gün ikinci kez aynı makama getirildi. Abdülhamit II'yi saltanattan uzaklaştıran fetvayı hazırladı. 5 mayıs 1909'da şeyhülislamlıktan istifa ettikten sonra Âyan meclisi azalığına getirildi.

ZİYAETTİN PAŞA (Yusuf), türk sadrazam (öl. Sakız 1818). Silahtarlığını yaptığı Halil Hamit Paşa'nın ölümü üzerine devlet hizmetine girerek mirmiran ve vezir oldu (1719). Diyarbakır (1792) ve ek olarak Erzurum valiliğinde bulundu. Trabzon valisiyken sadrazamlığa atandı (1798). Bu görevden istifa ettikten (1805) sonra Erzurum valiliği ve Şark seraskerliğine getirildi. Basra ve Bağdat ile Halep valiliğinde bulundu (1809). Aynı yıl ikinci kez sadrazamlığa atandı. Azledilip (1811) Sakız muhafızlığı ile görevlendirildi.

ZİYAFEŞAN sıf. (ar. *ziyā*ᶜ ve fars. *feşān*'dan *ziyā*ᶜ*-feşān*). *Esk.* Işık saçan, ışıldayan, parlak.

ZİYAFET, -ti a. (ar. *ziyāfet*). **1.** Eğlenmek ya da bir olayı kutlamak için çağrılan konukların yemekle ağırlandığı toplantı; şölen, toy. **—2.** Başarılı, doyurucu sanat, spor vb. gösterisi: *Müzik ziyafeti. Spor ziyafeti.* **—3.** *Ziyafet çekmek,* ziyafet vermek, konukları yedirip içirmek, yemekle ağırlamak. || *(Bir şey) ziyafeti çekmek,* herhangi bir şeyi en iyi biçimde yerine getirmek, doyurucu bir yanı olmak: *O akşam bize gerçek bir müzik ziyafeti çektiler.*

ZİYAGÜSTER sıf. (ar. *ziyā*ᶜ ve fars. *güster*'den *ziyā*ᶜ*-güster*). *Esk.* Işık yayan.

ZİYAİ, ZİYAİYE sıf. (ar. *ziyā*ᶜ ve *-ī*'den *ziyā*ᶜ*ī*, dişl. *ziyā*ᶜ*-iyye*). *Esk.* Işıkla ilgili.

ZİYAMET, rumca **Leonarisson,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

ZİYAN a. (fars. *ziyān*). **1.** Maddi ya da manevi kayıp; zarar. **—2.** *Ziyan etmek,* alışverişte zarara uğramak: *Tütün işinde çok ziyan ettik.* **—3.** *Bir şeyi ziyan etmek,* onu boşu boşuna gereksiz yere harcamak: *Suyu ziyan etme.* **—4.** *Bir kimseyi ziyan etmek,* hakkında verdiği bir kararla, onun başarısızlığına, mutsuzluğuna vb. neden olmak; ona yazık etmek: *Çok akıllı bir kızın var, okuldan alıp onu ziyan etme.* **—5.** *Ziyan (zebil) olmak,* sözkonusu bir şeyse, boş yere harcanmak, işe yaramaz duruma gelmek; bir kimseyse kötü, olumsuz bir duruma düşmek; harcanmak, yazık olmak. **—6.** *Ziyanı yok,* önemli değil, önemi yok.

—Sig. *Tam ziyan,* sigorta konusu değerlerin, sovtaj* bırakmayacak biçimde zarar ve hasara uğraması.

ZİYANİYE a. (öz. a. *Ziyan* ve ar. *-iyye*'den *ziyaniyye*). Şaziliye tarikatının kollarından biri. (Adını, kurucusu Muhammet bin Abdurrahman İbni Ebi Ziyan'dan [öl. 1733] alır. Zikirleri şaziliye tarikatının aynıdır.)

ZİYANKÂR sıf. (fars. *ziyān* ve *-kār*'dan *ziyān-kār*). **1.** Zarar veren. **—2.** Zarar vermeyi alışkanlık edinmiş olan: *Ziyankâr bir çocuk.*

ZİYANKÂRLIK a. **1.** Bir şeyi boş yere harcama: *Bu yaptığın ziyankârlıktır.* **—2.** Ziyankâr bir kimsenin, bir hayvanın özelliği, huyu.

ZİYANSIZ sıf. **1.** Zararı olmayan, ziyan vermeyen; zararsız: *Ziyansız bir hayvan.* **—2.** Oldukça iyi, zararsız.

ZİYAPAŞ sıf. (ar. *ziyā*ᶜ ve fars. *pāş*'tan *ziyā*ᶜ*-pāş*). *Esk.* Işık saçan, aydınlatan.

ZİYARET, -ti a. (ar. *ziyaret*). **1.** Bir kimseyle birlikte olmak, onunla görüşmek, onu yoklamak vb. için yanına gitme: *Ziyaretime gelmeniz beni çok sevindirdi. Ziyaretleriniz seyrekleşti.* **—2.** Dua etmek,

dilekte bulunmak, gezip görmek vb. amacıyla saygı duyulan, kutsal sayılan bir yere gitme: *Kâbe'yi ziyaret en büyük arzusuydu. Kabir ziyaretinden dönüyorlarmış.* **—3.** Bir hastaneye, bir cezaevine, bir öğretim kurumuna vb. özel, kişisel sıfatla, bir kimseyi görmeye gitmek olgusu: *Ziyaretler saat 13-20 arası yapılır. Ziyaret yasaktır.* **—4.** Bir devlet adamıyla, bir politikacıyla vb. görüşmek üzere yurtdışına gitmek olgusu: *Yabancı bir devlet adamının ziyaretini beklemek.* **—5.** Bir yeri, bir binayı gezmek işi: *Paris'i, bir müzeyi, rehber eşliğinde ziyaret.* **—6.** İncelemek, yerinde görmek, değerini saptamak vb. için bir yere gitmek işi: *Bir gemiyi ziyaret.* **—7.** Kimi meslek sahiplerinin (tıp, sosyal), hastanın, müşterinin vb bulunduğu yere gitmek işi: *Doktor, ev ziyaretlerine zaman ayıramıyor.* **—8.** *Ziyaret etmek,* bir yeri ya da bir kimseyi görmeye gitmek: *Her bayram onları ziyaret ederdik.*

—*Esk. Ziyaret-i Kâbe,* Kâbe'yi ziyaret etme; hacı olma. || *Ziyaret-i kubur,* mezarları, kabirleri ziyaret etme. || *Ziyaret-i resmiye,* resmi ziyaret. || *İade-i ziyaret* → İADE.

—Cez. huk. *Ziyaret izni,* hükümlü ya da tutukluyla görüşmek için yetkililerden alınan izin. (Kapalı cezaevlerindeki hükümlü ve tutukluların on beş günde bir ziyaret günleri vardır. Açık ve yarı açık cezaevleriyle çocuk ceza ve ıslahevlerinde haftada bir gün ziyaret yapılabilir. Bu ziyaretlere hükümlü ya da tutuklunun yakınları gelebilir. Bunların dışındaki ziyaretler için C. savcılığından ziyaret izni almak gerekir.)

—İsl. İslam dini kurallarına ve geleneğine göre bir kimseyi, bir yeri görmeye gitme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. Meryem Ana'nın hamile kuzini Elisabet'e yaptığı ziyareti gösteren tablo.

—ANSİKL. Müslümanlıkta Kâbe, ziyareti gereken en kutsal ve en başta gelen makamdır. Ayrıca din büyüklerinin türbelerini, mezarları, kutsal yerleri ziyaret de islam gelenekleri arasında yer alır. Din önde gelenlerini, aile büyüklerini, hastalık geçirenleri, yoksulları, kimsesizleri, tanıdık ve komşuları ziyaret de müslümanlıkta gelenektir. Ramazan, kurban bayramları gibi dinsel bayramlarda sözü edilen kimseler dışında mezarlar ve türbeler de ziyaret edilir. Hz. Muhammet, bir hadisinde "Yakınlarına ziyareti bırakan cennete giremez" der. Türbe ve mezarların ziyaretinde oralarda yatanların ruhları için Fatiha okunur; onlardan herhangi bir dilek ve istekte bulunulmaz. Türbelere bez bağlamak, para atmak gibi davranışlar islam geleneği değildir.

ZİYARET, Ağrı ilinin Patnos ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 193 nüf. (1990). Köyde Yavuz Sultan Selim döneminden (1512-1520) kalma bir kümbet vardır.

ZİYARET, Amasya'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 529 nüf. (1990).

ZİYARETÇİ a. Bir kimseyi, bir yeri ziyarete giden, ziyaret eden kimse: *Hastanın ziyaretçisi var. Ziyaretçilerin sergilenen eşyalara dokunmamaları rica olunur.*

ZİYARETÇİ KARINCA a. Böcbil. *Eciton* cinsinden karıncaların ortak adı.

ZİYARETGÂH a. (ar. *ziyāret* ve fars. *-gah*'tan *ziyāretgāh*). *Esk.* Ziyaret edilecek, saygı göstermek ya da hayır işlemek için gidilecek yer; türbe.

ZİYARİLER, Taberistan ve Cürcan'da hüküm süren islam hanedanı (927-1077). Samaniler'in zayıflamasından yararlanan Merdavic bin Ziyar tarafından kuruldu (927). Merdavic Cürcan, Isfahan ve Hemedan'ı alarak İran sınırına kadar egemen oldu. Yerine geçen oğlu Vuşmegir (935-967) Samaniler'e bağlanmak zorunda kaldı. Vuşmegir'in saltanatı sırasında Büveyhiler Bağdat'ı alarak (954) Ziyariler'in Taberistan ve Cürcan dışındaki topraklarını ele geçirdiler. Büveyhiler Vuşmegir'in oğlu Kabus'u ülkesinden sürdüler (991). Kabus ancak 1009'da dönüp bazı vilayetlerde yeniden egemen oldu. Kabus'un oğlu Menuçihr (1012-1029) Gazneli Mahmut'un egemenliği altına girdi. Giderek gücünü kaybeden Ziyariler hanedanı 1077'den sonra ortadan kalktı.

ZİYAT BİN EBİHİ, İbni Sümeyye de denir, Emeviler'in Irak valisi (622-673). Halife Ömer döneminde (634-644) Basra valiliğinde bulundu. Fars valisi iken halife Ali ile Muaviye arasındaki mücadelede Ali' nin saflarında yer aldı. Ali'nin öldürülmesinin (661) ardından, üvey kardeşi olduğunu öne süren Muaviye tarafından Basra valiliğine getirildiği gibi kısa süre sonra Kûfe valiliği de kendisine verildi. Ülkenin Doğu kesimindeki ayaklanma girişimlerini bastırarak güvenliği sağladı ve Emeviler böylece Batı'da fetihlere girişerek yeni toprak ele geçirebildiler.

ZİYAÜRRAHMAN, bangladeşli devlet adamı (Silhet'in bir ilçesi 1935 - Çittagong 1981). Silahlı kuvvetlerin kurmay başkanıyken kasım 1975'te sıkıyönetim komutanı olarak iktidara elkoydu. Nisan 1978'de Cumhurbaşkanının genel oyla seçilmesini kabul ettirdi. Bir hükümet darbesi girişimi sırasında öldürüldü.

ZİYNET a. (ar. *zīynet*). Süs, bezek.

ZİZ uvedi, Fas Sahrası'nda ırmak, Büyük Doğu Atlası'ndan doğar; 280 km. Yukarı çığırında sırasıyla vadiler ve dar boğazlar vardır; ırmağın Yukarı Atlas kıvrımında ilgi çekici boğazlar sıralanır. Dağlar arasından çıktıktan sonra vadisi Tefilalet'e kadar palmiyelerle doludur. Ziz, G.'de, uved Geris'le birleşerek çölde kaybolan uved Daura'yı oluşturur. Er-Reşidiye'nin (sulama) yukarısında hidrolik tesisler.

ZİZANİA a. Asya ve Amerika'da yetişen, uzun düz yapraklı, dallı demetler halinde toplu çiçekli ve yenebilen uzun tohumlu su bitkisi. (*Ustilago esculenta* mantarının bulaşmasıyla Asya türünde sapların dibinde yenebilir soğanımsı organlar ortaya çıkar. Bir amerikan türü de "hint pirinci" denilen tohumlardan bol miktarda verir Buğdaygiller familyası.)

ZİZEFUN a. (ar. *zīzefūn*). *Esk.* Ihlamur ağacı.

ZİZEFUNİYE a. (ar. *zīzefūn* ve *-iyye*'den *zīzefuniyye*). Esk. bot. Ihlamurgiller.

ŽIŽKA (Jan), çek yurtsever (Trocnov, Ceske Budějovice yakınları, 1360'a ya da 1370'e doğr. - Pribyslav yakınında 1424). Venceslav IV'ün sarayında şövalyeydi, Töton şövalyeleri ve Macarlar'la, daha sonra da Azincourt'da İngilizler'le (1415) savaşarak kendini gösterdi. Jan Hus'un ölümünden sonra Hus taraftarlarının önderlerinden biri oldu, Prag isyanını başlattı (1419). Bohemya'nın güneyinde Tábor kalesini yaptırdı (1420) ve hem Prag'ı imparator Sigismond'a karşı savundu, hem de dinsel inancı bozduklarını düşündüğü kişilere karşı savaştı. 1421'de tek lıderken kör oldu, ama savaşı sürdürerek imparator Sigismond'u Německý Brod yakınlarında yendi (1422) ve Prag'ı kuşattı (1423). Prens Sigismond Kozybut'un saldırısı (1424) karşısında Moravya'ya çekilmek zorunda kaldı ve orada vebadan öldü.

ZLATİBOR, Sırbistan'da dağ kültesi, Drina ile Batı Morava vadileri arasında; 1 496 metre.

ZLATNİ PYASITSİ → ALTIN KUM.

ZLATOGRAD → DARIDERE.

ZLATOUST, Rusya'da kent, Urallar'da, Çelyabinsk'in B.'sında; 208 000 nüf. (1989). Metalürji. Takım tezgâhları. Besin sanayileri. Hazırgiyim. Ayakkabıcılık.

ZLATOVRATSKİY (Nikolay Nikolayeviç), rus yazar (Vladimir 1845 - Moskova 1911). Halkçı romancı, köy toplumunun erdemlerini dile getirdi (*Prisyajnye,* 1875).

ZLÍN, 1948-1990 arası **Gottwaldov,** Çek Cumhuriyeti'nde (Güney Moravya bölgesi) kent; 84 000 nüf. Çok yönlü bir sanayi (ayakkabı, takım tezgâhlar, makine, taşıt lastiği) ve kültür (sinema stüdyoları, müzeler, tiyatro) merkezidir.

ZLOTİ a. Polonya'nın para birimi (simgesi ZL).

ZLUM a. DUNG'un eşanlamlısı.

ZMAJ (Jovan-) → JOVANOVIĆ (Jovan).

Zn Anorg. kim. *Çinko*'nun simgesi.

ZNAGALAR → ZENAGALAR.

ZNANİECKİ (Florian Witold), ABD'ye göç eden polonyalı filozof ve toplumbilimci (Świątniki Górne 1882 - Champaign, Illinois, 1958). Bergson'un *Yaratıcı evrim* adlı yapıtını lehçeye çevirdi ve *les Valeurs en philosophie* (fr. çev.) [Felsefede değerler] (1910) adlı bir yapıt yazdı. Daha sonra Chicago'da, W. I. Thomas ile birlikte yazdığı ve toplumbilim alanında kendisine uluslararası bir ün kazandıran *The Polish Peasant in Europe and America* (Avrupa ve Amerika'daki polonya köylüsü) [1918-1921] adlı yapıtı yayımladı. Ayrıca *The Method of Sociology* (Toplumbilim yöntemi) [1934] adlı bir yapıt yazdı.

ZNOJMO, Çek Cumhuriyeti'nde (Güney Moravya) kent, Dyje kıyısında, Avusturya sınırı yakınında (alm. *Znaim*); 39 200 nüf. Besin sanayileri. Sağlığa uygun gereçler üretiminde kullanılan seramikler. Deri sanayisi. Tarihi kentte Ortaçağ'dan kalma surlar, çeşitli anıtlar. Gotik üslubunda kilise ve evler.

> **ZO(O)-, -ZOİT, -ZOİZM, -ZOON,** hayvan anlamındaki yun. *dzoon*'dan gelen ve birçok terimde yer alan önek ya da sonek: *zooloji, akantozoit, hilozoizm, diplozoon.*

ZOANTHARİA ya da **ZOANTHİDEA** a. (yun. *dzoon,* hayvan, ve *anthos,* çiçek'ten). Hemen hemen hep koloni kurarak denizde yaşayan, knidliler şubesinin *Hexacorallia* sınıfından mercanlar takımı. (Üyeleri iskeletsizdir; birçok mezenter boşluğu içerir. Gonat taşıyıp taşımamalarına bağlı olarak iki tipleri vardır. Kolonilerinin temeli, kabuk bağlamaya ve karındanbacaklı kavkılarından temel oluşturmaya dayanır.)

ZOANTROPONOZ a. (fr. *zooanthroponose*). Nedeni bakteri, virüs ya da asalak olan ve doğal olarak insandan ilkel yapılı omurgalılara geçen bulaşıcı hastalık. (Zoantroponozlar birer zoonozdur.)

ZOARCİDAE a. Üyeleri soğuk denizlerin kıyı kesimlerinde yaşayan, uzun bedenli, tek yüzgeçli, yumuşak ışınlı kemiklibalıklar familyası. (Horozbinaya yakındırlar.)

ZOARYUM a. Zool. *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanlarının kolonilerini oluşturan zooitlerin tümü.

ZOB, Pakistan'da ırmak, Belucistan'ın kuzey-doğu'sunda Toba Kakar dağlarından doğar, K.-D.'ya doğru akar. Fort Sandeman'ı geçer, Sindhu'nun (İndus) kolu Gumal'a kavuşur. Yazın kurur.

ZOBU a. Vezir konaklarında gedikli iç ağaların yardımcılarına verilen ad. (Yetiştikten sonra içağası olurlardı.)

ZOBU (Vasfi Rıza), türk tiyatro oyuncusu ve yönetmen (İstanbul 1902 - ay.y. 1992). Beyazıt rüştiyesi'nde, Kuleli askeri lisesi'nde, Alman ticaret lisesi'nde, Güzel sanatlar akademisi'nde (bugün Mimar Sinan üniversitesi) okudu. Darülbedayi tiyatro okulu'na girdi (1917). Küçük rollerle sahneye çıktı (1923). Şehir tiyatroları'nda oyuncu, yönetmen ve yönetici olarak görev yaptı. Son kez C. F. Başkut'un *Buzlar çözülmeden* oyununda sah-

L. L.

Jan **Žižka**
bir gravürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

Ulusal kütüphane, Madrid

Zoe Porphyrogenete'nin Konstantinos IX Monomakhos ile evlenmesi İoannes Skylitzes'in *Kronik*'inin yunanca bir elyazmasında yer alan bir minyatürden ayrıntı XIV. yy. *(Ulusal kütüphane, Madrid)*

zoe
1. *Hippolyte* cinsinden karidesin; 2. *Porcellana* cinsinden yengecin; 3. *Thia* cinsinden yengecin.

Manuel

Zogu I
Arnavutluk kralı

neye çıktı (1972). Şehir tiyatroları genel sanat yönetmenliğinden emekliye ayrıldı (1975). İkinci kez aynı tiyatroların genel sanat yönetmenliğine getirildi (1980). Atatürk yılı nedeniyle Atatürk sanat armağanı'yla ödüllendirildi (1981). Genel sanat yönetmenliğinden ve Şehir tiyatroları'ndan ayrıldı (1984). Devlet sanatçısı seçildi (1987). Rol aldığı başlıca oyunlar: *Kayseri gülleri* (1924), *Fermanlı deli hazretleri* (1928), *Aynaroz kadısı* (1929), *Bir kavuk devrildi* (1930). *Lüküs hayat* (1933), *Leblebici Horhor* (1937), *İki efendinin uşağı* (1943), *Küçük şehir* (1946), *Paydos* (1948), *Bir kilo namus* (1958), *Buzlar çözülmeden* (1964 ve 1972). Rol aldığı başlıca komedi filmleri: *Bican Efendi* (1921), *Karım beni aldatırsa* (1933), *Milyon avcıları* (1934), *Allah'ın cenneti* (1939), *Akasya palas* (1940), *Harman sonu* (1946), *Edi ile Büdü* (1947). Ayrıca gazete ve dergilerde tiyatroyla ilgili yazılar da yazdı; özellikle Şehir tiyatroları'nın program dergisi olan *Türk tiyatrosu*'nda yayımlanan anıları, türk tiyatro tarihi için önemli bir kaynak niteliği taşır.

ZOCİ LA, Keşmir'de (Hindistan) geçit, Büyük Himalayalar'da; 3 529 m. Batı Himalayalar'ın bu en az yüksek geçidinden Sarinar-Leh yolu geçer. Geçit, Keşmir vadisiyle Sindhu (İndus) vadisini ve Ladakh'ı birbirine bağlar. Karakurum'dan geçerek Şinciang'a giden kervanlar, Tibet Çin'e katılınca, artık buradan geçmez oldular.

ZODARİON a. (fr *zodarion;* yun. *dzodarion,* böcek'ten). Kahverengi ya da siyah bedenli örümcek cinsi. (*Zodarion gallicum* karıncalarla beslenir.)

ZODİON a. (fr. *zodion;* yun. *dzodion,* canlı varlık'tan). Larvası *Halictus* ve *Odynerus* cinsi üyelerinde asalak yaşayan sinek cinsi. (*Conopidae* familyası.)

ZODYAK a. (fr. *zodiaque;* lat. *zodiacus;* yun. *dzodiakos*'tan). Astrol. ve Gökbil. BURÇLAR KUŞAĞI'nın eşanlamlısı.

ZOE a. Birçok onayaklı kabukluda ortasularda yaşayan larva biçimi. (Yüzmelerine yardımcı olduğu sanılan uzun dikenleri vardır.)

ZOEROS PAŞA, türk hekim (Beyrut 1842 - İstanbul 1917). İtalya'da başladığı tıp öğrenimini İstanbul'da tamamlayarak iç hastalıkları uzmanı oldu. İlk kez İstanbul'da bir bakteriyoloji ve kuduz laboratuvarının kurulması amacıyla Fransa'ya gönderilen kurulda yer aldı (1886); burada altı ay kadar incelemelerde bulundu; daha sonra Abdülhamit II tarafından kurulması onaylanan Dâülkelp ve bakteriyoloji ameliyathanesi'nin yöneticiliğine getirildi. 1899'a değin sürdürdüğü bu görevden sonra Tıbbiye'de iç hastalıkları öğretim üyeliği yaptı; Cemil (Topuzlu) Paşa ve Tevfik Selim (Sağlam) gibi türk tıp tarihine geçen kişilerin öğretmeni oldu.

ZOE PORPHYROGENETE (978'e doğr. - 1050), Bizans imparatoriçesi (1028 -1050). Konstantinos VIII'in ikinci kızı, babası ölüm döşeğinde onu Romanos III Argyros ile evlendirip imparatoriçe yaptığında 50 yaşındaydı. Gözdesi Mikhael'i tahta çıkarabilmek için kocasını ortadan kaldırmaktan çekinmedi (1034), sonra Mikhael ile evlenerek yedi yıl (1034-1041) onunla birlikte saltanat sürdü. Yeni kocasını hoşnut etmek için onun yeğenini tahtın vârisi yaptı ve Mikhael IV öldüğünde de Mikhael'in yeğeninin taht üzerinde hakkı olduğunu ilan etti. Mikhael V imparatoriçeyi bir manastıra hapsetmeye kalkıştıysa da, bu girişim Makedonya sülalesine bağlı olan İstanbul'da bir halk ayaklanmasına yol açtı (1042). Zoe bunun üzerine küçük kız kardeşi Theodora ile işbirliği yaptı. Ancak onunla geçinemeyince, eski sevgililerinden biri olan Konstantinos IX Monomakhos ile evlendi ve ölünceye kadar onunla birlikte saltanat sürdü.

ZOERSEL, Belçika'da (Anvers ili) komün, Anvers'in D.'sunda; 15 000 nüf. Turizm merkezi.

ZOETERMEER, Hollanda'da (Güney Hollanda) kent, Lahey'in D.'sunda; 78 000 nüf.

ZOFFANY (Johann), ingiliz okuluna bağlı alman ressam (Frankfurt am Main 1734/35 - Londra 1810). 1760'a doğru İngiltere'ye yerleşti, oyuncu Garrick için, tiyatro konularını işleyen ve hem parlak hem eksiksiz bir gerçekçilikle çizilmiş bir dizi *conversation pieces* gerçekleştirdi (*"Çiftçinin dönüşü"nde Garrick,* 1762, öz. kol.). Ayrıca saray ve burjuvalar için pek çok aile ve grup portresi yaptı. Bunlar arasında en önemlileri *Mrs. Oswald*'ın portresi (Londra National Gallery), *Royal Academy'de anatomi dersi* (1772, Windsor Castle), *Charles Townley kendi heykel sergisinde*'dir (1782, Burnley müzesi).

ZOFİNGEN, İsviçre'de (Aargau kantonu) kent, Olten'in G.'inde; 8 600 nüf. Eski surlarından üç kulesi bugün bile ayakta kalan eski kent, Aar alüvyon ovasındaki bir taraçada kurulmuştu; eski kent, sanayi etkinliklerinin (hidrolik aletler, yayıncılık) yürütüldüğü modern kente tepeden bakmaktadır. Gotik üslubunda kilise; XVIII. yy.'ın sonundan kalma belediye konağı; eski evler. 1819'da, burada, en eski İsviçre öğrenci derneği kuruldu.

Zografu, Aynaroz dağı'nda yer alan bulgar manastırı. XIX. yy.'da burada, *Codex Zographensis* adıyla bilinen ve Leningrad'da korunan, eski slav diline çevrilmiş İnciller bulunmuştu.

ZOGU I (Burgajet 1895 - Suresnes 1961), Arnavutluk kralı (1928-1939). Müslüman kökenli avusturyalı bir subay olarak (1914) Arnavutluk'ta Esat Paşa'ya karşı direnmek için örgüt kurdu, İçişleri bakanı (1921), Başbakan (1922) oldu; bir suikasttan kurtulduktan (ocak 1924) sonra Yugoslavya'ya çekildi, ardılı monsenyör Fan Noli'yi kovmak için yeniden Arnavutluk'a döndü (aralık 1924) ve yedi yıl için kendisini Cumhurbaşkanı seçtirdi. Otoriter bir yönetim kurdu, Tiran statu quo'suyla (kasım 1926), sonra da İtalya'ya yönetsel denetim hakkı tanıyan bir bağlaşmayla (kasım 1927) İtalya'ya yaklaştı. Millet meclisi aracılığıyla kendisini kral *(mbret)* ilan ettirdi (eylül 1928) ve İtalya'ya Arnavutluk üzerinde gerçek bir ekonomik tekel kurma hakkı verdi (mart 1936);Katolik bir macar soylusu olan kontes Géraldine Apponyi ile evlendi (1938); krallığının İtalyanlar tarafından istilasından (nisan 1939) sonra Yunanistan'a gitti, Yunanistan'ın Almanlar'ca istilası sırasında (1940) ailesiyle birlikte Mısır'a sığındı, Mısır'da krallığın sona ermesinden (haziran 1953) bir süre sonra Fransa'ya geçerek oraya yerleşti (1955).

Zohar ya da **Sepher Ha Zohar** *(Aydınlığın kitabı),* yahudi kabala edebiyatının temel yapıtı. Geleneğe göre, büyük bir bölümü Rabbi Şimon bar Yohay'a mal edilir. Çağdaş eleştiriler gerçek yazarının 1270 ile 1300 yılları arasında en büyük bölümü kabalacı Leónlu Moiz'in yazdığını, üçüncü bölümün de izleyicileri tarafından yazıldığını gösterdi. İçrek yahudi gizemciliğinin bu temel yapıtı, ispanyol yahudiliğinden kaynaklanan akılcılıkla çelişir; kitap, derin bir etki uyandırdı. Zohar düşüncesi "teozofik tanrıbilim, kozmogonik efsaneler ve gizemci ruhbilim ve antropoloji karışımı olarak tanımlanabilir" (Gersom G. Şolem).

ZOHRAB (Krikor), ermeni yazar (İstanbul 1861 - *ay. y.* 1915). Avukattı, kısa hikâyelerinde çekici çizgilerle sıradan insanların (köylüler, hizmetçiler, işportacılar, çerkez askerler vb.) günlük yaşamını anlattı.

ZOİD a. (fr. *zoïde;* yun. *dzoon,* hayvan ve *eidos,* görünüm'den). Zool. → ZOİT.

ZOİDOGAM sıf. (fr. *zoïdogame*). Bot. Tozlaşması hayvanlar aracılığı ile olan çiçeğe denir. (Tozlaşma böceklerle sağlanıyorsa daha çok *entomofil* denir.)

ZOİDOGAMİ a. (fr. *zoïdogamie*). Bot. Erkek gametlerin dişi gametlere sıvı bir ortamda yer değiştirerek eriştikleri döllenme tipi. (*Natris* denen açıktohumlular: sikalar, gingko.)

ZOİLOS, İsokrates'in hasmı olan yunan sofist (İ.Ö. IV. yy.). En ünlü yapıtı, Homeros'un şiirlerindeki çelişki ve saçmalıkları ortaya koyan dokuz kitaplık bir incelemedir.

ZOİSİT a. (fr. *zoïsite;* avusturyalı mineralog von *Zois*'in adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan hidratlı doğal alüminyum ve kalsiyum silikat; kimi bazik kayaçlarda bulunur.

ZOİT ya da **ZOİD** a. (fr. *zoïde;* yun. *dzoon,* hayvan ve *eidos,* görünüm'den). Zool. Knidliler kolonisinde, özel görevi olan ya da olmayan bireylerin her biri. (Bu sözcük, çoğunlukla başka zoit biçimlerinin adlarında sonek olarak kullanılır.)
—Bot. Suyosunlarının üreme çevriminde yer alan kamçılı serbest hücre.
—Mantarbil. Bazı ilkel mantarların kamçılı ya da amipsi, hareketli erkek gameti.

ZOİTAKİS (Gheorghios), yunan general (İnebahtı 1910). Nisan 1967 hükümet darbesi sırasında 3. kolordunun komutanıydı ve darbeye katıldı. Ulusal savunma müsteşarlığına atandı, kral Konstantinos' un giriştiği "karşı hükümet darbesi" nin başarısızlığa uğramasından sonra krallık naipliğine getirildi (13 aralık 1967). General Papadhopulos tarafından bu görevden uzaklaştırıldı (1972) ve demokrasiye dönüş sırasında vatana ihanetle suçlandı (1975).

ZOKA a. Balıkç. **1.** Bir ucunda olta iğnesi, öbür ucunda olta ipinin bağlandığı bir delik bulunan, genellikle balık biçiminde dökülmüş parlak kurşun parçası. **—2.** Çaparilerde ya da tek iğneli bazı oltalarda köstegı ağırlaştırmak için kullanılan kurşun parçası. || *Parlak zoka,* mercan karagöz, lüfer vb. balıkların avında kullanılan, cıva ya da kalayla parlatılmış zoka. || *Zokayı yutmak,* balık için kullanıldığında, iğneyi yutmak.

ZOKAN a. Tar. Japon imparatorunun olağandışı hizmetlerde bulunmuş görevlilere ölümlerinden sonra verdiği unvan ve görev. (Bu gelenek VIII. yy'da Çin'den aktarıldı.)

ZOKUE a. Mixe'e yakın kızılderili dili; Meksika'nın güneyinde, Tehuantepec kıstağı çevresinde konuşulur.

ZOLA (Émile), fransız yazar (Paris 1840 - *ay. y.* 1902). Subay, sonradan mühendis olan venedikli bir baba (François Zola) ve beauceluı bir annenin oğluydu, çok küçük yaşta ailesiyle Aix-en-Provence'a getirildi. Burada, babasının, kent belediyesinden yakın ilgi gören büyük su getirme projesinin kanalı, bugün hâlâ onun adını taşır. Aix'te geçirdiği ve Paul Cézanne ile dostluk kurduğu bu yıllar, üzerinde derin bir etki bırakacak, yüreğini ısıtacak ve yapıtının önemli bir bölümünü mutluluk imgeleriyle aydınlatacaktı. Oysa kendisini bekleyen koşullar parlak sayılmazdı. 7 yaşında babasını yitirdi, gerçek yoksulluğu tanıdı ve 18 yaşında çok sevdiği Provence'tan ayrılarak annesiyle birlikte Paris'e, gitmek zorunda kaldı. Diploması, sürekli bir işi yoktu; yokluk çekiyor ve yaradılışına uygun bulduğu edebiyat yaşamını yalnızca bohem yaşamının düş kırıklıklarından tanıyordu. Librairie Hachette'

te küçük bir memurken tanıtımın gelecekte kazanacağı önemi sezinledi ve gazeteciliğe başladı. 1870'ten önce *l'Événement, le Figaro, la Tribune, le Gaulois, le Rappel, la Cloche* gazetelerinde çalıştı. Daha ilk eleştiri denemelerinde, Balzac, Flaubert ve Goncourt kardeşlerden söz ederken, henüz tam olarak kavrayamadığı edebiyatın gereklerini göz ardı etmemekle birlikte, bu sanatın, bilimsel araştırmalarını, yöntembilimsel kesinliğini benimsemesi gerektiğini vurguluyordu. Gerçekte, romantizm ona dar geliyor ve bu akımın açtığı bazı ufukların ve coşkuların özlemini sürdürmekle birlikte (*Contes à Ninon*, 1864; *la Confession de Claude*, 1865; *le Vœu d'une morte*, 1866), ondan kurtulmaya çalışıyordu. İzlenimcilerden yana savaşım verirken (*Mon Salon*, 1866; *Édouard Manet*, 1867), *Thérèse* Raquin* (1867) ile, adı henüz konmayan "natüralizm"i haber veriyordu. "Canlı bir bünyenin, zayıf sinirli bir bünye ile ilişkiye girdiğinde düştüğü derin bunalımları gösterdim" diyor, bu yapıtla Rougon-Macquartlar'ın soyağacının ilk taslağını ve biyolojik "modeller"in büyüsüne kapılışının ilk örneğini veriyordu.

Zola'nın yönelimini Claude Bernard'ın, *Deneysel* tıbbın incelenmesine giriş* (Introduction à l'étude de la médecine expérimentale) [1865] ve Dr Prosper Lucas'nın *Traité philosophique et physiologique* (Felsefe ve fizyoloji üzerine inceleme) [1847-1850] adlı çalışmaları (1868-69 yıllarında okudu) belirledi. 1869'da tasarladığı roman çevrimi için öngördüğü başlık bile program içeriyordu: *Rougon-Macquartlar*, histoire naturelle et social d'une famille sous le second Empire*. Yazar böylece İkinci İmparatorluk döneminde, bir aileyi doğabilimsel ve toplumsal açıdan incelemeyi amaçlamaktaydı. Rougonlar, ailenin yasal kolunu, Macquartlar ise yasadışı kolunu oluşturur. Bu ikili gövdenin sürgünleri bir soyaçekim yasası uyarınca gelişecek, solacak ve ölecektir. Bu süreçte "üç bileşim türü vardır: kaynaşma, dağılım ve birleşme. Sonra sıra, dolaylı soyaçekime ve yan dallara gelir. Ayrıca, doğuştanlığı da hesaba katmak gerekir. Evet, bütün bunlar olabildiğince bilimseldir". Geoffroy-Saint-Hilaire'in yöntemine göre sınıflandırılmış tüm roman kişileri, belirli ölçülerde, şu ya da bu bozukluğun (özellikle alkolizm) kurbanıdır, ancak, İkinci İmparatorluk toplumunca biçimlendirildiklerinden, çürümekte olan bu dünyadan paylarını almayı başarırlar, bu da bu kişilere her çevrede rastlanabilmesini açıklar. Her türün içinde, alt türler melezleşir, her birey, satranç tahtasındaki yeri tarafından koşullandırılır. Araştırma öyle kapsamlıdır ki, Zola 1869'da tasarladığı on roman yerine, yirmi roman yazmak zorunda kalır: *Rougonlar*'ın yükselişi* (1869-1871), *Tazı payı* (1871), *le Ventre de Paris* (Paris'in karnı) [1873], *Plassans papazı* (1874), *la Faute de l'abbé Mouret* (Rahip Mouret'nin günahı) [1875], *Son Excellence Eugène Rougon* (1876), *Meyhane** (1877), *Bir aşk sayfası* (1878), *Nana** (1880), *Pot-Bouille* (1882), *Au bonheur des dames* (1885), *l'Œuvre** (Eser) [1886], *Toprak* (1887), *Hülya** [1889], *la Bête humaine* (1890), *l'Argent* (1891), *Bozgun** (1892), *Doktor Pascal* (1893). Böylece, küçük Plassans kentinden çıkan rahipler, askerler, bankerler, fahişeler, işçiler, köylüler, bakanlar ya da sanatçılar İmparatorluk'un fethine koşar. Her roman, özel bir durumu inceler, hazırlık dosyalarını oluşturan çalışma notları, Zola'nın yürüttüğü soruşturmalarının titizliğine tanıklık eder ve her gün savuşturmak zorunda kaldığı saldırılara karşın 1868'de *Madeleine Férat* üzerine bir yazısında ortaya attığı iddianın haklı çıkmasını sağlar. Zola bu yazısında, şöyle demiştir: "Biz bir dünyanın yıkıntıları üzerinde yaşıyoruz. Görevimiz, bu yıkıntıları açıkyüreklilikle, mertçe, yalana kaçmadan inceleyerek gelecekteki dünyanın olgularını saptamaktır. Bize yol gösteren bilimdir; bilim evrenselleşmektedir, yarım yüzyılda, edebiyata yayılmış ve tarihi, eleştiriyi, romanı yenilemiştir. İnsanlığın gerçeklerini öğrenmemize niçin engel olmak istiyorlar?"

Zola, kuramına kesinlik kazandırmak durumunda kaldıkça, erekleri de büyütür. Natüralizm, *modern dünyada bir bağımlanma*, çağın tüm önemli sorunları üzerine bir *tavır alma* olmalıdır. Fourier'nin ve Guesde'in kuramlarını benimseyerek, bireyin, topluluk içindeki yerini alabilmesi için, onun eğitimine etkin olarak katılmayı zorunlu görür. Bu anlayışın ürünü olan *Trois* villes* (*Lourdes*, 1894; *Rome*, 1896; *Paris*, 1897) çevriminde yer alan bu üç kent, Kilise'nin bile uyum sağlamaya çalıştığı, tam bir değişime uğramakta olan bir uygarlığın simgesi olarak seçilir. Zola için güvenlik supabı kanıtlanabilirliği ve somut öğelere dayanması açısından tek güvenilir saydığı bilime inanıştır. 1899'da "Yeni vasiyetname"sini hazırlamaya koyulur. Bu bağlamdaki yapıtları *Dört* İncil: Döl bereketi* (1899); *Emek* (1901); *Vérité*, 1903; Zola'nın ölümü (1901) üzerine yarım kalan *Justice*'tir. Zola şöyle yazar: "Bütün bunlar, bilime dayalıdır, bilimin olanak sağladığı imgelemeye dayalıdır. Özellikle tarzını değiştirebildiğim için, tüm coşkumu, tüm imgelem gücümü ortaya serebildiğim için memnunum". Gerçekten de bu arada ilgi alanlarını genişletmiş, tutumunu sertleştirmiştir. Dreyfus davasına etkin katkısı (*J'accuse* [Suçluyorum], 13 ocak 1898'de *l'Aurore*'da yayımlanan yergi) ve bunu izleyen dava sonucunda İngiltere'ye sürgün gitmek zorunda kalması bağnazca kinlerin açığa vurulması ve haksızlıkların doruğa çıkması, Zola'nın şaşırtıcı canlılığının ve mücadeleciliğinin üstesinden gelebilirdi, ancak 1888'de yaşlılık çağındayken. Jeanne Rozerot adlı genç bir kızla yaşadığı aşkın avuntusuyla direnebildi. Bu ilişkiden doğan iki çocuğu Denise ve Jacques, Zola'nın ölümünden sonra karısı tarafından resmen tanındı.

Öncelikle romancı olan Zola "Théâtre-Libre"in kurucusu Antoine'ı etkileyerek tiyatro tarihinde de yer aldı. Sahneye uyarladığı yapıtlarından bazıları şunlardır: *Thérèse Raquin* (1873), *Meyhane* (1879), *Nana* (1881), *Pot-Bouille* (1883); ayrıca opera librettoları *(Messidor)* yazdı. Eleştirel yapıtları, bir yandan gelenekler öbür yandan Schopenhauer'in kötümserliği ve doyma bilmeyen Bilim'e duyulan "büyük umutlar" arasında parçalanmış bir döneme bakış açısını bütünleştirir ve keskinleştirir.

Zolder, Belçika'da, Limbourg'da, Hasselt'in K.'inde, eski Zolder komününün yakınında otomobil pisti (uzunluğu 4 252 km).

ZOLİ (Adone), italyan siyaset adamı (Cesena 1887 - Roma 1960). Daha kuruluşunda Hıristiyan demokrat parti'ye üye oldu, senatör seçildi (1948), 1951'den sonra birkaç kez bakanlık görevi yaptı, sonra hıristiyan demokrat bir hükümet (1957-58) kurdu. 1954'ten ölümüne kadar Hıristiyan demokrat parti'ye başkanlık etti.

ŻÓŁKIEWSKI (Stanisław), polonyalı asker lider (Lvov bölgesi 1547 - ya da 1550 - Moldavya 1620). Sayıca polonya ordusundan dört kat daha üstün rus ordusuna ve isveç kuvvetlerine karşı kazandığı Kłuszyn zaferiyle (1610) ünlüdür. Hetman oldu (1617), Türkler'e karşı savaşırken öldü.

ZOLLİKON, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich gölü kıyısında, Zürich'in güney-doğu banliyösünde; 12 100 nüf. Konut merkezi. Eski evler.

ZOLLİNGER (Albin), almanca yazan isviçreli yazar (Zürich 1895 - *ay. y.* 1941). Eleştiri yanı ağır basan romanlarında, düşüncesizce bir yurtseverliğe sapmadan Almanya'ya göre İsviçre'nin bağımsızlığını belirledi (*Die Grosse Unruhe*, 1939; *Pfannenstiel*, 1940-1942). Anlatımcılığa yakın şiirleri, zamana ve doğaya özgü olanları zaman dışı bir içselliğe aktardı.

Lauros-Giraudon

Émile Zola
Manet'nin yapıtı
(1868 Salonu)
Louvre-Orsay müzesi, Paris

Zollinger-Ellison sendromu (amerikalı cerrahlar, Robert Milton *Zollinger* [doğ. 1903] ile Edwin Homer *Ellison*'un [doğ. 1918] adlarından), mide özsuyunda aşırı artışla, şiddetli onikiparmakbağırsağı ülseriyle, pankreastaki Langerhans adacıkları uruna bağlı bir ishalle belirgin hastalık. Ur, ensülin salgılamayan hücrelerden oluşur.

Zollverein *(Deutscher)* [*Alman gümrük birliği*], Napoleon I düştükten sonra, Germen konfederasyonu bünyesinde konfederasyonun ekonomik genişlemesini kolaylaştıracak bir gümrük birliğinin kurulmasını ve gümrük rejiminin basitleştirilmesini isteyen Prusya'nın baskısıyla, 1 ocak 1834'te yürürlüğe giren Alman devletleri gümrük birliği. 1828'den başlayarak gittikçe artan sayıda devlet arasında, bir ara birlik kuruldu, ama sürekli olamadı, biri Prusya'ya karşı, öteki Prusya çevresinde olmak üzere, ikiye bölündü. Bu birlik doğal olarak dağıldığından, 1830'dan sonra Prusya, Konfederasyon üyesi devletlerle bir dizi görüşmeye girişti, bunun sonucunda 1833'te Deutscher Zollverein'ın kurulması kararı alındı.

Başlangıçta, Zollverein, Prusya'dan başka, Bavyera, Württemberg, Saksonya ve Thüringen devletlerini içeriyordu; 1842'den sonra 25 devlet ve 26 milyon nüfusu kapsar duruma geldi. Kendi içinde serbest mübadele ilkesini uygularken dışarıya karşı korumacı bir siyaset izleyen Zollverein, Prusya yararına Almanya'nın iktisadi birleşmesini hızlandırdı; *taler* federal para durumuna geldi (1857); demiryolu şebekesi Saksonya (1859) ve Bavyera (1860) demiryolu şebekelerine bağlandı. Avusturya'nın Sadova'da uğradığı bozgundan sonra, Bismarck, Main'in G.'indeki devletleri Zollverein içinde tutmayı başardı ve merkezi Berlin'de bulunan bir gümrük parlamentosu kurdu (8 temmuz 1867). Bu parlamento Almanya'nın siyasal birliğinin hazırlanmasına yaradı, böylece Prusya'nın Main hattını geçmemesine ilişkin olarak Fransa tarafından konan yasak da dikkate alınmış oldu. 1871'de Zollverein, II. Reich'in kurulduğu toprakların çerçevesini çizdi.

12770

ZOLOTA a. (leh parası *zloti*'den). Nümism. Osmanlı döneminde dolaşımda bulunan bir gümüş sikke.
—ANSİKL. *Zolta, zolete* gibi adlarla da anılan zolota otuz para değerindeydi. Lehistan ile ticaret ilişkilerinin kurulmasından sonra, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında da kullanılmaya başlayan bu paralar, Mustafa II döneminde, yabancı gümüş paraların dolaşımdan kaldırılması sırasında toplatıldı (1689). Zolotalar üzerindeki tuğranın yerine, bir yüzüne *Sultan ül-berreyn*, öteki yüzüne de basım yeri ve yılı basıldı. Mustafa III döneminde zolotaların ağırlığı azaltıldı, *çifte zolota* denilen altmış paralıklar kestirildi. Abdülhamit I döneminde de dokuz dirhem ağırlığında çifte zolotalar bastırıldı.

ZOLOTAREV (Yegor İvanoviç), rus matematikçi (Petersburg 1847 - *ay. y.* 1878). Kummer'in etkisiyle, cebirsel sayıların herhangi bir cisminin tamsayıları için bir bölünebilirlik kuramı geliştirdi; bu kuram, bugün yerel cebir diye adlandırılan cebirin kavram ve yöntemlerini bir araya getirmektedir. Zolotarev matematiksel çözümleme alanında da önemli çalışmalar yaptı.

ZOM sıf. *Arg.* **1.** Olgun, kemale ermiş. **—2.** Çok sarhoş. **—3.** *Zom olmak*, çok sarhoş olmak.

ZOM a. El sant. Palancıların kaş bağlamada kullandıkları, küt uçlu, 30-40 cm uzunlukta, arka tarafı kıvrık demir parçası.

ZOMA a. D. ve G.-D. Anadolu'da konargöçerlerin kıl çadırlarından oluşan yayla yerleşmesi.

ZOMBA, Malavi'de kent, eski başkent, ülkenin güneyinde; 42 878 nüf. (1987). Üniversite. Çimento fabrikası.

ZOMBİ a. Vodu folklorunda, bir büyücüye hizmet eden hortlak.

ZOMERGEM, Belçika'da (Doğu Flandre) komün, Gent'in K.-B.'sında; 7 950 nüf. Tekstil ve besin sanayileri. Yapı gereçleri.

ZOMOTERAPİ a. (fr. *zomothérapie*; yun. *dzomos*, özsu, salça). Et suyu ile tedavi. (Zomoterapi günümüzde yerini proteoliza kullanma tekniğine bırakmıştır.)

ZON a. (ing. *zone*). Oy. **1.** Briçte roberi oluşturan iki bölümden her biri. **—2.** *Zona girmiş ekip*, kontrat bricinde en az 100 sayılık bir deklarasyon yaparak oyunu çıkarmış ekip. (Zona girmiş ekip, taahhüt ettiği el sayısını yapamadığında çok daha fazla ceza sayısı verir.).

ZONA a. (lat. sözc.). Herpes virüs grubundan suçiçeği virüsüne *(Herpesvirus varicellae)* benzer bir virüsün *(Herpesvirus zosteri)* yol açtığı enfeksiyonun yerel olarak nüksetmesine bağlı enfeksiyon hastalığı. (Eşanl. HERPES ZOSTER.)
—ANSİKL. Zona, daima (görünür ya da görünmez) suçiçeği geçirmiş kişilerde ortaya çıkar. Suçiçeği bu hastalığın ön enfeksiyonudur. Hastalıktan sorumlu virüs bir omurilik arka kökü gangliyonunda uyur durumda kalır; yeniden harekete geçtiği zaman zonanın yer yer, yani bölütler halinde ortaya çıkması bununla açıklanabilir.

Hastalığı kolaylaştıran koşullar çeşitlidir: yaş, kötücül hastalıklar, travmalar, merkez sinir sistemi enfeksiyonları. Bununla beraber zonaların çoğunluğu belirli hiçbir neden olmadan belirir.

Klinik olarak zona, aynı alandaki bir yanma duyusundan sonra bir döküntünün ortaya çıkmasıyla belirgindir. Döküntü kesinlikle tek taraflı ve şiddetli ağrılıdır. Döküntüler önce çöker, sonra siyahımsı bir kabukla örtülür, on beş gün kadar sonra kabuğun yerini, hastalığın karakteristiği olan pigmentsiz bir nedbe alır.

Döküntü çeşitli yerlerde görülebilir: en sık olanı kaburgalararası zonadır, ondan sonra gözde zarar yapabilen oftalmik zona, döküntünün kulak kepçesinde yerleştiği dizsi gangliyon zonası gelir.

Zonaya bağlı olarak birçok ihtilat tanımlanmıştır: bağışıklığı çöküntüye uğramış kişide genelleşmiş zona, her gün kullanılan ağrı kesicilere dirençli, zona sonrası sürekli ve şiddetli ağrılar vb. Bunlara hasta ne kadar yaşlı ise o kadar sık rastlanır.

ZONA a. (kemer anlamında lat. sözc.). Antik Rom. Uzun gömlek üstüne takılan kemer.

ZONABRİS a. MYLABRİS cinsinin eşanlamlısı.

ZONARAS İOANNES, bizanslı yazar (öl. Aynaroz dağında 1150'ye doğr.). 1118'e kadar uzanan *Epitome* adlı yapıtı din tarihi açısından önemli bir kaynaktır.

ZONARO (Fausto), italyan ressam (Padova 1854 - San Remo 1929). 1890'lı yılların başlarında Türkiye'ye geldi. Çok usta bir sanatçı olmamasına karşın İstanbul'un günlük yaşamını, mahallelerini, yapılarını, pazarlarını konu alan tablolarıyla kısa zamanda ün kazandı. Abdülhamit II tarafından saray ressamlığına getirildi, kendisine maaş bağlandı, ayrıca Beşiktaş'ta bir konak verildi. Türk-İtalyan savaşı'nın patlak vermesi üzerine (1911) Türkiye'den ayrılan Zonaro'nun *Vent'anni nel regno di Abdul Hamid* adlı anıları varsa da, henüz yayımlanmamıştır.

ZONCA (Vittorio), italyan mimar (Padova 1568 - *ay. y.* 1602). 1607'de yayımlanan yapıtı XVI. yy.'ın ikinci yarısında kullanılan sanayi teknikleri konusunda çok önemli bir bilgi kaynağıdır.

Zond, 60'lı yıllarda gezegenlerarası otomatik sondaların ve yönlendirilebilir ayçevresi araçlarının ayarlanmasında kullanılmış sovyet uzay araçları ailesi. 1964 ile 1965 arasında fırlatılan ilk üç Zond, ilk kuşak "Venera" ve "Mars" sondalarıyla aynı modeldi ve bu sondalarda karşılaşılan güvenirlik sorunları çözmeye yönelik, yaklaşık bir t'luk gezegenlerarası otomatik sondalardı. Buna karşılık, 1967'den sonra fırlatılan Zondlar, Ay'ın çevresini dolanarak Yer'e geri dönebilecek, yaklaşık 5,4 t'luk yönlendirilebilir uzay gemileriydi. Pilotlu Soyuz* uzay gemilerinden türetilen bu gemiler, Proton füzesiyle fırlatılıyordu. Kozmonotsuz ilk başarılı uçuş, Zond 5'ın uçuşudur ve eylül 1968'de gerçekleştirilmiş ve Hint okyanusu'na yaptığı bir inişle sona ermiştir. Ardından, ekim 1968'de, yine insansız olarak gerçekleştirilen Zond 6 uçuşu, kabininin hafifliği sayesinde denetimli olarak atmosfere girdikten sonra bir sovyet üssüne yaptığı başarılı bir inişle tamamlandı. Böylece, yavaşlamalar 7 *g*'nin altında tutulabiliyordu. Bundan sonraki uçuşta, Ay çevresine bir kozmonotun gönderilmesi planlanmıştı; ama Sovyetler bundan vazgeçti. Kozmonotsuz olarak gerçekleştirilen iki başarılı uçuşla (1969'da Zond 7 ve 1970'te Zond 8) bu deney serisine son verildi.

ZONDEK (Bernhard), israilli jinekolog (Wronki, Polonya, 1891 - New York 1966). S. Aschheim ile birlikte, 1928'de ergenleşmemiş fareler üzerinde testler yaparak, gebeliğin daha ilk haftalarda teşhisini sağlamak için prolanlara dayalı ilk biyolojik yöntemi ortaya koydu (Aschheim-Zondek tepkimesi).

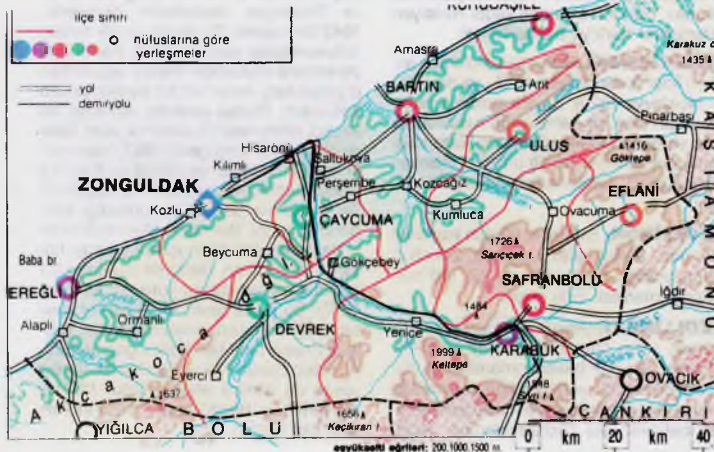
ZONEOGRAFİ a. (fr. *zonéographie*). Yerbil. Kutuplanmış jeolojik olayların, yani, bir nirengi düzeyine bağlı uzaklığa göre değişen bir düzen ya da yoğunluk içinde görülen ya da gelişen olayların incelenmesi ve gösterimi.

ZONGULDAK (67), Batı Karadeniz bölümünde il; 867 726 nüf. (1990); 6 489 km²; merkez ilçe dışında 9 ilçe, 9 bucak, 516 köy. Merkezi *Zonguldak*, 116 725 nüf. (1990).

İl toprakları Karadeniz kıyılarından içerilere sokuldukça giderek yükselerek 2 000 metreye yaklaşan orta yükseklikte dağlarla kaplıdır. Kıyıya paralel olarak güney-batıdan kuzey-doğuya doğru uzanan bu engebeleri, Alaplı ve Aydınlar çayları ile Filyos ırmağı ve ırmağın yöresel olarak değişik adlar verilen kolları derin bir biçimde yararak birbirinden ayırır. Bu durum genelde ulaşımı güçleştiren bir topografya özelliği meydana getirir. Bütün yerleşmeler, yolların izlediği başlıca vadilerde kurulmuştur. Jeolojik oluşuklar da, engebelerin genel doğrultusuna koşut şeritler meydana getirir. Karadeniz kıyısı boyunca dar bir kuşak halinde, Türkiye'nin en zengin ve yegâne taşkömürü yataklarını içeren Paleozoyik yüzeyler, onu iç kısımlara doğru Mezozoyik, Tersiyer ve G.'deki daha yüksek kesimde granit sokulumları ve başkalaşmış kayaçlardan oluşan şeritler izler. Bütün bu oluşuklar, kömürlü Paleozoyik de dahil, birçok faylarla kesilmiştir. İklim bakımından il toprakları bir yandan Marmara ile Karadeniz, bir yandan da Karadeniz ile İç Anadolu iklimleri arasında bir geçiş alanıdır. Kışın sıcaklık kıyıdan iç kısımlara doğru gidildikçe düşer (ocak ortalama sıcaklığı: Zonguldak 6 °C, Karabük 3,6 °C; ölçülen en düşük sıcaklık Zonguldak: – 8,0 °C, Karabük – 11,4 °C). Yaz sıcaklığı bütün ilde hemen hemen aynıdır. Kıyı kesimi bol yağış alır (yıllık yağış; Zonguldak 1 243 mm, Ereğli 1 136 mm); içerilere doğru yağış azalır (Devrek 784 mm, Karabük 461 mm) ve aynı zamanda, kıyıda kışa rastlayan yağış maksimumu ilkbahara doğru kayar. Bu nemli iklim sayesinde il toprakları Türkiye'nin orman bakımından en zengin alanlarındandır; il yüzölçümünün % 60'ına yakını ormanla kaplıdır; bunların floristik bileşimi, fizyonomik ve fizyolojik özellikleri kıyıdan içerilere ve bakım şartlarına göre değişir. En geniş yeri kayın ormanları tutar. İlin G. kesimindeki daha yüksek engebeler üzerinde ise iğne yapraklılar (köknar ve sarıçam) yaygındır.

Günümüzde Zonguldak Türkiye'nin en sık nüfuslanmış illerinden biridir; km²'ye 133 kişiyi geçen nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının 2 katı kadardır. İlin bu

ZONGULDAK

özelliği son 50 yıl içinde sanayileşme alanında gerçekleşen büyük gelişmenin bir sonucudur. Yakın zamanlarda kurulmuş iki büyük şehrin varlığı (Zonguldak ve Karabük) bu ilimizin başlıca özelliklerinden biridir. İl topraklarında yaşayan kentsel nüfusun % 60 kadarı yalnız bu iki şehirde yaşar. Engebeli ve ormanlık bir yöre olan il topraklarında tarım alanları il yüzölçümünün ancak % 23 kadarına eşit yer tutar. Bunun da en büyük kısmını (% 77), hemen hemen eşit oranlarda olmak üzere, buğday ve mısır kaplar. Arpa, fasulye ve patates ilin diğer başlıca tarla ürünleridir. Hayvancılık ve hayvan ürünleri kırsal kesimde önemli bir uğraşıdır; koyun ve keçiden çok sığır yetiştirilir. Ama Zonguldak ilinin asıl önemi ve gelir kaynağı madencilik ve sanayi etkinliklerine dayanır. Geniş bir kullanım alanı olan taşkömürü yalnız bu ilimizde, kıyı boyunca yer alan Ereğli-Zonguldak havzasında üretilir. Türkiye'nin en büyük sanayi tesislerinden ikisi olan Karabük ve Ereğli demir-çelik fabrikaları bu ilin sınırları içindedir. Bu sanayi ve ona bağlı yan kollar sayesinde Zonguldak ilinin bütün Türkiye imalat sanayisindeki payı % 4'ün üzerindedir ve bu bakımdan bütün Türkiye'de 7. sırayı alır. Kömür çıkarımı ve demir-çelik sanayisi bu ilimizde iki eski köyün birer şehir (Zonguldak ve Karabük) haline gelmesine ve antik bir yerleşmenin (Ereğli; 1990'da 63 987 nüf.) büyük ölçüde canlanmasına yol açtığı gibi, yüzyıllar boyunca ulaşılması güç ve sapa bir yöre olan il topraklarında aynı nedenlerle oldukça sık bir karayolu ağı kurulmuş, Zonguldak, Türkiye demiryolu ağına bağlanmış, Zonguldak ve Ereğli liman tesisleri yapılmıştır. Özgün evleri ile Safranbolu ilin turizm hareketine yol açan merkezlerindendir.

ZONGULDAK, Batı Karadeniz bölümünde liman kenti; aynı addaki ilin merkezi ve bölümün en büyük kenti; 116 725 nüf. (1990). Ankara'dan 268 km uzaklıkta. Ülkenin diğer bölgelerine demiryoluyla bağlı.

• COĞRAFYA. Zonguldak, Türkiye'nin en yeni kentlerinden biridir; doğuş ve kuruluşu Türkiye'nin en büyük taşkömürü havzasının XIX. yy. başlarında bulunuşuna bağlıdır. Bundan önce yerinde sazlık ve bataklık bir kıyıyla çevrili küçücük bir yerleşme vardı. Bu yerleşmenin bir kent görünümü alarak gelişmeye başlaması ancak 1849'da kömür ocaklarının işletilmeye başlanmasından sonraya, özellikle XX. yy.'ın başlarına rastlar. Bu gelişmeye koşut olarak Zonguldak, 1899'da Kastamonu ilinin Bolu sancağına bağlı bir ilçenin, 1924'te ise kendi adını taşıyan ayrı bir ilin merkezi durumuna geldi. 1886'da yapılan ilk liman, Cumhuriyet döneminde genişletildi ve düzenlendi. Günümüzde de varlığı ve canlı ticaret hayatı, kömüre dayanan bir fabrika ve liman şehri görünümünde olan Zonguldak'ın 1927'de ancak 11 797 olan nüfusu giderek artan bir hızla 1935'te 20 000'i, 1950'de 35 000'i, 1970' te 77 000'i aştı ve 1990'da 120 000'e yaklaştı.

• TARIH. Yörenin tarihi çok eskilere dayanmasına karşın, bugün il merkezi olan Zonguldak, burada kömür bulunduktan (1876) sonra gelişip kentleşmiş yeni bir şehirdir. Phrygialılar, Persler, İskender, Romalılar ve Bizanslılar döneminde bir yerleşim olarak adından hiç söz edilmeyen kent, Candaroğulları beyliği'ni ortadan kaldırıp yöreyi kendi topraklarına katan (1462) Osmanlılar tarafından Bolu sancakbeyliğine bağlı bir kariye (köy) olarak kuruldu (1654). Tanzimat'tan sonra Kastamonu vilayetine bağlandı. Ereğli kömür havzasında taşkömürü ocaklarının işletmeye açılması (1848), özellikle yabancı şirketlerin kömür havzasında kömür çıkartmaya başlamaları (1892) sonucu yöreye yabancı sermaye girdikten sonra hızla gelişerek kaza merkezi (1899) hemen ardından da iç ve dış piyasalara kömür ihraç limanı (1901) oldu. Yabancı şirketlerin (ingiliz ve fransız) burada kömür yıkama yerleri, dekovil hatları, asma hatlar, lojmanlar ve mendirekli liman yaptırması üzerine madenlerin yönetim merkezi Kozlu'dan Zonguldak'a taşındı (1909). Birinci Dünya savaşı sırasında bir rus filosunun limanını topa tutup 4 kömür gemisini batırdığı (8 kasım 1914) Zonguldak, Mondros* ateşkesi döneminde Fransızlar tarafından işgal edildi (8 mart 1920). Bu kuvvetler, halkın şiddetli direnişi karşısında kısa süre sonra kent ve yöresinden çekilmek zorunda kaldılar (19 haziran 1920). Bu dönemde (1920'den Cumhuriyet'e kadar) bir sancak merkezi olarak yönetilen Zonguldak, Cumhuriyet'ten sonra adını taşıdığı ilin merkezi oldu (1924). [→ Kayn.]

ZONHOVEN, Belçika'da (Limbourg) komün, Campine'de, Hasselt'in K.'inde; 16 000 nüf. Metalürji. Besin sanayisi. Hazırgiyim. Geç Yontmataş dönemi buluntu yeri. Burada ele geçen aletler arasında *Zonhoven ucu,* ahrensburg kültürünün son evresine bağlanır.

Zonguldak Karaelmas üniversitesi, Zonguldak'ta yükseköğrenim kurumu, 3.7. 1992 tarih ve 3837 sayılı yasayla kuruldu. 1993-94 öğretim yılında faaliyete geçen üniversitede, 4 fakülte (Bartın orman, Çaycuma iktisadi ve idari bilimler, Devrek fen-edebiyat ve Mühendislik) vardır.

ZONHOVEN, Belçika'da (Limbourg) komün, Campine'de, Hasselt'in kuzeyinde; 16 000 nüf. Metalürji. Besin sanayisi. Hazırgiyim.

ZONİNG a. (ing. *zoning, to zone,* bölgeler oluşturmak'tan). Şehirc. BÖLGELEME* nin eşanlamlısı.

ZONİT a. (fr. *zonite;* yun. *dzonitis,* şeritli'den). Zool. **1.** *Echinodera*'larda beden bölütlerinin her biri. **—2.** Kırkayakların bedenlerindeki çift bölütlerden her biri. **—3.** BÖLÜT'ün eşanlamlısı.

ZONİTES a. (fr. *zonites;* yun. *dzonitis,* şeritli'den). Zeytin renginde, sert, geniş göbekli ve çökük kavkılı, iri salyangoz cinsi. (Bu yumuşakçalar çoğunlukla taşlar altında yaşar, yalnızca geceleri ya da sabah güneş doğunca yerlerinden çıkarlar; etçildirler; Güney Avrupa ve Anadolu'da yaşayan çeşitli türleri vardır. *Zonitiidae* familyasının örnek tipi.)

ZONİTİS a. (fr. *zonitis;* yun. *dzonitis,* şeritli'den). Akdeniz ülkelerinde çeşitli soliter arıların yuvalarında asalak yaşayan, *Osmia, Megachile, Anthidium* vb. cinslerinin üyelerine verilen ortak ad. (Yakıböceğigiller familyası.)

ZONKLAMA a. **1.** Zonklamak eylemi. **—2.** Nabız atışı gibi kesik kesik kendini hissettiren ağrı.

ZONKLAMAK gçz. f. Bedenin bir yerinden söz ederken, nabız atışı gibi kesik kesik ağrımak, sancımak: *Yediği darbeden hâlâ başı zonkluyor.*

◆ **zonklatmak** ettirg. f. Zonklamasına yol açmak.

ZONKLATMAK → ZONKLAMAK.

ZONK ZONK be. **1.** Zonklamanın şiddetli olduğunu belirtmek için kullanılır. **—2.** *Zonk zonk zonklamak,* şiddetle zonklamak.

ZONNEBEKE, Belçika'da (Batı Flandre) komün, İeper'in K.-D.'sunda; 11 100 nüf. Tekstil. Metalürji.
—Ask. tar. İeper savaşı (1914) sırasında Almanlar'ın eline geçen, sonra 1917'de İngilizler tarafından kurtarılan kent, 1918'de Almanlar ile Belçikalılar arasında anlaşmazlık konusu oldu.

ZONULA a. (küçük kuşak anl.'da lat. sözc.). Anat. **1.** Merceğin çevresiyle kirpiksi cisim arasında gergin olarak çepeçevre dizili olan lifçiklerin tümü. (Zonula merceğin hep aynı yerde durmasını sağlar ve kirpiksi cisim kasının hareketlerini iletir. Göz uyumunda önemli rol oynar.) **—2.** *Zonula kataraktı,* merceğin çekirdeği ile kabuğu arasında dar bir alanda yer alan saydamsız bir leke biçimindeki doğuştan kusur.
—Dokubil. Epitelyum hücreleri bir bağlantı sistemi oluşturan değirmi şerit.

Zonguldak'tan genel görünüm

ZONULOLİZ a. (fr. *zonulolyse*'den). Oftalmol. Katarakt ameliyatı sırasında göz içine şırınga edilen bir enzim aracılığı ile (alfakimotripsin) zonulanın tahribi. (Kirpiksi cisim ile ilişkisi kesilen mercek böylelikle daha kolay çıkarılır.)

ZONURUS a. Güney ve Doğu Afrika'da yaşayan, bedeni ve kuyruğu dikenli pullarla örtülü kertenkele cinsi. (Böcekler, örümcekler ve toprak kurtlarıyla beslenirler. Yirmi kadar türü vardır. Dikenkuyruklukertenkelegiller familyası.)

ZOOCHLORELLA a. Hayvanlarda ortakyaşam süren chlorella*.
—ANSİKL. Bunlar özellikle tatlısularda yaşayan protistlerdir: kökbacaklılar, kirpikliler, spongilla, yeşil hidra, chlorella barındıran planaryalar, hatta kıyılarda denizde yaşayan bir türbelarya *(convoluta).* Bu yolla oluşan ortaklık aydınlık varsa bazen tam kendibeslek nitelik kazanır. Ortakyaşarlığın dengesi konak hayvanın bir miktar zoochlorella'yı sindirmesine dayanır; ortakyaşarlığın sürekliliği ise birkaç chlorella' nın göçüp ovasitlere yerleşmesiyle sağlanır.

Zoodokhos Pighi → BALIKLI AYAZMASI.

ZOOFİLİ a. Kendini bütün hayvansal içgüdülere kaptıran kimsenin durumu, niteliği.
—Psik. ve Seksol. Evcil hayvanlarla çiftleşme. (Zoofili, açıkça edebe aykırı bir davranış durumuna geldiği zaman, yasalar tarafından cezalandırılır.)

ZOOFİT a. (yun. *dzoophyton*'dan fr. *zoophyte*). Cuvier'nin, gerçek akrabalık bağları olmayan, ışınsı bakışımlı olmalarıyla nitelenen birçok hayvana verdiği ortak ad. (Bu hayvanlar arasında knidliler, yosunhayvanları ve derisidikenliler sayılabilir.)

Zonurus cinsinden dev bir kertenkele (boyu 40 cm)

ZOOFLAGELLA a. Bütün üreme çevrimi boyunca klorofili bulunmayan kamçılı protist cinsi.

ZOOİT a. *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanlarının kolonilerinde yer alan bireylerin her biri. (Bir zooit, iskeletli locasında ya da evciğinde kapalı bulunan hayvanı ya da polipidi kapsar.)

ZOOJEN sıf. (fr. *zoogène;* yun. *dzoogenes,* hayvan yapısında). Yerbil. Gerek yapımla (resif), gerekse testlerin ya da test artıklarının birikimiyle, kaynağını hayvanlardan alan bir tortul kayaç için kullanılır.

ZOOKOR sıf. (fr. *zoochore*). Bot. Tohumları hayvanlar tarafından yayılan bitkilere

denir. (Örneğin dulavratotunun çengelli meyveleri koyunların postlarına takılarak dağılır ya da meyveleri yenebilen bitkilerin tohumları hayvanların dışkılarıyla başka yerlere taşınır.)

ZOOLEA a. Uzun göğüslü peygamberdevesi cinsi. (Tropikal Amerika'da yaşayan bu hayvanların temel özelliği ayaklarındaki loplu uzantılarıdır. *Dictyoptera* takımı, peygamberdevesigiller familyası.)

ZOOLOG a. (fr. *zoologue*). HAYVANBİLİMCİ'nin eşanlamlısı.

ZOOLOJİ a. (fr. *zoologie;* yun. *dzoon,* hayvan ve *logos,* bilim'den). HAYVANBİLİM'in eşanlamlısı.

ZOOM a. (ing. *to zoom,* vızıldamak'tan *zoom*). **1.** Değişken odaklı fotoğraf makinesi objektifi. **—2.** Görüntü alınırken (resim çekilirken) odak mesafesi değiştirilerek bu objektifle elde edilen etki. (Bunun sonucunda sağlanan görüş alanı değişikliği, öne ya da arkaya gidiliyormuş gibi bir izlenim verir.)

ZOOMORF sıf. (fr. *zoomorphe*). Hayvan biçiminde olan. (Ortaçağ'ın başları ve roman sanatı dönemi, az çok doğaüstü özellikler taşıyan hayvan biçimli tasvirler bakımından zengindir.)

ZOOMORFİZM a. (fr. *zoomorphisme*). Bir hayvan biçiminde olma.

ZOONOZ a. (fr *zoonose*). Doğal olarak omurgalı hayvanlardan insana ve insandan hayvanlara geçen enfeksiyon ya da hastalık.

—ANSİKL. Bugün yüzden fazla zoonoz belirlenmiştir; birtakım virüs hastalıkları, riketsiyozlar, bakteri hastalıkları, mantar hastalıkları, protozoa hastalıkları, solucan hastalıkları, eklembacaklılarla böceklerden geçen hastalıklar bunlar arasındadır.

ZOOPATİ a. (fr. *zoopathie*). Psik. Kendi vücudu içine bir hayvanın yerleştiğini sanma.

ZOOPHAGUS a. Miselyumunda tuzak görevi yapan yapışkan divertiküller bulunan su mantarı. (Tekerleklikurtlar miselyumları yutunca divertiküller vücutlarında şişer ve onları canlı olarak sindirir; mantarın özgül adı olan *Zoophagus insidiens* buradan gelir.)

ZOOPROFİLAKSİ a. (fr. *zooprophylaxie*). Asalakbil. Anofellerin kan emmek için evcil hayvanlara düşkünlüğünden yararlanmak amacıyla, sıtma savaşında insanı sivrisinek sokmasından korumak için bu hayvanları konutların yakınında yatırma yöntemi.

ZOOPSİ a. (fr. *zoopsie*). Nöropsikol. Hastanın hayvan görmesi biçiminde karmaşık görsel sanrı. (Bu tür sanrılar, özellikle alkol hezeyonlarında ve bazı ilaçların etkisiyle meydana çıkar.)

ZOOSENOZ a. (fr. *zoocénose*). Hayvansal biyosenoz.

ZOOSESİDİ a. (fr. *zoocécidie*). Bitki patol. Omurgasız bir hayvanın etkisiyle bitkilerde oluşan mazı: böcek olursa entomosesidi, akar olursa akarosesidi, iplikkurdu olursa nematosesidi vb. denir.

ZOOSPOR a. (fr. *zoospore*). Bot. Suyosunlarında ve suda yaşayan mantarlarda bulunan, selülozlu çeperden yoksun üreme hücresi. (Bir zoosporun normal olarak iki, kimi zaman daha çok ve hatta pek çok sayıda titrek kirpikleri vardır. Yüzerek yer değiştiren bir hayvana benzediği için bunlara zoospor adı verilmiştir.)

ZOOSPORANGİYUM a. Zoosporların içinde farklılaştıkları spor kesesi.

ZOOTEKNİ a. (fr. *zootechnie*). İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere hayvancılığı ve hayvan üretim koşullarını ve yöntemlerini konu alan bilim.

—ANSİKL. Zootekni, evcil hayvanların insanın ihtiyaçlarını karşılamak bakımından daha iyi sonuç vermelerini sağlamak amacıyla, yetiştirme teknikleri geliştirmeye çalışır. Bu hayvanların çok çeşitli yararları vardır: özellikle azotlu besin maddeleri (süt, et, yumurta vb.) sağlamak; çekme ve taşıma için enerji sağlamak; deri ürünleri yün, deri, kürk vb.) sağlamak; yarış, koruma, ev hayvanlarınca sağlanan çeşitli gereksinimlerin yerine getirilmesi. Zootekninin dalları şunlardır: iyileştirme yöntemlerini inceleyen ve birçok disiplini (anatomi ve fizyoloji, hayvanların tanınması, genetik iyileştirme, beslenme, sağlık koruma, yetiştiricilik) içeren genel zootekni ve bütün bu yöntemlerin belirli bir ürüne (süt, et yumurta, yün vb.) uygulaması olan özel zootekni. Zootekni tek tek hayvanlarda olduğu kadar, az ya da çok büyük sürüler içinde toplanmış hayvanlarla da ilgilenir; bu bakımdan sürülerin ve daha geniş çapta üretme işletmelerinin yönetimi de zootekni alanına girer.

ZOOTOCA a. Soğuk (kutup çemberine kadar) ve dağlık (Alpler'de 3 000 m'ye kadar) bölgelerde yaşayan kertenkele cinsi. (Temel özellikleri ovovivipar olmalarıdır; yumurtası dışarı atılmasından biraz önce, atılma sırasında ya da dışarı atıldıktan hemen sonra açılır. Kertenkelegiller familyası.)

ZOOXANTHELLA a. XANTHELLA'nın eşanlamlısı.

ZOPHOMYİA a. (yun. *dzophos,* karanlık ve bazı bilimsel adlarda kullanılan sonek *-myia*'dan). Ormanlarda ve çayırlarda yaşayan sinek cinsi. (Tırtılsineğigiller familyası.)

ZOPYROS, Dara I'e "Düzmece" Bardiya'yı öldürmesi (İ.Ö. 522) için yardım eden altı soyludan birinin oğlu. Yunanlılar onu bir masal kahramanı olarak canlandırdılar.

ZOR a. (fars. *zōr*). **1.** Güçlük, sıkıntı, rahatsızlık; sorun: *Bir zoru, bir sıkıntısı olmasa niye doktor doktor dolaşsın.* **—2.** Baskı: *Zoru görünce kaçmak. Zor altında verilen ifadeler geçersizdir.* **—3.** Yüküm, zorunluluk. **—4.** *Zor kullanmak,* bir şeyi gerçekleştirmek için her tür baskı ve şiddete başvurmak. || *(İş) zora binmek,* bir işin yapılması için zor kullanmayı gerektirecek koşullar oluşmak. || *Zora gelememek,* baskı ve sıkıntıya ya da çok ağır çalışma koşullarına dayanamayarak, onlara katlanamamak. || *Zora koşmak,* bir işin yapılmasında güçlük çıkarmak ya da yapılması olanaksız bir şey istemek: *Seninkisi işi zora koşmak değil de nedir?* || *(Bir yerinden) zoru olmak,* bir acısı, rahatsızlığı ya da kendisini zorlayan bir sorunu, bir sıkıntısı olmak: *Midesinden zoru var.* || *Zoru zoruna, zor zoruna,* güçlükle, zorbela, ucu ucuna: *Aldığınız kumaş zoru zoruna yetti.* || *Zorun ne?, Ne zoruna?,* "Ne istiyorsun? Derdin ne? Seni zorlayan nedir?" anlamında kullanılır: *Niye bu kadar çalışıyorsun, zorun ne?* || *Zoruna gitmek,* bir şeyden söz ederken, bir kimsenin onuruna dokunmak; ağrına, gücüne gitmek: *Doğrusu onun emrinde çalışmak zoruna gidiyordu.* || *Zorunda kalmak,* mecbur kalmak. || *Zorunda olmak,* kesinlikle yapması gerekmek, yerine getirmek mecburiyeti içinde bulunmak.

◆ sıf. **1.** Yapılması, yerine getirilmesi kolay olmayan, büyük bir çaba, beceri vb. gerektiren şey için kullanılır; güç: *Zor bir meslek. Zor bir soru.* **—2.** Sıkıntı yaratan, katlanması kolay olmayan bir şey için kullanılır; güç: *Zor bir durum.* **—3.** Geçinilmesi ya da anlaşılması kolay olmayan bir kimse için kullanılır: *O yalnız ve zor bir insandır.*

◆ be. **1.** Güçlük, çekerek, zorlukla: *Zor yürümek. Zor geçinmek.* **—2.** *Zor bela* → ZORBELA. || *(Bir kimseye) zor gelmek,* yapılması bir kimseye güç gelmek, üstesinden gelememek. || *Zor zar* → ZAR ZOR.

Zor nikâhı, Ahmet Vefik Paşa'nın Molière'in *le Mariage forcé* adlı komedisinden yaptığı uyarlama. Özgün yapıttaki Sganarelle tipini genç bir kızla evlenmek isteyen yaşlı ve varlıklı Hacı İvaz Ağa tipine dönüştüren Ahmet Vefik Paşa, Molière'in ortaçağ felsefesini temsil eden kahramanlarına karşılık Hoca, Üstadısani ve Hakim Senai tiplerini sahneye getirir. Bir perdelik komedi, 1869'da basılmış, 1870'ten başlayarak Güllü Agop'un Osmanlı tiyatrosu'nda oynanmıştır. Yeni harflerle de yayımlandı (1933).

ZORA a. Otlar arasında bol bulunan, soluk sarı karnı kahverengi lekeli örümcek cinsi. (Torbaörümceğigiller [*Clubionidae*] familyası.)

ZORAKİ sıf. ve be. (fars. *zōr* ve yun. *-aki*'den). İstemeye istemeye yapılan; istemeyerek; zorla: *Zoraki bir çalışma. Zoraki gülmek.*

Zoraki hekim *(le Médecin malgré lui),* Molière'in XIII. yy.'a ait eski bir fabliau'dan *(Le Médecin de Bray ou le Vilain mire)* esinlenerek yazdığı düzyazı biçimindeki 3 perdelik komedisi (1666). Komik etkilerin mekanizması ve kusursuz diyaloglarıyla yapıt farsın doruğuna ulaşır. Sganarelle burada bir tür kukla olmaktan çıkıp gerçek bir tiyatro kişisi niteliği kazanır. Toplumdaki yerini yitirmiş, hayatı tanıyan, yarı bilgin ve yaşamayı seven, iyimser ve sevimli biri olarak oyunu yürütür.

Zoraki tabip, Ahmet Vefik Paşa'nın Molière'in *Zoraki hekim* adlı komedisinden yaptığı uyarlama. Özgün yapıttaki tiplerin ve olayların türk yaşamına ve geleneklerine büyük bir ustalıkla aktarıldığı piyes, 1870'te Osmanlı tiyatrosu'nda sahnelendi, 1933'te yeni harflerle basıldı.

ZORALIM a. Cez. huk. **1.** Bir kişinin malının devlet tarafından elinden alınması. (→ MÜSADERE.) **—2.** *Zoralıma çarpmak,* bir kişiye ait mallara devlet adına elkoymak; müsadere etmek.

ZORAVNO ya da **ZURAVNO,** türkç. **İzvança,** Ukrayna'nın batı kesiminde, Strıy'nin doğusunda, Dniestr üzerinde kent. 1676'da Şeytan İbrahim Paşa, Polonya kralı Jan Sobieski'yi burada yenerek barış istemek zorunda bıraktı.

ZORAWNO → ZORAVNO.

ZORBA sıf. ve a. (fars. *zorbāz*'dan). Kaba kuvvete başvuran, gücüne güvenerek başkalarına kötü davranan, onların hakkını çiğneyen bir kimse için kullanılır: *Zorba bir hükümdar. Bir zorbanın baskısı.*

ZORBACA sıf. ve be. Zorba bir kimseye özgü davranış ve eylem için kullanılır.

ZORBALIK a. **1.** Zorba bir kimsenin özelliği: *Zorbalığıyla tanınmış bir hükümdar.* **—2.** Zorbaca davranış: *Onu zorbalıkla yola getiremezsin.*

Zorbalık üstüne → HİERON.

ZORBAZ a. (fars. *zūr* ve *bāz*'dan *zūr-bāz*). *Esk.* **1.** Kuvvetli, güçlü. **—2.** Sert, haşin. **—3.** Beden ve kol kuvvetine dayanan gösteriler yapan sanatçı.

ZORBELA be. Büyük zorlukla, güçlükle: *Kalabalıkta zorbela kendini dışarı atmak.*

Zordula höyüğü, Arkeol. Konya'nın G.'inde, Bayat ile Hatunsaray arasında höyük. Yörede kimi yapı kalıntılarının yanı sıra Tunç çağı, Hitit, Phrygia ve Klasik dönemlerden seramik parçalarına rastlandı.

ZORGU a. ZORLANIM'ın eşanlamlısı.

ZORGULU sıf. ve a. ZORLANIMLI'nın eşanlamlısı.

ZORKÂR sıf. (fars. *zūr* ve *kār*'dan *zūr-kār*). *Esk.* Zorlayan.

ZORKÂRAN çoğl. a. (fars. *zūr-kar*'ın çoğl. *zūr-kārān*). *Esk.* Zorlayanlar, zorlayıcılar.

ZORLA be. **1.** Zor kullanarak: *Beni zor-*

la buraya getirdiler. **—2.** İstemeyerek, isteksizce, zoraki: *Önümdeki yemeği zorla yedim.*
—Huk. *Zorla çalıştırma,* hükümlülerin, cezalarını çektikleri ceza infaz kurumlarında ya da kurum dışında çalıştırılmaları. (Ceza infaz kurumları ile tevkifevlerinin yönetimine ve cezaların infazına dair tüzük. md. 197.)

ZORLAMA a. **1.** Zorlamak eylemi. **—2.** Baskı: *Hiçbir zorlama yok, herkes seçiminde özgürdür.*
—Denizc. Fırtına, kötü yük dağılımı, anormal koşullar vb. nedeniyle oluşan aşırı gücün bir gemiyi etkilemesi. || Geminin hızını artırmak için makinelere aşırı yüklenme.
—Dilbil. Söz zincirinin bir noktasında, belli bir birimle birlikte kullanılabilecek öteki birimlerin rastlaşmalarına ilişkin kısıtlamalar (zorunluluk ya da yasaklama) bütünü. (*Kesitsel zorlamalar* ya da *seçim zorlamaları*'ndan da söz edilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Koregr. Elden geldiğince en doğru harekete, en açık pozisyona ulaşmak amacıyla harcanan çabayı yoğunlaştırarak, alıştırmaları yineleme. (Örn. bir bacağı ikinci pozisyona yükseltmek, büyük bir şpagat gerçekleştirmek, kusursuz bir *en -dehors*'a ulaşmak için.)
—Mant. 1963'te P. Cohen tarafından seçim belitinin ve süreklilik varsayımının ZF kümeler kuramından bağımsızlığını tanıtlamak amacıyla ortaya konan ve eklemlerle niceleyicilerin klasik yorumunda bir değişiklik yapılmasına yönelen yöntem.
—Sil. Namlusu yivli ateşli silahlarda, mücefin çeperi ile mermi arasındaki boşluğu (hava payını) ortadan kaldıran yöntem. (Bu yöntemle merminin namlu çeperlerine çarpması önlenerek atış isabeti çoğaltılmış olur.)

◆ sıf. Zor kullanarak sağlanan: *Zorlama bir çalışma.*
—ANSİKL. Dilbil. Zorlamalar paradigma ekseninde kendini gösterir ve sentagma ekseninde gerçeklik düzlemine çıkar. Söz zinciri çizgisel nitelikli olduğundan, sözcenin belli bir noktasında aynı düzeyden iki birim birden bulunamaz. Öte yandan, bir dilsel birim özelliğiyle, öteki birimlerle kullanım koşullarını belirler. Örneğin *havlamak* fiili [+ *canlı*, *-insan*] özelliklerini taşıyan bir özne gerektirir. Bir dolaysız kurucular dilbilgisi oluşturmak için büyük önem taşıyan zorlama kavramı, özellikle dağılımcı dilbilim tarafından incelenmiştir.

ZORLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi (bir şeye) zorlamak,* bir şey yapması için ona baskı uygulamak ya da zorunluluk yaratmak; mecbur etmek: *Tehditlerle onu istifaya zorladılar. Tutumunuz beni sizi işten atmaya zorluyor.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi zorlamak,* bir kimseden gücünü aşan bir çaba istemek; bir şeyi her zamankinden, daha güçlü, daha verimli, daha etkili vb. kılmaya çalışmak; yüklenmek: *Bir öğrenciyi zorlamak. Sesini zorlamak. Motoru zorlamak.* **—3.** *(Bir kimseyi, bir şey için) zorlamak,* ısrar etmek, üstelemek: *Eve gitmem için beni çok zorladı.* **—4.** *Bir şeyi, bir mekanizmayı* (araç tüml. +) *zorlamak,* bir şeyi açmak, bir mekanizmayı çalıştırmak için güç kullanmak ya da asıl uygun olan yöntemden, araçtan başka bir şey kullanmak: *Kapıyı zorlamak. Tornavida ile kasayı zorlamak.* **—5.** *Bir şeyi (soyut) zorlamak,* onu, sınırlarını aşmaya çalışmak: *Dili zorlamak. Yasaları zorlamak.*
—Denizc. *Donanımı zorlamak,* herhangi bir donanıma, normal çalışma gücünü aşacak biçimde yüklenmek. || Bir donanıma aşırı güç uygulamak.
—Mak. san. Makine bölümlerinden söz ederken, karşılıklı olarak, her tür çalışmaya engel olacak biçimde, kuvvet uygulamak.

◆ **zorlanmak** edilg. f. Zorlamak eylemi yapılmak ya da zorlamak eylemine konu olmak.

◆ **zorlanmak** gçz. f. Bir eylemde, bir harekette güçlük çekmek: *Cevap vermekte zorlandı.*

ZORLAMALI sıf. Bir zorlama sonucunda oluşan ya da oluşturulan.
—Dalga ve titr. *Zorlamalı salınımlar,* bir sistemin, uyulması zorunlu, zamana bağlı bir dış kuvvetin etkisiyle yaptığı titreşimler.
—Mak. san. *Zorlamalı bağlama* ya da *montaj,* dış bir kuvvete (örneğin ağırlığa ya da prese) başvurularak gerçekleştirilen bağlama ya da montaj. (Eşanl. PRESLİ BAĞLAMA ya da MONTAJ.)
—Radyotekn. *Zorlamalı salınımlar,* ürettiği salınımların frekansından farklı bir frekansa ayarlanmış bir devre içindeki indüklenmiş salınımlar.

ZORLANIM a. Psik. Herhangi bir özneyi belli bir eylemi yapmaya (ya da belli bir şeyi düşünmeye) zorlayan karşı konulmaz iç eğilim. Özne, sözkonusu etkinliği doğru bulmasa bile, bunu yerine getirmemenin boğuntuya yol açmasından korkar. (Zorlanım, özellikle saplantılı nevrozda görülür. Bilincini kuşatan şeye karşı direnmek amacıyla öznenin savaşıma girişmesi bakımından itkiden ayrılır.) [Eşanl. ZORGU.]

ZORLANIMLI sıf. ve a. Genellikle kendisinin de onaylamadığı bir eylemi gerçekleştirmek için dayanılmaz bir istek duyan, ancak bu isteğe karşı koymak için bir savaşım veren kimse için kullanılır. (Eşanl. ZORGULU.)

ZORLANMA a. Zorlanmak eylemi.

ZORLANMAK → ZORLAMAK.

ZORLAŞMA a. Zorlaşmak eylemi; güçleşme.

ZORLAŞMAK gçz. f. Zor duruma gelmek; güçleşmek: *Zorlaşan yaşam koşulları.*

◆ **zorlaştırmak** ettirg. f. Zor duruma getirmek; güçleştirmek.

ZORLAŞTIRMA a. Zorlaştırmak eylemi; güçleştirme.

ZORLAŞTIRMAK → ZORLAŞMAK.

ZORLAYICI sıf. Zor kullanılan, zorlayan; mecbur eden bir şey için kullanılır: *Zorlayıcı önlemler.*
—Huk. *Zorlayıcı sebep* → MÜCBİR* SEBEP.

ZORLU sıf. **1.** Baskı yapabilecek, sorun yaratabilecek ölçüde güçlü, şiddetli bir şey için kullanılır; çetin, zorlu: *Zorlu bir kış.* **—2.** Tuttuğunu koparan ya da yenilmesi güç olan bir kimse için kullanılır; güçlü, çetin: *Zorlu bir rakiple karşılaşmak.* **—3.** Büyük engelleri, zorlukları olan, aşırı bir güç gerektiren bir şey için kullanılır; çetin, zor: *Zorlu bir girişim. Zorlu bir savaş.*

ZORLU (Fatin Rüştü), türk diplomat ve siyaset adamı (İstanbul 1910 - İmralı adası 1961). Galatasaray lisesi'ni bitirdi. Yükseköğrenimini Paris Siyasal bilimler okulu ve Cenevre Hukuk fakültesi'nde yaptı. 1932'den itibaren Dışişleri bakanlığı'nın çeşitli kademelerinde çalıştı. NATO Türkiye daimi temsilciliği görevine atandı (1952). 1954 seçimlerinde DP'den Çanakkale milletvekili seçildi. Menderes hükümetlerinde Başbakan yardımcısı (1954 -1955), Devlet bakanı (1957), Dışişleri bakanı (1957-1960) olarak görev yaptı. 27 Mayıs 1960'ta Milli birlik komitesi tarafından tutuklandı, Yassıada'ya gönderildi. Yüksek adalet divanı'nca yargılanarak ölüm cezasına çarptırıldı. Kararın Milli birlik komitesi'nde onaylanması üzerine hüküm, 19 eylül 1961 günü İmralı'da yerine getirildi. İmralı'daki mezarı 17 eylül 1990'da devlet töreniyle, İstanbul Edirnekapı'da yaptırılan Anıtmezar'a nakledildi.

ZORLU (Cafer), türk karikatürcü (İnegöl 1926). On üç yaşındayken İstanbul'a geldi. Çeşitli işlerde çalışarak geçimini sağladı; eğitim göremedi. Altan Erbulak'ın aracılığıyla ilk karikatürlerini *Dolmuş* dergisinde yayımladı (1957). *Akbaba, Hürriyet, Milliyet, Tercüman, Çivi* vb. yayınlarda çalıştı; özellikle spor karikatürleriyle ünlendi. Türkiye Spor yazarları derneği'nin düzenlediği yarışmalarda dört birincilik, bir üçüncülük, İstanbul Gazeteciler cemiyeti'nin yarışmalarında da iki ikincilik ödülü kazandı. *20 yılın seçme karikatürleri* (1980) ve *Hık mık kemer sık* (1985) adlı iki karikatür albümü bulunan sanatçı, hoşgörüye dayalı bir mizah anlayışıyla ülke ve dünya sorunlarını kendine özgü bir çizgi diliyle yorumlar.

ZORLUK a. **1.** Zor olma durumu, zor olan bir şeyin özelliği; güçlük: *Bir girişimin zorluğu.* **—2.** Zor olan, sorun yaratan şey; engel, güçlük: *Tüm zorlukların üstesinden gelmek.* **—3.** Bir şey yapmakta çekilen sıkıntı; güçlük: *Seni anlamakta zorluk çekiyorum.* **—4.** *(Bir kimseye) zorluk çıkarmak,* bir şeyi yapmasını engellemek amacıyla türlü güçlükler ve sorunlar yaratmak.
—Ruhbil. *Bir itemin zorluğu,* incelenen bir grupta iyi cevap verenlerin yüzdesi.

ZORLUKLA a. Zorluk çekerek; güçlükle: *Zorlukla yürümek.*

ZORLUTUNA (Halide Nusret), türk şair, yazar (İstanbul 1901 - *ay. y.* 1984). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi tarih bölümü'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak öğretmenliğe başladı (1924). Lise ve öğretmen okullarında türkçe ve edebiyat öğretmenliği, emekliye ayrıldığı 1957'ye kadar sürdü. Milli edebiyat akımına bağlı olarak edebiyat dünyasına girmişti (ilk şiiri: Git bahar, 1918). Hece vezniyle aşktan, ulusal değerlerden, yurt güzelliklerinden söz eden şiirler yazmayı yaşamının yıllarına kadar sürdürdü: *Geceden taşan dertler* (1930), *Yayla türküsü* (1943), *Yurdun dört bucağı* (1950), *Ellerim bomboş* (1967). Yer yer kadın psikolojisinden izler yansıtan aşk romanları vardır: *Küller* (1921), *Sisli geceler* (1922), *Gülün babası kim* (1933), *Aşk ve zafer* (1978) vb. Gençlik dönemiyle ilgili anıları *Bir devrin romanı* (1978) yapıtındadır. Edebiyata katkıları dolayısıyla Kültür bakanlığı'nın Hizmet beratı'nı aldı (1983).

ZORMEND sıf. (fars. *zūr* ve *-mend* den *zūrmend*). *Esk.* Güçlü, kuvvetli.

ZORN, Fransa'da (Lorraine ve Alsace) ırmak, Moder'in kolu (sağ kıyıdan); 80 km. Danon'un (1 008 m) eteğinde birçok çayın birleşmesiyle oluşur; önce K.'e yönelir, sonra birden D.'ya Lutzelbourg'a döner ve "Saverne geçidi" denilen derin bir boğazla Vosges'u aşar. Saverne ile Brumath'ı geçtikten sonra Ren'in yakınında Moder'e kavuşur. Vosges'daki vadisi Marne kanalı ile Ren'e, Paris demiryoluyla Strasbourg'a bağlanır.

ZORN (Anders), isveçli ressam ve gravürcü (Mora, Dalarna, 1860 - *ay. y.* 1920). Önce büyük bir ustalık içeren suluboya resimleri yaptı, sonra Paris'te (1888-1896) yağlıboya resme başlayarak portreler, nüler, anlık izlenimlerin ve canlı ışık oyunlarının egemen olduğu günlük yaşam sahneleri resmetti. Aynı özelliklere, son derece zengin karşıt etkiler meydana getirmesini sağlayan bir tarama tekniğiyle yaptığı gravürlerinde de rastlanır. Dalarna'ya döndükten sonra, özellikle halk yaşamını yücelten yapıtlar verdi (*Aziz Yuhanna'nın dansı,* 1897, National Museum, Stockholm). Mora'daki malikânesinde bir Zorn müzesi kuruldu.

Zorn teoremi, her sıralı tümevarım kümesinin bir maksimal eleman kabul ettiğini doğrulayan teorem. Bir kısmi sıra bağıntısıyla sıralanmış bir E kümesi, E nin elemanlarından oluşan baş olmayan her aile bir en küçük üst sınır kabul ederse buna tümevarım kümesi denir. Zorn teoreminin tanıtlaması, gerçekte buna eşdeğer olan seçim belitini* gerektirir. (*Zorn beliti* adı buradan gelmektedir.) Bu teoremden matematiğin çeşitli kollarında, özellikle çözümlemede (Tihonov, Hahn-Banach, Haer vb. teoremleri) ve cebirde (bir birim halkada maksimal ideallerin varlık vb. teoremleri) yararlanılır.

ZOROBABEL, yahudi prens, Dara I zamanında İran egemenliği sırasında Yahudiye ilinin valisi (520-518 arası). Yahudi sürgünlerin ülkelerine dönmelerine ve Kudüs tapınağını ve kültlerini yeniden kurmalarına yardımcı oldu. Çabalarını Aga da ve Zekeriya peygamberler de destekledi.

ZOROPASSOS. Tar. coğ. Gülşehir'in (esk. *Arapsun*). Bizans dönemindeki adı.

ZORRİLLA DE SAN MARTİN (Juan), uruguaylı yazar (Montevideo 1855 - *ay. y.* 1931). *Tabaré* (1886) adlı uzun epik şiirinde, bir ispanyol conquistadorunun kız kardeşiyle bir yerli ve ispanyol melezinin aşklarını anlattı. Bu dramatik efsane Uruguay'ın ulusal şiiri olarak kabul edilir. *La epopeya de Artigas* gibi birkaç düzyazı çalışması da vardır.

ZORRİLLA Y MORAL (José), ispanyol şair (Valladolid 1817 - Madrid 1893). 1837'de Larra'nın cenazesi başında okunan şiiriyle ün kazandı. Bir süre Paris'te, sonra Meksika'da (1866'ya kadar burada kaldı) yaşadı. Bu lirik şairin (*Los cantos del trovador,* 1841) geniş kitlelerce okunmasını sağlayan yapıtlarının başında, kolay anlaşılır bir dille ve güzel dizelerle sunduğu efsaneleri gelir. Andalucía'daki Mağribliler'in uygarlıklarını yeniden yaşatmaya çalıştığı *Granada* (1852) adlı manzumesiyle, geleneksel bir konu üzerine modern bir romancero niteliğindeki *La leyenda del Cid* (1882) de bu tür şiirleri arasında sayılabilir. Oyunlarında konular daha çok İspanya'nın efsanevi tarihinden alınmıştır (*El zapatero y el rey,* 1840-41; *El puñal del godo,* 1843; *Don Juan Tenorio,* 1844).

Algar

José Zorrilla y Moral

ZORRİNO a. (isp. sözc.). Çizgili zorillanın esnek, kılları ipek yumuşaklığında ve skunkgillerden daha kısa olan kürkü. Zorrino'nun kürkü sırt çizgisinde daha açık olmak üzere kestane rengindedir ve bitiştirme yöntemiyle işlenir.

Zorro, amerikalı romancı Johnston McCulley'in *The Curse of Capistrano* (1919) adlı yapıtında yarattığı tip. Siyahlara bürünmüş olan süvari, halk mitolojisinde maskeli intikamcının ilk örneğidir. Zorro, sinemada, birçok filmde ve dizide (en tanınmışları Fred Niblo'nun 1920'de, Rouben Mamoulian'ın 1940'ta, Duccio Tessari'nin 1975'te yaptığı ve sırasıyla Douglas Fairbanks, Tyrone Power ve Alain Delon'un canlandırdıkları yapıtlardır), bazı çizgiromanlarda ve kimi şarkılarda (Henri Salvador'un *Zorro geldi*) da karşımıza çıkar.

ZORUNLAMA a. Fels. Leibniz'e göre, zorunlu olarak belirlemek eylemi.

ZORUNLU sıf. **1.** Kesinlikle gereksinim duyulan, vazgeçilmez olan bir şey için kullanılır; elzem: *Hava ve su yaşam için zorunludur.* **—2.** Yasanın, yönetmeliklerin ya da toplumsal uzlaşmaların gerektirdiği, yapılması, uyulması, yerine getirilmesi kaçınılmaz olan bir şey için kullanılır; mecburi: *Bu ülkede askerlik zorunludur. Zorunlu kıyafet.* **—3.** Koşulların gerektirdiği ya da kaçınılmaz, önüne geçilmez bir şey için kullanılır: *O karlı günlerde zorunlu tatil yaptık. Bu eylemin zorunlu sonucu.* **—4.** *Zorunlu kılmak,* olmasını gerekli bir koşul olarak öne sürmek: *Alışverişlerde yasa fatura istemeyi zorunlu kılıyor.* || *Zorunlu olarak,* isteği dışında, olması gereken biçimde: *Başkan hastalanınca zorunlu olarak yerine ben geçtim.*
—Fels. KOŞULSUZ'un eşanlamlısı.
—İkt. *Zorunlu dolaşım,* devlet parasının yasa gücüyle geçerliliğinin sağlanması. (Ancak, bir paranın piyasada kendisini tam olarak kabul ettirebilmesi için yasa gücü tek başına yeterli olmamakta, kullanıcılarda o paraya karşı güven duygusu, alışkanlık vb. etkenlerin de bulunması gerekmektedir.)
—İşl. ikt. *Zorunlu ürün,* bir malın üretim ya da değişim süreci sırasında kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkan değerlendirilebilir ya da değerlendirilemez alt ürün ve artık. (Örneğin, sodyum klorür, potas üretimi işlemleri sonucunun zorunlu bir ürünüdür.)
—Kamu mal. *Zorunlu borçlar,* kamu kesiminin finansman açıklarının kapatılması amacıyla, devletin, hazine tahvillerini kişi ve kurumlara zorla satması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mant. Olmaması olanaksız olan şeye denir. (Karşt. OLUMSAL.) || Fizik ve / ya da mantık yasaları gereği kayıtsız şartsız ve kaçınılmaz bir biçimde var olan şey.
—Sig. *Zorunlu sigorta,* yaptırılması yasal olarak zorunlu tutulan sigorta (trafik sigortaları gibi).
—Spor. *Zorunlu hareketler, zorunlu figürler,* artistik patinaj, jimnastik vb. yarışlarda yapılması zorunlu olan hareket ve figürler.
—ANSİKL. Kamu mal. Devletin bazı istisnai durumlarda, hazine tahvillerini kişi ve kurumlara zorla satması ve bu tahvillerden kimlerin ne kadar alacağını tek taraflı olarak belirlemesi gibi nedenlerle zorunlu borçlarda vergiye benzer bir durum vardır. Ancak, zorunlu borçları vergiden ayıran nokta, bu tahvilleri alanların belirtilen tarihte ödenmek üzere tahvil üzerindeki yazılı değer kadar Hazine'den alacaklı olmalarıdır. Türkiye'de, 1960'ların başlarında uygulanmış olan tasarruf bonoları zorunlu borçlanmaya bir örnektir. (Karşt. GÖNÜLLÜ* BORÇLAR.)

ZORUNLUK ya da **ZORUNLULUK** a. **1.** Kesinlikle gerekli, vazgeçilmez olan bir şeyin özelliği: *Pazarlık yapmanın zorunluluğu. Bir önlemin zorunluluğu.* **—2.** Yasa ve yönetmeliklerin ya da toplumsal yaşamın, toplumsal uzlaşmaların gerektirdiği şey; mecburiyet: *Vergi ödeme zorunluluğu. Onlarla görüşmeyi sürdürmek gibi bir zorunluluğumuz yok.* **—3.** Kaçınılmaz, önüne geçilmez bir şey ya da bu şeyin özelliği: *Zorunluluğa boyun eğmek. Ölümün zorunluluğu.* **—4.** Kaçınılmaz gereksinim; bir durumun, koşulların gerektirdiği şey: *Basın özgürlüğü bir zorunluluktur. Gitmek onun için bir zorunluluktu.*

ZORUNLUKÇULUK a. Var olan her şeyin zorunlu olduğunu ileri süren öğreti.

ZORU ZORUNA be. Güçlükle, istemeyerek; zorla: *Zoru zoruna cevap verdi.*

ŻORY, Polonya'da kent, Yukarı Silezya'da, Rybnik kömür havzasının doğu kıyısında; 44 000 nüf. Makine sanayileri ve metalürji. Demiryolu kavşağı.

ZOR ZAR → ZAR ZOR.

ZORZİ (Bartolomeo), provence diliyle yazan italyan saz şairi (Venedik 1230 - Mora XIII. yy. sonu). Aralarında aşk şarkıları ve siyasal içerikli 3 sirventès de bulunan 18 şiir ona mal edilir.

ZORZİLA. Tar. coğ. Anadolu'nun Pisidia bölgesinde kent; yeri kesin değildir, ancak Eğridir ilçesinin Aksu bucağına bağlı Karacahisar köyünün yakınındaki kalıntıların bu kente ait olduğu sanılmaktadır.

ZOSEMİYOTİK a. (fr. *zoosémiotique'*ten). Hayvanların iletişim belirtkelerini ve bunlara bağlı davranışlarını inceleyen bilim dalı.

ZOSER → COSER.

ZOSİMOS, İ.S. V. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış yunanlı pagan tarihçi. Hazine avukatıydı, 6 kitaptan oluşan *Nea Historia* adlı yapıtında Roma'nın hıristiyan imparatorlar, özellikle de "dinsizliğe kapı açan" Constantinus yüzünden çöktüğünü göstermeye çalıştı.

ZOSTERA a. Deniz altında "otluk" denen engin çayırlar oluşturan şerit yapraklı, yeşilimsi çiçekli, çokyıllık deniz otu. (*Potamogetonaceae* familyası.)

ZOSTEROPS a. (yun. *dzoster,* kuşak ve *ops,* göz'den). Kahverengi-yeşil tüylü, gözünün çevresinde beyaz bir çember bulunan ötücükuş cinsi. (Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde ormanlarda ve çalılıklarda yaşar. 80'i aşkın türü vardır. Böcekçil ve meyvecildir; beyazgözlügiller familyasının örnek tipi; yüksekliği 10-13 cm.)

ZOŞÇENKO (Mihail Mihailoviç), rus yazar (Sen-Peterburg 1895 - *ay.y.* 1958). Mizahçı, Serapion kardeşler topluluğunun üyesi (1921). "Skaz" biçimi kısa öykülerinin kahramanı, örümcek kafalı ve çıkarcı küçük burjuva ile onun sovyet topluluğuna "uyum sağlamak" için gösterdiği gülünç çabalardır (*Raskazıy Nazara İliça gospodina Sinebrjuhova,* 1922; *Michel Siniaguine* [fr. çev.], 1930; *Golubaya knia,* 1934). Buna karşılık, tefrika romanlarında ve bazı öykülerinde (*les Souffrances de Werther* [fr. çev.], 1933; *les Lumières de la ville* [fr. çev.], 1936), adil ve uyumlu bir dünyaya duyduğu özlemi dile getirir. Mizahtan gitgide uzaklaşarak ruhbilimsel (*Vozvrasçyonnaja Molodost,* 1933) ve özyaşamöyküsel konulara (*Récits sur Lénine* [fr. çev.], 1941) yöneldi. 1937'den sonra hiciv türünün gözden düşmesinin kurbanı oldu.

ZOTTEGEM, Belçika'da (Doğu Flandre) komün, Aalst'ın G.-B.'sında; 25 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Tekstil sanayisi. Sağlık tesisleri merkezi. —Yakınında, *Grotenberge-Zottegem* sanayi bölgeleri.

ZOUTLEEUW → LÉAU.

ZÖGOPOT a. (fr. *zeugopode;* yun. *dzeugos,* çift ve *pus, podos,* ayak'tan). Zool. Dörtayaklı omurgalılarda, stilopot ile otopot arasında yer alan ara parça. (Zögopot, temel olarak birbirine paralel iki kemikten oluşur: ön ayaklarda dönerkemik ve dirsekkemiği, arka ayaklarda kavalkemiği ve kamışkemik.)

Z.P.T. Sil. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICI*'nın kısaltması.

Zr Anorg. kim. *Zirkonyum*'un simgesi.

ZRAZY a. Kıymadan (dana, tavuk, domuz) yapılmış köftelerle kızarmış soğandan oluşan ve tümü kremayla kıvama getirilen yemek. (Polonya mutfağı.)

ZRENJANİN, esk. **Veliki Beckerek,** sonra **Petrovgrad,** Sırbistan'a bağlı Voyvodina özerk bölgesinde kent; 59 600 nüf. Besin sanayileri.

ZRİNYİ, hırvat kökenli macar ailesi. Önemli kişileri şunlardır: MİKLOS, askeri şef ve yazar (Csáktornya 1620 - *ay. y.* 1664). Hırvatistan banı olarak (1647) Osmanlılar'a karşı birçok savaşta komutanlık yaptı. En önemli yapıtı Vergilius ve Tasso'yu örnek alarak yazdığı manzum bir destandır: *Szigeti Veszedelem* (Zigetvar bozgunu). [Yazar bu yapıtında Osmanlılar'a karşı dedesi Miklós'un umutsuz Zigetvar savunmasını anlatır). Ayrıca siyasal kitaplar ve pek çok lirik şiir yazdı; —PETER (Verbovecz 1621 - Wiener Neustadt 1671). Hırvatistan banı olarak Avusturya'ya karşı komplo kurduğundan Viyana'da idam edildi; —İLONA 1643-1703), öncekinin kızı. Önce Ferenc Rákóczy, sonra İmre Tököli ile evlendi; Avusturyalılar'a karşı Munkaçevo (Munkacs) kalesini savundu (1688). Türkiye'ye sığınmış olan kocasının yanına gitti ve orada öldü.

ZRZAVÝ (Jan), çek ressam (Vadín, Havlíčkův Brod yakınında, 1890 - Prag 1977). Prag Süsleme sanatları okulu'nda eğitim gördü, 1918'de arkadaşları Bohumil Kubišta (1884-1918) ve Vaclav Špála ile (1885-1946) birlikte, Tvrdošíjní grubunun kuruluşuna katıldı. Simgeci şiirselliğe yakın bir anlayışta çalışan Zravý, konu olarak Kutsal Kitap'tan alınma sahneleri seçti ve her türlü ikonografik örnekten bağımsız bir tinselliğe yöneldi. İtalya (Venedik) ve Fransa'ya (Bretagne) yaptığı birçok yolculuk, oldukça kişisel olan anlatımının değişikliğe uğramaksızın zenginleşmesine yol açtı. Prag Ulusal galerisi'nde birçok yapıtı vardır.

ZSİGMONDY (Richard), avusturyalı kimyacı (Viyana 1865 - Göttingen 1929).

Jena'daki Schott cam fabrikası'nda kimyacı olarak çalıştı. Burada yaptığı önemli çalışmalarla dikkat çekti ve Göttingen Üniversitesi'ne kimya profesörü olarak atandı (1908). Özellikle, koloitler kimyasıyla ilgili araştırmalar yaptı. Bu tür sistemlerin yapısını belirlemek için, 1903'te alman H. Siedentopf ile birlikte ilk ultramikroskobu gerçekleştirdi (1925 Nobel Kimya ödülü).

ZU ya da **ZÜ** sıf. (ar. *zū, zü*). *Esk.* **1.** Sahip, malik. **—2.** *Zu-fünun,* ilim irfan sahibi. ‖ *Zü-l-ciheteyn,* ikitaraflı; çok yönlü: "*... gerek arabi ve farisiden ve gerek elsine-i ecnebiyyeden tercüme vü telife muktedir olarak zü-l-ciheteyn olmak...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Zu-l-vecheyn* → ZÜLVECHEYN. ‖ *Zu-l-yedeyn,* iki elini de rahatlıkla kullanabilen kimse. ‖ *Zu-n-nun,* Yunus peygamber.
—Esk. biyol. *Zu-l-maaşeyn* → ZÜLMAAŞEYN.
—Esk. mat. *Zu-erbaat-il-adla,* dörtgen. ‖ *Zu-erbaat-il-vücuh,* dörtyüzlü. ‖ *Zu-erbaat-il-zevaya,* dört açılı. ‖ *Zu-haddeyn,* binom, iki terimli. ‖ *Zu-hadd-i kesire,* polinom, çokterimli. ‖ *Zu-hadd-i vâhid,* monom, bir terimli. ‖ *Zu-hudud-i selasevi,* trinom, üç terimli. ‖ *Zu-isna-aşeret-il-vücuh,* onikiyüzlü. ‖ *Zu-işrin-il-vücuh,* yirmiyüzlü. ‖ *Zu-kesir-il-adla,* çokgen. ‖ *Zu-kesir-il-vücuh,* çokyüzlü. ‖ *Zu-kutbeyn,* iki kutuplu. ‖ *Zu-selaset-il-vücuh,* üçyüzlü, üçdüzlemli. ‖ *Zu-sebat-il-adla,* yedigen. ‖ *Zu-semaniyet-il-vücuh,* sekizyüzlü. ‖ *Zu-sittet-il vücuh,* altıyüzyü. ‖ *Zu-tisat-il-adla,* dokuzgen.

ZU a. (ar. *żū'*). *Esk.* Işık, aydınlık.
—Ed. *Zu-kafiyeteyn,* divan şiirinde her dizede ikişer sözcüğün oluşturduğu uyak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Uyaklı iki dizede sonraki sözcükler dışında bir uyak daha bulunabilir. Böylece ayrı ayrı ikişer uyağa yer verilmiş olur. Örn. *"Âdem zebun-ı pençe-i kudret değil midir / Âlem esir-i dest-i meşiyyet değil midir"* (İnsan Tanrı'nın elinde güçsüz bir varlık değil midir; evren Tanrı istencinin esiri değil midir?) [Nabi]. Burada *kudret-meşiyyet* uyaklarının dışında *âdem-âlem* sözcükleri de uyaklıdır; böylece zu-kafiyeteyn oluşmuştur.

ZUABE → ZÜABE.

ZUAFA çoğl. a. (ar. *za'if'*in çoğl. *zu'afā'*). *Esk.* Zayıflar: *"Layık mı, sana düşerken imdâd, / Bîkes zuafâya hasr-i bidâd?"* (A. H. Tarhan).

ZUAMA a. İsl. huk. Başkanlar, komutanlar, reisler.

ZUARA → ZUVARA.

ZUBATOV (Sergey Vasiliyeviç), rus jandarma albayı (Moskova 1864 - *ay. y.* 1917). Ohranka'nın Moskova bölümü yöneticiliğini yaptı (1896-1902). Sendika tipinde bir işçi dernekleri ağı kurulmasını, ama bu derneklerin rejime bağlı olmasını ve polis tarafından gizlice denetlenmesini önerdi. Bu tür örgütlenmeler 1901-1903'te büyük sanayi bölgelerinde kuruldu. Bununla birlikte Zubatov'un "polise dayalı sosyalizm"i hükümet yetkililerine tehlikeli göründüğünden 1903'te bunlardan vazgeçildi. Zubatov intihar etti.

ZUCCALLİLER, Graubünden kökenli mimar ve duvarcı ustaları ailesi. —En tanınmış üyesi ENRİCO'dur (Roveredo 1642 - Münih 1724). Münih sarayı mimarıydı; bu kentteki S. Kajetan kilisesi'nde, Schleissheim ve Nymphenburg şatolarında çalıştı. Oberammergau yakınındaki Ettal manastırı'nın cephesi (1710) ve Bonn'da Seçici prenslerin konutu (XVII. yy. sonu - XVIII. yy. başı) başlıca uygulamalarıdır.

ZUCCARELLİ (Francesco), italyan ressam ve gravürcü (Pitigliano, Grosseto eyaleti, 1702 - Floransa 1788). Venedik'te peyzajcı olarak tanındı, sonra Londra'ya giderek burada uzun süre çalıştı (1752 -1762 ve 1765 1771), Thames'in en güzel yerlerinin resmini yaptı. M. Ricci'ninkilerin etkisini taşıyan ferah ve aydınlık peyzajlarında idealleştirilmiş zariflikte kişilere yer verir. (Yapıtları, Venedik ve Bergamo Accademia müzelerinde, İngiltere'deki müzelerde ve özel koleksiyonlardadır.)

ZUCCARİ (Taddeo), italyan ressam (Sant'Angelo in Vado, Urbino, 1529 - Roma 1566). Manierismoculuktan kaynaklanan bilgince ve gösterişli sanatın önemli bir temsilcisidir. Fresk alanında uzmanlaştı. Roma'da papa Julius III için, Villa Giulia'nın (1553-1555) kimi süslemelerinde, S. Maria della Consolazione ve S. Marcello al Corso kiliselerinin capellalarında çalıştı. Kardeşi Federico ile birlikte, Caprarola'daki Farnese sarayı'nın (1563-1565) ve Vatikan'daki Sala Regia'nın süsleme çalışmalarına katıldı. —Kardeşi FEDERİCO (Sant'Angelo in Vado 1540'a doğr. - Ancona 1609) ağabeyinin öğrencisi oldu, onunla birlikte Roma'ya gitti ve Trinità dei Monti kilisesi'nde Taddeo'nun başladığı Pucci capellası fresklerini 1566'dan sonra tamamladı. Floransa'ya çağrıldı. Vasari ile birlikte, sonra tek başına katedralin kubbesinde çalıştı. 1593'te Desen akademisi'nin başkanı oldu. F. Zuccari, dogmacı bir araştırma olan *İdea de' pittori scultori ed architetti*'de (Ressamlar, heykelciler ve mimarların düşünceleri) [1607] özetlediği kuramlarını ve resim çalışmalarını Venedik, İngiltere ve İspanya'ya kadar yaydı. Sözkonusu incelemesinde sanatçı, "dış görünüş"ten (ya da biçimsel görünüş) ayrı olan "iç görünüş"ün (ya da düşünsel görünüş) işlevini tanımlar.

ZUCCHİ (Iacopo), italyan ressam (Floransa 1541'e doğr. - *ay. y.* 1590). Floransa'da Vasari'den ders aldı ve onunla birlikte çalıştı. Roma'ya gitti ve burada bazı sarayların dekorlarını, S. Spirito in Sassia kilisesi'nin bazı fresklerini (1582-83) ve konusunu mitolojiden alan tablolar (*Mercan avı,* Borghese galerisi; *Psykhe'nin aşkı,* 1589, *ay. y.*) yaptı.

ZUCCHİ (Antonio), italyan ressam (Venedik 1726 - Roma 1795), gravürcü ve sahne tasarımcısı GIUSEPPE CARLO **Zucchi**' nin yeğeni (Venedik 1721 - *ay. y.* 1805). Özellikle, Amigoni'den ders aldı, Roma ve Napoli'ye yaptığı bir seyahat sırasında R. Adam'la tanıştı (1760) ve Mengs'in tarzını benimseyerek Venedik geleneğine uygun konuları neoklasik modaya uydurdu (kilise resimleri, harabeli peyzajlar, antik sahneler). Uzun süre ingiltere'de çalıştı ve burada dekorasyonlar, örneğin Londra'daki Home House'un (günümüzde Courtauld enstitüsü) dekorasyonlarını (1773) yaptı. 1776'da A. Kauffmann'la evlendi.

ZUCCHİ (Virginia), italyan dansçı (Parma 1847 - Monte-Carlo 1930). Meslek yaşamına sirkte, *Brahma* balesinde başladı. Tiyatroya geçti ve Roma, Napoli, Madrid, Milano, Torino, Berlin ve Londra'da başarıyla dans etti. 1883'te Paris'teki Eden Theatre'da, Manzotti'nin *Excelsior* balesinde büyük bir ilgiyle izlendi. 1885'te Petersburg'a giderek İmparatorluk tiyatrosu'na katıldı. 1885 -1892 arasında Marius Petipa'nın *Firavunun kızı, Coppelia, Paquita, Esmeralda, la Fille mal gardée* vb. gibi bütün büyük balelerinde sahneye çıktı. İtalyan tekniğinin örneğini Rusya'ya götüren ilk dansçıydı. İmparatorluk Rusyası'ndan ayrıldıktan sonra, avrupa başkentlerinde oynamayı sürdürdü ve ardından Monte-Carlo'da bir dans okulu açtı.

ZUCCOLO (Ludovico), italyan yazar (Faenza 1568 - 1630'a doğr.). Siyasal incelemeleri, devlet mantığını, ahlaktan ayrı, ancak ekonomik sorunlara açık bir evren olarak gösterir (*Dialoghi,* 1625).

Zuccone (teklifsiz dilde "Kel"), Floransa çan kulesini süsleyen ünlü bir heykele (peygamber Habakuk) verilen ad. Donatello'nun yapıtı olan bu heykel, günümüzde Opera dell'duomo müzesi'ndedir.

Zuckerkandl fasyası (avusturyalı anatomici Emil *Zuckerkandl*'ın [1848-1910] adından), böbrek yuvasını sınırlandıran lifsi kılıfın arka yaprakçığı.

Zuckerkandl organı, periton arkasında bulunan, kromafinsiz paragangliyon.

ZUCKMAYER (Eduard), alman müzikçi (Nackenheim 1890 - Ankara 1972). Bonn Üniversitesi'nde felsefe ve sanat tarihi; Köln, Münih, Berlin konservatuvarlarında müzikoloji eğitimi gördü. Konser piyanocusu ve orkestra yönetmeni olarak yetişti. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Almanya'da gelişen Halk ve Gençlik müzik hareketi'ne katıldı. *Denizde okul* adlı örgütün kurucuları arasında yer aldı. 1936'da Paul Hindemith'in önerisi üzerine Ankara Devlet konservatuvarı'nın kuruluşunu düzenlemek üzere Türkiye'ye çağrıldı. 1938'den ölümüne kadar Gazi eğitim enstitüsü'nde müzik öğretmeni ve müdür olarak çalıştı.

ZUCKMAYER (Carl), alman kökenli isviçreli yazar (Nackenheim, Hessen, 1896 - Visp, Valais, 1977). Lirik şiirler (*Der Baum,* 1926) yazdı, en büyük başarısını tiyatro alanında kazandı: Rheinland bölgesindeki yaşamı işleyen, ünlü *Der fröhliche Weinberg* (1925); sanatçı çevrelerini anlatan *Katharina Knie* (1929); prusya militarizmine karşı çıkan *Der Hauptmann von Kopenick* (1931). 1838'de ABD'ye gitti, sonra İsviçre'ye yerleşti. Nazi düşmanı bir havacının yaşamını sergileyen *Des Teufels General* (1945) adlı yapıtı sinemaya uyarlandı. Fransız direniş hareketinin bir kesitini anlatan *Der Gasang im Feuerofen* (1950) ile atom denemelerinden esinlenen *Das kalte Licht*'ta (1955) anlatımcı bir üsluba döndü. Anılarını yayımladı: *Als wär's ein Stück von mir* (1966).

ZUCRET → DUCRET.

ZUD sıf. (fars. *zūd*). *Esk.* Çabuk, hızlı.

ZUDAŞNA sıf. (fars. *zūd* ve *aşna*'dan *zūd-āşnā*). *Esk.* Çabuk dostluk kuran.

ZUDENDAZ sıf. (fars. *zūd* ve *endāz*'dan *zūd-endāz*). *Esk.* **1.** Hızlı atıcı. **—2.** Düşünmeden ağza geldiği gibi söyleyen söz.

ZUDRES sıf. (fars. *zūd* ve *rest*'ten *sūd-res*). *Esk.* Çabuk erişen, çabuk varan.

ZUDTER sıf. (fars. *zūd* ve *-ter*'den *zūd-ter*). *Esk.* Daha hızlı, daha çabuk.

ZUERAT, Moritanya'da yer, İcil Kediası'nın K.'inde. Demir cevheri çıkarım merkezi (demiryoluyla Cansado'ya bağlıdır).

ZUEYDİNE (EL-), Libya'da petrol limanı, Sirte körfezi kıyısında, Bingazi'nin G.'inde.

ZUFAOTU a. Akdeniz bölgesinde ve Orta Asya'da yetişen kokulu çalı. (Yaprakları şerit ya da mızraksı biçimdedir; karşılıklı yer alır; mor çiçekleri, uzun bir başak oluşturan sıkı yumaklar halinde topludur. Bil. a. *Hyssopus;* ballıbabagiller familyası.)
—ANSİKL. Eczc. Zufaotu, infusyon halinde, sindirimi uyarıcı ve bronş hastalıklarında öksürük kesici ve balgam söktürücü olarak kullanılır.

ZUFAR ya da **DOFAR,** Güney Arabistan'da bölge, Umman sultanlığı'nın güneyinde. Devletin geri kalan bölümünden büyük Rubülhali çölüyle ayrılır. Kurak bir kıyı ovasının (Salalah limanı) yukarısında, yarımadanın dağlık kenarında, yaz musonlarının yağmurlarıyla iyi sulanır ve kokulu (günlük ve mirra) ağaççıklardan oluşan yoğun çalılıklarla kaplı bir bölgedir. Halkı (arapça olmayan bir sami dil konuşan ve çoğu koyun-keçi yetiştiriciliğiyle geçinen Karalar), ülkenin geri kalanından farklı olarak sünnidir, bu nedenle çoğunlukla bütünleşmeleri önemli sorunlar yaratmaktadır (70'li yıllarda bir ayaklanma ülkeyi karıştırdı).

ZUFR a. (ar. *zufr*). *Esk.* **1.** Tırnak. **—2.** *Zufr-ı mültehim,* ayak başparmağı tırnağının ete gömülmesi.

ZUFRİ sıf. (ar. *zufr* ve *-ī*'den *zufrī*). *Esk.* **1.** Tırnakla ilgili, tırnağa ait. **—2.** Tırnak gibi olan, tırnaklaşan.

Giraudon

peygamber Habakuk'un "Zuccone" denen mermer heykeli Donatello tarafından 1426-1436 arasında yapılmıştır
Opera del duomo müzesi, Floransa

ZUG, İsviçre'de kent, kanton merkezi, *Zug gölü* kıyısında; 21 600 nüf. Yukarı kent, eski surlarının kuleleri, eski evleri, Sankt Oswald (XV. yy.) kilisesi, belediye konağı (XVI. yy.) ile çok güzel bir görüntü oluşturur. Ticaret (büyükbaş hayvan pazarı), turizm ve sanayi merkezi. Elektrikli aletler. Çinko metalürjisi. Besin sanayileri.

ZUG gölü ya da **ZUGER SEE,** İsviçre'de göl, Rigi ırmağıyla ayrıldığı Luzern gölünün K.'inde; 38 km². Lorze aracılığıyla sularını Reuss'e boşaltır.

ZUG kantonu, İsviçre'de kanton, Alpler'in kenarında, Zug ırmağı çevresinde; 240 km²; 84 908 nüf. (1991). Merkezi *Zug.*

Kantonun güney bölümü, İsviçre Önalpleri'nin tepelerine kadar uzanır. Orta kesimi, uzun yamaçları hızla ovaya doğru alçalan orta yükseklikte dağlardan oluşur. Zug gölüyle Reuss vadisini Schwyz aracılığıyla birbirine bağlayan bir tekne vadı açan buzlar nedeniyle yüzey şekilleri derinlemesine oyulmuştur. Zürich'ten Sankt Gotthard karayoluna kolay bir geçiş sağlayan bu geçit, Zug kantonunun oluşmasında temel rol oynadı ve Gotthard demiryolu buradan geçti. Buzultaş amfileri, molas yüzey şekillerine oranla tepelere daha yumuşak biçimler kazandırarak gölün aşağı kesimini biçimlendirdi.

Değişik çevre koşullarının birleştiği yerde bulunan Zug kantonunun çeşitli tarımsal kaynakları vardır: burada, dağlarda ve yüksek tepelerde ağır basan hayvancılığın yanı sıra çokürünlü tarım (meyve bahçelerine ve bazen ilkbaharda fön rüzgârlarıyla ısınan derin çöküntü alanlarına dikilmiş bağlara da yer ayrılmıştır) da yapılır. Ulaşım yollarının bulunması kentlerdeki sanayilerin (makine sanayileri, tekstil, besin sanayileri) gelişmesini kolaylaştırmaktadır.

—Tar. Zug kantonu, Lenzburg kontlarının kurduğu, ama daha sonra Kyburg kontlarının (1173) ve Habsburglar'ın (1261) eline geçen kentlerin kaderini paylaşmıştır. 1352'de İsviçre Konfederasyonu'na katılan Zug, ancak 1415'te hak eşitliğine kavuşabilmiştir. Katoliklikten ayrılmayan Zug'un 1848'den beri demokratik bir yönetimi (Anayasası birçok defa değiştirildi) vardır.

ZUGER SEE → ZUG gölü.

ZUGSPİTZE, Wettersteingebirge'de doruk, Avusturya ile Almanya (en yüksek noktasına bu kesimde erişir) sınırında yer alır; 2 963 metre. Obermoos'tan hareket eden bir teleferik 2 805 metre yükseklığe kadar çıkar. Meteoroloji gözlemevi.

ZUHAF a. (fr. *zouave*). **1.** Afrika'daki fransız piyade birliğine bağlı asker. **—2.** *Papalık zuhafı,* 1860'ta papa Pius IX'un isteği üzerine Papalık devletlerinin savunması için gönüllülerden kurulan piyade birliğine bağlı asker.

ZUHAL ya da **ZÜHAL,** Satürn gezegeninin arapça adı.

• Edebiyat. Divan edebiyatında Zuhal'in insanlara gam ve keder getirdiği anlatılır; *"Nahs-ı ekber"* (büyük uğursuzluk) diye adlandırılır: *"Kevkeb-i nahs-i ekber-i talı / Bağ-ı ikbale didebanımdır"* (Talihin büyük uğursuz yıldızı benim ikbal bağına girmemi engelleyen bekçidir) [Riyazi]. Öte yandan Zuhal'in feleği bütün feleklerden yüksek sayılır: *"Felek imaret-i can ü celalinin ferşi / Zuhal serаçe-i ikbalinin nigehbanı* (Felek yüce ve ulu makamının imareti, Zuhal ikbal sarayının bekçisi) [Nef'i].

ZUHR a.(ar. *zuhr*). *Esk.* Öğle vakti: *"Yine vakit zuhre doğru idi ki..."* (İsmail Suphi).

ZUHRİ sıf. (ar. *zuhr* ve *-i*'den *zuhri*). *Esk.* Öğleye ait, öğleyle ilgili.

ZUHRUF a. (ar. *zuhruf*). *Esk.* **1.** Yalancı süs, sahte zıynet. **—2.** Gösteriş, yaldız.

Zuhruf suresi, Kuran'ın 43. suresi. Mekke'de inmiştir. 89 ayettir. "Altın, mücevher" anlamına gelen adı, surenin 35. ayetinde geçer. Sure, Kuran ve Hz. Peygamber'i anlatan ayetlerle başlar. Allah'ın gücü ve insanlara bağışladığı nimetler belirtilir. Müşriklere gerekli yanıtlarda bulunulur. Peygamberliğin neden zengin ve nüfuzlu bir kimseye verilmediği açıklanarak inanmayanların ve inananların akıbetleri hakkında örnekler gösterilir.

ZUHUR a. (ar. *zuhūr*). *Esk.* **1.** Belirme, baş gösterme, türeme: *"Mirza İsmail'in zuhurunu hiç düşünmemişti"* (Ömer Seyfettin). **—2.** *Zuhur etmek,* belirmek, ortaya çıkmak: *"... zaman geçtiği halde beklenen cevap hâlâ zuhur etmemişdir"* (Baha Tevfik). **—3.** *Zuhura gelmek,* meydana çıkmak, türemek: *"... daha yüksek bir insan fikrini koyarak zuhura gelmiş ve daha geniş bir surette yayılmağa başlamıştı"* (Ragıp Hulusi).

ZUHURAT, -tı çoğl. a. (ar. *zuhūr*'un çoğl. *zuhūrāt*). Umulmadık, beklenmedik olaylar, hesapta olmayan şeyler.

ZUHURİ a. (ar. *zuhūr* ve *-i*'den *zuhūrī*). **1.** Ortaoyununda komik kişiyi canlandıran sanatçı. **—2.** *Zuhuri kolu,* ortaoyunu takımı.

ZUHURİ a. (ar. *zuhar*'dan *zuhurı*). Esk. sey. oy. Ortaoyununda taklitçi.

Zuhuri kolu, XIX. yy.'da, iki önemli ortaoyunu kolundan biri. Öteki, *Han* kolu*'ydu. Bazı araştırmacılar Zuhuri kolu'nun sarayda gösteriler düzenlediğini, Han kolu'nunsa halka açık gösteriler yaptığını belirtir. Bu terim bir ara ortaoyunu anlamında da kullanılmıştır.

ZUİD BEVELAND → BEVELAND

ZUİDERZEE, Kuzey denizi'nde eski körfez, bir seddeyle denizden ayrıldığından beri İjssel gölü *(IJsselmeer)* adıyla da bilinir. Adı "Güney denizi" (Kuzey denizi ve "Doğu denizi"ne [Oostzee, Baltık] karşıt olarak) anlamına gelir.

XIX. yy. ortasına kadar çok sık kullanılan bir su yolu olan Zuiderzee, demiryolu ağının kurulmasından ve Kuzey denizi kanalının (Amsterdam'ı doğrudan denize bağladı) açılmasından sonra hızla terk edildi. Körfezi kurutmayı amaçlayan birçok tasarının hazırlanmasından sonra, 1918'de kurutma çalışmaları başladı, 1930'da bir deneme polderi (Wieringermeer) kurutuldu, 1932'de 29 km'lik bir seddeyle körfezin ağzı kapatıldı. Bu sedde sayesinde üç büyük polder yaratıldı: Kuzey-doğu polderı, Doğu Flevoland ve Güney Flevoland; dördüncü bir polderse, ilk planda birkaç değişiklik yapılarak, gerçekleştirilmek üzeredir.

İlk polderler daha çok tarım amacıyla düzenlenmiştir; en yeni polderlerse, tarımın yanı sıra, çeşitli etkinlikleri ve Batı Hollanda nüfusunun önemli bir bölümünü (günümüzde polderlerin nüfusu 120 000'den fazladır ve bunun yaklaşık 15 000'i yeni Almere kentinde toplanmaktadır) içermektedir; ayrıca bu polderler, kendilerini kıtadan ayıran göllerin turistik olanaklarından da yararlanmaktadır.

Zuiderzee seddesi (1927-1932 arasında yapıldı)

J. Bottin

ZUİDHOLLAND, Güney Hollanda* ilinin hollandaca adı.

ZUİHİTSU, *fırça vuruşu* anlamına gelen ve bir japon edebiyat türünü belirten japonca sözcük. Belirgin özelliği, yazarın, tam bir biçim özgürlüğü içinde keyfince ve izlenimleri doğrultusunda aktardığı görüş ve deneyimler aracılığıyla öznelliğini ortaya koymasıdır. X. yy.'da, türün üç başyapıtından biri olan Sei Şonagon'un *Makura* no Soşi*'si ile başlayan zuihitsunun öbür iki başyapıtı Kamo no Çomei'nin *Hocoki** ve Kenko Hoşi'nin *Tsurezuregusa**'sıdır. Zuihitsu, çağdaş japon edebiyatında da sürmektedir.

ZÚJAR, İspanya'da ırmak, Guadiana'nın kolu (sol kıyıdan), Extremadura'yı akaçlar; 214 km.

ZUKAK → SOKAK.

ZUKOFSKY (Louis), amerikan yazar (New York 1904 - Port Jefferson, New York eyaleti, 1978). Nesnelci şiirin en önemli temsilcilerinden biridir (*A 1-24,* 1931-1978). Edebi yaratının genele değil özele yönelik olması gerektiğini, dolayısıyla da sözcükleri yaşamöyküsü ve tarih saymak gerektiğini savundu (*Autobiography,* 1970).

ZUKOR (Adolph) amerikalı film yapımcısı (Ricse, Macaristan, 1873 - Los Angeles 1976). 1889'da ABD'ye gitti, Chicago'da bir kürkçünün yanına müstahdem olarak girdi. 1903'te seyyar sinematografçılık yapmaya başladı. Sonra, Sarah Bernhardt'la *Queen Elizabeth*'i çevirerek (Fransız Mercanton'un yönetiminde, 1912) film yapımcılığına girişti. 1912'de Famous Players'i kurdu, 1916'da Jesse Lasky'yı ortaklığa alarak Famous Players Lasky Corporation'ı oluşturdu. Şirket, 1917'de, Paramount adını aldı.

Zukunft einer İllusion *(die)* [*Bir yanılsamanın geleceği*], S. Freud'un denemesi (1927); bu denemede Freud, tektanrıcı dinlerle babanın simgesel öldürülmesi ve suçluluk duygusu arasında bir ilgi kurar.

ZULA a. *Arg.* **1.** Kaçak ya da yasak şey-

ların saklandığı gizli yer. **—2.** *Zula etmek*, çalmak, aşırmak. || *Zulaya atmak*, bir şeyi gizlemek, saklamak.

ZUŁAWSKİ (Jerzy), polonyalı yazar (Lipowiec 1874 - Dębica 1915). Galiçya kökenli olan Żuławski, Bern'de felsefe eğitimi gördü (Spinoza üzerine bir tez hazırladı) ve "Genç-Polonya" edebiyat akımına katıldı. Şiirlerinde derin düşüncelere dalmaya olan eğilimi görülürken (*les Cordes de l'âme* [fr. çev.], 1892; *Poésies* [fr. çev.], 1908), oyunlarında tiyatroya olan yatkınlığını kanıtladı (*le Dictateur* [fr. çev.], 1903; *Eros i Psyche*, 1904). Günümüzde ününü sürdürmesini sağlayan üçlüde (*Sur le globe d'argent* [fr. çev.], 1903; *le Vainqueur* [fr. çev.], 1910; *la Vieille Terre* [fr. çev.], 1911) Ay'ın insan tarafından fethini anlatarak, tüm estetik ve metafizik ülküsünü yitirmiş, koyun gibi yaşayan insanların dünyasını betimleyen karamsar bir utopya yarattı.

ŻUŁAWY, Vistül deltasında bölge, Polonya'da, bir bölümü deniz düzeyinin altında (– 1,8 m) alçak bir arazidir. Vistül ve ikincil kolu Nogat dışında ovanın her yanından ırmak ağları, kanallar ve akaçlama çukurları bulunur. Toprağı iyi değerlendirme çalışmaları sonunda mükemmel verim (buğday, şekerpancarı, hayvan yetiştiriciliği) alınmaktadır.

ZULEMAT ya da **ZULMAT, -tı** çoğl. a. (ar. *zulmet*'in çoğl. *zulemat*, *zulmat*). *Esk.* **1.** Karanlıklar: *"O zulemat-ı âbâd-ı şükûke gitti"* (A. H. Tarhan). **—2.** Dünyanın keşfedilmemiş, ayak basılmamış yerleri. **—3.** *Bahr-ı zulmat*, Atlantik okyanusu.

ZULİA, Venezuela'nın batı ucunda eyalet, Maracaibo gölü kıyısında; 63 100 km²; 2 387 208 nüf. (1990). Merkezi *Maracaibo*. Büyük petrol yatakları. Gölün güneyinde tarım (süt hayvanı yetiştiriciliği, muz ağaçları, şekerpancarı) alanları.

ZULLA a. Mim. Camilerde ziyadeye bakan, üstü örtülü, önü açık ve caminin ana bünyesi içinde yer alan bölüm.

ZULMANİ sıf. (ar. *zulmet*'ten *zulmani*). *Esk.* Karanlıkla ilgili, karanlık olan.

ZULMAT → ZULEMAT.

ZULMEN be. (ar. *zulm*'den *zulmen*). *Esk.* Haksızca, zalimce, zulmedercesine.

ZULMET, -ti a. (ar. *zulmet*). *Esk.* **1.** Karanlık: *"Bir ağır zulmet altında bütün varlıklar sükûnete daldıkları bir zamanda..."* (H. E. Adıvar). **—2.** *Zulmet-efza*, karanlığı artıran. || *Zulmet-i ebkem*, suskun, dilsiz karanlık. || *Zulmet-i kabr*, mezar karanlığı. || *Zulmet-i ten*, bedenin karanlığı.

ZULMETMEK gçz. f. (*zulüm etmek* > *zulmetmek*). *Bir kimseye, bir topluluğa zulmetmek*, gücünü zorbaca kullanarak onlara eziyet etmek, işkence etmek.

ZULOAGA Y ZABALETA (İgnacio), ispanyol ressam (Eibar 1870 - Madrid 1945). 1890'da gittiği Paris'te 25 yıl kaldı, simgeci çevrelerle ilişki kurdu, Mallarmé, Degas, Rodin, Gauguin ile dost oldu; 1899'da M. Dethomas'nın kız kardeşiyle evlendi. Ciddi üslubu onu XVII. yy. ispanyol geleneğine bağlar. 1913'te M. Barrès'ın bir portresini yaptı. Yazarın bir Toledo manzarası önünde görüldüğü bu tablo kısa sürede büyük beğeni kazandı. Kibar çevrelerden kişilerin sayısız portresinin yanı sıra "kara İspanya" tiplerinden oluşan bir dizi gerçekleştirdi: fırtınalı bir gökyüzünün altında köylüler, yaşlı kadınlar, cüceler ve guatrlı hastalar. Manzaraları ya da kimi samimi portreleri daha doğaldır (*Turegano'da genç boğa güreşçileri*, San Sebastian müzesi). Zumaya'daki villası kendisi tarafından müzeye dönüştürülmüştür.

ZULTE, Belçika'da (Doğu Flandre) komün, Lys vadisinde; 13 000 nüf. Metalürji. Tekstil. Mobilyalar. Deri işleme.

ZULU a. Bantu dili; ksosa*'ya çok yakın olan zulu, Afrika'nın güneyinde (Natal eyaleti) 7 milyonu aşkın insan tarafından konuşulur.

ZULULAND, XVIII. yy.'da Natal'ın kuzeyinde kurulan ve XV. yy.'a doğru Büyük Göller bölgesinden gelmiş Ngoniler, Ndebeleler vb. gibi küçük toplulukların karışımından oluşan devlet. Klanlarından biri olan ve önce Dingisvayo, sonra Şaka* tarafından yönetilen (1812) Zulular fiili iktidarı ele geçirerek ve bölgede teror yaratarak halkı kuzeye doğru sürdüler. Bu yüzden Ndebeleler bugünkü Zimbabve'ye kaçtılar. Şaka 1828'de öldürüldü, yerine üvey kardeşi Dingaan geçti. Dingaan, P. Retief komutasındaki boer birliklerini kılıçtan geçirdikten sonra Pretorius'a yenildi ve Svaziland'a kaçtı, orada öldürüldü. Zulular'ın bir kısmı Tugela ırmağının kuzeyine yerleşti, birçoğu Natal'de kaldı. Dingaan'ın halefi Cetevayo İngilizler tarafından saldırıya uğradı ve 1879'da yakalandı. Önce ingiliz protektorası olan Zululand, sonra Natal'e bağlandı.

ZULULAND, Güney Afrika'da bölge, günümüzde Kvazulu'yu kaplamaktadır.

ZULULAR, Güney Afrika'da, Natal eyaletinin doğu yanında yaşayan bantu soyundan halk. Çeşitli ngoni* gruplarından oluşan yaklaşık 7 milyon kişiyi kapsar. Daha çok hayvancılıkla geçinen Zulular, bir evcil hayvan ağılının (kraal) çevresinde toplanmış babasoylu ve dıştanevli çekirdek aileleri barındıran evlerde yaşarlar. Hıristiyanlaştırma ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nin uyguladığı ırkçı yasalara uymak zorunda bırakılmaları geleneksel değerlerini tehdit etmektedir.

ZULÜM, -lmü a. (ar. *zulm*'den). **1.** Güçlü bir kimsenin yasaya ya da vicdana aykırı olarak başkalarına yaptığı haksızlık, kötülük, eziyet, işkence. **—2.** *Zulüm etmek* → ZULMETMEK. || *Zulüm görmek*, kendisine işkence ve eziyet yapılmak, büyük bir haksızlığa uğramak.

—Psikan. Selfin bazı bölümlerinin ya da fantazmalı saldırıların hedefi olan nesnenin, özneye karşı giriştiği misilleme. (Bk. ansikl. böl.)

—ANSİKL. Psikan. M. Klein, çalışmalarının başında fantazmada saldırıya uğrayan iyi nesnelerin, çocuktaki ağızcıl, anal ve üretrasal düzeyde çeşitli olanaklar yoluyla kendisine karşı zalimce bir üstelemeyle misilleme tehdidinde bulunduklarını düşünüyordu. Ardından 1957'de, zarara uğrayan nesnenin zalimce misillemesinin daha derin bir nedenini buldu. Buna göre zarara uğrayan nesne, zarara uğramayan nesneyi kıskanıyor ve sırf bu nedenle ona saldırmak istiyordu. M. Klein ayrıca yarılma mekanizmalarının, nesneyle olduğu kadar selfle de ilgili olduklarını ve zulmün kötü nesnelerden başka bir yerden de gelebileceğini ortaya koydu. Buna göre narsis örgütlenme içinde selfin bazı bölümleri, selfin öteki bölümlerine zulmedebiliyordu.

ZUM ya da **ZUUM** a. (ar. *zuᶜm*, *zuᶜum*). *Esk.* **1.** Batıl inanç. **—2.** Şüphe, kuşku: *"Askerin kesret-i keyfiyet eder diye zu'm ederdi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** *Zum u zehab*, kuşku ve endişe: *"... Devlet-i Aliyye dahi tebaasının zum u zehablarını refte refte ta'dile sarf-ı himmet buyurmakta olup..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

ZUMALACÁRREGUİ (Tomás DE), ispanyol asker (Ormáiztegui 1788 - Cegama 1835). Birinci Carlos savaşı sırasında don Carlos'un en önemli generaliydi. Bilbao kuşatması sırasında yaralandı, kesin zafere ulaşamadan öldü.

ZUMÁRRAGA (Juan DE), ispanyol din adamı (Durango, İspanya, 1475'e doğr. - Mexico 1548). Mexico'nun ilk piskoposu oldu. 1527'den ölümüne kadar Meksika'da Kilise'yi örgütledi ve yerlilerin hızla hıristiyanlaştırılmasından kaynaklanan sorunları çözmesini bildi ve bu insanları conquistadorlara karşı sürekli olarak korudu.

ZUMAYA, İspanya'da liman ve sayfiye merkezi. Bask ülkesinde (Guipúzcoa ili), ría de Urola kıyısında; 7 800 nüf. Villa Zuloaga, sanatçının koleksiyonlarını içerir.

ZUMBUSCH (Kaspar VON), alman heykelci (Herzebrock, Westfalen, 1830 - Rimsting, Bavyera, 1915). Meslek yaşamını önce Münih'te, Bavyeralı Ludwig II için çalışarak, sonra da Viyana'da Akademi'de profesör olarak geçirdi. Beethoven (1880) ve özellikle imparatoriçe Maria-Theresia (1873-1888) anıtlarını yaptı.

ZUMİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *zuᶜmi*'nin çoğl. *zuᶜmiyyat*). *Esk.* **1.** Boş inançlar. **—2.** Kuşkular.

ZUMSTEEG (Johann Rudolf), alman besteci ve orkestra şefi (Sachsenflur, Baden - Württemberg, 1760 - Stuttgart 1802). 1871'de viyolonselci olarak Württemberg saray orkestrası'na girdi ve 1793'te capella yöneticiliğine getirildi. Birkaç kantat, opera ve singspiel, ayrıca bazı çalgı yapıtları ve sahne müzikleri bestelediyse de gerçek ününü balad (*Lenore*, Bürger'in metni üzerine, 1798) ve lied bestecisi olarak kazandı ve bu iki alanda Schubert'in en önemli ardıllarından biri durumuna geldi.

ZUNİLER, Amerika Birleşik Devletleri'nde, özellikle Yeni Meksika'nın kuzey-batı'sında yaşayan Pueblo Kızılderilileri. Zuñiler, dinsel iktidarın çoğu zaman sivil iktidara üstün olmasına karşın seçilmiş şeflerin otoritesi altında dıştanevli ve anasoylu klanlar halinde örgütlenmişlerdi. Grubun otorite ilkeleri, ortaklaşa yapıların varlığına dayanan hiyerarşik dört grup (tıp, av, kadınlar, oyun) tarafından yerine getiriliyordu. Zuñiler tarımla, bazen de av ürünleriyle besleniyorlardı. Dinsel mitolojileri (döl bereketine ve sağalmaya bağlı ayinler) insanlarla tanrılar arasındaki ilişkilere aracılık etmeye gelen atalara tapınma temeline dayanıyordu. Zuñiler bugün kendilerine ayrılan özel bölgede yaşamakta, hayvancılıkla ve süs eşyası yapımıyla uğraşmaktadırlar.

ZUNUN çoğl. a. (ar. *zann*'ın çoğl. *zunûn*). *Esk.* Sanılar, kuşkular: *"Truva'nın eski vekayi'i bir takım hurâfat ve zunûn perdeleriyle örtülü kalmakta..."* (Mehmet Tevfik).

ZUNYİ, Çin'de (Guicou) kent; 251 400 nüf. (1990). Makine ve elektrikli gereçler sanayileri.

ZUNYİT a. (fr. *zunyite*; Colorado'daki *Zuni* maden ocağının adından). Miner. Bileşiminde fluor ve klor da bulunan hidratlı doğal alüminyum silikat; kübik sistemde yer alır.

ZUNZUNEGUİ (Juan Antonio DE), ispanyol yazar (Portugalete 1901). Öykülerinde ve romanlarında doğduğu bölge olan Bilbao'yu işledi (*Chiripi*, 1931; *La úlcera*, 1948; *Beatriz o la vida apasionada*, 1952; *El hijo hecho a contrata*, 1956; *El premio*, 1960; *Un hombre entre dos mujeres*, 1966; *La hija malograda*, 1972).

Zuocuan ya da **Zuozhuan** (*Zuo'nun açımlaması*), konfuçiusçuluk geleneğinin oluşumunda önemli rol oynayan bir çin tarih kitabı (İ. Ö. IV.-III. yy.).

ZUOZ, İsviçre'de (Graubünden kantonu) sayfiye ve kış sporları merkezi, İnn'in sol kıyısında, Yukarı Engadin'de, 1 716 m yükseltide; 1 190 nüf.

Zuozhuan → ZUOCUAN.

ZUO ZONGTANG, çinli devlet adamı (Hunan 1812 - 1885). Taipingler'le savaştıktan sonra Fucien'in ve Cıciang'ın (1864), sonra Şanşi ve Gansu'nun kral naibi oldu (1866). 1874'te Türkistan'da patlak veren bir ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi ve Yarkent, Aksu, Kaşgar ve Hotan'ı ele geçirdi, daha sonra Şincian eyaleti olacak bölgede terör havası estirdi (1878). Nankin kral naibi oldu (1881) ve Fucou tersanesi'nin kurulmasına katkıda bulundu.

ŽUPA a. (slav dilinde sözc.). Tar. Bir župan'ın yönettiği toprak. (Daha önce X. yy.'da Hırvatistan'da uygulanmış olan toprakların županlara bölünmesi, Macaristan

egemenliğindeki slav topraklarında [Hırvatistan ve Slovakya] 1918'e kadar sürdü.)

ŽUPAN (slav dilinde sözc.). Tar. Ortaçağ' da slav ülkelerinde bugün Batı ülkelerindeki kontun karşılığı olan unvan.

ZUPPA İNGLESE a. (ital. *zuppa inglese,* supanglez). Hamurunun arasına pastacı kreması ve kirsch, maraskinoya yatırılmış meyve şekerlemesi döşenen ve bezelerle süslenerek soğuk sunulan tatlı.

ZUR a. (ar. *zūr*). *Esk.* Asılsız, gerçek olmayan söz ya da iş: *Şahid-i zur* (yalancı tanık).

ZURARA ya da **AZURARA** (Gomes EANES DE), portekizli asker ve edebiyatçı (Azurara 1410'a doğr. - öl. 1474). *Crónica do Rei Dom João 1er de boa memoria* (Kral João I'in kroniği) [1450] ve özellikle *Crônica do descobrimento e conquista da Guiné* (Gine'nin keşfinin ve fethinin kroniği) [1453] adlı yapıtları yazdı.

ZURAWNO → ZORAWNO.

ZURBARÁN (Francisco DE), ispanyol ressam (Fuente de Cantos, Badajoz, 1598 - Madrid 1664). Bask bir tüccarın oğluydu, üç kez evlendi, birçok çocuğu oldu, son yılları sıkıntı içinde geçti. Caravaggiocu natüralizmin ve o dönemde çok yaygın olan çokrenkli heykel sanatının etkisinde kaldı. Daha çok manastırlar için çalıştı, 1626'da Sevilla'daki dominikenlerden ilk önemli siparişini aldı: yalnız iki panosu günümüze ulaşan *Aziz Dominicus'un yaşamı* (Magdalena kilisesi, Sevilla). 1629'da fransiskenler için gerçekleştirdiği *Aziz Bonaventura'nın yaşamı* konulu dört tablo ile (ikisi Louvre'da) ustalığını kanıtladı. Ünü gittikçe yaygınlaştı; 1634'te Madrid'e gitti ve orada dostu Velázquez ile birlikte Buen Retiro'nun süslemelerinde çalıştı (*Herakles'in işleri,* Prado). Başyapıtları, 1638-1647 arasında Jerez de la Frontera yakınındaki certosa için yaptığı resimler (*Muştulama, Çobanların tapınması, Müneccimlerin tapınması, Sünnet* [Grenoble müzesi]; öbürleri Cádiz vb.'de) ve Guadalupe'deki (Extremadura) hieronymusçular manastırındaki dizidir. Halk gözüyle yaptığı gözlemlerin doğruluğu, ritim ve kompozisyondaki genişlik, renklerin zarif yoğunluğu, planların arılığı, bu yapıtlarda mistik duygunun derinliğini dile getirme bakımından az rastlanan mükemmelliktedir. Yaşamının bundan sonraki bölümünde Zurbarán'ın esininde bir gerileme görülür. Üslubu, Murillo'nun etkisiyle, sözgelimi, öğrencilerinin yardımıyla Amerika için gerçekleştirdiği kadın martyr figürlerinde (1647'de Lima için 24 tane; 1649'da Buenos Aires için, aralarında *Azize Apollonia* [Louvre] ve *Azize Agathe*'nin de [Montpellier] bulunduğu 15 tane) daha da zarifleşir. Yaşadığı sırada üne kavuşan, ama ölümünden sonra unutulan Zurbarán, romantizm çağında yeniden ün kazandı, özellikle de XX. yy.'da, çağdaş resmin eğilimlerine ayak uyduran, yapıcı, yalın üslubu ve renk tonlarındaki parlak yoğunluk sayesinde Murillo'dan bile üstün tutuldu, modern sanatın öncülerinden biri olarak kabul edildi. Yaşadığı dönemde Zurbarán'ın, tersine, Ortaçağ teknik ve anlayışının kimi yanlarını koruyan bir ressam olarak görüldüğünü vurgulamak gerekir.

Francisco de **Zurbarán**
Santa Casilda
Prado müzesi, Madrid

G. Ramos-Lauros

ZURİTA (Jerónimo), ispanyol tarihçi (Zaragoza 1512 - *ay. y.* 1580). 1548'den başlayarak Aragón sarayının kronikçiliğini yaptı, yerel gelenekleri araştırma ve doğrulama amacıyla çok geniş etkinliklere girişti. 30 ciltlik Aragón yıllarını yazdı.

ZURLİNİ (Valerio), italyan film yönetmeni (Bologna 1926 - Verona 1982). İlk uzun metrajlı filmini 1954'te çevirdi: *Le ragazze di San Frediano* (V. Pratolini'nin romanından). Beş yıllık bir aradan sonra *Estate violenta*'yı (1959) gerçekleştirdi. 1961'de çevirdiği *Genç âşıklar* (La ragazza con la valigia) eleştirmenlerin dikkatini çekti. 1962'de, *Cronaca familiare* (Pratolini'nin romanından) filmiyle Venedik festivali'nde altın aslan ödülünü kazandı. Daha sonra çevirdiği filmler: *Le soldatesse* (1965), *Seduto alla sua destra* (1968), *La prima notte di quiete* (1972) ve *Il deserto dei tartari* (1976, Buzzati'nin romanından).

ZURNA a. (fars. *nay-i sur, sūr-nay*'dan). Müz. **1.** Türk halk müziğinde üflemeli bir çalgı. (Üstte yedi, altta bir deliği vardır. Kamışlı ağızlıktan üflenerek çalınır. İran'da *sorna,* Hindistan'da *şanai* olarak adlandırılan Batı Asya kökenli bu çalgı, değişik adlar alarak [*saranai* (Vietnam'daki çam halkı), *sarinai* ya da *sarunai* (Endonezya)] Güney-Doğu Asya'ya dek yayılır.) **—2.** *Zurna gibi,* çok dar pantolon için kullanılır. ‖ *Zurnanın zırt dediği yer,* yapılmakta olan bir işin en önemli, can alıcı noktası. ‖ *Zurnanın son deliği,* makam ve mevki bakımından hiçbir önemi olmayan kimse.

◆ sıf. *Arg.* Anlamsız, saçma: *Çok zurna bir iş.*

ZURNABALIĞI a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin kıyı kesimlerinde ortasularda yaşayan kemiklibalık. (Sırt yüzgeciyle kuyruk yüzgeci arasında bir yağ yüzgeci bulunur. Çevik ve iyi yüzücüdür. Etçildir. Türkiye sularında rastlantıya bağlı olarak tek tük avlanır. Bil. a. *Synodus saurus;* boyu 35 cm'ye kadar; zurnabalığıgiller familyası.)

ZURNABALIĞIGİLLER a. Üyeleri denizde yaşayan, sırtında yağ yüzgeci bulunan, başı iyice kemikleşmiş, dişleri tehlikeli kemiklibalıklar familyası. (Tropikal bölge kıyılarında pusuya yatarak avlanır. Bil. a. *Synodidae;* sardalyamsılar takımı.)

ZURNACI a. **1.** Zurna çalan çalgıcı. **—2.** *Zurnacının karşısında limon yemek,* bir kimsenin aklını karıştırarak ya da onu baştan çıkararak işini göremeyecek duruma düşmesine yol açacak davranışlarda bulunmak.

ZURNACILIK a. Zurnacının işi.

ZURNAPA a. *Esk.* Zürafa.

ZURNAZEN MUSTAFA PAŞA, türk sadrazam (öl. Erzurum 1657). Enderun' da yetişti. Rumeli beylerbeyi (1648), baş defterdar (1650), vezirlik rütbesiyle Karaman valisi (1652) oldu. Aynı yıl ikinci kez baş defterdarlığa, Temeşvar valiliğine (1653) ve kaptanıderyalığa (1655) getirildi. Süleyman Paşa sadrazamlıktan azledildikten sonra yerine Deli Hüseyin Paşa atanınca (1656), Hüseyin Paşa Girit'ten gelinceye kadar sadaret kaymakamlığı ile görevlendirildi. Bu görevdeyken çeşitli entrikalar çevirerek sadaret makamına kendisini getirttiyse de görevde ancak birkaç saat kalabildi (5 mart 1856) ve azledilip Erzurum valiliğine atandı.

ZURT → ZART.

ZURUF çoğl. a. (ar. *zarf*'ın çoğl. *ẓurūf*). *Esk.* Zarflar; kılıflar, kaplar: *"Zaman, ahval, zuruf kimseye ram olmuş değildir"* (Neyzen Tevfik).

ZURUMBAZ a. CEDVAR'ın eşanlamlısı.

ZURVAN-AKARANA ("Sonsuz Zaman"), mezdekilikte Hürmüz ve Ehrimen'i yaratan ve zamanın Birlik ve kökenini simgeleyen en yüce ve öncesiz sonrasız Tanrı. Sasaniler döneminde zurvanların, süryanice, ermenice ve hatta arapça kaynaklarda belgelenen bir halk dinini benimsedikleri sanılır.

ZUTPHEN, Hollanda'da (Gelderland) kent, İJssel ve Berkel kıyısında; 30 700 nüf. Eski kent kapıları. XV. yy.'da yeniden yapılmış Sint Walburgis kilisesi (duvar resimleri; matbaada basılmış ilk kitaplar bakımından zengin kütüphane), XIII.-XIV. yy.' dan kalma Sint Jan kilisesi. Metalürji. Kâğıt. Tekstil. Turizm (su sporları) merkezi.

ZUUM → ZUM.

ZUVARA ya da **ZUARA,** Libya'da liman, Trablus kıyısında, Tunus sınırı yakınında; 14 600 nüf. Balıkçılık.

ZUYDCOOTE, Fransa'da (Nord) komün, Kuzey denizi kıyısında, Dunkerque'in K.-D.' sunda; 1 667 nüf. Sayfiye merkezi.

ZUYUF çoğl. a. (ar. *zayf*'ın çoğl. *ẓuyūf*). *Esk.* Ziyaretçiler, konuklar.

ZUZENEB sıf. (ar. *zū* ve *zeneb*'den *zu-zeneb*). *Esk.* Kuyruklu: *Kevkeb-i zu-zeneb* (kuyrukluyıldız).

ZÜ → ZU.

ZÜABE ya da **ZUABE** a. (ar. *zu'abe, zü'abe*). *Esk.* Zülüf, kâkül. **—2.** Yele.

ZÜBAB a. (ar. *zebb*'den *zübab*). *Esk.* Sinek: *Cenah-ı zübab* (sinek kanadı). *Tanin-i zübab* (sinek vızıltısı).
—Esk. zool. *Zübab-ı bakari,* büve, büvelek.

ZÜBD a. (ar. *zübd*). *Esk.* Kaymak, tereyağı.

ZÜBDE a. (ar. *zübde*). *Esk.* **1.** Bir şeyin en iyi kısmı, parçası. **—2.** Öz, özet, sonuç: *"... bütün faziletlerin zübdesi addettikleri bu kudret..."* (H. C. Yalçın). **—3.** *Zübde-i kâinat,* evrenin özü; Hz. Muhammet. ‖ *Zübde-i makal,* sözün özü.

Zübdet ül-vekayi, vezir Sarı Ahmet Paşa'nın tarih yapıtı. Mustafa II ve Ahmet III döneminde defterdarlık yapan Ahmet Paşa, bu yapıtta 1656-1704 yılları arasındaki olayları anlatır. Yapıtta, 1671'e kadar meydana gelen olaylar özetle, bu tarihten sonrakiler ise ayrıntılı olarak verilir.

Zübdet üt-tevarih, Mustafa Safi Efendi'nin iki ciltlik tarih yapıtı. Yapıtta, Ahmet I döneminin (1603-1617) olayları 1615'e kadar anlatılır.

ZÜBED çoğl. a. (ar. *zübde*'nin çoğl. *zübed*). *Esk.* **1.** Kaymaklar. **—2.** Özetler, özler, sonuçlar.

ZÜBEYDE, abbasi prenses, halife el-Mansur'un torunu (762 - Bağdat 831). Harunurreşit'le evlendi (781), onun ardılı el-Emin'i doğurdu (787). Hayır işleriyle, özellikle Ayn Zübeyde adı verilen suyu borularla Mekke'ye getirmesiyle ün kazandı.

Edebiyatı sever, kendisi de şiir yazardı. *Bin bir gece masalları*'nda yer alır.

ZÜBEYDE HANIM, Atatürk'ün annesi (öl. İzmir 1923). Sarıgöllü Hacısofuzade ailesinden Feyzullah Efendi ile Ayşe Hanım'ın kızı. Önce gümrük memurluğu yapan, sonra kereste ticareti ile uğraşan Ali Rıza Efendi ile evlendirildi. Bu evlilikten Mustafa (Gazi Mustafa Kemal Atatürk), Makbule (Atadan) ve Naciye adlı çocukları dünyaya geldi. Bunlardan Naciye küçük yaşta öldü. Okuryazar oluşu nedeniyle çevresinde Zübeyde Molla diye anılan Zübeyde Hanım, eşi Ali Rıza Efendi ölünce Selanik'te bir çiftlikte kâhyalık yapan kardeşi Hüseyin Ağa'nın yanına yerleşti. Oğlu Mustafa'yı da öğrenimi için Selanik'e, büyükannesi ve teyzesinin yanına gönderdi, sonra da Evrenoszade Ragıp Bey'le evlendi, ancak bu kocası da birkaç yıl sonra öldü. Kurtuluş savaşı öncesi bir süre İstanbul'da oturdu; ardından İzmir'e geçti.

ZÜBEYR ya da **HOR el-ZÜBEYR,** Irak'ta (Basra ili) yer, Basra'nın G.-B.'sında, Mezopotamya'nın fethinden hemen sonra 637-638'de, Araplar'ın kurduğu Basra kentinin bulunduğu yerde. —Yakınında petrol yatağı.

ZÜBEYR, köle tüccarı (1830 - K. Hartum 1913). 1858'de geldiği Bahrülgazel'e 1870'e doğru egemen oldu ve Mısır hıdivi İsmail Paşa tarafından paşalığa yükseltildi. Oğlu Süleyman, Romolo Gessi komutasındaki mısır birliklerine karşı savaşırken, Zübeyr Kahire'de tutuklandı (1875). Mehdiciler'in bozguna uğramasından sonra yeniden Sudan'a çağrıldı (1899) ve orada İngilizler'e hizmet etti. Çad'da Fransızlar'a karşı direnen Rabah, onun ajanlarındandı.

ZÜBEYR BİN EL-AVVAM, ilk müslümanlardan ve cennete gideceği haber verilenlerden (Mekke 586 - Vadis'suba 656). Annesi Hz. Muhammet'in halası, babası ise Hatice'nin kardeşiydi. Ebubekir'in çağrısıyla islam dinine girdi. Mekkeli müslümanlarla birlikte Habeşistan'a göçtü (615); bu sırada ticaretle uğraştı. Medine'de Peygamber'in yanına döndükten sonra katıldığı savaşlarda cesareti ve iyi ok atmasıyla tanındı. Ömer döneminde Mısır'ın alınmasına katkısı oldu. Ali'nin halife seçilmesinden sonra bir ara ona karşı çıktı; Cemel* vakası'ndan sonra görüşünü değiştirip Medine'ye dönerken öldürüldü. Kesik başını Ali'ye götürdüler. Ali ise gelenlere Peygamber'in Zübeyr'i öldürenin cehenneme gideceği yolundaki sözünü aktardı.

ZÜBUL a. (ar. *zübūl*). *Esk.* Sararıp solma, solgunlaşma: *"Hangi lâle-i çemen-i melâhattir ki akıbet zübûl bulmadı"* (Sinan Paşa, XIX. yy.).

Zübük, Aziz Nesin'in romanı (1961). Bir Anadolu kasabasında, çevresinin saflığından yararlanarak belediye başkanlığına, ardından da milletvekilliğine yükselen açıkgöz Zübükzade İbrahim Bey'in serüvenlerini anlatır. Pişkin, yüzsüz bir adam olan roman kahramanı, birçok kişiyi türlü yollardan dolandırmış, rakiplerini ustalıkla atlatmıştır. Foyası ortaya çıktıktan sonra bile ilçeyi ile çevireceğini söyleyerek eski yalanlarıyla yine halkın gözdesi olur. Romanda kasaba yaşamı, kişilikler, davranışlar gerçekçi bir biçimde canlandırılır. Bir gülmece dergisine de ad olan (1962) *Zübük*, çıkarcı, yüzsüz kişiler için kullanılan bir alay sözcüğü haline gelmiştir.

ZÜCAC a. (ar. *zücac*). *Esk.* Sırça, cam, şişe vb.

ZÜCACİ sıf. (ar. *zücāc* ve *-ī*'den *zücaci*). *Esk.* **1.** Camdan yapılmış. **—2.** Cam ve sırça işleriyle uğraşan kimse için kullanılır.

ZÜCACİYE a. (ar *zücāc* ve *-iyye*'den *zücāciyye*). Cam, porselen vb. maddelerden yapılmış eşya.

◆ sıf. *Esk.* Cam, porselen vb. ile ilgili.

ZÜCACİYECİ a. Zücaciye satan kimse ya da zücaciye satılan dükkân.

ZÜGABE a. (ar. *zügābe*). *Esk.* Şişlik, ur. —Esk. anat. Bağırsakta besini özümseyen küçük girinti çıkıntılar.

ZÜĞÜRT sıf. ve a. *Tkz.* **1.** Parasız, yoksul bir kimse için alay ya da şaka yollu kullanılır; meteliksiz, cebi delik. **—2.** *Züğürt tesellisi*, elde edemediği önemli bir şey karşısında kavuştuğu önemsiz bir şeyle kendini avutma.

ZÜĞÜRTLEME ya da **ZÜĞÜRTLEŞME** a. Züğürtlemek, züğürtleşmek eylemi.

ZÜĞÜRTLEMEK ya da **ZÜĞÜRTLEŞMEK** gçz. f. *Tkz.* Parasız kalmak, züğürt duruma gelmek: *Ay sonuna doğru züğürtleşmek.*

ZÜĞÜRTLEŞME → ZÜĞÜRTLEME.

ZÜĞÜRTLEŞMEK → ZÜĞÜRTLEMEK.

ZÜĞÜRTLÜK a. *Tkz.* Züğürt olma durumu, niteliği; parasızlık, meteliksizlik.

ZÜHAL → ZUHAL.

ZÜHDİ sıf. (ar. *zühd* ve *-ī*'den *zühdī*). *Esk.* Dinin gereklerini yerine getirmeyle ilgili.

ZÜHDİ (Hafız Mehmet), türk şair (Trabzon 1854 - Vakfıkebir 1914). Ulemadan Hafız Tayyip Efendi'nin oğlu. Babasından özel öğrenim gördü. On yaşında Kuran'ı hıfzetti. Çarşı medresesinde Espirli Hacı Ahmet Efendi'den çok genç yaşta icazetname aldı. Halveti tarikatına bağlandı. Islahane mektebi'nde din bilgileri, özel Hamidiye mektebi'nde ve Askeri rüştiye'de farsça okuttu. Bir süre idadi muallimliği yaptı. Trabzon icra memurluğunda, *Trabzon* gazetesi ve Vilayet matbaası müdürlüklerinde, İstinaf mahkemesi üyeliğinde bulundu. Vakfıkebir açıklarındaki vapur kazasında ailesiyle birlikte öldü. Peygamber'in gazvelerini konu edindiği, 4 200 beyitten oluşan *Nazm üs-siyer-i Zühdi* (1906), fıkraları ve şiirlerinin toplandığı *Mecmua-yı Zühdi* (1888), *Trabzon* gazetesinde yazdığı makalelerin yer aldığı *Vatan hediyesi* (1912), gençliğinde söylediği manzumeleri içeren *Nevbave* gibi yapıtları vardır. *Divan*'ı basılmadı.

ZÜHDİYE a. (ar. *zühd*'den *zühdiyye*). Tasav. Çilecilik.

ZÜHEYR BİN EBİ-SÜLMA, arap şair (öl. 610). Kabileler arasındaki savaşlarda şiirleriyle kendi kabilesini savundu. Günümüze kadar ulaşan şiirlerinin onun olduğu kesinlik kazanmamıştır. *Divan*'ındaki ilk kaside *Muallakat u seb*'de de (Yedi askı) yer aldı. Birçok kez basılan *Divan*'ının çok sayıda şerhi vardır.

ZÜHRE, Venüs gezegeni, Çulpan, Çobanyıldızı'nın arapça adı.

• Edebiyat. Efsaneye göre güzel bir kadındı. Harut* ile Marut*'u baştan çıkararak gökyüzüne yükseldi. Ancak Tanrı tarafından yıldız haline getirilerek cezalandırıldı: *"Gökteki Harut Marut aşk için indi yere / Zühre yüzün görücek unuttu Rahman'ını"* (Yunus Emre). Zühre'nin içki âlemleri düzenlediği, eğlencelerde saz çalıp şarkı söylediği anlatılır. Güneş cihan sultanı, Zühre de onun çalgıcısı olarak canlandırılır. Divan şiirinde çeng, saz, musiki, nağme gibi sözcüklerle birlikte anılır: *"Bezm-i felekte urmuş idi Zühre saza çeng / Ayş ü safada hürrem ü handan ü şâdman"* (Feleğin eğlence meclisinde Zühre, saza çengi vurmuştu; içki ve eğlencede şen, neşeli, güler yüzlüydü) [Baki].

ZÜHREVİ sıf. Cinsel ilişkiyle geçen bulaşıcı hastalıklar için kullanılır. (Belsoğukluğu, frengi, yumuşak şankr, Nicolas -Favre hastalığı belli başlı zührevi hastalıklardır.)

ZÜHREVİYE sıf. (ar. *zührevi*'nin dişl. *zühreviyye*). *Esk.* Frengi ve belsoğukluğuyla ilgili: *Emraz-ı zühreviye* (zührevi hastalıklar).

ZÜHRİ BİN ŞİHAB, arap hadis ve fıkıh bilgini (Medine 670 - Şam 742). Kureyş'in Zühre kabilesindendi. Medine'de öğrenim gördü; fıkıh öğrendi. 30 yaşlarındayken Medine'deki kıtlık yüzünden Şam'a göçtü. Yaşamını orada sürdürürken Medine'ye birçok kez gidip geldi. Güçlü belleğinin yardımıyla derlediği 2 000 kadar güvenilir hadisle tanınır.

ZÜHT a. (ar. *zühd*). Tasav. Dünyasal tüm isteklerden vazgeçerek kendini ibadete adamak. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Zühd-ü huşk*, bilinçsiz, ham sofuluk. || *Zühd-ü takva, zühd ile takva*, ibadet etme ve Allah'tan korkma: *"Fuzuli câm-ı mey terkin kılup zühd ile takvadan"* (Fuzuli, XVI. yy.).

—ANSİKL. Züht, "aşırı sofuluk" anlamına gelir ve böyle olana da "zahit" denir. Tasavvufta en üst aşamalardan ve Tanrı'ya ulaşmanın on yolundan biri sayılan züht, "dünya sevgisini yüreğinden koparıp atmak" olarak tanımlanır. Zahit, bu geçici dünyanın ardında ondan çok daha büyük, çok daha önemli ve sonsuz bir dünya bulunduğuna inanır. Tasavvufçular zühtün en üst aşamalarına erişmişlere örnek olarak halife Ebubekir'le halife Ömer'i gösterirler.

ZÜHTÜ BEY (İsmail) → İSMAİL ZÜHTÜ BEY.

ZÜHTÜ PAŞA (Ahmet), türk nazır (İstanbul 1833 - *ay. y.* 1902). Medrese öğrenimini tamamlayıp icazet aldıktan sonra maliye kâtibi (1846), Divanı muhasebat reisi ve maliye müsteşarı olarak çalıştı. Saruhan ve Beyrut'ta mutasarrıflık yaptı. Maliye (1878) ve Nafia nazırlığında (1884), Bursa valiliğinde (1884), Maarif nazırlığında (1891) bulundu. Bir süre boşta kaldıktan sonra yeniden Maarif nazırlığına getirildi (1899). Darülfünun'un yeniden açılmasında etkin rol oynadı. Din konusunda bir kitap dizisi niteliğindeki *Mecmuat üz-Zühdiye* adlı bir yapıtı vardır.

ZÜHUK, -ku a. (ar. *zühūk*). *Esk.* Yok olma, mahvolma, hükümsüz kalma.

ZÜHUL a. (ar. *zühūl*). *Esk.* Dalgınlık yüzünden ya da işlerin çokluğu nedeniyle unutma, geciktirme: *"... biz işbu makalemizde onların zühul veya ihmal, ihtilaf eyledikleri menakıb ve ahval-i hususiyesine dair birkaç söz söyleyeceğiz"* (İsmail Suphi).

ZÜHUR çoğl. a. (ar. *zehre, zehere*'nin çoğl. *zühūr*). *Esk.* Çiçekler.

ZÜKÂM ya da **ZÜKKÂM** a. (ar. *zükām, zükkām*). *Esk.* **1.** Nezle: *"Sanma gül kokmağa meşamun var / Soğuk almış başun zükâmın var"* (Celalzade Salih, XVI. yy.). **—2.** *Zükâm-ı müzmin*, kronik nezle.

ZÜKÛR çoğl. a. (ar *zeker*'in çoğl. *zükūr*). *Esk.* Erkekler: *"Ben ancak hükûmat ile edyân, zükûr ile nisvân beyninde musâvat görmek isterim"* (A. H. Tarhan).

ZÜKÛRİ sıf. (ar. *zükūr* ve *-ī*'den *zükūrī*). *Esk.* Erkekle ilgili.

ZÜL, -llü a. (ar. *züll*). *Esk.* **1.** Alçalma, hor ve hakir olma: *"Bence onu çiğnemek de bir zül!"* (A. H. Tarhan). **—2.** *(Bir şeyi) zül saymak*, onu kendisi için alçaltıcı bulmak: *"En sevdiklerimin hatırı için bile keman çalmayı zül saymış, daima reddetmiştim"* (R. N. Güntekin). **—3.** *Züll-i teslim*, teslim olma alçaklığı.

ZÜLAL, -li a. (ar. *zülāl*). *Esk.* **1.** İçimi güzel, soğuk ve saf su: *"Çıkdı cân-ı nâtüvan şîrin zülâlinden cüdâ / Oldum el -kıssa ruh-ı ferhunde fâlinden cüdâ"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Albümin. (XIX. yy.'da *fr. albumine* karşılığı olarak kullanılmıştır.) **—3.** *Zülal-i lâl*, dudağın verdiği tat. || *Zülal-i vasl*, sevgiliye kavuşmanın tadı.

Nelly Bariand

Muzo'da (Kolombiya) çıkarılan zümrüt (boyu: 1,5cm)

ZÜLALİ, ZÜLALİYE sıf. (ar. *zülal* ve -*i*'den *zülâli*, dişl. *zülâliyye*). *Esk.* Albüminle ilgili, albümine benzeyen.

ZÜLALİ Posoflu → POSOFLU ZÜLALİ.

ZÜLALİYE → ZÜLALİ.

ZÜLAM sıf. (ar. *zülam*). *Esk.* Parasız, parası olmayan.

ZÜLBAHAR a. (ar. *zü* ve fars. *bahar*'dan *zü-l-bahâr*). Esk. ciltç. Üzerine fırça kullanarak ezme altınla geometrik motifler, yıldız ve noktalar yapılmış deri cilt. (Kapağın ortasını ya da tümünü kaplayan bu tür süslemeler özellikle XIX. yy.'da yaygın olarak kullanılmıştır.)
—Mim. Osmanlı yapılarında kullanılmış, birbirine geçme halkalardan oluşan metal parmaklık.

ZÜLBİYE a. **1.** *Yörs.* Yaş ya da kuru erikle yapılan bir tür sebze yahnisi. (Orta Anadolu'ya, özellikle Konya çevresine özgü yemeklerdendir.) **—2.** Tereyağı ya da kaymak üzerine bal ya da pekmez dökülerek yapılan bir tür tatlı.

ZÜLCELAL, -li a. (ar. *zü* ve *celal*'den *zü-l-celal*). *Esk.* Ululuk sahibi anlamında Tanrı'nın adlarından.

ZÜLCENAH sıf. (ar. *zü* ve *cenah*'tan *zü-l-cenâh*). *Esk.* Çok yanlı, her yana gelebilen.

ZÜLCENAHEYN a. (ar. *zü-l-cenâh*'ın ikili çoğl. *zü-l-cenaheyn*). *Esk.* Dünya ve ahret hakkında bilgi sahibi olan kimse: *Gönül arzu ediyor ki vezin ölçümüzün ıslahını böyle zü-l-cenaheyn diyebileceğim mümtaz şairlerimiz deruhte etsinler"* (Cenap Şahabettin).
—Esk. zool. Çiftkanatlılar (XIX. yy.'da fr. *diptères* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

ZÜLEYHA ya da **ZELİHA,** Yusuf peygamberin Mısır'daki efendisi Aziz'in güzelliğiyle ünlü eşi. Doğruluğuyla ünlü Yusuf onun aşkını karşılıksız bıraktı. Züleyha'yı kınayan mısırlı kadınlar Yusuf'un güzelliğini görünce ellerindeki meyve bıçaklarıyla farkına varmadan kendi parmaklarını doğradılar. Züleyha, tasavvufta nefsin simgesidir.

ZÜLFE a. (ar. *zülf*'ten *zülfe*). *Esk.* Küçük püskül, saçak.
—Hat. Arap abecesindeki elif, be, kef ve nun gibi harflerin başındaki çengel.

ZÜLFİ ARUS ya da **ZÜLFÜ ARUS** a. (fars. *zülf* ve *arus*'tan *zülf-i arûs*). Hat. Talik yazıya hint müslümanlarınca verilen ad. (Gelin saçı anlamına gelen bu adın verilmesinin nedeni, talikin çok girift yazılmasından ileri gelmektedir.)
—Süslem. sant. Eğrisel motiflerden oluşan osmanlı bezemesi.

ZÜLFİKÂR sıf. (ar. *zü* ve *fikar*'dan *zü-l-fikâr*). *Esk.* İki parçalı, çatal.
◆ a. İsl. Halife Ali'nin kılıcı.
—ANSİKL. Kılıcın Hz. Muhammet'in olduğuna ve Bedir savaşı sırasında gökten indirildiğine inanılır. Ucu iki çatallı olan bu kılıç, Hz. Muhammet tarafından Ali'ye armağan edildi. Ali, Zülfikâr ile birçok savaşa katıldı. Kılıcın sonradan Abbasiler'in eline geçtiği söylenir.
—Ed. Türk halk hikâyelerinde Hz. Ali'nin savaşları anlatılırken zülfikâra geniş yer verilir. Kahramanın elinde 40 arşın uzaklığa ulaştığı anlatılır. Alevi-bektaşi şiirinde güç simgesi olarak anılır.

ZÜLFİLKATEYN sıf. (ar. *zü-l-fikateyn*). Esk. bot. İkiçenekli. (XIX. yy.'da fr. *dicotylédones* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

ZÜLFİNİGÂR a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ZÜLFÜ ARUS → ZÜLFİ ARUS.

ZÜLKARNEYN (iki boynuzlu), Kuran'da adı geçen ve peygamber mi, yoksa veli mi olduğu tartışılan bir efsanevi kahramanın adı. Büyük İskender ile aynı kimse olduğu da ileri sürülür (İskender-i Zülkarneyn); efsanede, kahramanın doğudaki seferleriyle ilgili tarihsel anılar değişik biçimlerde yer alır. Öte yandan, bu efsanelere Phyrigia kralı Midas ile ilgili motif (Midas'ın kulakları) de biçim değiştirerek eklenmiştir. (→ İSKENDER III Büyük, İSKENDERNAME, MİDAS.)

ZÜLKAVAFİ a. Ed. Mısralarında ikiden fazla kafiye olan şiirlere verilen ad. (*Murassa* da denir.)

ZÜLKİFL, İsrailoğulları arasından yetişen ve Kuran'da adı geçen peygamberlerden biri. Sabrıyla tanınır. İslam tarihiyle ilgili kaynaklarda onunla ilgili olarak farklı bilgiler verilir. Peygamber olmadığı, ancak iyi davranışlarıyla tanınan bir kimse olduğu da ileri sürülür.

ZÜLMAAŞEYN sıf. (ar. *zü-l-ma'aşeyn*). Esk. biyol. İkiyaşayışlı. (XIX. yy.'da fr. *amphibie* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

ZÜLPİCH, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Eifel kütlesinin kuzey kollarında, Bonn'un batısında; 17 000 nüf. Genel olarak Eski Tolbiac'ın burada bulunduğu kabul edilir. Roman üslubunda kilise; bir bölümü XVI. yy.'dan kalma şato. Ticaret merkezi. Tekstil. Kâğıt fabrikası. Makine sanayisi. Damıtımevi.

ZÜLÜF, -lfü a. (fars. *zülf*). *Esk.* **1.** Yüzün iki yanından sarkan saç lülesi: *"Dile sinemde kasd itdükçe zülfi naleler eyler"* (Vasfi, XVI. yy.). **—2.** Sevgilinin saçı: *"Bûy-ı vahdet kim şemîm-i zülf-i müşgînindedir"* (Namık Kemal, XIX. yy.). **—3** *Zülfü yâre dokunmak,* saygın, ileri gelen bir kişiyi ya da makamı darıltacak, incitecek davranışta bulunmak: *"Siz bu hülyanın üst tarafını zülfü yâre dokunamayacağı için artık zihninizde tamamlayınız"* (R. H. Karay). **—4.** *Zülf-i bi-karar,* durmadan biçim değiştiren zülüf. || *Zülf-i dil-ara,* gönül süsleyici zülüf; sevgilinin saçı. || *Zülf-i müşg-bar,* misk kokulu saç. || *Zülf-i nigâr,* sevgilinin saçı: *"Zülf-i nigâr mı yoksa karanfil misin nesin"* (Namı, XVIII. yy.). || *Zülf-i perişan,* karışmış, dağılmış zülüf: *"Aşiyan-ı mürg-i dil zülf-i perişanındadır"* (Fuzuli, XVI. yy.). || *Zülf-i siyah,* siyah renkli zülüf: *"Çeşm-i ebrûya kafâ-dârsın ey zülf-i siyah"* (Nedim, XVIII. yy.).
—Ed. → SAÇ.
—Esk. bot. *Zülf-i arus,* zülfaris.
—ANSİKL. Zülüf öteden beri kadın baş süslemelerinde sık sık moda olmuş ve çok kullanılmış bir bezeme öğesidir. Anadolu'da zülüf kesmenin ayrı bir önemi vardır. Evlenecek olan kızın zülüfleri düzenlenen bir törenle kesilir ve zülüf yeni evli kadının simgesi sayılır. Kimi zaman boncuk vb. ile bezendiği de olur. Zülüf bezemek, özellikle Yörükler arasında oldukça yaygındır.

ZÜLÜFLÜ sıf. Zülfü olan.
—Kur. tar. *Zülüflü baltacı* → BALTACI.

ZÜLVECHEYN a. (ar. *zü* ve *vecheyn*'den *zü-l-vecheyn*). *Esk.* İki yüzlü, iki taraflı, iki anlama gelen: *"O arzuyu gûyâ hiç anlamaz imiş gibi bir takım zü-l-vecheyn cevablar vâhî ümidler altında mestûr bırakmağa çalışır..."* (Namık Kemal, XIX. yy.).
—Esk. mat. İkiyüzlü, iki düzlemli.

ZÜMER çoğl. a. (ar. *zümre*'nin çoğl. *zümer*). *Esk.* **1.** Topluluklar, zümreler. **—2.** *Sure-i Zümer,* Kuran'ın 39. suresi.

Zümer suresi, Kuran'ın 39. suresi. 75 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adı, 71. ayette geçer. Surede insanın nasıl ve neden yaratıldığı, inananların başlarına gelecek iyilikler, sapkınların karşılaşacakları cezalar anlatılır. Kuran'ın kimlere ve neden indirildiği; ahret, Allah'ın yücelikleri ve kullarına bağışlayacağı nimetler hakkında bilgi verilir. Sure, kıyameti anlatan ve Tanrı'ya hamdedilen ayetlerle son bulur.

ZÜMRE a. (ar. *zümre*). **1.** Topluluk, takım, kesim: *Belli bir zümreye özgü âdetler.* **—2.** Sınıf, tür, cins.
—Med. huk. *Zümre sistemi,* mirasçılık sıfatını kan hısımları içinde birbirini izleyen kuşaklara göre saptayan sistem. (Parantel sistemi de denen bu sistemde, kan hısımları arasında miras hakkı, zümrelere göre belirlenir. Zümre denince, bir asıl ve ondan inen kuşaklar anlaşılır. Birinci zümre, miras bırakanın füruudur [çocukları, torunları vb.].) [→ MİRASÇI.]

ZÜMREVİ sıf. (ar. *zümre* ve -*i*'den *zümrevi*). *Esk.* Toplulukla ilgili, zümreye ait.

ZÜMRÜDÜANKA a. (fars. öz. a. *Zümrüd-i 'Anka*'dan). **1.** Masallarda adı geçen, gerçekte var olmayan büyük bir kuş; anka. **—2.** *Zümrüdüanka gibi,* yalnızca adı olup kendisi var olmayan, hayal ürünü, güzel ve iyi bir şey için kullanılır.

Zümrüdüanka, İstanbul'da yayımlanan haftalık "milli, mizahi, resimli halk gazetesi". Semih Lütfi'nin sahibi olduğu gazete, 11 ocak 1923'ten başlayarak üç yıl kadar çıktı. Belli başlı yazarları arasında Osman Cemal (Kaygılı), Ercüment Ekrem (Talu), Peyami Safa, Fazıl Ahmet (Aykaç) bulunuyordu. Resim ve karikatürlerini Cevat Şakir (Kabaağaçlı), Münif Fehim, Ramiz (Gökçe) çiziyordu.

ZÜMRÜT a. (ar. *zümürrüd, zümürüd*'den). **1.** Miner. Beril grubundan sarı-yeşil, mavi-yeşil, hatta sarı renkli değerli taş; Kolombiya, Zimbabve, Brezilya, Hindistan ve Pakistan'dan çıkarılır. (Zümrüt, daha Antikçağ'da yontularak biçimlendirilmişti. Ortaçağ'da zaman zaman mücevhercilikte kullanıldı.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Zümrüt gibi,* yemyeşil. || *Zümrüt yeşili,* koyu yeşil.
◆ sıf. **1.** Zümrütten yapılmış, üzerinde zümrüt bulunan: *Zümrüt yüzük.* **—2.** Zümrüt renginde yeşil: *Zümrüt çayırlar.*
—Miner. *Deniz yeşili zümrüt,* berilin, çok soluk mavimsi yeşil renkte yaygın bir türü. || *Doğu zümrüdü,* saf alüminden oluşan yeşil renkli korindon türü.
—ANSİKL. Miner. Zümrüt, $Be_3Al_2SiO_6$ formülünde doğal bir alüminyum-berilyum silikattır; özgül ağırlığı 2,67-2,75, sertliği 7,5-8 arasında değişir ve heksagonal sistemde kristalleşir. Saydam ya da yarısaydam olan zümrüt, camsı bir parlaklık gösterir. Rengini veren ana bileşeni krom oksittir.

ZÜMRÜT kıyısı, Fransa'nın kuzeybatı kesiminde bölge. Manş denizi kıyısı boyunca uzanır. Dinar ve Saint-Malo yakınında.

ZÜMRÜTKAYA, Antalya'nın Kale ilçe merkezinin eski adı.

ZÜMRÜTKÖY, rumca **Katakopia,** KKTC'de Lefkoşa'ya bağlı köy.

ZÜMRÜTLENMEK ya da **ZÜMRÜTLEŞMEK** gçz. f. Yeşil duruma gelmek, yeşillenmek, yemyeşil olmak: *Baharda zümrütlenen kırlar.*

ZÜMÜRRÜD → ZÜMRÜT.

ZÜMÜRRÜDİ ya da **ZÜMÜRRÜDİN** sıf. (ar. *zümürrüd* ve -*i*'den *zümürrüdi,* ar. *zümürrüd* ve fars. -*in*'den *zümürrüdin*). *Esk.* Zümrüt renginde, yeşil renkli.

ZÜNNAR a (ar. *zünnar,* yun. *zonarion*'dan). *Esk.* Hıristiyan keşişlerin çıplak tenleri üzerine bağladıkları kıldan yapılmış kaba ve sert kuşak: *"Belden zünnâr kesmeden iman arzu kılarsın"* (Yunus Emre, XIII. yy.).

ZÜNNUN, Yunus peygamber.

ZÜNNUN, danişmentli beyi (öl. 1175). Babası Melik Muhammet'in ölümünden (1144) sonra Kayseri'ye egemen oldu. Kılıç Arslan II'nin Kayseri'yi ele geçirmesi (1169) üzerine kayınpederi Suriye hükümdarı Nurettin Zengi'ye sığındı. Danişmentli beyi İsmail'in bir ayaklanma sonucu öldürülmesi (1172) üzerine Sıvas'a davet edildi; Nurettin'in verdiği kuvvetlerle Sıvas'a giderek danişmentli tahtına çıktı. Kılıç Arslan II, Nurettin'le yaptığı bir antlaşma ile onun Sıvas ve danişmentli ülkesinde hüküm sürmesini kabul etti. Ancak, Nurettin'in ölümünden sonra, Kılıç Arslan II, Danişmentliler'in elinde bulunan Sıvas, Tokat, Niksar, Amasya'yı ele geçirince (1175), Bizans

imparatoru Manuel Komnenos'a sığınarak, onun verdiği kuvvetlerle Amasya ve Niksar üzerine yürüdü, ama başarılı olamadı. Sonunda Kılıç Arslan II tarafından zehirlettirildi.

ZÜNNUNİLER, Endülüs Emevileri'nin yıkılışından sonra ortaya çıkan müslüman hanedanlardan (Tavaif-i müluk) biri. Tuleytula (Toledo) ve çevresinde hüküm süren (1035-1085) hanedan, en güçlü dönemini Yahya el-Memun'un hükümdarlığı sırasında (1043-1075) yaşadı. Ardılı Yahya el -Kadir Castilla ve León kralı Alfonso IV' ün Toledo'yu ele geçirmesi (1085) üzerine, Valencia'ya egemen olarak ölümüne (1090) kadar burada hüküm sürdü.

ZÜNUB çoğl. a. (ar. *zenb*'in çoğl. *zünûb*). *Esk.* Günahlar: "... *kendini selb ile tathîr-i zünûb ve tefrîh-i vicdana çalışmıştır*" (Mehmet Tevfik).

ZÜPPE sıf. ve a. Seçkin geçinen çevrelerde moda olan tutum ve görüşlere hayranlık duyan, onlara özenen, konuşması, davranışları, giyinişi yapmacık ve gülünç olan kimse için kullanılır: *Züppe bir genç. Züppenin biri.*

ZÜPPECE sıf. ve be. Züppeye özgü davranış, eylem için kullanılır: *Züppece giyinmek.*

ZÜPPELEŞME a. Züppeleşmek eylemi.

ZÜPPELEŞMEK gçz. f. Züppece davranışlarda bulunmak.

ZÜPPELİK a. Züppe bir kimsenin niteliği ya da züppece davranış: *Züppeliğinden dolayı alay konusu oluyor.*

ZÜRAFA, XVII. yy.'da Jacob Bartsch (1600-1633) tarafından keşfedilen, Araba ile Küçük Ayı'nın arasında yer alan ve yalnız, kadiri 4'ten büyük az parlak yıldızlardan oluşan, Kuzey yarıküre takımyıldızı. (→ GÖK haritası.)

ZÜRAFA a. (ar. *zerafa*'dan). Büyük Sahra'nın güneyinde, Afrika savanlarında yaşayan, çok uzun boyunlu ve kadifemsi tüylerle kaplı, küçük boynuzlu, gevişgetiren memeli hayvan. (Bil. a. *Giraffa camelopardalis;* zürafagiller familyası.)

—ANSİKL. Post desenleri çok değişik olmakla birlikte bir tek zürafa türü vardır. Yüksekliği 5 m'ye kadar varan bu hayvan özellikle baklagillerden olan ağaçların ve dikenli çalıların yapraklarıyla beslenir. Rahvan yürür ve iri bir erkeğin egemen göründüğü gevşek bağlı sürüler halinde gezer. Zürafa böğürme, höykürme gibi herhangi bir ses çıkarmaz. Uzun boynunda, öteki memelilerde olduğu gibi 7 boyun omuru vardır. 440 gün süren bir gebelikten sonra bir yavru doğurur; yavru anasını pek az emer ve ilk haftalıkken otlamaya başlar.

ZÜRAFA ANTİLOP a. GERENUK'un eşanlamlısı.

ZÜRAFAGİLLER a. Zürafa ve okapi gibi Afrika'da yaşayan hayvanları kapsayan, gevişgetiren memeli hayvanlar familyası. (Familyanın bu iki türden başka üyesi yoktur; ama Miyosen ve Pliyosen tabakalarında bulunan 15 fosil hayvan cinsi de bu familyaya sokulur. Bil. a. *Giraffidae.*)

ZÜRARE a. (ar. *zürâre*). *Esk.* Etrafa saçılan şey.

ZÜREFA çoğl. a. (ar. *zarif*'in çoğl. *zürefâ*). *Esk.* Zarif, kibar kimseler: "... *eş'ar-ı türkîsi makbul-i zürefa-yı rum olmuştur*" (Süleyman Nazif).

—El sant. Uzunca bir iplik bırakılarak yapılmış düğümlü ilmek. (Motifleri oluşturmakta ya da birbirine bağlamakta kullanılır. İğne oyasının da temel ilmeklerindendir.)

ZÜREYK (Kustantin), suriyeli filozof ve yazar (Şam 1909). Princeton'da eğitim gördü (1930). Ardından Şam Üniversitesi'nde (1949-1952) ve Beyrut'taki amerikan üniversitesinde (1956) profesörlük ve rektörlük yaptı. Arap milliyetçi uyanışını kuramlaştıran denemeler yazdı. Başlıcaları: *El-vey el-kavmi* (Ulusal bilinç), 1940; *Mânâ el-Nekbet* (Felaketin anlamı), 1948; *Hada el-asr ül-mütefeccir* (Şu patlama çağı, 1963).

ZÜRİCH, İsviçre'de Limmat'ın *Zürich gölü* nden çıktığı yerde kent; Konfederasyon'un en kalabalık kenti; *Zürich kantonu*'nun merkezi; 357 000 nüf. (1991).

• COĞRAFYA. Zürich zenginliğini kavşak konumuna borçludur: G.'den K.'e uzanan karayolu, Sankt Gotthard'dan "su kapısı"na kadar (Aar-Ren kavşağı) Mittelland' daki G.-B.-K.-D. koridorunu burada keser. Ayrıca küçük tepeler arasındaki ovalık bir alandan olduğu kadar eski burjuvazisinin dinamizminden de yararlanmıştır. Alpötesi ticaretten doğan (XIII. yy.) kent önce ipekli (XVI. yy.), sonra pamuklu (XVIII. yy.) tekstil sanayisine yöneldi ve tüm çevresini ardından sürükleyerek sermaye ve teknik birikimi sağladı. İpekçiliğin "öncü kenti" olma özelliğini koruyan Zürich XIX. yy.'da tekstilden ağır ve hafif makine yapımına, yine öncü olarak geçti. Etkin nüfusun üçte biri sanayide çalışmaktadır. Geri kalanıysa hizmetler kesiminde, özellikle bankacılık, sigortacılık ve toptan ticarette istihdam edilmektedir: İsviçre'nin en büyük garı, Avrupa'nın en başta gelen borsalarından biri Zürich'tedir. Sanayideki hızlı gelişme araştırma alanındaki ilerlemeye bağlıdır: Zürich İsviçre'nin büyük üniversite (Federal politeknik okulu, üniversite) ve aynı zamanda da önde gelen bir kültür merkezidir (tiyatro, yayın, basın). Bu özellikleriyle kent tüm Kuzey-doğu İsviçre'yi denetler, hatta siyasal başkent Bern'in yanında konfederasyon'un ekonomik metropolü olmuştur.

Bu nedenle kent hızla büyümüştür (yerleşme alanında, 1850: 41 600 nüf.; 1900: 168 000 nüf.; 1930: 260 000; 1950: 390 000 nüf.; 1982: 704 500 nüf.; 1990: 840 313 nüf.); her 8 İsviçreli'den biri Zürich'te yaşar. Gölün ağzında kurulmuş olan eski galya-roma ve ortaçağ kenti yavaş yavaş aşağı ovaya (fabrikalar ve ulaşım), sonra yukarıdaki tepelere yayılmıştır (konut semtleri).

• GÜZEL SANATLAR. Bir Karolenj dönemi yapısının yerine yapılan XII.-XIII. yy.'dan kalma roman üslubunda *Grossmünster katedrali.* Eski bir rahibeler manastırının XII.-XV. yy.'dan kalma kilisesi *Fraumünster* (roman üslubunda avlu; A. Giacometti ve Chagall'ın vitrayları). Başka kiliseler arasında XIII. yy.'da dominikenlerin kurduğu

ağ desenli zürafa

benekli zürafa

Office national suisse de tourisme

Zürich kentten ve Limmat kıyılarından bir görünüm

gotik *Predigerkirche*. XVII. yy.'da yapılmış *Rathaus* (komün ve kanton parlamentosu). *Başlıca müzeler:* Antikçağ'dan XX. yy'a kadar uzanan resim ve heykel koleksiyonlarının (Zürichli Karanfil Ustası ve H. Asper' den Füssli, Böcklin, Hodler, Segantini, Vallotton, Giacometti, Meyer-Amden ve somut sanatın M. Bill ve R. P Lohse gibi temsilcilerine kadar İsviçre okuluna bağlı resimler) yer aldığı GÜZEL SANATLAR MÜZESİ *(Kunsthaus);* Helvetia sanat ve kültürünün, halk gelenekleri ve eski eserlerinin geniş bir panoramasını sunan İSVİÇRE ULUSAL MÜZESİ; ZANAATLAR VE MESLEKLER MÜZESİ; XVIII. yy.'dan kalma *zur Meise* evinde ULUSAL SERAMİK MÜZESİ; izlenimci ve Paris okulu resimleri bakımından zengin BÜHRLE KOLEKSİYONU; Wesendonk villasında RIETBERG MÜZESİ (avrupa dışı uygarlıkların arkeoloji ve sanat ürünleri). Polytechnicum'un grafik sanatları kolaksiyonlarını, üniversiteye bağlı etnoloji, zooloji ve tıp müzelerini de saymak gerekir.

Zürich antlaşması, Yunanistan ve Türkiye Başbakanlarının Kıbrıs'ta bağımsız bir devlet kurulması konusunda yaptıkları antlaşma (11 şubat 1959). Zürich'te yapılan görüşmelerde (5-11 şubat) kurulacak bağımsız Kıbrıs devletinin uluslararası durumu, anayasasının dayanacağı temel ilkeler kararlaştırıldı. Ancak ilkeler İngiltere'ye bildirilmeden bir açıklama yapılmadı. İngiltere'nin antlaşmaya bazı hükümler eklemesiyle adanın statüsü belirlendi ve Londra antlaşması'nda (19 şubat 1959) Zürich kararları geçerlik kazandı. (→ LONDRA ANTLAŞMASI.)

Zürich barışı, fransız-sardinya birliklerinin Avusturyalılar üzerinde kazandığı zaferin (→İTALYA SAVAŞI, 1859) ardından 10 kasım 1859'da imzalanan antlaşmalar bütünü. Zürich barışı birkaç antlaşma içerir: Avusturya-Fransa ve Fransa-Piemonte antlaşmaları, Lombardia'yı Avusturya'dan alıp Fransa'ya, Fransa'dan da Pimonte'ye verir. Bir başka Fransa-Avusturya antlaşmasına göre de bir italyan konfederasyonu örgütlenecek, özerk bir Venedik bölgesi kurulacak ve Orta İtalya prensleri yetkilerine yeniden kavuşacaktı.

Alpenli.

Stefan Zweig

ZÜRİCH gölü, İsviçre'de göl, Mittelland bölgesinde; 409 m yükseltide; 90 km²; en derin yeri 143 m. Rapperswil'de, 931 m uzunluğundadır. Bir demiryoluyla bir karayolunun geçtiği kısmen doğal bir set, gölü ikiye ayırır. Göl, Glarus Alpleri'nden inen, Walensee buzyalağı aracılığıyla Ren buzulunun dallanan bölümlerini alan bir buzul diliyle yarılmıştır. Yukarı bölümü molaslı Önalpler'le çevrilidir. Aşağı bölümünde, yerli kayaçların üstünde bir barajın oluşmasına yardımcı olan buzultaşlarla çevrilidir. Linth'in döküldüğü gölün fazla suları Zürich'te Limmat ırmağıyla boşalır.

ZÜRİCH kantonu, İsviçre'de, Mittelland'ın kuzey-doğusunda kanton; 1 729 km² ve 1 150 546 nüf. (1991). Merkezi *Zürich.* Az yüksek (1 000 m'den aşağı), çoğunlukla hâlâ göllerle (Zürich, Pfäffikon, Greifensee gölleri) kaplı çöküntülerle birbirinden ayrılan molas tepelerinden oluşur: Dördüncü Zaman buzulları, Üçüncü Zaman molasında, o tarihten sonra ırmak-buzul aşındırma etkisinin doldurduğu oluklar oymuştur: meyve yetiştiriciliği ve hayvancılık, göl kıyısındaki eski bağların ortadan kalkmasına yol açmıştır. Ama tarım, Zürich'ten başlayarak tüm kantona yayılan sanayinin yanında iyice ikinci planda kalır. Çalışan nüfusun bir kısmı hemen her gün Zürich'e ya da Winterthur'a gitmektedir, ama fabrikalar kasaba ve köylere de yayıldığından şimdi işçi -köylüleri oralara çekmektedir. İpek, yün ve özellikle pamuk her zamanki gibi Zürich gölü boyunca ve Limmat ya da Glatt kentlerinde işlenmektedir, ama önde gelen makine sanayisi (tarıma dayalı besin, kimya ve basın sanayilerinin yanı sıra) her yere, özellikle büyük-Winterthur merkezine ya da daha küçük kentlere (Rapperswil, Uster) yayılmıştır. Sanayideki bu yayılma, kantonun kırsal kesimine yoğun bir nüfusun yerleşmesini sağlayarak on yıldan beri iki büyük kentin (Zürich ve Winterthur) bir parça ferahlamasına katkıda bulunmuştur. 1960'tan beri Zürich kantonu, İsviçre'nin en kalabalık kantonudur.

• TARİH. *Turicum* adlı bir roma castellumu ve VI. yy.'da bir alaman kasabası olan Zürich IX. yy.'da bir ticaret kavşağında bulunması ve dokuma atölyeleri yardımıyla gelişti. Uzun süre kadınlar manastırı Fraumünster'in (853'te kuruldu) egemen olduğu kent, Zähringenler'in mülkü oldu (1173 -1218). Kimi zaman sakson ve franken imparatorlarının oturma yeri olarak kullanıldı, sonra serbest kent ve imparatorluk kenti durumuna getirildi (1218). İktidarı ticaret burjuvazisine veren Friedrich II tarafından korunan kent uzun süre, ticaretinin doğal çıkış kapısı olan Avusturya'nın süzerenliği ve bağımsızlığının güvencesi olan "orman kantonları"yla ittifak arasında bocaladı. Bu kararsızlıklar yüzünden 1292'de Habsburglar'a yenilmesi Waldstättenler'le kesin ittifakını da geciktirdi. 1 mayıs 1351, Zürich'in Konfederasyon'a girişinin geleneksel tarihidir, ama bu arada kent 1336 ayaklanmasından sonra kurumlarını değiştirmek zorunda kaldı; ayaklanmanın kışkırtıcısı olan Rudolph Brun'un hükümete aldığı meslek örgütlerinin zanaatçıları böylece iktidarı şövalyeler ve ileri gelenlerle birlikte paylaşmaya başladı. Toggenburg kontlarının mirasının Schwyz'ye bırakılmasına karşı çıkan Zürich, Avusturya'ya başvurarak bir iç savaşı başlatmaktan çekinmedi *(Alter Zürichkrieg,* 1436-1450). Toprakları yakılıp yıkıldı ve kent Konfederasyon'a girmek zorunda kaldı. Bourgognelular'a karşı savaşa katılarak başarılar elde etti ve yöneticisi Hans Waldmann'ın (1483-1489) öncülüğünde en güçlü İsviçre kentlerinden biri oldu.

Parasal gücünden yararlanarak XIV. ve özellikle XV. yy.'da birçok komşu senyörlüğü satın aldı. Böylece genişleyen Zürich, Habsburglar'a karşı kantonlar savaşına katılarak topraklarını daha da büyüttü. En zengin kentini oluşturduğu Konfederasyon' un merkeziydi ve 1523'te kenti Reform hareketine katan Zwingli'nin gelişine kadar eğlenceleriyle ünlüydü. Kentte ağırbaşlı bir yaşam tarzını kabul ettiren Zwingli, manastırları laikleştirerek burjuva topluluğunu zenginleştirdi. Zwingli'nin Kappel'de yenilmesine ve ölmesine karşın (11 ekim 1531) Reform, Heinrich Bullinger (1531-1575) sayesinde varlığını korudu. Bullinger bu hareketi calvinciliğe doğru yönlendirdi.

Ticaret, Avusturya yolunun kapanmasından zarar gördü, ama Nantes fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasından sonra (1685) Locarno (XVI. yy.) ve Fransa'ya sığınan protestanlar, ipek sanayisini canlandırdılar ve pamuklu sanayisini kurdular. Bir düşün merkezi olan Zürich XVIII. yy.'da Gessner, Lavater ve Pestalozzi'nin çalışmalarıyla ün kazandı. Fransız devrimi kırsal kesimlerin, burjuvalarla eşitlik istemesine yol açtı (1798). Helvetia Cumhuriyeti'nin basit bir yönetim bölgesi olan Zürich, bir Büyük ve bir Küçük kanton kuran Arabuluculuk sözleşmesi'yle (1803) yeniden hükümran bir kantona dönüştü; bu kantonlarda kent ve kırsal kesim hemen hemen eşit olarak temsil ediliyordu. Kıta ablukası tekstil sanayisine yararlı oldu ve bazı patronlar makine yapımcılığına geçtiler (Escher, Wyss). Müttefikler'in İsviçre'ye girmesi (1813), tutucu bir rejim kurulmasına yol açtı (kentin kırsal kesim üstündeki üstünlüğü), ama Uster meclisi (22 kasım 1830) tüm kanton halkının eşitliğini sağlayan liberal bir Anayasa hazırladı. Bunun üzerine birçok siyasal mülteci Zürich'e sığındı. Büyük zenginliği, bankaları, üniversitesinin (1833) ve politeknik okulunun (1855) kurulmasıyla Zürich Konfederasyon kentlerinin önüne geçti.

Zürich savaşları, Masséna'nın Avusturyalılar'a karşı kazandığı savaşlar (1799). Arşidük Karl'ın saldırısına uğrayan Masséna, ilk savaşı kazandı (4 haziran 1799), daha sonra boşalttığı kenti, rus Korsakov işgal etti. Arşidük'ün gidişinden sonra Masséna, Korsakov'u aniden bastırdı ve yendi (ikinci savaş, 25-27 eylül 1799).

ZÜRN (Jörg), alman heykelci (Bad Waldsee, Karaorman, 1583'e doğr. - Überlingen 1635'ten önce). 1607'den başlayarak Überlingen'de önemli bir atölyeyi yönetti, 1613'e doğr. - 1618 arasında bu kentin katedralinin tahtadan büyük sunakarkalığını (*Çobanların tapınması*'nı gösteren bir sahneyle birlikte) yonttu. Bu yapıt, manierizmden ilk barok üsluba geçişi simgeler. —MARTİN ve *Yaşlı* MICHAEL, öncekinin kardeşleri, bunlar da heykelciydiler, 1624-1665 arasında İnn bölgesinde (Bavyera ve Avusturya) etkinlik gösterdiler. — *Genç* MICHAEL, önceki üç heykelcinin yeğeni, 1681'de Gmunden'e yerleşti; 1682 -1686 arasında, Kremsmünster (Linz yakınında) kilisesi'nin, Bernini'nin etkisini taşıyan, mermerden 16 büyük melek heykelini yonttu.

ZÜRRA çoğl. a. (ar. *zāri*ᶜ'nın çoğl. *zürrā*ᶜ). *Esk.* Çiftçiler: *"Birçok mahallerde mesela zürra sınıfının istihlası gibi hayırlı ve büyük bir inkılab-ı iktisadîyi..."* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

ZÜRRİYET, -ti a. (ar. *zürriyyet*). *Esk.* Kuşak, soy, döl: *"... varidâtını evvelden tahmin edebilir ve zürriyetini de ona göre tahdît edebilirdi"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

ZÜRS, Avusturya'da sayfiye ve kış sporları merkezi (1 724 - 2 450 m yükseltide), Vorarlberg'de, Bludenz'in D.'sunda.

ZÜŞŞERA (bitki bakımından zengin bir yerden anlamında ar. sözc.), putatapar Araplar'ın, özellikle Nabitiler'in tanrısı. Güneş tanrısına tapınmakla birleştirilen ibareti çok eskilere dayanır (İ.Ö. V. yy.) ve bayramı kış gündönümünde (6 ocak), özellikle Petra'daki asıl tapınağında kutlanırdı. Kanatlarını açmış bir kartal olan Züşşera totemi, dikdörtgen biçiminde kutsal, siyah bir taşın üzerinde dururdu.

ZÜVEYYİN (Yusuf), suriyeli siyaset adamı (Ebu Kemal 1931). Baas partisi'nin sol kanat liderlerinden biriyken Başbakan oldu (eylül 1965). Ekonomiyi kolektifleştirme girişimlerine ağırlık verdi ve SSCB'ye yaklaşmaya girişti, ama dinsel çevrelerle burjuvazinin ve ılımlı baasçıların birleşen muhalefeti karşısında istifa etmek zorunda kaldı (aralık 1965). General Selah Cedid'in 23 şubat 1966'ta yaptığı hükümet darbesinden sonra, ekim 1968'e kadar yeniden Başbakan oldu. Bu arada Suriye'ye bağımlı bir filistin örgütü olan Şaika'nın başlıca sorumlularından biri durumuna geldi. General Esat iktidara geldikten sonra bütün görevlerinden çekildi. Hapse atıldı (haziran 1971). 1982'de serbest bırakıldı ve Suriye'den ayrıldı.

ZÜVVAR çoğl. a. (ar. *zāʾir*'in çoğl. *züvvār*). *Esk.* Ziyaretçiler: *"Bu züvvâr meyanında biri hocânımı çıldırasıya memnun edecek bir bâb-ı istifade açtı"* (H. R. Gürpınar).

ZÜYUF çoğl. a. (ar. *zeyf*'in çoğl. *züyūf*). *Esk.* Kalp, ayarı düşük akçeler *(züyuf akçe* de denir.)
—Nümism. *Züyuf akçe,* kalp, ayarı düşük olarak basılmış akçe. (Özellikle Mehmet IV döneminde güvenirliliğini yitiren sikkeler için kullanılıyordu.) [*Mağşuş akçe, sikke-i mağşuşe* de denir.]

ZÜYUT, -tu çoğl. a. (ar *zeyt*'in çoğl. *züyūt*). *Esk.* Yağlar: *Züyut-ı tayyar* (kokulu, uçucu yağlar).

ZVENİGOROD, Rusya'da kent, Moskova'nın B.'sında, Moskova ırmağı kıyısında; 8 800 nüf. Bir kremlinin kalıntıları. XIV. yy. sonundan kalma katedral. Eski manastır. XVII. yy.'dan kalma saray.

Zveno ("Yüzük"), bulgar askerleri ve aydınları tarafından 1932'de kurulan dernek. Başlangıçta çok etkili olan Zveno, 1934 hükümet darbesi sırasında da önemli bir

rol oynadı. Daha sonra grup partiye dönüştü ve yavaş yavaş sola kaydı. 1944'te derneğin önderi albay Kimon Georgiev, Bulgaristan'ın kurtuluşundan sonra kurulan ulusal birlik hükümetine başkanlık etti.

ZVEREFF (Nicolas), rus kökenli dansçı ve koregraf (1888-1965). Rus baleleri'nde birinci dansçı oldu (1912-1926). Kaunas operası'nda sanat yönetmenliği yaptı (1930-1936), sonra Monte-Carlo balesi'nde çalıştı (1936-1945). Brüksel' deki Monnaie tiyatrosu'na girdi (1952). 1953'te B. Kniaseff'in Lozan'da kurduğu dans akademisinin başına geçti. 1956-1963 arasında Montréal, Paris ve Buenos Aires'de bale yöneticiliği yaptı. *Stenka Razin*'i hazırladı (1943) ve Gluck'un *Orpheus*'unun değişik bir düzenlemesini yaptı. Paris operası ve Scala di Milano için Fokine'in yapıtlarını sahneledi: *Petruşka, Prens Igor, Spectre de la rose, Daphnis et Chloé.*

ZVİSHAVANE, esk. **Shabani,** Zimbabve'de kent, Gveru'nun G.'inde; 21 000 nüf. Maden (amyant) merkezi.

ZVOLEN, Slovakya'da kent, Hron kıyısında; 36 700 nüf. XIV. yy.'dan kalma kale şato, Büyük Lajos I'in konutlarından biri olan şatoda Rönesans döneminde değişiklikler yapıldı.

ZWEİBACH → ZWİEBACK.

ZWEİBRÜCKEN, Almanya'nınRheinland-Pfalz eyaletinde kent, Saarbrücken' in D.'sunda; 35 500 nüf. Metalürji. Tarım makineleri. Ayakkabı. Eski düklük konutunun anıtsal bütünü, İkinci Dünya savaşı'ndan büyük zarar gördü.

—Tar. Kente bağlı topraklar üstünde önce bir kontluk, sonra bir düklük vardı. Zweibrücken-Neuburg düklerinin soyundan gelenlerin üçü İsveç kralı oldu (Karl X, Karl XI ve Karl XII). 1734'te düklük, Zweibrücken-Birkenfeld koluna geçti. Lunéville barışı sonrasında (1801) Fransa'ya bırakıldı ve Sarre (Saarland) *département*'ına bağlı bir *arrondissement* oldu. 1816'da eski Zweibrücken düklüğü, Bavyera ve Prusya arasında paylaşıldı.

ZWEİG (Stefan), avusturyalı yazar (Viyana 1881 - Petrópolis, Brezilya, 1942). Avrupa kültürünün her yönüne ilgi duyarak, bu alanda sivrilmiş kişilikleri inceledi: *Drei Meister*'de (1920) Balzac, Dickens ve Dostoyevskiy, *Drei Dichter İhres Lebens*'te (1928) Casanova, Stendhal, Tolstoy, Verhaeren'in şiirlerini almancaya çevirdi. *Kurt kocayıncа*'nın (Volpone) J. Romains ile birlikte uyarlamasını yaptı. Dramları: *Tersites* (1907), *Das Haus am Meer* (1912), *Das Lamm des Armen* (1930). Roman ve hikâyelerinde bilincin derinliklerini, gizli korkuları ve arzuları dile getirmeye çalıştı: *Amok*, 1922; *Verwirrung der Gefühle*, 1926; *Ungeduld des Herzens*, 1938. Nasyonal sosyalizme düşmandı; önce İngiltere'ye, sonra Brezilya'ya gitti. Avrupa'nın Hitler'e köle olduğunu görünce umutsuzluğa kapılarak intihar etti.

ZWEİG (Arnold), alman yazar (Glogau 1887 - Berlin 1968). *Novellen um Claudia* (1912) adlı öykü kitabıyla adını duyuran yazar, *Der Streit um der Serzeanten Grischa* (1927) adlı romanıyla ün kazandı; militarizmi şiddetle eleştiren bu roman 1957'de tamamlanan bir çevrimin ilk kitabı oldu. Oyunları (*Abigail und Nabal*, 1913) da vardır. Koyu bir siyonist olan Zweig, 1933'te Filistin'e göçtüyse de 1948'de Almanya'ya döndü.

ZWEİSİMMEN, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Simmental'de, 948 m yükseltide; 2 850 m. Sayfiye ve kış sporları merkezi.

ZWETTL ya da **ZWETTL-NİEDERÖSTERREİCH,** Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kent, Tuna'nın kolu Kamp'ın kıyısında; 12 000 nüf. Ortaçağ'dan kalma anıtlar ve eski evler. —Yakınlarında 1138'de kurulan Zwettl manastırı (yüksek kuleli barok cephesiyle gotik üslubunda kilise: Joseph Munggenast ve Matthias Steinl'in yapıtıdır [1722-1727]; roman-gotik üslubunda avlu dehlizi; P. Troger'in dekore ettiği kütüphane [1730]).

ZWEVEGEM, Belçika'da (Batı Flandre) komün, Courtrai'nin D.'sunda; 22 800 nüf. Tel çekme. Tekstil. Mobilya.

ZWİCKAU, Almanya'nın Saksonya eyaletinde kent, Mulde kıyısında; 121 200 nüf. (1989). XV. yy.'dan kalma gotik üslubunda katedral (M. Wolgemut'un atölyesinde yapılmış mihrap arkalığı) ve başka anıtlar. R. Schumann'ın doğduğu ev (müze). Sanayi merkezi: makine, demiryolu gereçleri, otomobil, tekstil. Grafik sanayileri. Boyalar. Fantezi mücevhercilik. Kok gazı (dışarıdan alınan kömürden). Seramikler. Thomas Münzer'in vaazı üzerine patlak veren anabatist ayaklanma Zwickau'da başladı (1521).

ZWİCKY (Fritz), bulgar kökenli isviçreli astrofizikçi (Varna 1898 - Pasadena 1974). Önce, yıldız evriminin en son aşamasıyla ilgilendi. 1934'te W. Baade ile birlikte, nova ve süpernova arasındaki ayrımı kesin olarak ortaya koyduktan sonra, süpernovalar konusunda sistemli bir araştırma ve incelemeye girişti; ayrıca, yeni beyaz cüceler bulmaya çalıştı; 1935'te Zwicky, süpernovaların patlaması sonucu oluşan son derece yoğun nötron yıldızlarının varlığını ilk düşünen bilim adamı oldu. Daha sonra gökadaları ve bunların Evren'deki dağılımını araştırdı. Gökadaların fotoğraflarından oluşan bir katalog hazırladı, birim yüzeye göre parlaklığı yüksek, düzensiz tıkız gökadaları buldu ve bazı gökadalar arasında madde köprüleri bulunduğunu ortaya koydu. Evren'in genişlemesi kuramına karşı çıktı.

ZWİEBACK a. (alm. *Zwieback*, bisküvi). Başka ekmeklere yapışmış ince uzun küçük ekmek. (Bu ekmekler levhalar üzerinde pişirilir ve dilimler halinde kesilip kurutulabilir.)

ZWİESELİT a. (fr. *zwiésélite;* Bavyera' daki *Zwiesel* yerleşim biriminin adından). Miner. Doğal demir ve manganez fosfat.

ZWİJNDRECHT, Belçika'da (Anvers ili) komün, Anvers'in B.'sında, Escaut kıyısında; 16 600 nüf. Tersaneler. Petrol kimyası. Besin sanayileri. Turfanda sebze.

ZWİJNDRECHT, Hollanda'da (Güney Hollanda) kent, İJsselmonde adasında; 40 000 nüf. Makine sanayisi. Tersaneler. Yapı gereçleri. Kimya ürünleri. Kâğıt -karton. Besin sanayileri.

ZWİN ya da **ZWYN,** Fransa'da (Flandres) dar ve derin körfez. İ.S. V. yy.'da oluşmuştur. IX. yy.'da kıyısında, bir iskele kuruldu ve Brugge kenti bu iskelenin çevresinde gelişti. XII. yy.'da yapılan bayındırlık çalışmalarına karşın Zwin'in kumla dolması üzerine Brugge'nin liman etkinliğinin önemli bir bölümü Damme'da inşa edilen bir ön limana kaydırıldı.

ZWİNGLİ (Ulrich ya da Huldrych), isviçreli reformcu (Wildhaus, Sankt Gallen kantonu, 1484 - Kappel 1531). Viyana ve Basel üniversitelerinde sağlam bir eğitim görerek, Erasmus'u anımsatan bir incilciliğe yöneldi. Glarus papazlığında (1506-1516), bölgesindeki bazı kimseleri rahatsız eden birkaç yenilikçi davranışına rağmen, genellikle klasik bir papaz olarak kaldı. Einsiedeln hac merkezindeki papazlık görevinden (1516-1518) sonra, 1519'da Zürich piskoposluk kuruluna (Grossmünster) getirildi. Luther'in yapıtlarını okudu ve bu yapıtların kendisinde kökleşen inançlara uygun düştüğünü gördü. Hümanistlerden uzaklaştı ve Erasmus'tan koptu. Hiyerarşi bakımından üstü olan Konstanz piskoposu, onu görevinden uzaklaştırdı. 1523'te öğretisini, almancada yalnız Kutsal Kitap temeline dayanan ilk protestan dogmatik olan *Die 67 Artikel* (67 tezin yorumu) adlı yapıtta açıkladı. Bu açıklama onun, Reform'a katılış bildirgesi sayılabilir. Zwingli'nin düşünceleri, isviçre kantonlarının büyük bir bölümüne yayıldı. Reformcunun tek kaygısı Kutsal Kitap'tan kaynaklanmayan hiçbir şeyi korumamak olduğu için, kilise tapınma ve örgütlenmesi, Zürich kent konseyinin desteğiyle, gitgide köklü bir değişikliğe uğradı. Buna koşut olarak Zwingli, gerçek bir hıristiyan devlet kurmaya çalıştı. Bu düşünceyi daha sonra, Cenevre'de Calvin de benimsedi. Zwingli, Avusturya' nın desteklediği katolik kantonlar'la protestan kantonların, papaz olarak izlediği birliklerini karşı karşıya getiren Kappel savaşı'nda öldü (11 ekim 1531).

ZWİNGLİCİ sıf. ve a. Zwingli yanlısı.

ZWİNGLİCİLİK a. Zwingli'nin ve izleyicilerinin öğretisi.

ZWİTTERİON a. (ing. *zwitterion*'dan). Org. kim. Hem eksi, hem artı yük taşıyan iyon; çiftkutuplu iyon.

ZWOBADA (Jacques), fransız heykelci (Neuilly-sur-Seine 1900 - Fontenay-aux-Roses 1967). Rodin'den devraldığı lirik bir figürasyon anlayışında çalışan sanatçı, 1950' den başlayarak serbest, ama doğadan esinlenen biçimlere yöneldi (*Çift*, 1956, Roma yakınında, Mentana Campo Santo'sundaki karısının mezar anıtında yer alan bronz heykel). Büyük boyutlu desenler, mozaikler ve duvar halıları da gerçekleştirdi.

ZWOLLE, Hollanda'da kent, Overijssel ilinin merkezi, İJssel'in sağ kıyısında; 87 000 nüf. Burçlu bir surun kalıntıları. XV. yy. sonundan kalma büyük kilise ve belediye konağı. XVI. yy.'da yapılmış bir konutta Overijssel il müzesi. Yönetim ve ticaret merkezi. Metalürji. Elektronik. Besin, grafik ve kimya sanayileri. Kereste sanayisi.

ZWORYKİN (Vladimir Kosma), rus kökenli amerikalı mühendis (Murom 1889 - Princeton 1982). Boris Rosing'in asistanı oldu ve katot lambalı televizyon deneylerinde ona yardım etti. Daha sonra, Paris'te, Collège de France'ta Paul Langevin yönetiminde, X ışınları üzerine araştırmalar yaptı. 1919'da ABD'ye yerleşti. 1924'te amerikan vatandaşlığına geçti, 1929'da Radio Corporation of America'ya girdi, 1946'da bu kurumun araştırma müdürü oldu. Özellikle 1934'te icat ettiği *ikonoskop*'la ün kazandı; resim çözümleyen bir dizi elektron tüpünden oluşan bu aygıt, televizyonun gelişmesine büyük katkıda bulundu. Elektronik optik alanında yaptığı çalışmalar sonucu elektronik çoğaltıcılar, İkinci Dünya savaşı sırasında kullanılan çok sayıda askeri aygıt gerçekleştirildi ve elektronik mikroskop yetkinleştirildi. 1954'te emekli oldu ve New York'taki Rockefeller enstitüsü'nde bir tıp elektroniği merkezi kurdu.

ZWYN → ZWIN.

ZYDECO a. (fr. "les Haricots"dan değiştirilerek). Blues, rhythm and blues ve Louisiana'da fransızca konuşan halka özgü folklordan doğan, Louisiana'daki zenciler ve oradaki Avrupa kökenliler tarafından icra edilen halk müziği. (Zydeco'nun temel çalgıları bir akordeon, bir gitar, bir davul ve bir rubboard'dur [üzerine bir şişe açacağı sürtülerek çalınan kıvrımlı bir çelik levha]. En ünlü zydeco ustaları Amédie Ardoin, Boozoo Chavis ve Clifton Chenier'dir.)

ZYGÆNA a. (lat. *zygæna;* yun. *dzygaina*, köpekbalığı'ndan). Üyeleri kocaman duyargalı kelebek cinsi. (Birçok türü vardır *Zygænidae* familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. *Zygæna*'lar böcekbilimcilerin geleneksel siyanür şişesinde yaşayabilen tek böceklerdir. Öte yandan kelebeklerin olağan avcıları olan hayvanlar (sürüngenler, kuşlar, yarasalar) bunlara dokunmazlar. Bu iki olgunun ortak bir açıklaması vardır: *Zygæna*'lar hortumlarının dibinden, siyanhidrit asit içeren, çok zehirli, uçucu bir sıvı salgılar. *Zygæna*'ların dokuları bu aside bulanmıştır.

Siyanhidrik iyonu, hücre solunumu için bilinen en şiddetli zehirlerden biri olduğundan *Zygæna*'nın durumu biyokimyasal açıdan çok ilgi çekicidir. *Zygæna filipendulae* dinlenme halindeyken geriye doğru inik duran parlak kırmızı ve siyah kanatlı, kü-

Garanger-Giraudon

Ulrich Zwingli ressamı bilinmeyen bir portre, XVI. yy. *Zürich kitaplığı*

IPS

Vladimir Kosma Zworykin

Zygæna filipendulæ

Zygmunt II August Jagellon bir gravürden ayrıntı *Bibliothèque nationale, Paris*

Lauros-Giraudon

Zygmunt III Vasa Marcin Kober'in bir portresinden ayrıntı *Wawel Ulusal sanat koleksiyonları Krakow*

çük bir kelebektir; hazıran, temmuz aylarında her yerde görülür; tırtılı lüferotunda yaşar.

ZYGÆNİDAE a. Orta büyüklükte, kalın bedenli gündüzkelebekleri familyası (Dinlenirken kanatlarını çatı gibi tutarlar. Örnek tipi *Zygæna*.)

ZYGİNA a. Ağaç ve ağaççıklarda yaşayan, türleri çeşitli renklerde olabilen küçük bedenli ağustosböceği cinsi. (Cüceağustosböceğigiller familyası.)

ZYGMUNT I JAGELLON Yaşlı (Kozienice 1467 - Kraków 1548), Litvanya grandükü ve Polonya kralı (1506-1548), Kazimierz IV ile Avusturyalı Elisabeth'in küçük oğlu. Ağabeyi Bohemya ve Macaristan kralı Władysław VII Jagellon kendisini Silezya'ya vali yaptı; öteki ağabeyi Alexander I Jagellon'un yerine önce Litvanya grandükü, sonra Polonya kralı oldu. Zygmunt I maliyede reform yaptı ve ermeni topluluğuna bir statü verdi (1519). Moskova, Töton şövalyeleri, Avusturyalı Habsburglar, Türkler ve Kırım Hanlığı'nı bir araya getiren bir devletler koalisyonuna karşı çıktı. Moskovalılar a karşı üç kez savaştı (1507-08; 1512-1522 ve 1534 -1537); bu savaşlarda, 1514'te aldığı Smolensk'i kaybetti. Aynı yıl Polonya'nın Orcha'da kazandığı zafer durumu düzeltti; kısa süre sonra Habsburglar'la Viyana'da yapılan anlaşma (1515) ve iki Jagellon'un (Macaristan kralı Lajos II ve kız kardeşi Anna) iki Habsburg'la (Avusturya imparatoru Maximilian'ın torunları Maria ve Ferdinand) evlenmesi durumu daha da iyileştirdi. Anlaşma Polonyalılar'a Orta Avrupa'yı kesinlikle kapatıyor, ama Zygmunt'a güçlerini Moskova'ya karşı yoğunlaştırma ve o yana yayılma olanağı veriyordu. 1525'te Töton tarikatının önderi Brandenburglu Albrecht'e, egemenliğini tanıması koşuluyla, bütün soyunca kullanılmak üzere Prusya dükü unvanını verdi. En büyük başarısı, yerel Piastlar'ın sönmesinden sonra Mazovya'yı krallığa katması oldu (1526). Zygmunt I tatar saldırılarına karşı birçok kale yaptırdı. 1533'te Türkler'le, Habsburglar'a karşı bir "ebedi barış" anlaşması imzaladı.

İçte devleti yeniden düzenleme isteği kraliçe Bona Sforza'nın beceriksizliği yüzünden başarısızlığa uğradı; izlediği siyaset soyluların muhalefetiyle karşılaştı.

Zygmunt I'in saltanatı altında Polonya önemli bir kültürel gelişme gösterdi ve sanatta bir rönesans yaşadı.

■ **ZYGMUNT II AUGUST JAGELLON** (Kraków 1520 - Knyszyn 1572), Polonya kralı, Litvanya grandükü (1548-1572), Zygmunt I ile kraliçe Bona Sforza'nın oğlu. Tahta çıkarken eşi calvinci Barbara Radziwiłł'i boşamayı reddetti. Onun ölümünden sonra Habsburg hanedanından katolik Katharina ile evlendi, ama dinsel hoşgörüsü nedeniyle calvincilik Polonya'ya yerleşme olanağı buldu. Schwertträger şövalyeleri Polonya'nın himayesini istediler (1559), ve Zygmunt II, *Pactum subjectionis* ile ülkede dinsel özgürlüklere saygı gösterileceğine söz vererek ve böylece İsveç'le bir anlaşmazlıklar dönemi başlatarak Livonya'yı Wilno'ya bağlayan nihai senedi imzaladı (1561). Brandenburg Hohenzollernleri'nin büyük koluna Prusya düklüğü tahtına çıkma hakkını tanımak zorunda kaldı. Rus saldırısına daha iyi karşı koyabilmek için Lublin Birliği'ni ilan etti; buna göre Polonya (krallık) ile Litvanya (grandüklük) bir cumhuriyet halinde birleşiyor, bir tek diyet Varşova'da toplanıyor ve bir tek hükümdar seçiliyordu (1569 diyeti). Zygmunt II August döneminde Polonya edebiyatı altın çağını yaşadı. Jagellonlar hanedanı onunla sona erdi.

■ **ZYGMUNT III VASA** (Gripsholm şatosu, İsveç, 1566 - Varşova 1632), Polonya (1587-1632) ve İsveç (1592-1599) kralı, Zygmunt II August'ün kız kardeşi Katarina Jagellon ile İsveç kralı Johan II Vasa'nın oğlu. Şansölye Jan Zamoyski'nin desteğiyle ve Polonya diyeti'nin onayı olmadan İsveç'e gitmemek koşuluyla Polonya kralı seçilen Zygmunt III İsveç'te babasından sonra tahta çıktı, ama Uppsala'da taç giyme sırasında Kutsal Kitap'a ve Augsburg inancası'na saygı göstereceğine ant içmek zorunda kaldı (1593). İsveçliler, onu ülkede olmadığı sıralarda iktidarı protestan bir naibe, amcası Södermandland dükü Karl'a ve onun konseyine bırakmaya zorladılar. Zygmunt III Polonya'nın başkentini Kraków'dan Varşova'ya taşıdı ve İsveç'te iktidarı fiilen ele geçirmeye çalıştı, polonya birliklerini gemilerle İsveç'e çıkarttı, ama yenildi (Linköping, 1598), Södermanland dükü Karl tarafından tahttan indirilip yerine oğlu geçirildi (Stockholm Riksdag'ı, 1599). Karl, Livonya'da Polonyalılar'a saldırdı (1600) ve sonuçta Karl IX adıyla kendisini İsveç kralı ilan etti (1604). Koyu katolik ve koyu monarşist olan Zygmunt III, İsveç üzerindeki haklarından vazgeçmeden Polonya'da Karşı Reform'un zafere ulaşmasına katkıda bulundu (Brest Birliği, 1596). Ülkede, oy birliği yerine oy çokluğu ilkesini koyarak devlet otoritesini güçlendirmeye çalıştı, ama szlachta'nın ve Jan Zamoyski'nin muhalefetiyle karşılaştı (1605); Zamoyski'nin ölümünden sonra, vali Zebrzydowski'nin başkaldırısına karşı koymak zorunda kaldı; başkaldırı üç yıl süren karışıklıklara neden oldu (1606 -1609). Zygmunt III Vasa, Rusya'da Moskova'yı işgal etti (1610-1612), düzmece Dimitriy'i destekledi ve Smolensk'i eski statüsüne kavuşturdu (Deulino antlaşması, 1618). Sonra Türkler'le (Osman II'nin Hotin seferi, 1621) ve İsveç kralı Gustaf II Adolf'la savaştı. Gustaf II Adolf onun elinden Riga'yı (1621), Livonya'nın kıyı kesimini (1621-1626) aldı, Baltık denizi'ndeki donanmasını yok etti (1628) ve kazandığı toprakları, Dantzig'in ve komşu limanların gümrük vergilerini kendisine bırakmaya zorladı (Altmark mütarekesi, 1629).

ZYGNEMA a. (yun. *dzygon*, çift ve *nema*, iplik'ten). Spirogyra'ya çok benzeyen ve tıpkı onun gibi yaşam süren, ama her hücrede plastları yıldızımsı iki küme halinde dizili bulunan suyosunu. (*Zygnemales* takımının örnek tipi.)

ZYGOCACTUS a. Dallanmış gövdesi, kenarları yumuşak ve sivri dikenlerle dolu yassı parçalardan (4 cm boy, 2 cm en) oluşan bir kaktüs türünün (*Zygocactus turncatus*) cins adı. (Melez bir tür olan *Zygocactus bridgesii* genellikle evlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.)

ZYGOLOPHODON a. (yun. *dzygon*, hayvan, *lophos*, sorguç, tuğ, tutam, ve *odus, -ontos*, diş'ten). Fosil hortumlumemeli cinsi. (Miyosen ile Üst Pliyosen arasında Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'da yaşamış bu hayvanların azıdişlerinde enine tümsekler bulunur.)

ZYGOMYCETES a. Bölmeli miselyumlu ve zigospor oluşumuna varan izogamik eşeysel üremeli mantarlar sınıfı. (*Zygomycetes* sınıfı içinde *mucorales* ve *entomophthorales* takımları yer alır.)

ZYGOPETALUM a. *Vandeae* oymağından epifit orkide. (Zygopetalum salkım ya da tek çiçekli bir ottur. Amerika'nın sıcak bölgelerinde, elliden fazla çok güzel epifit türü bilinmektedir. Seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.)

ZYGOPHYLLACEAE a. YABANKIMYONGILLER familyasının bilimsel adı.

ZYGOPTERA a. Kızböcekleri takımının iki alttakımından biri. (Öbürü *Anisoptera*). [*Zygoptera*'lar, öbür kızböceklerinin tersine, yavaş ve yumuşak uçuşludur; dinlenirken kanatları yukarıda birbirine yapışık durur. Yumurtalarını su bitkilerine bırakır. İnce bedenli larvalarında yassı bir maske bulunur; karınlarının ucunda, hem yüzerken kürek gibi kullandıkları hem de solungaç görevi yapan yapraksı uzantılar vardır.]

ZYRARDÓW, Polonya'da kent, Varşova'nın G.-B.'sında, 37 000 nüf. 1883'te kurulan kentte keten kumaş imalatı gelişti. Egemen etkinlik olan tekstilin yanı sıra deri sanayisi ve içki damıtma da önemlidir.

ZYRAS a. Böcbil. MYRMEDONIA'nın eşanlamlısı.

ZYTHUM ya da **ZYTHON** a. (lat. sözc.). Antik. Mısırlılar'ın arpayı mayalandırarak yaptıkları bir tür biraya XIX. yy. bilginlerinin verdiği ad.

ZYWİEC, Polonya'nın güneyinde kent, Bielsko - Biała'nın G.-D.'sunda, Beskidler'in bir iç havzasında, 28 000 nüf. Zengin gelenekleri (özellikle kostüm) olan Zywiec aynı zamanda bir sanayi (metal eşya üretimi, kâğıtçılık, deri, biracılık) merkezidir.

KAYNAKÇA

zabıta. S. S. Onar, *İdare hukukunun umumi esasları* (İstanbul, 1960).

Zembilli Ali Efendi. Ahmed Rifat, *Devhat'ül-meşayıh* (İstanbul, t.s.). — *İlmiye salnamesi* (İstanbul, 1334 [1916]). — A. Altunsu, *Osmanlı şeyhülislamları* (Ankara, 1972).

Zeus sunağı. H. Köhler, *Der grosse fries von Pergamon* (1948). — H. Luschey, *Funde zu dem grossen Fries von Pergamon* (1961). — E. Rohde, *Pergamon, Burgberg und Altar* (1966). — E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (1983).

Zigetvar seferi. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, c. II (Ankara, 1946). — F. Downey, *Kanuni Sultan Süleyman*, çev. E. B. Koryürek (Ankara, 1950). — T. Gökbılgın, *Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566 Szigetvar seferi sebepleri ve hazırlıkları* (Tarih dergisi, c. XVI, sayı 21, İstanbul, 1966). — *Szigetvar bibliografia* (Pecs, 1966).

Zincirli. B. Landsberger, *Samal* (1948). — H. Metzger, *Anatolia II* (1969). — U. B. Alkım, *Anatolia I* (1970). — R. Naumann, *Eski Anadolu mimarlığı* (1975).

Ziya Paşa. İ. H. Ertaylan, *Ziya Paşa* (İstanbul, 1932). — M. Uraz, *Ziya Paşa* (İstanbul, 1938). — K. Akyüz, *Ziya Paşa'nın Amasya mutasarrıflığı sırasındaki olaylar* (Ankara, 1964). — K. Bılgegil, *Ziya Paşa üzerine bir araştırma* (Ankara, 1979); *Harabat karşısında Namık Kemal* (İstanbul, 1972). — H. F. Gozler, *Ziya Paşa'nın terci-bendi ile terkib-i bendi üzerine düşünceler* (Ankara, 1987). — Ö. Göçkün, *Ziya Paşa* (Ankara, 1987).

Zonguldak. A. Naim, *Zonguldak havzası. Uzun Mehmet'ten bugüne kadar* (İstanbul, 1934). — A. Karauğuz, *Zonguldak kılavuzu* (Zonguldak, 1937). — *Zonguldak il yıllığı 1967 ve 1973*. — S. Enver, *Zonguldak kömür havzamız* (Ankara, 1981). — H. İlhan, İ. Kurkul, A. Koçal, *Zonguldak iki katlı şehir* (Zonguldak, 1981). — M. Türk ve R. Türk, *Karaelmas ülkesi Zonguldak* (İstanbul, 1982).